

वीर मेवा मन्दिर
दिल्ली

★

सं. नं. १

पृ. नं. १

५

१०५
०३० ट खरि
५

वृन्दाककल्पवादिवृन्दवान्दितचरणकमल-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-कलि-
कालमर्वज्जकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-श्रीमौपर्मवृद्धत्तपागच्छीय-
जैनश्वेताम्बरचार्य-श्रीमद्भट्टारक-श्री श्री १००८ श्री
श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविग्रहितः

अभिधानराजेन्द्रः

(कोषः)

तस्य प्रकारादिशब्दसङ्कलने पञ्चमो भागः ।

स च

श्री सर्वज्ञरूपितगणधरनिर्धर्तिनाथश्रीनोपलब्धमाना-
शेष-सूत्र-तन्त्रियुक्ति-तत्त्व-चूर्ण-वृत्त्यादिनिहित
सकलदार्शनिकसिद्धान्तैतिहास-शिष्ट-वेदान्त-
न्याय-वैशेषिक-मीमांसादिप्रदर्शितार्थ-
युक्तायुक्तवर्णनार्थकः ।

उपाध्याय-श्री श्री १०८ श्रीमन्मोहनविजयोपदेशतः-

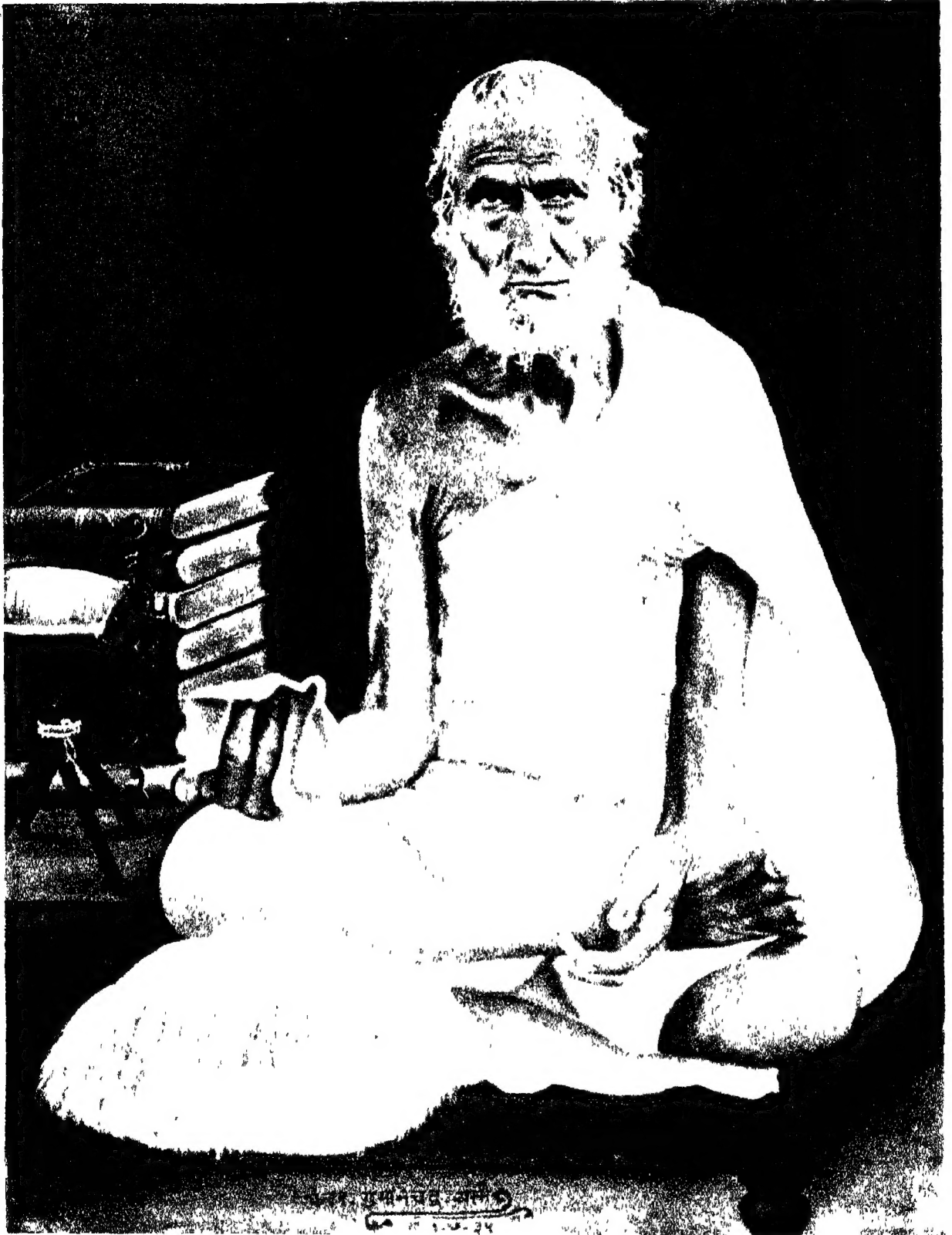
मुनिश्रीदीपविजय-श्रीयतीन्द्रविजयाचार्या
संशोधितः

श्रीजैनश्वेताम्बरसमस्तसङ्गेन महत्परिश्रमतः प्राकाश्यं नीतश्च ।

* * * रत्नामस्थ-श्रीजनप्रकाश यन्त्रालये मुद्रितः * * *

श्रीवीरमन्वत् १४४८	} मूल्यम् रु० २५	{ श्रीविक्रमाल १९७८
श्रीराजेन्द्रसूरीमन्वत् १५		

भारतवर्षाग्रजकवचामणि कालकालमवलकल्प-परमयोगिगज-
 जगत्पूज्य-गुरुदेव-प्रभुश्रीमद-विजयराजेन्द्रमूर्तिश्री महागज ।

भक्तान्तापक्षद्वन्द्वमन पञ्चाननशाम्भो राजेन्द्राभिषेकशाम्भो भक्तानन्दप्रसन्नप्रव-
 यद्भक्तप्रतिप्रणामकरणे निन्द्य कृता तान्त्रा के . १. योग्यदादौ को विजयराजेन्द्रान्तरा मया गन्तु

भक्त	भक्तपूज	भक्त्यामृत	भक्त्यप	भक्त्यामृत	भक्त्यामृत
भक्त	भक्तपूज	भक्त्यामृत	भक्त्यप	भक्त्यामृत	भक्त्यामृत

आभार-प्रदर्शनम् ।

सुविहितसूरिकुलतिलकायमान-सकलजनागमपारदृश-आबालब्रह्मचारी-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-किशगुरुच्युपकारक-श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जहारक श्री १००८ प्रभु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअजिधानराजेन्द्र' प्राकृत-मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत् १९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया। इस महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमदधनचन्द्रसूरिजी महाराजने भी आपको बहुत सहायता दी। इस प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत बृहत्कोष संवत् १९६० चैत्र-शुक्ला १० बुधवार के दिन श्रीसूर्यपुर (सूरत-गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ।

गवालियर-रियासत के राजगढ़ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दर-मियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनिमहाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक-मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-महंम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अजिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महा-कोश का जैन और जैनेतर समानरूप से लाज प्राप्त कर सकें, इसलिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम (मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्चुजजीत-मिश्रीमलजी मथगलालजी, रूपचंदजी खववदासजीत-जागारथजी, बीसाजी जवरचंदजीत-प्यारचंदजी और गोमाजी गंजीरचंदजीत-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअजिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकरप्रतिद्विगंप्रस' स्वतन्त्र खोलना चाहिये। कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-भार महंम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य-मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
छिजयचूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । बस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदी ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेम खोला गया और
उक्त दोनों पृथ्वा-मुनिगजों की देख-रेख से कोश क्रमशः छपना शुरू हुआ,
जो सं० १९-१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण छप जाने की संभावना
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमंगजमदजजनकेसरी-
कविकालसिद्धान्तशिरोमणि-प्रान्तःस्मरणीय-आचार्य-श्रीमद्धनचन्दसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्री-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक-मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महानपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज;
साहित्यविशारद-विद्याचूषण-श्रीमच्छिजयचूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महानपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-सदमीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-दर्पविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरों ने अपने अपने विहार
के दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन,
मन और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक
जाँति परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आजागी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृद्धत्तपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृद्धत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-माला—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरोद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

.. जावरा ।

.. बागोदा-बड़ा ।

.. भावुवा ।

श्रीसंघ-बढ़नगर ।

” स्वाचरोद ।
 ” मन्दभार ।
 ” सीतामऊ ।
 ” निम्बाहेड़ा ।
 ” इन्दौर ।
 ” उज्जैन ।
 ” महेन्द्रपुर ।
 ” नयागाम ।
 ” नीमच-सिटी ।
 ” संजीत ।
 ” नारायणगढ़ ।
 ” बरड़ाबदा ।

श्रीसंघ-सरसी ।

” मुंजावेड़ी ।
 ” खरसोद-बड़ी ।
 ” चीरोला-बड़ा ।
 ” मकरावन ।
 ” बरड़िया ।
 ” (भाट)पचलाना ।
 ” पटलावदिया ।
 ” पिपलोदा ।
 ” दशार्ह ।
 ” बड़ी-कड़ोद ।
 ” घामणदा ।
 ” राजोद ।

श्रीसंघ-भकणावदा ।

” कूकसी ।
 ” आलीराजपुर ।
 ” रींगनोद ।
 ” राणापुर ।
 ” पारां ।
 ” टांडा ।
 ” बाग ।
 ” खवासा ।
 ” रंभापुर ।
 ” अमला ।
 ” बोरी ।
 ” नानपुर ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

” वीरमगाम ।
 ” सुरत ।
 ” साणंद ।
 ” बम्बई ।
 ” पालनपुर ।

श्रीसंघ-धिरपुर (धराद) ।

” दाव ।
 ” भोरोल ।
 ” धानेरा ।
 ” धोराजी ।
 ” हुवा ।

श्रीसंघ-ढीमा ।

” दूधवा ।
 ” वात्पम ।
 ” वामण ।
 ” जामनगर ।
 ” खंभान ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

” आहोर ।
 ” जालोर ।
 ” भेंसवाड़ा ।
 ” रमणिया ।
 ” मांकलेसर ।
 ” देवावम ।
 ” विशनगढ़ ।
 ” मांडबला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

” सांचोर ।
 ” बागरा ।
 ” धानपुर ।
 ” आकोली ।
 ” माथू ।
 ” सिपाणा ।
 ” काणोदर ।
 ” देलंदर ।

श्रीसंघ-शिखगंज ।

” कोरटा ।
 ” फतापुरा ।
 ” जोगापुरा ।
 ” भारुंदा ।
 ” पोमावा ।
 ” बीजापुर ।
 ” बाली ।
 ” ग्विमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

” माहेला ।
” आलामण ।
” रेतनडा ।
” धाणमा ।
” बाकरा ।
” मोदरा ।
” धलवाड़ ।
” भेंगलवा ।
” सूरणा ।
” दाधाल ।
” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

” बलदूट ।
” जावाळ ।
” सिरोंही ।
” मिरांड़ी ।
” हरजी ।
” गुडावालोनरा ।
” भूति ।
” तन्मतगढ ।
” सेंवरिया ।
” गोवाडा ।
” भावरी ।

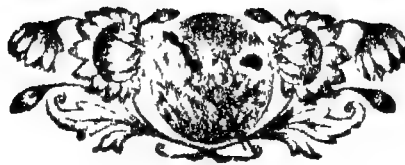
श्रीसंघ-साहेराव ।

” खुडाला ।
” राणी ।
” ग्विमाडा ।
” कोशीलाव ।
” पावा ।
” पंदला का गुडा ।
” चैणोद ।
” हूडर्मा ।
” धाँवला ।
” जोयला ।
” काचाली ।

इनके सिवाय हमारे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

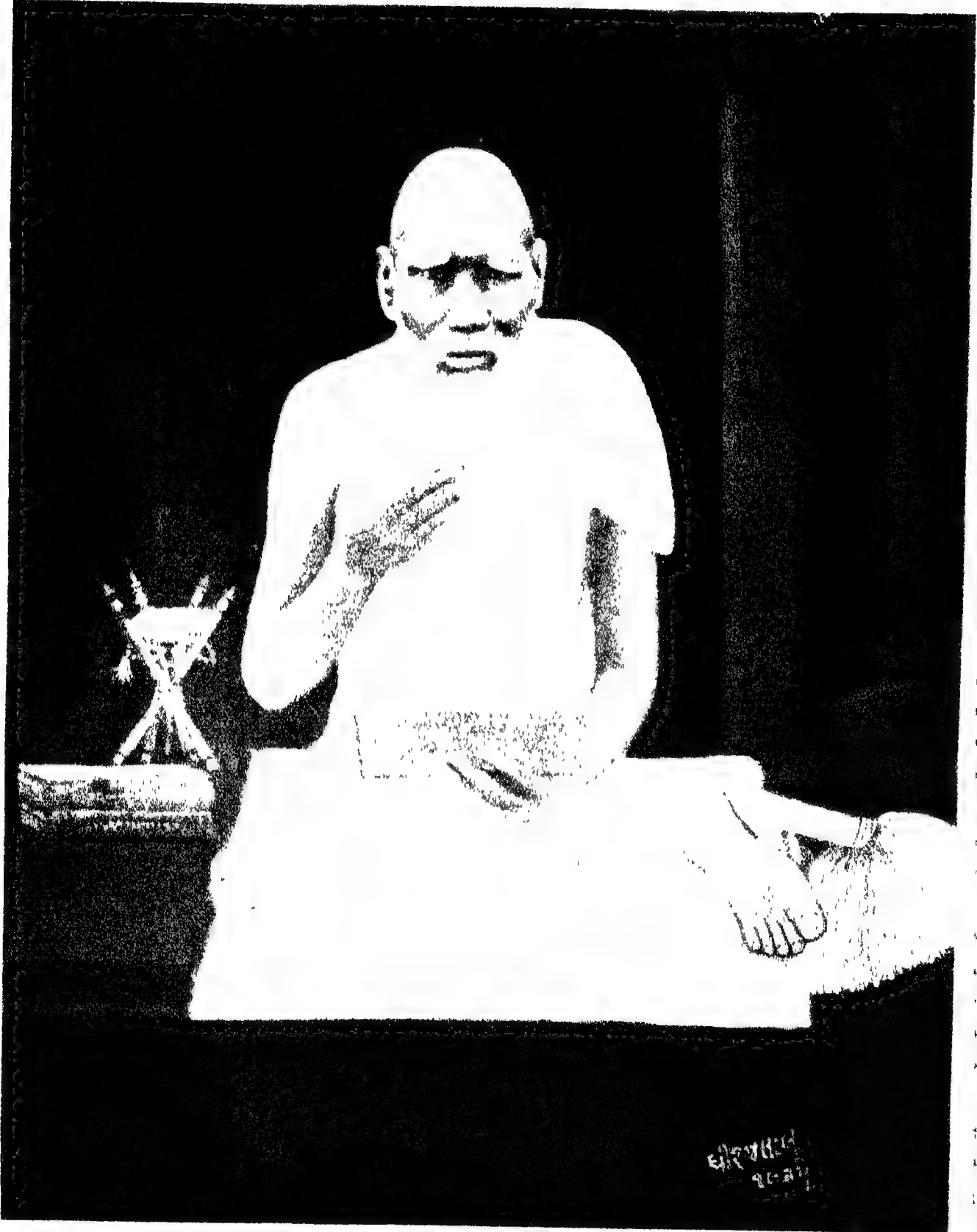
श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतलाम (मालवा)

श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि

श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि

श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि

श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि-श्रीमद्विजयचन्द्रमहाराज-वचनचक्रानि

वचन	विजयचन्द्र	दीक्षोपस	काय	महाराज	वचन
वचनचक्र	वचनचक्र	वचनचक्र	वचनचक्र	वचनचक्र	वचनचक्र

श्रीअभिधानराजेन्द्रः

वीरं नमेऊण सुरसपुज्जं, सारं गहेऊण तयागमाओ ।

साहूण सहाण य बोहयं तं, बोळ्ळामि जागम्मि य पंचमम्मि ॥ १ ॥

प

पङ्क्ता

प-प-पुं० । पत्-पा-वाङः । पवनं, पातति, पणै, पाने च । वा-
च० । सूर्ये, शोषणे, वह्नी, पाताले, नरुणे च । पवित्राणे, क्रमे,
क्षेत्रे, निपाते, पङ्कसङ्कुले, उच्चदेशे, स्थले च । " पः सूर्ये शो-
षणे वह्नी, पाताले वरुणेऽनिले । पारित्राणे क्रमे क्षेत्रे, निपाते
पङ्कसङ्कुले ॥ ८० ॥ " एका० ना० । पयने, कृणे, प्रकारे, शुभ-
सङ्कये च । " पृथिव्ये तु पकारः स्यात् । पयने पयने कृणे ॥
६६ ॥ प्रकारे शुभलक्षणे च, पात्रकौस्तुभयोरपि ॥ (५७) " ए-
का० रा० । " प स्ति य पाववज्जणे " प शत पापवर्जने, आ०
म० १ अ० ।

प्र-प्रथम० । " सर्वत्र लवणमचक्षे " ॥ ७ । १ । ७६ ॥ इति रत्नो-
पः । आदिकर्मणि, ज० । प्रणमिताः, नमयितुमाश्च इत्यर्थः । प्र-
शब्दस्याऽऽदिकर्मार्थत्वात् । ज० १ वृत्त० । उत्त० । प्राथम्ये, स-
र्वतां भावे, संपत्तां, स्यातां, व्यवहारे च । वाच० । प्रकर्षे, सु-
खे २ श्रु० १ अ० । उत्त० । आवा० । रा० । नि० । पृ० । प्र-
ज्ञा० । प्रश्रवणे, " विष्णोर्साह " इत्यत्र प्रशब्देन प्रश्रवणप्र-
हणात् । आ० ।

पप्र-पुं०-पयस्-न० । स्तमदामशिरोनभः " ॥ ८ । १ । ३२ ॥
इति पयसः प्राकृते पुंस्त्वम् । प्रा० १ पाद । जले, दुग्धे
च । वाच० ।

पप्रगज-प्रयागज-न० । " कगवज० " ॥ ८ । १ । १७७ ॥
इत्यस्य प्राधिकत्वात् गतुक् । प्रयागाऽऽस्यतीर्थराजस्थग-
ङ्गायमुत्तमं, प्रा० १ पाद ।

प्रप्रार-प्रवार-पुं० । ' प्रचार ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

१

प्रकार-पुं० । " मञ्जुवृद्धिर्वा " ॥ ७ । १ । १८ ॥ इति घञनि-
मित्तस्य वृद्धिरूपस्याऽऽकारस्याद् वा ' प्रवार ' शब्दे बह्व्य-
माणेऽर्थे, प्रा० १ पाद ।

प्रप्रार-प्रजापति-पुं० । " कगवज० " ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिना जलुक् । प्रा० १ पाद । " अवर्णो य-
धुनिः " ॥ ८ । १ । १८० ॥ इति अवर्णस्थाने लघुप्रत्ययान्तरय-
काराज्वाः । प्रा० १ पाद ।

पप्र-पति-पुं० । पतिरुक्तमिति तामिति पतिः । ज० । उत्त० १ अ० ।
एकस्याः स्त्रिया एक एव पतिर्भवति । मृते पत्यौ पत्नी ब्रह्मचर्ये
चरति स्मृतिः । एतादृश आचारश्च, परं प्राक्कार्त्विमिदं प्र-
कस्या स्त्रिया अतके भर्तार आसन् । तद्वया- " धरे मौर्यपुत्रे
वास्मिन्पुत्रेण अङ्गुष्ठेण समणभयाइ वापइ । धरे मौर्यपुत्रे
कासवपुत्रेण अङ्गुष्ठेण समणभयाइ " इत्यादि । मौर्यकर्मौप-
पत्योरेकमातृकत्वेन भ्रात्रोरपि निष्पत्तिर्वाभिधानं पृथग् जनका-
पत्न्या । तत्र मौर्यकस्य पिता धनदेवो, मौर्यपुत्रस्य तु मौर्य
इति । अनापि च तत्र देशे एकस्मिन् पत्यौ मृते द्वितीयपति-
वरणमिति वृद्धाः । कल्प० २ भाष० ८ कृष्ण । " पई भसा "
पाई० ना० २५३ गाथा ।

पप्र-देशा-मर्मितं, रथचक्रं च । दे० ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।

पप्रवण-प्रतिज्ञा-अव्य० । प्रातस्समयमित्यर्थे, स्था० २ उ०
१ व० । कर्म० । ध० ।

पप्रवण-प्रतिज्ञा-पुं० । भूतविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

पप्रवण-प्रतिज्ञा-पुं० । सुपाश्वर्तार्थरूपः सममतीर्थकरस्य पितरि,
प्रव० ११ द्वार । म० । आवा० । ज्ञातरसे, विरले, मार्गे च । दे०
ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

पप्रवण-प्रतिष्ठापन-न० । प्रतिष्ठापने, जीवा० १ आध० ।

पप्रवण-प्रतिष्ठा-आ० । " प्रस्थादौ रुः " ॥ ८ । १ । १०६ ॥ इति-
तस्य डः प्राप्नो न, प्राधिकत्वात् । प्रा० १ पाद । अवस्थाने, प-
ञ्चा० ८ विष० । स्था० । ससारभ्रमणविरतां, सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । सर्वज्ञगुणाभ्यारोपे, जी० १ प्रति० । (जिनविम्बावधाप-
नं, प्रतिष्ठापयिष्य ' चैर्य ' शब्दे तृतीयभागे १२६६ पृष्ठे उक्तः)
(तत्कल्पस्तु प्रतिष्ठाकल्पप्रत्यादवसेयः) प्रतिष्ठापनं प्रतिष्ठा, अ-
पायावधारितस्यैवार्थस्य इति प्रभेदेन प्रतिष्ठापने, न० । प्रति-
ष्ठान्त्यस्यामिति प्रतिष्ठा । आभयं, आ० ।

पट्टाण-प्रतिष्ठान-न० । प्रतिष्ठिते प्रासादोऽस्मिन्निति प्रतिष्ठा-
नम् । पाठे, प्रव० १४८ द्वार । अ० । आधारे, रा० । स्था० ।
सूत्र० । त्रिसोपानमूलप्रदेशे, आ० म० १ अ० । स्था० ।
जं० । जी० । संसारगर्त्तापतःप्राणिधर्मस्याऽऽधारे, तं० । प्रति-
ष्ठानं सम्यक्त्वम्, तस्य तथाकल्पत्वात् । तथादि-यथा पयःपर्य-
न्तं पृथ्वीतलगतगर्त्तापूरकरहितः प्रासादः सुदृढो न भव-
ति, तथा धर्मदेवदर्म्यमपि सम्यक्त्वरूपप्रतिष्ठानपरित्यक्तं
निश्चलं न भवेदिति ॥ प्रव० १४८ द्वार । आ० सू० । भावे
सुदृढ । अवस्थाने, स्था० ६ उ० । स्थितौ, आव० ४ अ० ।
पुरजेदे, नागवत्सो नागवत्पुत्रो जिनकल्प प्रतिपद्य प्रष्ट । आ०
क० । यत्र वा शालिवाहनो राजाऽऽसीत् । " पट्टाणे नग-
रे शालिवाहनो राया । सो वरिसे वरिसे भयवच्छे नयरे नर-
वाहणे रायाणं रोदेह ।" विशेष० । कल्प० । आव० । आ० म० ।

पट्टाणपट्टण-प्रतिष्ठानवत्तन-न० । महाराष्ट्रविषयप्रधानपुरे, ती० ।

" जीयाञ्जैत्रं पत्तनं पूतमेत-प्रोदावर्या श्रीप्रतिष्ठानसंज्ञम् ।
रक्षाऽऽयीरु श्रीमहाराष्ट्रलक्ष्म्याः, रम्यैर्दर्म्यैर्नैत्रशैर्यैश्च चैत्यैः ॥ १ ॥
अष्टौ षष्टिलौकिका अत्र नीर्याः, द्वापञ्चाशज्जिह्वे चात्र वीराः ।
पूर्वाशानां न प्रवेशोऽत्र वीर-क्षेत्रेण प्रौढतेजो रवीणाम् ॥ २ ॥
नश्यतांति पुटमेदनतोऽस्मात्, पट्टियोजनामतः किल वर्त्ता ।
बाधनाय भृगुकव्चमगच्छ-ह्राजिनो जिनपतिः कमठाङ्कः (?) ॥ ३ ॥
अश्विनाञ्जितवनेनैवशर्या, अन्त्यजेऽत्र शरदां जिनमोक्षान् ।
कालयोर्द्वैधित वार्षिकमार्याः, पथेभाऊपदशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ ४ ॥
तत्तदायतनपङ्क्तिवीक्षण-द्वयमुञ्जति जनो विचक्रणः ।
तत्क्षणात् सुरविमानधारणि-भ्रीधिलोकावषयं कुतूहलम् ॥ ५ ॥
सातवाहनपुरस्तरा नृपा-श्विप्रकारिचरिता इहाभवन् ।
दैवतैर्बहुवर्षैः प्रतिष्ठिते, चाऽत्र सत्रसदनायनेकशः ॥ ६ ॥
कपिलाऽऽत्रेयवृहस्पति-पञ्चाला इह महीभृदुपरोधान् ।
म्यस्तस्व (२) चतुर्लङ्क-प्रण्यार्थे श्लोकमेकमकथयन् ॥ ७ ॥ "

स चायं श्लोकः-

" जीर्णे भोजनमात्रेयः, कपिलः प्राणिनो दयाम् ।
वृहस्पतिरविश्वासः, पञ्चालः स्त्रीषु मार्दवम् ॥ ८ ॥ "

इह-

जयति दृशोरमृत-चण्डा सुदृग्बहिर्णां पयोदधता ।
जीवितस्वामिप्रतिमा, श्रीमन्मुनिपुत्रतस्य लेप्यमयी ॥ ९ ॥
वर्योणामेकादश, स्रक्काण्यष्टौ युतानि सार्द्धानि ।
अष्टौ शतानि पद् प-ञ्चाशानीत्यजनि काशोऽस्याः ॥ १० ॥
इह सुप्रतजिनचैत्ये, यात्रामामूय विहितविधिमहाम् ।
भयश्चैत्यास्यैदिक-पारत्रिकशर्मसंपत्तिः ॥ ११ ॥
प्राभादेऽत्र श्रीजिनरात्रां, चारु चकासिनि लेप्यमयानि ।
विम्बाग्रप्रतिविम्ब-प्रीतिस्फीतिं ददाति जिनानाम् ॥ १२ ॥
अम्बा देवी क्षेत्राधिपति-यैकाधिपतिश्चापि कप (?)
" श्रीप्रतिष्ठानतर्धेस्य, श्रीजिनप्रभसुरयः ।
कल्पमेतं विरचय्या-बन्धुवृत्तये सताम् ॥ १३ ॥ "
श्रीप्रतिष्ठानपत्तनकल्पः । ती० २२ कल्प ।

विस्तरेण तु-

" श्रीसुप्रतजिनं नत्वा, प्रतिष्ठां प्रापुः कृतौ ।
प्रतिष्ठानपुरस्याभि-दध्नः कल्प यथाधुतम् ॥ १ ॥ "
इह भारते वर्षे दक्षिणखण्डे महाराष्ट्रदेशावतंसं श्रीमत् प्रति-
ष्ठानं नाम पत्तनं विद्यते, तस्य निजज्ञात्याऽभिज्ञतपुराणपुर-

मपि कालान्तरेण कुलकप्रामप्रायमजनिष्ट । तत्र कैकदा द्वौ वै-
देशिकद्विजौ समागत्य विधायका स्वस्वा साकं कस्यचित् कु-
म्भकारस्य शालायां तस्थिवांसौ, कणवृत्ति विधाय कणाश्च स्व-
सरूपनीय तत्कुनाऽऽहारपाकेन समयं यापयतः स्म । अन्येभ्यः सा
तयोर्विप्रयोः स्वस्वा जज्ञाऽऽहरणाय गोदावरीं गता, तस्याः स्वसुः
स्वरूपमप्रतिमरूपं निरूप्य स्मरपरवशोऽन्तर्द्वेवासी शेषो नाम
नागराजो हृदाभिर्गत्य विहितमनुष्यवपुस्तया सह बलादपि सं-
भोगकैलमकलयत, भवितव्यताविभ्रसितेन तस्याः सप्तधातुर-
हितस्याऽपि तस्य दिव्यशक्त्या ह्युकपुद्गलसञ्चाराद्भूर्माऽऽधानमज-
यत् । स्वनामधेयं प्रकाश्य व्यसनसंकटे मां स्मरेरित्यभिधाय च
नागराजः पाताललोकमगमत्, सा च स्वशुहं प्रत्यगब्रूत् । त्रीडा-
दीमिता च सा स्वप्रात्रं तं वृत्तान्तं न खलु न्यवेदयत् । कालक्रमेण
सोऽर्थाज्यां गर्भक्षिक्तानि बाह्व्य सा जातगर्भेत्यसद्वयत । ज्या-
यसस्तु मनसि शङ्का जाता-यदियं कलु कनीयसोपभुक्तेति, शङ्का-
नीयान्तराज्ञावात् । यवीयसोऽपि खेतसि समजनि विकल्पाः-न-
नमेषा ज्यायसा सह विनष्टशीलेत्येवं मियः कलुषिताऽऽशयौ वि-
हाय तामेकाकिनीं पृथक् देशान्तरमयासिष्टाम् । साऽपि प्रव-
र्त्तमानगर्भा परमन्दरेषु कर्माणि निर्माणा प्राणवृत्तिमकरोत् । क्र-
मेण पूर्णेऽनेहसि सर्वलक्षणसंज्ञितां प्रासुत तनयम् । स च क्र-
मादुपवा गुणैश्च वर्त्तमानः सवयोभी रममाणो बालक्रीडया स्व-
य भूपतीभूय तेज्यो वाहनानि कारितुरगरथाऽऽनीनि कुत्रिमा-
नि दत्तवानित, सनोतेर्दानार्थत्वाद्भोक्तैः सातवाहन इति व्यपदे-
श लाङ्घितः स्वजनन्या पात्यमानः सुखमवास्थित ।

इतश्चाजगिन्यां श्रीविक्रमाभित्यस्यावन्तिनरेशितुः सदसि क-
श्चिन्नामासकः सातवाहनं प्रतिष्ठानपत्तने भात्रिने नरेन्द्रमादृक्-
त् । अन्तस्थामेव पुर्यामेकः स्थविरविप्रः स्वाऽऽयुरवसानमवसाय
चतुर. स्वतनयानाह्वय प्राक्तवान्-यथा वत्साः । मयि ग्राऽऽयुषि
मदायशस्योच्छिर्षिकर्षाक्षणाशङ्कारभ्य चतुर्णामपि पादानामधो
वत्तमानं कलशचतुष्टय युष्माभिर्यथाऽप्येष्ट विभज्य प्राप्य, येन
भवतां निर्वाहः संपनीपद्यते । पुत्रैस्तु तथेत्यादेशः स्वीचक्रं पितुः ।
तस्मिन्पुरते तस्यैर्द्वैर्दिकं कृत्वा त्रयोदशेऽहनि भुवं स्वा-
त्वा यथायथ चतुर्गोऽपि निधिकलशांस्ते जगृहरे । यावदुद्धा-
ट्य निमाह्वयन्ति तावत्प्रथमेन कुम्भस्य कनकम्, द्वेतीयाकस्य
कुण्डलमृत्स्ना, तृतीयस्य वृशं, तुरीयस्य चाऽऽस्थीनि ददांशरं, तदनु
ज्यायभा साक इतरे त्रयो विवदन्ते स्म-यदस्मज्यमपि विजज्य
कनकं वितरेति । तस्मिन्नाविनरति सति तेऽवन्तिपतेः धर्माधिक-
रणमुपास्थिपत । तत्रापि न तेषां वार्दानर्णयः समपादि । ततश्च-
त्वारोऽपि ते महाराष्ट्रजनपदमुपानेसिषुः । सातवाहनकुमारस्तु
कुलालमूः हस्यश्वरयमुभटानन्वहं विदधानः कुलाक्षशाला-
यां बालक्रीडादुर्लभितः कलितस्थितिरनयत्समयम् । ते च द्विज-
तनुजाः प्रतिष्ठानपत्तनमुपेत्य परितस्तस्यामेव चक्रजीवनशाला-
यां तस्थिवांसः । सातवाहनकुमारस्तु तानवेदयेक्षिताकारज्ञान-
कुशलः प्रोवाच-जो विप्राः । किं भवन्तः चिन्तापत्रा इव धी-
कृयन्ते । तैस्तु जगदे-सुजग ! कथमिह त्रयं चिन्ताऽऽक्रान्तचेत-
स्तथाऽऽक्षिप्तमहि ? कुमारेण ब्रजणे-इक्षितैः किमेवं नावग-
म्यते ? तैरुक्तं-युक्तमेतत् । परं भवतः पुरो निवेदिनेन किं चि-
न्ताऽपहनि ? चिन्ताऽपगमो पापं बद्धिप्राप्ति, इति सोऽवोचत् ।
तनस्ते तच्चर्मवैचित्रीहृतदृष्ट्याः सकलमपि स्वस्वरूपं निधि-
निर्णयाद् मासवेशपरिषद्यापि विवादानिर्णयान्तं तस्मै निर्वादत-
यन्तः । कुमारस्तु स्मितवत्स्फुरिताऽधरोऽवादीत्-जो विप्राः !-

अहं यौष्माकं भूकटकं निर्धयामि, अयतामवाहितैः--यस्य ता-
वदस्तमातः कनककलशः स तेनैव निर्धुतोऽस्तु, यस्य कलशे
कृष्णमृत्खा निरगात् स केवकेदाराऽऽदीन् गृहहारु, यस्य
तु पुशं स कोष्ठाऽगारगतधान्यानि सर्वाण्यपि स्वीकुरुनाम् ।
यस्य चार्थानि निरगुः सोऽश्वगोमहिषीवृषमन्त्रासीदासाऽदि-
कमुपादत्तामिति युष्मज्जनकस्याऽऽशयः । इति क्षीरकण्ठोक्तं
मुग्धा सूत्रकण्ठाभिधुषादिवादास्तद्वचनं प्रतिश्रुत्य तमनुज्ञाप्य
प्रत्याययुः स्ननगरीम् । प्रथिता सा तद्विवादिर्निर्णयकया पु-
र्याम् । राज्ञाऽप्याकार्यं पर्यनुयुक्तः । किं नु भो भवतां वाद-
निर्णयो जातः ? तैरुक्तञ्चाऽऽम् स्वामिन् ! केन निर्णीत इति
नृपेणोदिते सातवाहनस्वरूपं सर्वमपि यथातथ्यमवकथयन् ।
तदाकर्ण्य तस्य शिशोरपि बुद्धिर्बलवं विभाव्य प्रागुक्तं वैवर्णेन
तस्य प्रतिष्ठाने राज्यं भविष्यतीत्यनुस्मृत्य तं स्वप्रतिपत्तिनमा-
कलस्य कुम्भितमनास्तस्मात्प्रणोपयिकमस्मिन्तयच्चिरं नरेश्वरः ।
अभिसराऽऽदिप्रयोगैर्मरिते चास्मिन्नवस्थं क्वाचवृत्तिकृति-
र्भवेतामिति विचार्य सन्नतुरङ्गचमूहोऽवन्तीपतिः प्र-
स्थाप्य प्रतिष्ठानपत्तनं यथेष्टमवेष्टयत्, तदवलोक्य ते प्रा-
भ्यास्तस्ताभिस्तयन्ति स्म-कस्योपर्ययमेतावानाटोपः सको-
पस्य मालवेशस्य, न तावद्वा राजा, राजन्यो वा क्षीरः,
न च तादृग्दुर्गादि वेति चिन्तयत्सु तेषु मासवेशप्रहितो दू-
तः समेत्य सातवाहनमवोचत्-जोः कुमारक ! तुभ्यं नृपः
कुदं, प्रातस्त्वां मारयिष्यत्यतो युद्धाऽऽद्युपायचित्तनायहितेन ज-
यता ज्ञास्यमिति । स च भुत्वाऽपि दूतार्कं निर्भयं निर्भरं क्रीडन्ने-
वाऽस्त, अत्रान्तरे विदितपरमार्थो तौ तन्मातुलावितरेतर प्रति
विगतबुद्धिकद्वयौ पुनः प्रतिष्ठानमागतौ परस्परं दृष्ट्वा जगिनीं प्रो-
चतु-हे स्वसः । येन द्विर्वाकसा तवाद्यं तनयो दस्तस्तमेव स्मर ।
यथा स एवास्य साहाय्यं विधत्ते । सोऽपि तच्छ्रुत्वा प्रा-
चीनं नागपतेर्वचः स्मृत्वा शिरसि निवेशितयटा गोदावर्या
नागहृद् गत्वा स्नात्वा च तमेव नागनायकमारोधयत् । तत्-
क्षणप्रागराजः प्रत्यक्षीकृत्य वाचमुवाच ब्राह्मणीम-को हेतुर-
हमनुस्मृतस्त्वया ? तथा च प्रणम्य यथास्थितमभिहिते वभावे
क्षेत्राजः-मयि प्रतिपातरि कस्तव तनयमभिहितुं क्षमः ?
इत्युदीर्य तदुघटमादाय हृदान्तर्निमज्ज्य पीयूषकुण्डलात् सुधया
घटमापूर्याऽऽनीय तस्यै दत्तवान्, गदितवांश्चानेनऽमृतेन सा-
तवाहनकृतमृन्मवाश्वरथगजपदतिजातमजिपिञ्जः, यथा तत्
मज्जीवं जृत्वा परबलं भनक्ति, त्वत्पुत्रं च प्रतिष्ठानपत्तनरा-
ज्येऽयमेव पीयूषघटोऽनिषेवयति, प्रस्तावे पुनः स्मरणीयो-
ऽहमित्युक्त्वा स्वाऽऽरूपदमगमद् भुजङ्गपुङ्गवः । साऽपि सुधा-
घटमादाय सद्मोपेत्य तेन तन्मयं सैन्यमर्द्धमभ्युक्षयामास ।
प्रातर्दिव्यानुजावतः, सचेतनीभूय तस्मै न्यं ममुख गत्वा युयुधे ।
परामीकित्या सार्द्धं तथा सातवाहनपुत्रनया भग्नमवन्तीश-
तुर्बलं, विक्रमनृपतिरपि पलाय्य यथाववन्ती, तदनु सात-
वाहनोऽपि क्रमेण दक्षिणापथमनुगुं विधाय तापीतीरपर्यन्तं
सोत्तरापथं साधयित्वा स्वकीयसंवलसं प्राचीवृत्त, जैनश्च
समजनि, अचीकरच्च जमितजननयनशैत्यानि जिनचैत्यानि,
पञ्चाशद्वीरा अपि प्रत्येकं स्वस्वनामाङ्कितान्यन्तर्भगरं कारयाव-
जृषुर्जिनभवानानि । इति प्रतिष्ठानपत्तनकल्पः । ती० ३२ कल्प ।

पड्डाणपुर-प्रतिष्ठानपुर-न० । महाराष्ट्रदेशप्रधाननगरे, ती०
३२ कल्प ।

पड्डावग-प्रतिष्ठापक-पुं० । व्यवस्थापके, औ० । राजाऽऽदिसमकं
स्वपदनिवेशनेन प्रतिष्ठाकारके, छा० १ भु० १८ अ० ।

पड्डावण-प्रतिष्ठापन-न० । व्यवस्थापने, पञ्चा० ७ वि० ।
संस्थापने, पञ्चा० ८ वि० ।

पड्डादि-प्रतिस्थिति-अव्य० । स्थितिं स्थितिं प्रति प्रतिस्थितिः । बी-
प्सायां योम्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तसादृश्येऽव्ययीप्रावः । एकै-
कस्मिन् स्थितिबन्धे, "पड्डादिमसंखलोगसमा ।" कर्म० ५ कर्म० ।
पड्डादि-प्रतिष्ठित-त्रि० । व्यवस्थिते, आचा० २ भु० १ चू० १
अ० ७ उ० । स्या० । आ० म० । उयो० । प्रतिबन्धे, आचा०
२ भु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

पड्डाणिय-प्रतिनियत-त्रि० । अवश्यं भाविनि, प्रतिनियतवि-
वसभाविनि, "इदाहमहा पायं, पड्डाणिया कसवा हौति ।"
आ० म० १ अ० ।

पड्डा-प्रकीर्ण-त्रि० । विक्षिप्ते, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

प्रतीर्ण-त्रि० । प्रकर्षेण तीर्थे, आचा० १ भु० ५ अ० ३ उ० ।
वैपुल्ये, वे० ना० ६ वर्गे ७ गाथा ।

पड्डांतर-प्रतिष्ठान्तर-न० । प्रतिष्ठातार्थप्रतिषेधे परेण कृते तत्रै-
व धर्मिणि धर्मोत्तरं साधनीयमनिवधनो निग्रहस्थानभेदे, स्या० ।
पड्डाकहा-प्रकीर्णकथा-स्त्री० । उत्सर्गे, "उत्सर्गे पड्डाकहा
भक्षति, अवयादो निवृत्त्यकहा जक्षति ।" नि० चू० ५ उ० ।

पड्डाग-प्रकीर्णक-त्रि० । अनावलिकावधे, द्विविधा नरकाः-
आवलिकाप्रविष्टाः, प्रकीर्णकाश्च । स्या० ६ डा० । तीर्थकृत्सा-
मान्यसाधुकृते ग्रन्थे, तं० । (प्रकीर्णकसख्या 'तदुल्लेखेयाद्विषय'
शब्देऽस्मिन्नव भागे २१६७ पृष्ठे गता)

तथा च प्रकीर्णकानि-

एवमाइयाई चउरासीई पड्डागमहस्साई भगवन्मो अर-
हन्मो उमहसामिस्स आइतित्थयरस्म । तथा संस्विजाई
पड्डागसहस्साई मज्झिमगजिणवराणं । चोदसपड्डागसह-
स्साणि समणस्स जगवन्मो वच्छमाणसामिस्स । अहवा-
जस्स जत्तिया सीसा उप्पत्तिपाए वेणुइयाए कम्मियाए
पारिणापियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेया, तस्म तत्तियाई
पड्डागसहस्साई, पत्तेयबुद्धा वि तत्तिया चेव ।

(एवमाइयाई इत्यादि) कियन्ति नाम नामग्राहमाख्यातुं शक्यन्ते
प्रकीर्णकानि, तत्र एवमादीनि चतुरशीतिप्रकीर्णकसहस्राणि ज-
गवतोऽर्हतः धर्म्ममस्वामिनः तीर्थकृतस्तथासंख्येयानि प्रकीर्ण-
कसहस्राणि मध्यमानामजिताऽऽदीनां जिनचरन्द्राणाम् । एतानि
च यस्य यावन्ति जवान्ति तस्य तावन्ति प्रथमानुयोगतो वेदित-
व्यानि । तथा चतुर्दशप्रकीर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हतो व-
र्त्तमानस्वामिनः । इयमत्र भाषणा-इह भगवतः श्रुतजस्वा-
मिनः चतुरशीतिसहस्रसंख्याः श्रमणा आसीरन् । ततः प्रकी-
र्णकरूपाणि आधयनानि कालिकोत्काशिकभेदाभ्यानि सर्व-
संख्यया चतुरशीतिसहस्रसंख्यान्यजन्तु । कथमिति चेत् ? ।
उच्यते-इह यद्भगवद्वर्त्तुपदिष्टं धुनमनुसृत्य भगवतः श्रमणा
विरचयन्ति, तत्सर्वं प्रकीर्णकमुच्यते । अथवा-धुनमनुसरन्तां
यदात्मनो वचनकोशेन धर्म्मदेशनाऽऽदिषु ग्रन्थपद्धतिक्रमतया
भाषन्ते तदपि सर्वं प्रकीर्णकं, भगवतश्च श्रुतमस्वामि-

न उत्कृष्टा भ्रमणसंपदासीत् चतुरशीतिसहस्रप्रमाणा, ततो घटस्ते प्रकीर्णकान्यपि भगवतः चतुरशीतिसहस्रसंख्यानि । एवं मध्यतीर्थकुनामपि संख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि भावनीयानि । भगवतस्तु वर्तमानस्वामिनः चतुर्दश-भ्रमणसहस्राणि, तेन प्रकीर्णकान्यपि जगवन्चतुर्दशसहस्राणि । अत्र द्वे मने । एके सुरयः प्रज्ञापयन्ति-इदं किल चतुरशीतिसहस्र-आऽऽदिकं वृषभाऽऽदितीर्थकुतां भ्रमणपरिमाणं प्रधानसूत्रविर-चनसमर्थान् भ्रमणानधिकृत्य वेदितव्यम्, इतरथा पुनः सामा-न्यभ्रमणाः प्रज्ञततरा अपि तस्मिन् ऋषभाऽऽदिकाले आ-सीरन् । अपरे पुनरेवं प्रज्ञापयन्ति-ऋषभाऽऽदितीर्थकुतां जीवतामिदं चतुरशीतिसहस्रऽऽदिकं भ्रमणपरिमाणम्, प्रवाह-तः पुनरेकैकस्मिन् तीर्थे चर्यासः भ्रमणा वेदितव्याः । तत्र ये प्रधानसूत्रविरचनशक्तिसमन्विताः सुप्रलिननदृष्ट्या अतस्का-लिका अपि तीर्थे वर्तमानास्तेऽत्राधिकृता छुट्ट्याः । एतदेव मनान्तरमुपशंशयन्नाह- (अथ वेत्यादि) अथ वेति प्रकारास्त-रोपदर्शने, यस्य ऋषभाऽऽदेस्तीर्थकुतो यावन्तः शिष्याः तीर्थे औपसिकया वैनयिकया कर्मजया पारिणामिकया चतुर्विध-या बुद्ध्या उपपेताः समन्विता आसीरन्, तस्य ऋषभाऽऽदेस्ती-र्थकुतः तावन्ति प्रकीर्णकसहस्राणि अभवन् । प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्त एव । अत्रैके व्याचक्षते-इहैकैकस्य तीर्थकुत-स्तीर्थे अपरिमाणानि प्रकीर्णकानि जवन्ति, प्रकीर्णकारिणा-मपरिमाणत्वात्, केवलमिह प्रत्येकबुद्धरचितायेव प्रकीर्णका-नि छुट्टयानि, प्रकीर्णकपरिमाणेन प्रत्येकबुद्धपरिमाणप्रतिपा-दनात् । स्यादेतन्-प्रत्येकबुद्धानां शिष्यभावो विरुद्धेन, नदेत-दसमीचीनम्, यतः प्रयाजकाऽऽचार्यमेवाधिकृत्य शिष्यभावो नि-विध्यते, न तु तीर्थकरोपदिष्टासनप्रतिपन्नत्वेनापि, ततो न क-ञ्चिदोषः । तथा च तेषां ग्रन्थः-“ इह तिथे अपरिमाणा प-द्मसग पद्मसगसामिअपरिमाणत्वात्, किं तु इह सुते पत्ते-यबुद्धपणीयं पद्मसगं भाणियस्वं । कम्हा जम्हा ? पद्मसगपरिमा-णेण केव पत्तेयबुद्धपरिमाणं करेति । इय जणिय-पत्तेयबुद्धा वि तल्लिया केव । कोयग भाह-ननु पत्तेयबुद्धाणं सिस्सभावो विदुज्जए । आयरिय आह-तिथ्यगरणीयसासणपक्खि-त्तेण उ ते तस्सीसा हवंतीति ।” अथ्ये पुनरेवमाहुः- सामा-न्येन प्रकीर्णकैस्तुल्यत्वात् प्रत्येकबुद्धानामत्राभिधानं, न तु नियोगनः प्रत्येकबुद्धरचितायेव प्रकीर्णकानीति । न० । प्र० । प्रकीर्णककथोपयोगिज्ञानकपदे, दश० २ अ० । (प्रकीर्ण-कसंख्या ' उद्देश ' शब्दे द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठेऽपि गता)

पद्मसगतव-प्रकीर्णकतपम्-न० । व्यक्तिो भिषुप्रतिमावत्पूजे-ऽनिधिके तपोजेदे, पञ्चा० १६ वि० । (" तिथ्यर० " (६) इ-त्यादिगाथा ' तिथ्यरणिगमतव ' शब्दे चतुर्थभागे २३१३ पृष्ठे व्याख्याता)

पद्मपद्म-प्रकीर्णप्रज्ञ-त्रि० । विक्षितच्छेदभुतरहस्ये, वृ० ।

अथ प्रकीर्णद्वारमाह-

सोऽं अणजिगताणं, कंहेइ अमुगं कहिज्जई इत्थं ।

एस उ पद्मपद्मो, पद्मविज्जो उ सर्वं पि ॥ ७७३ ॥

योऽर्थमण्डल्यां राहसिकप्रत्यर्थं भुत्वा कथितः सन्नजिगतानामपरिणतानां लेशोद्देशनः कथयति । यथा-अमुकं प्रलम्बप्र-हणादिकमत्र सूत्रे कल्पनीयतया कथ्यते, एष प्रकीर्णप्रज्ञः, प्रकी-

र्णप्रज्ञशब्देनेह-प्रकथेण ज्ञायते तत्सर्गापवादतश्चमनयेति व्युत्प-त्त्या वेदभुतं गुप्तरहस्यवचनपद्धतिरुच्यते, सा प्रकीर्णां विक्षिता येन स प्रकीर्णप्रज्ञः । प्रकीर्णप्रज्ञ इति वा पाठः । तत्र चापरिणतैः किमेतद् रहस्यज्ञानमत्राभिधीयते इत्युल्लेखेन पृच्छयत इति प्र-श्नः वेदभुतान्तःपाती रहस्यार्थः, स प्रकीर्णो येन स प्रकीर्ण-प्रज्ञः । तथा प्रकीर्णविद्यस्तु सार्धमप्यादेराख्य पर्यन्तं यावत् वेदभुतमुत्सर्गापवादसहितमपरिणतानां कथयति, विद्याशब्दे-न चात्राख्यच्छेदभुतमभिधीयते, प्रकीर्णां विद्या येन स प्र-कीर्णविद्य इति ॥ ७६३ ॥

अथ द्विविधस्यापि प्रकीर्णव्याकर्तुर्दोषानाह-

अप्यस्वप्नो अकिर्ती, जिणाय ओहाव मल्लणा चैव ।

दुल्लभोहीअत्तं, पावन्ति पद्मवागरणा ॥ ७७४ ॥

अपरिणताऽऽदीनां राहसिकेषु पदेषु ज्ञाप्यमानेषु अप्रत्य-योऽविश्वासो भवति-पूर्वापरविरुद्धमिदं शास्त्रं, यतः पूर्वं न कल्पते तालप्रलम्बं प्रतिगृहीतुमिति प्रकृत्य पश्चात् कल्पते इत्यनुज्ञायाः प्रतिपादनात् । यथा चैतद्वीकं, तथा सर्वमपि जिनप्रवचनमिदं शमेवेति । ते चैवं विपरिणताः सन्तो जिनानां तीर्थकुनामकीर्तिं कुर्युः-कुत एषां सर्वज्ञत्वं, येरीदृशं पूर्वापर-व्याहतं भावितमिति ? । ततश्च (ओहाव सि) अत्रावचनमुत्-प्रवजनं कुर्यान् । अथ नोऽप्रज्ञेयुत्तथाऽपि (मल्लण सि) तेषामप्यपरिणतत्वादपवादपदं भुत्वा अपरिणामकात्वेन वा शङ्काऽऽदिशेषतो ज्ञानाऽऽदीनां मलिनता मलिन्यं क्यादिति । त-तश्चैवमप्रत्ययाऽऽदिकं जनयन्तो दुर्लभबोधिकत्वं प्राप्नुवन्ति । क यन् इत्याह-प्रकीर्णव्याकरणाः प्रविस्तारितच्छेदभुतरहस्या-र्थनिर्वचनाः, प्रकीर्णप्रज्ञाः, प्रकीर्णविद्याश्चैत्यर्थः । व्याख्यातं प्रकी-र्णद्वारम् ॥ ७६४ ॥ वृ० १ उ० १ प्र० ।

पद्मणपद्म-प्रकीर्णप्रज्ञ-त्रि० । विक्षितच्छेदभुतान्तःपातिरह-स्यार्थे, वृ० १ उ० १ प्र० ।

पद्मवागरण-प्रकीर्णव्याकरण-त्रि० । प्रस्तरितच्छेदभुतरह-स्यार्थनिर्वचने, वृ० १ उ० १ प्र० ।

पद्मणविज्ज-प्रकीर्णविद्य-त्रि० । विद्याशब्देन चात्राख्यानं वेद-भुतमभिधीयते, प्रकीर्णां विद्या येन स प्रकीर्णविद्यः । विक्षि-तसमप्रच्छेदभुते, वृ० १ उ० १ प्र० ।

पद्मसा-प्रतिज्ञा-स्त्री० । प्रतिज्ञानं प्रतिज्ञा । साध्यवचननि-र्देशे, दश० ।

धम्मो मंगलमुक्कि-इं ति पद्मऽस्तवयणनिर्देशो ।

सो य इहेव जिणमए, नअत्थ पद्मपविभसी ॥ १४३ ॥

धर्मो मङ्गलमुक्तमिति पूर्ववत्, इयं प्रतिज्ञा । आह-केयं प्रतिज्ञेति?, उच्यते-आप्तवचननिर्देश इति । तत्राऽऽप्तोऽप्रतारकः, अप्रतारक-आशेषरागाऽऽदिकयाऽज्ञवतीति । उक्तं च-“आगमो ह्याप्तवचन-माप्ते दोषक्याद्विदुः । वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न भ्रयाकेत्स्वसंजयात् ॥१॥” तस्य वचनमाप्तवचनं, तस्य निर्देशः आप्तवचननिर्देशः । आ-ह-अयमागम इत्युच्यते, विप्रतिपन्नसंप्रतिपन्ननिश्च-धनरवेनैव एव प्रतिज्ञेति नैष दोषः । पाठान्तरं वा-साध्यवचननिर्देश इति । सा-ध्यत इति साध्यम्, उच्यते इति वचनमर्थो यस्मात् स एवोच्यते, साध्यं च तद्वचनं च साध्यवचनं, साध्यार्थ इत्यर्थः । तस्य निर्देशः ।

तिष्णि वा कठुई जाव, थुईओ तिसिलोइया ।

ताव तत्थ अणुसायं, कारणेण परेण वि ॥ ३ ॥ ”

इत्यसं प्रसङ्गेन । ततो चिकाले सत्कारोऽर्हचैत्यानां पूजा, चन्दनाऽऽदि च । चन्दना प्रसिद्धाऽर्हचैत्यानामेव । आदिशब्दाच्चै-
त्यसंयन्त्रि तत्कालोचितकृत्यान्तरं प्राणं, साध्यान्नयगमन, तद्व-
न्दनाऽऽदि वा, भूमिकौचित्येन पङ्क्तिधाऽऽवश्यकमवश्य विधे-
यमिति सर्वत्र गम्यम् । अशब्दः समुच्चये । पञ्चा० १ विच० ।

जगत्विस्तारमणुचिञ्चो, जोगो नवकारचित्ताईओ ।

गिहगमणं विहिमयणं, सरणं गुरुदेवार्थं ॥ ४५ ॥

यतीनां साधूनां वैयाख्याऽऽदिभिः भ्रान्तानां पुष्टाऽऽश्रयनेन तथा-
विश्रमणवकाऽऽदेरपि देहस्नेहपतोदमिच्छतां विश्रमणं खेदविनो-
दनं यतिविश्रमणं, करणीयमिति गम्यते । एवं सर्वत्रोचितक्रि-
याऽध्याहारः कार्यः । प्राकृतत्वाच्च विश्रमणनेरुपान्यदीर्घत्वम्,
यद्वा-विश्रमयत, करणमिति शतृन्तस्य कारिते घुष्टं च वि-
श्रमणमिति भवान् । तथोचितः स्वभूमिकायोग्यो योगो व्यापा-
रः । तमेवाऽऽह-नमस्कारचित्तननाऽऽदिकः परमेष्ठिपञ्चकनम-
स्कृतिभ्यानप्रभृतिकः । आदिशब्दात् परिपठितप्रकरणगुण-
नाऽऽदिपरिग्रहः । ततो गृहगमन निजसंभ्रमगमः । तत्र च विधि-
शायन विधिना शयनक्रिया । विधिश्च जिनाचेतनचन्दनविशेष-
प्रत्याख्यानकरणाऽऽदिः । तमेव विशेषेणाऽऽह-स्मरण मनसि धा-
रणम्, उपपन्नकृपावदस्य गुणवर्णनाऽऽदि च; गुरुदेवताऽऽदीनां
धर्माऽऽचार्यजितनायकप्रभृतीनाम् । आदिशब्दात्तदर्थेयां च ध-
र्मोपकारकाणां प्रत्याख्यानाऽऽदीनामिति गाथाऽर्थः ॥ ४५ ॥

तत्र च-

अवधे पुण विरई, मोहडुगुंठा मतचित्ता य ।

इत्थिकेवराणं, तविवरएणुं च बहुमाणो ॥ ४६ ॥

अग्रहणि स्त्रीपरिजोगलकृणे, पुनःशब्दो विशेषणे । तद्भाववा
चैवम्-गुर्धादिषु स्मरणं कर्तव्यम्, अग्रहणि पुनर्विरतिनिवृत्तिः
कार्या । तथा मोहडुगुंठा स्त्रीपरिमोगदेतुवेदाऽऽदिमोहनीय-
निन्दा । यथा-“ यल्लज्जनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं, चांजसमुल्ल-
णमस्माऽऽविलपूनिगन्धि । तद्यान्तेऽहमिह कामिकुमिस्तदेवं, क
वा दुनोति न मनोभववामना हा ? ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तथा स्व-
तत्त्वचिन्ता स्वरूपचिन्तनं, केषाम्, स्त्रीकलेवराणां योषिदेहा-
नाम् । यथा-“ लुकशोणितसंभूतं, नवच्छिद्रं मलोल्लवणम् । अ-
स्थिशृङ्खलिकामात्रं, हन्त योषिच्छरीरकम् ॥ १ ॥ ” तद्विरते-
ष्वग्रहणानुक्तेषु मुनिषु । अशब्दः समुच्चये । बहुमानोऽन्तरङ्गप्र-
तिरूपो विशेषः । यथा-“ धर्म्यास्ते चन्दनीयास्ते, तैल्लोक्क
पार्वात्रनम् । वैरेव सुवनक्रेक्षा, काममल्लो निपातितः ॥ १ ॥ ”
इत्यादीनि गाथाऽर्थः ॥ ४६ ॥

तथा-

सुत्तविउक्कस्स पुणो, सुहुमपयत्येसु चित्तविणामो ।

जवउडिस्सिरुक्को वा, अडिगरणोपमचित्ते वा ॥ ४७ ॥

सुत्तविउक्कस्य निद्राऽपगमेन जाग्रतः आवकस्य, पुनःशब्दः
पूर्ववाक्यार्थापेक्षोत्तरवाक्यार्थस्य विलक्षणताद्यतकः, सूक्ष्म-
पदार्थेषु अत्युल्लवस्तुषु कर्माऽऽत्मपरिणामाऽऽदिषु, चित्तविन्या-
सो मानसाऽऽवेशनं, करणीयमिति गम्यते । अवस्थितिनिरु-
पणे संसारस्वरूपपर्यालोचने, चित्तविन्यास इति प्रकृतम् ।
यथोक्तम्-“ रङ्गो राजा नृपो रङ्गः, स्वप्ना जाया जनी स्व-
प्ना । दुःखी सुखी सुखी दुःखी, यत्राऽसौ निगुणो भवः ॥ १ ॥ ”

बाशब्दो विकल्पार्थः । अधिकरणानि कथंहाः, कथ्याऽऽदीनि
वा, तेषामुपशमाय निवर्तनाय यचित्तं मानसं तत्तथा, तत्राधि-
करणोपशमचित्ते कथं कदा वा मेऽधिकरणोपशमचित्तं भ-
विष्यतीत्येवं चित्तविन्यासः कार्य इति ज्ञातः । बाशब्दो विक-
ल्पार्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४७ ॥

तथा-

आणयपरिहाणीए, अममंजसचेट्टियाण व विवागे ।

खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेषुं च विविहेसु ॥ ४८ ॥

आयुःपरिहाणौ प्रतिकृणाऽऽयुःकृतयत्तकृणायां, चित्तविन्यास
इति प्रतिपद् योज्यम् । अत्र चांक्रम-“ समस्तसर्वसङ्गानां,
कृत्यायुरनुत्तमम् । आममंजकवारीव, किं तथाऽपि प्रमा-
द्यासि ? ॥ १ ॥ ” इत्यादि । असमंजसचेष्टितानामसंज्ञाचरितानां
प्राणिषवाऽऽदीनाम् । बाशब्दो विकल्पार्थः, विपाके नर-
काऽऽश्रयजलफलदायकत्वे । यथा-“ बहमारण्यमभयकक्षा-णदाण-
परधणविलोभणाऽऽदीनाम् । सन्धजहणो उदयो, दसगुणो पञ्च-
सि कथाम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । कृणे कालविशेषे, स्तोकाका-
लेऽपीत्यर्थः, तामोऽश्रुमाध्यायसायेन महताऽऽश्रुमकर्मणः शुभा-
ध्यवसायेन च महत इतरस्यार्जनं, तस्य दीपना प्रकाशना
कृणश्चाभवीपना, तस्याम्, यथा-“ नरणसु सुरवरेसु य, जो बंध-
ह सागरोवमं पक्कं । पल्लिआवमाण बंधव, कोडिमहस्साख
दिवसेण ॥ १ ॥ ” अथवा-कृणाऽवसरौ मोक्षसाधनस्य, स च
इत्याऽऽदिभेदाच्चतुर्विधः । तत्र इत्यनो मानुषत्वं, केवलं आर्य-
केतं, कालतो दुःखमसुखमाऽऽदिः कालविशेषः, भावतो बाधि-
रिति । तस्य क्षणस्य यो क्षात्रो युगमर्मलान्यायेन कृष्ण-
प्राप्तिः, तस्य या दीपना सा तथा, तस्याम् । यथोक्तम्-
“ माणुस्सखं तज्जाह-कुलकज्जऽऽरोगआउयं बुद्धं । सवणा-
ग्गहमका स-जमो य लोगस्मि दुल्लहाह ॥ १ ॥ ”
अथवा-कृणञ्जाज्ज दीपकान्, दीपकान् वा कृणञ्जाज्जदीपका-
न्, कृणञ्जाभदीपकान् वा । तत्र कृणञ्जाज्जान् प्राग्वद् । दीप-
कान् पुनर्यथा-“ अंधारे महाधारे, दीवो ताणं सरीरिणं ।
एवमल्लानाभिस्से, भीमणस्मि जिजाऽऽसमो ॥ १ ॥ ” दीपकान्
तु-“ दीवो ताणं सरीरीण, समुदे दुत्तर जहा । धम्मो जिणि-
दपण्णो, तहा भंनारसागरे ॥ १ ॥ ” तथा-धर्मस्य श्रुत्वा-
गितरूपस्य, गुणा उपकाराः, फलानीनि यावत्, धर्मगुणाः, तेषु
चशब्दः समुच्चये । विविधेषु च बहुविधेष्विहलोकपरलोका-
ऽऽद्यिनेषु । यथोक्तम्-“ श्रुतिगम्यं फलं तावत्, सधर्मस्य शिष्या-
ऽऽदिकम् । शमजन्वसौख्यरूपं तु, साक्षादेवानुभूयते ॥ १ ॥ ” तथा-
“ निजितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम् । विनिवृ-
त्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥ ” अथवा-धर्मरूपा
गुणा धर्मगुणाः क्रेमाऽऽद्यस्तेषु विविधधर्मगुणानां कारणे स्व-
रूपे फले च, चित्तविन्यासः कार्य इति हृदयमिति गाथाऽर्थः ॥ ४८ ॥

वाट्ठगदोमविवक्खे, धम्मायणिं य उज्जयविहारे ।

एमाडचित्तणामो, संवेगग्गमायणं देह ॥ ४९ ॥

यैथैर्दोषैर्गन्धकामरागाऽऽदिभिः स धर्माधिकारी पुरुषो बाध्य-
ते कुशलानुष्ठानतश्चयाव्यते न बाधकदोषाः, तेषां विपक्वः तत्प्र-
तिपक्वभावयत्तारूपो बाधकदोषविपक्वस्तत्र । यथोक्तम्-“ जो जणं
वाडिज्जति, दोसेणं चयणाहविसरणं । मो खलु तस्स विवक्ख, त-
व्विमयं चवजाह्जा ॥ १ ॥ ” चेतनं चात्र इत्यम् । “अन्धस्मि रा-
गजाये, तस्सेव चवज्जणाहसंकासं । जावेज्ज धम्मदेउं, अभा-

धर्मो तद् य तस्तेषु ॥१॥ ” इत्यादि । तथा धर्माऽऽचार्ये बोधि-
लाभहेतुभूते गुरौ, दुष्करप्रत्युपकारोऽसावित्यादिकपञ्चिस्त्या-
सो विधेयः । यथोक्तम्-“ समस्तदायमाणं, दुष्पडियारं जवे-
पु बहुरसुं । सध्वगुणमेलियादि वि, उवयारसहस्मकोमीहि
॥ १ ॥ ” अशब्दः समुच्चये । तथोद्यतानां प्रयत्नवत्साधूनाम्,
उद्यतो वा प्रयत्नवान् विहारो मासकल्पाऽऽदिचर्या उद्यतविहा-
रः, तत्र । यथोक्तम्-“ अनिपयवासो समुद्रा-जचरिषा, अस्माय-
उच्छं पहरिक्रिया य । अपोवही कलहाविषज्जणा य, विहारच-
रिया इसिणं पसत्या ॥ १ ॥ ” आत्मगते बोधते विहारे यथा-
“ कइया होही सो वा-सरो उ गीयथगुरुसर्मावमि । सध्ववि-
रयं पवज्जिय, विहारिस्सामी अहं जमि ॥१॥ ” धर्माऽऽचार्यं,
विशेषण बोधनविहार इति । एवं चित्तविन्यासं फलनिर्देश-
द्वारेण निगमयन्नाह-एवमन्तरोक्तप्रकारं सूक्ष्मपदार्थाऽऽदिकं
वस्तुवादिष्याम्यप्रमादनिष्ठाऽऽक्षीनां न एवमादयः, तेषु, चित्त-
विन्यासो मनोनिर्देश एवमादित्तन्यासः । अथैवमा-
दिरन्तरोक्तसूक्ष्मपदार्थचित्तविन्यासप्रभृतिकः, स चासौ
चित्तन्यासइत्येवमादित्तन्यासः । किमित्याह-संवेगः सं-
सारनिर्देशो, मात्तानुरागो वा, स एव रसायनममृतमजराम-
रत्नहेतुत्वात्सवेगरसायनं, तद्वाति प्रयच्छति । एव हि चित्त-
विन्यास संवेग वत्पद्यत इति गाथाऽर्थः ॥ ४६ ॥

ततः--

गोसे जणिओ य विही, इय अणवरयं तु चेउमाणस्स ।

जवाविरहवीयजूओ, जायइ चारित्तपरिणामो ॥ ५० ॥

(गोसे प्रत्युषमि । भणितः, चशब्दस्यैवकारार्थत्वाद्भणित एव
प्राक् प्रतिपादित एव । विधिः आवकानुष्ठानम् “ नवकारेण
विबोहो ” इत्यादिरूपः, अतः पुनरपि नोक्त्यत इति हृदयम् ।
एवं च प्रतिपादितानुष्ठानं फलप्रदर्शनद्वारेण निगमयन्नाह-
इति प्राक्तनप्रकारेण नमस्कारविशेषाऽऽदिना, अनवरतं सत-
तम् । तुशब्दः पुनःशब्दार्थः, एवकारार्थो वा । वेष्टमानस्य प्र-
क्षिप्तानुष्ठान विदधतः, आवकस्येति गम्यम् । किम् ? भवविरहः
संसारवियोगस्तस्य बीजभूतो बीजकल्पो, हेतुरित्यर्थः, स-
ंसारविरहबीजभूतः, जायते संपद्यते, चारित्रपरिणामः सर्व-
विरातपरिणतिः । एवं हि देशविरतिमज्यस्यत उपायप्र-
क्षेपस्य भवविरहबीजभूतश्चारित्रपरिणामः, तत्राऽप्यत्र वा प्र-
वोदति हृदयम् । इह च विरह इति सिताम्बरओहरितद्रा-
ऽऽचार्यस्य कृतेरह इति गाथार्थः । पञ्चा० १ विव० । (साधोस्तु
दिनचर्या ' पोरिसी ' शब्दे घटयते)

रत्तिं पि चउरो जागे, कुज्जा जिकखू वियक्खणे ।

तत उत्तरगुणं कुज्जा, राऽजागेसु चउसु वि ॥ १७ ॥

पढमपोरिमि सज्जायं, विइण जाणं क्रियायइ ।

तइयाए निदमोक्खं तु, चउत्थी जुज्जो वि सज्जायं ॥१८॥

स्पष्टमेव, नवरं रात्रिमपि, न केवलं दिनमित्यपिशब्दार्थः ।
द्वितीयां पौरुषीं ध्यायत इति ध्यानं सूक्ष्मसुषार्थलक्षणं, किंतु
अयद्वीपरागरभवनाऽऽदि वा । (क्रियायइ ति) ध्यायेच्छित्तवेत् ।
वृत्तायावां निद्रामोक्षः-पूर्वं निरुद्धाया मुरकलना निद्रामोक्षः,
स्वाप इत्यर्थः । तं कुर्यादिति सर्वत्र प्रकमाद्योऽयम् । कृप-
भापेकं चेतनं, सामस्त्येन तु प्रथमस्वरसप्रहरजागरणमेव । तथा

आऽऽगमः “ सध्वे वि पढमजागे, होवि उ वसमाण आ-
इमा जामा । तइओ होइ गुक्कणं, चउथयओ होइ सध्वे-
सि ॥ १ ॥ ” शयनविधिख्यायम्-“ बहुपडिपुष्पाए पोरिसीए गु-
रुसगासं गंतूण जणइ-इच्छामि जमासमणो । वडिउं जावणि-
ज्जाए निसीहिआए मत्थएण भंदामि । बहुपडिपुष्पा पोरिसी,
अणुजाणइ राइयं सथारयं । ताइ पढमं काइयभूमि वच्छंति ।
ताइ जत्थ सथारज्जुमी तत्थ वच्छंति । ताइ उवहिमि सध-
ओगं करेत्ता पमज्जिता सधहीए दोरयं ओडंति, ताइ संधा-
रपट्ठयं उत्तरपट्ठयं च पडिलेहिता हो वि एगाथ ज्ञायिता उर-
मि उवति । ताइ सथारज्जुमि पमज्जति । ताइ संधारयं अत्थ-
रति सउत्तरपट्ठयं, तत्थ य लग्गाए मुहपोसियाए उवरिमं का-
यं मज्जंति, देहिलं रयहरणेणं, कप्पे य वामपासे ज्ञायंति,
पुणो संधारं चमिता भण्णाते जेउज्जाईपुरतो-चिउंताणं अणु-
जाणिज्जइ, पुणो सामाइयं तिन्नि वारं कडिऊण सुयंति सि । ”
सुमानां चायं विधिः-

“ अणुजाणइ संधारं, बाहुयडाणेणं वामपासेणं ।

पायपसारणकुक्कुडि-अतरतो पमज्जणं जमि ॥ १ ॥

मंकाए संधामं, उवहृतीए कायपमिलेहा ।

द्ववादी उवओगं, उक्सासानिकंभणा ज्ञाय । २ ॥ इति सूत्रद्वयार्थः ।

सप्रति रात्रिजागचतुष्टयपरिज्ञानोपायमुपदर्शयन् समस्तय-
तिक्रममाह-

जं णेइ जया रत्तिं, नक्खत्तं तम्मि एहचउज्जागे ।

संपत्ते विग्गेज्जा, सज्जाय पओसकान्नामि ॥ १६ ॥

तम्मेव य नक्खत्ते, गयणे चउजागमावमेसमि ।

वेरत्तियं पि कालं, परिउहेहिता मुणी कुज्जा ॥ २० ॥

यद् नयति प्रापयति, परिसमाप्तिमिति गम्यते । यद्वा रात्रिं नक्खत्तं,
तस्मिन्मध्यतुर्धमागे संप्राप्ते विरमेन्निरवर्तते । (सज्जाय ति) स्वा-
ध्यायात् प्रक्षेपकाक्षे रजनीमुखसमये, प्रारब्धादिति शेषः । तस्मि-
न्नेव तदन्तरे प्रकमात्प्राप्ते । क्वेत्याह- (गयण ति) गगने, कीदृशि ?
चतुर्भागेण गम्यते सावशेषं सांद्रितं चतुर्भागसावशेषं, तस्मिन्,
वैरात्रिकं तृतीयम्, अविशब्दांश्च जनिजसमये प्राक्षेपकाऽऽदि च
कालं (परिउहेहिता मुनि) प्रत्युपेक्ष्य प्रतिजागर्यं, मुनिः कुर्यात् ।
करातेः सर्वधात्वर्थोद् मुह्यीयात् । इह च काकोपलक्षणद्वारेण
प्रथमाऽऽदिषु नमश्चतुर्भागेषु संप्राप्ते नेतरि तदन्तरे रात्रेः प्रथमा-
ऽऽदयः प्रहराऽऽद्य इत्युक्तं जवतोति सूत्रद्वयार्थः ॥ २० ॥

इत्थं सामान्येन दिनरजनिवृत्त्यमुपदर्श्य पुनर्विशेषतस्तदेव
दर्शयंस्तायदिनकृत्यमाह-

पुविअमि चउठभागे, परिउहेहिताण भंजयं ।

गुरुं वंदितु मज्जायं, कुज्जा भिक्खू वियक्खणे ॥२१॥

पोरिसीए अउज्जागे, वंदित्ताणं तओ गुरुं ।

अपरिकमिनु कालस्स, भाणं तु पडिउहेए ॥ २२ ॥

सुप्ताणि सप्तदश सार्धानि, तत्र सूत्रद्वय व्याख्यातप्रायमेव, न-
वरं पूर्वस्मिन् चतुर्थभागे प्रथमपौरुषीलक्षणं, प्रकमाहिनस्य;
प्रत्युपेक्ष्य भगवत्क प्रवृत्तं त्रयोपधिम, आदित्योदयस-
मय इति शेषः । द्वितीयसूत्रे च पौरुष्याश्चतुर्थभागे, विशिष्य-
माण इति गम्यते । ततोऽयमर्थः-पादोनपौरुष्यां भाजनं प्रति-
लेख्येदिति संबन्धः । स्वाध्यायादुपरान्ते कालस्य प्रातःक-

इयैव कृत्यान्तरमारब्धव्यमित्याशङ्कयेनात आह-अप्रतिक्रम्य
कालस्य तत्प्रतिक्रमणार्थं कायोत्सर्गमधिषाद्य चतुर्थपौरुष्याम-
पि स्वाध्यायस्य विधास्यमानत्वात् ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रतिषेधनाधिधमेवाऽऽह-

मुहुपोत्ति पडिलेहिता, पडिलेहिज्ज गोच्छगं ।

गोच्छगज्ञापंगुलिओ, वत्थाइं पडिलेहए ॥ २३ ॥

मुखपोत्तिकीं प्रतीतामेव प्रतिषेधय प्रतिषेधयेत् गोच्छकं
पात्रकोपरित्यक्त्यपकरणम् । ततश्च (गोच्छगज्ञायगुलियत्ति)
प्राकृतस्वादकुम्भाभिधायो गृहीतो गोच्छको येन सोऽयमङ्ग-
लिलातगोच्छको वत्थादि पटलककपाणि प्रतिषेधयेत्, प्रस्ता-
वात् प्रमार्ज्यवात्स्यर्थः ॥ २३ ॥

इत्थं तथाऽवस्थितायेव पटलानि गोच्छकेन प्रमृज्य पुन-
र्यत् कुर्यात्तदाह-

उहुं थिरं अतुरियं, पुव्वं ता वत्थमेव पडिलेहे ।

तो विइयं पप्फोदे, तइयं च पुणो पमज्जिज्जा ॥ २४ ॥

ऊर्ध्वं कायतो वत्थतश्च, तत्र कायत उक्कुटुकत्वेन स्थितत्वा-
द्वत्थतश्च तिर्यक्प्रसारितवत्त्वात् । उक्तं हि-"उक्कुटुओ ति-
रियं पेहे जइ विजित्तो ।" स्थिरं दृढग्रहणेन, अत्यरितमकुतं
स्तिमितं यथा भवत्येव, पूर्वं प्रथमं (ता इति) तावद्वत्थं पट-
लककपं, जाताधेकवचनं, पटलकप्रक्रमेऽपि सामान्यवाचकव-
त्त्वशब्दाभिधानं वार्ताकल्पाऽऽदिप्रत्युपेक्षणायामप्ययमेव विधि-
ति कयापनार्थम् । एवमशब्दो भिन्नक्रमः । ततः (पडिलेहे इति) प्र-
त्युपेक्षेणैव, आरतः परतश्च निरोक्षेणैव, न तु प्रस्फोटयेत् ।
अथवा-विन्दुलोपादेवममुना ऊर्ध्वोऽऽदिप्रकारेण प्रत्युपेक्षेत, न
त्वस्यार्थेति भावः । तत्र च यदि अन्तर्गृह्यति ततो यतनयाऽ-
न्यत्र संक्रमयति, तद्दर्शने च (तो इति) ततः प्रत्युपेक्षणादनन्त-
रं द्वितीयमङ्गं कुर्यात्-यद्युत परिवृक्तं सप्रस्फोटयेत्, न प्रस्फो-
टनां कुर्यादित्यर्थः । तृतीयं च पुनरिदं कुर्यात्, यद्युत प्रमृज्यात्,
कोऽर्थः, प्रत्युपेक्ष्य प्रस्फोट्य च हस्तगतान् प्राणिनः प्रमृज्या-
दित्यर्थः ॥ २४ ॥

कथं पुनः प्रस्फोटयेत्, प्रमृज्यादित्याह-

अणञ्चावियं अवसियं, अण्णाणुवधिपमोसलिं ।

उ पुरिमा नव खोमा, पाणीपाणिविसोहणं ॥ २५ ॥

अनर्तितं प्रस्फोटनं प्रमार्जनं कुर्वता वत्सं, वपुर्वा यथा नर्ति-
तं न भवति, अवसितं यथाऽऽत्मनो वत्सस्य च वलितमिति मो-
हनं न भवति । (अण्णाणुवधि इति) अननुबन्धि अननुबन्धनेन
मैरन्तर्यलक्षणैः युक्तमननुबन्धिवस्तथा कोऽर्थोऽलङ्घ्यमाणवि-
भागं यथा न भवति (अमोसलि इति) सूत्रत्वादमश्वत्ति-
र्यगूर्ध्वमधो वा कुर्यात् । अदिपरागमशब्दयथा न भवति । उक्तं हि-
"तिरिडकुप्रहणामुसलि इति ।" तथा किमित्याह-(उ पुरिम
इति) यद् पूर्वाः, पूर्वं क्रियमाणनया तिर्यक्कृतवत्प्रस्फोटनाऽऽ-
त्मिकाः क्रियाविशेषा येषु ते यद् पूर्वाः (नवखोम इति) खोटकाः
समयप्रसिद्धस्फोटनाऽऽत्मिकाः, कर्तव्या इति शेषः । पाणी पा-
णितले, प्राणानां कुम्भादिसंस्नानां, विशोधनं, पात्रान्तरतश्च प्र-
मार्जनं प्रस्फोटनं त्रिकत्रिकोत्तरकासं त्रिकत्रिसंख्यं, पाणिप्राण-
विशोधनं पाणिप्राणप्रमार्जनं वा कर्तव्यम् ॥ २५ ॥

प्रतिषेधनादीषपरिहारार्थमाह-

आरजमा संमहा, वज्जेयव्वा य मोसली तइया ।

पप्फोदणो चउत्थी, विविस्वता वेइया ठड्डी ॥ २६ ॥

आरभदा विपरीतकरणमुच्यते, त्वरितं वा अग्न्याभ्यवस्त्रप्रदणो-
नासौ भवति । उक्तं हि-"वितदकरणमारभदा, तुरियं वा अज-
मज्जगत्थेण ।" संमर्दनं संमर्दो रुद्धिवात् स्थापिता, वत्सांतः-
कोष्ठासंबलनमुपभोगो उपरि निषेधनम् । उक्तं च-"अतो व-
होज्ज कोष्ठा, निसीयण तथेव संमहा ।" वर्जयितव्येति सर्व-
त्र संबध्यते । यः पुरणे । (मोसलि इति) तिर्यगूर्ध्वमधो वा
यदना तृतीया, प्रस्फोटना प्रकर्षेण रेणुगुणितस्यैव वत्सस्य
भोटनाश्चतुर्थी, विक्रेपण विक्रिया, पञ्चमीति गम्यते । रुद्धिवा-
च्च स्थापिता । उक्तं हि-"लिङ्गमशिशुं सोकाऽऽभ्यवत्वात् ।"
सा च प्रत्युपेक्षितवत्साणाम-यत्राप्रत्युपेक्षिते क्रेपणं, प्रत्युपे-
क्ष्यमाणे वा वत्साञ्जलं यदूर्ध्वं कृपति । वेदिका (उडि इति)
षष्ठी । अत्र संप्रदायः-"वेइया पचयिडा पसुत्ता । तं उहा-उ-
कुवेइया, अहोवेइया, तिरियवेइया, दुहभा वेइया, एगभा वेइया ।
तथ उकुवेइया उवरि जुज्जगाण हथे काऊण पडिलेहेति ।
अहोवेइया अहो जुज्जगाण हथे काऊण पडिलेहेइ । तिरियवे-
इया संहसयाणं मज्जे हथं घित्ठण पडिलेहेइ । दुहनो वेइया
वादनं अंतरे हो वि जुज्जगा काऊण पडिलेहेइ । एगनो वेइया
एगं जुज्जगं वाणमंतरे काऊण पडिलेहेइ ।" एयमेतं यद् बोधाः
प्रतिषेधनायां परिहर्तव्याः ॥ २६ ॥

तथा-

वसिदिलपलंघलोत्ता, एगामांमा अणेगसुवधुणा ।

कुणइ पभाणि पमायं, संक्रियमाणोपमं कुज्जा ॥ २७ ॥

प्रतिषिद्धं नाम द्वापो यद् दृढमत्तराऽऽयितं वा वत्सं गृह्णते, प्रलम्बो
र्वाङ्मयमग्रहणेन प्रत्युपेक्ष्यमाणवत्प्रस्फोटनात्तत्त्वेन, लोला यद्
भूमौ करे वा प्रत्युपेक्षमाणवत्प्रस्य सोलनम् । अमीषा द्रव्यः । ए-
कामर्शनमेकामर्शो, प्राग्वत् स्थापिता । मध्ये गृहीत्वा ग्रहणदेशं
यावदुभयतो वत्सस्य यदेककालं सघर्षणमाकर्षणम् । उक्तं च-
"पसिदिलमघणं अजिरा-यते च विसमग्रहणं च कोणे वा । भू-
मी करलोत्तणया, ककुणगहणेगआमोसा ॥ १ ॥" (अणेग-
सुवधुण इति) अनेकरूपा वाऽसौ संख्याप्रयातिक्रमणतो, युग-
चदनकरप्रग्रहणतो वा धूनना कम्पनाऽऽदिप्रकारेण अनेकरूपधून-
ना । पश्यते च-(अणेगसुवधुण इति) तत्र च धूतं कम्पनम्, अन्यत्
प्राग्वत् । तथा यत्करोति प्रमाणे प्रस्फोटोऽऽदिसंख्यातो लक्षणं
प्रमादमनवधानं, यच्च शङ्किते प्रमादः प्रमाणं प्रति शङ्कोत्पत्तौ
गणनां करणालिखितस्पर्शाऽऽदिनैकविधिसंख्याऽऽत्मिकामुपग-
च्छत्युपयति गणनोपमं यथा जवत्येवं गम्यमानत्वात् प्रस्फोटना-
ऽऽदि कुर्यात्, संज्ञावने लिट् । सोऽपि दोषः । सर्वत्र पूर्वसूत्राद्-
नुवर्त्य वजनक्रिया योजनीया । उक्तं च-"धूणण तिह परेण,
वहुणि वा घित्ठु एकतो धुणति । सोरणपमज्जणासु य, संक्रि-
यगणणे करे एमादी ॥ १ ॥" एवं चानन्तरात्तदोषैरन्विता स-
दोषा प्रत्युपेक्षणा, विरुक्ता तु निर्दोषेत्यर्थत उक्तं च ॥ २७ ॥

सांप्रतं त्वेनामेव भङ्गकनिर्दर्शनकारेण साक्षात्सदोषां च कि-
र्त्तितशेषतो वक्तुमाह-

अण्णाणुरित्त पडिलेहा, अविवस्वामा तहेव य ।

पढमं पढं पसत्थं, मेसाणि य अप्पमत्थाइं ॥ २८ ॥

(अण्णाणुरित्त इति) कृता आसावतिरिक्ता चोर्नातिरिक्ता, न तथा
अनूनातिरिक्ता, प्रतिषेधना । इह च न्यूनताऽऽधिक्यं स्फोटना-

प्रमाज्जेम वेक्षां चाऽऽभित्य वाक्ये । यदुक्तं-“सोमणपमज्जेवला-सु
खेव ऊणाहिवा मुणेयम्वा ।”(अविबक्कासत्ति)विधिषो व्यत्या-
सां विपर्यासो यस्यां सा व्यत्यासा, न तथा विव्यत्यासा पुरु-
षोपधिविपर्यासरहिता, कर्त्तव्येति शेषः । अत्र च त्रिभिर्विशेषण-
पदैरष्टौ भङ्गाः सूचिता भवन्ति । कथापना वेयम्-एतेषु च कः
शुद्धः, कां वा अशुद्धः?, इत्याह-प्रथमं पद्मिहैवोपदिष्टाऽऽद्यन-
ङ्गरूपं प्रशस्तं निर्दोषतया श्लाघ्यं, शुद्धमिति यावत् । शेषाणि तु,
प्रकमात्पदानि, द्वितीयाऽऽदिजङ्गकाऽऽस्मकानि अप्रशस्तानि, तेषु
न्यूनताऽऽद्यन्यतमदोषसम्भवात् । ततः प्रथमभङ्गानुपातिन्वेव
प्रतिशेखना विधेयेत्युक्तं भवति ।

एवंविधामप्येनां कुर्वतां यत्परिहर्त्तव्यं, तत् काकोपदेष्टुमाह-

पमिलेहणं कुणतो, मिहो कटं कुणइ अणवयकहं वा ।

देइ व पक्खवाणं, वाणइ सयं पडिच्छइ वा ॥ २७ ॥

प्रतिशेखनां कुर्वन् मिथः कथां परस्परसंभाषणाऽऽस्मिकां, करो-
ति, जनपदकथां वा, कथादिकथोपलक्षणमेतत् । ददाति वा प्र-
त्याख्यानमन्यस्मै, वाचयत्यपरं भावयति, स्वयं प्रतीकृति वा
आलापकाऽऽदिकं गृह्णाति, य इति गम्यते ॥ २६ ॥

स किमित्याह-

पुढवीआउकाए, तेऊ-वाऊ-वणस्सइतसाणं ।

पमिलेहणापमत्तो, छएहं पि विराइओ होइ ॥ ३० ॥

“पुढवी” इत्यादि रूपं, नवरं (पुढवीआउकाए स्ति) पृथिव्यप्-
काययोः प्रतिशेखनाप्रमत्तो मिथः कथाऽऽदिना तन्नामवहितः सन्
ब्रह्मामपि आस्मानमेकैकाऽऽदीनामित्यपिशब्दार्थः । विराधकश्चैवं-
प्रमत्तो हि कुम्भकारशालाऽऽदौ स्थितो जलभृतघटाऽऽदिकम-
पि प्रलोभयेत्, ततस्तज्जलेन मृदाग्नौ जलकुन्वाद्यः प्लाव्यन्ते,
प्लावनात्तत्र विराध्यन्ते, यत्र आग्निस्तत्राऽऽवश्यं बाधुरिति ब्रह्मा-
मपि हृष्यतो विराधकत्वम् । जावतस्तु प्रमत्ततयाऽऽप्यथापि विरा-
धकत्वमेव । उक्तं हि-“इह द्रव्यो व उदहं, विराइओ जावओ
य इहरा वि । उवउतो पुण साहु, संवत्तीए कुओ होइ ॥१॥”

पुढवीआउकाए, तेऊवाऊवणस्सइतसाणं ।

पमिलेहणापमत्तो, छएहं संरवखओ होइ ॥ ३१ ॥

तदनेन जीवरक्षाऽर्थत्वात्प्रतिशेखनायास्तत्काले च प्रमादजन-
कत्वेन हिंसाऽऽदिहेतुत्वान्मिथः कथाऽऽदीनां परिहार्यत्वमुक्तम् ।
इत्थं प्रथमपौरुषीकृत्यमुक्तं, तदनन्तरं द्वितीयपौरुषीकृत्याजि-
घानावसरः । तच्च “वीए ऊणं क्रियायइ ।” इति वचनेन ध्या-
नमुक्तम्, उभयं चैतद्व्यवस्थितं सत्यमनस्त्वैवपौरुषीकृत्यमप्ये-
वम्, उत कारणे एवोत्पत्तेः?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

तइयाए पोरिसीए, भत्तं पाणं गवेसए ।

छएहं अन्नयराए य. कारणम्मि उवट्टिए ॥ ३२ ॥

“तइयाए” इत्यादि सुगमं, नवरमौत्सर्गिकमेतत्, अन्यथा हि स्थ-
विरकल्पिकानां यथा कालभक्ताऽऽर्ग्यवेक्षणं तथा चाऽऽह-“सह
काले चरे भिक्खु स्ति ।” वणणां कारणानां (अणयराए स्ति)
अन्यतरस्मिन् कारणे समुत्थिते संजाते, न तु कारणोत्पत्ति वि-
नेति भावः । नो जनोपलक्षणं चेह भक्तपानगवेषणम्, भक्तपा-
नगवेषणं गुरुत्वानाऽऽद्यर्थमन्यथाऽपि तस्य संभवात्, तथा
आन्यत्र भोजन एवैतानि कारणान्युक्तानि ॥ ३२ ॥

ताम्येव च कारणान्याह-

वेयण-वेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए ।

तइ पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचित्ताए ॥ ३३ ॥

(वेयणवेयावच्चे स्ति) सुपुण्ययथावेदनाशब्दस्य खोपल-
क्षणत्वात् क्षुत्पिपासाजनितवेदनोपशमनाय, तथा क्षुत्पिपासा-
यां न गुषांश्चैवावृत्यकरणक्षम इति वेयावृत्याव । तथा इत्येति
श्रुत्वास्मितिः, सैव निर्जराधिभिरव्यमानतयाऽर्थः, तस्मै, चः
समुच्चये । कथं नामासौ भवत्विति? इतरथा हि क्षुत्पिपा-
साभ्यां पीडितस्य चक्षुर्भ्रामपश्यतः कथमिवासौ स्यादिति ।
तथा संवमार्याय, कथं नामाऽसौ पाणयितुं शक्यतामिवाकुलि-
तस्य हि ताम्यां सखित्वाऽऽहारे तच्छात एव स्यात् । तथा-(पा-
णवत्तियाए स्ति) प्राणप्रत्यक्षं जीवितनिमित्तमपि, विभिन्ना
ह्यात्मनोऽपि प्राणोत्क्रमणे हिंसा स्यात् । अत एवोक्तम्-“भावि-
यज्जिणवयणाणं, समत्तरदिषाण नऽपि हु विसेसो । अप्पाणम्मि
परम्मि य, तो बज्जे पीरुमुभए वि ॥ १ ॥” वट्ठ पुनरिदं कार-
णं वदत-धर्मचित्तायै, नृकपानं गवेषयेदिति सर्वत्रानुवर्त्यते,
अत्र च धर्मचित्ता-धर्मध्यानचित्ता, भुतधर्मचित्ता वा । इयं ह्यु-
च्यकथा अपि तदाकुलितचेतसो न स्यात्संभ्रामसंभवात्,
इह च यद्यपि वेदनोपशमाऽऽदीनां शाब्दया वृत्त्या तदुपमं कृत-
भोजनफलत्वेन प्रतीतिः, तथापि तैर्विना तान्निषेधसूचनादार्थ्या
वृत्त्या कारणत्वमेवेवमुपदर्शितं प्रवत्यत एव वट्ठमित्यत्र का-
रणमेव संबन्धितम् ।

आहैतत्कारणोत्पत्तौ किमवश्यं भक्तपानगवेषणं कर्त्तव्य-
मुताम्यथेत्याह-

निगंथो थिइमंतो, निगंथी सावि करेज्ज ठहिं चेव ।

थाणेहि उ इमेहिं, अणतिकमणाइ से होइ ॥ ३४ ॥

निर्ग्रन्थो यतः धृतिमान् धर्मचरणं प्रति, निर्ग्रन्थी तपस्विनी,
साऽपि कुर्वाद्, भक्तपानगवेषणमिति प्रक्रमः । वट्ठमिदं चानैः,
तुः पुनरर्थं, एभिरनन्तरं वदयमाणैः, किमित्येवमत आह-
(अणइकमणमिति) सूत्रत्वादनतिक्रमणं संयमयोगानामनुल्लङ्घनं,
अशब्दै यस्यादर्थे, यस्मात् (से स्ति) तस्य निर्ग्रन्थस्य तस्या
वा निर्ग्रन्था भवति जायते, अन्यथा तदतिक्रमणसंभवात् ॥ ३४ ॥

वदस्थानान्येवाह-

आयंके उवसगे, तितिवत्तयावम्भचेरगुत्तीसु ।

पाणिदया तवहेज्जं, सरिरोच्छेयणट्ठाए ॥ ३५ ॥

आतङ्को उवराऽऽदिरोराः, तस्मिन्, उपसर्गात् इति स्वज्जनाऽऽदिः
कश्चिदुपसर्गास्तन्निक्रमणार्थं करोति, भिमर्शाऽऽदिहेतोर्वा त-
तस्तस्मिन् सति उभयत्र तन्निवारणार्थमिति गम्यते । तथा ति-
त्तिहा सहनं, तथा हेतुभूततया, क्व विषये, इत्याह-अण्यवर्गगुत्तिषु,
ता हि नान्यथा सोढुं शक्याः, तथा (पाणिदया तवहेज्जं स्ति)
पाणिदयाहेतोर्वर्षाऽऽदौ निपतत्यपकायाऽऽदिजीवरक्षायै, तपश्च-
तुर्थाऽऽदिकं तत्केतोश्च, तथा शरीरस्य व्यवच्छेदः परिहारः,
तदर्थं च, उचितकाले संलक्षनामनशनं वा कुर्वन् भक्तपानग-
वेषणं कुर्यादिति सर्वत्र योज्यम् । कारणत्वभाषना चामीषां
प्रावृत् ॥ ३५ ॥

तद्वेषणं च कुर्वन् केन विधिना कियत् केन पर्यटेदित्याह-
अवसेसं भंरुगं गिज्ज, चक्खुमा पमिलेहए ।

परमद्वजोयणाभो, विहारं विहरे मुणी ॥ ३६ ॥

अवशेषे निष्ठाप्रक्रमात् पात्रनिर्योगोद्धरितं, चशब्दस्य गम्यमा-
नत्वात् शेषे च, न पात्रनिर्योगमेव । यद्वा-अपगतं शेषमपशेषम् ।
कोऽर्थः ? समस्तं भारद्वकमुपकरणं (गज्जं स्ति) गृहीत्वा, च-
क्षुषा प्रत्युपेक्षेत, उपलक्षणत्वात् प्रतिलेखयेत् । इह च विशेष-
त इति गम्यते । सामान्यतो ह्यप्रत्युपेक्षितस्य प्रद्वनमपि न
युज्यत एव यतीनाम्, उपलक्षणत्वाच्चास्य तदादाय परमुत्कृष्ट-
मर्ज्योजनादर्थ्यजनमाभिरत्य, ह्यक्षुषोपे पञ्चमी । परतो हि
क्षेत्रातीनभशनाऽऽदिभवेत्, विहरत्यस्मिन् प्रदेश इति विहार-
स्त (विहर स्ति) विहरेद्विहरेऽमुनिः ॥ ३६ ॥

इत्थं विहृत्योपाभयं चाऽऽगत्य गुर्वोत्तमोऽऽदि कृत्वा यत्
कुर्यात्तदाह-

चउत्थीए पोरिसीए, णिक्खिवित्ताण भायणं ।

सज्जाययं तओ कुज्जा, सव्वज्जविमोक्खणं ॥ ३७ ॥

चउत्थी पौरुष्यां निक्किप्य प्रत्युपेक्षणापूर्वकं बध्वा भाजनं
पात्रं स्वाध्यायं ततः कुर्यात्, सर्वभावा जीवाऽऽद्यः, तेषां वि-
भावकं प्रकाशकं सर्वभावविभावकम् । पठ्यते च-" सव्वदा-
कलविमुक्खणं ति " प्राग्वत् ।

पोरिसीए चउत्थीए, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

पणिकमित्ता कालस्स, मेज्जं तु पडिसेहए ॥ ३८ ॥

पौरुष्याः प्रक्रमाच्चउत्थीश्चतुर्भागे चउत्थीशे, शेष इति गम्यते ।
चउत्थी तत इति स्वाध्यायकरणादनन्तरं गुरुमाचार्याऽऽदि
प्रतिक्रम्य कालस्य शय्यां वसति, तुः पूरणे, प्रतिलेखयेत् ॥ ३८ ॥

पासवणुच्चारणमिं च, पडिसेहए जयं जई ।

ततश्च (पासवणुच्चारणमिं च स्ति) जूमिशब्दस्य प्रत्येकमभिसं-
ञ्चत्वात् प्रश्नवणुभूमिमुच्चारणमिं च प्रत्येकं द्वादशस्थितिरुक्ताऽऽ-
त्मिका, चशब्दात् कालभूमिं च स्थापितप्रयाऽऽत्मिकां प्रतिले-
खयेत् । (जयं ति) यतमारम्भादुपरतं यथा भवति तथा यत-
मानो यतिः । एवं च सप्तविंशतिस्थितिरुक्तानां प्रत्युपेक्षणानन्तर-
मादित्योऽस्तमेति । तथा चोक्तम्-

" चउभागऽवसेसाए, चरिमार्पे पडिक्कमित्तु कालस्स ।

उच्चारे पासवणे, थंमिलचउवीसतिं पेहे ॥ १ ॥

अहियासियाओ अतो, आसओ मज्झि दूरि तिणि जवे ।

तिन्नेव अणहियासिया, अतो उ उच्च बाहिरओ ॥ २ ॥

एमेव थ पासवणे, वारस्स चउवीसई तु पेहेत्ता ।

कालस्स थ तिणि भवे, अह मुरो अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥ "

इति सार्द्धसप्तदशसुत्रार्थः ।

इत्थं विशेषतो दिनकृत्यमभिभाव्य संप्रति तथैव रात्रिकर्त-
व्यमाह-

कालस्सगं ततो कुज्जा, सव्वज्जविमोक्खणं ॥ ३९ ॥

देसियं च अईयारं, चित्तिज्ज अणुपुव्वमो ।

नाणम्मि दंसणे चैव, चरित्तम्मि तहेव य ॥ ४० ॥

साक्षात्नि त्रयोदश सूत्राणि-कायोत्सर्गः, ततः प्रश्नवणाऽऽदिभूमि-
प्रतिलेखनादनन्तरं कुर्यात् सर्वदुःखविमोक्षणं, तथात्वं चास्य
कर्मापचयहेतुत्वात् । उक्तं च-" कालस्सगो जह मु-हियस्स

भज्जंति अंगमंगाई । तह जिदंति सुविहिया, अट्टविहं कम्मसं-
घायं ॥ १ ॥ " तत्र च स्थितो यत् कुर्यात्तदाह-(देसियं ति)
प्राकृतत्वाद्वाकारलोपे देवसिकम् । चः पूरणे, अतिचारमार्तिकम्,
चिन्तयेदु ध्यायेत् । (अणुपुव्वमो स्ति) आनुपूर्व्या क्रमेण, प्रभातमु-
क्खवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणातो यावदयमेव कायोत्सर्गः । उक्तं हि-
"गोस मुहेऽणुतगाई, आहोऽपे देसिए य अतियारे । सव्वेसमा-
णइत्ता, हियए दोसे ठविज्जाइ ॥ १ ॥ " किंविषयमतीचारं चिन्तये-
दित्याह-ज्ञाने ज्ञानविषयमेवं वशने चैव, चारित्रे तथैव च ।

पारियकालस्सगो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

देसियं तु अतीचारं, आलोएज्ज जहकमं ॥ ४१ ॥

पारितः समापितः कायोत्सर्गो येन स तथा, चन्दित्वा
प्रस्तावाद् द्वादशाऽऽवर्त्तवन्दनेन, तत इत्यतीचारचिन्तना-
दनन्तरं गुरुमाचार्याऽऽदि (देसियं ति) प्राग्वदैवसिकं, तुः
पूरणे । अतीचारमालोचयेत् प्रकाशयेत् गुरुणामेव, च-
थाक्रममाहोचनाऽऽसेवनाऽन्यतराऽनुलोप्यक्रममार्तिकमण ।

पणिकमित्तु निस्मल्लो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

कालस्सगं तओ कुज्जा, सव्वज्जविमोक्खणं ॥ ४२ ॥

प्रतिक्रम्य प्रतीपमपराधस्थानेभ्यो निवृत्त्य, प्रतिक्रमणं च म-
नसा भावविशुद्धिः, याचा तत्सूत्रपाठनः, कायेनात्ममाङ्गेन न-
मनाऽऽदितः, निःशल्को मायाऽऽदिशल्परहितः, सूत्रकत्वात् सूत्र-
स्य पन्दनपूर्व क्रमयित्वा च, चन्दित्वा द्वादशाऽऽवर्त्तवन्दनेन,
तत इत्युक्तविधिरनन्तरं गुरुमाचार्याऽऽदि, कायोत्सर्गो दर्शनसा-
रित्रभुक्तज्ञानवृद्धिनिमित्तस्युत्सर्गप्रयत्नकृण, जातौ चैकवचनं,
ततो गुरुवन्दनानन्तरं कुर्यात् सर्वदुःखविमोक्षणम् ॥ ४२ ॥

पारियकालस्सगो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

शुडमंगलं च काऊण, कालं संपडिसेहए ॥ ४३ ॥

'पारिय' इत्यादि पूर्वार्द्धं व्याख्यातमेव । स्तुतितमङ्गलं च सिद्ध-
सूत्ररूपं च कृत्वा । पाठान्तरं वा-" सिद्धाण संघथ किण स्ति"
सुगमम् । कालमागमप्रतीतिं (संपडिसेहए ति) सप्रत्युपेक्षेत ।
कोऽर्थः ?-प्रतिजार्गति, उपलक्षणत्वाद् गृह्णाति च, एतत्तत्तच्च
विधिरागमादवसेयः ॥ ४३ ॥

पदमपोरिमि सज्जायं, वितिए जाणं जियायइ ।

तइयाए निदमोक्खं तु, सज्जायं तु चउत्थिए ॥ ४४ ॥

"पदम" इत्यादि प्राग्व्याख्यातमेव, नवरं पुनरभिधानमस्य पुनः
पुनरुपदेष्टव्यमेव गुरुमित्रं प्रयासो मन्तव्य इति व्यापनार्थ-
म् ॥ ४४ ॥

कथं पुनश्चतुर्थपौरुष्यां स्वाध्यायं कुर्यादित्याह-

पोरिसीए चउत्थीए, कालं तु पडिसेहए ।

सज्जायं तु तओ कुज्जा, अबोहंतो असंजए ॥ ४५ ॥

पौरुष्यां चउत्थी, कालं वैरात्रिकः, तुः पूरणे । (पडिसेहए स्ति)
प्रत्युपेक्ष्य प्रतिजार्गयं, प्राग्वद् गृहीत्वा च, स्वाध्यायं ततः कु-
र्यात्, अबोधयन्नन्युत्थापयन् असंयतान् अगारिणः, तदुत्था-
पने तत्पापस्थानेषु तेषां प्रवर्त्तनसंभवात् ॥ ४५ ॥

पोरिसीए चउत्थीए, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

पणिकमित्तु कालस्स, कालं तु पडिसेहए ॥ ४६ ॥

पौरुष्याः प्रक्रमाच्चउत्थीश्चतुर्थभागे, अवशिष्टमाण इति शेषः ।

तत्र हि काले वेलायाः संभव इति काशः, तस्य ग्रहणं, चन्द्रित्वा
लेतो गुरुं,प्रतिक्रम्य काशस्य काशं प्राभातिकं,तुशब्दो यद्यमान-
विशेषघोटकः(पडिलेदए ति)प्रत्युपेक्षेन, प्राग्बद्धं, गृहीयात् च ।
इह च साक्षात्प्रत्युपेक्षणस्यैव पुनःपुनरभिधानं बहुतराविवयत्वात् ।
अत्र च संप्रदायः-“ताहे गुरु संछत्ता गुणति,जाव चरिमां जामो
पलोत्ति । चरिमे जामे सव्वे इद्विच्छा वेरसियं छेणुं सज्जावं करेति ।
ताहे गुरु सुवति । पत्त पाजाइए काले पाभाइयकालं पेक्केइ, सो
काशस्स पम्किमिउं पाभाइयकालं गिएदति, सेसा काशवेलाय
कालस्स पम्किममति,ततो आचस्सयं कुणंति ।”मध्यमप्रक्रमापेक्षं
च कालत्रयग्रहणमुक्तम्, अथवा सुत्सर्गं उत्कर्षेण चत्वारो,
जघन्येन त्रयः काशाः,अपवादतश्चोत्कर्षेण द्वौ,जघन्येनैकोऽप्यनु-
ज्ञात एव । यत उक्तम्-“कालं चउक्क उक्को-सएण जहणमां
तिखि हँति बोधव्वा । बीयपयमिमुं तुं, मायामयदिप्पमुक्का-
णं॥१॥”अत्र च तुशब्दादेकस्याप्यनुज्ञा । तथा च श्रुणिकारः-“एवं
अमायाविणो तिखि वा अगिएदं तस्स एक्को जवति ।

पठन्ति च-

“पढमपेरिसि सज्जाय, बांए जाणं क्रियायइ ।
तइयाए निहमोक्खं तु, चउत्ताए चउत्थए ॥१॥
कालं तु पम्किमेहेसा, अवांदिने अस्सजए ।
कुज्जा मुणी य सज्जायं, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥२॥
पेरिसिए चउत्ताए, से वंदितु ततो गुरु ।
पडिक्कमिउं कालस्स, काशं तु पम्किमेहए ॥३॥”
अत्रापि व्याख्या तथैव । पाठद्वयेऽपि च चतुर्थग्रहरविशेषक-
स्याभिधानप्रसङ्गेन पुनः प्रहरत्रयकृत्याभिधानमिति मन्तव्यम् ।
आगए कायवोस्सग्गे, सव्वदुक्खविमुक्खणं ।

काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥४॥

आगते प्राप्ते,कायव्युत्सर्गे इति । उपचारात् कायव्युत्सर्गे समये,
सर्वदुःखानां विमोक्षणमर्थात्कायोत्सर्गद्वारेण यस्मिन् स तथा
तस्मिन्,शेष प्राग्बद्ध । यथेह सर्वदुःखविमोक्षणविशेषण पुनःपुन-
रुक्त्यनं,तद्व्याख्याननिर्जरादेतुःवक्ष्यापनार्थम् । तथेह कायोत्सर्ग-
ग्रहणेन चारित्र्यदर्शने भुतज्ञानविबुद्धयर्थे कायोत्सर्गत्रयं गृह्यते ।
तत्र च तृतीये रात्रिकोऽतीचारश्चिन्त्यते । यत उक्तम्-“जंथ प-
ढमो चरित्ते, वंसणसुखीए बीयओ होइ । सुयणाणस्स य
तइओ, णवरं चित्तेइ तत्थ इम ॥६॥ तइए निसाइयार ।” इति ।

रात्रिकोऽतिचारश्च यथा यद्विषयश्च चिन्तनीयः,तथाऽऽह-

राइयं च अईयारं, चित्तिज्ज अणुपुव्वसो ।

नाणम्मि दंमणम्मि य, चरित्तम्मि तवम्मि य ॥ ४८ ॥

रात्रौ भवं रात्रिकम् । चः पूरणे । अतीचारं चिन्तयेत् (अणुपुव्व-
सत्)आनुपूर्व्या क्रमेण,ज्ञाने,दर्शने,चारित्र्ये,तर्पास, चक्ष्माद्वीये
च,शेषकायोत्सर्गेषु चतुर्विंशतिस्तवः प्रतीतश्चिन्त्यतया साधार-
णश्चेति नोक्तः ।

ततश्च-

पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

राइयं तु अतीचारं, आलोएज्ज जहकमं ॥ ४९ ॥

पम्किमिउं निस्सद्धा, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥५०॥

किं तवं पम्किज्जामि, एवं तत्थ विचित्थए ।

काउस्सग्गं तु पारित्ता, वंदई य तओ गुरुं ॥ ५१ ॥

पारितेत्यादि सूत्रद्वयं व्याख्यातमेव । कायोत्सर्गश्चित्तश्च किं
कुर्यादित्याह-किमिति किंयं तपो नमस्कारसाहिताऽऽदि प्रति-

पद्येऽहमेवं तत्र विचिन्तयेत् । वर्द्धमानो हि भगवान् वषमासं या-
वाञ्छरसनो विद्वन्वान्, ततः किमहमपि निरसनः शक्नोम्येता-
वत्कालं स्थातुमुन नेति । एवं पञ्चमासाऽऽद्यपि यावन्नमस्कारस-
हितं यावत्परिजाययेत् । उक्तं हि -“चित्ते चरिमेउ किं तवं छुम्मा-
आवेकाइणा दीहा णिजा पेरिसिनामा वा ।”(?)उत्तरार्क स्पष्टम् ।

एतदुक्तार्थानुवादनः सामाचारिशेषमाह-

पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

तवं संपम्किज्जामि, करिज्ज मिच्छाण संथवं ॥ ५२ ॥

“पारिय” इत्यादि प्राग्बद्ध । नवरं तपो यथाशक्ति चिन्तितमुप-
वासाऽऽदि,संप्रतिपटाङ्गीकृत्य कुर्यात् सिद्धानां संस्तवं स्तुतिश्र-
यकपं, तदनु यत्र चेत्यानि सन्ति तत्र तद्वन्दनं विधेयम् । तथा
चाऽऽह ज्ञाप्यकारः-“वंदितु निवेयंती,कालं तो वेइयाइ जइ भ-
त्थि । तो वंदंती कालं,जहा तुलेवं पम्किक्कमणं ॥१॥” इति सा-
धुत्रयोदशसुत्रार्थः ।

संप्रत्यययनार्थमुपसंहरन्माह-

एमा सामायारी, ममासेण वियाहिथा ।

जं चरित्ता बहू जवा, तिप्पा संसारमागरं ॥५३॥ ति बेमि ॥

(एमा वसविहा साहसामायारी पवेइया,जं चरित्ताण निगंथा
तिप्पा संसारमागरं ति बेमि) एषाऽनन्तरोक्ता सामाचारी दश-
विधौघरूपा च पद्दिभागाऽऽत्मिका चेह नोक्ता,धर्मकथानुयोग-
त्वादस्याः उद्देशान्नर्गतत्वाच्च । तस्याः समासेन सक्तेपण,(वि-
याहियत्ति)व्याख्याता । अथैवाऽऽदृश्यापनार्थमस्याः फलमाह-
यां सामायारीं चरित्वा आसेव्य,वइवांनेकं जीवास्तीर्णाः, सं-
सारमागरं प्राग्बद्धिति सूत्रार्थः । इतिः परिसमाप्ता । ब्रवीमीति
पूर्ववत् । उक्ताऽनुगमः । संप्रति नयास्तेऽपि तद्वदेव । उक्तं
२६ अ० ।

मे जयवं ! किं पद्दिणकिरियं ? गोयमा ! पायच्छि-
त्तस्स पयाइं मंखाइयाइं । मे भयवं ! तेमि णं संखाइ-
याणं पायच्छित्तपयाणं किं पढमं पायच्छित्तस्स णं पयं ?
गोयमा ! पद्दिणकिरियं । भयवं ! किं पद्दिण किरियं ? गो-
यमा ! जमाणुसमया अहम्मिमणोवरमं जाव अणुद्वेयवा-
णि संखेज्जाणि आवस्सगाणि । मे जयवं ! केणं अट्टेण
एवं वुच्चइ-जहा णं आवस्सगाणि ? गोयमा ! असेसकसि-
ण्णकम्मक्खयकारिउत्तममम्मदंमणचारित्तअच्चंतपोरवीरु-
ग्गकट्टमुत्तकरनवमाहण्णए परुविज्जंति, नियमिय विभ-
त्तु दिहं परिमिणं कालममणं पयंपण्णाहन्ति-
साणुममयमाजमं अवस्समेव तिउराइमु कांति, अणु-
द्विज्जंति, उवसिज्जंति, परुविज्जंति, पम्विज्जंति सययं,
एणं अट्टेण एवं वुच्चइ-गोयमा ! जहा णं आवस्स-
गाणि, तेमि च णं गोयमा ! जे निक्खू काहाइक्केणं वे-
हाइक्केणं मययाइक्केणं अहमायमाणे अणोवउत्ते पम्मे
अविहीए अजेमि च असद्धं उप्पायमाणो अन्नयरमाव-
स्सग्गं पमाइय संतेणं बलवीरिणं सातओइरुत्ताए आलंब-

थं वा किंचि घेत्तुणं विराइयं पउरियजणाणं जहुत्तया-
लं समणुद्वेजा, से णं गोयमा ! महापायाच्छिती जवेजा ।
महा० ? वृ० ।

पड़दिणपूयाविहाण-प्रतिदिनपूजाविधान-न० । अनुविस्सा-
खंनकरणे, पञ्चा० ८ विष० ।

पड़दिङ्ग-प्रतिदिग्धाङ्ग-त्रि० । काराऽऽदिना प्रतिदिग्धश-
रीरे, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

पड़विंश-प्रतिविंश-पुं० । न० । प्रतिच्छायायाम्, “ पनमय प-
नयपकुलित-मालीखलनगपश्विचं । ” प्रा० ४ पाद । “ प्रतिवि-
म्बाऽऽमको भागः, पुंसि मेवाग्रहादयम् । प्रतिविम्बमानक्याया-
सदृशच्छायास्तरोद्भवः ॥ १ ॥ ” तादृश एव प्रतिविम्बशब्दे-
नोच्यते । द्वा० ११ द्वा० ।

पड़जय-प्रतिजय-पुं० । प्राणिनं प्राणिनं प्रति भयं यस्मात्स प्र-
तिभयः । प्रतिप्राणिनं भयप्रदे, प्रश्न० १ आ० १० द्वार ।

पड़भास-प्रतिज्ञास-पुं० । सुत्तपादाविध रजताऽऽदिबुद्धौ, अ-
यथार्थज्ञाने, सम्म० १ काण्ड ।

पड़मारिया-पतिमारिका-स्त्री० । भर्तृघानिकायां स्त्रियाम्, “ य-
थैका नर्मदां तीर्त्वा, जारसङ्गता । ” आ० ४ अ० । आ० वृ० ।
(‘ गारहा ’ शब्दे तृतीयभागे ८५० पृष्ठे उदाहृता)

पड़रिक्त-प्रतिरिक्त-त्रि० । स्व्यादिचिरदितत्वे, उक्त० २ अ० ।
एकान्ते, मुत्कले, प्रचुरे, भक्तवाने, वृ० ४ उ० ।

पड़रिक्ता-प्रतिरिक्ता-स्त्री० । अनेकान्तसेवितायाम्, वश०
२ वृ० ।

पड़रिक्तमुहविहार-प्रतिरिक्तमुखविहार-त्रि० । प्रतिरिक्ते एका-
न्ते सुखविहारोऽवस्थानशयनाऽऽदिरूपो यत्न स प्रतिरिक्तमुख-
विहारः । स्त्रीत्यं प्राकृतत्वात् । एकान्ते विहारयोग्य, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । भ० ।

पड़रित्त-प्रकोटर्ष-अव्य० । बाधेत्यर्थे, “ पड़रित्तु जलियं पुणो । ”
नि० वृ० १ उ० ।

पड़लाइया-प्रतिलादिका-स्त्री० । भुजपरिमर्पनेदे, प्रश्न० १ पद ।

पड़ल्ल-पदिक-पुं० । चतुःपञ्चाशत्तमे महाप्रदे, “ दो पड़ल्ल । ”
स्त्रा० २ उ० १ उ० ।

पड़व-प्रतिव-पुं० । स्थनामव्याने यादवे, प्रश्न० ४ आ० १० द्वार ।

पड़व्या-पतिव्रता-स्त्री० । पतिं भर्तारं व्रतयति तमेवाभिग-
च्छामि इत्येवं नियमं करोतीति पतिव्रता । क्रा० १ भू० १६
अ० । आ० वृ० ।

पड़समय-प्रतिसमय-अव्य० । प्रतिलक्षणे, उक्त्या० १ अध्या० ।

पड़िणिराकय-प्रतीतिनिराकृत-त्रि० । प्रतीतेरेव विरुद्धे वस्तु-
बोधनेदे, तथाऽचन्द्रः शशी । स्था० १० उ० ।

पड़िव-प्रदीप-पुं० । प्रदीप्यते इति प्रदीपः । “ पो वः । उ । १ ।
२३१ ॥ इति पला वः । प्रा० १ पाद । दीपकलिकायाम्, पि० ।
दीपयन्त्यादिसमुदाये, भ० ८ श० ६ उ० । तैलदशाजाजने, ज०
७ श० ८ उ० ।

पड़िवस्स णं जंते ! जियायमाणस्स किं पदीवे जियाइ, स-
द्धी जियाइ, वची जियाइ, तेज्जे जियाइ, पदीवचंपए जियाइ,

जोई जियाइ ? । गोयमा ! नो पदीवे जियाइ० जाव नो पदी-
वचंपए जियाइ, जोई जियाइ ॥

(पड़िवस्सेत्थमि) (जियायमाणस्स स्ति) ध्यायतो ध्यायमानस्य
वा ज्वलत इत्यर्थे । (पदीवे स्ति) प्रदीपो दीपयन्त्यादिसमुदायः ।
(किंयाइ स्ति) ध्यायति, ध्यायने वा ज्वलति । (सद्धी ति) दी-
र्घधृष्टः (वची ति) दशा । (दीवचंपए स्ति) दीपवचनकम् ।
(जोइ पि) अग्निः । ज० ८ श० ९ उ० । उहीसदीये, नि० वृ०
१ उ० । “ तस्स लोगप्पइवस्स । ” प्रकृष्टपदार्थप्रकाशकारि-
त्वात्प्रदीपः । स० १ सम० । उक्त० । “ पड़िवो दीवो । ” पाइ०
ना० २४४ गाथा ।

प्रतीप-त्रि० । प्रत्यनीके, “ पड़िवपच्छिथियो वामा । ” पाइ०
ना० १४४ गाथा ।

पड़िहर-पतिगृह-व० । “ दीर्घहस्वौ मिथो वृत्तौ ” ॥ उ । १ । ४ ॥
इति वृत्ताधिकारस्येकारः । भर्तृजघने, प्रा० १ पाद ।

पउअ-प्रयुत-न० । चतुरशीतिलक्षगुणिते प्रयुताङ्गे, अनु० ।
स्था० । दिने, दे० ना० ६ वर्गे ४ गाथा ।

पउअंग-प्रयुताङ्ग-न० । चतुरशीतिलक्षगुणिते अयुते, स्था०
२ उ० ४ उ० । अनु० । स्था० ।

पउअंत-प्रोअत्त-त्रि० । अजनेनाजति, नि० वृ० ३ उ० ।

पउअंत-प्रयुअत्त-त्रि० । उच्चारयति, “ हासिता सविता
पवेपना आलोयंता पउअंता । ” औ० ।

पउअंता-प्रयोक्तृ-त्रि० । प्रवर्तनशीले, स्था० ५ उ० २ उ० ।
अन्तर्जन्तकारितार्थत्वाद् वा प्रयोजयितरि, स्था० ५ १० १ उ० ।

पउअपरिहार-प्रवृत्तपरिहार-पुं० । परिवृत्त्य परिवृत्त्य मृत्या
तत्रैवोत्पादे, आ० म० १ अ० । “ वणस्सइकाइयाओ
पउअपरिहारं परिहरन्ति । ” परिवृत्त्य परिवृत्त्य मृत्या यस्त-
स्यैव वनस्पतिशरीरस्य परिहारः परिवर्तितः परिवर्तनवाद्
इत्यर्थः । ज० १५ श० ।

पउअ-प्रकोष्ठ-पुं० । कूपराग्रेतनभागे, भ० ११ श० ११ उ० ।
कलाधिकदेशे, प्रश्न० ४ आ० १० द्वार । तं ‘ पहुँचा ’ इति लोक-
प्रसिद्धे हस्तावयवे, कल्प० १ अधि० २ कण ।

प्रवृष्ट-त्रि० । “ उदत्वादौ ” ॥ उ । १ । १३१ ॥ इति अत उ-
त्वम् । कृतवर्षे, प्रा० १ पाद ।

पउअ-देशी-गृहे, दे० ना० ६ वर्गे ४ गाथा ।

पउअ-प्रगुण-पुं० । प्रकृतो गुणो येन, प्रकृतो गुणो यस्य वा ।
अनुजायति, दक्षे च । बाच० । “ पउअकियं होमकुंडं । ”
दर्श० ३ तत्त्व ।

पउअ-प्रयोक्तृ-त्रि० । कर्तरि, प्रयोगकर्तरि, “ उवयारसयबंध-
णपउअभा । ” तं० । प्रयुक्ताः, प्रयोक्तव्यो वा कर्तव्यः । तं० ।

प्रयुक्त-न० । प्रयोगे, व्यापारे, ज्ञा० १ भू० १ अ० ।

पउत्तसंतसिद्धिजोग-प्रयुक्तमत्सिद्धियोग-पुं० । प्रयुक्तः प्रव-
र्तितः सत्सिद्धियोगः सत्साधनव्यापारे येन स तथा । सत्सि-
द्धियोगप्रवर्तके, धो० ६ विष० ।

पञ्चति-प्रवृत्ति-स्त्री० । प्रकृष्टे वर्तने, भ० १५ श० । “ बुनंतो य उयंतो, वत्ता य पञ्चतिनामाहं । ” पा० १ मा० ६ गाथा ।

प्रयुक्ति-स्त्री० । वार्तायाम्, क्रा० १ श्रु० १६ अ० ।

पञ्चपय-प्रपौत्रिक-पुं० । प्रक्षिप्ते शिष्यसन्ताने, भ० ११ श्रु० ११ उ० ।

पञ्चम-पञ्च-न० । “ पञ्चमसुखद्वारे वा ” ॥ ७ । २ । ११३ ॥ इति संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनात्पूर्व उकारः । ‘ पञ्चमं । चोमं । ’ प्रा० २ पा० । “ ओत्पञ्च ” ॥ ८ । १ । ६१ ॥ इति अत ओत्वम् । प्रा० १ पा० । सूर्यविकाशितं कमले, क्रा० म० १ अ० १ खगल । जी० । आचा० । रा० । रविदोष्ये कमले, औ० । कमले पञ्चका-जिधाने गन्धरुच्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० । औ० । तं० । क्रा० । प्रज्ञा० । आचा० । चतुरशीतिलकगुणिते पञ्चक्रे, जं० २ वक्र० । स्था० । अनु० । भ० । अस्वामवसर्पिर्गथां भरतकेशे जातेऽष्टमे बलदेवे, यश्च सीताजर्ता राम इति प्रसिद्धः । प्रब० २० ए द्वार । स० । आच० । नि० । आगमिष्यन्त्यामुस्सर्पिर्गथां ज्विष्यति अष्टमे चक्रवर्तिनि, स० । नि० । ती० । आगमिष्य-न्त्यामुस्सर्पिर्गथां ज्विष्यति अष्टमे बलदेवे, स० । नि० । ती० । पञ्चमतीर्थकृतः प्रथमभिक्षादायके, स० । स्वनामख्याते भे-णिक्पुत्रस्य काक्षस्य पुत्रे, ति० ।

तद्वक्तव्यता-

जहं तं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं कल्पवर्द्धिसियाणं दस अज्जयणा पञ्चत्ता । पढपस्स णं भंते ! अज्जयणास्म कल्पवर्द्धिसियाणं भगवया० जाव के अष्टे पत्तासे ? । एवं खलु जंवु ! तेणं कालेणं तेणं मयणां खंषा नां नयगी होत्था । पुनजहं चेइए, कूणिए राया, पञ्चमार्द्धे देखी । तस्य तं नयाए नयरीए सेणियस्स रत्ता जज्जा कूणियस्स रत्ता जुल्लगा-उया काळी नामं देखी होत्था सुकुमाला । तीसे णं काळीए देखीए पुत्ते काळे नामं कुमारे होत्था सुकुमाला । तस्म णं कालस्स कुमारस्स पञ्चमार्द्धे नामं देखी होत्था सुकुमाला ० जाव विहरति । तं णं सा पञ्चमार्द्धे देखी अन्नया कयाइं तंमि तारिमगंमि वासघरंमि अविभतरतो सचित्तकम्पं जाव सीहं मुमिणे वाभित्ता णं पविबुद्धा, एवं जम्म णं जहा म-हाबलस्स जाव नामधिज्जं, जम्हा अम्हाणं इमे दारए काञ्हा-स्स कुमारस्स पुत्ते पञ्चमार्द्धे देखीए अत्तए, तं होत्तणं अम्हं इमस्स दारयस्स नामधिज्जं पञ्चमे २, सेमं जहा महाबलस्स अष्टओदातो जाव उप्पि पामायवरगते विहरति । तेणं का-ळेणं तेणं समणेणं सामी समोसरिण, परिसा निग्गया, कू-णिए निग्गते, पञ्चमे वि जहा महाबले निग्गते, तदेव अम्मा-पितिआपुच्छणा० जाव पव्वइए अणगारे जाए० जाव गुत्तचंभयारं । तते णं से पञ्चमे अणगारे समणस्स जगवतो महावीरस्स तहाख्खाणं थेराणं अंतिए सामाअयमादियाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ, अहिज्जिता बह्हाइं चउत्तयउट्टम ० जाव विहरति । तं णं से पञ्चमे अणगारे तेणं उराझेणं

जहा मेहे तदेव धम्मजागरियाचिता, एवं जहेव मेहो तदेव समणं जगवं आपुच्छित्ता विउल्ले० जाव पाओवगते, समण-स्स जगवओ महावीरस्स तहाख्खाणं थेराणं अंतिए सामाअ-यमादियाइं एकारस अंगाइं बहुपहिपुष्पाइं पंच सयाइं सामन्न-परियाए संलेहणाए सट्ठि जत्ताइं आणुपुव्वीए काळगतं थेरा उत्तिआ भगवं गोयमं पुच्छइ, सामी कहइ० जाव सट्ठि भत्ताइं अणसणे वेदित्ता आलोअय उहं चंदिमसूरियाए संहम्मे देवत्ताए उव्वसे दो सागराइं । मे णं भंते ! पञ्चमे देवे ताओ देवओगाओ आउक्खवणं० पुच्छा ? । गोयमा ! महाविंदहे वासे जहा दहपइसे० जाव अंतं काहिति, तं एवं खलु जंवु ! समणेणं० जाव संपत्तेणं पढपस्स अज्जयणास्स अयमठ्ठे पत्तासे । नि० ? श्रु० २ वर्ग १ अ० ।

आर्यवर्चस्य गौतमगोत्रस्य प्रथमशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ खल । अष्टमदेवलोकाधिमानमेहे, स० १८ सम० । दिवसस्य त्रिंशत्सु मुहूर्तेषु नवमे मुहूर्ते, उषा० २ पाहु० । रश्मिकवर्धनचैव-लाक्ष्यपर्वतस्य पर्यायस्याधिपतौ देवे, स्था० ४ डा० २ उ० । म-हापद्मतीर्थकरस्य सहप्रव्रजिष्यमाणे । स्था० ८ डा० । हिमव-तीप्रथममूर्धे, स्था० २ डा० ३ उ० । डी० । सुधर्मायां सजायां वशावतंसके विमाने स्वनामख्याते सिंहासने, क्रा० २ श्रु० १० वर्ग १ अ० । दक्षिणदक्षकवरपर्वतस्य प्रथमकूटे, स्था० ८ डा० ।

पञ्चमंग-पञ्चाङ्ग-न० । चतुरशीतिमहानक्षत्रातसहस्रेषु, उषा० २ पाहु० । चतुरशीतिलकगुणिते काश्चाविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० । स्था० । भ० । जं० । अनु० ।

पञ्चमकूरु-पञ्चकूट-न० । पञ्चकूटे, “ दो पञ्चमकूडा । ” स्था० २ डा० ३ उ० ।

पञ्चमखंड-पञ्चखाण्ड-न० । स्वनामख्याते पुरे, पञ्चाक्षो ज्ये-ष्ठपुत्रो गन्धाप्रयकुमार आसीत् । ग० २ अधि० ।

पञ्चमगुम्फ-पञ्चगुह्य-न० । नक्षत्रगुह्यविमाने, स्था० ८ डा० । ४ न० । अष्टमदेवलोकास्य विमानमेहे, स० १८ सम० । श्रेणि-कपुत्रवीरकृष्णाङ्गजे, स च श्रेणिकपुत्रात् वीरकृष्णाङ्गस्म सञ्चया-वयः प्राप्ते वीरान्तिके प्रव्रज्य वर्षप्रथमे व्रतपर्याय परिपालय महा-शुक्रे सप्तमे कले ससुत्पद्य सप्तदशरागरोपमाऽऽयुरनुपालय तनञ्जुना महाविदेहे जेत्यनीति सप्तममध्ययन कल्पावतन्ति-कायाः सूचयतीति । नि० ? श्रु० २ वर्ग १ अ० । महापद्मतीर्थ-कृता सह प्रव्रजिष्यमाणे पुरुषमेहे, स्था० ७ डा० ।

पञ्चमगौर-पञ्चगौर-त्रि० पञ्चवर्णे, “ दो तिथ्यगरा पञ्चमगौरा व-मणेणं पञ्चत्ता । ” स्था० २ डा० ४ उ० ।

पञ्चमचंद-पञ्चचन्द्र-पुं० । पञ्चचन्द्रकुलाऽऽप्यकुलाऽऽविपुत्रे, यत्र धनेश्वरसूर्याऽऽव्यो दिगम्बररश्मिग अभवत् । बृहत्कल्पटीकाह-त्कर्मकीर्तिसूरिपितृव्यगुरौ, वृ० ६ उ० । अथः पञ्चचन्द्राः-एकः चित्रसेनपञ्चावतीश्वरकृतः पाठकराजवज्रजस्य गुरुः कर्मप्रकृ-तिविवरणनामकग्रन्थस्य कर्ताऽऽसीत् । द्वितीयः श्रीकृष्णराज-

विगच्छीयः प्रभानन्दसूरिगुरुज्ञाना उपाध्यायः । स च वैक्रमीये १६६१ वर्षे विद्यमान आसीत् । तृतीयभद्रगच्छीयो जिनशेखरसूरिशिष्यः विजयेन्द्रसूरिगुरुः अस्माभ्युदयमहाकाव्यरचयिता । जै० ६० ।

पञ्चमचरिय-पञ्चचरित-न० । दाशरथिरामचरित्रप्रतिबद्धे ग्रन्थभेदे, अ० २ अधि० ।

पञ्चमजाल-पञ्चजाल-न० । पञ्चाऽऽत्मके दाससमूहः, रा० ।

पञ्चमणाभ-पञ्चनाभ-पुं० । विमलवाहने महापद्मे भविष्यति प्रथमतीर्थकरे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । ती० । प्रव० । विष्णौ, अमरः । वाच० ।

पञ्चमतिज्ञ-पञ्चतिलक-पुं० । सोमप्रजसूरिशिष्ये स्वनामक्याते आचार्ये, गच्छा० प्र० ४ अधि० ।

पञ्चमत्यक्ष-पञ्चस्थल-न० । मधुरास्थे पञ्चारण्ये, क० ती० कल्प ।

पञ्चमदह-पञ्चदह-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य इक्षिणे श्रीदेवताऽध्यासिते महाद्वेदे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । आ० । कल्प० । “दो-पञ्चमदहा दो पञ्चमदहवासिणीओ देवीओ सिरीओ ।” स्था० ३ अ० २ ठा० ३ उ० । (‘आयईसंरुदीव’ शब्दे चतुर्थजागे २७४६ पृष्ठे व्याख्या)

अथ पञ्चदहनामानिककं पृच्छन्नाह-

से केणद्वेणं जंते । एवं बुद्ध-पञ्चमदहे पञ्चमदहे गोयमा ! पञ्चमदहेणं तत्थ तत्थ देमं, तहिं तहिं बहवे उपपन्नाइं जाव सय-सहस्सपत्ताइं पञ्चमदहवणाइं पञ्चमदहपभाइं, मिरी अ इत्थ देवी महिहिआं जाव पत्तिओवमट्ठिआं परिवसइ । से एएणद्वेणं जाव अजुत्तरं च णं गोयमा ! पञ्चमदहस्स भासए णामधिजे पञ्चत्ते, ण कयाइ णासि ।

(से केणद्वेणमित्यादि) अथ केनाऽर्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-पञ्चमदहः पञ्चदह इति ? । गौतम ! पञ्चदहे तत्र तत्र देशे तस्मिन्स्तस्मिन् देशे बहुनि उत्पन्नानि यावज्जतसहस्रपत्राणि पञ्चदहप्रमाणपञ्चदहाऽऽकाराणि, आयातचतुर-क्षाऽऽकाराणीत्यर्थः । एतेन तत्र सानस्पतानि पञ्चदहाऽऽकाराणि पञ्चानि बहुनि सन्ति, न तु केवलपार्थिवानि वृक्षाऽऽकाराणि महापञ्चाऽऽदी-येव तत्र सन्तीति ज्ञापितम् । तथा पञ्चदहवर्णस्ये-वाऽऽभा प्रतिभासो येषां तानि तथा, ततस्तानि तदाकारत्वात् तद्वर्णत्वाच्च पञ्चदहाणीनि प्रसिद्धानि । ततस्तद्योगादयं जला-शयोऽपि पञ्चदहः । उजयेषामपि च नास्नादिनाप्रवृत्तत्वेन नेतरे-तराऽऽभयो दोषः । अथ पार्थिवपञ्चनोऽप्यस्य नामप्रवृत्तिर्जाताऽ-स्तीति ज्ञापयितुं प्रकारान्तरेण नामनिबन्धनमाह-अथैव देव । पञ्चयासाऽपि परिवसति । ततश्च अग्निवासयोग्यपञ्चाऽऽभयत्वात् पञ्चोपलक्षितो दह इति पञ्चदह आख्यायते । मध्यमपद्मोपी समासात् समाधानम् । शेषं प्राग्वत् । जं० प्र० ७ वृत्त० ।

पञ्चमदेवसूरि-पञ्चदेवसूरि-पुं० । मानतुल्लसूरिशिष्ये आधिप्रपञ्च-प्रबोधिकायोगरहस्यग्रन्थयोः कारके स्वनामक्याते आचार्ये, अयमाचार्यः सं० १२४० वर्षाब्दे १२६२ पर्यन्तमासीत् । द्वितीयोऽप्येतज्जामा नाराचचन्द्रजम्बूद्वीपसूरिशिष्यः तिलकसूरिशि-ष्यगुरुः । जै० ६० ।

पञ्चमचय-पञ्चध्वज-पुं० । महापञ्चतीर्थकरेण सह प्रव्रजिष्यमाणे, स्था० ८ ठा० ।

पञ्चमपट्टगौर-पञ्चपट्टमगौर-पुं० । पञ्चपट्टवद् गौरः । जी० ४ प्र-ति० २ उ० । कमलगर्भकान्ते पीते, औ० ।

पञ्चमपुर-पञ्चपुर-न० । नासिफयपुरे, “तत्थ पञ्चमास्त्येणं पञ्च-मपुं ति निवेसियं ।” ती० २६ कल्प ।

पञ्चमपञ्जा-पञ्चप्रजा-स्त्री० । जम्बाः सुदर्शनाया उत्तरपौर-स्थे दिग्भागे प्रथमवनखण्डे दक्षिणस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, ज० ४ वृत्त० । जी० ।

पञ्चमपट्ट-पञ्चप्रज-पुं० । निष्पङ्कतामङ्गीकृत्य पञ्चस्येव प्रभा य-स्यासौ पञ्चप्रजः । तथा पञ्चशयनदोहदो मातुर्देवतया पूरित इ-ति, पञ्चवर्णश्च भगवानिति पञ्चप्रजः । अ० २ अधि० । अवस-र्पिण्यां भरतक्षेत्रेण वष्टतीर्थकरे, स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रव० । स० । पञ्चप्रमथ्य सामान्यतोऽभिधानकारणमिदं-निष्पङ्कतया पञ्चस्येव प्रभा यस्य स पञ्चप्रमः । तत्र सर्व एव भगवन्तो य-थोक्तस्वरूपास्ततो विशेषकारणमाह-“पञ्चमस्यणमि जण-णीए दोहलो तेण पञ्चमाभो ।” येन कारणेन तस्मिन् जगध-ति गर्भगते जनन्या देव्याः पञ्चशयनीये दोहममूतं, तच्च देव-तया संपादितम् । जगवान् स्वरूपतः पञ्चवर्णस्तेन कारणेन पञ्चप्र-म इति नामविषयीकृतः । आ० म० २ अ० । आ० चू० । अनु० । स्था० (‘नित्यथर’ शब्दे चतुर्थमागे २२४७ पृष्ठादारभ्य व-क्यतोका)

पञ्चमपट्टमूरि-पञ्चप्रमसूरि-पुं० । स्मरतरगच्छीये देवाऽऽनन्दसू-रिशिष्ये, स च वैक्रमीये १२६४ वर्षे विद्यमान आसीत् । तेन मुनिसुवतचरित्रं नाम पुस्तकं रचितम् । जै० ६० ।

पञ्चमभद्र-पञ्चभद्र-पुं० । श्रेणिकपुत्रसुरूपणसत्कपुत्रे, स च वीरा-स्तिके प्रवृत्त्य वर्षचतुष्टयं व्रतपर्यायं परिपाल्य ब्रह्मलोके प-ञ्चमलोके दशसागरोपमान्युक्तपुत्रपादय तनइच्युतो म-हाविदेहे सेतस्थतीति कष्टपावर्तसिकायाः पञ्चमाभयने सुचि-तम् । नि० १ भु० २ वर्गे १ अ० ।

पञ्चमभेरु-पञ्चभेरु-पुं० । आनन्दमेरुसूरिशिष्ये राजमञ्चाभ्युदय-महाकाव्यकृतः पञ्चसुन्दरसूरिगुरौ, जै० ६० ।

पञ्चमरु-पञ्चरथ-पुं० । मिथिलापुर्यां विजयसेनभूपतेः पुत्रे मद्-नरेखाकुक्सिखनस्य युगबाहुपुत्रस्य नमः रत्नके स्वनामक्याते राजनि, उक्त० ६ अ० । आ० । आ० चू० । दर्श० । आ० म० ।

पञ्चमराय-पञ्चराज-पुं० । धातकीखण्डभरतकेषापरकङ्काराज-धानीनिवासिनि द्वौपदीहारके स्वनामक्याते राजनि, स्था० १० ठा० । पुण्यसागरशिष्ये गौतमकुलकवृत्तिकृतो ज्ञानतिलकगणि-नो गुरौ, जै० ६० ।

पञ्चमरुक्ख-पञ्चवृद्ध-पुं० । अतिविशासतया वृत्तकल्पेषु पञ्चेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पुष्करधरद्वीपपूर्वाजै तद्वृद्धिपनामनि-बन्धनतद्वृद्धिपार्थपदेवाऽऽवासशाश्वतपञ्चवृक्षाऽऽकुनो वस्तुनि, “दो पञ्चमरुक्खे ।” स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पञ्चमक्षया-पञ्चक्षता-स्त्री० । पञ्चान्याम्, स० १ सम० । रा० । जं० । जी० । पञ्चाऽऽकारलतासु, ज्ञा० १ भु० १ अ० । जं० । औ० । “पञ्चमक्षयार्भात्तित्तं” अ० ११ शा० ११ उ० । पञ्चानि च क-

ताश्च पञ्चलतास्मद्व्याभिर्विच्छिन्तिप्रश्नश्चो यस्य स तथा ।
भ० १४ श० ६ उ० ।

पञ्चमवरवेद्या-पञ्चावतंसक-न० । पञ्चावतीदेवीनिवासज्ञेते सु-
धर्मायां सभायां स्थनाप्रख्याते विमाने क्ता० २ बु० ५ वर्गे १ अ० ।
पञ्चमवरवेद्या-पञ्चवरवेदिका-स्त्री० । देवजोगन्मौ, ज० १ वक्र० ।

पञ्चवरवेदिकावर्णकः-

तीसे णं जगतीए उरिप बहुमज्झदेसजाए एत्थ ण एगा
महं पञ्चमवरवेदिका पणत्ता सा णं पञ्चमवरवेदिया अञ्जो-
यणाई उहुं उच्चत्तेणं पंच धणुमयाई विवखंजेणं सव्वर-
यणाई जगतीसमिया परिकखेवेणं ।

(तीसे णं जगतीए इत्यादि) तस्या यथोक्तस्वरूपाया जगत्या
उपरि उपरितने तले यो बहुमध्यदेशभागः, सूत्रे एकारान्तता
मागधभाषाज्ञानानुरोधात् । तथा “ कयरे आगच्छुं दित्तक-
खे ” इत्यत्र । (एत्थ णमिति) अत्र एतस्मिन् बहुमध्यदेशजा-
ने, णमिति पूर्ववत् । महती एका पञ्चवरवेदिका प्रकृता, मया
शेषेभ्य तीर्थकृद्भिः । सा च ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेनार्द्धयोजनं द्वे गम्यूनं
पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भेण (जगतीसमिवा इति) जगत्या
समा समाना जगतीसमा, सैव जगतीसमिका, परिक्रमेण
परिरयेण, यावान् जगत्या मध्यभागं परिरख्यतावान् तस्या
अपि परिरय इति भावः । सर्वरत्नमयी सामस्येन रत्नाऽऽत्मि-
का । “ अरुद्धा सयहा ” इत्यादि विशेषणकदम्बकं पाठतोऽर्थ-
तश्च प्राग्वत् ।

तीसे णं पञ्चमवरवेदियाए अयमेतारूवे वण्णावामे पणत्ते । तं
जहा-वयरामया नेमा, रिद्धामया पतिट्ठाणा, वेरुल्लिवामया
खंजा, सुवधरूपमया फल्लगा, सोहितक्खमईओ सुईओ,
वडरामया संधी, नाणामणिमया कल्लेवरा कल्लेवरसंघाडा,
णाणामणिमया रुवा रुवसंघाडा, अंकामया पक्खा पक्खवा-
हओ, जोतीरसामया वंसा वंसकवेल्लुगाओ रययामयीओ प-
ट्टियाओ, जातरूवमयीओ ओहामणीओ, वईरामयीओ
उवरि पुंछणीओ, सव्वसेयरययामए छादणे ।

(तीसे णमित्यादि) तस्याः, णमिति पूर्ववत् । पञ्चवरवेदिकाया
अयं बद्धमान एतद्वृत्तः स्वरूपो वर्णावासः वर्णः, रत्नाश्च यथाऽ-
वस्थितस्वरूपकीर्तनं, तस्याऽऽवासो निवासो ग्रन्थपङ्क्तिरूपो व-
र्णावासो वर्णकनिवेश इत्यर्थः । प्रकृतः प्रकृषितः । तद्व्यपेत्यादिना
तमेव दर्शयति- (वडरामया नेमा इति) नेमा नाम पञ्चवरवेदि-
कायां भूमिजागावृद्धौ निष्कामन्तः प्रदेशः, ते सर्वे वज्रमया वज्र-
रत्नमयाः, वज्रशब्दस्य द्वीधेयं प्राकृतत्वात् । एवमन्यत्रापि रूप-
व्यम् । रिद्धमयानि रिद्धरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि मूलपादाः । (वेरु-
ल्लियामया खंजा इति) वेरुल्लिरत्नमयाः रत्नम्भाः । सुवधरूपमयानि
फलकानि । सोहिताऽऽख्यरत्नाऽऽत्मिकाः सूख्यः फलकद्वयसंबन्ध-
विघटनाभावहेतुपाङ्कजास्त्रीयाः (वडरामया संधी) वज्रमयाः
सन्धयः सन्धिमेलाः फलकानाम् । किमुक्तं भवति ?-
वज्ररत्नाऽऽपुरिताः फलकानां सन्धयः । (नाणामणिमया कल्ले-
वरा इति) नाणामणिमयानि कल्लेवराणि मनुष्यशरीराणि, ना-
णामणिमयाः कल्लेवरसङ्घाटाः मनुष्यशरीरयुग्मानि, नाणामणि-
मयाणि रूपाणि रूपकाणि, नाणामणिमयाः रूपसङ्घाटाः रूपयुग्मा-

नि । (अंकामया पक्खा पक्खवाहतो य इति) अङ्को रत्नवि-
शेषस्तन्मयाः पक्खास्तदेकदेशाः पक्खवाहवोऽपि तदेकदेशजुता
एवाङ्कमयाः । आह च मूलटीकाकारः-अङ्कमयाः पक्खास्त-
देकदेशजुताः, एवं पक्खवाहवोऽपि द्रष्टव्या इति । (जोहिरसामया
वंसा वंसकवेल्लुगा य इति) ज्योतीरसं नाम रत्नं, तन्मया वं-
शा महान्तः पृष्ठवंशाः (वंशकवेल्लुगा य इति) महतां पृष्ठवंशा-
नामुभयतस्तिर्यक् स्थाप्यमाना वंशाः, कवेल्लुकानि प्रतीतानि
(रययामईओ पट्टियाओ इति) रजतमयः पट्टिकाः वंशाना-
मुपरिकम्बास्त्रीयाः (जातरूवमईओ ओहामणीओ) जातरूपं
सुवर्णविशेषः, तन्मयः (ओहामणीओ) अवधाट्टिन्धः, आच्छा-
दनहेतुकं चापरि स्थाप्यमानमहाप्रमाणकिंस्त्रिभ्यस्थानीयाः ।
(वईरामईओ उवरि पुंछणीओ इति) वज्रमययो वज्ररत्नाऽऽ-
त्मिका अवधाट्टनीनामुपरि पुच्छयो निविभ्रतरादनहेतुस्तद्वृत्त-
तरत्तुविशेषस्थानीयाः । उक्तं च मूलटीकाकारेण-“ ओहा-
मणी हारग्रहणं महत्, सुल्लकं तु पुच्छनी इति । ” (सव्वसे-
यरययामए छादणे इति) सर्वभूतं रजनं रजतमयं पुच्छनी-
नामुपरि कवेल्लुकानामध आच्छादनम् ।

सा णं पञ्चमवरवेदिया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेणं
गवक्खजालेणं एगमेगेणं त्रिखिणिजालेणं एवं घंटजालेणं
पजाव मणिजालेणं एगमेगेणं पञ्चमवरजालेणं सव्वरय-
णापणं सव्वतो समंता संपरिकखत्ता तेणं जालतव-
णिज्जलंबूसगा सुवधपयरगमंमिया नाणामणिमयावि-
विधहाररुद्धारउवसोहियसमुदया ईमि अणमसमसंपत्ता
पुञ्चावरदाहिएउत्तरगतोहिं वाणहिं मंदायं मंदायं ए-
गिया वेपिया कंपिता खोभिया चालिया फंदिया
घट्टिया उदीरिया, एतेमि जुरालेणं मण्णेणं कसमणनिव्वु-
तिकरेणं सहेणं सव्वतो समंता आपूरमाणा आपूरमाणा
सिरीए अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिद्धंति ।

(सा णमित्यादि) सा एवंस्वरूपा, णमिति वाक्यालङ्कारे ।
पञ्चवरवेदिका, तत्र तत्र प्रदेशे एकैकेन हेमजालेन सर्वाऽऽत्मना
हेममयेन लम्बमानेन दामसमूहेन, एकैकेन गवाक्षजालेन गवा-
क्षाऽऽकृतिरत्नविशेषदामसमूहेन, एकैकेन किङ्किणीजालेन कि-
ङ्किण्यः क्षुद्रघण्टिकाः, एकैकेन घण्टाजालेन किङ्किण्यपेक्षया
किञ्चिन्मदस्यो घण्टाः, तथैकैकेन मुक्ताजालेन मुक्ताफलमयेन
दामसमूहेन, एकैकेन मणिजालेन माणमयेन दामसमूहेन, एकै-
केन कनकजालेन कनकं पीतरूपः सुवर्णविशेषः, तन्मयेन दाम-
समूहेन, एकैकेन रत्नजालेन एकैकेन पञ्चजालेन सर्वत्र रत्न-
मयपदाऽऽत्मकेन दामसमूहेन, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, समन्ततः
सर्वासु विदिक्षु परिक्रमा व्याप्ता । एतानि च दाम-
समूहरूपाणि हेमजालाऽऽदीनि जालानि लम्बमानानि वे-
दितव्यानि । तथा चाऽऽह- (तेणं जाला इत्यादि) तानि, सूत्रे
पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्गमनियतमिति । णमि-
ति पूर्ववत् । हेमजालाऽऽदीनि, जालानि, काचित् दामा इति पाठः ।
तत्र त हेमजालाऽऽदिरूपा दामानि इति व्याख्येयम् । (तत्राणिज्ज-
लंबूसगा) तपनीयमारकं सुवर्णं तन्मयो लम्बलसो दामना-
मग्रिमभागे मण्डनविशेषो येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि ।
(सुवधपयरगमंमिया इति) पार्श्वतः सामस्येन सुवर्धप्रतर-

केण सुवर्णपत्रकेण मणिरुतानि सुवर्णपत्रकमणिरुतानि (नाना-
मणिरयणाविहिहाररुद्धारउवसोभियसमुद्रया इति) ईषत् ना-
नारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधा विचित्रवर्णा हारा
अष्टादशसरिका अष्टादश नवसारिकाः, नैद्यशान्तनः समुद्रा-
यो येषां तानि तथा । (इतिमममममसंपत्ता इति) ईषत् मनाकु
अन्योऽयं परस्परमसंपत्तामि असंलभ्यानि पूर्वापरद्विगोचरा-
गतैर्वातैर्मदायन्ते मन्त्राष्टमे इति मन्त्रं मन्त्रम्, पञ्चमानानि कल्प-
मानानि भूशा० ॥ ५ ॥ ४ ॥ ३ ॥ इत्यविच्छेदे द्विः प्रोक्तमन्त्राः ।
इत्यविच्छेदे द्विवचन, यथा पञ्चति पञ्चनीत्यत्र । परमुन-
रत्रापि । ईषत्कल्पनयशादेव प्रकथं इत्यन्ततो मनाकु अलनेम
लस्यमानानि लस्यमानानि, ततः परस्परसंपर्कवशातः शुद्धाव-
मानानि, उद्गारेण स्फारेण, शब्देभ्यो योः । स च स्फारशब्दो
मनःप्रतिकूलोऽपि जयति, तत आह-मनोहरेण मनोऽनुकूलो न तच्च
मनोऽनुकूलं लेशतोऽपि स्यादत आह-मनोहरेण मनोसंभ्रंशं
हरति आत्मवशं नयतीति मनोहरः । अिहाऽऽद्वैताकृतगणत्या-
द्वयप्रत्ययः । तेन । तदपि मनोहरत्वं कृत इत्याह-“ कथंमनो-
निवृत्तिकरेण ।” निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्राये द-
र्शनम् ।” इति वचनात् हेतौ तृतीया । ततोऽयमर्थः-प्रतिधोतु क-
र्ष्योभेन सञ्च निवृत्तिकरः सुस्मार्त्तात्कः, ततो मनोहरः, तेन इत्य-
भूतेन शब्देन तान् प्रत्यासन्नात् प्रदेशान् सर्वतो दिक्षु, स्वमन्ततो
त्रिदिक्षु आपूरयन्ति, शब्दस्तस्य शाब्द रूपम् । अत एव श्रिया
शोभया अतीव शोभमानानि उपशोभमानानि तिष्ठन्तीति ।

तीसे णं पञ्चमवरवेद्याए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं पदेने
बहवे हयसंधाना गयसंधाना नरसंधाना क्षिणरसंधाना
किंपुरिससंधादा महोरगसंधाना गंधर्वसंधादा उमभमं-
धादा सव्वरयणामया अच्चा सएहा एएहा घट्टा मट्टा जी-
रया निम्पला निपंका निक्कंकुत्ताया सप्पजा मन्तिरीया
मउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अगिरुवा पगिरुवा ॥

(तीसे णमित्यादि) तस्याः पञ्चवरवेदिकायाः, तत्र तत्र देशे
(तहिं तहिं इति) तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे । एतावता
किमुक्तं जयति ?-यत्र देशे एकस्त्वान्येऽपि विद्यन्त इति । एहं शो
हयसंधादा हयगुमानि, सङ्घाटकशब्दो गुमसंधाधी, यथा स्त्रीधु-
संधाद इत्यत्र । एवं गजनरकिम्पुनरमहोरगगन्धर्ववृक्षसंधा-
दा अपि वाच्यः । एते च कथंभूता इत्याह-(सव्वरयणामया)
सर्वाऽऽत्मना रत्नमयाः, अच्चा आकाशस्फटिकवदन्तिस्वच्छाः ।
(जाव पडिरुवा इति) यावत्करणात्-“ सज्जहा सज्जहा घट्टा
मट्टा ” इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिग्रहः, तच्च प्राग्वत् । एते
सर्वेऽपि च संधादाः पुष्पावकीर्णका उक्ताः ।

संप्रत्येतेषामेव हयाऽऽदीनां पङ्क्यादिप्रतिपादनार्थमाह-

तीसे णं पञ्चमवरवेद्याए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं पदेने
बहवे हयपंतीओ तहं वंजाव पगिरुवाओ, एवं हयवीहीओ
वंजाव पगिरुवाओ, एवं हयमिहुणाइं वंजाव पडिरुवाइं ॥

(एवं पंतीओ वीहीओ एवं मिहुणा इति) यथा अमीषां
हयाऽऽदीनामष्टानां संधादा उक्तास्तथा पङ्क्योऽपि वक्तव्याः ।
वीथयोऽपि, मिथुनकानि च । तानि कैश्च-“ तीसे णं
पञ्चमवरवेद्याए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं पपसे बहूयाओ

हयपंतीओ गयपंतीओ ” इत्यादि, नवरमेकस्यां दिशि वा श्रेणिः
सा पङ्क्तिरभिधीयते । उभयोरपि पार्श्वयोरैकैकश्रेणिभावेन यत्
श्रेणिद्वयं सा वीथी, पङ्क्तिसंधादा हयाऽऽदीनां पुरुषाणामुक्ताः ।
साम्प्रतमेतेषामेव हयाऽऽदीनां स्त्रीपुरुषयुग्मप्रतिपादनार्थं “मिहु-
वाइ ” इत्युक्तम् । उक्तानेव प्रकारेण हयाऽऽदीनां मिथुनकानि
स्त्रीपुरुषयुग्मरूपाणि वाच्यानि । यथा-“तत्थ २ देसे तहिं तहिं
पपसे बहूदि हयमिहुणगाइ गयमिहुणगाइ ।” इत्यादि ।

तीसे णं पञ्चमवरवेद्याए तत्थ २ देसे तहिं २ पपसे बहवे
पञ्चपदायाओ नागद्वयाओ एवं अमो गंधं पगचूयवणवासंति-
यमतिमुत्तगकुंदसयाओ णिं बं कुसुमियाओ वंजाव मुविजत्त-
पकिंमंजीरिवेसकधराओ राव्वरयणामतीओ सएहाओ स-
एहाओ घट्टाओ मट्टाओ एं रियाओ निम्पलाओ निपंकाओ
निक्कंकुत्तायाओ सप्पजाओ ससिरियाओ सउज्जायाओ
पासादीयाओ दरिसणिज्जाओ अगिरुवाओ पडिरुवाओ
वीस णं पञ्चमवरवेद्याए तत्थ २ देसे तहिं २ पपसे बहवे
अवखया गोत्थिया वसुत्ता सव्वरमणामया अच्चा ० ।

(तीसे णमित्यादि) तस्यां णमिति पूर्ववत् । पञ्चवरवेदिकायां
कथं तत्र (तहिं तहिं इति) तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे, अ-
त्रापि “ तत्थ २ देसे तहिं २ ” इति नदता यैका लता तत्रत्या
अपि बहुधा लता सन्तीति प्रतिपादितं कष्टमम् । (बहूयाओ प-
चमद्वयाओ इत्यादि) बहूयः पञ्चलताः पञ्चिन्यः, नागलताः नागा
हुमादिशेषाः, तत्र च लताः तिर्यक्शालाप्रसराभावात् नागलताः ।
एवमरौकडताः, यक्षलताः क्षणांतरविशेषाः, तस्मिन्कालताः
कालिन्धिलताः, कृष्णलताः, कथलताः, नित्यं सर्वकालं पटुस्वपि
अस्तुभु इत्यर्थः । कुसुमिताः कुसुमानि पुष्पाणि संजाताः न्यास्विति
पुष्पगुप्ताः, तावदाऽऽदृशनादितप्रत्ययः । यावत् करणात् एव
नित्यं गुणलिता मुकुलानि नाम कुडमलानि, कलिका इत्यर्थः, नि-
त्यं (पञ्चवद्वयाओ इति) पञ्चलताः, नित्यं (नयद्वयाओ इति) कतव-
जिता, तत्र (बहूद्वयाओ) गुडमिताः, स्तवक गुडमं गच्छकविशेषी,
नित्यं गुडिताः, नित्यं यमसिता यमल नाम-समानजातीययोर्लत-
योर्धुमं तत् संयातमास्विति यमलताः, नित्यं युगलिता युगलं
सजातीयविजातीययोर्लतयोर्द्वन्द्वम् तथा नित्यं सर्वकालं फलम-
रेण मता ईषत्ता इति प्रणता भवता फलभारेण दूरं नताः, तथा
नित्यं (सुखमरेत्यादि) सुखभक्तिकः सुखचिच्छित्तिकः प्रतिविशि-
ष्टो मङ्गजीरूपो योऽवतंसकस्तकरास्तज्जातिरयः । एव सर्वोऽपि कु-
सुमितरवाऽऽदिको धर्म एकैकस्या लताया उक्तः । साम्प्रतं कालां-
चित्तुतानां सकलकुसुमितरवाऽऽदियुग्मप्रतिपादनार्थमाह-(निष्पं
कुसुमियमल्लियलवडययवडयगुलइयगाच्छियावणामयपणमि-
यमुविभत्तपडिमंजीरिवडसगधराओ) एताश्च सर्वा अपि लता
एव रूपा इत्याह-(सव्वरयणामयेओ) सर्वाऽऽत्मना रत्नमयः
“ अच्चा अएहा ” इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ।

अधुना पञ्चवरवेदिकाशब्दप्रवृत्तिर्नामसंज्ञकासुः पृच्छन्ति-

से केणट्टेणं जंते ! एवं बुद्धइ-गोयमा ! पञ्चमवरवेदि-

याए तत्थ २ देसे तहिं २ पपसे वेदियासु वेतियाबाहासु
वेतियामीसफलणसु वेतियापुडंतरेसु खंभेसु खंभवाडासु
खंभसीमेसु खंजपुडंतरेसु सूयीसु सूयीमुहेसु सूयीफलणसु

सूयीपुङ्गवरेषु पक्वेषु पक्ववाहासु पक्ववायरंतरेषु बहुयु-
पसाई पडमाई० जाव सयसहस्सवत्ताई सववरयणामयाई
अच्छई साहाई लण्हाई घट्टाई मट्टाई निरपाई निम्म-
झाई निप्पकाई निक्कडच्छायाई सप्पमाई ससिरियाई
सज्जोयाई पासादीयाई दरिसणिज्जाई अभिरूवाई
पोकिरूवाई महया वामिक्ककत्तसमाणाई पम्पत्ताई समणा-
ज्जसो ! से तेण्णट्ठेणं गोयमा ! एवं वुक्खइ-पञ्चमवरवेदिया २ ।
अडुत्तरं च णं गोयमा ! पञ्चमवरवेदियाई सासते नामधे-
वजे पमासे, जं ए कयावि णासि० जाव णिसे ।

(से केणट्ठेणं भंते ! इत्यादि) 'से' शब्दोऽप्यशब्दार्थः । अथ के-
नार्थेन केन कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते-पञ्चवरवेदिका पञ्चवर-
वेदिकेति ? किमुक्तं भवति ? पञ्चवरवेदिकेत्येवंकल्पस्य शब्दस्य
तत्र प्रवृत्तौ किनिमित्तमिति ? एवमुक्ते भगवानाह-गौतम ! पञ्च-
वरवेदिकायां तत्र तत्र प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्र वेदि-
कासु उपवेशनयोग्यमन्त्रवारणरूपासु वेदिकापार्श्वेषु (वेद्यापु-
ङ्गवरेषु इति) द्वे वेदिके वेदिकापुटे, तेषामन्तराणि अपान्तरा-
णानि वेदिकापुटान्तराणि तेषु, तथा स्तम्भेषु सामान्यतः, तथा
स्तम्भबाहासु स्तम्भपार्श्वेषु । (संमसीसेसु इति) स्तम्भशीर्षेषु
(संमपुङ्गवरेषु इति) द्वौ स्तम्भौ स्तम्भपुटे, तेषामन्तराणि तेषु,
सूचीपु फलकद्वयसंबन्धविधटभावहेतुप्रादुक्काङ्क्षानीयासु, तासा-
मुपरि इति तात्पर्यार्थः । (सुईमुहेसु इति) यत्र प्रदेशे सूची कत्र-
कं भिरया मध्ये प्रविशति तत्प्रस्थासन्नो देशः सूचीमूर्त्तं, तेषु, त-
था सूचीफलकेषु सूचीभिरभिसंबन्धिता ये फलकप्रदेशास्तेऽ-
प्युपचारात् सूचीफलकानि, तेषु, सूचीनामध्वरपरिवर्त्तमानेषु, त-
था (सुईपुङ्गवरेषु इति) द्वे सूची सूचीपुटे, तेषामन्तरं, प-
क्वाः पक्ववाहा धेदिकैकदेशास्तेषु बहूनि उत्पलकानि गर्भका-
नि, बहूनि पञ्चानि सूर्यवेकाशीनि, बहूनि पञ्चानि अञ्जविका-
शीनि । एवं तलिनसुजगसौगन्धिकपुष्पमरीकमहापुष्पमरीकशत-
पञ्चलहस्यपत्राण्यपि वाचयानि । एतेषां च विशेषः प्रागेवापदर्शि-
तः । एतानि कथं ज्ञतानीत्याह-सर्वरत्नमयानि सर्वाऽऽमना रत्न-
मयानि । "अच्छाई" इत्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्वत् । (महया
वासिकत्तसमाणाई इति) महान्ति महाप्रमाणानि वार्षिका-
णि वर्षाकाले यानि पानीयरक्षणार्थं कृतानि तानि वार्षिकाणि
तानि च तानि छत्राणि च तत्समानानि प्रज्ञसानि । हे भ्रमण ! हे-
आयुष्मन् ! (से तेण्णट्ठेणमित्यादि) तदेतेनार्थेन गौतम ! एवमुच्य-
ते पञ्चवरवेदिका पञ्चवरवेदिकेति ।

पञ्चमवरवेदिया णं जंते ! किं सासता, असासता ? गोयमा !
सिय सामता, मिय असासता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुक्खइ-
सिय सासता, मिय असासता । गोयमा ! दव्वड्डयाए सा-
सया, वम्पपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रमपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं
असासता, से तेण्णट्ठेणं गोयमा ! एवं वुक्खति-सिय सासता,
सिय असासता ॥

(पञ्चमवरवेद्या णं भंते ! किं सासता इत्यादि) पञ्चवरवेदिका,
णमिति पूर्ववत् । किं शाश्वती, उनाशाश्वती, आकन्ततया सुत्रे नि-
र्देशः प्राकृतत्वात् । किं नित्या, उतानित्येति भावः । भगवानाह-
गौतम ! स्यात् शाश्वती, स्याद्शाश्वती, कथञ्चिन्नित्या कथाञ्चि-

न्नित्या इत्यर्थः । स्यात्शब्दो निपातः कथञ्चिन्नित्येत्यर्थश्चा-
शी । "से केणट्ठेणं भंते !" इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवा-
ह-गौतम ! इत्यर्थतया इत्यास्तिकनयमतेन शाश्वती । इत्या-
स्तिकनयो हि इत्यमेव तात्त्विकमभिमन्यते, न पर्यायात्, इत्यं
आन्वयपरिणामित्यात् । अन्यथा द्रव्यात्वायोगात्, अन्य-
यित्वाच्च सकलकालभावेति जवति । इत्यर्थतया शाश्वती
वर्णपर्यायैस्तदन्यत्समुत्पद्यमानवस्तुविशेषकपैः, एषं गन्धपर्यायैः
रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः, उपलक्षणमेतत् तत्तद्व्यपुल्लविच-
नोच्चटनैश्च अशाश्वती । किमुक्तं जवति ?-पर्यायास्तिक-
नयमतेन पर्यायप्राधान्यविषयक्यामशाश्वती, पर्यायानां
प्रतिक्षणभावितया, कियत्कालभावितया वा विनाशित्यात् ।
"से तेणट्ठेणं" इत्याद्युपसंहारवाक्यं सुगमम् । इह द्रव्या-
स्तिकनयवादाः स्वतत्त्वप्रतिष्ठापनार्थमेवमाह-"नात्यन्तासत उ-
त्पादो, नापि सतो विद्यते विनाशो वा ।" "नासतो विद्यते भा-
वो, नाभावो विद्यते सतः ॥" इति वचनान् । औ तु इत्यने
प्रतिवस्तु उत्पादविनाशौ, तद्वाचिर्भावतिरोभावमात्रं, यथा स-
र्वस्य उत्पत्त्यवच्छेदकत्वात्, तस्मात्सर्वं वस्तु नित्यमिति ।

किञ्चिदम्-

पञ्चमवरवेद्या णं भंते ! कासतो केव चिरं होइ ? गोयमा !
ए कयाति णामि, न कयाति णत्थि, न कदाति न जविस्सति,
जुवि च, जवति य, जविस्सति य, धुवा णियया सासता
अक्खया अव्वया अवट्टिया णिक्खा पञ्चमवरवेदिया ।

एवं तन्मतचिन्तायां संशयः-किं घटाऽऽदिवत् इत्यर्थतया
शाश्वती, उत सकलकालमेवंरूपेति । ततः संशयापनोदार्थं भ-
गवन्तं भूयः पृच्छति-(पञ्चमवरवेदिया णमित्यादि) पञ्चव-
रवेदिका, णमिति पूर्ववत् । भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! कि-
ञ्चिदं कियन्तं कालं यावत् जवति एवंरूपा कियन्तं कालम-
वतिष्ठते इति । भगवानाह-गौतम ! न कदाचिन्नासीत्, सर्व-
देवाऽऽसीदिति भावः । अनादित्यात् । तथा न कदाचिन्न जवति,
सर्वदेव वर्तमानकालचिन्तायां भवतीति भावः । सर्वैव ज्ञावा-
त् । तथा न कदाचिन्न जविष्यति, किं तु आविष्यचिन्तायां सर्व-
दैव भविष्यतीति प्रतिपत्तव्यम्, अपर्यवसितत्वात् । तदेवं का-
लत्रयचिन्तायां नास्तित्वप्रतिषेधं विधाय संप्रत्यस्तित्वं प्रति-
पादयति-(भुवि च इत्यादि) अभूव, भवति च, भविष्यति चे-
ति । एवं त्रिकालावस्थायित्वात् ध्रुवा मेवादिवत्, ध्रुवत्वादेव
सर्वैव स्वरूपे नियता, नियतत्वादेव शाश्वती शाश्वतत्वन-
स्वजाया, शाश्वतत्वादेव च सततगङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि
पौण्डरीकहृद् इवानेकपुल्लविचटनेऽपि तावन्मात्राव्यपुल्लो-
च्छाटनसंज्ञयात्, अकृया न विद्यते ज्ञयो यथोक्तत्वाऽऽकारध-
शो यस्याः सा अकृया, अकृतत्वादेवाव्यया अन्वयशब्दवाक्या,
मनागपि स्वरूपाव्ययस्य जातुविद्यस्यसम्भावत् । अव्ययत्वादे-
व स्वप्रमाणेऽवस्थिता मानुषोत्तरपर्वताद्वहिःसमुद्भवत् । एवं
च स्वप्रमाणे लक्षावस्थानेन चिन्त्यमाना नित्या, धर्मास्तिका-
याऽऽदिवत् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पञ्चमवास-पञ्चवर्ष-पुं० । ब्रह्मानामाकाशोत्पाते, "पञ्चमासे य
रयणवासे च वासे वासिहिति ।" पञ्चवर्षः पञ्चवर्षकः । ज०
१४ श० ६ व० । स्या० ।

* अयमय स्याद्वादशवरे निर्देष्टव्ये ।

पञ्चमबृह-पञ्चमबृह-पुं० । पञ्चाऽऽकारे परेपामनजिज्वनीये सैम्भ-
विन्यासविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

पञ्चमसर-पञ्चसरस्-न० । पञ्चचुषित सरः पञ्चसर इति समा-
सः । आ० म० १ अ० । पञ्चयुक्ते सरसि, पञ्चानि यत्रो-
त्पद्यन्ते । श्या० १० उ० । कल्प० । तीर्थकुन्मातरश्चतुर्दशसु
स्वप्नेषु दशमस्वप्ने पञ्चसरः पश्यन्ति, तत्रिक पञ्चोपलक्षिते सरो-
वरमात्रमुत मानसरोवरपञ्चसरोऽपि द्वीपान्तरे कोऽप्यस्तीति
प्रश्ने, उत्तरम्-पद्मैरुपलक्षितं सरः पद्मसर इति व्याख्यातम-
स्ति, द्वीपान्तरे तु तन्नामकं सरो नास्तीति । १०६ प्र० । सेन०
१ उल्ला० ।

पञ्चमसागर-पञ्चसागर-पुं० । तपामच्छीके धर्मसागरोपाश्रया-
शिष्ये नवप्रकाशप्रत्यकारके सूरौ, स च वैक्रमीके १६७३
वर्षे आसीत् । जै० ६० ।

पञ्चमसिरी-पञ्चश्री-स्त्री० । दन्तपुरे नगरे धनमित्रवणिजो प्रार्था-
या धनभीक्षपत्न्याम्, यया दन्तमयसौधे दोहदो धातितः ।
आ० क० । आ० १० । आ० १० । नि० १० । (गिरवलाच
शब्दे चतुर्थभागे २१११ पृष्ठे कथा) मेघरथविद्याधरदुहितरि
सुभीमस्य चक्रवर्तिनो भार्यायाम्, आ० क० । ('माण' शब्दे-
ऽश्वोदाहरणम्) सिंहपुरे नगरे कीर्तिधर्मस्य राज्ञो दुहितरि,
दक्षि० ३ तथैव ।

पञ्चमसुन्दर-पञ्चसुन्दर-पुं० । नागपुरीयतपागङ्गीके राजमन्त्रा-
भ्युदयमहाकाव्यधातुपाठपाश्वनाथकाव्यजम्बूस्थामिकथानका-
ऽऽदिग्रन्थकृति स्वनामक्याने गणिनि, जै० ६० ।

पञ्चममेण-पञ्चमेन-पुं० । भणिकपुत्रस्य महाकृष्णसत्कपुत्रे, स च
बीराम्निके प्रपञ्च्य लान्तके कल्पे उपपद्य महाधिदेहे सेत्स्यती-
ति कल्याणतंसिकानां षष्ठेऽध्ययने सूचितम् । नि० १ भु० २
वर्ग ८ अ० । पर्वताधिशेष्कूटाधिपतौ नागकुमारे देवे, द्वी० ।

पञ्चमसेहर-पञ्चशेखर-पुं० । पृथिवीपुरनरराजे, ध० २० ।

पञ्चशेखरमहाराजकथा वैभवम्-

“ पुरिसुत्तमसयणं सुर-जगमदियं किं तु सारगुणरहिबं ।
मीरनिहिर्निरसरिसं, पुहपुरं अतिथ इत्थं पुरं ॥ १ ॥
सुनओ बसणविरहिओ, किं तु जडासंगवज्जिओ सबबं ।
सल्लिसेहुरुव्व सारिपड-मसेहरो नरवरो तथ ॥ २ ॥
सो बालभावओ मा-विऊण जावेण गदियजिणधम्मो ।
राईसराइपुरओ, एसो पञ्चवइ जिणधम्मं ॥ ३ ॥
वक्खणइ जीवइयं, प्रपमायाओ पक्खए मुक्खं ।
बहुसो बहुभाणेण एव वणइ, सया गुरुणो ॥ ४ ॥
अंता वंता संता, ववसंता रागरोसपरिवत्ता ।
परपरिवायविरत्ता, हुंति गुरु निव्वमपमत्ता ॥ ५ ॥
ववसमसीयलसल्लिज्जपवाहविज्जवियकोहजलणा वि ।
गाढपक्खमवविय-रुचिडविनिद्ववणववइणा ॥ ६ ॥
निज्जिज्जमयणा वि एसि-आसिज्जिबहुसंगमुक्खतदिल्लुआ ।
परिच ससयलसंगा, वि सुविहसंगादियचरणधया ॥ ७ ॥
मीमेसजंतुसंता-णपालणे पुरियगरुयकरुणा वि ।
निद्वुरपमायसिंधुर-कुंमत्थलदल्लणहरिसरिसा ॥ ८ ॥

तथा-

कंसे संखे जीबे, गयणे षाऊ य सारए सल्लिबे ।

पुक्कलपसे कुम्भे, विहये कागे य भाऊंने ॥ ९ ॥

कुजरवसहे सीहे, नगराया केव सागरकखोहे ।

अदे सुरे कण्ठगे, वसुंधरा केव सुहुयहुए ॥ १० ॥

जिणसमए निहिंठा, इच्छाइनिहंसोणो मुणिवसहा ।

भावेण तेसि गुणव-अणं पि नासेइ दुरियभरं ॥ ११ ॥

किं च-

मायुसं उत्तमं धम्मो, गुरुनाणाइसंजुओ ।

सामभी पुक्कलहा, एसा जण्णेहि हियमपणो ॥ १२ ॥

एयारिसो सुहगुक्क, अण्णाणं दिट्ठिगीयरमुवेइ ।

एयरस सवणसुहयं, पियंति वयणाभयं धम्मा ॥ १३ ॥

एयरस महामुणियो, उवएसरसायणं अकाठण ।

होही पक्खायावो, चले पसे निहाणे व्व ॥ १४ ॥

इव जणिपणं तेणं, जिणधम्मो उविओ बहु लोओ ।

एगो पुण सिट्ठिसुओ, विजओ नामेण इय भणइ ॥ १५ ॥

पक्खुदुयवेल्लवलं, चवं जणं कइ धरति मे मुणियो ।

कइ नियनियविसए धा-विहाई रुंधंति करणाइ ॥ १६ ॥

पुहियजियाणं च वहा, जुत्तो जं ते विणाभिया इहवं ।

वेइणु निययकम्मं, सुगईए जायणं हुंति ॥ १७ ॥

ज पुण मपमायाओ, मुक्खस्स पक्खणं तयं मये ।

जरहरणे तक्कलगमड-सिरयणउवएसदाणं व ॥ १८ ॥

इय सो वायावत्तेण, धम्माभिमुहं पि मोहए लेए ।

नीओ निवेण तव्वा-हुणत्थमंय तओ विहियं ॥ १९ ॥

अक्खु चि निययपुरिसो, भणिओ जइ मह इयं मण्णकारं ।

पक्खिवसु क्काउ मित्तं, रयणकरंमिम विजयस्स ॥ २० ॥

तेण वि तदेव काठं, विवत्तं राड्ढां तओ इमिणा ।

पडहगपयाणपुणं, नयरे ओसावियं एव ॥ २१ ॥

ओ नियआहरण कइ-वि लक्खमपइ म दोसधं गिहिइ ।

पक्खा से तणुदंमो, इय घोसाविचु वारतिगं ॥ २२ ॥

सइ पवरेहिं सपुरिसा, वुत्ता मिहसोदणम्मि अइ तेहिं ।

विजयगिहं तं दिठ्ठं, सो पुटो नणु किमेयं ति ॥ २३ ॥

स भणइ अहं न याणे, चोरियमवि नमुणसिं जणिरेहिं ।

नियपासे नीओ ते-हिं तेण वज्जो स आणत्तो ॥ २४ ॥

न य ते को वि मुयावइ, पक्खस्सो तक्करु सि तो विजआ ।

पायत्तजावियासां, अक्खं पइ जंप्प सुदीणो ॥ २५ ॥

मित्तं निव्वं विव्वियिउं, दंमंणं दुक्करेण वि कइ पि ।

वावसु जीवियं मे, तो अक्खो भणइ इय निव्वं ॥ २६ ॥

वेव मह मुयसु मित्तं, केण पि दंमेण तो जणइ राया ।

जइ जाइ हओ सुगई, मित्तो तुह किं न पमिहाइ ॥ २७ ॥

स जणइ सुगईए अहं, जीवंतो पिच्छए नरो अहं ।

ता देसु पाणमिक्खं, तो निव्वइ भणइ कुविय व्व ॥ २८ ॥

अइ मम पासाओ ते-सुपुणपत्तं गहिउ विहुं पि ।

अचयतो सयलपुरे, भमिउ पुण ठवइ मह पुरओ ॥ २९ ॥

ता तुह मुपमि मित्तं, रायाए संतयं कइअ अक्खो ।

विजयस्स तेण तं पि हु, पमिक्खं जीवियासाए ॥ ३० ॥

तत्तो निक्खियाई, सयलपुरे पञ्चमसेहरनिवेण ।

पडपडव्वेणवीणा-इसइउहामहिरसाइ ॥ ३१ ॥

अरलरुहकवल्लवणिम-सुवेसवेसाविवासाकसियाइ ।

सव्विदियसुइयाइ, पय पय पिच्छणसयाइ ॥ ३२ ॥

सो किर विसेसरसिओ, तेसु अइमरणभीकओ तइ वि ।

तेहपमिपुणपत्ते, निहियमणो भमिय सव्वलपुरे ॥ ३३ ॥

पत्तो नरवरपासे, पुरओ जनेण मुत्तु तं पत्तं ।
 पत्तिओ चलयेसु तत्तो, हंसि हसितं निवो मणइ ॥ ३४ ॥
 अण्णत्तं चलाइ, मणकरणाइ कहं तुमे विजय ।।
 अइवद्धं सु वि भिसं, पिण्डणगाइसु निरुद्धां ॥ ३५ ॥
 तेणुत्तं सामिय ! मर-णमीरुणा अहं निवो मणइ जइ ते ।
 मगभवमरणमीय-ण सेविओ एवमपमाओ ॥ ३६ ॥
 ता कहं सेवति न तं, अणत्तजवमरणमीरुणो मुणिलो ।
 इय सोठं पत्तिबुद्धो, विजओ जाओ चयरसद्धो ॥ ३७ ॥
 इय गुरुगुणगणव-अण परायणो बोहिं बहुं सोयं ।
 सो पलमसेहरनिवो, सुगईय भायणं जाओ ॥ ३८ ॥
 भुत्वेति कुप्रहविनिप्रहणैकमन्त्रं,
 भीपदूमशेखरनरेभरसचरित्रम् ।
 सज्जानवशानचरित्रभूतां गुरुणां,
 भव्या जना गुणगणं परिकीर्तयन्तु ॥ ३९ ॥ "

इति पदूमशेखरमहाराजकथा । अ० २० २ अधि० ५ लक्ष० ।

पउमा-पद्या-स्त्री० । लक्ष्म्याम्, जमरजीमस्य राक्षसेन्द्रस्य प्रथ-
 माग्रमहिष्याम्, अ० १० श० ५ उ० । स्था० । शक्रस्य प्रथमा-
 ग्रमहिष्याम्, क्रा० १ भु० १ वर्ग १ अ० । अ० । स्था० । (अनयोः पूर्वो-
 त्तरभवकथा 'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमजाने १७३ पृष्ठे
 उक्ता) अम्बाः सुदर्शनायाः प्रथमवनजग्ने पूर्वस्यां तन्वापुष्क-
 रियाम्, अ० ४ वक्ष० । जी० । मुनिसुप्रतस्य विरातितमतीर्थकृतो
 मातरि, स० । ति० । चतुर्दशतीर्थकृतः प्रथमप्रवर्तिन्याम्, प्रव० १०
 द्वार । ब्रह्मणो जार्यायाम्, द्वितीयबलदेववासुदेवमातरि, ति० ।
 अनन्तजीववनरूपतिभेदे, प्रव० १ पद । लेश्याजेदे, स० ।

पउमाभ-पद्याज-पुं० । पदूमप्रजाऽऽवये तीर्थकरे, प्रव० ३० द्वार ।

पउमावई-पद्यावती-स्त्री० । भीमस्य राक्षसेन्द्रस्य द्वितीयाया-
 मग्रमहिष्याम्, अ० १० श० ५ उ० । स्था० । (अस्याः पूर्वोत्त-
 रजन्मकथा 'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमजाने १७१ पृष्ठे उक्ता)
 शक्राग्रमहिष्यां च । क्रा० २ भु० ७ वर्ग १ अ० । (अस्या अपि
 पूर्वोत्तरजन्मकथा 'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमजाने १७३ पृष्ठे
 उक्ता) चेटकमहाराजद्वितरि चण्डेश्वरमहाराजदधियादन-
 जार्यायाम्, आब० ४ अ० । उच० । आ० क० । आ० चू० ।
 यस्या हस्त्यारोहणदोहोऽनुवृत्त, ततो हस्त्यादृतया वने कर-
 कण्डू नाम कुमारः सुपुत्रे । उच० १० म० । आ० चू० । व० ।
 ('करकण्डू' शब्दे तृतीयभागे ३५७ पृष्ठे कथा) हिरण्यना-
 मनगरराजद्वितरि कृष्णवासुदेवपट्टराइयाम्, प्रव० १० । पदुमा-
 वतीकृते सप्तमोऽनुवृत्त । तत्र अरिष्टनगरे राममातृस्य हिरण्य-
 नाभाभिधाननगराधिरस्य दुहिता पदुमावती बभूव । तस्याश्च
 स्वयम्बरमुपश्रुत्य रामकेशबाण्ये च राजकुमारास्तत्राऽऽजगन्तुः ।

ततश्च-

"पूवइ भाइणिज्जो, विहीए सो तत्थ रामगुती ।
 रेवगनामो जेछो, ज्ञाया य हिरण्यनाप्रस ॥ १ ॥
 पिउणा सह पञ्चइओ, सो तिथे नमिजिणस्स गयमोहो ।
 तस्स घरे वयनामो, रामा सीमा य बंधुमई ॥ २ ॥
 दुहियाओ पढमं चिय, दिआओ आसि तेण रामस्स ।
 तत्थ य सपंचरमी, सव्वेहिं नरवरिदाणं ॥ ३ ॥
 पुरठ विष तं गणइइ, आइ च कुसलाण कण्णं कण्हो ।
 जायं च परिचंविं, मज्झं सह जायवाण उलं ॥ ४ ॥
 सव्वसो विह्विय, मुहुत्तमिसेण सव्वनरगाहे ।

रामो फलचउकं, हरी वि पउमावईकणं ॥ ५ ॥

गहिउं ताहिं समेया, समागया निययपुरवरे सव्वे । " इति ।
 प्रश्न० ४ आब० द्वार ।

जति एं भंते ! पंचमस्म वगस्स दस अज्जयणा । पढय-
 स्म णं जंते ! अज्जयणस्म के अट्ठे पससे ! एवं खलु जं-
 वू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं बारवती नगरी जहा पढमे०
 जाव कन्हे वासुदेवे आदेववणं जाव विहरति । तस्स एं
 कन्हेस्स वासुदेवस्स पउमावती नामं देवीं होत्था, वसुओ ।
 तेणं काक्षेणं तेणं समएणं अरहा अरिद्धनेमी समोसठे० जाव
 विहरति । कन्हे विनिगते, जाव पज्जुवासति । तते एं से पउमा-
 वती देवी । इमीसे कहाए लद्धे ममाणे इहतुद्धा जहा देव-
 ती देवी० जाव पज्जुवासति । अन्त० ५ वर्ग १ अ० ।

तते णं से कन्हे वासुदेवे अरहओ अरिद्धनेमिस्म अंतिए
 एयमट्ठं सोळा निसम्म ओहय० जाव क्रियाति कणहादी । अ-
 रहा अरिद्धनेमी कणहं वासुदेवं एवं बयासी-मा णं तुमं देवा-
 णुप्पिया ! ओहय० जाव क्रियाहि । एवं खलु तुमं देवाणुप्पि-
 या ! तच्चाओ पुढवीओ जलियातो एरगाओ अणंतरं उव्व-
 ट्ठित्ता इहेव जंबुद्वीवे दीवे भारहे वामे आगमेसाए आस-
 पिणीते पुंढेमु जणवपसु सपट्टवारे एगरे बारसमो अममो
 नामं अरहा जविस्सति । तत्थ णं तुमं बहूई वामाई केव-
 लिपरियागं पाउणिता सिज्जिहिति । वुज्जिहिति० जाव
 अंतं काहिति । तते एं मे काहे वासुदेवे अरहओ
 अरिद्धनेमिस्म अंतिआए एयमट्ठं सोळा णिसम्म हट्टु-
 द्धा अप्फोमिति ५ । दुग्गतिं तिवतिं छिंदति, विंदत्ता,
 संहिनायं करोति, करोतिता अरहं अरिद्धनेमिं वंदति, नमं-
 ति, नमंमिच्छा तमेव अजिसेकं हत्थिरयणं उरुहति, उरुह-
 इत्ता जेणव बारवतीणयरी जेणव रायगिहे तेणव उवा-
 गते, उवागतेचा अजिमेयहत्थिरयणाओ पचोरुहति, जेणव
 बाहिरिया उवट्टाणसाला तेणव उवागच्छति, उवगच्छत्ता
 सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयति, निसीयत्ता कोरुं-
 विष पुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं बयासी-गच्छइ णं तुज्जे
 देवाणुप्पिया ! बारवतीए णयरीए सिंघाडग० जाव उग्योसे-
 माणे एवं बयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! बारवतीए णय-
 रीए नवजोयणा० जाव देवलोगचूयाओ सुरदीवणं मूलाए
 वीणासे जविस्सति, तं जो णं देवाणुप्पिया ! इच्छति वा-
 रवतीए राया वा जुवराया वा तलवरे वा मरुंविया कोरुं-
 विया इच्छे वा सेट्ठी वा देवी वा कुमारो वा कुमारी वा अरहा
 अरिद्धनेमिस्म अंतिए मुंढे० जाव पव्वइते, तं णं काहे वा-
 सुदेवे विसज्जेति । पच्छा तुरस्स वि य से अहापवित्तं वित्तं
 अणुजाणइ, महया इच्छीसकारसमुदएण य से निक्खमणं
 करोति, करोतिता दोषं पि तच्चं पि घोसणं घोमेह,

मम एयं पञ्चपिण्डह । तते णं ते कोडुंबिया पुरिसा० जाव पञ्च-
पिण्ति । तते णं से पञ्चमावती अरहओ अरिद्धनेमिस्स अं-
ति ए धम्मं सोच्चा निमस्स हट्ठुत्ता० जाव हियया अरहं
अरिद्धनेमिं वंदति, नमंसति, नमंसित्ता एवं बयासी-सह-
हामि एं भंते ! निग्गयं पावयणं से जहेतं तुज्जे बद्ध जं
णवरं देवाणुप्पिया ! कएहं वासुदेवं आपुच्छामि । तते एं
अहं देवाणुप्पियाणं अंति ते मुंदा भवित्ता० जाव पव्वयामि ?
अहामुहं । तस्म पञ्चमावती देवी धम्मियं जाणप्पवरं
दुरुहति, दुरुहत्तिता जेणव बारवती एयरी जेणव सए
गिहे तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्तिता धम्मियातो
जाणाओ पच्चोरुहति, पच्चोरुहत्तिता जेणव कएहं वासु-
देवे तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्तिता करयलकट्ट क-
एहं वासुदेवं एवं बयासी-इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! तु-
ज्जेहिं अब्भणुस्साया समाणा अरहओ अरिद्धनेमिस्स अं-
ति ए मुंदा० जाव पव्वइया । तए एं से कएहे वासुदेवे को-
डुंबिए पुरिसे सहावेति, सहावेत्ता एवं बयासी-सिप्पा-
मेव पञ्चमावतीए देवीए महन्थ १ निक्खमणाभिसेयं उव-
डवेह, एतमाणत्तियं पञ्चपिण्ति० जाव पच्चपिण्तिता
तमेव कएहे वासुदेवे पञ्चमावती देवी पट्ठं दुरुहति, अ-
ट्ठमंतेण सोवण० जाव कलसा० जाव महानिक्खमणाभिसं-
एणं अभिसिञ्चति, अभिमिञ्चत्तिता सव्वालंकारविभूसियं
करेइ, करेइत्ता पुरिसमहस्सवाहणिं सिवियं दुरुहावेति,
दुरुहावेत्ता बारवतीए एयरीए मज्जं मज्जेणं निग्गच्छति,
निग्गच्छत्ता जेणव रेवयते पव्वए जेणव महस्संभवणे उज्जा-
णे तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्ता सीयं उवेति, पञ्चमाव-
ती देवी सिवियातो पच्चोरुहति, पच्चोरुहत्ता जेणव अरहा
अरिद्धनेमी तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्ता अरहं अरि-
द्धनेमिं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करोति, करेइत्ता
वंदति नमंसति, एस एं जंते ! सा मम अगमाहिसी पञ्च-
मावती णामं देवी इहा कंता पिया मणुएणा मणाभिरामा०
जाव किमंग ! पुण पासण्या, एतेणं अहं देवाणुप्पिया !
सिस्सिण्णिभिव्वं दलयामि, पट्टिच्छंतु मं देवाणुप्पिया !
सिस्सिण्णिभिव्वं । अहामुहं । तओ सा पञ्चमावती उत्तर-
पच्छिमदिसिभायं अबक्कमनि, अबक्कमत्ता सयमेव आभर-
णाहंकारं उम्मोयति, उम्मोयत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं झोयं
करेति, करेइत्ता० जाव अरहा अरिद्धनेमी तेणव उवाग-
च्छति, उवागच्छत्ता अरहं अरिद्धनेमिं वंदति, वंदत्ता
एवं आलित्तेणं० जाव धम्ममातिक्खियं । तते एं अरहा अ-
रिद्धनेमी पञ्चमावतिं देविं सयमेव पव्वावेति, सयमेव मुंदा-
वेति, सयमेव जख्खणीए अज्जाए सिस्सिणिं दत्तयति, तेव

सा जख्खणी अज्जा पञ्चमावतिं देविं सयमेव पव्वज्जा० जाव
संजमियव्वं-तते एं अरहा अरिद्धनेमी पञ्चमावतिं देविं
० जाव संजमेति, तते मे पञ्चमावती अज्जा आया इरिया-
समिया० जाव गुत्तवंभयारिणी तसा पञ्चमावती अज्जा
जख्खणीते अज्जाए अंति ए सामाइयमाइयाइं एकारस
अंगाइं अहिज्जति, अहिज्जित्ता बहूहिं चउत्थउट्ठविविह-
तव० अत्ताणं जावियमाणा विहरति । तते एं सा पञ्चमावती
अज्जा बहुपक्खिपुसाइं बीसवासातिं सामसपरियामं
पाउणंति, पाउणित्ता मामियाए सल्लेहणाए अप्पाणं
ज्मेति, भूमेत्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणा तच्छेदेति रत्ता
जस्सट्ठाए कीरति नग्गजावे० जाव तमहं आराहेति, चरि-
मुस्सासेहिं सिक्का । अन्त० ५ वर्ग० १ अ० । स्था० ।

अणिकपुत्रस्य कृणिकस्य स्नुषायां कालस्य भार्यायां पट्ट-
ममातरि, नि० १ ध्रु० १ वर्ग २ अ० । कृणिकमहाराजभार्या-
याम्, सा च स्वर्देवरयोहल्लविहल्लयोः सेवनकाजिधानं दक्षि-
नमर्पाजहीवेत्ती कृणिकं प्रेरितवती, तेन च तदर्थमहाशिखा-
कण्टकसङ्ग्रामः कारितः । भ० ७ श० १ उ० । ति० । सेसल-
पुरराजसेलकभार्यायाम् भ० २० ३ अर्ध० ९ लक्ष० । ('याव-
त्तापुत्त' शब्दे चतुर्थभागे २०४१ पृष्ठे कथा गता) अयोध्यारा-
जो हरिसिंहस्य राक्ष्यां पृथ्वीचन्द्रनरेन्द्रमातरि, ध्र० २० २
अर्ध० ६ लक्ष० । ज्ञा० । जरते वर्षे तेतलिपुरनगरराजकनक-
केतुभार्यायाम्, तेतलिसुनेन पोडिल्लायं जातस्य कनकध्वजस्य
मातृत्वेन रक्षिकायाम्, दर्श० १ तत्र । ज्ञा० । आ० क० । ('तेतलि-
य' शब्दे चतुर्थभागे ५३५२ पृष्ठे कथा) सिन्धुसौवरीपु-
त्रीतमयराजस्योदायनस्य भार्यायाम्, भ० १ श० ७ उ० ।
कौशाक्षीराजशतानीकपुत्रोदायननृपजायायाम्, विपा० १
ध्रु० ५ अ० । (या वृद्धस्यानृत्तेन संगतेति 'बहस्पदस्य' शब्दे
कथा) विशतिनमर्तीर्युक्तो मुनिसुमनस्य भार्या, प्रव० ११
हार । आ० । ति० । पार्श्वजिनस्य शासनदेव्याम्, सा च
कनकवर्णा कुकुटसर्पवाहना चतुर्भुजा पद्माशान्वितदक्षि-
णकरद्वया, फलाङ्कुशाधिष्ठितचामकरद्वया च । प्रव० २७ हार ।
ती० । स्था० । पाश्चात्तमभागवतिरुच्चकपर्वतस्य मन्दरकूटवा-
सिण्यां दिक्षुमार्याम्, जं० ५ वक्र० । स्था० । द्वी० । आ० क० ।
आ० चू० । रोहीडकनगरराजमहावज्रभार्यायां धीरङ्गनमातरि,
नि० १ ध्रु० ५ वर्ग १ अ० । ('निसद' शब्दे चतुर्थभागे २१३७ पृष्ठे
कथोक्ता) पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिणीराजस्य महाप-
द्मस्य पट्टगङ्गायां पुण्डरीककण्ठरीकमातरि, आ० चू० १ अ० ।
रम्यविजयराजधान्यां रम्यो विजयः, पद्मावती राजपुः उन्मत्त-
जला महानदी । जं० ४ वक्र० । तथा पद्मावती किं धरणेऽप-
त्नी, उताप्या परिगृहीतेति प्रश्ने, उत्तरम्-पद्मावती धरणे-
न्द्रस्याग्रमहिषी, न तु साधारणेति । ११२ प्र० । सेन० २३ उ० ।

पञ्चमागिति-पद्माऽऽकृति-त्रि० । पद्मसंस्थिते, "अहो खामी
पञ्चमागिती वा ।" नि० चू० १ उ० ।

पञ्चामण-पद्माऽऽमन-न० । पद्माऽऽकारे आसने, जं० १
वक्र० । जं० ।

पलमिणी-पमिनी-स्त्री० । पद्मलतायाम्, का० १ अ० १ अ० ।
आचार्य० । कमलमेष्टिसुतायाम्, तं० । तैलङ्गजनपदे आमरकुण्ड-
नगरे पृथ्वमानायां पद्मावत्यां देव्याम्, ती० ।

तत्कल्पः-

“आमरकुण्डनगरे, तिलङ्गजनपदविभूषणे बहिरे ।

गिरिशिखरपुत्रवनमध्य-स्थिता जयति पमिनी देवी ॥ १ ॥”

अस्ति स्वस्तिकरसमस्तगुणगणगन्त्रीरं रन्ध्रेष्वामरकुण्डं नाम न-
गरमञ्जलिहरस्यदुर्गमेष्टिभिर्भाषितनयनाऽऽनन्दं स्निग्धनानावि-
धच्छायातनुपरिस्कृतं मञ्जुगुणमभुकरनिकरपरीतकुसुमसौर-
मसंरम्भसुरमीकृतविम्बलयं विमलबहुसंज्ञितकलितसरित्सरो-
वरश्रेष्ठं भूगर्भमनुगतया विपक्वपक्षैरङ्गोन्नतं, किं वा तस्य पुर-
वरस्य वर्णयामो, यत्र करवीरसुमनसोऽपि मृगमदगन्धयः विशि-
ष्टेषु यष्टिविपुलकदलीफलचङ्कनारङ्गनैकप्रकारसहकारसंपन्नस-
मुद्रागनागवल्लीपुगस्वाङ्कुशाखिनासिकरफलप्रभृतीनि हृद्य-
स्वाद्यानि फलन्ति प्रतिश्रुतौ सौरस्यनरनिर्जरवासिनविकृपा-
लयः शालयः श्रीकृष्णं परिपक्वैर्विपणेषु पट्टाङ्गप्रमुखचैल-
निचयमौक्तिकरत्नाऽऽदीभ्यगणयानि पञ्चानि, इत एव निष्पन्नमु-
रङ्गलपपदेशपेशसामेकशिलापत्तनसमीपां भूमिमङ्गलरिष्णु-
विष्णुपदचुम्बिशिखरपरम्पराशेखरितः सर्वतो रमणीयः पर्वतः
प्रातयितुमीश्वरः सौम्यैर्गन्तः पर्वतराजमास्ते । तदुपरि परि-
णाहाऽऽरोहशालिभीष्मभशान्तिनायाऽऽदिजनप्रतिमासङ्कृताः
कुनजनमनःप्रसादाः प्रासादाः शोभन्ते शुभंयवः । तत्रैकत्र पवित्र-
तरे पुरे गतसद्वमनि उद्वमनिर्मुक्तमना मनागपि विषयसुखैरनु-
मिनहृदयः सहृदयाऽऽहृदितोदयः प्रतिवसति स्म जितस्मरो
विस्मयकारिचरणाऽऽदर्शवशीकृतपद्मावतीदेवीलक्ष्मप्रतिष्ठो
मेघचन्द्रनामा दिग्म्बरो जतिपतिरेकोऽनेकानिभारपरिचुपा-
सितपदः । स चैकदा भावकगोष्ठीमनुज्ञाप्य प्रतस्थे स्थानान्तर-
विहरणाय, यावत्कियतीमपि भुवमगमत् स्वहस्ताऽऽभरणं नाका-
ङ्क्षीत् पुस्तकम् । ततश्चाऽऽहो नः प्रमादोद्वुरता, येन स्वपुस्तकमपि
व्यसार्धदिति कृणं विषयं तत्रमेकं कृत्रियजातीयं माधवराजना-
मधेयं व्यावर्त्तयत् पुस्तकाऽऽनयनाय । स च छात्रो वञ्चित्वा मठम-
श्रममतिर्यावत्प्रविशति तावदपश्यदेकयाऽऽनुरूपधेयधिया स्नि-
ग्धा तत् पुस्तकमूकपरिभ्यस्तं, यावत्किमीकमभुग्धवेतास्तदूरो-
मेदीतुं प्रवृत्तस्तत् तावत् सा वरधर्णिनी तत् पुस्तकं स्वकन्धे-
शालमदीदृशत्, तदनु स छात्रो मात्रोत्तीर्णवैवावृत्तस्तदूरी चरणं
वस्वास्कादपि तत् प्रदीतुं प्रावृत्तत् । ततस्तयाऽऽराध्याहोऽय-
मिति विमृश्य विधुनः करेऽभिहितञ्च-वत्स । किमपि वृणु तत् तु-
भ्यमहं प्रयच्छामि, तुष्टास्मि तव साहसिक्येन । तदनन्तरं शि-
ष्येण निजगदे-जगदेकवन्द्यो मदगुरुः सर्वं मह्यमनिकचित्तमर्थं
प्रदातुं समर्थं यथास्ति, तत्किमहं शुजवतीं जवतीं प्रार्थये
इत्यभिधाय तत्रः पुस्तकमादाय च आचार्यसन्धिमागच्छत् ।
तद्विज्ञं स्वरूपं निवेद्य पुस्तकमाचार्याय समार्पितत् । त-
पणकगणाधिपतिरेवोचत्-जह ! सा न स्त्रीमात्रं, किं तु भगवती
पद्मावती देवता सा, तद्वत् लिखितहृद्यपद्यमिहं पत्रं तस्यै
दक्षयेति । गुर्वादेशं तथेति प्रतिपद्य सद्य एव विनयो व्यापुष्य
तं मठं गत्वा तस्यै तत्पत्रं समर्प्य पुरस्तस्थी । देव्यप्यवाचय-
त् । यथा-“अष्टौ दम्तिसहस्राणि, नवकोट्यः पदातयः । रथा-
श्च लक्षसंख्याश्च, कोशश्चास्मै प्रदीयताम् ॥ १ ॥” भगवत्यपि
प्रार्थयमन्त्रार्थं तस्मा अन्तेवासिने चतुरगस्तुरगः प्रददे । जगदे-
कासौ-यदेनमधिकं व्रजतु जवान्, वरपत्रे लिखितमास्ते त-

त्सर्वं स्वपुष्टत एव समेप्यति, केवलं गिरिवराध्वना त्वया ग-
न्तव्यं, पृष्ठतश्च नावलोक्यते इति तद्वचनं तथेत्पुत्रीकृत्य
तद्वगिरिविबरमनु प्राचीविशदध्वम्, यावत् डादश योजनाभ्यमा-
जीह्वाजी, ततः पश्चाद्भागच्छदतुङ्गकरिघटाघटाटणत्कारतुमु-
लमतुलं कोलाहलं समाकर्ण्य कुतूहलोत्तालनया स तत्रः स-
पदि पञ्चाङ्गां सिंहावलोकितन्यायेन निभास्यार्वाङ्गव, यावद्वै-
क्षिप करितुरगाऽऽदिसमूहसंकुलां सेनां, तस्मिन् विस्मयरस-
मयहृदयानूने तत्रैव द्वादशयोजनान्ते स तदधिष्ठितस्तुरङ्गमपुङ्ग-
वोऽवाप्तिन । तदनु च स माधवराजः परमजैनस्तया पुत्रनया प-
रिवृत्तस्तत्रैव नगरं निवेद्य तस्या देव्या भजनं च विधाप्य पुनरा-
मरकुण्डनगरेमागत्य राजलक्ष्मीं पर्यपास्यद् जूपालमीक्षिजा-
लिनशासनः, प्रासादं चाभ्रकृपाशिकरं हिरण्यमयदण्डकस-
शस्त्रजग्राजिष्णुमखीकरत् । प्रत्यतिष्ठिपन्न तत्र शिरीयमाणन-
मस्कृत्यमनुप्यचित्तां भीषद्मावतीं देवीम् । पर्यपुजत् पर्या-
तिभक्तितरङ्गितमनास्त्रिसन्ध्यमष्टविधपूजया । विद्यते च तदद्यापि
शुवनोदरस्यापिमाहात्म्यं जगवस्था मन्त्रिमन्त्रलक्ष्मीकं ज्ञय-
जननया पर्यपास्यमानं, तस्य च गिरिविबरस्य द्वारे विपुलशि-
खापद्मद्यापि दत्तमस्ति, यथा तेन यथा सर्वोऽपि न प्रविशति,
तत्र हि शिलामुद्राद्य महतीं पूजां कृत्वा प्रविश्य प्रथमं लुठता
गन्तव्यं कियतीमपि कदा, तद्वै कोपविह्वलनीयम्, अनेनरां च
महत्प्रवकाशे ऊर्ध्वजिरेव देवीसदनं किल गन्तव्यमिति
प्रत्यूहपुहसंज्ञावनया कष्टमया न कश्चिन्प्रायस्तद्विबरद्वार-
मुद्राटयितुं पाटवमसाहसिकः कल्पयतीति शिलापिहितद्वारि
विबरस्थान एव सर्वेऽपि भक्तालयः पद्मावत्याः पूजां कुर्वन्ते, प्रा-
नुवन्ति च विश्वदिचीरभिरुचितार्थसिद्धिः । माधवराजस्य क-
ङ्क्षीप्रामवास्तव्यथाद्वंशजाः पुरणितरिचमराजः-पमिकुण्डिमरा-
जः-प्रोत्तमराजः-रुद्रदेव-गणपतिदेवाः पुत्री च रुद्रमहादेवी पञ्चवि-
शद्वैकृतराज्यास्ततः श्रीप्रतापकद्रः । एते काकतीया इति प्रसि-
द्धाः । “धीमदामरकुण्डाख्य-पद्मावत्या यथाशुतम् । आजह्मि
कल्पमेऽस्तोत्रं, भीजिनप्रभसुरिभिः ॥ १ ॥” श्रीआमरकुण्डपद्माव-
तीदेवीकल्पः । ती० १६ कल्पः । “पउमिणिपञ्चोवलगजलविदु-
निचयचित्तं ।” पद्मिन्धः कमलिन्यस्तासां पत्राणि तेषाम् उपरि
लप्या ये जलविन्दुनिचयस्तैः चित्रमामेदितम् । अत्र इच्छनील-
रत्नमयानि च पद्मिनीपत्राणि मुकाफलानुकारिभिर्जैलविन्दु-
भिरतीव शोभन्ते, तैश्च पत्रैस्तत् सरः कृतं चित्रमिव प्रातीति
भावः ॥ कल्प० १ अधि० ३ कृण ।

पउमिणीमरु-पमिनीखण्ड-पुं० । खनामक्याते उद्याने, यत्र
वीरो भगवान् निष्क्रान्तः । ति० ।

पउमुत्तर-पयोत्तर-पुं० । मन्दरस्य पर्वतस्य भद्रशालवने प्रथ-
मदिग्धस्तिकूटपर्वते, जं० ४ वक्र० । द्वी० । स्था० । (‘मह-
सात्वण ’ शब्देऽस्य वक्तव्यता) इस्तिनापुरराजनि ज्वालाप-
तौ विष्णुकुमारमहापद्मयोः पितरि, ती० २० कल्प । महाप-
द्मो नवमचक्रवर्ती । स० ।

पउमुत्तरा-पयोत्तरा-स्त्री० । शर्करामेदे, का० १ अ० १७ अ० ।
प्रका० । जी० ।

पउमुपपन्न-पयोत्पन्न-न० । पयोत्पलचन्द्रे, प्रह्न० १ आभ०
द्वार । “पउमुपपन्नसरिसणीसाससुरदिशयणा ।” पद्मं कमलमु-
त्पन्नं नीलोत्पलं, यद्वा-पद्मं पद्मकाभिधानं गन्धद्वयम्, उत्पलं

अ उत्पन्नकृष्टं, तयोर्गन्धेन सौरभेण सदृशः समो यो निश्वास-
स्तेन सुरभिगन्धिं वदन् मुखं येषां ते पद्मोत्पलगन्धसदृशमि-
श्र्वाससुरभिबद्धाः । तं० । जी० ।

पउय-प्रयुत-पुं० । चतुरशीतिलक्षगुणिते प्रयुताङ्गे, स्था० २
ठा० ४ उ० । जी० ।

पउयंग-प्रयुताङ्ग-न० । चतुरशीतिलक्षगुणिते अयुतस्तसद-
स्ते, जी० ३ प्रति० ४ अर्ध० ।

पउर-प्रचुर-त्रि० । प्रभूते, आ० म० १ अ० । औ० । प्रहन० । अ-
तिप्रभूते, व्य० ३ उ० । झा० । बहुले, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

पौर-त्रि० । “अउः पौराऽऽदौ च” ॥ ८ । १ । १६१ ॥ इत्यौतोऽउः ।

“पउरो” । पुरोद्भवे, प्रा० १ पाद । विशिष्टनगरनिवासिभ्योके, आ०
म० १ अ० । “पउरजणवाल्लुपमुच्चयतुरियपहावियवियलाउ-
ल्लवाल्लुहुलं नजं करंते ।” पौरजनाश्च, अथवा प्रचुरजना-
श्च बाला वृद्धाश्च ये प्रमुदितास्त्वरितप्रधाविताश्च शीघ्रं गच्छ-
न्तः, तेषां व्याकुलाऽऽकुलानामतिव्याकुलानां, यो बालः स बहुलो
यत्र तत्तथा, तदेवंभूतं नमः कुर्वन्ति । भ० १ श० ३३ उ० ।

पउरगोय-प्रचुरगोचर-पुं० । प्रचुरचरणभूमौ, भ० १२ श०
७ उ० ।

पउरिस-पौरुष-न० । पुरुषस्य भावे, “अउः पौराऽऽदौ च ।”
॥ ८ । १ । १६२ ॥ इत्यौतोऽउः । प्रा० १ पाद । “पुरुषे रोः”
॥ ८ । १ । १११ ॥ इत्युकारस्येकारः । प्रा० १ पाद ।

पउरिधण-प्रचुरेन्धन-न० । बहुलकाष्ठे, उक्त० ३२ अ० ।

पउरुस-पौरुष-न० । ‘पउरिस’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

पउ(ओ)झ-पटोल-पुं० । अनन्तजीववनस्पतिनेत्रे, प्रका० १ पद ।

पउ(त्त)त्रट्टि-प्रतोत्रपट्टि-स्त्री० । प्राजनकद्वये, दशा० १० अ० ।

पउलण-प्रचोटन-न० । पचनविशेषे, प्रहन० १ आ० द्वार ।

पउलिअपक्क-प्रचोटितपक्क-त्रि० । दध्ने, पुलुट्ठं “पउलिअं
वद्धं ।” पा० १ ना० २०० गाथा ।

पउस्संत-प्रद्विषत्-त्रि० । प्रद्वेषमुपयाति, प्रति० ।

पउद्ध-देशी । न० । गृहे, दे० ना० ६ वर्ग ४ गाथा ।

पएस-प्रदेश-पुं० । प्रकृष्टो देशः । उक्त० ४ अ० । निविभागे भा-
गे, अनु० । आ० म० । स्वा० । विशेष० । धर्माधर्माऽऽकाशजीवबु-
द्गज्ञानां निरवयवे (स्था० ३ ठा० २ उ०) निरंशे धर्माऽधर्मा-
ऽऽकाशजीवानां देशेऽवयवविशेषे, स्था० १ ठा० । विशेष० । जी० ।
आ० म० । निरंशावयवे परिमाणे, स० ५ अ० । प्रमितपरिमा-
णे, स० । लघुतरजागे, भ० ९ श० ३३ उ० । जनपदैकदेशे,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । कर्णकाऽऽदिरूपे, (कर्म० १ कर्म०)
दससंख्ये, कर्म० ५ कर्म० । जं० ।

जीवानां सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वम्-

जीवे णं जंते ! कालादेसेणं किं सपएमे, अपएमे ? गो-
यमा ! नियमा सपएमे । नेरइए णं जंते ! कालादेसेणं किं
सपएसे, अपएसे ? गोयमा ! सिय सपएमे, सिय अपएसे,
एवंजाय सिद्धे । जीवा णं जंते ! कालादेसेणं किं सपएसा,

अपएमा ? गोयमा ! नियमा सपएमा । नेरइया णं भंते !
कालादेसेणं किं सपएमा, अपएमा ? गोयमा ! सव्वे वि-
ताव होज्ज सपएसा । अहवा-सपएसा य, अपएसे य । अहवा-
सपएमा य, अपएसा य । एवंजाव थणियकुमारा । पुढ-
विकाइया णं भंते ! किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा !
सपएसा वि, अपएसा वि । एवंजाव वणस्सइकाइया, सेसा
जहा नेरइया तहा सिद्धा, आहारगाणं जीवेगिंदियव-
ज्जो तियजंगो, अण्णाहारगाणं जीवेगिंदियवज्जना छंभंगा
एवं जाणियव्वा-सपएमा वा १, अपएसा वा २ । अहवा
सपएसे य, अपएसे य ३ । अहवा सपएसे य, अपएसा य
४ । अहवा-सपएमा य, अपएसे य ५ । अहवा-सपएसा य,
अपएमा य ६ । सिद्धेहिं तियभंगो-जवसिद्धी य, अजव-
सिद्धी य, जहा ओहिया, नोजवसिद्धी य, नोजवसि-
द्धी य । जीवसिद्धेहिं तियजंगो, मचीहिं जीवादिओ
तियभंगो, असन्निहिं एगिंदियवज्जो तियजंगो, नेरइय-
देवमाणएहिं उब्भंगो, नोसन्निनोअमन्नि जीवे मणुय-
सिद्धेहिं तियभंगो, सत्तेसे जहा ओहिया कण्हत्तेस्मा
नीलत्तेस्मा काउत्तेस्सा जहा आहारओ, एवरं जस्म
अत्थियाओ तेउत्तेस्साए जीवाइओ तियजंगो, एवरं
पुढविकाइएसु आउवणप्फइसु उब्भंगा, पम्हत्तेस्मं सुक्खे-
स्साए जीवाइओ तियभंगो, अत्तेस्मेहिं जीवसिद्धेहिं ति-
यजंगो, मणुएसु उब्भंगा, सम्महिद्धीहिं जीवादिओ तिय-
जंगो, विगद्धिंदिएसु उब्भंगा, मिच्छादिद्धीहिं एगिंदियव-
ज्जो तियभंगो, सम्मामिच्छदिद्धीहिं उब्भंगा, संजएहिं
जीवादिओ तियभंगो, अमंजएहिं एगिंदियवज्जो तिय-
भंगो, संजयासंजएहिं जीवादिओ तियजंगो, नोसंजय-
नोअसंजयनोसंजयासंजयजीवसिद्धेहिं तियजंगो, सक-
साइएहिं जीवादिओ तियभंगो, एगिंदिएसु अजंगयं,
कोहकमाईहिं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो, देवेहिं उब्भं-
गा, माणकमाईमाइकमाईहिं जीवेगिंदियवज्जो तिय-
भंगो, नेरइयदेवेहिं उब्भंगा, होहकमाईहिं जीवेगिं-
दियवज्जो तियजंगो, नेरइएसु उब्भंगा, अकमाईजी-
वमाणएहिं सिद्धेहिं तियजंगो, ओहियणाणे अजि-
णिओहियणाणे सुयणाणे जीवादिओ तियभंगो, विग-
लिंदिएहिं उब्भंगा, ओहियाणे मणपज्जवणाणे केव-
लणाणे जीवादिओ तियभंगो, ओहिण् अष्ठाणे मतिअ-
ष्ठाणे सुयअष्ठाणे एगिंदियवज्जो तियभंगो, विभंग-
णाणे जीवादिओ तियजंगो, सजोई जहा ओहिओ म-
ज्जोगिवज्जोगिकायजोगिजीवादिओ तियभंगो, एवरं
कायजोगी एगिंदिया, तेसु अजंगकं, अजोनी जहा अ-

लेसा, सागारोवउत्तअणागारोवउत्तेहि जीवेगिदियवज्जो तियजंगो, सवेयमा जहा सकमाई इत्थीवेयगपुरिसवेयगन- पुंसगवेयगेसु जीवादिओ तियभंगो, एवरं वपुंसगवेदे एगि- दिएसु अभंगयं, अवेयमा जहा अकमाई, समरीरी जहा ओहिओ, ओराखियवेउत्तियसरीराणं जीवेगिदियवज्जो तियभंगो, आहारगसरीरे जीवमणुएसु उभंगो, तेयगकम्मगाई जहा ओहिया, असरीरेहि जीवसिद्धेहि तियभंगो, आहा- रपज्जतीए सरीरपज्जतीए इंदियपज्जतीए आणापाणपज्ज- तीए जीवेगिदियवज्जो तियजंगो, जासामणपज्जती जहा सजी, आहारअपज्जती जहा अणाहारगा, सरीरअपज्जती- ए इंदियअपज्जतीए आणापाणअपज्जतीए जीवे एगिदि- यवज्जो तियजंगो, नेरइयदेवमणुएहि उभंगो, भासामण- अपज्जतीए जीवादिओ तियजंगो, ऐरइयदेवमणुएहि उभंगो । “ सपएसआहारगजवि- यसमिद्धेसदिट्ठिसंज- यकमाए । नाणे जोगुवओगे, वेह व सरीरपज्जती ॥ १ ॥ ”

(जीवे णमित्थादि) (काकाहेलेणं ति) कालप्रकारेण, का- लमाश्रित्येवार्थः । (सपएसं ति) सचिमानः । (निवमा सप- एसं ति) अनादिवेन जीवकथानन्तसमयस्थितिकत्वात्सप्रदे- शता, यो लोकनमवस्थितिः सोऽप्रदेशः । द्वादिस्वमयस्थितिस्तु सप्रदेशः । इह चानया गाथया भावना कार्या- “ जो जस्स पढ- मसमए, वट्ठह जावस्स मं व अपएसो । अगामि वट्ठमाणो, कालापेण सपएसो ॥ १ ॥ ” नारकस्तु वः प्रथमसमयोरप- सोऽप्रदेशो, द्वादिस्वमयोरप- पुनः सप्रदेशः । अत उक्तम्- “ तिय सपएसं निव अपएसं ” । एव तावदेकत्वेन जीवाऽभि- सिद्धावसानः परमेशित्वादङ्कः कालसप्रदेशत्वाऽऽद्यानां चि- न्तिताऽधायमेव तथैव पृथक्त्वेन चिन्त्यते- (सवे वि ताव होज्ज अपएसं ति) उपपातविरहकालेऽसङ्ख्यातानां पूर्वोत्प- ज्ञानां जावात्सर्वेऽपि सप्रदेशा जनेयुः, तथा पूर्वोत्पन्नेषु मध्ये यदैकोऽन्यो नारक उत्पद्यते तदा तस्य प्रथमसमयोरप- ज्ञत्वेनाऽप्रदेशत्वाच्छेषाणां च द्वादिस्वमयोरपज्ञत्वेन सप्रदेश- त्वादुच्यते- (सपएसं य अपएसं य ति) एवं वदा बहुव उ- त्पद्यमाना भवन्ति तदोच्यते- (सपएसं व अपएसं व चि) उत्पद्यते चैकदैकाऽऽद्यो नारकाः । यदाह- “ एगो व दो व ति- नि वि, संखमसखा व एगसमएणं । उवज्जंतेवइया, उवहुं- ता वि एमेव ॥ १ ॥ ” (पुटविक्काइमाणमित्यादि) एकैन्द्रि- याणां पूर्वोत्पन्नानामुत्पद्यमानानां च बहुनां सम्भवान् “ सप- एसं वि अपएसं वि ” इत्युच्यते । (लेसा जहा णेरइया इत्या- दि) यथा नारका अभिज्ञापत्रयेणांकास्तथा शेषा द्वीन्द्रियाऽऽ- दयः सिद्धावसाना वाच्याः, सर्वेषामेषां विरहसम्भवादेकाऽऽ- स्तुत्येति, एवमाहारकानाहारकशब्दविशेषितावेतावेकैकत्व- पृथक्त्वद्वयकाव्येयौ । अध्ययनक्रममायम्- “ आहारं णं जं- ते । जीवे काक्षापेणं किं सपएसं, अपएसं ? । गोयमा ! सि- य सपएसं, तिय अपएसं । ” इत्यादि स्वधिया वाक्यः । तत्र वदा विप्रदे, केवलसमुदाते वा अनाहारको भूत्वा पुनराहा- रकत्वं प्रतिपद्यते, तदा तत्प्रथमसमयेऽप्रदेशो, द्वितीयाऽऽदिषु तु सप्रदेश इत्यत उच्यते- (तिय सपएसं, तिय अपएसं ति)

पचमेकत्वे सर्वेष्वपि सादिभावेषु; अनादिज्ञावेषु तु- “ निव- मा सपएसं ” इति वाच्यम् । पृथक्त्वद्वयके त्वेवमभिला- पो दृश्यः- “ आहारं णं भंते । जीवा कालापेणं तु निवमा सपएसं ” इति वाच्यम् । पृथक्त्वद्वयके त्वेवमभिलापो दृश्यः- “ आहारं णं भंते । जीवा कालापेणं किं सपएसं, अपएसं ? । गोय- मा ! सपएसं वि, अपएसं वि ” इति । तत्र बहुनामाहारक- त्वेनावस्थितानां भावात्सप्रदेशत्वत्, तथा बहुनां विप्रहगतेरनन्तरं प्रथमसमये आहारकत्वसम्भवादप्रदेशत्वम्वाहारकाणां स- ज्यत इति सप्रदेशा अपि अप्रदेशा अपीत्युक्तम् । एवं पृथिव्याद- योऽप्यथेवाः । नारकाऽऽद्यः पुनर्विकल्पत्रयेण वाच्याः । तथा- “ आहारं णं भंते । नेरइया णं किं सपएसं, अपएसं ? । गोय- मा ! सपएसं वि ताव होज्ज सपएसं । अदवा- सपएसं व, अपएसं व । अदवा- सपएसं य, अपएसं य । इति । एतदेवाऽऽह- (आहा- रगणं जीवेगिदियवज्जो तियभंगो ति) जीवपदमेकोऽन्य- परपञ्चकं च वर्जयित्वा त्रिकरूपो भङ्गस्त्रिकरूपो, जङ्गकत्रयं चाव्यमित्यर्थः, सिद्धपदं त्विह न वाच्यं, तेषामनाहारकत्वात्, अ- नाहारकद्वयमप्येवमनुसरणीयम् । तत्रानाहारको विप्रहग- त्यापन्नः समुदातगतकेवली अयांगी सिद्धो वा स्यात्स जानाहा- रकत्वप्रथमसमयेऽप्रदेशः, द्वितीयाऽऽदिषु तु सप्रदेशत्वेन स्वात्स- प्रदेश इत्याद्युच्यते । पृथक्त्वद्वयके विशेषमाह- (अणाहारगा- णमित्यादि) जीवनेकैन्द्रियांश्च वर्जयतीति जीवैकेन्द्रियव- र्जास्ता-वर्जयित्वेत्यर्थः । जीवपदे, एकैन्द्रियपदे च- “ सपएसं व, अपएसं य । ” इत्येवंरूप एक एव जङ्गको, बहुनां विप्रहग- त्यापन्नानां सप्रदेशानामप्रदेशानां च लानान् । नारकाऽऽद्यानां, द्वीन्द्रियाऽऽद्यानां च लोकतराणामुत्पादः, तत्र चैकद्वादीनामना- हारकाणां जावात् परमज्ञिकासम्भवः, तत्र द्वौ बहुवचनास्तौ, अ- न्ये तु चत्वारः, एकवचनबहुवचनसंयोगात्, केवलैकवचनभ- ङ्गकाविह न स्तः, पृथक्त्वस्याधिकृतत्वादिति । (सिद्धेहि नि- यभंगो ति) सप्रदेशपदस्य बहुवचनान्तस्यैव सम्भवात् । (जव- सिद्धीय अभवसिद्धी य जहा ओहिय ति) अयमर्थः- औघिक- दण्डकवदेषां प्रत्येकं दण्डकद्वयं, तत्र च भव्योऽजव्यो वा जीवो निवमात्सप्रदेशो, नारकाऽऽदिस्तु सप्रदेशोऽप्रदेशो वा । बहुव- स्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाऽऽद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः, एकैन्द्रि- याः पुनः प्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येकभङ्गा एवेति । सिद्धपदं तु न वाच्यं, सिद्धानां जव्याजव्यविशेषणानुपपत्तेरिति । तथा- (नो- भवमिद्धी व नो अभवसिद्धी य ति) एतद्विशेषणं जीवाऽऽदिद- ण्डकद्वयमभ्येयम् । तत्र चाजिलापः- (नो जवसिद्धी य नो अभ- वसिद्धी य णं भंते । जीवे सपएसं अपएसं इत्यादि) एवं पृथ- क्त्वदण्डकोऽपि, केवलमिह जीवपदं सिद्धपदं चेति द्वयमेव, नारकाऽऽदिपदानां नोभवनोअभर्थाविशेषणस्यानुपपत्तेरिति । इह च पृथक्त्वद्वयकं पूर्वोक्तं भङ्गकत्रयमनुसर्तव्यम्, अत एवा- ऽऽह- (जीवसिद्धेहि तियजंगो ति) सङ्गिषु चो दण्डको तयोर्दि- तीयद्वयके जीवाऽऽदिपदेषु जङ्गकत्रयं जयतीत्यत आह- (स- कीहि इत्यादि) तत्र सङ्गिनो जीवाः कालतः सप्रदेशा भ- वन्ति । चिरोत्पन्नानपेक्ष्य उत्पादविरहानन्तरं चैकस्यात्पसौ त- त्प्राथम्ये सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेति स्यात्तदेवं जङ्गत्रयमिति । एवं सवे- पदेषु केवलमेतयोर्द्वयकयोरेकैन्द्रियविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यानि, तेषु सङ्गिविशेषणस्यासम्भवादिति । (असङ्गीहि इत्यादि) अयमर्थः- असङ्गिषु असाङ्गविषये द्वितीयदण्डके

पृथिव्यादिपदानि वर्जयित्वा भङ्गत्रयं प्रागुद्दिष्टमेव वाच्यम् ।
 पृथिव्यादिपदेषु हि सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्य इत्येक एव, सदा ब-
 हूनामुपपत्त्या तेषामप्रदेशबहुत्वस्यापि सम्भवात् । नैरयिका-
 ऽऽदीनां च व्यन्तरास्तानां संक्षिप्तामप्यसंक्षिप्तम्, असंक्षिप्तमस-
 क्षिप्त्य उत्पादाद् दूतभावतयाऽवसेयम् । तथा नैरयिकाऽऽदिष्व-
 संक्षिप्तस्य कादाचित्कत्वेनैकत्वबहुत्वसम्भवात्पञ्च जङ्गा भव-
 ण्ति । ते च दक्षिणा एव । एतदेवाऽऽह- (नेरइयदेवमणुप इत्या-
 दि) । उद्योतिष्कवैमानिकसिद्धास्तु न वाच्याः, तेषामसंक्षिप्ता-
 ऽसम्भवात् । तथा नोसंक्षिप्तोऽसंक्षिप्तविशेषणद्वयमकयोर्द्विती-
 यदण्डके जीवमनुसिद्धपदेषूक्तत्वं भङ्गकत्रयं भवति, तेषु
 बहूनामवस्थितानां सामान्यप्रचमानानां चैकाऽऽदीनां सञ्ज-
 वादिति । एतयोश्च द्वयमकयोर्जीवमनुजद्विपदाभ्येयं भवति,
 नारकाऽऽदिपदानां नोसंक्षिप्तोऽसंक्षिप्तिविशेषणस्यावयवतादि-
 ति । सलेइयदण्डकद्वये औघिकदण्डकद्वयजीवनारकाऽऽद्यो
 वाच्याः, सलेइयताया जीवत्ववदनादित्वेन विशेषानुत्पाद-
 कत्वात्केवलं सिद्धपदं नाधीयते, सिद्धानामसंक्षिप्तत्वादिति, क-
 ष्णलेइयानां सलेइयाकापोतलेइयाश्च जीवनारकाऽऽद्यः प्रत्येकं
 दण्डकद्वयेन आहारकजीवाऽऽदिवहुपयुज्य वाच्याः, केवलं य-
 स्य जीवनारकाऽऽदेरताः सन्ति स एव वाच्यः । एतदेवाऽऽह- (क-
 ष्णलेइयसंख्यादि) एताश्च उद्योतिष्कवैमानिकानां न जवन्ति,
 सिद्धानां तु सर्वा न जवन्तीति तेजोलेइयाद्वितीयदण्डके जी-
 वाऽऽदिपदेषु त एव त्रयो जङ्गाः, पृथिव्यम्बुवनस्यातिषु पुनः
 चरुभङ्गाः, यत एतेषु तेजोलेइया एकाऽऽद्यो देवाः पूर्वोत्पन्ना
 उत्पद्यमानाश्च लज्यन्ते इति सप्रदेशानामप्रदेशानां चैकत्वब-
 हुत्वसंभव इति । एतदेवाऽऽह- (तेजोलेइया इत्यादि) । इह ना-
 रकतेजोवायुविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यानि, तेजोलेइया-
 वा अभावादिति । पञ्चलेइयायुक्तलेइययोर्द्वितीयदण्डके जीवा-
 ऽऽदिषु पदेषु त एव त्रयो भङ्गाः । एतदेवाऽऽह- (पञ्चलेइयादि)
 इह च पञ्चलेन्द्रियतियमनुष्यवैमानिकपदान्येव वाच्यानि, अ-
 न्येष्वन्येभ्योऽभावादिति । अलेइयदण्डकयोर्जीवमनुष्यसिद्धपदा-
 न्येवोक्त्यन्ते, अन्येषामलेइयत्वस्याऽसम्भवात् । तत्र च जीव-
 सिद्धयोर्नङ्गकत्रयं तदेव, मनुष्येषु तु चरु भङ्गाः, अलेइयताप्रति-
 पन्नार्थां प्रतिपद्यमानानां चैकाऽऽदीनां मनुष्याणां सम्भवेन स-
 प्रदेशात्सप्रदेशत्वे चैकत्वबहुत्वसम्भवादिति । इदमेवाऽऽह-
 (अलेइयादि इत्यादि) सम्यग्दर्शनप्रतिपत्ति-
 प्रथमसमये अप्रदेशत्वं, द्वितीयाऽऽदिषु तु सप्रदेशत्वम् । तत्र द्वि-
 तीयदण्डके जीवाऽऽदिपदेषु त्रयो भङ्गास्तथैव । विकर्तोल्लेखेषु
 तु चरु । यतस्तेषु सासादनसम्यग्दर्शन एकाऽऽद्यः पूर्वोत्पन्ना
 उत्पद्यमानाश्च लज्यन्ते, अतः सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वयोरेकत्वबहु-
 त्वसम्भव इति । एतदेवाऽऽह- (सम्यग्दर्शनादि इत्यादि) । इहै-
 केंद्रियपदानि न वाच्यानि, तेषु सम्यग्दर्शनाभावादिति । (मि-
 ष्यादिद्वितीयादि इत्यादि) मिष्यादिद्वितीयदण्डके जीवाऽऽदिपदेषु
 त्रयो जङ्गाः, मिष्यात्वं प्रतिपन्नाः बहवः, सम्यक्त्वज्ञेया तन्प्रतिप-
 द्यमानाश्चैकाऽऽद्यः सम्भवन्तीति कृत्वा । एकेन्द्रियपदेषु पुनः
 सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्येत्येक एव, तेष्ववस्थितानामुपपद्यमानानां
 च बहूनामेव भावादिति । इह च सिद्धा न वाच्याः, तेषां मिष्या-
 त्वाभावादिति । सम्यग्मिष्यादिद्वितीयदण्डके- (सम्यग्मिष्यादि-
 द्वितीयादि इत्यादि) अयमर्थः-सम्यग्मिष्यादिद्वितीयं प्रतिपन्नकाः प्रति-
 पद्यमानाश्चैकादयोऽपि लज्यन्ते इत्यतस्तेषु चरु भङ्गा जवन्ती-
 ति । इह च एकेन्द्रियविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यानि, अ-

सम्भवादिति । (संजयर्हि इत्यादि) संयतेषु संयतशब्दविशेषि-
 तेषु जीवाऽऽदिपदेषु त्रिकभङ्गः, संयमं प्रतिपन्नानां बहूनां प्रति-
 पद्यमानानां चैकाऽऽदीनां भावात् । इह च जीवपदमनुष्यपदे एव
 वाच्ये, अन्यत्र संयतत्वाभावादिति । असंयतद्वितीयदण्डके
 (असंजयर्हि इत्यादि) इहासंयतत्वं प्रतिपन्नानां बहूनां संयतत्वा-
 विप्रतिपत्तेन न प्रतिपद्यमानानां चैकाऽऽदीनां भावाद्भङ्गक-
 त्रयम् । एकेन्द्रियाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्येत्येक
 एव जङ्ग इति । इह सिद्धपदं नाध्ययम्, असम्भवादिति । संयता-
 संयतबहुत्वदण्डके- (संजयासंजयर्हि इत्यादि) इह देशवि-
 रतिं प्रतिपन्नानां बहूनां संयमादसंयमाद्वा निवृत्त्य तां प्रतिपद्य-
 मानानां चैकाऽऽदीनां भावाद्भङ्गकत्रयसम्भवः । इह च जीवपञ्चे-
 न्द्रियतियमनुष्यपदान्येवाभ्येयानि, तद्व्यत्र संयतासंयतत्वस्य
 प्राचादिति । "नोसंजय" इत्यादी सैव प्राचना, नवरमिह जीव-
 सिद्धपदे एव वाच्ये, अत एवोक्तम्- (जीवसिद्धेर्हि तियभंगो णि)
 (सकसादपि जीवाश्चो तियभंगो णि) अयमर्थः-सकषाया-
 णां सदावस्थितत्वात् सप्रदेशा इत्येको भङ्गकः, तयोपशमभे-
 णीतः प्रच्यवमानत्वे सकषायत्वं प्रतिपद्यमाना एकाऽऽद्यो ल-
 ज्यन्ते, ततश्च सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्य, तथा सप्रदेशाभ्याऽप्रदेशा-
 भ्येत्परभङ्गकद्वयमिति, नारकाऽऽदिषु तु प्रतीतमेव भङ्गकत्रयम् ।
 (एगिदिपसु अयमर्थः णि) भङ्गकानामप्राचोऽभङ्गकं, सप्रदे-
 शाभ्याप्रदेशाभ्येत्येक एव विकल्प इत्यर्थः, बहूनामवस्थितानामु-
 पद्यमानानां च तेषु प्राचादिति । इह च सिद्धपदं नाध्ययम्, अक-
 षायित्वात् । एवं क्रोधाऽऽदिदण्डकेष्वपि- (क्रोहकसादपि जीवे-
 गिद्विषयजो तियभंगो णि) अयमर्थः-क्रोधकषायिद्वितीयद-
 ण्डके-जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्येत्येक
 एव भङ्गः । शेषेषु तु त्रयः । ननु सकषायिजीवपदवत्कथमिह
 भङ्गकत्रयं न लज्यते ? उच्यते-इह मानमायालोभभ्यो निवृ-
 त्ताः क्रोधे प्रतिपद्यमाना बहव एव लज्यन्ते, प्रत्येकं तदाशी-
 नामनस्तत्त्वात् त्वेकाऽऽद्यो, यथापशमभेणीतः प्रच्यवमानाः
 सकषायित्वप्रतिपत्तार इति । (देवेर्हि उभंगः णि) देवपदेषु
 त्रयोदशस्यपि चरुभङ्गाः तेषु क्रोधादयवतामक्षयवेनैकत्वे बह-
 त्वे च सप्रदेशाप्रदेशत्वयोः सम्भवादिति । मानकषायि-
 मायाकषायिद्वितीयदण्डके- (नेरइयदेवेर्हि उभंगः णि) ना-
 रकाणां देवानां च मध्येऽप्येव मानमायादयवतो भव-
 न्तीति पूर्वोक्तन्यायात् चरु भङ्गा भवन्तीति । (साहकसादपि
 जीवेर्गिद्विषयजो तियभंगो णि) एतस्य क्रोधसुखवृत्तावना ।
 (नेरइपि उभंगः णि) नारकाणां लोभोदयवतामक्षयत्वात्पू-
 र्वोक्ताः चरु भङ्गा भवन्तीति । आह च- "क्रोधे माणे माया, बो-
 धत्वा सुरगणेर्हि उभंगः । माणे माया लोभे, नेरइपि पि उ-
 भंगः ॥१॥" देवा लोभप्रचुराः, नारकाः क्रोधप्रचुरा इति । अक-
 षायिद्वितीयदण्डके-जीवमनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गत्रयम्, अन्येषाम-
 सम्भवात् । एतदेवाऽऽह- (प्रकसादपि इत्यादि) (जोर्द्विषयाने आ-
 भिनवोर्द्विषयाने सुयनाने जीवाश्चो तियभंगो णि) औघिक-
 ज्ञानं मत्यादिभिरविशेषितं, तत्र मलितुक्तज्ञानयोश्च बहुत्वदण्डके ।
 जीवाऽऽदिपदेषु त्रयो भङ्गाः पूर्वोक्ता जवन्ति, तत्रौघिकज्ञानम-
 तितुक्तज्ञानिनां सदावस्थितत्वेन सप्रदेशानां प्राचात् सप्रदेशा
 इत्येकः, तथा मिष्याज्ञानाम्प्रत्यादिज्ञानमात्रं, मत्याज्ञानामतिज्ञा-
 नं, शुताज्ञानाश्च शुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानामेकाऽऽदीनां सामान्य-
 सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्य, तथा सप्रदेशाभ्याप्रदेशाभ्येत्येति प्राचित्येवं
 त्रयमिति । (विगलिदिपि उभंगः णि) द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु

सासादनसम्पत्त्वसम्पत्वेनाऽऽभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानिनामेका-
ऽऽदीनां सम्पत्त्वात् एव परं जङ्गलः । इह च यथायोगं पृथिव्यादयः,
सिद्धाश्च न वाच्याः, असम्पत्त्वादिति । एवमवस्थादिव्यपि भङ्गक-
त्रयभाषना, केवलमवधिदण्डकयोरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः सिद्धा-
श्च न वाच्याः, मनःपर्यायदण्डकयोस्तु जीवा मनुष्याश्च वा-
च्याः, केवलदण्डकयोस्तु जीवमनुष्यसिद्धा वाच्याः । अत एव
वाच्यनास्तरे दृश्यते-“ विद्येयं जस्य जं अस्थि सि । ” (ओदिप
अष्टाणे इत्यादि) सामान्ये अज्ञाने मत्पज्ञानाऽऽदिजिरविशेषिते
मत्पज्ञाने भुताज्ञाने च जीवाऽऽदिषु त्रिजङ्गी प्रवति । एते हि स-
त्त्वाऽऽस्थितत्वात्सप्रदेशा इत्येकः, यदा तु तद्व्ये कानं विमुक्त्य
मत्पज्ञानाऽऽदितया परिणमति, तदैकाऽऽदिसम्पत्वेन सप्रदेशा-
श्चाप्रदेशाश्चेत्यादिभङ्गकत्रयमित्येवं भङ्गकत्रयमिति । पृथि-
व्यादिषु तु सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एवेत्यत आह- (एभि-
द्वियवज्जा तियजगो सि) इह च त्रयेऽपि सिद्धा न वाच्याः । त्रि-
जङ्गे तु जीवाऽऽदिषु भङ्गत्रय, तद्भाषना च मत्पज्ञानाऽऽदिवत्केव-
लमिद्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः सिद्धाश्च न वाच्या इति । (स-
जोई जहा ओदिओ सि) सयोगी जीवाऽऽदिदण्डकत्रयेऽपि
तथा वाच्यो यथौघिको जीवाऽऽदिः । स वैषम्य-सयोगी
जीवा नियमात्सप्रदेशो, नारकाऽऽदिस्तु सप्रदेशोऽप्रदेशो
च । यद्वदन्तु जीवाः सप्रदेशा एव; नारकाऽऽद्यास्तु त्रिभ-
ङ्गवत् एकन्द्रियाः पुनस्तृतीयभङ्गा इति । इह सिद्धपदं नाभ्ये-
यम् । (मणजोई इत्यादि) मनोयोगिनो योगत्रयवन्तः संज्ञित-
इत्यर्थः, वाययोगिन एकन्द्रियवर्जाः, काययोगिनस्तु सर्वेऽप्येके-
न्द्रियाऽऽद्यः । एतेषु च जीवाऽऽदिषु त्रिविधो भङ्गः । तद्भाषना च
मनोयोग्यादीनामवस्थितत्वे प्रथमः, अमनोयोगिवाऽऽदित्यागाच्च
मनोयोगिवाऽऽद्युत्पादिनाप्रदेशत्वज्ञानेऽन्यभङ्गकद्वयमित, तद्वरं
काययोगिनो ये एकन्द्रियास्तेष्वभङ्गकं, सप्रदेशाश्चाप्रदेशा-
श्चेत्येक एव जङ्गक इत्यर्थः । एतेषु च योगत्रयदण्डकेषु जीवाऽऽ-
दिपदानि यथासम्भवमभ्येयानि, सिद्धपदं च न वाच्यमिति ।
(अजोगी जहा अलेस सि) दण्डकद्वयेऽप्येतेष्वसम्पत्त्व-
व्यत्वात्तेषां ततो द्वितीयदण्डकेऽयोगिषु जीवसिद्धपदयोर्ज-
ङ्गकत्रयं, मनुष्येषु च परं भङ्गाति । (सगारंत्यादि) साकारो-
पयुक्तेष्वनाकारोपयुक्तेषु च नारकाऽऽदिषु त्रयो भङ्गाः । जीवपदे,
पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव । तत्र चान्य-
तरोपयोगाव्यतरगमने प्रथमेतरसमयेष्वप्रदेशत्वसप्रदेशत्वे
प्रावर्तनीये । सिद्धानां त्वेकसमयोपयोगत्वेऽपि साकारस्येतरस्य
ओपयोगस्यासकृत्प्राप्त्या सप्रदेशत्वं, सकृत्प्राप्त्या चाप्रदेशत्व-
मवसेयम् । एवं चासकृद्वाप्तसाकारोपयोगा बहुनाभित्य स-
प्रदेशा इत्येको भङ्गः । तानेव सकृद्वाप्तसाकारोपयोगं चैकमा-
भित्य द्वितीयः । तथा तानेव सकृद्वाप्तसाकारोपयोगांश्च बहु-
नाभिकृत्य तृतीयः । अनाकारोपयोगे त्वसकृत्प्राप्तानाकारोपयो-
गानाभित्य प्रथमः । तानेव सकृत्प्राप्तानाकारोपयोगं चैकमा-
भित्य द्वितीयः । उज्येषामप्यनेकत्वं तृतीय इति । (सवेयगा
जहा सकसाइ सि) सवेदानामपि जीवाऽऽदिपदेषु भङ्गकत्रय-
प्रावात्, एकन्द्रियेषु चैकभङ्गकसङ्गात् । इह च वेदप्रतिपञ्चा-
न्वद्वयं भौण्ड्रं च वेदं प्रतिपद्यमानकानेकादीनपेक्ष्य भङ्ग-
त्रयं भाषनीयम् । (इत्थीवेयगेत्यादि) इह वेदाद्वेदान्तरसं-
क्रान्ती प्रथमसमये प्रदेशत्वमितरेषु च सप्रदेशत्वमवगम्य
जङ्गकत्रयं पूर्ववद्भाष्यं, नपुंसकवेददण्डकयोस्त्वेकेन्द्रियेष्वेको
भङ्गकः सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येकैकः, प्रागुक्तयुक्तेरेवेति । स्त्री-

दण्डकपुरुषदण्डकेषु देवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यपदान्येव, नपुं-
सकदण्डकयोस्तु देववर्जानि वाच्यानि, सिद्धपदं च सर्वेष्वपि
न वाच्यमिति । (अवेयगा जहा सकसाइ सि) जीवमनुष्य-
सिद्धपदेषु भङ्गत्रयमकषायिवद्भाष्यमित्यर्थः । (ससरीरी जहा
ओदिओ सि) औघिकदण्डकवत् सशरीरिदण्डकयो-
र्जीवपदे सप्रदेशनैव वाच्याऽनादित्वात्सशरीरत्वस्य; नार-
काऽऽदिषु तु बहुत्वे भङ्गकत्रयम्, एकन्द्रियेषु तु तृतीयभङ्ग इति ।
(ओरातियवेचमिवसरीराणं जीवेगिद्वियवज्जा तियभंगो
सि) औदारिकाऽऽदिशरीरिसत्त्वेषु जीवपदे एकन्द्रियपदेषु च
बहुत्वे तृतीयभङ्ग एव, बहूनां प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां आ-
नुकूलं लाजात् । शेषेषु भङ्गकत्रयं, बहूनां तेषु प्रतिपन्नानां तथौ-
दारिकवैक्रियत्यागेनौदारिकं वैक्रियं च प्रतिपद्यमानानामेकाऽऽ-
दीनां लाजात् । इदौदारिकदण्डकयोर्नारका देवाश्च न वाच्याः,
वैक्रियदण्डकयोस्तु पृथिव्येतोवनरूपनिविकलेन्द्रिया न वा-
च्याः, यच्च वैक्रियदण्डके एकन्द्रियपदे तृतीयभङ्गेऽभिधीय-
ते, स चान्यनामसङ्ख्यातानां प्रतिसमयं वैक्रियकरणमाभि-
त्य तथा, यद्यपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याश्च वैक्रियसङ्घि-
मत्तोऽप्ये, तथाऽपि च भङ्गत्रयवचनसामर्थ्याद्बहूनां वैक्रियाव-
स्थानसंभवः । तथैकाऽऽदीनां तत्प्रतिपद्यमानता चावसेया । (आ-
हारगेत्यादि) आहारकशरीरे जीवमनुष्ययोः परं जङ्गलः
पूर्वोक्ता एवाऽऽहारकशरीरिणामत्पत्वात्, शेषजीवानां तु तत्र
सम्भवतीति । (मेयगेत्यादि) तैजसकर्मणशरीरे समाभित्य
जीवाऽऽद्यस्तथा वाच्या यथौघिकास्त एव, तत्र च जीवाः स-
प्रदेशा एव वाच्याः, अनादित्वात्तैजसाऽऽदिसंयोगस्य । नारका-
ऽऽद्यस्तु त्रिभङ्गाः, एकन्द्रियास्तु तृतीयभङ्गाः, एतेषु च शरीरा-
ऽऽदिदण्डकेषु सिद्धपदं नाभ्येयमिति । (असरीरेत्यादि) अशरी-
रेषु जीवाऽऽदिषु सप्रदेशनाऽऽदित्वेन वक्तव्येषु जीवसिद्धपदयोः
पूर्वोक्ता त्रिभङ्गी वाच्या, अन्यत्राऽऽशरीरत्वस्याभावादिति । (आ-
हारपज्जसी इत्यादि) इह च जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च बहु-
नामाहाराऽऽदिपर्याप्तिः प्रतिपन्नानां तदपर्याप्तित्यागेनाऽऽहारप-
र्याप्यादिभिः पर्याप्तिभावं गच्छतां च बहूनामेव लाजात्सप्रदेशा-
श्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गः, शेषे तु त्रयो भङ्गा इति । (भासाम-
णेत्यादि) इह भाषामनसोः पर्याप्तिः भाषामनःपर्याप्तिः, प्राषा-
मनःपर्याप्योस्तु बहुभुताभिमतं केषापि कारणेनैकत्वं वि-
वर्कितं, ततश्च तथा पर्याप्तिका यथा संज्ञितस्तथा सप्रदेशाऽऽ-
दितया वाच्याः, सर्वपदेषु भङ्गत्रयमित्यर्थः । पञ्चेन्द्रियपदान्ये-
व चेह वाच्यानि । पर्याप्तिनां खेदं स्वरूपमाहुः-येन करणेन
भुक्तमाहारं खलं रसं च कर्तुं समर्थो भवति तस्य करणस्य नि-
ष्पत्तिराहारपर्याप्तिः । करणं शक्तिरिति पर्यायी । तथा शरीरपर्या-
प्तिर्नाम-येन करणेनौदारिकवैक्रियाऽऽहारकाणां शरीराणां योग्या-
नि द्रव्याणि गृहीत्वौदारिकाऽऽदिभावेन परिणमयति तस्य कर-
णस्य निर्वृत्तिः शरीरपर्याप्तिरिति, तथा येन करणेनैकाऽऽदीनामि-
न्द्रियाणां प्रायोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वाऽऽस्मीयाद् विषयान् ज्ञातुं
समर्थो भवति तस्य करणस्य निर्वृत्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, तथा येन
करणेनाऽऽनप्राणप्रायोग्यानि द्रव्याण्यवबलस्याऽऽनप्राणतया । न-
स्त्वहं समर्थो भवति तस्य करणस्य निर्वृत्तिरानप्राणपर्याप्तिरिति,
तथा येन करणेन सत्याऽऽदिभाषायाः प्रायोग्यानि द्रव्याण्यवब-
ल्य चतुर्विधप्रापया परिणम्य भाषानिसर्जनसमर्थो भवति
तस्य करणस्य निष्पत्तिर्भाषापर्याप्तिः । तथा येन करणेन चतुर्विध-

मनोयोग्यानि इत्यादि गृहीत्वा मनसस्मर्थो भवति तस्य कर-
णस्य निष्पत्तिर्मेनःपर्याप्तिति । (आहारअपञ्जस्त्यादि) इह
जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशा अप्रदेशाभ्येत्येक एव
भङ्गकोऽनवरतं विग्रहगतिमतामाहारपर्याप्तमतां बहूनां सा-
भात्, शेषेषु च षड् भङ्गाः पूर्वोक्ता एवाऽऽहारपर्याप्तमताम-
हपस्थात् । (सरीरअपञ्जस्त्यादि इत्यादि) इह जीवेष्वेकेन्द्रिये-
षु चैक एव जङ्गोऽन्यत्र तु त्रयं शरीराऽऽद्यपर्याप्तकानां कायतः
सप्रदेशानां सदैव साभादप्रदेशानां कदाचिदेकाऽऽदीनां च सा-
भात् नारकदेवमनुष्येषु च षडेवेति । (भासेत्यादि) भा-
षामनोऽपर्याप्त्याऽपर्याप्तकास्ते येषां जातितो भाषामनोयोग्यत्वे
सति तद्विस्तारः, ते च पञ्चेन्द्रिया एव, यदि पुनर्भाषामनसो-
रभाषमात्रेण तदपर्याप्तका अभिविषयस्तदैकेन्द्रिया अपि तेऽभ-
विष्यन्ततश्च जीवपदे तृतीय एव भङ्गः स्यात् । उच्यते च-(जी-
वाइओ तियजंगो ति) । तत्र जीवेषु पञ्चेन्द्रियातिर्यक्तु च ब-
हूनां तदपर्याप्तप्रतिपक्षानां प्रतिपद्यमानानां चैकाऽऽदीनां सा-
भात्पूर्वोक्तमेव भङ्गत्रयम् । (नेरइयदेवमणुपहि उभंग ति) ने-
रयिकाऽऽदिषु मनोऽपर्याप्तकानामहपतरत्वेन सप्रदेशाप्रदेशाना-
मेकाऽऽदीनां ज्ञानात् एव षड् भङ्गाः । एषु च पर्याप्त्यपर्याप्ति-
एककेषु सिद्धपदं नाभ्येयमसम्भवादिनि । पूर्वोक्तद्वाराणां संप्र-
हगाथा-(सपएसेत्यादि) । (सपएस ति) कालतो जीवाः
सप्रदेशाः, इतरे च एकत्वबहुत्वाज्यामुक्ताः । (आहारग ति)
आहारका अनाहारकाश्च तथैव । (भविय ति) भव्या अ-
भव्या उभयनिवेधाश्च तथैव । (सति नि) संज्ञितोऽसंज्ञितो द्र-
यनिषेधवन्तश्च तथैव । (त्रेस ति) सलेश्याः कृष्णाऽऽदिवेश्या
अलेश्याश्च तथैव । (दिट्टि ति) इग् दृष्टि सम्यग्दृष्ट्यादिकान्
तद्वन्तस्तथैव । (संजय ति) संयता असंयताः मिश्राश्रय-
निषेधिनश्च तथैव । (कषायिणः क्रोधाऽऽदिमन्तः,
अकषायाश्च तथैव । (नाग ति) ज्ञानिन आज्ञानिबोधिका-
ऽऽदिज्ञानिनः ५, अज्ञानिनो मत्तज्ञानाऽऽदिमन्तश्च तथैव । (जंग
ति) सयोगा मनआदियोगिनोऽयोगिनश्च तथैव । (उवओगे ति)
साकाराऽनाकारोपयोगास्तथैव । (वेद ति) सवेदाः स्वीवेदाऽऽ-
दिमन्तः ३, अवेदाश्च तथैव । (ससरीर ति) सशरीरा आ-
दिरिकाऽऽदिमन्तः ४, अशरीराश्च तथैव । (पञ्जति ति)
आहाराऽऽदिपर्याप्तमन्तः ४, तदपर्याप्तकाश्च तथैवोक्ता इति ॥
ज० ६ श० ४ उ० ।

लोकाऽऽकाशप्रदेशाः-

केवइया णं जंते ! लोयागासप्पण्सा पाणत्ता ? । गो-
यमा ! असंखेज्जा लोयागासप्पण्सा पणत्ता । एगमे-
गस्स णं जंते ! जीवस्स केवइया जीवप्पण्सा पणत्ता ? ।
गोयमा ! जावइया लोयागासप्पण्सा एवमेगस्स णं जी-
वरस्स एवइया जीवप्पण्सा पणत्ता ।

(केवइया णमित्यादि) (असंखेज्जा ति) यस्माद्वन्मह्येय-
प्रदेशिको लोकस्तस्मात्तस्य प्रदेशा असंख्येया एवेति । प्रदेशा-
धिकारावेवेदमाह-(एगमेगस्सेत्यादि) एकैकस्य जीवस्य
सावन्तः प्रदेशा यावन्तो लोकाऽऽकाशस्य, कथम् ? यस्माज्जीवः
केवलिसमुद्घातकाले सर्वे लोकाऽऽकाशं व्याप्यावतिष्ठते,
तस्माद्लोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणास्त इति । ज० ८ श० १० उ० ।

अलोण णं भंते ! किं जीवा एवं जहा अत्थिकायउदेमए

अलोगागामे तहेव णिरवसेसेंजाव अणंतजागूणे । अहे-
लोयखेत्तलोयस्स णं भंते ! एगम्मि आगासपदेसे किं जीवा
जीवदेसा जीवप्पदेसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पदे-
सा ? । गोयमा ! णो जीवा जीवदेसा वि जीवप्पण्सा वि,
अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवप्पदेसा वि, जे जीवदेसा ते
णियमं एगिदियदेसा, अहवा एगिदियदेसा य वेइंदियस्स
देसे, अहवा एगिदियस्स देसा य वेइंदियाण य देसा, एवं
मज्झिक्खविरहिओ० जाव अणिदिपसु० जाव अहवा ए-
गिदियदेसा य अणिदियाण य देसा, ज जीवप्पण्सा ते
णियमं एगिदियप्पदेसा, अहवा एगिदियप्पण्सा य वेइं-
दियस्स देसा, अहवा एगिदियप्पदेसा य वेइंदियाण य
पण्सा, एवं आदिक्खविरहिओ० जाव पंचिदिपसु य अ-
णिदिपसु य तियजंगो । ज अजीवा ते दुविहा पाण-
त्ता । तं जहा- रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य ।
रूवी तहेव । जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पणत्ता । तं
जहा- णो धम्मत्थिकाण धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थि-
कायस्स पण्सा । एवं धम्मत्थिकायस्स वि अच्चासमए ।
तिरियलोयखेत्तलोयस्स णं जंते ! एगम्मि आगासप्प-
देसे किं जीवा, एवं जहा अहेलोयखेत्तलोयस्स तहेव,
एवं उल्लोयखेत्तलोयस्स वि, णवरं अच्चासमओ नत्थि
अरूवी चउव्विहा, लोयस्स जहा अहेलोयखेत्तलोयस्स
एगम्मि आगासप्पण्मे । अलोयस्स णं भंते ! एगम्मि
आगासप्पण्मे पुच्छा ? । गोयमा ! णो जीवा णो जीवदेसा
तं चेव० जाव अणंतहि अगुरुयल्लुयगुणेहि संजुत्ते सव्वा-
गासस्स अणंतजागूणे, दव्वओ णं अहेलोयखेत्तलोए अ-
णंता जीवदव्वा अणंता अजीवदव्वा अणंता जीवाजीव-
दव्वा, एवं तिरियलोयखेत्तलोए वि, एवं उल्लोयखेत्तलो-
ए वि । दव्वओ णं अलोए णेवत्थि जीवदव्वा, णेवत्थि
अजीवदव्वा, णेवत्थि जीवाजीवदव्वा, णे अजीवदव्वदेसे०
जाव सव्वागासस्स अणंतभागूणे । कायओ णं अहेलोय-
खेत्तलोए० जाव ण कयाथि णामि० जाव णिच्चे, एवं० जाव
अलोए । जावओ णं अहेलोयखेत्तलोए अणंता वणप-
ज्जवा जहा खंदए० जाव अणंता अगुरुयल्लुयपज्जवा एवं०
जाव लोए । भावओ णं अलोए णेवत्थि वणपज्जवा०
जाव णेवत्थि अगुरुयल्लुयपज्जवा एगे अजीवदव्वदेसे०
जाव अणंतभागूणे ॥

(अलोए ण भंते ! इत्यादि) इदं च एवं जहेत्यान्तिदेशावेवं
दृश्यम्-“ अलोए ण भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवप्पदेसा,
अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पण्सा ? । गोयमा ! नो जीवा० जाव
नो अजीवप्पदेसा । एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुयल्लुय अणंतहि
अगुरुयल्लुयगुणेहि संजुत्ते सव्वागासे अणंतभागूणे ति । ”
तत्र सर्वाऽऽकाशमनन्तभागोनामित्यस्यायमर्थः-लोकसक-

णेन समस्ताऽऽकाशस्याऽनन्तभागेन स्यूनं सर्वाऽऽकाशमलोक इति । (अहेलोगखेत्तलोगस्स ण जंते । एगस्मि आगासप्पएसे इत्यादि) नो जीवा एकप्रदेशे तेवामनवगाहनात् बहूनां पुन-
र्जीवानां देशस्य प्रदेशस्याऽवगाहनादुच्यते- (जीवदेसा वि जीवप्पएसा वि ति) यद्यपि धर्मास्तिकायाऽऽद्यजीवकस्य नै-
कत्राऽऽकाशप्रदेशेऽवगाहते तथापि परमाणु द्वाणुकाऽऽदिद्रव्या-
णां कालद्रव्यस्य चावगाहनादुच्यते- (अजीवा वि ति) द्वा-
णुकाऽऽदिद्रव्यदेशानां स्ववगाहनादुक्तम्- (अजीवदेसा वि ति) धर्माधर्मास्तिकायप्रदेशयोः पुद्गलद्रव्यप्रदेशानां चाव-
गाहनादुच्यते- (अजीवप्पएसा वि ति) (एवं मज्झिमविर-
हिस्रो ति) दशमशतप्रदर्शिते त्रिकमङ्गे । "अहवा एगिदियदे-
सा य वेदियस्स य देसा " इत्येवंप्रकारो यो मध्यममङ्गस्त-
द्विरहितोऽसौ त्रिकमङ्ग एवमिति सूत्रप्रदर्शितमङ्गद्वयकपाऽ-
भ्येतव्यो, मध्यममङ्गस्येहाऽऽसम्भवात् । तथाहि- द्वान्मित्रस्यैक-
स्यैकत्राऽऽकाशप्रदेशे बहवो देशा न सन्ति, देशस्यैवानावादे-
वम् (आइल्लविरहिस्रो ति) " अहवा-एगिदियदेसा य वेदियस्स पएसे " इत्येवऽऽकपाद्यमङ्गकविरहितत्रिकमङ्ग एवमिति सूत्रप्रदर्शितमङ्गद्वयकपाऽभ्येतव्यः, आद्यमङ्गकस्येहाऽ-
ऽसम्भवात् । तथाहि- नास्त्येवैकत्राऽऽकाशप्रदेशे केवलिसमु-
दघातं ध्वनिकस्य जीवस्यैकप्रदेशसंभवोऽसक्यात्तानामेव भावा-
दिति । (अगिदियसु य तियमंगो ति) अनिच्छिद्यैकमङ्गकत्रय मपि सम्भवतीति कृत्वा तेषु तद्व्याख्यामिति । (कवी तद्वेत्ति)
स्कन्धा देशाः प्रदेशा अणवश्चेत्यर्थः । (यो धम्मरिथिकाय ति)
नोधर्मास्तिकाय एकत्राऽऽकाशप्रदेशो सन्नवत्त्वसंभवात् प्रदेशाव-
गाहितास्तस्येति । (धम्मरिथिकायस्स देसे ति) यद्यपि ध-
र्मास्तिकायस्यैकत्राकाऽऽकाशप्रदेशे प्रदेश एवास्ति तथाऽपि देशो-
ऽवयव इत्यनर्थान्तरत्वेनाऽवयवमात्रस्यैव विधत्तित्वात्किंरंश-
तायाश्च तत्र सत्या अप्यविवक्षितत्वात्कर्मास्तिकायस्य देश इ-
त्युक्तम् । प्रदेशस्तु निरुपचरित एवास्तीत्यत उच्यते- (धम्मरिथ-
िकायस्स पदेस्स ति) (एवमहम्मरिथिकायस्स वि ति) " नो अह-
म्मरिथिका ए अहम्मरिथिकायस्स देसे अहम्मरिथिकायस्स पदेसे " इत्येवमधर्मास्तिकायसूत्रं वाच्यमित्यर्थः । (अङ्कासमओ न-
रिय अकवी चउविह ति) ऊर्ध्वलोके अङ्का समयोनास्तीत्यु-
च्यते । अथोऽपि धर्मास्तिकायदेशाऽऽद्य ऊर्ध्वलोकस्यैकत्राऽऽ-
काशप्रदेशे भवन्तीति । (लोमस्स जहा अहेलोगखेत्तलोगस्स
एगस्मि आगासप्पएसे ति) अथोलोककृत्रलोकस्यैकत्राऽऽकाश-
प्रदेशे यद्वक्तव्यं युक्तं तल्लोकस्याप्येकत्राऽऽकाशप्रदेशो वाच्यमित्य-
र्थः । तच्चेदम्- " लोमस्स ण भंते । एगस्मि आगासप्पएसे किं
जीव पुट्ठा ? गोयमा । नो जीवो " इत्यादि प्राप्यत् । (अहेलोगखे-
त्तलो ए अणंता वप्पएज्ज वि) अथोलोकखेत्तलोकऽनन्ता ब-
र्ह्यपर्यव्याः, एकगुणकालकाऽऽदीनामनन्तगुणकालकाऽऽद्यवसा-
नानां पुद्गलानां तत्र जावात् । अथोलोकसूत्रे (नेवरिय अगदय-
ल्लुपपज्ज वि) । अगुरुलघुपर्यवोपेतद्रव्याणां पुद्गलाऽऽ-
दीनां । तत्राभावात् । अ० ११ श० १० उ० । प्रदेशशब्देन
जीवप्रदेशानामधृप्रकारकर्मपुद्गलैः सह संबन्धावबोधनाय,
दर्श० ४ तत्त्व । आब० । " पएस ति " पूर्वपद्गलो-
पाजीवप्रदेशा जीवप्रदेशा इति । यथा वीरो महावीर इति ।
एक एव चरमप्रदेशो जीव इत्यप्युपगमपरे जीवप्रदेशिकनिह-
वे, विशेष० । प्रकृष्टः पुद्गलास्तिकायदेशः प्रदेशः । परमाणौ,

अनु० । एकत्रिंशद्यणु, अनु० । प्रातिवेदिमके, दे० ना० १
वर्ग ३ गाथा ।

पएसकम्म-प्रदेशकर्मन्-न० । प्रदेशा एव पुद्गला एव यस्य वे-
द्यन्ते न यथा बद्धाऽऽक्षरप्रदेशमात्रतया वंद्यं कर्म प्रदेशकर्म । क-
र्मभेदे, स्था० ३ गा० ३ उ० ।

पएसग्ग-प्रदेशाग्ग-न० । प्रदेशप्रमाणे, स्था० ४ गा० ३ उ० ।

पएसघग्ग-प्रदेशघग्ग-त्रि० । निरन्ध्रे विधिरुप्रदेशे, औ० ।

पएसइया-प्रदेशार्थता-स्त्री० । प्रकृष्टो देशः प्रदेशः निवचनोऽशः
स चासावर्थेऽस्ति प्रदेशार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता । मुणपर्या-
याऽऽधारावयवतात्पर्यतायाय, स्था० १ गा० । प्रकृष्टा निर-
णो देशः प्रदेशः, स चासावर्थेऽस्ति प्रदेशार्थस्तस्य भावः प्रदे-
शार्थता । परमाणुत्वे, अनु० । ज० ।

पएसणय-प्रदेशनक-न० । उपदेशे, आ० सू० १ अ० । " प-
सणयं णाम उवएसो, कइदिहे खं जंते ! पएसणय पणसे । तं
जहा । " (इति 'पवेसणग' शब्दे वक्ष्यते)

पएसणाम(ण्)-प्रदेशनामन्-न० । प्रदेशानामायुःकर्मकस्याणां
नाम तथाविधा परिणतिः प्रदेशानाम् प्रदेशकपं वा नाम कर्मवि-
शेष इत्यर्थः । स्था० ६ गा० । प्रदेशानां प्रमिनपरिमाणाना-
मायुःकर्मदलिकानां नाम । परिणामादवे आत्मप्रदेशेषु कर्मप्रदे-
शानां सम्बन्धने जातगत्यवगाहनाकर्मणां प्रदेशकपे नामकर्म-
णि च । स० ।

पएसणामणिहत्ताल-प्रदेशनामनिधत्ताऽऽयुप्-न० । प्रदेशनामेन
प्रदेशनाम्ना च निधत्ते आयुषि, स० । ज० । स्था० ।

पएसत्त-प्रदेशत्व-न० । अविभागपुद्गले, द्रव्या० ११ अध्या० ।

पएसवंध-प्रदेशबन्ध-पुं० । जीवप्रदेशेषु कर्मप्रदेशेषु कर्मप्रदेशा-
नामगन्तान्तानां प्रति प्रकृतिप्रतिनियतपरिमाणानां सम्बन्धन-
रूपे बन्धने, स० ४ सम० । कर्मपुद्गलानां पदग्रहणं स्थितिर-
सनिरपेक्षदलिकसंख्याप्राधान्येनैव कर्णाति स प्रदेशबन्ध इति ।
कर्म० ५ कर्म० । क० प्र० । पं० सं० । (प्रदेशबन्धस्य सर्वा
वक्तव्यता 'बन्ध' शब्दे वक्ष्यते)

पएसय-प्रदेशक-पुं० । प्रधानं प्रकृष्टे आदौ, वा देशके, विशेष० ।
" तिष्ठे सुगहगहगप, सिद्धिपहपएसप बंदे । " विशेष० ।

पएससंकम-प्रदेशसंक्रम-पुं० । " पठई नीया वणं नीता " इति
यत्कर्मद्रव्यमन्यप्रकृतिस्वभावेन परिणामेन परिणाम्यते स प्रदेश-
संक्रमः । उक्तं च- " जं दलियमनपगई, निज्जइ सो संक्रमो प-
सस्स । " स्था० ४ ठा० २ उ० । वं० स० । (" सामान्यलक्षणं
प्रदः, साधनाऽऽदिप्ररूपणा । उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमस्यामीति प्रदे-
शसंक्रमस्य वक्तव्यता 'संक्रम' शब्दे वक्ष्यते)

पएससंतकम्म(ण्)-प्रदेशसत्कर्मन्-न० । सत्ताकर्मभेदे, क०
प्र० १० प्रक० । प० सं० । ('संतकम्म' शब्दे व्याख्या)

पएसणंतय-प्रदेशानन्तक-न० । आकाशप्रदेशानामानन्त्ये अ-
नन्तकनेदे, स्था० १० गा० ।

पएसोपगया-प्रदेशानेकता-स्त्री० । बहुप्रदेशस्वभावे, द्रव्या०
१२ अध्या० ।

पएसि (५)-प्रदेशिन-पुं० । स्वनामख्याते श्वेताम्बिकानग-
रीराजे प्राच्यभवे सूर्याभदेवे, रा० ।

तत्कथा-

महिष्ठिए महज्जुतीए महाजसे महामोक्खे महाणुजागे
सूरियाजे देवे । अहो नं भंत ! सूरियाजे देवे महिष्ठिए० जाव
महाणुजावे, सूरियाजेणं जंते ! देवेणं सा दिव्वा देवही
सा दिव्वा देवजुई दिव्वा देवाणुजागे किष्सा
अप्पे किष्सा पत्ते किष्सा अजिसमसागते, पुक्खभवे के
आमि, किंणामए वा, किंणुत्तएणं वा कयरंसि वा
गामंसि वा ० जाव सम्मिवेसंसि वा किं वा दच्चा किं वा
भुच्चा किं वा समायरिता कस्म वा तहारूवस्स वा सम-
णस्स वा मल्लणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियसुवयणं
सोक्खा णिस्सम्म तेणं सूरियाजेणं देवेणं सा दिव्वा दे-
वही० जाव देवाणुजागे अप्पे पत्ते अजिसमसागते ? गोयमा-
दिममणं जगवं महावीरे भगवं गोयम त्ति आमंतेत्ता एवं
बयासी-एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समयेणं
इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे केकयप्पे णाम जणवए
होत्था रिद्धित्थिमियसमिद्धे तत्थ नं केकयप्पे जणवए
सेयंबिया णामं एगरी होत्था रिद्धित्थिमियसमिद्धा
० जाव पडिस्सुवा । तीसे णं सेयंबियाए एगरीए बहिया
उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए एत्थ णं मिगवणे णामं
अज्जाणे होत्था रम्मे णंदणवणप्पगासे सच्चोउयपुप्फ-
फलसमिद्धे सुहसुरभिसीयसाए क्कायाए सच्चतां चव सम-
णवप्पे पासादीए० जाव पडिस्सुवा । तत्थ णं सेयंबियाए ए-
गरीए पएसि णाम रावा होत्था महया हिमवंत
जाव विहरति अधम्मिए अधमिद्धे अधम्मक्खाई अध-
म्माणए अधम्मपलोई अधम्मपजणणे अधम्मसीलसमुयारे
अधम्मणे चव वित्ति कप्पेमाणे हण जिंद जिंद पवत्तएपावे
कोपे वंरे रोहे खोहे सोहितपाणी साहसिए उक्कवणवंच-
णवायाणि बभिकुरुक्कवदसंपआंगबहुले णिस्सीले णि-
च्चते णिग्गुणे णिम्मेरे णिपक्खवाणपोसहोववासे बहूणं द-
पयवउप्पयमिबपसुपक्खिसरीसबाणं घाताए बहाए उच्च-
यणाए अधम्मकेळ समुद्धिए गुरूणं णो अज्जुद्धेति णो
विणयं पजंजइ, सयस्स वि णं जणवयस्स णो सम्मं करं वा
भरं वा वित्ति पवत्तेइ । तस्स णं पदेसिस्स रणो सूरियकंता
णामं देवी होत्था सुकुमालपाणिपाया, धारिणीवसुओ ।
पएसिणा रणा सक्कि अणुरत्ता० जाव विहरति । त-
स्स णं पदेसिस्स रणो जेहे पुत्ते सूरियकंताए देवीए अत्त-
ए सूरियकंते णामं कुमारं होत्था सुकुमालपाणिपाए ० जाव
पडिस्सुवे । ते णं सूरियकंते कुमारं युवराया वि होत्था । पए-

सिस्स रणो रज्जं च रणं च बलं च वाहणं च कोमं च
कोडागारं च पुरं च अंतउरं च जणवयं च समयेव पच्चु-
वेक्खपाणे पच्चुवेक्खमाणे विहरति । तस्स णं पदेसि-
स्स रणो जेहेभाउवयंसए चित्ते णामं सारही होत्था अ-
हे० जाव बहुजणस्स अपरिज्णए सामभेयदंउवप्पयाण-
अत्थमत्थइहामइविमारए उप्पत्तियाए वेणइयाए काम्मियाए
पारिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेते पएसिस्स रणो
बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य कुमुबेसु य मंतसु य गुज्जेसु
च रहस्सेसु य णिच्छएसु य ववहारेसु आपुच्छणिज्जे पडि-
पुच्छणिज्जे मेढीपमाणे आधारे आलंबणे चक्खूजए सच्च-
हाणमवज्जामियासु लक्खपच्चए विदिस्सवियारे रज्जधुरचि-
तए यानि होत्था । तेणं कालेणं तेणं समयेणं कुणाज्जा णामं
जणवए होत्था रिद्धित्थिमियसमिद्धे । तत्थ नं कुणालाए
जणवए सावत्थी णामं एगरी होत्था रिद्धित्थिमियसमि-
द्धा० जाव पडिस्सुवा । तीसे णं सावत्थीए एगरीए बहिया
उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए कोट्टए णामं चेइए होत्था पो-
राणे० जाव सुरम्मे पासादीए दरिसणिज्जे । तत्थ णं साव-
त्थीए एगरीए पएसिस्स रणो अंतवासी जियसत्तू णामं
रावा होत्था, महया हिमवंत० जाव विहरइ तए णं पदेसी
रावा अमया कयाई महत्थं महग्घं महरिहं विउल्लं रायारिहं
पाहुनं सज्जावेइ सज्जावेइत्ता चित्तं सारहिं सदावेइ, सदावेइत्ता
एवं बयासी-गच्छइ णं तुमं चित्ता ! सावत्थं एगरीं, जियस-
त्तुस्स रणो इमं महत्थं ० जाव पाहुनं उववेति । जाई तत्थ
रायकज्जाणि य रायणिउत्ते य रायववहारे य ताई जियस-
त्तुणा सक्कि समयेव पच्चुवेक्खमाणे पच्चुवेक्खमाणे विह-
राहि त्ति कहु विसज्जिते । तए णं से चित्ते सारही पएसि-
णा रणा एवं वुत्ते समाणे इहत्तुइ ० जाव पडिमुणित्ता तं
महत्थं० जाव पाहुनं गिएइइ, पएसिस्स रणो अंतियाओ
पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिक्का सेयंबि एगरीं मज्जं
मज्जेणं जेणेव सए गिहं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
तं महत्थं० जाव पाहुनं उवेइ, कोमुंबियपुरिसे सदावेति, सदावे-
इत्ता एवं बयासी-खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! सअत्थं
जाव चाउग्घंटं आसरहं जुत्तामेव उववेइह ० जाव पच्च-
प्पिणइ । तते णं ते कोमुंबियपुरिसा चित्तसारहिस्स एयमहं
विणएणं पडिमुणेति, पडिमुणेइत्ता इहत्तुइ ० जाव हियया
खिप्पामेव सअत्थं ० जाव जुळ्ळसज्जं चाउग्घंटं आसरहं
जुत्तामेव उववेइति, तमाणत्तियं पच्चपिणंति । तते णं से
चित्ते सागही कोमुंबियपुरिसं अंतिए एवमहं सोखाणि-
सम्म इहत्तुइ ० जाव हियए एहाए कयबलिकम्मे कयकोउय-
मंगलपायाच्चित्ते संणक्खक्खम्मियकवयउप्पीअियसरास-

अपहृष्टं पिण्डमेविज्जविमलवराविन्धपट्टे गहियाउहपहरणे
महत्थं जाव पाहुनं गिएहइ, गिएहइत्ता जेणेव चा-
उग्यंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता चाउग्यंटे
आसरहं कुरूहति, बहहिं पुरिसेहिं सख्खं जाव गहियाउह-
पहरणेहिं सख्खि संपरिवुहं सकोरंमद्वदामेणं उभेणं धरि-
उजमाणेणं महया जरुचरगरहपहकरवंदपरिक्खित्ते मयातो
गिहातो णिगच्छति, सेयंविषया एगरीए मज्जं मज्जेणं
णिगच्छइ, णिगच्छइत्ता सुहेहिं वासेहिं पायरासए-
हिं णाइविकट्टेहिं अंतरावामेहिं वसमाणे केययइस्स
जणवयस्स मज्जं मज्जेणं जेणेव कुणात्ता णाम
जणवए जेणेव सावत्थी एगरी तेणेव उवागच्छति,
तेणेव उवागच्छिता सावत्थीए एगरीए मज्जं मज्जेणं
अणुपविसति, जेणेव जियमत्तुस्स रत्तो गिहे जेणेव वा-
हिरिया उवट्ठाणमात्ता तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता
रहं उवेति, रहं उवेइत्ता रहातो पक्खोरुजति तं महत्थं जाव
पाहुनं गिएहइ, जेणेव अर्द्धभतरिया उवट्ठाणमात्ता जेणेव
जियसत्तू राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता त्रिय-
सत्तूरायं करयलपरिगहियं जाव कहु जएणं बिजएणं व-
प्पावेइ, वप्पावेइत्ता तं महत्थं जाव पाहुनं उवणेति । तते णं से
जियसत्तू राया चित्तस्स सारहिस्स तं महत्थं जाव पाहुनं
पनिच्छइ, चित्तं सारहिं सकारेति, सम्माणेति, पक्खिसज्जेइ,
रायमगमोगाढं आवासं दक्षयति । तते णं से चित्ते सारही
विसज्जिणं समाणे जियसत्तुस्स रत्तो अंतिपाओ पक्खिणि-
कयमइ, जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणमात्ता जेणेव चाउग्यंटे आ-
सरहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता चाउग्यंटे आसरहं कुरू-
हति, कुरूहइत्ता सावत्थीए एगरीए मज्जं मज्जेणं जेणेव
रायमगमोगाढं आवासं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइ-
त्ता तुरए णिगिएहइ, रहं उवेति, उवेइत्ता रहातो पक्खोरुजति,
एहाए कयवन्निकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुच्छपावेसा-
इं मंगलाइं वत्थाइं पवरपरिहिते अप्पमहग्गाभरणालं कियस-
रिणिमियभुत्तुत्तरागए बि य णं समाणे पुव्वावरएह-
कालममयंसि गंभवोहिं एारएहिं उयनविज्जमाणे उव-
गाज्जमाणे उवलाक्षिज्जमाणे इहे सहफरिसरमरुवगंधे
पंचविहे माणुस्सए कामजोगे पक्खुवममाणे बिहरति ।
तेणं काभेणं तेणं समएणं पामावच्चिज्जे * केसी एां कु-
मारसमणे जाइसंपसे कुलसंपसे बलसंपसे रूवसंपसे वि-
णयसंपसे जाणसंपसे दंसणसंपसे चरिससंपसे द्वाज्जा-
संपसे लाववसंपसे ओपंभी तेयंभी वच्चंसी जसंभी
जियकोहे जियमाणे जियमाए जियलोजे जियणिदे जिति-

दिए जियपरीसहे जीवियासमरणभयविप्पमुक्कं तवप्पहा-
णे गुणप्पहाणे करणप्पहाणे चरित्तप्पहाणे णिग्गहप्पहाणे
णिच्छयप्पहाणे अज्जवप्पहाणे महवप्पहाणे द्वाववप्पहा-
णे खंतिप्पहाणे मुत्तिप्पहाणे विज्जप्पहाणे मंतप्पहाणे बं-
जप्पहाणे वेदप्पहाणे णयप्पहाणे णिगमप्पहाणे सख्खप्पहाणे
(मोयप्पहाणे) सोयप्पहाणे नाणप्पहाणे दंसणप्पहाणे चा-
रित्तप्पहाणे चउदमपुव्वी चउणाणोवगए पंचहिं अण-
गारसएहिं सख्खि संपरिवुहं पुव्वाणुपुव्वे चग्माणे गामा-
णुगामं इइज्जमाणे सुहं सुहणं विहग्माणे जेणेव सावत्थी
एगरी जेणेव कोट्टए चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ-
इत्ता सावत्थीए एगरीए बहिया कोट्टए चेइए अहापनिस्सं
उगहं उगिणिहत्ता संजमेणं तवमा अप्पाणं भावेमाणे
विहरति । तए णं सावत्थीए एगरीए भिघाणगतियचउ-
कचचरचउम्मुहमहापहेसुमहया जणसदेइ वा जणकलकलेइ
वा जाव परिसा पज्जुवासति । तते णं तस्स चित्तसारहिस्स
महाजणमहं च जणकलकलं च सुणेत्ता पामेत्ता इमेया-
रूवे अज्जतरियं जाव समप्पज्जित्था-किं णं अज्ज सा-
वत्थीए एगरीए इंदमहेइ वा खंदमहेइ वा एवं रुदमहेइ
वा मउंदमहेइ वा वेसमणमहेइ वा एाणमहेइ वा नूयमहेइ
वा जकखमहेइ वा धूजमहेइ वा चेइयमहेइ वा रुक्ख-
महेइ वा गिरिमहेइ वा दरिमहेइ वा अवडमहेइ वा एदी-
महेइ वा सागरमहेइ वा जेण इमे बहवे उग्गा उग्गुत्ता
जोगा राइणा खत्तिवा दक्खिणुकारव जाव इग्गा इज्ज-
पुत्ता एहाया कयवन्निकम्मा जहोववाइए तहेव अप्पेगइया
इयगवा जाव अप्पेगइया पादचारविहारेणं महया वंदा
वंदएहिं णिगच्छति, एवं संपहेइ, संपहेइत्ता कंछुडपुरिसं
सहावेइ, सहावेइत्ता एवं बयासी-किं णं देवाणुप्पिया ! अज्ज
सावत्थीए एगरीए इंदमहेइ वा जाव सागरमहेइ वा
जेण इमे बहवे उग्गा णिगच्छति ? तते णं से कंछुडपुरिसे
केस्मिन् कुमारसमणस्स आगमणोगहियं विणच्छियंति चित्तं
सारहिं करयलपरिगहियं जाव वप्पावेत्ता एवं बयासी-
णो खलु देवाणुप्पिया ! अज्ज सावत्थीए एगरीए इंद-
महेइ वा जाव सागरमहेइ वा, जे णं इमे बहवे जाव वंदा
वंदएहिं णिगच्छति, एवं खलु देवाणुप्पिया ! पासावच्चिज्जे
केसी एां कुमारसमणे जातिसंपएणे जाव इइज्जमाणे
इहमागते जाव विहरइ । तेणं अज्ज सावत्थीए बहवे उग्गा
जाव इग्गा इग्गपुत्ता अप्पेगइया वंदगवचियाए जाव
महया वंदा वंदएहिं णिगच्छति । तते णं से चित्ते सारही
कंछुडपुरिसस्स अंतिए पथमहं सोष्ठाणिस्सम्प हट्ठुहं जा-
व हियए कोकुंबियपुरिसे महावेइ, सहावेइत्ता एवं बयासी-
खिप्पावेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्यंटे आसरहं जुत्तामेव

उवद्वेह ० जाव सत्थओ जाव उवद्वेवति । तते णं मे चित्ते सारही एहाए कयवसिकम्पे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते मु-
ष्ण्णवेमाई मंगलाई वत्थाई पवरपरिहिते अप्पमहग्ग्याभर-
णाअंकियसरीरे जेणेव चाउग्घट्टे आमरहे तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छइत्ता चाउग्घट्टे आमरहं दुरूहति, दुरूहइ-
त्ता सकोरिंटमद्वदापेणं छत्तेणं धरिज्जपाणेणं महया भ-
रुचमगरहपहगरवंदपरिखित्तं सावत्थीए णयरीए मज्जं मज्जे-
णं णिग्गच्छइ, जेणेव कोष्ठए चेइए जेणेव केसी कुमारसम-
णे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता केसिस्स कुमारस-
मणस्स अदूरसामंते तुरए णिगिहति, रहं ठवेति,
रहाओ पवोरुहति, जेणेव केसी कुमारसमणे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता केमि कुमारसमणं तिकखुत्ता
आयाहिणपयाहिणं करेइ, वंदति, णमंसति, णमंसत्ता
एवचामसे णाइदूरे सुस्सूममाणे णमंसमाणे अजिमुहं
पंजझिउमे विणएणं पज्जुवामेइ । तते णं केसी कुमारस-
मणे चित्तस्स मारहिस्स नीमे महतिमहाअयाए महत्ताए
पारिमाए चाउज्जामं धम्मं कहेइ । तं जहा-सव्वाओ पा-
णाइवायाओ वेरमाणं, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमाणं,
सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमाणं, सव्वाओ मेहुणट्ठाणा
ओ वेरमाणं । तते णं सा महतिमहाअयाए महत्ताए
सिकुमारस्स समणस्स अतिए धम्मं सोच्चा द्दट्ठु ० जाव
हियया वंदित्ता णमंसित्ता जामेव दिमि पाउव्भया तामेव
दिसि पणिगया । तते णं से चित्ते सारही केमिस्स कुमारे-
समणस्स अतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म द्दट्ठु ० जाव हि-
यए उट्ठाए उट्ठेति, केसि कुमारसमणं तिकखुत्ता आयाहिण-
पयाहिणं करेइ, वंदइ, णमंसति, णमंसित्ता एवं वयासी-स-
इहामि णं भंते ! णिग्गंथे पावयणे, पत्तियामि णं जंते ! णिग्गंथे
पावयणे, रोएमि णं जंते ! णिग्गंथे पावयणं, अब्भुट्ठेमि णं
जंते ! एवमेयं जंते ! तद्धमेयं जंते ! अविहमेयं भंते !
असंदिद्धमेयं जंते ! इच्छियपनिच्छियमेयं जंते ! सव्वेणं
एसमहे, से जहा तुज्जे वयह त्ति कट्ठु वंदइ, णमंसति, एवं
वयासी-जहा णं देवाणुप्पियाणं अतिए बहुवे उग्गा
जंगा ० जाव इब्भा इब्भपुत्ता चित्त्वा हिरणं चित्त्वा सुवमां
एवं धणधणवत्तवाहणकोसं कोट्ठागारं पुरं अंतेउरं
चित्त्वा विउल्लं धणकणगरयणमणिमोत्तियं संखसिलप्प-
वाअं संतसारसावतेयं विच्छइत्ता विगोवत्ता दाणं दा-
इत्ता परिभाइत्ता मुंके जवित्ता आगाराओ अणगारियं
पव्वयंति, एणं स्वयु अहं तथा संचाएमि चित्त्वा हिरणं तं चेव
जाव पव्वइत्ता अहं णं देवाणुप्पियाणं अतिए पंचाणु-
व्वइयं सत्तसिक्खावयं पुवालसविहं गिहियम्मं पडिवाजि-
त्ताए । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पणिवंधं कहेह ।

तते णं से चित्ते सारही केमिस्स कुमारसमणस्स अ-
तिए पंचाणुव्वइयं ० जाव गिहियम्मं उवमंपज्जित्ता णं
विहरति । तते णं चित्ते सारही केसिकुमारसम-
णस्स णं वंदति, णमंसति, जेणेव चाउग्घट्टे आमरहे तेणेव
पहागत्थगमणाए चाउग्घट्टे आमरहं दुरूहति, जामेव दिसि
पाउव्वणु तामेव दिमि पणिगए । तेणं मे चित्ते सारही
समणोवामए जाते अहिगयजीवाजीवे उवद्वद्वपुष्पपावे
आमवसंवरणिज्जरणकिरियाहिगराणबंधमोक्खकुमहे अ-
साहेउजे देवामुराणागजक्खरक्खमकिप्पकिप्पुसिमगरुअगं-
धव्वमहारगाइएहिं देवगणेहिं णिग्गंथाओ पावयणाओ अ-
णतिक्रमणिज्जे णिग्गंथे पावयणे णिस्संकिए णिकंखिण
णिव्वित्तिगिच्छे लच्छे गहियट्ठे अहिगयट्ठे पुच्छियट्ठे
विणिच्छियट्ठे अट्ठिमिजपेम्माणुरागरत्ते अयमाउसो ! णि-
ग्गंथे पावयणे अट्ठे अयं परमहे, सेमे अणट्ठे, चाउदमद्वमु-
हिद्वपुष्पिमासिणीसु पणिपुष्पपोमहं सम्मं अणपालेमाणे
ऊमियफाअहे अवगयपुव्वारे चियत्तंतेउरपरपरप्पेवसे समणे
णिग्गंथे फामुणं एमणिज्जेणं अमणपाणखाइममाइमेणं
पीठफलममेज्जामंथारणं वत्थपडिग्गट्ठकं वत्थपायपुच्छेणं
ओमद्वभेसउजेण य पणिअजेमाणे पणिअभेमाणे बहुहिं
सीलव्वयगुणवेरमाणपच्चक्खवाणपोमहोववामेहिं अप्पाणं भा-
वेमाणे जाइं तत्थ रायकउज्जाणि य ० जाव गयववट्टारे
वि जियमत्तुणा सद्धिं समयमेव पच्चुवेक्खमाणे वि-
हरति । तते णं से जियमत्तु राया अस्सया कयाइ महत्थं ०
जाव पाहुं सउजेइ, चित्तं सारहिं महावेइ महावेइत्ता एवं
वयासी-गच्छइ णं तुमं चित्ता सेयंविंयं णारिं पणसिस्स
रणो इमं महत्थं ० जाव पाहुं उवणेहि, ममपाउग्गहणं जहा
जणियमवित्तममंदिक्कं वयणं विम्वेहि । तत्त कट्ठु विमज्जिण ।
तते णं से चित्ते सारही जियमत्तुणा रणा विमज्जिण
समाणे तं महत्थं ० जाव गिहइ, जियमत्तुस्स राणो अंतियाओ
पणिणिकखपति, सावत्थीए णगरीए मज्जं मज्जेणं जेणेव
रायमग्गमोगाडे आवासमे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
तं महत्थं ० जाव उवेइ, एहाए ० जाव सरिरे सकोरिंटछत्तेणं
पायचारविहारेणं महया पुस्सपरिमपरिखित्तं रायमग्ग-
मोगाढाओ आवासओ णिग्गच्छइ, जेणेव कोष्ठए चे-
इए जेणेव केसी कुमारसमणे तेणेव उवागच्छइ, के-
सीकुमारसमणस्स अतिए धम्मं सोच्चा ० जाव उट्ठाए
उट्ठिण ० जाव एवं वयासी-एवं स्वयु अहं भंते ! जि-
यमत्तुणा रणा पणसिस्स रणा इमं महत्थं ० जाव उवणेहि
त्ति कट्ठु विमज्जिण । तं गच्छामि णं अहं भंते ! सेयंविंयं ण-
गंरि, पासादी णं जंते ! सेयंविंया णगरी, एवं दरसणिज्जा णं

जंते ! सेयंविद्या णगरी, अभिरूपा णं जंते ! सेयंविद्या ण-
गरी, समोसरह णं जंते ! तुज्जे सेयंविद्यं णगरि । तते णं
केमी कुमारसमणे चित्तेणं सारहिणा एवं बुत्ते समाणे
चित्तेस्म सारहिस्म एयमट्टे णो आढाति, णो परिजाणाति,
तुसिणीए मंचिट्ठति । तते णं से चित्ते सारही केमि कुमार-
समणं दोच्चं पि एवं बयासी-एवं खलु अहं जंते ! जियस-
त्तुणा पण्णिस्म रणणो इमं महत्तयं जाव विमज्जिण, तं चेव
जाव समोसरह जंते ! तुज्जे सेयंविद्यं णगरि । तए णं
केमी कुमारसमणे चित्तेणं सारहिणा दोच्चं पि तच्चं पि एवं
बुत्ते समाणे चित्ते सारहिं एवं बयासी-चित्ता ! मे जहा-
णामए वणमंके मिया किण्हं किण्होभामे जाव पकिरूवे, मे
नूणं चित्ता ! वणमंके, तेसिं बहूणं दुपयचउपयमियपसुय-
विखमरीमिवाणं अजिगमणिउजे ? । इता अजिगमणिउजे ।
तंमि च णं चित्ता ! वणमंकेमि बहूवे जिलुंगा णाम
पावमुमणा परिवसंति, जे णं तेसिं बहूणं दुपयचउप-
यमियपसुपविखमरीमिवाणं चेव मममोणियं आहारंति, मे
णुणं चित्ता ! वणमंके तेसिं बहूणं दुपयचउपयसरीमिवा-
णं अजिगमणिउजे ऐति(?) कम्हा ? । जंते ! मोनमणे । एवा-
मेव चित्ता ! तुज्जे पि सेयंविद्याए णगरीए पदेसी णामं
राया परिवसइ अश्रिणणं जाव णो सभं करभरवित्ति प-
वत्तेति, णं कइं अइं चित्ता ! सेयंविद्याए णगरीए समो-
रिम्मामि । तए णं से चित्ते सारही केमीकुमारसमणं एवं
बयासी-किं णं जंते ! तुज्जे पण्णिणा कायसं ? । अ-
स्थि णं जंते ! सेयंविद्याए णगरीए अमणे बहूवे ईम-
रतलवरं जाव मत्तवाट्ठपजितित्ता, जे णं देवाणुपिया !
वंदिस्मंति, णमंसिस्मंति जाव पज्जुवामिस्मंति, विउलेणं
अमणपाणखाडममाइमेणं पकिन्नानिस्मंति, पडिहारिणं
पाडफलगमेज्जामंथागणं उवणिमंतिस्मंति । तते णं से के-
मी कुमारसमणे चित्ते सारह । एवं बयासी-अविद्याइं
चित्ता ! समोसरहमाओ । तए णं से चित्ते सारह ।
केमीकुमारसमणं वंदइ, णमंसइ, केमिस्म कुमारसमणस्म
अंतियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पकिण्णिकखमइ, जे-
णेव सावत्थी णगरी जेणेव रायमगमंगादे आवा-
मे तेणेव उवागच्छइ, कोमुविद्यपुरिमे सहावेइ, मदा-
वेइत्ता एवं बयासी-खिप्पामेव भो देवाणुपिया !
चाउग्घंटे आसरहं जुत्तामेव उवट्ठवेइ, जहा सेयंविद्याए
णगरीए णिगच्छइ, तहेव जाव समाणे कुणालाए ज-
णवयस्म मज्जं मज्जेणं जेणेव केकयस्से जणवए जेणेव
सेयंविद्या णगरी जेणेव मियवणे उज्जाणे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता उज्जाणपालए सहावेइ, मदावे-
इत्ता एवं बयासी-जया णं देवाणुपिया ! पासावच्चिजे

केमी णामं कुमारसमणं वंदिज्जाइ, णमंसिज्जाइ, वंदित्ता
णमंसित्ता अहापकिरूवं उगगहं अणुजाणेज्जाइ, अ-
णुजाणित्ता पाडिहारिणं पीडफलगं जाव उवणिमंति-
ज्जाइ, एयमाणत्तियं खिप्पामेव पक्खणिज्जाइ । तते णं
ते उज्जाणपालगे चित्तेणं सारहिणा एवं बुत्ता समाणा
इट्ठुट्ठा जाव हियया करयन्नपरिगगहियं जाव एवं ब-
यासी-तइ त्ति आणाए विणएणं चेव वयणं पकिमुणं-
ति । तते णं चित्ते सारही जेणेव सेयंविद्या णगरी तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सेयंविद्याए णगरीए मज्जं म-
ज्जेणं अणुपविसइ, अणुपविमइत्ता जेणेव पण्णिस्म र-
णणो गिहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणमाद्धा तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता तुरए णिगिहइ, तुरए णिगिहइत्ता
रहं उवेइ, उवेइत्ता रहातो पचोरुभेइ, पचोरुभेइत्ता महत्तं
जाव गिहइ, जेणेव पदेसी राया तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता पण्णि रायं करयन्नं जाव वच्चावत्ता महं जाव
उवणेति । तते णं से पण्णी राया चित्तेस्म सारहिस्म तं म-
हत्तं जाव पटिच्छइ, पकिच्छइत्ता चित्ते सारहिं सकारंइ,
सम्माणेइ । पकिविमज्जेइ तए णं से चित्ते सारही पदेसिणा
रत्ता विमज्जिते समाणे इट्ठुट्ठ जाव हियए पण्णिस्म र-
णो अंतियाओ पकिण्णिकखमइ, जेणेव चाउग्घंटे आसरहे
तेणेव उवागच्छइ, चाउग्घंटे आसरहं उरुइति, उरुइत्ता
सेयंविद्याए णगरीए मज्जं मज्जेणं जेणेव सए मेहे तेखेव उ-
वागच्छइ, तुरए णिगिहइ, रहं उवेइ, रहाओ पचोरुभेइ, एहाए
जाव उरिपे पामायवरणए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं बत्तीमं
विहवइएहिं णाहएहिं वरतरुणीसंपउत्तेहिं उवणिज्जमाणे
उवणिज्जमाणे इट्ठे सदे फरिमे जाव विहरति । तते णं
केमी कुमारसमणे अण्णया कयाइं पाडिहारियं पीडफलगसे-
ज्जाअंथारणं पक्खणिणेइ । सावत्थीओ कोट्टयाओ चेतियाओ
पकिण्णिकखमइ, पंचहिं अण्णगामएहिं जाव विहरमाणे जे-
णेव केकयस्से जणवए सेयंविद्या णगरी जेणेव मियवणे
उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, अहापकिरूवं उगगहं उगि-
णित्ता संजमेणं तवसा अण्णायं जावमाणे विहरइ । तते
णं सेयंविद्याए णगरीए सिंघादणं जाव महया जणसहेइ
बा जाव परिसा णिगच्छइ । तते णं ते उज्जाणपालगे इ-
मंसे ओमपिणीए दाच्छइ समाणा इट्ठुट्ठ जाव हियए
जेणेव केमी कुमारसमणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
केमीकुमारसमणं वंदइ, णमंसइ, अहापकिरूवं उगगहं अणु-
जाणंति, पाडिहारिणं जाव संथारणं उवणिमंति, णामं
गोयं पुच्छंति, पुच्छइत्ता धारंति, अण्णमएणं एवं बयासी-
जस्म णं णामं देवाणुपिया ! चित्ते सारही दंसणं कंसइ, दं-
सणं पत्थेइ, दंसणं पीहेइ, दंसणं अजिहसइ, जस्स णं णामगो-

यस्स वि सवणयाए हट्ठुडु० जाव हियए जवइ, मे णं केसी कुमारसमणे पुन्वाणुपुण्वि चरमाणे मामाणुगामं वृद्धजयाणे इहमागए, इह संपत्ते, इह समोसहे इहेव मेयंविद्याए णगरीए बहिया मियवणे उज्जाणे आहापदिस्सुवं० जाव विहरइ । तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! चित्तस्म सारहिस्स एयमहुं पियं णिवेदेमो, पियं ते जवइ, अणमणस्स अंतिए एयमहुं पडिमुणंति, पडिमुणंतिता जेणेव सेयंविद्या णगरी जेणेव चित्तस्म सारहिस्स घरे जेणेव चित्ते सारही तेणेव उवागच्छइ, चित्तं सारहिं करयइ० जाव बद्धावेति, बद्धावेत्ता एवं बयासी-जस्स णं देवाणुप्पिया ! तंमणं कंयति० जाव अजिलमति, जस्स णं णामगोयस्स वि सवणयाए हट्ठुडु० जाव भवइ, मे णं अयं पासावचिज्जे केमी णामं कुमारसमणे पु-
न्वाणुपुण्वि चरमाणे० जाव समोसहे० जाव विहरति । तए णं मे चित्ते सारही तेसिं उज्जाणपाह्मगाणं अंतिए एयमहुं सोच्चा णिसम्म हट्ठुडु० जाव आमणाओ अउनुद्वेइ, पा-
यपीढाओ पञ्चोरुहति, पाह्मयाओ मुयति, मुयइत्ता एगमाडियं उत्तगसंगं करेइ, करेइत्ता अंजलिमजालियइत्थे केसीकुमा-
रसमणाभिमुहं सत्तडुगयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छइत्ता कर-
यइपरिगाहियं एवं बयासी-णमोऽत्थु णं अरहंताणं० जाव संपत्ताणं, णमोऽत्थु णं केमिस्स कुमारसमणस्स मम धम्मया-
रियस्स धम्मोवणमिस्स, वंदामि णं भगवं तत्थ य इहगए ति कहुं वंदति, णमंसति, उज्जाणपालए विउल्लेणं वत्थगंधमद्धा-
लंकारेणं सक्कारेति, मम्मणेति, विउल्लेणं जीवितारिहं पीइ-
दाणं दइयति, पविमिज्जेति, कोहुवियपुरिमे सदावइ, सदा-
वेइत्ता एवं बयासी-खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! चाउग्घंटे आसरहं जुत्तामेव उवट्ठवेह० जाव पञ्चप्पिणइ । तने णं ते कोहु-
वियपुरिसे खिप्पामेव सच्छत्तं सज्जयं० जाव उट्ठवेत्ता तए त-
माणत्तियं पञ्चप्पिणंति । से चित्ते सारही कोहुवियपुरिमाणं अंतिए एयमहुं सोच्चा णिसम्म हट्ठुडु० जाव हियए एहाए कयवत्तिकम्म० जाव मरीरे जेणेव चाउग्घटे० जाव हुराहिता सकोरिं० महुया जरुवरुकरेणं तं चेव पउजुवासइ, धम्मक-
हा० जाव । तए णं से चित्ते सारही केमिस्स कुमारसमणस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठुडुहे सहेव एवं बयासी-
एवं खलु जंते ! अउहं पदेमी राया अधम्मिए० जाव म-
इस्स वि जणवयस्स णो मम्मं करजरं पवसेति, तं जइ णं देवाणुप्पिया ! पदेमिस्स रणो धम्ममाइक्खेज्जा बहुगुणु-
त्तरं खलु होज्जा पदेमिस्स रणो, तेमि णं बहूण य हपयचउप्पयभिगपमुपक्खिमरीमिवाणं, तं जइ णं देवाणु-
प्पिया ! पदेमिस्स रणो धम्ममाइक्खेज्जा बहुगुणुत्तरं फलं होज्जा तेमि णं बहूणं समणमाहणजिक्खुयाणं, तं जइ

णं देवाणुप्पिया ! पदेमिस्स बहुगुणुत्तरं होत्था जणवयस्स । तए णं केमी कुमारसमणे चित्तं सारहिं एवं बयासी एवं खलु चउहिं ठाणेहिं चित्ता ! जीवा केवल्लिपणत्तं धम्मं णो लभे-
ज्जा सवणयाए, तं जहा आरामगयं वा उज्जाणगयं वा स-
पणं वा माहणं वा णो अजिगच्छति, णो वंदति, णो णमंसति, णो सक्कारेति, णो संपाणेइ, णो कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइयं पि व पउजुवासति, णो अट्ठातिहेउहिं पसिणाइवागरणाइं पुच्छइ, एएणं ठाणेणं चित्ता ! जीवे केवल्लिपणत्तं धम्मं णो लभति सवणयाए । उवस्सयगयं समणं वा तं चेव० जाव एएणं बीयट्ठाणेणं चित्ता !० जाव केवल्लिपणत्तं ध-
म्मं णो लभति सवणयाए । गोयरगगयं समणं वा० जाव णो पउजुवासइ, णो विउल्लेणं असणपाणखाइमसाइमणं पडित्ताजेइ, णो अट्ठाइं० जाव पुच्छति, एएणं वि ठाणेणं चित्ता । जीवे केवल्लिपणत्तं धम्मं णो लभइ सवणयाए । जत्थ वि णं सवणेणं वा माहणेणं वा सच्छि अभिसमणा-
गच्छइ, तत्थ वि य णं इत्थेण वा वत्थेण वा अप्पाणं आ-
वरित्ता चिउइ, एएणं ठाणेणं केवल्लिपणत्तं धम्मं णो लजइ सवणयाए । एएहिं चउहिं ठाणेहिं जीवे केवल्लिप-
णत्तं धम्मं णो लभइ । चित्ता ! चउहिं ठाणेहिं जीवे केवलि-
पणत्तं धम्मं लजइ सवणयाए । तं जहा-आरामगयं वा सपणं वा माहणं वा वंदइ, णमंसइ० जाव पउजुवासति, अ-
ट्ठाइं० जाव पुच्छइ । एएणं ठाणेणं चित्ता !० जाव लजति सवणयाए । एवं उवस्सयगयं गोयरगगयं ममणं वा० जाव प-
उजुवासति विउल्लेणं० जाव पडित्ताभेति अट्ठाइं० जाव पुच्छइ, एएणं वि ठाणेणं० जाव सवणयाए जत्थ वि णं सवणेणं वा माहणेणं वा अभिसमणागच्छइ, तत्थ वि य णं णो इहणं जहा जाव आवरेत्ता णं चिउइ, एएणं वि ठाणेणं हुरिमिज्जेणं केवल्लिपणत्तं धम्मं लभइ सवणयाए । तुम्हं णं चित्ता ! प-
देमी राया आरामगयं वा तं चेव सव्वं जाणियव्वं आइइ-
एणं गमइणं० जाव अथाणं आवरेत्ता णं चिउति, तं कहुं णु चित्ता ! पणमिस्स रणो धम्ममाइक्खिस्सामो ? । तते णं मे चित्ते सारही केसीकुमारसमणं एवं बयासी-एवं खलु भंते ! अणया कयाइ कंवाएहिं चत्तारि आसा उवणयं उवणीया, ते मए पणमिस्स रणो अणया चेव विणइया तएणं खलु जंते ! कारणेणं अहं पणमिस्सएणं रायं देवाणुप्पि-
याणं अंतियं इव्वमाणइस्सामो, तम्हा णं देवाणुप्पिया ! तुम्हे पणमिस्स रणो धम्ममाइक्खेज्जा, वंदे णं जंते ! तु-
म्हे पणमिस्स रणो धम्ममाइक्खेज्जा । तते णं केसी कुमारसम-
णे चित्तं सारहिं एवं बयासी-अविद्याइं चित्ता ! जाणिस्सामो । तते णं से चित्ते सारही केसीकुमारसमणं वंदइ, णमंसति,

बंदिता णमंसइत्ता जेणेव चाउग्यंटे आसरहे तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छइत्ता चाउग्यंटे आसरहं दुरूहइ, उ-
रूहइत्ता नामेव दिमि पाउवजूए तामेव दिमि पाडिगए
तते णं से चित्ते सारही कल्लं पाउवपमाए रयणीए फुट्ठु-
पलकमन्नकोमलु म्मल्लियम्मि अहे पंडुरे पजाए कयणियमा-
ऽऽवस्मए सहस्सरस्मिम्मि दिणयरे तेयसा जल्लंतं साओ मे-
हाओ णिगच्छइ, णिगच्छइत्ता जेणेव पणसी राया तेणेव
उवागच्छति, उवागच्छइत्ता पदेमिगयं करयलं जाव कहु
जएणं विजएणं ब्रह्मावेइ, ब्रह्मावेइत्ता एवं बयामी-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! णं कंबोएहिं चत्तारि आसाओ उवयणं उवणी-
या, ते य मए देवाणुप्पियाणं णिवेइए एहिं णं सामी ! आसेमा
इहिया पासह । तए णं से पणसी राया चित्तं मारहिं एवं बया-
सी-गच्छाहिं णं तुब्भे चित्ता ! तेहिं चउहिं चेव आसेहिं
आसरहं जुत्तामेव उवट्ठवेइ, उवट्ठवेइत्ता ऽजाव पवप्पिणाहि ।
तते णं चित्ते सारही पणसिणा रत्ता एवं वुत्ते समाणा इ-
च्छुट्ठहियए ऽजाव उवट्ठवेति, उवट्ठवेइत्ता एवमाणत्तियं
पचप्पिणति । तते णं से पणसी राया चित्तस्म सारहिस्स
अंतिए एयमहं सोच्चा निमम्म इच्छुट्ठं जाव अप्पमहग्घा-
भरणात्तं कियसरीरे साओ गिहाओ निगच्छति, निगच्छ-
इत्ता जेणामेव चाउग्यंटे आसरहे तेणामेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छइत्ता चाउग्यंटे आसरहे दुरूहति, सेयंबियाए ण-
गरीए मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ, तते णं से चित्ते सारही तं
रहं अणेगाई जायणाई उब्भामेइ । तते णं से पदेमी राया
उएहेण य तएहाए रइवाएणं परिकिल्लसति समाणे चि-
त्तं मारहिं एवं बयामी-चित्ता ! परिकिल्लंते मे सरीरे, तं प-
रावत्तेहि रहं । तए णं से चित्ते सारही रहं परावत्तेति, जेणेव
मियवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, पणसिं रायं एवं ब-
यामी-एस णं सामी ! मियवणे उज्जाणे, एत्थ णं आसाणं
समं किल्लामं सम्मभवणं मो । तए णं से पणसी राया चित्तं सा-
रहिं एवं बयासी-एवं होउ चित्ता ! तए णं से चित्ते सार-
ही जेणेव मियवणे उज्जाणे जेणेव केसिकुमारसमाणस्स
अदूरमामंते तेणेव उवागच्छइ, तुरए निगिएहइ, रहं उवेइ,
रहातो पवोरुभइ, तुरए मोएति, मोएइत्ता पणसिं रायं एवं
बयासी-एहिं णं सामी ! आसाणं समं किल्लामं सम्मभवणे-
मो । तते णं मे पदेसी राया रहानो पवोरुजति, चित्तेणं सार-
हिणा सद्धिं आसाणं समं किल्लामं सम्मवणीमाणे पासइ
जत्थ केसी कुमारसमाणे महतिमहाझियाए मणुस्सपरिसाए
मज्जगए य महया महया सहेणं धम्ममाइक्खमाणं पासति,
पासित्ता इमेयारूवे अब्भत्थिए संकप्पे समुप्पज्जित्या-जहा
खलु जो जर्न पज्जुवासंति, मुंदा खलु भो मुंदा पज्जुवासंति,
मूढा खलु भो मूढं पज्जुवासंति, अपंडिया खलु जो अपंडियं

पज्जुवासंति, निव्विण्णो खलु जो निव्विण्णो खलु जो
निव्विण्णो पज्जुवासंति, केसंति इमे, केस णं एस
पुरिसे जहे मूढे मुंढे अपंडिते निव्विण्णो भिरीए हि-
रीए उवगए उत्तपमरीरे ? , एम णं पुरिसे किमाहरेति,
किं खाइ, किं पिवति, किं दल्लयति, किं पयच्छति, जेण
एस पुरिसे महतिमहाझियाए मणुस्सपरिसाए मज्जगते
महया सहेणं बूपाइ ? , एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता चित्तं मारहिं
एवं बयासी-चित्ता ! जहा खलु भो जर्न पज्जुवासंति ऽजाव
बूपाइ साए वि य णं उज्जाणज्जीए णो संवाएमि सम्मं
पकामं पवियरित्तए । तए णं चित्ते सारही पणसिरायं एवं ब-
यामी-एस णं सामी ! सव्वविज्जे केसी नाम कुमारसमाणे जा-
तिसंपणं जाव चाउम्माणोवगते अहोहिं अण्णजीवी । तए
णं से पदेसी राया चित्तं मारहिं एवं बयासी-अहोहिं ब-
यामी चित्ता !, अण्णजीवियत्तं बयामी चित्ता ! । हंता ! सामी !
अहोहियत्तं बयामि, अण्णजीवियत्तं बयामि । अभिगम-
णिज्जे णं चित्ता ! अ मे एस पुरिसे हंता ! । सामी ! अभिगम-
णिज्जे । अभिगच्छामो णं चित्ता ! अम्हे एयं पुरिसं ? ।
हन्ता सामी ! अभिगच्छामो । तते णं से पणसी राया
चित्तं सारहिणा सद्धिं जेणेव केसी कुमारसमाणे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता केसिस्स कुमारसमाणस्स अदूर-
सामंते उब्भा एवं बयासी-तुब्भे णं मंते ! अहोहिया अण-
जीविया ! । तए णं केसी कुमारसमाणे पणसिं रायं एवं बयासी-
से जहानामए अंकवाणियाइ वा संखवाणियाइ वा दंतवा-
णियाइ वा मणिवानियाइ वा मुक्कं जंजउं कामा नो सम्मं पंथं
पुच्छंति, एवामेव पदेसी ! तुमं पुच्छेवि वणयं जंजउं कामे नो
सम्मं पुच्छमि, मे नूणं तव पदेसी ! मम पासित्ता अयमेयारूवे
अब्भत्थिए ऽजाव समुप्पज्जित्या-जहा भो जर्न पज्जुवासंति
ऽजाव पवियरित्तं । पदेसी ! एस अम्हे समहे ! । हंता अत्थि ।
तए णं से पदेसी राया केसी कुमारसमाणं एवं बयासी-से केणं
जंते ! तुब्भं णाणं वा दंमणं वा, जेणं तुब्भे मम एयारूवं
अब्भत्थियं ऽजाव संकप्पं समुप्पसं जाणइ, पासह ! । तते णं से
केसी कुमारसमाणे पणसिरायं एवं बयासी-एवं खलु पदेसी !
अम्हे समणाणं निगंथाणं पंचविहे णाणं पण्णत्ते । तं जहा-
आजिणिबोहियणाणे, सुयणाणे, ओहिणाणे, मणपज्ज-
वणाणे । से किं तं आजिणिबोहियणाणे ? । आजि-
णिबोहियणाणे चउव्विहे पण्णत्ते । तं जहा-उग्गहे, इहा,
अवाए, धारणा । से किं तं उग्गहे ? । उग्गहे उव्विहे पण्णत्ते । तं
जहा नंद । ए ऽजाव सेत्तं धारणा । सेत्तं आजिणिबोहिणाणं ।
से किं तं सुयणाणं ? । सुयणाणं उव्विहं पमात्तं-अंगपविहं च,
अंगवाहिरं च सव्वं भाणियव्वं ऽजाव दिट्ठिवाओ । ओहिणाणं
से किं तं सुयं खयोवसमियं च जहा नंदीए । मणपज्जवणाणे

सुविहे पणसि । तं जहा-उज्जुपत्ती य त्रिपु तपती य । तदेव केव-
 लनाणं भाणियव्वं । एत्थ णं जे से आभिणिशोहियनाणे मेणं
 मम अत्थि, एवं चेव सुयणाणे आहिणाणे मणपज्जवणाणे वि-
 य, तत्थ णं जे से केवलनाणे से णं ममं नत्थि । से णं अरहंताणं
 भगवंताणं । इच्चैणं पदेमी ! अहं तव चउच्चिदेणं उाउपत्ये-
 णं नाणेणं इमेयारूवं अरुअत्थियं ० जाव समुपपन्ने जाणाभि,
 पासाभि । तए णं पदेमी राया केसिकुमारसमणं एवं वया-
 सी-अहं णं भंते ! इह उवविमामि । पदेमी ! साए उज्जाण-
 ज्मीए तुमंमि चेव जाणए । तं णं से पदेमी राया चित्तेणं
 सारहिणा सद्धि केसिकुमारसमणस्स अदूरमाभंते उववि-
 सति उवविसित्ता केसिकुमारसमणं एवं वयासी-तुब्बे णं
 जंते ! समणाणं निगंथाणं एसा मएगा एसा पत्तिष्ठा एसा
 दिट्ठी एसा रूई एम हेऊ एम उवएमे एम संकणं एम तुत्ता एम
 माणे एस पमाणे एम समोसरणे जहा अणो जीवो अणं
 सरीरं, नो तज्जीवो तं सरीरं । तते णं केसी कुमारसमणे पदे-
 सि रायं एवं वयासी-पदेमि ! अहं समणाणं निगंथाणं
 एसा सप्पा ० जाव एस समोसरणे-जहा अणो जीवो अणं
 सरीरं, नो तज्जीवो तं सरीरं । तते णं पदेमी राया केसिकु-
 मारसमणं एवं वयासी-जति णं जंते ! तुब्बे समणाणं
 निगंथाणं एसा सप्पा ० जाव एस समोसरणे, जहा अणो
 जीवो अणं सरीरं, नो तज्जीवो तं सरीरं, एवं खलु मम अ-
 ज्जए होत्था इहेव जंबुद्वीपे दावे सेयंविआए नयरीए अ-
 धम्मिए ० जाव समस्स वि य णं जणवयस्स नो सम्मं
 करजरवित्ति पवत्तेति, से णं तुब्बे वत्तववयाए सुवहुपावं
 कम्मं कलिकलुमं समज्जिणित्ता कात्तमामे कालं किञ्चा अ-
 कयरेसु नरएसु नेरइयत्ताए उववणे । तस्म णं अज्जगस्स अहं
 नत्तुए होत्था इहे कंते पिए मणुमे मणामे धिज्जे वेसा-
 सिए सम्मए बहुमते अणुमए करंडगसमाणे जीविउस्मविए
 हिययणंदिजणणे हुंवरदुत्तं पि व दुद्धमे सवणयाए किमंग
 पुण पासणयाए ? । तं जइ णं से अज्जए ममं आगंतुं वए-
 ज्जा-एवं खलु नत्तुया ! अहं तव अज्जए होत्था इहेव से-
 यंविआए नयरीए अधम्मिए ० जाव नो सम्मं करभगवित्ति
 पवत्तेमि, तते णं अहं सुवहुपावं कम्मं कलिकलुमं समज्जि-
 णित्ता ० जाव उववणे तं माणं णत्तुया ! तुमं पि जवाहि अधम्मी
 ० जाव नो सम्मं करजरवित्ति पवत्तेहि मा णं तुमं वि एवं चेव
 सुवहुपावं कम्मं ० जाव उववज्जिहिमि, तं जया णं से अज्जए स-
 म्मं आगंतु एवं वएज्जा, तते णं अहं सहहेज्जा, पत्तिएज्जा,
 रोएज्जा जहा अणो जीवो अणं सरीरं, नो तज्जीवो तं सरीरं,
 जहा ण से अज्जए ममं आगंतुं नो एवं वयासी, तओ सुपति-
 णिया मे पप्पा सप्पाउसो ! जहा तज्जीवो तं सरीरं, नो अणो
 जीवो अणं सरीरं, तते णं केसी कुमारसमणे पदेमी रायं एवं

वयासी-अत्थि णं पदेमी ! तव सूरियकंता नामा देवी ! इहा अ-
 न्थि जया णं तुमं पदेमितं सूरियकंतां देवि एहायं कयवलि-
 कम्मं कयकोउयमंगद्वपायच्छित्तं मव्वाहंकारविज्जुमियं केणइ
 पुरिमंणं एहाएणं ० जाव मव्वाहंकारविज्जुमियं सच्छि इहे
 सहपरिसरूवगंधं पंचविहे माणुस्मए कामभोए पवणु-
 ववमाणे पामिज्जासि, तस्म णं पदेमी ! पुरिमस्स कं दंढं
 निव्वत्तेज्जेमि ! अहं णं भंते ! पुरिमं दत्थच्छिन्नगं वा
 पायच्छिन्नगं वा मूत्ताजिन्नगं वा एगाहच्चं कूपाहच्चं जी-
 वियाओ ववगंवेज्जा । अहं णं पदेसी ! मे पुरिसे तुमं एवं व-
 एज्जा मा णं तुमहे मामी ! मुमुहुत्तगं दत्थच्छिन्नगं वा ० जाव
 जीविआओ ववरोवेहि जाव ताव अहं मित्तनाइनियगम-
 यणमंबंधिपरिजणं एवं वयामि-एवं खलु देवाणुप्पिया !
 पावाइं कम्पाइं सभायरित्ताइं इमेयारूवं आवयं पाविज्जा-
 मि, तं मा णं देवाणुप्पिया ! तुब्बे केइ पावाइं कम्पाइं म-
 मायग्ग, मा णं से वि एवं चेव आवयं पाविज्जामि य जहा
 णं अहं । तस्म णं तुमं पदेमी ! पुरिसस्म खणमवि एयमदं
 पस्सिणुणंज्जामि ! नो इणहे समदं कम्हा णं भंते ! अव-
 गहीणं मे एरिये । एवमेव पणसी ! तव अज्जए होत्था
 इहेव सेयंविआए नयरीए अधम्मिए ० जाव नो सम्मं करज-
 रवित्ति पवत्तेति मे णं अहं वत्तववयाए सुवहु ० जाव उववणे
 तस्म णं अज्जगस्म तुमं नत्तुए होत्था इहे कंते ० जाव
 पामणयाए मे इच्छइ माणुस्मद्वोगं हव्वमागच्छति, नो चेव
 णं संचाएति, हव्वमागच्छति । तते णं चउहि ठाणेहि पदेमी !
 अहुणोववणे नए नरतिए इच्छइ माणुस्मद्वोगं हव्वमाग-
 च्छति तते अहुणोववणे नए नेरइए समच्छिन्नं वेयमाणे
 इच्छइ माणुस्मं द्वोगं हव्वमागच्छित्तए नो चेव णं संचाएति
 हव्वमागच्छित्तए, अहुणोववणे नए निरतिए नगएपा-
 द्वोगहिं जुज्जो जुज्जो समहि विज्जमाणे इच्छइ माणुस्मं द्वोगं
 हव्वमागच्छित्तए नो चेव णं संचाएति हव्वमागच्छित्तए
 अहुणोववणे नएसु नेरइए निज्जंमि कम्मंमि अक्खी-
 णंसि अवेइयंमि अणिज्जिन्नंमि इच्छति माणुस्मं लोणं ह-
 व्वमागच्छित्तए नो चेव णं संचाएति, एवं निरयाउयंमि क-
 म्मंमि अक्खीणंसि अवेइयंसि अणिज्जिन्नंमि इच्छइ मा-
 णुस्मं द्वोगं हव्वमागच्छित्तए नो चेव णं संचाएइ हव्व-
 मागच्छित्तए । इच्चैहिं चउहिं ठाणेहिं पणमी ! अहुणोववणे
 नएसु नेरइए इच्छइ माणुस्मं द्वोगं नो चेव णं संचाएइ,
 हव्वमागच्छित्तए, तं महहाहिं णं तुमं पदेसी ! जहा अणो
 जीवो अणं सरीरं, नो तज्जीवो तं सरीरं ? । तते णं से पदेमी
 राया केसीकुमारसमणं एवं वयासी-अत्थि णं जंते !
 एस पणसि उवमा इमेणं पुण कारणेणं णो उवाग-

चङ्गे । एवं खलु भन्ते । मम अज्जिया हांत्था इहेव सेयंवि-
यानयरीए धम्मियांजाव धम्मणं चेव विंत्ति कप्पेमाणा स-
मणोवासिया अट्ठिगयजीवाजीवा सव्वो वत्तओंजाव अ-
प्पाणं जावेमाणा विहरति । से णं तुम्हं वत्तव्वयाए सुवहु
पुण्णोववयं ममज्जिणित्ता कात्तमासे कालं किञ्चा अन्नयेसु
देवलोएसु देवत्ताए उववन्ना । तीमे णं अज्जियाए
अहं णत्तुए हांत्था इहे कंते जीवपासण्याए, तं जइ णं
अज्जिया मम आगंतु एवं वड्ज्जा । एवं खलु नत्तुया ! अहं
तव अज्जिया हांत्था इहेव सेयंविद्याए नगरीए धम्मियां
जाव विंत्ति कप्पेमाणी समणोवासियां जाव विहरामि,
तए णं अहं पुत्तोववयं ममज्जिणित्ता अन्नतरेसु देवलोएसु
उववणा, तं तुमं पि णत्तुया ! जवाहि धम्मिएंजाव विहराहि,
तओ णं तुमंवि एवं चेव सुवहुपुण्णोववयं ममज्जिणित्तां
जाव देवलोएसु उववज्जिहिमि । तं जइ णं सा अज्जिया
मम आगंतु एवं वड्ज्जा, तो णं अहं सद्देज्जा, पत्तिए-
ज्जा, रोएज्जा, जहा अन्नो जीवो अणं सरीरं, नो तज्जीवो
तं सरीरं, जम्हा अज्जिया मम आगंतु नो एवं वयासी-त-
म्हा सुपड्डिया मे पड्डा जहा तज्जीवो तं सरीरं, नो अन्नो
जीवो अन्नं सरीरं । तए णं केमी कुमारममाणे पदेमरीयं एवं
वयासी-जया णं तुमं पप्पी ! एहायं कपवन्निकम्मं कपको
उयमंगलपायच्छित्तं उद्धपनमाडगभिगारं कहुच्छयहत्थगयं
देवकुत्तम एउपरिममाणं केइयपुरिसे वच्चरंमि ठिवा एवं वए-
ज्जाहि ताव साभी ! इह मुहुत्तगं आमयह वा, मयह वा, चिद्धह
वा, निगीयह वा, तुपट्टह वा, तस्म तुमं पप्पी ! पुग्गिस्स ख-
णमविण्यमट्ठं पमिणुणज्जासि ? । णो इण्णहे मपहे । कम्हा णं
जंते ! असुत्तं । तं सायंतो । एवामेव पप्पी ! तव वि अज्जिया
हांत्था इहेव सेयंविद्याए नयरीए धम्मियांजाव विहरति । सा
णं अहं वत्तयाए सुवहुं जाव उववणा । तीमे णं अज्जियाए
तुम्हं णत्तुए हांत्था इच्छति माणुमं लोगं हव्वमागच्छिए, नो
चेव णं संचारएति हव्वमागच्छिए । चउहिं च णं ठाणेहिं पदे-
सी ! अहुणोववणए देव देवलोएसु इच्छेज्जा माणुमं लोगं
नो चेव णं संचारएति हव्वमागच्छिताए, अहुणोववणए
देव देवलोएसु इच्छेज्जा माणुमं लोगं नो चेव णं संचारएति
हव्वमागच्छिताए, अहुणोववणो देव देवलोएसु दिव्वेहिं
कामभोगेहिं मुच्छितं गदितं अज्जोववणो, से णं माणुस्मए
कामभोगे नो आढाति, नो परिजाणाति, से णं इच्छिज्जा
माणुमं लोगं नो चेव णं संचारएति अहुणोववणो देव देवलो-
एसु दिव्वेहिं कामभोगेहिं मुच्छिते जाव अज्जोववणो । त-
स्म णं माणुस्मए पिम्मं वोच्छिणो जवति, दिव्वे पिम्मं सं-
कंते भवति, से णं इच्छेज्जा माणुमं लोगं, णो चेव णं सं-

चाण्ड अहुणोववणए देवे दिव्वेहिं कामजोगेहिं मुच्छिते-
जाव अज्जोववणए । तस्म एणं एवं भवइ इयाणगतिय मुहुत्ते-
ण गच्छंतेणं काळेणं इहिं अप्पाजया कालधम्मणा संजुत्ता
जवंति, से णं इच्छेज्जा माणुमं लोगं नो चेव णं संचाण्ड
अहुणोववणए देवे दिव्वेहिं जाव अज्जोववणए । तस्म एणं
माणुस्मए उरात्ते गंधे पमिकले पमिलोमे वि य भवति उकुं पि
य णं जाव चत्तारि पंचजायणमयाइ असुजे माणुस्मए गंधए
अज्जिममागच्छइ, मे णं इच्छेज्जा माणुमं लोगं णो चेव णं सं-
चाइज्जा, इच्छेहिं चउहिं उणेहिं पएमी ! अहुणोववणए देवे
देवलोएसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए, नो चेव
णं संचाण्ड हव्वमागच्छित्तए तं सहहाहिं णं तुमं पएमी । जहा
अओ जीवो अन्नं सरीरं, नो तज्जीवो तं सरीरं २ ॥ तए णं मे
पएमी राया केमिकुमारसमणं एवं बयासो-अत्थि णं जंते !
एमा पन्नत्ती उवमा, इमेणं पुण कारणं नो उवागच्छइ, एवं खलु
जंते ! अहं अन्नया कयाइ बाहिरियाए उवहाणमाज्ञाए ब-
हुहिं गणनायगदंरुणायगदंरुणतन्नवरमाहं वियकोरुं वियइव्व-
सेट्ठिमेणावइ सन्न्यवाहमंति महाभंति गणगदावारिय अमच्छपीढ-
मदन्ननगरनिगमत्थमं भिवाझेहिं मच्छिं संपरिवुमे विहरामि ।
ममं नगरगुत्तिया भमक्खं सहोढं सगेवेज्जं अवाउरं बं-
धणवच्छं चोरं उवणेति; तए णं अहं तं पुरिमं जीवंतं चेव
अउकुंभीए पक्खिवावेमि, अओमएणं पिहाणेणं पिहावेमि,
अएण य तउएण य कयावेमि, अयपच्चत्तिएहिं पुरिसेहिं
रक्खावेमि, तए णं अहं अन्नया कयाइ जेणव सा अओ-
कुंजी तेणव उवागच्छामि, तेणव उवागच्छित्ता तं अओकुंजि
उगलच्छावेमि, उगलच्छावत्ता तं पुरिमं सयमेव पासामि,
नो चेव णं तीसे अयोकुंभीए केइ ठिम्मइ वा, विवरेइ
वा, राई वा । जओ णं से जीवे अंतोहितो बहिया
निगए । जइ णं जंते ! तीसे अयोकुंजीए होज्जा केइ
छिह्हे वाणजाव गई वा, जओ णं से जीवे अंतोहितो नि-
गते, तो णं अहं मदहेज्जा, पत्तिपज्जा, जहा अओ जी-
वो अन्नं सरीरं, जम्हा णं जंते ! तीसे अयोकुंजीए नत्थि
केइ ठिम्मइ वाणजाव निगए, तम्हा सुप्पनिट्ठियामे पवि-
न्ना जहा-तज्जीवो तं सरीरं, नो अओ जीवो अन्नं सरीरं ।
तेते णं केमी कुमारसमणे पएमिरायं एवं बयामी-मे जहा-
नामए कूडागारमाज्ञा निया उहु अोलित्ता गुत्ता गुत्तद्वारा
निवायगंधीरा, अह णं केइ पुरिमे जेरिं च दंरं च गहाय
कूरुसालं अंतो २ अणुप्पविसत्ति, अणुप्पविसत्ति तीसे कूडा-
गारसालाए मव्वओ सपंता घणनिचयनिच्छिह्वाइं द्वारवय-
णाइं पिधेति, पिधेत्ता तीसे कूडागारसालाए बहुमज्जदेसभा-
ए तिच्चा तं जेरिं दंरं पट्टया महया सदेणं तामेज्जा, मे नू-

णं पदेसी ! सदे अंतोहितो बहिया निगच्छइ ?। हंता निग-
च्छइ । अतिय णं पदेसी ! तीमे कमागारमालाए केइ छिहे०
जाव राई वा । जहा णं से महे अंतो बहिया निगतो, ए-
वामेव पदेसी ! जीवे वि अप्पमिहयगती पुढविं जिच्चा मिहं
जिच्चा पक्कयं भिच्चा अंतोहितो बहिया निगच्छइ, तं म-
हहाहि णं तुमं पदेमी ! जहा अणो जीवो अणं शरीरं,
नो तज्जीवो तं सरीरं ॥ तए णं पदेसी राया केमी-
कुमारसमणं एवं बयासी-अतिय णं भंते ! एसा पणत्ती
उवमा, इमेणं पुण कारणेणं नो उवागच्छइ । एवं खलु
जंते ! अणया कयाइ बाहिरियाए उवट्ठाणसात्ताए० जाव
विहरामि । तते णं मम नगरगुत्तिया ससक्खं० जाव उव-
णेइ, तेने णं अहं तं पुरिसं जीविताओ ववरोवेमि, जीवियाओ
ववरोविता अयोकुंभीए पक्खिवेमि, अयोमएणं पिहाणेणं
पिहावेमि० जाव पवइएहि पुरिसेहि रक्खिवेमि । तए णं अहं
अन्नया कयाइ जेणेव अयोकुंजी तेणेव उवागच्छामि, उ-
वागच्छिता तं अयोकुंजि उगगच्छावेमि, तं अयोकुंजि
भिज्जमकुंजं पिव पासामि, नो चेव णं तीमे अयोकुंभीए
केइ छिहे वा० जाव राई वा० जयो णं ते जीवा बहियाहिं
अंतो अणुपविट्ठा । जति णं तीमे अयोकुंजीए हांज्जा
केइ छिहे वा० जाव अणुपविट्ठा, तो णं अहं सहइज्जा ज-
हा अणो जीवो तं चेव, जम्हा णं तीमे अयोकुंजीए नत्थि
केइ छिहे वा० जाव अणुपविट्ठा तम्हा सुपतिट्ठिया मे
पइष्ठा जहा तज्जीवो तं सरीरं तं चेव । तते णं केसी कुमार-
समणे पएसि रायं एवं बयासी-अतिय णं तुम्हे पएमी राया
अयं थंते पुवे वा, धम्मावि पुवे वा ?। हन्ता अतिय । से
नूणं पएमी ! अयो थंते समाणे सव्वे अगणिपरिणते जव-
ति ?। हंता भवति । अतिय णं पदेसी ! तस्म अयस्स केइ छिहे
० जाव राई वा, जे णं से जीवा बहियाहिं तो अंतो अणुपविट्ठे,
एवामेव पएसी ! जीवे वि अप्पमिहयगई पुढविं भिच्चा
मिहं जिच्चा पक्कयं भिच्चा बहियाहिं अणुपविमइ, तं
सहहाहि णं तुम्हं पएमी ! तहेव ४ ॥ तए णं से पदेसी
राया केसिकुमारसमणं एवं बयासी-अतिय णं जंते ! एसा
पन्नत्ती उवमा, इमेणं पुण कारणेणं नो उवागच्छइ जंते !
से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे० जाव सिप्पोवगए
पञ्च पंचकंठं निमरित्तए हंता पञ्च । जति णं भंते ! से
चेव पुरिसे बाले० जाव मंदविष्णाए पञ्च होज्जा पंचकंठं
निमरित्तए, ततो णं अहं सहइज्जा, पत्तिएज्जा, जहा अणो
जीवो तं चेव, जम्हा णं भंते ! सो चेव बाले० जाव मंदविष्णा-
ए नो पञ्च पंचकंठं निमरित्तए, तम्हा सुपतिट्ठिया मे पतिष्ठा
जहा तज्जीवो तं चेव सरीरं । तते णं केसी कुमारसमणे प-
देसि रायं एवं बयासी-पदेसी ! से जहानामए केइ पुरिसे

तरुणे० जाव सिप्पोवगए नवएणं धणुणा नवियाए जीवाए
नवएणं उमुणा पञ्च पंचकंठं निमरित्तए ?। हंता पञ्च । सो
चेव णं पुरिसे तरुणे० जाव निउणसिप्पोवगते कोरिक्खएणं
धणुणा कोरिक्खयाए जीवाए कोरिक्खएणं उमुणा पञ्च पंच-
कंठं निमरित्तए ?। नो इण्हे समइ कम्हा णं भंते ! तस्स पु-
रिसस्म अपज्जत्ताइ उवगरणाइ भवंति, एवामेव पएसी ! सो
चेव पुरिसे बाले० जाव मंदविष्णाए अपज्जत्तोवगरणे नो पञ्च
पंचकंठं निमरित्तए, तं सहहाहि णं तुम्हं पएमी ! जहा अणो
जीवो तं चेव ५ ॥ तए णं पएमी राया केसीकुमारसमणं एवं
बयासी-अतिय णं जंते ! एसा पणत्ती उवमा इमेणं पुण
कारणेणं नो उवागच्छइ । भंते ! से जहानामए केइ पु-
रिसे तरुणे० जाव सिप्पोवगए पञ्च एणं मं अयजारं वा
तज्जयजारं वा सीमभारं वा खारजारं वा परिवहित्तए,
जइ णं जंते ! सो चेव णं पुरिसे जुम्हे जजरियदेहे मिदि-
हवदित्तयाए विणट्ठगत्तए दंरुपरिगयइत्थे पविरत्तपरिसदि-
यदंतसेही आउरिए पिवासिए दुव्वेले बुढापरिकिंते पञ्च
एणं मं अयभारं वा० जाव परिवहित्तए, तो णं सहइज्जा, प-
त्तिएज्जा तहेव, जम्हा णं भंते ! सो चेव पुरिसे जुम्हे० जाव कि-
लंते नो पञ्च एणं मं अयजारं वा० जाव परिवहित्तए, तम्हा
सुपतिट्ठिया मे पतिष्ठा तहेव । तए णं केसी कुमारसमणे पदे-
सी रायं एवं बयासी-से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे० जाव
सिप्पोवगए नवियाए बहंगियाए नवएहिं सक्खएहिं न-
वएहिं पच्छियापिट्टएहिं पञ्च एणं मं अयजारं वा० जाव
परिवहित्तए ?। हंता पञ्च । पएमी ! सो चेव णं पुरिसे तरुणे
० जाव सिप्पोवगए जुम्हयादुवलित्तए थूीए खंनियाए
बहंगियाए जुम्हणहिं थूणाखइएहिं मिहिलवयापिण्डेहिं
सक्खएहिं जुम्हेहिं थूणाखइएहिं पच्छियापिट्टएहिं पञ्च एणं
मं अयभारं वा० जाव परिवहित्तए ?। नो इण्हे समइ कम्हा
जंते ! तस्स णं पुरिसस्म जुम्हाइ उवगरणाइ भवंति, एवा-
मेव से पुरिसे जुम्हे० जाव किलंते जुम्होवगरणे णो पञ्च एणं
मं अयजारं वा० जाव परिवहित्तए, सहहाहि णं तुम्हे प-
एमी ! जहा अणो जीवो अणं सरीरं ६ ॥ तए णं से पदेसी
राया केसीकुमारसमणं एवं बयासी-अतिय णं जंते ! ० जाव
नो वा गच्छइ एवं खलु जंते ! ० जाव विहरामि । तते णं मम
नगरगुत्तिया चारं उवणेति । तते णं अहं तं पुरिमं जीवतंगं
चेव तुम्हे० तुम्हेत्ता उवच्छेयं अकुवमाणो जीविताओ वव-
रोएमि, जीविताओ ववरोविता मयं तुलेमि, तुम्हेत्ता नो चेव
णं तस्म पुरिसस्म जीवितस्स वा तुम्हियस्स मयस्स वा तुम्हि-
यस्म नात्थि केइ अणत्ते वा नाणत्ते वा उम्मत्ते वा गरुत्ते वा
बहुत्ते वा । जति णं भंते ! तस्स पुरिसस्म जीवितस्स वा तुम्हि

यस्म,यस्स वा तुल्लियस्स होज्जा केइ अस्सत्ते वा० जाव
सहुयत्ते वा,तो णं अहं सदहेज्जा पत्तिएज्जा,तं चेव जम्हा णं
जंत ! तस्स पुरिसस्स जीवियस्स वा तुल्लियस्स मयस्स वा तु-
ल्लियस्स नत्थि केइ अस्सत्ते वा लहुयत्ते वा,तम्हा सुपत्तिहिया मे
पत्तिष्ठा जहा तज्जीवो तं चेव सरीरं तए णं केमी कुमारसमणे
पएसीरायं एवं बयासी-अत्थि णं पदेसी ! तुम्हे कयाइ बत्थी
धंतपुण्वे वा? ! इता । अत्थि णं पदेसी ! तस्स बत्थिस्स पुम्भस्स
वा तुल्लियस्स अपुब्बस्स वा तुल्लियस्स केइ आसत्ते वा० जाव
सहुयत्ते वा? ! नो तिणं । एवामेव पएमी ! जीवियस्स वि गुरुयस्स-
हुयत्तं पस्सुवियत्तं जीवितस्स वा तुल्लियस्स मयस्स वा तुल्लिय-
स्स० जाव नत्थि केइ अस्सत्ते वा० जाव लहुयत्ते वा,तं सदहा-
इ णं पदेसी ! तं चेव० ७ । तए णं पएसी राया केसीकुमार-
समणं एवं बयासी-अत्थि णं भंते ! एस जीव णो उवागच्छइ,
एवं खलु जंत ! अन्नया० जाव चोरं उवणेति,तए णं अहं तं
पुरिसं सब्बओ समंता समजिलोएमि.नो चेव णं च जीवं
पामामि,तते णं अहं तं पुरिसं दुहा फालियं करेमि,सब्ब-
तो समंता समजिलोएमि, नो चेव णं जीवं पासामि, एवं
तिहा चउहा संखिज्जहा फालियं करेमि० जाव नो चेव णं
तं जीवं पासामि,जत्ति णं जंत ! अहं तंमि पुरिसंसि दुहा
वा तिहा वा चउहा वा संखिज्जहा वा फालियंसि वा
जीवं पामामि, तो णं अहं सदहिज्जा तं चेव० जम्हा णं
भंते ! अहं तंसि पुरिसंसि दुहा वा तिहा वा चउहा वा सं-
खिज्जहा वा फालियंसि वा जीवं नो पासामि तम्हा सुप-
इत्तिया मे पइन्ना जहा तज्जीवो तं सरीरं तं चेव । तए णं
केमी कुमारसमणे पएमी रायं एवं बयासी-मूढतराए णं तुमं
पदेसी ! ताओ तुच्छतराओ के णं भंते ! तुच्छतराओ पदेसी ?
से जहानामए केइ पुरिसा बणत्थी बणोपजीवा बणगवेसणा
तया णं जोइ च जोइजायणं च गहाय कट्ठाणं अरुविं
अणुपविट्ठा,तए णं ते पुरिसा तीसे अकामियाए जाव किं-
चि देसं अणुपत्ता समाणा एगं पुरिसं एवं बयामी-अम्हे
णं देवाणुप्पिया ! कट्ठाणं अरुविं अणुपविसामो, एत्तो णं
तुमं जोइजायणाओ जोइ गहाय अनणं साहेज्जासि अह
तं जोइजायणे जोए विज्जाएइ एत्तो णं तुमं कट्ठाओ
जोतिं गहाय अम्हं असणं साहेज्जासि ति कहु कट्ठाणं
अरुविं अणुपविट्ठा । तते णं से पुरिसे तओ मुहुत्तरस्म
तेसिं पुरिसाणं असणं साहेमि । त्त कहु जेणेव जोइजायणे
तेणेव उवागच्छइ, जोइजायणे जोइ विज्जायमेव पासति ।
तए णं से पुरिसे जेणेव से कट्ठे तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता तं कट्ठं सब्बतो समंता समजिलोए नो चेव णं जोइ
पासति,तते णं से पुरिसे परियरं बंधइ, परियरं बंधइत्ता

परसुं गेएइइ,गेएइइत्ता तं कट्ठं दुहा फालियं करेइ, करेइत्ता
सब्बओ समंता समजिलोएइ नो चेव णं जोइ पासति, एवं०
जाव संखिज्जफालियं करेइ,करेइत्ता सब्बओ समंता समजि-
लोएइ,नो चेव णं जोइ पासति,तते णं ते पुरिसे तंसि कट्ठंसि
दुहा फालियंसि वा० जाव संखिज्जफालियंसि वा जोतिं अ-
पाममाणे संते तंते परितंते निव्विसे समाणे परसुं एगते एहेति,
एहेइत्ता परियरं भुयति, भुयइत्ता एवं बयासी-अहो मए
तेसिं पुरिसाणं असणे णो साहेए ति कहु ओइयमणसंकपे
चित्तमोगमागरं संपविट्ठे करयस्सपट्ठत्यमुहे अट्ठज्जाणोवग-
ए जूमीगयदिट्ठीए क्रियायइ । तते णं ते पुरिसा कट्ठाइं विंदंति,
छिंदइत्ता जेणेव से पुरिसे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
तं पुरिसं ओइयमणसंकपं० जाव क्रियायमाणं पासंति,पास-
त्तिता एवं बयासी-किं णं तुम्हं देवाणुप्पिया ! ओइयमणसं-
कपे० जाव क्रियायति ? ! तए णं से पुरिसे एवं बयासी-तुम्हे
देवाणुप्पिया ! कट्ठाणं अरुविं अणुपविसमाणे मम एवं बया-
सी-अम्हे णं देवाणुप्पिया ! कट्ठाणं अरुविं० जाव अणुपविट्ठा,
तते णं अहं तओ मुहुत्तरस्म तुम्हं असणं सोहमि ति कहु
जेणेव जोइयजायणे० जाव क्रियामि, तते णं तेसिं पुरिसाणं
एगे पुरिसे णं छेए दक्खे पट्ठे० जाव उवएसलक्खे ते पुरिसे एवं
बयासी-गच्छइ णं तुम्हे देवाणुप्पिया ! एहाया कयबलिक-
म्मा० जाव इव्वमागच्छइ, जा णं अहं तुम्हं असणं साहेमि
ति कहु परियरं बंधति, बंधइत्ता परसुं गेएइइ, सरं गेएइइ,
अरणिं करेइ सरणं अरणिं महेइ,महेइत्ता जोइ पामेइ,जोइ
संभुक्खेइ संभुक्खेइत्ता तेसिं पुरिसाणं असणं साहेति, तते णं
ते पुरिसा एहाया कयबलिकम्मा० जाव पायच्छिता जेणेव से
पुरिसे तेणेव उवागच्छइ,तते णं से पुरिसे तेसिं पुरिसाणं सुहा-
मणवरगयाणं तं विउल्लं असणं पाणं खाइमं साइमं उवणेइ तते
णं ते पुरिसा तं विउल्लं असणं पाणं खाइमं साइमं आमाएमाणा
बीसाएमाणा० जाव विहरंति जिमियभुत्ततरागया वि य णं
समाणा आयंता चोक्खा परमसुइजूया तं पुरिसं एवं बया-
सी-अहो णं तुमं देवाणुप्पिया ! जमे मूढे अपंदिते नि-
व्विभाणे अणुवदेसलक्खे,जेणं तुमं इच्छइ दुहा फालियंसि
वा जोइ पासित्तए । से तेणहेणं पएसी ! एवं बुद्धइ-मूढतराए
णं तुम्हं पएसी ! ताओ तुच्छतराओ तए णं पदेसी राया केसी-
कुमारसमणं एवं बयासी-जुत्तं णं तुम्हं जंत ! अइच्छे-
याणं दक्खणं पत्तिट्ठाणं कुसलाणं मेहावीणं विणीयाणं
विष्ठाणपष्ठाणं उवदेसट्ठाणं अहं इमीसाए महत्थियाए
महत्थए परिनाए मज्जे उव्वावएहिं आउसेहिं आउसित्तए,
उव्वावयाहिं उक्खसणाइं उक्खसित्तए, एवं निभत्थयाहिं
णिच्छोरुणाहिं । तए णं केसी कुमारसमणं पदेनीरायं एवं

बयासी-जाणामि णं तुम्हं पणसी ! केइ परिमाओ पञ्चत्ता-
ओ ! जंत ! जाणामि चत्तारि परिमाओ पञ्चत्ताओ । तं जहा-
खत्तिपपरिमा, गाहावतिपरिमा, माहणपरिमा, इसिपरिमा ।
जाणामि णं तुम्हं पणमी ! रायामि चत्ताहं परिमाणं कस्म
का दंरुनीती पञ्चत्ता ! हंता ! जाणामि, जे णं खत्तिपपरिमा-
ए अवरज्जुड से णं हत्थिअणिए वा पायअणिए वा सी-
सअणिए वा मूलातिगए वा मूलाजिअए वा एगाह्णे
कूमाह्णे जीविताओ ववरोरिज्जावे । जे णं गाहावडपरिमाए
अवरज्जुड से णं तंतेण वा वेहेण वा पञ्जालेण वा वेदित्ता
अगणिकाए णं जामिज्जड । जे णं माहणपरिमाए अवरज्जुड
से णं अणिट्ठाहिं अकंताहिं० जाव अमणामाहिं वग्गुहिं
उवाअंतिता कुंदिआअंउणए वा सुणगलंउणए वा कीरड,
निव्विसए वा अणविज्जड । जे णं इसिपरिमाए अवरज्जुड
से णं नाइअणिट्ठाहिं० जाव नाइअमणामाहिं वग्गुहिं उवा-
लज्जति । एवं च ताव पदेमी ! तुमं जाणामि तद्वा वि णं तुमं
वामेणं दंरुणं पारुकूलेणं पडिलोमेणं विवच्चासं विवच्चासेणं
वट्ठमि ! तने णं पदेमी केसीकुमारसमणं एवं बयासी-एवं
खलु अहं देवाणुणिएहिं पडमिल्लएणं चेव वागएणं * से
उवज्जदे, तेणं मम इमेयास्से अज्जात्थिणं० जाव मेकए समु-
प्पाज्जिन्था-जहा जहा णं एयस्स पुग्गिस्स वामं वामेणं०
जाव विवच्चासेणं वट्ठिस्सामि तद्वा तद्वा णं अहं णाणं च
नाणोवज्जं च चरणं चरणोवज्जं च दंसणं च दंसणोवज्जं
च जीवं च जीवोवज्जं च उवज्जभिस्सामि, तं एएणं अहं कार-
णेणं वामं वामेणं० जाव विवच्चासं विवच्चासेणं वट्ठे । तने णं
केसीकुमारसमणे पदेसिगए एवं बयासी-जाणामि णं तुमं
पणसी ! कत्ति ववहारया पञ्चत्ता ! हंता ! जाणामि चत्तारि
ववहारया पञ्चत्ता । देति णामेगे णो मसवेति ? , ससवे-
ति नामेगे नो देति २, एगे देति वि सणवेति वि ३, एगे
नो देति नो मसवेड ४ । जाणामि णं तुमं पणमी ! चत्ताहं
पुरिमाणं के ववहारी, के अववहारी ! हंता ! जाणामि, तत्थ
णं जे मे पुग्गिमे देति णो मसवेड, मे णं पुग्गिसे ववहारी ।
तत्थ णं जे मे पुग्गिमे नो देइ मसवेड, मे णं ववहारी २,
तत्थ णं जे से पुग्गिसे देति वि मसवेड वि मे णं ववहारी
३, तत्थ णं जे से पुग्गिमे नो देति नो मसवेड, मे णं
अववहारी ४ । एवमेव पणमी ! तुमं पि अववहारी ५ ।
तए णं पणसी । राया केसीकुमारसमणं एवं बयासी-तुम्हेणं
भंते ! अइच्छंता दववा० जाव उवएमज्जदा, भमत्था णं भंते !
मम करयलंसि वा आमल्लयं जीवं सरीराओ अजिनिव्व-
ट्ठित्ता णं दंसित्तए ? । तेणं काअेणं तेणं समएणं प-
णसिस्स रसो अरुमभंते वाउआयमंजुत्ते तणवण-

स्मइकायए एवं चत्ताहं, फंदइ, घट्टइ, उदीरइ, तं जावं प-
रिणमइ । तए णं केसीकुमारसमणे पणसीरायं एवं बया-
सी-पाममि णं तुमं पदेसी ! एतं तणवणस्सतिकायं
एयंतं० जाव तं भावं परिणमंतं ? । हंता ! पासामि । जाणामि णं
तुमं पणमी ! एयं तणवणस्सतिकायं किं देवो चाअेइ, असुरो
वा वेणइ, नागो वा किन्नरो वा चालेइ, किं पुरिसो वा महो-
रगो वा गंधवो वा चालेइ ? । हंता ! जाणामि णो देवो
चालेइ० जाव गंधवो नो चाअेइ । वाउकाइओ चालेइ ।
पासमि णं तुम्हं पणमी ! एयस्स वाउकाइयस्स
सरुविस्स मकम्मस्स सरागस्स समोहस्स संवयस्स मज्जे-
सस्स सरीरस्स रूवं ? । नो इणहं । जइ णं तुम्हं पदेसी !
एयस्स वाउकायस्स रूवं न पासमि, तं कहं णं पदेसी !
तव करयलंसि वा आमल्लयं जीवं उवदंसेस्सामि, एवं खलु
पणमी ! दस द्वाणाइं छुउमत्थे णं मणुस्से सव्वभावेणं न
जाणइ, न पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं, अधम्मत्थि-
कायं, आगामत्थिकायं, जीवं असरीरवणं, परमाणुपांगलं,
महं, गंधं, वायं, अयं जिणे भविस्सइ, अयं सव्वत्तुक्खाणं
अंतं करिस्सइ वा, नो वा । एयाणि चेव उप्पन्नानाणंदंसणधरे
अरहा जिणे केवली सव्वभावेणं जाणइ, पासइ । तं जहा-
धम्मत्थिकायं० जाव नो वा करिस्सइ, तं सहहाहिं णं तुमं
पणमी ! जहा अओ जीवे तं चेव ६ । तए णं से पदेमी राया
केसीकुमारसमणं एवं बयासी-मे नूणं भंते ! हत्थिस्स य
कुंथुस्स य ममे चेव जीवे ? । हंता ! पणमी ! हत्थिस्स य कुंथुस्स
य ममे चेव जीवे । से नूणं जंते ! हत्थीओ कुंथु अप्पकम्मतरा
चेव अप्पकिरियतरा चेव अप्पासवतरा चेव एवं आहारनी
हारज्जमासनीमासइही अप्पा जुती य अप्पतरा चेव ; कुंथुओ
हत्थी महाकम्मतरा चेव महाकिरिया० जाव महज्जुइ अंतरा
चेव ? । हंता पदेसी ! हत्थीओ कुंथु अप्पकम्मतरा चेव, कुंथुओ
वा हत्थी महाकम्मतरा चेव तं चेव । कम्हा णं भंते ! हत्थिस्स
य कुंथुस्स य ममे चेव जीवे ? । पदेसी ! से जहानामए कू-
टागारसाला सिया० जाव गंधीरा, अहं णं केइ पुरिसे जो-
इयं दीवचंपगं गहाय तं कूटागारसाअं अंतो अंतो अणुप-
विसइ, तीमे कूटागारसाअेणं सव्वओ सपंता घणनि-
चयनिरंतरं निच्छिद्धाइं दुवाग्गयणाइं पिहेइ, पिहेत्ता तीमे
कूटागारसालाए बहुमज्जदेसत्ताए तं पदीवं पत्तीवेज्जा,
तए णं से पदीवा तं कूटागारनाअं अंतो अंतो ओजामति,
उज्जोवेइ, तवति, पहासेइ, नो चेव णं बाहिं । अहं णं से पु-
ग्गिमे तं पईवं इदुरएणं पिहेज्जा, तते णं से पईवे तं इदु-
रयं अंतो ओभामति, नो चेव णं इदुरगस्स बाहिं, नो चेव णं
कूटागारसाअं, नो चेव णं कूटागारसाअेणं बाहिं, एवं किल

* ' जहा खलु मो जमपज्जुपासति ' इत्यादिना पूर्वोक्तम् ।

जए णं गोकलिणं गंमणियाए पिदणं आदणं
अच्छादणं पत्थणं चउज्जाइयाए सोलसियाए उ-
त्तमियाए चउसडियाए, तए णं से पुरिसे तं पदीवं दी-
वचंपकं पत्ते णं; तते णं से पदीवे दीवचंपगं अंतो ओ-
भासति ४ नो चेव णं दीवचंपगस्स बाहिं, नो चेव णं
चउमडियं, नो चेव णं कूडागारसात्तं नो चेव णं कूडागार-
त्ताए बाहिं, एवमिव पणमी ! जीवो जं जारिसयं पुव्वकम्म-
निव्वत्तोहिं निव्वत्तेइ, तं असंखेज्जेहिं० जाव पदेसेहिं स-
चित्ता करेइ खुडियं वा महात्तयं वा, तं सदहाहिं णं तुमं
पदेसी ! जहा अओ जीवो तं चेव ? ० तए णं पणमी राया
केसिकुमारसमणं एवं बयासी-एवं खलु जंते ! अज्जगस्स
एमा सत्ता० जाव समोसरणे जहा तज्जीवो तं सरीरं, नो अ-
ओ जीवो । तयाणंतरं च णं मम पिउखो पि एमा सत्ता० जाव
तं सरीरं । तयाणंतरं च णं मम वि एमा सत्ता० जाव समोसरणं,
तं नो खलु अहं बहुपुरिसपरंपरागयं कुल्लनिस्सयं दिट्ठिं
छेइस्समामि । तते णं केसी कुमारमणे पदेमिरायं एवं बया-
सी-माणं तुमं पणसी ! पच्छाणुताविए जवेज्जासि जहा से
पुरिसे अयहारए । के णं जंते ! अयहारए ? पणसी ! से जहा-
नामए केइ पुरिसा अत्थत्थिया अत्थगवेसिया अत्थखुत्तना
अत्थकंखिया अत्थपिवासिया अत्थगवेसणवा विउत्तं
पणियजंमयायाय सुबहुं जत्तपालपत्थयणं गहाय एगं महं
अकामियं छिन्नावीयं दीहमदं अरुविं अणुपविट्ठा, तते णं
ते पुरिसा तीसे अकामियाए अदवीए किंचि देसं अणु-
पत्ता समाणा एगं महत्त अयआगरं पासति, अएणं स-
व्वओ समंता आइत्तं विणिच्छिन्नं संउत्तं उव्वजं फुत्तं अनु-
गाढं पासति, पासित्ता इट्ठुट्ठु० जाव द्वियया अस्समत्तं सहा-
वेति, सहावेत्ता एवं बयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! अयं-
दे इट्ठे कंते० जाव मणामे, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अ-
म्हं अयभारं बंधितए ति कहु अस्समभस्स एयमदं पणि-
सुणेति, अयजारं बंधति, अट्ठाणुपुव्वीए संपत्थिया, तेणं से
पुरिसे अकामियाए० जाव अरुवीए किं वि देमणुपत्ता
समणा एगं महं तज्जआगरं पासति, तज्जएण आइत्तं तं
चेव सहावेत्ता एवं बयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! तउए
जंटे० जाव मणामे अप्पेणं चेव तउएणं सुबहु अए लज्ज-
ति, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं अयभारए छुम्मे-
त्ता तउयत्ते बंधितए ति कहु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमदं
पाटिसुणित्ति, पणिसुणेत्ता अयभारए छेइति, छेइत्ता तउ-
यजारए बंधेति । तत्थ णं एगे पुरिसे नो संचाएति अय-
जारगं उहेत्ता तउयं जारं बंधितए तते णं पुरिसा नं पुरिसं
एवं बयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! तउए जंटे० जाव सु-
बहुं अए लज्जति, तं छेइहिं णं देवाणुप्पिया ! अयजा-

रगं, तउजारगं बंधाहि । तते णं से पुरिसे एवं बयासी-वूराहने
मए देवाणुप्पिया ! अए विराहने मए देवाणुप्पिया ! अए,
गाढबंधणे बद्धे मए देवाणुप्पिया ! अए, धणियं बंधणं-
धे मए देवाणुप्पिया ! अए, नो ति खलु देवाणुप्पिया !
संचाएमि अयजारगं उहेत्ता तउयजारं बंधितए । तते णं
ते पुरिसा तं पुरिसं जहा नो संचाएति बहुहिं आघवणा-
हिं पणवणाहिं आघवित्तए वा पणवित्तए वा ताहे अट्ठाणु-
पुव्वीए संपत्थिया एवं २ तंवागरं रुपागरं सुवत्तागरं रय-
णागरं वयारागरं । तते णं ते पुरिसा जेणेव सया सया
जणवया जेणेव साइं साइं नगगइं तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छेत्ता वयरविकणयं करेति, सुबहुं दासीदासगोमहिसग-
वेत्तगं गिणहइ, अट्ठतल्लमुस्सियपासायवक्केसगे कारवेंते, एहा-
या कयवत्तिकम्मा उप्पि पासायवरगया फुट्ठमाणेहिं मुइंग-
मत्थएहिं वत्तीसं बच्छएहिं नारुएहिं वरतरुणीसंपउ-
त्तेहिं उव्वनइमाणा उव्वगिज्जमाणा उव्वत्तालिज्जमाणा
इट्ठमइकरिस० जाव विहरंति । तते णं से पुरिसे अय-
भारयं जेणेव सए नगरे तेणेव उवागच्छइ, अयभारगं
गहाय अयविकणयं करेति । तंसि य अप्पमोद्धंसि निडियं-
सि भिष्णपरिउव्वए, ते पुरिसे उप्पि पासायवरगते० जाव
विहरमाणे पासति, पासित्ता एवं बयासी-अहो णं अहं
अधस्से अपुस्से अकयत्थे अकखयलक्खणे हिरिसिरिपरिव-
ज्जिए हीणपुस्से चाउइसिए दुरंतपंतलक्खणे । जति णं
अहं मित्ताण वा नाइण वा नियगाण वा वयणं सुणेज्जा,
तो णं अहं पि चेव उप्पि पासायवरगते० जाव विहरंतो । से
तेणहेणं पणसी ! एवं बुबुइ-मा णं तुमं पणसी ! पच्छाणुतावि-
ए भवेज्जासि जहा च से पुरिसे अयभारए ? ? । एत्थ
णं से पदेमी राया सुबुद्धे केसीकुमारसमणं वंदइ० जाव
एवं बयासी-नो खलु जंते ! अहं पच्छाणुताविए भविस्सा-
मि जहा व से पुरिसे अयभारए, तं इच्छामि णं देवाणु-
प्पिया ! अंते केवल्लिपणत्तं धम्मं निसामित्तए । अहमुदं
देवाणुप्पिया ! मा पणिवंधं करेह धम्मकहा जहा वित्तस्स तहेव
० जाव गिहिधम्मं परिवज्जए जेणेव सेयंविद्या णगरी तेणेव
पहारेत्थगमणाए । तते णं केसी कुमारमणे पदेमि रायं एवं
बयासी-जाणासि णं तुम्हं पणमी ! केइया आरिया पन्नत्ता ?
हंता ! जाणामि । तओ आयरिया पन्नत्ता । तं जहा-कलायरि-
ए, सिप्पायरिए, धम्मायरिए । जाणामि णं तुम्हं पणमी ! तेसिं
तिण्हं आयरियाणं कस्स का विणयपणिवत्ता पउंजियव्वा ?
हंता ! जाणामि कलायरियस्स सिप्पायरियस्स उव्वज्जेवणं वा
समज्जणं करेज्जा, पुप्फाणि वा आणवेज्जा, मंडुवज्जा वा,
भोयावेज्जा वा, विउत्तं जीवियारिहं पीडदाण दत्तएज्जा, पु-
त्ताणं पुत्तियं वा वित्तिं कप्पेज्जा, जत्थेव धम्मायरियं पासेज्जा

तत्वेव बंदिज्जा, णमंसेज्जा, सकारेज्जा, संभाणेज्जा, क-
 ण्णाणं मंगलं चेय पज्जुवासेज्जा फासुएसणिज्जेणं असण-
 पाणस्वाइमसाइमेणं पडिक्काभेज्जा, पादिहारिएणं पीढफन्नग-
 सेज्जासंभारएणं उवनिमंतिज्जा । एवं च ताव तुमं पणसी !
 एवं जाणासि तहावि णं तुमं मम वामं वामेणं० जाव बहिंत्ता
 ममं एयमहं अस्वामेत्ता जेणेव सेयंबिया नयरी तेणेव प-
 हारेत्यगमणाए । तते णं से पदेसी राया केसिकुमारसमणं
 एवं बयासी-एवं खलु भंते ! मम इमेयारूवे अञ्जत्तिए०
 जाव समुप्पज्जित्था । एवं खलु अहं देवाणुप्पियाणं वामं वा-
 मेणं जाव दित्ते, तं सेयं खलु से कल्लं पाउप्पभाए रयणीए०
 जाव तेजसा जलंते अंतैउरपरियाससिं संपरिवुदे देवाणु-
 प्पिया ! बंदिता नमंसित्ता एयमहं जुज्जो जुज्जो सम्मस्स
 विणएणं स्वामिज्जाए त्ति कहु जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव
 दिसिं पणिगए । तए णं से पदेसी राया कल्लं पाउप्पभायाए
 रयणीए० जाव तेयसा जलंते इहत्तु० जाव हियए जहेव
 कूणिए तहेव निगच्छति अंतैउरपरियाससिं संपरिवुदे
 पंचविहेणं अजिगमेणं बंदइ, नमंसति, एयमहं जुज्जो जुज्जो
 सम्मं विणएणं स्वामेइ । तए णं केसी कुमारसमणे पदेसिस्स
 रसो सूरियकंतपमुहाणं देवीणं तीसे णं महइमहालि-
 याए महवपरिसाए० जाव धम्मं सम्मं देति । तते णं से
 पदेसी राया धम्मं सोळा निसम्म उट्टाए उट्टेइ, केसिकुमा-
 रसमणं बंदइ, नमंसति, जेणेव सेयंबिया नयरी तेणेव पहारे-
 त्यगमणाए । तए णं केसी कुमारसमणे पदेसीरायं एवं बया-
 सी-मा णं तुमं पदेसी ! पुठ्वि रमणिज्जे जवित्ता पच्छा अ-
 रमणिज्जे जवेज्जासि जहा से वणसंडेइ वा नट्टसालाइ वा
 इक्खुवानेति वा खलुवानेति वा । कइं णं जंते ! वणसंडे पु-
 ठ्वि रमणिज्जे जवित्ता पच्छा अरमणिज्जे जवति ! पदेसी !
 जहा णं वणसंडे पत्तिए पुप्फिते फलिते हरिते हरितज्ज-
 माणा सिरीए अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिह्ति
 तथा णं वणसंडे रमणिज्जे भवति, जया णं वणसंडे नो
 पत्तिए नो पुप्फिए नो फलिए नो हरिते नो हरितज्जमाणे
 सिरीए नो अतीव उवसोभेमाणे उवसोभेमाणे चिह्ति, तथा
 णं वणसंडे अरमणिज्जे भवति । जया णं नट्टसालाए गिज्जइ,
 बाइज्जइ, नखिज्जइ, अन्निज्जइ, इसिज्जइ, रमिज्जइ,
 तथा णं नट्टसाला रमणिज्जा जवति, जया णं नट्टसालाए नो
 गिज्जइ० जाव नो रमिज्जइ तथा णं नट्टसाला नो रमणिज्जा
 जवति । जया णं इक्खुवाडे छिज्जइ, भिज्जइ, पल्लिज्जइ, ख-
 ण्जइ, पिज्जइ, तथा णं इक्खुवाडे रमणिज्जे जवति, जया णं
 इक्खुवाने नो छिज्जइ० जाव तथा णं इक्खुवाने अरमणिज्जे
 जवति । जया णं खलुवाने उच्छुब्भइ, उद्धुब्भइ, खल्लइ,

पिज्जइ, तथा णं खलुवाने रमणिज्जे जवति, जया णं ख-
 लुवाने नो उच्छुब्भइ० जाव अरमणिज्जे जवति, से तेणहेणं
 पदेसी ! एवं वुत्ति-मा णं तुमं पदेसी ! पुठ्वि रमणिज्जे ज-
 वित्ता पच्छा अरमणिज्जे भविज्जामि जहा वणसंडेइ वा०
 जाव खलुवाडे वा । तए णं पणमी राया केसीकुमारसम-
 णं एवं बयासी-नो खलु भंते ! अहं पुठ्वि रमणिज्जे
 भवित्ता पच्छा अरमणिज्जे भविस्सामि जहा से वणसंडेइ
 वा० जाव खलुवाने वा । अहं णं सेयंबियापामोक्खाइं
 सत्तगामसइस्साइं चत्तारि भागं करेस्सामि, एगे जागे
 बल्लवाइणस्स दल्लइस्सामि, कोट्टागारे दल्लइस्सामि, एगे
 भागे अंतैउरस्स दल्लइस्सामि, एगेणं भागेणं महइमहासि-
 यकूमागारसालं करिस्सामि । तत्थ णं बहूहिं पुरिसेहिं दि-
 ष्ठभत्तिभत्तवेयणेहिं विठलं असणं पाणं स्वाइमं साइमं
 उवक्खवावेत्ता बहूणं समणमाहणजिक्खुयाणं पंथियपहि-
 याण य परिभोएमाणे परिभोएमाणे बहूहिं सीलपक्खत्ताण-
 पोसटोववासंदि० जाव विहरिस्सामि त्ति कहु जामेव दिसं
 पाउब्भूए तामेव दिसं पणिगते । तते णं पदेसी राया कल्लं
 पाओ० जाव तेजसा जलंते सेयंबियापामोक्खाइं सत्तगाम-
 सइस्साइं चत्तारि भाए करेति, एगं जागं बल्लवाइणस्स द-
 ल्लइति० जाव कूमागारसालं करेति, तत्थ णं बहूहिं पुरिसेहिं०
 जाव उवक्खवावेत्ता बहूणं समणमाहणाणं० जाव परिभोए-
 माणे विहरति । तते णं से पदेसी राया समणोवासए जाए
 अजिगयजीवाजीवे० जाव विहरति । जप्पजिइं च णं पदेसी
 राया समणोवासए जाए तप्पजिइं च णं रज्जं च रहुं च
 बलं च बाहणं च कोसं च कोट्टागारं च पुरं च अंतैउरं च
 जणवयं च अणादायमाणे विहरति । तते णं तीसे सूरियकं-
 ताए देवीए इमेयारूवे अञ्जत्तिए समुप्पज्जित्था-जप्पभि-
 इं च णं पणसी राया समणोवासए जाए तप्पजिइं च णं
 रज्जं च रहुं च० जाव अंतैउरं च० जाव समं च जाणवयं च
 अणादायमाणे यावि विहरइ, तं सेयं खलु मे पदेसीरायं केण
 य सत्थप्पओगेण वा अग्गिपओगेण वा मंतपओगेण वा
 उहावेत्ता सूरियकंतं कुमारं रज्जे उवत्ता समयमेव रज्जसिंरिं
 करेमाणी विहरित्तए त्ति कहु एवं सेपेहेति, संपेहेत्तिता सू-
 रियकंतं कुमारं सदावेति, सदावेत्ता एवं बयासी-जप्पजिइं
 च णं पदेसी राया समणोवासए जाए तप्पभिइं च णं र-
 ज्जं च रहुं च० जाव अंतैउरं च जणवयं च माणुस्सए
 कामजोगे य अणादायमाणे यावि विहरति, तं सेयं खलु
 तव पुत्ता ! पदेसिं रायं केणइ सत्थप्पओगेण वा० जाव उ-
 हावेत्ता समयमेव रज्जसिंरिं करेमाणस्स पालेमाणस्स
 विहरित्तए । तते णं सूरियकंतं कुमारं सूरियकंताए
 देवीए एवं वुत्ते सभाणे सूरियकंताए देवीए एयमहं नो

आदाड, नो परियाणइ चितुमिणीए संचिद्धति । तते णं से सूरियकंताए देवीए इमेयारूवे अम्भतियए समुपपज्जित्या-से खं सूरियकंते कुमारे पदेमिस्स रम्भो इमं रहस्सनेयं करिस्सती-
नि कहु पणमिस्स रम्भो छिप्पाणि मम्माणि रहस्साणि वि-
बराणि अंतराणि य पजागरेमाणी पजागरेमाणी विहरति ।
तते णं सूरियकंता देवी अम्भया कयाइ पदेमिस्स रम्भो
अंतरं जाणइ, असणं जाव साइमं सव्ववत्तयं धम्मद्वारांकारेसु
विमरम्भो पञ्जइ, पदेमिस्स रम्भो एहायस्स जाव पायच्छि-
त्तस्स सुहासणवरगयस्स तं विमसंजुत्तं अमणं पाणं खाइमं
साइमं वत्तं जाव अन्नेकारं णिस्सरति । तते णं तस्स
पदेमिस्स रम्भो तं विमसंजुत्तं अमणं पाणं खाइमं
साइमं आहारयस्स ममाणस्स सरीरगंसि वेयणा पाउब्भूया
उज्जला विउज्जा पगाढा ककुमा कंइ य चेमा तिच्चा दुक्खा
छग्गा छुरहियासा पित्तउजरपरिगयमरीरे दाहवक्कंते यावि
विहरति । तए णं से पणमी राया सूरियकंताए देवीए मण-
सा वि अण्णदुस्समाणे जेणेव पोसहसात्ता तेणेव उवागच्छ-
ति, उवागच्छतिच्चा पोसहसात्तं पमज्जइ, पोसहसालं पम-
ज्जइत्ता उवावपासवणत्तुमिं पमिद्धेहेति, दन्तमंथारणं मं-
थरेइ, दन्तमंथारणं छुरुद्धति, पुरत्तज्जिमुहं संपन्नियं कनि-
समे करयत्तपरिगहिं सिरमावत्तं पत्थए अंजलिं कहु एव
बयामी-नमोऽत्थु णं अरिहंताणं जाव संपत्ताणं, एमोऽत्थु
णं केमिकुमारस्स समणस्स धम्मयारियस्स धम्मोवदेमगस्स,
बंदाभि णं जगवंतं तत्थ गयं इह गए, पासउ मे जगवं तत्थ
गए इह गयं ति कहु बंदाभि, एमंसति, णमंसतिच्चा
पुत्तिं पि णं मए केसिकुमारसमणस्स अंतिए थून्नए पा-
णातिवाए पच्चक्खाए जाव परिगहे, इयानिं पि णं त-
स्सेव भगवतो अंतिए सव्वपाणातिवायं पच्चक्खामिं
जाव परिगहं सव्वं कोहं जाव पिच्छादंसणमद्धं अकर-
णिज्जं जोगं पच्चक्खामि, मव्वं असणं चउत्तिहं पि आ-
हारं जावजीवाए पच्चक्खामि, जं पि य मे सरीरं इहं जा-
व फुमंति, एयं पि य णं चरेमहिं ऊसामनीसासेहिं बोसि-
राभि चि कहु आलोइयपमिक्कंते ममादिपत्ते कान्नामासे कात्तं
किच्चा सोढम्मे कए सूरियाभे विषाणे उववायमभाए जाव
उववणे । तते णं सूरियाजे देवे अहृणोववणए चेव स-
माणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभारं गच्छति । तं जहा-
आहारपज्जत्तीए, सरीरपज्जत्तीए, इंदियपज्जत्तीए, आण-
पाणपज्जत्तीए, भासामणपज्जत्तीए; त एव खलु गोयमा !
सूरियाजेणं देवेणं सा दिव्वा देवहो दिव्वा देवजुती दि-
व्वे देवाणुजावे झच्छे पत्ते अजिसमणगाए ।

(रायपसेणीटीका पद्मपत्रार्थभाषिनीत्युपेक्षिता) रा० । आ०
११

म० । स्था० । आ० चू० । (सूर्याजदेवस्य स्थितिः ' विह ' शब्दे चतुर्थनागे १७२६ पृष्ठे प्रोक्ता) (सूर्याभो देवः सूर्याभाव-
मानात् च्युतः सन् कोऽप्यस्यतीति ' सूरियाभ ' शब्दे वक्ष्यते)
पणमिणी-प्रदेशिनी-स्त्री० । अकगुष्ठपाश्चाङ्गुल्याम्, " पणसि-
णीए अंगुष्ठपोरुचिताए जं घेप्पंति । " नि० चू० २ उ० ।

पणसिय-प्रदेशित-त्रि० । प्रणीते, आत्मा० १ भु० ६ अ० ३ उ० ।
पणमिराय-प्रदेशिराज-पुं० । श्वेताम्बिकानगरीपती सूर्याजपू-
र्वजवर्जावे, स्था० ८ उ० । (तद्वृत्तं सर्वं ' पणसि (ण) ' शब्देऽनुपदमेव गतम्)

पणमोगाद-प्रदेशावगाद-पुं० । एकत्र प्रदेशे क्षेत्रस्यांशवि-
शेषे भवगाढा आश्रिता एकप्रदेशावगाढाः, ते च परमशु-
कपाः, स्कन्धरूपाश्च । स्था० १ उ० ।

पणनोदय-प्रदेशोदय-पुं० । कर्मणां प्रदेशेन उदयकरणे, पं० सं० ५
छार । क० प्र० (' उदय ' शब्दे द्वितीयभागे ७७७ पृष्ठे जेद उक्तः)
पणमोदीरणा-प्रदेशोदीरणा-स्त्री० । प्रदेशविषये उदीरणा-
करणे, पं० सं० ५ छार । (' उदीरणा ' शब्दे द्वितीयभागे ६१९
पृष्ठेऽस्या व्याख्या गता)

पञ्चोग-प्रयोग-पुं० । प्रयोजने प्रयोगः । जीवव्यापारे, स्था० ३
उ० ३ उ० । ज्ञा० । स० । आ० चू० । पुरुषव्यापारे, ज० ६
श० ३ उ० । चेतनावतो व्यापारे, विशेष० । आ० म० ।

तद्भेदाः-

कतिविहे णं भंते ! पञ्चोग पणत्ते ? । गोयमा !
पणरमविहे पणत्ते । तं जहा-मच्चमणपञ्चोगे, असच्चम-
णपञ्चोगे, सच्चामोसमणपञ्चोगे, असच्चामोसमणपञ्च-
ोगे वि । एवं वडपञ्चोगे वि चउहा । ओरालियम-
रीरकायपञ्चोगे, ओरालियमीसरीरकायपञ्चोगे, वेउव्वि-
यसरीरकायपञ्चोगे, वेउव्वियमीसरीरकायपञ्चोगे, आ-
हारमरीरकायपञ्चोगे, आहारममीसरीरकायपञ्चोगे, क-
म्मासरीरकायपञ्चोगे ।

कतिविधः कतिप्रकारो, णमिति वाक्यान्नुक्ते । भट्टन्त !
प्रयोगः प्रकृतः ? प्रयोग इति प्रपूर्वस्य युजिर् योगे इत्यस्य व-
चनस्य प्रयोगः । परिरूपन्दः, क्रिया, आत्मव्यापार इत्यर्थः ।
अथवा प्रकरणेन युज्यते व्यापार्यते क्रियासु सम्बध्यते वा
सांप्रसारिकं कार्यपथकर्मणा सहाऽऽत्मा अनेनेति प्रयोगः । " पु-
आग्नि घः " ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति करणे घप्रत्ययः । भगवानाह-
पञ्चदशविधः प्रकृतः । तदेव पञ्चदशविधत्वं दर्शयति- (सच्च-
मणपञ्चोगे इत्यादि) सन्तो मुनयः, पदार्था वा, तेषु यथासं-
ख्यं मुक्तिप्रापकत्वेन यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपचिन्तनेन च सा-
धु सत्यमस्ति जीवः सत्सङ्गो देहमात्रव्याप्येत्यादिरूपनया
यथाऽवस्थितवस्तुचिन्तनपरं, सत्यं च तत् मनश्च सत्य-
मनः, तस्य प्रयोगो व्यापारः सत्यमनःप्रयोगः । (असच्चमण-
पञ्चोगे इति) सत्यविपरीतमसत्यं-नाऽस्ति जीव एकान्तस-
ङ्गपञ्चेत्यादिकुर्विकल्पनपरं, तच्च तन्मनश्च, तस्य प्रयोगोऽस-
त्यमनःप्रयोगः । (सच्चमोसमणपञ्चोगे इति) सत्यमृषा स-
त्यासत्ये, यथा ध्रुवर्वादिपलाशाऽऽदिमिथेषु बहुव्यशोकशृङ्गेषु
अशोकवनमेवदमिति विकल्पनपरं, तत्र हि कतिपयाऽशोक-
वृक्षाणां सङ्गावात् । तच्च तन्मनश्चेत्यादि प्राग्वत् । तथा- (अ-

सकृत्सामसमणपञ्चमोग इति) यन्न सत्यं नापि मृषा तदसत्यामृ-
षा । इह विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशया सर्वज्ञमतानुसा-
रेण विकल्प्यते । यथा-अस्ति जीवः सदसद्रूप इत्यादि, नास्ति-
तल सत्यपरिभाषिकमाराधकत्वात् । यत्पुनर्विप्रतिपत्तौ स-
त्यां यद्वस्तु प्रतिष्ठाऽऽशयाऽपि सर्वज्ञमतोत्तरेण विकल्प-
ते, यथा नास्ति जीवः, एकान्तनित्या वा इत्यादि । तद-
सत्यम्, विराधकत्वात्, यत्पुनर्वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशामन्तरेण स्व-
रूपमात्रपर्यालोचनपरं, यथा देवदत्तात् घट आनेतव्यो, गौ-
र्यालोचनीया इत्यादि चिन्तनपरं, तन् असत्यमृषा । इदं हि स्व-
रूपमात्रपर्यालोचनपरत्वात् न यथोक्तलक्षण सत्यं, नापि मृषा
एतदपि व्यवहारमयमात्रेण कृप्यम्, अन्यथा विप्रतारण-
शुद्धिपूर्वकमसत्येऽतर्जयति, अन्यत्र तु सत्ये, तच्च तन्मनश्च, तस्य
प्रयोगोऽसत्यमृषामनःप्रयोगः । (एवं वद्व्यपञ्चमोगो वि चउहा
इति) यथा मनःप्रयोगश्चतुर्धा, तथा वाक्प्रयोगोऽपि चतुर्धा तद्
यथा सत्यवाक्प्रयोगो, मृषावाक्प्रयोगः, सत्यमृषावाक्प्रयोगः,
अतस्यामृषावाक्प्रयोगः । एताञ्च सत्यवागादयः सत्यमनःप्रभृ-
तिषुद्भावनीयाः पूर्ववद् जायन्ता इति । (ओराज्ञियसरीरकाय-
पञ्चमोगे इति) औदारिकाऽऽदिशब्दार्थमग्रे वक्तव्यम् । औदारिक-
मेव शरीरम् औदारिकशरीरम्, तदेव पुद्गलसकन्धसमुदायरू-
पात्वात्, उपवीयमानत्वात् च काय औदारिकशरीरकायः,
तस्य प्रयोगः औदारिकशरीरकायप्रयोगः । अयं च तिरश्चो म-
नुष्यस्य च पर्याप्तस्य औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग इति ।
औदारिकं च तन्मिश्रं च औदारिकमिश्रं, केन सह मिश्र-
तमिति चेत् ? उच्यते-कर्मणः । तथा चोक्तं नियुक्तिकारेण
शस्त्रपरिज्ञाऽध्ययने-“जोएण कम्मएणं, हारेऽ अणंतर जीवो ।
तेण परं मिस्सेण च, जाव सरीरस्स निष्कत्तो ॥ १ ॥” न
तु मिश्रत्वमुभयनिष्ठम् । तथाहि-यथा औदारिक कर्मणेन मि-
श्रं, तथा कर्मणमप्यौदारिकेण मिश्रं, ततः कस्मादौदारिकमि-
श्रमेव । यदुच्यते-न कर्मणमिति ? उच्यते-इह व्यपदेशसम्प्र-
वर्तनीया येन विवक्षितार्थप्रतिपत्तिर्निष्पत्तिपक्षी श्रोतृणामुपजा-
यते, अन्यथा सन्देहाऽऽपत्तिरिति विवक्षितार्थप्रतिपत्त्या न
तथा तेषूपकारः कृतः स्यात्, कर्मणं च शरीरमासंसारम-
विच्छेदेनावस्थितत्वात् सकलेश्वरपि शरीरेषु सम्भवति, ततः
कर्मणमिश्रमित्युक्तं, न ज्ञायते किं निर्यमनुष्ठानामप्यासाव-
स्थायां तद्विवक्षितमुत देवनारकाणामिति ? तत् उत्पत्तिमाश्रि-
त्यौदारिकस्य प्रधानत्वात् कादाचित्कत्वाच्च निष्प्रतिपक्षावस्थित-
तार्थप्रतिपत्त्यर्थमौदारिकेण व्यपदिश्यते औदारिकमिश्रमिति ।
तथा यदौदारिकशरीरो वैक्रियलब्धसम्पन्नो मनुष्यतयैकप-
ञ्चेन्द्रियः पर्याप्तकषाद्रवायुकायको वा वैक्रिय करोति
तदा किलौदारिकशरीरप्रयोग एव वर्तमानप्रदेशान् विकल्प्य वै-
क्रियशरीरयोगान् पुद्गलानुपाशय वैक्रियशरीरपर्याप्तया यावज्ज
पर्याप्तमुपगच्छति तावन् यद्यपि वैक्रियेण मिश्रनौदारिकस्यो-
भयनिष्ठं तथाऽप्यौदारिकस्य प्रारम्भकतया प्रधानत्वात् तेन
व्यपदेश औदारिकमिति न वैक्रियेणेति । तथा आहारकमपि
शरीरं यदा कश्चिदाहारकलब्धमान् पूर्वधरः करोति तदा य-
द्यप्यहारकेण मिश्रत्वमौदारिकस्योभयनिष्ठं, तथाप्यौदारिक-
मारम्भकतया प्राधान्यमिति, तेन व्यपदेशप्रवृत्तितौदारिकमि-
श्रमिति, न त्वाहारकेणेति । औदारिकमिश्रं च तत् शरीरं
चेत्यादि पूर्ववत् । वैक्रियशरीरकायप्रयोगो वैक्रियशरीरपर्या-
प्तया पर्याप्तस्य वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगो देवनारकाणाम-

पर्याप्तावस्थायां, मिश्रता च तदानीं कर्मणेन सह वेदित-
व्या । अत्राक्षेपपरिहारौ प्राग्वत् । तथा यदा मनुष्यस्यैक-
पञ्चेन्द्रियो, वायुकायिको वा वैक्रियशरीरीरुत्वा कृतकार्यो
वैक्रियं परिजिहीर्षुगैदारिके प्रवेष्टुं यतते, तदा किल वै-
क्रियशरीरवन्नेन औदारिकोपादानाय प्रवर्तते इति वैक्रि-
यस्य प्राधान्यात्तेन व्यपदेशो नौदारिकेणेति वैक्रियमिश्रत-
मिति । तथा आहारकशरीरकायप्रयोग आहारकशरीरप-
र्याप्तया पर्याप्तस्य आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोग आहारका-
दौदारिकं प्रविशतः । एतदुक्तं भवति-यदा आहारकशरीरी-
रुत्वा कृतकार्यः पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदा यद्यपि मि-
श्रत्वमुभयनिष्ठं तथाऽप्यौदारिके प्रवेश आहारकवन्नस्याहा-
रकस्य प्रधानत्वात्तेन व्यपदेशो नौदारिकेणाऽऽहारकमिश्रमिति ।
एतच्च सिद्धान्ताभिप्रायेणोक्तं, कर्मप्रवृत्तिकाः पुनर्वैक्रियस्य प्रा-
रम्भकाले, परित्यागकाले च वैक्रियमिश्रमाहारकशरीरस्य प्रार-
म्भकाले, परित्यागकाले च औदारिकमिश्रं न त्वेकस्यामप्य-
वस्थायामौदारिकमिश्रमिति प्रतिपन्नाः । तैजसकर्मणशरीरप्र-
योगो विप्रदग्गतौ समुद्रघातावस्थायां वा सयोगिकेवन्निरस्तु-
तायचतुर्थ्यञ्चमसमयेषु इह तैजसकर्मणेन सहाय्यभिचारीति
युगपत्तैजसकर्मणप्रदणम् ।

अमूनेन पञ्चदश प्रयोगान् जीवाऽऽदिषु स्थानेषु चिन्तयन्नाह-
जीवाणं भंते ! कतिविहे पञ्चमोगे पप्सते ? । गोयमा !
पञ्चरसविहे पञ्चमोगे पप्सते । तं जहा-मच्चमणपञ्चमोगे० जाव
कम्मस्सरीरकायपञ्चमोगे ।

“ जीवाणं भंते ! कतिविहे पञ्चमोगे पप्सते ” इत्यादि । तत्र
जीवपदे पञ्चदशापि प्रयोगाः, नानाजीवापेक्षया सदैव पञ्चद-
शानामपि योगानां लभ्यमानत्वात् ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे पञ्चमोगे पप्सते ? । गोयमा ! एकारस-
विहे पञ्चमोगे पप्सते । तं जहा-सच्चमणपञ्चमोगे० जाव असच्च-
मणपञ्चमोगे । वड्यपञ्चमोगे चउहा । वेउअयमरीरकाय-
पञ्चमोगे, वेउच्चियमीसमरीरकायपञ्चमोगे, कम्मामरीरकायप-
ञ्चमोगे । एवं असुक्कुमाराण वि० जाव थणियकुमारणं ।
पुढविकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! तिचिहे पञ्चमोगे पप्सते । तं
जहा-ओराज्ञियसरीरकायपञ्चमोगे, ओराज्ञियमीसमरीर-
कायपञ्चमोगे, कम्मामरीरकायपञ्चमोगे । एवं० जाव वणस्स-
काइयाणं, नवरं वाउकाइयाणं पंचविहे पञ्चमोगे पप्सते । तं
जहा-ओराज्ञियकायपञ्चमोगे, ओराज्ञियमीसमरीरकायप-
ञ्चमोगे, वेउच्चिय पुचिहे, कम्मामरीरकायपञ्चमोगे । वेइदि-
याणं पुच्छा ? । गोयमा ! चउच्चिहे पञ्चमोगे पप्सते । तं जहा-
अमच्चामोमवड्यपञ्चमोगे, ओराज्ञियसरीरकायपञ्चमोगे, ओ-
रालियमीसकायपञ्चमोगे, कम्मामरीरकायपञ्चमोगे । एवं० जाव
चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ? । गोयमा !
तेरसविहे पञ्चमोगे पप्सते । तं जहा-सच्चमणपञ्चमोगे० जाव अ-
सच्चामोसमणपञ्चमोगे । एवं वड्यपञ्चमोगे वि । ओराज्ञियसरीर-
कायपञ्चमोगे, ओराज्ञियमीसमरीरकायपञ्चमोगे, वेउच्चियस-
रीरकायपञ्चमोगे, वेउच्चियमीसमरीरकायपञ्चमोगे, कम्मामरी-

रकायप्पओगे । मणुस्साणं पुच्छा । गोयमा ! पञ्चरसविहे प-
ओगे पच्छते । तं जहा—सञ्चमणप्पओगे जाव कम्मासरीरका-
यप्पओगे । बाणमंतरजाइसियवेमाणियाणं जहा नेरइयाणं ।

मैरयिकपदे एकादश औदारिकौदारिकमिआऽऽहारकाऽऽहा-
रकमिअयोगाणां तेषामसम्भवात् । एवं सर्वेष्वपि भवनपतिभ्य-
स्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु ज्ञातनीयम् । पृथिव्याविषु वायुकायव-
जेष्वेकेन्द्रियेषु प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्त्रयः प्रयोगाः औदारिकौदारि-
कमिअकामेण लक्षणा वायुकायिकेषु पञ्च वैक्रियवैक्रियमिअयो-
रपि तेषां सम्भवात् । द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं चत्वार
औदारिककर्मौदारिकमिअ कामेणमसत्यामृताजावा च शेषा-
स्तु सत्याऽऽद्यो भावास्तेषां न सञ्जनवन्ति, “विकलेषु असञ्च-
मांस” इति वचनात् । पञ्चेन्द्रियतिर्यक्योनिकानां त्रयोदश आ-
हारकाहारकमिअयोस्तेषामसम्भवस्तुर्दशपूर्वाधिगमासञ्जना-
त् । मनुष्येषु पञ्चदशापि मनुष्याणां सर्वभावसम्भवात् ।

अधुना जीवाऽऽदिषु पदेषु नियतप्रयोगजावचित्तियपुरिदमाह-
जीवा णं भंते ! किं सञ्चमणप्पओगी जाव किं कम्मास-
रीरकायप्पओगी ? गोयमा ! जीवा सञ्चेऽपि ताव होज्जा
सञ्चमणप्पओगी वि जाव वेउव्वियमीससरीरकायप्प-
ओगी वि, कम्मासरीरकायप्पओगी वि ? । अहवेगे य
आहारगसरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य आहारगसरीर-
कायप्पओगिणो य २, अहवेगे य आहारगमीससरीर-
कायप्पओगी य ३, अहवेगे य आहारगमीससरीरकायप्प-
ओगिणो य ४ चउजंगो । अहवेगे य आहारगसरीरका-
यप्पओगी य, आहारगमीससरीरकायप्पओगी य ? । अ-
हवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीससरी-
रकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य आहारगसरीरकायप्प-
ओगिणो य, आहारगमीससरीरकायप्पओगी य ३. अ-
हवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीससरी-
रकायप्पओगिणो य ४ । एए जीवाणं अह अंगा । नेर-
इया णं जंते ! किं सञ्चमणप्पओगी जाव किं कम्मासरीर-
कायप्पओगी ? गोयमा ! नेरइया सञ्चे वि ताव होज्जा सञ्चम-
णप्पओगी वि जाव वेउव्वियमीससरीरकायप्पओगी वि ? ,
अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी य २, अहवेगे य कम्मा-
सरीरकायप्पओगिणो य । एवं असुरकुमारा वि जाव य-
णियकुमारा । पुढविकाइया णं जंते ! किं ओरास्त्रियसरीर-
कायप्पओगी, ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी, कम्मासरी-
रकायप्पओगी ? गोयमा ! पुढविकाइया णं ओरास्त्रिय-
सरीरकायप्पओगी वि, ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी
वि, कम्मासरीरकायप्पओगी वि । एवं जाव बाणस्सइ-
काइयाणं, नवरं बाणकाइया वेउव्वियसरीरकायप्प-
ओगी वि, वेउव्वियमीससरीरकायप्पओगी वि । वेइंदिया णं
जंते ! किं ओरास्त्रियसरीरकायप्पओगी जाव क-
म्मासरीरकायप्पओगी ? गोयमा ! वेइंदिया सञ्चे वि

ताव होज्जा असञ्चामोसवइप्पओगी वि, ओरास्त्रियसरीर-
कायप्पओगी वि, ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी वि । अ-
हवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी वि ? , अहवेगे य
कम्मासरीरकायप्पओगिणो य । एवं जाव चउरिंदिया
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया. नवरं ओरास्त्रिय-
सरीरकायप्पओगी वि, ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी वि,
अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य कम्मास-
रीरकायप्पओगिणो य । मणुस्सा णं जंते ! किं सञ्चमण-
प्पओगी जाव किं कम्मासरीरकायप्पओगी ? गोयमा !
मणुस्सा सञ्चे वि ताव होज्जा सञ्चमणप्पओगी वि जाव
ओरास्त्रियसरीरकायप्पओगी वि, वेउव्वियसरीरकायप्प-
ओगी वि, वेउव्वियमीससरीरकायप्पओगी वि । अहवेगे
य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य ओरा-
स्त्रियमीससरीरकायप्पओगिणो य । अहवेगे य आहारग-
सरीरकायप्पओगिणो य, अहवेगे य आहारगमीससरी-
रकायप्पओगी य । अहवेगे य आहारगमीससरीरकाय-
प्पओगिणो य, अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी य,
अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य २ । एते अह जं-
गा पत्तयं । अहवेगे य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी य,
आहारगसरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य ओरास्त्रियमीस-
सरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य,
अहवेगे य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगिणो य, आहा-
रगसरीरकायप्पओगिणो य, अहवेगे य ओरास्त्रियसरीर-
कायप्पओगी य, आहारगमीससरीरकायप्पओगी य,
अहवेगे य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी य, आहा-
रगमीससरीरकायप्पओगिणो य, अहवेगे य ओरा-
स्त्रियमीससरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीससरीरका-
यप्पओगी य । अहवेगे य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमीससरीरकायप्पओगिणो य । एते च-
त्तारि भंगा । अहवेगे य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगी
य, कम्मासरीरकायप्पओगी य । अहवेगे य ओरास्त्रि-
यमीससरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो
य । अहवेगे य ओरास्त्रियमीससरीरकायप्पओगिणो य,
कम्मासरीरकायप्पओगी य । अहवेगे य ओरास्त्रियमी-
ससरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ।
एते चत्तारि जंगा । अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी
य, आहारगमीससरीरकायप्पओगी य । अहवेगे य आहा-
रगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीससरीरकायप्पओगिणो
य । अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहा-
रगमीससरीरकायप्पओगी य । अहवेगे य आहारग-
सरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीससरीरकायप्प-

अग्निर्गो य । एष चत्वारि भंगा । अहवेगे य आहार-
गमरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी ।
अहवेगे य आहारगमरीरकायप्पओगी य, कम्मामरीर-
कायप्पओगिणो य । अहवेगे य आहारगमरी कायप्पओ-
गिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरका-
यप्पओगी य । अहवेगे य आहारगमरीरकायप्पओगिणो
य, कम्मामरीरकायप्पओगी य । अहवेगे य आहारगम-
रीरकायप्पओगिणो य । कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ।
चउरो भंगा । अहवेगे य आहारगमीममरीरकायप्पओगी य,
कम्मामरीरकायप्पओगी य । अहवेगे य आहारगमीमसरी-
रकायप्पओगी य, कम्मामरीरकायप्पओगिणो य । अहवेगे य
आहारगमीममरीरकायप्पओगिणो य, कम्मगमरीरकायप्प-
ओगी य । अहवेगे य आहारगमीमसरीरकायप्पओगिणो य,
कम्मगमरीरकायप्पओगिणो य । चउरो भंगा । एवं चउर्वीमं
भंगा २४ । अहवेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्पओगी
य, आहारगमरीरकायप्पओगी य, आहारगमीममरीरका-
यप्पओगी य ? । अहवेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्प-
ओगी य, आहारगमरीरकायप्पओगी य, आहारगमीमस-
रीरकायप्पओगिणो य २ । अहवेगे य ओराद्वियमीमम-
रीरकायप्पओगी य, आहारगमरीरकायप्पओगिणो य,
आहारगमीममरीरकायप्पओगी य ३ । अहवेगे य ओरा-
द्वियमीममरीरकायप्पओगी य, आहारगमरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमीमसरीरकायप्पओगिणो य ४ । अह-
वेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्पओगिणो य, आहार-
गमरीरकायप्पओगी य, आहारगमीमसरीरकायप्पओगी
य ५ । अहवेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्पओगिणो य,
आहारगमरीरकायप्पओगी य, आहारगमीममरीरकायप्प-
ओगिणो य ६ । अहवेगे य ओराद्वियमीमसरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमरीरकायप्पओगिणो य, आहारग-
मीमसरीरकायप्पओगी य ७ । अहवेगे य ओराद्वियमी-
ममरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमरीरकायप्पओगिणो
य, आहारगमीमसरीरकायप्पओगिणो य ८ । एष अह
भंगा । अहवेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्पओगी य,
आहारगमरीरकायप्पओगी य, कम्मगमरीरकायप्पओगी य
? । अहवेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्पओगी य, आ-
हारगमरीरकायप्पओगी य, कम्मगमरीरकायप्पओगिणो य
२ । अहवेगे य ओराद्वियमीमसरीरकायप्पओगी य, आ-
हारगमरीरकायप्पओगिणो य, कम्मगमरीरकायप्पओगि-
णो य ३ । अहवेगे य ओराद्वियमीममरीरकायप्पओगी य,
आहारगमरीरकायप्पओगिणो य, कम्मगमरीरकायप्पओ-
गिणो य ४ । अहवेगे य ओराद्वियमीमसरीरकायप्पओ-

[illegible]

य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ८ । एवं एते वि निय-
संजोएणं चत्तारि अट्ट भंगा । मव्वे वि मिलिया वत्तीमं जंगा
जाणियव्वा १२ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्प-
ओगी य, आहारगमरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसमरी-
रकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य १ । अट्टवेगे
य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगी य, आहारगमरीरकाय-
प्पओगी य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीर-
कायप्पओगिणो य २ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीर-
कायप्पओगी य, आहारगमरीरकायप्पओगी य, आहारग-
मीसमरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य ३ ।
अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगी य, आहारग-
सरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगिणो
य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ४ । अट्टवेगे य ओरा-
त्तियमीसमरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीर-
कायप्पओगी य ५ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकाय-
प्पओगी य, आहारगमरीरकायप्पओगिणो य, आहारग-
मीसमरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य
६ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगी य,
आहारगमरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसमरीरका-
यप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य ७ । अट्ट-
वेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगी य, आहारगम-
रीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगि-
णो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ८ । अट्टवेगे य
ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमरीरका-
यप्पओगी य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगी य, कम्मास-
रीरकायप्पओगी य ९ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरी-
रकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य, आ-
हारगमीसमरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगि-
णो य १० । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीस-
सरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य
११ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगिणो
य, आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसमरीरका-
यप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य १२ ।
अट्टवेगे य ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगिणो य, आ-
हारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसमरीरकायप्प-
ओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य १३ । अट्टवेगे य
ओरात्तियमीसमरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमरीर-
कायप्पओगिणो य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगी य,
कम्मासरीरकायप्पओगिणो य १४ । अट्टवेगे य ओरा-

त्तियमीसमरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमीसमरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीर-
कायप्पओगी य १५ । अट्टवेगे य ओरात्तियमीस-
रीरकायप्पओगिणो य, आहारगमरीरकायप्पओगिणो य,
आहारगमीसमरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्प-
ओगिणो य १६ । एवं एते चत्तुसंजोएणं सोलम जंगा
भवन्ति । मव्वेसि णं संपिडिया असीई भंगा जवन्ति ।

“ जीवा णं भवे ! ” इत्यादि प्रश्नसूत्र सुगमं, निर्वचनसूत्रे स-
र्वेऽपि तावज्जुः सत्यमनःप्रायोगिण इत्यादिरको जङ्गः ।
किमुक्तं भवति ?-सदैव जीवा बहव एव सत्यमनःप्रायोगिणो-
ऽप्यसत्यमनःप्रायोगिणोऽपि यावद्वैकियमिश्रशरीरकायप्रयोगि-
णोऽपि सम्भवेत्, तत्र सदैव वैकियमिश्रशरीरकायप्रयोगिणो ना-
रकाऽऽदीनां सदैवोपपत्तात्तरवैक्रियाऽऽस्मिन्सम्भवात् । सदैव
कामेणशरीरकायप्रयोगिणः सदैव वनस्पत्यादीनां विप्रहेणा-
वान्तरगतौ लक्ष्यमानत्वात् । आहारकशरीरी च कदाचित् स-
र्वथा न लक्ष्यते, परमात्मान् यावदुत्कर्षतोऽन्तरजावान्, यदाऽपि
लक्ष्यते तदाऽपि जघन्यपदे एको द्वौ वा, उत्कर्षतः सदृशपृथ-
कत्वम् । उक्तं च-

“ आहारगर्होणं, छम्मासे जा न होति वि कयाई ।

उक्कोसेणं निग्मा, एक्कं समयं जइजेणं ॥ १ ॥

होताई जइजेणं, एक्कं दो निक्षिपेच य हवन्ति ।

उक्कोसेणं उ जुगवे, पुहुत्तमेसं महस्साणं ॥ २ ॥

तथा यदा आहारकशरीरकायप्रयोगी, आहारकमिश्रशरीर-
कायप्रयोगी चैकोऽपि न लक्ष्यते, तदा वचनविंशष्टव्योक्त-
पदाऽऽत्मक एको जङ्गः, त्रयोदशपदानामपि सदैव बहुत्वनाव-
स्थितत्वात् । यदा त्वक आहारकशरीरकायप्रयोगी लक्ष्यते त-
दा द्वितीयः । तेषां यदा बहुतां लक्ष्यन्ते तदा तृतीयः । एवमेव
आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणोऽपि द्वौ जङ्गः लक्ष्यते, अन्ये-
कयापे नैरयिक भङ्गाः । द्विकसंयोगेऽपि प्रत्येकमेकवचनबहुवच-
नाभ्यां चत्वार इति सर्वसंख्यया जावपदे नव भङ्गाः नैरयिक-
पदे सत्यमनःप्रयोगप्रभृतीनां वैकियमिश्रशरीरकायप्रयोगेऽ-
पि पर्यन्तानि सदैव बहुवचनेन दशपदान्यवस्थितानां त्वका
जङ्गः । अथ वैकियमिश्रशरीरकायप्रयोगिणः सदैव कथं लक्ष्य-
ते, द्वादशमौर्तुकगन्त्युपपत्तविप्रहेणाभावात् । उच्यते-उत्त-
रवैक्रियापेक्षया । तथा हि-यद्यपि द्वादशमौर्तुकगन्त्युपपत्तवि-
प्रहेणाभावात् तदानीमपि उत्तरवैक्रियाऽऽस्मिन्ः सऽस्मिन्-
न्ति, उत्तरवैक्रियाऽऽस्मिन् न जवधारणाय वैकियमिश्र तद्वत्ते-
नान्तरवैक्रियाऽऽस्मिन् भवधारणीयप्रदेशे चोत्तरवैक्रियं वैक्रि-
यमिश्रमुत्तरवैक्रियबलन भवधारणीयप्रवेशात् । तत एवमुत्तरवै-
क्रियापेक्षया जवधारणीयोत्तरवैक्रियमिश्रसम्भवात्, तदानीमपि
वैक्रियशरीरमिश्रकायप्रयोगिणो नैरयिका लक्ष्यते, कामेणश-
रीरकायप्रयोगी च नैरयिकः कदाचिदेकोऽपि न लक्ष्यते, द्वा-
दशमौर्तुकगन्त्युपपत्तविप्रहेकालत्वात् । यदाऽपि लक्ष्यते त-
दाऽपि जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतोऽन्तरजावेयाः । ततो यदा
एकोऽपि कामेणशरीरकायप्रयोगी न लक्ष्यते, तथा प्रथमो भङ्गो,
यदा पुनरेकस्मिन् द्वितीयो, यदा बहुवस्तदा तृतीय इति । अत एव
त्रयो भङ्गा भवन्तपतित्यन्तरजावैकियमैकानिकेषु जावनीयाः । पृ-
थिव्यपुत्रो जावयुवनस्पतिषु औदारिकशरीरकायप्रयोगिणोऽपि,

औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणोऽपि, कार्मणशरीरकायप्रयो-
गिणोऽपि सदा बहुव एव लभ्यन्ते, इति पदत्रयबहुवचनोऽऽत्मकः
प्रत्येकमेक एव भङ्गः, वायुकायिकेष्वौदारिकद्वन्द्ववैकियाद्वक-
कार्मणशरीरबलतणपदपञ्चकबहुवचनोऽऽत्मकः एको भङ्गः, तेषु वै-
क्रियशरीरिणां, वैक्रियमिश्रशरीरिणां च सदैव बहुवचनं लभ्य-
मानत्वात् । द्वौऽप्येव यद्यप्यन्तर्मुहूर्तकोपपातविरहकालः, त-
थाऽप्युपपातविरहकालोऽन्तर्मुहूर्तं लघु, औदारिकमिश्रगतम-
न्तर्मुहूर्तमतिवृद्धप्रमाणमत आहारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगि-
णोऽपि तेषु सदैव लभ्यन्ते । कार्मणशरीरकायप्रयोगी तु कदा-
चिदेकोऽपि न लभ्यते आन्तर्मुहूर्तकोपपातविरहकालावात् ।
यदाऽपि लज्यते तदाऽपि जयन्त्यत एको द्वौ वा, चरुपतौऽभ-
वेयः । तदा यदा एकोऽपि कार्मणशरीरकायप्रयोगी न लभ्यते
तदा प्रथमो भङ्गः । यदा पुनरेकः कार्मणशरीरः लज्यते, तदा
द्वितीयो, यदा बहुवचनं तृतीय इति । एवं त्रिचतुर्विन्ध्येष्वपि
भावनीयम् । (पञ्चद्विधतिरिक्त्वज्ञाऽपि) जहा नेरऽया ध्याति)।
पञ्चद्विधतियुक्तिका यथा नेरयिकास्तथा वक्तव्याः, नवर
वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगस्थाने औदारिकऔदारिकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगिणो वक्तव्याः । किमुक्तं भवति ?-सत्यमत-
प्रयोगिणोऽपीत्यादि तावद्वक्तव्यं यावदसंन्यासप्राप्तावकायप्रयोगि-
णोऽपि, तत औदारिकशरीरकायप्रयोगिणोऽपि, औदारिकमि-
श्रशरीरकायप्रयोगिणोऽपीति वक्तव्यम् । एतानि दश पदानि
बहुवचनेन सदाऽवस्थितानि । यद्यपि च त्रिगुणपञ्चेन्द्रियाणाम-
व्युपपातविरहकाले अन्तर्मुहूर्तस्तथाऽप्युपपातविरहकाला-
न्तर्मुहूर्तं लघु, औदारिकमिश्रान्तर्मुहूर्तमतिवृद्धित्यप्राप्तौदा-
रिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणः सदा लज्यन्ते । यद्वस्तु तदादश-
मुहूर्तक उपपातविरहकालः स गर्भेऽव्युत्पन्निकपञ्चेन्द्रियतिर-
श्चां, न सामान्यपञ्चेन्द्रियतिरश्चास्मिन् । कार्मणशरीरकायप्रयो-
गी तु तेषां कदाचिदेकोऽपि न लभ्यते, आन्तर्मुहूर्तकोपपात-
विरहकालावात् । ततो यदा एकोऽपि कार्मणशरीरः न लज्य-
ते तथा प्रथमो भङ्गः । यदा पुनरेको लभ्यते तदा द्वितीयः । यदा
बहुवचनं तृतीय । मनुष्येषु मनश्चतुष्टयवाक्चतुष्टयादारिकवै-
क्रियद्विकरुपाग्येकादश पदानि सदैव बहुवचनेन लज्यन्ते । वै-
क्रियमिश्रशरीरिणः कथं सदैव लज्यन्ते? इति चेदुच्यते-विद्या-
धराऽऽपेक्षया । तथा हि-विद्याधरा अत्रोऽपि केचान्मध्याह्न्या-
दयो वैक्रियलक्षणमप्यत्रा अन्यान्यभावेन सदैव विकुर्वणायां
लभ्यन्ते । आह च मूलटीकाकारः मनुष्या वैक्रियमिश्रशरीरप्र-
योगिणः, सदैव विद्याधराऽऽदीनां विकुर्वणायावादिनि । औदारिक-
मिश्रशरीरकायप्रयोगी, कार्मणशरीरकायप्रयोगी च कदाचि-
त्सर्वथा न लज्यन्ते, द्वादशमौहूर्तकोपपातविरहकालावात् ।
आहारकशरीरा, आहारकमिश्रशरीरी वा कादालिङ्कः प्रागे-
वाक्तः, तत औदारिकमिश्राऽऽप्रभाव पदैकदशबहुवचनवृत्तये
एको जङ्गमः । तत औदारिकमिश्रपदेन एकवचनबहुवचनाभ्यां
द्वौ नङ्गौ । एवमेव द्वौ नङ्गौ आहारकपदेन, द्वौ चाऽऽहारक-
मिश्रपदेन, द्वौ कार्मणपदेनत्येकैकभयोर्गो अष्टौ भङ्गाः । द्विक-
संयोग प्रत्येकमेकवचनबहुवचनाभ्यामौदारिकमिश्राऽऽहारकप-
दयोश्चत्वारः । एवमेव औदारिकमिश्राऽऽहारकमिश्रयोश्चत्वारः,
औदारिकमिश्रकार्मणयोश्चत्वारः, आहारकाऽऽहारकमिश्रयोश्च-
त्वारः, आहारककार्मणयोश्चत्वारः, आहारकमिश्रकार्मणयोश्च-
त्वार इति सर्वसंख्यया द्विकसंयोग चतुर्विंशतिभङ्गाः, द्विकसं-
योग औदारिकमिश्राऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रपदानामेकवचनबहु-

वचनाभ्यामष्टौ भङ्गाः, औदारिकमिश्राऽऽहारककार्मेणानामष्टौ,
औदारिकमिश्राऽऽहारकमिश्रकार्मेणानामष्टौ वाऽऽहारकाऽऽहार-
कमिश्रकार्मेणानामिति सर्वसंख्यया त्रिकसंयोगे द्वाविंशच्छङ्काः।
औदारिकमिश्राऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रकार्मेणरूपाणां तु चतुर्णां
पदानामेकवचनबहुवचनाभ्यां षोडश भङ्गाः। सर्वसंकलनया भ-
ङ्गानामशीतिरिति उक्तप्रयोगः। एकसंयोगे ८, द्विकसंयोगे २४,
त्रिकसंयोगे ३२, चतुष्कसंयोगे १६। एव सर्वसंख्यया भङ्गाः ८०।
प्रज्ञा० १६ पदं। आचा०। (गतिप्रपातभेदाः 'गद्यपद्या' शब्दे तु-
र्तायमागे ७७६ पृष्ठे छप्पयाः संस्कृतसाहिते विशोधितसाहिते वा
धीयंकसम्पद्धिमथ्यासम्पद्धिमथ्याप्रयोगाः। " तिग्हे पञ्चमे प-
णत्ते । न जहा-मण्यप्यश्रोणे, मिच्छन्त्यश्रोणे, सम्मानिच्छन्त्यश्रोणे"
प्रयोगः सम्यक्त्वाऽभिपूर्वा मनःप्रभृतिव्यापार इति । अथवा-
सम्यगादिप्रयोग उचिनानुचितोभयाऽऽत्मक आप्रधाऽऽतिव्या-
पारश्च। स्या० ३ गा० ३ उ० । प्रश्न० । विस्मजनकुले, रा० ।
नि०चू० । व्यापाजनीयविशेषे, स्या० ३ गा० १ उ० । सूत्र० ।
" तिग्हे पञ्चमे पणत्ते । न जहा-मण्यप्यश्रोणे, व्यप्यश्रोणे,
कायप्यश्रोणे । जहा जागे । वगैलादयवजाण० जाव वेमाणि या-
णं नहा पञ्चमे धि । " स्या० ६ टा० । रा० । अवमर्णानां
दाने, स्या० ८ गा० । उपाये, आ० चू० १ अ० । ज्ञा० । प्रयु-
ज्यते इति प्रयोगः । व्यापारे, धर्मकथाप्रवक्ष्ये, " जे गरहिया
सर्णियाणप्यश्रोणा, न ताणि संघात सुधारधम्मा । " सूत्र०
१ अ० १३ अ० ।

पञ्चोपक्रम-प्रयोगकर्म-न-न० पञ्चदशतिथेनापि योगेनाऽऽमा-
 ष्टौ प्रदशान् बिहायोल्लसत्तमः जनोदकवृष्टुर्नमतेः सर्वत्र याऽऽम-
 प्र-देशैर्वाऽऽमप्रदशावप्युष्मा ऽऽकाशदेशस्थकर्मणशरीरयोग्य कर्म-
 दालकवध्नाति तत्प्रयोगकमेति । कर्मभेदः आचारः १ प्र० २
 अ० ३ च० ।

पञ्चमकरण-प्रयोगकरण-न० । कुसुमपावतिस्पाद्ये, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० । कुसुमपावतिस्पाद्ये, आ० म० १ अ० । ('करण'
शब्दे तृतीयभागे ३६ । पृष्ठे प्रयोगकरण २६ अतः)

पञ्चमोऽङ्गः प्रयोगाङ्गः । न्यायान्तरं चक्र्यापशमाऽऽ-
विर्तनवीर्येणाऽऽत्मना प्रयुज्यते व्यापार्यते इति प्रयोगो मनोवाक्का-
यलक्षणः, तस्य क्रिया करणं व्यापृणरिति प्रयोगाङ्गः । अथवा-
प्रयोगमनःप्रभृतिभिः क्रियते बध्यते इति प्रयोगाङ्गः, क्रमेत्य-
र्थः । अक्रियामेदे, दुष्टव्यवसायस्य अक्रियत्वात् । स्था० ३ भा०
३ उ० । आ० चू० । कायाऽऽदिव्यापारः, स्था० ४ भा० २ उ० ।
" प्रयोगाङ्गः निविहा पमसा । तं जडा-मणपञ्चमोऽङ्गः क्रि-
या, दृष्टपञ्चमोऽङ्गः, कायपञ्चमोऽङ्गः । तस्य मणप-
ञ्चमोऽङ्गः अदृष्टपञ्चमोऽङ्गः, दृष्टपञ्चमोऽङ्गः वायाजोऽङ्गः, जो-
तिर्यकोऽङ्गः सावज्जादीर्योऽङ्गः । तस्मात्तत्र नाम ३ । का-
यपञ्चमोऽङ्गः पञ्चमस्तस्मै मणपञ्चमोऽङ्गः पञ्चमोऽङ्गः । का-
यास्तस्य ॥ " आ० ४ उ० ।

पञ्चो गगद्-प्रयोग गति-स्त्री० । सत्यमतः प्रभृतिकस्य पञ्चदश-
विधस्य प्रयोगस्य प्रवृत्ता, भ० ८ श० ७ उ० ।

पञ्चोपनिषदस्य पञ्चव्याख्यान-प्रयोगप्रत्ययस्यैकप्रकरणम्-स्त्री० ।
 प्रकृष्टो योगः । प्रयोगस्तेन प्रत्ययभूतेन कारणभूतेन येन गृहीताः
 पुद्गलास्तेषां स्नेहमधिकृत्य सपर्यकप्रकरणम् । प्रयोगप्रत्ययस्य-
 धैकप्रकरणम् । प्रयोगजन्यस्यैकानां प्रकरणायाम्, क० प्र० ।
 तत्र प्रयोगो योगः, न तस्थानवृत्त्या यो रसः कर्मपरमाणुपे-
 कः ।

वस्ययोगप्रस्थयतो वध्यमानेषु परिवर्धते स्पर्शकरूपतया तत्प्र-
योगप्रस्थयस्पर्शकम् । उक्तं च-“ होइ पञ्चोगो जोगो, तछा-
णविवरुणार्थे जो उ रसो । परिवर्धेई जीवे, पयोगफडु तयं
धैति ॥ १ ॥ ” तस्य पञ्च अनुयोगद्वाराणि । तद्यथा-अविभाग-
प्ररूपणा, वर्गणाप्ररूपणा, स्पर्शकप्ररूपणा, अन्तरप्ररूपणा, व्या-
नप्ररूपणा चेति । (२३ गा०) क० प्र० १ प्रक० ।

पञ्चोगपरिणय-प्रयोगपरिणत-त्रि० । जीवव्यापारेण तथाधि-
धपरिणतिमुपनीतायां यथा पटाऽऽदिषु कर्माऽऽदिषु वा । त्रि-
विधपुद्गलभेदे, स्था० ३ टा० ३ उ० ।

पञ्चोगवन्ध-प्रयोगवन्ध-पुं० । जीवप्रयोगकृते बन्धभेदे, भ० ८ श०
८ उ० । जीवव्यापारवन्धे, भ० ८ श० ६ उ० । जीवप्रयोगेण व्यापारो
बन्धने, भ० १८ श० ३ उ० । (‘ मार्गद्वय ’ शब्दे वक्तव्यता)

पञ्चोगमद्-प्रयोगपति-स्त्री० । चाद्विषयकर्णरिहाने, “ पत्तो प-
ञ्चोगमत्ती, चउडवहा होइ आणुपुड्वीप । आयपुरिसं च खेत्तं,
वत्यु चिय पउजए वायं ॥ १ ॥ ” उक्त० १ भ० । दशा० । स्था० ।

पञ्चोगसंपया-प्रयोगसंपत्-स्त्री० । गणिसंपदे, स्था० ८ टा० ।
(‘ गणिसंपया ’ शब्दे तृतीयभागे ८२६ पृष्ठे व्याख्याता)

पञ्चोजग-प्रयोजक-त्रि० । कार्याऽऽदौ भृत्याऽऽदीन् प्रयुङ्कुरि, प्र-
युज-गबुद्ध । निकृष्टस्य भृत्याऽऽदेः प्रेरके व्याकरणात् हेतुसंज्ञं
कर्तरि, प० व० १ डार । आ० म० ।

पञ्चोजण-प्रयोजन-न० । प्रयोज्यते येन तत्प्रयोजनम् । कार्ये,
तदर्थमेव हि प्रयोज्यते । आ० चू० १ अ० । कारणे, नि० चू०
१३ उ० । येन प्रयुक्तः प्रवर्तते । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विशेषे
प्रव० । (‘ गमोद्धार ’ शब्दे चतुर्थेनागे १८४४ पृष्ठे तत्प्रयोज-
नमुक्तम्) “ एवंभवेह सम्यग्धः, सानिधेयं प्रयोजनम् । मङ्गलं
चैव शास्त्रस्य, प्रथोक्तं प्रवर्तकम् ॥ १ ॥ ” दशा० १ अ० ।
जी० । तत्र प्रयोजनं द्विधा-परम्, अपरं च । पुनरेकैकं द्विधा क-
र्तृगतम्, धोतृगतं च । तत्र द्रव्यास्तिकनयनतर्पणालोचनायामाग-
मस्य नित्यत्वात्कर्तृभाव एव । तथा चोक्तम्-एषा द्वादशाङ्गी
न कदाचिज्ज्ञासिन्, न कदाचिज्ज्ञा ज्ञप्स्यति न कदाचिज्ज्ञा
प्रवति ” इति वचनात् । पर्यायास्तिकनयनतर्पणालोचनायां
चानित्यत्वादवश्यभावी तत्सद्भावः, तत्पर्यालोचनायां तु
सूत्रार्थोभयरूपत्वात् सूत्रापेक्षया त्वनित्यत्वात्कर्तृत्वान्कर्तृ-
त्वनिष्ठिः । तत्र च सूत्रकर्तृनन्तरं प्रयोजनं सत्त्वानुग्रहः
परं त्वपवर्गप्राप्तिः । “ सर्वज्ञोक्तोपदेशेन, कः सत्त्वानामनुग्रहम् ।
करोति दुःखतप्तानां, स प्राप्नोत्यचिराच्छिवम् ॥ १ ॥ ” तदर्थप्र-
तिपादकस्य भगवतोऽर्हतः किं प्रयोजनमिति चेत्, उच्यते-
न किञ्चित्, कुतश्चैतत्त्वात् । प्रयोजनमन्तरेणार्थप्रतिपादनप्रयासो
न समीचीन इति चेत् । न । तस्य तार्थिकरनामकर्मविपाकोदय-
प्रभवत्वात् । वक्ष्यति च-“ तं च कह वैइज्जइ, अगिलाए धम्मदे-
सणादहि । ” इति । धोतृणामन्तरं प्रयोजनमावश्यकश्चतस्क-
न्धार्यपरिहान, परं निःश्रेयसावाप्तिः । कथमिति चेत्, उच्यते-
इह ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः सम्यगवबोधपुरःसरमावद्यानवद्यो-
गनिवृत्तिप्रवृत्तिभ्यां सवितुः स्वर्गकिरणैर्जलार्द्रशाटिकायाः सान्नि-
ह्यकणानामिव कर्मपरमाणूनामवश्यमुपशोषोपगमसम्भवात्, ज्ञान-
क्रियाऽऽत्मकं व्यावश्यकमुभयस्मावत्त्वात् । तयोश्च ज्ञान-
क्रिययोरवाप्तिर्विवादिताऽऽवश्यकश्चतस्कन्धश्रवणतो, जायते-
नान्यथा, नत्कारणत्वात् तदवस्थाः, अत एव भगवतो भद्रं,
बाहुस्यामिनः परमकरुणापरात्तत्वेतस परयुगीनलाधूनामुप-

काराय आवश्यकस्य व्याख्यानरूपामिमां नियुक्तिं कृतवन्तः,
अन्यथा सम्यक्परिज्ञानाभावतः शिष्याणां मोक्षपथप्रवृत्त्युच्छे-
दप्रसक्तेः, कारणदेव कार्यसिद्धिमावात् । आह च भाष्यकृत्-
“ नाणाकिरियाहि ” मोक्षसा, तस्मयमावस्तयं जतो तेण । पञ्च-
कक्षाणारभो, कारणतो कज्जसिद्धिं सि ॥ ३ ॥ ” ततः धोतृणामपि
परम्परया मुक्तिभावोद्भवति तेषां परं प्रयोजनं निःश्रेयसावाप्ति-
रिति प्रयोजनवान् आवश्यकारम्भप्रयासः । आ० म० १ अ० प्र-
वर्तने, “ जत्तथं गहणत्थं च, त्तागे तिगण्णभोयणं । ” उक्त० २३ अ० ।
पञ्चोत्तधर-प्रतोप्रधर-पुं० । शकटखेटके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पञ्चोत्तरी-प्रतोत्तरी-स्त्री० । गृहाणां प्राकारस्य चान्तरेऽष्टदन्त-
विस्तारे इत्यादिसंचारमार्गचरिकायाम्, अनु० । ज्ञा० । “ गोउरं
पञ्चोत्तरी य । ” पाई० ना० २६० गाथा ।

पञ्चोत्त-प्रद्वय-पुं० । प्रकृष्टो द्वेषः प्रहेषः । उक्त० ३४ अ० । आव० ।
मन्सरे आव० ४ अ० । स्था० । स० । आतु० । अन्त० । रा० । प्रीतां,
कर्म० १ कर्म० । कपाय, “ कोहार्इआ कसाओ ” स्था० १० उ० ।

प्रदोष-पुं० । प्रकृष्टोपे, प्रदोषिके । आचा० २ श्रु० ३ चू०
“ सयं पञ्चोत्तम् । ” पाई० ना० २३४ गाथा ।

पञ्चोत्तजाण-प्रद्वयध्यान-न० । प्रकृष्टो द्वेषः प्रहेषस्तस्य ध्यान-
मिन्द्रजुतिं प्रति कमनस्येव श्रीवीरप्रति कर्णयोः कटशस्त्राक्यं
क्षिपतो गोपस्येव दुर्ध्याने, आतु० ।

पञ्चोत्तर-पयोधर-पुं० । स्तने, ज० १ वल० । प्रश्न० । “ पञ्चो-
त्तरा तह थणा सिहिणा । ” पाई० ना० १०६ गाथा ।

पंक-पङ्क-पुं० । पङ्कयतीति पङ्कम् । पापं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
प्रश्न० । श्रु० । कर्ममे, स्था० ८ टा० । उक्त० । आव० । ओघ० ।
म० । त० । औ० । चिक्खले, वृ० ६ उ० । श्वेदाऽऽक्रमे, मत्त० २
अ० । संथा० । ज० । “ पको दव्यभावतो, दव्यओ चलणी, भाव-
ओ असंजमए । ” नि० चू० १ उ० । “ जयालो खजणो पंको । ”
पाई० ना० १२६ गाथा ।

पंकजसगिमज्जण-पङ्कजलनिमज्जन-न० । कर्ममप्रायजले,
बांत्तने, प्रश्न० ४ आश्न० डार ।

पंकपभा-पङ्कप्रभा-स्त्री० । पङ्कस्य प्रभा यस्य सा पङ्कप्रभा ।
पङ्कामद्योपलक्षितायां चतुर्थेनरकपृथिव्याम्, अनु० । स्था० ।
प्रश्न० । म० प्रव० ।

पंकवहुल-पङ्कवहुल-त्रि० । पङ्कयतीति पङ्कं पापं, तद्वहुल-
स्तथा । बहुलपापे, पापप्रचुरे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । दशा० । स्त-
प्रभायाः पृथिव्याः प्रथमकाण्डे, जी० ३ प्रति० १ अभि० १ उ० ।
पंकय-पङ्कज-न० । पङ्के जाते पङ्कजम् । विशेषे । अरविन्दं,
संथा० । विशेषे । (अस्यैकार्थिकानि चतुर्थेनागे ‘ नक्षिण ’
शब्दे २७७२ पृष्ठे गतानि)

पंकरय-पङ्करजम्-न० । पङ्कः कर्मः, स एव रजः पद्मस्वरूपोपरजः,
नात् अद्वयऽवयवत्वेन बा रेणुनित्यत्वात् । पङ्करूप रजसि, औ० ।
पंकवई-पङ्कवती-स्त्री० । मन्दरस्य पूर्वेण सीताया महानद्या
उत्तरेण वदन्त्यामन्तर्नद्याम्, स्था० २ टा० ४ उ० । वेगवत्या-
म्, “ दो पंकवई । ” स्था० २ टा० ३ उ० ।

पंकाययण-पङ्कायतन-न० । पङ्कस्थाने, यत्र पङ्किलप्रदेशे लो-
का धर्मार्थं लोटनाऽऽदिक्रियां कुर्वन्ति । आचा० २ श्रु० २
चू० ३ अ० ।

पंकावई-पङ्कावती-स्त्री० । पङ्कोऽतिशयत्वेनास्त्यस्यामिति पङ्काव-
ती । शराऽऽदिवाद् दीर्घत्वम् । महाविदेहे एतीयान्तर्धाम, जं० ।

काहे णं भेते ! महाविदेहे वासे पंकावईकुंहे णामं कुं-
हे पण्णे । गोत्रामा ! मंगलावत्तस्स पुरत्थिमेणं पुक्खल
विजयरम पच्चच्छिमेण णल्लवंतस्स दाहिणे णित्वे एत्थ णं
पंकावई० जाव कुंहे पण्णे, ते चेव गाहावईकुंरुप्पमाणं० जाव
मंगलावत्तपुक्खलविजण्णं दुहा विभयमाणी विजयमाणी, अ-
वसेमं तं चेव गाहावई । जं० ४ वक्क० ।

पंकिय-पङ्कित-त्रि० । आर्द्धमलोपेते, म० ६ श० ३ उ० । जल-
मलप्रस्ते, नि० सू० १ उ० ।

पंख-पञ्च-पु० । पक्षिणामवयवे लङ्घनसाधने, द्वा० म० १ अ० ।
पञ्चदशस्वहोरात्रेषु, ज्यो० २ पाठ० ।

पंखासण-पङ्कासन-न० । येषामधोभागे जानास्वरूपाः पक्षिण
उपविशन्ति तेषु, रा० ।

पंखुनी-देशी-पत्रे, दे० ना० ६ वर्ग ८ गाथा ।

पंगु-पङ्गु-त्रि० । अनभिनिर्भूतपापयाद्यवयवविजागे मृगापुत्रव-
त्पुत्रकृताशुभकर्मोदयाद्विनाशितप्राप्तिपरिहारविमुखेऽनिकल्पा
दशां प्राप्ते, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । पाद० जा० ।

पंगुरण-प्रावरण-न० । “ प्रावरणे अंग्वाऊ ” ॥ ८ । १ । १२५ ॥
इति प्रावरणशब्दे आर्द्धः स्वरेण सस्वरव्यजनेन सह अङ्गवा-
देशः । उत्तरीयवस्त्रे, प्रा० १ पाद ।

पंगुल-पङ्गुल-त्रि० । चङ्क्रमणाऽसमर्थे, प्रथ० ५ सम्ब० छान् ।
पादगमनशक्तिविकलं, प्रथ० ११० छान् । ग० गमनासमर्थे, प्रथ०
१ आश्र० छान् । व्य० पादजङ्गलीनं, नि० सू० ११ उ० । “ कदाचि-
त्सेन पंगुलिया जाया समर्गिया नियजाता । ” आ० म० १ अ० ।

पंगुलअ-पङ्गुलक-पुं० । गमनाऽसमर्थे, पाद० ना० २३४ गाथा ।

पंच-पञ्चन्-त्रि० । संख्याविशेषधत्सु दशार्धे, न० । नि० सू० ।
अनु० । उत्त० । आव० ।

पंचग-पञ्चाङ्ग-पुं० । पञ्चाङ्गान्यवयवा विवक्षितव्यापारवन्ति
यत्र स पञ्चाङ्गः । पञ्चावयवे जानुद्वयाऽऽदीनि भूस्त्वृणाति कृत्वा
प्रणिपाते, पञ्चा० ४ विव० । सङ्ख्या० । (“ पचगो पणिवाओ ”
इत्यादिगाथा ‘ पणिवाय ’ शब्दे व्याख्यास्यते)

पंचगमुदा-पञ्चाङ्गमुद्रा-स्त्री० । पञ्चाङ्गान्यवयवाः करजात्रु-
हयोत्तमाङ्गलकणानि विवक्षितव्यापारवन्ति यस्याः सा तथा ।
पञ्चाङ्गे अङ्गविन्यासविशेषे, ध० २ आध० ।

पंचगुलि-देशी-परमवृत्ते, दे० ना० ६ वर्ग १७ गाथा ।

पंचगुलिय-पञ्चाङ्गुलीय-पुं० । अङ्गुलिपञ्चकशास्त्रिणि हस्ते,
अन्यत्र पञ्चाङ्गुलं दद्यात् । “ गोसीससरत्तवदण्णदददिअपचं-
गुलित्तम् । ” द्वा० १ श्रु० १ अ० । रा० । स० ।

पंचगुलिया-पञ्चाङ्गुलिका-स्त्री० । वल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पंचकत्तिय-पञ्चकृत्तिक-पुं० । कृत्तिकासु जातपञ्चकल्याणे कु-
न्धुनाथे, स्या० ५ उ० १ उ० ।

पंचकण्ठ-पञ्चकटप-पुं० । भङ्गबाहुभ्यामिना नयमपूर्वाभिर्युद्धे
पञ्चविधकल्पप्रतिपादकं ग्रन्थभेदे, संघदासगणिकृतज्ञाप्यवि-
भूषिते निर्युक्तग्रन्थभेदे, प० ज्ञा० ।

बंदामि जहवाहुं, पाईणं चरिम सगलसुयनार्णि ।

सुत्तस्म कारगपिसिं, दमाण कण्ठे य ववहारे ॥ १ ॥

कण्ठंति नापनिष्कण्ठं, महत्थं वत्थुकामओ ।

निज्जुहगस्म जत्तीए, मंगलट्ठाए मंथुति ॥ २ ॥

तित्थगरणमोकारो, सत्थस्स उ आइए समक्खाओ ।

इह पुण जेणऽज्जयणं, निज्जुहं तस्म कीरति तु ॥ ३ ॥

सत्थाणि मंगलपुर-स्मराणि सुहमवणगणधरगुणाणि ।

जम्हा भवंति जेति य, मिस्मपसिस्सेहिं पचयं च ॥ ४ ॥

जत्ती य सत्थकत्तरि, ततो उवआगगोरवं सत्थे ।

एएण कारणेणं, कीरइ आदी णमोकारो ॥ ५ ॥

वद-आदिवाद-धुतीए, सुभमहेणेगहा तु परिगीतां ।

वदण-एयण-णमाणं, धुणणं सक्कारमेगहा ॥ ६ ॥

भदं ति सुंदरं ति य, तुल्लत्थो जस्स सुंदरा राह ।

सो होति भदवाहु, गेणं जेणं तु दात्ते ॥ ७ ॥

एएण य लसिखजइ, पेगलभावो तु दाहुनुपत्तस्म ।

उववणपतो वामं, तस्मेयं जहवाहु ति ॥ ८ ॥

आएण वि जहवाहु-विसेसणा गोरगणहरपाएणं ।

अएणसि एडिमिद्धे, विसेमणं चरमसगल्लगुत्तं ॥ ९ ॥

चरिमो अपच्छिमो खल्ल, चोदमपुव्वाउ होति सगलसुत्तं ।

सेमाण दुदामडा, सुत्तकरज्जयणधरम ॥ १० ॥

हिं तेण दयं तं तु, जं जएणंति तस्म कारणे सो तु ।

भएणंति गणधरहिं, गव्वसुयं देव पुव्वकत्तं ॥ ११ ॥

ततो चिय निज्जुहं, आण्णट्ठाए मंथयजतीणं ।

तो मुत्तकारणां खल्ल, स भवति तस्मकववहारे ॥ १२ ॥

वदे तं भगवंतं, नहुजदगुभदमवाओजइ

पवयणदियगृयकत्तं, सुयणाणपभावत्तं धीरं ॥ १३ ॥

वदिमहे पव्वजणिओ, तदतीतं चेव नामभोत्तोह ।

इस्मग्गियाङ्गुण जतो, सो से आन्थि ति तो भगवं ॥ १४ ॥

जहं कट्ठाणं ति य, एगट्ठं तं च सुवदयं जस्से ।

सो होती दहूमदो, माजण भदो मुज्जो ति ॥ १५ ॥

खीरामवमादीणि तु, गुभाणि जदाणि तस्म उ बहूणि ।

सव्वओ इहपल्लोण, जदं वो सव्वतोभदो ॥ १६ ॥

आमोमहादि इहए पमलोए होतऽणुत्तरमुरादी ।

सुकुलुपत्ती य तओ, ततो य पच्छा यणिव्वाणं ॥ १७ ॥

जाति ति भदमहवा, भादी णाणादिएहि सो जम्हा ।

सो होति जहनामो, कुव्वइ भदाणि वो जम्हा ॥ १८ ॥

पवयण दुवान्नमंगं, तस्म हितो तं करे ति वोच्छिन्ति ।

मंयो न पवयणं तू, हितोपदेमं अतो तस्म ॥ १९ ॥

केतुमदो जमिण, ओभियगतुं तस्म ओसुहं तु ।

इहसोणे परलोणे, सो जगवं होति परमसुही ॥ २० ॥

वायव्यपञ्चावगया, सुतनाणगुणा य ते वदति द्यौः ।
विदुषपरिमाणं मज्जे, सुतनाणपभावणा एमा ॥ २१ ॥
किं कारणं तस्म कथ्यो, महया भक्तीर् नृणोपाकारो ।
जम्हा ते पिञ्जुहा, अम्ह हियट्टा य मुत्त इमे ॥ २२ ॥
आयाम्दमाकणो, ववहागे नरपणुवणीमिदं ।
चारित्तव्यवण्डा, सयकडम्भुवारी उविवाडं ॥ २३ ॥
अंगदमा अणा विदु, उवामगादीण तेण तु विमो ।
पं० भा० १ कल्प ।

मङ्गलाऽऽर्थाणि सन्धानाणि, पूर्वाभिहितानि मङ्गलानि, पु-
र्वता चास्मिन् तन्त्र कलाऽऽख्ये आश्रयिष्यन्ते निरूपे भग-
वन्तः तार्थिकरा रूपज्ञाऽऽद्याः कृतार्थाः कृतकृया इति कृत्वा
तेषां नमस्कारः कृतः । अधुनाऽस्मिन्नामनिष्पन्ने निरूपे पञ्च-
कल्पमङ्गलयेन दशकल्पगुत्र प्रवचनादितायां पूर्वादाहृतं
तस्य नमस्कारं करोमि प्रत्यक्षः । ग्राह्यास्वकर्तुः । तत्राऽऽद्या गा-
था-(वंदामि भववाहू)-यदि स्तयनिवादनयोः वन्दनमन्त्रप्रणि-
पात इत्यर्थः । निर्देशं करोति-भद्रं ह्यु प्रार्थानामति-प्रार्थना-
जनपदः चरमयः पश्चिम इत्यर्थः । सकलसुखानां सकल
कृष्ण निरवशेषमित्यर्थः । तानि च चतुर्दशपूर्वाणि, तत्रस्तेन
भगवता पूर्वधारकत नमसात्पूर्वाप्रत्याख्यानसामवेयादाहृतं,
तानि य कल्पव्यवहाराणि य वयणउवगदकाराणि ज्ञास्म-
र्त्तानि कट्टु नण भगवता पिञ्जुहाणि, तेन कारणेन कार्यवद्
पञ्चार इति कृत्वा स एव भगवान् प्रवचनापप्रदकर्ता, तेण
महता तर्जाण तज्जे वि नमोकार तस्सेव करेमि-(यद् त जग-
वंत गादाभगवन्त इति यशस आख्या, भगवन्तः य गावन्त इत्य-
र्थः । अयथा-जगत् इति । यस्मात् ससुरासुरनरोगतिर्यग्योनां
जीवलोकः काममेगारानितुर्वतगर्हिमुर्च्छिताध्युपपन्नतेन ज-
गत्वा चान्त इतीत्यतो भगवन्त इति । बहुनञ् इति । भदि गा-
द्याणे मुञ्च च । बहु मुख साद्यपर्यवसित निवाण यस्यामे
साधनार्थमभ्युद्यत इत्यतो बहुनञ् । बहु च तज्जञ् च निवाणं,
भद्रसङ्काः शान्तं च इत्यतः सुमञ् । सर्वतोमद्र इति । स-
र्वतः सर्वावस्थ एव निरुपद्रवं चैतन् इत्यतः सर्वतोमद्रप्रव-
चनमिति आदजाङ्गम् । अथवा-श्रमणसङ्घं, तस्य हितसुख-
केतुकं उच्यते । कस्मादसौ केतुभूतः-यस्मात्तेन श्रुतज्ञाने दशा-
कल्पव्यवहारनिर्वायमहाकल्पयूत्राऽऽद्याः प्रवचनाभिहितानि-
युद्धा इत्यर्थः । श्रुतज्ञानप्रसाधका ते इत्ययुपपत्तेः । श्रु श्रवणे ।
आ अयथाधने । सा दीप्ता । धी वृद्धिरित्यर्थः । पं० चू० १ कल्प ।
(पञ्चविधकल्पप्रत्ये पञ्चावहाराः-तथा च पञ्चिधकलाः,
गमनिधकलाः, दशावधकलाः, विगतिनिधकलाः, आचर्या-
गिगतिधकलाश्चेति । त च स्वस्थस्थाने दिशिवा । तथा नामानि-
र्देशस्तु ' ४५१ ' शब्दे तृतीयभागे २७६ पृष्ठे कृतः) महत्पञ्च-
कल्पत्रायं सत्तुदासकृपाश्रमणपरिचित समानामिति । " गा-
हमेण पच गीममताह चउत्तराह २७७५ । निलोयमाणं
वर्त्तामसताण दसअष्टमाहिया ३२२८ । प० ता० ५
कल्प० । पञ्चकल्पचूर्णिः समाता । ग्रन्थप्रमाणं सहस्रत्रय शत-
मेक पञ्चांश-युत्तरम् । प० चू० ५ कला ।

पञ्चकल्याणय-पञ्चकल्याणक-१० । कार्मिकलयनगरे तत्र हि भ-
गवतो विमलनाथस्य चयनजननराज्यामपेकदीक्षाकेवलज्ञा-
नलक्षणानि पञ्च कल्याणकानि जानानीति पञ्चकल्याणक-
मिति तत्प्रभिद्धमिति । ती० २४ कल्प । तपोविशेषे, जीत० ।

अधुना पञ्चकल्याणकप्रायश्चित्तमाध्यातिचारमार्गानि
गाथायुगलनाऽऽह-

दप्पेणं पंचिदिय-ववगेवणं संकिञ्चिद्वक्कम्मे य ।
दीहद्वान्णमेवी, गित्ताण कण्णवमाणे य ॥ २७ ॥
सव्वेवद्विकप्पम्मि य, पुग्गि मत्ताऽपेहणे य चग्गिमाण ।
चात्तम्मामे वरिमे, य मोहणं पंचकल्याणं ॥ २८ ॥

दपो धावनवल्गनरूपेणाऽऽदि प्राग्व्याख्यातं, स कुर्यात्ता पञ्चेन्द्रि-
यव्यपरापण विघातन कृत म्यात्तास्मिन् दप्पेण पञ्चेन्द्रिय-
व्यपरापणे, सक्किण्ण कर्म यद् गाहनस्य लिङ्गस्य करपरिमर्द-
नेन शुक्लपुष्पलान्तरकाशन करकर्मोऽयमुच्यते । चकारात् लि-
ङ्गस्य अहोऽऽदिता अङ्गणाऽऽदिक च, तस्मिन् सक्किण्णकर्मणि(दी-
हद्वान्णमेवी(त्त) पष्ठे) स्थाने प्रथमा । ततो दीर्घाऽर्थाणि यद्वाधा-
कर्म अध्वकल्पाऽऽदिक यत् शुष्ककर्तृत्वात् प्राऽऽदधरणाऽऽमकं
तदास्तेचिनः, गानकल्पाऽऽमाने च ग्लानकल्पो गानाऽऽचारः,
आध्यात्मिककथापथ्याऽऽद्युपजीवनसर्वाभूतचूर्णस्याऽऽस्यते
वा तस्य ग्लानकल्पस्यावसानं, नीरोगित्वे जाते सर्वाभूतार्था वा
समुच्चये । सर्वोपायकल्पे च वर्षाऽऽरम्भ विनाऽपि सर्वोपायः क-
ल्पकृत्यते कृते स्मिति (पुग्गि मत्तापेहणे य चग्गिमाण) गुचकत्वात्
सूत्रस्य (पुग्गि चि) पौरुष्यां, (चग्गिमाण) चरमजागोतायां,
प्रथमपादानप्रदरे सर्वाभूतार्थाः । मात्राप्रकृते मात्रकस्य भिक्का-
पात्रकस्य प्रमादनाप्रतिस्तेखने तथा चातुर्मासिके वार्षिके च
पर्यपणाऽऽख्ये पर्याण शुद्धौ प्रकान्तायां सर्वेष्वप्येतेषु पदेषु
शाब्दक पञ्चकल्याणक प्रायश्चित्तम् । अत्राऽऽह-दपतः पञ्चेन्द्रि-
यवधाऽऽदी दीयतां नाम प्रायश्चित्तं, चातुर्मासिकवार्षिकेषु चा-
तिचारभावे कथं प्रायश्चित्तमातं ? अत्राख्यते प्रादोषिकाक-
रात्रिकवरात्रिकप्राज्ञातिकाऽऽख्यकाज्ञायां कदाचिदग्रहण मृत्रार्थ-
पौरुष्या जात्वकरणमप्रतिस्तेखितदुःप्रतिस्तेखिताऽऽदि चत्यादीन्
सुद्धर्मातिचारान् कृतानपि यतो न जानातं, न वा स्मरति,
ततश्चातुर्मासिकवार्षिकेषु निरतिचारस्यापि प्रायश्चित्तं भवति ।
चकारकथं चात्र गाथायां समुच्चयार्थः । " पुग्गि मत्तापेहणे
य, चग्गिमाण । " इत्यत्र यश्चकारः सोऽनुत्तममुच्यते,
तेन यद्युपोषितः कश्चिच्चरमायां पाश्चात्यपौरुष्यामपि पा-
त्रकाणि न प्रतिस्तेखयति, आस्तां प्रथमायां, तदा तस्यैक क-
ल्याणकं दीयत इति समुच्चयते । जात० ।

पञ्चकोट्य-पञ्चकोट्य-पु० । पञ्चभिः काष्ठैर्गुत्ते, पुरुषे, पुरुषस्य
हि पञ्च कोट्यका ज्ञानीत । त० ।

पञ्चवंध-पञ्चस्कन्ध-पु० । रूपाऽऽदिषु स्कन्धेषु मृत्र० १ अ० १
अ० १ उ० । " पञ्चवंधं वयतेने । " पञ्चस्कन्धप्रकरणपुरःसरं
तद्विराकरण 'खणिप्रचार' शब्दे तृतीयभागे ७०८ पृष्ठे उपस्थितम् ।

पञ्चचित्त-पञ्चचित्र-पु० । पञ्चसु व्यवहाराऽऽदिभिरेषु चित्रान्कय-
विशेषो यस्य स पञ्चचित्रः चित्रानु ज्ञानपञ्चकल्याण पदमप्रग-
स्य चित्रा नक्षत्र व्यवहाराऽऽदेषु पञ्चसु स्थानेषु भवतानि । स्था०
४ टा० १ उ० । सप्त० ।

पञ्चजाम-पाञ्चजन्य-पु० । पञ्चजनं दैत्ये भवतः-यज्ञ । वि-
ष्णुभक्ते वाचो वासुदेवशब्दत्वात्, आ० १ अ० १६ अ० १ भा० १० ।
पञ्चजाम-पञ्चयाम-पु० । हिमामत्याऽऽमनेयप्रत्यर्च्योऽर्गप्रह-
विरतिरूपे प्रथमान्यतीर्थकरधर्मे, स्था० ७ टा० । (चातुर्यामो
धर्मः ' चाउजाम ' शब्दे तृतीयभागे ११६८ पृष्ठे उक्तः)

पंचमाद-पञ्चनद-पु० । पञ्च नद्यो यत्र । " विस्त्वेरावर्तच-
न्द-भागा मंडे सरिद्धरा । शतवृक्ष विपाशा च, तेन पञ्चनदः
स्मृतः ॥ १ ॥ " इत्युक्ते (पञ्चाव) इति कथ्यते रुद्रदेशे, पञ्चा-
नां नदीनां समाहारः । कर्मास्थानम् । " करणा धृतपापा च, गु-
प्ततोया सरस्वती । गङ्गा च यमुना चैव, पञ्च नद्यः प्रकातिता
॥ १ ॥ " इत्युक्तानि विष्णुमाधवतार्थसहितानि पञ्चसु नदी-
षु, वाच्यं ।

पंचणाम-पञ्चनाम-न० । पञ्चाविधे नमसि, अनु० ।

मे किं ते पंचनाम ? । पंचनामे पंचविदे पामते । ते जहा-
नामिकम्, नैपातिकम्, आरुयातिकम्, औपमगिकम्, मि-
श्रम् । अथ इति नामिकम्, खदिवति नैपातिकम्, धावती-
त्यारुयातिकम्, परीत्यौपमगिकम्, संयत इति मिश्रम् । मे
ते पंचनामे ॥ १७६ ॥

इहाथ इति नामिकम् ?- नामिकम्, वस्तुवाचकत्वात् । खदिवति
नैपातिकम्, निपातपृष्ठितत्वात् । धावतीत्यारुयातिकम्, क्रिया-
प्रधानत्वात् । परीत्यौपमगिकम्, उपसर्गेण पृष्ठितत्वात् । संयत
इति मिश्रम्, उपसर्गनामभ्युदायनिष्पन्नत्वादिति । एतेषां स-
वस्य कार्याकरणात्पञ्चनामं जाननायम् । ' से त पंचनामे '
इति) निगमनम् ॥ १७६ ॥

पंचतिथी-पञ्चतीर्थी-स्त्री० । तार्थपञ्चके, अनुदागिरिस्त्वविधे हि
तार्थपञ्चकं यथास्थानं व्याख्यातम् । प्र० २ अधि० ।

पंचत्त-पञ्चत्त-न० । पञ्चानां पृथिव्यादिभूतानां भावः पञ्चत्वमा-
मरणं, तत्र हि देहाऽऽरम्भकभूतानां स्वस्वांशस्य स्वेष्टं स्वपु-
प्रवेशः इति तस्य पञ्चरूपता । । स्था० ८ ठा० ।

पंचदमी-पञ्चदशी-स्त्री० । एकस्य पार्णमायाम्, सू० प्र० १०
पाह० १४ पाह० पाह० । वेदान्तग्रन्थे, वाच्यं ।

पंचदिव-पञ्चदिव-न० । वसुधारावृष्टिः १, चेन्नोदके २
व्योम्नि देवदु-दुतिः ३, गन्धोदकपुष्पवृष्टिः ४, आकाशे अहो-
दान्तमानोपपन्नः ५ चेति देवदुर्जितनिष्क्रादात्पृथक्कारार्थक-
नस्तुपञ्चके, कष्टप० १ अधि० ३ जग ।

पंचपुत्र-पञ्चपुत्र-पु० । मत्स्यवन्दनविशेषे, स्था० ५ ग्रा० १ उ० ।

पंचपुत्राभाट-पञ्चपूर्वाभाट-पु० । पूर्वाभाटसु जातच्यवताऽऽ-
दिकल्याणपञ्चके शतलज्जन, स्था० ५ ग्रा० १ उ० ।

पंचपुत्र-पञ्चपुत्र-पु० । पुष्यसु सजातच्यवताऽऽदिकल्याणप-
ञ्चकेष्वमाजन, स्था० ५ ग्रा० १ उ० ।

पंचजृयवा-पञ्चभूतवादिन-पु० । भूतपञ्चकमात्रवादाऽऽस्त्रीका-
रेणाऽऽत्मनः पदार्थान्तरत्वानर्थक्ये नास्तिके, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

पंचप-पञ्चप-त्रि० । पञ्चानां पूरके, पञ्चानां पूजाऽऽदिस्वराणां
निर्देशकममाश्रित्य पूरणः पञ्चमः । अथवा-पञ्चसु नाख्यादि-
षु स्थानेषु मानीति पञ्चमः । स्वरज्जे, " वायुः समुत्थितो ना-
भे-रुरोहृत्कण्ठाशरादितः । पञ्चस्थानस्थितस्यास्य, पञ्चमत्वं
विधीयते ॥ १ ॥ " स्था० ७ ठा० । अनु० । उपा० ।

पंचमग्नमहागुयकवध-पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्ध-पु० । पञ्चप-
रमोष्ठमस्कारमर्मे श्रुतस्कन्धे, प्रति० । (अस्य विषयः ' गुप्तः

कार ' शब्दे चतुर्थभागे १८३५ पृष्ठे विलोकनीयः ।
अस्य विनयापनिधानविषये विशेषः ' उद्यतान '
शब्द द्वितीयभागे १०४६ पृष्ठे गतः) " अगुरुवयण-
विगमय विगयाऽऽदिबहुमाणपरिग्रहास्तुऽऽमोयत्तु अ-
णममागमनायुवगवाहियेयणधोरपुक्खदारिद्राकलमरागम-
जागतरामरणवदतानासाहृदुभाययमार्गीमनवोदहितरड-
गनूय इणमो मन्त्रागममञ्जुगयस्स मिच्छत्तदोसोयहयुद्धि-
परिकथयकुमाणयअप्रमाणअसमहेउदि छत्तुत्ताविरुद्ध स-
णिकपञ्चलस्स पञ्चमगलमहासुअक्खयस्स पंचमज्जयणेण चू-
लापरिक्खितस्स पंचपयणदवयादिद्वयस्स तिमहमपरिक्खि-
अमालाथगमलक्खरपरिमाणं अणतागमपञ्चवयपमाहारं स-
वमहामतपरावज्जाण परमपवित्रद्वय- ' नमा अरिहताण ' ति
पहमज्जयण आहज्जयय, तादृग्रहे अ आयावण पारअव ।
तद्वय नीयादणे अणमाऽऽस्यगुणयणस्वरपरिमाणं- ' णमो मि-
छाण ' ति त्राय अज्जयय, तादृग्रहे अ आयावण पारअव ।
तद्वय तज्जयय, अणमाऽऽस्यगुणयणस्वरपरिमाणं अ-
णतमरिययपमाहं अणतर नेणव कम्पण तिमयपरिक्खि मा-
लावामलस्वरपरिमाणं ' नमो उवज्जयाण ' ति नाथमज्जय-
ण आहज्जयय, तादृग्रहे अ आयावणेण पारअव । ' नमा त्रोप
मन्त्रसाहण ' ति पंचममज्जयण पंचमदिण आयवित्थण तद्वय ताद-
उत्तागम मिअप्रकारसपयपरिक्खितं आलावर्तित्तामक्खरप-
रिमाणं ' एसा पंचनमकारो, सववपावपणासणो । मरालाण
च सवोसि, पहम हवउ मगत ॥ १ ॥ ' इति चूले ति छुट्सत्त-
मदिणे नेणव कम्मविमग्गण आयविलिहि अदि जयय । पंचमव
पंचमगलमहासुअक्खय स्वरवज्जयणमलमालासिद्धं गुणो-
वययं गुरुवद्ध काणसाहज्जिता ण तदा कायव जहाऽऽण-
पुट्वाए पच्छ गुण्वाए अण गुण्वाए जयाए ?) तदिज्जा तयो
नेणवणतरमाणयतिदि करणमुहुत्तणकलत्तज्जागमममिअ-
जतुवरिदिओ गोसे नेइअ त्रायमाऽऽकमण गदमत्तसेणं समणु जा-
गवित्थण गोयमा ! मदया पंचपणं गुणिहणं णवण अरिदं
सुसत्थ अणमा सोऊण आयेयव । एयाण विहाण पंचमगलस्स
ण गोयमा विण प्रोवहाणण कायव इत्यादि, तस्यमनेकतुत्रासिद्धो
धर्मास्तिकायवदन दिगन्ततीर्थकरणधर पुत्रेधरेकवर्धितम-
दिमा पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धे, परमपवित्रं तेषामन्यथाऽऽयु-
पगमोऽपि गोलागुयगलोत्तरणनिवेष्टुव्य इति ध्येयम् । प्रति० ।
महा० ।

पंचपुत्र-पञ्चपुत्र-न० । पञ्चमेव पञ्चमकम् । प्राकृततत्त्वा-
त्स्वार्थे कप्रत्ययः । पञ्चसक्यापूरणे, स्था० म० १ अ० पञ्च० ।
पंचमहवय-पञ्चमहावय-पु० । पञ्चयामे धर्मे, सूत्र० २
श्रु० ७ अ० ।

पंचमहवय-पञ्चमहावय-न० । सर्वप्राणातिपातविरत्यादिक-
पेषु पञ्चसु महावयसु, " पंचमहवयवित्तावसाधे, " पञ्च
महाप्रसाति णव विशावा विस्तीर्णाः शावाः शावा यस्य न
तथा । प्रश्न० ५ मध्य० द्वार ।

पंचमहागुय-पञ्चमहागुय-न० । पृथिव्यमज्जाकाशलक्ष-
णेषु भूतेषु, विशेषः । सूत्र० । प्रश्न० । स्था० ।

पंचमामिय-पाञ्चमामिक-पु० । पञ्चसु मासेषु अर्वातेषु भवे,
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ज्ञा० चू० ।

पंचमी-पञ्चमी-स्त्री० । प्रतिपदान्तः पञ्चमं व्यापारिमितायां तिथौ,
६० प० । उ० । अर्धमर्ध्यान्त्यसिंतिविभक्तिनेदे, " अवायणे
पंचमी ।" अनु० । स्था० ।

पंचमुष्टिज्ञोय-पञ्चमुष्टिज्ञोच-पुं० । पञ्चाभिर्मुष्टिभिः शिरःके-
धापनयने, (ऋषभः) " सयमेव च उर्ध्वं अर्धं मुष्टिर्हि लाय
करेह ।" स्वयमेव चतसृभिः (अर्धं हि ति) मुष्टिभिः करणभूतानि
दंष्ट्रनीयकेशानां पञ्चमजागृक्षिकानिर्गन्धः । योच करोति
अपराङ्मलङ्काराऽऽदिमोचनपूर्वकमेव शिरःऽलङ्काराऽऽदिमोचन
विधिप्रकारमायति पर्यन्ते मस्तकालङ्कारकेशमोचन तीर्थकृता पञ्च-
मुष्टिकलाचमभवेऽपि सस्य जगत्तन्मोष्टिकालोचनगात्रः भ्रा-
हेमाऽऽचार्यकृतऽरुभचरित्रार्थनिर्णायोऽयम्-प्रथममेकया मु-
ष्ट्या हस्तमुक्त्यलोचने, तिसृभिश्च शिरालोचने कृते, एकां मुष्टि-
मयाश्लेषमाणां पचनाऽऽदिलोनां कनकावदानयोः प्रभुस्कन्ध-
यारुपरं कुञ्जनी मरुक्तापधानमावृत्तौ परमरमणीयां वाक्य
प्रमोदमानेन शक्रेण भगवन् । मय्यनुग्रहं धिप्राय धिप्रतामेवाम-
त्यमेवति विभक्ते भगवताऽपि सा तथैव रक्षितेति । न शोकान्त-
जन्तानां यात्रामनुगृहीतारः स्वकृत्यतीत्येवदानीमापि श्रीऋ-
षभमुक्तां स्कन्धोपरं धेनुशिरः क्रियन्ते इति कुञ्जिताश्च क-
शाः शक्रेण हस्तमलकणपदे द्वांरांश्चो क्रिमा इति । ज० २ व० ३०

पंचरत्न-पञ्चरात्र-पुं० । " रात्र तु ज्ञानवचनं ज्ञानं पञ्चविधं
स्मृतम् । पञ्चरात्रमिति व्यातम् । इत्युक्ते पञ्चज्ञानसाधने
नारदाऽऽयुक्ते प्रथमं, आचा० १ अ० १ अ० १ उ० ।

पंचरथ-पञ्चरत-त्रि० । पञ्चमहावतशक्ते, " मुणी पंचरथं ति-
शुतां चरुत्सायावगण म पुञ्जा ।" दश० १ अ० ४ उ० ।

पंचरात्रिय-पञ्चराशिक-न० । पञ्चराशिराशित स्था० ४ उ०
३ उ० ।

पंचरूपिय-पञ्चरूपिक-पुं० । पञ्चानां रूपाणां गजैर्नविद्यु-
ज्जलवाताञ्जलक्षणानां समाहारः पञ्चरूप, तदस्ति येषां ते
पञ्चरूपकाः । उदकगर्भमेकपु, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

पंचलिङ्गी-पञ्चलिङ्गी-स्त्री० । ग्रन्थनेदे, स्था० । तथा च
भगवान् पञ्चलिङ्गीकारः । उ० १ उ० ।

पंचलोडया-पञ्चलौकिका-स्त्री० । वृजपारिभर्षिणांभेदे, उ०
२ प्रति० ।

पंचवर्ग-पञ्चवर्ग-पुं० । पञ्चानां समुदाये, आचा० १ अ० ७
अ० १ उ० ।

पंचवर्णि (य) निपंचवर-पञ्चवर्णिकत्रिपञ्चवर-पुं० । पञ्चानां
वर्णिजां पञ्चदशामु गर्भमेषु, " पंचवर्णितपंचवरभतुमु-
त्ता य आहरण ।" व्य० १ उ० ।

पंचवर्णा-पञ्चवर्णा-पुं० । दशार्धवर्णै, " पञ्चवर्णसमस्तगन्ध-
कपुष्पपञ्चवर्णकालिपति । पञ्चवर्णेन सममेन मृगजिणा च
मुक्तेन किमेन पुष्पपञ्चवर्णकृतेनापचारेण पृजया कल्पिते य-
त्तथा तत्र । ज० ११ श० ११ उ० । रा० । अ० । जी० ।

पंचवर्णा-पञ्चवर्णा-स्त्री० । चतुर्दशार्थकरस्य निष्कमणशि-
विकायाम्, स० ।

पंचवत्थुग्र-पञ्चवत्थुक-न० । प्रवज्याविधानाऽऽदिवत्पञ्च-
कामिधायके आचार्यहरिजद्रूपकृते प्रकरणग्रन्थे, प० व० ।

"प्रणिपत्य जिनं वीरं, नृसुरासुरपूजितम् । व्याख्या शिष्यहि-
ता पञ्च-वत्थुकस्य विधीयते ॥ १ ॥" इह हि पञ्चवत्थुका-
ऽऽख्यं प्रकरणमारब्धुकाम आचार्यः शिष्यसमयप्रतिपादनाय
विघ्नविनायकोपशान्त-प्रयोजनाऽऽदिप्रतिपादनार्थमादावेवेदं
गाथास्त्रमुपन्यस्तवान्-

एभिर्जना वद्धमाणां, समं मणवयणकायजोगेहि ।

संघं च पंचवत्थुग्र-महकर्म किन्तस्मामि ॥ १ ॥

तत्र शिष्टानामग्नयः-यद्युत शिष्टाः कश्चिदपि वस्तुनि प्र-
वर्तमानाः सन्तः इष्टदेवतानमस्कारपूर्वकं प्रवर्तन्त इत्ययमप्या-
चार्यो न हि न शिष्ट इत्यतः तत्समयप्रतिपादनाय, तथा-
अर्थोऽसि बहुविधानि भवन्तीति । उक्तं च-" अर्थोऽसि बहु-
विधानानि, भवन्ति महतामपि । अथयसि प्रवृत्तानां, क्वा-
ऽपि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥" इह च प्रकरणं सम्यग्ज्ञान-
हेतुत्वाच्छ्रुतं नृनमो भा तद्विघ्न इति विघ्नविनायकोपशान्त-
ये " नामकं वद्धमाणां, समं मणवयणकायजोगेहि । सघं
च ।" इत्यनेनेष्टदेवतानमस्कारादप्रेक्षापूर्वकारिणश्च प्रयोजनाऽऽ-
दिशब्देन प्रवर्तन्त इति । उक्तं च-" सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य,
कर्मणां वाऽपि कस्यचित् । यावत्प्रयोजनं नोन नावत्-
त्वेन गृह्यते ॥ १ ॥" इत्यादि । अतः प्रयोजनाऽऽदिप्रतिपाद-
नार्थं च-" पञ्चवत्थुग्रमहकर्म किन्तस्मामि " इत्येतदाह ।
प्रकरणार्थकथनकालोपस्थितपरसत्तावयमानोपन्यासहेतुनिग-
करणार्थं च । तथाह-पञ्चवत्थुकाऽऽख्यं प्रकरणमारभ्यत इ-
त्युक्ते सततप्रत्यक्षं वादी परानारभ्यव्यग्रेणैव प्रकरणं, प्रयोजनर-
हितव्याकुलमस्तकविरुत्तवत् । तथा निगमधेयत्वात्काकदन्तपरी-
क्षावत्, तथा-समयज्ञत्वाद् दश दार्ढ्यमार्गान्यादि वाक्यं य-
दतोऽस्मीयां हतत्वात्मिज्जतोऽपि भावार्थपयत्येतदाह-" प-
ञ्चवत्थुग्रमहकर्म किन्तस्मामि " एष तावदाथाप्रस्तावः,
समदायाधश्च । अधुनाऽऽयचार्योऽभिधीयते- नत्वा प्रणश्य,
कमित्याह-वर्द्धमानं वर्द्धमानतीर्थाधिपति तीर्थकर, तस्य
हि भगवत एतन्नाम । यच्चान्तम्-" अस्मापिपदं सतिप
वद्धमाणे " इत्यादि । कथं नत्वेत्यत आह-सम्यग् मनोवाक्याय-
योगैः, सम्यग्ज्ञानं प्रवचनोक्तेन विधाना मनोवाक्याययोगै-
नोवाक्यायव्यापारैः अनेनैव नृनमेव भावयन्तं प्रवर्तित्येतदाह ।
इह च मनोवाक्याययोगैरसम्यगपि नमनं भवन्तीति सम्यग्प्र-
हणम् । आह-एवमपि सम्यगित्येतदेवास्त्यल मनोवाक्याययोगप्र-
हणत, सम्यगनमनेऽस्य तदव्यभिचारित्वात्, तदेवमेकपदव्याभि-
चारेऽप्येव उच्ये पृथिवी उच्यमित्यादौ विशेषणविशेषणभावद-
शनादिति । न केवलं वर्द्धमानं नत्वा किं तु सद्धं च सम्यग्दर्श-
नाऽऽदिस्ममन्वितप्राणिगणं च नत्वा । किमि-याह-पञ्चवत्थुक
यथाक्रमं कर्त्तव्यमिति । प्रवज्याविधानाऽऽदीनि पञ्च वस्तु-
नि यस्मिन् प्रकरणे तत्पञ्चवस्तु पञ्चवत्थुग्रं पञ्चवत्थुकं अ-
न्ये, यथाक्रममिति यो यः क्रमो यथाक्रमं यथा-परिपाटी को-
र्त्तव्यमिति मणवद्विष्यामि । इति गाथार्थः । १ ।

अधिकृतानि पञ्चवत्थुग्रदर्शयन्ताह-

पञ्चजार्णे विहाणां, पञ्चदिगकिरिणा वपु उग्रणा य ।

अणुयोगगणानुणा, भलेहण मो अऽऽ पंच ॥ ७ ॥

प्रवज्यायाः बह्वयमाणलङ्काराया विधानमिति विधिः । तथा-प्र-
तिदिनाक्रियेति, प्रतिदिनं प्रत्यक्षं क्रिया चेष्टा प्रतिदिनक्रिया, प्र-

प्रजितानामेव चक्रवालसामाचारीति ज्ञातव्यं । तथा-वत्पुंस्थापना चेति । हिंसाऽनुत्तरेयाप्रजपरिग्रहेभ्यो विरतयः । ब्रतानि, तेषु स्थापना सामायिकसयतस्य उपस्थापनेत्यर्थः । ननु कथं ब्रतानां स्थापनेति युक्तं, तत्र तेषामातोप्यमाणत्वात्? उच्यते-सामान्येन ब्रतानामर्थादित्वात्तेषु तस्यापस्थाप्यमानत्वादित्यमप्यदोष एव । तथा-अनुयोगागणानुज्ञात, अनुवाजनमनुयागः । सप्रम्य नि- जेनाभिधेयेन सव्यवृत्ते, व्याख्यातमित्यर्थः । गणस्तु गच्छा- मिर्थायने, अनुयोगश्च गणशानुयागमणौ, तपोरनुज्ञा प्रवच- नेकेत विधिना स्वातन्त्र्यानुज्ञानोर्मात । सलेखना चेति-स- त्रिख्यते शरीरकपायाऽऽदि यथा तपःक्रियया सा सलेखना, यद्यपि सर्वत्र तपःक्रियेय तथाऽप्यत्र चरमकालमाविनी विशष्टेव स लेखनोच्यते इति । 'मो' इति पूरणार्थो निपातः । इति पञ्चोत्त- र्नाम एवमन्वयः क्रमेण पञ्च वस्तुनि । तथाहि-प्रवृत्त्याभिधाने सति सामायिकसयतो भवति, सयतस्य प्रतिदिन क्रिया क्रि- यावतश्च ब्रतेषु स्थापना, ब्रतस्य च वाऽनुयोगगणानुज्ञा सम- वतश्चरमकालं च सप्रवृत्तेति गार्थार्थः ॥ २ ॥

साम्प्रतममीषामव यस्तुप्रतिपादनार्थमाह-

एष चैव य वत्सू, संती एषगु नाणमर्था ।

जे परमगुणा एषा-णि हेतुफलजावओ हुंति ॥ ३ ॥

एतान्येव प्रवृत्त्याभिधानाऽऽदीन शिष्याऽऽचार्याऽऽदीनि ज्ञोव- व्याऽऽप्रवृत्त्यात्तत्तद्वत्त्वाच्चरन्ति, एतेष्वेव भावशब्दार्थोप- पत्तेः । तथा चाऽऽह-वस्तुनि एतेषु प्रवृत्त्याभिधानाऽऽदिषु ज्ञानाऽऽ- दयः ज्ञानदर्शनविरलक्षणः । यद्यस्मात्परमगुणा प्रधानगुणा एवमप्येतान्येववधारणमयुक्तम्, अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिवि- धानाऽऽदीनां विशिष्टस्वर्गगमनमुत्कृष्टप्रत्यायानिपुणैर्विज्ञानाभा- ऽऽदीनामपि च वस्तुत्वादित्येतदाशङ्कयाऽऽह-शिष्याचार्याव- रतसम्यग्दृष्ट्यादिविधानाऽऽदीनि हेतुफलभावतो भवन्ति । अविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनि हेतुजावतः कारणभावेन, विशिष्टस्व- र्गगमनाऽऽदीनि तु फलभावतः कार्यजावत वस्तुनि जयन्ति । तथा-अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिविधानाऽऽदिकार्याणि प्रवृत्त्यावि- धानाऽऽदीन्यतो वस्तुकारणत्वात्तेषामपि वस्तुत्वमेव विशिष्टस्व- र्गगमनाऽऽदीनि तु प्रवृत्त्याविधानाऽऽदिकार्याण्यतो वस्तुका- र्यत्वादमीषामेव वस्तुतापत्तिः । अथह-रनयदर्शनमूवतस्वधि- कृतानामेव वस्तुत्वमिति गार्थार्थः ॥ १ ॥ पृ० व० १ द्वार ।

इय पंचवत्थुगमिणं, उच्छरित्रं सुप्रममृदाओ ।

आयाणुमारणत्थं, अवविहं इच्छमाणेणं ॥ १५३ ॥

(५५) एवमुक्तेन प्रकारेण पञ्चवस्तुकमिदमुत्कृष्टप्रवृत्त- ने पृथगवस्थापित श्रुतमुद्रादिस्तीर्णान् श्रुतादिव । किमर्थ- मित्याह-आयानुस्मरणार्थमायानुस्मरणाय प्रवृत्त्याभिधानाऽऽदीनां जयविरहः समारज्यामिच्छता तस्य भगवद्वचना पयोगाऽऽदिमाध्यमनात् । इति गार्थार्थः ॥ १५३ ॥

साहसं पुण इत्थं, एत्थं गणिऊण ठाविअं एत्थं ।

मीमाण हिअट्ठाए, सत्तम मयाणि माणेणं ॥ १७१४ ॥

समाप्ता चेय पञ्चवस्तुकमृष्टीका शिष्याहता नाम, कृति- धर्मतो याकिनीमहत्तरासुनोराचार्यहरमद्वय । "कृत्वा टीका- मेनां, यद्वाप्तं कुशलमिह मया तेन । मात्स्यैषु खीवरहा- द्गुणानुरागी भवतु लोकः ॥ १ ॥" इति पञ्चवस्तुकटीका संपू- र्णा । पृ० व० ५ द्वार ।

पंचवमी-पञ्चवटी स्त्री० । पञ्चानां वटानां समुदाये, नामिकयपु- रान्तिके गोदावरीतीरे रामसीताभ्यामावासाकृत वटपञ्चके, ना० २७ कटप ।

पंचवर्मि-पञ्चवर्ष-पु० । पञ्चवर्षपर्याये, व्य० ३ उ० ।

पंचविह-पञ्चविध-त्रि० । पञ्चेति सख्यावचनं, विधानानि वि- धा भेदाः । पञ्च विधा अस्म्यति पञ्चविधम् । पञ्चप्रकारे, अनु० । प्रश्न० तिन० ।

पंचसंगह-पञ्चसङ्ग्रह-पु० । पञ्चानामर्थधिकाराणां संग्रहे यत्र ग्रन्थ स पञ्चसङ्ग्रहः । शतकाऽऽदिपञ्चग्रन्थानां सङ्ग्रह- ग्रन्थ, प० सं० ।

" अत्रैष कमेष्टमदाहदात्रं, समस्तविज्ञानजगत्स्वभावम् ।

विधूतानि शेषकर्तारिमान, प्रणम्य देव जिनचर्यमानम् ॥ १ ॥

समारकृपादरममजन्तु-स्वामोदधृता इन्तमिवावलम्ब्यम् ।

जैनाऽऽगम वाहितशपशास्त्र-न्यग्रावमापूर्ण्यथाधेवावम् ॥ २ ॥

विद्युगोमि पञ्चसंग्रह-मर्तानिपण्णगभीरमहपद्मिद्वरपि ।

शास्त्रान्तरटीकानो, गुरुपदेशाच्च सुखबोधम् ॥ ३ ॥ "

इह शिष्याः कश्चिदपि वस्तुनि प्रयत्नेमानाः सन्त इष्टदेवतास- मस्कारपरस्परमेव प्रवर्तन्त, न चायमाचार्यो न शिष्ट इति शिष्टसम्यपरिपालनाय । तथा-" श्रेयांसि बह्विचरानि भवन्ति । उक्तं च-" श्रेयांसि बह्विचरानि, भवन्ति मदतामपि । अश्रेयांसि प्रवृत्तानां, कापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥ " इदं च प्रकरणे सम्यग्ज्ञानहेतुत्वात् श्रेयांजन्मतो मा ज्वरं विघ्न इति वि- प्रविनायकोपशान्तये चेष्टदेवतानमस्कारम् । तथा-न प्रेक्षापूर्व- कारिणः प्रयोजनाऽऽदिविरहे प्रवर्तन्ते, ततः प्रेक्षाव रां प्रवृत्त्य- र्थं प्रयोजनाऽऽदिकं च प्रतिपिपादयिषुगदाविमां गार्थमाह-

नमिऊण जिणं वीरं, सम्मं छुट्टकम्मनिट्ठवणं ।

वोच्छामि पंचसंगह-मेय महत्त्वं जहन्णं ॥ १ ॥

सम्यक् विक्रमयोगेन नत्वा तमस्कृत्य, दूरं पार विक्रान्ती । वीरयति स्म कपायोपसर्गपरीपह्नेन्द्रियाऽऽदिशृङ्गणजय प्रति विक्रामति स्मति वीरः । अथवा-दूरं गतप्रणयाः, विशेषेण इ- र्थानि गमयति स्फोटयति कर्म, प्रापयति वा शिव, प्रेरयति शि- वान्मुखमिति वा वीरः । अथवा-दूरं गतो । विशेषण अपु- नर्भावेन हन्ते स्म याति स्म शिवमिति वीरः, तं, स च नामनाऽपि काश्चिद्वर्तित, ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशपणमाह-जित रागाऽऽदि शत्रुजन्तुव्याज्जनस्त, मोऽपि श्रुतावधिजनाऽऽदिकोऽपि समयति, तस्यापि यथानुभव रागाऽऽदिशत्रुजन्तुव्याज्जनस्त, ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशपणा तरमाह-छुष्टाऽपि कर्मनिष्ठापक दुष्टानामष्टानां कर्मणां निष्ठापका विनाशकाः, त, कर्तारिजनमित्यर्थः । तन्वैतदेव विश- पणमास्तां पुष्ट्यादत्त जिनप्रदणेन? उच्यते-इह समारमोच- काऽऽद्वो हिंसामयुनाऽऽदिभ्योऽपि दुष्टाष्टकमेवनाशमिच्छन्ति, सस्मारमोचकस्याऽपि हिंसा य-सृक्निमायनमित्यादिवचनश्रव- णात् ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं जिनप्रदणमा जिन एव रागद्वेषाज्ञाना- ऽऽदिशत्रु नयश्चैव कृत्वा यो दुष्टाष्टकर्मविनाशको, नान्यथा, तं न- त्वाकार्कमित्याह-वत्सूयामि (पर्याप्तं) विनक्ति। अप आपेत्वात्, एत- मन्तस्तत्त्वनिष्पन्नं पञ्चसंग्रह-संगृह्यतेनेनेति संग्रहः, "पुनर्निष्ठा" ॥ ५ । ३ । १२० ॥ इति करणे घट्ययः, पञ्चानां शतकसमांत का कपायप्राप्ततत्कर्ममिच्छितलक्षणानां ग्रन्थानाम्, अथवा-पञ्चा-

नामार्थाधिकाराणां योगोपयोगविषयमार्गावन्धकबद्धव्यवस्थ-
हेतुबन्धविधिवृत्तकृपाणां संप्रहः पञ्चसंग्रहः । यद्वा-पञ्चानां प्र-
स्थानामर्थ्याधिकाराणां वा संप्रहो यत्र ग्रन्थे स पञ्चसंग्रहस्तम् ।
कथं नृनामत्याह-महार्थं महान् गच्छतोऽर्थो यस्मिन्, यथा-
र्थं च, यथावस्थितः प्रवृत्तार्थगोचरी अर्थो यस्मिन् तम् । यद्वा-
अर्थस्य प्रवृत्तनोक्तस्यानतिक्रमणेन, न स्वमनीषिकया यथार्थं,
नः समुच्चये, इह पञ्चसंग्रहोऽभिधेयः, तत्परिहृयान् धातुगन्-नर-
प्रयोजन कर्तुः परानुग्रहः, परम्पराप्रयोजन नृनयोरपि निःश्रेय-
सावाप्तः, सवन्धस्तुपाथोपेयवृत्तकृपाः । तथाहि-वचनरूपाऽऽपञ्च
प्रकरणमुपायस्तत्परिहृयान् चोपेयमिति ॥ १ ॥

संप्रति प्रकरणस्य यथार्थाभिधानतामावेदयति-

सयगाइ पंच गंथा, जहागिहं जेण एत्य सखित्ता ।

दागाणि पंच अहवा, तेण जहत्याजिहाणमिणं ॥ २ ॥

शतकाऽऽद्यः पञ्च ग्रन्थाः पूर्वोक्ता यथार्थं यथायोगं येन कारणे-
नाऽत्र प्रकरणं संक्षिप्ताः संशुद्धीताः । अथवा-वक्ष्यमाणस्वरूपा-
णि पञ्च द्वाराणि यथार्थमत्र संक्षिप्तानि, तेन कारणेन इदम-
भिधानं पञ्चसंग्रहलक्षणं यथार्थं सान्दर्भ्यमिति ॥ २ ॥ पं० सू०
१ द्वारा ।

संप्रति यथेदं प्रकरणं समाप्तिमुपगतं तथोपदेशयन्नाह-

मुयदेविपमायाओ, पगरणमेयं समामओ जणिमं ।

समयाओ चंडरिमिणा, मयडंनिभवाणुमारोणं ॥ १५ ॥

अत्र ऋगुच्छादः, तद्वा देवी भुवदेवी, तस्याः प्रसादतस्तद्विष-
यनक्तिवृत्तमानवशसमुच्छादितविशिष्टकर्मक्षपापशममाचत ए-
तत्पञ्चसंग्रहाऽऽख्य प्रकरणं, मया चन्द्रापिनाम्ना साधुना, स-
मयात् सिद्धास्तात्, तत्र यथार्था सिद्धान्तेऽनेकेऽर्थोः प्रवृत्तः
प्रकृतितास्तथापि न तेऽस्मादृशा साधुनोक्तं शक्यते अत्या-
धेदनायमाह-स्वमर्तावजपानुसारेण समासतः संक्षेपतः सार्ध-
मर्थावजानुक्तमया भणिता ॥ १५ ॥

“जयति सकलकर्मक्षेशमपकमुक्तः,

रूपुरितविततशुद्धज्ञानसमागलक्ष्मीः ।

प्रतिनिहतकुतार्थाशेषमार्गप्रवाहः,

शिवपदमधिकृतो वरुणानो जिनन्दः ॥ १ ॥

गणधरद्वय जिनभा-पिताभमखिलाऽऽगममङ्गलकलितम् ।

परतीर्थानुमतमा-दतिमभिगतुं शासनं जैनम् ॥ २ ॥

बह्वर्धमलशब्दः, प्रकरणमेतद् विवृण्वता त्वस्त्रितम् ।

यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ ३ ॥

अहन्तो मङ्गलं सिद्धाः, मङ्गलं मम साधनः ।

मङ्गलं मङ्गलं धर्म-स्तनं मङ्गलमशिश्रयम् ॥ ४ ॥ ”

इति श्रीमलयगिरिचरिते पञ्चसंग्रहटीका समाप्तिः । पं०
सू० १ द्वारा ।

पंचमंरसंयुक्त-पञ्चमंरसंयुक्त-त्र० । प्राणतिपाताऽऽदिपञ्चमहा-
व्रतानुपेक्षात् पञ्चप्रकारसम्पन्नं वृत्ते, सूत्र० १ सू० १ अ० ६ उ० ।

पंचममिय-पञ्चममिय-त्रि० । इत्यर्थमभिव्यादिभिः पञ्चभिः स-
मित्तिभिः सामने, आव० ३ अ० । पं० सू० ।

पंचम-पञ्चम-पुं० । कामदेवे, “ मयखज्जो अणगो, र-
णतो वम्महो कुसुमवाणो । कदणो पंचसरो, मयणो सक-
णजोणी य ” ॥ ७ ॥ पाइ० ना० ७ माथा ।

पंचसिद्ध-पञ्चसिद्ध-पुं० । पञ्चगु स्थानेषु रक्षितशिक्षे कुमारः,
सूत्र० १ सू० ७ अ० ।

पंचमीम-पञ्चमीर्ष-न० । द्वीपसमुद्रविशेषाधिपतौ, द्वी० ।

पंचमुभा-पञ्चमुन्म-न० । पञ्चानां शूनानां समाहारः, पञ्च-
शून्यम् । समाहारविशेषा एकत्वम् । शून्यापञ्चकं, प्रव० ३५
द्वार । गृहस्थानां चून्यादिकाः पञ्च शून्याः प्राणिवधस्था-
नानि । सूत्र० १ सू० १ अ० ४ उ० ।

पंचमुत्तम-पञ्चमुत्तम-न० । पापप्रतिघातगुणबीजाऽऽधानमूत्राऽऽ-

दीनां पञ्चानां समूहः, पं० सू० । “ प्रणम्य परमाऽऽमान, महा-
वीरं जिनेश्वरम् । भवपञ्चमूत्रकषयाभ्यां, समासेन चिन्ता-
यते ॥ १ ॥ ” आह-किमिदं पञ्चमूत्रकं नाम ? उच्यते-पापप्रति-
घातगुणबीजाऽऽधानमूत्राऽऽदीनि पञ्च मूत्राण्येव । तत्राद्या-पा-
पप्रतिघातगुणबीजाऽऽधानमूत्रम् १, भाधुधर्मपरिमावनामूत्रम् २,
प्रमज्याप्रहणाविधिमूत्रम् ३, प्रमज्यापरिपालनामूत्रम् ४, प्रमज्या-
फलमूत्रम् ५, इति । आह-किमर्थमेतमेतानामुपस्थापनाः ? इत्यत्रोच्य-
ते-एतदर्थस्यैवमेव तत्पतेः भाव इति स्थापनार्थं, न हि प्रायः
पापप्रतिघातेन गुणबीजाऽऽधानं विना नरवत्तत्तच्छुद्धिमात्रप्ररो-
हः, न चास्त्यस्मिन्साधुधर्मपरिमावना, न चास्मिन्मायित्वा-
धुधर्मस्य प्रमज्याप्रहणाविधिविशेषाः, न चास्मिन्पञ्चमूत्रां न-
त्पालनाय यत्नते, न चापालने एतत्फलमाप्नोतीति प्रवचन-
मात्र एव सज्जनक्रियायोगात् । अन्यथा-अनादिमतिं स्वप्ना-
देयथाकथञ्चिदनेकश एतत्प्राप्त्यादिप्रवचनप्रामाण्यमात्रं,
न चैतदेवं, सर्वसंसारानां भिद्यमानात् । सिद्धिश्च प्रधानं
फलं प्रमज्यापरिपालनस्य, आनुषंगिकं तु सुदेवत्वाऽऽदि । य-
थाकथञ्चिदनकश एतत्प्राप्त्यादिवचनप्रामाण्यमात्रं, सर्वसंस्था-
नामेव प्रायाः प्रत्येकप्रवृत्तेश्च नृपाश्चरे, न च तेऽपि साधु-
क्रियामन्तरंगोपपातः, न च स्वयंभूतप्रेरणाद्वृत्तपरवर्त्ताभ्य-
धिको भव इति भावनीयमेतत् । तस्मात्सर्वविज्ञस्यैव क्रिया-
मात्रस्य सा प्राप्तिरिति प्रतिपत्तव्यम् । सर्वजायां तु त-
स्यां न दीर्घदीर्घत्यस्य, अत एतदर्थस्यैवमेव तत्पतेः भाव
इति स्थितम् । अथ चातिगम्भीरो न जन्ममन्दिरिः को-
स्याद्युपघातात्प्रतिपत्तुमपि शक्यते, आम्ना पुनः कर्त्तुमिति,
न सर्वेषामप्येतत्प्राप्त्यादि, अतो यथोक्तदोषभाव इति । अन्त-
रित्तरण । पं० सू० १ सू० । समाप्त पञ्चमूत्रकं व्यख्यातनो-
र्जि, तमः श्रुतदेवतापै जगत्स्य, सर्वनमस्कारोऽर्द्धा नमः स-
र्ववन्दनादौ वन्दे । सर्वोपकारणामिच्छामा धयाद्युत्तम स-
र्वानुभावोऽतिव्येत मे धर्मे प्रवृत्तिर्भवतु, सर्वे सर्वान् सुखिनः
सन्तु । पञ्चमूत्रकटीका समाप्ता । “ कतिः सिताम्भराऽऽचार्य-हरि-
जन्द्रस्य धर्मतो याकिनीमदत्तरामुतोः ” पं० सू० ५ सूत्र ।

पंचमेलग-पञ्चमेलग-पुं० । तत्राणोर्ध्वमध्यस्थं व्यन्तराऽऽवा-
सन्नेन शतपञ्चकायचूर्पितं मधुद्राणं, यत्र कुमारनन्दो स्वर्णका-
रः स्त्रीलोत्सो व्यन्तस्थे गतः । यत्र विश्वामार्ता यक्ष आसीत्,
येन देवाभिदेवप्रतिमा नीतिगयतमार् नीता । पु० ४ उ० । नि०
चू० । आ० म० । उल० । (‘ वसुधैव कुटुम्बकम् ’)

पंचमंगंधिय-पञ्चमंगंधिय-त्रि० । पञ्चमंगेलालवृत्तकर्पूरक-
ज्जोत्रजानीफलवृत्तकृपाः सुगन्धार्तिज्यैर्धर्मसंस्कृते, उपा० १ अ० ।

पंचहस्तुत्तर-पञ्चहस्तुत्तर-पुं० । हस्त उत्तरो यासामुत्तरफा-

लगुनीनां तादृशोत्तराः, ताश्च पञ्चसु स्थानेषु गर्भाऽऽधानसदृ-
णजन्मदीक्षाकानां पत्तिरूपेषु सञ्चिता अतः पञ्चदशोत्तरः ।
आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । भगवति त्रिंशे तस्य हि गर्भाऽऽधा-
नाऽऽदिषु पञ्चसु स्थानेषु उत्तरफालगुन्याः सखात् । कल्प० १
अधि० १ कृणु । स्था० ।

पंचाणन-पञ्चानन-पु० । सिद्धे, "पंचाणनो मयार्ग, मयाहिवा
केसरी भीहो ।" पाठ० ना० ४३ गाथा ।

पंचाभेक्षियपरिमांशियाभिगम-पञ्चापीक्षिकपरिमांशिकानि-
गाप-त्रि० । पञ्चजिरापांशिकामश्नुस्मिन् परिमाणस्ते अ-
तिरामे रम्ये च । म० ७ ज० ६ उ० ।

पंचायाम-पञ्चयाम-पु० । पञ्च यामा वृत्तानि यत्र स पञ्चा-
यामः । "दीर्घह्रस्वा मित्यो वृत्तौ" ॥ ८ । १ । ४ ॥ ज्ञात प्राकृत-
लक्षणवशाच्चकारव्य दीर्घवम् । पूर्वान्तिमतीर्थकरयोः पञ्च-
महाव्रतिक धर्म, "पंचायामो धर्मा, पुरिमस्स य पञ्चमस्स
य जिणस्स ।" वृ० ६ उ० ।

पंचाज्ञ-पञ्चाज्ञ-पु० । कार्मिपत्यपुरराजधानीप्रतिषष्ठेषु आयेज-
नपदसु प्रहा० १ पदः पञ्चाज्ञा यत्र कार्मिपत्य नगरम् । डा० १
श्रु० ८ अ० । आच० । सूत्र० । स्था० । पञ्चालदेशराजे, आच०
१ अ० । आ० लृ० । ती० । प्रश्न० । स्वनामक्यान्ते दौककप-
मिक्ता, येन स्त्रीमादेवाधकं श्लोकवक्त्रं गच्छतम् । "जीर्णं भोजन-
माश्रय, कपिच प्राणिनां दयाम् । वृत्तपानिर्गमिष्वाम्, पञ्चा-
लः स्त्र्यापु माद्वम् ॥ १ ॥" आ० लृ० १ अ० । आ० म० ।

पंचाज्ञराय-पञ्चाज्ञराज-पु० । कार्मिपत्यनगरनायके पञ्चाज्ञ-
जनपदराजे, स्था० ७ डा० ।

पंचावण-पञ्चावण-स्त्री० । "गाणाऽऽदयः" ॥ ८ । २ । १७४ ॥
इति तथास्यां निपातः । पञ्चाधिकपञ्चाशति, प्रा० २ पादः
द्व० ना० ।

पंचामं-पञ्चावण-स्त्री० । पञ्चावृतायां दशमस्यायाम्, तस्मिन्-
त्येव च । "पंचामं अज्जिआसाहस्मीओ ।" म० ४६ सम० ।

पंचामग-पञ्चावण-म० । पञ्चावृतायां दशमस्यायाम्, तस्मिन्-
त्येव च । "पंचामं अज्जिआसाहस्मीओ ।" म० ४६ सम० ।

"सदृष्टीनां समस्तार्या, गोमर्षस्य प्रकाशिताः ।

त नत्वा श्रीमता ईर, विगमिष्ये तमोऽपारम् ॥ १ ॥

पञ्चावणानुत्तरिण, कुत्ति वृत्तये भवामहे ।

पञ्चावणकाऽऽदयः स्त्र्य, धर्मजास्त्रिशामणे ॥ २ ॥"

इह हि विस्फुरन्निग्निप्रतिशयनेजायामग्निं दुःपमाकालविपुल-
ज्वरपटप्रानलुपमः नमोहमनि नितरामनुपट्टकीज्वरपुनःनाऽऽ-
दिवृत्तमग्रन्थनाथनारकानिकरे पारङ्गतगादिताऽऽसमाश्रितो प-
टुनमवोऽधलोचनतया सृष्टीननामयेयो भगवान् श्रीहर्मिभूमू-
रित्तिथविधिरुपायनिर्द्धयिनामपटुदृष्टिनामुज्ज्वलितजिह्वासाधु-
रिहकवराणामेदुर्गुणमानवानामात्मनोपलक्ष्यमाणान् विना कृ-
तार्थसार्थसाधनमर्थान् कतिपयप्रवचनार्थं तन्तारकावशेषा-
नुपाददशायुषः पञ्चावणकायापरिमाणतया पञ्चावणकाभिधाना-
नि प्रकरणानि त्रिकोणैश्च स्तथावकधर्मो यतिधर्मयोग्यो ज-
ननीति न्यायम् अथ श्रवणधर्मकरणं तादृशितो विमणिपु-

मङ्गलसम्बन्धाभिधेयप्रयोजनाभिधायिकामिमां गाथामाह-"न-
मिऊण वरुमाण, सावगधम्मं समासभो बोद्धु । सम्मत्ताहि
भावन्त्यसगय सुत्तणोइय ॥ १ ॥" पञ्चा० १ विव० । ('स-
वगधम्म' शब्दे अस्या व्याख्या)

"यस्मिन्ननीते श्रुतस्यमश्रिया-

वप्राप्नुवन्त्यावपर तर्थावधम् ।

स्वस्याऽऽश्रय सवसतोऽतिदुस्थिते,

श्रीवर्द्धमानः स यतीश्वरोऽभवत् ॥ १ ॥

शिष्याऽभवत्तस्य जिनेश्वराऽऽस्य,

सूरिः कृतानिश्चयिचित्रशास्त्रः ।

महा निगलम्बविहारवर्ती,

चन्द्रोपमचन्द्रकुलाम्बरम् ॥ २ ॥

अन्याऽपि विज्ञा भुवि वृद्धिमागरः,

पार्श्वद्वयचारित्र्यगुणैर्नूपमः (?) ।

शब्दाऽऽदिवचनप्रतिपादकानघ-

ग्रन्थप्रणता प्रवरः कुमावताम् ॥ ३ ॥

तयोर्मिमां शिष्यवरस्य वाक्याटु,

वृत्ति व्यधान् श्रीजिनचन्द्रमूरः ।

शिष्यस्तयोरेव त्रिमुग्धवृद्धि-

ग्रन्थाधेयोऽजयदचमूरिः ॥ ४ ॥

बोधो न शास्त्रार्थगताऽस्ति तादृशा,

न तादृशी वाक्याटुताऽस्ति मे तथा ।

न चास्ति टीकोह न वृद्धिनिमिता,

हेतुः परमेष्ठिन कृतौ विनायेच ॥ ५ ॥

यादह किमपि हृदय वृद्धिमा-प्राहकहं,

मयि निर्हितकृपास्तदाधना शोधयन्तु ।

तिपुणमतिमताऽपि प्रायशः साधुनेः स्याद् ।

न हि न मीमांसमोहः किं पुनर्मादृशस्य ? ॥ ६ ॥

चतुर्ग्विकविशतिश्रुत, तर्पणहस्ते शत च मिद्धयम् ।

धनसङ्कपूरवसता, धनपत्योर्व्यकुलवर्द्धकया ॥ ७ ॥

अर्णादिप्रादिकनगरे, सद्यश्चैर्वर्तमानवृद्धयम् ।

आद्रेणाऽऽचार्यऽऽद्यैर्विद्वद्भिः शोधिता नान् ॥ ८ ॥"

पञ्चा० १० विव० ।

पंचामवपरिमांश-पञ्चाऽऽश्रवपरिज्ञात-त्रि० । पञ्चाऽऽश्रवादि-
साऽऽदयः परिज्ञाता त्रिविधया परिक्षया पां भवन्ताश्च ज्ञाता
यस्ते पञ्चाऽऽश्रवपरिज्ञाता, आदितास्थविराज्ञातगणनवाद्
निष्ठयाः पूर्वनिपात इति समासो युक्तः । परिज्ञाताऽऽश्रव-
पञ्चकेषु, दश० ३ अ० ।

पंचमीद्-पञ्चाशीति-पु० । पञ्चाधिकयायामशीतौ, म० ८७ सम० ।

पंचाद-पञ्चाद-म० । पञ्चानामेका समाहारे, आचा० १ श्रु०
२ अ० ३ उ० ।

पंचिदिय-पञ्चेन्द्रिय-पु० । पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणलक्षुःश्रोत्रक-
पार्श्वान्द्रियाणि येषां त पञ्चेन्द्रियाः । जी० १ प्रति० । प्रश्न० ।
प० १०० । मन्त्र्यमकरकलभसारसहसनरसुरनारकाऽऽदिषु जी-
वनेदेषु, कम० ४ कर्म० । विशेष० । आव० । त० ।

पञ्चेन्द्रियवक्तव्यतामाह-

पंचिदिआ उ मे जीवा, चरुविहा ने विद्यादिया ।

नेइय तिरिक्खा य, मणुया देवा य आहिया ॥५०॥

पञ्चेन्द्रियास्तु ये जीवाश्चतुर्विधास्ते व्याख्याताः । तद्यथा-
(ऐरइय तिरिक्खा इति) नैरयिकास्तिर्यग्ग्रहच मनुजा देवाश्च
व्याख्याताः कथिताः तीर्थकराऽऽदिभिः । इति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥
जल० पाई० ३६ अ० । जी० । प्रहा० । स्था० । आवा० । आ०
म० । भ० । सूत्र० । (' हाइय ' शब्दे द्वितीयभागे ५४६ पृष्ठे
सर्वेषां जीवानां पञ्चेन्द्रियत्वमुक्तम्)

पंचिदियउवमट्ट-पञ्चेन्द्रियोपवर्जानि-पुं० । पञ्चेन्द्रियाणां स्पर्श-
नाऽऽदिदृश्याणामुप सामीप्येन वशमायत्ता वर्णलोपात् प-
ञ्चेन्द्रियोपवर्जस्तेन यदार्त्तमार्त्तध्यानम् । विह्वलनायाम्, पा० ।

पंचिदियजाइणाम-पञ्चेन्द्रियजातिनामन्-त० । नामकर्मभेदे,
यदुदयात्पञ्चेन्द्रियज-म जवति । उक्त० ३३ अ० ।

पंचिदियणिग्गह-पञ्चेन्द्रियनिग्रह-पुं० । पञ्चसंख्यानां स्पर्श
नाम-प्राणचक्षुःश्रोत्राणां स्वावयवग्रहणप्रवृत्तावपि रागद्वेषा-
ऽकरणे, दर्श० २ तत्त्व ।

पंचिदियतिरिक्खजोणिय-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० । ए-
काग्रचित्ततुरान्द्रियनिष्ठे तिर्यग्जनैः, जी० ।

मे किं त पंचिदियतिरिक्खजोणिया ? पंचिदियतिरिक्खजो-
णिया छुविहा पणत्ता । तं जहा-संमुच्छिमपंचिदियतिरि-
क्खजोणिया य, गज्जवक्कंतिपंचिदियतिरिक्खजोणिया
य । मे किं तं संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया ? संमु-
च्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया तिविहा पणत्ता । तं जहा-
जल्लयरा, थल्लयरा, खल्लयरा य ।

(से किं तमित्यादि) अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? सू-
रिराह-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रकृताः । तद्यथा-संमु-
च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्य-
ग्योनिकाः । तत्र संमुच्छिमं संमुच्छो गर्भोपपातव्यतिरेकेणयमेव
प्राणिनामुत्पादः, तेन निर्वृत्ताः संमुच्छिमाः । “ भावादिमः ”
॥ ६ । ४ । ११ ॥ इति इमप्रत्ययः । ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकाश्च संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । गर्भे व्युत्क्रान्तिरूप-
स्थित्येषाम् । यदि या-गर्भाद् गर्भेवासाद् व्युत्क्रान्तिर्निष्क्रमण
येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, ते च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चति
विशेषणममासः । चक्षुर्वदौ स्वस्वगतानिकजद्वयचक्षोः । (से किं
तमित्यादि) अथ के ते संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? सू-
रिराह-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रकृताः । तद्यथा-जल-
चरा, स्थलचरा, स्वचरा । तत्र जले चरन्तीति जलचराः ।
एवं स्थलचरा । स्वचरा आप भावनीयाः । जी० १ प्रति० ।

मे किं तं पंचिदियतिरिक्खजोणिया ? पंचिदियतिरिक्खजो-
णिया तिविहा पणत्ता । तं जहा-जल्लयपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिया, थल्लयपंचिदियतिरिक्खजोणिया, खल्लयपंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया ।

पञ्चेन्द्रियान् प्रतिपिपादमिपुराह-(से किं तमित्यादि) अथ के
ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? सूरिराह-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका-
स्त्रिविधाः प्रकृताः । तद्यथा-(जलचरेत्यादि) जले चरन्ति पर्य-
टन्तीति जलचरा, “ आधारात् ” ॥ ५ । १ । १३७ ॥ इति टप्-

त्ययः । ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च जलचरपञ्चेन्द्रियति-
र्यग्योनिकाः । स्थले चरन्तीति स्थलचराः । स्वे आकाशे चरन्ती-
नि स्वचराः । प्राकृतत्वादायत्वाच्च “ स्वहचरा ” इति सूत्रे पाठः ।
ते सम्यग्वापि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकशब्देन मह विशेषणस-
माप्तः । प्रहा० १ पद । सूत्र० । स्था० । जी० ।

इत्थं नैरयिकानभिधाय तिरिक्ख आह-

पंचिदिय तिरिक्खा य, छुविहा ते वियाहिया ।

संमुच्छिम तिरिक्खा उ, गज्जवक्कंतिपा तहा ॥ १७१ ॥

दुविहा ते जवे तिविहा, जल्लयरा थल्लयरा तहा ।

खल्लयरा य बोधव्वा, तेमिं जेए मूणह मे ॥ १७२ ॥

मच्छा य कच्छजा यावि, गाहा य मगरा तहा ।

सुमुपारा य बोधव्वा, पंचहा जल्लयरा तहा ॥ १७३ ॥

लोएगदेमे ते मव्वे, न मव्वन्थ वियाहिया ।

एत्तो कालविजागं तु, तेमिं वोच्छं चउव्विहं ॥ १७४ ॥

मंतं पप्प णाईया, अपज्जवमिया वि य ।

उिं पकुच्च माईया, मपज्जवमिया वि य ॥ १७५ ॥

एगाओ पुव्वकोमीओ, उक्कोमेणं वियाहियं ।

आउट्टिं जल्लयराणं, अंतोमुहुत्तं जहम्मिया ॥ १७६ ॥

(पुव्वकोमिपुहुत्तं तु, उक्कोमेणं वियाहिया ।

कायट्टिं थल्लयराणं, अंतोमुहुत्तं जहम्मियं ॥ १७७ ॥)

अणंतकाज्जमुक्कोमं, अंतोमुहुत्तं जहम्मियं ।

विजहम्मि मए काए, जल्लयराणं य अंतरं ॥ १७८ ॥

चउपया य परिमप्पा, छुविहा थल्लयरा जवे ।

चउपया चउविहा, ते मे कित्तयतो सुण ॥ १७९ ॥

एगखुग दसुग चेत्र, गंभीपयमणहपया ।

हयमाइ गोणमाइ, गयमाइ सीहमाइणां ॥ १८० ॥

जुनोरगपरीसप्पा, उरपरिसप्पा तहा जवे ।

गोहाइ अहिमाइ य, एक्केक्काओगहा भव ॥ १८१ ॥

लोएगदेसं ते मव्वे, न मव्वन्थ वियाहिया ।

एत्तो कालविजागं तु, तेमिं वुच्छं चउव्विहं ॥ १८२ ॥

मंतं पप्प णादीया, अपज्जवमिया वि य ।

उिं पकुच्च माईया, मपज्जवमिया वि य ॥ १८३ ॥

पल्लिचोवगाड तिणि उ, उक्कोमेणं वियाहिया ।

आउट्टिं थल्लयराणं, अंतोमुहुत्तं जहम्मिया ॥ १८४ ॥

पुव्वकोमीपुहुत्तं, अंतोमुहुत्तं जहम्मिया ।

कायट्टिं थल्लयराणं, अंतरं तेमिमं जवे ॥ १८५ ॥

कालं अणंतमुक्कोमं, अंतोमुहुत्तं जहम्मियं ।

विजहम्मि मए काए, थल्लयराणं तु अंतरं ॥ १८६ ॥

चम्पे उ दोमपक्खी य, तइया समुगपक्खी य ।

विततपक्खी य बोधव्वा, पक्खिणो य चउव्विहा ॥ १८७ ॥

लोएगदेमे ते मव्वे, न मव्वन्थ वियाहिया ।

इत्तो कालविनागं तु, तेसिं वुच्चं चउच्चिहं ॥ १८८ ॥

संतइ पप्प णाईया, अपज्जवमिया वि य ।

त्रिइं पडुच्च माईया, सपज्जवमिया वि य ॥ १८९ ॥

पलिओवमस्म भागो उ, अमंखेज्ज इमो भवे ।

आउट्टिइ खहयराणं, अंतोमुहुत्तं जहमिया ॥ १९० ॥

असंखभागां पडियस्स, उक्कोसेण वियाहिया ।

पुव्वकोफी पुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहमिया ॥ १९१ ॥

कायट्टिइ खहयराणं, अंतरं तेसिमो जरे ।

काअं अणंतमुकोसं, अंतोमुहुत्तं जहमियं ॥ १९२ ॥

एणमं वसुतो चेव, गंधतो रसफासतो ।

मंठाणदेमतो वावि, विहाणां सहस्सओ ॥ १९३ ॥

सूत्राणि पञ्चविंशतिः व्याख्यातप्रायान्वये, तत्रमाद्य सूत्रत्रय-
मुद्देशतो भेदानन्तरं ग्रन्थसम्बन्धं चाभिदधानि । अत्र स-
मूहंन समूच्छा अतिशयमूढता, तथा निवृत्ताः समूहिमाः ।
यदि वा-समिग्युपसिस्थानपुक्तैः सहैकीभावेन मूच्छन्ति,
तत्पुद्गलोपचयात् समुच्छिन्ता भवन्तीति धौणादिके इमप्रत्यये
समूच्छिन्ताः, न च ते तिर्यञ्च समूच्छिन्तान्यञ्चो ये मनःपर्याप्त्य-
भावतः सदा समूच्छिन्ता इत्यादाविति । तथा गर्भे व्युत्क्रान्तिरूप-
सिरीषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः जले चरन्ति गच्छन्ति, चरेभक्तुम-
प्यर्थ इति जलचरिणो जलचराः । एवं स्थल निज्जलो नूमा-
गस्तान्मिध्वर-तीति स्थलचराः । तथा-(खहयराणि) सूत्रत्वात्
खमाकाश, तस्मिध्वर-तीति स्ववराः । “यथोद्देशो निर्देशः” इति
जलचरनेदानाह-मस्या मीमाः, कच्छपाः कर्माः, गृह्णीति
आदा जलचरविशेषाः, मकरा मुमुमारा अपि तडिशेषा एव ।
“लोपगदंस” इत्यादि सूत्राणि षट् कृत्रकालभावाजध्यायानि, त-
थेह पृथक्त्वेन डिप्रभृत्या नयान्त स्थलचरभेदानाह-परि स-
मन्तात्सर्पान्त गच्छन्तीति परिसर्पाः । एकगुराऽऽद्यश्च हयाऽऽ-
दिप्रभृतिर्निर्यध्याक्रम याज्यन्ते, तत एकः खुरश्चरणाद्योचर्यस्थि-
विशेषो येषां ते एकगुरा हयाऽऽद्यः, एव डिगुरा गणादयो,
गण्णीपदा कर्णिका, तद्वद् वृत्तनया पदानि येषां ते गण्णीपदा
गजाऽऽद्यः (सणपय ति) सूत्रत्वात् सह नैखनखगामैर्बर्त्तन्त
इति सनखास्तथाविधानि पदानि येषां ते सनखपदा, सिहाऽऽ-
द्यः । (भूतोरगपारसण्या य ति) पारमं, शब्दः प्रत्येकमभि-
सम्बन्धयेत् । तता भुजा इव भुजाः शरीरावयवविशेषाः, तेः परि-
सर्पन्त इति भुजपरिसर्पाः, उरो वस्तस्तेन परिसर्पन्तीति उ-
र-परिसर्पाः तस्यैव तत्र प्राधान्यात् गोधाऽऽद्यः अहिः सर्प-
स्तडादय इति यथाक्रम योगः । पत चैकैकं धात प्रत्येकमनेकधा
अनेकभेदा गोधरकनकुत्ताऽऽदिभेदतो गोणमहावप्रधापाऽऽदि-
भेदतश्च, परयोपमानं तु रोगयुक्त्युत्तं तु सर्पाधिकानि पूर्वकार्तापृ-
थक्त्वनोक्तरूपेण परमायमाऽऽपुया हि न पुनस्तेष्वप्युत्तन्ते, य-
तु पूर्वकोट्यापुषो मृत्या तेष्वप्युत्तन्ते तेष्वप्युत्तन्ते वा जय-
प्रहणानि यावत्पञ्चान्द्वयनरतिरश्वाधिकानि नरभवान्तरास-
न्तवात् । उक्त हि-“ ससत्तु जवा उ तिरियमणुय ति । ”
अत एतावत ऋषाधिकस्य समजय इति भावना । खचगताह-
(चम्मे उ ति) प्रक्रमश्चर्मपक्षिणः चर्मचट्टाप्रभृतयः, चर्म-
रूपा एव हि तेषां पक्षा इति । तथा-रोमप्रधानाः पक्षा रोमपक्षा-
स्तद्वन्तो रोमपक्षिणो राजहसाऽऽद्यः समुद्रपक्षिणः समुद्रकाऽऽ-

कारपक्षवन्तः, ते च मानुषोत्तराद् बहिर्हीनवर्त्तिनः । विततपक्षि-
णो ये सर्वदा विस्तारिताऽयमेव पक्षाभ्यामासन्ते, इह च यत्
क्षेत्रस्थित्यन्तराऽऽदि प्रत्येकं प्राकृतनमहशमपि पुनः पुनरुच्यत,
न पुनरतिदिश्यते, तत् प्रपञ्चितकृतिनयाऽनुग्रहार्थम, एवंविधा
अपि प्रज्ञापनीया एव, इतिस्थापनार्थं चेत्पुद्गलमिति विज्ञाव-
नीयमिति पञ्चविंशतिमुद्देशः । उक्तं ६ अ० ।

पंचिदियगण-पञ्चेन्द्रियरत्न-न० । चक्रवर्तिनां वीर्यतः स्व-
जत्युत्कृष्टे पञ्चेन्द्रिये एकैकस्य पञ्चेन्द्रियस्य सदा पञ्चे-
न्द्रियरत्नानि-सेना यानिगृहपतिवन्दकः पुरोहितः स्त्री अश्वो
हस्ता चेति । स्यात् ७ ठा० ।

पंचिदियमंवरण-पञ्चेन्द्रियमंवरण-न० । स्पर्शनाऽऽदीन्द्रियनि-
ग्रहणे, ध० ३ अधि० ।

पंचुवरी-पञ्चोदुम्बरी-स्त्री० । पञ्चानामुदुम्बराणां समाहारः
पञ्चोदुम्बरी । यदाप्यपलोदुम्बरपञ्चकाकादुम्बरीफलरूपे उ-
दुम्बराऽऽदिपञ्चके, सा मशकाऽऽकारमुक्तमवहृजीवभृतत्वाद्
वर्जनीया । प्रथ० ४ ठार । पञ्चा० ।

पंचोवयारजुन-पञ्चोपचारयुक्त-त्रि० । “दो जाण दोषि करा,
पचमय होइ उत्तिमंग तु । ” एवमेतिः पञ्चजिपचारैः युक्ते, प-
ञ्चाङ्गप्रणिपाते, “सर्वत्राणं देवाण विनमरणयाप । ” इत्यादि-
कैरागमोक्तैः पञ्चविधमयस्थानयुक्ते, पञ्चा० १ विव० ।

पंजर-पञ्जर-न० । लोहवंशशलाकाऽऽदिनिर्मिते पार्श्वनियन्त्र-
णस्थाने, उक्तं २२ अ० । सू० प्र० । झा० । प्रश्न० । जा० ।
वंशाऽऽदिमयप्रच्छादनविशेष, रा० । “ नादे रमे पक्खिण
पजर वा, संताणुडिआ चरिस्सामि मोणं । ” उक्तं १४
अ० । आ० म० ।

पंजरग-पञ्जरग-न० । पञ्जरमुखे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

पंजरगिरोहण-पञ्जरनिरोधन-न० । पञ्जरे रोधायित्वा प्राणितं
दण्डने, प्रश्न० १ आश्र० ठार ।

पंजरदीव-पञ्जरदीप-पुं० । अन्नपट्टाऽऽदिपञ्जरयुक्ते दीप,
झा० १ शु० १ अ० । भ० ।

पंजरजग-पञ्जरजग-पुं० । यथा पञ्जरे शकृतेः शलाकाऽऽदि-
भिः स्वच्छन्दगमने निवार्यते तथाऽऽचार्याऽऽदिपुरुषगच्छ-
पञ्जरे स्मरणाशलाकया सामान्यरूपोन्मार्गगमने निवार्यते
तद्वन्न येन सः । यतमानसाधनां मूलादागते, परिभवतां वा
मूलादागते, व्य० १ उ० ।

पंजरम्भीलिय-पञ्जरम्भीलित-त्रि० । वंशाऽऽदिमयप्रच्छादन-
विरोधान् पञ्जराद् बहिष्कृते, जा० ३ प्रति० ४ अधि० । सू०
प्र० । “ पञ्जरम्भीलिय व । ” पञ्जरादुन्मूलितमिव बहिःकृ-
तमिव पञ्जरम्भीलितमिव, यथादि किञ्च किमपि वस्तु पञ्ज-
राद् वंशाऽऽदिमयप्रच्छादनविशेष, इह बहिःकृतमत्यन्तमचिन-
ष्टञ्जायत्वात् शोभते, एव तदपि विमानमात भावः । स०
प्र० १८ पाह० ।

पंजल-प्राञ्जल-त्रि० । समे, विशेष० । अनु० ।

पंजलि-प्राञ्जलि-पुं० । प्रकृष्टे प्रधाने ललाटतटघटितन्येताञ्ज-
ला, ज० १ वक्ष० । विनयराचितकरसंपुट, ध० २ अधि० ।

ज्ञा० । आच० । प्रकृताऽजलौ, आ० चू० ५ अ० । प्रवृक्षा-
जलौ, येन हि प्रवृक्षोऽजलिः । व्य० १ उ० ।

पंजलिपुट-प्राञ्जलिकृत-त्रि० । प्रकृष्टं प्रधानं ललाटतटस्थ-
द्वितयेन अञ्जलिद्वयस्यासविशेषः कृतो विहितो येन सः ।
अस्याहिताऽऽदिदशनाप्राञ्जलिकृतः । भ० १ श० १ उ० । आ०
म० । विनयराचितकरपुट, ज्ञ० । प्रादुग्गताऽजलौ, दश० ६ अ०
१ उ० । रा० । बजाञ्जला, उत्त० १ अ० च० प्र० हा० । प्रह्व ज-
लिपुट, पं० चू० १ क० । उत्त० । सू० प्र० । "मुत्तये मेणततो,
कुण अजलि पजलिउहा तु ।" प० भा० १ क० । प्रकपेणान्तः
प्राप्त्यात्मकन कृतो विहितोऽञ्जलिरुजयकरमीलनाऽऽत्मको-
ऽनेनेति प्रकृताऽजलिः । प्राकृतत्वाच्च कृतशब्दस्य परानिपातः ।
विनयराचितकरपुटे, ज्ञ० १ अ० ।

प्राञ्जलिपुट-त्रि० । प्रकृष्टाभाविनतयाऽजलिपुटमस्येति
प्राञ्जलिपुटः । बजाञ्जलौ, उत्त० १ अ० ।

पंदग्र-पण्डक-पु० । 'पडग' शब्दार्थे, पा० ना० २३५
गाथा ।

पंदग-पण्डक-पु० । तपुनकमेते, ध० ३ अधि० । स्वा० । ज्ञ० ।
विशे० । प० ज्ञा० । ग० । प्रव० । नि० चू० । "तहिय पमो निचि-
हो, लकणण दुनिय तहोवघाओ य ।" प० भा० १ क० । (ल-
क्षणपण्डकः 'लकणपण्डक' शब्दे उच्यते) (कथितपण्ड-
कः 'दुसियपण्डक' शब्दे चतुर्थभागे ५६०६ पृष्ठे गतः) ।
(उपधानपण्डकः 'उपघायपण्डक' शब्दे द्वितीयभागे ८०१
पृष्ठे विस्तरण प्रतिपादितः) (सर्वेऽपि पण्डकाः प्रवज्याऽ-
योग्याः सन्ति 'पवज्जा' शब्दे बहवते) ।

पंदगवण-पाण्डकवन-न० । पण्डके गच्छति जिनजन्माजिणे-
कस्थानत्वेन सर्ववनेऽतिशायतामिति णकप्रत्यये पण्डक,
तच्च वनमिति । ज० ४ वक्त० । सोमनसवनानुध्वं पट्टिशया-
जनसहस्राणि उपपुन्यात्रान्तरे भेगेरुपगिते तले योजनमह-
स्त्रविस्तारे चूर्णिकाया सर्वासु दिक्षु मर्गं चतुर्थं स्वनाम-
रूपान् वने, उयो० १० पाहु० । प्रज्ञा० । "दो पण्डकवणा ।"
स्या० २ ज्ञा० ३ उ० । ज० ।

तच्च क-

कहि णं भेत ! मन्दरे ववण पंदगवणे णामे वणे पणत्ते ? ।
गोयमा ! नामणमवणम्म बहुपममणिजाओ भूमिजागा-
ओ छत्तीमे जोअणसहस्माइं उट्टं उण्डत्ता एत्थ णं मं-
दरे पवण सिहरत्ते पंदगवणे णामे वणे पणत्ते चत्ता-
रि चउण्णए जोअणसए चक्खालविकवज्जेणं वडे इल-
याकारमंत्राणमंतिण, जे णं मंदरचूर्णिअं सव्वओ समता
संपगिक्खत्ता णं विट्ठइ, तिणि जोअणसहस्माइं एगं च
वावट्ठि जोअणसयं किंचि विमेषादिअं पगिक्खेवेणं, मे णं
एगाण पउमववेआए एगेण य वणमंकेणं जाव किण्हदे-
वा आसयंति । जं० ।

(मंदरचूर्णिकाश्च 'मंदरचूर्णिया' शब्दे वक्ष्यन्ते)

"कहि णं" इत्यादि प्रश्नः प्रीतिः उत्तरसूत्रे सोमनसवनस्य
बहुसममणोऽदं भूमिभागादृष्टं पट्टिशयोजनसहस्राणि
५५

उत्पुत्य तत्र देशे मन्दरे पर्वते शिखरतत्र मौलिभाग पण्ड-
कवन नाम वन प्रज्ञप्तम् । चत्वारि योजनशतान् चतुर्नवत्य-
धिकानि चक्रवात्रनिष्क्रमेन । एतद्वपसिस्तु सहस्रयोजनप्र-
माणात् शिखरदयासाम्यस्थितचूर्णिकामुत्तवामे द्वादशयो-
जनप्रमाणे शोयतेऽर्वाष्टिऽर्द्धकृते यथाक्तं मानं, यत्पण्डकवन
मन्दरचूर्णिकां सर्वतः समन्तात् सपरिजिप्सं विष्टान्, यथा
नन्दनवन मेरु मध्येतः समन्तात् सपरिजिप्सं स्थितं, तथाद
मेरुचूर्णिकांमिति । त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वार्वाष्ट्रं द्वा-
पष्ट्यावकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिमारेणानि । अ-
थास्य वर्णकमाह-(मे ण इत्यादि) व्यक्तम् ।

अथ प्रस्तुतवने जवनप्राप्तादाऽऽदिवत्तयमोचरमृत्रम-

मंदरचूर्णियाणं णं पुग्गिउमेणं पंदगवणं पणा । जोअणत्ति
ओट्ठित्ता एत्थ णं मंहे एगं जवणे पणत्ते, एवं जं चव सो-
मणमे पुव्ववणिओ गमो भवणाणं पुक्खणिगाणिं पामाय-
वंडेमगाण य, सो चव णेअवो जाव सक्कि माणवडेमगा,
तेणं चव परिमाणेणं ।

(मंदरचूर्णियाए इत्यादि) मंदरचूर्णिकायाः पूर्वेतः पण्ड-
कवन पञ्चगव्ययोजनान्यवगाह्य अत्रान्तरे मन्दकं मवनमि-
काऽऽयतनं प्रज्ञप्तम्, एवमुत्तानिलापेन यथा सोमनसमवनं
पूर्वपरिणतो नन्दनवनप्रस्तावोक्तो गमः कृतवर्जः । मकाऽऽयतना-
ऽर्द्धव्यवस्थाऽऽधायकः सहस्राऽऽधायकः पानः, स एवात्रापि
जवनानां पुष्कारिणीनां प्राप्तादायतनमनात्तं आतव्यः, यावच्छ-
क्रंशानप्राप्तादायतनसंक्रान्तेनैव प्रमाणेनति । अत्रेदानीं नामानि
प्रागुक्तयुक्तया सूत्रे दृष्टान्यपि ग्रन्थान्तरतो लिख्यन्ते । तद्यथा-
पेशानप्राप्तादपूर्वाऽर्द्धक्रमेण पुण्डा १ पुण्डूपमा २ शुरका ३
रत्तावर्ता ४ । आग्नेयप्राप्तादे-कुरसा १ शुरसा २ अमृतर-
सा ३ वावर्णा ४ । नैर्ऋतप्राप्तादे-जखोन्नरा १ शङ्खा २ शङ-
खावर्ता ३ ववाहका ४ । वायव्यप्राप्तादे-पुष्पोत्तरा १ पुष्पवर्ता २
सुष्ण्या ३ पुष्पमालिनी ४ नेति । ज० ४ वक्त० ।

पंदगवेजयंत-पाण्डकवेजयन्त-पु० । पण्डकवनं शिरसि व्यव-
स्थितं वैजयन्तीकल्प पताकाभूतं यस्य स तथा । पण्डकव-
नमण्डितशिरस्के, "सय महस्सा णउजोयणाणं, तिकमणे
पण्डगवजयते ।" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

पंदग-देशी रुद्र, ६० ना० ६ वर्ग २३ गाथा ।

पंदग-पाण्ड-पु० । कीरवरद्वीपदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० ।

पंदव-पाण्डव-पु० । 'मांसाऽऽदिष्वनुस्वारे' ॥ ८॥ १ । ७० ॥

इति द्वयः । प्रा० १ पादः । पाण्डाएत्थ पाण्डवः । पण्डराज-
केत्रजायाः कुन्त्याः पुत्रपु यथाष्टिराऽऽदिषु, स्या० १० ज्ञा० ।
अन्त० । ज्ञा० । आच० । आ० म० । ('दुवह' शब्दे चतुर्थ-
भागे २४८८ पृष्ठे कथाक्ता)

पंदविअ-देशी-जलाऽऽदि, ६० ना० ६ वर्ग २० गाथा ।

पंदिय-पाण्ड-पु० । पापादुतः पाण्डतः । संपते, म० ७ श्रु०
२ उ० । सर्वविरते, वृ० ३ उ० । पापादुष्टानादवीयसि सूत्र० १
श्रु० २ अ० २ उ० । सदमद्वीपदेके, आच० १ श्रु० १ अ० २
उ० । सूत्र० । परमार्थके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । तत्त्वज्ञा, उत्त० ६
अ० । भावगिर्पुमिरानहते, आच० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

उक्तं । पापोपादानपरिहारतया सम्यक्पदार्थज्ञे, आचा० १ अ० ६ अ० ४ उ० । सूत्र० । सकलावधपरिचर्जके, भ० १ श० ४ उ० । युजिमति, आचा० १ अ० ८ अ० ८ उ० । विवेकिनि, सूत्र० १ अ० १० अ० । हेयोपादेयत्वज्ञे, आचा० २ अ० १ अ० ३ अ० १ उ० । परमार्थवादिनि (दश० ९ अ० ४ उ०) साधो, अनु० । विदुषि, दश० १ अ० । पण्डा बुद्धिः सजाताऽभ्येति परिमतः । उक्तं १ अ० । शास्त्रार्थज्ञे, दश० ६ अ० ४ उ० । दर्शनपरिणामवनि, दश० २ अ० । "पठकः पाठकश्चैव, ये चान्ये तत्त्वचिन्तकाः सर्वे व्यसनिनो राजन् ! यः क्रियावान् स पाणिमतः ॥१॥" स्था० ४ डा० ४ उ० । परिमतपठनदिभवनाभावे पाणिमतपठस्थस्य पुरो न्यूनाधिकपर्यायाणां सामान्ययतीनां संज्ञानन्दीनां लघुपरिमतानां च कियन्ति कियन्ति क्रियाकार्याणि कृतानि शुद्ध्यन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-पाणिमतपठनान्दभवनाभावेऽपि पृथक्पाणिमतस्य पुरः प्रतिदिनक्रियमाणानि सर्वाण्यपि धर्मकार्याणि सर्वेषां कृतानि शुद्धानि, शङ्कोपस्थापनास्थापनाचार्यप्रतिष्ठाप्रतिमाप्रतिष्ठाऽऽदिकानि तु कृत्यानि मन्त्रभाषेकत्वाच्च शुद्ध्यन्तीति पाठ्यपर्य, साम्प्रत तु केचन वृद्ध्यणयो लघुपाणिमतस्य पुरः कामणानुष्ठानाऽऽदिक न कुर्वन्ति, तत्रवृत्तिस्तु प्रवाहप्रवृत्तेति निवारयितुमशक्या, परं शास्त्राक्रमानुसारेण लघोरपि पाणिमतपुरो वृत्तानामपि गणीनां तत्करणं नानौचित्यमश्नुतेति । १६६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

पंडित्यजन-पाणिमतजन-पुं० । विद्वज्जे, पञ्चा० १६ त्रिव० । पंडित्यपवाद् (ण्)-पाणिमतप्रवादिन-त्रि० । पाणिमतानिमानिनि, आचा० १ अ० २ अ० ४ उ० ।

पंडित्यमरण-पाणिमतमरण-न० । पाणिमताः सर्वविरतास्तेषां मरणं पाणिमतमरणम् । स० १७ सम० । आनु० । सर्वविरतमरणे, ज० १३ श० ७ उ० । उक्तमार्थं प्रतिपत्तौ, सथा० । "सं किं न पंडित्यमरणे ? पंडित्यमरणे दुर्विहे पण्डित । न जहा-पात्रोवगमणे य, जत्तपच्चकस्याणे य ।" भ० २ श० १ उ० । द० प० ।

पंडित्यमाणि (ण्)-पाणिमतमानिनि-त्रि० । पाणिमतमात्मानं मन्यत इत्येवंशीलः पाणिमतमानी । उक्तं ४ अ० । आत्मानं पाणिमतं मन्ये ज्ञानादृक्कारधारिणि, उक्तं ६ अ० । आघ० । सूत्र० । आ० म० । दुर्विदग्धे, वृ० १ उ० ।

पंडित्ययण-पाणिमतवचन-न० । सक्किमाभिधाने विज्ञोक्तौ, सूत्र० १ अ० १ अ० १ उ० ।

पंडित्यवीरिय-पाणिमतवीरिय-न० । अनगाराणां वीर्यं, सूत्र० १ अ० ८ अ० ।

उक्तो अकम्मविशियं, पंडित्याणं सुणेह पे (६)

दविण् वंशणुम्मक्के, मव्वओ चित्तन्तवंधणे ।

पणुल्ल पावकं कम्मं, संझं कंतति अंतमो ॥ १० ॥

अत उर्द्धमकर्मणां पाणिमतानां यदीर्यं तन् मे मम कथयतः शृणुत श्रूयमिति ॥१०॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाऽऽह--(दाविण इत्यादि) कन्ते जव्यो मुक्तिगमनयोग्याः । "उच्य च मव्वः" इति वचनात् । गगद्वेषविहाहा उच्यभूतऽकषायीत्यर्थः । यद्विधा नीतराग इति । नीतरागोऽल्पकषाय इत्यर्थः । तथा चोक्तम्- "किं सक्का वा युजे, सरागधम्ममि कोह अकसायी । सने

वि जो कमाप, निगिण्हर्ह सोऽवि तत्तुल्लो ॥ १ ॥" स च किं भूतो भवतीति दर्शयति-वन्धनात्कषायाऽऽत्मकान्मुक्तो बन्धनान्मुक्तः । बन्धनं तु कषायाणां कर्मस्थितिहेतुत्वात् । तथा चोक्तम्-"बंधद्विह कसायवसा ।" इति । यदिवा-बन्धनोऽमुक्त इव बन्धनोऽमुक्तः । तथा-सर्वतः सर्वकारेण मुक्तमवात्सरूपं हि अभवतीति बन्धनं कषायाऽऽत्मकं येन स हि बन्धनः । तथा-प्रयुज्य प्रये पापं कर्म कारणभूतान् वाऽऽश्रयानपनीय शल्यवच्छल्यं शेषक कर्म तत् कृतव्यपनयत्यन्तशो निरवशेषतो विघटयति । पाठान्तरं वा-(सल्ल कतइ अप्पणो त्त) शल्यभूतं यदप्यकारं कर्म तदात्मनः सम्बन्धि कृतंति जिनस्तीत्यर्थः ॥१०॥

यदुपादाय शल्यमपनयति तददर्शयितुमाह-

नयाउयं सुअक्खायं, उवादाय समीहण ॥

जुजो भुजो उवावामं, अमुहत्तं तहा तहा ॥ ११ ॥

(नयाउयमित्यादि) नयनशीलो नेता, नयनेस्नातृर्लोकस्तु-न । स चाऽत्र सम्यक्दर्शनज्ञानचारित्राऽऽत्मको मोक्षमार्गः, भूतचारित्ररूपो वा धर्मो मोक्षनयनशीलवान् गृह्यते । मार्गं धर्मं वा मार्गं प्रति नेतारं सुष्ठु तीर्थंकराऽऽदिजगत्प्राप्त्यन्तं स्वाध्यायत, तमुपादाय गृहीत्वा सम्यक् मे स्थाय चंप्रते ध्याताध्ययनाऽऽदाबुद्धमविधत्ते । धर्मध्यानाऽऽरोहणाऽऽनुष्ठानायाऽऽह-भूयो भूयोः पौनःपुन्येन यद्बाल्यार्थं तदनीतानागतानन्तमवप्रहणेण दुःस्वभावासयतीति दुःस्वाऽऽवासं वर्तते । यथा यथा च बालवीर्यवान् नरकाऽऽदिषु दुःस्वभासेषु पर्यटति तथा तथा चास्याऽऽनुमाध्य-यसाधित्वाहशुभमेव प्रवर्धते इत्येव संसारस्वरूपमनुपेक्ष्यमाणस्य धर्मध्यानं प्रवर्तते इति ॥ ११ ॥

साम्प्रतमनित्यभावनामधिकृत्याऽऽह-

ठाणी विविहत्ताणाणि, चडम्मांति ण संमओ ।

अणियंते अय वामे, णायएहि मुहीहि य ॥ १२ ॥

(ठाणी विविहत्ताणादि) स्थानानि विविधा । तेषां ते स्थानतः । तद्यथा-देवलोके, अन्धः, तत्समानानि अगारि, तत्पापेद्यादीनि, मनुष्येष्वपि चक्रवर्तिष्वल्लभे इवासुदयमाहामगलकाऽऽदीनि । त्रिपञ्चापं यानि कानिचिदणानि भोगभूमादौ स्थानानि, तानि सर्वाण्यपि विविधानि नानाप्रकाराण्युक्तसाधनमध्यमानि, तेषु स्थानानस्त्यज्यन्ति नात्र भयस्या विषय इति । तथा चाक्तम्-"अशश्वनानि स्थानानि, सर्वाणि तानि चह च । देवासुरमनुष्याणां-मृचयश्च सुखानि च ॥ १ ॥" तथाऽयं कानिभिः सद्गन्धुभः सार्धं सहान्यैश्च भिक्षुः सुहृद्विषयः स्वामः सेऽनित्योऽशाश्वत इति । तथा चोक्तम्-"सुखिरतामुपिवा बन्धवैप्रिययोगः, सुखिरतापि हि रत्नं नास्ति गोगेषु तृतिः । सुखिरतापि हि पुष्टं यानि नाशं शरीरं, सुखिरतापि विविच-स्यो धर्मं एकं सदायः ॥ १ ॥" इति । अकारं धनधान्याद्वपदचतुष्टयदशरीराऽऽनिरपत्यवशनाथी, यशुणाऽऽद्यशेषमाव-नार्थं चाऽनुक्तममुच्यार्थमुपासाधिति ॥ १२ ॥

एवपादाय पेहावी, अप्पणो गिदिमुहणे ।

आभिय उवमंपज्जे, मव्वधम्मपकोविशियं ॥ १३ ॥

(एवपादायित्यादि) अनित्यानि सर्वाण्यपि स्थानानीत्येवमादायावधार्थं मेधावी मर्यादाव्यवस्थितः, सदसद्विषयी वा आत्मनः सम्यग्निर्वा गृहि गार्थं ममत्सुखेदपनयन्ममेद-

महमस्य स्वामीत्येवं ममत्वं क्वचिदपि न कुर्यात् । तथा-आ-
राज्जातः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यर्थो मोक्षमार्गः, तमुपसम्पद्येताऽ-
धितिष्ठेत् समाभवेदिति । किञ्च तं मार्गमित्याह-सर्वैः कुनी-
धिकधर्मैरकोपिनोऽद्विष्टः, स्वमहिम्नैव दूषयितुमशक्यत्वात्
प्रतिष्ठां गतः । यादं वा-सर्वधर्मैः स्वभावैरनुष्ठानरूपैरगोपितं
कुरितस्तत्संख्याज्ञावात् प्रकटमित्यर्थः ॥ १३ ॥

सुधर्मपरिज्ञानं च यथा भवति तद्विशयितुमाह-

सह संमदं एणञ्चा, धम्मसारं सुणुतु वा ।

समुवद्विण्णं उ अणगारे, पक्खत्वायकुपावण ॥ १४ ॥

(सह संमदं इत्यादि) धर्मस्य सारः परमार्थो धर्मसारस्तं,
ज्ञात्वाऽवबुध्य । कथमिति दर्शयति-सह सम्मत्या स्वमत्या वा
विशिष्टाऽऽभिनिबोधिकज्ञानेन धृतज्ञानेनावधिज्ञानेन वा स्वपरा-
बोधकत्वात् ज्ञानस्य, तेन सह धर्मस्य सारं ज्ञात्वेत्यर्थः ।
अन्येभ्यो वा तीर्थकरणधराऽऽचार्याऽऽदिभ्य इत्यापुत्रवत्
(तत्कथा ' इत्यापुत्र ' शब्दे द्वितीयजगते ६३२ पृष्ठे गता)
शुद्धा चिन्तातुप्रवृत्ता (तत्कथा " चित्तापुत्र " शब्दे
तृतीयजगते ११८८ पृष्ठे द्रष्टव्या) धर्मसारमुपगच्छति । धर्म-
स्य वा सारं चारित्रं, तत्प्रतिपद्यते, तत्प्राप्तपक्षौ च पूर्वोपात्त-
कर्मकृत्यार्थं परिहृतवीर्यसम्पन्नो रागाऽऽदिबन्धनविमुक्तो बाल-
वीर्यगद्गिन उत्तरोत्तरगुणसंपत्तये समुपस्थितोऽनगारः प्रवर्द्ध-
मानपरिणामः प्रत्याक्यातं निराकृतं कुपापकं साधयानुष्ठानरूपं
येनाऽसौ प्रत्याक्यातपापको ज्वलतीति ॥ १४ ॥

जं किञ्चुवक्कमं जाणे, आउक्खेमस्स अण्णणे ।

तस्मेव अंतगं खिण्णं, सिक्खं सिक्खेज्ज पंडिण ॥ १५ ॥

(जं किञ्चुवक्कममित्यादि) उपक्रम्यते सवर्त्यते कृत्यमुपनी-
यते आगुयेन स उपक्रमस्तं ये कञ्चन जानीयात् । कस्य ?
आयुःक्रमस्य स्वायुष इति । इदमुक्तं भवति-स्वायुषकस्य येन
केनचि-प्रकारेणोपक्रमो भावा र्यास्मत्वा काले तत्परिहाय, त-
स्योपक्रमस्य कालस्य वा अन्तराले किंप्रमेवाऽनानुक्तो जी-
विनानाशनी पणिकतो विवेकी सलेखनानुरूपं शिक्षां, प्र-
त्तपरिहृष्टमरणऽऽदिकां वा शिक्षेत् । तत्र ग्रहणशिक्षया य-
थावन्मरणाविधिं विज्ञायाऽऽसेवनशिक्षया सेवेतेति ॥ १५ ॥

किं चान्यत्-

जहा कुम्मे अ संगार्हं, सण देहे समाहारे ।

एवं पावाइं मेधावी, अज्जुप्पेण समाहारे ॥ १६ ॥

(जहा कुम्मे इत्यादि) यथेत्युदाहरणप्रदर्शनार्थः । यथा कु-
र्मैः कच्छपः स्वान्यज्जानि शिरोधराऽऽदीनि स्वके देहे समाहरे-
न्नोपयेद्व्यापारणि कुर्यात् । एवमनयेव प्रक्रियया मेधावी मर्या-
दायान् सदसत्तिवेका वा पापानि पापकपायननुष्ठानान्यध्या-
त्मना सम्यक् धर्मज्ञानाऽऽदिज्ञानतया समाहरेदुपसहरन्मरण-
काले चोपस्थिते सम्यक् सलेखनतया सल्लिखितकायः पणिक-
तमरणताऽऽत्मानं समाहरेदिति ॥ १६ ॥

संहरणप्रकारमाह-

साहरे हत्थेण य, मणां पंचेदियाणि य ।

पावकं च परीणामं, जामादोमं च तारिसं ॥ १७ ॥

(साहरे इत्यादि) पादपापगमने, इक्षितमरणे, जन्मपरिहायां,

शेषकाले वा कर्मवज्जस्तौ पादौ च संहरेद्व्यापाराश्रितयेत् ।
तथा मनोऽन्तःकरणं, तच्चाऽकुशलव्यापारेभ्यो निवर्तयेत् । तथा-
शब्दाऽऽदिविषयेभ्योऽनुकूलव्रतकूलभ्योऽरक्ताद्विष्टतया भ्रात्र-
न्दिद्याऽऽदीनि पञ्चाऽपीन्द्रियाणि । चशब्दः समन्वयः । तथा पा-
पकपरिणाममैहिकाऽऽमुष्मिकाऽऽहंसारूपं संहरेदिति । एवं मा-
पादौ च तादृशपापकं संहरेत्, मनोवाक्यायुक्तः सन् दुर्लभं
स्यममवाप्य पणिकतमरणं वाऽशेषकर्मकृत्यार्थं सम्यगनुपालये-
दिति ॥ १७ ॥

तं च संयमे पराक्रममाणं कश्चिन् पूजासत्काराऽऽदिना
निमन्त्रयेत्, तत्राऽऽत्मनोऽर्क्यो न कार्य इति दर्शयितुमाह-

अणु माणं च मायं च, तं पडिआय पंडिण ।

सातागारवणिदुण, उवसंतेऽण्णिहे चरे ॥ १८ ॥

(अणु माणं चेत्यादि) सक्रवर्त्यादिना सत्काराऽऽदिना पुज्य-
मानेनाऽणुरपि स्तोकोऽपि मानोऽदृक्कारो न विधेयः, किमुन
महान्? यदि वा-उत्तममरणोपस्थितेनोपगतपोनिष्ठसदेहेन वा अ-
होऽहमित्येवंकः स्तोकोऽपि गर्वो न विधेयः । तथा-"पाण्डुरार्य-
या" इत्यस्ताकाऽपि माया न विधेया, किमुन महतीति? एव क्रोध-
लोभादपि न विधेयाविति । एव द्विविधयाऽपि परिक्रिया कृत्यार्थ-
स्तद्विपाकाश्च परिक्रिया तेभ्यो निवृत्तिं कुर्यादिति । पात्रान्तरं
वा-" अहमाणां च माहं च तं परिहाय पंडिण ।" अतीव मानो-
ऽतिमानः सुज्जमाऽऽदीनामिव (अत्र ' सुज्जम ' शब्दो मान-
शब्दश्च द्रष्टव्यः) तं दुःखावहमित्येव ज्ञात्वा परिहरेत् । इदमुक्तं
भवति-यद्यपि सरागस्य कदाचित्मानोदयः स्यात्तथाऽप्युदयप्रा-
प्तस्य विफलीकरणं कुर्यादिति । एवं मायायामप्यायोज्यम् । पाठा-
न्तरं वा-" सुयं मे इहमेगेलि, एयं वीरस्स वीरियं ।" येन
बलेन सप्रार्माशरसि महति सुभटे परानीकं विजयते, तत्परमा-
र्थतो वायं न भवति, अपि तु येन कामक्रोधाऽऽदीन् विजयते तर्हि-
रस्य महापुरुषस्य वीर्यमिहैवाऽऽस्मिन्नेव संसारे मनुष्यजन्मनि
लैकेषां तीर्थकराऽऽदीनां सम्बाध वाक्यं मया श्रुतम् । पात्रान्तरं
वा-" आयतदुं समादाय, एय वीरस्स वीरियं ।" आयतो मां-
साऽऽप्यवसितावस्थानत्वात्, स चासावर्थश्च तदर्थो वा तत्प्र-
योजनो वा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रमार्गः, स मायातार्थः, तं दृष्ट्वा-
ऽऽदाय गृहीत्वा यो धृतिबलेन कामक्रोधाऽऽदिविजयाय च
पराक्रमते, पतद्भीरस्य वीर्यमिति वीरस्य वीरत्वमिति,
तद्यथा ज्वलति तत्तथाऽऽक्यातम् । किञ्चान्यत्-सातगौरवंनाम
सुखशीलता, तत्र निभृतः, तदर्थमनुश्रुतः इत्यर्थः । तथा-क्रोधा-
ऽभिजयादुपशान्तः शीतोन्नतः शब्दाऽऽदिविषयेभ्योऽप्यनुकू-
लप्रतिकूलभ्योऽरक्ताद्विष्टतयोपशान्तो जिनेन्द्रियत्वासेभ्यो नि-
वृत्त इति । तथा-निहन्यन्ते प्राणिनः संसारे यथा सा निहा मा-
या, न विद्यते सा यस्याऽसावनिहो, मायाप्रपञ्चराहित इत्यर्थः ।
तथा-मानराहतो लोचज्जिन इत्यपि द्रष्टव्यम् । स चैवमृतः
संयमानुष्ठानं चरेत् कुर्यादिति । तदेवं मरणकाले अन्यथा वा
परिकृतो वीर्यवान् महाव्रतेषूद्यतः स्यात् ।

तत्राऽपि प्राणान्तिपातविरतिरेव गरीयसीति कृत्वा तत्प्रति-
पादनार्थमाह-

" उद्धमहे तिरिय वा, जे पाणा तसयावरा ।

सव्वथ विगतिं बुज्जा, सति निव्वानमाहिणं ॥ १ ॥ "

अयं च श्लोको न सूत्राऽऽदर्शेषु दृष्टः, टीकायां तु दृष्ट इति कृत्वा
लिखितः, उक्तार्थोऽस्तीति ॥ १८ ॥ सूत्रं १. भु. ८ अ. १ ।

तथा किञ्चान्यत्-

कर्म च कज्जमाणां च, आगामिस्मं च पारंगं ।

सर्वं तं एणुजाणंति, आयुगुत्ता जिहंसि ॥ ७१ ॥

(कर्म ज्ञेयादि) साधुदेशनं यदपरैरनार्यकल्पैः कृतमनुष्ठितं पापकर्म, तथा-वर्तमानं च काले क्रियमाणम्, तथा-आगामिनि च काले यत्करिष्यते, तत्सर्वं मनोवाक्कायकर्मभिर्नानु-
जानन्ति नाऽनुमोदन्ति, तदुपमां परिहोयन्ति ज्ञातः । यद्यप्या-
त्मार्थं पापकर्म परैः कृतं, क्रियते, करिष्यते च । तथा-श-
त्रोः शिराश्छेदनं, छिद्यते, छेदयते वा । तथा-चौरः, हतो हन्य-
ते, हनिष्यते वा इत्यादिकं परानुष्ठानं नाऽनुजानन्ति, न च ब-
हुं मन्यन्ते । तथाह-यदि परं काश्चिदनुष्ठेनाऽऽदरणापनिम-
न्त्रयत्तमपि नानुमन्यन्ते इति । कं पवम्भूता जयन्तीति दर्शय-
ति-आत्माऽकुशलयमनोवाक्कायानिरोधेन गुणो येषां ते तथा ।
जितानि वशीकृतानि इन्द्रियाणि श्रोत्राऽऽदीनि यस्मै तथा, प-
वम्भूताः पापकर्म नाऽनुजानन्तीति स्थितम् ॥ ७१ ॥

अन्यच्च-

जे अबुद्धा महाजागा, वीरा अममत्तदंमिणो ।

असुद्धं तेमि पक्कंते, सफळं होइ मव्वमो ॥ ७२ ॥

(जे अबुद्धा इत्यादि) ये केचनऽबुद्धा धर्मं प्रत्याज्ञातपर-
मार्था व्याकरणशुक्लतर्काऽऽदिपरिज्ञानेन जाताऽवल्लभाः परिम-
तमान्तोऽपि परमार्थवस्तुतत्वाज्ञवशोऽबुद्धा अभ्युक्तम् । न
च व्याकरणपरिज्ञानमात्रेण सम्यक्त्वव्यातिरेकेण वस्तुतत्वाव-
बोधो भवतीति । तथा चोक्तम्- “ शास्त्रावगाहपरिहृत-
तः परोऽपि, नेवाऽबुध्यः समानिगच्छति वस्तुतत्त्वम् । नाना-
प्रकारमज्ञावगताऽपि दर्शी, स्वादं रमन्त्यं सुचिरादपि नैव
वेत्ति ॥ १ ॥ ” यदि वा-अबुद्धा इव बालवर्गवन्तः । तथा
महान्तश्च ते भागाश्च महाभाग । भागशब्दः पूजाध्वनः ।
ततश्च महापूज्या इत्यर्थः, लोकविश्रुता इति । तथा-वीराः
परानीकमेदिनः सुजटा इति । इदमुक्तं भवति-परिहृता अपि
त्यागाऽऽदिमगुणैर्लोकपूज्याः । अपि च । तथासुमट्वाद् वह-
न्तोऽपि सम्यक् तत्त्वपरिज्ञानविकलाः, केचन भवन्तीति दर्श-
यति-न सम्यगसम्यक् तद्भावाऽसम्यक्त्व, तददृष्टं शीघ्रं ये-
षां ते तथा, मिथ्यादृष्ट इत्यर्थः । तेषां च बालानां यत्किम-
पि तपोदानाध्ययनयर्मानयमाऽऽदौ पराक्रान्तुयमकृतस्तद-
शुद्धमविशुद्धकारि, प्रत्युत कर्मबन्धाया भावोपहतत्वात् सनिदा-
नत्वाद्भूति कुर्वन्वाक्यसावधिपरितानवर्धयति, तच्च तेषां परा-
क्रान्त, सदा फलेन कर्मबन्धेन वर्तते इति सकलम् । सर्वश इति ।
सर्वाऽपि तां क्रिया तपोमुष्ठानाऽऽदिका कर्मबन्धायैवेति ॥ ७२ ॥

साम्प्रतं परिमत्तवीर्येणाधिकृत्याऽऽह-

जे य बुद्धा महाजागा, वीरा सम्मत्तदंमिणो ।

सुद्धं तेमि पक्कंते, अफळं होइ मव्वमो ॥ ७३ ॥

(जे य बुद्धा इत्यादि) ये केचन स्वयंबुद्धास्तीर्थकराऽऽद्या-
स्तच्छिष्या वा बुद्धयधिष्ठा गणधराऽऽदयो महाजागा महा-
पूजाभाजा वीराः कर्मविदारणसहितगणो ज्ञानाऽऽदिभिर्वा गु-
णैर्विराजन्ते इति वीराः । तथा सम्यक्त्वदग्निः परमार्थ-
तत्त्ववेदिनः । तेषां भगवतां यत्पराक्रान्तं तपाध्ययनयर्मानय-
माऽऽदावनुष्ठितं तच्छुद्धमवदातं निरुपरोधं सातर्गावशस्यक-

पायाऽऽदिदोषाऽकलाङ्कितं कर्मप्रतिबन्धमफलं भवति, तान्निरनु-
बन्धनिर्जरायमेव भवतीत्यर्थः । तथाहि-सम्यग्दृष्टीनां स-
र्वमपि समयतप प्रधानमनुष्ठानं भवति, समयस्य चानाश्रय-
रूपत्वात् तपसश्च निजगफलत्वादिति । तथा च पठ्यते-
“ समयेण रह्यफले तवे वोदागुफले ” इति ॥ ७३ ॥

किञ्चान्यत्-

तेमि पि तवो अगुच्छो, निक्खंता जे महाकुला ।

जनेवऽन्ने विद्याणंति, न मिलोमं पवेज्ज ॥ ७४ ॥

(तेमि पीत्वादि) महत्कुलमिच्छाकादिकं येषां ते महाकुला
लोकविश्रुताः शौर्याऽऽदिमगुणैर्विस्तृणयशस्तेषामपि पूजा-
सत्काराऽऽद्यर्थमुक्तीर्त्तनेन वा यत्तपस्तदगुणं भवति । यच्च
क्रियमाणमपि तथा नैवाऽये दानश्राद्धाऽऽदयो जानन्ति तत्त-
थाभूतमात्मार्थेना विधेयम्, अतो नैवाऽऽत्मरक्षायां प्रवेक्ष्यन्
प्रकाशयेत् । तथा-अदमुत्तमकुलान् इभ्यो वा साम्प्रतं पु-
नस्तपोनिष्ठमदेह इति, एव स्वयमाविष्करणेन न स्वकीय-
मनुष्ठानं फलानुत्पत्त्यादयेति ॥ ७४ ॥

अपि च-

अप्पपिमांमि पाणांमि, अप्पंजामंज्ज सुव्वण ।

खंतेऽज्जिनिव्वुदे दंते, वीतिगिर्फी सदा जण ॥ ७५ ॥

(अप्पपिमा इत्यादि) अप्प स्तोत्रं पिरकमाशनु शीलम-
स्याऽऽसावर्णापणमाशी, यत्किञ्चनाशीति मानः । तथा चाऽन्य-
मः-“ हे जतव आसीय, जय व तय व सुहोवगयनिहा । जं-
ण व तेण व तुठा, वीर ! मुणिकस्मि ते अप्पा ॥ १ ॥ ” तथा-“ अष्ट-
कुक्कुडिअममत्तपमाणे कयले आट्ठेमाणे अप्पाहारं, कुवा-
लसकववेदि, अबुद्धोमोयारिया सोलभाह दुमागपेत्त च-
उपोसं ओमोदरिय भवमाणवत्त, वत्तीस कयला मंणुणाहा-
रे । ” अतः पक्कं कवलहान्यादिनोदरता विधेया । एनं पाने
उपकरणे । वाचो नोदरतां तदव्यादिति । तथा चोक्तम्-“ धो-
वाहारो याव-भाणधो अ जो होइ योवनि, (अ) योवा-
वहिउपकरणे, तस्स दु देवा वि पणमति ॥ १ ॥ ” सुव्वत माधु-
र्यं परिमितं दितं च भाषेत, सर्वदा विद्यार्थादतो भव-
दित्यर्थः । जावादीर्यमधिकृत्याऽऽह-भावतः क्रोधाऽऽद्युपशमान्
ज्ञानतः ज्ञानिप्रधानः, तथाजिनिव्वुतो लोभाऽऽदिजयाजरातुरः,
तथा इन्द्रियनाशऽऽद्यदमनाहान्तो त्रिनेत्रिय । तथा चो-
क्तम्-“ कपाया यस्य न चिन्ता, यस्य नाऽभयमण मनः । इ-
न्द्रियाणि न गुमानि, धमया तस्य जीवन्म ॥ १ ॥ ” एव
विगता मुक्तिर्विषयपु यस्य स विगतगुहिराशमादोपरहितः,
सदा सबकात्तं सयमानुष्ठाने, यत्नेन यत्ने कुर्यादिति ॥ ७५ ॥

अपि च-

जाणजोगं ममाहट्ट, कायं विउमंज्ज मव्वमो ।

नितिकयं परमं गच्छा, आपोक्ख्वाय पविज्ज ॥ ७६ ॥

(जाणजोगं मत्यादि) ध्यानचिन्तारोधवृत्तौ धर्मध्यानाऽऽ-
दिक, तत्र योगा विंशष्टमनोवाक्याध्यापारः, तन् ध्यानयोग स-
माहृत्य सम्यग्गुणादाय, कायं देहमकुशलयोगप्रवृत्तं, द्युःस्मृजे-
त् पण्डितेभ्यः स्मृतः भवेत्तथाऽपि प्रकारेण, हस्तपादाऽऽदिकम-
पि पर्याडाकारेण व्यापारयेत् । तथा-तर्तित्वां कान्तिं परीष-
दोपसर्गसहतरुणां, परमा प्रधानां, ज्ञात्वा, आमोक्षायाऽऽशेष-

कर्मकथं यावत्परिव्रजेदिति संयमानुष्ठानं कुर्यात्स्वामिति । सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

पंथिया-पाण्डुना-स्त्री० । पूर्वविदेहे पुष्कलावतीविजये पुण्ड-
रीकगया नगर्या वज्रमेनचक्रवर्तिनः सुतायाः श्रीमत्या अ-
म्बायाऽयाम्, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

पंथु-पाण्डु-पु० । युधिष्ठिराऽऽदीनां कुन्तीमाझीसुतानां पितरि,
स्था० १० वा० । अन्त० । श्वेतवर्णे, केतकीधृतिर्मानमे पीत-
वर्णाक्षिर्गर्भभेदे, तद्वान् । त्रि० । नागभेदे, श्वेतहस्तिनि, रोग-
भेदे, पटोलवृक्षे च । पु० । माषपण्यमि, वाच० । " सैत्र सित्रं
वलकम्, अवशाय पडु धवलं च ॥ " पाद० ता० १२ गाथा ।

पंथुं वलमित्रा-पाण्डुकम्बुशिला-स्त्री० । मेरुचूलिकाया द-
क्षिणतः पण्डुकवनदाक्षिणान्यपर्वतऽन्तिपकशिलायाम्, जं० ।

कहि एं भंते ! पंडगवणे पंडुकं वलमित्रा णामं मिता प-
णत्ता ? गोअमा ! पंडरचूलिआण दक्खिणे णं पंडगवण-
दाहिणपेवंते एत्थ णं पंडगवणे एं पंडुकं वलमित्रा णामं
मित्रा पणत्ता, पाणिपरीणायया उत्तरदाहिणविन्धिणा ।
एवं ते चेव पमाणं, वत्तव्वया य जाणिअव्वा० जात्र तस्म
णं बहुमग्गणिज्जम्भ भूमिजागम्भ बहुमज्जुदेमजाण एत्थ
णं महे एगे सीढामणे पणत्ते, ते चेव सीढामणपमाणं । तत्थ
णं वलहिं भवणवद् जाव० भारहगा नित्थयरा अहिमिच्चंति ॥

"कहि णं" इत्यादि प्रश्नः प्रतीतः । उत्तरसूत्रे मेरुचूलिकाया
दक्षिणतः पण्डुकवनदाक्षिणान्यपर्वते पाण्डुकवला नाम्नी
शिवा प्रज्ञा । प्राक् पश्चिमाऽऽयता उत्तरवर्तिगुर्विस्तीर्णा,
आद्या तु प्राक् पश्चिमविस्तीर्णा उत्तरदक्षिणाऽऽयतयेतद्विशे-
षणव्य विहायान्यन् प्रागुक्तमतिदिशति । पंचमोक्तान्तिना-
पेन तदेव प्रमाणं शिवायाः पञ्चयोजनशताऽऽयामाऽऽदिक व-
क्तव्य, सा चाजुनस्वर्णवर्णाऽऽदिका भणितव्या यावत्तस्य बहु-
ममरमर्गायस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्रान्तरे भउवेक
निहासन प्रज्ञा, तदेव पञ्चयु शोधिक निहासनप्रमाणमु-
च्यते । इत्यम, तत्र बहुभिर्भवनपत्याक्षिभेदेभारतका
भरतकेत्रोत्पत्तानीर्धृताऽऽजिग्यन्ते । ननु पूर्वाशलायां नि-
हासनद्वयम्, अत्र तु एक निहासन किमिति ? उच्यते-एषा
हि शिला दक्षिणादिर्गमिमुखा, तदिगमिमुखं च क्षेत्र भार-
ताऽऽख्यम्, तत्र चैककालमक एव तीर्थरुद्रतृप्यन्ते इति तदभि-
पेक्षानुरोधेनैकव निहासनम्येति । ज० ४ वक्र० । ज्ञा० । स्था० ।

पंथु-पाण्डुक-पु० । स्वनामख्यात महाविधौ, स्था० ९, वा० ।
ति० । ("माणयस्स" (३) इत्यादि गाथा 'णिह' शब्दे च-
तुर्थभागे २२५१ पृष्ठ व्याख्याता) पण्डुकापत्य सपनेदे, आ०
चु० १ अ० । प्रव० । दर्श० ।

पंडुपत्त-पाण्डुपत्र-न० । पुराणत्वेन पाण्डुवर्णपत्रे, अनु० ४० ।

पंथुजद-पाण्डुजद-पु० । आर्यस्मृत्यन्तिजयस्य द्वादशे शिष्ये,
" थरे तह पडुभइ य " कण्ठ० १ अधि० ४ कण ।

पंथुमष्टिया-पाण्डुमृत्तिका-स्त्री० । देशविशेषे या धृष्टिरूपा स-
ता पाण्डुरिति प्रसिद्धा तदात्मका जीवा अप्यनेनोपचारात् पा-
ण्डुमृत्तिकेति । पृथ्वीकायभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

पंथुपहुग-पाण्डुपहुग-स्त्री० । कृष्णदेशान् पाण्डुवैनिवेशिते
भारतवर्षस्य दक्षिणार्चिबेलानटे स्वनामख्याते मन्त्रिवेशे, ज्ञा० १
श्रु० १६ अ० । आच० । आ० म० । अन्त० । आ० चु० ।

पंथु-पाण्डुक-पु० । ' पण्डु ' शब्दार्थे, स्था० ९, वा० ।

पंथु-पाण्डु-त्रि० । अकले, जी० । " पण्डुसामिसकल-
विमलनिम्माश्रसखगोर्वास्फेणकुद्दगयमुणाविषाधवलदत्त-
मेदो । " पाण्डुसकल, यत् शशिशकलं चन्द्रस्वरूपं वि-
मल आगन्तुकमलरहितं निर्मलं स्वभावात्थमवरादितं यः
शङ्खगोदीरफेनः प्रतीतः, कुन्द कुन्दकुसुमः, कर्जु नद-
ककणाः, मृणालिका विशम् नदन् धवला दन्तश्रेण्येयां ते
पाण्डुशशिशकलविमलानिर्मलगोर्वापेनकुन्दकुसुमजोमृणा-
लिकाधवलदन्तश्रेण्यः । जी० ३ प्रति० । ४ अधि० । शुक्ले,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सुधाधरले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
आ० । कल्प० ।

पंथुग-पाण्डुग-पु० । भस्माद्भ्रितगात्रे पाखण्डिनि, ग०
२ अधि० ।

पंथुज्जा-पाण्डुगऽऽर्या-स्त्री० । स्वनामख्यातायामार्यायाम्,
यया भक्तप्रत्याख्यान कृतवत्या मायावेषेण किल्बिषिकषु जन्म
लेभ । आ० म० १ अ० २ खण्ड । (' माया ' शब्द सदाहृतम्)

पंथुग्निय-पाण्डुग्निय-पु० । बलीवर्दश्वेनास्थिप्राधान्या-
स्वनामख्याते ग्रामे, यश्चाऽस्थिकप्रामेति सज्ञां भेजे । आ०
चु० १ अ० ।

पंथुपण्डुपाउरण-पाण्डुपटप्रावरण-पु० । पाण्डुरो धौतः पटः
प्रावरणं येषां ते तथा । मन्तपरीपहामाहण्यताऽऽद्रीकृतवाद्
निर्मलोपधौ, ग० २ अधि० ।

पंथुग-पाण्डुक-त्रि० । श्वेते, " केसा पंथुरया हवन्ति ते । "
उत्त० ३ अ० ।

पंथुग-पाण्डुग-पु० । माझीनुत्तीपतौ युधिष्ठिराऽऽदीनां पि-
तरि हस्तिनापुरगजे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

पंथुग-पाण्डुग-पु० । उग्रवयोरेण शरीरस्य पाण्डुवर्णता-
याम्, जं० १ वक्र० । प्रव० ।

पंथुलुगितुंही-पाण्डुकितुंही-स्त्री० । आ० म० १ अ० १
खण्ड । पाण्डुरीतवदनायाम्, विषा० १ श्रु० २ अ० ।

पंडुमिता-पाण्डुमिता-स्त्री० । नन्दनवने प्रथमामिपेकशिखा-
याम्, जं० ।

कहि णं जंते ! पंडगवणे पंडुमित्रा णामं मिता
पणत्ता ? गोअमा ! पंडरचूलिआण पुरच्छिमे णं पं-
गवणपुरच्छिमेपवंते एत्थ णं पंडगवणे पंडुमित्रा णामं
मित्रा पणत्ता, उत्तरदाहिणायया पाणिपरीणायया
अरुचंदमंठाणमंठिआ पंचजोअणययाऽ आयायेणं
अमृदज्जाडं जोअणययाऽ विक्कयेणं चत्तागि जो-
अणायडं बाहल्लेणं मवरकणगामेडं अच्छा वेअआ वणमं-
डेणं सव्वओ ममंता मंपगिक्खत्ता, वणयो । तीमे णं पं-

मुसिलाए चउहिसे चत्तारि तिमोवाणपदिस्वगा पणत्ताण
जाव तोरणा । वसुओ । तीसे णं पंमुसिलाए उप्पि बहु-
समरपणिल्ले जूमिजागे पणत्तेण जाव देवा आमयंति, मयेति ।
तस्म णं बहुसमरपणिल्ले जूमिभागस्म बहुमज्जदेमजा
ए उच्चग्गदादिणे णं एत्थ णं दुये सीहामणा पणत्ता ।
पंचधणुसयाः आयापविकम्भेणं अक्काडज्जाडं धणुसयाडं
बाह्दुणं सीहामणवसुओ जाणिअव्वो, विनपदुमवज्जो ।
तत्थ णं जे मे उच्चरिल्ले सीहामणे तत्थ णं बहुहि भवण-
वड्ढाणमंनरजे डमिअयेमाणिणहि देवेहि देवीहि अ कच्छा-
इआ निन्थयरा अभिनिचंति । तत्थ णं जे मे दाहिणिद्धे
सीहामणे तत्थ णं बहुहि नवणं जाव वेमाणिणहि देवेहि
देवीहि अ कच्छाइआ निन्थयरा अभिनिचंति ।

काह णं " अथादि प्रश्न प्रतीतः । उच्चरमुये मन्तरचुत्ति-
कायाः एतेन पाण्डकवनपुत्रपयन्ते पाण्डुशिला नाम शिला प्र-
ज्ञता । उत्तरतो दक्षिणश्चाऽऽयता पूर्वतोऽपरतश्च विस्तृता, अ-
र्धचन्द्राकारस्यास्यता एव योजनशतान्यायामेन मुखवि-
भागेन, अर्धचतुर्नीयानि योजनशतानि विष्कम्भेन मध्यजागेन,
अर्धचन्द्राकारकेशाणामेव परमव्याससज्जनात्, अत एवास्या-
परमव्यासः शरप्येन लम्बो, जीवात्वेन परिकेयो, धनुःपुष्टेन
लम्हरणगीत्या अनेतव्या । तथा चत्वारि योजनानि बाहद्वयेन
परितः सर्वोऽऽमना कनकमया प्रस्तावावज्जुत्तसुवर्णमया अक्का
वेदिका वनखण्डन सत्वेन समन्तात् स्पर्शरक्षिता । वक्ता च
चुत्तिकाऽऽयता, संप्रता तु स्वर्वादि कृत्तेशाभिमुख, वर्णकश्च
वेदिकायनखण्डनयोन्यथा, चतुर्थो ज्जोत्तुता च शिला दुरा-
रोहा रोहकाणामित्याह- (तस्म णमित्यादि) तस्यां शिलायां
अतुदिशि चत्वारि विमोधानप्रतिक्रियकाण प्रकृताः । तेषां च
वर्णको वाच्यो जाव तोरणाति । अथास्या भूमिस्त्रिमास्यमावे-
दयत्ताह- (तीसे णमित्यादि) तस्याः पाण्डुशिलाया उपरि
बहुसमरपणीवो अभिमग्नो प्रप्रप्तो यावदेव आसन्न, शरने
कस्याः । अथाश्रितरक्ताऽऽमनवज्जुत्त, याऽऽह- (तस्म णमित्यादि)
तस्य बहुसमरपणायस्य नाममागस्य बहुमध्यउशगाया उ-
त्तरता दक्षिणतश्च अग्रान्नर ड अभिपेक्षास्तदनेन विनज-
न्मामिरेका प पीठ पठत्त, पञ्च उज्जुग मन्वायार्गि रक्कसन्भ्याम्,
अर्धचतुर्नीयानि धनुःशानि बाह्व्येन, उच्चयने यथे । अत्र च
मिहाऽऽमनार्णको मर्गिगमः, न च विजयदूषयज्जो । अपरि-
जाग विजयनामक चन्द्रावर्णनाराहुत इत्यर्थः । शिलाय-
ह ऽऽमनानामताच्छ्रित्तिद्वयं विज्ञेयम् । अत्र च मिहाऽऽमन-
नानायासां वषट्कस्योक्त्युत्पत्त्येव नाम चतुरश्रतोत्तः । तन्त्रजैक-
च मिहाऽऽमननामपकारिणोऽस्मिन् । तस्यैव ऽऽमनस्य मन्त्राह-
(तत्थ णमित्यादि) तत्र तयोः मिहाऽऽमनयामेन, "स्म" ज्ञान-
जायावृत्तकारः । यद्वैलगाहं मिहासनं तत्र बहुममेव नपित्य-
स्मरज्जोत्तकैमानिकेदेदेदेवाभिश्च कच्छाऽऽविजिजाएकजा-
तास्तीर्थकरा अभिपेक्षयन्ते जन्मोत्सवार्थं स्तव्ये । यत्तु दा-
क्षिणात्य मिहासनं, तत्र कच्छाऽऽदिका इति । अत्रायमर्थः- एवा-
दि शिक्षा पूर्वदिग्मुखा, पश्चदिगाममुख च केये पूर्वमहाविदेहा-
ऽऽमनं, तत्र च युगयज्जपदुक्तुगं जन्ममायं ज्ञातं, तत्र शीतो-
त्तरदिग्बर्तिविजयजातो जगद्गुरुत्तरदिग्बर्तिनि सिंहासनेऽ

निविच्यते, तस्या एव दक्षिणदिग्बर्तिविजयजातो जगद्गुरु-
र्दक्षिणदिग्बर्तिनाति । जं० ४ वक्र० ।

पंमुमेण-पाण्डुमेन-पु० । पञ्चानां पाण्डवानां औपथां जाते
पुरे, ज्ञा० १ अ० १६ अ० । स च औपथा सह प्रसजितेषु पा-
ण्डवेषु राजा जातः । आ० क० ४ अ० । आ० च० ।

पंत-प्रान्त-पु० । प्रकृष्टोन्तः । शेषसीमायाम्, वाच० । प्रकृष्टम-
न्त प्रान्त लुक्कावशेषत्वेन, पर्युषितत्वेन वा प्रकर्षेणान्तवर्ति-
त्वात् प्रान्तम् । म० ६ श० ३३ उ० । स्वान्नाधिकरसरहिते अ-
रूपे पर्युषिते वा बहुचणकाऽऽद्या, आचा० १ अ० ५ अ० ४ उ० ।
पञ्चा० । प्रान्त० । ज्ञा० । स्था० । " निष्कावचणकमार्हं,
अत पंतं तु दोषं बाधयत् । " निष्पावा वल्लाः, चणकाः प्रतीताः, आ-
दिशब्दात् कुटुमापाऽऽदिक चान्तमित्युच्यते, प्रान्तं पृतस्तदेव
व्यापन्नं विनश्यत् । आचा० १ अ० २ अ० ६ उ० । " पताणि च-
व मन्त्रजा सीयापि पुराणमुष्मास । " साधुर्यापनार्थं शरीर-
निर्वाहार्थं प्रान्तानि नगरानि मध्यपार्श्वानि सेवेन, च पुन
रन्यान्याणं सेवेन । उक्त० ८ अ० । अपमदे, ज्ञा० १ अ०
८ अ० । " मा एव माह पंतं देवता जलेहि । " नि० च० १ उ० ।
" पंतं सेज्जं मेधिसु । " प्रान्तं शरणां वसतिं शून्यगृहाऽऽदि-
क मन्त्रकोपऽवापन्नताम् । " आम्नगाहं च पताह । " आ-
म्नानि यान्युक्तशर्कराभोष्टाऽऽपुषितानि काष्ठानि दुर्घटिता-
भ्यामेव न च न । आचा० १ अ० १५ अ० ३ उ० ।

पंतकुक्ष-प्रान्तकुल-म० । चाण्डालाऽऽदीनामपसदकुले, स्था०
७ उ० । आ० म० ।

पंतगाम-प्रान्तग्राम-पु० । आर्यदेशसीमाग्रामे, 'प्रान्तग्रामेऽन्यदे-
कस्मिन्, आगच्छन्ति स्म साधवः । " आ० क० १ अ० ।

पंतचरग-प्रान्तचरग-पु० । प्रान्त चरगं तदुपवर्णनाय गच्छ-
न्तीति प्रान्तचरकः । अभिगृह्यविशेषात् । अन्तर्मात्राहण्डकं, स्था०
५ उ० १ उ० । सूत्र० ।

पंतजाव (ण) प्रान्तजीविन-पु० । प्रान्तेन जावितु शीघ्रमाज-
न्मापि यस्य स प्रान्तजीवी । स्था० ० उ० । अन्तप्रान्तव-
ल्लचणकाऽऽदिजीविनि, सूत्र० १ अ० ५ अ० ।

पंतजपता-प्रान्तजपता-आ० । सकलसालम्बनसमाधिपय-
न्तभूमिस्थिताम्, ज्ञा० २५ उ० ।

पंतपत्थ-प्रान्तवस्त्र-न० । परिजिगीवीवरे, वृ० २ उ० ।

पताविपेन-प्रान्तावपेक-पु० । दहादात्मनामात्मनो वा सर्वस-
योगानां बुद्ध्या विचरन्ते, ग० १ अधि० ।

पतावण-प्रान्तापन-म० । प्रहारदाने, निगमाऽऽदिनिर्बन्धने, ग०
१ आध० । पिठने, ज्य० १ उ० । यष्टिमुष्टिकशाऽदिना तामने,
आध० । नि० च० । वृ० ।

पंतावगमंकप-प्रान्तापनमंकहप-पु० । यष्टिमुष्टिकुर्परप्रहारैर्दे-
न्मीति चिन्तायाम्, नि० च० १ उ० ।

पंताहार-प्रान्ताऽऽहार-पु० । प्रकर्षेणान्तं बहुलयेव लुक्कावशेषं
पर्युषितं वाऽऽहारो यस्य सः । आ० । प्रान्तमाहारयति, प्रान्तं
वाऽऽहारो यस्य स प्रान्ताऽऽहारः । अभिगृह्यविशेषात्प्रान्ताशि-
नि, स्था० ७ उ० १ उ० । सूत्र० ।

नन्वौपपातिकसूत्रे साधुवर्णनाधिकारे "पंताहारे" इत्यस्य वृ-
त्तौ पर्युषितं बल्लवणकाऽऽदीनि व्याख्यातमस्ति । तथा च-पर्युषि-
तपूषिकाभङ्गणाऽऽदराणां खारऽऽदीनां तद्विषयदोषोद्घटनं कथं
युक्तिमदिति ? अत्र "निष्कायचणकमाई, अंतं पंतं च होइ वाव-
छा" इति बृहत्कल्पजाष्ये जिनकद्विकाधिकारे । एतद्वृत्तौ च-
"वावछा" शब्देन विनष्टमिमानं व्याख्यातमस्ति, तत्त्वं तु तत्त्वाविष्ते-
यम्, आत्मनां तु पर्युषितस्याग्रहणेऽविच्छिन्नवृत्तपदपरऽऽरा-
धनं, संसक्तिसन्नाहं तदोपवर्जनं च गुणायैवेति बोध्यम् । ही०
३ प्रका० । आ० क० ।

पंति-पङ्क्ति-श्री० । "ऊज्ज्वलतां व्यञ्जने" ॥ ८१ ॥ १२५ ॥ इति
ऊज्ज्वलनेऽनुस्वारः । प्रा० १ पाद । पङ्क्तौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
"ओली माता राई, रिठोली आबली पंती ।" पा० ना० ६३
गाथा । क्या० । अनु० । जी० । (उचोतिष्कायां पङ्क्तयः 'ओ-
हन्ति' शब्दे चतुर्थेनाग्रे १५७३ पृष्ठे उक्ताः)

पंती-देशी-बेगयाम्, दे० ना० ६ वर्ग २ गाथा ।

पंथ-पथिन्-पु० । मार्गे, ज० १० श० २ उ० । क्या० । उत्त० ।
नि० श्रु० । अथानि, आतु० । "दुबिहां य होइ पंथो, जिनछाणं-
तरं अजिन्त च । जिनमि नथि किंचि, अजिन्तपदलीहिं व-
इमाहि ॥ १०११ ॥ " इति "विहार" शब्दे व्याख्याक्यते । वृ० १
उ० ३ प्रका० । क्या० । ज्ञा० । सम्यक्त्वे, सु० १ श्रु० ११ अ० ।
"मग्नो पथो सरणी, अज्जायं वत्तिणी पढो पयथी ।" पा० ना०
४२ गाथा ।

पान्थ-पु० । पथिकं, 'सो तेभि पंथं गुणे कहे, एगो पंथो
उज्जुगो, एगो बजो ।" आ० म० १ अ० २ खार ।

पंथकोट्ट-पन्थकोट्ट-न० । सार्धचतुर् विधाः १ श्रु० १ अ० ।

पंथग-पान्थक-पु० । ब्रह्मसत्त्वकिमार्थाया नागयशसो जतके,
(उत्त० १३ अ०) कथापत्यपुत्रवत्प्रसजिते, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।
" वल्लवलीपुलस्त पथगस्त जत्त नेऊण ।" भा० ४ अ० ।
धन्यस्य साधेवाहस्य स्वनामक्याते दासचेटक, ज्ञा० १ श्रु०
५ अ० ।

पन्ता सुमीनसदो, एव कुण्ठेण पथगणाऽवि ।

गाढपवाऽणा वि ह, मेळगमृग्मि सीसेण ॥ १३७ ॥

प्राप्ता क्र० ४ : "सुशिषः" इति श्रु-दे विशेषणम्, पन्ता गुराध्याऽ-
पि चारित्रे प्रवृत्ति कारयता पन्थकन पन्थकनास्ता सार्धवपुज्
वसाधुना, अगिशाद्वान्यैरपि नथाविधैः । यतोऽभाणि-

" स्वीदज्ञ कथावि गुरु, न पि सुमीसा सुनिडगमहुर्हि ।

अगो तथान पुण्णव, जह सेलपपंथगा नाय ॥ १ ॥ "

तमेव विशिनाष्ट-गाढप्रमादिनोऽप्यतिशयौषधववनोऽपि,
शैलकमूरेः शिष्येणति व्यक्तमेवेति गाथाकारार्थः । भावार्थः
कथानकाद्वसंयः ।

कथानकां चेदम्-

" कविकुलकलाविकलियं, सेलपपुरमथि सेलसिहं व ।

तथ पयावसियकिन्ति, सेलउ अ सेलओ राया ॥ १ ॥

सरसकम्मवज्जिव-उवमा पठमावई पिया तस्स ।

सजीइनागवल्ली-इ मरुओ महुगो पुत्तो ॥ २ ॥

चउसुद्धुडिसंसे-ऊपंथगा पंथगाणो आसि ।

रजभरधरणसज्जा, सुमेतिणो पंचसयसंसा ॥ ३ ॥

थावच्छासुयगणहर-समीयपरिवन्नसुद्धुगिहिधम्मो ।

सेलगराया रज्ज, तिवग्गसारं चिरं कुणइ ॥ ४ ॥

अज्जादिणे थावच्छा-सुयपहुपयवत्ति सुयगुरुसमीवे ।

पंचाईं मेतिसपहिं, पथगपमुहेहिं परियरिओ ॥ ५ ॥

महुगपुत्ते रज्ज, उविकण गिणहए वयं राया ।

इकारस अंगाई, अहिज्जिओ धज्जिया वज्जो ॥ ६ ॥

पंथगपमुहाण तओ, पंचमुणिसयाण नायगो उधिओ ।

सुयमुणिवरेण मेळग-रायरिसो जिणसमयाविहिणा ॥ ७ ॥

सुयसुरी व महप्पा, समए आहारवज्जण काउं ।

सिरिअमज्जसिहरिसिदरे, सहस्ससदिओ सिबं पत्तो ॥ ८ ॥

अह सेलगरायरिसी, अणुचियजत्ताहोभोगदोसेण ।

दाहज्जराअविओ, समागमो सेलपपुरमि ॥ ९ ॥

उज्जाणांम पसथे, सुभूमिभागमि नं समोसरियं ।

सोऊण पहिहुम्मो, विणिमगो महुगो राया ॥ १० ॥

कयवंदणाइकिओ, सरारं ॥ ११ ॥

यिक्कव पढं भनें, ममं ॥ १२ ॥

जत्तोसहाइपाहिं, अहापवत्ताहिं तथ तुम्हाणं ।

कारेमि जेण किरियं, धम्मसरारस्स रक्खता ॥ १३ ॥ "

तथा चोक्तम्-

" शरीरं धर्मसंयुक्तं, रक्षणीयं प्रयत्नतः ।

शरीराच्छ्रवणे धर्मः, पर्वतात्सालिलं यथा ॥ १३ ॥ "

" पवित्रमिणं गुरुणा, पारजा तथ उक्तमा किरिया ।

निचमहुगइपहिं, आहारेहिं सुविज्जोहिं ॥ १४ ॥

धिज्जाण कुम्भजयाए, पत्तोसदपाणगाइधुवलाया ।

थावदियहोईं पमो-जाओ निरुओ य वलवं च ॥ १५ ॥

नवर मिगिअपेमल-आहारोसु मुक्तिओ धाणयं ।

सुद्धसीलयं पयसो, नेऊहुद गानं रीइदरे ॥ १६ ॥

बहुओ वि ज्ञाणज्जो विमग्गो जाव सो पमसओ ।

ताह पथवज्जा, सुमिगा ममां पयथ ॥ १७ ॥

कम्मइ नूण घणयि-उणाउ मुत्ति, यज्जमागइ ।

नाणसुय पि पारिस्, पंथओ उपाहिं निहि ॥ १८ ॥

नाऊण सुयदोणं, कयवत्तमुत्ताहलं य मुत्तपयलं ।

अहं निवमंते केवि ह, पिच्छउ कम्ममम शनियसं ॥ १९ ॥

मुत्तण रायहिं, मुत्तल थो नाण पस पवइओ ।

रापइ जउपमाय, विमग्गि पपआयणा जओ ॥ २० ॥

कोत्ता न वउ सुत्ते, अथ न उद-एउउमापाय ।

आवम्मगइमत्ति, मण उद मथव तिह ॥ २१ ॥

सारगवणपत्तिच, यणाइ न मण पि दइ राउउस्स ।

न थ सारगाइराइए, गळ वासं खण पि खमो ॥ २२ ॥ "

तथा चाऽऽगम-

" जीईं नथि मारणा वा रणा य पडिओयणा य गच्छमि ।

सो उ मगउओ गच्छो, संजमकामीईं मुत्तवो ॥ १३ ॥ "

" उवगारी य दहममो, अम्हाण धम्मवरणहेउत्ता ।

मुत्तु मित्ते च इमं, जुत्त लि फुम् न याणामो ॥ १४ ॥

अहवा कि अम्हाणं, कारणरहिणं नीयवामेण ।

गुरुणो वेयावधे, पथगसाहु तिठाजत्ता ॥ १५ ॥

पयं चिय पुत्तिता, विहगमो उज्जया वय सव्वे ।

कालहरणं पि कीरइ, जा वेयइ एत्त अप्पाणं ॥ २६ ॥

सामन्थिकण एवं, पंथगसाहुं उचितु गुरुपासे ।
 ते सव्ये वि हु मुणिगो, अजस्य सुदं पविहरं ॥ २७ ॥
 पंथगमुणी वि गुरुणो, वेयावचनं जहोचियं कुणइ ।
 असवत्तजोगजुत्तो, सया अणुणं च निर्याकारय ॥ २८ ॥
 कसियचावम्मासे, सूरी हृत्तुण निजमदुराहं ।
 परिहरियसयत्तिकवो, सुत्तो नीसहुसवंगो ॥ २९ ॥
 आवस्सगं कुणतो, पंथगसाहु वि जामणनिमित्तं ।
 सीसेण तस्स पाए, आघट्टइ विणयनयनिउणो ॥ ३० ॥
 तो कुविओ रायरिसो, जंपइ को एस अज निज्जजो ।
 पाए आघट्टंनो, निहाविग्घे मइ पयट्टो ? ॥ ३१ ॥
 कट्टं इट्टुं सुरिं, महुगिरं पंथगो इय भणेइ ।
 आउम्मासियजामण-कए मए हम्मिया तुज्जे ॥ ३२ ॥
 ता एगं अवराहं, जमह न काढामि परिसं बीयं ।
 हुंति जमासील चिय, उत्तमपुरिसा जओ लोए ॥ ३३ ॥
 इय पंथगमुणियणं, आयत्ततस्स तस्स सूरिस्स ।
 मृत्तगमे तमं पि व, अजगो इरभोसारय ॥ ३४ ॥
 बटुसो निदिय भणं, सधिसेसं जायसंजमुजोओ ।
 जामेइ पंथगमुणि, पुणो पुणो सुजपरिणामो ॥ ३५ ॥
 बीयदिणे महुगनिव-मापुच्छिय हो वि सेलगपुराओ ।
 निक्खता पारखा, उभाविहारेण विहरेउं ॥ ३६ ॥
 अवगयनव्वत्तता, संपत्ता सेसमत्तमुणिगो वि ।
 विहरियं चिर सुवहिणा, आकडा पुंरुयीयगिरि ॥ ३७ ॥
 होमसंक्कयाणसणो, सेलेसिं काच सेलगमहेसि ।
 पंचसयसमणसहिओ, लोयगगठियं पयं पत्तो ॥ ३८ ॥
 "एवं पंथगसाधुवृत्तममल भुत्वा चरिषोऽज्जघं,
 सज्जानाऽऽदिगुणान्वितं गुरुकुलं सेवध्वमुच्यते ।
 भो नोः साधुजनाः ! गुणरपि यथा सत्संयमे सीदतां,
 निस्तराय कदाचन प्रभवत स्फुजंदगुणभेणयः ॥ ३९ ॥"
 इति पंथकसाधुकथानकम् । ध० २० ३ अधि० ७ ल० १ ।
 पंथघायग-पंथघातक-त्रि० । पथि लोकानां मारके, प्रश्न० ३
 आश्र० द्वार ।
 पंथच्छेपण-पथिच्छेदन-न० । मार्गच्छेदेन, मार्गान्तिकमणे, स्था०
 ५ ग० ३ उ० ।
 पंथजाइ-पथियायिन्-पुं० । स्वसमयबोधविशिष्टे युग्माऽऽचार्ये,
 स्था० ४ ग० ३ उ० ।
 पंथज्जाण-पथिध्यान-न० । अल्पकालगम्योऽध्या पन्थाः, तस्य
 तस्मिन् वा ध्यानं पथिध्यानम् । पाननापुरमार्गं गवेययतो व-
 लकलचारिण इव दुर्ध्याने, आतु० ।
 पंथणज्जाइ (ण)-पथिनिध्यायिन्-पुं० । गुरोः क्वचिद् ग-
 तस्य पन्थानं निध्यातुं जीलमस्येति पन्थनिध्यायी । गुरुमार्गप्र-
 तीच्छुके, आचा० १ भु० ५ अ० २ उ० ।
 पंथाण-पन्थान-पुं० । महति विषये चाध्वनि, आतु० ।
 पंथाणंजाण-पन्थानध्यान-न० । महान् विषयमाध्या पन्था-
 नस्तस्य ध्यानम् । सनत्कुमारं गवेययतां महेन्द्रसिंहस्यैव ब्रह्म-
 दत्तं वा वरधनस्यैव दुर्ध्याने, आतु० ।
 पंथिय-पान्थिक-पुं० । पन्थानं नित्यं गच्छतीति पान्थिकः ।
 नित्यपथिके, आ० १ भु० ८ अ० ।

पंथुच्छुहणी-देशी-श्वशुरकुले प्रथमाऽऽनीतार्यावध्वाम, दे०
 ना० ६ वर्ग ३५ गाथा ।
 पंपुअ-देशी-दीर्घे, दे० ना० ६ वर्ग १३ गाथा ।
 पंपुअ-देशी-गवेषिते, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।
 पंसण-पांसन-त्रि० । पसि-व्युद्-पृथो० । "मांसाऽऽदिप्वानुस्वा-
 रे" ॥ ८ । १ । ७० ॥ इत्यातोऽत् । प्रा० १ पाद । वृषके, "कुञ्ज-
 पांसनः ।" वाच० ।
 पंसु-पांशु-पुं० । "मांसाऽऽदेर्वा" ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति अनुस्वा-
 रस्य लुगवा । पासु । पंसु । प्रा० १ पाद । रेणौ, अं० ३ वक्त० ।
 धूमाऽऽकारे अचिस्तरज्जसि, आ० व्यु० ४ अ० । जं० । आच० ।
 नि० व्यु० । "पंसु अचिस्तरज्जो ।" पांशवो नाम धूमाऽऽकारमापा-
 रमुरमचिस्तरजः । व्यु० ७ उ० । पाइ० ना० ।
 पंसुपिसायन्य-पांशुपिशाचभूत-त्रि० । धूतयवगुणमनशरीर-
 त्वेन मलिनवस्त्रत्वेन भूततुल्ये, उत्त० १२ अ० ।
 पंसुमुलिय-पांशुमूलिक-पुं० । पांशुमूलिकापत्ये वैताक्ष्यपर्वत-
 वासिनिवाधरमनुष्ये, आ० व्यु० १ अ० ।
 पंसुलिया-पांशुलिका-स्त्री० । पार्श्वस्थि, अणु० ३ वर्ग १
 अ० । तं० । "वारस पंसुलिया करंमया इह" इह शरीरे
 द्वादश पांशुलिकारूपाः करणरूपा वंशको भवति । प्रव०
 २५३ द्वार । वाग्स पंसुलिया करंडे ज्वपंसुलिय कडाहे
 विहत्थियाकुच्छी ।" तं० ।
 पंसुलियाक-पांशुलिकाकट-पुं० । पार्श्वस्थिनां कटके, अणु०
 ३ वर्ग १ अ० ।
 पंसुली-पांशुली-स्त्री० । व्यभिचारिण्याम्, "अहिस्मारिआ अ-
 जयणा य पंसुली जिहई य डस्सीला ।" पाठ० ना० ५६ गाथा ।
 पंसुवृद्धि-पांशुवृद्धि-स्त्री० । चूलवर्धे, जी० ३ अति० ४ अधि० ।
 पांशुवृद्धिनाम यद्वृत्तं रजो निपतति । व्यु० १ अ० । प्रव० ।
 पांशुवृद्धेनिएकप्रवृत्तचित्तके शाले, सूत्र० २ भु० २ अ० ।
 पकं (गं) थ-प्रकथ-धा० । चुरा० । निन्दायाम्, "पलि,
 यं पकंथे अदुया पकथे ।" प्रकथयेज्जगुप्स्येत् । तद्यथा-नोः कौ-
 लिक प्रमाजितं त्वमपि मया सार्द्धमेव जल्पसि । अथवा-ज-
 कारवकाराऽऽदिमिरपरैः प्रकथ्य निन्दाप्रकारैर्विधत्ते । आचा०
 १ भु० ६ अ० २ उ० । "पलितं पंथं अट्टवा पंगथ" प्र-
 कथयेद्वचनस्त्वमित्यन्यथा वा कुतश्चमपटाऽऽदिभिर्गुणैर्मुखीव-
 काराऽऽदिनिर्वा प्रकथयेदिति । आचा० १ भु० ६ अ० २ उ० ।
 पकंथय-प्रकन्थक-पुं० । अवविशेष, स्था० ४ ग० ३ उ० ।
 पकंप-प्रकम्प-पुं० । क्रोमे, आव० ४ अ० । विक्रमे, आव० ४ अ० ।
 पकंपिय-प्रकम्पित-त्रि० । विधूते, आव० २ अ० ।
 पकहुण-प्रकर्षण-न० । आकर्षणे, नि० व्यु० २० उ० ।
 पकथन-प्रकथन-न० । आत्मनः श्लाघायाम्, सूत्र० १ भु०
 ४ अ० १ उ० ।
 पकप-प्रकल्प-पुं० । प्रकृष्टः कल्प आचारः । स्था० ४ ग०
 ३ उ० । आचा० । नि० व्यु० । निशीयाध्ययने, व्यु० ३
 उ० । "इदानीं पकपे सि दारं । प्रकर्षेण कल्पः प्रक-

लपः, प्रकृपणेत्यर्थः । प्रकर्षे कलपो वा प्रकल्पः, प्रभान इत्यर्थः । प्रकर्षेण वा कल्पने प्रकल्पः, वेदन इत्यर्थः । प्रकर्षाद्वा कल्पने प्रकल्पः । नवमपूर्वात् तृतीयवस्तुन आचारप्राभृतान, एष प्र-
शब्दार्थबाहुल्याद्यथासंभवं योजयम् ।

तस्म णिकस्त्वो-

णाम उवणा कपो, दवे खेने य काले भावे य ।

एसो ल पक्षपस्स, णिकस्त्वो छविहो होति ॥ ५६ ॥

णामपक्षपो, उवणापक्षपो, दवपक्षपो, खेत्तपक्षपो, का-
लपक्षपो, भावपक्षपो, स्वसहो समुच्चये । एसो पक्षपस्स
णिकस्त्वो छविहो भणितो । तुसहो अवधारणार्थे ।

णामउवणाओ गतातो । दवपक्षपस्सिमेण विहिणा

पक्षपणा कायवो-

सामित्थ करण अधिकर-ण ते य एगत्त तथ पुहत्ते य ।

दवपक्षपवितामा, खेत्तं कुलिसादि किट्टं तु ॥ ६० ॥

सामित्थं नाम-आत्मलाभः, यथा घटस्य घटत्वेन । करणं
नाम-क्रिया, येन वा क्रियते, यथा प्रयत्नवक्राऽऽदिभिर्घटः ।
अधिकरणं नाम, आधाराः, यथा चक्रमस्तके घटः । जे
सामित्थादिभिर्भागास्त्रयः ते एगत्तपुहत्तेहि णेया । एगत्तं णा-
म एगत्त, पुहत्तं णाम पुहत्तं, एतेहि गहि विभागेहि दवपक्ष-
पस्स विभासा-गुणपर्यायां जयतीति ज्ञेयम् । दु द्वागत्तं । द्रव्ये
वा ज्ञेयमद्रः सत्ता, तस्या अवयवो वा द्रव्यम्, उत्पत्त्याऽऽदिवि-
कारयुक्तं वा ज्ञेयं, गुणसङ्घो वा द्रव्यं, समूह इत्यर्थः । भावयोऽयं
वा ज्ञेयम् । अतीतपर्यायव्यपदेशाद्वा ज्ञेयम् । कपणं कपो, प्रक-
पणेत्यर्थः विविधमणेष्वपगारा भामा विभासा, अर्थव्याख्या
इत्यर्थः । दवस्स रूपो दवपक्षपो । दवपक्षपस्स विभासा
दवपक्षपवितामा । सा य सामित्थादिविमेनेण कथ्यते । इमो
दवपक्षपो दुविहो-जीवदवपक्षपो य, अजावदवपक्षपो
य । तस्य जीवदवस्स जहा देवदत्तस्स अगगकेसदत्था-
ण कप करेति, अजीवदवस्स परस्स दमाण कपणं । एवं
एगत्ते पुहत्ते जहा देवदत्तजगदत्तविगहुमत्ताण अगगकेसदत्था-
ण कपण । अजीवदव्याण बहुण परमाण दमाण कपणं ।
गयं सामित्थ । इदं णि करणे । एगत्ते-जहा दात्रेण
सुगति, पिप्पलकेण वा दम्माकपणं करेति वा । पुहत्ते
द्विर्विहोति, परसुहि वा रुक्खे कपेति । गय करणे ति ।
इदं णि अधिकरणे-एगत्ते जहा गतो उरुज्जं तस्य
तणादीण कपणा कज्जति, फलं वा दमाण कपणा
बहुने निमादिगंगाओ उरुत्ता तस्मि तणाण दमाण वा
कपणा कज्जति । एसा दवपक्षपविभासा गता । इयं णि
खेत्तपक्षपो-खेत्त ति इक्खुत्तेत्तादि । कुलिसं णाम-सुरदु-
विसर पुहत्तयपमाणं कटं, तस्म अंतं अयस्मीलगा, तेसु एगा-
यओ एगहारो य लोहपट्टो अडिज्जति । सो जावनियं
दोष्ठादि तणं त सत्वं विद्वीतो गच्छति । एवं कुलिसं । आदिसहा
इलदत्ताला छेप्यात् । किट्टं णाम वाहितं । वातियं वा । अहवा
पणत्ति जंबुद्वीवे, दीवसमुदाण तह य पणत्ती ।

एसो खेत्तपक्षपो, जत्थ व कहणा पक्षपस्स ॥ ६१ ॥

पणवणं पणत्ती, पणवणं बहुते विसेसणं कज्जति ।
जंबुद्वीवपणत्ती, तस्स जं वक्खणं सो खेत्तपक्षपो । दीवा जं-
बुद्वीवा धानइसंडाणो, उदही समुदा, तेय लवणाइणो, ते-

सि जेण अज्जयणेण पणत्ती तमज्जयणं दीवसागरपणत्ती । तह
व ति । अहा जंबुद्वीवपणत्ती खेत्तपक्षपो भवति तहा दीवसा-
गरपणत्ती वि । एसो खेत्तपक्षपो णिइसवयण । अहवा जत्थ
नि व्खेत्ते, वगारो विकप्पइसणं करेति । कहणं व्याख्या प-
क्षपज्जयणस्सेति वक्खसं । खेत्तपक्षपो गतो ।

इयं णि कावपक्षपो-

पणत्ति चंदमूरे, णाद्वियमादीहि जम्मि वा कावे ।

मूलुत्तरा व जावे, परवणा कपणगेगडा ॥ ६२ ॥

पणवणं पणत्ती, विसेसेण चंदपणत्ती, सूरपणत्ती । पणत्ति-
सहो पत्तयं तस्मि, जं वक्खणं सो कालपक्षपो । अहवा
णत्तिगमादीहि णाद्विय ति चंदमूरे । आदिसहातो णाया-
लमाहि जिणकपियादयो वा सुतजिपकरणं गतागतं कालं
जाणति । अहवा-जम्मि कावे आचारपक्षपो वक्खणिज्जति,
जहा वितियपोरिसीए, सो कावपक्षपो । गतो कावपक्षपो ।
इयं णि भावपक्षपो । भावपक्षपो णा-आगमओ, सो आगम-
ओ य । आगमओ जाणए उरुत्तं, आगमओ इमं जेव आ-
चारपक्षपज्जयणं, जेणस्य मूलुत्तरजावपक्षपणा कज्जति । मूल-
गुणा अहिसादिसहवयवा एव । उत्तरगुणा इमे "पिरस्स जा
विमोही, ममितीओ भावणा तओ दुविहो । पिरिमा अतिग-
हा वि य, उत्तरगुणमो वियाणाह ॥१॥" एते जेव मूलुत्तरगुणा
भावे भवति । परवणं ति वा पक्षपणे ति वा एगडा ।
पक्षपे ति दारं गतं । नि० चू० १ उ० । अथवमाये,
स० २८ सम० । विवरकले, प० भा० ३ कटप । प० चू० । अ-
ष्टाशीतिमहाप्रहाणां णापञ्चाशत्तमं, मू० प्र० २० पाद० ।
कटप० । अद्, नि० चू० १ उ० । पिरविशुद्धादिकं प्र-
कल्पनीये, म्या० ५ टा० १ उ० ।

पक्षपगंथ-प्रकल्पग्रन्थ-पुं० । निशीथे जी० १ प्रति० ।

पक्षपजइ-प्रकल्पयति-पुं० । अशीतनिशीथाऽध्ययने पराऽशेष-
नीर्थाभिनरीयधर्मातशायिनि साधौ, " धम्मो जिणपणत्तो, पक्ष-
पजइणा कहयवो । " अ० १ अधि० ।

पक्षपट्टिय-प्रकल्पस्थित-त्रि० । प्रकल्पने प्रकल्पः, भेद इत्यर्थः,
तं स्थितः प्रकल्पस्थितः । अपवादमहितं कल्पं स्थिते, नि० चू०
१ उ० ।

पक्षपणा-प्रकल्पना-स्त्री० । प्रकर्षेण कल्पना प्रकल्पना । सप्रभेद,
प्ररूपणायाम, नि० चू० १ उ० ।

पक्षपधर-प्रकल्पधर-पुं० । शोधिकरे निशीथाध्ययनोक्तप्राय-
श्चित्तदातरि, नि० चू० २० उ० ।

पक्षपमाण-प्रकल्पमान-न० । निशीथाऽध्ययने, " एव पक्षप-
णामो, पक्षपमाणस्स विवरणं वच्छे । पुव्वापरियकयं चिअ, अह
पि त जेव व विसेसं ॥ १ ॥ " नि० चू० १ उ० ।

पकाम-प्रकाम-न० । अस्थर्थे, " पकामं दाउं । " भ० ६ श०
३३ उ० । यथेच्छे, उक्त० १४ अ० ।

पकामनिकरण-प्रकामनिकरण-न० । प्रकाम ईप्सितार्थाप्राप्ति-
तः प्रवर्धमानतया प्रकृतोऽभिलाषः, स एव निकरणमिष्टार्थसा-

धर्कं क्रियाणामभावो यत्र तत्प्रकामनिकरणं तद्यथा भवतीति । प्रकामनिकरणवशां वेदनायाम्, भ० ७ श० ७ उ० । (समर्थोऽपि किं प्रकामनिकरणवेदनां वेदयतीति 'अकामागिरण' शब्दे प्रथमभागे १२४ पृष्ठे उक्तम्)

प्रकामरसभोगि (ण)-प्रकामरसजोगिन्-त्रि० । प्रकाममत्यर्थं रसानां मधुराऽऽदिभेदानां जोगी भोक्ता प्रकामरसभोगीति । मधुराऽऽदिभेदरसानामत्यर्थं भोक्तरि, भ० ७ श० २ उ० ।

पकिङ्क-प्रकृष्ट-त्रि० । प्रधाने, विशेषे । आ० क० ।

पकिण्-प्रकीर्ण-त्रि० । उक्ते, " जडं पकिण् विरुहंति पुत्रा । " उक्त० १२ अ० । इत्थे, उक्त० पाद० १२ अ० । वाच० । न० । प्र-कृ-भावे-क्तः । चामरे, भिन्नजातीयानां मिश्रणे च । पूनिकञ्जे, पुं० । कर्मणि क्तः । विक्षिप्ते, विस्तृते, भिन्नजातीयैः मिश्रिते च । त्रि० । स्वार्थे कन् अत्र । चामरे, न० । अश्वे, पुं० । वाच० ।

पकिण्त्व-प्रकीर्णत्व-न० । श्रेण्याऽऽदिनियतरचनाद्विरचिते स्वशक्त्यपेक्षं तपसि, यत् कथञ्चित् विधीयते, तच्च नमस्कारसहिताऽऽदिपूर्वपुरुषवर्तित यवमध्यव (जै) ज प्रतिमाऽऽदि च । उक्त० ३० अ० ।

पकिस्ति-प्रकीर्तित-त्रि० । तीर्थकरैः कथिते, उक्त० २ अ० ।

पकिरिया-प्रक्रिया-स्त्री० । प्र-कृ-शः । अधिकारे, प्रकरणार्थे, राज्ञां उग्रत्वामरधूननाऽऽदिद्वयपारे च । " अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दस्त्वयदत्तम् । विवर्तनेऽर्थनाथेन, प्रक्रिया जगती यतः ॥ १ ॥ " वाच० ।

पकुर्वन्त-प्रकुर्वन्-त्रि० । स्वपुरुषः कृत्याऽऽननः सुखमुत्पादयति, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

पकुर्वमाण-प्रकुर्वण-त्रि० । प्रकर्षेण कुर्वाणे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । आचा० । विदधाने, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

पकुर्वय-प्रकुर्वय-पुं० । आलोचनेऽपराधेषु प्रायश्चित्तदानतो विभुक्तिं कारयितुं समर्थे, भ० २९ श० ७ उ० ।

पकुर्वि (ण)-प्रकुर्विन्-त्रि० । आलोचितातिवाराणां प्रायश्चित्तप्रदानेन शुद्धिप्रकर्षेण व्यापारयतीत्येवं शीतः । आचा-रवत्यादिगुणयुक्तोऽपि कश्चिच्छुद्धदानं नाभ्युपगच्छतीत्येतदवयवत्वेदार्थं प्रकुर्वित्युक्तम् । भ० २ अधि० । आलोचिने शुद्धिकरणस्यैव समर्थे आलोचनाप्रादुर्भावे, स्था० ८ डा० । आलोचनेनालोचनेऽपराधेषु यः सम्यक् प्रायश्चित्तप्रदानेन आलोचकस्य विशुद्धिमुपजनयति सः । व्य० १ उ० ।

पकोट्ट-प्रकोष्ठ-पुं० । प्रगतः कोष्ठम् । कूरस्याधोनागस्ये मणिकम्पपर्यन्ते हस्तावयवे, गृहद्वारपाण्डे च । वाच० । कलाविकायाम्, आ० ।

पक्क-पक्क-त्रि० । " पक्काङ्गारललाटे वा " ॥ उ० । १ । ४७ ॥ इति आदेशत इत्यम् । ' पिक । पक्क । ' प्रा० १ पाद । पाकवाते, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । राज्ञे, जा० ३ प्रति० ४ अधि० ।

" पक्कं णाम-जं अभिणा पञ्चालयं । " नि० चू० १४ उ० । प्रव० ।

निकेपः-

नामं उक्ता पक्कं, इवे जवि य होइ नायवं ।

उस्मेइमाइ तं चिय, पक्किण्णजोगतो पक्कं ॥

नामपक्कं, स्थापनापक्कं, द्रव्यपक्कं, भावपक्कं, वा जवति ज्ञातव्यम् । तत्र नामस्थापने गमार्थे । द्रव्यपक्कं तदेषोत्स्वादिमाऽऽदिकं यदामं भणितम् । किमुक्तं भवति?-यद् द्रव्यामम् उत्स्वादिमसंस्वादिमोपस्कृतपर्यायाऽऽमंभवास्तुकां भणिते तदेव यदा इत्थनसंयोगात्पक्कमुपजायते तदा द्रव्यपक्कं भवत्यम् । गते द्रव्यपक्कम् ।

भावपक्कमाह-

संजपचरित्तजोगा, उग्गमसोही य जावपक्कं तु ।

अओ वि य आपसो, निरुवक्कमजीवमरणं तु ॥

संयमयोगाः प्रत्युपलणाऽऽद्यश्चारित्र्यं च मूलोत्तरगुणरूपं सुविशुद्धभावपक्कमुच्यते, गाथायां बन्धाऽऽनुलोभ्येन चारित्र्यशब्दस्य व्यत्यसेन निर्देशः । यद्वा-या उद्गमाऽऽदीनां दोषाणां शुद्धिस्तद्भावपक्कम् । अन्योऽप्यदेशो वर्तते, येन यदायुक्तं निर्वर्त्तितं तत्सर्वमनुपालय स्रियमाणस्य निरुपक्रमाऽऽयुर्जीवस्य यन्मरणं तद् जावपक्कम् । अत्र च द्रव्यपक्केताधिकारः, तत्रापि पर्यायपक्केण, तत्रापि वृक्षपर्यायपक्केण । निर्गतं पक्कपदम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । दुर्व्यवहारभेदे, व्य० ।

फलमिव पक्कं पडण, पक्कस्मइवा न गच्छण पागं ।

ववहारो तज्जोगा, समिगुत्तमिरी व संगामे ॥

पक्कुञ्जावजया वा, कज्जं पि न रोमया उदीरंति ।

पक्कस्य व्यवहारः फलमिव पक्कं पतति, न पुनः स्थिराऽवतिष्ठते । अथवा-तज्जोगाद् व्यवहारः पाकं न गच्छति । यथा चाणक्यस्य सफादो शशिगुप्तश्रीः चन्द्रगुप्तस्य लक्ष्मी अत एव एतेन पाको गमनेन वा पक्कवृत्तसदृशव्यवहारकरणान् स पक्क इति व्यवविह्यते । अथवा-यस्य पक्कोल्लापमयात् कार्यमपि न शेषता उदीरयन्ति घृते स पक्कः । किमुक्तं भवति?-पक्कपक्वानि तादृशानि स प्रापते, यैः भावेतः यन्मोऽस्य स-द्रादिनस्तूष्णीका आसते, ततः पक्कोल्लापयोगात् स पक्क इति । व्य० ३ उ० ।

पक्कं-प्रक्रान्त-न० । प्रकृते प्रस्तुते, भाव० ४ अ० । " पक्कं पि-क्कं परिणयं । " पाद० ना० १४३ गाथा ।

पक्कप-पक्कपृत्-न० । औपवेः पक्कं सिद्धार्थके आमलकाऽऽदि-संघान्धनि पाकावस्थां प्रापिते घृते, ध० २ अधि० ।

पक्कण-पक्कण-पुं० । अनर्थदेशभेदे, अनर्थदेशोत्पत्ते मनुष्यभेदे च । कृ० १ श्रु० १ अ० । आ० म० । प्रय० । प्रश्न० । सूत्र० ।

पक्कणुल-पक्कणुल-न० । मानकगृहे, वृ० ३ उ० । गहिंनकुले, " पक्कणकुले वसतो, मरणं इयरो वि गरहिंनो होइ । " भाव० ३ अ० ।

पक्कण-पक्कण-न० । अग्निस्फुल्लभावे, पक्कणप्रदणकालः कुत्र प्रत्येच्छन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-पक्कणप्रदणकालः आकृतिर्वा काये-तोऽस्मिन्ति । २० प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

पक्कित्त-पक्कित्त-न० । लाक्षादिद्रव्यपक्कवैभवे, ध० २ अधि० ।

पक्कम-प्रक्रम-पुं० । प्र-क्रम-घञ्, न वृत्तिः । क्रमे, अवसरे, उपक्रमे, वाच० । चरणे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । प्रकर्षेण प्र-जयने, स्था० १० डा० ।

पक्रमहुर-पक्रमधुर-त्रि० । पक्व इव मधुरे, पक्वे सति मधुरे च ।
स्था० ४ डा० १ उ० ।

पक्क-समर्थ-त्रि० । गोणाऽऽदिवात् समर्थस्थाने पक्काऽऽ-
देशः । शक्ते, प्रा० २ पाद । “पक्का सहा समर्था, य पक्का
पंचला पोडा ।” पाठ० ना० ३६ गाथा ।

पक्कीलिय प्रकीर्तित-त्रि० । वस्तुतोस्तथाऽऽदिना प्रकीर्तितुमारब्धे,
कल्प० १ अधि० ५ क्षण । जं० । विपा० । अन्त० । ज्ञा० ।

पक्केजयर-पक्कगृह-न० । पक्वेष्टकागृहे, व्य० ४ उ० ।

पक्केजुव-पक्क-त्रि० । स्वार्थे इष्टप्रत्ययः । आग्निना कृतपाके, उत्त०
४ अ० ।

पक्क-पक्क-पुं० । पतत्यनेन पक्कः । उत्त० ४ अ० । तनूकदे,
“जायपक्का जहा हंसा ।” उत्त० ११ अ० । पार्श्वे, स्था० ४
डा० ३ उ० । दक्षिणवामाऽऽदिपार्श्वे, स्था० २ डा० ४ उ० । कस्य-
चिदेकदेशान्ते, रा० । जं० । पञ्चदशहोरात्रप्रमाणे (स्था०
२ डा० ४ उ० । विशेषे) मामाहं, जं० १ वक्क० । पञ्च-
दशहोरात्रप्रमाणे, स्था० २ डा० ४ उ० । विपा० । कर्म० ।
“पक्कस्व अहोरत्ता पक्का, दो पक्का मासो ।” म० ६ डा० ७
उ० । तं० । अनु० । आ० म० । म० । “पगमेगस्स णं भंते।
कति पक्का ? गोयमा ! दो पक्का पगसा । तं जहा-
बहुसपक्वे, सुकपक्खे य ।” जी० २ प्रति० । दर्श० । “सिपा-
धियपया इत्थि, सिद्धियत्र न विद्यते । स पक्कस्स वृत्तित्व-
ज्ञानादनुमतिर्भवेत् ॥१॥” इत्युक्तलक्षणे हेतुमाध्याधिकरणे अनु-
मानवाक्ये पक्षप्रयोगः । रत्ना० ३ परि० । “ज्ञानव्ये
पक्कधर्मव्ये, पक्को धर्म्यजिधीयते । ध्यामेकाले जवेकर्म, माध्य-
मिकौ पुनर्हयम् ॥” रत्ना० ३ परि० । (‘अणुमाण’ शब्दं प्रथ-
मनागे ४०२ पृष्ठे पक्कस्वरूपमुक्तम्)

पक्कओ-पक्कतस्-अव्य० । दक्षिणाऽऽदिपक्कमाश्रित्यर्थे, उत्त०
१ अ० । दम० । पार्श्वेन इत्यर्थे, दश० ८ अ० ।

पक्कवत-पक्कान्त-न० । अप्यतस्मिन्निष्क्रियज्ञाने, “अन्तरं दं-
दियजायं पक्कवतं भवइ ।” नि० सू० ६ उ० ।

पक्कवतर-पक्कान्तर-न० । पक्कविशेष, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

पक्कवद-प्रस्कन्द-धा० । प्रस्कन्द आक्रमणे, “अगणिं य
पक्कवदं पयंगमेणा ।” अग्निं प्रस्कन्द्य वाऽऽक्रमय । उत्त० ११
अ० । “पक्कवदं जलिय ओहं, धूमकेउ डुरासय ।” प्रस्कन्द-
नि अध्यवस्थान्ति प्रस्कन्देत, प्राकृत्यवात् प्रस्कन्द्युः । उत्त०
१२ अ० । दश० ।

पक्कवदण-प्रस्कन्दन-न० । धावित्वा पतने, “परुणं तु वप-
तिता, पक्कवदणं धाविऊणं जं परुणि, जं पुणं अदूरओ आधा-
विता परुइ तं पक्कवदणं । अइवा-उप्पाइय पक्कवदणं, तं पुणं
गिरिस्मि जुज्जइ, रुक्खड्डियस्स जं वपइत्ता परुणं तं पक्कव-
दणं, हत्थेहि वा लीयउं जं अहोलाइत्ता परुइ, तं वा पक्कवदणं
मरण ।” नि० सू० ११ उ० ।

पक्कवदोझ-पक्कयान्दोझ-पुं० । यत्र पक्किण आगत्याऽऽत्मान-
मान्दौलयन्ति तस्मिन्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पक्कवग-पक्कग-त्रि० । मासाहंभाविनि, “पक्कवगा संजलणा
कसाया ।” कर्म० १ कर्म० ।

पक्कवजमाण-प्रखाद्यमान-त्रि० । भक्ष्यमाणे, सूत्र० १ शु०
५ अ० २ उ० ।

पक्कवपिण-पक्कपिण-पुं० । बाहुद्वयकायपिण्डे, उत्त० १ अ० ।
आनुजङ्गोपरिबस्त्रवेष्टनाऽऽत्मके योगपट्टाऽऽभ्यके, बाहुद्वयेनैव
कायबन्धाऽऽत्मके वाऽऽसननेदे, “नव पट्टस्थिप कुजा,
पक्कवपिणं च संखप ।” उत्त० १ अ० ।

पक्कवर-पक्कर-पुं० । अश्वऽऽदीनां तनुत्राणाविशेषे, विपा० १ शु०
२ अ० ।

पक्कवरा-वेशी-तुरगसंनह, दे० ना० ६ वर्ग १० गा ।

पक्कवज्जत-प्रस्खलत्-त्रि० । अवपानाऽऽदौ प्रपतति, “पक्कवते
य से तप्प, पक्कवज्जते व सजए ।” दश० ५ अ० १ उ० ।

पक्कवज्जण-प्रस्खलन-न० । गत्योऽप्राप्ति, “तमिप अ-
संपत्तं पत्तं वा हत्थजाणुमक्खी, पक्कवज्जण जायव्वं ।” भू-
मावसंप्राप्तं हस्तेजानुकाऽऽदिभिः प्राप्तं वा प्रस्खलनं ज्ञानव्यम ।
वृ० ६ उ० । स्था० ।

पक्कवज्जमाण-प्रस्खलन्ती-स्त्री० । प्रकपेण स्खलन्त्याम्, गत्या
गच्छन्त्यां भूमावसंप्राप्तायाम्, वृ० ६ उ० । स्था० ।

पक्कवज्जत-पक्कवत्-त्रि० । नृपवर्गीयपक्कस्मन्विते, व्य० १ उ० ।

पक्कववाइ-पक्कपातिन्-त्रि० । एकमेकपक्काजिनिवेशं पानयति
। तस्करोतीति पक्षपाती । क्वचिद् दृष्टे क्वचिदनुरतेनैकप-
क्कानुरागिणि, स्था० ।

पक्कववाय-पक्कपात-पुं० । अनुमोदनधर्मे आचारे, “जइ वि ज-
णांम न भत्ती, न पक्कववाओ अमगाअणुणुसु ।” ध० २ अ-
धि० । “न अरुयैव त्ययि पक्कपातः, न द्वेपमात्रादरुचिः पण्णु ।
यथावदाप्तत्वं परीक्या तु, त्वामेव वीरं प्रक्षुमाश्रयामः ॥१॥” अ-
ष्ट० १९ अष्ट० ।

पक्कववाइ-पक्कवाइ-पुं० । वेदिकैकदेशविशेषे, जं० १ वक्त० ।
जी० । पक्कैकदेशविशेषे, रा० । जी० ।

पक्काऽ-पक्कादि-पुं० । अर्द्धमासप्रभृता, आदिशब्दाच्चतुर्मासा-
ऽऽदिग्रहः । पञ्चा० १५ विव० ।

प्रहयानि-स्त्री० । यशसि, औ० ।

पक्खाभास-पक्षाऽऽनाम-पुं० । पक्कवोपविशिष्टे, रत्ना० ।

पक्काऽऽभासांस्तावदाहुः-

तत्र प्रतीतनिराकृतान नीप्सितसाध्यधर्मविशेषणस्यः प-
क्काऽऽभामाः ॥ ३७ ॥

प्रतीतसाध्यधर्मविशेषणः, निराकृतसाध्यधर्मविशेषणः, अन-
नीप्सितसाध्यधर्मविशेषणश्चेति त्रयः पक्काऽऽभासा भवन्ति । अ-
प्रतीतानिराकृतानीप्सितसाध्यधर्मविशेषणमिणां सम्यक्पक्क-
त्वेन प्रागुपनिषत्तत्वाद्देतेषां च तद्विपरितत्वात् ॥ ३८ ॥

तत्राऽऽद्यं पक्काऽऽभासमुदाहरन्ति-

प्रतीतसाध्यधर्मविशेषणो यथा-आर्द्धतान् प्रत्यवधारणवर्जं
परेण प्रयुज्यमानः सपस्ति जीव इत्यादिः ॥ ३९ ॥

अवधारणं वर्जयित्वा परोपम्यस्तः समस्तोऽपि वाक्ययो-

न आहृतानां प्रतीतमेवार्थं प्रकाशयति । ते हि सर्वे जीवाऽऽदि-
वस्त्वनेकात्मताऽऽत्मकं प्रतिपन्नाः, ततस्तेषामवधारणरहितं प्रमा-
णवाक्यं, सुनयवाक्यं वा प्रयुज्यमानं प्रसिद्धमेवार्थमुद्भावयती-
ति ध्येयस्तत्प्रयोगः । सिद्धसाधनः, प्रसिद्धसंबन्ध इत्यपि सं-
ज्ञाद्वयमस्याविरुद्धम् ॥ ३६ ॥

द्वितीयपक्षाऽऽभासं जेतुं नियमयन्ति-

निराकृतमाध्यधर्मविशेषणः प्रत्यक्षानुमानाऽऽगमलोकस्वव-
चनाऽऽदिभिः साध्यधर्मस्य निराकरणादनेकप्रकारः ॥ ४० ॥

प्रत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणः, अनुमाननिराकृतसाध्यध-
र्मविशेषणः, आगमनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणः, लोकनिराकृत-
साध्यधर्मविशेषणः, स्ववचननिराकृतसाध्यधर्मविशेषणः, आदि-
शब्दात् स्मरणनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणः, प्रत्यभिज्ञाननिराकृत-
साध्यधर्मविशेषणः, तर्कनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणश्चेति ॥ ४० ॥

एषु प्रथमं प्रकारं प्रकाशयन्ति-

प्रत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा-नास्ति जूतविल-
क्षण आत्मा ॥ ४१ ॥

स्वस्वेदप्रत्यक्षेण हि पृथिव्यमेजोवायुभ्यः शरीरत्वेन परि-
णतेभ्यो भूतेभ्यो विलक्षणोऽयं आत्मापरिच्छिद्यत इति । त-
द्विलक्षणाऽऽत्मानराकरणप्रतिज्ञाऽनेन बाध्यते । यथाऽनुष्णा-
ग्निः, इति प्रतिज्ञा बाह्येन्द्रियप्रत्यक्षेण ॥ ४१ ॥

द्वितीयप्रकारं प्रकाशयन्ति-

अनुमाननिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा-नास्ति सर्व-
ज्ञा, बीतरागो वा ॥ ४२ ॥

अत्र हि यः कश्चिज्ज्ञात्मानिशयवान्, स कश्चित्संस्कारजनित-
निर्मूलकयो यथा-कनकाऽऽदिमलो, निर्हामातिशयधर्मा च दो-
षाऽऽवरणे इत्यनेनानुमानेन सुव्यक्तयैव, बाधा एतस्मान्स्ववचनानुमा-
नायैव स्ववचनं पुरुषयोरैव दोषाऽऽवरणयोः सर्वथा प्रकृत्यप्रामा-
ण्यः, स एव सर्वज्ञो बीतरागश्चेति । एवमपरिणामी शब्द-
इत्यादिरपि प्रतिज्ञा परिणामी शब्दः कृतकत्वात् यथानुपपत्तेरि-
त्याद्यनुमानेन बाध्यमानाऽऽज्ञाहरणीया ॥ ४२ ॥

अथ तृतीयं जेतुमाहुः-

आगमनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा-जैनेन रजनिभोज-
नं जजनीयम् ॥ ४३ ॥

"अथ गयमि आइस्ते, पुरस्ता य अणुग्गय । आहारमाइयं
सव्व, मणसाऽयि न पण्य ॥ १ ॥" इत्यादिना हि प्रसिद्धप्रा-
माण्येन परमागमवाक्येन कृपाभक्षणपक्वः प्रतिक्षिप्यमाण-
त्वात् साध्यत्वमाहक्यते । एवं जैनेन परकञ्चमजिन्नपर्यायमि-
त्याद्युदाहरणीयम् ॥ ४३ ॥

चतुर्थं प्रकारं प्रथयन्ति-

लोकनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा-न पारमार्थिकः
प्रमाणप्रमेयव्यवहारः ॥ ४४ ॥

लोकशब्देनात्र लोकप्रतीतिरुच्यते । ततो लोकप्रतीतिनिराकृत-
साध्यधर्मविशेषण इत्यर्थः । सर्वत्रापि हि लोकस्य प्रतीतिरौ-
दृशी यत्पारमार्थिकं प्रमाणं, तेन च तस्यातएव विवेकः पारमार्थि-
क एव क्रियते । ननु लोकप्रतीतिरप्रमाणं, प्रमाणं वा ? अ-
प्रमाणं चेत्, कथं तथा बाधः कस्यापि कर्तुं शक्यः ? । प्रमाणं

चेत्, प्रत्यक्षाऽऽद्यतिरिक्तं, तद्व्यतिरिक्ता । न तावदाद्यः पक्वः, प्र-
त्यक्षाऽऽद्यतिरिक्तप्रमाणस्यासंजवात् । अन्यथा-“प्रत्यक्षं च परोक्षं
च ।” इत्यादिभिर्भागस्याऽऽसमञ्जस्याऽऽपत्तेः । द्वितीयपक्षे तु
प्रत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणाऽऽदिपक्षाभासं धेवास्यान्तर्भू-
तत्वात् न बाध्यः प्रकृतः पक्षाभास इति चेत् । सत्यमेव न, किं तु
लोकप्रतीतिरश्रोतकलितत्वेन प्रतिजानीति धिनेयमनीया-
न्मीक्षनार्थमस्य पार्थक्येन निर्देशः । एवं ब्रुचि नराशिराकपा-
लप्रमुख, प्राण्यकृत्वात्, शङ्खशुक्तिर्यादित्याद्यपि दृश्यम् ॥ ४४ ॥

पञ्चमप्रकारं क्रीलयन्ति-

स्ववचननिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा-नास्ति प्रमेय-
परिच्छेदकं प्रमाणम् ॥ ४५ ॥

सर्वप्रमाणाभावमन्युपगच्छतः स्वमपि वचनं स्वाभिप्रायप्र-
तिपादनपरं नास्तीति वान्यमस्त्वमेव तस्य श्रेयः, ब्रुवाणस्तु
नास्ति प्रमाणं प्रमेयपरिच्छेदकमिति स्ववचनं प्रमाणाकुर्वन्
ब्रुत इति स्ववचनेनैवासी व्याहृत्यते; एवं निरन्तरमहं मानी-
त्याद्यपि दृश्यम् । ननु स्ववचनस्य शब्दरूपत्वात् तन्निराकृत-
साध्यधर्मविशेषणः पक्षाभासः प्रागदिताऽऽगमनिराकृतसाध्य-
धर्मविशेषण एव पक्षाभासऽन्तर्भवतीति किमर्थमस्य भेदेन
कथनमिति चेत् । एवंमेव न, तथापि शिष्यशमुपेयिकाशा-
र्थमस्यापि पार्थक्येन कथनमिति न बाधः । आदिशब्दमूनि-
तास्तु पक्षाभासाख्यः स्मरणप्रत्याभज्ञानतर्कनिराकृतसाध्यध-
र्मविशेषणः । तत्र स्मरणनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा, स
सहकारतः फलशून्य इति, अथ पक्वः कस्यचित्सहकार-
तः फलभरभ्राज्जिष्णुं सम्यक् स्मरन्तुः स्मरणेन बाध्यते । प्र-
त्यभिज्ञाननिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा, सहशऽपि स्वव-
चनं वस्तुन कश्चन कञ्चनभिरुक्त्योर्ध्वतासामान्यज्ञान्तया पक्वी-
कृते, तदेवेदमिति । तस्याऽयं पक्षस्तथैकसामान्यावज्ञ-
मिना तेन सहशमिदमिति प्रत्यभिज्ञानेन निराक्रियते । त-
र्कनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा, ये यस्तत्पुत्रः, स
इयाम इति व्याप्तिः समीचीनोत् । अस्याऽयं पक्षो यो जन-
न्युपनृकशाकाऽऽद्याहारपरिणामपूर्वकस्तत्पुत्रः, स इयाम इति
व्याप्तिर्प्राहणः सम्यक् तर्केण निराक्रियते ॥ ४५ ॥

द्वितीयं पक्षाभासं समेदमुपदर्शय तृतीयमुपदर्शयन्ति-

अनर्त्तत्वेन साध्यधर्मविशेषणो यथा-स्याद्वादिनः शाश्व-
तिक एव कलशाऽऽदिशार्थवतिक एव वेति वदतः ॥ ४६ ॥

स्याद्वादिनो हि सर्वत्रापि वस्तुनि नित्यत्वैकान्तः, अनि-
त्यत्वैकान्तः वा नार्त्तमितः, तथाऽपि कदाचिदस्मात् समा-
लोकाऽऽदिनैवमपि वदत । एव नित्यः शब्द इति ताथागतस्य
वदतः प्रकृतः पक्षाभासः । ये त्वप्रसिद्धावशेषणाप्रसिद्धवि-
शेष्याप्रसिद्धोभयाः पक्षाभासाः परैः प्रोचिरे, नामी समीची-
नीनाः । अप्रसिद्धस्यैव विशेषणस्य साध्यमानत्वात्, अन्य-
था सिद्धसाध्यताऽवतारात् । अथाऽयं सार्वात्रिकः प्रसिद्धमा-
यो विवाकृता न तु तत्रैव धर्मिणि, यथा माकृष्यस्य विनाश-
त्वं कर्वाप धर्मिणि न प्रसिद्ध, तिरोभावमात्रस्यैव सर्वत्र तेना-
भिधानात् । न तथुक्तम् । एव सति कृणिकतां साध्यतो भवनः
कथं नार्त्तसिद्धविशेषणत्वं दोषो भवेत् ? , कृणिकतायाः सपक्ष-
कवाप्यप्रसिद्धे । विशेष्यस्य तु धर्मिणः सिद्धिविकल्पादपि
प्रतिपादितेति कथमप्रसिद्धताऽस्य ? । एतेनाप्रसिद्धोभयोऽपि
परास्तः ॥ ४६ ॥ रत्नाः ६ परि० ।

पक्खारिण-पक्कारिण-पुं० । अनार्यदेशविशेषे, तद्देशजा दाम्नी पक्कारिणी । “पक्खारिणी ।” रा० ।

पक्खालाण-प्रज्ञाहान-न० । धावने, आचा० १ अ० ८ अ० ५ उ० । सूत्र० । औ० ।

पक्खावमिअ-पक्काऽऽपतित-त्रि० । अभ्यतरस्य पाश्वे पतिते, “पक्खावमिय तासु ।” प्रा० ४ पाद ।

पक्खासण-पट्टपामन-न० । येषामधोभागे जानाकपाः पक्कि-णस्तेषु आसनजेषु, जी० ३ प्रति० ४ आधि० । जं० ।

पक्खि (ए)-पक्किन्-पुं० । स्त्री० । पतत्यनेन पक्का, सोऽस्यास्तीति पक्की । उक्त० १ अ० । गृध्राऽऽदिषु, आचा० १ अ० १ उ० । अ० २ उ० । अनु० ।

चउच्चिहा पक्खी पणत्ता । तं जहा-चम्पपक्खी, सोमप-क्खी, ममुगपक्खी, वियपक्खी । (स्था० ४ उ० ४ उ०)
तिविहा पक्खी पणत्ता । तं जहा-अंढया, पोयपा, मम्मूच्छि-मा । अंढया पक्खी तिविहा पणत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरि-सा, नपुंसगा । पोयपा पक्खी तिविहा पणत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा वि । एवमेणं अभिज्ञावेणं उरपरिसप्पा नि जाणियव्वा, जुगपरिसप्पा वि भाणियव्वा ।

पक्किणीऽपडजाः हसाऽऽद्यः पोतजा बल्लुर्लाप्रनृतयः, स-म्मुर्द्धमाः खड्जनकाऽऽद्यः, उद्भिज्जत्वेऽपि तेषां सम्मुर्द्धम-त्वव्यपदेशो प्रवर्त्यते, उद्भिज्जाऽऽदीनां सम्मुर्द्धनजविशेषत्वा-दिति । स्था० ३ उ० १ उ० । (‘खड्गय’ शब्दे तृतीयभागे ७३४ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता)

पक्खिजाय-पक्किजात-न० । गृध्राऽऽदी पक्किणि, स्था० ५ उ० २ उ० । नि० चू० ।

पक्खिणिसेविय-पक्किनिपेवित-त्रि० । विविधविहङ्गरतिशये-नाऽऽभिने, उक्त० २० अ० ।

पक्खिपह-पक्किपथ-पुं० । पक्किमार्गे, यत्र भारणमाऽऽदिपक्किभि-देशान्तरमवाप्यते । सूत्र० १ अ० ११ अ० ।

पक्खिप-पक्किप-अव्य० । निष्काश्येत्यर्थे, सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० ।

पक्खिय-पात्तिक-न० । पक्केऽर्द्धमासे भवं पात्तिकम् । पञ्चा० १५ विव० । अ० । पक्के पक्के भवे, कल्प० ३ अधि० ६ इण । प-क्कस्यास्तिकं पात्तिकम् । प्रव० ४ द्वार । पक्कातिचारनिवृत्ते प्र-तिक्रमणे, आय० ४ अ० । (तच्च पात्तिकप्रतिक्रमणं कदा कथं कर्तव्यमिति ‘परिक्रमण’शब्दे वक्ष्यते) अथ यत्पसङ्कृतप्रश्नास्त-दुत्तराणि च यथा-आज्ञाः पात्तिकदिने अतीचारान् कथयन्ति, तत्र यत्पदिग्धनं, दशमं च देशावकाशिकं, तद्वन्ने नाङ्गीकुर्वन्ति, यद्-धनव्ययं कथितमस्ति तदामभाजः कथितं, यत्पद्युवतं यावज्जी-वप्रत्यायकं, दशमं तु दिनप्रत्ययिकमित्यपि नाङ्गीकुर्वन्ति तत्र का युक्तिः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीआवश्यकं आवकवता-धिकारं देशावकाशिकवताऽऽज्ञापकः कथितोऽस्ति, स लिख्यते । यथा-“दिसिअयगहियहस दिसापारिणामस्स पददिणं प-रिमाणकरणं देसावगासिअ, देसावगासियस्स समणावासण-मं इमे पञ्च अहंआरा जाणियव्वा, न समायरियव्वा । तं ज-
१५

हा-आणवणप्पभागे १, पेसवणप्पभागे २, सहाणुवाए ३, रुवा-णुवाए ४, बाह्वापुक्खलकखे ५ । ” एतदालापकानुसारेण यत्पदि-ग्वतस्य सत्तेपदेशावकाशिकं स्पष्टतया ज्ञायते, तथा योग-शास्त्राऽऽद्यनेकग्रन्थेषु यत्पदिग्धनसत्तेपदेशावकाशिकं कथि-तमस्ति । तथा श्रीउपासकदशाङ्गे आनन्दयनोच्चारार्थिकारे सामायिकाऽऽदिचतुष्कवताऽऽज्ञापकविस्तारो न कथितः, तस्मा-त्केचन नाङ्गीकुर्वन्ति, तच्च तदज्ञानमेव, यतो व्रतोच्चाराऽऽदी पर्व पाठोऽस्ति-“अहं णं देवाणुप्पियाण अतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइअं दुवालसविहं सावयधम्मं पक्खिउज्जइ, पडिबज्जइसा मि ? अद्दासुहं दयाणुप्पिया ! मा पडिबयं करोइ । ” तथा-व-तोच्चारानन्तरमेव पाठोऽस्ति-“तए ण भाणंदे गाढावई सम-णस्स भगवओ महावीरस्स अतिए पंचाणुव्वइअं सत्तसि-क्खावइयं दुवालसविहं सावयधम्मं पक्खिउज्जइ, पडिबज्जइसा समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ । ” एतदालापकवृत्ते ह्या-दशयनोच्चारार्थिकारः कथं घटते ? यदि देशावकाशिकवतं न भवति तर्हि पञ्चातीचाराः कथं कथिताः ? तस्मादानन्देन चत्वारि व्रतानि सविस्तराणि नोच्चरितानि, यत्प्रातिदिन वा-रं वारमुच्चार्यन्ते पुनः सत्तेपतस्तदुच्चरितान्येवेति ज्ञेयम् । ७३ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

पक्खियखवणा-पात्तिकक्षामणा-स्त्री० । “इच्छामि खमासम-णो ! पिय च मे ज जे इच्छाणं तुच्छाणं अप्पायकाणं ” इत्यादि भणनाऽऽत्मिकायां पात्तिकप्रतिक्रमणस्यान्ते क्षामणायाम्, (‘प-त्तिक्रमण’ शब्दे व्याख्या) पात्तिकक्षामणाऽवसरे आज्ञाः प्रत्ये-कं नमस्कारान् मनोमध्यं कथयेयुः, किं वा नेति प्रश्ने, उत्तर-म्-क्षामणाऽवसरे यतिसङ्गावे आज्ञा नमस्कारान् न पठन्ति, किं तु यतिनिः पठ्यमानं क्षामणकपाठं शृण्वन्ति, यतीनामभावं तु नमस्कारं पात्तिकसूत्रस्थाने प्रतिक्रमणसूत्रं च परस्परया प-ठन्तीत्यवश्यम् । २१ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

पक्खियपमिक्रमण-पात्तिकप्रतिक्रमण-न० । पक्कातिचारनिवृ-त्ते चतुर्दश्यां क्रियमाणं प्रातिक्रमणं, अ० २ अधि० । ज्वनसु-गीस्मृतिकायास्मर्गादनुपात्तिकप्रतिक्रमणे ज्ञानाऽऽदिगुणयुताना-मिति स्तुतिः आविकानिरपि पठ्यते, न वेति प्रश्ने, उत्तर-म्-पात्तिकप्रतिक्रमणे ज्ञानाऽऽदिगुणयुतानामिति स्तुतिः आवि-काभिः साध्वीभिरपि च कथ्यमानाऽस्तीति । ४०३ प्र० । से-न० ३ उल्ला० । अथ मुब्रतानसङ्कृतानुयोजनानि, तत्प्रतिवर्चा-सि च । यथा-सर्वैः पात्तिकप्रतिक्रमणे शान्तिरवश्यं कथ्यते, कैश्चित्पुनरन्यस्मिन् दिनेऽपि कथ्यते, तत्किमस्तीति प्रश्ने, उ-त्तरम्-पात्तिकप्रतिक्रमणे परस्परया शान्तिरवश्यं कथ्यतेऽन्य-स्मिन् दिने तु कथनमाश्रित्य नियमो नास्तीति । ५७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

पक्खियपोसह-पात्तिकपोष-पुं० । पक्के भवं पात्तिकमर्द्धमा-सिकं पर्व, तत्र पोषधः पात्तिकपोषधः । चतुर्दश्यष्टमीषु पोषध-वते, दशा० ५ अ० ।

पक्खियपोसहिय-पात्तिकपोषधिक-पुं० । पात्तिकपोषधोऽस्ति येषां ते पात्तिकपोषधिकाः । एवमु कृतपोषधोपवासेषु, दशा० । यतश्चूर्णिः-“पाक्खिय पाक्खियमेव, पक्खिय पोसहो पक्खिय पोसहो चाउहसिअर्द्धमासु वा । ” अत्रापि स एवार्थः यथा-पक्के अर्द्धमासे भवं पात्तिकं, तत्र पात्तिके पोषधः पात्तिकपोषधः,

अत्र च नियत पोषध उपवासरूपः । यतः श्रीउत्तराध्ययनवृद्ध-
द्वयौ-“ सर्वेषां तपोयोगः, प्रशस्तः कालपर्यसु । अष्टम्यां
पञ्चदश्यां च, नियतः पोषध वनेत् ॥१॥ ” तथा श्रीअध्याय-
कचर्णी-“सर्वेषु कालपर्यसु पन्थो जिणमए तपो जोगो ।
अट्ठासपन्नस्सीसु, नियमेण हविज्ज पोसाहसो ॥ १ ॥ ” इति
वचनात् पाक्षिकस्वधर्म तपः कार्यम् । उपलक्षणं चैतत्त्वतु-
ह्यष्टम्योस्तथापितपः कार्यमिति । अत एवोक्तं चूर्णिकृता-“चा-
उद्दसिभट्ठीसु वा । ” अत्र वाशब्दः समुच्चयार्थः, अनुकपूर्व-
समाहको व्यावर्तितश्चूर्णिकृता । तत्र तपोविशेषश्चतुर्थाऽऽदि-
रूपस्तेन युक्तानां साधूनां मध्ये । दशा० ५ अ० ।

पक्खियापक्खिय-पाक्षिकापाक्षिक-पुं० । नपुंसकभेदे, यस्य
पक्षे, शुक्रपक्षे अतीव मोहोदयः स्यात्-अपक्षे च-कृष्णपक्षे स
पाक्षिकापाक्षिकः । य० ३ अधि० । शुक्लपक्षे सवेदो, नो कृ-
ष्णपक्षे । अथवा-शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे वा पक्षं यावदतीवोदयः
स्यात्तावत्तमेव कालमल्लोदयः स पाक्षिकापाक्षिकः । ग० १
अधि० । वृ० । १० भा० । प० चू० ।

पक्खिविराजय-पक्खिविराजक-पुं० । जीवविशेषे, “ सं जहा-
णामए पक्खिविरालए भिया रुक्खाओ रुक्खं देवेमाणं गच्छे-
ज्जा । ” ज० १३ श० ९ उ० ।

पक्खिविराज्जी-पक्खिविराज्जी-स्त्री० । चर्मपाक्षभेदे, जी० १
प्रति० । प्रकृ० ।

पक्खिज्जन्तअ-प्रभुद्वयत्-त्रि० । “ स्वार्थे कश्च वा ” ॥ ८ । २ ।
१६४ ॥ इति कः प्रत्ययः स्वार्थिकः । प्रकृतेण क्लृप्तं प्राप्नुवति,
“ धरणीहरपक्खिज्जन्तअं । ” प्रा० २ पाद ।

पक्खेव-प्रक्षेप-पुं० । प्रक्षेपेण, एकदेशप्रदणत् प्रक्षेपाऽऽहारे ।
प्र० २०५ द्वार ।

पक्खेवय-प्रक्षेपक-पुं० । अक्षेपे वृत्तितशम्बलस्य शम्बलपूर-
णे कथ्ये, “ अपक्खेवगस्म पक्खेवगं दलयति । ” ज्ञा० १ श्रु०
१४ अ० । प्रक्षेपेण, वृ० १ उ० । “ नास्मि पुस्मि वा ” ॥ ५ । ३ ।
१२१ ॥ इति भावे णकप्रत्ययः । यथा अश्वत्थमरोचकः हेम० ।
(वत्सप्रक्षेपकस्वरूपम् ‘ वत्थ ’ शब्दे वक्तव्यम्)

पक्खेवाहार-प्रक्षेपाऽऽहार-पुं० । प्रक्षेपेण कवल्लाऽऽदेगहारः
प्रक्षेपाऽऽहारः । कावर्लिकं कवलप्रक्षेपान्स्वादिते आहारभेदे,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

पक्खोर-शब्-धा० । शास्त्रे, “ शटो ज्जुम-पक्खोडौ ” ॥ ८ ।
४ । १३० ॥ इति शीयनेः पक्खोडाऽऽदेशः ‘ पक्खोर ’ शीयने ।
प्रा० ४ पाद ।

पक्खोरिअ-शब्दित-त्रि० । “ पक्खोरिअं च पक्खोरिअं । ” पाद०
भा० २४३ गाथा ।

पक्खोल्लण-शब्द-न० । शब्द-कर्तारं ह्युद् । प्रखलति, रुध-
ति, नि० १ श्रु० ३ वर्ग २ अ० ।

पगइ-प्रकृति-स्त्री० । प्रीत्यप्रतिविषादाऽऽत्मकानां लाघयोपपन्न-
गारवधर्माणां परस्परपकारिणां प्रयाणां गुणानां सत्त्वरजस्त-
मसा साध्यायक्यायाम्, स्या० । आचा० । आ० म० । बुद्धि-
रेव प्रसुप्तवभावा साधिकाया प्रकृतिरिति केचित् । ज्ञा० ११
ज्ञा० । स्वभावे, ज० १ श० ६ उ० । “ पगइ एसा दुमगणाण । ”

दशा० १ अ० । म० । श्री० । ज्ञा० । स्या० । नि० चू० । वृ० ।
कर्ममार्गे, कर्मभेदे ज्ञानाऽऽवरणाऽऽद्या, म० १ श० १ उ० ।
स० । कर्मणामपि किञ्चित् ज्ञानमावृणोति किञ्चिद्दर्शनम्,
किञ्चित्सुखदुःखेन जनयति, किञ्चित्प्रमोदयतीत्येवंस्वरूपा प्र-
कृतिः । क० प्र० १ प्रक० । समुदाये, (‘ कर्म ’ शब्दे तृतीयभागे
२५८ पृष्ठे मोक्षकट्टण्णेन तत्स्वरूपमुक्तम्) भेदे, ब्राह्मणकात्रि-
यवैश्यशूद्राऽऽख्याश्चतस्रः प्रकृतयः । आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । कुम्भकाराऽऽदिधेणयः प्रकृतयः । श्री० । अलदेव-
स्य रेवत्यामुपने पुत्रे, स चारिणोभस्वामिनोऽन्तिके प्रज-
ज्य सर्वाधिसिद्धे उपपद्य मदाविदेहं सेत्स्यति । नि० १ श्रु० ५
वर्ग १ अ० ।

पगइअन्त-प्रकृत्यन्त-पुं० । प्रकृतिविश्रान्तौ, ज्ञा० ११ ज्ञा० ।

पगइउदय-प्रकृत्युदय-पुं० । कर्मभेदविषये उत्तरकरणे, प० स०
५ द्वार । क० प्र० ।

पगइउदीरणा-प्रकृत्युदीरणा-स्त्री० । कर्मप्रकृतिविषये उदीरणा-
करणे, प० स० ५ द्वार । क० प्र० ।

पगइउत्तमन्त-प्रकृत्युत्तमन्त-त्रि० । क्रोधोदयरहिते, ज० १ श०
६ उ० । श्री० ।

पगइन्तर-प्रकृत्यन्तर-न० । पतद्ग्रहप्रकृतिरूपे कर्मणि, प० स०
५ द्वार ।

पगइन्तरणयणमंकप-प्रकृत्यन्तरनयनमंकप-पुं० । विवर्जिता-
याः प्रकृतेः समावृत्त्य प्रकृत्यन्तरे नित्वा निवेशने, प० स०
५ द्वार ।

पगइट्ठाण-प्रकृतिस्थान-न० । प्रकृतीनां स्थानानि । द्विष्यादिप्र-
कृतिममुदाये, कर्म० ५ कर्म० ।

पगइट्ठाणपक्खिगह-प्रकृतिस्थानपतद्ग्रह-पुं० । यदा सुप्रभृता-
सु प्रकृतिषु एका संक्रामति यथा सिध्दात्तं सम्प्रकृत्यभिध्या-
त्वयोस्तदा सम्भवति । प्रकृतिमक्रमे, प० स० ५ द्वार ।

पगइट्ठाणमंकप-प्रकृतिस्थानमंकप-पुं० । यदा प्रभृतासु प्रभृ-
ताः संक्रामन्ति यथा ज्ञानाऽऽवरणस्य पञ्चापि प्रकृतयः पञ्चसु
तदा सम्भवन्ति । सम्प्रमभेदे, प० स० ५ द्वार ।

पगइपडिगह-प्रकृतिपतद्ग्रह-पुं० । प्रकृतिस्थानानां यदैकप्रकृ-
तिपतद्ग्रहमात्रो विद्यते तदा सम्भवति । संक्रमभेदे, प०
स० ५ द्वार ।

पगइपतण्णकहमाणमायाजोद प्रकृतिपतनुक्रोधमानमायालोभ-
पुं० । प्रकृत्यैव प्रतनवाऽस्तिमन्दाभूताः क्रोधमानमायालोभा ये-
षां ते तथा । त० । सत्याप कपायोदये प्रतनुक्रोधाऽऽदिजायेषु,
श्री० । जी० ।

पगइपन्नवमत्ता-प्रकृतिपलवमत्ता-स्त्री० । स्वभावेनैव तुच्छभू-
तिवभायाम्, वृ० १ उ० । नि० चू० ।

पगइवन्ध-प्रकृतिवन्ध-पुं० । कर्मणः प्रकृत्योऽशाभेदा ज्ञानाऽऽवर-
णीयाऽऽद्याऽष्टा तासां प्रकृतेर्वर्गशेषितस्य कर्मणां वन्धः ।
स्या० ४ ज्ञा० २ उ० । कर्मपरमाणुनां (स० ४ सम०) समुदाय-
स्थित्यनुभागप्रदेशसमुदाये, प० स० ५ द्वार । कर्म० । (प्रकृतिव-
न्धस्वरूपस्य ‘ वन्ध ’ शब्दे सर्वा वक्तव्यता)

पगइभद्ग-प्रकृतिभद्ग-त्रि० । प्रकृत्या स्वभाव एव न पगनु-
वृत्त्यादना भद्गः परोपकारकरणशीलः प्रकृतिजद्गः । श्री० ।

स्वजायत एव परोपकरणशाले. भ० १ श० ६ उ० । स्वजायेन परानुपहतकायवाङ्मनश्चेष्टे, श्र० १ श्रु० १ अ० । जी० । त० ।

पगडजइयया-प्रकृतिजडकता-स्त्री० । स्वभावेन पगनुपतापितायाम्, स्था० ४ टा० ४ उ० । श्री० ।

पगइपउय-प्रकृतिमृदुक-त्रि० । स्वजायत एव भावमार्गविके, ज० १ श० ६ उ० ।

पगइमंद-प्रकृतिमन्द-पुं० । स्वभावेन कर्मवैचित्र्यात् सदृष्टिरहिते, " पगइए मंडा वि जवति एगे, रुहरा वि य, जे सुअमुद्धोव-वेया । (३) " दश० ६ अ० १ उ० ।

पगइविजुत्त-प्रकृतिवियुक्त-त्रि० । स्वतःपरिज्ञापया सकलज्ञानाऽऽवर्णीयाऽऽदिमूलोत्तरभेदप्रकृतिजैद्वियुक्ते, परतन्त्रपरिमापया स्वस्वरजस्तमसां साभ्यावस्था प्रकृतिगत्यनयावियुक्ते, " नित्यप्रकृतिवियुक्तं, लोकालोकावलोकाऽऽभोगम् । " धो० १६ चिच० ।

पगइविणीय-प्रकृतिविनीत-त्रि० । स्वभावेन, न तु पगोपदेशतः विनययुक्ते, त० । भ० ।

पगइविममा-प्रकृतिविषमा-स्त्री० । आवश्यकांकपतिमारिकावत् स्वभावेन वक्रभावयुक्तायां स्त्रियाम्, त० । (पतिमारिकावृत्तम् ' गरिहा ' शब्दे तृतीयभागे ८५० पृष्ठे गतम्)

पगइसंकम-प्रकृतिमसंकम-पुं० । प्रकृतेः सकस्यमाणायः सकाशात् दक्षिकं परमाण्यात्मकं समाकृत्याऽऽयां प्रकृतिं पतद्वदप्रकृतिः स्वभावस्तसंकमः प्रकृतसंकम इत्युच्यते । प० सं० ५ द्वार । सक्रमनेदे, स्था० ४ टा० २ उ० । प० सं० ।

पगइसंतकम्म-प्रकृतिमसंकम-न० । मूलोत्तरप्रकृतीनां सत्ताकर्मणि, क० प्र० १० प्रक० । प० सं० ।

पगइसोम्म-प्रकृतिमोम्म-पुं० । प्रकृत्या स्वभावेन सौम्योऽर्जपणाऽऽकृतः । विश्वसनीयकृते पृष्ठे धानकगुण, एवविधश्च प्रायेण न पापव्यापारे व्याप्रियते, सुखाऽऽध्यणीयश्च जयति । प्रथ० २५६ द्वार । स्वजायतोऽपापकर्मणि, ध० १ अधि० । स्वभावेनेव शशधरवदानन्दकारिणि, दश० २ तथ ।

अथ तृतीय प्रकृतिमोम्मवगुणमाह-

पयईमोममहावो, न पावकम्मे पवत्तए पायं ।

द्ववड मुहमेवणिज्जो, पसमनिपित्तं परेमिं पि ॥ १० ॥

प्रकृत्या-कृत्रिमभावेन सौम्यस्वभावोऽर्जपणाऽऽकृतिर्विश्वसनीयरूप इत्यर्थः (न) नैव, पापकर्मण्याक्रोशवृद्धाऽऽवै हिंसाचौर्याऽऽवै वा प्रयत्नेन व्याप्रियते प्रायो बाहुल्येन निर्वाहाऽऽदिकरणमन्तरंग । अत एव जयति सुखसंवनीयाऽऽकृशाराऽऽध्यः प्रशमतिमिहमुपशमकारणं च अपिशन्दस्येह समुच्चायकस्य योगात्, परेषामन्येषामनीदृशानां भवेत् विजयश्रेष्ठिवत् । ध० २० १ अधि० ३ गुण । (विजयश्रेष्ठिकथा ' विजयसेठि ' शब्दे)

पगंत-प्रकांत-पुं० पतिविशेषे, आह च मूलटीकाकारः " प्रकांतो पीठविशेषः । " धूर्णिकारस्वयमाह- आदर्शवृत्तौ पर्यन्ताधनतप्रदेशौ । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । रा० ।

पगंथ-प्रग्रन्थ-पुं० । प्रगते ग्रन्थे, स्था० ६ टा० । " पक्षियं पगंथे अकुवा पगंथे । " आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

पगर-प्रकट-त्रि० । सर्वजनदृश्ये, त० । प्रकटयति प्रकाशयति, विशे० ।

प्रकृत-त्रि० । प्रकर्षेण विहिते, उक्त० १३ अ० । प्रकर्षेण बद्धे, उक्त० १३ अ० । आचा० ।

पगदण-प्रकटन-न० । प्रकाशे, प्रकाशके च । त० ।

पगरुत्थ-प्रकटार्थ-पुं० । उत्तानार्थे, च० प्र० १९ पाहु० ।

पगरि-प्रकृति-स्त्री० । पर्याये, " पगरिं सि वा, पज्जायं सि वा, जेदं सि वा पगट्ठा । " आ० चू० १ अ० । आचा० । सत्स्वरजस्तमसां साभ्यावस्थायाम्, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । उक्त० । आचा० । ' प्रकृतेर्महान्तं महकारः । ' प्रका० २२ पद । ज्ञानाऽऽवर्णाऽऽदिकमप्रकृतिषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

पगट्ट-प्रगर्त-पुं० । महागर्ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

पगत-प्रगत-त्रि० । अधिकारे प्रयोजने, नि० चू० १ उ० ।

पगप्प-प्रकल्प-पुं० । प्रादुर्ज्ञे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

पगप्पिता-प्रकर्त्तयितृ-त्रि० । पृष्टोद्गाऽऽदेः कर्त्तयितरि, " हंता उक्ता पगप्पिता, आपसायाणुगामिणो । " सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

पगप्पिय-प्रकटिपन-त्रि० । प्रकृतिं प्रख्यापिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

पगट्टन-प्रगट्टन-पुं० । धाष्टर्णवृद्धे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । आचा० । अतोत्र परिपुष्टे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । धृष्टतां याते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

पगट्टणा-प्रगट्टना-स्त्री० । धाष्टर्णे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । पापकरणे, धृष्टतायाम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

पगट्टमा-प्रगट्टना-स्त्री० । स्वनामक्यानायां पार्श्वनाथान्तेवासिन्याम्, यथा कृष्णकसेनिवेशे उपसृष्टो वीरस्वामी ज्ञावतः । आ० म० १ अ० २ खण्ड । त० ।

पगट्टिय-प्रगट्टित-त्रि० । धृष्टतां गते, प्रमादवति च । " किं वणेण सम पगट्टिया, न वि जाणति समाहिमुत्तम । " सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । धाष्टर्णवति, सूत्र० १ अ० १ अ० १ उ० । धाष्टर्णोपगते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

पगय-प्रकृत-त्रि० । अधिकृते, व्य० ७ उ० । विशेषे । प्रस्तुते, अनु० । सूत्र० । विशेषे । भावे क्तः । प्रस्तावे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । अधिकारे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । वृ० । आचा० । प्रयोजने, विशेषे । धृताविशेषे, व्य० ६ उ० । (कल्पवृक्षधारयोः प्रकृतानि ' अदमेस ' शब्दे प्रथमभागे २६ पृष्ठे दाशितानि)

प्रगत-त्रि० । प्राप्ते, स्था० ४ टा० १ उ० ।

पगरण-प्रकरण-न० । प्रक्रियन्तेऽर्था अस्मिन्निति प्रकरणम् । अनेकार्थाधिकारवत् कायप्रकरणाऽऽदौ, दश० ४ अ० । आचा० ।

पगरणसम-प्रकरणसम-न० । हंत्वाभासनेदे, रत्ना० ६ प-रि० । अस्य हि लक्षणम्-यस्मात्प्रकरणचिन्ता स निर्णयार्थमपादिष्टः प्रकरणसम इति । यस्मात्प्रकरणस्य पक्षप्रतिपक्षयोश्चिन्ता विमर्शाऽऽत्मिका प्रवर्त्तने, कस्माच्चार्त्ता प्रवर्त्तने?, विशेषानुपलम्भात्, स एव विशेषानुपलम्भो यदा निर्णयार्थमपादिश्यते तदा प्रकरणमनतिवर्त्तमानत्वात् प्रकरणसमो जयति, प्रकरणे पक्षे प्रतिपक्षे च समस्तुल्य इति यथा-अनि-यः शब्दो नि-त्यधर्मानुपलब्धिरित्येकेनोक्ते, द्वितीयः प्राऽऽ-यद्यनेन प्रकारेणा-

नित्यत्वं साध्यते, तर्हि नित्यतासिद्धिरप्यस्तु, अन्यतरानुपलब्धे-
स्त्रापि सङ्गात् । तथाहि-नित्यः शब्दोऽनित्यधर्मानुपलब्धे-
रिति । अयं चाऽनुपपन्नो, यतो यदि नित्यधर्मानुपलब्धिनिश्चिता
तदा कथमतो नानित्यत्वासिद्धिः ? अयानिश्चिता, तर्हि सदिग्धा-
सिद्धौ दोषः । अथ योग्यायोग्यविशेषणमपास्य नित्यधर्मा-
णमनुपलब्धिमात्रं निश्चितमेव, तर्हि व्यभिचार्येव । प्रतिवा-
दितश्चाऽसौ नित्यधर्मानुपलब्धिः स्वकृष्णामिदं नित्यधर्मोपलब्धे-
तत्रास्य सिद्धेः । एवमनित्यधर्मानुपलब्धिविरपि परीक्षणीया । इति
सिद्धं त्रय एव हेतुजाताः । (४७ सूत्रं टी०) रत्ना० ६ परि०
(प्रकरणसमस्य विषयः ' अनेगतवाय ' शब्दे प्रथमभागे
४३३ पृष्ठ द्रष्टव्यः)

पगरणमुक्त-प्रकरणसूत्र-न० । स्वसमस एवाऽऽकृष्यनिर्णयप्रसिद्ध-
दूभावके सूत्रमेव, न० १ उ० । (' सुन ' शब्दे इदं व्याख्यास्यते)

पगरणोवप-प्रकरणोपदेश-पुं० । कारणोपदेश, आ० सू०
१ अ० । (अस्यैकार्यिकावि ' कारणोवपस ' शब्दे तृतीयभागे
४६६ पृष्ठे गतानि)

पगरिय-प्रगलित-त्रि० । गलत्कुष्ठे, पि० ।

पगलंत-प्रगलंत-त्रि० । निःस्पन्दमाने, न० । विपा० । प्रअ० ।
" पगलंतलोपणं सु जलदिष्टो । " महा० २ अ० ।

पगलिय-प्रगलित-त्रि० । कृरिते, ज्ञा० १ भु० १ अ० । नि०
नृ० । प्रअ० ।

पगाढ-प्रगाढ-त्रि० । प्रकर्षवति, भ० ४ ज्ञा० ६ उ० । प्रअ० ।
प्रकर्षेण व्यवस्थिते, सूत्र० १ भु० १२ अ० । प्रकर्षवृत्तौ, ज० ६
ज्ञा० ३१ उ० । ज्ञा० व्या० । " पगाढा चंडा दुहा निव्वा दुरहि-
यात्वा " इति एकार्थाः । विपा० १ भु० १ अ० । प्रगाढा प्रकर्षेण
ममप्रदेशव्यापनयाऽतीव समवगाढा (वेदना) । जी० ३ प्रति०
१ अधि० २ उ० ।

पगाम-प्रकाम-न० । अत्यर्थे, ज्ञा० १ भु० ७ अ० । सूत्र० । उत्क-
टे, आच० ४ अ० । अत्यन्ते, " रस्ता पगामं न नित्यविवक्षा । "
उत्त० ३२ अ० ।

पगामभोग्य-प्रकामभोजन-न० । द्वाविंशदादिकवलेच्यः परेषु
परतो भुञ्जानस्य भोजनं, पि० ।

पगामभोजना-प्रकामशय्या-स्त्री० । ' शीङ् ' स्वप्ने । अस्य क्यप्र-
त्ययान्तस्य " कृत्यल्युटो बहुलम् " ॥ ३ । ३ । ११३ ॥ इति
वचनात् शयनं शय्या प्रकाम चानुर्याम शयनं शरतेऽस्यामि-
ति वा शय्या संस्तारकाऽऽदिलक्षणा, प्रकामा उत्कटा शय्या
प्रकामशय्या । संस्तारोत्तरपट्टकादितिरिक्तार्था प्रावरणमधिकृत्य
कल्पव्यापितिरिक्तार्था वा शय्यायाम्, आच० ४ अ० । ध० । (प्र-
कामशय्याऽतिचारप्रतिक्रमणं ' परिक्रमण ' शब्दे)

पगार-प्रकार-पुं० । जेदं, आ० नृ० १ अ० । विशेषः । स्वा० ।
" भेदं स्ति वा पगारो स्ति वा एगट्टा । " आ० नृ० १ अ० । आ-
द्यर्थे, सूत्र० १ भु० १३ अ० । विधाने, आच० ४ अ० ।

पगास-प्रकाश-पुं० । प्रभायाम्, औ० । ज्ञा० । अनु० । आधि-
भावे, विशेषः । दिनरात्रिविभागनिबन्धने तरणिप्रभाकेऽर्थे, वि-
शे० । नेत्रचक्राऽऽदिविकारो, अनु० । प्रतिभायाम्, प्रज्ञा०
२ पदं । प्रकटे, नि० नृ० १ उ० । प्रसिद्धौ, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

चक्रचक्रायमानत्वे, विशेषः । दीप्तौ, रा० । औ० । " अयस्वीकुसुम-
पगसा, । " कंधे, " न य उक्कोसपगसमाहणे । " सूत्र० १ भु०
२ अ० २ उ० ।

पगासग-प्रकाशक-त्रि० । प्रकाशयतीति प्रकाशकम् । ज्ञाने,
आ० म० १ अ० १ खण्ड । अवकां चक्रे, पो० १६ विव० । च-प्रा-
काऽऽदिके प्रकाशकद्वयस्तुति, विशेषः । आच० ।

पगामण-प्रकाशन-न० । प्रकटने, प्र० ६ द्वार । सूत्र० ।
आ० नृ० ।

पगामदीव-प्रकाशदीप-पुं० । प्रकाशाय दीपः प्रकाशदीपः ।
आदित्यचन्द्रमग्यादी, आच० १ भु० ६ अ० ३ उ० ।

पगामिय-प्रकाशित-त्रि० । प्रकटिते, सथा० । सम्यगाविर्भूते,
सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

पगिज्जिय-प्रगृह्य-अव्य० । लक्षित्येत्यर्थे, आच० १ भु० ५ अ०
६ उ० । विधायेत्यर्थे, ज० ३ श० १ उ० । औ० । धृत्वेत्यर्थे,
ज० ९ श० ३१ उ० ।

पगिट्ट-प्रकृष्ट-त्रि० । प्रधाने, पं० सं० १ द्वार ।

पगिट्टभावजिय-प्रकृष्टनावर्जित-त्रि० । शुभजावर्जिते, पं०
सू० ए सूत्र ।

पगीय-पगीयत्-त्रि० । गानुमारब्धवति, रा० ।

पगुण-प्रगुण-त्रि० । अकृष्टिते, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । आ-
चा० । अव्यतिचारिणि, सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । ध० ।
आ० म० ।

पगे-प्रगे-अव्य० । वाच० । प्रगीयतेऽत्र प्र-गै-कः । प्रतिप्रातःका-
ले, आच० १ भु० ४ अ० ४ उ० ।

पगह-प्रग्रह-पुं० । प्रगृह्यते उपादीयते आदेयवचनव्याधः स प्र-
ग्रहः । प्राध्याक्ये नायके, स च लौकिको लोकांतरभूति । तत्र
लौकिको राजयुवराजमहत्तरामात्यकुमारकः । लोकान्तरश्चा-
ऽऽचार्योपाध्यायप्रवक्तृकल्पविरगणाद्यच्छेदकरूप इति । स्वा० १
उ० । (' गण ' शब्दे सतुर्थभागे १६६६ पृष्ठे व्याख्यातः) प्र-
कर्षेण गृह्णातीति प्रग्रहः । उपर्धा, ओघ० । रश्मा, ज्ञा० १ भु०
२ अ० । उपा० ।

पगहिय-प्रगृहीत-त्रि० । प्रकर्षेणाज्युपगते, अणु० ३ वर्ग १
अ० । आदरप्रतिपक्षत्वात् । स्वा० ४ ज्ञा० ३ उ० । प्रकर्षेण गृही-
ते, बहुमानप्रकर्षाद् गृहीते, ज्ञा० १ भु० २ अ० । भोजनार्थमु-
त्पादिते, स्वा० ६ डा० । सूत्र० ।

पगहियतरय-प्रगृहीततरक-न० । प्रकर्षेण गृहीतं प्रगृहीततरं,
तदेव प्रगृहीततरकम् । प्रकर्षेणातिशयित्वेन गृहीते, आच० १
भु० २ अ० २ उ० । प्रगृहीततरं शय्यां यवं काचिद्विषयसमा-
ऽऽदिका वसति सम्पन्ना तामेवम् । आच० १ भु० २ अ० २ उ० ।

पगहियताद्वियं-प्रगृहीतताद्विवृत्त-त्रि० । प्रगृहीतं ताद्विवृत्तं
यं प्रति तस्मिन्, ज० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

पगहिया-प्रगृहीता-स्त्री० । भोजनवेत्तायां दातुमज्युत्थितेन करु-
ऽऽदिना प्रगृहीतं यज्ञोजनजात, भोक्ता वा स्वहस्ताऽऽदिना तद् गृ-
ह्णाति इति पष्ठ्यां विगर्हणायाम्, आच० ४ अ० । आच० । (' पि-
केसना ' शब्दे सूत्रम्) भोजनसमये भोक्तृमुपविष्टाय परिवेष्टितुं

परिचेषकेण स्थलयादेरुद्वयस्य वदुदुकाऽऽदिना उत्क्रिप्तं परेण च न गृहीतं प्रवृत्तजाय द्वापितम् । यद्वा-भोक्त्रा स्वयं भोक्तुं स्वक-
रेण यद् गृहीतमशनाऽऽदि तद् गृह्णतो भिक्षायाम् ॥ ३ ॥ अथि०
परिगम्य-प्रायम्-अथ० । " प्रायसः प्राउ-प्राउव-प्राउव-प-
मिस्वाः " ॥ ८ । ४ । ४ । ४ ॥ इति प्रायसः परिगम्याऽऽदेशः ।
" परिगम्यअह मणोरहह, हुकुरु दहउ करेड । " प्रा० ४ पाद ।
पर्यभण-पर्यपण-न० । पुनः पुनर्यभण, " एक दिण आघंभण,
दिण दिण पयभण । " नि० चू० ३ उ० ।

जे निक्खं णिगंथे देते आणउत्तियस्म मारत्तियस्म वा
आघंभेज्ज वा, पर्यभेज्ज वा, आघंभावंते वा पर्यभावंते वा
साइज्ज ॥

गन्धद्वयेण ईयन्तुनः पुनर्यो पर्ययेत् । नि० चू० १७ उ० । आन्ना०
पचंर-पचंर-त्रि० । प्रकोपनशीले, व्य० ८ उ० ।

पचंर-देशी-चाटी, सु-दरे, दे० ना० ६ वर्ग २१ गाथा ।

पचंर-पचंर-त्रि० । कम्पिते, कल्प० । " पचंरिअवरकरुग-
तडिअकंऊरमउरुकरुत्त सि । " तत्र प्रचंरितानि भगवद्दर्शनेन
अधिकमभ्रमवरात् कम्पितानि (वरकरुग सि) घर्षाण कट
कानि कट्टणानि घटिताश्च बाहुरक्काः (बाहुरखा इति लोके)
केयूराणि चाङ्गदानि (वाजूसन्ध इति लोके) (मउड सि) मुकुट,
कुण्डल च प्रसिद्धं, पतानि प्रचलितानि यस्य स तथा । कल्प०
१ अधि० १ कण ।

पचंर-पचंर-त्रि० । प्रकर्षेण चालयति, भ० १७
शा० १ उ० ।

पचंर-पचंर-त्रि० । प्रेरिते, "अबले होइ गव पचोइए ।"
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

पचंर-प्रत्यय-पु० । " त्योऽन्त्ये " ॥ ८ । २ । १३ ॥ इति त्यस्य
चवः । प्रा० २ पाद । सर्वजनप्रतीतो, प्रश्न० ४ सख० द्वार ।

पचंर-प्रत्ययिक-पु० । प्रत्ययादिभिर्द्वयानिन्द्रियलक्षणानिभि-
त्ताज्ञातः प्रात्ययिकः । व्यवसायभेदे, स्या० ३ टा० ३ उ० ।

पचंर-प्रत्ययिक-पु० । देवीभेदे, वाच० । अन्यत्र लग-
नीयस्य दोषस्याऽऽत्मनि लगने, " पचंरिअगमुदाहो । " अ-
थासां साधुर्भातः सन् निहते अपलपति, न कथयतीत्यर्थः ।
५० १ उ० । नि० चू० ।

पचंर-प्रत्ययिक-त्रि० । सीमासन्धिवर्तिनि, व्य० १ उ० । " पचं-
ता मिलकणु योदिया । " प्रत्यन्तदेशवासनो म्लेच्छाः । पु०
१ उ० । सीमाप्राप्तस्थ नगर प्रत्यन्तनगरम् । आ० ४ अ० ।

पचंर-प्रत्ययिक-पु० । नीलके, आव० ४ अ० ।

पचंर-प्रत्ययिक-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे विमानभेदे, स०
५ सम० ।

पचंर-प्रत्ययिक-पु० । सीमागजे, " अमुगो पचंरगाय-
उपेहो अण जं तारिस्सा पुरिस्सा । " आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

पचंर-प्रत्ययिक-न० । अकृमिन्द्रियं प्रतिगतम-इन्द्रियाधीनतया
यदुत्पद्यते तत्प्रत्यक्षमिति तत्पुरुषः । ननु-अक्षिशब्दादपि प्रति-
पूयान्-प्रतिपरसमनुभ्योऽङ्गुः । (ग०) ' इत्यव्ययीभावसमा-
सान्तं दाश्च प्रत्यक्षमिति सिध्यति, तर्हि न कर्त्रीवृत्तान्तः, न
चैव स्पर्शनाऽऽदिप्रत्यक्षं नैतच्छब्दवाच्यं स्यादिति वाच्यं, त-
१६

त्यवृत्तिनिमित्तस्य स्पष्टत्वस्य तत्रापि भावेन तच्छब्दवाच्यताप-
पत्तेः । व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रतया ह्यत्राक्षिशब्दः शब्दघटे, क-
थमन्यथाऽक्षिशब्दोपादानेऽप्यनिन्द्रियप्रत्यक्षस्य तच्छब्दवा-
च्यता चतुस्त्रया स्यात् ? । अथ कथमयं प्रत्यक्षः प्रेक्षाकणः,
प्रत्यक्षा पदपञ्चाक्षीत स्त्रीपुंसभावः ? । अस्याव्ययीभावस्य सदा
नपुंसकत्वात् । नैव, प्रत्यक्षमस्यास्तीति अशङ्कादित्येनाद-
न्तत्वात्तदुभावान्मतेः । अत्रोच्यते एवमपि प्रत्यक्षा बाधः, प्र-
त्यक्षा वृत्तिरित्यत्र पौम्न स्त्रेण च न प्राप्नोति, न ह्यत्र मन्व-
र्योयाथो घटेन, प्रत्यक्षस्वरूपस्यैव वेदनस्य बाधवृत्तिशब्दः-
भ्यामभिधानात् । स्तोत्र० २ परि० विश० । सूत्र० । साक्षाज्ज्ञा-
ने, आन्ना० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० । 'अशूङ्' व्याप्तिः, अशुने, ज्ञा-
नाऽऽत्मना सर्वार्थान् व्याप्नोतीत्यक्षः । अथवा-अशु जोजने ।
अश्नानि सर्वान् यथायोगं लुङ्क्ते पालयति चेति अक्षी जीवः ।
उत्तयत्वाप्येणाऽऽदिकः स्वप्रत्ययः । तमक्ष जीव प्रति साक्षाद्
वर्तते यत्तत्प्रत्यक्षम् । " अत्याद्यः कान्ताऽऽद्यर्थे द्वितीयया
(वा०) " इति समासः । अनु० । इन्द्रियमनोरूपेण आत्मनः
साक्षात्पञ्चाक्षीतं ज्ञानं जेदे, तं अश्नान् अशुने व्याप्नोति अर्था-
न्त्यक्ष आत्मा, न प्रति यद्वर्तते ज्ञानं तत्प्रत्यक्षानध्ययनेऽन्वि-
मनःपर्यायकेतलानि अक्षाणि चेन्द्रियाणि प्रति यत्तत्प्रत्यक्षम्,
व्यवहारमन्तश्च चक्षुर्मात्रप्रजवर्ति । लक्षणमिदमस्य- "अपरो-
क्षतया धर्मस्य, आत्मेक ज्ञानमादृशम् । प्रत्यक्षामतरद् ज्ञेयं, परो-
क्षं ग्रहणे तथा ॥ १ ॥ " स्या० ४ शा० ३ उ० । ज० । जीवस्या-
र्थसाक्षात्कारित्वेन वर्तमाने ज्ञाने, अनु० ।

(१) तत्र प्रत्यक्षस्य लक्षणमाह-

जीवो अकरो अन्य-व्यावर्तनोयणगुणमिओ जेण ।

तं पइ वट्टइ नानं, जं पचंरखं तयं निविहं ॥ ८५ ॥

अकृतायऽर्जाय उच्यते । केन हेतुना ? । इत्याह- (अथवा-
वणेत्यादि) अर्थव्यापनजोजनगुणात्त्वमो धेन, तेनाक्षी जीवः ।
इदमुक्तं भवति-अशूङ् व्याप्तिः । अशुने ज्ञानाऽऽत्मना सर्वार्था-
न् व्याप्नोतीत्येणाऽऽदिकनिपातनादक्षी जीवः । अथवा-अशु
जोजने । अश्नानि समस्तवित्तवना-तत्त्वार्थानो देवलोकममु-
द्यादीनर्थान् पालयति भुङ्क्ते धीति निपातनादक्षी जीवः, अ-
श्नानर्भोजनार्थवृत्तेश्च पालनाव्यवहारार्थत्वादिति भावः ।
इत्येवमर्थव्यापनभाजनगुणयुक्तत्वेन जीवस्याकृत्वं सिद्धं जेव-
ति । तमक्ष जीव प्रति साक्षाद्गामिन्द्रियनिरूपेण वर्तते यद्
ज्ञानं तत्प्रत्यक्षम् । तच्चावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानेदातिविधि-
त्रिप्रकारम्, तस्यैव साक्षादर्थपरिच्छेदकत्वेन जीवं प्रति साक्षा-
द्वर्तमानत्वादिति गाथाः ॥ ८६ ॥ विशे० । पु० । आ० चू० ।
दर्श० । सूत्र० । आ० म० । (अर्वाधिज्ञानस्वरूपम् ' ओ-
दिहाण ' शब्दे तृतीयजागे १५६ पृष्ठे गतम्) (मन-
पर्यायज्ञानस्वरूपं ' मणपल्लवणाण ' शब्दे वक्ष्यते) (केवल-
ज्ञानविस्तरः ' केवलणाण ' शब्दे तृतीयजागे ६४२ पृष्ठे गतः)

प्रत्यक्षं लक्षणं त-

स्पष्टं प्रत्यक्षम् ॥ २ ॥

प्रत्यक्षज्ञानाऽऽवरणवीर्यान्तराययोः क्षयापशमात् क्रियाहा स्प-
ष्टतांशोऽपि वेश्याऽऽस्पदीभूत यत् तत् प्रत्यक्षं प्रत्येयम् ॥ २ ॥

स्पष्टत्वमेव स्पष्टयति-

अनुमानाऽऽद्याधिक्येन विशेषपकाशने स्पष्टत्वम् ॥ ३ ॥

अनुमानाऽऽदिश्यो वक्ष्यमाणपरोक्षप्रकारेण्योऽतिरेकेण यद्वि-
शेषाणां नियतवर्णसंस्थानाऽऽद्यथाऽऽकाराणां प्रतिभासनं ज्ञा-
नस्य तत् स्पष्टमिति ॥ ३ ॥ रत्ना० २ परि० ।

(२) अत्र वैशेषिकाऽऽद्यः प्राऽऽहुः-ननु 'अक्षमिन्द्रियं भूतो ह-
र्षिकं करणं स्मृतं,' ततोऽज्ञानामिन्द्रियाणां या साक्षादुपलब्धिः
सा प्रत्यक्षा, अक्षमिन्द्रियं प्रति वर्तते प्रत्यक्षमिति व्युत्पत्तेः । तथा
च सति सकललोके प्रसिद्धं साक्षादिन्द्रियाऽऽभितं घटाऽऽदिज्ञानं
प्रत्यक्षमिति सिद्धम् । तदेतद्युक्तम्, इन्द्रियाणामुपलब्धत्वात्तद-
संभवश्चाचेतनत्वात् । तथा चात्र प्रयोगः-यदचेतनं तत्रोपलब्धं,
यथा घटोऽचेतनानि च इत्येन्द्रियाणि, न चायमसिद्धो हे-
तुर्नो मम इत्येन्द्रियाणि निवृत्त्युपकरणरूपाणि, निवृत्त्युप-
करणे च पुद्गलमये, यथा ज्ञानयोः पुद्गलमयता तथाऽपि व-
दयते । पुद्गलमयं च सर्वमचेतनं, पुद्गलानां च काठिन्याबोध-
नतया चेतस्य प्रति धर्माध्यायोगात् । धर्मानुरूपो हि सर्वत्रा-
पि धर्मा, यथा काठिन्यं प्रति पृथिवी, यदि पुनरनुरूपत्वा-
भावेऽपि धर्मधर्मिभावो भवेत्ततः काठिन्यजज्ञयोरपि स
भवेत्, न च भवति, तस्मादचेतनः पुद्गलः । उक्तं च-

"बोहसहाधममुक्तं, विसयपरिच्छेदगं च नेयकं ।

विधरीयसहावाणि य, भूयाणि जगत्प्रासजाणि ॥ १ ॥

ता धम्मधर्मिभावो, कहमेत्ति घटो तदऽऽनुवगमे य ।

आणुवत्ताजावे, काठिन्यजज्ञाणि किं न जवे ॥ २ ॥" इति ।

नापि संदिग्धानैकान्तिकता हेतोः शङ्कनीया, अचेतनस्योपल-
म्भकत्वशक्त्यायोगात् । उपलम्भकत्वं हि चेतनाया धर्मः, ततः
स कथं तदभावे ज्ञेयमिति ? आह-प्रत्यक्षवाचितेयं प्रतिज्ञा,
साक्षादिन्द्रियाणामुपलम्भकत्वेन प्रतीतेः । तथाहि-चक्षुः कर्णं
गृह्यदुपलभ्यते, शब्दं कर्णो, नासिका गन्धमिच्छादि । तदेत-
न्मोहावपुःशान्तःकरणताविलसितम् । तथा हि-आत्मा शरीरे-
न्द्रियैः सहानुवेधेन व्यवस्थितः, ततोऽयमात्माऽस्मृति
चन्द्रियाणि इति विधेकुमशकनुवन्तो बालिशजन्तवः, तत्रापि
युष्मादशां कुशास्त्रमपेक्षतः कुवासनासङ्गमः, ततः साक्षादुप-
लम्भकानिन्द्रियाणीति मन्यन्ते, परमार्थतः पुनरुपलब्ध्या तत्रा-
ऽऽमेव । कथं तदवसीयते इति चेत् । वक्ष्यते-तद्विगमेऽपि तदु-
पलब्धार्थानुस्मरणम् । तथाहि-कोऽपि पूर्वं चक्षुषा विवर्जितम-
र्थं गृहीतवान्, ततः कालान्तरं दैवविनियोगनश्चक्षुषोपगमेऽपि स
तमर्थमनुस्मरति । तत्र यदि चक्षुषः छप्ता स्यात्ततश्चक्षुषोऽभावे
तदुपलब्धार्थानुस्मरणं न भवेत् । न ह्यात्माना सोऽर्थोऽनुजृणः,
किं तु चक्षुषा, चक्षुष एव साक्षात् छप्त्वेनापगमात्, न चान्ये-
नानुजृतेऽर्थस्य स्मरणं मा प्रापदिति प्रसङ्गः । अपि च-मा
नृचक्षुषोपगमस्तथापि यदि चक्षुरेव छप्ता ततः स्मरणमात्मनो
न जवेत्, अन्येनानुजृतेऽर्थे अन्यस्य स्मरणायोगात्, भवति च
स्मरणमात्मनः, चक्षुषः स्मर्तव्येनाप्रतीतेरननुपगमाच्च, तस्मा-
दात्मैवोपलब्ध्या, नेन्द्रियमिति । तथा चात्र प्रयोगः-यो येषूपरते-
ष्वपि तदुपलब्धार्थानुस्मरति स तत्रोपलब्ध्या, यथा गवा-
क्षोपलब्धार्थानामर्थानामनुस्मर्ता देवदत्तोऽनुस्मरति च इत्येन्द्रि-
योपलब्धार्थानां इत्येन्द्रियोपगमेऽप्यात्मा, इह स्मरणमनुभव-
पूर्वकतया व्याप्तः, व्याप्यव्यापकभावध्यानयोः प्रत्यक्षेणैव प्रति-
पन्नः । तथाहि-योऽर्थोऽनुजृणः स स्मर्यते, न शेषः । तथा स्वसंवे-
दनप्रत्यक्षेण प्रतीतिर्विषये ज्ञानिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणम्, अनुजृते
विषये यदि स्मरणं भवेत्ततोऽनुजृतत्वाविशेषात् स्वरविषा-

णाऽऽदेरपि स्मरणं जवेत्त्यतिप्रसङ्गः, तस्माद् इत्येन्द्रिया-
पगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणादात्मोपलब्धेति स्थितम् ।

उक्तं च-

"कसिं चि इन्द्रियाकं, अक्खाइं तदुपलब्धिपञ्चकत्वं ।

तज्जो ताइं जमवे-यणाईं जाणंति न घटो व्व ॥ १ ॥

उपलब्ध्या तज्ज्याया, तद्विगमे तदुपलब्धसरणात्मा ।

गेदगवक्खोपरमे, वि तदुपलब्ध्याणुसरिया वा ॥ २ ॥"

अत्र वाशब्द उपमार्थः । अपरे पुनराहुः-नवयमिन्द्रियाणामुप-
लब्धत्वं प्रतिजानीमहे । किं चैतदेव ज्ञानं-यदिन्द्रियद्वारेण प्रव-
र्तते ज्ञानमात्मनि तत्प्रत्यक्षं, न चेन्द्रियव्यापारव्यवहितत्वादात्मा
साक्षादुपलब्ध इति वक्तव्यम्, इन्द्रियाणामुपलब्धिप्रतिकरण-
तया व्यवधायकत्वायोगात् । न खलु देवदत्तो हस्तेन भुञ्जानो ह-
स्तव्यापारव्यवहितत्वात्साक्षात् भोक्तेति व्यपदेशक्यम् । तदेत-
दसमीचीनम्, सम्यग्ज्ञानतत्त्वापरिज्ञानात् । इह हि यदात्मा च-
क्षुरादिकमपेक्ष्य बाह्यमर्थमनुवृण्यते तदाऽऽवश्यं चक्षुरादेः सा-
दृश्याद्यपेक्ष्यते । तथाहि-यदा सद्गुणं चक्षुस्तदा बाह्यमर्थं
स्पष्टं यथावस्थितं चोपलभते, यदा तु निर्माशुभ्रमणनीयानपि-
ताऽऽदिनक्तोभदेशद्वीयस्त्वाऽऽद्यापादितविषयम्, तदा विपरीतं
संशयितं वा, ततोऽवश्यमात्मा अर्थोपलब्धौ परार्थीनः, तथा च
सति यथा राजा निजदौवारिकेनोपदेशितं परराष्ट्राजकीय पु-
रुषं पश्यन्नपि समीचीनमसमीचीनं वा राजा निजदौवा-
रिकवचनत एव प्रत्येति, न साक्षात्तद्व्याप्ताऽपि चक्षुरादिनां-
पदेशितं बाह्यमर्थं चक्षुरादिप्रत्ययत एव समीचीनमसमीचीनं वा
वेत्ति, न साक्षात् । तथाहि-चक्षुरादिनोपदेशितेऽपि च ह्येऽर्थे य-
दि संशयमधिकृतो भवति, तर्हि चक्षुरादिसादृश्यामेव प्रतीत्य
निश्चयं विदधाति, यथा न मे चक्षुस्तिमिरापद्युतं न यानाशुभ्रम-
णाऽऽद्यापादितविषयं वा, ततोऽयमर्थः समीचीन इति । त-
तो यथा राजा नाऽयं मम राजा दौवारिकोऽस्त्यालापी कदा-
चनाप्यस्य व्यभिचारानुपलब्ध्यादिनि निर्दौवारिकस्य सादृश-
यमवगम्य परराष्ट्राजकीयपुरुषसमीचीनं व्यवधारणं परमा-
र्थतः परोक्षं, तद्व्याप्ताऽपि चक्षुरादिसादृश्यावधारणतो
वस्तुयाथात्म्यावधारणं वस्तुतः परोक्षम् । नन्विन्द्रि-
यसादृश्यावधारणतो वस्तुयाथात्म्यावधारणमनभ्या-
मदृश्यापन्नस्योपलभ्यते, नायामदृश्यामुपगतस्य, अस्यासद-
शमापन्नो ह्यस्यासप्रकर्षसामर्थ्यादिन्द्रियसादृश्यामनपेक्ष्यैव
साक्षादनुवृण्यते, ततस्तस्येन्द्रियाऽऽभितं ज्ञानं कथं प्रत्यक्षं न
भवति ? तदप्युक्तम् । अस्यासदृश्यापन्नस्यापि साक्षादनव-
बोधस्यापीन्द्रियद्वारेणावधारणप्रवृत्त्यवश्यमिन्द्रियसादृश्यापि-
कृणात् फलमज्यासप्रकर्षवशात्तिन्द्रियसादृश्यायं कटिस्थे-
वावधारयति, पूर्वावधृत्तं न कटिस्थेव निश्चिनोति । ततः काल-
सौकुम्यात्तत्रोपलभ्यते, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, यतोऽवश्यमवा-
यज्ञानमवग्रहेहापृषम्, ईहा च विचारणाऽऽत्मिका, विचारश्चेन्द्रि-
यसादृश्यासदृश्यावस्तुधर्माभितः, अन्यथैकतरविचारानां वि-
व्यवज्ञानस्य सम्यग्ज्ञानत्वायोगात्, न कश्चिद्विषयवस्तुनि वा
सम्यग्विचारितो वा यज्ज्ञानं समीचीनं भवति, ततोऽस्यासद-
शाऽऽपन्नोऽपीन्द्रियसादृश्यावधारणमवश्येयम् । यदपि चोक्तम्-
"न खलु देवदत्तो हस्तेन भुञ्जानो हस्तव्यापारव्यवहितत्वात्
न साक्षात् भोक्तेति व्यपदेशक्यमिति" । तदप्युक्तम् । दृष्टान्तदा-
ष्टान्तिकार्थवैषम्याद् । भोक्ता हि भक्तिक्रियानुभवज्ञानो भवत्येते,
भुजिक्रियाऽनुभवश्च देवदत्तस्य न हस्तेन विधीयते, किं तु सा-

ज्ञात, इत्येव हि कवचप्रकरण एव व्याप्रियते, न परिच्छेदक्रिया-
याम्, इति विमिश्राऽऽहारक्रियानुज्ञेऽपि येन व्यवधानं भवेत्,
ततो देवकः साक्षात्क्रोति व्यवहियते। इह तु वस्तुनामुप-
सिद्धकर्मोत्था चक्रादीन्द्रियसादृश्यावगमानुसारेणोपजाय-
ते। ततो व्यवधानाच्च साक्षादुपलम्भक आत्मेति। नन्विह स
वैमर्शसूत्रप्रकरणं, सूत्रे ज्ञानान्तरमेवैन्द्रियाऽऽभिते ज्ञानं प्रत्य-
क्षमुपदेह्यते। न०। आ० म०। स्था०। विशेष०।

(३) तथाहि-इन्द्रियनोऽन्द्रियप्रत्यक्षम्-

से किं तं पञ्चकखं? पञ्चकखं द्विविहं पञ्चकं। तं जहा-
इन्द्रियपञ्चकखं, नोऽन्द्रियपञ्चकखं च। से किं तं इन्द्रि-
यपञ्चकखं? इन्द्रियपञ्चकखं पञ्चविहं पापुत्। तं जहा-
सोऽन्द्रियपञ्चकखं, चर्चितदयपञ्चकखं, पाणिन्द्रियपञ्च-
कखं, जिज्ञिन्द्रियपञ्चकखं, फासिन्द्रियपञ्चकखं। से तं इ-
न्द्रियपञ्चकखं। से किं तं नोऽन्द्रियपञ्चकखं? नो-
इन्द्रियपञ्चकखं तिविहं पञ्चकं। तं जहा-ओहिनाण-
पञ्चकखं, मणपञ्चवनाणपञ्चकखं, केवलनाणपञ्चकखं।

प्रत्यक्षं त्रिविधं प्रकृतम्। तद्यथा-इन्द्रियप्रत्यक्षं, नोऽन्द्रियप्र-
त्यक्षं च। (न०) इह च द्विविधमपि रूपवभावरूपमिन्द्रियं शु-
द्धाने, एकतरस्याप्यजावे इन्द्रियप्रत्यक्षत्वानुपपत्तेः। तत्रेन्द्रिय-
स्य प्रत्यक्षमिन्द्रियप्रत्यक्षं, नोऽन्द्रियप्रत्यक्षं यत् इन्द्रियप्रत्य-
क्षं न भवति। नोऽहंः सर्वानवेधवाची। तेन मनसोऽपि कथ-
ञ्चिद्इन्द्रियत्वाच्चपुष्पाग्रासदाभिते ज्ञानं प्रत्यक्षं न भवतीति सि-
द्धम्। (से किं तमिथादि) अथ किं तान्द्रियप्रत्यक्षम्? इ-
न्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं प्रकृतम्। तद्यथा-ओत्रेन्द्रियप्रत्यक्षमिथा-
दि। तत्र ओत्रेन्द्रियस्य प्रत्यक्षं ओत्रेन्द्रियप्रत्यक्षं, ओत्रेन्द्रिय-
निमित्तोक्त्य यदुपलब्धं ज्ञानं तत् ओत्रेन्द्रियप्रत्यक्षमिति भावः।
एव शेषेष्वपि भावनीयम्। एतच्च व्यवहारत उच्यते, न परमा-
र्थत इत्यनन्तरमेव प्रागुक्तम्। आह-स्पर्शनरसनप्राणवक्तु-ओ-
त्रेन्द्रियाणीति क्रमः। अथमेव च समीचीनः, पूर्वपूर्वज्ञान एवो-
त्तरोत्तरलाजसंभवात्। ततः किमेधेमुत्क्रमाप्यासः कृतः। उच्य-
ते-“आस्त पूर्वानुपूर्वी, आस्त पश्चानुपूर्वी” इति न्यायप्रदर्शना-
र्थः। अपि च-शेषेन्द्रियाण्यप्युक्त्या ओत्रेन्द्रियं पटु। ततः ओत्रेन्द्रिय-
स्य प्रत्यक्षं तच्छेषेन्द्रियप्रत्यक्षापेक्षया रूपम्। संवेदनरूपं सं-
वेदनोपवर्णयमानं विनेयः सुखेनाऽवबुध्यते, ततः सुखप्रतिपत्त-
ये ओत्रेन्द्रियाऽऽदिकम् उक्तः। (से किं तं नोऽन्द्रियपञ्चकखं इत्यादि)
अथ किं तत् नोऽन्द्रियप्रत्यक्षम्? नोऽन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं प्रकृत-
म्। तद्यथा-अवधिज्ञानप्रत्यक्षमिथादि। न०। सत्यमेतद् वैशेषि-
काऽऽदिनमतम्, किं तु इह लोकव्यवहारमपेक्ष्योक्तं, न परमा-
र्थत। तथाहि-यदिन्द्रियाभितमपरव्यवधानरहितं ज्ञानमुच्यते,
तल्लोके प्रत्यक्षमिति व्यवस्थितम्, अपरधूमाऽऽदिलिङ्गनिरपेक्षत-
या साक्षादिन्द्रियमधिकृत्य प्रवर्तनात्। यत्पुनरिन्द्रियव्यापारे-
ऽप्यपरं धूमाऽऽदिकमपेक्ष्याऽन्यादिविषयं ज्ञानमुच्यते, तल्लोके प-
रोक्षम्। तत्र साक्षादिन्द्रियव्यापारासम्भवात्। यत्पुनरात्मन इ-
न्द्रियमप्यनपेक्ष्य साक्षादुपजायते, तत्परमार्थतः प्रत्यक्षं, तथाव-
धादिकं त्रिकारं, ततः संव्यवहारमधिकृत्येन्द्रियाऽऽभिते ज्ञानं
प्रत्यक्षमुक्तं, न परमार्थतः। अथ कथमेतद्वसीयते-संव्यवहार-
मधिकृत्येन्द्रियाऽऽभिते ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं, न परमार्थतः? उच्यते-त-
त्रैवोपरसुवार्थपर्यालोचनात्। तथाहि-प्रत्यक्षभेदाभिधानानन्तरं

तत्र सूत्रम्-“परोक्षं द्विविहं पञ्चकं। तं जहा-अभिनिर्वाहयता-
णं सुयनाणं” इत्यादि। तत्राऽऽभिनिर्वाधिकमवग्रहाऽऽदिकम्,
अवग्रहाऽऽदयश्च ओत्रेन्द्रियाऽऽद्याभितास्तत्र विणिताः, तद्यथा ओ-
त्राऽऽदीन्द्रियाऽऽभिते ज्ञाने परमार्थतः प्रत्यक्षं, तत्कथम्? अवग्र-
हाऽऽदयः परोक्षत्वेनाप्यभिहिताः, तस्मादुत्तरमेन्द्रियाऽऽभित-
ज्ञानस्य परोक्षत्वेनाभिधानाद्वसीयते प्रागिन्द्रियाऽऽभिते ज्ञान
संव्यवहारतः प्रत्यक्षमुक्तं, न परमार्थतः। आह च भाष्यकृत-
“प्रागतेण परोक्षं, लिङ्गियमोहादयं च पञ्चकखं। इन्द्रियमणो-
भवं जं, तं संव्यवहारपञ्चकखं ॥९५॥” इति। आ० म०। १। अ०।
अहम्। विशेष०। अनु०। १०। आ०। १००। नि०। १००। “द्विविहं
पञ्चकखनाणे पञ्चकं। तं जहा-केवलनाणे खेव, नोकेवलनाण
खेव।” स्था०। १। उ०।

(४) बौद्धाऽऽदिभिः सह प्रत्यक्षविषयकः शास्त्रार्थः-यदापि सन्निति
तमर्थमवतरत्यध्यक्षं, नामाऽऽदिकं च विशेषणमसन्निति निर्मातं,
न तद्योजनमवतरतीतु क्रमाति, तत्वेऽपि यदि सन्निति तमध्यक्षम-
वतरेत् पक्षमूलपरिष्वक्तमज्ज्ञाऽऽदिकं सन्निति किं नावतरेत्,
अथ यत् प्रतिज्ञासयोग्यं वस्तु तदेवावतरेत्। न च सज्ज्ञाऽऽदिकं
व्यवहितमपि योग्यमित्येव कुतः? स्तज्ज्ञाऽऽदेः प्रतिभासनात्
तद्योग्यता व्यवस्थाप्यते, नहि तत्प्रतिभासने कुतो व्यवस्थाप्यम्
स्वयं वेदनादिति चेन्न तत्प्रतिभासः संवेद्यते। तत्तत्र योग्यमि-
तरव्ययोग्यवस्था या तत्सन्नित्वात्सन्नित्वेन कोपयोगिनी। एव
यद्यसन्नित्वस्यापि नामाऽऽदिविशेषणं तस्यापि मनौ प्रतिज्ञासः
को विरोधः? अध्यक्षत्वेन विरोधे वा विरानीतमविवक्ष्यार्थशो-
रसन्नित्वस्य बुद्धसंवेदनप्रतिज्ञासनादध्यक्षताविरोधस्तस्या-
पि भवेत्। अथ विशदत्वात् तज्ज्ञानस्य नाध्यक्षताविरोधः,
तादृशेषणविशिष्टार्थवभासिन्यध्यक्षज्ञाने समानम्। एते-
नोपाधीनामुपाधिमतः पूर्वकालत्वे उपार्थमवग्रहाणा ज्ञा-
नेनामासन्नित्वेनाग्रहणात् न तद्विशेषणविशिष्टार्थग्राहित्यध्य-
क्षमिति विशदः संज्ञयतीति प्रत्युक्तम्। बुद्धज्ञानेऽप्यानेतव्या येन
विशद्याभावतोऽनध्यक्षताऽऽपत्तेः। न चासन्नित्वस्यापि वि-
शेषणस्याध्यक्षे प्रतिभासे कस्याप्यसन्नित्वस्य प्रशक्तिः,
यतो यस्यैवासासन्नित्वस्यापि प्रतिभासः संवेद्यते तदेव तत्र
प्रतिज्ञानीत्यभ्युपगन्तव्यम्। अन्यथा अनन्तरातीतार्थक्षणमा-
ध्यक्षप्रतिभासे विस्तरातीतस्याप्यतीतया प्रतिज्ञा शार्कारव्य-
नाद्यता तज्ज्ञानपरस्परप्रतिभासस्य वा। तदसङ्गतम्। न ह्यक-
स्य व्यवाहितस्य प्रति तादृगध्यक्षं ज्ञेयं, यच्च वाचो व्या-
पितयाऽप्युपाध्यात्मन्या च नार्थदेशे सन्नित्विरीति तदर्थनेन
सा प्रतिभासीति तस्मिन्मेव साधितम्। यच्च व्यवहितायास्तु
वाक्यप्रतिज्ञासं निखिलातीतार्थपरस्परप्रतिभासिनामिति। तद-
सङ्गतम्। न ह्यकस्य व्यवहितस्य प्रतिज्ञासे अतीतक्षणवत् स-
कस्य व्यवहितस्य चिरातीतक्षणस्येव प्रतिभासः सम्भवी-
त्युक्तत्वात्। यच्च अनन्तरप्रत्यया च बाधरूपत्वे च वागक-
पताऽपि वाचकस्मृतिसन्नित्वोदया भविष्यतीति। तत्तुक्रमेव।
यच्च हेतुविषयज्ज्ञेयदेकस्मृतिप्रभवसंवेदनस्मरणयोर्ज्ञेयप्रसक्ति-
रिति। तदसङ्गतमेव। चकृकपालोके मनस्कारप्रभवस्य यथा
रूपज्ञानस्य हेतुभेदेऽप्येकसामग्रीप्रजवत्त्वाद्भेदस्तथा विशिष्ट-
शब्दस्मरणमनस्कारसंविद्यसामग्रीप्रभवस्य रूपमित्युल्लेखवतो
विशदस्यैकतया प्रतीयमानस्य किमिति ज्ञेयो ज्ञेयः?। यथा हि
चक्रुषो रूपग्रहणं प्रति नियमो बोधाच्चिद्रूपता आलोकाद्विश-
दतोपायनेकधर्माऽऽकान्तस्य रूपज्ञानस्यैकरूपतया प्रतिमाना-

भ्युपगमेनानन्तरातीतकृपप्रदण्डानजननप्रवृत्त वा सक्तला-
नीतक्षणप्रदण्डानजनन वा प्रवर्तते, अतीतत्वाविशेषात् । अथ
यदेव तद्वृत्ताने प्रतिभाति, जनन एव तस्य व्यापारः परिक-
ल्प्यते, तद्विपर्याय समानम् । न च विरोधोऽऽद्यस्तथाऽस्मिन्नि-
हिता पूर्वकान्ततो येन तान् प्रति प्रत्यक्षवृत्तानराप्रस्थने ज-
येत् । निरवयवकृपकृतस्य निपिष्टत्वात् कथाऽन्वदनुगतस्य च
प्रसाधितत्वात् । यदापि मुख्याऽऽद्वयतिरिक्तस्याङ्गप्रभवसंवेदन-
व्यापारविभासकस्य प्रतिपादित, तदापि सिद्धसाधनमेव । यच्च
सत्त्वाऽऽद्वयवृत्तिकत्वाऽपि नाथस्याङ्गवृत्तकृपकृतस्य नाथ इत्यत्र यथावि-
क्षेपेण विकलमात्र प्रियोपेत तदा सिद्धसाधयता । अथ
प्रकृतो विकल्पस्तथाऽसिद्ध, तमन्तरणापरस्यार्थसाक्षात्कारिणा-
ऽविकलमात्रात् । यदापि यदि नाम पुनर्वर्तिनमर्थं विक-
ल्पमतिरुच्यतेत्यति । तथा किय सार्थरूपा अपरिच्छेदाज्ञ
तत्र प्रवृत्तिमारब्धयित कुमेति । तदप्युक्तम् । अर्थकियाम-
सार्थरूपस्य तस्या एव परिच्छेदकत्वेन प्रवर्तकत्वादस्यथाप्रवृ-
त्तेरभावप्रसङ्गात् । तामन्तरण कस्यावत् प्रत्ययस्य तद्वप-
योगादापि प्रतिपादनात् । अत एव याद नयनप्रसरमनुस-
रन्ती प्रथमा मतिर्न तत्त्वं प्रत्येति, पश्चादपि नैव प्रत्येक्ष्य-
ति, स्मरणमहायस्याऽपि लोचनस्य निपप्रत्ययकत्वेन प्रात-
पर्यजनकत्वादित्यादि सर्वे प्रतिप्रक्रम, स्थिरस्थूरावभास्यक्ष-
प्रत्ययसंवेदनाध्यक्षतः प्रसिद्धेः । तदाऽपि तद्वस्यात्प्रतिपत्तिवि-
पत्त्ये सवेदनस्य स्वसंवेदनाध्यक्षावपयताऽपि न भवेत् । अथा-
धितप्रतिपत्तिविपयत्वाऽऽदिकं च सर्वमन्यत्रापि समानम् । अथ
स्वसंवेदन वेदनाभावेन दृष्टमिति तत्तद्विषयं, संवेदन तु वि-
याज्ञतद्विषयम् । ननु कृतिर्वातिरंशकपरमागयाकारसंवेदनाभा-
वे तत्र दृष्टमुत तद्विपर्ययसंवेदनाभावे । यथाद्य, पक्षः-स त
युक्तः सर्वदा तदज्ञाव एव भवत्य दृष्टः । अथ द्वितीयस्तदा विपर्यय-
सिद्धिः यथा स्थिरस्थूराऽऽकारसंवेदनाभावे अभवत् स्वसंवेदन
तद्विषयं सिद्धयति । स्थिरस्थूरायांज्ञावे वेदन किं न तद्विषयं
सिद्धयति, येन लोचनविपयत्वं तद्वस्य भवेत् । यथा पूर्वदि-
ग्देशादशेनाद् तामग्रहणेऽर्पादानीतदर्शनेन स्वप्राज्ञस्य तद्वि-
कः प्रतीयते, तथा ज्ञेन तस्य तत्संप्रदाता किंमिति नाशगम्यत
इति न युक्तम्, पूर्वदर्शनाद्यप्रतीतो तद्वदृष्टताऽऽदिकं तस्य न प्रत्ये-
तु शफर्यमत्यर्थाजिधानम् । यदि प्राप्याप्रतीतावापि दृश्यदर्श-
नेन स्वप्राज्ञस्य तदेकत्वं प्रतीयते, अन्यथा तस्याविसत्वाद्यकत्वा-
योगात् प्रमागय न स्यात्, किमित्यर्थाक्रियादर्शने तत्समर्थरूपा
प्रतिपत्तियेन प्रकृतिविकल्पात्प्रवृत्तिर्न भवेत् । यदापि स्वयमाग-
स्यार्थस्य सत्ताऽऽस्तद्वृत्तिसम्पत्पनन्तरमाविर्भावोऽध्यक्षस्य स-
त्यनेत्यादीतरेतराश्रयत्व प्रेरित, ननु स्वसंवेदनेऽपि समानम् । तथा
हि-संवेदस्य सत्यत्वं तत्त्वसंवेदनस्य सत्ययोद्भा, तस्याश्च
तत्त्वम्येति कथं तरेतराश्रयत्वम्, यथा च त्रिङ्गुनिश्चयादिशब्द-
तनारनुमातरार्थशब्दावभासा पृथगवर्त्तयते, न तथा प्रकृतविक-
ल्पात् प्रथमविकल्पात्किंमिति कदाचिदप्यननुयत इति । तत्स-
त्यमेव । निरशङ्काणैकैकपरमागव्यवभासस्यासत्त्वप्रतिपादनात् ।
यदापि न चाऽपि लङ्गतः पश्चादिन्द्रियस्य प्रवर्तनामत्यादि प्र-
त्ययिगिरयाएवस्त तत्त्वम्ययुक्तमेवा । स्थितम् । यदापि ज्ञान्या-
देरनावात्ताऽर्पादानीतप्रतिपत्तिः सविकल्पिका सन्नवतीति । त-
दापि प्रतीताकृत्वत्वाच्च पुनः प्रतिप्रमाधानमर्हति । यच्च फलथा-
म्यता पराज्ञेति नाध्यक्षप्रतिपात्तिर्निश्चयात्मिका प्रवर्तते इति ।
तदापि प्रतीत्यर्पादितमेव । यच्च दर्शनेपरिणत्यनवगतफल-

संश्लिष्टत्वमवगच्छन्ति कथं तद् भिन्नविषयेति । तत्सिद्ध-
मेव साधनम् । तद्व्यतिरेकेण दर्शनपरिणतेरधिकलिपिकाया
अभावात् । यदपि रूपदर्शनदिग्निकात्परोक्षार्थक्रियाद्योग्याऽध्य-
यसायानुमानमुद्यममादायति, तद् व्यवहितमुपजनयतीति । त-
दप्ययुक्तम् । फलजननयोग्यतायाः परोक्षत्वासिद्धेः प्रतिज्ञासमान-
रूपस्य वा निश्चिनन्त्य लिङ्गत्वायोगादनुमानात्तन्निश्चयेऽनव-
स्थाप्रतिपादनात् । अभ्यस्तस्तस्मान्नश्चये च सिद्धं निर्णयाऽऽत्मक-
मध्यक्षम् । यदप्यनित्यत्वाऽऽत्मकमध्यक्षमज्यासदृशायां प्रवृत्ति-
मुपलभ्यत् दृष्टं, तदप्यसंगतम् । शब्दांल्लक्षणस्यस्यापि साध-
नवेककृपायाधिगतिस्वभावस्य सन्निकल्पकतया व्यवस्थाप-
नात्, तन्मन्तरेणाज्यासदृशायामपि प्रवृत्तेः । यत्पुनः सर्वदाऽनुमा-
नात् प्रवृत्त्यभ्युपगमे लिङ्गप्रदण्डाज्जावताऽध्यक्षज्ञानवस्थादुपग-
मभ्यर्थाय, तद् युक्तमेव । यदपि पौर्वापर्य अप्रवृत्तमध्यक्षं कथं
तादृग्लिङ्गप्रदणे क्षममिति पूर्वपक्षस्तु स्याध्यलोकाभिमानादेवा-
ध्यक्षलिङ्गप्रदिव्यवहारिहन् च । तत्र तस्तु-स्वसंविज्ञाज्ञायाश्च
प्रत्यक्षानुमाननेद इत्युत्तराभिधानम् । तदप्यसंगतम्, प्रत्यक्षानु-
मानभेदस्यापारमार्थिकत्वे स्वसंवेदनमात्रस्याप्यपारमार्थिकत्वप्र-
शङ्केः सर्वशून्यताऽऽपत्तिरिति निर्विकल्पकत्वाऽऽदिव्यवहारो दु-
र्वापास्त एव स्यात् । न च शून्यता चार्थस्वरत्याभिधानं युक्तिः संग-
तम्, प्रमाणमन्तरेण तदप्युपगमस्याप्यष्टमान्त्यान् इत्युक्तत्वा-
त्तदेव सकलसाधकाः सन्निकल्पाकाः, प्रमाणविषयत्वान्, सन्न-
िकल्पकमध्यक्षं सिद्धमिति व्यवस्थितप्रमाणं स्वार्थानर्णीतस्वभावं
ज्ञानमिति । अत्र च स्वस्य प्रदणयोग्याऽर्थः स्वार्थ इत्यस्यापि स-
मासस्याऽऽश्रयाणाद् व्यवहारिजनापेक्षयाऽस्य यथा यत्र ज्ञान-
स्यावसंवादान्तस्य तथा तत्र प्रामाण्यमित्याज्ज्ञानं भवति । तेन
सशब्दाऽऽदेरपि धर्मिमात्रापेक्षया न प्रामाण्यव्याहतिः । एतेन
“प्रत्यक्षं कल्पनाऽपोढमभ्रान्तम्” इति प्रत्यक्षलक्षणं सौगतप-
रिक्लिप्तमयत्तया व्यवस्थापितम् ।
(५) तत्राऽऽहर्नैयायिकाः-मा भूत् सौगतपरिक्लिप्तं निर्विकल्प-
कमध्यक्षं प्रमाणम्, “इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्य-
मव्यभिचारि व्यवसायाऽऽत्मकं प्रत्यक्षम् ।” इत्येतल्लक्षणव्रक्षितं
तु प्रत्यक्षं प्रमाणम् । अस्यार्थः-इन्द्रियं व्यवस्वरूपज्ञानव्यवसाय-
प्राप्तत्वातीन्द्रियत्वं सत्परांक्रोपप्रश्चिजनकत्वात् चक्षुरादिमनः-
पर्यन्तं, तस्यार्थः परिरुद्धे इन्द्रियार्थः “पृथिव्यादिगुणा रूपाऽऽ-
द्यस्तद्व्याः” इति तदर्थलक्षणत्वात् । तदर्थ इति लक्षणनिर्देशः,
तदर्थत्व लक्षणं, तदर्थत्वं पञ्चेन्द्रियार्थत्वं, न तु तद्व्या इत्येतावदे-
वास्तु तदर्थलक्षणम् । पृथिव्यादिगुणग्रहणं तु न क्लेश्यं, ननु तद-
र्थत्वेन लक्षणेन ये संगृहीतास्तेषां विभागार्थं पृथिव्यादिगुणग्र-
हणम् । तथा चोद्योतकरः-पृथिव्यादिग्रहणेन त्रिविधं द्रव्यमप-
रिच्छिन्नलक्षणं प्राप्तं गृह्यते । गुणग्रहणेन सर्वो गुणोऽस्मदाद्युपलब्धि-
लक्षणं प्राप्तं आश्रितत्वावशेषणत्वाभ्यामेवं पृथिव्यादिगुणग्रहणं
लक्षणविभागसूत्रापलक्षणार्थम् । नन्वेवमपि रूपाऽदिग्रहणं व्य-
र्थं, गुणग्रहणेन संगृहीतत्वाच्च विशेषलक्षणप्रतिपादनार्थत्वात् ।
तथा च प्रतिपादितम्-पृथिव्यादिगुणस्य सत्तत्त्वज्ञानात्त्वमेव य-
स्य तद्वपे चक्षुर्ग्राह्यं, यस्तद्वपमित्याभिधायमानं यदाऽऽद्वार्थप्रस-
क्तिरनल्लक्ष्यार्थमवधारणम् । तथाऽपि रूपत्वेऽतिप्रसङ्गः, तन्नि-
वृत्त्यर्थं पृथिव्यादिगुणग्रहणम् । एवं रसाऽदिद्रव्यकाऽऽदिव्य-
वहारहेतुः सख्येत्यादि विशेषलक्षणं नैशेषिकमतप्रसिद्धं स-
र्वत्र दृष्टम् । नन्वेवं रूपाऽदीनामपि विशेषणलक्षणं न वाच्यम्,
तत्रैव प्रसिद्धत्वाभावात्प्रतिपत्तिज्ञापनार्थत्वात् । रूपाऽद्वयो हि ब-
हुनिर्विषयत्वेन संप्रतिपत्ता इति पञ्चानामपि लक्षणाऽऽद्यभिधा-

नमः। पुरुषस्य चैतःशक्तिशयेन शक्तिहेतवः । एतावत्प्रश्नोपपद्यते-
इन्द्रियविषयभूतोऽर्थशब्देनाजिज्ञेयः, नार्थमात्रं, तेन सांज्ञिकवैप्र-
त्यासत्तारिन्द्रियस्य प्राप्तिः, तस्य च व्यवहितार्थानुपलब्ध्या स-
द्भावः सूत्रकृता प्रतिपादितः, तत्सद्भावे सिद्धे परिशेषात्
तत्संयोगाऽऽदिकल्पना, परिशेषश्चेन्द्रियेण सार्कं इत्यस्य सं-
योग एव, अयुतसिद्धत्वात् । गुणाऽऽदीनां इत्यसमवेतानां स-
ंयुक्तसमवायो इत्येवं सति अत्र समवायात्, तत्समवेतेषु सं-
युक्तसमवेतसमवाय एतावत्प्रत्यासम्भवाप्राप्तेश्च प्रसाधित-
त्वात् शब्दे समवाय एवाऽऽकाशस्य श्रेष्ठत्वेन व्यवस्थापि-
तत्वात्, शब्दस्य च गुणाभावात्, गुणत्वेनाथाऽऽकाशलिङ्गत्वा-
दाकाशसमवायित्वं निश्चितमिति समवाय इत्युक्तं शब्दत्वे
समवेतसमवाय एव परिशेषात् अकृणस्य च तैश्चिदातः कथ-
मेतल्लक्षणं व्यवच्छिन्नसत्त्वित्यन्यथ्यवच्छेदार्थमिन्द्रियार्थसंज्ञिकवैप्र-
कारणमित्याभिधीयते । कारणत्वेऽप्यसंज्ञावदोषाऽऽकारपरि-
जिहीर्षयाऽन्याननुयायिकारणवत्तत्वं न त्वन्याननुयायिकारण-
निवृत्तिरंभूतस्येन्द्रियार्थसंज्ञिकवैप्रकारणत्वाभिधानं, न-
त्वेतत्करणेन्द्रियसंबन्धस्य तस्य व्यापकत्वात् । अव्यापकत्वं तु
सुखाऽऽदिकानोत्पत्तावसम्भवात् । अयं सनिकर्षप्रग्रहमेवास्तु सं-
ग्रहणं इत्यर्थं न संशयाऽऽदिकाननिवृत्त्यर्थत्वात् संशयोपादानस्य ।
तथाहि-सम्यग् सनिकर्षः सनिकर्षः । सम्यक्त्वं तु तस्य यथोक्त-
विशेषणार्थाशङ्कलक्षणजनकत्वेन नैतदतिवाराऽऽदिपदोपादानार्थ-
व्यप्रसक्तः, तदर्थस्य संशयोपादानोदय लब्धत्वात् नाव्याभिवा-
राऽऽदिविशेषणोपादानमन्तरं तत्सम्यक्त्वस्य ज्ञातुमशक्तेः, त-
दर्थस्य संशितिकरणस्यातीन्द्रियस्य सम्यक्त्वं वा सम्यग-
कार्यद्वारेणैव निश्चीयत इति तत्फलविशेषणार्थमव्याभिवा-
राऽऽदिपदोपादानं कारण साधुत्वावगमनव्यापारः । नन्वेवमपि संश-
योपादानानर्थक्यम्, अव्याभिवा-राऽऽदिपदोपादानात् । अथ तत्-
फलस्य विशेषितत्वाच्च संग्रहणस्य सन्निकर्षपट्टकप्रतिपादनार्थ-
त्वादेतद्व सन्निकर्षपट्टकज्ञानोत्पादे समर्थकारणं, न संयुक्तसंयो-
गाऽऽदिकमिति संग्रहणाल्लभ्यत । नन्वेवमपीन्द्रियग्रहणानर्थक्यं
नानुमानव्यवच्छेदार्थत्वात् । तथा हि-अर्थसंज्ञिकार्थानुपलब्धमित्य-
जिघांसमानं अनुमानं प्रतिप्रसक्तं इतीन्द्रियग्रहणम् । इन्द्रियविषये-
ऽर्थं सनिकर्षाऽऽद्युत्पद्यत ज्ञानं तत्प्रत्यक्षमनुमानाऽऽदिभ्यो व्य-
वच्छेदेनेति । न चानुमानिकमिन्द्रियसंबन्धार्थाऽन्द्रियविषये समु-
त्पद्यत इति । तथाऽऽद्यसंग्रहणमनर्थकमिति चेत् । न । स्मृतिफल-
संज्ञिकवैप्रनिवृत्त्यर्थत्वाद् । न ह्यात्मनः करणसंबन्धात् स्मृतिरूप-
जायत इति जनकस्यापि प्रत्यक्षत्वं स्यादसत्यसंग्रहणं, तद्येन्द्रि-
यार्थग्रहणमनर्थसंज्ञिकवैप्रज्ञा स्मृतिः, अतीतेऽपि स्मर्यमाणत्वात्स-
स्य च तथा सत्तादुत्पत्तिप्रदणं कारकत्वज्ञापनार्थम्, ज्ञानग्रहणं
सुखाऽऽदिनिवृत्त्यर्थम् । न च तत्कारणजन्यत्वात् ज्ञानसुखाऽऽदी-
नामकर्त्तामानं, तन्निवृत्त्यर्थं ज्ञानग्रहणं न कार्यम् । तुल्यकारणज-
न्यत्वस्यासिद्धत्वात् । वदयति च चतुर्थेऽध्याये-“एकयोनयश्च पा-
कजाः,” न च तेषामेकत्वमिति व्याजिन्वाराः, प्रत्यक्षविरोधश्च सुप्रसि-
द्ध एव । तथा हि-आन्धादाऽऽदिस्वभावाः सुखाऽऽद्योऽनुभूयन्ते,
ग्राह्यतया च, ज्ञान त्वर्थावगमस्त्वभावं ग्राहकतयाऽनुभूयत इति
ज्ञानसुखाद्योर्भेदाऽऽद्यैकसिद्ध एव । विशष्टादृष्टकारणजन्यत्वात्
सुखाऽऽदिज्ञानोत्पाद्यत्वाच्च न भिन्नहेतुजन्यत्वमसिद्धं, ज्ञान-
सुखाऽऽद्योर्गतो बोधजनकस्य ज्ञापनार्थं ज्ञानग्रहणम्, अव्यपदेश-
ग्रहणमर्थविध्याप्तानिवृत्त्यर्थम्, व्यपदेश- शब्दस्तेनेन्द्रियार्थस-
ंज्ञिकवैप्रं चोत्पादितमर्थक्यं शब्देऽनन्तर्भावात् स्यात् तान्

वृत्तमव्यपदेश्यपदोपादानम्, नन्विन्द्रियविषयशब्दस्य सामान्याविषयत्वेन व्यपारासंभवाद्विन्द्रियस्य च स्वतन्त्राविषय-
न्यान्वययोरेकविषयत्वमिति, न तद्व्यपदेश्यमेकं ज्ञानं सज्जयति । न
च तयोर्भिन्नविषयत्वस्य 'व्यपदेश्यकृतिज्ञानयस्तुः' । पदार्थ इत्यत्र
निषेत्स्यमानत्वात्तद्भावावित्वात्त्वो ज्ञानजन्यत्वं ज्ञानस्यावगतमे-
व । तथाहि-चक्षुर्गोशब्दव्यापारं मत्स्यस्य गौरिति विशिष्टकाले
ज्ञानमुपजायमानमुपलभ्य एव, मत्स्यावज्ञाविश्वेन चाऽन्यत्रापि
कार्यकारणभावो व्यवस्थाप्यते, तस्मात्त्रापि तुल्यमिति कथं
नोजयज्ज्ञानम् । न चान्तःकरणानधिष्ठितत्वद्वारा, चक्षुषस्ते-
नाधिष्ठानात् शब्दस्य च प्रदीपवत् कारणत्वात्, न च प्राह्य-
त्वकात् शब्दस्य कारणत्वमयुक्तम्, श्रोत्रस्यैव तदा कारणमावात्,
शब्दस्य तु तदा प्राह्यत्वमेव, गृहीतस्य चोत्तरकालमन्तः-
करणाधिष्ठितचक्षुःसहायस्यार्थप्रतिपत्तौ व्यापार इति भवत्यु-
जयज्गौरिति ज्ञानम् । न चास्य प्रमाणान्तरत्वं युक्तम्, वज्रया-
सकणात् शब्दे अव्यपदेश्यवशेषगुणस्याभावात्प्रत्यक्षे च सा-
दृश्यशब्दत्वात् । न च शब्देनैव यज्जयते न शब्दमिति शब्दलक्ष-
णे । न यमोऽपि शब्देन यज्जयते शब्दमस्ति च प्रकारान्तरेण तद्व्य-
पत्तिरिति कथं न शब्दम् । न चैतद्व्याप्तिरिति चाप्रमाणव्यतिचारित्वा-
ऽऽदि विशेषणयोगात् । न चानुमानपक्षधर्मत्वाऽऽद्यभावात् प्रत्यक्ष-
मप्येतन्न भवति, शब्देनापि ज्ञानत्वान्नाप्युपमानं, तद्वत्तत्त्वविर-
हात् । पारिशेष्यात् शब्दम् । ननु शब्दमपि न युक्तम् । इन्द्रियेणा-
पि ज्ञानत्वत्वात्, न शब्दस्यात्र प्राधान्यात् । प्राधान्यं च तस्य प्र-
ज्ञताविषयापेक्षया यतोऽसौ न कश्चिद् व्याहृत्यते । तथा च
प्रत्यापदि भाष्यकृता-यावदर्थं वैनामधेयशब्दा इति । नन्वेव-
मिन्द्रियं, तस्य स्वर्गाऽऽदौ प्रतिह-यमानत्वात्तस्मात्प्राधान्यात्
शब्देनैव व्यपदेशः, व्यपदेशकमनाऽऽपञ्जज्ञाननिवृत्त्यर्थमव्यपदे-
ह्यमिति विशेषणमिति केचित् प्रतिपन्नाः, ताधाहीन्द्रियार्थस-
न्निकर्षादुपजातस्य ज्ञानस्य शब्देनानभिधीयमानस्य प्रत्यक्ष-
त्वनयुक्तम्, एतद्विषयिन्द्रियसुखस्यऽऽदीनामभिधीयमानत्वेऽपि
प्रत्यक्षत्वानिवृत्तौ न च ज्ञानस्याभिधीयमानत्वे कारणत्वव्याहतिः ।
शक्तिनिमित्तत्वात्कारकशब्दस्य । न ह्यनिधीयमानार्थोऽप्यत्र त-
देव परिच्छिन्नं न विदधाति । न चायं व्याधौ तैर्यायकेनाभ्युपगतः,
प्रमेया च तुया प्रामाण्यवदित्यत्र प्रतिपादयिष्यमाणत्वात्, फ-
लविशेषणपक्षेऽपि अभिधीयमानस्य स्वकारणव्यवच्छेदकत्वम-
स्यैव शब्दप्रत्यक्षनिवृत्त्यर्थमतदित्येतदप्ययुक्तम् । अप्रकृतत्वात् ।
शब्दप्रमथ्येऽपिन्द्रियार्थसन्निकर्षोपपन्नं ज्ञानस्य सन्तर्वात् कि-
मनेन विशेषणन कृत्यम् ! । तथाहि इन्द्रियविषयभूतेन रूपेण
शब्देन वा ज्ञातं ज्ञानमिति सन्तर्वात् लक्षणं युक्तमदेव
विशेषणं वाऽतिव्याप्यादिद्वयनिवृत्त्यर्थं लक्षणं उपादेयम्,
न पराङ्मुखदुःखमात्रम्, इन्द्रियार्थसन्निकर्षादुपजातं शब्देन
वा ज्ञानं व्याप्तिरिति ज्ञानं न प्रत्यक्षव्यवच्छेदकमित्यव्य-
तिचारिपदोपादानम्, इन्द्रियजत्वं च मरीचिषूदकज्ञानस्य
तदभावभावित्वेनावसीयते, मरीच्याद्यव्यवस्थामपि तत् एवा-
वसीयते, मरीचिदेशं प्रति प्रवृत्तेश्च, पूर्वानुज्ञानोदकीवषयत्वे
तु तद्देशे प्रवृत्तिर्भवति, न मरीचिदेशे, भ्रान्तत्वाच्च तद्देशे प्रव-
र्तते इति चेदप्यत्रान्तः स उदकस्मरणदुःखदश एव प्रव-
र्तते, अयं तु ज्ञान इत्ययुक्तमेतत्, ज्ञानिर्निमित्तानावादिन्द्रिय-
व्यापार एव तन्निमित्त एव इति युक्तमेतत्, तत् एवेन्द्रियजत्व-
सिद्धेः । न च स्मृतिर्बाह्येन्द्रियजा दृष्टा, इह तु बाह्येन्द्रियजमिति न
स्मृतिः । ननु कथमुदकज्ञानस्याऽऽग्रस्य मरीच्याऽप्रतिभासमाना

उक्तमेतत्तेषु सत्सु जावादस्य । ननु यद्येतदनुदकं उदकप्रतिभास-
न भवत्यन्यत्र किमिति न भवेत्, न भवत्यन्यस्यादकेन साक्ष्या-
भावात्, तस्मादुदकसकृपा मरीचय एव देशकालाऽऽदिसर्वपक्ष-
उदकज्ञान जनयन्ति । तथाहि-सामान्योपक्रमं विशेषपर्यवसान-
मिदमुदकमित्येकं ज्ञानं तस्य सामान्यवचनार्थः स्मृत्युपस्थापितवि-
शेषापेक्षो जनकस्तिरस्कृतस्याऽऽकारस्यागृहीताऽऽकारान्तरस्य
सामान्यविशिष्टस्य वस्तुनो विषयजनकत्वं तथाविधस्येन्द्रि-
येण संबन्धोपपत्तेः कथं नैन्द्रियार्थसन्निकर्षजो विषयः । नन्वेव
शब्दसहायेन्द्रियार्थसन्निकर्षजननाद्यजिचारिपदव्यवच्छेद-
त्वम्, अव्यपदेश्यपदेनैव निरस्तत्वात् । प्रथमाक्षसन्निपातजस्य
शब्दस्मरणनिमित्तस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षप्रमथस्याशब्दजन्यस्या-
ह्यजिचारिपदापोहत्वाद्युपगमात् मज्ज्युपगमनीयं सैतत्, अन्य-
थोदकशब्दस्मृतेरयोगात् । यस्मिन्निधाने यो दृष्टस्तद्भवौ स्मृ-
तिरिति न्यायात् । न च तद्व्यापमाणवस्तुसन्निधाने उदक-
शब्दस्य दृष्टिः, किं तदकसन्निधौ न पवातो मरुजङ्गलाऽऽदौ
देशे कश्चिद् दूरस्थस्य निदाघसमये तद्व्यापमाणवस्तुन सामा-
न्यविशिष्टस्य दर्शनान्तरं तत्सद्वचरितोदकत्वानुस्मरणं, त-
स्मात्सामान्यवशाद्व्यापारोपितोदकप्रवृत्तम्, तत् उदकशब्दा-
नुस्मृतिस्ततोऽप्यनुस्मृतोऽप्युदकसहायिन्द्रियार्थसन्निकर्षो-
दकमिति ज्ञानमतो न पूर्वमुदकस्मृतेर्निमित्तं तदिन्द्रियार्थस-
न्निकर्षत्वेनाव्याप्तिरिति यदापोह्यमिति केचित् संप्रतिपन्नाः ।
अपरे तु स्यमाणशब्दसहायेन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यव्यति-
चारिपदापोहमेव मरीचिषूदकमिति शब्दोक्तत्वं ज्ञानं मन्य-
न्ते, अव्यपदेश्यपदव्यवच्छेदं तु यत्र प्रथमत एवेन्द्रियसन्निक-
र्षार्थसंकेतानामिन्द्रियस्य प्रमाणात् शब्दात्पनसोऽपिमिति ज्ञा-
नमुत्पद्यते तत्र शब्दस्यैव तदवगतौ प्राधान्यात्, इन्द्रियार्थ-
सन्निकर्षस्य तु विद्यमानस्यार्थं तदवगतावप्राधान्यात् तद्वैव
व्यपदेश्यपदव्यवच्छेदं, न पुनरवगतसमयस्यमाणशब्दसन्निक-
र्षेन्द्रियार्थसन्निकर्षप्रमथः, तत्र तत्सन्निकर्षस्यैव प्राधान्याच्चक-
स्य च तद्विपर्ययात् । ननु सामर्थ्यां कस्य व्यभिचारः-कर्तुः, कर-
णस्य, कर्मणो वा ? तत्र स्वाकारसंवरणनाकारान्तरं ज्ञानजन-
नात् कर्मणो व्यभिचारः, कर्तृकरणयोस्तु तथाविधकर्मसहकारि-
त्वादसंविद्धि मन्थने, मन्थन्य व्यभिचारो, न त्वेवमिद्व्यवस्थ-
मव्यभिचारपदोपादानमर्थवार्तान्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वादेतन्निवृ-
त्तिमिच्छेः । न हि ज्ञानरूपत्वेनेन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यत्वं तत्र सिद्धं त-
स्मादतस्मिन्निद्रियुत्पद्यते तद्व्यभिचारि ज्ञानं तद्व्यवच्छेदेन त-
स्मिन्निद्रिये ज्ञानमव्याप्तिरिति पदमप्राप्तम् । नन्वेवमपि ज्ञानपद-
मनर्थकमव्याप्तिरिति पददेव ज्ञानसिद्धेः, व्यभिचारित्वं हि ज्ञान-
स्यैव तद्व्यवच्छेदार्थमव्याप्तिरिति तस्यैवेति ज्ञानपदमन-
र्थकम्, इन्द्रियार्थसन्निकर्षोपपन्नस्याज्ञानरूपस्यापि सुखस्य व्य-
तिचारान्नित्यर्थं ज्ञानपदमर्थवत्, किं पुनः सुख व्यभिचारि
यत्पर्योपि । ननु कस्तस्य व्यभिचारो ज्ञानस्य क इति वाच्य-
म् । तस्मिन्निद्रिये भावात्, ज्ञानत्वेऽपि तद्व्यभिचार्यसुखसाधनं
पराङ्गनाऽऽदौ सुखस्य भावात् समानव्यभिचारित्वमिति सुख-
निवृत्त्यर्थं ज्ञानपदमर्थवदेतच्च केचित् दूषयन्ति । न हि तापऽऽदौ-
स्वभावस्य पराङ्गनायां सुखमुत्पद्यते, अपि त्वाह्लादस्वरूपं, यथा
स्य अलनायां सुखसाधनत्वादेव वा शक्तिरेतत्त्वाद्धर्मोत्पादकत्वेन
तस्याभावेन काले दुःखसाधनत्वम् । न च यस्यैकदा दुःखजन-
कत्वं न सर्वदा तद्वत्त्वमेव । अन्यथा पापकस्य निदाघसमये दुः-
खजनकत्वात् शिशिरेऽपि तज्जनकत्वमेव स्यात् । एव देशऽऽद्य-

पेक्षयाऽपि न नियतरूपता जायमानम् । उक्तं च भाष्यकृता-“सो-
ऽयं प्रमाणार्थोऽपरिसंख्य इति ।” ततो व्यभिचारिभावात् सु-
खनिवृत्त्या ज्ञानपक्षोपादानमर्थवत् । न चैवमनर्थकमेवैतत्, धर्मप्र-
तिपादनार्थत्वादस्य । ज्ञानपक्षोपात्तो हि धर्मी इन्द्रियार्थसन्निक-
र्षजत्वाऽऽदिभिर्विशिष्यते, अन्यथा धर्मजाये काव्यभिचारा-
ऽऽदीन् धर्मः न तूपपन्नानि प्रतिपादयेत् । न च विशेषणसामर्थ्यात्
धर्मिणः प्रतिपक्ष इति वक्तव्यम्, तथाऽभ्युपगमे प्रत्यक्षे प्रत्यक्ष-
मित्येव वक्तव्यं, शिष्यस्य सामर्थ्यलक्ष्यत्वात् यथोक्तविशेषण-
विशिष्टं संशयज्ञानं जवति, व्याजिचारिप्रतियोगि अव्यभिचारि-
कत्वा तत्रैतत्प्रत्यक्षव्यवच्छेदकम् । न चास्येन्द्रियार्थसन्निकर्ष-
जत्वं नास्ति, तद्भाषितया तद्व्यवच्छेदकस्य तत्र सिद्धेः । अतस्तद्व्यव-
च्छेदार्थं व्यवसायाऽऽत्मकपक्षोपादानम्-व्यवसायतेऽनेनेति
व्यवसायो विशेष उच्यते । विशेषजनितं च व्यवसायाऽऽत्म-
कम्, संशयज्ञानं तु सामान्यजनितत्वात् नैवम् । अथवा-
निश्चयाऽऽत्मकं व्यवसायाऽऽत्मकं ज्ञानं त्वनिश्चयाऽऽत्मकम्,
अत एव विपर्ययाभिज्ञं, व्यवस्यतीति व्यवसायः, अन्यपदार्थ-
व्यवच्छेदेनैकं पदार्थाऽऽत्मन्यनन्तरूपस्य, तद्विपरीतस्तु संश-
यः । ननु च विकल्परूपत्वात् तद्व्यवसायाऽऽत्मकस्येन्द्रि-
यार्थजत्वे कथमस्य प्रत्यक्षकृता न व्यवसायाऽऽत्मकस्या-
प्यध्यक्षताऽनुसारेण व्यवस्थापनीया, तेनानैकान्ताऽऽत्मक-
स्यावस्तुनोऽङ्गीकृतत्वाद्, भवतस्त्वेकान्तत्वादिनस्तदुक्तिः
तद्व्यवस्थापनासंजवात्, कुतः पुनर्यिकल्पस्यानर्थजत्वं, श-
ब्दार्थप्रतिभासस्वनाश्रयात् । न हि विकल्पोऽर्थसामर्थ्यापेक्षः
समुपजायते, निर्विकल्पकं त्वर्थसंज्ञिधानापेक्षं, तत्सामर्थ्यभ-
द्भूतत्वात्प्रत्यक्षं प्रमाणम् । तदुक्तम्-यो ज्ञानप्रतिज्ञासम्बन्ध-
व्यतिरेकावतुकारयतीत्यादि । अथ शब्दार्थप्रतिभासित्वेऽपि
किमिति विकल्पानां नाथजत्वं, रूपाऽऽदेर्गर्भस्य स्वलक्षणत्वेन
व्यावृत्तरूपत्वात् शब्दार्थानुपपत्तेर्विकल्पप्रतिज्ञासत्त्वाऽऽकार-
स्यानु (?) तद्व्यतिरिक्तस्यार्थत्वात्तुपपत्तेः । सदसद्रूपस्य नित्य-
स्यानित्यत्वाभ्यां तस्य जनकत्वनिषेधात्, अननुगतस्य चार्थत्वात्
स्वलक्षणस्य च सर्वतो व्यावृत्तत्वाऽनुगतत्वासंज्ञावर्धनं ज्ञा-
विकल्पा इतोऽप्यकार्यं न भवन्ति अकार्यसंज्ञिपातवेलायां
प्रथमत एव तेषामनुद्भूतेः । यदि हि तदुद्भवस्तं स्युः, स्मृति-
सन्तरेणानुभवत उत्पद्येत् । न चार्थोपयोगेऽपि तामन्तरेण उत्पद्य-
न्ते तदुक्तम्-“अथोपयोगेऽपि पुनः, स्यात्तं शब्दानुयोजनम् । अ-
क्रधीयथपेक्षेत, सोऽर्थो व्यवहितो भवेत् ॥१॥ ” यो हि यजनः स
तदापात एवत्यधिकल्पयत्, न भवति च तदापातसमये विकल्प
इति नाथजन्यत्वं तेषां, स्मृतिव्यवहितत्वात् । न च अर्थस्य स्मृ-
त्याऽव्यवधानं, तस्यास्तत्सहकारित्वादिति वाच्यम्, यतो यदर्थ-
स्य ज्ञानजनकत्वं तदा तज्जनने किमित्यसौ स्मृत्यपेक्षः । न च
तदा विक्रान्तस्यात्पत्तिः, तत्कार्यस्तज्जनकः स पश्चादपि तेन स्या-
दर्थोपायोपनेत्रधीः । अपि च-जात्यादिविशेषणविशिष्टार्थप्रादि-
विकल्पज्ञानं न च जात्यादीनां सद्भावः, तत्रेऽपि तद्विशिष्टम
हणं, बहुप्रपाससाध्यमध्यक्षं न भवति । उक्तं च-

“विशेषणविशेष्य च, संबन्धं लौकिकां स्थितिम् ।

गृहीत्वा संकलयेतत्, तथा प्रत्येति नाम्यथा ॥ १ ॥

सकेतस्मरणोपायं, दृष्टसकल्पनाऽऽत्मकम् ।

पूर्वापरपरामर्श-शून्यं तथाश्रुते कथम् ? ॥ २ ॥ ” इति ।

अतोऽर्थसन्निधानाभावेऽपि जायान्तार्थप्रभवा विकल्पाः ।
अथ मा भूयन् रात्र्याऽऽदित्यकला अर्थप्रभवाः इदृश्याविकल्पा-

स्वयमन्तरेणानुद्भवन्तः कथं नाथप्रभवाः ? । तदुक्तम्-“नान्य-
थेदन्तयेति चेत् ।” न । इदृश्याविकल्पानामपि वस्तुप्रतिज्ञा-
सत्त्वासम्भवात् । न हि शब्दसंसर्गयोग्यार्थप्रतिभासनां विकल्पा
वस्तुनिश्चयाकाः । अन्यथा शब्दप्रत्ययस्याध्यक्षप्रतीतिरुत्प-
त्ता जयेत् । उक्तं च-“शब्देनाव्यावृत्ताकृत्य, बुद्ध्यावप्रतिज्ञाभवा ।
अर्थस्य दृष्टाविव त-दनिर्देशस्य वेदकम् ॥१॥ ” इति । तत्कार्या-
कप्रभवात् व्यवसायस्येति प्रत्यक्षत्वमयुक्तम् ।

अत्र नैयायिकोऽभिदर्शयति-किमिदं विकल्पकत्वं परम्याभि-
प्रेतम्-किं शब्दसंसर्गयोग्यवस्तुप्रतिभासित्वम् । आहोस्विदनि-
त्यामानार्थप्राहित्वं, किं विशेषणविशिष्टार्थवर्जनामित्वम् । उता-
ऽऽकारान्तरानुपपत्तवत्त्वासकत्वम् ? तत्र यथाशः पक्षस्तथा व-
क्तव्यम्-किमिदं शब्दसंसर्गयोग्यार्थप्रतिभासित्वं विकल्पित्वं
पारिभाषिकमुत वास्तवम् ? । यदि पारिभाषिकं तदा न युक्तम्,
पारिभाषाया अम्यानवतारात् । अथ वास्तवं, तदपि प्रमाणाभा-
वात् भवतु वा तस्य तदुपपत्तं, तथापि कथमनर्थकत्वम् ? । अ-
र्थसामर्थ्योद्भूतत्वात् तस्येयुक्तं विकल्पानां च तदसंभवा-
आध्यक्षता । ननु नीत्याऽऽदिज्ञानवत् शब्दार्थप्रतिभासित्वेऽपि
कथं नाथप्रभवत्वं, तेषां स्वलक्षणाजिरतिरिक्तशब्दार्थस्याभावा-
अ तत्प्रभवत्वं तेषामिति चेत्, नन्वेवमसदर्थप्राहित्वं कल्पना-
प्रसक्तम्, तच्च सामान्याऽऽदेः स्वव्यतिपादनाजिरस्तजानिवि-
शिष्टस्यार्थस्य शब्दार्थत्वेन प्रतिपादनात् । तद्व्यभिचारी ज्ञान-
स्य कथमसदर्थविषयत्वेन कल्पनत्वं जवेत् । न चार्थाभावेऽपि
विकल्पानामुपपत्तेः नाथजत्वम्, अविकल्पस्याप्यर्थाभावेऽपि
भावाद्नर्थजत्वप्रसक्तेः । अथ तद्व्यति प्रमाणमेव नाभ्युपग-
म्यते, तर्हि विकल्पानामप्यर्थं न्यायः समानः, तेऽर्थास्तदर्थो-
ऽध्यक्षप्रमाणतयाऽभ्युपगम्यन्ते । असदर्थत्वं च विकल्पाविक-
ल्पार्थाध्यक्षप्रमाणावसंयं, तच्च यत्र न प्रवर्तते तस्मात् कथमस-
दर्थता । एतेन द्वितीयो विकल्पः प्रतिविहितः । अथ विशेषण-
विशिष्टार्थप्राहित्वं कल्पनात्वं, तदा किं तथाभूतार्थाभावात् तद्व-
प्राहिणो ज्ञानस्य विकल्पकत्वम्, आहोस्विद्विशेषणविशिष्टार्थप्रा-
हित्वेनैवेति वक्तव्यः । आद्यविकल्पे सिद्धसाध्यता असदर्थप्रा-
हित्वः प्रत्यक्षप्रमाणत्वेनाभ्युपगमात् । न च द्वितीयपक्षस्य प-
क्षान्तरत्वं द्वितीयपक्षस्य च प्रतिविधानं विहितमेव । अथ द्वि-
तीयः पक्षोऽभ्युपगम्यते, सोऽपि न युक्तः, नीत्याऽऽदिज्ञानस्यापि
अप्रत्यक्षत्वप्रसक्तेः । अथास्य न विशेषणविशिष्टार्थप्र-
हिता, ननु विशेषणविशिष्टार्थप्राहकत्वेनाध्यक्षत्वस्य को विरोधः ? येन त-
द्व्यादिगोऽव्यवसायस्यानध्यक्षता ? । अथ विशेषणविशिष्टार्थ-
प्राहित्वं विचारकत्वमध्यक्षविकल्परूपं, अर्थसामर्थ्योद्भूतस्य वि-
चारकत्वायोगात् । असद्वैतम् । विशेषणविशिष्टार्थवर्जनासिन्नत-
स्याविकल्पवत् विचारकत्वायोगात्, स्मरणेऽऽनुसन्धानात् स-
मर्थस्य प्रमाणविविचारकत्वात्, कथं विशेषप्रहणादिसामग्रीप्रभ-
वस्य तस्याप्रत्यक्षताविशिष्टसामग्रीप्रभवस्यास्याप्रत्यक्षत्वं च कु-
रूपाऽऽलोचननस्कारमापेक्षस्याविकल्पस्याप्रत्यक्षताप्रसक्तिः ।
न च विशेषणाऽऽदिसामर्थ्यनपेक्षत्वादस्य प्रत्यक्षता, प्रतिनियतस्य
सामर्थ्यपेक्षस्य विशेषणविशिष्टार्थवर्जनासिन्नोऽपि प्रत्यक्षताविरो-
धात् । अन्यथा-रूपज्ञानस्याऽऽलोकाऽऽद्यपेक्षस्याध्यक्षत्वे रसज्ञा-
नं सामान्यन्तरसापेक्षमनध्यक्षकत्वात्, विभिन्नभजनावसामग्री-
सापेक्षत्वात् । न च विशेषणविशिष्टार्थप्रदणे विशेषणविशेषस-
ंबन्धलौकिकस्थितीनां परामर्शः, यतः-विशेषणविशेष्यतः सं-
बन्धानां न स्वतन्त्राणां विशिष्टार्थप्रहणात् प्रागवभासः, अपि तु

चक्षुरादिव्यापारे स्वतन्त्रनीलप्रदणवत् विशेषणविशिष्टार्थग्रहणं सकृदेव, केवलं तत्र त्रयमिति प्रतिज्ञासो विशिष्टार्थग्रहणस्याऽन्यथाऽसंभवात् कथ्यते । न च यथाऽवस्थानवस्तुग्रहणं कल्पनाऽतीताऽऽदिग्रहणवत् । न च जात्यादित्रयस्याभिन्नमेदोऽव्यवसायः, द्वाकृशब्दयोर्मिन्नयोर्भेदाध्यवसायो वा, कल्पनाद्वयस्याप्यसंभवात् । तथाहि-न जात्यादित्रयस्य वस्तुनोऽर्थान्तरिकादभ्यवसाया भेदाभेदाध्यवसायो, द्वयोरप्यनुपपत्तः । न हि जातेरभेदेऽस्ये वा तदव्यवच्छेदे वस्तुग्रहणसमयः, असतो जिज्ञेसा वाऽच्छेदकत्वानुपपत्तः । न च तत्प्रतिभासेऽपि प्रतिभासविषयस्य द्विचन्द्राऽऽद्वैतप्रमाणवाधितत्वात् प्रतिभासोऽप्रमाण, यतो न द्विचन्द्राऽऽद्वैत जात्यादेः किञ्चिद्वाधकं द्युतिविकल्पाऽऽद्वैतवाधकस्य निषेधात् । तत्र जात्यादित्रयस्याभिन्नस्याभेदप्रतिभासकत्वना, नापि द्वाकृशब्दयोर्भेदाध्यवसायः । यदि तत्राप्रतिपत्तिरुदेकप्रतिभासेऽवच्छेदकावच्छेदभावेन ग्रहणं न भवेत्, किं तर्हि तदपेक्ष्यावच्छेदकभवच्छेदं वा, अर्थान्तरापेक्षत्वात्तयोः । तथाहि-द्वाकृशब्दं दर्शित्वेन प्रति व्यवच्छेदकत्वेन प्रतिभासो, नैकत्वेन एवं वाचकस्यापि वाच्यप्रतिपत्तौ द्रष्टव्यम् । वाचकावच्छेदवाच्यप्रतिभासाऽभ्युपगमवादिनामेतन्मतम् । येषां तु तदस्यैव वाचकः वाच्यप्रतिपत्तौ वाचकत्वेन प्रतिभासीति मते, तेषामभेदाध्यवसायो दूरापास्त एव । अपि च-एवंवादिना निरस्कृतस्याकारस्याऽऽकारान्तरानुपपत्त्यर्थस्य ग्रहणं कल्पेनेति चतुर्थपक्षस्याभ्युपगमो न भवेत् । न चायमभ्युपगमः सौगतानां युक्तः, स्वतन्त्रान्तविकल्पकमेतद्विज्ञानं भ्रान्तमध्यताऽऽभासमभ्रान्तपदव्यवच्छेदं सौगतत्वमयं प्रसिद्धम् । तथाहि भ्रान्तिसंहतिसंज्ञानमनुमानानुमानक, स्मार्ताभिज्ञापिक चेति प्रत्यक्षाजसतिभिरभिन्यत्र स्मार्ताभिज्ञापिक चेति निशब्दपरिसमापिताद्विकल्पवर्गात्पृथक् सतिभिरभिन्यतो विकल्पस्यैव जातीयकस्य प्रत्यक्षानाभित्वेन प्रतिपादितं, कल्पनात्वे वाऽस्याज्ज्ञानपदोपादानमेतद्व्यवच्छेदार्थं प्रत्यक्षरूपेण युक्तयुक्तं स्यात् । तत्र चतुर्थपक्षाभ्युपगमोऽपि न्यायोपपन्न इति नाथेनामर्थानुभूतत्वादप्रत्यक्षता विकल्पानाम् । यथाथोऽपान्याद दूषणमज्ञात्वे तेषां प्रतिपादितम् । तदप्यसङ्गतम्, यतोऽर्थान्तरिकलोपदूषाटकसामग्र्यन्तर्भूताश्चक्षुरादयः सहकारिणोऽन्योन्यसव्यपेक्षा अपि सा विकल्पोत्पादनेनैव परस्परतो व्यवधीयते, तज्जननस्वजावत्वात् तेषाम् । तथा सविकल्पकोत्पादका अपि न चान्यावस्थाप्राप्तं निर्विकल्पोत्पादकं चक्षुरादिकमन्यतरपेक्षमेव स्वकार्यनिवृत्तिकम्, अन्यसंक्षिप्तं तत्र हेतुनिबन्धनोपलम्भविषय इति वक्तव्यम्, न च किञ्चिदेकजनकमित्यादिविरोधप्रसक्तश्चक्षुरादिवन्न स्मृत्यर्थस्यावधानम् । न च क्षणिकत्वस्मृतिकात्रे अर्थस्यातीतत्वात् तथा तस्य व्यवधानं क्षणिकत्वस्यास्मान् प्रत्यक्षित्वात् स्फटिकसूत्रे निराकारिष्यमाणत्वात् । यदप्यर्थस्य स्मृतिस्वापेक्षत्वे दूषणमभ्युपगम्य-“यः प्राग्जनक इत्यादि” तदप्यसङ्गतम् । उपयोगावशेषस्याभिज्ञत्वात् । तथाहि-जात्यानां द्विविधा शक्तिः-प्रतिनिधनकार्यजनने एका स्वरूपशक्तिः । द्वितीया सहकारिस्वभावा तत्र प्राक् स्मरणान्न स्वरूपशक्तिः केवला न कार्यं जनयति, यदा तु समासादितसहकारिशक्तिः स्वरूपशक्तिर्नैव न तदा कार्यमाधनोवयत्येव । न च स्वरूपशक्तैः सहकारिशक्त्या व्यतिरिक्तोऽव्यतिरिक्तो वा कश्चिदुपकारः क्रियते, किं तु संभूय तात्पर्यमेकं कार्यं निष्पाद्यते । तथा हि-अन्यावस्थाप्राप्तकृणवत् सहकर्तृत्वमेव सर्वत्र सहकारार्थो, नैवतिशयाऽऽधानमिति कृणमङ्गमङ्ग विस्तरेण प्रतिपादयिष्यते ।

यदपि विशेषण विशेष्यं च इत्यादिदूषणमभिहितम् । तथा सङ्केतस्मरणोपायमित्यादि च । तदपि प्रागेव निरस्तम् । यदापि किञ्चिद्व्यवच्छेदयोग्यवत्त्वं प्रतिभासभेदा न स्यात्, दृश्यते च । तदुक्तम्-“शब्देनाव्यापृताक्षम् ।” इत्यादि । तदप्यसङ्गतम् शब्दाक्षप्रभवप्रतिभेदस्य प्रमाधितत्वात् । शब्दजप्रतिपत्तौ शब्दावच्छेदेन वाच्यस्य कैश्चिन् प्रतिभासोपगमात् करणभेदादेकविषयत्वे प्रतिभासभेदस्य च केचिदभ्युपगमात् नैकान्तेन तयोर्भिन्नविषयता तत्र व्यवसायात्मकं किञ्चिदस्ति अरूपत्वात्, अनकार्थजं व्यवसायस्य ज्ञानरूपत्वात् ज्ञानग्रहणं न कार्यमिति चेत् । न । धर्मिदेशार्थज्ञानपदोपादानस्य दर्शितत्वाव्युत्पत्त्याऽभ्युपगमं तु धर्मनिर्देशार्थमिति न पुनरुक्तम् । ननु फलस्वरूपसामग्र्या विशेषत्वेनासंभवात्त्वं लक्षणम् । तथाहि-प्रत्यक्षफलविशेषणत्वे इन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वाऽऽदिषु ज्ञानप्रत्यक्षशब्दयोः सामानाधिकरण्यानुपपत्तिः । फलप्रमाणावधायकत्वेन ज्ञाने हि फलं प्रत्यक्षं तत्साधकतमत्वात्प्रमाणमिति कथं तयोः सामानाधिकरण्यम् ? न चैवंभूते फले, यतस्तत्प्रत्यक्षं यत इत्यस्याभुतत्वात् तत्र फलविशेषणपक्षः, अर्थतद्वाप्यपरिजिहीर्षया स्वरूपविशेषणपक्षः समाधीयते, सोऽप्युक्तः । एतद्विशेषणविशिष्टस्य प्रत्यक्षनिर्णयस्याऽऽकारकस्य प्रत्यक्षत्वप्रसक्तः । न चाकारकस्यामाधकतमत्वात् प्रत्यक्षत्वं युक्तम् (अथ कारकत्वविशेषणमुपादीयते तथाऽपि संस्कारजनकेऽतिप्रसङ्गः । अर्थेवैविशिएमुपलब्धिसाधनं यत्तत्प्रत्यक्षम् । नन्वेवमप्यभुतपरिकल्पनाप्रसक्तिः । सामान्यलक्षणानुवादद्वारेण विशेषलक्षणविधानाज्ज्ञानकल्पनेति चेन्नैवमपि द्वितीयां लक्षणदर्शने विनाभावस्मृतिजनक गोत्वपदार्थदर्शने च संकेतस्मृतिजनकेऽतिप्रसङ्गः, तन्निवृत्त्यर्थमर्थोपलब्धिजनकत्वाध्याहारं विपर्ययज्ञानजनकेऽतिप्रसङ्गः । विपर्ययज्ञानं हि सारूप्यज्ञानादुपजायत यथोक्तविशेषणविशेषितात् तस्य चाथोपलब्धिर्धर्मान्द्रियार्थसंज्ञाकर्षजत्वप्रतिपादना र मृत्कारस्याभीष्टमेव । अथ तदव्यावृत्तये अव्यभिचारिविशिष्टापलब्धिजनकत्वाध्याहारः, तथा सशयज्ञानजनके प्रत्यक्षत्वप्रसक्तिः । अथ तन्निवृत्त्यर्थं समायाऽऽमकार्थोपलब्धिजनकत्वाध्याहारस्तथाऽप्यनुमानातिप्रसङ्गः यस्मात्प्राक्प्रतिपादितदेशपरिशेषणाध्यासित विशिष्टोपलब्धिजनक च परामर्शज्ञानमध्ययनाऽऽदिभिरभ्युपगमयते इति नस्यानुमितिफलजनकस्याव्यक्तताप्रसक्तिः । अर्थेन्द्रियार्थसंज्ञाकर्षजोपलब्धिजनकस्यैव्याहारः, तथाऽप्युभयज्ञानजनकस्य प्रत्यक्षताप्रसक्तिः । यस्मादिन्द्रियजन्यरूपज्ञानात् केनाचद्वैवर्त्तसोऽयमिति शब्द उच्चारित इन्द्रियशब्दव्यापाराद्वैवर्त्तसोऽयमिति संकेतग्रहणसमये ज्ञानमुत्पद्यते यथोक्तविशेषणविशिष्टमिति तज्जनकस्य स्वरूपज्ञानस्य प्रत्यक्षताप्रसक्तिः, तन्निवृत्त्यर्थमव्यपदेशपदाध्याहार इति चेत्, तर्हिभुतस्य द्वितीयसूत्रस्य कल्पनाप्रसक्तिः । सन्यामपि सूत्रकल्पनायामन्याप्यतिव्याप्योराभिवृत्तिः, तुलासुवर्णाऽऽदीनामधोचक्षुराणामप्रत्यक्षत्वप्राप्तेः सन्निकर्षेन्द्रियाऽऽदीनां च । न च सन्निकर्षस्य प्रामाण्यं सूत्रकृता नेष्ट, सन्निकर्षविशेषणतदप्रदर्शनात् वचनात् ग्रहणहेतौ न प्रामाण्यम् । न च कर्मकर्तृरूपता तस्येति कर्मकर्तृत्वलक्षणस्य ज्ञानजनकत्वात्कथं न तस्य प्रामाण्यम् । एवमिन्द्रियाणामपि प्रमाणत्वं सूत्रकृतोऽतिमतम्, “इन्द्रियाणि अतीन्द्रियाणि स्वाविषयग्रहणलक्षणम्” इति वचनात् । न च प्रमाणसहकारित्वान्तेषां प्रमाणत्वम्, अन्यस्येन्द्रियात् प्रागुपग्राहकस्याप्राहिणोऽनायात्, नावेऽप्यज्ञानरूपत्वात्तस्य न प्रामाण्यं भवोद्वर्त्तितव्यमिति तदवश्यं । प्रदीपाऽऽदीनां वा ज्ञाना-

त्मकत्वेऽपि प्रमाणत्वं प्रसिद्धं लोके, तथा सुवर्णाऽऽदेः प्रमेया च तुला प्रामाण्यवदिति प्रामाण्यं प्रतिपादितं सूत्रकृताः। सूत्रस्य चा-
र्थः-यथा सुवर्णाऽऽदि परिच्छिद्यते तदा तुला प्रमाणं, प्रमाण वा-
ऽनुमानमागपूर्वकं दशपक्षाऽऽदिकानस्यानिन्द्यार्थसन्निकर्षपूर्व-
कत्वात्, तदभावश्च वस्त्राऽऽदिव्यवहितेऽपि भावात्। तथा प्रमेयं च
यदा सुवर्णाऽऽदिना तुलाऽन्तरमितेनानुमीयते, तदा सुवर्णाऽऽदि-
कृत्यं प्रत्यक्षं प्रमाणमिन्द्यार्थसन्निकर्षजज्ञानजनकत्वात्। इन्द्रि-
यार्थसन्निकर्षजं च पञ्चपक्षेस्वाऽऽदिकानं तज्ज्ञाविनाशित्वाऽऽदि-
नेन्द्रियाऽऽदिसदकारि तत्सुवर्णाऽऽदि पञ्चपक्षेस्वाऽऽदिकानमु-
त्पादयत् प्रत्यक्षं प्रमाणं सुवर्णवदिन्द्रियार्थजज्ञानमुत्पादयन्तः
सर्व एव भावाः प्रत्यक्षप्रमाणतामाविभ्रति। स्मृतिस्मरणविपर्यया-
दौऽऽनां चान्द्रियार्थसन्निकर्षेण सह व्यापारे विशिष्टफलजनक-
त्वेन प्रत्यक्षतेष्वपि। तथाहि-स्मरणविपर्यययोरापि बाह्यं विषये
स्वाऽऽत्मत्वेन स्वावच्छेदकत्वेनेन्द्रियार्थसन्निकर्षेण सह व्यापा-
रात्मप्रत्यक्षत्वादिनां चाऽऽत्मनो विशेषणत्वेन विशिष्टप्रती-
तिजनकत्वेन प्रत्यक्षत्वात्, न न च तथाः सूत्रोपासविशेषणयो-
ग्यतासीदध्याविपर्ययस्वभावत्वादिन्यासिरपि यदेन्द्रियार्थसन्निक-
र्षाद् लिङ्गादनुमितमिन्द्रियं प्रतिपद्यते, तदा सकलसूत्रोपा-
सविशेषयोगात् सन्निकर्षज्ञानलिङ्गाऽऽत्मनस्य ज्ञानस्य तथा-
विश्वफलजनकस्य प्रत्यक्षताप्रसङ्गाऽऽदेः, तच्चेन्द्रियस्यार्थ इति
समास्मानाश्रयणे दृषणं द्रष्टव्यमिति। स्वरूपविशेषणपक्षे अन-
कदोषाऽऽपत्तिः। अथ ज्ञानप्रामाण्यत्वादिभिर्निर्णयस्य प्रामा-
ण्यमिष्यत एवेति नानिष्टप्रवृत्त्याऽऽवकाशः। तथाहि-तत्सज्ज्ञाव
विषयाधिगत्यतिरिक्ताः लोकाः स्यान्निमित्तानां, यच्च तथाविधविषया
धिगमे करणं तत्प्रमाणं, निर्णये त्वसति तदधिगत्यतिरिक्ता
एव प्रमाणम्। अत एव नाशुः सूत्रा-तरकल्पनादेः पानुपक्रोऽपि।
नैतत्सारम्। यतो निर्णये सति योऽयं विषयाधिगत्यभिधानः स
किं साधकतमत्वाभिर्णयस्याऽतिविषयाधिगत्यस्वजावत्वा-
दिति संदेहो, विशेषहेत्वभावात्, साधकतमत्वे च सिद्धं त-
त्प्रामाण्यत्वावगातः। अथ विषयाधिगत्यस्वभावत्वेनैव निर्णयस्य
विषयाधिगत्यभिमानो, न साधकतमत्वेनेति भवतोऽपि विशे-
षहेतोर्ज्ञानावोषे स्वभावानामप्यर्थोपलभ्यनिमित्तानां भावे
विषयाधिगत्यसिद्धेः। तथा च धूमाऽऽजतोऽग्निरिति व्यप-
पदिश्लोक उपलभ्यते, नाग्निज्ञानादित्येवं चक्षुषः प्रदीपाऽऽदे-
श्चान्धकारे विषयाधिगत्यसिद्धेः। तथा च धूमाऽऽजतोऽग्निरिति
व्यपदिश्लोकप्रसिद्धेऽपि नाग्निज्ञानाऽऽदिरिति परच्छेदे अयो-
धस्वभावस्य तज्जनकस्य साधकतमत्वा-नार्थज्ञानस्य प्रमाण-
ता। अथापि स्यात् साधकतमज्ञानजनकत्वेनापि धूमाऽऽदीनां
तथा व्यपदेशः सम्भवतीति तत्तेषां ततः साधकतमत्वासिद्धिः।
तथा च धूमसज्ज्ञाव विषयाधिगत्यतिरिक्त्यभिमानाभावात् सति
त्वर्थज्ञाने प्रत्येकशस्तेषामभावेऽपि भावाद्विषयाधिगत्यभिमा-
नेऽन्तरवृत्तमर्थज्ञानमेव साधकतम, न विषयाधिगती ज्ञानस्य
साधकतमता, विषयाधिगत्यस्वरूपत्वात् तस्य। न च किञ्चिद-
स्तु स्वरूपे साधकतम, तद्विशेषस्याभिधानं च प्रमाणपदम्।
अथ स्वविषये सव्यापारप्रतीततामुत्पादय फलस्यैव प्रमाणोप-
चारः। उक्तं च-“सव्यापारप्रतीतत्वात्, प्रमाणं फलमेव सत्।
सव्यापारमिवाजाति, व्यापारेण स्वकर्मणि ॥१॥” इति चेत्। न
मुख्यसदभावे उपचारपरिकल्पनात्। बौद्धपक्षे तु न मुख्यं सा-
धकतमत्वं कचिदपि सिद्धमिति बोधवारः। अस्मन्मते तु धू-
माऽऽदीनां साधकतमत्वे प्रमाणफलयोर्भेदः प्रसज्यते, स च

भवतोऽनिष्टः। यच्च धूमाऽऽदिभाव विषयाधिगत्यस्वजावत्
तज्ज्ञावै च भावादित्युक्तम्। तदसंगतम्। यतो नैव सदज्ञानस-
ज्ज्ञावे कचिन् तज्जन्यविषया विषयाधिगतिः, धूमाऽऽदिसज्ज्ञाव
तु तस्याः सज्ज्ञावोऽन्तरमुपलभ्यत एव। अतो धूमाऽऽदेव सा-
धकतमम्, अभिमानस्तु ज्ञानान्तरमुपजायमानो धूमाऽऽदिनावे-
ऽऽनुपजायमानो ज्ञानस्य न साधकतमत्वं प्रकाशयति, अपि त्व-
र्थाधिगमस्वरूपताम्। तथा हि-अर्थाधिगतावयौऽधिगत इत्याभिम-
तः प्रभवति। ननु धूमाऽऽदिनावनो विषयाधिगतस्याजमानस्यानेन
प्रकारेण भावाच्च तदभावाच्च तदगती साधकतमत्वं ज्ञानभ्येति
निर्णये अथ्यज्ञानाप्रसक्तिः प्रवृत्त्या नद्वयैव। किं च-सुप्तावस्थोत्त-
रकालं घटाऽऽदिकानोत्पत्तौ यद्यबोधरूपं तज्जनकं प्रमाणं नश्यते,
तदा प्रागपरज्ञानस्याभावात् कस्य तत्फलं भवेत्। घटस्यसामा-
न्यज्ञानस्य घटज्ञानं कर्त्तामिति चेत्। ननु घटस्यज्ञानं किं प्रमाण-
म्?, तदेवेति चेदेकस्य प्रमाणफलताप्रसक्तिरभ्युपगम्यत एवेति।
अथ विशेष्यज्ञानेऽपि तत्प्रसङ्गात्। न च विशेष्यज्ञानोत्पत्तौ वि-
शेषणज्ञानस्य प्रमाणत्वमिति तत्तन्तन्निमित्तमभ्युपगम्यत इति व-
क्तव्यमिन्द्रियार्थसन्निकर्षानन्तरं घटत्वाऽऽदिसामान्यज्ञानस्य द-
र्शनात्तत्र सन्निकर्षस्य प्रमाणत्वप्रसक्तः, अज्ञानत्वाच्चेति चेन्न, वि-
शेषणज्ञाने विशेष्यज्ञानोत्पत्तौ प्रामाण्यं, तथा सन्निकर्षस्याऽपि
विशेषणज्ञानोत्पत्तौ तद्व्युत्पत्तव्यम्। तथाहि-सन्निकर्षप्रमाण
विशिष्टज्ञानसत्ताकारणत्वाद्द्विशेषणज्ञानत्वात् प्रमाणत्वाभ्युपगमे
कारणानिर्णयाऽऽदीनां प्रमाणत्वं स्यात्। न च स्वयं संवेदनत्वेन
नेषामजनकानामपि प्रमाणत्वम्। अर्थान्तरकल्पत्वादित्वहानिप्रस-
ङ्गात्। न च नैयायिकैरर्थात्तरभूतं बौद्धैरिव फलमभ्युपगम्यत। त-
दभ्युपगमे वा तत्पक्षे निरासाद्यमपि निरस्त एव। अतो ज्ञानप्र-
माणत्वादिनः सुप्तावस्थोत्तरकालं घटत्वाऽऽदिकानाभावप्रसक्ते-
र्घटाऽऽदिकानस्याप्यभावप्रसङ्ग इत्यंशस्य जगत् आध्याऽऽपत्तिः।
न च सुप्तावस्थया ज्ञानसज्ज्ञावोत्पत्तौ दोषः, असंवेद्यमानस्य त-
दवस्थया तस्य सज्ज्ञावोत्पत्तौ न च जाग्रतप्रत्ययेन तत्सज्ज्ञावो-
त्पत्तौ तस्य तत्प्रातर्बन्धासिद्धेः। तत्कार्यत्वान्न प्रतिबन्ध इति
चेन्न। विशेषणैः स्वस्य ज्ञानस्य ज्ञानपूर्वकत्वान्न्युपगमाद्विशे-
ष्यज्ञानाऽऽदीनामेव विशेषणज्ञानाऽऽदिपूर्वः। नान्येषां प्रतिबन्धा-
जावात् बोधरूपताप्रतिबन्ध इति चेन्न। अबोधस्वभावादिपि बोध-
स्योत्पत्त्यविरोधात्। अथवा धूमसज्ज्ञावोत्पत्तौ तद्विशेषणयो-
ग्यता तस्य तज्जननस्वभावत्वादोष इति चेन्न। इतरत्राप्यस्य समानत्वा-
त्। तथा ह्यबोधाऽऽत्मका कारणसामग्री बोधजननस्वभावत्वात्
जनयिष्यतीति न प्रतिबन्धः, तस्मादपि बोधाऽऽत्मकस्यापि प्रमा-
णत्वमभ्युपगम्यत इत्यप्यपत्तत्वं लक्षणदोषः, तत्र स्वरूपविशेष-
णपक्षोऽपि युक्तिसङ्गतः, नापि सामग्रीविशेषणपक्षः, तत्रास्योप-
चारिकत्वात्। तथाहि-सामग्रीविशेषणपक्षे इन्द्रियार्थसन्निकर्षोप-
क्षाम्युपपन्नमिति व्याख्येयम्। तच्च युक्तम्। उत्पत्तिशब्दे स्वरूप-
निष्पत्तौ प्रसिद्धत्वात्। तथा-ज्ञानशब्दोऽपि सामग्रीविशेषणपक्षे
ज्ञानजनकत्वात्सामग्री ज्ञानमिति व्याख्येयम्। एवमप्यभिचारि
व्यवसायाऽऽत्मकं च सामग्यं तथाविधफलजनकत्वादव्यपदेश्य-
मिति, तच्छब्देन सहाव्यापारात्। तदेव सूत्रोपासविशेषणयो-
ग्यत्वं सामग्यस्य तथाविधफलस्य जनकेन न स्वत इति न यु-
क्तिमत्पक्षोऽपि। तर्ह्यर्थकं सूत्रम्, न। फलविशेषणपक्षस्योपपत्त-
नं तत्राऽपि यत् इत्यध्याहारोऽस्त्येयं शेषो न ताव-मात्रेण, सकल-
दोषविकल्पाजिनपक्षसिद्धेः। अतस्तथाविधं ज्ञानं यतो भ-
वति तत् प्रत्यक्षमिति सकलदोषविकल्पं प्रत्यक्षकल्पं

सिद्धम्, नन्वेतस्मिन्नपि पक्षे ज्ञानस्य प्रामाण्यं न ब्रूयते, इष्टं च तस्य प्रामाण्यम्, यदा ज्ञान प्रमाणं तदाऽन्तर्द्वयुक्त्यः फलमिति वचनात् नैव दोषः। ज्ञानस्याप्येवंविधफलजनकत्वेन प्रमाणत्वात्तु ज्ञानवशाज्जायाः स्मृतस्तथा चायमिदं ज्ञानमिन्द्रिया-र्थसन्निकर्षत्वात् प्रत्यक्षं फलम्, तस्मैनेत्युक्तं प्रत्यक्षप्रमाणता, सुखदुःखसर्वव्यवस्थानिन्द्रियार्थसन्निकर्षसहकारित्वात्तथा ध्येयमिति । साक्यज्ञानजनकत्वेनाध्यक्षप्रमाणता साक्यज्ञानस्य च सुखसाधनोऽयमप्यानुमानिकफलजनकत्वेनानुमानप्रमाणा-ता । न च सुखसाधनत्वज्ञानमिति केचित्। अपरे तु बाह्येऽप्यर्थे विशेषः। ऽऽह प्रमत्तमिन्द्रिये विशेषणं मनः प्रवर्तनं इति मनोवृत्त-मिन्द्रियार्थसन्निकर्षमध्यक्षप्रमाणफलमेतत्, ज्ञानमिति स्वप्रति-पक्षाः। नन्वेवमप्यव्यापकं लक्षणमप्यसुखाऽऽदिविषयज्ञानस्या-प्रत्यक्षफलत्वात् । तच्च मनसोऽनिन्द्रियत्वं मनस इन्द्रियसुखे-परिगणितत्वात् प्रत्यक्षफलं तावत्तद्विषयज्ञानस्याप्युपगम्यते । अभवेत्तत् । मनस इन्द्रियधर्मोपेतत्वेनेन्द्रियत्वादाधिनानाधिग-तविषयप्रादुर्भावमिन्द्रियधर्मः, स च मनसि विद्यत एव, तेनेन्द्र-ियधर्मोपेतस्य सर्वस्ववत् प्रत्यक्षं तु चे इन्द्रियवशादेनाविरोधः । ततः प्रत्यक्षसुखं पवेन्द्रियत्वं मनसः सिद्धं, तस्मिन् च नास्ति मित्र-लक्षणदोषः । इन्द्रियसुखे च मनसोऽप्यष्टः, तस्मैव नानात्वे इन्द्रि-याणां वृत्तपरत्वात्सुखशब्देन हि जात्यपेक्षया सूत्र एवोच्यते । तेन लक्षणसुखसमूहोद्देशार्थं तस्मै, तथा च जिघ्रस्यतेनेन्द्रि-याणां वृत्तगन्धोपलब्धौ कारणं घ्राणमित्यभिधीयमाने सन्निकर्षप्र-सङ्गः । तस्मिन्वृत्त्यर्थं भूतमिति नूनमप्यवश्यं विशेषणम् । एव च अनेनेति चकृकोपोपलब्धौ कारणं सन्निकर्षं प्रसङ्गः, तस्मिन्वृत्त्यर्थं भूतग्रहणं स्वव्यवस्थायै प्रदीपप्रसङ्गः। तस्मिन्वृत्त्यर्थमिन्द्रियाणामिति वाच्यम् । एवं स्वर्गादिवर्षा योज्यम् । एव च सूत्रकपञ्चकमेतल्ल-क्षणार्थं प्रत्यक्षमिन्द्रियाणां न पुनर्विभागार्थम्, आदिमूत्रोद्दिष्टस्य भेदवशात् विभागाप्युपगमात्, त्वमस्तिविभागे चानवस्थानविभागे वा वाह्यानामित्यवधारः कार्यः, स्वातन्त्र्यसामर्थ्यात् । मनसस्तु तदनन्तरं लक्षणानुपदेशं वैधर्म्यात् । तच्च तस्या भूतत्वानुव्या-त्, भूतत्वानुव्याप्येनेन्द्रियाणि व्यवच्छिद्यन्ते भूतेभ्य इति वचनानि तु मनस एतल्लक्षणमिति । अत एव सर्वविषयत्वं मनसो न त्वि-न्द्रियाणि बाह्यानि सर्वविषयाणि तत्राप्यव्याप्यं वा मनसोऽन्तर्भि-धानं परमतमप्रतिपक्षमनुमतमिति हि तत्र युक्तिः। न चैवं घ्राणा-ऽऽदीनामप्यन्तर्भान प्रसज्यते, घ्राणाऽऽदेरप्यन्तर्भाने स्वमन-स्यैवाभावात् परमतमिति व्यपदेशात्सम्भवात् । “अस्ति शुगपञ्जा-नानुपलब्धमेतत् । तद्वत्” इति वचनात् । मनसोऽभिधानमिन्द्रि-यत्वेन, इन्द्रियान्तरत्वेनानिधानं वैधर्म्यादित्युक्तम्, तन्नाव्याप्येन्द्रि-यमिति स्थितम् । श्रोत्रादिवृत्तराधिकारोपेतं निबन्धयामिप्रत्यक्षल-क्षणमनेनैव निरस्तम् । तथा हि आर्कालोका शक्यदृष्ट्या ध्येय-मिति प्रमाणं न भवति । तथा विन्ध्यवासिपरिकल्पनाऽपि सा प्रमाणं न युक्ता । न च साहचर्यदर्शनकल्पितस्य श्रोत्रादेः पदार्थस्य भिन्निः, स्वकार्यवादेऽप्यन्तर्भवव्यवस्थिते, तस्य च निषिद्धत्वा-त् । किं च श्रोत्रादीनां वृत्तिस्तेभ्यो यद्यव्यतिरिक्ता तदा श्रोत्रादि-कमेव, तच्च सुतमत्ताऽऽद्यव्यवस्थापि विद्यत इति तदाऽप्यध्यक्षप्रमा-णप्रसक्तिरिति सुखाऽऽदिव्यवहारोऽन्वेदः। अथ व्यतिरिक्ता तेभ्यो वृत्तिस्तदा वक्तव्यम्-किमस्मै नेपा धर्ममात्रम्, आहोस्विदर्थान्तरम् । यदाहः पक्षस्तदा वृत्तस्तदा सत्यम् वा वक्तव्यम् ? यदि तादृश्यं, त-दा श्रोत्रादिमात्रमेवासाधयति पूर्वोक्तो दोषः। अथ समवायः, तदा पुनः सिद्धिप्रसक्तिरप्यपि श्रोत्रादिसङ्ग्राहे सति नियतदेशवृ-

त्तिरजिष्ययत इति । एवमेव अथ संयोगः, तदाऽर्थान्तरप्रस-क्तिरिति न तदस्मै वृत्तिर्भवेत् । अथार्थान्तर वृत्तिः, तदा भा-सौ वृत्तिः, अर्थान्तरत्वात् पटाऽदिवत् । अथार्थान्तरत्वेऽपि प्रात-नियतविशेषसङ्ग्राहेनेपामसौ वृत्तिः । नन्वसौ विशेषो यदि श्रोत्रादिविषयप्रामिस्वरूपः, तर्हिन्द्रियार्थमनिकर्षोऽभिधानान्तर-रेण प्रतिपादितो भवेत् । स च यद्यप्यभिचाराऽऽदिविशेषणान्-शिष्टार्थोपलब्धिजनकः प्रत्यक्षप्रमाणमभिधीयते, तदा अस्मत्प-क्षेन समाश्रितो भवेत् । अथ तथातुतोपलब्ध्या जनको न तर्हि प्रमाणम्, असाध्यकतमत्वात् । अथार्थाकारा परिणतिः श्रोत्रादीनां वृत्तिः, तदाऽत्रापि वक्तव्यम्-किमस्मै परिणतिः श्रोत्रादिव्यवस्था-नुवृत्तम् आहोस्विदर्थान्तरमिति पक्षवधेऽपि च पूर्ववदोपाभिधानं विधेयम् । न च श्रोत्रादीनां विषयाऽऽकारापरिणतिः परपक्षेऽसं-जचिनो, परिणामस्य व्यतिरिक्तस्याऽऽकारिकस्य वा सत्त्वादि-तं प्रतिपादितत्वात् । प्रतिनिधनाध्यवसायस्तु श्रोत्रादिसमुत्थो-ऽध्यक्षफलं, न पुनरध्यक्ष प्रमाणम्, असाध्यकतमत्वात् । विशिष्टो-पलब्धिनिर्बन्धकत्वेनाध्यक्षत्वे अस्मत्प्रमत्तमसाध्यकतमत्वात्, तच्च साहचर्यमनानुसारि कल्पितमप्यव्यवस्थितमप्युपपन्नम् । जर्मनिप-रिकल्पितमपि प्रत्यक्षलक्षणमन्तर्लक्षणेऽप्यव्यवस्थितमिन्द्रियाणां वृत्ति-जन्म तत्प्रत्यक्षमिति । संशयाऽऽदिषु समानत्वाद्वास्तविकप्रभु-तिमिन्निरस्तमेव । यैरपि सत्यमर्थं च सङ्गता दुःप्रयोगः निवारण-इत्यादिना तल्लक्षणं व्याख्यातं, तेषां प्रयोगस्यानाप्यव्यवस्थितस्य-कत्वं न विशिष्टफलमन्तरं ज्ञातुं शक्यं, कार्यविशेषणत्वेन च न किञ्चिदप्युपपन्नं इति न कार्यकारणत्वाऽपि तत्स्य स्थावराणां, वृ-त्तिजन्यतः प्रमाणत्वं तु न संभवयेत् । तदशानुपापकलक्षणयोः पूर्वमेव प्रमाणत्वानुपपन्नं । येन तु तदं प्रत्यक्षलक्षणविशेषः, किं तु लोकप्रसिद्धप्रत्यक्षानुपपन्नं प्रत्यक्षस्य धर्मं प्रत्यनिवि, तत्तत्विधा-नमिति व्याख्यानं, तर्हि वाच्यम्-कतरस्य प्रत्यक्षस्य धर्मं प्रत्य-निमित्तत्वं विधीयते किमस्माद्विप्रवृत्तस्य, उत यागिप्रत्यक्षस्य-ति ? अथ यथार्थः पक्षः स न युक्तः । सिद्धसाधनप्रसक्तोऽिन्दि-यपक्षोऽप्युक्तः, यागिप्रत्यक्षस्य स्वमेतन्नामिन्द्रियाणां वा सिद्ध-स्यानिमित्तत्वाविधानम् । अन्यथा स्वरविषाणा-देरपि त प्रत्य-निमित्तत्वाविधमेवम् । न च यागिप्रत्यक्षपरेणाप्युपगतमिति प्रती-तस्य तदनिमित्तत्वं साध्यत इति वक्तव्यम् । इति विषयप्राप्ति-पात्तादेरुद्देशप्रसङ्गस्य तु चक्रेऽपि चक्षुः यो तन्तथावतामिन्द्रियमे-रामायणाऽऽदी । न च कादम्बरीऽदेरिव काव्यत्वाद्वाद्याप्रमाणते-ति न तज्जिघ्रस्यता वस्तुव्यवस्था, तारतार्यं प्रमाणभूतेऽप्यर्थ-स्य संयुक्तत्वं स्वार्थप्रतिपादकत्वंऽपि च तारता, यदि प्रमाण-तस्तदनेनाभ्युपगतं तदा प्रमाणप्रसिद्धस्य जयतोऽपि प्रसिद्धत्वा-त् कथं तदनिमित्तत्वमिति, अत एवात्रान्द्वयं वस्तु नाङ्गीकुर्वता-ऽपरप्रतिपत्ते वस्तुव्यवस्थितस्यैव प्रमाणं प्रष्टव्यं, चेत्तत्र भूते, तदस्तरङ्गीकृतव्यम् । अथ न भूतं, तदा तस्य प्रमाणाभावादेवा-सिद्धिर्न तदुक्तप्रमाणप्रतिपत्तात् । न शानीन्द्रियं वस्तुनि प्रमाण-प्रतिपत्तिविधायि प्रवर्तितुमुत्पन्नं इति । धर्म्यसिद्धत्वादिवै-राप्रानत्वात् । अथाऽपि स्यात् सर्वदोषः स्वतन्त्रसाधनपत्ते । न त्विदं स्वतन्त्रं साधनमपि तु प्रसङ्गसाधनम् । तच्च स्वतोऽप्र-भिन्नेऽऽवस्तुनि परप्रसिद्धेन परस्य प्रतिपादनाऽप्युपपन्नं यथा सामान्याऽऽदिनिषेधे । एतदप्युक्तम् । दृष्टान्तस्याप्य-सिद्धिः यथा च सामान्याऽऽदिनिषेधेन प्रसङ्गसाधनं प्रवर्तते त-थानैयायिकैः प्रतिपादितं सामान्याऽऽदिपरीक्षायाः । किं च प्र-साधनानुपपत्तिरत्र । यतः प्रसङ्गः सर्वोपि विषय्यफल इति पूर्व-

प्रसङ्गः प्रदर्शनीयः, स च कथं प्रदर्शित इति वक्तव्यम् । अथ योगिप्रत्यक्षं धर्मप्राहकं न तद्वति, विद्यमानोपलभ्यमानत्वात्, न हेतोरसिद्धत्वात् । अथ तस्मिन् सिद्धये हेतुवन्तरापादानम् । तथा हि विद्यमानोपलभ्यमानयोगिप्रत्यक्षं सत्त्वंप्रयोगकृत्वात् नास्याप्यासिद्धत्वात् । अथैतस्मिन् हेतुवन्तरमुपादीयते । विद्यादास्यस्य संयोगजं, प्रत्यक्षत्वात्तच्छब्दाद्ययम्, अस्मदादिप्रत्यक्षवदिति दृष्टान्तः सर्वत्र वक्तव्यः । धर्माऽऽदिप्राहकत्वे वा धर्माऽऽदेरसत्त्वात् । न विद्यमानोपलभ्यमानमिति विपर्ययोऽविद्यमानोपलभ्यमानत्वे च न सत्संयोगजम् । असत्संयोगजत्वे वा न प्रत्यक्षताऽपि । तच्छब्दवाच्यम् । ननु भवत्येव प्रसङ्गपूर्वको विपर्ययः, तस्य त्वनेन किं सद्भावो निविध्यते, नत पक्षत्वम् । प्राच्ये विकल्पे धर्मसिद्धता हेतूनामित्युक्तम् । द्वितीयेऽपि तस्य प्रमाणात्तरप्रसक्तिः, विशेषप्रतिषेधस्य शेषाद्यनुज्ञात्तत्त्वत्वात् । स्यादेतद्विशेषप्रतिषेधधर्मिण एव प्रतिषेधस्य तद्वत्तत्वेनाद्युपगमात् । न च धर्मसिद्धत्वाऽऽदिहेतुर्दोषः । यद्यर्थस्याभ्युपगमात् । अस्मदेतत् । व्यासो सत्यां प्रसङ्गपूर्वकस्य विपर्ययस्य प्रवृत्तेः । न च प्रत्यक्षत्वस्य तस्य तच्छब्दवाच्यत्वमन्यस्य वा सत्संयोगजत्वेन व्याप्तिसिद्धिः कालसंज्ञात् । अथ प्रसङ्गसाधनत्वादिति तस्माद्विस्तृत्याऽपि दोषो, न हि वृत्तं न गृह्यते तद्व्यतिरिक्तं न गृह्यते इति व्याप्तिसिद्धिः । तथा हि यथा प्रसङ्गसाधनत्वादिचक्रान्तित्वात्स्थविषयव्याप्तिरप्यात्मादेवृत्तगजस्य चक्रवृत्तेऽपि चक्रं या जनशतव्यवहाराय गामि भूयते रामायणाऽऽदि । न च कादम्बरीदेरिव काव्यत्वाद्यान्वयप्रमाणत्वेन न तजिह्वयता वस्तुव्यवस्था । अतोऽपि प्रमाणभूतेऽकार्यस्य समुच्चयान्त्वरूपार्थप्रतिपादकत्वेऽपि च तारताऽऽदीनां प्रमाणात् सिद्धेयः । यद्यप्यतः प्रणीतत्वे निश्चयः, तथा वृत्तदेशचक्रवृत्तेऽपि तच्छब्दवाच्यत्वं त्रिधा तजिह्वयतामात्रं दृष्टं तद्व्यतिरिक्तं प्रत्यक्षं भविष्यति । एव प्रतिपादप्रत्यक्षेऽपि साधनसाधनयोर्व्याप्तिनिषेधो दृष्टव्यः । अथ गृह्यवृत्तदेशचक्रवृत्तेरस्य साधनत्वेऽपि रूपग्रहणप्रतिनिधयः । न हि ते रसाऽऽदी कदाचित्प्रवर्तन्ते, तथा यागप्रत्यक्षस्यापि स्वविषय एवातिशयो भविष्यति । तदुक्तम्- "तत्राप्यतिशयो दृष्टः" इत्यादि । तथा "अपि नातिशयो दृष्टः, प्रज्ञा मेधाऽऽदिभिरा" इत्यादि च एवमेतत् किं तु द्विविधं प्रत्यक्षम् । यद्येन्द्रियजनमानसं च । तत्र पूर्वस्यातीनाऽऽदिप्राहकत्वं निषेधे रसाऽऽदिप्राहकाणामित्येतेतरविषयाग्रहणं सिद्धसाधनम् । मानसस्य त्वताताऽऽदिरपि विषयः, तस्य सर्वविषयत्वात् । तथा हि चादिप्रतिपादितोभनस्पृष्टानां स्मार्तमतीताधेप्रादिविज्ञाने सिद्धम् । एवमनागतार्थविषयस्य न स यदि प्रतिपादितोभनसाधनार्थे द्रष्टव्यम् तस्य वा भूतार्थस्यापि स्पष्टा भूता जायता प्रकर्षात्कामशोकत्रयादिज्ञाने प्रतिपादिता, यत्पुनर्भूतार्थं प्रमाणद्वयपूर्वकं भावना प्रकर्षं मुद्वृत्तं, तन्मयादात्ममाणं, विशदत्वाच्च प्रत्यक्षं । संभाव्यते च तथाविधं प्रत्यक्षं योगिनां यथाऽऽसादोनां प्रतिभम्, यो मे स्मृता आगन्तेत्यनागतार्थाप्राहकम् । न च सदिग्यस्वजायताऽस्यातिभिन्नत्वात्तत्वाद् बाधकाभावाच्च विपर्ययः, ततोऽप्येतत्सर्वा प्राप्तास्यस्यार्थो न सिद्धेति न प्रमाणं प्रतिभम् । इन्द्रियजनमपि सर्वं न सत्यार्थं सिद्धमिति । तदप्यप्रमाणं भवेत् । अथ मा त्वप्रमाणं यद्वाच्यते, इतरं तु प्रमाणं प्रतिभेऽपि समाप्तम् । एतदाभासप्रतिभाया न प्रमाणकृता, अर्थजत्वाद्युपपत्तेः । तथा हि-कर्मशक्तिः स्वकर्तृकरणसहकृता क्रियानिवर्तिका कर्तृकरणशक्तिरेव कर्मशक्तिसिद्धकृता, न चासती स्वरूपेणानागतवर्तमानकालकर्तृकरणाभ्यां सह कर्मशक्तिः स्वकार्ये व्याप्तिर्यते,

नापि कर्तृकरणशक्तिवर्तमानसमयसंश्लिष्टा नाविकर्मशक्त्या तदोत्पद्यमानया सह स्वकार्ये व्याप्तिः । यत इति कथमगतार्थविषयार्थज्ञा प्रतिभा, ततो न प्रमाणकृत् सत्ययुक्तमेतद्व्यमानकालत्वेऽपि प्रतिभाविषयस्य कर्तृकरणव्यापारसमानकालतोपपत्तिः । तथा हि-करणं प्रतिज्ञाजनकं न वर्तमानसमयवस्तुपरिच्छेदकं, किं त्वनागतस्य, तेनाऽऽगते वस्तुनि करणस्य व्यापाराद्वस्तुनश्च तेन रूपेण सत्त्वात् कथं प्रतिज्ञा निविषया ? यदि च ज्ञाज्ञातविषयं ज्ञानं निविषयं तर्हि चादुना ज्ञानं ज्ञानं वाक्यप्रज्ञत्वं वाक्यकाले कार्यस्यायस्यासत्त्वाद् निविषयमासद्येत । अथ वर्तमानार्थग्रहणस्वभावोऽध्यक्षस्यैव न शब्दाऽऽदेः, उक्तं च- "संघर्षवर्तमानं च, गृह्यते चक्षुरादिना" । तथा एषा प्रत्यक्षधर्मनश्च वर्तमानार्थनैव, या सन्निरुपार्थवर्तिवत् । ननु ज्ञानात्तरस्यमित्यस्येदं तत्त्वमोविज्ञानस्यातीतानागतार्थग्रहणे व्यापारानावात् । चक्षुरादिप्रभवप्रतिपत्तीनां तु युक्तवर्तमानार्थग्रहणज्ञानां धर्मः । ननु मानसस्यान्यथा चादुना जनितस्यास्मादित्युक्तं मत्वेवमपि भाविकपता भावस्य सावधिः प्रागभावात् । न च भिन्नकालत्वाद्भववस्तुतोः सवन्ध इति कथं तस्य भाविकपता । अत्र केचिदाहुः न तयारसंश्लिष्टा, विशेषणविशेष्यतया प्रातिपत्तिः । न तत् न हि संश्लिष्टापूर्वको विशेषणविशेष्यताः, किं तर्हि भाविना जायमानाद्यने, कुतः प्रातिज्ञासमानस्याऽऽकारस्य कुतश्चिन्मिन्नत्वात् प्रागभावाविशेषणता, तच्च निमित्तं प्रोजनाऽऽदिकार्यं आनुकूलं तज्ज्ञातुगुणस्य नोपपद्यत इत्यनागमनकाल एव कार्येन वृद्ध्यापनस्य आनुः श्वस्तनागमनविशिष्टतां प्रतिपद्यते । सद्यश्च तद्व्यतिरिक्तं च सत्त्वम्, तच्च विधिप्रतिभास एवातो विधिप्रतिज्ञा सत्त्वभावत्वाच्च निविषया प्रतिज्ञासमानतामा भुवि विषयत्वं तस्यास्तेन त्वर्थेन सह सन्निकर्ष इन्द्रियस्य वाच्यः । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यस्य प्रत्यक्षत्वाद्युपपत्तेः । अत्र कार्यप्रतिभासमादधति-शब्दो मे स्मृताऽऽदेः आगन्तेति प्रतिभात्पादेः शब्दो (?) इन्द्रियेण सयोगात्तद्विशेषणत्वाच्च श्वस्तनागमनविशिष्टस्य आनुः सत्त्वविशेषणत्वाच्च सन्निकर्षः । एतत्परिणामविशेषणार्थविषयत्वाच्च आता विशेषणं तच्चक्षुरादेः सन्निकर्षः, तदभावाद् विशेषणाग्रहणं कथं विशेष्यवृद्धिः ? अपि च-श्वस्तनागमनविशिष्टज्ञातृज्ञाने प्रातिज्ञा न देशाऽऽदिज्ञान, न वेन्द्रियत्वेन काश्चित्संख्यः । अत एवाधर्मिज्ञानं प्रतिभा यतो रूपिणामपि यज्ज्ञाने तदव्यागमपूर्वम्, अनेनाप्यजन्यमार्थस्य दर्शयति । उपायश्च सन्निकर्षलिङ्गाद्वस्वजावः, आगमग्रहणस्य प्रदर्शनार्थत्वात् । नाऽपि धर्मविशेषात्, सन्निकर्षविनाऽपि प्रतिभायाः समुद्भूयः, यतो धर्मो धर्मयोः फलजनकत्वं साधनजनकत्वेनैव, यथा मुख्याऽऽदिजन्ये शरीराऽऽदिजननमेव प्रतिभाया अपि धर्मविशेषजन्यत्वे कतचित् इन्द्रियार्थसन्निकर्षाऽऽदिनासनेन धर्मविशेषजननेन भाव्यम् । अत एव सिद्धदर्शनमपि न प्रतिज्ञा, रथ्यापुकरण्यापि ज्ञावात् । अनियतनिमित्तप्रवृत्तेन प्रमाणं प्रतिभात यत्केचिद्व्यवधायि, तन्नेत्यायिकेनिराक्रियत एव मनस्वत्प्रतिमितत्वेन तत्र तत्र प्रतिपादनात् । नाप्यस्यालिङ्गशब्दप्रवृत्तत्वं, तदभावेऽपि भावाद्युपमानत्वात् शङ्काद्वारंस्तरिताऽतः प्रत्यक्षं प्रतिज्ञा । यद्यपि तदुपपत्तावपि वक्तव्यम् । किमन्येन्येन मनसः साक्षेहितत्वात् तस्य विशिष्टावेग्रहणं विशेषणविशेष्यतावः सन्निकर्षः । नियामकत्वेन पूर्वं प्रदर्शितं, यथा प्रत्यभिज्ञानोत्पत्तौ स्मयमाणप्रतीयमानानुभवाविशेषणं वस्तुनस्तस्याविषयो, न चेनावाति साक्षाद्विषयापार इति मानस प्रत्यभिज्ञानं, तद्व्यतिरिक्तमाप । तथा हि-अभावो याह्यार्थाद्युपगमस-

नसः स्वान्तरेण पूर्वैर्जिराकृतः । एवं मानसस्य प्रत्यक्षस्याविद्य-
मानोपलम्भकस्य सद्भावात् प्रसङ्गसाधने व्याप्तिसिद्धिः । तथा
सर्वस्यैव स्थपत्यादेः कियमाणवस्तुग्रहणं प्रत्यक्षमिदमेव । किं
च-कथं जैमिनीयाः स्थिरग्रहणवार्त्तां वर्तमानविषयमेव प्रत्य-
क्षं संज्ञकृतं, स्थिरग्रहणं हि वस्तुन एव भवति । यदि वर्तमानाव-
शिष्टस्यैवातीतानागतकालविशिष्टग्रहणम्, अन्यथा स्थिरग्रहणा-
भावः । तथा चोक्तम्-“रजनं गृह्यमाणं हि, चिरन्तार्यात् गृह्यते ।”
ततः परस्परव्यावृत्तार्थाभिधानाद्यत् किञ्चित् तत्तदेवं न प्रत्यक्ष-
स्यातीन्द्रियार्थग्रहणनिषेधः पूर्वोक्तनीत्या संभाव्यते चानीन्दि-
यार्थग्रहणमध्यकस्य यथा संज्ञवति तथा सर्वज्ञसिद्धौ प्रतिपा-
दितमिति न पुनरुच्यते । किञ्च-सत्संयोगत्वाऽऽद्यविद्यमानोपल-
म्भवमुच्यते, तत्र सतासीना (?) साधुना सद्भिर्वैद्येतात् पञ्चान्
व्युदस्याभिमतपक्षपातेन कृतम् । सति सप्रयोगे प्रयोगश्च श्वि-
ता (?) प्रदर्शितोऽपिन्द्रियाणां व्यापारो, योग्यता वा । ननु नैयायि-
काभ्युपगम एव संयोगाऽऽदिः, स द्विविधोऽप्यतीतानागतऽऽदि-
संयोगऽयतः करणव्यापारः इव कार्येऽप्येव वार्यते । अथाविद्यमाने
कथं करणव्यापारः करणत्वेनाभ्युपगतायाः चोदनाया अपि कथं
कार्येऽप्ये, ततो नान्नःकरणस्य विशेषः, तत्प्रमेयस्य त्रिकालाव-
च्छिन्नात् भाविरूपस्यापि वा तद्वत्त्वेन सतो वर्तमान-वाऽऽ-
पत्तिः । तथा चोक्तं व्यासेन-“अवश्यं भाविनं नाशं, विद्धि संप्र-
त्युपस्थितम् । अयमेव हि ते कालः पूर्वमासोऽनागतः ॥१॥ ” य-
त्पुनः कार्यं कालत्रयापराप्तृष्टशशशृङ्गाऽऽस्य तत्र कथं प्रेरणाऽऽ-
न्यकरणव्यापारः । अथावस्थितप्रतीतिजनकत्वेन प्रेरणायास्तत्र
व्यापारः, तर्ह्यन्तःकरणेऽप्येतत्तुल्यं, ततोऽपिद्यमानोपलम्भस्य मा-
नसाध्यकस्य सद्भावात् प्रसङ्गो मानसाध्यकस्य सद्भावात् प्रस-
ङ्गसाधने व्याप्तिसिद्धिरिति न प्रथमा व्याख्या । द्वितीयव्याख्या-
ने तत्सतो व्यत्ययेऽपि च न संशयज्ञानव्युदासः । तत्र ह्ययमर्थो
व्यवतिष्ठते-वद्विषयं विज्ञानं तेनैव संप्रयोगे इन्द्रियाणां प्रत्यक्षं
प्रत्यक्षाभासं त्वन्यसंप्रयोगजमिति । तत्र संशयज्ञानं सत्यज्ञान-
वत् यत्प्रतिभासि तेनैव संयोगो भवति । ननुभयाऽऽलम्बनत्वा-
द्भयप्रतिभासिसंशयज्ञानम्, न चोभयाऽऽलम्बनेन्द्रियसम्बन्धः ।
यद्यपि नोभयाऽऽलम्बने तेनेन्द्रियसम्बन्धस्तथापि तत्रैव सामा-
न्यवान् पुरोऽवस्थितोऽप्यसि प्रतिभासमानाऽन्यतरविशेषाऽऽ-
भयोऽतो यत्प्रतिभासि तेन सदेन्द्रियस्य संयोगे संशयज्ञानमु-
देति । न चैतद्व्यवच्छेदाय किञ्चित्पदमुपात्तमिति नैतल्लक्षणात् न-
द्व्युदास इति न जैमिनीयमतेऽपि प्रत्यक्षलक्षणमनवद्यम् न चावो-
क्तं प्रत्यक्षमपि तत्रैव प्रमाणप्रत्युपगम्यत इति न तद्विचार-
प्रयासः सफल इत्युक्तपादविचारितमेव प्रत्यक्षलक्षणमनवद्यमि-
ति नैयायिकाः । असदेतत् । तद्व्युपगमेनेन्द्रियार्थसंज्ञिकार्थोप-
स्थाऽऽदेरप्यतमानत्वात् । तथा हि-इन्द्रियं यदि चक्षुर्गोलकाऽऽ-
दिकमनयविरूपमभ्युपगम्यते, तदा तस्य स्वविषयेण व्यतिष्ठते
देशेन पर्वताऽऽदिना सानकयोऽसिद्धः । न ह्यन्यन्तव्यवहितयोर्हि-
मवद्विषययोरिव चक्षुर्गोलके तदर्थयोः सन्निकर्षसंयोगाऽऽदिक-
क्षणः सिद्धः । न चावयववत्तत्र गोवालकाऽऽदिवस्तुसंज्ञकत्वं, तद्व-
प्राहकमिमतप्रमाणस्य निषिद्धत्वात् । न च तद्व्यापारः संयोगाऽऽ-
दिकः संबन्धः समस्ति, पराभ्युपगतस्य तस्य निषिद्धत्वात्, निषे-
त्स्यमानत्वाच्च । योऽपि कथञ्चित्पदार्थाव्यतिरिक्तं संस्येवणकाद्य-
जनुनोरिव संबन्धः प्रसिद्धः, सोऽप्ययदेतेन पर्वताऽऽदिना स्ववि-
षयेण सद् चक्षुर्गोलकस्यानुपपन्नः, तत्प्रसाधकप्रमाणाभावात् । अ-
थास्ति तत्प्रसाधक प्रमाणम्, ननु तत्किं प्रत्यक्षमुत्तानुमानम् ? न

तावत् प्रत्यक्षमत्र विषये प्रवर्तितमुत्सदते । न हि देवदत्तचक्षुस्त-
द्विषयेण पर्वताऽऽदिना सद्भासित्यस्य दृष्टकप्रमथा प्रतिपत्तिः ।
अथानुमानं तत्सन्निकर्षप्रसाधनाय प्रवर्तते । ननु किं तदनुमान-
मिति वक्तव्यम् ? चक्षुःप्राप्तार्थप्रकाशकं बाह्यात्वात् त्वगादिवदि-
त्येतदनुमानं तत्सन्निकर्षप्रसाधनं न चक्षुर्गोलकतदर्थयोरध्यक्षे-
णैवासिद्धिः प्रत्यक्षेणैव प्रतिपत्तेरध्यक्षे बाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्त-
त्वेनास्य हेतोः काव्यत्वात्तद्विषयात् । अवयववत्क्षणस्य च चक्षु-
षोः सिद्धेराभ्यासिद्धिः हेतुः । अत एव स्वरूपसिद्धिः । न ह्यवि-
द्यमानस्यावयवविनो बाह्येन्द्रियत्वमुपपन्नम्, त्वगादिवदिति निदर्श-
नमपि साध्यसाधनविकल्पम् । अथ चक्षुःशब्देनात्र तद्व्युपगमाऽजि-
धीयस्त इति न प्रागुक्तदोषावकाशः । न तेषामसिद्धेः । इतरथाऽ-
स्यानुमानस्य वैफल्यऽप्येतोराभ्यासिद्धौ हेतुः । अथात एथानुमा-
नात् तत्सिद्धेर्नायं दोषः, न । इतरंतराभ्यासद्वयप्रसक्तः । तथा हि-तद्व-
हिमसिद्धावाभ्यासिद्धत्वात्तद्व्यपारिहारः, तत्सिद्धिः सत्यते । हेतोस्त-
त्सिद्धिरिति व्यक्तमितरेतराध्यवस्थम् । अत एव स्वरूपसिद्धि-
रपि हेतोः, तेषामसिद्धौ तदाध्यवस्थाहोन्द्रियत्वासिद्धेः । यदि पुन-
र्गोलकाद्विज्ञातं रहस्यमत्र चक्षुःशब्दाव्याप्यप्रकाशकास्तर्हि गो-
लकस्याऽजनाऽऽदिना संस्कार उन्मीलनाऽऽदिकश्च व्यापारो वै-
यर्थ्यमनुभवत् । अथ गोलकाऽऽभ्यास इति तस्मिन्निमित्ते असंस्का-
रे वा तेषामपि स्वगतमसंस्कृतित्वेति विषयं प्रति गमनं तत्प्र-
काशने च न स्यादनन्तर्द्वयतदुन्मीलनं तत्संस्कारश्च । न च वै-
यर्थ्यमनुभवत् तर्हि गोलकानुवक्तकामलाऽऽदेः प्रकाशकत्वं तेषां
स्यात् । न हि प्रदीपः स्वज्ञं शलाकाऽऽदिकं न प्रकाशयतीति
दृष्टम् । यैरपि गोलकास्तर्गतं तेजोऽव्ययमिति तदा (?) तास्त-
इत्यभ्युपगमं तेषामपि दृष्टं समानम् । न हि काव्यकृपिकास्तर्ग-
ताः प्रदीपाऽऽदिः श्रमयस्ततो निर्गच्छन्त्ययोगिनमर्थं न प्रकाशय-
न्ति । तद्वं रहमीनामसिद्धेर्ने चक्षुःशब्दाभिधेयाः । अथ रसना-
ऽऽदयो बाह्येन्द्रियत्वाप्राप्तार्थप्रकाशका उपलब्धा बाह्येन्द्रियं च
चक्षुः, तत्तद्वदपि प्राप्तार्थप्रकाशकं न च गोलकस्य बाह्यार्था-
सिः संज्ञिकीति पारिशेष्यात् तद्व्युपगमां तत्सिद्धिरिति राशिसि-
द्धिः । नात्यासन्नमज्ञाजनाऽऽदिप्रकाशप्रसक्तः । किं च-व-
दि गोलकाद्विनिर्गत्य बाह्यार्थेनातिस्वभाव्यं तद्व्युपगमां प्रका-
शयन्ति, न ह्यर्थं प्रत्युपसर्पन्तस्तत्तद्व्युपगमं, रूपस्पर्शविशेष-
वत् । तेजसानां बहुजादिवत् सतामनुपलम्भे निमित्ताभावात्,
नचोपलब्धयन्त इत्युपलब्धिलक्षणप्राप्तानामनुपलम्भादसंभवम् ।
अनुद्विजतरूपस्पर्शत्वात् उपलब्धत्वात् इति चेत्, किं पुनरनुद्वि-
तरूपस्पर्शतेजोऽव्ययमुपलब्धं येनैव कल्पना ज्ञेयं ? अथ ह-
इत्येतं सतोऽपि तेजसरूपस्पर्शयोर्निरहेन्नोरनुद्विजतः, न स्व-
यत्ततोऽदकयोस्तेजस्वासिद्धेः दृष्टानुभारेण चानुपलब्धप्रमान-
ज्ञानः प्रकल्पनाः प्रभवन्ति । अन्यथा-भास्करकराः सन्तोऽपि तो-
पलभ्यन्ते, अनुद्विजतरूपस्पर्शत्वात्तद्व्युपगमेन रश्मिबदित्यपि कल्प-
नाप्रसक्तेः । सम्म० २ कारणम् । अवयवमनःकेवलाऽऽस्ये
स्वयं दर्शनलक्षणे वा व्यवसायजदे, स्था० ३ टा० ३ उ० ।
स्वयं करणे, “पञ्चकक्षं संयमे च कर्तेति ।” अहवा-गार्कः
समकं प्रत्यक्षम् । नि० चू० ४ उ० । प्रत्यक्षकरणचक्षुषे,
आ० म० १ अ० ।

पञ्चमस्क-प्रत्यक्षज्ञान-न० । अवाधिमनःपर्यायकेवलाऽऽ-
त्मके प्रत्यक्षस्वरूपे ज्ञानभेदे, न० । ('जाण' शब्दे चतुर्थभागं
१६३० पृष्ठे विशेषः)

पञ्चखण्डिकाकय-प्रत्यक्षनिराकृत-पुं० । प्रत्यक्षाविषयं, यथा-
अध्यायः शब्दः । स्था० १० उ० ।

पञ्चखण्डिकाकय-प्रत्यक्षप्रत्ययकारी-स्त्री० । प्रत्यक्षकेन कान-
नेन, साक्षादित्यर्थः । यः प्रत्ययः सर्वानिश्चयनिधानमर्थादि-
आधोपदर्शनाद्यनिवारि चेद् जिनप्रवृत्तनमित्येवमुक्ता प्र-
तिपत्तिः । अथवा-प्रत्यक्षेणानर्थाः प्रतीयन्ते इति प्रत्यक्षमे-
वेदमित्येष प्रतीतिः प्रत्यक्षप्रत्ययस्वरूपकरणशीलाः प्रत्यक्षप्र-
त्ययकार्याः, प्रत्यक्षनाप्रत्ययकार्या वा । प्रत्यक्ष प्रतिपञ्चाया-
म, स० १० अ० ।

पञ्चखण्डिकाकय-प्रत्यक्षवचन-न० । एष देवदत्त इत्येवंप्रकारे व-
चने, आचा० १ अ० २ अ० ६ उ० । प्रज्ञा० ।

पञ्चखण्डिकाकय-प्रत्यक्षसिद्धि-त्रि० । प्रत्यक्षज्ञानविषयं, न च
सकललोकप्रत्यक्षनिर्दिष्टेऽप्येवमप्रमाणान्नरं मृश्यते । आचा० १
अ० १० अ० ४ उ० ।

पञ्चखण्डिकाकय-प्रत्याख्यान-न० । परिहरणीयं वस्तु प्रति आ-
ख्यानं प्रत्याख्यानम् । गुरुमाक्षिकं निवृत्तिकथने सामायिकप-
याये, आ० म० १ अ० । (एतदुदाहरणं 'तेतलिसुय' शब्दे
चतुर्थभागे २३५२ पृष्ठे गतम्)

पञ्चखण्डिकाकय-दृष्टि, जीवाजीवे य पुञ्जावे य ।

पञ्चखण्डिकाकय-जोगा, सावज्ञा तेयलिमुपणं ॥

अन्त्यकालीनं दृष्ट्वा जीवाजीवान् पुण्यपापं च सम्यक् चतुर्दश-
सुखस्मरणान् प्रत्याख्याता योक्ताः सावज्ञास्तेतलिसुनेन । आ०
म० १ अ० २ खण्डम् । निवृत्तद्वारेण प्रतिष्ठाकरणे, स्था०
३ उ० ४ उ० । आ० म० । प्रति० । स्वच्छाप्रवृत्तिप्र-
तिफलतया मर्यादया विधिकृतकालाऽऽदिमानयाऽऽख्यानं प्र-
कथनं प्रत्याख्यानम् । मूलगुणोत्तरगुणरूपे इष्टार्थविषया-
न्वित्यन्ते, प्रय० १ द्वारं कृपरिज्ञया ज्ञाने प्रत्याख्यानपरिज्ञया
परिहारेण, आ० सू० १ अ० । अ० ।

(१) प्रत्याख्यानमधिकृत्य द्वावपाधामाह नियुक्तिकारः-

पञ्चखण्डिकाकय-पञ्च-कवाओ पञ्चखण्डिकाकय च आणुपुर्वीए ।

परिमा कदाविही य, फलं च आदिए उन्नेमा ॥ १ ॥

'कथा' प्रकथने इत्यस्य प्रत्याङ्गं पूर्वस्य ह्युदन्तस्य प्रत्याख्यानं भव-
ति तत्र प्रत्याख्यायते निविध्यते मनावकायाक्रियाजालेन किञ्चि-
द्विष्टमिति प्रत्याख्यानम्, क्रियाक्रियावतोः कथञ्चिद्वेदज्ञाप्रत्या-
ख्यानक्रियैव प्रत्याख्यानम् । प्रत्याख्यायते अस्मिन् सति प्रत्याख्या-
तम् । "कथयत्युदो बहुरम् ॥ ३३१ ३३२ ॥ इति वचनात् । अन्यथा-
ऽप्यदो वः प्रत्याख्यानमित्यादौ । तथा प्रत्याख्यातोति प्रत्याख्याता
गुरुविनेयश्च । तथा प्रत्याख्यायत इति प्रत्याख्येयं गोचरवस्तु ।
अशब्दात्त्रयाणामपि तुल्यककृतोद्भावनायः । आनुपूर्व्या परिपा-
ठ्या, कथनीयमिति यावदशेषः । तथा परिवर्तकव्या-किञ्चुनायाः
पारपदः कथनीयमिति । तथा कथनविधिरत्र कथनप्रकारश्च
वक्तव्यः । तथा फलं चास्मिन्दिक्काऽऽसुप्तकमेदं कथनीयम्, आ-
दावेने परं तेदा इति गाथासमासार्थः । व्यासार्थं तु यथाऽवसरं
भाष्यकार एव वदति ॥ १ ॥ आ० ६ अ० । आ० सू० । अ० ।

(२) पक्षार्थाः-

तमिऊण वचमाणं, तमामओ मुनजुतिओ वोन्डं ।

३३

पञ्चखण्डिकाकय-विधिं, मंदमहविषोहणद्वारा ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, वक्ष्यमानं महार्चारम्, समासतः सक्रियेण,
वक्ष्ये इत्यनेन संबन्धः । तथा सूत्रयुक्तिः भागमाऽऽश्रिता-
मुपपत्तिर्माभूत्, अथवा-सूत्रं च युक्तिः चाऽऽश्रित्य, वक्ष्ये
भाषयामि, प्रत्याख्यानस्य नमस्कारसहिताऽऽदिनियमस्य,
विधिं विधानम् । किमर्थमित्याह-मन्त्रमर्तानामप्यपेक्षसां, वि-
शेषतः प्रस्थापनं तल्लक्षणोऽर्थः प्रयोजनं मन्त्रमर्तविशेषधनार्थ-
स्वरूपं मन्त्रमर्तविशेषधनार्थम् । यतः पूर्वाऽऽख्यार्थं प्रत्याख्या-
नविधिविस्तरेण महामर्तसमाधगम्य एवोक्तः । इति गार्था-
र्थः ॥ १ ॥

अथ प्रत्याख्यानमेव पर्यायतो भेदतश्च निरूपयन्माह-

पञ्चखण्डिकाकय-नियमां, चरित्तभम्मा य द्वाति एगट्टा ।

मुलुत्तरगुणविमये, चित्तिमिणं वणिमिं समणं ॥ २ ॥

प्रति प्रवृत्तिप्रतिफलतया, चा मर्यादया, ख्यानं प्रकथनं प्रत्या-
ख्यानम् । तथा नियमनं नियमः, हेतुविषयं त्वपरम् । तथा चरित्तं
भोक्तं प्रति याति येन तत्परिचयं, तच्च तत्त्वमर्थानि चरित्तभम्माः । च-
रित्तशब्देन धनस्य व्यवहारेण । चरित्तः समुच्चये । भव्यं
वचनेन, एकाद्यां प्रतिपत्तिः । निवृत्त्यतिशयकत्वादेन शब्दा इ-
ति गम्यते । मूलानीय चारित्र्यकल्पद्वयस्य मूलान्युत्तरं च त-
स्यैव शाखाऽऽश्रयवचनं ये गुणास्ते विषया गोचरो यस्य त-
न्मूलोत्तरगुणविषयम् । तत्र मूलगुणाः सर्वतो महाप्रतानि देश-
तश्चाणुप्रतानि । उत्तरगुणास्तु सर्वतः पेशमयिगुणद्वयादयो, देश-
तश्च दिग्धनाऽऽदयः । अथ नोत्तरगुणा दशविधप्रत्याख्यानमता-
गताऽऽदि नमस्कारसहिताऽऽदि वाऽऽगमप्रसिद्धम् । अत एव
चित्तं बह्वप्रकारम्, इदं प्रत्याख्यानम्, वणिमं भणितम्, सम्यक्
प्रत्याख्याननिर्मुक्त्यादिसिद्धांते । इति गार्थार्थः ॥ १ ॥ पञ्चा०
२ वि० ।

नामं उवणा दविण, अ इच्छ पदिसेहमेव जावे अ ।

एणं वसु न्नेआ, पञ्चखण्डिकाकयमि नायव्वा ॥ २ ॥

नामप्रत्याख्यानं, स्थापनाप्रत्याख्यानम् । (दक्षिणं च) द्रव्य-
प्रत्याख्यानम् (आदिच्छं च) दातुमिच्छां दिप्सा तं दिप्सा अ-
दिप्सा सैव प्रत्याख्यानम् अदिप्साप्रत्याख्यानम् (पांडिसेहं च)
प्रतिषेधप्रत्याख्यानम् । (एव भावे अ चि) एवं भावप्रत्याख्यानं च ।
एते खलु पञ्चादाः । पञ्चखण्डिकाकयमि नायव्वा । इति गार्थादर्थं
निगदसिद्धम् । अथ गार्थासमुदायार्थः । अवयवार्थं तु यथावसरं
वक्ष्यामः । तत्र नामस्थापने गतार्थः । आ० ६ अ० ।

(३) अधुना द्रव्यप्रत्याख्यानं प्रतिपादयन्माह-

नामं उवणा दविण, विसें अदिच्छा य जावेओ तं च ।

नामाजिहाणमुत्तं, उवणाऽऽगारत्थानिकवेवो । ए६ ॥

दव्वम्मि निहगाई, निविंसयाई अ होंडं गित्तम्मि ।

भिक्षुवार्डणमदाणे, अदिच्छा पावे पुणो दुविहं ॥ ६७ ॥

इदं प्रत्याख्यामीति वा प्रत्याख्यते इति वा उक्तमपुर्वैकव-
चने द्वौ शब्दौ । तत्राऽऽद्यः प्रत्याख्यामीति प्रतिशब्दः प्रतिषेधे,
आह आभिमुख्ये, ' एवा ' प्रकथने । प्रति किम् ? आभिमुख्यं
ख्यापनं सावधयोगस्य करामि प्रत्याख्यामि । अथवा--'चाकह'
व्यक्तार्थं वाचि । प्रतिषेधस्याऽऽदरेणाऽऽनिधानं करामि । प्रत्या-
ख्यं प्रतिषेधस्याऽऽख्यानम् । (निविंसयाई य हाह वक्तव्यम्)
निविंसयाऽऽदि च भवति केश इति । तत्र निविंसयः स्याद-

पुन्य क्षेत्रप्रत्याख्यानम् । आदिशब्दाक्षराऽऽदिप्रतिषेधपरिग्रहः ।
 (भक्षाऽऽदीनामदाने (अद्विष्टं सति) भिक्षुणां भिक्षा प्रयुज्जित्वा-
 क्यते आदिशब्दाक्षराऽऽदिपरिग्रहः । तेषामदाने सति आदि-
 त्वेति वक्ष्यते अद्विष्टान् प्रत्याख्यानम् । (भावे पुन दुविहं
 ति) भाव इति द्वारपरामर्शः । जावप्रत्याख्यानं पुनर्द्विविधम्-
 तत्र जावप्रत्याख्यानमिति-जावस्य सावद्योगस्य प्रत्याख्यानं
 जावप्रत्याख्यानं, भावतो वा शुजात्परिणामोत्पादात् भावहेतो-
 र्निर्वाणार्थं वा भाव एव वा सावद्योगाविरतिक्षण प्रत्याख्यानं
 जावप्रत्याख्यानम् । इति गार्थार्थः ॥ ९७ ॥

साम्प्रतं द्वैविध्यमेव दर्शयन्नाह-

सुअ नोमुअ सुअदुविहं, पुव्वमपुव्वं तु होइ नायव्वं ।
 नोमुअपञ्चखाणं, मूले तह उत्तरगुणं अ ॥ ९८ ॥

(सुअणोसुअसि) श्रुतप्रत्याख्यानं नोश्रुतप्रत्याख्यानं च (सु-
 यदुविहं ति) श्रुतप्रत्याख्यानं द्विविधम् । द्वैविध्यमेव दर्शयति-
 (पुव्वमपुव्वं तु होइ नायव्वं ति) पूर्वश्रुतप्रत्याख्यानम्, अपूर्व-
 श्रुतप्रत्याख्यानं च भवति ज्ञातव्यमिति । तत्र पूर्वश्रुतप्रत्याख्यानं
 प्रत्याख्यानमङ्कितं पूर्वमेव । अपूर्वश्रुतप्रत्याख्यानं त्वानुरप्रत्याख्या-
 नाऽऽदिकमिति । तथा-(नोसुयपञ्चखाणं ति) नोश्रुतप्रत्याख्यानं
 च, श्रुतप्रत्याख्यानमिति गार्थार्थः । (मूले तह उत्तरगुणे य सति) मूल-
 गुणप्रत्याख्यानम्, उत्तरगुणप्रत्याख्यानं च तत्र मूलगुणप्रत्याख्या-
 नं च देशसर्वभेदम्, देशतः भावकाणां, सर्वतस्तु संयतानामिति ।
 इहाधिकृतं सर्वम्, सामाधिकानन्तरं सर्वशब्दोपादानादिति गा-
 र्थार्थः ॥ ९८ ॥ इत्थं च वृद्धसंप्रदायः-“ पञ्चखाणे उदाहरण-
 गायध्याय वरिसे मसं न खायिय । पारणप अणगाण जीयाणं
 घात्रां कमा, सद्धिं संवाहया पव्वइया । पुव्वं दव्वपञ्चखाणं,
 पच्छा भावपञ्चखाणं जात । ” इति कृतं प्रसङ्गेन । प्रत्याख्यामा-
 ति व्याख्यातः सुत्रावयवः । आ० ६ अ० । आ० म० । हा० ।

अत्र सूत्राणि ।

कइविहे णं जंते ! पञ्चखाणे पणत्ते ? । गोयमा ! दुविहे
 पञ्चकखाणे पणत्ते । तं जहा-मूळगुणपञ्चकखाणे य ।
 उत्तरगुणपञ्चकखाणे य । मूळगुणपञ्चकखाणे णं जंते ! क-
 इविहे पणत्ते ? । गोयमा ! दुविहे पणत्ते । तं जहा-मव्वमु-
 ल्लगुणपञ्चकखाणे य, देसमूळगुणपञ्चकखाणे य । सव्वमु-
 ल्लगुणपञ्चकखाणे णं जंते ! कइविहे पणत्ते ? । गोयमा !
 पंचविहे पणत्ते । तं जहा-सव्वाओ पाणाडवायाओ वेरम-
 णं० जाव सव्वाओ परिगहाओ वेरमणं । देगमूळगुण-
 पञ्चखाणे णं जंते ! कइविहे पणत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे
 पणत्ते । तं जहा-थूलाओ पाणाडवायाओ वेरमणं० जाव
 थूलाओ परिगहाओ वेरमणं । उत्तरगुणपञ्चकखाणे णं भंते !
 कइविहे पणत्ते ? । गोयमा ! दुविहे पणत्ते । तं जहा-सव्वुत्त-
 रगुणपञ्चकखाणे य, देसुत्तरगुणपञ्चकखाणे य । सव्वुत्त-
 रगुणपञ्चकखाणे णं जंते ! कइविहे पणत्ते ? । गोयमा ! द-
 सविहे पणत्ते । तं जहा-

“ अणागयमइकंतं, कोमीसहियं निवत्तियं चेव ।

सागारमणागारं, परिमाणकं निव्वमेमं ॥ १ ॥

संकेयं चेव अद्या, पञ्चकखाणं जंते दसहा । ”

देसुत्तरगुणपञ्चकखाणे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ? । गो-
 यमा ! सत्तविहे पणत्ते । तं जहा-दिमिच्चयं, उव्वजोगपरि-
 भोगपरिमाणं, अणत्त्यदंवेरमणं, सामाइयं देसावगासियं,
 पोसहाववामां अतिहिमंविजागो, अपच्छिममारणंतिवमं-
 लेहणाकूसणाराहणता ॥ ज० ७ श० २ उ० ।

द्वयप्रत्याख्यानम्-

द्वयनिमित्तं दवे, दव्वचुओ उ तत्थ रायमुआ ।

द्वयनिमित्तं प्रत्याख्यानं पच्छाऽऽदिद्वयार्थमित्यर्थः । यथा
 केषाञ्चित् कपकाणां तथा प्रत्याख्यानं तथा भूयादौ व्य-
 वस्थितं करोति तथा द्वयभूतमुपयुक्तः स न करोति, त-
 दप्यभीष्टकत्ररहितत्वाद्द्वयप्रत्याख्यानमुच्यते । तुशब्दाद् द्वय-
 स्य द्वयाणां द्वयेण द्वयैरिति । क्षुण्णमायं मार्गः । (तत्थ
 रायसुयंति) अत्र कथानकम्-“ एगस्म रओ धूना अणस्स
 रओ दिप्पा, सो य मओ, ताहे सा रमा पिउणा आणीया,
 धम्मं पुत्त ! कइहिं सति जणिपा, सा पासंसीणं दानं देह, अण-
 या कसिओ धम्ममासो सितं मसं न खामिं सति पञ्चखाय । तत्थ
 पारणप द्वाडणीं अणगाणि सतसहस्साणि मसत्याप उव्वणी-
 याणि, ताहे भत्तं दिज्जं, जो जुज्जं तस्स नाणाविहाणि ममा-
 णि दिज्जंति, तत्थ साधू अदरे बालेत्ता निमतित्ता, तेहिं
 भत्तं गाहयं, मसं नेउज्जं । सा रायभूया भणइ-किं तुभं न
 ताव कसियमासो पूरइ ? ते भणंति-जावज्जीवाय कसिओ सति ।
 किं वा, कइ वा ? ताहे ते धम्मकहं कहंति, भंसेदंसे पारिकहं-
 ति, पच्छा संवुद्धा पइइया । एव तीसे दव्वपञ्चखाणं पच्छा-
 जावपञ्चखाणं जायं । ” आ० ६ अ० । वि० ।

(४) अधुना अदिस्ताप्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते, तत्रेदं गार्थार्थम्-
 अदितापञ्चखाणं, वंजणममणाण अइवं ति ॥ ३ ॥

अदिस्ताप्रत्याख्यानम्-हे ब्राह्मण ! हे भ्रमण ! अदिस्तेति नाम
 दातुमिच्छा न तु नास्ति, यद्भवता याचितं, तस्यादित्येव वस्तुनः
 प्रतिषेधाऽऽत्मिकेति कृत्वा प्रत्याख्यानमिति गार्थार्थः ।

अधुना प्रातिपदप्रत्याख्यानव्याचिख्यासयेद् गार्थाशक्तमाह-
 अमुगं दिज्जं मज्जं, नत्थि ममं तं तु होइ पणित्तो ।

अमुकं घृताऽऽदि दीयतां मष्टाम् । इतरस्त्वाद-नास्ति मम त-
 दिति, न तु दातुं नेच्छा, एव इत्थंभूतो भवति प्रतिषेधः, अय-
 मपि वस्तुनः प्रत्याख्यानमेव प्रतिषेध एव प्रत्याख्यानम् ।

(५) इदानीं भावप्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते तत्रेदं गार्थार्थम्-
 ममपयाण य गाहा, पञ्चखाणस्म जावमि ।

शेषपदानामागमनोऽगमत्प्रादुर्भावात् साक्षादिहानुक्तानां प्रत्या-
 ख्यानस्य संबन्धना गार्था, कार्येति वाक्यशेषः । इह गार्था प्र-
 तिष्ठाव्ययते निश्चितिरित्यर्थः । “ गार्थ ” प्रतिष्ठाव्यययोरिति धा-
 तुवचनात् । (भावमि सति) द्वारपरामर्शः । भावप्रत्याख्याने
 इत्यर्थः । आ० ६ अ० ।

अपेक्षा चाविधिश्चैत्रा-परिणामस्तथैव च ।

प्रत्याख्यानस्य विघ्नास्तु, बीर्याजावस्तथाऽपरः ॥ २ ॥

अपेक्षा पेहिकाऽऽमुष्मिकायकाऽऽत्मिका अविधिर्विधिव्यतिरेकः,

विधिश्चायम्-“ गिरहइ सय गिही य, कासे विणएण सम्ममु-
वठतो । अणुभासंनो पव्व-त्युजाणुगो जाणगल्लगासे ॥ १ ॥ ”
अशब्दोऽसमुच्चयार्थो, एवकारोऽवधारणार्थः । तस्य चैवं प्रयो-
गः-अविधिरेव च, न तु विधिरपीत्यर्थः, तथा अपरिणामः-
प्रत्याख्यानप्रतिपत्तौ निजश्रद्धाकूपपरिणामाभावः । तथैव-यथा
अपेक्षाऽऽद्यो जावप्रत्याख्यानविचनाः, तथैवायमपीति । अशब्दः
समुच्चये । प्रत्याख्यानस्य भावतो नियमस्य, विचनास्तु प्रतिष्ठा-
ता एव, इत्यप्रत्याख्यानहेतव एते अपेक्षाऽऽद्य इत्यर्थः । वीर्यं
वीर्यान्तरायकयोपशमाऽऽदिसमुच्चो जावपरिणामः, तस्याभावो
वीर्याभावः, तथेति यत्प्रकारा अपेक्षाऽऽद्यस्तत्प्रकारः प्रत्या-
ख्यानविचनेऽपरोऽस्य इति । अयं च परिणामो सत्यपि प्रत्या-
ख्यानपरिपालनहेतुत्वेन प्रत्याख्यानविचनो भवतीति ॥ २ ॥

अपेक्षाकृतप्रत्याख्यानं निष्कृत्वेनाप्रधानत्वाद्भव्यप्रत्याख्यान-
मित्यस्यार्थस्य प्रतिपादनायापेक्षां निन्दन्नाह-

लब्ध्यापेक्षया ह्यन-दभव्यानामपि क्वचित् ।

श्रूयते न च तत्किञ्चि-दित्यपेक्षाऽत्र निन्दिता ॥ ३ ॥

लब्धिमौजनाऽऽदित्वात् आदिष्येवां यशःपूजाऽऽदीनां ते लब्ध्या-
दयः, तेषु तेषां वा अपेक्षा स्पृहा लब्ध्यापेक्षा, तथा, दिश-
ब्दो यस्मादर्थः । एतत् प्रत्याख्यानम्, अभव्यानामपि सिद्धिगम-
नायोग्यानामपि, आस्तां भव्यानामित्यपिशब्दार्थः । क्वचिद-
वस्थान्तरे, यथाप्रवृत्तिकरणेन अग्निप्रदेष्टुमागतानां, श्रूयते आग-
मे आकर्ण्यते । तथाहि-“ अस्मजयमश्वियद्वन्द्वं इवाणं जेत ! देवलो
एतु उववज्जमागाणं कहि उववाए पन्नसे ? । गोयमा ! जइअणं
जवगवस्सु, उक्कोसणं उवरिमगेवेज्जसु । ” इह चासंयतम-
विकल्पयद्वा अभव्याः सन्तो ये देवत्वेन भाविनस्ते व्या-
ख्याताः । तथा-“ एगमेगस्स णं भंत ! मणूमस्स गेवेज्जग-
द्वसे केवइया द्विविदिया अइया ? । गोयमा ! अणंत सि । ”
इत्येन्द्रियार्था च स्वगाहानि शरीराणीति तात्पर्यम् । प्रैवेयको-
पपातश्च साधुलिङ्गनैव, तत्र च प्रत्याख्यानमवश्यं भवतीति ।
आह च-“ आणोहेणाणंता, मुक्का गेवेज्जगेसु उ सरिरी । न य
तथासंपुजा-ए साहुकिरियाए उववाओ ॥ १ ॥ ” ततश्च किमि-
त्याह-न च न पुन, तदपेक्षा जनितप्रत्याख्यानं, किञ्चिद्वस्तु मुमु-
क्षुविवर्त्तिनामोक्तकृष्णं स्वफलाप्रसाधकत्वात् । स्वफला-
भक्तं हि वस्तु वस्तुत्वमाप्नोति, न पुनरप्यवस्थासुतवदिति ।
इतिशब्दो हेतुर्थः । ततश्च यतोऽपेक्षाकृतप्रत्याख्यानमफलमतो
ऽपेक्षा भावप्रत्याख्याने विघ्नतृता, अत्र प्रत्याख्यानविषये, जि-
नशासनं वा, निन्दिता गृहीतेति ॥ ३ ॥

अथ विधेर्भावप्रत्याख्यानविघ्नतामाह-

यथैवाऽविधिना लोके, न विद्याग्रहणाऽऽदि यत् ।

विपर्ययफलत्वेन, तथेदमपि भाष्यताम् ॥ ४ ॥

यथैव येनैव प्रकारेण, अविधिना अविधानेन प्रसिद्धेन, लोके
सामान्यजने, विद्याग्रहणाऽऽदि विद्यामन्त्रोपादानाऽऽदि, यत् कि-
मपि यच्छब्दस्येह दर्शनात्तदित्यस्य च गम्यमानत्वाच्च नैव त-
द्विद्याग्रहणाऽऽदिकं भवति, एवं स्वभावं न लभत इत्यर्थः । कथं-
मित्याह-विपर्ययेण बाधितफलविपर्ययेन, फलं यस्य तद्विप-
र्ययफलं, तज्जावस्तत्त्वं तेन, मरणादिकसत्त्वेनेत्यर्थः । दाष्टान्ति-
कयोजनामाह-तथा तेनैव प्रकाऽऽरेण, अप्रत्याख्यानान्वितेत्यर्थः ।

इदमपि अविधिकृतप्रत्याख्यानमपि, भाष्यतां निरूप्यतामिति ।
प्रयोगश्चैकम्-अविधिप्रत्यख्यानमप्रत्याख्यानमेव, विपर्ययफल-
त्वात् । यद्यद्विपर्ययफलं तत्तत्र भवति अविधिप्रत्याख्यानमतः
प्रत्याख्यानं न जवतीति ॥ ४ ॥

अपरिणामकृतप्रत्याख्यानस्य इत्यप्रत्याख्यानतामाह-

अक्षयोपशमात् त्याग-परिणामे तथा सति ।

जिनाऽऽज्ञानक्तिमवेग-वैकल्यादितदप्यमत् ॥ ५ ॥

कथं दर्शनस्य विरत्यावारककर्मणो विनाशः, तेन सहोपश-
मस्तस्यैवानुर्दानस्य विपाकोदयापेक्षया विष्कांडितादयस्व कृ-
योपशमः, तन्निषेधादस्योपशमात्, त्यागपरिणामे प्रत्याख्येयव-
स्तुविवेकपरिणतो, तथा तेन प्रकारेण देशसर्वविस्मयितमस्कार-
सहिताऽऽदिप्रत्याख्यानप्रतिपत्तिज्ञानेन, अस्ति अविद्यमाने । अ-
नेन देशसर्वविस्मयितप्रत्याख्यानयोस्तथा तद्वन्तरेव गृहस्थधर्मण-
योनेमस्कारसहिताऽऽज्ञानरूपप्रत्याख्यानस्य च इत्यन्तांता ।
अथवा-तथेति यथाविधत्तयोपशमे सति त्यागपरिणामो भवति,
तथाविधे त्यागपरिणामो अस्ति । एतेन चाधिरतसम्यग्गृहीतां
वासुदेवाऽऽदीनामभव्याऽऽदीनां च प्रत्याख्यानस्य द्रव्यतांता । अथ
कथञ्चित् प्रत्याख्येयवस्तुत्यागपरिणामेऽपि सत्यनव्याऽऽदेः कथं
इत्यप्रत्याख्याननेत्याहोदयाऽऽह-जिनाऽऽज्ञायामासाऽऽगमे मक्ति-
बहुमानो जिनाऽऽज्ञाभक्तिः, सा च संवेगश्च मोक्षाभिलाषा जिना-
ऽऽज्ञाभक्तिसंवेगो जिनाऽऽज्ञाभक्तेर्वा सकाशात्संवेगो जिनाऽऽज्ञा-
जक्तिसंवेग, तयोस्तस्य वा वैकल्यं विरहितत्वं जिनाऽऽज्ञाभक्ति-
संवेगवैकल्यम्, तस्मात् । एतदुक्तं भवति-अभव्याऽऽदीना त्याग-
परिणामस्य संवेगाऽऽदिविकल्पनया अपरिणामत्वात्तद्व्यव-
स्थाख्यानमिति । एतदपि न केवलमवधिप्रत्याख्यानमपरिणामप्र-
त्याख्यानमपि, अस्तु अशोभन, जावप्रत्याख्यानोपेक्षया अप्र-
धानं इत्यप्रत्याख्यानमित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ वीर्याज्जावम्य द्रव्यप्रत्याख्यानहेतुतामाह-

उदग्रवीर्यविरहात्, क्लिष्टकर्मोदयेन यत् ।

बाध्यते तदपि इव्य-प्रत्याख्यानं प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥

उदग्रमुक्तं यद्वीर्यं वीर्यान्तरायकमोपशमसंपन्नाऽऽपरिणा-
मलक्षणं, तस्य विरहो विच्छेद उदग्रवीर्याविरहः, तस्माद्वधेः,
क्लिष्टकर्मोदयेन तीव्रवीर्यान्तरायाऽऽदिकर्मविपाकेन कर्तृभूतेन,
यत् प्रत्याख्यानं प्रतिपन्नमपि सद् बाध्यतेऽभिभूयते, वीर्यो-
च्छाप्तेन हि जीवः क्लिष्टं कर्म शमयति तदभावे च क्लिष्ट-
कर्मोदयो भवति । तेन च प्रत्याख्यानं बाध्यत इति वीर्या-
भावः प्रत्याख्यानबाधने हेतुः । अथवा-क्लिष्टकर्मोदयेन यो वी-
र्याभावस्तस्मात् प्रत्याख्यानं यद्बाध्यते जीवेनेति, तदपि न
केवलमविधिप्रत्याख्यानं वीर्याभावप्रत्याख्यानमपि, इत्यप्र-
त्याख्यानमुक्तलक्षणं, प्रकीर्तितं तत्त्ववेदिभिः, अन्यैस्तु व्याख्या-
तं कालान्तरेण भावप्रत्याख्यानकारणत्वात् इत्यत्वम्, अस्य
सकृत्संज्ञातो हि भावान्तरं जनयति । यदाह-“ सरसजाओ
भावो, पायं भावनरं जओ कुण्ड । ” इति । इह च द्रव्यशब्दो
योध्यतावाचो द्रष्टव्य इति ॥ ६ ॥ उक्तं इत्यप्रत्याख्यानम् ।

अथ भावप्रत्याख्यानमाह-

एतद्विपर्ययाद्भाव-प्रत्याख्यानं जिनोदितम् ।

सम्यक् चारित्ररूपत्वा-न्नियमान्मुक्तिसाधनम् ॥ ७ ॥

एतद्विपर्ययादपेक्षाऽऽदिकृतप्रत्याख्यानविपर्ययात्, अनपेक्षा-

ऽऽदिकृतमित्यर्थः, भावप्रत्याख्यानमुक्तशब्दार्थः, भवतीति गम्यम् । किञ्चनम् ?-जिनोक्तितम्-आर्माभिहितम् । इह च प्रयोगः-यस्य विपर्ययज्ञेन तत्प्रत्याभावेऽवश्यं भवति । यथा-आयाया अभावे सत्यातपः-द्रव्यप्रत्याख्यानविपर्ययज्ञेन च भावप्रत्याख्यानमिति द्रव्यप्रत्याख्यानभावेऽवश्यं भवति प्रत्याख्यानसामान्ये भवतीति । तच्च जावप्रत्याख्यान किंकलमित्याह-नियमादवश्यंभावेन मुक्तिमाधने मोक्षकारणं साक्षात् पारम्पर्येण वा कुत इत्याह-सस्यक चारित्र्यरूपत्वाच्छ्रमनचरणस्वभावत्वात्सथाज्ञानध्यानाऽऽदियोगवदिति दृष्टान्त ऊह्य इति ॥ ७ ॥

द्रव्यप्रत्याख्यान किमनर्थकमेव ? , नेत्याह-

जिनोक्तमिति सङ्गत्तथा. ग्रहणे द्रव्यतोऽप्यदः ।

बाध्यमानं भवेद्भाव-प्रत्याख्यानस्य कारणम् ॥ ८ ॥

इद्वैवमङ्गघटना-अद एतत् प्रत्याख्यानं, ग्रहणं उपादाने, द्रव्यतोऽपि न केवलं भावतः, अपेक्षाऽऽदियोगेन द्रव्यतो गृहीतमप्येत्यर्थः, भवेद्भावप्रत्याख्यानस्य कारणमिति योगः । कथञ्चन स्यादित्याह-जिनोक्तमाप्तप्रणीतमिति । एवमुक्तं भवतीति या सती शोभना प्रशस्ता भाक्वेदमानविशेषा सा जिनोक्तमिति सङ्गतिः, तथा । अथवा-जिनोक्तमिति हेतोः, शेषं तथैव । बाध्यमानं निराक्रियमाणं, जयेत् स्यात् । जावप्रत्याख्यानस्य परमार्थप्रत्याख्यानस्य कारण निमित्तं, जिनोक्तमिति सङ्गतिर्हि द्रव्यप्रत्याख्यानहेतुतामपेक्षाऽऽदिभावानां विरुद्धा, अतो यत्र सा स्यात्, तेषां निवृत्तेर्जावप्रत्याख्यानी भवति, न सर्वमेवेति भावनेति ॥ ८ ॥ हा० ७ अ० ७ । सूत्र० । भाव० ।

(६) तं दुविहं सुअ नोसुअ, सुअं दुहा पुत्तमेव नोपुत्तं ।

पुत्तमुअ नवमपुत्तं, नोपुत्तमुअं इमं चेत्त ॥ ९ ॥

नङ्गाप्रत्याख्यानं द्विविधं द्विप्रकारम्-(१) सुअं नोसुअ (२) भुतप्रत्याख्यानं नोभुतप्रत्याख्यानं च । भुतप्रत्याख्यानं द्विधा जवति-पूर्वभुतप्रत्याख्यानं, नोपूर्वभुतप्रत्याख्यानं च । (पुत्तमुअ नवमपुत्तं) पूर्वाभुतप्रत्याख्यानं नवमपुत्तं, नोपूर्वाभुतप्रत्याख्यानं इत्येत्यर्थः । (नोपुत्तमुअ इमं चेत्त) नापूर्वभुतप्रत्याख्यानार्थमिति । एतच्चोपलक्षणमन्यथाऽऽनुप्रत्याख्यानं नोऽभिद्विप्रकारमिति गायार्थः ॥ ९ ॥

अधुना नोभुतप्रत्याख्यानप्रतिपादनायाऽऽह-

नोसुअपञ्चक्याणं मूलगुणा चेव उत्तरगुणे अ ।

मूले सव्वं देसं, उत्तरिणं आवकहिअं च ॥ ६ ॥

मूलगुणा द्विहं दुविहा, समणाणं चेव सावयाणं च ।

ते पुण विजज्जमाणा, पत्तविहा इति नायव्वा ॥ ७ ॥

(नोसुअपञ्चक्याणं ति) भुतप्रत्याख्यानं च भवति नोभुतप्रत्याख्यानम् (मूलगुणं चेव उत्तरगुणं य) मूलगुणाश्च उत्तरगुणाश्च मूलभूता गुणाः, त एव प्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्तिरूपत्वात् प्रत्याख्यानं वर्तते । उत्तरज्जमा गुणास्त एवाऽऽनुप्रत्याख्यानरूपत्वात् प्रत्याख्यानं वर्तते, तद्विषय वा अनागतोऽऽदि वा दशाविधमुत्तरगुणप्रत्याख्यानम् । (मूले सव्वं देसं ति) मूलगुणप्रत्याख्यानं द्विधा-सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं, देशमूलगुणप्रत्याख्यानं च । सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं पञ्च महाप्रवृत्तानि, देशमूलगुणप्रत्याख्यानं पञ्चाणुवृत्तानि । इदं चोपलक्षणं वर्तते, यत् उत्तरगुणप्रत्याख्यानमपि द्विविधं-सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं, देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानं च । तत्र सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं दशाविधम्-"अणा-

गममइकत्तं" इत्याद्युपरिष्ठाद्व्यामः । देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानं समविधम् त्रीणि गुणवृत्तानि, चत्वारि शिक्षावृत्तान्यप्युच्यन्ते इत्यामः । पुनरुत्तरगुणप्रत्याख्यानमोघतो द्विबिधम्-"इत्तरियमावक-दिय" । यदित्तर साधूनां किञ्चिद्विप्रदाऽऽदि-आवकाणां तु चत्वारि शिक्षावृत्तानि । यावत्कथिकं तु नियन्त्रितं यत्कान्तारदुर्जि-क्ताऽऽदिष्वपि न भज्यते, आवकाणां तु त्रीणि गुणवृत्तानि गायार्थः ।

साम्प्रतं स्वरूपतः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानमुपदेशयिमाह-

पाणवह मुमावाए, अदत्त मेहुण परिग्गहे चैव ।

समणाणं मूलगुणा, ति विहं ति विहेण नेत्तव्वा ॥ ७ ॥

प्राणा द्विन्विद्याऽऽद्य । तथा चोक्तम्-"पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्चात्मनिश्वासमद्यान्यायुः । प्राणा द्वाभेन भवद्विह-का-स्तेषां वियोगिकरणं तु द्विसा ॥ १ ॥" तेषां वधः प्राणवधो जाववधः, तस्मिन्, भृगवदनं मृषावाद्दस्तस्मिन्, असद्विधानं इत्यर्थः । (अन्यत्त ति) उपलक्षणत्वाद्वत्ताऽऽज्ञाने परस्वापहार इत्यर्थः । (मेहुण ति) मेधुनमग्नसंभवे (परिग्गहे चैव ति) परिग्रहे चैव । एतेषु विषयद्वयेषु भ्रमणानां साधूनां मूलगुणाः प्रथमगुणास्त्रिविधाविधेन योगव्यकरणवयेन नेतव्या अनुसरणीयाः । इयमत्र भावना-भ्रमणः प्राणातिपाताऽऽदिविर्तास्त्रिविधं त्रिविधेन "तथ ति विहं ति-न करेह न करेवह न करेत पि भलं समगुज्जणः, ति विहेण ति मण्णं, वायाए, काएण ।" एवमन्यथापि योजनीयमिति गायार्थः ॥ ८ ॥ इत्थं तावदुपदेशितं सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानम् ।

अधुना देशमूलगुणप्रत्याख्यानानुसरः, तच्च आवकाणां जवती-निकृत्वा धितेयानुपहाय तत्तर्मावधिरेवैवमतः प्रतिपादनायः । भाव० ४ अ० १ । भा० चू० । भा० ।

तत्र प्रत्याख्यानद्वारे मूलगुणप्रत्याख्यानोदाहरणमाह-

कोपीवरिसें चित्ताए, जिणदेवे रथणपुच्छ कहणा य ।

साएण सत्तुजय-वीरि कहणा य संबोद्धं ॥ १ ॥

"साकतनगरं कीर्ण-शत्रुः शत्रुऽजयो नृप ।

जिनदेवः आवकाऽगा-त्काटीवर्षपुरेऽजितुम् ॥ १ ॥

तत्रानायाश्चिन्तातो राट्, तस्य रत्तायुद्धाकयत् ।

विस्मितस्तेऽिच्छन्तातोऽथ हेतानोति तमव्रजत् ॥ २ ॥

जिनदेवोऽन्यथादस्म-द्भावे सन्ति बह्वर्थाः ।

सोऽन्यथादस्मप्रेमि, तत्र रत्तानि चीकनुम् ॥ ३ ॥

परं विमोम ने रात्ता, मा भयारिणि सोऽव्ययत् ।

तेन चिकुमिहा प्रेषि, राक्कस्तेनोक्तमेवसौ ॥ ४ ॥

आवकेण न आनि-ये, तदानीं च जिनेश्वर ।

ध्यावीरः समवासायी-सत्र शत्रुऽजयो नृपः ॥ ५ ॥

सन्देहो निययो दन्तु, पौराश्च सपरिच्छदाः ।

जिनदेव चित्तातोऽथा-प्राकृतं कुत्रेयं जनः ? ॥ ६ ॥

रूपं रत्तानि सोऽवादी-सतो हाषपि तो गता ।

रुद्धा समवसरणं, चित्तातोऽतीव विस्मृतः ॥ ७ ॥

प्रज्जु प्रणम्य रत्तानि, पप्रच्छाथ सविस्तरम् ।

तस्याऽऽन्यद्व्यरत्तानि, भाव्यरत्तानि च प्रभुः ॥ ८ ॥

आश सामायिकं सारं, सत्तुर्विशतिस्त्वम् ।

तानींयीकं वन्दनक, प्रतिक्रमणसङ्गतम् ॥ ९ ॥

कार्यात्सर्वेस्त्वथा प्रत्या-ख्यानं रत्तानि भावतः ।

तेजःप्रज्ञाव्युक्तानि, गृहाणाऽऽत्मविज्ञानम् ॥ १० ॥
चित्तातः प्रतिबुद्धोऽथ, ज्ञावरत्नान्ययाचत ।
महाव्रतानि रत्नानि, स्वामी तस्य ततो ददौ ॥ ११ ॥ ”

उत्तरगुणप्रत्याख्यानोदाहरणमाह-

वाणारमी अ नयरी, अणगारे धम्मघोसधम्मज्जे ।
मामस्स य पारणण, गोउल्लगंगाअणुकंपा ॥ १ ॥

“ वाराणस्यां चतुर्मासी, धर्मघोषमुनिः स्थितः ।
तथा धर्मशान्तौ द्वौ, मासान्मासाश्च भोजिनौ ॥ १ ॥
तुयंपारणकस्याहि, मा जूव नित्यवासिनौ ।
कृत्वा सुवार्थपौरुष्यौ, निरगातां महाक्रूपा ॥ २ ॥
शारदेनाऽऽनंपनाथा-भ्याहृतौ बाधितौ तृषा ।
जाह्नवीमुत्तरन्तौ तौ, मनसाऽप्यम्बु नैकनाम् ॥ ३ ॥
गङ्गा देव्यावृता तीरे, घोषाभिर्माय वैक्रियान् ।
आजूहवन्तौ जिह्वार्थं, दृष्ट्वा तामुपयुज्य च ॥ ४ ॥
ज्ञात्वा सूरि निराकृत्य, प्रस्थितावथ देवता ।
स्वकेऽनुकम्पया वर्षा, चार्देतैर्निराहिता ॥ ५ ॥
शीतां वातश्च तैराप्या-यितौ तौ ग्राममीदतुः ।
भिक्षा तत्राऽद्दे ताभ्यां, नैवोत्तरगुणाः कृताः ॥ ६ ॥ ”
आ० क० ४ अ० ।

(९) आवश्यकधर्मः-

सावगधम्मस्म विहिं, वुच्छामी धीरपुग्मिपन्नं ।
जे चरिज्जण सुविहिभा, गिहिणो वि गृहाणं पावंति ॥ ६ ॥

तत्राऽप्युपेतसम्यक्त्वः प्रतिपन्नाण्युपेतोऽपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः
साध्वानात्मनामनगारिणां सामाचारी शृणातीति आवश्यक इति ।
उक्तं च-“ यो ह्यभ्युपेतः सम्यक्त्वे, यतिभ्यः प्रत्यहं कथाम् ।
शृणाति धर्मसंयुक्ता-मसौ धावक उच्यते ॥ १ ॥ ” धावकाणां
धर्मः आवश्यकधर्मः, तस्य विधिः, तच्च वक्ष्येऽतिशये, किञ्चित् ।
धीरपुग्मिप्रज्ञं महासन्धमहाबुद्धितार्थद्वरगणधरप्रकपितमित्यर्थः,
तं चरित्वा सुविहिता गृहिणोऽपि सुखान्महिम्नाऽऽमुष्मिकानि
प्राप्नुवन्तीति गार्थः ।

तत्र-

साभिग्गहा य निरभि-ग्गहा य ओहेण सावया वुविहा ।
ते पुण विभज्जमाणा, अट्ठविहा हुंति नायव्वा ॥ १० ॥

अभिगृह्यन्त इत्याभिग्रहाः प्रतिज्ञाविशेषाः, सह अभिग्रहैव-
सन्त इति साभिग्रहाः, ते पुनरेकमेवाभवन्ति । तथाहि-दे-
शमूत्रगुणोत्तरगुणेषु सर्वेष्वेकास्मिन् भवन्त्येव तेषामभिग्रहाः,
निर्गता अभिग्रहा येन्यस्ते निरभिग्रहाः, ते च केवलसम्यग्दर्श-
निन एव, यथा कृष्णशत्यकिश्रेणिकाऽऽदयः, इत्यमोघेन आधका
द्विविधा जयन्ति, पुनर्द्विविधा अपि विभज्यमाना अभिग्रहप्रदण-
विशेषण निरूप्यमाणा अष्टविधा भवन्ति ज्ञातव्या इति गार्-
थः ।

तत्र यथाऽष्टविधा भवन्ति तथोपदर्शयन्माह-

उविहतिविहेण पट्ठो, वुविहवुविहेण वीअओ होइ ।
उविहं एगविहेणं, एगविहं चेव निविहेणं ॥ ११ ॥
एगविहं वुविहेणं, इक्किविहेणं वट्ठथो होइ ।
उत्तरगुणमत्तमओ, अविरयओ चेव अट्ठमओ ॥ १२ ॥

६३

इह योऽसौ कञ्चनाभिग्रहं गृह्णाति, स होवन्विधं द्विविधमिति कु-
नकारी, तन्निविधेनेति मनसा वाचा कायेनेति । एतदुक्तं भवति-
स्थूलप्राणानिपातं न करोत्यात्मना, न कारयत्यन्यैर्मनसा वाचा
कायेनेति प्रथमः, अस्यानुमतिरप्रतिपिद्या, अपत्यादिपरिग्रहसद-
भावात्, तद्व्यापनिकरणे च तस्यानुमतिप्रसङ्गाद्, इतरथा सप-
रिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताऽप्रव्रजितयोरभेदापत्तिरिति
भावना । अत्राऽऽह-ननु भगवत्यादावागमं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्या-
ख्यानमुक्तमगारिणस्तस्य वस्तुनोक्तत्वादनवशमेव, तदिदं कम्मा-
लोकं निर्युक्तिकारेणेति । अत्रोच्यते-तस्य विशेषविषयत्वात् । त-
थाहि-कल यः प्रविद्यजिषुरेव प्रतिमां प्रतिपद्यते पुत्राऽऽदिस्त-
तिपात्रनाय, स एव त्रिविधत्रिविधेनेति करोति, तथा विशेष्य वा
किञ्चिद्वस्तु स्वयंमूरमणप्रत्याऽऽदिकं, तथा स्थूलप्राणानिपात-
ऽऽदिकं चेत्यादि, न तु सकलसावध्यापार्यवरमणमाधिकृत्येति ।
ननु च निर्युक्तिकारेण स्थूलप्राणानिपाताऽऽदायपि त्रिविधं त्रि-
विधेनेति नोक्तो विकल्पः, “वीरवयणमि एते, वत्तीसं सावया
भणिया ।” इति वचनाद्, अथवा पुनरधिकः स्युरिति । अत्रो-
च्यते-सत्यमेतत्, किं तु बाहुल्यपक्षमेवाङ्गीकृत्य निर्युक्तिकारे-
णाऽप्यर्थाय, नतु पुनरवस्थाविशेषे कदाचिदेव समाचर्यते, न सुष्ठु
साधुसामाचार्यनुपाति, तत्रोक्तं बाहुल्येन तु द्विविधं (वीयओ
इति) द्विविधमिति स्थूलप्राणानिपातं न करोति, न कारयति त्रि-
विधेनेति मनसा वाचा । बह्व-मनसा कायेन । यद्वा-कायेन वाचा ।
इह च प्रपातोपसर्जनज्ञाविविक्तायां चार्थो वाऽऽशयः, तत्र यदा
मनसा वाचा त्रिविधेनेत्यादिभिरेव परमधिकल्पे सर्वस्यागारि-
णः सर्वमेव प्रत्याख्यान भवतीति न कश्चिदपि इत्यलं प्रसङ्गः ।
प्रकृतं प्रस्तुतः- (द्विविधद्विविधेण) न करोति न कारयति, तन्म-
नसाऽभिसन्धिरेव एव, वाचाऽपि सहिसकमवधनेव कायेनैव
कायेन दुष्टादिनाऽऽदि न करोत्यसङ्गित । यदा तु मनसा कायेन
च न करोति न कारयति तदा मनसात्रिसन्धिमधिकृत्य करो-
त्यनुमतिश्रुतिजिगपि भव्यैवास्तीति भावना । एव शेषा वि-
कल्पा अपि भावनीया इति । (द्विविधमेगविहेण ति) द्वि-
विधमेकविधेन, एकविधं त्रैव त्रिविधेनेति गार्थः । (एग-
विहद्विविहे ति) एकविधत्रिविधेन (इक्किविहेन वट्ठथो होइ)
एकविधमेकविधेन षष्ठो भवति भेदः । (उत्तरगुणमत्तमओ)
प्रतिपन्नोत्तरगुणः सप्तमः । इह च सपूर्णासंपूर्णोत्तरगुणमे-
वमनादप्यसामान्येनैक एव भेदो विवक्षितः । (अविरयओ अ-
ट्ठमओ ति) अविरतश्चैवाष्टम इति अविरतसम्यग्दर्शितिरिति
गार्थः ।

इत्यमेतेऽष्टौ जेदाः प्रदर्शिताः, एते एव विभज्यमाना
द्वित्रिंशद्वन्ति, कथमित्यत्र आह-

एणग चउकं वि तिगं, दुगं च एगं च गिणहउ वयाइ ।
अहवा वि उत्तरगुणं, अहवा वि न गिणहउ ते वि ॥ १३ ॥

(एणग ति) पञ्चाणुयनानि समुदात्तान्येव गृह्णाति कश्चित्तत्रो-
क्तदण्डाः परं भेदा जयन्ति । (चउकं वि ति) तथाऽणु-
यनचतुष्टयं गृह्णात्यपरस्तत्रापि षड्वेव, पञ्चमणुयनत्रयं गृह्णात्य-
त्रापि षड्वेव । (दुगं च ति) इत्यमणुयनत्रयं गृह्णाति, तत्रापि
षड्वेव । (एगं च ति) तथाऽप्येकमेवाणुयनं गृह्णाति, तत्रापि
षड्वेव । (गेगहउ वयाइ) इत्यमनेकथा गृह्णाति घनानि विच-
त्रत्वाद्वाचकधर्मस्य । एवमेते पञ्चषट्काः त्रिंशद्वन्ति । प्रतिपन्नो-
त्तरगुणेन भेदकत्रिंशत् । तथा चाऽऽह (अहवा वि उत्तरगुणं ति)

अथचोत्तरगुणोऽथ गुणवत्ताऽदिलक्षणान् गृह्णाति, केवलसम्य-
गदर्शनात् सह इति शब्दवन्ति । तथा चाऽऽह- (अथवा वि न
मेगृह्णते वि) अथवा न गृह्णाति तानप्युत्तरगुणानि के-
वलसम्यगृह्णति वाच्यार्थः ।

इदं च पुनर्मूलगुणोत्तरगुणानामाधारसम्यक्त्वं
वर्त्तते । तथा चाऽऽह-

निष्पेक्षिन्नं निर्विनिगच्छा अमृददिष्टी अ ।

वीरव्ययाम् एष, वृत्तीं मावया भणित्वा ॥ १४ ॥

शब्दाऽऽदिस्वरूपमुदाहरणद्वारेणोपरिष्ठातव्यमः । वीरवचने
भगवन्महार्वाचरवर्त्तमानम्बामिप्रवचने, एते अनन्तरौ चोच्च-
शब्दुपासकाः श्रावकाः भणित्वा उक्ता इति वाच्यार्थः । "एष
चैव वृत्तीं निर्विनिगच्छा-करणानियोगानियकालनिर्णय य वि-
स्मिन्ननाणा मयात्त समणोवासरमस्त य भवति । कह ? पा-
णाव्याय न करेइ मणसा १, अथवा-पाणानिवाय न करेइ
वायाय २, अथवा-पाणानिवाय न करेइ कायण ३, अथवा-
पाणानिवाय न करेइ मणसा वायाय य ४, अथवा-पाणानि-
वाय न करेइ मणसा कायण य ५, अथवा-पाणानिवाय
न करेइ वायाय कायण य ६, अथवा-पाणानिवाय न करेइ
मणसा वायाय कायण य ७ । एते सप्त भगा करणेषु । एवं
कारणव्याय एते चैव सप्त भगा ७ ॥ १४ ॥

अनुसंगयोगेन न सप्त भगा २१ अथवा-न करेइ न कारयेइ मन-
सा १, अथवा-न करेइ न कारयेइ वयसा २, अथवा-न करेइ न
कारयेइ कायण ३, अथवा-न कारयेइ न कारयेइ मनसा वयसा ४,
अथवा-न करेइ न कारयेइ मनसा कायेन ५, अथवा-न करेइ
न कारयेइ वयसा कायेन ६, अथवा-न करेइ न कारयेइ
मनसा वयसा कायेन ७ । एते करणकारणोहि सप्त भगा ।
एव कारणानुसंगयोगेहि वि सप्त भगा ७ । एव कार-
णानुसंगयोगेहि वि सप्त भगा ७ । एव कारणानुसंगयो-
गेहि वि सप्त भगा ७ । एवमेव सप्त सप्त भगा पगुण-
पक्षान्विगमया भवति । तस्य इमे पगुणपक्षसमो विगमो-
पाणानिवाय न करेइ, न कारयेइ, करत वि अण न समगु-
जानानि । मणसा वायाय कायण नि, एव अतिमविगमया ४७
पाणानिवाय न करेइ, न कारयेइ, करत वि अण न समगु-
जानानि । एव अतीनाय काले पदिकगतस्य पगुणपक्षस्य भ-
वति । एव पदिकगतं वि काल पगुणपक्षस्य भवति । एव अतीना-
ते च काल पदिकगतं य तस्या पगुणपक्षस्य भवति ॥ १४ ॥

मी प्रात भगवन्, पञ्चकखाणमि जस्य उवगच्छे ।

मो खत्तु पञ्चकखाण, क्खमो भेसा अकुमत्ता ॥ १५ ॥

तिनि तिआ तिनि दुआ, तिदिदिदिदि य हूति जोगसु ।

ति दु एमं ति दु एमं, ति दु एमं चैव करणं ॥ १६ ॥

पदं लब्धं एमं, भेसा पदं तिनि तिनि तिनि ।

दो नव तिनि दो नवगा, तिगुणि अमी मालजंगमयं ॥ १७ ॥

सीयात्र भावस्य हवन् सीयात्रजगत्तमं जस्म तिस्रोदोप-
होः उवगच्छे, मो खत्तु पञ्चकखाणं अकुमत्ता, एव पण
पञ्चकखाणं अणुवयं गुणि सप्त सयाणि मावयाणि भवति ।
अथवा-अणुवयं चैव पदिक एकरादिमजोगादुवारेण पञ्च-
तमगा जेदा निर्दिष्टजगत्तमं । तत्रेयमेकाऽऽदिमयागपरिमाणप्र-
दयेनपराऽऽन्यकर्तुमीमांसा । आथ ० ६ अ० ।

अथेवं प्रत्याख्यानं यतिगृह्णत्येजेदेन व्यवस्थापयन्नाह-

करणतिगेणेकेकं, कालतिगे तिथयसंख्यमिमीणं ।

सव्वं ति जओ गहियं, सीयात्रसयं पुण गिहीणं ॥ १४० ॥

अत्र न करोमि न कारयामि इत्यादिकमेकैकं योगं मनःप्रभृतिना
करणत्रयेण सह कालत्रिके चारयेत् । ततश्च त्रयाणां यो घनः
सप्तविगितलक्षणः, तत्सम्यक् जङ्गकसंख्यामाश्रित्य तत्संख्याप्र-
माणमृषीणां नाधूनाम्, अथुध्यने हात शेषः कस्माद्? इत्याह-यतः
सर्वं सावद्य योगं प्रत्याख्यामि, हात साध्याः प्रत्याख्यानं गृहीतं,
ततस्तत्प्रत्याख्यानमङ्गकानामेतत्संख्याप्रमाणता, अस्यसाव-
द्ययोगप्रत्याख्यायितां पुनर्गृहीतां प्रत्याख्यानस्य सप्तसप्त्या-
ग्निदधिकं जङ्गकशतं विज्ञयामि । इयमत्र भावना-वि-
विधं विविधेनेत्यनेन सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानार्थतः सा-
धुप्रत्याख्यानस्य सप्तविगितिर्भङ्गाः सूचिताः । ते चैव भवन्ति-
यत्र करोमि तस्मिन्सावाचा कायेन, एव न कारयामि म-
नसा वाचा कायेन, एव न समनुजानीते न मनसा वाचा
कायेन इत्येव वर्त्तमानकाले नव भङ्गा भवन्ति, एवमनीने-
ऽपि नव भावितान्, भावित्यपि नव, इत्येवं सप्तविगिति-
र्भङ्गाः साधुप्रत्याख्यानस्य भवन्ति । गृहीतमर्हि कथं सप्त-
सप्त्याग्नि जङ्गकशतमिति चेह ? उच्यते गृही सावद्य योग
न करोति, न कारयति, नात्र समनुजानीते, मनसा वाचा का-
येन चैत्येको भङ्गः १, अथवा-न करोति न कारयति ना
नुजानीते मनसा वचसा च २, अथवा-मनसा कायेन च ३,
अथवा-वचसा कायेन च ४, अथवा-न करोति न कारय-
ति नानुजानीते मनसा ५, अथवा-वचसा ६ अथवा-कायेन
७, अथवा न करोति न कारयति मनसा वाचा कायेन ८,
अथवा-न करोति नानुजानीते भावित्यपि करणैः ९, अथवा-
न कारयति नानुजानीते भावित्यपि करणैः १०, अथवा-न
करोति न कारयति मनसा वचसा १, अथवा मनसा का-
येन च २, अथवा-वचसा कायेन च ३, अथवा-न क-
रोति नानुजानीते मनसा वचसा ४, अथवा-मनसा कायेन
५, अथवा-वचसा कायेन ६, अथवा-कारयति नानु-
जानीते मनसा वचसा ७, अथवा-मनसा कायेन ८,
अथवा-वचसा कायेन ९, अथवा-न करोति न कारय-
ति मनसा १०, अथवा-वचसा ११, अथवा कायेन १२,
अथवा न करोति नानुजानीति मनसा १३, अथवा वचसा
१४, अथवा-कायेन १५, अथवा-न कारयति मनसा १६, अथ-
वा वचसा १७, अथवा कायेन १८, अथवा-न करोति मनसा
वचसा कायेन १९, अथवा न कारयति २०, अथवा नानुजानीते
२१, अथवा-न करोति मनसा वचसा २२, अथवा-मनसा कायेन
२३, अथवा-वचसा कायेन २४, अथवा न कारयति मनसा वच-
सा २५, अथवा-मनसा कायेन २६, अथवा-वचसा कायेन
२७, अथवा-नानुजानीते मनसा वचसा २८, अथवा मनसा
कायेन २९, अथवा-वचसा कायेन ३०, अथवा-न करोति म-
नसा ३१, अथवा वचसा ३२ अथवा-कायेन ३३, अथवा-न
कारयति मनसा ३४, अथवा-वचसा ३५, अथवा-कायेन
३६, अथवा-नानुजानीते मनसा ३७, अथवा वचसा ३८,
अथवा-कायेन ३९, एवमेव वर्त्तमानकाले एकोनपञ्चाशद-
ङ्का दर्शिताः, एवमेव न विच्यति च प्रत्येकमेतं दृष्टव्यम् ।

ततः सर्वेऽपि सप्तचत्वारिंश शतं जज्ञानां भवति । अत्र चा-
य जावार्यः-

“ निविहं निविहेण पढमो, निविहं दुविहेण वीअओ होइ ।
निविहं पकाविहेण, दुविहं तिखिहेण ति अउथा ॥ १ ॥
दुविहं दुविहेण पचम, दुविहेकविहेण छुअं होइ ।
एक (इ) विहं निविहेण, दुविहेण य सनमछमओ ।
एकाविहमंछविहेणं, नवमो पढमस्मि, एकजगो य ।
संभेसु तिअि तिअि य, तिअि य नव नव य तह तिअि ॥ ३ ॥
नव नव य होति कमभो, एए सव्वे वि एगुणव्वआ ।
कालनिण गुणिआ, सीयात्तमयं तु भगणं ॥ ४ ॥
आह कइ पुण मणसा, करणं कारावणं अणुमई य ।
जह वइतणुजोमहिं, करणाइ तह भवे मणसा ॥ ५ ॥
तइहीणत्ता वयणु-करणाएणतहय मणकरणं ।
सावज्जजोगमणं, पज्जं वीयरगहिं ॥ ६ ॥
करवणं पुण मणसा, चित्तइ कारओ एम सावज्ज ।
चित्तइ जं च करओ, मुइतु कय अणुमई होइ ॥ ७ ॥ ”
इत्येवं चिन्तयन् । तदर्थना तु प्रहस्यादिप्रस्थाः समनुसर-
णाया इति ॥ ३५४० ॥

एते च गङ्गा यन्मार्गोऽवगताः स एव सामायिकप्रत्याख्यानकु-
शल इति दर्शयन्नाह-

सीयात्तं जगमयं, पञ्चव्याणम्मि जस्म उव्वअं ।

मो सामाट्टकुमसो, मेसा मव्वे अकुमसो ३ ॥ ३५४१ ॥
गतार्थः ॥ ३५४१ ॥

अत्र त्रिविधं त्रिविधेनेति गृह्यप्रत्याख्यानस्य प्रथमं ज-
ज्ञमभिप्रेत्याऽऽपवादोऽस्मादाह-

केउं भाणंति मिहिणो, निविहं निविहेण ति संवरणं ।

तं न जओ निदिहं, पज्जणीए विमेमं ॥ ३५४२ ॥

तो कइ निष्कलीए-ऽणुमइनिमेहो ति मो सविमयस्मि ।
मापणे ण उज्जय उ, निविहं निविहेण को दोमो ॥ ३५४३ ॥

पुत्ताऽमेतदिति-तमिन्नेकारसि पवन्नम् ।

जंपति केउं मिहिणो, दिक्खजिमुहस्म निविहं ति ॥ ३५४४ ॥

गताः । तस्मादपि कुर्यादुपपत्तेः “ किं कविह ” इत्यादि-
गाथायां कस्य सामायिकं भवतीति ज्ञाने चिन्तयेण व्याख्याता
एव, नवर सामान्येन स्वविषयवर्तमानं चिन्तामुत्प्रे-
त्यन्येति क्रियमाणं तदुक्त्यानुमानेनियेध उक्तः, अन्यत्र तु वि-
शेषतो विषयवर्तमानं त्रिविधं त्रिविधेनेति न दोष इति ।

अपरस्माह-

जुतं संपयमिस्सं, संवरणं कइमतीयविमयं तु ।

कहमउणवन्नतेयं, का व न कइं मुमावाओ ॥ ३५४५ ॥

गृहं सामान्यतोः कालयोः सावद्योगस्य संवरणं प्रत्या-
ख्यानं, तथास्तस्याऽप्युपपत्तौ चिन्तयन्नाह-
अतीतकालविषयं तु
तत्कथं युक्तम्?, एतेन तस्याऽभितवत्वात् । कथं च तदती-
तसावद्योगप्रत्याख्यानमेकोनपञ्चाशदेव यत्तु युज्यते, सूत्रत
एवार्थज्ज्ञातुं, इति वा तस्मिन्तर्जातसावद्यप्रत्याख्याने कथं न
सृष्टावाहः, असद्वर्तमानपयत्वाद्धिति ? ॥ ३५४५ ॥

अत्र परिहारमाह-

निदणमईविमयं, न करेमिवाइयणओऽभिहिं ।

आणुपडमंवरणं वाऽतीतस्म करेमि जं जणियं ॥ ३५४६ ॥

अतीतसावद्योगं न करोमि न कारयामीत्यादिवचनतोऽती-
तकृतसावद्योगविषय निन्दनमहिमदानीं करोमीत्यभिहितं स-
मुत्तदा सावद्योगाऽऽसेवनं मया कृतम् इत्येवंरूपाया अनुमतेर्वा
संवरणमतीतस्य सावद्योगाऽऽसेवनस्य इदानीं करोमीति य-
ज्ज्ञानं भवति-न करोमि इत्यादिना अतीतस्य संवरणं क-
रोमीत्येतदुक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ३५४६ ॥

परिहारान्तरमाह-

अइवा तयविईओ, विग्गे संपयमईयविमयाओ ।

संपसावज्जा इव, पवज्जाओ को मुमावाओ ॥ ३५४७ ॥

अथवा तस्मात् सावद्योगाद्विरतिरन्यद्विरतिः, तस्यास्तद-
विरतेरतीतविषयायाः सामान्यसावद्यादिव विरमामि सामान्य-
महिमयेवमतीतकालविषयप्रत्याख्यानं प्रपद्यमानस्य को सृष्टा-
वाहः?, न काश्चिदिति ॥ ३५४७ ॥

आह-“ ननु न करोमि न कारयेमि न समणुजानामि ” इत्ये-
तावन्तैव विधाकृतार्थास्तैः “ करोमि पि अणं ” इत्येतत्कि-
मर्थमुक्तम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

न समणुजानंति गणं, कंतेमज्जं पि यं मुएऽभिहिं ।

संभावणेऽविमदो, तदिहो जयमइमज्जत्थो ॥ ३५४८ ॥

“ न करोमि न कारयेमि न समणुजानामि । ” इत्येतावन्तैव
गते । तस्यैव यत्-“ करोमि पि अणं ” इति प्रस्तुतसामाधिक-
श्रुतेऽभिहितं, तदिह “ कंतेमज्जं ” इत्युभयशब्दयोर्मध्यस्थो
मध्ये वर्तमानः, अपिशब्दः संभावने यथा स्वादिश्येतदर्थम-
वगन्तव्यमिति ॥ ३५४८ ॥

किं पुनर्यमधिकं संभावयतीत्याह-

न कंतें पि ति न का-रंतेमवि नावि याणुजानंते ।

न समणुजानंमि न का-रयामि अवि नाणुजानामि ३५४९

अजं । प अणयं पि व, महसाकाराण्णा पयत्ते ।

इह मव्वो संगहिआं, कत्ताकिरियापण्णओ ॥ ३५५० ॥

यथा-आत्मानं महसाऽऽकाराणि सावद्योगे प्रवर्तमानं सुष्ठु
कृतमित्येव न समणुजानामि, किं तु मिथ्यादुष्कृतद्वानाऽऽदिता
ततो निवर्तयामि, इत्येवं कुर्यान्मपिशब्दाकारयन्तमपि अ-
नुजानन्तमप्यन्य न समणुजानामि, यथा चापं कुर्यान् न
कारयामि, एवमपि शब्दाकारयन्तमप्यन्य न कारयामीत्याह-
यथा चान्यं ज्ञानज्ञानाख्यमपिशब्दादनुजानन्तमप्यन्य नानु-
जानामि, इत्यादिप्रकारेण मन्त्रान् सर्वेऽपि कर्तुं कथापरम्प-
रकोऽपिशब्देनेह समुदीत इति ॥ ३५५० ॥

अथवा त्रिकालोपसप्रहार्थमपिशब्द इति दर्शयन्नाह-

न कंतें वा जणिए, अविमदा न कयवंतमिवाइ ।

मईयमागमिस्सं, तइ न करिस्सं तमिवाइ ॥ ३५५१ ॥

अथवा कुर्यान्मप्यन्य न समणुजानामाति धर्मानकालमा-
त्रित्य भणन अपिशब्दात्समनान्तमपि कात्रमनुसृत्य तद् अण-
व्यं, कृतवन्तमप्यादिशब्दाकारितवन्तमप्यनुजानन्तमप्यन्यं नानु-
जानामीति । तथा-आगमप्यन्तमपि कालमङ्गादुपपत्त्याऽऽदिशब्दा-
देतद् इत्यम, कारयन्तमप्यादिशब्दात् कारयिष्यन्तमप्यनुजा-
नन्तमप्यन्यं नानुजानामीति ।

अथवा-अथवा त्रिकालोपसंग्रह इत्याह-

सर्वं पञ्चकखामि, त्ति वा त्रिकालोपसंग्रहोऽजिमओ ।

अजिमहाओ तस्मे-व कत्तकिरियाऽभिहाणं ति । ३५५१ ।

अथवा-सर्वं सावद्य योगं प्रत्याख्यामि इत्यनेन सामान्याभिधानेन त्रिकालसंग्रहोऽभिमतः, अस्मादेव सामान्याभिधानादतीतं सप्रति भविष्यति च काले सर्वं सावद्ययोगं प्रत्याख्यामीति गम्यते इत्यर्थः । इदानीं तु "कत्तं पि अ-क्ष" इत्यत्रापिशब्दात्सर्वं कालत्रयस्य संबन्धं कर्तृक्रियाऽ-निधानमजिहति, यथा वर्तमानकाले अहं न करोमि, न कारयामि, कुर्वन्तमन्य न समनुजानामि, तथा अपिशब्दादतीते प्राविष्यति च काले न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमन्य न समनुजानामीति प्रत्येकमवगन्तव्यमिति ॥ ३५५२ ॥

अत्राऽऽक्षेप परिहार चाऽऽह-

एवं सव्वस्सामे-सविम्यओऽनीयणागणं पि ।

पावइ सव्वनिमेहो, भणइ तं नाववायाओ ॥ ३५५३ ॥

नन्वेवमुक्तप्रकारेणातीतमेनागते च सर्वस्मिन्नपि काले आसे-धितस्याऽऽसेविष्यमाणस्य च सर्वस्यापि सावद्ययोगस्य नि-वेधः प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह- (सव्वस्सेत्यादि) सर्वस्य सर्वशब्दस्याशेषविषयत्वाद्देशोपविषयत्वेन पूर्वामिदेव व्या-ख्यातत्वादित्यर्थः । न चैनमुक्तम्-अतीतसावद्य-योगस्याऽऽ-साधनत्वाद्, आसेधितस्य प्रत्याख्यानं मृषावादाऽऽदिशे-वप्रसङ्गाद्, भविष्यतश्च तस्य सर्वस्याऽपि प्रत्याख्यानदो-षानुपपत्त्यादिति । भूयतेऽत्रोत्तरम्-तदेतन्न प्राप्नोति । कुतः ? इ-त्याह-अपवादाद् अपवाद्वाधितत्वादिति ॥ ३५५३ ॥

तमेव चापवादं दर्शयति-

भूयस्म पडिकमणाऽ-भिहाणओऽणुपइमेत्तमागहियं ।

जावज्जीवगहणा, एस्मस्म य मरणपज्जाया ॥ ३५५४ ॥

"तस्स जेतो ! पडिकमामि" इत्यादिना प्रस्तुत एव सा-मायिकमुत्रे प्रतिक्रमणस्यानिधानतो ज्ञुतस्यातीतसावद्ययोग-स्यानुमतिमात्रमेव प्रत्याख्येयत्वेनागृहीतं न पुनः, सर्वोऽपि सा-वद्ययोगः, तदनुमतेष्व प्रत्याख्याने न काश्चिन्मृषावाद इत्यन-न्तरमेव प्रागुक्तं यावज्जीवप्रहणात्पुनरेष्यतोऽपि सर्वसावद्य-योगस्य प्रत्याख्याने मरणमर्यादाऽपवादाः, यावज्जीवमेव तं प्रत्याचक्षे न परत इति ॥ ३५५४ ॥

अथवाऽस्मिन्नेव सामायिकमुत्रे निरवशेषवचनोऽपि स-र्वशब्दः प्रतिनियतविषयत्वेन व्यवस्थापित इति दर्शयन्नाह-

अहवा जावज्जीव-गहणाओऽणागयावरोहोऽयं ।

संपइ कालगहणं, न करोमिच्चाइगहणाओ ॥ ३५५५ ॥

जुयस्म पडिकमणा-इणा य तेणइ सव्वमहोऽयं ।

नेओ विसेमविसओ, जओ य सुत्तंतरेऽजिहियं ॥ ३५५६ ॥

अथवा सूत्र एव यावज्जीवप्रहणादनागतकालस्यायमवशेषः सुदीर्घोऽप्यनागतकालो यावज्जीवप्रहणाद् नैयत्यभिधानेन विशे-षे व्यवस्थापित इत्यर्थः । "न करोमि न कारवाम" इत्या-दिबचनात् साम्प्रतकालग्रहणमिति "तस्स जेतो ! पडिकक-मामि" इत्यादिसूत्रावयवे च भूतस्यातीतस्य सावद्ययोगस्य प्र-तिक्रमणाऽऽदिना, आदिशब्दाद्विशिष्टागर्हाभिधानेन च विशेषावय-यतागर्भमतीतकालग्रहणमिति शेषः । येनैवं, तेनेह निरवशेष-

वचनोऽप्ययं सर्वशब्दो विशेषविषयो ज्ञेयः । ततश्च भविष्य-त्कालसावद्ययोग इह जीवितमथपर्यन्त एव निरवशेषस-र्वशब्देन गृहीतः, अतीतसावद्ययोगोऽप्यनुमतिमात्रक एव नि-रवशेषः, तेन कालोऽङ्गीकृत इति भावः । पूर्वमुत्सर्गनः कालत्रय-गतः समस्तसावद्ययोगविषयं सर्वशब्दं कृत्वा अपवादेन बाधा प्रोक्ता, इह तु सामायिकमुत्रे नियन्त्रणाद्वारेण प्रथमत एव देशतो निरवशेषावयवता सर्वशब्दस्य दर्शिता, इत्ये-तावन्मात्रो व्याख्यातृयस्य विशेषोऽवसेय इति ॥ ३५५५ ॥ ॥ ३५५६ ॥

इत्थं चैतदङ्गीकृतं व्य, यतः सूत्रान्तरेऽप्यभिहितम् । किम् ? इत्याह-

समईयं पडिकमण, पच्चुप्पन्नं च संवेइ ति ।

पञ्चकखाइ अणागय-मेवं इहई पि विम्यं ॥ ३५५७ ॥

सुबोधा, नवरमतीतप्रतिक्रमणेन तदनुमतिमात्रप्रत्याख्यान-मुक्तम् "पञ्चकखाइ अणागय" इत्यत्र "यावज्जीवम्" इ-तिशेषः । ततश्च देशतो निरवशेषविषयः सर्वशब्दः सि-द्ध इति ।

"तस्स भेतो" इत्यादेर्व्याख्यानाथमाह-

तस्म त्ति स संवज्जइ, जोगो सावज्ज एव जोऽहिमओ ।

तमिति विइयाहिगारा-दभिधेये किमिह तस्स त्ति ॥ ३५५८ ॥

"तस्स" इत्यत्रासावधिकृत एव सावद्यो योगः संबध्यते । अत्र परः प्राऽऽह-ननु प्रतिक्रमामीति क्रियायोगतो द्वितीया-धिकारात्प्रतिपत्त्यभिधेये वक्तव्यं किमहं पट्टीनिर्देशात्सत्यान्य-त्वम् ? इति ॥ ३५५८ ॥

गुहराह-

संबंधवत्तवणाए, छट्टीएऽवयवत्तवणाए वा ।

समतीयं मानज्जं, संबज्जावेइ न ल मेमं ॥ ३५५९ ॥

इह संबन्धवत्तवणा अवयववत्तवणा वा पठ्या समतीत-कालविषयमेव सावद्य योगं संबध्यति । इदमुक्तं भवति-तस्य त्रिकालगतयोगस्य संबन्धिनं तदवयवभूतं वा अतीत-सावद्ययोग प्रतिक्रमामीति सामान्येन संबन्धवत्तवणा अव-यववत्तवणा वा पठ्या तस्येत्यत्रातीतसावद्ययोग संबन्धय-ति सूत्रकारः । न तु शेषं वर्तमानमेव्यन्तं वा, तस्य संबन्धि-यमानत्वात्, प्रत्याख्यायमानत्वाच्च प्रतिक्रमणस्य चातीताव-यवत्वादिति ॥ ३५५९ ॥

अत्र केषाञ्चित्तमुपपन्नस्य दुपयन्नाह-

अविसिद्धं सावज्जं, संबज्जावेति केइ छट्टीए ।

तन्न प्पमोयणाजा-वओ तहा मंथगुरयाओ ॥ ३५६० ॥

पच्छित्तस्म पडिकम-णओ य पायं व ज्ञयविमयाओ ।

तीयपडिकमणाओ, पुणरुत्ताऽप्पसंगाओ ॥ ३५६१ ॥

इह केचनाप्याचार्यदर्शयास्तस्येत्यत्र पठ्या अवशिष्टमेव त्रैकालिकं सावद्ययोगं संबध्यन्ति । तदेतन्न युक्तं, अवशिष्ट-पृथैकालिकसावद्ययोगसंबन्धस्येह प्रयोजनमाभावात्, तदभाव-श्चातीतस्यैव प्रतिक्रमणसंभवात् । अथ सामान्ययोग संब-धेय पञ्चाद् विशेषेणार्तलस्यैव तस्य प्रतिक्रमण व्याख्यास्यत इति आशङ्क्याऽऽह-तथा सति ग्रन्थगुरुताप्रसङ्गादिति । किं च- (पच्छित्तत्वादिति) प्रायश्चित्तस्यैव प्रतिक्रमणरूपत्वात्, प्राय-

श्रितरूपमेव हि प्रतिक्रमणं, नान्यदित्यर्थः । ततः किमित्याह-
प्रायश्चित्तस्य च प्रायो जुतविषयत्वादासेवितसावद्योगविष-
यत्वान्किमिह सामान्यसावद्योगसंबन्धेनेति ? । प्रायःप्रहण
चेह मिथ्यादुष्कृतदानाऽऽदेवं तस्मानसावद्योगविषयत्वादर्पति।
तथा-“तीयं पक्कमइ पडुपपन्नं संवरं अणागयं पञ्चक्खाइ ।”
इत्यादावतीतस्यैव प्रतिक्रमणोक्तेनेह त्रैकाल्यसामान्यसावद्य-
योगसंबन्धः, पौनरुक्त्यादिदोषप्रसङ्गाच्च । सामान्यसावद्योगो
हि “सर्वं सावज्जं जोगं पञ्चक्खामि ।” इत्यनेनैव प्रत्याख्यातः
किं तस्येत्यत्र पुनरपि प्रहणेनेति भाव इति ॥३५६०॥ ३५६१-
उपसंहरन्नाह-

तस्मात् पक्कमामि, त्ति तस्मावस्मं कम्ममिमइस्स ।

भवमिह कम्मणा तं, च जूयसावज्जओऽणञ्जं ॥३५६२॥

तस्मात्तस्य प्रतिक्रमामीत्यस्य शब्दस्यावश्यं कर्मणा ज्ञायम् ।
ततः प्रकृते किमित्याह-तच्च कर्म पूर्वोक्तविषयक्या तस्यातीतसा-
मान्यसावद्योगस्यावयवभूताद् भूतसावद्योगादुक्तन्यायेना-
न्यत्र संबन्धान्, तस्मादिहातीतस्यैव सावद्योगस्य संबन्धो,
नेतरयोरिति गाथायः ॥ ३५६२ ॥

“अथ-तिविहं निविहेण ” इत्यत्राऽऽक्षेपपरिहारावाह-

तिविहेणं ति न जुत्तं, पडपयविहिणा समाहियं जेण ।

अत्यविगण्णयाए, गुणभावणयं त्ति को दांसो ? ३५६३

आह-तनु त्रिविधेनेति न युक्तं, त्रिविधं त्रिविधेनेति यस्मिन्ने
प्रथममुद्दिष्टं तत्र युक्तिमित्यर्थः । कुतः?, इत्याह-येन यस्मात्प्रति-
पद्विचित्रैर्नैतस्माहितं समापितम् “मण्णं वायाए काएणं न
करेमि, न कारवेमि, करंतं पि अज्ज न समणुज्जाणामि ।” इत्यने-
नैव प्रतिपदनिर्देशेन सिद्धमेतदित्यर्थः । अत्र परिहारमाह-अ-
र्थविकल्पनया अर्थभेदोपदेशनाद् गुणज्ञानया वा गुणज्ञानातः
को दोषः, न कश्चिदित्यर्थः । इयमेव भावना-एवं ह्युक्ते सामा-
न्यविशेषजनेद्रूपत्वं सर्वस्याप्यर्थस्य दर्शितं भवति, “तिविहं
तिविहेण ।” इत्यनेनैव वस्तुनः सामान्यरूपतादर्शनात्, “मणे-
णं वायाए ” इत्यादिना तु तस्य विशेषरूपताप्रकाशनादिति ।
अन्यच्च-एवमिह पुनरजिहिते सामान्यकलकृते यो गुण-
स्तस्य संबन्धिनी भावना निर्विकृतमत्ताऽऽस्मन्यारोपिता
जवतीति न कश्चिदोषः । इति निर्युक्तिगाथायः ॥ ३५६३ ॥

साधनान्तरमाह-

अहवा मणसा वाया, काएणं मा जवे जहामंखं ।

न करेमि न कारवेमि य, न याऽणुजाणे य पत्तेयं ३५६४ ॥

अथवा-“मणं वायाए ” इत्यादिमालक एवोक्ते मनसा न
करोमि, वाचा न कारयामि, कायेन नानुजानामि, इत्येवंज्ञ-
मनिष्टं यथासंख्यं मा ज्ञेदिति “तिविहं निविहेणं ” इत्याजि-
हितं, यतश्च मनसा न करोमि न कारयामि नानुजानामि इत्येव
वाचा कायेन सह योगत्रयस्य प्रत्येकं सबन्धोऽज्जिततः, स
नामविषयइति ॥ ३५६४ ॥

ततः किमित्याह-

तो तिविहं निविहेणं, जसइ पडपयसमापणाहेजं ।

न करेमि त्ति पक्कियं, जोगविभाणेण वा सज्जं ॥३५६५॥

ततश्चित्रं त्रिविधेनेति भण्यते । किमर्थम् ? इत्याह-प्रति-

पक्षमापनहेतोः मनसा न करोमि, न कारयामि, नानुजाना-
मि, एव वाचा कायेन च सह योगत्रयस्य प्रत्येकं सबन्ध-
हेतोः इत्यर्थः । त्रिविधं त्रिविधेनेत्यस्याभावे दृष्टान्तरमप्याह-
(न करेमि इत्यादि) । अथवा-त्रिविधं त्रिविधेन इत्यस्याभावे
न करोमि इत्यादि प्रतिपद योगानां करणकारणानुमतिलक्ष-
णानां यो विज्ञाणो विच्छेदकत्वेन प्रस्तुताऽज्जितं वस्तु साध्यं
स्यात् । तथा च सति प्रतिपत्तिगौरवं स्यादिति शेषः । इदमुक्तं
जवति-त्रिविधं त्रिविधेनेत्यस्याभावे “न करेमि मणेण वा-
याए काएणं, न कारवेमि मणेण वायाए काएणं, नानुजा-
णामि मणेणं वायाए काएणं ।” इत्येवमेकैकयोगविच्छेदेन
करणत्रयसंबन्धे यथाभ्यन्तरिककरणेन प्रस्तुताज्जिततोऽर्थः
साध्यो भवेत् । एव च सति प्रतिपत्तिगौरवं स्यात् । अतः सु-
खप्रतिपत्त्यर्थं कर्तव्यं त्रिविधं त्रिविधेनेति ॥ ३५६५ ॥

समाधानान्तरमाह-

अहवा करंतमन्नं, न समणुजाणेऽविमइओ नेयं ।

अत्यविकण्णयाए, विमसओ तो समाजोर्जं ॥३५६६॥

अथवा “करंतं पि भक्षं न समणुज्जाणामि ” इत्यत्रापि
शब्दात् यत् पूर्वं त्रिकालविषयं हेयमुक्तम् । (तां स्ति) वि-
भक्त्यत्ययादिदानयार्थविकल्पनया विशेषतः समायोज्यम् ।
कथमिति चेद् ? । उच्यते-अतीते कृतस्य कारितस्यानुमत-
स्य च संबन्धिनी अनुमतिरिदानीं प्रत्याख्यायते, न तु कर-
णकारणे, तयो कृतकारितत्वात् । इतरकालद्वये तु करणकार-
णानुमतयः प्रत्याख्येयत्वेन न वार्थन्ते, अविकल्पाद् इत्यस्याप्य-
र्थस्य दर्शनार्थं त्रिविधम् इत्यादि कर्तव्यमिति ॥३५६६॥ विशेषः ।

(G) मणोवामगस्म णं जेतं ! पुब्बामेव धुण्णं पाणाइवाए
अपञ्चक्खाए जवइ । मे णं भंतं ! पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं
करेइ ? । गोयमा ! तीयं पक्कमइ, पडुपपन्नं संवरं, अणागयं
पञ्चक्खाइ । तीयं पक्कममण्णे किं तिविहं निविहेणं
पक्कमइ १, तिविहं तुविहेणं पक्कमइ २, तिविहं
एगविहेणं पक्कमइ ३, तुविहं निविहेणं पक्कमइ ४,
तुविहं तुविहेणं पडिक्कमइ ५, तुविहं एगविहेणं पक्कमइ
६, एगविहं निविहेणं पक्कमइ ७, एगविहं तुविहेणं
पक्कमइ ८, एगविहं एक्कविहेणं पक्कमइ, ९ ।
गोयमा ! तिविहं निविहेणं पडिक्कमइ तिविहं वा तुवि-
हेणं पक्कमइ । तं चेव ण जाव एगविहं एगविहेणं प-
क्कमइ । तिविहं निविहेणं पक्कममाणे न करेइ, न का-
रवेइ, करंतं नाणुजाणइ मणसा वयसा कायसा १ । ति-
विहं तुविहेणं पक्कममाणे न करेइ, न कारवेइ, करंतं ना-
णुजाणइ मणसा वयसा २ । अहवा न करेइ, न कारवेइ, क-
रंतं नाणुजाणइ मणसा कायसा ३ । अहवा न करेइ-
३ वयसा कायसा ४ । तिविहं एगविहेणं पक्कममाणे
न करेइ ३ मणसा ५ । अहवा न करेइ ३ वयसा ६ ।
अहवा न करेइ ३ कायसा ७ । तुविहं निविहेणं पक्कम-
माणे न करेइ, न कारवेइ, मणसा वयसा कायसा ८ । अ-

चक्ष्वाह, एवं तं चैव जंगा एगुणवत्तं जाणियव्वा०
जाव अहवा करंतं नाणुजाणइ कायमा । समणोवा-
सगस्म एं जंतं ! पुव्वामेव शूलए मुसावाए पच्चखाए
भवइ । से एं भंते ! पच्छा पच्चाइक्खमाणे एवं जहा पा-
णाइवावस्स सीयाद्धं जंगसयं जणियं, तहा मुसावायस्स
वि जाणियव्वं, एवं आदिष्ठादाणस्स वि, एवं धुल्लगस्स
मेहुणस्स वि परिग्गहस्स० जाव करंतं नाणुजाणइ कायमा,
एए खट्ठु एग्गिसगा समणोवासगा जवंति, नो खट्ठु एरि-
मगा आजीवियोवासगा जवंति ।

(समणोवात्मयस्स णं ति) तृतीयांशं स्वात्मपृष्ठाः, अमणो-
पासकेनेत्यर्थः । सम्प्रभमात्रविषयत्वा वा पृष्ठीयम् । (पुष्पात्रेव
ति) प्राकालमेव सम्यक्प्रतिपत्तिसमनन्तरमेवेत्यर्थः । (अ-
पचक्ष्वएति) न प्रत्याख्यातो जवति, तदा देशविराजितपरि-
णामस्याजातत्वात् । ततश्च-(सं णं ति) स अमणोपासकः पञ्चा-
प्राणातिपातविरक्तज्ञे (पचक्ष्वएमाणे ति) प्रत्याचक्ष्णः
प्राणातिपातमिति गम्यते, किं करोतीति प्रश्नः । वाचनान्तरे तु-
“अपचक्ष्वए” इत्यस्य स्थाने-“पचक्ष्वए ति” “पचक्ष्व-
माणे” इत्यस्य च स्थाने-“पचक्ष्वमात्रेमाणे ति” दृश्यते ।
तत्र च प्रत्याख्यातः स्वयमेव, प्रत्याख्यापयिष्य गुरुणा हेतुकर्त्ता
प्राणातिपातप्रत्याख्यातं गुरुणाऽऽत्मानं प्रादयन्त्यर्थ इति ।
(तीतमित्यादि) अतीतमतीतकालकृत प्राणातिपातप्रतिक्राम-
ति, ततो निष्पदाद्वयेन निवर्त्तते इत्यर्थः । (पटुपत्रं ति) । प्रयु-
त्यक्षं वर्त्तमानकालीन प्राणातिपातं सवृणाति, न करोतीत्यर्थः ।
अनागतं भविष्यत्कालीयिष्य प्रत्याख्याति, न करिष्यामीत्यादि-
प्रतिजानीते । (त्रिविह त्रिविहेणमित्यादि) इह च नव विक-
ल्पाः तत्र भाषा-“त्रिविह तिया त्रिचिदुया, त्रिचि य एका हवति
जोगेसु । नि डु एकति डु एक, नि डु च च करणा ॥१॥”
एतेषु च विकल्पोक्तेकादश विकल्पा लभ्यन्ते । आह च-“एको
तिमि य तियगः-दी नवगा तह य तिमि नव य । भगनवगस्स
एवं, भगा एगुणपञ्चामं ॥ १ ॥” स्थापना । तत्र-(त्रिविह त्रि-
विहेण ति) त्रिविध त्रिप्रकारं करणकारणानुमतिभेदात् प्राणा-
तिपातयोगमिति गम्यते, त्रिविधेन मनोवचनकायलक्षणेन
करणेन प्रतिक्रामति, ततो निन्दनेन विरमति । (त्रिविह त्रिवि-
हेण ति) त्रिविध करणाऽऽदिभेदात्, द्विविधेन कारणेन मनः-
प्रभृतीनामिकतरवर्जितद्वयेन । (त्रिविहं एगविहेण ति)
त्रिविध तस्यैव एकविधेन मनःप्रभृतीनामेकतमेन कारणेनेति ।
(त्रिविह त्रिविहेण ति) त्रिविधं कृतः-अदीनामन्यतमद्वयरूप योगं
त्रिविधेन मनःप्रभृतिकरणेन । एवमन्यऽपि । (त्रिविह त्रिविहेण
पडिक्कममाणे ध्यादि) न करोति न स्वयं विदध्यात्यतीतकाले
प्राणातिपातं मनसा हा इतोऽह, येन मया तदाऽस्मी न, हत इत्येव-
मनुष्ठानात्, तथा न नैव कारयान मनसैव यथा-हा न युक्तं कृत
यदस्मी परण न ध्यानिन इति चिन्तनात्, तथा कुर्वन्त विदधानमु-
पलक्षणत्वात्कारयन्त वा समनुजानन्त वा परमात्मानं वा प्राणा-
तिपातं नानुजानान् नानुमोदयति, मनसैव प्रधानुस्मरणेन तद-
नुमोदनात् । एव न करोति, न कारयति, कुर्वन्त नानुजानाति
वचसा, तथा त्रिविधवचनप्रवर्त्तनात् । एवं न करोति, न कारयति,
कुर्वन्त नानुजानाति कायेन । तथा त्रिविधाक्कविकारकरणादिति

न चेह यथासंख्यन्यायो न करोति मनसा, न कारयति बलसा, नानुजानाति कायेन इत्येवंलक्षणानुसरणीयो, बलविवक्षाधीन-त्वात्सर्व-यायानां यद्वयमाणविकल्पायोगाच्चेति । एवं त्रिविध त्रिविधेत्यत्र विकल्प एक एव विकल्पः, तद्व्येषु पुनर्हिती-यतृतीयचतुर्थेषु त्रयस्त्रयः, पञ्चमषष्ठयोर्नव, सप्तमे त्रयोऽष्ट-मनवमयोर्नव नवति, एवं सर्वेऽप्येकोनपञ्चाशत् । एवमेवमतीत-कालमाश्रित्य कृता करणाऽऽदियोजना । अथ चैवमेषाऽतीतकाले मनःप्रभृतीनां कृतं कारितमनुज्ञातं वा बध क्रमेण न करो-ति, न कारयति, न चानुजानाति, तन्निन्दनेन तदनुमोदननि-षेधतस्ततो निवर्तत इत्यर्थः, तन्निन्दनस्याभावे हि तदनुमो-दनानिवृत्तेः कृताऽऽदिरसौ क्रियमाणाऽऽदिरिव स्यादिति, वर्तमा-नकालं त्वाश्रित्य सुगमैव भाविष्यत्कालापेक्षया त्वेवमसौ न करोति मनसा, न हनिष्यामीत्यस्य चिन्तनात्, न कारयति, मनसैव तमह चानयिष्यामीत्यस्य चिन्तनात्, नानुजानाति म-नसा भाविने यथमनुभूत्य हर्षकरणात्, एव वाच्य, कायेन च तयोस्तथाविधयोः करणादिति । अथ चैवमेषा भाविष्यत्काले मनःप्रभृतीनां करिष्यमाण कारयिष्यमाणमनुमस्यमान वा यथं क्रमेण न करोति, न कारयति, न चानुजानाति । ततो निवृत्तिमन्युपगच्छतीत्यर्थः, सर्वेषां मीलने सप्तचत्वारिंशद-धिक नङ्ककशतं भवति, इह च त्रिविधं त्रिविधेर्नाति विक-ल्पमाश्रित्याऽऽक्षेपपरिहारौ वृद्धोक्तावेवम्-

“ न करेदृष्टादित्यं, गिहृणां कह ढोइ देसविरयस्स ।
ममह वित्तयस्स बहिं, परिसेहो अणुमइए पि ॥ १ ॥
केई भणति गिहृणो, तिबिह तिबिहेण नत्थि संवरण ।
त न जओ तिदिट्ठं, इहेव सुत्ते विसंसे उ ॥ २ ॥
तो कह निजुत्ताए-अणुमइतिसेहो ति मेसविमयस्मि ।
सामणे वडमयओ, तिबिह तिबिहेण कां दोसो ? ॥ ३ ॥ ”

इह च- (मावसयस्मि ति) स्वविषये यथानुमतिरस्ति ।
(सामांशे व ति) सामान्ये वा, अवशिष्टे प्रत्याख्यानं सति
(अश्रुत्यओ ति) विशेषे स्वयचरमणजलाभमत्स्यादौ “ पु-
त्ताइसंतंनिमि-समेसमेगारसि पवणस्स । जंपति केई गिहि-
णो, दिक्खाभिमुदस्स तिबिह पि ॥ १ ॥ ” यथा च त्रिविध
त्रिविधेत्यत्राऽक्षेपपरिहारौ कृता, तथाऽऽयत्रापि कार्यौ यत्रानु-
मतेरनुप्रवेशोऽस्तीति । अथ कथं मनसा करणाऽऽदि ? उच्यते-
यथा-वाक्यायोरिति । आह च-

“ आह कह पुण मणसा, करणं कागवणमणुमई य ।
जह वडणुजोगेहिं, करणाइ तह भवे मणसा ॥ १ ॥
तथहीणत्ता वडतणु-करणईणं च अइव मणकरणं ।
सावज्जोगमरणं, पणत्तं धीयरगेहिं ॥ २ ॥
कागवण पुण मणसा, चित्तइ करेउ एस सावज्ज ।
चित्तइ य कए वण, सुट्ठु कय अणुमई होइ ॥ ३ ॥ ” इति ।
इह च पञ्चस्वगुणेषु प्रत्येक समचत्वारिंशदधिकस्य भ-
ङ्गकशतस्य भावाङ्गकानां सप्तशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि भ-
वन्तीति यत् स्पर्धया आजीविके भ्रमणोपासकगतं बन्तु
पृष्टा गौतमेन च भगवांस्तत्तावदुक्तम्, अध्यान्तरोक्षशीलाः
भ्रमणोपासका एव भवन्ति । न पुनराजीविकोपासकाः । आ-
जीविकानां गुणित्वेनाभिमतता अपीति दर्शयआह- (एए खसु
इत्यादि) एते खलु एत एव परिदृश्यमाना निर्ग्रन्थस्तका
इत्यर्थः । (परिसग ति) ईदृशकाः प्राणातिपाताऽऽदिष्वतीतप्र-

तिकमणाऽऽदिमन्तः (नो खलु ति) नैव (एरिसग ति) उ-
क्तकृपा तत्कार्यानामपरिज्ञानात् । (आजीविओवासय ति)
गोसालकशिष्यभावकाः ॥ भ० उ शी० ५ उ० ।

तत्रयमेकादिस्त्र्यंजोगपरिमाणप्रदर्शनपरान्वयकर्तृकीगाथा-

पंचएहणुववयाणं, एकगडुगतिगचउकपणएहिं ।

पंच य तह दस एण इ-कगो य संजोगे नायव्वा ॥ १० ॥

धरातीए वक्खणं पंचएह अणुववयाणं पुव्वभणियाणं ए-
कगडुगतिगचउकपणएहिं वितिज्जमाणाणं पंच य दस
एण एकगो य संजोगे नायव्वा । एकणं वितिज्जमाणाणं
पंच । संजोगा कह ? पंचघरएसु एगेण बल्लेव ढवति । दुमेण वि-
तिज्जमाणाणं दस चेव । कह ? । पढमवितियत्तयघरेण एको १, प-
ढमतत्तयघरेण २, पढमचउत्तयघरेण ३, पढमपंचमघरेण ४, वि-
तियत्तयघरेण ५, वितियत्तयघरेण ६, वितियपंचमघ-
रेण ७, ततियत्तयघरेण ८, ततियपंचमघरेण ९, चउत्त-
पंचमघरेण १०, तिगेण वितिज्जमाणाणं दस चेव । कह ? । पढ-
मावतियत्तयघरेण एको १, पढमावतियत्तयघरेण विति-
ओ २, पढमवितियत्तयघरेण ३, पढमतियत्तयघरेण ४,
पढमतियपंचमघरेण ५, पढमचउत्तयपंचमघरेण ६, वितिय-
ततियत्तयघरेण ७, वितियततियपंचमघरेण ८, वितिय-
चउत्तयपंचमघरेण ९, ततियत्तयपंचमघरेण १०, चउत्तयेण
वितिज्जमाणाणं पंच ढवति । कथं ? । पढमवितियततियत्तय-
घरेण एको १, पढमवितियततियपंचमघरेण २, पढमवितियत-
तियत्तयपंचमघरेण ३, पढमतियत्तयत्तयपंचमघरेण ४, वि-
तियततियत्तयपंचमघरेण ५, पंचगेण वितिज्जमाणाणं ए-
को चेव भङ्ग इति गाथायः ॥ १८ ॥

एतथ य एकगेण च जे पंचमजोगा, दुमेण य जे दस इत्यादि
एपसि चारणियापओएण अगयफलगा होति ।

वयडकगसंजोगा-एण हुंति पंचएह तीमई जंगा ।

दुगमंजोगाण दस-एह तिन्नि सट्ठी सया हुंति ॥ १९ ॥

तिगमंजोगाण दस-न्हभंगमय एकवीस इकमट्ठा ।

चउमंजोगाणं पुण, चउसट्ठिसयाणि अमियाणि ॥ २० ॥

सत्तत्तिरि मयाई, उमत्तराई तु पंचमंजोए ।

उत्तरगुण अविरयमे-लियाण जाणाहि सव्वग्गं ॥ २१ ॥

सोक्षस चेव महस्सा, अट्ठ मया चेव होति अट्ठडहिया ।

एसो उ सावगाणं, वयगहणविही समासेणं ॥ २२ ॥

एताश्चतस्रोऽप्यन्यकृताः सोपयोगा इत्युप-यक्ताः । “ एतांसि
भावर्णावही इमा-तावदिये स्यापना-संपह चारणिया कज्ज-
ति-यूलगं पाणातिपानं डुविह तिबिहेण १, डुविहदुविहेण २,
डुविह एकविहेण ३, एकविहं तिबिहेण ४, एकविहं दुविहेण ५,
एकविहं एकविहेण ६, एवं थूलगमुसावायादसप्तमद्वयपरिगडेसु
एकेकेत्यभेदा । एतं सर्वे वि मीक्षिता तीस हयति । ततश्च य-
दुक्तं प्राक्-“ वयएककगसंजोगा-एण, पंचगइ तीसइ भग ति ”
तद्भाविनं । इदानीं दुगसार्णया-यूलगपाणातिपानं थूलगमु-
सावादं पञ्चवक्खाइ डुविहं तिबिहेण १, थूलगपाणातिपातं
डुविहं तिबिहेण, थूलगमुसावाइ पुण डुविह दुविहेण २,
थूलगपाणातिपानं २ थूलगमुसावाइ पुण डुविहं पगविहेण
३, थूलगपाणातिपातं २३, थूलगमुसावादं पुण पगविहं ति-

विहेण ४, धूलगपाणातिपातं २३, धूलगमुसावाहं पुण एगविहं
दुविहेण ५, धूलगपाणातिपातं २३, धूलगमुसावाय पुण एग-
विहं एगविहेण ६, फले य एवं धूलगअदत्तादाणमेहुणपरिगहेसु
एकेकवज्जगा सव्वे वि मेलिता चउत्थीसं । एते य धूलगपाणा-
तिपातपढमघरममुंचमाणेण य लद्धा । एवं विनियघरएसु
पत्तेयं चउत्थीसं भवति । एते य सव्वे वि मिश्रिता चउताहीसं
सतं चारितो १४४ धूलगमुसावादादि चित्तिउज्जति-तत्थ धूल-
गमुसावाहं धूलगअदत्तादाणं च पच्चक्खाइ दुविहं तिविहेण
१, धूलगमुसावाहं २३ धूलगादत्तादाणं पुण दुविहं दुविहेण २
एवं पुव्वकमेण उभंगा णायव्वा, एवं मेहुणपरिगहेसु वि पत्तेय
पत्तेयं उच्च, सव्वे वि मेलिता अछारस । एते य मुसावायपढमघ-
रयममुंचमाणेण लद्धा । एवं विनियादिचरणेसु वि पत्तेयं पत्तेयं
अट्टारस अछारस भवति । एते सव्वे वि मेलिता अट्टुत्तरं सतं
ति चारितो धूलगमुसावाहो । इदाणि धूलगादत्तादाणं चित्ति-
उज्जति-तत्थ धूलगादत्तादाणं धूलगमेहुणं च पच्चक्खानि-दु-
विहं तिविहेण १, धूलगादत्तादाणं २३, धूलगमेहुणं च पुण
दुविहं दुविहेण २, एवं पुव्वकमेण उभंगा णायव्वा । एवं
धूलगपरिगहेण वि उभंगा, मेलिता दुवालस । एते य धूल-
गादत्तादाणं पढमघरयममुंचमाणेणं लद्धा विनियादिसु वि
पत्तेयं पत्तेयं दुवालस भवति । एते सव्वे मिश्रिता यावत्तरि
हवति चारिय धूलगअदत्तादाणं । इदाणि धूलगमेहुणाइ चित्ति-
उज्ज-तत्थ धूलगमेहुणं धूलगपरिगहं च पच्चक्खाइ दुवि-
हं तिविहेण १, धूलगमेहुणं २३, धूलपरिगहं पुण दुविहं
दुविहेण २, एवं पुव्वकमेण उभंगा । एते य धूलगमेहुणपढम-
घरमुंचमाणेण लद्धा, एवं वीयादिसु वि पत्तेयं पत्तेयं छ
हवति, सव्वे मेलिता छत्तीसं । एते य मूलाओ आरम्भ सव्वे वि
वोयालसयट्टुत्तरसयं यावत्तरि छत्तीसं मेलिता तिनिसया-
णि सट्ठाणि हवति । " ततथ यद्धकं प्राक्- " दुगसंजोगा-
ण दसन्नं, तिस्सिय सट्ठी सया ह्वति षि " तदेतद् भावितम् ।
इदाणि तिगवारणिया-धूलगपाणातिवातं धूलगमुसावाहं धू-
लगादत्तादाणं च पच्चक्खाइ चित्ति तिविहं तिविहेण धू-
लगपाणातिपातं धूलगमुसावाहं २३, धूलगादत्तादाणं पुण
दुविहं दुविहेण २, धूलगपाणाइवायं धूलगमुसावायं च दुविहं
तिविहेण, धूलगादत्तादाणं पुण दुविहं एगविहेण १, एवं
पुव्वकमेण उभंगा, एवं मेहुणपरिगहेसु वि पत्तेयं पत्तेयं छ
उ, सव्वे वि मिश्रिता अट्टारस । एते य धूलगमुसावाहपढमघरमु-
ंचमाणेण य लद्धा । एवं विनियादिसु वि पत्तेयं पत्तेयं अछा-
रस २ हवति २ । सव्वे वि मिश्रिता अट्टुत्तरसय, धूलगपाणा-
तिवातं पढमघरमुंचमाणेण लद्धा । एवं विनियादिसु वि पत्तेयं
पत्तेयं अट्टुत्तरं सतं भवति । एते सव्वे वि मिश्रिता उसताणि
अडयालाणि । एवं धूलगपाणातिवातो तिगसजोएण धूलग-
मुसावाएणं सहचारिओ । इयाणि अदत्तादाणेणं सहचारि,
तत्थ धूलगपाणातिवातं धूलगादत्तादाणं धूलगमेहुणं च पच्च-
क्खानि दुविहं तिविहेण १, धूलगपाणाइवायं धूलगादत्तादाणा
२३, धूलगमेहुणं पुण दुविहं दुविहेण २, एवं पुव्वकमेण उभं-
गा । एवं धूलगपरिगहे वि उभमेलिता दुवालस । एते अदत्ता-
दाणे पढमघरयममुंचमाणेण लद्धा । एवं वीयादि पत्तेयं प-
त्तेयं दुवालस २, सव्वे वि मेलिता यावत्तरि हवति । एते पा-
णाइवायपढमघरयममुंचमाणेण लद्धा, एवं वीयादिसु वि

पत्तये पत्तये वाचस्तरि, सव्वे वि मेलिता चत्तारि सत्ता व-
त्तीस हवन्ति । एव थूलगपाणाइवाओ तिगसंजोगेण थूलगा-
दत्तादाणेण सहचारिओ । इयाणि थूलगमेहुणेण सह चा-
रति-थूलगपाणातिवायं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं च पच्च-
क्खाइ दुविहं तिविहेण १, थूलगपाणातिवायं थूलगमेहुणं च
२३, थूलगपरिगहं पुण दुविहेण २ । एवं पुव्वकमेण उ-
ज्झंगा एव थूलगमेहुणपदमघरयममुंचमाणेण लद्धा विनियादिसु
पत्तये पत्तये उज्झ, सव्वे वि मेलिता उत्तीसं । एव थूलगपाणा-
तिवातपदमघरयममुंचमाणेण लद्धा, वीयासु वि पत्तये पत्ते-
यं, उत्तीस २ सव्वे वि मेलिता दांसया सोलसुत्तरा, एवं थू-
लगपाणातिवातो तिगसजोएण थूलगमेहुणेण सहचारिओ ण
पाय ?) तिगसंजो एपाणातिवातो । इदानीं मुसावाहो चित्तिज्जा-
ति-तत्थ थूलगमुसावाहं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं च प-
च्चक्खानि तिविहं तिविहेण । थूलगमुसावाहं थूलगादत्तादा-
णं च २३, थूलगमेहुणं पुण दुविहं दुविहेण २, एवं पुव्वकमे-
ण उज्झंगा, एवं थूलगपरिगहेण वि उ. एव य मेल्लिया दु-
वालस, एव य थूलगादत्तादाणपदमघरयममुंचमाणेण लद्धा विनिया-
दिसु वि पत्तये पत्तये दुवालस, सव्वे वि मेलिता वाचस्तरि ।
एव थूलगमुसावाहपदमघरं अमुंचमाणेण लद्धा विनियादि-
सु वि पत्तये पत्तये वाचस्तरि, सव्वे वि मेल्लिता चत्तारि स-
या घत्तीसा । एव थूलगमुसावाओ तिगसंजोगेण थूलगादत्ता-
दाणेण सहचारितो । इदानीं थूलगमेहुणं सहचारिज्जंति-
तत्थ थूलगमुसावाहं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं पच्चक्खानि
दुविहं तिविहेण १, थूलगमुसावाहं थूलगमेहुणं च २३,
थूलगपरिगहं पुण दुविहं दुविहेण २ एवं पुव्वकमेण उ-
ज्झंगा, एते थूलगमेहुणपदमघरममुंचमाणेण लद्धा चित्तियादिसु
वि पत्तये पत्तये उज्झवन्ति । सव्वे वि मेल्लिता उत्तीसं । एते
वि थूलगमुसावाहपदमघरममुंचमाणेण लद्धा विनियादिसु वि
पत्तये उत्तीसं उत्तीसं हवन्ति, सव्वे मेल्लिया दो सया सोलसुत्त-
रा चारिओ, तिगसंजोगेण थूलगमुसावाओ । इयाणि थूलगाद-
त्तादाणादि चित्तिज्जाति-तत्थ थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं थूलग-
परिगहं पच्चक्खानि २३, थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं च २३,
थूलगपरिगहं पुण दुविहं दुविहेण २, एवं पुव्वकमेण उ-
ज्झंगा । एव थूलगमेहुणपदमघरममुंचमाणेण लद्धा वीयादिसु पत्तये प-
त्तये उज्झ, सव्वे वि मेल्लिया उत्तीस, एव थूलगादत्तादाणपदमघ-
रममुंचमाणेण लद्धा वीयादिसु वि पत्तये उत्तीस उत्तीसं, सव्वे मे-
ल्लिया दो सया सोलसुत्तरा । एव य मूलाओ आरब्ध सव्वे वि
अरुवालं उसया वत्तीसचउसया सोलसुत्तरा दोसया [वत्ती-
सुत्तरा चउसया सोलसुत्तरं दोसया २] मेल्लिया एगवीससयाइ
सट्ठां भगाणं हवन्ति । ततश्च यदुक्तं प्राग्-“तिगसयोगाण दस-
पदं भगमया एकधिसती सट्ठा ।” तदेतद्भावितम् । इयाणि चचक्ख-
चारणिया-तत्थ थूलगपाणाइवाय थूलगमुसावायं थूलगाद-
त्तादाणं थूलगमेहुणं च पच्चक्खाइ दुविहं तिविहेण ? थूलग-
पाणातिवातादि २३, थूलगमेहुणं पुण दुविहं दुविहेण २, एवं
पुव्वकमेण उज्झंगा थूलगपरिगहेण वि उ. एव य मेल्लिया दु-
वालस . एव य थूलगादत्तादाणपदमघरममुंचमाणेण लद्धा,
विनियादिसु वि पत्तये पत्तये दुवालस दुवालस, सव्वे वि मे-
ल्लिया वाचस्तरि, एव थूलगमुसावापदमघरममुंचमाणेण लद्धा
उर, वीयादिसु वि पत्तये पत्तये वाचस्तरि वाचस्तरि, सव्वे

२५

एवं कदम्बि कल्ले, दुविहस्म चितं ए होति चितमिणं ।

सर्वं जइणो एवरं, पाएण ण अस्सपरिभोगो ॥ ३५ ॥

एवमनेन प्रकारेणाप्रमादवृद्धिजनकतया त्रिविधाऽऽहारप्रत्या-
ख्यामाप्नुयुषामे, कथाश्चिकेनचिप्रकारेण चानाभिभवाऽऽदिना,
कार्ये प्रयोजने गान्ताऽऽदौ । पाठान्तरेण कश्चिकार्ये, चिचि-
धस्याप्यज्ञानस्वादिमरूपस्याप्याहारस्य, आस्तां त्रिविधस्य, त-
त्प्रत्याख्यानम्, न भवति न जायते, चिन्त्यं चिन्तनीयम् । इदमे-
तद् जन्मत, भवत्येव द्विविधाऽऽहारस्यापि तद्विति पराभिप्रा-
यः । अत्रोत्तरमाह-सत्यमेवैतत् । एवं प्रसङ्गमनुपगम्य तत्रैव
विशेषमाह-यतेः साधोः, नवरं केवलम्, प्रायेण बाहुल्येन, वि-
शिष्टगान्ताऽऽद्यवस्थां मुक्त्वा (न) नैव, अस्वपरिभोगोऽज्ञानपा-
नकापेक्षयाऽपरस्य स्वादिमस्वादिमाऽऽहारस्य भोजनमस्ति, वेद-
नाऽऽदिद्याहारप्रदणकारणेषु स्वादिमस्वादिमयोराभ्यन्तिकतया-
ऽनुपयोगितयात् । यतिप्रहणेन भावकस्य त्रिविधाऽऽहारस्यापि
प्रत्याख्यानमनुपगतम् । इति गाथाऽऽर्थः ॥ ३५ ॥ पञ्चा० ५ वि० ३ ।
(सम्यक्त्वप्रतिक्रमणम् "समगोवासओ पुवामेव मिच्छताओ
पमिक्कमर ।" इत्यादिना सूत्रेण भावकस्य प्रत्याख्यान 'सम-
त्त' शब्दे वक्ष्यते) (भावकजनानि स्वत्वस्याने द्रष्टव्यानि)

अधुना सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानमुच्यते । अथवा-देशोत्तरगुण-
प्रत्याख्यानं भावकाणामेव भवतीति तदधिकार एव-क्तम्, सर्वो-
त्तरगुणप्रत्याख्यानं तु त्रैशत उभयसाधारणमित्यतस्तदभिधि-
स्तथाह-

पञ्चकखाणं उत्तर-गुणेषु स्वमणादभं अणेगविहं ।

तेण य इहयं पगयं, तं पि अ ऽणमो दसविहं तु ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानं प्राक्निरूपितशब्दाद्यं, उत्तरगुणेषु उत्तरगुणवि-
षयं, प्रकरणात् साधूनां तावद्विधमिति कृपणाऽऽदि, कृपणप्रदणं
अनुयाऽऽदिमत्तपरिग्रहः । आदिप्रदणः द्विविधः प्रदणः । अने-
काद्यधर्मित्यनेकप्रकार, प्रकाराश्च यद्यमाणाः, तेन चानेकविधेन,
चशब्दादुक्तलक्षणेन च, अत्रेति सागान्धेमात्तागुणप्रत्याख्यान-
निरूपणाधिकारे । अथवा-चशब्दस्यैवकारार्थत्वात्तैव, अत्रेति
सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानप्रक्रमे प्रकृतमुपयोगाधिकार इति प-
र्यायः । तदपि चेदं दशविधं तु सूत्रापेक्षया दशप्रकारमेव । इति
गाथार्थः ॥ १ ॥

अधुना दशविधमेवोपपत्त्यन्नाह-

अणागयमइकंतं, कोमीसहिअं निअंठिअं चैव ।

सागारमणागारं, परिमाणकडं निरविमेसं ॥ २ ॥

संकेअं चैव अच्चाए, पञ्चकखाणं तु दसविहं ।

सयमवऽणुपाल्लिअं, दाणुवएमे जइ ममादी ॥ ३ ॥

दाग्गाहाहुगं ।

भाविअजिणवयणाणं, मंपत्तरहिआण नत्थिहु विमेमो ।

अप्पाणम्मि परम्मि अ, तो वजे पीरमुजओ वि ॥ ४ ॥

अनागतदरणादनागत, पनुपणाऽऽद्याचार्याऽऽदि वैयाचूत्यक-
रणान्तरायसज्जावादारत एव तत्प्रकरणमित्यर्थः । एवमित्या-
न्तकरणादितिक्रमम् । भावना प्रागत् । (कोमीसहियमिति) को-
टीभ्यां सहितम् । २ । मिलितोभयप्रत्याख्यानकोटिवनुयाऽऽदिअनु-
याऽऽदिकरणमेवेत्यर्थः । ३ । नियन्त्रितं चैव नितरां गन्तव्यं निष-
ञ्चितं, प्रतिज्ञासादिनादौ गान्ताऽऽद्यन्तरायजावेऽपि नियमतः कर्त-

व्यमिति हृदयम् ४ । साकारमाक्रियन्त इत्याकाराः, प्रत्याख्या-
नापवादहेतवोऽनाभोगाऽऽद्यः सहकारैः ५ । तथा प्रविद्यमाना-
कारमनाकारम् ६ । परिमाणकृतमिति द्रव्यादिकृतपरिणाममिति
भावना ७ । (निरविसेसमिति) समप्राशनाऽऽदिविषयम् ८ ।
इति गाथार्थः ॥ २ ॥ सकेतं चैवातं केतं विहमहुव्याऽऽदि, सह
केतेन सकेतं, विहमित्यर्थः । (अच्चाए सि) कालऽऽख्यमज्जाम-
भित्य पौरुषादिकालमानमित्यर्थः १० । प्रत्याख्यानं तु द्वाविधं,
प्रत्याख्यानशब्दः सर्वत्रानागताऽऽदौ संबध्यते । तुशब्दस्यैवकारा-
द्यंत्वाद्वावहितोपन्यासादशविधमेव । इह चोपाधिभेदात्पष्ट एव
जैद इति न पुनरुक्तमाशङ्कनीयमिति । आह-इदं प्रत्याख्यानं प्रा-
णातिपाताऽऽदिप्रत्याख्यानवत् किं तावत्स्वयमकरणाऽऽदिभेद-
भिन्नमनुपालनीयमाहोस्त्वित्यथा ? अन्यथेत्याह-स्वयमेवानु-
पालनीयं, न पुनरन्यकारापणे, अनुमतौ वा निषेध इत्याह-(दा-
णुवएमे जइ समाहि सि) अन्याऽऽहारदाने यतिप्रदानोपदेशे च
यथा समाधिर्यथा समः धानमात्मनोऽप्यपीरुया प्रवर्तितव्यमि-
ति वाक्यशेषः । उक्तं च-"भाविअजिणवयणाणं, मंपत्तरहि-
याण नत्थिहु विसेसो । अप्पाणम्मि परम्मि य, तो वजे पी-
रमुजओ वि ॥ १ ॥" इति गाथार्थः । आव० ६ भ० । (अ-
नागताऽऽदीनां व्याख्या स्वस्थाने)

अद्याप्रत्याख्यानम्-

इह पुण अच्चारुवं, नवकाराऽऽदि पतिदिणोवओगि सि ।
आहारगोयरं जइ-गिहीण जणिमो इमं चैव ॥ ३ ॥

इहास्मिन् प्रकरणे, पुनः शब्दो विशेषघोषनार्थः, स खायम्-अच्चा
कालः, सैव रूपं स्वभावो यस्य तद्वत्कारूपम् । अच्चारुपत्तं च प्रत्या-
ख्यानस्य तत्परिमाणकृतकादाञ्जिअप्रविबद्धयेति । किं ताव-
त्त्याह-(नवकाराह सि) नमस्कारसहितप्रभृति दशधा । आह च-
"नवकार पोरिभाए, पुरिमंहुककायणेकठाये य । आयेविल-
भत्तहु, चरिमं य आभगडे विगई ॥ १ ॥" ननु नमस्का-
रसहिताऽऽद्यापि न सर्वमप्यद्याप्रत्याख्यानम्, एकाशनाऽऽद्या-
म्लाऽऽद्येः परिमाणकृतानिधानप्रत्याख्यानरूपत्वात् । यदाह-
"वत्तोहिं व कवलेहिं व, घरेहिं जिक्काहिं अहव दवे-
हिं । जो जत्तपिअचाय, करेइ परिमाणकमये ॥ १ ॥" इति । तत्कथमुक्तमच्चारुपं "नवकाराह सि" ? । अत्रोच्यते-
अद्याप्रत्याख्यानपूर्वकं प्राय एकाशनाऽऽदि प्रतिपद्यते । तेन न-
मस्काराऽऽदिकं दशविधमप्यद्यारूपतया कृतमिति न दोषः । अथ
शेषभेदव्यागेन नमस्कारसहिताऽऽदिकमेव कस्माद् जग्यते ?,
इत्याह-प्रतिदिनमनुदियसमुपयोगि प्रयाजनयत् प्रतिदिनोपयो-
गि, इति शब्दो हेतुर्थः । प्रतिदिनोपयोगित्वमेवास्य कुतः ?, इ-
त्याह-आहारगोचरमशनाऽऽनाहारविषयम् । यत्र आहारश्च प्रा-
य प्रतिदिनोपयोगीति । अथ किं यतीनामेवेष्टम् ?, नैवम्, अत
आह-यतिगृहिणामुनयसाधारणमित्यर्थः । अनेन च ये भाव-
काणां नमस्कारसहिताऽऽदिप्रत्याख्यानं न प्रतिपद्यन्ते, तन्मत-
मपास्तम् । तत्र चोपपत्तिः प्रागुपदिष्टा । (भणिमो सि)
भणामः, इदमेवानन्तरगाथोक्ततया प्रत्याख्यानमेव । चैवशब्द-
एवकारार्थः । एवकारश्च प्रत्याख्यानोद् व्यतिरिक्तस्य पदा-
न्यन्तरस्य जणनीयतया व्यवच्छेदार्थः । इति गाथार्थः ॥ ३ ॥
पञ्चा० ५ वि० ३ । स्था० । न० । औ० । उपा० । ध० । स० ।
रात्रौ भुक्तिमतां प्रातर्नमस्कारसहिताऽऽद्युपोषणप्रमुखप्रत्या-
ख्यानं शुद्धयति, न वा ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रत्याख्यानं शु-

यति, परं स्वजानतेति । ही० ३ प्रका० । आक्षानामष्टमा-
न्तप्रत्याख्यानोऽवभाषणं कल्पते, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
आक्षानामष्टमास्तपसि अवभाषणं न कल्पते, आचरणाया
अभावात् । ही० २ प्रका० ।

(१) आक्षाः प्रत्याख्यानं कदा गृह्णन्ति-

प्रतिक्रामकस्य च प्रत्याख्यानोच्चारार्थं सञ्चितोऽऽदिष्टतु-
र्देशनियमग्रहणं स्यात्, अप्रतिक्रामकेणापि सूर्योदयात्प्राक् च-
तुर्वंशनियमग्रहणं यथाशक्तिनमस्कारसहितप्रण्यसहिनाऽऽदि-
ष्टासत्तेकाशनाऽऽदियथागृहीतसञ्चितसंख्यविकृतितैत्तयादि-
नियमोच्चारणरूपं देशवकाशिकं च कार्यमिति आक्षेपवि-
वृत्तिरिहिलानुयाहः । कोदकेमध्यायम्-यतो नमस्कारसहितपौ-
रुष्यादिकालप्रत्याख्यानं सूर्योदयाप्रागेवोच्चारयितुं युक्तं, न तु
तत्पश्चात्, कालप्रत्याख्यानस्य " सूर्ये उभाय " इति पा-
ठवलात् सूर्योदयेनैव संबन्धसिद्धेः, शेषाणि संकेताऽऽहानि
तु पश्चादपि कृतानि ब्रूयन्ति । यतः आक्षेपविवृत्तौ-" न
नमस्कारसहितपौरुष्यादिकालप्रत्याख्यानं सूर्योदयात्प्राक् यद्युच्चा-
र्यते तदा गृह्णन्ति, नान्यथा, शेषप्रत्याख्यानानि सूर्योद-
यात्पश्चादपि क्रियन्ते, नमस्कारसहितं यदि सूर्योदया-
त्प्रागुच्चारितं तदा तत्पूर्वैरन्यविषयैरुप्यादिकालप्रत्याख्यानं
क्रियते स्वस्वाविधमध्यं नमस्कारसहितोच्चारं विना सूर्योदया-
द्बन्तु कालप्रत्याख्यानं न गृह्णन्ति । यदि दिनोदयाप्राग् नमस्का-
रसहितं विना पौरुष्यादि कृतं तदा तत्पूर्वैरुद्देशपरं कालप्र-
त्याख्यानं न गृह्णन्ति, तन्मध्ये तु गृह्णन्तीति ब्रूयन्त्युदाहरः ।
आयकदिनकृत्येऽपि-" पञ्चखाणं तु ज तमिम ।" इति गाथा-
र्थपर्यालोचनयेयमेव बेला प्रतिपादिता संभाष्यते । प्रवचन-
सारीश्वरवृत्तावपि-" उवाच काते विहण सि ।" गाथाव्या-
ख्यायामुच्यते काक्षे विधिना प्राप्त यत् स्पष्टं तद्गणितम् ।
इदमुक्तं जवति-साधुः आयको वा प्रत्याख्यानपूजार्थं सम्प-
गबहुलमानः सूर्येऽनुव्रत एव स्वसाक्षितया चैत्यस्थापनाऽऽ-
चार्यसमक्षं वा स्वयं प्रतिपन्नविवाङ्मनप्रत्याख्यानः पञ्चाष्टा-
रित्रपञ्चित्रगात्रस्य गीतार्थस्य गुरोः समीपं सुभोक्तविधिना कृति-
कर्माऽऽदिविनयं विधाय रागाऽऽदिरहितः सर्वत्रोपयुक्तः प्राञ्ज-
सिपुटो लघुतरशब्दो गुरुवचनमनुसरन् यदा प्रत्याख्यानं
प्रतिपद्यते तदा स्पष्टं भवतीति । तथा प्रत्याख्यानपञ्चाश-
कवृत्तावपि-" गिणहृ सयं गहीयं काक्षे " इति गाथा, गृ-
ह्णन्ति प्रतिपद्यते, प्रत्याख्यानमिति प्रकृतं, सयं गृहीतमात्म-
ना प्रतिपन्नं, विकल्पमात्रेण स्वसाक्षितया वा चैत्यस्थापनाऽऽ-
चार्यसमक्षं वा, कदा गृह्णन्तीत्याह-काक्षे पौरुष्यादिके आ-
गामिनि सति, न पुनस्तदतिक्रमे, अनागतकालस्यैव प्र-
त्याख्यानविषयत्वात्, अतीतवर्तमानयोस्तु निन्दासंवरणविषयत्वा-
दिति । इत्यं च बहुप्रत्यानुसारेण कालप्रत्याख्यानं सूर्योदया-
त्प्रागेवोच्चार्य, नान्यथोक्तं तत्रम् । ५० २ अधि० । चैत्यपूजाऽन-
न्तरं जिनगृहे प्रत्याचक्षते । अथ गृहचैत्यपूजाऽनन्तरं यत्क-
तं तदाह-तत इत्यादि । ततो देवपूजाऽनन्तरं स्वयंभूतमना
जिनानामग्रतः पुरतस्तत्साक्षिकमिति यावत् । प्रत्याख्यानस्य
नमस्कारसहिताऽऽद्यङ्कारस्य ग्रन्थिमादेताऽऽह । संकेतरूपस्य
च करणमुच्चारणं, विशेषतो गृहधर्मो भवतीति पूर्वप्रतिज्ञानेन
संबन्धः । ५० २ अधि० । नमस्कारपौरुष्यादि दिवसप्रत्याख्या-
नं न गृह्णाति, गृहीत्वा वा विराधयति, तर्हि प्रायश्चित्तं नि-

र्विकृतिकम् । ५० १ उ० । (अक्षाप्रत्याख्यानम् ' अक्षापञ्च-
खाण ' शब्दे प्रथमभागे ५६५ पृष्ठे गतम्)

इदानीमुपसंहरन्नाह-

जणिमं दसविहमेअं, पञ्चखाणं गुरुवएसेणं ।

कयपञ्चखाणविहिं, इत्तो वुच्छं समासेणं ॥ १ ए ॥

अणितं दशविधमेतत्प्रत्याख्यानं गुरुपदेशेन कृतं प्रत्याख्यानं
येन स तथाविधस्तम् । अत ऊर्ध्वं वक्ष्ये समासेन संक्षेपेणेति गा-
थार्थः ॥ १६ ॥ आव० ६ अ० । (साकारद्वारम् ' सागारक ' शब्दे)

(१०) प्रत्याख्यानविधौ दानविधिः । अथ प्रत्याख्यानविधि
प्रतिपिपादयिषुस्तद्व्याख्याह-

मद्वणे आगारेसुं, मामए चेव विहिसमाउत्तं ।

भेए भोगे मयपा-लणाए अणुअंजनावे य ॥ ४ ॥

प्रदण्डमङ्गीकरणं तद्विषयं । विधिलमायुक्तं प्रत्याख्यानं ज-
णाम इति प्रकृतम् । एवमुत्तरपदेऽपि योजना कार्या । तथा
आकारेषु प्रत्याख्यानापवादेषु । (सामए चेव सि) सामा-
यिक एव च सामयिकप्रत्याख्यानं सत्यपि प्रतिपत्तयमेवेद-
मित्यादिलक्षणो विधिरिति गर्भः । (विहिसमाउत्तं ति) एते-
षु प्रदण्डाऽऽदिषु यो विधिविधानं, तेन समायुक्तं समन्वितं य-
त्तत्तथा, तथा जेदे अशनाऽऽवाहाहारभेदे, तथा भागे भोजने,
तथा स्वयं पाननायामात्मनैवाऽऽनेवायां, तथाऽनुबन्धो भोज-
नोत्तरकालमपि स्वाध्यायाऽऽदिसंख्यापाराभिध्वज्जात् प्रत्या-
ख्यानपरिणामाधिक्येदः । प्रत्याख्यानाऽऽहारस्य हि स्वाध्याया-
ऽऽदि न निवेदयति । नतो मुक्त्वाऽपि यदि तमेव करोति तदा प्र-
त्याख्यानोऽनुबन्धोऽवसीयत इति । तदेवमनुबन्धस्य प्रायः
सत्ताऽनुबन्धभावः, तत्र च विधिसमामयुक्तमिति प्रकृतम् । अशब्दः
तमुच्चये । इति चारगाथासमसार्थः ॥ ४ ॥

एतामेव जेहानो व्याविख्यासुर्मदणवि धप्रतिपादनार्थं तावदाह-

गिहइति सयं गहीयं, काक्षे विणएण सम्ममुवउत्तो ।

अणुजानतो पडव-त्थुजाणगो जाणगसगासं ॥ ५ ॥

गृह्णन्ति प्रतिपद्यते, प्रत्याख्यानमिति प्रकृतम् । स्वयं प्रहीतमा-
त्मना प्रतिपन्नं, विकल्पमात्रेण स्वसाक्षितया वा चैत्यस्था-
पनाऽऽचार्यसमक्षं वा । कदा गृह्णन्तीत्याह-काक्षे पौरुष्यादिके
आगामिनि सति, न पुनस्तदतिक्रमे, अनागतकालस्यैव प्र-
त्याख्यानविषयत्वात्, अतीतवर्तमानयोर्निन्दासंवरणविषयत्वा-
दिति । तथा विनयेन बन्धनकदानाऽऽदिना, अनेन प्रत्याख्या-
नस्य विनयतः शुद्धिरुपदर्शिता ॥ (पञ्चा०) यस्तु वस्तु
प्रति प्रतिपद्यन्तु, वस्तु च पुरिमास्माशनाऽऽदि । इदं चानु-
भाषमाण इत्यनेन ज्ञायक इत्यनेन वा संबन्धनीयम् । तथा
ज्ञायको ज्ञाता, गृह्णातीति प्रकृतम् । अनेन च ज्ञानशुद्धिरस्यो-
क्ता, ज्ञानस्य दर्शनपूर्वकत्वाद्दर्शनशुद्धिश्च । पञ्चा० ५ वि० ।
ज्ञायको ज्ञायकसमीप इत्युक्तम्, इदं च चत्वारो भङ्गा भव-
न्तीति तदुपदर्शनायाऽऽह-

एत्थं पुण चउभंगो, विण्णो जाणगेयरगओ उ ।

सुक्कासुक्का पदमं-तिमा उ सेमेसु उ विजामा ॥ ६ ॥

अत्र ज्ञायको ज्ञायकसमीप इत्यत्र प्रदण्डविधेरवयवं, पुनःश-
ब्दोऽस्यैव विषययोनार्थः । स चायम्-यत्तुको जङ्गधनुर्भङ्गः,

जातावेकवचनम् । आचारो जङ्गका भवन्तीत्यर्थः । विज्ञेयो ज्ञानद्वयः । किंविषयोऽन्वित्याह-ज्ञायकः प्रतिवस्तु ज्ञाता, इतरञ्चाज्ञायकः, नौ, गत आश्रितो ज्ञायकैतरगतः । तुशब्दोऽवधारणे । तेन ज्ञायकैतरगत एवेति स्यात् । ते चाग्नी-ज्ञायकसमीपे ज्ञायकः १, ज्ञायकसमीपे अज्ञायकः २, अज्ञायकसमीपे ज्ञायकः ३, अज्ञायकसमीपे अज्ञायक इति ४ । एतेषां च शुद्धेतरविभागमाह-शुद्धागुहो निर्दोषसदोषौ, क्रमेण प्रथमान्निभायेवाऽऽद्यवरमावेय, आद्यस्य सम्पत्तयज्ञानयोगात् शुद्धत्वम् । अन्तिमस्य तु सर्वथा ज्ञानाभावादशुद्धत्वम् । धिरनो ज्ञानस्यैवम्, अशुद्धेहेतुश्चादिति । तुशब्द एवकारार्थः, तत्प्रयोगो दर्शित एव । शेषयोस्तु प्रथमान्तिमाभ्यामन्यथाः पुनर्द्वितीयतृतीययोरित्यर्थः, किमित्याह-विभाषा-शुद्धशुद्धिचिपये विविधं भाषणम् । कार्येति शेषः । इदमुक्तं भवति-कयञ्चिच्चुडागुहौ च तौ ह्यातामिति गाथार्थः ॥ ६ ॥

विभागभेद रूपप्रत्यक्षाह-

विद्वे जाणावेदं, ओहेनं तर्हे जदुगाऽम्पि ।

कारणञ्चो उ ए दोसो, इहरो हांड ति गहणविही ॥७॥

द्वितीये ज्ञायकसमीपे अज्ञायक इत्येवमकृणे भङ्गकं न दोष इति संबन्धः । कथम् ? ज्ञायकत्वा प्रोद्येन सामान्येन, विशेषज्ञापनस्य प्रत्याख्यानान्वसरे कर्तुमशक्यत्वात् । प्रत्याख्येयवस्वादिकगर्जनं प्रत्याख्यानान्तिपत्तार, प्रत्याख्यान इति गम्यम् । तथा तृतीये अज्ञायकसमीपे ज्ञायक इत्येवमकृणे भङ्गकं न दोष इति संबन्धः । कथमित्याह-उपेष्टक आचार्याऽऽदिभ्यश्चो वृद्धजाता, आदिशब्दात्सन्मातुषपितृपितृषाऽऽदिप्रदः । तत्र रिपये, कारणत एव पुष्टाऽऽद्यमनेनैव गुरुणां पूज्योऽयमित्यस्य पूजा कृता भवतु, असन्तोषश्चास्य परिहृताऽस्त्वित्यादिकृणेन, न तु यथाकथञ्चित् । तुशब्द एवकारार्थः । प्रत्याख्यानं प्रतिपद्यमानस्वेति शेषः । न दोषो नास्तीति । "अज्ञानगो अज्ञानगलगासे" इत्याज्ञानभङ्गकरो भवति । अधोर्कायपर्ययमाह-इतरथाऽन्यथा अज्ञापयित्वा प्रत्याख्यानं यच्छतः, तथाऽऽद्यमनात्वेऽप्यज्ञसमीपे तद् गृह्यत इत्यर्थः । भवति जायते दोषविशेष इत्येवोऽन्तराक्तः प्रहणविधिः प्रत्याख्यानोऽज्ञानावधानमिति । एवमाद्यहार निगमितमिति गाथार्थः ॥ ७ ॥ पञ्चः ५ विवः ।

आह जह जीवथाए, पञ्चखाण न कारण अज्ञं ।

जंगजयाऽमणदाणे, धुवकारवणं ति न तु दोसो ॥८॥

प्रत्याख्यानधिकार एवाऽऽह परः । किमाह-यथा जावघाते प्राणालिपति प्रत्याख्याते सन्त्यसौ प्रत्याख्यानं कारणस्यन्यामिति कारयात जीवघातमप्रप्राणिनिर्मित । कुतः ? भङ्गनयाप्रत्याख्यानभङ्गभयादिति भावार्थः । अथत इत्यग्नमोऽनाऽऽदि, तस्य जालमशनदानं, तस्मिन्नशनदाने, अशनशब्दः पानाऽऽद्युपपत्तकार्थः । ततश्चेतदुक्तं भवति कृतप्रत्याख्यानस्य अन्यसौ अशनाऽऽदिताने भुव कारणमित्यवश्यं भुजिक्रियाकारणम्, अशनाऽऽदिताने सन्ति भोक्तुं जुजिक्रियासम्प्राधातु ततः किमिति चेन्न तु दोषः, प्रत्याख्यानजङ्गशेष इति गाथार्थः ॥ ८ ॥ आचः ६ अः ।

निज्जायकारणम्पी, पदयरगा नो करंति आगारं ।

कंतरिचित्तुविचिक्ख-याइ पथं निगमारं ॥ ९ ॥

निश्चयेन यातमपगत कारण प्रयोजन यस्मिन्नसौ निश्चित-कारणः, तस्मिन्साध्या, महत्तराः प्रयोजनविशेषाः, तत्फलभावाज्

कुर्वन्त्याकारं, कार्यभावादित्यर्थः । कान्ताखुत्तौ, दुर्भिक्षतायां च दुर्भिक्षजावे चेति भावः । अथ क्रियते एतदेवंचतुं प्रत्याख्यानं निराकारम् । इति गाथासमासार्थः ॥ आचः ६ अः ।

नो कयपच्चखाणो, आयरिआईण दिज्ज असणाई ।

न य वियरइ पाझणओ, वेआवसं पढाणयरं ॥ ११ ॥

यतश्चैवमतः न कृतप्रत्याख्यानः पुमानाचार्याऽऽदिभ्यः, आदि-शब्दादुपाध्यायनपस्विशिष्यकलानवृद्धाऽऽदिपरिग्रहः । दयात्, किम् ? अशनाऽऽदि ! स्वादेतद्दत्तो धियावृथलाभ इत्यत आह-न च विरतिपालनाद्वैयावृथ प्रधानतरं, सत्यपि तस्मात् किं तेन ? इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

एवं विनेयजनहिताय पराभिप्रायमाशङ्क्य गुरुराह-

नो निविहं तिनिहेणं, पच्चखावाऽ अज्जाण कारणं ।

तुच्छम् उ तं सुणिणो, न होइ तज्जंगहेउ ति ॥१२॥

न विविध फलकारणानुमतिभेदमिदं, त्रिविधेन मनोवा-कायधोषजनयेन, प्रत्याख्यानान्ति प्रत्याख्ये प्रशान्तमशनाऽऽदि, ततोऽनन्त्युपगमोपात्तमभ्योदकमन (?) यतश्चैवमगमस्य दानमन्य-दानम्, अशनाऽऽदेवित गम्यते, तेन हेतुभूतेन कारण जुजिक्रिया-गोचरमन्यदान कारण, तच्चतुष्टयाऽऽ-भाऽऽदिदोषपरहितस्य, त-तस्मैस्मान्मुनेः साधोर्ग भवति तद्गृह्येतुः प्रत्याख्याननङ्गदेतुः, तथाऽनन्त्युपगमादिति गाथार्थः ॥ १२ ॥

किं च-

सयमेवऽणुपात्तणिअं, दाणुवणमा य नेह परिमिच्छा ।

ता दिज्ज लुवडमिज्ज व, जहासाणाहीड अजेमि ॥१३॥

सयमेवाऽऽर्जनयानुपादनीयं प्रत्याख्यानभित्तुक्तं तत्तुं क्रियारेण, दानोपदेशो च नेह प्रतिपिद्धो, तदाऽऽमना आनयित्वा दानं ध्या-ककाऽऽदिकृताऽऽख्यानं तूपदेश इति परमादेय तस्मादद्यात्, त-पादिशतं वा, यथास्माधिना यथासामर्थ्येन, अन्येभ्यो दाला-ऽऽदिभ्य इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

अमुमेवार्थं रूपप्रत्यक्षाह-

कयपच्चखाणो वि अ, आयरिअग्निज्ञाणवाझवुद्धाणं ।

दिज्जाऽमणाइ रांते, हाजं कयवीरिआयारो ॥ १४ ॥

संनिगअज्जमेजो-ऽआण देमिज्ज सहगकुद्धाई ।

अतरंते वा संभो-ऽआण देने जह सगाही ॥ १५ ॥

निगदमित्था ॥ १४ ॥ "एथ पुण साभायारी -सयं अलुजंनो वि साहुण आणेत्ता भत्तपरणं देजा, सत्तं वीरियं ए विग-हितत्वं, अप्पणो संते वीरिये भत्तो नाणवेयवसो, जहा सज्जो अमुगस्स आणितं वेदं, तस्मा अप्पणो संते वीरिये आयवि-र्यागलणवाझवुद्धाणुणगाईण गच्छस्स वसभाण कुत्तेहितो अमआणहिं बालादिभ्योपयो आणेत्ता देजा वा, दयावेजा वा, परिचिपसु संखड्डीए वा दयावेज्ज । दाणेति गय । लुवडसेज्जा वा संविगयज्जमेजोहयाणं, जहा-एयाणि दाणकुलाणि सहग-कुलाणि वा अतरंते संजोहयाण वि देसेज्ज, न दोसो, अह पाणगस्स सज्जभूमि वा गनेण सखसी सुता दिट्ठा वा हो-ज्ज वा, तादे साहुणं अमुगत्य संखाड ति पथे लव-दिसेज्ज । उवडिसेति गय । जहा सगाही नाम-दाणे उवप-से य जहासामथ जह तरह आणेउ देड, अह न तरह ते देखावज्जा वा, उवडिसेज्जा वा, जहा जहा साहुणं अप्पणो

वा समाही तद्वा तद्वा पयइयव्वं । समाहि सि चक्खणिं ॥२४॥
अमुमेवार्थमुपदर्शयन्नाह भाष्यकारः-

संविग्गअन्नसंभोइयाण, दंसिज्ज सद्धमकुलाई ।

अतरंतो वा संजो-इयाण दंसे जहमपाही ॥२५॥

मतार्था, नवरमंतरस्स अन्नसंभोइयव्वं ॥ २५ ॥ आध०६ अ० ।
(११) धर्मकथामन्धनिर्मथितामिथ्यास्वप्नावाश्च भव्याः शुद्धं प्र-
त्याख्यानं प्रपद्यन्त इति । तद्वाद-

पंचविदे पच्चक्खाणे पप्पसे । तं जहा-सद्धणमुदे, विण-
यमुच्छे, अणुभासणासुद्धे, अणुपाक्षणासुद्धे, जावमुच्छे ।
(पच्चविदेत्यादि) प्रतिषेधन आख्यान मर्यादया कथनं
प्रत्याख्यानम् । तत्र अस्मादेन तथेतिप्रत्ययवृत्तकणेन शुद्धं निरवच्छे-
दकानशुद्धम्, अद्यानाज्ञावे हि तदशुद्धं भवति । एवं सर्वत्र
इह नियुक्तिगाथा-

“ पच्चक्खाणं सव्वन्नुदेनियं जं जहिं जया कात्ते ।
तं जो सद्धइ नरो, तं जाणसु सद्धणमुच्छे ॥ १ ॥ ”

श्रितयशुद्धं यथा-

किइकम्मस्स विसोहिं, पउंजणं जो अहीणमइरिं ।
मणययणकायमुत्तो, तं जाणसु विणययो सुद्ध ॥ १ ॥ ”

अनुभासणाशुद्धं यथा-

“ अणुभासकं गुरुयणं, अकम्मपयव्वं जणेहिं पणिमुच्छे ।
वंजलिउमो अतिमं ते, तं जाणसु भासणासुद्ध ॥ १ ॥ ”
अथ गुरुमेवनि-“ योमिरवत्ति । ” शिष्यस्तु-“ योसग्गमिणि । ”

अनुपाक्षणाशुद्धं यथा-

“ कंतो दुब्बियल, आयकं वा मइह मग्गुय्यो ।
जं पालियं न भग्गो, तं जाणसु पाक्षणासुद्ध ॥ १ ॥ ”

जावमुच्छं यथा-

“ रामेण व दोसेण व, परिणामेण व न व्णिमं जं तु ।
तं खलु पच्चक्खाणं, जावविमुच्छं मुणेअव्वं ॥ १ ॥ ” इति ।
अन्यदपि पप्प ज्ञानशुद्धिमिति नियुक्ताशुद्धं, तद्वाद-
“ पच्चक्खाणं जाणइ, कप्पे जं जम्मि होइ कायव्वं ।
सूद्धगुणउत्तरगुणे, तं जाणसु जाणसुद्धं ति ॥ १ ॥ ”
स्था० ४ डा० ३ उ० ।

(१२) प्रत्याख्यानशुद्धिः-

मोही पच्चक्खाण-स्म छविह्वा समणममयकेजहिं ।

पक्खता निम्बयरेहि, तपहं पुच्छं समामेण ॥ २६ ॥

शोधनं शुद्धिः, सा प्रत्याख्यानस्य प्रागुक्तिरूपितशब्दार्थस्य, पक्-
विधा पदप्रकारा, अमणममयकेतुभिः साधुसिद्धास्तच्छिह्नभूतः,
प्रकृता प्रकृपता, वेः ? , नीर्यकैः प्रहृष्टताऽऽदिभिः, तामहं च
हृथे । कथम् ? , समासेन संक्षेपेणेत गाथार्थः ॥ २६ ॥

अधुना पक्खिधत्तमुपदर्शयन्नाह-

सा पुण सद्धणा जा-तणा य विणय अणुजामणा चेव ।

अणुपाक्षणा विमोही, जावविमोही भवे छट्टा ॥२७॥

सा पुनः शुद्धिरेव पद्धिधा । तद्यथा-अद्यानशुद्धिर्ज्ञानशु-
द्धिर्श्रितयशुद्धिः, अनुभासणाशुद्धिश्चैव । तथा-अनुपाक्षणाशुद्धि-
र्ज्ञानतः पर्या । पाठान्तरे वा-“ मोही सद्धणा ” इत्यादि ।
तत्र शुद्धिशब्दो द्वारोपलक्षणार्थः, नियुक्तिगाथा चैवमिति गा-
थासमासाधः ॥ २७ ॥

अवयवार्थं तु ज्ञाप्यकार एव बह्वयति इति, तथाऽऽद्यद्वाराव-
यवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

पच्चक्खाणं सव्वं-नुजामिअं जं जहिं जया कात्ते ।

तं जो सद्धइ नरो, तं जाणसु सद्धणमुच्छं ॥ २८ ॥

प्रत्याख्यानं सर्वकृमापितं तार्थकप्रणीतमित्यर्थः । यदिति
यत्सर्वविशतिविधे-पच्चविध साधुमूलगुणप्रत्याख्यानं, दश-
विधमुत्तरगुणप्रत्याख्यानं, द्वादशविध आद्यकप्रत्याख्यानम्, यत्र
जिनकल्पे स्थविरकल्पे, अनुयामि पञ्चयामे च आवकधर्मे वा ।
यदा सुजिते दुर्जिते वा, पूर्वोक्ते पराङ्ग वा । काज इति ख-
रमकाले यत्र च, अद्धधने नरस्तत्र तदभेदोपचाराः तस्यैव त-
थापरिणतत्वाज्जानीहि अद्यानशुद्धमिति गाथार्थः ॥ २८ ॥

ज्ञानशुद्धं प्रतिपाद्यते-

पच्चक्खाणं जाणइ, कप्पे जं जम्मि होइ कायव्वं ।

मूलगुणउत्तरगुणे, तं जाणसु जाणणासुद्धं ॥ २९ ॥

प्रत्याख्यानं ज्ञानात्यवगच्छति, कल्पे जिनकल्पाऽऽदौ, यत्प्रत्या-
ख्यानं, चास्मिन् जयति कर्मव्यं मूलोत्तरगुणविषयं, तज्जानीहि
ज्ञानशुद्धम् । इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

श्रितयशुद्धमुच्यते-

किइकम्मस्स विसुद्धिं, पउंजं जो अहीणमइरिं ।

मणययणकायमुत्तो, तं जाणसु विणययो सुद्धं ॥ ३० ॥

(किंकिम्मस्सोत्यादि) कृतकर्मणो वातनकथ्येत्यर्थः । विसुद्धिं
निरवच्छेदं करणक्रियां प्रपद्ये वा प्र वागयानादौ अत्युत्तमविरक्तो
विशुद्धमन्त्राय कायमुत्तः सन्, तत्र आख्यानपरिणामत्याह प्रत्या-
ख्यानं जानीहि विनयतो विनये सुद्धम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

अधुना अनुभासणाशुद्धं प्रतिपादयन्नाह-

अणुजानइ गुरुयणं, अकम्मपयव्वं जणेहिं पणिमुच्छं ।

कायाज्जो अतिमुद्धो, तं जाणसु भासणासुद्धं ॥ ३१ ॥

कृतकर्मप्रत्याख्यानं कुरुते अनुभासणे गुरुयणं, लघुयणेण
शब्देन मगनीत्यर्थः । कथमनुभासणे ? , सकृदप्युच्यतेऽनैः परि-
शुद्धम्, अनेनानुभासणऽऽवस्यमाह । तत्र “ गुरु जणइ-तोसिरह
ति । इथा वि जणो-योमिरवत्ति । सेसं गुरुजणयमरिस्स
जाणिययव । ” इति तः सन् कुरुप्रवृत्तिर्जातमुत्तः, तज्जानीहि-
नुभासणं शुद्धमिति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ आध० ६ डा० । (अनुभा-
सणाशुद्धं “ अनुपाक्षणासुद्धं ” शब्दे प्रथमतो ३२८ पृष्ठे गतम्)

इदानीं गाथशुद्धमाह-

रामेण व दोसेण व, परिणामेण व न व्णिमं जं तु ।

तं खलु पच्चक्खाणं, जावविमुच्छं मुणेअव्वं ॥ ३३ ॥

रामेण व-उत्तप्यहृत्तणेन, दोसेण वा अप्रीनिलहृत्तणेन, परिणा-
मेन वेदने काऽऽद्य शब्दालङ्कारेण स्वभासाद्विना तद्व्यसनेन, न
व्णिमं न व-वृत्तिनं यत्तु यदेव नरसिद्धिर्नि तदेव, खलुशब्द-
स्यावप्रत्ययार्थेन-प्रत्याख्यानं भावमुच्छं (मुणेअव्वं ति) ज्ञा-
तव्यमात्रं गाथासमासाधः (३३) “ सव्वयन्तं पुण-रामेण एव
पुण्णवन्ति अइं वि एवं करेमिं ति पुज्जामिं ति एवं रामेण
करेण । दोसेण तदा करेमिं जया लेणा समदुक्का पड्ड, तेण प-
यस्स वाट्ठायोत्ति ति, ए , दोसेणं परिणामेण नो इदं कोमदयाए
नो परतोमदुपपन्नो जीव प्रवडेउं वा अययणवत्तं यममणा-
सणहंउं वा जो एव न करे तं गाथमुच्छं ” ॥ ३३ ॥

एषोहं छहिं ठाणेहं, पञ्चकखाणं न कृमिअं जं तु ।
तं सुद्धं नायव्वं, तत्पणिवक्खे असुद्धं तु ॥ ३४ ॥

एभिरनन्तरस्यायमितिः शब्दः स्थानकैः शब्दानांऽऽदिभिः प्रत्या-
ख्यानं न कृषितं न कलुषितम्, यत् यदेव, तच्छुद्धं ज्ञातव्यं, तत्प्र-
तिपक्षे अशब्दानांऽऽदौ सति अशुद्धं तु इति गाथायाः ॥ ३४ ॥

परिणामेन वा न कृषितमित्युक्तं, तत्र परिणामं प्रति-
पादयन्नाह-

यंजा कोदा अणानोगा, अणपुच्छा असंतई ।

परिणामा उ असुद्धो-पाओ तम्हा विज पमाणं ॥ ३५ ॥

स्तम्भानामानात्, प्रोधात्प्रतीनात्, अनानोगादिस्मृत्यैः, अनापृ-
च्छातः, अस-न्तैः, परिणामतः, अशुद्धोपायो वा निमित्तं य-
स्मादेवं तस्मात्प्रत्याख्यानचिन्ताया विद्याप्रमाणं निश्चयन-
दर्शनेन विज्ञ इति गाथास्वमासायः ॥ ३५ ॥ "यंजेण एसो माणि-
उज्ज-अहं पि पञ्चकखामि, तो माणिउज्जस्सामि । कोहेण प-
मिन्नायणादिअं वादिओ नेच्छइ जेमिउ, कोहेण अन्नकलठं क-
रेइ । अणभोगेण न याणाइ-किं मम पञ्चकखाणं नि जिमि-
एण संमरियं अगं पञ्चकखाण । अणपुच्छा नाम-अणपुच्छा-
ए पुज्ज-मा वारिउजाहाम जहा तुमं अन्नलठो पञ्चकखाओ ।
अहवा-जेमिमि तो मणीहामि वीमरियं नि, नस्थि अन्ध किंचि
जोत्तव्व, एव पञ्चकखायंति । परिणामओ असुद्धं ति दारं, सो
पुव्ववज्जिओ, इह भोगजसकित्तमादि । अहवा-एमेव थंभादि-
अवाउ ति-अहं पि पञ्चकखामि, मा निवुब्भीहामि ति अ-
वाएण पञ्चकखाइ, एव न कप्पक, विट्ठु नाम जाणभो, तस्स
सुद्धं जवति, सो अन्नहा न करेइ । कम्हा ? जम्हा जाणओ
तम्हा वि पमाण, जाणनो मुह परिहरेइ ति भाषिय हाइ,
सो पमाणति ।" तस्य सुद्धं भवतीत्यर्थः पञ्चकखाणं समस्तं ।
सूत्रद्वारागाथायां प्रत्याख्यानमिति द्वारं व्याख्यातम् । शेषाणि तु
प्रत्याख्यानाऽऽदीनि पञ्च द्वाराणि नामनिष्पन्ननिष्पेक्षास्तर्गतान्य-
पि सूत्रानुगमोपरि व्याख्यास्यामि । किमिति ? अत्राच्यते-यंन
प्रत्याख्यान परमार्थतः सूत्रानुगमोपसर्गात्तयास्यति । आव०
६ अ० ।

(१३) मनसा वचना-

दुविहे पञ्चकखाणे पणुत्ते । तं जहा-मणमा वेगे पञ्चकखा-
ति, वयमा वेगे पञ्चकखाति । अहवा-पञ्चकखाणे दुविहे प-
णुत्ते । तं जहा-दीहं एगे अहं पञ्चकखाति, रहस्सं एगे
अहं पञ्चकखाति ।

(दुविहे पञ्चकखाणे इत्यादि) प्रमादप्रतिकूलयेन मर्यादया ख्या-
नं कथनं प्रत्याख्यानं, विधिनिषेधविषया प्राप्त्यर्थः । तच्च
कृत्यतो मिथ्यादष्टैः सङ्गमदष्टैः अनुपयुक्तस्य कृत्यतुर्गामप्र-
त्याख्यानायाः पारणकादिनां मांसदानप्रवृत्ताया राजपुत्रादितुर्वि-
नि । माधप्रत्याख्यातमुपयुक्तसङ्गमदष्टैरिति, तच्च देशान्वयमूलगु-
णोत्तरगुणमेवादङ्गकाद्यभूमि पारणमेकद्व द्विविधम् । आह च-
मनसा चैकः प्रत्याख्याति चयाऽऽदिकं निवृत्तिविषयीकरोति,
शेषं प्राप्तिर्वाति । प्रकारान्तरेणापि तदाह--(अहवेत्यादि)
सुगमम् । स्था० २ उ० १ उ० ।

तिविधे पञ्चकखाणे पणुत्ते । तं जहा-मणमा वेगे पञ्च-
कखाइ, वयमा वेगे पञ्चकखाइ, कायसा वेगे पञ्चकखाइ ।

एवं जहा गरहा तहा पञ्चकखाणे वि दो आलावगा भा-
णियव्वा ।

(मणसेत्यादि) " कायसा वेगे पञ्चकखाइ पावाणं क-
म्माणं अकरणयाए " इत्येतदन्त एकः । " अहवा-पञ्च-
कखाणे ति विहे पणुत्ते । तं जहा-दीहं एगे अहं पञ्चकखाइ,
रहस्सं एगे अहं पञ्चकखाइ, कायं एगे पणिसाहरइ पावाणं
कम्माणं अकरणयाए ।" इति द्वितीयः, तत्र कायमप्येकः प्र-
तिसंहरति पापकर्मकरणाय । अथवा-काय प्रतिसंहरति पा-
पकर्मभ्यांकरणतायै तेषामेवेति । स्था० ३ उ० १ उ० । (नम-
स्कारसाहितप्रत्याख्यानम् ' णमोक्कारसद्वियपञ्चकखाण ' शब्दे
चतुर्थभागे १८६१ पृष्ठे " सूरे उभाए " इत्यादि सूत्रे व्या-
ख्यातम्)

अधुना सूत्ररूपार्थकनियुक्तयेदमेव निरूपयन्नाह-

असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।

एसो आहारविही, चउविहो होइ नायव्वो ॥ ३६ ॥

अशन मणमर्कदानाऽऽदि, पानकं चैव डाक्षापानाऽऽदि, खाइमं
फलऽऽदि, खाइमं गुहाऽऽदि, एव आहारविधिभिरुविधौ
जवति ज्ञातव्यः । इति गाथायाः ॥ ३६ ॥

सांप्रत समयपरिभाषया शब्दार्थनिरूपणायऽऽह-

आमं खुहं संमई, अमणं पाणाणुअगहे पाणं ।

खे माइ खाइमं ती, माण्ड गुणे तमो साइ ॥ ३७ ॥

आशु शीघ्रं शुभं बुजुकां शमयतीत्यशनं, तथा प्राणानामि-
न्द्रियाऽऽदिद्रव्यरूपानामुपग्रहे उपकारं, यद्वर्तते इति गम्यते । त-
त्प्राप्त्यर्थात् । समिन्धाकाश, तच्च मुखाववरमेव, तस्मिन्मानीति
खाइमम् । इत्याद्यान्तं गुणाद् रसाऽऽदीन् संयमगुणत्यादौ यत-
स्ततः खाइमं हि तत्रेव तदेवाऽऽस्वादयतीत्यर्थः । विविधनिवृ-
त्तिशान्तिद्वयमिति वीति तद् अमर इत्यादिप्रयोगदर्शनात्साधुरे-
वायमन्वर्थः । इति भाषायाः ॥ ३७ । उक्तः पदार्थः । पदविग्रह-
स्तु समासभाक्पदविषय इति नोक्तः ।

अधुना चालनामाह-

सव्वो वि अ आहारो, अमणं मव्वो वि वुच्चई पाणं ।

सव्वो वि खाइमं ति अ, मव्वो वि अ साइमं होइ ॥ ३८ ॥

यद्यनन्तरं विनपदार्थापेक्षया प्रगनाऽऽदीनीति, यतः सधोऽपि
खाऽऽहारश्चतुर्विधोऽपि तदर्थमशनं, स्पर्शोऽपि सौक्ष्मेतं, पानकं,
सर्वोऽपि च खाइमं, सर्वं एव च खाइमं भवति, अन्यथा-
विशेषात् । तथाहि-यथैवागमोदनमण्डकाऽऽदिं क्षुभं शमयति,
एव पानमपि तत्तथैव डाक्षादीन्पानाऽऽदि, खाइममपि फलाऽऽ-
दि, रसादिमपि गुहाऽऽदि, यथा च पानं प्राणानामुपग्रहे वर्तते,
एवमशनाऽऽदीन्पाना । तथा चत्वार्यपि खे मांति, चत्वार्यपि खा-
ऽऽस्वादयन्तः । आस्वाद्यन्ते चानि न कश्चिद्विशेषस्तस्मादयुक्तमेव
त्रैव इति गाथायाः ॥ ३८ ॥ इयं चालना । प्रत्ययस्थानं तु य-
द्यपि पतद्वेव, तथापि तुल्यार्थप्राप्तायपि कठिनोपयोजनं च
संयमोपकारकमस्त्येव कल्पनया, अन्यथा दोषः ॥ ३८ ॥

तथा खाऽऽह-

जइ अमणं चिअ मव्वं, पाणमपि वज्जणमि मेसाणं ।

हवइ विमेमव्वेवगो, तेण विजत्ताणि चउरो वि ॥ ३९ ॥

यद्यशनमेव संयमाहारज्ञानं गृह्यते, ततः शेषापरिमोऽपि

पानकाऽऽदि यजने उदकापरित्यागे शेषाणामाहारभेदानां, निवृ-
त्तिर्न कृता भवतीति वाक्यशेषः । ततः का नो हामिति
चेत् ? जवति विशेषविवेकः, अस्ति च शेषाऽऽहारभेदपरित्यागः,
स्वायोपपत्त्यात् प्रेक्षापूर्वेणेत्यर्ककुक्कुट्याः पठ्यन्ते, अर्द्धे प्रस-
वाय कल्पत इत्यपरिणतानां भ्राष्ट्रानां च न जायते (?), एवं सा-
माख्यविशेषजदितिरूपण्या सुखावसंयं सुखशब्दे च भवति ।
इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

तथा चाऽऽह-

अमणं पाणमं चैव, खादमं सादमं तदा ।

एवं परुविअम्पी, सद्दिउं जं सुहो होइ ॥ ४० ॥

अशब्दं पानकं चैव खादमं स्वादमं तथा, एवं प्रकृपिते सा-
माख्यविशेषभावनाख्याने तदभावबोधान् भ्रष्टान् सुखं भव-
ति-सुखेन भ्रष्टा प्रवर्तते, उपलक्षणार्थत्वाद्दीयते, पाल्यते च
सुखम् । इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

आह-मनसाऽन्यथा स्वप्रधारिते प्रत्याख्यानं त्रिविधस्य प्रत्या-
ख्यानं करोमीति वागम्यथा विनिर्गता चतुर्विधस्येति गुरुणाऽ-
पि तथैव वृत्तमत्र कः प्रमाणम् ? उच्यते-शिष्यस्य मनोगता
भाव इति । आह च-

अनस्य निवडिणं वं-जणम्मि जो खलु मणोगओ जावो ।

तं खलु पञ्चखाणं, न पमाणं वंजणं हलणा ॥ ४१ ॥

अन्यत्र निपतिते व्यञ्जने त्रिविधप्रत्याख्यानचित्तायां चतु-
र्विध इत्येवमादौ निपतिते शब्दे चः खलु मनोगतो जावः
प्रत्याख्यापयितुः, खलुशब्दां विशेषणे । अधिकतरसंयमयोगक-
रणं क्लृप्तचेतसोऽन्यत्र निपतिते, न तु तथाविधप्रमादात् यो
मनोगतो भावः । तत्खलु प्रत्याख्यानं न प्रमाणम्, अनेनापान्त-
कालगतसूक्ष्मविवक्षाऽन्तरप्रतिषेधमाह । आयाया एव प्रवर्तक-
त्वाद् व्ययहारदर्शनस्य चाधिकृतत्वात्, अनो न प्रमाणं व्यञ्जने
संविद्धाऽऽचार्यवचनम्, किमिति ? कुत्रनाऽसौ व्यञ्जनाभावे,
तद्व्ययथाजावसङ्गात् । इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

इह च प्रत्याख्यानं प्रधानं निर्जराकारणमिति वि-

धियदनुपालनीयम्, तथा चाऽऽह-

फासिअं पालिअं चैव, मोहिअं तीरिअं तदा ।

कित्तिअमारहिअं चैव, एरिमम्मि पयइअरं ॥ ४२ ॥

स्पष्ट प्रत्याख्यानग्रहणकाले त्रिविधा प्राप्ते, पालितं चैव पुनः
पुनरपयोगप्रतिजागरणेन रक्षितं, सोमितं गुर्भस्त्रिप्रदलशेष-
भोजनाऽऽनेचनेन, तीरितं तथा-पूर्णेऽपि काश्चावयौ किञ्चिद्का-
लावस्थानेन, कीर्तितं भोजनवेलायाममुकं प्रत्याख्यानं तत्पू-
र्णमधुना भोक्तव्यं, इत्युच्चारणे, आराधितं चैव-एभिरेव प्रकारैः
संपूर्णनिष्ठां नीतं, यस्मादेवभूतमेतदाज्ञापानावप्रमादाच्च मह-
त्कर्मक्षयकारणं तस्मात् आस्मान् प्रयतितव्यमिति एवंभूतं च
प्रत्याख्याने यत्नः कर्तव्य इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

उचिए काले विट्ठिणा, जं पत्तं फासिअं तयं जणियं ।

तह पालिअं च अमइ, मम्मं उवओगपदिअरिअं ॥ ४३ ॥

गुरुदत्तमेमजोअण-सेवणयाए अ सोहिअं जाण ।

पुजे वि धोवकाला-वत्याणा तीरिअं होइ ॥ ४४ ॥

आअणकाले अमणं, पञ्चखायं ति सरइ किट्ठीअं ।

आराहियं पयगिहं, सममेहि निडविअं ॥ ४५ ॥

गाथाप्रथमम्यक्तुं कम् ।

साम्प्रतमनन्तरं, पारम्पर्येण च प्रत्याख्यानगुणानाह-

पञ्चखाणम्मि कए, आसवदाराइं हुंति पिडिआइं ।

आसववुच्छेण य, तम्हा वुच्छेअणं होइ ॥ ४६ ॥

प्रत्याख्यानं कृते सम्यक् निवृत्तौ कृतायां किमाद्यवहाराणि
भवन्ति पिडितानि तद्विषयप्रतिष्ठापितं कर्मव्यवहाराणि भ-
वन्ति स्थगितानि, तत्राप्रवृत्तेराश्रयव्यच्छेदेन च कर्मव्यवहार-
व्यगनेन, संवरणेन चेत्यर्थः । किम् ? तद्व्यवच्छेदनं भवति तद्वि-
षयाभिलाषनिवृत्तिर्भवति । इति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

तम्हा वुच्छेण य, अउओवसमो जवे मणुमाणं ।

अउओवसमेण पुणो, पञ्चखाणं हवइ सुखं ॥ ४७ ॥

तद्व्यवच्छेदनं च तद्विषयाभिलाषनिवृत्त्या च अतुलः अन-
व्यसदृश उपशमः माध्यस्थ्यपरिणामो जवति मनुष्याणां
पुरुषाणां जायते । पुरुषप्रणीतः पुरुषप्रधानश्च धर्म इति व्याप-
नार्थं मनुष्यप्रदणम्, अन्यथा स्त्रीणामपि जवत्येव । अतुलोपशमे-
न पुनरनन्यसदृशमाध्यस्थ्यपरिणामेन, पुनः प्रत्याख्यानमुक्तलक्ष-
णं भवति शुद्ध-जायते निष्कलद्रुम् । इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

तत्तो चरित्तधम्मो, कम्मविवेगो तओ अपुवं च ।

तत्तो केवलनाणं, तत्तो मुखो सया मुखो ॥ ४८ ॥

ततः प्रत्याख्यानात् शुद्धचरित्रधर्मः, स्फुरतीति वाक्य-
शेषः । कर्मविवेकः कर्मनिर्जरा, ततश्च चरित्रधर्मात्, ततश्चेति
टिप्पणवर्तेते, ततश्च तस्माच्च कर्मविवेकात् अपूर्वमिति प्रमे-
यापूर्वकरणं भवति । ततः अपूर्वकरणाच्छ्रेयःक्रमेण केवलज्ञा-
नम्, ततश्च केवलज्ञानाद्भोवप्रसङ्गिकर्मक्षयेण मोक्षः सदा सां-
ख्यः अपवयो नित्यसुखो भवत्येवेमिदं प्रत्याख्यानं सकल-
कलैककारणमनो यत्नेन कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ४८ ॥ आ-
व० ६ अ० । अ० ।

एवमपि शुद्धमानेन प्रत्याख्यानं कार्यमतस्तत्फलं प्रअपूर्व-
कमाह-

पञ्चखाणेणं जंते ! जीवे किं जणयइ ? पञ्चखाणेणं
आसवदाराइं निर्हभइ, पञ्चखाणेणं इच्छानिरोहं जणयइ,
इच्छानिरोहं गए णं जीवे रावदव्वंसु विणीयतएहं मीय-
ललूए विट्ठरइ ॥ १३ ॥

हे जडज ! प्रत्याख्यानेन मूलगुणोत्तरगुणप्रत्याख्यानरूपेण
जीवः किं जनयति ? गुरुवाह-हे शिष्य ! प्रत्याख्यानेन आश्रय-
हाराणि निरुणक्ति अतिशयेन आवृणोति । अत्र प्रत्यन्तरे कुत्रचित्
अयं प्रश्नोऽस्ति-हे स्वामिन् ! प्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति ?
अत्रोत्तरम्-हे शिष्य ! प्रत्याख्यानेनेच्छानिरोधमादाराऽऽदिवा-
द्याया निरोधं जनयति, इच्छानिरोधं प्राप्ते जीवः सर्वव्ययं वि-
मोक्तवृत्त्यो भवति-सुखवर्मातमानेन धिगीता स्फाटिता तृष्णा
येन च सुखिनीतवृत्त्यः-अन्यन्तर्द्विद्वन्मृष्यः सन् शीतली-
भूतो विह्वलः-सह्यन्तरेसमतापरहिता विचरति ॥ १३ ॥
उत्तर २६ अ० ।

इह च प्रत्याख्यानमहोपाधिभेदादशविधं भवति; आ-
कारसम्बन्धितं च गूढाने पाल्यते च । अत इदमभिधिसुराह-
नमुक्तारयोरिमीष, पुरिमहेमासतो गताणे अ ।
आयंविधि भत्तहे, चरमे अ अजिगहे विगई ॥ ४९ ॥

दो लक्ष सत् अट्ट य, सत्तऽट्ट य पंच ठच्च पाणम्मि ।
 चठ पंच अट्ट नव य, पत्तेअं पिण्ण नव य ॥ ९० ॥
 दो चेव नमुक्कारे, आगारा छच्च पेरिमीए उ ।
 सत्तेय उ पुग्गिह्णे, एगामणगम्मि अट्टेव ॥ ९१ ॥
 सत्तेगणगम्मि उ, अट्टेवायंविहस्म आगारा ।
 पंच अभत्तट्टेन उ, छ प्पाणे चरमि चत्ताणि ॥ ९२ ॥

नमस्कार इत्युपलक्षणत्वात् नमस्कारसहितं पौरुष्यां पुरि-
 मारुं एकासने एकस्थाने च आचाम्ने अभिसाये चरमे च अ-
 भिप्रक्षे विहृतौ; किम् ? यथासंख्यमेते आकाराः-द्वौ पदं सप्त
 अष्टौ सप्त अष्टौ च पञ्च पदं पाने, चतुः पञ्च अष्टौ नव प्रत्येकं
 पितृनके लक्षकः । इति गाथायाऽङ्कारार्थः । भाषार्थमाह-
 द्वावेव नमस्कारे आकारौ, इह नमस्कारमदणत् नमस्कारस-
 हितं गृह्यते । तत्र द्वयेवाऽऽकारौ, आकारौ हि नाम प्रत्याख्या-
 नेऽपवादो हेतुः ॥ ९० ॥ आ० ६ अ० । आ० च० ।
 पञ्चा० । पं० च० । (पौरुष्यादिप्रत्याख्यानसूत्राणि स्वस्वस्थाने
 दृष्टव्यानि)

(१३) अथ सामाधिक्यप्रतिपत्तिरभिधीयते । तस्य चैवं प्रस्तानना-
 ननु सामाधिक्ये सकृत्सावयवेऽविवरितत्वे सति द्विमेतेना-
 ऽऽहारप्रत्याख्यानं, सकलसु पुनर्ना सामाधिक्येनैवाऽऽक्षिप्तत्वात् ।
 अत एव पूर्वोक्तद्वयमुच्यते-“सामेद्वयं यदि खानां, तपत्ता किं प्र-
 योजनम् ? तावच्च यदि न खानां तपत्ता किं प्रयोजनम् ? ॥१३॥”
 इत्याशङ्क्याऽऽह-

सामादरे वि दु माव-ज्जवागहवे उ गुणकरं पयं ।

अपमायनुद्धिजण-सोण आणाउ विणेयं ॥ १३ ॥

सामाधिक्ये आत्मपरिणामविशेषे, अपिसम्भूतसम्भवे ।
 इत्यर्थो वाक्यालङ्कारे । किं नूते ? सावयव्यावरणेऽपि निमित्त-
 स्यापव्यापारपरिहारस्वभावेऽपि, न केवलं देशादितिसम-
 क्यभूतसामाधिक्येऽपि, तुल्यत्वे एवकारार्थे, निप्रकृतम् । गुण-
 करं संपादककमेव, एतदाहारप्रत्याख्यानमनन्तरोक्तम् । कथ-
 मित्थमेवमित्याह-अप्रमादपूर्वज्जनकत्वेनाप्रमत्तताप्रकृतिप्राद-
 कारत्वात् । अनुमतिश्च सावयवेषु नोऽप्रमादवृद्धिम् । तदा आ-
 हातः सर्वविशेषात् । आदिष्टं च सर्वविदा सामाधिक्यवतामे-
 तच्चतुर्थेऽऽदि, तपसमादेशात् । आह च-“तवहेउ चट्ठा-
 ई, जाव य उम्मानिओ तवो दाह ।” विहृत्यं हातस्य, गुण-
 करमिति योगः । अतः सामाधिक्ये सत्यपीदं युक्तम् । इति
 गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥

न चाप्रमादवृद्धिजनकमस्यासिद्धमित्याह-

एतो य अपमाओ, जायइ पत्थमिह अनुहो पायं ।

विरतीमरणपहाणे, सुद्धविचीनमिच्छफलो ॥ १४ ॥

इतोऽनन्तरांशोऽहारप्रत्याख्यानान् । तुल्यत्वं, वशब्दो वा पुन-
 रर्थः । अप्रमादोऽप्रमत्तता, जायते विशेषण स्वयम् । अप्रमा-
 दो जायते ? इत्याह-(एत्यसि) अत्र सावयवयोगविहितरूपे सा-
 माधिक्ये । अथ किमत्र प्रमाणमित्याह-इहोऽस्मिन्प्रत्याख्यानस्या-
 प्रमादजननरूपेऽपि अनुमत्तः स्वस्वदेनं प्रमाणतः, प्रायो
 बाहुल्येन, वीतरागाग्रामप्रमादस्य जन्तवान्, अनुपयुक्तमाधू-
 नां वा न जायतेऽसौ, प्रत्याख्यानं सत्यपीत्यप्रमादविशेषानु-

प्रवामावोऽपि स्याद्, एतत्सूचनार्थं प्रायोप्रहणम् । किंविधो-
 ऽसावप्रमाद इत्याह-विरतिस्मरणप्रधानः प्रत्याख्येयार्थनिवृत्ति-
 स्मृतिपरमः । प्रत्याख्यानजन्याप्रमादो हि विरति स्मारयत्येव,
 अनेन चान्तरं फलमप्रमादस्याक्तम् । तथा शुद्धप्रवृत्तेरनवद्या-
 नुष्ठानस्य समृद्धिः संपूर्णता फलं यस्य स तथा । दृश्यते च
 प्रत्याख्यानजन्याप्रमादवतां संप्रवृत्तिप्रकर्षः । अनेन पुनरस्य
 बाह्यं फलमुक्तम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

नन्विदमाहारप्रत्याख्यानं त्रिविधाऽऽद्याहारनेदेन गृह्यमाणमप्र-
 त्याख्याताम्यतराऽऽहारविषयेऽभिष्वङ्गभावयुक्तत्वेनान्न च ह-
 वनायोपेतत्वेन सामाधिक्य बाधते, सर्वत्र तस्य निरभिष्वङ्ग-
 तास्थनावत्यादिस्यादाशङ्क्याऽऽह-

ए य सामादयमेयं, वाहड भेयगाहे वि मन्वत्थ ।

समजावपवित्तिणिवि-त्ति भावओ ठाणमणं व ॥१५॥

न च नैर, सामाधिक्यं समभावलक्षणं कर्मताऽऽपन्नम्, एतदा-
 हारप्रत्याख्यानं कर्तुं, यावने विनाशयति । भेदेन त्रिवि-
 धाहाराऽऽदितल्लक्षणावकलेन प्रदण प्रतिपत्तिः भेदप्रहणं, तत्रा-
 पि, न केवलं चतुर्विधेऽऽहारप्रदण एवेति प्रतिज्ञा । कुत एतदे-
 वमित्याह-यन्ममाऽऽहारऽऽहो समभावेन प्रत्याख्यानं तदाऽऽहार-
 भेदोक्तुल्यविविक्तमन ये प्रवृत्तिरनुवृत्ति । क्रमेण प्रत्याख्यानप्र-
 त्याख्यातायेत्यं प्रवृत्तिनिवृत्तेन, तथापि तावत् सदाश्रयः स तथा,
 तन्मात्रसमभावप्रवृत्तिनिवृत्तिभावतः अनि हेतुः । समभावता च
 प्रत्याख्यातुः प्रत्याख्यानतदाऽऽहारविषये चेदन्तर्वाह्याऽऽदि-
 नाऽऽदितल्लक्षणमिति ना च शास्त्रात् । अतस्त्वेतत्प्रवृत्तेर्निवृत्तेऽपि
 स्थानगतं प्रतीति इव स्थानगतवदिति दृष्टव्यः । यथा हि
 समभावत एव कानिचित् स्थानं गमनं चेत्तत्परिहारपरि-
 नामात्मिकं वाच्यं, एकात्मकमिति । प्रत्येनाऽऽ-यत्नम-
 भावपुर्वकप्रवृत्तये तन्मात्राधिक्यं न यावने, तथागमने इव
 समभावपूर्वकं च भेदस्यावश्यकः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

यथाऽऽहारप्रत्याख्यानतन्मात्राधिक्य आकाराः किमिति नोक्ता
 इति परमतमाशङ्कमान आह-

सामादरे आगारा, महत्तरगे वि णेह पत्तात्ता ।

जणिया अप्प रे विह, एतन्नागज्जि तुच्छमिणं ॥१६॥

सामाधिक्ये सर्वविरतिरूपे, आकारा अपमादा, (महत्तर-
 गे वि वि) आहारप्रत्याख्यानपक्षेया महत्कारकेऽपि गृहसरे-
 ऽपि, महत्तरगे च तस्य यावत्प्रापितया त्रिविधं त्रिविधं च
 प्रतिपत्तिः । न केव, इह प्रत्याख्यानधिक्ये, प्रकृताः प्रकृति-
 ताः, महत्तर एव विषये ते प्रकृत्यवित्तया भवन्तीति हवयम् ।
 अणिताश्च प्रतीयताः पुनरुक्ता येऽप्यतिशयतुच्छेऽपि, अपिशब्दो-
 ऽत्राऽऽहारप्रत्याख्यानतदाऽऽहारत्वेनाऽऽकारमणतायोव्यनासे-
 सूचनम् । तुल्यत्वं वाक्यालङ्कारार्थः । नमस्काराऽऽद्यौ नम-
 स्कारसहितप्रायेऽप्रवृत्तिर्न, तत्र च तुल्यमस्वरासिद्ध नमस्कारस-
 हिनाऽऽद्याकारमणत सति सामाधिक्य तदजनने युक्तिरहि-
 तत्वादिति नाशार्थः ॥ १६ ॥

अनेऽस्मिन्माह-

समभावे विषयं ते जं, जायउ मन्वत्थ आनकहियं च ।

ता तत्र ए आगारा, पाणत्ता किंपह तुच्छंति ॥१७॥

समन्तात् एव रागाऽऽदिदिहितवैषम्यविरहितपरिणाम एव स-
ति, नान्यथा । तत्सामायिकम्, यद्यस्मात् जायते जयति । किं
विषये समभाव इत्याह-सर्वज्ञ सर्वेषु पदार्थेषु शत्रुमित्राऽऽदिषु,
अनेन द्रव्याण्याधिन्य सामायिकमुक्तम् । अथ कालतस्तद्देशा-
ऽऽह-यावत्कथितं यावज्जीविकम् । अशब्दः समुच्चये । तज्जा-
यते इति वर्तते । तत्समात्कारणद्वयान्, तत्र सामायिके नाकारा
नापवादाः, प्रकृताः प्रकृतिताः, जितैरिति गम्यम् । तत्र च किम् ?
न किञ्चिदित्यर्थः । इहाऽऽकारविचारे, तुल्यमसारं युक्तियुक्त-
त्वादिनि । अयमत्र नावार्थः-सामायिके नाकारा न युक्ताः,
तस्याजन्म समभावरूपत्वात् । तथाह-यदि गुरुत्वाधवाऽऽज्ञो-
ष्यन्तो रमानऽऽद्यवस्थायां प्रशस्ताऽऽलम्बनः काञ्चित्प्रतिषेधां
करोति, तदा तस्य समभावावस्थितत्वेन सामायिकस्यावाधि-
तत्त्वार्थिक महत्तराऽऽकाराऽऽदिकरणेन ? । यद् च सामायिकप्र-
तिपत्तिकाले सर्वं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि अथवा वैरिप्रती-
काराऽऽदिरित्येवं साकारं यस्मात्साऽऽदि आर्वाद्यत्वाधविशे-
षवद्वा प्रत्याख्याति तदा वैरिकाऽऽदिषु यस्मात्साऽऽदिपरतश्च स-
मभावाभावात्सामायिकं नाम्येवेत्याकारकरणमर्थकमित्येवं
सामायिक आकारानावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १७ ॥

एतदेव सामायिकस्य सर्वार्थनिरभिष्वङ्गत्वं यावत्कथिकत्वं
च स्पष्टपञ्चाह--

ते खलु निरजिस्संगं, समयात् नञ्जनाविषयं तु ।

काज्ञावहिम्नि वि परं, जंगमथा एवाहितेन ॥ १८ ॥

तत्सामायिकम्, खलुखधारणे, निष्प्रक्रमश्च । निरभिष्वङ्गमेव
निराशंसमेव । तथा समन्तात् इष्टानिष्टार्थेषु तुल्यतया हेतु-
चूतया, सर्वज्ञावविषयं समस्तवस्तुगोचरमेव । क्वचित् इत्येति-
(सर्वज्ञावविषयं नि कि) तत्र निरभिष्वङ्गमेव तत्समन्तात्
सर्वज्ञावविषयमिति कृतेति व्याख्येयम् । अनेन "समभावे विषय
तं जं, जायइ सर्वार्थेति" जावितम् । ननु तस्य कथं निरभिष्वङ्ग-
त्वं जीवनं यावदेव निवृत्तिभावेन तत् परतोऽर्जितप्रक्रमानाद् ?
अत्रोच्यते-काज्ञावधावपि यावज्जीवनयेत्येवंभूतमर्यादायामपि,
किंभूते काज्ञावधावित्याह-परमिति जीवनात्परतः, भक्तनया-
त्प्रतिज्ञाप्रशस्तीत्या, कृते सतीति शेषः । नावधित्वेन न पु-
नर्मर्यादात्वेन, परतः सावद्यं करिष्यामीत्येवं कृतेति शेषः ।
निरभिष्वङ्गमेव तदिति प्रकृतम् । अनेन च (आवकदिह्यं
ति) भावितमिति गाथाऽर्थः ॥ १८ ॥

अथ निदर्शनतः सामायिकमाकाराणामविषय इति दर्शयन्नाह-

मरणजयऽऽभवसिधमुह-रुजावतुल्लमिह हीणणाएण ।

अववायाण ए विसम्भो, भावेयव्यं पयत्तेण ॥ १९ ॥

मर्त्यं वा मया जयो वाऽवाप्तव्य इत्युल्लेखेन रणजयसदे
मरणजयो मृत्युरिषुविजयावध्यवसितौ येन सुभटेन स त-
था, तस्य यो भावोऽध्यवसायः, तस्य तुल्यं सदृशं यत्तत्त-
था । इह लोके, हीनज्ञानेन तुच्छादादरणेन, हीनता चास्य
तज्जेतव्यस्यैकभावकत्वात्, रागाऽऽदिवैरिबाराधधुरितान्तःक-
रणत्वात्, परापकारकरणपरायणत्वात्, सामायिकवतश्चैतद्वि-
परीतत्वात्, तदेकाध्यवसायतामात्रपैव च साधर्म्यात् । यतश्चै-
कमतोऽपवादानामाकाराणाम्, न विषयो गोचरः, तथाविधैक-
रूपत्वात्, जावयितव्यं भावनीयम्, एतत् प्रयत्नेनाऽऽदरेण । न

हृष्टपादेवविशेषे उपायविशेषतः प्रवर्तमान भावइकावान् ज-
यति । इति गाथाऽर्थः ॥ १९ ॥

यत एवेदमित्थं महत्तरमत एवाऽऽह-

एतो विषय पमिसेटो, दहं अजोगाण वमिओ ममए ।

एयस्स पाइणो वि दु, वीयं ति विही य अइसइणा ॥ २० ॥

यत एवेदं सुनटभावतुल्यमत एव कारणप्रतिषेधो निवा-
रणा दानं प्रति, दृढवर्धयम्, अयोग्यानां क्षुद्रमस्वतया सुभ-
टभाववर्जितानां, वर्णिनोऽर्जितानां, समये सिद्धान्ते । कस्य
प्रतिषेध इत्याह-एतस्य सामायिकस्य । ननु यद्ययोग्यानामे-
तद्दाननिषेधो वर्णितस्तदा कथं भगवता मदावीरेण जन्मान्त-
रविहारितविदग्धीवाजीरस्य सामायिकप्रतिपातवतोऽपि सामा-
यिकदानविधिरादिषु नैतमस्य ? इत्याशङ्क्यऽऽह-पातिनो-
ऽप्यवश्यं सामायिकान् प्रतिपत्तनशीलस्यापि, आस्तामितरस्य ।
दृशव्योऽऽहकारार्थः । जीजमिति मुक्तिप्राप्त्यर्थः । अकारणमयं
सामायिकदिधिरस्य भविष्यतीति कृत्वा । विविधं सामायिक-
दानप्रवर्तनं च । वर्णित इति प्रकृतम् । अतिशयिना केवलितना
भगवता मदावीरेण । अतो विशिष्टतरोपकारहेतुत्वं विशिष्ट
केवलितना तद्विधेः कृतत्वात् तत्र भद्रदोषः, प्रकृत्यैव तस्य
भावात्, गुणस्यैव तत्राधिकत्वात्, मारणान्तिकसन्निधाने स्मृ-
तिकार्योपयज्ञानयत् । इति गाथाऽर्थः ॥ २० ॥

ननु यदि सुभटभावतुल्यत्वात् सामायिकेनाऽऽकारा जयन्ति,
तदा सामायिकरतो नमस्कारसहिताऽऽद्यावपि ते न
युक्ताः, सुभटभावतुल्यजायवधकत्वात्

तेषामित्याशङ्क्याऽऽह-

तस्म उ पवेसणिग्गम-वारणजंगेसु जह उ अववाया ।

मूनाबाहाए तहा, एवकाराईमि आगारा ॥ २१ ॥

तस्य तु तस्यैव सुभटस्य, प्रवेशश्च संग्राम जयार्थिनः प्रवे-
शने, निर्गमश्च तत् एव जयार्थिन एव निर्गमनं, वारणं च
विशिष्टावसरप्रदाने प्रहरतः स्वबलस्य शत्रोर्वा निवारणं, यो-
गश्च तस्यैव प्रयोगो व्यापारणं, प्रवेशनिर्गमवारणयोगाः, प्र-
वेशनिर्गमवारणान्येव वा योगा व्यापाराः प्रवेशनिर्गमवार-
णयोगाः । अतस्तेषु वैरिनिराकरणोपायभूतेषु सामायिकात्स-
रूपुपायभूतनमस्कारसहितादिकलेषु, यथा तु यथैव, अ-
पवादा आकारास्तत्कारणभजनलक्षणं महत्तराऽऽकाराऽऽदि-
कृता जयन्ति । कथमित्याह-मूनाबाधया मूढभूतस्य मर्त्यं
जयो वाऽवाप्तव्य इत्येवंलक्षणस्य अध्यवसायस्याधिर्चालनतया,
तथा तेनैव प्रकारेण, नमस्काराऽऽद्यो नमस्कारसहिता-
ऽऽदी प्रत्याख्याने । आकारा अपवादा महत्तराऽऽदिलक्षणा
मूलाबाधया सुनटभावकल्पसामायिकाबाधया जयन्तीति
गाथाऽर्थः ॥ २१ ॥

मूलाबाधामेव स्पष्टपञ्चाह-

ए य तस्म तेसु वितहा, निरजिस्संगो उ होऽ परिणामो ।

पमियावहिगसिद्धो, उ पियमओ अण्णहारवो ॥ २२ ॥

न च नैव, तस्य सामायिकवतः सुनटस्य च, तेष्वपवादे-
ष्वपि सस्यु, आस्तामन्यत्र । तथा तत्प्रकार इष्टानिष्टार्थतुल्य-
ताकरो, जीविताऽनेपेक्ष, निरभिष्वङ्गस्तु निराशंस एव स-

पञ्चवखाण

न, भवति जायते, परिणामोऽध्यवसायोऽन्यथा रूप इति यो-
गः । किं ततोऽसाध्यवसायरूपः ? प्रतीकारः प्रायश्चित्तप्रतिपत्ति-
रूपः । सुभटपक्षे तु शरणान्वेषणाऽऽदिरूपः । स एव लिङ्गं चिह्नं,
नेन भिन्नो यः स तथा । तुशब्दः पूरणार्थः । नियमादवश्य-
जावेन, अन्यथा रूपः, साजिष्यङ्ग इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-य-
दि सामायिकवतो महत्तराऽऽद्याकारेषु सन्सु साजिष्यङ्गः प-
रिणामोऽभविष्यत्तदा तदुद्भवे प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिरूपः, न चै-
वम्, ततस्तस्याऽऽकारेष्वपि सन्सु निरभिष्यङ्ग एव परिणा-
माऽनः साधुक्तं मूलाबाधया । इति गार्थार्थः ॥ २२ ॥

अपवादाऽऽश्रयणोऽपि न मूलजापबाधा भवतीत्येतदेव सञ्चि-
शेष इति शेषाह-

एव पदमजाववाया-यमो ल एव पि अवि य तस्मिन्नी ।

एवं चिग होऽ ददं, इहम् वामोदपायं तु ॥ २३ ॥

न च नैव, प्रथमतयाववायात आशाध्यवसायबाधा, प्रत्या-
ख्यानपक्षे सामायिकबाधा, सुभटपक्षे जयाध्यवसायबाधा ।
“ मा ” इति निपातः पादपूरणे । तुशब्दः पुनरर्थः । तत्संबन्ध-
श्च दर्शयिष्यते । एवमपि अतन्तरोक्तापवादाऽऽश्रयणेऽपि । अपि
चेत्यभ्युक्षये । तत्सिद्धिः प्रथमभावस्य विशेषतो निवृत्तिः, एव-
मेवापवादाऽऽश्रयण एव, भवति जायते, उदमत्यर्थनाकारवत्,
प्रत्याख्यानोऽश्रयणस्य तदुपायत्वात्, पुनरप्यपवादाऽऽश्रयण-
जनाया इवेति । इतरथा पुनरपवादावत् प्रत्याख्यानानाश्रयणं पु-
नः, वामोदपायं तु मूलापवाद्यमेव सामायिकं, सुभटस्य विज-
याध्यवसानं वा भवेद्, उपायत एव तस्मिन्निर्गता गार्थार्थः ॥ २३ ॥

ननु यद्यपि सामायिकं सुभटाध्यवसायतुल्यं, तथापि कस्यापि
आणिनः कालान्तरे तस्य प्रतिपातः सजयतीत्यतः तदपि सा-
पवाद्यमेव कर्तुं युक्तम् । अत्रोत्तरमाह-

उजयाजोवेऽपि कुतो, वि अगग्रो हंदि एरिमो चेव ।

तद्भावे तज्जावो, चिन्तव्योवममग्रो नेग्रो ॥ २४ ॥

उभयस्य-वर्तमानतत्त्वज्ञस्य भावयैरिजयादपवगस्य च, सु-
भटदृष्टान्तापेक्षया तु मरणरिपुविजयत्रकणस्य द्वयस्याभावो-
ऽसत्ता उजयाभावस्तत्रापि, आस्तां तदग्रशे । कुतोऽपि कस्मा-
दपि परीपहानीकमयाऽऽदेः, अग्रतः पुरतः, सामायिकप्रतिप-
त्तेरतन्तरे तत्पालनाद्यसरे, सुभटपक्षे तु संप्रामकान इत्यर्थः ।
हृदीत्युपप्रदर्शने । ईदृश एव-मर्त्तव्य वा भावयैरिजयाया । व-
धेय इत्येवंविध एव, न पुनरपवादाभिमुखः, तज्जाव इति योगः ।
कदेत्याह-तत्काले सामायिकप्रतिपत्तिकाले, सुभटपक्षे तु स-
ंप्रामाभ्युपगमकाले । कोऽसाविश्याह-तज्जावः सामायिकप्रतिप-
त्तिपरिणामः, अन्यत्र तु सुभटाध्यवसायः । कथमेतदेवमि-
त्याह-अत्रकृतयोपशमतः कर्मकृतयोपशमवैचित्र्यात्, हेयो ज्ञा-
तव्यः । एवंविधो हि तस्य क्षयोपशमो भवति, यतोऽवश्यप्रा-
प्त्यमनोमङ्गल्येऽपि साधुसुजटस्याऽऽदाबुद्धिः एव भावो भ-
वाति । इति गार्थार्थः ॥ २४ ॥ तदेव सामायिके विधिसमायुक्त-
मित्यभिहितम् । पञ्चा० ५ विव० ।

(१४) अथ कोऽपि क्ष्यान्-विद्यमानार्थविषयमेव प्रत्याख्या-
नमुपपद्यते, निवृत्तिफलत्वादिपत्राऽऽह-

वज्जाभावे वि इमं, पञ्चवखं तस्म गुणकरं चेव ।

आसवनिरोधजावा, आणाआराहणाओ य ॥ ४९ ॥

बाह्याभावेऽपि दुर्भिककान्तराऽऽदावशनाऽऽदेर्बाह्यस्य प्रत्या-

ख्येयव्यवसायस्यान्तःसद्भावेऽपि, आस्तां सद्भावे, इदं प्रत्याख्या-
नं, प्रत्याचक्षाणस्य प्रत्याख्यातुः, गुणकरमेव कर्मनिर्जालकगो-
पकारकरणशीलमेव भवति । कुत इत्याह-आसवनिरोधजा-
वात् आसवस्य कर्माऽऽदानहेतोरभिरतलकणस्यान्तरार्थस्य
निरोधो निषेधो दस्तस्य यो भावः सत्ता स तथा, तस्मादा-
सवनिरोधभावात्, आशाराधनाश्च सर्वज्ञाऽऽज्ञानुपालनाच्च ।
सर्वविधो हि बाह्याभावेऽप्यातुरस्याविरत्याख्यायैस्य प्रत्याख्ये-
यस्य सद्भावात् प्रत्याख्यानस्य सफलता पश्यन्तस्तदादिश-
न्ति, रङ्गाऽऽदीनां प्रमाजनव्यवधारितं गार्थार्थः ॥ ४९ ॥

अथास्यैव समर्थनार्थमाह-

न य एत्थं एमंतो, मगडाऽऽहरणाऽऽदि एत्थ दिङ्गतो ।

संतं पि णासङ्गं ढहुं, होइ अमंतं पि एवमेव ॥ ४९ ॥

न च नैव, अत्रापि बाह्यप्रत्याख्येयद्रव्याभावे निर्विषयं प्रत्या-
ख्यानं जवनीत्यस्मिन्नपि पक्षे, अपिशब्दाद्बाह्यसद्भावे सविषय-
मित्यत्रापि । एकान्तोऽवश्यं जायते । अयं सार्धो दृष्टान्ताद् भिन्न
इत्याह-शकटं यानं, तेनोपपन्नकृतमुदाहरणं कथानकं शकटो-
दाहरणं, तदादित्यस्य कुम्भाऽऽदेः शकटोदाहरणाऽऽदिः । अत्र
बाह्याभावे प्रत्याख्यानं निर्विषयमित्यस्य पक्षस्यनैकान्तिकत्वे
स्याद्ये दृष्टान्तो निदर्शनम् । अत्रैव हेतुमाह-सत्रपि विद्य-
मानमपि प्रत्याख्येयं चरतु, असत्पुनर्न एमेवेत्यपिशब्दार्थः ।
नश्यत्यप्येति, पुनरप्येति शब्दो शास्त्रम् । तथा भवति जायते,
असत्पुनरपि विद्यमानमपि प्रत्याख्येयं चरतु पुनरप्यप्युत्पन्नजन्तमे-
वेत्यपिशब्दार्थः । एवमेव लक्षणेन । अथवा-सोऽपि नाशः प्रायः
प्राप्तः, अनन्तरं भावो न तथेत्यत उच्यते-एवमेव कथा स-
ञ्जयति तथाऽसदपि स्यादित्यर्थः । हेतुप्रयोगश्चैवम्-अविद्य-
मानार्थविषय प्रत्याख्यानमपि प्रत्यक्षेणैवैकान्तोऽसतोऽपि स-
त्त्वमववात्, शकटकथानके असत्तः शकटस्यैवति गार्थाऽऽक-
रार्थः । कथानकं पुनरेवम्-कित केनचित् द्विजानिना तथा-
विद्यमानपुङ्गवचरणकममूले नानाविधविषयाध्वमाद् प्र-
तिपद्यमानान् मानवानवलोकासंज्ञप्रतिपद्यत्वेन निष्कृत्वा एते
नियमा इति मन्थमानेनोपदासपरिगमयुज्जिता “यद्यसिद्धयम-
पि प्रत्याख्यानं सफलं भाति ततो ममापि तद्वत्तु ।” इ-
त्यस्यैव मया शकटं न भोक्तव्यमित्येवंमुनो नियमो वि-
हितः । तस्य चान्यदा कथाञ्चित् कान्तारोत्तीर्णस्यातिबुद्धि-
तस्य कथाञ्चित्परतिपत्तिमुत्पद्योपवसननिमित्तमपूर्वमुद्भूतजङ्ग-
मप्रजन्मानम-वेषमाणया पक्षाद्यमयं शकटं भोजनपात्रा वि-
ष्यस्य समुपाहितं, ततोऽसौ दृष्ट्वा चिन्तयामास-अहो सा-
धुक्तं साधुभिः, असंभावितोऽपि वस्तुतः कथाञ्चित्समर्थो ज-
यतीति सर्वविषयमेव सर्वं प्रत्याख्यानं तदिह शकटं भक्ष्य-
तया प्राप्तं, कथमहं स्ववाचा अमन्यतया प्राप्तकान् स्ववच-
नविलोपनेन भक्षयिष्यामीति विभाव्य तत्परिहृतयान् । संजा-
तसाध्यवचनबहुमनश्च राजसुतासंबोधनार्थं सर्वो स्ववार्ता त-
स्याः कथितयानिति सङ्केपतो दृष्टान्तः । इति गार्थार्थः ॥ ४९ ॥

पुनरपि प्रत्याख्यानस्य निर्विषयतापरिहारार्थमाह-

आदेणाविनयं पि दु, ए होऽ एयं कहिं वि णियमेण ।

मिच्छामं सज्जियक-म्मओ तदा सव्वभोगाओ ॥ ४९ ॥

ओघेन सामान्येन, अविषयमपि दाहार्थाभावेन निर्गोचरम-
पि, शकटनक्षत्रनियमवद्, अपिशब्दः संभावनायाम् । इति शब्दो

वाक्यालङ्कारे । न भवति न जायते, एतत्प्रत्याख्यानम् । कुत इत्याह-कस्मिंश्चेति कावे वा, सर्वभोगादिति संबन्धः । नियमेनावश्यतया । कुत एतदेवमित्याह मिथ्या विरत्यपेक्षया विपरीततया संसृजितं सामस्त्येन प्रयुजितम् । पाठान्तरेण-“संसृजितं” जीवेन स्वप्रदेशेषु संबन्धितम्, यत्कर्म आरिषमोहाऽऽदि तत्तथा, तस्मान्मिथ्यासंसृजितकर्मतो मिथ्यासंसाजनकर्मतो वा । तथा तेन केनापि विशिष्टेन प्रकारेणाशकटाऽऽद्यापि शकटाऽऽद्याकारत्वेन तत्कल्पनाऽऽदिना, सर्वेषां समस्तानामभेदाव्ययमानभोगजावानां शकटाऽऽदिप्रत्याख्येयार्थानां भागः सर्वभोगस्तस्मात् । इति भाषाऽऽर्थः ॥ ४९ ॥

नन्वेवमपि प्रत्याख्यानं निष्कलमेव, मिथ्यासंसृजितकर्मतः

सर्वस्य भोगभावेनावश्यतया तस्य जङ्गलं भवति-

त्याशङ्क्याऽऽह-

विरिदं संवेगा, तत्रैव जोगविगमजावेण ।

सकलं सत्त्वस्य इमं, भवविरहं इच्छुमाणस्तन ॥ ५० ॥

विरतेः प्रत्याख्येयार्थेषु निवृत्तिरिणामादेतोः । तथा संवेगाद्विगमिप्रतिपत्तिकारणभूतान्मोहाभिज्ञापकपाध्यवसायात् । किमित्याह-तस्य मिथ्यासंसृजितकर्मणः कृपस्तत्कृपस्तस्मात्तत्त्वतः कारणात् । किम् ? भोगस्य विरतिविबाधकस्य कर्मजन्यस्य प्रत्याख्यानार्थोपभोगस्य, विगमभावो विद्योगमत्ता भोगविगमजावस्त्वेन हेतुवा, सकलं फलवत् । सर्वत्र सर्वेषु विद्यमानाविद्यमानेष्वर्थेषु, इदं प्रत्याख्यानम् । कस्येत्याह-जवविरहं संसारविशेषम्, इच्छतोऽभिलषतः, तद्व्यत्यय इदं प्रत्याख्यानप्रतिपत्तेः । प्रतिपत्तावपि सांसारिकफलसाधकत्वात् परमार्थतत्त्वनिष्कलमेवेति भाषार्थः ॥ ५० ॥ पञ्चा० ५ वि० ० । भावकस्य प्रतिफलम् । य० २ अ० १० । (प्रत्याख्यानविषये निवृत्तेन सह विप्रतिपत्तिः ‘अवाक्य’ शब्दे प्रथमभागे ६८ पृष्ठे दर्शिता)

(१४) यदुक्तम्-प्रत्याख्यानपरिणाममेव विधीयमानं भवति जवति, इति । तत्र प्रतिधीयते-

किमपरिमाणं सत्ती, अणाययत्ता अहापरिच्छेदो ? ।

जइ जावदत्ति सत्ती, तो नणु सत्त्वेय परिमाणं ॥ ५१ ॥

सत्तिकिरियाणुमेओ, काओ गृहकिरियाणुमेओ एव ।

नणु अपरिमाणहाणी, आमंमा चेव तदवत्या ॥ ५२ ॥

किमिदं नामापरिमाणम् ? किं शक्तिर्यावच्छक्नोमीत्यपरिमाणम् ? उत सर्वोप्यनागतताका, आहोस्विदपरिच्छेदः ? इति त्रयी गतिः । तत्र यदि यावदस्ति शक्तिस्तावदहमिदं न भविष्ये इत्यपरिमाणमिष्यते, ततस्तर्हि ननु सैव शक्तिः परिमाणमापन्नम्, अतो यदेव निषिध्यते तदेवानुपगतमिति ॥ ५१ ॥ कुतः ? इत्याह-(सर्वात्तादि) ‘यावच्छक्नोमी तावदिदं न भविष्ये’ इत्येवंदुतया हि शक्तिः कियथा प्रत्याख्यानस्यावधिभूतः कात्र एवानुमीयते-यावन्तं कालं शक्तिस्तावन्तं कालमिदं न भविष्ये इत्यर्थः । दृष्टान्तमाह-यथा सूर्याऽऽदिवर्तितकियथा समयावधिकताऽऽदिः कालोऽनुमीयते, तथाऽत्रापि शक्तिकियथा प्रत्याख्यानवधिकाल इत्यर्थः । अस्त्येवमिति चेत् । तदयुक्तम्, यतो नन्वेवं सति स्वया प्रतिज्ञानस्याऽपरिमाणपक्षस्य हानिः प्राप्नोति, शक्तिक्रियाऽनुमितकालपरिमाणस्येदानीं स्वयमेवाच्युपगमादिति । यदुक्त-

म्-“तं दुष्टं आसंसा होइ ।” इति । अत्राऽऽह-(आसंसेत्यादि) ननु शक्तिरूपे अपरिमाणेऽपि त्वयेष्यमाणे आसंसादोषस्तदवस्थ एव, शक्तेरुत्तरकालमिदं सैविये इत्याहोसायाः तदवस्थत्वादिति ॥ ५१ ॥

शक्तिरूपे परिमाणेऽच्युपगम्यमाने न केवलं जवतः स्वपक्षहानिः, किं त्वन्येषां दोषाः । के ? इत्याह-

जइ न जयभंगदोसो, मयस्म तइ जीवओ वि सेवाए ।

ययभंगनिष्मयाओ, पञ्चदशाणाणवत्या य ॥ ५२ ॥

इत्तियमेत्ती सत्ती, ति नाह्यारो न यावि पच्छित्त ।

न य सत्त्वव्यनियमो, एगेण वि संजयत्त ति ॥ ५३ ॥

यथा मृतस्य पञ्चत्वमुपगतस्य सुभोकादौ सुरक्षामिनीसंभोगाऽदिभोगात् जृम्भजतोऽस्मत्पक्षे दोषो न भवति तथा शक्तिरूपमपरिमाणमच्युपगच्छतस्तत्र मतं जीवतोऽपि भोगोपसेवायां न दोषः प्राप्नोति, एतावत्येव मम शक्तिः, अतो मःप्रत्याख्यानस्य पुण्यत्वाद्धीवर्णापि भुनक्ति जोगान्, इत्यभिप्रायवतस्तदच्युपगमेन जीवतोऽपि जोगानासेवमानस्य दोषानुषङ्गो न स्यादित्यर्थः । न चैतद् दृष्टमिदं वा जिनशासनं । किं चेत्थमच्युपगमे एतावती मम शक्तिः, इत्यवष्टम्भवतो मतभङ्गनिर्भयत्वात्प्रत्याख्यानानवस्थैव स्याद्, एतावती मम शक्तिः, इति भोगासेवनान्पुनः प्रत्याख्यानान्पुनरप्यासेवनात्पुनः प्रत्याख्यानमिति । किं च-मतानामतिचारः, तदाचरणे च प्रायश्चित्तम्, एकमतजङ्गं सर्ववैतमङ्गनियमेन सर्वोप्यपि मनानि पादनीयानीति ॥ ५२ ॥ यदागमकदं तत्सर्वमपि भवद्भिप्रायेण न प्राप्नोतीति सयुक्तिकं दर्शयन्नाह (इत्तियमेतात्यादि) एतावत्येव मम शक्तिर्नाशिका, इत्यप्यवसायेन प्रविशेत्तां कुर्वताऽपि साधोः शक्त्यपरिमाणवादिनो जवतोऽभिप्रायेण नातिचारो, न चाऽपि मतजङ्गः, न चापि प्रायश्चित्तम्, तथा सर्वमतपरिपालननियमश्च न स्यात्, शक्त्यवष्टम्भः, एकमतपरिपालनेनापि त्वदभिप्रायेण संयतत्वादिति ॥ ५३ ॥

अथ सर्वाऽप्यनागतताका अपरिमाणमपि द्वितीयो विकल्प इष्यते, सोऽपि न युक्त इति दर्शयन्नाह-

अहता सद्याणागय-कालमगदणं मयं अपरिमाणं ।

तेणाणुपपइओ, मओ वि जगव्वओ नाम ॥ ५४ ॥

सिद्धो वि संजओ चिय, मव्वणाणागयक्कमंवरधर ति ।

उत्तरगुणसंवरणा-भावो धिय मव्वहा चेव ॥ ५५ ॥

अथ सर्वस्याप्यनागतकालस्य ग्रहणमपरिमाणं भवतः, तेन तर्हि मृतोऽपि देवल्लोकाऽऽदी जोगानासेवमानः, ‘जाम’ इत्यामरणे । अहं जगद्वत एव साधु, अपूर्वप्रतिज्ञत्वात्, सर्वमप्यनागतकालं तदपरिपालनादिति सुख्यतममेवेति ॥ ५४ ॥ अपि यैवं सिद्धाऽपि संयत एव प्राप्नोति, सर्वाऽप्यनागतताकाभयरत्नत्वात्, अस्यापि सर्वोच्चागृहीतप्रत्याख्यानकालाभ्यन्तरवर्तित्यादित्यर्थः, यावज्जीवमृहीताचरणि कालाभ्यन्तरवर्तितसाधुवर्तित इत्यान्तः स्वयमव द्रष्टव्यः । अतः सिद्धः सत्यतः, कोदोषः ? इति चेत् । तदयुक्तम्, “सिद्धे नोसंजयए, नोअसंजयए, नोसंजयासंजए ।” इति वचनादिति । अपि च-अन्योऽपि दोषः ? इत्याह-(उत्तरगुणेत्यादि) उत्तरगुणः पौरुषीपुरिमा-

कैकाशनकोपवासाऽऽदिनपौरुषः संवरणं बहुभिगकारैर्गृही-
तस्यैकाऽऽसनकाऽऽदिप्रत्याख्यानस्य प्रोजनानन्तरमाकारसं-
क्षेपेण स्वरूपम्, उत्तरगुणश्च संवरणं चोगुणसंवरणे, तयोरे-
षं सर्वानागताद्याप्रत्याख्यानपक्षेऽभ्युपगम्यमाने सर्वथैवाभावः
प्राप्नोति, पौरुष्यादिषु सर्वानागताद्याप्रत्याख्यानत्वानुपपत्तेः,
एकाशनकाऽऽदिषु पुनस्तद्विभिन्नायेन सर्वाद्याप्रमाणेषु संवरणं
कदाचिदपि न घटत इति व्यक्तमेवेति ॥ २५३६ ॥

अथापरिच्छेदोऽपरिमाणमिति तृतीयपक्षमपाकर्तुमाह-

अपरिच्छेदं वि समा-ण एम दोमो जओ सुए तेणं ।

वयभंगजयाउ च्चिय, जावज्जीवं ति निदिदं ॥२५४०॥

यतोऽपरिच्छेदरूपेऽप्यपरिमाणेऽभ्युपगम्यमाने एष सर्वानाग-
ताद्याप्रत्याख्यानोक्तदोषः समान एव । तथाहि-कालापरिच्छेद-
नापि प्रत्याख्याने कृते किं घटिकाऽऽदिमात्रं कश्चिन्कात्रं प्रती-
क्ष्य प्रतिज्ञेयां करोतु, आहोस्वित्सर्वमप्यनागताद्याप्रत्याख्यानं
पालयतु ? । यद्याद्यः पक्षः, तर्ह्यनवस्था, यावद्धि घटिकां प्र-
तीक्षते तावद् द्वे अपि घटिके किं न प्रतीक्षते ? , यावच्च द्वे
प्रतीक्षते तावत् तिस्रोऽपि किं न प्रतीक्षते ? , इत्यादि । अथ छि-
त्तीयः पक्षः, तर्हि मृतस्यापि भोगानासेवमानस्य व्रतभङ्ग एव,
भित्तस्यापि संयत्त्वम्, उत्तरगुणसंवरणाभावश्चेति त एव
दोषाः । उपसंहारमाह- (सुए तेणत्यादि) तेनैतान् परिमाण-
प्रत्याख्यानदोषानतिशय्य व्रतभङ्गभयादेव श्रियकपरिहारेण
श्रुत आगमे-“ सर्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जावज्जी-
वाए । ” इत्यत्र साधुप्रत्याख्यानस्य यावज्जीवमिति परिमाण-
मादिष्टम्, अतो मुच्यतामपरिमाणताग्रह इति ॥ २५४० ॥

आह-ननु सपरिमाणे प्रत्याख्याने मयाऽऽशंसालक्षणो

दोष उक्त एव, स कथम् ? , इत्याह-

नासंसा सेविस्सा-मि किं तु मा मे मयस्म वयभंगो ।

दोही सुंसु को वा, वयावगामो विमुक्कस्स ? ॥२५४१॥

यावज्जीवावधिना प्रत्याख्यानं कुर्यतो मरणानन्तरमहं भो-
गान् सेविष्ये इत्येवंजुगा हन्त । न क्वचिदाशंसा वर्तते-नैवं-
जृतेन परिणामेन सावधिकं प्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । किं तु मा
मे मृतस्य-सुसुप्तस्य सतो भोगानासेवमानस्य व्रतभङ्गो
भविष्यति, इत्यभ्यवसायेन मा मे व्रतभङ्गस्तत्र ज्ञयाद्, इत्येवंजु-
रोनैव श्रुतपरिणामेन तज्जृते प्रत्याख्याने करोतीत्यर्थः, अतस्तत्र
का आशंसा ? । हि स विरत्यावारककर्मणः शय्यपश्चादस्थ-
त्वाद्यत्र स्वायत्तः, सुरलोके त्ववश्यं तदुदयात्परायत्न इत्यतः
शक्यत्वाद् यावज्जीवावधिना प्रत्याख्याति, परतस्तदशक्यत्वात्
प्रत्याख्याति, इति कथमाशंसादोषनानयम् ? , इति । अथैवं श्रुत्या-
स्त्ये-किमितीत्यं व्रतभङ्गादिज्ञेयस्यै ? । अयं हि मृतो मुक्तिं
यास्यति, तत्र च कामभोगाभावाद्ब्रतभङ्गालंजव एव, इति क-
स्तस्य व्रतभङ्गसंकोचः ? । तदयुक्तम् । सांप्रतमिदं मुक्तिगमना-
संभवात्, मर्द्यावदेवैवमपि सर्वस्यापि तद्गमननिश्चयायागादिति ।
अथ कोऽपि तावत्मुक्तिं गच्छति, तस्य च निमुक्तस्य । मद्भिन्ने-
ऽपरिमाणे प्रत्याख्याने गृह्यमाणे मुक्ताद्यपि महाव्रतानुगमादप-
रिमाणप्रत्याख्यानस्य रूपज्ञता भविष्यतीति चेदित्यत्राऽऽह-
“ को वा बोधेन्या ” योऽपि मुक्तिं गच्छति तस्याऽपि विमुक्तस्य
निष्ठितार्थस्य को व्रतानामवकाशः ? , किं व्रतानां नाफल्यम् ? ,
तत्कार्यस्य सिद्धत्वाच्च किञ्चिदिति भावः । तस्मान्मुक्तिगामि-

नमपि प्रत्यसंगतमेवाऽपरिमाणप्रत्याख्यानमिति । तदेवं सुभ-
माभिज्ञ वा व्यक्त्याऽनपेक्ष्य सामान्येनैवापरिमाणप्रत्याख्याने
दूषणान्युक्तानि ॥ २५४१ ॥

अथ निर्द्धार्य किञ्चिदभिज्ञं प्रति वृण्वमाह-

जो पुणरव्वयभावं, मुणमाणोऽवस्मभाविनं जणइ ।

वयमपरिमाणमेवं, पच्चक्खं सो मुमावाइ ॥ २५४२ ॥

यः पुनरप्यपि किञ्चिच्छास्त्रपरिकर्मितमतिविज्ञो व्रत गृह्य-
ति, विद्वत्त्वाद्वा च चीर्णव्रतः सुरलोके मत्र गच्छति, इत्यवबु-
ध्यमानः सुरेषु चाव्रतभावमधिरतिभावमभ्यजातिन मुणत्
जानानांऽपि व्रतं प्रत्याख्यानमपरिमाणं यावज्जीवपरिमाणर-
हितं जणत्युच्यते स एव वृषाणः प्रत्यक्षं साक्षादेव मृषा-
वादी, अन्यथा भणित्वा अन्यथा करणादिति ॥ २५४२ ॥

अपि च-

जावो पच्चक्खवाणं, सो जइ मरणपरओ वि तो भगं ।

अइ नत्थि न निदिस्सइ, जावज्जीवं ति तो कीस ॥२५४३॥

भावश्चेतसिको विरतिपरिणामः प्रत्याख्यानमुच्यते, स च
प्रत्याख्यानानुयावज्जीवावधिमयास्ति, उत मरणपरतोऽपीति व-
क्तव्यम् ? । यद्यनन्तरपक्षस्तर्हि भगं तस्य प्रत्याख्यानम्, सुर-
लोकाऽऽदी भोगभेदनादवश्यंजायी तद्वद् इत्यर्थः । अथाऽऽद्य
पक्षस्तर्हि वचनेनऽपि यावज्जीवम्, इति परिमाणं प्रगुणेन
न्यायेन किं न निर्द्दिश्यते किं न क्रियते, येनान्यच्चैतत्प्रत्यक्षं
वचनेनोच्यते ? , इति ॥ २५४३ ॥

अथ भावोऽन्यथा, वचने त्वन्यथा प्रोच्यते, तर्हि मायैव

केवलमिति दर्शयन्माह-

जइ अन्नहेव जावो चेतयओ वयणमन्नहा माया ।

किं वाऽभिदिपे दंसो, जावाओ किं वओ गुरुयं ? ॥२५४४॥

हन्त ! यद्यन्यथैव यावज्जीवावधिक एव चेतसि जावः प्र-
त्याख्यानपरिणामः, अन्यथैव च यावज्जीवावधिपरिणामर-
हितमेव वचनं, तर्ह्येतच्चेतयो जानतः केवलैव माया नि-
श्चीयते । नान्यत्फले दृश्यते, अन्यथा विचित्रान्यथा जाव-
णादिति । अथवा-प्रष्टव्याऽस्ति त्वम् किं भावे तथा स्थितेऽपि
“ यावज्जीवाए । ” इत्यभिहिते दोषः कश्चिद्विद्यते भवता, येन
वचनेनापि नेदमभिधीयते ? । यदि वा-किं जावात्मकाशात्
(वचसि) वचनं गुरुकं प्रधानं पश्यसि त्वं, येन भावेऽ-
न्यथा स्थितेऽपि वचनमन्यथा अभिदधासि ? । एतच्चायुक्तम्,
आगमे भावस्यैवं प्रामाण्येन, वचनस्य त्वप्रामाण्येनाभिधाना-
दिति ॥ २५४४ ॥

कः पुनरयमागम इत्याह-

अन्नत्थ निवदिपे वं-जणम्मि जो खलु मणोगओ भावो ।

तं खलु पच्चक्खवाणं, न पमाणं वंजणं छज्जणा ॥२५४५॥

इह केनापि श्रिचिधाऽऽताराऽऽदिप्रत्याख्यानं कर्तुमध्यवसि-
तम्, अधिकतरसंयमकरणाऽऽद्विष्यतेतसा पुनश्चतुर्विधमाहारं
प्रत्याख्यामीत्यादिव्यञ्जनं शब्द उच्यते । एवं च मानसना-
वानुवृत्त्या व्यञ्जने शब्देऽन्यत्र निपतिते अन्यविषये समुच्चा-
रिते यः खलु प्रत्याख्यानविषयानेकसूक्ष्मविचक्षाऽतिक्रान्तः स्प-
ष्टः प्रत्याख्यातुमनोगतो जावस्तदेव प्रत्याख्यानं प्रमाणं, स पञ्च

प्रत्याख्यातृविवक्षितप्रत्याख्यानविषयो मनोगतो भावः प्रमाणं, न तु व्यञ्जनं, शब्द इत्यर्थः । कुतो न व्यञ्जनं प्रमाणम् ? । यतश्चकृता-बलमात्रं तद्व्यञ्जनमनोऽप्रमाणम्, भावानुरोधेन प्रवृत्तत्वात् । तदेवमागमेऽपि चक्षनस्याप्रामाण्येनोक्तत्वात् यदि यावज्जीवावधिको मनसो भावस्त्वय्येवमेव नदा चक्षनेनापि यावज्जीवम इत्युक्तार्थतां, किं मिथ्याग्रहेण ? , इति ॥ २४४५ ॥ विशेषः । अत एव-“नरनवजीविषामिह गय-भिसेसमां संस्रज-ह्राजोऽं । आवज्जीवाभिगम्य, ता पञ्चकखामि साधजं ॥१॥” आ० म० २ अ० ।

(१६) अव्यक्तज्ञानोऽपि सपापः, तेनापि प्रत्याख्यानव्यस-

सुयं मे आउमंतेणं भगवया एवमकखायं-इह खलु पञ्च-कखाणकिरिया सामञ्जस्येण, तस्म एव अयनहे पणसे-आया अपञ्चकखाणी यावि जवति, आया अकिरियाकुसंम यावि जवति, आया भिच्छासंतिया यावि भवति, आया एगं-तदंमे यावि जवति, आया एगंतवाले यावि जवति, आया एगंतमुने यावि जवति, आया अविद्यारमणवयणकायवकं यावि भवति, आया अपमिहयअपञ्चकखायवायकमे यावि भवति । एस खलु जगवता अकखाए अमंतेने अ-विरते अपमिहयअपञ्चकखायवायकमे अकिरिए असंमुने एगंतदंमे एगंतवाले एगंतमुने, से बाहे अविद्यारमणवयण-कायवकं सुविणमपि ए पससति । पावे य से कम्मे कज्जइ ॥१॥

इहास्मिन् प्रवचने, सूत्रकृताङ्गे वा, ललितनित्याख्यातद्वारे । प्रत्याख्यानक्रिया नामाऽध्ययनं, तस्यायमर्थो नश्यमाणः । अतर्हीयामा जीवः प्राणी, स चात्रादिभिरन्यान्वादिभिरभिभाष-योभाष्यतया स्वभावत एवात्रत्याख्यायपि जवति, आप-शब्दात्स एव कर्तृत्वमिहप्रत्याख्यायपि । तथाऽऽत्मप्र-हणमपरदर्शनमुदात्तार्थम् । तथाहि-सांख्याशास्त्रमुत्पन्न-स्थिरैकस्वभाव आत्मा । स च तृणकुञ्जीकरणेऽप्यलमर्थत-या किञ्चित्करत्वात् प्रत्याख्यानक्रियायां भवितुमर्हति । बौद्धा-नामप्यात्मनो जायात् ज्ञानस्य च क्षणिकतया स्थितरमा-धाम कुतः प्रत्याख्यानक्रियति । एवमन्वेषापि प्रत्याख्यानक्रि-याया अभावां वाच्यः । तथा सद्नुष्ठानं क्रिया, तस्यां कुशलः क्रियाकुशलः, तत्प्रतिषेधादक्रियाकुशलोऽप्यात्मा जवति । तथा-ऽऽत्मा मिथ्यात्वोदयमस्थिो भवति । तथैकान्तं साऽपराध् प्रा-णिनो दृश्यतीति दृग्दृष्टः, तदेतद्भूतआत्मा जवति । तथा असा-रताऽऽपादताऽऽगद्वेषाऽऽकूलितत्वाद, बालवद् बाल आत्मा भ-वति । सुतमुत्तः । तथाहि-ऊपरमुतः शब्दाऽऽदीन् विषयान् न जानाति दिनाद्वतप्रामि परिहारावकलम् । तथा-भावसुतोऽप्या-त्मैवभूत एव जवतीति । एवमाविचारणीयायशोभनतया नि-रूपणीयान्यपर्यालोचनीयानि मनोवाक्कायवाक्यानि यस्य स तथा । तत्र मनोऽन्तःकरणं, वाग पाणी, कायो देहः, अर्थाति-पादकं पदसमूहाऽऽत्मकं वाक्यमेकं तिष्ठन्ते सुखन्तं वा । तत्र वाग्रद्वेणैव वाक्यार्थस्य गतार्थत्वाद्यपुनर्वाक्यग्रहणं करोति तदेव क्रापयति-इह वागव्यापारस्य प्रचुरतया प्राधान्यं, प्रा-ज्ञास्तत्प्रवृत्त्यैव प्रतिषेधावधानेन तयोरेक्ययां प्रवर्तते भव-ति । तदेवमप्रत्याख्यानक्रियः सन् आत्माऽविचारितमनोवाक्का-

यवाक्यस्यापि भवतीति । तथा-प्रतिहत प्रतिस्खलितं प्रत्या-ख्यातं विरतिप्रतिपत्त्या पापकर्मोऽसदनुष्ठान येन सः प्रतिह-तप्रत्याख्यातपापकर्मा, तत्प्रतिषेधादसदनुष्ठानपरआत्मा भव-ति । तदेवमेव पूर्वोक्ताऽसंयतोऽक्षितोऽप्रतिहतप्रत्यातपापकर्मा सक्रियः सावधानुष्ठानः तथाभूतआत्मासंयतो मनोवाक्कायै-रगुप्तोऽगुप्तत्वात्मात्मनः परेषां च दृग्दहेतुत्वाद्दृग्दृष्टः, तदेवभूत-असन् एकान्तेन बालवद् बालः सुप्तवदेकान्तेन सुप्तस्तदेव-भूतश्च बालसुप्ततयाऽविचारणयविचारितरमणीयानि परमार्थ विचारगुण्या युक्त्या वा विघटमानानि मनोवाक्कायवाक्या-नि यस्य स तथा । यदि वा-परमव्यवस्थितविचारितमनोवाक्का-यवाक्यः सन् क्रियासु प्रवर्तते, तदेवभूतो निर्दिष्टेरुतया पटु-विज्ञानरहितः स्वप्नमपि न पश्यति, तस्य चाद्वयत्वविज्ञान-स्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म बध्यते, तेनैवभूतनाद्वयत्ववि-ज्ञानेनापि पापं कर्म क्रियत इति भावः ॥ १ ॥

अत्र चाऽऽचार्याभिप्रायं चोदकोऽनृत्य निषेधयति-

तस्य चोयए पञ्चवगे एवं वयानी-अमंतएणं मणेणं पाव-एणं, अमंतीयाए वर्त्तीयाए पाविषाए, अमंतएणं काएणं पा-वएणं अह एणं तस्स अमणवस्स अविद्यारमणयकायव-कस्स सुविणमपि अपस्मओ पावकम्मे एणो कज्जइ । कस्स एणं ते देउं । चोयए एवं वतीति-अमयरेणं मणेणं पावएणं मणवणिण पावे कम्मे कज्जइ, अमयरीए वत्तिए पावि-याए वत्तिवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ, अमयरेणं काएणं पावएणं कायवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ । इणंतस्स मय-णकस्स सुविद्यारमणयकायवकस्स सुविणमपि पासओ, एवंगुणजानीयस्स पावे कम्मे कज्जइ । पुणरपि चोयए एवं वर्त्तीति-तस्य एणं जे ते एवमाहंमु-असंतएणं मणेणं पावएणं अमंतीयाए वत्तिए पाविषाए अमंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणवस्स अविद्यारमणवयण-कायवकस्स सुविणमपि अपस्मओ पावे कम्मे कज्जइ, तस्य एणं जे ते एवमाहंमु भिच्छा ते एवमाहंमु ॥ २ ॥

(अमंतएण इत्यादि) अविद्यमानेनाऽसता मनसाऽसत्प्रवृ-त्तेनाऽशोभनेन । तथा-वाचा कायेन च पापेनाऽसता । तथा-सत्त्वान् प्रतस्तथाऽमनस्कस्याऽविचारमनोवाक्कायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः स्वप्नान्तिकं च कर्म नोपचयं यातीत्येवम-व्यक्तविज्ञानस्याऽपि, पापं कर्म न बध्यते । एवभूतविज्ञानेन पापं न क्रियत इति भावः । अस्य हेतोः केन हेतुना केन कारणेन तत्पापं कर्म बध्यते ? । नात्र काश्चिद्व्यक्तविज्ञानत्वात्पापकर्म-बन्धहेतुरिति भावः । तदेवं चोदक एव स्वार्तिप्रायेण पापकर्म-बन्धहेतुमाह-(अमयरेणमित्यादि) कर्मोऽध्वजद्वारद्वैतेनोवा-कायकर्मभिः कर्मे बध्यत इति दर्शयति-अन्तरणं क्लिष्टेन प्राणानिपाताऽऽदिप्रवृत्त्या मनसा यात्रा कायेन च तत्प्रत्ययिकं कर्म बध्यत इति । इदमेव स्पष्टतरमाह-अतस्सत्त्वान्वाग्मनस्क-स्य साविचारमनोवाक्कायवाक्यस्य स्वप्नमपि पश्यतः प्रवृत्ति-ज्ञानस्यैतद्गुणजातीयस्य पापं कर्म बध्यते न पुनरेकेन्द्रियावका-लोभिक्याऽऽधेः पापकर्म संभवति । तेषां ध्यानकस्य मनावाक्का-

व्यापारस्याऽज्ञात्वात् । अथैतद्व्यापारमन्त्रेणाऽपि कार्यबन्ध-
क्यते, एवं च सति मुक्तानामपि कर्मबन्धः स्यात्, न चैतदि-
ष्यते, तस्मात् नैव स्वप्नातिक्रमविद्योपाचितं कर्म बध्यत इति ।
तत्र यद्येवमनेनैव मनोवाक्यव्यापारैः कर्मबन्धोऽभ्युपगम्यते
तदेवं व्यवस्थिते सति ये ते एवमुक्तवन्तः, तद्यथा-अविद्यमानै-
रेवाशुभैर्योगैः पापं कर्म क्रियते, मिथ्या त एवमुक्तवन्त इति
स्थितम् ॥ २ ॥

तदेवं चादिकेनाऽऽचार्यपक्षं दृष्टयित्वा स्वपक्षे

व्यवस्थापिते सत्याचार्य आह-

तस्य पञ्चवर्षं चोद्यं एवं वयामी-तं ममं जं मए पुञ्चे
वृत्तं-असंनयणं मणेणं पावणं असंनियाए वत्तियाए
पावियाए अमंनयणं काणं पावणं अहंनयणं अ-
मणकवस्म अविद्यामणवयकापवकस्म सुयिणमयि अप-
स्मभो पावे कम्मे कज्जति, तं ममं । कस्म यं तं हेतुं ? ।
आयगिग आह-तस्य खलु जगवया उज्जीवणिकायहेज्ज
पणत्ता । तं जहा-पुढविकाइयांजाव नमकाइया, इहेएहिं
उहिं जीवणिकाएहिं आया अपमिहयपञ्चवसायपाव-
कम्मे निच्वं पमइविज्जवानचित्तदंके । तं जहा-पाणाति-
बाएंजाव परिगहे, कोहेंजाव पिच्छांमणमहे ॥ ३ ॥

तत्राऽऽचार्यः समनमनूय तस्योपपत्तिकं साधयितुमाह-
(तं सममित्यादि) यदेतन्मयांक्तं प्राग् यथा स्पष्टाऽव्यक्त-
योगानामपि कर्म बध्यते, तत्सम्यक् शोभनं युक्तिसङ्गतमिति ।
एवमुक्ते पर आह-कस्य हेतोः केन कारणेन तत्सम्यगिति
चेत् ? आह-(तस्य खलु इत्यादि) तत्रेति वाक्योपन्यासाद्यं ।
खलुशब्दो वाक्यालङ्कारः । भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना
बहूजीवनिकायाः कर्मबन्धहेतुत्वेनोपन्यस्ताः । तद्यथा-पृथिवी-
कायिका इत्यादि, वायव्यसकायिका इति । कथमेतेषां जीव-
निकायाः कर्मबन्धस्य कारणमिति ? आह-(इहेपाहिमित्यादि)
इत्येतेषु पृथिव्यादिषु परजीवनिकायेषु, प्रतिदत्त विधिना प्र-
त्याख्यातं नियामितं पापं कर्म येन स तथा । पुनरेव समासे-
नाऽप्रतिदत्तप्रत्याख्यातपापकर्मं य आत्मा जन्तुः, तथा तद्व-
त्वादेव नित्यं सर्वकालं प्रकर्षेण शब्दः, तथा व्यतिपाते प्राण-
व्यपरोपणे चित्तं यस्य स व्यतिपातचित्तः, स्वपरद्वन्द्वहेतुत्वा-
द्वयः, प्रशस्तश्चासौ व्यतिपातचित्तद्वन्द्वश्चेति कर्मधारयः ।
इत्येतदेव प्रत्येकं दर्शयितुमाह-(तं जहेत्यादि) तद्यथा-प्रा-
णातिपाते बन्धे प्रशस्तचित्तद्वन्द्वः । एवं मृगवादादसाक्षानमै-
धुनपरिग्रहेऽपि वाच्यम् । यावन्मिथ्यादर्शनशक्त्यामति तेषामि-
द्वैकद्विपिकत्रेन्द्रियाऽऽदीनामनिवृत्तत्वान्मिथ्यात्वाविरतिप्रमा-
दकपाययोगानुगतत्वं द्रष्टव्यम् । तज्ज्ञावाच्यं ते कथं प्राणातिपा-
ताऽऽदिदोषवत्तया व्यक्तविज्ञाना अपि स्वप्नाऽऽद्यवस्थायामिति ते
कर्मबन्धका एव ? । तदेव व्यवस्थिते यत्प्रागुक्तं परेण-यथा मा-
व्यक्तपिज्ञानानामनतामनस्कानां कर्मबन्ध इत्येतत् सूचते ॥ ३ ॥

साऽप्रतमाचार्यः स्वपक्षसिद्धये दृष्टान्तमाह-

तस्य खलु जगवया बहए दिहंते पणत्ते । से जहाणामए
बहए सिया गाढावइस्म वा गाढावइपुत्तस्म वा रणो वा
रायपुरिस्म वा खणं निहाणं निहाए पविसिस्मामि, खणं
खण्णं बइस्मामि पहारेमाणे, से किं तु हुनाय से बहए

तस्म गाढावइस्म वा गाढावइपुत्तस्म वा रणो वा रायपु-
रिस्म वा खणं निहाए पविसिस्मामि, खणं लङ्गणं बहि-
स्मामि, पहारेमाणे दिया वा राओ वा सुत्तं वा जागर-
माणे वा अमित्तभुते मिच्छासंतिते निच्वं पसदविज्जवाप-
चित्तदंके भवति, एवं विद्यागरेमाणे समियाए विद्यागरे
चायए इता ! जवति ॥ ४ ॥

(तस्य खलु भगवया इत्यादि) तत्रेति वाक्योपन्यासाद्यं । ख-
लुशब्दो वाक्यालङ्कारः । भगवतैव नर्याऽऽदिगुणोपेतेन चतुर्भि-
शदतिशयसमन्वितेन तीर्थकुता बधकदृष्टान्तः प्रकृतः प्रकृति-
तः । तत् यथानाम बधकः कश्चित्क्यादिति । कुतश्चिन्मिच्छात्कु-
पितः सन् कस्यचिद्वधपरिणतः कश्चित्पुरुषो जवति । यस्याऽ-
सौ बधकस्तं विशेषेण दर्शयितुमाह-(गाढावइस्म वा इ-
त्यादि) गृहस्य पतिगृहपतिस्तत्पुत्रो वा । अनेन सामान्यतः
प्राकृतपुरुषोऽभिहितः, तस्योपरि कुतश्चिन्मिच्छाद्वधकः कश्चि-
त्सज्जनः, स च वधवारणामपारणतोऽपि किंमिच्छां कृणु-
पकारिणमेव धानयित्वाति । तथा-राहो, तत्पुत्रस्योपरि कु-
पित एतत्पुत्रोऽदित्याह-(खणं निहाय इत्यादि) कृणुमवसरम्
(गिहाय च) प्राप्य तथाविधस्य पुरे गृहे वा प्रवेष्ट्वा-
मीत्येवदध्ययसायी जवति । तथा-सणमवसरं विद्याऽदिकं ब-
धस्य लब्ध्वा तदुत्तरकालं तं बध्य हनिष्यामीत्येवं संप्राप्ता-
रयति । एतदुक्तं भवति-गृहपतेः सामान्यपुरुषस्य, राहो वा
विशिष्टतमस्य कस्यचिद्वधपरिणतोऽप्यात्मनोऽवसरं लब्ध्वाऽ-
परकार्यं हृणे सति । तथा-वधस्य च क्षिप्रमपेक्षमाणमव-
सरापेक्षी किञ्चित्कालमुदास्ते, स च तत्रैवास्माकं कुर्वाणोऽ-
परकार्यं प्रति व्यग्रचेताः संस्तस्मिन्नवसरे वधं प्रत्यरूपदृष्टि-
ज्ञानो जवति । स चैवंचतुतोऽपि तथा तं बध्यं प्रति नित्यमेव प्रश-
स्तव्यतिपातचित्तद्वन्द्वो भवति । एवमविद्यमार्गैरपि प्रवर्तैरशुभै-
र्योगैरेकैस्त्रिविकलेन्द्रियाऽऽद्योऽस्तव्यविज्ञाना अपि मिथ्यात्वा-
विरतिप्रमादकपाययोगानुगतत्वात्प्राणातिपाताऽऽदिदोषवन्तो
भवन्ति । न च तेऽवसरमपेक्षमाणा उदासीना अप्यविराणा न
भवन्तीति । अत्र च वध्यवधकयोः कृणापेक्षया चत्वारो
भङ्गाः । तद्यथा-वध्यस्याऽनवसरो, वधकस्य च, उभयोर्वाऽ-
नवसरो, द्वयोरप्यवसर इति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-" अ-
प्यणो अकखण्णया एतस्म वा पुरिसस्स विहं अलभमाणे
यां घेहे, तं जया मे खणो जायस्सइ तस्स पुरिसस्स विहं
लभिस्मामि, तथा मे स पुरिसे अवस्सं बहयवे भविस्मइ, एवं
मणो पहारेमाणे । " इति सूत्रं तिगइसिद्धम् । साऽप्रतमाचार्य
एव स्वाभिप्रेतमर्थं परप्रत्यक्षपूर्वकमापिभाषयन्नाह-(से किं
तु हु इत्यादि) आचार्याः स्वतो हि निर्णीताथेऽसुयया परं
पृच्छति-किंमिति परप्रश्ने, तुरिति चित्तकं, दुशब्दो वाक्या-
लङ्कारः । किमभौ वधकपुरुषावसरापेक्षी विद्वमवसरं प्रधार-
यन् पर्यालोचयन्नहर्निशं सुप्तो जाग्रदवस्थो वा तस्य गृहपते
राहो वा वधस्यामित्रभूतो मिथ्यासंस्थितो नित्यं प्रशस्तव्यति-
पातचित्तद्वन्द्वो भवत्याहास्विन्नैत्येवं पृष्टः परः समतया मा-
ध्यस्थ्यमवब्रज्यमानो यथाऽवस्थितमेवं व्यागृणीयात् । तद्य-
था-इत ! आचार्य ! जवत्येवमावमित्रजुन इतीत्यादि ॥ ४ ॥

तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह-

जहा से बहए तस्म गाढावइस्म वा गाढावइपुत्तस्म वा

रणां वा रायपुरिसस्स खणं निहाण पविसिस्सापि, खणं लण्णं वहिस्सामिं ति पट्टारमाणे दिवा वा रात्रौ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तज्जू पित्तमंठिते निब्बं पसदविज्जवायचित्तदंढे, एवमेव बाणं वि सव्वेमिं पाणाणं० जाव सव्वेमिं सत्ताणं दिया वा रात्रौ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तज्जू पित्तमंठिते निब्बं पसदविज्जवायचित्तदंढे । तं जहा-पाणातिवाणं जाव पित्तमंठणसञ्जे । एवं खलु भगवया अक्खाण अमंजण अविरण अप्पकिइयपच्चक्खा-यपावकम्मे सकिरिण असंबुद्धे एगंतदंढे एगंतवाले एगंत-सुत्ते यावि जवइ, मे वाले अवियारमणयणकायवक्के सु-विणमवि ण पस्सइ, पावे य से कम्मे कज्जइ ॥ १॥

(जहा से बहए इत्यादि) यथाऽसौ बधक इत्यादिना दृष्टान्तमनुद्य दार्ष्टान्तिकमर्थं दर्शयितुमाह-(एवमेवेत्यादि) एवमेवेति । यथाऽसौ बधकोऽयसरापेक्षितया वध्यस्व व्यापत्तिमकुर्वाणोऽप्यभिन्नतुल्यं भवत्येवमेवासायपि बाणपट्ट, बाणोऽस्पष्टविकृतो भवत्येव निवृत्तेरजायाद्योग्यतया सर्वेषां प्राणिनां व्यापादको भवति, यावन्मिथ्यादर्शनशक्त्योपेतो भवति । इदमुक्तं ज्ञान-यद्यप्युत्थानाऽऽदिकं धितयं कुतश्चिन्मिस्तादसौ विधत्ते, तथाऽप्युदायिनृपव्यापादकवदन्तर्दृष्ट एवेति नित्यं प्रशस्तव्यतिपा-तचित्तदण्डम् । यथा-परशुरामः कृतवीर्यं व्यापाद्यापि तदुत्त-रकाशं सप्तवारं निःक्षेप्य पृथिवीं चकार । आह च-"अपकार-रसमेन कर्मणा, न नरस्तुष्टिमुदति शक्तिमान् । अधिकं कु-रतेऽरियातनां, द्विषतां मूलमशेषमुद्धरेत् ॥१॥ " इति । एवमसा-यमिन्नतुल्यं मिथ्या विनीतम् भवतीति । सांप्रतमुपसद्वरज् प्राक् प्रतिपादितमर्थमनुवदन्माह-(एवं खलु भगवया इत्या-दि) यथाऽसौ बधकः स्वपरावसरापेक्षो सन्न तावद् व्याप-यति । अथवाऽनिवृत्तत्वाद्दोषदुष्ट एव, एवमसायव्येकंस्त्रिया-ऽऽदिक्षोऽस्पष्टविकृतोऽपि तथाभूत एवाविरताप्रतिहतप्रत्याव्या-तस्तत्क्रियाऽऽदिदोषदुष्ट इति । शेष सुगमम्, यावत्पापं कर्म क्रियत इति ॥ ५ ॥

तदेवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकप्रदर्शनेन पूर्वप्रतिपादितार्थस्य निग-मनं कृत्याऽधुना सर्वेषामेव प्रत्येकं प्राणिनां दुष्टाऽऽत्मा भवति, इत्येव तत्प्रतिपादयितुकाम आह-

जहा से बहए तस्स वा गाहावस्स० जाव तस्स वा रायपुरिसस्स पत्तेयं पत्तेयं चित्तं समादाय दिया वा रात्रौ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तज्जूते पि-त्तासंठिते निब्बं पसदविज्जवायचित्तदंढे जवइ, एवमेव वाले सव्वेमिं पाणाणं० जाव सव्वेमिं सत्ताणं पत्तेयं पत्ते-यं चित्तं समादाय दिया वा रात्रौ वा सुत्ते वा जा-गरमाणे वा अमित्तज्जूते पित्तमंठिते निब्बं पसदविज्ज-वायचित्तदंढे भवइ ॥ ६ ॥

(जहा से बहए इत्यादि) यथा असौ बधकः पराऽऽमनोरवसरा-पेक्षो, तथाऽस्य गृहपंतः, तत्पुत्रस्य वाऽभ्यर्हितस्य वा राजाऽऽदे-

स्तत्पुत्रस्य चैकमेकं पृथक् पृथक् सर्वेष्वपि वधेषु घातकचित्तं समादाय प्राप्तावसरोऽहमेनैवैरणं ममाधिविधायिन पातयिष्या-मीत्येवं प्रतिज्ञाय दिवा रात्रौ वा सुप्ते वा जाग्रद्धा सर्वास्ववत्त्वास्तु सर्वेषामेव वध्यानां प्रत्येकमभिन्नतुल्योऽवसरापेक्षितया इत्यपि मिथ्यासंस्थितो नित्यं प्रशस्तव्यतिपातचित्तदण्डो भवति । इति रागद्वेषाऽऽकुलितो पातवद्वालोऽज्ञानाऽऽवृत्त एकान्द्रयाऽऽदिरि-ति सर्वेषामेव प्राणिनां विरतेरभावात्तद्योग्यतया प्रत्येकं वधेषु घातकचित्तं समादाय नित्यं प्रशस्तव्यतिपातचित्तदण्डो भव-तीति । इदमुक्तं जवति-यथाऽसौ तस्माद् गृहपतिराजानुघाता-दुपशान्त्यैः कात्यायसरापेक्षितया बधमकुर्वाणोऽप्यविरतिस-द्वायाद्वैराग्यं निवर्तते, तत्प्रत्ययिकेन च कर्मणा बध्यते, एवं मृ-षावादाऽऽज्ञानमैथुनपरिगृह्येवपि प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनय-निगमनार्थविभागेन पञ्चावयवत्वं वाक्यमिति । इत्येव पञ्चावयव-स्य सुत्राणां विभागो द्रष्टव्यः । तद्यथा-"आया अपवचक्खाणी यावि भवति ।" इत्यत आरभ्य यावत् "पावे य से कम्मे कज्जइ ति ।" इयं प्रतिज्ञा । तत्र परः प्रतिज्ञाभाषेणोक्तमनुकलम-मिति कृत्वा चोदयति । तद्यथा-"तथं वायए पणवण एवं बयासी ।" इत्यत आरभ्य यावत् "जे ते पवमाइं सु मिच्छं ते ए-वमाइं सु ति ।" तत्र प्रज्ञापकधोदक प्रत्येवं वदेत् । तद्यथा-य-न्मया पूर्वं प्रतिज्ञां तत्सम्यक् । कस्य हेतोः केन हेतुनेति चेत्?, तत्र हेतुमाह-"तथं खलु जगवया ज्ञीवनिकायदुक्क पण्णा ।" इत्यत आरभ्य यावत् "मिच्छादंस्सणसञ्जे" इत्ययं हेतुः । हेतोरेकान्तिकत्वमुदासार्थं स्वपक्षे सिद्धिं दर्शयितुं दृष्टान्त-माह-तद्यथा-"जहा खलु जगवया बहए विद्धं पण्णं ।" इत्ये-तदारभ्य यावत्तस्या "खण लण्णं वहिस्सामिं ति पट्टारमणे-ति ।" तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य, तत्र च हेतोः सत्तां स्वाभिप्रेतां परेण भणयितुमाह-"से किं तु दु णाम से बहए ।" इत्यादे-रारभ्य यावत् "हंता भवति ।" तदेवं हेतोर्दृष्टान्ते सर्वे प्रमाध्य हेतोः पक्षधर्मत्वं दर्शयितुमुपनयार्थं दृष्टान्तधर्मणि हेतोः सत्तां परेणाप्युपगतमनुवदति-"जहा से बहए ।" इत्यत आरभ्य यावत् "णिब्बं पसदविज्जवायचित्तदंढे ति ।" सांप्रत हेतोः पक्षधर्मत्वमाह-"एवमेव वाले यावि ।" इत्या-दीत्यत आरभ्य यावत् "पावे य से कम्मे कज्जइ ति ।" तदेवं प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयप्रतिपादकानि यथाविधिगुत्राणि विभागतः प्रदर्श्याऽधुना प्रतिज्ञाहेतोः पुनर्वचनं निगमनमित्ये-तत्प्रतिपादयितुमाह-"जहा से बहए तस्स वा गाहावस्स ।" इत्यादि यावत् "णिच्चं पसदविज्जवायचित्तदंढे ति ।" एता-नि प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनान्यर्थतः सूत्रैः प्रदर्शिता-नि । प्रयोगसम्बन्धं द्रष्टव्यः-तत्राप्रतिहतप्रयाच्यातक्रिय आत्मा पापानुबन्धीति प्रतिज्ञा, सदा पर्युज्जीवमिकायेषु प्रशस्तव्यति-पातचित्तदण्डत्वादित हेतुः, स्वपरावसरापेक्षितया कदाचित्-व्यापादयन्नापि राजाऽऽदिबधकत्वादिनि दृष्टान्तः । यथाऽसौ बध-परिणामादनिवृत्तत्वाच्चक्षय्यामिन्नतुल्यतयाऽऽत्मा अपि विरते-रभावात्सर्वेष्वपि वधेषु नित्यं प्रशस्तव्यतिपातचित्तदण्ड इ-त्युपनयः । यत एवं तस्मात् पापानुबन्धीति निगमनम् । एवं मृषावादाऽऽदिष्वपि पञ्चावयवत्वं योजनीयमिति । केवलं मृषा-वादाऽऽदिशब्दोच्चारणं विधेयम्, तच्चानेन त्रिभिन्ना नित्यं प्रशस्तव्यतिपातचित्तदण्डत्वात्, तथा नित्यं प्रशस्तव्यतिपात-चित्तदण्डत्वादिति ॥ ६ ॥

तदेवं सर्वाऽऽमना षट्पत्रि जीवनिर्वायेषु प्रत्येकमभिज्ञान-
तया पापानुबन्धित्वे प्रतिपादिते व्यभिचारे दर्शयन्नाह-

णो इण्डे समडे, चोदक ! इह खलु बह्वे पाणा जे
इमेणं सरीरमुदमणं णो दिट्ठा वा सुया वा नाजि-
मया वा विमया वा, जेमि णो पत्तेयं पत्तेयं चित्तं स-
मायाय दिया वा राओ वा सुत्ते ना जागरमाणे वा अ-
मित्तूत्ते मिच्छामंजिते निबं पमहाविज्जायचित्तदंमे । तं
जहा-पाणातिराए० जाव मिच्छादंमणमहे ॥ ७ ॥

(णो इण्डे समडे इत्यादि) नायमर्थः समर्थ इति प्रतिप-
त्तुं योग्यः । तद्यथा-सर्वे प्राणिनः सर्वेषामेव सत्तानां प्रत्येक-
मभिज्ञाना इति । तत्राऽपि स्वपक्षसिद्धये सर्वेषां प्रत्येक मि-
त्राऽभ्यां दर्शयितुं कारणमाह-इहार्जिभ्यस्तुर्दशज्जात्मके लोके
बहुवैयर्थ्याः प्राणिनः सुखस्य दर्शयिष्याः सन्ति । यद्येवं त-
तः किमिष्याह-ते च देशकालस्वभावादिप्रकृष्टास्तयाज्ञाता बहवः
सन्ति ये प्राणिनः सुखमाऽऽदिप्रकृष्टाऽऽप्यस्या अनुना सरीरव-
सुखेणेत्यनेनमाऽऽह-प्रत्यक्षाऽऽसत्तयाविद्यादिदम्, अनेना-
र्जिभ्यस्तुर्दशज्जात्मकानि सन्मुच्यन्ते न कदाचिद्, दृष्टाश्चकुवा, भ-
जुनाः अरण्येन्द्रियेण, विनेयतां नाजिमता इष्टा न च विज्ञानाः
प्रतिज्ञेद्विज्ञानेन स्वयमेवेत्यतः कथञ्चित्प्रतिपत्त्यः, तस्य मित्र-
भावः स्यात् । अनस्तेषां कदाचिद्विज्ञानानां कार्यं प्रत्येकं ब-
ध्ना प्रति चित्तनमादानं न भवति । न चाऽपि तान् प्रति नित्य-
प्रकृष्टप्रतिपातचित्तदण्डो जवतीति । शेषं सुगमम् ॥ ७ ॥

एव व्यवस्थितेन सर्वविषये प्रत्याख्यानं पुज्यते, इत्येवं प्रति-
पादिते परेण सत्याचार्ये आह-

तस्य खलु भगवया दुवे दिट्ठता पणत्ता । तं जहा-सन्नि-
दिट्ठेने य, असन्निदिट्ठेने य । से किं तं सन्निदिट्ठेने ? । जे इमे
सन्निविदिद्या एज्जत्ता, एतेमि णं छज्जीवनिकाए पडुब० तं
जहा-पुदवीकाय० जाव तमकायं, से एगदओ पुदवीकाएणं
किच्चं करेइ वि, कारावेइ वि, तस्म णं एवं भवइ-एवं खलु
अहं पुदवीकाएणं किच्चं करेमि वि, कारावेमि वि, णो खेव
णं मे एवं भवइ इमेणं वा, मे एतेणं पुदवीकाएणं किच्चं क-
रेइ वि, कारावेइ वि, से णं तातो पुदवीकायाओ अनंजय-
अविगयअपपिदइयपचक्खाणपावकम्मे वावि जणइ । ७६०
जाव ततकाए ति भाणियदरं । से एगदओ छजीवनिकाएहि
किच्चं करेइ वि, कारावेइ वि । तस्म णं एवं जणइ-एवं
खलु अहं छजीवनिकाएहि किच्चं करेमि वि, कारावेमि वि,
णो जेव णं से एवं जणइ, इमेहिं ता मे य तेहिं छजीवनि-
काएहि० जाव कारावेइ वि, से य तेहिं छहिं जीवनििकाएहिं अ-
संगयअविगयअपपिदइयपचक्खाणपावकम्मेहिं । तं जहा-
पाणातिराए० जाव मिच्छादंसणमहे; पन खलु भगवया
अक्खाइ अमंण अविगय अपपिदइयपचक्खाणपावकम्मे
७६१ एतेमि अपपणओ पावे य से कम्मे कज्जइ । सेतं स-
न्निदिट्ठेणं ॥ ७ ॥

(तस्य खलु भगवया इत्यादि) यद्यपि सर्वेष्वपि देशकालस्व-
भावादिप्रकृष्टेषु व्यभिचारे नोत्पद्यते । तथाऽप्यसर्वावरतिप्रत्या-
ख्येयत्वात्स्वमुक्तवैर एव जयति । अस्य चार्थस्य सुखप्रतिपत्त-
ये भगवता तीर्थकृता द्वौ दृष्टान्तौ प्रथमौ प्रकृष्टो । तद्यथा-
संज्ञिदृष्टान्तोऽसंज्ञिदृष्टान्तश्च । अथ कोऽयं संज्ञिदृष्टान्तः ? । ये के-
चन इमे प्रत्यक्षासन्नाः परुभिरपि पर्याप्तिभिः पर्याप्ता कदा-
ऽप्योदयिमरीकपाः, संज्ञा विद्यन्ते येषां ते संज्ञिनः, पञ्चेन्द्रियाणि
येषां ते पञ्चेन्द्रियाः करणार्थाप्या पर्याप्तकाः, एषां च मध्ये
कार्यादकः परुजीवनिर्वायाद् प्रतीत्यैवंभूतां प्रतिज्ञां नियम-
कुर्यात् । तद्यथा-षट्पत्रि जीवनिर्वायेषु मध्ये पृथिवीकायेनैकैकं
बालुकामिश्रोतलवर्णादिस्वरूपेण कृत्यं कार्यं कुर्याम । स
चैवकृतप्रतिज्ञस्तेन तस्मिन् तस्मात् वा कर्मात्, कारयति च,
दोषकायद्याऽऽ विनिवृत्तः, तस्य च कृतनियमस्यैवंभूतो भवत्य-
व्यवसायः । तद्यथैवं एतदेवं पृथिवीकायेन कृत्यं करोमि,
कारयामि च, तस्य च सामान्यकृतप्रतिज्ञस्य विशेषाजिर्भयितव्य-
भवाति । तद्यथा-अमुना कृष्णेनामुना एतेन पृथिवीकायेन
कार्यं करोमि, कारयति च स तस्मात्पृथिवीकायादनिवृत्तोऽ-
प्रतिज्ञतप्रत्याख्यानपापकर्मो जयति, तत्र गलनस्यातीतपदन्त-
वर्तनेत्यत्राप्रत्यक्षाऽऽदिकरणक्रियासंज्ञायात् । एवमप्येवजोवा-
चायुवनस्वतिस्वर्षा वाच्यम् । तत्रःपृथिवीकान्नानपानाधगाहन-
आपहापकरणकृत्तयाऽऽदिषु प्रयोगः, तंज कार्यानापि पचनपाच-
नप्रकाशनाऽऽदिषु । वायनाऽपि व्यजनताम्रपुनःत्यादिद्व्यापारा-
ऽऽदिषु प्रयोजनम् । यत्तान्ताऽपि कर्मगुणपुष्पफलपत्रवृक्ष-
प्रभृतिऽऽदिसंयोगः । एव विफलैरेन्द्रियपञ्चेन्द्रियव्यवसायः उच्यमि-
ति । तथैकः कश्चिन् पदस्यैव जीवकायेषु अविरोदाऽभ्यस्तव्याच्च
नैरसौ कार्यं सावधानुष्ठानं स्वयं करोति, कारयति च परैः, तस्य
च क्वचिदपि निवृत्तेरभावादेवतुतोऽव्यवसायो भवति । तद्यथैवं
खलुवदं परुभिरपि जीवनिर्वायेः सामान्येन कृत्यं करोमि, त
पुनस्तद्विशेषात्कृति । स च तेषु स्वपि जीवनिर्वायेस्वस-
त्ताऽप्रतिज्ञतप्रत्याख्यातवापकर्मो भवति । एवं मृदाधादेऽपि वा-
च्यम् । तद्यथैवं मया वनव्यमीरुनृतं तु न यत्कथ्यम् । स च
तस्मात्पृथगादादादितुल्यत्वादेवतुतो भवति । तथाऽदत्तादा-
नमप्याश्रय एवकथ्यम् । तद्यथैवं मयाऽहंभाऽऽदानं प्रार्थयिष्यं तु
न अर्थाभिनि । एवं नैष्ठिकपरिग्रहः भवति । तथा कोऽयमानमाया-
लोभैर्वाप स्वयमभ्युद्य वाच्यम् । तद्यथैव हिंसाऽऽदीन्यकुर्व-
न्नेव वाहनवाणप्रवर्धककर्मचिन्तेतीति । एव देशकालस्वभा-
वादिप्रकृष्टेष्वपि अनुभूतिमित्रभूतोऽसौ जयति, तत्प्रत्यायक च कर्म
थिनोतीति, सोऽयं संज्ञिदृष्टान्तोर्भावादित्य स च कदाचिदेकमेव
क्रियाकार्यं व्यापादयति, शेषेषु निवृत्तः कदाचिद्वै । एव त्रि-
काऽऽदिकाः सयोगा जणनीया यावत्सर्वानपि व्यापादयतीति ।
स चैवम्-सर्वेषां व्यापादकत्वेन व्यवस्थाप्यते, सर्वविषया-
ऽऽस्मन्नपुनः, तत्प्रवृत्तिर्वाप तद्विनिवृत्तः । यथा कश्चिद् ग्रामघा-
नाऽऽर्हा प्रवृत्तः, यद्यपि च न तेन विवर्जितकाले केचन पुरुषा
दृष्टस्तथाऽप्यसौ तत्प्रवृत्तिनिवृत्तेरभावात्तद्योग्यतया तद्वानक
इत्युच्यते, इत्येवं दार्ष्टान्तिकेऽप्युच्यते ॥ ८ ॥

संज्ञिदृष्टान्तानन्तरमसंज्ञिदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः, सोऽधुना
प्रतिपाद्यते-

से किं तं अमन्निदिट्ठेने ? । जे इमे अमन्निणो पाणा । तं जहा-
पुदवीकाया० जाव वणस्सकाइया, छट्ठा वेगइया तसा पाणा

जेमि एो तकाइ वा सभाइ वा पभाइ वा मणाइ वा बई वा पावे वा सयं वा करणाए अजेहि वा कारावतए करंत वा समणुजाणिउए, ते वि णं बाले सवेसि पाणाणं० जाव सवेसि सत्ताणं दिया वा गओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमि-
त्तजुतमिच्छामेठिया निच्चं पसदविउवातचित्तदंमा जयेति । तं जहा-पाणाइवाते० जाव मिच्छादंसणरत्ते, इच्छेरं० जाव णो चेव मणो, णो चेव बई पाणाणं० जाव सत्ताणं दुक्खण-
त्ताए सोयणत्ताए जूणत्ताए (तिप्पणत्ताए, तिप्पणत्ताए पिट्ठणत्ताए परितप्पणत्ताए, ते दुक्खणसांवाणं० जाव परि-
तप्पणवहंवाणपरिकित्तेसाओ अप्पमिदिरया भवंति ॥९॥

(ये किं त असंज्ञिहंतं इत्यादि) संज्ञानं संज्ञा, सा विद्यते यदा ते संज्ञितः, तत्प्रतिषेधादसंज्ञितो, मनसो कथ्यतवा भमा-
धात्ताप्राप्तीप्राप्त्यवसायविशेषादताः, प्रसुप्तमसंमूर्च्छिताः इ-
त्यादि । ये इमेऽसंज्ञितः । तद्यथा-पृथिवीकाया यावद्वनस्प-
तिकाशिकाः, तथा जगता अप्येकं त्रयाः प्राणिनो विकल्पोऽ-
द्या यावत्संमूर्च्छिताः पञ्चेन्द्रियाः, ते सर्वेऽप्यसंज्ञितो, येषां न
तर्काऽऽविचारो मीमांसाविशिष्टविमर्शो विद्यते । यथा-कस्य-
चित्संज्ञितो मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुपुरुषोचिते देशे किमयं स्था-
णुकुत पुरुषः ? इत्ययमात्मक उद्भूतार्कः मन्दमयति, जेवं तेषाम-
संज्ञितानां तर्काः सम्भवन्ति । तथा संज्ञानं संज्ञा-पूर्वोपलब्धार्थं
तदुत्तरकाक्षरपर्यालोचना । तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा-स्वरूपधोरेक्यम्,
स एवायमित्येवंभूतं प्रज्ञानं च । तथा मननं मना, भवित्यर्थः ।
सा चावग्रहाऽऽदिरूपा । तथा प्रस्पष्टार्था वाक्, सा च न विद्यते
तेषामिति । यद्यपि च छिन्दिद्याऽऽदीनां तिष्ठेन्द्रियगतविवराऽऽ-
दिकमस्ति तथाऽपि न तेषां प्रस्पष्टपर्यायम् । तथा न तेषां प्राप-
द्विस्तऽदिकं करोमि कारयामि, कुर्वन्ति वा स्वमनुजानामित्ये-
वंभूतोऽप्यवसायो न विद्यते तेषाम् । तदर्थं तेऽप्यसंज्ञितो पालध-
वालाः सर्वेषां प्राणिनां घातनिवृत्तेरनायासयोग्यतया घातका-
व्यापादकाः । तथाहि-क्षीन्दिद्याऽऽदयः परोपचारे प्रवर्तन्ते, एव त-
द्भूतानांऽऽदिना अनृतभाषणमपि विद्यते, तेषामविरतत्वात्, केवलं
कर्मपरतत्वाणां वागभावात् । तथाऽऽदत्ताऽऽदानमपि तेषामभ्येव,
वर्थादभक्षणात् । तथैवमस्मदीयमिव च परस्परमित्येवभूतवि-
चाराभावाच्च । तथा तीव्रनपुंसकबेदोदयामैशुनादिवत्तैश्चै-
नसंज्ञायांऽपि । तथाऽश्नाऽऽदः स्थापनात्परिग्रहमज्ञायांऽपीति ।
एव क्रोधमानमायालोभा यावन्मिथ्यादर्शनज्ञानसंज्ञावशं तेषा-
मवगतव्यः । तद्भावाच्च ते दिवा वा रात्रौ वा सुप्ता वा जाग्रदव-
स्था वा नित्यं प्रगठव्यतिपातचित्तदृष्टा भवन्ति । तदेव द-
र्शयितुमाह-(तं जहा इत्यादि) ते छसंज्ञितः कश्चिदपि नि-
वृत्तरजावात्तत्प्रत्ययिककर्मवन्धावेना भवन्ति । तद्यथा-प्राणा-
तिपाते यावन्मिथ्यादर्शनज्ञानवन्तो भवन्ति । तद्यथा च क-
द्यपि वैशिष्ट्यमनोवाग्व्यापाद्विस्तास्तथाऽपि सर्वेषां प्राणि-
नां दुःखं तदावनतया, तथा शोकजननया शोकोत्पादनत्वेन, त-
था ज्वरणतया, ज्वरणवयोहानिरूप तत्करणशीलतया, तथा
त्रिभ्यो मनोवाक्कायेभ्यः पतनं त्रिपातनं तद्भावस्तथा ।
याद वा-(तिप्पणत्ताए ति) परिवेदनतया । तथा (पिट्ठण-
त्ताए) मुष्टिबोद्धप्रदारेण, परितपततया बहिरन्तश्च पीडया,

ने चाऽसंज्ञितोऽपि यद्यपि देशकालस्वभावविप्रकृष्टानां न स-
र्वेषां दुःखं समुत्पादयन्ति, तथाऽपि विस्तेरभावात्संज्ञा-
तया दुःखपरितापकृष्टाऽऽदः प्रातिविरता भवन्ति, तत्संज्ञावाच्यं
तत्प्रत्ययिकेन कर्मणा बध्यन्ते ॥ ९ ॥

तदेव विप्रकृष्टविषयमपि कर्मवन्धं प्रदर्शयस्वेतिहीपुमाह-

इति खलु से असंज्ञिणो वि सत्ता अहोनिमि पाणा-
तिवाए उवक्खाऽज्जंति० जाव अहोनिमि परिग्गं उवक्खा-
इज्जंति०, जाव मिच्छादंसणमत्ते उवक्खाऽज्जंति । एवं ज्ञुतवादी
संभवजोगिया विस्वजु सत्ता सन्निगो हज्जा असंज्ञिणो हों-
मि, अमन्निगो हज्जा सन्निगो होंति होच्चा सन्नी अ-
हुवा अमन्नी । तस्य से अवि विचित्ता अवि इत्तिता अमंमु-
चित्ता अणुशुताभिता अमन्निगायाओ वा सन्निकायं
संक्रमंति, सन्निकायाओ वा अमन्निकायं संक्रमंति, सन्नि-
कायाओ वा सन्निकायं संक्रमंति, अमन्निकायाओ वा
अमन्निकायं संक्रमंति । जे एए मन्नी वा अमन्नी वा सवे ते
मिच्छायारा निच्चं पमदविउवायचित्तदंमा । तं जहा-पाणा-
तिवाए० जाव मिच्छादंसणमत्ते । एवं खलु जगवया अयस्याए
असंजए अविरेए अपडिडयवचक्खवायपावकम्म मकि-
गिण अमंमुदे एगंतदंमे एगंतवाले एगंतमुत्ते, से बाले अ-
धियारमाणवयकायवक्के सुविणमवि ण पमंइ, पावे य से क-
म्मे कज्जइ ॥ १० ॥

(इति खलु ते इत्यादि) इतीकप्रदर्शनं । खलुशब्दो वाक्या-
रुद्धाये, विशेषण वा । किं विस्तिर्णं ? ये इमे पृथिवीकायाऽऽद-
याऽऽसंज्ञितः प्राणिनस्तेषां न तर्को, न संज्ञा, न मनो, न वाक्, न
स्वयं ब्रह्म, नाप्येन कार्याभूतं, न कुर्वन्तमनुमन्तु वा प्रवृत्ति-
रस्ति । ते बाह्यनिष्ठमसंज्ञितानां मिथ्यासांख्यता नित्यं प्रगठव्य-
तिपातनिसदृशका दुःखोत्पादनतया यावत्परितापनपरिकृष्टाऽऽ-
दः प्रातिविरताः, अवाहिनोऽपि सन्नोऽहोर्नर्ण सर्वकालमेव प्रा-
णातिपातं कर्तव्यं तद्योवतया तदसंप्रसावां प्राप्तायातक-
वदुपाय्यावन्ते, आर्वाग्मिथ्यादर्शनशब्दे उपाययन्त इति ।
उपस्थानं वा असंज्ञितोऽपि योग्यतया पापकर्मनिवृत्तेरि-
त्यभिप्रायः । तदेव दर्शितं दृष्टान्तत्रये तत्प्रतिषेधमर्थार्थशेषं
प्रतिपादयितुं चोद्यं प्रियमे । तद्यथा-किमेते सरसाः संज्ञितश्च
सर्वामव्यवस्थामव्यवस्था एवाऽऽहोमिथ्यसंज्ञितो भूत्वाऽसंज्ञितं
प्रतिपद्यन्ते, असंज्ञितोऽपि संज्ञितमित्येवं चोदिते सत्याहा-
ऽऽनर्थः (संभवजोगिया वि खलु इत्यादि) याद वा-सत्येव-
ज्ञानावदानवादनो य एव प्रातिपादयन्ति--“ पुरुषः पुरुषत्वम-
श्नुते, शुरुषि पशुत्वमिति । ” तदत्रापि संज्ञितः संज्ञित एव म-
विषयस्य संज्ञितोऽप्यसंज्ञित इति तन्मतव्यवच्छेदार्थमाह-(संभव-
जोगिया वीत्यादि) यदि वा-किं संज्ञितोऽसंज्ञिकर्मवन्धं प्राक्ते
सत्येव कर्मणं कुर्वन्ति, किं वा नोति । एवमसंज्ञितोऽपि संज्ञिक-
र्मवन्धं प्राक्ते सत्येव कुर्वन्ति, आहोमिथ्यसत्येवताशङ्कयाऽऽह-
(संभवजोगिया वीत्यादि) सर्वां बोधयो येषां ते सर्वधोनेयः,
संज्ञितविवृतोभवशीतोष्णोभयसंविज्ञाऽविज्ञोऽन्यरूपा योनय
इत्यर्थः । ते च नारकान्येकनरामरा, अपिशब्दादिशिष्टैक्या-
नयोऽपि । स्मर्यन्ति विशेषणे । एतद्विशुद्धि-तज्जन्मोपलया

निर्नाऽप्रत्याख्यातितश्च, तत्र परं पञ्चेन्द्रियनिर्देशो दशत एव मूलगुणप्रत्याख्यातितः, सर्वविरतस्तेषामभावात् । इह चोक्तं गाथया-

“ निरिथाणं चारिच, निवारिय अह य तो पुणो तेमि ।
सुव्वं बहुयाणं चिचय, महव्वयारोवणं समए ॥ १ ॥ ”

परिहारोऽपि गाथयैव-

“ ए महेव्वयसब्बा-वे वि सरणपरिणामसंभवो तेमि ।
न बहुगुणाणं पि जहा, केवलसंजुटपरिणामो ॥ २ ॥ ” इति ।
(१८) अथ मूलगुणप्रत्याख्यानाऽऽदिमतमैवाल्लप्त्वाऽऽदि-
चिन्तयति-

एणमि एं जेतं ! जीवाणं मूलगुणपञ्चकखाणीणं उत्त-
रगुणपञ्चकखाणीणं अपञ्चकखाणीणं य कयरे कयरेहि-
तो० जाव विमेमादिया वा ? । गोयमा ! सव्वन्थोवा जीवा
मूलगुणपञ्चकखाणी, उत्तरगुणपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा,
अपञ्चकखाणी अणंतगुणा । एणमि एं भंतं ! पंचिदियति-
रिक्खजोगियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! सव्वन्थोवा जीवा पंचि-
दियतिरिक्खजोगिया मूलगुणपञ्चकखाणी, उत्तरगुणपञ्च-
कखाणी असंखेज्जगुणा, अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा ।
एणमि एं जेतं ! मणुस्सा मूलगुणपञ्चकखाणीणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! सव्वन्थोवा मणुस्सा मूलगुणपञ्चकखाणी,
उत्तरगुणपञ्चकखाणी संखेज्जगुणा, अपञ्चकखाणी असं-
खेज्जगुणा । जीवा एं जेतं ! किं मणुस्सापञ्चकखाणी, दे-
समूलगुणपञ्चकखाणी, अपञ्चकखाणी ? । गोयमा ! जीवा
सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी वि, देसमूलगुणपञ्चकखाणी वि,
अपञ्चकखाणी वि । नेरइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! नेरइया-
नो सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी, नो मूलदंशगुणपञ्चकखाणी,
अपञ्चकखाणी वि । एवं० जाव चउरिदिया । पंचिदिय-
तिरिक्खपुच्छा ? । गोयमा ! पंचिदियतिरिक्खजोगिया नो सव्व-
मूलगुणपञ्चकखाणी वि, देसमूलगुणपञ्चकखाणी वि,
अपञ्चकखाणी वि । मणुस्सा जहा जीवा, बाणमेतज्जोऽ-
मियवेमाणिया जहा नेरइया । एणमि एं जेतं ! जीवाणं
सव्वमूलगुणपञ्चकखाणीणं देसमूलगुणपञ्चकखाणीणं अ-
पञ्चकखाणीणं य कयरे कयरे० जाव विमेमादिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वन्थोवा जीवा सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी,
देसमूलगुणपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा, अपञ्चकखाणी
अणंतगुणा । एवं अप्पावहुमाणि तिप्पि वि जहा पढम-
द्वए दंए, नवरं सव्वन्थोवा पंचिदियतिरिक्खजोगिया,
देसमूलगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा ।
जीवाणं भंतं ! किं मणुस्सापञ्चकखाणी, देसमूलगुण-
पञ्चकखाणी, अपञ्चकखाणी ? । गोयमा ! जीवा सव्व-
उत्तरगुणपञ्चकखाणी, तिप्पि वि पंचिदियतिरिक्खजो-
गिया मणुस्सा, एवं चैव सेमा अपञ्चकखाणी० जाव
वेमाणिया । एणमि एं भंतं ! जीवाणं सव्वउत्तरगुणपञ्च-

कखाणीणं अप्पावहुमाणि तिप्पि वि जहा पढमं दंए०
जाव मणुस्साणं ॥

(एणमि एणमियादि) (सव्वन्थोवा जीवा मूलगुणपञ्चकखा-
णीति) देशतः सर्वतो वा य मूलगुणवन्तस्ते स्तोकाः, देश-
सर्वान्यामुत्तरगुणवन्तामसंख्ययगुणवान् । इह च सर्वविरत-
पु ये उत्तरगुणवन्तस्तेऽवश्यं मूलगुणवन्ताः, मूलगुणवन्तस्तु
स्यादुत्तरगुणवन्तः, स्यात्तद्विकल्पा, य एव च तद्विकल्पास्त
एवैव मूलगुणवन्तो ग्राह्याः ते चेतरेभ्यः स्तोका एव, बहुवार्य-
तीनां दशाधिप्रत्याख्यानयुक्तवान् । तेषां च मूलगुणभ्यः स-
ख्यातगुणा एव नासंख्यातगुणाः, सर्वयतीनामपि सख्यातत्वात् ।
देशविरतपु पुनर्मूलगुणवद्भ्यां जिज्ञा अप्युत्तरगुणानां लक्ष्य-
न्ते, ते च मणुस्सादित्रिचिन्तितप्रवृत्ताद्वहता मयन्तीति
कृत्वा देशविरतोत्तरगुणवन्तोऽधिकृत्योत्तरगुणवन्तां मूलगुणवद्-
भ्यामसंख्यातगुणत्वं भवत्यन एवाऽऽह-“ उत्तरगुणपञ्चकखाणी
असंखेज्जगुणा स्ति, अपञ्चकखाणी अणंतगुणा स्ति । ” मनुष्यपञ्च-
ेन्द्रियतिरिक्ख एव प्रत्याख्याननोऽप्य प्रत्याख्यानित एव, व-
नस्पतिप्रवृत्तिकत्वात्तेषामनन्तगुणत्वमिति । मनुष्यपञ्च-“ अ-
पञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा स्ति । ” यदुक्तं तत्समर्पितमग्रहणना-
वसेयम् । इतरेषां संख्यातत्वादिति । (एव अप्पावहुमाणि तिप्पि
वि जहा पढमं लक्ष्यरूपं स्ति) तत्रैक जीवानामिदमेव, द्वितीय
पञ्चेन्द्रियनिर्देशां, तृतीय तु मनुष्याणाम् । एतानि च यथा
तिरिक्खपणमूलगुणाऽऽदिप्रतिपक्षं दण्डके उक्तानि, एवमिह
जीवयपि वाच्यानि । विशेषमाह-“ सव्वगमिन्यादि । ”
(पंचिदियतिरिक्खजोगिया मणुस्सा य एवं चैव स्ति) यथा
जीवाः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान्यादय उक्ता एव पञ्चेन्द्रियनि-
र्देशा मनुष्याश्च वाच्याः । इह पञ्चेन्द्रियनिर्देशोऽपि सर्वोत्त-
रगुणप्रत्याख्यानितो भवन्तीत्यवसेयम् । देशविरतानां दशतः
सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानस्याभिमतत्वादिति । श्रु० ७ श्रु० ७ उ०

(१९) जीवाः ? प्रत्याख्यानितोऽप्रत्याख्यानितो वा-

जीवा एं भंतं ! किं पञ्चकखाणी, अपञ्चकखाणी, पञ्चकखा-
णाऽपञ्चकखाणी ? । गोयमा ! जीवा पञ्चकखाणी वि, अप-
ञ्चकखाणी वि । एवं तिप्पि वि, एवं मणुस्सा वि । पंचिदिय-
तिरिक्खजोगिया आदिद्विविदिया एवं अपञ्चकखाणी०
जाव वेमाणिया । एणमि एं जेतं ! जीवाणं पञ्चकखा-
णीणं० जाव विमेमादिया वा ? । गोयमा ! सव्वन्थोवा
पञ्चकखाणी, पञ्चकखाणापञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा, अप-
ञ्चकखाणी अणंतगुणा । पंचिदियतिरिक्खजोगिया सव्व-
न्थोवा पञ्चकखाणापञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी असंखेज्ज-
गुणा, मणुस्सा सव्वन्थोवा पञ्चकखाणी, पञ्चकखाणापञ्च-
कखाणी संखेज्जगुणा, अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा ।
ज० ७ श० २ उ० ।

जीवा एं भंतं ! किं पञ्चकखाणी, अपञ्चकखाणी, प-
ञ्चकखाणापञ्चकखाणी ? । गोयमा ! जीवा पञ्च-
कखाणी वि, अपञ्चकखाणी वि, पञ्चकखाणापञ्च-
कखाणी वि । सव्वजीवाणं एवं पुच्छा ? । गोयमा ! नेरइया

अपचक्ष्वाणी० नाव चत्तुरिन्द्रिया । सेसा दो पन्निसेह्य-
न्वा पञ्चिन्द्रियतिरिक्त्वनोभिया नो पचक्ष्वाणी, अपच-
क्ष्वाणी वि, पचक्ष्वाणापचक्ष्वाणी वि, मण्णया तिमि
वि सेसा जहा नेरइया ।

(जीवा णामित्यादि) (पञ्चकलाणि सन्ति) सर्वविरताः । (अ-
पञ्चकलाणि सन्ति) अविरताः । (पञ्चकलाणां पञ्चकलाणि सन्ति)
देशविरता इति । (सेसा वा पण्डितेऽहं सन्ति) प्रत्याख्यानदे-
शप्रत्याख्याने प्रतिषेधनीये, अविरतत्वाभावात्काऽऽक्षेपनामिति ।

प्रत्यारूपान् च तज्ज्ञाने सति स्यादिति ज्ञानमूत्रम्-

जीवा एं भंते ! किं पचचक्खाणं जाणंति, अपचचक्खाणं जाणंति, पचचक्खाणापचचक्खाणं जाणंति ? गोयमा ! अपंचिंदिया ते तिष्ठि वि जाणंति, अक्केमा न पचचक्खाणं जाणंति । जीवा एं भंते ! किं पचचक्खाणं कुव्वंति, अपचचक्खाणं कुव्वंति, पचचक्खाणापचचक्खाणं कुव्वंति ? । जहा ओहिया तद्वा कुव्वणा ।

तत्र च (जे पञ्चिदिया ते तिजि वि लि) नारकाऽऽदयो द्दमको-
कपञ्चिदियाः समनस्कत्वात्तन्म्यष्टष्टिन्वे स्यात् इष्टिन्वे वा स्या-
स्यानाऽऽदित्रयं जानन्तीति । (अबसेमेत्यादि) एकोऽद्यत्रिक-
तेन्दिद्याः प्रत्याख्यानाऽऽदित्रयं न जानन्ति, समनस्कत्वादिनि ।

कृतं च प्रत्याख्यानं भवतीति तत्करणसूत्रं प्रत्याख्यानभाष्य-
वन्धनेनैव भवतीत्याद्युक्तम्-

जीवा णं भवे ! किं पच्चक्खाणनिवत्तियाउया, अपच्च-
क्खाणनिवत्तियाउया, पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिवत्तिया-
उया !। गोयमा ! जीवा य, वेमाणिया य, पच्च-
क्खाणनिवत्तियाउया, तिण्णि वि अबभेमा पच्चक्खा-
णनिवत्तियाउया । गाहा-

“ पञ्चवक्त्रांशं जाणइ, कुब्जति तेषां च आऽनिष्ठवसी ।

सपप्सुहंसमि य, एमेप दंडगा चजरो ॥ १ ॥ ”

तत्र च (जीवा जेत्यादि) जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानोऽऽदि-
 व्यतिवेकाऽऽहुत्वा वाक्याः, यैर्मानिकपदे च यैर्मानिका कथं च
 प्रत्याख्यानोऽऽदिश्रवयतां तेषुमाह्वत् । (अथयेव चि) वा-
 काऽऽदयोऽप्रत्याख्याननिर्मुक्तोऽऽयुक्तो, अतस्तेषु तेषुमाह्वत्मा क-
 षोपख्यस्य इति । भ०६ श०४ व०। या०७०। भा०३०। भा०३०।

(२७) प्रत्याख्यान पर्वदि कथनीयम्—

से ज्ञानं भवेत् ! मन्त्रपात्रोहिं मन्त्रभूषणं सध्वजीवेहिं सध्व
सत्तेहिं पञ्चकत्वायमिति वदन्नाणस्तु मन्त्रपञ्चकत्वायं जगद्,
तथा दुपञ्चकत्वायं । गोयमा ! मन्त्रपात्रोहिं० जात्र मन्त्रम-
न्त्रोहिं पञ्चकत्वायमिति वदन्नाणस्तु मन्त्र मन्त्रपञ्चकत्वायं
जगद्, मन्त्र दुपञ्चकत्वायं भवद् । से केणहेणं भवेत् ! एवं
दुपञ्चक-मन्त्रपात्रोहिं० जात्र मन्त्रमन्त्रोहिं० जात्र मन्त्र दुपञ्च-
कत्वायं भवद् । गोयमा ! मन्त्र जं मन्त्रपात्रोहिं० जात्र म-
न्त्रमन्त्रोहिं पञ्चकत्वायमिति वदन्नाणस्तु नो एवं अभिसगच्छा-
गयं भवद्-इमे जीवा, इमे अजीवा, इमे तमा, इमे थावरा, तस्म

॥ मन्वपाणेहिं० जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वद-
माणस्म नो सुपच्चक्खायं दुप्पच्चक्खायं भवइ । एवं खलु से
दुपच्चक्खावइ मन्वपाणेहिं० जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खाय-
मिति वदमाणे नो मन्वभामं जामइ, भोमं भामं जामइ, ए-
वं खलु म मुमावाइ सव्वपाणेहिं० जाव सव्वसत्तेहिं ति-
विहं निविहेणं असंजयविरयपटिहयपच्चाक्खायपावकम्मे
अकिरिण् अमंखुडे एगंतदंभे एगंतवालं यावि जवइ । ज-
स्म भं सव्वपाणेहिं० जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमि-
ति वदमाणस्म एवं अजिसममागयं भवइ-इमे जीवा, इमे
अजीवा, इमे तत्ता, इमे यावरा, तस्म भं सव्वपाणेहिं०
जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वदमाणस्म सुपच्च-
क्खायं भवइ, नो दुपच्चक्खायं जवइ, एवं खलु से सुपच्च-
क्खाइ मन्वपाणेहिं० जाव सव्वसत्तेहिं वदमाणे सच्चं
जानं भामइ, नो भोमं जामइ, एवं खलु ने सच्चवाई स-
व्वपाणेहिं० जाव सव्वसत्तेहिं निविहं निविहेणं संजयवि-
रयपटिहयपच्चाक्खायपावकम्मे अकिरिण् मंखुडे एगंतपंनि-
प यावि भवइ, से नेणद्वेणं गोयमा ! एवं तुच्चदं जाव
सिय दुपच्चक्खायं भवइ ।

(ने कृ श्मिन्महादि) " विष सुप्रचक्ष्णाय स्तिष शुप्रचक्ष-
क्ष्णाय " इति प्रनिवाद्य यत्प्रथमं शुप्रचक्ष्णायान्वयवर्णनं कृतं
तद्यथात्मैक्यव्यायत्यागं यथाऽऽस्त-नन्त्यायान्द्वारद्वयेति दृ-
ष्टव्यम् । (नो एव भानिसमप्रधानं भवति नि) (नो) नैव
एवमिति शङ्क्यमाणप्रकारमभिप्रेतस्यागतमयगत व्याप्त । (नो
शुप्रचक्ष्णाय भवति नि) इति भाष्येन यथावदपिपालना-
स्तुत्याशयतस्तत्तत् । (शुप्रचक्ष्णं इति) सर्वप्रायेषु ४ ।
(निनिह नि) विविध कृतकारिणानुपतिभेद्विष्टे योग-
माश्रित्य (निनिहेय नि) भिनिधेन मनोवाक्ययत्नकृणेन क-
रणेन (यत्प्रचक्ष्णायपटिः शुप्रचक्ष्णायपायकमेति) सयत्ता
व्याऽऽदिप्रतिष्ठाने प्रयत्नः, इति नो व्याऽऽदि नैवृत्तः, प्रनिह-
ताव्यतीतकालरूपवर्धितः, विवक्षितः प्रत्यक्षानाति आगतप्र-
स्थाव्यमेन पापार्थक्यं कर्माति येन न तथा । ततः संयत्ताऽऽदिप-
दानां कर्मकारयः । ततश्च विवक्ष्याद्वयवर्णनप्रतिहतप्रत्याख्या-
तवापकर्म । अत एव (मकिणिए नि) कार्याक्यादि-
विद्ययुताः न कर्मसम्यग्गतौ वा, अत एव- (अस्तुति स्ति) अस्मि-
न्ताऽऽद्यवद्व्याः । अत एव- (एवमर्थने स्ति) एकान्तेन स-
मर्थेन पदान्तरमयतीति पदान्तरद्वयः, अत एवैकान्तबालः, स-
मर्थ्या बालिशोऽह इत्यर्थः । भ० ७ श० २ उ० ।

(२१) साम्प्रतं प्रम्याख्यातव्यमुक्तमप्यध्ययने तादात्म्यार्थमाह-
दब्धे जावे अ मृदा, पञ्चकत्वायव्ययं तु विज्ञेयं ।

दन्वम्भी भवणाई, अन्नाणाई ल जावम्मा ॥ ६९ ॥

सोढं उवाङ्म्राण, शिर्णाश्रवकिन्दत्ततदुवत्ताण ।

एवंविद्धपरिमाणं, पञ्चदशवाणं कहेअव्वं ॥ ७० ॥

इव्यतो भावमध्यस्थिथा प्रत्याख्यातव्यं तु विज्ञेयम् । इव्यप्रत्या-
ख्यातव्यमशनाऽऽदि, अज्ञानाऽऽदि तु भावे, भावप्रत्याख्यातव्यमि-

ति गाथाऽर्थः ॥६९॥ मूलद्वारगाथायां गतं तृतीयद्वारम् । इयाणि परिसा, साय पुञ्चवर्णिता सामास्यानिज्जुत्तीए सेल्लघणकुम्भ-
स्वाक्षणि इत्यादि । इह पुण स्वविसेसं भञ्ज । परिसा दुविहा-
उवठिया, अणुवठिया य । उवठियाए कहेयव्वं, अणुव-
ठियाए न कहेयव्वं । जा उवठिया सा दुविहा-सम्मोवठिया,
मिच्छोवठिया य । मिच्छोवठिया जहा अज्जगोविद्धो, ता-
रिसाण न बहूइ कहेउं । सम्मोवठिया दुविहा-भाविता, अ-
भाविता य । अजाविताए न बहूइ । भाविता दुविहा-विणी,
या, अविणीया य । अविणीया न बहूइ । विणीयाए कहेयव्वं ।
विणीया दुविहा-वक्खिता, अवक्खिता य । वक्खिता सुणेइ
कम्मं च किञ्चि करेइ, खिण्वंति वा अन्नं वाधारं करेइ । अव-
क्खिता न किञ्चि अन्नं करेइ, केवलं सुणेइ । अवक्खिताए
कहेयव्वं । अवक्खिता दुविहा-उवठिता, अणुवठिता य । अ-
णुवठिता जा सुणेइ अन्नमसं वा चितेइ । उवठिता जा त-
व्विता तम्मणा । उवठिताए कहेयव्वं ।" तथा चाह-" सोउं उ-
वठियाए (गाथा ७०)" गतार्थः । एवमेवा उवठिया सम्मोवठि-
या जाविता । विणीया अवक्खिता उवठिता य पदमपरिसा-
जोग्गा कहेयाए, सेलाओ तेवठि परिसाओ अजोग्गाओ अ-
जोग्गणा इमा पदमा उवठिया सम्मोवठिया भाविता । वि-
णीया अवक्खिता अणुवठिता एसा पदमा अजोग्गा । एव
तेवठि पि भाणियव्वाओ । उवठिया सम्मोवठिया भाविता । वि-
णीया य होइ वक्खिता उवठिताया य जोग्गा । सेला अजो-
ग्गाओ तेवठि । एव पञ्चक्खणां पदमपरिसीए कहेज्जइ । त-
थेशरिसाए न कहेयव्वं । न केवलं पञ्चक्खणां, सव्वमवि आ-
वस्सयं, सव्वमवि सुयनाणं ति ।" मूलद्वारगाथायां परिषदिति
गतम् । अधुना कथनविधिरुच्यते । तत्रायं वृद्धवाटः-" काय
विद्धीए कहेयव्वं, पदमं मूलगुणा कहेज्जति पाणातिपायवेरम-
णाति, ततो साधुधम्मं कहेते पञ्चा अमस्सिदस्स सावगथ-
म्मो, इयरहा करिज्जने सत्तिओ वि सावगथम्मं पदमं सोउ
तथेव विधिंति करेइ, उतरगुणसु वि ज्जम्मासियं आइकाउ
ज जस्स जोग्ग पञ्चक्खणां तं तस्स असदण्ण कहेयव्वं ।"
॥ ७० ॥ आ० ६ अ० । आ० नू० ।

अथवाऽयं कथनविधिः-

आणागिज्जो अत्थो, आणाए चेव सो कहेयव्वो ।

दिट्ठेतिय दिट्ठता, कहेणाविहि विराट्ठणा इहरा ॥ ७१ ॥

आहा आगमः, तदप्राप्त्यनन्तरि निश्चितोऽर्थः-अनागतानि कान्तप्र-
त्याख्यानोऽर्थः, आगत्यैवाऽऽगमो नैवाऽस्ती कथयितव्यो, न दृष्टा-
न्तेन तथा दार्ष्टान्तिकः दृष्टान्तपरिच्छेद्यः प्राणातिपाताऽऽद्यानिवृ-
त्तानामेते दोषा भवन्त्येवमादिः, दृष्टान्तात् दृष्टान्तेन कथयितव्यः ।
कथनेऽयं विधिरपि कथनप्रकारः प्रत्याख्याने वा । यद्वा-सामान्ये,
नैवाऽऽज्ञाप्रार्थनाऽर्थः सौधर्माऽऽदिग्राह्यैवास्ती कथयितव्यः, न दृ-
ष्टान्तेन, तत्र तस्य वस्तुनोऽस्मत्प्राप्तात् । तथा दार्ष्टान्तिक उत्पा-
दाऽऽदिमानात्मा, वस्तुत्वाद्, घटवदित्येवमादिदृष्टान्तात् कथयि-
तव्यः । एष कथनविधिः, विराधना इतरया विपर्ययोऽन्यथा,
कथनविधेरप्रतिपत्तिहेतुत्वात् अधिकतरसंमोहादिति गाथा-
ऽर्थः ॥ ७१ ॥ मूलद्वारगाथापन्यस्त उक्तः कथनविधिः ।

(२२) प्रत्याख्यानफलम्-

पञ्चक्खणास्स फां, इह परलोए अ होइ दुविहं तु ।

इहलोए धम्मिर्लाई, दामन्नमाइ परलोए ॥ ७२ ॥

प्रत्याख्यानस्योक्तफललक्षणस्य फलं कार्यमिह लोके परलो-
के च भवति द्विविधं द्विप्रकारम् । तुशब्दः स्वगतानेकभेदप्र-
दर्शनार्थः । तथा चाऽऽह-इहलोके धम्मिर्लाऽऽद्य उदाह-
रणम् । दामन्नकाऽऽद्यः परलोके इति गाथाऽङ्गार्थः ॥ ७२ ॥
कथानके तु-" धम्मिर्लोकाहरणं धम्मिर्लाहिनीओ * नाथेव्वं ।
आविशम्भतो आमोसहिमाइया घेप्पंति । दामन्नगोदाहरण तु-
रायपुरे नयरे एगो कुलपुत्तगजातीओ, तस्स जिणदामो
मित्तां, तेण सो साहुसगासं नीओ । तेण मच्छमंस्स पञ्च-
क्खणां गहियं । कुञ्जिक्खे मच्छाहारो लोभो जाओ । इयरो वि
सालएहि महिलाए य खिंसज्जमाणां गओ उव्विक्को इहं म-
च्छं दट्ठुं, पुणरावत्ती जाया । एवं तिन्नि दिवसे तिन्नि चारे
गहिया, मुक्का य । अणसणं काठ रायगिहे नयरे मणियार-
सेठिपुत्तो दामन्नगो नामेण जाओ । अठथरिमस्स कुन्न माखीओ
ठिन्नं, तथेव सागरपोयसत्थवाइस्स गिहे चिच्छ । तथ रा-
यगिहे साहु भिक्खट्ठं पविट्ठा । साहुणा संघामयस्स कहेय-
एयस्स गिहस्स एस दारओ अहिबती भविस्सइ । सुयं स-
त्थवाहेण, पञ्चन्न चेमात्ताण अण्णिओ । तेहि वर नेउ अंगुलि
उत्तुं जेलिओ निव्विसओ कओ, नासंतो तस्मेव गोसधिपण
गहिओ, पुणो ति जोज्जणत्थो जाओ । अन्नया सागरपोओ तत्थ
गभा, तं दट्ठुण उवाएण परियण पुच्छइ-को एस ? । काहय
अणाहो ति इहागओ इमो । सोऽतिभीओ लेह दाउं घरं पाव-
हि ति विसाज्जओ । गतो रायगिहस्स बाहिं परिस्सतो देवउन्न
सुयइ, सागरपोयधूया विसा नाम कलगा, तीए अण्णियावाव-
माए दिठो पिउमुहमुहियलेहं दट्ठुं वाएइ-एयस्स दारयस्स
असोहियमक्खियपायस्स विसं दायव्वं, अणुमारफुसगोवि
मुहइ नगरं पविट्ठा वि सा अणेण विवाहिया । आगओ सागर-
पोयओ, माइघरअण्णियाविसज्जण सागरपोयस्स पत्तमरण
सोउं सागरपोओ दिवउत्तमेहेण मओ, रक्षा दामन्नगो घरसामी
कओ, भोगसाम्मी जाया । अन्नया पुञ्चावरणहं मंगलिपहिं पु-
रओ से उगीयं-"अणुपुंखमावइता, वि अणत्था तस्स बहूगुणा
होति । सुहदुक्खकच्छपुमओ, जस्स कयतो बहूइ पक्ख ॥ ॥"
सोउ सयसहस्स मंगलियाणं देह । एव तिण्णि धारा तिण्णि सय-
सइस्साणि । रक्षा सुय पुच्छिण सव्वो रज्ज सिट्ठं, तुट्ठेण रक्षा
सेट्ठी ठविओ । बोहिलानो, पुणो धम्माणुट्ठण, देवलोगागमण ।
एवमाइ परलोए । अइवा सुक्खेण पञ्चक्खणाणेण देवलोयागमण एण
बोहिलामो सुकुलपक्खादिसोक्खपरपरेण भिद्धिगमणं, कोस
च पुण तेणेव जवगहणेण सिद्धिगमणं जयनीति ।"

अत एव प्रधानफलोपदर्शनेनोपसंहरमाह-

पञ्चक्खणाणिणं से-विज्जण जावेण जिणवरुद्धिं ।

पत्ता अणंतजीवा, मामयमुक्खवं लहुं मुक्खं ॥ ७३ ॥

प्रत्याख्यानमिदमनन्तरोक्तमासेव्य जायनान्तःकरणं जिनवरो-
द्धिं तीर्थकरकथनं प्राप्ता अनन्तजीवाः, तार्थस्वरूपकथन एव प्र-
वृत्तिहेतुत्वात् तत्रोक्तमित्यनपराध एवेत्यल विस्तरण । उक्तोऽनु-
गमः ॥ आ० ६ अ० ॥ (प्रत्याख्याने मृषावादे 'परिसंज्ञा' शब्दे वक्तव्य-
ते) तीर्थकृतां महासत्तव्यस्य प्रत्याख्यानस्य परिमाणम् । अधुना
प्रत्याख्यानद्वारमाह-प्रथमजिनस्य अप्रपन्नस्वामिनोऽन्तिमजिन-
स्य वीरस्वामिन इह प्रत्याख्यान-युक्त पञ्च यमाः, प्राणाति-
पातनिवृत्त्यादीनि पञ्च महायनानि, शेषाणामजिनस्वामिप्र-

* धम्मिर्लाहिगडिनामकप्र-थात् । यथाचसुदेवहि एडा ।

भूतीनां मध्यमानां द्वाविंशतितीर्थकृतां चत्वारो यमाः, मैथुन-
वनवर्जाणि शेषाणि चत्वारि महाव्रतानीत्यर्थः । तेषां मैथुनस्य
परिग्रहेऽन्तर्भावविवक्षणात्-“नार्पागृहीता स्त्री परिहृत्यते”
इतिन्यायात् । आ० प्र० १ अ० १ खण्ड ।

(३३) साम्प्रतं प्रत्याख्याता उच्यते-

पञ्चखाण कया, पञ्चकखाणितं वि मुञ्चा उ ।

उभयमत्रि जाणगेअर, चउजंगो गोणिदिहंतो ॥६५॥

मूलगुण उत्तरगुणे, सवे देसे अ तह य सुद्धाण ।

पञ्चकखाणविहिन्नु, पञ्चकखाया गुरू होइ ॥ ६६ ॥

प्रत्याख्याता गुरुः, तेन प्रत्याख्यात्रा कृता प्रत्याख्यापयित-
र्यपि शिष्ये मृना उल्लिङ्गता । न हि प्रत्याख्यान प्रायो गुरुशिष्या-
धनरेण समर्पति । अन्ये तु-“पञ्चकखाणे कय” इति पठन्ति,
तत्पुनरयुक्तम् । प्रत्याख्यातुः नियुक्तिकारेण साक्षादुपगम्यस्त्वत्वात् ।
मूत्रानुपपत्तेः प्रत्याख्यापयितुरपि तदन्तरङ्गत्वादिति । अत्र च
ज्ञातयज्ञातिरेव चतुर्भङ्गो भवति । तत्र चतुर्भङ्गो गोदृष्टान्त
इति गाथात्मसासार्थः ॥ ६५ ॥ भावार्थं तु स्वयमेवाऽऽह-
मूलगुणेषु उत्तरगुणेषु च (सवे देसे य स्ति) सर्वमूलगुणेषु दे-
शमूलगुणेषु च, एवं सर्वोत्तरगुणेषु देशोत्तरगुणेषु च । तथा
च शुद्धौ षड्विधार्थां श्रद्धानाऽऽदिलक्षणार्थां प्रत्याख्यानविधिः
आस्मिन्विषयः प्रत्याख्यानविधयेत्यर्थः, प्रत्याख्यातीति प्रत्या-
ख्याती गुरुर्भवति आचार्यो ज्ञवति । इति गाथार्थः ॥६६॥

किङ्कमाविहिन्नु, उवओगपरो असदभायो अ ।

संविग धिरपओ, पञ्चकखाणितओ जणिओ ॥६७॥

इत्थं पुण चउजंगो, जाणगे अरम्मि गोणिनाणं ।

सुद्धासुद्धा पदमं-तिमा उ मेसेसु अ विजामा ॥ ६८ ॥

कृतिकर्माऽऽदि विधिः वन्दनाऽऽकाराऽऽदिप्रकारः इत्यर्थः ।
उपयोगपरश्च प्रत्याख्यान एवोपयोगप्रधानश्च, अशुभभावश्च,
शुचिचित्तश्च, संविगो मोक्षार्थी, स्थिरप्रतिज्ञः न भाषितमन्यथा
करोति । प्रत्याख्यापयतीति प्रत्याख्यापयिता शिष्य एवंभूतो
भणितस्तीर्थकरणधरैरिति गाथार्थः ॥६७॥ “एत्थ पुण पञ्च-
कखायंतस्स, पञ्चकखावंतस्स य चउभंगो, जाणगस्स पञ्चकखाइय
सुद्धं पञ्चकखाणं, जम्हा दो वि जाणति किमपि पञ्चकखाय नमो-
कारसहियं, पोरिसिमाइय वा, जाणगो अजाणगस्स जाणवउं
पञ्चकखाइ, जहा नमोकारसहियादीणं अमुगस्यपञ्चकखायंति सुद्धं,
अजहा असुद्धं । अयाणगो जाणगस्स पञ्चकखाइ सुद्धं, पहुसं-
दिट्ठादिंसु विभासा-अयाणगो अयाणगस्स पञ्चकखाइ असुद्ध-
मेवो एत्थ दिट्ठो गोधीओ । जइ वि गोवीणं पमाणं सामिओ वि
जाणइ, गोवालो वि जाणइ, दोएटावि जाणमाणं भितीमोहं
सुहं सामिओ देइ, इयरो गेणइ इहलाइए चउभंगो । एवं जाण-
गो जाणगेण पञ्चकखावेइ सुद्धं, जाणगो अयाणगेण कारणेण
पञ्चकखावेतो सुद्धो, निक्कारणेण सुज्जइ, अयाणगो जाणगेण प-
ञ्चकखावेइ सुद्धो, अयाणगो अयाणगेण पञ्चकखावेइ न सुद्धो
इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ आख० ६ अ० ।

(२४) प्रकीर्णकवार्ताः-

कश्चित्पारणकोत्तरपारणकयोश्चैकाशनं विना “सुरे उग्गए
अमत्तं” प्रत्याख्याति, यदा पारणकोत्तरपारणकयोश्चैकाशनं
करोति तदा “अउत्थमत्तं” प्रत्याख्याति इति रीतिर्दृश्यते ।

तथा-“उद्भूतत्वं” इत्यादिकस्थाने तु नास्ति, तदा पारणको-
त्तरपारणकयोश्चैकाशनं विनाऽपि “उचमत्तं” इत्यादि प्रत्या-
ख्याति, तत्र को हेतुरिति प्रश्ने, उत्तरम्-यदैकाशनकसहि-
तोपवासं करोति तदा “सुरे उग्गए अउत्थमत्तं अमत्तं”
प्रत्याख्याति पुनरेकाशनकरहितं करोति तदा “सुरे उग्गए
अमत्तं” प्रत्याख्यातीत्यविधिः परम्परा दृश्यते । वृष्टप्रमुखप्र-
त्याख्याने तु पारणको उत्तरपारणकोश्चैकाशनकं करोति, अथवा-
न करोति तथापि “सुरे उग्गए उचमत्तं अचमत्तं” इति
कथ्यते, तद्वक्त्राणि तु श्रीकल्पसूत्रसामान्यामीमध्ये सम्प्रतीति बा-
ध्यम् । ५८ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । केचन वदन्ति-नमस्कारस-
हितप्रत्याख्याने वदिते सूर्ये भोक्तुं कल्पते, योगशास्त्रे त्वहो मुखे-
ऽवसाने च घटिकाद्वयमध्ये भोक्तुं न कल्पते, घटिकाद्वयप्रार-
म्भेऽपि किं प्रातः करेखादशनात् न सूर्योदयत इति ? प्रश्ने,
उत्तरम्-नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं सूर्यादारभ्य मुहूर्त्तभ्यन्तरे
प्रत्याख्याननङ्गभराद्भोक्तुं न कल्पते, “उग्गए सुरे नमुक्कारस-
हिअ पञ्चकखामि” इत्यादि सूत्रप्रत्याख्याने, योगशास्त्रव-
त्थादौ च तथैव दर्शनादिति । १६१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । मुक्त-
लभापका नमस्कारत्रयेण नमस्कारिकाऽऽदिप्रत्याख्यानं पारय-
न्ति, तद्वक्त्राणि कसन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-मुक्तलभाया न-
मस्कारत्रयेण नमस्कारिकाऽऽदिप्रत्याख्यानं पारयन्तीत्यवच्छि-
न्नपरम्पराऽस्ति, परमेतद्वक्त्राणि कुत्रापि दृष्टानि न स्मरन्तीति ।
३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्यानवर्तां आशानां
रात्रौ यत्सचित्तजलपानं तर्हि प्रत्यक्षमुत्तरपरम्परागतं, तत्र
कया युक्त्या दिवसे सचित्तजलं न शुद्ध्यति, रात्रौ च शु-
द्ध्यतीति प्रश्ने, उत्तरम्-दिवससंबन्धी त्रिविधप्रत्याख्याने “त-
ह तिचिहं पञ्चकखाणे जमति अपाणगस्स आगारा” इ-
ति वचनात् “अपाणगस्स” इत्युच्चारो भवति । तथा च
प्रासुकमेव जलं कल्पते, रात्रिकत्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्याने तु
“पाणगस्स” इत्युच्चारान्नावात्सचित्तजलमपि कल्पत इति,
१८२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । चम्पकाऽऽदिपुष्पवाहितवारिसक-
क्षाईवस्तुप्रत्याख्यानवतः आह्वयं प्रातु कल्पते, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-सकक्षाईवस्तुप्रत्याख्यानवतस्तद्वारि कल्पते प्रातुमि-
ति । २६८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । योगशास्त्रनृत्तप्रकाशवृत्तां
“शुचिः पुष्पाभिषक्तोऽर्द्धैवमन्यचर्यं वेदमनि ।” इति १२२ श्लोक-
प्रत्याख्याने पूर्वं गण्डूपाऽऽदिकं कृत्वा पश्चात्प्रत्याख्यानं प्रोक्तमस्ति
तत्कमिति प्रश्ने, उत्तरम्-योगशास्त्रे शुचिजननप्रकारो लोकप्र-
सिद्धोऽनुवादपरतया प्रोक्तोऽस्ति न त्वद्वयं विधेयतयेति प्रत्या-
ख्यानवर्तां गण्डूपकरणं विनाऽपि देवपूजा शुद्ध्यतीति न कश्चि-
द्विरोधः । २३५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । शुद्धकालवेलायां नम-
स्कारसहितप्रत्याख्यानं कृते भवति । तदा घटिकाद्वयं गृह्यते,
किं वा सूर्योदयाद् घटिकाद्वयं गृह्यते, तद् व्यक्त्या प्रमायमिति
प्रश्ने, उत्तरम्-शुद्धकालवेलायां नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं कृतं
भवति, तत् आरभ्य घटिकाद्वयं गृह्यते इति । ८६ प्र० । सेन० ४ उ-
ल्ला० । नमस्कारसहितप्रत्याख्यानस्य फलमधिकं भवति, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-नमस्कारसहितप्रत्याख्यानस्य जघन्यकालमानं
घटिकाद्वयं कथितमस्ति । यदा नमस्कारं गणयति तदा प्रत्या-
ख्यानं पूर्णं जवतीत्यपि कथितमस्ति, तस्माद् घटिकाद्वयस्योपरि
यावत्कालमुपयोगवान् । सेन० । पौर्वाधिकभाष्ये द्विती-
यदिने प्राभातिकप्रतिक्रमणे ह्यशनाऽऽदिप्रत्याख्यानमिवाऽऽर्णामि-
विषयदेशा वकाशकमाप कस्मान्न कुरुते, अथ प्रत्याख्यानसि-

वद्यप्यपारस्वनाऽऽर्थाभिधेयमापनं कुरुन इति चेत्तर्हि सामा-
यिकस्य कथं कुर्यादिति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्रार्थव्यवहिकवृद्ध-
परंपरैव गतिर्न तु ग्रन्थाक्षरावगतिरिति । ७३ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।
आर्डफककटिकाऽऽह्नाऽऽदीनि वीजीकृतानि घटिकाद्वयानन्तरं प्रा-
सुकानि भवन्ति । तथा त्रिविधाऽऽहारद्विविधाऽऽहारप्रत्याख्याननि-
नामिकाशनकमध्ये तानि कल्पन्ते, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-आमा-
र्डफकानि निर्वीजीकृतान्यपि घटिकाद्वयादनु प्रासुकानि न जवन्ति
यतः कटाहजीवस्तथैव तिष्ठति । तथा त्रिविधाऽऽहारैकाशनकं न
कल्पन्ते । द्विविधाऽऽहारैकाशनकेऽपि सचिचत्प्रत्याख्यानानां न
कल्पन्ते । एककलानि निर्वीजीकृतानि घटिकाद्वयानन्तरं त्रिवि-
धाऽऽहारप्रत्याख्यानानां कल्पन्त इति । ७७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।
अनशनिश्चास्य त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्यानं कारयित्वा रात्र-
वृष्णपानीयपाननाशनस्य दृढं लगति । न चेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-तथा कारयेनानशनस्य दृढं न लगतीति । १३७ प्र० ।
सेन० ४ उल्ला० । द्वाशनप्रत्याख्यानकर्ता वान्तौ जानायां द्वितीय-
वारं प्रुङ्गे, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-तस्मिन्नेव स्थानके स्थिते
यादौ वान्तर्भवति, मुखशुद्धिश्च कृता जवति, तदा द्वितीय-
वारं जातु कल्पते, नान्यथा चेति । १५८ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।
प्रथमदिने चतुर्विधाऽऽहारो वासं कृत्वा द्वितीयादिनोपवासमेकी-
कृत्य पष्ठाष्टमाऽऽदिकं प्रत्याख्याति, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रथम-
दिवसे चतुर्विधाऽऽहारकोपवासं प्रत्याख्याति, द्वितीयादिवसे ए-
कमेव प्रत्याख्याति, न तु पष्ठम् । यदि द्वितीयदिने पष्ठाऽऽदिकं,
तर्हि अग्रे तृतीयोपवासः कृता युज्यते, ईदृशी सामाचार्यस्ताति ।
१४१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । कश्चित्प्रातः कृतनमस्कारि-
कासहितप्रत्याख्यानः प्रतिवेखनायां त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्या-
नं करोति, स संध्यायां, किं वा प्रत्याख्यानं विदधा-
तीति प्रश्ने, उत्तरम्-एकाशनाऽऽद्यप्रत्याख्यानी, चिद्विप्र-
तिलेखनाविविधाऽऽहारप्रत्याख्यानी च संध्यायां पानकाऽऽ-
हारप्रत्याख्यानं करोति । अकृतप्रतिलेखनाविविधाऽऽहारप्रत्या-
ख्यानस्तु चतुर्विधाऽऽहारप्रत्याख्यानं करोतीति परम्पराऽस्ति ।
१६६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । कमेष्टकपानीयं त्रिविधाऽऽहारप्रत्या-
ख्यानानां पानं शुद्ध्यति, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-त्रिविधाऽऽहा-
रप्रत्याख्यानानां तत्पानीयमानं शुद्ध्यति, परमात्मनामाचरणा
नास्ताति । १६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । तथा केनचित्प्राचेन यो-
जनशताष्टपरिगमेनप्रत्याख्यानं कृतं, तस्य धर्माधिमधिकं गन्तुं
कल्पते, न वा, यदि गच्छति, तदा केन विधिनेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-प्रत्याख्यानकरणसमये विवेको विलोक्यते, तेन प्रायो मु-
खवृष्या प्रत्याख्यानं सांसारिकाऽऽरम्भस्य भवति, न तु धर्मकृ-
त्यस्य, यदि च सामान्यतः कृतं, तदा नियमिनस्त्रोपरि यतनया
गच्छति, तत्र च गतः सांसारिककृत्यं न करोतीति । ३६३ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । पञ्चविकृतिप्रत्याख्यानानां द्विघटिकाऽनन्तरं
गुरुमिश्रितचूरिमकं कल्पते, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-पञ्चविकृ-
तिप्रत्याख्यानं द्विघटिकाऽनन्तरं गुरुमिश्रितं चूरिमकं तद्दिने न
कल्पते इति । ३६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । येषां कटाहविकृ-
तिप्रत्याख्यानं भवति तेषां शोलियाख्यतैलतलितपक्काऽऽ-
दिकं कल्पते, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-शोलियाख्यतैलविकृ-
तिर्न भवति तत्र तैलनिष्पन्नं पक्काऽऽद्यपि विकृतिर्न भवतीति
सेन० । मनुष्यलोकाद् बाहिः क्वचिद्वात्रैव क्वचिद्वैव । तत्र
कालप्रत्याख्यानं, रात्रिभोजनप्रत्याख्यानं च घटने, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्-मनुष्यलोकाद् बाहिः क्वचिद्वात्रैव क्वचिद्वैव । तत्र

ख्यानं वेदत्यापेक्षया सम्यक्कालस्वरूपपरिज्ञाने भवत्यन्यथा तु
सकलप्रत्याख्यानमिति । १२५ प्र० । सेन० १ उल्ला० । जिनाऽऽलये
प्रत्याख्यानं पारयितुं शृङ्खलानि, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-शृङ्ख-
लति संप्रदाय इति । १७४ प्र० । सेन० २ उल्ला० । यावज्जीवं रा-
त्रौ चतुर्विधाऽऽहारप्रत्याख्यानवतः स्त्रीसेवने भङ्गो, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्-स्त्रीसेवने अष्टचुम्बनं सति प्रत्याख्यानमङ्गो जवति,
नान्यथेति आर्द्धाश्विचक्षणादिति । २२० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
चतुर्दशानियमेषु द्विधाऽऽदीनि सचिचत्तानि प्रातः प्रत्याख्यानं कि-
यमाणं मुक्तलानि रक्षितानि तृतीयहर्षेण सभात्यपि पृ-
णीकृतानि, अथ रात्रौ तेषां कार्यं समुपपन्नं पृषप्रमाणीकृता-
व्यपरागयादातु कल्पन्ते, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-आकानां
चतुर्दशानियमेषु द्विधाऽऽदीनि सचिचत्तानि प्रातः प्रत्याख्यानसम-
येऽहारावाधेयं मुक्तलानि रक्षितानि भवन्ति, तदा तावतां दि-
वा परिजोगे रात्रावाधिकाणि न कल्पन्ते, यदि च संध्याऽऽध्याय-
तावन्ति मुक्तलानि रक्षितानि, तदा रात्रावाधिकान्यपि न कल्प-
न्ते इति । ४११ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

विषयमूर्ची-

- (१) प्रत्याख्यानमधिकृत्य द्वारगाथा ।
- (२) प्रत्याख्यानशब्दकार्याः ।
- (३) द्रव्यप्रत्याख्यानम् ।
- (४) अद्विस्ताप्रत्याख्यानम् ।
- (५) भावप्रत्याख्यानम् ।
- (६) जावप्रत्याख्यानस्य अतःप्रत्याख्याननोभुनप्रत्याख्याननेन
द्वैविध्यम् । मूलोत्तरगुणप्रत्याख्यानं चोदाहरणम् ।
- (७) आचकधर्मः । आचका अष्टविधाः, तेऽष्टौ भेदा वि-
भज्यमाना द्वात्रिंशतश्च । यति गृहस्थयाज्ञेदेन प्र-
त्याख्यानम् । गृहिप्रत्याख्यानस्याद्यं जङ्गमाश्रित्य त्रै-
लिकप्रत्याख्याने-“ तिविदं तिविदेण ” इत्यत्र चा-
क्षेप परिहारो च ।
- (८) येन धात्वेन प्र-काले न प्रत्याख्यातः स पश्चात्काले
प्राणातिपातं प्रत्याचक्ष्णः किं करोतीति प्रश्नः ।
आहारभेदप्ररूपणा, सांस्तरा दिग्भ्वरीया विप्रतिप-
त्तिश्च । प्रत्याख्यानस्य दशविधम् ।
- (९) आकाः प्रत्याख्यानं कदा गृह्णति ।
- (१०) प्रत्याख्यानविधौ दानविधिः ।
- (११) धर्मकथामन्थतिर्मयिनमिध्यान्वजावाश्च भव्याः शु-
द्धं प्रत्याख्यानं प्रपद्यन्ते ।
- (१२) प्रत्याख्यानशुद्धेः पर्यायधत्वम्, द्विविधत्वम्, त्रिविधत्वम् ।
अत्रोत्तरम् ।
- (१३) सामायिकं सत्याहारप्रत्याख्याननेन किम् ? , आहार-
प्रत्याख्यानवत्सामायिकं आकराः किमिति नोताः ? ,
अत्रोत्तरम् । निदर्शनतः सामायिकमाकाराणाम-
विषयः ।
- (१४) अथ कांश्चिद्व्यानु-विद्यमानार्थं विषयमेव प्रत्याख्या-
नमुपपद्यते । निवृत्तिफलत्वान् ।
- (१५) यदुक्तम्-प्रत्याख्यानपरिणाममेव विधीयमानं श्रेया-
भवतीति । तत्र प्रतिविधीयते ।
- (१६) अव्यक्तज्ञानोऽपि संपादः । तेनार्हं प्रत्याख्यानव्य-
म् । स्वपक्षासिद्धये दृष्टान्तद्वयोन्निक्तौ ; सङ्गिरष्टन्ता

ऽसंक्षिप्तप्रत्ययैः । अप्रत्याख्यानिनः संसारमवग
म्य संजानवैराग्यवद्भक्तः सूरि प्रति पृच्छति ।

- (१७) जीवाः किं मूलगुणप्रत्याख्यानिनः ? इत्यादि ।
(१८) मूलगुणप्रत्याख्यानादिमतामद्वैतार्थादि ।
(१९) जीवाः प्रत्याख्यानिनोऽप्रत्याख्यानिनो वा ।
(२०) प्रत्याख्यानं पर्यायं कथनीयम् ।
(२१) प्रत्याख्यानविधिः ।
(२२) प्रत्याख्यानफलम् ।
(२३) प्रत्याख्याता ।
(२४) प्रकीर्णकवार्ताः ।

पञ्चकखाणकिरिया-प्रत्याख्यानक्रिया-स्त्री० । क्रियाभेदे, (प्र-
त्याख्याननिकेपः 'पञ्चकखाण' शब्देऽनुपपद्यते गतः)

मूलगुणेषु य पश्यं, पञ्चकखाणे इह अधीनारो ।

हो जहनु तपञ्चइया, अपञ्चकखाणकिरियाओ ॥

मूलगुणाः प्राणानिपातविरमणास्तेषु, प्रकृतमधिकारः, प्राणा-
तिपाताऽऽदेः प्रत्याख्यानं कर्तव्यमिति यावत् । इह प्रत्याख्यान-
क्रियाऽध्ययनेनार्थाधिकारः, यदि मूलगुणप्रत्याख्यानं न क्रियते त-
त्रोपायं दर्शयितुमाह-प्रत्याख्यानमात्रेऽनियतत्वाद्यत्किञ्चनका-
रितया तत्प्रत्ययिका तन्निमित्ताभावाद्भुतपश्यतेऽप्रत्याख्यानक्रि-
या सावधानुष्ठानक्रिया तत्प्रत्ययिकश्च कर्मवन्धस्त्वस्मिन्सत्त्व
संसार इत्यतः प्रत्याख्यानक्रिया ममुक्ता विधेयति । सूत्र०
२ श्रु० ४ अ० । द्वितीये भुतस्कन्धे सूत्रकृतधनुर्थेऽध्ययने,
आव० ४ अ० ।

पञ्चकखाणउत्तरगुण-प्रत्याख्यानध्वयन-न० । प्रत्याख्यानप्रति-
पादके आवश्यकभुतस्कन्धस्य षष्ठेऽध्ययने, आव० ५ अ० ।
आ० श्रु० ।

पञ्चकखाणपोसहोववास-प्रत्याख्यानपोषधोपवास-पु० । पौ-
रुषादिविषयप्रत्याख्यानपर्वदिनोपवासयोः, भ० ७ श० ६ उ० ।

पञ्चकखाणपुत्राय-प्रत्याख्यानप्रवाद-न० । प्रत्याख्यानं सप्र-
भेदं यद्वदति तत्प्रत्याख्यानप्रवादम् । त्वमे पूर्वे, "पञ्चकखा-
णपुत्रस्ते ण वीमं वत्थ पससा ।" पत्रपरिमाणं चास्य ए-
काकोटिरशीतिश्च पदसहस्राणि । न० । आवा० । स० ।

पञ्चकखाणजंग-प्रत्याख्यानजङ्ग-पु० । प्रत्याख्यानं गृहीत्वा
प्रत्याख्यातप्रतिषेधनात् भज्जने, नि० श्रु० ।

जे भिक्खु अभिक्खणं अभिक्खणं पञ्चकखाणं, भंजइ
जंजं वा माउजइ ॥ ३ ॥

अभिक्खण नाम पुणो पुणो, नमुकाराऽपञ्चकखाणं भंज-
तस्स चउलहु, आणादिया य दोसा ।

इमो सुसफासो-

पञ्चकखाणं जिक्खु, अभिक्खणाऽऽउट्टियाय जो जुंजे ।

उत्तरगुणणिप्फणं, मो पावति आणमादणि ॥ ११ ॥

आउट्टिया नाम आभोगो, जानान इत्यर्थः । नमोकाराहं सत्-
गुणपञ्चकखाणं, पञ्च महव्या मूलगुणपञ्चकखाण । इह उत्त-
रगुणपञ्चकखाणेणाहिगारो ।

इमा अभिक्खणाऽऽसेवा--

सकि जंजणम्मि लहुआं, मासो वितियम्मि मो गुरु होति ।
मुत्तणिवातो ततिण, चरमं पुण पावती दसहि ॥ १२ ॥

सगिति एकस्मिन् भजमाणस्स मासलहुं, पत्थ सुत्तणिपा-
तो, चउत्थवारे चउगुरु, पंचमवारे छट्ठवारे सत्तमवारे छेआं,
अष्टमवारे मूलं, नवमे अणवठं, दसमवारे चरिमं, पारं चोत्थयिः
आणाइया य दोसा ।

इमे य-

अपञ्चओ अवसो, एमगदोमो य अदहओ धम्मो ।

माया य मुमावाओ, होति पइषापओ ए य ॥ १३ ॥

जहा एस नमोकाराहं जंजइ तहा मूलगुणपञ्चकखाणं वि
जंजइ, एव अगीयगिहत्थाणं य अपञ्चकखं जाणइ वर्येते येन स
वर्णः, तत्प्रतिपक्षः अवर्णः । सो अपणो माहुणं च, पञ्चकखाण-
भंगेण महेण मूलगुणे वि भंजइ, पञ्चकखाणधर्मे समणधर्मे
वा अदहत्तं कय भवइ, अल पइषं पविजइ अल वा करइ
ति माया, अलं नासइ अल करइ ति मुमावाओ । एते दो वि
जुगअओ लब्धंति । पोरिसिमाइ पइआपयसोवो कओ भवइ,
एसा संजमविराहणा, पञ्चकखाणं जुजइ ति देधया पडु-
छा खिताइ करेज ।

कारणे पुण भपुणे वि काले जुंजइ ।

वितियपदमणप्पज्जे, जुंजे अविक्खिते च अप्पज्जे ।

कंतारोऽमगिझाणे, गुरू णिओगा य जाणे वि ॥ १४ ॥

खमणेण खामियं वा, णिक्खीयति दुव्वलं वि नाऊणं ।

उत्तरे वा सेहो, दुक्खमवाइ व वितरंति ॥ १५ ॥

अणपज्जे सेहो वा अजाणतो जुंजइ नत्थि दोसो। कंतारे ति
अज्झाणपविचरस्स पञ्चकखाणं पड्ढा भत्त पमुप्पणं, दूरं च
गतत्वं । अंतरे य भत्तमभवो नत्थि, पणं जुंजतो सज्जो ।
ओमे वि कट्ठं न भविस्सइ ति साहारणछा जुंजइ । गिलाणो
वि शिगइमाइपञ्चकखाणं विज्जुवपभा जुंजइ । अगियगवादि
वा राओ जुंजइ । आयरिओवपमेण वा तुरियं कहिं वि ग-
तत्थं, तत्थ पोरिसिमाइ अपुणं ज्ञातुं गच्छइ । खमओ वा मा-
साइखवणे कते अइव किलतो अपुणं चैव जुंजविजइ । दु-
व्वलसररस्स वा विगइपञ्चकखाणं विगइ विजइ । उत्तरे
सेहो दुक्खं गमिस्सइ ति काउ नमोकारे चैव वितरंति,
खाराइया वा विणासि दव्वं चिरकालमच्छादि अपुणे पोरि-
सिमाइपञ्चकखाणे णमोकारो चैव वितरंति । नि० श्रु० १२
उ० । प्रातः प्रतिक्रमणे तपसः कायोत्तमगमये उपवसाद्य-
मुक तपः करिष्ये, ईदृशं विचिन्त्य कायोत्तमं पारयति, पञ्चा-
त्कस्यचिदाश्रयं विचिन्त्य तावन्त्य तपः करोति, तस्य प्रत्याख्या-
नजङ्गं लगति, न वेति प्रहने, उत्तरम्-प्रत्याख्यानभङ्गो लग-
तीति । ८६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

पञ्चकखाणविहिम-प्रत्याख्यानविधिः-त्रि० । प्रत्याख्यान-
विधिवेत्तावे, आव० ६ अ० ।

पञ्चकखाणापञ्चकखाणि (ण)-प्रत्याख्यानप्रत्याख्याननि-
पु० । देशविरते ५० ६ श० ४ अ० ।

पञ्चकखाणावरण-प्रत्याख्यानावरण-पुं० । आङो मर्यादेश्व-
र्थत्वाद् आसर्वविरातप्रत्याख्यानमर्यादया । अथवा-ईषत्सावद्य-
योगानुमतिमात्रं विरतिरूपं प्रत्याख्यानमावृण्वन्तीति प्रत्याख्याना-
वरणा इति व्युत्पत्तिः । विशेष० । “सर्वसावद्यविरतिः, प्रत्याख्या-
नमिहोच्यते । तदावरणसञ्ज्ञात-स्तृतीयेषु निवेशिता ॥६॥ ” इ-
त्युक्तस्वरूपेषु क्रोधाऽऽदिकपायेषु, कर्म० १ कर्म० दर्श० । विशेष० ।

पञ्चकखाणावरणानामधिजन-प्रत्याख्यानावरणानामध्य-त्रि० ।
प्रत्याख्यान सर्वविरतिलक्षण, तस्यावऽऽरणा बलदेव नामधेयं
येषां ते प्रत्याख्यानाऽऽवरणानामध्याः । प्रत्याख्यानावरणशब्दा-
मिधेयेषु, विशेष० ।

पञ्चकखाणि (ण्)-प्रत्याख्यानिन्-त्रि० । सर्वविरते, भ० ६
शा० ४ उ० ।

पञ्चकखाणी-प्रत्याख्यानी-स्त्री० । याचमानस्य प्रतिषेधवचने,
ध० ३ अधि० । याचमानस्याभिन्ना मेऽतो मा याचम्यस्यादि
प्रत्याख्यानरूपायां भाषायाम्, भ० १० शा० ३ उ० । संधा० ।

पञ्चकखानास-प्रत्यक्षानास-पुं० । प्रत्यक्षस्य स्वरूपाभासे,
वत्ता० ।

सांख्यवहारिकप्रत्यक्षाभासं तावदाहुः-

सांख्यवहारिकप्रत्यक्षमिव यदाभामते तत्तदाभामम् ॥२७॥

सांख्यवहारिकप्रत्यक्षमात्राख्यानिन्द्रियनिबन्धनतया द्विप्रकारं
प्रागुपपन्नितस्वरूपम् ॥ २७ ॥

उदाहरन्ति-

यथाऽम्बुधरेषु गन्धर्वनगरज्ञानं, दुःस्वे गुम्बज्ञानं च ॥२८॥

अत्राऽऽद्य निदर्शनमिन्द्रियानवधनाभासस्य, द्वितीय पुनर-
निन्द्रियनिबन्धनाभासस्य । अत्रप्रहाजानाऽऽदयस्तु कदा-
चनमेव प्रादुर्दिश्याः ॥ २८ ॥

पारमार्थिकप्रत्यक्षाभासं प्रादुर्कुर्वन्ति-

पारमार्थिकप्रत्यक्षमिव यदाभामते तत्तदाभामम् ॥२९॥

पारमार्थिकप्रत्यक्षविकल्पसकलस्वरूपतया द्वित्वं प्रागुक्तम् ॥२९॥

उदाहरन्ति-

यथा शिवाख्यस्य राजर्षेरमंख्यातद्वीपममुडेपु मसद्वीप-
समुच्चज्ञानम् ॥ ३० ॥

शिवाऽऽख्यो राजर्षिः स्वसमयप्रानिद्धः, तस्य किञ्च विनङ्गा-
परपर्यायमवध्याभासं तादृशं चेदनमाविर्बतूयेत्याहुः सैद्धा-
न्तिकाः । मनःपर्यायकवचनज्ञानयोस्तु विपर्ययः कदाचिन्न सभ-
वति, एकस्य संयमविशुद्धप्रादुर्गतत्वात्, अन्यस्य समस्ताऽऽ-
वरणक्षयसमुत्पत्त्यात् । ततश्च नात्र तदाभासावन्ताऽवकाशः
॥ ३० ॥ रत्ना० ६ परि० ।

पञ्चकखाय-प्रत्याख्यात-त्रि० । निराकृतं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
सर्वविरतप्रतिपत्तिः प्रतिषेधिते, औ० । नियमिते, सूत्र० २
श्रु० ४ अ० ।

प्रत्याख्यात-त्रि० । प्रत्याख्यातवि, “पञ्चकखाय कथा
पञ्चकखायित्वा ।” आच० ६ अ० ।

पञ्चकखायपावग-प्रत्याख्यातपापक-त्रि० । प्रत्याख्यातं निरा-
कृतं पापकं सावधानुष्ठानं येनासौ प्रत्याख्यातपापकः । सूत्र० १
श्रु० ८ अ० । पापकर्मप्रत्याख्यानवति, औ० ।

पञ्चकखायित-प्रत्याख्यापयितृ-त्रि० । प्रत्याख्यापयतीति
प्रत्याख्यापयिता । प्रत्याख्यानकार्यायति, आच० ६ अ० ।

पञ्चकखिन्-(ण्)-प्रत्यक्षिन्-त्रि० । प्रत्यक्षज्ञानिनि आगमव्यव-
हारिण, व्य० १ उ० ।

पञ्चकखीजुय-प्रत्यक्षीजुय-अध्य० । साक्षाज्ज्ञानविषयतां
प्राप्यन्त्यर्थे, आ० म० १ अ० २ खगः ।

पञ्चकखेय-प्रत्याख्येय-त्रि० । प्रत्याख्यानविषये वस्तुनि, आ-
च० ६ अ० ।

पञ्चग-प्रत्यग्र-त्रि० । नदीने, “पञ्चगं आदिणश्च सः सुकः ।”
पा० १ ना० १६२ गाथा ।

पञ्चच्छम-पाश्चात्य-त्रि० । पश्चिमभागवर्तिनि, भ० १६ शा०
३ उ० ।

पञ्चच्छिमा-पश्चिमा-स्त्री० । दिग्भेदे, म्या० १० उ० ।

पञ्चच्छिमुत्तरा-पश्चिमुत्तरा-स्त्री० । दिग्भेदे, म्या० १० उ० ।

पञ्चचन-क्षर-धा० । सचलने, “क्षर-क्षर-क्षर-पञ्चक्षर-पञ्च-
क्षरः” ॥ ८ ॥ ४१ ॥ १७३ ॥ इत्यादिना क्षरधातोः पञ्चडाऽऽदेशः । “प-
ञ्चचनः” । कृ० ति । प्रा० ४ पाद् ।

पञ्चचतु-गम्-धा० । “गमेः अर्ध-अर्धराष्ट्रवृत्ताज्जसोक्कुसा-
य गम्पञ्चचतुः” ॥ ८ ॥ ४१ ॥ १६२ ॥ इत्यादिना गमधातोः पञ्चकुऽऽ-
देशः । पञ्चचतुः । गच्छति । प्रा० ४ पाद् ।

पञ्चच्छिया-प्रत्यक्षिका-स्त्री० । मलानां करणविशेषे, विशेष० ।
आ० म० ।

पञ्चच्छिन्नवमाण-प्रत्यक्षिन्नवत्-त्रि० । प्रत्येकं वेद्यमाने, जी०
३ प्रति० १ अधि० २ उ० । “पञ्चच्छिन्नवमाणो विद्वद्” । वि-
पा० १ श्रु० १ अ० म्या० । इष्टानिष्टाऽऽदिषु दशरुक्कः ‘वीर-
वयण’ शब्दं वक्ष्यते)

पञ्चच्छिन् (ण्)-प्रत्यक्षिन्-त्रि० । अर्थिनः प्रतिकृते, यः पञ्च-
स्य गृहीत्वा न किमाप प्रयच्छति । व्य० १ उ० । पा० १ ना० ।
पञ्चच्छिय-प्रत्यक्षिक-पुं० । प्रत्येकं प्रतिधात्राऽऽदौ, व्य० १
उ० । ति० चू० ।

पञ्चच्छुय-प्रत्यक्षस्तुत-न० । आच्छादिते, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । पुनःपुनराच्छादिते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

पञ्चापण-प्रत्यर्पण-न० । निवेदनं, विशेष० । आच० ।

पञ्चापिणमाण-प्रत्यर्पयत्-त्रि० । आदिष्टकायं सपादनेन नि-
वेदने, म्या० ५ उ० २ उ० । रा० । भ० । आच० ।

पञ्चञ्जाम-प्रत्याज्यास-पुं० । प्रत्युच्चारणं निगमने, विशेष० ।

पञ्चजिष्ठा-प्रत्यभिज्ञा-स्त्री० । स एवायमित्याकारे ज्ञाने, विशेष० ।

प्रत्याभक्षाप्रामाण्यम्-
यद्यपि-

“प्रत्यक्षाऽऽदेरुत्पत्तिः, प्रमाणाभाव उच्यते ।

साऽऽत्मनोऽपरिणामो वा, विज्ञानं वाऽन्यवस्तुनि ॥ १ ॥ ”

सति प्रत्यक्षाऽऽद्यनुपपत्तिः, आत्मनो घटाऽऽदिप्राहकतया परिणामाभावः प्रसज्यपक्षे, पर्युदासपक्षे पुनरन्यास्मिन्धर्माविक्रान्ताऽऽद्ये वस्तुन्यत्रावे घटो नास्तीति विज्ञानम्, इत्यभावप्रमाणमभिधीयते । तदपि यथासम्भव प्रत्यक्षाऽऽद्यन्तर्गतमेव । तथाहि—“ गृहीत्वा वस्तुसङ्काशं, स्मृत्या च प्रतियोगिनम् । मानसं नास्तिताज्ञानं, जायतेऽज्ञानपेक्षया ॥ १ ॥ ” इतीयमभावप्रमाणजनिका सामग्री । तत्र च भूतज्ञाऽऽदिकं वस्तु प्रत्यक्षेण घटाऽऽदिभिः प्रतियोगिभिः ससृष्टम्, असृष्टं वा गृह्येत ? । नात्र पक्षः—प्रतियोगिसंस्पृष्टस्य चूतलाऽऽदिवस्तुनः प्रत्यक्षेण ग्रहणे तत्र प्रतियोग्यभावप्रादुर्भावनाभावप्रमाणस्य प्रवृत्तिवरोधात् । प्रवृत्तौ वा न प्रामाण्यं, प्रतियोगिनः सत्त्वेऽपि तत्प्रवृत्तः । द्वितीयपक्षे तु—अभावप्रमाणप्रेषार्थं, प्रत्यक्षेणैव प्रतियोगितां कुम्भाऽऽदीनामभावप्रतिपक्षः । अथ न ससृष्टं नाप्यसृष्टं प्रतियोगिसंभूतलाऽऽदिवस्तु प्रत्यक्षेण गृह्यते, वस्तुमात्रस्य तेन ग्रहणाद्युपगमादिति चेत् । तदपि दुष्टम्, संस्पृष्टासंस्पृष्टवयोः परस्परपरिहारस्थितिरूपत्वेनैकमित्येवमवधानस्य परिहर्तुमशक्यत्वात्, इति सदसृष्टवस्तुग्रहणप्रयोगेन प्रत्यक्षेणैवायं वेद्यते । क्वचित्तु तदघटभूतमिति स्मरणेन, तदेवेदमघटं भूतमिति प्रत्यभिज्ञानेन “ योऽज्ञमात्रं भवति, नास्मै धूमवान् ” इति तर्केण, “ नात्र धूमोऽनग्नः ” इत्यनुमानेन, गृहे गगौ नास्तीत्यागमेनाभावस्य प्रतीतेः क्वाभावाः प्रमाणं प्रवर्तताम् ? । सम्भवोऽपि समुदायेन समुदायिनोऽवगम इत्येवमकृणः “ सम्भवति स्त्रीर्यो ज्ञाणः ” इत्यादि नाऽनुमानात्पृथक्ज्ञानयादि—स्त्रीर्यो ज्ञाणवती, स्त्रीर्योत्वात्, पूर्वोपपन्नस्त्रीर्यवत् । ऐतिह्यं त्वनिर्दिष्टप्रवक्तृप्रवादपारम्पर्यमितीहाधुष्ट्याः । यथा—“ इह घटे यक्षः प्रतिवसति ” इति । तदप्रमाणम्, अनिर्दिष्टप्रवक्तृकत्वेन सांशयिकत्वात्, आसत्प्रवक्तृकत्वनिश्चये त्यागम् इति । यदपि प्रतिभमकृद्विज्ञानव्यापारानपेक्षमकस्मादेव “ अथ मे महीपतिप्रसादो जायता ” इत्याद्याकर रूपेण वा वेदनमुद्येन, तदप्यनिश्चितानिबन्धनतया मानसमिति प्रत्यक्षकृतिनिश्चितमेव । यत्पुनः प्रियाप्रियप्राप्तिप्रभृतिफलेन साईं गृहीतात्यथाऽनुपपत्तिकामनःप्रसादोऽज्ञाऽऽदिकं कदाचित्, तत्परिणीतकापटलोत्सर्पणोत्थज्ञानवद्वेषमनुमानमेव । इति न प्रत्यक्षपरोक्षलक्षणवैविध्यातिक्रमः शक्योऽपि कर्तुं शक्यः ॥ १ ॥ रत्ना० २ परि० । तत्र प्रत्यभिज्ञाप्रामाण्यसंवेदनम्—न च प्रत्यभिज्ञानं प्रमाणम् । “ तत्र पदार्थविज्ञानं, निश्चितं बाध्यवर्जितम् । अदुष्टकारणाऽऽवश्यं, प्रमाणं लोकसम्मतम् ॥ १ ॥ ” इति प्रमाणलक्षणयोगात् प्रत्यक्षं च प्रत्यभिज्ञाऽऽत्मनिष्ठार्थं वस्तुन्यानुविधानतस्तदव्यप्रत्यक्षत्वात्—इति । न च स्मृतिपूर्वकत्वात् एवायमित्यनुसन्धानाऽज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वमयुक्तमिति वाच्यम् । स्वसंप्रयोगजनकत्वेन स्मरणपश्चाद्भावितोऽऽप्यक्षप्रत्ययस्य लोके प्रत्यक्षत्वेन प्रसिद्धत्वात्, तर्कं च—“ न हि स्मरणेना यत्राकं प्रत्यक्षमितीदृशम् ।

वचनं राजकीयं वा, लौकिकं नापि विद्यते ॥ १ ॥

न चापि स्मरणोत्पन्ना—निश्चितस्य प्रवर्तनम् ।

वार्थं केनचित्वापि, तत्सदानीं प्रवृत्त्यति ॥ २ ॥

तेनोद्भवार्थसंबन्धा—प्रगृह्यं चापि यत् स्मृतः ।

विज्ञानं जायते सर्वं, प्रत्यक्षमिति गम्यत ॥ ३ ॥ ”

इति । अनेकदेशकालावस्थानमन्वितं सामान्यं, ऊर्वाऽऽदिकं च वस्तुन्यत्र प्रमेयमित्यपूर्वप्रमेयसद्भावः । तदुक्तम्—

“ गृहीतमपि गोत्वाऽऽदि, स्मृतिरूपं च यद्यपि ।

तथापि व्यतिरेकेण, पूर्ववाचात्प्रतीयते ॥ १ ॥

वेशकालाऽऽदिभेदेन, तज्जास्त्यवसरो मितेः ।

यः पूर्वप्रवर्ततां नांशः, स च नाम प्रतीयते ॥ २ ॥

इदानीन्तनमस्ति त्वं, न हि पूर्वधियाऽऽगतम् ॥ ” इति ।

नन्वेवं जिज्ञाभिन्नवस्तुविषयो निबन्धनप्रत्ययः प्राप्तः, इत्यत्र एव चैतत् । यतो न भिन्नत्वेन प्रत्यभिज्ञानमभिज्ञत्वमपि न प्रमेयभेदः । प्रत्यभिज्ञाव्यपदेशोऽप्यस्य भेदाऽऽलम्बनत्वमेव द्योतयति, यतो नैककालिकप्रमेयगोचराणां भिन्नप्रमातृत्वसंविधानानां प्रत्यभिज्ञेति व्यपदेशो, नापि सर्वथा जिज्ञेषु घटपटाऽऽदिषु, न च कालस्थायीन्द्रियत्वाद्भिन्नकालिकप्रमेयप्रत्यभिज्ञानेन प्रमेयावतिरेक इति वक्तव्यम् । यतो यद्यपि न कश्चित्त्र प्रमेयावतिरेकः, तथापि घटाऽऽदयः कदाचिदुपलब्धताऽऽकारा अन्यदाऽऽनुपलब्धताः सदसत्तया सद्विषयतामापद्यन्ते, तत्स्वभावावधिका च प्रत्यभिज्ञा तेषां सदेहावयवतामपाकुर्वाणा प्रमाणतामश्नुते, यतो न विषयावतिरेक एव प्रामाण्यनिबन्धन प्रत्ययानां, किं तु सदेहापाकरणमपि सदिग्धस्य । यदा त्वावरते पल्लिधस्तनान्, पुनः पुनरनेन सदेहसङ्गाः प्रत्यभिज्ञायन्ते भाषास्तदा सदेहावच्छेदाधिकफलभावात्मा तत्प्रत्यभिज्ञाप्रमाणम् । न च सति कदाकमेवैकं प्रत्यभिज्ञाज्ञानम् । अधिकल्पकस्याप्येकत्वप्राप्तिः प्रत्यभिज्ञाज्ञानस्य सद्भावात् । तथाहि—एकप्रमातृत्वसंविध्यप्रत्यययाजिज्ञाविषयाऽऽकारा तु यतोऽनुद्यद्धार्यग्राह्यधिकल्पकं ज्ञानमनुसृत्यत एव, एकत्वप्राप्ति च ज्ञानं प्रत्यभिज्ञाज्ञानमुच्यते इति क्षणिकाऽजिज्ञात्विष्यपि शब्दमात्रास्वात्मानाप्रत्ययावगतमेव स्मर्ये, स एवायमित्यनन्तरमनुसधानं विकल्पोत्पत्तिदर्शनात् । तथाहि—अर्थसंसर्गानुसारिणोऽनुभवादुपजातास्त्विकल्पास्तद्यापाराऽनुसारिणो यथा नीलानुभवव्यवस्था सौगतरभ्युपगता तथा पूर्वदृष्टं पश्यामीत्युल्लेखतोऽनुसन्धानविकल्पात्पूर्वार्थस्यानुद्यद्पश्याद्युपजातितः, तथाऽनध्यधिगीतरूपस्य किमिति न व्यवस्थाप्यते, पूर्वदृष्टमेव पश्यामीत्युल्लेखानुपजायमानोऽप्यनुसन्धानप्रत्यया न प्रत्यभिज्ञाऽप्यज्ञानमनुभवति । सम्म० १ कारणम् ।

पञ्चमिषानाम्—प्रत्यभिज्ञाऽऽभास—पुं० । अयमर्थप्रत्यभिज्ञाने, रत्ना० ।

प्रत्यभिज्ञाऽऽभासं प्रकृत्यन्ति—

तुल्ये पदार्थे स एवायमिति, एकस्मिन् च तेन तुल्य इत्यादिज्ञानं प्रत्यभिज्ञानाऽऽभासम् ॥ ३३ ॥

प्रत्यभिज्ञानं हि तिर्यगूर्ज्ज्वासासान्ध्याऽऽदिगोचरमुपवर्णितं तत्र तिर्यक्तुतामान्याऽऽलिङ्गने भावे स एवायमिति ऊर्ध्वता—सामान्यसमावे चैकस्मिन् ऊर्ध्वे तेन तुल्य इति ज्ञानम्, आदिगोचरादेवजातीयकमन्यदपि ज्ञानं प्रत्यभिज्ञानाऽऽनासांमिति ॥ ३३ ॥

उदाहरन्ति—

यमलकज्ञानवत् ॥ ३४ ॥

यमलकज्ञानयोरेकस्याः स्त्रिया एकदिनोत्पन्नयो पुत्रयोर्मत्यादेकत्र द्वितीयेन तुल्योऽयमिति जिज्ञासने स एवायमिति, अपरत्र स एवायमिति बुद्धिस्मने तेन तुल्योऽयमिति च ज्ञानं प्रत्यभिज्ञानाऽऽभासम् ॥ ३४ ॥ रत्ना० ६ परि० ।

पञ्चमाण—पच्यमान—त्रि० । विपाकावस्थां प्राप्ते, उत्त० ३२ अ० ।
अन्याकुलीक्रियमाणे, उत्त० २३ अ० । “णिरणे णेरह्यार्ण, अ-
होगिस् पच्यमाणान् ।” सूत्र० १ सु० ५ अ० १ उ० ।

पञ्चय—प्रत्यय—पु० । अवबोधे, स्था० १ ठा० । विश्वासे, ज्ञा०
१४ ठा० व्य० । प्रतीतौ, अविमवादिष्यन्तरे, क्रा० १ सु० १ अ० ।
सर्वातिशयनिधानमतीन्द्रियार्थोपदेशनाध्यनिचार चेद् जिन-
प्रवचनमित्येवंप्रकारायां प्रतिपत्तौ, स० १० अ० । प्रत्ययिज्ञानाऽऽदौ,
विशे० । प्रत्यापयतीति प्रत्ययः । अन्तर्भूतगयार्थादप्रत्ययः ।
आ० म० १ अ० १ स्था० । विशेष० । प्रतीयनेनेनाथ इति प्र-
त्ययः । ज्ञानकारणे, उत्त० १ अ० । अने० । प्रव० ।

अथ प्रत्ययद्वारमाह—

पच्ययनिकवेरो खलु, दव्वम्पी तत्तमाऽऽमगाईओ ।

भावम्मि ओहिमाई, निविहोपगयं तु जावणं ॥२१३१॥

कंवन्ननाणं चि अहं, अग्निहा सामाडयं परिकहेऽ ।

तेमिं पिपचओ खलु, मव्वणु तो निसामिति ॥२१३२॥

प्रत्यापयतीति प्रत्ययः, प्रत्ययनं वा प्रत्ययः, तन्निर्देशस्तन्व्यासः,
अनुशब्दस्यापि शब्दावयवत्वात्माऽपि तन्निर्देशः कारणनिर्देश-
आमस्यापनाऽऽदिभेदाच्चतुर्विधः । तत्र नामस्थापने प्रतीते । इत्ये-
वमप्यवयवः प्रत्ययो कृशरीरभयशरीररूपः सुगमः । तद्वितीर-
कस्तु तत्समापकाऽऽदिः, आदिशब्देन घटन-पुल्लवर्णणाऽऽदि-
व्यपारग्रहः । इत्येव च तत्प्रत्यापय प्रतीतिहेतुत्वात्प्रत्ययश्च द्र-
व्यप्रत्ययस्तत्समापकाऽऽदिरेव, तज्जो वा प्रत्यापयपुरुषगतप्रत्ययः ।
(जावम्मि चि) जावे जावप्रत्यये विचार्येवमप्यादिस्त्रिविधो
जावप्रत्ययः । अवधिमतःपर्यायकेवलज्ञानत्रयलक्षणो बाह्यलि-
ङ्गानपेक्ष एव प्रत्यापयति, अतस्त्वारिचकप्रत्ययत्वाद्भावप्रत्य-
यस्त्रिविध इत्यर्थः । मतिश्रुते तु बाह्यलिङ्गं करणमपेक्ष प्र-
त्यापयतः, न साक्षाद्, अतः किलात्र न विवक्षिते । प्रकृतं प्र-
स्तुतापयोगस्तु सामायिकमङ्गीकृत्य भावेन भावप्रत्ययेनेति ।
॥ २१३१ ॥ अत एव केवलज्ञान्यहमिति स्वकीयादेव केवलज्ञ-
ज्ञानाद्भावप्रत्यापयदेन साक्षादेव सामायिकार्थमुपलभ्य सामा-
यिकं परिक्रियति, तेषामपि श्रोतृणां गणधराऽऽदीनां हृत्ताशे-
षसंशयपरिच्छया सर्वज्ञ इति प्रत्ययो बोधनिश्चयो भवति ।
ततो यस्मात्सर्वज्ञप्रत्ययासं निशमयन्ति श्रुत्वाति सामायिकम्,
अत एव यत्केशिषुच्यते—“सर्वज्ञोऽसाविति ह्येतत्तत्त्वादेऽपि
बुभुसुजिन् । तज्ज्ञानं प्रविज्ञान-रहितैर्गम्यते कथम् ? ॥ ११ ॥” इ-
त्यादि । तद् व्युद्भूतं भवति । अन्यथा अनुवेदोऽर्थाप्रत्यादिश्लोक-
व्यवहारानुपपत्तेः इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ २१३२ ॥

अथ जावम्—

दव्वस्स दव्वओ वा, दव्वेण व दव्वपचओ नेओ ।

तव्विवरओ जावे, सो वि हु नाणाइओ तिविहो ॥२१३३॥

प्रत्यापय पुरुषलक्षणस्य प्रत्ययः प्रतीतिर्द्रव्यप्रत्ययः, तथा क-
स्यान्तसमापकाऽऽदिः, द्रव्येण वा घटाऽऽदिना प्रत्ययो द्रव्यप्रत्ययो
ज्ञेयः । यस्तु बाह्यद्रव्याद् बाह्यद्रव्येण वा न क्रियते, किं तु
तद्विपरीतस्त्वारिचक एव साक्षादुपलम्भाद्भवति स भावरूपः
प्रत्ययो भावप्रत्ययः । स चावधिमतःपर्यायकेवलज्ञानमेवास्ति-
विध इति । अनेनैव च जावप्रत्ययेनेहाधिकारः ॥ २१३३ ॥

तथा चाऽऽह—

केवलनाणित्तणओ, अप्प द्विय पचओ जिणिंदस्म ।

तत्पचक्खवत्तणओ, ततो च्चिय गोयमाईणं ॥२१३४॥

जिनेन्द्रस्य तीर्थंकरस्य केवलज्ञानित्वात्सामायिकार्थं साक्षा-
दुपलभ्य कथयत आत्मैव प्रत्ययो नाभ्यः, केवलज्ञानाऽऽत्मना
भावप्रत्ययावच्छेदनेनैव तस्य सामायिकप्रकृपणादिति । गौतमाऽऽ-
दीनामपि श्रोतृणां तत एव केवलज्ञानलक्षणान्नावप्रत्ययात्सामा-
यिकअवगमिति गम्यते । कुतः ? इत्याह—तस्य केवलज्ञानिनः
प्रत्यक्त्वं तत्प्रत्यक्त्वं, तस्मान् । इदमुक्तं भवति—सर्वसंशयपरिच्छे-
दाऽऽदिना केवलज्ञान्यसौ, इत्यनुभवप्रत्यक्कारेणैव गौतमादयो-
ऽवगच्छन्त्येव, ततस्तेषामपि वस्तुनः केवलज्ञानलक्षणभा-
वप्रत्ययादेव सामायिकअवगमं प्रवर्त्तते इति ॥ २१३४ ॥

आह—ननु कथमवध्यादिरेव त्रिविधो भावप्रत्ययः

यावता मतिश्रुते अपि प्रत्यापनफलत्वा-

त्कथं न भावप्रत्ययः ? इत्याह—

जेगाइंदियमिट्ठं, सापइयं तोऽवहाइमियं तं ।

न तु मइमुयपचक्खं, जं ताईं परोक्खविमयां ॥२१३५॥

येन यस्मात्कारणाजीवपर्यायत्वात् जीवस्य चाऽमूर्तत्वाद्गती-
न्द्रियमिन्द्रियविषयो न भवति सामायिकम्, इतीष्टं तत्त्व-
वेदिनां, तस्मादवध्यादिज्ञानानामेव तद्विषयः । मतिश्रुतप्रत्यक्
तु तत्र भवति, यद्यस्मात् मतिश्रुते परोक्षार्थविषये, इन्द्रिय-
द्वारेणैवाप्यपारति ॥ २१३५ ॥

अथ प्रेरकः प्राऽऽह—

जुत्तमिह केवलं चे-व पचओ नोहि-माणमं नाणं ।

पोग्गलमेत्तविमयओ, सापइयञ्चया जं च ॥२१३६॥

ननु यद्येव, तर्हि जीवपर्यायत्वाद्मूर्तत्वेन सामायिकं केवल-
ज्ञानस्यैव विषयः, अतस्तदेवैक भावप्रत्ययो युक्तं, न त्वय-
धिमतःपर्यायज्ञाने, तयोः पुद्गलमात्रविषयत्वात्, रूपद्रव्य-
विषयत्वादित्यर्थः । सामायिकमपि पौञ्जलिक भविष्यति, न,
इत्याह—यद् यस्माच्चरूपताऽमूर्तता सामायिकस्य, जीव-
पर्यायत्वादिन्युक्तमेवाति ॥ २१३६ ॥

सुरिराह—

जं ज्ञेसापरिणामो, पायं सामाडयं जवत्थस्म ।

तत्पचक्खवत्तणओ, तेमिं तो तं पि पचक्खं ॥२१३७॥

यद्यस्माद्भवन्धस्य जन्तोः सबन्धि प्रायोऽव्यवहेत्याजनिन एव
परिणामोऽध्यवसायः सामायिकम् । सिद्धस्याज्ञेयापरिणामो-
ऽपि सम्यक्त्वसामायिकं भवति, अतस्तद्व्यवच्छेदार्थं ज-
वन्धग्रहणम् । भवन्धस्याप्ययोगिकेवलिनोऽज्ञेयापरिणाम-
रूपे अपि सम्यक्त्वचारित्रसामायिकं भवतः, ततस्तन्निगसार्यं
प्रायोग्रहणं, यस्मात्प्रायोऽव्यवहेत्याजनिन एव परिणामो ज-
वन्धस्य सामायिकम् । (तो तापि पचक्ख नि) ततस्तदपि सा-
मायिक प्रत्यक्त्वं । केषाम ? इत्याह—(तेसि ति) तेषामवधिमतः-
पर्यायज्ञानिताम् । कुतः ? इत्याह—(तत्पचक्खवत्तणउत्ति) तासां
द्रव्यलेइयानां प्रत्यक्त्वं तत्प्रत्यक्त्वं, तस्मात्तत्प्रत्यक्त्वान् । इदमु-
क्तं भवति—अवधिमतःपर्यायज्ञानिनोऽपि सामायिकपरिणामजन-
कानि ज्ञेयाद्रव्याणि साक्षात्पश्यन्ति, ततस्तद्द्वारेण तज्ज्ञानत-
परिणामरूपं सामायिकमपि तेषां प्रत्यक्त्मुच्यते । मतिश्रुते तु

साक्षात् किञ्चिदप्यत इत्येतावता जेदने तयोर्जावप्रत्ययस्ये
नोक्तमिति ॥ २१३७ ॥

एवमप्यन्यदतिप्रमुखादयन्नाह परः-

ओहाडपचचयं चिय, जड तं न सुयं पि पचओ पचो ।

पचचखनाणिउज-रुम तेण वयणं न सच्येयं ॥ २१३८ ॥

ननु यद्युक्त्यायेनाध्यादिकानप्रयप्रत्ययमेव सामायिकं,
ततः श्रुजानमपि हन्त ! न प्रत्ययः प्राप्तः । मा प्रापत्, किं
नः कृत्ये ? इति चेत् । उच्यते-तेन ततः प्रत्ययकृत्वमधिमन-प-
र्ययकैवल्यरूपं ज्ञान येषां ते प्रत्ययकृजानिनः, तद्वर्जस्य ताव-
ज्जायित्वा, अन्यस्य कस्यापि वचने न श्रद्धेयं प्राप्नोति; न चे-
त्तदस्ति, अतुर्दशपूर्वधराऽऽदिवचनस्य प्रमाणत्वेनोक्तत्वादि-
ति ॥ २१३८ ॥

अत्रोत्तरमाह-

सुयमिह मापडयं चिय, पचचयं जं तओ य तववयणं ।

पचचखनाणिओ चिय, पचचायणमेतवावारे ॥ २१३९ ॥

तत्रापि उपम, - ज्ञानं यस्वया गणधराऽऽदिवचनं प्रत्ययत्वेन ना-

ननु धुने धु-प्रवणेन सामायिकमेव, सामायिकेदेतत्वात्, न पुनर-

यत, तदिह धुने-प्रतीयेनेऽर्थो यस्मात्सो प्रत्ययो-

व्यक्तिश्चिन् । तत्र प्रत्या-यकत्वेन यस्यास्तीति तत्र-

स्वशाद्विज्ञानत्रयसङ्काप, स प्रत्यो-यकत्वेन यस्यास्तीति तत्र-

स्यधिक, सर्वानलप्यार्थनोचनं सर्वप्रत्ययस्यैवप्राधान्य-कर्तृतिः

तज्ज्ञानमितादिकपेण केयलाऽऽदिकानप्रप्रत्याय्य, न तु केवला-

ऽऽदिकानप्रयवस्यमेव तत्प्रत्यय इत्यर्थः, ततः कयनस्य प्रायप्र-

त्ययत्वेन तदधिक्रियते ? अथ वचनरूपं छद्मधुने त्वया प्रत्य-

योर्गम्योपेतं । तदप्युक्तम् । कुतः ? इत्याह (ज तओ य त-

वयणं इत्यदि) यतश्च तस्य प्रत्ययकृजानिनो व्याख्यानाधि-

प्रवृत्तस्य वचने तद्वचनम् । कथमूच्यते ? इत्याह-प्रत्ययकृजान-

न एव प्रत्यायनमात्रमेव परावदीयनमात्रमेव व्यापारो य-

स्य तत्प्रत्यायनमात्रव्यापारम् । अतः केवलप्रत्ययकृतेन

अधीयमानत्वादपि प्रत्ययः, न तु केवलाऽऽदिवचनस्यमेव-

ति ॥ २१३९ ॥

यद्येवं, तदि किमिह चियम् ? किं धुने सर्वथैव प्रत्ययत्वेन

नेहाधिकसंख्यम् ? इत्याह-

ओहाडपचचओ चिय, जणिण तो तं पि पचओ ऽजिहियं ।

ओहाडतिगं च कडं, तदज्ञावे पचचओ होजा ॥ २१४० ॥

ततस्तदपि धुने प्रत्ययोर्गमिहने प्रत्ययत्वेनासाधितं नयति ।
किं साक्षाद् ? जेवं, सामर्थ्यात् । कथम् ? इत्याह-रुक्म्याह-अव-

अथवाऽन्यथा त्रयः प्रत्यया भवन्तीत्याह-

आया गुरवो मत्थं, ति पचचया वाऽऽदिमो चिय जिणस्ता
सपचचकवत्तणओ, सीमाण उ तिपयारो वि ॥ २१४१ ॥

वा इत्ययथा, आत्मा, गुरुः, शास्त्रम्; इत्येवं त्रयः प्रत्ययाः ।
तथाऽऽदिम आया एवाऽऽमलकणः प्रत्ययो जिनस्य, केवलित्वेन
रुक्मप्रत्ययकृत्वात्, आत्मायष्टनेनैव जिनः सामायिक कथयती-
त्यर्थः । शिष्याणां तु गणधर्माच्छिष्यप्राशङ्ग्याऽऽदीनाम, आत्म-
गुरुशास्त्रलक्षणप्रकारेऽपि प्रत्ययो विज्ञेय इति ॥ २१४१ ॥

तत्र सर्वोऽपि प्रेक्षायान् 'युक्तमिदम्' इत्यात्मना ज्ञातव्यं प्रायः
सामायिकप्रकरणश्रवणाऽऽदिकार्ये प्रवर्तनं इत्यात्मप्रत्ययत्वं शि-
ष्येष्वप्यस्तीति पश्चाद्वदति, अतो यथा गुरुप्रत्ययस्तथा
दिदर्शोऽप्युपगमधरापेक्ष तावदाह-

एस गुरू सव्वसू, पचचयं सव्वमेवपच्येया ।

मयरागदोमरहिओ, तद्धिगाजावओ जं च ॥ २१४२ ॥

अणुवकयपराणुगह-परो पमाणं च जं तिहुयणस्म ।

मामाडयउवएये, तम्हा मडेयवणो ति ॥ २१४३ ॥

गण-गणां तीर्थकरो गुरुः ; ततस्ते तत्प्रत्ययत्वेन सामायिक
गृह्यन्ते । किं विधित्वं ते तस्य प्रत्ययत्वमुपकल्पयन्ति ?

तत्रोक्तम्-गणोऽणुगहं गुरुः सर्वज्ञः प्रत्ययमनुभवति तः सर्व-

संशयच्छेदाद् अपरं च भयरागदोमरहिओऽय, शास्त्रपरिग्रहाद्-

नामसिध्दान्तदत्तकार्याऽऽदितुल्यतायां तत्त्वज्ञानस्यैव प्रवृत्तत्वाद्,

अथगाऽऽदिनापरहितत्वाच्च नायमनुरे कदाचिदापि भाष्य-ने,

अतः सामायिकोपदेशे अधिक्यवचन इति सङ्गः ॥ २१४२ ॥

तथा-अनुपगत आत्मोपकारे निरपेक्ष एव परानुग्रहपरः, प्रमा-

णं न सकलत्रिष्टुवनस्य यस्मात्, ततः सामायिकोपदेशे अस्मा-

क अधिक्यवचनः । एव जम्बूप्रभवाऽऽदीनामपि शिष्यप्राशङ्ग्याणां

निजनिजगुरुषु संभवद्गुणोद्भावनपूर्वकं सामायिकश्रवणप्रत्य-

यस्य भावनायम् ॥ २१४३ ॥

शास्त्रस्य कथं ते प्रत्ययत्वमवगम्य प्रवर्तन्ते ? इत्याह-

सत्यं च मठवमत्ता-वगारिपुव्वायगविगेहोदं ।

सचगुणाऽऽदाणफत्तं, सर्वं सामाहयऽज्जयणं ॥ २१४४ ॥

शास्त्रं चेत् सर्वसंशयोपकारि, तथा पूर्वापराविरोध, सर्वगुण-

व्रतणफत्तं च सर्वमप्येतत्सामायिकाध्ययनम्, अतः प्रमाणम-

स्माकम्, इमेव शास्त्रस्य प्रत्ययत्वमवधार्य तत्प्रवृत्तये प्रवर्तन्ते

शिष्याः । आह-ननु धुनेत्यस्य शास्त्रस्य प्रथममेव कथं सर्वसंशो-

पकारकत्वाऽऽदीन् गुणान् शिष्या जानन्ति ? सर्वं शास्त्रं ज्ञात्वा

जानन्तीति चेत् । तदुक्तम्, धुने शास्त्रं तत्प्रत्ययाध्यवसायस्य

निष्फलत्वात्, तमन्तरणापि तत्प्रवृत्तस्य प्रवृत्तत्वात् । नतदेव,

यतो वर्णिकामादहेतोः किंवापि शास्त्रे अन्वा तद्गुणान्विष्कान्ति

शिष्याः, ततः शेषं श्रुयन्ति, आदिवाक्याद् वा समुदायार्थे वा

गुर्वादित्यः धुन्वा अधुनेऽपि शास्त्रे तद्गुणान् ज्ञात्वा तत्प्रवृत्तये

प्रवर्तन्ते इत्यदोष इति ॥ २१४४ ॥

अथ शिष्याणामात्मप्रत्ययत्वमाह-

युज्जामो मं निजमित्र, विमाणं संसयादज्ञावाओ ।

कम्भकम्भओव मओ, य होइ सपचचओ तेसि ॥ २१४५ ॥

युज्जामहे सांख्यानरूपतया सामायिकाध्ययनमवगच्छामः ।

किमिवेत्याह निजमिव घटाऽऽदिज्ञानमित्येवंजूनः स्वप्रत्यय
आत्मप्रत्ययस्तेषां शिष्याणां भवति, कुतो हेतोः पुनरयं स्वप्र-
त्ययस्तेषां भवतीत्याह-संशयाऽऽद्यमावात्मसंशयः लिप्ययान-
ध्यवसायानावत्वेनास्याध्ययनस्य तेषां सिद्धत्वादित्यर्थः । क-
र्मज्ञायां यस्माद्वा कुनश्चिदेवजूनः स्वप्रत्ययस्तेषां जवतीति
अयोदशमाशयः । विशे० । आ० म० । कारणे, त० । निमित्ते,
स्था० १ टा० १ उ० । विशे० । अनु० । हेतोः, स्था० १ टा० ४
उ० । ज्ञा० । विशे० । आनु० । प्रत्ययशब्दः कारणत्वे । यत
लक्तम्-“ प्रत्ययः शपथज्ञान-हेतुव्यश्वासनिश्चये । ” न० ।

सम्पदप्रत्ययवृत्तिश्चेत्याधिकृत्याऽऽह-

तथाऽऽत्मगुलिङ्गानि, प्रत्ययस्त्रिविधा मतः ।

सर्वत्र सदनुष्ठाने, योगमार्गे विशेपनः ॥ २३१ ॥

तथेति वक्तव्यान्तरसमुच्चये, आत्मगुलिङ्गानि-आत्मा च गु-
रुश्च लिङ्गानि चेति समासः । प्रतीयते भाव्यार्थोऽस्मादिति प्र-
त्यय-विधिविधिसंज्ञाप्रकारो मतः । सर्वत्र सदनुष्ठाने फलाविशेषा-
दिति प्रयोजने, योगमार्गे प्रस्तुत एव, विशेपनो विशेपन मत
इति । अस्य सर्वसदनुष्ठाननिशायित्वान् ॥ २३१ ॥

एतमेव त्रिविधं प्रत्ययं भावयन्नाह-

आत्मा तदभिलाषी स्याद्, गुरुराह तदेव तु ।

तद्विज्ञेपनिपातश्च, संपूर्णं सिद्धिसाधनम् ॥ २३२ ॥

आत्मासदनुष्ठानाऽऽरम्भेणः पुनोऽन्तराऽऽत्मरूपः, स्वन एव
तावत्तन्मित्राया सदनुष्ठानार्थमज्ञापयान्, स्याद्भवेत्, ततो
गुरुर्धर्मोपदेष्टा, आह घृते, तदेव तु यदेवाऽऽत्मना निरूपितमा-
मीन् तद्विज्ञेपनिपात-तस्यानिलपितस्य सिद्धिसंज्ञकानि द्वि-
ङ्गानि यानि-“ नदीतरं पुन स्त इमं सख्यमहमहो य ।
मिगारुतन्नामर-भूयस्वरागा पमत्याह ॥ १ ॥ ” इत्या-
दिमुत्रासङ्गति, नेषामुपनिपातः सनिहितता । च. समुच्चये ।
किमित्याह-संपूर्णं समस्तम् सिद्धिसाधनम् विधिक्षितफ-
लनिपातिसंज्ञकम् ॥ २३२ ॥

अथ सिद्धिमेव ज्ञापयन्नाह-

सिद्धयन्तरस्य सद्भाजं, या सा सिद्धिरिहोच्यते ।

ऐकान्तिक्यन्यथा नैव, पातशक्त्यनुवेधतः ॥ २३३ ॥

सिद्धयन्तरस्य फलात्तरसिद्धिरूपस्य, सदवन्धं वीज हे-
तुर्या सा सिद्धिरिह विद्वत्शोक उच्यते । कीदृशीत्याह-(ऐ-
कान्तिकी) नियमेनार्सादिरूपपरिहारवती । अन्यथा सि-
द्धयन्तरसद्भाजावन्धेन न सर्वथा सिद्धिर्भवति । कुत इ-
त्याह-(पातशक्त्यनुवेधतः) भ्रशमाभयानुवेधान् । यथा हि
तथाविधप्रासादाऽऽद्यस्थयादिशब्दोपप्रातामहता यत्नेनोपार-
भ्यमाणमपि नोदयमासादयति किं त्ववश्यं पतति, एवं विद्य-
न्तिसिद्धिरपि मिथ्याऽभिनिवेशाऽऽदिपातशक्त्यनुवेधान नि-
र्वाणप्रसानफलाय सपद्यते ॥ २३३ ॥

अमुमेवार्थमधिकृत्याऽऽह-

मिद्धयन्तरं न संयत्तं, या साऽवश्यं पतत्यतः ।

तच्छक्त्याऽप्यनुविद्धेव, पातोऽमौ तत्त्वतो मतः ॥ २३४ ॥

मिद्धयन्तरं प्रस्तुतकार्यसिद्धेः कार्यान्तरार्सादिरूपम् । (न)
नैव, संयत्तं घटयति, या साऽह, साऽवश्यं नियमेन, पतति
निवर्तनेऽप्यवश्यं पाताऽप्यवश्यं पातशक्त्याऽपि, अनुवि-
३२

का व्याप्ता । एवमवश्यं भिन्नकमत्वात्ततः पात एव, असां सि-
द्धिः, सप्रत्यपातेऽपि परतस्तावत्पात एवेत्यपिशब्दार्थः । तत्त्व-
तः परमार्थतः मतः सम्मतो विदुषाम् । यथा ह्यविद्यमानपु-
त्रपौत्राऽऽदिसन्तानः पुमान् स्वकालेऽपतन्नपि पातशक्त्यनुवेधा-
त्परमार्थतः पात एव, तथा प्रस्तुता यमनियमाऽऽदिसिद्धिरप्य-
नुबन्धविकल्पा योजनीया पातत्वेनेति ॥ २३४ ॥

अथेताद्विपर्ययमाह-

सिद्धयन्तराङ्गसंयोगात्, साध्वी चैकान्तिकी नृशम् ।

आत्माऽऽदिप्रत्ययोपेता, तदेषा नियमेन तु ॥ २३५ ॥

सिद्धयन्तराङ्गसंयोगात् सिद्धयन्तराणां प्रस्तुतसिद्धेरन्यसि-
द्धिः शिष्याणां चान्यङ्गानि हेतवस्तेषां संयोगात्मीलनात् सा-
ध्वी सङ्गता पुनः । ऐकान्तिकी सिद्धिः पातविकल्पा, भृशम-
न्यर्थं परम्परयाऽऽर्थासिद्धिरूपपरिहारात् । आत्माऽऽदिप्रत्ययो-
पेता आत्मगुलिङ्गप्रतीतिसङ्गता, नत्तस्मात्, एषा ऐकान्तिकी
सिद्धिः, नियमेन त्ववश्यं तथैव वर्तते, आत्माऽऽदिप्रत्ययस्यैव
सिद्धयन्तरावन्धहेतुत्वात् ॥ २३५ ॥

एतदेव समर्थयते-

न ह्युपायान्तरापेय-मुपायान्तरतोऽपि हि ।

हाटिकानामपि यत-स्तत्प्रत्ययपरां जवेत् ॥ २३६ ॥

न हि नैव, उपायान्तरापेयं मुत्पिपराऽऽद्युपायान्तरसाध्यं घ-
टाऽऽदिकार्यमुपायान्तरतोऽपि हि सृत्रपिण्डाऽऽद्युपायान्तरादपि
जवति, हाटिकानामपि बलात्कारचारिणां, किं पुनस्तद्व्यथाचा-
रिणामन्यापशब्दार्थः । यतो यस्मात्, तत्प्रत्ययपर आत्माऽऽदिप्र-
त्ययपरायणः, भवेत् स्यादैकान्तिकी सिद्धिमनिलपन् योगी, त-
स्यास्मद्वकहेतुत्वात् । यथाहि कुम्भकाराऽऽदिस्मिद्धितमृत्परा-
ऽऽदिसंस्वोपकरणाऽपि न घटाऽऽदि साधयितुमशक्ता, तदुपकर-
णाभावात्, तथा आत्मादिप्रत्ययविकल्पास्तद्व्यानुष्ठानवार्ताप
योगा नैकान्तिकी सिद्धिमाराधयितुं समर्थः स्यात् ॥ २३६ ॥

अथामुमेव पुरस्कृत्याह-

पठितः सिद्धिद्वतोऽयं, प्रत्ययो ह्य एव हि ।

सिद्धिहस्तावलम्बश्च, तथाऽन्यैर्गुरुयोगिभिः ॥ २३७ ॥

पठितो निरूपितः, सिद्धिद्वतः सिद्धिसमागमहेतुः, अयमात्मा-
ऽऽदिप्रत्ययः हि स्फुटम्, अतएव ह्यैकान्तिकी सिद्धिहेतुत्वादेव
हेतोः, सिद्धिहस्तावलम्बश्च-सिद्धी तथाविधप्रासादशृङ्ख-
वाऽऽरोदुमनसां हस्तावलम्बमहशः चः समुच्चये । तथेति तत्प्र-
कारन्येनेपथ्यमात्रमेवतोऽस्मद्विज्ञेपनमुत्थयोगिभिः गुरुमार्गे-
दर्शितया तत्त्वरूपैर्धर्मिकैरिति ॥ २३७ ॥ या० वि० ।

पञ्चयत्रो-प्रत्ययतसु-अर्थः । प्रतीयते इति प्रत्ययो ज्ञानका-
रण घटाऽऽदिः, सर्वथा निरालम्बनज्ञानभावेन तद्विना नावि-
त्वात् ज्ञानस्य । ज्ञानविषयमाश्रित्येत्यर्थः, उक्त० १ अ० ।

पञ्चयकरण-प्रत्ययकरण-न० । दृष्टानां हेतु प्रतीत्युत्पादने, ज्ञा०
१ अ० १४ अ० ।

पञ्चज्ञ-प्रत्यय-त्रि० । समर्थे, आद्या० १ अ० २ अ० ३ उ० ।
पाद० ना० ।

पञ्चक्षिप्त-प्रत्यय-अर्थः । प्रत्युतस्य पञ्चक्षिप्तं चि आ.

देशः " सा य सलोणी गोरदी, नवखी कात्र विसर्गात् । भद्र-
पञ्चलिउ सो मरु, जासु न भगवर् काठ ॥ १ ॥ " प्र० ४ पाद ।
पञ्चवत्थय-प्रत्यवस्तुत-त्रि० । आच्छादिने, आ० म० १ अ०
१ खगद ।

पञ्चवत्थाण-प्रत्यवस्थान-न० । प्रतीति परोक्षदूषणप्रातिकूल्ये
नावस्थायतेऽनभूतगर्भधत्वावस्थाप्यते युक्तिपुरस्सर निर्दोष-
मेतद्दिनं शिष्यबुद्ध्यारोप्यते येन तत्प्रत्यवस्थानम् ।
प्रतिवचने, वृ० १ उ० । समाधौ, स्था० १ उ० ।
" तस्मै सद्गुरुभ्यामो, परिहारो पञ्चवत्थाण
॥ १००७ ॥ " (तस्मै नि) तस्य चालनस्य परिहारः
प्रत्यवस्थानं, द्वितीयादिस्तिर्थः । कस्माद्योऽसौ परिहारः ?
इत्यादि-शब्दार्थस्यायतः-शब्दविषयिणा न्यायेन शब्दसंवि-
द्या युक्त्या शब्दगद्गमस्य परिहारः, अर्थविषयिणा
न्यायेनार्थसंनिविद्या युक्त्याऽयतदूषणस्य परिहारः प्रत्यव-
स्थानं, द्वितीयादिस्तिरिति भावार्थः । नयमताक्षेपाच्च शब्दार्थ-
गतदूषणस्य परिहारः प्रत्यवस्थानमित्यपि द्रष्टव्यम् । इदमुक्तं
भवति- ' करोमि जदन्त ! सामायिकम् ' इत्यादी गुर्वामन्त्रण-
चनो भदन्तशब्द इत्युक्ते, काश्चिच्चालनां करोति-तन्वेद्य ताहं गुरु-
विग्रहे भदन्तशब्दात्तन्मिथानप्रसङ्गः, अभिधानं वाऽनर्थक्याऽऽ-
दिदोषप्रसङ्गः । अत्र प्रत्यवस्थानमुच्यते-आचार्याणां च स्थापना-
ऽऽचार्यस्य पुरतः सर्वोऽपि सामाचार्यी कियत इति ज्ञापनार्थं
मिदम् । अथवापि चोक्तम्- " ठवणः आयसियस्मा, सामायारी
पञ्चजए एयं " इत्यादि । तथा दृश्यते चार्हद्भावेऽहं प्रातिमोप-
देशनमिति । अथवा-गुरुविग्रहेऽपि स्वान्तर्यानिषेधो, चित्तय-
मन्त्रधर्मोपदर्शनार्थं च गुरुगुणज्ञानोपयोगा विधेय इत्येतच्चा-
नेन ज्ञाप्यते । यदि वा-नाम-स्थापना-द्रव्य-ज्ञावमेदाद्यनुवि-
ध आचार्यः, तत्राऽऽचार्योपयोगकरो योऽसौ भावाऽऽचार्यः । श-
ब्दस्य मनसि वर्तते, तद्विषयमिदमाप्रवृत्तं, मनोनिबन्धमान-
गुणमयाऽऽचार्यनिबन्धनमिति ज्ञावः । अतो गुरुविग्रहेऽप्यत्रा-
सिद्ध एवेति भावः । इत्येवमन्यत्रापि चालनाप्रत्यवस्थाने
यथान्वयमभ्युद्यते इति । तदनेन " सदिता च पदं कैव, पदार्थः
पदविग्रहः । चालनप्रत्यवस्थाने, व्याख्या तन्त्रस्य पद-
विधौ ॥ १ ॥ " निशे० । गुरुकथने, दश० १ अ० । नानितः
पृष्ठसंशयनिर्गमे यथा युज्यत एवेष्टमिदं । ल० ।

पञ्चवर-देशी-मुशले, दे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।

पञ्चवाय-प्रत्यवाय-पु० । अनर्थे, द्वा० १६ द्वा० १७ । आ०
म० । उन्मादरोगधर्मजगल्लक्षणव्यनर्थेषु, पञ्चा० ४ विध० । क-
दप० । आचा० । आघ० । उपघातहेतुषु श्रव्यवसायाऽऽदिषु,
उत्त० १० अ० ।

पञ्चा-पत्या-स्त्री० । चमरस्य बलस्य च लोकपाशानामग्रहिणी-
णां च सर्वबाणायां पर्यादि, स्था० ३ उ० २ उ० ।

पञ्चाङ्गवत्प्राण-प्रत्यावत्प्राण-त्रि० । प्राणानिपानाऽऽदिप्रत्या-
वस्थानं कुर्वाणं, ज० ८ श० ५ उ० ।

पञ्चाङ्गया-प्रत्यावर्त्तना-स्त्री० । आवर्त्तनं प्रति योगेनार्थ-
विशेषेषु उत्तरोत्तरेषु विवक्षिताऽप्यप्रत्यासक्तता वा वि-
शेषास्ते प्रत्यावर्त्तनास्तद्भावः प्रत्यावर्त्तना । अत्रायाऽऽख्ये आ-
भिनिर्वाचिकज्ञानभेदे, न० ।

पञ्चाङ्गन-प्रत्यापतत्-त्रि० । प्रतिवर्त्तमानं, स्त्री० ।

पञ्चाणम-प्रत्यादेश-पु० । दृष्टान्ते, पाद० ना० २१६ गाथा ।

पञ्चागच्छाया-प्रत्यागमना-स्त्री० । आगच्छतो गौरव्यस्या-
भिमुखगमने, म० १४ श० ७ उ० ।

पञ्चागय-प्रत्यागत-न० । प्रत्यागमे, उत्त० ३० अ० ।

पञ्चाधरण-प्रत्यास्तरण-न० । समुत्पन्नयुक्तकरणे, द्य० १ उ० ।

पञ्चापिचिचय-प्रत्यापिष्टित-न० । तृणाविशेषस्य कुट्टितत्व-
इमये रजोहरणे, स्था० ५ उ० ३ उ० ।

पञ्चाभित-प्रत्याभित-पु० । शत्रुघ्नं प्रतिवेशिकराजे, द्वा० १
अ० १ अ० । स्था० । अ० ।

पञ्चाभितया-प्रत्याभितया-स्त्री० । अभितस्तहायतायाम्, ज०
१२श० ७ उ० ।

पञ्चायाऽ-प्रत्यायाति-स्त्री० । प्रत्यागमने, जन्म, स्था० ४
उ० १ उ० ।

प्रत्याजाति-स्त्री० । जन्मनि, स्था० ४ उ० १ उ० ।

पञ्चार-उपास्यम्-उप-आ-अज्ञ-धा० । असतः सतो वा
दोषस्याभिधाने, " उपास्यभेदेऽपञ्चार-वेत्तुवाः " ॥ ८ । ४ ।
१५६ ॥ इत्युपास्यभेदेः पञ्चाराऽऽदेशः । ' पञ्चारह । उपास्यम् ' ।
उपास्यजने । प्रा० ४ पाद ।

पञ्चारण-उपास्यम्-न० । प्रतिभेदे, पाद० ना० २६९ गाथा ।

पञ्चारुहंत-प्रत्यारोहत्-त्रि० । अवतरति, स्त्री० ।

पञ्चाशीठ-प्रत्यालीठ-त्रि० । यद् वाममूढमग्रतो मुखमाधाय
दक्षिणमूढ पश्चामुखमपसारयति, अन्तरा वा, अत्रापि द्वयोरपि
पादयोः पञ्च पादास्ततः पूर्वप्रकारेण युज्यत तत्प्रत्यालीठम् ।
युक्तस्थानभेदे, द्य० १ उ० । आ० च० । आ० म० ।

पञ्चावर-प्रत्यावर्त्त-पु० । एकस्याऽऽवर्त्तस्य प्रत्यभिमुखं आव-
र्त्तं, ज० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । प्रतिपुद्गलाऽऽवर्त्ते, द्वा०
१२ द्वा० ।

पञ्चामत्ति-प्रत्यामत्ति-स्त्री० । सादृश्ये मूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ० ।

पञ्चामन्नत-प्रत्यामन्नत-न० । प्रत्यासत्तौ, सादृश्ये, विशे० ।

पञ्चामि (ण्)-प्रत्याशित्-त्रि० । प्रत्यशितुं शीलमस्येति
प्रत्याशी । चान्तमन्त्रके, " परिष्कायं पमायइ पञ्चाली । " आ-
चा० १ अ० २ अ० ५ उ० ।

पञ्चाहार-प्रत्याहार-पु० । योगशास्त्रप्रसिद्धे इन्द्रियाणां स्व-
स्वविषयेभ्यो निगमरणे, वाच० । " प्रत्याहारो हृषीकाणा-
मेन्द्रायत्तनाफलः " (२) द्वा० २३ द्वा० । (अस्यार्थः
' धिया ' शब्दे चतुर्थजाग २४१० पृष्ठे मतः)

पञ्चुत्तरिता-प्रत्यवतीर्य-अव्य० । नौचैवतवत्यर्थे, रा० ।

पञ्चुत्थ-देशी-प्रत्युत्ते, दे० ना० ६ वर्ग १३ गाथा ।

पञ्चुत्थय-प्रत्यवस्तुत-त्रि० । उपरि आच्छादिने, कदप० १
अधि० ४ क्षण ।

पञ्चुत्थय-प्रत्युत्पन्न-त्रि० । साम्प्रतमुत्पन्ने, अनु० । वर्त्तमाने,
आव० ४ अ० । सूत्र० । वर्त्तमानकाक्षीने, विशेष० कदप० ।

पञ्चुपसगाहि (गु) प्रत्युपसगाहि-त्रि० । साप्रतमुपसं-
प्रत्युपसमुच्यते, वत्समानकालजावोत्यर्थः । तत् गृहीतु शी-
घ्रमस्येति प्रत्युपसगाही । वत्समानकालजावितुमार्हाणि
अनुसूत्रनये, अनु० । ग० ।

पञ्चुपेहिऊण-प्रत्युपेहिऊण-मध्य० । प्रतिवेत्यर्थे, “वसहि प-
ञ्चुपेहिऊण ण सपएजा ।” महा० १ चू० ।

पञ्चुरस-प्रत्युरस-न० । उरसोऽभिमुखं प्रत्युरसम् । उरोऽभि-
मुखे, ओघ० ।

पञ्चुवगार-प्रत्युवकार-पुं० । प्रत्युपकृते, स्था० ४ उा० ४ उ० ।

पञ्चुन-प्रत्युन-पुं० । “प्रत्युप वञ्च हो वा” ॥ ७॥ २ ॥ १४ ॥
इति त्यस्य चः तत्संज्ञायोगेन यस्य हः । पञ्चुहो । पञ्चु-
सो । प्रा० २ पाद । तत्रेश्वरमग्रहरे, स्था० ४ उा० २
उ० । आव० ।

पञ्चुनकाज्ञमय-प्रत्युनकालमय-पुं० । प्रत्युपकालसङ्गतां
यः समयाऽवसरः । का० १ भू० १ अ० । प्रमातृसमये, कल्प०
१ अधि० ३ कण ।

पञ्चुह-प्रत्युह-पुं० । यिमे, डा० १६ डा० । आचा० । विशेषः ।
मूर्धे, पुं० । पाद० ना० ६ वर्ग ४ गाथा ।

पञ्चुव-वैशी-मुशले, वै० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।

पञ्चोडय-प्रत्योदित-त्रि० । परिकामिते, संधा० ।

पञ्चोगिलमाण-प्रत्यगिलत-त्रि० । नृत्योऽप्यास्वादयति, वृ०
५ उ० ।

पञ्चोगियत्त-प्रत्यगिवृत्त-त्रि० । कर्तुंमर्तुमुच्छत्य तत्रैव पुनः
पुनः पातते, कल्प० १ अधि० ३ कण । उपपद्य निपातिते, प्र-
श्न० ३ भा० ३ द्वार ।

पञ्चोतरिस्ता-प्रत्यवतीर्य-अध्य० । अधोवतीऽर्थेत्यर्थे, “जाण-
विमाणाओ पञ्चोतरिस्ता ।” आचा० २ भू० ३ चू० ।

पञ्चोप-प्रत्यवट-न० । तटसर्मापवासांश्च अभ्युपगतप्रदेशे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । “फलियपमलपञ्चोपमा”
स्फाटिकपटलावच्छादितः । रा० ।

पञ्चोरुहिता-प्रत्यवरुह-अध्य० । मध्ये प्रविश्येत्यर्थे, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

पञ्चोवयमाण-प्रत्यवपत-त्रि० । अधःपतति, “पञ्चोवयमा-
णा जाहं तत्प पाणाहं जावजीवियाभां ववरोवेह ।” भ० १७
श० १ उ० ।

पञ्चोमकिता-प्रत्यवक्कय-अध्य० । प्रत्यवसर्पेत्यर्थे, व्याव-
र्त्येत्यर्थे, भ० १२ श० ६ उ० ।

पञ्चु-पथ-न० । “हस्मात् थय-अ-त्स-सामनिश्चले”
॥ ७ । २ । ११ ॥ इति थयस्थाने च्लुः दिते, प्रा० १ पाद ।

पञ्चु-पश्चात्-अध्य० । “पश्चादेवमैवेकानी-प्रत्युनेतसः पञ्चु-
पथ्यइ जि एम्वाहि पञ्चलिउ एत्तहे” ॥ ७ । ४ । ४२० ॥
अपञ्चो पश्चाच्छब्दस्य स्थाने पञ्चइ इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद ।
प्रथमाऽऽद्यथेवृत्तेरपरशब्दस्यार्थे, वाच० ।

पञ्चुद-गम्-धा० । गतौ, “गमेर०-” ॥ ७ । ४ । १६२ ॥ इत्या-
दिना गमधातोः पञ्चुन्वाऽऽदेशः । पञ्चुदइ । गच्छति । प्रा०
४ पाद ।

पञ्चुभाग-पश्चाद्भाग-पुं० । दिवसस्य पश्चात्तने भागे, खं०
प्र० १ पाद० ३ पाद० पाद० ।

पञ्चुवत्युग-पश्चाद्वास्तुक-न० । पश्चाद् गृहे, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

पञ्चुण-प्रक्षण-न० । ह्रस्वे त्वचो विदारणे, का० १ भू० १३
अ० । विपा० ।

पञ्चु-प्रच्छ-त्रि० । अप्रकटे, “पञ्चुमं पमियइ ।” आ०
म० १ अ० १ खण्ड । रहासि, स्था० ३ उा० ४ उ० ।

पञ्चुणपड-प्रच्छपति-पुं० । जार, “यं जावणकिम्मगा,
पञ्चुण पडं महिलियाणं ।” सुप्र० १ भू० ४ अ० १ उ० ।

पञ्चुणपदिमेविणी-प्रच्छप्रतिसेविनी-स्त्री० । प्रच्छ प्र-
तिसेवते इति प्रच्छप्रतिसेविनी । जारेण गुप्तैयुनकारिण्यां
स्त्रियाम्, ता च गर्भं न धरते । आव० ४ अ० ।

पञ्चुणपाव-प्रच्छपपा-त्रि० । कृतप्रयोगकारिणि, असद्वृ-
णं गुणवन्तमात्मानं कथापयति, गुणरहितमात्मानं वा यो गुणवन्तं
कथापयति, न तस्मादपरः प्रच्छपपापोऽस्ताति आव० ४ अ० ।

पञ्चुतोवाहन-पश्चाद्व्याहन-न० । पश्चात्तुके गत्वा प्रत्याग-
तलक्षणभेदे, आ० चू० १ अ० । “जहा जीवति भंते ! जीवे जी-
वति ! गोयमा ! जीवति ता नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जी-
वति, सिय नो जीवति ।” आ० चू० १ अ० ।

पञ्चु-प्रच्छ-पुं० । वस्त्रविशेषे, “चित्परिच्छयपरिच्छेयं”
भ० ७ श० ६ उ० । “पिच्छरी” इति ख्याते का० १ भू० १६
अ० । उत्तरपटे, हं० ।

पञ्चुपाव-पश्चात्पा-पुं० । स्वप्रत्यङ्गं जुगुप्सायाम्, आ० म०
१ अ० २ खण्ड ।

पञ्चा-पश्चात्-अध्य० । अनन्तरे, भ० ३ श० २ उ० । कल्प० ।
पर्यन्तसमये, स्था० । विवक्षितकालव्याप्तनन्तरे, तं० । पर-
लोके, “पञ्चा कुरुअविद्यामा” । इत्यत्र यथा पश्चाच्छब्दस्य
परमवविपयत्वम् । प्रति० । पाद० ना० ।

पञ्चाऽअ-प्रच्छादित-त्रि० । आच्छादिते, “पञ्चाइअमूमिआ-
इं वइमाई” । पाद० ना० १७६ गाथा ।

पञ्चावत्त-पश्चादायुक्त-न० । तदागमनकालादनन्तरमायुक्ते,
पञ्चा० १० विव० ।

पञ्चाकड-पश्चात्कृत-न० । पश्चात्कृतव्यवहारं परिगृह्य शृ-
हवासं प्रतिपन्नः वृ० १ उ० । मुक्तलिङ्गे, जीया० ११ अधि० ।
व्य० । “पञ्चाकडं तु घोच्छामि । सो हविहो घोधवो गि-
हत्थ साकविषं चव ।” पश्चात्कृतं तु घद्यामि, पश्चात्कृतो
हविषः । तद्यथा-गृहस्थः, साकपिकश्च । व्य० ४ अ० । नि०
चू० । भाषातीते, आव० ५ अ० ।

पञ्चाकम् (गु -पश्चात्कर्म्म-न० । पश्चात् दानानन्तरं क-
र्म भाजनधावनाऽदि यत्राशनाऽऽहं तत्पश्चात्कर्म्म ग्रहणं ५
संख० द्वार । भक्तदानात् पश्चात् यनिनिमित्तं दस्ताऽऽदिधाव-

पञ्चाकम्म (ण)

ने, ध० ३ अधि० । पञ्चाज्जलोज्जनकर्मणि, आच० ४ अ० ।
पं० चू० । " कज्जेण गिहिणसिज्जा-गतस्य चत्थस्मि मइ-
क्षिप गिहिणो । उप्पुसणधोवणादी, करंज्ज पञ्चाकम्म
तं तु । " पं० भा० १ कल ।

असंसृष्टेण हत्थेण, दव्शीए भायणेण वा ।

दिउजमाणं न इच्छेज्जा, पञ्चाकम्मं जहि जवे ॥ ३५ ॥

असमृष्टेन हस्तेन अक्षाऽऽदिभिरलिप्तेन दर्व्या भाजनेन वा दी-
यमानं नेच्छेत् । किं सामान्येन ? नेत्याह-पञ्चाकर्म भवति
यत्र दर्व्यादी, शुष्कमाग्नकाऽऽदिवत् तद-यद् दापरहितं गृही-
यादिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

संसृष्टेण य हत्थेण, दव्शीए जायणेण वा ।

दिउजमाणं पमिच्छेज्जा, जं तत्थेसणियं भवे ॥ ३६ ॥

समृष्टेन हस्तेन अक्षाऽऽदिलिप्तेन तथा दर्व्या भाजनेन वा दी-
यमानं प्रतीच्छेत् गृहीयात् । किं सामान्येन ? नेत्याह-यत्तत्रपणी-
यं भवति तदन्यदापरहितमित्यर्थः । इदं च वृद्धसंप्रदायः-
" संसृष्टे हत्थे संसृष्टे मत्ते सावसेसे दवे, ससृष्टे
हत्थे ससृष्टे मत्ते गिरवसेसे दवे, एवं अष्टमगा, पन्थ प-
दममंगा सव्युत्तमो, अक्षेसु वि जन्थ सावसेस दव्य तत्थ
घिपय ७ न इयरेसु पञ्चाकम्मदोसाओ । " इति सूत्रार्थः ॥ दश०
५ अ० १ उ० ।

कर्मण्यपि विधिमाह-

संसृष्टमसंसृष्टे, सावसेमे य गिरवसेसे य ।

हत्थे मत्ते दवे, सुद्धमसुद्धे निगट्ठाणे ॥ १०३१ ॥

इह जिज्ञासतु. संबन्धा हस्तः समृष्टो वा जवेदसमृष्टो वा
येन च काश्चिकाऽऽदना मात्रकेण जिज्ञासां वदति तदपि सं-
सृष्टमसमृष्ट वा, उच्यतेपि सावशेष वा स्यान्निरवशेष वा,
अतः संसृष्टसमृष्टसावशेषनिरवशेषपदैर्इस्तमात्रकद्रव्यावर्पय-
वष्टौ जङ्गा भवन्ति । तद्यथा-संसृष्टो हस्तः समृष्टमात्रक सा-
वशेष उच्यते १, समृष्टो हस्तः समृष्टमात्रक निरवशेष उ-
च्यते २, समृष्टो हस्तः असमृष्टमात्रक सावशेष उच्यते ३
संसृष्टो हस्तः असमृष्टमात्रक निरवशेष उच्यते ४ । एवम-
समृष्टतापि हस्तेन चत्वारो जङ्गाः प्राप्यन्ते ८ । एतस्यामष्ट-
भङ्ग्यां यानि त्रीणि स्थानानि इस्तमात्रकद्रव्यरूपाणि, तैर्यत्र
पञ्चाकर्मदोषा न भवन्ति ते जङ्गकाः शुक्लाः, इतरे अशु-
क्लाः ॥ १०३१ ॥

अमुमेवार्थं स्पष्टयति-

पहमे भगे गहणं, मेसेसु य जन्थ सावसेमे तु ।

अक्षेसु उ अग्रगहणं, अलेवसुसवेसु उ गहणं ॥ १०३२ ॥

अस्यामष्टजङ्गां यः प्रथमो मङ्गलविभागपि पदैः शुद्धस्त-
त्र ग्रहण भवति, शेषेष्वपि मङ्गलकेषु यत्र सावशेषं द्रव्यं
भवति तत्र ग्रहीतुं कल्पते । पञ्चाकर्मसंभवात् अन्येषु
निरवशेषपदेषु युक्तेषु जङ्गेष्वग्रग्रहणं, न कल्पते ग्रहीतुमिति
भावः । इयमत्र भावना-इह हस्तो मात्रकं वा ले वा स्वयोगेन
संसृष्टो वा न तद्वशेन पञ्चाकर्म संभवति, किं तर्हि उच्यवश-
न । तथाहि-यत्र उच्य सावशेषं तत्रैते साध्वर्थे स्मरार्थेन
अपि न दात्री प्रकलयति, भूयोऽपि परिवेषणसंभवात् ।

यत्र तु निरवशेषं, तत्र साधुदानानन्तरं नियमतो हस्तं मात्रकं
वा प्रकलयति । ततो द्वितीयाऽऽदिषु समेषु भङ्गेषु पञ्चाकर्मसंभ-
वात् कल्पते, प्रथमाऽऽदिषु तु विषमेषु जङ्गेषु तदसंभवात्कल्पते
ग्रहीतुमिति । यावच्चैतेष्वपि यद्वलेपकृतं सक्तमण्डकाऽऽदि, यच्च
शुष्कगुरुपिण्डकाऽऽदि, तयोरापि ग्रहणं कल्पते । उक्तं परिकर्म-
हारम् ॥ १०३२ ॥ वृ० १ उ० । पं० चू० । (अत्र विशेषः ' अ-
सृष्टित्यर्थः ' शब्दे प्रथमभागे ४६२ पृष्ठे गतः) पञ्चाकर्म
संस्निग्धोदकादिकरूपं चतुर्थेदम्, अत्र प्रायश्चित्तमात्रामात्मलम् ।
जीत० । " पुरेकम्मं य पञ्चाकम्मं य चउल्लहृ । " पं० चू० १
कल्प० । " ज पुव्वकम्मं त पञ्चाकम्मं, तं पुव्वकम्मं जं निपरवु-
परियाप धट्टमाणा । " इत्यन्यत्र । आच० २ धु० १ चू० २
अ० २ उ० । पञ्चाकर्मोऽऽदि न गृहणीयाद्यनुधीं पिण्डेपणा ।
आच० २ धु० १ चू० १ अ० ११ उ० । यदि निजकानां सम्ब-
न्धा भ्रान्तौ, वैशेष्ये वा निजकोऽन्यस्य कुट्टने चिकित्सां, तत्र नि-
श्चितं पञ्चाकर्म । व्य० ६ उ० ।

पञ्चाग-पञ्चादक-पुं० । प्रावरणरूपे कल्पे, " तिज्जेव पञ्चा-
गा । " वं० ३ उ० । पं० व० । प्रब० ।

पञ्चाग-पञ्चादगति-स्त्री० । गच्छतोऽनुगमेन विनयभेदे,
हा० २६ हा० ।

पञ्चाणिवद् (ण)-पञ्चाक्षिपातिन्-त्रि० । प्रप्रययाग्रहणान-
न्तरं चारित्र्यतो लिङ्गो वा निपतनशीलं, आच० १ धु० ५ अ०
३ उ० ।

पञ्चाणुताव-पञ्चादनुताप-पुं० । हा मया दुष्टं कर्म कृतमित्येव-
मनुतापे, उक्त० २० अ० । रा० । " पञ्चाणुतावेण सुमज्जवसा-
णेण । " आ० म० १ अ० २ खल्ल ।

पञ्चाणुपुर्वि (ण)-पञ्चादानुपूर्वी-स्त्री० । पाश्चात्यादारभ्य
प्रतिबोम व्यत्ययेनानुपूर्वापरिपाटिः क्रियते यस्यां सा पञ्चा-
नुपूर्वी । आनुपूर्वीभेदे, अनु० । (अत्रोपाकरणमुक्तमेव भवति
इत्युक्तम् ' आणुपूर्वी ' शब्दे द्वितीयभागे ४१ पृष्ठे)

पञ्चाताव-पञ्चात्ताप-पुं० । अनुतापे, आच० ४ अ० । आ० म० ।
आ० चू० ।

पञ्चातावित-पञ्चात्तापिक-पुं० । पञ्चात्तापयति, प्रश्न० ३ सध०
हार ।

पञ्चाजाग-पञ्चाजाग-पुं० । पाश्चात्यजागे, हा० १ धु० १ अ० ।

पञ्चानिकुव्वणा-पञ्चाद्विकुर्वणा-स्त्री० । पञ्चाद्विक्रिया-
याम्, म० ।

पञ्चात्मखि-पञ्चात्मखि-स्त्री० । मृतकसंख्यौ, मरणान-
न्तरं बहुभोजनार्थं महारसवत्त्वाम्, आच० २ धु० १ चू० १
अ० ३ उ० ।

पञ्चासंजोग-पञ्चासंयोग-पुं० । इवशुभाऽऽदिकृते संबन्धे,
आच० १ धु० १ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

पञ्चासंयव-पञ्चासंस्तव-पुं० । " जे पञ्चा इतरा । " भा-
यादुहित्वाविसंबन्धे, " नि० चू० २ उ० । पञ्चासंस्तवेन पि-
ण्डग्रहणनिषेधं ' संयव ' शब्दे वक्तव्यामि)

पञ्चासंयुय-पञ्चासंस्तुत-त्रि० । श्वशुरकुलसंबन्धे, आच० २
धु० १ चू० १ अ० ४ उ० ।

पुर्वि पञ्चा संयुता इमे चित्पते-

मापन्ने जे पुर्वि, दिष्टा नष्टा व परिजिता वा वि ।

ते हुंति पुर्वसंयुय, जे पञ्चा एतरा हुंति ॥ १८३ ॥

सामख्य प्रतिपत्तिकात्पूर्व, पञ्चाष्टा । अदवा-सामख्यकाले
येव चित्तिर्जात । नि० सू० २ उ० ।

पच्छिस्त-पापच्छिद्-न० । पापच्छिन्तीति पापच्छिद् । जीत० ।

प्रायश्चित्त-न० । अथवा प्रायश्चित्त जीवं मनो वाऽतिचारमक्षम-

क्षितित शोधयतीति प्रायश्चित्तम् । जीत० । न० । पा० ।

" प्रायः पापं विजातोया-श्चित्तं तस्य विशोधनम् "

इत्युक्तेः । अथवा-प्रकर्षेण अयने गच्छत्यस्मादाचारधर्म-
हानि प्रायो मुतिलोकाः, तेन चित्पते स्मर्यतेऽतिचारवि-
शुद्धयर्थमिति निरुक्ताप्रायश्चित्तम् । शोधिरूपेऽनुष्ठानविशेष,
अ० २ आ० पञ्चा० ।

(१) अथ प्रायश्चित्तनिरुक्ताभिधानायाऽऽह-

पापं छिदति जम्हा, पापच्छित्तं मि जाणई तेण ।

पापण वा वि चित्तं, सोढयती तेण पच्छित्तं ॥ ३ ॥

पापमनुत्, छित्तिनि कृतति, यस्मात्तेनः पापच्छिदिति वक्तव्ये
प्राकृतत्वेन "पापच्छिदमिति," भगवते सिगधने, तेन तस्मा-
त्तेनः, प्रायेण वाहुल्येन, वाऽपीत्यधवा, चित्तं मलः, शोधय-
ति निर्मलमिति, तेन हेतुना प्रायश्चित्तमित्युच्यते । इति गा-
थार्थः पञ्चा० १६ वि० ।

(२) इदाणि पापच्छित्ते अहिकारो ति उठं दारं, तं च
पच्छित्त एव भवति-

आयारे चउमु य च-लियासु उतएसवितधकारिस्म ।

पच्छित्तमिहऽज्जयणे, जगियं आणोसु य पदेसु ॥ ११ ॥

आयारा णयवतचंगमाहो चउमु य भावच्छित्तं । अतु पिदे-
स्सणातिपिमेवस्सवमाणसु (?) एआसु जो उवदेसा उवदि-
स्सइ ति । उवदेसो क्रियेत इत्यर्थः । सो य पच्छित्तं णयवत-
ज्जयति, तं चित्तं त्रिवर्गीय, कर्तव्य, आयरंतस्मैत्यर्थः ।
पापं छिदतीति पच्छित्तं, इह पक्षपञ्चयणे, वुत्त निर्दिष्टमित्य-
र्थः किं इह अज्जयणे केवत्तं पच्छित्तं हवइ ?, नेत्युच्यते, अणो-
सु य पदेसु अणपयाणि रूपयवदाराहण, तेसु विवुत्त । अदवा-
चित्तदकारि चि अणायारा महिओ । किं अणायार एव केवत्त
पच्छित्त हवइ ?, नेत्युच्यते-अणोसु य पदेसु अ-अओ य-अ-
ओ भवपारा, एणसु यि पच्छित्त वुत्त । अदवा-किमायार एव
संयुते । अतहकारिस्स केवत्त पच्छित्त वुत्त ?, नेत्युच्यते-अ-
ओसु य पदेसु, अणपदा सुपकमादयो पया, तेसु चि वितहका-
रिस्स पच्छित्त वुत्त । च. पूरणं । नि० सू० १ उ० । दुःख-
प्रऽदिप्रतिघातकेऽनुष्ठाने, " कथकोऽयमंगलपापच्छित्त । "
सूत्र० १ अ० २ अ० ।

(३) अथेदं प्रायश्चित्तं भावनः कस्य भवतीत्याह-

भवरस्पाऽऽगारुणो, संवेगपरस्व वणिगियं एयं ।

उवउत्तस्म जहन्त्यं, मेमस्स उ दव्वतो एवरं ॥ ४ ॥

भवस्य मुक्तिगमनाश्चित्तस्य, तस्याऽप्याङ्कारचेरागम-
हृमानितः सम्यग्दृष्टः, न जानिजवस्य । तस्याऽपि संवे-
गपरस्य संवेगस्य, चारित्रिण इत्यर्थः । वर्णितमुक्तमागमे,
एतप्रायश्चित्तम्, तस्याऽप्युपयुक्तस्य सर्वापराधस्थानेषु
वृत्तावधानस्य, यथार्थमन्वयं युक्तम्, शुद्धिकारकमित्यर्थः । उ-

कथ्यतिरिक्तस्य का वाच्येत्याह-शेषस्य तूक्ताव्यस्य पुनर्भवति
नवरं केवलं ज्ञेयतो जावशून्यत्वेनाप्रधानतया अयथार्थमि-
त्यर्थः । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

एतदेव माधयजाह-

सत्यत्थवाहणाओ, पायमिणं तेण चेव कीरंतं ।

एयं चिय संजायति, त्रियाणियव्वं वुहजणेण ॥ ५ ॥

शास्त्रार्थबाधनादगमार्थविराधनात् प्राणातिपाताऽऽदिरूपत्,
प्रायो वाहुल्येन, प्रायोप्रदणं च हिंसाऽऽदिव्यप्रसक्तस्य "उक्ता-
लियस्मि पाप" इत्यादिव्यायेन न प्रायश्चित्तमिति ज्ञापनार्थम् ।
इहमिति प्रायश्चित्तं, भवतीति गम्यते । इह च प्रायश्चित्तशब्देन
तद्विशोधयमुपचारात्पापं शुध्यते । ततः किमित्याह-तेनैव शा-
स्त्रार्थबाधनेत्येव, क्रियमाणं विधीयमानम्, विशुद्धिरूपं प्राय-
श्चित्तम्, एतदेव प्रायश्चित्तमेव, पापमेवेत्यर्थः । सजायते सप-
द्यते, शास्त्रनिषिद्धानुष्ठानवत् । विज्ञानव्यं क्रयम्, वुधजनेन स-
म्यक्ज्ञानेन । समयानभिज्ञजानं हि यथा कथंचिदपि क्रिय-
माणं तत्साधेयं गम्यते, बुद्धिदोषादिति । अथवा शास्त्रार्थ-
बाधनाप्राय इह द्रव्यप्रायश्चित्तं भवति, प्रायोप्रदणत्वात्
ऽपि योग्यताविशुद्धायां स्यादिति । ततश्च तेनैव शास्त्रार्थबाधने-
नैव, क्रियमाणं प्रायश्चित्तम्, इदमेव ज्ञेयप्रायश्चित्तमेव, सजा-
यते । शेष तथैव । इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

एतदेव स्पष्टयथाह-

दोमस्स जं णिमित्तं, होति तवो तस्म संवणाए उ ।

ण उ तवखउ चि पयइं, लोणम्मि वि देदि एयं ति ॥ ६ ॥

दोषस्यापराधस्य, यद्वस्तु शास्त्रार्थबाधनमिति । इदम् निमि-
त्तकारणं, जवति जायते, तत्कोऽसौ दोषः, तस्य निमित्तस्य शा-
स्त्रार्थबाधनरूपस्य, संवतया तु आधयणेनैव, नान्यथा, न तु न
पुनः तत्क्रयादपेक्षया, इत्येतद्वस्तु, प्रकटं प्रसिद्धं गेणमुहऽऽह-
रणं, लोकं अपि वुधजनेनैव, आस्तां लोकोत्तरजने । हन्तीत्युपप्र-
दर्शनं । एतदोपात्तत्वाद्दोषात्क्रयवर्जनव्ययम्, इति शब्दः समाप्तः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥

एतच्च प्रायश्चित्तं प्रयच्छित्तानुत्तरं पूर्वसूरिभि-

रनिहितमित्येतद्दर्शनाय प्रस्तावयथाह-

दव्ववणाऽऽहरणेणं, जोजितमेतं विद्विहं समयम्मि ।

जाववणतिगिच्छाणं, मस्मं ति जतो इयं जणिणं ॥ ११ ॥

द्रव्यवर्णादाह-येन वक्ष्यमाणकृतज्ञातं कारणेन, योजितसू-
चनात्म, एतप्रायश्चित्तम्, विद्विहं बुद्धेः, समये कायात्मवर्तित-
मुक्तिवर्णने सिद्धान्ते । क योजितमित्याह-भाववर्णचिकित्सायां
चरणानिनायकपक्षतप्रतिक्रियायां, सम्यग यथावत् । इति शब्दः
समाप्तः । यतो यस्मादिह वक्ष्यमाण, भणितमुक्तं श्रीभट्टवा-
दृक्षाभिभिः । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

यदुक्तं तदेव गाथापदकेनाऽऽह-

दुविहो कायम्मि वणो, तदुव्वजाऽऽंतुगो य णायवो ।

आगंतुगस्य कीरति, मल्लुच्छरणं ण उयस्स ॥ ८ ॥

द्विविधो द्विप्रकारः, कायं देहं, वणं क्लृप्तम् । द्विविधमेवाऽऽह-त-
स्मिन् काये जवतीति । तद्वचो गात्रऽऽदिः, आगन्तुकश्च कण्ट-
काऽऽदिकृतः, ज्ञानव्यो कृतः, तत्राऽऽगन्तुकस्य कण्टकाऽऽदिजन्य
स्य, क्रियते विधीयते, शब्दोद्धारणं कण्टकाऽऽनुद्धारः, नेतरस्य
न कायसंज्ञस्य, आगन्तुकशब्दभावनादिति ॥ ८ ॥

द्रव्यवर्णक्रियाविशेष दर्शयन्नाह--

तणुओ अतिवन्तुं, अमोणिता केवल तथागमो ।

उत्तरिजे अवज्जज्ज, मन्तो ण मज्जिज्ज वणो ॥१६॥

तनुरेव तनुरुः स्वरूपेण कृशः, अतीक्ष्णतुगमोऽनत्यन्त-
नेरकमुखः, अत एवाशोणितोऽरुधिरप्राप्तः, केवल तनुर, त्व-
गतनः पञ्चमात्रावसक्तः, स एवभूतः शल्यः । किमित्याह-
उत्तरिजोऽऽकृत्य वेदाद्, अपोहाने बहिः प्राकृत्यते, शल्यो दे-
हप्रविष्टः कण्टकाऽऽदि । शल्यशब्दः पुल्लिङ्गोऽपि प्राच्यानाम-
स्ति । एव तावच्छल्यार्थाधः । वणस्य तु को विधिरित्याह-व-
णस्तु वणः पुनः, न मलयते न मृद्यते, शल्याल्लत्वेन तद्वण-
स्थाप्यल्लत्वाच्छल्योकारमात्रमेव तांक्षिकस्तेति ॥ १६ ॥

तथा-

लग्गुज्जियम्मि बीए, मज्जिज्ज परं अदुरगे सद्धे ।

उत्तरणमल्लणपूरण-उत्तरणय य तड्यम्मि ॥ १७ ॥

तथा लग्नहवासावुद्भूतश्चल्लभोऽनुत्तस्मिन् । द्वितीये, शल्य
इति योगः मलयते मृद्यते, वण इति गम्यते । परं केवलं न तु
कर्ममग्नपूणाऽऽदि विधीयते व्रणस्य अदुरगे शरीरान्तराभेदके,
शल्ये कण्टकाऽऽदी । तथा उत्तरणमल्लणपूरणानि शल्योद्धारव-
णमर्दनकर्ममग्नपूरणानि, प्रथमावुद्भूतलोपाऽत्र दृश्यः । कि-
न्त्यस्त इति गम्यते । दूरतरगते द्वितीयशल्यपेक्षया वेहे दूरत-
रावगाहे, तृतीयके शल्य इति ॥ १७ ॥

तथा-

मा वेअणा उ तो उ-उमिन्तु गाल्लिन्ति मोणिय चउत्थे ।

रुभड लहुं ति चेडा, वारिज्ज पंचमे वणिणो ॥ १८ ॥

तथा मा वेदना मा लुपोडा शल्यवत् । तुशब्दः पुनरर्थो, नि-
ष्क्रमश्च । (ता इति) तस्माद्वेदनानिवारणार्थिष्वलक्षणाके-
तां, उद्भूतं निःकृत्य शल्य वणाकाशयन्ति निःसारयन्ति,
शोणितं रक्तं कियदपि । अनुस्वारस्य चाऽश्रवण उद्देशात् ।
भिपज इति गम्यम् । चतुर्थं पुनः शल्ये । तथा गृह्यते, व्रणेन क-
टो भवत्यसाविध्यर्थः । लघु शीघ्रं शल्योद्धारानन्तर चेष्टा-
निर्वापे सति, इति कृत्या, चेष्टाऽध्वगमनाऽऽदिक्रिया, वार्यते नि-
विध्यते वैद्यैः । पञ्चमे शल्य गाढतरायगाढे व्रणतो व्रणवत्
इति ॥ १८ ॥

तथा-

रोहेड वणं उट्ठे, हितमित्तोजी अजुंजमाणो वा ।

तत्तियमेत्तं छिज्जति, मत्तमए पृथमगादी ॥ १९ ॥

रोहति निराश्रवीकरंति व्रणीति, व्रणं कृतम् । क ? तम् पट्टे
शल्ये उद्भूते । सति किञ्चिदः साश्रयाह-हितमित्तोजी पथ्या-
ह । आहाराभ्यवहारा, अशुब्जानां वा भोजनत्यागी वा चिकि-
त्सानुगुणयेन । तथा यावच्छल्येन दूषित तावन्गात्रं तावत्प्र-
माणम् । छिद्यतेऽपनीयते, सममके शल्ये उद्भूते । किमित्याह-
पूतिमांसाऽऽदि दुष्टपिशितमद्दः प्रजृम्भति ॥ १९ ॥

तह वि य अठायमाणे, गोणसखयादि रणुए वा वि ।

कीरति तदंगुठो, सअट्ठितो मेगखवट्ठा ॥ २० ॥

तथाऽपि चैवमपि चावधीयमाने कर्मणि, अनिष्ठति विमर्षति,
गोनसखादिताऽऽदी सरीसृपमार्कतप्रभृती, आदिशब्दाङ्गो-
-

रकखादिताऽऽदिपरिग्रहः । रणुके वाऽपि खलीकरांगे, वाऽपीति
समुच्चये । कियते विधीयते, तह कृच्छ्रोदो दूषिताऽवयवकलनं,
सहाय्यता वर्त्तन इति सास्थिकः । शेषरक्तार्थमदूषिताङ्गव्राणां-
ति, समम एव शल्ये । इति गाथावार्थः ॥ १९ ॥

एवं तावद् छल्यशल्योद्धारद्वारेण द्रव्यवर्णचिकित्सांक्ता,
अथ भाववर्णनेन तथैव प्रतिपादायपूर्णावप्रणप्रकरणायऽऽह-
मूलुत्तगुणरूव-स्स ताडणो परमचरणपुरिसस्स ।

अवराहमसुपभवो, जाववणो होइ नायव्वो ॥ २० ॥

मूलोत्तरगुणा महाव्रतपिच्छविशुद्धादयस्त एव रुपमात्मा य-
स्य स तथा तस्य । तामिनः संसारसागराप्रणिपूगपालकस्य,
परमचरणपुरुषस्य प्रधानचरित्रलक्षणनरस्य, अपराधशल्यप्र-
भवः पृथीसघटाऽऽद्यतिचाररूपशुद्धानिमित्तः, भाववर्णो जावक-
तरूपो, भवति स्यात्, ज्ञानव्यो ज्ञेयः इति गाथावार्थः ॥ २० ॥

भाववर्णचिकित्साप्रस्तावनायाऽऽह-

एमो एवंरूवो, सचिगिच्छो एत्थ होइ विषेओ ।

सम्भं भावाणुगतो, णिउणाए जोगिबुद्धीए ॥ २१ ॥

एष जाववर्णः, एषरूप उक्तस्त्वभावः, सचिकित्सा वक्ष्यमाण-
प्रतिक्रियोपेतः, अत्र प्रायश्चित्ताधिकारे, भवति स्याद्, विज्ञेयो
ज्ञातव्यः, सम्यगविपरीततया जावानुगतं पदं स्वैर्यस्यगतः, निपुण-
या मुक्तमया, योगिबुद्ध्या समाधिविशेषवज्जरावबोधन, योगिन
एवाध्यात्मिकार्थविवेचनचतुरचेतसो भवन्ति । इति गाथा-
वार्थः ॥ २१ ॥

अथ भाववर्णचिकित्सां गाथावर्णेन दर्शयन्नाह-

निकवायरियादि मुज्जति, अतिपारो कोड विउटणाए उ ।

वितिओ उ अममिन्तो मि, लि कोस सहया अगुत्तो वा ? ॥ २२ ॥

निकवाय्याऽऽदिः मिक्ताऽऽनप्रवृत्तिः, तत्र गमनाऽऽगमनयोर्थाऽ-
तिचारः स मिक्ताटनाऽऽदरेव । आदिशब्दाद्विहारभूमिगमना-
ऽऽदिभवति चारपरिग्रहः । शुद्धित्यर्थः । अतिपारोऽतिक्रमः,
कोऽपि काश्चिदत्यन्तमलरः प्रथमशल्येतुल्य विकटतया त्वालो-
चनयैव प्रथमशल्योद्धारणमात्रकल्पनया, न तत्र मलनाऽऽदि-
विस्साकलं प्रार्थश्चत्तनरमुपयोगीति । तथा द्वितीयस्तु द्विती-
यः पुनरतिचारः समित्यादिभङ्गरूपः, शुद्ध्यतीति प्रकृतम् ।
कथम् ? अस्मिन्तः स्मिन्तपु प्रमत्तः, अस्मि भवत्यहम् । इति-
शब्दाऽन्यत्र योक्तव्ये । कस्मात् कुतो हेतोः ? सहसा प्रयोजनम-
न्वरेण, अगमो वा गुप्तिप्रमत्तो वा, न किञ्चिदप्यस्मिन्तत्वाऽऽगु-
त्वे वा पुष्टाऽऽलम्बनमस्ति इत्यर्थोऽध्वपश्चात्तत्परूपविकल्पेन मि-
थ्यादुष्कृतदानरूपा प्रतिक्रमणाचिकित्स्यर्थः । इयं च द्वितीय-
शल्योद्धारं व्रणमननकल्पे इति ॥ २२ ॥

सदादिणु गगं, दोनं व मणे गओ तड्यगम्मि ।

णां अंमणिज्जं, भत्तादि विगिं वण चउत्थे ॥ २३ ॥

शब्दाऽऽदिकेषु शब्दरूपप्रवृत्तिविषयानिष्टविषयेषु, रागम-
निष्पङ्क, द्वेषमप्रीतिषु, वाशब्दो निकटवार्थः । मनोस चै-
तस्मि, मनोसाव्रजेत्यर्थः । गतः प्रान्तपन्नः, मुनिरिति गम्य-
ते । तृतीयके चिकित्साविशेषं व्रणव्रतनपूरणकटो मित्राऽऽद्ये
सति शुद्ध्यतीति प्रकृतम् । तदुभयाहं दि मनोगतराणाऽऽ-
दिशल्यमिति । तथा क्वात्वाऽवबुध्य, अनेवणीयमकल्पयम्,
भक्ताऽऽद्यशतप्रभृति चतुर्थद्वयशल्यकल्पम् । (विगिं वण

ति) विवेचनास्यैव पारिष्ठापनाद्विवेकाभिधानभावचि-
कित्साकृपाच्छेदितनिर्गोक्षनकल्पान्, अनुपेक्षितचारशल्यवि-
शेष, शुद्धयतीति प्रकृतमिति ॥ १७ ॥

उत्सर्गोण विमुञ्जति, अइयारो कोइ कोइ उ तवेणं ।

तह वि य असुज्जमाणे, छेयविमेसा विमोहंति ॥ १८ ॥

उत्सर्गेणापि कायोत्सर्गोऽभिधानचिकित्साविशेषेणाऽपि चे-
ष्टानिरोधकत्वेन, न केवलं विवेकेन, शुद्धयत्यपि, अति-
चारोऽतिक्रमः, पञ्चमशल्यकल्पः । कोऽपि कश्चिद् दुष्ट-
स्वप्नःऽदिः, न तु सर्वोऽपि । तथा कोऽपि तु कश्चिन् पुनरति-
चारः पृथिव्यास्यदृष्टाऽऽदिपञ्चशल्यकल्पः । तपसा निर्विकृति-
काऽऽदिना यमसावसानेन भावचिकित्साविशेषेण हितात्मनः
भोजनाभोजनकलेन, तथाऽपि च तेनापि च प्रकारेण त-
पोरूपेण, अगृह्यन्तपगच्छन्तचारशल्येऽतिचारशल्यजनिते
वा नाशने, वेदविशेषाः आमरणपर्यायच्छेदप्रकाराः पञ्चगर्त्रि-
ऽऽदिवाऽऽद्यो भावचिकित्साविशेषाः, पुनर्मांसास्थिच्छेदक-
रगाः, विगोचयमन्यविचारशल्यमपनयन्ति, तज्जन्यभाववर्ण-
वा नोक्तयन्ति, वेदविशेषाद्वा विशेषयम्याचार्याः । इति
शाश्वतार्थः ॥ १८ ॥

कथं पुनश्चद्विशेषेभ्योऽपराधगुह्यमिवनयित आह-

त्रिज्जति दृमियभावो, तहोमरायणियनावकिरियाप ।

संवेगादिपक्षावा, मुज्झङ्गाता तहाऽऽणाओ ॥ १९ ॥

त्रिज्जनेऽपनीयते । (दृमियजावो) दृमिताध्यवसायः, साधोः,
तथा तत्र प्रकारेण रात्रिद्वयपञ्चकच्छेदऽऽदिना । अवमो लघुः,
स चाऽसौ रात्रिकश्च शुणरन्त्यपहारः, तस्य भावोऽवमरा-
न्तिकभावात् श्रुतपर्यायता, तस्य या क्रिया कर्मा सा तथा
तथा अवमरान्तिकभावात्क्रिया, लघुताऽऽगादनन्त्यर्थः । तत्र
संवेगाऽऽदिप्रजावात् लघुताकरणजन्यसंवेगनिर्बन्धाऽऽदिगुण-
सान्त्वयान्, शुद्धयति शुद्धिमनुभवति, अपराधमश्रयिमेन ।
कोऽन्वाधित्याह-ज्ञाता बुद्धिमान् । अथवा-न्यायात् साधुजनव्य-
वहारान्, तयोत्त समुद्ये । आहान आतोपदेशाद्, इष्टो ह्य-
मुपायो जगद्विस्तथाविधापराधमुद्धौ । यदाह-" उक्कोसं त-
वत्तमी, समतीतां सावसेनचरणो य । उंयं एणगाइय, पा-
वइ जा धरइ परियाओ ॥ १ ॥ " इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

एव तावदालोचनाऽऽदीनि सप्त प्रायश्चित्तानि निरूपितानि ।

अथ शेषनिरूपणप्रस्तावनामह-

मूत्राऽऽदिषु पुण अहिगन-पुरिमाजयेण एण्ठिय वण्ठिना ।

एनंमि पि मरुवं, वोच्छामि अहाण्णुवरीए ॥ २० ॥

मूत्राऽऽदिषु मूलानवस्थाप्यपाराश्रिकेषु, पुनःशब्दो विशेष-
णार्थः । तज्जायना वैषम-आलोचनाऽऽदीनि प्रयोदाहर-
णेन चिन्तितानि, मूत्राऽऽदिषु पुनः, अधिकृतपुरुषाभावेन
धन्तुनचरणरूपनरामङ्गवेन हेतुना, नास्ति न विद्यते, प्रण-
जिता कृतनिरूपणा, मूत्राऽऽदीनि हि चरणाभाव एव भव-
न्ति, तत्र चातिचारासंज्ञायां वणचिन्तोपपद्यते, ततो वण-
चिन्ताविरहेण तन्स्वरूपनिपादनाय प्रस्तावयन्नाह एतेषामपि
मूत्राऽऽदीनामपि, आलोचनाऽऽदीनां तूक्तमपि, स्वरूपं स्वभावम्,
वदयामि भणियामि, यथापुर्वं अनुपूर्वनतिक्रमेण । इति
गाथार्थः ॥ २० ॥

तत्र मूलस्वरूपमाह-

पाणातिवातपभितिसु, संकप्पकण्णसु चरणविगममि ।

आउट्टे परिहारा, पुण वयठवणं तु मूले ति ॥ २१ ॥

पाणातिवातप्रवृत्तिषु प्राणवधमृषावादाऽऽदिध्वपराधेषु, संक-
ल्पकृतेष्वाकुट्टिकाऽऽदिद्विदनेषु, चरणविगमे चारित्राज्ञावे सति,
आवृत्ते आवृत्तपरिणामे साधौ, कथं ? परिहागहोपपरिहार-
माभित्य । पुनर्मेतस्यापनमुत्तरकाशं महाप्रतन्यासम्, तुश-
ब्दः पुनरर्थः । मूलमिति मूलाभिधानं प्रायश्चित्तमेतत् । इति
गाथार्थः ॥ २१ ॥

अनवस्थाप्यमाह-

माद्विगमादितेया-दितो तहा चरणविगममंकेसे ।

एणं चिय तवेऽकयम्पी, उविज्जति वण्णु अणवहो ॥ २२ ॥

साधर्मिकाऽऽदयः साधुप्रभृतयः, आदिशब्दादयसाधर्मि-
कप्रहः । तत्संश्लिष्यस्योक्तपुस्त्य सचिन्ताऽऽदेर्यत् स्तेय चौर्य
तत्तथा, तदादिर्यस्य तत्तथा तस्मात्साधर्मिकाऽऽदित्स्याऽऽदितः ।
आदिशब्दादस्वनाडनाऽऽदिप्रहः । इत्यन्ताडने चाऽस्थिमुष्टिय-
ष्ट्यादिभिर्मरणनिरपेक्षतयाऽऽमनः पश्येत्वा स्वपक्षगतस्य ए-
परक्षगतस्य वा घोरपरिणामतः प्रहरणमा आहच-" उक्कोसं व-
हम्पो वा, पउच्छित्तो य त्तेणय कुणइ, पहरइ जो रउ प-
क्ख, निरयेक्खो घोरपरिणामो ॥ १ ॥ " कथं यत्साधर्मिकम-
दिन्तेयाऽऽदित्याह-तथा तेनाऽऽगमोक्तप्रकारेण " उक्कोस "
इत्यादिनोक्तपक्षेण । किमन्याह-चरणविगमसंक्षेपे चारित्रा-
भावहेतुदुष्टाध्यवसाये जाने सति, न चोचिततपामि तदव-
स्थायाऽऽगमोक्ततपासि, अकृतेऽनासेचिते, स्थाप्यत आरो-
प्यते, अनेषु महाप्रतेषु यः संऽयमेवाध्याऽनवस्थाप्यः । तद्
मेवोपचाराप्रायश्चित्तमपि तथोच्यते । इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

अथ सविषयं पाराश्रिकमाह-

अणोएणमूददुट्ठा-इकरणतो तिव्वसंकिन्नेममि ।

तवमाऽनियारपारं, अंचति दिक्खिज्जं ततो य ॥ २३ ॥

अन्योन्यस्य मूदस्य दुष्टस्य च गदातकरणं तथाविधक्रियासु पौ-
न पुन्यप्रवृत्तिस्तत्तथा ततोऽन्योन्यमूददुष्टातिकरणतः तत्राऽन्यो-
न्यस्याऽतिकरण परस्परं पुरुषयोर्विद्विकारकरणम्, मूदाति-
करणं पञ्चमनिद्रावशविवर्तनम् । दुष्टातिकरणं तु द्विविधम्-
कषायतो, विषयतश्च । तत्र स्वपक्षे कषायतो त्रिङ्गिघातः, विष-
यतस्तु त्रिङ्गिर्नाप्रतिपेक्षा । परपक्षे तु कषायतो राजवधः, वि-
षयतस्तु राजदारमेवेति । अथवा-अन्योन्यमूददुष्टाऽऽदिकरणतः
इति व्याख्येयम् । तत्र चाऽऽदिशब्दातीर्थकराऽऽद्याशाननाकरण-
परिग्रहः । तावन्तं कुश उक्तदुष्टपरिणामे सति, तपसा चतुर्थाऽऽ-
दिना समयोक्तेन, कालतः यमसाऽऽदिना द्वावशवर्षातेन, अ-
नित्यपारमपराधान्तम्, अश्नुति मरुच्छति । (ततो य ति) ततश्चा-
तिचारपारगमनानन्तरं दीक्ष्यते प्रव्रज्यते, नात्यथेति । य एवं-
विधः स पाराश्रिकः, तदमेदात् प्रायश्चित्तमपि पाराश्रिकम् ।
इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

इदं व मनान्तरमाह-

अमोसि पुण तन्नव-तद्वसंवेक्खाए जे अजोग ति ।

चरणस्म ते इमे खड्गु, सङ्गिगचित्तिवेदमादीहि ॥ २४ ॥

अभ्येषामपरेषामाचार्याणां मतेन, पुनः शब्दो विशेषणार्थः । स एव यत्रापराधः कृतो भवो जन्म तद्भवः, तस्मादपराधजवाङ्मयोऽपरो यो जवोऽनागतः स तदन्यः, तद्भवश्च तदन्यश्च तद्भवतदन्यो, तयोरेषाऽऽभ्येष तद्भवतदन्येषां, तथा । ये जीवाः, भवोऽपराध इत्यनुचिता एव, इति शब्दस्यावधारणार्थत्वात् । कस्येत्याह-चरणस्य चारित्र्यस्य, ते जीवाः, इमे एते पाराश्रिका उच्यन्ते इत्यर्थः । खलुर्वाक्यालङ्कारे । कैश्चरणायोग्या इत्यत आह-स्वलिङ्गं च साधुलिङ्गं, चितिश्च चेत्यमर्तप्रतिमा, तयोर्गो भेदो विध्वंसः, स तथा, तदादिभिस्तत्प्रभृतिभिः, आदिशब्दात्प्रवचनोपपन्नपरिग्रहः, तत्र स्वाङ्गमेव शेषं धोतेन, लिङ्गमभोगेन च । चितिभेदश्च प्रतिमाविनाशनेन, स्वत्यङ्गव्यतिनाशनेन च, भवति चेतस्कारिणो चर्तमानजवे जवान्तेषु च चरणायाम्, इतयोर्विज्ञानत्वात् । आह च-“ सज्ज चउत्पन्नं, प्रेक्ष्यद्वेयं पश्यतुष्टाहं । शिन्धायाम् चउत्पे, नूतनं बोद्धतामस्मि ” ॥ १ ॥ इति गाथाः ॥ २४ ॥

अथेदं च समर्थयन्नाह-

आसयविचित्रया, किलिष्टियाए तदेव कम्पानं ।

अत्यस्म संतवावो, ऐयं पि असंगयं चैव ॥ १५ ॥

आशयविचित्रतया परिणामवैचित्र्यात्, क्लिष्टतया दुष्टतया, निरुपक्रमतपेयार्थः । तथेति समुच्चयः । कर्मणां मोहनताऽऽद्यानाम् । किमन्याह-अर्थस्य तद्भवान्दमयवैचित्र्यात्, यत्तादृक्त्वस्य, समवायवयवतात्त्वान् नैव, इदमाप आचार्यान्तरेणां कपाराश्रिकलक्षणमपि, दान्तामस्मदुक्तम् । अत्र दूतमेवाङ्गुलमेव । चैवशब्द एवकारार्थः । इति गाथाः ॥ १५ ॥

अथ प्रायश्चित्तस्य विचित्रोपदर्शनेन मतान्तरमेव समर्थयन्नाह-

आगममार्गं य जतो, वयहारो पंचहा विणिदिहो ।

आगम सुय आणा धा-रणा य जीव य पंचमए ॥ १६ ॥

एयाणुसारतो खलु, विचित्रमेयमिह वणिणयं ममए ।

आमेवणाऽऽदिजेदा, तं पुण सुत्ताण एयव्वं ॥ १७ ॥

आगमाऽऽदिश्च ज्ञानविशेषप्रभृतिः । प्रकारो लाक्षणिकः । वकारश्च युक्त्यन्तरसमुच्चयार्थः । यतो यस्माद्धेतोः, व्यवहारः प्रायश्चित्तसमाचारः, पञ्चधा पञ्चभिः प्रकारैः, विनिर्दिष्टोऽभिहितो जितैः पञ्चधात्वमेवाऽऽह-आ मर्षादाऽनिविष्टिणां गम्यन्ते परिच्छिद्यन्तेऽर्था येनास्वाधारमः केवलमनःपर्यायाध्वचतुर्दशशतवर्षलक्षणः । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वात् । तथा धृतं श्रुतज्ञानं दोषमज्ञानकमेदम् । इह पक्षेऽपि प्रायश्चित्तवैचित्र्यो द्रष्टव्यः । तथा-आज्ञा यज्ञाचार्यो देशान्तरस्थगीतार्थस्य तत्समीपयामनाय स्वातिचाराणां गूढभाषाणां निवेदनार्थमगीतार्थमाज्ञापयति, सा च तत्प्रभृतिरुत्तरदानार्थमिति । तथा धारणा बहुतो निवेदिताऽतिचारतद्व्युत्तीनामवधारणम् । तथा जीवि गीतार्थमविप्रवर्तितशुद्धव्यवहारः । चशब्दो समुच्चयार्थः । पञ्चम एव पञ्चमकः ॥ १६ ॥ तत एतदनुसारतः पञ्चविधव्यवहारानुसारेण । खलुर्वाक्यालङ्कारे, विचित्रं

बहुप्रकारमेतत् प्रायश्चित्तम् । इह प्रत्यक् भर्तृ इत्यर्थः । निर्णयमुक्तम्, समये सिद्ध्यन्ते । कथमित्याह-आसेवनाऽऽदिभेदात् प्रतिवेद्यापुण्यप्रभृतिभेदेन । तत्पुनः प्रायश्चित्तविचित्रत्वम्, सुत्रादागमात्, ज्ञातव्यं विज्ञेयमिति । तथाऽऽगमव्यवहारिणां प्रत्यक्षज्ञानित्यात् समानेऽप्यपराधे भावानुसारेण प्रायश्चित्तज्ञानात् तस्य विचित्रता, भूताऽऽदिभ्यश्च हरिणां तु श्रुतमात्राऽऽदिप्रामाण्यव्यवहारित्वात्, एव प्रतिवेद्याया आकुटिर्षप्रमादकल्पभेदेन चतुर्विधत्वात्, द्रव्यकालज्ञानभेदेन वा । एव पुरुषस्याऽऽचार्योपाध्यायकृपजमिहकुलकभेदभिन्नत्वात्, एवमकीचिन्नादिवागभेदाद्, अतः प्रायश्चित्तसत्तत्त्वविचित्रत्वादिपि मतान्तरं नास्मिन्निति गाथाद्वयार्थः ॥ १७ ॥

अथोत्तर्विचित्रप्रायश्चित्तस्यैव परमार्थं प्रतिपादयन्नाह-

एयं च पृथ तर्त्त, अगुहज्जवमाणओ हवति थंवा ।

आणाविगहणाणुण-मेयं पि य होति दउत्वं ॥ २८ ॥

सुहभावा तविगणो, सो वि य आणाणुगो विओगेण ।

पच्छिन्नमेव सम्मं, विनिट्ठां चैव विण्णेओ ॥ २९ ॥

एतच्छेदं पुनः, अत्र प्रायश्चित्तविषये, तस्य परमार्थो, यदुताऽऽशुभाध्यवभानतः । कृष्टपरिणामात्, भवति स्यात्, चन्योऽङ्गुलकर्मवन्धनम्, (एयं पि य सि) इह पुनरुपाध्यायवसानम् । आज्ञाविधायनामात्रोपदेशेन गुणलक्षणानुगच्छत्यनुसरतीत्याज्ञाविधायनानुगमः, भवति स्यात्, द्रव्यकलयमिति ॥ २८ ॥ शुभभावः कदाचित्पवसायात्, तद्विगमोऽशुभकर्मविगमो भवति । (सो वि य सि) स पुनः शुभभावः, आज्ञाऽनुग आगमानुसारी भवति । नियमेन निप्रमेन, वनाशानुसारं शुभ एवेति भावः । प्रायश्चित्तं च विशुद्धः पुनः, एव एव शुभभाव एव सस्यद्वयभावत् । किं सध एव ? नेत्याह-विशिष्टो विशयवान्, चैवशब्दो नियोजितवैच, विगमो हेयः । इति गाथाद्वयार्थः ॥ २९ ॥

विशिष्टः शुभाध्यवसायः प्रायश्चित्तमङ्गुलम् । अथ विशिष्टत्वमेव तस्य दर्शयन्नाह-

अमदऽज्जवणाणाओ, मां मुहज्जावो विमेमओ अदिगो ।

सो इह होति विमिहो, ए ओहतां गमयणीतीण ॥ ३० ॥

अशुभाध्यवसानादशुभमेव तत्तद्व्यवहारात्कदाचित्, यः शुभभावः प्रायश्चित्ततया विचित्रत्वस्य परिणामः, विशयतो विशेषणाद्विकोऽनर्गलतः, स श्रुतजाधः, इह प्रायश्चित्तप्रक्रमे, जयति वर्तते, विशयार्थान्तरशयवान्, न नैव, ओहतां सामान्येन, जयभावमात्रमर्थार्थः । समयनोत्याऽऽगमन्यायेन । इति गाथाः ॥ ३० ॥

इयत्तरेकं दोषमाह-

इहग वंजादीजं, आयमयकरणतो उ ओहेण ।

पच्छिन्नं ति विमुद्धो, ततो ए दोमो ममयनिद्धो ॥ ३१ ॥

इत्यन्यथा, शुभभावमात्रस्यापि प्रायश्चित्तस्यैव इत्यर्थः । आज्ञाचार्यनामां जनेष्वङ्गुलीपञ्चनीनाम्, आदिशब्दात्सुन्दर्यादपारप्रह । किमन्याह-आवश्यककरणत्वं एव प्रतिपाद्यम् । तुशब्द एवकारार्थः । ओहतेन सामान्येन, विशिष्टतश्च जयभावाप्रायेणेत्यर्थः । प्रायश्चित्तं शुद्धमङ्गुलं कृतमर्थविषयम् । इति कृत्वा, विमुद्धः कर्मजनस्य आद्यव्ययः, ततो विमुद्धः

सकाशात्, न नैव, दोषो दूषणम्, स्वमयसिद्ध आगमो-
क्तः स्वीकृतकणोऽभविष्यद्, इति न शुभभावमात्रं शुद्धिनिमित्त-
मिति ॥३१॥ (अथ ब्राह्मीवृत्तान्तः 'बंभी' शब्दे वक्ष्यते)

अथापसंहरणाद-

ता एयमि पयसो, कायवो अप्यमत्तया ए उ ।
मतिश्चलजोगेण तद्वा, संवेगविनेसजोगेण ॥ ३२ ॥

यस्माद्विशिष्ट एव शुभभावः शुद्धिनिमित्तं भवति । तस्मादे-
तस्मिन् विशिष्टशुभभावे, प्रयत्नः समुद्यमः, कर्तव्यो विधेयः,
अप्रमत्ततया स्वप्रमादं नैव, स्मृतिव्यययोगेन स्थूलेतराऽऽर्थात्-
स्वारम्भरणसामर्थ्ययुक्ततया, तथेति समुच्चये । संवेगविशेष-
योगेन जयभयातिशयसंवेधेन । इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

अथ कस्माद्विशिष्टशुभभावे अप्रमत्तत्वाऽऽर्थात्
यस्यो विधेय इत्याह-

एतेण पगारेण, संवेगादयजोगतो चेव ।
अद्विगयविसिद्धजायां, तद्वा तद्वा होति गियमेण ॥ ३३ ॥

एतेनोक्तेन प्रकारेणाप्रमत्ततास्मृतिव्यययोगप्रकरणेन । संवेगा-
तिशययोगतश्च स्वमेगप्रकर्षसंबन्धतः पयस्य च, उह चेतनं प्रका-
रेणेत्यनेनैव भयमसंवेगस्य ग्रहणे यत्पुनः साक्षात्कृतप्रहणं,
तत्तस्य विशिष्टशुभभावजनने मुख्यकारणताप्रतिपादनार्थम् ।
अधिकृतव्यतिशेषायां निशुद्धहेतुप्रस्तुतप्रकृतशुभाध्यवसायः ।
मथा तथा जीवनीयानिश्चयेन, जयति स्यात्, नियमेनावश्यजा-
येत । इति गाथाऽर्थः ॥ ३३ ॥

ततश्च-

सत्तो तद्विगमो खलु, आनुवंभावणयणं व होज्जाहि ।
जं इय अणुव्वकरणं, जायति मेढो य विद्वियफत्ता ॥ ३४ ॥

ततो विशिष्टशुभभावात्, तद्विगमः खलु अद्युनाध्यवसायजात-
कर्मयिताश्च एव, अनुव्वधापनयन वाऽशुभभावजातकर्मनुष-
न्धव्यवच्छेदो वा, इति विकल्पार्थः । तत्रेति स्यात्, संवेधा तद्विगमा-
भावे । अथ कथं तद्विगमो भवतीत्याह-यत् यस्मादेतो,
कथमुता प्रकारेण विशिष्टशुभभावजनने, अप्रवृत्तकरण-
मष्टमगुणस्थानकमप्येवमध्यनमायविशेषाणां स्थितित्वाऽऽ-
र्हात्तार्थात् कर्मजनम्, जायत भवति, अतिशयोक्तमपक-
शेणिरुपा, विहितकथा । मिश्रान्तितरुपितप्रयोजनानुत्तरसोध्य-
निर्वाणफत्ता । इति गाथाऽर्थः ॥ ३४ ॥

अथ प्रायश्चित्तकृतशुभभावस्य पुनरपि महार्थतां दर्शयणाह-

एवं निकाश्याण वि, कम्पाणं जणियमेत्थ खवरणं ति ।
तं पिय जुज्जइ एवं, तु भाविष्यं अओ एवं ॥ ३५ ॥

एवमित्यनेनैव न्यायेतापूर्वकरणधेर्जननरूपेण, निका-
शितानामपि उपशमनाऽऽदितरगान्तरावपयत्वेन नितरा बद्धा-
नामपि, आस्तामनिशानिनां कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽर्धानाम्,
अणिनमुक्तमार्गमे- "तस्मा न निकाश्याणं पि" इति वच-
नान् । अथ प्रायश्चित्तकृतशुभभावे, कृपणं सर्वथा कथो भवती-
ति यत्तदपि च, अतिकारितकृपणं तु निर्विचारमित्यपि च-
शब्दार्थः । युज्यते संगच्छते, ततश्चैव तु एवमेव कर्मविग-
मकर्मनुषन्धापनयनहेतुत्वेनैव, जायतित्यं पर्यालोचनीय-
३४

मतो निकाशितकर्मकृपणहेतुत्वात्, एतत् शुभभावरूपं प्राय-
श्चित्तमिति गाथाऽर्थः ॥ ३५ ॥

मथाऽविहितानुष्ठाने युक्तं प्रायश्चित्तं, न तु विहितेषु भि-
क्काचार्याऽऽदिष्विति परमतमादर्शयणाह-

विद्वियाणुष्ठानम्मी, एत्थं आलोचनाऽऽदि जं जणियं ।
तं कइ पायच्छित्तं, दोसाजावेण तस्म ति ॥ ३६ ॥
अह तं पि मदेस चिय, तस्म विहाणं तु कइ ण समयम्मि ।
न य णो पायच्छित्तं, इमं पि तह किंणत्ताओ उ ॥ ३७ ॥

विद्वितानुष्ठाने आपमोक्तकियायां भिक्षाचार्याऽऽदिरूपायान्,
अथ प्रायश्चित्तसाधिकां, आलोचनाऽऽदि आलोचनाकायां-
स्वर्गप्रवृत्ति, यत्प्रायश्चित्तं, भोगनयुक्तमार्गमे- " भस्ते पाणे
सयणा-सणे य अरहेतस्मणसेज्जातु । उच्चारे पास्वणे,
पणवीरं होति क्कामा ॥ १ ॥ " इति वचनात् । तत्कथं प्रा-
यश्चित्तम् ? । न कथञ्चित् घटत इत्यर्थः । दोषाजायेत नि-
र्दोषत्वेन हेतुता, तस्य निष्ठाऽऽदि विद्वितानुष्ठानस्य, इतिः
वाक्यसमाप्तिः ॥ ३६ ॥ अथ अहं, तदपि विद्वितानुष्ठानमपि,
आस्तां तद्वन्तु । सदापमेव सातिचारमेव, तस्य निष्ठाऽ-
दनाऽऽदेर्विनाममुद्देशः, कथं केन प्रकरणेन ? , नु इति विवर्कः ।
समर्थं सिद्धान्ते न तद्विद्विः प्राप्नोतीत्यर्थः । तन्वालोचनाऽऽ-
दिप्रायश्चित्तमेव न जयतीत्याह-उत्ताऽऽ-तत्र नो, प्रायश्चित्तम्
पि नु प्रायश्चित्तमेव, इदमप्यालोचनाऽऽद्यपि, आस्तां तप आ-
दि, कुत इत्याह-तथा कीर्तनात् नु प्रायश्चित्तत्वेन संशुद्धता
देव । तर्थाह-" आलोचनापरिक्रमणे मीसरिवंगे । " इ-
त्यादि । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ३७ ॥

सुविराह-

जम्भइ पायच्छित्तं, विद्वियाणुष्ठानगोयं चेयं ।

तस्य वि य किं तु मुदुमा, विगह गा अयितीए इमं ॥ ३८ ॥
अथयतेऽभिधीयते अयं तस्म प्रायश्चित्तम्, न तु न प्रायश्चित्त-
म् । तथा विद्वितानुष्ठानगोचरं च विधेयक्रियाविषयम्, चशब्दो
विशेषणसमुच्चये । तत्र प्रथमविशेषणेन-" तं कइ पायच्छित्तं "
इत्यादिप्रायश्चित्तकृपणं वक्ष्यमाणपुक्तिव्यभिचारकृतम् । द्वि-
तायेन तु " अह तं पि " इत्यादि विद्वितानुष्ठानकृपणमिति ।
एतदालोचनाऽऽदिप्रायश्चित्तं, किं तु केवलं तत्राऽपि चाविदि-
तानुष्ठानेऽपि च, आस्तामिनरत्न, सुद्धाऽऽद्या, विगहना अ-
युक्ता, अस्ति विपत्ते, अनस्तस्या विगहनायाः, शुद्ध्यर्थमि-
दमेतदालोचनाऽऽर्थात्ति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥

अथ कथमुपयुक्तस्यापि सूत्रमा विरा-

धना स्यादित्याशङ्क्याऽऽह-

सत्तावत्त्यागु जओ, पायं नयो जवत्तजीवानं ।
जाणितां विचित्तजो, पुव्वायरीया तद्वा चाह ॥ ३९ ॥

सर्ववस्यासु सत्तावत्तयागाऽऽदिसम्भूतपर्यायेषु, यतो यस्मा-
देतोः, प्रायो बाहुल्येतायोभ्यावस्थायां पन्थो न स्यादपीति
सूत्रार्थे प्रायोप्रहणम् । अन्त्यः कर्मवन्धो, जवत्तजीवानां
सम्पत्तिजन्यतां, न तु सिद्धानां, जाणित उक्तः सिद्धान्तः । किञ्चिद्
इत्याह-विचित्तमेवो बहुप्रकारः, कुत एतस्मिन्मिथ्याह-पू-
र्याऽऽन्यायां अनीतसूत्र्यः, तथा च कर्मवन्धविचित्रार्थत्वेन
आहुमुपते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३९ ॥

यदाहुस्नदेव दर्शयन् गाथापञ्चकमाह-
सत्तत्रिह्वंशगा हौ-ति पाणिणो आउवज्जियाणं तु ।

तह सुहुमसंपराया, छविह्वंश विणिहिडा ॥ ४० ॥

सप्तविधबन्धकाः सप्तप्रकारकर्मोपाज्जकाः, जवन्ति स्युः, प्रा-
णिनो जीवाः, आयुर्जितानां त्वायुःकर्मविहितानामेव, शे-
वाणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनां, तस्मिन् एकत्र भवे सकृदेव बन्धने ।
तथात समुच्चय । सुदमसंपराया दशमगुणस्थानजनिनः,
बन्धुधा यथा येषां ते तथा । विनिर्दिष्टा उक्ता आगमे ॥ ४० ॥

कथं बन्धुवन्ध्या इत्याह-

मोहाऽऽनुयवज्जाणं, पगमीणं ते उ बंधगा जणिता ।

उवसंतवीणमोहा, केवलिणो एगविह्वंश ॥ ४१ ॥

मोहाऽऽनुय-जानां मोहनीयाऽऽयुक्त-जितानाम् प्रकृतीनां कर्म-
भेदानां, ते तु सुदमसंपराया पुनः, बन्धका आवज्जकाः, अणिता
उक्ताः, तथा उपशान्तः सर्वथाऽनुदयावस्थः, कीणश्च निर्जीणो
मोहा मोहनीय कर्म येषां ते तथा । केवालीनश्च सयोगकेव-
लिनः, एकविधबन्ध्या व्यक्तीर्मात्र ॥ ४१ ॥

ते पुण पुगमयजितिय-एव बंधमाण पुण संपरायस्म ।

सेलेमोपडिवाणा, अवंधया हौति विमेया ॥ ४२ ॥

ते पुनःपुनोऽपि द्वौ जगथौ बन्धोदयविशिष्टौ स्थितवस्थान
यस्य तत् द्विसमयव्यतिक्रमं योगप्रत्ययं सान्दरनीयमित्यर्थः,
तस्य, बन्धका अज्जकाः, न तु न पुनः, संपरायस्य कथाप्र-
त्ययस्य, उपशान्तकीणकथाप्रत्ययस्य, तथा शैलेइययो-
रवस्थानसंभवः करणविशेषानां प्रतिपक्षा आश्रिता ये ते
तथा ते, अवन्धकाः कर्मवन्धरादिनाः, जवन्ति स्युः, विज्ञेया
ज्ञानव्या इति ॥ ४२ ॥

एव प्रकृतिवन्ध्यापेक्षया सर्वावस्थासु बन्ध

उक्तोऽथ स्थित्यपेक्षया तमाह-

अपमत्तमेजयाणं, बंधठिती हंति अह उ मुहुत्ता ।

उक्कोमेण जहला, निमामुहुत्तं तु विणयेया ॥ ४३ ॥

अपमत्तसंयतानां सप्तमगुणस्थानकवताम्, बन्धनः, स्थिति-
बन्धस्य कर्मणोऽवरणानाम् । भवति स्याद्, अप तु अष्टावध,
मुहुत्ताद् नानिकाद्वयमानाद्, उत्कर्षणोत्कर्षणः, जघन्था तु
सर्वाऽऽत्मा पुनः, भिन्नमुहुत्तमन्तमुहुत्तं यावत् । तथैव पुन-
रर्थो योजित एव, विज्ञेया अवसंया, कथायाणां स्थिति-
बन्धहृत्तां विद्यमानत्वादिति ॥ ४३ ॥

जे उ पमत्ताऽगाउ-टियाए बंधंति तेमि बंधठिती ।

मंवचुराणि अह उ, उक्कोसयरा मुहुत्तंनो ॥ ४४ ॥

ये तु ये पुनः, प्रमत्ताः प्रमत्तसंयताः षष्ठगुणस्थानकवर्तिनः
अनाकुट्टि कथा अनुपेक्षकरणेन प्राणानिपाताऽऽहो वसंतमाना ब-
ध्नन्त्यावज्जयन्ति कर्म, तेषां बन्धावस्थितिः कर्मवन्ध्यावस्थान
संवत्सरान् वर्षाणि, अप तु अष्टावध, उत्कर्षा उत्कर्षा भवन्ति,
इतरा जघन्था पुनः । मुहुत्तान्तरमन्तमुहुत्तं यावदिति
गाथापञ्चकार्थः ॥ ४४ ॥

प्रस्तुतयोजनमाह-

ता एवं चिय एयं, विहियाणुट्टाणमेत्थ इयइ ति ।

कम्माणुबंधयेण-मणहं आलोयणाऽऽदिजुय ॥ ४५ ॥

यस्मात् सर्वावस्थासु कर्मवन्धाऽस्मिन्, कर्मवन्धानुमेया च
विगधना, इत्यने चासौ छव्यनो बीनगागस्यापि छव्यस्थस्य
चतुर्णामपि मनोयोगाऽऽदीनामभिधानान्, तस्मात् । (एवं चिय
एत्ति) एवमेव विगधनायाः शोभनीयत्वेन एतादृक्काऽऽहोऽऽदि-
कम्, विहितानुष्ठान विधेयक्रिया । अत्र कर्मोपनयनप्रक्रमं,
जवांत स्याद्, इतिशब्दः समाप्यर्थो गाथाऽन्ते योज्यः । कि-
विध भवनीत्याह-कर्मोपनयनप्रक्रमे कर्मसत्ताऽवच्छेदकम्,
अनघमदोष-परोक्तदृष्टणाच्चात् । किभूत सवित्याह-आलो-
चनाऽऽदियुतमालोचनाप्रतिकमणाऽऽदिप्रायश्चित्तसमन्वितमि-
ति गाथाऽर्थः ॥ ४५ ॥

इदं वार्थं परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

विहितानुष्ठानत्तं, तस्म वि एवं ति ता कदं एयं ।

पच्छिन्नं णण भावति, समयस्म तहा विहाणाओ ॥ ४६ ॥

विहितानुष्ठानस्य विधेयक्रियात्वम्, तस्याप्यालोचनाऽऽदिप्रा-
यश्चित्तस्याऽपि प्राप्नोति, आस्तां जिक्काऽऽहोऽऽदि । एवमुक्तव्या-
येन, विहितानुष्ठानमालोचनाऽऽदियुत सत्कर्मोपनयनप्रक्रमे भव-
तीत्यवच्छेदकेन, इतिशब्दो वाक्यसमाप्तिः । यत एव तत्त-
स्मात्, कथम्?, न कथञ्चिदित्यर्थः, अतश्चालोचनाऽऽदिप्रायश्चित्त-
समुच्चय इति परः । सुरिराह-नन्विनि परमताकमायाम्,
भग्यने उच्यते, उत्तरमत्र समये सिद्धान्ते, तथा तेन प्रकारेण
प्रायश्चित्तत्वेन, विधानाद्विहितत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ ४६ ॥

अथवा प्रायश्चित्तमपि विहितकृष्णमेवेति दर्शयन्नाह-

विहियाणुट्टाणं चिय, पायच्छिन्नं तदमहा ए जवे ।

समए अभिहाणाओ, इदृत्यपमाहं णियमा ॥ ४७ ॥

विहितानुष्ठानमेव विहितक्रियैव, प्रायश्चित्तमालोचनाऽऽदिक-
मिति प्रतिक्रिया, समयं सिद्धान्तेऽभिधानादुक्तव्यविति हेतुः,
जिक्काऽऽहोऽऽदिवादिनि दृष्टान्तोऽभ्यस्तः । विपर्यये बाधकमाह-
तत्प्रायश्चित्तम्, अन्यथाऽविहितानुष्ठाने सति, न जवेज्ज
जायते, इष्टार्थप्रसाधक कर्मविशेषात्कर्मवन्धः । नियमादवश्यं-
तयेति । यदिष्टार्थसाधकं न जवति तद्विहितानुष्ठानमपि न भवति,
यथा हिमाऽऽदि, इष्टार्थसाधकं च प्रायश्चित्तम्, अनो विहितानु-
ष्ठानमिति । अथवा पूर्वोक्तार्थमेव भावयन्नाह-विहितानुष्ठान-
ममेव प्रायश्चित्तम्, तत्प्रायश्चित्तमन्यथा विहितानुष्ठान-वा-
भावे न भवेद् अविहितानुष्ठानत्वादिति । नन्वेवं विहितानु-
ष्ठानमेव प्रायश्चित्तस्य जिक्काऽऽहोऽऽदिवच्छेदोभ्यतैव स्यात् शो-
धकनेत्याशङ्क्याऽऽह-समये अभिधानादुक्तोपपत्तया प्रायश्चित्त-
स्यऽऽगमेऽभिविहितत्वादिष्टार्थप्रसाधकं नियमाद्विशोधकमेव
तद्विहितं गाथाऽर्थः ॥ ४७ ॥

अथ प्रायश्चित्तस्य विहितानुष्ठानत्वसमर्थनार्थमाह-

मव्वा वि य पवज्जा, पायच्छिन्नं भवत्तरकमाणं ।

पावाणं कम्माणं, ता एत्थं णत्थि दोमो ति ॥ ४८ ॥

सर्वाऽपि च समस्ताऽपि च, न केवलं तदेकदेशः । प्रवज्या
महाव्रतप्रतिपत्तिः, प्रायश्चित्तं विशुद्धिहेतुर्भवति, केषामि-
त्याह-जयान्तरकृतानां जयान्तररोषात्तानाम्, पावानां जवनि-
बन्धनत्वेन दुष्टानाम्, कर्मणां प्रवृत्तानाम्, यत एव तत्तस्माद्,
अत्र प्रायश्चित्तस्य विहितानुष्ठानत्वे, नास्ति दोषो न विद्यते
दृष्टान्, प्रवज्याव्रतप्रवज्याव्रतस्य विहितानुष्ठानत्वानुपगमात्
इतिशब्दः समाप्तिः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४८ ॥

किं पुनः सम्यक्चरितस्य प्रायश्चित्तस्य लिङ्गमित्याह-
चिह्नस्य नवरि लिङ्गं, इयस्य पापणमकरणया तस्म ।

दोमसस तद्वा अतो, नियमं परिमुच्छेदं विंति ॥ ४९ ॥

सौम्यस्य सम्यक्चरितस्य, (नवरि लि) केवले, लिङ्गं चिह्नम्,
अस्य प्रायश्चित्तस्य, प्रायेण बाहुल्येन, प्रायेणातिकरणाकारण-
मपि संज्ञायते । अकरणमनाभेदेन, तस्य, यमाधित्य प्रायश्चित्त
प्रतिपक्षम्, दोषस्यापराधस्य प्रायश्चित्तार्हस्य, तथेति समुच्चये,
अन्येऽपरे सूरयः, नियमं दोषस्याकरणमेवेत्येवंलक्षणम्, प्रा-
येणेति प्रागुक्तविशेषणमर्थानिष्टे, परिशुद्धके विशुद्धेऽपगते,
दोष इति प्रक्रमः । श्रुतेऽभिदधति । अन्ये तु व्याख्यान्ति-ति-
यममकरणनियमस्य, आभेदं तद्दोषाऽऽभेदनात्, परिशुद्धये
दोषविशुद्धये । इति माध्याऽर्थः ॥ ४९ ॥

अथेदमपि मनान्तर सङ्क्रममेवेति दर्शयन्नाह-

गिर्युत्पत्तयः संज्ञप-आपापान्तंमि जुज्जति इयं पि ।

तद्देव पयद्वान्, नवरिउपगण साहूगं ॥ ५० ॥

निश्चयनयेन तद्वत्तयमेवेति, परिणामत इत्यर्थः । संयमस्या-
नाऽऽपत्ते चरणगुडिचिह्नेषांप्रतिपाते सति, युज्जते सप्तच्छेदे,
इदमपि आचार्यान्तरमतमपि, आस्तामभ्यन्तमतम् । केपामित्या-
ह-तथैव संयमाप्रतिपातैव, प्रवृत्तानां व्यापृतानां, भववि-
रहपरानां सन्तारहद्वन्द्वप्रधानानाम्, साधूनां संयतानामिति
माध्याऽर्थः ॥ ५० ॥ पञ्चा० १६ वि० । “ पायश्चित्तं आहियं
निच्छेदय च । ” पं० सू० ४ कल्या० म्या० ।

प्रायश्चित्तसूत्रयम्-

चतुर्विहं पायश्चित्ते पन्नते । तं जहा-पाणपायश्चित्ते,
दंनपायश्चित्ते, चरितपायश्चित्ते, वियत्तकिवे । चतुर्विहं
पायश्चित्ते पणते । तं जहा-पदियेयणापायश्चित्ते,
संज्ञोयणापायश्चित्ते, आगेवणापायश्चित्ते, पलिउवणा-
पायश्चित्ते ।

तत्र ज्ञानंमव प्रायश्चित्तम्, यतस्तदेव पापं क्षिनात्, प्राय-
श्चित्तं वा शोधयतीति निरुक्तवशाद् ज्ञानं प्रायश्चित्तमि-
ति । एवमन्यत्रापि, (वियत्तकिवेति) व्यक्तस्य भावने
गीतार्थस्य, कृत्य करणीयं व्यक्तकृत्यं प्रायश्चित्तमिति । गानार्थो
हि गुरुलाघवपर्यालोचनेन यत्किञ्चन करोति तत्तर्पे पापवि-
शोधकमेव मयतीति । अथवा-ज्ञानाऽऽप्रतिपत्तिविशुद्धये यानि
प्रायश्चित्तान्यालोचनाहोऽऽर्हन्ति विशेषतोऽभिहितानि तानि
तथा व्यपदिश्यन्ते । “ वियत्तं स्ति ” विशेषण अवस्थाऽऽद्यौ-
चित्येन विशेषानभिहितमपि, दत्त विर्माणमभ्यनुज्ञानमित्यर्थः ।
यत्किञ्चिन्मध्यस्थगीतार्थेन कृत्यमनुष्ठानं तद् विदत्तकृत्यं
प्रायश्चित्तमेव । “ वियत्तकिवेति ” पाठान्तरम् । प्रीतिरुक्त्यं
वैयानुष्टाऽऽर्हति । प्रतिपेयणानाभेवनमकुप्यस्येति प्रतिपेयणा ।
सा च छिन्ना-परिणाममेवमाह, प्रतिपेयणीयमेवमाह । तत्र परि-
णामतेदाह-“ पालिसेवणाउ भावो, सो पुण कुसलो वर होज्ज-
कुसलो वा । कुसलेण होह कण्णो, अकुसलेपरिणामसो दण्णो
॥ १ ॥ ” प्रतिपेयणीयमेवमाह-“ मूलगुणउत्तरगुणे, दुविहा पदि-
सेवणा समासेण । मूलगुणे पञ्चावहा, पिण्डविसेवणाद्व्या-
हारा ॥ १ ॥ ” तस्यां प्रायश्चित्तमात्रोचनाऽऽदि । तच्चेदम् “आ-
लोयण पदिकमणं, मीसाविधे, तद्वा विउत्तमणे । तवउयसु न-
अणव-उया य पारिचय च ॥ १ ॥ ” इति प्रतिपेयणाप्राय-

श्चित्तम् । तथा संयोजनमेकजातीयानिचारामीलनं संयोजना
यथाशयानतरपिण्डो गृहीतः, सोऽप्युत्तकाऽऽद्रेहस्ताऽऽदिना,
सोऽप्युत्तकाऽऽदिना, सोऽप्याधार्मिकः, तत्र यत्प्रायश्चित्तं तत् संयो-
जनाप्रायश्चित्तम् । तथा आगेवणमेकापराधप्रायश्चित्ते पुनः पुन-
राभेवनं चिज्जातीयप्रायश्चित्ताधारेवणमारोपणा । यथा-प-
ञ्चरात्रिन्दिवं प्रायश्चित्तमापन्नं, पुनस्तस्मैवने दशरात्रिन्दिवं, पु-
नः पञ्चदशरात्रिन्दिवं । एव यावत्तत्परमाप्तम्, ततस्तस्याधिकं
तपो देयं न भवति । अपि तु शेषतपोऽस्य तु तत्रैवान्तर्भावनीयानि ।
इदं तीर्थं वगमासान्तरवात्तपन इति । उक्तं च-“ पञ्चाहं
रोचणं, नेयव्वा जाव होति उम्मासा । नेण परममियाणं, उणहु-
वरि जोमणं कुज्जा ॥ १ ॥ ” इति । आगेवणायाः प्रायश्चित्तमारो-
पणाप्रायश्चित्तमिति । तथा परिकुञ्चनमपराधस्य क्लेशकाल-
जावानां गोपायनमन्यथा सत्तामन्यथा भणनं परिकुञ्चना, परि-
वृत्तना वा । उक्तं च-“ दंय खेतं कावे, जावे पलिउवणा
अउवियप्पत्ति ” । तथाहि-“ सखिते अखिते, जणवयपदि-
सेविय च अउण्णे । सुम्भक्खे दुम्भक्खे, हठेण तद्दि गि-
लाणेण ॥ १ ॥ ” इति । तस्याः प्रायश्चित्तं परिकुञ्चनाप्रा-
यश्चित्तम् । विशेषोऽत्र व्यवहारोऽहंसेय इति । प्रायश्चित्तं च
कालापर्याया द्रीयत इति कालनिरूपणासूत्रम् * । तत्र प्रमीयेत
परिच्छिद्यते येन वर्षशतपथोपमाऽऽदि तत्प्रमाणं, तदेव कालः
प्रमाणकालः स च अष्टा कावविशेष एवं दिवसाऽऽदिसङ्ख्यो
मनुष्यकृत्रान्तर्तीति । उक्तं च-“ दुविहो पमाणकालो, दि-
वसपमाणं च होह राई य । अउ पोरिसिओ दिवसां, राई
अउपोरिसिओ च ॥ १ ॥ ” इति । स्या० ४ उ० १ उ० ।
(४) अथ प्रायश्चित्तमिति कः शब्दार्थः ? इतिविधे
प्रायश्चित्तमिति प्रश्नमुपजीव्य प्रायश्चित्तनिरुक्ताऽऽदिद्वारकलाप-
प्रतिपादनाय द्वारगाथामाह-

पायश्चित्तनिरुत्तं, भेया जनां पख्खणावहुत्तं ।

अज्जयणाण विसेमो, तदग्निपरिमा य सुत्तये ॥ ३४ ॥

प्रथमतः प्रायश्चित्तनिरुक्तं प्रायश्चित्तशब्दार्थो यत्तव्यः । ततः
प्रायश्चित्तस्य भेदाः प्रतिपेयनाऽऽदयो यत्तव्याः । तदनन्तरं य-
तो निमित्ताप्रकरणवाहुल्यम् । किमुक्तं भवति?-यतो नि-
मित्ताप्रतिपेयणानः संयोजनाप्रायश्चित्तम्, आगेवणाप्रायश्चित्त-
म्, परिकुञ्चनाप्रायश्चित्तं च पृथगुपपद्यते, तद्वत्तव्यम् । ततो-
ऽनयोः कलाध्ययनव्यवहाराध्ययनयोर्विशेषो नानात्वं यत्तव्य-
म् । तदनन्तरं तद्वर्णनं प्रायश्चित्तार्हा पारंपद् भाष्या, त-
तः सूत्रार्थः, एव द्वारगाथासकैपार्थः । व्यासार्थं तु प्रति-
द्वार वक्ष्यति ॥ ३४ ॥

तत्र निरुक्तद्वारप्रतिपद्वार्थमाह-

पानं द्विदं जम्हा, पायश्चित्तं तु भक्षते तेण ।

पाणम वा वि चित्तं, विपोहणं तेण पच्छित्तं ॥ ३५ ॥

यस्मात् शोधिरूपो व्यवहारोऽपराधं संचितं पार क्षिनात्
विनाशयति, तेन कारणेन प्रायश्चित्तं भण्यते । पृथोदराऽऽ-
दित्वात् रूपसिद्धिः । अथ प्रायेण प्रायश्चित्तपराधमन्त्रितं चित्तं
जीवमत्र चित्तशब्देन “चित्तचित्तवत्तोरज्जोपवारात्” जीवो-
ऽभिधीयते । तथा चाऽऽह चित्तचित्तं-चित्तचित्तं जीवययाऽऽव्य-
ति, विशेषयत्यपराधमलरहितं करोति, तेन कारणेन, प्रा-

* कालनिरूपणासूत्रं स्थानाङ्गमूलपाठोऽस्ति ।

पच्छिन्न

यश्चित्तं, प्रायः यथाऽवस्थितं जघत्यस्मादिति प्रायश्चित्तमिति
व्युत्पत्तेः । गतं निरुक्तद्वारम् ॥ ३४ ॥

इदानीं भेदद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

परिसेवणा य संजो-यणा य आरोवणा य बोधव्या ।

पलिञ्चणा चउत्थी, पायच्छित्तं चउद्धा उ ॥ ३६ ॥

प्रतिषिद्धस्याऽऽसेवना प्रतिषेवणा, अकल्पसमाचाराणामिति ना-
थः । अः समुच्चये । संयोजना शरयातराजपिण्डाऽऽदिभेदमि-
जापराधजनितप्रायश्चित्तानां सकल्पनाकरणम्, आरोप्य-
ते इति आरोपणा । प्रायश्चित्तानामुपर्युपर्यारोपणं यावत् प-
रमासा, परतो वर्द्धमानस्वामिर्नाथं आरोपणायाः प्रतिषे-
धान् । परिकुञ्चनं परिकुञ्चना, गुम्फोपस्थ मायया लघुदा-
यस्य कथनम्-यथा-संचित प्रतिषेव्य मया अचित्तं प्रतिषेवि-
तामिमाहेति । एषा प्रतिषेवनान् आरज्य गम्यमाना चतुर्थी
एवमेतत् प्रायश्चित्तं चउद्धा भवति । तत्र-" यथाहं निद्रे-
शः " इति न्यायान् । प्रथमः प्रतिषेवणोक्त्यने-सा च प्र-
तिषेवणा प्रतिषेवकप्रतिषेव्यनिराकरणे नोपपद्यते, सकर्म-
कक्रियायाः कर्तृकर्मव्यातिरेकजासज्जात् । व्य० १ उ० । प्रति-
षेवणाप्रायश्चित्तं स्वस्थाने)

आलोचनाऽऽदिप्रतिषेवणाकर्म प्रायश्चित्तमिदं दशधा दश-
प्रकारं, तामेव दशप्रकारतामुपदर्शयति-

आलोचयणपरिक्रमणे, मीमविवेगे तथा विउस्तगणे ।

तवंछदमूलअणव-द्विया य पारंचिए चव ॥ ३३ ॥

अः मर्यादायाम् । सा च मर्यादा इयम्-" जन्म बाहो जं-
पतो, कउजमकउज च उउजय भण्ड । तं तद आलोपजा, मा-
यामयधिपमुहो उ ॥ ॥ " अनया मर्यादाया 'लोका'दर्शने चराऽऽ-
दिवात् शिञ् । लोकं लोचना प्रकटीकरणम् । आलोचना
गुरोः पुरतो वचसा प्रकटीकरणमिति जायः । यत् प्राय-
श्चित्तमालोचनमात्रेण शुद्ध्यति, तद् आलोचनाहेतुत्वा कारणे
कार्योपचारात् आलोचनम् । तथा-प्रतिक्रमण दोषान् प्रात-
निवर्तनमपुनःकरणतया मिथ्यादुष्कृतप्रदानमित्यर्थः । तद-
हं प्रायश्चित्तमपि प्रतिक्रमणम् । किनुक्तं । भवति-प्रायश्चित्तं
मिथ्यादुष्कृतमात्रेणैव शुद्धिमाप्नुयति, न च गुरुममलमा-
लोचयते । यथा सदस्माऽनुपयोगतः श्रेष्ठमाऽऽदिप्रक्रियादुष्कृतं
प्रायश्चित्तम् । तथाहि-नहन्वाऽनुपयोगतः यदि श्रेष्ठमाऽऽदिप्रक्रिया
भवति । न च हिंसाऽऽदिकदोषमापन्नमार्हि गुरुममलमालो-
चनान्तराणां मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेण शुद्ध्यति । तत्र-
निक्रमण्युद्भवात् प्रतिक्रमणं, यस्मिन्पुनः प्रतिभावने प्रायश्चि-
त्ते यदि गुरुममलमालोचयति, आलोचय च गुरुमदिष्टः प्रति-
क्रामति, पश्चाच्च मिथ्यादुष्कृतमिति श्रूते तदा शुद्ध्यति तत्
आलोचनाप्रतिक्रमणवत्क्रमोत्पत्त्याहेतुत्वमित्यर्थः । तथा विवे-
कः परित्यागः, यत्प्रायश्चित्तं विवेक एव कृते शुद्धिमाप्नु-
यति, तावत्या, यथा आध्यात्मिकेण गृहीते तत् विवेकाऽऽहे-
त्वान् विवेकः । तथा व्युत्पत्तिः कायचष्टानिर्गोषः । यद्व्युत्प-
त्तेः कायचष्टानिर्गोषोपयोगमात्रेण शुद्ध्यति प्रायश्चित्तम्, यथा
दुःस्वप्नजनितं, तद् व्युत्पत्तिसर्गाहेतवाद् व्युत्पत्तिः (तर्वात) य-
स्मिन् प्रतिषेविते निषिक्तताऽऽदिपणमात्मपर्यवसाने तपो दीय-
ते, तत्तपोऽहेतवात्, यस्मिन्पुनरापतिते प्रायश्चित्तो सङ्घटितपू-
र्यपर्यायदेशाच्चउद्धः शेषपर्यायप्रक्रान्तमितं ऊष्टव्यो विपद्भि-

तशरीरैकदेशच्छेदनमिव शेषशरीरावयवपरिपात्रमाय क्रियेत
भवच्छेदाहेतवाच्छेदः (मूलं चि) यस्मिन्ममापतिते प्रायश्चित्त-
निरवशेषपर्यायोच्छेदमाधाय भूयो महात्मनाऽऽरोपणं तन्मूलार्हि-
त्वान्मूलम् । येन पुनः प्रतिसेवितेनोत्थापनाया अप्ययस्यः
सन् किञ्चित्कालं न घनेषु स्थायितं यावद्याद्यापि प्रतिषे-
शिष्टं तपश्चरणं भवति, पश्चाच्च जीर्णतपस्तद्वोपात् परतो
घनेषु स्थायिते तदनवस्थिताहेतवादनवस्थितप्रायश्चित्तम् ।
(पारंचिए चव चि) 'अञ्चू' गतौ च । यस्मिन् प्रतिसेविते लि-
ङ्गकालतपसा पारमर्धने, तत्पारंश्चित्तमहेतीति पारंश्चित्त-
म् । एष संक्षेपार्थः । व्य० १ उ० । ग० । ध० । विश० । ध०
र० । जीत० । प० व० । प्रथ० । पञ्चा० ।

तस्म उ विगुञ्जि हेउं, पच्छित्तं तस्म कसिया जेदा ।

छट्टाणादीया खलु, पस्वणा तेमिमा हांति ॥

उमु काणमु वतेपु य, छविह एगिदियादि पंचविहं ।

संघयणपरीतावण-उद्धवणे चव निष्कम्पं ॥

चउद्धा तु नाणवंते, दंभणवंते चरित्तवंते य ।

ततो चिचप चि किचवे, अहवा दव्वाऽयं चउद्धा ॥

अहवा अतिक्रमादी, चउद्धा कोहाइयं च चउद्धा तु ।

णाणाऽनियारमाही, होनी तिबिहं ति पच्छित्तं ॥

अहवा आहारोवहि-सेज्जऽतियारं य होति तिबिहं तु ।

उग्गम उपायण प-सणाय तिबिहं तु एकेके ॥

आलोचयणपरिक्रमणे, तदुत्तयमेवं तु होति तिबिहं तु ।

सच्चित्त अचित्त मीसग, तिबिहं चेदं तुणेयव्वं ॥

अहवा मत्तच्छविहं, णव दमटा वा वि होति पच्छित्तं ।

आलोचयण परिक्रमणे, मीम विवेगे य वामगं ॥

छट्टगते य ततो, मवे तुवाऽयं मत्तमं उदो ।

अहविह उदं छविहो, देमे मवे य बोधव्वो ॥

णवविह मवच्छेदो, दुह मंजमुव्व वज्जती मूले ।

काशंतगम्भ इतरे, पुण खेत्तेनोवहिं च दमभेदं ॥

अहवऽहं दुविहं, एगविहं वा वि हाज्ज नेयव्वं ।

प० भा० १ कल्प ।

(आलोचनाऽऽदिप्रायश्चित्तं स्वस्थाने), तपोऽहंप्रायश्चित्तं
मार्गमार्गानि प्रायश्चित्तानि ' तवारीह ' शब्दे चतुर्थभागे
०२०८ पृष्ठे गतानि) (संयोजनाप्रायश्चित्तं ' संजोअणा ' शब्दे च-
त्तये) (आरोपणाप्रायश्चित्तं ' आरोवणा ' शब्दे द्वितीयभागे
०२६ पृष्ठे गतम्) (प्रतिकुञ्चनाप्रायश्चित्तं ' पलिञ्चणा '
शब्दे)

(५) प्रायश्चित्तदानयोग्या पर्येत । इदानीम्-" तद्विहप-
रित्ता य " इत्येतद् द्वारं व्याचिख्यासुः " इहं भाणियं पुरि-
सजाया " इत्ययम् व्याख्यानयथाह-

वहंतस्म अकपे, पच्छित्तं तस्म वणिणया जेदा ।

जे उण पुरिमज्जाया, तस्मऽग्निहा ते इमे हंति ॥ १५९ ॥

इह कल्पे वर्तमानस्य तत्रो कविधिता यतनया प्रयुक्तः प्राय-
श्चित्तविषयतैव नापजायते इत्यग्रहणम् । अकल्पे दर्पोऽहं वर्त-

मानस्य यत्प्रायश्चित्तं, तस्य ये भेदाः प्रतिषेधनासंयोजनाऽऽ-
द्यस्ते वर्णिताः, ये पुनस्तस्य प्रायश्चित्तस्यार्हा योग्याः पुरुषप्र-
काराः, पुरुषभेदा इत्यर्थः । ते इमे वक्ष्यमाणस्वरूपा भवन्ति ।

तानेव दर्शयति-

कथकरणा इयरे वा, सावेकत्वा खलु तदेव निरपेकत्वा ।

निरपेकत्वा जिणमादी सावेकत्वा आययिमादी ॥१६०॥

कृतकरणा नाम-पष्ठपृष्ठाऽऽदिनिर्विविधतपोविधानैः प-
रिकर्मितशरीराः इतरे अकृतकरणाः पष्ठपृष्ठाऽऽदिभि-
रुक्तपोविशेषपरिकर्मितशरीराः । तत्र ये कृतकरणास्ते
द्विविधाः । तद्यथा सापेक्षाः खलु, तथैव निरपेक्षाः, सद-
अपेक्षा, गच्छन्त्येति गम्यते । येषां ते सापेक्षा गच्छन्त्यासिनः ।
निगता अपेक्षा येभ्यस्ते निरपेक्षाः, ते त्रिविधा जिना
ऽऽद्यः । तद्यथा-जिनकलिकाः, शुद्धपरिहारिकाः, यथा-
ल-दकल्पिकाश्च । एते नियमाः कृतकरणाकृतकर-
णानामन्यतमस्यापि कल्पस्य प्रतिपत्त्ययोगात् सापेक्षा अपि
त्रिविधा आचार्याऽऽद्यः । तद्यथा-आचार्याः, उपाध्यायाः,
निकृषश्च । एते प्रत्येक द्विधात्वात्पटु जयन्ति । तद्यथा-आ-
चार्याः कृतकरणाः, अकृतकरणाश्च । उपाध्याया अपि-कृत-
करणाः, अकृतकरणाश्च । निकृषोऽपि कृतकरणाः, अकृतकर-
णाश्च । तत्र कृतकरणाणां चिन्त्यमानत्वादस्यां गाथायामेते
कृतकरणा प्राह्याः ॥ १६० ॥

अकथकरणा वि दुविहा, अण्हिगया अडिगया य बोधत्वा ।

ज सेवेइ अडिगण, अण्हिगण् अन्थिर इच्छा ॥ १६१ ॥

इहाऽऽचार्या उपाध्यायाश्च कृतकरणा अकृतकरणा च निय-
माद् गीतार्थाः, स्थिराश्च, तत्र इहाकृतकरणा निकृष एव प्रा-
ह्याः । ते अकृतकरणा भि हवा द्विविधाः । तद्यथा-अनधि-
गताः, अधिगताश्च । अनधिगता नाम अगीतार्थाः । अधिगता
गीतार्थाः । अपिशब्दः सभावने । स चैतत् सजाययति-ये
निकृषाऽधिगतास्ते द्विविधाः । तद्यथा-स्थिराः, अस्थिराश्च ।
स्थिरा नाम धृतिमयाननसंपन्नाः, तद्विहारीता अस्थिराः । अ-
धिगता अपि द्विधा-स्थिराः, अस्थिराश्च । कृतकरणा अपि
निकृषा द्विधा-अधिगताः । अनधिगताश्च । अनधिगता अपि
द्विधा-स्थिराः, अस्थिराश्च । अधिगता अपि द्विधा स्थिरा,
अस्थिराश्च । अत्रैव सङ्केपतः प्रायश्चित्तदानविधिमाह-
(ज मेवइ इत्यादि) यत्प्रायश्चित्तस्थानं मेवते अधिगतो
गीतार्थः । उपलक्षणमतत् कृतकरणं, स्थिरश्च । तस्मै, तदेव प-
रिपूर्णं दीयते । तदेव प्रायश्चित्तस्थानं प्राप्त अनधिगते अस्थि-
रे, चशब्दादकृतकरणे च गुणः प्रायश्चित्तदानविधौ इच्छा म-
प्रापदेशानुसारेण स्थेच्छा । तथाहि-यदि श्रुतोपदेशानुसारतः
कृतकरणः स्थितोऽधिगत इति वा । कृतकरणादपि समर्थ इति
विज्ञातो भवति, तदा यदेव प्रायश्चित्तमापन्नस्तदेव तस्मै दी-
यते । अथासमर्थ इति परीक्षितस्ततो यत्प्रायश्चित्तं प्राप्तस्त-
स्यावोक्तमनन्तरं दीयते, तत्राप्यसमर्थताया, ततोऽप्यनन्तर,
तत्राप्यसमर्थतायां ततोऽनन्तरम् । एव यथा पूर्वं क्रमेण तावत्त्रेय
यावदधिकृतिक, तत्राप्यसमर्थतायां पौरुषीप्रत्याख्यानं, तत्रा-
प्यशर्ता नमस्कारसहितं गाढगामत्वाऽऽदिना, तस्याप्यसंभवे
पदमेवाऽऽलोचनमात्रेण दुष्टापादनामिति ॥ १६१ ॥

संप्रति पुरुषभेदमार्गणायामेव प्रकारान्तरमाह-

अहवा माविविखयरे, निरवेकत्वा सव्वहा उ कथकरणा ।

इयरे कयाऽकया वा, यिराऽयिरा होति गीयत्था ॥१६२॥

अथ वेति प्रकारान्तरमिदं पूर्वं कृतकरणाकृतकरणभेदाया-
दा कृत्वा पुरुषभेदमार्गणा कृता । अत्र तु सापेक्षानिरपेक्षभेदा
तथा आऽऽह-(साविविखयरे ति) द्विविधाः प्रायश्चित्तार्हा-पुरु-
षाः । तद्यथा-सापेक्षाः, इतरे च । सापेक्षा गच्छन्त्यासिनः । ते च
त्रिधा-आचार्याः, उपाध्यायाः, निकृषश्च । निरपेक्षा जिनकलि-
काऽऽद्यः । तत्र ये निरपेक्षास्ते सर्वशः । सर्वात्मना कृतकरणाः ।
तुशब्दस्य समुच्चयार्थत्वाद् अधिगताः, स्थिराश्च । इतरे
सापेक्षा द्विविधाः । तद्यथा-"कयाकया वा" इति पदे-
कदेशे पदसमुदायोपचारात् कृतकरणाः, अकृतकरणाश्च ।
चशब्दः समुच्चये । कृतकरणा अपि द्विधा स्थिराः, अस्थि-
राश्च । एकैक द्विधा-गीतार्थाः, अगीतार्थाश्च । सूत्रे गी-
तार्था इत्युपलक्षणम् । ततोऽगीतार्था अपि विवृता ॥ १६२ ॥

अथ किस्वरूपाः कृतकरणा ? इति कृतकरणस्वरूपमाह-

उट्टुड्डमाऽण्हि, कथकरणा ते उजयपरियाण् ।

अट्टिगयकथकरणत्ते, जोगा य तवारिहा केड ॥१६३॥

कृतकरणा नाम ये पष्ठ पृष्ठाऽऽदिनिस्तपोविशेषैकभयपर्याये,
आमरणं, गार्हस्थ्यं पर्याय वेत्यर्थः । परिकर्मितशरीरास्ते ज्ञात-
व्याः, तद्विलक्षणा इतरे सामर्थ्यादकृतकरणाः । अत्रैव मतान्तर-
माह (अडिगण इत्यादि) केचिदाचार्या ये अधिगतास्ते नियमात्
कृतकरणा इत्याधिगतानांकृतकरणत्वमच्छन्ति । कस्मादिति
चेदत आह-(जोगा य तवारिहा इति) "निमित्तकार-
णहेतुषु सर्वासां विजिगीतां प्राये दर्शनमिति" वृष्ट-
थैवाकरणप्रवादात् हेतावत्र प्रथमा । ततोऽयमर्थः-यतस्ते-
महाकल्पभृताऽऽदीनामायतका योगा वद्व्यूढाः, तत आय-
तकयोगाहता अनवस्थिति नियमतोऽधिगताः कृतकरणा-
इति । तदेव कृत्वा पुरुषभेदमार्गणा । साम्प्रतमभीष्टं प्राय-
श्चित्तदानविधिर्यक्तव्यः तत्र ये निरपेक्षा जिनकराऽऽद्यस्ते
यत्प्रायश्चित्तमापन्नास्तदेव तेभ्यो न दीयते, द्विविधया गुरुत्वा-
द्यनिरपेक्षत्वात् । सापेक्षाणां तु सापेक्षतयैव प्रायश्चित्तदान-
विधौ तद्विधया गुरुलाघ्याच्चन्ता कर्तव्या ॥ १६३ ॥

तत्र यानि प्रायश्चित्तानि दातव्यानि तानि

संक्षेपतो गाथाद्वयेनाऽऽह-

निविइण् पुरिपट्टे, एकमाणं अंविदो चउत्थे य ।

पणमं दस पणमा, बीसा तइ पणवीमा य ॥१६४॥

मानो लहुआं गुरुणां, चउगे मामा हवंति इहुगुरुणा ।

उम्मामा इहुगुरुणा, उटो मुले तइ छुगं च ॥१६५॥

निर्विकृतिक विकृतिप्रत्याख्यानं, (पुरिमहुं ति) दिवसपूर्वार्द्ध-
प्रत्याख्यानम् । एकाशनाऽऽचार्यलक्षतुर्थानि प्रतीतानि । (पणम
ति) रात्रिन्दिनानां पञ्चकम् । (इहुगुरुय ति) वक्ष्यमाणं पद्म-
त्रापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपासारति विभाक्तपरिणामेन सं-
वक्ष्यते । (गणं ति) अणु रात्रिन्दिवपञ्चकं च । तत्र अणु रात्रि-
न्दिवपञ्चकमाचार्यलक्षनं, एकद्व्यादिद्वैर्वा हीनं परिपूर्णम् । गुरु
रात्रिन्दिवपञ्चकम् । एवं सति अणु रात्रिन्दिवदशकम् । गुरु रा-
त्रिन्दिवदशकम् । (पणरस ति) लघु रात्रिन्दिवपञ्चविंशतकम्,
(भासो लहु गुरु ति) लघुभासो, गुरुभासः । चत्वारो लघु-

मासाश्चत्वारो गुरुमासाः। पणमासा लघ्वः, पणमासा गुरुवः।
तथा-वेदः कान्तपपपर्यस्य मूलं, सर्वपर्यायोच्छ्रितं मनाऽऽतो-
पगमः (तदा दृष्टं वात्)। अनन्तराण्य, पाराश्चित्तं च। इह पारा-
श्चित्तप्रायश्चित्तवर्त्तनी प्राये। जनकहृदयप्रतिरूपको वर्त्तते। उ-
क्तं च-“पाराश्चित्तं पणमासा, इच्छादि जिज्ञासाप्यपरिहृत्यगम्।”
इति। अनन्तराण्यप्रायश्चित्तवर्त्तन्यप्येवगुणः। उक्तं च-

“सद्ययण विरिय आगम, सुत्तविहीण जो समुज्जुतो।
तिग्गहजुतो तवस्मी, पवयणसारे गाहियअत्थो ॥ १ ॥
तिलतुमविजामासितो, वि जस्स असुभो न विजण जावो।
तिज्जुदगागहो मा, मेसे तिज्जुदगा नत्थि ॥ २ ॥
एयगुणमपत्ततो, पावणवत्तपमुत्तमगुणोहो।
एयगुणविपत्तहीणो, तारम्मगम्मी, जवे मूत्त ॥ ३ ॥” इति।
एतौ वैकल्पिको निरपेक्षौ। सापेक्षाणां त्वय प्रायश्चित्तदान-
विधिः कथयितुमुपक्रान्तः, ततो मूलादरभ्य प्रायश्चित्तदान-
विधिरुच्यते तथा चाऽऽह-

पदमस्म होइ मूलं, विडण मूलं व वेदो उगुरुगा।

जयणार् होइ सुत्तो, अजयणगुरुगा तिविहभेदो ॥ १६६ ॥

प्रथमस्याऽऽचार्यस्य कृतकरणस्य सापेक्ष-प्रमहत्परपराय सा-
पेक्षप्राप्त्याश्रित मूलम्। उपक्रमस्य च-तन्मात्राकृतकरण-
स्यात्ममर्थत्वात् वेद इत्यादि प्रष्टव्यम्। द्वितीय उपाध्याये
कृतकरणे तथारूपायां धृतिलसमर्थतायां मूलम्, इतरथा वे-
दः। अकृतकरणे गुरुपणमासिकम्। इहाऽऽचार्य उपाध्याये
या यदि यतनया करणे देशकालानुरूप प्रायश्चित्तस्थानेऽव-
र्त्तिष्ठ, तदा गृहो, न प्रायश्चित्तविषयः, यतनया कारणे प्र-
वृत्तेः। अयतनया तु प्रायश्चित्तस्थाने प्रवृत्तौ मूलः, वेदो वा।
आचार्यस्य उपाध्यायस्य गुरुकाङ्क्षायात्, प्रकारेण त्रिविधः
प्रायश्चित्तस्य वेदः, परगुरु, वेदो, मूलं च। एवमुक्तानुसारेण नि-
कुर्वाण प्रायश्चित्तदानविधिरनुभूयते।

एतदेव ध्यायन्तान् आह-

मन्वेसि अविमिद्धा, आविचो तेण पदमया मुत्तं।

सावेक्खे गुरु मूत्तं, कयारण होइ पुण वेदो ॥ १६७ ॥

सवेक्खो त्ति व काउं, गुरुस्म कयजोगिणो नवे वेदो।

अकयकरणम्मि उगुरु, इड अहोक्तिण नेयं ॥ १६८ ॥

इति प्रायश्चित्तदानविधिरुक्तप्रकारेण कथयितुमभीष्टो यथा-
सर्वपामात्रायाऽऽदानाभावात्तिः प्रायश्चित्तस्यापादानमविशि-
ष्टा, सापेक्षाणां च महत्परपराये मूलं तामानवस्थाप्य पाराश्चि-
तं वा। ततः प्रथमतया सर्वेषां मूलमापन्नमविशिष्टमधिकृत्य
गुरुलाघवचिन्तया प्रायश्चित्तदानाधिकृत्यते। तत्र सापेक्ष-
गुरो आचार्ये, गार्थायां विभाकिलोपः प्राकृत्यात्। कृतं कृतकर-
णं। “प्रायश्चित्तं मूलसापेक्षं” इति वचनात्। महत्परपराये
गुरो सापेक्षत्वात् मूलमेव प्रायश्चित्तं, न त्वनवस्थाप्यं, पारा-
श्चित्तं चेति ज्ञापितम्। एतदेव चोपजीव्य प्रागप्येवमस्मान्नि-
व्यक्यातम्। अकृतो अकृतकरणे, गुराविनि संख्यादाचार्यं भ-
वति प्रायश्चित्तं वेदः। (सावेक्खो त्ति व काउमित्यादि) अत्र
गुरुशब्देनोपाध्यायः प्राकृत्यते, आचार्यस्योक्तत्वात्। गुरोरुपाध्या-
यस्य, कृतयोगिनः कृतकरणस्य, मूलं प्रायश्चित्तमापन्नस्या-
पि सापेक्ष इति कृत्वा प्रायश्चित्तं वेदो जयति। तस्यापि

कृतकरणस्य मनाक निरपेक्षतायां मूलमिति प्रायश्चित्तम्। “वि-
डण मूलं च वेदो उगुरुगा (१६६)” इति वचनात्। अकृतकरणे
तु तस्मिन्नेवोपाध्याये मूलमापन्नस्य प्रायश्चित्तं षट् गुरुकाः।
गुरुवः षणमासाः, प्राक् कृतकरणतया वेदप्रायश्चित्तस्याप्यनर्ह-
त्वात्। इति एवमुक्ता प्रकारेण (अहोक्तिण इति) इह परिक-
सिद्धाचार्याऽऽदौ स्थानेऽकृतकरणकृतकरणभेदतो द्वे द्वे प्रायश्चित्त-
त्वे। तयोश्च द्वयोरैकमात्र प्रायश्चित्तमपक्रामति। द्वितीयं चो-
त्तरस्थानेऽनुवर्त्तते। एकं च द्वयोरर्द्धमित्यर्थापक्राम्या, क्षेत्रं प्रा-
यश्चित्तदानम्। इदमिति साक्ष्यमुत्कर्त्तमिति। विनयजनानुग्रहाय
यन्त्रकल्पनया विशेषतो भाव्यते। तत्र यन्त्रकविधानमिदम्-
नियं गृहादश गृहकार्णाः क्रियन्ते। अष्टौ मुखं च विंशतिगृहाणि।
एव च द्वादशगृहात्मकानि विंशतिगृहाणि। एव च द्वादशगृहा-
त्मिका विंशतिगृहपङ्क्तयो जाताः। तत्र विंशतितमायां
पङ्क्तं दक्षिणतोऽन्तिमे ये द्वे गृहके ते मुक्त्वा तस्या
अधस्तात् दशगृहात्मिका एकविंशतितमा पङ्क्तिः स्थाप्या।
तस्यामप्येकविंशतितमायां पङ्क्तौ ये द्वे अन्तिमे गृहके
ते मुक्त्वा अधस्तात् अष्टगृहात्मिका द्विविंशतितमा
पङ्क्तिः स्थापनीया। तस्यामपि ये द्वे अन्तिमगृहके त
मुक्त्वा तस्या अधस्तात् षट्गृहात्मिका त्र्यविंशतितमा प-
ङ्क्तिर्यस्यापि ये द्वे गृहके ते त्रिमय तस्या
अधस्तात् चतुर्गृहात्मिका चतुर्विंशतितमा पङ्क्तिः स्थापयितव्या।
तस्यामपि ये द्वे अन्तिमे गृहके ते परित्यज्य तस्या अधस्तात्
द्विगृहात्मिका पञ्चविंशतितमा पङ्क्तिः स्थाप्यते, तस्या अधस्ता-
त् एकगृहात्मिका षट्त्रिंशतितमा पङ्क्तिः। एव षड्विंशपङ्क्त्यात्म-
कस्य यन्त्रकस्य सर्वोपरि तत्पापक्रमपङ्क्त्युपरि प्रथमगृहक
कृतकरण आचार्यः स्थापनीयः। द्वितीये गृहके अकृतकरणः।
तृतीये कृतकरण उपाध्यायः। चतुर्थे स एवाकृतकरणः। पञ्चमे
अधिगतस्थिरमिधुः कृतकरणः। षष्ठे स एवाकृतकरणः। स-
प्तमे अधिगतस्थिरमिधुः कृतकरणः। अष्टमे स एवाकृतकरणः।
नवमे अनधिगतस्थिरमिधुः कृतकरणः। दशमे स एवाकृत-
करणः। एकादशे अनधिगतस्थिरमिधुः कृतकरणः।
द्वादशे अनधिगतस्थिरमिधुः कृतकरणः। एव स्थाप-
यित्वा कृतकरणस्याऽऽचार्यस्य मूलं, तस्मिन्नेवोपाध्याये-
ऽकृतकरणस्य वेदः। उपाध्यायस्य मूलमापन्नस्य कृत-
करणस्य वेदः। अकृतकरणस्य षणमासगुरुः। तत्र-
वापराधे भिक्षोर्धिगतस्य कृतकरणस्य षणमासगुरुः। अ-
कृतकरणस्य षणमासलघुः। अधिगतस्य भिक्षोर्स्थिरस्य कृत-
करणस्य षणमासलघुः। अकृतकरणस्य चतुर्मासगुरुः। यत-
धिगतस्य भिक्षोः स्थिरस्य कृतकरणस्य चतुर्मासगुरुः। तस्यैव
अकृतकरणस्य चतुर्मासलघुः। अनधिगतस्य भिक्षोर्स्थिरस्य
कृतकरणस्य चतुर्मासलघुः। तस्यैवाकृतकरणस्य मासगुरु १२।
एव प्रथमपङ्क्तौ मूलादरभ्य मासगुरुकं निर्णयितम्। द्वितीयपङ्क्तौ
प्रथमे गृहके षट्ः। द्वितीये परगुरुः। तृतीये परगुरुः। चतुर्थे
षट्त्रयः। पञ्चमे षट्त्रयः। षष्ठे चतुर्गुरुः। सप्तमे चतुर्गुरुः। अष्टमे
चतुर्लघुः। नवमेऽपि चतुर्लघुः। दशमे मासगुरुः। एकादशेऽपि मा-
सगुरुः। द्वादशमे मासलघुः। अत्र वेदादरभ्य मासलघुकं निर्णय-
ितम्। तृतीयपङ्क्तौ प्रथमे गृहके षट्गुरुः। द्वितीये षट्त्रयः। तृतीये
षट्त्रयः। चतुर्थे चतुर्मासगुरुः। पञ्चमे चतुर्मासगुरुः। षष्ठे मास-
लघुः। सप्तमेऽपि चतुर्मासलघुः। अष्टमे मासगुरुः। दशमे मा-

पष्ठ गुरुदशकम् । अष्टमे लघुदशकम् । नवमे लघुदशकम् । दशमे गुरुपञ्चकम् । एकादशे गुरुपञ्चकम् । द्वादशे गुरुपञ्चकम् । द्वादशे लघुपञ्चकम् । अत्र लघुविंशतिकादारब्ध लघुपञ्चके पर्याप्तम् । त्रयोदशपङ्क्तौ प्रथमे गृहके गुरुपञ्चदशकम् । द्वितीये पञ्चदशकम् । तृतीये लघुपञ्चदशकम् । चतुर्थे गुरुदशकम् । पञ्चमे गुरुदशकम् । षष्ठे लघुदशकम् । सप्तमे लघुदशकम् । अष्टमे गुरुपञ्चकम् । नवमे गुरुपञ्चकम् । दशमे लघुपञ्चकम् । एकादशे लघुपञ्चकम् । द्वादशे दशकम् । अत्र गुरुपञ्चदशकादारब्ध दशमे निष्ठितम् । चतुर्दशपङ्क्तौ प्रथमगृहके लघुपञ्चदशकम् । द्वितीये गुरुदशकम् । तृतीये गुरुदशकम् । चतुर्थे लघुदशकम् । पञ्चमे लघुदशकम् । षष्ठे गुरुपञ्चकम् । सप्तमे गुरुपञ्चकम् । अष्टमे लघुपञ्चकम् । नवमे लघुपञ्चकम् । दशमे दशमम् । एकादशे दशमम् । द्वादशे अष्टमम् । अत्र लघुपञ्चकादारब्धमष्टमे निष्ठितम् । पञ्चदशपङ्क्तौ प्रथमे गृहके गुरुदशकम् । द्वितीये लघुदशकम् । तृतीये लघुदशकम् । चतुर्थे गुरुपञ्चकम् । सप्तमे लघुपञ्चकम् । अष्टमे दशकम् । नवमे दशकम् । दशमे अष्टमम् । एकादशे अष्टमम् । द्वादशे षष्ठम् । अत्र गुरुदशकादारब्ध षष्ठे निष्ठितम् । पौनःपङ्क्तौ प्रथमे गृहके लघुदशकम् । द्वितीये गुरुपञ्चकम् । तृतीये गुरुपञ्चकम् । चतुर्थे लघुपञ्चकम् । पञ्चमे लघुपञ्चकम् । षष्ठे दशमम् । सप्तमे दशमम् । अष्टमे अष्टमम् । दशमे षष्ठम् । द्वादशे चतुर्थम् । अत्र लघुदशकादारब्ध चतुर्थे निष्ठितम् । सप्तदशपङ्क्तौ प्रथमे गृहके गुरुपञ्चकम् । द्वितीये लघुपञ्चकम् । तृतीये लघुपञ्चकम् । चतुर्थे दशमम् । पञ्चमे दशमम् । षष्ठे अष्टमम् । सप्तमे अष्टमम् । अष्टमे षष्ठम् । नवमे षष्ठम् । दशमे चतुर्थम् । एकादशे चतुर्थम् । द्वादशे आचामास्त्रमिति । अत्र गुरुपञ्चकादारब्धमाचामास्त्रे निष्ठितम् । अष्टादशपङ्क्तौ प्रथमगृहके लघुपञ्चकम् । द्वितीये दशमम् । तृतीये दशमम् । चतुर्थे अष्टमम् । पञ्चमे अष्टमम् । षष्ठे षष्ठम् । सप्तमे षष्ठम् । अष्टमे चतुर्थम् । नवमे चतुर्थम् । दशमे आचामास्त्रम् । एकादशे आचामास्त्रम् । द्वादशे एकाशनकम् । अत्र लघुपञ्चकादारब्धमेकाशनके निष्ठितम् । एकाविंशतितमायां पङ्क्तौ प्रथमगृहके दशमम् । द्वितीये षष्ठम् । चतुर्थे षष्ठम् । पञ्चमे षष्ठम् । षष्ठे चतुर्थम् । सप्तमे चतुर्थम् । अष्टमे आचामास्त्रम् । दशमे एकाशनकम् । एकादशे एकाशनकम् । द्वादशे पूर्वार्द्धम् । विंशतितमायां पङ्क्तौ प्रथमे गृहके अष्टमम् । द्वितीये षष्ठम् । तृतीये षष्ठम् । चतुर्थे चतुर्थम् । पञ्चमे चतुर्थम् । षष्ठे आचामास्त्रम् । अष्टमे एकाशनकम् । नवमे एकाशनकम् । दशमे पूर्वार्द्धम् । एकादशे पूर्वार्द्धम् । द्वादशे निर्विकृतिकम् । अष्टाष्टमादारब्ध निर्विकृतिके निष्ठितम् । एकविंशतितमायां पङ्क्तौ प्रथमे गृहके षष्ठम् । द्वितीये चतुर्थम् । तृतीये चतुर्थम् । चतुर्थे आचामास्त्रम् । पञ्चमे आचामास्त्रम् । षष्ठे एकाशनकम् । सप्तमे एकाशनकम् । अष्टमे पूर्वार्द्धम् । नवमे पूर्वार्द्धम् । दशमे निर्विकृतिकम् । अत्र षष्ठादारब्ध निर्विकृतिके निष्ठितम् । द्वाविंशतितमायां पङ्क्तौ प्रथमे गृहके चतुर्थम् । द्वितीये आचामास्त्रम् । तृतीये आचामास्त्रम् । चतुर्थे एकाशनम् । पञ्चमे एकाशनम् । षष्ठे पूर्वार्द्धम् । सप्तमे पूर्वार्द्धम् । अष्टमे निर्विकृतिकम् । अत्र चतुर्थादारब्ध निर्विकृतिके निष्ठितम् । त्रयोविंशतितमायां पङ्क्तौ प्रथमगृहके आचामास्त्रम् । द्वितीये एकाशनकम् । तृतीये एकाशनकम् । चतुर्थे प्र-

वर्द्धम् । पञ्चमे पूर्वाह्णम् । षष्ठे निर्विकृतिकम् । चतुर्विंशतितमप-
ङ्कौ प्रथमे गृहके एकादशतमम् । द्वितीये पूर्वाह्णम् । तृतीये पूर्वाह्णम् ।
चतुर्थे निर्विकृतिकम् । पञ्चविंशतितमपङ्कौ प्रथमगृहके पूर्वा-
ह्णम् । द्वितीये निर्विकृतिकम् । षड्विंशतितमायां पङ्कौ निर्वि-
कृतिकमिति । तदेवम्-“ कयकरणा इयरे वा । ” इत्यादिना ये
पुरुषभेदाः प्रागुक्तास्तेषां प्रायश्चित्तदानविधिरुक्तः ।
सप्रति “ जं सेवेद बहिगतो ” इत्यादि यद् गार्थोत्तरार्द्ध-
मुक्तं तद्व्याख्यानाथमाह-

अकयकरणा उ गीया, जे य अगीया य अकय अधिरा या
तेसा वात्त अणंतर, बहुयंतरियं ब जोसा वा ॥ १६९ ॥

ये गीतार्थाः । अविगता इत्यर्थः । अकृतकरणाः । ये च
अगीतार्थाः, अनधिगता इति भावः । (अकय स्ति) अकृतक-
रणाः । चशब्दान् कृतकरणाश्च । अस्थिराश्च अकृतकरणा-
श्च, तेषां कदाचित् आपत्तिप्रायश्चित्तं दीयते । यत् यत् प्रा-
यश्चित्तमापन्नं तदेव दीयते । इति यावत्कदाचित्तथाविधायां
समर्थतायां यत्प्रायश्चित्तमापन्नं तस्यावर्तनमनन्तरं दीयते ।
कदाचित्प्रभुतायामसमर्थतायां बहुतरित बहुभिः प्रायश्चित्तैर-
न्तरितमवर्तनं दीयते । अन्यन्तासमर्थतायां ‘कोपो’ वा, सर्व-
स्य प्रायश्चित्तस्य परित्यागः । आलोचनामात्रेणैव तस्या-
मवस्थायां तस्य शुद्धिभावनात् यथा कृतकरणस्याप्याध्याय-
स्य मूलमापन्नस्य तथाविधयोग्यतायां मूलं दीयते । अकृतक-
रणस्य पुनरसमर्थेति कृत्वा छेदः, तथाप्यसमर्थतायां वरुणः ।
तत्राप्यशक्तौ षट्पलं । एव तावत् नेयं यावन्निर्विकृतिकम् ।
तत्राप्यशक्तौ पोरुपी । तत्राप्यसमर्थतायां नमस्कारसहितम् । तं
क्यापि ग्राह्यज्ञानत्वभावेनाऽस्मैव पयमेवाऽऽलोचनामात्रतः शु-
द्धिरिति । तदेवम्-“ कयकरणा इयरे वा । ” इत्यादिगार्थाद्वय-
सकृदपि भवितुम् ।

अधुना “ सावेक्खा आयरियमादी । ” इति यदुक्तं तत्र पर-
स्याऽऽक्षेपमाह-

आयरियादी ति विद्दो, सावेक्खाणं तु किं कब्बो भेदो ? ।
एणसि पच्छित्तं, दाणं चऽएणं अतो ति विद्दो ॥ १७० ॥

मन्वाचार्योपाध्याययोगि भिक्षुत्वस्यावस्थितत्वात् तदप्र-
हणे तयोरेपि ग्रहणमिति । किं किमर्थं सापेक्षाणां त्रिविध-
आचार्याऽऽदिक आचार्योपाध्याय्यमकुलक्षणः कृतो भेदः । ए-
वमुक्तं सुरिगह-एणसि इत्यादि । एतेषामाचार्याऽऽदीनां यत्
आजवति प्रायश्चित्तं, यच्च तस्य प्रायश्चित्तस्य समर्थसम-
र्थपुरुषाऽऽद्यपेक्षं दानं तत् पृथक् पृथक् अन्यत्, अतः सापे-
क्षाणामाचार्याऽऽदिकस्त्रिविधा भेदः कृतः ।

एतदेव स्वविशेषमाह-

कारणमकारणं वा, जयणाऽजयणा व नत्थि अगियत्थो ।
एएण कारणेण, आयरियादी भवे ति विद्दो ॥ १७१ ॥

इदं कारणं प्रतिषेधनाया इदमकारणं, तथा इयं यतना, इय-
मयतना इत्येतस्मात् अगीतार्थे अगीताथस्य तु, अर्थात् गी-
तार्थस्यास्तीति प्रतीयते । तत्राऽऽचार्योपाध्याय्यगीतार्थौ, भिक्षु-
गीतार्थोऽगीतार्थश्च । कारणं यतनया कारणे अयतनया पृथ-
क् पृथक् अन्यत्प्रायश्चित्तं सहामहपुरुषाऽऽद्यपेक्षानुतुल्येऽपि
प्रायश्चित्ते आपद्यमाने पृथगन्यो दानार्थाभ्यस्त एतेनाऽऽचार्या-

स्त्रिविधा जन्वन्ति एते इति । बहुत्वेऽप्येकवचनं प्राकृतत्वात्,
प्राकृते हि वचनव्यत्ययः कश्चिद्भवतीति ।

एतामेव गार्थां व्याख्यानयति-

कजाकज जयाजय-अविजाणतो अगीउ जं सेवे ।

मां होइ तस्म दणो, गीओ दणो जए दोसा ॥ १७२ ॥

कार्यं नाम प्रयोजनं, तत् अधिकृतवृत्तेः प्रयोजकत्वात् कार-
णम् । अत एवाप्युक्तम्-“ कारणंति वा, कजंति वा एगट्ठा । ”
ततोऽयमर्थः-अगीताऽगीतार्थः कारणं न जानाति यस्मिन् प्रा-
प्ते प्रतिषेधना न क्रियते, तथा कारणे अकारणे वा प्रतिसे-
वनां कुर्वन् यतनामयतनां वा न जानाति, एतान्यजानानो
यः सेवते तस्य दणो भवति । सा तस्य दणिका प्रति-
सेवना भवतीति भावः । गीतार्थः पुनः सर्वोपपद्यमानो जा-
नति, ततः कारणे प्रतिसेवते नाकारणे । कारणेऽपि यतन-
या न पुनरयतनया । ततः स शुद्ध एव न प्रायश्चित्तविषयः ।
अगीतार्थस्य त्वज्ञानतया दण्येन प्रतिसेवमानस्य प्रायश्चित्तं,
यदि पुनर्गीतार्थेऽपि दण्येन प्रतिसेवते कारणेऽप्ययतनया वा,
तदा तुल्यमगीतार्थेन समं तस्य प्रायश्चित्तम् । तथा चाऽऽह-
“ गीए दणा जए दोसा । ” गीते गीतार्थे, दण्येन प्रवर्त्त-
माने प्रतिसेवनायामिति गम्यते । कारणेऽपि प्रतिसेवनामय-
तमाने अगीतार्थेन तुल्यं तस्य प्रायश्चित्तमिति ज्ञायं । प्र-
तिसेव्यमाने तुल्यं वस्तुनि दण्येणापि क्रियमाणायां प्रतिसे-
वनायां यतनया प्रवृत्त्या न तुल्यं प्रायश्चित्तम् । कारणे पुनर्य-
तनया प्रवर्त्तमानः शुद्ध एव न प्रायश्चित्तविषयः । तत्राऽऽचा-
र्या उपाध्यायःश्च नियमात् गीतार्था इति गीतार्थत्वापेक्षया
समाः, केवलं प्रतिसेव्यमानं वस्तु प्रतीयं विषमाः भिन्नत्वा गी-
तार्थाऽगीतार्थाश्च भवान् । प्रतिसेव्यमपि वस्तुवधिकृत्य जेह
इति । वस्तुभेदनां गीतार्थत्वश्च पृथक् विभिन्नं विभिन्नं प्राय-
श्चित्तं सहामहपुरुषाऽऽद्यपेक्षया तुल्येऽप्यजयति प्रायश्चित्ते
पृथग विभिन्नं प्रायश्चित्तदानम् ।

दोमविहराणुस्सो, दोणं दोमो वि किमुत् उत्तरिण ।

तन्नुच्छेदो इहरा, निराणुक्कोपा न य विमोहो ॥ १७३ ॥

दण्येऽपि इति, अपिशब्दस्य निष्क्रमत्वात् लोकेऽपीत्येव छ-
एव्यः, लोकेऽपि दण्यो दोमो विमोहो विमोहो न य विमोहो ॥ १७३ ॥
महान् दण्योऽप्येऽन्वयान्, तथा समानेऽपि दोमे अल्पधन-
स्याल्पो महान् धनस्य महान् । लोकेऽपि तावदेवं किमुत् किं
पुनरोत्तरिकं लोकोपरमबन्धनि व्यवहारे, तत्र सुतर्गं दोमं,
सामर्थ्यानुकूपो दण्यः, तस्य सकृज्जनानुकृपायाः प्रधानत्वात्,
यदि पुनरल्पेऽपि दोमे महान्दण्यो, महत्यल्पीयान्, तथा
यदि समानेऽप्यपराधे कृतकरणत्वमकृतकरणत्वं वाऽऽचार्योपा-
ध्याययोर्निर्कोरपि कृतकरणत्वमधिगतत्वमनाधिगतत्वं स्थि-
रत्वमस्थिरत्वं वाऽनपेक्षं तदनुकूपो दण्यः स्यात्, किं तु
तुल्य एव, तदा व्यवस्थाया अभावतः सन्नानप्रवृत्त्यसंभ-
वतायेच्छेदः स्यात् । तथा निरनुकृपाया अज्ञातः प्रायश्चित्त-
दायकस्य असमर्थं त्रिभुप्रभृतीनामनुग्रहात् । न च तस्य
प्रायश्चित्तदायकस्य विज्ञाधिरप्रायश्चित्तस्य, प्रायश्चित्तेऽप्य-
तिमात्रप्रायश्चित्तस्य दानतो महाशाननासम्भवात् । “ अप-
च्छित्तं य देह पच्छित्तं पच्छित्तं, अममल आसायणा तस्म म-
हती उ । ” इति वचनात् । ततः सापेक्षा आचार्याऽऽद्यास्त्रिविधाः
उक्ताः ।

तत्रैव प्रकारान्तरमाह-

अहवा कजाकजे, जयाजयते य कोविदो गीतो ।

दृष्ट्वा जतो निमेषे, अणुस्त्रं पावप दोमं ॥ १७४ ॥

अथवेति प्रकारान्तरे, गीतो गीतार्थः, स कारणमपि जा-
नान्ति, अकारणमपि जानान्ति, यतनामपि जानान्ति, अथ-
नामपि जानान्ति एव कार्ये यतायते कोविदा गीतार्थो यदि दृष्ट-
्वा प्रतिसेवने, कारणेऽप्ययतनया, तदा स दृष्टायतनानो निषेव-
माणाऽनुरूपं दाप प्रायश्चित्त प्राप्नोतिः दृष्टायतनानिस्त्व-
त्स्मै प्रायश्चित्त दीयते इति भावः ।

कर्णे य अकल्पमि य, जो पुण अविणिच्छित्तो अकजं पि ।

कजमिति मेवमाणे, अदोमवंतो अमहभावो ॥ १७५ ॥

यः पुनः कल्पे अविनिश्चितः किं कल्प्य किमकल्प्यामिति
विनिश्चयरोहतः साऽकार्यमपि, अकल्प्यामिति जावः । कार्यम-
ति कल्पिकमिति बुद्ध्या सेवमानोऽशुद्धभावः । अत्र हेतोः प्रथमा ।
अशुद्धभावत्वाद्दोषवान् न प्रायश्चित्तमाश्रयतीति भावः ।

जं च दोममयाणंतो, देहंतुओ निमवई ।

निदोसवं केण हुज्जा, विपाणंतो तमायारं ॥ १७६ ॥

देहंतुना नाम गुणदोषपरिज्ञानविक्रान्तोऽशुद्धभावः । सय
दोषमजानानो विषयत प्रतिसेवने तमेव दापं विज्ञानान-
कोविदो गीतार्थो आश्रय समाश्रयन् केन हेतुना निदोषवा-
न्, दापस्याभावो निदोष, तदस्यास्तीति निदोषवान्, भवेत्,
नैव भवतीति जावः । तीव्रदुष्टाध्यवसायभावात् । न खलु
जानानस्तीव्रदुष्टाध्यवसायमन्तरं तथा प्रवर्तते ।

तदेवं दृष्टान्तमत्रिधाय पुनर्दाष्टान्तकथाजनामाह-

एमेव य तृष्णमि वि, अचरादपगमि वट्टिया दो वि ।

तत्थ वि जहाणुस्त्रे, दंतिं दंटे दुवेणं पि ॥ १७७ ॥

यत्तमेव तमेव प्रकारेण, अनेनैव दृष्टान्तेनेति भावः । द्वाविप जने,
आस्तामेक कथापदार्थः । तुल्येऽपि समानेऽप्यपराधपदे च-
लितौ, तत्रापि तुल्येऽप्यपराधपदे द्वयोरपि, ततो यथाऽनुरूप
गीतार्थासौ तर्थायतनासहनविशेषादुरूपं दग्धं, दत्तयति प्र-
वर्तते ।

तस्मिन्प्रायश्चित्तभेदतः प्रायश्चित्तदानभेदतश्चाचार्याऽऽदि-
कारिधियो भेदः कृतः, तदेवमाचार्याऽऽदिधिविधभेदसमर्थना-
योक्तृरुपदृष्टान्तवशतो गीतार्थाऽऽदिभेदत आभवत्प्रायश्चित्त-
त्तनानास्य सापदर्शितम् । इदानीमत्र एव दृष्टान्ताद्वस्थाभेदतो
गीतार्थे एव केवल शोधननात्यमुपदर्शयति-

एमेव त्रु दिट्ठंतो, तिचिट्ठे गोयमि मोहिनानत्त ।

वत्तुममिमो उ दंठो, दिज्जइ लोणं वि पुब्बुत्तं ॥ १७८ ॥

गीते गीतार्थे त्रिविधे त्रिप्रकारे बालतरुणवृद्धलक्षणो यत्
शोधननात्यं तद्विषय एव पवानन्तरादितस्वरूपा दृष्टान्तः ।
तथाहि-यथा कल्याणकल्याणविधायपरिज्ञानविकलोऽकल्याणीयमपि
कल्पनीयमिति बुद्ध्या प्रतिसेवमानो न दापयान् जयति । कोवि-
दस्तु कल्याणकल्याणं जानातोऽकल्याणीयं प्रतिसेवमानो दापयन् ।
एवमहर्षि तुल्यं प्रतिसेवमानं वस्तुन तरुण प्रभूत प्रायश्चित्त,
समर्थयाम् । अ लघुद्वयाः स्तोत्रकम, सप्तमर्थं । न चैतद्-
न्याय, यता लोकऽपि वस्तुमदृशः पृथगुक्तो दग्धो दीयते ।
तथाहि-बालं वृद्धं च मर्त्येऽपि अपराधं वक्तुं ऽऽशक्यं

तु स्तोको दग्धः, तरुणो महान् । एतच्च (पुब्बुत्तमिति) प्रा-
गेवोक्तम्-“ कोसविद्वानुरुधो । ” इत्यादिना, ततो न्याय-
मन्तरादिति मिति ।

सम्प्रत्याचार्योपाध्यायमिक्षुणामेव चिकित्साविषये विधिना-
नास्य दर्शयति-

तिचिट्ठे तेगिच्छम्मी, उज्जुयवाउल्लण साहुणा चव ।

पणवणमणिच्छेते, दिट्ठंतो भंकिपोहं ॥ १७९ ॥

त्रिविधे त्रिप्रकारे आचार्योपाध्यायमिक्षुणक्षणे, चिकित्सा-
माने, गीतार्थे इति गम्यते । (उज्जुयवा) उज्जु सक्कुटमेव
व्यापृतसाधुना व्यापृताकथाकथन कर्तव्यम् । इयमत्र भावना-
आचार्योपाध्यायानां गीतार्थानां न भिक्षुणां चिकित्सायमाना-
नां यदि शुद्ध प्राशुकमेवणीयं लज्यते, तदा समीचीनमेव, न
तत्र विचारः । अथ प्राशुकमेवणीयं न लज्यते, अथयं च चि-
कित्सा कर्तव्या, तदाऽशुद्धमप्यानां दायते, तथाजने दीयमाने
क्कुटमेव निवेद्यते-इदमेवभूतमिति, तेषां गीतार्थत्वेनाप-
रिणामदोषस्य चासंभवात् । अगीतार्थमिक्षोः पुनः शुद्धाज्ञास्य
चिकित्साप्रशुद्धं कुर्यात्तो मुनिवृषणा यतनां कुर्वन्ति, न चा-
शुद्धं कथयन्ति । यदि पुनः कथयन्त्ययतनया कुर्वन्ति, त-
दा सोऽपि परिणामत्वाद्दानच्छद् यत् आगच्छाऽऽदिपरिताप-
नमनुजयति, तर्हिामस्त प्रायश्चित्तसमपद्यते तेषां मुनिवृषभा-
णाम् । यद्वाऽतपरिणामतया सोऽतिप्रसक्तं कुर्यात्समाश्रय कथना-
यं, नाप्ययतना कर्तव्या । अथ कथमपि तनागीतार्थेन भिक्षु-
णा कृतं भवेत्, यथा अकल्पिकमानीय मर्त्यं दीयते इति
तदा तर्दानच्छद् प्रज्ञाप्यते । तथा चाऽऽह-(पणवणमणिच्छेत
इति) अकल्पिकमानिच्छत्यगीतार्थे तन्को प्रज्ञापना कर्तव्या-
यथा गीतार्थे यदकारिकमपि यततया सेव्यते तत्र शुद्धा,
ज्ञाने यततया प्रवृत्तेरुपेयान् दापोऽशुद्धग्रहणान्, सोऽपि
च पश्चात् प्रायश्चित्तेन शोधयिष्यते, न च ऽस्मादुपेयान्
दोषो नाङ्गाकर्तव्यः, उत्तरकाल प्रभूतसमयलाभत । तथा-
हि-चिकित्साकरणतः प्रगुणीनृतः सन् परिपालयिष्यसि ।
चिरकाल समयम । समयप्रभावतश्च कदाचिद्भूयते तद्भव
एव मोक्षो यदि पुनः चिकित्सा न कार्यायामि ततस्तदकर-
णो मृतः सन्नमयो भविष्यसि, अन्यथास्य न्यायकर्मस्य
न्यस्तस्मादप्येन वदन्त्येयतामेतद्विज्ञाया लक्षणम् । उक्तं
च “ अप्येण बहुममउज्जा, एय पोरुयलक्खणामि । ” एव
प्रज्ञापनां तरुणे क्रियात् । यः पुनर्बालः स बालत्वात्
यथाभावेन करोत्येव । यस्तु वृद्धस्तरुणो वाऽतस्मात्प्रस्ताव-
िकत्तर्तयः स प्रोत्साहने-महानुमाह ! कुरु सकप्रत्याकथान,
साधय त्व परमहर्षिगिरिवात्तमार्थं ताउज्जनवचनाधिगमफलमि-
ति । यदि पुनरवमुत्साहमानाऽपि न भक्तप्रत्याकथानं कर्तुमि-
च्छति, तदा भगवोपाज्ञायां दृष्टान्तः करणीयः । तस्मात् ग-
न्त्रा, पोत प्रवहण, दृष्टान्तकरण चात्र प्रत्यकारः स्वयमेव दर्-
शयिष्यन्त । एव गीतासमासार्थः ।

साप्रतमनामव गाथां विवृणोति-

सुच्छाज्ञासेऽतीति, अजयणकरिणक]इगे जव गुग्गा ।

कुज्जा व अतिपमं, अमवमाणे व अममाहो ॥ १८० ॥

अगीते अगीतार्थे मिक्षो बुद्धालान् प्राशुकमेवणीयत्वात् अ-
शुद्धं चिकित्सायमानं यदि अयतनायतेन कथ्यते वा तदा

मुनिवृत्तानामयतनाकारिणां कथयतां प्रायश्चित्तं भवति
गुरुकाश्चत्यागो मानसगुरुः । इयमत्र भावना- यदि अयतना-
करणेनोत्तरणना वा ज्ञान भवति-यथा ममाऽङ्गदेन चिकि-
त्सा क्रियते, तदा तेषां मुनिवृत्तानां चत्वारो गुदकाः । एत-
न्नाममाचारीप्रवृत्तिर्नैवार्थं प्रायश्चित्तम् । या पुनरुत्तरणतोऽ-
समाधिप्रवृत्तेरनागाढाऽऽदिपारतापनानिष्पन्नस्यैव पृथगिति ।
यदि वा सांतिपरिणामकत्वादिप्रसङ्गे कुर्यात् । अथवा-
चिकित्सायाः प्रतिषेधतोऽकल्पनीयमेवमाने गोगवृत्तवशा-
दसमाधिस्तस्य स्यात्, असमाहितस्य च कुगतिप्रपातः, त-
स्मात्सांस्त्वन् यतनया कर्तव्यम्, न च कथनीयमिति ।

आस्पतं यदुक्तं भगभीषोताज्यां दृष्टान्तः कर्तव्य इति, तत्र भ-
गुडीदृष्टान्तं भावयति-

जा एगदोमे अदो उ भंकी,

सीलपप मा उ करेड कज्जं ।

जा दुब्बज्जा भंउविवा वि भंनो,

न तं तु सीलंति विमल्लदकं ॥ १८१ ॥

या भगनी गन्त्री, एकदेशे क्वचित् अदो, सा शीलाप्यने
तस्याः परिशीलनं कार्यते, तुशब्दो यस्माद्धे, यतः सा तथा
शीलिता भती करोति कार्यम् । या पुनः संस्थापिता भती
दुब्बेला न कार्यकरणकृता, तां विपल्लदकं नैव, तुशब्द एव-
कारार्थो भिन्नक्रमत्वाच्च संख्यते । शीलयास्त, कार्यक-
रणकृत्यान् । एव नगुडीदृष्टान्तः । एतदनुवारेण पानदृष्टा-
न्तोऽपि भावनीयः ।

तद्यथा-

जो एगदोमे अदो उ पोतो,

मीलपप मो उ करेड कज्जं ।

जो दुब्बज्जो भंउविवा वि भंनो,

न तं तु सीलंति विमल्लदकं ॥ १८२ ॥

दार्ष्टान्तिकयोजना त्वेवम्-यदि प्रभूतमायुः संज्ञायते, प्रगु-
णीकृतश्च देहः संयमव्यापारेषु समर्थ इति ज्ञायते, तदा
विरकास्त्रयमपरिहापात्रनाय युक्ता चिकित्सा, अलेन प्रनु-
तम-वैपयोदिति वचनात् । यदा त्वायुः संश्लिष्ट, न च प्र-
गुणीकृतोऽपि देहः संयमव्यापारकृतस्तदैव प्रज्ञापना नि-
ष्फला चिकित्सेति, न चिकित्सा कारयितुमुच्यते ।

अन्यथा-

भंदेहिममारोगं, पउणो वि न पच्चतो उ जोगाणं ।

इड सेवेतां दणे, वट्टे न य मां तहा कज्जे ॥ १८३ ॥

संश्लिष्टमारोग्यम्, अनिरोगप्रसूतत्वात् । न च प्रगुणोऽपि प्रगुणी-
कृतोऽपि योगानां संयमव्यापारानां करणं प्रत्ययः समर्थ इति
ज्ञानान्नो यदि यतनयाऽप्यकल्प्य प्रतिषेधते, तदा स दण्डो
धनते । न च स तथाकृतो दण्डो गीतायैव करणीयः, इति-
कप्रतिषेधनाया दार्ष्टान्तिकमूलत्वादिति प्रज्ञाप्यते ।

यदि पुनरेवमपि प्रज्ञाप्यमानो नावबुध्यते, तदा यतनया समा-
धिमुत्पादयान्तरूपेक्षितव्यम् । यः पुनस्तृणो मनाक् वृद्धो वा
प्रगुणीकृतः सन् तपःसयमाऽदिषु प्रत्यलो भाषितेति ज्ञायते
तदा न चिकित्साप्रतिपद्यमानं प्रत्ययं ज्ञापना-

काहं अत्यति अदुवा अर्हाहं, ततोविहाणंमुय उज्जमिस्मं ।

गणं व नीडि य सारविस्मं, सांज्ञेवमेवी ममुवेड मुक्खं ॥ १८४ ॥

यो ज्ञानः सत्त्वमवबुध्यते समर्थो ज्ञतः सज्जस्थितिं
प्रभूतलोकप्रजाजनाऽऽदिना तीर्थाव्यवच्छेदं करिष्यामि (अदु-
वेति) अथवा-अहमध्यस्थे सूत्रतोऽर्थतश्च द्वादशाङ्गं, दर्शन-
प्रभावकारिणं वा शास्त्राणि, यदि वा तपोलब्धिसमन्वितत्वात्
तपोविधानेषु नानाप्रकारेषु (उज्जमिस्मंति) उद्यमिष्यामि
उद्यमं करिष्यामि । गणं वा गच्छ वा नीत्या सूत्रोक्तया
सारविष्यामि गुणैः प्रवृद्धं करिष्यामि । स एवं सालम्ब-
सेवी एनैरनन्तरोद्गतेरात्मन्वैयतनया चिकित्सायमकल्प्यमपि
प्रतिषेधमानः समर्थेति प्राप्नोति माकं सिद्धिमिति ॥ १८४ ॥
गतां नामनिष्पन्नो निक्षेपः । २० १ ३० १ प्रक० ।

सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति
भवति । सूत्रं चाऽनुगमे । स चाऽनुगमो द्विधा-सूत्रानुगमो,
निर्युक्त्यनुगमश्च । तत्र निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधः । तद्यथा-निक्षे-
पनिर्युक्त्यनुगमः, सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमः, उपोद्धाननिर्यु-
क्त्यनुगमस्त्वाज्यां चारगाथाभ्यां समवगन्तव्यः । तद्यथा-

उदेमे निदेमे, य निगमे खेत्तकालपुरिसे य ।

कारणपक्षयलकम्बण-नए समोपारणाऽणुमए ॥ १ ॥

किं क-विहं कम्म कटिं, केसु कटिं केखिरं हवड कालं ।

कम्मंतरणमविगहियं, जवागरिसफामणनिरुत्ती ॥ २ ॥

जनयोरर्थं आवश्यकटीकातोऽवसेयः, मदीयत्वात् । सूत्रस्पर्-
शिकनिर्युक्त्यनुगमसूत्रप्रवृत्तौ अयसूत्रं भवसूत्रानुगमः, स चावस-
रप्राप्त एव, युगपच्च सूत्राऽऽह्यो व्रजन्ति । तथा चान्तम-" सु-
त्त सुत्ताणुगमां, सुत्तालावगकतां य निक्खंभो । सुत्तप्फासिय-
निज्जु-त्तिगया य समगं तु वच्चति ॥ १ ॥

विपर्यायभागः पुनरयममीयामयसातव्यः-

होइ कयथां वांनुं, सपयच्छेण जवे सुयाणुगमो ।

सुत्तालावगकतां, नामादिकासंविणिज्जाग ॥ १ ॥

सुत्तप्फासियनिज्जु-त्तिनिज्जागो मेसंभो पयथादी ।

पाय सो विव नेगम-नयादिनयगोयरो होइ ॥ २ ॥

अत्राऽऽक्षेपपरिहाणं सामायिकाध्ययने निरूपिताविति नेह वि-
तायेते । सूत्रानुगमे याऽऽस्त्रलिताऽऽदिगुणोपेत सूत्रमुच्चारणायम् ।
तच्च सूत्रम्-

जे निक्खु मामियं परिहारद्वारां पमिमेवित्ता आलोएज्जा
अपस्सिउंचियं आलोएमाणस्स मामियं, पलिउंचियं आ-
लोएमाणस्स दोमामियं ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या-तल्लक्षणं चेदम्-" सीहता च पदं चैव, पदार्थः
पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य पदार्था
॥ १ ॥ " तत्राऽऽस्त्रलितपदोच्चारणं साहता । सा चैवम्-" जे-
निक्खु मामियं । " इत्यादि पाठः । अधुना पदानि-यः मि-
कुमात्मक परिहारस्थानं प्रतिषेध आलोचयेत् । अपारकु-
ड्य आलोचयमानस्य मासिक, परिकुड्य आलोचयमानस्य
टिमासिकमिति (१) । अधुना पदार्थः-अस्मिन्प्रस्ताव यथा-
उक्तयामुक्तम्-" सुत्तथो " इति द्वारम्, तदापनितम् । य
इति सर्वनाम, अनिर्दिष्टनाम्ना निर्देशः । भिक्षायां याश्चायाम्,
यमनियमव्यवस्थितः कृतकारितानुमोदितपरिहारो भिक्षुते इत्ये

यंशोत्रो जितुः "सद्धिमाऽऽशंनदः" ॥५॥२३३ । इति उपन्ययः । यदि वा-नैरुका च शब्दव्युत्पत्ति-लुध बुद्ध्यायाम् । कुप्यति बुद्धिने भोक्तुमच्छति चतुर्गोत्रकमपि ससारमस्मादिति संप्रदायिनाम् कृतम् । अप्रकारं कर्म, न ज्ञानदर्शनचरि-अनपोभिर्भेनतीति जितुः । "पृषोदराऽऽद्यः" ॥३॥२ । १॥५ । इतीष्टरूपनिष्पातः । मामेनान्वृत्तं मासिकम् । "नेन नि-कुत्तं च" ॥६॥१७॥ इतीकम् । परिहृत्यने परित्यज्यते, गुरु-मूलं गत्वा यत् नत् परिहारविषयः । "अकर्त्तरि च कार०" ॥३॥३॥१६॥ (पा०) इति कर्मण घञ् । तिष्ठन्ति जन्तवः कर्मकमुपिता अस्मिन्निति स्थानम् । "करणाऽऽधारे" ॥५॥३॥२९॥ इत्यनद परिहारः स्थानं परिहारस्थानम् विशेषणसमासः । (पडि-सेविसेति) प्रतिशब्दो भृशार्थे, प्रकर्षे वा । सविस्वा प्रति-सेव्य । "गातकव्यस्तत्पुरुषः" ॥३॥१॥४२॥ " इति समासः । "अनघयत् कथो यत् ॥३॥२॥१॥५४॥ इति कथो यथादेशः । सूत्रे ययः प्रकृतत्वात् । आलोचयेत् । लोचु दर्शने । चुराऽऽदि-त्वात् णिच् । आक मर्यादायाम् । आ मर्यादया "जह बालो ज तौ" इत्यादिरूपया आलोचयेत् । ययाऽऽमनस्तथा गुरोः । प्रकटीकुर्यात् । यत्तुवस्तुवत्पिक्तोऽतोऽत्र तस्येति सा-मर्थ्याद्वर्त्तयते । तस्य (पालिउच्चिय ति) कुचु कुच्यु कौटि-ल्यादपीजावयो । परि सर्वतो भावे । परि समन्तात् कुञ्च-त्वा कौटिल्यमाचर्थे परिकुञ्च्य । सूत्रे "रुच आपमर्दानाम् ॥" इति विकल्पवचनतो र्णस्य अकारभावः । न परिकुञ्च्य अपरिक्कुञ्च्य, अपरिक्कुञ्च्य आलोचयमानस्य मासिकं लघुक गुरुक वा प्रातस्त्वनानुसारतः प्रायश्चित्तं दद्यादिति शेषः । परिकुञ्च्य कौटिल्यमाचर्थे आलोचयमानस्य हेमासिक द-द्यात्, माशकरणतोऽप्यकस्य गुरुमासस्य भावात् । तथाहि-यः प्रातःकुञ्च्य आलोचयति तस्य यदापन्नं तर्ह्यते । अन्य-अ माशप्रत्ययो गुरुको मास इति । उक्तः पदार्थः । अधुना पदविग्रहः-स च समासो माशपदेषु भवतीति पारदारभ्या नमित्यत्र परिकुञ्च्यत्यत्र च छन्दः । स च यथा भवति तथा दर्शित एव । सप्रति चालनाश्चरन्तत्र चोदक आ-ह-यद् परिहार एव स्थानं ततो ह्योत्प्रेक्षार्थत्वात् प-रिहारशब्दस्यैव ग्रहणमुचितम् । परस्योक्तार्थत्वात्प्रयोगः । "उक्तार्थानामप्रयोगः" इति न्यायात् । अत्राऽऽचार्यः प्रत्यवस्था-न करोति-स्थानशब्दो नाम शब्दशक्तिस्वाभाव्यादनेकविशेषा-ध-धारमात्रान्यामिधायी । तेनैतद् धनयति-अनेकप्रकाराणि ना-म मासिकप्रायश्चित्तोपन्यस्तं प्रयोगं कल्पार्थयनोक्तस-कलमासिकप्रायश्चित्तविषयदानाऽऽलोचनयोगजिघातुमुपक्र-मात्, अतोऽत्र स्थानप्रमाणम् । पुनरप्याह-कि कारणं मासिक प्रा-यश्चित्तमधिकृत्याऽऽदिमुत्रोपनिबन्धः कृतः । अथ मत्तं-जघन्य-मित्रं प्रायश्चित्तमत एतदधिकृत्य कृतो, जघन्यमध्यमोत्कृष्टेषु प्रथमतो जघन्यम्याभिघातुमुचिन्तत्वात् । तदसम्यक् । रात्रिन्द्व-पञ्चकस्य जघन्यत्वात् ।

अत्र भाष्यकृतं प्रत्यवस्थानार्थमिदमाह-

बुद्धो भिन्नपल्लवे, मासियमोहो उ वरिणया कपे ।

तस्म पुण् इमं दारणं, जगियं आज्ञायणविही य ॥१॥

कल्पार्थयने आदिमुत्रे-"आमे तालपल्लवे" इत्यादिकृते प्रसम्बने प्रकर्षेण वृद्धिं यानि वृत्तोऽस्मादिति प्रसम्बं मूल-म्-"अकर्त्तरि-" ॥३॥३॥१६॥ इति (पा०) घञ्प्रत्ययः तस्मिन्,

उपलक्षणमेतत्-तातो बुद्धस्तत्र भवं तातम्-तातवृत्तफलम् । तस्मिन्पि प्रायश्चित्तस्य दानविधिरालोचनानिधिहन् वक्तुमुप-क्रान्तः, ततो यदाहो कल्पार्थयने मासिकं प्रायश्चित्तमुक्तं, तस्य पुनः इत्यादि । पुनःशब्दो विशेषणे । स चेमं विशेष्योत्त-यति-तत्र हि सामान्यत एव मासिक प्रायश्चित्तमुक्तम्, न दानविधिरालोचनार्थविधेर्न । इह पुनर्येवहारे तस्य मा-सिकस्य प्रायश्चित्तस्यैव दानं भणितमालोचनविधिहन् । न केवलमस्यैव मासिकस्य प्रायश्चित्तस्य, किं त्वयेवामाप मा-सिकप्रायश्चित्तानां तत्राक्तानां सामान्यत सूत्रस्य प्रवृत्तत्वात् ।

एवेव सेसपुत्रु वि, सुत्तेसु कपे नाम अङ्गुणो ।

जहिँ मासियआविची, तीमे दारणं इहं भणियं ॥ २ ॥

एवेमेष अनेनैव प्रकारेण, कले तस्मिन् अभ्ययने यानि शेषाणि सूत्राणि "सपरिक्खेव आवाहिरिप कपे" इमंनगिमहासु मानं वत्थए उअ मासकण्णि भिड्ढ मासलहु । एवं निगयीण वि-तहा । "अत्र (सपरिक्खेव इति) सपरिक्खेपि वृत्तिवर-णरुकाऽऽदिसमन्विने अथाहो आमस्यात्यन्तमवहिर्भूते, उपाधये इति गम्यते । (वत्थए इति) वस्तुम् । शेषं सुगमम् । तथा "अमिनिवगडाए तइए जगे मासलहु ।" अत्र "अमिनिव-गडाए" इति । अमिनिवगडायां पृथग्विचिकित्सायां वस्तु-वित्यर्थः । एव शेषाप्यापि सूत्राण्युच्चारणीयानि । तेषु शेषे-ष्वपि सूत्रेषु (जहिँ ति) अगृहान्वीप्साऽऽप्येवशब्दः साम-र्थ्यात् वीप्सां गमयति, शेषसूत्राणामतिप्रगृह्यत्वत् । ततो-ऽयमर्थः-यत्र यत्र मासिकी आपत्तिरुक्ता । (तीमे इति) अ-त्राऽपि वीप्सायां छन्दः, तच्छब्दस्य यच्छब्दापेक्षत्वात् । तस्यास्तस्या इह आदिमुत्रे दानं भणितमुपलक्षणमेतत्-आ-लोचनार्थविधेः ।

उट्ठं अपच्छिपमुत्ते, जिणंथराणं उट्ठं ममक्खाया ।

तडियं पि हाड मामो, अमेरतो मो उ निष्फत्ते ॥३॥

पष्ठे पष्ठादंशके, अपश्चित्तसूत्रे जिज्ञाना जितकालिपानां, र्थाविराणां च स्थितः गमरूपाता । तथाऽपि यदि जितानां र्थाविराणां च स्वकल्पस्थित्यनुपपत्त्यामाचार्यक्रमः, ततो जयति मानो मासलघु प्रायश्चित्तम् । तथा, चाऽऽह-(अमेरतो मो उ निष्फत्तो) स पुनर्मासो मर्यादावर्तक्रमतः स्वस्वकल्पस्थ-त्यनुरूपं सामाचार्यतिक्रमत इत्यर्थः । निष्पन्नस्तस्याऽप्य-सिद्धादिमुत्रे दानमालोचनविधिज्ञातः । अतोऽपि मासिकं प्रायश्चित्तमधिकृत्याऽऽदिमुत्रोपनिबन्धः कृतः । एव सूत्रार्थः ॥ १ ॥

अधुना निर्युक्तिरुक्तविस्तरं वक्तुकाम आह-

जेत्ति व सेत्ति व केत्ति व, निदेवा होंनि एवमाशीया ।

जिक्खुम्म परवणया, जेत्ति कए होइ निदेवो ॥४॥

'जे इति वा' 'से इति वा' कियन्तो नामग्रहं दर्शयितुं शक्यन्ते । तत आह-एवमादिका । आदिशब्दाद् "पणे" इत्यादि-परिग्रहाद् निर्देशा भवन्ति, सामान्यार्थे इति गम्यते । तत्रये इति निर्देशो यथा अत्रैव सूत्रे । अत्रैव "जे गं मने ! पर अप्प-तएण अङ्गकलाणेण अङ्गकआइजा ।" इत्यादि "मे" इति निर्देशो यथा-"मे मामसि वा नगरंसि वा ।" इत्यादि । 'के' इति यथा-"क भागच्छे इष्टकणे ।" इत्यादि । सामान्यत

विशेष निर्देशतो "जे" इति निर्देश कृते त्रिकोर्भवति निर्देशो, यो भिक्षुर्मर्त्य इति तस्य च त्रिकोस्तथा निर्दिष्टस्य प्रकरणमासाऽऽदिनिक्षेपकया कर्तव्या । व्य० १ उ०२ प्रक० । नि० व्य० । (भिक्षुमासस्थानप्रतिषेधनाऽऽलोचनानां व्याख्या स्वस्यस्थाने) (६) अथ कस्य स्मर्यापे आलोचना दातव्या । उच्यते-आगमव्यवहारिणः, भुतव्यवहारिणो वा ? । तथा चाऽऽह-

आगमसुयवदारी, आगमो लुचिहो उ ववदारी ।

केवलमणोहिचोदम-दमनवपुर्वीउ नायव्वा ॥ १३५ ॥

"आगमसुयवदारी ति" व्यवहारिशब्दः प्रत्येकस्मिन्संबध्यते । आलोचनाहो द्विविधः । तद्यथा-आगमव्यवदारी, भुतव्यवदारी च । तथाऽऽगमो व्यवहारो षड्विधः । तद्यथा-केवली, केशलज्ञानी । (मणोहि ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचाशत् मनःपर्यायज्ञानी, अर्थविज्ञानी । (चोदमदमनयपुर्वी उति) पूर्वविशब्दः प्रत्येकस्मिन्संबध्यते । चतुर्दशपूर्वी, दशपूर्वी, नवपूर्वी च । ज्ञातव्या । एते चाऽऽगमव्यवहारिणः प्रत्येकज्ञानिन उच्यन्ते, चतुर्दशाऽऽदिपूर्वसप्तसमुच्चर्याऽपि ज्ञानस्य प्रत्येकनुष्ठप्यन्त । तथाहि-येन यथा योऽन्विचारः कृतस्तं तथा सर्वमेतं जानन्तीति ।

पम्हुटे पदिमाराण, अप्पकिवज्जंतयं न खलु मारे ।

जइ पदिमज्जइ मारे, लुचिहइतिपारं पि पक्कखी ॥ १३६ ॥

प्रत्येकी प्रत्यक्षज्ञानी, आगमव्यवहारीत्यर्थः । द्विविधमपि मूलगुणविषयमुत्तरगुणविषय वाऽन्विचारमालोचनायम् । (पम्हुटे ति) । वस्मृतं भवति । तत्तस्मिन्मात्रस्मृतं प्रतिस्मरणं करोति । यथाऽमुक तथाऽऽलोचनीयं विस्मृतमिति तदाया-लाचर्याति । केवलं यदि केवलयह नाऽऽदिबलेनेतन् ज्ञानात् नदेष जणितः सन् बुद्धमायात्वात् सम्यक् प्रतिपद्यते । " वति-मानस्मामीप्ये वर्तमानवत्ता । " इति पचनेना भाविष्यति वर्तमानविधानात् प्रतिपद्यते इति तथा स्मरयति । यदि पुनरन्तर्द्वयगच्छति-यथैव भविताऽपि यत् न सम्यग् प्रतिपद्यते इति, तदा तत्प्रतिपद्यमानं न खलु नव स्मरयति, निष्कलत्वात् । अमुदवद्व्या हि भगवानागमव्यवहारी । अत एव इत्यायामप्यालोचनायां यथाशेषकः स्वयमात्मा ज्ञात-स्मृतस्मर्ये प्रायश्चित्तं प्रयच्छति । अथ न प्रत्यावृत्तः ॥ न प्रयच्छतीति भुतव्यवहारिणः ।

माऽऽह-

कपपकपी उ सुण, आलोयवेति ते उ निरुत्तो ।

मरिमत्थमपलिउची, विमग्गिपरिणामतो कुंची ॥ १३७ ॥

कल्पप्रदणेन दशाधुतस्कन्धकल्पव्यवहारा श्रुतीनाः । प्रकल्पप्रदणेन निशेधः । कलालं प्रकल्पद्वयं कल्पप्रकल्पम् । तदेवामस्तीति कल्पप्रकल्पितः । दशकल्पव्यवहाराऽऽदिसंवा-शंधरा । तुशब्दश्च महाकलाधुतमहाकलानर्तनार्थान्युक्ति-पीठकाधराश्च । भुतव्यवहारिणः प्रोच्यन्ते । तथाऽऽलोचक-त्रिकुल्यर्त्तान् चारान् आलोचयन्ति । ते एव त्रौ चारान्माऽऽलो-चने-अनेन प्रतिकुल्यतयाऽऽलोचनमप्रतिकुल्यतया वेति विशेष-चं च बुध्यते । ततस्त्रौ चारान् आलोचयन्ति । कथामति-क्षेपः, उच्यते-प्रत्यमेव त्रयां निडायाण एव शृणोति । ततो ब्र-ते-नान्नाप्रमादं गतवान् इति न किमप्यर्थोपपत्तेः श्रुत्यन्त्या-

लांचय । द्वितीयशरमालोचने भणति-न सुष्ठु मयाऽवधा-रितमनुपयोगज्ञावाद्, भवः पुनरप्यालोचय । एव त्रिष्वपि चारेषु यदि सदृशायेवालोचनं ततो ज्ञातव्यमेवोऽप्रतिकुल्य-मायावी । अथ त्रिसदृशं हि ज्ञातव्यमेव परिणामतः कुञ्ची कुटि-लां मायावी । अथैकं द्वौ वा चारान्मालोचनद्वारेण मायावी अभावावी वाकिं नोपलभ्यते, येन त्रीन्वारानित्युक्तम् ? उच्यते-उपलभ्यते परस्फुटतरोपलब्धानमित्तं त्रीन्वारानालोचयन्त । तस्याऽपि च प्रत्ययो भवति-यथाऽह त्रिसदृशमणनेन माया-वी ज्ञातिता, ततो मायानिष्पन्न मासगुरु प्रायश्चित्तं पूर्वं दात-व्यम्, तदनन्तरमपराधनिमित्तं प्रायश्चित्तमिति ।

अथार्थं दृष्टान्तमाह-

तिभि ल वाराजइ दं-दियस्म पलिउंचियम्मि अस्सुवमा ।

सुच्छस्म हाइ मासो, पलिउंचित्तं चिमं वडसं ॥ १३८ ॥

दण्डको नाम करणपतिः तस्य यथा अप-यायपीकित कर-णमुपस्थितम् किं मायाव्येषोऽमायावी चेति परिज्ञानाय त्री-न्वारानपन्यायमुच्चारयितुमाभयोगः । एवं भुतव्यवहारिणा-ऽपि अन्विचारशस्यपीकित प्रायश्चित्तव्यवहारमुपस्थितमेव प्रतिकुञ्चनापरो, न वेति परिज्ञानार्थं त्रीन्वारानुच्चारयितु-संग्रहः । ततो यदा भुतव्यवहारिभिरितिःकुल्य आलोचना-प्रदापनेनाऽऽगमव्यवहारिभिः प्रथमवेत्तायामप्यागमवलेन तस्य प्रतिकुञ्चित कौटिल्यज्ञानं भवति, तथा तस्मिन् प्रतिकु-ञ्चिते ज्ञानाऽव्यापमा अश्वदृष्टान्तः क्रियते । यथा आचारः ! (?) शृणु तावदिदमुदाहरणम्-" जहा कस्सं वसो पगो अस्सो सव्वज्जकलणसज्जो यावणपणणसमग्गो, तस्स आसकल-गुणेण अजेयो सो राया सव्व सामनरइग्गो आकापयति । ताह सामंतराइणो, अप्पण्णो सत्ताम भणति-तऽन्ध कोइ परिमं पुरिमा, जेतं हांरत्ता अग्गो। मव्वोहि मणिय सो पुरिसपंजरग्गो चिच्छ । तस्य " एतत्तो मक्को हांरउ । एवस्म-ग्गो एवेण पुरिसण भाणय-ज- " माणयवो तो मारमि । ताह रत्ता भाणय मा अउ तस्स वा भवत् वाहपात्ता । ततो सो तस्य गग्गो । पच्छजपदमदुग्गण अउणाया इपाकाया अग्रसांणं कुडकगट्ठं प्रातं कृत्वा । इककयधणुणं मित्ठं, तेण आसो विक्का, इपाका अश्वमारुतं पतिता रिद्धिणं काकगट्-कोऽवशरीरं अनुप्रविष्टः । ततोऽसौ आसः । तण अव्यक्तमल्लेण परिहायः पनूयणं जोगाभणमपि चरेत्ता । ततो विज्जहं अक्खतो । वेज्जणं परिचिन्तिक्कणं भणिय-तथि अग्गा काह रागा, अउस्समव्वतो कोऽ सज्जा । ताह वेज्जणं मा आसो जमगसमगपुरिमेहि निक्खल्लण आलिपावतो । ततो अथ पदमं सुक्कं दिट्ठं तस्य फानेत्ता अण्णीतो सो कुडकगट्ठकी-सज्जा । जहा सो अस्सो ससज्जा न सक्केः सामंतरायाणां नि-ज्जाणत्तं पुद्वेसस्मपि तस्य प्रातर्कुञ्चितं ज्ञानं भवति तदालोच-यश्वदृष्टान्तः । क्रियते, स्वभावात् एवमस्य सम्यगालोचकत्वात् । तस्य तु शुद्धस्य मासिक परिदारस्थानं प्राप्तस्य प्रायश्चित्तं भवति मामः स्मृतस्य तु कृतप्रातर्कुञ्चितस्य तच्चापक्षं मासिकं प्राय-श्चित्तमिदं चान्यथ मायानिष्पन्न मासगुरु इति गार्थाय ।

संयति यत्तुक्तम् " जह दारुयस्म " इति तादृतावयति-अन्युपपत्तौ । अमरिम-निवेयगो देको पच्छ ववदारी ।

इयलोत्तविमग्गं उ, कुं वयजावं तु देकेति ॥ १३९ ॥

उत्पद्यते यस्मादिति उत्पत्तिः, अर्थस्योत्पत्तिर्व्यवहार उच्यते, तस्मादर्थोत्पत्तौ करणव्यवहारे अन्वयनिवेदने द्रष्टव्यः । इयमत्र भावना-यथा कोऽपि पुरुषोऽपन्यायपीडितो राजकरणमुपस्थितो निवेदयति-अहं देवदत्तेनाऽपन्यायेन पीडितः । ततः कारणिकाः पृच्छन्ति-कथमन्यायः संवृत्तः । सोऽन्यथत्वं कथिते करणः प्रतिज्ज्ञे, पुनः कथय । ततो भूयः कथयति । ततः पुनरपि ज्ञो-भूयोऽपि कथय । तत्र यदि तिसृष्वपि धेलासु सदृशं बन्ति ततो ज्ञायते-यथा अनेन यथार्थास्थितः सद्भावः कथितः । अथ त्रिसदृशं, ततो जानाति करणपतिः, एष प्रतिकुञ्ज्य कथयति; ततः स निजस्मयति-किमिति राजकुञ्जेऽपि समागतस्य मृगा वदन्तीति पूर्वं मायामृगाप्रत्ययं दत्तं ते (पच्छिन्नव्यवहारो इति) पश्चाद् व्यवहारः कायते । व्यवहारेऽपि यदि परो जितो जयति ततो द्वितीयवेक्षं दत्तयते । एष दृष्टान्तः । दार्ष्टान्तिकयोजनामाह- (इय इत्यादि) एवमुक्तप्रकरणं लोकोत्तरेऽपि वारत्रयमालोचनादापनेन यादं कुञ्जितो मायां ज्ञातो भवति । ततस्तं कुञ्जितजावं कुटिलभावं ज्ञात्वा पूर्वमाचार्यो निर्जस्मयति-किमित्यालोचनायामुपस्थितो मृगा वदन्ति? ततः (दरेहानि) प्रथमतो मायानिष्पन्नेन मासगुरुमायश्चिन्तेन द्रष्टव्यमिति, पश्चाद् यदापन्न मासिक, तेन द्वितीयवेक्षं दत्तयति ।

अथ वारत्रयमालोचनादापनेऽपि कथं क्षुतव्यवहार-

रिणो मायामन्तर्गतां लक्षयन्ति । तत आह-

आगारेहि मरेहि य, पुष्पावरवाहयाहि य गिराहि ।

नातं कुञ्चियजावं, परोक्खनाणं ववहरंति ॥ १४० ॥

आकारा शरीरगता जगद्विशेषाः, तत्र यः क्षुद्रस्तस्य स-र्वेऽप्यकाराः, सर्वविघ्नमायोपदर्शका जयन्ति, इतरस्य तु न तादृशा । त्वरा अप्यलोचयतः शुद्धस्य व्यक्ता विस्पष्टा अभ्यु-त्तिताश्च निस्स्मरन्ति, इतरस्य त्वद्व्यक्ता अप्यष्टा कुम्भित-भाक्काश्च । तथा शुद्धवर्णा पूर्वापराऽव्याहता, इतरस्य तु पूर्वा-परविस्मवादिनी । तत एवं परोक्खनाणं श्रुत्यवधारण आ-कारैः स्वैरैः पूर्वापरव्याहता निश्चयं गीर्मेस्तस्याऽऽलोचकस्य कुञ्जितजावं कुटिलजावं ज्ञात्वा तथा व्यवहरन्ति; पूर्व माया-प्रत्ययेन मायावृत्तक्षणेन द्रष्टव्यमिति, पश्चाद् पराश्रयप्रत्ययेन प्रायश्चित्तद्रव्यमेवेति भव्यः ।

द्वैमासिक प्रायश्चित्तम्-

जे जिकखु दोमामियं परिहारद्वानं पडिसेवित्ता आलो-
णजा, अपलिउंचियं आलोणमाणस्स दोमामियं, पलि-
उंचियं आलोणमाणस्स तिमामियं ॥ २ ॥

यो मिश्रुर्वाभ्यां मासाभ्यां निर्वृत्त द्वैमासिक परिहारस्थानं प्रतिसेव्य आलोचयति, तस्याप्रतिकुञ्ज्य मायामकृत्वा आ-लोचयतो द्वैमासिकं प्रायश्चित्तं, शुक्त्वात् । प्रतिकुञ्ज्यऽऽला-चयनस्यैमासिकम्, प्रतिकुञ्जनातिपात्रस्य गुरुमासस्य प्रक्षेपात् । इह द्वैमासिकं परिहारस्थानमापन्नस्य प्रतिकुञ्जकस्य दृष्टान्तः । कुञ्जिको नाम तापसः । तथा-“कुचगो तावत्ता, सो फलाणं अछाए अरुवि गतो, तेण नदीए सय मतो मच्छो दिहो । तेण अप्पमागारियं पत्ता खइता, तस्स तण अणुविद्या-हारेण भज्जान्तेण गेहन्न जाय, तेण विज्जा पुच्छिओ । वेज्जो पुच्छि-किं त खइय, जतो रोगो उपाओ ? । तावसो भणइ-फ-

लाइ मोसुं अन्नं न किञ्चि खइयं । वेज्जो भणइ-कंवादीहि ते निक्कारिमियं सरीर, तो भयं पिवाहि । तेण पीयं सुइयरं । गिज्ञाणीभूतो पुणो पुच्छिओ विज्जो । तेण भणियं-सम्मं कहेहि । कहियं-मच्छो मे खइतो । ततो विज्जेण ससोहणवमणविरेयण-किं-आहि लट्ठीकओ । इमो उवणओ । जं पालिउंचि तस्स पच्छिन्नकिरिया न मच्छिग्गुण काउ सम्मं ; पुण इयरं रोग आ-लोयंतस्स सकइ । ”

त्रैमासिकम्-

जे भिकखु तेमामियं परिहारद्वानं पडिसेवित्ता आ-
लोणजा, अपलिउंचियं आलोणमाणस्स तेमामियं,
पलिउंचियं आलोणमाणस्स उउमामियं ॥ ३ ॥

(जे जिकखु तेमामियं परिहारद्वानमित्यादि) अत्र व्या-ख्या पूर्ववत् । तत्र त्रैमासिकमिति त्रिभिर्मासे निर्वृत्तं त्रै-मासिकम् । शेषं तथैव । केवलं त्रयो मासा अवस्थिताः, अन्यो मायाप्रत्ययानिष्पन्नतुषो मासो गुरुदीयते इति चातुर्मा-सिकम् । अत्र प्रतिकुञ्जकस्य दृष्टान्तः । तस्या-“ वो राया-णो सगामं सगामेति । तस्य पगस्स रग्गो पगो मणुसो सुरसणे-णं अनीव वल्लो, मं बह्वहि मल्लेहि सल्लो । ते तस्स मल्ले वेज्जो अवणेइ, अर्वाणज्जमाणहि य सल्लेहि मोऽनीव दुक्खाविउज्ज । तओ पक्कमि अगे सल्लो विउज्जमाणो वि दुक्खाविज्जामि त्ति वेउज्जस्स न कहितो । ताहे सो तेह मल्लेण विघट्टमाणेण बलं न गेणइइ, दुव्वली भवति । पुण तेण पुच्छमाणेण नि-व्वंथे कहियं । नीणतो सल्लो, पच्छा भवयं जातो । ” अत्राप्यु-पनयः प्राग्वत् ।

चातुर्मासिकम्-

जे भिकखु चातुर्मासियं परिहारद्वानं पडिसेवित्ता
आलोणजा, अपलिउंचियं आलोणमाणस्स चातुर्मासियं,
पलिउंचियं आलोणमाणस्स पंचमामियं ॥ ४ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । तत्र प्रतिकुञ्जनातिष्पन्नः पञ्चमो गुरुमासोऽधिको दीयते इति पाञ्चमासिकम् । अत्र प्रति-कुञ्जके दृष्टान्तो माहाकारः-“ वो मालागारा, कोमुदीवारो आल-लाभूतो त्ति पुष्पाणं बह्णि आगामतो उच्चिणित्ता बी-हाए कट्टुकं पगेण पागडाणं कयाणि । बीएण न पाग-डाणि कयाणा । जेण पागडाणं कयाण तेण बह्साओ लखो, जेण न पागडाणं कयाणि तस्स न कोइ कयगो अल्लोणो, नेण न कको जातो । पत्र जं मूलगुणावरुइ, उत्तरगुणावरुइ य न पगडं सो निव्वाणलान्न न लहइ । ”

पाञ्चमासिक पागमासिक च-

जे भिकखु पंचमामियं परिहारद्वानं पडिसेवित्ता आलो-
णजा, अपलिउंचियं आलोणमाणस्स पंचमामियं, पलि-
उंचियं आलोणमाणस्स छम्मासियं ॥

(जे भिकखु पंचमामियं परिहारद्वानमित्यादि) इदमपि तथैव, नानात्वमिदम् । प्रतिकुञ्जनायां पष्ठो गुरुमासोऽधिको दी-यते इति पागमासिकम् । अत्र प्रतिकुञ्जके मेघदृष्टान्तः । यथा-“ मेघो गज्जिता नामगे नो वरिमिता । एव तुमं पि आलोणमत्तं गज्जिता निज्जित काउ आलोउउमादत्तो, पलिउंचियं मा वि-प्रतिक्का भवाहि, सम्म आलोएहि । ”

एतानेव दृष्टान्तान् गाथापूर्वाभिन भाष्यदृढाह-

कुंविर् नोहं माज्ञा-गारं मेद्रे पतिउंचिण् तिगडाणा (१४१)

हेमांसकाऽऽदिपरिहारस्थानेषु प्रतिकुञ्चनेषु यथाक्रममिदं कुञ्चिकाऽऽद्यो दृष्टान्तः । तथा-हेमांसिकं परिहारस्थानमापन्नस्य प्रतिपक्षकस्य दृष्टान्तः कुञ्चकस्तापसः । हेमांसिकं परिहारस्थानमापन्नस्य योयः । चतुर्मासक परिहारस्थानमापन्नस्य मालाकारः । पाञ्चमासिक परिहारस्थानमापन्नस्य मेषः । (पालउंचिण्ति) प्रतिकुञ्चतायां कृत्यामाचार्येण सम्यग्ज्ञोच्य मा प्रतिकुञ्चय मा प्रतिकुञ्चतां कार्यरि-
त्युपालयः स सम्यक् प्रत्यावर्त्तने-भगवन्मिथ्या मे दुष्कृते, सती चेदना सम्यग्ज्ञोच्यामीनि । ततः स धृतव्यवहारी प्र-
तिकुञ्चने कृते त तथाप्रत्यावृत्त स-त् पुनरपि त्रीन्वारान् आलोचनापयति । तत्र यदि विमिरपि वारः सदृशमात्रोच-
यति ततो ज्ञातव्यो, यथा-सम्यग्भवे प्रत्यावृत्त इति । तदन-
न्तरं च यद्वै प्रायश्चित्तं तद्ज्ञातव्यमिति । अथ विमिरमा-
लोचयति, ततो भणति-अस्मन्न त्व शोभि कुरु, नाह तव
शक्तोऽपेतादृश्या आलोचनायाः सङ्गाधमज्ञानानः शोधि क-
र्तुमिति । अथवा शिष्यः पुनरुक्ति-जगधन ! एतानि माम्माऽऽदीन
परमात्मपर्यन्तानि परिहारस्थानानि कुतः प्राप्ता नि ? सूरिग-
(तिगडाणा) उक्तमाऽऽदिककृपात् स्थानात् । किमुक्त भवति ?
उक्तमोपादानेपणासु यत् अकट्ठाप्रतिसेवनया अनाचार-
करणं तस्मादेतानि प्राप्नोति ।

साम्प्रत पाण्डुरात्मिकं परिहारस्थानमृत्रमाह-

तेण परं पत्तिउंचिण् वा अपत्तिउंचिण् वा ते चेव
उम्पास्मा ॥ ५ ॥

(तेण परं पत्तिउंचिण् वा अपत्तिउंचिण् वा ते चेव उम्पास्मा) तेनेत्यवयव तत् इत्यर्थः । ततः पाञ्चमासिकात् परिहारस्थानात् परम-येनदृश्यवयं समस्यर्थप्रधानम्, प-
रस्मिन् पाण्डुरात्मिके परिहारस्थाने प्रतिसेवित आलोचना-
काले प्रतिकुञ्चने, प्रतिकुञ्चनया वा आलोचने इत्यर्थः । ते
एव प्रतिसेवनानिपञ्चाः स्थिताः परमासाः, नाधिक प्रतिकु-
ञ्चनानिमित्तमारापणम् । कस्मादिति चेत् ? उच्यते-इह जीत-
कल्पोऽयम्-यस्य तीर्थकरस्य यावत्प्रमाणमुत्कृष्टं तपःकरणं
तस्य तीर्थे तावदेव शेष-नाभूतामुत्कृष्टं प्रायश्चित्तदानम् । नर-
मतीर्थकरस्य तु भगवतो यस्मान्मन्त्रामिन उत्कृष्ट तपः पा-
ण्डुरात्मिकं, ततोऽस्य तीर्थे सर्वोत्कृष्टमपि प्रायश्चित्तदानं प-
ण्डुरात्मा एवेति पाण्डुरात्मिक परिहारस्थानं प्रतिसेव्यं प्रतिकु-
ञ्चनयाऽऽप्यलोचयतो नाधिकमारापणमतस्त एव पाण्डुरात्माः
स्थिता उक्ताः ।

बहुमासिकम्-

जे भिवस्स बहुसो मामियं परिहारदृष्टाणं पकिमंविता
आलोणजा, अपत्तिउंचिण् आलोणमाणस्स मामियं, प-
त्तिउंचिण् आलोणमाणस्स दोमामियं ॥ ६ ॥

यो जितुबहुशोऽपि विप्रभृतिवारानपि; आत्मामेकं, द्वौ वा
वरावित्यपिशब्दार्थः । मासिकं परिहारस्थानं प्रतिसेव्यं आ-
लोचयन्, तस्याप्रतिकुञ्चनयाऽऽलोचयतो मासिकमेकं प्रायश्चित्त-
कम् । प्रतिकुञ्चनयालोचनानिपञ्चा गुरुमामो दीयते इति हे-
मांसिकम् । इयमत्र भावना-केनार्थे गीतार्थेन कारणं अयतनया

त्रीन्वारान्बहुन्वा या वारान् मासिकं परिहारस्थानं प्रतिसेवि-
तम्, आलोचनाकाले साऽऽप्रतिकुञ्चनयाऽऽलोचितं, तस्मै एकमेव
मासिकं प्रायश्चित्तं दीयते, न तु यावतो वारान् प्रतिसेवना
मासिकस्य कृतवन् तावन्ति मासिकार्ताति, कारणे प्रतिसेव-
नायाः कृतत्वात् । अथ प्रतिकुञ्चनयाऽऽलोचनयानि ततो ऋत्तौ-
यो मामो मायानिपञ्चा गुरुदीयते इति हेमांसिकम् । एवं
शेषाण्यपि हेमांसिकाऽऽदिविषयाणि अन्वारि सूत्राणि ज्ञावनी-
यानि । नवर हेमांसिकसूत्रे तृतीयो मायानिपञ्चा गुरुमामो
दीयते इति हेमांसिकम् । हेमांसिकसूत्रे चतुर्थो मायानिपञ्चा
माम इति चातुर्मासिकम् । चातुर्मासिकसूत्रे पञ्चमो मायानिपञ्चा
इति पाञ्चमासिकम् । पाञ्चमासिकसूत्रे षष्ठो मायानिपञ्चा गुरु-
मास इति षण्मासिकम् । ततः परं षण्मासिके परिहा-
रस्थाने आलोचनाकाले प्रतिकुञ्चनयां वा त एव स्थिताः
परमासा इति ।

अभीषां पञ्चानामपि सूत्राणां सूत्रार्थमर्थं गाथायाः पञ्चाहं-
पंच गमा नेयव्वा, बहुहिं उक्खरुमकाहिं वा ॥ १४१ ॥

पञ्च गमाः सूत्रप्रकारा ज्ञातव्याः । कथमित्याह-(बहुहिं इ-
त्यादि) " उक्खरुमका " इति देशीपदमेतत् पुनः पुनः शब्दा-
र्थे द्रष्टव्यम् । उक्तं च-" उक्खरुमका " इति वा लुज्जो लुज्जो वा पु-
णो पुणो इति वा पगच्छ । " पुनः पुनः शब्दादयश्च वार वारं बहु-
भिर्गतिर्विशेषितः बहुश इति; बहु इति पदविशेषिता इत्यर्थः ।

अत्र चोदक आह-

बहुणमु एगदाने, रागो एकैकदाणे दोसो उ ।

एवमगीते चोगा, गीयिम्भ य अजतमेविस्मि ॥ १४२ ॥

ननु युय न मध्यस्था, रागद्वेषकरणात् । तथाहि-बहुशः प्रति-
सेवनानिपञ्चेषु पञ्चसु सूत्रेषु मासिकेषु परिहारस्थानेषु बहुशः
शब्दविशेषितेष्वपि एकमेव मासं प्रयच्छथ, हेमांसिकेषु परि-
हारस्थानेषु बहुशः प्रतिसेवितेष्वपि हेमांसिकम्, हेमांसिकेषु
परिहारस्थानेषु बहुशः प्रतिसेवनानिपञ्चा हेमांसिकम्, चातु-
र्मासिकेषु परिहारस्थानेषु बहुशः प्रतिसेवनानिपञ्चा चातुर्मासि-
कम्, पाञ्चमासिकेषु परिहारस्थानेषु बहुशः प्रतिसेवनानिपञ्चा
पाञ्चमासिकम् । एव बहुकेषु बहुशः प्रतिसेवितेषु मासादिषु प-
रिहारस्थानेष्वेकदाने एकैकसख्याकस्य मासिकाऽऽदीनानिपञ्चे-
क प्रयच्छथ तेषु रागः । आद्येषु पञ्चसु सूत्रेषु एकैकदाने एकै-
कवार यत् प्रतिसेविनं मासिकाऽऽदि तस्य परिपूर्णस्य
दानस्यैव प्रयच्छथ तेषु विषये द्वे एव । तुल्यं पयका-
रार्थः । न च रागद्वेषजनः परेषां शोधिमुपादयितुं
क्रमाः, सम्यक् प्रायश्चित्तदानविधेरकरणमिति । अत्र गुरि-
गाह (एवमित्यादि) अतो चोदक ! एवमादिकेषु पञ्चसु
सूत्रेषु यावन्मात्रं प्रतिसेवितं नावन्मात्रस्य परिपूर्णस्य दान-
मगीते अगी तार्थे प्रतिसेवके । यत्पुनर्बहुशःशब्दविशेषितेषु प-
ञ्चसु सूत्रेषु बहुशः प्रतिसेवितेष्वपि मासिकाऽऽदिषु स्थानेष्वप्ये-
कैकसख्याकस्य मासिकाऽऽदीनानि तत् गीते गीतार्थे अय-
नसेवितं अयतनया प्रतिसेवके । ततो गीतार्थगीतार्थभेदेन
प्रतिसेवकस्य भेदादित्यं प्रायश्चित्तविधानमित्यदोषः ।

अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह-

जो जत्तिण्ण गंगो, पममडं तं देइ जेमजं विज्जो ।

एवाऽऽगमसुखनाली, सुज्झइ जेणं तयं देति ॥ १४३ ॥

यो रोगो यस्मिन्पुरुषेऽसौ भद्रात् वा पुरुषप्रवृत्तिमपेक्ष्य
यावन्मात्रेण प्रशस्यति तस्य पुरुषस्य तत् तावन्मात्रं भवज
वैशः प्रयच्छति नाऽधिकम् । एवममुना दृष्टान्तप्रकारेण, म-
कारस्य लोपः प्राकृतत्वात् । (आगमसुखनाली ति) इतिशब्दः
प्रत्येकमभिसंख्यते । आगमज्ञानिनः भूतज्ञानिनश्च गीतार्थोऽ-
गीतार्थश्च येन यावन्मात्रेण प्रायश्चित्तन पाणिनामवशात्
शुद्ध्यति तस्मै तत् तावत्प्रमाणं प्रायश्चित्तं ददति, ततो यथाच-
त्यप्रवृत्तेन रागद्वेषवसेति न काचित् कृतिः ।

संप्रतिवक्ष्यमाणार्थसुखकामिमां सप्रवृत्तिनाथामाह-

सुत्तं चोयग मा गइ-भात्ति कोट्टारनिय दुवे य खल्लाहा ।

अप्पानासेवियम्मां, मव्वेमि पेसुणं दिशे ॥ १४४ ॥

प्रथमतः प्रमाणत्वेन सप्रवृत्त्यसनीयम्, ततश्चोदकवचन
मुक्त्यप्येव मा इति प्रतिषेधो वक्तव्यः, तदन्तरं गर्भमदृष्टान्तः,
ततोऽप्येति सेवित अनेकवार मासिके परिहारस्थाने तेषां
सर्वेषां समविषमनया दिवसान् गृहीत्वा दत्तमेकं मासिक
प्रायश्चित्तमित्युक्तं चोदकवचनमुक्तिव्य कोट्टारनिय दृष्टान्त-
त्वेनाप्यस्तस्यम्, तदन्तरं च नृपः परवचनमाशङ्क्य षोडश
वर्षादौ दृष्टान्तो करणीयानिति गाथाश्रयोजना ।

भाषार्थं तु स्वयमेव भाष्यकृद्ब्रूयति । तत्र-" सुत्तं

चायग मा " इत्येतद् व्याख्यानयन्नाह-

अवि य हू सुत्ते भणियं, सुत्तं विममं ति मा जणसु पवं ।

संजणइ न मो देऊ, अत्ता जेणाहियं वूया ॥ १४५ ॥

अपि चेति रागद्वेषवसानावहेत्यन्तरसमुच्चयने, आस्तां
गीतार्थगीतार्थमेवेन यथोचित्यप्रायश्चित्तदानतो न चयं
रागद्वेषवन्तः, अपि च अन्यच्च स्वयमेवविधेयार्थेषु प्रमाण,
सत्रे बहु निश्चित विषयस्त्वपि प्रतिसेवनासु तुल्यं प्रायश्चित्तं
भणित, ततो न कश्चिद् दोषः पतावता मृत्तमिति व्याख्यातम् ।
तत्र चोदक आह-तनु सुज्झमं विषमं न समोचति, परस्पर-
विरुद्धत्वात् । तथा ह्यादिषु पञ्चसु सूत्रेषु यावत् प्रतिसे-
वित तावत्, परिपूर्णस्य दानम्, उत्तरेषु तु पञ्चसु सूत्रेषु बहुशः
प्रतिसेवितेऽपि मासिकाऽऽदिव्येकैकमस्याकस्य मासिकाऽऽद-
धोन, न च विषयासु प्रतिसेवनासु सम प्रायश्चित्तं दातुमु-
चितमिति । पतावता चोदक इति व्याख्यातम् । इदानीमेतदेव
चोदकवचनमुत्तर्यमिति व्याख्यातयति-(सुत्तं विममं ति
इत्यादि) एवमुपदर्शितेन प्रकारेण सूत्रं विषयमिति मा भण
मा धावता यतः सूत्रस्य अर्थतः कर्त्तारो भगवन्तो वातगा-
सर्तज्ञाः-" अर्थं नामह अरहा " इति वचनान् । एवं परमा
र्थतः प्राप्तिः कोणरागाऽऽदितया परिपूर्णयथावस्थिताऽऽप्रव
हकृष्णमज्जावात्, न च तेषामित्यन्तानामाप्तानां च हेतुः
कारणं समर्थति, येन ते अ.मा अलीकं भूयुः । अलीकतापणा-
देताः रागाऽऽदिनिर्मूलकाप कषणात् । उक्तञ्च-"रागाह्वा देवह्वा,
मोहाह्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैव दोषा-स्तस्या-
ऽनृतकारणं किं स्यात् ? ॥ १ ॥ "

तनु गच्छयेवं तथापि विषयाणि खलु प्रतिसेवनावन्तुनि, विष-
येषु च प्रतिसेवनावन्तुषु कथं तुल्यं प्रायश्चित्तमिति ? तथाऽऽह

कामं विममा वत्थु, तुल्ला मोही तहा वि खलु तेसि ।

पंचवणि निपंचखग, अतुल्लमुल्ला य आहरणं ॥ १४६ ॥

काममित्यनुमतौ । काममनुमत्यामहे विषयाणि वस्तूनि प्र-
तिसेवनालक्षणानि, तथाऽपि खलु निश्चितम्, तेषां वृद्धिस्तुल्या
भवति, प्रतिसेवकनेदात् । एकत्र ह्यमीतार्थः प्रतिसेवकाऽप्यत्र
गीतार्थः । तथा चाऽत्र पञ्चवणिजां पञ्चानां वणिजां, वि-
पञ्च खराः पञ्चदश गर्वमाः । पञ्चवणिक विपञ्चखराः कथंभूता
इत्याह-अतुल्यमूल्या अतुल्यम् असदृशं मूल्यं येषां ते तथा ।
आहरणं दृष्टान्तः-" पंचवणिया समभागसामादया बवइ-
रति । तेसि पन्नरस खरा हामनो जाता, ने विस्समभारवाहि-
त्तेण विस्सममोहत्तेण य समं विभइउमचायता भंडितमारद्धा,
ततो ते एकस्म बुद्धिमेतस्स समोवमुवट्ठिया । तेण खराण
मल्लं पुत्तिया । तेहि कदियं । ततो भणइ-सम विभयामि ति,
धीरा होह, मा भवेह । ततो तेण एक्को खरो सट्ठिमांलो
एकस्स वाणियगस्स दिट्ठो, दोण खरा पत्तेय तीसमोह्वा
विट्ठ्यस्स वाणियगस्स दिट्ठो । तिगइ खराण पत्तेय धीम
यामि मोह्वा, ने तइयस्स वाणियगस्स दिट्ठो । अतुल्लं खराण
पत्तेय पन्नरस मोह्वा, ने अउत्थस्स वाणियगस्स दिट्ठो ।
पन्न खरा पत्तेयं वारस्समोह्वा, ने पन्नमस्स वाणियगस्स दिट्ठो ।"

एतदेवाऽऽह-

विणिज्जजंरुजंरुण, मा जंरुदण्ठय एगमट्ठी उ ।

दो तीम निज्जि वीमग, उउ पन्नरस पंचवारसगा ॥ १४७ ॥

पञ्चानां वणिजां समभागसामाजिकानां विनियुक्तभाषणानां
विनियुक्तव्यापारित भागं कयाणकं धेत्ते तथा, तेषां पञ्चदश
खरा अभूवन्ति वाक्यशेषः । ते च विषयमारवादिनां विषयमु-
ल्लाश्च, ततो यथापि समविज्जामेन विज्जयमाना रूपतत्त्वयस्या
जवान्ति, तथाऽप्यतुल्यमूल्या इति परस्परं भण्डनमभूत् । तत्र,
एकाऽपरो मध्यस्थः समागत्य अने-मा भवत्यताह स्वर्गपभा
मेन विभज्य दास्यामीति । तत्रैकः वणिकः वणिमुल्लयः, एक-
स्य दत्त इति वाक्यशेषः । एवं द्वौ विश्वमूल्यौ ऋतीयस्य,
त्रयो विज्जितमूल्यामृतीयस्य, चत्वारः पञ्चदश मूल्याः अतु-
ल्यस्य, पञ्च छदशमूल्याः पञ्चमस्य । यथा तेषां पञ्चानां वणिजां
पञ्चदश खरा, परस्परमनुल्लयतया विमिमास्तथा केतापि
विभज्य दत्ता यथा तस्या ज्ञानप्राप्तिर्भवति, तथा साधूनाम-
पि गीतार्थगीतार्थाऽऽदिनेदेनैकविधानाभागमव्यवहारिणां
भुतव्यवहारिणां वा तथा कथञ्चनापि रासजस्यानीया मासा
विभज्य दीयन्ते यथा तुल्यविशोऽर्थमेवतीति ।

एतदेवाऽऽह-

कुमलविजागमरिमो, गुरु माहू य होति वणिया वा ।

रामजसमा य मामा, मोह्वा पुण रागदोमाउ ॥ १४८ ॥

कुशलो विभागे कुशलविभागः, राजदन्ताऽऽदि-वाज्युपगमा-
त्कुशलशब्दस्य पूर्वनिपातः । तेन सदृशस्तुल्या गुरुगमव्य-
वहारी वा भुतव्यवहारी वा, साधवश्च भवन्ति वणिज इव
वणिक्तुल्याः । वाशब्द उपमात्तार्थः "वा विकल्पोपमानयोः "
इति वचनात् । रासजसमाश्च मामाः, मूल्यं पुन रागद्वेषा-
वेव । तृशब्द एवकारार्थः । तथाहि यथा रासजद्रव्यगुणवृ-
द्धिदानिनो मुख्यवृद्धिहाना, तथा रागद्वेषवृद्धिहानिकृते प्रति-
सेवनानः प्रायश्चित्तस्य वृद्धिदाना । यथा केतापि निवराग-

द्वेषाध्यवसानेन मासिकं स्थानं प्रतिसेवितं, तस्य मासः परि-
पूर्णो दीयते । अपरेण मन्दाध्यवसानेन द्वे मासिके स्थाने प्रति-
सेविते, तस्य एकैकस्य मासस्य अर्द्धमासि द्विमासि गृहीत्वा
मासो दीयते इत्यादि । ततो भवति मृदये रागद्वये । एव सक-
लद्वैमासिकाऽऽदिसूत्रेषु बहुशः सूत्रेषु च कारणाऽयतनाप्रतिसे-
विनो रागद्वेषद्व्याहृतानि उपयुज्य बहुविस्तरं प्रकथ्यम् ।

तदेवम्-“गद्गति” व्याख्यातम् । अधुना-“अज्ञानसंविद्यमि-
द्वयादि व्याख्यायते-गीतार्थेनाश्रयति, उपलक्षणमेतत् । अस्यास्मि-
न्वा कारणान्तरे यद्ययतनया प्रतिसेवितं तत्र बहूनि मासिक-
स्थानान्यापन्नानि, तानि चाऽऽलोचनाकाले सर्वोपपेक्षके-
लायामालोचितानि, गुरुत्वाऽऽलोचनाप्रदानविशेषतो ज्ञानानि-
यथैव गीतार्थः, कारणे च प्रतिसेवना कृता परमयतनया,
ततोऽयतनाप्रसङ्गनिवारणार्थं सर्वेषामपि मासानां समवि-
षमतया दिवसान् गृहीत्वा मास एकस्तस्यैव दत्तः, अगीतार्थो
यो मन्देनाध्यवसानेन बहूनि मासिकस्थानानि प्रतिसेव्य तीक्ष्ण
वाऽध्यवसानेन प्रातसेव्य हा दुष्टं मया कृतमित्येवमादिभि-
निन्दनैरालोचितवान्, सोऽप्येकेन व्युत्थिति । तथा गीतार्थोऽ-
परिणामको वा चिन्तयेत्-हो मासिकावापन्नोऽहं कथमेकेन
मासेन गृह्णामि ? ततः भुतव्यवहारी तस्य प्रत्ययकरणार्थमे-
केकस्मात् मासात्कतिपयान् दिवसान् गृहीत्वा मासमेकं
प्रयच्छति, यथा द्वयोरपि मासयोः प्रतिसेवितयोरेकैकस्या-
र्द्धमासमर्द्धमास गृहीत्वा इति । एव हि सर्वेऽपि मासाः स-
फलकृता इति तस्य महती धृतिरुपजायते । यस्मादप्रत्य-
वहारी, स न द्वैमासिक प्राप्त्य द्वावपि मासौ सफलीकराति,
किं त्वेकं ददाति, द्वितीयं त्यजति । स हि प्रत्यक्षज्ञानी, ततो
न तच्छब्दे कस्याप्यशुद्ध्याशङ्केति । यदा पुनः तीव्राध्यवसानो
निष्कारणप्रतिसेवितस्य मासाऽऽदिकमात्रस्य परिपूर्ण मा-
साऽऽदिकमेव दीयते-

बीसु दिने पुच्छा, दिष्टतो तस्य दंरुलतिण्ण ।

दंडो रक्त्वा तेभि, जयजण्णं चैव मेमाणं ॥१४९॥

एव गीतार्थानामगीतार्थानां च कारणे निष्कारणे वा पृथक्
पृथक् प्रायश्चित्ते दत्तं (पुच्छति) शिष्यःपृच्छति-किं कारण गी-
तार्थानां कारणे निष्कारणे च विमदत्तं प्रायश्चित्ते दत्तामिति ?
अत्र “दो दो गान्तिथय” इत्यस्य व्याख्याया अवसरः ।
सुरिह- (दिष्टतो तस्य दंडलतिण्ण) तत्र पुरुषमेवेन वि-
सदृशः प्रायश्चित्तदाने दृष्टानो दण्डभक्तिको दण्डो लातो
गृहीतो येन स दण्डलातः, सुम्बाऽऽदिदशानात् निष्प्राप्तस्य
परिणामः । दण्डलातः, प्राकृतत्वात् स्वाधिक इकप्रत्ययो, यथा
पृथ्वीकायिका इत्यत्र । तेन दण्डभक्तिकेन गृहीतदण्डेन राज्ञा
अत्यर्थः । यथा तेन दण्डभक्तिकेन राज्ञा राजकार्ये प्रवृत्तानां
मपि तेषां दण्डानां रक्षा भवतु, मा चूथो गृहीषु कोष्ठागाराणां
धनिवारणार्थं, तथा शेषाणां जयजनन च भयोत्पादश्च स्या-
दित्येवमर्थं स्तोको दण्डः कृतः, तथा गीतार्थस्याऽऽदिपारण प्र-
धुलस्यायतनाप्रसङ्गनिवारणार्थम्, अगीतार्थस्य मन्दाध्यवसा-
नप्रतिसेविनो दुष्टाध्यवसायप्रतिसेवितो वा यद्बहिर्निर्गन्तव्यं
ऽऽलोचनस्य प्रमादनिवारणार्थं मासानां समविषमतया दिव-
सान् गृहीत्वा मासो दीयते । यथा च स राजा शेषस्य राज-
कायप्रवृत्तस्य कोष्ठागारतूपकस्य सर्वाऽऽमना दण्डं करोति,
एव या निष्कारणप्रतिसेवि तस्य मासाऽऽदिको दीयते ।

अथ के ते दण्डाः, कथं च तेषां राजा दण्डं कृतवा-

निति तत्कथनकामिदं गाथाद्वयमाह-

दंरुतिगं तु पुरतिगे, उवियं पच्चंतपरनिवारोहे ।

जत्तत्तीस तीसं, कुंजगह आगया जेठ ॥१५०॥

कामं ममेव कज्जं, कयाविचीए वि कीम भे गाहियं ? ।

एम पमादो तुक्कं, दस दस कुंभे दल्लह दंरुं ॥१५१॥

एगस्स पयंरुक्खो पच्चतिओ राया विरुद्धो । ततो तेण पयं-
खेण रक्षा तस्स पच्चासण्णेषु तिसु पुरेषु निजिदंभा विम-
ज्जिया । गच्छह । पुराणि रक्खह । ततो तेसु नयरेसु पत्तेयं २
ठिया पच्चतिपरादणा ते आगंतुं रोहिया । तेहि रोहिप-
हिं आणभत्तेहि जे ते पुरेषु पयस्स रक्खो कोछागारा
तेहिओ पत्तेयं पत्तेयं धगणस्स तीसं तीस कुंभा गाहिया ।
ततो तेहि सो पच्चंतओ राया जितो, आगया रक्खो समीवे
कहियं सव्व सविधर । तुछो राया । पुणो तेहि कहियं-तुज्ज
कज्ज करौतेहि धजं गाहियं । रक्षा निंतयं-जइ एएसि दंरुं न
कीरइ ता मे पुणो पुणो न अपाण्णपओवणेहि कोछागारा विलुप्पे-
हिंति, न य अक्केसि जय भवति, तम्हा मे दंडा कायवो । एवं
चिंतिऊण भणव-काम मम कज्जं, तहा वि तुज्ज मए विंत्त ।
कया आस, ततो कयाविचीहि कीम भे धजं मज्ज गाहियं ? ।
तुज्ज एम पमाओ । ततो भणवत्थपमगनिवारणत्थ भणति-
एस तुज्ज दंडा-ममं धज्ज देह । एवं भणित्ता राया अणुमाहं
करेह । जेहि कोछागारेहिओ तीसं कुंभा गाहिया, तेसु अप्पाण-
उजस्स धजस्स दसकुंभे पक्खवह, बीस बीस कुंभा मुक्का ।
अक्करथोजना त्वेवम-प्रत्यन्तरनृपावरोधनिमित्तं दण्डभक्ति
पुरात्रिके स्थापित, तेन च प्रत्येक भक्तार्थं (तीस तीस कुंभ-
माह ति) विशालशिशुतः कुम्भानां ग्रहो ग्रहणं कृतम् । तत-
स्त प्रत्यन्तनृपं जिज्ञा आगतान्ते दण्डा राजान निहृतवन्तो
यथा युष्मत्कार्यार्थे शिशु कुम्भ गृहीताः । राजा प्राऽह-कामं
ममेतत्कार्यं, पर युष्माहं मया वृत्त कृता आसीद्वान् कृत-
वृत्तिभिः (जे) भवज्जिः किमर्थं मम धाम्यं गृहीतम् ? युष्माक-
मेव प्रमादस्तस्माद् दण्ड दश दश कुम्भान् ददत । एव दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः-

नित्यपरा गयाणो, जइणो दंडा य काय कोछारो ।

अभिवाइ वुग्गहा पुण, अनयपमायारुहण दंरुं ॥१५२॥

तीर्थकग राजानो राजस्थानीयाः, साधवो दण्डाः दण्ड-
स्थानीयाः, कायाः पृथ्वीकायिकाऽऽदयः कोष्ठागाराणि
कोष्ठागारतुल्याः, अशिवाऽऽदीनि कारणानि व्युद्ग्रहाः प्रत्यन्त-
परनृपेण सह ये व्युद्ग्रहान्ननृस्थानीयानि, अयतनाप्रमादो-
धनार्थं गीतार्थायतनाप्रसङ्गनिवारणार्थमगीतार्थस्य प्रमा-
दनिवारणार्थं सर्वेषां प्रतिसेवितानां मासानां समविषमतया
दिवसान् गृहीत्वा मासो दण्डो दीयते इति ।

अत्र पर आह-

बहुएहि वि मामेहिं, एगो जइ दिज्जती उ पच्चिंत्तं ।

एवं बहु मेवित्ता, एक्कमि पियंरुं चोएइ ॥ १५३ ॥

यदि गीतार्थस्य कारणे अयतनया बहुकेवपि मामेषु; सूत्रे
तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् । प्रतिसेवितेषु एकवेलायामा-
लोचिता इति कृत्वा एको मासः प्रायश्चित्तं दीयते । ततः

इतः प्रभृति वयं बहुनि मासिकाऽऽदीनि प्रतिसेव्य (एकसि) एकवेलायां विकटायप्यामः । तत एकमेव मासाऽऽदिकं अप्यामहे इति चोदयति चोदकः ।

अत्राऽऽचार्य आह-

मा वय एवं एकमि, वियमेपो सुबहुए वि मेविता ।

लज्जिसि एवं चोयग !, देतो खल्लामखद्वगं व ॥१५४॥

मा वय मा वादीरेधम्-यद्वत सुबहुन्यपि मासिकाऽऽदीनि स्था-
नानि सेविता प्रतिसेव्य (एकसि) एकवेलायां विकटायप्यामो,
येनैवमेकमासिकाऽऽदिकं लप्स्यामहे इति । यत एवं कुर्वन् चोद-
कः । लप्स्यसे मदान्तमपराध, खल्लाटे अकुर्वा ददान इव । अत्र
“कुवेय खल्लामा” इत्यस्यावसरः । हो खल्लाटावत्र दृष्टान्तः ।
“एगा खल्लामो तंबोलवाणियसो पसे विक्किणइ, सो एकेण
चारभरुपोट्टेण पसे मगितो । अरे खल्लामवाणिया ! पसे
वेइ । तेण सकसाएण न दिशा । अणे जणति-थोवा दिशा ।
ततो तेण कलियण चारभरुपोट्टेण खल्लाडसिरे खल्लुगा दिशा,
टक्करा दिशेति वुत्तं भवति । वाणियण चितिय-जइ
कल्लेहिम तो मं एस दुमितो मरेज्जा । तद्दा उ वीएण वे-
रनिउजामणं करमि । एवं चितिकण उचित्ता इत्थो से मे-
ज्जिओ, वत्थजुयलं से दिशं, पादेसु पाइओ-बहुं च सं तं-
बासं दिशं । चारनइपोट्टो पुच्छ-किं कारणं तुमं न रुट्ठो,
पच्छुल्लं ममं पुपसि ? पाएसु य पमिसि ति ? वाणियण भाणयं-
अहं रिमप सव्वखल्लामाणमेरिसा चेव चित्ति । चारभ-
रुपोट्टेण चितिय-लज्जो मए जीवणोवाओ । ततो पुणो चिति-
यं-तारिसगस्स अकुणं देमि, जो म अदीरइं करेज्जा । ताहं तेण
मगस्स उक्कुरस्स खल्लामगस्स अकुणा दिशा । तेण मारितो ॥”

एतदेवाऽऽह-

खल्लामगमि खल्लुगा, दिशा तंबोलियम्म एगोणं ।

सकारित्ता जुवलं, दिशं निदएण दोगविता ॥ १५५ ॥

एकं चारभटपोतं तास्यलिकस्य शिरसि खल्लाटे अ-
टुका टक्करा दिशा, ततस्तेन वणिजा तास्यलिकेन सत्कार्यं
तस्मै वत्थयुगलं दत्तम् । द्वितीयेन खल्लाटेन व्यपरोपितो मा-
रितः । एव दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः--

एवं तुमं पि चोयग !, एकमि परिसेविज्जण मामेणं ।

मुच्चिहमि विदयगं पुण, लज्जिहमि मूलं तु पच्छित्तं ॥ १५६ ॥

एवं त्वमपि चोदक ! (एकसि) एकं चारं बहुनि मासिका-
नि प्रतिसेव्य एकवेलायां सर्वायप्यामोचितानीति मास-
न मुक्तो द्वितीयवारमुपेत्य प्रतिसेव्य तथाऽऽलोचयन् लज्जि-
तस्थनाथो मूलं, तुशब्दान् छेदं वा, लप्स्यसे, यथा लब्धवान्
चारजटो मरणम् । अन्यथा स चारभटपोत एकं मरणं प्रा-
प्तवान्, त्वं पुनः संसारं अनेकानि मरणानि प्राप्स्यसि, त-
स्मात्प्रतिसेवकपरिणामानुरूप एव प्रार्थ्याञ्जनदानविधिर्ना-
ऽऽलोचनामात्रविशेषः कृत इति नान्यथा प्रमाज्जनीयः ।

एतदेवाऽऽह-

असुहपरिणामजुत्ते-ण सेविण् होइ एगमामो उ ।

दिज्जइ य वहुसु एगो, सुहपरिणामो जया मेव ॥ १५७ ॥

असुहपरिणाममुक्तेन सेविने निष्कारणमयतनया प्रतिसे-
विनेत्यर्थः । एकस्मिन् मासे एको मासः परिपूर्णो दीयते,

दुष्टाभ्यवसायेन प्रतिसेवनात् पुनः प्रत्यावृत्तेरभावात्, यदा
पुनः सुहपरिणामः संवते, पुष्टमासम्भनमालम्ब्य प्रतिसेवते
इत्यर्थः । दुष्टाभ्यवसायेन सेविता पश्चाद् बहुमतिन्दनं करो-
ति, तस्य बहुत्रपि मासेषु प्रतिसेविनेष्वेका मासो दीयते ।

इदं कश्चिद् दण्डदानादात्मानमपभ्रजनास्थानं दुःखितं

मन्यते, नं प्राति दण्डदानादानफलमाह-

दिएणमदिसो दंसो, सुहदुहुजणणो उ दोएह वग्माणं ।

साहणं दिन्न सुहो, अदिन्न मुक्खो गिहत्थाणं ॥ १५८ ॥

हो वग्गो । तद्यथा-साधुवर्गो, गृहस्थवर्गश्च । तयोर्द्वयोर्बर्ग-
योर्दंसो दंसोऽदत्तश्च यथायोगं सुखदुःखजनकः । तत्र
साधूनां दत्तः सन् दण्डः दुःखः सुखहेतुः, अदत्तः सन् दुःख-
कारणमिति सामर्थ्यान्वयत । गृहस्थानामदत्तः सन् दण्डः
सुख सुखावहः, दत्तः सन् दुःखावह इति सामर्थ्यात् प्रत्येयम् ।

कस्मादेवमिति चेदत्र आह-

उच्चियदंसो माहू, अचिरेण उवेइ मासयं ठाणं ।

सो चियऽणुच्चियदंसो, संसारपयट्ठो होइ ॥ १५९ ॥

उच्चियदंसो गिहत्थो, असणवमणविरिदो दुही होइ ।

सो चियऽणुच्चियदंसो, असणवमणजोगवं होइ ॥ १६० ॥

उद्धृत उपाटितो गृहीतो दण्डो येन स उद्धृतदण्डः
साधुराचरणं स्तोकेन कात्वेनोपैति शाश्वतं स्थानं, प्रार्थ्या-
न्तप्रतिपत्त्या अतीचारमलापगमकरणत उत्तरांतरविबुद्धसं-
यमत्ताभावात् । स एव साधुरनुकृतदण्डः संसारप्रवर्तको भवति,
अतीचारजातस्य संसारकारणत्वात् । तथा-उद्धृतदण्डो गृह-
स्थोऽशनवसनविरिदो जोजनवत्परिहीनो दुःखीजवति
स एवानुद्धृतदण्डोऽशनवसनजोगवान् जवति ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा चउ-
मासियं वा पंचमासियं वा तेसिं परिहारच्छाणाणं असयरं
परिहारच्छाणं पमिसंविता आलोएज्जा, अपल्लिउंचियं
आलोएमाणस्स मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा
चउमासियं वा पंचमासियं वा, पल्लिउंचियं वा आलोएमा-
णस्स दोमासियं वा तेमासियं वा चाउमासियं वा पंचमा-
सियं वा छम्मासियं वा, तेण परं पल्लिउंचिण वा अपल्लि-
उंचिण वा ते चेव छम्मासा ॥

(जे भिक्खु मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा इत्यादि, यो
भिक्खु मासिकं वा द्वैमासिकं वा त्रैमासिकं वा चातुर्मासिकं वा
पाञ्चमासिकं वा वाशब्दाः सर्वे विकल्पार्थाः) तथा चाऽऽह-एतेषां
परिहारस्थानानामन्यतमम् तस्येति सामर्थ्यादवसीयते । यच्च-
वक्ष्य्य तच्छब्दापेक्षितत्वात्, अप्रतिकुञ्च्य आलोचयतो मासिकं
वा द्वैमासिकं वा त्रैमासिकं वा चातुर्मासिकं वा पाञ्चमासिकं वा,
प्रतिकुञ्च्यऽऽलोचयतः सर्वत्र आपन्नप्रार्थ्याञ्जनापेक्षया अधिको
माथानिपपथो गुरुमासो दीयते इति द्वैमासिकाऽऽदिकमणाऽऽ-
ह-द्वैमासिकं वा त्रैमासिकं वा चातुर्मासिकं वा पाञ्चमासिकं वा
पात्रमासिकं वा । (तेण परमित्यादि) ततः पाञ्चमासिकात्परि-
हारस्थानात्परं परमिन् पात्रमासिकं परिहारस्थाने प्रातिसेविते
आलोचनायां प्रातिकुञ्चनेऽप्रतिकुञ्चने चाऽत एव स्थिताः व-
ग्मासाः, तत ऊर्द्धमस्मन् नीर्ये आरोपणाया अनेनवात् ।

अत्र शिष्यः प्राऽऽह-

कामिणाऽऽर्वाणा पदपे, विङ्ग बहुसो वि संविण मरिमा ।
सुखी संजोगो पुण, तन्येऽतिम सुत वल्ली वा ॥ १६१ ॥

आदिमानि पञ्चापि सकलसूत्राणि सकलसूत्रसामान्यादेकं प्रथमसूत्रं विचक्षितं, द्वितीयानि पञ्च सूत्राणि बहुशःशब्द-विशेषितानि बहुशःशब्दविशेषितत्वाविशेषाद् द्वितीयं सूत्रम् । तत्र प्रथमसूत्रं कृत्स्ना आलोपणा कृता । इदमुक्तं भवति-यत् प्रतिसेवितं तत्सर्वं परिपूर्णं दत्तं न पुनः किञ्चिदपि तस्मात्पुनरुक्तमिति । द्वितीयं सूत्रं बहुशोऽपि सेवितं मासिकाऽऽर्वा परिहारस्थाने जोषित्वा वृद्धिः सदृशी प्रथमसूत्रगमसदृशी दत्ता । एव प्रथमे द्वितीये च सूत्रे गतेऽयं तृतीयसूत्रगमः किं प्रसिद्धयर्थमारब्धः ? आचार्य आह-(सजोगो इत्यादि) तृतीयस्मिन्सूत्रे सयोगः पञ्चपदगत उपदर्शितः । पुनःशब्दो विशेषणार्थः । स चैतादृशिनष्टि-पञ्चानामादिसूत्रगमानां सयोगज्ञापनार्थमिदं तृतीयं सूत्रमारब्धमिति । तथाहि-पञ्चानां पदानां दश द्विकसंयोगे भङ्गाः, दश त्रिकसंयोगे, पञ्च चतुष्कसंयोगे, पञ्च पञ्चकसंयोगे । तत्र योगमात्रेकः पञ्चकसंयोगो मोक्षेन सूत्रेणात्र साक्षात् गृहीतः । तथा चाऽह-तन्येऽतिमसुतं स्ति । तत्र तेषु द्विकसंयोगाऽऽदिनष्टकेषु मध्येऽन्तिमः पञ्चकसंयोगाऽऽन्तिमः भङ्गः सूत्रेण गृहीतः । विनक्तिज्ञोपोऽत्र प्राकृतत्वात् । अस्य प्रहणादितरेषु सर्वे भङ्गा गृहीताः । किमिदमेतन् आह-(वल्ली वा) वाशब्द उपमार्थे, यल्लोचन् । यथा वल्ली अग्रे गृहीत्या समाकृष्टा सर्वा समूला समध्या समाकृष्टा भवति, एवमेतन्-“अत्रपरं पडिसेविता आलोपजा, अपलिउचिय आलोपमाणस्स मासियं वा दोमासियं वा, पलिउचियं आलोपमाणस्स दोमासियं वा तेमासियं वा ॥१॥ एवं जे निक्खू मासियं वा तेमासियं वा ॥२॥ जे भिक्खू मासियं वा चउमासियं वा ॥३॥ जे भिक्खू मासियं वा पंचमासियं वा ॥४॥ जे निक्खू दोमासियं वा तेमासियं वा ॥५॥ दोमासियं वा चउमासियं वा ॥६॥ दोमासियं वा पंचमासियं वा ॥७॥ जे भिक्खू तेमासियं वा चउमासियं वा ॥८॥ तेमासियं वा पंचमासियं वा ॥९॥ चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥१०॥” त्रिकसंयोगे दश भङ्गा इमे । तद्यथा-“जे भिक्खू मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा एपमिं परिहारट्टाणाणमज्जरं ।” इत्यादि ॥१॥ जे भिक्खू मासियं वा दोमासियं वा चउमासियं वा ॥२॥ मासियं वा दोमासियं वा पंचमासियं वा ॥३॥ मासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा ॥४॥ मासियं वा तेमासियं वा पंचमासियं वा ॥५॥ मासियं वा चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥६॥ दोमासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा ॥७॥ दोमासियं वा तेमासियं वा पंचमासियं वा ॥८॥ दोमासियं वा चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥९॥ ते मासियं वा चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥१०॥” पञ्चचतुष्कसंयोगे जङ्गा इम-“जे निक्खू मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा एपमिं परिहारट्टाणाणमज्जरं परिहारट्टाणं ।” इत्यादि ॥१॥ जे निक्खू मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा पंचमासियं वा ॥२॥ मासियं वा दोमासियं वा चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥३॥ मासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥४॥ दोमासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा पंचमासियं वा ॥५॥” यस्त्वैकः पञ्चकसंयोगो स भङ्गः साक्षात् सूत्रे

गृहीतः । सूत्रम्-“बहुसो वि एमेव स्ति ।” यथाऽऽदिमसकलसूत्रपञ्चकसंयोगप्रदर्शनपरं तृतीयं सूत्रमुक्तम् । एवमेव अनेनैव प्रकारेण बहुशःशब्दविशेषितद्वितीयसूत्रपञ्चकसंयोगप्रदर्शनपरं “बहुसो वि” इतिपदविशेषितं चतुर्थसूत्रं वक्तव्यम् । तद्यथा-“जे निक्खू बहुसो मासियं वा बहुसो दोमासियं वा बहुसो तेमासियं वा बहुसो चउमासियं वा बहुसो पंचमासियं वा एपमिं परिहारट्टाणाणं अज्जरं परिहारट्टाणं बहुसो परिसेविता आलोपजा, अपलिउचियं आलोपमाणस्स मासियं वा दोमासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा, पलिउचियं आलोपमाणस्स दोमासियं वा तेमासियं वा चउमासियं वा (?) लुमासियं वा तेण पर पलिउचियं वा अपलिउचियं वा ते चव लुमासा ॥” इति ।

एतद्वयं निर्युक्तकृदाह-

जे भिक्खू बहुसो मा-मियाई सुत्तं विभामियव्वं तु ।
दोमासियंतेमासियं-कयाई एगुत्तरा वुह्वा ॥ १६२ ॥

(बहुसो इति) त्रिप्रभृति, न केवलं बहुशो मासिकानि, किं तु (दोमासियंतेमासियं कयाई इति) द्वैमासिकानि त्रैमासिकान्यापि च बहुशः प्रातिसेवनया कृतानि, उपलक्षणमेतत्-चातुर्मासिकानि पाञ्चमासिकानि छष्ट्यानि । एवंरूपं सूत्रं विभाषितव्यम्, बहुशःशब्दविशेषितद्वितीयसूत्रपञ्चकं व्याख्यातव्यम्-“एगुत्तरा वुह्वाति” द्विकाऽऽदिसंयोग-चिन्तायां पदानामेकोत्तरा वृद्धिः कल्प्या । एतेनात्राऽपि द्विकाऽऽदिसंयोगभङ्गा छष्ट्या इति व्यापितम्, सूत्रस्य तथा स्थितत्वात् । तथाहि-अन्तिमः पञ्चकसंयोगानिषण्णो भङ्गः सूत्रेण साक्षादुपात्तः । अस्य प्रदण्णादिमा अपि द्विकसंयोगाऽऽदिभङ्गा वल्लीदृष्टान्तात् गृहीता अवसेया, ते च सर्वसंख्यां पडिदशतिः, द्विकाऽऽदियोगं चैकैकं सूत्रमन्येन चतुर्थेन सूत्रेण पडिदशतिः सूत्राणि सूचितानि, तृतीयेनापि सूत्रेण पडिदशतिरिति सर्वमालितानि सयोगसूत्राणि द्वापञ्चाशत् पञ्चाऽऽदिमानि सकलसूत्राणि, पञ्च च बहुशःशब्दविशेषितानि सर्वसंख्याया द्वापष्टः सूत्राणि । एतानि च उद्धातानुद्धाताऽऽदित्रिंशद्वर्गजानि उक्तानि ।

साम्प्रतमेतेषामेवोद्धाताऽऽदिशेषपरिहृताथमिदमाह-

उभयायमणुग्घाप, मूत्तुत्तर दप्प कप्पतो चेव ।

संजोगा कायव्वा, पत्तयं मीमगा चेव ॥ १६३ ॥

उद्धातं लघु, अनुद्धातं गुरु । उद्धातं, अनुद्धातं । तथा-(मूत्तुत्तुत्ति) मूत्तुगुणापराधे, (उत्तरस्ति) उत्तरगुणापराधे । तथा दपे, कल्पतश्चैव कल्पे चैव, मयोगा अनन्तगदिताः कर्त्तव्या भणितव्याः । कर्त्तामत्याह-प्रत्येकमेकैककर्मिन् उद्धाताऽऽदिमिश्रका वा उद्धाता उद्धातसंयोगानिषण्णाः । उपलक्षणमेतत्, ते न केवलं मयोगाः, किं त्वादिमान्यपि दश सूत्राणि उद्धाताऽऽदिविशेषणैवक्तव्यानि । तत्रोद्धातविशेषणैरुपबद्ध्यन्ते-(जे भिक्खू उग्घादयं मासियं परिहारट्टाणं पडिसेविता आलोपजा इत्यादि) इत्येवमादिमानि पञ्च सकलसूत्राणि, पञ्च बहुशः शब्दविशेषितानि, पडिदशतिस्मृतीयसूत्रसूचितानि, पडिदशतिश्चतुर्थसूत्रसूचितानि, सर्वसंख्याया द्वापष्टः सूत्राणि वक्तव्यानि । एव द्वापष्टः सूत्राणि अनुद्धातमानि, अनुद्धाताभिधानेन वक्तव्यानि । तद्यथा-(जे निक्खू अणुग्घादयं परिहारट्टाणं पडिसेविता आलोपजा इत्यादि) एवमेतास्मिन्नेव द्वापष्टयः । सूत्राणां सर्वसंख्याया पडिदशति सूत्रज्ञानम् । अत्र च विशदस्-

योगाऽऽदिमूत्राणि, चत्वारिंशं च शतं संयोगमूत्राणाम् । साम्प्र-
तमुद्धानुद्धानमिश्रकामिधानेन संयोगमूत्राणि वक्तव्यानि ।
तानि चैवमुच्चारणीयानि-“जे भिक्षु उद्घाटयमांसि यं अणुग्रा-
यमांसि यं परिहारघाणं परिसेविता आलोपजा, अप-
लिउच्चियं आलोपमाणस्स उच्चाइयं वा अणुग्राहयं वा,
पलिउच्चियं आलोपमाणस्स उच्चाइयमांसि वा अ-
णुग्राहयमांसि वा । जे भिक्षु उच्चाइयमांसि वा परि-
हारघाणं परिसेविता ।” इत्येवमुद्धानितपदममुञ्चता अनुदा-
तद्वैमासिकाऽऽदीन्यपि वक्तव्यानि । एवमेतं जङ्गाः पञ्च, एते च
उद्धानितमासिकेऽनुद्धानितमासिकेऽवैमासिकाऽऽद्येकसंयोगेन
लब्धाः । एवमुद्धानितं वैमासिकेऽपि पञ्च, वैमासिकेऽपि
पञ्च, चतुर्मासिकेऽपि पञ्च, पञ्चमासिकेऽपि पञ्चत्युभयो-
रप्येकसंयोगेन सर्वसंख्यया जङ्गाः पञ्चविंशतिः । तथा-
उद्धानितमासिके, एवमुद्धानितमासिके वैमासिकाऽऽदिद्विक-
संयोगे भङ्गा दश । एवमुद्धानितवैमासिकं वैमासिकं चतुर्मा-
सिके पञ्चमासिके च प्रत्येकं दश दशेति सर्वसंख्यया उद्दा-
नितैकसंयोगे अनुद्धानितद्विकसंयोगे जङ्गाः पञ्चाशत् । इह
एकैकस्मिन् अनुद्धानितसंयोगे उद्धानितमासिकवैमासिकाऽऽदि-
क्रमेण पञ्च पञ्च जङ्गा लज्यन्ते । ततो येऽनुद्धानिते त्रिकसंयोगे
दश भङ्गान्ते पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जातान्ते जङ्गाः पञ्चा-
शत् । चतुष्कसंयोगे जङ्गाः पञ्च पञ्चाभिर्गुण्यन्ता जाताः
पञ्चविंशतिरेकः । पञ्चकसंयोगे जङ्गाः पञ्चभिर्गुण्यन्ते
जाताः पञ्च । सर्वसंख्यया उद्धानितैकसंयोगे जङ्गानां पञ्च-
पञ्चाशदधिकं शतम् १५५ । तथा पञ्चानां द्विकसंयोगे जङ्गा-
दशत्युद्धानिते द्विकसंयोगचिन्तायामेकैकस्मिन् अनुद्धानित-
संयोगे जङ्गा दश दश लज्यन्ते इति अनुद्धानिते एकसंयोगे पञ्च,
द्विकसंयोगे दश, त्रिकसंयोगे दश, चतुष्कसंयोगे पञ्च, पञ्च-
कसंयोगे एकः प्रत्येकं दशभिर्गुण्यन्ते इति जातं क्रमेण जङ्गा-
नां पञ्चाशत्, शत, शतं, पञ्चाशत्, दश च । ५० । १०० । १०० ।
५० । १० । सर्वसंख्यया उद्धानिते द्विकसंयोगे भङ्गानां त्राणि
शतानि दशोत्तराणि ३१० । तथा पञ्चानां पदानां त्रिकसंयोगे,
एषि भङ्गा दशत्युद्धानिते त्रिकसंयोगचिन्तायामप्येकैकस्मि-
न्ननुद्धानितसंयोगे जङ्गा दश दशत्येकसंयोगे पञ्च, द्वि-
कसंयोगे दश, चतुष्कसंयोगे पञ्च, पञ्चकसंयोगे एकः ।
प्रत्येकं दशभिर्गुण्यन्ते जाताः क्रमेण भङ्गानां संख्या पञ्चाशत्-
शत, शतं, पञ्चाशत्, दश । ५० । १०० । १०० । ५० । १० । अ-
त्रापि सर्वसंख्यया भङ्गानां त्राणि शतानि दशोत्तराणि ३१० ।
पञ्चानां चतुष्कसंयोगे जङ्गाः पञ्चवत् (?) उद्धानिते चतुष्कसं-
योगचिन्तायामेकैकस्मिन् अनुद्धानितसंयोगे भङ्गाः पञ्च
पञ्च लज्यन्ते इति । तत्रैकसंयोगजाः पञ्च, द्विकसंयोगजाः
दश, त्रिकसंयोगजाः दश, चतुष्कसंयोगजाः दश,
पञ्चसंयोगजा एकम्, प्रत्येकं पञ्चभिर्गुण्यन्ते, ततो जाता
क्रमेण भङ्गानां संख्या पञ्चविंशतिः, पञ्चाशत्, पञ्चाशत्,
पञ्चविंशतिः, पञ्च । ५५ । ५० । ५० । ५५ । ५ । सर्वसंख्य-
या उद्धानिते चतुष्कसंयोगे जङ्गानां पञ्चपञ्चाशदधिकं शतम्
१५५ । पञ्चकसंयोगे पञ्चानां पदानामेकं जङ्ग इत्युद्धानिते
पञ्चकसंयोगचिन्तायामनुद्धानित एकसंयोगाः पञ्च, द्विकसंयो-
गा दश चतुष्कसंयोगाः पञ्च, पञ्चकसंयोग एकः, प्रत्येकमेक-
केन गुण्यन्ते, एकं च गुणितं तद्वै भवतीति सैव भङ्गसंख्या ।

तद्यथा-पञ्च दश दश पञ्चकः, एककः । ५ । १० । १० । ५ ।
१ । सर्वसंख्यया उद्धानिते पञ्चकसंयोगा एकविंशत् ३१ । मू-
लत आरभ्य जङ्गानां सर्वसंख्यया नवशतान्येकपञ्चाधिका-
नि ६६१ । एतावान्ते किल मूत्राणि पञ्चस्वादिमेषु सकसमू-
त्रेपुद्धानितसंयोगतो जानाति । एतावन्त्येव बहुशःशब्दविश-
ेषितेष्वपि पञ्चसु मूत्रेष्वेतेनैव विधिना मूत्राणि द्रष्टव्यानि
१६१ । सर्वसंख्यापिण्डनेन मिधकमूत्राणि द्वाविंशत्यु-
त्तराणि एकोनविंशतिशतानि १६२ । एतानि च तृतीयच-
तुर्थमूत्राण्यमुपश्रान्ति न तत्र पृथक् मिधकमूत्राणां स-
ंभवः । नदेवमेषां मिधकमूत्राणामेकोनविंशतिशतानि द्वा-
विंशानि १६३ । यस्मिन् च शतं प्राक्तनमूत्राणामिति स-
र्वसंख्यया मूत्राणामेकविंशतिशतान्युत्तराणि २१० ।
तथा यस्मादपराधो द्विधा । तद्यथा-मूत्रगुणं, उत्तरगुणं च ।
तत एतानि सर्वाण्यप्यन्यतरादितानि मूत्राणि मूत्रगु-
णापराधानिधानेनाप्यनिधानव्याप्युत्तरगुणापराधानिधानेना-
पीत्येव राशिदोष्यां गुण्यन्ते, जातानि चत्वारि स-
हस्राणि द्वे शते धोरुशोत्तरे ४२१६ । अपराधोऽपि च
यस्मान्मूलगुणपुत्तरगुणेषु च त्रयः कल्पन्तो वाऽप्ययत-
नया तत एव राशित्रयो द्वात्र्यं गुण्यन्ते । जातान्यष्टौ सह-
स्राणि चत्वारि शतानि द्वाविंशदधिकानि ८६३ । एतावन्तो
संकपतः सर्वसंख्या जगिता ।

इयं चैतावती भङ्गकवशाः प्रायेण जाता, ततो
भङ्गकारिज्ञानार्थमाह -

एत्थं पस्मिन्वणाओ, एकगदुगतिगचउक्कपण्णेहि ।

दम दम पंचग एकग, अदुव अणेगाउ पयाओ ॥१६४॥

अत्र चैतास्मिन् मूत्रसमूहे एतावत्यः प्रतिस्वेवना एवसं-
ख्याकाः प्रतिस्वेवनाप्रकाराः पञ्चानां पदानामेकैकद्विकत्रि-
कचतुष्कपञ्चकैरेकैकद्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगैर्ये जयन्ति
भङ्गाः क्रमेण (दम दसत्यादि) इहैकसंयोगे जङ्गाः पञ्च सा-
क्षास्तत्र एव दर्शिता इति नोक्ताः सामर्थ्यविवक्षेयाः, ततो-
ऽयमर्थः-पञ्च, पञ्च, दश, दश पञ्चक इति तेज्योऽवसेयाः ।
यथाऽध्यवसातव्यास्तथा प्रागेवोक्ताः । (अदुव अणेगाउ ए-
याओ इति) अथवा न केवलमेतावत्य एवैताः प्रतिस्वेवनाः, किं
त्वन्यान्नामपि ज्ञावादनैका पता द्रष्टव्या । तत्राद्याः प्रतिस्वे-
वना इमा-“ जे भिक्षु पञ्चरात्रदियं परिसेविता आलोपजा,
अपलिउच्चियं आलोपमाणस्स पञ्चरात्रदियं पलिउच्चियं आ-
लोपमाणस्स पञ्चरात्रदियं मांसि यं ।” एवं दशपञ्चदश-
विंशतिपञ्चविंशतिरात्रिद्वयेष्वपि मूत्राणि वक्तव्यानि ।
एवमेव पञ्च मूत्राणि बहुशःशब्दाभिज्ञापेनाजिघातव्यानि,
तदनन्तरं तृतीयं संयोगमूत्रं वद्विशतिमूत्राऽऽत्मकं वक्तव्यम् ।
ततश्चतुर्थं संयोगमूत्रं वद्विशतिमूत्रात्मकं बहुशःशब्दविश-
पितम् । एवमेतानि सामान्यतो द्वापष्टिः सूत्राणि भगिरत्वा तद-
नन्तरमुद्धानुद्धानमिश्रमूत्रोत्तरदपकल्पैः प्रागुक्तप्रकारेण ता-
वन्मूत्राणि वक्तव्यानि यावदष्टौ सहस्राणि चत्वारि शता-
नि द्वाविंशदधिकानि परिपूर्णाणि भवन्ति । अत्र पञ्चकाऽऽदीनि
मासिकवैमासिकादिभिः सह न वार्ययतव्यानि, यत उपरि
पञ्चमं सातिरेकसूत्रं वक्तव्यम् । तत्र च सातिरेकना पञ्चका
ऽऽदिभिरिति पुनरुक्तता स्यादिति ।

साम्प्रतमेतेषां सुश्राणामर्थावगमनोत्कलितप्रकृः
सन् शिष्यः पृच्छति-

जह मन्ने बहुमो मा-भिपार्त्तं सेवितुं वहुं उवरिं ।

तह देहा परिहायड, दुविहं तिविहं च आमंति ॥१६५॥

इह मासिकैर्मामिकाऽऽदिप्रायश्चित्ताऽऽपत्तिः प्रतिसेवकपरि-
णामानुरूपान्तोऽह मन्ने त्रिन्तयाम-यथा येन प्रकारेण बहूनि
मासिकानि प्रतिसेव्य कदाचित् मासिकमेव प्रायश्चित्तमा-
पद्यते, मन्दाध्यवसायेन प्रतिसेवनात्, कदाचिदुपरि वर्जते ।
तद्यथा-कदाचिद् द्वैमासिकं ताम्रेणाध्यवसायेन प्रतिसेव-
नायाः कारणात् त्रैमासिकं यावत् पारमासिकं वा कदाचि-
द्विदुष्टाध्यवसायेन प्रतिसेवनात्, तच्छेदं वा, कदाचित् मूत्रं
वा, यावत्कदाचित्पाराश्रितम् वा । तथा तेन प्रकारेणाधस्ताद-
पि परिहीयते हानिमुपगच्छति । तद्यथा-मासिक प्रतिसेव्य
कदाचिद्विज्रमासमापद्यते, कदाचित्पञ्चविंशतिरात्रिन्द्वय, या-
वत् रात्रिन्द्वयपञ्चकम् (द्वाविहं तिविहं चेति) द्विविधौ प्रकारौ
मासिककृणौ यस्य तत् द्विविध, द्वैमासिकमित्यर्थः । तत एवं
त्रिविध त्रैमासिकं, चशब्दात् चातुर्मासिकं, पाञ्चमासिकं वा-
एमासिकं च प्रतीयोक्तकृपण प्रायश्चित्तवृत्तिहानी वक्तव्यं । त-
द्यथा-द्वैमासिके स्थाने प्रतिसेविते कदाचित्तदेव त्रैमासि-
कमापद्यते, कदाचित् त्रैमासिकं, कदाचित् चातुर्मासिकम्,
एव यावत् पाराश्रितम् । अधस्ताकानि, एव त्रैमासिकं प्रति-
सेव्य कदाचित् मासिक प्रायश्चित्तं सजने, कदाचित् विज्र-
मासम्, एवं यावत् पञ्चरात्रिन्द्वयम् । एव त्रैमासिकचातुर्मासि-
कपाञ्चमासिकपारमासिकेष्वपि भावनीयम् । तत्राऽऽचार्य-
आह-(आमंति) आमशब्दोऽनुमती, सम्प्रतमेतदस्माकं
सर्वमिति ज्ञातः ।

केण पुण कारणेण, जिणपन्नत्ताणि काणि पुण ताणि ?

जिण जाणंति उ ताई, चोयग पुच्छा बहुं नाउं ॥१६६॥

शिष्या पृच्छति-केन पुनः कारणेन मासिकाऽऽदौ प्रायश्चित्त-
स्य वृत्तिहानी वा जवतः ? आचार्य आह-अत्र कारणानि
जिनप्रक्रमानि सर्वज्ञोपदिष्टानि । कानि पुनस्तानीति चेत्, वक्तव्यं-
रागद्वेषद्वेषाऽऽदिनि । तथाहि-रागाध्यवसानानां चोपर्युपरि वृ-
त्त्या, यदि वा सिद्ध्यापादकस्यैव पञ्चार्यवृत्त्या मासिकप्रति-
सेवनायामप्युत्तरोत्तरप्रायश्चित्तवृत्तिर्भवति । तथा प्रथम एव
रागाध्यवसानदानितो वा, यदि वा पञ्चात्-“ हा उट्टु कयं हा
कु-ट्टु काणिय कुट्टु अमुमय वेरा” इत्यनुतापकरणेन मासिकप्र-
तिसेवनायामपि भिन्नतः पञ्चविंशतेर्वा रात्रिन्द्वयानि । एवम्-
आध्यवसानात् प्रायश्चित्तहानिर्भवति । ततो रागद्वेषद्वेषाऽऽदौ न्येव
वृत्तिहानिमन्ति कारणानि । पुनः शिष्यः पृच्छति-ननु यदि
प्रायश्चित्तवृत्तिहानिपु रागद्वेषद्वेषाऽऽदिनि वृत्तिहानिमन्ति का-
रणानि, ततस्तानि प्रातःसेवकगतानि परमार्थतया जिना एव, तु-
शब्द एवकारार्थो भिन्नकमत्यादत्र संवध्यते । केवल्यवधिमतः
पर्यायज्ञानानि अनुदृशदजनवपूर्विका जानन्ति केवल्यऽऽदिदृष्टा,
तये पुनः कलहव्यवहारिणस्ते कथं जानन्ति, तेषामतिशयाभा-
वात् ? अत्राऽऽचार्यप्रतिपत्तयन्तः-नेऽपि जानन्ति तदुपदिष्टपुनश्चा-
नप्रमाणतः । तथाहि-नेऽपि वारत्रयमालोचनोपापयन्तः श्रुताप-
देशानुसरणतोऽवबुध्यन्ते रागद्वेषाऽऽध्यवसानायस्थानानां वृत्ति-

हानि चेति । (चोयग पुच्छा बहुं नाउं ति) बहुशः शब्दविशेषितेषु
सूत्रेषु बहुशब्दोऽस्ति तमर्थतो ज्ञातुम् ।

आदकस्य पृच्छा-यथा-भगवन् ! । तेषु तेषु सूत्रेषु पातस्य
बहुशब्दस्य कोऽर्थ इति ? आह-

तिविहं च होह बहुगं, जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं ।

जहणेण तिमि बहुगा, उक्कोसे पंच चुलसीया ॥१६७॥

त्रिविधं बहुक भवति । तद्यथा-जघन्यं, मध्यमम्, उत्कृष्टं च ।
तत्र जघन्येन त्रीणि बहूनि । किमुक्तं जघनि ?-जघन्येन त्रयो मा-
सा बहवः, उत्कर्षतः पञ्चमासशतानि चतुरशीतानि चतुरशी-
त्यधिकानि । एतेषां मध्ये यानि प्रायश्चित्तस्थानानि चतुरादीनि
यावत्पञ्चशतानि इत्यशीत्यधिकानि तानि मध्यमतः ।

सप्रति यथा प्रायश्चित्तं दीयते तथा भणनीयम् । तत्र मासादा-
रस्य यावत् षणमासास्तावत् स्थापनाऽऽरोपणादपत्तिरेकेणापि
सूत्रेणैव दीयते, ततः पराणि तु यानि सप्त मासाऽऽदीनि प्रा-
यश्चित्तानि मध्यमानि, उत्कृष्टं च षट्प्रायश्चित्तं तत् स्थापनाऽऽ-
रोपणप्रकारेणैव दीयते इति, तत्प्रतिपादयन् आह-

उवणासंचयरासी-माण्ण्डि पत्तु य कित्ति या निष्ठा ।

दिद्धा निशीहनामे, मन्वे वि तहा अणायारा ॥१६८॥

स्थाप्यते इति स्थापना-वक्ष्यमाणेनाऽऽरोपणाप्रकारेण बुद्धी-
भूतेभ्यः संचयमासेभ्यो ये शेषा मासास्तेषां प्रतिनियतदिव-
सपरिमाणतया व्यवस्थापनम् । स्थापनाप्रहणेन आरोपणाऽपि
गृहीता कृष्टया, परस्परमनयोः संबन्धात् । तत्र आरोप्यते
इत्यारोपणा, वक्ष्यमाणेन गणितप्रकारेण संचयमासानां
पदसु मासेषु समविषमतया प्रतिनियतदिवसप्रहणेन व्य-
वस्थापनम्, ताभ्यां स्थापनाऽऽरोपणाभ्यां संचयनं संकल्पने सं-
चयः । किमुक्तं भवति ?-षष्ठां मासानामुपरि प्रतिसेवनायां
कृतायां कृताऽपि मासात्पञ्चदश रात्रिन्द्वयानि, कुतोऽपि दश,
कुतोऽपि पञ्च गृहीत्वा स्थापनाऽऽरोपणविधानेन षणमासपूरणे
संचयः । तथा- (रासिं ति) एष प्रायश्चित्तराशिः कुत उ-
त्पद्यते ? इति वक्तव्यम् । तथा मानानि प्रायश्चित्तस्य वक्त-
व्यानि, यथा प्रथमतोऽर्थकृतस्तीर्थे प्रायश्चित्तमानं संवत्सरः,
मध्यमानामष्ट मासाः, तथा चरमस्य षणमासाः । तथा प्रथ-
मः प्रायश्चित्तदाने स्वामिनः केवलप्रजृप्तयो वक्तव्याः । त-
था- (कित्ति या सिद्धा इति) कियन्तः अमु प्रायश्चित्तने-
दाः सिद्धा इति वक्तव्यम् ? । तथा एते सर्वेऽपि प्रायश्चि-
तभेदा दृष्टा निशीथनाग्नि अध्ययने, न केवलमेत, किं तु त-
था सर्वेऽप्यनाचारा अनीचारा अतिक्रमाऽऽदयो निशीथना-
ग्नि दृष्टाः । एष द्वारगाथासंक्रपायः ।

संप्रति प्रतिहारं व्यासार्थो जणनीयः, तत्र यान् प्रतिस्था-
पनाऽऽरोपणे क्रियन्ते तानुपदिशयति-

बहुपदिमेवी सेयो, वि अगीतो अवि य अपरिणामो वि ।

अहवा अतिपरिणामो, तत्पचचयकारणं उवणा ॥१६९॥

इह प्रायश्चित्तप्रतिपत्तारः पुरुषा इमे । तद्यथा-गीतार्थः,
अगीतार्थः, परिणामकः, अपरिणामकः, अतिपरिणामकश्च ।
तत्र यः प्रायश्चित्तप्रतिपत्ता बहूनां मासिकस्थानानां प्रतिसेवा,
एकस्मिन् हि मासिके स्थाने प्रतिसेविते प्रायो न स्थापनाऽऽ-
रोपणाविधिस्ततो बहुसेवान्युक्तम् । सोऽपि चागीतोऽगीतार्थः,

अगीतार्थे हि प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिरिव बहुष्वपि मासेषु प्रति-
सेवितेषु न स्थापनाऽऽरोपणे क्रियेते, तस्य गीतार्थेनया ता-
दृशं विनाऽपि यदुक्तार्थग्राहित्वात्; ततोऽगीतार्थ इत्युक्तम्, सो-
ऽपि यदि परिणामको भवेत्, तर्हि तस्यैव प्रतिस्थापनाऽऽ-
रोपणे, तस्यापि परिणामकतया ताभ्यां विनाऽऽपि यदुक्तार्थप्र-
तिपत्तेः । तत्र आह-आप च अपरिणामोऽपि-न विद्यते प-
रिणामो यदुक्तार्थपरिणमनं यस्य स तथा; आस्तामगीता-
र्थः किं स्वपरिणामकमेत्यपिशङ्क्यः । अथवा-अतिप-
रिणामः-अतिव्याप्या परिणामो यद्येकस्वरूपो यस्यान्वा-
यतिपरिणामस्वरूपव्यकारणात्तयोपरिणामानिपरिणामयोः प्र-
त्ययो ज्ञानं यावन्तो मासाः प्रतिसेवितास्तावन्तः सर्वेऽपि
सफलीकृता इत्येवंकथं स्यादिति हेतोः स्थापनाप्रहणेनाऽऽ-
रोपणाऽपि शृङ्खलं इति आरोपणाऽपि क्रियते । तद्यथा-या-
वन्तो मासा दिवसा वा प्रतिसेवितास्तावन्तः सर्वे एकत्र
स्थाप्यन्ते, स्थापयित्वा च यत्संकेतोऽपि विशिष्टाऽऽदिकं प्रति-
सेविते तत् स्थाप्यते, एषा स्थापना । तदनन्तरं येऽप्ये मासाः
प्रतिसेवितास्ते सफलीकर्तव्या इत्येकैकस्माद् मासात्
परिसेवनापरिणामानुपूर्वैस्तोक्तान् स्तोक्तान् समान् विप-
मान् वा दिवसान् गृहीत्वैकमाऽऽरोपयति एषा आरोपणा ।
एषा चोत्कर्षतस्तावत्कस्यैव यावत्याः स्थापनायाः सह
सकलस्यमानाः षण्मासाः पुर्यन्ते, नाधिकाः, ततः स्था-
पनारोपणयोर्देकत्र सकलतमेव सचयः । अयं स्थापना-
रापणासंचयानां परस्परप्रतिभक्तोऽर्थः । अनेन हि प्रकारेण
प्रायश्चित्तदानेऽतिपरिणामकोऽपरिणामको वा चिन्तयति
सर्वे मासाः सफलीकृता इति शुक्लोऽहमिति गीतार्थाऽ-
गीतार्थपरिणामकयोः पुनर्न स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण प्राय-
श्चित्तं दीयते, प्रयोजनानाचारिकं त्वेवमेव ।

तथा चाऽऽह-

एगम्पिऽलेगदानं-ऽलेगेमु य एगदानमेगेमं ।

जे दिज्ज तं गेहड, गीतमगीता अपरिणामी ॥१७०॥

योऽगीतार्थोऽपि परिणामी तस्मै एकस्मिन्मासे प्रतिसेविते
रागद्वेषद्वेषात्तत्तद्वृद्ध्या प्रतिसेवनात् यदि अनेकदानम्-
अनेके बहुषो मासा दीयन्ते, अनेकेषु वा मासेषु प्रतिसे-
वितेषु कारणे मन्दाध्यवसायेन वा प्रतिसेवनात् तोमाध्य-
वसानतः प्रतिसेवनायां वा पश्चात् हा दुष्टं मया कृतमित्या-
दि बहुनिन्दनवैकदानमेको मासो दीयते । अथवा-एक-
स्मिन्मासे प्रतिसेविते एकदानमेकः परिपूर्णा मासो दीयते,
दुष्टाध्यवसायेन प्रतिसेवनात्, पश्चाच्च हर्षरागद्वेषवृद्ध्यासंभक्तो-
ऽनेकमासदानायोगात् । उपलक्षणमेतत्, तेनैतदाप कष्टव्यम्-
बहुषु मासेषु सप्ताष्टाऽदिसंख्येषु प्रतिसेवितेषु यदि बहुषो मा-
साः षट् पञ्च चत्वारो वा दीयन्ते, तदाऽपि तत्सम्यक्
शुद्धानि, अद्भुते च शुद्धिं प्राप्तेऽहमिति । ततस्तयोर्न स्था-
पनाऽऽरोपणाप्रकारेण प्रायश्चित्तदानमिति । यदि पुनरपारणा-
मकेऽतिपरिणामके वा अगीतार्थे न स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण
प्रायश्चित्तं दीयते, तदा बहुषो दीयाः ।

तत्रापरिणामके दोष दर्शयति-

बहुएउ एगदानं, सो विउ सुद्धो न मेसया मामा ।

अ. रिणामे उ संका, भकत्ता मासा कया तेण ॥१७१॥

बहुकेषु मासेषु प्रतिसेवितेषु यदा प्रागुक्तकारणवशात् एको
मासः स्थापनाऽऽरोपणव्यतिरेकेण परिणामको दीयते तदा
तस्मिन्परिणामके एवमाशङ्का स्यात्-यथा यस्यैकमासस्य
मे इत्त प्रायश्चित्तं स एवैको मासः शुद्धो, न शेषा मासाः, त-
तो नाद्याप्यहं शुद्ध इति । तस्मादेवंभूता आशङ्का मा भूदित्य-
परिणामके स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण सर्वे मासाः सफलाः
स्मृताः, समस्तमाससफलीकरणार्थं तत्र स्थापनाऽऽरोपणे क्रिय-
ते इति भावः ।

अतिपरिणामके दोषानुपदर्शयति-

उवणामितं आरो-वण त्ति नाऊणमतिपरीणामी ।

कुजा व अइमंगं, बहुय सेवित्तु मा विगर्गं ॥ १७२ ॥

अतिपरिणामकेऽपि यदि बहुकेषु मासेषु प्रतिसेवितेषु-
को मासः स्थापनाऽऽरोपणव्यतिरेकेण दीयते, ततः सोऽप्येव
चिन्तयेत्, भावेत् वा यथा-यदेतदागमे लयते (आरो-
वण त्ति) प्रायश्चित्तमिति । ततः स्थापनामात्रं, मात्रशब्द-
स्तात्पर्यार्थः विश्रान्तेस्तुल्यवाची । यदाह तन्शीघ्रचूर्णिकृत-
'मात्रशब्दस्तुल्यवाचीति । यथा हि स्थापना शकाऽऽहः शका-
ऽऽदिसंख्येयतास्विकार्यशून्या, एवमाऽऽरोपणाप्यागमे मीयमाना
तस्विकार्यशून्या बहुष्वपि मासेषु प्रातर्सेवितेष्वेकस्य मासस्य
प्रदानात् । यदा-स्थापनामात्रमारोपणोत्तं ज्ञात्वा अतिपरिणा-
मोऽतिप्रसङ्गं कुर्यात् पुनः पुनस्तत्रैव प्रवर्तते, बहुकेष्वपि
मासेषु प्रतिसेवितेष्वेकस्य प्रायश्चित्तलाभ इति श्रुतेः । यदा-
अकल्प्य प्रतिसेवनया बहून् मासान् प्रतिसेव्य सर्वान् मा-
सान् मा विकटयत् नाऽऽस्ताच्येत, किं त्वेकमेव, बहुष्वपि मा-
सेषु प्रतिसेवितेष्वेक एव मासस्तत्ततः प्रायश्चित्तमित्यवग-
मात् । तस्मादपरिणामकेऽतिपरिणामके च सकलमाससफली-
करणाय स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण प्रायश्चित्तं दातव्यम् ।

इह स्थापनायाश्चत्वारि स्थानानि । तद्यथा-प्रथमं त्रिशत्-
स्थापनाऽऽत्मकं, द्वितीयं त्र्यश्विंशस्थापनाऽऽत्मकं, तृतीयं पञ्च-
त्रिंशस्थापनाऽऽत्मकं, चतुर्थमेकोनाशीत्यधिकस्थानाऽऽत्म-
कम् । आरोपणाया अपि चत्वारि स्थानानि । तद्यथा-प्रथमं त्रिश-
स्थानाऽऽत्मकं तृतीयं, पञ्चत्रिंशस्थानाऽऽत्मकं चतुर्थमेको-
नाशीत्यधिकस्थानकशतप्रमाणमतः सप्तप्रमाणेषां चतुर्णां
स्थापनास्थानानां चतुर्णां चाऽऽरोपणास्थानानां यानि जघ-
न्यानि स्थानानि तानि प्रतिपादयति-

उवणा त्रीमिय पविस्वय, पंचिय एगाहिया उ बोधवदा ।

आरोवणा वि पविस्वय, पंचिय तट्ट पंचि एगाही ॥१७३॥

स्थापनाया प्रथमस्थाने जघन्ये स्थापना त्रिशका त्रिंशति-
रात्रिद्विप्रमाणा, द्वितीये पाङ्क्तिकी, तृतीये पञ्चिका पञ्चदिवसा-
ऽऽत्मिका, चतुर्थे च एकाहिका एकाहमात्रा । आरोपणाऽपि प्रथमे
स्थाने जघन्या पाङ्क्तिकी, द्वितीये पाङ्चिका पञ्चदिनप्रमाणा,
तृतीयेऽपि पाङ्चिका, चतुर्थे एकाहिका, सर्वजघन्याम्येनानि
स्थापनाऽऽरोपणास्थानानि । आह च चूर्णिकृत-“ एयाणि
सर्वजघन्याणि उवणाऽऽरोवणाऽऽगाणा ॥” इति ।

इदं न ज्ञायते किंस्मिन् जघन्ये स्थापनास्थाने किं जघन्यमा-
रोपणास्थानं भवति, तत्परिज्ञानार्थमिदमाह-

वीसार्णे अट्टमामं, पक्खे पंचाहमारुद्धेज्जाहि ।

पंचाहं पंचादं, एगाहे चेव एगाहं ॥ १७४ ॥

एषाधिकदिनशतमाना सर्वोत्कृष्टा एकोनविंशत्तमा स्थापना ।
पूर्वाऽऽरोपणतो ह्यस्यामारोपणार्थां पञ्चद्विनायधिकानि चो-
परि श्रुतिनातीत्येकोनविंशद्वास्यामारोपणार्थां स्थापनास्था-
नानि । तथा पञ्चविंशतिर्द्विनायमारोपणार्थां जघन्या विशिका
स्थापना , ततोऽन्या पञ्चविंशतिदिना मध्यमा , ततोऽन्यन्या
विंशतिदिना । एवं पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावन्नय यावत्पञ्च-
पञ्चाशद्दिनशतमाना सर्वोत्कृष्टा षष्टिविंशत्तमा स्थापना । अ-
स्यां हि प्रागुक्तयुक्त्याऽष्टाविंशतिः स्थापनास्थानानि । एवमु-
त्तरोत्तराऽऽरोपणासकान्ताधत्तिममन्तिम स्थापनास्थान परिह-
रता तावन्नतव्यं यावत्षष्ट्यष्टदिनशतमानायमारोपणार्थां जघ-
न्या विशिका स्थापनानि । यथा च प्रथमे स्थापनास्थाने, आ-
रोपणस्थाने च प्रत्येक संवेधभावना कृता, तथा द्वितीये,
तृतीये च कर्तव्या । तथा-द्वितीये स्थापनास्थाने जघन्या
स्थापना पाक्षिका , ततः पञ्चकप्रक्षेपेऽन्या विंशतिदिना , तथा-
ऽपि पञ्चकप्रक्षेपेऽन्या पञ्चविंशतिदिना । एवं पञ्च पञ्च प्रक्षि-
पता तावन्नतव्यं यावत्पञ्चसप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा स्थापनेति । तथा द्वितीये स्थाने जघन्या आरोपणा
पञ्चाहिका, ततः पञ्चकप्रक्षेपे दशाहिका , ततोऽपि पञ्चकप्रक्षेपे
पाक्षिका । एवं पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावन्नय यावत्पञ्च-
षष्ठ्यष्टदिनशतमाना त्रयस्त्रिंशत्तमा सर्वोत्कृष्टा आरोपणानि ।
इदानीं संवेधभावना-पाक्षिकायां स्थापनाया जघन्या पञ्चा-
हिका आरोपणा , ततोऽन्या दशादिना मध्यमा , ततोऽन्यन्या
पाक्षिका , ततोऽन्यन्या विंशतिदिना । एवं पञ्च पञ्च परि-
वर्द्धयता तावद् गन्तव्यं यावत्त्रयस्त्रिंशत्तमा पञ्चषष्ट्यष्टदिनश-
तमाना सर्वोत्कृष्टा आरोपणा । अस्यां त्रयस्त्रिंशदारोपणस्थाना-
नि । तथा विशिकार्थां स्थापनायां जघन्या पञ्चाहिका आरो-
पणा , ततोऽन्या दशादिना , ततोऽन्यन्या पाक्षिका । एवं विशि-
कां स्थापनाममुञ्चता पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावन्नतव्यं या-
वत्षष्ट्यष्टदिनशतमाना सर्वोत्कृष्टा त्रिंशत्तमा आरोपणा; अ-
स्यां त्रिंशदारोपणस्थानानि , पूर्वस्थापनातोऽस्यां पञ्च-
कपरिवृद्धेरन्ते पञ्चानां श्रुतिनत्वात् पञ्चविंशतिर्द्विनायां स्था-
पनायां जघन्या पञ्चाहिका आरोपणा , ततोऽन्या मध्यमा
दशादिना , ततोऽन्यन्या पाक्षिका । पञ्चपञ्चविंशतिर्द्विनायां
स्थापनाममुञ्चता पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावन्नय यावत्
पञ्चपञ्चाशद्दिनशतमाना सर्वोत्कृष्टा एकविंशत्तमा आरो-
पणा । एवमुत्तरोत्तरस्थापनासकान्ताधत्तिममन्तिम स्थानं प-
रिहरता तावन्नय यावत्पञ्चसप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमायां
स्थापनायामेकैव जघन्या एकाहिका आरोपणानि ।
तथा पञ्चाहिकायमारोपणार्थां जघन्या पाक्षिका स्थापना ,
ततोऽन्या मध्यमा विंशतिर्द्विना , ततोऽन्यन्या पञ्चविंशति-
दिना । एवं पञ्चाहिकामारोपणामपरित्यजता पञ्च पञ्च प-
रिवर्द्धयता तावद् गन्तव्यं यावत् पञ्चसप्तविंशतिर्द्विनायां स-
र्वोत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्तमा स्थापना , तथा दशाहिकायमारो-
पणार्थां जघन्या पाक्षिका स्थापना । ततोऽन्या मध्यमा विंश-
तिदिना , ततोऽन्यन्या पञ्चविंशतिर्द्विना । एवं दशाहिकामा-
रोपणाममुञ्चता पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावद् गन्तव्यं यावत्
सप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा सर्वोत्कृष्टा त्रिंशत्तमा स्थापना । अ-
स्यां त्रिंशदेव स्थापनास्थानानि , पूर्वारोपणतोऽस्यामारो-
पणार्थां पञ्चकवृद्धेरन्ते पञ्चानां श्रुतिनत्वात् । एवमुत्तरोत्तरा
ऽऽरोपणास्थानसकान्ताधत्तिममन्तिम स्थानं परिहरता तावन्न

तव्यं यावत्पञ्चषष्ट्यष्टदिनशतमानायां त्रयस्त्रिंशत्तमायमारो-
पणायामेकैव जघन्या पाक्षिका स्थापनेति । तथा तृतीये स्था-
पनास्थाने जघन्या पञ्चाहिका स्थापना । ततः पञ्चानां
प्रक्षेपेऽन्या मध्यमा दशादिना , ततोऽपि पञ्चकप्रक्षेपेऽन्या पा-
क्षिका । एवं पञ्च पञ्च प्रक्षिपता तावद् गन्तव्यं यावत्पञ्चसप्त-
विंशत्तमा सप्तविंशत्तमा पञ्चविंशत्तमा स्थापनेति । तथा तृतीये
स्थाने जघन्याऽऽरोपणा पञ्चादिना , ततः पञ्चकप्रक्षेपेऽन्या म-
ध्यमा दशादिना । ततोऽपि पञ्चकप्रक्षेपेऽन्या पाक्षिका । एवं पञ्च
प्रक्षिपता तावन्नतव्यं यावत्पञ्चसप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा सर्वोत्कृ-
ष्टा पञ्चविंशत्तमा आरोपणानि । सप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा-पञ्च-
दिनायां स्थापनायां जघन्या आरोपणा पञ्चादिना , ततोऽन्या
मध्यमा विंशत्तमा , ततोऽपि अस्या पाक्षिका । एवं पञ्च-
दिनां स्थापनाममुञ्चता पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावन्नय यावत्पञ्च-
षष्ट्यष्टदिनशतमाना पञ्चसप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा सर्वोत्कृष्टा आ-
रोपणा । अस्यां पञ्चविंशदारोपणस्थानानि । तथा दशादि-
नायां स्थापनायां जघन्या पञ्चाहिका आरोपणा , ततोऽन्या
दशादिना , ततोऽन्यन्या पाक्षिका । एवं दशादिनां स्थापनाममुञ्च-
ता पञ्च पञ्च परिवर्द्धयता तावन्नतव्यं यावद्दुष्टा चतुस्त्रिंश-
त्तमा सप्तविंशत्तमा आरोपणानि । अस्यां चतुस्त्रिंशदा-
रोपणस्थानानि । एवमुत्तरोत्तरस्थापनास्थानसकान्तौ अ-
न्तिममन्तिम स्थानं परिहरता तावन्नतव्यं यावत्पञ्चसप्त-
विंशत्तमा सप्तविंशत्तमायां स्थापनायामेकैव जघन्या पञ्चादिना आ-
रोपणानि । तथा पञ्चादिनायमारोपणार्थां जघन्या पञ्चविंशति
स्थापना , ततोऽन्या मध्यमा दशादिना , ततोऽन्यन्या पञ्चदशादि-
नायमारोपणामपरित्यजता पञ्च परिवर्द्धयता तावद् गन्तव्यं या-
वत्पञ्चसप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा सर्वोत्कृष्टा पञ्चविंशत्तमा स्थाप-
ना । तथा दशादिनायमारोपणार्थां जघन्या पञ्चादिना स्थापना ,
ततोऽन्या मध्यमा दशादिना स्थापना । ततोऽन्या पञ्चदशादिना ।
एवं दशादिनायमारोपणाममुञ्चता पञ्च परिवर्द्धयमानेन तावद्
गन्तव्यं यावत् सप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा सर्वोत्कृष्टा चतुस्त्रिंशत्तमा
स्थापना । एवमुत्तरोत्तराऽऽरोपणास्थानसकान्ताधत्तिममन्तिम
स्थानं परिहरता तावन्नय यावत्पञ्चसप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमायां प-
ञ्चविंशत्तमायमारोपणायामेकैव जघन्या पञ्चादिना स्थापने-
ति । चतुर्थे स्थापनास्थाने आरोपणस्थाने च न पञ्चकवृद्धेरन्ते-
पि पञ्चकापक्षाः , किं तु वृद्धिर्द्विनायां एकाहिका । ततो यद्यपि
तद्भावना अविकृतमायास्तगन्तुयायनी तथापि विनियजानु-
प्रदाय क्रियते । तथा-चतुर्थे स्थापनास्थाने जघन्या स्थाप-
ना एकादिना , अस्या मध्यमा द्विदिना , अस्या त्रिदिना । एवमे-
कैव प्रक्षिपता तावन्नतव्यं यावद्देकोनाशीत्यधिकशतमाना स-
र्वोत्कृष्टा एकोनाशीत्यधिकशततमा स्थापनेति । तथा चतुर्थ-
स्थाने जघन्याऽऽरोपणा एकदिना , ततोऽन्या मध्यमा द्विदिना , त-
तोऽन्या त्रिदिना । एवमेकैव परिवर्द्धयता तावन्नतव्यं यावद्दे-
कोनाशीत्यधिकदिनशतमाना सर्वोत्कृष्टा एकोनाशीत्यधिकश-
ततमा आरोपणानि । सप्तविंशत्तमा सप्तविंशत्तमा-पञ्चादिनायां स्था-
पनायां जघन्याऽऽरोपणा एकदिना , ततोऽन्या द्विदिना मध्यमा , त-
तोऽन्या त्रिदिना । एवमेकादिनां स्थापनाममुञ्चता एकैकं परि-
वर्द्धयता तावद् गन्तव्यं यावद्देकोनाशीत्यधिकदिनशतमाना स-
र्वोत्कृष्टा एकोनाशीत्यधिकशततमा आरोपणा । अस्यामेकोनाशीत्य-
धिकशतप्रमाणान्यारोपणस्थानानि । तथाहि-द्विदिनायां स्था-
पनायां जघन्याऽऽरोपणा एकदिना , ततोऽन्या द्विदिना मध्यमा ,

ततोऽभ्या त्रिदिना । एवं द्विदिनां स्थापनाममुच्चता एकैकं परिबर्हयता तावत्तयं यावदष्टमस्त्यधिकदिनशतमाना सप्तोत्कृष्टा अष्टमस्ततिशततमा आरोपणा । अस्यामष्टमस्ततिशतप्रमाणारोपणास्थानाऽऽदीनि, पूर्वस्थापनातोऽस्यां स्थापनायामेकस्य परिवृद्धेरन्ते एकस्य त्रुटितत्वात् । एवमुत्तरोत्तरस्थापनास्थानसंक्रान्तौ अग्निममन्तिमं स्थानं परिहरता तावज्जातव्यं यावदेकोनाशीत्यधिकशततमायां स्थापनायामेकैव जघन्या एकदिना आरोपणेति । तथा एकदिनायामारोपणायां जघन्या स्थापना एकदिना, ततोऽभ्या मध्यमा द्विदिना, ततोऽभ्या त्रिदिना । एवमेकदिनामारोपणममुच्चता एकैकं परिबर्हयता तावदष्टमस्त्यं यावदष्टमस्त्यधिकदिनशतमाना सप्तोत्कृष्टा एकोनाशीतिदिनशततमा स्थापना । अस्यामेकोनाशीत्यधिकशतसंख्या नि स्थापनानि । तथा द्विदिनायामारोपणायां जघन्या स्थापना एकदिना, ततोऽभ्या द्विदिना मध्यमा, ततोऽभ्या त्रिदिना । एवं द्विदिनामारोपणममुच्चता एकैकं परिबर्हयता तावदष्टमस्त्यं यावदष्टमस्त्यधिकदिनशतमाना सप्तोत्कृष्टा अष्टमस्ततिशततमा स्थापना । अस्यामष्टमस्ततिप्रमाणानि स्थापनास्थानानि, कारणं प्रागुक्तमनुसर्तव्यम् । एवमुत्तरोत्तराऽऽरोपणास्थानसंक्रान्तावन्तिममन्तिमं स्थानं परिहरन् तावज्जातव्यं यावदेकोनाशीत्यधिकशततमायामारोपणायामेकैव जघन्या एकदिना स्थापनेति । इदमेकैकस्मिन् स्थापनास्थाने आरोपणा जघन्या, मध्यमा, उत्कृष्टा च प्रतिपादिता ।

ततः साम्प्रतमुत्कृष्टाऽऽरोपणापरिहानार्थमाह-

आ उवणा उदिट्ठा, उम्पामा ऊणिया भवे ताए ।

आरोपण उकोसा, तीमे उवणाए नयव्वा ॥ १७८ ॥

यथा मासानामशीतिं दिवसशतं भवति, ततः स्थापयित्वा १५० वा स्थापना उदिष्टेति । यस्याः स्थापनाया उत्कृष्टा आरोपणा ज्ञातुमिष्टा सा उदिष्टेत्यभिधीयते, उदिष्टा ईप्सिता इत्यनर्थान्तरम् । तथा षणमासाः षणमासदिवसा ऊतकाः क्रियन्ते । किमुक्तं भवति ?-तामुदिष्टां स्थापनां षणमासदिवसेभ्योऽशीत्यधिकशतप्रमाणेभ्यः शोध्यन्ते, ततो यच्छेषमवतिष्ठते तत्तस्या ईप्सितायाः स्थापनाया उत्कृष्टा आरोपणा भवति ज्ञातव्या । यथा विशतिदिनायाः स्थापनाया उत्कृष्टा आरोपणा ज्ञातुमिष्टा ततो विशतिरशीत्यधिकशतात् षणमासदिवससंख्याज्ञाता शोध्यते, जातं पञ्चव्यधिकं शतम् । एषा विशिकायाः स्थापनाया उत्कृष्टा आरोपणा, ततः परमारोपणाया असंज्ञात्, विशया सह यथा मासानां परिपूर्णानां भावात्, षणमासाधिकस्य च प्रायाश्चतस्राभ्यानात् । तथा पञ्चविशतिदिनायाः स्थापनायाः किल उत्कृष्टा आरोपणा ज्ञातुमिष्टा, ततोऽशीत्यधिकशतान् पञ्चविशतिः शोध्यते, जातं पञ्चपञ्चाशदधिकं शतम् । एषा पञ्चविशतिदिनाया उत्कृष्टा आरोपणा । एवं सर्वत्र ज्ञानीयम् ।

साम्प्रतमारोपणास्थाने उत्कृष्टस्थापनापरिहानार्थमाह-

आरोपण उदिट्ठा, उम्पामा ऊणिया भवे ताए ।

आरोपणाए तीमे, उवणा उकोमिया ठोइ ॥ १७९ ॥

याऽऽरोपणा उदिष्टः, यस्या आरोपणाया उत्कृष्टा स्थापना ज्ञातुमिष्टेति तावः । तथा षणमासा ऊतकाः क्रियन्ते, सा षणमा-

सदिवसेभ्यः शोध्यते इत्यर्थः । ततो यच्छेषमवतिष्ठते तत्तस्या ईप्सिताया आरोपणाया उत्कृष्टा स्थापना प्रवति । यथा पञ्चदशदिनाया आरोपणाया उत्कृष्टा स्थापना ज्ञातुमिष्टा, ततः पञ्चदश अशीत्यधिकशतान् पनीयन्ते, जातं पञ्चव्यधिकं शतं, तावत्प्रमाणा पञ्चदशदिनाया आरोपणाया उत्कृष्टा स्थापना । तथा विशतिदिनाया आरोपणाया उत्कृष्टा स्थापना किल ज्ञातुमिष्टेति विशतिरशीत्यधिकशतात् पनीयन्ते, जातं पञ्चव्यधिकं शतम् । एतावती विशतिदिनाया आरोपणा उत्कृष्टा स्थापना । एवं सर्वत्रापि ज्ञानीयम् ।

साम्प्रत प्रथमे स्थाने कियन्ति स्थापनास्थानानि, कियन्त्यारोपणास्थानानि । कियन्तो वा स्थापनाऽऽरोपणास्थानानां संबन्धतः संयोगा इत्येतत्प्रकरणार्थमाह-

तीसं उवणाठाणा, तीमे आरोपणाए ठाणाइ ।

उवणाणं संवेढो, चत्तारे सया उ पण्डा ॥ १८० ॥

प्रथमे स्थाने त्रिशत् स्थापनास्थानानि, त्रिशत्तारोपणायाः स्थानानि । एतच्च प्रागेवानेकशो भावितमिति न भूयो भाव्यते । (उवणाणमित्यादि) स्थापनायामारोपणाभिः सह संवेधाः संयोगाः भवेत्संख्या चत्वारि शतानि पञ्चवृष्टीनि भवन्ति ४६५ । तथाहि-प्रथमे विशतिदिनरूपे स्थापनास्थाने त्रिशदारोपणास्थानानि, द्वितीये पञ्चविशतिदिनरूपे एकोनत्रिशत्, तृतीये अष्टाविशतिः । एवमेकैकपदान्या तावज्जातव्यं यावत्पञ्चपञ्चिदिनशतरूपे त्रिशत्तमे स्थापनास्थाने एकमारोपणास्थानम् । एतानि सर्वाण्यप्येकत्र लिखितानि यथोक्तसंख्याकानि भवन्ति । स्थापनाप्रमाणं चाऽऽरोपणापि गृह्यते, अतयोः परस्पर संवेधान् । तत एतद्विप द्रष्टव्यम्-आरोपणास्थानानां स्थापनाभिः सह संवेधा सर्वसंख्या चत्वारि शतानि पञ्चवृष्टीनि भवन्ति । तथाहि-प्रथमे पञ्चदशदिनरूपे आरोपणास्थाने त्रिशत्स्थापनास्थानानि, द्वितीये विशतिदिनरूपे एकोनत्रिशत्, तृतीये अष्टाविशतिः । एवमेकैकपदान्या तावज्जातव्यं यावत्पञ्चदिनशतप्रमाणे त्रिशत्तमे आरोपणास्थाने एकविशतिदिन स्थापनास्थानम् । एतच्च सर्वं प्रागेव सप्रपञ्चं भावितम् । एतानि च सर्वाण्यप्येकत्र मिलितानि यथोक्तसंख्याकानि भवन्ति ।

यथोक्तसंवेधसंख्यापरिहानार्थमेव करणार्थमाह-

गच्छुत्तरमंवरगे, उत्तरहीणम्मि पक्खिंवे आई ।

अंतिमपणमादिजुअं, गच्छुत्तरगुणं तु सव्वधणं ॥ १८१ ॥

इह यद्यपि प्रथमे स्थाने त्रिशदारोपणास्थानानि, द्वितीये एकोनत्रिशत्, तृतीये अष्टाविशतिरिति क्रमः, तथापि संकलनायां यथोक्तमङ्का निवेदयन्ते इत्येकाद्विधादिक्रमः । तत्र गच्छुत्तरगुणं त्रिशतोऽङ्कस्थानानां भावात् उत्तरमेकम्, एकोत्तराया वृद्धेर्भावात् आदिरप्येकः, सर्वाङ्कस्थानानामादौ एकस्य भावात् गच्छुत्तरं त्रिशत् उत्तरैकं एकैकं संवर्गं गुणानं गच्छुत्तरसंवेगस्तस्मिन् । किमुक्तं भवति ? त्रिशदेकं गुणयन्, एकैकं च गुणयन् तदेव भवतीति ज्ञाताः त्रिशदेव । तत्र (उत्तरहीणम्मि) उत्तरैकेन हीनं तस्मिन् कृते एकैकं हीनं त्रिशत्क्रियते इत्यर्थः । जाता एकान्विशत् । ततः प्राक्पदादिममेकं, जाता भूयस्त्रिशत् एतत् अन्तिमधनमन्तिमेकैकस्थानं

परिमाणम् । एतत् आदिना एकैकं युतं क्रियते, जाता एकत्रिंशत्
मन्त्रास्त्रिंशत् पञ्चदश, सा एकत्रिंशता गुण्यते, जाता-
मि संवेधानां चत्वारि शतानि पञ्चषष्टानि ४६५ ।

अथवाऽयमर्थो गणितप्रकारः-

दो रासी ठावेजा, रुवं पुण पक्खिवाहि एगत्तो ।

जसो य देड अणं, तेण गुणं जाण संकलियं ॥ १८२ ॥

राशिर्गण्य इत्यनर्थान्तरम् । ततो द्वौ राशी स्थापयेत् । किमुक्तं
भवति ?-द्वौ वाराशुपर्यधोभागेन विंशतं स्थापयेत् । तत ए-
कैक एकस्मिन् राशौ रूपं पुनः प्रक्षिपेत्, जातः स एकत्रि-
ंशत्, यतश्च यस्माच्च राशोरुत्तमात्मानं वदति, तस्यार्धं
गृह्यते, तत्रेह त्रिंशद्वर्द्धमपयति, नैकत्रिंशदिनं त्रिंशतोऽर्धे
पञ्चदश गृह्यते, तेन इनरो राशिरेकत्रिंशत्कृणो गुण्यते, गु-
णितं च सति यत् जायते तत् जानीह संकलितं सर्वं
संवेधसंकलनं, तच्च चत्वारि शतानि पञ्चषष्टानि ४६५ ।

इह चत्वारि स्थापनास्थानानि, चत्वारि चाऽऽरोपणास्थानानि ।
तत्र कस्मिन् स्थापनास्थाने क्रियन्ति स्थापनापदानि क-
स्मिन् आरोपणास्थाने क्रियन्त्यारोपणापदानि तत्परिज्ञानाय
करणमाह-

आमीया दिवममया, दिवसा पढमाण उवणरुवणाणं ।

सोहितुत्तरजइण, ठाणा द्वाहं पि रुवजुया ॥ १८३ ॥

षष्ठां मासानामशीतं दिवसशतं भवति, तस्मादशीतात्
दिवसशतात् प्रथमयोः स्थापनाऽऽरोपणार्थं दिवसास्तात् शो-
धयेत्, शोधयित्वा च यत्र यदुत्तरा वृद्धिस्तत्र तत् उत्तरम्, त-
त्राऽऽरोपेण त्रिषु स्थापनास्थानेषु त्रिषु चाऽऽरोपणास्थानेषु प-
ञ्चोत्तरा वृद्धिरिति । तत्रोत्तरं पञ्च; चरिमे स्थापनास्थानं चरिमे
चाऽऽरोपणास्थाने पदानामेकोत्तरा वृद्धिरिति तत्रोत्तरमेकः । त-
नस्तेनोत्तरेण भक्तं सति यदागच्छति तानि रूपयुतानि त्रया-
रपि स्थापनाऽऽरोपणयोः स्थानानि । एष गार्थः । भावार्थ-
स्वरूपम्-वरुसु मासेषु किल दिवसानामशीतं शतमित्यशीतं
शतं ध्रियते १८०, ततः प्रथमे स्थाने प्रथमायाः स्थापनाया
दिनानि विंशतिः, प्रथमाया आरोपणायाः पञ्चदशोत्तरयमी-
कने जाता पञ्चत्रिंशत्, सा शोधयते, जात पञ्चचत्वारिंश शतं,
तत उत्तरेण पञ्चसकृदनेन भागो ह्रियते, सन्धा एकोनत्रिंशत्,
सा रूपयुता क्रियते, प्रथमस्थापनाऽऽरोपणयोः प्रथमत्त एव हा-
धितत्वात्, जाता त्रिंशत्, एतावन्ति प्रथमे स्थाने स्थापनाप-
दानि, एतावन्त्येव चाऽऽरोपणापदानि । तथा द्वितीये स्थाने प्र-
थमस्थापनाया दिवसाः पञ्चदश, प्रथमाऽऽरोपणायाः पञ्च उभ-
येषां मीलने जाता विंशतिः, अशीतिशतात् शोधयते, जातं
षष्टं शतं, तस्योत्तरेण पञ्चसकृदनेन भागो विह्रियते, सन्धा त्रिं-
शत् रूपयुता क्रियते, जाता त्र्यंशशतः, एतावन्ति द्वितीये
स्थाने स्थापनापदान्येतावन्त्येव चाऽऽरोपणापदानि, तृतीये
स्थाने प्रथमस्थापनाया दिवसाः पञ्च, प्रथमाऽऽरोपणाया अपि
पञ्च । उन्नयमीलने जाता दश, ते अशीतात् शतादपनी-
यन्ति, जातं सप्ततं शतम् १७० । तस्योत्तरेण पञ्चसकृदनेन
भागो विह्रियते, सन्धा चतुस्त्रिंशत्, सा रूपयुता क्रियते,
जाता पञ्चत्रिंशत्, एतावन्ति तृतीये स्थाने स्थापनापदान्येता-
वन्त्येव चाऽऽरोपणापदानि । चतुर्थे स्थाने प्रथमस्थापनाया एकं

दिनं, प्रथमाऽऽरोपणाया अपि नैकम् । उन्नयमीलने जाते द्वे दिने,
ते अशीतात् शतात् शोधयते जातमष्टसप्ततं शतम् १७० ।
तस्योत्तरेण एकसकृदनेन भागो ह्रियते, सन्धमष्टसप्ततं शतं,
तत् रूपयुतं क्रियते, जातमेकोनाशीतं शतमेतावन्ति चतुर्थे
स्थाने स्थापनापदानि, एतावन्त्येव चाऽऽरोपणापदानि ।

" उत्तरमइण " इत्युक्तम्, तत्र कस्मिन् स्थाने
किमुत्तरमित्युत्तरविभागकरणार्थमाह-

उवणरुवणाण तिण्हं, उत्तरं तु पंच पंच विस्सेया ।

एगुत्तरिया एगा, सक्वा वि इवन्ति अण्डव ॥ १८४ ॥

निस्तृणामाद्यानां स्थापनायां निस्तृणामाद्यानामारोपणानां
च पञ्चिन्नायामुत्तरं पञ्च पञ्च विस्सेयाः, निस्तृणपि
पदानां यथोत्तरं पञ्चोत्तरवृद्ध्या प्रवृत्तत्वात् । एका चतुर्थी
स्थापना, एका चतुर्थी आरोपणा, एकोत्तरिका एकोत्तरवृद्ध्या
प्रवर्द्धमाना, तनस्तेनोत्तरमेकं जानीयात्, सर्वसंख्या च
सर्वा अपि स्थापनाऽऽरोपणा अष्टौ भवन्ति; चतस्रः स्थापना-
श्चतस्रः आरोपणा इत्यर्थः ।

सप्रति करणवशाद् यद् सन्धं पदपरिमाणं तद् दर्शयति-

तीमा तेत्तीमा वि य, पणतीमा अण्णसाय सयमेव ।

एए उवणाण पया, एवइया चैव रुवणाणं ॥ १८५ ॥

एतानि चतसृणामपि स्थापनायां यथाक्रमं पदानि । तद्यथा-
प्रथमायास्त्रिंशत् द्वितीयायास्त्र्यंशशतं, तृतीयायाः, पञ्चत्रिं-
शत्, चतुर्थी एकोनाशीतं शतम् । एतावन्त्येव चतसृणा-
मप्यारोपणानां यथाक्रमं पदानि । तद्यथा-प्रथमायास्त्रिंशत्,
द्वितीयस्यास्त्र्यंशशतं, तृतीयस्याः पञ्चत्रिंशत्, चतुर्थी ए-
कोनाशीतं शतमात्रं ।

अथ का स्थापना, आरोपणा च ?, कतिषु मासेषु प्रतिसे-
वितेषु उपप्रेष्यन्तत्परिज्ञानार्थमाह-

उवणाऽऽरोवणदिवसे, माणाओ विमोहइत्तु जं सेसं ।

इच्छियरुवणाए जण, अमुज्जमाणं खिवः जांमं ॥ १८६ ॥

मानात् षष्ठां मासानां दिवसपरिमाणादशीत्यधिकशतरूपात्
दिवकितायाः स्थापनाया विचकितायाश्चाऽऽरोपणाया ये दिव-
सास्तात् त्रिशोधयेत्, विंशत्येव च यद्वैपमुपलभ्यते तत्
ईप्सितया अधिकृतया, यस्या दिवसाः पूर्वं विंशोधितास्तथा
इत्यर्थः । आरोपणा जजेन, जागं ह्रियान् । जागं च हृते
यदि राशिर्निलैः शुद्धाति ततो न किमपि प्रक्षिप्यते, के-
चलं सा आरोपणा कृत्स्नभागहरणात् कृत्स्नं व्यवह्रि-
यते । यदि पुनर्निलैः न शुद्ध्यति ततः क्षिपांत जोषं, यस्मि-
न्प्रक्षिप्ते समो भागहारो भवति स राशः समकरणो जोषः ।
उक्तं च-" कोसिति वा समकरणं लि वा पणं । " सा च
आरोपणा अकृत्स्नागहरणात् अकृत्स्नं व्यवहसन्त्या ।

तथा च यथोक्तस्वरूपमेव जेपमुपदर्शयति-

जेत्तियमेत्तेणं जो, सुहं भागं पयच्छनी रामी ।

तत्तियमेत्तं पक्खिव, अकमिणरुवणाए जोसमं ॥ १८७ ॥

यावन्मात्रेण प्रक्षिप्तेन शोधितराशिः शुद्धं निर्लेपं भागं प्र-
च्छति तावन्मात्रं प्रक्षिप्य, एतत् अकृत्स्नाऽऽरोपणाया उत्तशुद्धा-

र्याया जोषां जोषपरिमाणम् । यथा केनापि पृष्ठम-विशिका स्था-
पना, पाक्षिका चाऽऽरोपणा कतिभिर्मासैः प्रतिसेवितैर्निष्पन्नाः ?
उच्यते-त्रयोदशभिर्मासैः । कथमेतद्वसीयते इति चेत् ? उच्यते-
इह वर्षा मासानामशीत दिवसशतानि शतं ध्रियते १२०।
ततो विशिकायाः स्थापनाया विशातदिनानि, पाक्षिकायाऽऽरो-
पणायाः पञ्चदश दिनानि शोधयन्ते, "उवणाऽऽरुणदिवसे माणा-
उविमोदहसु" इति वचनात् । शेषं ज्ञानं पञ्चत्रिंशत्शतम्,
ततः " इच्छियरुवणाए जय " इति वचनात् । अधिकृता
या पञ्चदशदिनया आरोपणया भागो ह्रियते । तत्र चोपरित-
नो राशिः शुद्धं भागं न प्रयच्छति, पञ्चसु च प्रकृतेषु प्र-
यच्छतीति पञ्चसु च प्रकृतेषु प्रयच्छतीति पञ्चपरिमाणोऽ-
त्र भोगः प्रकृष्यते । ततो भागे हुते लब्धाः दश मासाः ।
तथा " दिवसा पंचाद्विंशत्या, दुरुवहीणा उ ते भवे मा-
सा । " इति वक्ष्यमाणवचनात् स्थापनादिवसानां विशतेः
पञ्चभिर्भागो विद्यते, लब्धाश्चत्वारः, ते द्विरुवहीनाः क्रियन्ते,
स्थितौ द्वौ मासौ स्थापनायाः । तथा पञ्चदशदिनया आरो-
पणायाः पञ्चभिर्भागो विद्यते, लब्धाश्चत्वारः द्विरुवहीनाः कृ-
ता जाता एको, लब्ध आरोपणाया एको मासः, तेन,
यदि वा प्रथमेयमारोपणेति लब्धमासा दश, एकेन गुणयन्ते,
जाता दशैव- " एकेन गुणित तदेव जयति " इति व्यायात् ।
ततो द्वौ स्थापनामासावेक आरोपणमासा दश प्रागुक्ता इति
लब्धाः प्रतिसेविता मासाश्चोदश । पृच्छति-विशिकास्था-
पना पञ्चविंशतिदिना चाऽऽरोपणा कतिभिर्मासैः प्रतिसेवितैर्नि-
ष्पन्नाः ? उच्यते-त्रयोविंशतिमासैः । तथा हि-स्थापनादिवसा वि-
शतिरारोपणादिवसाः पञ्चविंशतिरेते मितिः पञ्चत्रिंशद्विंश-
त्, ते षण्मासविवसेचोऽशीतिशतसंख्येभ्यः शोधयन्ते, ज्ञानं
शेषं पञ्चविंशत्, ततो अधिकृतया पञ्चविंशतिदिनया आरोप-
णया तस्य जागो विद्यते । तत्रोपरितनो राशिः शुद्धं भागं
न प्रयच्छति, पञ्चदशसु च प्रकृतेषु प्रयच्छतीति पञ्चद-
शपरिमाणोऽत्र भोगः प्रकृष्यते, लब्धाः षण्मासाः । तथा अ-
धिकृताऽऽरोपणायाः पञ्चभिर्भागो विद्यते, लब्धाः पञ्च ते द्वि-
रुवहीनाः क्रियन्ते जाताश्चत्वारः, एतावन्त आरोपणाया मा-
साः, यदि वेय तृतीयाऽऽरोपणेति " दुण्ड पि गुणसु लब्ध इ-
त्थियरुवणाए जय मासा ॥ " इति वक्ष्यमाणवचनात् ते ष-
ण्मासाश्चोदशभिर्गुणयन्ते, जाता अष्टादश, द्वौ स्थापनामासौ त्र-
यश्चाऽऽरोपणमासा इति सर्वसंख्यया त्रयोविंशतिमासाः ।

अथवा अथवा जोषपरिमाणं कथयति-

उवणादिवसे माणा, विमोदहत्ताण जयह रुवणाए ।

जो उयेसविनेमो, अकसिणरुवणाए सो जोसो ॥ १८८ ॥

मानान् षण्मासदिवसपरिमाणान् अशीतशतान् स्थापनादि-
वसान् अधिकृतस्थापनावासरात् विशोधय, विशोधय च यच्छे-
षमर्वातपुने तत् आरोपणया अधिकृताऽऽरोपणादिवसैर्भज भा-
गहीन कुर्यात्, भागं च हुते यः क्षुद्रात् अशानां विच्छेदः । इह
वच्छेदे हुते सति यद्वर्तिपुने तदपि विच्छेदतो ज्ञातत्वाद् वि-
च्छेदः । न तावत्प्रमाणोऽकृत्स्नाऽऽरोपणायां भोगः । यथा षण्मा-
सादिवसपरिमाणं ज्ञात्वा अशीतशतान् विशिकायाः स्थापना-
याः दिवसा विशतिरिति, ततो विशतिः शोधयन्ते, ज्ञानं प-
ष्ठमधिकं शतम् १६० । ततः पाक्षिकयमारोपणायां संचयमासा
ज्ञातुमिष्टा इति पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते, स्थिताः शेषा दश, अ-

धस्तात् त्रैदः पञ्चदश, तेच्यो दश विच्छिद्यन्ते, स्थिताः पञ्च,
आगत पाञ्चदशकयामकृत्स्नाऽऽरोपणायां पञ्चको भोगः । तथा
अशीतशतान् स्थापनादिवसा विशतिः शोधयन्ते, ज्ञानं पष्ठ-
शतम् १६० । ततः पञ्चविंशतिदिनया आरोपणायाः संचय-
मासा ज्ञातुमिष्टा इति पञ्चविंशत्या भागो ह्रियते, तथा शेषा दश
क्षुद्राऽऽरुणदिवसाऽऽविशतिः, तस्या दश विच्छिद्यन्ते स्थिताः पञ्च-
दश, आगतं पञ्चविंशतिदिनयामारोपणायां पञ्चो भोगः । एवं
संचयं भावनीयम् ।

जन्म पुण देह सुद्धं, भागं आरोपणा छ सा कमिणा ।

दोण्डं पि गुणसु लब्धं, इच्छियरुवणाए जय मासा १८९

यस्यां पुनरारोपणायामुपरितनो राशिः शुद्धं भागं प्रयच्छति,
न किञ्चित्पञ्चाद्यस्यावतिपुने इति भावः । सा आरोपणा कृत्स्न-
प्रागहरणात् कृत्स्नेति प्रतिपत्तव्या, यथा विशतिदिना । तथा-
हि-केनापि पृष्ठ विशिका स्थापना विशिका चाऽऽरोपणा कति-
भिर्मासैः प्रतिसेवितैर्निष्पन्नाः ? उच्यते-अष्टादशभिर्मासैः । कथ-
मेतद्वसीयमिति चेत् ? उच्यते-षण्मासानामशीतं विषसशत,
तेच्यो विशतिदिनानि स्थापनाया विशतिदिनान्यारोपणायाः
शोधयन्ते, ज्ञानं शेषं चत्वारिंशत् शतम् । ततः- " इच्छियरुवणाए
जय " इति वचनात् विशिकया आरोपणया जागो विद्यते,
भागो च हुते उपरितनो राशिर्निलैः शुद्धः, एषा कृत्स्नाऽऽरोप-
णा, लब्धाः सप्त मासाः । ततः " दोण्डं पि गुणसु लब्धं, इच्छि-
यरुवणाए जय मासा । " इति वक्ष्यमाणवचनात् षण्मासरोप-
णा प्रागुक्तक्रमेण द्वयोर्मासाज्यां निष्पन्ने सप्त मासा द्वा-
ज्यां गुणयन्ते जाताश्चतुर्दश मासाः । ततो द्वौ स्थापनामासौ द्वौ
चाऽऽरोपणमासाश्चानि समुद्दिताश्चत्वारस्ते चतुर्दशसु प्रकृष्यन्ते
आगतं विशिका स्थापना विशिका चाऽऽरोपणा अष्टादशज-
मासैर्निष्पन्ना । (दोण्डं तु इत्यादि) द्वयोरपि आरोपणयोः
कृत्स्नाऽकृत्स्नयोर्लब्धमासिताया आरोपणाया यति मासा य-
तिभिर्मासैरीप्तिनाऽऽरोपणा निष्पन्ना यत्, ततिभिर्गुणय,
यद्येकेन मासेन निष्पन्ना तत एकेन गुणय कति, द्वाज्यां मा-
साभ्यां निष्पन्ना तर्हि द्विकेनापि, अथ त्रिभिस्तत्रिभिर्नित्यादि ।
अथवा-द्वयोरप्यारोपणयोः कृत्स्नाकृत्स्नयोर्लब्धं यतिमासास्तत
इप्तिनया आरोपणया गुणय, यदि प्रथमा तत एकेन गुणय-
ते, अथ द्वितीया ततो द्व्याम, अथ तृतीया तत त्रिभिर्नित्यादि ।
एतच्च प्रागपि ज्ञातम् । तद्वैमर्शान्नशतान् स्थापनाऽऽरोप-
णादिवसेषु शोधयेषु यच्छेपं तद्वक्तव्यतोक्ता ।

संप्रानं स्थापनाऽरोपणादिवसेभ्यो यथा मासा आगच्छ-

न्ति, मासेभ्यो वा दिवसास्तथा प्रतिपादयति-

दिवसा पंचाद्विंशत्या, दुरुवहीणा उ ते जवे मासा ।

मासा दुरुवसद्विद्या, पंचगुणा ते जवे दिवसा ॥ १९० ॥

स्थापनाया आरोपणायाश्च दिवसाः पञ्चभिर्भज्यन्ते, पञ्च-
भिस्तेषां भागो ह्रियते इति भावः । ततो भागे हुते ये लब्धा-
स्ते द्विरुवहीनाः क्रियन्ते, ततो रूपद्वयं स्फोटयन्ते इति ज्ञातः ।
रूपद्विके वा स्फोटने यद्विशिष्यते ते भवेयुर्मासाः, यथा वि-
शिकायाः स्थापनाया दिवसा विशतिः, तेषां पञ्चभिर्भागो
ह्रियते, लब्धाश्चत्वारस्ते द्विरुवहीनाः क्रियन्ते, स्थितौ द्वौ, आगतं
विशिकास्थापना द्वयोर्मासाभ्यां निष्पन्ना । तथा पाक्षिकया
आरोपणाया दिनानि पञ्चदश, तेषां पञ्चभिर्भागहरणं, लब्धाश्च-

यः, ते द्विरुपहीनाः क्रियन्ते, स्थितः एकः, आगतं पाक्षिकी आ-
रोपणा एकेन मासेन निष्पन्ना विशिकाऽऽरोपणा विशिकास्था-
पना च द्विमासनिष्पन्ना भवन्तीया । तृतीयायाः पञ्चविंशति-
दिनाया आरोपणाया दिवसाः पञ्चविंशतिः, तेषां पञ्चजि-
भागदारो, लब्धाः पञ्च, ते द्विरुपहीनाः कृताः, स्थितास्तयः,
आगतः पञ्चविंशतिदिना तृतीयाऽऽरोपणा त्रिभिर्मामैर्निष्पन्ना ।
एवं सर्वत्र ज्ञावनीयम् । (मासा दुरुवसहिया इत्यादि) यति
मासाः स्थापनायमारोपणायां वा अधिकृतकरणवशात् लब्धा
स्ते दिवसाऽऽनयनाय द्विरुपसहिताः क्रियन्ते, ततः पञ्चगुणा-
स्ते भवेयुर्यथा कदा दिवसाः । यथा विशिकायाः स्थापनाया
द्वौ मासौ, तौ द्विरुपसहितौ क्रियन्ते, जाताश्चत्वारः, ते पञ्चभि-
र्गुण्यन्ते, आगतः विशिकायाः स्थापनाया विंशतिदिनानि,
तथा पाक्षिका आरोपणाया एको मासः, ते द्विरुपसहिताः
क्रियन्ते, जातास्तयः, ते पञ्चभिर्गुण्यन्ते । आगतः पाक्षिका
आरोपणायाः पञ्चदश दिनानि, तथा पञ्चविंशतिदिनाया
आरोपणायास्तयो मासास्ते द्विरुपयुताः क्रियन्ते, जाताः
पञ्च, ते पञ्च पञ्चभिर्गुण्यन्ते, आगतं पञ्चविंशतिदिनानि ।
एवं सर्वत्र ज्ञावनीयम् ।

तदेवं करणान्यभिधायोपसंहारमाह-

उवणाऽऽरोपणमहिया, संचयमासा इवन्ति एवडया ।

कतो किं गहियंति य, उवणामासे ततो सोह ॥१७॥

पूर्वम् "उवणाऽऽरोपणदिवसे माणा उ विमोहइत्तु" इत्यादि
करणवशात् ये लब्धा मासास्तेऽनन्तरोक्तकरणवशादानीनाः, ये
स्थापनाऽऽरोपणामासास्तसहिताः क्रियन्ते, ततः शिष्येऽप्य एवं
प्रकृत्य-अभ्यां स्थापनायामभ्यां चाऽऽरोपणायामेतावन्तः संच-
यमासाः सर्वप्रायाश्चसकसनमासा जवन्ति, तदेवं यति-
भिर्मामैः प्रतिसेवितैर्यां स्थापना आरोपणा च निष्पन्ना, त-
देतत्प्रतिपादितम् । अधुना तस्यां तस्यां स्थापनायामारो-
पणायां च संचयमासानां मध्ये कुतो मासात्किं गृहीतामे-
ति प्रतिपादनार्थमाह- (कतो इत्यादि) शिष्यः पृच्छति-
तस्यां तस्यां स्थापनायामारोपणायां च संचयमासानां मध्ये
कुतो मासात्किं गृहीतम् ? । अत्र सूरिमाह- (उवणा मासे
ततो सोह) ततः संचयमाससंख्यातः स्थापनामासाद् शो-
ध्येत, शोधिते च सति-

दिवसेहिं जइहिं मासां, निष्फओ हवइ मव्वरुवणाणं ।

तइहिं गुणिया उ मासा, उवणदिणजुया उ छम्मासा ॥१८॥

सर्वासमारोपणानां यतिभिर्दिवसैर्मामो भवति निष्पन्नस्त-
तिभिर्गुणितस्ते मासाः कसंख्याः पुनः स्थापनादिनयुक्तास्त-
स्ते षण्मासा भवन्ति, यथा प्रथमायमारोपणायां त्रयोदश
संचयमासाः, तेभ्यः स्थापनामासौ द्वौ शोधितौ, स्थिताः प-
ञ्चादेकादश । अत्राऽऽरोपणायामको मासः, स पञ्चदशभिर्दिव-
सैर्निष्पन्न इति, ते एकादश पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चषष्ठं शतम्,
ततो विंशतिदिवसाः स्थापनासंख्याः प्रकल्प्यन्ते, जातं पञ्चा-
शीतं शतम्, पञ्च जोष इति । तदयुक्ता जाताः षण्मासाः, आग-
तं द्वात्र्यां स्थापनाकृतात्र्यां मासाभ्यां दश दश दिनानि
गृहीतानि, शेषत्रयोस्त्वेकादशभ्यः पञ्चदश पञ्चदश दिनानि,
केवलं तन्मध्यात् पञ्चानां जोषः कृतः, पञ्च दिनानि इत्युक्ता-
नीति भावः । जोषशब्दस्य तस्वतस्त्यागवाचित्वात् । अतः

एव च यावन्मूनि पञ्चदिनानि त्यक्तानि, तावन् एव प्राक् रा-
शिसमकरणार्थं प्रकृतानि समकरणः प्रक्रेषणीयो राशि-
जोषशब्देनोक्तः । एवं सर्वत्र जोषमाख्या ज्ञावनीया । तथा
विशिकायां चाऽऽरोपणायामष्टादश किञ्च संचयमासाः, तेभ्यो
द्वौ स्थापनामासौ शोधितौ, जाताः षोडश । अत्र विंशति-
दिनाऽऽरोपणा द्विमासेत्येकैको मासो दशभिर्दिवसैर्निष्पन्नः, तत-
स्ते षोडश दशभिर्गुण्यन्ते, जातं षष्ठं शतम् १६० । ततः
स्थापनादिवसा विंशतिः प्रकल्प्यन्ते जातमशीतं शतम्,
आगतमत्र द्वात्र्यां स्थापनामासात्र्यां दश दश चासरा गृही-
ताः, शेषत्रयोऽपि षोडशेभ्यो गात्रतो दश दशेति । तथा वि-
शिकायां स्थापनायां पञ्च, विशिकायां चाऽऽरोपणायां त्रयोविं-
शतिः संचयमासाः, तेभ्यो द्वौ स्थापनामासौ शोधितौ, जाता
पञ्चादेकादशविंशतिः पञ्चविंशतिदिना चाऽऽरोपणा त्रिभिर्मामै-
र्निष्पन्नेत्येकैको मासः, स द्विमासैरष्टभिर्दिवसैर्निष्पन्नः, तत ए-
काविंशतिरष्टभिर्गुणितः जातमष्टषष्ठं शतं, त्रिभागगुणने च ल-
ब्धाः सप्त, तेऽपि तत्र प्रकल्प्यन्ते, जातं पञ्चसप्ततं शतं, त-
त्र विंशतिः स्थापनादिवसाः प्रकल्प्यन्ते, जातं पञ्चसप्ततं
शतम् १७५ । अत्र पञ्चदश दिनानि जोष इति, तावन् ए-
वीयन्ते, जातमशीतं शतम्, आगतमत्र द्वात्र्यां स्थापनाकृताभ्यां
मासाभ्यां दश दश रात्रिदिवानि गृहीतानि, शेषत्रयोस्त्वेक-
विंशतिमासेभ्यो गात्रतः सर्वात्रागात्रयष्टावष्टौ रात्रिदिवानि,
केवलं तत्रापि पञ्चदश दिनानि जोषाकृतानि । तदेव स्था-
पनातः शेषमासेभ्यो गात्रतो यद् गृहीतं तत्प्रतिपादितम् ।

अधुना शेषमासेभ्यो यद् येभ्यो विशेषतो गृहीतं तत्प्रति-
पादनार्थं करणमाह-

रुवणाई जइमासा, तइजागं तं करे तिपंचगुणं ।

सेसं च पंचगुणियं, उवणादिवसाजुया दिवसा ॥१९॥

स्थापनामासेषु शोधितेषु यच्छेषमवतिष्ठते तत् आरोपणा-
यां यतिमासास्ततिभागं तावत्संख्याकभाग करोति, कृत्वा
चाऽऽद्य जागं त्रिपञ्चगुण करोति, शेषं तु समस्तमपि पञ्च-
गुणम् । एतच्चैवं दृष्टव्यम्-प्राक्षिकायादिवारोपणासु यदि
पुनरेकादिना द्विदिना यावच्चतुर्दशदिना आरोपणा, तदा य-
तिदिना आरोपणा, तानिगुण कुर्यात्, ततस्ते दिवसा स्था-
पनादिवसयुताः क्रियन्ते, ततो दिवसाः षण्मासादिवसा
भवन्ति । तथा-प्रथमायां स्थापनायां प्रथमायां चाऽऽरोपणा-
यां त्रयोदश संचयमासाः, तेभ्यो द्वौ स्थापनामासौ शोधि-
तौ, जाता एकादश, अन्ये तु द्वौ त्रयोदश-अत्रायं वृत्तमप्रदायः-य-
द्येकस्मात् मासाद् निष्पन्ना आरोपणा, ततः प्रतिसेवितमा-
सेभ्यः स्थापनायाः आरोपणायाश्च मासाः शोधयितव्याः ।
अथ द्वादिमासैर्निष्पन्नाऽऽरोपणा, ततः प्रतिसेवितमासेभ्यः स्था-
पनामासा एव शोधयन्ते, नाऽऽरोपणामासा इति । ततस्तन्मतेन
द्वौ स्थापनामासावेकचाऽऽरोपणामास इति त्रयः संचयमासे-
भ्यः शोधयन्ते, जाता दशेति । तत्र स्वमते अधिकृताऽऽरोपणा ए-
कमासानिष्पन्नेति एकादश एकभागेन क्रियन्ते, एकजागकृतं च
तत्तथाकृपमेव जयतीति जाताः समुदिता एव ते एकादश,
ततः त्रिपञ्चगुणमिति वचनात् पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातं प-
ञ्चषष्ठं शतम् १६५ । तत्र स्थापनादिवसाः विंशतिः प्राक्षिताः,
जातं पञ्चाशीतं शतम् । ततः पञ्चरात्रिदिवान्यत्र जोषाकृतानि-

ति, ताम्यपसार्यन्ते, जातमशीतं शतम् । मतान्तरेण तु ते दश मासा एकमाशीकृताः पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चाशं शतम् १५० । ततः स्थापनादिवसा विशतिरारोपणादिवसाः पञ्चदश प्रक्षिप्यन्ते, जातं पञ्चाशीतं शतम् १८५ । पञ्च दिनानि ऊर्ध्व इति तानि ततोऽपनीयन्ते, जातमशीतं दिवसशतम्, आगतमत्र द्वात्रिंशं स्थापनीकृतार्थं मासाभ्यां दश दश दिनानि गृहीतानि, शेषेभ्यस्तेकादशमासेभ्यः पञ्चदश पञ्चदश दिनानि, केवलं पञ्चदिनानि ऊर्ध्वीकृतानि । तथा विशिकायां स्थापनायां विशिकायां चाऽऽरोपणायामष्टादश संख्यमासाः, तेभ्यो द्वौ स्थापनामासावपनीतौ, जाताः चौरुश, ततोऽत्राऽऽरोपणा द्वात्रिंशं मासाभ्यां निष्पन्नानि चौरुश द्वात्रिंशं भागाभ्यां क्रियन्ते, एकतोऽप्यष्टापथः, तत्रापरितनमाद्य भणन्ति, “ पञ्चगुणमिति ” वचनात् पञ्चदशभिर्गुणयेत्, जातं विशं शतम् १२० । अथस्तनास्वष्टौ, “ सेसं च पञ्चगुणियं ” इति वचनतः पञ्चनिर्गुण्यन्ते, जाताश्चत्वारिंशत् ४० । उभयमीतने जातं पञ्च शतम् १६० । अत्र स्थापनादिवसा विशतिः प्रक्षिप्ता, जातमशीतं शतम्, आगतमत्र द्वात्रिंशं स्थापनामासाभ्यां दश दश रात्रिर्द्वानि गृहीतानि, अष्टाभ्यो मासेभ्यः पञ्चदश पञ्चदश, मयेभ्यस्तेकादशः पञ्च पञ्चेति । तथा विशिकायां स्थापनायां पञ्च, विशिकायां चाऽऽरोपणाय त्रयोविंशतिः संख्यमासाः, तेभ्यो द्वौ स्थापनामासौ शोथितौ, जाता पञ्चादेकविंशतिः, अत्राऽऽरोपणा त्रिमिमीलेनिष्पन्नेति कृत्वा ते एकविंशतिः संख्यमासास्त्रिभागाः क्रियन्ते, जातास्त्रयः सप्तकाः पुञ्जाः । तत्र प्रथमे सप्तान पञ्चगुणमिति वचनात् पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चोत्तरं शतम् । अत्र पञ्चो ऊर्ध्व इति पञ्चदश शोध्यन्ते, जाता नवतिः ६० । शेषौ च द्वौ भागौ सप्तकौ सेसं च पञ्चगुणमिति वचनात् प्रत्येकं पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जाता उभयत्र प्रत्येकं पञ्चत्रिंशत्, उभयमीतने जाता सप्ततिः, सा पूर्वराशौ प्रक्षिप्ता, जातं पञ्चपञ्चिकं शतम् १६० । अत्र विशतिः स्थापनादिवसाः प्रक्षिप्ताः, जातमशीतं शतम्, आगतमत्र द्वात्रिंशं स्थापनीकृतार्थं मासाभ्यां दश दश वासरा गृहीताः सप्तत्रयो मासेभ्यः पञ्चदश, चतुर्दशभ्यो मासेभ्यः पञ्च पञ्च पञ्चदश वासराश्च ऊर्ध्वीकृता इति; एवं स-र्वत्र भावनीयम् । तदेवं या स्थापना आरोपणा च यति-निर्मासैः प्रतिस्वेचितैर्निष्पन्ना, यस्यां च स्थापनायामारोपणायां च संख्यमासानां मध्य यतो मासात् यत् गृहीतं तदे-तत्सर्वं प्रातपदितम् ।

अधुना यतः स्थापनाया आरोपणायाश्च मासाऽऽनयनाय करणपुक्तं, “ दिवसा पञ्चर्हि भइया ” इत्यादि तत्प्रथमस्थान पथ सर्वाऽऽत्मना व्यापि, न द्वितीयाऽऽत्रिषु स्थानेषु, तेषु क्वचिन्नद-प्यस्ति, क्वचिन्नदप्यस्ति, ततस्तत्राभयं चित्रकृः प्रथमस्तान्-शदेव करणमाह-

दिवसा पंचवि जइया, कुरुवहीणा य ते भवे मासा ।

मामा कुरुवमहिया, पंचगुणा ते भवे दिवसा ॥ १६४ ॥

अस्या व्याख्या पूर्ववत् ॥ १६२ ॥

अथ य कुरुवहीणं, न होज्ज जागं च पंचर्हि दिज्जा ।

तर्हि उवणवणमासो, एगो उ दिणा उ ते चव ॥ १६५ ॥

यत्र पुनः स्थापनासु आरोपणासु च पञ्चदिनाऽऽदिकासु पञ्चभिर्भागे हुने यष्टुर्ध्वं तद् द्विरुपहीनं न भवेत् । पञ्चदिनाऽऽदि-कासु नवदिनपर्यन्तासु द्वयोरेव कपथोरसभवात्, दशदिनाऽऽ-दिकासु तु चतुर्दशदिनपर्यन्तासु द्विरुपहीनतायां अन्यताऽऽपत्तेः । यदि वा-यासु स्थापनास्वारोपणासु चैकादिनाऽऽदिषु चतुर्दिन-पर्यन्तासु पञ्चनिर्भागमुपरितनो राशिर्न दृश्यः, स्तोकात्वात्, तत्र तासु स्थापनास्वारोपणासु चैको मासो द्रष्टव्यः । (दिणा उ ते चव चि) दिनाम्यपि तान्येव यान्युपासानि, न पुनर्मासस-ख्यां द्विरुपसाहितां कृत्वा पञ्चभिश्च गुणयित्वा दिनाम्याने-तव्यानीति भावः ।

अथ क्रियतो दिवसाः स्थापनायामारोपणायां च प्रागुक्त-रणमन्तरैरेवमेवैकस्मात् मासात् प्रतिपत्तव्याः । तत आह-

एकादीया दिवसा, नायव्वा जाव होति चउदमओ ।

एकातो मामाओ, निष्फभा परतो दुगहीणा ॥ १६६ ॥

एकस्मात् मासात् निष्पन्ना दिवसा एकाऽऽद्यो ज्ञातव्याः, यावच्चतुर्दश भवन्ति । किमुक्तं भवति? एकदिनाऽऽदिकाश्चतुर्द-शदिनपर्यन्ताः स्थापना आरोपणाश्च दिवसाः “ पञ्चर्हि भ-इया ” इत्यादिकरणप्रयोगमन्तरैरेवमेव एकस्मात् मासात् प्रतिपत्तव्या इति (परतो दुगहीणं चि) परतः पञ्चदशदिनाऽऽ-दिकासु स्थापनास्वारोपणासु च “ दुगहीणं चि ” पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् “ दिवसा पञ्चर्हि भइया दुगवहीणा ” इति करणतो मासाः प्रत्येतव्याः ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह-

जइ वा कुरुवहीणे, कयम्म होज्जा नर्हि तु आगामं ।

तत्थ वि एगो मासो, दिवसा ते चव दांएहं पि ॥ १६७ ॥

यति वेति प्रकारान्तरे, तच्च प्रथमं अन्तरमिदम्-पूर्वं दश-दिनाऽऽदिकासु चतुर्दशदिनपर्यन्तासु द्विरुपहीनताया पञ्चासं-भवत एको मास उक्तो, यदि वा भवतु तत्र द्विरुपहीनता, तथाऽप्येतत्करणवशात्त्रयो मासः प्रातपत्तव्य इति । तदे-व करणमाह- (कुरुवहीणे इत्यादि) यत्र यासु दशदिनाऽऽदि-कासु चतुर्दशदिनपर्यन्तासु पञ्चनिर्भागे हुने यष्टुर्ध्वं तस्मिन् द्वि-कपहीने हुने जवेदाकाशं अन्यम्, तत्राप्येको मासो द्रष्टव्यः । दिवसा अपि द्वितीयं स्थापनाऽऽरोपणानां तत्राऽऽख्या ये उपासा न तु प्रागुक्तकरणवशात् माससंख्यात अनेनव्या इति भावः ।

अथ यत्रात्कृष्टा स्थापनाऽऽरोपणाभ्यामेव यस्यां मासार्ता परिपूर्णा भवता “ उवणारुवणादिवसे, माणा उ विसोहइषु जे सेसं । ” इत्यादिकरणं प्रवर्तते, तदप्रवृत्तौ च कथं संख्यमाससकलनं करव्यम् ? तत आह-

उकोसाकवणानं, मासा जे होति करणनिहिद्धा ।

ते उवणामासजुया, मंचययामाओ सव्वासि ॥ १६८ ॥

सर्वाणामुक्तृष्टानामारोपणानां ये मासा भवन्ति करणनि-हिष्टाः, “ दिवसा पञ्चर्हि भइया ” इत्यादिना आरोपणाकर-णेन निर्दिष्टाः, ते स्थापनामासयुताः, स्थापनायां ये करणवशतो लब्धमासास्त्युक्ताः, संख्यमासा द्रष्टव्याः । यथा विशिकायां चतुर्दशतायामारोपणायां चात्रिंशमासाः । तथाह-स्थापना-

वां द्वौ मासौ श्रव्यौ, नौ च प्रागेव भाविनौ । आरोपणायाः पञ्च-
भिर्भागो द्वियते, लब्धा द्वाविंशत् । सा द्विरुपहीना क्रियते,
जाता त्रिशत्, स्थापनामासौ । तत्र प्रक्रियावागतं चात्रिशत्प्रतिसे-
विना मासाः । अथात्र कुतो मासात्किं गृहीतम् ? उच्यते-द्वौ द्वा-
त्रिंशतः संचयमासंभ्यः स्थापनामासौ शोभ्येते । स्थिताः प-
ञ्चत्वं त्रिशत् मासाः । तत इयमारोपणा त्रिशता मासैर्मिषणा
त्रिंशत्तमा येति त्रिशद्भागाः क्रियन्ते, आगत एकैकास्मिन् भागे
एकैका मासाः । तत्र प्रथमतो भागः पञ्चदशजिगुणयते, जाताः
पञ्चदश, एव एकोनत्रिशत् पञ्चभिर्गुणयते, जातं पञ्चचत्वा-
विंशं शतम् । उभयमलिते षष्ठं शतम् १६० । अत्र स्थापना-
दिवसा विंशतिः प्रक्रिया, जातमशीतं शतम्, आगतमत्र द्वा-
त्र्यां स्थापनीकृताज्यां मासाभ्यां दश दश दिवसा गृहीताः
एकस्मात् पञ्चदश, शेषेभ्यः पञ्च पञ्चेति । एव सर्वत्र ज्ञावनीयम् ।

तत्र प्रथमे स्थाने यावती प्रथमा स्थापना, यावती च प्रथमा-
ऽऽरोपणा, यावन्तश्च तत्र संचयमासास्तदेतत्प्रतिपादयति-

पदमा उवणा बीमा, पदमा आरोवणा भवे पक्खो ।

तेरसहिं मामेहिं, पंच उ राईदिया जोसो ॥ १६॥

प्रथमे स्थाने प्रथमा स्थापना विंशिका विंशतिदिना, प्रथमा चा-
ऽऽरोपणा भवति पक्कः पक्कप्रमाणः । एषा स्थापनाऽऽरोपणा च
अथादशभिर्मसैर्निष्पन्ना । तथा एषाऽऽरोपणा अकृत्स्ना, ततोऽय-
म्यमस्यां भोषोऽनुदति भोषपरिमाणमानम्, पञ्चरात्रिन्द्वयानि
भोषः । एतद्विषया भावना प्रागेव कृता, न भूयोऽपि क्रियते ।

अधुना प्रथमस्थाने एव प्रथमस्थापनायां द्वितीयाऽऽरोपणा
यावद्दिना ज्ञवति, यावद्द्वयं संचयमासैः स्थापनाऽऽरोपणा
च निष्पन्ना, तदेतत्प्रतिपादयति-

पदमा उवणा बीसा, विडया आरोवणा जवे बीमा ।

अट्टारस मामेहिं, एसा पदमा भवे कामिणा ॥ १७० ॥

प्रथमे स्थाने प्रथमस्थापना विंशतिद्वितीया आरोपणा भवे-
द्विशिका विंशतिदिना । एषा स्थापना आरोपणा च निष्पन्ना
अष्टादशभिर्मसैर्निष्पन्ना चाऽऽरोपणा कृत्स्ना प्रथमा च सर्वासां
कृत्स्नाऽऽरोपणानामिति । एतद्विषयाऽपि ज्ञावना प्रागेव कृता
न भूयः क्रियते ।

संप्रति प्रथमे स्थाने प्रथमायां यावद्दिना तृतीया आरोपणा-य-
तिभिश्च संचयमासैस्ते जने अपि निष्पन्ना तत् प्रतिपादयति-

पदमा उवणा बीसा, तडया आरोवणा उ पणवीमा ।

तेवीसा मामेहिं, पक्खो उ तहिं जवे जोसो ॥ १७१ ॥

प्रथमस्थाने एव प्रथमा स्थापना विंशतिदिना, तृतीया चाऽऽ-
रोपणा पञ्चविंशतिदिना । एषा प्रथमा स्थापना तृतीया चाऽऽ-
रोपणा अथोविंशतिमासैर्निष्पन्ना । इयमप्यकृत्स्नाऽऽरोपणा इ-
ति जोषोऽत्राऽभूत्, अतो जोषपरिमाणमाह पक्कः, तत्र तस्यां
तृतीयायमारोपणायां जोष इति शेषस्थापनाऽऽरोपणानां दि-
नपरिमाणं संचयपरिमाणे आऽतिदेशपरिमाणमाह-

एवं एयागमिया, गाहाओ हौति आणुपुव्वीए ।

एएण कमेण जवे, चत्तारि मया उ पण्डा ॥ २०५ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एषोऽनन्तरोदितो दिनमानाऽऽदिक्रणो
४१

गमः प्रकारो यासां ना एतद्विषया गाथा भवन्त्यानुपूर्व्याऽ-
नुक्रमेणाभ्या अपि ज्ञातव्याः । यथा-“पदमा उवणा बीसा,
चात्थी आरोवणा भवे तीसा । उव्वीमा मामेहिं, वो-
सइगइदिया जोसो ॥ १ ॥” इत्यादि । अथानेन प्रकारेण
क्रियत्सख्याका गाथा अनुगन्तव्याः ? तत आह-(एए-
णेत्यादि) एतेन क्रमेण चत्वारि शतानि पञ्चषष्टानि गा-
थानां भवन्ति । इयमत्र भावना-विंशिकां स्थापनाममुञ्च-
ता पञ्च, पञ्च आरोपणायां प्रक्रिया तावन्नेतस्य याव-
दन्तिमा आरोपणा । एतासु च संचयमासाऽऽनयनाय प्रा-
गुक्तकरणलक्षणं प्रयोक्तव्यम् । तद्यथा-अशीतात् दिवसश-
तात् प्राक् स्थापनाऽऽरोपणादिवसाः शोभायतव्याः । ततो य-
च्छेषमवाप्त्युते तस्याधिकृताया आरोपणाया भागो हुनेभ्यः,
तत्र यदि शुद्ध भागं न प्रयच्छति, ततो यावता प्रक्रियेन प-
रिपूर्णो भागः शुद्धयति, नायस्मात्रो जोषः प्रकृपणीयः । त-
त्प्रकरणानन्तरं च भागो हुने य लब्धा मासास्ते यतिभिर्मा-
सैरारोपणा निष्पन्ना ततिजिगुणयितव्याः, ततः स्थापनाऽऽरोप-
णामासा अपि तत्र प्रक्रियन्ते, ततः समागच्छति प्रतिसेवि-
तमासपरिमाणमिति कुतो मासात् किं गृहीतमित्यस्यामपि
जिज्ञासायां संचयमासंभ्यः प्रथम स्थापनामासाः शोभयि-
तव्याः, ततः जेषा ये मासास्तिष्ठन्ति ते यतिभिर्मसैर्निष्प-
न्ना यत्सख्याका वा आरोपणा तावन्तो भागाः कस्तव्याः ।
तत्र प्रथमो भागः पञ्चदशजिगुणयितव्यः, शेषा सर्वेऽपि
पञ्चभिर्गुणनीयाः । एते सर्वेऽपि दिवसा एकत्र मालयित-
व्याः, पञ्च जोषः प्रातस्तः स शोभयितव्यः । ततः स्था-
पनादिवसाः प्रकृपणीयाः । आगतफलमप्येवं कथनीयम्-यति-
भिर्द्वयैः स्थापनामासां निष्पन्नत्वात् दिवसाः स्थापनी-
कृतेभ्यो मासंभ्यः प्रत्येकं गृहीताः, यावन्तश्च मासाः पञ्चदश-
जिगुणयितास्तावद्द्वयः पञ्चदश पञ्चदश, शेषेभ्यः पञ्च पञ्चेति,
एव पञ्चविंशिकायामपि स्थापनायां पात्तिकयादय आरोपणा
कृष्टव्या, यावत्तरमा पञ्चपञ्चशद्दिनशतमानाः, त्रिशत्कायां स्था-
पनायां पात्तिकयादय आरोपणा यावत्पञ्चाशद्दिनशतमाना । एवं
तावदावच्छरमायां स्थापनायां पञ्चषष्टदिनशतमानायां पात्ति-
क्येकाऽऽरोपणा । एतासु च पूर्वभणितेन प्रकारेण चत्वारि शता-
नि पञ्चषष्टानि गाथानां कस्तव्यानि । इति प्रथम स्थापनाऽऽरो-
पणास्थानं समाप्तम् ।

संप्रति द्वितीयं स्थापनाऽऽरोपणास्थानं
प्रतिपादयिष्येति-
ह-

तेत्तीमं उवणपया, तेत्तीसाऽऽरोवणाए ठाणाई ।

उवणाणं भवेहा, पंचेव मया उ एगट्टा ॥ १७२ ॥

द्वितीये स्थाने त्रयस्त्रिंशत्स्थापनापदानि, त्रयस्त्रिंशत्स्थाऽऽरोप-
णायाः स्थानानि पदानि । एतच्च प्रागेव ज्ञातिर्नामति न भूयो
भाष्यते । संप्रति संचयपरिमाणमाह-(उवणाणमित्यादि)
स्थापनानामारोपणाजिः सप्त संचेधाः सर्वसख्या भवन्ति पञ्च-
शतान्येकषष्टानि एकषष्ट्याधिकानि १६१ । कथमेतदवसानव्य-
मिति चेत् ? उच्यते-इह संचेधसख्याऽऽनयनाय प्रागुक्ता “ग-
च्छंत्तरसावधो” इत्यादि करणगाथा । गच्छुञ्चात्र त्रयस्त्रिंशत् ।

तथा गच्छाऽऽनयनाय पूर्वसूत्रप्रदर्शितेयं करणगाथा-

उवणाऽऽरोवणविजुया, उम्मासा पंचजागभ्या जे ।

रुक्मजुया उवणपया, तिसु चरमाऽऽदेम जागेको ॥ २०४ ॥

यस्य मासानां सप्ताहाः षड्मास, तस्मात् षण्मासात् स्थापनाऽऽरोपणादिवसैर्विरहितात् तदनन्तरं पञ्चतामसात् ये लब्धास्ते रूपयुता सन्तो यावन्तो भवन्ति, तान्ति स्थापनापदानि एतावान् तत्र गच्छ इति भावः । एतच्च त्रिष्वधेषु स्थानेषु रूपयुतम्, चरमेऽपि स्थाने एष एवाऽऽदेशः केवलमेकेन जागो हर्षयः । एष गाथाऽन्तरार्थः । जावार्थस्ययम्-प्रथमस्थाने प्रथमा स्थापना विंशतिदिना प्रथमा च ऽऽरोपणा पञ्चदशदिना उजयमीलने दिनानि पञ्चविंशत् । तानि षण्मासदिवसेभ्योऽशीतशतप्रमाणेभ्यः शोध्यन्ते, जातं पञ्चवन्ध्या-विंश शतम्, तस्य पञ्चभिर्जागो द्वियते, लब्धा एकोनविंशत्, सा रूपयुता क्रियते, जाता त्रिंशत् । आगतः प्रथमे स्थाने त्रिंशत् गच्छ । तथा द्वितीये स्थाने प्रथमा स्थापना पञ्चदशदिना, प्रथमा च ऽऽरोपणा पञ्चदशदिना उजयमीलने जातानि दिनानि विंशतिः, षण्मासदिवसेभ्योऽशीतशतप्रमाणेभ्यः शोध्यन्ते, जातं पञ्च शतम्-१६० । तस्य पञ्चभिर्जागो द्वियते । लब्धा त्रिंशत्, सा रूपयुता क्रियते, जाता स्यस्त्रिंशत् । आगतं द्वितीये स्थाने त्रयस्त्रिंशद्गच्छ । तत्रैक आदिरप्येकः अथ भाषना प्रागुक्तानुसर्गः । तत्र गच्छस्यस्त्रिंशत् एकेन गुण्यते, एकेन गुणितं तदेव भवतीति जातास्यस्त्रिंशद्वै मासाः उत्तरेणैकेन हीनाः क्रियन्ते, जाता त्रिंशत्, तत्राऽऽदिममेककलकणं प्रक्षिपेत्, जाता भूयस्त्रयस्त्रिंशत्, एतत् अन्तिम धनम् । एतच्चान्तिम धनमादिना एक केन युतं क्रियते, जाता चतुस्त्रिंशत् सा गच्छादैन गुणयितव्या । तत्र गच्छादश विंशत्परिपूर्णमेकं लज्यते इति चतुस्त्रिंशदूर्ध्वं क्रियते, जाताः सप्तदश, ते गच्छेन परिपूर्णं गुणयन्त, जातानि पञ्चशतानि एकपदानि ५६१ ।

सप्रत्यस्मिन् द्वितीये स्थाने कतिदिना प्रथमा स्थापना कतिदिना च प्रथमाऽऽरोपणा सा च प्रथमा स्थापनाऽऽरोपणा च कतिदिनाः संचयमानैः प्रतिसेवितैर्निष्पन्ना तत्प्रतिपादयति-

पठमा उवणा पक्खो, पठमा आगेवणा जवे पंच ।

चोतीमा मामेहि, एसा पठमा भवे कमिणा ॥ २०५ ॥

द्वितीये स्थाने प्रथमा स्थापना पक्कः एकप्रमाणा, प्रथमा च ऽऽरोपणा जवति पञ्चपञ्चदिना । एषा स्थापना आरोपणा च निष्पन्ना चतुस्त्रिंशता मासैः प्रतिसेवितैः कथामिति चेत् । उच्यते-षण्मासानां दिवसा अशीतं शतं, तस्मात् "उवणाऽऽरोपणादिवसे माणा उ विमोदइत्तु" इति वचनात् स्थापनादिवसाः पञ्चदश, आरोपणादिवसाः पञ्च उजयमीलने विंशतिः शोध्यन्ते, जातं पञ्च शतम् १६० । ततोऽधिकृतया पञ्चकलकणया आरोपणया भागो द्वियते, लब्धा त्रिंशत् मासाः । राशश्चात्र निष्पन्नः शुद्ध इत्येषा आरोपणा कृन्ता । तथा चाऽऽह-पया आरोपणा जवति कृन्ता, कृन्तनाग्रहरणान् । सा चान्यस्यां कृन्ताऽऽरोपणानां प्रथमा स्थापनादिवसा (?), तां च मासाऽऽनयनाय पञ्चभिर्मागो द्वियते, लब्धा स्यस्त्रयः, ते द्विरुपहीनाः क्रियन्ते, जात एकैक आगत पको मासः, आरोपणायामेको मासो लब्धः, "अथ उ दुरुवहीण न होज्ज ।" इत्यादिवचनान् । तत एक-स्थापनामास एक आरोपणामास इति द्वौ मासौ पूर्वगशौ प्रक्षिप्येते, आगतं चतुस्त्रिंशत्मासाः प्रतिसेवितैः अथ कुतो मा-

सात् किं गृहीतम् ? उच्यते-चतुस्त्रिंशतः प्रतिसेवितमासेष्वेकः स्थापनामासः शोध्यते, जातास्यस्त्रिंशत्, ते आरोपणया पञ्चदशदिनमात्रया भागो द्वियते लब्ध इति पञ्चाशदधिकृत्य जातं पञ्च-पञ्च शतम् १६५ । तत्र स्थापनादिवसाः पञ्चदिवसप्रक्षिप्ताः, जात(?)मागतेमेकस्मात् स्थापनीकृतामासात् पञ्चदश दिनानि गृहीतानि शोषेभ्यस्तु पञ्च पञ्चेति ।

अधुना द्वितीये स्थाने प्रथमायां स्थापनायां यावद्दिना द्वितीया आरोपणा, यतिभश्च संचयमानैः प्रतिसेवितैः सा प्रथमा स्थापना, द्वितीया च ऽऽरोपणा निष्पन्ना, तदेतत्प्रतिपादयति-

पठमा उवणा पक्खो, वितीया आगेवणा जवे दसओ ।

अट्ठारस मामेहि, पंच उ रांदिद्या जांमो ॥ २०६ ॥

द्वितीये स्थाने प्रथमा स्थापना पक्को, द्वितीया च ऽऽरोपणा दशदश दिनानि भवन्ति । एषा च स्थापना, आरोपणा च अष्टादशमासैः प्रतिसेवितैर्निष्पन्ना । तथाहि-अशीतात् स्थापनादिवसा पञ्चदश, आरोपणादिवसा दश, उजयमीलने पञ्चविंशतिः शोध्यते, जातं पञ्च पञ्चाशं शतम् १५५ । ततोऽधिकृतया दशदिनया आरोपणया भागो द्वियते, अत्र शुद्धो भागो न गृह्यते, पञ्चसु प्रतिसेवितुं मुख्यतीति पञ्चकोऽत्र जोष । तथा चाऽऽह-पञ्चरात्रिन्द्वानि जोष इति लब्धाः पोरुश मासाः, स्थापनायां च प्रागुक्तप्रकारेणैको मास आरोपणायाम्नु दशाऽऽदिम-कायाः पञ्चभिर्मागो द्वियते, लब्धौ द्वौ नौ द्विरुपहीनौ कृता, जातं शुभम्, लब्ध पको मासः "जइ वा दुरुवहीण, कथमिं हुज्जा जिहि तु आगास । तथ वि एसा मासा ।" इति वचनान्, तौ द्वयप मासौ पूर्वगशौ प्रक्षिप्येते, आगतम-ष्टादश मासाः प्रतिसेवितैः । अथ कुतो मासात् किं गृहीतम् ? उच्यते-पोरुशमासेभ्यो दश दश रात्रिन्द्वानि पञ्च जोषीकृतानि, स्थापनामासात्पञ्चदश, आरोपणामासाद्दशकः प्रत्यय इति ? उच्यते-पोरुश दशविंशतिना जातं पञ्च शतम् १६० । पञ्चजोषीकृतास्ततः शोध्यन्ते, जातं पञ्चाशं शतम् । ततः स्थापनादिवसाः पञ्चदश, आरोपणादिवसा दश, उजयमीलने पञ्चविंशतिः प्रक्षिप्यन्ते, जातमर्शो शतम् ।

पठमा उवणा पक्खो, तडया आगेवणा जवे पक्खो ।

बारमहि मामेहि, एसा विडया भवे कमिणा ॥ २०७ ॥

द्वितीये स्थाने प्रथमा स्थापना पक्कः तृतीया च ऽऽरोपणा भवति पक्कः । एषा स्थापना आरोपणा च द्वादशभिर्मासैर्निष्पन्ना । कथमवर्त्तयते इति चेत् ? उच्यते-अशीतात् दिवसशतानां स्थापनादिवसाः पञ्चदश, आरोपणादिवसाश्च पञ्चदश, उजयमीलने विंशत् शोध्यन्ते, जातं पञ्चाशं शतम् १५० । ततोऽधिकृतया पञ्चदशदिनया आरोपणया भागो द्वियते, लब्धा दश मासाः, प्रागुक्तप्रकारेणैको मासः स्थापनायामेको मास आरोपणायामिति द्वौ मासौ तत्र प्रक्षिप्येते, आगतं द्वादश मासैः प्रतिसेवितैर्निष्पन्ना । अथ कुतो मासात् किं गृहीतम् ? उच्यते-एकैकस्मात्पञ्चदश वासराः । तथाहि द्वादश मासाः पञ्चदशाभ्यङ्गुणता जातमर्शी दिवसशतमिति ।

एवं प्यागपिया, गाहाओ हुंति आणुपुक्कीण ।

एण कमेण जवे, पंचेव मया उ एगट्ठा ॥ २०८ ॥

एवमुक्तप्रकारेण एतत्तर्कामका अनन्तराक्तप्रकारा, गाथा आ-

सुपूर्वा क्रमेण जवन्त्यन्या अपि ज्ञातव्याः। कियत्संख्याकास्ता भवेन क्रमेण ज्ञातव्याः? इत्याह-एतेन क्रमेण भवन्ति पञ्चश-
तान्येकपष्टीनि गायानामिति । इयमत्र भावना-प्राक्की स्था-
पनाममुञ्जता आरोपणायां च पञ्च पञ्च प्रक्षिपता तावन्ते-
ष्व यावत् त्रयस्त्रिंशत् मासाः, पञ्चपष्टीदिनशतमाना आरोप-
णा । ततो विंशतिदिनां स्थापनाममुञ्जता पञ्चादिकायमारोप-
णायां पञ्च पञ्च प्रक्षिपता तावन्तव्यं यावत् त्रिंशत्समा प-
ष्टीदिनशतमाना आरोपणा । एष स्थापनासु पञ्चपञ्च प्रक्षि-
पता आरोपणासु चैकैक स्थानमुपरितनमागत्परिदृशता ताव-
न्तेष्व यावत्तावतां पञ्चशतान्येकपष्टानि जवन्ति । द्वितीयं स्था-
पनाऽऽरोपणं स्थान समाप्तम् ।

संप्रति तृतीयं स्थापनाऽऽरोपणस्थानं प्रतिपादयन्निदमाह-

पणतीसं ठवणपया, पणतीमाऽऽरोवणाई ठाणाई ।

ठवणाणं संवेहे, छवेव सया जवेतीसा ॥२०॥

तृतीये स्थाने पञ्चत्रिंशत्स्थापनापदानि, पञ्चत्रिंशत्चाऽऽरोपणया
स्थानानि पदानि । एतदपि पूर्वमव भावितम् । संप्रति सवेध-
परिमाणमाह-(ठवणाणमित्यादि) स्थापनानामारोपणानिः
सह संवेधाः सर्वमकथया जवन्ति षट्शतानि त्रिंशानि ६३०।
एतानि च “ गच्छत्तरसंविभो ” इत्यादिकरणवशाद्ज्ञानेनव्या-
नि । तत्र गच्छः पञ्चत्रिंशत् । कथमिति चेत्?, उच्यते-“ठवणा-
रोवणमित्युया ।” इत्यादिकरणवशात् । तथाहि-अशीतात् शतात्
पञ्चदिनानि प्रथमस्थापनायाः, पञ्चदिनानि प्रथमाऽऽरोपणाया
तमयमीलनं दश शोधयन्ते, जातं सप्ततंशतम् १७० । तस्य पञ्च-
भिर्भागो विद्यते, सव्य चतुस्त्रिंशत् । सा रूपयता क्रियते,
भागतः पञ्चत्रिंशत् गच्छः । उत्तरमेक आदिष्येकः । ततः
पञ्चत्रिंशत् एकेन गुणयते । एकेन गुणितं तदेव प्रवर्तते
जाता पञ्चत्रिंशदेव । सा उत्तरैकेन हीना क्रियते, जाताश्च-
तुस्त्रिंशत् तत्राऽऽदिममेक प्रक्षिपत् । ज्योऽभवत् पञ्चत्रिंशत् ।
एतत् अन्तिमधनमन्तिमेऽङ्कस्थाने परिमाणम् । एतदादि-
युतं क्रियते, जाता षट्त्रिंशत्, सा गच्छादैनं गुणयितव्या । त-
त्र गच्छराशिष्वपमत्वात्परिपूर्णमर्थं न दृष्टव्यं षट्त्रिंशद-
र्द्धीक्रियते, जाता अष्टादश, तं गच्छेन परिपूर्णं गुणयन्ते, जा-
तानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि ।

संप्रत्यस्मिन् तृतीये स्थाने कियद्दिना प्रथमा स्थापना, प्रथमा-
ऽऽरोपणा च, सा च स्थापनाऽऽरोपणा च कियद्भिः संचयमासैः
प्रतिसेवितैर्निष्पद्यन्तेदर्शमाससुराह-

पढमा ठवणा पंच उ, पढमा आरोवणा जवे पंच ।

उत्तीमा मामेहि, एसा पढमा जवे कमिणा ॥ २१० ॥

तृतीये स्थाने प्रथमा स्थापना पञ्चपञ्चदिनप्रमाणा, प्रथमा आ-
रोपणा भवति पञ्चपञ्चदिना । एषा स्थापना आरोपणा च
निष्पन्ना षट्त्रिंशता मासैः प्रतिसेवितैः । कथमिति चेत्? उच्य-
ते-अशीतात् शतात् पञ्च स्थापनादिवसाः पञ्च आरोपणादि-
वसाः, तमयमीलने दश शोधिताः, जातं सप्ततं शतम् १७० ।
एतस्य पञ्चदिनया आरोपणया भागो विद्यते, लब्धाश्चतु-
स्त्रिंशत्मासाः, एकः स्थापनायां पूर्वप्रकारेण मासः, एक आरो-
पणायामिति द्वौ मासौ तत्र प्रक्षिप्तौ, जाताः षट्त्रिंशत् मा-
साः । अथ कुतो मासार्थिकं गृहीतम्? उच्यते-प्रतिसेवितमासे-

पयः षट्त्रिंशत् एकः स्थापनामासः शोधितो, जाताः पञ्च-
त्रिंशत्, ते यथेकद्विदिना आरोपणा पञ्च दिना दशदि-
ना वा, ततस्तथैवाऽऽरोपणया संचयमासा गुणयन्ते इति
वचनादत्र पञ्चदिनाऽऽरोपणेति पञ्चभिर्गुणयन्ते, जातं पञ्च-
सप्ततं शतम् १७० । स्थापनादिवसाश्च पञ्च तत्रैव प्रक्षिपता
जातमशीतं शतमागतमेकैकस्मात्मासात् पञ्च पञ्च रात्रिदि-
वानि गृहीतानि । अत्र भागः शुद्धः पतित इति कृत्स्नैवाऽऽरो-
पणा सर्वासां च कृत्स्नाऽऽरोपणानामाद्येति प्रथमा । तथा
चाऽह-“ एसा पढमा भवे कसिणा । ”

पढमा ठवणा पंच उ, विद्या आरोवणा भवे दस उ ।

एगुणवीसमामेहि, पंचहिं राईदिया जोसो ॥ २११ ॥

तृतीये स्थाने प्रथमा स्थापना पञ्चपञ्चदिना, द्वितीया आरोप-
णा जवति दश दशदिना । एषा स्थापना द्वितीया चाऽऽरोपणा
निष्पन्ना एकोनविंशत्या मासैः प्रतिसेवितैः । तथाहि-अशीतात्
शतात् पञ्च स्थापनादिवसाः । तमयमीलने पञ्चदश शोधयन्ते,
जातं पञ्चपष्ट शतम् १६५ । अस्य दशभिर्भागो विद्यते । तत्र
परिपूर्णो भागो न पततीति पञ्चरात्रिदिवानि भोषः प्रक्षिप्यते ।
तथा चाऽह-“ पंचहिं राईदिया जोसो ” जोषे च प्रक्षिप्ते लब्धाः
सप्तदश मासाः एकः स्थापनाया मासः, एक आरोपणाया इति द्वौ
मासौ तत्र प्रक्षिप्तौ । जाता एकोनविंशतिरागतमेकोनविंशत्या प्र-
तिसेवितैर्मामेनिष्पद्यते । अथ कुतो मासार्थिकं गृहीतम्? उच्यते-
प्रतिसेवितमासेभ्य एकोनविंशतरेकस्थापनामासः शोधितो,
जाता अष्टादश मासाः । अत्र दशदिनाऽऽरोपणेति ते दशानिर्गुणय-
न्ते, जातमशीतं शतं, पञ्चावसरा जोष इति पञ्च ततोऽपसारिता
जातं पञ्चसप्ततं शतम् । तत्र स्थापनादिवसाः पञ्च प्रक्षिप्ताः, जा-
तमशीतं शतम् । आगतं स्थापनाकृतान्मासात्पञ्चरात्रिदिवानि
गृहीतानि । पञ्चभोषाकृत्य जोषेभ्यो दश दशरात्रिदिवानिति ।

पढमा ठवणा पंच उ, तस्या आरोवणा भवे पक्खो ।

तेरमाहिं मासेहि, पंच य राईदिया जोसो ॥ २१२ ॥

तृतीये स्थाने प्रथमा स्थापना पञ्चपञ्चदिना, तृतीया चाऽऽरो-
पणा भवति पक्षः एकप्रमाणा, एषा प्रथमा स्थापना तृतीया चा-
ऽऽरोपणा त्रयोदशानिः प्रतिसेवितैर्मामेनिष्पन्ना । तथाहि-अशी-
तात् दिवसशतात् पञ्चस्थापना दिवसाः, पञ्चदश आरोपणा
दिवसाः । तमयमीलने विंशतिः शोधयन्ते, जातं षष्टि शतम् १६०।
तस्याधिकृतया पञ्चद्वितया आरोपणया भागो विद्यते, तत्र सि-
द्धां प्रागो न पततीति पञ्च भोषः प्रक्षिप्यते । तथा चाऽह-“ पं-
च उ राईदिया जोसो ” भोषे च प्रक्षिप्ते लब्धा एकादश एक-
स्थापनाया मास एक आरोपणाया इति द्वौ मासौ तत्र प्रक्षि-
प्तावागतं त्रयोदशभिर्मासैः प्रतिसेवितैर्निष्पन्ना । अथ कुतो
मासात् किं गृहीतम्? उच्यते-प्रतिसेवितमासेभ्यस्त्रयोदशज्य
एकस्थापनामासः शोधितः, स्थिताः पञ्चात् द्वादश आरोपणा
एकमासनिष्पन्नैकभागीक्रियन्ते, आद्यश्च भागः पञ्चदश-
भिः किञ्च गुणयितव्य इति पञ्चदशभिस्ते द्वादशापि गुणय-
न्ते, जातमशीतं शतं शतं, पञ्च भोष-इति ततोऽपनीयन्ते जा-
तं पञ्चसप्ततं शतं, तत्र पञ्चस्थापनादिवसाः प्रक्षिप्यन्ते
जातमशीतं शतमागतमत्र स्थापनाकृतान्मासात्पञ्च दिवसा
गृहीताः, शेषेभ्यस्तु द्वादशमासेभ्यः पञ्चजोषाकृत्य पञ्चदश
पञ्चदशेति ॥

एवं एयागमिया, गाहाओ हुंति आणुपुर्वीए ।

एएण कमेण जेवे, ठवेव सयाई तीसाई ॥ २१३ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एतन्नमिका अनन्तरोदितगाथा आनुपूर्व्या क्रमेणाया अपि भवन्ति ज्ञातव्याः । कियत्संख्याकाः ? इत्याह-
एतेनानन्तरोदनेन क्रमेण ज्ञयन्ति गाथानां वदशतानि त्रिंशानि ।
किमुक्तं भवति-पञ्चाद्वनस्थापनाममुच्चता आरोपणायां च य-
थोत्तरं पञ्च पञ्च प्रक्रियता । तावद् गन्तव्यं यावत्पञ्चविंशत्मा-
ना पञ्चसप्ततशतदिना आरोपणा । पुनर्दशदिना स्थापनां कृत्वा
यथोक्तप्रकारेण तावन्नयं यावच्चतुस्त्रिंशत्तमा सप्ततदिनशता
आरोपणा । एव स्थापनासु पञ्च पञ्च प्रक्रियता आरोपणास्वे-
कैकमुपरितनं स्थाने हापयता तावन्नयं यावत् गाथानां
वदशतानि त्रिंशदधिकानि भवन्ति । तृतीयं स्थापनाऽऽरोपणा-
स्थानं समाप्तम् ।

संप्रति चतुर्थं स्थापनाऽऽरोपणास्थानं प्रतिपिपादयिषुर्विदमाह-

अज्जणामीयं उवणा-ण सयं आरोवणा वि तह चेव ।

सोअस चेव सहस्सा, दनुत्तर सयं च संवेहं ॥ २१४ ॥

चतुर्थे स्थाने एकोनाशीते स्थापनापदानां शतं भवति,
आरोपणाया अपि तथैव ज्ञातव्यम् । किमुक्तं भवति ?-आरोपणा-
नामपि पदानां शतमेकोनाशीतं भवतीति । एतच्च प्रागेव
भाषितम् । संप्रति संबंधधरममाणमाह-स्थापनानामारोपणाभिः
सह संबंधे सयोगा, षोडशसहस्राणि दशाल्पर शतम् १६११०
भवतीति । एवमसंख्याकाश्च संबंधाः "गच्छुत्तरसंयोगे" इत्या-
दिकरणवशाद्वर्जितव्याः । गच्छुत्तर एकोनाशीतं शतम् ।
तथाहि-अशीतात् शताग्रथमस्थापनादिवस एकः, प्रथमाऽऽरो-
पणादिवस एक इत्युभयमीलने द्वौ शोधितौ, जातमष्टमसप्तत
शतम् । तस्य "चरमा दमनागेका" इति वचनादेकन भागो
ह्रियते, अष्टमष्टमसप्ततमेव शतम् । तत्र पूर्वं रूपं प्रक्रिय, जात-
मेकोनाशीतं शतम् । उत्तरमेक आदिरप्येकः, तत्र गच्छु
एकोनाशीतशतसकृण उत्तरैर्णकेन गुण्यते, जातं तदेव एकोना-
शीतं शतम्, तत एकन द्वौनं क्रियते, जातमष्टमसप्ततं शतं, तत्राऽऽ-
दिममेकं प्रक्षिपेत्, नुपस्तरेवा नुवेकोनाशीतं शतम्, एतद्वन्तिमथ-
नम्, एतत् आदिना एकेन युतं क्रियते, जातमशीतं शतं गच्छरा-
शिरा विषम इत्यस्यैवाशीतस्य शतस्याई क्रियते, जाता भवतिः,
सा गच्छेन परिपूर्णं एकोनाशीतशतप्रमाणेन गुण्यते,
आगतं षोडशसहस्राण्य, शत दशोत्तरमिति ।

तथाऽस्मिन् चतुर्थे स्थाने कतिदिना प्रथमा स्थापना, क-
तिदिना च प्रथमाऽऽरोपणा, कतिदिनश्च सा प्रथमा स्थापना, आ-
रोपणा च प्रातिमेयितैर्मासैर्निष्पन्नं भवति आह-

पढमा उवणा एको, पढमा आरोवणा भवे एको ।

आसीया माममया, एमा पढमा जेवे कमिणा ॥ २१५ ॥

चतुर्थे स्थाने प्रथमा स्थापना एको दिवसः, एकदिनप्रमा-
णा इत्यर्थः । प्रथमा आरोपणा भवत्येक एकदिना । एषा स्था-
पना आरोपणा च अशीतात् शताग्रथित्याधिकात् मासश-
तात् निष्पन्ना । तथाहि-अशीतात् शतात् एकः स्थापनादिव-
सः, एक आरोपणादिवस इति द्वौ शोधितौ, जातमष्टमसप्ततं

शतं, तस्य एकदिनप्रमाणयाऽऽरोपणाया भागो विद्यते, अ-
ष्टमष्टमसप्ततमेव शतम् । एकः स्थापनामास एक आरो-
पणामास इति द्वौ तत्र प्राक्षिप्तौ, लब्धमशीतं मासशतम् । अथ
कुतो मासार्थिक गृहीतम् ? उच्यते-एकैकस्मात्मासादेकैको दि-
वसः । अत्र भागः शुद्धः पतित इति कृत्वाऽऽरोपणा । अभावस्या-
सां कृत्वाऽऽरोपणानामाद्यति प्रथमा । तथा चाऽऽह-" एसा
पढमा भवे कमिणा । "

पढमा उवणा एको, विद्या आरोवणा जेवे दोन्नि ।

एगनउयमामेहि, एगो उ तहि भवे जामो ॥ २१६ ॥

चतुर्थे स्थाने प्रथमा स्थापना एक एकवासर, द्वितीया
आरोपणा भवति द्विदिने द्विदिनप्रमाणा । एषा स्थापना आ-
रोपणा च निष्पन्ना एकनवतिमासैः । तथाहि-अशीतात् एक-
स्थापनादिवसो, आरोपणादिवसाः, उभयमीलने अथ शो-
ध्यते, जाताः पञ्चाक्षर्यामासा द्विदिना आरोपणेति द्वाभ्यां
गुण्यते, जातमशीतं शतम्, एको जौष इति स ततः शोध्यते,
ततोऽभवदेकोनाशीतं शतम् । तत्र स्थापनादिवस एकस्तत्र प्र-
क्षिप्तो, जातमशीतं शतम् । आगतमेकस्मात् स्थापनीकृतात् मा-
सात् एको दिवसो गृहीतः, शेषेभ्य एक जौषाकृत्य द्वौ द्वौ
दिवसाविति ।

पढमा उवणा एको, तस्या आरोवणा जेवे तिन्नि ।

एगही मामेहि, एगो उ तहि भवे जामो ॥ २१७ ॥

चतुर्थे स्थाने प्रथमा स्थापना एकः एकदिना, तृतीया आ-
रोपणा त्रीणि दिनानि । एषा स्थापना आरोपणा च निष्पन्ना
एकषष्टिमासैः । तथाहि-अशीतात् दिवसशतात् एकः स्थाप-
नाया दिवसस्य आरोपणायाः, उभयमीलने चत्वारः शोध्यते,
जात पदमसप्ततं शतम् १७६ । तस्य त्रिभिर्मासो विद्यते, आरोपणा-
यास्त्रिदिनानिष्पन्नात् । तत्र भागः शुद्धः न पततीत्येको जौषः प्र-
क्षिप्यते, जात सप्तमसप्ततं शतम् १७७ (?) भागे हते अष्टा एकोन-
षष्टिमासाः, एक स्थापनाया मास एकस्वासापणाया इति द्वौ म-
सौ तत्र प्राक्षिप्तौ, आगतमेकषष्टिमासैः प्रतिभविनैर्निष्पन्ना ।
अथ कुतो मासार्थिक गृहीतम् ? उच्यते-संख्यमासैर्भ्य एकषष्टि-
संख्याकेभ्य एकः स्थापनामासः शोध्यते, जाता षष्टिदिना
अधिकृता आरोपणेति ते त्रिभिर्गुण्यते, जातमशीतं शत-
मेको जौष इति । एकस्ततोऽपनीता, जातमेकोनाशीतं शतमेकः
स्थापनादिवसः, तत्र प्राक्षिप्तो जातमशीतं शतमागतमेकस्मात्
स्थापनीकृतामासात् एकदिन गृहीतः, शेषेभ्य षष्टिमासेभ्य
एक दिन जौषाकृत्य त्रीणि त्रीणि दिनानिति ।

एवं खज्जु गमियाणं, गाडाणं हुंति मोअममहस्सा ।

मयमगं दसमहियं, नेगवं आणुपुर्वीए ॥ २१८ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण नामकानामुत्तररूपमोपेतानां गाथाना-
मानुपूर्व्या क्रमेण खज्जु निश्चित भवति ज्ञातव्यानां षोडश-
सहस्राणि शतमेक च दशाधिकमिति । एतद्वक्तं भवति-एक-
दिनां स्थापनाममुच्चता आरोपणायां यथोत्तरमेकैकमारोपयता
तावन्नयं यावदेकोनाशीतदिनशता चरमाऽऽरोपणा, द्विदिनाऽऽ-
दिवाप स्थापनास्वेकाऽऽदिकाऽऽरोपणा तावद् कृत्वा यावत्पञ्चस्व-
चरमा आरोपणा । एवं षोडश सहस्राणि गाथानां शतमेक च
दशोत्तरं पूर्णायमिति । एतासु च स्थापनाऽऽरोपणासु मास-
करणं कुयता एकाऽऽदिपु चतुर्दिनपर्यन्तासु पञ्चाभर्म गमदवा-

नासु पञ्चदिनाऽऽदिषु नवदिनपर्यन्ता शुक्लतिरुपदिक्ते दशदि-
नाऽऽदिषु चतुर्दशदिनपर्यन्तासु रूपचिकण्णकौ जायमाने शूभ्ये
मास एका प्रहीतव्यः । एवं पञ्चदशदिनाऽऽदिष्वप्येकोनविंशति-
दिनपर्यन्तासु एकोनविंशतिदिनाऽऽदिषु चतुर्विंशतिदिनपर्य-
न्ता शुद्धौ मासौ । एव सर्वत्र यावत्पञ्चकं न परिपूर्णं तावत्
पूर्वसंख्याकान् मासान् दत्ता पञ्चके तु पूर्वे रूपमाधिकं प्रहि-
यता जावनीयम् । तदेवमुक्तं स्थापनासंख्यद्वारम् ।

अथुना राशिद्वारमाह-

असमाहिष्ठाणा खलु, सवला य परीसहा य मोहे ति ।

पक्षिओवमसागरोवम-परमाणु ततो असंखेजा ॥१७॥

एव प्रायश्चित्तराशिः कुतः । उच्यते-यानि कष्टवसमाधिस्था-
नानि विंशतिः, खलुशब्दः संभावने । स चैतस्संज्ञायति-असं-
ख्यातानि देशकालपुरुषजैस्तोऽसमाधिस्थानानि । एवमेकविं-
शतिः शुक्लानि, द्वाविंशतिः परीषदाः, तथा मोहे मोहनीय क-
र्मणि ये अष्टाविंशतिभेदाः । अथवा-मोहविषयाणि विंशस्था-
नानि, एतेभ्योऽसंख्यमस्यानेभ्य एव प्रायश्चित्तराशिरुपपद्यते ।
भूयः शिष्यः पृच्छति-कियन्ति खलु तावत्संख्यमस्थानानि ।
उच्यते-(पक्षितोवमेत्याह) पक्षिपमे सागरोपमे च
यावन्ति बालाग्राणि तावन्ति न जवन्ति, किं तु व्याव-
हारिकपरमाणुमात्राणि यानि बालाग्राणां खण्डानि ते-
भ्योऽसंख्येयानि । इयमत्र जावना-यावन्ति खलु पक्ष्यो-
पमे बालाग्राणि तावन्त्यस्यमस्थानानि भवन्ति । नावमर्थः
समर्थः । यावन्ति सागरोपमे बालाग्राणि तावन्ति । यद्येव तर्हि
सागरोपमेयानि बालाग्राणि प्रत्येकमसंख्येयखण्डानि क्रियन्ते,
तानि च खण्डानि सव्यवहारिकपरमाणुमात्राणि तावन्ति
जवन्ति । नायमप्यर्थः । कियन्ति पुनस्तानि भवन्ति । उच्यते-
तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि । अन्ये तु जवन्ते-परमाणुमात्राणि ख-
ण्डानि सूक्ष्मपरमाणुमात्राणि खण्डयानि । तदसंख्यकं । सूक्ष्म-
परमाण्वो हि तत्रानन्ताः, असंख्यमस्थानानि चोत्कर्षतोऽप्यस-
ंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि । इति गते राशिद्वारम् ।

अथ मानद्वारमाह-

वारस अष्ट य छकग, माणं जणियं जिणेढिं सोहिकरं ।

तेण परं जे मासा, संदुसंता परिसंति ॥ १२० ॥

मीयते परिच्छिद्यते वस्तुनेनेति मानम् । तद् द्विधा-द्वयेभावे
च । तत्र द्वयेषु प्रत्यक्षाऽऽदिषु, भावतः पुनरिदं मानं प्रायश्चित्त-
मानं जिनेस्तीर्थकुक्षिर्वावध शोधिकरं भणितम् । तद्यथा-
अथमनीधरकस्य द्वादश मासाः, मध्यमतीर्थकुक्षिमासौ मासाः, व-
र्द्धमानस्वामिनः षट् वर्षमासाः । इतादिकं न दीयते, किन्तु ब-
हुवपि प्रतिसेधितेषु मासेष्वेतावन्मात्रमेव । अत्र प्रत्यक्षदृष्टान्तो
यथा-प्रत्यक्षेन मीयमानं धान्यं तावन्मीयते यावत् प्रत्यक्षस्य
शिक्षा परिपूर्णा भवति, ततः परमाधिकमारोह्यमानमपि परि-
पतति । एव यथा मासानामधिकं यद्यपि प्रातमेधितं तथापि
तत् स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण सहन्यमाने परिश्रुति । तथा-
चाऽऽद- (नेण परमित्यादि) तत्र उक्तकृपात् परमित्यवयवम्, एते ये
मासास्ते स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण संहन्यमानाः संघात्यमानाः
पारश्रुति । तावन्मात्रेणापि च प्रायश्चित्तप्रतिपत्तारः शुक्लानि,
शुक्लजावन्ता जगवता तीर्थकुक्षिमासौ सभ्यगनुष्ठेया इति ।

संप्रति प्रवृत्तद्वारमाह-

केवमपणपञ्चवना-णिणो य ततो य ओहिनाणिणिणा ।

चोहमदसनवपुव्वी, कप्पधर पक्कपधारी य ॥ १२१ ॥

(केवमपणपञ्चवनाणिणो णि) ज्ञानशब्दः प्रत्येकमजिसवध्यते,
केवलज्ञानिनो मनःपर्यायज्ञानिनश्च, ततस्तदनन्तरमवधि-
ज्ञानेन ज्ञाना अवधिज्ञानजिनाः । जिनशब्दो विशुद्धाव-
धिप्रदर्शकः, विशुद्धावधिज्ञाना इत्यर्थः । ततश्चतुर्दशपूर्विणो,
दशपूर्विणा नवपूर्विणश्च । इहाऽस्मत्तां नवपूर्विणः न परि-
पूर्णनवपूर्वधरा, किं तु नवमस्य पूर्वस्य यत् तृतीयमाचार-
नामकं वस्तु तावन्मात्रधारिणोऽपि नवपूर्विणः । तथा कणधराः
कल्पव्यवहारधारिणः, प्रकल्पो निर्वाधाध्ययनं, तद्वारिणः ।
चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः ।

तदेवानुक्त चशब्देन सूचिनं दर्शयति-

येपंति चमहेणं, निज्जुत्तीसुत्तपेदियधरा य ।

आणाधारण जीते, य होति पङ्गुणो उ पच्छेत्ते ॥ १२२ ॥

चशब्देन यथान्ते नियुक्तिसूत्रपीठकाधराः । तत्र नियुक्त्या म-
हत्वाद्बुद्ध्यामिकताः, सूत्रपीठका निर्वाधकल्पव्यवहारप्रथम-
पीठकागाथाधराः । तथा भाङ्गायां धारणे जीते च ये व्यव-
हारिणः-माहाव्यवहारिणो, धारणाव्यवहारिणो, जीतव्यवहा-
रिणश्च । एते प्रायश्चित्तदाने प्रभवः । तदेवं गत प्रवृत्तद्वारम् ।

इदानीं कियन्ति सिद्धानि प्रायश्चित्तस्थानानीति द्वारावसरः ।
तत्र शिष्यः पृच्छति-कियन्ति खलु प्रायश्चित्तानि । आचार्य आह-
अर्थतोऽपरिमितानि सूत्रतः पुनरिदं परिमाणम्-

अणुपाइयममाणं, दो चैव मया द्दवंति वावसा ।

तिज्जि मया वत्तीमा, द्दंति अ उग्गयाइयाणं पि ॥ १२३ ॥

पंचमया चुलसीया, सव्वेभिं मामियाण बोधव्वा ।

तेण परं वुच्छामी, चाउम्मासाण संखेवं ॥ १२४ ॥

अनुदातिता नाम गुरुवः, उदातिता लघवः । निर्वाधनाञ्च
अध्ययने प्रथमोद्देशके अनुदातिता गुरवो मासा अभिहितः,
तेषामेकत्र सङ्गिप्तानां द्वे शते षाण्णशदाधिकं भवतः । द्वि-
तीयतृतीयचतुर्थपञ्चमोद्देशकेषु उदातिता मासा उक्ताः, तेषा-
मुदातितानां मासानामेकत्र सङ्गिप्तानां त्रिणि शतानि द्वाविं-
शानि भवन्ति । एतेषां सर्वेषामप्युदातितामासानामनुदातितमा-
सानां चैकत्र मीक्षने मामिकानां प्रायश्चित्तानां बोद्धव्यानि
पञ्चशतानि चतुरश्रशतानि पञ्च । (तेण परमित्यादि) अतः
परं चातुर्मासिकानां अक्षेप वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

इच्च मया चोयाला, चाउम्मासाण होतिऽणुग्गयाया ।

सत्तमया चउवीमा, चाउम्मासाण उग्गयाया ॥ १२५ ॥

तेरसमय अठमट्ठा, चाउम्मासाण होति सव्वेसि ।

तेण परं वुच्छामी, सव्वममासेण संखेवं ॥ १२६ ॥

षष्ठसप्तमष्टमनवमदशमैकादशोद्देशकेषु अनुदातितानि चा-
तुर्मासिका-युक्तानि । एतेषामेकत्र सङ्गिप्तानां भवन्ति पञ्चशतानि
चतुश्चत्वारिंशानि ६४४ । गाथायां " होतिऽणुग्गयाया । " इत्यत्र
षष्ठ्यर्थे प्रथमा, प्राकृतत्वात् । एवमुक्त्याऽपि षाण्णशतद्विंश-
पञ्चशतं दशसप्तदशष्टादशैकोनविंशतितमेष्टुष्टदशकेषु उ-
दातिताश्चतुर्मासिका उक्ताः, तेषामेकत्र सङ्गिप्तानां सप्तशताना-
नि चतुर्विंशानि ७२४ । उदातितानामनुदातितानां च सर्वेषां
अनुर्मासानामेकत्र मीक्षितानां भवन्ति त्रयोदश शतानि अ-

एषानि १३६८ । (नेण परमिन्त्यादि) ततः परं सर्वेषां
मासिकानां चातुर्मासिकानां च यः समासो मीलन तेन
संक्षेप संबंधासम्बद्धं वक्ष्ये ।

प्रतिष्ठानमेव निर्वाहयति-

नव य सया य महस्मं, ठाणाणं पडिवत्तिओ होति ।

वावमा ठाणां, सत्तिहं आरोवणा कमिणा ॥२२७॥

स्थानानां मासाऽऽदिशायश्चिन्त्यस्थानानां प्रतिपत्तयः प्रतिपादनानि
सहस्र नव च शतानि द्वापञ्चाशच्च स्थानानि १९५२ भवन्ति ।
तथाहि-सर्वाण्यं प्रागुक्तानि मासाऽऽदिशायश्चिन्त्यस्थानानाम्ये-
कत्र मीलितान्येवावस्थीति । सप्तभिः पुनरारोपणा कृत्स्ना ।
अथ कोऽस्य सूत्रस्याजसंबन्धः ? उक्तयत-तन्त्रेण एव संबन्धः-
किंयन्ति प्रायाश्चिन्त्यान सिकानि कियम्यथाऽऽरोपणा जघन्या,
जघन्योत्कृष्टा, तथा कृत्स्ना अकृत्स्नाश्च सिकानि । तत्र प्रथमे स्था-
पनाऽऽरोपणे स्थाने एका जघन्या, त्रिंशत् उत्कृष्टाः । एकैकस्यां
स्थापनायामारोपणाभिः सह संबंधे एकैकस्या उत्कृष्टाया
अत्रयमानवत्वारिशनानि चतुस्त्रिंशदधिकानि ४३४ । द्वितीये
स्थापनाऽऽरोपणस्थाने एका जघन्या, त्रयस्त्रिंशत् उत्कृष्टा अज-
घन्योत्कृष्टानां पञ्चशतानि सप्तविंशानि ५२७ । तृतीये स्थापनाऽऽ-
रोपणस्थाने एका जघन्या, पञ्चत्रिंशत् उत्कृष्टा, अजघन्योत्कृ-
ष्टानां पञ्चशतानि चतुस्त्रिंशदानि ४३५ । चतुर्थे स्थापनाऽऽरोपणा-
स्थाने एका जघन्या एकौनाशीतिं शतमुत्कृष्टानां पञ्चदश-
सहस्राणि नवशतानि त्रिंशानि १५४३० अजघन्योत्कृष्टानां तथा
प्रथमे स्थापनाऽऽरोपणस्थाने सप्ततिरारोपणा, कृत्स्नाः, भाग-
हारिण्य इत्यर्थः । भोर्वावरहिता इति यावत् ।

ताश्चेमाः-

सर्वेति ठाणाणं, उक्तामाऽऽरोवणा जवे कमिणा ।

मेमा चत्ता कमिणा, ता खत्रु नियमा अणुक्तासा ॥२२८॥

प्रथमे स्थापनाऽऽरोपणस्थाने त्रिंशत् स्थापनास्थानानि, तेषां
च सर्वेषामपि स्थानानामन्तिमाऽऽरोपणा उत्कृष्टा प्रवर्तिता । ताश्च
सर्वसंबन्धयत्रा त्रिंशत् । एताश्च नियमतो भोर्वावरहिता इति कृ-
त्स्नाः, शेषाश्चोत्कृष्टाऽऽरोपणाव्यतिरिक्तानामारोपणानां मध्ये
भोर्वावरहिततया कृत्स्नाऽऽरोपणाश्चत्वारिंशत् । ताश्च खलु
नियमाश्रियमेव अनुत्कृष्टाः, जघन्या मध्यमा वा इत्यर्थः । एता
उत्कृष्टाः, ता मीलितानि जाता सप्ततिः ।

अथ कास्मा अनुत्कृष्टाश्चत्वारिंशत् कृत्स्नाः ? इत्यत आह-

बीमाए ऊ बीमा, चत्त अमीया य तिष्ठि कमिणाओ ।

तीमाए पक्ख पणवी-म नीम पष्ठा य पणमयरी ॥२२९॥

चत्ताए बीम पणती-म मत्तरी चैव तिष्ठि कमिणाओ ।

पणयालाए पक्खो, पणयाला चैव दो कमिणा ॥२३०॥

पणाए पक्खटी, पणपष्ठाए य पणवीसा य ।

सट्ठिउवणाए पक्खो, बीमा तीमा य चत्ता य ॥ २३१॥

सयरीए पणपष्ठा, तत्तो पक्खत्तरीए पक्ख पणतीमा ।

अमतीए ठवणाए, बीमा पणवीम पणमासा ॥२३२॥

नउट्टे पक्ख तीमा, पणयाला चैव तिष्ठि कमिणाओ ।

सनियाए बीस चत्ता, पंचुत्तरि पक्ख बीसा उ ॥२३३॥

दस्सुत्तरसइयाए, पणतीसा बीसउत्तरे पक्खो ।

बीमा तीमा य तट्टा, कमिणाओ तिष्ठि बीए य ॥२३४॥

तीमुत्तरि पणवीसा, पणतीमे पक्खिया जवे कमिणा ।

चत्तालीसा बीसा, पणामं पक्खिया कमिणा ॥२३५॥

विशिकायां विशतिदिनायां स्थापनायां विशतिविशतिदि-
ना । एवं चत्वारिंशद्दिना, अशीतिदिना च । एतास्तस्मात्स्था-
पनायाः कृत्स्नाः । तथा विशति विशद्दिनायां स्थापनायामिमाः
पञ्चाऽऽरोपणाः कृत्स्नाः । तद्यथा-पक्वः पञ्चविंशतिस्त्रिंशत्पञ्चा-
शत्पञ्चसप्ततिश्च ५ । तथा चत्वारिंशति स्थापनायामिमास्त्रिंश-
वारोपणाः कृत्स्नाः । तद्यथा-विंशतिदिना, पञ्चत्रिंशद्दिना, स-
प्ततिदिना च । तथा पञ्चचत्वारिंशति स्थापनायामिमे द्वे कृ-
त्स्ने आरोपणे । तद्यथा-पक्वः एकप्रमाणा, पञ्चचत्वारिंशत् प-
ञ्चचत्वारिंशद्दिना च । पञ्चाशद्दिनायां स्थापनायामेका पञ्च-
पट्टिदिना कृत्स्ना आरोपणा । पञ्चपञ्चाशद्दिनायामेका पञ्च-
विंशतिः १ । षष्टिदिनायां स्थापनायामारोपणाः कृत्स्नाः चत-
स्रः । तद्यथा-पक्वो विशतिस्त्रिंशत् चत्वारिंशत् । सप्ततिदिनायां
स्थापनायामेका पञ्चपञ्चाशद्दिना कृत्स्नाऽऽरोपणा ५५ । पञ्चस-
प्ततिदिनायां स्थापनायां द्वे कृत्स्ने आरोपणे-पाक्षिकी, पञ्च-
चत्रिंशद्दिना च २ । अशीतिदिनायां स्थापनायां तिस्रः कृत्स्ना
आरोपणाः । तद्यथा-विंशतिः, पञ्चविंशतिः, पञ्चाशद्दिना । तत्रति-
दिनायां स्थापनायामिमास्त्रिंशत् कृत्स्ना आरोपणाः-पक्षिस्त्रिंश-
त्पञ्चचत्वारिंशत् । शतिकायां स्थापनायां द्वे कृत्स्ने आरो-
पणे-पञ्चविंशतिदिना, चत्वारिंशद्दिना च २ । पञ्चोत्तरश-
तिकायां पुनः स्थापनायामिमे द्वे कृत्स्ने आरोपणे-पाक्षिकी,
पञ्चविंशतिदिना च ३ । दशोत्तरशतिकायां स्थापनायामे-
का पञ्चविंशत्कृत्स्नाऽऽरोपणा १ । विशत्युत्तरशतिकायां स्था-
पनायामेतास्त्रिंशत् कृत्स्ना आरोपणाः-तद्यथा-पाक्षिकी, विश-
तिदिना, त्रिंशद्दिना च । त्रिंशद्वत् शतिकायां स्थापनायामेका
पञ्चविंशतिदिना कृत्स्नाऽऽरोपणा १ । पञ्चविंशद्वत्तरशति-
कायां स्थापनायामेका पाक्षिक्यारोपणा कृत्स्ना १ । चत्वा-
रिंशद्वत्तरशतिकायां स्थापनायां पुनरियमेका कृत्स्ना आरो-
पणा विशतिदिना १ । पञ्चाशद्वत्तरशतिकायां स्थापनाया-
मेका पाक्षिक्यारोपणा कृत्स्ना । पञ्चमेताश्चत्वारिंशत् त्रिंशद्व-
त्कृष्टाः, सर्वमिलिताः सप्ततिः कृत्स्ना आरोपणाः शेषाः पञ्च-
चत्तरत्रिंशत्सप्तक्या अकृत्स्नाऽऽरोपणा । एवं शेषेष्वपि स्थाप-
नाऽऽरोपणस्थानेषु कृत्स्नाऽकृत्स्नाऽऽरोपणानां परिमाणमुपयुज्य
परिमावनीयमिति ।

अतः परमेतासां सर्वासामपि स्थापनाऽऽरोपणानां स्वरूपं ये-
न लक्ष्यते तद्विभक्तिपुरिद्धमाह-

सव्वामि ठवणाणं, एतो सामन्नलक्खणं वुत्तं ।

मानग्गे जोमग्गे, हीणाहीणे य महणे य ॥ २३६ ॥

चतुर्विधं स्थापनाऽऽरोपणस्थानेषु याः स्थापना आरोप-
णाश्चान्योन्यानुवर्धनो भवन्ति, तासां सर्वासामपि स्थापना-
नामारोपणानां च इत ऊर्ध्वं सामान्येन सकलव्यापितया लक्ष-
णं-लक्ष्यते येन तानां स्वरूपं तद्वत्तुमुक्तानुक्तस्वरूपं वक्ष्ये ।
कन्याह-सामान्येन प्रतिसेवितसंबन्धमासानां परिमाणे, तथा प्रति-
सेवितमासाऽऽनयनानिमित्तमेवाऽऽरोपणादिवत्संबन्धे विद्यमाने
कियति प्रक्षेपे लक्ष्यं भागं वाच्यमिति । एवं जोषाग्गे जोषपरि-
माणे लक्षणं वक्तव्यम् । तथा हीनाहीने च ग्रहणे च । हीन-

ग्रहणं नाम विषमग्रहणम्, अहीनग्रहणं समग्रहणम् । एतच्च यथा संचयमासेभ्यः भवति तथा लक्षणं वक्तव्यम् ।

तत्र मासपरिमाणविषय लक्षणमभिधत्तुराह पृथक्त्वमेव तावद् -

जडाहं भवे आरुवणा, ततिभागं तं करे तिपंचगुणं ।

सेसं पंचहिं गुणए, उवणदिणजुया ठ छम्मासा ॥२३॥

इयमर्थतः प्रागेव व्याख्याता, परमन्यथा कियान् शब्दसंदर्भे इति ज्ञेयोऽपि व्याख्यायते-संचयमासेभ्यः स्थापनामासेषु शुद्धेषु पञ्चदशमासतुल्ये तत् (जडाहं) यात मासा भवत्यारोपणा । किमुक्तं भवति ?-यतिभिर्मासे निष्पन्ना आरोपणा ततिभागं तावत्संख्याक भागं करोति, कृत्वा चाऽऽद्यं (त्रिपञ्चगुणमिति) त्रिपञ्चगुणं पञ्चदशगुणं करोति । शेषं समस्तमनेकजगाऽऽत्मकमपि सविपश्य पञ्चभिर्गुणयेत् । ततः स्थापनादिमयुताः षण्मासा ज्ञवन्ति । एतत्कर्म पञ्चदशाऽऽदिवारोपणासु कर्तव्यम्, एकाऽऽदिषु चतुर्दशदिनपर्यन्तासु पुनरापोपणासु यावत्त्यारोपणादिनां तावद्भिर्गुणयितव्यम् । एवं संचयमासानां मध्ये यावत्ता मासास्तु यत् गृहीतं तादृशप्रमाणाभिधानतो मासपरिमाणविषयलक्षणमभिहितम् ।

संप्रत्येतदेव प्रकारान्तरेणाभिधत्तुराह-

जतिभि जवे आरुवणा, ततिजागं तस्स पञ्चसहिं गुणए ।

उवणाऽऽगवणसहिया, छम्मासा हौति नायव्वा ॥२३॥

ये संचयमासान्ते पूर्वं स्थापनाऽऽरोपणामासविद्युकाः कर्तव्याः । ततो (जडाहं) यतिना प्रथमा द्वितीया तृतीया इत्यादि आरोपणा, ततिभागस्थास्ते कर्तव्याः । तत्र यद्येकभागस्थास्ततः सखानपि पञ्चदशभिर्गुणयति, गुणने च कृते स्थापनारोपणाऽऽदिवससंहिताः जोषविशुद्धास्ते षण्मासा भवन्ति । अधानेकभागस्थाः तर्हि तस्य अनेकस्य भागस्य आद्यं भागं पञ्चदशभिर्गुणयेत् । शेषान् समस्तानपि, पञ्चगुणयति वाक्यशेषः । ततः स्थापनाऽऽरोपणादिवससंहिताः षण्मासा ज्ञातव्या भवन्ति । तद्यथा-विंशतिदिनायां स्थापनायां पञ्चदशदिनायां चाऽऽरोपणायां त्रयोदश संचयमासाः, तस्य एक आरोपणमासो, द्वौ स्थापनामासौ । उभयमीद्वे त्रयो मासाः शोचिता जाता दश मासाः । इयमारोपणा प्रथमे स्थाने प्रथमेति ते दश मासा एकभागस्थाः कियन्ते, कृत्वा पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चदशं शतम् १५० । अत्र जोषपञ्चक इति पञ्च ततो विशोचिता जातं पञ्चचत्वारिंशं शतम् १४४ । तत्र स्थापनादिवसा विंशतिः, आरोपणादिवसाः पञ्चदशति मीश्रिताः पञ्चविंशति ते प्रक्षिप्यन्ते, जातमशान शतमिति । तथा विंशतिदिनायां स्थापनायां पञ्चविंशतिदिनायां च आरोपणायां त्रयोविंशतिः संचयमासाः, तेषां द्वौ स्थापनामासौ, त्रय आरोपणमासाः, उभयमीद्वे पञ्च मासाः शोचिता जाता अष्टादश । इयमारोपणा प्रथमे स्थाने तृतीयेति द्विभागस्था कियन्ते, जाता एकैकस्मिन् भागे षट् षट् । तत्राऽऽद्या भागः पञ्चदशभिर्गुणयते, जाता भवति । अत्र पञ्चो भूष इति तस्यः पञ्चदश शोचिता जाता पञ्चसप्ततिः ७५ । शेषौ चापि भागौ वैकत्र मीश्रिता, जाता द्वादश, ते पञ्चभिर्गुणयन्ते, जाता षष्टिः, ते पूर्वशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातं पञ्चविंशतम् । तत्र स्थापनादिवसाः विंशति-

• इयं गाथा मूले न दृश्यते ।

रारोपणादिवसाः पञ्चविंशतिः । उभयमीद्वे पञ्चचत्वारिंशत् प्रक्षिप्ता, जातमशीत शतम् । एवमन्यथापि भावनीयम् । नवरमेतत्कर्म कचिदेव प्रतिनियतेषु पदेषु कर्तव्यं, नावश्य सर्वत्रेति ।

संप्रति गुणकारवशेन यथा कृत्स्नाऽऽरोपणा परिज्ञानं भवति, तथा प्रतिपादयति-

जेण उ पण गुणिया, हि ऊणं सो ण हेति गुणकारो ।

तस्सुवरिं जेण गुणे, हौति समं सो ण गुणकारो ॥२४॥

(जेण उ पण गुणिया हि) विंशतिकायां स्थापनायां पाक्षिका आरोपणा दशभिर्गुणिता, जातं पञ्चाशं शतम् १५० । तत्र स्थापनादिवसा विंशतिः प्रक्षिप्ता जातं सप्ततं शम् १७० । तदेवं दशभिर्गुणने ज्ञाताः षण्मासाः, एकादशभिर्गुणने भक्षिका इति पाक्षिकयमारोपणार्था समकरणं प्रतीत्येव दशाऽऽदिको गुणकार इतीयमकृत्स्नाऽऽरोपयति प्रतिपत्तव्यम् । (तस्सुवरिं इत्यादि) तस्याधिकृतस्य विंशिकाऽऽदिकपस्य पदस्योपरि त्रिशःप्रभृतिके स्थापनापदे येन गुणकारेण दशाऽऽदिलक्षणेन गुणने षण्मासदिवसपरिमाणं समं भवति स तत्र गुणकारः, तेन गुणकारेण सा आरोपणा तस्मिन् स्थापनापदे कृत्स्नेत्यवगम्यता । यथा पाक्षिकेवाऽऽरोपणा त्रिशःस्थापनायाम् । तथाहि-पञ्चदशदिनाऽऽरोपणा दशभिर्गुणिता जातं पञ्चाशं शतं, त्रिशःस्थापनादिवसाः प्रक्षिप्ता जातमशीत शतम् । एव पञ्चचत्वारिंशदिने स्थापनापदे नवभिः षष्टिदिनेऽष्टाभिः, पञ्चसप्ततिदिने सप्तभिः, नवतिदिने षट्भिः, पञ्चात्तरशतदिने पञ्चभिः, विंशत्युत्तरशतदिने चतुर्भिः, पञ्चत्रिंशदुत्तरशतदिने त्रिभिः, पञ्चाशतदिने द्वाभ्यां, षष्टिशतदिने एकेन समं षण्मासदिवसपरिमाणं भवतीति पञ्चचत्वारिंशदादिषु स्थापनापदेषु पाक्षिकयारोपणा कृत्स्ना प्रतिपत्तव्या । तथा विंशिकायमारोपणायां विंशतिदिने स्थापनापदेऽष्टभिः, चत्वारिंशदिने सप्तभिः, षष्टिदिने षड्विंशतिदिने पञ्चभिः, शतदिने चतुर्भिर्विंशतिशतदिने त्रिभिश्चत्वारिंशतदिने द्वाभ्यां, षष्टिशतदिने एकेन समं षण्मासदिवसपरिमाणं ज्ञवतीति विंशिकाऽऽरोपणा विंशिकाऽऽदिषु स्थापनापदेषु कृत्स्नेत्यवसंया । एवं शेषा आरोपणा गुणकारैर्विचारयितव्या इति ।

एतदेव सुव्यक्ततरमाह-

जडाहिं गुण आरोवण, उवणाजुत्ता हवन्ति छम्मासा ।

तावइयाऽऽरुवणाओ, हवन्ति सरिसाजिज्ञावाओ ॥२४॥

यतिजिर्यावद्भिर्गुणकारैर्गुणयते स्म गुणा गुणिता आरोपणा तदनन्तरं स्थापनायुक्ता स्थापनादिवसयुक्ता षण्मासा भवन्ति, तावत्यो गुणकारसंख्यातुल्यास्ता आरोपणाः, कृत्स्ना शत गम्यते । प्रतिपत्तव्याः । कथंभूतास्तास्तावत्यः कृत्स्नाऽऽरोपणा इत्याह-सदृशाभिज्ञापाः, एकाजिज्ञापा इति भावः । यथा पाक्षिकी आरोपणा विंशदिनाऽऽदिषु दशाऽऽदिभिर्गुणकारैर्गुणिताः तदनन्तरं च स्थापनादिवसयुक्ताः षण्मासान्पुरयतीति दश कृत्स्ना आरोपणाः सदृशाभिज्ञापाः, एवमन्यथा अपि तैस्तैर्गुणकारैस्तावत्संख्याकैस्तेषु तेषु स्थापनापदेषु गुणिताः, तदनन्तरं तत्तत्स्थापनादिवसयुक्ताः षण्मासपरिकास्तावत्संख्याकाः कृत्स्ना आरोपणाः सदृशाभिज्ञापा भावनीयाः ।

पच्छिम

संप्रति चाऽऽलोचकमुक्त्वात् प्रतिसेवितमासाग्रं कृत्वा तत् मा-
साग्रं स्थापनायामारोपणायां च स्थापयित्वाऽऽरोप्य च परस्मै
विधिकमुपदर्शयेदित्युपदेशमाह-

उच्यतेऽऽरोपणमासे, नाऊणं तो भण्णाहि मासमं ।

जेण समं तं कसिणं, जेणऽदियं तं च जोसमं ॥२४४॥
आलोचकमुक्त्वात् प्रतिसेवितमासपरिमाणमाकर्ण्य तदनन्तर-

मेतावन्तो मासाः स्थापनायामेतावन्त आरोपणायामिति आ-
त्मा ततः सञ्चयमासाग्रं विविक्तमालोचकाय भण्य प्रतिपादय ।
यथा-अष्टापञ्चाशत् प्रतिसेवितमासाः, आलोचकमुक्त्वादुपसङ्घेः ।
तत आचार्येण स्थापनाऽऽरोपणादिकेण विशिका स्थापना, प-
ञ्चाशतिकया चाऽऽरोपणा स्थापिता, तत्र स्थापनाऽऽरोपणादि-
वसानामेकत्र मीलने जाते सप्ततं शतम् १७० । ततः वरमास-
द्विषसेभ्योऽशीतशतसंख्येभ्यः शोधितं, स्थिताः पञ्चात् दश,
तेषामधिकृतया पञ्चाशतिकया आरोपणया भागो विद्यते,
तत्र भागो न लभ्यते इति चत्वारिंशं शतं प्रकृतम् । ततो
भागे हुते लब्ध एको मासः, इयमारोपणा अष्टाविंशतिमास-
निष्पन्ना अष्टाविंशतितमा चेति एकोऽष्टाविंशत्या गुणितो, जा-
ता अष्टाविंशतिः २४० तत एवमालोचकाय कथयति-यथा द्वौ
स्थापनामासौ, अष्टाविंशतिरारोपणामासाः । एते मिलित्वा-
ष्टात्, अष्टाविंशतिरन्ये मासा आरोपणाया भागे हुते लब्धाः ।
एव सर्वत्र संख्यमासाग्रमालोचकाय विविक्त भणनीयमिति ।
येन पुनरारोपणाजागदरेण भागे विद्यमाने कोपविरेहेण
समं युज्यते तत् कृत्स्नमारोपणं कष्टम् । येन यावत्प्र-
माणेन तु दिवसमीलनचिन्तायां वरमासपरिमाणमाधिकं भ-
वति तच्च तावत्प्रमाणं पुनर्जोषाग्रं कोपपरिमाणमवसानमभ्य-
स्य । यथा विशिकायां स्थापनायाः पाक्षिकया आरोपणायां
पञ्चेति । एतेन जोषपरिमाणलक्षणमुक्तं कष्टम् ।

जस्य तु दुरुवहीणा, न होति तस्य तु हवति सानावी ।

एकई जा चोदम, एकाती सेस दुगहीणा ॥२४५॥

इह सर्वोपां स्थापनायामारोपणानां च दिवसेभ्यो मासा-
नामुपादानाय पञ्चनिर्माणो दर्शयः । तत्र भागे हुते यज्ञ-
संख्यामाद् द्विकपहीनं कर्तव्यम् । यत्र पुनरारोपणा शुद्धिहीना
लब्धमासा न भवति, एकाऽऽदिषु चतुर्दशपर्यन्तासु पञ्चभि-
र्माणहारस्य एवासंभवात् । पञ्चदिनाऽऽदिषु नवदिनपर्यन्तासु
पञ्चनिर्माणे हुते लब्धस्यापि (?) द्वयोः कथोरसंज्ञात् । इहादि-
नाऽऽदिषु चतुर्दशदिनपर्यन्तासु शुद्धिपारपरणे शून्यस्य भा-
वात् । तथा एकाऽऽद्य एकदिनाऽऽद्यो यावच्चतुर्दशदिनपर्यन्ताः
स्थापना आरोपणाश्च स्वाभाविक्य एकस्मान्मासादुच्यते ।
किमुक्तं जयति ?-सनावेनैव, न तु मासोपादाननिमित्तकरणप्र-
योगत एकस्मान्मासाभिर्वृत्ता प्रतिपत्त्या इति । (सेस दुगही-
ण (सि)) शेषाः पुनः पञ्चदशदिनाऽऽद्यः स्थापना आरोपणा-
श्च द्विकहीना कृषाः पञ्चनिर्माणे हुते लब्धस्य द्विकपहीन-
त्वाभावात् उपचारतो द्विकहीना उक्ताः ।

उपरि तु पंचमऽप, जड मेमा तस्य केड दिवसा तु ।

ते सर्वे एगातो, मासातो हुंति नायव्वा ॥ २४६ ॥

पञ्चदशदिनायाः स्थापनाया आरोपणायाश्च उपरि पो-
रुशदिनाऽऽदिषु स्थापनाऽऽरोपणासु पञ्चनिर्माणे हुते, उपरिम-

गल्लभ्येभ्यः शेषा ये एकद्विकाऽऽद्यो दृश्यन्ते, ते सर्वे लब्धा-
नां पूरणदृष्ट्याहेकस्माद् मासादुच्यन्ति कृतव्याः । किमुक्तं
भवति ? तेषु जोषाभूतेष्वपि स एवैको मासो गृह्यते यः प-
ञ्चदशदिनायां लब्ध इति । एवमेकविंशतिदिनाऽऽदिष्वपि
भावनीयम् ।

संप्रति हीनाहीने ग्रहस्य लक्षणं प्रतिपिपादयितुं यथास्थापना-
ऽऽरोपणमासेभ्यः शेषसंख्यमासेभ्यश्च दिवसग्रहणं क्रियते,
तथा प्रतिपादयति-

होइ समं समग्रहणं, तह वि य पसिसेवणा ठ नाऊणं ।

हीणं वा अहियं वा, सवत्थ समं च गेएहेजा ॥२४७॥

स्थापनाऽऽरोपणानां दिवसपरिमाणे समे तुल्ये, यासु स्थाप-
नाऽऽरोपणासु मासेभ्यो दिवसग्रहणं समं भवति तावन्तः
स्थापनामासेभ्यः प्रत्येकं दिवसा गृहीताः, तावन्त आरोप-
णामासेभ्योऽपीति भावः । होवमासेभ्यो दिवसग्रहणं समं वि-
षमं वा । यथा सप्तदिनायां स्थापनायां सप्तदिनायां चाऽऽरोप-
णायाम, तथाष्टात्र पूर्वकरणप्रयोगतः पक्षित्यतिसंख्यमासो लब्धः,
तत्र स्थापनाऽऽरोपणामासाभ्यां सप्त सप्त दिनानि गृहीतानि, ये
चाऽऽरोपणया भागे हुते लब्धास्तुर्विंशतिमासास्तेष्वेकस्मात्प-
ञ्च दिनानि गृहीतानि, द्वयोर्दिनयोर्भागे पातितत्वात् । शेषेभ्यः
सप्त सप्त दिनानीति । एवमन्यास्यपि स्थापनाऽऽरोपणासु तुल्ये
दिवसपरिमाणे स्थापनाऽऽरोपणामासेभ्यस्तुल्य दिवसग्रह-
णम् । शेषमासेभ्यस्तुल्यं विषमं वा भावनीयम् । कासु चित्पुनः
स्थापनाऽऽरोपणासु यद्यपि दिवसपरिमाणं समं भवति, तथा-
पि प्रतिसेवनां कृत्वा कस्यापि मानस्य कांक्षी प्रतिसेवना-
लक्ष्णद्वाराऽऽद्यव्यवसाया, मन्दराणाऽऽद्यव्यवसाया वा इति
कृत्वा तदनुगुणतः स्थापनाऽऽरोपणासु दिवसग्रहणं कदाचि-
द्वानं कदाचिदतिरिक्तं वा ॥ किमुक्तं जयति ?-कदाचिद्वारोप-
णायां हीनं, स्थापनायामधिकम् । यथा विशिकायां स्थापनायां
विशिकायामारोपणायाम् । अत्र हि त्रय्यामपि स्थापनामासाभ्यां
प्रत्येकं दश दिवसा गृहीताः । आरोपणामासयोस्तेष्वेकस्मात्प-
ञ्चदश, एकस्मात्पञ्च । अथ स्थापनाया मासयोरैकस्मात्पञ्चदश
दिवसा गृहीताः, अपरस्मात्पञ्च । आरोपणामासाभ्यां तु चाच्यं
प्रत्येकं दश दशोति प्रतिसेवनाविशेषप्रकारेण तु स्थापनामा-
साभ्यामारोपणामासाभ्यां च प्रत्येकं दश दश दिवसा गृह्य-
न्ते इति । (सवत्थ समं च गेएहेजा) कदाचित्पुनः सर्वत्र
स्थापनायामारोपणायाम्, तथा आरोपणया भागे हुते ये लब्ध-
मासान्तेषु च सम दिवसग्रहणं भवति । यथा प्रथमे स्थाने स्था-
पनायां विशिकायामारोपणायां, द्वितीये स्थाने पाक्षिकयां
स्थापनायां पाक्षिकयामारोपणायां, तृतीये स्थाने पञ्चदिनायां
स्थापनायां पञ्चदिनायामारोपणायां, चतुर्थे स्थाने एकदिनायां
स्थापनायामेकदिनायां चाऽऽरोपणायाम् । एवमन्यास्यपि द्विभ्यां
द्विदिनासु स्थापनाऽऽरोपणासु यथायोगं भावनीयम् ।

विमया आरुवणाओ, विमयं मट्ठणं तु होइ नायव्वं ।

सरिसे वि सेवियम्पी, जह जोमो तह खसु विमुच्छो ॥२४८॥

इह आरोपणाग्रहणेन स्थापनाऽपि गृहीता कष्टव्या । तत्र प्र-
तिसेवनां कुर्वता यद्यपि सर्वेऽपि मासाः सहशोपराग्रमासे-
वनेन प्रतिसेवताः, तथाऽपि सहशो सेवितेऽपि सहश्यामवि
प्रतिसेवनायां याः स्थापनाऽऽरोपणाः परस्परं दिवसमात्रेण कि-

वमाः, ताभ्यस्तदनुरोधेन आरोपणया भागे हते ये लक्ष्यमा-
स्तास्तेषु दिवसप्रहणं विषमं भवति ज्ञातव्यं, स्थापनाऽऽरोप-
णादिवसानां परस्परविषमत्वतस्तेष्वपि प्रहणं विषमं भव-
तीति प्रतिपत्तव्यमिति भावः । एवं विषमासु कृत्स्नाऽऽरोपणा-
स्त्वमहितं, याः पुनरारोपणा विषमा अकृत्स्नाश्च, तत्र दिवस-
प्रहणं कुर्वता यथा जोषो विशुद्ध्यति, तथा खलु निश्चित क-
र्तव्यं, नाभ्ययेति ।

एवं खलु उवणातो, आरुवणाओ विमेसतो हन्ति ।

ताहिं गुणा तावइया, नायव्वा तहेव जोमा य ॥२४६॥

एवमुक्तप्रकारेण स्थापनात् आरोपणा विशेषतो भवन्ति-वि-
शेषवत्यां भवन्ति । तथाहि-यदा स्थापनामामगुणाः शेषाः
मासा यावन्तोऽधिकृतायमारोपणार्था मासास्नावरत्संख्याका
आगाः क्रियन्ते, कृत्वा च प्रथमं जागः पञ्चदशगुणः क्रियते,
शेषाः पञ्चगुणाः यदि वा सर्वा अप्यारोपणादिवसगुणा मासाः
क्रियन्ते, एवमारोपणया दिवसपरिमाणं लब्धं भवति,
तदा एतावद्भिः स्थापनादिवसैः प्रक्रियैः वामासाः पूर्यन्ते इति
तदनुसारतः स्थापनादिवसाः स्थाप्यन्ते, तत आरोपणानु-
रोधेन स्थापनेन स्थापनात् आरोपणा विशेषवती । तथा
आऽऽह-(ताहिं गुणा तावइया इति) तामिरारोपणामास-
ख्याभिः, आरोपणादिवससख्याजिर्वा आरोपणया भागे हत
ये लक्ष्य मासास्ते गुणा गुणिताः स्थापनारोपणादिवसयु-
क्तास्तावन्तः संख्यमासा आगच्छन्ति, न तु स्थापनामास-
संख्याभिः, स्थापनादिवससख्याभिर्वा गुणिताः, ततो विशेष-
वत्यः स्थापनाभ्य आरोपणा इति । (नायव्वा तहेव जोमा य
इति) भोषा अपि तथैव ज्ञातव्याः । तद्यथा-आरोपणया भागे
ह्ययमाणे यावता भागो न शुद्ध्यति तावत्प्रमाणा ज्ञातव्या
भोषा इति ।

कभिणा आरुवणाए, समगहणं होति तिसु य मासेसु ।

आरुवणाऽऽभिणाए, विममं जोमो जहा मुज्जे ॥२४७॥

कृत्स्ना आरोपणा नाम या भोषाविरहिता, तस्यां कृत्स्नाया-
मारोपणायाम्, आरोपणया जाग हते ये लक्ष्यमासास्तेष्वेकजा-
गः, तेऽपि वाक्यशेषः । समं दिवसप्रहणं जवति । अथ
ह्यारोपणमागन्ततः प्रत्येकं जागेषु स्वप्रहणं ह्युच्यते ।
तद्यथा-आद्यभागनेषु मासेषु प्रत्येकं पञ्चदशदिवसप्रहणं,
शेषभागनेषु पुनः सर्वत्र पञ्चदिवसप्रहणमिति ।
अकृत्स्नायमारोपणार्था पुनर्नियमतो विषमदिवसप्रहणं, त-
च्चावश्यमायि विषम दिवसप्रहणं जावयशाज्ज्वलति । तथा
आऽऽह-जोषो यथा शुद्ध्यति तथा दिवसप्रहणं भवति, तदा
विषममिति दिवसप्रहणविषयं च करणमिदम् ।

जइ इच्छुमि नाऊणं, उवणाऽऽरोपणं जहाहि मासेहि ।

गहियं महिवसेहि, तम्पानेहि हरे पागं ॥ २४८ ॥

अभ्यायमर्थः-यदि दिवसप्रहणं ज्ञातुमिच्छसि, ततः स्थाप-
नाऽऽरोपणाः स्थापनाऽऽरोपणामासांमासेभ्यः सख्यमामेभ्यः
जहाहि, परित्यज्य च कुतो मामान्त्रिकं गृहीतामिति जिज्ञासा-
यां तद्विषयेभ्यः स्थापनाऽऽरोपणागुरुशेषसंख्यमासादिवसे-
भ्यः । किमुक्तं जवति? यामासादिवसेभ्यः स्थापनाऽऽरोपणादि-
वससहजैः तन्मासैः स्थापनाऽऽरोपणादिवससमाहितशेषव-
त्मासदिवसमासैः स्थापनाऽऽरोपणामासगुरुशेषसंख्यमासै-

भागं हरेत् । तत्र यल्लक्ष्यं तान् दिवसान् जानीहि, शेषं पुन-
जानीयात् दिवसभागान् स्थापनाऽऽरोपणादिवसास्तान्
स्थापनाऽऽरोपणामासैरेव भागो हस्तव्यः, तथापि यल्लक्ष्यं,
ते दिवसाः, यच्छेषं, ते दिवसजागा इति यथा प्रथमे
स्थाने विंशकायां स्थापनायां आऽऽरोपणायां पूर्वप्रकारेण
त्रयोदश संख्यमासा लब्धाः, तेज्यः स्थापनामासौ द्वा-
वैक आरोपणामासः, उभयमीलने त्रयः शोधयन्ते, जाताः प-
ञ्चादश । ततः स्थापनाऽऽरोपणादिवसाः पञ्चत्रिंशत् तद्वदिता
ये एवमासांत्वसाः पञ्चचत्वारिंशत् शतम् १४५, ते किल तदि-
वसाः, तेज्यस्तन्मासैस्तैः शेषाभूतैर्वशाज्जमासैर्वशाकेनेत्यर्थः । जा-
गा ह्ययने, हते च जागे लब्धाश्चतुर्दश, शेषास्त्रिंशन्ति पञ्च;
आगतमैकैकस्मात् मासात् चतुर्दश चतुर्दश दिवसा गृहीताः,
पञ्च पञ्च दिवसस्य दश भागाः । यदि वा एकस्मात् मासात्
चतुरः सार्द्धान् दिवसान् गृहीत्वा शेषेषु मासेष्वैकैकं प्र-
क्रियेत्, तत आगतं तद्यज्यो मासेज्यः प्रत्येकं पञ्चदश दि-
वसा गृहीता एकस्मादश; एतन्मासुक्तमनुस्मरितम् । स्थापनादि-
वसानां त्रिंशतेः स्थापनामामाभ्यां भागो ह्ययने, लब्धा एकै-
कस्मिन्मासे दश दश दिवसाः, आरोपणामासस्त्वेक एव । त-
त्र पञ्चदश दिवसा लब्धाः, आगतं स्थापनामामाभ्यां दश
दश दिवसा लब्धाः, आगतं स्थापनामामाभ्यां दश दश
दिवसा गृहीताः । आरोपणामासात्पञ्चदश । एव विषमदिव-
सप्रहणं सर्वत्राऽऽनेतव्यम् । यत्र पुनः स्थापना आरोपणा च
नास्ति, अकृतत्वात् । अथवा-सञ्चिता मासा ज्ञायन्ते, तत्रा
शतस्य शतस्य मोक्षतमासैर्जागे हतं यल्लक्ष्यते तद्विषयप्रहणं
प्रत्येकं मामेभ्योऽवगन्तव्यम् । तत्र च-“ जहिं नन्धि उवण
आरो-वणा य नज्जति सोवया मासा । सेवियमासेह जए,
अस्मीय लक्ष्मो गाइय ॥ १ ॥ ”

एव तु समाप्तेण, जणिथं माप्पन्नल्लक्षणां बीयं ।

एवण ल्लक्षणाणं, जोमयव्वा उ सव्वाओ ॥२४९॥

एवमुक्तं प्रकारेण साम-येनैव, तुशब्द एवकारार्थो जिज्ञा-
क्रमस्यादेवं संबध्यते-सामान्यलक्षणबीजमिव बीजं सकलसा-
मान्यलक्षणवगमप्ररोहमर्थं किञ्चिज्ज्ञातम्, एतन्नामन्तरो-
हितेन बीजकल्पेन लक्षणेन सर्वा अपि कृत्स्ना अकृत्स्नाऽऽ-
रोपणाः भाषयितव्याः सुबुद्धौ शिष्यबुद्धौ च यथाऽवस्थिततया
प्रक्षेपणीयाः । तदेव क्रियन्तः सिद्धा इति आरम्भकम् ।

अधुना “ दिट्ठा निसाहनामे ” इति द्वार व्याख्यासुराह-
कमिणाऽकसिणा एवा, मिच्छाओ जवे पणपनामस्मि ।

चतुरो अतिक्रमादी, निष्ठा तत्थेव अज्जयणे ॥२५०॥

कृत्स्ना अकृत्स्नाऽऽरोपणा एवा अनन्तऽन्तः तन्मासां लक्ष-
णाः प्रकल्पनास्ति निशीथेऽध्ययने सद्धाः प्रासद्धाः एतत्त “ दि-
ट्ठा निर्माहन मे ” इति व्याख्यातम् । अधुना “ तत्थेव तदा
अनीयाग । ” इति व्याख्यातयति-(चतुरो इत्यादि) अनीयाग
ये चत्वारोऽतिक्रमाऽऽद्यस्तेऽपि सप्रयाश्चत्तमदास्तत्रैव प्रकल्प-
नाभ्यध्ययने सिद्धाः ।

सप्रान्ता नानिवातिक्रमाऽऽदीन् दर्शयति-

अतिक्रमं वइकेमं चेत्तं, अनियारिं तदा अणायारो ।

गुरुओ य अतीयारो, गुरुयारो अणायारो ॥२५१॥

आतिक्रमणे अनेः श्रवणतो मयादोल्लङ्घनमतिक्रमः । विशेषण
पदभेदकारणतोऽतिक्रमो व्यतिक्रमः । तथा आतचरणं प्रहण-

तो मतस्यातिक्रमणमतीत्यारः । आचारस्य साध्याचारस्याभा-
वः परिजोगतो ध्वंसोऽनाचारः । एते चातिक्रमाऽऽद्य आधा-
कर्मोपक्रमेण व्याख्याताः । आधाकर्मणा निर्मात्रतः सन् यः
प्रतिश्रुतिगोति सोऽतिक्रमं वलने, तत् ग्रहणनिमित्तं पदमेव कु-
र्वन् व्यतिक्रमे गृह्णानोऽतीत्यारे लुब्धानोऽनाचारे, एवमन्यदपि
परिहारस्थानमधिकृत्यातिक्रमाऽऽद्यो ज्ञातव्याः । एतेषु च प्रा-
यश्चित्तमिदम्-अतिक्रमे मासगुरुव्यतिक्रमेऽपि मासगुरु, काले
लघु । अतीत्यारे मासगुरु द्वाभ्यां विशेषतः । तथा-तपोगुरु,
कालगुरु च । अनाचारे चतुर्गुरु, यस्मात् गुरुकालाचारः, चशब्दा-
ऽनुक्तसमुच्चयार्थः, स चेतत् समुच्चिताति-अतिक्रमात् व्य-
तिक्रमो गुरुकः, तस्मादपि गुरुकोऽतीत्यार इति । ततोऽप्यतीत्या-
राद् गुरुतरकोऽनाचारः ।

तत इत्थं प्रायश्चित्तविशेषः-

तस्य जने न उ मुत्तं अतिक्रमादी उ वसिष्ठा केई ।

चोयग मुत्तं मुत्तं, अतिक्रमादी उ जोएजा ॥ २५२ ॥

तत्र एवमुक्तेन प्रकारेण भवेन्मतिश्चोदकस्य, यथा न तु
नैव सूत्रे निशोधाध्ययनलक्षणं, केचिदतिक्रमाऽऽद्य उपव-
र्णिताः स्यान्त, ततः कथं चत्वारोऽतिक्रमाऽऽद्यस्तत्रैवाध्ययने
सिद्धा इति । । सुरिराह-चोदक ! सर्वोऽप्येव प्रायश्चित्तगणो-
ऽतिक्रमाऽऽद्य भवति, ततः साक्षादनुक्ता अपि सूत्रे सूत्रं तान्
अतिक्रमाऽऽद्य योजयेन्, अर्थतः सूचितत्वात् ।

कथमर्थतः सूचिता इत्याह-

सर्वे वि य पच्छित्ता, जे सुने ते पमुवऽणायारं ।

थेराण भरे कपे, जिणकपे चउमु वि पपमु ॥ २५३ ॥

यानि कानिचित् सूत्रेऽज्ञितानि प्रायश्चित्तानि तानि सर्वा-
ण्यपि स्थविराणां कले स्थविरकल्पिकानामनाचारं प्रतीत्य
प्रवर्तिनः, यतः स्थविरकल्पिकानां त्रिव्यतिक्रमाऽऽद्येषु पदेषु
प्रायश्चित्तं न जयति । तथाहि-प्रतिश्रुतेऽपि यदि स्वतः
परतो वा प्रतिबोधतः पदमेव न कुरुते, कृतेऽपि वा पदमेव
जेदेन गृह्णाति, गृहीतेऽपि यदि न तुक्ते, किन्तु परिग्राहयति,
तदा स मिथ्यादुष्कृतमात्रप्रदानेनापि बुद्ध्यानीति न सूत्राभिहित-
तप्रायश्चित्तविषयः, लुब्धानस्त्वनाचारे यस्तने इति तस्य सूत्रा-
क्तप्रायश्चित्तविषयता, जिनकले जिनकल्पिकानां पुनश्चतुष्प-
निक्रमाऽऽद्येषु पदेषु प्रायश्चित्तं भवति, किं त्विदं प्रायस्ते न कुर्व-
न्ति । तद्वत् सर्वमपि सूत्राभिहितं प्रायश्चित्तं, यतोऽनाचारमधि-
कृत्य प्रवृत्तम, अनाचारस्यातिक्रमाऽऽद्यविनाभावी, ततोऽर्थतः
सूचितत्वात् प्रतिसूत्रमतिक्रमाऽऽद्यो योजनीया इति स्थितम् ।

ननु यद्येतन्मर्थे निशोधि सिद्धं, ततो निशोध्यमपि कुतः सि-
द्धमित्यत आह-

निस्मीहं नवमपुव्वा, पञ्चवणाणस्म तइयवन्पुव्वा ।

आयारनामधेजा, वीमडमा पाहुनच्छेया ॥ २५४ ॥

प्रत्याख्यानस्याभिधायकं यज्ञवम पूर्वं प्रत्याख्याननामकं तस्मा-
त्, तत्रापि तृतीयादाचारनामधेयाद्वस्तुनः, तथापि विशतित-
मात्प्राभृतच्छेदादिनिशोध्यमप्ययने सिद्धम् । इयमत्र भावना-उ-
त्पादपूर्वाऽऽदिनि अनुदेश पूर्वाणि, तत्र नवम पूर्वं प्रत्याख्यान-
नामकं, तस्मिन् विशतितर्कस्मूनि, वस्तुन नाम अर्थाधिकारवि-
शेषाः, तेषु विशतौ वस्तुषु तृतीयमाचारनामधेयं वस्तु, तत्र
विशतिः प्राभृतच्छेदाः परिमाणपरिच्छेदाः प्राजुतशब्दाख्या

इति अर्थच्छेदाः, तेषु यो विशतितमः प्राभृतच्छेदः, तस्मा-
न्निशोध्य सिद्धमिति ।

अत्राऽऽद्य शिष्यः सर्वं साधूकं, किन्तु-

पसेयं पसेयं, एए एए भासिऊण अवराहं ।

तो केण कारणेण, दोमा एगत्तमावन्ना ॥ २५५ ॥

एकोनविंशतावृद्धशकेषु पदे पदे सूत्रे सूत्रे, यदि वा उद्देशकं प्र-
त्येकं प्रत्येकमेकस्य दोषस्य प्रति प्रत्येकम् । अत्रामिसुख्ये प्रति-
शब्दो यथा प्रत्याग्रहात्मः पतन्तीत्यत्र, न वीसायामतः प्रत्ये-
कशब्दस्य वीसायामतः त्रिवचनम् । अपराधात्, अपराधे
सां मासाऽऽदिकं प्रायश्चित्तं दीयते इति उपचारतः प्रायश्चि-
त्तान्येषांपराधशब्देनेकानि, तान् भाषित्वा यथा केषुचिद्-
पराधेषु मासलघु, केषुचित् मासगुरु, केषुचित् चतुर्मासगुरु ।
एव सूत्रतोऽर्थतश्च केषुचिल्लघुपञ्चकं, केषुचिद् गुरुपञ्चकम् । एवं
यावत् केषुचित् भिन्नमासगुरु, तथा केषुचिदपराधेषु वदन्तु,
केषुचित् षष्ठं, केषुचिद् सूत्रं, केषुचिद्वनवस्थाप्यं, केषुचित्पारा-
श्चित्तम् । एवं दोषेषु प्रत्येकं प्रत्येकं प्रायश्चित्तानि भाषित्वा भूय
इदमुक्तं, यथा एकः पुरुषो गुरुकं मासिकमापन्नोऽपरो लघुमा-
सिकं, तयोर्द्वयोरपि कदाचित् गुरुक मासिकं दद्यात्, कदाचित्
लघुमासिकं, तथा एको लघुपञ्चकमापन्नोऽपरो गुरुपञ्चकं,
तयोरपि कदाचिल्लघुपञ्चकं दद्यात्, कदाचिद् गुरुपञ्चकं, तथा
एकः पञ्चकमापन्नोऽपरो दशकं, तयोर्द्वयोरपि कदाचित्पञ्चकं
दद्यात्, कदाचित् दशकम् । एवं पञ्चदशकविंशतारान्नात्रैवमास-
मासाद्वमासत्रिमासचतुर्मासपञ्चमासषण्माससंख्येदाऽऽदिकमेव
तावदाद्य यावत्पाराश्चित्तम् । तथा-एकः पञ्चकमापन्नोऽपरो
पाराश्चित्तं, तयोर्द्वयोरपि कदाचित्पञ्चकं दद्यात्, कदाचित्पारा-
श्चित्तमिति । एवं दशकाऽऽदिकमपि स्वस्थाने गुरुलघुविकल्पनः
परस्थाने पञ्चदशाऽऽदिजिना सह वक्तव्यं यावत्पाराश्चित्तम् । एतच्च
तदोपपद्यते यदा दोषाणामेकत्वं भवति, तच्च दुरुपपादमतः
पृच्छति- (तो कणेत्वादि) यदा दोषेषु प्रत्येकं प्रत्येकं प्रायश्चि-
त्तान्युक्त्वा पश्चात् दोषाणामेकत्वं सतीति प्रायश्चित्तान्युक्तानि,
ततः कथय केन कारणेन दोषाः परस्परं गुरुगुरुतराऽऽदि-
तथा मद्दन्तराज्ञा अपि एकत्वमापन्नाः ।

सुरिराह-

जिण चोदस जातीए, आलोपण दुव्वले य आयरिए ।

एएण कारणेण, दोमा एगत्तमावन्ना ॥ २५६ ॥

जिनं प्रतीत्य (चोदस सि) चतुर्दशपूर्वधरम् । उपलक्षणमेत-
त्, यावन्निरुद्धदशपूर्वधरं प्रतीत्य, तथा- (जातीए सि) एकजा-
तीयं प्रतीत्य, तथा आलोचनं प्रतीत्य, दुर्वहं प्रतीत्य, आचार्यं
प्रतीत्य दोषाणामन्यथात्वमपि भवति, तत एतेन जिनाऽऽद्या-
अयणलक्षणेन कारणेन, दोषा एकत्वमापन्नाः, जिनाऽऽद्योऽप्र-
तीत्य दोषाणामेकत्वमभूदिति भावः ।

तत्राऽऽद्योऽर्थथाक्रमं घृतकुट्टनादिकादृष्टान्तौ, अपरयोस्तु द्वयो-
र्थथाक्रममेकानेक छत्रमकानेकनिषेधा च विषय इति दर्शयति-
मयकुट्टगो उ जिगस्मा, चोदमपुव्विस्स नाक्षिपा होइ ।

मक्वं एगपणेगा, निमज्ज एगा अणोगा य ॥ २५७ ॥

जिनस्य जिनविषये घृतकुट्टरको दृष्टान्तः, चतुर्दशपूर्वधरो
नालिका भवति दृष्टान्तः, एकजातीयस्य एकानेकद्वयविष-
यः, आलोचनाद्वयमेकाऽनेकानवस्थाविषयः ।

तत्र यथा जिनं प्रतीत्य दोषा एकत्वमापन्नास्तथा विज-
हिमयुकुट्टनकुण्डदृष्टान्तेन भगवते-

उपपत्तिं रोगाणां, तस्मिन्ने ओमहे य विज्जंगी ।

नाडं तिविहमपयीणं, देहं तहा ओसहणं तु ॥२९८॥

मिथ्यादृष्टिरुपपत्तावधिभिम्बकी, स हि विभक्तिर्मां करोति, न
साधुरिति तदुपादानम् । विभक्तिर्मां विभक्तिर्ज्ञानिनो रोगाणामु-
त्पत्तिम्, उत्पद्यन्ते रोगा अस्या इत्युत्पत्तिः निदान, तां ज्ञात्वा,
तथा तदित्यनेन रोगाः संबध्यन्ते, शस्यन्ते उपशमं नीयन्ते
रोगा येस्तान् शमयन्ति, ओषधानि तेषां रोगाणां शमयन्ति
तच्छमनानि तानि ओषधानि, यथावत् ज्ञात्वा त्रिविधतायाऽऽदि-
ज्यरोगयोगतत्त्वप्रकाराः, आमयो रोगः स येषां विद्यते ते
आमयिनः, त्रिविधाश्च ते आमयिनश्च, तेषां त्रिविधाऽऽमयिणां
तथा ओषधगणं ददति प्रवच्छन्ति यथा नियमनो रोगोपशमो
भवति ।

ओषधप्रदाने च चत्वारो जङ्गाः तद्यथा-

एकेणैको विज्जइ, एकेण अणेणऽणेगहिं एको ।

णेगहिं पि अणेण, पत्तिसेवा एव मासेहि ॥ २९९ ॥

कचित् एकेन घृतकुटेन एको वाताऽऽदिको रोगाद्विद्यते,
एव प्रथमो भङ्गः । कश्चिद्वेकेन घृतकुटेन अनेक त्रयोऽपि वा-
ताऽऽदयो दोषाद्विद्यन्ते, एव द्वितीयः । तथा कदाचिद्वेकेघृत-
कुटेरेकाऽऽत्यन्तमवगाढो रोगो वाताऽऽदिकऽऽरेमुपयाति, एव
तृतीयः । कश्चिद्वेकेघृतकुटेरनेके वाताऽऽदयो दोषा उपशम्य-
न्ति, एव चतुर्थो भङ्गः । एवं प्रातःसेवाऽप्येकानेकमासविषया
चतुर्भङ्गिका एकातर्कमासैः व्युत्थनीति घृतकुट्टदृष्टान्त उ-
पलक्षणं, तेन सामान्यत ओषधदृष्टान्तोऽपि द्रष्टव्यः । तत्राऽपि
चतुर्भङ्गिका ।

नामेवाऽऽह-

एकामहेण विज्जं-ति केवि कुविवा उ तिप्पि वायाऽऽदी ।

बहुएहिं विज्जंती, बहुए एकेकतो वा वि ॥ २६० ॥

एकेनैवधेन तथाविधेन केचित् वाताऽऽदयस्त्रयोऽपि कुपिता-
द्विद्यन्ते, उपशमं नीयन्ते इति भावः । एव द्वितीया भङ्गः ।
तथा बहुजिरोषधैर्बद्धो वाताऽऽदयो रोगाद्विद्यन्ते । एव चतु-
र्थो भङ्गः । तथा-(एकेकतो वावि ति) एकनैवधेनेको वा-
ताऽऽदिको रोगः उद्भूतमुपयाति । एव प्रथमो भङ्गः । भङ्गत्रयप्र-
हणाचतुर्थोऽपि भङ्गः सूचितो द्रष्टव्यः । स चायम्-अनैकरोष-
धैरेको वाताऽऽदिको रोगोऽत्यन्तमवगाढद्विद्यते । एव तृतीयो ज-
ङ्गः । इयमत्र भावता-यथा विभक्तिर्ज्ञानिनः सर्वरोगाणां निदान-
मेकानेकौषधसामर्थ्यं आवबुध्यमाना उपसपन्नानां रोगिणां घृ-
ताऽऽद्यापधगणं प्रयुज्जते, तेन च प्रयुज्यमानेन घृतकुटेन औष-
धेन वा केवलेन कदाचिद्वेकेको रोग उपशमं नीयते,
कदाचिद्वेकेन अनेके, कदाचिद्वेकेरेकः, कदाचिद्वेके । एवं भ-
गवन्तोऽपि जिनाः केवलिनो मासार्हैः रागाऽऽदिभिरासेवितो
मास इत्यवमवह्यं मासेन शुद्ध्यतीति जानानास्तस्मै मासं
प्रयच्छन्ति, एव प्रथमो जङ्गः । तथा यद्यपि बहवो मासाः
प्रतिसेवितास्तथाऽपि ते मद्भानुभावतः प्रतिसेविताः, यदि वा
पश्चात् हा दुष्टं कृतमित्यादिनिन्दनैः प्रतिशूकताः, तत एव
एकेन मासेन शुद्ध्यतीति जानाना एकां मासं प्रयच्छन्ति । यदि

वा-पञ्चरात्राऽऽदिकम्, एव द्वितीयो जङ्गः । एकन मासेन, पञ्च-
रात्राऽऽदिना वा बहूनां मासिकाऽऽदिपरिहारत्वात्तानामुपशमना-
त् । तथा येन नीयेण रागाऽऽद्यव्यवस्थामेन एको मास एकं वा प-
ञ्चरात्राऽऽदिकं प्रतिसेवित, स किलैकेन मासेनैकेन पञ्चरात्राऽऽ-
दिना वा न व्युत्थनीति तस्मै अनेकान् मासान् प्रयच्छन्ति । उपर्यु-
परि रागद्वेषाऽऽदिवृत्तिपश्यन्तकलेदमपि मूलमपि वावत्पाराजि-
तमापि प्रयच्छन्ति, एव तृतीयो भङ्गः । अनेकैर्मासैर्बद्धोऽऽदि-
भिर्वा पाराजितपर्यन्तैरेकस्य मासस्य पञ्चरात्राऽऽदिकस्य वा
शोधनात् । तथा बहुषु मासेषु प्रतिसेवितेषु मूलमेष बहुभि-
र्मासैः शोधमासाद्विद्यतास्त्यवबुध्यमाना, कथापनाऽऽरोपणा-
द्व्यतिरेकेण वरमासान् प्रयच्छन्ति, परतः तपःप्रायश्चित्तदान-
स्यासंजनात् । एव चतुर्थो जङ्गः, अनेकैर्मासैरनेकेषां मासा-
नां शोधनात् ।

उपनयोजनामाह-

विज्जंगीव जिणा खलु, रंगी साहू य रोग अवराहा ।

सोही य ओसहाइ, तीए जिणओ विसोहिति ॥ ३०१ ॥

इह विचारप्रक्रमे विभक्तितुल्याः खलु जिनाः प्रतिपत्तय्याः,
रोगिणो रोगितुल्याः साधवः, रोगा रोगितुल्या अपराधा मूल-
गुणोत्तरगुणापराधाः ओषधानि ओषधितुल्याः शोधयः प्राय-
श्चित्तलक्षणाः, यतस्तथा शोधया कृत्वा जिना अपि शोधयन्ति,
नैवमेव, तत आषधस्यान्याया शोधयः, एव जिनं प्रतीत्य दोषाः
एकत्वमापन्नाः ।

संप्रति यथा चतुर्देशपूर्वेणामधिकृत्य दोषाणामेकावं भवति
तथा प्रतिपादयति-

एसेव य दिह्ठनो, विभंगिकपीहं विज्जमत्थेहिं ।

मिमजा करेति किरियं, सोहिति तहेव पुव्वयरा ॥ ३०२ ॥

एव एव घृतकुट्टरूपेण ओषधलक्षणा वा दृष्टान्तचतुर्देशपू-
र्विणोऽपि योजनीयः । यतो यथा मियजो मियधरा विभक्ति-
तैर्वैद्यशास्त्रैर्विभक्तिवत् चतुर्भङ्गविकल्पेनाचित्थां रोगापन-
यनक्रियां कुर्वन्ति, तथा चतुर्देशपूर्वभगाव्योदशपूर्वधरा या-
वदशपूर्वधरा यावदभिन्नदशपूर्वधरा जिनोपादष्टैः शास्त्रैर्जिना
इव चतुर्भङ्गविकल्पतः प्रायश्चित्तप्रदानेन प्राणनोऽपराधमात्र-
नान् शोधयन्ति, ततस्तत्रापि घृतकुट्टदृष्टान्तः केवलौषधदृष्टा-
न्तो वा योजनीय इति । आह परः-ननु जिना केव-
लज्ञानसामर्थ्यतः प्रत्यक्षेण रागाऽऽदिवृत्तिपश्यन्ती पश्यन्ति,
ततस्ते चतुर्भङ्गविकल्पतः प्रायश्चित्तं ददन्तु, तथा शुद्धि-
दशनात् । चतुर्देशपूर्वेणस्तु साक्षात्ता वक्तव्ये, ततः कथं
ते तथा दृष्टयति ? । नैव दोषः । तेषामपि ज्ञानात् ।

तथा चात्र नास्तिकादृष्टान्तः-

नाभीए परवणया, जह तीए गतो उ नज्जण काओ ।

तह पुव्वधरा भावं, जाणंति विभुज्जण जेण ॥ ३०३ ॥

नास्तिका नाम धर्मिका, तस्याः पूर्व प्रवृत्त्या कसंभ्या,
यथा पार्श्वस्तकृतविचरणे कालज्ञेन । सा वैधम् ।

“ वाकिमपुष्पाऽऽगारा, तोहमयी नालिगा उ कायव्या ।

तीसे तलांम छिडुं, छिडुमाण च मे सुणह ॥ १ ॥

उभययसूत्रशाले-‘हिं’ निवस्सजायार्थं गयकुमारीए ।

उज्जुकपयिनिपहिं, कायव्यं नालिगाणि ॥ २ ॥

पञ्चित

अदवा दुष्कर्मजाया-ए गयकुमारीये पुष्पवालेहि ।
विहिं विहिं गुणहिं तेहिं उ, कायव्वं नालियाहिं ॥ ३ ॥
अदवा सुवसुमासे-हिं चउहिं चउरं गुला कया सुं ।
नालियतसहिं तीए, कायव्वं नालियाहिं ॥ ४ ॥ " इत्यादि ।
तथा नातिकया यथादकसगलनेन विषसस्य रात्रेवा
गतो वा अतीतो वाऽवांशयो वा कालो ज्ञायते । य-
था-एतावत् दिवसस्य रात्रेवा गतमेतावलिष्ठति इति ।
तथा पूर्वधरा अपि चतुर्दशपूर्वधराऽऽद्य आलोचयतां जाव-
मन्निप्रायं दुरुपलक्ष्यमप्यागमयन्तः सम्यग जानान्ति, ज्ञाने च
भाये यो येन प्रायश्चित्तेन शुभ्यति, तस्मै तच्चतुर्भङ्गविकल्प-
तो जिना इव प्रयच्छन्तीति न किञ्चिदनुपपन्नम् । तदेव च-
तुर्दशपूर्वधरमधिकृत्य दाया एकत्वमापन्ना इति भावितम् ।

अधुना यथा ज्ञानि प्रतीय दोषा एकत्वमापद्यन्ते, तथा प्र-
तिपादयन्ति-

मासचउमामिण्हिं, बहुहिं वेगं तु दिउजए मरिसं ।

असणाई दव्वाई, विमरिसवत्थुसु जे गरुयं ॥ २६४ ॥

जातिद्विधा-प्रायश्चित्तैकजातिस्त्वैकजातिश्च । तत्र प्रायश्चि-
तैकजातिमधिकृत्येदमुच्यते-मासचतुर्मासिकं च द्वादशरिपि प्रति-
स्तेचितेदेकं मासं चतुर्मासाऽऽदिकं दीयते । इयमेकजातवना-
बहुषु लघुमासिकेषु प्रतिस्तेचितेदेकमेवायामालोचनेषु प्रति-
स्तेचितायां महानुभावकृत्वात्, प्रतिस्तेचितमासानामपि स-
दृशत्वात्, आलोचनायामपि सर्वेषामशतभाजनैकवेलायामा-
लोचितत्वात्, एकं लघुमासिकं दानव्यम् । एवं बहुषु गु-
हमासिकेषु प्रतिस्तेचितेदेकं गुरुकं, बहुषु लघुषु द्वैमासिके-
ष्वेकं लघु द्वैमासिकं, बहुषु लघुगुरुद्वैमासिकेष्वेकं गुरु द्वै-
मासिकम् । एव त्रैमासिकचतुर्मासिकपाञ्चमासिकषण्मा-
सिकेष्वपि भावनीयम् । (विमरिसवत्थुसु जे गरुयमिति) वि-
शदशवस्तुषु यत् गुरुकं तद्दानव्यम् । तथा-बहुषु लघुगुरुमा-
सिकेषु प्रतिस्तेचितेदेकं गुरुकं, बहुषु लघुगुरुद्वैमासिकेष्वेकं गुरु
द्वैमासिकम् । एवं त्रैमासिकचतुर्मासिकपाञ्चमासिकषण्मास-
िकेष्वपि कष्टव्यम् । तथा बहुषु मासिकेषु बहुषु च द्वैमासिकेषु प्र-
तिस्तेचितेदेकं द्वैमासिकम् । एवं त्रैमासिकचतुर्मासिकपाञ्चमा-
सिकषण्मासिकेष्वपि भावनीयम् । बहुषु मासिकेषु द्वैमासिकेषु
त्रैमासिकेषु चतुर्मासिकेषु पाञ्चमासिकेषु षण्मासिकेषु प्रति-
स्तेचितेदेकं षण्मासिकमिति । सप्रति द्रव्यजातिमाधिकृत्य दो-
षाणामेकत्वं ज्ञायन्ति-(असणाई दव्वाई इति) द्रव्याणि अशना-
ऽऽर्जानि अशनपानस्नानादमन्वादिमानि ताव्यकान्येकान्यधिकृत्य
दोषाणामेकत्वमुपजायते, तत्रैकद्रव्यमधिकृत्यैवम् । अनेकानि अ-
शनैकद्रव्यविषयाण्यथाधार्मिकान्यभवनं तत्रैकमाधार्मिकं
चतुर्गुरु दीयते । यदि वा-बहुधा हृतान्यभवनं, तत्रैकमाहृतानिष्प-
न्नं मासिकं दीयते । एवमुक्तऽऽर्जजपिण्माऽऽदिष्वपि भाव-
नीयम् । अनेकद्रव्याण्यधिकृत्यैव अशनमाधार्मिकं आदिम-
माधार्मिकं प्रतिस्तेचितं, तेषु सर्वेष्वेकवेलायां चतेषु एकमा-
धार्मिकं चतुर्गुरु दीयते । एवं बहुष्वनेकद्रव्यावयवेषु द्वाऽऽ-
र्जेण एकमुक्तऽर्जनिष्पन्नमासलघु दीयते । एवमेनेकद्रव्यविषये-
ष्वपि स्थापनोद्देशकाऽऽदिष्वपि भावनीयम् । "विमरिसवत्थुसु
जे गरुयं ।" इत्येतदपि संभवति । तद्यथा-एकमशनं राजपि-

एदोऽपरमशनमाहृतमन्यदुक्ताऽऽर्जमपरमाधार्मिकम्, अत्रै-
कमेव गुरुतरमाधार्मिकमनिष्पन्नं चतुर्गुरु दीयते । एवं पानका-
ऽऽर्जेष्वपि भावनीयम् । एतदेकद्रव्यमाधिकृत्योक्तम्, अनेकद्रव्या-
ण्यधिकृत्यैवम्-अशनमाधार्मिकं, पानं वीजाऽऽदिधनरूपति-
मभिध, आदिमं स्थापितं स्वादिममौद्देशिकम् । अत्राप्येकमा-
धार्मिकमनिष्पन्नं चतुर्गुरु दीयते । अत्र चागारीदृष्टान्तः । यथा-
"एगो रदकारो, तस्स जउजाए वहु अवराहा कया, नथ भत्तुणा
नाया । अन्नया सा घरं उधारादुवारं पमोत्तं पमायाओ सयभ-
यधरे तिया । तत्थ य धरे साणो पविठो । तस्समयं च पई आ-
गतो । तेण साणो दिट्ठो । पउठा सा भगारी आगया, अवरा-
हकारिणीति भत्तुणा पिट्ठिउमारुद्धा । सा चित्तह-अण्णे विमे वहु
अवराहा अत्थि, ते विमाणाउं एस पिट्ठिदिहता इयाणि खेव
सव्वा कहेमि । गावी वक्खुण पीआ, वासी दारिया, कंसभा-
णयमवि इत्थानां पत्थिया भजं, एगो वि तुम्हाणं नछो सति ।
एवमादिअवराहसु एकस्सरा कहिएसु तेण सा एकवारं पि-
ट्ठिया ।" एव लोकोत्तरेऽपि अनेकेष्वपराधपदेभ्यः प्रायश्चित्त-
दण्डो दीयते । तदेवम्-"द्वे एगमणेग सति" गतम् ।

इदानीमालोचनाऽऽर्जानि त्रीणि द्वाराणि वक्तव्यानीति तेषां
यथाकर्मममे दृष्टान्ताः-

आगारीदिट्ठतो, एगमणेगे य ते य अवराहा ।

जेमी चउकभंगो, सामीपत्ते य तेणम्मि ॥ २६५ ॥

आलोचनायां आगारीदृष्टान्तः । येषु चापराधेषु विषयेषु अगा-
रीदृष्टान्तस्ते अपराधेषु चोक्तं च । दुर्बलं मर्मादृष्टान्तः ।
तत्र च जण्णया चतुस्कनङ्कः, भङ्गवत्तुल्यमिति भावः । आ-
चार्ये स्वाभिचप्राप्ते स्तेनदृष्टान्तता ।

तत्राऽऽलोचनाविकल्पा इमे-

निस्मजे जियरणा, एगमेगा य होउ चतुभंगो ।

वोमरि उस्सणप, विडयनिचरिमे मिया दो वि ॥ २६६ ॥

इह स्तौत्येऽपि पुरुषं प्राकृतत्वात्, निषद्यायां विकटनायां च
जयति चतुर्जङ्गी, चतुर्मा गङ्गानां समाहारश्चतुर्जङ्गी, गाथायां
स्तौत्येऽपि पुरुषं प्राकृतत्वात् । कथं चतुर्जङ्गीत्यत आह-ए-
काऽनेका च । एका निषद्या अनेका च । तथा एका विकट-
ना, अनेका वा । इयमत्र जावना-एका निषद्या आलोचना । इहा
ऽऽलोचनां द्वातेन गुरोर्निषद्या कर्तव्या, यावत्तत्र वारान् आलो-
चनां द्वाति तावतो वारान् निषद्यां करोति । तत्र यदा
विधिना अशेषानप्यनीचाराण् विप्रैरेकवेलायामालोचयति
तदा एकस्यामेव निषद्यायां सर्वानीचाराऽऽलोचनात् प्रथमा य-
थातो जङ्ग । (वोमरि उस्सणप विडय तिष्ठि) द्वितीयो-
भङ्गो विस्मृतौ, तृतीयो जङ्ग सम्भ्रमपदे प्रभृतपदेषु । किमुक्ते
भवति?-द्वितीयो जङ्ग एका निषद्या, अनेकाऽऽलोचना एव वि-
स्मृतातिचारस्य । यदि वा-मायाधन आलोच्य भविष्ये गुरौ
पुनः स्मरणतो मायाधनः पश्चात्संस्थगालोचनापरिमाणपरिण-
तस्य गुरौ तथा विनिर्दिष्ट एव घटनकं दत्त्वा आलोचयतो
चोदितव्यः तृतीयो जङ्गः । अनेका निषद्या, एका आलोचना, एव
प्रभूतेन कालेन प्रतिस्तेचिते बहुकस्य एकदिनेनाऽऽलोचनामपा-
रयतोऽन्यस्मिन् दिने निषद्यां कृत्वाऽऽलोचयतो भावनी-
यः । यदि वा-निषदनं निषद्या, गुरौ बहुवेलां कायिकजुमि

गतप्रत्यागते भवेका निषद्या एका आलोचनेति । (चरिमं स-
वा दो वि) चरमभङ्गे अनेका निषद्या " अनेका आलोचनाः,
इत्येवंपे अशठजावोपेतस्य स्यातां द्वे अपि कारणे-विष्मृ-
तत्वं, यदि वाऽपराधबाहुल्यम् । इदमुक्तं जयति-प्रचूनेन कावे-
न प्रनूतमासेवितमतो बहुविष्मृतमित्यस्यास्मिन् दिने स्मृत्वा
आलोचयतः, यदि वा-अपराधबाहुल्यत एकदिनेनाऽऽलोचयितु-
मपारयतोऽपरस्मिन्नहस्यालोचयतो यथोक्तस्वरूपभूतयो ज-
ङ्गः । तत्र एका निषद्या एकाऽऽलोचनेति प्रथमे भङ्गे एक-
मेव गुरुतरं प्रायश्चित्तं दीयते शेषाणां सर्वेषामपि प्रायश्चि-
त्तानामाच्छादकम् । तत्र चोक्तम्-"तं वेगं ओढारुणं दिज्जह ।"
इति । अस्यायमर्थः-तदेवैकं गुरुतरं प्रायश्चित्तं शेषाणां प्रा-
यश्चित्तानामवघाटनमाच्छादकं दीयते इति । अथ दृष्टान्तः
कारयोगः । यथा हि पञ्चपनयनाय प्रयुक्तः कारयोगोऽशेषमपि
ममं शोधयति तथैकमप्यवघाटनं प्रायश्चित्तानि शोधयतीति ।
उक्तं च-"जहा एकावणयणपउत्तो कारजोगो नेसममं पि सो-
हेइ तथा ओढाडणपच्छित्तं पि सेसपच्छित्तं सोहेइ ॥" इति ।
अथवा स एवागारीदृष्टान्तः-यथा सा अगारी एकापराधे
हस्यमाना अन्यानप्यपराधान् कथयन्त्येकवारं पिट्टना, यदि
पुनर्बहवोऽपराधाः कृता इत्यन्यस्मिन्नन्यस्मिन् दिवसे एकैकम-
पराधं कथयेत् तर्हि यावतो वारान् कथयेत् तावतो वारान्
हन्येत् । एवमत्रापि यथैकमपराधमहस्यालोचयेन् ततो
यावतोऽपराधास्तावन्ति प्रायश्चित्तान्यापनुयादेकनिषद्यायाम् ।
एकालोचनायां त्येकमेव गुरुतरकं प्रायश्चित्तं दीयते इति ।
द्वितीये भङ्गे बहुप्रतिसेविनमशठेन सना पूर्व न स्मृतं यद्य-
पि पञ्चाशदलोचयति तथमपि, यथा प्रथमे भङ्गे गुरुतरकमे-
कं शेषप्रायश्चित्तानामाच्छादकं दत्तं, तथाऽत्रापि, अशठभावेन
नालोचनवान् ततो यावन्ति प्रायश्चित्तान्यात्मेच्छयति ता-
वन्ति दीयन्ते इति । तृतीयेऽपि भङ्गे बहुप्रतिसेविनमतोऽश-
ष्टेन सत एकनिषद्याऽऽलोचना न समाप्तिमुपगता, ततो
यस्मिन् दिने समाप्तिमुपयाति तस्मिन् दिने प्रथमभङ्गक
इवैकं गुरुतरकं प्रायश्चित्तं दातव्यम् । अथ शठतया अन्य-
स्मिन्नन्यस्मिन्नहस्यालोचयति तर्हि यावन्त्यपराधपदान्या-
लोचयति तावन्ति प्रायश्चित्तानि दातव्यानि । चरमभङ्ग-
ऽपि यद्यशठभावनो विष्मृततया, बहुप्रतिसेविनामो वा अने-
केषु दिवसेष्वेकाऽऽलोचना समाप्तिं गच्छति, ततस्तत्राऽपि
अथमजङ्गक इवैकं गुरुतरकमवघाटनं प्रायश्चित्तं देयम् । अथ
मायावितया, ततो यावन्त्यपराधपदानि तावन्ति प्रायश्चित्ता-
नि दातव्यानीति ।

य इह अगारीदृष्टान्तः पूर्वमुपविप्नस्तमिदानीं कथयति-

गात्रं पीया वासी, य हारिया भायणं च ते भिक्षं ।

अज्जेव ममं सुहयं, करेहि पमओ वि ते नडो ॥२६७॥

एगावराहदंढे, अजे य कहेयऽगारि इम्मंती ।

एवं वेगपणसु वि, दंनो लोगुत्तरे एगो ॥ २६८ ॥

अगारी गृहस्था रथकारस्य भार्या एकापराधवर्णे शून्ये गृ-
हे प्रविष्टा इत्येकस्यापराधस्य वर्णे पिट्टितलक्षणे भर्ता क्रि-
यमाणे हस्यमानाऽन्वि-तयत्-बहवोऽपराधा मया कृताः, त-
तो मा प्रतिदिवसमेवायं मां हन्यात्, किं त्वयैवं मां सुहतां
४४

करोतु, एवं चिन्तयित्वा अन्यानप्यपराधान् कथयति । यथा-
गौर्वन्मन पीता । किमुक्तं भवति? -यां वत्सो धावितवान् । तथा
वासी च हारिता क्वापि मुक्ता, कस्मै समर्पिता वा, न जा-
नामि । तथा भाजनमपि कान्यभाजनमपि ते तव संवन्धि, य-
त्र जयान् लुक्के, हस्तात्पतितं नदु जग्नम् । तथा पटोऽपि तव
सवन्धी न दडयते, केनाऽपि हन इति भावः । एवं लोकांस्त-
रेऽपि एकनिषद्यायामेकाऽऽलोचनायामित्यादिवर्तुर्भङ्गयाम-
मायावितोऽनेकेष्वपराधपदेषु द्वाव एको गुरुतरको दीयते ।

अथवा-अथैवाऽऽलोचनावषयेऽयमन्यो दृष्टान्तः--

एगामु चोरियाणुं, मारणदंनो न मेसया दंनो ।

एवमणेगपणसु वि, एको दंनो न उ विरुद्धो ॥२६९॥

"एगो चोरों, नेण बहुयाओ चोरियाओ कयाओ । तं जहा-
कम्मइ माण हारियं, कम्मइ पमओ, कम्मइ हिरसं, कम्मइ
रुपं । अथया नेण रायउले स्सल खाणयं, रयजा हिवा । विट्ठो
आरक्खगेहि, गहिता, रसो उयछावितो, तस्समयं च भस्से वह-
वो उवाट्ठया मणात-अम्ह वि एएण हन । ततो रसो रयण-
हारि ति काउं तस्स मारणदडो एको आणत्तो, सेसं चो-
रियाइहा तत्थेव पविट्ठा ।" तथा चाऽऽह-अनेकासु चोरिका-
सु रत्नचोरिकानामित्तं तस्यैको मारणदण्डः प्रयुक्तो, न शेष-
चोरिकादण्डाः, तेषां तत्रैव प्रविष्टत्वात् । एवं लोकांतरेऽप्य-
नेकपदेषु गुरुतरकपदानमित्त एको वारान् विरुद्धः, शेषवारानां
तत्रैव प्रवेशात् तदेवमालोचनां प्रत्येकत्र दीपाणामुपपादितम् ।
सांप्रतं दुबलं प्रीत्य भाष्यते भार्गवीदृष्टान्तः, तत्राऽपि भङ्गच-
तुष्टयम् । तद्यथा-भार्गवी वसिका, वलीवर्दा वलिकाः १, जण्डी व-
लिका, वलीवर्दा दुबलाः २, जण्डी दुबला, वलीवर्दा वलिकाः ३,
जण्डी दुबला, वलीवर्दाश्च दुबला । तत्र प्रथमे भङ्गे
बाह्यं परिपूर्णम् रोप्यते । द्वितीये भङ्गे यावत् वलीवर्दा आ-
कृष्टं शक्नुयति तावदारोप्यते । तृतीये भङ्गे यावता भारो-
पितेन भण्डेन न जडयते तावदारोप्यते । चरमभङ्गे यावन्मा-
त्रेण न भण्डो भङ्गमुपयमति, यावच्च वलीवर्दा आकृष्टमल,
तावदारोप्यते । यथ दृष्टान्तः ।

अयमुपनयः-

सद्ययणं जह सगमं, धितीउ धुज्जेहिं होति उवणीया ।

वियमिंवरिमं जंगे, सं दिज्जइ जं तरइ वोहुं ॥२७०॥

यथा काकटं तथा संहतनं, शकटस्थानीय सहननमित्यर्थः ।
धूनयो धुयै वैरिदैर्मन्युपनीताः, धौरयगुह्या धूतय इति भा-
वः । अत्रापि भङ्गचतुष्टयम् । तत्र प्रथमभङ्गे यावदापन्नं तत्सर्वं
दीयते, द्वितीये धूतयत्वरूपं, तृतीये संहतनात्तरूपं, चतुर्थे धूतिसह-
ननानुरूपम् । तथा चाऽऽह-(प्रियातय इत्यादि) द्वितीयं तृतीये
चरिमं च जङ्गे तत्रायाश्चित्तं पुन्यायानुरूपं दीयत यत् शक्नोति
बोद्धुमिति ।

सांप्रतमाचार्यमधिकृत्य दीपाणामेकत्वं चर्थापपद्यते तथा
भाष्यते । तत्र स्वामित्वप्राप्तस्तेन दृष्टान्तः, तमेव ऽऽह-

निवमण मूझेदो, आं ऽ उ वामे य पट्टि न उ दंनो ।

संकप्पियगुरुदडा, मुच्चइ जं वा तरइ वोहु ॥ २७१ ॥

"एगम्य नगरे राया अपुत्तो मतो, तस्य य रज्जचित्तगेहि देव-
याऽऽराहणानामित्त आसो आहिवसिओ, इत्थी य । इतो मूज-

देवो चोरियं करेनो आरकलंगहि गहिना । तेहि रउज्जचितगेहि
वउओ आणत्ते नगरं हिंरुविउज्ज । इतो य सो आत्ता इत्थी य
मुक्कातो, अट्टारसपयपरिवारेहि विट्ठो मुक्कदेवो । आसेण हे-
सियं । पछी आहुया, हात्थिणा गुमुगुलाइयं । गंधोदक करे घेण
अहिसितो, कंधो य आहुतो । " सामुद्रिकलक्षणपाठकैरादिष्ट
' एव राजा ' इति तस्य चौरिकापगाथाः सर्वे मुक्काः, राजे
कथापितः । तथा चाऽऽह-मुपमरणमभूत् ततोऽधोऽधिवासि-
तोऽधोऽधिवासं कृते तेन भूतदेवस्य पुष्ट दत्त, ततो मूत्र-
देवो राजा बभूव, न पुनस्तस्य चौरिकादण्डः कृतः । एव
दृष्टान्तः । अयमुपनयः-एकस्य साधोर्बहुभुतस्य अपराधे
प्रायश्चित्तं दग्धो गुरुकः सकल्पितः, आचार्याश्च काव्यगताः, स
चाऽऽचार्यपदयोग्य इत्याचार्यः स्थापितः, गच्छ च सुचार्य-
तदुभयाऽऽर्चाम् । समष्टः कर्तव्यः । ततो यच्छक्नोति वोढुं तद्दी-
यते । अथ न शक्नोति तर्हि न किञ्चिद् दीयते । तथा चाऽऽह-
(संकल्पेत्यादि) संकल्पितगुरुदण्ड आचार्यपदे स्थापितः सन्
एवमेव मुच्यते, यद्वा शक्नोति वोढुं तद्दीयते इति । एवमा-
चार्यमधिकृत्य दोषा एकत्रमापन्नाः । अत्राऽऽह चोदकः-साधू-
र्कामिद् दोषैकत्वकारण, किमनया एतान्प्रमाणया व्यापनाऽऽरो-
पणाभ्यामाहुष्विकृष्ट्या इतः पञ्चदिवसा गृहीता इतो दशोत्था-
दिकृष्या । गुरुणा ह्यगममनुसृत्य यत्प्रायश्चित्तमाभवति तत्स्था-
प्यचाऽऽरोपणाभ्यामन्तरेणैव दीयताम्-इदं ते प्रायाश्चित्तमिति ।

अत्र सूत्राह-

चौर्य ! पुग्मिा दुविहा, गीयागीय परिणामि इयरे य ।

दोणह वि पच्चयकरणं, मव्वे मफला कया मासा ॥२७७॥

चोदक ! पुरुषा द्विविधाः । तद्यथा-(गीयागीय स्ति) गीतार्थाः,
अगीतार्थाश्च । अगीतार्था द्विविधाः-परिणामिन, इतरे च ।
इतरे नाम-अपरिणामाः, अतिपरिणामाश्च । तत्र गीतार्थाना-
माप च परिणामिकानां परिहारस्यानमपन्नानां यत् दातव्यं
तत्स्थापनाऽऽरोपणाभ्यामाहुष्विकृष्ट्या विना दीयते । अत्र
दृष्टान्तो वणिक्-"एगो वाणियओ, तस्स योम भरीओ एगजा-
नीयभंडमरियाओ सव्वाओ समजाराओ । तस्स गच्छतां सुं-
कहाणे सुंकिअओ उवट्ठितो जणह-सुं कं देहि । वणिक्को जणह-
किं दायव्वं ? सुंकिओ जणह वीसतिमो जागो । ताह वणिक्कण
सुंकिपण य परिच्छित्ता मा ओयारणपणारोहेसु विक्कयो ह-
वउ ति एक ! भरी सुंके दिव्वा । एवं सव्वेसि । गन्धानम-
गीयधाम् य परिणाममाणं विणा आकाहुष्विकृष्टीय पाय-
च्छित्तं दिज्जइ । जे उण अगीयथा अपरिणामगा च, ते जे
उणह मासाणं परेण आवग्गा तेसि दोणह पच्चयकरणट्ठा
सव्वे मासा उवणाऽऽरावणाविहाणेण सफलाकाठं दिज्ज-
ति ।" तथा चाऽऽह-(दाणह वीत्यादि) ह्यनामपि अ-
परिणामकानामतिपरिणामकानां च प्रत्ययकारण स्यादिति
हेतोः सर्वे मासाः स्थापनाऽऽरोपणाभ्यां सफलाः कृताः ।
अत्र दृष्टान्तो मुखमरुत्त " मुखमरुत्तस्य योम जडीओ
एगजातीयभरुमारियाओ सव्वाओ समजाराओ । तस्स ग-
च्छतस्स सुंकहाणे सुंकिओ उवट्ठितो भणह-एगं जंरि दाठं
वच्च, किं मम ओयारणविक्खेवण । मुखमरुत्तगो भणह-ओयारि-
त्ता एक्केकानो वीसइमं जाग मेण्हसु । सुंकिपण तस्स सव्व-
भंरीओ ओयारित्ता एक्केकओ वीसइमो जागो गहिना । म-
रुत्तसरिक्का अगीथा, सुंकिअसरिसो गुरु । अइथा । निदिविद्ध-

तो कज्जाकज्जे जयमाणाजयमाणासु । एक्केण वाणिएण निही
उक्खणितो, नं अख्हि नाठं रत्तो निवेइयं, वणिक्को दंरितो, निही
य सेहको । एवं मरुएण वि निही विट्ठो, रत्तो निवेइओ रत्ता
पुच्छित्तो, तेण सव्व काइय । मरुगो पुइतो, निही वि से दाक्ख-
णा मित्रा । एव जा कज्जे जयणागारी तस्स सव्वं मरुगस्सेव
मुक्कइ, जो कज्जे अजयणागारी तेसु वि जो अकज्जे जयणागारी
य, अजयणागारी य, वणिगस्सेव पच्छित्तं दिज्जइ, नवरं कज्जे
अजयणाकारिस्स लघुतरं दिज्जइ ।

एतदेवाऽह-

वणिमरुगनिही य पुणो, दिहुंता तत्थ हौति कायव्वा ।

गीयत्थपगीयाण य, उवणयणं तेहि कायव्वं ॥ २७३ ॥

गीतार्थानामगीतार्थानां च विषये वणिक्मरुकनिधयः पु-
नर्दृष्टान्ता भवन्ति कर्तव्याः । तत्र वणिजा गीतार्थानामुपनयनं
कर्तव्यं, मरुकेनाऽगीतार्थानाम्, एवमेतच्छान्तरमेव भावितम् ।

तत्र वणिक्मरुकदृष्टान्तादेव भावयति-

वीसं वीसं जंही, वणि मरु सव्वा य तुल्लजंजाओ ।

वीसज्जागे मुंकरु-गसरिक्को इहमगीतो ॥ २७४ ॥

वणिजा मरुकेण च प्रत्येकं विंशतिभाण्डयो गन्तव्यः कृताः ।
कथञ्चुताः ? इत्याह-सर्वास्तुत्यमण्डाः तुल्यकयाणकाः, तत्र
शौचिको विंशतितमे भागे प्रत्येकमकैकं विंशतितमे भागे वा-
चितवान्, वणिक् एकां भाण्डोमेव दत्तवान्, मरुकस्तु प्रत्येकं
प्रत्येकं भण्डाज्य एकैकं विंशतितमं जागम् । अत्र वणि-
क्मरुदशो गीतार्थो मरुकसदृशः (इहमगीत इति) पुनरिह
अगीतोऽगीतार्थः ।

अथवा-कार्यकार्येषु यतनाऽयतनयोर्निधिलभाये यौ वणिक्म-
रुकां तौ दृष्टान्तौ कर्तव्यौ । तथा चाऽऽह-

अथवा वणिमरुएण य, निद्विंसेभ निवेइए वणिंए दंरु ।

मरुए पूय विस्मज्जण, इय कज्जमकज्ज जयमज्जओ ॥२७५॥

अथवेति प्रकारान्तरे । तत्र प्रकारान्तरमिदम्-पूर्वं गीतार्थगी-
तार्थयोर्वाणक्मरुकदृष्टान्तावुक्ताविधानां तु कार्यकार्येषु य-
तनायामयतनायां च निधिलभाजोपलक्षितौ वणिक्मरुकद-
ृष्टान्तावुच्येते इति । वणिजा निधिलभागे अनिवेदिते वणिजो रा-
हा दातुः कृताः, मरुकेण निधिलभागे निवेदिते तस्मिन्मरुके रा-
हा पूजा कृता, विसर्जनं च प्रदानं निधेः मरुकाय कृतम् ।
इतिरेवममुना दृष्टान्तेन कार्यमकार्यं वाऽधिकृत्य यतमानोऽय-
तमानश्चापनेतव्यः । यः कार्यं यतनाकारी स मरुक इव पूज्यः,
सर्वमपि च तस्य प्रायश्चित्तमुच्यते । कार्ये अयतनाकारी
अकार्ये यतनाकारी च वणिगिष्य द्वापते, नवरं कार्येऽयतना-
कारिणः स्तोको द्वाकः ।

अत्राऽऽह-किमिति आचार्यस्य सर्वं मुच्यते, किमिति वा
शेषाः साधवः सर्वे प्रायश्चित्तं बाह्यन्ते ? । अत्र निधिरुहा-
न्तः । तथा चाऽऽह-

मरुयसमाणो उ गुरु, मुक्कइ पुव्वं पि सव्वं से ।

साह वणिओ य जडा, बाहिज्जइ मव्वपच्छित्तं ॥२७६॥

कथानक प्रगुत्तमेव । उपनयस्यग्गथा-वधा मरुको नि-
धिलभागेनिवेदनम राहोऽनुमदं कृतवान्, तथाऽऽचार्योऽपि म-

पञ्चोपग्रहं करोति, गच्छोपग्रहं च कुर्वन् भगवद्वाणीं पात्रय-
ति, ततो मयकवत्स पुत्रः, सर्वे च तस्य प्रायश्चित्तं मुच्यन्ते
इत्यर्थः । तथा चाऽऽह- मयकवत्सो गुरुंरति पुत्र्यते, अत
एव च (से) तस्य पुत्रे प्रायश्चित्तं मुच्यते । साधुः पुनर्यथा
वर्णिक तथा दृष्टव्यः, ततः सर्वे प्रायश्चित्तं बाह्ये । अथ-
वा-“वर्णिमयतिही य पुण्यं(२७०)” इत्यत्र वर्णिन्दृष्टान्तो गी-
तार्थानां, मयकदृष्टान्तो गीतार्थानाम्, अत्रयेवामपि यादृशः व-
यमासाऽऽलोचनायामाचार्यस्य विनयोपचारः करणीयस्तथा
मासिकाऽऽलोचनायामपि । इत्यर्थार्थे निधिर्हृष्टः ।

तथा चाऽऽह-

अथवा महानिहिम्नी, जो उवयारो स एव घोवे वि ।
विणयादुवयारो पुण, जो छम्मासे स मासे वि ॥२७७॥

अथवेति निधिर्हृष्टस्यार्थान्तरार्थदृष्टान्तोपदर्शने । महानि-
धायुःखनिष्ठये यो यादृश उपचारः क्रियते, स एव तादृश एव
कृतोऽपि निधायुःखनिष्ठये करणीयः । एवमपराधाऽऽलोचना-
यामपि यादृशः वयमासाऽऽलोचनायां धिनयाऽऽप्युपचारः क्रिय-
ते । अत्राऽऽदिशब्दप्रशस्त्येकत्रकालप्रावपरिग्रहः । स तादृ-
शो मासेऽपि मासिकाऽऽलोचनायामपि कर्तव्यः ।

अत्राऽऽह परः-यदिहं सुखकर्म युव प्रकपयच-“ तेष परं प-
लिंतीचए वा अपलिउविए वा ते खेव छम्मासा । ” इति ।
अ किमेष सर्वस्यापि नियम उत पुरुषविशेषस्य ? । सुरिराह-

सुबहुहिं मासेहिं, छम्मासाणं परं न दायव्वं ।

अविकोवियस्स एवं, विकोविण अमहा होइ ॥२७८॥

वयमासेत्यः परतः सुबहुभिरपि मासैः प्रतिसेवितैः प्राय-
श्चित्त वयमासानां पर सप्तमासाऽऽदिक न दातव्यं, किं तु
वयमासावधिकमेव । यतोऽस्माकमेतावदेव भगवता वर्जमा-
मस्वामिना तपोहं प्रायश्चित्तं व्यवस्थापितम् । एतच्चैवमुक्त-
प्रकारेण स्थापनाऽऽरोपणालक्षणेन दातव्यमविकोविदस्य प-
रिणामकस्य अपरिणामकस्य वा अगीतार्थस्य । इयमत्र जावना-
सर्वस्याप्येव नियमो, यदुत-सुबहुभिरपि वयमासेत्यः परतो मा-
सेषु प्रतिसेवितेषु प्रायश्चित्त वयमासावधिकमेव दातव्यम्,
न ततोऽधिकमपि, केवलमेतावन्तु विशेषः-योऽपरिणामको-
ऽतिपरिणामको वा तस्यागीतार्थस्य स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण
सर्वमासात्मफलीकृत्य वयमासिकं तपो दीयते; वस्तु वि-
कोविदो गीतार्थोऽगीतार्थो वा परिणामकः, तस्मिन्नप्यथा भव-
ति प्रायश्चित्तदानम् । किमुक्तं भवति?-विकोविदस्य वयमासानां
परतः सुबहुभिरपि मासेषु प्रतिसेवितेषु शेषं समस्तं त्यक्त्वा
वयमासा दीयन्ते, न पुनरस्ति तत्र स्थापनाऽऽरोपणाप्रकार इति ।
आह परः-यदि भगवता तपोहं प्रायश्चित्तं उत्कर्षतः वयमासा
दृष्टाः, ततः वयमासा तिरिकमासाऽऽदिप्रतिसेवने देदाऽऽ-
दिकस्माज् दीयते, येन शेषं समस्तमपि त्यज्यते ? , इति ।
अत्राऽऽह-

सुबहुहिं वि मासेहिं, देदो मूळं तहिं न दायव्वं ।

अविकोवियस्स एवं, विकोविण अमहा होइ ॥२७९॥

यो नामागीतार्थोऽपरिणामकोऽतिपरिणामको वा, यो वा देदाऽऽ-
दिकं न भदधाति, तस्य एवमवसातव्यम्-वयमासानामुपरि तस्य

बहुभिरपि मासैः प्रतिसेवितैश्चेशो मूलं वा न दातव्यम्, अपरि-
णामाऽऽदिस्वभावतया तस्य देदमूलानर्हत्वात् । किं तु स्थापनाऽऽ-
रोपणाप्रकारेण वयमासा दीयन्ते । विकोविदे गीतार्थे वा परिणा-
मके तदेव वयमासदानमप्यथा जयति-स्थापनाऽऽरोपणाप्रकार-
मन्तरेणैवमेव दीयन्ते वयमासा इति ज्ञातव्यम् । इयमत्र संप्रदायः-
अविकोविदा उत्कर्षकया निष्कारणप्रतिसेवनया यतनया
प्रतिसेवनया वा अभीक्ष्णप्रतिसेवनया वा यदि कथमपि
देदमूलाऽऽदिकं प्राप्तास्तथापि तेषां केशो मूलं वा न देयं, किं-
तु वयमानिकं तपः । यदि पुनरकोविदोऽप्युपर्य पञ्चेन्द्रिय-
घातं करोति, त्वेण वा मैथुनं प्रातसेवते, तदा देदो मूलं
वा दीयते । विकोविदस्य यथा मासानामुपरि बहुभिरपि प्र-
तिसेवितेषु मासेषु प्रथमवेलायामुद्धातिताः, वयमासा दीयन्ते,
द्वितीयवेलायामनुद्धातिताः, तृतीयवेलायां देदो मूलं वा इति ।
अथ कीदृशः कोविदः कीदृशो वा अविकोविद इत्यत आह-

गीतो विकोवितो खलु, कयपच्छित्तं तिया अगीतो वि ।

छम्मासियपटवणा-ए तस्स सेमाण पत्तेवे ॥ २८० ॥

गीतो गीतार्थः खलु कृतप्रायश्चित्तो विकोविदः, योऽप्युक्ते
यथा आचार्यैः-यदीहं भूयः सेविष्यसे ततः देदं मूलं वा दा-
स्यामः, सांऽपि कोविदः । तद्विचरीतोऽगीतार्थः । यत्र
प्रथमतया प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते, यत्कोतोऽपि तथा न सत्यम्
परिणामयति स स्याद्विकोविदः । तत्र यदि कोविदः पटु
मासेषु तपसा कर्तुमारब्धेषु अन्तरा यदि मासाऽऽदिकं प्रतिसेव-
ते तस्य पुनः प्रस्थापितवयमासस्य ये शेषा मासा दिवसा वा
तिष्ठन्ति तेषां मध्ये प्रक्षिप्यते, न पुनः वयमासपरिपूर्त्यन्तर
तद्विषयं भिन्नं प्रायश्चित्तं दातव्यमिति । तथा चाऽऽह-वयमास-
प्रस्थापनायां, वयमासेषु तपसा कर्तुमारब्धेषु इत्यर्थः । तस्य
मासिकाऽऽदेरपान्तराले प्रतिसेवितस्य वयमासस्य ये शेषा मा-
सा दिवसास्तिष्ठन्ति तेषां मध्ये अनुग्रहकाल, न वा प्रत्येकः ।
आह-एतत्तपश्चदेदमूलार्हं प्रायश्चित्तं कुन उपपद्यते ? । सुरिराह
(७) मूलातिचारे प्रायश्चित्तम्-

मूलातियारं चयं, पच्छित्तं होइ उत्तराहिं वा ।

तम्हा खलु मूळगुणे-ऽनतिकमे उत्तरगुणे वा ॥२८१॥

एतत् तपश्चैवमूलार्हं प्रायश्चित्तं यस्मात् भवति मूलाति-
चारे मूलगुणातिचारे, प्राणातिपाताऽऽदिप्रतिसेवने इत्यर्थः । उ-
त्तरैवां उत्तरगुणैर्वा पितृद्विष्टरूपादिजिरतिचर्यमाणैर्भवति
प्रायश्चित्तं, तस्मात् मूलगुणान् प्राणानिपाताऽऽदिप्रतिसेवनया,
उत्तरगुणान् वा उक्तमाऽऽदिदोवाऽऽसेवनया नातिक्रमेत् ।

अत्र पर आह-

मूळव्याहयारा, जयऽमुच्छा चरणजंसगा हुंति ।

उत्तरगुणातियारा, जिणसासणं किं पक्किकुट्टा ? ॥२८२॥

यदि मूलगुणातिचारा अशुद्धा इति कृत्वा चरणभ्रंशका
भवन्ति, ततः साधूनामुत्तरगुणातिचाराश्चरणस्याभ्रंशकाः
प्राप्ताः, मूलगुणातिचाराणां चरणभ्रंशकतया प्रतिपन्नत्वात् ।
ततः किमुत्तरगुणा जिनशामने प्रतिकुष्टाः, न युक्तस्तेषां प्रति-
वेधो, दोषाकारिणादिति भावः ।

उत्तरगुणातियारा, जयऽमुच्छा चरणभंसगा हुंति ।

मूळव्याहयारा, जिणसासणं किं पक्किकुट्टा ? ॥२८३॥

यदि उत्तरगुण निचारा अशुद्धा इति कृत्वा चरणश्लोका भव-
न्ति, ततो मूलव्यतिचारश्चरणश्लोका न प्राप्नुवन्ति, उत्तरगु-
णातिचाराणां चरणश्लोकतया प्रतिपत्तत्वात् । तथा च सति
मूलव्यतिचाराः किं जिनशास्त्रे प्रतिकुष्टाः?, दोषाभावात् ।

अत्र सुरिराह-

मूलगुण उत्तरगुणा, जम्हा भंमंनि चरणमेदीओ ।

तम्हा जिणेहँ दोष वि, पकिहुडा सब्बसादूणं ॥२०४॥

यस्मात् मूलगुणा उत्तरगुणा वा पृथक् पृथक् युगपद्वा अति-
व्यवधानाश्चरणश्लोकाः संयमश्लोकाः प्रशस्यन्ते । साधून् ततो
जिनैः सर्वैर्लोकैःपि मूलगुणातिचारा उत्तरगुणातिचाराश्च प्रति-
कुष्टाः । अन्यच्च-मूलगुणेष्वतिचर्यमाणेषु मूलगुणास्तावद्व्यवधाना एव ।
किं तु उत्तरगुणा अपि इत्यन्ते । तेषां विनाशो उत्तरगुणेष्वतिचर्य-
माणेषु उत्तरगुणास्तावद्व्यवधाना एव, किं तु मूलगुणा अपि इत्यन्ते ।

तथा चाऽत्र दृष्टान्तमाह-

अगगयाओ हणे मूत्रं, मूत्रघातो उ अमायं ।

तम्हा खलु मूत्रगुणा, न संति नय उत्तरगुणा या ॥२०५॥

यथा तालद्रुमस्याप्रस्तद्व्याघातो मूत्रं हन्ति, मूत्रघातोऽपि चाप्रं
हन्ति, एव मूत्रगुणानां विनाशो उत्तरगुणानपि नाशयति, उत्त-
रगुणानामपि विनाशो मूलगुणान्, तस्मात् मूलगुणातिचारा
उत्तरगुणातिचाराश्च जिनैः प्रतिकुष्टाः । अत्र बोद्धव्यं आह-यदि
मूलगुणानां नाशो उत्तरगुणानामपि नाशः, उत्तरगुणानां
नाशो मूलगुणानामपि, तस्मात्ततो न कस्य नैव मूलगुणाः
सन्ति, नाप्युत्तरगुणाः । यस्माच्चास्ति स संयतो यो
मूलोत्तरगुणानामप्यनमं गुणं न इतिसेवने, अन्यत्रमगुण-
प्रतिसेवने च द्वयानामपि मूलोत्तरगुणानामभावः, नेयामप्य-
भावे सामायिकाऽऽदिमयमाज्ञावः, तद्वजावे चकुष्ठाऽऽदिनिप्र-
स्थानामभावः । ततः प्राप्तं तीर्थमचारिभूमिति ।

सुरिराह-

चोयग ! उक्कायाणं, तु मेजमो जाऽणुधावण ताव ।

मूलगुण उत्तरगुणा, दोषि वि अणुधावण ताव ॥२०६॥

चादक ! यावत् पटुजीवनिकायेषु संयमोऽनुधावति अनु-
गच्छति प्रबन्धेन वर्तते, तावत् मूलगुणा उत्तरगुणाश्च द्वयेऽ-
प्येते अनुधावन्ति प्रबन्धेन वर्तन्ते ।

इत्तरमापाइयछे यमंजता तह दुवे नियंठा य ।

वउमपदिमेवगा ता, अणुमजंते य जा तित्थं ॥ २०७॥

यावत् मूलगुणा उत्तरगुणाभ्यानुधावन्ति तावद्विस्वरसामा-
यिकच्छेदस्यतावनुधावतः । यावच्छेदस्वरसामायिकच्छेदोपस्था-
नसंयमो तावद् द्वौ निर्भन्धावनुधावतः । तद्यथा-वकुशाः प्रति-
सेवकाश्च । तथाह-यावन्मूलगुणप्रतिसेवना तावत्प्रतिसेवको,
यावदुत्तरगुणप्रतिसेवना तावद्वकुशाः । ततो यावत्सीधे
तावद्वकुशाः प्रतिसेवकाश्च अनुसञ्जन्ति अनुवर्तन्ते, ततो
नाचारित्रं प्रसक्तं प्रवचनमिति ।

(८) मूलोत्तरगुणप्रतिसेवयायां प्रायश्चित्तम्-

अथ मूलगुणप्रतिसेवनाचामुत्तरगुणप्रतिसेवनायां वा आ-
चारित्रश्लासत्र कश्चिद्विशेषः उत नास्ति ? । अस्तीति ह्यमः ।
कोऽस्तिचित्याह-

मूलगुणे दृश्यमगडे, उत्तरगुणे धंरुवे सरित्तवा ।

उक्कायरक्खण्डा, दोसु वि सुच्छे चरणसुच्छी ॥२०८॥

मूलगुणेषु दृष्टान्तः इतिः शकटं च केवलम्, उत्तरगुणा अपि
तत्र दृष्टा यतव्याः । उत्तरगुणेषु दृष्टान्तो मण्डपे सर्वपाऽऽदि ।
आदिशब्दात् शिक्षाऽऽदिपरिग्रहः । तथापि मूलगुणा अपि दर्श-
यितव्याः । इयमत्र भावना-एकेनापि मूलगुणप्रतिसेवनेन तत्क-
णादेव चारित्रश्लोका उपजायते, उत्तरगुणप्रतिसेवनायां पुनः
कालेन । अत्र दृष्टान्तो इतिः । तथाह-यथा इतिः शकटं च-
वकभृतः पञ्चमहाद्वाराः, तेषां महाद्वाराणामेकस्मिन्नपि द्वारे सु-
वकसीभूते तत्क्षणदेव गितो भवति, सुचिरेणानेककालेन पूर्यते ।
एवं महाद्वारानामेकस्मिन्नपि महाद्वारे अतिचर्यमाणे तत्क्षणादे-
व समस्तचारित्रश्लोको भवति, एकमूलगुणघोने सर्वमूलगुणानां
घातात् । तथा च गुणयोऽव्याचक्षते एकजनज्ञं सर्वजनभक्तं इति
एतद्विधायनयमतम् । व्यवहारतः पुनरेकजनभक्ते तदेवैक भक्त प्र-
तिपत्तव्यम्, शेषाणां तु भक्तः क्रमेण, यदि प्रायश्चित्तप्रतिपद्या
नानुसंधत्ते इति । अन्ये पुनराहुः-चतुर्थमहाद्वारप्रतिसेवने त-
त्कालमेव सकलचारित्रश्लोकाः, शेषेषु पुनर्महाद्वारेऽर्जद्वारप्रति-
सेवनया महत्यतिचरणे वा वेदितव्यः । उत्तरगुणप्रतिसेवनायां
पुनः कालेन चरणश्लोको यदि पुनः प्रायश्चित्तप्रतिपद्या नोऽव्या-
जयति । एतदेव कुतोऽवसेयमिति चेत् ? । उच्यते-शकटदृष्टा-
न्तात् । तथाह-शकटस्य मूलगुणा द्वे चक्रे, उर्ध्वौ, अक्षौ । उ-
त्तरगुणा चर्मकीलकलोहपट्टाऽऽदयः । एतैर्मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च
सुवप्रयुक्तं सत् शकटं यथा जारवहनक्रमं भवति, मार्गे च
सुखं भवति, तथा साधुराश्च मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च सुवप्रयु-
क्तः सत् अष्टदशशीलाङ्गसहस्रभारवहनक्रमो भवति, वि-
शिष्ट उत्तरोत्तरसंयमाध्यवसायस्यानप्ये च सुखं वर्धते ।
अथ शकटस्य मूलाङ्गानामेकमपि मूलाङ्गं जप्तं भवति, तदा
न भारवहनक्रम, नापि मार्गे प्रवर्तते, उत्तराङ्गेषु कैश्चिदङ्गै-
रपि शकटं कियत्कालं भारक्रमं भवति, प्रवहति च मार्गे,
कालेन पुनर्गच्छताऽन्यान्यपरिश्रान्तश्लोकाभ्यमेव तदुपजायते ।
एवमिहपि मूलगुणानामेकस्मिन्नपि मूलगुणे इते न साधूना-
मष्टदशशीलाङ्गसहस्रभारवहनक्रमता, नापि संयमश्लोकाप्ये
प्रवहनम्, उत्तरगुणैस्तु कैश्चित् प्रतिसेवितैरपि भवति किय-
न्तं कालं चरणभारवहनक्रमता, संयमश्लोकाप्ये प्रवर्तते च ।
कालेन पुनर्गच्छता तत्राप्यन्यान्यगुणप्रतिसेवनायां भवति
समस्तचारित्रश्लोकाः, ततः शकटदृष्टान्तादुपपद्यते मूलगुणाना-
मेकस्यापि मूलगुणस्य नाशे तत्कालं चारित्रश्लोका उत्तरगुणनाशे
कालक्रमेणा । इतश्चेतदेव मण्डपसर्वपाऽऽदिदृष्टान्तात् । तथा
हि-परमकाऽऽदिमण्डपे यद्येको द्वौ चद्वयो वा सर्वपाः, उपलक्षण-
मेतत्-तिलतट्टलाऽऽदयो वा प्राक्प्यन्ते, तथाऽपि न मण्डपो
प्रक्षमापद्यते, अतिप्रचुरैः स्वादकाऽऽदिसंख्याकैर्जयते (?) । अथ
तत्र महती शिक्षा प्रक्षिप्यते, तदा तथैकयाऽपि तत्क्षणादेव स्व-
समुपयाति । एवं चारित्रमण्डपोऽप्येकद्विशार्दिजुत्तरगुणै-
रतिचर्यमाणैर्न भङ्गमुपयाति बहुभिस्तु कालक्रमेणानि-
चर्यमाणैर्जयते, शिक्षाकल्पेन पुनरेकस्यापि मूलगुणस्याति-
चारमेतत्कालं ध्वंसमुपगच्छतीति । तदेव यस्मात् मूलगुणा-
तिचरणे किंप्र-उत्तरगुणातिचरणे कालेन चारित्रश्लोको भवति
तस्मात्मे मूलगुणा उत्तरगुणाश्च निरतिचाराः स्युरिति च-
उक्कायरक्खण्डार्थं सम्यक् प्रयत्नितव्यम् । पट्टावरक्खणे हि मूलगुणा
उत्तरगुणाश्च शुद्धा भवन्ति, तेषु च द्वयेऽपि सुखेषु, अथ

गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि वचनव्यत्ययोऽपि
भवतीति । चरणशुद्धिश्चरित्रशुद्धिः ।

अत्र शिष्य आह-ये प्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्त्यात्मकाः पञ्च
मूलगुणास्ते ज्ञाताः, ये तत्तत्तुल्यगुणास्तान् जानीमः, ततः कति उ-
त्तरगुणा इति ? । सूरिराह-

पिरुस्म जा विमोही, समितीओ जावणा तवो डुविहो ।

पदिमा अजिगहा वि य, उत्तरगुण मो वियाणाहि ॥ १८८ ॥

पिरुस्म या विशोधिष्यांश्च समितय ईयांसमित्यादिकाः, या-
श्च भावना महाप्रतानां, यश्च द्विभेदं तपः, याश्च प्रतिमा भिक्षूणां
द्वादश, ये चाभिप्रदा कृत्याऽऽदिभेदभिन्नाः, एतान् उत्तरगुणान्
“ मो ” इति पादपुरणे । विजानीहि ।

एतेषां चोत्तरगुणानामयं क्रमेण संख्या-

बायाला अट्टेव उ, पणवीमा बार बारम य चेव ।

दव्वाइ-चउराजिगहा, भैया खलु उत्तरगुणान् ॥ १८९ ॥

उत्तरगुणानां प्रागुक्तानां पिरुविशुद्ध्यादीनां क्रमेण सत्व-
मो भेदाः । तद्यथा-पिरुविशुद्धेः द्वावर्वांशभेदाः-बोरुश-
विध उद्गमा, बोरुशविधा उत्पादना, वशविधा पवणा च ।
समितीनामष्टौ भेदाः । तद्यथा-पञ्च ईयांसमित्यादयः, तथा मनः-
समितिः, वाक्समितिः, कायसमितिः इत्यष्टौ । भावनानां भेदाः
पञ्चविंशतिः, एकैकस्य महाप्रतनस्य पञ्चपञ्चभावनासङ्ख्या-
त् । तपसो द्विविधस्यापि सर्वसंख्यया भेदा द्वादश । द्विविधं हि
तपो, बाह्याऽऽभ्यन्तरभेदात् । बाह्यस्याऽऽभ्यन्तरस्य च प्रत्येक
षड्भेदा इति । प्रतिमाना भेदा द्वादश । ते च-“ मासाई सत्तंता । ”
इत्याद्यावद्व्ययकप्रत्ययतो वेदिनभ्याः । अजिगहभेदाश्चत्वारो कृ-
त्याऽऽदिकाः-कृत्याजिगहाः, कृत्याजिगहाः, कात्याभिप्रदाः, भा-
वाजिप्रदाश्च । तदेवमुक्ता उत्तरगुणाः ।

संप्रति यद्व्यस्तप्रायश्चित्तमुपवर्णितं तद्वतानां पुरुषाणामि-
मे विशेषा इति प्रतिपादयति-

निगमय वटंता वि य, संचइया खलु तहा अमंचइया ।

एकेका ते डुविहा, उग्याय तहा अणुग्याया ॥ १९० ॥

ये प्रायश्चित्तं वर्तन्ते ते द्विविधाः । तद्यथा-निर्गताः, वर्तमा-
नाश्च । निर्गता नाम ये तपोऽहं प्रायश्चित्तमतिक्रान्ताऽऽहं प्रा-
प्ताः । वर्तमाना ये तपोऽहं प्रायश्चित्तं वर्तन्ते । तत्र ये वर्तमाना-
स्ते पुनर्द्विविधाः-संचयिताः, असंचयिताश्च । संचयः संज्ञान प-
र्याप्तं संचयिताः, तारकाऽऽदिदर्शनादितस्तु प्रत्ययः । ये वृथा
मासानां परतः सप्तमासाऽऽदिकं यावदुत्कर्षतोऽशीतशतं मासा-
नां प्रायश्चित्तं प्राप्तस्ते संचयिताः, तेषां मासेभ्यः स्थापनाऽऽरोप-
णाप्रकारेण दिवसान् गृहीत्वा परमास्मादधिकं प्रायश्चित्तं दीयते ।
असंचयिता नाम-ये मासिके द्वैमासिके त्रैमासिके चातुर्मासिके
पञ्चमासिके षण्मासिके वा प्रायश्चित्तं वर्तन्ते । ते संचयिता अ-
संचयिताश्च एकैके द्विविधाः-उद्भूतास्तथा अनुद्भूताः । उद्भूतो
नाम-अणुः । अनुद्भूतो गुरुः । तत्र ये संचये असंचये च उद्भूते वर्त-
न्ते ते संचयिता असंचयिताश्च उद्भूताः । ये च पुनरुद्भूता
वर्तन्ते संचयिता असंचयिताश्च ते अनुद्भूताः ।

सांप्रतमेनामेष गाथां यथोक्तव्याख्यानेन व्याख्यानयति-

उग्याईआवणा, उ निगया ते तवा उ बांधवा ।

जे पुण वटंति तवे, ते वटंता मुण्येववा ॥ १९१ ॥

मासादी आवणणे, जा उम्मासा असंचयं होऽ ।

उम्मासा उ परेणं, मंचइयं तं मुण्येववं ॥ १९२ ॥

ये वेदाऽऽदिप्रायश्चित्तमापन्नास्ते निर्गता उच्यन्ते । कुतस्ते निर्ग-
ताः? इत्याह-(ते तवा उ बांधवा) ते निर्गतास्तपस्तपोऽर्हाप्रा-
यश्चित्तानु बांधवाः । ये पुनर्वर्तन्ते तपसि तपोऽहं प्रायश्चित्ते
ते वर्तमाना ज्ञातव्याः । (मासादीत्यादि) मासाऽऽदिकं प्रायश्चि-
त्तस्थानमापन्ने मासादारभ्य यावत्परमासाः, तावत्तप्रायश्चि-
त्तसंचयम्-असंचयसंज्ञं भवति । षण्मासानां यदुच्यते मासे-
भ्यः परेण परतो यः प्रायश्चित्तं तत्संचयितं ज्ञातव्यम् । उद्भू-
तानुद्भूतविशेषस्तु सुप्रसृत इति न व्याख्यातः ।

संप्रति संचयासंचयेषूद्भूतानुद्भूतेषु प्रस्थापनविधिं विवक्षु-
रित्माह-

मासाऽ अमंचइए, संचइए क्किं तु होऽ पट्टवणा ।

तेर पय अमंचइए, संचय एकारम ययाई ॥ १९३ ॥

असंचयिते प्रायश्चित्तस्थाने प्रस्थापना मासाऽऽदि मासप्रभृति-
का, संचयिते पुनः प्रस्थापना नियमतः षण्मासासंचयित । प्रस्थाप-
ना नाम दानम् । उक्तं च निशीथचूर्णौ-“ पट्टवणा नाम दानं
ति । ” इयमत्र भावना-असंचये प्रायश्चित्तस्थानाधिपये यो
मासिकं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्तस्य मासिकी प्रस्थापना, द्वौ
मासावापन्नस्य द्वैमासिकी, त्रीन् मासानापन्नस्य त्रैमासिकी ।
एवं यावत्परमासानापन्नस्य षण्मासिकी । यः पुनः संचयाऽऽ-
पन्नस्तस्य नियमात् षण्मासिकी प्रस्थापना । तत्राऽसंचये प्र-
स्थापनायाः पदानि त्रयोदश, संचये एकादश ।

तत्रासंचये प्रस्थापनायाः पदानि त्रयोदशानि-

तवतिय जेयतियं वा, मृत्ततियं अणवठावणतियं च ।

चरमं च एकसरयं, पदमं तववजियं विडयं ॥ १९४ ॥

नप्राप्तिकं छेदत्रिकं मूलत्रिकमनवस्थाप्यत्रिकं चरमं
पाराञ्चितं तत् एकस्वरमेकवारं दीयते । इदमुक्तं जयति-
असंचये उद्भूते मासाऽऽदिकमापन्नस्य प्रथमवेलायामुद्भूतो
मासो दीयते । द्वितीयवेलायामुद्भूतचतुर्मासिक, तृतीयवे-
लायामुद्भूतपञ्चमासिक, चतुर्थवेलायां षड्मास, पञ्चमवेलायामपि
षड्मास, षष्ठवेलायामपि षड्मासः । सर्वत्र त्रिणि त्रिणि दिनानि छेदः ।
सप्तमवेलायां मूलम्, अष्टमवेलायां मूल, नवमवेलायामपि मूलं,
दशमवेलायामनवस्थाप्यम्, एकादशवेलायामनवस्थाप्यम् ।
द्वादशवेलायां पाराञ्चितमिति । पञ्चमनुद्भूतितेऽपि । संचये त्रयो-
दश पदानि प्रस्थापनायां वक्तव्यानि । (पदमं ति) प्रथममसं-
चयं पदं गतं, द्वितीय संचयं पदं (तववजियं ति) मासचतु-
र्मासलक्षणाभ्यामादिमास्योद्भूतयोः पदाभ्यां वर्जितमेकादश-
पदं भवति ।

अनवस्थाप्यत्रिकं व्याख्यानयति-

विडयं संचइयं खलु, तं आऽपएहि दोहिं गहियं तु ।

उम्मासतवादीयं, एकारमपएहिं चरमेहि ॥ १९५ ॥

द्वितीय खलु संचयितमुच्यते, तद् द्वाभ्यामादिपदाभ्यां रहि-
तं षण्मासतपश्चादिकं षण्मासतपःप्रभृतिकं चरमेकादशप-
देऽप्युच्यते । तत्राऽप्याय भावना-संचयित प्रायश्चित्तस्थानमाप-

अस्य प्रथममुद्धानं बाणमासिकं तपो दीयते, द्वितीयवेलायां देवः, तृतीयवेलायां देवः, चतुर्थवेलायामपि देवः, पञ्चमवेलायां मूर्त्तं, षष्ठवेलायां मूर्त्तं, सप्तमवेलायामपि मूलम्, अष्टमवेलायामन-
वस्थाप्यं, नवमवेलायामनवस्थाप्यं, दशमवेलायामप्यनवस्थाप्यम्,
एकादशवेलायां पाराञ्चनमिति ।

एतदेवाऽऽह-

छम्माम तवो छेदा-उयाण तिग तिग तद्देक चरमं च ।

संवट्टियावराहे, एकार पया उ संचइए ॥ २९७ ॥

संचयिते, कथंचने ? इत्याह-संवर्तितापराधे संवर्तिताः पि-
ण्मीतृता अपराधा यत्र तन् संवर्तितापराधम् । तथाहि-बहुषु
मासेषु प्रतिमेखितेषु स्थापनाऽऽरोपणाप्रकारेण तेज्यो मासेभ्यो
दिनानि दश दश पञ्च पञ्चेत्यादिरूपतया गृहीत्वा बाणमा-
सिकं तपो निष्पाद्यते, ततो भवति संचयित संवर्तितापराधं,
तस्मिन्नेकादशपदान्येवं जयन्ति-प्रथमवेलायामुद्धानं बाणमासि-
कं तपः, ततः देवाऽऽदीनां त्रिकं त्रिकम् । किमुक्तं भवति ?-तद्-
नन्तरं वेलात्रयमपि यावत् देवत्रिकं, तदनन्तरमनवस्थाप्यत्रिकं,
तथा एकमेकवेला च चरम पाराञ्चनमिति । एवमनुद्धानि-
तेऽपि संचयिते एकादश पदानि वाचयानि ।

संप्रति येऽत्र प्रायश्चित्तस्थाह्याः पुरुषास्तान् प्रतिपादयति-

पञ्चित्तस्म उ अरहा, इमे उ पुरिमा चउच्चिहा हुंति ।

उजयतर आयतरगा, परतरगा अत्तरगा य ॥ २९८ ॥

प्रायश्चित्तस्थाह्यां योग्या इमे चतुर्विधाश्चत्वारः पुरुषा
भवन्ति । तथा-उभयतराः, आत्मतरकाः, परतरकाः, अन्यत-
रकाश्च । तत्र ये उक्तवर्तः एवमास्तान् अपि यावत्तपः कुर्य-
न्तोऽज्ञानाः सन्तः आचार्याऽऽदीनामपि वैद्यावृत्त्यं कुर्यन्ति,
तल्लज्जुनेत्त्वान् ते उभयमात्मान परं चाऽऽचार्याऽऽदिकं तारय-
न्तीत्युभयतराः, पुत्रोद्वाऽऽदिस्थाद् ह्रस्वः । ये पुनः तपोबलिष्ठा
वैद्यावृत्त्यबलिष्ठीनास्ते तप एव यथोक्तरूपं कुर्यन्ति, न वै-
द्यावृत्त्यमाचार्याऽऽदीनामित्यात्मानं केवलं तारयन्तीत्यात्मतराः,
स्वाधिकप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः । ये पुनस्तपः कर्तुमर्था-
वैद्यावृत्त्यं चाऽऽचार्याऽऽदीनां कुर्यन्ति ते परं तारयन्तीति परतर-
काः । येषां न तपसि वैद्यावृत्त्यं च सामर्थ्यमस्ति केवलम्, उजय
युगलकर्तुं न शक्नुवन्ति, किं त्वन्यतरत्, त एकस्मिन् काले आ-
त्मपरयोरन्यमन्यतरं तारयन्तीत्यन्यतरकाः ।

आयतर परतरे वि य, आयतरे अजिमुहे य निक्खिते ।

एकैकपमंचइए, संचय उग्यायमाणुपाया ॥ २९९ ॥

आत्मतरश्च स परतरश्च, आत्मतरपरतरः, उभयतर इत्यर्थः ।
यश्चाऽऽत्मतरः परतरो वा, एतौ द्वौपि प्रायश्चित्तब्रह्मनामिमुखौ
भवतः, ततस्तस्मिन्प्रत्येकं प्रायश्चित्तमभिमुखमुच्यते । यस्तु
परतरोऽन्यतरको वा यावद् वैद्यावृत्त्यं करोति, तौ च तयोः प्रा-
यश्चित्तं निक्षिप्तं क्रियते, इति तज्ज्ञानमभिधीयते । एकैकमाजि-
मुख, निक्षिप्तं च द्विधा-संचयितमसंचयितं च । पुनरेकैकं द्वि-
धा-उद्धानमनुद्धानं च । तदन्तं संकेपत उक्तम् ।

इदानीं विस्तरोऽजिधेयः, तत्र यः प्रथम उजयतरः, तस्यैव
दृष्टान्तमाचार्याः परिकल्पयन्ति-

अह मासओ उ अहो, मेवपुुरिसेण जुयलयं चैव ।

तस्म पुत्रे तुष्टीओ, वित्ती य कया जुयलयं च ॥ ३०० ॥

" एगो मेवगपुरिसो राय ओलगाइ, सो राया तस्स
वित्ति न देइ, अन्नया तेण राया केणइ कारणेण परितो-
सितो, ततो तेण रणा तस्स तुष्टेण पइदिवसं सुवण्णमासगो
वित्ती कया, पढाणं च से वत्थजुयलं विन्नं ।" तथा चाऽऽह-
(जहेत्यादि) यथेति दृष्टान्तोपन्यासे, माषकः सुवर्णमाष-
कः सेवकपुरुषेण सन्धो, युगलं च वस्त्रयुगलं च । तस्य च
सेवकपुरुषस्य द्वे तुष्ट्यौ जाते, एक वृत्तिः कृता, द्वितीयं वस्त्र-
युगलमिति । एष दृष्टान्तः ।

अयमुपनयः-

एवं उजयतरस्सा, दो तुष्टीओ उ मेवगस्सेव ।

सोही य कया मे ची, वेयावसे निठत्तो य ॥ ३०१ ॥

एवं सेवकपुरुषदृष्टान्तप्रकारेण उभयतरस्य सेवकस्येव से-
वकपुरुषस्येव द्वे तुष्ट्यौ जयतः । तथा-एकं तावत्मे प्रार्थाइस्-
तदानेन शोधः कृता, द्वितीयं वैद्यावृत्त्ये नियुक्तस्य मद्गती मे नि-
र्जरा भविष्यति ।

अथ प्रायश्चित्तं बहन् वैद्यावृत्त्यं च कुर्वन् यदि अन्यदपि प्रा-
यश्चित्तमापद्यते तदा कथम् ? । उच्यते-

सो पुण जइ वहमाणो, आवज्जइ इंदियाडिहं पुणो वि ।

तं पि य से आरुहिज्जइ, भिन्नाई पंचमासंतं ॥ ३०२ ॥

स पुनरुजयतरः प्रायश्चित्तं बहन् वैद्यावृत्त्यं कुर्वन् यदि
पुनरपि भ्रात्रादीनां पञ्चानामिन्द्रियाणामन्यतमेनेन्द्रियेण, आ-
दिशब्दात् क्रोधाऽऽदिनिश्च, स्तोके बहु वा प्रायश्चित्तमापद्यते ।
तत्र स्तोके विंशतिगत्रिंशद्वादारज्यं पञ्चादानुपूर्व्यां यावत्
पञ्चरात्रिंशत्, बहुपाराञ्चित्तदारभ्य पञ्चादानुपूर्व्यां यावत्
मासिकं, तदापि (से) तस्य आरुह्यते, भिन्नाऽऽदि भिन्नमासाऽऽदि,
आदिशब्दात्सकलमासाऽऽदिपरिग्रहः । पञ्चमासास्तं पञ्चमास-
पयन्तम् । इयमत्र जावना-स्तोके बहु वा यथोक्तस्वरूपं यदि
प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः, तथापि तस्य भिन्नमासाऽऽदि दीयते ।

कस्मादिति चेद् ? अत आह-

तववलिओ सो जम्हा, तेण र अप्पे वि दिज्जइ बहुअं ।

परतरओ पुण जम्हा, दिज्जइ बहुए वि तो योवं ॥ ३०३ ॥

यस्मात्स उभयतरकः प्रायश्चित्तपःकरणे धृतिसहनबलि-
ष्ठः, तेन कारणेन । रेकः पादपूरणे । " इजेराः पादपूरण " ॥ ८
। २। २१७ ॥ इति वचनात् । अन्तेऽपि पञ्चरात्रिंशद्वाऽऽदिकं प्रा-
यश्चित्तस्थाने, बहुकं जिज्ञमासाऽऽदि दीयते । यस्माच्च परतः पर-
माचार्याऽऽदिकं वैद्यावृत्त्यकरणतस्तारयति, ततो बहुकंऽपि पा-
राञ्चित्तिके प्रायश्चित्ते प्राप्ते स्तोके भिन्नमासाऽऽदि दीयते ।
तदेवं स्तोके बहुके वा प्रायश्चित्तस्थाने प्राप्ते भिन्नमासाऽऽदि
दाने कारणमुक्तम् ।

संप्रति जिज्ञमासाऽऽदि यथा द्वातव्यं, तथा प्रतिपादयति-

वीमऽऽहारम अहुगुरु-जिज्ञाणं मामियाणमावओ ।

सत्तारम पमारस, अहुगुरुया मामिया हुंति ॥ ३०४ ॥

स उभयतरकः प्रस्थापनं प्रायाश्चित्तं बहन् वैद्यावृत्त्यं च
कुर्वन् यदि स्तोके बहु वा उद्धानमनुद्धानं प्रायश्चित्तस्थान-
मन्यदापन्नः, ततो याद् पूर्वप्रस्थापितं प्रायश्चित्तमुद्धानं, तसु-

ज्ञातो निजमासो दीयते । यदि पुनरप्यापद्यते, ततो भूयोऽपि निजमासो दीयते । एवं विशतिवारान् निजमासो दातव्यः २० । यदि विशतेवारैः परतोऽपि ज्ञेय आपद्यते, ततः स्तोत्रं बहुके वा प्रायश्चित्तं प्राप्ते लघुमासो दीयते, एवं ज्ञेयो भूयस्तान् वाचस्व सप्तदश वाराः १७ । नष्टमत्र स्तोत्रं पञ्चाऽऽदिकं निजमासान्, बहु द्विमासाऽऽदि पाराजितान्, ततः परतो यदि पुनरपि भूयो भूय आपद्यते, ततोऽयत् सप्तदशवारान् द्वैमासिक दातव्यम् । अत्र स्तोत्रं पञ्चाऽऽदि लघुमासपर्यन्तं, बहु त्रिमासाऽऽदि पाराजितान्तम् । एवं त्रैमासिकाऽऽदिस्त्वयश्चस्तनानि स्थानानि स्तोत्रमुपरितनानि बहु वेदिनव्यानि । ततः सप्तदशवारैः परतो यदि ज्ञेयः पुनः पुनरापद्यते, ततस्त्रैमासिकं सप्तदशवारान् दीयते १७ । ततोऽपि परतो यदि पुनः पुनरापद्यते, ततः सप्तवारान् लघु चातुर्मासिक दीयते ७ । ततोऽपि परतो यदि पुनर्ज्ञेयो ज्ञेय आपद्यते, ततः पञ्चावारान् लघुपाञ्चमासिक दीयते । यदि ततोऽपि परतो ज्ञेय आपत्तिः, तत एकवारं लघुषाणमासिकं दीयते । तदनन्तरं यदि पुनरपि ज्ञेयो ज्ञेय आपत्तिः, तन्त्रीन् वारान् द्वेदो दीयते ३ । यदि ततः परमपि पुनः पुनरापत्तिस्तन्त्रीन् वारान् मूलं दीयते ३ । ततोऽपि परतो ज्ञेयो ज्ञेय आपत्तौ त्रीन् वारान्नवस्थाप्यदानं, तदनन्तरं यदि पुनरापद्यते तत एकं वारं पाराजितदानमिति । एवमसंख्यतमुद्धातं गतम् । अथान्वयितमनुद्धातित प्रस्थापितं ततोऽपि बहु वा यदि प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते, तर्हि गुरुको निजमासो दीयते, ततः पुनः पुनरापत्तौ सोऽष्टादश वारान् दीयते १८ । ततः परं ज्ञेयो ज्ञेय आपत्तौ पञ्चदश वारान् गुरुमासिकम् १५ । ततः परं पञ्चदश वारान् गुरुत्रैमासिकम् १५ । ततो ज्ञेयोऽपि परं पञ्चावारान् गुरुचातुर्मासिकम् ५ । ततः परं यदि ज्ञेयो ज्ञेय आपत्तिस्तन्त्रीन् वारान् गुरुपाञ्चमासिकम् ३ । तदनन्तरमेकवारं पङ्कगुरु १ । ततः परं वेदात्रिकं, ततोऽनवस्थाप्यत्रिकं, ततः परमेकं वारं पाराजितम् । संप्रत्यक्षराधो विनियते-यदि पूर्वप्रस्थापितमुद्धातमनुद्धातं च प्रायश्चित्तं बहव वैयावृथ च कुर्वन्नुभयतरः स्तोत्रं बहु वा ज्ञेयो ज्ञेयः प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते, ततो यथासंख्यमुद्धात प्रायश्चित्तं बहवो लघुभिजानां मासिकानां विशतिवारान् प्रदानम् । अनुद्धात प्रायश्चित्तं बहवो गुरुभिजानां मासिकानां सप्तदश वारान् । तदनन्तरं भूयो भूय आपत्तामुद्धात प्रायश्चित्तं बहवः सप्तदश वारान् लघुमासिका नवन्ति, अनुद्धातं प्रायश्चित्तं बहवः पञ्चदश वारान् गुरुमासिकाः ।

उग्याऽयमामाणं, सत्तरसेव य अणुमुयंतेणं ।

णाथव्या दोणि तिणि य, गुरुया पुण होंति पणसरस ॥ ३०५ ॥

सत्त चउक्का उग्या-इयाण पंचेव होंतऽणुग्याया ।

पंच लहुया न पंच न, गुरुया पुण पंचगा तिणि ॥ ३०६ ॥

उद्धातितमासानामनुद्धातितमासिकानां ये सप्तदश वारास्तानमुद्धात ज्ञातव्यो ह्ये मासौ, अथश्च मासा ज्ञातव्याः ये पुनर्गुरुका ह्ये अथश्च मासास्ते पञ्चदश वारान् ज्ञातव्याः । किमुक्तं भवति ?-उद्धातितं प्रायश्चित्तं बहवो मासिकानन्तरं ज्ञेयो भूय आपत्तौ ह्ये मासौ सप्तदश वारान् दीयते । ततोऽपि ज्ञेयो भूय आपत्तौ सप्तदश वारान् त्रीन् मासान् ।

अथानुद्धातितं प्रायश्चित्तं बहव तर्हि गुरुमासिकानन्तरं ज्ञेयो ज्ञेय आपत्तौ ह्ये गुरुका मासौ पञ्चदश वारान् दीयते, तदनन्तरं पञ्चदश वारान् त्रीन् गुरुकाप्तामासानिति । (सत्तचउक्के-त्यादि) उद्धातितानां चतुष्काः सप्त जयन्ति । अनुद्धातितानाम्, अत्र गाथायां प्रथमा चतुर्थे । चतुष्काः पञ्च भवन्ति । लघुष्काः पञ्च मासाः पञ्च वारान् भवन्ति । गुरुकाः पुनः पञ्चकाः पञ्च मासाः त्रीन् वारान् भवन्ति । इदमुक्तं भवति-उद्धातं प्रायश्चित्तं बहवः त्रैमासिकानन्तरं भूयो भूय आपत्तौ सप्त वारान् लघुकाश्चत्वारो मासा दीयन्तः, तदनन्तरं पञ्च वारान् लघुकाः पञ्च मासाः । अनुद्धातित प्रायश्चित्तं बहवः त्रैमासिकानन्तरं पुनः पुनरापत्तौ पञ्च वारान् गुरुकाः पञ्च मासाः, तदनन्तरं त्रीन् मासान् पञ्च गुरुमासाः ।

सांस्प्रतमेतवांसंख्ये उद्धातानुद्धाताऽपत्तिस्थानानां सुखावगमोपायमाह-

उक्कोसाउ पयातो, उणे ठाणे दुवे परिहरेज्जा ।

एवं दुगपरिहाणी, नेयव्वा जाव तिमेव ॥ ३०७ ॥

उत्कृष्टं नाम-उद्धातभिजगामगतं विशतिवृत्तं, तस्माद्द्वार-ज्याद्धातगते स्थाने यदुत्कृष्टं तदपेक्षया अनुद्धातगतेषु स्थानेषु ह्ये परिहापयेत् । एवं द्विकपरिहातित्वात् ज्ञातव्या यावदुद्धातगतपञ्चकोत्कृष्टापेक्षया अनुद्धातं त्रय इति । इयमत्र भावना-उद्धाते निजमासे विशतिः, अनुद्धाते द्विकपरिहातित्वात् अष्टादश, तथोद्धाते मासे सप्तदश, अनुद्धाते पञ्चदश । एवं द्विमासे त्रिमासेऽपि । तथा उद्धाते अनुमासे सप्त, अनुद्धाते पञ्च । तथा उद्धाते पञ्चमासे पञ्च, अनुद्धाते त्रय इति । तदेवमापत्तिस्थानान्युक्तानि ।

(९) उद्धातानुद्धातदानविधिः । सांस्प्रतमेतवांसंख्ये उद्धातभिजगाम-

अट्टट्ट उ अवणेत्ता, सेसा दिज्जंति जाव उ तिमासे ।

जत्यऽट्टगावहागे, न हाज्ज त जोमए सव्वं ॥ ३०८ ॥

ये निजमासाऽऽदयो विशत्यादिद्वारा आपन्नास्ते ज्ञेयः प्रत्येक-मष्टावष्टापतयेत्, अपनीय शेषा दीयन्ते, एवं तावत् वाच्यं यावत्त्रिमासाः त्रैमासिकम् । अयमत्र जागर्थः-विशतिद्वाराः कितोद्धाता निजमासा आपन्नाः, तत्राष्टौ निजमासा ज्ञापिताः, शेषा द्वादश दीयन्ते । तेऽपि स्थापनाऽऽरोपणप्रकारेणाधिकं परिहातित्वात् पणमासाः कृत्वा दीयन्ते, तथा अष्टादश अनुद्धाता निजमासा आपन्नाः, ते ज्ञेयोऽष्टौ त्यक्ताः, शेषा द्वादश निजमासाः प्रदातव्याः । तेऽपि स्थापनाऽऽरोपणप्रकारेणाधिकं समस्त-मापि त्यक्त्वा पणमासाः कृत्वा दानीया इति । तथा सप्तदश वारा लघुमासाः प्राप्ताः, तेभ्योऽष्टौ परित्यज्य शेषा नव लघुमासा दीयन्ते । पञ्चदश वारा गुरुमासा आपन्नाः, तेभ्योऽष्टौ परित्यज्य शेषाः सप्त गुरुमासा दीयाः । एवं द्वैमानिक-त्रैमासिकेऽपि वाच्यम् । सर्वत्र स्थापनाऽऽरोपणप्रकारेणाधिकं त्यक्त्वा पणमासाः कृत्वा दीयाः । अथाष्टकज्ञापनाभिधानं किमर्थम् ? एतदेव कस्मात्तस्मात् विशत्यादयो निजमासाऽऽदयः स्थापनाऽऽरोपणप्रकारेण पणमासाकृत्य दातव्या इति ? उच्यते-मध्यमनार्थकृतमष्टमाभिन्नीया तपोनुमिः, तदनुमदार्थमित्य-दीवः । उक्तं च निशायचूर्णे-“ अट्टमासिया मउत्तिमा तथोभू-मा, तीए अणुगहकरणत्थमट्टमागहारजोमणा कया । ” इति । यत्र पुनश्चतुर्मासिकं वा पञ्चमासिकं वा अष्टावष्टावो न

भिन्नो नाम-तत्काशमरणिनिर्मथनेन नर्वादिनोऽभि., स यथा म-
हति काष्ठाऽऽदिके प्रकृति तद्गुणसमर्थो भवति, शोभ च वि-
धायनि। स एव श्रद्धाकाष्ठछगणाऽऽदिव्यूनाऽदिवु स्तोके प्र-
क्रियमाणेऽक्रमेण प्रवृत्त उपजायते। स्कन्धाभिर्नाम-महत्काष्ठं
प्रज्वल्ययाऽभिन्नरूपतया परिणमते, स महत्यापि काष्ठाऽदिके प्रकृति
तद्गुणं समर्थो भवति, प्रवृत्तः प्रबलतरद्वयोपजायते। एवं
दुर्बलस्य षट्सु मासेषु पूर्वप्रस्थापितेषु षट्सु द्युदेषु षट्सु
दिवसेषु शशीज्ज्ञेतेषु। यदि वा-षट्सु मासेषु पूर्वप्रस्थापितेषु
षट्सु दिवसेषु द्युदेषु यदन्यत् षणमासिकं तपः पृथग्दीप-
ते, तत्सन्निभोऽभिर्न विधीयते, धृतिस्महननदुर्बलत्वात्।
यस्य पुनः षट्सु मासेषु द्युदेषु षट्सु दिवसेषु शशीज्ज्ञेतेषु
अन्यदारोप्यते षणमासाऽदिकं तपः, स धृतिस्महननाभ्यां बली-
यानति न विद्वाति, न च विषादमुपगच्छति स्कन्धाभिर्न।

तथा हो चेदौ । तथा-मासजातः, चतुर्मासजातश्च । तत्र यदि मासजातस्य चेदस्य चतुर्मासचेदोऽऽहारो दीयते तदा सोऽजीर्णो विभ्रान्ति । चतुर्मासजातस्य मासजातवशाद्द्वारो दीयते तदा स ते-
नाऽऽहारेण नाऽऽमानं सन्धारयितुमलम् । एवं यो दुर्बलस्तस्य यदि क्षिप्रं प्रायश्चित्तं दीयते तदा स विजाति, दुर्बलत्वात्, मा-
सिकचेदवन् । क्षिप्रस्यापि यदि दुर्बलं प्रायश्चित्तं दीयते तदा स तावता न विशुद्धिमासाद्यतीत्युक्तं विधीयते । ततो यथा निष्ठाग्नौ प्रजूर्तामन्त्रे, तथा मासजाते चेदे स्तोत्रमाहार च-
तुर्मासजाते प्रजूर्तमाहारं प्रयच्छन्तो न रागद्वेषवत्ता, योग्य-
ताऽनुरूपं प्रवृत्ते । तथा दुर्बले क्षालये च यथोक्तं प्रायश्चित्तं दद्यात् न च रागद्वेषवत्ता । इति उक्तं अभयतरकः ।

(१०) इदानीमात्मतरकाऽऽद्या वक्तव्याः, परमुभय-
तरसदृशोऽन्यतर इति स एवात्मकेण प्रथमतो भवति । तस्य स्वरूपमिदम्-यथा एकेन एकमेव हं कापोत्यौ युगपत् बोद्धुं न शक्नोति, तथा सोऽप्यन्यतरकः प्राय-
श्चित्तवैयर्थ्यं युगपत्कर्तुं न शक्नोति, स च संन्यास-
ममन्त्रयितं वा प्रायश्चित्तमापन्नः । अथ च तदा गुरु-
णामन्यो वैयर्थ्यकरो न विद्यते तत्तत्तदापन्नं प्राय-
श्चित्तं निश्चितं क्रियते । एतेन यदुक्तमवदन्ताभिहितमिति तद्
भावितमवलेपम् । गुरुणां वैयर्थ्यं कार्यते, तच्च वैयर्थ्य-
स्य कर्तव्यं यदीन्द्रियाऽऽदिभिरन्यदापद्यते तत्तत्तु जोष्यते ।
यदा तु वैयर्थ्यं समाप्तं भवति तदा तत्प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्त-
मुत्क्रियते ।

तच्च वहन् यदीन्द्रियाऽऽदिभिरन्यदापद्यते तदाग्नेन विधि-
मा दातव्यम्-

सप्त चउक्ता उग्या-ऽद्याण पंचेव हौतऽणुग्याया ।

पंच द्वादु पंच गुरुणा, गुरुणा पुण पंचगा तिषि ॥३१॥

सत्तारम पाणारम, निक्वेवा हूति मासियाणं तु ।

बीमुऽद्वारम जिज्ञे, तेण परं निक्खिवणया उ ॥३२॥

सोऽन्यतरः पूर्वप्रस्थापितं प्रायश्चित्तं वहन् यदि स्नोकं बहु
उद्ध्वानं वा प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः, ततो यदि पूर्वप्रस्थापितं
प्रायश्चित्तमुद्ध्वानस्तत् उद्ध्वानो भिन्नमासा दीयते । यदि
पुनरापद्यते तद् जूयोऽपि भिन्नमासदानम् । एव जूयो जूय आ-
पन्नो विशतिवारान् निष्ठाग्नौ दातव्याः २० । तदनन्तरं स-
प्तदश वारा लघुमासाः १७ । एवं द्विमासत्रिमासा अपि वक्त-
व्याः । तदनन्तरमपि जूयो जूय आपन्नो सप्त वाराश्चतुर्मासाः ७ ।
ततः परं पञ्च वाराः पञ्च लघुमासाः ५ । तदनन्तरं त्रीन्
वारान् वेदः । ततः परं वारत्रयं मूलम् । तदनन्तरं वारत्र-
यमनवस्थाप्यम् । तदनन्तरमेकं वारं पाराश्रितमिति । अथ
तस्य पूर्वप्रस्थापितमनुद्ध्वानं, ततोऽष्टादश वारा गुरुभिन्नमा-
सा दातव्याः १८ । तदनन्तरं पञ्चदश वारा गुरुमासाः १५ ।
एवं द्विमासात्रिमासा अपि वक्तव्याः । तदनन्तरं पञ्च वारा-
श्चत्वारो गुरुमासाः ५ । ततोऽपि परं त्रिवाराः पञ्च गुरुमासाः
३ । ततो वारत्रयं वेदः ३ । तदनन्तरं वारत्रयं मूलम् । ततः परं
वारत्रयमनवस्थाप्यम् । एवं संन्यासेऽप्युद्ध्वानं अनुद्ध्वाने च
वक्तव्यम्, निवरमादिमास्तपोभेदा वक्तव्याः । किन्तु प्रथमत
मथ पारमासिकं, तदनन्तरं छुद्वात्रिकाऽऽदि अष्टकापहारा-
ऽऽदिकं पूर्ववक्तव्यम् । अथुताऽकुरगमनिका-इह विचित्रा व्या-

व्याप्रवृत्तिरिति पश्चादनुपूर्व्या व्याख्या विधेया । पूर्वप्रस्था-
पितमुद्ध्वानमनुद्ध्वानं च वहतो यथाक्रमं भिन्नं भिन्नमास-
विषये दानं विशिष्टादशवारान् । किमुक्तं भवति-पूर्वप्रस्थापि-
तमुद्ध्वानं प्रायश्चित्तं वहतो विशतिवारान् निष्ठाग्नौ दातव्याः ।
अनुद्ध्वानं वहतोऽष्टादश वारा भिन्नमासाः (तेण परमित्यादि) ।
ततो भिन्नमासदानात् पश्चादनुपूर्व्या परं, प्रागिति भावार्थः ।
निकेपणता निक्षिप्ता आसीन् विशिष्टादशवारानन्तरं च
उद्ध्वानं पूर्वप्रस्थापितं वहतो मासिकानां लघूनां मासिकत्रिमा-
सिकानां सप्तदश निकेपा जवन्ति, सप्तदशवारं दानं जव-
नीत्यर्थः । अनुद्ध्वानं पूर्वप्रस्थापितं वहतो मासिकानां निकेपाः
पञ्चदश भवन्ति, पञ्चदशवारं मासिकानां दानमन्यर्थः । तथा-
उद्ध्वानितानां चतुष्का मासश्चतुष्टयानि सप्त जवन्ति । अनुद्ध-
वाश्चतुष्काः पञ्च जवन्ति, तेषां पञ्च मासा लघुकाः पञ्च गुरुकाः
पञ्च जवन्ति । गुरुकाः पुनः पञ्चकाः पञ्च मासास्तथा इदमुक्तं भ-
वति-पूर्वप्रस्थापितमुद्ध्वानं वहतोऽष्टादशवारानन्तरं रुतवारा-
श्चत्वारो लघुमासा दानव्याः, तदनन्तरं पञ्च वाराः पञ्चमासा
लघवः । अनुद्ध्वानं पूर्वप्रस्थापितं वहतो गुरुमासत्रिमासदाना-
नन्तरं पञ्चवारा लघवश्चतुर्मासा दानव्याः, ततः परं गुरुधः
पञ्चमासाश्चत्वारो इति । तदेवमेकेषामाचार्याणां आख्यायन-
मुपदर्शितम् । अन्ये पुनरेव व्याख्यायन्ति-अन्यतरो नाम
द्विधा-आत्मतरः, परतरश्च । तत्र आत्मतरस्य प्रायश्चित्त-
दानविधानमिदम्-(सप्त चउक्ता उग्या-ऽद्याणमित्यादि) यदि
पूर्वप्रस्थापितमुद्ध्वानं वहन् जूयो जूयोऽन्यदापद्यते प्रायश्चित्तं
तदा प्रथमत एव सप्त वारा उद्ध्वानितानां लघूनां मासानां च
तुष्का दातव्याः । सप्तवारा लघवश्चतुर्मासा दद्याः, तदनन्तरं
पञ्च वारा लघवः पञ्चमासाः, तदनन्तरं वारत्रयं वेदः, ततः
परं वारत्रिकं मूलं, ततो वारत्रिकमनवस्थाप्यं, तत एकवारं
पाराश्रितम् । अथानुद्ध्वानं पूर्वप्रस्थापितं वहन् पुनः पुनराप-
द्यते प्रायश्चित्तं तत आर्षो पञ्चवारा अनुद्ध्वाना गुरुवश्च-
त्वारो मासा दानं भवन्ति, तदनन्तरं त्रीन् वारान् पञ्चमासा
गुरुवः, ततो वारत्रयं वेदः, तदनन्तरं वारत्रयं मूलं, ततो वार-
त्रयमनवस्थाप्यम्, तत एकवारं पाराश्रितम् । यस्त्वन्यतरेतरत-
स्तस्यैव प्रायश्चित्तविधानम् । (सत्तारम पाणारमसेत्यादि) ।
पूर्वप्रस्थापितमुद्ध्वानं प्रायश्चित्तं वहन् यदि जूयो जूयोः स्नोकं
बहु वा अन्यत् प्रायश्चित्तमापद्यते, ततस्तस्य सप्तदश त्रिमा-
सिकानां निकेपा भवन्ति, सप्तदशवारं त्रिमासिकं दीयते
इति भावः । तदनन्तरं जूयो जूय आपन्नो सप्तदश निके-
पा त्रिमासिकानाम् । तदनन्तरं सप्तदश निकेपा मासिकानाम् ।
ततः परं निकेपणं दातं जिज्ञे भिन्नमासस्य विशति-
वारान्, ततः परं वारत्रयं वेदः, तदनन्तरं वारत्रयं मूलम्,
तदनन्तरं वारत्रयमनवस्थाप्यम् । तत एकवारं पाराश्रितम् ।
अनुद्ध्वानं पूर्वप्रस्थापितं वहन् यदि जूयो जूयोः स्नोकं बहु
वा प्रायश्चित्तमन्यदापद्यते तस्य पञ्चदश गुरुणां द्विमास-
कानां निकेपा भवन्ति, पञ्चदशवारं द्विमासिकं गुरु दायते
इत्यर्थः । ततः परं निकेपणता भिन्नमासानां गुरुणामष्टादश-
वारान्, ततः परं वारत्रयं मूलं, ततोऽन्यथाप्याश्रितं, तत ए-
कवारं पाराश्रितमिति उक्तोऽन्यतरः । साम्प्रतमात्मतरस्य
प्रायश्चित्तदानमुच्यते-संन्यासममन्त्रयितं वा प्रत्येकमुद्ध्वानम-
नुद्ध्वानं वा वहन् यदि जूयो जूयोः स्नोकं बहु वाऽन्यदिन्द्रिया-
ऽऽदिभिः प्रायश्चित्तमापद्यते तदा सप्तवारं लघुमासिकं दी-

यने । ततः परं जूयो जूय आपत्तौ चतुर्वारं लघुकं चतुर्मासः, ततः परं जेदधिकं, तदनन्तरं मृतजिकं, ततोऽनवस्थाप्यात्रकः, तत एकवारं पाराञ्चिनं, यदि पुनः पूर्वप्रस्थापितमनुदात व-
हन् स्तोकों बहु वाऽन्यदापद्यते जूयो जूयस्ततः पञ्चवारान् गुरुमासिकं दीयते, ततः परं त्रीन् वारान् चतुर्गुरुकं, वारत्रयं जेदः, तदनन्तरं वारत्रयमनवस्थाप्य, तत एकवारं पाराञ्चिनम् ।

एतदेवाऽऽह-

आयतरमाऽद्याणं, मामा लहु गुरुग सत्त पंचेव ।

चत्त तिग चाउम्मासा, तत्ता य चत्तज्जिहो भेओ ॥३१६॥

आत्मनरो नाम-यस्य वैयावृत्यकरणे लब्धिरनास्ति । आदि-
शब्दात्परतरपरिभ्रष्टः । आत्मनर आदिर्येषां ते आत्मनराऽऽद्यः,
आत्मनराः, परतराश्चेत्यर्थः । तेषामात्मनराऽऽदीनां प्रायश्चित्त-
दानावधिचक्षते । तत्राऽऽत्मनराणामयम् । उदात्त पूर्वप्रस्थापितं
वहतं सप्त वारान् लघुमासा दीयते । तदनन्तरं चतुरो वा-
रान् चतुर्मासा लघवः । ततश्चतुर्विधो भेदः जेदमूत्रानवस्था-
प्यपाराञ्चिनलक्षणो दातव्यः । अनुदात्तं पूर्वप्रस्थापितं वहतं
पञ्चवारान् गुरुमासो दीयते । तदनन्तरं त्रीन् वारान् गुरु-
व-
चत्तर्मासाः । ततो यथोक्तपञ्चचतुर्विधो भेदः । संप्रति पर-
तरस्य प्रायश्चित्तदानविधिरभिधीयते-परतरो नाम-यस्य वै-
यावृत्यकरणे लब्धिरस्ति, न तपसः, ततः स यदा तपः क-
रोति न तदा वैयावृत्यं कर्तुं समर्थ इति । अत्रापि एकस्क-
न्धेन कापोतीद्वयं घोटुं न शक्यमिति दृष्टान्तो वक्तव्यः ।
यस्य प्रायश्चित्तं संचयितमसंचयितं वाऽऽपन्नसत्तं यावद् वै-
यावृत्यं करोति तावज्जातं क्रियते, वैयावृत्यं च कुर्वन् य-
दन्यदापद्यते तस्मै कौष्यते, वैयावृत्ये च समाप्ते तत् पुन-
निक्रिय प्रस्थाप्यते, तस्य वदन् यदि भूयो भूय इन्द्रियाऽऽदि-
भिरन्यदापद्यते तत उदात्तं पूर्वप्रस्थापितं वहतः सप्त वाग-
न् लघुमासिकं दीयते । तदनन्तरं पञ्च वारान् चतुर्गुरुकम् ।
ततः परं वारत्रयं मूलं, ततः परं वारत्रयमनवस्थाप्यम् ।
तत एकवारं पाराञ्चिनमिति । अनुदात्तं पूर्वप्रस्थापितं वहतः
षड् वारान् गुरुमासिकं दीयते । तदनन्तरं चतुरो वारान्
चतुर्गुरुकम् । ततः परं वारत्रयं जेदः, तदनन्तरं वारत्रयं मूलं,
ततः परं वारत्रयमनवस्थाप्यम्, तत एकवारं पाराञ्चिनम् ।

एतदेव सुःयकार्यमाह-

आवणे इंदिएहिं, परतरए जामणा तउ परेण ।

मामज्जहुगा य सत्त य, ज्जेवे य हुंति मामगुरु ॥३१७॥

चत्तलहुगाणं पणगं, चत्तगुरुगाणं तहा चत्तकं च ।

ततो जेदादीयं, हाउ चत्तकं मुणेयव्वं ॥ ३१८ ॥

परतरको वैयावृत्यं कुर्वन् यदीन्द्रियाऽऽदिभिः स्तोकों बहु
वा आपद्यते प्रायश्चित्तं, ततस्तस्मिन्परतरके ततो वैयावृत्य-
करणेन यावद् वैयावृत्यं करोति तावत्परतरोपकारीति स्ताक
बहु वा यदन्यदापद्यते तस्य सर्वस्य जौषणता परित्यागः ।
ततो वैयावृत्यमनवस्थाप्यतन्तरं पूर्वनिर्दिष्टं प्रायश्चित्तमुदात्तं
वहतं जूयो भूय आपत्तौ मामचतुकाः सप्त भवन्ति दात-
व्याः, सप्त वारान् लघुमासो दीयते इति भावः । अनुदात्तं
वहतः षड् जवन्ति मामगुरुवो देयाः, षड् वारान् गुरुमासो
दीयते इत्यर्थः । (चत्तलहुगाणामर्थादि) उदात्तं वहतः स-

सवारलघुमासिकदानानन्तरं जूयो भूय आपत्तौ चतुर्गुरु-
कानां पञ्चकं दातव्यम्, पञ्चवारान् चत्वारो मासा लघुका दा-
तव्या इत्यर्थः । अनुदात्तं वहतः षड्वारगुरुमासिकदानान-
न्तरं चतुर्गुरुकाणां चतुष्कं चतुरो वारान् गुरुकं देयं, ततः
परमुभयस्यापि जेदाऽऽदिचतुष्कं जेदमूत्रानवस्थाप्यपाराञ्चि-
नलक्षणं भवति पूर्वप्रकारेण ज्ञानबुद्ध्या ज्ञानव्यम् ।

साम्प्रतं "कोसणा तउ परेण," एतस्य व्याख्यानार्थमाह-

तं चेव पुब्बमणियं, परतरए णत्थि एगखंधादी ।

दो जोए अचयेते, वेयावच्चड्डया जामो ॥ ३१९ ॥

यत्पूर्वमन्यतरके जणितं यथा नास्त्येतत् यत् (एगखंधाई)
एकेन स्कन्धेन एककालं द्वे कासं द्वे कापोत्थौ च उद्यते इति
तदेव परतरकेऽपि सर्वे जणनीयम् । ततो द्वौ योगौ तपःकर-
णवैयावृत्यलक्षणौ युगपदशकनुबन्धं वैयावृत्यं जौषः, त्यागः ।

स्यादेवमुच्यते-

तवतीयमइहिण, तवबलिण चेव होऽ परियाए ।

दुब्बज्जे अपारिणामे, अत्थिर अबहुस्तुए मूलं ॥३२०॥

यो मासाऽऽदिकं वदमासमर्थेन तपोऽनीतां भुङ्कान्तः । किमु-
कं जवन्ति? मासाऽऽदिना वदमासपर्यन्तेन तपसा यो न बुध्यन्ति,
तपोग्रहणमुपलक्षणम् । देशच्छेदमपि योऽनीतो, देशच्छेदेनापि यो
न बुध्यन्तीति भावः । तस्य मूलं दीयते इति सर्वत्र संबध्यते ।
तथा (अलहाहए इति) तपसा पापं बुध्यन्तीति एतयो न भद्-
धाति तस्मिन्त्यभ्रह्मने मूलम् । अथवा-अभ्रह्मनां नाम-मि-
थ्याहाष्टः, ततो योऽभ्रह्मना एव सन् वनेषु स्थापितं पञ्चास्त-
वृष्ट्यत्वं प्रतिपन्नः सन् सम्यगावृत्तो भवति तस्य मूलं देयम्
अमे गोविन्दवाचकस्य दत्तमिति । (तवबलिण एति) तप-
नीय-लकां बलिष्ठस्तपोबलिकः । किमुकं जवन्ति? महताऽपि
तपसा यो न क्लृप्यति यत्र तत्र वा स्वल्पे प्रयोजने तपः
करिष्यामि इति विचिन्त्य प्रतिसेवते । यदि वा चाणमासिके
तपसि दत्ते वदन्ति-समर्थोऽहमन्यदपि तपः कर्तुं तदपि मे देही-
ति तस्मिन् तपोबलिके मूलम् । (परियाए इति) यस्य जेदेन जि-
हमानः पर्यायो न पूर्यते, स्तोकात्वात् । अथ वा जेदपर्यायं यो न
सम्यक् अभ्रह्मति-यथा कोऽन्यमर्हजरायो न्यायः । किमन्य-
यायस्य जिघत्ते, कियन्तेति । यदि जिघत्ते तर्हि मूलत एव जिघत्ता-
म, यदि वा न किमपीति । यदि वा वक्ति-रत्नाधिकोऽह बहुके-
ऽपि परिच्छिन्ने पर्याये अस्ति मे दीघः पर्याय इति न किमपि
छेदयति, तस्य सर्वस्यापि पर्याये हीनस्य पर्याये अक्षानरहितस्य
पर्याये गर्वितस्य मूलम् । तथा यो बहुप्रायश्चित्तमापन्नो-
ऽथ च धृतिसेहननाज्यां दुर्बलत्वात्तपः कर्तुमसमर्थस्तस्मिन्
दुर्बले मूलम् । तथा योऽपरिणामत्वात् धृते-यदेतत्तपः चाणमा-
सिकं युष्माजिमे दत्तमेतेनाहं न बुध्यामि, प्रायश्चित्तस्य बहु-
त्वात् । तस्मिन्नन्यपरिणामे मूलम् । तथा यो धृतिदुर्ब-
लतया पुनः पुनः प्रतिसेवते तस्मिन्नास्थिरे धृत्यधृष्टजरा-
हिते मूलम् । तथाऽबहुश्रुतोऽगीतार्थः । अथवा-अनवस्था-
प्यं पाराञ्चिनं वा आपन्नः, तस्य चाबहुश्रुततया तदानायो-
भ्यता, तस्मिन्नन्यबहुश्रुते मूलं दातव्यमात ।

साम्प्रतमाचार्यो विशेषं दर्शयितुकामो यदेवाधस्तात्तावदुक्तं
तदेव पृच्छन्नाह-

जह मजे मासियं से-विज्जण एगेण सो उ निमगच्छे ।

तद् मन्ने माभियं मे-विष्णु चरमेण निगच्छे॥३१॥

चोदको वाक्-अहमेव मन्ने-यथा मासिक परिहारस्थानं
सेवित्वा सोऽध्वकृतः प्रायश्चित्तप्राप्तयथा एकेन, मासेनेति ग-
म्यते । निर्गच्छति शुद्ध्यति । तथा मासामन्नेन द्वैमासिकाऽऽदि-
ता । एतद्वत्सह मन्ने । प्रातश्चर्यापनार्थं भूयो मन्ने इत्युपादानम् ।
मासिकं सेवित्वा चरमेण पाराश्रितेन निर्गच्छति शुद्ध्यति ।
एवं चोदकेनोक्ते सत्याचार्य आह-सन्धमेतत्, यदा मासि-
कं सेवित्वा कदाचिच्चरमेण शुद्ध्यति । इह मासिक सेवि-
त्वा मासेन शुद्ध्यतीत्यादिगमो गृहीतो, मासिक सेवित्वा च-
रमेण शुद्ध्यतीत्यन्तगमः । आद्यन्तग्रहणे मध्यमस्यापि ग्रह-
णमिति शेषा अपि गमाः सूचिताः, मासिकग्रहणेन तद् द्वै-
मासिकाऽऽदीत्यपि । तथा-यथा मासं सेवित्वा मासेन नि-
र्गच्छति, तथा मासं सेवित्वा द्वाभ्यां मासाभ्यां निर्गच्छति,
मासं सेवित्वा त्रिभिर्मामे निर्गच्छति, मासं सेवित्वा चतुर्भि-
र्मामे निर्गच्छति, मासं सेवित्वा पञ्चभिर्मामे निर्गच्छति मासं
सेवित्वा षड्भिर्मामे निर्गच्छति, मासं सेवित्वा षडेन नि-
र्गच्छति, मासं सेवित्वा सूत्रेण निर्गच्छति, मासं से-
वित्वा अनवस्थाप्येन निर्गच्छति, मासं सेवित्वा चरमेण
पाराश्रितेन निर्गच्छति । तथा द्वैमासिकं सेवित्वा द्वा-
भ्यां निर्गच्छति, द्वैमासिकं सेवित्वा त्रिभिर्मामे निर्गच्छति ।
एवं यावद् द्वैमासिकं सेवित्वा चरमेण निर्गच्छति ।
तथा त्रैमासिकं सेवित्वा त्रिभिर्मामे निर्गच्छति, त्रैमासिकं
सेवित्वा चतुर्भिर्मामे निर्गच्छति । एवं यावत्त्रैमासिकं सेवि-
त्वा चरमेण निर्गच्छति । तथा चातुर्मासिकं सेवित्वा चतु-
र्भिर्मामे निर्गच्छति, यावच्चरमेण निर्गच्छति । तथा पञ्चमा-
सिकं सेवित्वा पञ्चभिर्मामे निर्गच्छति । एवं यावच्चरमेण
निर्गच्छति । तथा षाण्मासिकं सेवित्वा षड्भिर्मामे निर्गच्छ-
ति, यावच्चरमेण निर्गच्छति । तथा षडे सेवित्वा षडेन निग-
च्छति, यावच्चरमेण निर्गच्छति । सूत्रं सेवित्वा सूत्रेण निर्गच्छति,
यावच्चरमेण निर्गच्छति । अनवस्थाप्यं सेवित्वा अनवस्थाप्येन
निर्गच्छति, अनवस्थाप्यं सेवित्वा चरमेण निर्गच्छति ।

अत्र शिष्यः प्राऽऽह-यस्मिन्नापन्ने यत्तत्रैव दीयते तद् आप-
सिसमं दानमुचितम्, अन्यादृशे त्वासेविते यदन्यादृशं दीयते
तत्र को हेतुः ? आचार्य आह-

जिण निक्षेपणकुरूप, मामे अपसिउंचमाण सद्धानं ।

मासेण विमुज्जिह्दि, तो देति गुरुवर्मेण ॥ ३२ ॥

जिनाः केवलिनो, जिनग्रहणाद्वधिमनःपर्यायक्रान्तः चतुर्व-
शतवर्षधरा गृहीता । एते यथावस्थिताः संक्रुशविशोऽध्व-
रिज्ञाने अपराधानपञ्च मासिकाऽऽदि, भावनिष्पन्नं च द्वैमासि-
काऽऽदि यथा विशुद्ध्यति तदा तादृशोऽभिनामनः प्रायश्चित्त द-
दति । तत्राध्यवसानेन मासे प्रतिभोवनं यद्यप्रतिकृञ्चनमाशो-
चयति ततस्तस्मिन्नालोचनायामप्रतिकृञ्चनः स्वस्थानं मास-
मेव प्रयच्छति । अथवा-यानं द्वैमासिकाऽऽदीनां प्रायश्चित्त-
कानामहोऽप्यध्वन्यायस्थानानि तैर्मासः प्रतिभोवितः, तत एव
द्वैमासाऽऽदिभिर्मामे विशोऽभ्यतानि जिनाः केवलाऽऽदिचरन्तः, सु-
नव्यवहारिणो वा गुरुपदेशेनाधिकमपि प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ।
अत्र आर्थे- (निक्षेपणकुरूप इति) निर्लेपनकुट्टदण्डः । निर्लेप
को रजकः, कुटो जलभूनां षट् । यथा जलकुट्टवस्त्राणि रज-

कः प्रकालयति, तथाऽपराधपदानि जिनाऽऽदयो मासाऽऽदिभिः
शोधयन्ति । अथवा-निर्लेपनं लेपस्य मलस्थानावः, कुटो जल-
कुटः, स दण्डः । अत्र चत्वारो जङ्गाः । एकं वस्त्रमेकेन ज-
लकुटेन निर्लेपनं क्रियते । एकं वस्त्रमेकैर्जलकुटैः २ । अने-
कानि वस्त्राणि एकेन जलकुटेन ३ । अनेकानि वस्त्राण्यनेकै-
र्जलकुटैः ४ ।

तत्र प्रथमदिनीयजङ्गव्याख्यानार्थमाह-

एगुत्तरिया घनछ-कण छेयादि होति निगमणं ।

एपीहं दोसवुद्धी, कप्पिज्जदं दोहिं ठाणेहि ॥ ३३ ॥

एकोत्तरिका षट्स्यावृत्तिर्घट्टषट्केन परिसमापयितव्या ।
इयमत्र जावना-कोऽप्यद्वयमलः षट् एकेन जलकुटेन शु-
द्ध्यति, स गृह एव प्रकाल्यते । एव प्रथमजङ्गः ।
ततो मलिनतरः कठिनमलो वा पटो द्वाभ्यां कुट्टाभ्यां वृत्तिमा-
सादयति, सोऽपि गृह एव प्रकाल्यते । ततोऽपि मलिनतर-
स्त्रिभिः कुट्टैः, सोऽपि गृहे प्रकाल्यते । एवमेकोत्तरिका वृत्ति-
स्तावन्नेया यावत्कोऽपि मलिनतरः षड्भिर्जलकुटैः शुद्ध्यति,
साऽपि गृह एव प्रकाल्यते । अत्र वस्त्रस्थानीयान्यपराध-
दानि मलस्थानीयानि रागद्वेषाध्यवसायस्थानानि, तज्जनिता
वा कर्मसञ्चयः, जलकुटस्थानीयानि मासिकाऽऽदीनि प्राय-
श्चित्तानि । तथाहि-अल्पमपराधपदमेकेन मासेन शुद्ध्यति, ततो
गुरुपराधपदं द्वाभ्यां मासाभ्यां, गुरुतरमपराधपदं त्रिभिर्मामे-
सैः, ततोऽपि गुरुतरं चतुर्भिर्मामेयावत् गुरुतरमपराधपदं ष-
ड्भिर्मामेः । (छेयादि होति निगमणमिति) ये गाढगाढतराऽऽ-
दिमलाः पटास्ते गृहाभिर्गत्य बहिः सरित्तरागाऽऽदि गत्वा प्रभू-
तप्रवृत्ततरैः कारगोमूत्राऽऽदिजलेषु गृहद्वाराच्छादयित्वाऽऽदि-
भिर्महामहत्तमप्रयत्नैः शुद्धिमासादयति । तथाऽपराधपदान्यापि
गाढगाढतराध्यवसायाभिर्बोक्तानि छेदमूलानवस्थाप्यपाराश्रि-
तैः पर्यायाऽऽदिभ्यो निष्काशनेन शुद्ध्यति । ततो निर्गमतुल्याः
छेदाऽऽदयो भवन्ति । अथ कथं जलकुटवहनिर्गमतुल्यो मासा-
ऽऽदिच्छेदाऽऽदय इति । अत्राऽऽह- (एपीहं इत्यादि) पनाभ्यामन-
नरोदिताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां मासाऽऽदिच्छेदाऽऽदिसङ्कणाभ्यां
दोषवृद्धिस्तीव्रतीव्रतरागद्वेषाध्यवसायवृद्धिः, तज्जनिता कर्मो-
पचयवृद्धिर्वा कल्प्यते छिद्यते, ततो मासाऽऽदिच्छेदाऽऽदयो
जलकुटनिर्गमममानाः ।

साम्प्रतम् " एगुत्तरिया घनछकणं छि " व्याख्यानयति-

अप्पपलो होइ सुई, कोइ पदो जलकुमेण एकेण ।

पलपरिवुद्धीं जवे, कुरूपरिवुद्धी तु जा छन् ॥ ३४ ॥

कोऽपि पटोऽल्पमलः सद्य एकेन जलकुटेन वृत्तिर्नवति
शुद्ध्यति । एव प्रथमजङ्ग उक्तः । मलपरिवृद्धौ कुटपरिवृद्धि-
र्भवति । सा च तावत् यावत् । तुशब्दो विशेषणार्थः । स चै-
तादृशिनष्टि एकेन यावत् पटस्य शुक्तिगृह एव क्रियते । इय-
मत्र जावना-बहुमलपटो द्वाभ्यां जलकुटभ्यां शुद्ध्यति । बहु-
मलनरस्त्रिभिर्जलकुटैः । एवं मलपरिवृद्धौ जलकुटपरिवृद्धिस्ता-
वदध्वन्या यावत् बहुमलनमः षड्भिर्जलकुटैः । एते च गृह एव प्र-
काल्यन्ते । एवमपराधपदान्यापि मासिकाऽऽदीनि साधूनां स्व-
पर्यायमगुरुलयादिको गृहे एव स्थितानि मासिकाऽऽदिभिः
प्रायश्चित्तैः शोधयन्ते । एतेन द्वितीया भङ्ग उपदिशितः ॥

“ उपाईं दुति निगमणं ” इत्यस्य व्याख्यानमाह-

तेण परं सरियादी, गंतुं मोहिति बहुतरमलं तु ।

मल्लनाणत्तण जवे, आयच्चणजत्तनाणत्तं ॥ ३२९ ॥

तस्मादनन्तरोदितात् पटात् परं बहुतरमलं पटं सरिदादि । सरित् नदी । आदिशब्दात्-हृत्कूपनरागाऽऽदिपरिग्रहः । तत् गत्वा शोधयन्ति । एव साधूनामप्यपराधपदान् उदाऽऽदिनिः पर्यायमण्डल्यादिरूपे गृहात् निष्काशनेन जिनाऽऽदयः शोधयन्ति । (मल्लनाणत्तणेत्यादि) द्वितीयाऽऽदिपटेषु यथा यथा मल्लनाणात् तथा तथा आदञ्जनयत्नानात्त्वमपि । आदञ्जन नाम-गोमूत्रअजालिगिडकोलाऽऽदि यत्न आच्छादनापट्टनाऽऽदिषु प्रयत्नः । तस्मान्नात्त्वमपि । तथाहि-यथा यथा मल्लस्यापत्यमन्-तथा तथा बहुतरगोमूत्राऽऽदिप्रकृषो, बहुतर आच्छादनापट्टनाऽऽदिषु प्रयत्नस्ततो जवति । मल्लनाणात् आदञ्जनयत्नानात्त्वमिव साधूनामप्यपराधपदेषु रागद्वेषोपचयवृद्धौ मा-सादिबुद्धिस्तपस्क्रियाविशेषवृद्धिश्चेति ।

अरमत्तुनीयभङ्गव्याख्यानार्थमाह-

बहुपट्टिं जलकुमेहिं, बहुणि वत्थाणि काणि विविमुज्जे ।

अप्पमल्लाणि बहुणि वि, काणि चि मुज्जन्ति एकेण ॥ ३३० ॥

कानिचिद्वत्थाणि तथाविधगाढमल्लानि बहुनि बहुनिजलकुटे-विमुज्जन्ति । एवमपराधपदान्यापि तथाविधानि बहुनि साधू-नां बहुभिर्मासेः बुद्धिमासादयन्ति । एतेन चतुर्भङ्गो व्याख्या-तः । तथा कानिचिदल्पमल्लानि वत्थापयेकं जलकुटेन शुद्ध्यन्ति । एवं मन्दानुनाये कृतानि बहून्पि साधूनामपराध-पदान्येकं मासेन शुद्ध्यन्ति । एव तृतीयो भङ्ग उपदर्शितः ।

अत्र शिष्यः प्राह-यथा रागद्वेषवृद्धिदशतः प्रायश्चित्तवृ-त्तिरुपलब्धा, तथा किं रागद्वेषहानिवशतः प्रायश्चित्तहानि-रप्युपलब्धा । आचार्यः प्राऽऽह-उपलब्धा ।

तथा चेतदेव प्रवृत्ति-

जह मक्के दसमं से-विज्जा निगच्छप उ दमपेण ।

तह मक्के दसमं से-विज्जा नवपेण निगच्छे ॥ ३३१ ॥

अहमेव मन्ये-यथा दशमं प्रायश्चित्तं पाराञ्जितं प्रतिसेव्यं दशमेन पाराञ्जितेन प्रायश्चित्तेन निर्गच्छति । तथा एतदाप्य मन्ये-दशमं पाराञ्जितं सेवित्वा नवमेन अनवस्थाप्येन प्राय-श्चित्तेन निर्गच्छति । आचार्य आह-सत्यमेतत् । दशमं सेवित्वा दशमेन शुद्ध्यति, कदाचिन्नवमेनापि अनया गायया सर्वेऽधोमुखा गमाः सूचिताः । ते चाऽमा-दशमं से-वित्वा मूलेन, मूलं सेवित्वा उदेन निर्गच्छति । एवं वाग्मा-निकेन पाञ्चमासिकेन चातुर्मासिकेन त्रैमासिकेन द्वैमासिके-न मासिकेन च वक्तव्यम् । दशमं सेवित्वा भिक्षमासेन निर्ग-च्छति । दशमं सेवित्वा विंशत्या रात्रिर्निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा पञ्चदशत्री रात्रिर्निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा दश-ममेकं निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा अष्टमेन निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा षष्ठेन निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा चतुर्थेन निर्गच्छ-ति । दशमं सेवित्वा आचाम्नेन निर्गच्छति । दशमं सेवित्वै-काशनेन निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा पूर्वार्द्धेन निर्गच्छति । दशमं सेवित्वा निर्विकृतिकेन निर्गच्छति । तथा-अनवस्थाप्यं सेवित्वा अनवस्थाप्येन निर्गच्छति । अनवस्थाप्यं सेवित्वा मू-

लेन निर्गच्छति । एव यावद्विर्विकृतिकेन निर्गच्छति । एवं मूले-ऽपि नेतव्यं यावन्मूलं सेवित्वा निर्विकृतिकेन निर्गच्छति । एव छेदे, एवं वाग्मासिके, एवं पाञ्चमासिके, एवं चातुर्मासिके । एवं त्रैमासिके, एवं मासिके, निक्षमासे, विंशतिरात्रिर्निर्वे, प-ञ्चदशरात्रिर्निर्वे, दशरात्रिर्निर्वे, पञ्चरात्रिर्निर्वे, दशमे, अ-ष्टमे, षष्ठे, चतुर्थे, आचामामले, एकाशने, पूर्वार्द्धे, निर्विकृ-तिके च गमा वक्तव्याः, तथा एतेऽपि गमा छेदव्याः, सूत्रस्य सूचकत्वात् । निर्विकृतिकं सेवित्वा तेनैव निर्विकृतिकेन गुह्यति । निर्विकृतिकं कृत्वा पूर्वार्द्धेन निर्गच्छति । एवं यावच्चरमेण पारा-ञ्जितेन निर्गच्छति । तथा-पूर्वार्द्धे सेवित्वा पूर्वार्द्धेन निर्गच्छति । पूर्वार्द्धे सेवित्वा एकाशनेन निर्गच्छति । यावच्चरमेण एकाशने सेवित्वा एकाशनेन निर्गच्छति । एकाशने सेवित्वा आचामा-मलेन निर्गच्छति यावच्चरमेण । एवमाचामामलाऽऽदिष्वप्यु-द्वे गमा वक्तव्याः ।

अत्र शिष्यः प्राऽऽह-

जह मक्के बहुमां मा-सियाई सेविय एगेण निगच्छे ।

तह मक्के बहुमां मा-सियाई सेविय बहुहिं निगच्छे ॥ ३३० ॥

अहमेव मन्ये-यथा बहुमां बहु वारान् मासिकाऽऽदीनि परि-हारस्थानानि सेवित्वा एकेन मासेन सोऽपराधकारी निर्ग-च्छति, अपराधपदाञ्जितानि, मन्दानुभावेन प्रतिसेवनायां कृ-तत्वात् । तथा एतदपि मन्ये-बहुमां बहुनि मासिकानि सेवित्वा कदाचिद् बहुभिर्मासैर्निर्गच्छति, यदि तामानुजायेन प्रतिसेव-नां कृत्वा स्यादिति भावः । अत्रार्थे आचार्याणामिति वक्तव्यम्, रागद्वेषवृद्धिहानिवशत एकेकास्त्रिंशत्स्थाने सर्वप्रायश्चित्त-नामारापणाभावात् ।

तत्र यदुक्तं दशमं प्रायश्चित्तं स्थानं सेवित्वा दशमेन शुद्ध्यति दशमं सेवित्वा नवमेन शुद्ध्यति, तत्र दृष्टान्तं प्रागुक्तमेव दर्शयति-एगुत्तारिया पडठ-कण्ण छेयाई हौति निगमणं ।

तेहिं तु दोसवुद्धी, उप्पत्ती रागदोमोहि ॥ ३३१ ॥

एकोत्तरिका जलकुट्टस्य बुद्धिर्घटपट्टनं नियमाधितव्या । कि-मुक्तं भवति ?-कोऽपि तथाविधाऽल्पमलः पट एकेन जलकुटेन गृहे प्रकल्पिते, कोऽपि बहुतरमलोऽभ्यां कुट्टादयाम् । ततोऽपि बहुतामलमभिः कुट्टः । एव यावद् बहुतरम. बुद्धिः कुट्टः । एवं किमपि साधूनामपराधपदमतिप्रवृत्तरागद्वेषाध्यवसायोपाचितं स्वपर्यायमण्डल्यादिरूपे गृह एवाऽवस्थितानां पञ्चमसैः शुद्ध्यति । किमपि स्तोकरागद्वेषाध्यवसायोपाचितं पञ्चभिर्मा-सेः । ततोऽपि स्तोकरागद्वेषाध्यवसायोपाचितं चतुर्भिर्मासेः । एवमेकैकहानिस्नावकत्वा यावत्किमप्यल्पतरारागद्वेषाध्यव-सायोपाचितमेकं शुद्ध्यति । (छेयादी हौति निगमणं) यथा-कोऽपि घटा अतिप्रवृत्तकविनमला गृहान्निर्गन्धविदः सरित्त-रागाऽऽदि गत्वा बहुभिर्मासाऽऽदिमण्डुभिर्मासाऽऽच्छादनापि-ट्टनप्रकारैः शुद्ध्यति । तथा निर्गमनुदयाः छेदाऽऽदयः जवन्ति । त-थाहि-किञ्चिदतिप्रवृत्तरागद्वेषाध्यवसायोपाचितमपराधपदं सा-धूनां दशमेन पाराञ्जितानिभावेन शुद्ध्यति । किञ्चित्ततो हीनराग-द्वेषाध्यवसायोपाचितमनवस्थाप्येन । ततो हीनतरारागद्वेषाध्यव-सायोपाचितं मूलेन । ततो हीनतरारागद्वेषाध्यवसायोपाचितं छेदे-न । छेदाऽऽदयश्च पर्यायाऽऽदिगृहान्निष्काशनेन भवन्ति । ततो नि-र्गमननुदयाश्छेदाऽऽदयः । कस्माद्वै प्रायश्चित्तहानिः ? अत आ-

इ- (तेहि तु इत्यादि) ते रागद्वैस्त्रीध्वनिनरवैराऽऽदिद्वेष-
बुद्धेः कर्मोपवयवृक्षेत्पत्तिरतो यथा यथा रागद्वेषाध्यवसा-
यवृक्षिस्तथा तथा प्रायश्चित्तस्यापि वृद्धिः, यथा यथा च
रागद्वेषहानिस्तथा तथा प्रायश्चित्तस्यापि हानिरिति ।

एतदेवाऽऽह-

जिणं निज्जेवणकुट्ठए, मामे अपलिउचमाणे सट्ठाणं ।

मामेण विमुज्जिह्मि, तां देति गुरुवएमेणं ॥ ३३० ॥

जिनाः केवल्यसाधमन पर्यायज्ञानिप्रभृतयः ते केवलाऽऽदिष-
लतो यथाऽवस्थितरागद्वेषाध्यवसायहानिवृद्धीरुपलभमाना
निलेपनकुट्टान् प्रागुक्तप्रकारेण दृष्टान्तीकृत्य यो यथा शुध्य-
ति तस्मै तथा प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति । तथाहि-मासाहं रा-
गद्वेषाध्यवसायैर्माले प्रतिसेविते तदनन्तरमालोचनायामप्र-
तिकुञ्चति जिनाः केवलाऽऽदिबलतः शुद्धयवहारिणो गुरुपदेश-
तः, पाठान्तरं-“जिनोपदेशेन” मासेनैव विशोभ्यतीति विज्ञाय
स्वस्थानं मासिकमेव प्रायश्चित्तं ददति प्रयच्छन्ति । यदि पुनर्द्वै-
मासिकं यावत्पाराडित्तं वा मासाऽऽदिरेव रागद्वेषाध्यवसायै-
स्तेनो हीनतैर्यो प्रतिसेवितम् । यदि वा-पश्चात् हा दुष्टं कुर्मि-
त्यादिभिर्निन्दितैः प्रतनूकृतं तदा जिनाः केवलाऽऽदिबलतः, शु-
तव्यवहारिणो गुरुपदेशतस्तथा विज्ञाय तस्मै मासं भिन्नमास
यावदन्ते निर्विकृतिकमपि प्रयच्छन्ति, ततो न काश्चादोषः ।

पुनरप्याह चोदकः-

पत्तेयं पत्तेयं, पप पप जासिऊण अवराहे ।

तो केण कारणेणं, हीण उव्वज्जिया च पट्टवणा ॥ ३३१ ॥

पदे पद सूत्रगते प्रत्येक प्रत्येकमपराधान् भाषित्वा ततस्त-
दनन्तरमर्थतः केन कारणेन हीना अन्त्याधिका वा प्रस्थापना
भाषणा ? । यथा स्तोके प्रायश्चित्तस्थाने यद् प्रयच्छथ, बहु-
कं वा स्तोकेभ्यः, यदि वा सर्वथा कोप कुरुयान् ? ।

अथाऽऽचार्य आह-

मण पर मोहि जिणं वा, चउदम दमपुवियं च नवपुवियं ।

येरं च ममामजा, ऊण उव्वज्जिया च पट्टवणा ॥ ३३२ ॥

मनःपर्यायज्ञानिन परमावधि प्रज्ञावधि जिने वा केवलज्ञानिनं
चतुर्विंशपूर्विण दशपूर्विण नवपूर्विण च स्थविराश्च समासा-
ऽऽश्रित्य हीना अन्त्याधिका वा प्रस्थापना भवति । इयमत्र याव-
ना-मनःपरमावधिजिनाऽऽद्यः प्रत्येकज्ञानिनः ततः ते प्रतिसेव-
केषु रागद्वेषाध्यवसायस्थानानां हानि वृद्धि वा साक्षाद्वेकमा-
णाः, तुल्येऽप्यपराधपदे रागद्वेषानुरूप हीनमधिक वा प्रस्थापय-
न्ति; ददतीत्यर्थः ।

अथ ये मनःपरमावधिजिनाऽऽद्यः प्रत्येकज्ञानिनस्तेषामेतत्
मुक्तम्, रागद्वेषाध्यवसायवृद्धिहान्या साक्षाद्वेकमाणात् । ये
पुनः स्थविरास्ते कथं रागद्वेषाणां हानि वृद्धि वा जानीयुः ? ।
उच्यते-बाह्यपञ्चात्तापाऽऽदिचिह्नतः, तत्र हानिपरिज्ञानलिङ्गं
पञ्चात्तापाऽऽदिहमाह-

हा दुहु कयं हा दु-हु कारियं दुहुमणुमयं मेत्ति ।

अंतो अंतो रुज्जड, पच्छातावेणं वेवंतो ॥ ३३३ ॥

प्राणानिपाताऽऽदि कृत्वा, कारयित्वा, अनुमोद्य च तदुत्तर-
कालं हा इति विषादं, दुष्टं अशोभनं मया कृतम्, हा दुष्टं का-
रितम्, हा दुष्टं अनुमतम् मे ममन्येवंलक्षणेन पश्चात्तापेन पश्चा-

त्तापवह्निना वेपमानः पश्चात्तापकरणत एव कम्पमानोऽभ्यन्तर-
श्चित्तमध्ये दह्यते ततो ज्ञायते स्थविरैरेतस्य रागद्वेषहानिरिति
तदुक्तं प्रायश्चित्तं प्रस्थाप्यते ।

वृद्धिपरिज्ञानलिङ्गमाह-

जिणपण्णत्ते भावे, असदहंतस्स तस्म पच्छिन्नं ।

हरिममिव वेदयंतो, तद्वा तद्वा बहुए उवरिं ॥ ३३४ ॥

तस्य प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्याजनेः सर्वज्ञैः प्रकर्षेण कृताः प्रज्ञप्ता भावा
जीवाऽऽदिकास्तान् जिनप्रज्ञप्तान् भावान् अभ्यध्यातव्यम् । तथा
प्राणानिपाताऽऽदि कृत्वा आस्तां तदुत्तरकालं किं त्वाल्लोचना-
यामपि निःश्लेषात् इयमेव वेदयमानस्य यथा यथा हर्षगमन
तथा तथा प्रायश्चित्तमुपगृह्य वृद्धं । किमुक्तं प्रवृत्तिः ? स्थ-
विरा अपि जिनप्रज्ञप्तभावाभ्यध्यानेन तथा तथा हर्षगमनेन च
प्रतिसेवकस्य रागद्वेषवृद्धिमश्वगच्छत्यवगत्य च तदुक्तमुप-
गृह्य प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ।

सूत्रम्-

जे जिकम्बू चाउम्माभियं वा सातिरेगचाउम्माभियं वा पं-
चमामियं वा सातिरेगपंचमामियं वा एणमिं परिहारट्ठाणाणं
अमयरं परिहारट्ठाणं पडिमेवित्ता आलोएजा, अपलि-
उंचिय आलोएमाणस्स चाउम्माभियं वा सातिरेगचाउ-
म्माभियं वा पंचमामियं वा सातिरेगपंचमामियं, पडिउं-
चिय आलोएमाणस्स पंचमामियं वा सातिरेगपंचमामियं
उमामियं वा, तेण परं पलिउंचिय वा अपलिउंचियए वा
ते चेव उम्मासा ॥ ३३५ ॥ (५)

यो भिक्षुश्चातुर्मासिकं वा सातिरेकचातुर्मासिकं वा पा-
ञ्चमासिकं वा सातिरेकपाञ्चमासिकं वा एतेषां परिहार-
स्थानानामन्वतरत् परिहारस्थानमालोचयेत्, तस्याप्रतिकु-
ञ्चयाऽऽज्ञाचयतः चातुर्मासिकं वा सातिरेकचातुर्मासिकं वा
पाञ्चमासिकं वा सातिरेकपाञ्चमासिकं वा, तथाद् इति शेषः ।
यत्प्रतिसेवितं तदद्यादिति भावः । तद्योग्येराध्यवसायस्त-
स्य तस्य प्रतिसेवनात्, आलोचनायां वा तत्प्रतिकुञ्चनात् । प्रति-
कुञ्चयाऽऽज्ञाचयतश्चातुर्मासिकप्रतिसेवकस्य पाञ्चमासिक सा-
तिरेकचातुर्मासिकप्रतिसेवकस्य सातिरेकपाञ्चमासिकं, मा-
यानिषण्णस्य गुरुमान्साधिकस्य दानात् । पाञ्चमासिकप्रति-
सेवकस्य सातिरेकपाञ्चमासिकप्रतिसेवकस्य च पाणमासिकं,
पणमा-नाररस्य जगवद्धर्मान्साभितर्थं तपोदानस्यासमवा-
त् । (नेण परमित्यादि) ततः पाञ्चमासिकास्थानान्परस्मन्पा-
णमासिकं सातिरेकं वा पाणमासिकं प्रतिसेविते आलोचनाकाले
प्रतिकुञ्चनेऽप्रतिकुञ्चिते वा त एव स्थिताः पणमासाः प्रदात-
व्याः, परतस्तपोदानस्य निषचनात् । तदेव पञ्चमसूत्रमुक्तम् ।

इदानीं षष्ठं सूत्रमाह-

एवं बहुसो वि नेयव्वे ।

एवममुना प्रकारेण बहुसोऽपि बहुशःशब्देन विशिष्टमपि सूत्रं
षष्ठं वक्तव्यम् । तत्रैवम्-

“जे भिक्षु बहुसो चाउम्माभियं वा बहुसो सातिरेगचाउ-
म्माभियं वा बहुसो पंचमामियं वा बहुसो सातिरेगपंचमामियं
वा एणमिं परिहारट्ठाणाणं अमयरं परिहारट्ठाणं पडिमेवित्ता
आलोएजा, अपलिउंचिय आलोएमाणस्स चाउम्माभियं वा
सातिरेगचाउम्माभियं वा पंचमामियं वा सातिरेगपंचमामियं वा

पञ्चिखत आलोचनायाम् पञ्चमासियं वा सातिरेगपञ्चमासि
य छम्मासियं वा तेण पर पाञ्चिखत वा अपलिखत वा ते
स्य छम्मासा इति । ”

अस्याङ्गरगमनिका पञ्चमूत्रानुसारतः कर्तव्या, नवरं बहु-
शोऽपि चातुर्मासिके प्रतिसेधिते यथेक चातुर्मासिकं दत्तं
तत्र बहुशोऽपि प्रतिसेधनाया मन्वानुनावकृतत्वात् आलोचना-
खेलायामप्येककालं सर्वेषामालोचितत्वात् । एवं सातिरेकचा-
तुर्मासाऽऽदावपि भावनीयम् ।

(११) आलोचनायां दन्तपुरकथानकम् । संप्रति वक्तव्यविशे-
षमालिखितुराह-

एतो निकायणा मा-सियाण जह योमणं पुढविपाडो ।

दंतपुरे कामी या. आहरणं तत्थ कायव्वं ॥ ३३५ ॥

इति इति तृतीयार्थे पञ्चमी । ततोऽयमर्थः एतेरनन्तरो-
दितैः सर्वैरपि सूत्रमासिकानां मासनिष्पन्नानां मासिक-
छेमासिकत्रैमासिकयावत्पाणमासिकानां निकायनोक्ता । नि-
कायना नाम-यत् मासिकाऽऽह प्रतिसेधितं तत् यावदद्यापि
आलोचनाईस्य पुरतो नालोच्यते तावदनिकायितमथमेयम् ।
आलोचनं तु निकायितं, तत् “ आलोपउजा ” इत्यादि-
पदेनिकायना भाविता दृष्टव्या । तत्र आलोचनायामाहरणं
ज्ञात कर्तव्यम् । किं तदित्याह- (जह घोसणमित्याह) यथे-
त्याहरणोल्लेखोपदर्शनं; दन्तपुरे पत्तने पृथिवीपाशो राजा दन्त-
वक्तव्या घोषणामकार्षीत् दन्ता न कतापि केतव्याः, स्व-
शृङ्गे वसन्तः समर्पणीया इत्येवंप्रार्थित्यादि । तच्छेदम्-“ दं-
तपूरं नगरं, दन्तवक्त्रो राया, तस्मै सत्त्ववती देवी, तीस दो-
हलो जाओ-जह अहं सर्वदन्तमप पाप्माण कील्लिजामि,
रक्षा कहिय । रक्षा अभय आणुतो-सिग्घ मे दत्ते उयछवे-
ह । तेण नगरे घोसाविये-ओ भणो दंतो किण्ह, न देह वा
घरे मने, तस्स सारीरो दन्तो । तत्थ नगरे धणमित्तो सत्थ-
बाहो, तस्स हो मउजाओ-धणसिरी, पठमसिरी य । अज-
या तामि दुह वि कत्तहं जाओ । तत्थ धणानिरीए पठम-
सिरी भणिया-किमेव गव्वमुव्वदमि, किं ते सत्त्ववतीए विव
दन्तमया पाप्माओ कतो ? ताहे पठमसिरीए असग्गाहो गाह-
ता-जह मे दंतमओ पाप्माओ न किउजह, तो अल मे जीविए-
ण । न देह धणमित्तस्स वि उल्लाय । तस्स वयसो ददामित्तो
नाम, तस्स कहियं । तेण जणिय-अहं ते इच्छुं पूराम, उहूविद्या
असग्गाह ताहे सो ददामित्तो वणयरे दाणमाणसग्गाहए करे-
ह । तेहिं जणिये-किं अणेमो, किं वा पक्कामो ? तेण जणिये-
दन्त मे देह । ताहे य ते दन्ता खरूपुयगेहि गोविद्या, सगड
भरिय, नगरदूरं पवेमिउज्जताण एगो खरूपुयगो ति गोणे-
ण गहीतो, दंतो पमिओ । चोगो ति रायपुग्गिसेहि वणयरे ग-
हितो, पुक्कितो-कम्मेने दन्ता ? सो न सादेह, एत्थेनरे ददामित्ते-
ण जणिय-मम पने दन्ता, एव कम्मकरो, ततो वणयरो मुक्को,
ददामित्तो गहितो । रग्गा पुक्कितो-कम्मेने दन्ता ? सो जणह-
मम ति । एत्थेनरे ददामित्त गहिं सोऊण धणमित्तो आगतो, रग्गा
पुरतो जणह-ममेतं दन्ता, मम दंड सारीरं वा निगदं करेह ।
ददामित्तो मणह-अडमयं न जाणामि, मम मनिया, दन्ता मम
निगदं करेह । एवं ते अत्रोत्तराहरकस्माच्छया रग्गा भणिया-
भो ! तुम्हे निरपराधा, भूयत्वं कदेह । तेहिं सव्य जहाभूय

कहियं । तुहेण रग्गा मुक्का । उम्मुको जहा सो ददामित्तो नि-
रपराधो, अवि य मरणमभुवगतो, न य परावराहो सिद्धो,
तहा आलोयणाग्गिडेण अपरिस्साविणा जविषव्व । जहा सो
धणमित्तो भूयत्वं कदेह-ममेसोऽवराहो ति । एवं आलोय-
गेण मूमुत्तरावराहा अपञ्चिखतमाणेण जहाछया कहियव्वा । ”

निकायना किल तत्रैव आलोचनाहीऽऽलोचकाभ्यां विना
न जवतीति त्रितयमाप सप्रपञ्चं विवक्षुर्दिदमाह-

आलोयणाग्गिहो आ-लोयओ आलोयणाए दोसविही ।

पणगातिरेग जा प-सुवीम सुत्ते अह विमेषो ॥ ३३६ ॥

आलोचनाही यादृग् वक्तव्यः, तथा आलोचकश्च यथावस्थि-
तो यादृग् भवति तादृशोऽभिधातव्यः, आलोचनाया दोषवि-
षयो विधि दोषजेदा वक्तव्याः । तथा (अह ति) एष सुत्ते वि-
शेषो-यदुत चातुर्मासिकस्य पाञ्चमासिकस्य वा पञ्चकाऽ-
तिरेको रात्रिन्दित्रपञ्चकेनातिरेकोऽत्यर्गलता । एवं पञ्चकवृद्ध्या-
ऽतिरेकस्तावद्वक्तव्यो यावत्पञ्चविंशतिः, पञ्चविंशत्यातिरेक इ-
त्यर्थः । इयमत्र भावना-सूत्रे चातुर्मासिकस्य पाञ्चमासिकस्य
च या सातिरेकता सा दिनानां पञ्चकेन दशकेन पञ्चदश-
केन विंशत्या पञ्चविंशत्या वा कृष्येति ।

साम्प्रतमालोचनाही यादृग् भवति तादृशमुपदर्शयति-

आलोयणाग्गिहो खलु, निरावहावी उ जह उ ददामित्तो ।

अहोहिं चेव गुणेहि, मेहिं जत्तो उ नायव्वो ॥ ३३७ ॥

आलोचनाहीः खलु निरपलापी-अपलपनीत्येवशीलोऽपलापी,
निश्चिन्तमपलापीति निरपलापी, अयमसौऽपरिभाषीति जावा-
धः । तथैव, तुरेवकारार्थः । ददामित्तोऽनन्तरकथानकोक्तस्त्वैव
कृष्यः, स चाष्टमिर्गुणैरेतैः वक्ष्यमाणस्वरूपयुक्तो ज्ञातव्यः ।

तानेव गुणानाह-

आयारव आहारव ववहारवऽवीनए पकुव्वी य ।

निज्जव अवायदंमो, अपग्गिस्सावो य बोधव्वा ॥ ३३८ ॥

आचारो ज्ञानाऽऽचाराऽऽदिकः पञ्चप्रकारः, सोऽस्यास्तीति
आचारवान् । आ सामस्येनाऽऽलोचितापराधानां धारणमाधारः,
सोऽस्यास्तीत्याधारवान्, आलोचकेनाऽऽलोच्यमानो यः सर्वमव-
धारयति स आधारवानित्यर्थः । व्यवहारयतेऽपराधजात प्रा-
याश्चित्तप्रदानतो येन स व्यवहार आगमाऽऽदिकः पञ्चप्रका-
रः, सोऽस्यास्तीति व्यवहारवान्, यः सम्यगागमाऽऽदिव्यवहारं
जानाति, ज्ञात्वा च सम्यक् प्रायाश्चित्तप्रदानतो व्यवहरति, स व्य-
वहारवानिति जायः । तथाऽपवीरयति लज्जां मोक्षयतीत्यप-
वीरकः, आलोचक लज्जयाऽतोऽचारात् गोपायन्तं यो धिचि-
त्रमधुराऽऽदिवचनप्रयोगैस्तथा कथञ्चनापि वक्ति यथा स ल-
ज्जामपहाय सम्यगालोचयति सोऽपवीरक इत्यर्थः । (प-
कुर्वी य ति) ‘ कुर्वे ’ इत्यागमप्रसिद्धो धातुरस्ति, यस्य विकु-
र्वणति प्रयोगः । प्रकुर्वतात्वेवं शीलः प्रकुर्वी । किमुक्तं भव-
ति ?-आलोचकेनालोचितेष्वपराधेषु यः सम्यक् प्रायाश्चित्तप्रदा-
नत आलोचकस्य विबुद्धिमुपजनयति स प्रकुर्वीति । (निज्जव
ति) निश्चिन्तं यापयति प्रायाश्चित्तविधिषु याप्यमालोचकं करो-
ति निर्वाहयतीति यावदिति निर्वापः, अन्वयः । अप-
राधकारी यथोक्तं प्रायाश्चित्तं कर्तुमसमर्थो यथा निर्धहति त-
था तदुचितप्रायाश्चित्तप्रदानतः प्रायाश्चित्तं कारयति स
निर्वापक इति भावः । तथा इह लोकेऽपाराधं दर्शयति इ-

स्येवशीलोऽप्रायश्चित् । किमुक्तं जवति ?-यः सम्यगाश्लोचयति, कुञ्चित वा आलोचयति, दत्तं वा प्रायश्चित्तं सम्यग्न न करोति, नस्य, यदि स्वयमस्यगालोचयिष्यसि प्रतिकुञ्चनं वा करिष्यसि, दत्तं वा प्रायश्चित्तं न सम्यक् प्रार्थयिष्यसि, ततस्ते नृणां मामिकाऽऽदिको दण्डो न विध्यतीत्येवमिहलाकापायाद्, तथा ससारे जन्ममरणाऽऽदिकं स्वया प्रवृत्तमनुभवितव्यं, दुर्लभबोधिता च तत्रैव भाविष्यतीत्येव परलोकापायाश्च दर्शयति, सोऽप्रायश्चित्ति भावः । तथा न परिश्रवतीत्येवशीलोऽपरिभावी, आलोचितं गोप्यमगोप्यं वा योऽन्यस्मै न कथयति सोऽपरिभावीति ज्ञातः ।

सांप्रतमालोचकमभिधिसुराह-

आश्लोयतो एतो, दमहिं गुणेहिं तु होइ उववेओ ।

जाइकुञ्जविणयनाणे-दंमणचरणेहिं संपन्नो ॥ ३३७ ॥

खंने दंते अमाई, अपच्छतावी य होति बोधवो ।

आलोपणाए दाने, एतो वुच्छं समामेणं ॥ ३४० ॥

इत ऊर्द्धमालोचयशालोचको वक्तव्यः, स च दशभिर्गुणैरुपेत एव युक्त एव भवति । तुरेवकारार्थो भिन्नकर्मत्वाच्च संभवति । तानेव गुणानुपदर्शयति- (जाइ इत्यादि) जातिसंपन्नः, कुलसंपन्नः, मातृपक्षो जातिः, पितृपक्षः कुलम् । विनयसंपन्नः, ज्ञानसंपन्नो, दर्शनसंपन्नः, चरणसंपन्नः । ज्ञानं, दानं, अमायी, अपश्चात्तापी च बोधव्यः । अथ कस्मादालोचकस्यैतावान् गुणसमूहोऽन्विष्यते ? उच्यते-जातिसंपन्नः प्रायोऽकृत्यं न करान्, अथ कथमपि कृतं तर्हि सम्यगालोचयति । कुलसंपन्नः प्रतिपन्नप्रायश्चित्तनिराहक उज्जायने । विनयसंपन्नो निवत्यादानाऽऽदिकं विनयसर्वं करोति सम्यगालोचयति । ज्ञानसंपन्नः भुतानुसारेण सम्यगालोचयति, अमुकभुतेन मे तद्वत् प्रायश्चित्तमतः शुद्धोऽहमिति च जानीते । दर्शनसंपन्नः प्रायश्चित्तात् शुद्धिं श्रुत्वा । चरणसंपन्नः पुनरतिचारं प्रायो न करोति, अनालोचितं चारित्र्यं मे न शुद्ध्यतीति सम्यगालोचयति । ज्ञानो नाम क्रमायुक्तः, स कस्मिंश्चित्प्रयोजने गुणादिभिः स्वरूपरूपमपि भणितं सम्यक् प्रतिपद्यते, यदापि च प्रायश्चित्तमारोपितं तत्सम्यग्बुद्धिः । दानो नाम इन्द्रियजयसंपन्नः, स प्रायश्चित्ततपः सम्यक् करोति । माया अस्यास्तीति मायी, न मायी अमायी, सोऽप्रायश्चित्तमालोचयति । अपश्चात्तापी नाम यः पश्चात्पतिनाप न करोति-हा दुष्टं कृतं मया यत् आलोचितमिदानीं प्रायश्चित्ततपः । कथं करिष्यामीति ? कित्त्वेव मन्यत-कृतपुण्याऽहं यत्प्रायश्चित्तं प्रतिपन्नवानिति । अत ऊर्द्धमालोचनायां दोषान् समासेन संक्षेपेण वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति-

आकंपेत्त अणुमा-णइत्त जं दिट्ठ बायगं सुहुमं ।

उष्णं सहाउल्लगं, बहुजण अव्वत्त तस्सेवी ॥ ३४१ ॥

आवर्जितं सन् आचार्य स्तोत्रं मे प्रायश्चित्तं दास्यतीति बुद्ध्या यथावृत्त्यकरणाऽऽदिभिर्गालोचनाऽऽचार्यमाकम्प्य आराधयन् आलोचयत्येष आलोचनादोषः १ । तथा अनुमान्य अनुमानकृत्वा लघुतरापरार्धनिवेदनातो मृदुङ्गरुप्रदायकत्वाऽऽदिस्वरूपमाचार्यस्याऽऽकम्प्य यदालोचयत्येषोऽप्यालोचनादोषः २ ।

तथा यद् दृष्टमपराधज्ञानं क्रियमाणमाचार्याऽऽदिना तदेवाऽऽलोचयति नापरमिति तृतीय आलोचनादोषः ३ । (बायगं) बादरं दोषज्ञानमालोचयति, न सूक्ष्मं, तत्रावकापरत्वादेव चतुर्थमालोचनादोषः ४ । (सुहुमं) सूक्ष्मं वा दोषज्ञानमालोचयति, न बादरम् । यः किल सूक्ष्ममालोचयति स कथं बादरं नाऽऽलोचयिष्यतीत्येवंप्रजावसंपादनार्थमेवार्थस्येति । एष पञ्चम आलोचनादोषः ५ । तथा (उष्णमिति) प्रच्छन्नमालोचयति । किमुक्तं भवति ?-लज्जालुतामुपदर्श्याऽपराधान् उपशब्देन तथाऽऽलोचयति यथा केवलमात्मन गृणोति, न गुरुस्तेषु वष्टु आलोचनादोषः ६ । (सहाउल्लगं) शब्दाकुलबृहच्छब्दं यथा भवत्येषमालोचयति । इदमुक्तं जवति-महता शब्देन तथा आलोचयति यथा अग्रेऽप्यगीतार्थाऽऽदयः गृणवतीत्येष सप्तम आलोचनादोषः ७ । तथा (बहुजणं) तथा बहुजनमध्ये यदालोचनं तद्बहुजनम् । अथवा-यदवा जना आलोचनागुरवो यत्र तत् बहुजनमालोचनम् । किमुक्तं जवति?-एकस्य पुरत आलोच्य तदेवापराधज्ञानमन्यस्यान्यस्य पुरत आलोचयति, एषोऽष्टम आलोचनादोषः ८ । (अव्वत्तं) अव्यक्तोऽर्थात्तत्स्याव्यक्तस्य गुरोः पुरो यदपराधाऽऽलोचनं तदव्यक्तम् । एष नवम आलोचनादोषः ९ । (तस्सेवीति) शिष्यो यमपराधमालोचयिष्यति तमेष स्वते यो गुरुस्सौ तस्सेवी, तस्य समीपे यदपराधाऽऽलोचनमेष ममतिचारेण तुल्यस्ततो न किमपि मे प्रायश्चित्तं दास्यत्येष वा दास्यति, न च मां स्वरूपविषयित-यथा धिरूपं कृतं त्यजेति बुद्ध्या यदालोचनं तस्सेवी । एष दशम आलोचनादोषः १० । तदेवमालोचनाविधिदोषा उक्ताः ।

संप्रति यथाभूतेषु उच्यतेऽऽदिनालोचनं तथाभूतद्वयाऽऽदिप्रतिपादनार्थमाह-

आश्लोयणाविहाणं, तं चिय जं दव्व खित्त काप्पे य ।

जावे मुद्धममुद्धं, समणिद्धे मातिरेगाइ ॥ ३४२ ॥

आलोचनाविधानं तदेवात्रापि सविस्तरमभिधातव्यम् । यदुक्तं प्रथममुक्ते-“इ-नादि चउरजिग्गह” इत्यादिना ग्रन्थेन । ततः प्रागुक्तदोषवर्जिता आलोचना प्रशस्ते उच्यते क्लृप्ते काप्पे भावे च प्रागुक्तस्वरूपे दानस्या, नाऽप्रशस्ते इह प्रतिसेवितं त्रिधा जवति-शुद्धम्, अशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धं जावेन प्रातस्संचितं यतनया च तत् शुद्धं, तच्च शुद्धत्वादेव न प्रायश्चित्तविषयः । यत्तशुद्धं भावेन प्रतिसेवितमयतनया च तदशुद्धं, तच्च प्रायश्चित्तविषयोऽशुद्धत्वात्, तस्मिंश्चाशुद्धं प्रायश्चित्तानि केवलानि मांसकाऽऽदीनि सान्तिरेकाणि च । तत्र सान्तिरेकाणि (समणिद्धे इति) समिग्रे हस्ते मात्रके वा सति तेन भिक्षाग्रहणतः, उल्लक्षणमतम्-तेन बाजकायसग्रहणाऽऽदिनाऽऽपि सान्तिरेकाणि उच्यन्ति ।

तत्र सान्तिरेकनामेव भावयति-

पणगेणऽदिओ मामो, दम पक्खेणं च वीम जिन्नेणं ।

संजोगा कायव्वा, गुरुलङ्घमीसिहिं य आणेगा ॥ ३४३ ॥

इह मूलत आरज्याऽमूनि सर्वाण्यप्यालोचनामृत्राणि किल सर्वसंख्यया दश भवन्ति । तथाऽऽद्यानि चत्वारि सूत्राणि साक्षात्सूत्रत एव परिपूर्णांशुकानि, शेषाणि तु यद् सूत्राण्यन्यां द्वाभ्यां सूत्राभ्यामर्थतः सूचनानि । तानि चामूनि-सा-

निरैकसूत्रम् १ । बहुसातिरेकसूत्रम् २ । सातिरेकसंयोगसूत्र-
म् ३ । बहुसातिरेकसंयोगसूत्रम् ४ । नवमं सकलस्य साति-
रेकस्य च संयोगसूत्रम् ५ । दशमं बहुशःशब्दविशिष्टस्य स-
कलस्य बहुशःशब्दविशिष्टस्य सातिरेकस्य च संयोगसूत्रम्
६ । तत्र पञ्चमं सातिरेकसूत्रं पञ्चसूत्राऽऽत्मकम् । तच्चैवमुच्चार-
णीयम्—“ जे भिक्षू सातिरेगमासिय परिहारछाणं पडिसे-
वित्ता आलोपज्जा, अपालिउच्चिय आलोपमाणस्स सातिरे-
गदोमासियं ।” इदं पञ्चमसूत्रे प्रथमसूत्रम् । अत्र मासिकस्य
सातिरेकतां पूर्वादेन व्याख्यानयति—पञ्चकेन रात्रिन्द्वयपञ्च-
केन मासोऽधिकः । (इति सति) दशभिर्द्वारात्रैः पक्षेण
(चोत्ति सति) विशत्या रात्रिन्द्वयैर्त्रिंशेन भिन्नमासेन, पञ्चविंश-
त्या दिनैरित्यर्थः । तत्र पञ्चकार्त्तिको मासो—यथा केनाऽपि
शर्यातरपिण्डः सस्मिन्नेन हस्तेन मात्रकेण वा गृहीतः
तत्र मासः शर्यातरपिण्डप्रहणात् रात्रिन्द्वयपञ्चकं, सस्मिन्नेन
हस्तेन मात्रकेण जज्ञाप्रहणात् रात्रिन्द्वयदशकेनाधिको
मासो, यथा केनापि शर्यातरपिण्ड परीतकायानन्तर नि-
क्षिप्तः सस्मिन्नेन हस्तेन मात्रकेण वा गृहीतः, तत्र मासः
शर्यातरपिण्डप्रहणात् रात्रिन्द्वयपञ्चकं परीतकायानन्तर-
निक्षिप्तप्रहणात् । द्वितीय रात्रिन्द्वयपञ्चकं सस्मिन्नेन हस्तेन
मात्रकेण वा भित्ताप्रहणात् । एवं पञ्चाऽऽद्यातिरेकेऽपि जायता
कार्यी । एवं द्वितीयतृतीयसूत्राऽऽदिष्वपि द्वैमासिकाऽऽदीनां सा-
तिरेकता पञ्चाऽऽदिभिर्भावनीया । सूत्रपाठस्त्वेषम्—“ जे भि-
क्षू सातिरेगं दोमासियं परिहारछाणं पडिसेवित्ता आलो-
पज्जा, अपालिउच्चिय आलोपमाणस्स सातिरेगं तेमासियं, पात्र-
उच्चिय आलोपमाणस्स सातिरेगं तेमासियं । जे भिक्षू सा-
तिरेगं तेमासियं परिहारछाणं पडिसेवित्ता आलोपज्जा, अपालिउच्चिय
आलोपमाणस्स सातिरेगं दोमासियं, पालिउच्चिय आलोपमाणस्स सातिरेगं
तेमासियं ।” इत्यादि सप्तमं सातिरेकसंयोगसूत्रम् । अष्टमं बहुशः
सातिरेकसंयोगसूत्रम् । तत्र सातिरेकाणां मासिकाऽऽदीनां सं-
योगाः सातिरेकसंयोगाः, तदात्मकं सूत्रं सातिरेकसंयोगसूत्रं, त-
देव बहुशःशब्दविशिष्टं बहुशः सातिरेकम् । तत्र सातिरेकाणि
पञ्च पदानि । तद्यथा—सातिरेक मासिकम् १ । सातिरेकं द्वैमासि-
कम् २ । सातिरेकं त्रैमासिकम् ३ । सातिरेकं चातुर्मासिकम् ४ ।
सातिरेकं पाञ्चमासिकम् ५ । पञ्चानां च पदानां द्विकसंयोगे
भङ्गा दश, त्रिकसंयोगेऽपि दश, चतुष्कसंयोगे पञ्च, पञ्चक-
संयोगे एकः । एते च तृतीयचतुर्थसूत्रचिन्तायामिव भाव-
नीयाः सर्वसंख्यया भङ्गाः षड्विंशतिः । एवमेव षड्विंशतर्ज-
ङ्गाः सातिरेकसंयोगसूत्रेऽपि जावनीयाः । उभयमीलने भङ्गा
द्वापञ्चाशत् । पञ्चसूत्राणि पञ्चमे सातिरेकसूत्रे, पञ्चसूत्राणि षष्ठे
बहुशः सातिरेकसूत्रे, तान्यप्यत्र मीलितानि जातानि सर्वसंख्यया
द्वापष्टिसूत्राणि ६२ । एतानि च उक्तानुद्धातविशेषादितानि ।
तत एतावन्त्येवोद्धातविशेषपरिकल्पितान्यन्यानि सूत्राणि द्रष्टव्या-
नि ६३ । एतावन्त्येव चानुद्धातविशेषपरिकल्पितान्यपि ६२ । एव-
मेतस्मिन्कोद्वापष्टयः सूत्राणां सर्वसंख्यया षड्विंशतिं सूत्रशतम्
१८६ । अत ऊर्ध्वं तूक्तानभिधकार्त्तिकानतः संयोगसूत्राणि भव-

न्ति । तत्सूचनार्थमिदमुत्तराद्धमाह—(संजोगा कायध्या इत्यादि)
गुरुवच्च लघवच्च गुरुलघवः, ते च ते मिथश्च गुरुलघुमिथाः,
तैरनेकैः संयोगा भवन्ति कस्यैः । ते चैवमुच्चारणीयाः—
“ जे भिक्षू सातिरेगउच्चायमासियं वा परिहारछाणं पडि-
सेवित्ता आलोपज्जा, अपालिउच्चिय आलोपमाणस्स सातिरे-
गमुच्चायमासियं वा, पालिउच्चिय आलोपमाणस्स सातिरेगमु-
च्चायदोमासियं वा, सातिरेगमुच्चायदोमासियं वा । जे
भिक्षू सातिरेगमुच्चायमासियं वा सातिरेगमुच्चायदोमासि-
यं वा परिहारछाणं पडिसेवित्ता ।” इत्येषमुद्धातितपदमसूत्र-
ता अनुद्धातद्वैमासिकाऽऽदीनापि वक्तव्यानि । एवमेते जङ्गाः
पञ्च । एते अनुद्धातमासिके अनुद्धातमासिकद्वैमासिकाऽऽ-
द्याधिसंयोगम लब्धाः । एवमुद्धातिते द्वैमासिकेऽपि पञ्च, पा-
ञ्चमासिकेऽपि पञ्चैवमयोरैकसंयोगेन सर्वसंख्यया भङ्गाः
पञ्चविंशतिः । तथा उद्धातसातिरेकमासिके । एवमुद्धातसा-
तिरेकमासिकद्वैमासिकाऽऽदिद्विकसंयोगे जङ्गा दश । एवमुद्धा-
तिते सातिरेके द्वैमासिके त्रैमासिके चातुर्मासिके पाञ्चमासिके
च प्रत्येकं दश दर्शयति सर्वसंख्यया उद्धातितैकसंयोगे, अनुद्धा-
तितद्विकसंयोगे जङ्गाः पञ्चाशत् । एव तृतीयसूत्रानुसारतः
भङ्गास्तावद् वाच्याः यावत्सर्वसंख्यया भङ्गानां नवशतान्ये-
कषष्ठयधिकानि ९६१ भवन्ति । एतावन्त एव च ९६१ भ-
ङ्गाः । अष्टमेऽपि बहुशःसातिरेकसंयोगसूत्रे भवन्ति । षड्विंशति
शत सूत्राणां प्रान्तमिति सर्वसंख्यया पञ्चमषष्ठसूत्रेषु
सूत्राणामेकविंशतिशतान्यष्टाशतानि भवन्ति २१०८ । एतानि च
मूलगुणपराध्याभिधानेनोत्तरगुणपराध्याभिधानेन च प्रत्येकं
वक्तव्यानीत्येष राशिर्द्वयो गुणयते, जातानि द्वाचत्वारिंशतानि
पारुशोत्तराणि ४२१६ । एतानि च दर्पयतः कृतानि चाऽप्ययत-
नया जवन्तीति द्वात्र्यां गुणयन्ते, जातानि अष्टौ सहस्राणि
चत्वारिंशतानि द्वात्रिंशदधिकानि ८४३२ । एतावन्त्येव चाऽऽदि-
मेषु सूत्रेषु सूत्राणि द्वात्रिंशदधिकानि ८४३२ । एतावन्त्येव चाऽऽ-
दिमेषु सूत्राणि जवन्तीत्यष्टावपि सत्रेषु सर्वसंख्यया सूत्राणां
षोडश सहस्राण्यष्टौ शतानि चतुष्षष्ट्यधिकानि भवन्ति ९६-
८६४ । नवमं सर्व सकलस्य सातिरेकस्य च संयोगाऽऽत्मकं, तत्र
सकलसंयोगा मासिकद्वैमासिकाऽऽदिसंयोगाः सातिरेकसंयोगाः
अष्टगुणपञ्चकदशकाऽऽदिसंयोगाः । तत्र प्रथमतो लघुगुणरहितप-
ञ्चकाऽऽदिमूत्राणि केवलान्युपदर्शयन्ते—“ जे भिक्षू पणगातिरेग
मासियं परिहारछाणं पडिसेवित्ता आलोपज्जा ” इत्यादि ।
“ जे भिक्षू दसगातिरेगं मासियं परिहारछाणं पडिसेवित्ता ”
इत्यादि । एव पञ्चदशकेन विशत्या सातिरेकसूत्राणि मासि-
कविषयाणि वक्तव्यानि । एवमेव प्रत्येकं द्वैमासिकत्रैमासिक-
चातुर्मासिकपाञ्चमासिकविषयाण्यपि पञ्च पञ्च सातिरेक-
सूत्राणि वक्तव्यानि, सर्वसंख्यया पञ्चविंशतिसूत्राणि । एवं
अष्टादशकाऽऽदिविषयाण्यपि पञ्चविंशतिसूत्राणि वाच्यानि ।
एवमेव पञ्चविंशतिसूत्राणि गुरुपञ्चकाऽऽदिविषयाण्यपि सर्व-
मीलने पञ्चमप्रान्तसूत्राणि । एतानि गुरुलघुविशेषादितमासि-
काऽऽदि विषयाणि, तदनन्तरमेतावन्त्येव लघुमासिकाऽऽदिविष-
याण्यपि वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येतावन्ति गुरुमासिकाऽऽदिवि-
षयाणि, सर्वसंख्यया एककसंयोगे सूत्राणां द्वे शते पञ्चविं-
शत्यधिके २२२ । तदनन्तरम्—“ जे भिक्षू पणगातिरेगमासि-
यं वा पणगातिरेगदोमासियं वा परिहारछाणं पडिसेवित्ता
आलोपज्जा ।” इत्यादि । तथा—“ जे भिक्षू पणगातिरेगमा-

सियं दसगातिरेगमासियं वा परिहारद्वारं पञ्चसेविता आ-
लोपञ्जा ।" इत्यादि । एवं मासिकं पञ्चकं वा । द्वैमासि प-
ञ्चकदशकपञ्चदशकविंशतिपञ्चविंशति यः सह पञ्च सूत्रा-
णि वक्तव्यानि । एवं त्रैमासिकम् । चातुर्मासिके पञ्चमासिके च
प्रत्येकं पञ्च पञ्चेति द्वैमासिकेन पञ्चकेन विंशतिसूत्राणि
वक्तव्यानि । एवं दशकेन पञ्चदशकेन विंशत्या च विंशति-
विंशतिसूत्राणि लक्ष्यन्ते, इति पञ्चविंशत्यः शतम् । तदनन्तरं
द्वैमासिके पञ्चकममुच्यता त्रैमासिके पञ्चकदशकपञ्चदश-
कविंशतमभिधमासैः सह पञ्च सूत्राणि । एवं चातुर्मासिके पञ्च
पञ्चमासिके दश चेति पञ्चदश सूत्राणि वक्तव्यानि । एवं
दशकं पञ्चदशकं विंशति पञ्चविंशति चाऽऽमुच्यता पञ्चदश
सूत्राणि लक्ष्यन्ते; इति सर्वमीलने पञ्चसप्ततिसूत्राणि । तथा
त्रैमासिके पञ्चकाऽऽदिजिः सह पञ्च सूत्राणि, पञ्च पाञ्चमा-
सिकपञ्चकाऽऽदिजिः सहेति दश सूत्राणि । एवं दशकाऽऽदीन
व्यमुच्यता प्रत्येकं प्रत्येकं दश दश लक्ष्यन्ते; इति पञ्चाश-
त् सूत्राणि । तदनन्तरं चातुर्मासिके पञ्चकममुच्यता तानि
चतुर्मासिकपञ्चकाऽऽदिजिः सह पञ्च सूत्राणि वक्तव्यानि । एवं
दशकाऽऽदीन्यमुच्यता प्रत्येकं पञ्च पञ्चेति सूत्राणि । सर्वमे-
क्यथाऽऽद्वितीयां शतानि सूत्राणां भवन्ति । एतावन्ति अष्ट-
पञ्चकाऽऽदिमरण्येतावन्त्येव गुरुपञ्चकाऽऽदिजिरेपीति सर्वमे-
क्यथा पञ्चाशदधिकानि सप्तशतानि सूत्राणाम् । एतानि च मा-
सिकद्वैमासिकाऽऽदीनां गुरुलघुविशेषाज्ञावम लक्ष्यानि । ततो
मासिकाऽऽदीनां लघुविशेषावकायामप्येतावन्ति सूत्राणि ल-
क्ष्यन्ते । एतावन्त्येव च गुरुविशेषावकायामपि । सर्वमीलने
द्विंशतिशतानि पञ्चाशदधिकानि २५५० । तदनन्तरम्—
“ जे भिक्षू पणगातिरेगमासियं वा पणगादरेगदोमासियं
वा पणमि परिहारद्वारं अन्नयरे परिहारद्वारं सेविता ।”
इत्यादीनि त्रिसंयोगविषयाणि । “ जे भिक्षू पणगातिरे-
गमासिय वा पणगातिरेगदोमासियं वा पणगातिरेगमा-
सिय वा पणगातिरेगमासिय वा पणगातिरेगमासिय वा पणमि परिहार-
द्वारं ।” इत्यादीनि चतु संयोगविषयाणि । “ जे भिक्षू
पणगातिरेगमासियं वा पणगातिरेगदोमासियं वा पणगा-
तिरेगमासिय वा पणगातिरेगमासिय वा पणगातिरे-
गपञ्चमासियं वा पणमि परिहारद्वारं अन्नयरे परिहारद्वारं
।” इत्यादीनि पञ्चकसंयोगविषयाणि बहूनि सूत्राणि वक्त-
व्यानि । एतानि च गुरुलघुगतपरस्परसंयोगादितान्युपदर्शि-
नानि । सप्रति अष्टगुरुगतपरस्परसंयोगविषयाग्युपदर्श्यते—
“ जे भिक्षू लघुपणगगुरुपणगातिरेगपञ्चमासिय वा परि-
हारद्वारं पञ्चसेविता आलोपञ्जा ।” इत्यादि । “ जे भिक्षू
लघुपणगगुरुदसगातिरेगमासिय परिहारद्वारं ।” इत्यादि ।
“ जे भिक्षू लघुपणगगुरुदसगातिरेगमासियं परिहारद्वारं
।” इत्यादि । पञ्चमासिक लघुपञ्चकं वाऽमुच्यता तावद्व-
क्तव्यं यावद् गुरुतिष्ठमासः । एव मासिकममुच्यता पञ्चकाऽऽ-
दीनां सर्वे द्विकसंयोगाः, तदनन्तरं सर्वे चतुष्कसंयोगा याव-
त्सर्वे त्रिकसंयोगा वक्तव्याः, ततः परमेकादशकसंयोगो वा-
क्यः । ततो मामलघुममुच्यता पञ्चकदशकविंशतिपञ्चविं-
शतीनां गुरुलघुभेदमिधनां द्विकाऽऽदिसंयोगा दशकैकसंयो-
गपर्यन्ताः सर्वे वक्तव्याः, ततः परमेवं मासगुरुममुच्यता
वक्तव्याः । एवं द्वैमासिकाऽऽदिस्थानेष्वपि प्रत्येकं संयोगतश्च
पञ्चकाऽऽदीनां सर्वे संयोगाः कर्तव्याः । एवमेकसंयोगाऽऽ-

त्मकं सूत्रम्; एवं दशमसूत्रमपि बहुशः सकलबहुशः सातिरेक-
संयोगरूपं वक्तव्यम् ।

तत्र येषु स्थानेषु पञ्चकं भवति तानि स्थानान्युपदर्शयति—

समण्डितं वीयघटे, काण्डं मोसएसु परिवर्ष ।

इत्तर सुहुम सरखे, पणगा एमाइया हुति ॥ ३४४ ॥

सन्निधौ प्रोजनमात्रके सातिरेकभिक्षाप्रहणन, तथा बीजघटे
बीजकायसंगृह्य कर्तव्याः सकाशात् भिक्षाऽऽदाने, तथा कायेषु
परीक्षेषु संचितेषु, मिधेषु वा संचितान्नरूपेषु परीक्षकायेषु
परिधायिते परस्परस्थापिते, इतरस्मिन्नान्नरस्थापिते गृह्यमाणे,
तथा (सुहुमसि) मृदमप्रभृतिकाप्रहण, (सरखसि) सरज-
स्केन हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षाप्रहणे, सर्वत्र पञ्चकं भवतीति
वाक्यशेषः । किमेतदत्र स्थानेषु पञ्चकं भवति किं वाऽन्वे-
ष्यपीति चेत् १। वक्तव्ये अन्वेष्यपि । तथा चाऽऽद- (पणगा एमाइया
हुति) पञ्चकान्येवमादीनि एवमाद्यपराधेतुकानि भवन्ति ।
एवमादिव्यवस्थपराधेषु पञ्चकं द्रष्टव्यमिति भावार्थः ।

साम्प्रतमाश्लेषनाऽर्हस्य यथा पञ्चकाऽऽदि परिज्ञात, यथा च
मायश्चित्तदानाविधस्तथा प्रतिपादयति—

समण्डितं मादि अहिंयं, प गोखी मोच देति अहिंयं तु ।

हीणा इय तुलं वा, नाउं भावं तु पञ्चकं ॥ ३४५ ॥

परोक्षेषु विषयेषु जत्र पारोक्षं, पारोक्षं विषयं ज्ञान तदस्या-
स्तीति पारोक्षी धृतव्यवहारा, इत्यन्तरं पित्राऽऽदिरधिक स-
न्निधौऽऽदि आलोचकमुख त् श्रुत्वा माम् पञ्चकाऽऽदिमर-
धिक, तुरेवकारार्थः । उर्वा प्रयच्छन्त, आलोचकमुखान् श्रव-
णानुसारतः प्रायेण तस्य प्रायश्चित्तदानविधिप्रवृत्तेः । यः पु-
नः प्रत्यक्षी प्रत्यक्षकामी केवल्यदिः स पञ्चकातिरेके मा-
से आश्लेषने भावमव, तुरेवकारार्थः । रागद्वेषपरिणामलक्ष-
णं, ज्ञात्वा रागद्वेषपरिणामानुसारतः प्रतिसेवनातो हीनमधि-
कं वा, यदि वा प्रतिसेवनानुल्यं प्रयच्छन्त ।

साम्प्रतमस्मिन्नर्थतो नवमे सूत्रतः पञ्चमे सूत्रे संयोगविधि-
प्रदर्शनार्थमाह—

एत्य पदिमवणातो, पङ्कगुगतिगचनकपणगेहि ।

छकगमत्तगअट्टग-नवदसगहि अणेगाभां ॥ ३४६ ॥

इहाद्यतो नवमे सूत्रतः पञ्चमे सूत्रे साक्षाद्दशकसंयोगव्याप्तिमा-
नि चत्वारि पदान्युपात्तानि । तत्र एतद्वंशकसंयोगो दर्शितः । स
आयम-मासिकम् १ । सातिरेकमासिकम् २ । द्वैमासिकम् ३ ।
सातिरेकद्वैमासिकम् ४ । त्रैमासिकम् ५ । सातिरेकत्रैमासिक-
म् ६ । चातुर्मासिकम् ७ । सातिरेकचातुर्मासिकम् ८ । पा-
ञ्चमासिकम् ९ । सातिरेकपाञ्चमासिकम् १० । तेन च दश-
कसंयोगेन शेषा अप्येककाऽऽदयः संयोगाः सूचितास्ता-
नन्तरेण दशकसंयोगविकल्पस्यासंभवात् । तथा चात्र पूर्वसूरयो
बह्नीदृष्टान्तमुपन्यस्यन्ति, स च प्रावृत्तवर्तीयः । तत्र आह-
अत्राधिकृतऽद्यतो नवमे सूत्रतः पञ्चमे सूत्रे, प्रतिसेवनेकक-
द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकैः षट्सप्तकाऽष्टकनवकदशकैरेकाः प्र-
तिसेवना उपपत्त्याः । किमुक्तं भवति-दशानां पदानामेकद्वि-
काऽऽदिसंयोगेषु यावन्तो नवका ज्ञान्ता तावन्त्यः प्रतिसे-
वना अनेन सूत्रेण सूचिता द्रष्टव्याः ।

तत्रैककाऽऽदिसंयोगेषु भङ्गसंख्याऽऽनयनाय करणमाह-

करण एतय य इणमा. एकादशगुण दस उवेजं ।

हेहा पुण विवगीयं, काज रुवं गुणयव्वं ॥३४७॥

अथ तत्रैककाऽऽदिसंयोगेषु भङ्गसंख्याऽऽनयनाय करणमिदम्-
एकाऽऽदीनेकोत्तरान् एकोत्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानान् दशकपर्यन्ता-
नङ्कान् स्थापयित्वेत्यर्थः । अथस्तान् पुनर्विवर्गीत राशि कृ-
त्वा किमुक्तं भवति ?-य एककाऽऽद्य एकोत्तरदशकपर्यन्ता अ-
ष्टकाः पूर्वानुपूर्व्या उपरि स्थापितान्तेषामधस्तात् पञ्चानुपूर्-
व्या एककाऽऽद्य एकोत्तरदशपर्यन्ता अष्टकाः स्थापनीयाः ।

स्थापना-

१०	३	३	३	३	३	३	३	३	३
----	---	---	---	---	---	---	---	---	---

अथ परितना अत्र गुणकाराः, अथस्तना भागहाराः । तत्रैक-
कसंयोगसंख्यामिच्छन् अन्तर्दकं सकलं रूपं स्थापयेत्, स्था-
पयित्वाऽस्ति तं दशमेन गुणकारेण गुणयितव्यम् । तेन तस्य
गुणे जाता दशैव, एकस्य गुणेन तदेव भवतीति वचनात् ।

दमहिं गुणजं रूपं, एकेणऽदियम्मि भागे जं लब्धं ।

तं पकिरामेऊणं, पुण वि नयेहि गुणेयव्वं ॥ ३४८ ॥

दशजिगुणयित्वा रूपमकेनाधस्तनेन भागहारेण जागो हर-
णीयः, जागे च हुने यल्लब्धं तत्प्रतिराशीक्रियते, लब्धाश्चात्र
दश, " एकेन भागहारेण यदेवोपरि तदेव लभ्यते । " इति व-
चनात् । लब्धा एककसंयोगे भङ्गा दश, ते एकान् स्थापनीयाः,
तान् प्रतिराश्य एकांते स्थापयित्वा द्विकसंयोगे भङ्गसंख्या-
मिच्छता तन् प्रातराशीकृतं दशकलक्षणमङ्कस्थान पुनरपि
नवभिगुणयितव्यम्, जाता नवतिः ।

दोहिं हरिऊण जागं, पकिरामेऊण तं पि जं लब्धं ।

एण कमेणं तू, कायव्वं आणुपुवीए ॥ ३४९ ॥

तस्या नवनेरधस्तनेन द्विकेन जाग इत्यात्, भागे हुने लब्धाः
पञ्चवत्वारिंशत्, भागेन द्विकसंयोगे पञ्चवत्वारिंशद् भङ्गाः ।
तत्रैवं सूत्रत उच्यते- " जं निक्खु मासियं च सातिरेग-
मासियं च १ । जं निक्खु मासियं च दोमासियं च २ । जं भि-
क्खु मासियं च सातिरेगदोमासियं च ३ । जं भिक्खु मासियं च
तेमासियं च ४ । जं भिक्खु मासियं च सातिरेगदोमासियं च ५ । " इत्यादि । ततो यल्लब्धं पञ्चवत्वारिंशल्लक्षण तन्त्रिकसंयोगे
भङ्गसंख्यामिच्छता प्रातराशीकृतं, प्रतिराश्योपरितेनानु-
केन गुणयेत् । एतेनानन्तरोदितेन क्रमेण सर्वेष्वङ्कस्थाने-
ष्वानुपूर्व्या सर्वे कर्तव्यम् ।

किरित्याह-

उवरिमगुणकारेहिं, हेडिहोहिं व जागहारेहिं ।

जा आइमं तु ठाणं, गुणितं इमे होति मंजागा ॥३५०॥

उपरितेनैगुणकारस्तस्य तस्य प्रातराशीकृतस्य क्रमेण गुण-
नं कर्तव्यम्, गुणेन च कृतऽधस्तनेभागेदौर्जागो हुनेत्यर्थः,
भागे च हुने यल्लभ्यते तैर्विचक्रितस्य त्रिकसंयोगाऽऽद्वैतः ।
एतच्च तावत्कर्तव्यं यावदादिसमङ्कस्थानम्, तत्रैवमुपरितेनैगुण-
कारैः गुणिते, उपरिगुणमेतन्-अधस्तनैर्जागहारेभागे हुने
इमे वच्यमाणसंख्याकाः क्रमेण संयोगा एककादिकाऽऽदिसंयो-
गभङ्गा जयन्ति ।

तानेवाऽऽह-

दस चैव य पणयाज्ञा, वीसालसयं च दोस दमअडिया ।

दोसि सया वावणा, दसुत्तरा दोसि उ मया उ ॥३५१॥

वीसालसयं पणया-दोसं दस चैव होति एको य ।

तेवीस च सहस्मं, अणुव अणगाउ नेयाओ ॥३५२॥

एककसंयोगे दश भङ्गाः, द्विकसंयोगे पञ्चवत्वारिंशत् ४५,
एते प्रागेव भाविताः । त्रिकसंयोगे (वीसालसयं चेति) वि-
शत्युत्तरं शतम् । तत्रैवम्-पञ्चवत्वारिंशत् अष्टकेन गुणिता
जातानि त्रीणि शतानि पञ्चदशिकाणि ३६० । तेषां त्रिकेनाऽध-
स्तनेन भागे हुने ऽर्धं विंशतिशतम् १२० । चतुष्कसंयोगे भङ्ग-
कानां हे शते दशाऽधिके २१० । तथाहि-त्रिकसंयोगे लब्धं
शतं प्रतिराशीक्रियते, प्रतिराश्योपरितेन सप्तकेन गुणयेत्, जा-
तान्यष्टौ शतानि चत्वारिंशदधिकानि ८४० । एतेषामधस्तनेन
चतुष्केण जागो विहियते, लब्धे हे शते दशोत्तरे । एवं सर्वत्र जा-
वमा कार्या । पञ्चकसंयोगे भङ्गकानां हे शते द्विपञ्चाशदधिके
२५२ । षष्ठकसंयोगे भङ्गकानां दशोत्तरे हे शते २१० । सप्तकसं-
योगे विशत्युत्तरं शतम् १२० । अष्टकसंयोगे पञ्चवत्वारिंशत्
४५ । नवकसंयोगे दश १० । दशकसंयोगे एकः । सर्वसंख्या भ-
ङ्गानां त्रयोविंशत्यधिक सहस्रम् । (अणुवा) अथवा-अनेका
इतोऽप्यतिप्रचुरसंख्याकाः प्रतिसेवनाः ज्ञातव्याः । कथमिति
चेत् ? उच्यते-एता हि अनन्तरोदिताः प्रतिसेवनाः सामान्य-
उक्ताः, तत एता एव नूय उद्घातविशेषणविशिष्टा ज्ञातव्याः,
एता एव चानुद्घातविशेषणविशिष्टाः । तदनन्तरमेता उद्घा-
तानुद्घातसंयोगविकल्पतः, ततः सर्वा अपि पिण्डीकृत्य मूल-
गुणोत्तरगुणापराध्या गुणयितव्याः । ततो दर्पकल्प्याभ्यामे-
घानेका भवन्ति । अथवा-अनेकप्रतिसेवनाऽऽनयनार्थमयं त्रिश-
त्युक्ताऽऽत्मिका रचना कर्तव्या-मासिकम् १ । पञ्चविंशति-
रेकमासिकम् २ । दशविंशतिरेकमासिकम् ३ । पञ्चदशदिना-
तिरेकमासिकम् ४ । विंशतिदिनातिरेकमासिकम् ५ । भिन्नमा-
सानिरेकमासिकम् ६ । एवं द्वैमासिकत्रैमासिकचतुर्मासिकपा-
ञ्चमासिकेषु प्रत्येक षट् षट् स्थानानि योदितव्यानि पञ्चषट्शानि
त्रिशत् । एतेषु च त्रिशतिपदेषु करणमनन्तरोदितं प्रवर्तयि-
तव्यम् । तत्र सर्वेषामागतफलानामेकत्र संपिण्ढनेनेयं सूत्रसंख्या
" कोडिसय सत्ततीस, (? च होति लक्ष्म्याः ।
पञ्चालीससहस्सा, अट्टसया अहियतेर्वासा ॥ १ ॥ " एता अपि
सामान्यतः प्रतिसेवना उक्ताः, तत एता एवोद्घातविशेषण-
विशिष्टा ज्ञातव्याः, तदनन्तरमेता एवानुद्घातविशेषणविशि-
ष्टाः, ततोऽनेकानुद्घातसंयोगतः, ततः संपिण्ढ्य मूलोत्तरा-
पराध्या गुणयितव्याः, तदनन्तरं दर्पकल्प्याभ्याम् । एघम-
नेकाः प्रतिसेवनाः । व्य० १ उ० २ प्रक० ।

(१२) आलोचनां भुत्वा प्रायश्चित्तं यथा दद्यात्-

सो ववहारविहिण्णु, अणुमज्जित्ता सुतोवदेमणं ।

सीसस्म देड आणं, तस्स इमे देहि पञ्चिन्तं ॥३५१॥

स आलोचनाऽऽचार्यो व्यवहारविधिः, कल्पव्यवहार-
ऽऽत्मके उद्देश्ये अनुमज्ज्य पूर्वोपरपयालोचनेन श्रुतात्पर्यनि-
ष्पन्नो ज्ञत्वा श्रुतोपदेशेन रागद्वेषोऽन्यथा तस्य पूर्वप्रेषितस्य
स्वशिस्याऽऽहो द्धानि-यथा गन्ता तस्येदं प्रायश्चित्तं देहि ।

किं तदित्याह

पढमस्म य कज्जस्म य, दमविहमाज्ञायणं निसामेत्ता ।

नक्खते जे पीसा, मुक्कं मासं तव्वं कुणसु ॥३५२॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य संबन्धिनीं दर्पाऽऽदिपद्मेदनां दशविधां दशप्रकारामालोचनां निशम्याऽऽकर्ण्य परिभाषितं यथा नक्षत्रशब्देन मासः सूचितः, मासे मासप्रमेये प्रायश्चित्तविषये (जे) भवनः पीडा व्रतपटुपीडा कष्टयाऽऽविषटुपीडा वा आसीत् । साऽपि च (सुकृते) युक्ते इति सांकेतिकी संज्ञेति बुद्ध्याऽनीते मास तपः कुर्यात् ।

यदि चातुर्मासं पणमासं वा बहुप्रायश्चित्तमापन्नो भवेत्, तदैव कथयति-

पढमस्म य कज्जस्म य, दसविहमालोअणं निसामेत्ता ।

नक्खत्ते मे पीडा, चउमासतवं कुणमु सुकं ॥६३३॥

पढमस्म य कज्जस्म य, दसविहमालोअणं निसामेत्ता ।

नक्खत्ते मे पीडा, उम्मासतवं कुणमु सुकं ॥६३४॥

गाथाद्वयमपि व्याख्यातार्यम् ।

एवं ता उग्याए, आणुघाए ताणि चैव किएहम्मि ।

मामचउमामउम्मा-सियाणि छेयं अतो वुच्छं ॥६३५॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावत् उद्धाते लघुरूपे मासचतुर्मास-पणमासलक्षणे प्रायश्चित्ते समापनितेऽनिहितम् । अनुद्धाते गुरुके समापनिते तान्येव मामचतुर्मासपणमासानि “ किएह-
म्मि ” इत्यनेन पदेन विशेषितानि वक्तव्यानि ।

तद्यथा-

“ पढमस्म य कज्जस्म य, दसविहमालोअणं निसामेत्ता ।

नक्खत्ते मे पीडा, किएह मास तव कुज्जा ॥ १ ॥

पढमस्म य कज्जस्म य, दसविहमालोअणं निसामेत्ता ।

नक्खत्ते मे पीडा, चउमासतवं कुणमु किएहे ॥ २ ॥

पढमस्म य कज्जस्म य, दसविहमालोअणं निसामेत्ता ।

नक्खत्ते मे पीडा, उम्मासतवं कुणमु किएहे ॥ ३ ॥

(जेयं अतो वुच्छंति) अतः परं वेदम् । उपलक्षणमेतन्-मुलाऽऽदिकं च वक्ष्ये ।

तदाह-

उिदंतु व मे जाणं, गच्छंतु व तस्म साहुणो मूझं ।

अव्वावमा व गच्छंते, अविहया वा पविहरंतु ॥६३६॥

वाशब्दे विकल्पने । अथवा-यदि वेदप्रायश्चित्तमापन्नो भवेत् तदैव संदिशत-भवन्तो भाजनं क्षिप्रतु ।

अत्र विशेषव्याख्यानार्थमिदं गाथाद्वयमाह-

“जाणंऽगुल्ल पणगे दम-राए तिजाग अछ पणरमे ।

वीसाए तिजागुणं, कुम्भामुणं तु पणवीमा ॥१॥

मामचउमामउकं, अंगुल्ल चउरो नहेव उ चैव ।

एए छेयवियप्पा, नायव्वा जह कमेणं तु ॥२॥ ”

पञ्चके पञ्चरात्रदिवसप्रमाणे वेदे समापने एव संदेशं कथयति-भाजनरूपस्याङ्गप्रभृताम् क्षिप्रतु । दशरात्रे च वेदे समापनिते त्रिभागमङ्गुलस्य भाजनं क्षिप्रतु । पञ्चदशे पञ्चदशरात्रे वेदे अर्द्धमङ्गुलस्य । विशतीं विंशतिरात्रांश्च-चच्छेदे त्रिभागोनमङ्गुलम् । पञ्चविंशतीं पञ्चविंशतिरात्रांश्च-चच्छेदे पञ्चभागोनमङ्गुलम् । मासे मासप्रमाणे वेदे प्राप्ते परि-पूर्णमेकमङ्गुलम् । चतुर्मासे चत्वार्यङ्गुलानि । पणमासे पञ्चङ्गु-लानि वेद्यानि संदिशन्ति । एवमेतं यथाक्रमेण वेदविक-
ल्पाः संदिशा ज्ञातव्याः ।

(गच्छंतु व तस्म साहुणो मूझमिति) यदि मूलं प्रायश्चित्त-मापन्नो भवेत् तदैव संदिशति-योऽप्यो दूरे साधुगच्छता-धिर्पतिर्विहरति तस्य मूलं समीपं गच्छंतु, तस्य समीपं ग-त्वा मूलं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यतामिति भावः । (अव्वावमा व गच्छंते इति) अधानवस्थाप्यं प्रायश्चित्तमापन्नस्तत्र एव कथ-यति संदेश-यथा गच्छे अव्यापुता भवेत्, किञ्चित् कालं ग-च्छत्य वस्त्रमानिकामवहन्तास्तच्छतु (अविहया वा पविहरंतु इति) पाराश्रिता प्रायश्चित्ताऽऽपत्तौ पुनरेव संदिशति-किञ्च-कालमद्वितीयका एकाकिनः प्रविहरन्तु । तदैव दर्पणाऽऽस-
विते प्रायश्चित्तम् ।

अधुना कष्टे यतनया संविने प्राऽऽह-

विडयस्स य कज्जस्म य, तहियं चउवीमति निसामेत्ता ।

नमुकारे आउत्ता, जवंतु एवं भणिज्जासि ॥६३७॥

द्वितीयस्य कार्यस्य कष्टयलक्षणस्य संबन्धिनीं चतुर्विंशतिं निशम्याऽऽकर्ण्य तदैव संदिशति-नमस्कारे भवन्त आयुक्तं भवन्तु, एवं भणेत ज्ञेयात् ।

एवं गंतुण तहिं, जहोवएमेण देहि पच्छित्तं ।

आणुएँ एस भणितो, ववहारो धीरपुरिसेहि ॥६३८॥

एवमुक्तप्रकारेणाऽऽचार्यवचनमुपगृह्य तत्र गच्छे यथोपदेशं ददाति प्रायश्चित्तम् । एष आज्ञया व्यवहारः पुरुषैर्भणितः ।

एमाऽऽणाववहारो, जहोवएसं जहकम् जणितो (६३९)

एष आज्ञाव्यवहारो यथोपदेशं यथाक्रमं जणितः कथितः । अथ-
१ उ० २ प्रक० ।

(१३) सप्रति तेषां चातुर्मासिकं प्रतिवेद्याऽऽलोचयेत्-

जे भिक्खु चाउम्पामियं वा सातिरेगचाउम्पामियं वा पंचमामियं वा सातिरेगपंचमामियं वा एतेसिं परि-
हारट्टाणाणं असायरं परिहारट्टाणं परिमेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंविचय आलोएमाणस्म उवणिज्जं उवइत्ता करणिज्जं वेयावनिं० जाव पुवं परिमेविय पच्छा आलांइयं० जाव पलिउंविचयमाणस्म सवमेयं मगयं साहणियं० जाव आरु-
हियवे मिया ॥२०॥ जे भिक्खु बहुमो चाउम्पामियं वा० एवं तं चैव आरुहियवे सिया ॥ २१ ॥

इदं सूत्रं परिहारप्रायश्चित्ततप-प्रतिपादकमतस्तद्विधेयमा-
ह-- (उवणिज्ज उवइत्ता इत्यादि) यः परिहारतपः-
प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्तस्य परिहारतपोदानार्थं सकलसा-
धुमाध्वीजनपरिज्जानाय सकलगच्छसमक निरुपमप्रत्ययं
कायोऽसर्गः पूर्य क्रियते, मत्तुलानन्तरं च गुरुमेत-अहं ते
कल्प्यस्थितोऽयं च साधुरनुपरिहारकः, ततः स्थापनीयं स्था-
पयित्वा यत्नेन सह ताऽऽचारणीयं तत्स्थाप्यते इति
स्थापनीयं वक्ष्यमाणमालोचनपरिवर्तनाऽऽदि तत् सकलगच्छ-
समक स्थापयित्वा कल्प्यस्थितेनानुपरिहारिकेण च यथाया-
गमनुशिष्टचुपालम्भे परिग्रहकं वक्ष्यमाणवैधायक्यं करणी-
यम्, ताभ्यां क्रियमाणेऽपि वैधायक्ये स्थापितेऽप्यालोचनाऽऽहं
कदाचिन्मपि प्रतिमेवित्वा गुरोः समीपमुपतिष्ठेत्-यथा भ-
गवन् ! अहममुकं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः । ततः (से वि ति) *

* ३०४ गाथापुपज्जिब्येद् सूत्रं व्याख्यायते ।

तदपि कृष्णं परिहारनपसि उद्यमाने आरोहयितव्यमातोषणाय
 स्यात् । स्यादित्यवयवमत्राधारणे । आरोहयितव्यं केवलं, त-
 त्कृष्णमारोहयितव्यमनुग्रहकृष्णेन निरनुग्रहकृष्णेन तस्य प्र-
 तिसेवितस्य गुरुसमकृपालोचनायां चतुर्भङ्गी । तामेवाऽऽह-(पु-
 ष्ठं पक्षिसेवियमित्यादि) पूर्वमिति पक्षिकदेशे पक्षसमुद्रायाप-
 न्नायात् पूर्वानुपूर्व्येति ह्यव्ययम् । ततोऽयमर्थः-गुरुलघुपर्यालोच-
 नायामानुपूर्व्यां लघुपञ्चकाऽऽदिक्रमेण प्रतिसेवितं पूर्वं पूर्वानुप-
 र्या, प्रातिसेवनानुक्रमेणात भावः । आलोचनम् । एष प्रथ-
 मो भङ्गः । तथा पूर्वं गुरुलघुपर्यालोचनया पूर्वानुपूर्व्यां प्रा-
 मल्लुकाऽऽदि प्रतिसेवितं, तदनन्तरं च तथाविधात्पप्रयोजना-
 त्पत्तां गुरुलघुपर्यालोचनयैव लघुपञ्चकाऽऽदि प्रातिसेवितम् ।
 आलोचनाकास्ते तु पश्चात् पश्चानुपूर्व्यां आलोचितम् । पूर्वं लघुप-
 ष्चकाऽऽद्यालोचितं पश्चात् लघुमासाऽऽदीति भावः । एष द्विती-
 यो भङ्गः । तथा पश्चात् अनुपूर्व्यां प्रतिसेवितं गुरुलघुपर्या-
 लोचनामन्तरेण पूर्वं गुरुमासाऽऽदि प्रतिसेवितं पश्चात् लघु-
 पञ्चकाऽऽदीति भावः । आलोचनावेत्तायां तु पूर्वानुपूर्व्यां आ-
 लोचितं पश्चात् गुरुमासाऽऽदीत्यर्थः । एष तृतीयो भङ्गः । त-
 था पश्चादनुपूर्व्यां प्रतिसेवितं, गुरुलघुपर्यालोचनाविरहना य-
 थाकथञ्चन प्रतिसेवितमिति भावः । पश्चात् पश्चादनुपूर्व्यां
 आलोचितं, प्रातिसेवनाऽनुक्रमेण वाऽऽलोचितम् । अथवा स्मृत्या
 स्मृत्वा यथाकथञ्चनप्रालोचितमित्यर्थः । एष चतुर्थो भ-
 ङ्गः । इह प्रथमचरमभङ्गप्रतिकुञ्चनायां, द्वितीयतृतीयभङ्गौ
 प्रतिकुञ्चनाऽप्रतिकुञ्चनायां चतुर्भङ्गा कृता । तामेवाऽऽह-(अप-
 क्षिडाचप अपक्षिडाचयमित्यादि) यदा अपराधानापन्न आ-
 लोचनाभिमुखस्तेनैवं काञ्चित् सकल्पितवान्-यथा सर्वेऽ-
 प्यपराधा मया आलोचनीयाः । एवं पूर्वं सकल्पकास्ते अप्र-
 तिकुञ्चिते आलोचनावेत्तायामप्यप्रतिकुञ्चितमालोचयति । एष
 प्रथमो भङ्गः । तथा पूर्वं सकल्पकास्ते अप्रतिकुञ्चितम् । आलो-
 चनावेत्तायां तु प्रतिकुञ्चितमालोचयतीत्येष द्वितीयः । पु-
 र्वं संकल्पकाले केनाऽपि प्रतिकुञ्चितं यथा मया सर्व-
 अपराधा आलोचनीयाः । एवं पूर्वं सकल्पकाले प्रातिकुञ्चिते
 आलोचनावेत्तायां ज्ञापपरावृत्तेः सर्वमप्रतिकुञ्चितमालोचय-
 ति । एष तृतीयो भङ्गः । तथा पूर्वं संकल्पकास्ते केनाऽपि प्र-
 तिकुञ्चितं-यथा मया सर्वेऽप्यपराधा आलोचनीयाः । तत एवं
 सकल्पकास्ते प्रतिकुञ्चित आलोचनावेत्तायामपि प्रतिकुञ्चित-
 मेवालोचयति । एष चतुर्थो भङ्गः । तथा प्रतिकुञ्चितमप्रति-
 कुञ्चितमालोचयतो वाप्सा कल्पेन व्याप्ता ज्ञात । ततोऽयम-
 र्थः-निरवशेषमालोचयतः सर्वमनन्तं यदापन्नमपराधजातम्,
 यदि वा-कथमपि प्रतिकुञ्चना कृता स्यात्, ततः प्रतिकुञ्चना-
 निष्पन्नम् । यथा गुरुणा सहाऽऽलोचनावेत्तायां समामेनोऽऽ-
 सनानपक्षं, या चाऽऽलोचनाकाले अममाचारी तन्निष्पन्नं च,
 सकल्पनेतृत्वपराधमात्रमा अपराधकारिणा कृतं स्वकृतम् । (साद-
 णिया इति) सहस्य एकत्र मीलित्वा, यदि सञ्चयितं प्राय-
 श्चित्तस्नानमापन्नस्ततः पाणमासिकं प्रायश्चित्तं कथ्यात् । यत्पुनः
 परमासातिरिक्तं तासर्वं ऊपयेत् । अथ मासादिक प्रायश्चि-
 त्तस्नानमापन्नस्ततस्तद्व्यतिरिक्तं वाक्यशेषः । (जे पथाप इत्या-
 दि) यः साधुरेतया अनन्तरोदितया पाणमासिकयादिकया
 वा प्रस्थापनया प्राक् कृतस्यापराधस्य विषये स्थापना प्राव-
 श्यतश्चानप्रस्थापना तथा प्रस्थापितः प्रायश्चित्तकरणे प्रवर्ति-

तो निर्विशमानस्तत् प्रायश्चित्तमुपपन्नम्, कुर्वाण इत्यर्थः ।
 यत् प्रमादतो विषयकथायाऽऽदिभिर्वा प्रतिसेवने, तत्तत्तस्यां
 प्रतिसेवनायां यथाविहितं सेवनं, तदपि कृष्णमनुग्रहकृष्णे-
 न निरनुग्रहकृष्णेन वा तत्रैव पूर्वप्रस्थापने प्रायश्चित्ते आ-
 रोहयितव्यं स्यात् । अदापयितव्यमित्यर्थः । एष संज्ञापनः
 सूत्रार्थः ।

व्यासार्थं तु ज्ञाप्यकारोक्तवत्-“ जे भिक्षु ” इत्यादि-
 सूत्रावयवस्य व्याख्यामात्रदेशत आह-

जे विषय मृत्तवितासा, देदिद्विमुयस्मि वमिया पसा ।

म विषय इहं एप नेया, नागत्तं उवणपरिहारे ॥३४॥

यैवैया सूत्रावभाषा-“ जे भिक्षु ” इत्यादिसूत्रं वयवव्या-
 ख्या एककद्विकाऽऽदिभ्यो गोपदशंनरुपा अद्यस्तन्मुखे अनन्त-
 रोदितसुत्रे वर्णिता, सैव इहापि अस्मिन्निपि सूत्रं वर्णयित-
 व्या, यदि सैव वर्णयितव्या ततः को विशयः । तत आह-
 नानात्वं पूर्वसूत्राद्विशेषः स्थापनापरिहारे । प्य० १ उ० २
 प्रक० । नि० सू० । (परिहारतपोऽद्याख्याऽव्यय)

(१४) ततः-

एवं च कीर्माणे, अणुमहाडीहं वयववयम् ।

को विषय पदिनेवेत्ता, मेवि य कर्मणेऽऽहंयव्या ॥३५॥

एवमपि यथागममन्तरादिनेताप प्रकारेण अनुशिष्ट्या-
 हो तत्राद्ये वयववयस्य विषयमाणे कोऽपि प्रतिसेवने, प्रायश्चि-
 त्तस्नानमापयेत इति भावः । (जे विषय कर्मणेऽऽहंयव्या इति)
 तदपि कृष्णमारोपायतव्यम् । कृष्णं नाम निरवशेषम् । एतेन-
 “ ठावप पदिसेविता स वि कर्मणे तथैव आरोहयितव्यं
 विषया । ” इति सूत्रपदं व्याख्यातम् ।

कृष्णमिच्छुक्तम् । तत्र कृष्णप्रमाणार्थमाह-

पदिनेपणा य मंचय, आरुवण आणुगद य बोधव्ये ।

आध्याय निरवमेमं, कसिणं पुण उव्विहं होड ॥३६॥

पारंचियमामीयं, कृष्णमा रुवण छुडिणगएहि ।

कालगुरु निगंतरं वा, अणुणमहिं जवे छुट्टं ॥ ३७ ॥

अनयोर्गोपयोऽथामस्येन पदयोजना । सा चैवम-कृष्ण, पुनः
 गच्छा वाक्यभेदार्थः, स च वाक्यभेद एवम-यैवावृत्त्यक्रियमाणे
 प्रतिसेवने ततस्तत् कृष्णमारोपयेत् । तत पुनः कृष्णं वरुधिधं
 वदप्रकारं जवति । तद्यथा-प्रातिसेवने प्रातिसेवनाकृष्णम्, एवं
 संवयकृष्णम्, अरोपणाकृष्णम्, अनुग्रहकृष्णम्, अनुज्ञातकृष्ण-
 म्, निरवशेषकृष्णमिति । तत्र पराञ्चन प्रातिसेवनाकृष्णम्, ततः
 परमा-यस्य प्रातिसेवनास्थानस्यासंभवात् । संवयकृष्णम्-
 आशीति मासशतं, ततः परस्य संवयस्याभावात् । आरोपणा-
 कृष्णम्-पाणमासिकं, ततः परस्य भगवतो सर्वमानस्याभन-
 स्तीये आरोपणस्याभावात् । अनुग्रहकृष्णम्-यत् पक्षां मासा-
 नामागोपितानां वद दिवसा गतास्तदनन्तरमस्यान् परमासः क्
 आपन्नस्ततो यत् अव्यूढ तत्समस्तं जोषितं पश्चात् य-
 दन्यत् पाणमासिकमापन्नस्तद्वहति । तथा चाऽऽह-(छुडिणग-
 एहि नि) अत्र तृतीया सप्तम्यर्थे । पुष्यपमाससेवन्निष्ठु वद-
 सु दिनेषु गतेषु यदन्यत् पाणमासिकमारोपितमुह्यते, यत्र
 यस्यात् वरुधमासाधुर्धिशतिदिवसाभारोपितास्तत एतद्-

अनुग्रहकृत्स्नम् । अनुग्रहकृत्स्नग्रहणेन निरनुग्रहकृत्स्नमपि सूचितं कष्टमम् । तच्चैवं भावनीयम्-वर्गमासे प्रतिस्थापिते पञ्च मा-
साश्चतुर्विंशतिदिवसा व्यूहाः, तदनन्तरमन्यत् वायमासिक-
मायनस्नहति पूर्ववर्गमासस्य पद् दिवसा ज्ञेयताः । अनुग्रह-
कृत्स्नम्-यत् कालगुरु, यथा मासगुरुकाऽऽदि । अथवा-निर-
न्तरं दानमनुग्रहकृत्स्नम् । अत्र मासलघुकाऽऽद्यापि निरन्तरं दी-
यमानमनुग्रहतमवसातव्यम् । यदि वा-अनुग्रहात् त्रिविधम् । तथा-
वा-कालगुरु, तपोगुरु, उजयगुरु च । तत्र कालगुरु नाम-यत्
ग्रीष्माऽऽदि कर्कशे काले दीयते । तपोगुरु यदष्टमाऽऽदि दीयते ।
निरन्तरं वा, वभयगुरु-यत् ग्रीष्माऽऽदि काले निरन्तरं च दानम् ।
निरवशेषकृत्स्नं नाम-यदापन्नं तत्सर्वमन्यूनमनतिरिक्त दीयते ।

अथाऽत्र कतमेन कृत्स्नेनाऽऽरोपयितव्यम् ? उच्यते-

एतां ममारुहेज्जा, अणुगहकसिणेण चिस्समेसम्पि ।

आलोयणं सुलोत्ता, पुरिसज्जायं च विस्साय ॥ ३८८ ॥

“एतां” इति प्राकृतशैलीवशात् पठ्यर्थे पञ्चमी । अमीषां पक्षां
कृत्स्नानां मध्ये अनुग्रहकृत्स्नेन प्रागारोपितस्य स्त्रीशेषेषु दिव-
सेषु आरोपयेत् । किं कृत्वा अनुग्रहकृत्स्नेनाऽऽरोपयेत् ? इत्यत
आह-आलोचनां हा दुप्पु कृतमित्यादिनिन्दनपुरस्सरं, भुत्वा आ-
कुर्ये, तथा पुरुषजान् धृतिमंहननाभ्यां दुर्बलं विहाय । इयमत्र
भावना-यदि वर्गमासानापक्षो धृतिमंहननाभ्यां दुर्बलस्तत्स्ने
अनुग्रहकृत्स्नेन दीयन्ते । अथ तीव्राध्यवसायेन प्रातर्लेखितं, रा-
गद्वेषाध्यवसायकलुषितेन वाऽऽलोचनं, धृतिमंहननाभ्यां च
दुर्बलः, तत्स्ने निरनुग्रहकृत्स्नेनाऽऽरोप्यते, यदसु दिवस (?)
मारोप्यते इति ज्ञायः ।

भ्रंशेन प्रतिसेवनाऽऽलोचनविषयचतुर्मेकिकाज्जलसूत्रम्-“पु-
रुषं पट्टिसेवियं ।” इत्यादि व्याख्यानयान-

गुरुवाणुपुण्ड्रि दृविहा, पदिमवणए तहेव आलोए ।

पदिमवण आलोयण, पुण्ड्रि पच्छा व चउभंगो ॥ ३८९ ॥

सूत्रे पूर्वमिति पदैकदेशे पदममुदायोपचारात् पूर्वानुपूर्वीति
प्रतिपत्तव्यम् । पूर्वानुपूर्वी नाम-अनुपरिपाटिः सा द्विविधा । तद्य-
था-प्रातर्लेखने, तथैव आलोचने-आलोचनायाम् । तत्र प्रात-
र्लेखने, आलोचनायां च पूर्वपश्चादितिपदार्थांश्चतुर्भङ्गी । सा च
यथा सूत्रे तथा उच्चारयितव्या । परं सूत्रे पूर्वशब्दः पश्चाच्छ-
ब्दश्च साक्षादुपात्तः, पूर्वशब्दश्च पूर्वानुपूर्वीवाचकः, पश्चाच्छब्द-
श्च पश्चादनुपूर्वनिधायी । तत एव भङ्गाश्चरणं कष्टमम्-पूर्वा-
नुपूर्वी प्रातर्लेखिते पूर्वानुपूर्वी आलोचितम् १ । पूर्वानुपूर्वी प्र-
तिसेवितं पश्चादानुपूर्वी आलोचितम् २ । पश्चादानुपूर्वी प्रतिसे-
वितं, पूर्वानुपूर्वी आलोचितम् ३ । पश्चादानुपूर्वी प्रातर्लेखितं,
पश्चादानुपूर्वी आलोचितम् ४ ।

चतुर्भङ्गीभावनायमेवाऽऽह-

पुव्वाणुपुण्ड्रि पदमो, विवरीए विडयतइयए गुरुगो ।

आयरियकारणा वा, पच्छा पच्छा व सुखो उ ॥ ३९० ॥

वा पूर्वानुपूर्वी प्रतिसेवनायामालोचनायां च, एष प्रथमो भ-
ङ्गः । अस्य त्वयं भावना-गीतार्थः कारणे समुत्पन्ने सति लघु-
गुरुपर्यालोचनापुरस्सरं लघुगुरुपञ्चकाऽऽदितनया प्रतिसेवने,
एषा प्रतिसेवनाऽनुपूर्वी । तदनन्तरं गुरुमकाशे यत् यथा प्रतिसे-

वितं तत्तथैवाऽऽलोचयति, एषा आलोचनाऽनुपूर्वी । (विवरीए वि-
डय तनिय सि) यथाक्रममुत्तरपूर्वयोः पदयोर्विपरिते, भावप्र-
धानोऽयं निर्देशः । विपरिते, द्वितीयतृतीयजङ्गौ पूर्वानुपूर्व्या प्र-
तिसेवितं पश्चादानुपूर्व्या आलोचनमिति द्वितीयः । पश्चादानु-
पूर्व्या प्रतिसेवितं पूर्वानुपूर्व्या आलोचनमिति तृतीय इति भा-
वः । तत्रेयं द्वितीयमङ्गकभावना पूर्व लघुगुरुपर्यालोचनेन ल-
घुगुरुमासाऽऽदिकमेव यतनया प्रतिसेवितम्, तदनन्तरं तथावि-
धकारणोपपत्तौ लघुगुरुपञ्चकाऽऽदि, आलोचनावेलायां प्रथमतो
लघुगुरुपञ्चकाऽऽदि कथयति, पश्चात् मासाऽऽदि । कस्यादेवं क-
थयतीति चेत् ? उच्यते-आशङ्कासंभवान् । तथाहि-यदि मासा-
ऽऽदि कथयिष्यामि पूर्वपश्चात्पञ्चकाऽऽदि, तत पक्षं गुरुणां चित्ते
स्थास्यति-यथा एषाऽयतनया प्रतिसेवी, कथमन्यथाऽऽपि मा-
साऽऽदि प्रथमतः प्रतिसेवितवान् । ततोऽयतनानिष्यत् अत्रे प्रा-
याश्चित्ते मह्यं दयुरिति पूर्वानुपूर्व्या प्रतिसेवते, पश्चादानुपूर्व्या
आलोचयति । तृतीयजङ्ग त्वयं ज्ञावना-पूर्व गुरुमासवचिन्ता-
विकल्पतया प्रथमतो गुरुमासाऽऽदिनि प्रतिसेवितानि, तदनन्तरं
गुरुपञ्चकाऽऽदिनि; आलोचनावेलायां तु पूर्व लघुपञ्चकाऽऽदिनि
कथयति, तदनन्तरं गुरुमासाऽऽदिनि । मा मह्ययतनया
प्रतिसेवनाकारीति ज्ञात्वा अयतननिष्यत् प्रातर्लेखना-
निष्यत् चेति प्रायश्चित्तचयं दयुरिति बुद्ध्या । अथवा-
एवमालोचयन्तं भुत्वा गुरयो ज्ञास्यन्ति-एव महान्मायो
यतनया प्रातर्लेखितवान्, ततो न प्रायश्चित्तप्राप्तिरिति न
मह्यं प्रायश्चित्तं वा दास्यन्ति । ततो द्वितीयमङ्गं तृतीयमङ्गं
च यदपक्षं तदीयते, मायां च कृतवानिति मायानिष्यको
गुरुक इति गुरुमासाऽधिको दीयते । अथवा-“पच्छा पदिसेवियं
पुव्वं आलोइयं ।” इत्यत्र न पूर्वशब्दः पूर्वानुपूर्वनिधायी, नापि
पश्चाच्छब्दः पश्चादानुपूर्वीवाचकः, किं तु प्रातर्लेखार्थप्र-
तिपादकः । ततोऽयमर्थः पश्चात् प्रातर्लेखते पूर्वं प्राकृ
आलोचयति । एष मङ्गः कथं ज्ञवतीति चेत् ? अत्र आह-
(आयरियकारणा वा इति) वाशब्दस्तृतीयमङ्गस्य प्र-
काशान्तरत्वाप्यपनार्थः । आचार्यकारणात्, उपलक्षणमे-
तत् अस्यस्माद्धा कारणान्-पश्चात् प्रातर्लेखते पूर्वमालोचय-
ति । इयमत्र भावना-आचार्याऽऽदिकारणतोऽन्यग्रामं गन्तु-
कामः । यदि वा-कारणान्तरं समुत्पन्नं सति विकृतिमाहार-
यितुकाम आचार्यं विहृषयति-इच्छामि जद्वन । गुप्ताजि-
रनुज्ञातः सन् एतेन कारणेन अमुकां विकृतिमेतावन्तं काह-
माहारयितुमिति । एवं पूर्वमात्रोचना पश्चात् प्रातर्लेखनोपजायते ।
अथवाऽयं तृतीयो जङ्गः शून्य एव कष्टव्यः, तथाऽनु-
ज्ञायामपि कृतायां प्रातर्लेखनानन्तरं नृय आलोचनात् । त-
था वाऽऽह-(पच्छा व सुखो उ) पश्चात् प्रातर्लेखना, पू-
र्वमात्रोचनोति शून्य एव जङ्गः, तुरेवकारणार्थः ।

तत्र चतुर्थम्-“पुव्वाणुपुण्ड्रि पदमो” इत्यस्य व्याख्यानमाह-
पच्छिन्नऽणुपुण्ड्री, जयणापदिसेवणाए आणुपुण्ड्रि ।

एमेव विगण्णाए, वितियतइय पाणो गुरुगो ॥ ३९१ ॥

गुरुलघुपर्यालोचनया प्रायश्चित्तानुपूर्वी प्रायश्चित्तानुप-
रिपाट्या, गुरुलघुपञ्चकाऽऽदिकमेवेत्यर्थः । यद् यतनया प्रति-
सेवितमेवा प्रातर्लेखनायामानुपूर्वी । एवमेव यथैव प्रातर्लेख-
ितवान् तथैव यत् आलोचयति, एषा विकटनायामानुपूर्वी-
ति । द्वितीयतृतीयमङ्गयोः पुनर्यदापन्नं तावन्नियमतो दीय-

ते, केवलं मायिनो मायाविनस्तौ भङ्गाविति द्वयोरपि भङ्गयोरधिको गुरुको मासो दीयते ।

साधप्रतमनयोरेव भङ्गयोर्जावनामाह-

पुनं गुरुणि पदिमे-विज्जण पञ्चा लङ्गणि सेविता ।

लङ्गण पुनं कङ्कण, पा मे दो देज्ज पच्छित्तं ॥ १७२ ॥

अत्र तृतीयजन्मजावनायां गुरुशब्दो बृहदभिधायी लघुशब्दोऽप्यवचकः । ततोऽयमर्थः-पूर्वं गुरुणि लघुमासिकाऽऽदीनि प्रतिसेव्य पश्चात् लघूनि लघुपञ्चकाऽऽदीनि प्रतिसेवते । प्रातमेव च तदनन्तरमाशोचनवेलायां लघुकानि लघुपञ्चकाऽऽदीनि कथयति, पश्चात् लघुमासिकाऽऽदीनि । कस्मादेवं कथयतीति चेत्, अत्र आह-(पा मे इत्यादि) पूर्व मासलघुकाऽऽदिकथने अयतनया प्रतिसेवितमेतत् गुरुणा विज्ञायेत, ततो द्वे प्रायश्चित्ते गुरुदेवात्-अयतनानिष्पन्नं, प्रातसेवनानिष्पन्नं च । तस्मात् पा मे द्वे प्रायश्चित्ते दद्यादिति पूर्व लघुपञ्चकाऽऽदि कथयति । तृतीयजन्मजावनायां स्विं व्याख्या-गुरुलघुपर्याया-ज्जनामन्तरेण गुरुणि मासगुरुकाऽऽदीनि प्रतिसेव्य पश्चात् लघूनि लघुपञ्चकाऽऽदीनि प्रातमेवते, प्रतिसेव्य च पूर्व लघुकानि लघुपञ्चकाऽऽदीनि कथयति, पश्चात् गुरुमासाऽऽदीनि । कस्मादेवं कथयतीति चेत्, अत्र आह-" मा मे " इत्यादि पूर्ववत् ।

अथ वा इयं तृतीयभङ्गे विशेषतो भावना-

अहंवा जयपदिमेवि, चि नेव दाहेति पञ्च पच्छित्तं ।

इय दो मज्झिममंगा, चरमो पुण पदमपरिमो उ ॥ १७३ ॥

अयं चेति प्रकारान्तरे, यतनया प्रतिसेवी प्रतिसेवनाकारिणि ज्ञात्वा नैव मम दास्यमिति प्रायश्चित्तम् । उपलक्षणमेतत्-कलय वा दास्यमिति प्रायश्चित्तमिति हेतोरुक्तं प्रकारेण कथयति । तत्र इति एवममता प्रकारेण द्वौ मध्यमभङ्गौ द्वितीयतृतीयभङ्गौ, मायाविन इति शेषः । चरमः पुनर्भङ्गः पश्चादानुपूर्व्या प्रतिसेविते पश्चादानुपूर्व्याऽऽशोचनमित्येवंकथः प्रथमसदृशः । यथा प्रथमे भङ्गे यथैव प्रतिसेवना तथैवाऽऽशोचनेत्यमायाविनः स भङ्गः, तथा चरमभङ्गेऽपि प्रातसेवनाक्रमेणाऽऽशोचना मायाविनोऽप्ययथैवोऽप्यमायिन एवेति प्रथमसदृशचरमभङ्गः । तद्वत् यतः प्रथमचरमभङ्गावमायाविनो, द्वितीयतृतीयभङ्गौ प्रतिकृञ्जनायामनः प्रतिकृञ्जनाप्रतिकृञ्जनाविषयचतुर्भङ्गी-मृत्तखण्डम्-" अर्पाञ्जितं चि " इत्यादि ।

एतद् व्याख्यानार्थमाह-

पलिञ्चण चउमंगा, वाहे गोणी य पदमतो सुच्छो ।

तं चेव य मञ्जरिते, महमा पलिञ्चमाणे उ ॥ १७४ ॥

प्रतिकृञ्जनाधकृत्य विविप्रातसेवनायां चतुर्भङ्गी मायायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । सा चतुर्भङ्गी यथा सूत्रे तथोच्चारणीया । तद्यथा-अप्रतिकृञ्जिते अप्रतिकृञ्जितम्, अप्रतिकृञ्चिते प्रतिकृञ्जितम्, प्रतिकृञ्जिते अप्रतिकृञ्जितम्, प्रतिकृञ्जिते प्रतिकृञ्जितम्, अस्यां च चतुर्भङ्ग्या व्याधौ, गोणी, अद्यात् मिश्रणी च दद्यातः । तत्र व्याधद्वयान्तोऽयम्-" जहा कोवि वाहो कस्सह ईसरस्स कयविच्छीतो मसं उयणेह । अयथा सो वाहे मसं सुद्धं येतुं ईसरसमीपे सपचित्तो । चित्तेह य-इमस्स सव्व मसं दायव्वं ति । पत्तो ईसरसमीव । तेण आजजो, स्वागतं सुन्नागतं उवावसाहि ति । बाहेण तुठेण सव्व मसं दिव्व । एवं कोह सावगाहो भासोइयकामो आपारयसगासं पदितो, चित्तेह य-

सुहृमवायया सव्वे अईयारा मय आलोइयव्वा इति । पत्तो आपारयसमीव, आपारयणं सुद्धं आढाइता-धणोसि तुमं, सव्व-धोसि तुमं न डकरं जं सम्मं आलोइज्ज । ततो तुठेण सव्वं जहा चित्तं पलिञ्चिच्चिमालोइयं । " इह चित्तावेलायामप्यप्रतिकृञ्जितमालोचनावेलायामप्यप्रतिकृञ्जितमिति प्रथमभङ्गः गुरुः । (तं चेव य मञ्जरिते इत्यादि) यदेव प्रथमभङ्गे व्याधौवाहरणे व्याधस्याऽऽगमनं तदेव द्वितीयभङ्गेऽपि वक्तव्यम् । तथैवाप्रतिकृञ्जितवृत्त्या व्याध आगत इति वक्तव्यमित्यर्थः । तद्यथा-" वाहो सुद्धं मसं घेत्तुं ईसरसमीपे सपचित्तो, चित्तेह य-सव्वं मसं इमस्स दायव्वं ति । पत्तो ईसरसमीव । " तेन च ईश्वरेण कारणे अकारणे वा सहसा पूर्वापरमपर्यालोच्य मत्सरितो, मत्सरस्तस्योत्पादितो, यथा किमिति स्वमुत्तरे समागतः, इति ।

खरट्टणजीतां रुद्धो, सकारं देति ततियएऽमेसं ।

जिक्खुणि याह चउत्थो, सहसा पलिञ्चमाणे उ ॥ १७५ ॥

स उक्तप्रकारेण मत्सरितः सन् खरट्टणजीतः-खरट्टण-मुक्तप्रकारेण निर्मत्सरं, तेन भीतः खरट्टणजीतो, रुद्धो रोषं गतवान् । ततस्तेन रुष्टेन प्रतिकृञ्जितं, न सर्वं मांसं दत्तम् । ततस्तस्मिन् सहसा मत्सरिते खरट्टणजीते रुष्टे प्रतिकृञ्जिते द्वितीयभङ्गस्यापमयः कार्यः । स चेवम्-" आलोयगो वि आगता, पुच्छित्तो-केन कारणेन आगतोसि ? भणियम-अवराहमा-लोपउ । आर्यारपण खरट्टणा-कील तदा विवरियं, जहा अ-वराहं पत्तो ? आलोयतो वा खरट्टितो ततो तेण न सम्म-मालोइयं । " इति गतो द्वितीयभङ्गः । तृतीयभङ्गायनार्थमाह-(सकारं देति ततियएऽमेसं) तृतीयभङ्गे स ईश्वरस्तस्य व्याधस्य सकारं कृतवान्, ततः स व्याधस्तस्मै अशेषं स-मस्तं मांसं ददाति । पत्तोऽकराधः । मायार्थस्तथम्-" तदेव वाहो संपदितो मासं घेत्तुं, चित्तेह य-सव्वं मसं मय दाय-व्वं ति । पत्तो ईसरसमीव । ईश्वरेण सुद्धं आढाइतो । तेण से सव्वं मसं दिव्वं । एवमालोयगो वि संपदितो पाए पारुउं माहु पुच्छइ-अमुगस्स आर्यारस्स मज्जेण आगतोसि ? सो भणइ-आमं । केरिसो सो आयरितो-सुहादिगमो, न वास । तेण भणियं-पुराहिगमो । ताहं तेण चित्तिय-न सम्म मय आलोइयव्वं ति । आगतो गुरुसमीव । तेण सम्ममाढाततो, पुच्छित्तो य-किमागमणं ? तेण जणियं-आलोइउं ताहं आय-रिपण सुद्धं उववूहितो-धणोसि तुममिच्छादि विभासा । ते-ण तुठेण सव्वं सम्म आलोइय । " गतः तृतीयो भङ्गः । च-तुर्थभङ्गस्य त्वेषा भावना-" सो वाहो मसं घेत्तुं पदितो, चित्तेह य-न सव्वं मसं मय दायव्वं । एवं पलिञ्चिच्चि आगतो । ईश्वरेण खरट्टितो । तेण य खरट्टिपण पुच्छपलिञ्चिच्चिभावेण न सव्वं दिव्वं । एवमालोयगो वि सव्वणो कायव्वो । " स-प्रति चतुर्थेऽपि भङ्गेषु दद्यात्तमावना-" जहा गोणी दाहिद-कामा प-हुया आगया, सामिणा उ वज्जिया । " गृहे प्राक्का-मनी मधुग्गणित्वा नाम्ना उपाहूता, आकारिता इत्यर्थः । " ततो इत्येण पुट्टा धूमार्हेहि य उवगाहिया चलिमत्ताए य निउत्ता । भक्कं नियोजिता इत्यर्थः । " ततो सव्वं खार प-एहुया । " एवमाशोचकेऽपि प्रागुक्तानुसारेण स्वयमुपनयो भा-वनीयः । " विइया गोणी दाहिदकामा पएहुया आगया, ना-दाइया, पिइया वयंसाईहि । ताए न सव्वं खारं दिव्वं " ।

एवमासोचकेऽप्युपनयो भावनीयः । “तस्या गोणी अक्षोहेड-
काया आगया, संक्राए वस्त्रिमत्ताए निवृत्ता सख्यं पन्हुया ।
एवमासोचके वि विभासा । चउत्थी गोणी अक्षोहेडकामा आ-
गया, सामिणा पिह्या, सत्तरं न पन्हुया ।” अत्राप्यासोच-
के तथैवापनयः । अधुना चतुर्थेऽपि भक्तेषु भिक्षुकीदृष्टा-
न्तो ज्ञातव्ये-“काह वि भिक्षुणी कस्सइ पुण्यपरिचयस्स
घरं भतिगया । तीए पहरिके खोरियं चोरियं दिठ । गहियं
अ, गया नियं ठाणं । पक्खा से भाओ पारिजतो, अप्पेमि भि घरं
गया । तेहि आढाइया । तुहाए दिखं खोरियं । एवमासोचके वि
विभासा । अस्मा भिक्षुणी कस्सइ पुण्यपरिचयस्स घरं
गया । तीए पहरिके खोरियं चोरियं । चितियं च-णाए दायव्वं
ति घरं गया । भा नाढाइया खरट्टया य । इय तीए न दिखं ।
एवमासोचके वि विभासा । तस्याए भिक्षुणीए खोरियं गहियं,
चितियं च-न दायव्वं । घरं गया । स्वागतं सुस्वागतम् उच-
विसाहिं सि आसखाहिं आढाइया । तीए दिखं । एवमा-
सोचके वि उचणखो ३ । चउत्थीए भिक्षुणीए गहियं खोरियं ।
चितियं च-णाए न दायव्वं ति घरं गया नाढाइया य । न दिखं ।
एवमासोचके वि विभासा ।” “भिक्षुणि चाह ।” इत्यादिचतु-
र्थेऽपि भक्तेषु भिक्षुकी व्याधः । उपलक्षणमेतत्-गौश्व दृष्टान्तो
भावनीयः । यथा च भिक्षुकाऽऽदिषु त्रिष्वपि दृष्टान्तेषु स्वयं
भिक्षुकादौ प्रतिकुञ्चितस्वामिना स्वार्थप्रदाना सदसा अ-
नादरः, खरट्टना वा कृता, तथा आलोचकेऽपि चतुर्थेऽपि
स्वयं प्रतिकुञ्चित्याचार्येण सदसा कृतोऽनादरः, खरट्टना वा
योजनीयेति ।

एतदेव विभावयिषुरिदमाह-

अपलितंचिय पलितंचियमि चउरो इवति भंगा उ ।

वाहं य गोणि भिक्षुणि, चउमु वि जंगेसु दिट्ठता ॥ ३९६ ॥

अप्रतिकुञ्चितं च प्रतिकुञ्चितं च अप्रतिकुञ्चितप्रतिकुञ्चि-
तं, तस्मिन् । किमुक्तं भवति ?-अप्रतिकुञ्चितप्रतिकुञ्चितान्यां च-
त्वारो भक्ता भवन्ति, चतुर्थेऽपि भक्तेषु प्रत्येकं व्याधो, गो-
णी गौत्रिकुकी च दृष्टान्ताः ।

पढमत्तइएसु पूया, खिसा इयरेसु पिसियपयखोरे ।

एमेव उवणओ खलु, चउसु वि जंगेसु वियरंते ॥ ३९७ ॥

पिसितं मांस, पयः क्षीरं, खोरकं वृष्याकारो प्राजनविशे-
षः । एतेषां समाहारो द्रव्यः । तस्मिन्विषये यथाक्रमं ये व्याध-
नोभिक्षुकीदृष्टान्तास्तेषां यथा प्रथमे तृतीये च भक्ते पूजा
स्वाध्यादिना कृता, इतरयोस्तु द्रव्योद्धृतीयखरमयोभक्तेषु
खिसा खरट्टना । एवमेव अननैव प्रकारेण चतुर्थेऽपि भक्तेषु
चिकटयत्यालोचयति खलुपनयः कर्तव्यः ।

तत्र व्याधदृष्टान्तमधिकृत्योपनययोजनामाह-

ईसरसरिसो उ गुरु, वाहो साहू पडिसेवणा मंसं ।

जूमणया पलितंचण, सकारो पीलणा होइ ॥ ३९८ ॥

ईश्वरस्वरुप ईश्वरस्थानीयो गुरुर्वाधो व्याधस्थानीयः साधुः,
प्रतिस्वचनास्थानीयं मांसम् । (जूमणयेति) देशोपव्रमेतत् ।
स्थगनमित्यर्थः । स्थगनस्थानीया प्रतिकुञ्चना, सत्कारः स-
त्कारस्थानीया पीडना, स्थगनावश्ये लज्जाऽऽपादनं भवतीति ।
संप्रति-“अपलितंचिय आलोचमाणस्स सख्यमेवं सकयं सा-

हणिजे पयाए पढवणाए पढविए निविसमाणे पडिसेविते, से
वि कसिण तवे य आरोहेयव्वे सिया ।” इति व्याख्यानयथाह-

आलोचणं सिय पुणो, जा एसा अकुंचिया उभयतो वि ।

सक्खेव होइ सोदी, तत्थ य मेरा इमा होति ॥ ३९९ ॥

(आलोचमाणस्सीति) किमुक्तं भवति ?-आलोचयतः सा पु-
नरेषा आलोचना या उच्यतः-संकल्पकाले आलोचनाका-
ले च अप्रतिकुञ्चना-न विद्यते प्रतिकुञ्चितं प्रतिकुञ्चनं यच्च
सा, प्रतिकुञ्चनारहिता इत्यर्थः । सेव भवति शुद्धिः, उच्यतेऽपि
प्रतिकुञ्चनाया अभावात् । इयमत्र ज्ञाना-संकल्पकालेऽ-
प्यप्रतिकुञ्चितमालोचनाकालेऽप्यप्रतिकुञ्चितमालोचयति । य-
दि वा-उभयत इति प्रतिस्वचनाऽनुसोभतः प्रायश्चित्तानुलोमत-
स्याप्रतिकुञ्चितमालोचयति । एष एव तत्रैव व्याख्या, मायाजे-
श्वर्याप्यभावात् । सा चाऽऽलोचना आचार्यशिष्यमात्रे भवति ।
तत्र च शिष्याऽऽचार्योऽयं मर्यादा समाचरेत् ।

तामेवाऽऽह-

आयरिए कयसोही, सीहाणुण वसजकोडुगाणूमे ।

अहवा वि सहावेणं, निमंसुए मासिया तिष्ठि ॥ ४०० ॥

आचार्ये आलोचनाऽर्हाऽऽचार्यसमीपे यथा आलोचक आलोच-
नां प्रवृत्ते तदा कथं शुद्धिः । उपलक्षणमेतत्-कथमशुद्धिर्वा भ-
वतीति ? उच्यते-आचार्यस्त्रिविधः तद्यथा-महानुगो, वृषजानु-
गः, कौष्टिकानुगः । कौष्टिकः शुगलः । तत्र यो महत्यां निषद्या-
यां स्थितः सन् सूत्रमर्थं वा वाचयति तिष्ठति वा स तिहा-
नुगः । यः पुनरेकस्मिन्कल्पे स्थितः । सन् वाचयति तिष्ठति वा
स वृषजानुगः । यस्तु रजोहरणनिषद्यायामौपग्रहिकशब्दो-
चने वा स्थितो वाचयति तिष्ठति वा स कौष्टिकानुगतः ।
इह यदा आचार्य आलोचनाऽर्हो न प्राप्यते तदा वृषजस्या-
पि पुरत आलोचनाऽऽवेया, तदज्ञावे गीतार्थस्य भिक्षोरपीति वृ-
षजानुगः अपि आचार्यवत् सिद्धवृषभकौष्टिकानुगतया प्रत्येकं
त्रिविकल्पो वाच्यौ । आलोचका अपि त्रिविधाः । तथा-आ-
चार्या वृषभा भिक्षवश्च एकैके त्रिविकल्पाः-महानुगाः, वृषजानु-
गाः, कौष्टिकानुगाश्च । तत्र कोऽपि कानुगे विशेषः । स यदा
निषद्यायां पादप्राञ्जने वा उत्कुटुको वा आलोचयति, तत्र
यत्कुटुकः सन् आलोचयति ततः शुद्धिनिषद्यापादप्राञ्जन-
योस्तु भजनम् । किमुक्तं भवति ?-यद्याचार्यो, महान्धा वृषभो, यदि
वा भिक्षुरपि ज्ञान आलोचयति, आलोचनाऽर्हेण च क्रि-
यतेऽनुज्ञा, तदा शुद्धिः, शेषकात्मशुद्धिरिति । (अहवा वि
सहावेण निमंसुए इति) अथवा स आचार्यो वृषभो । ज-
कुर्वा स्वजावेन, स्व आत्मीयो जावः स्वभावः, स्वशीलमि-
त्यर्थः । तेन, कौष्टिकानुगो भवेत् । यदि वा-कोऽपि धर्म-
भक्ष्या निषद्यायामुपवेष्टुं नेच्छति, तस्य किं निषद्या कर्त्तव्या ?
किं वा न कर्त्तव्या ? उच्यते भवतु यो वा स वा, नियमेन तस्य
निषद्यां कृत्वा आलोचकेनाऽऽलोचयितव्यम्, यदि पुनर्न करो-
ति ततः प्रायश्चित्तमाप्नोति । अत्र दृष्टान्तो निःशमशुको रा-
जा-“जहा एगो राया निमंसुओ, तस्स कयावणी कासवो,
सो परिभवेण न कयाइ उवट्ठानि, घालो नात्थ सि काठ सो
विणासतो ।” एवमिहापि यो निषद्यां न करोति स प्राय-
श्चित्तपदेन दण्ड्यते । “अस्मां कासवो कतो, सो सत्तमे स-
त्तमे दिवसे उवट्ठाइ, सो रक्षा पूइतो ।” एवमिहापि यो नि-

यथां करोति, स विनीतोऽयमिति यशः प्राप्नोति । परस्मात्के कर्मरूपणतः सिद्धमेति । तत्पुनः प्रायश्चित्तं त्रीणि मा-
सिकानि, तानि च सहशे सहशानुगे सहशानुगस्य पुरत आ-
लोचयति वेदितव्यानि । कथमिति चेत् ? उच्यते-सिंहानुगस्या-
ऽऽचार्यस्य सिंहानुग एवाऽऽचार्ये आलोचयत्येक मासिकम् ।
वृषजस्य वृषभानुगस्य वृषभ एव वृषभानुगे आलोचयति द्वि-
तीयम् । भिक्षोः क्रोष्टुकानुगस्य जिह्वावेव क्रोष्टुकानुगे आलो-
चयति तृतीयमिति । एतस्वस्थाने प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

इदानीं स्वस्थानपरस्थानज्ञानार्थं स्वस्थानपरस्थानेषु प्राय-
श्चित्तं वक्तुकाम इदमाह-

सङ्घाणाणुग केई, परताणुगगा य केई गुरुवादी ।

सनिसिजाए कपो, पुंठनिसिजाए उक्कुओ ॥४०१॥

गुर्वाद्यो गुरुवृषभभिक्षवः केचित्स्वस्थानानुगाः, केचित् परस्था-
नानुगाः । तत्र आचार्यस्य सती शोभना निषद्या सन्निपद्या, त-
स्यां स्थितस्य स्वस्थानानुगतवृषभस्य कल्पे स्थितस्य भिक्षोः पा-
दप्रोक्षनके निषद्यायां रजोहरणनिषद्यायाम् । यदि वा-यदुक्तं-
गुर्वाद्यो गुरुवृषभभिक्षवः । इयमत्र ज्ञानार्थं आचार्यस्य महत्यां
निषद्यायामुपविष्टस्य यत् सिंहानुगतत्वेन स्वस्थानम् वृषजानु-
गतत्वं, क्रोष्टुकानुगतत्वं च परस्थानम् वृषभस्य कल्पेऽवस्थ-
तस्य यत् वृषभानुगतत्वमिदं स्वस्थानम्, यत्पुनर्महत्यां निषद्या-
यां पादप्रोक्षनकस्थिते एषा भिक्षोः स्वस्थानानुगता । इह, प्राञ्चक-
ननिषद्यायां चोपवेशनतः सिंहानुगत्वम्, क्रोष्टुकानुगतत्वं च
यत् तत् परस्थानम् । भिक्षोः पादप्रोक्षनके रजोहरणनिषद्याया-
मुक्कुटकेनान्वस्थितस्य यत् क्रोष्टुकानुगतत्वं तत् स्वस्थानम्, य-
त्सन्निपद्यायां कल्पे चोपवेशनतः सिंहानुगतत्वं, वृषजानुग-
त्वं च तत् परस्थानम् । तत्र सिंहानुगस्याऽऽचार्यस्य सिंहानु-
गः सन्नाचार्ये आलोचयति एव प्रथमः १ । सिंहानुगस्या-
ऽऽचार्यस्य वृषभानुगः सन्नाचार्ये आलोचयति एव द्वितीयः २ ।
सिंहानुगस्याऽऽचार्यस्य क्रोष्टुकानुगः सन्नाचार्ये इति तृतीयः
३ । (?) वृषभानुगस्याऽऽचार्यस्य सिंहानुगः सन्ना-
चार्ये आलोचयतीति नवमः ९ ।

एतेषां नवानामाचार्याणामालोचयतां यथासंख्यमिदं प्राय-
श्चित्तम्-

मामो दोन्नि उ सुद्धो, चउ लहु लहुओ य अंतिमो सुद्धो ।

गुरया लहुया लहुगे, भेया गणि लो नव गणम्मि ॥४०२॥

गणि-याचार्ये आलोचनाऽहं गणित आचार्यस्याऽऽलोचकस्य मे
हा नव, ते चानन्तरमेवोपदेशिताः । एतेषां च यथाक्रमं प्रा-
यश्चित्तमिदम्-(मामो इत्यादि) सिंहानुगस्याऽऽचार्यस्य पुरतः
सिंहानुगतया आलोचयन् आचार्यस्य प्रायश्चित्तं मासलघु ।
वृषभानुगतया आलोचयन् द्वौ मासौ । क्रोष्टुकानुगतया आलोच-
यन् शुद्धः । वृषभानुगस्याऽऽचार्यस्य पुरतः सिंहानुगतया आ-
लोचयन् आचार्यस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुमासाः ।
वृषभानुगतया आलोचयतो लघुको मासः । क्रोष्टुकानुगतया-
ऽऽलोचयन् शुद्धः । क्रोष्टुकानुगस्याऽऽचार्यस्य पुरतः सिंहा-
नुगतयाऽऽलोचयन् आचार्यस्य चत्वारो गुरुकाः गुरुमासाः,
वृषभानुगतयाऽऽलोचयतश्चत्वारो लघुका लघुमासाः । क्रोष्टु-

कानुगतयाऽऽलोचयतो लघुक एको मासः । एव पादप्रोक्षने र-
जोहरणनिषद्यायां वा क्रोष्टुकानुगालोचनाऽहं ऽऽचार्यसदृशा-
ऽऽसनं उपविष्टस्य वेदितव्यः । यदा पुनरुक्कुटुकः सन्नालोचयति
तदा शुद्ध एव । एतानि च प्रायश्चित्तानि तपसा कालेन च
गुरुकालेन च गुरुकानि कृष्टव्यानि । तथा सिंहानुगवृषभानु-
गक्रोष्टुकानुगरूपाणां त्रयाणामाचार्याणां भिक्षवोऽप्यालोचकान-
व, तेषामपि यथाक्रमं ताम्बेव प्रायश्चित्तानि, नवरे तपसा
लघूनि कालतो गुरुणि ।

तथा चाऽऽह-

दोहिं वि गुरुणि एते, गुरुम्मि नियमा तवेण काझेण ।

वसभम्मि य तवगुरुगा, कालगुरु होति जिक्खुम्मि ॥४०३॥

गुरावाचार्ये आलोचके, जातावेकवचनम्-गुरुषु आचार्येषु
आलोचकेषु नवसु नियमादेतानि यथाक्रममनन्तरोदितानि प्रा-
यश्चित्तानि द्वाभ्यां गुरुकाणि कृष्टव्यानि । तथा-तपसा, का-
लेन च । वृषभे, अत्रापि जातावेकवचनम् वृषभेषु तपसा गुरुका-
णि, कालतो लघूनि सामर्थ्यादवसीयते । भिक्षौ, भिक्षुषु का-
लतो गुरुणि, सामर्थ्यात्तपसा लघूनि भवन्ति । तदेवमालो-
चनाऽहमाचार्ये प्रतीत्याऽऽचार्यवृषभभिक्षुष्वालोचकेषु सप्तवि-
ंशतिप्रायश्चित्तस्थानानि प्रालपादितानि ।

अधुना स्मिन्वृषभक्रोष्टुकानुगरूपतया त्रयाणामालोचनाहंणां
वृषजाणां ये पूर्वक्रमेणाऽऽचार्या आलोचका नव भवन्ति, तेषां
यथासंख्यं प्रायश्चित्तमाह-

लहुया लहुओ सुद्धो, गुरया लहुओ य अंतिमो सुद्धो ।

उद्धहु चउद्धहु लहुओ, वसभस्म उ नवसु ताणसु ॥४०४॥

वृषभस्याऽऽलोचनाहंस्या सिंहानुगाऽऽहंरूपतया त्रिविधस्य न-
वसु स्थानेषु नवस्वाचार्येषु यथाक्रममिदं प्रायश्चित्तम् । तथा-
वृषभस्य सिंहानुगस्य पुरतः सिंहानुगतया आलोचयन् आचा-
र्यस्य चत्वारो लघुमासाः । वृषजानुगतया आलोचयतो लघुको
लघुमासः । क्रोष्टुकानुगतया आलोचयन् शुद्धः । (?)
वृषजस्य क्रोष्टुकानुगस्य पुरतः सिंहानुगततयाऽऽलोचयत
आचार्यस्य प्रायश्चित्तं षट् लघवो लघुमासाः । वृषभानुगतया-
ऽऽलोचयतश्चत्वारो लघुमासाः । क्रोष्टुकानुगतयाऽऽलोचतो
लघुमासः ।

दोहिं वि गुरुगा एते, गुरुम्मि नियमा तवेण काझेण ।

वसभम्मि य तवगुरुगा, कालगुरु होति जिक्खुम्मि ॥४०५॥

गुरौ नवप्रकारे आलोचयति नियमादेतानि यथाक्रममनन्तरो-
दितानि प्रायश्चित्तानि द्वाभ्यां गुरुकाणि प्रतिपत्तव्यानि । त-
था-तपसा, कालेन च । वृषजस्येव सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया
त्रिविधस्याऽऽलोचनाऽहंस्या पुरतो वृषभे नवप्रकारे आलोचय-
ति यथाक्रममनन्तरोदितानि प्रायश्चित्तानि तपसा गुरुणि,
सामर्थ्यात् कालतो लघूनि वेदितव्यानि । तथा वृषजस्येव सिं-
हवृषभक्रोष्टुकानुगतया नवप्रकारस्य पुरतो नवप्रकारे भिक्षावा-
लोचयति यथासंख्यमुक्तानि प्रायश्चित्तानि कालतो गुरुणि,
सामर्थ्यात्तपसा लघूनि भवन्ति प्रतिपत्तव्यानि । तदेव वृषभ-
मालोचनाहं प्रतीत्य नवानामाचार्याणां नवानां वृषजाणां तथा-
मां भिक्षुणामालोचयतां प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

इदानीं सिंहवृषजक्रोष्टुकानुगतया त्रयाणामालोचनाऽऽर्हाणां भिक्षुणां ये पूर्व क्रमेणाऽऽचार्या आलोचका नव, तेषां प्रायश्चित्तमाह--

चउगुरु चउलहु सुफो, उल्लहु चउगुरु अंतिमो सुदो ।

उगुरु चउलहु लहुओ, भिक्षुवस्स उ नवमु ठाणेसु ॥४०६॥

भिक्षोरालोचनाऽर्हस्य सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया त्रिविकल्पस्य नवसु स्थानेषु नवस्त्रालोचकेषु यथाक्रममिदम् । तथा-
निकोः सिहानुगतस्य पुरतः सिहानुगतया आलोचयत आचार्यस्य चत्वारो गुरुकाः । वृषभानुगतया आलोचयत आचार्यस्य चत्वारो गुरुकाः । वृषभानुगतया आलोचयत इक्ष्वाकरो लघुका लघुमासाः । क्रोष्टुकानुगतयाऽऽलोचयत शुक्रः । निकोर्वृषभानुगतस्य पुरतः सिहानुगतया आलोचयत आचार्यस्य चत्वारो लघुमासाः । वृषभानुगतयाऽऽलोचयत इक्ष्वाकरो गुरुका गुरुमासाः । क्रोष्टुकानुगतयाऽऽलोचयत शुक्रः । भिक्षोः क्रोष्टुकानुगतस्य पुरतः सिहानुगतयाऽऽलोचयत आचार्यस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुमासाः । वृषभानुगतयाऽऽलोचयत इक्ष्वाकरो लघुमासाः । क्रोष्टुकानुगतयाऽऽलोचयतो लघुमासः, सांख्यालोचनाऽर्हः सदृशाऽऽसने सति प्रतिपत्तव्यः । उत्कुटुकस्त्रालोचयत शुक्रः । एतानि च प्रायश्चित्तानि तपसा कालेन च गुरुकाणि द्रष्टव्यानि । तथा सिहानुगवृषभानुगकृपाणां त्रयाणामालोचनाऽर्हाणां भिक्षुणां वृषभानुगालोचका नव । तेषामपि यथाक्रममन्येव प्रायश्चित्तानि, नवरं तपसा गुरुणि कालतो लघूनि । तथा-त्रयाणां सिहानुगाऽऽदिकृपाणां भिक्षुणामालोचनाऽर्हाणां निकोर्वृषभालोचका नव, तेषामपि यथाक्रममन्येव प्रायश्चित्तानि, नवरं तपसा लघूनि कालतो गुरुणि ।

तथा आऽऽह-

दोहिं वि गुरया एते, गुरुम्म नियमा तवेण कालेण ।

धमभम्मि य तवगुरुगा, कालगुरु होति भिक्षुम्मि ॥४०७॥
गतार्था ।

संप्रति व्याख्या प्रायश्चित्तसंज्ञकप्रतिपादनार्थमाह-

सव्वत्थ वि मट्ठाणं, अमुं चमाणस्स मामियं लहुयं ।

परठाणम्मि य सुफो, नइ उच्चतरो जवे इयरो ॥४०८॥

स्वस्थानं नाम स्वाचित्तमुपवेशनत आलोचयन्नपि यदि न मुञ्चति । ततस्तदमुञ्चतः सर्वत्रापि सर्वस्वप्याचार्यत्वाऽऽदिषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं मामिकं लघु । इयमत्र जावना-यद्यालोचनाऽर्हस्याऽऽचार्यस्य सिहानुगतस्य पुरतः सिहानुग एव सन्नाचार्य आलोचयति, तथा वृषभस्य वृषभानुगतस्य वृषभ एव वृषभानुग आलोचयति, तथा भिक्षोः क्रोष्टुकानुगतस्य भिक्षुरेव क्रोष्टुकानुग आलोचयति, तत एतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासिकं लघु । एतच्च--“ मासिया तिज्जि सि” प्रागेवोक्तम् । परस्थाने च वर्तमानः सर्वत्र शुद्धो यदि नीचतरानुगः सन्नालोचयति । इतर आलोचनाऽर्हः पुनरुच्चतरानुगा भवेत् । तदेवं विभागत एकाशीतिविधप्रायश्चित्तमुक्तम् ।

इदानीमोद्यतो नवविधं प्रायश्चित्तमाह-

चउगुर्य मासो वा, मासो उल्लहुग चउगुरु मासो ।

उगुर्यं उल्लहुयं, चउगुर्यं वावि वितिण्णं ॥ ४०९ ॥

सिहानुगतस्य पुरतः सिहानुगो भूत्वा यद्यालोचयति, ततश्च-

तुर्गुरु प्रायश्चित्तं, सिहानुगतस्य वृषभानुगीभूयाऽऽलोचयतो मास-
लघु । सिहानुगतस्य क्रोष्टुकानुगीभूय पादप्रोङ्गने रजोहरण-
निषयायां वा स्थितस्याऽऽलोचयतो मासलघु । उत्कुटुकः सन्ना-
चार्यो भूत्वा यद्यालोचयति ततः चत्वारो लघुमासा लघवः प्रायश्चित्तम् । वृषभानु-
गतस्य पुरतो वृषभानुगीभूयाऽऽलोचयतश्चतुर्गुरुक्षत्वारो गुरुमासः ।
वृषभानुगतस्य क्रोष्टुकानुगीभूयाऽऽलोचयतो मासो लघुमासः ।
क्रोष्टुकानुगतस्य पुरतो यदि सिहानुगो भूत्वा आलोचयति ततः चत्वारो लघुमासा गुरुवः । क्रोष्टुकानुगतस्य च पुरतो वृषभानुगीभूयाऽऽलोचयतः चत्वारो लघुमासा लघवः । क्रोष्टु-
कानुगतस्य पुरतः क्रोष्टुकानुगीभूयाऽऽलोचयतश्चतुर्गुरु । एतच्च स-
दृशाऽऽसनेपरिमहं प्रतिपत्तव्यम् । यदि पुनरुत्कुटुकः सन्नालो-
चयति तदा शुद्धः ।

अत्रैव व्याख्या प्रायश्चित्तसंज्ञकप्रतिपादनार्थमाह-

सव्वत्थ वी समामणे, आलोपंतस्म चउगुरु हुंति ।

विसमामण नीचतरे, अकारणे अविदिण्णं मामो ॥४१०॥

सर्वत्रापि सिहानुगे वृषभानुगे च सभे भासने उपविष्टस्य सन्ना-
चार्यो भूत्वा आलोचयति । किमुक्तं भवति ?-यादृश आसने निविष्ट आलोच-
नाहं, आलोचकाऽपि यदि तादृश एवाऽऽसने उपाविष्टः सन्ना-
चार्यो भूत्वा आलोचयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं जवति चतुर्गुरु चत्वारो
गुरुमासाः । अत एव प्राक् सिहानुगतस्य पुरतः सिहानुगतस्यै-
वाऽऽलोचयतो, वृषभस्य पुरतो वृषभानुगतस्यैवाऽऽलोचयतः, क्रो-
ष्टुकानुगतस्य पुरतः क्रोष्टुकानुगतस्यैवाऽऽलोचयतः सन्नालोचयतः
चतुर्गुरुमुक्तम् । अथ विषयेऽधिके आसने स्थित सन्नालोच-
यति ततः चत्वारो लघुमासा । तत्र वृषभानुगतस्यैवाऽऽलोचयतः
चत्वारो लघुमासा । क्रोष्टुकानुगतस्यैवाऽऽलोचयतः चत्वारो लघुमासा ।
एतद्व्यापारिकमपि सामर्थ्याद्दर्शितम् । तत्र विषये आ-
सने नीचतरे स्थितः सन्नालोचयति ततः प्रायश्चित्तं मासो लघु-
मासः । एतच्चाकारणे निर्वाद्यतो वेदितव्यम् । कारणं निर्वा-
क्य शुद्ध एव । तथा आलोचनाकाले ये शेषा अप्रमाजनाऽऽ-
द्योऽविचयस्तेष्वपि प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासलघु ।

संप्रति “ जे एयाए पट्टवणाए पट्टविण निव्विसमानो पडिसे-
विने से वि कनिणे तथेव आरोदेयंवे सिया । ” इत्येत-
द्व्याख्यानार्थमाह-

मासादो पट्टविण, जं अज्जे मेवण तयं मज्जे ।

साहणिज्जणं मासा, उ दिज्जे परे जामो ॥ ४११ ॥

प्रागुक्तया प्रस्थापनया प्रायश्चित्तदानसंज्ञकप्रतिपादनाया प्रस्थापिते
प्रायश्चित्तकरणे प्रवर्तिते यदन्यत् मासाऽऽदि च सेवते प्रति-
सेवते तत्सर्वं सदृश्य एकत्र मीलयित्वा षणमासा दीयन्ते,
यत्पुनः षणमासेभ्यः पर तस्य समस्तस्यापि, गाथायां सप्तमी
पष्ठमर्थे । ज्ञाप. परिस्थानः ।

सूत्रे “पट्टवे” इत्युक्तम् । ततः प्रस्थापनाया भेदानाह-

दुविहा पट्टवणा खलु, णमणेगा य होइ ऽणेगा य ।

तवतिय परियत्ततिगं, तेरम ऊ जाणि य पयाणि ॥४१२॥

सा प्रायश्चित्तप्रस्थापना द्विविधा । तद्यथा-एका, अनेका च ।
तस्मात्संस्थिता या सा नियमान् षणमासिकीत्येकविधा । सापि

स्वभेदचिन्तायां द्विधा-उद्धाता, अनुद्धाता च । अनेका पुनरियम्-
(तवतियमिस्थादि) तत्र पञ्चकाऽऽदिषु भिन्नमासान्तेषु परिहा-
रतपो न भवति, किं तु मासाऽऽदिषु, ततो मासिकमेक तपःस्था-
नकम् । द्वैमासिकाऽऽदि यावन्मासमासिकमेतद् द्वितीयं तपःस्थान-
म् । पाञ्चमासिकं षण्मासिकं च तृतीय तपःस्थानम् । एतान्यपि
प्रत्येकं द्विविधानि । तद्यथा-उद्धातानि, अनुद्धातानि च । एतत्
तपस्त्रिकम् । (परियत्ततिगं ति) प्रथमपरायणस्य परावर्त्तः,
तस्य त्रिकं परिवर्त्तत्रिकम् । तच्च-वेदत्रिकं, मूलत्रिकम्, अनव-
स्थाप्यत्रिकं च । वेदो द्विधा-उद्धातः, अनुद्धातो वा । पारा-
ञ्चितमेकम् । एतानि यानि त्रयोदश पदानि । एषा पागाञ्चितवर्जा
अनेका प्रस्थापना । अथेतानि त्रयोदश पदानि प्रागेवाजिहता-
नि, किमर्थमिह पुनरुक्तार्यते ? उच्यते-स्मरणार्थम् । अथवा-य-
क्षेनप्रस्थापितोऽपि प्रतिसेवते तत् कृत्स्नमनुग्रहकृत्स्नेन निरनु-
ग्रहकृत्स्नेन वा आरोप्यते । प्राकृतत्वं त्वनुग्रहकृत्स्नेनैवाऽऽरोपि-
तमिति ज्ञापनार्थम् । इह "अपलिउच्चिप" इत्यादि सूत्रम-
"अपलिउच्चिप अपलिउच्चियं" इति प्रथमभङ्गानुगतमुक्तम् । ए-
तच्चोपलक्षणम्-तेन द्वितीयतृतीयभङ्गानुगते अपि सूत्रं वक्त-
व्यं । तच्चैवम्-"जे भिक्खु चाउम्मासियं वा सातिरेगचाउम्मा-
सियं वा" इत्यादि "जाव पलिउच्चिप अपलिउच्चियं, अपलि-
उच्चिप पलिउच्चियं, अपलिउच्चिप अपलिउच्चियं, पलिउच्चिप प-
लिउच्चियं" इत्यादिपमाणस्त सवमेयं साहणियं जाव आरोह्य-
वे मिया । "तृतीयभङ्गानुगमपि सूत्रमेवमुच्चारण्यम्-" न-
वर पलिउच्चिप अपलिउच्चियमालोपमाणस्त ।" इति वक्तव्यम्,
शेषं तथैव । चतुर्थभङ्गानुगतं तु सूत्रं साक्षादाह-"जे भिक्खु
चाउम्मासियं वा" इत्यादि । अस्य व्याख्या निरवशेषा प्राभवत्,
नवरमेवात्र विशेषः-"पलिउच्चिप पलिउच्चियमालोपमाणस्त-
ति ।" शेषं तथैव । एवममूनि चत्वारि सूत्राणि चतुर्नङ्गविक-
ल्पनत उक्तानि । एवं मासिकद्वैमासिकसूत्राण्यप्युपयुज्य चतु-
र्भङ्गविकल्पनतः सवित्तरं भवतीयानि । एव बहुशःशब्दविशिष्टा-
न्यपि प्रथमचतुर्भङ्गविकल्पन चत्वारि सूत्राणि वक्तव्यानि । तत्र
प्रथमभङ्गानुगतसूत्रं प्रागेवानिर्देशत उक्तम् । द्वितीयतृतीयभ-
ङ्गानुगतं सूत्रं प्रागेव उक्तम् । चतुर्थभङ्गानुगतं सूत्रं साक्षादाह-
निर्देशत आह-" एवं बहुभो वि ।" इति । एवमनन्तरांश्चि-
त्तसूत्रप्रकारेण बहुशोऽपि बहुशःशब्दविशिष्टमपि सूत्रं वक्तव्य-
म् । तद्यथा-" जे भिक्खु बहुभो चाउम्मासियं वा बहु-
भो सातिरेगचाउम्मासियं वा बहुभो पंचमासियं वा बहु-
भो सातिरेगपंचमासियं वा एवमि परिहारट्टाणाणं
अस्यर परिहारट्टाणं पाडिमेवित्ता आलोएजा अपलिउच्चि-
य आलोपमाणे उवणिज्जं उवइत्ता करणिज्ज वेयावदिय ठ-
च्चिप पारिमेवित्ता से वि कमिणे तन्थेव आरोह्यवे मिया
एउवं पारिमेवियं पुवं आलोइयं जाव पच्छा पाडिमेवियं
पच्छा आलोइय अपलिउच्चिप अपलिउच्चियं जाव पालउच्चिप
पलिउच्चियं आलोपमाणस्त सवमेयं सकय साहणिये एयाए
पटुवणाए जाव तथेव आरोह्यवे मिया ।" इति । तदनन्तरं
मासिकद्वैमासिकाऽऽदित्यपि सूत्राणि सम्यगुपयुज्य विस्तरतो-
ऽनेकानि वक्तव्यानि । आह-"से वि तथेव आरोह्यवे मिया ।"
इत्युक्तम् । तत्र कति भेदा आरोपणायाः ? उच्यते-पञ्च ।

तथा आह-

पड्वितिया य उविया, कमिणाऽकमिणा तदेव हाहइहा ।

आरोपण पंचविहा, पापच्छिन्नं पुरिमजाते ॥ ४१३ ॥

आरोपणा पञ्चविधा पञ्चप्रकाराः । तद्यथा-प्रस्थापितिका, स्था-
पिता, कृत्स्ना, अकृत्स्ना, हारुहडा च । एषा पञ्चप्रकाराऽप्यारो-
पणा प्रायश्चित्तस्य । तत्र प्रार्थान्धं पुरुषजाते कृतकरणाऽऽदौ
यथायोग्यमवसेयम् । एष माथासंकेपायः । ४१० १ उ०२ प्र००।
(स्त्रीणां विषये विशेषः ' इयी ' शब्दे चित्तीयभागे ६१७
पृष्ठे दर्शितः)

(१५) अभयया कृतमफलम्-

जयवं ! मंदसदेहिं, पायच्छिन्नं न कीरइ ।
अह काहिंति किंलिहमणे, नाणुकंपं विरुज्जए ? ॥
नारायादीहिं संगामे, गोयमा ! सल्लए नरे ।
मस्सुद्धरणे जवे सुवत्वं, नाणुकंपा विरुज्जए ॥
एवं संमारसंगामे, अंगोवंगं तु बाहिरं ।
जावमस्सुच्छिताणं, अणुकंपा अणोवमा ॥
जयवं ! सल्लम्मि देहत्थे, सुवत्थए होति पाणिणो ।
जे समयं निष्फणे सल्लं, तवत्थणा सो मुही भवे ॥
एवं तित्थयरे मिद्धे, साहू धम्मं पि वंचितं ।
जे अकज्जं कयं तेणं, निस्सरए स मुही जवे ॥
पायच्छित्तेण को तत्थ, कारिएणं गुणो जवे ।
जेणं थोवस्स वी देसि, पुस्सरकरं धुरणुच्चरं ॥
उच्छिउं गोयमा ! सल्लं, वेदणभंगो जाव णो कयो ।
वणपिदी पट्टवंथं च, ताव णो किं परउभए ॥
भावमल्लस्म वणपिं, पट्टनुओ इमो भवे ।
पच्छितो दुक्खरोहं पि, जाव वणं खिप्पं परोहए ॥
भयवं ! किमणु विज्जंते, मुच्चंते जाणिएइ वा ।
सोहेइ सव्वपावाई, पच्छिउत्ते सव्वनुदेमिए ॥
सुसाउ सीयसे उदगे, गोयमा ! जाव णो विए ।
णरो गिम्हे वियाणंते, ताव ताहा ए उवममे ॥
एवं जाणितु पच्छित्तं, असदभावंण जं चरे ।
ताव तस्म तयं पावे, वहुए उण हायए ॥
जयवं ! किं तं वट्ठेज्जा, जं पमादेण कथइ ।
आगयं पुणो आउत्तस्म, तेतियं किं न उायए ? ॥
गोयमा ! जइ पमाएणं, अणिच्छंते अट्ठिक्किए ।
आउत्तस्म जहा पच्छा * विसं वट्ठे तइ चेव पावगं ॥
जयवं ! जे विदियपरमत्थे, सव्वपच्छित्तजाणगे ।
ते किं परेमि साहंति, नियमकज्जं जइहियं ? ॥
गोयमा ! मंतंतेहिं, दिट्ठे जो कोइ सुद्धवे ।
से वि दिट्ठे विणिब्बत्ते, धारियवोहिं सल्लिए ।
एवं मीलुज्जसे माहू, पच्छित्तं नेव वहुए ।
अनेमि निउणलच्छत्थं, साहेती ववहारओ ॥ महा० २ अ० ।

* " अत्थं तस्स जहा पच्छा ।" इत्यापि पाठः ।

(१६) कीदृशः कस्यापि विशेषः -

एवं स पेपपामेहि, बद्धो मावग जूमनं ।
 जहोवइहं करेमाणे, दसअहिण वा दिणे दिणे ॥
 पमिवाडिऊगं संविगे, गुरुमूत्रं पवेमई ।
 संपयं बोहिओ सो वि, दुम्मुहेण जहा तुयं ॥
 धम्मं लोगस्म साहेमि, अत्तकज्जम्मि मुज्जसि ।
 नूणं विकेणयं धम्मं, जं सयं णाणुचिद्धमि ॥
 एयं मो वयणं सोवा, दुम्मुहस्म मुजासियं ।
 थरथरस्स कंपतो, निदिउं गरहिउं चिरं ॥
 हा हा हा हा अकज्जं मे, भट्ठमीझेण किं कयं ?
 जेणं तु सुत्तप्पमरं, गुंदिओऽमुशकिपी जहा ॥
 धी धी धी धी अहजेणं, पेच्छ जं मेऽणुचिद्धियं ।
 जखकं वणसयं नाणं, असुईसरिसं मए कयं ॥
 ग्वणजंगुरस्म देहिस्स, जा विवत्ती ण पेजवे ।
 ता तित्थयरस्स पामूत्रं, पायच्छित्तं चरामि हं ॥
 एममागच्छनी एत्थं, चिद्धंताणेव गोयमा ! ।
 धारं चरिऊण पच्छित्तं, संविगो अजागिओ ॥
 धोरवीरं तवं काउं, असुहकम्मं खेतु य ।
 सुक्कज्जाणे समारुहिय, केवलं पप्प भिज्जही ॥
 ता गोयम ! णाएणं, बहवो पवियागिया ।
 द्विगं गुरुस्म अप्पेयं, नंदिमेणेण जह कयं ॥
 उस्सगं ता तुमं वुज्ज, मिच्छंते य जहट्ठियं ।
 तवंतराउदयं तस्म, महंतं आसि गोयमा ! ॥
 तहा वि जा संपइझे, तने धारं महानवं ।
 अट्ठगुणं तेणमणुचिद्धं, तो विमएण णिज्जए ताहे ॥
 विमज्जखणं क्वपपणं, अणसणं तेण इच्छियं ।
 इयं पि चारणसमणेहि, चेव मे जाव मेहिओ ॥
 ताव य गुरुस्म रयहरणं, अद्वियजं देसंतरं गओ ।
 एते तं गोयमा ! चाए, सुयनिवच्चे वियाणए जहा ॥
 जाव गुरुणो रयहरणं, पव्वज्जा य ण अन्ने य ।
 ताव कज्जं न कायव्वं, द्विगमवि जिणदेसियं ॥
 अन्नस्य ण उज्जेयव्वं, गुरुणा मोत्तूण अज्जहि ।
 जइ सो उवमामि उं मक्को, गुरू ता उवमामइ ॥
 अह अन्नो उवसामिउं, सक्को तां वी तस्म कहिज्जई ।
 गुरुणा वि तयं ण अन्नस्स, गिरा वयव्वं कयाइ वि ॥
 जा भमिया वी य परमट्ठा, जगट्ठिड वियाणगो ।
 एयाइ तु एयाइ जा, गोयमा ! णं विरुवण ॥
 मायाए वंचणं तेण, सो भमिही आमटो जहा ।
 जयवं ! न याणमो को वि, मायासीओ दुया सटो ॥
 किं वा निमित्तमुवचरिउं, मो जमे बहु दुहाडिओ ।

चारिमास्मन्स्म तित्थम्मि, गोयमा ! कंचणच्छुवी ॥
 आयरिओ आसि जूइखो, तस्स सीसो सया सटो ।
 महव्वयाइं धिच्छूणं, अह सुत्तयं अहिज्जिया ॥
 ताव कोऊहलं जायं, णाणं वेएहि पीडिओ ।
 चित्तं जह सिच्छंते, एरिमो देसिओ विही ॥
 ततो तस्म पमाणेणं, गुरुजणं रंजिउं दवं ।
 तदव्वगुणं काउं, पक्कणाणसणं भिसं ॥
 कहेहामि तहाऽहं पी, देवयाए निवारिओ ।
 दीहाऊळिन्नमच्छू, धोणे जुंज जहिच्छिण ॥
 द्विगं गुरुस्स अप्पेउं, अन्नं देसंतरं वये ।
 जोगहलं वेइया पच्छा, धोरवीर तवं चरे ॥
 अहवा हा हा अहं मूढो, आयसल्लेण सल्लिओ ।
 समणाणं णेरिसं जुत्तं, समयमवी मणसि धम्मिओ ॥
 पच्छा तओ मे पच्छित्तं, आलोइत्ता जह भरे ।
 अहवा णं ण आलोउं, मायावी जत्तिओ पुगो ॥
 ता दस वामे आयामं, मामखमणस्स पारणे ।
 बीमाअविज्जमादीहि, दो दो मामाण पारणे ॥
 पणवीमं वामे तत्थं, चंदायणतवेण य ।
 छट्ठमदममाई, अट्ठवामे अणुणगे ॥
 महाधोगरिमपच्छित्तं, मयमेवेत्थ अणुच्चर ।
 गुरुपामूत्रे वि एत्थेयं, पायच्छित्तं मे ण अगगलं ॥
 अहवा तित्थयरणेस, किमट्ठं वाइओ विही ।
 जेणेयपहीयमाणोऽहं, पायच्छित्तस्म मेअिओ ॥
 अहवा सो वि जाणिज्ज, सव्वन्नू पच्छित्तं मे ण अगगलं ।
 पुरा जमित्थ पुट्ठु चित्तियं, तस्म मिच्छा मि दूकइ ॥
 एवं तु तं कट्ठं धारं, पायच्छित्तं सयं मती ।
 काऊणं पि समट्ठो सो, वाणमंतरिय गओ ॥
 हिट्ठिमां चरिमगंवेय-विमाणो तेण गोयमा ! ।
 वेयंतो आलोइत्ता, जइ तं पच्छित्तं कुव्विया ॥
 वाणमंतरदेवत्ता, चइऊणं तु गोयमा ! ।
 संदोसहतो तित्थेयु, नरिंदघरमागओ ॥
 निच्चं तत्थ वरुवाणं, संघट्ठादोमा तहिं ।
 वेसणिवाही समुप्पओ, किमी एत्थ समुत्थिण ॥
 तओ किमिण्हिं खज्जंतो, वाणदेमम्मि गोयमा ! ।
 मुक्काहारो खइं लेभे, वियाणंतो ताव साहुणो ॥
 अइरेणेव जेजे द-इण जाइं मरेत्तु य ।
 निदिउं गरहिउं आया, अणमणं पडिवज्जिया ॥
 कोगसाणीहं खज्जंतो, सुच्छभावेण गोयमा ! ।
 अरइतगतिं सरमा-णो सम्मं उज्जियं तणू ॥
 कालं काऊण देविंद-महाधोगसमाणिओ ।

जाओ तं दिव्यदेवहिं, समणुजोत्तु तच्छुओ ॥
 जववओ वेसताए जा, सा नियमीण पयमिया ।
 तओ वि मरिऊण बहु-अंतपंतकुले ठिओ ॥
 कालकमेण महुराए, सिवइंदस्म दयायणे ।
 मुओ होऊण पमिबुओ, मामककाउम्मि पमिबुओ ॥
 एयं तं गोयमा ! मिच्छं, नियमीपुंजं तु आमके ।
 जेय मच्चं तु सुहजणिए, वयणे मणसा विम्विए ॥
 कोऊहलेणं विसयाणं, पाउण विसएहिं पमिओ ।
 सच्छंदपायडित्तेण, भमियं जवपरंपरं ॥
 एयं नाऊणमिकं पि, मिच्छंतिगमाझावगं ।
 जायमाणो ह उम्मगं, कुज्जा जे सेवियाणि उ ॥
 जो पुण सुखा सुयचाणं, अट्टं वा एखा वएज्ज मग्गेणं ।
 तस्म अहीणं वचइ, ॥
 एयं नाऊण मणमा, विमगं नो पवत्तए । त्ति वेमि ।
 जयवं ! अकिच्चं काऊणं, पच्छित्तं जो करेज्ज वा ।
 तस्म लउयरं पुरआं, जं अकिच्चं न कुव्वए ।
 ता जुत्तं गोयमा ! मिणमो, वयणं मणमा विधारिउं ।
 जहा काउमकत्तव्वं, पच्छित्तेण वि सुज्झयं ॥
 जो एयं वयणं सोखा, सहइं अणुचरेइ वा ।
 भट्टसालाण सव्वेनि, सत्यवाहो स गोयमा ! ॥
 एसो काउं पि पच्छित्तं, पाणमंदेहकारयं ।
 आणाअवराहदाए दीवसिहं, पविमे सन्नभो जहा ॥
 भयवं ! जो वलं विरियं, पुरिसयारपरकमी ।
 अणिगूढंतो तवं चरइ, पच्छित्तं तस्म किं भवे ? ॥
 तस्सेयं होइ पच्छित्ते, असदजावस्म गोयमा ! ।
 जो तं थामं वियाणेत्ता, वेगी सत्तमवेक्खथा ॥
 जो वलं वीरियं सत्तं, पुरिसयारं नगहए ।
 सो सपच्छित्तपच्छित्तां, सहमीलो नराहमो ॥
 नीयागोत्तं छुहं घोरं, निरिए मुक्कामियं द्विति ।
 वेदंतो तिरियजोणीए, हिंमिज्जा चउगईयें सो ॥
 से भयवं ! पावयं कम्मं, परं वेइ सउदरे ।
 अणुणुणएण णो मोक्खं, पायच्छित्तण किं तहिं ? ॥
 गोयमा ! वासकादीहिं, जं अणुगहिं मेच्चियं ।
 तं पच्छित्तरीपुं, पावतुहिणं विझीयई ॥
 वणघोरंधयारतमपिसा, जहा सूरस्म गोयमा ! ।
 पायच्छित्त रविस्मव, पावकम्मं पणस्सए ॥
 एयरं जइ तं पच्छित्तं, जह भणियं तइ ममुच्चरे असदजावो ।
 अणिगूहिय लवीय पुरिसायारपरकमे ॥
 अन्नं च काउ पच्छित्तं, सव्वं थोवमणुच्चरे ।
 जा दुक्खियमहो, अप्पेसो दीहं चाउगइयं पदे ॥

जयवं ! कस्माओएज्जा, पच्छित्तं को व दिज्ज वा ।
 कस्स व पच्छित्तं देज्जा, आलोवेज्जा कहं पुणो ॥
 गोयमा ! आलोयणं ता के-वलीणं च वहुसु वि ।
 जोयणमएहिं गतुणं, मुदजाविहं दिज्जए ॥
 चउनाणीणं तथा जावे, एवं ओहिमईसु वि ।
 जस्म विमल्लयरे तस्स, तारतम्मण दिज्जई ॥
 उम्मगं पक्खितस्स, उस्सगो पदियस्स य ।
 उस्सगारयणे चैव, मव्वजावंतरेहिण ॥
 उवमेतस्म दंतस्स, मंजयस्स तवस्सिणो ।
 समिती गुत्तीपढाणस्स, ददवीरियस्स अमदजाविणो ॥
 आलोएज्जा पमिच्छेज्जा, देज्जा दाविज्ज वा परं ।
 अइभिमं तट्टहिहं, पायच्छित्तं च अणुचरे ॥
 से जयवं ! केत्तियं तस्म, पच्छित्तं इवइ निच्छियं ।
 पायच्छित्तस्स ठाणाइं, केवइयाइं कट्टेहि ये ॥
 गोयमा ! जं सुसीझाणं, समणाणं दमएइ उ ।
 खड्डियागपच्छित्तं, संजई तं नवं गुणं ॥
 एको पावेइ पच्छित्तं, जइ सुमीलो ददव्वओ ।
 अइ सीझं विराहेज्जा, ता तं इवइ सयगुणं ॥
 तीए पंचेदिया जीवा, जोणीमज्जे निवामिणो ।
 सामन्नं नवन्नकवाइं, मव्वे पासंति केवली ॥
 केवलनाणस्म ने गम्मा, केवली ताईं पासति ।
 ओहिनाणी वियाणेइ, णो पामे मणपज्जवी ॥
 ते पुरिसा संघट्टंती, कोइहं गमि तिले जहा ।
 सव्वेसु सुसुरावेइ, रंतुं मत्ता अदकया ॥
 चक्रमतीइ गाहाइं, काइयं वासिरंति य ।
 वावाइज्जाइं दो तिभि, संसाईं परियावई ॥
 पायच्छित्तस्म ठाणाइं, संखाइयाईं गोयमा ! । महा०६ अ० ।
 जयवं ! ता एयनाएणं जं जणियं आसि मे तुमं
 जहा परिधाईए तत्थ किं न अक्खनि पायच्छित्तं तत्थ
 मज्झ वी हवइ ? । गोयमा ! पच्छित्तं जइ तुमं तमाझंभमि
 नवरं भम्मवियारो ते कओ मुवियारो फुओ लेहेज्जा एत्थ
 पच्छित्तं पुणरवि पुच्छेज्ज । गोयमा ! मंदेहं जाव अच्छित्तं
 ताव निच्छयं पिच्छित्तेण वि अजिज्जुए तित्थयरस्स वि भा-
 सियं वयणं लेधित्तु विवरीयं वा पत्ता थं पविमति घोरतमति-
 पिरबहलंधयारं पायालं । नवरं मुवियारिअं काउं तित्थयरा
 सयमं य जणंति । तं जहा-चेव गोयमा ! समणुहणं ।
 अत्थेगे गोयमा ! पाणी, पव्वज्जिय जहा तहा ।
 अविहीए तह चरं धम्मं, जइ संसारणमुच्चए ।
 से जयवं ! कपरेणं से विहां भिलागो ? गोयमा ! इमे णं ।
 से विहीसिझागो । तं जहा-

“ चिद्वदणपक्रिमणं, जीवाइतत्तसब्भावं ।
समिद्वियसहगुत्ती-कसारानिगहणमुवञ्चोमं ॥
नाऊण सुवीसत्तो, सामायारिं कियाकलावं च ।
आलोडय नीसद्धो, आगञ्जा परमसंविगो ॥
जम्पजरापरणजीओ, चउगडसंसारकम्पदहणडा ।
पयमियहियण पयं, अणवरयं चैव जायंतो ॥
जरमरणमयरपउगे, रोगकिहेसाडवहुविहरंगे ।
कम्पदकमायगा-इगहिरजवजलहिमज्जम्पि ॥
जमिहामि जहमं-तनःणचारित्तल्लवणपोओ ।
काअं अणोरपारं, अंतं दुक्खाणमअभंतो ॥
ता कडया सो दियहो, जत्याहं मत्तुमित्तसमपक्खो ।
नीमंगां विहरिस्मं, सुहजाणानिरंतरो पुणो भवजहं ॥

एवं वरविनियभिमुहमाणो, हरिसमं पणिहारिममुद्धासि-
ओ, भत्तिजरनिजरो रोगचक्रं चुपुअयंगां, सीलंगमह-
स्मटा-रसधरणे समोच्छ्रयकवंधो, उत्तीसायाकंउ-
निठाववयामममिच्छत्तो, पमिवज्जं पव्वज्जं, विमुच्च
ममदमाणमच्छुरामरिमो, निस्समनिगहुतमुहिसयणधण-
मित्तवंधवधन्नसुवन्नहरिन्नमणिग्यणमारमंकारां अश्वंत-
परमवेररावामणाजणियपरमुहज्जवमायपग्धम्ममदापरो,
अकिलिहिनिकुण्णअदीणमाणो, जमनियपनाणचारित्त-
तवाइमयलजुवणेकमंगअट्टिसालक्खणखंतादमविहय-
म्पाणुहाणेकंतवच्छकखो, मव्वावस्मगतकालकरण-
मज्जायज्जणमाउत्तो, संखाइयअणेगकसिणमंजमप-
सु अविस्वलिओ, संजयवियपदिउपचक्रवाथपावकम्पो,
अणियाणो मायामोसविवज्जिओ साहू वा साहणीवा ए-
वंगुणकलिओ, जड कदवि पमायदोमेणं अमडं कडं वि-
कत्थइ वायाइं वा माणभाइं वा निकरणविमुच्छीए मव्व-
जावं जावंरेहिं चैव संजममायमाणो असंजमेणं जले-
ज्जा, तस्स णं विसोहिपयं पायच्छित्तमेव, तेणं पायच्छित्ते-
णं गोयमा ! तस्म विमुद्धि उवदिमिज्जा, न अन्नइ चि ।
महा० ? चू० ।

(निष्ठितप्रार्थित्तम् ‘णिट्ठिकिय’ शब्दे अनुब्रमाणे
२०६३ पृष्ठे गतम्)

से भयवं ! कडविहं पायच्छित्तपुवइहं ? गोयमा ! इमविहं
पायच्छित्तं उवइहं । तं च अणेगहा जाव णं पारंविण ।
मे जयवं ! केवइयं कालं जाव इमस्स विही णं पायच्छि-
त्तसुत्तस्माणुहाणं वट्टिही ? गोयमा ! जाव णं ककी नाम
गणं निहणं गच्छिय एक्कं जिणाययणमंदिंयं च सुहं
सिरिप्पजे अणगारं । जयवं ! उहं पुच्छा ? गोयमा ! उहं
न केड पुरिमे पुअनागे होही जस्स णं इणो सुयक्खं
५१

उवइमंज्जा । से जयवं ! केवइयाइं पायच्छित्तस्स णं
पयाइं ? गोयमा ! पायच्छित्तस्स पयाइं संखाइयाइं से
भयवं ! तेसि णं संखाइयाणं पायच्छित्तपयाणं किं तं
पदमं पायच्छित्तस्म णं पयं ? गोयमा ! पइदियां किरियं ।
से जयवं ! किं ति पइदिणं किरियं ? गोयमा ! जमणुसमया
अहभिसा पुणं चरमं जावइणुयव्वाणि संखेज्जाणि आव-
स्सगाणि । से जयवं ! केणं अट्टेणं एवं वुच्चइ जहा णं
आवस्सगाणि ? गोयमा ! अमेसकणिणट्टकम्पक्खयकारि
उत्तममम्मइंणचारित्तअश्वंतपारवागगकहुमुत्तकतवसाह-
णुहाए पक्खिज्जंति नियमियविभत्तं दिहपरिमिएणं कोल-
समएणं परंपएणाहं नमाणुसमयमाजम्पं अवस्समेव ति-
त्यराइसु कीगतिं अणुट्टिज्जंति उवइमिज्जंति पक्खि-
ज्जंति पक्खिज्जंति सययं, एएणं अट्टेणं एवं वुच्चइ-
गोयमा ! जहा णं आवस्सगाणि । तेसि च णं गोयमा ! जे
जिक्खू कालाइकमेणं वेलाइकमेणं समयाइकमेणं अह-
सायमाणे अणोवउपमए अविहीए अश्वंमिं व अमक्कं
उत्पायमाणो अज्जयग्मावस्समं पमाइयमेतेणं बलवीरिण-
णं सानलेहकताए आइंवां वा किंचिं पेल्लणं विराइयं
पडगियाणाणं जहुत्तयाअं समणुहेज्जा, से णं गोयमा !
महापायच्छित्ती जवेज्जा । से भयवं ! किं तं वित्तिमपाय-
च्छित्तस्म णं पयाइं ? गोयमा ! वीर्यं तइयं चउत्तयं पंचमं जाव
णं संखाइयाणं पायच्छित्तस्म णं पयाइं ताव णं एत्थ
चैव पढमपायच्छित्तपए अंतरोवंगाइं समणुविदा । से भयवं !
केणं अट्टेणं एवं वुच्चइ ? गोयमा ! जम्पो णं सव्वावस्सगका-
लाणुपहं जिक्खू णं रावइज्जा ण रागदोमकसायगारवय-
यमकराइसु णं अणेगपमायालंबणेसु च सव्वजावं-
तेरेहिं णं आचतविप्पमक्को जवेज्जा, केवलं तु नाणदंस-
णचारित्तवोक्कम्मसज्जायज्जाणसच्छम्मावमाणेसु अश्वंतं
अणगूहियतन्नवीरियपरक्कं सम्मं अभिरमेज्जा जाव णं
सच्छम्मावस्समंसु अनिरमेज्जा ताव णं सुभंभुडामव-
दारं हवेज्जा, जाव णं सुभंभुडामवदारं जवेज्जा
ताव णं मजीववीरिएणं अणाइभवग्गहणमंशिया-
णिहइदुद्धकम्परामोए एगंतनिहवोक्कवज्जलक्खो अ-
णिकमेज्जा ण निरुच्छंजोग । जवेज्जा णं नदिहामेसकम्प-
विभुक्कजाइजरापरणचउगडंमारपासवंधलो व मव्वल्लक्ख-
म्मि मोक्खंतनेकमिण्णनिरासी जवेज्जा । एएणं अट्टेणं गो-
यमा ! एवं वुच्चइ-जहा णं एत्थ चैव पढमए असेसाइं
पायच्छित्तपयाइं नेतरावगयाइं समणुविदा । से भयवं !
कपरे ते आवस्सगे ? गोयमा ! णं चिद्वदणदओ ।
महा० ? चू० ।

(१७) प्रायश्चित्तमकालम्-

से एं दुरंतपंतज्ञकखणा अदृष्टवे महापावकम्पे पारं-
चिए अहा णं महानवस्मी हवेज्जा तओ सयरं मासवख-
षणाणं सयरं दसमाणं सयरं अट्टमाणं सयरं अवट्टाणं स-
यरं चउत्थाणं सयरं आयविलाणं सयरं एगट्टाणाणं
सयरं सुद्धायामेसणाणं सयरं निव्विगइयाणं जाव एं
अणुलोमेणं निहिमेज्जा एयं च पायच्छित्तं जे एं
भिक्षुं अवी सतो समणुत्तेज्जा, से एं आसन्नपुरेक-
डेणए । महा० ? चू० ।

(१८) प्रायश्चित्तमुपविशेत्-

से एं जयवं ! इण्णो मयरिं अणुलोमपरिलो-
मेण केवइयं काळं जाव समणुत्तिहि य ! गोयमा !
जाव एं आयारमंगं चाएज्जा । जयवं ! उहं पुच्छा ! गो-
यमा ! उहं केइ समणुत्तेज्जा से णं वंदे से एं पुज्जे से णं
दह्वे से एं सुपमत्थमंगळे सुगहियनामधेज्जा निहं पि
होयमा ! पच्छिन्नं चित्ति, जे एं तु णो समणुत्ते मे णं पावे
से एं महापावे से महापावपभवे से दुरंतपंतज्ञकखणे जाव
एं अदृष्टवे ति । जया एं गोयमा ! इण्णो पच्छिन्नमुत्त-
वोच्छिज्जिहि तया एं चेदाइच्चगहिरिक्खत्तरगाणं सत्त
अहोरत्ते ते य णो विण्णुरिज्जा, इमस्म एं वांउदे गोयमा !
कसिणसंजमस्म अजावो जओ एं सक्कपावणिज्जुवंगे वय-
पच्छित्ते सवस्म एं तवमंजमाणुट्टाणस्म पट्टाणमंगं प-
रमविमोहाए पवयणस्सादि णं गगणीयमारुणं पञ्चेत्ते ।
इमे सक्कमवि पायच्छित्ते गोयमा ! जावइयं एगत्थं सं-
पिदियं हवेज्जा तावइयं चेव एगस्म णं गच्छाहिउमो म-
यद्वरपवत्तणीए य चउगुणं उवइमेज्जा जओ सक्कमवि ए-
एमि देमियं हवेज्जा । अहासमिमे चेव पमायवसे गच्छे-
ज्जा तओ अन्नेमि सम्पेधवत्तवीरिए सुट्टतरागयमुट्टतरा-
गयमभुज्जमणुत्तेज्जा, अहा एं किंचि सुगहंतमवि तओणु-
ट्टाणमभुवगमेज्जा ता णं न तारिसाए धम्मसद्धाए किं तुम-
दुडाए समणुत्तेज्जा जगपरिणामस्म निग्तगमेव काय-
कांसे जम्हा एं तम्हा उ अचित्ताणंतणिरणवंधि-
पुणपजावेणं संजुज्जमाणे वि साहुणो न मंजुज्जति,
एवं सक्कमवि गच्छाद्विउयादीणं दोमेणेव पवत्तेज्जा । ए-
णं पवुच्च गोयमा ! जहा एं गच्छाद्विउयाणं इण्णो स-
क्कमवि पच्छित्तं जावइयं एगत्थं मंपिदियं हवेज्जा तावइयं
चेव चउगुणं उवइमेज्जा । से भयवं ! जे णं गणी अ-
पमादो हवेज्जा णं सुयाणुमारेणं जहुत्तविहाणेहिं चेव
मययं अहमिसे गच्छं न मारविज्जा, तम्म किं पायच्छित्त-
मुवइसिज्जा ! गोयमा ! अप्पउत्ती पारंविंयं उवइमेज्जा । से

भयवं ! जस्म उण गणिणो सक्कपमायालंवणविण्णमुक्कस्मा-
वि णं सुयाणुमारेणं जहुत्तविहाणेहिं चेव मययं अहमि-
से गच्छं मारवेमाणे सो उ केइ तहानिहे दृष्टसीळे न समगं
ममायरिज्जा तस्म वायं किं पच्छित्तमुवइसिज्जा ! गोयमा !
उवइमेज्जा । से जयवं ! केणं अट्टेणं ! गोयमा ! जओ तेणं
अपरिक्खियगुणदोमे निक्खमाणं हविज्जा एएणं । से भ-
यवं ! किं तं पायच्छित्तमुवइसिज्जा ! जे एं एवं गुणकलिए
गणी से एं जया एवंविहे पावमीळे गच्छे तिविहं तिविहेणं
वोसिरित्ता एं आयहिंयं न समणुत्तेज्जा, तया एं संयव-
उजे उवइमेज्जा । से जयवं ! जया एं गणिणा गच्छं तिवि-
हेण वोमिरिए हविज्जा, तया एं ते गच्छे असारेज्जा, जह
संविगे जवित्ता णं जहुत्तं पच्छित्तमणुवरित्ता एं अअस्स
गच्छाद्विउयाणो उवमंपज्जित्ता णं समगमणुमरेज्जा तओ
एं आयरिज्जा, अहा एं सक्कंदताए तदेव चिट्ठे तओ णं
चउविहस्म वि समणसंयस्स वज्जंतं गच्छं आयरेज्जा ।
महा० ? चू० ।

से जयवं ! किं तं सविभेसं पायच्छित्तं जाव णं वयासि !
गोयमा ! वामारत्तियं पंथगामियं वमहिपाग्भिगियं ग-
च्छायारमइकमणं संयविससुक्कमणं गुत्तीनेयपरणं स-
क्कमंदलधम्मोक्कमणं अगाथिरअपयणं जायकुमीसमंभो-
गजं अविहीए पवज्जादाणावट्टावजायं अउस्मेभाकुण-
त्तयो जयपञ्चवज्जायं अणाययणं क्कक्खणविरतणाज्जायं
देवमियं राइयं पक्खियं कानियं भाउम्मामियं मंवच्छरियं
एट्ठियं परलोइयं मूलगुणविराट्ठणं आजांगाणाजांगयं
आउट्ठिपमायदप्पकप्पियं वयममणधम्मसंजमतवनिम-
कमायदं कुत्तीयं मयजरगारवइंदियजं वमणाइकं रो-
इट्ठज्जाणरागदोसमोहमिच्छतदुट्टकूरज्जवमायसमुत्थं म-
मत्तमुच्छापरिगगहारंभजं असामइतं पट्ठीसं मासित्त-
धम्मंतरायमंतावुच्छेवगा समाट्ठाणुप्पायगं मंग्वाइय
आसायणा अअवरा आमायणयं पाणवट्ठममुत्थं
मुमावायममुत्थं अदत्तादाणगट्ठाणममुत्थं मेहुणमेव-
णाणममुत्थं परिगगकरणममुत्थं राइभोयणसमुत्थं मा-
णमियं वाइयं काइयं असंजमकरणकारावणअणुमइम-
मुत्थं जाव णं नाणदंमणचरित्ताइयारसमुत्थं किं बहुणा
जावइयाइं तिगात्तचिउवंदणादओ पायच्छित्तट्टाणाइं
पञ्चताइं तावइयं च पुत्तो विवेमेणं गोयमा ! असंखेय-
हा पञ्चविज्जंति एवं मंधारेज्जा जहा णं गोयमा ! पा-
यच्छित्तमुत्तस्म एं संखेज्जाओ निज्जुत्ताओ मंगहयाओ
मंखिउजाइं अणुओगदाराइयं संखेजे अक्खरे अण्ते प-
उज्जे जाव णं दंसिज्जंति उवइंसिज्जंति आघविज्जंति

तपश्चक्रद्वयोर्द्वयोरपि स्थानानि तुष्टयाभ्येव भवन्ति, न ही-
नानि नाप्यधिकार्गात्येववावधार्यः । कुत इत्याह—(पद्यभा ६-

आधिकार्ये कृते च तस्मिन् समुपलब्धस्य प्रायश्चित्तं दी-
यते । ततः साधिकरणमृजानन्ता सप्रायश्चित्तमृजमुक्तम् । अथ
व्याख्या प्राप्नु । “संपादितं भिक्षुं गिलायमाणं” इत्यु-

कम्, तत्र यथा आनिर्भयति तथा प्रतिपादयति- (तत्पद-
वाप इत्यादि) तस्याऽधिकृतस्य साधोः तत्प्रथमतया प्र-
वेत्- ' कथमदमेतत्प्रायश्चित्तं वक्ष्यामि ' इत्येवंप्रकारेण । यदि वा
बहन् तपसा क्लान्तः सन् क्लान्तो भवति । तत्रैवं यतना-
प्रायाश्चित्ते वृत्ते भीतः सन् यदि श्लायति, ततस्तस्य विस-
र्जना क्रियते; प्रायश्चित्तं मुक्तकं क्रियते इति भावः । अथ
बहन् क्लान्तयति ततस्तस्य बहन्तेऽनुशिष्टिरीयते-यथा मा
लेयी, बहु यत्, क्लान्तं तिष्ठति । यदि वा-यत् साहाय्यं करि-
ष्याम इत्यादि । अथैवमनुशिष्टयमानोऽपि भवेन क्लिप्तचित्तो
भूयात्, ततस्तस्य ज्ञेयेन क्लिप्तस्य सततैकचित्त्यं चिकित्साकर्म
कारयितव्यमिति । ६५० २ ३० ।

(२१) प्रायश्चित्ते उदाहरणम् । प्रायश्चित्तद्वारोदाहरणमाथा-
पूर्वाध्यामाह-

प्रायश्चित्तपरूषण, आहरणं तत्थ होइ धणमुत्ता ।

" आवावां जनमुत्तायाः, एकत्र नगरेऽभवन् ।

उत्तायाः अपि दातुं ते, प्रायश्चित्तं विवृत्तया ॥ १ ॥

शुद्धिरेतावताऽमुख्य, स्वाध्यायनीकृताऽऽदिनिः ।

वाग्धे बहति वस्तेषां, स निस्तरति तत्सुखम् ॥ २ ॥

शोधयत्यतिचारं वा-ऽधिकं वाऽऽप्नोति निर्धुतिम् ।

एवं प्रायश्चित्तज्ञान-वदनाद्योगसंग्रहः ॥ ३॥ " आ०क० ४ अ० ।

(२२) इदानीं प्रायाश्चित्तमस्ति । अधुना " न दीसह धावण
विणा । " इति व्याख्यानार्थमाह-

जइ अस्थि न दीसंती, केइ करैतऽत्य वणिज्जदिट्ठो ।

संतममंते विहिणा, पोयंता दो वि सुबंति ॥ ५४ ॥

चोदकः प्राऽऽह-यद्यस्ति प्रायश्चित्तं ततः कस्मात्केचित्कुर्व-
न्तो न दृश्यन्ते ? सूरिराह-उपायेन कुर्वन्त, ततो न दृश्यन्ते ।
तथा चात्र धनिकेन दृष्टान्तोऽर्थः; धारकं सत्यमिति च विभवे
तो च धारको द्वावपि सद्भिभवसच्चिजौ विधिना मोक्षय-
मानौ श्रृणामुच्येते ।

एतदेव भाषयति-

संतविभवो उ जाहे, पगितो ताहे व देति तं सव्वं ।

वा पुण अमंतविज्जवो, तत्थ विससो इमो होइ ॥ ५५ ॥

धनिकस्य चै धारको संभवतः । तद्यथा-सद्भिभवोऽसद्भिभ-
वश्च । तत्र यः स यदैव याच्यते तदैव तत्सर्वं दातव्यं
वदति । यः पुनरसद्भिभवस्तत्रायं वक्ष्यमाणो विज्जवो भवति ।

तमवाऽऽह-

निरवेक्खो तिस्सि चयती, अप्पाण धणागमं च धारणमं ।

सावेक्खो पुण रक्खइ, अप्पाण धणं च धारणमं ॥ ५६ ॥

धनिकां द्विधा-सापेक्षो निरपेक्षश्च । तत्र सापेक्षो नाम-
यो धारकादनभिभवात् धनमुपायेन शुद्धानि, निरपेक्षः-कर्म-
शाग्रहेष धनस्य प्रदी, तत्र निरपेक्षस्त्रीणि त्यजति । त-
द्यथा-आत्मानं, धनाऽऽपमं, धारकं च । सापेक्षः पुनस्त्री-
यपि रक्षयति-आत्मानं, धनं, धारणकं च ।

कथमस्याह-

जो उ असंतवि जवा-ए घेत्तूण पम्ह पादेणं ।

सो अप्पाण धणं पि य, धारणमं च व नासेति ॥ ५७ ॥

यो धनिको निरपेक्षोऽसद्भिभवस्य पादौ शुद्धिश्च आत्मीय-

वादेन सह बध्वा पातेन पतति स आत्मानं, धनं, धारणकं
च नाशयति । यतः स तथा क्लिश्यमानो धनिकं जीविताऽऽ-
द्यपरादे नश्येत, यदि वाऽऽत्मानं विनाशयत्, यद्वा-उभयमपि ।
ततस्तस्यस्यापि विनाशः ।

जो पुण सहती कालं, सो अत्थं लभ ति रक्खइ तं च ।

न किलिस्सइ य सयं पी, एव उवातो उ मव्वत्थो ॥ ५८ ॥

यः पुनर्धनिको धारकमसच्चिजं कृत्या उपायेनास्मद्वनम-
पादेयमिति विचिन्त्य कालं सहते वक्ष्यमाणप्रकारेण कालं
सहते सोऽर्थं लभते, तं च धारणकं रक्षति, न च स्वयमपि
क्लिश्यति । एवमुपायः पुरुषेण सर्वत्र कर्तव्यः ।

अथ कथं कालं सहते इत्याह-

जो उ धारेज्ज बहंते, असंतविभवो सयं ।

कुणमाणो उ कम्मं तु, निब्बिसे करिसावणं ॥ ५९ ॥

अणुपपेण कासेणं, सो तमं तु विमोयणं ।

दिट्ठेसो जणितो, अत्थोवणमो इमो तस्म ॥ ६० ॥

यो धारणको रूपकशतं दातव्यं धनिकानुमत्या प्रतिमा-
सं वा कार्कनीवृद्ध्या वर्जमानं धारयति स्वयं वा सद्भिभवो
धनिकस्य प्रवेशयति सोऽप्येन कालेन तत् श्रृणुं मोक्षयति एव
दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयस्तस्य ।

संतविभवेहि तुम्हा, धितिसंघयणेहि जे उ संपन्ना ।

ते आवणा मव्वं, बहंति निरणुग्गइ धीरा ॥ ६१ ॥

ये धृतिसंहननाभ्यां संपन्ना युक्ताः सद्भिभवैस्तुल्यास्ते धीराः स-
र्वमापन्नप्रायश्चित्तं निरनुग्रहमनुग्रहरहितं वहन्ति । ६५० १०७० ।
प्राक् वारमासिक प्रायश्चित्तमासीत्, इदानीं तु न तथा, तत्र शो-
धिष्टान्माह-" पुंश्चि उम्मासीह, परिहारेण वा " परिहारमपस्त
वा शोधयमासीत्, इदानीं निर्विकृतकाऽऽदिभिर्गपि च शोधिः
पञ्चकल्याणकदशकल्याणकाऽऽदिमात्रप्रायश्चित्तदानव्यवहारात्
शोधिर्विषय एव । ६५० ३ ३० ।

(२३) कुतो निर्युद्धानि प्रायाश्चित्तानि कदा धिनङ्गन्ति । तत्र
प्रथमतो यत्र प्रायश्चित्तमजिहितं तदाभिधिसुराह-

मव्वं पि य पच्छित्तं, पक्खवाणस्स ततियवत्थुम्मि ।

तत्तो वि य निज्जुदं, पक्ख कप्पो य वव्हारा ॥ ६३ ॥

सर्वमपि प्रायश्चित्तं नवमस्य प्रत्याख्यानान्निधेयं पूर्वस्थ
तृतीयं वस्तुन तत् एव निर्युदं दृश्य, प्रकटयो निशीथाध्ययनं,
कटपो व्यवहारश्च ।

संप्रति " किं धरति किं च वेच्छित्तं " इत्यस्य व्याख्यानार्थ-
माह-

सपयपरूषण अणुम-उजणा य दस चोइ अट्ट दुट्ट दुप्पसहे ।

अस्थि न दीसइ धणिप-ण विणा तित्थं च निज्जवणं ॥ ६३ ॥

स्वपदं नाम निजं स्थानं, तच्च प्रज्ञापकस्य प्रायश्चित्तम् । त-
थादि-आरित्रस्य प्रवर्तकः प्रज्ञापक उच्यते । प्रज्ञापनं चाती-
व प्रायश्चित्तज्ञान इति स्वपदं प्रज्ञापकस्य प्रायश्चित्तं, तस्य
प्रकृपणा कर्तव्या । तथा यावच्च दर्शपूर्विकः तावद्दशानामपि
प्रायश्चित्तानामनुपज्जना । अष्टानामन्तिमं प्रकृत्यानां यावद् दुः-

प्रसन्न आश्वासस्तावदनुवञ्जना । यदप्युच्यते-उक्तः कुर्याणो वा शोधि न हृदयस्ते केचनेति । नदप्युक्तम् । यत आह- (अरिश्चि) सन्नि-तेऽपि केचिन् न हृदयस्ते, उपायेन वह-मात् । अत्र च विनेतिदृष्टान्तो धनिकेन वक्तव्यः । तथा नीधे च चारित्रसहितमनुवर्तते । यदप्युक्तम्-निर्यामको ना-स्तीति । नदप्युक्तम् । यत आह- (निज्जवप चि) निर्यामकोऽ-स्ति । एव द्वारगाथासंकेपायः ।

साप्रतमेनामेव विवरीषुः “ सपयपकवणा ” इत्यस्य स्वा-स्थानमाह-

पक्षवगस्स उ सपयं, पञ्चिन्तं चोयगस्स तमणिहं ।

तं संपयं पि विज्जं, तदा जहा मे निसामेहि ॥ ३३५ ॥

प्रक्षापकस्य स्वपदं प्रायश्चित्तम् । एतत् प्रागेव भावितम् । त-च्छेदकस्यानिष्टं नास्तीति समाकृतम् । तथायुक्तम् । यतः सा-कृतमपि तद्विद्यते यथा कथ्यमानं निशामय ।

पासायस्स उ निम्मं, जिहावियं चित्तकारण्हिं जहा ।

लीलाविहूणं नवरं, आगारो होइ सो चेव ॥ ३३६ ॥

चक्रवर्तिनो यद्वर्किरत्नेन प्रासादां निर्मापितः, तन्मये राजा-नां दृष्ट्वा आत्मीयान् यद्वर्क्रीनादिशन्ति-यथा चक्रवर्तिनः प्रा-सादाः, इदृशान् अस्माकं प्रासादान् कुरुन तेऽब्रुवन्-देव ! स तादृशः प्रासादोऽस्माभिर्न दृष्टः, ततः कवाप्यालेख्य दर्शयन्तु, येन तं दृष्ट्वा नन्दनुरूपप्रासादां निर्मापयामः । ततस्ते राजजिह्वक-वर्तिनगरे प्रविष्टैः स्वस्वकीयैश्चक्रवर्तैः प्रासादस्य निर्मा-पणं फलकेषु लेखापित, निजप्रधानवर्ककिनां समर्पित, तै-रपि तदनुकृपाः प्रासादां निर्मापिताः, परं यादृशी लीला च-क्रवर्तिप्रासादस्य, न तादृशी नेयाम् । तथा चाऽऽह-तेषां प्राकृत-वर्ककिनिष्पादितानां प्रासादानां निर्मापणं नवर लीलावि-हूणं जानाम, आकारः पुनर्जयति स एव यादृशश्चक्रवर्तिप्रा-सादस्य ।

एतदेव किञ्चिज्जावयति-

जुंजइ चकी भोए, पासाए निप्परयणनिम्मविण् ।

किं न च कारेइ तहा, पाणाए पागयजणो वि ॥ ३३७ ॥

चकी चक्रवर्ती शिद्वरत्ननिर्मापने वर्ककिरत्ननिष्पादने प्रासादे स्थितः सन् भोगान् यज्जे, तं च तथा दृष्ट्वा किं प्रा-कृतजनोऽपि प्राकृतयाजलोकोऽपि तथा प्रासादान् न कार-यति कारयत्येवेति ज्ञावः । परं न तादृशस्तेषां रूपविशेषः ।

ततः किमस्याह-

जइ रुवादिविसेमा, पगिहीणा होति पागयजणस्म ।

न च तेन होति गेहा, एमेव इमं पि पासामो ॥ ३३८ ॥

यथा प्राकृतजनस्य प्राकृतवर्ककिलोकस्य तथाप्यसम्यक्-परिज्ञानाभावेन कृपाऽऽदिविशेषाः कलव्याः तथा परिहानाः प्रासादानां जघन्ति, न च तेन भवन्ति गेहाः प्रासादाः, एवमि-हमाप प्रायश्चित्तं पश्यामः ।

एतदेव भावयति-

एमेव य पारोक्खी, तयाणुरूवं तु सो वि बवहरति ।

किं पुण बवहरियच्चं, पायच्छित्तं इमं दसहा ॥ ३३९ ॥

एवमेव वर्ककिदृष्टान्तगतेन प्रकारेण तदनुकृपं प्रत्यक्षाऽऽगम-

व्यवहारानुक्रमं पारोक्खी पारोक्खानी व्यवहरति । किं पुनव्यवह-तं व्यम् ? उच्यते-इदं वक्ष्यमाणं दृष्ट्वा दृष्टप्रकारं प्रायश्चित्तम् ।

तदेवाऽऽह-

आलोचनापठिकमणे-मीसविचंगे तहा विउस्समंगे ।

तवग्गेयमूलअणव-दुपायपारोचिण् चव ॥ ३४० ॥

आलोचना प्रायश्चित्तं, प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतप्रदानलक्षणं, मिथ्यालोचनाप्रतिक्रमणाऽऽत्मकं, विवेकः परिष्ठापनं, द्युत्सर्गः । तपश्चतुर्थाऽऽदिष्वगमासपर्यन्तम् । उक्त्वाः प्रवृत्त्यापर्यायस्य दिने-मार्गैर्वा पारहानेः । मूलं पुनर्विनाऽऽरोपणम् । अनवस्थाप्यं, पारा-ञ्जितं वा आमीषां च इशानां स्वरूपं प्रपञ्चतः पौत्रिकायामुक्तं, क-दुपाधयने वा, ततस्तस्मादवधार्यम् । तदेवम् “ सपयपकवणे चि ” गतम् । अथ १० उ० । (“ अणुसज्जणा य ” इत्यादि गाथाः ‘ तिस्थाणुसज्जण ’ शब्दे २३१७ पृष्ठे व्याख्याताः)

(२४) आवकस्य प्रायश्चित्तमस्ति । अथ अवे-वर्कियाऽऽवश्यकम-निचारव्युत्तरूपं वर्तते । न च आवकाणामालोचनाऽऽदिदृष्टप्रका-रवृत्तेर्मध्यार्थेकार्षाप कृपाऽऽदिप्रत्येकपलचयते, न च तेषामति-चारा घटन्ते, सज्जलनोदय एव तेषामुत्पत्त्यात् । अत्रोच्यते-यद्यपि आवकाणां प्रकल्पाऽऽदिषु शुद्धनं दृश्यते, तथाऽप्यसौ आवक-जीतकल्पाऽऽदेः सकाशादवश्यमप्युपगन्तव्या, अन्यथोक्तसक-दृशासु यदुक्तं किल भगवान् गौतममुनिरानन्दभाषकं प्रत्य-वादीत-“ तुमं णं अण्णं ! एवमस्स अटुस्स आलोआहि पणिकमाहि निद्राहि अण्णं आहि अहागिहं तथोक्तम् पाय-च्छित्तं पडिवज्जहि । त कथं घटने ? अत एव आप-कादतिचारा अपि तर्गा अण्णोति सिद्धम् । यथा वा अतिचा-रा असज्जलनोदयेऽपि भङ्गि यथा प्रागुक्तम् । किञ्च-“ सत्त्वं ति भागिकण, विर्हं अणु अण्णं सत्त्विका नत्थि । सो स-व्वविरहवार्ह, अण्णं देव च सत्त्वं च ॥ १ ॥ ” इत्यनया गा-थया सामाधिकसुत्रं सर्वसम्बन्धजं आवक-भ्योक्तम् ॥ १ ॥ अतु-र्विशतिस्तवन्तु सम्यग्दर्शनवृत्तिनिमित्तत्वात्, सम्यग्दर्शनस्य च आवकस्यापि शोधनीयत्वात्, कर्तृविशेषस्य चानिमिहि-तत्वाद्योपपन्न एवास्य । किं च-इत्यापथिकीप्रतिक्रमणस्य ग-मनाऽऽगमनशब्देन जगत्स्थां शक्योपास्थानके पुष्कलिभावक-कृतत्वेन दर्शितत्वाद्गमनाऽऽगमनशब्दस्य कर्त्यापथिकीपर्यायत-या जगत्स्थामेव तेषु तद्व्यापानकेषु आधानवृत्तिचूर्ण्यं च प्रसिद्धत्वादीर्वापथिकीकायांस्ते च अतुर्विशतिस्तवस्य प्रा-यश्चित्तनीयत्वाच्चासौ सिद्ध इति ॥ २ ॥ नन्दनकमपि गुणवत्प्र-तिपासकत्वादु गुणवत्प्रतिपक्षेष्ट आवकस्याप्यविरहकत्वात् कृ-पणाऽऽदिभिश्च तस्य प्रवर्तितत्वात्सङ्गतमेवास्य । ननु “ पञ्चमह-व्ययजुतो, अनलसमानपरिवज्जिअमर्हं अ । सविगणितज-रणी, किं कम्मकरं दवहं साहु ॥ १ ॥ ” इति । अनया नियु-क्तिगाथया साधुप्रदणेन आवकस्य व्यवच्छेदात् सङ्गत तस्य चन्दनकम् । नैवम् । यतः साधुप्रदणं तत्र तद्व्यवन्दनकोपसङ्ग-गाथै, यादृ तु व्यवच्छेदार्थमभाविष्यत्तदा साध्या अपि व्यवच्छे-दाऽऽतिविष्यत् । न चासौ सङ्गतो, मातुर्विशेषेण वन्दनकनिषेधा-त् । तथा-“ पञ्चमहव्ययजुतो ” अनेन यथा महाजनप्रदणा-वपुजनयुक्तस्य व्यवच्छेदः तथा पञ्चप्रदणावपुजमहाजनयुक्त-स्य मध्यमतीर्थसाधारण व्यवच्छेदः स्यात्, न चैतद्विष्टमन्यतो निर्विशेषं चन्दनकमपीति ॥ ३ ॥ अ० २ अ० १० । पञ्चा० ।

“ भद्राग्निं तवोक्तं पायाश्चनं पमिवज्जाहि । ” इति प्रतीत-
म् । एतेन च निशीथाऽऽदिषु गृहिणाः प्रति प्रायश्चित्तस्याऽप्र-
तिपादनाच्च तेषां प्रायश्चित्तमस्तीति ये प्रतिपद्यन्ते तन्मन-
पास्तम् । साधुदशेन गृही प्रायश्चित्तस्य अतिव्यवहारानुपानि-
त्वात् । उपा० ३ अ० । (उद्धानिकमनुदातिक वदतीति
' अणुव्याह' शब्दे प्रथमभागे ३६४ पृष्ठे गतम्) (पञ्चानि-
ग्रन्थानां प्रायश्चित्तम् ' तिष्ठायुलक्षण' शब्दे चतुर्थभागे
२३१६ पृष्ठे प्रतिपादितम्) (पञ्चावधस्य व्यवहारस्य प्राय-
श्चित्तदानविधिप्रकरणं ' व्यवहार' शब्दे प्रकथयिष्यते)

विषय-मूची-

- (१) प्रायश्चित्तनिरुक्ताभिधानम् ।
- (२) प्रायश्चित्ते अधिकारः ।
- (३) जावनः प्रायश्चित्तं कस्य भवति । अणुचिकित्सातुल्यं प्रा-
यश्चित्तम् । उद्यमण-भावमण-चिकित्सा । कुत्रविशेष-
भ्योऽपराधदुःखः । मूलस्याऽनयस्याप्यस्य, सविषयं स-
मनास्तरं च पाराश्रिकस्य च स्वरूपदर्शनम् । प्राय-
श्चित्तविचित्रतोपदर्शनेन प्रताप्तरम् । विशिष्टः कुमा-
रव्यवसायः प्रायश्चित्तम् । अर्थात्तरेके द्वावमुपसंहारश्च । वि-
शिष्टबुभभावेऽप्रमत्तत्वादिना यत्नो महायत्ना च । विहि-
तानुष्ठानेषु युक्त प्रायश्चित्तं विहितेषु न, अत्र परमतम् ।
कथमुपयुक्तस्यापि सुखमा विराधनास्यादित्याशङ्का ।
प्रकृति-स्थित्य-पेक्षया बन्धः । सम्यक्चारितस्य प्राय-
श्चित्तस्य लिङ्गम्, प्रायश्चित्तसूत्रद्वयं च ।
- (४) प्रायश्चित्तमात्रं कः शङ्क्यः । कनिष्ठं प्रायश्चित्तम् ।
निरुक्त-भेद-द्वारप्रतिपादनम् । दशधा प्रायश्चित्तम् ।
- (५) प्रायश्चित्तदानयोग्या पर्यन्त, कृतकरणाऽकृतकरणादिपुरु-
षभेदमार्गायां प्रकारान्तरम् । तत्र यानि प्रायश्चित्तानि
दानव्यानि । दृष्ट-त-दाधीनिकयोऽजना । आचार्योपाध्या-
यामुनिचिकित्साविधिनानात्वं, अस्मत्तिनादिगुणोपेतं
सूत्रमुच्चारणीयमित्यत्र संदिताया पद्धिश्च व्याख्या च ।
- (६) कस्य सर्वापि आलोचना दानव्या, अत्र चाऽऽब्रह्मन्त-
म् । वारत्रयमालोचनादापनेऽपि कथं भुनक्तव्यहारिणो
मायामन्तर्गताः । मोदाहरणं त्रैविचतुष्टयवृत्त-
मात्मिकं प्रायश्चित्तम् । त्रिपदेषु प्रतिसेवनावस्तुषु कथं
तुल्यं प्रायश्चित्तम् । सार्थोपनयः कं ते दण्डास्तेषां च रा-
क्षा कथं दण्डं कृतमात्रं तत्कथानकम् । सवहुजङ्गं
समङ्गकपरिज्ञानं दण्डनानादानफलम् । बहुशङ्कायः ।
येषां प्रतिस्थापनारोपणे क्रियेते तेषामुपदर्शनं, अपरि-
णामकेऽतिपरिणामके च दोषा दर्शिताः । जघन्यमध्यमो-
त्कृष्टमिश्रानि स्थापनाऽऽरोपणयोश्च अस्वारि २ स्थाना-
नि, कस्मिन् स्थाने तथैवेव कियन्ति पक्षान्तर्यतपरि-
ज्ञानम् । ऊर्ध्वं, ऊर्ध्वपरिमाणं, स्थानेषु दिवसमासप्रमा-
णम्, राश-मान-प्रभु-द्वाराणि च । कथाम्नि सिद्धानि
प्रायश्चित्तानीति द्वारम् । अनुकृष्टाश्चर्यारिशतकृत्स्ना
आरोपणाः, सर्वसामारोपणानां स्वरूपम्, गुणकारवशे-
न कृत्स्नाऽऽरोपणापरिज्ञानम्, ' दिष्टानिनाहनामे' इ-
ति द्वारम्, अतिक्रमाद्यर्थदर्शनम्, यद्येतस्मै निशीथे-
सिद्धं ततो निशीथ (सूत्र) मपि कुतः सिद्धम् । जिनं
प्रतीत्य घृतकुपमोदाहरणम्, भोवधदाने अनुज्ञेयम्-

तुर्दशपुर्दिणामधिकृत्य नालिकाज्ञानम्, आलोचना-
दिद्वारत्रिकं तत्रालोचनानामगारं दुर्वले जगदी, आ-
चार्ये स्वात्मत्वप्राप्ते निधित्तमर्षि च स्नेह दृष्टान्तः । सो-
पनयो गीतार्थाऽर्थाविषयौ कार्याकार्ययतनायत्नेषु
वर्णकमरकदृष्टान्तौ । विकोविदाऽविकोविदश्चक्यं च ।

- (७) लक्षणं मूलानिचारप्रायश्चित्तम् ।
- (८) मूलोत्तरगुणप्रतिसेवार्थं प्रायश्चित्तसुत्तरगुणसंख्या त-
द्गतपुरुषविशेषश्च । संख्यासंख्येयद्वयानुष्ठानेषु प्र-
स्थापनार्थाधरसंख्ये च प्रस्थापनायास्त्रयोदश पदानि ।
प्रायश्चित्तार्हपुरुषा उजयतरस्य च सोपनयदृष्टान्तः ।
प्रायश्चित्तं कदन् वैयाहृत्यं च कदन् यद्यन्यप्रायश्चित्त-
मापद्यते तदा कथम् । असंख्ये उद्घातानुष्ठानाऽप-
त्तिस्थानानां सुखावगमोपायम् ।
- (९) उद्घातानुष्ठानदानविधिः ।
- (१०) अन्यतरस्वरूपम्, इन्द्रियादिभिरन्यदापने विधिः, अ-
न्यादृशे त्वासेविते यद्व्याहृत्यं वीयते तत्र को हतुः ।।
सविस्तृतविवरणं चतुर्भङ्गाश्च । दशमं प्रायश्चित्तं
निवेद्य दशमेन, दशमं सेवित्वा नवमेन च शुद्ध्यत्यत्र नि-
दर्शनम् । स्थविरास्ते कथं रागद्वेषाणां हानिं वृद्धिं वा
जानां गृहोत्तरं, हानिवृद्धिर्पाङ्कजानलिङ्गं च ।
- (११) आलोचनार्थां दन्तपुरकथानकं, आलोचनार्हः क-
स्नस्याधौ गुणाः, आलोचकस्नस्य च दश गुणाश्च । य-
थाभूतेषु कृत्यादिस्वालोचनं, पञ्चकस्यानानि, आलो-
चनाहंपञ्चकाऽऽदि प्रायश्चित्तज्ञानविधिः, अर्थतो नवमे,
सूत्रतः पञ्चमे सूत्रे सयोगविधिश्च । एककाऽऽदिसंयो-
गेषु भङ्गसंख्याऽऽनयनाय करणं स्थापना च ।
- (१२) आलोचनमाकर्ण्य प्रायश्चित्तज्ञानं, उदयिकल्पाश्च ।
- (१३) आनुर्मासिकं प्रतिसेव्यालोचयेत् ।
- (१४) ततः तदपि कृत्स्नमारोपयित्वा, संज्ञावनार्थं सच-
तुर्दृष्टान्तं प्रतिसेवनाऽलोचनाविषयचतुर्भङ्गास्त्रय-
सूत्रम् । स्वस्थानपरस्थानज्ञानार्थमेतत्प्रवृत्तप्रायश्चित्तं, न-
वानामाचार्याणामालोचयतां यथाचार्यमिदं प्रायश्चि-
त्तम् । प्राप्या प्रायश्चित्तसङ्कलणमोघतश्च नवविधं प्रा-
यश्चित्तम् ।
- (१५) अभक्त्या कृतमफलम् ।
- (१६) कीदृशेन कस्योपादेशत् ।
- (१७) प्रायश्चित्तमकालम् ।
- (१८) प्रायश्चित्तमुपादेशत् ।
- (१९) यदेतत्प्रायश्चित्तं भणितं किमेतावता पर्यवसितं किं वा
नेति । कीदृशस्य गणधरपदाध्यागोपणा विधीयते ।।
मूमानवस्थाप्यपाराश्रिकानि कृत्स्नजन्तव्यत्रोत्तरं, अष्ट-
विधं नवविधं दशविधं च प्रायश्चित्तम् ।
- (२०) सप्रायश्चित्तं भिक्षुनिर्ग्रन्थो ब्रह्मन्ती नो कलयते ।
- (२१) प्रायश्चित्ते उदाहरणम् ।
- (२२) इदानीं प्रायश्चित्तमस्ति । अधुना “ न दीमह धणिए-
ण विणा ” इति व्याख्यानम् । सार्थोपनयः कथं काष्ठं
सहते इति ।
- (२३) कुतो नियुद्धानि प्रायश्चित्तानि कदा विनश्यन्ति । किं
अस्ति किं च बोद्धव्यं इति व्याख्या ।

(२४) भावकस्य प्रायश्चित्तमस्ति ? इत्यस्य संप्रतिविधानं
विस्तृतमुत्तरम् ।

पच्छिन्नकरण-प्रायश्चित्तकरण-न० । प्रायश्चित्तग्रहणरूपे योग-
सङ्ग्रहे, स० ३२ सम० । प्रश्न० । (' पच्छिन्न ' शब्देऽनुप-
मेव कथोक्ता)

पच्छिन्नव्यवहार-प्रायश्चित्तव्यवहार-पुं० । व्यवहारशब्दे, व्य० ।

पच्छिन्ने व्यवहारं, सुण वच्छ । समासतो वुच्छं ॥ १७६ ॥

प्रायश्चित्ते व्यवहारं समासतो वदये, तच्च वत्स ! व-
दयमाणं शृणु-

सो पुण चउच्चिहो द-व्व खित्त काले य होइ जवे य ।

सच्चित्ते अच्चित्ते, दुच्चिहो पुण होइ दव्वम्मि ॥ १७७ ॥

स पुनः प्रायश्चित्तव्यवहारश्चतुर्विधः । तद्यथा-रूपे, क्षेत्रे,
काले, भावे च । तत्र रूपे पुनर्द्विविधो ज्ञवति । तद्यथा-
सच्चित्ते, अच्चित्ते वा ।

तत्र प्रथमतः सच्चित्ते विवक्तुरिदमाह-

पुद्विदग्गअणिमारुय-वणस्मइनसेमु होइ सच्चित्ते ।

अच्चित्ते पिंड उवही, दस पन्नरमेव सोलमगे ॥ १७८ ॥

संघट्टणपरिषावण-उदवणाऽऽवज्जणाएँ सङ्काशंयन्तु, च-

दाणं तु चउत्थाऽऽदी, तत्तिपमिच्छां च कट्ट-राजनिश्चक-

पृथिव्यादीनां संघट्टनाऽऽदी प्रत्येकं यदापनति प्रायश्चित्त त-
त्त्वस्थानमित्युच्यते । तच्च--" उक्काय चउत्तसङ्गुया " इत्या-
दिना प्रागेवाज्ञाहितम् । इह तु दानप्रायश्चित्तमभिधीयते । किं-
नदित्याह-चतुर्थाऽऽदि । तद्यथा-पृथिव्यादिकं वनस्पतिपर्वत-
मेकेन्द्रियमपद्रावयति जीविताद् व्यपरोपयति तदा अभक्ता-
र्थः । द्वीन्द्रियमपद्रावयतः षष्ठम् । त्रीन्द्रियमपद्रावयतांष्टमम् ।
चतुरिन्द्रिये दशमम् । पञ्चेन्द्रिये द्वादशमम् । " तत्तिपमिच्छां च
कट्टाणां " इति । अथवा यस्य यावन्मिन्द्रियाणि तस्य
तावन्ति कल्याणानि प्रायश्चित्तम् । तद्यथा-एककल्याणकमे-
केन्द्रियाणां पारतापने, द्वे कल्याणके द्वीन्द्रियाणां, पूर्वाह-
मित्यर्थः । त्रीणि कल्याणकानि त्रीन्द्रियाणाम्, एकाशनकमि-
ति भावः । चतुरिन्द्रियाणामाष्टमम् । पञ्चेन्द्रियाणामनकार्थः ।

अथवेदं वर्जनायां सच्चित्ते प्रायश्चित्तम्-

अहवा अट्टारमगं, पुरिमे इत्थीसु वज्जिया वीसुं ।

इसगं च नपुंमेसुं, आरोंवण वज्जिया तत्थ ॥ १७९ ॥

वर्जना नाम-प्रमाजनायां निषेधः । तत्र पुरमे अष्टदशकं व-
र्जितम् । खीणु वर्जिता विशातिः । दशकं नपुंसकेषु । तथाऽऽरोप-
णप्रायश्चित्तं प्राकल्पय्यते सप्रपञ्चमभिहितमिति ततोऽव-
धार्यम् ।

"अच्चित्ते पिंड उवही (१७८)" इत्यादि । अच्चित्ते प्रायश्चित्तं पि-
ण्डविषयमुपधिविषयं च । केत्याह-दशके, पञ्चदशके, षोडशके
च । इयमत्र भावना-पिण्डमुपधि वा दशानिरेवणादीनि,
पञ्चदशानिरुद्धमर्षादि, इहाध्ययनायपूरकस्य मिश्रैस्तर्भावि-
वरुण तु पञ्चदशानिरित्युच्यते । षोडशाभरुपादनादौ वैरवि-
शुद्ध गृह्न नश्य प्रायश्चित्तं, तर्थापि च प्राक् कल्पय्यते-

अभिहितमिति न भूयो भव्यते । तदेवं सच्चित्ते अच्चित्ते,
इति द्वारद्वयं गतम् ।

अधुना क्षेत्रद्वारं, कालद्वारं चाऽऽह-

जाणवयअप्पारोषणं, मग्गातीएँ य होति खेतम्मि ।

दुम्भिकस्वे य सुम्भिकस्वे, दिया व राती व काहम्मि ॥ १८० ॥

जनपदे अश्वमिरोधके मार्गाऽतीते च यत् प्रायश्चित्तं त-
त् क्षेत्रे क्षेत्रविषये भवति । इयमत्र भावना-जनपदेऽपि व-
सन् संस्तरणपि आश्वान प्रतिपत्तानां यः कल्पस्तमाचरति,
अश्वानं प्रतिपत्तो वा न यतनां करोति, द्रव्येण चाऽश्वानं प्र-
तिपद्यते । तथा रोधकेऽपि सेनासु, तत्र यो विधिरभिहितस्तं न
करोति । मार्गातीतं क्षेत्राऽऽदिमार्गातीतं क्षेत्रातिक्रान्तमश्वानाऽऽ-
दिकमाहारवनि पतेषु यत्प्रायश्चित्तं तत् क्षेत्रविषयमिति । संप्रति
कालद्वारम्-दुम्भिके सुम्भिके दिवा रात्रौ च काले कालाव-
यम् । किमुक्तं भवति?-सुम्भिकेऽपि काले संस्तरणपि दुम्भि-
कम्, अयतनां करोति । तथा दिवसे यः कल्पस्तं रजन्यामा-
चरति रजन्यामपि यः कल्पस्तं दिवा अथवा यो दिवसकल्पस्तं
न्यूनमधिकं वा करोति । एवं रात्रिकल्पमपि । पतेषु यत्प्रायश्चित्तं
तत् कालविषयम् ।

सांप्रतमेनामेव गार्थां विवृणोति-

वसमे वि व चिहिकरणं, संथरमाणं च खेतपच्छित्तं ।

परिक्कमाणे उ अजयणां, पवज्जणा चेव दप्पेणं ॥ १८१ ॥

कालम्पि उ संथरणे, परिक्कमाणे अजयणावयमम्पि ।

दियनिमिमेराऽकरणं, ऊणऽहियं वा धि काहोणं ॥ १८२ ॥

वसिमेऽपि संस्तरणतोऽपि यदश्वविचिकरणं तन्निष्पन्न के-
त्रप्रायश्चित्तम् । तथा अश्वानेऽप्रयत्ने अयतनायामध्वजः प्रपदेन
वा दानं वा द्रव्येण प्रायश्चित्तम् । तथा काले सुनिक्के संस्तर-
णेऽपि दुम्भिककल्पं समाचरति, सुम्भिके वा समापत्तयेऽ-
यतना दिवानिशामर्षाद्या अकरणं दिवसस्य कल्पस्य रात्रौ
रात्रिकल्पस्य दिवसे समाचरणमिति भावः । यदि वा-दिवसक-
ल्पस्य रात्रिकल्पस्य जनमधिकं वा करणं तन्निष्पन्नं का-
लविषयं प्रायश्चित्तम् ।

मात्रविषयमाह-

जोगतिए करणतिए, दप्पेँ पमाएँ पुरिमेँ भावम्मि ।

एपामिं तु विभागं, वुच्छामि भट्ठाणुपुव्वीए ॥ १८४ ॥

योगत्रिकं मनोवाक्यलक्षणं, करणत्रिकं करणकारापण-
कारणानुमोदनाकपं, द्रव्यानिष्कारणमकल्पस्य प्रतिसेवनम्,
प्रमादः पञ्चविधः, पुरुषां गुर्वादिलक्षणो वक्ष्यमाणः, पतेषु यत्प्रा-
यश्चित्तं तन्मात्रविषयम् । सांप्रतमेतेषामेव पदानां विज्ञागमहं
समासेन वक्ष्ये ।

तत्र योगत्रिककरणत्रिककारणमाह-

जोगतिए करणतिए, मुजामुभे तिविहकालजेण ।

सत्तावीसं भंगा, दुगुणा वा बहुत्तरा वा वि ॥ १८५ ॥

योगत्रिकं करणत्रिकं प्रत्येकं शुभे अशुभे च त्रिविधकालभे-
देन सत्ताव्यमाणं सप्तविंशतिभेदा भवन्ति, द्विगुणा वा, ब-
हुतरा वा ॥ तद्यथा-मनसा करोति १, मनसा कारयति २, म-

नसा कुर्वन् मनसा जानाति ३। एवं च वचसा ३, कायेन ३ च । तत्र सर्वसंख्यया नव । एते चातीतानागतवर्तमानरूपका-
त्मिके चिन्त्यमानाः सप्तविंशतिर्भवन्ति । एते वा गुणव्या-
पारसमाखरणविषयेऽपि दृष्टव्यम् । यथा न करोति का-
लप्राप्तमपि च सत्यं शुभ व्यापारम् १, न च कारय-
ति २, कुर्वन्तं नानुजानीते ३ । इत्यादि । तथैव उभयमी-
क्ष्ये बहुःपञ्चाशत् उक्तम् । द्विगुणा वा एते एककसंयोगे
द्विक्रमिकसंयोगे च बहुतरा जवन्ति । ते चाऽऽवश्यक-
टीकायां प्रत्याख्यानचिन्तायामिव प्रावनीयाः । ततोऽवादि
बहुतरा वाऽपि ।

अथ मनसा कथं करणमनुमननं वा ? तत आह-

वाचेमऽहमंबवणं, मणमा करणं तु होयऽबुत्ते वि ।

अणुजाणसु जेणुप्पइ, मणकारण मो अवारेत्ते ॥१८६॥

कोऽपि संयतः कश्चित्प्रदेशं दृष्ट्वा चिन्तयति-अस्मिन्नव-
काशेऽहमाश्रयणं वपामि, यद्यपि तेन तथा चिन्तयित्वा
नास्मामश्रयणं तथाऽपि तत्तेन मनसा कृतमिति मनसा क-
रणम् । तथा केनचिद् गृहस्थेन संयत उक्तो यथा संयत !
यदि त्वमनुजानीसि तत एतस्मिन्नवकाशे आश्रयणं वपामि
तस्मादनुजानीहि येनोप्यने इति एवमुक्ते यदि निवारयति
तदा वरं, अथवाऽनुक्तेऽपि मनसा कारापणं दृष्टव्यम् ।

तदेव भावयति-

मागढा इंगिएणं तु, पेडिएण य कोसला ।

अजुत्तेण उ पंचाहा, नाणुत्तं दक्खिणावहा ॥ १८७ ॥

एवं तु अणुत्ते वी, मणमा कारावणं तु बोधव्वं ।

माणमाऽणुत्ता साहू, जयवणं बुत्त वुत्तपति वा ॥ १८८ ॥

मागधा मगधदेशोद्भवाः प्रतिपन्नप्रतिपक्षं वा इङ्गिताऽकार-
विशेषणं जानन्ति । कोशलाः प्रेक्षितेन अवलोकनेन ।
पञ्चाला अर्द्धोक्तं । नानुक्त दक्षिणापथाः, किं तु साक्षात्-
क्षसा व्यक्तीकृतं ते जानने, प्रायेऽजडप्रकृतत्वात् । तत एवं सति
वचसाऽनुक्तेऽपि निवारणाभावात् मनसा कारापणं बा-
द्धव्यम् । सप्रति मनसाऽनुज्ञातं भावयति-भूतवनमुत्तं पूर्व-
मार्गापितम् । यदि वा-उप्यने । आरोप्यमाणं तिष्ठतीति ज्ञात्वा
साधु चिन्तयति-शोभनं यदिदं भूतवनमुत्तमुप्यते वा । एषा
मनसाऽनुज्ञा ।

एवं वयकायम्पी, तिविहं करणं विजास बुद्धीए ।

इत्थाऽऽदिमन्नं ठाटि. इय काए कारणमणुत्ता ॥१८९॥

एवमुक्तप्रकारेण वचसि काये च त्रिविधं करणं करणकार-
णानुमननमकणं स्वबुद्ध्या विज्ञापेन । तत्र वचसि सुप्रतीतम्, का-
ये तु दुर्बिभावमिति तद्भावनामाह-(इत्थादि इत्यादि) अ-
त्रापि कायेन स्वयं करणमिति प्रतीतम् । ततः कारणमाह-
इत्थाऽऽदिसंज्ञा कायेन, गथायां सप्तमी तृतीयाथे । कारणम् ।
तथा-छोटि नखच्छोटिकां ददतः कायेन अनुज्ञा ।

एवं नवजेणं, पाणाइवायादिगे उ अइयारे ।

निरवेक्खमणेण वि प-च्छित्तमियरेसि उभएणं ॥१९०॥

एवमुक्तेन प्रकारेण नवभेदेन, समाहारोऽयम् । नवभिर्भेदैः प्राणा-

तिपाताऽऽदिके अतीचारे यत्प्रायश्चित्तं तद्भावविषयमिति प्रावः ।
तत्र निरपेक्षाणां प्रतिमाप्रतिपक्षाऽऽदीनां मनसाऽप्यतीचारसेवने
प्रायश्चित्तम्, इतरेषां गच्छस्थितानामुभयेन वाचा कायेन वाऽ-
तीचारसेवने प्रायश्चित्तमिति ॥ १९० ॥

वायामवगणादी, धावणं केवणं य होइ दप्पेणं ।

पंचविहपमायम्पी, जं जहि आवज्जई तं तु ॥१९१॥

यत्प्रकारेण व्यायामवल्गनाऽऽदि करोति । यदि वा-धावनं,
डेपनं वा शोष्ठाऽऽदेः प्रक्षेपणं तद्विषयं प्रायश्चित्तं भवति ज्ञातव्य-
म् । दप्पेण तथा पञ्चविधे पञ्चप्रकारे प्रमादे च प्रमादमापद्यते
यत्र तद्भवति प्रमादविषयं प्रायश्चित्तम् ।

संप्रति पुरुषानाह-

गुरूमाइया पुरिसा, तुल्लऽवराहे वि तेमि नाणत्तं ।

परिणावगाइया वा, इह्मिनिक्खवं असदू वा ॥१९२॥

पुमं वाह पिरा चेव, कयजोगा य सेथरा ।

अहवा सभावतो पुरिसा, होति दारुण जहगा ॥१९३॥

गुरादयः पुरुषास्तेषां तुल्येऽप्यपराधे प्रायश्चित्तमधिकृत्य भव-
ति नानात्वम् । अथवा-त्रिविधाः पुरुषाः परिणामकाऽऽदयः ।
परिणामकाः, अपारणामकाः, अतिपरिणामकाश्च । तेषामपि
तुल्येऽप्यपराधे प्रायश्चित्तम् । अथवा-अन्यथा जवन्ति । अथ-
वा अनेकविधाः पुरुषाः । तद्यथा-आदिमल्लिकान्ताः, भद्रादि-
मल्लिकान्ताश्च । असहाः, सप्तहाश्च । पुरुषाः स्त्रीपुनपुंसकानि
च, बालास्तरुणाश्च, स्थिरा अस्थिराश्च, कृतयोगा अकृतयो-
गाश्च । संतरा नाम-प्रतिपक्षाः । एतेषामपि तुल्येऽप्यपराधे पुरुष-
भेदेन प्रायश्चित्तसंभेदः । अथवा-स्वजावतः पुरुषा द्विविधा भ-
वन्ति । तद्यथा-दारुणाः, भद्रकाश्च । तत्र तुल्येऽप्यपराधे दारु-
णानामन्यःप्रायश्चित्तम्, अन्यद् भद्रकाणामिति ।

उपसंहारमाह-

प्रायश्चित्ताऽऽजवती, ववहारसो ममासतो भणितो ।

जेणं तु ववहारिज्जइ, इयाणि तं तु पवक्खामि ॥१९४॥

एषोऽनन्तरोदितः प्रायश्चित्ते अभवति च प्रत्येकं पञ्चविधो
व्यवहारः समाप्तो भणितः । इदानीं तु येन व्यवहियते तं
व्यवहारं प्रवक्ष्यामि । व्य० १० उ० । (स च “ववहार” शब्दे
दर्शयिष्यते)

पच्छित्ताणुपुव्वी-प्रायश्चित्तानुपूर्वी-त्वा० । प्रायश्चित्तानुपरि-
पाठ्यां गुरुलघुपञ्चकाऽऽदिक्रमं, व्य० १ उ० ।

पच्छिपिरुय-पक्षिपिटक-न० । पक्षिकाक्षरपिटके, भ० ७
श्लो ८ उ० ।

पच्छिम-पश्चिम-त्रि० । पश्चात्-दिमश्च । “ हस्तात् ध्व-अ-त्स-
प्लामनिश्चले ” ॥ ८ । २ । २१ ॥ इति अभागस्य उः । प्रा०
२ पाद । पाश्चात्ये सर्वान्तिमे, न० । ज्ञा० । व्या० । आ० म० ।

पच्छिमओ-पश्चिमन्-अव्य० । पश्चिमजागे, पञ्चा० ३ विव० ।

पच्छिमंत-पश्चिमान्त-न० । पश्चादनीके, “ पच्छिमंतपश्चागाह-
रणे । ” पश्चिमान्ते पश्चादनीके कस्यापि विजगीवाः पताका-
हरणमन्ते अयाय जवति, संथा० ।

पश्चिमखंभ

पश्चिमखंभ-पश्चिमस्कन्ध-पु० । पश्चिमशरीरे, आ० सू० ।
अथ कोऽयं पश्चिमस्कन्धः ? इति प्रश्ने व्याख्यायते-औदारिक-
वैक्रियाऽऽहारकैर्जनकर्मणां शरीराणि स्कन्ध इत्याचक्ष-
ते । पश्चिमशरीरं पश्चिममन्त्र इति याचदुर्लभं साक्षाद्विदुः
पश्चिमस्कन्ध इति कथमिदं यस्मादयमनाशौ संसारे परि-
भ्रमन् स्कन्धान्तराणि भूयांसि गृह्णाति मुञ्चति च तस्याऽऽयस-
मयमवाप्य स्कन्धमाचिभूतासाधारणज्ञानदर्शनचारित्र्यबलीभूय
स्कन्धान्तरमन्यदात्मनोपादत्ते स पश्चिमस्कन्ध इति । आ०
सू० १ अ० ।

पश्चिमग-पश्चिमक-पु० । चरमे, आ० ५ उ० १ उ० ।

पञ्च-श्री० । देशी-पेटिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १ गाथा ।

पञ्छेण्य-न० । देशी-पाथेये, दे० ना० ६ वर्ग २४ गाथा ।

पञ्चपमाण-प्रजहपत्-त्रि० । प्रजहपनकारके, म० ११ श० ११ उ० ।

पञ्चपिय-प्रजहपत्-त्रि० । प्रकृष्टवचने, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पञ्चण-प्रजनन-न० । प्रजन्यतेऽनेनापत्य प्रजननम् । विज्ञः,
शिखे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । मेदने, आ० ३ उ० ३ उ० ।
विशे० ।

पञ्चणपुरिस-प्रजननपुरुष-पु० । प्रजन्यतेऽपत्यं येन तत्प्रज-
ननं शिख लिङ्गम्, तत्प्रधानः पुरुषः, परपुरुषकार्योद्दिष्टत्वात् ।
पुरुषजदे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

पञ्चदिव्य-प्रहानव्य-त्रि० । त्यक्तव्ये, “ लोको जह वज्रज
जह य न पञ्चदिव्य । ” आ० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

पञ्च-पद्य-त्रि० । उन्दीतिवर्धे वक्ष्ये, यथा विमुक्ताप्ययनम् ।
आ० ४ उ० ४ उ० ।

अधुना पद्यमाह-

पञ्चं तु होड तिविहं, सममक्षसं च नाम विसम च ।

पाण्डिं अक्षखेहि य, एव विहिमू कर्द वेति ॥ १७८ ॥

पद्यम्, तुल्यार्थो विशेषणार्थः । भवति त्रिविधं त्रिप्रकारम्-स-
मम्, अर्द्धसमं च, नाम विषमम् । कैः सममित्यादि । अत्राऽऽ-
ह-पाण्डिं अक्षखेहि । पाण्डिं अक्षखेहि । अक्षखेहि । अक्षखेहि ।
अन्ये तु व्याचक्षते-समं यत्र चतुर्ष्वपि पादेषु समान्यक्राणि ।
अर्द्धसमं यत्र प्रथमतृतीययोर्द्वितीयचतुर्थयोश्च समान्यक्रा-
णि । विषमं तु सर्वपादेष्वेव विषमाक्रमित्येवं त्रिविधाः
उन्दीप्रकाराः कवयो ब्रूवन् इति गाथार्थः ॥ १७८ ॥ उ० २ अ० ।
वृत्ताऽऽदि गीयते यत्र तादृशे गेयभेदे, जं० १ वक्र० ।
पाद्य-न० । पादहित पाद्यम् । पादप्रकालनोदके, आ० १ श्रु०
१६ अ० ।

पञ्चत-पर्यन्त-पु० । “ बल्लपुत्करपर्यन्ताऽऽश्चर्ये वा ” ॥ ८१ ॥ ५८ ॥

इति आदेरत एवम् । “ परतो । पञ्चतो ” आ० १ पाद । प्रान्ते,
आ० । आद्यन्तलक्षणं प्रान्ते, विशे० ।

पञ्चण-न० । देशी-पाने, दे० ना० ६ वर्ग ११ गाथा ।

पञ्चणाय-पायन-न० । जलनिबोधने, “ नवपञ्चणायम् । ” नव-
प्रत्यग्रं (पञ्चणायं ति) प्रतरचित्तस्यायोधनकुट्टनेन तीक्ष्णोक्तस्य
पायन जलनिबोधनं यस्य तन्नवपायन, तेन । म० १४ श० ७ उ० ।

पञ्चणाय-पायन-श्री० । निष्पन्नस्य बल्लपुत्करादिकालपायके,
वृ० १ उ० ।

पञ्चणुओग-पर्यनुयोग-पु० । प्रश्नाऽऽदिद्वारेण विचारणायाम्,
सम० २ काण्ड । विशे० । आ० म० ।

पञ्चणुजुजुपेक्षणा-पर्यनुयोज्योपेक्षणा-न० । ऊनविंशतिमे
निग्रहस्थानभेदः, आ० । निग्रहस्थानप्राप्तयोपेक्षणा, “ नि-
ग्रहस्थानप्राप्तस्यानिग्रहः पर्यनुयोज्योपेक्षणा । ” (गौत०
सू० ५ । २ । १२) पर्यनुयोज्योपेक्षणां लक्षयति-निग्रह-
स्थानं प्राप्तवतोऽनिग्रहः, निग्रहस्थानानुद्भावनिमित्तार्थः ।
यत्र त्वनेकनिग्रहस्थानप्राप्ते एकतरोद्भावने तत्र न पर्य-
नुयोज्योपेक्षणम् । अत्रानुरे निग्रहस्थानोद्भावकवाच्येति शब्दा-
वस्थेयं तस्यात् । ननु वादिना कथमिदमुद्भाव्यं, स्वकौपीनविष-
रणस्यायुक्तत्वाविति चेत् । सत्यम् । मध्यस्थेनैवमुद्भाव्यम् । वादे
च स्वयमुद्भावनेऽप्युपायः । इति विश्वनाथकृतवृत्तिः । वाच० ।
पञ्चण-पर्यन्त-पु० । सेचने, इन्द्रे, मेवे च । वाच० ।

“ अस्थि णं मने ! पञ्चणे कालवासी वृद्धिकाय पकरेति ?
इति अस्थि । ” म० १४ श० २ उ० ।

पञ्चत-पर्याप्त-त्रि० । पर्याप्तयो विद्यन्ते यस्यासौ पर्याप्तः ।

“ अत्राऽऽदिपः ” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्वर्योऽप्रत्ययः । न० ।
“ दृश्यो जः ” ॥ ७ । २ । १४ ॥ इति दृश्याने जः । आ०
२ पाद । वद् पर्याप्तीः परिसमाप्तवति, आ० म० १ अ० ।
कर्म० । प्रज्ञा० । प० सं० । समस्तपर्याप्तिजः पर्याप्त सं-
ज्ञितः, आ० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । सर्वे जीवाः पर्याप्तका अप-
र्याप्तकाश्चेति द्विविधाः । प्रज्ञा० १ पद । लब्धे, अणु० ७ वर्ग १
अ० । परिपूर्णं, आ० १ श्रु० १ अ० । आ० “ पञ्चतं च पञ्चतं । ”
पाद० ना० १८४ गाथा ।

पञ्चतग-पर्याप्तक-त्रि० । पर्याप्त एव पर्याप्तकः पर्याप्तनामकमोद-
यात् । आ० २ उ० २ उ० । (‘ अपञ्चतग ’ शब्दे प्रथमभागे ५६३ पृष्ठे
द्वारक उक्तः) अत्रात्पर्याप्तः, आ० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ गारय-
देवतिरियमण्य-गम्भजा जे असंखवासामो । एव अपञ्चत-
कम्भु, चववाए चव बोधवा ॥ ” आ० । पर्याप्तनामकमोदयाभिज-
निजपर्याप्तियुते, कर्म० १ कर्म० ।

पञ्चतणाम-पर्याप्तनामन्-न० । पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते । “ अ-
त्राऽऽदिपः ” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यप्रत्ययेऽनः पर्याप्ताः, तद्विपाकवेद्यं
कर्माणि पर्याप्तनाम । कर्म० । चतुर्विंशतितमनामकमनेदं, यदुद्-
यात् स्वपर्याप्तियुक्ता भवन्ति जीवास्तत्पर्याप्तनामित्यर्थः । ते च
पर्याप्ता द्विधा-लब्ध्या, करणैश्च । तत्र ये स्वयोग्यपर्याप्ताः स-
र्वा अपि समर्थं स्मियन्त नावांग ते तद्विधपर्याप्ताः, ये च पु-
नः करणानि शरीरान्द्रियाऽऽदीनि निवर्तितवन्तस्ते करणपर्याप्ता
इति । कर्म० १ कर्म० । प्र० । आ० । प० म० । (एतेनैव शरी-
राच्छायायोः सिद्धयोः शरीरनामाऽऽदिपृथगुपादानं ‘ नामकम् ’
शब्दे चतुर्थभागे १६६६ पृष्ठे निहितम्)

पञ्चत्ति-पर्याप्ति-श्री० । सामर्थ्ये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

आहाराऽऽदिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः स च
पुद्गलोपचयादुपजायते । किमुक्तं जयति ?-उत्पत्तिदेशमागतं
प्रथमं ये गृहीताः पुद्गलास्तेषां तथाऽन्येषामपि प्रतिस्मय गृह्य-
माणानां तन्मस्पर्कतत्त्वप्रपत्ता जानानां यः शक्तिविशेष आह-
राऽऽदिपुद्गलस्वरूपतयाऽऽपादानं हेतुर्थोद्गन्तगतानां पुद्गल-

विशेषाणामाहारपुञ्जलक्षणरूपतापरिणमनहेतुः सा पर्याप्तिः ।
सा च षोढा । तद्यथा-आहारपर्याप्तिः, शरीरपर्याप्तिः, इन्द्रिय-
पर्याप्तिः, प्राणापानपर्याप्तिः, भाषापर्याप्तिः, मन पर्याप्तिश्च ।
इति । जी० १ प्रति० । प्रव० । प्रज्ञा० । न० । प० म० । कर्म० ।
दर्श० । स्था० । (आनां व्याख्या स्वस्वस्थाने) ('जावद्वाण')
शब्दे चतुर्थभागे १५४८ पृष्ठे विशेषः) समस्तपर्याप्तिपर्याप्तता-
याम्, उक्तं ३ अ० । प्रश्न० । आहारशरीराऽऽदीनां निवृत्तौ,
भ० ३ श० २ उ० । आ० म० ।

पञ्जवन्ध-पञ्चवन्ध-पुं० । उन्धो निवृत्तकाव्यरचने, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

पञ्जय-प्राज्ञक-पुं० । पितुः पितामहे, ज० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० ।

" अजय पञ्जय वा वि, वणो वृद्धा पिउसि य । " दर्श० ७ अ० ।

पञ्जयजोय-पर्याययोग-पुं० । परिणतिसम्बन्धे, सम्म० १ काण्डम् ।

पञ्जयममाम-पर्यायममाम-पुं० । ये हि द्वयादयः श्रुतज्ञानाविज्ञा-
नपालिच्छेदा नानाजीवेषु बद्धा लज्जन्ते तेषां समुदाये, वृ० १
उ० । लक्ष्यपर्याप्तस्य सूक्ष्मातिगोदजीवस्य यत्सर्वजघन्यं श्रुत-
मात्रं तस्माद्व्यत्र जीवान्तरे य एकः श्रुतज्ञानाशो विभाग-
पत्रिच्छेदरूपो वर्धते, तस्मिन्, कर्म० १ कर्म ।

पञ्जरङ्-देशी-स्लायति, देशे० ना० ६ वर्गं २ ए भाषा ।

पञ्जरय-पर्जरक-पुं० । सीमान्तकप्रभावरकेन्द्रकात् पूर्वावलंका-
यां पञ्चत्रिंशत्तमे महानरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ।

पञ्जरयमज्ज-पर्जरकमध्य-पुं० । सीमान्तकमध्यादुत्तरावशि-
कासु पञ्चत्रिंशत्तमे नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ।

पञ्जरयावद्-पर्जरकाऽऽवर्त्त-पुं० । सीमान्तकाऽऽवर्त्तात्पश्चात्तमायां
पञ्चत्रिंशत्तमे नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ।

पञ्जरयावमिच्छ-पर्जरकावशिष्ट-पुं० । सीमान्तकावशिष्टाद्वर्त्तिका-
यां पञ्चत्रिंशत्तमे नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ।

पञ्जस्रत-प्रज्वलत्-त्रि० । जाउरहप्रमाने, कल्प० १ अधि०
३ कृण ।

पञ्जलम्-प्रज्वलन-पुं० । प्रज्वलयति दीपयति वर्णबादकरणेन
मागधवदिति प्रज्वलनः । तस्मिन्, स्था० ४ टा० १ उ० ।

द्विपित-पुं० । अष्टममके, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

पञ्जलिय-प्रज्वलित-पुं० । जाउरहप्रमाने, ग० २ अधि० । आ० ।

पञ्जव-पर्यव-पुं० । परि सर्वतो भावे, अवनमधः । तुशादभ्यो
नकावित्यधिकारे, " अकितो वा । " इत्यनेन औणादिकोऽका-
रप्रत्ययः । अवनं, गमनं, वेदनमिति पर्यायाः । अयं वा-
पर्यवर्णं पर्यवः, मात्राऽत्र प्रत्ययः । परिच्छेदे, आ० म० १
अ० । प्रज्ञा० । अनु० । स्था० । धर्मं, पर्यायाः पर्यवाः
पर्याया धर्मा इत्यनर्थान्तरम् । ज० २५ श० ५ उ० । अ-
नु० । विशेषे, आ० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । पर्याया गुणा वि-
शेषा धर्मा इत्यनर्थान्तरम् । प्रज्ञा० ५ पद । विशेष० । ज्ञानाऽऽदि-
विशेषे, स्था० १ टा० । आ० । स्वपरभेदमिदं तत्रपुराणाऽऽर्था-
च्च, स० ५ अ० । पर्यवा द्विविधाः । तद्यथा-गुणाः, पर्यायाश्च ।
महर्षिना गुणाः, शुक्लाऽऽदयः । क्रमवर्तिनः पर्यायाः, तत्रपु-
राणाऽऽदयः । तत्र गुणाः स्थूलाः । पर्यायास्तु तत्सूक्ष्माः । आ०
म० १ अ० । आ० ।

कतिविधाः पर्यवाः १, इति-

कतिविहा णं भंते ! पञ्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा प-
उजवा पणत्ता । तं जहा-जीवपञ्जवा य, अजीवपञ्जवा य ॥

(कतिविहा णं भंते ! पञ्जवा पणत्ता ? । इति) अथ के-
नाभिप्रायेण गौतमस्वामिना भगवानेव पृष्टः ? । उच्यते-
उक्तमाह प्रथमपदप्रज्ञापना द्विविधाः प्रज्ञाः । तद्यथा-जीवप्र-
ज्ञापना, अजीवप्रज्ञापना चेति । तत्र जीवाश्च, अजीवाश्च
उच्यन्ति । उच्यते- " गुणपर्यायवद् द्रव्यमिति । " ततो
जीवाजीवपर्यायेदावगमार्थमेव पृष्ठवान् । तथा च भगवानाह
निर्वचनमेवमाह-(गोयमा ! दुविहा पञ्जवा पणत्ता । तं जहा-
जीवपञ्जवा य, अजीवपञ्जवा य इति) तत्र पर्याया गुणा विशेषा
धर्मा इत्यनर्थान्तरम् । ननु सम्बन्धं प्रतिपादयते इत्युक्तम्, इह तौ-
दयिकाऽऽदिजावाऽश्रयपर्यायपरिमाणावधारणं प्रतिपाद्यत इति ।
औदयिकाऽऽदयश्च भावा जीवाऽऽश्रयास्ततो जीवपर्याया एव ग-
म्यन्ते । अथ चाभिनिर्वचनसूत्रे ज्ञानामपि पर्याया उक्ताः । ततो
न सुन्दरः सम्बन्धः । तदयुक्तम् । अभिप्रायार्थरक्षणात् । औदयि-
कादि भावः पुञ्जलवृत्तिरपि भवति, ततो जीवाजीवभेदेनौदयि-
कभावस्यैव विधेया सम्बन्धः, कथं न निर्वचनसुत्रयोर्विरोधः ? ।

सम्प्रति सम्बन्धपरिमाणावगमाय पृच्छति-

जीवपञ्जवा णं जंते ! किं मंखेज्जा, असंखेज्जा, अणं-
ता ? । गोयमा ! नो मंखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता ।
से केणहे णं जंते ! एवं वृद्ध-जीवपञ्जवा नो मं-
खेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! असं-
खेज्जा गेरइया अमंखेज्जा असुरा असंखेज्जा नागा
अमंखेज्जा सुवणा असंखेज्जा विज्जुकुमारा असंखेज्जा अ-
गिकुमारा असंखेज्जा दीवकुमारा असंखेज्जा उद्दिहकुमा-
रा असंखेज्जा दिमाकुमारा असंखेज्जा वाउकुमारा असं-
खेज्जा थणियकुमारा असंखेज्जा पुढविकाइया असंखे-
ज्जा आउकाइया असंखेज्जा तेउकाइया असंखेज्जा
वाउकाइया अणंता वणस्मइकाइया असंखेज्जा वेउंदि-
या असंखेज्जा तेउंदिया असंखेज्जा चउगिंदिया असं-
खेज्जा पंचिंदियनिगिखजोणिया असंखेज्जा पाणुस्मा अ-
संखेज्जा वाणमंतग असंखेज्जा जोउमिया असंखेज्जा वे-
माणिया । अणंता मिच्छा । से पणहे णं गोयमा ! एवं
वृद्ध । तेषां णो मंखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता ॥

(जीवपञ्जवा णं जंते ! किं मंखेज्जा इत्यादि) इह यस्माद्व-
नस्यानन्विचर्य सर्वेऽपि नैरयि काऽऽदयः प्रत्येकमभ्येययाः,
मनुष्येष्वसंखेयत्वम् समुत्तिममनुष्यापक्षया, वनरूपतयः स्मिच्छा-
इव प्रत्येकमनन्ता । ततः पर्यायिणामनन्तत्वाद्भ्यन्यनन्ता जी-
वपर्यायाः, तदेव गौतमेन सामान्यतो जीवपर्याया पृष्टा जगवा-
नपि च सामान्येन निर्वचनमुक्तवान् ।

उदानीं विशेषपर्यवप्रश्नं गौतम आह-

गेरइयाणं जंते ! केवइया पञ्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! अणं-
ता पञ्जवा पणत्ता । से केणहे णं जंते ! एवं वृद्ध-गेरइयाणं
अणंता पञ्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! गेरइए गेरइयस्म दब्बद-

याए तुल्ये पदेसच्याए तुल्ये उगाढणच्याए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अन्नहिए, जदि हीणे असंखेज्जज्जागहीणे वा संखेज्जज्जभागहीणे वा संखेज्जगुहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा, अह अन्नहिए असंखेज्जभागमन्नहिए संखेज्जज्जागमन्नहिए वा असंखेज्जगुणमन्नहिए संखेज्जगुणमन्नहिए वा, उडिए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय मन्नहिए, जदि हीणे असंखेज्जज्जभागहीणे वा संखेज्जज्जागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा, अह अन्नहिए असंखेज्जज्जभागमन्नहिए वा संखेज्जज्जागमन्नहिए वा असंखेज्जगुणमन्नहिए वा संखेज्जगुणमन्नहिए वा । काववणपज्जवेहिं सिय हीणे सिय तुल्ये सिय मन्नहिए, जदि हीणे अणंतभागहीणे वा असंखेज्जज्जागहीणे वा संखेज्जज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा अणंतगुणहीणे वा, अह अन्नहिए अणंतज्जागमन्नहिए वा असंखेज्जज्जागमन्नहिए वा संखेज्जज्जभागमन्नहिए वा संखेज्जगुणमन्नहिए वा असंखेज्जगुणमन्नहिए वा अणंतगुणमन्नहिए वा । नीलवन्नपज्जवेहिं ओहियवन्नपज्जवेहिं पीयवन्नपज्जवेहिं सुक्खिवन्नपज्जवेहिं य उट्ठाणवरिए, सुक्खिगंधपज्जवेहिं दुग्धिवन्नपज्जवेहिं उट्ठाणवरिए, तित्तरमपज्जवेहिं कहुयरमपज्जवेहिं कसायरमपज्जवेहिं अविश्रमपज्जवेहिं महुसरमपज्जवेहिं य उट्ठाणवरिए, कक्खरुफामपज्जवेहिं महुसरफामपज्जवेहिं गरुफामपज्जवेहिं लहुयफामपज्जवेहिं मीतफामपज्जवेहिं उमिणफामपज्जवेहिं णिद्धफामपज्जवेहिं लुक्खरुफामपज्जवेहिं य उट्ठाणवरिए, आभिनिवोहियनाणपज्जवेहिं सुयनाणपज्जवेहिं ओहिनाणपज्जवेहिं मइअनाणपज्जवेहिं सुयअनाणपज्जवेहिं विभंगनाणपज्जवेहिं चक्खुदंमणपज्जवेहिं अक्खुदंमणपज्जवेहिं ओहिदंमणपज्जवेहिं उट्ठाणवरिए । मे तेणहे णं गोयमा ! एवं तुव्वइ-णेरइया णं नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंतो पज्जवा पप्पत्ता ।

अथ केनाऽभिप्रायेणैवं गौतमः पृष्ठवान् ? । उच्यते-पूर्वं किल सामान्यप्रश्ने पर्यायिणामनन्तत्वात् पर्यायाणामनन्त्यमुक्तम् । यत्र पुनः पर्यायिणामनन्त्यं नास्ति तत्र कथमिति पुरुषेति-(नैरयिकस्य इत्यादि) तत्राऽपि निर्वचनमिदम्-अनन्ता इति । अत्रैव आनसंशयः प्रश्न इति । (से केणहे णं भंते ! इत्यादि) अथ केनाथेन केन कारणेन केन हेतुना भदस्त ! एवमुच्यते-नैरयिकाणां पर्याया एवमनन्ता इति । भगवानाह-(गौयमा ! नेरइए नेरइयस्स दव्वइयाए तुल्ये इत्यादि) अथ पर्यायाणामनन्त्यं कथं घटत ? इति पृष्ठे तद्वेधं पर्यायाणामनन्त्यं यथायुक्त्युपपन्नं ज्ञायति तथा निर्वचनीयं, नास्त्यत्, ततः केनाऽभिप्रायेण भगवानेवं निर्वचनमवर्षात् ?-नैरयिको नैरयिकस्य छ-

व्यार्थतया तुल्य इति ? । उच्यते-एकमपि छव्यमनन्तपर्याय-मित्यस्य न्यायस्य प्रदर्शनार्थम् । तत्र यस्मादिदमपि नारकजीवछव्यमेकसंख्याऽवच्छिन्नमिति नैरयिकस्य छव्यार्थतया तुल्यो, छव्यमेवार्थो छव्यार्थस्तद्भावो छव्यार्थता, तथा तुल्य एव तावद् छव्यार्थतया तुल्यत्वमभिहितम् । इदानीं प्रदेशार्थतामधिकृत्य तुल्यत्वमाह-(पपसच्याए तुल्ये) इदमपि नारकजीवस्य लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशास्मात् प्रदेशार्थतयाऽपि नैरयिको नैरयिकस्य तुल्यः प्रदेश एवार्थः प्रदेशार्थः, तद्भावः प्रदेशार्थता, तथा प्रदेशार्थतया । कस्मादभिहितमिति चेत् ? । उच्यते-द्रव्यद्वैविध्यप्रदेशनार्थम् । तथाहि-द्विविधं छव्यम-प्रदेशवत्, अप्रदेशवत् । तत्र परमाणुरप्रदेशो, द्विप्रदेशोऽदिकं तु प्रदेशवत् । एतच्च छव्यद्वैविध्यं पुद्गलास्तिकाय एव ज्ञायति । शेषाणि तु धर्मास्तिकायाऽऽदीनि द्रव्याणं नियमात्सप्रदेशानि । (उगाढणच्याए सिय हीणे इत्यादि) नैरयिकोऽसंख्यातप्रदेशोऽपरस्य नैरयिकस्य तुल्यप्रदेशस्य अवगाहनमवगाहं शरीरोच्छ्रयोऽवगाहनमेवार्थोऽवगाहनार्थस्तद्भावोऽवगाहनार्थता, तथा अवगाहनार्थतया । (सिय हीणे इत्यादि) स्याच्छब्दः प्रशंसाऽस्ति त्वविवाद् विचारणाऽनेकान्तसंशयप्रश्नाऽऽदिष्वर्थेषु । अत्राऽनेकान्तसंशयकस्य प्रहणं, स्यादीनो, नैकान्तेन हीन इत्यर्थः, स्यात्तुल्यो नैकान्तेन तुल्य इत्यर्थः, स्याद्व्याधिको नैकान्तेनाव्याधिक इति भावः । कथमिति चेत् ? । उच्यते-यस्माद्व्यति-रत्नप्रज्ञापृथिवीनैरयिकाणां भवधारणीयस्य वैक्रियशरीरस्य जघ-येनावनाहनाया अङ्गुलस्यासंख्येयो भाग उत्कर्षतः सप्त धनूषि त्रयो हस्ताः षट् चाङ्गुलानि । उत्तरोत्तरास्तु च पृथिवीषु द्विगुणं द्विगुणं यावत्सप्तमपृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतोऽवगाहनाऽङ्गुलस्यासंख्येयो भागः, उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि । तत्र (जइ हीणेत्यादि) यदि हीनस्ततोऽसंख्येयभागहीनो वा स्यात्संख्येयभागहीनो वा संख्येयगुणहीनो वा स्यात् असंख्येयगुणहीनो वा । अथाऽव्याधिकस्ततोऽसंख्येयभागाभ्याधिको वा स्यात् संख्येयजागाभ्याधिको वा संख्येयगुणाधिको वा असंख्येयगुणाधिको वा । कथमिति चेत् ? । उच्यते-एकः किल नारक उच्चैस्त्वेन पञ्च धनुःशतानि, अपरस्ताम्येवाङ्गुलाऽसंख्येयभागहीनानि, अङ्गुलासंख्येयभागश्च पञ्चानां धनुःशतानामसंख्येयं जागे वर्तते, तेन सोऽङ्गुलासंख्येयजागहीनः पञ्चधनुःशतप्रमाणोऽपरस्य परिपूर्णपञ्चधनुःशतप्रमाणस्यापेक्षयाऽसंख्येयभागहीनः, इतरस्त्वितरापेक्षयाऽसंख्येयजागाभ्याधिकः । तथा एकः पञ्चधनुःशतान्युच्चैस्त्वेनाऽपरस्तु ताभ्येव द्वाज्यां त्रिजिर्वा धनुर्निर्मूनानि, ते च द्वे त्रिजिर्वा वा धनूष पञ्चानां धनुःशतानां संख्येयभागे वर्तते, ततः सोऽपरस्य परिपूर्णपञ्चधनुःशतप्रमाणस्यापेक्षया संख्येयभागहीनः, अपरस्तु परिपूर्णपञ्चधनुःशतप्रमाणः, तदपेक्षया संख्येयजागाधिकः, तथा एकः पञ्चविंशतिधनुःशतमुच्चैस्त्वेनाऽपरः परिपूर्णानि पञ्चधनुःशतानि पञ्चविंशं च धनुःशतं सप्तभिर्गुणितं पञ्चधनुःशतानि ज्ञायति । ततः पञ्चविंशत्यधिकधनुःशतप्रमाणोऽसंख्येयऽपरस्य परिपूर्णपञ्चधनुःशतप्रमाणस्यापेक्षया संख्येयगुणहीनो ज्ञायति, तदपेक्षया त्वितरः परिपूर्णपञ्चधनुःशतप्रमाणः संख्येयगुणाधिकः । तथा-एकोऽपर्यासावस्थायामङ्गुलस्यासंख्येयभागवगाहं वर्तते, अन्यस्तु पञ्चधनुःशतप्रमाणान्युच्चैस्त्वेनाङ्गुलासंख्येयभागश्चासंख्येयेन गुणितः सप्त पञ्चधनुःशतप्रमाणो भवति । ततोऽपर्यासावस्थायामङ्गुलासं-

48

प्यते । पदस्थानके च यत् तदपेक्षया अनन्तभागहीनं तस्य सर्वजीवान्तकं भागे हृते यल्लभ्यते तेनानन्तमेव भागेन हीनं, यच्च तदपेक्षया सहस्रयेयजागहीनं तस्यापेक्षणीयरथास-
हस्रयेयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणेन राशिना जागे हृते यल्लभ्यते तावता भागेन न्यूनम् । यच्च तद्विधृत्य सङ्ख्येयजागहीनं त-
स्यापेक्षणीयस्यात्कृष्टसङ्ख्येयकेन जागे हृते यल्लभ्यते तावता हीनम् । गुणनसङ्ख्यायां तु यद्यतः सङ्ख्येयगुण तद्विधित-
मुत्कृष्टेन सङ्ख्येयकेन गुणितं सत् यावद्भवति तावत्प्रमाणम-
वसातव्यम् । यच्च यतोऽसङ्ख्येयगुणं तद्विधितमसङ्ख्येयम-
लोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणेन गुणकारेण गुण्यते, गुणितं सत् यावद्भ-
वति तदवसेयम् । यच्च यस्मादनन्तगुणं तद्विधिभूतं सर्वजीवा-
नन्तरूपेण गुणकारेण गुण्यते, गुणितं सत् यावद्भवति तावत्प्र-
माणं कृष्टव्यम् । तथा चैतदेव कर्मप्रकृतिसर्गादृष्यां पदस्थानक-
प्ररूपणावसरे जागहारगुणकारस्वरूपमुपवर्णितम्—“सर्वजीवाणो-
तमसखलांगसंख्येयजगत्स जट्टस भागां तिसृ गुणानां तिसृ हिता”
सम्प्रत्यधिकृतसूत्रोक्तपदस्थानवर्णितत्व भाश्यते—तत्र कृष्णवर्ण-
पर्यायपरिमाणं तत्रतोऽनन्तसंख्याऽऽत्मकमप्यसङ्खावस्थापनया
किल दश सहस्राणि १०००० । तस्य सर्वजीवानन्तकेन शतप-
रिमाणपरिकल्पितेन भागे विहिते, लब्धं शतम् १००। तत्रैकस्य
किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं दशसहस्राणि, अप-
रस्य नाभ्येष शतेन हीनानि ६६००। शतं च सर्वजीवानन्तभा-
गहारलब्धत्वादनन्ततमो भागः, ततो यस्य शतेन हीनानि दश
सहस्राणि सोऽपरस्य परिपूर्णदशसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्याय-
स्य नारकस्यापेक्षयाऽनन्तभागहीनः, तदपेक्षया तु सोऽपरः कृ-
ष्णवर्णपर्यायोऽनन्तजागान्यधिकः । तथा कृष्णवर्णपर्यायपरि-
माणस्य दशसहस्रसंख्याकस्यासंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाण-
परिकल्पितेन पञ्चाशत्परिमाणेन भागहारेण भागो विहिते,
लब्धं द्वे शते । एषोऽसंख्येयतमो भागस्तत्रैकस्य किल नारक-
स्य कृष्णवर्णपर्याया दशसहस्राणि शतद्वयेन हीनानि ६६००।
अपरस्य परिपूर्णानि दशसहस्राणि १०००० । तत्र यः शतद्व-
यहीनदशसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्यायः स परिपूर्णकृष्णवर्णपर्वा-
यनारकापेक्षयाऽसंख्येयजागहीनः । परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायस्तु त-
दपेक्षयाऽसंख्येयमागाधिकः २ । तथा तस्यैव कृष्णवर्णपर्याय-
राशेदशसहस्रसंख्याकस्यात्कृष्टसंख्येयकपरिमाणकल्पितेन द-
शकपरिमाणेन भागहारेण भागो विहिते, लब्धं सहस्रम् । एष
किल संख्याततमो भागः तत्रैकस्य नारकस्य किल कृष्णवर्णप-
र्यायपरिमाणं नवसहस्राणि ९००० । अपरस्य दशसहस्राणि
१००००। नवसहस्राणि तु दशसहस्राणि सहस्रेण हीनानि । स-
हस्रं च संख्येयतमो भाग इति नवसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्वा-
यपरिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया संख्येयभागहीनः, तद-
पेक्षया त्वितरः संख्येयमागाधिकः । तत्रैकस्य नारकस्य किल कृ-
ष्णवर्णपर्यायपरिमाणं सहस्रम्, अपरस्य दशसहस्राणि, तत्र स-
हस्रदशकेनोत्कृष्टसंख्यातककल्पनेन गुणितं दशसहस्रसंख्या-
क जयतीति सहस्रसंख्यकृष्णवर्णपर्यायो नारको दशसहस्रसं-
ख्याककृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया संख्येयगुणहीनः, तदपेक्षया
परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायः संख्येयगुणाभ्यधिकः । तथा एकस्य किल
नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायाग्र द्वे शते, अपरस्य परिपूर्णानि दश
सहस्राणि द्वे च शते संख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रकल्पि-
तेन पञ्चाशत्परिमाणेन गुणकारगुणितेन दशसहस्राणि जायन्ते ।

ततो द्विशतपरिमाणकृष्णवर्णपर्यायो नारकः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया असंख्येयगुणहीनः, तदपेक्षया त्वितरोऽसंख्येयगुणाभ्यधिकः ॥ तथैकस्य किञ्च नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं शतमपरस्य दशसहस्राणि शते च सर्वजीवान्तकपरिकल्पितेन गुणकारेण गुणिने जायन्ते दश सहस्राणि, ततः शतपरिमाणकृष्णवर्णपर्यायो नारकः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षयाऽनन्तगुणहीनः, इतरस्तु तदपेक्षयाऽनन्तगुणान्यधिकः । यथा कृष्णवर्णपर्यायानाधिकृत्य हानौ बुद्धौ च वदस्थानपतितत्वमुक्तमेवं शेषवर्णगन्धरसस्पर्शैरपि प्रत्येकं वदस्थानपतितत्वं भावनीयम् । तदेवं पुद्गलविपाके नामकर्मोद्भूतजनितजीवोद्भूतिकाभावाऽऽभयेण वदस्थानपतितत्वमुपदर्शितम् । इदानीं जीवविपाकिज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मकृत्यापशमभावाऽऽभयेण तदुपदर्शयति-“आभिनिर्वाहियपञ्जवेहि” इत्यादि पूर्ववत् । प्रत्येकमाभिनिर्वाहिकाऽऽदिषु वदस्थानपतितत्वं भावनीयम् । इह द्रव्यतस्तुल्यत्वं वदता सम्मूर्च्छितमसंख्यमेदनिर्भेदबीजं मसुराणकरसवदनमिष्यक्तदेशकालक्रमप्रत्यवबद्धावशेषजपरिणतैर्योग्यं द्रव्यमित्यावेदितम् । अवगाहनया चतुःस्थानपतितत्वमजिबहता केवतः सङ्कोचविशेषधर्मा आत्मा, न तु द्रव्यप्रदेशसङ्ख्याया इति दर्शितम् । उक्तं जैनद्रव्यत्राणि-विकसनसङ्कोचनयोनं स्तो द्रव्यप्रदेशसङ्ख्याया वृद्धिहासौ स्तः, केवतस्तु तावान्मनः, तस्मात् स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वं वदता आयुःकर्मस्थितिनिर्वर्तकानामध्यवसायस्थानानामुत्कर्षापकर्षवृत्तिरुपदर्शिता, अन्यथा स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वायोगात् । आयुःकर्म चोपलक्षणं, तेन च सर्वकर्मस्थितिनिर्वर्तकेष्वध्यवसायोत्कर्षापकर्षवृत्तिरवसानव्या । कृष्णादिपर्यायैः वदस्थानपतितत्वमुपदर्शयता एकस्यापि नारकस्य पर्याया अनन्ताः किं पुन सर्वेषां नारकाणामिति दर्शितम् । अथ नारकाणां पर्यायाऽऽनन्त्यं पृष्टेन जगत्ता तदेव पर्यायाऽऽनन्त्यं वक्तव्यं, न त्वन्यत्, ततः किमर्थं द्रव्यकैत्रकालभावाभिधानमिति ? तदयुक्तम् । अभिप्रायापरिज्ञानात् । इह न सर्वेषां सर्वे स्वपर्यायाः समसंख्याः किं तु वदस्थानपतितताः । एतन्मानन्तरमेव दर्शितम्, तच्च वदस्थानपतितत्वं परिणामित्वमन्तरेण न भवति, तच्च परिणामित्वं यथोक्तज्ञानस्य द्रव्यस्येति द्रव्यतस्तुल्यत्वमजिबहितम् । तथा न कृष्णाऽऽदिपर्यायैरेव पर्यायवान् जीवः, किं तु तत्तत्क्षेत्रसङ्कोचविकोचधर्मतयाऽपि । तथा तत्तदध्यवसायस्थानयुक्ततयाऽपि विषयपदार्थं केवकासादयां चतुःस्थानपतितत्वमुक्तमिति कृतप्रसङ्गेन, तदेवमवसितं नैरयिकाणां पर्यायाऽऽनन्त्यम् ।

इदानीमसुरकुमारेषु पर्यायामं पिपृच्छिषुराह-

असुरकुमाराणं जंते ! केवइया पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा पप्पत्ता । से केणहे णं जंते ! एवं बुब्बइ-असुरकुमाराणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! असुरकुमारे असुरकुमारस्स दब्बइयाए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्ठाणवरिण, ठिईए चउट्ठाणवरिण, कासवन्नपज्जवेहिं छट्ठाणवरिण । एवं नीलवन्नपज्जवेहिं लोहिअहाभिइवन्नपज्जवेहिं सुक्खिअवन्नपज्जवेहिं सुब्बिजगंधपज्जवेहिं सुब्बिजगंधपज्जवेहिं तित्तरसपज्जवेहिं कहुपरसप-

उज्जवेहिं कसायरसपज्जवेहिं अंबिन्नरसपज्जवेहिं महुररसपज्जवेहिं कक्खइफासपज्जवेहिं मउयफासपज्जवेहिं गरुयफासपज्जवेहिं लहुयफासपज्जवेहिं सीतफासपज्जवेहिं उमिणफासपज्जवेहिं निष्फासपज्जवेहिं लुक्खफासपज्जवेहिं आभिणिबोहियनाणपज्जवेहिं सुयनाणपज्जवेहिं ओहिनाणपज्जवेहिं मइअन्नाणपज्जवेहिं सुयअन्नाणपज्जवेहिं विभंगनाणपज्जवेहिं चक्खुदंसणपज्जवेहिं अचक्खुदंसणपज्जवेहिं ओहिदंसणपज्जवेहिं य छट्ठाणवरिण । से तेणहे णं गोयमा ! एवं बुब्बइ-असुरकुमाराणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता । एतं जहा णेरइया जहा असुरकुमारा तहा नागकुमारा विज्जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं भंते ! केवइया पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा पप्पत्ता । से केणहे णं एवं बुब्बइ-पुढविकाइयाणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! पुढविकाइए पुढविकाइयस्स दब्बइयाए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अम्भहिण । जइ हीणे असंखेज्जइजागहीणे वा संखेज्जइभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखिज्जगुणहीणे वा । अह अम्भहिण असंखेज्जइभागअम्भहिण वा संखेज्जइभागअम्भहिण वा संखेज्जगुणमम्भहिण वा असंखिज्जगुणमम्भहिण वा । ठिईए मिय हीणे सिय तुल्ले मिय अम्भहिण । जइ हीणे असंखिज्जभागहीणे वा संखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा । अह अम्भहिण असंखेज्जइजागअम्भहिण वा संखेज्जइजागअम्भहिण वा संखेज्जगुणमम्भहिण वा वप्पेहिं गंधेहिं रमेहिं फासेहिं मइअन्नाणपज्जवेहिं सुयअन्नाणपज्जवेहिं अचक्खुदंसणपज्जवेहिं छट्ठाणवरिण । आउकाइयाणं भंते ! केवइया पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा पप्पत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं बुब्बइ-आउकाइयाणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! आउकाइए आउकाइयस्स दब्बइयाए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, उगाहणइयाए चउट्ठाणवरिण, ठिईए तिट्ठाणवरिण वन्नगंधरसफासमइअन्नाणसुयअन्नाण अचक्खुदंसणपज्जवेहिं य छट्ठाणवरिण । तेउकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा पप्पत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं बुब्बइ-तेउकाइयाणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! तेउकाइए तेउकाइयस्स दब्बइयाए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्ठाणवरिण । ठिईए तिट्ठाणवरिण वन्नगंधरसफासमइअन्नाणसुयअन्नाण अचक्खुदंसणपज्जवेहिं य छट्ठाणवरिण । बाउकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! बाउकाइयाणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता । से केणहे णं जंते ! एवं बुब्बइ-बाउकाइयाणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता ? । गोयमा ! बाउकाइए

वाउकाइयस्स दव्वडयाए तुल्ले, पदेसडयाए तुल्ले, ओगाह-
णडयाए चउट्टाणवडिए । ठिईए तिट्टाणवडिए वणगंधर-
सफासमइअण्णाणसुयअण्णाणअचक्खुदंसणपज्जवेहि य उ-
ट्टाणवडिए । वणस्सइकाइयाणं भंते ! केवइया पज्जवा
पमत्ता ? गोयमा ! अणंता पज्जवा पमत्ता । से केणट्ठे णं
भंते ! एवं बुद्धइ-वणस्सइकाइयाणं अणंता पज्जवा पम-
त्ता ? गोयमा ! वणस्सइकाइए वणस्सइकाइयस्स दव्वडयाए
तुल्ले, पदेसडयाए तुल्ले, ओगाहणडयाए चउट्टाणवडिए ।
ठिईए तिट्टाणवडिए, वणगंधरसफासमइअण्णाणसुयअ-
ण्णाणअचक्खुदंसणपज्जवेहि य उट्टाणवडिए । से तेणट्ठे णं
गोयमा ! वणस्सइकाइयाणं अणंता पज्जवा पमत्ता । वे-
इंदियाणं पुच्छा ? गोयमा ! वेइंदियाणं अणंता पज्जवा
पमत्ता । से केणट्ठे णं जंते ! एवं बुद्धइ-वेइंदियाणं अणंता
पज्जवा पमत्ता ? गोयमा ! वेइंदिए वेइंदियस्स दव्वडया-
ए तुल्ले, पदेसडयाए तुल्ले, उगाहणडयाए सिय हणे सिय
तुल्ले सिय अभहि । जदि हीणे असंखेज्जनागमज्जहि वा
संखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगु-
णहीणे वा । अह अज्जहि असंखेज्जनागमज्जहि वा
संखेज्जभागमज्जहि वा संखेज्जगुणमज्जहि वा अमं-
खेज्जगुणमज्जहि वा । ठिईए तिट्टाणवडिए, वणगंधर-
सफासमभिणिबोहियनाणसुअण्णाणमइअण्णाणसुयअण्णा-
णअचक्खुदंसणपज्जवेहि य उट्टाणवडिए । एवं तेइंदि-
याण वि, एवं चउट्टाणवडिए वि, एवरं दो दंमणा च-
क्खुदंसणहि अचक्खुदंसणपज्जवेहि य उट्टाणवडिए । पंचि-
दियतिरिक्खजोणियाणं पज्जवा जट्ठा एरइयाणं तहा भा-
णियव्वा । माणुस्माणं जंते ! केवइया पज्जवा पमत्ता ?
गोयमा ! अणंता पज्जवा पमत्ता । से केणट्ठे णं जंते !
एवं बुद्धइ-मणुस्माणं अणंता पज्जवा पमत्ता ? गोयमा !
माणुस्स दव्वडयाए तुल्ले, पदेसडयाए तुल्ले, उगाहणडयाए
चउट्टाणवडिए । ठिईए चउट्टाणवडिए, वणगंधरसफा-
समभिणिबोहियनाणसुयनाणओहिनाणमणपज्जवनाण-
पज्जवेहि य उट्टाणवडिए, केवइयाणपज्जवेहि तुल्ले तिहि
अण्णाणहि तिहि दंमणेहि उट्टाणवडिए, केवइदंसणपज्ज-
वेहि तुल्ले । वाणमंतरा ओगाहणडयाए ठिईए चउट्टाण-
वडिया, वज्जादीहि उट्टाणवडिया, जोइसियवंमाणिया वि
एवं चव, नवरं ठिईए चउट्टाणवडिए तिट्टाणवडिया ।

(असुरकुमाराणं भंते ! केवइया पज्जवा पमत्ता इत्यादि)
उक्त पदार्थः प्रायः सर्वेष्वप्यसुरकुमाराऽऽदिषु, ततः (सकलम-
पि चतुर्विंशतिदशरुक्कसूत्रं प्राप्त्वावनीय, यस्तु विशेष उप-
दर्श्यते तत्र यत् पृथिवीकायिकाऽऽदीनामवगाहनाया अङ्गुष्ठा-
संख्येयभागप्रमाणाया अपि चतुःस्थानपतितत्वं तदङ्गुष्ठा-

संख्येयभागस्थासंख्येयमेव भिन्नत्वादवसेयम् । स्थित्या हीनत्वम-
धिकत्वं च त्रिस्थानपतितं, न चतुःस्थानपतितम्, असंख्येयगुण-
वृद्धिदान्योरसम्भवात् । कथं तयोरसम्भव इति चेत् ? उच्यते-
इह पृथिव्यादीनां सर्वजघन्यमायुः क्षुल्लकभवप्रदणं, क्षुल्लक-
प्रवग्रहणस्य परिमाणमावलिकानां द्वे वाते षट्पञ्चाशदधिके
मूर्ते च द्विघटिकाप्रमाणे, सर्वसंख्यया क्षुल्लकभवप्रदणानां प-
ञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि ६५५३६ ।

उक्तं च-

“ दोष्मि सयाहं नियमा, कृप्पन्नाहं पमाणओ होति ।

आवलियपमाणेणं, खुद्दागज्जगहणमेयं ॥ १ ॥

पण्डित्ति य सहस्साहं, पंचेव सयाहं तह य जत्तीसा ।

खुद्दागभवगहणा, इति एते मुहुत्तेणं ॥ २ ॥ ”

पृथिव्यादीनां च स्थितिरुत्कर्षतोऽपि संख्येयवर्षप्रमाणा,
ततो नासंख्येयगुणवृद्धिदान्योः सम्भवः । शेषवृद्धिहानि-
त्रिकभावना त्वयम्-एकस्य किञ्च पृथिवीकायस्थितिः
परिपूर्णानि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, अपरस्य तान्येव स-
मयन्यूनानि । ततः समयन्यूनद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकः
परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया असंख्येयजाग-
हीनः, तदपेक्षया त्वितरोऽसंख्येयभागाधिकः, तथा एक-
स्य परिपूर्णानि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्य तान्ये-
वान्तर्मुहूर्ताऽऽदिनानि । अन्तर्मुहूर्ताऽऽदिकं द्वाविंशतिवर्षसह-
स्राणां संख्येयतमो जागः, ततोऽन्तर्मुहूर्ताऽऽदिन्यूनद्वाविंशतिवर्ष-
सहस्रस्थितिकः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया सं-
ख्येयभागाहीनः, तदपेक्षया तु इतरः संख्येयजागाद्यधिकः । तथा
एकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्यान्तर्मुहूर्तं मासो
वर्षं वर्षसहस्रं वा, अन्तर्मुहूर्ताऽऽदिकं नियतपरिमाणया संख्यया
गुणितं द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिप्रमाणं भवति, तेनान्तर्मुह-
ूर्ताऽऽदिप्रमाणाधिकः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापे-
क्षया संख्येयगुणाहीनः, तदपेक्षया तु परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसह-
स्रस्थितिकः संख्येयगुणाद्यधिकः । एवमपेक्षायाऽऽदीनामपि
चतुरिंशद्विषयानां स्वस्वाङ्कुष्ठस्थित्यनुसारेण स्थित्या त्रि-
स्थानपतितत्वं भावनीयम् । त्रिवर्षकपञ्चद्विघाणां मनुष्याणां
च चतुःस्थानपतितत्वं, तेषामुत्कर्षतस्त्रीणि पदयोपमानि स्थि-
तिः । पदयोपमं चासंख्येयवर्षसहस्रप्रमाणमतोऽसंख्येयगुणवृ-
द्धिदान्योरपि सम्भवादुपपद्यते चतुःस्थानपतितत्वम् । एवं
व्यन्तराणामपि तेषां जघन्यतोऽश्ववर्षसहस्रस्थितिकत्वादुत्कर्-
षतः पदयोपमस्थितिः, ज्योतिष्कवैमानिकानां पुनः स्थित्या
त्रिस्थानपतितत्वं, यतो ज्योतिष्काणां जघन्यमायुः पदयोपमा-
द्यभागः, उत्कर्षतो वर्षलक्षाधिक पदयोपमं, वैमानिकानां जघन्यं
पदयोपममुत्कृष्टं त्र्यम्बिसहस्रागरापमानि दशकोटाकोटीसं-
ख्येयपदयोपमप्रमाणं च, सागरापमनस्तेषामप्यसंख्येयगुणवृद्धि-
दान्यसम्भवात् । स्थितितः त्रिस्थानपतितता । शेषसूत्रभावना तु
सुगमत्वात् स्वयं भावनीया, तदेव सामान्यतो नैरायिकाऽऽदीनां
प्रत्येकं पर्यायाऽऽनन्त्यं प्रतिपादितम् ।

इदानीं जघन्याऽऽद्यवगाहनाऽऽद्यधिकृत्य तेषामेव प्रत्येकं
पर्यायाप्रं प्रतिपिपादयिपुराह-

जट्ठनोगाहणाणं भंते ! एरइयाणं केवइया पज्जवा प-
मत्ता ? गोयमा ! अणंता पज्जवा पमत्ता । से केणट्ठे णं जं-

ते ! एवं वृचद-जहन्नोगाहणगाणं नेरइयाणं अनंता प-
ज्जवा पणत्ता ?। गोयमा ! जहन्नोगाहणए नेरइए जह-
न्नोगाहणस्स नेरइयस्स दव्वइयाए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले,
उग्गाहणइयाए तुल्ले, त्रिईए चउट्टाणवडिए, वण्णगंधरसफा-
सपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अएणाणेहिं तिहिं दंस-
णेहिं छट्टाणवडिए । उक्कोसोगाहणया णं जंते ! नेरइ-
याणं केवइया पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा ! अणंता प-
ज्जवा पणत्ता । से केणट्ठे णं जंते ! एवं वृचद-उक्कोसो-
गाहणयाणं नेरइयाणं अणंता पज्जवा पणत्ता ?। गोय-
मा ! उक्कोसोगाहणए नेरइए उक्कोसोगाहणस्स नेरइय-
स्स दव्वइयाए तुल्ले पदेमइयाए तुल्ले, उग्गाहणइयाए
तुल्ले । त्रिईए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्जहिए ।
जदि हीणे असंखेज्जज्जागहीणे वा संखेज्जज्जागहीणे वा ।
अह अब्जहिए असंखेज्जभागअब्जहिए वा संखेज्जज्जाग-
मअब्जहिए वा, वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं ति-
हिं अएणाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छट्टाणवडिए । अजहन्नु-
क्कोसोगाहणगाणं जंते ! नेरइयाणं केवइया पज्जवा पण-
त्ता ?। गोयमा ! अणंता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठे णं भं-
ते ! एवं वृचद-अजहन्नुक्कोसोगाहणगाणं अणंता पज्जवा
पणत्ता ?। गोयमा ! अजहन्नुक्कोसोगाहणए नेरइए अज-
हन्नुक्कोसोगाहणस्स नेरइयस्स दव्वइयाए तुल्ले पदेमइया-
ए तुल्ले ओगाहणइयाए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अ-
ब्जहिए । जदि हीणे असंखेज्जज्जागहीणे वा संखेज्जज्ज-
जागहीणे वा संखेज्जज्जागहीणे वा असंखिज्जज्जागहीणे वा ।
अह अब्जहिए वा असंखिज्जज्जागमअब्जहिए वा संखे-
ज्जज्जागमअब्जहिए वा संखिज्जज्जागमअब्जहिए वा असं-
खिज्जज्जागमअब्जहिए वा । त्रिईए सिय हीणे सिय तुल्ले
सिय अब्जहिए । जदि हीणे असंखेज्जभागहीणे वा सं-
खेज्जज्जागहीणे वा असंखेज्जज्जागहीणे वा संखेज्जज्जागहीणे
वा । अह अब्जहिए असंखेज्जज्जागमअब्जहिए वा संखेज्जज्ज-
जागमअब्जहिए वा संखेज्जज्जागमअब्जहिए वा असंखिज्जज्जाग-
मअब्जहिए वा, वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं ति-
हिं अएणाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छट्टाणवडिए । से ते-
णट्ठे णं एवं वृचद-गोयमा ! अजहन्नुक्कोसोगाहणगाणं ने-
रइयाणं अनंता पज्जवा पणत्ता । जहणएनेरइयाणं भंते !
नेरइयाणं केवइया पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा ! अणंता प-
ज्जवा पणत्ता । से केणट्ठे णं भंते ! एवं वृचद-जहन्न-
इइयाणं नेरइयाणं अणंता पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा !
जहन्नइइयाणं नेरइए जहन्नइइयाणं नेरइयस्स दव्वइया-
ए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्टाणवडि-

ए । त्रिईए तुल्ले, वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं
तिहिं अएणाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छट्टाणवडिए । एवं उ-
क्कोसइइए वि, अजहन्नुक्कोसइइए वि एवं, नवरं सट्टाणे
चउट्टाणवडिए । जहणएणुणकालयाणं भंते ! नेरइयाणं के-
वइया पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा ! अणंता पज्जवा पणत्ता ।
से केणट्ठे णं जंते ! एवं वृचद-जहणएणुणकालयाणं नेर-
इयाणं अणंता पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा ! जहणएणु-
कालए नेरइए जहणएणुणकालगस्स नेरइयस्स दव्वइयाए
तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्टाणवडिए,
त्रिईए चउट्टाणवडिए । कालवण्णपज्जवेहिं तुल्ले, अबसे-
सेहिं वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अ-
एणाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छट्टाणवडिए । से तेणट्ठे णं गोयमा !
एवं वृचद-जहणएणुणकालयाणं नेरइयाणं अणंता पज्जवा
पणत्ता । एवं उक्कोसएणुणकालए वि, अजहणमणुक्कोस-
एणुणकालए वि एवं चेव, नवरं कालवण्णपज्जवेहिं छट्टाण-
वडिए एवं, अबसेसा चत्तारि वप्पा दो गंधा पंच रमा
अठ फासा जाणियव्वा । जहणमणिबोहियनाणीणं भं-
ते ! नेरइयाणं केवइया पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा ! अणंता
पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठे णं जंते ! एवं वृचद-जह-
णमणिबोहियनाणीणं नेरइयाणं अणंता पज्जवा पण-
त्ता ?। गोयमा ! जहणमणिबोहियनाणीं नेरइए जहणा-
मणिबोहियनाणीस्स नेरइयस्स दव्वइयाए तुल्ले, पदेम-
इयाए तुल्ले, उग्गाहणइयाए चउट्टाणवडिए, त्रिईए च-
उट्टाणवडिए, वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं छट्टाणवडिए । आ-
मणिबोहियनाणपज्जवेहिं तुल्ले, सुयनाणओहिनाणपज्ज-
वेहिं छट्टाणवडिए । एवं उक्कोसामणिबोहियनाणीं वि,
अजहणमणुक्कोसामणिबोहियनाणीं वि एवं चेव, नवरं आ-
मणिबोहियनाणपज्जवेहिं सट्टाणे छट्टाणवडिए । एवं सुय-
नाणीं, ओहिनाणीं वि एवं चेव, नवरं जस्स नाणा तस्म अ-
मणा नत्थि, जहा नाणा तहा अमणा वि भाणियव्वा, न-
वरं जस्स अमणा तस्म नाणा नत्थि । जहणचक्रुदंस-
णं भंते ! नेरइयाणं केवइया पज्जवा पणत्ता ?। गोयमा !
अणंता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठे णं जंते ! एवं वृचद-
जहणचक्रुदंसणीणं नेरइयाणं अणंता पज्जवा पणत्ता ?।
गोयमा ! जहणचक्रुदंसणीणं नेरइए जहणचक्रुदंसणि-
णस्स नेरइयस्स दव्वइयाए तुल्ले, पदेमइयाए तुल्ले, ओ-
गाहणइयाए चउट्टाणवडिए, त्रिईए चउट्टाणवडिए,
वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अएणाणेहिं
छट्टाणवडिए, चक्रुदंसणपज्जवेहिं तुल्ले, अचक्रुदंस-
णपज्जवेहिं ओहिदंसणपज्जवेहिं छट्टाणवडिए । एवं

उक्तोमचक्रुदंसणी वि, अजहसमणुकोमचक्रुदंसणी वि एवं चैव, नवरं सहाणे छद्वाणवदिप । एवं अचक्रुदंसणी वि, ओहिदंसणी वि । जहसोगाहणगाणं भंते ! असुरकुमाराणं केवइया पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं वुच्चइ-जहसो-गाहणगाणं असुरकुमाराणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसोगाहणं असुरकुमारे जहसोगाहणगस्म असुरकुमारस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, उग्गाहणइयाए तुल्ले, ठिईए चउट्टाणवदिप, वसमादीहिं छद्वाणवदिप, आजिणिबोहियनाणमुयनाणओहिनाणपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अन्नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं य उट्टाणवदिप । एवं उक्तोमोगाहणं वि, एवं अजहसमणुकोमोगाहणं वि, नवरं उक्तोमोगाहणं वि असुरकुमारट्ठितीए चउट्टाणवदिप, एवं जाव यणियकुमारो । जहसोगाहणगाणं जंते ! पुढविकाइयाणं केवइया पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं वुच्चइ-जहसोगाहणगाणं पुढविकाइयाणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसोगाहणं पुढविकाइयाणं दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए तुल्ले, ठिईए तिह्वाणवदिप, वसगंधरसफासपज्जवेहिं दोहिं अन्नाणेहिं अचक्रुदंसणपज्जवेहिं य छद्वाणवदिप । एवं उक्तोमोगाहणं वि, अजहसमणुकोमोगाहणं वि एवं चैव, नवरं सहाणे छद्वाणवदिप । जहसतितीयाणं जंते ! पुढविकाइयाणं पुच्छा । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं वुच्चइ-जहसतितीयाणं पुढविकाइयाणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसतितीए पुढविकाइए जहसतितीयस्म पुढविकाइयस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्टाणवदिप, ठिईए तुल्ले, वसगंधरसफासपज्जवेहिं मतिअन्नाणमुयअन्नाणअचक्रुदंसणपज्जवेहिं य छद्वाणवदिप । एवं उक्तोमट्ठितीए वि, अजहसमणुकोमट्ठितीए वि एवं चैव, नवरं सहाणे तिह्वाणवदिप । जहसगुणकालयाणं भंते ! पुढविकाइयाणं पुच्छा । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं जंते ! एवं वुच्चइ-जहसगुणकालयाणं पुढविकाइयाणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसगुणकालए पुढविकाइए जहसगुणकालगस्म पुढविकाइयस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, उग्गाहणइयाए चउट्टाणवदिप, ठिईए तिह्वाणवदिप, कालवभापज्जवेहिं तुल्ले, अवसेमेहिं वसगंधरसफासपज्जवेहिं छद्वाणवदिप, दोहिं अन्नाणेहिं अचक्रुदंसणप-

ज्जवेहिं य छद्वाणवदिप । एवं उक्तोमगुणकालए वि, अजहसमणुकोमगुणकालए वि एवं चैव, नवरं सहाणे उट्टाणवदिप । एवं पंच वसा, दो गंधा, पंच रसा, अट्ट फासा भाणियव्वा । जहसमइअन्नाणीणं जंते ! पुढविकाइयाणं पुच्छा । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं वुच्चइ-जहसमतिअन्नाणी पुढविकाइए, जहसमतिअन्नाणीणस्म पुढविकाइयस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्टाणवदिप, ठिईए तिह्वाणवदिप, वसगंधरसफासपज्जवेहिं उट्टाणवदिप, मतिअन्नाणपज्जवेहिं तुल्ले, सुयअन्नाणपज्जवेहिं अचक्रुदंसणपज्जवेहिं उट्टाणवदिप । एवं उक्तोममतिअन्नाणी वि, अजहसमणुकोममतिअन्नाणी वि एवं चैव, नवरं सहाणे छद्वाणवदिप । एवं सुयअन्नाणी वि, अचक्रुदंसणी वि एवं चैव । एवं० जाव वणस्सइकाइया । जहसोगाहणगाणं भंते ! वेइंदियाणं पुच्छा । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं वुच्चइ-जहसोगाहणगाणं वेइंदियाणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसोगाहणं वेइंदिए जहसोगाहणगस्म वेइंदियस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए तुल्ले । ठिईए तिह्वाणवदिप, वसगंधरसफासपज्जवेहिं दोहिं नाणेहिं दोहिं अन्नाणेहिं अचक्रुदंसणपज्जवेहिं उट्टाणवदिप । एवं उक्तोमोगाहणं वि, नवरं नाणा नत्थि । अजहसमणुकोमोगाहणं जहा जहसोगाहणं एवरं सहाणे ओगाहणाए चउट्टाणवदिप । जहसट्ठितीयाणं जंते ! वेइंदियाणं पुच्छा । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं भंते ! एवं वुच्चइ-जहसट्ठितीयाणं वेइंदियाणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसट्ठितीए वेइंदिए जहसट्ठितियस्म वेइंदियस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, ओगाहणइयाए चउट्टाणवदिप । ठिईए तुल्ले, वसगंधरसफासपज्जवेहिं दोहिं अन्नाणेहिं अचक्रुदंसणपज्जवेहिं छद्वाणवदिप । एवं उक्तोमट्ठितीए वि, नवरं दो नाणा अजहसिया । अजहसमणुकोमट्ठितीए जहा उक्तोमट्ठितीए, नवरं ठिईए तिह्वाणवदिप । जहसगुणकालयाणं जंते ! वेइंदियाणं पुच्छा । गोयमा ! अणंता पज्जवा पसत्ता । से केणहे णं जंते ! एवं वुच्चइ-जहसगुणकालयाणं वेइंदियाणं अणंता पज्जवा पसत्ता । गोयमा ! जहसगुणकालए वेइंदिए जहसगुणकालगस्म वेइंदियस्म दव्वइयाए तुल्ले, पदेसइयाए तुल्ले, उग्गाहणइयाए चउट्टाणवदिप, ठिईए तिह्वाणवदिप । कालवभापज्जवेहिं तुल्ले, अवसेमेहिं वसगंधरसफासपज्जवेहिं तुल्ले, अवसेमेहिं वसगंधरसफासपज्जवेहिं दोहिं नाणेहिं दोहिं अन्नाणेहिं अचक्रुदंसणपज्जवेहिं

उद्वाणवदि, एवं उक्कोसगुणकाल ए वि, अजहसमणु-
कोसगुणकाल ए वि एवं चेव, नवरं सङ्घाणे उद्वाणवदि,
एवं पंच वष्ठा दो गंधा पंच रमा अद्भु फासा जाणियन्वा ।
जहसाभिणिबोहियनाणीं भंते ! वेइंदियाणं केवइया
पज्जवा पमत्ता ! गोयमा ! अणंता पज्जवा पमत्ता । से
केणट्ठेणं जंत ! एवं बुच्चइ ! गोयमा ! जहसाजिनिबोहिय-
नाणी वेइंदिए जहसाभिनिबोहियनाणी वेइंदियस्स दव्व-
ट्ठयाए तुल्ले पदेसट्ठयाए तुल्ले ओगाहणट्ठयाए चउत्ताणव-
दि ए ठिईए तिट्ठाणवदि, वष्ठागंधरसफासपञ्जवेहिं छ-
ट्ठाणवदि, आभिणिबोहियनाणपज्जवेहिं तुल्ले सुयना-
णपज्जवेहिं उद्वाणवदि, अचक्खुदंसणपज्जवेहिं उद्वाणव-
दि, एवं उक्कोसाभिणिबोहियनाणी वि, अजहसम-
णुकोसाजिनिबोहियनाणी वि एवं चेव, नवरं सङ्घाणे छ-
ट्ठाणवदि, एवं सुयनाणी वि, सुयअस्साणी वि, मति-
अस्साणी वि, अचक्खुदंसणी वि, नवरं जत्थ नाणा तत्थ अ-
न्नाणा नत्थि, जत्थ अन्नाणा तत्थ नाणा नत्थि । जत्थ
दंसणं तत्थ नाणा वि अस्साणा वि एवं चेव, तेइंदियाण
वि एवं, चउत्तिंदियाण वि एवं चेव, नवरं चक्खुदंसण-
मज्जहिं ।

“अहोसोगाहणां भंते !” इत्यादि सुगमम् । (नवरं ठिईए
उद्वाणवदि इति) जघन्यावगाहनो हि दशवर्षसङ्ख्याणि
स्थितिकोऽपि जवति, रत्नप्रभायामुत्कृष्टस्थितिकोऽपि, सप्तमन-
रकपुंथियां तत्रोपपद्यते, स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वात् ।
(तिहिं नाणाहिं तिहिं अस्साणाहिं ति) इह यदा गमंयुत्का-
न्तिकसङ्क्रिपञ्चेन्द्रिया नरकेषूपपद्यते तदा स नारकाऽऽयुःसं-
वेदनप्रथमसमये एव पूर्वगृहीतौदारिकशरीरपरिशादं करोति,
तस्मिन्नेव समये सम्यग्दृष्टेस्त्रीणि ज्ञानानि मिथ्यादृष्टेस्त्रीणि
अज्ञानानि समुत्पद्यन्ते, ततोऽविप्रदेण विप्रदेण वा गत्वा वै-
क्रियशरीरसङ्गानं करोति, यस्तु समुच्छिन्नासङ्क्रिपञ्चेन्द्रि-
यो नरकेषूपपद्यते तस्य तदानीं विभङ्गज्ञानं नास्तीति जघ-
न्यावगाहनस्याज्ञानानि भजनया रूष्टयानि द्वे त्रीणि वेति ।
उत्कृष्टावगाहनसूत्रे स्थित्या हानौ बुद्धौ च द्विस्थानपतितत्वम् ।
तद्यथा-असङ्ख्येयजागहीनत्वं वा सङ्ख्येयभागहीनत्वं वा,
तथा असङ्ख्येयजागाधिकत्वं वा सङ्ख्येयजागाधिकत्वं वा,
न तु सङ्ख्येयाऽसङ्ख्येयगुणवृद्धिहानी । कस्मादिति चेत् ? उ-
च्यते-उत्कृष्टावगाहना हि नैरयिकाः पञ्चधनुःशतप्रमाणाः, ते च
सप्तमनरकपुंथियां, तत्र जघन्या स्थितिर्द्वाविंशतिनागरोप-
माणि, उत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, ततोऽसङ्ख्येयासङ्-
ख्येयभागहानिवृद्धिरेव घटेत्, न सङ्ख्येयगुणहानिवृद्धिस्तेषां
ओत्कृष्टावगाहनानां त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि वा नियमाद्वे-
दितयानि, न भजनया, भजनादेतोः समुच्छिन्नासङ्क्रिपञ्चेन्द्रि-
योत्पादस्य नेषामसम्भवात्, अजघन्योत्कृष्टावगाहनसूत्रे यद्व-
गाहनया चतुःस्थानपतितत्वं तदेवम्, अजघन्योत्कृष्टावगाहनो
हि सर्वजघन्याङ्गुलासङ्ख्येयभागात्परतो मनाक् बृहत्तराङ्गु-
लासङ्ख्येयजागादारभ्य यावदङ्गुलासङ्ख्येयजागन्यूनानि पञ्च-

धनुःशतानि तावदवसेयः, ततः सामान्यनैरयिकसूत्र इवात्रा-
ऽऽयुपपद्यते अवगाहनतत्तत्तुःस्थानपतितता, स्थित्या चतुः-
स्थानपतितता सुप्रतीता, दशवर्षसङ्ख्येय आरभ्योत्कर्षनखा-
यस्त्रिंशत्सागरोपमाणामपि तस्यां लज्यमानत्वात् । जघन्य-
स्थितिसूत्रेऽवगाहनया चतुःस्थानपतितत्वं तस्यावगाहनायां
जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागादारभ्योत्कर्षतः सप्तपादोन्धनु-
षोऽवाप्यमानत्वात्, अत्रापि त्रीण्यज्ञानानि केषाञ्चित्कदाचि-
त्कतया रूष्टयानि, समुच्छिन्नासङ्क्रिपञ्चेन्द्रियेभ्य उत्पन्नाना-
मपर्याप्तावस्थायां विभङ्गस्याऽज्ञावात्, उत्कृष्टस्थितिचिन्ताया-
मवगाहनया चतुःस्थानपतितत्वम्, उत्कृष्टस्थितिकस्यावगाह-
नाया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागादारभ्योत्कर्षतः पञ्चानां धनुः-
शतानामवाप्यमानत्वात् । (अजहन्नुक्कोसट्ठिईए वि एवं वेवे-
त्यादि) अजघन्योत्कृष्टस्थितावपि वक्तव्यं यथा जघन्यस्थिति-
सूत्रे उत्कृष्टस्थितिसूत्रे च, नवरमयं विवेको-अजघन्यस्थिति-
सूत्रे उत्कृष्टस्थितिसूत्रे च स्थित्या तुल्यत्वमभिहितमत्र तु
स्वस्थ्यान्ऽपि स्थितावपि चतुःस्थानपतित इति वक्तव्यम्, सम-
यधिकदशवर्षसङ्ख्येय आरभ्योत्कर्षतः समयोन्धनुषास्त्रिंशत्सा-
गरोपमाणामवाप्यमानत्वात् । जघन्यगुणकालिकाऽऽदिसूत्राणि
सुप्रतीतानि, नवरम् (जरस नाणा तस्स अस्साणा नत्थि ति)
यस्य ज्ञानानि तस्याज्ञानानि न सन्तीति । यतः सम्यग्दृष्टे-
ज्ञानानि मिथ्यादृष्टेज्ञानानि । सम्यग्दृष्टित्वं च मिथ्यादृष्टित्वो-
पमर्देन भवति, मिथ्यादृष्टित्वमपि सम्यग्दृष्टित्वोपमर्देन जय-
ति । ततो ज्ञानसङ्गावे अज्ञानाभावः, एवमज्ञानसङ्गावे
ज्ञानाभावः । तत उक्तम्-“ जहा नाणा तहा अस्साणा
वि भाणयन्वा, नवरं जरस अस्साणा तस्स नाणा न
भवति ।” इति । शेष पाठसिद्धम् । एवमसुरकुमाराऽऽदिसूत्रा-
ण्यपि भावनीयानि, प्रायः समानगमत्वात् । जघन्यावगा-
हनाऽऽदिसूत्रादिसूत्रे स्थित्या द्विस्थानपतितत्वं, सङ्ख्येयव-
र्षाऽऽयुष्कत्वात् । एतच्च प्रागेव सामान्यपृथिवीकायिकसूत्रे
भाषितम् । पर्यायचिन्तायामज्ञाने एव मत्त्यज्ञानधुताज्ञानलक्षणे
वक्तव्ये न तु ज्ञाने, तेषां सम्यक्त्वस्पर्शोऽपि, तेषु मध्ये सम्य-
क्त्वसहितस्य ओत्पादासम्भवात्, “उज्जयाभाषो पुट्ठादणसु”
इति वचनात् । अत एवेतदेवोक्तमत्र-(दोहिं अस्साणेहि
इति) जघन्यावगाहनोन्धन्यसूत्रे-(दोहिं नाणेहि दोहिं अस्सा-
णेहि इति) द्वीन्द्रियाणां हि केषाञ्चित् अपर्याप्तावस्थायां सा-
सादनसम्यक्त्वमवाप्यते सम्यग्दृष्टेऽज्ञाने लज्यते शेषाणा-
मज्ञाने । तत उक्तम्-“ आभ्यां ज्ञानाज्यां आज्यामज्ञानाज्या-
मिति ।” उत्कृष्टावगाहनायां स्वपर्याप्तावस्थाया अभावात् सा-
सादनसम्यक्त्वं नावाप्यते तन्मन्त्र ज्ञाने न वक्तव्ये । तथा चा-
ऽऽह-(एवं उक्कोसितोगाहणाए वि, नवरं नाणा नत्थि ति) तथा
अजघन्योत्कृष्टावगाहना किल प्रथमसमयादूर्ध्वं जवति इति अ-
पर्याप्तावस्थायामपि तस्यासम्भवात्, सासादनसम्यक्त्ववर्ता ज्ञा-
ने, अन्येषां चाज्ञाने इति । ज्ञाने चाऽज्ञाने च वक्तव्ये । तथा चाऽऽह-
(अजहन्नुक्कोसोगाहणाए जहा जहोगाहणाए इति) तथा ज-
घन्यस्थितिसूत्रे द्वे अज्ञाने एव वक्तव्ये न तु ज्ञाने, यतः सर्वजघ-
न्यस्थितिको लज्यपर्याप्तको भवति । न च लज्यपर्याप्तकेषु म-
ध्ये सासादनसम्यग्दृष्टिरुपपद्यते । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते
लज्यपर्याप्तको हि सर्वसङ्क्रिष्टः सासादनसम्यग्दृष्टिश्च मनाक्
शुभपरिणामस्ततः स तेषु मध्ये नोत्पद्यते, तेनाज्ञाने एव लज्यते

न ज्ञाने । उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्मध्ये सासादनसम्यक्त्वसहिताऽप्यु-
पपद्यते इति तत्सूत्रे ज्ञानेऽज्ञाने च वक्तव्ये । तथा आऽऽह—(ए-
वं उक्तोऽसिद्धिरपि वि नवरं दो नाणा अस्माद्विद्या इति) पञ्च-
मेवाजघन्याऽऽकृष्टस्थितिसूत्रमपि वक्तव्यम् । जावसूत्राणि पाठसि-
द्धानि । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया अपि वक्तव्याः, नवरं चतुरि-
न्द्रियाणां चतुर्दशनमधिकम्, अथवा चतुरिन्द्रियत्वाऽप्यागा-
दिति चतुर्दशनविषयमपि सूत्रं वक्तव्यम् ।

जघन्यावगाहना तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे-

जहणोगाहणगाणं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
केवड्या पज्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा
पणत्ता । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ-जहणो-
गाहणगाणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं अणंता पज्जवा
पणत्ता ? । गोयमा ! जहणोगाहणं पंचिदियतिरि-
क्खजोणिए जहणोगाहणगस्स पंचिदियतिरिक्खजोणि-
यस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले पदेसट्ठयाए तुल्ले ओगाहणट्ठ-
याए तुल्ले त्तिइए तिट्ठाणवडिए, वन्नगंधरसफामपज्जवेहिं
दोहिं नाणेहिं दोहिं अण्णाणेहिं दोहिं दंसणेहिं उट्ठा-
णवडिए । उक्तोसोगाहणं वि एवं चेव, नवरं तिहिं
नाणेहिं तिहिं अण्णाणेहिं तिहिं दंसणेहिं उट्ठाणवडिए ।
जहा उक्तोसोगाहणं तहा अजहणमणुकोसोगाहणं वि,
नवरं ओगाहणट्ठिइए चउट्ठाणवडिए त्तिइए चउट्ठाणवडिए ।
जहणणट्ठितीयाणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं केवड्या
पज्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा पणत्ता ।
से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ-जहणणट्ठितीयाणं पंचिदि-
यतिरिक्खजोणियाणं अणंता पज्जवा पणत्ता ? । गोयमा !
जहणणट्ठितीए पंचिदियतिरिक्खजोणिए जहणणट्ठितीय-
स्स पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले पदेसट्ठ-
याए तुल्ले उगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए त्तितीए तुल्ले,
वाणमंधरमपज्जवेहिं दोहिं अण्णाणेहिं दोहिं दंसणेहिं
उट्ठाणवडिए । उक्तोसट्ठितीए वि एवं चेव, नवरं दो अ-
ण्णाणा दो दंसणा । अजहणमणुकोसट्ठितीए वि एवं
चेव, नवरं त्तितीए चउट्ठाणवडिए । तिणिए नाणा ति-
णिए अण्णाणा तिणिए दंसणा । जहणणगुणकासगाणं
भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ? । गोयमा !
अणंता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ
जहणणगुणकासगाणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं अ-
णंता पज्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! जहणणगुण-
कासगाणं पंचिदियतिरिक्खजोणिए जहणणगुणकासगस्स
पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले पदेसट्ठयाए
तुल्ले ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए त्तितीए चउट्ठाण-
वडिए, कासवणपज्जवेहिं तुल्ले, अवसेसेहिं वाणमंधर-

सफासपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अण्णाणेहिं तिहिं
दंसणेहिं उट्ठाणवडिए । एवं उक्तोसगुणकासगाणं वि, अ-
जहणमणुकोसगुणकासगाणं वि एवं चेव, नवरं सट्ठाणे उट्ठा-
णवडिए । एवं पंच वाणा दो गंधा पंच रसा अट्ठ फा-
सा । जहणमणिबोहियनाणी जंते ! पंचिदियतिरि-
क्खजोणियाणं केवड्या पज्जवा पणत्ता ? । गोयमा !
अणंता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ? ।
गोयमा ! जहणमणिबोहियनाणी पंचिदियतिरिक्खजो-
णिए जहणमणिबोहियनाणस्स पंचिदियतिरि-
क्खजोणियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले पदेसट्ठयाए तुल्ले ओगा-
हणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए । त्तितीए चउट्ठाणवडिए, वन्न-
गंधरसफासपज्जवेहिं उट्ठाणवडिए । अजिणिबोहियना-
णपज्जवेहिं तुल्ले, सुयनाणपज्जवेहिं उट्ठाणवडिए । च-
क्खुदंसणपज्जवेहिं अचक्खुदंसणपज्जवेहिं य उट्ठाणवडिए ।
एवं उक्तोसमणिबोहियनाणी वि, नवरं त्तितीए तिट्ठा-
णवडिए । तिणिए नाणा तिणिए अण्णाणा ति-
णिए दंसणा सट्ठाणे तुल्ले, मेमेसु उट्ठाणवडिए, अजह-
ण्णुकोसमणिबोहियनाणी जहा उक्तोसमणिबोहियना-
णी वि, नवरं त्तितीए चउट्ठाणवडिए, एवं सुयनाणी
वि । जहणोहिनाणी भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणि-
याणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता पज्जवा पणत्ता । से के-
णट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ ? । गोयमा ! जहणोहिनाणी पं-
चिदियतिरिक्खजोणिए जहणोहिनाणस्स पंचिदि-
यतिरिक्खजोणियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले पदेसट्ठयाए तुल्ले,
ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए, त्तितीए तिट्ठाणवडिए,
वन्नगंधरसफासपज्जवेहिं अमणिबोहियनाणमण्णाण-
पज्जवेहिं उट्ठाणवडिए, ओहिनाणपज्जवेहिं तुल्ले अ-
ण्णाणा नत्थि । चक्खुदंसणपज्जवेहिं अचक्खुदंसण-
पज्जवेहिं उट्ठाणवडिए । एव उक्तोसोहिनाणी वि,
अजहण्णुकोसोहिनाणी वि एवं चेव, नवरं सट्ठाणे
उट्ठाणवडिए । जहा अजिणिबोहियनाणी तहा मइ-
अण्णाणी, सुयअण्णाणी य । जहा ओहिनाणी तहा विभंग-
नाणी य, चक्खुदंसणी, अचक्खुदंसणी य । जहा अजि-
णिबोहियनाणी ओहिदंसणी तहा ओहिणाणी । जत्थ
नाणा तत्थ अण्णाणा नत्थि, जत्थ अण्णाणा तत्थ नाणा
नत्थि । जत्थ दंसणा तत्थ नाणा वि अण्णाणा वि अत्थि
त्ति जाणियव्वं ।

इह तिर्यग्पञ्चेन्द्रियसङ्गेष्यवर्षाऽऽयुष्क एव जघन्यावगाहनो भ-
वति, नो सङ्गेष्यवर्षाऽऽयुष्कः । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते-
असङ्गेष्यवर्षाऽऽयुष्का हि महाशरीराः, कङ्ककुक्षिपरिणामत्वा-
त्, पुष्टाऽऽहाराः, प्रबलधातूपचयाः, ततस्तेषां नृयान् शुक्लनिषेको

भवति । युक्तनिषेकानुसारेण च तिर्यङ्मनुष्याणामुत्पत्तिसमये-
ऽवगाहनेन न तेषां युगलिकानां जघन्यावगाहना लभ्यन्ते, किन्तु
सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषाम्, सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषश्च स्थित्या त्रिस्थान-
पतितता, एतच्च भावितं प्राक् । तत उक्तस्थित्या त्रिस्थानपतितता
इति । (दोहिं नाणेहिं दोहिं अजाणाहिं इति) जघन्यावगाहना
हि तिर्यक्पञ्चोऽन्ध्यासङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषोऽपर्याप्ता भवति, सोऽपि
आल्पकायेषु मध्ये समुत्पद्यमानस्ततस्तस्यावधिबिभङ्गज्ञा-
नामभ्यासं हेतुं ज्ञानं हेतुं अज्ञाने उक्ते । यस्तु बिभङ्गज्ञानस-
दिनो नरकाद्गच्छत्य सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषकेषु तिर्यक्पञ्चोऽन्धियेषु
मध्ये समुत्पद्यमानो वक्ष्यते स महाकायेषुत्पद्यमानो द्रष्टव्यो,
नाल्पकायेषु, तथास्वाभावात्, सन्ध्याऽधिकृतसूत्रविरोधः, उक्त-
प्रावगाहनातिर्यक्पञ्चोऽन्धियसूत्रे- (तिहिं नाणेहिं तिहिं अजाणेहिं
इति) विभङ्गज्ञानेतिभिर्ज्ञानैः पटुस्थानपतितताः प्रीत्यज्ञानानि ।
कथमिति चेत् ? उच्यते-इह यस्य योजनसहस्रशरीरावगाहना
स उक्तप्रावगाहनः, स च सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषक एव भवति, प-
र्याप्तश्च । तेन तस्य प्रीणि ज्ञानानि प्रीत्यज्ञानानि च सम्भ-
न्ति । स्थित्याऽपि चासावुक्तप्रावगाहनः त्रिस्थानपतितः, सङ्-
ख्येयवर्षाऽऽयुषकत्वान् । अजघन्यात्कुप्रावगाहसूत्रे स्थित्या चतुः-
स्थानपतितता, यतो जघन्यात्कुप्रावगाहनोऽसङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषका-
ऽपि लभ्यते, तत्रोपपद्यते प्रागुक्तयुक्त्या चतुःस्थानपतितत्वम् ।
जघन्यास्थितिकतिर्यक्पञ्चोऽन्धियसूत्रं हेतुज्ञाने एव वक्तव्ये न तु
ज्ञाने, यतोऽसौ जघन्यास्थितिको लब्धपर्याप्तक एव भवति, न
तन्मध्ये सासादनसम्यग्हेतुत्वाद् इति । उक्तप्रावस्थितिकतिर्य-
क्पञ्चोऽन्धियसूत्रे- (दो नाणा दो अजाणा इति) उक्तप्रावस्थिति-
को हि तिर्यक्पञ्चोऽन्धियत्रिपट्योपमास्थितिको भवति । तस्य च
हेतुज्ञाने तावन्नियमेन, यदा पुनः षण्मासविशेषाऽऽयुषैर्मानकेषु
ब्रह्माऽऽयुषको भवति, तदा तस्य हेतुज्ञाने लभ्यते । अत उक्तम्-
हेतुज्ञाने हेतुअज्ञाने इति । अजघन्यात्कुप्रावस्थितिकतिर्यक्पञ्च-
ोऽन्धियसूत्रे- (तिहिं चउट्टाणवडिण इति) अजघन्या-
त्कुप्रावस्थितिको हि तिर्यक्पञ्चोऽन्धियसङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषकोऽपि
लभ्यते, असङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषकाऽपि समयो, न त्रिपट्यो-
पमस्थितिकः, ततश्चतुःस्थानपतितता । जघन्याजिनिबोधिक-
तिर्यक्पञ्चोऽन्धियसूत्रं- (तिहिं चउट्टाणवडिण इति) असङ्ख्ये-
यवर्षाऽऽयुषोऽपि हि तिर्यक्पञ्चोऽन्धियस्य स्वभूमिकाऽनुसारेण ज-
घन्यानाऽऽभिनिर्वाधकभूतज्ञाने लभ्यते । ततः सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषो-
ऽसङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषश्च जघन्याऽऽभिनिर्वाधकभूतज्ञानसमवाक्यव-
ति स्थित्या चतुःस्थानपतितः, उक्तप्रावस्थितिकोऽभिनिर्वाधकज्ञानसूत्रे स्थित्या
च त्रिस्थानपतितता वक्ष्यते । यत इह यस्यात्कुप्रावस्थितिको-
धिबोधकज्ञाने स नियमात्सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषश्च स्थित्या त्रिस्थानप-
तित एव, यथोक्तं प्राक् अवधिसूत्रे । विभङ्गसूत्रेऽपि स्थित्या
त्रिस्थानपतितता । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते-असङ्ख्येयवर्षा-
ऽऽयुषोऽवधिबिभङ्गसम्भवान् । आह स सूत्रटीकाकारः-“ओहिं
विभगेसु नियमा तिट्टाणवडिण, किं कारणं ?, भवति-ओहिंवि-
जगा असङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषस्स नतिथि यत्ति ॥ ”

सप्रति अजीवपर्यायान् पृच्छति-

जहणोगाहणगणं भेते ! मणुस्माणं केवइया पज्जवा
पणत्ता ? गोयमा ! अणता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठेणं
जंते ! एव वुच्चइ-जहणोगाहणगणं मणुस्माणं अणता

पज्जवा पणत्ता ? गोयमा ! जहणोगाहणं मणुमे जह-
णोगाहणगणस्स मणुस्सस्स दव्वट्ठयाणं तुल्ले पदेमट्ठयाणं तु-
ल्ले ओगाहणट्ठयाणं तुल्ले त्रितीए तिट्टाणवडिणं, वणणंभर-
सफामपज्जवेहिं तिहिं नाणेहिं दोहिं अजाणेहिं तिहिं दंस-
णेहिं छट्टाणवडिणं । उकोसोगाहणं वि एवं चेव, नवरं
त्रितीए मिय हीणे, मिय तुल्ले, मिय अम्भहिणं । जइ ही-
णे अमंवेज्जइभागहीणे, अइ अम्भहिणं अमंवेज्जइभाग-
मम्भहिणं । दो नाणा दो अन्नाणा दो दंसणा । अज-
हणमणुकोसोगाहणं वि एवं चेव, नवरं ओगाहणट्ठया-
णं चउट्टाणवडिणं, त्रितीए चउट्टाणवडिणं । आइल्लेहिं च-
उहिं नाणेहिं छट्टाणवडिणं, केवलनाणपज्जवेहिं तुल्ले,
तिहिं अणणाणेहिं दंसणेहिं छट्टाणवडिणं । केवलदंसणप-
ज्जवेहिं तुल्ले । जहणणट्ठितीयाणं जंते ! मणुस्माणं केवइया
पज्जवा पणत्ता ? गोयमा ! अणता पज्जवा पणत्ता ।
से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! जहणणट्ठितीए
मणुस्से जहणणट्ठितीयस्स मणुस्सस्स दव्वट्ठयाणं तुल्ले प-
देमट्ठयाणं तुल्ले ओगाहणट्ठयाणं चउट्टाणवडिणं, त्रितीए
तुल्ले । वण्णंभरसफामपज्जवेहिं दोहिं अणणाणेहिं दोहिं
दंसणेहिं छट्टाणवडिणं । एवं उकोसट्ठितीए वि, नवरं दो
नाणा दो अन्नाणा दो दंसणा । अजहणमणुकोसट्ठितीए
वि एवं चेव, नवरं त्रितीए चउट्टाणवडिणं, ओगाहणट्ठया-
णं चउट्टाणवडिणं, आइल्लेहिं चउहिं नाणेहिं छट्टाणवडिणं,
केवलनाणपज्जवेहिं तुल्ले, तिहिं अणणाणेहिं तिहिं
दंसणेहिं छट्टाणवडिणं, केवलदंसणपज्जवेहिं तुल्ले । जहण-
गुणकात्तयाणं भंते ! मणुस्माणं केवइया पज्जवा पणत्ता ?
गोयमा ! अणता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठेणं जंते ! एवं
वुच्चइ ? गोयमा ! जहणगुणकात्तए मणुमे जहणगुणका-
त्तगस्स मणुस्सस्स दव्वट्ठयाणं तुल्ले पदेमट्ठयाणं तुल्ले ओगाह-
णट्ठयाणं चउट्टाणवडिणं । कात्तवणपज्जवेहिं तुल्ले, अवमे-
मेहिं वण्णंभरसफामपज्जवेहिं छट्टाणवडिणं, चउहिं नाणे-
हिं छट्टाणवडिणं, केवलनाणपज्जवेहिं तुल्ले, तिहिं अ-
जाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छट्टाणवडिणं, केवलदंसणपज्ज-
वेहिं तुल्ले, एवं उकोसगुणकात्तए वि, अजहणमणुको-
सगुणकात्तए वि एवं चेव, नवरं सट्टाणे छट्टाणवडिणं । एवं
पंच वणा दो मंधा पंच रमा अट्ठ फामा जाणियव्वा । जह-
णणाजिणिबोहियनाणीणं जंते ! मणुस्माणं केवइया पज्जवा
पणत्ता ? गोयमा ! अणता पज्जवा पणत्ता । से केणट्ठेणं
भंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! जहणाभिणिबोहियनाणी
मणुस्से जहणाभिणिबोहियनाणीस्स मणुस्सस्स दव्वट्ठयाणं
तुल्ले पदेमट्ठयाणं तुल्ले ओगाहणट्ठयाणं चउट्टाणवडिणं,

अध्वन्यायगाहनमनुष्यसूत्रे- (तिनीए तिद्वाणवरिप इति) तिर्यकप-
श्चन्द्रियवन्मनुष्योऽपि अध्वन्यायगाहो नियमात् सकृद्वेष्यवर्षा-
ऽऽयुक्त, सकृद्वेष्यवर्षाऽऽयुक्तश्च क्षिप्त्या त्रिस्थानपातित एवेति ।
(नहि नाणेहि इति) यदा यदा कार्यार्थकरोऽनुसरोपपातिक-
हेयो वा अग्रतिपातितेनावधिक्रानेन अध्वन्यायामवगाहनायामुप-

यने, नदाश्च विज्ञानमपि लभ्यते इति त्रिभिर्ज्ञानैरित्युक्तम् । विज्ञ-
ज्ञानसहितस्तु नारकादुद्बुद्धो जघन्याश्चामयगाहनायां मो-
क्षयते, तथास्वाभाव्यादतो विभङ्गज्ञानं न लभ्यते इति द्वा-
भ्यामज्ञानाभ्यामित्युक्तम् । उत्कृष्टावगाहनामनुष्यसूत्रे-“ विद्वि-
ष सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अम्भहिण जइ हीणे अस-
केअभागाहीणे जइ अम्भहिण अस्सखेउज्जभागाअम्भहिण ।”
उत्कृष्टावगाहना हि मनुष्यास्त्रिपल्योपमाऽऽयुष्यतोऽवगाहनायां स्थि-
तिजघन्यतः पल्योपमासंख्येयभागहीनानि त्रीणि पल्योपमा-
नि, उत्कर्षतस्तान्येव परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि । उक्तं च
जीवाभिगमे-“ उत्तरकुरुवेचकुराए मणुस्मानं जेतं । केवइयं
कालं विद्वं पञ्चत्ता । गोयमा । जइकेण तिमि पलिभोजमाइं प-
लिभोजमस्स अस्सखेउज्जभागाहीणाइं लकोसेणं तिमि पलिभो-
जमाइं सि ।” पल्योपमासंख्येयभागश्च त्रयाणां पल्योपमाना-
मसंख्येयतमो ज्ञाग इति पल्योपमासंख्येयभागाहीनः पल्योप-
मत्रयस्थितिकः परिपूर्णपल्योपमत्रयस्थितिकापेक्षयाऽसंख्ये-
यज्ञागहीनः, एतस्मिन् तद्वेक्षयाऽसंख्येयभागाधिकः, शेषा वृत्ति-
हानयो न गणयन्ते । (दो नाणा दो अज्जाणा इति) उत्कृष्टावगाहना
हि असंख्येयवर्षाऽऽयुषोऽसंख्येयवर्षाऽऽयुषां चाऽत्रिभिर्विभङ्गा-
सम्भवः, तथास्वाभाव्यादतो हे एव ज्ञानं द्वे चाऽज्ञाने इति । त-
था अजघन्यात्कृष्टावगाहनः संख्येयवर्षाऽऽयुषोऽपि भवत्यसं-
ख्येयवर्षाऽऽयुषोऽपि गच्छन्ति गच्छन्त्युत्कृष्टावगाहनाः, ततोऽवगाहनया-
ऽपि चतुःस्थानपतितत्वं स्थित्याऽपि तथाऽऽद्यं चतुर्भिर्मतिभुताव-
धिमनःपर्यवर्तकज्ञानैः पदस्थानपतिताः, तेषां चतुर्णामपि ज्ञाना-
नां तत्तद्विषयाऽऽदितापेक्षकयापशमवैचित्र्यतारतम्यभावात्के-
वलज्ञानपर्यवैस्तुल्यता, निःशेषस्वावरणकृत्यतः, प्रवृत्तस्य केवल-
ज्ञानस्य भेदाभावात् । शेष सुगमम् । जघन्यस्थितिकमनुष्यसूत्रे-
(विद्वं अज्जाणेदि इति) द्वाभ्यामज्ञानाभ्यां मत्तज्ञानमुनात्ता-
नरुपाभ्यां पदस्थानपतितता वक्तव्या, न तु ज्ञानाभ्याम् । कस्मादिति
चेत् । उच्यते-जघन्यस्थितिकामनुष्याः सम्मूर्च्छिताः, सम्मूर्च्छि-
तमनुष्याश्च नियमतो मिथ्यादृष्टयस्ततः, तेषामज्ञाने एव न
ज्ञाने । उत्कृष्टस्थितिमनुष्यसूत्रे- (दो नाणा दो अज्जाणा इति)
उत्कृष्टस्थितिका हि मनुष्यास्त्रिपल्योपमाऽऽयुषस्तेषां च तावद्
ज्ञाने नियमेन, यदा पुनः पल्योपमावशेषाऽऽयुषा वैमानिकेषु बद्धा-
ऽऽयुषस्तदा सम्यक्प्रज्ञाभावाद् द्वे ज्ञाने लप्यन्ते, अर्वाधिविभङ्गा ए-
वामसंख्येयवर्षाऽऽयुषां न स्त इति त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानी-
ति नोक्तम् । अजघन्यात्कृष्टस्थितिमनुष्यसूत्रमजघन्यात्कृष्टाव-
गाहनमनुष्यसूत्रमिव भावनीयम् । जघन्याऽऽभिनिबोधिकमनु-
ष्यसूत्रे द्वे ज्ञाने वक्तव्यं, द्वे दर्शने । किं कारणमिति चेत् । उच्यते-
जघन्याभिनिबोधिका हि जीवो नियमाद्विधिमनःपर्यवर्तकान्वि-
कल्पः, प्रवृत्तज्ञानाऽऽवरणकर्मोद्यसङ्गायादित्या जघन्याऽऽभिनि-
बोधिकज्ञानस्यापेक्षात्, ततः शेषज्ञानदर्शनासंभवाद्वाभिनिबो-
धिकज्ञानपर्यवैस्तुल्यभुतज्ञानपर्यवैर्ज्ञानाभ्यां दर्शनाभ्यां च पद-
स्थानपतिता उक्ता । उत्कृष्टाऽभिनिबोधिकसूत्रे- (विद्वं तद्वि-
षसिय इति) उत्कृष्टाऽभिनिबोधिका हि नियमात्संख्येयवर्षा-
ऽऽयुषसंख्येयवर्षाऽऽयुषः, तथा जवस्वाभाव्यात्, सर्वोत्कृष्टाऽभिनि-
बोधिकज्ञानमभवाद्, संख्येयवर्षाऽऽयुषश्च प्रागुक्तयुक्तैः स्थित्या
विस्थानपतिता इति जघन्याऽवधिमुत्र उत्कृष्टावधिसूत्रे च अ-
वगाहनया विस्थानपतिता वक्तव्यः । यतः सर्वजघन्याऽवधि-
वर्धात्कृष्टरूपो मनुष्याणां पारमधिका न भवति, किं तु तज्ज्ञ-

वभावी, सोऽपि च पर्यासावस्थायाम्, अपर्यासावस्थायां नद्योऽपि-
विशुद्धमावात् । उत्कृष्टोऽप्यवधिर्भावतश्चारित्रिणस्ततो जघन्या-
वधिरुत्कृष्टावधिर्याऽवसादनया त्रिस्थानपतितः, अजघन्योत्कृ-
ष्टवधिविधिः पारजयिकोऽपि सञ्जयति, ततोऽपर्यासावस्था-
यामपि तस्य सम्भवात्, अजघन्योत्कृष्टावधिरवसाहनया चतुः-
स्थानपतितः, स्थित्या तु जघन्यावधिरुत्कृष्टावधिरजघन्योत्कृष्टा-
वधिर्या त्रिस्थानपतितः, असंख्येयवर्षाऽऽयुषामवधेरसंज्ञवात्, सं-
ख्येयवर्षाऽऽयुषां च त्रिस्थानपतितत्वात् जघन्यमनःपर्यवक्षानी,
उत्कृष्टमनःपर्यवक्षानी, अजघन्योत्कृष्टमनःपर्यवक्षानी स्थित्या
त्रिस्थानपतितः, चारित्रिणामेव मनःपर्यवक्षानसद्भावात्, चा-
रित्रिणां च संख्येयवर्षाऽऽयुष्कृतात् । केवलज्ञानसूत्रे तु- (ओ-
गादण्ड्याय च उच्छान्दरूप इति) केवलसिन्धुमुद्रात् प्रतीत्य ।
तथाह-केवलसिन्धुमुद्रात्गतः केवली शेषकेवलसिन्धुऽसंख्येय-
गुणायगाहनः, तदपक्षया शेषाः केवलीनोऽसंख्येयगुणहीना-
वगाहनाः, स्वस्थाने तु शेषाः केवलसिन्धुस्थानपतितता इति
स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वम्, संख्येयवर्षाऽऽयुष्कृतात्, इत्यन्तरा
यथा असुरकुमाराः उद्योतिष्का वैमानिका अपि तथैव, नवरं
ते स्थित्या त्रिस्थानपतिना वक्ष्याः । एतच्च प्रागेव भाषितम् ।
उपसंहारमाह- (संत्तं जीवपञ्जवा इति) ते जीवपर्यायाः ।

संप्रत्यजीवान् पृच्छति-

अजीवपञ्जवा णं जंते ! कविहा पणत्ता ? । गोयमा !
लुविहा पणत्ता । तं जहा-रुविअजीवपञ्जवा, अरुवि-
अजीवपञ्जवा य । अरुविअजीवपञ्जवा णं भंते ! कतिविहा
पणत्ता ? । गोयमा ! दमविहा पणत्ता । तं जहा-धम्मत्थि-
काए, धम्मत्थिकायस्म देसे, धम्मत्थिकायस्स पदेसा, अध-
म्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्म देसे, अधम्मत्थिकायस्स प-
देसा, आगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्म देसे, आगासत्थि-
कायस्म पदेसा, अक्कासमए । रुविअजीवपञ्जवा णं जंते ! क-
तिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! चणविहा पणत्ता । तं जहा-
खंधा, खंधदेसा, खंधपदेसा, परमाणुपोगगळा । ते णं जंते ! किं
संखेज्जा, असंखेज्जा अणंता ? । गोयमा ! नो संखिज्जा,
नो असंखिज्जा, अणंता । मे केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्च-
नो संखिज्जा, नो असंखिज्जा, अणंता ? । गोयमा ! अणंता
परमाणुपोगगळा, अणंता छुपमिया खंधा० जाव अणंता
दसपदेनिया खंधा, अणंता मंखिज्जपदेमिया खंधा, अनंता
असंखिज्जपदेमिया खंधा, अणंता अणंतपदेमिया खंधा । से
तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्च-ते णं नो संखेज्जा नो अ-
संखेज्जा अणंता ।

(अजीवपञ्जवा णं इत्यादि) (रुविअजीवपञ्जवा य अरुवि
अजीवपञ्जवा य इति) रूपमिति, वगन्नकणमंतत्-वर्णगन्धर-
स्पर्शश्च विद्यन्ते येषां ते रूपिणः, ते च ते जावाश्च रूप्य-
जीवाः, तेषां पर्याया रूप्यजीवपर्याया इत्यर्थः । तद्विपरीता
अरूप्यजीवपर्यायाः, अमूर्त्यऽजीवपर्याया इति भावः । (धम्मत्थि-
काए इत्यादि) धर्मास्तिकाय इति परिपूर्णमवयवि इत्यं धर्मा-
स्तिकायस्य देशः, तस्यैवास्माद्विक्तयो विभागः, धर्मास्तिकाय-

स्य प्रदेशस्तस्यैव निर्विभागा भागाः । एवं त्रिकमधर्मास्ति-
काये भाकाशास्तिकाये च भावनीयम् । एतावता चाभ्याऽभ्या-
नुगमाऽऽत्मकावयवावयवित्यकपं धर्मास्तिकायाऽऽदिकं धर्मास्तिका-
यप्रतिपादितम् । दशमोऽकासमयः । मन्त्रत्र पर्याया वक्तुमुपक्रान्ता-
स्तत्कथं कृत्यमात्रोपन्यासः कृतः ? । उच्यते-पर्यायपर्यायिणोः
कथाश्च भेदकथापनार्थः । यथमुत्तरोऽपि प्रत्यः । आह च मूल-
टीकाकारः-अत्र सर्वत्र पर्यायपर्यायिणोः कथाश्च भेदकथाप-
नार्थामर्थं सूत्रोपन्यास इति । परमार्थतत्त्वेन तु प्रष्टव्यम्-धर्मा-
स्तिकायत्वं धर्मास्तिकायाश्च धर्मास्तिकायप्रदेशत्वमित्या-
दि । (ते णं भंते ! किं संखेज्जा इत्यादि) स्कन्धाऽऽदयः प्रत्येकं
किं संख्येया अनख्येया अनन्ताः ? । जगदानाह-अनन्ताः । एत-
देव भावयति-“सं केणट्ठेणं भंते !” इत्यादि पठितसकम् । संप्र-
ति इदमकक्रमेण परमाणुपुद्गलाऽऽदीनां पर्यायाश्चिन्तनीयाः । इ-
दमकक्रमश्चायम् प्रथमतः सामान्येन परमाणवाद्व्याश्चिन्तनीयाः,
तदनन्तरमेव एकप्रदेशाऽऽद्यवगाहः, तत एकसमयाऽऽदिस्थिति-
काः, तदनन्तरमेकगुणकालकाऽऽदयः, ततो जघन्याऽऽद्यवगाह-
नाप्रकारेण, तदनन्तरं जघन्यस्थित्यादिभेदेन, ततो जघन्यगुण-
कालाऽऽदिक्रमेण, तदनन्तरं जघन्यप्रदेशादिक्रमेण जेदेनेति । उक्तं च-

“अणुमाहोहियाणं, खेत्ताऽऽदिपएससगयाणं च ।

जहसावगाहणाई-ण चेव जहसाइदेसाणं ॥ १ ॥ ”

अस्या अक्षरगमनिका-प्रथमतोऽणवादीनां चिन्ता कर्तव्या, त-
दनन्तरं क्षेत्राऽऽदिप्रदेशसकृतात्ताम् । अत्राऽऽदिशब्दात्कालभाव-
परिमहः । ततोऽयमर्थः-प्रथमतः क्षेत्रप्रदेशैरेकाऽऽदितिः सङ्ग-
तानां चिन्ता कर्तव्या, तदनन्तरं कालप्रदेशैरेकाऽऽदिसमयैः,
ततो भावप्रदेशैरेकगुणकालकाऽऽदितिरिति । तदनन्तरं जघ-
न्यावगाहनाऽऽदीनामिति । अत्र-अपिशब्देन मध्यमोत्कृष्टावगा-
हना जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितिजघन्यमध्यमोत्कृष्टगुणकालिका-
ऽऽदिवर्णाः परिग्रहः । ततो जघन्याऽऽदिप्रदेशानां जघन्यप्रदे-
शानां मध्यमप्रदेशानामजघन्योत्कृष्टप्रदेशानामिति ।

अत्र प्रथमतः क्रमेण परमाणवादीनां चिन्तां कुर्वन्नाह-

परमाणुपोगगलाणं जंते ! केवइया पञ्जवा पणत्ता ? ।
गोयमा ! परमाणुपोगगलाणं अणंता पञ्जवा पणत्ता ।
मे केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-परमाणुपोगगलाणं अनंता
पञ्जवा पणत्ता ? । गोयमा ! परमाणुपोगगले, परमाणुपोगग-
लस्म दव्वड्याए तुल्ले, पदेसड्याए तुल्ले, ओगाहणड्याए-
ए तुल्ले, तिडिए मिय हीणे सिय तुल्ले मिय अन्नहिए ।
जइ हीणे संखेज्जभागहीणे वा असंखेज्जभागहीणे वा
संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा, अह अ-
न्नहिए संखेज्जजागमन्नहिए वा असंखेज्जजागमन्न-
हिए वा संखेज्जगुणमन्नहिए वा असंखेज्जगुणमन्न-
हिए वा । कालवन्नपञ्जवेहिं मिय हीणे मिय तुल्ले
सिय अन्नहिए । जइ हीणे अनंतजागहीणे वा असं-
खिज्जजागहीणे वा संखिज्जभागहीणे वा संखिज्जगुण-
हीणे वा असंखिज्जगुणहीणे वा अणंतगुणहीणे वा,
अह अन्नहिए असंखेज्जजागमन्नहिए वा संखेज्जइ-
जागमन्नहिए वा संखिज्जगुणमन्नहिए वा असंखिज्ज-

गुणमम्भट्टि ए वा अणंतगुणमम्भट्टि ए वा । एवं अवमेसव-
न्नगंधरसफामपञ्जवेहिं छट्टाणवदि ए । फासाणं सियउ-
मिणनिष्कुलवेहिं छट्टाणवदि ए । मे तेणहेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ-परमाणुपोग्गलाणं अणंता पञ्जवा पम्पत्ता ॥

(परमाणुपोग्गलाणं जंते ! इत्यादि) स्थित्या चतुःस्थानप-
तितत्वं, परमाणोः समयादारभ्योत्कर्षतोऽसङ्ख्येयकालमव-
स्थानभावात् । कालाऽऽदिवर्णपर्यायैः पदस्थानपतितता, एक-
स्यापि परमाणोः पर्यायाऽऽनन्त्याविरोधात्ताननु परमाणुरप्रदेशो
गीयते ततः कथं पर्यायाऽऽनन्त्याविरोध, पर्यायाऽऽनन्त्ये नि-
यमतः सप्रदेशस्यप्रसक्तोऽनवयुक्तम्-वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । प-
रमाणुहिं अप्रदेशो गीयते-अव्यक्तपतया सांशो न जनयतीति, न
तु कालजावाज्यामिति । "अपपसो दव्वट्टयाए उ" इति वचना-
त् । ततः कालभावाभ्यां सप्रदेशत्वेऽपि न कश्चिदोषः । तथा पर-
माणवादीनामसंख्यानप्रदेशकसङ्ख्यपर्यस्तानां केषाञ्चिदमन्तप्र-
देशकानामपि रक्तधानां तथा एकप्रदेशावगाढानां यावत्संख्या-
तप्रदेशावगाढानां हीनांश्चस्मिन्धक्कुरूपान्तरा एव स्पर्शा
इति तैरेव परमाणवादीनां पदस्थानपतितता वक्तव्या, न शक्यैः ।

विप्रदेशकसङ्ख्यमुक्ते-

दुपदेसियाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता पञ्जवा पम्पत्ता ?
मे केणहेणं जंते ! एवं वुच्चइ-गोयमा ! दुपदेसिए, दुपदे-
सियस्म दव्वट्टयाए तुल्ले, पपसट्टयाए तुल्ले, ओगाहणट्टया-
ए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अम्भट्टिए । जइ हीणे प-
पसट्टीणे, अह अम्भट्टिए पदेसमम्भट्टिए, त्तिनीए चउ-
ट्टाणवदि ए, वत्तादिहिं उवग्निहेहिं चउफामेहि य उट्टा-
णवदि ए । एवं तियपएमिए वि, नवरं उग्गाहणट्टयाए मिय हीणे
मिय तुल्ले मिय अम्भट्टिए, जइ हीणे पदेसहीणे वा दु-
पपसट्टीणे वा, अह अम्भट्टिए पदेसमम्भट्टिए वा, एवं जाव
दमपदेसिए, नवरं ओगाहणाय पदेसपरिवुद्धी कायव्वांजा-
व दमपदेसिए, नवरं पदेसहीणे सि । संखेज्जपदेसियाणं
पुच्छा ? गोयमा ! अणंता पञ्जवा पम्पत्ता । मे केणहेणं भं-
ते ! एवं वुच्चइ-गोयमा ! संखेज्जपदेसिए, संखेज्जपदेसि-
गस्म दव्वट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए सिय हीणे मिय तुल्ले
मिय अम्भट्टिए, जइ हीणे संखेज्जभागहीणे वा संखे-
ज्जगुणहीणे वा, अह अम्भट्टिए एवं चेव, ओगाहणट्टया वि
दट्टाणवदि ए, त्तिनीए चउट्टाणवदि ए, वत्तादिउवग्निहे
चउफामपञ्जवेहिं य उट्टाणवदि ए । असंखेज्जपदेसियाणं
पुच्छा ? गोयमा ! अणंता पञ्जवा पम्पत्ता । मे केणहेणं भं-
ते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसिए खंधे अ-
संखेज्जपदेसियस्म खंधस्म दव्वट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए
चउट्टाणवदि ए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवदि ए, व-
त्तादिउवग्निहे चउफामेहि य उट्टाणवदि ए । अणंतपदे-
सियाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता पञ्जवा पम्पत्ता । मे के-
णहेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! अणंतपदेसिए खंधे,

अणंतपदेसियस्म खंधस्म दव्वट्टयाए तुल्ले पदेसट्ट-
याए उट्टाणवदि ए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवदि ए,
त्तिनीए चउट्टाणवदि ए, वत्तादिउवग्निहे उट्टाणवदि ए,
एगपदेसोगाढाणं पोग्गलाणं पुच्छा ? गोयमा !
अणंता पञ्जवा पम्पत्ता । मे केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?
गोयमा ! एगपदेसोगाढे पोग्गले, एगपदेसोगाढस्म पोग्ग-
लस्म दव्वट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए उट्टाणवदि ए, ओ-
गाहणट्टयाए तुल्ले, त्तिनीए चउट्टाणवदि ए, वत्तादिउव-
ग्निहेचउफामेहि य उट्टाणवदि ए । एवं दुपपमोगाढे वि-
जाव दमपदेमोगाढे । संखेज्जपदेसोगाढाणं पुच्छा ? गोयमा !
अणंता पम्पत्ता । मे केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा !
संखेज्जपदेमोगाढे पोग्गले संखेज्जपदेसोगाढस्म पोग्गलस्म
दव्वट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए उट्टाणवदि ए । ओगाहणट्टया-
ए उट्टाणवदि ए, त्तिनीए चउट्टाणवदि ए, वत्तादिउवग्निहे-
चउफामेहि य उट्टाणवदि ए । असंखेज्जपदेसोगाढाणं पु-
च्छा ? गोयमा ! अणंता पञ्जवा पम्पत्ता । मे केणहेणं भंते !
एवं वुच्चइ ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसोगाढे पोग्गले, असंखे-
ज्जपदेमोगाढस्म पोग्गलस्म दव्वट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए
उट्टाणवदि ए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवदि ए, त्तिनीए चउ-
ट्टाणवदि ए, वत्तादिउवग्निहे उट्टाणवदि ए । एग-
समयत्तिइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता । मे केणहेणं
जंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! एगसमयत्तिइए पोग्गले एग-
समयत्तिइयस्म पोग्गलस्म दव्वट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए
उट्टाणवदि ए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवदि ए, त्ति-
नीए तुल्ले, वत्तादिउवग्निहे उट्टाणवदि ए । एवं जाव
दमसमयत्तिइए । संखेज्जसमयत्तिइयाणं एवं चेव, नवरं त्ति-
नीए उट्टाणवदि ए । असंखेज्जसमयत्तिइयाणं एवं चेव, त्ति-
नीए चउट्टाणवदि ए । एगगुणकालगाणं पुच्छा ? गोयमा !
अणंता । मे केणहेणं जंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! एग-
गुणकाले पोग्गले, एगगुणकालगस्म पुग्लस्म दव्व-
ट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए उट्टाणवदि ए, ओगाहणट्टयाए,
चउट्टाणवदि ए त्तिनीए चउट्टाणवदि ए, कालवत्तपञ्ज-
वेहिं तुल्ले, अवमेसमेहि वत्तगंधरमपञ्जवेहिं उट्टाणवदि ए,
अट्टहिं फामेहि उट्टाणवदि ए । एवं जाव दमगु-
णकाले, संखेज्जगुणकाले वि एवं चेव, नवरं सट्टा-
णे उट्टाणवदि ए । एवं अणंतगुणकाले वि, नवरं सट्टा-
णे चउट्टाणवदि ए । एवं अणंतगुणकाले वि, नवरं सट्टा-
णे उट्टाणवदि ए । एवं जहा कालवत्तस्म वत्तव्या जणिया,
तहा सेसाण वि वत्तगंधरमफासाणं वत्तव्या जणियव्वा
जाव अणंतगुणसुखे । जहमोगाहणगाणं भंते ! दुपदे-

मियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुद्धि ?। गोयमा ! जहसोगाहणए दुपदेसिए खंधे जहसो-
गाहणगस्स दुपदेसियस्स खंधस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, पदेम-
ट्टयाए तुल्ले, तिईए चउट्टाणवदिए, कालवअपउजवेहिं उ-
ट्टाणवदिए, सेमवअणधरसफामपउजवेहिं उट्टाणवदिए, सी-
मउसिएणिण्णल्लुक्खफासेहिं उट्टाणवदिए । से तेणट्टेणं
गोयमा ! एवं बुद्धि-जहसोगाहणगाणं दुपदेसियाणं पो-
ग्गलाणं अणंता पज्जवा पप्पत्ता । उक्कोमोगाहणए वि एवं
चेव, अजहन्नमणुक्कोमोगाहणं नत्थि । जहन्नोगाहणगाणं
जंते ! तिपदेमियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता । से केणट्टे-
णं जंते ! एवं बुद्धि ?। गोयमा ! जहा दुपदेसिए जहन्नोगा-
हणए उक्कोमोगाहणए वि एवं चेव, एवं अजहन्नमणुक्को-
मोगाहणए वि । जहसोगाहणगाणं जंते ! चउपदेसियाणं
पुच्छा ?। गोयमा ! जहन्नोगाहणए दुपदेसिए तद्वा उक्कोमो-
गाहणए चउपपसिए वि, एवं अजहन्नमणुक्कोमोगाहणए
वि चउपपदेसिए, णवरं उग्गाहणट्टयाए सिय हीणे मिय
तुल्ले सिय अज्जहिण, जइ हीणे पदेसहीणे, अह अज्जहिण
पदेसअज्जहिण, एवं जाव दमपदेसिए ऐयव्वं, नवरं अजह-
न्नमणुक्कोमोगाहणए पदेसपरिवुद्धी कायव्वा० जाव दमपदे-
मियस्स सत्त पपमा परिवुद्धिजंति । जहसोगाहणगाणं जंते !
संखेजपदेसियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं
भंते ! एवं बुद्धि ?। गोयमा ! जहसोगाहणए संखेजपसिए,
जहसोगाहणगस्स संखेजपदेमियस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, प-
देमट्टयाए उट्टाणवदिए, ओगाहणट्टयाए तुल्ले, तिईए
चउट्टाणवदिए, वत्सादिउवरिल्ले फामेहिं उट्टाणवदिए ।
एवं उक्कोमोगाहणए वि, अजहन्नमणुक्कोमोगाहणए वि
एवं चेव नवरं सट्ठाणे उट्टाणवदिए । जहन्नोगाहण-
गाणं जंते ! असंखिजपदेसियाणं पुच्छा ?। गोयमा !
अणंता । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुद्धि ?। गोयमा ! जह-
न्नोगाहणए असंखिजपदेसिए खंधे, जहसोगाहणगस्स अ-
संखिजपदेसियस्स खंधस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए
चउट्टाणवदिए, ओगाहणट्टयाए तुल्ले, तिईए चउट्टाण-
वदिए, वत्सादिउवरिल्ले फामेहिं उट्टाणवदिए, एवं उक्कोमो-
गाहणए वि, अजहन्नमणुक्कोमोगाहणए वि एवं चेव, नवरं
सट्ठाणं चउट्टाणवदिए । जहन्नोगाहणगाणं जंते ! अणंत-
पदेसियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं जंते !
एवं बुद्धि ?। गोयमा ! जहन्नोगाहणए अणंतपदेसिए खंधे,
जहसोगाहणगस्स अणंतपदेमियस्स खंधस्स दब्बट्टयाए तुल्ले,
पदेमट्टयाए उट्टाणवदिए, ओगाहणट्टयाए तुल्ले, तिईए
चउट्टाणवदिए, वत्सादिउवरिल्ले फामेहिं उट्टाणवदिए । उक्को-

मोगाहणए वि एवं चेव, नवरं तिईए वि तुल्ले । अजह-
न्नमणुक्कोमोगाहणगाणं भंते ! अणंतपदेसियाणं पुच्छा ?।
गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं ?। अजहन्नमणुक्कोमोगाह-
णए अणंतपदेसिए खंधे, अजहन्नमणुक्कोमोगाहणगस्स अ-
णंतपदेमियस्स खंधस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, पदेमट्टयाए
उट्टाणवदिए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवदिए तिईए व-
त्सादिउवरिल्ले फामेहिं उट्टाणवदिए । जहन्नतिईयाणं भंते !
परमाणुपोग्गलाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं ?।
गोयमा ! जहन्नतिईए परमाणुपोग्गले, जहन्नतिईयस्स
परमाणुपोग्गलस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, पदेसट्टयाए तुल्ले, उ-
ग्गाहणट्टयाए तुल्ले, तिईए तुल्ले, वत्सादिउवरिल्ले य
उट्टाणवदिए, एवं उक्कोमतिईए वि, अजहन्नमणुक्कोमतिई-
ए वि एवं चेव, नवरं तिईए चउट्टाणवदिए । जहन्नतिई-
याणं दुपदेमियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता से के-
णट्टेणं ?। गोयमा ! जहन्नतिईए दुपदेसिए, जहन्नतिई-
यस्स दुपदेमियस्स खंधस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, पदेमट्टयाए
तुल्ले, उग्गाहणट्टयाए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अज्ज-
हिण, जइ हीणे पदेसहीणे, अह अज्जहिण पदेमट्टयाए
अज्जहिण, तिईए तुल्ले, वत्सादिउवरिल्ले य उट्टाणव-
दिए । एवं उक्कोमतिईए वि, अजहन्नमणुक्कोमतिईए वि एवं
चेव, नवरं तिईए चउट्टाणवदिए, एवं जाव दमपदेसिए,
नवरं पदेसपरिवुद्धी कायव्वा, ओगाहणट्टयाए तिसु वि गम-
पसु० जाव दमपदेसिए नव पदेमा बुद्धिजंति । जहन्नति-
ईयाणं भंते ! संखेजपदेमियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अ-
णंता । से केणट्टेणं ?। गोयमा ! जहसोगाहणए संखेजपदेमि-
ए, जहसोगाहणगस्स संखेजपदेमियस्स खंधस्स दब्बट्टयाए
तुल्ले, पदेमट्टयाए उट्टाणवदिए, ओगाहणट्टयाए उट्टाणव-
दिए, तिईए तुल्ले, वत्सादिउवरिल्ले य उट्टाणवदिए वि,
एवं उक्कोमतिईए वि, अजहन्नमणुक्कोमतिईए वि एवं चेव,
नवरं तिईए चउट्टाणवदिए । जहसोगाहणगाणं जंते ! असं-
खिजपदेसियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं ?।
गोयमा ! जहसोगाहणए असंखिजपसिए, जहसोगाहणगस्स
असंखिजपदेमियस्स दब्बट्टयाए तुल्ले, पदेमट्टयाए चउट्टाण-
वदिए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवदिए, तिईए तुल्ले, वत्सा-
दिउवरिल्ले फामेहिं उट्टाणवदिए, एवं उक्कोमतिईए वि,
अजहन्नमणुक्कोमतिईए वि एवं चेव, नवरं तिईए चउ-
ट्टाणवदिए । जहन्नतिईयाणं अणंतपदेमियाणं पुच्छा ?।
गोयमा ! अणंता । से केणट्टेणं ?। गोयमा ! जहन्नतिईए
अणंतपदेसिए जहसोतिईयस्स अणंतपदेमियस्स दब्बट्टयाए
तुल्ले, पदेमट्टयाए उट्टाणवदिए, ओगाहणट्टयाए चउट्टाण-

वदिप, ठिईए तुल्ले, वन्नादिअट्ठफासंदिं छट्ठाणवदिप, एवं उक्कोसदिईए वि, अजहन्नमणुक्कोसदिउत्तीए वि एवं चेव, नवरं दिईए चउट्ठाणवदिप । जहन्नगुणकालयाणं परमाणुपोग्गलाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणकालए परमाणुपोग्गले, जहन्नगुणकालगस्म परमाणुपोग्गलस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए तुल्ले, ओगाहणट्ठयाए तुल्ले, ठिईए चउट्ठाणवदिप, कालवत्थप-पञ्जवेहिं तुल्ले, अवसेसा वन्ना नत्थि, गंधरसफासपञ्जवेहिं छट्ठाणवदिप, एवं उक्कोसगुणकालए वि, एवं अजहन्नमणुक्कोसगुणकालए वि, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । जहन्नगुणकालयाणं भंते ! दुपदेसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणकालए दुपदेसिए, जहन्नगुणकालगस्स दुपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेसट्ठयाए तुल्ले, ओगाहणट्ठयाए मिय हीणे मिय तुल्ले मिय अज्जहिप, जइ हीणे पदेमहीणे, अइ अज्जहिप पदेममभाहिप, ठिईए चउट्ठाणवदिप, कालवत्थप-ज्जवेहिं तुल्ले, अवसेमवसादिउवरिखचउफासेहि य छट्ठाणवदिप, एवं उक्कोसगुणकालयां वि, अजहन्नमणुक्कोसगुणकालए वि एवं चेव, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । एवं जाव दसपदेसिए, नवरं पदेमपरिवुट्ठी ओगाहणा तट्ठेव । जहन्नगुणकालयाणं जंते ! संखेज्जपदेसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणकालए संखेज्जपदेसिए, जहन्नगुणकालगस्स संखेज्जपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेसट्ठयाए छट्ठाणवदिप, ओगाहणट्ठयाए छट्ठाणवदिप, ठिईए चउट्ठाणवदिप, कालवत्थप-ज्जवेहिं तुल्ले, अवसेसेहिं वसादिउवरिखचउफामोहिं छट्ठाणवदिप, एवं उक्कोसगुणकालए वि, एवं अजहन्नमणुक्कोसगुणकालए वि, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । जहन्नगुणकालयाणं भंते ! अणंतपदेसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणकालए असंखेज्जपदेसिए, जहन्नगुणकालगस्स असंखेज्जपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए चउट्ठाणवदिप, ठिईए चउट्ठाणवदिप, कालवत्थप-ज्जवेहिं तुल्ले, अवसेसेहिं वसादिउवरिखचउफामोहिं य छट्ठाणवदिप । एवं उक्कोसगुणकालए वि, अजहन्नमणुक्कोसगुणकालए वि एवं चेव, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । जहन्नगुणकालयाणं जंते ! अणंतपदेसियाणं पुच्छा ? । अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणकालए अणंतपदेसिए, जहन्नगुणकालगस्स अणंतपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए छट्ठाणवदिप, ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवदिप, ठिईए च-

उट्ठाणवदिप, कालवत्थप-ज्जवेहिं तुल्ले, अवसेसेहिं य वसादिअट्ठफासंदिं छट्ठाणवदिप । एवं उक्कोसगुणकालए वि । एवं अजहन्नमणुक्कोसगुणकालए वि एवं चेव, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । एवं नीललोहियहालिहमुक्खिसुज्जिगंध-दुज्जिगंधतित्तकसुयकमायअंबिन्नमहुररसपञ्जवेहिं य वत्थ-वया जाणियव्वा, नवरं परमाणुपोग्गलस्स सुज्जिगंधस्स दुज्जिगंधो न भसति, दुज्जिगंधस्स सुज्जिगंधो न भसति, तित्तस्स अवसेमा न भसति, एवं कसुयादीनि वि, सेसे ते चेव । जहन्नगुणकालयाणं अणंतपदेसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणकालयाणं अणंतपदेसिए, जहन्नगुणकालगस्स अणंतपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए छट्ठाणवदिप, ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवदिप । ठिईए चउट्ठाणवदिप, वत्थगंधरमेहिं छट्ठाणवदिप, कालवत्थप-ज्जवेहिं तुल्ले, अवसेमेहिं सत्तफासपञ्जवेहिं छट्ठाणवदिप, एवं उक्कोसगुणकालयां वि, अजहन्नमणुक्कोसगुणकालयां वि एवं चेव, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । एवं मत्तयगुरुयल्लहूए वि जाणियव्वे । जहन्नगुणसीयाणं जंते ! परमाणुपोग्गलाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणसीयाणं परमाणुपोग्गले जहन्नगुणसीयस्स परमाणुपोग्गलस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए तुल्ले, ओगाहणट्ठयाए तुल्ले, ठिईए चउट्ठाणवदिप, वत्थगंधरमेहिं छट्ठाणवदिप, सीतफासपञ्जवेहिं तुल्ले, उसिएफामो न जवति, निच्छलुक्खफासपञ्जवेहिं छट्ठाणवदिप, एवं उक्कोसगुणसीति वि, अजहन्नमणुक्कोसगुणसीति वि एवं चेव, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । जहन्नगुणसीयाणं दुपदेसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता से केणट्ठेणं भंते ! । गोयमा ! जहन्नगुणसीते दुपदेसिए, जहन्नगुणसीयस्स दुपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए तुल्ले, ओगाहणट्ठयाए मिय हीणे मिय तुल्ले मिय अज्जहिप, जइ हीणे पदेमहीणे, अइ अज्जहिप पदेममभाहिप, ठिईए चउट्ठाणवदिप, वत्थगंधरसपञ्जवेहिं छट्ठाणवदिप, सीतफासपञ्जवेहिं तुल्ले, उसिएफासपञ्जवेहिं छट्ठाणवदिप । एवं उक्कोसगुणसीति वि, अजहन्नमणुक्कोसगुणसीति वि एवं चेव, नवरं मट्ठाणे छट्ठाणवदिप । एवं जाव दसपदेसिए, नवरं ओगाहणट्ठयाए परमपरिवुट्ठी कायव्वा० जाव दसपदेसियस्स नव पदेसा बुद्धिज्जंति । जहन्नगुणसीयाणं संखेज्जपदेसियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! जहन्नगुणसीति संखेज्जपदेसिए, जहन्नगुणसीयस्स संखेज्जपदेसियस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले, पदेमट्ठयाए

तुष्टाणवदिष्ट, ओगाहणद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट तुष्टा-
णवदिष्ट, वस्त्रादीदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट, सीयकासपञ्चवेदि य
तुष्टे, उमिणनिष्ठलुक्खेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट, एवं उक्कोम-
गुणसीते वि, अजहन्नमणुकोसगुणसीते वि एवं चेव, नवरं
सङ्घाणे तुष्टाणवदिष्ट । जहन्नमणुगुणसीयाणं असंख्यजपदे-
सियाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता । मे केणद्वेणं जंते ! ?
गोयमा ! जहन्नमणुगुणसीते अमंख्यजपदेसिए, जहन्नमणुगु-
सी-
तस्म असंख्यजपदेसियस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट
चउट्टाणवदिष्ट, ओगाहणद्वयाष्ट चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट चउ-
ट्टाणवदिष्ट, वस्त्रादिपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट, सीतकाम-
पञ्चवेदिष्टं तुष्टे, णिद्धउमिणलुक्खेकासपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणव-
दिष्ट, एवं उक्कोमगुणसीते वि, अजहन्नमणुकोसगुणसीते
वि एवं चेव, नवरं सङ्घाणे उट्टाणवदिष्ट । जहन्नमणुगुणसीयाणं
अणंतपदेसियाणं पुच्छ ? गोयमा ! अणंता । मे केणद्वेणं ?
गोयमा ! जहन्नमणुगुणसीते अणंतपदेसिए, जहन्नमणुगुणसीतस्म
अणंतपदेसियस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट तुष्टाणवदिष्ट,
ओगाहणद्वयाष्ट चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट चउट्टाणवदिष्ट, व-
स्त्रादिपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट, सीतकामपञ्चवेदिष्टं तुष्टे, अव-
सेमेदि मत्तकामपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट, एवं उक्कोमगुण-
सीते वि, अजहन्नमणुकोसगुणसीते वि एवं चेव, नवरं स-
ङ्घाणे तुष्टाणवदिष्ट, एवं उमिणं णिद्धे लुक्खे जहा सी-
ते परमाणुपोगलस्म तद्वेव पणिक्खो सव्वेमि न जणति
नि जाणियव्वं । जहन्नपदेसियाणं भंते ! खंधाणं पुच्छा ?
गोयमा ! अणंता । मे केणद्वेणं ? गोयमा ! जहन्नपदेसिए
खंधे, जहन्नपदेसियस्म खंधस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट
तुष्टे, ओगाहणद्वयाष्ट सिय हीणे सिय तुष्टे सियमज्जहिष्ट,
अदि हीणे पदेसहीणे, अहमज्जहिष्ट पदेसमज्जहिष्ट, तिईष्ट च-
उट्टाणवदिष्ट, वन्नगंधरमलवदिष्टलचउट्टाणवदिष्टं तुष्टा-
णवदिष्ट । उक्कोमपदेसियाणं जंते ! खंधाणं पुच्छा ? गोयमा !
अणंता । मे केणद्वेणं ? गोयमा ! उक्कोमपदेसिए खंधे,
उक्कोमपदेसियस्म खंधस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट
तुष्टे, ओगाहणद्वयाष्ट चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट चउट्टाणव-
दिष्ट, वस्त्रादिअट्टकासपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट । अजह-
न्नमणुकोसपदेसियाणं जंते ! खंधाणं केवइया पज्जवा
पणत्ता ? गोयमा ! अणंता । मे केणद्वेणं ? गोयमा !
अजहन्नमणुकोसपदेसिए खंधे अजहन्नमणुकोसपदेसि-
यस्म खंधस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट तुष्टाणवदिष्ट,
ओगाहणद्वयाष्ट चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट चउट्टाणवदिष्ट, व-
स्त्रादिअट्टकासपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट । जहन्नओगाहण-
माणं भंते ! पोगलाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता । मे
केणद्वेणं ? गोयमा ! जहन्नओगाहणं पोगले, जहन्नओगा-

हणगस्म पोगलस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट तुष्टा-
णवदिष्ट, ओगाहणद्वयाष्ट तुष्टे, तिईष्ट चउट्टाणवदिष्ट,
वस्त्रादिअट्टकासपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट, उक्कोमओगाहणं
वि एवं चेव, नवरं तिईष्ट तुष्टे । अजहन्नमणुकोसओगाहणं
भंते ! पोगलाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता । मे केणद्वेणं ?
गोयमा ! अजहन्नमणुकोसओगाहणं पोगले, अजहन्नम-
णुकोसओगाहणगस्म पोगलस्म दब्बद्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट
तुष्टाणवदिष्ट, ओगाहणद्वयाष्ट चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट च-
उट्टाणवदिष्ट, वस्त्रादिअट्टकासपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट ।
जहन्नद्विइयाणं भंते ! पोगलाणं पुच्छा ? गोयमा ! अणंता ।
मे केणद्वेणं ? गोयमा ! जहन्नद्विइष्ट ? पोगले, जहन्न-
द्विइयस्म पोगलस्म दब्बद्वयाष्ट पदेमद्वयाष्ट तुष्टाणव-
दिष्ट, ओगाहणद्वयाष्ट चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट तुष्टे, वन्नादि-
अट्टकासपञ्चवेदिष्टं तुष्टाणवदिष्ट । एवं उक्कोमद्विइष्ट वि,
अजहन्नमणुकोसद्विइष्ट वि एवं चेव, नवरं तिईष्ट चउट्टाणव-
दिष्ट । जहन्नगुणकालयाणं भंते ! केवइया पज्जवा
पणत्ता ? अणंता । मे केणद्वेणं ? गोयमा ! जहन्नगु-
णकासं पोगले, जहन्नगुणकालगस्म पोगलस्म दब्ब-
द्वयाष्ट तुष्टे, पदेमद्वयाष्ट तुष्टाणवदिष्ट, ओगाहणद्वयाष्ट
चउट्टाणवदिष्ट, तिईष्ट चउट्टाणवदिष्ट, कालवन्नपञ्चवेदिष्टं
तुष्टे, अवसेमेदि वन्नगंधरमलवदिष्टलचउट्टाणवदिष्ट, मे
तेणद्वेणं गोयमा ! एवं तुष्टे-जहन्नगुणकालयाणं
पोगलाणं अणंता पज्जवा पणत्ता । एवं उक्कोमगुणका-
लं वि, अजहन्नमणुकोसगुणकालं वि एवं, नवरं सङ्घाणे
तुष्टाणवदिष्ट । एवं जहा कालवन्नपञ्चवेदिष्टं वत्तव्वया
भणिया तहा मेसाणं वि वन्नगंधरमफामाणं वत्तव्वया
जाणियव्वं, ० जाव अजहन्नमणुकोसलुक्खे सङ्घाणे तुष्टा-
णवदिष्ट । मे तं रुविअजीवपज्जवा । मे तं अजीवपज्जवा ।

त्रिप्रदेशकस्कन्धसूत्रे- (ओगाहणद्वयाष्ट सिय हीणे सिय
तुष्टे सिय अमिष्टिष्ट इत्यादि) यदा द्वावपि त्रिप्रदेशकौ
स्कन्धौ त्रिप्रदेशावगाढावेकप्रदेशावगाढौ वा जवतस्तदा तु-
ल्यावगाढौ, यदा त्वेका त्रिप्रदेशावगाढस्तदा एकप्रदेशाव-
गाढौ त्रिप्रदेशावगाढापेक्षया प्रदेशहीनौ, त्रिप्रदेशावगाढस्तु
तदपेक्षया प्रदेशावधिकः, शेषं प्राग्वत् । त्रिप्रदेशस्कन्धसूत्रे-
(ओगाहणद्वयाष्ट सिय हीणे इत्यादि) यदा द्वावपि त्रिप्र-
देशकौ स्कन्धौ त्रिप्रदेशावगाढौ त्रिप्रदेशावगाढावेकप्रदेशा-
वगाढौ वा तदा तुल्या, यदा त्वेका त्रिप्रदेशावगाढौ वा त्रिप्र-
देशावगाढौ वाऽपरस्तु त्रिप्रदेशावगाढ एकप्रदेशावगाढौ वा
तदा त्रिप्रदेशावगाढेकप्रदेशावगाढौ यथाकमं त्रिप्रदेशावगा-
ढात्रिप्रदेशावगाढापेक्षया एकप्रदेशहीनौ, त्रिप्रदेशावगाढात्रिप्र-
देशावगाढौ तु तदपेक्षया एकप्रदेशावधिकौ, यदा त्वेका-
त्रिप्रदेशावगाढौऽपर एकप्रदेशावगाढात्रिप्रदेशावगाढापेक्ष-
या त्रिप्रदेशहीनत्रिप्रदेशावगाढस्तु तदपेक्षया त्रिप्रदेशाव-

धिकः। एवमेकैकप्रदेशपरिवृत्त्या चतुःप्रदेशाऽऽदिषु स्कन्धेष्वव-
गाहनामधिकृत्य दानिर्वृत्त्या तावद्वक्तव्या यावद्विश्वप्रदेश-
स्कन्धः। तस्मिन् दशप्रदेशस्कन्धे एवं वक्तव्यम्-“ जह
हीणे पपसहीणे वा दुपपसहीणे वा० जाव नवपपसहीणे
वा, अह अभहिप पपसमभहिप वा दुपपसमभहिप वा०
जाव नवपपसमभहिप इति ।” माधना पूर्वोक्तानुसारेण स्वयं
कर्तव्या। सङ्ख्यातप्रदेशस्कन्धसूत्रे- (आगाहणद्वयाप दुष्टा-
पर्याय इति) सङ्ख्येयभागेन सङ्ख्येयगुणेन वेति । अल-
ङ्ख्यातप्रदेशस्कन्धे- (आगाहणद्वयाप चतुष्टायपर्याय इ-
ति) असङ्ख्यातभागेन सङ्ख्यातभागेन सङ्ख्यातगुणेनाऽस-
ङ्ख्यातगुणेनोति । अनन्तप्रदेशस्कन्धेऽप्यवगाहनार्थतया चतुः-
स्थानपतितता, अनन्तप्रदेशवगाहनाऽसम्भवतोऽनन्तजागा-
मन्तगुणाभ्यां वृद्धिहायसम्भवात्, (एगपएसोगाहणं पांग-
भाण भने । इत्यादि) अल- (द्रव्यद्वयाप तुल्ये पदमद्वयाप
तुल्यपर्याय इति) इदमपि विवक्षितैकप्रदेशवगाहपरमावगा-
हिकं द्रव्यमिदमप्यपरैकप्रदेशवगाहं द्विप्रदेशाऽऽदिकं कष्टव्यं
मिति । अस्यायंतया तुल्यता प्रदेष्टव्यतया पदस्थानपतितता, अ-
नन्तप्रदेशकस्याऽपि स्कन्धस्यैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहसंभ-
वात् । शेष सुगमम् । एवं स्थितितानाऽऽध्यागयपि सूत्राणि
उपयुज्य भावनीयानि (जहोगाहणाण भने । दुपपसवा-
गमित्यादि) जघन्या द्विप्रदेशकस्य स्कन्धस्यावगाहना एक-
प्रदेशाऽऽत्मिका, त्रिकुष्टा द्विप्रदेशाऽऽत्मिका । अल अपान्तरात्रं
नास्तीति मध्यमा न लक्ष्यते । तत उक्तम् (मज्झिमुक्कासो-
गाहणयो नतिथि इति) त्रिप्रदेशकस्य जघन्याऽवगाहना एकप्र-
देशकपा, मध्यमा द्विप्रदेशकपा, उक्तुष्टा त्रिप्रदेशकपा । चतुःप्रदेश-
स्य जघन्या एकप्रदेशकपा, त्रिकुष्टा चतुःप्रदेशाऽऽत्मिका, मध्यमा
द्विविधा-द्विविधप्रदेशाऽऽत्मिका च, त्रिप्रदेशाऽऽत्मिका । एवं च
मति मध्यमावगाहनश्चतुःप्रदेशको मध्यमावगाहनश्चतुःप्रदेशा-
पेक्षया यदि हीनस्तर्हि प्रदेशतो हीनो जयति, अथाभ्यधिक-
कृतः प्रदेशतोऽधिकः। एवं पञ्चप्रदेशाऽऽदिषु स्कन्धेषु मध्यमा-
वगाहनामधिकृत्य प्रदेशपरिवृत्त्या वृद्धिर्दानिश्च तावद्वक्तव्या
यावद्विश्वप्रदेशकं स्कन्धे सप्तप्रदेशपरिवृत्तिः । सा चेवं वक्तव्या-
“ अजहजमणुकोसागाहणप दमपपसिप अजहजमणुकोसा-
गाहणस दमपपसिपस स्वधस्म आगाहणद्वयाप सिय
दाणे सिय तुल्ये सिय अभहिप, जह हीणे पपसहीणे दुपपस-
हीणे० जाव सप्तपपसहीणे, अह अभहिप पपसमभहिप
दुपपसमभहिप० जाव सप्तपपसमभहिप ।” इति । शेषं सूत्रं
स्वयमुपरि भावनीयं, सुगममन्त, नगरमनन्तप्रदेशकोत्कृष्टाव-
गाहनाचिन्तायाम्- (विरेप वि तुल्ये इति) । त्रिकुष्टावगाहनः
किञ्चानन्तप्रदेशकः स्कन्धः स उच्यते यः समस्तलोकव्यापी
स चाचित्तमहास्कन्धः, केवाजसमुद्रातकर्मस्कन्धो वा, तयोश्चो-
भयोरपि दण्डकपाटमन्थान्तरपूरणकलक्षणश्चतुः समप्रमाण-
नोति तुल्यकालता । शेषमुपमाणादपरिमितेः प्रागुक्तमाधनानु-
सारेण स्वयमुपयुज्य परिभाषनीयम् । प्रका० ४ पद । (सहन-
मानां पर्यायस्त्वारम, निम्नस्थानां परिहारावशुद्धिकस्य च पर्याय-
द्वार स्वस्थाने)

आभिनिबोधिकाऽऽदिकानपर्यायाः-

केवडया णं भंते ! आजिणिबोहियनाणपज्जा पमात्ता ।
गोयम् ! अणंता आजिणिबोहियनाणपज्जा पमात्ता ।

केवडया णं भंते ! सुयनाणपज्जा पमात्ता । एवं चेव, एवं०
जाव केवडयाणस्म, एवं मडअन्नाणस्म सुयअणाणस्म
य । केवडया णं भंते ! विभंगनाणपज्जा पमात्ता । गोय-
मा ! अणंता विजंमनाणपज्जा पमात्ता ।

आजिनिबोधिकानस्य पर्यायाः विशेषधर्मा आभिनिबोधिकान-
नपर्यायाः, ते च द्विविधाः, स्वपरपर्यायभेदात् । तत्र येऽयमहाऽऽह-
यो मतिविशेषाः कुर्योपशमयैचिदप्यास्ते स्वपर्यायाः, ते चाऽनन्ताः।
कथम् ? एकस्मादवगाहदेरन्योऽवगाहऽऽदिरनन्तजागवृद्ध्या वि-
शुद्धोऽप्यस्वसंख्येयमागवृद्ध्याऽपरः संख्येयजागवृद्ध्या अन्यतरः
संख्येयगुणवृद्ध्या तदन्योऽसंख्येयगुणवृद्ध्याऽपरस्वमन्तगुण-
वृद्धयति । एवं च सङ्ख्यातस्य सङ्ख्यातभेदत्वात्सङ्ख्यातस्य आ-
ऽसङ्ख्यातभेदत्वादनन्तस्य आनन्तभेदत्वादनन्ता विशेषा जय-
न्ति, अथवा-तज्ज्ञेयस्यानन्तत्वात्प्रति कुर्य च तस्य भिद्यमान-
त्वात्, अथवा मतिज्ञानमविजागपरिवृद्धेर्बुद्ध्या छिद्यमानमन-
न्तत्वरमं भवतीत्येवमनन्तत्वात्पर्यायाः, तथा ये पदार्थाभ्यपर-
यायास्ते तस्म परपर्यायाः, ते च स्वपर्यायेऽनन्तगुणाः, ए-
रेयामनन्तगुणादिति । ननु यदि ते परपर्यायास्तदा तस्मिन्
न व्यपदेश्युक्त, परसम्बन्धितत्वात् । अथ तस्य ते, तदा न परप-
र्यायास्ते व्यपदेश्याः स्वसम्बन्धितत्वादि । अत्रोच्यते-यस्मात्त-
त्रासम्बन्धास्ते तस्मात्तेषां परपर्यायव्यपदेशो, यस्माच्च ते परि-
त्यज्यमानस्येन तथा स्वपर्यायाणां स्वपर्याया एतदित्येवं वि-
शेषणहेतुत्वेन च तस्मिन्नुपयुज्यन्ते, तस्मात्तस्य पर्याया इति व्य-
पदिश्यन्ते, यथा असम्बन्धमपि धन स्वधनमुपयुज्यमानत्वादि-
ति । आह च-

“ जह ते परपज्जाया, न तस्य अह तहस न परपज्जाया । ”

आचार्य आह-

ज तस्मि असंबद्धा, तो परपज्जायववपसो ॥ १ ॥

आयसपज्जायविले-सत्तारणा तस्स जमुवज्जुज्जि ।

सधणमिवाभंयडं, हवति तो पज्जाया तस्स ॥ २ ॥ ” इति ।

(केवडयाणं भंते ! सुयनाणेत्यादौ) (एवं चेव स्ति) अनन्ताः भु-
तज्ञानपर्यायाः प्रकृता इत्यर्थः, ते च स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च । तत्र
स्वपर्याया ये भुतज्ञानस्व स्वगता अक्रूरभुताऽऽद्यो जेदाः, ते चा-
नन्ताः, कुर्योपशमयैचिदप्यविषयाऽऽनन्त्याभ्यां भुतानुसारिणां बो-
धानामनन्तत्वाद्विभागपार्लच्छेदानन्त्याच्च, परपर्यायास्त्यन-
न्ताः सर्वभावानां प्रतीता एव । अथवा-भुतग्रन्थानुसारिज्ञान भु-
तज्ञानं, भुतग्रन्थचालाराऽऽत्मकोऽक्षराणि चाऽऽकाराऽऽक्षानि,
तेषां कैकैकप्रकारं यथायोगमुत्पासामुत्पासस्त्वारतभेदात्सामाना-
सिकनिरनुनासिकभेदात् अरूपप्रयत्नमहाप्रयत्नभेदाऽऽदिभिश्च
सयुक्तसंयोगासयुक्तसंयोगेदात् द्रवादि संयोगेदात् (भेदेयाऽऽ-
नन्त्याश्च जितमानमनन्तभेदं भवति, ते च तस्य स्वपर्यायाः प-
रपर्यायाश्चान्ये अनन्ता एव । एवं चाऽनन्तपर्यायं तन् आह च-

“ एकैकमक्खरं पुण, सपरपज्जायनेयमां भिम्भ ।

त मडवडवपज्जा-यरासमाणं मुणेवव ॥ १ ॥

जे तमर केवली से-सवणुसहिमा य पज्जवेगारो ।

ते तस्म मवपज्जाया, सेसा परपज्जाया तस्स ॥ २ ॥ ” इति ।

एव आक्रुराऽऽत्मकत्वेनाक्रूरपर्यायोपेतत्वादनन्ताः भुतज्ञानस्य
पदार्था इति । एवं “ जाव ” स्ति करणादिदं द्रव्यम्-“ केवडया णं
भंते ! ओहिनाणपज्जा पमात्ता । गोयमा ! अणंता ओहिना-
णपज्जा पमात्ता । केवडया णं भंते ! मणपज्जाणाणपज्जा

पण्यता ! गोयमा ! अणंता मणपञ्चवा पण्यता । केव-
या णं जंते ! केवलनाणपञ्जवा पण्यता ! गोयमा ! अणंता
केवलनाणपञ्जवा पण्यत सि । ” तत्राधिज्ञानस्य स्वपर्याया-
येऽवधिज्ञानजेषां भवप्रत्ययकयोपशामकभेदाकारकनिर्घमनु-
ष्यदेवकपत्वात् स्वामिनेदादसंख्यातभेदतद्विषयतूनकोत्काल-
जेषादन्तभेदतद्विषयकस्यपर्यायजेषाद्विभागपलिकेदेवाद्य ते
केवलमनन्ता इति । मनःपर्यायज्ञानस्य केवलज्ञानस्य च स्वप-
र्यायाः ये स्वाध्यादिभेदेन स्वगता विशेषास्ते ज्ञानमता अन-
न्तद्रव्यपर्यायपरिकेदपेक्षया आविज्ञानपलिकेदपेक्षया वेति ।
एवं मध्यज्ञानाऽऽदिभ्योऽप्यनन्तपर्यायत्वमूह्यमिति ।

अथ पर्यायानामेवाहपदवृत्तिकपण्यायाऽऽह-

एषसि णं भंते ! आभिणिबोहियनाणपञ्जवाणं ओहिना-
णपञ्जवाणं मणपञ्जवनाणपञ्जवाणं केवलनाणपञ्ज-
वाण य कयरे कयरे ऽजाव विसेसाहिया वा ! गोयमा !
सव्वत्थोवा मणनाणपञ्जवा, ओहिनाणपञ्जवा अणंत-
गुणा, सुयनाणपञ्जवा अणंतगुणा, आभिणिबोहियना-
णपञ्जवा अणंतगुणा, केवलनाणपञ्जवा अणंतगुणा ।
एषमि णं भंते ! मइअस्साणपञ्जवाणं सुयअस्साणविभं-
गनाणपञ्जवाण य कयरे कयरे ऽजाव विसेसाहिया वा !
गोयमा ! सव्वत्थोवा मणनाणपञ्जवा, विजंगनाणपञ्जवा
अणंतगुणा, ओहिनाणपञ्जवा अणंतगुणा, सुयअस्साण-
पञ्जवा अणंतगुणा, सुयनाणपञ्जवा विसेसाहिया, मइ-
अस्साणपञ्जवा अणंतगुणा, आभिणिबोहियनाणपञ्जवा वि-
सेसाहिया, केवलनाणपञ्जवा अणंतगुणा, सेवं भंते भंते ति ।

(एषसि णमित्यादि) इह च स्वपर्यायापेक्षैषामहपदवृत्त-
मवसेयं, स्वपर्यायापेक्षया सर्वेषां तुल्यपर्यायत्वाविति । तत्र स-
र्वस्वोका मनःपर्यायज्ञानपर्यायाः, तस्य मनोमात्रविषयत्वात् ।
तेभ्योऽवधिज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, मनःपर्यायज्ञानपेक्षयाऽव-
धिज्ञानस्य द्रव्यपर्यायतोऽनन्तगुणविषयत्वात् । तेभ्यः भुतज्ञा-
नपर्याया अनन्तगुणाः, ततस्तस्य रूपरूपिद्रव्यविषयत्वेनान-
न्तगुणावयवत्वात् । ततोऽप्याभिनिबोधिकज्ञानपर्याया अनन्तगु-
णाः, ततस्तस्यां नञाप्यार्ताजलाप्यद्रव्याऽऽदिविषयत्वेनानन्तगु-
णविषयत्वात् । ततः केवलज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, सर्वद्रव्यप-
र्यायविषयत्वात् तस्येति । एषमज्ञानमूत्रेऽध्वरुद्रव्यकारणं
सूत्रानुसारेणोहनीयम् । मिश्रमूत्रे तु स्तोका मनःपर्यायज्ञानपर्या-
याः इहोपपत्तिः । प्रव्वलेभ्यो विमङ्गलानपर्याया अनन्तगुणाः,
मनःपर्यायज्ञानपेक्षया, विमङ्गल्य बुद्धतमविषयत्वात् । तथाहि-वि-
मङ्गलानमूत्रवि उपरिममवेयकार्दारभ्य सप्तमपृथिव्यस्ते कृते
नियंक्त्वान्मङ्गलतलीपसमुद्ररूपे कृते यानि रूपिद्रव्याणि तानि
कानिचिज्ज्ञानानि, कानिचिपर्यायाश्च, तानि च मनःपर्यायज्ञा-

नविषयापेक्षयाऽनन्तगुणानीति । तेभ्योऽवधिज्ञानपर्याया अनन्त-
गुणाः, अवधेः सकलरूपिद्रव्यप्रतिद्रव्यासङ्गधानपर्यायविषय-
त्वेन विमङ्गलपेक्षयाऽनन्तगुणविषयत्वात् । तेभ्योऽपि भुतज्ञान-
पर्याया अनन्तगुणाः, भुतज्ञानस्य भुतज्ञानवदोद्याऽऽदेशेन सम-
स्तभूतांमूर्तद्रव्यसर्वपर्यायविषयत्वेनावधिज्ञानपेक्षयाऽनन्तगु-
णविषयत्वात् । तेभ्यः भुतज्ञानपर्याया विशेषाधिकाः, केषाञ्चिद्रु-
तज्ञानविषयिकुलपर्यायाणां विषयीकरणात् । यतो ज्ञानम्वेन रूप-
शब्दभासं तत्तेभ्योऽपि मध्यज्ञानपर्याया अनन्तगुणा यतः भुत-
ज्ञानमभिलाष्यवस्तुविषयमेव, मध्यज्ञानं तु तदनन्तगुणानाम-
जिलाप्यवस्तुविषयमपीति । ततोऽपि मतिज्ञानपर्याया विशेषा-
धिकाः, केषाञ्चिदपि मध्यज्ञानविषयिकुलभावानां विषयीकर-
णात्तदि मध्यज्ञानपेक्षया स्फुटतरमिति, ततोऽपि केवलज्ञान-
पर्याया अनन्तगुणाः, सर्वाकाजाविनां समस्तद्रव्यपर्यायाणां-
मनन्यसाधारणावभासेनावभासनादिति । भ० ब श० २ स० ।
पञ्जवक्कय-पर्यवक्क-न० । पर्यायविषयभूते एकके, स्था० ४
ता० २ उ० । (व्याख्या 'एक'शब्दे तृतीयभागे २ पृष्ठे दृष्टव्या)
पञ्जवकसिण-पर्यवकुत्त-न० । अतुर्दशपूर्वाऽऽमके विस्तृतभुते,
“पञ्जवकसिणसमासो, पञ्जवकसिणं तु बोहन्वा पुष्पा । सामाह-
यं च कप्यो, हाति समासो मुण्येवो । पञ्जवकस्या पञ्जवा
सुते अथे य तदुजप चेव । ” पं० भा० ५ कल, ५

पञ्जवकाय-पर्यवकाय-पुं० । पर्याया वस्तुधर्मा यत्र परमाणवा-
दौ पिपिरुता बहवस्तादृशे सङ्गते, आ० ५ अ० ।

पञ्जवजात-पर्यवजा(या)त-त्रि० । पर्यवा ज्ञानाऽऽदिविशेषा जाता
वस्य पर्यवजातः । आहिताग्नादिवात् जातशब्दस्योत्तरपदत्व-
म । अथवा-पर्यवान् पर्यवेपु वा यातः प्राप्तः पर्यवयातः ।
अथवा-पर्यवः परिरक्षा परिरक्षा परिरक्षणं वा । पर्यवप्राप्तिः,
स्था० १ ता० । जातविशेषे, न० । “ सुते वा मे पञ्जवजात
भविस्मइ । ” स्था० २ ता० ३ स० । सूत्रार्थप्रकारे, स्था० ५
ता० १ स० । पर्यवाऽवस्थान्तरं जातो यत्र तत्पर्यवजातम् । क-
राऽऽदिके, उद्धरिते, दध्यादिना विभिन्निने करदधाऽऽदिके पर्या-
यान्तरमापादिते, अयमप्यौद्देशिकभेदकृताभिधानः । प्रश्न०
५ सेव० द्वार । द्रव्यजातभेदे, पर्यवजातं तैरेवावाभि-
सृष्टजाताद्वैः यानि विभिन्नस्थानि भाषावर्गणान्तर्गतानि
सृष्टद्रव्यपर्यायेन भाषापर्यायत्वेनोपपद्यन्ते, तानि द्रव्याणां प-
र्यवजातमित्युच्यते । आ० २ भू० १ सू० ४ अ० १ स० ।

पञ्जवजायस्तेस-पर्यवजातलं दय-त्रि० । पर्यवाः पारिकोप्याद्
विशुद्धिविशेषाः प्रतिसमयं जाता यस्य सा तथा, विशुद्ध्या
चर्यमानेत्यर्थः । सा ज्ञेया यस्मिस्तत्तथा । बाह्यमरणजेषु, स्था०
३ ता० ४ उ० ।

पञ्जवजायमत्य-पर्यवजातशस्त्र-न० शब्दाऽऽदिविषयाणां पर्य-
वा विशेषास्तषु नास्मिन् जातशस्त्रम् । शब्दाऽऽदिविशेषाऽऽवा-
दनाय प्राणपुष्पातकाबुद्धाने, आ० १ भू० ३ अ० १ स० ।

पञ्जवजायमत्यखेयम्-पर्यवजातशस्त्रमेतद्वा-पुं० । पर्यायश-
स्त्रस्य क्षेत्रकः । पर्यायशस्त्रानिपुणे, यः शब्दाऽऽदिपर्यायानिष्टा-
त्मकस्वार्थरहाराणुष्ठाने च शस्त्रभूतं चेति सोऽनुपघात-
क्यात्-सयममत्यशस्त्रजुतमात्मपरोपकारिणं नेति सूत्रितम्,
“ जं कयणं, से पञ्जवजातसत्यखेयं मे अ सत्यस्म खेयं
से पञ्जवजातखेयं । ” आ० १ भू० ३ अ० १ उ० ।

पञ्जवट्टिय-पर्यायार्थिक-पुं० । पर्येत्युत्पादविनाशौ प्राप्नोतीति पर्यायः, स एवार्थः, सोऽस्ति यस्यासौ पर्यायार्थिकः । रत्ना० ७ परि० । सर्वेषां भावानामनित्यताऽन्युपगन्तरि मूलनयजेदं, सम्म०१ काण्ड । ("मूर्त्तयामेण पञ्जव-णयस्स उज्जुसुपय-णविच्छेदो । तस्स उ सहाईया,साहपसाहा सुहुमभेया ॥५॥" इति गाथा 'द्ववट्टिय' शब्दे चतुर्थभागे २४६८ पृष्ठे व्याख्याता) तथा "ण य दवट्टियपक्खे, संसारो णेव पञ्जवणयस्स । सासयवियत्तिवाहं, जम्हा उच्छेप्रवाहं ॥ १७॥" इयं 'णय' शब्दे चतुर्थभागे १८९० पृष्ठे व्याख्याता)

पर्यायार्थिकं प्रपञ्चयन्ति-

पर्यायार्थिकश्चतुर्था-ऋजुसूत्रः, शब्दः, सपञ्जिरूढः, एवं-भूतश्चेति ॥ २७ ॥ रत्ना० ७ परि० ।

(ऋजुसूत्राऽऽदीनां व्याख्यातु स्वस्वस्थाने)

पर्यायार्थिक एवापि, मुख्यवृत्त्याऽत्र भेदताम् ।

उपचारानुचूतिर्या, मनुतेऽभेदतां त्रिषु ॥ ३ ॥

(पर्यायेति) पर्यायार्थिकतयः एवापि एवमेवंप्रकारेणोक्त-लक्षणैः, मुख्यवृत्त्या प्रधानव्यापारेण, अत्र अव्यगुणपर्यायेषु, भेदतां भेदभावं ज्ञापयति, यतश्चेतस्य नयस्य मने मृदादिपदस्य अव्यमित्यर्थः १, कृपाऽऽदिपदस्य गुण इत्यर्थः २, घटाऽऽदि-पदस्य कम्बुप्रीवपृषुबुध्नाऽऽदिपर्याय इत्यर्थः ३, इत्थं त्रया-णामपि मिथो नामाऽनन्तरकल्पना भिन्नाऽभिन्ना प्रदर्शिता, अतो द्व्यगुणपर्यायाणां प्राधान्येन भेदाऽस्तीति ध्येयम् । तथा पुनः-उपचारानुभूतिभ्यामुपचारो लक्षणा, अनुचूतिर-नुभवः, उपचारश्चानुभूतिश्च ताभ्यां पर्यायार्थिकतयोऽपि भेद-दताम् अत्रेदंभावं अव्याऽऽदिषु त्रिषु मनुते । यतः घटाऽऽदि-मृद्वव्याऽऽद्यभिन्नमेवाऽऽस्ते, लक्षणया ज्ञानेन चेति इमां प्रतीतिं घटाऽऽदिपदानां मृदादिद्रव्येषु लक्षणाप्रवृत्त्याऽङ्गीकुर्वतां न कदाऽपि कतिरिति ज्ञातार्थः ॥३॥ अव्या० १ अध्या० ।

पर्यायार्थिकवद्भेदानाद-

पर्यायार्थिकवद्भेद-स्तवाऽऽद्योऽनादिनित्यकः ।

पुद्गलानां तु पर्यायो, मेरुर्गोत्र इवाऽवज्ञः ॥ २ ॥

(पर्येति) पर्यायार्थिकश्चाऽसौ पद्भेदश्च पर्यायार्थिकवद्भेदः, पर्यायार्थिको नयः पदप्रकार इत्यर्थः । तत्र तेषु पदसु जेदेषु, आद्यः प्रथमो भेदः, अनादिनित्यकः शुद्धपर्यायार्थिकः कथ्यते । न विद्यते आदिर्यस्यानादिः पूर्वकल्पनारहितः, उत्पत्त्यजा-बात्, नित्य एव नित्यकः, स्वार्थे कः, सर्वैकस्वभावः, अनश्व-रत्वात्, अनादिश्च नित्यकश्चेति द्व-द्वः । अयं च शुद्धपर्यायार्थि-कः प्रथमः । क इव ? अचक्षां मेरुगिरिरिव यथा मेरुः पुद्गल-पर्यायेण प्रवाहनाऽनादिनित्यकोऽस्ति-असङ्ख्यातकात् अस्याऽ-न्यपुद्गलसंक्रमेणाऽपि सस्यानतः स एव मेरुर्वर्तते, एवं रत्न-प्रजाऽऽदीनामपि पृथ्वीपर्याया ज्ञानव्या इति ।

अथ द्वितीयः पर्यायार्थिकस्य कथ्यते-

पर्यायार्थिकः सादि-नित्यः सिद्धस्वरूपवत् ।

(पर्यायेति) पर्यायार्थिको द्वितीयः साऽऽदिः आदिसहितः, पुनर्नित्य, किंवा ? सिद्धस्वरूपवत्, यथा-सिद्धस्य पर्यायः सा-दिरस्ति, उत्पात्तमस्वात्, सर्वकर्मजातिसिद्धपर्याय उत्पन्नः, परं तु नित्योऽविनश्वरत्वान् सिद्धपर्यायः सदाकाशावस्थितो ज-ज्यते, राजपर्यायसमं भिरूपपर्यायद्वयं भावनीयम् ।

अथ तृतीयं पर्यायार्थिकं श्लोकाकेंन, पुनरभेदनश्लोकाज्ज्ञेनाऽऽह-

सत्तागौणतयोत्पाद-व्यययुक् सदनित्यकः ॥ ३ ॥

सत्तागौणतयाऽधुवत्वेन उत्पादव्ययग्राहकः सदनित्यकः-संज्ञासाधनित्यकश्च अनित्यशुद्धपर्यायार्थिकः कथ्यते, सदा-भेदेन यदा शुद्धमित्यर्थस्तदा अनित्यशुद्धपर्यायार्थिको भवति । कीदृशः ? उत्पादव्यययुक्-उत्पादश्च व्ययश्च उत्पादव्ययौ ताभ्यां युक् सहितः-सतो हि वस्तुन उत्पादव्ययौ पर्यायेण भवतः, तस्मात्सत्तागौणतया सत्ताया अप्राधान्येन उत्पादव्य-ययोः प्राधान्येन अनित्यशुद्धपर्यायार्थिकः ॥ ३ ॥

तत्र दृष्टान्तमाह-

एकस्मिन्समये यद्वत्, पर्यायो नश्वरो ज्ञेयः ।

एकस्मिन्समये पर्यायो नश्वरः पर्यायो विनाशी भवेत् यद्वत्, शुद्धो यथा पर्यायवाचकः, अत्र हि नाशं कथयतः पर्यायस्य उ-त्पादोऽपि आगतः परं धौर्ध्वं तु गौणत्वेन निदर्शितं, "प्राधान्या-प्राधान्ययोः प्राधान्यविधिर्वर्तमानम् ।" तस्माद्यस्य प्रधानत्वं त-स्यैवोत्पात्तनाशयोः समावेशः सत्ता हि ध्रुव नाशो च विचरन्ती आत्मनो गौणत्वव्यपदेशि वर्तमानत्वमुभयत्र निक्षिपति इति ।

अथ चतुर्थेभ्यमुपदिशन्नाह-

सत्तां गृह्णन् चतुर्थाऽऽख्यो, नित्योऽशुद्ध उदीरितः ॥४॥

(सत्तेति) सत्तां ध्रुवत्वं गृह्णन् अङ्गीकुर्वन् चतुर्थाऽऽख्यश्चतुर्थो भेदो नित्योऽशुद्धपर्यायार्थिक उदीरितः कथित इति श्लोकार्थः ॥४॥

अथामुमेव दृष्टान्तेन द्रव्यति-

यथोत्पादव्ययधौव्य-रूपैः शुद्धः स्वपर्यवः ।

एकस्मिन्समयेऽथातः, पर्यायार्थिकपञ्चमः ॥५॥

(यथेति) यथा एकसमयमध्ये स्वपर्यायो रूपत्रययुक्त उ-त्पादव्ययधौव्यसङ्गैः शुद्धः । किं च-कोऽपि पर्यव सत्तरचरो कृपाऽऽदिः पाकानुकूलघटे इयामवर्णः पूर्वचरो नष्टस्तत उत्तरो रक्तवर्ण इति प्रश्नः-रूपी घटः इयामो वा रक्तो वेति वितर्क्यमाणः सत्तया तथाऽऽकारपरिणतपर्यवः प्राप्यते इति । अत्र हि पर्यायस्य शुद्धरूपं सत्ता, सा यदि गृह्यते तदा नित्याशुद्धपर्यायार्थिको भ-वति, सत्तादर्शनमेवाशुद्धमिति । अथ पञ्चम भेदोऽकीर्तनं करो-ति (अथेति) अधातः परं पर्यायार्थिकः पञ्चमो हेयः ॥ ५ ॥

कर्मोपाधिविनिर्मुक्तो, नित्यः शुद्धः प्रकीर्तितः ।

यथा मिष्टस्य पर्यायैः, समो जन्तुर्जवी शुचिः ॥ ६ ॥

नित्यशुद्धपर्यायार्थिकोऽस्ति । कीदृशः ? कर्मोपाधिविनि-र्मुक्तः-कर्मण उपाधिकानामन्यद्व्याणां कुताश्चसंगताना-मुपाधिः साहचर्यं, तेन विनिर्मुक्तो रहितः कर्मोपाधिवि-निर्मुक्तः । (यथेति) यथाशब्देन दृष्टान्तविषयीकरोति-यथा भवी-भवः संसाराऽऽस्मीति भवी संसारी, जन्तुः प्राणी, सि-द्धस्य कर्मोपाधिविनिर्मुक्तस्य सिद्धस्य, पर्यायैः समः शुचिर्नि-र्मलः, संसारे संसरतः प्राणिनांऽऽर्थां कर्माणि सन्ति, तानि च विचार्यमाणान्युपाधिरूपाणि वर्तन्ते, यद्वत् अग्नेः शुद्धद्रव्यस्या-ऽऽहं-धनसंयोगजान्नो धूम औपाधिक एव सजाव्यते तद्वि-हापि विद्यमानाभ्यपि कर्माणि अनात्मगुणत्वेनोपाधिकानि स-न्ति, अतस्तेभ्यो युक्तोऽपि अयुक्ततयावचिन्यमानः प्राणी सिद्ध एवेति कर्मोपाधिभावः सत्ताप न विवक्षणीयः । अथ च ज्ञानदर्शनसारित्राणि उन्नाम्यपि बहिः प्रकटतया विवक्षि-तानि ततो नित्यशुद्धपर्यायार्थिकजेदस्य ज्ञावना संपद्यते ॥६॥

अथ पर्यायार्थिकस्य वष्टुभेदोपकीर्तनमाह-
अशुद्धश्च तथाऽनित्य-पर्यायार्थिकोऽन्तिमः ।

यथा संसारिणः कर्मो-पाधिसापेक्षिकं जनुः ॥ ७ ॥

(अशुद्धेति) कर्मोपाधिसापेक्षोऽशुद्धो विनश्वरत्वावन्तित्यः
प्रथमनित्यमाहौ कृत्वा अशुद्धं ततो योजयित्वा पर्यायार्थिक-
पदेन समुच्चयन्ते तथा वष्टोऽन्तिमो भेदोऽनित्याशुपर्यायार्थि-
को निष्पद्यते । अथ तस्योदाहरणमाह-यथा संसारिणः सं-
सारवासजनस्य जनुजन्म कर्मोपाधिसापेक्षिकं प्रवर्तने, जन्मम-
रणव्याधयो वर्तमानाः पर्यायाः अनित्या उत्पत्तिविनाशशालि-
त्वात्, पुनरशुद्धाः कर्मसंयोगजनितत्वात् भवस्थितानां प्रा-
प्तिर्ना भवन्तीति । अत एव भोक्तारिणो जीयाः जन्माऽऽदि-
पर्यायानां विनाशाय ज्ञानाऽऽदिना मोक्षे यन्ते, तस्मात् कर्मो-
पयनित्यमिदं अशुद्धानि, तेः सापेक्षिक जन्माऽऽद्यपि अनित्यमशुद्धं
कथं योजनया निष्पन्नो नयोऽपि अनित्याशुपर्यायार्थिकः कथ्य-
ते इत्यर्थः ॥ ७ ॥ छाया० ६ अध्या० । (पर्यायार्थिकनयमनं सा-
माधिकोदाहरणेन 'सामादय' शब्दे) (पर्यायार्थिकनयविषये
विशेषः 'सुरूपपञ्जवट्टियणयमत' शब्दे दर्शयिष्यते)

पञ्जवट्टिय-पर्यवलय-पुं० । परि समन्तादवनमवः पर्यवो विशेष-
वः, तज्ज्ञाता वक्ता वा नयो नीतिः पर्यवलयः । पर्यायार्थिकनये, 'द-
व्याचक्रो य पञ्जव-ठिअो य सेसा विपञ्जासि ।' सम्म० १ काण्ड ।
आध० । विशेषाणामुपपत्तबलात्परिच्छेदे, सम्म० १ काण्ड ।

पञ्जवट्टियम-पर्यवनामन्-न० । नामभेदे, अनु० ।

से किं तं पञ्जवट्टियमे ? पञ्जवट्टियमे एगगुणकालए दुगुण-
कालए तिगुणकालए जाव दमगुणकालए संखिज्जगुणका-
लए असंखिज्जगुणकालए अणंतगुणकालए, एवं नोद-
होहिअद्वादिइमुक्किद्वा वि भाणियव्वा । एगगुणमुरजि-
गंधे दुगुणमुरजिगंधे तिगुणमुरजिगंधे जाव अणंतगुणमुर-
जिगंधे । एवं दुग्भिगंधो वि भाणियव्वा । एगगुणनित्ते०
जाव अणंतगुणनित्ते । एवं कहुअकसायअंविद्वमहुग वि
भाणियव्वा । एगगुणकवखदे० जाव अणंतगुणकवखदे ।
एवं मउअगरुअद्दुअसीतउसिणणिअलुक्खा वि जा-
णिअव्वा । से तं पञ्जवनामे ।

परिः समन्तादवत्यपगच्छन्ति, न तु द्रव्यवत् सर्वदैवावति-
ष्ठन्ति इति पर्यवाः । अथवा-परिः समन्तादवनानि गमनानि द-
व्यव्याप्यत्वात्तरप्राप्तिरुपाणि पर्यवा एकगुणकालत्वाऽऽद्यः, ते-
षां नाम पर्यवनाम । यत्र तु पर्यायनामेति पाठः, तत्र परिः सम-
न्तादयन्तेऽपगच्छन्ति न पुनर्द्रव्यवत्सर्वदैव तिष्ठन्तीति पर्यायाः ।
अथवा-परिः सामस्येन पर्याभिगच्छन्ति व्याप्नोति वस्तुनामि-
ति पर्याया एकगुणकालत्वाऽऽद्य एव, तेषां नाम पर्यायनामेति ।
तत्रेह गुणशब्दोऽशुपर्यायः, तत्र सर्वस्यापि प्रेक्षोक्त्यगतकाल-
त्वस्यासत्कल्पनया पिपिकृतस्य य एकः-सर्वजघन्यो गुणोऽश-
स्तेन कालकः परमाववादिरेकगुणकालकः-सर्वजघन्यकृष्ण
इति । द्वाचर्षा गुणाभ्यां तदंशाचर्षा कालकः परमाववादिरेव द्वि-
गुणकालकः । एवं तावद् नेयं यावद्वनन्तेर्गुणैस्तदर्थः कालको-
ऽनन्तगुणकालकः स एवेति, एवमुक्तानुसारेणैकगुणनीलका-
ऽऽदीनामेकगुणमुरजिगंधाऽऽदीनां च सर्वत्र भावना कार्येति ।

आह-गुणपर्याययोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते-सदैव सहव-
सित्वाङ्गणमन्धरसाऽऽद्यः सामास्येन गुणा उच्यन्ते । न हि
मूले वस्तुनि वर्णाऽऽदिकमात्रं कदाचिदपि व्यवच्छिद्यते एक-
गुणकालत्वाऽऽद्यस्तु द्विगुणकालत्वाऽऽद्यवस्थायी निवर्तन्ते
एवेत्यतः क्रमवृत्तित्वात्पर्यायाः । उक्तं च-"सह वर्त्तिनो
गुणाः, यथा जीवस्य चैतन्यामूर्त्तत्वाऽऽद्यः । क्रमवर्त्तिनः
पर्यायाः, यथा तस्यैव नारकत्वतियगादय इति । ननु यद्येवं
तर्हि वर्णाऽऽदिसामान्यस्य भवतु गुणत्वं तद्विशेषाणां तु
कृष्णाऽऽदीनां न स्यात् अनियतत्वात्तेषाम् ? । सत्यम् । वर्णा-
ऽऽदिसामान्यभेदानामपि कृष्णनीलाऽऽदीनां प्रायः प्रचूतका-
लं सहवसित्वात् गुणत्वं विधक्षितमित्यलं विस्तरेण ।

आह-भयत्वेव, किन्तु पुद्गलादिकायद्रव्यस्यैव संबन्धिनो गु-
णपर्यायाः किमिति गुणपर्यायनामत्वेनोदाहृताः ? न धर्मास्ति-
कायाऽऽदीनाम, न च वक्तव्यं-तेषां ते न सन्तीति, धर्माधर्मा-
ऽऽकाशजीवकालद्रव्येष्वपि यथाक्रमं गतिस्थित्यवगाहोपयो-
गवर्तमानाऽऽदिगुणानां प्रत्येकमनन्तानामगुणलक्षुपर्यायानां च
प्रसिद्धत्वात् ? । सत्यं, किन्तिवच्छिद्यप्रत्यक्षगम्यत्वात् सुप्रतिपा-
द्यतया पुद्गलद्रव्यस्यैव गुणपर्याया उदाहृता न दोषाणामित्य-
लं विस्तरेण, तस्माद्यत्किमपि नाम तेन सर्वेषां वि द्रव्यनाम्ना
गुणनाम्ना पर्यायनाम्ना वा भवितव्यं, गतः परं किमपि नामा-
स्ति, ततः सर्वस्यैवानेन संग्रहात् त्रिनामैतदुच्यत इति । अनु० ।

पञ्जवट्टियसामस्य-पर्यायनिःसामान्य-न० । पर्यायाद् निष्क्रान्तं
तद्विकलं सामान्यं संग्रहस्वरूपं यस्मिन्वचने तत्पर्यायनिःसा-
मान्यम् । पर्यायश्रुतपुत्रनयविषयादयो द्रव्यत्वाऽऽदिविशेषः,
स एव निश्चिनं सामान्य वचनम् । द्रव्यत्वाऽऽदिसामान्यविशेषा-
निधायिनि द्रव्यार्थिकरूपगतिपादके वचने, सम्म० १ काण्ड ।
(" पञ्जवानस्सामस्य (७) " इत्यादिगाथायाः ' जय '
शब्दे चतुर्थभागे १८८८ पृष्ठे विस्तरः)

पञ्जवट्टिय-पर्यायवादिन्-पुं० । पर्यायनयमतानुसारिणि नय-
विशेषः, " उत्पत्तिविगमधौअ-कयापकं संप्रचक्षते । उत्पत्तिवि-
गमावत्र, मतं पर्यायवादिनः ॥ १ ॥ " उक्त० १ अ० ।

पञ्जवट्टियम-पर्यवमान-न० । निष्ठाकलं, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार ।
अन्ते, स्था० २ ठा० १ उ० ।

पञ्जवट्टिय-पर्यवमित-न० । पर्यवमानं पर्यवसितम् । भावे क-
प्रत्ययः । न० । स्था० । समाधिमरणतोऽपुनर्मरणतो वाऽनशने,
स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

पञ्जा-प्रज्ञा-स्त्री० । " हो अः " ॥ ८ । २ । उ३ ॥ इति कर्म-
बन्धिनो अस्य लुक् । अद्विष्ये । पञ्जा । लुक्प्रभावे णः । पञ्जा ।
प्रकृष्टबुद्धौ, प्रा० २ पाद ।

पञ्जा-स्त्री० । अधिकारे, 'पञ्जा अहिगारो ।' पाई० २२० गाथा
अधिरौहिण्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ।

पञ्जाअ-पर्याय-पुं० । परि समन्तादयन्तेऽपगच्छन्ति न पुन-
र्द्रव्यवत्सर्वदैव तिष्ठन्तीति पर्यायाः । अथ वा-परि सामस्येन
पर्याभिगच्छन्ति व्याप्नोति वस्तुनामिति पर्यायाः । " द्रव्यार्थो
उजः " ॥ ८ । २ । १४ ॥ इति र्थस्थाने उजः । एकगुणकालत्वा-
दिषु, अनु० । अजीवानां मानुषवत्त्वाद्याऽऽदिषु च जीवानां
कालकृताऽवस्थालक्षणेष्वर्थेषु, स्था० १० ठा० । पर्याया भेदा
धर्माः, बाह्यवस्थालोचनाप्रकारा इत्यर्थः । आ० म० १ अ० ।

न० । पर्यायो विशेषो धर्म इत्यनर्थान्तरम् । स्यात् ४
ता० २ उ० । अनु० । विशेष० । स्वपरपर्यायाऽऽद्योऽनेकप्रकाराः
पर्यायाः । विशेष० । ते च पर्याया द्विविधाः-रूपरसाऽऽद्यो यु-
गपञ्चाङ्गिनो नवपुराणाऽऽद्यस्तु क्रमभाविनः । पुनः शब्दार्थप-
र्यायेनेदास्तर्ह्येऽपि द्विविधाः । तत्र इन्द्रो दुश्च्यवनो हरि-
रि-त्यादिशब्दैरेऽतिशयान्ते ते सर्वेऽपि शब्दपर्यायाः । ये त्वभिज्ञा-
पयितुं न शक्यन्ते ध्वनिकान्विषयत्वात्तिकास्ताः केवलाऽऽदिज्ञा-
नविषयास्तेऽर्थपर्यायाः । पुनरेते द्विविधाः-स्वपर्यायाः, परप-
र्यायाश्च । पुनस्तैःपि केचित्स्वाभाविकाः, केचित्पूर्वापराऽऽदिश-
ब्दतयाऽर्पणकाः । पुनरेते सर्वेऽप्यतीतानामतत्त्वतमानकालभेदा-
न्निविधाः । विशेष० । न० । आ० म० । (अक्षरस्य के स्वपर्या-
याः के परपर्याया इति 'अक्षर' शब्द प्रथमजागे १४१
पृष्ठे उक्तम्) गुणपर्याययोर्भेदः-सद्वर्तिनो गुणाः, क्रमवर्तिन-
स्तु पर्यायाः । आ० म० १ अ० । सद्वर्तिनो गुणाः शुक्ल-
त्वाऽऽद्यः । क्रमवर्तिनः पर्याया नवपुराणाऽऽद्यः । आ० म० १
अ० । (इति 'गुण' शब्दे तृतीयजागे ६०६ पृष्ठे चिन्तितः)

दूरे ता अस्मत्तं, गुणसदे चेव जाव परिच्छं ।

किं पञ्जवाहिप हो-उज पञ्जवे चेव गुणसमा ॥९॥

दूरे तावत् गुणगुणिनोरेकान्तेनान्यत्वम्, असंजावनीर्यामनि,
यावद्गुणाऽऽत्मकद्रव्यप्रत्ययवर्धितत्वादेकान्तगुणगुणभेदस्य ।
न च समवायिनिमित्तोऽयमभेदपारोक्ष्यमस्ति । किं पर्या-
यादधिकं गुणशब्द उत पर्याय एव प्रयुक्त इति अभि-
प्रायश्च-न पर्यायादयो गुणाः, पर्यायश्च कथञ्चिद् द्रव्याऽऽ-
त्मकम् इति विकल्पः कृतः । यदि पर्यायाः गुणसङ्गाः ततः ।

दो पुण नया भगवया, दव्वच्छिपपज्जवद्धिया नियया ।

एतो य गुणविमेमे, गुणद्धियणओ वि जुज्जो ॥ १० ॥

द्वारेव मूलनयो जगवता द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकी नियमितौ त-
ज्ज्ञानः पर्यायादधिकं गुणविशेषं प्राप्ते सति तद्प्रादकगुणा-
स्तिकनयोऽपि नियमितं युज्यमानः स्यात्, अन्यथा अव्यापकत्वं
नयानां भवेत्, अर्हेता वा तदपरिज्ञानं प्रसज्येत ।

न च जगवताऽस्माद्युक्त इत्याह-

जं च पुण अरिहया ते-सु तेमु सुत्तेमु गोयमाईणं ।

पञ्जवमप्पा णियया, वागरिया तेण पञ्जाया ॥ ११ ॥

यतः पुनर्भगवता तस्मिन्तस्मिन्सूत्रे " वषणपज्जवद्धि गंधप-
ज्जवद्धि " इत्यादिना पर्यायसङ्गा नियमिता वर्णाऽऽदिषु गौतमा-
ऽऽदित्रयो व्याकृता, ततः पर्याया एव वर्णाऽऽद्यो गुणा इत्यभि-
प्रायः । अथ तत्र गुण एव पर्यायशब्देनोक्तस्तुल्यार्थत्वादागमाच्च
य एव पर्यायः स एव गुण इत्यादिकात् ॥ ११ ॥

एतदेवाऽऽह-

परिगमणं पञ्जाओ, अणोगकरणं गुणो ति एगत्थं ।

तह वि न गुण ति जणइ, पञ्जवणयडेमाणं जण्हा ॥ १२ ॥

परि समन्तात्सहभाविभिः, क्रमभावाज्ज्ञेयं जदैवस्तुतः प-
रिणतस्य गमनं परिकेन्द्रे यः स पर्यायो विषयविषयिणोरभे-
देनैकरूपतया वस्तुतः करणं करोतेऽज्ञानार्थत्वाज्ज्ञानं, विषयवि-
षयिणोरभेदाच्च गुण इति तुल्यार्थी गुणपर्यायशब्दौ तथाऽपि
न गुणार्थिक इत्याभिहितस्तर्थाकृता, पर्यायनयद्वारेणैव देशना
यस्मात् कृता जगवतेति ।

गुणद्वारेणाऽपि देशनार्था भगवतः प्रवृत्तिरुपन्यस्यते, न गुणा-
भाव इत्याह-

जंपंति अन्थि समये, एगगुणो दसगुणो अणंतगुणो ।

रूवाइपरिणामो, भस्सइ तम्हा गुणविंससो ॥ १३ ॥

अल्पान्ति द्रव्यगुणान्यत्ववादिनो-विद्यत एव सिद्धान्ते " एग
गुणकालप दुगुणकालप " इत्यादि रूपाऽऽद्यौ व्यपदेश-
स्तस्माद् रूपाऽऽदिगुणविशेष एवेत्यस्ति गुणाधिको नय उ-
द्दिष्टश्च भगवतेति ।

अत्राऽऽह सिद्धान्तवादी-

गुणमदमंतरेण वि, तं तु पञ्जवविमेसमंत्वाणं ।

सिज्झइ एववं संखा-ण सत्थयम्मो न य गुणो ति ॥ १४ ॥

रूपाऽऽद्यपि गुणशब्दस्यतिरेकेणाप्येकगुणकाल इत्यादि (?) तन्
पर्यायविशेषसत्त्वावाचकं वचः सिध्यति, न पुनः गुणास्तिकन-
यप्रतिपादकत्वेन, यतः सकयानं न गुणः शास्त्रधर्मत्वादित्ये-
व ।

इष्टान्तद्वारेणामुमेधार्थं, दहीकर्तुमाह-

जह दमम दमगुणम्मि य, पग्गम्म य दमत्तणं ममे चेव ।

अदियम्मि वि गुणसदे, तदेव एयं पि दट्ठवं ॥ १५ ॥

यथा दशसु द्रव्येषु एकस्मिन् वा द्रव्ये दशगुणिते गुणश-
ब्दान्तिरेकेऽपि दशत्वं सममेव तथैवैतदपि न विद्यते परमाणु-
रेकगुणकृष्णाऽऽदिरित्येकाऽऽदिशब्दाऽऽधिक्ये गुणपर्यायश-
ब्दयोः, वस्तु पुनस्तयोः तुल्यमिति जायः, न च गुणानां
पर्यायत्वे वाचकमुख्यसूत्रं गुणपर्यायशब्द द्रव्यमिति विरुध्यते,
गुणपदयुगपत्तत्वाविपर्यायविशेषप्रतिपादनार्थत्वात् तस्य । न
चैवमपि मतुब्बोगाद्रव्यविभिन्नपर्यायमिद्विनिर्णययोगेऽत्र मतु-
ब्बविधानात्, द्रव्यपर्याययोस्तादात्म्यात् सदा विनिर्जागयति-
त्वात् । अन्यथा प्रमाणबाधापपत्तः संज्ञासंख्यामूलकणार्थकि-
याज्ज्ञात्वा कथञ्चित्तयोरभेदेऽपि जेदसिद्धिर्न मतुब्बनुपपत्तः ।

एवं द्रव्यपर्याययोर्भेदेकान्तप्रतिषेधे अजेदैकान्तवाद्याह-

एगंतपक्खवाओ, जो पुण दव्वगुण जाडेजेयम्मि ।

अह पुवं पणिकुहं, उ आहरणं मत्तमयं तु ॥ १६ ॥

एकान्तव्यतिरिक्ताज्युपगमवादे यः पुनर्द्रव्यगुणजानिभेदे-
षु स यद्यपि पूर्वमेव प्रतिक्रिस्तोऽजेदैकान्तप्रादकप्रामाण्यात्,
अभेदप्रादकस्य च सर्वं ?

पिअपुत्तनत्तिभज्जय-जाऊणं पगपुरिमसंबंधो ।

ए य से एगस्स पिउ, ति सेमयाणं पिया होइ ॥ १७ ॥

पितृपुत्रनप्तृभागिनेयभ्रातृभिर्य एकस्य पुरुषस्य भवन्धस्तेना-
साधक एव पित्रादिव्यपदेशमासादयति । न चास्माधिकस्य पि-
तापुत्रसंबन्ध इति शेषाणामपि पिता भवति ।

जह संबंधविसिद्धो, मो पुरिमो परिसभावाणिइसओ ।

तह दव्वमिदियगयं, रूवाइविमेसणं बहइ ॥ १८ ॥

यथा प्राग् दर्शितसंबन्धावशिष्टः पित्रादिव्यपदेशमाश्रित्या-
ऽनौ पुरुषः पुरुषरूपतया निरतिशयोऽपि संस्तथा द्रव्यमपि इ-
न्द्रियगतं ज्ञाणं सत्तत्त्वकृत्तुश्रोत्रसंज्ञमवाप्य रूपरसगन्धस्पर्श-
शब्दव्यपदेशमात्रं जानते द्रव्यस्वरूपेणाविशिष्टमपि, न हि

शक्तेः काऽऽदिशब्दनेदाक्षीर्वाणनाथस्येव रूपाऽऽदिशब्दभेदाद्-
स्तुभेदो युक्तः, तदा द्रव्याद्वैतैकान्तस्थितेः कथञ्चित् भेदादो
द्रव्यगुणयोर्मिश्रणाद् इति ॥ १८ ॥

अस्य निराकरणायाऽऽह-

होञ्जा हि दुगुणमहुरं, अणंतगुणकाश्रयं तु जेद्वं ।

न उ नहरओ महहो, होई संबंधओ पुरिसो ॥ १९ ॥

यदि नामाऽऽहःऽऽदिद्रव्यमेव रसनसंबन्धाकस इति व्यदेश-
मासावयेत् द्विगुणमधुररसः कुतो भवेत्? तथा नयनसंबन्धा-
द् यदि नाम कृष्णामति भवेदनन्तगुणकृष्णं तत् कुतः स्यात्? ,
वैषम्यभेदावगतेनेयनाऽऽदिसंबन्धभानादसंभवात् । तथा पु-
त्राऽऽदिसंबन्धद्वारेण पित्रादिरेव पुरुषो भवेत्, न त्वत्पो महा-
भवेति युक्तः, विशेषप्रतिपत्तेरुपचितत्वे मिश्रत्वे वा सामान्य-
प्रतिपत्तावपि तथा प्रसक्तिरिति भावः ।

अत्राऽऽह भेदेकान्तवादी-

जसइ संबंधवसा, जइ संबंधितर्ण अणुपर्यं ते ।

नणु संबंधविसेसं, संबंधिविसेसणं मिदं ॥ २० ॥

संबन्धिसामान्यवशात् यदि सबन्धित्वसामान्यमनुमतं तब,
ननु संबन्धविशेषकारण तथैव संबन्धिविशेषोऽपि किं नाभ्यु-
पगम्यते? ।

सिद्धान्तवादाह-

जुजइ संबंधवसा, संबंधिविसेमणं ए पुण एयं ।

णयणाइविसेमणओ, रुवाइविसेमपरिणामो ॥ २१ ॥

संबन्धविशेषवशात् युज्यते संबन्धिविशेषः यथा-दण्डा-
ऽऽदिसंबन्धविशेषजनितसंबन्धिविशेषसमानादितः संबन्ध-
विशेषोऽवगतः । द्रव्याद्वैतवादिनस्तु संबन्धिविशेषेनाऽपि सब-
न्धिविशेषः संगच्छते इति कुतो रसनाऽऽदिविशेषसंबन्धजनि-
तो रसाऽऽदिविशेषपरिणामः (?) ।

नन्वेकान्तवादिनोऽपि रूपरसाऽऽदेरनन्तद्विगुणाऽऽदिवैषम्य-
परिणतिः कथमुपपन्नस्याह-

जन्नइ विममपरिणयं, कह एयं होहिइ त्ति उवणीयं ।

तं होइ परिणमितं, न व त्ति एत्थ स्थि एगंतो ॥ २२ ॥

शीतोष्णस्पर्शवर्कवैकदाविरोधात् जग्यते एकत्राऽऽप्रकला-
ऽऽदौ विषमपरिणतिः कथं जवतीति परेण प्रेरिते उपनातं प्र-
शितमासेन, तद्वर्थात पराभिमतं द्रव्यकृत्वकालजावानां सदका-
रिणां वैचित्र्यात् आसावयति तदाऽऽप्राप्तिं वस्तु विषमरूपतया
परिमितं भवति, न वा परिमितमेवं तत्राप्येकान्तोऽस्ति,
स्वरूपस्यापि कथञ्चित्प्रामत्तत्वात्, तत्र द्रव्याद्वैतैकान्तः सं-
भवी, द्रव्यगुणयोर्मैकैकान्तवादिना प्राक् प्रशिततद्वृत्तस्यै-
कत्वप्रतिपत्त्यस्यैकवाधितत्वाल्लक्षणान्तरं वक्तव्यम् ।

तदाह-

द्वस्म त्ति जस्म वि-गमो य गुणद्वयवणं तु वत्तव्वं ।

एवं सइ केवलियो, जुजइ तं णो उ दविस्स ॥ २३ ॥

द्रव्यस्य लक्षणं स्थितिः, जन्म विगमो लक्षणं गुणानाम्, एवं
सति केवलिनो युज्यत एतल्लक्षणं, तत्र किल कथं ताऽऽत्मना
स्थित एव चेतनाचेतनरूपा अन्यार्था ज्ञेयभावेनोत्पद्यन्ते, अज्ञे-
यरूपतश्चाऽऽदिवत् (?) कथं वा केवलिनः सकलज्ञेयप्राहिणो

नैतल्लक्षणं युज्यते, न चाऽपि द्रव्यस्याचेतनस्य गुणगुणिनोरत्य-
न्तभेदे असत्त्वाऽऽपत्तेरस्ततोऽत्र करविषयाणाऽऽदेरिव लक्षणा-
संभवात् इति द्रव्यार्थान्तरचूतगुणवादिनः ।

दव्वत्थं नरूया, मुत्ताऽमुत्ता व ते गुणा होञ्जा ? ।

जइ मुत्ता परमाणु, एत्थि अ सुत्तसु अगगणं ॥ २४ ॥

द्रव्यार्थान्तरभूता गुणा मूर्ता अमूर्ता वा भवेयुः? । यदि मूर्ताः,
परमाणवो न तर्हि परमाणवो भवन्ति, मूर्तिमहूपाऽऽद्याधार-
त्वात्, अनेकप्रदेशाकस्त्वद्रव्यवत् । अथाऽमूर्ताः, अप्रग्रहणं तेषां,
कथञ्चित् भेदः, यथाक्रममेकानेकप्रत्ययावसेयत्वात्, कथञ्चि-
दभेदोऽपि, रूपाऽऽद्यात्मना स्वरूपस्य रूपाऽऽदीनां च द्रव्या-
ऽऽत्मकतया प्रतीतेरन्यथा तदज्ञावाऽऽपत्तेः ।

ततः-

सीमई वित्थारण-मित्तथोऽयं कओ समुद्भावो ।

इहरा कहामुहं चे-व नत्थि एवं ससमयम्मि ॥ २५ ॥

शिष्यबुद्धिचिकाशनमात्रार्थोऽयं कुतः प्रबन्धः, इतरथा कथं न
चैषां नास्ति स्वसिद्धास्ते-किमेते गुणाः गुणिनो भिन्ना आदो-
म्बित्तिभिन्ना इति । अनेकान्ताऽऽत्मकत्वात्सकलवस्तुनः ।

एवरूपे च वस्तुतत्वे अस्यैकारूप तत्प्रतिपाद्यन्तो मिश्रणा-
दिनां भवन्तीत्याह-

न वि अत्थि अन्नवादो, न वि तव्वाओ जिनोवणम्मि ।

तं चेव यमन्नंता, अन्नमन्नंता नयाणं ति ॥ २६ ॥

नैवान्यन्यवाधो गुणगुणिनोर्नाप्यन्यवाधो, जिनोपदेशो द्वाद-
शाङ्गे प्रबन्धने, सर्वत्र कथञ्चिदित्याश्रयणात् तत्रैवा-यदेवेति वा
मन्यमाना आगममेवावमन्यमाना वादिनोऽभ्युपगतविषयावका-
वधायित्वाद्वा भवन्ति, अन्युपगममीयवस्तुस्त्वस्तिप्रतिपाद-
कोपायनिमित्तापरिहानात्, सृगवादिवदिति तात्पर्याथः ।
सम्प० ३ कारणं ।

परम्परं द्रव्यपर्याययोरत्यन्तं जेद्वं, इत्थं युक्तिमाह-

उप्पायाइसहावा, पञ्जाया जं च सामयं दव्वं ।

ते तप्पभवान तयं, तप्पभवं तेण ते जिन्ना ॥ २६ ॥ २ ॥

(उप्पायेत्यादि) यस्मादुत्पादव्ययपरिणामस्वभावाः पर्या-
याः, शाश्वतं नित्यं पुनर्द्रव्यम् । अपर च-ते गुणास्तत्प्र-
वा द्रव्याल्लक्षणाऽऽत्मलाभा, न पुनस्तद् द्रव्य तत्प्रजयं गुणे-
ज्यां लक्षणाऽऽत्मस्वरूपम् । तेन तस्मादुत्पादयाने परम्परं भिन्न-
स्वभावत्वात् जिन्नास्ते द्रव्यपर्याया अग्योऽन्यन्यनिरेकिण
इति ॥ २६ ॥ २ ॥ द्रव्यपर्यायार्थिकनयप्रस्तावे, विशेषः । एकार्थकं,
आ० म० १ अ० । विशेषः । अथ पर्यायाभिधानं किमर्थम्? । उच्य-
ते-असम्भोहप्रतिपत्त्यर्थम् । तथा चन्द्रः शशी निशाकरो रज-
निकर उरुपतिरित्येवमादिषु चन्द्रपर्यायेषु, आदित्यः सविता
भास्करो दिनकर इत्येवमादिषु सूर्यपर्यायेष्वभिहितेषु चन्द्रसू-
र्यपर्यायाभिज्ञः सन् एकस्मिन् शशिपर्याये केनाप्युक्ते समस्त-
सूर्यपर्यायव्युदासेन चन्द्रपर्यायेषु सर्वेषु यदि वा सूर्यपर्याय
एकस्मिन् केनाप्युक्ते समस्तचन्द्रपर्यायपरित्यागेन सर्वेषु सू-
र्यपर्यायेषु संप्रत्यया भवति, न तु मुह्यति । आ० म० १ अ० ।
जेदे, आ० ४ अ० । पर्यायो भेदो भाव इत्यनर्थान्तरम् ।
विश० । आ० चू० ।

मय पर्यायमेवानाह-

नत्वा जिनं प्रवक्ष्यामि, पर्यायोत्कीर्तनं मुदा ।

व्यञ्जनार्थविज्ञेदेन, तद् द्विभेदं समासतः ॥ १ ॥

जिनं बीतरागं, तथा नमस्कृत्य, पर्यायोत्कीर्तनं पर्यायाणा-
मुत्कीर्तनं पर्यायोत्कीर्तनं, मृदा हर्षेण, प्रवक्ष्यामि, यद्विद्युत्तरा-
पेक्षायां, तत्पर्यायोत्कीर्तनं, समासतः संक्षेपाद्, व्यञ्जनार्थवि-
ज्ञेदेन-व्यञ्जने चाऽऽर्थश्च, तयोर्विभेदः प्रत्येकं योजना, व्यञ्जनमे-
देनार्थविज्ञेदेन, तम् कीर्तनं पर्यायस्य द्विभेदं द्विप्रकारमित्यर्थः ॥ १ ॥

तत्र व्यञ्जनपर्यायः, त्रिकाक्षस्पर्शनो मतः ।

द्वितीयश्चार्थपर्यायो, वर्तमानानुगोचरः ॥ २ ॥

तत्र तयोर्विभेदोत्कीर्तनयोर्मध्ये आद्यो व्यञ्जनपर्यायः त्रिका-
क्षस्पर्शनो मतोऽनुगतकालकलितः कथितः । यस्य हि त्रिकाक्ष-
स्पर्शनः पर्यायः स च व्यञ्जनपर्यायः । यथा हि घटाऽऽदीनां मृ-
दादिपर्यायो व्यञ्जनपर्यायो-मृ-मयः, सुवर्णाऽऽदिधातुमयो वा
घटः कालत्रयेऽपि मृदादिपर्यायत्वं व्यञ्जयति । तथा द्वितीयो
भेदोऽर्थपर्यायः वर्तमानानुगोचरः मूहमवर्तमानकालवर्ती अर्थ-
पर्यायः । यथाहि-घटाऽऽदेस्तत्क्षणवर्ती पर्यायो यस्मिन् काले
वर्तमानतया स्थितस्तत्कालापेक्षा कृतविद्यमानत्वेनार्थपर्याय
व्यञ्जयते इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तयोः प्रत्येकं द्वैविध्ये दर्शयन्नाह-

द्रव्यतो गुणतो द्वेवा, शुद्धतोऽशुद्धतस्तथा ।

शुद्धद्रव्यव्यञ्जनाऽऽख्य-श्वेतने मिदता यथा ॥ ३ ॥

द्रव्यतो द्रव्यपर्यायो भवति, तथा गुणतो गुणपर्यायोऽपि
भवति, एवं द्वेवा द्विप्रकारः स्यात् । तथाहि-द्रव्यव्यञ्ज-
नपर्यायो, गुणव्यञ्जनपर्याय इति । तथा-पुनस्तन्नैव प्रकारेण
शुद्धतः शुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायः, अशुद्धतोऽशुद्धद्रव्यव्यञ्ज-
नपर्यायश्च द्विप्रकारः । तत्र तेषु भेदेषु शुद्धद्रव्यव्यञ्जनाऽऽख्यः
शुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायः, कस्मिन् भवति ?, चेतने, यथा मिद-
ता-चेतनद्रव्यस्य यथा सिद्धपर्यायः । अयं हि केवलभावात्
क्षयः ॥ ३ ॥

पुनर्भेदोपदेशमाह-

अशुद्धद्रव्यव्यञ्जनो, नराऽऽदिर्वहुधा मतः ।

गुणतोऽपीत्यमेवात्र, कैवल्यं मतिचिन्मुखः ॥ ४ ॥

अशुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायोऽशुद्धद्रव्यव्यञ्जो नराऽऽदिः, आदिश-
ब्दात् देवनारकतिर्यगादयो बहुधा मताः, तदपेक्षया नराऽऽदि-
बहुधा मतः । अत्र हि द्रव्यभेदः पुद्गलसंयोगजनितोऽस्ति, मनु-
ष्याऽऽदिभेदेनैव भेदः । गुणतोऽपीत्यमेव । गुणव्यञ्जनपर्यायो द्वि-
प्रकारः । तत्र प्रथमं शुद्धगुणव्यञ्जनपर्यायः कैवल्यं केवल-
ज्ञानाऽऽदिरूपः, द्वितीयोऽयं शुद्धगुणव्यञ्जनपर्यायो मतिचिन्मुखः
मतिभुनार्थाधमनःपर्यायरूप इति ॥ ४ ॥

पुनः कथयान-

अनृसूत्रमतेनाऽर्थ-पर्यायः कृणवृत्तिमान् ।

आज्यन्तरः शुद्ध इति, तदन्योऽशुद्ध ईरितः ॥ ५ ॥

अनृसूत्रमतेन अनृसूत्राऽऽदेशोऽर्थपर्यायः, आज्यन्तरः शुद्धो-
ऽर्थपर्यायः कृणवृत्तिमान् कृणवृत्तिमतः । तद्व्यस्त्यतिरिक्तोऽनु-
५९

ज ईरितः, यो यस्मात्तत्प्राप्तवर्ती पर्यायः स च तस्माद्व्यपत्त-
विवक्षया अशुद्धार्थपर्यायः कथ्यते ॥ ५ ॥

अत्र शुद्धव्यञ्जनसमितिं दर्शयति-

नरो हि नरशब्दस्य, यथा व्यञ्जनपर्यायः ।

बाह्याऽऽदिकोऽर्थपर्यायः, सम्मतौ जणितस्त्वयम् ॥ ६ ॥

नरो हि नरशब्दस्य यथा व्यञ्जनपर्याय इति । यथा पुरु-
षशब्दाच्च व्यञ्जनमरणकालपर्यन्त एकोऽनुगतनरत्वपर्यायः, स च
पुरुषस्य व्यञ्जनपर्यायोऽस्ति, संमतिविषये बाह्याऽऽदिकस्तु पुन-
रर्थपर्यायः कथितः । अयमिति इदमः प्रत्यक्षत्वे साक्षात्सं-
मतौ दृष्टः इति । अत्र गाया-" पुरिमस्मि पुरिससहो, जम्मा-
इमरणकालपञ्जतो । तस्स उ बालाईया, पञ्जवनेया बहु-
विगप्पा ॥ ३२ ॥ " ॥ ६ ॥

अथ केवलज्ञानाऽऽदिकः शुद्धगुणव्यञ्जनपर्याय एव भवति, त-
त्रार्थपर्यायो नास्तीत्येतादृशां कस्यचिद् दिग्घटाऽऽभासस्याऽऽ-
शङ्काऽस्ति तां निराकरोति-

षड्गुणहानिगृह्णिया, यथाऽशुद्धपुल्लतथा ।

पर्यायः क्षणजेदाश्च, केवलाऽऽख्योऽपि संमतः ॥ ७ ॥

षड्गुणहानिवृत्तिरूपमशुद्धपुल्लपर्यायः यथा कथिताः षड्-
गुणहानिगृह्णलक्षणा अशुद्धपुल्लपर्यायाः सुहृन्मार्थपर्याया इति-
वत् पर्यायः क्षणभेदात् केवलाऽऽख्योऽपि संमतः क्षणभेदात्
केवलज्ञानपर्यायोऽपि भिन्न एव दर्शितः । यतः-" पदम-
समयेऽयोगिभवत्थकेवलनाणे अपदमसमये सयोगिभवत्थके-
वलनाणे ।" इत्यादिबचनात् । तदनुगुणाऽऽदेशेन शुद्धगुणस्या-
प्यर्थपर्याया मन्तव्याः ॥ ७ ॥

सद्रव्यव्यञ्जनोऽणुश्च, शुद्धपुल्लपर्यायः ।

अणुकाऽऽद्या गुणाः स्वीय-गुणपर्यायसंयुताः ॥ ८ ॥

सद्रव्यव्यञ्जनोऽणुः शुद्धद्रव्यव्यञ्जनपरमाणुः शुद्धपु-
ल्लपर्यायः तस्य नाशो नाऽस्ति । तथा अणुकाऽऽदिका
अशुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायाः संयोगजनितत्वात् । कीदृशाः ?,
स्वीयगुणपर्यायसंयुताः पुल्लद्रव्यस्य अशुद्धगुणव्यञ्जन-
पर्यायास्ते निजनिजगुणाऽऽश्रिता मन्तव्याः । यतः परमा-
णुगुणो यः स च शुद्धगुणव्यञ्जनपर्यायः, तथा-द्विभेद-
शाऽऽदिकगुणो यः स चाशुद्धगुणव्यञ्जनपर्यायः ॥ ८ ॥

सूत्रमार्थपर्यायाः सन्ति, धर्माऽऽदीनामितीव ये ।

कथयन्ति न किं नेऽमुं, जानन्त्यात्मपरार्थतः ॥ ९ ॥

धर्माऽऽदीनां धर्मास्तिकायाऽऽदीनां सूत्रमार्थपर्यायाः शुद्धद्रव्य-
व्यञ्जनपर्यायाः सन्ति, इतीव ये कथयन्त्यात्मदृष्टा हन्तं कुर्वन्ति
ते जना हन्तं त्यक्त्वा आत्मपरार्थतः निजपरप्रत्ययादनुसूत्राऽऽदे-
शेन चाऽमुं कृणपरिणतिरूपं पूर्वोक्तमर्थपर्यायमपि केवलज्ञाना-
ऽऽदिवत् न किं, किमिति कथं न जानन्ति, इदं त्यक्त्वा कथं ना-
कुर्वन्ति ? ।

किं च-तेषु धर्मास्तिकायाऽऽदिस्वपेक्षयाऽशुद्धपर्यायोऽपि
भवति, न चेत्तदा परमाणुपर्यन्ताधिभ्रमः पुल्लद्रव्येऽपि न
भवतीत्यभिप्रायेण कथयन्नाह-

यथाऽऽकृतिश्च धर्माऽऽदेः, शुद्धो व्यञ्जनपर्यायः ।

लोकेऽस्य द्रव्यसंयोगा-दशुद्धोऽपि तथा जवेत् ॥ १० ॥

धर्मास्तिकायाऽऽदेशाकृतिर्लोकाऽऽकाशमानसंस्थानरूपा यथा व-

सन्ते तथा शुद्धो व्यञ्जनपर्यवः शुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायः कथ्यते
परनिरपेक्षत्वेनेति । तथा-लोकस्य द्रव्यसंयोगात् लोकवर्ती
द्रव्यसंयोगरूपोऽशुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायोऽपि तस्य लोकस्य
द्रव्यसंयोगात् निरपेक्षत्वं कथयन् विरोधं नोत्पादयति, विरो-
धः कोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

अथाऽऽकृतिः पर्यायो जविष्यति, संयोगः पर्यायो न भविष्य-
तीत्याशङ्का परिहरणाह-

आकृतेरिव संयोगः, पर्यवः कथ्यते यतः ।

उत्तराध्वयनेऽप्युक्तं, पर्यायस्य हि लक्षणम् ॥ ११ ॥

संयोगोऽप्याकृतेरिव आकृतिवत्पर्यायः कथ्यते । यतो हेतोः
पर्यायस्य लक्षणं, हीति निश्चितम्, उत्तराध्वयनेऽप्युक्तम्
कथितम् । ततोऽस्य लक्षणं सजेदमपि श्रीउत्तराध्वयनादेशाव-
सेयमिति ॥ ११ ॥

पुनस्तदेवाऽह-

एकत्वं च पृथक्त्वं च, संख्या संस्थानमेव च ।

संयोगश्च विभागश्चेतीत्यं मनसि चिन्तय ॥ १२ ॥

एकत्वं, पृथक्त्वम् एतद् द्वयं तथा पुनः संख्या संस्थानम् । ए-
तद् द्वयं, च पुनः संयोगः विभागः-एतद् द्वयं च, इत्यादि पदं
द्वित्वपरिणतं मनसि चिन्तय, स्वचेतोर्गोचराकुर्वन्त्यर्थः । तथा
च तत्र गाथा-"एकत्वं च पृथक्त्वं च, संख्या संस्थानमेव च । संजो-
गो य विभागो य, पञ्जवाण तु लक्षणम् ॥ १२ ॥" इत्येतद्वाच्योक्त-
पर्यायभेदभावना भावयितव्या ।

पुनः प्रकृतमेवार्थमाह-

उपचारी न वाऽशुद्धः, यद्यप्यन्याऽऽश्रितो भवेत् ।

असङ्गता मनुष्याऽऽद्या-स्तदा नाऽशुद्धयोगकाः ॥ १३ ॥

उपचारी न भवान् अशुद्धो यद्यप्यन्याऽऽश्रितो भवेत् परद्र-
व्यसंयोगी स्यात् तथाऽप्युपचारी अशुद्धतां नाप्नोति । अथ
च यद्येव कथयिष्यथ यद् यदि च धर्मास्तिकायाऽऽदीनां पर-
द्रव्यसंयोगोऽस्ति, तदुपचारीतपर्याय इति कथ्यते, पर स्वशु-
द्धपर्याय इति न कथ्यते, द्रव्यातयास्वहेतुष्वेवाशुद्धत्वव्यव-
हारोऽस्तीति, तस्माद् मनुष्याऽऽदिपर्यायोऽप्यशुद्ध इति न
कथ्यते, असद्व्यवहारनयप्राप्तत्वेनासद्वृत्त इति कथ्य-
ते । तच्च तन्त्रादिपर्यायवदेकद्रव्यजनकावयवसङ्घातस्यै-
वाशुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायत्वं च कथयन् असुरसं लगेदि-
ति । तस्मादपेक्षाऽनपेक्षाभ्यां शुद्धाशुद्धानेकान्तव्यापकत्वमेव
श्रेय इति । तदेवापेक्षते एते प्रतिपादयिष्यन्ति । पुनरु-
त्तरार्थस्त्वेवम-असद्वृत्ता मनुष्याऽऽद्यास्तदा अशुद्धयोगका
नेति ॥ १३ ॥

पुनः कथयन्ति-

धर्माऽऽदेर्न्यपर्याये-णाऽऽमपर्यायनोऽन्यथा ।

अशुद्धताविशेषो न, जीवपुद्गलपर्याया ॥ १४ ॥

धर्माऽऽदेर्धर्मास्तिकायाऽऽदेरन्यपर्यायेण परपर्यायेणाऽऽमप-
र्यायेणाऽऽमपर्यायतः स्वपर्यायादन्यथा विषमत्वं विवक्ष्यमाणं
ज्ञानव्यम् । यतः कारणादशुद्धताया विशयो नास्ति, यथा-जी-
वपुद्गलपर्यायेषु अशुद्धताविशेषो नास्ति ॥ १४ ॥

अथ प्रकारान्तरेण चतुर्विधपर्याया नयचक्रे कथिताः, तानेव
दर्शयन्नाह-

स्वजातेश्च विजातेश्च, पर्याया इत्यपर्यये ।

स्वजाताश्च विभावाश्च, गुणे चत्वार एव च ॥ १५ ॥

इत्थममुना प्रकारेण स्वजातेः पर्यायाः स्वजातीयद्रव्यपर्या-
याः, विजातेः पर्याया विजातीयद्रव्यपर्यायाश्च, अर्थकं द्रव्ये द्र-
व्यविषये भवन्ति । स्वजाताश्च पुनर्विभावादिति स्वभावगु-
णपर्यायाः, विभावगुणपर्यायाः, इत्थं चत्वारो जेदा द्रव्यगुण-
भेदात्पर्यायाणां कथनीयाः, स्वजातीयद्रव्यपर्यायाः, विजाती-
यद्रव्यपर्यायाः, स्वभावगुणपर्यायाः, विभावगुणपर्यायाः, इति
चत्वारो द्रव्यगुणयामेदा भावनीया इति ॥ १५ ॥

अत्र पूर्वोक्तानां भेदानामुदाहरणमाह-

द्व्यणुकं च मनुष्याश्च, केवलं मतिचिन्मुखाः ।

दृष्टान्ताः प्रायिकास्तेषु, नाणुरन्तर्भवेत्कचित् ॥ १६ ॥

(द्व्यणुकं चेति) द्विप्रदेशाऽऽदिच्छब्दः, न च स्वजातीयद्रव्यप-
र्यायः, कथं तत् ? । द्वयोः परमाणवोः संयोगे सति द्व्यणुक-
मेतावता द्रव्यद्रव्य सङ्ख्यैकद्रव्यं भवतीति स्वजातीयद्रव्यप-
र्यायः १ । मनुष्याश्च मनुजाऽऽदिपर्याया विजातीयद्रव्यपर्याय
इति, जीवपुद्गलपर्याये सति मनुष्यस्वव्यवहारो जायते, ए-
तावता विजातीयद्रव्यद्रव्यं सङ्ख्यैकद्रव्यं निष्पन्नमिति वि-
जातीयद्रव्यपर्यायः २ । अथ केवलमिति केवलज्ञान स्वभाव-
गुणपर्यायः कथ्यते । कथं तत् ?-कर्मणां संयोगरहितत्वात्
स्वभावगुणपर्यायः ३ । अथ मतिचिन्मुखा मतिज्ञानाऽऽदयः प-
र्यायाः विभावगुणपर्यायाः कथ्यन्ते । कथं तत् ?-कर्मणां परतन्त्र-
त्वात् विभावगुणपर्यायाः ४ इति । एते । ह चत्वारो दृष्टान्ताः
प्रायिका ज्ञातव्याः । परमार्थतस्तु परमाणुरूपद्रव्यपर्यायः, एषु
चतुर्षु नास्तर्भवेत्तुमर्हति, विज्ञानजनितपर्यायत्वम् । तदुक्तं
सम्मतौ-"अणु अणुपरिद्वये, आरकेति ऋणुमिति निदिष्टम् ।
ततो अणु विभक्तो, अणु स्ति अणो अणु हाह ॥ ३० ॥"
(अस्या अर्थः 'अणोऽनन्तवाच' शब्दे प्रथमभागे ४२७ पृष्ठे
गतः) इत्यादिकं सर्वं विमृश्य विज्ञेयमिति । आरब्धद्रव्यप-
र्याये अणुद्रव्यसंयोगे सति द्व्यणुकं निश्चयने, त्रिभिर्द्व्यणुकै-
रप्यणुकं जायते, त्रिभिर्द्व्यणुकैश्चतुरणुकमुत्पद्यते, एवं महती
पृथ्वी महत्य आपो, महास्तो वायव इत्यादि नैयायिकैः
प्रणीतत्वात् ॥ १६ ॥

पुनः प्रतिपादयिषुगाह-

गुणानां हि विकाराः स्युः, पर्याया द्रव्यपर्यायाः ।

इत्यादिकथयन् "देव-सेनो" जानाति किं हृदि ? ॥ १७ ॥

गुणविकाराः पर्याया एव कथयित्वा तेषां भेदाधिकारे पर्याया
द्विविधाः-द्रव्यपर्याया गुणपर्यायाश्चेति कथयन् "देवसेनो"
विगम्भाऽऽचार्यो नयचक्रप्रत्यक्षकर्ता हृदि निते किं जानाति ?,
अपि तु संभावितार्थः, न किमपि जानातीत्यर्थः । पूर्वोपरवि-
रुद्धभावात्सम्प्रसापप्राय एवेदमित्यामप्रायः । किं च-द्र-
व्यपर्याया एव कथनीयाः परं तु गुणपर्याया इति पृथग् जे-
दात्कीर्तनं न कर्तव्यं, द्रव्ये गुणत्वाधिरोपाद्, गुणे च गुणत्वा-
भावादिति निष्कर्षः ॥ १७ ॥ द्रव्या० १४ अध्या० । क्रमे, परि-
पाटी, पर्यायः परिपाटिरित्यनर्थान्तरम् । द्र० १ पु० १ अ० ।

पञ्चाश्लोक-पर्यायश्लोक-पुं० । “दशगुणश्लेषपञ्च-जावणु-
भावे य जावपरिणामे । जाण उविहमिमं, पञ्चश्लोकं समा-
मेयं ॥१॥” इत्युक्तलक्षणं लोकभेदे, आ० म० २ अ० ।

पञ्चाशमह-पर्यायशब्द-पुं० । एकार्थकशब्द, आ० म० १ अ० ।

पञ्चाउल-पर्याकुल-त्रि० । “नवा यो यः” ॥ ८ । ४ । २६६ ॥
इति यस्य स्थाने यो वा । ‘पञ्चाउलो । पर्याकुलो ।’ परितो
व्याकुले, प्रा० ४ पाद ।

पञ्चाभाडता-पर्याभाडय-अभ्य० । भागं कृन्वेत्यर्थे, “दानारे-
स्युं दायं पञ्चाजातिता ।” आ० २ अ० १ अ० ३ उ० ।

पञ्चाक्षेता-प्रज्वालय-अभ्य० । प्रकर्षेण ज्वालयितुमिदर्थे,
“अगणिकायं उज्जाक्षेता पञ्चाक्षेता कायं आयावेउजा ।” आ-
० १ अ० ८ अ० ४ उ० ।

पञ्चाक्षिय-प्रज्वालय-अभ्य० । पुनः पुनः प्रज्वालनं कृन्वेत्यर्थे,
दश० ५ अ० १ उ० ।

पञ्चज्जमाणा-पारयमान-त्रि० । पानं कार्यमाणं, सूत्र० १ अ०
५ अ० १ उ० ।

पञ्जिया-प्राजिका-स्त्री० । मातुः पितुर्वा मातामह्याम्, दश०
७ अ० ।

पञ्जुस-प्रयुक्त-न० । “मन्त्रोः” ॥ ८ । २ । ४४ ॥ इति मन्-
स्थाने णः । प्रा० २ पाद । अजिकामिधाजाया अज्जुसचक्रिणो
भार्यायाम्, उक्त० १३ अ० । कृष्णवासुदेवपुत्रे, स च कृष्णाद्रु-
मिषयामुपचारिणं मेरुस्तिके प्रपद्य शत्रुजये मिक इत्यन्तक-
दशासु चतुर्थे वर्गे षष्ठेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० ४ वर्गे ।
आ० सू० । आ० म० । आ० क० । (कमलामेखोदाहरणेऽस्य
किञ्चिद् वृत्तम्)

पञ्जुसवमामण-प्रयुक्तद्वय-पुं० । निशीथचूर्णिकृष्टप-
केके, “सर्वसेमाधरजुत, काउपणाम च अत्यदाइस्स ।
पञ्जुसवमामण-स्स चरणकरणानुपालस्स ॥ २ ॥” ति०
न्यू० १ उ० ।

पञ्जुसगिरि-प्रयुक्तगिरि-पुं० । उज्जयन्तशैलाभ्ययभेदे, “गि-
रिपञ्जुसवायारे, अविअआसमपयं च नामणं ।” ती० ३ कट्टप ।

पञ्जुससूरि-प्रयुक्तसूरि-पुं० । चन्द्रकुमालहारायशोदेवसुरिशि-
ष्ये, ग० । सुद्युम्नः प्रद्युम्नाजिष्य यशोदेवसुरिशिष्यः सूरिस्ततोऽ-
व्यासीत् । ग० ३ अध० । अयमाचार्यो विक्रमसंवत्-८०७ मिते
वर्तमान आसीत् । द्वितीयश्चैतन्नामा विचारसारनामप्रकरणप्र-
थरचयिता, तृतीयश्च राजगच्छं अजयदेवसूरिगुरुः, स च वै-
द्यकशास्त्रे परिनिष्ठित आसीत्, चतुर्थः चन्द्रगच्छं मूलशुद्धिप्रक-
रणप्रथकृत्, पञ्चमोऽपि स-छगच्छ एव कनकप्रज्ञसूरिशिष्यः ।
स च विक्रमसंवत्-१३२२ मिते विद्यमान आसीत् । जै० १० ।

पञ्जुदास-पर्युदास-पुं० । परि-उद्-अस-घञ् । निवारणे, कस-
प्रत्ययायशून्यतया जेकार्यकनआ बोध्ते, “प्राधान्यं हि विधे-
यं, प्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः स विज्ञेयो, यत्रोत्तरपक्षे न
लक्षः ॥ १ ॥” इत्युक्तलक्षणे निषेधे च । बा० १० । विशेषः । (वि-
स्तरस्तु वाचस्पत्येऽस्ति)

पञ्जुवद्विष-पर्युपस्थित-त्रि० । परि सामस्येनोपस्थित उपर-
तः । परिसमाप्ते, म० १५ श० । “पुत्तं रउजे उवेऊणं, सामस्यं
पञ्जुवद्विषा ।” आमणवे चारित्रे पर्युपस्थिताः, चारित्रयोग्य-
क्रियाऽनुष्ठानतत्पराः । उक्त० १८ अ० ।

पञ्जुवासण-पर्युपासन-न० । सेवायाम्, दश० १० अ० ।
स्था० । सूत्र० । नि० । क्ता० ।

पञ्जुवामणकल्प-पर्युपासनकल्प-पुं० । पर्युपासनसामाचार्याम्,
पं० जा० ।

पञ्जुवामणकल्पो, सुते कल्पो तदा चरिते य ।

अज्जयणुदेमम्मि य, कल्पो तद् वयणाए य ॥

कल्पो पक्खिच्छणाए, परियद्वणुपेद्वणाए कल्पो य ।

उत्तमदिउपसु दोसु वि, एते सव्वे जंवे कल्पा ॥

जानमजाआ अहुणा, दोसि वि एते समं तु वञ्चन्ति ।

जानं णिप्पणं ति य, एगदुत्तं होति णायव्वं ॥

जानमजाते करणं, जाते करणं गती तिह डिष्सा ।

अज्जाए करणम्मि तु, अस्सतरी तं गती जाइ ॥

जाइ खलु णिप्पणं, सुत्तेऽऽत्येण तदुभएणं च ।

चरणेण य मंजुत्तं, वतिरित्तं होति अज्जाते ॥

जातिकरणेण डिष्सा, णरगतिरिक्खा गती उ दासि भवे ।

अहवा वि तिहा डिष्सा, नरगतिरिक्खा मणुस्समगती ॥

दोवेसु वि तिप्पि गती, डिष्सा वमाणिपसु उवत्तन्ति ।

चउसु वि गतीसु गच्छति, अस्सतरि अजातकरणेणं ॥

इमा जातमजाते, कल्पो अज्जिहितो इयाणि वक्खामि ।

पं० जा० ६ क० ।

पञ्जुवाममाण-पर्युपामीन-त्रि० । सेवमाने, म० १ श० १ उ० ।
आ० । सू० प्र० । च० प्र० । तथाकृतं भ्रमणं पर्युपासीनस्य पर्यु-
पासना किंफला । म० २ श० ५ उ० । (‘समणपञ्जुवासणा’
शब्देऽस्य विस्तरः)

पञ्जुसवणाकल्प-पर्युषणाकल्प-पर्योसवनाकल्प-पुं० । पर्याया
श्रुतवृद्धिका द्रव्यकोषकालभावसम्बन्धित सस्युज्यस्ते उज्जव-
न्ने यस्य सा निरुक्तविधिना पर्योसवना । अथवा-परीति
सर्वतः क्रोधाऽऽदिभावोऽय उपशम्यते यस्य सा पर्युपशमना ।
अथवा-परिः सर्वथा एककृत्रे जघन्यतः सप्ततिदिनानि, सप्तकृतः
धरमासाश्च वसनं । निरुक्तादेव पर्युषणा । तस्याः कल्प आचार्यो,
मर्षादेत्यर्थः । पर्योसवनाकल्पः पर्युपशमनाकल्पः । “सङ्कोसं
जोयणं विगईजवयं” इत्यादिक सर्वाकल्पे, स्था० १० डा० । न्यू-
नोद्धताकरणविकृतिनधकपरित्यागपठकलकाऽऽदिसंस्तारका-
ऽऽदानामित्यादिक सर्वाकल्पे, स्था० ५ डा० ५ उ० ।

(१) अपर्युषणार्थं पर्युषणार्थ-

जे भिक्खू अपज्जोसवणाए पज्जोसवेइ, पज्जोसवंतं वा
साइज्जइ ॥ ४८ ॥ जे भिक्खू ण पज्जोसवेइ, ण पज्जोसवंतं
वा साइज्जइ ॥ ४९ ॥

“जे भिक्खू अपज्जोसवणाए पज्जोसवति” इत्यादि दो सु-
त्ता सुगमं वञ्चन्ति । इमा सुत्तयो ।

गाथा-

पञ्जोसवणाकाशे, पत्ते जे भिक्षु णो बसेउजाहि ।

अप्पत्तमतीते वा, मो पावति आणमादीणि ॥ ५२ ? ॥

जे भिक्षु पञ्जोसवणाकाशे पत्ते ण पञ्जोसवनि, अप-
उजोसवणए सि अपत्ते अतीते वा जो पञ्जोसवनि सस्स
आणादिया दोसा, चउगुह पच्छिन्तं, एस सुत्तथो ।

(२) एकार्थिकानि तत्र इमा णिउजुत्तिगादा-

पञ्जोसवणाए अ-कखराइ होंति उ इमाइ गोणाइ ।

परियायद्ववणाए पञ्जोसवणा य पागइया ॥ ५२२ ॥

पन्निवमणा पञ्जुमणा, पञ्जोसवणा य वामो य ।

पढममोमरणं ति य, उवणा जेहोगहेगद्धा ॥ ५२३ ॥

(पञ्जोसवणसि) एतेसि अकखराणि इमाणि एगटिताणि
गोणणामाणि अठ भवति । तं जहा-परियायद्ववणा, पञ्जो-
सवणा य, परिवसणा, पञ्जुमणा, वासावासो, पढममोसरणं,
उवणा, जेहोगहो सि । एते एगटिया । एतेसि इमा अर्थो-जम्हा
पञ्जोसवणादिवस पञ्जउजापरियागो व्यपदिश्यते व्यव-
स्थाप्यते संखा दासया वरिसा मम उवट्टावियस्सति । तम्हा
परियायद्ववणा भवति, जम्हा उदुवट्टिया य द्वावले-
सकावभावा पञ्जाया, एत्थ परि समंता ओसविउज्जति, प-
रित्यज्जतीत्यर्थः । अस्मै य द्वावदिया पुरिसकालपायोगा घेत्तुं
आयउज्जति तम्हा एतस्से चत्तारि मासा परिवसतीति, त-
म्हा परिवसणा जणणति, उदुवट्टियासमोवातो जम्हा
पुरिसेण उमंति मव्वदिमासु परिमाणपरिच्छिन्नं तम्हा प-
उजुसणा भवति, पञ्जोसवणा इति गतायेम् । यव इति ववा-
कालः तस्मिन् वासः ३ प्रथम आयस्यबट्टण समीवातो स-
मानरणं, ते य वा समोसरणं-एगं वासासु, वितियं उ-
दुवट्टे, जतो पञ्जोसवणातो वरिसं आट्ठपति अतो पढम
मोसरणं भवति, वासकप्पातो जम्हा अस्मा वासकप्प-
मेरा उविउज्जति तम्हा उदुवट्टे एक मासं लेतो उगहो भव-
ति, वासावाससु चत्तारि मासा तम्हा उदुवट्टिया ओमहो
जेहो भवति । एयां व्यजनतो नानात्वं, न त्वर्थः । एतेसि एगटि-
याणं एगं उवणापदं परिगृह्णाति, तस्मि णिक्खिले सव्वे णिक्खि-
ला जवन्ति । नि० सू० १० उ० । स वैवम्-“पञ्जोसवणाकल्पो”
ति (६ गाथा) पञ्जा० १७ विव० । परि सामस्येन
उवणा वमनं पर्युषणा, तत्र पर्युषणाशब्देन सामस्येन व-
सन, वार्षिकं पत्र च द्यमपि कथ्यते, तत्र वार्षिकं
पत्रे भाद्रपदसितपञ्चम्यां, कालकस्मूरनस्मरे चतुर्थ्यामिवति,
सामस्येन वसनलक्षणश्च । पर्युषणाकल्पो द्विविधः-सामस्य-
नो, निगलम्बनश्च । तत्र निगलम्बनः, कारणभाषवान् इत्यर्थः ।
स द्विविधः-जघन्यः, उत्कृष्टश्च । तत्र जघन्यस्तावत्सावत्सदि-
कप्रतिक्रमणादारभ्य कार्तिकचतुर्मासप्रतिक्रमणं यावत्
समाप्ति ७० दिनमानः, उत्कृष्टस्तु चातुर्मासिकः, अयं द्विविधो
निगलम्बनः स्वविरकल्पकानां, जिनकल्पकानां तु एको
निगलम्बनश्चातुर्मासिकः, सालम्बनस्तु कारणिक इत्यर्थः ।
यत्र क्षेत्रे मासकल्पः कृतस्तत्रैव चतुर्मासककरणे चतु-
र्मासकान्तरं च मासकल्पकरणे वाषमासेकः, अयमपि स्थ-
विरकल्पकानामेव, तथा पञ्चकपञ्चकवृत्त्या शुद्धिता-

ज्ञानाऽऽदिबिस्तरस्तु नात्र लिखितः, साऽप्रतं सङ्गाऽऽकृता तस्य
विधेय्युक्तिरन्त्याद्विस्तरजयाः विशुधार्थिना च कल्पकिरणाव-
ल्यादयो विज्ञेय्याः, एवं सर्वत्रापि हेयम् । अथैवं वर्णितस्व-
रूपः पर्युषणाकल्पः प्रथमान्तिमजिनतीये नियतः, शेषाणां तु
अनियतः, यतस्ते हि क्षात्राजाने एकस्मिन् क्षेत्रे देशानां पूर्व-
कोटि यावत्तद्विस्ति, दोषसङ्गावे तु न माभ्यस्ये । एवं महा-
विदेहऽपि द्वाविंशतिजिनवत्सर्वेषां जिनानां कल्पव्यवस्था
हेया । कल्प० १ अधि० १ कण । (कल्पसूत्रस्य वाचनीयत्वं
'कल्पसुत्र' शब्दे तृतीयभागे २३६ पृष्ठे उक्तम्)

(३) प्रथमं पर्युषणा कदा विधेयेत्याह-

तेणं कालेणं तेणं ममएणं समणे भगवं महावीरे वा-
साणं सर्वांसइराए मासे विडक्कंते वासावासं पञ्जोसवेइ
॥ १ ॥ से केणहेणं जेतं ! एवं वुवइ-समणे जगवं महावीरे
वासाणं सर्वासइराए मासे विडक्कंते वासावासं पञ्जांस-
वेइ ? । जओ णं पाएणं अगारीणं अगाराइं कदियाइं
उक्कंपियाइं क्ख्खाइं सिताइं यट्ठाइं मट्ठाइं संपधूमियाइं
खाओदगाइं स्थायिनि मनुजाऽऽदिपैयाणो अट्ठाए परिणा-
मियाइं भवंति, से णे साति मनुस्यत्त्वव्यवहारे भगवं स-
हावीरे वामाणं क्ख्यव्वयं सङ्ख्येककव्व निष्पजमिति न-
जोमवेइ ॥ २ ॥ ॥ २ ॥ अथ कथं पुरि वि वासाणं सर्वास-
इराए मासे विडक्कंते वामावासं पञ्जोसविति ॥ ३ ॥
जहा णं गणहरा वि वामाणं सर्वासइराए जाव पञ्जोस-
विति, तहा णं गणहरमीमा वि वामाणं जाव पञ्जा-
सविति ॥ ४ ॥ जहा णं गणहरमीमा वामाणं जाव
पञ्जोसविति तहा णं थेरा वि वासाणं जाव पञ्जोस-
विति ॥ ५ ॥ जहा णं थेरा वासाणं जाव पञ्जोसविति
तहा णं जे इमे अज्जत्ताए समणा णिमग्धा विहरंति,
एते वि अ णं वासाणं जाव पञ्जोसविति ॥ ६ ॥ जहा णं
जे इमे अज्जत्ताए समणा णिमग्धा वि वामाणं सर्वा-
सइराए मासे विडक्कंते वासावासं पञ्जोसविति, तहा
णं अम्हं पि आयरिया उवउजाया वासाणं जाव
पञ्जोसविति ॥ ७ ॥

अथ सामाचारिककणं तृतीयं वाक्यं वक्तुं प्रथमं पर्युषणा
कदा विधेयेत्याह-“तेणं कालेणं” इत्यादिना “वासावासं प-
उजोसवेइ” इति पर्यन्तम् । तत्र आवाहस्तुर्मासकदिनावारद्वय
विशतिरात्रिसहिते मासे व्यतिक्रान्ते जगवान् (पञ्जोसवे-
इति) पर्युषणामकार्षीत् । (से केणहेणमित्यादि) तत्के-
नार्थेन केन कारणेन इति शिष्येण प्रश्ने कृते गुरुस्तरं दा-
तुं सूत्रमाह ॥ १ ॥ “जओ णं” इत्यादिनाः “पञ्जोसवेइ-
ति” यावत् । तत्र यतः प्रायेण अगारिणां शुद्धस्थानामग-
राणि शुद्धाणि (कदियाइति) कटयुकानि (उक्कंपियाइ-
ति) धवहितानि (क्ख्खाइं) तृणाऽऽदिभिः (सिताइति) उग-
णाऽऽदिभिः (गुत्ताइति) वृत्तिकरणाऽऽदिभिः (यट्ठाइ) विषम-

सूमितजनान् (मद्वं इति) पाषाणखण्डेन घृष्टा सुकुमाहीकृतानि (संपधूमियाई) सौगन्ध्याय धूपैर्वासितानि । (खाओइगाई) कृष्णमालीरूपजलमार्गाणि (खायनिदमणाई) साउजनखालानि, एव विधानि (अप्पणो मछाए सि) आत्मार्यम् । (कडाई) गृहस्थैः कृतानि पारकर्मितानि (परिस्तुताई) परिभुक्तानि (परिणामियाई) परिणामितानि, अस्मिन्नीकृतानि, ईदृशानि यतो गृहाणि भवन्ति (से तेणछेण ति) तेनाऽर्थेन तेन कारणेन भगवान् महावीरो वर्षाणां वर्षाकालस्य विंशतिरात्रे युक्ते मासेऽति-काले पयुर्यणामकार्षीत् । यतोऽमी प्रागुक्ता अधिकरणद्वारा मुनिमाश्रित्य न न्युः ॥२॥ “जडा ण” इत्यादिका “पञ्जोसविंति” पर्यन्ता सप्तमूर्त्तौ सुगमा । तत्र च पञ्चमूर्त्तौ- (अउज्जलाए सि) अचकाहीना, आर्यतया वा अरुस्थविरत्वेन वर्तमाना । कल्प ० ३ अधि० ए अक्ष ।

(४) पयुर्यणस्थापना-

उवणाए णिकखेवां, छको दव्वं च दव्वणिकखेवो ।
खेवं तु जम्मि खेत्ते, काले कालो जहिं जोओ ॥
ओदइयादीयाणं, भावाणं जो हि ठाणजावेण ।
जेणेव पुणो जावे, उवेज्ज ते भावउवणा तु ॥
माभित्तयकरणम्मि य, अह करणे होति उभेया ।
एगत्तपुहत्तेहिं, दव्वे खेत्ते य भावे य ॥५७४॥

उवणाए उव्विहो निक्खेवो । त जहा-णामउवणा, दव्वउवणा, खेत्तउवणा, कासउवणा, भावउवणा । णामउवणाओ गयाओ । दव्वउवणा दुविदा-आगमतो, गोआगमतो य । आगमतो जाणए अणुवत्त । णोआगमतो तिबिधा । त जडा-जाणगस-रउवणा, भवियसरीरउवणा, जाणगसरीरभवियसरीरव-तिरिक्ता । जाणगसरीरभवियसरीरवतिरिक्ता । दव्वउवणा इ-मा-दइयं च दव्वणिकखेवो । दव्व परिमाणेन स्थाप्यमानं द-व्वउवणा भवति, असहोऽणुकरिमाणे, किं अणुकरिण्यति ? भ-शयते-इमं दव्वं वा णिकखममाण दव्वस्स परिचल्लभं गामस्स अंतर पत्तियायकरणे खेत्तण एगत्तबहुमित्ते दव्वस्स उवणा, दव्वण वा उवणा । जहा-कोइ साहु एगमथाराजिगहण उ-वेति, गृह्णीतीत्यर्थः । इदं गण उवणा जडा-संधारगतगुरुो आगमहणाजिगहण आत्मानं उवेति । करणे जडा दव्वे-ण उवणा, इवेहिं वा उवणा । तस्य दव्वेण चाउम्माभि जावेति । इवेहिं कृत्तुसखेहिं वा चातुम्मास जावेति, अ-हवा अउसु मासेसु एव आययिस्सं पारत्ता सेसकालं अभत्तुं करेति, एवमात्मानं स्थापयतीत्यर्थः । इवेहिं वेहिं आर्याव-ल्लेहिं चाउम्मास जावेति । अधिकरणे दव्वे उवणा दव्वेसु वा उवणा, तस्य दव्वे जहाणामए कलहमएसु उवियव्व, दव्वेसु अणेगम्मि संधारमएसु उवियव्व । एवं छमेइ णातपुत्तेहिं दव्वे भणित्त । इदं गण खेत्तउवणा-(खेत्ते तु जम्मि खेत्तत्ति) क्वं यत्परिमाणेन परित्यागेन वा स्थाप्यते । जम्मि वा खेत्तउवणा त्रावज्जति सा खेत्तउवणा । सा य मामित्तकरणअधिकरणेहिं एगत्तपुहत्तेहिं उभेया भाणियेवा । इयाणि कासउवणा-(काओ जहिं जोओ सि) काओ काओ, तस्य च सामित्तकरणअ-धिकरणेहिं एगत्तपुहत्तेहिं उभेयाऽणुभवन्ति । भावे उभेया-मामित्ते खेत्तस्स एगगामस्स परिजोओ, खेत्ताणं तिमाहीणं मुत्तगामस्स परिवसमगामस्स अतरं पत्तियाए करणे खेत्तेण

एगत्तपुहत्तेण । एतथ ण किंचि संभवति । अधिकरणे पर अरु-जोयणमेराए गंतु पडियत्तए पुहत्तकरणे तुमादी अदजो-यणं गंतु एमिए य कासस्स उवणा । अधिकरणे एगत्तं परं उदुव्वे जा मेरा सा वज्जिज्जति, स्थाप्यते इत्यर्थः । कालाण चउएहं माम्माणं उवणा उविज्जति, आचरणनेनेत्यर्थः । कासेण आसादपुष्पिमा कासेण त्राय-ति, कासेहिं वहुहिं पंचाहेहिं गते त्रायति । कासम्मि पारसे त्रायति, कालेसु कारणे आसादपुष्पिपातो वीसइमासिद्विसेसु गतेसु त्रायति । ज्ञावस्सोदइयस्स उवणा, भावाणं कोइमा-णमायालोभादीणं । अहवा-णाणमादीणं गहणं । अहवा-खाइयं भावं संकमंतस्स सेसाणं ज्ञावाणं परिवज्जण भवति । भावेण णिज्जगत्ताए एगत्ते त्रायति णोऽकं ति । भावेहिं सं-गदव्वमहाणिज्जगत्ताए वाणा अरुति । ज्ञावम्मि खित्तिए वा उवणा भवति, ज्ञावेसु णमि उवणा । अहवा-खओवसामए भावे सुक्ताओ ज्ञावातो सुद्धतरं भावं संकमंतस्स भावेसु उवणा भवति । एवं इव्वतिउवणा समासेण ज्ञाणता । इयाणि एते खेव विव्थारेणं जणीहामि । तस्य पदमं कालउवणं जणामि । किं कारणं ? जेण एगं मुत्तं कालउवणाए गते ।

एतथ जणति-

काओ समयदाओ, पयं कासम्मि तं पस्सेस्सं ।

णिकखमणे य पवेसे, पाउम सरए य वांछामि ॥५७५॥

कलन कासं, कलिज्जतीति वा कालः, कासमसहो वा कालः । सो य समयदी । समयो पट्टमासियावाण्णाविट्तेणं सुत्ताएसेणं पस्सेयव्वं । आदिमहणातो आर्यालिया पुहुत्तो प-क्खो मासो उदु अयण संवत्तरो जुग एवमाइ । एतथ जंण पयस ति अधिकार समयं सिद्धं तमह पस्सेस्सं । उदुव्विज्जयविसमा-सकप्पखेत्तातो पारसे णिकखमणं वासां, खेत्त य पारसे खेव पवेसं वांछ । वाम्माखेत्तातो सरए णिकखमण उदुव्विज्जयखेत्ते पवेसं सरए खेव वांछामि । अथवा सरए णिगमणं पाउसे पवेसं वांछामित्यर्थः ।

गाढा-

ऊणाऽतिरित्तमासे, अउ विहरिज्जण गिम्ह हेमंते ।

एगाइ पंचाहं, मामं व जहाममादीए ॥ ५७६ ॥

वत्तारि हेमंतिथी माम्मा, वत्तारि गिम्हिथी माम्मा । एते अहु ऊणाऽतिरित्ता वा विहरित्ता भणन्ति-पाडिमापरिचमणे ए-गाहो, अहावु इयाए पंचाहो, जेणकणियाण सुद्धपरिणया-ण थेराण य मामो, जस्स जडा णाणवमणचरित्तसमाही जवन्ति सो तहा विहरित्ता वाम्माखत्त उवेति, कहं पुण ऊ-णातिरित्ता वा उदुव्विज्जया मासा जवन्ति तस्य ऊणा ।

गाढा-

काऊण मामकपं, तस्येव उवगयाण ऊणाऊ ।

चिक्खव्ववासरोहे-ण वा वित्तीए उता णुणं ॥५७७॥

अथ खेत्ते आसादमासकल्पो कतो तस्येव खेत्ते वाम्मा-वासत्तेण उवगया । एव ऊणा अठमासा, आसादमासे अ-निर्गच्छतां सप्त विहरणका भवन्तीत्यर्थः । अथवा-इमेहि प-गारेहिं ऊणा अठ मासा इवेज्ज, स चिक्खव्वपया वासं वा

अञ्ज वि णोयरमते, णयरं वा रोहिणं, बाही वा असिवाटिका-
रणा, तेण मग्गीसरे सव्वं डिया अतो पोसादिया आसाढ-
ता सत्त विराहणाकासा भवति । इयाणि जहा अनिरिक्ता
अट्ट मासा विहारो तहा भवति ।

गाहा-

वामाखेत्तालेजे, अट्टाणादीसु पत्तमट्टिगाओ ।

मावगवाघातेण व, अप्पट्टिकमित्तुं जति वयति ॥५२८॥

आमाढासुत्तवामावासपाउग्गा खेत्तं मग्गंतेहिं मज्जं ताव जाव
आसाढवाउम्मासानो परतो सवोमतीराने मासे अनिकंते
ज्जं, ताहे महवयाओ इस्सपंचमीए पञ्जोवति । एवं णव मा
सा बीसतीराना विहरणकालो दिट्ठो । एव अनिरिक्ता अट्ट
मासा । अहवा साहु अट्टाणा पडिवणा सत्तयसेणं आसा-
ढचउम्मासानो परेण पंचादेण वा जाव बीसराने वा मासे
धासाखेत्तं पत्ताणं अनिरिक्ता अट्ट मासा विहारो भवति ।
अहवा-वासवज्जाए भववुट्ठीए आमाए कांसयणिग्गयाण अट्ट
अनिरिक्ता भवति । वसट्टिवाघाते वा कत्तियं आउम्मासियस्स
आरओ खेव णिग्गया । अहवा-आयरियाण कत्तियपोसिमाए
परतो वा साहग णक्खत्तं जवति, अस्स वा रोइगादिकति । एस
वाघाव जाणिणुण कत्तियचाउम्मासियं अपडिक्कमियं जया
वयति तत्तो अनिरिक्ता अट्ट मासा जवति ।

"एगाहं पंचमासं च जहासमाहोए" ति । अस्य व्याख्या
गाहा-

पनिमापमिवष्माण य, एगाहो पंचहो तहा लंदो ।

जिणसुच्छाणं मासो, णिकारणतो य थेराणं । ॥५२९॥

जिण ति जिणकप्पिया, सुच्छाणं ति सुच्छपरिहारियाण । पत्तेसि
मासकप्पविहारो णिव्वाघाये कारणाभावा । वाघाते पुण थेर-
कप्पिया ऊणं अतिरिक्तं वा वासं अर्थात् ।

गाहा-

ऊणाऽतिरिक्त मासा, एवं थेराण अट्ट नायव्वा ।

इयरेसु अट्ट रिडंतुं, णियमा चत्तारि अत्थंति ॥५३०॥

एवं ऊणातिरिक्ता थेराण अट्ट मासा णायव्वा । इतरेण न
पनिमा पडिवणा, अट्टालडिया विसुद्धपरिहारिया जिणक-
प्पिया य जहा विहारेण अट्ट रिडंतु वासारात्तयाचरा सव्वे
णियमा अत्थंति ।

वासवासे कम्म खेत्ते कम्म काले पविसियव्वं अतो
भवति । गाहा-

आमाढपुप्पिमाए, वामावासासु होति त्रायव्वं ।

मग्गमिरवहुलदममी-तो जाव एकम्म खेत्तम्मि ॥५३१॥

(त्रायव्वं ति) कस्सग्गेण पञ्जोसवेयव्वं महवा प्रवेष्टव्वं, तस्मि
पविट्ठाओ तस्सग्गेण कत्तियपुप्पिम जाव अत्थंति । अत्रवात्रे-
ण मग्गसिरवहुलदममी जाव ताव तस्मि एगखेत्ते अत्थंति । इ-
स्सरायग्गहणाना अववातो वसितो, अस्मं वि हो दसराना अ-
त्थंज्जा, अववातेण मार्गसिरमासं तत्रैवास्स्येत्थं । नि० चू०
१० उ० ।

(५) आचार्याऽऽद्यनुसारं वयमपि प्रकुर्मः-

जहा णं अम्हे पि आयरिया उवज्जाया वासाणं • जाव प-

उजोमविति, तहा णं अम्हे वि वामाणं मवीसइराए मासे वि-
इकंते वासावामं पञ्जोमवेमो, अंतरा वि य से कप्पइ, ना
से कप्पइ तं रयाणि उवाइणावित्तए ॥ ८ ॥

"जहा णं" इत्यादिनः "उवाइणावित्तए लि" पर्यन्तं सूत्रद्वयम् ।
तत्र (अंतरा वि य लि) अत्रांगपि तत् पर्युषणाकरण कल्पनं
परं न कल्पनं तां रात्रिं जाडशुकलपञ्चमीरात्रिम् । (उवाइणा-
वित्तए लि) अनिक्रमयितुम् । तत्र परिसामस्येन उषण वसने
पर्युषणा । सा त्रेधा गृहस्थज्ञाता, गृहस्थैरज्ञाता च । तत्र
गृहस्थैरज्ञाता यस्यां वर्षायोग्यपीठफलकाऽदौ प्राप्ते कठपाक-
कव्यकुत्रकासमावस्थापना क्रियते, सा चाऽऽषाढपूर्णिमायां, यो-
ग्यकुत्राजाये तु पञ्चपञ्चदिनवृक्षा दशपर्वतिथिक्रमेण यावत्
आवणकृष्णदशम्यामेव । गृहिज्ञाता तु त्रेधा-सांवत्सरिकक-
त्यविशिष्टा, गृहिज्ञातमात्रा च । तत्र सांवत्सरिककृत्यानि-"सं-
वत्सरप्रतिक्रान्ति-सुञ्जनं चाऽष्टमं तपः । सर्वाहं कृत्तिपूजा च,
सवस्य कामणं मिथः ॥ १ ॥" एतत्कृत्यविशिष्टा जादसित-
पञ्चम्यामेव, कालिकाऽऽचार्याऽऽदेशानुत्थार्थमपि, केवलं गृ-
हिज्ञाता तु सा यत् अभिवर्जितं वर्षे चतुर्मासकदिनादार-
भ्यं विशत्या दिनैर्वयमत्र स्थिताः स्मेति पृच्छतां गृहस्थानां
पुरो वदन्ति, तदपि जैनटिप्पनकानुसारेण, यतस्तत्र युगम-
ध्ये पौषो, युगान्ते चाऽऽषाढो वर्ज्ये, नाप्ये मासाः, तद्विपन-
कं तु अधुना सम्यग् न ज्ञायते, ततः पञ्चाशत्तैव दिनेः प-
र्युषणा युक्तं वृद्धाः । अत्र कभिदाह-ननु आवणवृद्धौ
आवणसितचतुर्थ्यामेव पर्युषणा युक्ता, न तु जाडासतचतु-
र्थ्या, दिनानामशीत्यापत्तः, "वासार्णं सवीसइराए मासे वि-
इकंते" इति वचनबाधा स्यादिति चेत् ? मैत्रम, अहो देवानु-
प्रियाः ? । एव आश्विनवृद्धौ चतुर्मासककृत्यम् आश्विनसतच-
तुर्दश्यां कर्तव्यं, यस्मात्कार्तिकसतचतुर्दश्यां करणे तु दिना-
नां श्रुताऽऽपत्या "समणे भगव महावीरे वासाणं सवीसइ-
राए मासे विइकंते सत्तरिराद्विपहिं संसेहि ।" इति स-
मवायाङ्गवचनबाधा स्यात् । न च बाध्यं चतुर्मासकानि हि
आषाढाऽऽदिमासप्रतिबद्धानि, तस्मात्कार्तिकचतुर्मासक कार्ति-
कसितचतुर्दश्यामेव युक्तं, दिनगणनायां त्वधिको मासः कालचू-
लेत्यविवक्षणादिनानां सप्तातरेवेति कुतः समवायाङ्गवचनबा-
धा इति, यतो यथा चतुर्मासकानि आषाढाऽऽदिमासप्रतिबद्धानि
तथा पर्युषणापि भाद्रपदमासप्रतिबद्धा तत्रैव कर्तव्या,
दिनगणनायामधिकमासः कालचूलेत्यविवक्षणादिनानां पञ्चा-
शदेव, कुतोऽशीतिवानांऽपि, न च भाद्रपदप्रतिबद्धत्वं पर्युष-
णाया अयुक्तं, बहुस्वागमेषु तथा-प्रतिपादनात् । तथाहि-"अ-
न्या पञ्जोसवणादिवसे आगए अज्जकासग्गेण सालिवाहणो
भणिओ (महवयज्जगहपंचमीए पञ्जोसवणा,)" इत्यादि पर्यु-
षणाकल्पवृत्तौ । तथा-"तथ य सालिवाहणो राया, सो अ
सावगो, सो अ कासगज्ज तं इतं सोऊण निग्गओ अति-
मुहो, समणसंघो अ, महाविभूए पविट्ठो कासगज्जो, पविठे-
हि अ भणिओ-" (महवयज्जगहपंचमीए पञ्जोसविज्जह) समण-
संघेण पडियण, ताहे गप्पा भणिओ, तद्वित्तं मम लोगाणु-
वसीए इवो अणुजाणेयवो होहि ति साहू खेए ण
पञ्जुवासिस्सं, तां गट्ठीए पञ्जोसवणा किज्जस । आयरिपहिं
जणिओ-न वट्ठति अनिकमित्तुं । ताहे गप्पा भणिय-तो अणाग-
यचउत्थीए पञ्जोसविज्जति । आयरिपहिं भणियं-एवं जघउ,

ताहे चउत्थीए पञ्जोसवितं । एवं जगण्णहाणेहि कारणे चउ-
त्थी पवसिपा, सा वेवाणुमता सव्वसाहणं ।" इत्यादि भोनि-
शीघण्णिदशमाहशके । एवं यत्र कुत्रापि पर्युषणांनरूपणं
तत्र जाऊपदविशेषतमेव न तु काप्यागमे " भइवयसुखप-
चमीए पञ्जोसविज्जइ ति " पाठवत् " अभिविज्जुवरिसे
सावणसुखपचमीए पञ्जोसविज्जइ ति " पाठ उपपन्नयते,
ततः कार्तिकमासप्रतिबद्धचतुर्मासकृत्यकरणे यथा नाधि-
कमासः प्रमाणं, तथा भाद्रमासप्रतिबद्धपर्युषणाकरणेऽपि ना-
धिकमासः प्रमाणमिति त्वज्ज कदाग्रहं, किं नाधिकमासः
किं काकेन भक्षितः, किं वा तस्मिन्मासे पापं न लगति,
अतः कुत्रापि न लगति, इत्याद्युपहसन्मा स्वकीयं ग्राह्यत्वं
प्रकटय, यतस्त्वमपि अधिकमासे सति त्रयोदशमासेषु जा-
तेष्वपि सावस्मरिकक्षामणे—“ बारसएह मासाण ” इत्यादि-
क वदन्नाधिकमासं नाङ्गीकरोषि । एवं चतुर्मासिकक्षामणेऽधि-
कमाससङ्ग्राहेऽपि “ चउएह मासाण ” इत्यादि, नासिकक्षामणे-
ऽधिकतिथिसंभवेऽपि—“ पञ्जरसएह दिवसाणमिति ” ज्ञेयं ।
तथा—नवकट्टविहाराऽऽदिशोकोत्तरकार्येषु “ आसाढे मासं कुप-
या ” इत्यादि, मूर्ध्वचरेऽपि तथैव, लोकऽपि दीपालिकाऽकृततृती-
याऽऽदिपर्यन्तं धनकक्षान्तराऽऽदिषु च अधिकमासो न गण्य-
ते, तदपि त्वं जानासि, अन्यच्च सर्वाणि धनकार्याणि अ-
भिविज्जिते मासे नपुंसक इति कृत्वा उपातिःशास्त्रे निषिद्धानि ।
अपरमास्तामस्याऽभिविज्जितो, भाऊपदबुद्धौ प्रथमां भाऊपद-
ऽपि अप्रमाणमेव, यथा—चतुर्दशाबुद्धौ प्रथमां चतुर्दशीमवग-
णत्त द्वितीयायां चतुर्दश्यां पाक्षिककृत्य क्रियते, तथाऽत्रापि । ए-
वं तर्हि अप्रमाणे मासे देवपूजामुनिदानाऽऽवश्यकाऽऽदिकार्यम-
पि न कार्यम्, इत्यपि वक्तु माऽधरौष्ठं उपलभ्य, यतो यानि हि दि-
नप्रतिबद्धान् देवपूजामुनिदानाऽऽदिकृत्यानि तानि तु प्रतिदि-
नं कर्त्तव्याण्येव, यानि च संध्याऽऽदिमयमात्रबद्धानि आ-
वश्यकाऽऽदीनि तावपि यं कश्चन संध्याऽऽदिसमयं प्राप्य कर्त्त-
व्याण्येव, यानि तु भाद्रपदाऽऽदिमासप्रतिबद्धानि तानि तु त-
द्वृत्तसमवे कस्मिन् क्रियते इति विचारं प्रथममवगच्छत्य द्विती-
ये क्रियते इति सम्यक्विचारय । तथा च पश्य अचंचना
अनस्पतयोर्धिकमासं नाङ्गीकुर्वते, येनाधिकमासं प्रथमं प-
रित्यज्य द्वितीय एव मासे पुष्यति । यदुक्तमावश्यकनिर्युक्तौ-
“ जइ फुल्ला कण्णिआरया, च्चुअग अदिमासयमि पुडुमि । तु-
ह न अमं फुल्लं, जइ पञ्चना करिणि उमराहं ॥ १ ॥ ” तथा
च कश्चित्—“ अनिवट्टियमि बीसा, इयं सु मवीसई मासो । ”
इति वचनबलेन मासभिवृद्धौ विशत्या दिनेरेव सोळाऽऽ-
दिकृत्यविशिष्टां पर्युषणां करानि, तदप्ययुक्तम् । येन “ अभिव-
ट्टियमि बीसा ” इति वचनं गृहीतमात्रापेक्षया, अन्यथा—
“ आसाढमासिण पञ्जोसविजि एव उस्सगो, सेसकाल
पञ्जोसविताण अवयाउ ति । ” नीतिशोधवृत्तिदशमाहशक-
वचनादप्युपनिषत्प्रमाणमेव सोळाऽऽदिकृत्यविशिष्टां पर्युषणा क-
र्त्तव्या इत्यात् । इत्यतः प्रसङ्गः । कटोका द्रव्यकेशकासभाव-
स्थापना वैश्वं व्यवस्थापना—नृणरुगलहारमल्लकाऽऽदीनां प-
रिभोगः, सचिन्ताऽऽदीनां च परिहारः । तत्र सचिन्तद्रव्यं शै-
वो न प्रव्रज्यते, अतः भक्तं राजानं राजामात्यं च विना,
अविसद्व्यं वस्त्राऽऽदि न गृह्णाते, मिश्रद्रव्यं सौपधिकः क्षि-
प्यः । केशस्थापना—सकौशं योजनं शान्तवैद्यैश्चाऽऽदिकारणेन
चत्वारि पञ्च वा योजनानि ।

कालस्थापना चत्वारो मासाः । भावस्थापना—क्रोधाऽऽदीनां वि-
वेकः, ईर्ष्याऽऽदिसमितिषु चोपयोग इति ॥ ८ ॥ कण्ठ ० ३ अ-
धो १ क्षण ।

(६) भाऊपदपञ्चमीविचारः—वर्षाप्रयोग्यकौत्रप्रवेशः—“ कहं
पुण वासापाठमं खेतं पविसति ? इमेण विहिणा—

वाहिट्टिया वमते—हिं खेत्त गाहेतु वासपाठमं ।

कर्णं कहेतु उषणा, सावणबहुलसमं पंचाहो ॥ ९३२ ॥

वार्हाटिण ति । अथ आसाढमासकृत्या कतो अक्षय्य वा
आसखे छिन्ना वाससामाचारिखेत्तं यस्यमेहि गार्हपत्यं । आसाढपुष्णिमाए पचिद्धा पचिद्धयाओ भारब्भ पंच
दिशा संधारगह्जारमल्लादीयं गेएइति, तस्मिं चैव पञ्चगतातीए
पञ्जोसवणाकण्ठं कर्हेति, ताहे सावणसुखपचमीए वासकाल-
सामाचारि उवैति ।

गाढा—

एत्थं अणजिगाहियं, बीसतिरायं य बीसतीमासं ।

तेण परमजिगाहितं, गिहिणात्तं कणिओ जाव ॥ ९३३ ॥

एत्थ ति । एत्थ आसाढपुष्णिमाए सावणबहुलपचमीए वास-
पञ्जोसविष्य वि अरणो अणमिगहियं, अइवा—अति गिहत्था
पुच्छति—अजो ! तुज्जे एत्थ वारिस्ताकालं ठिया, अइ ण ठि-
या ? एवं पुच्छपहि अणमिगहियति संदिग्ध वक्तव्यः, इह
अन्यत्र वाऽद्यापि निश्चयो न भवतीत्यर्थः । एवं संदिग्ध कि-
यत्कालं वक्तव्य ? उच्यते—वासतिरायं बीसतिमास जाति अभि-
वट्टियवरिसे तो बीसतिरायं जाव अणजिगाहियं अइ चंदव-
रिसे तो बीसतिरायं जाव अणमिगहियं जवति (तण-
ति) तत्कालात्परतः अप्पणो अभिमुख्येन गृहीत अभिवृ-
द्धिं इह व्यवस्थिता इति इह ठिया मो वारिस्ताकासे ति ।

किं पुण कारणं तिथीसतिरायं मासो । अप्पणो अभि-
गाहियं गिहिणात्तं वा कर्हेति, आरतो ण कर्हेति ? उच्यते—

असिवादेकारणेहिं, अइ व ण वामं न सुट्टु आरच्छं ।

अहिविहियमि बीसा, इयस्स तु विंसती मासे ॥ ९३४ ॥

कथाइ आसिख जवे, आदिग्गहणतो रायवृद्धाः । वासानासं ण
सुट्टु आरच्छं वासितुं । एवमादीहि कारणेहिं जइ अत्यति तो
आणादिया दोसा । अइवा गच्छंति ततो गिहत्था जणति—ए-
ते सर्ववर्णपुत्रगा ण किंचि जाणति, मुसावाय च ज्ञासं-
ति । त्रिनामो पि भणित्ता जेण णिग्गता । लोगो वा जणेऽजा-
साह एत्थं वारिसारात्तं त्रिना अवस्सं वासं भविस्सति, त-
तो धम्मं विकणति, लोगो घरादीणि क्कादेति, इमादिकमाणि
वा सठवति । अणमिगहितं गिहिणात्तं य आरतो कते ज-
म्हा एवमादिया अधिकरणदासा तम्हा अभिवट्टियवरिसे
बीसतिरायं गते गिहिणात्तं कर्हेति । तिसु चंदवारिसे मवीस-
तिरायं मासे गते गिहिणात्तं कर्हेति, अथ अधिमासगो प-
रति वारिसे तं अभिवट्टियवरिसे भणयति, अथ ण पर-
ति तं चंदवारिसे, सो य अधिमासगो मासगो जुगस्समा-
ते मज्जे वा भवति, अति तो णियमा दा आसाढा भवति,
अइ मज्जे दो पोसा । सोमो पुच्छति—कम्हा अभिव-
ट्टियवरिसे बीसतिरायं, चंदवारिसे सर्वोसतिमासो ? उच्यते—
जम्हा अभिवट्टियवरिसे गिह्मे चैव सो मासो अतः कतो

तस्माद्दीप्तविणा अणनिर्गहियं तं कीरति, इयरेसु तिस्रु
चद्वरिसेसु विस्तिमासा इत्यर्थः ।

गाहा-

एतत्तु पणगं पणगं, कारणियं जा सवीमती मासो ।

सुद्धदसमीत्रियाण व, आसादीपुष्पिमा सवणा ॥५३७॥

जत्थ उ आसादपुष्पिमाए त्रियं डगगादीयं गेण्हति पञ्जोसव-
णाकण्ठं च कहेति पंच दिग्गा ततो सावणबहुलपंचमीए पञ्जो-
सवैति, संक्षिप्ताभावे कारणे पणगं सु बुद्धे दसमीए पञ्जो-
सवैति, एवं पणरसीए, एवं पणगवद्धिता वज्जंति जा वास-
णोसतिमासो पुणो, सो य सवीसतिमासो जहवयसुद्धपंच-
मीए युज्जति, अह आसादसुद्धदसमीए वासाखेत्तं पविट्ठा । अ-
हवा-जत्थ आसादमासकण्ठो कण्ठो तं वासपाउगं खेत्तं
अणं च णत्थि वासपाउगं ताहे तत्थेव पञ्जोसवैति, वास च
गाहं अणुवरयं आदत्त ताहे तत्थेव पञ्जोसवैति, एकारसीओ
आदवडं दगगादीयं गेण्हति, पञ्जोसवणाकण्ठं कहेति
ताहे आसादपुष्पिमाए पञ्जोसवैति । एस उस्सगो । सेस-
कासं पञ्जोसवैताण अववातो । अववाते वि सवीसतिरातमा-
सातो परेण अतिक्रमेउं ण वहुति सवीसतिराते मासे पुणं,
जति वासखेत्तं ण लभन्ति तो रुक्कहेत्ता वि पञ्जोसवय-
व्वं, ते पुष्पिमाए पंचमीए दसमीए एवमादपवेसु पञ्जो-
सवैयव्वं, णो अपवेसु । सीनो पुक्कति-इयाणि कह चउत्थी-
ए अपवेस पञ्जोसविज्जति ? । आयरिओ भणति-कारणिया
चउत्थी मज्जकालगायरिएण पवत्थिया । कहं ? , जणत्ते कारण ।
कालगायरिओ विहरंनो उज्जेणि गतो, तत्थ वासावासंनरं
ठितो, तत्थ णयरीए बलमित्तो राया, तस्स कणिठां भायो
भाणुमित्तो जुवराया, तेसि भगिणी भाणुमिरीणामा, तस्स
पुत्तो बलभाणु णाम, सो य पणितमद्विर्णाययाए साह
पञ्जोसवति, आयरिएहिं मे भस्म कहितो पडिबुद्धो पव्वावि-
तो य, तेहि य बलमित्तभाणुमित्तोहिं कालगज्जो पञ्जोसविने
णिर्विसितो कतो । केति ? , आयरिया जणति-जहा बलमित्त-
भाणुमित्तो कालगायरियाणं भागिणेज्जा भवन्ति, मात्तले सि
काठं महंन आयरे करेति, अब्भुट्ठाणादिय तओपुगोहियस्स अ-
पत्थियं, भणति य-एस मुहपासंडी वतावित्तहरो रणो अ-
भन्तो पुणो पुणो उल्लायतो आयरिएण णिण्णामराकरणो
कतो, ताहे सो पुगोहितो आयरियस्स पडुत्तां रायाणं अ-
णुलोमेहिं विपरिणामेहिं ति, एते सतो महाणुभावा, एते जे-
ण पहेणं गच्छन्ति तेण पहेणं जति रणो शागच्छन्ति ताणि
वा अकमति तो असिचं जयन्ति, ताहे णिग्गता । एवमात्रियाण
कारणाण अणुतमेण णिग्गता विहरंता पतिष्ठानं गयस्सनेण
पट्ठिता पतिष्ठानसमणसंखस्स य अज्जकालगेहिं संदिट्ठ-
जाबाहं आगच्छामि ताव तुज्जेहिं णो पञ्जोसविज्जति । तत्थ यं
साववाहणो राया सावतो, सो य कासगज्जं एनं सोउं णि-
ग्गतो, अमिमुहो समणसंघो य, महया विभूतीए पविट्ठा का-
सगज्जो । पावठेहिं य भाणय-जहवयसुद्धपंचमीए पञ्जोसवि-
ज्जति । समणसंघेण पविट्ठा । ताहे रणो भणियं-तद्विस्सं
मम लोणाणुधसीए इदो अणुजाएयवो हाहिति साह वेत्ति तेण
ए पञ्जोसवस्सं तो उडीए पञ्जोसवणा कज्जउ । आयरिएहिं
भणिय-ए वद्धति अतिकस्मिउं । ताहे रणो भणिय-तो अणा-

गयचउत्थीए पञ्जोसविज्जति । आयरिएण भणियं-एवं ज-
वउ । ताहे चउत्थीए पञ्जोसवियं । एवं जुगप्पहाणेहिं च-
उत्थी कारणे पविट्ठा स खेवाणुमता सव्वसाधूणं । रणो अं-
तेपुरियाओ जणितो-तुज्जे अठमासाए उववासं कातुं पडि-
वयाए सव्वसज्जजोउजविहीहिं साधू उत्तरपारणाए पवि-
ट्ठाभेत्ता पारेह, पञ्जोसवणाए अट्ठमं ति काउं पाडिवयाए उ-
त्तरपारणयं जयति, तं च सव्वलोगेण वि कयं ततो पभित
मरदट्ठविस्सए सवणपुवउ सि वणो पवत्तो ।

इयाणि पंचगपरिदाणिमधिकृत्य कासावग्रह उच्यते-

इय सत्तरी जहसा, असीति नउती दहुत्तरसयं च ।

जति वामति मग्गसिरं, दसगया तिभि उकोसा ॥५३६॥

पणासा पविज्जउ, चउएह मामाण मज्जओ ।

ततो उ सत्तरी हांति, जहसो वा सुयग्गहो ॥ ५३७ ॥

काऊण मासकण्ठं, तत्थेव त्रियाणती तु मग्गसिरं ।

सालंबणाण उम्मा-मिओ अ जेट्ठा उ उग्गहो हांउ ॥५३८॥

इह इति उपप्रदर्शने, जे आसादवाउम्मासियातो सवीस-
तिमासो पणासं दिवसा ते वीसुत्तरमज्जातो साधिनो, सेसा
सत्तरी, जे भहवयबहुलदसमीए पञ्जोसावति तेसि असी-
तदिवसा मज्जमां वासाकालोग्गहो भवति, ते सावणपुष्पि-
माए पञ्जोसवैति, तेसि णिठत्तो खेव वासाकालोग्गहो भ-
वति, से सावणबहुलदसमीए पञ्जोसवैति, तेसि इसुत्तरं दिव-
सममं जेट्ठो वामुग्गहो जवइ, सेमत्तरेसु दिवसपमाणं यत्तव्वं,
पमाणानिपगारेहिं वरिसारत्तं एगखेत्ते कलियचउम्मासियप-
डिययाए अवस्स णिग्गतव्वं । अह मग्गसिरमासे वासति, वि-
क्खल्लज्जा ओसापंथा तो अववातेण पक्कं उकोसेण तिप्पि वा
इमराया जाव तास्म खेत्ते अत्थति, मार्गसिरपेणमासो या
वेत्थयः । मग्गसिरपुष्पिमाए ज परतो जति वि सखिक्खल्लो पं-
था, वामं वा गाहं अणुवरयं वासति, जति विस्सयं तेहिं तहा
वि अवस्स णिग्गतव्वं, अहण णिग्गच्छति तो चउगुग्गा । ए-
वं पंचमासीतो जेट्ठोग्गहो जातो काऊण मासगाही, उस्मि
खेत्ते कतो आसादमासकण्ठो, तं च वासावासपाउगं खेत्तं
अण्णमि अल्लके वासपाउगे खेत्ते जत्थ आसादमासकण्ठो
कतो तत्थेव वासावासं त्रिता, तीमे वासावासं विक्खल्लोउ-
पहिं कारणेहिं तत्थेव मग्गसिरं त्रिता, एवं सालंबणाण का-
रणा, अववाते उम्मासितो जेट्ठोग्गहो भवतीत्यर्थः ।

गाहा-

जति अस्थि पयविहारो, चउपाविस्सयम्मि होति णिग्गमणं ।

अहवा वि अणितस्स उ, आरोवणयापे णिदिट्ठा ॥५३९॥

वासोखेत्ते णिठियेण चउरो मासा अस्थितु कालयत्ता-
उम्मास पारिक्कमिउं मग्गसिरबहुलपारिवयाए णिग्गतव्वं । ए-
सो खेव चउपाविस्सओ, चउपाडियए अणितोण अविमहा-
तो एस्सव चउल्लह सविट्ठाओ, जहा पुव्वं वप्पिओ, विनि-
रुत्तं संभोगसुत्ते वा तहा दायव्वो चउपाविस्सए, अप्पत्ते
अतिकेते वा णिमे कारणे णिहोमा ।

तत्थ अपत्ते इमे कारणा-

गया कुंयू सपे, अगणि मिलाणे य थंमिलस्सउमतो ।

एवहिं कारणेहिं, अपत्ते हांति निग्गमणं ॥ ५४० ॥

राया दुष्टो, सप्पो वसहिं पविष्टो, कुंयुहिं वा वसही संसत्ता, अगणीण वा वसही, दह्मा, गिज्ञाणस्स पडिचरणट्ठं, गिज्ञाणस्स वा ओलहट्ठं, पांडलस्स वा अस्सति, एतेहिं कारणेहिं अप्पत्ते चउप्पादिवए णिग्गमणं भवति ।

अहवा इमे कारणा-

काय्यभूमीसंघा-तिए य मंमत्तदुल्लभे जिवस्से ।

एएहिं कारणेहिं, अप्पत्ते होति निग्गमणं ॥ ५४१ ॥

काय्यभूमीसंघा संसत्तो दुल्लभं वा भिक्खं जातं, आयपरस-मुय्हेहिं वा बोलेहिं मोहोद्वो जाओ, अस्सिं वा उप्पस। ए-तेहिं कारणेहिं ' अप्पत्ते ' णिग्गमणं भवति ।

चउप्पादिवए अतिकंते निग्गमो इमेहिं कारणेहिं-

आसं वण उवरमती, पंथा वा दुग्गमा सचिक्खत्ता ।

एएहिं कारणेहिं, अतिकंते होति निग्गमणं ॥ ५४२ ॥

अस्सिं ओपोयरिए, रायदुट्ठे जए व गल्लणं ।

आगाढकारणेणं, अतिकंते होइ निग्गमणं ॥ ५४३ ॥

अहंते वासाकाले आसं नोवरम, पयो वा दुग्गमा अहंतेण सचिक्खत्तो य । एवमाहएहिं कारणेहिं चउप्पा-दिवए अहंते णिग्गमणं प्रवति ॥ ५४२ ॥ अहवा इमे कारणा-अस्सिं ओम वा वाहिं वा रायदुट्ठं बोहिगाऽऽ-दिभयं वा आगाढं, आगाढकारणेण वा ए णिग्गमंति । एतेहिं कारणेहिं चउप्पादिवए अतिकंते अ णिग्गमणं प्रव-ति । एसा कालउवणा गता । नि० सू० १० उ० ।

येन शुक्लपञ्चमी उचारिता भवति स यदि पर्युषणायां द्वितीयातोऽष्टम करोति तदैकान्तेन पञ्चम्यामेकाशनकं करोति, उन यथा कुर्यात् ? प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र येन शुक्लपञ्चमी उचारिता भवति तेन मुख्यवृत्त्या तृतीयातोऽष्टमः कार्योऽथ कदाचित् द्वितीयातः करोति तदा पञ्चम्यामेकाशनकरणप्र-तिबन्धो नास्ति, करोति तदा जप्यमिति ॥१४॥ ही० ४ प्रका० ।

(७) वर्षासु सक्रोशं योजनमवग्रहः-

वामावामं पञ्जोसवियाणं कप्पं निग्गयाण वा नि-गंणीण वा मव्वओ समंता सक्रोमं जोअणं उग्गहं ओगिहिहत्ता एं चिडिउं अहाहंमवि उग्गहे ॥ ५५ ॥

(वासावामं ति) वर्षावामं चतुर्मासकम् । (पञ्जोसवि-याणं ति) पर्युषितानां स्थितानां निर्ग्रन्थानां साधूनां, नि-ग्रन्थीनां साध्वीनां वा सर्वेनश्चतसृषु दिक्षु समन्तान् विदिक्षु च सक्रोशं योजनमवग्रहं अवगृह्य (अहाहंमवि ति) अयन्यन्ययं, ब्रह्मशब्देन काल उच्यते, तत्र यावता काशेनोदकाऽऽर्द्धः करः शुष्यति तावान्कालो जघन्य लन्द, प-ञ्चहोरात्रा बह्वृष्ट लन्द, तन्मध्ये मध्यमं लन्दं, ब्रह्ममपि कालं यावत् स्तोककालमपि अवग्रहे स्थातुं कल्पते, न तु अवग्रहाद् बहिः अपिशब्दात् अहंमपि बहुकालमपि याव-त्पणमासानेकत्रावग्रहे स्थातुं कल्पते, नाश्वग्रहाद् बहिः, गजे-न्द्रपदाऽऽदिगिरेमेखप्राप्तमस्थितानां पदसु दिक्षु सपाश्रयात्-साकंक्रोशद्वयं, गमनाऽगमने पञ्चक्रोशवग्रहः यत्तु विदिक्षु इ-त्युक्तम्, तद् व्यावहारिकविदिगपेक्षया, तैश्चधिकविदिशांमक-
६१

वेशाऽऽत्मकत्वेन तत्र गमनासंभवात्, अटवीजसाऽऽदिना व्या-घातेषु विदिक्तो द्विविध एकदिको वा अवग्रहो भाव्यः ॥५॥ कटप० ३ अधि० ६ कृण ।

(८) क्षेत्रस्थापना । इयाणि खत्तउवणा-

उभओ वि अप्पजोयण, अप्पक्रोमं व तह जवति खेत्तं ।

होति सक्रोमं जोयण, मोत्तृणं कारणज्जाए ॥ ५४४ ॥

उभओ ति । पुष्पावरेण दक्षिणतरेण वा । अहवा भउओ ति सर्वत्रो समता अहजोयणं सह अप्पक्रोसेण एग-दिसाए खेत्तपमाणं भवति, उभयतो वि मेहितं गताग-तेन वा सक्रोसजोयणं भवति, वासासु परिसं खेत्त-वणं उवेति, क्षेत्रावग्रहं गृह्णातीत्यर्थः । सो य क्षेत्रावग्रहो सं-ववहारं पडुच उहिसं भवति ।

जमो जप्पति-

उहमहोतिरियम्मि वि, अप्पक्रोसं हरति मव्वतो खेत्तं ।

इंदपमादिपमुं, छदिसि सेममु चन पंन ॥ ५४५ ॥

उहं अहो पुष्पावरो य निरियदिसाओ चउरो । एतेसु उ-सु दिसासु गिरिमज्झाणिण सठाने समंता सक्रोमं जो-यणं खेत्तं भवति । च इंदपपडवत्ते उहिसि संगवति, इंद-पपडवतो गयगपडवतो जप्पति । तस्स उवरि गामो । एव उ-हिसि पि गामे संभवो प्रवति । अतिरगहणातो अओ वि जो परिसो पडवतो प्रवति तथ वि उहिसाओ संभवति । सेसेसु पडवतेसु चउदिसं वा पंचदिसं भवति । समदूमीए वा णिठ्या-घाएण चउहिसि संभवति । वाघायं पुण पडुच नो भवति ।

तिप्पि दुवे पका वा, वाघाएणं दिमा हवति खेत्तं ।

उज्जोणीतो परेणं, जिप्पमहं व तु अक्खेत्तं ॥ ५४६ ॥

एगदिसाए वाघाते तिसु दिसासु खेत्तं प्रवति, दोसु दिसासु वा-घाते दोसु दिसाखेत्तं भवति, तिसु दिसासु वाघाते एगदिसं खेत्तं भवति । को पुण वाघातो ? महाडवी पडवतादि, विसम वा समुदादि विसमं समुदादिजसं वा । एतेहिं कारणेहिं ता च-उदिसाओ रुकाओ, जेण गामगोकुलादी नतिथि, जं दिस वाघातो तं दिसं मखुज्जाण (?) जाव खेत्तं भवति, परओ अखेत्तं ज जिप्पमहं णाम-जप्पस गामस्स गगरस्स णिग्गमस्स वा उग्गहं मव्वासु दिसासु अओ गामो णतिथि, गोकुलं वा, तथऽपि मरुवं तं च अखेत्तं भवति ।

एदिमादिजप्पेसु । इमा विधी-

दगघट्ठ तिप्पि मत्त व, उट्ठवागामु ए हाणंति ते खेत्तं ।

चतुरह्मादिहणंति, जं घट्टे को वि तु परेणं ॥ ५४७ ॥

दगघट्टे णाम-जन्थ अरुजंघा जाव उदगं, उट्ठवट्टे तिप्पि दग-संघट्टा खेत्तोवघाते ण करंति ते भिक्खायनियए गयागएण य भवति ण हणंति य खेत्तं वासासु मत्तदगसंघट्टाओ व ह-णांत खेत्तं, ते गयागतेण चोहसउदुवत्ते चउरो दगसंघट्टाओ व हणति खेत्तं, ते गयागतेण अट्टवासासु अट्टदगसंघट्टा उ वहणति खेत्तं, गयागतेण मोल्लस, जन्थ संघट्टातो परतो उद-गतेण एगेण वि उदुवत्ते वासासु चउवहं संगवति खेत्तं सो य खेत्तो भवति । गता खेत्तउवणा । नि० सू० १० उ० ।

(ए) भिक्षाक्षेत्रम्-

वासवांसं पञ्जोसविषाणं कपडं निगंथाणं वा नि-
गंथीणं वा सव्वओ समंता सकोसं जोअणं निक्खाय-
रियाए गंतुं पमिनिन्यत्तए ॥ १० ॥

“ वासावासं ” इत्यादितो “ गंतुं पमिनिन्यत्तए ” इति पर्यन्तं
सुगमम् ॥ १० ॥

पञ्चमहाणंदमुच्यम्-

जत्थ नई निच्चोयगा निच्चसंदणा नो मे कपडं स-
व्वओ समंता सकोसं जोअणं निक्खायरियाए गंतुं पमि-
नियत्तए ॥ ११ ॥ एगवई कुणालाए, जत्थ चकिआ
मिआ-एगं पायं जल्ले किच्चा एगं पायं थले किच्चा एवं
चकिआ एवं एगं कपडं सव्वओ समंता सकोसं जो-
अणं गंतुं पमिनिन्यत्तए ॥ १२ ॥ एवं च नो चकिआ एवं
मे नो कपडं सव्वओ समंता गंतुं पमिनिन्यत्तए ॥ १३ ॥

“ जत्थ नई ” इत्यादितो “ नियत्तए ” इति । यत्थ नदी (नि-
चोयगा) नित्योदका प्रचुरजला (निच्चसंदणा इति) नित्य-
स्पर्शना नित्यस्त्रयणशीला, सनतवाहिनीत्यर्थः ॥ ११ ॥ “ ए-
गवई ” इत्यादितो “ नियत्तए इति ” यात्रस्मृत्तद्वयी । तत्र यथा ऐ-
रावती नाली नदी कुणालायां पुयी सदा ठिकोशवाहिनी
तादृशी नदी लङ्घयेतु कष्टया, स्तोकाजप्रवृत्ता । यतः (जत्थ
चकिआ इति) यत्र एवं कर्तुं शक्नुवान्त । किं तदित्याह- (सिय
त्ति) यदि (एगं पायमित्यादि) एक पादं जले कृत्वा जलान्तः
प्रक्षिप्य, द्वितीय च जलादुपरि उपाट्य (एवं चकिआ इति)
एवं गंतुं शक्नुयात्, तदा तामुत्तीर्य परतो जिकाचर्या क-
रते ॥ १२ ॥ यत्र चैवं कर्तुं न शक्नुयाज्जलं विलोक्य गम-
नं ह्यात्तत्र गंतुं न कल्पते, यतो जङ्घाई यावदुदकं इक-
सघट्टो, नाभेर्यावल्लंगो, नाभेरपरि, लेपापरि, तत्र शेषकाले त्रि-
जिदकसघट्टे सति क्षेत्रे नोपहन्यते, तत्र गंतुं कल्पते इति ज्ञावाः
कर्पाकाले च समभिः स्नानं नोपहन्यते, चतुर्थे अष्टमे च
इकसघट्टे सति क्षेत्रमुपहन्यते एव, लेपस्तु पकोऽपि क्षेत्रमु-
पहति, नाभेर्यावज्जलसङ्गावे तु गंतुं न कल्पते एव, किं
पुनर्लेपापरि नाभेरपरि जलसङ्गावे ॥ १३ ॥

वासवांसं पञ्जोसविषाणं अत्येगइयाणं एवं वुत्तपुव्वं
भवइ, दावे जंते ! एवं मे कपडं दावित्तए, नो मे कपडं
पमिगाहित्तए ॥ १४ ॥ वासावासं पञ्जोसविषाणं अ-
त्येगइयाणं एवं वुत्तपुव्वं जवइ, पमिगाहे जंते ! एवं मे
कपडं पमिगाहित्तए, नो मे कपडं दावित्तए ॥ १५ ॥
वासवांसं पञ्जोसविषाणं अत्येगइयाणं एवं वुत्तपुव्वं भवइ
दावे जंते ! पमिगाहेहि भंते ! एवं मे कपडं दावित्तए वि
पमिगाहित्तए वि ॥ १६ ॥

वासवांसमित्यादितः “ पमिगाहित्तए इति ” पर्यन्तस्य
सूत्रत्रयस्य शब्दार्थः सुगमः । भाषार्थस्त्वयम्-चतुर्मासीन्स्थि-
तानाम् । (अत्येगइयाणं इति) अत्येतत् यत् एकपां साधू-

नां शुरुजिग्वम् (वुत्तपुव्वं इति) पूर्वमुक्तं जवति यत् (भंते
इति) हे भवन्त कल्याणिन् शिष्य ! (दावे इति) त्वं भक्षानाय
अज्ञानाऽऽदिकं दद्यान्तदा दातुं कल्पते, न तु स्वयं प्रतिग्रहीतुम् ।
यदि वैधमुक्तं जवति यत्वे स्वयं प्रतिग्रहीयाः भक्षानाय अ-
न्यो दास्यति तदा स्वयं प्रतिग्रहीतुं कल्पते, न तु दातुम् । य-
दि च दद्याः प्रतिगृहीयाश्चेत्युक्तं जवति तदा दातुं प्रतिग्रहीतुं
उभयमपि कल्पते ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

(२०) नवरसविकृतिनिषेधाः-

वासवांसं पञ्जोसविषाणं नो कपडं निगंथाणं वा नि-
गंथीणं वा दृष्टाणं आरुग्गाणं वल्लियसरीराणं इमाओ
नवरसविगइओ अभिक्खणं अनिक्खणं आराहित्तए । तं
जहा-खीरं १ दहिं २ नवणीअं ३ सप्पि ४ तिळ्ळं ५ गुडं ६
महुं ७ मज्जं ८ मंसं ॥ १७ ॥

वासवांसमित्यादितो “ मंसं इति ” पर्यन्तम् । तत्र (दृष्टाणं
इति) दृष्टानां तारुण्येन समर्थानां, तरुणा अपि केचिज्जो-
गिणो निर्धलशरीराश्च भवन्ति । अत उक्तम्- (आरोग्गाणं व-
ल्लियसरीराणं इति) आरोग्यानां बलवच्छरीराणामादृशानां
साधूनामिमा वज्रयमाणाः नवरसप्रधाना विकृतयोऽभीक्ष्णं २
वारं वारमाहारयितुं न कल्पन्ते, अभीक्ष्णप्रहणात्कारणे कल्प-
न्तेऽपि, नवप्रहणात्कटाक्षित्यकाशं गृह्यतेऽपि, तत्र विकृतयो द्वे
धा-साञ्जयिकाः, असाञ्जयिकाश्च । तत्राऽसाञ्जयिका या बहु-
कालं रक्तितुमशक्या दुग्धदीपिकाऽऽख्याः । भक्षानत्वे शुरुवा-
साऽऽद्युपग्रहार्थं भ्राष्ट्रा भ्राष्ट्राः । साञ्जयिकास्तु घृतनैसगुमा-
ख्यास्तस्मिन्नाश्च प्रतिजगज्जन्तु गृही वाच्यो महान्काशो-
ऽस्ति, ततो भक्षानाऽऽदिनिमित्तं प्रहीष्यामः, स यदेत् गृह्णी-
त चतुर्मासीं यावत्प्रचुताः सन्ति, ततो भ्राष्ट्रा बालाऽऽदीनां
च देया, न तरुणानाम् । यद्यपि मधुर्मांसमद्यनवनीतवर्जनं या-
वज्जीवमस्त्येव तथापि अत्यन्तापवाददशायां बहूपरिभा-
माऽऽद्यै कदाचिद् प्रहणेऽपि चतुर्मास्यां सर्वथा निषेधः । कल्प०
३ अधि० ६ क्षण ।

(२१) इयाणि इवचवणा-

द्वन्द्ववणाऽऽहारे, विगती संधारमत्तए ओए ।

सच्चित्ते आसित्ते, वोसिरणं गहणवट्टणादी ॥ १४८ ॥

आहारे विगतीसु संधारमो मत्तमो सोयकारणं सच्चित्तो सं-
हा उगलाऽऽदियाणं य आचत्ताण, उटुवक्क गहीयाण वोसि-
रणं, वासापाउग्गाण संधारादियाण गहणं, उटुवक्के वि गहि-
याण वत्थपायार्दाण धरणं उगलमादियाणं य कारणाणं ।
नि० सू० १० उ० ।

इदानीं विगतिवचनं इति दाह । सच्चित्तं इति गाथापकृतं वि-
गती दुविहा संवत्तिया, असंचत्तिया य । तत्थ असंचत्तिया की-
रदहिमंसखणवर्णार्थं केह उग्गाहिमंगा य । सेसा उ घयगुल-
मज्जज्जगगिबहाणा य संचत्तिगाओ । तत्थ महम्मज्जमंस-
ठाणा य अणसत्थाओ । सेसा कीरादिया पमत्थाओ । पस-
त्थासु वा कारणं पमाणपत्तासु घेपमाणीसु वद्विबवदी क-
ता जवति ।

णिष्ठाणे अक्षतरविगतिगद्गे दोष उच्यते-

विगतिं विगतीजीतो, वियतिगयं जो तु जुजते जिक्खू ।

विगती विगतिसहावा, विगती विगतिबन्ना नेति ॥५९८॥

विगतीए गहणम्मि वि, गरहियविगती य होइ कज्जम्मि ।

गरहा ज्ञान पमाणे, पच्चय पावप्पमीयारो ॥ ५९९ ॥

पस्सत्यविगतिगहणं, तत्थ वि य असंचइयजाओ उ ।

मंचतिय ण गेहंती, गिज्ञाणमादीण कज्जडा ॥५९८॥

विगतिं खीरातिथं, चीजच्छा विकृता वा गतीति विगती । सा य निरियगती, नरगगती, कुमाणसत्तं, कुदेवत्तं च । अहवा धिविधा गती, संनारेत्यर्थः । अहवा सज्जमो गती, तस्स भीतो विगतिथं ति विगतिप्रतिकारमित्यर्थः । विगती वा जम्मि इवे गता तं विगतिमं भवति । तं पुण भत्तं पाणं वा, जो तं विगतिं विगतिगत्तं भुजति तस्स इमे दोसा-विगतिसभावा स्ति खीरातिथी ज्ञाना, जम्हा संजमसभावा-तो विगतिसभावा करेति । कारणे कज्ज उवचरिन्ता पडि-उज्जति-विगती विगतिसभावा । अहवा-विगयसभावा । त विकृतस्वभावं विगनसनावं जो जुजति तं सा बला नर-गादियं विगतिं नेति, प्रापयतीत्यर्थः । जम्हा एते दोसा तम्हा विगती एादारेयवा । तो उदुबेक् वासासु विले-सेख जम्हा साधारणे काले अतीव मोहुज्जयो भवति । वि-उज्जगउज्जयाइएहि य तम्मि काले मोहा विप्पति । कारणे वितियपदेण गेहउजा, आहारेउज वा गेहसछा गेहउजा गिज्ञाणो वा आहारेउज । एवं आयरियबालबुद्धुदुब्वस्स वा गच्छाउज्जया घेप्पजा । अथवा सङ्गाणिबध्दण णिमेत्ता । प-सत्थाहि विगतीहि तत्थिमा विधी पस्सत्यविगतीतो खीरं इहि नवणीयं घयं गुणो तेहं ओगाहिमंगं च अप्पसत्था उ महुमज्जमसा आयरियबालबुद्धुदियाणं कजेसु पसत्था अ-सचइया उ खीराइया घेप्पति । सचतिया उ घयादिया उ ण घेप्पति । तासु खीणासु जया कज्जभया ण सम्भ-नि तेण ताओ ण घेप्पति । अह सङ्गाणिबध्दण भणेज्ज ताहे ते वत्तव्वा । जया गिलाणातिकज्जं जविस्सति तथा घेत्थामो, बासबुद्धसेहाण य बहूणि कज्जणि उप्पज्जति । महतो य कालो पत्तो तं उप्पसे कथेण घेत्थामो णि ताहे सङ्गा भणंति अम्ह घरे अत्थि अविस्सं, विगतिद्वं च पभूतमत्थि जावि-च्छा ताव गेहहह, गिलाणकज्जं वि दाहामो । एवं भणित्ता सचइयं पि गिणहेति । गेहइताण य अविच्छिज्जजावे भणंति-आदिला पज्जत्तं । सो य गिहित्ता बालबुद्धुदुब्वसाणं विज्जति बलियतरुणाणं ण विज्जति । एवं पसत्थविगतिगहणं महुमज्ज-मंसादिगरहियविगतीणं गहणं । आगादे गिलाणकज्जं गरहा लाभपमाणंति गरहंतो गेहंति । अहो कज्जमिणं, किं कुणि-मो, अछहा गिलाणो ण पणप्पइ । गरहियविगतिनामं य प-माणपत्तं गेहंति, णो अपरिमितमित्यर्थः । जावति ता गिलाण-स्स उवउज्जति, तंमत्ताए घेप्पमाणीए दातारस्स पण्यो भ-वति जाव अप्पणो अजिज्ञासो तस्स य पडिघाओ कओ भवति । पार्वावचीणं वा पडिघातो भवति । पुब्बुत्ता एते गि-ज्ञाणगा गेहंति, ण जीहलोलयाए ति । एवं विगतिछवणा ग-ता । नि० न्यु० १० व० ।

(१२) आहारखापनम् । “आहारे ति” पदम् द्वारम् ।

अस्य व्याख्या-

पुव्वाहागेसवणं, जोगविवही य सत्ति उग्गहणं ।

संचनियमसंचातिए, दव्वविवही य सत्थाओ ॥५९९॥

जो उज्जवहितो आहारो, सो ओसयेयवो । ओसारयेयवो, परि-त्यागेत्यर्थः । जम्हा से आवस्सगपरिहाणी ण नवति, तो चत्तरो सो उववासी अत्थव । अह ण तरति तो खचारि मासा दिवसूणा । एवं निशि मासा अत्थिन्ता पारेव । एवं जम्हा जोगपरिहाणी तो दोसा सा अत्थव मासं वा अतो परं दिवसहाणी जाव दिणे दिणे आहारो जोगविवहीए इमा जोगविवही जा णमोका-रइत्तो सो पोरिसीए पारेव । जो पोरिसिओ पुरिमहेथे पारे-उ । जो पुरिमहुइतो पक्कासखं करेउ । एव जहाससीए जोगविवहीए कायव्वा । किं कारणं ?, वासासु चिक्खल्लुचि-ल्लिविले दुक्खं भिक्खागहणं कज्जति, सखाभूमिं च दुक्खं गम्मयंडिला हरियमातिपहि दुविसो (?) मज्जा भवति । आहारछवण ति गयं । नि० न्यु० १० व० ।

नित्यजक्तिकाऽऽदीनाम-

जे भिक्खु पज्जोसवणाए इतिरियं पि आहारेति, आ-हारंतं वा साइज्जइ ॥ ५९९ ॥

गाहा-

इतिरियं पीऽऽहारं, पज्जोसवणाए जो उ आहारे ।

तयजूतिविंदुमादी, सो पावति आणमादीणि ॥ ५९९॥

इतिरियं णाम-धोवं, पगसिवमवि अलज्जखणादि वा । अ-हवाऽऽहारे तहामेत्त सातिमिरियं जुणगादि जूतिमेत्तपाणं विंदुमत्तं । तयेति निलतुमात्तभागमेत्तं । जूतिरिति पद्ममाणम-हुष्ठप्रदेशनीसदंसकेन जस्म गृह्यते । पानके विन्दुमात्रमपि आदग्गहणतो खानिमं पि धोवं जो आहारेति पज्जोसव-णाए, सो आणादिया दोसा पावति, चत्तगुरुं च पांचकत्त ।

पुव्वेसु तत्तं करेतस्स इमो गुणो भवति-

उत्तरकरणं एग-गता य आलोयवेति वंइणया ।

मंगलधम्मकहा वि य, पुव्वेसु य तदमणा होति ॥५९९॥

अट्ठकचत्तयं सं-वच्छरचाउम्मासपक्खे य ।

पासइय तवे जणिते, वितियं अमहू गिज्ञाणं य ॥५९९॥

उत्तरगुणकरणं कतं भवति, पगगया कया भवति, पज्जोस-वणासु य वरिन्त्या आलोयणा दायव्वा । वरिन्त्याकालस्स य आशीए मंगलं कतं भवति । सङ्गाण धम्मकहा कायव्वा । पज्जो-सवणाए जम्हा अट्ठमं न करेति तो चत्तगुरु, चत्तमासिप उठ न करेति तो चत्तलहुं, पाक्खए चउत्थं ण करेति तो मासगुरुं । जम्हा एते दोसा तम्हा जहाभणितो तयो कायव्यो । वितिये अववादेण ण करेत्ता, उववास्स अम्ह न करेत्ता, गि-ज्ञाणो वा न करेत्ता । गिज्ञाणपडियरगो वा सो उववासं घ-यावक्खं व दो वि काठ असमत्थो । एवमादिपहि कारणेहि पज्जोसवणाए आहारंतो सुत्तां । नि० न्यु० १० व० ।

(१३) एवमाहारविधिमुक्त्वा पानकविधिमाह-

वामावासं पज्जोसायियस्स निवज्जत्तियस्स जिक्खुस्स क-प्यति सखाइ पाणगाइं पकिगादित्थए ?, वासावासं पज्जो-

सवियस्स चउत्थजत्तियस्स जिकखुस्स कप्पंति तओ पा-
णगाई पढिगाहित्थए । तं जहा-ओसेइमं, संसेइमं, चातुसो-
दगं । बामावासं पज्जोमवियस्स छट्ठजत्तियस्स भिक्खु-
स्स कप्पंति तओ पाणगाई पढिगाहित्थए । तं जहा-ति-
सोदगं, तुसोदगं, जवोदगं वा । बामावासं पज्जोमवियस्स
अट्ठमभत्तियस्स भिक्खुस्स तओ पाणगाई पढिगाहित्थए ।
तं जहा-आयामं वा, सोवीरं वा, सुखविपकं वा ।
बामावासं पज्जोमवियस्स विक्किट्ठभत्तियस्स जिकखुस्स
कप्पंति एगे उभियवियके पढिगाहित्थए । से वि य णं
अमित्थे-नो वि य णं समित्थे । बामावासं पज्जोमवि-
यस्स जत्तपडियाइविक्खयस्स भिक्खुस्स कप्पइ एगे उभिय-
वियके पढिगाहित्थए, से वि य णं अमित्थे-नो चेव
णं समित्थे । से वि य णं परिपूए-नो चेव णं अ-
परिपूए । से वि य णं परिपूए-नो चेव णं अपरिमिण् ।
से वि य णं बहुमंपजे, नो चेव णं अबहुमंपजे ॥ २५ ॥

वासेत्यादितः “संपन्न” इति यावत् । तत्र नित्यभक्तिकस्य
सर्वाणि पानकानि कल्पन्ते, सर्वाणि च आचाराङ्गोक्तानि
एकविंशतिरत्र वक्ष्यमाणानि नव वा । तत्राऽऽचाराङ्गोक्तानि
इमानि-

“उत्सेइम संसेइम, तंहुलतिलतुमज्जवोदगायामं ।
सोवीर सुखविपकं, अवय अवमग कविठं ॥ १ ॥
माळिगिग दक्ख दामिम-अज्जुर नासिकेर कयर चोरजलं ।
आमलगं चिचा पा-णगाई पढमंगं भणिआइ ॥ २ ॥”

यसु पूर्वाणि नव तु अङ्गोक्तानि, तत्र उत्सेदिमं-पिष्टाऽऽदिभूतद-
स्ताऽऽदिधावनजज्ञं, संसेदिमं-यत्पणीऽऽद्युत्कादयशीतोदकेन सि-
चयते तज्जज्ञं, चातुसोदगं तंहुलधावनजज्ञम् । तिस्रोदकं-तिलधाव-
नजज्ञं, तुसोदकं-ओह्यादितुवधावनजज्ञं, यवोदकं-यवधावनजज्ञम् ।
आयामकोऽवभावणं, सोवीरं काज्जकं, सुखविकटम-उष्णोदकम् ।
यसु चतुर्भक्तिकस्य उत्सेदिमसस्वेदिमतत्तुलोदकावयानि
त्रीणि पानकानि कल्पन्ते । षष्ठभक्तिकस्य तिलतुवययोदका-
नि, अष्टमभक्तिकस्य आयामकसोवीरसुखविकटानि, ततः
परं विक्किट्ठभक्तिकानां तु एकमुष्णोदकं कल्पते, तदप्यसि-
कथम् यतः प्रायेणाष्टमोऽर्कं तर्पास्वनः शरीरं देवनाऽधिनिष्ठानि ।
(भक्तपडियाइविक्खयस्स एत्ति) प्रत्याख्यातभक्तस्य, अनशनि-
न इत्यर्थः । तस्याऽपि एकमुष्णोदकं कल्पते, तदपि अस्ति-
कथं, तदपि परिपूतं वल्लगांनतम् । अपरिपूते तृणाऽऽर्द्रांनज-
गनात्, तदपि परिमितम्, अन्यथा अजीर्णं स्यात्, तदपि बहु
संपूर्णम् ईषदपरिसमाप्तं संपूर्णम् । अतिसोके हि तुयमात्र-
स्याऽपि नोपशम इति ॥ २४ ॥

(१४) दत्तिसंख्यया प्राज्ञग्रहणम्-

बामावासं पज्जोमवियस्स मंखा दत्तियस्स जिकखुस्स क-
प्पंती पंच दत्तीओ जोयणस्स पढिगाहित्थए पंचपाणगस्स,
अहवा चत्तारि जोअणस्स पंच पाणगस्स, अहवा पंच
भोअणस्स चत्तारि पाणगस्स । तत्थ णं एगा दत्ती होणा-

सायणमित्तमवि पक्काहिभा सिया, कप्पइ से तद्विसं
तेणेव जत्तट्ठेणं पज्जोमवियस्स । नो से कप्पइ दुबं पि
गाहावडकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा, प-
विमित्तए वा ॥ २६ ॥

बामावासमित्यादितः “पविसित्तए त्ति” यावत् । तत्र
(संखा दत्तियस्सेति) दत्तपरिमाणवत् इत्यर्थः । तत्र
दत्तिशब्देनाऽऽरूपं बहु वा यदेकवारेण दीयते तदुच्यते इत्या-
ह-(लोणासायण एत्ति) ब्रह्मणं किल स्तोत्रं दीयते । यदि
तावन्मात्रं जलपानस्य गृह्णाति साऽपि दत्तिर्गण्यते, पञ्चेत्युप-
लक्षणं, तेन चतस्रस्तिस्रो द्वे एका यद् सप्त वा यथा अभि-
प्रदं वाच्याः । समग्रस्य च सूत्रस्य अर्थं ज्ञातव्यं-यावत्तयोऽन्न-
स्य पानकस्य वा दत्तयो रक्षिता भवन्ति तावत्स्य एव त-
स्य कल्पन्ते, न तु परस्परं समावेशः कर्तुं कल्पते । न च द-
त्तिभ्योऽतिरिक्तं ग्रहीतुं कल्पते ।

(१५) सप्तगृहमध्ये निवेधः-

बामावासं पज्जोमवियाणं नो कप्पइ निगंथाण वा नि-
गंथीण वा जाव उवस्सयाओ सत्तघरंतरं संखारिं सन्नि-
अट्ठचारिस्स इत्तए एगे पुण एवमाहंसु-नो कप्पइ जाव उव-
स्सयाओ परेणं संखारिं सन्नियट्ठचारिस्स इत्तए । एगे
पुण एवमाहंसु-नो कप्पइ जाव उवस्सयाओ परंपरेणं
संखारिं सन्नियट्ठचारिस्स इत्तए ॥ २७ ॥

बामावासमित्यादितः “इत्तए त्ति” यावत् । तत्रो-
पाध्यादारभ्य (सत्तघरंतरं ति) सप्तगृहमध्ये (सन्निय-
ट्ठे ति) संस्कृतिरोदनशकः, तां गन्तुं साधोर्न कल्पते, भिक्षुर्न
तत्र न गच्छेदित्यर्थः । एतावता शक्यान्तरं गृहमन्यानि च
यद् गृहाणि वर्जयेदिति । तेषामासन्नत्वेन साधुगुणानुरागि-
तया उक्ताऽऽदिदोषसंभवान् । कथंभूतस्य साधोः ? (सन्निय-
ट्ठचारिस्स ति) निषिद्धगृहेष्वः सन्निवृत्तः संश्रयति
वस्तुस्य, प्रतिषिद्धवर्जकस्येत्यर्थः । बहवस्त्वेवं व्याचकृते-
सप्तगृहान्तरे संखारिं जनसंकुलजेमनबारात्तकणां गन्तुं न
कल्पते । अप्राप्ये सूत्रकृन्मनान्तराण्यह- (एगे पुणेत्यादि) द्वि-
तीयमन्ते- (परेणं ति) शक्यान्तरगृहम्, अन्यानि च सप्त गृहाणि
वर्जयेत् । तृतीयमन्ते- (परंपरेणेति) शक्यान्तरगृहम्, तत एकं गृहं
ततः परं सप्त गृहाणि वर्जयेदिति भावः ॥ २७ ॥ कल्प० ३
अधि० ६ कण ।

(१६) उदउल्लं-

बामावासं पज्जोमवियाणं नो कप्पइ निगंथाण वा नि-
गंथीण वा उदगउल्लेण वा ससिणिच्छेण वा काएण असणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहारित्थए ॥ २८ ॥ से कि-
माहु भंत ! सत्त सिणेहाययणा पक्कत्ता । तं जहा-पाणी, पा-
णिहेहा, नहा, नहमिहा, जभुहा, अहकहा, उत्तकहा । अह पु-
खा एवं जाणिज्जा-विगओदए मे काए छिन्नसिणेहे, एवं से
कप्पइ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहा-
रित्थए ॥ २८ ॥

(बामावासमित्यादि) तत्र (उदगउल्लेणेत्यादि) उदकाऽऽ-
हेण गल्लिद्विदुयुकेन सस्निग्धेन ईषद्विदुयुकेन कायेना-

अनाऽऽदिकमाहारयितुं न कल्पते ॥ ४३ ॥ (से किमाहु भंत-
ति) तत्र स तीर्थकरः किं कारणमाह ? इति शिष्येण पृष्ठे
गुरुराह—(सत्तेभ्योऽदि) सत्त स्नेहाऽऽयतनानि ज्ञावस्थानस्था-
नामि प्रक्षमानि जिनैरेषु विरेण जलं शुष्यति तस्मात् । त-
द्यथा-पाणी हन्तौ, पाणिरेखा आयुरेखाऽऽदयः, तामु हि चिर-
जलं निष्ठति, तथा अखाणा नखाशखास्तदप्रजागाः, भस्मा सू-
नेत्रोद्धरोमाणि । (अहकटा) दादिका (कलकटा) इमश-
णि । अथ पुनरेवं जानाति-यत् विगतोदको विन्दुरहितः क्लि-
अस्नेहः सवेधा निर्जेतो मम कायः संजातः तदा कल्प-
ते अनाऽऽदिकमाहारयितुम् ॥ ४३ ॥

सुखमाणि-

वामावामं पञ्जोभविष्याणं इह खलु निर्गंधाण वा नि-
गंधाण वा इमां अठ सुदुमाइ जाइ छउमत्थेणं नि-
गंधेण वा निर्गंधीण वा अभिक्खणं अनिक्खणं जा-
णियव्वाइ पाभियव्वाइ पमिलेहियव्वाइ ज्वंति । ते
अहा-पाणमुदुमं १, पाणमुदुमं २, वीयमुदुमं ३, ह-
गियमुदुमं ४, पुप्फमुदुमं ५, अंरुमुदुमं ६, लेणमुदुमं ७,
मिण्हमुदुमं ८ ॥ ४४ ॥

(अह सुदुमाइ इत्यादि) अह सुदुमाणि (अभिक्खणं नि)
घारं वार यत्रावस्थानाऽऽदि करोति तत्र तत्र ज्ञातव्यानि सू-
त्रोपदेशेन (पाभियव्वाइ नि) चक्षुषा दृष्टव्यानि (पमिले-
हियव्वाइ नि) ज्ञात्वा दृष्ट्वा च प्रातलेखितव्यानि परिहर्त-
व्यतया विचारणीयानि । कल्प० ३ अधि० ए क्षण ।
(प्राणसूत्रमाऽऽदीनां द्वावस्था स्वस्वस्थानं)

(१७) त्रिकुरिच्छेद् गृहपानकलम-

वामावामं पञ्जोभविष्य भिक्खु इच्छिज्जा गाहावडकुलं
भत्ताण वा पाणाण वा निक्खमिस्सण वा पविमिस्सण वा,
नो मे कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा उवज्जायं वा
थेरं वा पवित्ति वा गमि वा गणहं वा गणावच्छेडयं जं वा
पुग्गो काउं विहरइ, कप्पइ मे आपुच्छित्तं आयरियं
वा० जाव जं वा पुग्गो काउं विहरइ-इच्छामि णं
भंते ! तुज्जेहिं अवतणुणाए समाणे गाहावडकुलं
जत्ताए वा पाणाए वा निक्खमिस्सण वा पवि-
मिस्सण वा, ते य मे वियग्गिज्जा एवं मे कप्पइ गाहा-
वडकुलं जत्ताए वा पाणाए वा निक्खमिस्सण वा पविमिस्स-
ण वा ते य मे ना वियग्गिज्जा, एवं मे नो कप्पइ गाहावडकुलं
भत्ताण वा पाणाण वा निक्खमिस्सण वा पविमिस्सण वा,
से किमाहु भंते ! आयरिया पच्चवायं जाणंति ॥ ४५ ॥

अथ ऋतुवर्षाकालयोः सामान्या सामान्यरी, वर्षासु
विशेषणोच्यत-वामावामभिव्याहितः " जाणंतानि पर्यन्तं
सूत्रम् । तत्र (आयरियं वेत्यादि) आचार्ये, सूत्रार्थज्ञानाः
दिगाचार्यो वा । उपाध्यायः सूत्राध्यापकः, स्थविरो ज्ञाना-
ऽऽदिषु सोदतां स्थिरिकर्त्ता, उद्योगानामुपबृंहकश्च; प्रथमको
ज्ञानाऽऽदिषु प्रवर्त्तयिता; गयी यस्य पार्श्वे आचार्या, सूत्रार्थ-
६२

व्यस्यन्ति; गणधरस्तीर्थकृच्छिष्यः, गणावच्छेदको यः सा-
धून् गृहात्वा बहिः क्षेत्रे आस्ते, गच्छार्थं क्षेत्रोपधिमार्गणाऽऽ-
दौ प्रधावनाऽऽदिकतो सूत्रार्थोभयवित्, यं चान्यं ययःपर्या-
याज्यां लघुमपि पुरतः कृत्वा गुरुत्वेन कृत्वा विहरति त-
मापुच्छेयं भक्त्यानाऽऽद्यर्थं गन्तुं कल्पते, न त्वनापुच्छेयं ।
केनोद्धेस्नेत्याह—(इच्छामि णामत्यादि) इच्छामि इ भवद्भिर-
नुज्ञातं सन् भक्त्यानाऽऽद्यर्थं गन्तुम् । (ते य मे वियग्गिज्जा-
ति) ते आचार्याऽऽदयः (मे) तस्मै विनयेयुः नृणां वशुः, तदा
कल्पते, अथ न विनयेयुः, तदा न कल्पते । (से किमाहु
भंते ति) तत्कुतो हेतोर्विति शिष्यप्रश्ने गुरुराह—(आयरिया
इत्यादि) प्रत्ययायम्-अपार्थं तत्परिहारं च जानन्तीति ॥ ४६ ॥

एवं विहारजूमि वा विहारभूमि वा अन्नं वा नं किंचि
पओयणं एवं गामाणुगामं दूज्जित्त् ॥ ४७ ॥

(एवमित्यादि) तत्र प्रथमसूत्रे विहारजूमिजिनैस्त्वे गमनम्,
"विहारो जिनमस्मानि" इति वचनात् । विचारजूमिः शरीरचि-
त्ताऽऽद्यर्थं गमनम् । (अन्नं वेत्यादि) अन्नं लोपसीवर्त्तमान-
स्वनाऽऽदिकम् उच्छ्रान्ताऽऽदिवर्त्तमानं सर्वथापुच्छेयं कर्त्तव्यमिति
तत्त्वम् । (एवं गामाणुगामं दूज्जित्त् ति) ग्रामानुग्राम हि-
मितुं जिज्ञाऽऽद्यर्थं गतानाऽऽदिकारणं वा, अन्यथा वर्षासु
ग्रामानुग्रामादिपुरुषमनुचितमेव ॥ ४७ ॥

वामावामं पञ्जोभविष्याणं भिक्खु इच्छिज्जा अन्नयरिं
विगइं आहारित्तण, नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आ-
यरियं वा० जाव जं वा पुग्गो काउं विहरइ, कप्पइ मे
आपुच्छित्ता आयरियं० जाव आहारित्तण-इच्छामि णं भंते !
तुज्जेहिं अवतणुणाए समाणे अन्नयरिं विगइं आ-
हारित्तण, तं एवइयं वा एवइयुत्तो वा, ते य मे विय-
ग्गिज्जा, एवं मे कप्पइ अन्नयरिं विगइं आहारित्तण
ते य मे नो वियग्गिज्जा, एवं मे नो कप्पइ अन्नयरिं वि-
गइं आहारित्तण, से किमाहु भंते ! आयरिया पच्चवायं
जाणंति ॥ ४८ ॥

द्वितीये विहृत्याहारसूत्रे—(तं एवइयं ति) तां विहृतिमे-
तावतीम् (एवइयुत्तो ति) एतावन्तां वारान् इत्यादि (ते अ से
इत्यादि) यथा ते तस्य विहरन्ति आहां दर्शयन्, तथा अ-
न्यतरां विहृतिमाहारयितुं कल्पते, नान्यथा ॥ ४८ ॥

वामावामं पञ्जोभविष्याणं भिक्खु इच्छेज्जा अन्नयरिं
तेगिच्छं आउट्टित्तण, तं चेव सव्वं जाणियव्वं ॥ ४९ ॥

तृतीये चिकित्सासूत्रे—(अन्नयरिं तेगिच्छं आउट्टित्तण ति)
'आउट्टि' धातुः करणार्थं सैद्धान्तिकः, ततः अन्यतरां चिकि-
त्सां कारयितुम् आह्वयेयं कल्पते ।

वामावामं पञ्जोभविष्याणं भिक्खु इच्छिज्जा अन्नयरिं
ओराहं कट्ठाणं भिवं धनं मंगलं सस्मिगिं महाण-
जावं तवोक्कम्पं उवमं पज्जित्ता णं विहरित्तण तं चेव सव्वं
जाणियव्वं ॥ ५० ॥ वामावामं पञ्जोभविष्याणं भिक्खु
इच्छिज्जा अपच्छिमपारणंति अरंहेहणकुसणाकुसिण

भक्षपाणपरियाडकित्वा पाओवगण काञ्चं अणवकं-
माणे वि विहारित्वा वा निक्खमित्तण वा पविमित्तण वा
अमणं वा पाणं वा खाडं वा साडं वा आहारित्तण
वा उच्चारं पामवणं पण्डित्तण वा, सज्जायं वा
करित्तण, धम्मजागरियं वा जागरित्तण, नो से कप्पइ अ-
णापुच्छित्ता तं चेव सव्वं ॥ ५१ ॥

एवं तपःपूर्वेऽपि । सलेखनापूर्वे—(अपच्छिमेत्यादि)
अपश्चिमं खरमं मरणम् । अपश्चिमं मरणं न पुनः
प्रतिक्षणमायुर्दलिकानुत्थलक्षणमायुर्दलमरणम् । अपश्चि-
म मरणम् एवान्तस्तत्र भव्य अपश्चिममरणान्तिकी,
संलिखने कृशीकियने शरीररूपायाऽऽद्यनयंति सलेखना,
मा च उदयभावमेदन्तिना । (चत्वारि वि चित्ताह-
र्यादि) का तस्या (भूतगति) जोषणं भव्य, तथा
(भूतगति) कृपितशरीराऽन एव प्रत्याख्यातत्रक्तपानोऽत
एव कात्र जीवितकालं मरणकालं वा अनवकादिकृशनां नल-
षान्वहर्तुमिच्छत्तदपि गुर्वीक्ष्येत तस्य (धम्मजागरियं नि)
धर्मध्यानेन जागरिका धर्मजागरिका, तामापि जागर्तुं गुर्वी-
क्ष्यैव कल्पते ।

रक्षाऽऽदि गृह्णाति-

वामात्रासं पञ्जोसविषाणं निक्खुं इच्छित्ता वर्यं वा
परिगहं वा कंवलं वा पायुंरुणं वा अन्नयरिं वा
उवहिं आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा, नो से कप्पइ एणं
वा अणं वा अप(डि)सविन्ना गाहावडकुलं भत्ताणं वा
पाणाणं वा निक्खमित्तणं वा पविमित्तणं वा अमणं वा
पाणं वा खाडं वा साडं वा आहारित्तणं बहिया विहा-
रभूमिं वा विषारभूमिं वा सज्जायं वा करित्तणं, कात्त-
स्सगं वा ठाणं वा ठाडित्तणं, अत्थि इत्ये केऽ अट्ठास-
न्निहिणं एणे वा अणं वा कप्पइ से एवं वडित्तण-इमं
ता अज्जो ! मुहुत्तणं वा जाणाहि जातं ताव अहं गाहा-
वडकुलं जाव काउस्सगं वा ठाणं वा ठाडित्तणं,
मे अपमिसुगेज्जा, एवं मे कप्पइ गाहावडकुलं तं चेव स-
व्वं जाणियव्वं, मे अ से नो प.रु.गज्जा, एवं मे नो कप्पइ
गाहावडकुलं जाव ठाणं वा ठाडित्तणं ॥ ५२ ॥

वामात्रासं पञ्जोसविषाणं निक्खुं इच्छित्तं । तत्र
(वर्यं धन्यादि) पादप्रोक्षणं रजोहरणं, ततो वस्त्राऽऽदि-
कनुपधिमातापयितुमेकवारम् । आतपं दातुं, प्रनापयितुं पुनः
पुनरातपं दातुं मच्छति, अनातापने कुन्थुपतकाऽऽदिदोषोत्पत्तिः ।
तदा उपज्ये आतपं दातुं सति पकं वा अनेकं वा साधुमर्षातज्ञा-
प्य गोचराऽऽदौ गन्तुं यावत्कायोत्सर्गोऽपि स्थानु न कल्पते, वृष्टि-
भयात् । अस्त्यत्र केऽपि यथा सन्निहितस्तमेव वक्तुं कल्पते-यत्
आयं ! इममुपधिं तावन्मुहुत्तमात्रं जानीहि वितावय । (जाव
तावत्ति) यावदर्थं (से अ पमिसुगेज्जति) स प्रतिदृष्ट्या-
त् गच्छीक्यात्, तद्वत्प्रत्यपन्नं, तदा कल्पते गोचराऽऽदौ ग-
न्तुमशनाऽऽद्याहारयितुं, विहारभूमिं विचारभूमिं वा गन्तुं,

स्वाध्यायं वा कायोत्सर्गं वा कर्तुं, स्थानं वा वीराऽऽसना
ऽऽदिकं स्थानम् ॥ ५२ ॥

शय्यासंस्तारः-

वामात्रासं पञ्जोसविषाणं नो कप्पइ निगंथाणं वा नि-
गंथीणं वा अणजिगहियमिज्जासणिएणं हुत्तणं, आ-
याणमेयं, अणजिगहियमिज्जासणियस्य अणुक्काकु-
इअस्म अणुक्कावधियस्स अमियामणियस्स अणाता-
वियस्स अमपियस्स अतिक्खणं अतिक्खणं अपरिलेह-
णामीलस्स अपमज्जणामीलस्स तहातहारूवाणं सं-
जमे दुगाहणं जवइ ॥ ५३ ॥ अणायाणमेयं अजिग-
हियमिज्जासणियस्स उक्काकुडयस्स अट्ठावधियस्स मि-
यामणियस्स आयाविअस्स समियस्स अभिक्खणं अ-
भिक्खणं परिगहणासीलस्स पमज्जणासीलस्स तदा तदा
संजमे गुआराहणं जवइ ॥ ५४ ॥

वामात्रासं पञ्जोसविषाणं निक्खुं इच्छित्तं । तत्र (अ-
णजिगहियस्यादि) न अतिगृहीतं शय्यासने येन सः
अनभिगृहीतशय्यासनः, अनभिगृहीतशय्यासन एव अनभि-
गृहीतशय्यासनिकः, स्वार्थे इकप्रत्ययः । तथाविधेन साधुना
(हुत्तंति) भवितुं न कल्पते । वर्षासु माणकृष्टिमेऽपि पी-
ठफटकाभिप्रदवनेन माध्यमं, अन्यथा जीतलायां भूमौ श-
यने च कुश्यादिविराधनेत्यस्ते । (आयाणमेयंति) कर्म-
णां दंषाणां वा आदानकरणमेतद् अनभिगृहीतशय्यास-
निकत्वम् । तदेव उदयति-“ अणुजिगहियस्यादि) अन-
भिगृहीतशय्यासनिक इति प्राग्वत् । तस्य (अणुक्का-
कुडयस्सति) उक्का हस्ताऽऽदि यावत् येन पीपिलिकाऽऽदेवधो
न स्यात्, सर्पाऽऽदेवो दंशो न स्यात् । अकुवा “ कुच ”
परिस्पन्दे” इति वचनात् । परिस्पन्दरहिता, निश्चरति यावत् ।
ततः कर्मधारयः उक्का कुवा शय्या कम्बाऽऽदिमर्त्या, मा नो वि-
रति यस्य स अनुष्णाकुचिको नीचसर्परिस्पन्दशय्याकाः, तस्य
(अणुक्कावधियस्सति) अनर्थकबन्धितः पक्षमध्ये अन-
र्थक निष्प्रयोजनमेकवारोपरि द्वौ श्रीक्षतुरो वारान कम्बासु ब-
न्धान् ददाति, चतुरपरि बहूनि अट्टकानि वा बध्नाति । तथा
च स्वाध्यायनिष्प्रयत्नमघाऽऽद्यो (?) दंषाः । यदि कैकाङ्किक
चम्पकाऽऽदिपद् लभ्यते तदा तदेव प्राह्यं बन्धनाऽऽदिपत्रिमन्थ-
पारहाणत्, (अमियामणियस्सति) अमितासनिकस्य
अवकाऽऽनस्य मुहुर्मुहुः स्थानान्तर गच्छतो हि
सत्ययथः स्यात् । अनकानि वा असनानि मेवमानस्य (अ-
णातावियस्सति) संस्तारकपात्राऽऽदीनामानपे अट्टातुः (अ-
समियस्यति) ईर्ष्याऽऽदिषु संमतिषु अनुपयुक्तस्य । (अभि-
क्खणंति) चार वारमपानलेखनीलीकस्य दृष्ट्या अनाप्रमा-
ज्जनशीलस्य रजोहरणाऽऽदिना, ईदृशस्य साधोः संयमो
दुगराधो जवति । अत्र किरणावशीर्षिकाकाराभ्यां दुरा-
राधो दुःप्रतिपाद्य इति प्रयोगो लिखितौ, तौ चित्तौ । “ दुः-
स्वीयनः कृच्छ्रकृच्छ्राधोऽस्त्वह्” ॥ ५ । ३ । १३६ ॥ इति सूत्रेण ख-
लप्रत्ययाऽऽगमनेन दुगराध इति दुःप्रतिपाद इति च भवनात् ।
न च वाच्यम् आका प्रातिना च प्रतिव्ययधानास्त्वह न भविष्य-

तीति, "उपसर्गो न व्यवधायीति" व्यायात् । किं च-समागच्छ-
तीत्यत्र आहुः व्यवधानेन "सर्गो गमृच्छिज्याम्" ॥१३३॥
इत्यादिनाऽऽमनेपदाप्राप्तेरस्य न्यायस्यामित्यत्रादौपस-
र्गस्य व्यवधायकत्वं भविष्यतीत्यपि न वाच्यम् । न हि खल्व-
धये उपसर्गस्य व्यवधायकत्वम्, "उपसर्गात् खल्वधोऽर्थः"
॥ ४॥ ४॥ १०७॥ इति सूत्रेण ईषत्प्रलम्भेन दुष्प्रलम्भमित्यादिप्र-
योगाज्ञापनादिति दिक् । आदानमुक्त्वा अनादानमाह-"अना-
याणमित्यादितः "सुआराहणं जवत्ति" यावत् । तत्र कर्मणां
वैषम्यां वा अनादानमकारणमेतत्-अभिगृहीतशय्यासनिक-
स्यम्, उच्चाकुचशय्यावरत्नं सप्रयाजनं पङ्कमध्ये भक्तुच शय्याव-
न्धकत्वमिति । तदेव दृढयति-अभिगृहीतशय्यासनिकस्य सञ्चा-
कुचिकस्य अर्थाय बन्धिनो मितान्निकस्य आतापिनो वस्त्रा-
ऽऽदेरातेपे दातुः सान्निकस्य सान्नित्तु इतोपयोगस्याभिधानं प्र-
निलम्बनाशीलस्य प्रमाजनाशीलस्येदृशस्य साध्याः तथा तथा
तेन तेन प्रकारेण संयमः सुखाऽऽराधो भवति ॥ ४४ ॥ कल्प०
३ कृण ६ अधि० ।

(१८) इदंणि संधारणं ति दारं-

करणे उद्गृह्णते उ-जिज्जणं गेहंति अम्पपरिमार्ति ।

दाउं गुरुस्म तिणिण उ, मेसा गेहंति पङ्क ॥५४॥

उद्गृह्णकाले जे संधारणा कारणे गृहिता ने चोसिरत्ता
अण्णं संधारणा अपरिमार्तिं वासा जे गेहंति गुरुस्म तिणिण
दाउं णिवाने पवाने णिवायपवाए से माधु अहारादणिया-
ए पङ्क ॥ गेहंति । नि० नू० १० उ० । (अतुषकं शय्या-
सन्तारमन्यत्र नयतीति 'सिज्जामथार' शब्दे बह्यते)

(१९) उच्चारप्रश्रवणजृमि-

वासामसं पञ्जोसवियाणं कण्ड निगंथाण वा नि-
गंथीण वा तओ उच्चारपासवणजृमीओ परिगृह्णित्तण,
न तहा हेमतग्गिहासु जहा णं वासासु, से किमाहु जंते !
वासामु णं ओमसं पाणा य तणा य वीया य पणगा य
हरियाणि य भवंति ॥ ५५ ॥

(उच्चारपासवणजृमीओ ति अनयिसदिष्णोस्तिओऽतः, अ-
धिसिदिष्णोश्च बाहुस्तिस्मः दुरवशाघाने मध्या भूमिः, तस्माद्य-
ते चाऽऽमनेति । आलम्भमध्यद्वयेदातिवधा जृमिः प्रतिले-
खित्तया (न तहेत्यादि) न तथा हेमन्तप्राणमयार्थया वर्षा-
सु (से किमाहु भन्ते ! ति) तत्कृत इति प्रश्ने गुरुह- (वा-
सासु णं इत्यादि) वर्षासु (ओसन्न ति) प्रायेण प्रा-
णाः शङ्खनके-रुग्गोपकृपादयः, तृणानि प्रतीतानि, बीजानि
तत्तद्वनस्पतानां नद्याऽऽनानि किशत्तानि । एतका उल्ल-
यो, इगितानि बीजस्यो जातानि । एतानि वर्षासु बाहुल्येन
जयन्तःति ॥ ५५ ॥

(२०) मात्रकद्वारम्-

वासामसं पञ्जोसवियाणं कण्ड निगंथाण वा निगंथीण
वा तओ मत्तगाई गिणिहत्तण । तं जहा-उच्चारमत्तण,
पासवणमत्तण, खलमत्तण ॥ ५६ ॥

(तओ मत्तगाई ति) त्रीणि मात्रकाणि उच्चारप्रश्रवण-

संस्मार्थम् । मात्रकाभावे वेलाऽतिक्रमेण वेगधारणे आ-
त्मविराधना, वर्षति च बहिर्गमने संयमविराधनेति । कल्प०
३ अधि० ९ कृण ।

इयाणि मत्तण ति दारं-

उच्चारपासवणखे-न्नमत्तण तिणि निणि गेहंति ।

संजम-आएसद्धा, जिज्जं व मेस उज्जंति ॥ ५७ ॥

वरिमाकाञ्जे उच्चारमत्तया तिणि, पासवणमत्तया तिणि,
तिणि खेन्नमत्तया । एत न येतव्वा । इमं कारण-जं संजमाण-
मित्तं वरिसंने पगम्मि वाह्णिने विनिय ततिपसु कज्जं करोति ।
असिवाऽऽदिकारणपसु वा । आएसए भागतसु दलपज्जा,
ससोहिं अप्पणो करेति । पगमादिभिणेण वा ससोहिं कज्जं
करेति । एवं मेसा जे उद्गृह्णगहिता ने उज्जंति । उभयो का-
जं पडिहेहणा कज्जनि-द्वया, रातां वा । अवास्ते जति प-
रिभुजति ता मासलहु । जाहे वा सपरति ताहे परिभुजति ।
जेण अभिगहो गहिता सो परिहवेति । उल्लो ण सिक्खि-
यवो, अपरिणयसेहाणं ण वाह्ज्जति । मत्तण ति गवं । नि०
नू० १० उ० ।

(२१) लोचः-

वासामसं पञ्जोसवियाणं नो कण्ड निगंथाण वा नि-
गंथीण वा परं पञ्जोसवणाओ गोहोमपपमाणमित्ते वि के-
मे तं स्यापि उवायणावित्तण अज्जेणं खुरमुंकेण वा लुक्क-
सिरणं वा होयव्वे सिया परिखया आरावणा, मासिण
खुरमुंके, अद्धमासिण कत्तिमुंके, छम्मासिणं द्वाए, संव-
त्तरिणं वा येरे कण्डे ॥ ५७ ॥

वासामसं पञ्जोसवियाणमित्यादिनः "सयच्छरिणं येरे कण्डे
ति" यावत् । तत्र (परं पञ्जोसवणाओ ति) पर्युपगानः परमा-
पादचतुर्मासकावन्तरं गोहोमप्रमाणा अपि केशा न स्थापनी-
याः, आस्तां दीर्घाः । "धुवल्लोओ उ जिणाण, निक्ख थेराण वा-
सवाससु (५५५ नि० नू०)" इति वचनात् । यावत् तां रजनीं
भाज्जितपञ्चमीरात्रिम् । साम्प्रतं तु चतुर्थीरात्रिं नातिक्रमयेत्,
चतुर्थ्याश्च अर्थांशे लोचं कारयेत् । अथ ज्ञायः यदि समर्थ-
स्तदा वर्षासु नित्यं लोचं कारयेत् । असमर्थोऽपि तां रात्रिं नो-
क्लृपयेत् । पर्युपगानायां लोचं विना प्रतिक्रमाणस्याऽऽवश्यमक-
ल्प्यतात् । केशेषु हि अपकार्याविराधना-तत्संस्मार्गच्च यूकाः सं-
सृजन्ति, ताश्च कण्डूयमानो हन्ति, शिरसि नखकृतं वा स्या-
त् । यदि क्षुरेण मुखमापयति कर्त्तर्या वा तदाऽऽज्ञानज्ञाऽऽद्या
शोषाः । सयमाऽऽत्मविराधना-यूकाश्चिद्यन्ते, नापितश्च पश्चा-
त्कर्म करोति, शासनापभ्राजना च । ततो लोचं (?) शिरोजेन ।
अपवादतो बाह्यगानाऽऽदिना मुखेऽतिशरोजेन जवितव्यं स्यात्
तत्र केशलं प्रासुकोदके एव श्रेयान् । यदि चासिद्धिपुल्लोचं कृते
ज्वराऽऽदिर्वा स्यात् कस्यचित् । बाह्यो वा गद्याकर्म वा त्यजेत्-
तो न तस्य लोचं इत्याह- (अज्जेणमित्यादि) आयेण साधुना
(लुक्कसिरणं ति) वत्सर्गतो लुक्कित्ताशरः प्रकाश्य नापि-
तस्याऽपि तेन करो क्लृपयति । यस्तु क्षुरेणापि कारयितुम-
समर्थो, घणादिमच्छिरा वा, तस्य केशाः कर्त्तर्या कल्पनीयाः ।
(पासव्वे आरावणं ति) कोऽर्थः ? पक्षे पक्षे संस्मार्कद्व-

रकाणां बन्धा मोक्षव्याः, प्रतिलेखितव्याश्चेत्यर्थः । अथवा-
आरोपणाप्रायश्चित्तं पक्षे पक्षे ग्राह्य सर्वकालं, वर्षासु विशेषतः ।
(मासिए खुरमुंके सि) असहिष्णुना मासि मासि मुपक्रमं
कारणीयम् । (अद्धमासिए कत्तारमुंके सि) यदि कस्यया
कारयति तदा पक्षे पक्षे गुप्तं कारणीयम् । धुरकत्तरयाश्च लोचं
प्रायश्चित्तं निशीथोक्तं यथामन्त्रं लघुगुरुमासलक्षणं कैयम् ।
(उम्मासिए लोए सि) पाणमासिको लोचः । (संवच्छारिए
वा थेरे कप्पे सि) स्थविराणां वृद्धानां जगज्जरेत्वेनासा-
मर्थ्याद् दृष्टिस्तार्थ्यं च । (संवच्छारिए वा थेरे कप्पे सि) सांघस-
गिको वा लोचः, स्थविरकल्पे स्थितानामिति, अर्थात्तरुणानां
आतुर्मासिक इति ॥५७॥ कप्प० ३ अधि० ६ कण । नि० चू० ।

धुवलोओ उ जिगाणं थेराणं निच्च वामवामासु ।

अमहू गिन्नाणयस्म य, तं रयणि तू नातिकप्पे ॥५८॥

इदंणि लोए सि । उदुबद्धे वासासु वा जिणकप्पियाणं
धुवलोओ, दिनं दिने कुर्वन्तीत्यर्थः । थेराणं वि वासासु धुवलोओ
वेव । अमहू गिन्नाणाय पञ्जोसवणगतिं गतिक्कमात्, आउक्का-
इयविरादणाय संसज्जनमया य वासासु धुवलोओ क-
इति । लोए सि गतं । नि० चू० १० उ० ।

अत्र पर्युपणयां केशलोचः-

जे जिकखू पज्जोसवणाए गोओमाइं पि बान्नाइं उवा-
यणावेड, उवायणावंतं वा माडज्जइ ॥ ५९ ॥

गोलोममात्रा अपि न कस्यव्याः, किमुत दीर्घा । अथवा हस्त-
प्राप्याः । अपिशब्देन विशेषयति । (उवातिथावेति सि) पञ्जो-
सवणारयणि अतिक्रामतीत्यर्थः ।

गाढासूत्रं-

पज्जोसवणाकेमे, गात्रीलोमपपमाणमेत्ते वी ।

जे भिक्खुवातिणत, सो पावति आणमादीणि ॥६०॥

तस्स चङ्गे पच्छिन्नं, आणादिया य दासा ।

गोलोमविशेषणार्थमाह-

ण वि भिगपुंठवालो, ण अत्थि पुच्छेण वनियया बान्ना ।

सुजवमणीगंगाए, सेम गुरू हांति हाणीए ॥ ६१ ॥

णिसुद्धंते आउवथो, उद्धेसु य छप्पादा उ मुच्छंति ।

ता कंठुयं भिगहे, इज्जा व खयं तु आतेद ॥ ६२ ॥

धुवलोओ उ जिगाणं, वरिमासु य हांति गच्छवामीणं ।

उदुतरणे चउमासो, खुर कत्तारि उद्धहू गुरुगा ॥६३॥

कंठा । वासासु लोए अकज्जो इमे दोसा-आउक्काए णिसुद्धंते
आढंते आउविराहणा, उद्धेसु य बालेसु छप्पयाओ संमुच्छं-
ति, कंठुयं वा छप्पयाद् विराहेते, कंठुयं वा खयं
करेज्जा, तथ आउविराहणा । जम्हा एते दोसा तम्हा, धुव-
लोओ गाढा । उदुबद्धे वासासु वा जिणकप्पियाणं धुवलोओ,
थेरकप्पियाणं वासासु धुवलोओ, धुवलोयाममर्थ्या वा न
रयणि नातिकप्पे, थेरकप्पिया तमणे उद्धेसु उद्धेसु चउए
मासाणं लोय कगवेति । थेरस्म वि एवं, णवरे उद्धेसु उद्धे-
सु मासा, जति उद्धेसु वासासु वा खुरेण कारयेति, तां मास-
लद्ध; कत्तारि मासगुरू, आणादिया य दासा । उवातिगाणं वि-
राहणा पच्छिन्नमासा य । आउक्कतरेण कारवेति, तो उद्धहू,

कत्तारि उद्धहू गुरुगा, लोयं कारवेतेण एते दोसा पारिह-
रिया भवन्ति ।

गाढा-

पक्खियमासियछम्मा-मिए य थेराणं तू भवे कप्पो ।

कत्तारि खुर लोए वा, वितिए असहू गिलाणे य ॥६४॥

(वितियं ति) वितियपदेण लोयं ण कारवेज्जा, अमहू लोयं
ण कारवेज्जा, असहू लोयं ण तरति अधियासेउं, भिरोरोगेण
वा, मंदचक्खुणा वा, लोयं वा अमहतो धम्मं छुत्ते, गिन्ना-
णस्स वा लोओ ण कज्जति, लोयं वा करेति गिन्ना-
णस्स । एवमादिपहि कारणेहि जइ व कत्तारि करेति । अपरिलेहं,
अहू खुरेण, तो मासे मासे । पदम खुरेण वा कुरुवाणं, सं-
रस्स मदुरादयं हत्थधोवणं दिज्जति, पच्छा कम्मपरिहरणार्थं ।
अववादेण लोओ छम्मानेण कारवेयवो । थेराणं एस कप्पो
संवच्छारिए भणितो । नि० चू० १० उ० ।

(२२) अधिकरणम्-

इयानि अधिकरणं सि । अधिकरणं कस्यहो भवति । तं च जहा
चउयोहेमए वामयं नहा इहावि सविथरं दृच्छं । तं च ण
कायव्यं, पुच्छुपपा स ण उदीरियव्वं, पुच्छुपपा जइ कमायव-
कस्ताए ण आमियं तो पज्जोसवणासु अवस्स विज्जा-
वयव्वं । अधिकरणे इमे विट्ठेता-उद्धवगामोवलाक्खयं पज्जोता
दो मओ य । तथ दुक्खगं सि उदाहरणं । आयारियजणवयस्स
अंतगामा एको कुमारे, सो कुलालाणं जरिक्कणं पव्वंता-
म दुक्खगं णामय गता ।

तेहि य दुक्खवेहि गोदेहि एगं वइल्लं हरिउकामेहि भवति-

एगवइल्लं भेहि, पामह तुज्जे वि रुज्ज खलहाणे ।

हरणे कामण जाणग, घोमणता मद्धजुज्जेसु ॥६५॥

जो ओ पेच्छह इमे मच्छेर-एगेण वइल्लेगा भकी गच्छति
तेण वि कुंजकारेण भणियं-पेच्छह जो इमस्स गामस्स
अल्लहाणाणि रुज्जेति । भतिगया भकी गाममज्जे उता । तस्स
तेहि दुक्खवेहि इह लसिएण एगो वइल्लो हमा, विक्खं गया
कुलालातो य गामिअया जाचिता देह वइल्लं । ते भणति-तु-
मं पक्केण वइल्लं आगयो । ते पुणो जातता जाहे ण वे-
ति ताहे सरयकाहे सवयणाणि अउधारणं कर्त्ताणि, ताहे
अमी दिष्सां । एव तेण सत्त वरिसाणि उमिता अल्लहाणा ।
ताहे अद्धे वरिसे दुक्खगगाममल्लपहि मल्लजुज्जमहं वट्ठमाण
आणगो भणितो-घासेहि मो जस्स अम्हेहि अववइं, तं ख-
मेमो, जं च गइयं तं देमो, मा अम्हे भासेह, देहेमो । ततो
आणएण उग्घोसियं । कुंजकारेण आणगो भणितो-मो
इमं घोसेहि-

अपिण दंतं वइल्लं, दुक्खगो तस्म कुंजकारस्म ।

मा जेरुहिंति बंधण, अणाणि वि सत्त वरिसाणि ॥६६॥

जाणगेण उग्घोमिय, तं तेहि दुक्खगवेहि मां कुंजकारो
अमिता, दिष्सां य मे वइल्लो । इमो उवमहागा-तति ना तेहि अ-
संजापहि अणाणीहि होतेहि आमियं, तेण वि आमियं, कि-
मग ! पुण संजएहि नाणीहि जय कयं तं मव्वं पज्जोसव-
णाए आमियव्वं, आमियव्वं च । एवं कारंतेहि संजमाराहणा
कता जवान ।

अहवा-इमो विद्वतो पञ्जोसर्वेति-

चंपा कुमारण्दा, पंचऽच्छरा धेरणपण कुमवल्लए ।
विहपासणपण सावग,इंगिणि उववाय खंदिधरे ॥५६४॥
पेहण पमिमोदायण, पभाव उप्पाय देवदत्तपदे ।
मरणववातो वस-नयणं तह भीसणा समणा ॥५६५॥
गंधारगिरी देवप-पामिमा गुप्तिमा गिलाणपडियरणं ।
पञ्जोपहरण वुक्खररण,गहणेण गभो उवसका ॥५६६॥
नि० सू० १० उ० ।

(अत्र चम्पानगरीवास्तव्याऽनङ्गसेनवृत्तं "दसहर" शब्दे अतु-
र्यज्ञागे २४७७ पृष्ठे गतम् । तस्यैवानङ्गसेनस्य कुमारनन्दीति
नामान्तरम्) (टीकास्थोदायनवृत्तान्तमात्रमुपवर्णयित्वाऽऽसिन्धु-
सौवीरवंशाधिपतिवंशमुकुटवज्रचूपासंख्य उदयनराजो विद्युन्मा-
लिसमर्पितभीवीरप्रतिमाऽऽर्चनाऽऽनतभीरोगीजूनगन्धारभावा-
र्पितगुटिकामकूणतो जातादुभुनरूपायाः सुवर्णगुटिकाया
देवाधिदेवप्रतिमायुताया अपहृतार मातयदेवजुपसंख्यं
अतद्वप्रद्योतराजं देवाधिदेवप्रतिमाप्रत्यानयनोत्पन्नसंग्रामे
बद्धा पञ्चादागच्छन् दशपुरे वर्षासु तस्यै, वार्षिकपथंण च
स्वयमुपवासं कर्त्तुं । तूपाऽऽदिष्टसुपकारेण ज्ञाजमार्थं पृष्टेन अ-
पद्रप्रद्योतेन विप्रतिष्ठा आकम्प्य ममाप्यद्योपवास इति प्रोक्ते धृ-
त्सः। धर्मिकेऽप्यस्मिन्नकर्मणे मम प्रतिकर्मणं न हृदयतीति तत्स-
र्वस्वप्रदानतस्तज्जाले मम दासीपतिरित्युक्तराऽऽच्छादभाय स्वमु-
कुटपट्टनान्तश्च भीमदयनराजेन भीमवरप्रद्योतः कर्मितोऽत्र
भीमदयनराजस्यैवाराधकत्वं, तस्यैवोपशान्तत्वात् ।
कविश्रोत्रभयोदयाराधकत्वम् । तथाहि-अन्यदा कौशाम्यां सूर्या-
न्वद्रमसौ स्वभिमानेन भीवीरं वदन्तु समागच्छतः स्मः । अन्तना
अ दक्षास्तसमर्थं विज्ञाय स्वकीयस्त्वान गता । मृगावर्ती अ सु-
र्वचन्द्रगमनास्तमसि चिन्तते सति रात्रिं विज्ञाय भीमा उपाभय-
भागवैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य निद्राणां अन्तनां प्रवर्तिनीं क-
श्यतां ममापराध इत्युक्तयती । अन्तनाऽपि भक्तः ! कुलीनाया-
स्तवेदशं न युक्तमित्युवाच । साऽप्युत्ते-भूयो नेदशं करिष्ये,
इति पादयोः पतिता नायता प्रवर्तिन्या निद्राऽगता । तथा
अ तथैव क्रमणेन केवलं प्राप्तिं, सर्वसमीपात्करापसारणव्य-
तिकरेण प्रबोधिता । प्रवर्तिन्यपि कथं सपौऽकाशीनि वृ-
च्छन्ती तस्याः केवलं ज्ञात्वा मृगावर्ती क्रमयन्ती केवल-
माससाद् । तेनेदश मिथ्यादुष्कृतं देयं, न पुनः कुम्भका-
रणलुकदृष्टान्तेन । तथाहि-कश्चित् कुम्भकां प्राणमानि का-
णीकुर्वन् कुम्भकारेण निवारितो मिथ्यादुष्कृतं दशेऽपि न पुन-
स्तनो नियतते, ततः स कुम्भकारोऽपि कर्करैः क्षुल्लकक-
र्णमोदुनं कुर्वन् पुनः पुनः क्षुल्लेन पीड्येऽदमिष्युक्तोऽपि मुधा-
मिथ्यादुष्कृतं ददौ ॥५६॥ कल्प० ३ अधि० ६ त्पण । (चिस्तरस्तु
'अहिरण' शब्दे प्रथमभागे एव ३ पृष्ठे उक्तम्)

कषाया न कर्त्तव्याः-इदंणि वायंति वार । तेनि चउडणि
कलेखो पुवं वसियव्वो । जहा वऽट्टणे कोडो अउविधो । उदग-
दाइसमाणो, पुडविराइसमाणो, वासुअराइसमाणो, पव्वयरा-
इसमाणो य । नि० सू० १० उ० ।

(२३) उपाभयाः-

वासावासं पञ्जोसर्वियाणं कपपइ निगंथाण वा नि-

गंथीण वा तओ उवस्मया गिण्हत्तए । तं जहा-वेउ-
व्विया पमिसेहा, साइजिजा, पमज्जणा ॥ ६० ॥

"वासावासं पञ्जोसर्वियाणं" इत्यादितः "पमज्जणा" इति
यावत् । तत्र वर्षासु त्रय उपाभया प्राप्ताः, अन्तुसंसक्या-
दिभवास्तमिति पदं तथेत्यर्थः । तत्र त्रिषु उपाभयेषु (वेउव्वि-
वा पडिजेह त्ति) द्वौ पुनः पुनः प्रतिलेख्यौ छप्यौ इति भावः ।
(साइजिजा पमज्जण त्ति) ' साइजिज ' आतुरास्वा-
दने । तत उपलुज्जमानो य उपाभयस्तत्संख्यं धिनी प्रमार्जना
कार्यो, यतो अस्मिन्नुपाभयं साधयस्तिष्ठति तं प्रातः प्रमार्ज-
यन्ति, पुनर्मिकां गतेषु साधुषु, पुनस्तृतीयप्रहरास्ते चेति वा-
रत्तयम् । अन्तुषडे च वारत्तयम्, असंसकतेऽयं गिधिः, सं-
सक्ते च पुनः पुनः प्रमार्जयन्ति, शेषोपाभयद्वयं तु प्रतिदिनं
इहा पश्यन्ति, कोऽपि तत्र ममत्वं भा कार्पीदिति, तृतीयदिने
च पादप्रोक्षणेन प्रमार्जयन्तीति । अत उक्तम् (वेउव्विया प-
मितेह त्ति) ॥६०॥ कल्प० । (आज्ञा गृहीत्वा गोचरवर्त्या गन्त-
व्या इति 'गायरव्वारमा' शब्दे तृतीयभागे १००४ पृष्ठे छप्ययाम्)

(२४) योजनान्ययप्रहः-

वामावासं पञ्जोसर्वियाणं कपपइ निगंथाण वा नि-
गंथीण वा गिण्हत्तेहं जाव चत्तारि पंच जोअणाइं
गंतुं पमिनियत्तए, अंतरा वि य मे कपपइ वत्तव्वए, नो
से कपपइ तं रयणि तस्येव उवायणावित्तए ॥ ६२ ॥

"वामेत्यादित उवायणावित्तए त्ति" पर्यन्तम् । तत्र-(जावे-
त्यादि) वर्षाकलशधर्षणोऽऽद्यर्थं भवान्तारीकरणार्थं वा या-
वच्छत्वारि पञ्च योजनानि गत्वा प्रतिनिवर्तितुं कल्पते, न तु
तत्र स्थातुं कल्पते । स्वस्त्वान प्राप्तमक्रमश्चेत्तदा तस्यान्तराऽपि
वस्तुं कल्पते, न पुनस्तत्रैव । एवं हि वीर्याऽऽचाराऽऽनाथन
स्वादांतं यत्र टिमे वर्षाकलशाऽऽदि तदर्थं तद्दिनरात्रिं तत्रैव ना-
तिक्रमयितुं कल्पते, कार्यं जाते सद्य एव अहिर्निर्गत्य तिष्ठेदि-
ति भावः ।

इत्थेयं संवच्छरिअं थेरकपं अहासुत्तं अहाकपं अहा-
मगं अहातच्चं मम्भं काएण फामित्ता पालित्ता सो-
जिचा तीगत्ता किट्ठित्ता आराहित्ता आणाए अणुपा-
लित्ता अत्येगइया समणा निगंथा तेणेव भवग्गहणेण
सिज्झन्ति, वुज्झन्ति, मुच्चन्ति, परिनिव्वायन्ति, सव्वदुक्खा-
णमंतं करिन्ति, अत्येगइया वुच्चेणं भवग्गहणेणं मि-
ज्झन्ति जाव अंतं करिन्ति । अत्येगइया तऽएणं जयग्गह-
णेणं जाव अंतं करिन्ति, सत्तट्ठजवग्गहणाइं पुण नाइ-
कमन्ति ॥ ६३ ॥

(इत्थेयं संवच्छरिअं थेरकपं) इतिरूपप्रदर्शने । तं पूर्वोप-
शितं सांख्यिकं वर्षारात्रिकं स्थावरकल्पम् । (अहासुत्तं)
यथा मूत्रं भाणतं तथा, न तु सूत्रविरुद्धम् । (अहाकपं) य-
था अन्नार्कं तथा करणे कल्पोऽयथा स्वकल्प इति यथाक-
ल्पम् । एतत्कुर्वन्तश्च (अहामगं) ज्ञानाऽऽदित्रयज्ञानो मार्ग इति
यथामार्गम् । (अहातच्चं) अत एव यथातथ्यं, सत्यमित्यर्थः ।

(सम्म) सम्यग् यथावस्थितम् (काण) उपलक्षणत्वात्का-
यवाङ्मानसैः (फासिता) स्पृष्टा आसेव्य (पालिता)
पालायित्वा अतिचारेभ्यो रक्षयित्वा (सोजिता) शोभयित्वा
विधिवत्करणेन (तीरिता) तीरयित्वा यावज्जीवम् आराध्य
(किट्टिता) कीर्तयित्वा अन्येभ्य उपदिश्य (आरादिता)
आराध्य यथोक्तकरणेन (आणाए भणुपालिता) आह्वया
जितोपदेशेन यथा पूर्वैः पालितं तथा एवात् परिपालय (अ-
र्थेगइया समणा निगंथा) सत्येके ये अत्युत्तमया तदनुपाल-
नया भ्रमणा निर्ग्रन्थाः (तेणव भवगहणेणं सिज्जति) तस्मि-
न्नेव जवगहणेन भवे सिद्धयन्ति कृतार्था भवन्ति । (बुज्जति)
बुद्धयन्ते केवलज्ञानेन (मुच्चति) मुच्यन्ते कर्मपञ्जरात् (प-
रिनिव्वायंति) परिनिर्व्रान्ति कर्मकृतः सर्वेनापोपशमनात् शी-
तीभवन्ति (सव्वदुक्खाणमनं कर्गित) सर्वदुःखानां शरी-
रमानसानामन्तं कुर्वन्ति (अर्थेगइया दुक्खेणं जवगहणेणं
जाय अनं करिंति) सत्येके ये उत्तमया तु तत्पालनया चि-
तीयजवगहणे सिद्धयन्ति यावत् अन्तं कुर्वन्ति । (अर्थेगइया
तइएणं जवगहणेणं जाय अनं करिंति) सत्येके ये म-
ध्यमया तत्पालनया तृतीयभवे यावत् अन्तं कुर्वन्ति : (सप्त
उजवगहणाइं पुण नाइकमंति) जघन्ययापि एतद्वाराधनया
सप्ताष्टनवास्तु पुनः नान्तिक्कामन्तीति भावः ॥ ६३ ॥

अथैव वणिकः स्वबुद्ध्या न प्रोच्यते, किन्तु जगदुपदेशपार-
तन्त्येणेत्याह-

तेणं कालेणं तेणं समणं समणे जगवं महावीरे रायगिहे
नगरे गुणसिद्धए चेइए बहूणं समणाणं बहूणं समणीणं
बहूणं मावयाणं बहूणं माविथाणं बहूणं देवाणं बहूणं देवीणं
मज्झमए चैव एवमाइक्खइ, एवं जासइ एवं पन्नवेइ, एवं
परुवेइ पज्जोवमणाकल्पो नामं अज्जयणं मअड्डं सहेउअं
सकारणं समुत्तं सअत्थं सउभयं सवागरणं जुज्जो जुज्जो
उवदंमेइ ति वेमि ॥ ६४ ॥

(तेणं कालेणं) तस्मिन् काले चतुर्थारकपर्यन्ते (तेणं सम-
णं) तस्मिन् समये (समणे भगव महावीरे) भ्रमणो भ-
गवान् महावीरः (रायागडे नगरे) राजगृहनगरे समवस-
रणावसरे (गुणसिद्धए चेइए) गुणसैले नाम चैत्ये (बहूणं स-
मणाणं) बहूनां भ्रमणानां (बहूणं समणीणं) बहूनां भ्रमणी-
नाम् (बहूणं मावयाणं) बहूनां आवकाणाम् (बहूणं मा-
विथाणं) बहूनां आविकाणाम् (बहूणं देवाणं) बहूनां दे-
वानाम् (बहूणं देवीणं) बहूनां देवीनाम् (मज्झमए चैव)
मध्यगत एव, न तु कान्ते प्रविश्य प्रच्छन्नयेत जावः ।
(एवमाइक्खइ) एवमाख्याति कथयति (एवं मासइ) एवं
भाषते वाग्योगेन (एवं परुवेइ) एवं प्रज्ञापयति फलकथने-
न (एवं पन्नवेइ) एवं प्रकथयति दर्पणे इव श्रोतृहृदये स-
हक्रामयति । (पज्जोवमणाकल्पो नामं अज्जयणं) पयुषणा-
कल्पो नाम अध्ययनम् (सअत्थं) अर्थेन प्रयोजनेन सादत्तं, न
तु निष्प्रयोजनम् (सहेउअं) सहेतुकं हेतवो निर्मासनि, य-
था गुरुणां पृष्ट्वा सर्वं कर्तव्यं, तत् केन हेतुना, यत आचा-
र्याः प्रत्यपाय जानन्तीत्यादयो हेतवस्तैः सहितम् (सकार-
णं) कारणमपवादो यथा ' अन्तरा वि से कप्पइ ' इत्यादिः, ते-

न सहितम् (समुत्तं) सूत्रसहितम् (सअत्थं) अर्थसहितम्
(सउभयं) उभयसहितं च (सवागरणं) व्याकरणं पृष्ट-
यंकथनं तेन सहितं सव्याकरणम् (जुज्जो भुज्जो उवदं-
सेइ ति वेमि) भूयो भूय उपदिशयति इत्यहं प्रवीमीति
श्रीमच्छास्त्रास्वामी स्वशिष्यान् प्रतीदमुवाचेति । कल्प० ३
अधि० ६ कृण ।

(२५) सचिन्तनामः-

इयानि सचिन्तेति । जो पुराणो भाविष्यसक्तो वा एते मोक्षं
सचिन्तो सेसाण विप्पण पव्वाविज्जति, अइ पव्वावेति
सेसहिं खातो चउगुहं, आणातिथा य दोसा । वासासु प-
व्वावितो मा हांदि ति णिक्खमो, तेण ए पव्वाविज्जति ।
कइं निज्जमो भवति ? । उच्यते-वासंतेमाणीहिं आउक्का-
इयविराडणा भवति, ताहे सो भणानि-जइ एते जीवा तो
णिस्सग्गमाणे किं भिक्खं गेइइ, विचारज्जिं वा मच्छइ, कइं
वा तुज्जेहिं सक्का साहवो य वासासु चलणे धोवन्ति, पायले-
इणियाए णिज्जिहति ? ताहे सो भणानि, असुक्कं चिक्खं
महिक्कण पाए ए धोवैति, असुक्को एतो समद्वस्स य कसो
धम्मो । एवं विपरिणतो उ णिक्खमति । अइवा सागारियं
काउं साहवो पाए धोवैति, ततो असमायारी, पाउसदो-
सो य, असमजसं ति कावे ण सहति, णिज्जमो भवति, भो-
वणं मोए य उड्डांति, वासे परंते अभाविते सेहे वसही-
तो अणिते जइ मडलीए जुज्जति तो उड्डां करोति, पा-
णाइवाए परोपरमंरुठ जुज्जति, अइ पि णेहिं विहालितो,
ताहे विपरिणमति, अहा मंरुलीए न जुज्जति, ताहे असमाया-
री समयानं कता भवति, जति वा ते साहवो णिस्सग्गमाणे
मत्तएसु उच्चारपासवणानि आयरति, सो य तं दट्ठु विप-
रिणामज्जा, उण्णिक्खमते, उड्डां च करोति । अह साहवो
सागारियं ति काउ धरेति, तो आयविराडणा । अइ णिस्सग्गंते
चेव णिसरति, तो संजमविगडणा । अइवा एवमादी दोसा
तमहावासासु पज्जोसविने ण पव्वावेतव्यो । पुराणे सहे सपु-
ष्ठा एते दोसा ण भवति, तेण ते पव्वाविज्जति कारणे पज्जो-
सविने पज्जोसविज्जति अतिमती जाणि काउण जत्थ पुब्बुत्ता
दोसा णत्थि त पव्वावेति । अणतिसती वि अज्जोच्छि-
त्तिमाइकारणेहिं पव्वावेति, इमं च जयणं करोति, विचित्तं
महति वमहिं गेएहंति, आउक्कायजीवचोइणं पम्माविज्जति,
असरीरो धम्मो णत्थि ति काउं मंरुली मोएसु कुत्तं करोति,
अप्पाए वा वसहीए उरैति, जत्तेण य उवचरंति । सचिन्ते ति
गयं । इयानि अचिन्तेति दारं । उरुज्जमलमल्लमादीणं गहणं,
वासाउड्डावगइयाण वोसिरणं, चत्थातिपाण भरणं, उरारु-
याण जति ण गेणंति तो मासन्नहुं, भायणे विणा गिलाणाइ-
याण विगडणा, भायणे वि विरारिधने लेखेण विप्पणा, तमहा यत-
श्चायित्थागे गांदतो एगकोयेअपणो कउज्जति, जति ए कउजं त-
लियादितो वि गिज्जति, अह कउजं ता हितो उरपुज्जस्स म-
ज्जे उविज्जति, पणयमादिसंसउज्जणभयाओ भयं काउं तइया
उगल च सर्वं यमिन्नेहंति, अथ संजोएत्ता अप्पडिउज्जमाणभ-
या ण देड्डा पुण्णके कीरांत, उरण य उ गुंविज्जति, सह भायणे-
ण पाम्होइज्जति, अहापरिभुज्जमाणं भायणे णत्थि, ताहे मल्ल-
गं विपित्तं ण पमिइत्थं जइज्जति । एवं काणइय गहणं काणइ
वोसिरणं, काणइ गहणं धरणं । इवउवणा गता ।

इयाणि भावउवणा-

हरिपणभासाणं, मणवयसा कायए य दुच्चरिते ।

अहिकरणकसायाणं, संवच्छरिए वि ओसमणं ॥५९८॥

हरियासमिती, पसणासमिती, भासासमिती । एतेसि गहणे भा-
याणिकसमिती, पारिछावणियासमिती य गहिवाओ ए-
तासु पंचविहसमितीसु वासासु समिपण भवियव्वं । एवं उक्ते
ओदकाऽऽह-उदुवळे किं असमिमेण जवितव्वं, जेण वासासु पं-
चसु वि समितीसु वासाउवत्तेणं भवियव्वमिति भणसु ? ।

आचार्ये आह-

कामं तु सव्वकालं, पंचसु समितीसु होति जतियव्वं ।

वासासु य अहिकारो, बहुपाणा मेदिणी जेण ॥५९९॥

कामं तु काममनुमतार्ये । यद्यपि सर्वकालसमिता जवति
तथा वि वासासु विससे अधिकारो कीरति, जं ण तदा ब-
हुपाणा मेदिणी आगासमेति ति पुदवी । एवं ताव सव्वसि
सामणं भणियं ।

इयाणि एकेकाए समितीए दोसा जण्णि-

जासणे ऐति व्हो, दुण्णेअ णेदुवेओ ततियाए ।

हरिए चरिमासु दोसु य, अपेह अपसज्जणे पाणा ॥६०॥

(जासणे ति) सासमिती ते असमियस्स असमंजसं भासमा-
णस्स मक्खिगादिसपातिमाण मुहे पविसंताण वओ जवति ।
आदिग्गहणातो आउक्कयं कुत्तिण सच्चिण्णद्विरओ सच्चि-
त्तवातो य मुहे पविसंति । ततियासणासमिती पडिक्कमण-
ऽज्जयणे सुत्ता हितानुक्कमेण वासासु उचस्स विरादणा, किं
पुण अणुवउत्तस्स, उदउल्लपुक्कमेण च दत्थमकाण गेहल्लेयं
दुक्खं जाणति, जिग्घाकालत्वात् दुक्खो दुक्खियः आउक्क-
इयल्लेयं परिणमति, अविस्सोमयतीत्यर्थः । (हरिए ति) हरिया-
समितीयए अणुवउत्तो छुज्जीवणिकाये विराहेति । (चरिमासु
ति) आयाणे गिक्खेयणासमिती, पारिछावणियासमिती य ।
एता दो चरिमाओ एयासु अणुवउत्तो जइ पडिहेदणपमज्ज-
ण करेति, दुप्पमिलेहियदुप्पमज्जियं करेति वा । एयासु वि
एवं छुज्जीवणिकायविरादणा भवति ।

पंचसमिओ आहरणातो जहा आवस्सए-

माणवयसकायगुत्तो, दुच्चरिताणि व णेव्वमालोए ।

अहिकरणेसु दुक्खवग, पज्जोए चेव दमए य ॥ ५६१ ॥

मणेण वायाए काएण य जो गुत्तो गुत्तीणं उदाहरणा जहा
आवस्सए । जं किंच मूखगुणेमत्तरगुणेषु समितासु गुत्तिसु
वा उदुवळे वासासु य दुच्चरियं त वासासु खिणं आलो-
एव्वं । नि० चू० १० उ० ।

(२६) इमं च वासासु कायव्वं-

पच्छित्ते बहुपाणा, काओ वल्लिओ चिरं वि ठायव्वं ।

सज्जायमंजमतवे, धणियं अप्पा निओयव्वो ॥६०॥

अहसु उदुवळेअसु मामेसु जं पच्छित्तं संचियं णबुदं तं वा-
सासु उदुवळे । किं कारणं तं वासासु बुद्धमे ? । भणने-जेण वासा-
सु बहु पाणा भवति, तं हिउंतेहि चहिज्जति, सीयाणुभावेण

व काला वलितो, सुहं तथ पच्छित्तं बोदुं सकति, एगक्खे
चिरं अतियव्वं, तेण वासासु पच्छित्तं वुज्जति । अवि य-सीयस-
गुणेषु पलिया इंदियाइ भवति, तद्वपणिरीहणत्थं तवो कज्जति,
पंचपगारसज्जाए उज्जमियव्वं, सत्तरमविहे य संजमे वारस-
विहे य तवे अप्पा धणियं सुदुदु णिमोयव्वो, णियुज्जितव्व-
मित्थयः ।

गाहा-

पुरिमचरिमाण कप्पो, उ मंगलं वक्कमाणतित्थमि ।

तो परिकट्टिया जिणपरि-कहिए थेरावज्जी चेत्य ॥६०॥

पुरिमा जसजसामिणो मिस्सा, चरिमा णं चरिममाणि । ए-
तेसि एस कणो चेत्य, जं वासासु पज्जोसविज्जति वास पडउ, मा-
वा । मज्जिमाणं पुण जणितं पज्जोसव्वेति वा, ण वा । जति दोसो
अतिय तो पज्जोसव्वेति वा, ण वा । जति इहरहा णो मंगलं वक्कमा-
णसामित्थे भवति, जेण य मंगल तेण सव्वजिणाणं चरिमादि
कहिज्जति, समोसरणाणि य । सुधम्मदिवाण थेराणं आव-
सिया कहिउज्जति ।

एतथ सुत्तणिबधे य इमो कप्पो कहिज्जति-

सुत्ते जहा निओ, वग्घारियजत्तपाणमग्गहणं ।

णाणट्टि तवस्सो अण-दियासि वग्घारिए गहणं ॥६०॥

णो कपति निग्गयाण वा णिमग्गीण वा वग्घारियवुट्टिकायांस्मि
गाहायतिकुत्तया भत्ताए वा पाणाए वा णिक्खमिस्सए वा पविसि
त्तए वा । वग्घारिय णाम-जं तिस्सि वास पराति, जत्थ वा णिक्ख
वासकप्पो वा गणति, जत्थ वा वासकप्पं मेसूणं अंतो कायं
उल्लेति, एयं वग्घारियवासं वारसे ण कपति भत्तपाणं घेतु,
सुत्ते जहा णिक्खो तदा न कदपतीत्यर्थः । अवग्घारिए पुण
भत्तपाणमग्गहणं काठं कपति, से अपवुट्टिकायांस्स सत्त-
रुत्तरास्मि, संतरमिति अंतरकप्पो, उत्तरमिति वासकप्प-
कवली । इमेहि कारणेहि वितियपदे वग्घारियवुट्टिकाए वि
भत्तपाणमग्गहणं कज्जति-णाणट्टि पच्छि । (णाणट्टि ति) जहा
कोति साहु अज्जयणं सुत्तं खंधमंग वा अहिज्जति, वग्घारिय-
वास पराति, ताहे सो वग्घारिए वि हिउति । अदवा-बुहालु
अणुधियासो वग्घारिए हिउइ । एते तिस्सि वग्घारिते संतरुत्तरा
हिउति । सत्तरुत्तरस्य व्याख्या पूर्ववत् । अदवा-इह संतरं ज-
हासतीए चउत्थमादी करेति, उत्तरमिति वाससुत्तादिपण
अरुति ।

गाहा-

संजमखेत्तचुयाणं, णाणट्टि तवस्मि अणहियासी य ।

आसज्ज निक्खकात्तं, उसूरकरणेण जतियव्वं ॥ ६०॥

संजमखेत्तचुता व जे णाणट्टि तवस्सो अणधियासीया, जो-
एते सव्वे भिक्खकात्ते उत्तरकरणेण भिक्खमग्गहणं करेति ।

के य पुण संजमे खेत्तं-

ओप्पियवासाकप्पं, लाउयपातं व लज्जती जत्थ ।

सज्जाएमणसोही, वरिसइ काळे य तं खेत्तं ॥ ६०॥

जत्थ खेत्ते उप्पियवासा कप्पा लज्जति, जत्थ अलाठ-
पाता चाउकालो य सुज्जति, सज्जाओ जत्थ य लज्जादीय स-
व्वं पसणासुज्जं भवति, इवविधं च धम्मसादणोवकरणं जत्थ

लभन्ति । कालवरिणी याम-रातो वासवः, न विवा । अहवा नि-
कषावेत्तं, सध्याभिमगमनवेत्तं च मोक्षं वासांत । अथवा-वासामु
वासति, णो उदुबदे, नकालवरिणीय य । संजमखेसंतानो
अस्तिवादिकारणेहिं शुना णाणाट्टगवस्तिअधियासं चि तिण्णि
वि एगगाहाए वक्खाणति ।

गाहा-

पुव्वादीयं णामति, णवं च उतो ण पव्वो पचुं ।

समगस्म य पारणए, चरनी असहू व वालादी ॥५८७॥

दुभाभिज्यस्स पारिवर्णि अकुञ्जतो पुव्वाधीनं णासेति,
अभिजवं वा सुत्तरं क्खतो महीनुमसमर्थो भवति, सम-
गपारणए वा वसति, वालादी असहू वा वा संते असम-
त्था उववासं काठं, ताहे इमेण उत्तरकरणेण गच्छति ।

गाहा-

वालेसु य तेमऽपती, कुउ पलाम क्खत्तए य पच्छिमए ।

णाणट्टिया तवस्सी, अणट्टियामि अह उत्तरविसेमो ॥५८८॥

वरिसंते उववासो कायव्यो, असहू कारणे वा (वाले ति) उ-
त्थियवासाकरणे पाउतो अरुति, उत्थियस्स असति उट्टि-
ण अरुति, उट्टियासति कुनवेणं, जाहे य एयं पलामप-
च्छेहिं वागमेण वि णो उत्तरं कीरु, तं सिरं काउं हिमति ।
तस्मऽसति विदलमादिउत्तरणं हिंइति । एमो संजमखे-
समुत्तादियाण वासामु वासंत उत्तरकरणविसेसो भणितो ।
सव्यो य एस पञ्जोसवणाविधी भणितो ।

वितियपदेण पञ्जोसवणाए ण पञ्जोसवेति, अपञ्जोसवणाए वा
पञ्जोसवेउजा, इमेहिं कारणेहिं-

अनिवे ओमोपरिए, रापट्टुडे भए व गेत्ताण ।

अद्धाणोइए वा, दोसु वि सुत्तेसु अप्पवहू ॥ ५८९ ॥

पञ्जोसवणाकाले पत्ते असिचं इंहिति चि णो तेण प-
ञ्जोसविता ओमएसु वि एवं अतिक्कंते वा पञ्जोसवेउजा,
महसुट्टाणतो वा चिरेण णिग्गया, तेण पञ्जोसवणाए पञ्जो-
सवेउजा, बोदियअएण वा णिग्गता अतिक्कंते पञ्जोसवेति । ए-
वं दोसु वि पत्तेसु अप्पवहू णाकण पञ्जोसविता, अपञ्जो-
सवणाए वा पञ्जोसवेति । नि० सू० १० उ० ।

पयुषणाकपसामायारी-

जे निक्खू अमउत्थिएण वा गारत्थिएण वा पञ्जोसवेह,
पञ्जोसवंतं वा साऽज्जइ ॥ ५९ ॥

गाहा-

पञ्जोसवणाकपं, पञ्जोसवणा य जो तु क्खेउजा ।

गिहिअण्णतिथिओस-समंजतीणं च आणादी ॥५९७॥

पञ्जोसवणा पुवं वसिता, गिहत्थाणं अण्णतिथियाणं गिह-
त्थिणं अण्णतिथिणीणं ओसवणा य संजतीण य जो एते प-
ञ्जोसवेति । एवमप्रतः पयुषणाकपं पठतीत्यर्थः । तस्स
अठगुह, आणादिया य दोसा ।

गाहा-

गिहिअण्णतिथिओस अ ढुगतेणुण्हिऽणुववेया ।

सम्मीववामसंका-दिणो य दोसा समणिवग्गे ॥५९८॥

गिहत्था गिहत्थीओ एयं ढुगं, अहवा अण्णतिथिणा अण-
तिथिणीओ । अहवा-ओसवणा, ओसवणीओ एते दुग्गा । संजमगु-
णेहिं अण्णववेया तेण तेसि पुरतो ण क्खिज्जति । अहवा-ए-
तेहिं सह समीववासे दोसा भवति, इत्थीसु य संकमा-
विवा दोसा भवति, संजतीओ जइ संजमगुणेहिं उववेयाओ
तथा वि समीववासादीओ, संकादोसो य ।

गाहा-

दिवमतो न चेव कप्पति, खेत्तं पडुव सुणेज्जियं तेसि ।

अमती पदं तारसि, दंदगमादित्थितो क्खे ॥५९९॥

पञ्जोसवणकप्पो दिवमतो क्खिज्जति, तत्थ वि साहू ण
क्खेति, पासत्थो क्खति, तं साहू सुणेउजा, ण दोसो, पाम-
त्थाण वा क्खुगस्स अमति मिग्गिण वा अज्जुडिओ, सक्खिहिं
वा ताहे दिवमतो क्खति ।

(२७) पयुषणाकपकवर्णे सामायारी-

पञ्जोसवणकपकवर्णे इमा सामायारी-अपणो उवस्सए पा-
दोसिए आवस्सए कते कालं वेत्तुं काले तुडे वा पडुवेत्ता
क्खिज्जति । एवं उउसु वि रातोसु । पञ्जोसवणगतीव पुण
क्खिए सव्ये साधू समणायणीयं काउस्सगं करेति । पञ्जो-
सवणकपस्स समप्पावणी करेमि काउस्समां जं सकिंयं जं
विराहियं जं ण पूरियं सव्वा दंदओ क्खियव्वं जाव वासिरा-
मि ति "ओगस्सुज्जोयकरं" चित्तेण उस्सारेत्ता पुणो "ओ-
यस्सुज्जोयकरं" क्खित्ता सव्ये साहूओ णिसीयंति, जेम क-
क्खितो ओ ताहे कालस्स पडिक्कमान, ताहे वरिसाकालउव-
वे उविज्जति । एसा विधी भणित । कारणे गिहत्थअण्णति-
थियपासत्थे य पञ्जोसवेति । कइं १, जणति ।

गाहा-

वितियं गिहिओममा, क्खिज्जंतमि रत्ति एउजाहि ।

असती अमंजतीणं, जयणाए दिवमतो कप्पे ॥ ६०० ॥

संजतितो क्खिज्जति गिहत्था अण्णतिथिया ओसव्यो वा आग-
च्छेज्जा तो वि ण उवेज्जा । एवं संजियमादिइत्थीसु वि संजतीतो
चि अप्पवो पडिस्सए खेव रातो क्खति । जइ पुण संजती-
ण संभोतियाण क्खतियाण होउज तो अद्धानाणं कुआणं आ-
सवणडिदुवारे संलोए साहुणाए व अंतरे चित्तिमिहिं दाउ
दिवमतो क्खिज्जति, पुवंवत् ।

जे निक्खू पदमसमोसरणुदेसपत्ताइ चीवराइं पडिगाइइ,
पडिगाइंतं वा साऽज्जइ ॥ ५३ ॥

वितियसमोसरणं उदुवत्तं, तं पडुव वासावामोग्गो पद-
मसमोसरणं जणति । संसा सुत्तपदा केत्ता । तं वत्थपादा-
दिगहणं सेवमाणे आबज्जानि प्राप्नोति अउमासेहिं णिप्फ-
व्वावम्मसिय अणुग्गातियं गुरुगं पावति ।

इमो सुत्तरथो-

पदमं ति समोसरणे, वत्थं पायं व जे पडिगाइ ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ६०१ ॥

जो गेहइ सो आणाइक्कमं करेति, अणवत्था य तेण कता भ-
वति, मिच्छत्त च जणेति, न यथा वादिनस्तथा कारणे इति
आयविराहणं च पावति ।

पदमे सरणे उवही, ण कप्पती पुव्वगहियअतिरित्ते ।

अप्पत्ताणं तु गहणं, उवहिस्सा मातिरेगस्म ॥६०२॥

इह पदमसमासरणे कप्पति उवधी चेत्तु, तौ किं कायव्यं ? उ-
च्यते-पुव्वगहितो अतिरित्तो उवधी परिमोअ । कथं पुनं सो
अतिरेगो उवधी चेत्तव्यो ? उच्यते-अप्पत्तेहि ति खेतकात्ते अप-
त्तपत्तेहि च उजंगो कायव्यो । सो इमो च उजंगो खेतभाणामेगे प-
त्ता नो कात्तओ १, कात्तओ नामेगे पत्ता न खेततो २, एगे खेतओ
वि कात्तओ वि पत्ता ३, एगे एगे खेतभाणो कात्तओ पत्ता ४, इमो
पदममेगो उवुवाहितो चरिममासकणो जत्थ कतो अणुत्तेचा-
सतीए कारणतो वा, तत्थेव वास कात्तमाणो खेततो, इमो त-
नियमगो-जे चरिमखेत आसादपुप्पिमा जाता एते कात्तओ प-
त्ताण, खेततो इमो तनियमगो-जे वारसखेत आसादपुप्पिमाए
पविट्ठाने उभएण वि पत्ता आसादपुप्पिमा अपत्ताण अतरे अ-
उणे वडमाणेण एवं उभएण वि अपत्ताण चरिममंगो भव-
ति । ति० चू० १० उ० ।

(२८) अथ यस्मिन्काले वर्षावासे स्थितस्य यावन्तं वा काल
येन वा विधिना तदेतदुपदर्शयति-

आसादपुप्पिमाए, वामासु य होति अतिगमणं ।

पमामिबहुलदमयी-उ जाव एकस्मि खेतस्मि ॥६०॥

आषाढपूर्णिमायां वर्षावासप्रयोगे क्लेशगमन प्रवेशः कर्तव्यं
भवति । तत्र चाऽपवादतो मार्गशीर्षबहुलदशमी यावदेकत्र क्षे-
त्रे वसन्त्येव । एतच्च चिकित्सकैर्न्याऽऽदिक वक्ष्यमाणं कारणमङ्गी-
कृत्योक्तम् । उत्सर्गस्तु कार्तिकपूर्णिमायां निर्गम्यम् ।

इदमेव भाषयति-

वाहिद्विय वमजेहि, खेतं गाहितु वामपाउगं ।

कपं कहित्तु वचणे, सावणबहुलस्म वनादे ॥६१॥

यत्राऽऽषाढमासकल्पं कृतस्तत्रान्यत्र वा प्रत्यासन्नग्रामे स्थिता
वर्षाक्षेत्रं वृषभैः साधुसामाचारी प्राद्वयन्ति, ते च वृषजा वर्षा-
प्रायोगं सस्तारकतृणदण्डगलक्वाग्मदलकाऽऽदिकमुपधि गृह्णन्ति,
तत्र आषाढपूर्णिमायां प्रविष्टा प्रातपद् आरभ्य पञ्चविंशतानि-
रहोभिः पर्युषणाकल्पं कथयित्वा आषणबहुलपञ्चम्यां वर्षाका-
लसामाचार्या स्थापनां कुर्वन्ति, पर्युषणयन्तीत्यर्थः ।

एतथ य अणजिगहियं, बीमतिगयं मवीमं मामं ।

तेण परमभिगहियं, गिहजायं किञ्चित्तं जाव ॥६२॥

अनेति आषणबहुलपञ्चम्यादौ आत्मना पर्युषितेऽपि अनजि-
गृहीतमनवधारितं गृहस्थानां पुरतः कर्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?-
यदि गृहस्था पृच्छन्तु-आर्या यूयमत्र स्थिता वा, न चेति एवं पृष्ट-
वन्ति स्थिता वयमनेति सावधारणं न कर्तव्यं, किं तु साकारं, यथा-
माद्यापि कोऽपि निश्चयः, स्थिता अस्थिता वा । इत्थमन-
भिगृहीतं कियन्ते कालं वक्तव्यम् ? उच्यते-यजनिवर्द्धितोऽसौ
स्वयत्सरस्ततो विंशतिरात्रिन्दिवानि । अथ चन्द्रोऽसौ, ततः स-
विंशतिरात्रं मास यावद्वनभिगृहीतं कर्तव्यम् । (तेषां नि) विजक्ति-
व्यत्ययात्ततः परं विंशतिरात्रात् सविंशतिरात्रमासाहोऽह्ममभि-
गृहीतं निश्चितं कर्तव्यं, गृहिजातं च गृहस्थानां पृच्छतां ज्ञापना
कर्तव्या, यथा वयमत्र वर्षाकालं स्थिताः । एतच्च गृहजात
कार्तिकमासे यावत् कर्तव्यम् । किं पुनः कार्गमयति काले व्य-
तीत एव गृहजातं कियन्ते, नार्वागिति ? । अत्रोच्यते-

असिवाइकारणेहि, अहवा ए वामं मुहु आरक्खं ।

अजिवाहियस्मि बीमा, इयरेसु मवीतीमामो ॥६३॥

कदाचित्तत्र क्षेत्रे अशिवं जवेत्, आदिशब्दात्, राजहिराऽऽ-
दिक वा भयमुपजायेत, एवमादिभिः कारणैः । अथवा-तत्र क्षे-
त्रे न सुष्ठु वर्षे वर्षितुमारब्ध, येन धान्यनिष्पत्तिरुपजायेत, तत-
श्च प्रथममेव । स्थिता वयमिमुक्त पञ्चादशवाऽऽदिकारणे समुप-
स्थिते यदि गच्छन्ति ततो लोको ह्ययान्-अहां एते आत्मानं
सर्वरूपव्रतया ख्यापयन्ति, परं न किमपि जानते, मृषावाद्
वा भाषन्ते-स्थिताः स्म इति जग्मिन्वा सप्रति गच्छन्तीति
कृत्वा, अथाशिवोऽऽदिकारणेषु संजातेष्वपि तिष्ठन्ति, तत्र आ-
होऽऽद्यो वापाः । अपि च-स्थिता स्म इत्युक्ते गृहस्थाश्चिन्त-
येयुः-अवश्यं वर्षे भविष्यति, यन्ते वर्षारात्रं स्थिताः, ततो
धान्यं विक्रीणीयुः, गृहं वा क्वायेयुः, इलाऽऽदीनि वा संस्था-
पयेयुः । यत्र पचमनाऽभिषिद्धितवर्षे विंशतिरात्रे गते, इतरेषु
च त्रिषु चन्द्रसंवत्सरेषु सविंशतिरात्रे मासं गते गृहिजातं
कुर्वन्ति ।

अतथ उ पाणं कारणि-गं जाव मवीसती मामो ।

मुहदमपीउयाण व, आमाहा पुप्पिमा सवणे ॥६४॥

अनेति आषाढपूर्णिमायां स्थिताः पञ्चादं यावद् दिवा स-
स्तारकदण्डाऽऽदि गृह्णन्ति रात्रौ च पर्युषणाकल्पं कथयन्ति,
ततः आषणबहुलपञ्चम्यां पर्युषणं कुर्वन्ति । अथाऽऽषाढपू-
र्णिमायां क्षेत्रं न प्राप्तास्तत एवमेव पञ्चरात्रं वर्षावासप्रयो-
गमुपधि गृहीत्वा पर्युषणाकल्पं च कथयित्वा दशम्यां प-
र्युषणयन्ति । एव काराणक रात्रिन्दिवानां पञ्चकं पञ्चकं व-
क्ष्यता तावदेव यावत् सविंशतिरात्रे मासः पूर्णः । अथवा-
आषाढगृह्णदशम्यामेव वर्षाक्षेत्रे स्थितास्ततस्तेषां पञ्चरात्रेण
मगमाऽऽदौ गृहीतं पर्युषणाकल्पे च कथिते आषाढपूर्णिमा-
यां समवसरण पर्युषणं जवन्ति, एव उत्सर्गः, शेषं काक्षं प-
र्युषणमुतिष्ठता सर्वोऽपवादः । अपवादोऽपि सविंशतिरात्रान्
मामान् परतो मातिकर्मायतुं कल्पते, यद्येतावतोऽपि गत-
वर्षाक्षेत्रं न लभ्यते ततो वृत्तमूलेऽपि पर्युषणयितव्यम् ।

अथ पञ्चकपरिहारणमधिकृत्य ज्येष्ठकल्पावग्रहप्रमाणमाह-

इय सत्तरी जहन्ना, असती एउई दमत्तरसयं च ।

जति वासति मग्गिरे, दम राया तिणि उक्कोमा ॥६५॥

इतिरूपप्रदर्शने, ये किलाषाढपूर्णिमायां सविंशतिरात्रे मा-
से गते पर्युषणयन्ति, तथा सप्तमिदिवसानि जघन्ना वर्षा-
वासवग्रहो भवति, भारूपदगृह्णपञ्चम्या अनन्तर कार्तिकपू-
र्णिमायां सप्तमिदिवससङ्ख्यात् । एव ये भारूपदबहुलदशम्यां
पर्युषणयन्ति तेषामशीतिदिवसा मध्यमो वर्षाकालावग्रहः ।
आषणपूर्णिमायां नवान्दिवसाः आषणबहुलदशम्यां दशो-
त्तरं दिवसशत मध्यम एव वर्षाकालाऽऽवग्रहो भवति । शेष-
पान्तरेषु दिवसपरिमाणं माथायामनुक्तमप्येत्य वक्तव्यम्-
भारूपदमासायां पर्युषणे क्रियमाणे पञ्चसप्तमिदिवसाः,
भारूपदबहुलपञ्चम्यां पञ्चाशीतिः, आषणगृह्णदशम्यां पञ्चनव-
तिः, आषणमासायां पञ्चोत्तरशतं, आषणबहुलपञ्चम्यां पञ्च-
दशोत्तर शतम्, आषाढपूर्णिमायां तु पर्युषिते विंशत्युत्तर दि-
वसशतं भवति । एवमेतेषां प्रकाराणामन्यतरेषां वा सममेक-
क्षेत्रे स्थित्या कार्तिकचातुर्मासिकप्रतिपदि निर्गम्यम् । अथ

मार्गशीर्षे वर्षे वर्षति, कर्मजगताऽऽकुलाश्च पन्थानः, ततोऽपवादेनैक दशरात्रमवतिष्ठन्ते । अथ तथापि वर्षे नोपरमते ततो द्वितीयं दशरात्रं तत्राऽऽसते, अथैवमपि वर्षे न तिष्ठन्ति, ततः तृतीयमपि दशरात्रमासते । एव त्रीणि दशरात्राणि सूर्यः चेतस्तत्र क्षेत्रे आसितव्यं, मार्गशीर्षः पूर्णमासी यावद्विषयः । तत ऊर्ध्वं यद्यपि कर्मजगताऽऽकुलाः पन्थानो, वर्षे वा मादमनुपरते वर्षति, यद्यपि च पार्तीयैः पूर्णमासैः तदानीं गम्यते, तत्राप्यथैव निर्गम्यन्ते । एवं पाञ्चमासिको ज्येष्ठकल्पावप्रहसंपन्नः ।

अथ तमेव बारमासिकमाह-

काकुण मासकल्पं, तत्थेव त्रिताणोऽतीतमगमिरे ।

भालंबणाण उम्मा-मिओ उ जिह्मागहो होति ॥५६६॥

यस्मिन् क्षेत्रे आषाढमासकल्पः कृतः, तत्पूर्वोचानयोऽयमन्यत्र तथाविध क्षेत्रं नास्ति ततो मासकल्पं कृत्वा तत्रैव वर्षावासं स्थितानां ततश्चतुर्मासानन्तरं कर्मजगताऽऽदिभिः कारणैरतीते मार्गशीर्षमासे निर्गच्छतां सालम्बनानामेवंविधाऽऽलम्बनसहितानां बारमासिको ज्येष्ठकल्पावप्रहो जयति, एकक्षेत्रे अप्यस्थानमित्यर्थः ।

अह अत्थि पदत्रियारो, चउपरिवयमि होनि निग्गमणं ।

अहवा वि अणित्ताणं, आरोचण पुव्वनिदिडा ॥५६७॥

अथास्ति कर्मजगताऽऽदिकारणभावात्पदविचारः, ततश्चतुर्मासानां पश्यन्ते यावत् प्रतिपन्नं तावत् निर्गमनं कर्तव्यम् । अथ ते पदप्रचारसंज्ञेषु निर्गच्छन्ति ततोऽनिर्गच्छतां पूर्वनिदिष्टा मासकल्पे प्रकृते प्रागांज्जिता चतुर्ध्वुकाऽऽकृता आरोपणा भवन्त्या । वृ० ३ उ० ।

(२५) अथ द्विविधं पर्यवणाकारमाह-

पञ्जोसवणाकणो, होति त्रितो अहितो य थेराणं ।

एमेव जिणाणं पि य, कणो त्रितमहितो हेति ॥५६८॥

पर्यवणाकल्पः स्थिरकल्पिकानां जिनकल्पिकानां च भवति । तत्र स्थविराणां स्थितोऽस्थितश्च जयति, एवमेव जितानामपि स्थितोऽस्थितश्च पर्यवणाकल्पः प्रतिपत्तव्यः ।

इदमेव भावयति-

चाउम्मासकोसे, सत्तरि राइदिया जहणेणं ।

त्रितमहितोमतेरे, कारणे वसासितऽमयरे ॥ ५६९ ॥

उत्कर्षतः पर्यवणाकल्पश्चतुर्मासं यावद्भवति, आषाढपूर्णिमायाः कार्तिकपूर्णिमां यावदित्यर्थः । जघम्यतः पुनः सप्ततिरात्रिन्दिवाणि, आषाढशुक्लपञ्चम्याः कार्तिकपूर्णिमां यावदित्यर्थः । एवंविधे पर्यवणाकल्पे पुनरप्यस्मिन्मासप्रवः पुनरस्थितास्ते हि यदि वर्षारात्रो भवति तत एकत्र क्षेत्रे तिष्ठन्ति, अन्यथा तु विहरन्ति । पूर्वपश्चिमा अप्यन्यतरस्मिन्निष्ठाऽऽदौ कारणे समुत्पन्ने एकतरस्मिन् मासकल्पे पर्यवणाकल्पे वा व्यत्यासितं विपर्यस्तमपि कुर्युः । किमुक्तं भवति ?-अशिवाऽऽदिभिः कारणे श्रुतबद्धे मासस्तूनमधिकं वा तिष्ठेयुः, वर्षास्वपि तत्रैव कारणैश्चतुर्मासमपूरयित्वाऽपि निर्गच्छन्ति, पराभावात् तत्रैव क्षेत्रे तिष्ठन्ति ।

इदमेवाऽऽह-

थेराण मत्तगी खल्लु, वामासु त्रितो उदुम्मि मासा उ ।

वसासितो तु कज्जे, जिणाण नियमऽह चउरो य ॥५७०॥

स्थविराणां स्थविरकल्पिकानां प्रथमपश्चिमतीर्थकरसत्कानां सप्ततिदिवाणि, खल्लु शब्दो जघम्यत इत्यस्य विशेषस्य द्योतनाधमं, वर्षासु पर्यवणाकल्पो भवति । तेषामेव श्रुतबद्धे मासमेकत्रावस्थानकपो मासकल्पः स्थितो भवति । कार्ये पुनरशिवाऽऽदौ न्यासितो विपर्यस्तोऽपि भवति, हीनाधिकप्रमाण इत्यर्थः । जितानां तु प्रथमवरमतीर्थकरसत्कजिनकल्पिकानां श्रुतबद्धे नियमादष्टौ मासकल्पाः, वर्षासु तु चत्वारो मासा न्यूनाधिकाः स्थिताः कल्पतया सन्तव्याः, निरपवादानुष्ठानपरत्वादिभिरिति भावः ।

दोसामति मज्झिमगा, अत्थन्ती जाव पुव्वकोदी वि ।

विचरन्ति य वामासु वि, अकइये पाणरदि ए य ॥५७१॥

जिहं पि मासकल्पं, कर्गंति तण्णं पि कारणं पप्प ।

जिनकल्पिका वि एवं, एमेव महाविदेहेसु ॥ ५७२ ॥

यसु मध्यमा अस्थितकल्पिकाः साधवस्ते दोषाणामप्रीतिकप्रतिबन्धाऽऽदीनामस्त्यभवे पूर्वकोटीमप्येकत्र क्षेत्रे आसते, तथा वर्षास्वपि अकर्म पुनः चिषस्त्रले प्राग्रदिने वसुधातले जाने सति विचरन्ति विहरन्ति, श्रुतबद्धेऽपि यद्यप्यनिकाधमहे वसन्तेऽप्योच्यते वा भवेत्, तत एवमादिकं तनुकमपि मृद्वामपि करणं प्राप्य मासकल्पं भिन्नमपि कुर्यान्त, आपूरयित्वा निर्गच्छन्तीत्यर्थः । जिनकल्पिका अपि मध्यमतीर्थकरसत्का एवमेव मासकल्पे पर्यवणाकल्पे वा स्थिताः प्रतिपत्तव्याः । एवमेव महाविदेहेषु ये स्थविरकल्पिकाः, जिनकल्पिकाश्च तेषां स्थितकल्पिकाः प्रतिपत्तव्याः । यान् पर्यवणाकल्पद्वारम् । वृ० ३ उ० । प्र० । ध० । पं० भा० पं० सू० । पञ्चा० । जी० ।

विषयसूची-

- (१) अपर्यवणायां पर्यवणे विचारः ।
- (२) पर्यवणेकार्यिकानि ।
- (३) प्रथमं पर्यवणा कदा विधेया ।
- (४) पर्यवणास्थापना ।
- (५) आचार्याऽऽद्यनुसाराद् वयमपि प्रकुर्मः ।
- (६) भास्वरपञ्चमीविचारः । वर्षाप्रायोगक्षेत्रप्रवेशश्च ।
- (७) वर्षासु सफांशं योजनमवप्रहः ।
- (८) क्षेत्रस्थापना ।
- (९) जिह्वाक्षेत्रम् ।
- (१०) नवरसविकृतिनिषेधः ।
- (११) उदयस्थाना ।
- (१२) आहारस्थापनम् ।
- (१३) पानकार्यविधिः ।
- (१४) दानिसंख्यया ग्राह्यप्रदणम् ।
- (१५) सप्तगृहमध्ये निषेधः ।
- (१६) उदकाद्रेण सस्निग्धेन वा कायेनाऽशनाऽऽदिकरणनिषेधः ।
- (१७) भिक्षुरिच्छेद् गृहपतिकुत्रम् ।

- (१८) ऋतुबद्धकाशे संस्तारकप्रहणविषयविचारः ।
 (१९) उच्चारप्रभवननामः ।
 (२०) मात्रकद्वारम् ।
 (२१) लोचविचारः ।
 (२२) अधिकरणम् ।
 (२३) उपाध्यायः ।
 (२४) योजनायवप्रदहच ।
 (२५) सचित्तलानः ।
 (२६) वर्षासु यत्कर्तव्यं तन्निरूपणम् ।
 (२७) पर्युषणाकल्पकपणे सामाचार्यः ।
 (२८) यस्मिन् काले वर्षावामे स्थातव्यं यावन्तं वा कालं येन
 वा विधिना तदुपदर्शनम् ।
 (२९) विविधपर्युषणाद्वारानिरूपणम् ।

पञ्जसवणाकप-पर्युषणाकप-पु० । वर्षाकाशसामाचार्याम्,
 पञ्चा० १९ वि० ।

पञ्जोदय-प्रद्योतित-पु० । वह्निना ज्वालिते, सूत्र० १ अ० ५
 अ० १ उ० ।

पञ्जोत्त-प्रद्योत-पु० । प्रकाशो, स० १ सम० प्र० । सूत्र० स्वनाम-
 क्वाते उज्जयिनीराजे, अंगिकभार्यायाश्चेदलणाया अभिनव्यादिश-
 वायाः पर्यो, (आचक्ष्यकानिर्युक्तः १७३ मूलगाथायांमयकया)

" प्रद्योतनृपतेऽस्मिन्, दिव्या रतनचतुष्टयी (१८)
 लोहजङ्घा लेखहारी, अग्निमीढस्तथा रथः ।
 स्मरलं च शिवा देवी, गजोऽनलग्निः पुनः ॥ १६ ॥
 लोहजङ्घोऽन्यदाऽगच्छद्, भृगुकच्छं नृपाक्षया ।
 दधौ तदीशोऽह्येष, पञ्चविंशतियोजनम् ॥ १७ ॥ "
 आ० क० ४ अ० । आ० म० । आ० नृ० । व्य० । नि० नृ० ।
 आ० । (भ्राणकशब्दे विस्तरः) (राजगृह्ननगराऽवरोधो-
 ऽभयकुमारेण तत्पराजयोऽन्यत्र)

पञ्जोयगर-प्रद्योतकर-त्रि० । प्रद्योतं करोतीति प्रद्योतकरः ।
 प्रकाशकरे, ज० १ श० १ उ० ।

पञ्जोयगारि-प्रद्योतकारि (ए)-पु० । श्रीरामशयनतीर्थे पुज्य-
 मानवर्धमानप्रतिमायाम्, ती० ४३ कदप ।

पञ्जोयण-प्रद्योतन-पु० । अङ्ककुलीने देवपुरिशिष्ये, ग० ३
 अधि० ।

पञ्जोत्तमाण-प्रभञ्जभायमान-त्रि० । शब्दायमाने, जं० १ अ० ।

पञ्जुर-प्रजुर-पु० । जलप्रस्रवणमार्गावशेषे, प्रका० २ पद ।

पञ्जुरिअ-प्रजुरित-त्रि० । प्रतिमे, " मिट्टुअ स्त्रिरिअं णिपिअं
 च नीमादअ पञ्जुरिअ । " पा० ना० ८० गाथा ।

पञ्जाय-प्रध्यात-न० । चिन्तिते, अनु० ।

पञ्जुत-प्रयुक्त-त्रि० । खलिते, " वेअरिअं पञ्जुत्तं, खल्लिअं
 विळ्ळुरिअ जरिअ । " पा० ना० ८० गाथा ।

पट्ट-पट्ट-पु० । सुवर्णसूत्रे, ('कलावत्' इति भाषायाम्) स्था०
 ५ ना० ३ उ० । तत्प्रचुरे वस्त्रे, ज्ञा० १ अ० १ अ० । वृ० । पट्ट-
 सूत्रमयं वस्त्रे, भ० ११ श० ११ उ० । शाक, सू० २० पा० ।

ज्ञा० । परिधानपट्टे, विपा० १ अ० ३ अ० । त्रयः पट्टाः । तद्यथा-
 संस्तारपट्टः, उत्तरपट्टः, चोलपट्टः । पि० । पं० नृ० ।

पट्टो वि होइ इको, देहप्रमाणेण सो य जइयवो ॥ (४०१)

पट्टोऽपि गणनयैको प्रवति, स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकब-
 न्धबद्धः पृष्ठत्वेन चतुरङ्गलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु
 स्त्रीकटीप्रमाणः, स च देहप्रमाणेन प्रक्तव्यः, पृष्ठलकटीभागा-
 या दीर्घः संकीर्णकटीभागायास्तु ह्रस्व इत्यर्थः । (४०१) वृ० ३
 उ० । नि० नृ० । ललाटाऽऽभरणे, विपा० १ अ० ६ अ० ।

पट्ट-देशी-धा० । पिषतीत्यर्थे, दे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।

पट्टाङ्ग-पट्टवत्-पु० । भूमिकरनिष्पन्नपट्टोऽस्यस्य । प्राकृते म-
 त्वर्थीय इक्षुः । प्रधानकृषके राक्षां प्रकृतौ, जं० ३ अ० ।

पट्टकार-पट्टकार-पु० । पट्टकृत्रकुविन्दे, प्रका० १ पद ।

पट्टण-पत्तन-न० । पतन्ति तस्मिन् समस्तदिग्भ्यो जना इति पत्त-
 नम् । उत्त० ३० अ० । " पट्टणं वा " उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्दे-
 शस्य समानत्वात् । प्रका० १ पद । जलस्थलनिर्गमप्रवेशे,
 जलस्थलयोरस्यनरेण पर्याहारप्रवेशे, आचा० २ अ० १ अ० १
 अ० ३ उ० । क० । विविधदेशाऽऽगतपण्यस्थाने, ज० १ श०
 १ उ० । विविधदेशपण्यान्यागत्य यत्ने पतन्ति तादृशे नगर-
 विशेषे, स० ४८ सम० । रत्नकाण्डायाम्, सूत्र० २ अ० २ अ० ।
 रत्नखनौ, उत्त० ३० अ० । ग० । स्था० । " जलपट्टणं च यत्त-
 पट्टणं च भवे दुर्विद । " पत्तनं द्विधा-जलपत्तनं, स्थलपत्तनं च ।
 यत्नं जलपथेन नावादिवाहनद्वन्द्वं नाणमुपैति तज्जलपत्तनं य-
 था द्वीपं, यत्नं तु स्थलपथेन शकटाऽऽदौ स्थापितं ज्ञानरुमा-
 याति तत् स्थलपत्तनं, यथा घानन्दपुरम् । वृ० १ उ० २ प्रक० ।
 नि० नृ० । जलपत्तनं यज्जलमध्यवर्ति, यथा काननद्वीपः ।
 स्थलपत्तनं च निर्जञ्जुभागभावि, यथा मयुरा । उत्त० ३०
 अ० । स्था० । आचा० । जलस्थलनिर्गमप्रवेशे, यथा भृगुक-
 ष्ठः । उक्तं च- " पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटैर्नौजरेव च । नौमि-
 रेव तु यद् गम्य, पट्टनं तत्प्रवृत्तने ॥ १॥ " व्य० १ उ० । ओष० ।
 प्रअ० । जी० । आचा० । लाइनकोशके, अ० ।

पट्टबंध-पट्टबन्ध-पु० । यस्य शिरसि पट्टो बद्धः तस्मिन्, प्रद्योत-
 राजाय ब्रह्मोन्मुक्ताय उदायनराजेन मन्त्रके पट्टो बद्धः । " त-
 त्पामिह पट्टबद्धा रायाणो, पु-वं मउरुबद्धा आसौ । " आ० म०
 १ अ० । आ० नृ० ।

पट्टसंठिय-पट्टसंस्थित-त्रि० । पट्टवत् शिक्षापट्टकाऽऽदिबत्, शि-
 क्षापट्टकाऽऽकुर्वी, " पट्टमधियपसत्यवित्थिषुपिहुलसोर्णो । "
 पट्टवत् शिलापट्टकाऽऽदिबत् नसंस्थिता पट्टनसंस्थिता प्रशस्ता
 प्रशस्तलक्षणोपेतत्वात् विस्तीर्णा ऊर्द्धाधः पृथुश्र्वा दक्षिणोत्त-
 रतः धोणिः कटेरप्रभागो यामां ताः पट्टसंस्थितविस्तीर्णपृथु-
 लश्रोणयः । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

पट्टमुत्त-पट्टसूत्र-न० । मलयकीटजे सूत्रे, आ० म० १ अ० अनु० ।

पट्टाकिइ-पट्टाऽऽकृति-त्रि० । पट्टसंस्थिते, स्था० ६ उ० ।

पट्टावलि-पट्टावलि-स्त्री० । पट्टपरम्परायाम्, ताभ्यानेकविधा
 अनेकैरनेकत्र दर्शिताः, यथा गच्छाऽऽचारटीकाकृता विजयवि-
 मलगणिना गच्छाऽऽचारद्वयन्ते ।

अथ प्रशस्तिर्लक्ष्यते-

प्रकटितजगदानन्दः, सुरतरुमणिस्तुराणिमहिमरमणीयः ।
प्रणते हितप्रणेता, शासननेता जयति वीरः १ ॥ १ ॥
तत्पट्टेदयभानु-गङ्गा सुधर्म २ यथार्थनामाऽनु ।
बोधितशरशतचोरः, भीजम्बुकेवली ३ चरमः ॥ २ ॥
भीमान् प्रभवस्वामी, ४ गणनाथो गुणमणिः सलिलनाथः ।
शरयन्त्रोऽपि सूरि-मणकपिता सोऽजनिष्ठ तनः ५ ॥ ३ ॥
निजगतिनिजितजङ्घा, कृतजङ्घः भीगणी यशोभद्रः ६ ।
तत्पट्टे श्रीमन्तो, संभूतविजयसुभक्तबाहुगुरु ७ ॥ ४ ॥
भुनक्तुवलीह चरमः, स्थूलभद्रस्तथाविनेयोऽनुत् ८ ।
शिष्योत्तमो तदीयो, सूरिमर्दागिरिसुदस्तिगुरु ॥ ५ ॥
जिनकण्ठपरिकर्मप्रथमः, प्रथया चितः प्रथयति स्म ।
भेणिकतः प्रति संप्रति-नृप द्वितीयः स्म बोधयति ९ ॥ ६ ॥
तदनु च सुदस्तिशिष्यो, कौटिककाकन्दकावजायेनाम् ।
सुस्थितसुप्रतिबद्धो, कौटिकगच्छस्ततश्च समभूत् १० ॥ ७ ॥
तत्रेन्द्रदिगम्बर ११-भगवान् भीद्विजसङ्गमुरीन्द्रः १२ ।
तस्य पदे सिंहगिरि-गिरिरिवाऽऽधारो गिरि गम्भीरः १३ ॥ ८ ॥
समजनि वज्रस्वामी, जृम्भकदेवापितस्फुराग्रिः ।
बाह्वेऽपि जातजाति-स्मृतिः प्रसुखरमदृष्टा १४ ॥ ९ ॥
भीवजसेनसङ्ग-स्तत्पदपूर्वाद्रिचूलिकाऽऽदित्यः १५ ।
मूल चान्द्रकुलस्या-जनि च ततश्चन्द्रमुरिगुरु १६ ॥ १० ॥
पुत्रगतभुतजलाधि-स्तस्मात्सामन्ततडमुरीन्द्रः १७ ।
भीमांश्च देवसूरि-स्तदीयपट्टेऽमयद् वृद्धः १८ ॥ ११ ॥
प्रद्योतनानिधानः १९, ततोऽपि सूरिन्द्रमानदेवाऽऽद्यः ।
शान्तिस्तवेन मारि, यो जह्मे देवताऽऽद्यकथः २० ॥ १२ ॥
भीमान्तुङ्गसूरि, कर्त्ता भक्तप्रसन्नगणजता २१ ।
भीमान् वीरः सूरिः २२, ततोऽपि जयदेवसुग्रीन्द्रः २३ ॥ १३ ॥
भीदेवानन्दगुरु २४-विक्रमसूरि २५ गुरुश्च नरसिंहः ।
बाधितद्विषकयकः, २६ क्षणकजता समुद्रोऽथ २७ ॥ १४ ॥
हरिजद्रमिन्नमजव-स्तूरिः पुनरेव मानदेवगुरुः २८ ।
त्रिबुधप्रभश्च सूरिः, २९ तस्मात्सूरिजयाऽऽनन्दः ३० ॥ १५ ॥
भीमद्रविप्रभगुरु ३१-गौरमालङ्कारगुरुयज्ञोदेवः ३२ ।
सुगुप्तः प्रभुम्ना-जिधश्च सूरिस्ततोऽप्याभीत् ३३ ॥ १६ ॥
विहृतोपधानवाक्य-प्रत्यस्तस्माच्च मानदेवाऽऽद्यः ।
सूरिः समजनि नृयो, मानवदेवाञ्जितः सततम् ३४ ॥ १७ ॥
(कच्चिद्दं सूरिद्वयमिदं न वदन्ति)
तस्माच्च विमलचन्द्रः, सहैमांसिद्धबभूव सूरिवरः ३५ ।
उद्व्योतनश्च सूरिः, दूरीकृतदुरिताङ्कुरवृद्धः ३६ ॥ १८ ॥
अथ युगनवनन्द ४६६ मिते, यथै विक्रमनृगादतिक्रान्ते ।
पूर्वाधिनितो विहरन्, सोऽनुदसुगिरेः साविधमागात् ॥ १९ ॥
तत्र वटलीषेटक-सामाच्च निसंस्थवरवटायः ।
सुमुदुल्लेखपदेऽष्टौ, सूरान् संस्थापयामास ॥ २० ॥ (युगमम)
क्यातस्ततो गणोऽपि, वटगच्छाङ्कोऽपि वृद्धगच्छ इति ।
अभवत्तत्र प्रथमः, सूरिः श्रीसूरिद्वयाङ्कः ३७ ॥ २१ ॥
रूपश्रीदिति नृपति-प्रदत्तविरुदोऽथ देवसूरिरभूत् ३८ ।
असर्वदेवसूरि-जङ्घे पुनरेव गुरुचन्द्रः ३९ ॥ २२ ॥
जातो तस्य विनेयो, सूरियशो जङ्घनेमिचन्द्राऽऽङ्गो ४० ।
ताभ्यां मुनीन्द्रः श्रीमान्-चन्द्रो भूयो गुरुः समभूत् ४१ ॥ २३ ॥
श्रीअजितदेवसूरिः, प्राक्यस्तस्माद् बभूव शिष्यवरः ।

वादीनि देवसूरि-द्वितीयशिष्यस्तदीय इह ४२ ॥ २४ ॥
तत्राऽऽदिमाद् बभावे, गुरुविजयासिंह इति मुनिपसिद्धः ४३ ।
तस्याप्युभौ विनेयो, बभूवतुर्लक्षमिविख्यातो ॥ २५ ॥
क्यातस्तत्र शतार्थः, सोमशुनसुरिगुरुः प्रथमः ।
श्रीमणिरत्नगणीन्द्रो, गुणगणमणिर्निरनिधिरन्यः ॥ ४४ ॥ २६ ॥
शिष्या मणिरत्नगुरो-स्ततो जगच्चन्द्रमूरयोऽनुवन् ।
नूनलविदिता नूनन-वैराग्याऽऽवेगभाजस्ते ॥ २७ ॥
अचित्रगणाभोधौ, विधूपमादेवभक्तगणिमित्रात् ।
उपसंपन्नाश्चरणं, विधिना संवेगवन्तश्च ॥ २८ ॥
आचार्याऽऽद्यतपोऽजि-प्रदवन्तो व्यधुर्विधूतमलाः ।
शरकरटितरणि-१२८५ वर्षे, क्यातस्तन इति तपागच्छः ४५ ॥ २६ ॥
(विशेषकम्)

“ तेषामुभौ विनेयो, देवेन्द्रगणीन्द्रविजयचन्द्राऽऽङ्गौ ४६ ।
अत्रेन्द्रगुरोरपि, शिष्यो द्वौ नूनलव्यातो ॥ ३० ॥
अविद्यानन्दगणी, प्रथमोऽन्यो धर्मघोषसुरिगिति ४७ ।
अथ सोमप्रभसूरिः ४८, तस्य विनेयास्तु चत्वारः ॥ ३१ ॥
आविमलप्रभसूरिः (१), आपरमानन्दसुरिगुरुराजः (२) ।
अपस्मान्तकसूरि (३)-गणतिलकः सोमतिलकगुरुः ४३२ ॥
असोमप्रभसूरिः, पट्टे असोमतिलकसूरिन्द्राः ४६ ।
तेषां त्रयो विनेया-स्तत्र श्रीसुन्दरेश्वरः प्रथमः ॥ ३३ ॥
सूरिजयानन्दोऽन्य-स्तदीयका देवसुन्दरा गुरुवः ।
असोमतिलकसुरे-स्त एव पट्टाम्बराऽऽदित्याः ४० ॥ ३४ ॥
तेषां पञ्च च शिष्याः, प्रथमे श्रीमान्नागरा गुरुवः ।
कुलमण्डना द्वितीयाः, श्रीगुणरत्नास्तृतीयाश्च ॥ ३५ ॥
तुर्था अहार्यशीर्याः, गुरुवः श्रीसोमसुन्दरप्रभश्च ।
आलम्ब्य पञ्चमा अपि, गुरुवः श्रीसाधुम्नाऽऽङ्गाः ॥ ३६ ॥
श्रीदेवसुन्दरगुरोः, पट्टे श्रीसोमसुन्दरगणीन्द्राः ।
अभवन् युगप्रधानाः ५१, शिष्यास्तेषां च पञ्चते ॥ ३७ ॥
श्रीमुनिसुन्दरसूरिः, १, श्रीजयचन्द्रो गुरुर्गौरवधाम २ ।
श्रीभुवनसुन्दरगुरु ३-जिनसुन्दर ४ सूरिोजनकीर्तिः ॥ ३८ ॥
श्रीसोमसुन्दरगुरोः, पट्टे मुनिसुन्दरा युगप्रवरः ४२ ।
तत्पदमुकुटरत्नः, रत्नशेखरो गुरुस्तसः ॥ ३९ ॥
आद्य विधुसुवृथा-यनेकसङ्गधनिमितिर्वाट्टः ४३ ।
लक्ष्मीभागरसूरि-स्तत्पदमण्डनमतिगारिष्ठः ५४ ॥ ४० ॥
आसीत्तदीयपट्ट, गुरुगुणी सुमतिसूरीन्द्रः ४५ ।
श्रीहंमविमलसूरि-स्तदीयपट्टे गुरुः समभूत् ४६ ॥ ४१ ॥
अथ दुःषमोऽथदोषात्, प्रमादशब्देन सा ममत्वभूतः ।
अभवन्मुनयः प्रायः, स्वाचाराऽऽचरणदीधित्याः ॥ ४२ ॥
किञ्चिन्निगीकृत्याप्यसमञ्जसं तत्
शास्त्रार्थशून्यैः प्रतिभोऽिक्तैश्च ।
लुक्काऽऽद्यनादेयमतान्भक्तपेऽ-
व्यवैरिषोक्तैः वर्तितं प्रनृतैः ॥ ४३ ॥

इतश्च-

श्रीदेवविमलसूरि-कुरीकृतकलमयः ससूरिगुणम् ।
ज्ञात्वा योग्यं तूर्णं, धर्मस्थाऽऽद्युदयसंमिद्धं ॥ ४४ ॥
सौभाग्यभाष्यपूर्णं संवग-तरङ्गनीरनीरनिधम् ।
ज्ञानन्दविमलसूरि, निजपट्टे स्थापयामास ५७ ॥ ४५ ॥ (युगमम)
धर्म्या नागरसकाशा-स्तपोनिष्ठस्तपैर्भूशम् ।
स्थूलभक्तोपमाः त्रयो, ब्रह्म-चर्यगुणैरपि ॥ ४६ ॥

भीमदानन्दविमल-प्रनवः शासनाद् गुणैः ।
शश्वन् शुक्लं क्रियां कर्तुं-मकुर्वन्निश्चलं मनः ॥४७॥ (युग्मम्)
अथ कुमारपतञ्जनतोमृतौ, विनयभावमावाप्य सहायकम्,
सविनयं नयनिर्मलमानसं, मुदमधादिशश्यां गुरुपुङ्गवः ॥४८॥
भीमविनयभावसंज्ञैः, विह्वलैः भङ्गुताः सहायैस्ते ।
समनासहिता हिंसा, वस्त्राऽऽदिपरिग्रहे ममताम् ॥ ४९ ॥
भीमिक्रमनृपकात्मान्, भुञ्जनगशरशशि १५८२ मिने गते चर्ये ।
चक्रधरणोद्धरणं, शरणं संवेगवेगवताम् ॥ ५० ॥ (युग्मम्)
तदा च तेषां जगद्गुलमाणां, संविभनासाररसप्राप्तकः ।
स्त्राणि गन्ताऽपीह चरित्रधर्म-कल्पद्रुमः पञ्चविता बभूव ॥५१॥
स गुरुगिरिमौदार्य-स्थैर्याऽऽदिगुणसन्धिः ।
निर्ममस्वः शरीरेऽपि, तपस्तेपे सुदुस्तपम् ॥ ५२ ॥
अथ तच्छ्रुयतां किञ्चि-दालोक्य स्वरूपापकः ।

कृतवानुपवस्त्राणा-मशीत्यभ्यधिकं शतम् ॥ ५३ ॥
अर्हदादिपदध्यायं, विशतिस्थानक तपः ।
निर्विकारश्चकारैष, चतुःशतचतुर्थकैः ॥ ५४ ॥
अथ पुनस्तपस्तद्वर्गिष्ठैः चतुश्शतप्रमितैः ।
विशतिषष्ठानि ततो, विह्वलिजनं समाश्रित्य ॥ ५५ ॥
तीर्थाधिपवीरविभोः, पष्ठानि नवैकल्लक्षण २२६ मितानि ॥
प्राक्तिकमुखेषु पर्यसु, पष्ठानि बहूनि चान्यानि ॥५६॥
छादशानि प्रभु-पञ्च, चक्रे प्रथमकर्मणः ।
नानि पञ्चान्तरायस्य, नवैव दशमानि तु ॥ ५७ ॥
दर्शनाऽऽवर्णस्यापि, मंहर्नयस्य कर्मणः ।
अष्टाविंशतिमङ्गलानि, विंशतिष्टाष्टमकानि च ॥ ५८ ॥ (युग्मम्)
अष्टमदशमान्येयं, वेद्यं गात्रं तथाऽऽयुषि बहूनि ।
कृतवान् जगज्जगत्तो, न च जज्ञे कर्मणस्तु तपः ॥५९॥
तपोभिरैव विदितैरेकै-रनुत्तरैः भीमगुरुजरोऽसौ ।
अपुः शृङ्गोषास्तपस्तपस्तपोः, समं समप्रैर्दुरितैः स्वर्कायम् ॥६०॥
बद्धन्त तस्येति जना निरीक्ष्य,
निरीहताज्ञानतपःक्रियाऽऽख्यम् ।
अवातरत् सर्वगुणः किमेष-
भीमान् जगज्जगद्गुरुर्दितीयः ॥ ६१ ॥
मरुस्थला मास्यगूर्जराः, सौराष्ट्रमुख्येऽपि मण्डलेषु ।
हस्तमःपङ्कमपास्तदोषः, स सुरिमानुष्यहरश्चिराय ॥ ६२ ॥
क्रितितल्लालक भीम-स्यहस्मदावाद्मक्रिते कङ्क ।
विक्रमनृपतेः समति-क्रान्ते रसनवनिधिः ५६६ मिनेऽब्दे ॥६३॥
विधिना विहितानशनः, भीमानानानन्दविमलसुरिः ।
..... ॥६४॥
.....

किल गच्छन्तेता ।

भीमान् स सुरिस्तु बभूव सप्त-
विंशा बृहद्गच्छपसर्वदेव ३७ ॥ ६५ ॥
तपोऽभिधाऽऽदिस्त्रिषष्टि पञ्चचत्वारि-
विंशो ४५ जगज्जगद्गुणोऽख्यम् ।
ततः क्रियोकारकतो मुनीन्द्रा-
स्त्रयोदशाः भीमुरवो बभूवुः ५६ ॥ ६६ ॥
एवं श्रीवीरजिनः, संततिरुद् गच्छनाथगुरुगणने ।
आनन्दविमलगुरुवः, भीमन्तः सप्तपञ्चाशाः ५७ ॥ ६७ ॥
आसंस्तवीयपट्टे, प्रभवभीमजयदानसुरीन्द्राः ।
सर्वत्र विजयवन्तो, नयवन्तः समयवन्तश्च ५८ ॥ ६८ ॥

तेषां पट्टे सप्रति, विजयन्ते सर्वसुरिपारीन्द्राः ।
सुविहितसधुप्रनवः, भीमन्तो हीरविजयाऽऽङ्गाः ॥ ६९ ॥
सौभाग्यमद्वुततरं, भाग्यमसाधारणं सदा येषाम् ।
योग्यमुत्तमतम, चाग्निमनुत्तरतमं च ॥ ७० ॥
येषां दोषाश्च गुणान्, शक्तां स्वस्वसज्जनौ न जायेताम् ।
चर्णयितुमसङ्गावा-दप्रमितेभ्योऽपि पुण्यानाम् ॥ ७१ ॥
भीमजयमेनमुरि-प्रमुखैर्मुनिपुङ्गवैर्विगतदोषैः ।
संघिनपदार्थविन्दाः, आगुरुवस्ते जयन्ति तराम् ५९ ॥ ७२ ॥
तेषां भीमगुरुणां, प्रसादमासाद्य सञ्जुतानन्दः ।
वेदाग्निसेन्दु १६३४ मिने, विक्रमनृपास्ततो चर्ये ॥ ७३ ॥
शिक्ष्यो नृगुणानां, युगोत्तमाऽनन्दविमलसुरीणाम् ।
निर्मितवान् वृत्तिमिमा-मुपकारकते विजयविमलः ॥ ७४ ॥
(युग्मम्)

कोविद्विद्याविमलाः, विवेकविमलाभिधाश्च विद्वत्सः ।
आनन्दविजयगणयो, विचिन्तयन्तो गुरौ जक्तिम् ॥ ७५ ॥
शोधनलिखिताऽऽदिविधा-बस्या वृत्त-व्यधुः समुद्योगम् ।
स्युर्वादमादरपराः, उपेतनत्कृत्यदकृतज्ञाः ॥ ७६ ॥ (युग्मम्)
प्रत्यक्षं गणनया, वृत्तमानं ससूत्रकम् ।
सहस्राः पञ्चमाक्षानि, शतान्यष्टाघनपृष्ठानाम् ॥ ७७ ॥
यावन्महोत्तम मेरु-यौवचक्षुर्द्विषाकरौ ।
तावद्वृत्तिरय धीरै-र्वाच्यमाना ध्रुता जयेत् ॥ ७८ ॥ "ग० ४
अधि० । अ० ।

पट्टिजन्त-पाठ्यमान-त्रि० । सिरकिलसिकाऽऽदिवादनप्रका-
रणं वाद्यमाने, आ० चू० १ अ० ।

पट्टिया-पाटिका-स्त्री० । धनुष्यष्टौ, औ० । " सरासणपट्टिआ ।"
अं० ३ वक्त्र० । वंशानामुपरि कम्बास्थानीयेऽर्थे, जी० ३ प्रति०
४ उ० । रा० । ज० ।

पट्टिसंग-देशी-ककुदे, तालुस्थाने, दे० ना० ६ वर्ग २३ गाथा ।

पट्टिम-पाटिश-पु० । प्रहरणविशेषे, उत्त० १६ अ० । प्रश्न० ।

पट्टद्विभ-कृत्थ-त्रि० । सकर्द्धमजले, " अउरिअं ठठिचव-
लयं पट्टद्विभं जाण कलुसजलं ।" पा० ना० ७९ गाथा ।

पट्ट-पृष्ठ-त्रि० शरीरावयवविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । उपरि-
तनभागे, प्रश्न० ३ भाष० द्वार । उपरितने, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । " तस्मिन् पठ च तत्त ।" पा० ना० १२९ गाथा ।

प्रपु-त्रि० । वार्धमान, कुशले, जी० ३ प्रति० २ उ० । कार्याणा-
मविलम्बितकारिण, रा० । प्रधाने, उपा० ७ अ० । अग्रसरे,
कट्य० १ अधि० ३ कण । अग्रगामिनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
प्रश्न० । पु० । प्रश्ने, स्था० ।

प्रश्नविभागमाह-

ठठिचवे पट्टे पापते । तं जहा-संसयपट्टे, वगदपट्टे, अणु-
जोगी, अणुलोमे, तद्वृणाने, अतद्वृणाने ।

(ठठिचवेत्यादि) प्रच्छन्नं प्रश्नस्तत्र संशयः प्रश्नः कचिदर्थे सं-
शये सति यो विधीयते । यथा-" अहं तजसा ओदाण, संजम-
ओगो मयो ति ते कह णु । देवत्तं जति जई, गुरुगह स-
रागसजमओ ॥१॥" इति । व्युद्ग्रहणे मध्यमाऽभिनिवेशेन, विप्र-
तिपर्येत्यर्थः । परपक्षदूषणार्थं यः क्रियते प्रश्नः स व्युद्ग्रहप्रश्नः ।

यथा-“ सामग्र्यो विसेसो, अग्रोणो व्व होउज जइ अग्रो ।
सो नत्थि खण्डं पि व, एणो सामग्र्यमेव तथं ॥ १ ॥” इति ।
अनुयोगीति । अनुयोगो व्याख्यानं, प्ररूपणेति यावत् । स यत्रा-
स्ति, तदर्थं यः क्रियत इति ज्ञातः । यथा-“ चउहिं समएहिं
लोमो । ” इत्यादि प्ररूपणाय “ कइहिं समएहिं ” इत्यादि
प्रत्यकार एव प्रश्नयति । अनुलोमेऽनुलोमनाथमनुकूलकर-
णाय परस्य यो विधीयते, यथा केम भवतामत्यादि । (तह
नाणे पि) यथा प्रच्छन्नीयार्थे प्रष्टव्यस्य ज्ञानं तथैव प्रच्छक-
र्यापि ज्ञानं यत्र प्रश्ने स तथाज्ञानो, ज्ञान-प्रश्न इत्यर्थः । स
ख गौतमाऽऽदयथा-“ केवइकालेणं भंते ! समरचन्ता रायहा-
णी विरहिया उववाएणं । ” इत्यादिगिति । एतद्विपरीतस्त्वत-
थाज्ञानेऽज्ञानप्रश्न इत्यर्थः । कच्चिद् “ छविहवे भट्टे । ” इति
पाठस्तत्र संशयाऽऽदिभिरर्थो विशेषणीय इति । स्था० ७ उ० ।

पट्टवण-प्रस्थापन-न० । प्रारम्भे, “ इमं पुण पट्टवणं पट्टव । ”

इवं पुनः प्रस्तुतं प्रस्थापनं प्रारम्भे प्रतीत्य आश्रित्य । अनु० ।

पट्टवणा-प्रस्थापना-स्त्वा० । प्रायश्चित्तदाने, “ पट्टवणा नाम वा-
खं ति । ” इय० १ उ० । प्रस्थापनाभेदाः ।

प्रस्थापनाया भेदानाह-

दुविहा पट्टवणा खलु, एगमेणमा य होयऽमेगा य ।

तवतियपरित्ततिगं, तेरम ऊ जाणिय पयाणि ॥

सा प्रायश्चित्तप्रस्थापना द्विविधा । तद्यथा-एका, अनेका च ।
नञाऽसंज्ञायता सा नियमान् पाणमाभिकीत्येकविधा । सा-
ऽपि स्वभेदज्ञानायां द्विधा-उद्यता, अनुद्यता च । अनेका
पुनरियं भवति-यमित्यादि । तत्र पञ्चकाऽऽदिषु भिन्नमासानेषु
परिहारतपो न भवति, किं तु मासाऽऽदयः, ततो मासकमेव
तपः स्थानकं हेमासिकाऽऽदि यावच्चानुमासिकमेतत् द्विती-
यं तपःस्थानम् । पाञ्चमासिकं परमासिकं च तृतीयं तपःस्था-
नम् । एतत्त्रयं प्रत्येकं द्विविधानं । तद्यथा-उद्यतानि, अ-
नुद्यतानि च । एतत्तत्पञ्चकं (परित्ततिगं ति) प्रश्न्यापर्या-
यस्य परावर्तस्त्वस्य त्रयकं परित्ततिगकम् । तच्च उद्यत्क, मूल-
त्रिकमनवस्थापर्यवकं च । हेतुं द्विधा-उद्यतः, अनुद्यतः वा ।
पाराडित्तमकमेतानि यानि त्रयोदश पदानि एषा पागाञ्चि-
तवर्जा अनेका प्रस्थापना । अथेतानि त्रयोदश पदानि प्रागेवा-
जिहृतानि, किमर्थमिह पुनरुच्यते ? उच्यते-स्मरणार्थम् । अ-
थ वा-यत्प्रस्थापितोऽपि प्रतिभवेने तत्कृत्स्नमनुग्रहकृत्स्नेन
निरनुग्रहकृत्स्नेन वा आरोप्यते, प्राकृतस्य स्थनुग्रहकृत्स्नेनैवा-
ऽऽरोपितमिति ज्ञापनार्थम् । इय० १ उ० ।

प्रस्थापितिकाऽऽदिभेदश्चतुष्टय व्याख्यानयति-

पट्टवितिया वहेने, वेयावच्चट्टिया उवितिया उ ।

कसिणा जोमविहिया, जहिं जोमो मा अकसिणा उ ॥

यदा रोपितं प्रायश्चित्तं वदति एषा प्रस्थापितिका आरोप-
णाया वैप्रावृत्त्यकरणवृत्तिरूपः आचार्यप्रभृतीनां वेयावृत्त्यं
कुर्वन् यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्त्वस्य ऽऽरोपितमपि न क्रियते, याव-
त् वेयावृत्त्यपरिममाप्तिर्भवति । हेतुं योगावेककालं कर्तुमसमर्थ
इति कृत्या सा आरोपणा स्थापितिका । इय० १ उ० ।

प्रथमया वेदनारम्भे, पापकर्मप्रस्थापनः-

जीवा एं जंते ! पावं कम्मं किं समायं पट्टविंसु समायं

णिट्टविंसुं ? । समायं पट्टविंसु वि समायं णिट्टविंसु २ ।
विममायं पट्टविंसु समायं णिट्टविंसु ३ । विसमायं पट्टविंसु
विममायं णिट्टविंसु ४ ? । गोयमा ! अत्येगया समायं पट्ट-
विंसु समायं णिट्टविंसु ० जाव अत्येगया विसमायं पट्टविंसु
विममायं णिट्टविंसु ४ । से केणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ-
अत्येगया समायं पट्टविंसु समायं तं चेव ? । गोयमा ! जीवा
चउविहवा पणत्ता । तं जहा-अत्येगया समाउया समोव-
वणगा, अत्येगया समाउया विमोववणगा, अत्येग-
या विसमाउया विमोववणगा । तत्थ एं जं ते समाउ-
या समोववणगा ते एं पावं कम्मं समायं पट्टविंसु समायं
णिट्टविंसु; तत्थ एं जं ते समाउया विसमोववणगा
ते एं पावं कम्मं समायं पट्टविंसु विसमायं णिट्टविंसु ।
तत्थ एं जं ते विसमाउया समोववणगा ते एं पावं कम्मं
विममायं पट्टविंसु समायं णिट्टविंसु । तत्थ एं जं ते विम-
माउया विमोववणगा ते एं पावं कम्मं विममायं पट्टविंसु
विममायं णिट्टविंसु; से तेणट्टेणं गोयमा ! तं चेव । मत्ते-
स्वा एं भंते ! जीवा पावं कम्मं एवं चेव । एवं सव्वहाणे-
सु रि० जाव अणगारोवउत्ता एते सव्वे वि एया एया-
ए वचव्वयाए जाणियव्वा । ऐरइयाणं भंते ! पावं कम्मं
किं समायं पट्टविंसु समायं णिट्टविंसु पुच्छा ? । गोयमा !
अत्येगया समायं पट्टविंसु, एवं जहेव जीवाणं तहेव भाणि-
यव्वे० जाव अणागारोवउत्ता । एवं० जाव वेमाणिया जस्व
जं अत्थि तं एएणं कमेणं जाणियव्वं, जहा पावेणं कम्मेणं
दंरओ, एवं एएणं कमेणं अट्टसु वि कम्मपगडीसु अट्ट
दंरगा भाणियव्वा, जीवादिया वेमाणिया पज्जवसाणा ॥

(जीवा एं जंते ! पावमित्यादि) (समायं ति) समकं बहु-
यो जीवा युगपादित्यर्थः । (पट्टविंसु ति) प्रस्थापितवन्तः । प्र-
थमतया वेद्ययितुमारब्धवन्तः । तथा समकमेव (निट्टविंसु
ति) निष्ठापितवन्तो निष्ठा नीतवन्त इत्येकः । तथा-समक
प्रस्थापितवन्तो (विसम ति) विषमं यथा भवति विषमत-
यैत्यर्थो निष्ठापितवन्त इति द्वितीयः । एवमन्यौ द्वौ (अत्येग-
या समाउया इत्यादि) चतुर्द्वौ । तथा (समाउ ति) समा-
युष उदयापेक्षया समकालाऽऽयुष्कादया इत्यर्थः । (समोववण-
ग ति) विचक्रिताऽऽयुषः कृते समकमेव ज्ञानान्तर उपपन्नाः
समोपपन्नाः, ये चैवविधास्ते समकमेव प्रस्थापितवन्तः, स-
मकमेव च निष्ठापितवन्तः । नन्वायुः कर्मैवाऽऽभिर्यैवमुपपन्नं
भवति न तु पापं कर्म, तस्मिन् नाऽऽयुष्कादयापेक्षं प्रस्थाप्यते, निष्ठा-
प्यते चेति । नैवम् । यतो मथापेक्षं कर्मणामुद्दयः कृत्यक्षेप्यते । उ-
क्तञ्च-(उद्दयस्त्वयस्त्वमोवसमेत्यादि) अत एवाऽऽह-(तत्थ एं
जं ते समाउया समोववणगा ते एं पावं कम्मं समायं पट्टवि-
सु समायं निट्टविंसु ति) प्रथमः । तथा (तत्थ एं जं ते स-
माउया विसमोववणगा ति) समकालाऽऽयुष्कादयाः विषमत-
या परमव्योपपन्ना मरणकालवैषम्यात् । (ते समायं पट्टविंसु
ति) आयुष्कादयोऽप्यसम्पाद्यत्वात्पापकर्मवदनादिशेषस्य

(विसमायं णिष्ठविंसु सि) मरणवैषम्येण पापकर्मभेदनविशेषस्य विषमतया निष्ठासम्भवादिति द्वितीयः । तथा- (विसमाउया समोववसग सि) विषमकालाऽऽयुष्कोदयाः समकालभवान्तरोपपत्तयः (तेण पावं कम्म विसमायं पटुविंसु, समायं निष्ठविंसु सि) तृतीयः । अतुर्थस्तु ज्ञान एवेति । इह विताम् जङ्गकान् प्राक्तनशतजङ्गकांश्चाऽऽश्रित्य वृद्धैरुक्तम्-

" पटुवससप किह एणु दु. समाउउववससु अउजगो ।

किह व समजिजणससप, गमणिज्जा अत्थओ भंगा ॥ १ ॥

पटुवससप भंगा, पुच्छा भंगाणुलोमओ वच्चा । "

यथा पृच्छाभङ्गाः समकप्रस्थापनाऽऽद्यो न बाध्यन्ते, तथेह समाऽऽयुष्काऽऽद्योऽन्यत्र अन्यथा व्याख्याता अपि व्याख्येया इत्यर्थः । ज० ३९ श० १ उ० ।

अणंतरोववसगाणं जंते ! णेरइयाणं पावं कम्मं किं समायं पटुविंसु, समायं णिष्ठविंसु पुच्छा ! गोयमा ! अत्येगइया समायं पटुविंसु समायं णिष्ठविंसु, अत्येगइया समायं पटुविंसु विसमायं णिष्ठविंसु । मे केणट्टेणं भंते ! एवं वुक्कइ-अत्येगइया समायं पटुविंसु तं चेव ! गोयमा ! अणंतरोववसगा णेरइया हविहा पसत्ता । तं जहा-अत्येगइया समाउया समो ववसगा, अत्येगइया समाउया विसमोववसगा । तत्थ णं जे ते समाउया समोववसगा ते णं पावं कम्मं समायं पटुविंसु, समायं णिष्ठविंसु । तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववसगा ते णं पावं कम्मं समायं पटुविंसु, विसमायं णिष्ठविंसु, मे तेणट्टेणं तं चेव । सलेस्सा णं भंते ! अणंतरोववसगा णेरइया पावं कम्मं एवं चेव जाव अणागारो वउत्ताए । एवं अमूस्कुमारा वि । एवं जाव वेमाणिया, णावरं जं जस्म अत्थि तं तस्म भाणियव्वं । एवं णाणावरणिज्जेण वि देमओ । एवं णिरवसेसं जाव अंतराए णं मे वं भंते ! जंते त्ति जाव विहरइ । एवं एएणं गमएणं २ जं चेव बंधिसण उदेसगपरिवामी सव्वा वि इह वि जाणियव्वा जाव अचरिमो त्ति । अणंतरोववसगाणं वउत्ताए वि एगाए वत्तव्वया, मेमाणं सत्तएहं एक्का वत्तव्वया ।

(अणंतरोववसगाणमित्यादि) द्वितीयः । तत्र चाऽनन्तरोपपन्नका द्विविधाः- (समाउया समोववसग सि) अनन्तरोपपन्नानां सम एव आयुरुदयो भवति, न द्वैषम्येऽनन्तरोपपन्नत्वमेव न स्यादायुःप्रथमसमयवर्तितात्त्विकम् । (समोववसग सि) मरणाऽनन्तर परमवोत्पत्तिप्राप्त्य, ते च मरणकाले चूतपूर्वगत्याऽनन्तरोपपन्नका उच्यन्ते । (समाउया विसमोववसग सि) विषमोपपन्नकत्वमिहापि मरणवैषम्यादिति तृतीयचतुर्थो भङ्गावन्तरोपपन्नेषु न समजवतोऽनन्तरोपपन्नत्वादेवेति द्वितीय उद्देशकः, एवं शेषा अपि (नवरं अणंतरोववसगाणं वउत्ताए वि सि) अनन्तरोपपन्नानन्तराद्यगाढानन्तराऽऽहारकानन्तरपर्याप्तकोद्देशकानाम्- (कम्मपटुवणसयं ति) कर्मप्रस्थापनाऽऽद्यर्थप्रतिपादनपरं शतं कर्मप्रस्थापनशतमेकान्विश शत वृत्तितः समाप्तम् । ज० २६ श० २ उ० ।

पटुवय-प्रस्थापक-पुं० । प्रारम्भके, " पटुवणओ अ दिवसो । "

(९) प्रस्थापनकश्च प्रारम्भकश्च दिवसः । भा० ६ अ० ।

पटुविय-प्रस्थापित-न० । प्रवर्तिते, नि० चू० ३० उ० । स्थिरीकृते, भ० १२ श० ४ उ० । अनुष्यगतिपञ्चोन्मियजानिप्रसवावरणयोस्तसु भगाऽऽदेयशः कीर्तिनामसहोदयत्वेन व्यवस्थापिते, प्रज्ञा० २१ पद । भ० ।

पटुविया-प्रस्थापिता-स्त्री० । बहुष्वारोपितेषु यस्मात्सगुर्वादिप्रायश्चित्तप्रस्थापयति बोद्धुमारभते तदपेक्षयाऽसौ प्रस्थापिता । आरोपणाजदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । " जं वहति पकिउत्तं सा पठवितिका जयति । " नि० चू० २० उ० ।

पटुविय-प्रस्थापित-त्रि० । " स्थष्टा-थक्-चिच-निरप्पाः " ॥ ८ । ४ । १६ ॥ इति सूत्रेण स्थास्थाने डेत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । प्रकर्षेण स्थापिते, सूत्र० २ शु० ६ अ० ।

पटि-पृष्टि-स्त्री० । " स्वराणां स्वराः प्रायोऽपम्रंशे " ॥ ७ । ४ । ३२६ ॥ इति सूत्रेण ऋकारस्य स्थानेऽकारः । प्रा० ४ पाद । आ० चू० । " द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः " ॥ ८ । २ । ६० ॥ द्वितीयतुर्ययाद्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वो भवतः, द्वितीयस्योपरि प्रथमश्चतुर्थस्योपरि तृतीय इत्यर्थः । इति उकारोपरि टकारः । प्रा० २ पाद । प्राकृतत्वात् पृष्ठकारस्य " पठि ति " आदेशः । " पठि " इति ख्याते शरीगवयवे, उक्त० ३ अ० ।

पटिअ-प्रस्थित-त्रि० । " स्थः ठा-थक्-चिच-निरप्पाः " ॥ ७ । ४ । १६ ॥ इति स्थास्थाने टुः । प्रा० ४ पाद । प्रयाते, आ० म० १ अ० ।

पटितून-पठित्वा-स्त्री० । " क्वः तूनः " ॥ ७ । ४ । ३१२ ॥ इति पेशात् क्वाप्रत्ययस्य तूनाऽऽदेशः । भणित्वेभ्यश्च, प्रा० ४ पाद । पर-पट-पुं० । उत्तरीयवस्त्रं, क्वा० १ शु० १६ अ० । पृथुलवस्त्रं, क्वा० १ शु० १ अ० ।

पठेचा-प्रत्यञ्चा-स्त्री० । प्रत्यञ्चायाम्, " सिस्थं नीचा गुणो परचा य । " पा० ना० १२२ गाथा ।

पठंत-पतत्-त्रि० । झञ्झति, अतु० ।

पठंतरिय-पठकान्तर-न० । वस्त्रविशेषान्तरे, तं० ।

पठंमुआ-प्रतिश्रुत्-स्त्री० । प्रतिरूप ध्याने श्रु-क्षिप् । " पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुत्सूचिक-हरिजा-विभीनकंपु अत् ॥ ७ । १ । ८८ ॥ इति इकारस्यात्वम् । " वक्त्राऽऽदावन्तः " । ७ । १ । ३६ ॥ इत्यनुस्वारः । " सर्वत्र लवगामचन्द्रे " ॥ ७ । २ । ७९ ॥ इति रसुक । " शयोः सः " ॥ ८ । १ । २६० ॥ इति वस्य सः । " स्त्रियामाद्विभुतः " ॥ ८ । १ । १५ ॥ इति तस्य आ । " प्रत्यादौ डः " ॥ ७ । १ । २०६ ॥ इति तस्य रुः । प्रा० दु० १ पाद । ज्यायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा ।

पठकार-पटकार-पुं० । तन्तुषाये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

पठस्वर-देशी-श्यान्नप्राये विदूषकाऽऽदौ, दे० ना० ६ वर्ग २ गाथा ।

पठरु-देशी-धवसे, दे० ना० ६ वर्ग १ गाथा ।

पठदंम-देशी-गिरिगङ्गरे, दे० ना० ६ वर्ग २ गाथा ।

पठदशा-देशी-अरणाऽऽघाते, दे० ना० ६ वर्ग ८ गाथा ।

परमस-देशी-सुसंयमते, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा ।

परमुष्मा-देशी-खरणाऽऽघाते, दे० ना० ६ वर्ग ८ गाथा ।

परण-पतन-न० । पाते, नि० चू० १ उ० । “ पणं सि वा उ-
ज्झणं सि वा एगट्ठं । ” नि० चू० ४ उ० । बाहू देः अङ्गुष्ठेदा-
ऽऽदिना पाते, तं० । वर्णाऽऽदिविनाशे, का० १ भू० १ अ० । मर-
णभेदे, “परणं तु उपपत्तिता ।” (५०६ गा० ।) उक्तं उपपत्तिता
ओ पण्ड वस्त्रमेवने हिमिकवत् तं पुण परण । ” नि० चू०
११ उ० । (‘बालमरण’ शब्दे विस्तरः)

परमंरव-पटमण्डप-पुं० । पटमये मण्डपे, आ० क० १ अ० ।

परमाण-पतत्-त्रि० । पतितुकामे, वृ० ६ उ० । आवा० ।

परयाण-पटतानक-न० । पर्याणस्याधो दीयमाने अश्वो-
पकरणे, का० १ भू० १७ अ० ।

पहल-पटल-न० । संघे, सूत्र० २ भू० २ अ० । वृन्दे, अनु० ।
समानजार्तावृन्दे, आ० चू० ५ अ० । समूहे, का० १ भू०
१२ अ० । ध० । भिक्षाऽवसरे पात्रप्रच्छादकेषु, प्रश्न० ५ सम्ब०
द्वार । यानि जिज्ञां पर्यटवृभिः पात्रोपरि स्थाप्यन्ते । वृ० ३ उ० ।
नाम्ने, दे० ना० ६ वर्ग ५ गाथा । पा६० ना० ।

पटलकानां प्रमाणमाह-

तिविहम्मि कालकेप, विविहा परमा तु होति पातस्स ।

गिम्हामिरवासासु, उक्कोममज्जिमज्जमा ॥२८८॥

त्रिविधे कालकेदे कालत्रिभागे त्रिविधानि पटलकानि पात्र-
स्य भवन्ति । इदमेव व्याचष्टे-प्रोष्मशिशिरवर्षासु प्रत्येकमुक्क-
द्वानि मध्यमानि जघन्यानि च, तत्र यान्यस्यस्तद्वर्णानि तानि ।

इदमेव भावयति-

गिएहासु तिलि परमा, चउरो हेमते पंच वासासु ।

उक्कोमगा उ एते, एत्तो वोच्छामि मज्जिमगा ॥२८९॥

श्रीष्मेषु चतुर्षु मासेषु त्रीणि पटलानि जनन्ति, कालस्या-
त्यन्तस्निग्धत्वात्, अन्वारि हेमन्ते, पञ्च वर्षासु, एतान्युक्कद्वानि
मन्तव्यानि, अत ऊर्ध्वे मध्यमानि वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेवाऽऽह-

गिम्हासु होति चउरो, पंच य हेमते उक्क वासासु ।

मज्जिमगा खलु एते, एत्तो उ जह्मए वोच्छं ॥२९०॥

श्रीष्मेषु अन्वारि पटलकानि, हेमन्ते पञ्च, वर्षासु खलु, एतानि ज-
घन्यानि । एवं त्रिविधकालकेदे त्रिविधानि पटलकानि पात्रस्य
भवन्ति । उक्तं पटलकानां गणनाप्रमाणम् ।

अत ऊर्ध्वे जघन्यानि वक्ष्ये-

गिम्हासु पंच पहला, हेमन्ते उक्क सत्त वासासु ।

तिविहम्मि कालकेप, त्रिविहा परमा उ पातस्स ॥२९१॥

श्रीष्मेषु पञ्च पटलकानि, हेमन्ते पञ्च, वर्षासु खलु, एतानि ज-
घन्यानि । एवं त्रिविधकालकेदे त्रिविधानि पटलकानि पात्रस्य
भवन्ति । उक्तं पटलकानां गणनाप्रमाणम् ।

अथ प्रमाणाप्रमाणं, तत्र च विशेषचूरीः-“एत्थ निगमा च-
उरंसा परमा तं ताण् मज्जिमए देहा मज्ज अंगुलाहं लंघति, ग-

उवासीणं जं उग्गाहिणं समाणे चउहिं अंगुलीहिं जंतुए न
पावति । अइवा-दादत्ताणेषु अइवाइज्जहिं छाकंइत्तणेण दिव-
हो हेत्थो । ” वृ० ३ उ० । नि० चू० । प्रश्न० । औ० । ध० ।
पं० उ० ।

परमलग-पटलक-न० । पटलपुष्पलाजने, स्था० ७ ठा० ।

परमा-देशी-पटकुट्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा ।

परमामय-पटशाटक-पुं० । पटरूपः शाटकः पटशाटकः ।
शाटको हि शाटनकारकोऽप्युच्यते, इति तद्व्यवच्छेदार्थं पट-
प्रदणम् । अथवा-शाटको वस्त्रमात्रं, स च पुष्पः पटोऽभि-
धीयते पटशाटकः । भ० ६ श० ३३ उ० । परिधाने, वृ० १
उ० २ प्रक० । पटश्च शाटकश्च द्वयः । उत्तरीयपरिधानवस्त्रयोः,
का० १ भू० २ अ० ।

परुट-पट्ट-पुं० । आतोद्यविशेषे, प्रज्ञा० ३३ पद । आरम्भे,
“दोल” इतिख्याते, स्था० ७ ठा० । न० । आ० म० । विशेषे ।
जगत्पट्टे, “नगाट्टा” इतिख्याते, औ० । भ० । स च किञ्चि-
दायत उपर्यधश्च समप्रमामाणः । आ० म० १ अ० ।

परमा-पताका-स्त्री० । “प्रत्यादौ डः” ॥२१॥२०६॥ इति तस्य
डः । प्रा० १ पाद । “विधाहं वेजयंतीभो, पडाया केउणो धया
हुमुमा ॥ ” पा६० ना० ६ गाथा । चक्रविहाराऽऽदिनाञ्जनापे-
ते, भ० ६ श० ३३ उ० । गद्यमसिद्धाऽऽदिनिष्ठरदिने, औ० । ध्वजल-
क्षणराहने, प्रायो हस्तिनामुपरि यतिनि (का० १ भू० ८ अ०)
तिर्यक्पट्टरूपे लोकप्रसिद्धे, रा० । प्रश्न० । का० । आ० म० ।
विधा० । मन्थने, जी० १ प्रति० । का० ।

परमागा-परमागा-पताकातिपताका-स्त्री० । मन्थने, जी० १
प्रति० । “सपरमागापरमागमंरिण । ” सह पताकया वर्तेत इति
सपताकं, तच्च तदेकां पताकामातिक्रम्य या पताका सा अति-
पताका, तथा मणिरुतं यत्तत्तथा । प्रज्ञा० १ पद ।

पदानाहरण-पताकाहरण-न० । पताकायाश्चारित्राऽऽराधनावै-
जयन्त्या हरणं प्रहणं पताकाहरणम् । विजिगीषया पताकाम-
हणे, “एमा महव्यवच्छारणा परमाहरणं । ” लोके हि मङ्गल-
मुक्ताऽऽदिषु वस्त्रमाभरणं द्रव्यं वा ध्वजाम्ने वक्ष्यते, तत्र यो येन
मुक्ताऽऽदिना गुणनं प्रकर्षवान् स रक्कमध्ये पुरतो जूत्वा गृह्णीतीति
पताकां हरतीत्युच्यते । एवमत्रापि पात्रिकाऽऽदिषु महाप्रतो-
चारतः समुपजातचारित्रविशुद्धिप्रकर्षः साधुः प्रवचनोदाया-
श्चारित्राऽऽराधनापताकाया हरणं करोतीति । पा० संथा० ध० ।

पदायाण-पर्याण-न० । “पर्याणे दा वा” ॥२१॥२५२॥ प-
र्याणे रस्य डा इत्यादेशो भवति वा । इति रस्य विशिष्टस्य रुः ।
“पदायाणं । पदलाणं । ” प्रा० १ पाद ।

पदाली-पटाली-स्त्री० । पटममूहे, ध्य० ।

मुत्तुणं साधूणं, तेणं गदितो पत्तत्यम्पि ।

हेट्ठा उवरिम्मि ठिते, मौसम्मि पराजिववहारो ॥२९०॥

साधूनामवकाशं मुक्त्वा तेन पूर्वस्वामिना शर्यातरेण वक्रयिक-
स्य जाटकं गृहीतः, गृहीत्वा च प्रेषितः, तस्मिन्प्रेषिते मधस्ताद्व-
क्रयिकस्य जाटकुमुपरि मास्ते माघवः । अथवा-अधस्तात् शास्त्रार्थं
कृत्वा साधवः उपरि मास्ते वक्रयिकस्य दक्षम्, एताभिश्चमुच्य-

ते । एवं मिथे भिनानां यथा शास्त्रार्थं साधनं उपरि मासे वक्रवि-
कस्य भाषणं तदा पडाही गगति भाषणस्योपरीति न काचित्सा
धूर्ता कति । अथ-वक्रायकस्य भाषणमधस्तात् शास्त्रायामुप-
रि मासे निष्ठुति साधनः पडाही च गगति तदा वक्रायकवि-
स्तयति उपरि मासे पडाही गगति, तत्र साधूनां कष्टं, मम तु भा-
षणमधस्तात् शास्त्रार्थं ततो विनश्यतीति एवं चिन्तयित्वा प-
डाही न ग्राहयति, तत्र यद्यप्योऽपि कश्चित् न ग्राहयति तदा व्य-
वहारः कर्तव्यः, व्यवहारेण ग्राहयितव्य इति । अथ ७ उ० । वृ० ।
पत्नी, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा ।

पदि-प्रति अथ ० । " प्रत्यादौ रुः " ॥ ७ । १ । २०६ ॥ इति तस्य
उः । प्रतीये, प्रतिपत्त्ये अथः । अभिमुख्ये, अ० प्र० २० पादु० ।
प्रतिपेधे, विशेषे । आन्ना० । बोधायाम्, आ० म० १ अ० ।
प्रतिपाद्ये, आ० चू० ४ अ० ।

पडिअ-देशी-विघाटेने, दे० ना० ६ वर्ग १२ गाथा ।

पडिअभ-अनुव्रज-धा० । अनुव्रजने, " अनुव्रजः पडिअभः " ॥
॥ ॥ ४ । १०७ ॥ इति सूत्रेण 'पडिअभ' आदेशः । 'पडिअभ' इति
अनुव्रजति । प्रा० ४ पाद ।

पडिअज्ज-देशी-उपाध्याये, दे० ना० ६ वर्ग ३१ गाथा ।

पडिअमित्त-प्रत्यमित्त-पुं० । यः पूर्वमित्रं भूत्वा पश्चादमित्रो
यातः तस्मिन् शत्रौ, आ० चू० १ अ० । जी० ।

पडिअर-देशी-बुल्लोमूल, दे० ना० ६ वर्ग १७ गाथा ।

पडिअली-देशी-स्वर्गते, दे० ना० ६ वर्ग ७ गाथा ।

पडिभागय-प्रत्यागत-न० । प्रत्यागमने, आ० चू० १ अ० ।

पडिआयणियय-प्रत्यात्मनियत-त्रि० । आत्मानमात्मानं प्र-
तिनियतफलसंपादकं, आ० ११ आ० ।

पडिआर-प्रतीकार-पुं० । चिकित्सायाम्, आ० चू० ४ अ० ।

पडिउत्तरण-प्रत्युत्तरण-न० । नालिकयाऽसकृत्तरणे, नि० चू०
१ उ० ।

पडिपलिअ-देशी-कृतार्थे, दे० ना० ६ वर्ग ३२ गाथा ।

पडिकत्ता-प्रतिकर्तृ-त्रि० । चिकित्सके, आ० ४ उ० । ४ उ० ।

पडिकपिय-परिकुम्भ-त्रि० । कुनसज्जादाऽऽदिसामप्रोके, विपा० १
श्रु० २ अ० । म० ।

पडिकम्म-परि (प्रति) कर्मण-न० । गुणास्तरोत्पादने, आ०
१ उ० । वत्सपात्राऽऽदेहदेहनायनाऽऽदौ, आ० ५ उ० २ उ० ।
सङ्क्रमनाऽऽदिके पाटीप्रसिद्धे, आ० ४ उ० ३ उ० । वसत्यादि-
सरकणे, आ० १० उ० ।

पडिकम्मविमुद्धि-परि (प्रति) कर्मविमुद्धि-स्त्री० । परि-
कर्मणा वसत्यादिसरकणलक्षणं क्रियमाणेन संयमस्य विमु-
द्धौ, आ० १० उ० ।

पडिकम्मोद्यय-परि (प्रति) कर्मोद्यय-पुं० । वत्सपात्राऽऽदे-
हदेहनेनाऽऽदिनाऽऽकल्पनायाम्, आ० ५ उ० २ उ० ।

पडिकय-प्रतिकृत-न० । प्रत्युत्कारे, आ० ४ उ० ४ उ० ।

पडिकिति-प्रतिकृति-स्त्री० । स्थापनायाम्, आ० चू० १
अ० १ उ० । कृते कार्ये यः क्रियते यिनयः स प्रतिकृतिरुपत्वा-
त् प्रतिकृतिः । आपचारकविनयभेदे, अथ १ उ० ।

पडिकुट्ट-प्रतिकुट्ट-त्रि० । निवारिते, आ० ४ विव० । नि० चू० ।
स्था० । निराकृते, दर्श० ४ तश्च । पि० ।

पडिकुट्टकुत्त-प्रतिकुट्टकुत्त-न० । हिण्मनाय निविष्टकुले, प्रति-
कुट्टकुल द्विविधम्-इत्वरं, यावत्कथिकं च । इत्वरं सूतकयुक्तम् ।
यावत्कथिकमभोज्यम् । दश० ५ अ० १ उ० ।

पडिकुट्टिगदिअस-प्रतिकुट्टिदिवस-पुं० । इक्ष्मप्रत्ययः प्राकृते स्वा-
र्थे प्राकृतेषु पञ्च प्रातिकुट्टिदिवसाः, ते च ते प्रातिकुट्टिदिवसाः ।
प्रातिपद्विदिवसेषु, " प्रातिकुट्टिगदिअसमे, पञ्चजा अष्टमि च नव-
मि च । उट्ठि च चठ्ठि धा-रसि च दोण्डि पि पक्खानं ॥ १ ॥ " ॥
अथ १ उ० । सेवाऽऽदित्वाद् वा द्वित्वम् । प्रा० १ पाद ।

पडिकूलग-प्रतिकूलक-त्रि० । सेवाऽऽदित्वाद् वा द्वित्वम् । प्रा०
१ पाद । प्रातिपत्त्यनि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । प्रत्यनीके, आ० ३
उ० ४ उ० । विपरीतवृत्तौ, आ० ४ उ० ३ उ० । अनाभमते,
आ० चू० २ अ० २ उ० । द्विपणि, आ० चू० १ अ० २ उ० ।

पडिकूलभासि (ण)-प्रतिकूलजावित्-त्रि० । प्रतिकूलं प्रति-
लोभं भाषते वक्तव्यशालः प्रतिकूलजावी । उक्त० १२ अ० ।
सम्मुखवादिनि, " अस्माक्यमाणं पडिकूलजासी, पनाससे किं
तु सगामि अहम् । " उक्त० १२ अ० ।

पडिकूलया-प्रतिकूलता-स्त्री० । विरोधितायाम्, आ० १४ आ० ।

पडिकूलवयण-प्रतिकूलवचन-न० । प्रस्तुतस्य मधुरवचनमिमां-
सं प्रतिपाद्यमानस्वरतिष्ठुरभाषणे, दर्श० ४ तश्च ।

पडिकूलिय-प्रतिकूलित-त्रि० । प्रतिभाषिते, नि० १ अ० १
वर्ग ६ अ० ।

पडिकूल-प्रतिकूल-त्रि० । निवृत्ते, आ० म० १ अ० । आ०
चू० । सर्वातिचारप्रतिनिवृत्ते, पा० ।

पडिकूलन-प्रतिकूलन-त्रि० । निवर्तितव्ये, मिथ्याकृतते
दानव्ये, आ० म० १ अ० ।

पडिक्रमण-प्रतिक्रमण-न० । प्रतीत्ययमुपसर्गः प्रतिपाद्ये वर्त-
ते । 'कमु'पाद्विक्रमेऽस्य ल्युप्तस्य प्रतीये प्रातिक्रमेण वा क्रम-
णं प्रतिक्रमणम् । एतदुक्तं जयति-शुभयोगेज्योऽशुभात् संक्रा-
न्तस्य शुभेष्वेव प्रतीये प्रातिकूल वा क्रमणं प्रतिक्रमणमिति ।
उक्तं च-

" इयस्थानायत् परस्थानं, प्रमादस्य वशाद्भूतः ।

तत्रैव क्रमणं जुयः, प्रतिक्रमणमुच्यते ॥ १ ॥

सायापशमिकाज्जावा-दौटयिकस्य वशं गतः ।

तज्जाऽपि च स पवार्यः, प्रातिकूलं गमात्स्मृतः ॥ २ ॥ "

प्रति इति क्रमणं वा प्रतिक्रमणं, शुभयोगेषु प्रतिप्रतिवर्तनमित्य-
र्थः । उक्तं च-"प्रतिप्रतिवर्तनं वा, शुभेषु योगेषु मोक्षकं देषु । नि-
शब्दस्य यत्ते-स्तथा क्रमं प्रतिक्रमणम् ॥ १ ॥ " शुभयोगेष्वशुभा-
योगान्तरं क्रान्तस्य शुभेष्वेव योगेषु गमने, आ० चू० ४ अ० । अ० ।

भोक्तोऽन्नमालुञ्चण-विश्रम्भीकरणं च भावसोही अ ।

आलोऽभिमि आरा-हणा अणालोऽप भयणा ॥१५॥

अवलोकनमासुञ्जनं विकटीकरणं च भावयुद्धिश्च, यथेदं क-
श्चिन्निपुणमाहाकारः स्वस्याऽऽरामस्य सदा त्विसंध्यमवलोकनं
करोति-किं कुसुमानि सन्युन नति दृष्ट्वा तेषामासुञ्जनं करोति,
प्रदणामित्यर्थः । ततो विकटीकरणं विकसितमुकुलिनाकमुकुल-
तानां जेदनं विभजनमित्यर्थः । अशब्दात् पश्चाद् ग्रन्थनं
करोति, ततो प्राहका शुद्धति, ततोऽस्याभिलषितार्थलाभो
जयति । भावयुद्धिश्च विलप्रसादलक्षणा, अस्या एव विवक्ति-
तत्वात्, अयस्तु विपरीतकारी मालाकारस्तस्य न भवति, एव
साधुरपि कृतोपधिप्रत्युपेक्षणऽऽदिष्ट्यापरा सञ्चाराऽऽदिष्टुमिप्र-
त्युपेक्षया चानिरेहितः कायोऽसंगोऽनुपेक्षते, सूत्रं गुरो तु स्थिते
हैवलिकाऽऽवश्यकस्य सुप्रवृत्तिकाप्रत्युपेक्षणाऽऽदेः कायोऽस-
ंगस्तत्त्वलाकन करोति, पश्चादालुञ्जनं स्पष्टबुद्ध्याऽपराधग्रहणं,
ततो विकटीकरणं गुणलभूनामपराधानां विजजनं, अशब्दादा-
लोचनं प्रतिमेयनापुलोमेन ग्रन्थनं, ततो यथाक्रमं गुरोर्निवेदनं
करोति, एवं कुर्वतः भावयुद्धिरुपजायते, औदयिकभावात्
कायोपलम्बिकप्रतिस्तिथ्यर्थः । इत्यमुकेन प्रकारेणाऽऽलोचते
गुरोपराधजाते निवेदिने आराधना मोक्षमागोऽऽक्षरद्वया भवति,
अनालोचिते अनिवेदिने भजना विकल्पना-कदाचिद् भवति,
कदाचिन्न भवति ।

तत्रेयं भवति-

"आलोयणापरिणमो, समं संपट्टिमो गुरुसगासं ।
जह अनरो उ कासं, करेज्ज आराहभा तह वि ॥ १६ ॥"
एवं तु न भवति ।

"इहोए गारवणं, बहुसुयमपण वा वि दुक्कविणं ।
ओ न कहेऽ गुरुण, न हु सो आराहओ भणिओ ॥ १७ ॥"
इति गार्थार्थः ।

इत्थं चाऽऽलोचनाऽऽदिना प्रकारेणोभयकालं नियमत एव प्र-
थमस्वरमतीर्थकरोतीत्ये सातिचारेण निरतिचारेण वा साधुना
बुद्धिः कर्तव्या, मध्यतीर्थकरोतीत्ये पुनर्नैव किं त्वतिचारवत
एव बुद्धिः कियते । आब० ४ अ० ।

सपट्टिकमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

पट्टिमयाण जिणाणं, कारणजाए पट्टिकमणं ॥ १८ ॥

सप्रतिक्रमणो धर्मः कर्तव्यः, अस्य च जिनस्य तत्तीर्थे सा-
धुना ईश्यापथ्यागतेन सञ्चाराऽऽदिविषेक उजयकालं आपराधो
भवतु वा, मा वा, नियमतः प्रातःकालेऽयं, शठवारप्रमादबहुल-
त्वाच्च । एतेष्वेव स्थानेषु मध्यमानां जिनानामजिताऽऽदीनां पा-
श्चिमपर्यन्तानां कारणे जाति अपराध एवापेक्षे सति क्रमणं
तदैव भवत्यशठत्वात्, प्रमादरहितत्वाच्चेति गार्थार्थः ॥ १८ ॥

तथा चाऽऽह ग्रन्थकाराः-

जो जाहे आवभा, सो हु असयरम्मि ठाणम्मि ।

सो ताहे पट्टिकमई, पट्टिमयाणं जिणवरणं ॥ १९ ॥

यः साधुरिति योगः यदा यस्मिन्काले पूर्वाह्नाऽऽदौ आपन्नः
प्राप्ताऽऽयतरस्मिन्स्थाने प्राणातिपाताऽऽदौ स तदैव तस्य स्थान-
स्य एककथेय गुरुप्रत्यक्ष वा प्रतिक्रामति, मध्यमानां जिन-
वराणामिति गार्थार्थः । आब० ४ अ० । जी० । कट० ।
वृ० । प्र० ।

अथ प्रतिक्रमणद्वारमाह-

सपट्टिकमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

पट्टिमयाण जिणाणं, कारणजाए पट्टिकमणं ॥ २० ॥

सपट्टिकमणः उजयकाले पट्टिधाऽऽवश्यककरणवृत्तौ धर्मः पू-
र्वस्य पश्चिमस्य च जिनस्य तार्थे भवति, तत्तीर्थे साधुना प्र-
मादबहुलत्वात्, शठत्वाच्च । मध्यमानां तु जिनानां तीर्थे का-
रणजाते तथाविधे अपराधे उत्पन्ने सति प्रतिक्रमणं भवति, त-
त्तीर्थसाधुनामशठत्वात्, प्रमादरहितत्वाच्च ।

अथाऽस्यामेव पूर्वाह्ने व्याख्ये-

गमणाऽऽगमणविचारे, सायं पाओ य पुरिमचरिमाणं ।

नियमेण पट्टिकमणं, अतिपारो होइ वा मा वा ॥ २१ ॥

गमनाऽऽगमनेषु चैत्यवन्दनाऽऽदिकार्येषु प्रतिध्यानाभिरुच्य हस्तश-
तात्परतो गत्वा भूयः प्रत्यागमने (विचारे ति) हस्तशतमध्य-
ऽऽयुञ्जाराऽऽदेः परिष्ठापने कृते तथा सायं संख्यायां प्रातश्च प्र-
ज्ञाने पूर्वचरमाणं साधुनामतिचारो भवतु वा, मा वा, तथाभ्य-
नियमेनैतेषु प्रतिक्रमणं भवति ।

परा प्राऽऽह-

अतिचारस्म न असती, एणु होति निरत्ययं पट्टिकमणं ।

ए भवति एवं चोदगं, तस्थ इमं होति एतत्तु ॥ २२ ॥

अतिचारस्याऽऽमत्यजाये न तु निरर्थकं प्रतिक्रमणं भवति ।
सूरिराह-ए चोदक ! एवं त्वदुक्तं प्रतिक्रमणस्य निरर्थकत्वं
न भवति न घटते, किं तु सार्थकं प्रतिक्रमणम् । तत्र च
सार्थकत्वे इदं ज्ञातमुदाहरणं जयति ।

सति दोसे होअऽगहो, जति दोसो एत्थि तो गदो होति ।

वितियस्स हणात दोसे, ए गुणं दोसं व तदभावा ॥ २३ ॥

दोसं हंरुण गुणं, करोति गुणमेव दोसरहिते वि ।

तविष तिगिच्छकरस्स उ, रसायणं दंभियमुनस्स ॥ २४ ॥

जति दोसो त विदति, असंतदोसम्मि एिज्जरं कुणइ ।

कुसलतिगिच्छिरमायण-मुवणीयमिदं पट्टिकमणं ॥ २५ ॥

एगम्स रज्जो पुलो अईव वल्लहो । तेण वि तयं अणागयं किं वि
तहाविदं रसायणं करायेमि जेण मे पुनस्स कयाह रोगो न
होइ ति वेज्जा लहविषा । मम पुनस्स तिगिच्छं करेह । जेण नि-
हओ होइ । ते भणति-करेमो । राया जणइ-केरिजाणि तइ ओ
सहाणि । एगो अणइ-मम ओसदंमरिस्सं जइ रोगो अत्थि तो उ-
वसामेइ, अह नत्थि तं वेव जीवतं मारेइ । विइओ भणइ-मम
ओसहं जइ रोगो अत्थि तो उवसामेइ, अह नत्थि तो न गुण न
दांसं करेइ । तइओ जणइ-जइ रोगो अत्थि तो वल्लकवजोव-
णलावण्णाए परिणमइ, अपुवो य रोगो न पाउंमनइ । एवमा-
यणिकरणा तइया वज्जेण किरिया कारिया । एव मम पि पट्टि-
मणं जइ अइयारदोसो अत्थि तो तेति विमोहि करानि । अइ
नत्थि अइयारा तो चारिस्सं विसुद्धं करेइ । अजिनयकम्मरा-
गस्स य आगमं निरुमइ । अथाक्षरगमनिका-प्रथमवैद्यस्यो-
पधेन सति दोषे रोगसंभवे उपयुज्यमाने भगदो निरोगो भ-
वति । यदि पुनर्दोषो नास्ति ततः प्रत्युन गदो रोगो भवति ।
द्वितीयस्य तु त्रैद्यस्यैव रोगं हन्ति तदभावे दोषाभावे

गुणं न दोषं करोति । तृतीयस्य तु दोषं हत्वा गुणं करोति, दोषरहितेऽपि च गुणमेव वर्णाऽऽदिपुष्टमभिव्यक्तौ भावाऽऽत्मकं करोति । ततस्तृतीयसमाधि करस्य तृतीयस्य वैद्यस्य रसायनं दण्डकस्तुतस्य योऽयमिति कृत्वा राज्ञा कारितम् । एवं प्रतिक्रमणमपि यद्यनीचारक्षणं दोषा भवन्ति ततस्तं विनष्टि, अथ नास्ति दोषः ततोऽस्ति दोषे महतीं कर्मनिर्जरां करोति; एवं कुशलाचक्रिमस्य तृतीयवैद्यस्य रसायनोपनीतमुपमयं प्रापितमिदं प्रतिक्रमणं मन्यम् । न तं प्रतिक्रमणद्वारम् । ५० ६ उ० ।

(२) पञ्चविधप्रतिक्रमणम्-

पञ्चविधे पञ्चमणो पश्यते । तं जहा-आमवदारपञ्चमणो, मिच्छत्तपञ्चमणो, कसायपञ्चमणो, जोगपञ्चमणो, जावपञ्चमणो ।

इदं च विषयभेदात्पञ्चवेति । तत्राऽऽश्रयद्वाराणि प्राणानिपाताऽऽक्षिप्ति, तेष्वयः प्रतिक्रमणं निवर्त्तनं, पुनरकरणमित्यर्थः । आश्रयद्वारप्रतिक्रमणमसंयमप्रतिक्रमणमिति हृदयम् । मिथ्यात्वप्रतिक्रमणं यदाभोगानां जोगसद्वत्कारैर्मिथ्यात्वगमनं तन्निवृत्तिरेवं कषायप्रतिक्रमणम् । योगप्रतिक्रमणं तु यन्मनोवचनकाव्यापाराणां भोगानां व्यावर्त्तनमित्याश्रयद्वाराऽऽदिप्रतिक्रमणमेव विवक्षितविशेषं भावप्रतिक्रमणमिति । आह च-

"मिच्छताह न गच्छतः, न य गच्छति न जाणते ।

ज गणयत्कापि, तं भाणय जावपञ्चमणम्" ॥ १ ॥ इति । विशेषविशेषायां तूक्ता एव चत्वारो जेदाः । यदाह-मिच्छत्तपञ्चमणं, तदेव अस्मज्जमे पञ्चमणम् । कसायाण पञ्चमणं, जोगाण य अपस्तथाणं" ॥ १ ॥ इति । ५० ६ उ० ।

(३) षड्विधप्रतिक्रमणम्-

षड्विधे पञ्चमणो पश्यते । तं जहा-उच्चारपञ्चमणो, पासवणपञ्चमणो, इत्तरिण, आवकहिण, जं किंचि मिच्छासोमणति ।

(षड्विधे पञ्चमणेत्यादि) । प्रतिक्रमणं द्वितीयप्रायश्चित्त-जद्वत्तत्तत्तं मिथ्यादुष्कृतकरणमिति जाय । तत्रोच्चारोत्सर्गविधाय यदीयापिका प्रतिक्रमणं तदुच्चारप्रतिक्रमणमेव प्रश्रवणविषयमपीति । उक्तं च-

"उच्चारं पासवणं, भूमीष वोसिरिणु उवउत्तो ।

वोसिरिणु तत्ता, इरियावहियं पञ्चमणम् ॥ १ ॥

वोसिरिण मत्तगेज्जह, न पाडकमई य मत्तगे जां उ ।

साहु परिचवेई, नियमेण पाडकमे सो उ ॥ २ ॥" इति ।

(इत्तरियेति) । इत्तरं स्वकल्पकात्मिकं दैवसिक्करात्रिकाऽऽदि (आवकहियेति) । यावत्काधिकं यावज्जीविकं महा-अतमत्परिज्ञानाऽऽदिरूपं, प्रतिक्रमणत्वं चाऽस्य निवृत्तिसंज्ञा-व्यवधानादिति । (जं किंचि मिच्छति) खलसिद्धान्तावधिनि-सर्गाऽऽभोगानां भोगसद्वत्काराऽऽद्यसंयमस्वरूपं यत्किञ्चिन्मि-थ्या असंयमकृत् तद्विषयं मिथ्येदमित्येवं प्रतिपत्तिपूर्वकं मिथ्या-दुष्कृतकरणं यत् किञ्चिन्मिथ्याप्रतिक्रमणमिति । उक्तं च-

"संजमजोगे अशु-द्वियस्म जं किंचि तहयमायरियं ।

मिच्छा-पयं ति विद्या-णिऊण मिच्छत्त कायस्व" ॥ १ ॥ इति ।

५० ६ उ० ।

तथा-

खेलं सिद्धान्तं वा, अथपिलेहापमज्जिजं तह य ।

वोसिरिय पञ्चमणम्, तं पि य मिच्छाकर्म देह" ॥ १ ॥ इत्यादि ।

तथा-(सोमणति एति) स्वापनात्मिकं स्वपनस्य सुसिद्धि-याया अन्तेऽवस्थाने भवं स्वापनात्मिकम् । सुसंस्थिता हि इयं प्रतिक्रमणमिति साधव इति । अथवा-स्वप्नो निद्रावशे विकल्प-स्वस्याऽन्तो विज्ञातः स्वप्नान्तस्तत्र ज्ञवं स्वापनात्मिकम् । स्वप्नवि-शेषे हि प्रातःक्रमणं कुर्वन्ति साधवः । यदाह-"गमणागमण-विहारे, सुप्ते वा सुमिणदसणे राओ । नावा महसतारे, इरि-यावहिया पञ्चमणम्" ॥ १ ॥ यतः-"आउत्तमाउत्तयाए सो-अवावहियाए" इत्यादि प्रतिक्रमणसूत्रम् । तथा स्वप्नकृतप्राणानि-पाताऽऽदिव्यवधाना प्रतिक्रमणरूपया कार्यात्मनैलक्षणप्रतिक्रम-णमेवमुक्तम्-"पाणियदमुमायाए, अदत्तमेहुणपारगहे वेव । समयेण तु अणुणं, कसासाणं भवेज्जाहि" ॥ १ ॥ ५० ६ उ० ।

(४) अणुना यदुक्तं समप्रतिक्रमणो धर्म इत्यादि तत्प्रतिक्रमणं दैवसिकाऽऽदिभेदेन निरूपयन्नाह-

पञ्चमणं देसिअ ग-इअं च इत्तरिअभावकहियं च ।

पक्खिअ चाउत्मासिअ-संवच्छरि उत्तमपे अ ॥ २ ॥

प्रतिक्रमणं प्राह्निकपितृशब्दार्थं दैवसिकं विषयनिवृत्तं, रा-त्रिकं रजनिनिवृत्तम्, इत्तरं स्वल्पकालिकं दैवसिकाऽऽद्यव, या-वत्काधिकं यावज्जीविकं ज्ञानाऽऽदिलक्षणं, पञ्चमणं पञ्चात्मिका-निवृत्तम् । दैवसिकं नैव शोधिते सत्प्राप्तमिति पाक्षिकाऽऽदि कि-मर्थम् ? उच्यते गृहहृष्टान्ताऽत्र-"जह गेहं पक्खियदं, पि सोहिअं तह वि पक्खलसोए । सोहिज्जह सविनेनं, एव इहं पि नाय-व्यं ॥ १ ॥" एव चातुर्मासक सांवत्सरिकम्, पनानि हि प्रातःता-न्येव, उत्तमार्थं च भक्तप्रत्याख्यानं प्रतिक्रमणे भवति, निवृ-त्तिरूपत्वात्तस्येति गाथास्मृत्यर्थः ॥ २ ॥ आव० ४ अ० ।

यावत्काधिकं प्रतिक्रमणम्-

उच्चारं पासवणे, खेलं सिद्धान्तं पञ्चमणम् ।

आजोगमणाजोगे, महमकारे पञ्चमणम् ॥ २४ ॥

उच्चारं पुरीषे, प्रश्रवणे मूत्रे, खेले स्नेहमणि, सिद्धान्तं ना-सिकोद्भव स्नेहमणि व्युत्पद्ये सति सामान्येन प्रतिक्रमणं भ-वति ॥ २४ ॥ आव० ४ अ० ।

आजोगे जाणते-ए जो अइआगे कओ पुणो तस्म ।

आयम्म उ अणुतावे, पञ्चमणमजाणता इयरे ॥ २८ ॥

प्रत्युपेक्षिताऽऽदिविधिविधेके तु न ददाति, तथा आभोगं अ-नाभोगं सहसाकारे सति योऽतिचारस्तस्य प्रतिक्रमणम्-"आजोगे जाणते-ए जो अइआगे कओ पुणो तस्म । जातम्म उ अणुतावे, पञ्चमणमजाणता इयरे" ॥ २८ ॥ अनाजोगः सहसाकारो इत्थं अकृणो पुवं अपासवं जं जुहुं पादम्म जं पुणो पासं न य तरह, नियते तु पायं सहसाकरणमेत्तं ।" तस्मि-अ सति प्रतिक्रमणम् । अयं गाथाऽङ्गार्थः । इदं पुनः प्राकरण-कम्-"पमिलेदिमां पमज्जिय भवं पाणं च वोसिरिणु । वसही-करयवरमेव उ नियमेण पञ्चमणं साहु । इत्थसया आगनु च मुहुत्तं जहि जिठे । पंथे वा वच्छतो, तदीसंतरे पञ्च-मणं ॥ १ ॥" आव० ४ अ० ।

प्रतिक्रान्तव्यमुच्यते, तत्पुनरोचनः पञ्चधा भवतीत्याह
नियुक्तिकारः-

मिच्छन्तपरिक्रमणं, तदेव अस्मज्जमे पञ्चमः ।

कसायाण पञ्चमः, जोगाण य अप्ससत्थाणं ॥३२॥

संसारपञ्चमः, चतुर्विहं द्वेह आणुपुण्ण ॥

भावपञ्चमः पुण, तिविहं तिविहेण नेअत्वं ॥३३॥

मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसावित्र्यविशेषादात्मपरिणामो मि-
थ्यात्वं तस्य प्रतिक्रमणं तत्प्रतिक्रान्तव्यं वर्तते, यदा ज्ञो-
गानामोगसहस्राकारिमिथ्यात्वं गतस्तस्य प्रतिक्रान्तव्यमित्य-
र्थः । तथैवात्म्यमेव असंयमविषयं प्रतिक्रमणम् । असंयमः प्रा-
णानिपाताऽऽदिभक्षणः प्रतिक्रान्तव्यो वर्तते, कसायाणां प्राशनक-
पि तशब्दाध्यानां क्रोधाऽऽदीनां प्रतिक्रमणं, कसायाः प्रतिक्रान्त-
व्याः, योगानां च मनोवाक्कायानामप्रशस्तानामशोभनानां प्रति-
क्रमणम्, ते च प्रतिक्रान्तव्या इति गार्थाः ॥ ३२ ॥ संसरणं
संसारस्त्रियङ्गुत्तरकामरभवानुभूतिवृत्तान्तस्य प्रतिक्रमणं
चतुर्विधं चतुष्प्रकारं तत्रश्चानुपूर्व्या परिपाठ्या । एतदुक्तं भव-
ति-नरकाऽऽयुषो ये हेतवो महाऽऽरम्भाऽऽद्य-तेष्वामोमानामो-
गसहस्राकारैर्युतितमन्वधा वा प्रकृपितं तस्य प्रतिक्रान्तव्यम् ।
एव तिर्यङ्गनरामरेष्वपि विरोधो, तत्र शुभनरामराऽऽयुर्हेतुभ्यो
मायाऽऽद्यनामधनाऽऽदिलक्षणभ्यां निराशमेनैवापत्त्यामिलावि-
णाऽपि न प्रतिक्रान्तव्यम्-“भावपञ्चमः पुण, तिविहं तिवि-
हेण नेअत्वं ।” तद्वत्तदन्तरोदित भावप्रतिक्रमणं पुनस्त्रिविधं
श्रविधेनैव नेतव्यं, पुनः शब्दस्यैवकारार्थत्वात् । एतदुक्तं भवति-
“मिच्छन्तस्त्रि न गच्छन्ति, न य गच्छन्तेति आणुजाणाति । जं
मणवयकाएहि, तं भणियं भावपञ्चमः ॥ १ ॥” मनसा न
गच्छन्ति न चिन्तयन्ति यथा शोजनः शाक्याऽऽदिधर्मः, वाचा
नामिधत्ते, कायेन न तैः सह निष्प्रयोजनं संसर्गं करोति, त-
था न गच्छन्तेति, मनसा न चिन्तयति कथमेव तत्त्वनिर्वाकाऽऽ-
दिः स्यात्, वाचा न प्रवर्तयति यथा तत्त्वनिर्वाकाऽऽदिनं च काये-
न न तत्त्वनिर्वाकाऽऽदीनामपयति । आणुजाणाति कश्चित्त्वनि-
काऽऽदिर्ज्ञेयति, न तद् मनसाऽनुमोदयति, नृणां स्वास्ते, वाचा
न सुष्ठुरवश्यं कर्तुं चेति भणति, कायेन न तत्त्वनिर्वाकाऽऽदि प्रय-
च्छति । एवमसंयमाऽऽदिष्वपि विभाषा कायेति गार्थाः ॥ ३३ ॥
इत्थं मिथ्यात्वाऽऽदिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तमिह च भवमूलाः
कसायाः । तथा चान्तर-“कोहो य माणो य अण्णिगहाया,
माया य बोभो य पण्डमाणा । असारि एए कलिणा कसाया, मि-
च्छन्ति मूनाई पुणभवरम्” ॥१॥ अतः कसायप्रतिक्रमण एव उदा-
हरणमुच्यते-“कई दो संजया संगारं काऊण देवलोयं गया इ-
ओ य एगमि नयरं एगस्स सेट्टिस्स भारिया पुत्तनिमित्तं नाग-
देवयाए उययामेण त्रिया । ताए भणिय-होहति ते पुत्तो देवलो-
यखुओ स्ति । तसिमेग चहत्ता ताए पुत्तो जाओ ।” नागदत्तो” भि-
से नाम कथं, बाह्यकर्मविचारो जाओ, गंधर्वं च से अति-
परिचर्यं, तेषां गंधर्वनागदत्तो मज्झइ । तओ सो मिच्छजणपरि-
वारिओ सोक्खमणु जवति, देवो य णं बहुसो बहुसो पडिवा-
हति, सो न सबुज्जति, ताहे सो देवो भवत्तल्लिगेणं न नज्जाए,
जाहे स पक्कवयणो जण से रज्जाहरणादुत्तराणं नत्थि, स-
प्पे असारि करकयइत्थो गहेऊण तस्स उज्जाणयणयस्स अ-
दूरसामंते जीवावयति, मित्तिहि तस्स कहियं-एस सप्पेज्जायणो

स्ति गतो तस्स सूत्रं, पुच्छ-किमेव ? देवो भणइ-सणो । गंध-
र्वनागदत्तो जणइ-रमामो तुमे मम वपडि, अहं न सबवपडि,
देवो तस्सप्पपडि रमइ, खइओ वि न मरई । गंधर्वनागदत्तो
अमरिस्सिओ भणइ-अहं पि रमामि तव संतिपडि सप्पेहि । दे-
वो जणति-मरमि जइ खउज्जसि, जाहे निवणेण जग्गो ताहे मं-
डल आहिहिं देवेण, चउदिमि पि करकया ठविया, पक्क-
से सव्वं मिच्छसयणपरियणं मेलेऊणं तस्स समक्खं इमे भणइ ।

गंधर्वनागदत्तो, इच्छइ सप्पेहिं खेज्जिं इहयं ।

सो जइ कहिं वि खज्जइ, इत्थं हु दासो न कायवो ॥३४॥

गंधर्वनागदत्त इति नाम इच्छन्त्यतिशयति सर्वैः सार्द्धं क्री-
दितुमत्र स खल्वयं यदि कथञ्चित्केनचित्प्रकारेण खाद्यते भ-
क्ष्यते (एतद् हु) अस्मिन्नुत्पत्ते दावो न कर्त्तव्यो मम भवद्-
भिरिति गार्थाः ॥ ३४ ॥

यथा चतसृष्वपि त्रिकुल्यापितानां, सर्पाणां माहात्म्यमसाध-
कथयन् तथा प्रतिपादयन्नाह-

तरुणदिवायनयणां, विजुलयाचं वज्रगजिहासो ।

घोरपहाविम दादो उ-का इव पञ्चशिखरोमो ॥३५॥

तरुणदिवाकरवज्रजिनवोदिताऽऽदिप्रवलयने लोचने यस्य स
तरुणदिवाकरवज्रजिनो, रकाक इत्यर्थः विजुलतय खज्जिहा जि-
हा यस्य स विजुलनाचञ्चलापजिहा, घेरा रौद्रा महाविषाः
प्रधानविषयुक्ता दंष्ट्रा आस्यां यस्य स घोरपहाविषयुः । उ-
क्तेव निर्गतज्यालेष प्रज्वालतो रौद्रा यस्य स तथोच्यते इति
गार्थाः ॥ ३५ ॥

रुको जेण मणुस्सो, कयमकयं वा न जाणइ बहुं पि ।

अदिस्समाणमच्चुं, कह गिज्जमि तं महानागं ॥ ३६ ॥

(रुको) दृष्टा येन सर्वेण मनुष्यैः कृतं किञ्चिदकृतं वा न जानी-
ते स बहुपि अदृश्यमानोऽयं करणस्थो मृत्युवर्तने मृत्युहेतु-
त्वाभ्युः यतश्चैवमतो कथं मृदोष्यसि त्वं महानागं प्रधानत-
र्पमिति गार्थाः ॥ ३६ ॥

अयं च क्रोधसर्पः पुरुषेषु योजना स्वबुद्ध्या कार्या, क्रोधस-
मन्वितस्तरुणदिवाकरनयन एव जवतीत्यादि-

मेरुगिरितुंगमरिमो, अट्टफणो जमलजुअलजीहासो ।

दाहिणपामिम्म त्रिओ, माणेण विअट्टं नागो ॥३७॥

मेरुगिरिस्तुङ्गान्युच्छिन्नानि तैः सद्यः मेरुगिरितुङ्गमदृशः, अ-
च्छिन्न इत्यर्थः । अष्टौ फणा यस्याऽसौ अष्टफणः, जानिकुञ्ज-
पक्ष्मशाभबुद्धिबाह्व्यकधृतानि छट्ठ्यानि, तथैव यमो मृत्युः
मृत्युहेतुत्वात् । ‘ता’ आदाने यमं ज्ञातीति आदत्तीति यमज्ञा-
युग्मा जिह्वा यस्य स यमलयुग्मजिह्वः । करणकन्यासमधिक-
त्वाऽऽह-दक्षिणपाश्वे स्थितः दक्षिणादिक्कन्यासस्तु दाहिणय-
वन उपरोधवने मानप्रवृत्तेन एवाऽऽह-मानेन हेतुवृत्तेन व्या-
वर्तते नागः सर्प इति गार्थाः ॥ ३७ ॥

रुको जेण मणुस्सो, यदो न गणेइ देवरायमवि ।

तं मेरुपक्कयनिधं, कह गिज्जमि तं महानागं ॥३८॥

(रुको) दृष्टः येन सर्वेण मनुष्यैः स्तब्धः सन्न गणयति देवराज-
मपि इच्छामि, तस्मिन्भूतं मेरुपर्वतमिव कथं ग्रहीष्यसि त्वं
महानागं प्रधानतर्पमिति गार्थाः ॥ ३८ ॥

अयं च मानसर्पः-

सद्यन्निअवेद्वहङ्गई, सत्थिअलंछणफणंकिअपहागा ।

मायामई अ नागी, निअमिकवमवंचणाकुनडा ॥३९॥

सललितमृद्धी बेल्लहत्ता स्फीता गनिर्यस्थाः सा सललित-
बेल्लहलगतिः स्वस्तिकसाठट्टेननाङ्किता फणा पनाका यस्याः
सा स्वस्तिकसाठट्टेननाङ्किताफणापनाकेति वक्तव्ये गाथाजङ्गम-
यावम्यथा पाठः । मायाऽऽत्मिका नागी निकृतिरपटवञ्चनाकु-
शला निकृतिरात्तरो विकारः, कपटं वेषपरावर्तिनाऽऽदि बाह्यः,
आज्यां या वञ्चना तस्यां कुशला निपुणेति गाथार्थः ॥ ३९ ॥

तं चऽमि वाझगाही, अणोमहिबुओ अ अपरिहृत्यो य ।

सा य चिरसंचिअविमा, गहणम्मि वणे वसइ नाणी ॥४०॥

इयमेवंचुता नागी रौद्रा, त्वं च व्यालगाही सर्पग्रहणशीलः,
अनौषधिवशश्च औषधिवशरहितः, अपरिहृतश्चादत्तश्च, सा च
चिरसञ्चितविषा गहने सङ्कुले घने कार्यजाते वसति ना-
णीति गाथार्थः ॥ ४० ॥

होही ते विणिवाओ, तामे दाढंनरं उवगयस्म ।

अप्पोमहिपंतवलो, न हु अप्पाणं चिगिच्छिहिमि ॥४१॥

भवीष्यति ते विनिपातः तस्या दंष्ट्राभ्यन्तमुपागतस्य प्रातस्य
अष्टमं स्नोकमोषधिमन्त्रबलं यस्य सोऽष्टपौषधिमन्त्रबलः यत-
श्चैवमतो नैवाऽऽत्मानं चिकित्सिष्यसीति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

इयं च मायानागी-

उत्थरमाणे मव्वं, महाझओ पुअमेहनिग्योसो ।

उत्तरपासम्मि उओ, ओमेण विअई नागो ॥ ४२ ॥

(उत्थरमाणे स्ति) अमिभवन् सर्वं वस्तु, महानालयो यस्येति म-
हालयः, सर्वत्रानिवारितत्वात् पूर्णः पुष्कलावर्तमेषस्येव निर्घोषो
यस्य स तथोच्यते । करण्डकन्यासमधिकृत्याह-उत्तरपा-
श्वस्थितः उत्तरदिग्न्यासस्तु सर्वोत्तरो ओज इति स्थापनार्थः ।
अत एवाऽऽह-लोभेन हेतुभूतेन (विघट्टति स्ति) व्यावर्तते
कथ्यति चानागः सर्प इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

दहो जेण मणुस्सो, महमायगइवातिदुपूरं ।

सव्वविससमुदयं खलु, कह गेज्जमि तं महानागं ॥४३॥

इष्टो येन मनुष्या भवति महासागर इव स्वयंभूरमण इव
दुष्पूगस्तमित्युत सर्वविषसमुदयं सर्वव्यसनेकराजपथं क-
थं प्रहीष्यसि त्वं महानाग प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

अयं च बोधसर्पः-

एए ते पावाऽऽही, चत्तारि वि कोहमाणमयालोहा ।

जेहिं सया संतत्तं, जरियमिव जगं कलकझे ॥४४॥

एते ते पापा अहयः पापसर्पाश्चत्वारोऽपि क्रोधमानमायालो-
हाः, यैः सदा संतप्तं सत् उचरितमिव जगद् भुवनं कलकला-
यते जयजलधौ कथनमिति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

एएहिं जो उ खज्जइ, चउहिं आसीविसेहि पावेहि ।

अवमस्स नरयपरणं, नत्थि सँ आहंभणं किंचि ॥४५॥

एतिर्य एव लयते भज्यते चतुर्भिर्गाशीविधैः शुजङ्गैर्पापैरशो-
भनैस्तस्य वशस्य सतो नरकपतन भवति, नास्ति न विशते
(स्ते) तस्य आहम्भनं किञ्चित् येन न पतन्तीति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

एवमभिधाय ते मुक्ताः-

एएहिं अहं सइओ, चउहिं वि आमीविसेहि घोरेहि ।

विमनिग्वायणहेअं, चरामि विविहं तवोकम्मं ॥ ४६ ॥

सो लहओ पमिओ मओ य, पच्छा देवो भणति-किह जात न
जाति चारिअंतो, पुव्वजणिया य तेण मिला अगदं लुहति, ओ-
सहाणि य न किंचि गुणं करेति । पच्छा तस्स लयणा पापसु प-
मिओ जीवावेहि स्ति । देवो भणति-एवं चेव अहं पि लहओ, ज-
इ एरिसं चरियमणुवरइ तो जीवति, जति पाणुपावति तो उ-
ज्जीवाविओ पुणो त्रि मरति, तं च चरियं गाढाहिं कदेति ।
एभिरहं (स्मात्ततो स्ति) भलितः चतुर्भिर्गाशीविधैर्भुजङ्गै-
रैरौद्वैविषनिर्घातइतुं विपनिघातननिमित्तं चरामि आसंभया-
मि विविधं विचित्रं चतुर्थं पष्ठाऽष्टमाऽऽदिभेदं तपःकर्म तपः-
क्रियामिति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

मेवामि सेअकाणण-सुमाणसुअधरक्खमूलाइं ।

पावाहीणा तेमि, खणमचि न उवमि वीमंजं ॥ ४७ ॥

अच्चाहारो न सहइ, अडनिच्छेण विसया उइज्जंति ।

जायामायाहारो, तं पि पमामं न इच्छामि ॥ ४८ ॥

ओसअकयाहारो, अहवा विगईविज्जिआहारो ।

जं किंचि कयाहारो, उवउज्जिअ घोवमाहारो ॥ ४९ ॥

थोवाहारो थोवं, जणिओ अ जो होइ थोवनिहो अ ।

थोवोवहिउवगरणो, तस्म य देवा वि पणमंति ॥ ५० ॥

मिच्छे नमंमिज्जणं, संसारत्था य जे महाविज्जा ।

वुच्छामि दंढकिरिअं, सव्वविसनिवारणिं विज्जं ॥ ५१ ॥

सव्वं पाणइनायं, पच्चक्खाइ स्ति अल्लिअवयणं च ।

सव्वमदिआदाणं, अव्वंजपरिअहं साहा ॥ ५२ ॥

सर्वाम भजामि शैलकाननश्मशानदृग्पशुहवुकमूलानि, शै-
लाः पर्वताः, काननानि दूरवर्तिवनानि, शैलाश्च का-
ननानि चेत्यादिउद्भूतः क्रियते । पापाहीनां पापसर्पाणां
तेषां क्षणमपि नोपैमि न यामि विभ्रमं विश्वासमिति
गाथार्थः ॥ ४७ ॥ अत्याहारः प्रभूताऽऽहारः न सहति प्रा-
कृतशैलया न सहते न कृमते, मम स्निग्धमल्पं च ज्ञाजने भ-
विष्यति इत्येतदपि नास्ति, यत आतस्निग्धेन मृदुस्पर्शप्रचु-
रेण विषयाः शब्दाऽऽद्य उदीर्यन्ते उद्वेकावस्थां नीयन्ते, नतश्च
यात्रामात्राऽऽहारः यावता लययात्रा सर्पते तावन्ते भक्षयामि
तमपि, न प्रकामं पुनः पुनर्नेच्छामि इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

उत्सन्नं प्रायशः अकृताहारस्तिष्ठामीति क्रिया । अथवा-
विकृतिभवेज्जित आहारो यस्य मम सोऽहं विकृतिवर्जि-
ताहारः यत्किञ्चिच्छोभनमशोभनं वैदनाऽऽदि कृतमाहारो
येन मया सोऽहं तथाविधः । (उवउज्जिय घोवमाहारो स्ति)
उपयुज्य स्तोकाः स्वल्प आहारो यस्य मम सोऽहम् उपयु-
ज्य स्तोकाहार इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥ एवं क्रियायुक्तस्य
क्रियाभ्युद्योगाच्च गुणानुपदर्शयति-स्तोकाऽऽहारः स्तो-
कभणितश्च यो जयति स्तोकाभिरुक्त्वा स्तोकोपयुपकरणः
उपधिरेवोपकरणं तस्य चेत्यंभूतस्य देवा अपि प्रणमन्तीति
गाथार्थः ॥ ५० ॥ एवं जइ अणुपालेति तो उठेति,
जयति परं, एवं पि जीवतो पेश्चामो पुव्वामिमुहो विओ

किरियं पञ्चोजितकामो देवा भणति-मिह गाहा । सि-
द्धाप्नुताममस्कृत्य संसारस्थाश्च ये महावैद्या केवालचतु-
र्दशपूर्वधिरभूतयः, तांश्च नमस्कृत्य, वक्ष्ये द्वावक्रियां
सर्वविघ्ननिवारणीं विद्यामिति गाथाः ॥ ५१ ॥ सर्वं
संपूर्णं प्राणातिपातं प्रत्याख्याति प्रत्याचष्टे एष महात्मेति,
अनृतवचनं च, सर्वं स्वादत्ताऽऽदानम्, अग्रतपरिग्रहं च
प्रत्याचष्टे स्वाहेति गाथाः ॥ ५२ ॥ एवं भाणञ्चो उचिञ्चो
अम्मापिस्तीहिं से कदिदं न सहहति पच्छा पहाविञ्चो पडिञ्चो,
पुणो वि तहेव देवण उच्छाविञ्चो पुणो वि पहाविञ्चो, तो पडि-
ञ्चो, तद्व्याप वेलाए देवो नेच्छति, वासाहञ्चो उच्छाविञ्चो, पडि-
ञ्चुय अम्मापियर पुच्छिञ्चो तेण समं पहाविञ्चो, एगमि वण-
समे पुव्वभवं कहेति, संवुक्को पसेयवुक्को जाञ्चो । देवो वि
पडिञ्चो । एवं सां ने कसाए तरीरकरंडए छेदण कञ्चो वि
संचरिठं न देति, एष सो भौदियियस्स भावस्स अकरणयाए
अच्छुचिञ्चो पडिञ्चो होइ, दीहण सामञ्जपरयाएण सिञ्चो ।
एवं ज्ञापयतिकमण ।

(५) प्रतिक्रमणनिमित्तम्-

आह-किं निमित्तं पुणो पुणो पारिकामज्जइ, जइ मज्जिमाणं
तइ कोम न कजे पडिक्कमिज्जइ ? आहरिय आह एथ वेज्जेण
दिट्ठतो । एगस्स रञ्जो पुत्तो अतीव पिञ्चो, तेण चित्तियं-मा स
रागा भयिस्सति, किरियं करावाम। तेण वेज्जा सहविद्या, मम
पुत्तस्स तिगिच्छं करेह, जेण निरागो होइ । ते भणांत- करेमो ।
बाया भणति-कंसिंसा तुज्ज जोगा । एगो भणति-जइ रोगो अ-
त्थि ता उवसामेति, अइ नत्थि ते चेष जीवंत मारति । विमिञ्चो
भणति-जइ रोगो अत्थि उवसामेति, अज्जहा न गुणं न दोसं क-
रेति । ततिञ्चो भणति-जइ रोगो अत्थि उवसामेति, अइ नत्थि
तो अज्जहज्जोव्वणत्तावज्जणाए परिणमति । वितिञ्चो विही
अणागयपरित्ताणे भाणियञ्चो । ततिपण रञ्जो कारिया किरिया
एवमिमं पि पडिक्कमणं, जति दोसा अत्थि ता विसोहिज्जति,
जइ नत्थि तो सोहिचरितस्स सुखायरिया भवइ । उक्त सप्रस-
ङ्गं प्रतिक्रमणम् । अत्रान्तरे अध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः ।
स चाभ्यस्य न्यक्केण प्रकृपितत्वाधेहाधिक्रियते । गतो नार्मान-
प्यञ्चो निरोधः । साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निरोपस्थाऽन-
सरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादिप्रपञ्चो
यत्तदयः । आ० ४ अ० ४० । ध० ४० ।

(६) प्रतिक्रमणविधिश्चैवं प्रतिक्रमणहेतुगर्भाऽऽदौ उक्तः-
साधुना धावकेणापि अनुयोगद्वारगतं " तदपिपयकरणे " इति
पदस्य करणानि-तत्साधकतमिति देहरजोहरणमुल-
खत्तिकाऽऽर्जानि, तस्मिन्नेवाऽऽवश्यं यथाचित्तव्यापारनि-
योगनार्पितानि नियुक्तानि येन स तदपिपयकरणः सम्यग् य-
थाऽवस्थान-यस्तेपकरण इत्यर्थ इति कृतिः । तथा " जो मुह-
पोत्तिञ्चो अपडिळेहिंता वदणं देहं तो गुरुभं नस्स पच्छिञ्चो ।"
इति व्यवहारमनुमत् । " पोसहसालाए उचित्तु ठवणायरिञ्चो मुहपु-
त्तिञ्चो पमज्जतो सीहो गिणहइ पोसहे । " इति विवाहखुल्लिका,
" पावरणं मात्तुणं, गिणहता मुहपोत्तिञ्चो । वण्णकायविसुक्कीप,
करेइ पोसहाहअ " ॥ १ ॥ इति च व्यवहारखुण्णिपरित्येवमादिप्र-
थमायायात् मुखवत्खिकारजोहरणाऽऽदियुक्तेन द्विसंध्यं वि-
धिता प्रमाजिताऽऽदौ स्थाने जातु तद्भावेऽपि ससात्त्विकं कृत-
मनुष्ठानमत्यन्तं दृढं जायत इति गुरुसात्त्विकं, तद्भावे च नम-

स्कारपूर्वं स्थापनाऽऽचार्यं स्थापयित्वा पञ्चाऽऽचार्यशुक्लार्थं
प्रतिक्रमणं विधेयम् । अत्रऽऽह काश्चित्-(ध०) तथा तत्रैव यद-
परमुक्तम्-" चउमिरं तिगुत्तं च दुपवेसं एगनिकसमण " इत्यादि । तदपि न युक्तं भवेद् । यतश्चतुर्शीर्षं च वन्दनकदाचन-
त्पनीच्छकसङ्गावे सति भवति, न तु साक्षाद्देवभावे स्थापना-
चार्यस्थाऽननुपगमे च, एवं द्विप्रवेशैकानिष्क्रमणे अपि दु-
रापास्ते एव, अवधिभूतगुरोः स्थापनाऽऽचार्यस्य वाऽज्ञावात् ।
न च हृदयमध्य एव गुरुरस्तीति चाक्यं, तथा सति प्रवे-
शनिर्गमयोरविषयत्वादिनि । तस्मान् " भक्ते वराहए वा,
कठे पुण्ये अ चित्तकम्मे अ । सज्जावममभावं, गुरुठवणा इ-
त्तराऽऽवकह ॥ १ ॥ " इतिवचनप्रमाणाच्च साधुधावकः कः स्थाप-
नाऽऽचार्यस्थापनं समानमेवेति व्यवस्थितम् । पञ्चाऽऽचार्याश्च ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यतपोवीर्याऽऽचारा इति । तत्र सामाधिकं चारि-
त्राऽऽचार्यस्य शुद्धिः क्रियते १, चतुर्विंशतिस्तत्वेन दर्शनाऽऽचार-
स्य २, वन्दनकेन ज्ञानाऽऽद्याचारणाम् ३, प्रतिक्रमणेन तेषा-
मतिचारापनयनरूपा ४, प्रतिक्रमणेशुद्धानां तदतिचाराणां
कायान्तर्गण ५, तपसाचारस्य प्रत्याख्यानं ६, वीर्याऽऽचार-
स्यैभिः सर्वैरपीति । यतश्चतुःशरणप्रकीर्णक-" चारितस्स
विमोही, कीरइ सामादणं इह किरियं । " इत्यादि गाथाः
प्रसिद्धाः । १४ चाऽऽवश्यकाऽऽरम्भे चैत्यवन्दनाधिकारोक्ताऽऽ-
गमयचनप्रामाण्यात्-

" जइ गमणागमणाइ, आओइय निदिक्कण गरहिता ।

इ। उच्छेइह कय, मिच्छादुक्कमिअ जणिता ॥ १ ॥

तइ काउस्सगणं, तयणुक्कवपच्छिंसमणुचरिता णं ।

जं आयहिअ चिइवं-दणाइ णिच्छिञ्चो उववत्तो ॥ २ ॥

द्ववचणं पविति, करेइ जइ काउ वड्ढाणुसुकिं ।

जाववणं तु कुज्जा, तइ हरिआए विमत्ताचित्तो ॥ ३ ॥ "

इत्यादिभुक्तेषु पूर्वमीर्यापार्थकीं प्रतिक्रामति । प्रतिक्रामता च
तां मनसोपयोगं दृष्ट्वा त्रीन् वारान् पदभ्यामभूमिः प्रमाजितो-
या, एवं च तां प्रतिक्रम्य साधुः कृतसामाधिक्यश्च आवक आ-
दौ श्रीदेवगुरुवन्दनं विधत्ते, सर्वमध्यनुष्ठानं श्रीदेवगुरुव-
न्दनविनयबहुमानाऽऽदि भक्तिपूर्वकं सफलं जयतीति ।

आह च-

" विणयाहीआ विज्जा, दिनि फलं इह परे अ लोयमि ।

न फलंति विणयहीणा, सस्साणं व तोयहीणाणि ॥ १ ॥

जत्तीइ जिनवराण, जिज्जवी पुडरसच्चिआ कम्मा ।

आयरिअनमुक्कारेण, विज्जा मता य सिज्जति ॥ २ ॥ "

इति हेतोः-

" पदमऽदिगारे वंदे, जायजिणे १ वीअए उ द्वयजिणे २ ।

इगंवेइअउयणजिणे, तइअचउयमि नामजिणे ३-४ ॥ १ ॥

तिहुअणठवणजिणे पुण, पचमए ५ विहरमाणजिणे उठे ६ ।

सत्तमए सुअनाणं ७, अठमए सर्वसत्तपुई ८ ॥ २ ॥

तिथ्यादिवनीरपुई, नवमे ए दसमे अ उज्जयतपुई १० ।

अट्ठावयाइ इगदसि ११, सुदिठिसुरसमरणा चरमे १२ ॥ ३ ॥

नमु १ ज अइअ २ अरिहं ३,

लोग ४ सव्व ५ पुक्ख ६ तम ७ सिद्ध ८ जो देवा ९ ।

उज्जि १० चत्ता ११ वेया-

वक्क १२ अहिगारपदमपया ॥ ४ ॥ "

इति चैत्यवन्दनजाप्यगाथोक्तैर्द्वादशभिरधिकारैः पूर्वोक्त-

विधिना देवान् वन्दित्वा चतुर्गादिकमाधमणैः श्रीगुरुन् वन्दते । लोकेऽपि हि राज्ञः प्रधानाऽऽदीनां च बहुमानाऽऽदिना स्वसमीहितकार्यसिद्धिर्भवति । अत्र राजस्थानीयाः भीतीपकराः, प्रधानाऽऽदिस्थानीया आचार्याऽऽद्य इति । आरुन्तु तदनु "समस्तभ्रातृको वादूँ" इति भणति । ततः चारित्राऽऽचाराऽऽदिशुक्तिं विधिसुस्तान्तिस्किमतिप्रमाणआरित्राऽऽचाराऽऽचाराधकान् सम्यक् प्रणिपत्यातीचारजारभरित इवायनतकाययष्टिनिहितशिराः सक्रान्तिचारवीजम् - "सव्यस्म वि देवसिम्" इत्यादि सूत्रं भणित्वा मिथ्यादुष्कृतं दत्ते । इदं च सक्रप्रतिक्रमणवीजकभूतं हेयम् । अन्यत्राऽपि च ग्रन्थाऽऽदौ आदौ वाजस्य दर्शनात् । तत्र उच्यते ज्ञानाऽऽदिषु चारित्र गरिष्ठं, तस्य मुकेरन्तरकारणत्वात् । ज्ञानाऽऽदेस्तु परम्पराकारणत्वात् । (४०) इति हेनोरादौ चारित्राऽऽचारविशुद्धयर्थम् - " करोमि मेने ! सामाह्रम् " इत्यादिसूत्रत्रयं पठित्वा द्रव्यतो च पुषा जावनञ्च शुक्लपण्डितमनोविनोदित्वा वक्ष्यमाणप्रकरण कायोत्सर्गं कुर्यात्, कायोत्सर्गं च माधुः प्रातस्त्यप्रतिज्ञायाः प्रभूति दिवसातिचार्यभिन्नयति । यतः - " पाभाह्रपडिकमणाण-तन्मुदपुत्तिपमुदकजेतु । जाव इमो वस्मगो, अह्मर ताव चित्तेजा ॥ १ ॥ " इति मनसा संप्रधारयेत्, " सयणासणे " इत्यादिगाथाचिन्तनः, (४०) एतद्विचारचिन्तन मनसा, संकलनं च श्रीगुरुनमस्क्रमात्मोचनार्थम्, अन्यथा तत्संयमो न स्यात् । लोकेऽपि हि राजाऽऽदीनां किमपि विज्ञेय मनसा संप्रधार्य, कागदाऽऽदौ लिखित्वा वा विज्ञेयते इति । ततश्च नमस्कारपूर्वं कायोत्सर्गं पारयित्वा चतुर्विंशतिस्तत्र पठेत्, तदनु जानुषाण्यास्यभार्गपण्डिकाऽऽदि प्रमृज्यापविश्य च श्रीगुरुणां वन्दनकदम्भार्थं मुखवासिकां काय च द्वार्याप प्रत्येकं पञ्चविंशतिधा प्रतिष्ठित्य पूर्वोक्तविधिना वन्दनं कुर्यात्, एतद्वन्दनं च कायोत्सर्गावधारितानीचाराऽऽलोचनार्थं, ततश्च सप्रयवन्तः पूर्व कायोत्सर्गं स्वमनोऽवधारितान् देवमिकातीचारान् - " इच्छाकारेण सदिह भगवन् ! देवमिम्मे आलोपमि " इत्यादिसूत्रं चारित्रविशुद्धितुल्यमुच्चरन् श्रीगुरुनमस्तमात्मोचयेत् । एवं देवमिकातीचाराऽऽलोचनानन्तर मनोवचनकायसकृन्तानाचारसुप्राहकम् - "सव्यस्म वि देवसिम्" इत्यादि पठेत्, " इच्छाकारेण सदिह भगवन् " इत्येतानन्तराऽऽलोचनीचाराप्रार्थित्वं च मार्गयेत्, गुरुवचनं " पडिकमण्ड " इति प्रतिक्रमणरूपं दशविधप्रार्थित्वं द्वितीयं प्रार्थित्वं सम्पदशति । तच्च मिथ्यादुष्कृताऽऽदिरूपम् । (४०) प्रथमप्रार्थित्वं स्वालोचनार्थं प्राक् कृतमेव, गुरुवः संज्ञाऽऽदिना प्रार्थित्वं दत्ते, तन् " पडिकमण्ड " इति ज्ञापने इत्युक्तं दिनत्रयायां, तथा च तद्गाथा - " गोमिगुणनिदिणो, मणव्यकार्यहं विहिअलमसाथ । पडिकमण्ड ति न जरव, जगति तं पडि गुरु कृता ॥ १ ॥ " इति ज्ञापनार्थः । ततो विधिनीपविश्य समजावस्थितेन सम्यगुपयुक्तमनसाऽनवस्थाप्रसङ्गनातेन पदे पदे संवेगमापद्यमानेन दशमशकाऽऽदीन् देहेऽणयता आर्त्तेन सर्वे पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारपूर्वं कर्म कर्तव्यमित्यादौ स पठ्यते, समभावस्थेन च प्रतिक्रमिन्वर्धमानतः सामाधिकसूत्रं ज्ञायते, तदनन्तरं देवमिकाऽऽलोचनीचाराणामाद्याऽऽलोचनार्थम् - " इच्छामि पडिकमण्डं जो मे देवसिम्मे अह्मरो कयो " इत्यादि भणयते, तदनु अक्रप्रतिक्रमणसूत्रं पठ्यते, यावत् - " तस्म अस्मस्स " इति । साधुस्तु सामाधिकमुत्रानन्तरं मङ्गलार्थं

" अक्षारि मंगलं " इत्यादि भणति, तत आद्यतोऽनीचाराऽऽलोचनार्थम् - " इच्छामि पडिकमण्डं " इत्यादि, विभागाऽऽलोचनार्थं तु तदनु इर्यापथिकीं, ततश्च शेषाशेषाऽनीचाराप्रतिक्रमणार्थं मूलमाधुप्रतिक्रमणसूत्रं पठति, आचरणाऽऽदिनैव त्रयं निष्ठा रीतिः । प्रतिक्रमणसूत्रं च तथा भणनीयं, यथा स्वस्य पठनः शृण्वतां च पदेषां संवेगभराद्गोमाञ्छो जवति । तदुक्तं दिनत्रयायां - " पभणति तदा सुत्तं, न कवत्तं तेसि तह व अलोसि । जह नपजलज्वेणं, पप पप हुंति रोमचो ॥ १ ॥ " इति । तदनु सरुक्कानिचारानिष्टरगऽपगततद्गारा लघुभूत उन्निष्ठति, एवं ज्ञापनो भावनश्रोत्राय " अभुङ्क्षोमि " इत्यादिसूत्रं प्राप्तं यावत्पठति । ततः प्रतिक्रमास्तानाचारः श्रीगुरुन् स्वकृतापराधक्रमणार्थं वन्दनं कुर्यात्, प्रतिक्रमणे हि सामात्यनश्चत्वारि वन्दनकानि द्विककाराणि स्युः, तत्र प्रथममालोचनवन्दनकम् १, द्वितीयं क्रमणकवन्दनकम् २, तृतीयमाचार्याऽऽदिसर्वसङ्गत्य तमणकपूर्वमाभ्यर्णाय ३, चतुर्थं प्रत्यक्षयानवन्दनकम् ४, इति । ततो गुरुन् क्रमयति पूर्वोक्तविधिना, तत्र पञ्चक्रमणे तु उपेष्टमैत्रकम्, आलोचनीमप्रायेण वमुक्तम्, अन्यथा तु गुरुमदि कृत्वा उपेष्टानुक्रमेण सर्वान् क्रमयेत्, पञ्चमभूतिषु सत्सु श्रीर् गुरुभूतीन् कृतयेत्, इदं च वन्दनकम् - " अक्षिप वगवन्दय " इत्युच्यते, आचार्याऽऽदीनामाभ्यर्णायेत्यर्थं इत्युक्तं प्रयवतोऽक्षरवृत्तौ । ततश्च कायोत्सर्गकरणाथम् - " पडिकमणे १ सज्जाए २, काउस्सगावराह ३-४ पाहुण ५ " इत्यादिवचनाद्वन्दनकानपूर्वकं भूमि प्रमृज्य " जे मे केर कसाया " इत्याद्यक्षरसूचित कपायचतुष्टयात्प्रतीपं क्रमणमनुपूर्वाञ्च पाश्चात्यपौरवप्रहाद्विहिनिःसृत्य " आथिअउवज्जाए " इत्यादि सूत्रं पठति । तत्राऽऽचारित्रशुद्धयं कायोत्सर्गं विधीयते । चारित्र च कपायधिरहणं शुद्धं जाति, तदभावे तस्याऽपारत्वात् । (४०) ततश्च चारित्रवक्रपेक्षते कपायोपद्रवाय च " आथिरयउवज्जाए " इत्यादिगाथात्रयं पठित्वा चारित्रानिचाराणां " पडिकमणासुकाणं " इति वचनान्, प्रतिक्रमणेनाशुकाणां शुद्धिनिमित्तं कायोत्सर्गं विधीयते - " करोमि मेने ! सामाह्रम् " इत्यादिसूत्रत्रयं च पठित्वा कायोत्सर्गं करोति । सामाधिकसूत्रे च सर्वे धर्मानुष्ठानं समतापिणामि स्थितस्य सफलम्, तत् प्रतिक्रमणसगाऽऽदौ मध्येऽवसाने च पुनः पुनस्तत्सूत्रार्थमुच्चार्यमाणं गुणवृद्धये एव । आह च -

" अहमकाउस्मग, पडिकमणो अ काउँ सामाह्रम् ।

तो किं केर वीअ, तहम् च पुणो वि उस्मगे ॥ १ ॥

समभावमि विमणा, उस्मग करिअ तो अ पडिकमण्ड ।

एतेव य समभावे, विमस्स तहम् पि उस्मगे ॥ २ ॥

सज्जायज्जाणवमो-महेसु उवपमयुएपाणसु ।

संयुगकिचणसु य, न हुति पुणवत्तदोसा उ ॥ ३ ॥

इति कायोत्सर्गं च - " अदेसु निम्भनयरा " इत्यन्ते चतुर्विंशतिस्तत्रयं चारित्राचारविशुद्धयर्थं चिन्तयति, पारयित्वा च कायोत्सर्गं, सम्यग्दर्शनस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वाज्ज्ञानाद्दर्शनं गरिष्ठम्, इति ज्ञानाचारापूर्वं दर्शनाचारविशुद्धयर्थं भरतकृत्रोत्पत्तेनामश्रपकारित्वाचारीकृतवतादिस्तुतिकरं चतुर्विंशतिस्तत्रयम्, "सव्यस्मोप आरिहवत्रियाणं" इत्यादि सूत्रं च पठित्वा तदर्थमेव कायोत्सर्गमेकचतुर्विंशतिस्तत्राचिन्तनरूपं करोति । तं च तथैव पारयित्वा सामाधिक्यादिचतुर्दशपूर्वपर्यन्तश्रुतनाचार-

विशुद्ध्यर्थं "पुनरुत्तरदीव्ये" इत्यादि सूत्रम्, "सुप्रसन्न भगवन् करोमि काउस्सगं" इत्यादि च पठित्वैकचतुर्विंशति-स्तवचिन्तनरूपं कायोत्सर्गं कुर्यात् । पारायत्या च तं ज्ञानदर्शनचारित्र्याचारानिवाहसमाखरणफलभूतानां सिद्धानां "सिद्धानं वृत्तान्तं" इति स्तवं पठति । इह च चतुर्विंशतिस्तव-छर्यचिन्तनरूपो द्वितीयश्चारित्र्याचारविशुद्धिहेतुः कायोत्सर्गः । एकस्य चारित्र्याचारशुद्धिहेतुकस्य द्वितीयस्तवचारचिन्तनार्थं प्राकृतन्यात् । आहुरपि—“दुष्टि अ हुंति चरिते, दंसणनाणे अ इकि-कौ” इति वचनात् । अस्मिन् पूर्वोक्तयुक्त्या चारित्र्याचारस्य ज्ञानाद्याचारेण्यो वैशिष्ट्यादिना चतुर्विंशतिस्तवछर्यचिन्तनं संजा-यते । तत्रैतत्तयोः तृतीयचतुर्थयोर्दर्शनाचारज्ञानाचारविशुद्धि-हेतुकयोरिति स्थितम् । अथ सिद्धस्तवपठनानन्तरमासशोषका-रित्वात् आचारे वदते । ततो महानार्थत्वादिनोऽज्जयन्तालङ्कारणं भीनेभिः, ततोऽपि चाष्टपडनदीश्वरादिबहुतीर्थनमस्काररू-पाम्—“चत्तारि अउदस” इत्यादिगाथां पठति । एव चारित्र्या-द्याचाराणां शुद्धिं विधाय सकलधर्मानुष्ठानस्य भुतहेतुकत्वा-त्तस्य समुद्भवार्थम्—“सुप्रदेवयाए करोमि काउस्सगं अज-रथ” इत्यादि च पठित्वा भुताधिष्ठानदेवतायाः स्मर्तुः कर्म-कृत्यहेतुत्वेन * भुतदेवतायाः कायोत्सर्गं कुर्यात्, तत्र च नमस्कारं चिन्तयति । देवताधाराधनस्य स्वल्पसमाधायत्वेनाष्टे स्थासमान-प्रशयं कायोत्सर्गं इत्यादि हेतुः संजायते । पारायत्या च तं तस्याः स्तुतिं पठति—“सुप्रदेवया भगवई” इत्यादि, अन्येन दीय-मानां वा शृणोति । एवं * क्षेत्रदेवताया अपि स्मृतिर्युक्तं तस्याः कायोत्सर्गानन्तरं तस्या एव स्तुतिं भजति । यच्च प्रत्यहं क्षेत्रदे-वतायाः स्मरणं, तृतीये व्रतेऽभीष्टावप्रदयाचनारूपभाषनायाः सत्यापनार्थं संजायते । ततः पञ्चमङ्गलभजनपूर्वं संदर्शकं प्रसूत्रोपावशति । ततो मुखवस्त्रिकां कायं च प्रातःकाल्य श्रीगु-रुणां वन्दनं कृत्वा “इच्छामो अणुसुद्धिं” इति भणित्वा जानुज्यां स्थित्वा कृताञ्जलिर्नमोऽर्हसि केति पूर्वकं स्तुतित्रयं पठति, इह च पूर्वोक्तवन्दनकथनं श्रीगुरुर्वाक्या कृतावश्यक-स्य विनयेत्यस्य मया युष्माकमाह्वया प्रतिक्रान्तमिति विज्ञपनार्थम् । लोकंऽपि ‘राजादीनामादेशं विधाय प्रणामपूर्वकं तेषामादेश-कारणं निगद्यते,’ एवमिदं विज्ञेयम् । एतदर्थं भाष्यम्—इच्छाम अ-निश्रयाम्, अनुशास्तिं गुर्वंशं, प्रतिक्रमणं कार्यमित्येवं कर्पांतां च ययं कृतवन्तः स्वाभिज्ञापपूर्वकं न तु राजवेष्ट्यादिना । इत्थं सभाषना विधानं च “इच्छामो अणुसुद्धिं” इति जणनानन्तरं श्रीगुरुणामादेशस्यावधत्वात् । एवं च प्रतिक्रमणं संपूर्णं जातम् । तत्संपूर्णोपपन्ना च संपन्ननिर्भरप्रमोदप्रसराकुलवर्द्धमान-स्वरं वरुमानाकृतं तार्थनायकत्वात् श्रीवरुमानस्य स्तुतित्रयं “नमोऽस्तु वरुमानाय” इत्यादिरूपं, श्रीगुरुभिरैक-क्यां स्तुतौ, पालिकप्रतिक्रमणे तु श्रीगुरुपर्वणोर्विशेषबहुमान-सूचनार्थं नित्यंऽपि स्तुतिषु जणितानु सतीषु सर्वे साधवः आद्याद्य गुणपठन्ति । “बालकीमन्दमूर्खाणां, नृणां चारित्र-काङ्क्षिणाम् । अनुग्रहाय सर्वकैः, सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः” ॥१॥ इत्याद्युक्तेः स्त्रीणां संस्कृतेऽनधिकारित्वसूचनास्तथाऽपि आधिका-ञ्च नमोऽर्हसि केत्यादिसूत्रं न पठन्ति, “नमोऽस्तु वरुमानाय” इ-त्यादिस्थाने संसारदायानलेत्यादि च पठन्ति । रात्रिकप्रतिक्र-

मणे तु विशाललोचनेत्यादिस्थाने केचित् स्त्रीणां पूर्वाप्ययने-ऽनधिकारित्वात्, नमोऽस्तु वरुमानेत्यादीनां च पूर्वोत्तरगात्रेण संभाव्यमानत्वात्, न पठन्तीत्याहुः । यच्च श्रीगुरुकथनावसरे प्रतिस्तुतिप्रान्तम्—“नमो अमासमणाय” इति गुरुनमस्कारः साधुश्रद्धादिभिर्भण्यते । तन्नुवाद्याद्यापेषु प्रतिवार्ताप्रान्तं जी-धेत्यादि भणनवत्, श्रीगुरुवचः प्रतीक्षादिरूपं संजायते । स्तुतित्रयपाठनान्तरं शकस्तत्रपाठः । तत्र उद्धारस्वरैकैः श्रीजि-नस्तवं कथयति, अपरे च सर्वे सावधानमनसः कृताञ्जलयः शृण्वन्ति । स्तवनभणनानन्तरं च सर्वजितस्तुतिरूपं वरकन-केन्यादि पठित्वा चतुर्भिः क्रमाभरणैः श्रीगुरुर्वाक्यं वन्दते, अथ च देवगुरुवन्दनं नमोऽर्हसि केत्यादेराख्य चतुःक्रमा-भरणप्रदानं यावत् क्रियते । आहस्य तु “अह्नाञ्जलु” इत्यादि जणनाचधि क्रियते । इह च देवगुरुवन्दनं प्रतिक्रमणस्य प्रारम्भ-अन्ते च कृतम् । “आद्यन्तप्रदणे मध्यस्याऽपि प्रदणम्” इति न्या-यात् सर्वत्राप्यवतरतीति । यथा—शकस्तवस्यादावने “नमो” इति भणनम् । ततोऽपि द्विवेदं सुवर्द्धं जयति ” इति न्यायेन पूर्वे चारित्र्याद्याचारशुद्ध्यर्थं कृतेष्वपि कायोत्सर्गेषु पुनः प्राणार्तिपा-तविरमणायतिचाररूपदैवसिकप्रायश्चित्तविशोधनार्थं चतुश्च-तुर्विंशतिस्तवचिन्तनरूपं कायोत्सर्गं कुरुते, अयं च कायो-त्सर्गः सप्तचारिवशेन कैश्चित्प्रतिक्रमणस्याऽऽदौ कैश्चित्प्रवन्तं क्रियते । तदनु तथैव पारयित्वा चतुर्विंशतिस्तवं च मङ्गलार्थं पठित्वा क्रमाभरणद्वयपूर्वं मङ्गलस्याप्यवश्यं सावधानमनसा न्याधायं कुरुते मूलविधाना । पुरुषो यावत्संपूर्णं स्यात् ।

अथाऽह पर-तनु प्रतिक्रमणं पञ्चाचारविशुद्ध्यर्थं प्रागुक्तम्, अत्र तु ज्ञानदर्शनचारित्र्याचारानामेव यथास्थानं शुद्धिकारका, न च तपोव्याख्याचारयोः, तथा च प्रतिज्ञादानिरिति चेत् ? मैवम्-पतञ्जलिर्ज्ञानाद्याचारानान्तरीयका इति प्रतिपादितेव । तथाहि-सायं साधोः कृतचतुर्विधाहारप्रत्याख्यानस्य आरब्ध्याऽपि कृता-न्यतरप्रत्याख्यानस्य तद्वति । प्रातरपि बागमासिकप्रवृत्तिनम-स्कारसहितान्तं प्रत्याख्यानं करोतीति स्फुटं तत्र आचारशु-द्धिः । यथार्थाधि यथाशक्ति च प्रतिक्रामनो वीर्याचारशुद्धिरपि प्रतीनैवेति ।

अविधाना च कृते प्रायश्चित्तम् । तथाहि—कावे आव-इयकाऽकरणे चतुर्वेधुः । मण्डलप्रतिक्रान्तौ कुर्यान्नैः सह प्रतिक्रान्तौ च चतुर्वेधुः । निद्राप्रमादादिना प्रतिक्रमणे न मिश्रितः, तत्रैकस्मिन् कायोत्सर्गे भिन्नमासः । द्वयोर्लघुमा-सः । त्रिषु गुरुमासः । तथा गुरुजरापरिते कायोत्सर्गे स्वयं पारण गुरुमासः । सर्वेष्वपि कायोत्सर्गेषु चतुर्वेधुः । एवं वन्दनव्यपि योजयामि व्यवहारमुत्रे । तथा साधवः प्रतिक्रमणानन्तरं तथैवान्तरमुद्गतेमात्रमासने, कदाचिदाचार्या अपूर्वा सामाचार्यमप्यर्थं वा प्रकृत्येयुरित्युक्तमोघमित्युक्ति-वृत्तौ । इति दैवासकप्रतिक्रमणविधिः । ५० २ अधि० ।

(७) प्रतिक्रमणसूत्रम्—

नमो अरिहंताणं ० ११ करोमि जने ! सामादयं ० २ ।
चत्तारि मंगलं—अरिहंता मंगलं, मिच्छा मंगलं, साहू मंग-लं, केवलपणतो धम्मो मंगलं । चत्तारि लोगुत्तमा-अरिहंता लोगुत्तमा, मिच्छा लोगुत्तमा, माहू लोगुत्तमा, केवलपणतो धम्मो लोगुत्तमा । चत्तारि सरणं पवजामि—

* * भावव्यक्तवृत्तिवृत्त्यर्थं आधिमौ कायोत्सर्गो न स्तः, केन-चित्प्रक्रियाविशेषव्यक्तवृत्तिकायामुक्तम् ।

अरिहंते सरणं पवज्जामि, सिध्दे सरणं पवज्जामि, साहु-
सरणं पवज्जामि, केवलपपात्तं धम्मं सरणं पवज्जामि । १।
(करेमि जेने, सामास्यं इत्यादि । जाव बोसिगामिस्ति) अस्य
व्याख्या । मल्लत्तं चेदम्—“संहिता च पदं चैव” इत्यादि । अ-
धिकृतसूत्रस्य व्याख्यानलक्षणा योजना सामायिकवद् दृष्टव्या ।
आदेहं स्वस्थान एव सामायिकाध्ययने उक्तं सूत्रं, पुनः किमभि-
धीयते ? पुनरुक्तदोषप्रसङ्गात् । उच्यते—प्रतिष्ठापिताऽऽसेवित-
ादिसमभावस्थितेनैव प्रतिक्रान्तव्यमिति ज्ञापनार्थम् । अथवा-
यच्छिष्यातायै मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति, तद्वद्भागविषयं
पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ।

रागविषयं चेदं यतश्च मङ्गलपूर्वकं प्रतिक्रान्तव्यम् । अतः सूत्र-
कार एव तदभिधित्तुराह—

(चत्वारि मंगलं) मङ्गलं प्राक्निरूपितशब्दार्थम् । तत्र चत्वारः
पदार्था मङ्गलमिति । क एते चत्वारः ? तान् प्रदर्शयन्नाह—(अ-
रहंता मंगलमित्यादि) अशोकाद्यष्टमहाप्रातिदायादिकृपां पु-
जामहे—“नित्यहं तस्तेऽर्हन्तो मङ्गलम् । कितं ध्यातं चेत्तां ते सि-
द्धान्ते च सिद्धिर्वाप्यते मङ्गलम् । निर्वाणसाधकान् योगान् साधय-
न्तीति साधवन्ते च मङ्गलं भवन्त्यम् । साधुप्रहणाच्चाचार्योपाध्याया
गृहीता एव दृष्टव्याः, यतो न हि तेन साधवः—साधुप्रहणायति धर्मः
केवलमेषां विद्यत इति केवलानः, केवलिभिः सर्वज्ञैः प्रकृतः प्रह-
रितः केवलप्रकृतः, कोऽसौ धर्मः श्रुतधर्मः, चारित्रधर्मश्च
मङ्गलम् । अनेन कपिसादिप्रकृतधर्मव्यवच्छेदमाह । महंदादीनां
च मङ्गलता ।

तेभ्य एव हितमङ्गलसुखप्राप्तेः, अत एव च लोकोत्तमत्वात्तेषा-
मिति, आह च—“चत्वारि लोगुत्तमा” । अथवा—कुतः पुनरर्हदा-
दीनां मङ्गलता ? लोकोत्तमत्वात् । तथा चाऽऽह—“चत्वारि
लोगुत्तमा” चत्वारः अस्त्वन्तरोक्ता वक्ष्यमाणा वा लोकस्य
भावलोकदेवताः प्रधाना लोकोत्तमाः । क एते चत्वारः ?
तात्प्रदर्शयन्नाह—(अरहंता लोगुत्तमा इत्यादि) अर्हन्तः प्रा-
क्निरूपितशब्दार्थाः । लोकस्य भावलोकस्य उत्तमाः प्रधानाः ।
तथा चोक्तम्—

“ अरहंता ताव तदि, तु उत्तमा हौति भावलोयस्स ।
कम्हा जं सञ्जासि, कम्मपगरीय सत्थाणं ॥ १ ॥
अणुभावं तु पणुच्च, वेयणियाऊ य जामगोत्तस्स ।
जावस्सोदइयस्स, नियमा ते उत्तमा हौति ॥ २ ॥
एवं चैव च जूओ, उत्तरपगनीविसेसणविमिठं ।
अज्जइ हु उत्तमत्तं, समासओ से निसामिह ॥ ३ ॥
सायमणुयाउ दोओ, उ नाम इगनीसिमा पसत्था च ।
मणुयगतिपणिदिजाइ—ओरालियतेयकम्मं च ॥ ४ ॥
ओरालियगुन्गा, समञ्जसरंसे तदेव संवाण ।
अहरोसभसचयणं, अण्ण रसगंधफासा य ॥ ५ ॥
अगुरुल्लहुं उवचायं, परघाउसासविहगगतिपसत्था ।
तसवायरपज्जसग—पत्तेयधिराधिरां च ॥ ६ ॥
सुभमुज्जोयं सुजगं, सुमर चापज्ज तह य जसकिन्ती ।
तसो णिमिणतित्थग—रणाम इगनीसिमिचइ ॥ ७ ॥
तसो उच्चागोयं, चोत्तोसिहि सह उदयभावेहि ।
ते उत्तमा पदाणा, मणयतुल्ला जवनीइ ॥ ८ ॥
उवसमिओ पृण भाओ, अरहंताणं न विज्जय सो हु ।
आइगजावस्स पुणा, आचरणणं दुवेःसं ति ॥ ९ ॥

तह मोहमंतराइय—निरुत्सेसकयं पणुच्च एतेसि ।
भावल्लय लोयस्स उ, हवन्ति ते उत्तमा नियमा ॥ १० ॥
हवइ पुण सज्जिवाप, उदइयभावे हु जे भणिया ।
पुण्ण अरहंताणं, जे भणिया साइया भावा ॥ ११ ॥
तेहि सया जोगेणं, निप्पउज्जइ सज्जिवाओ जाओ ।
तस्स वि य भावलोग—स्स उत्तमा हौति नियमेणं ॥ १२ ॥
सिद्धाः प्राक्निरूपितशब्दार्थाः एव, तेऽपि च क्षेत्रलोकस्य वा-
यिकभावलोकस्य चोत्तमाः प्रधाना लोकोत्तमाः ।

तथा चोक्तम्—

“ लोउत्तमत्ति सिद्धा, ते उत्तमा हौति वेत्तलोयस्स ।
तेल्लोकमत्थयत्था, जं भणियं हौति ते नियमा ॥ १ ॥
निरुत्सेसकम्मपगती—ण वा वि ओ हौति साइओ भावो ।
तस्स वि हु उत्तमा ते, सञ्चपयमिचजिजया जम्हा ॥ २ ॥
साधवः प्राक्निरूपितशब्दार्था एव, ते च दर्शनज्ञानचारित्र-
जावलोकस्य उत्तमाः प्रधाना लोकोत्तमाः । तथा चोक्तम्—
“ लोगुत्तमत्ति साहु, पणुच्च ते भावल्लोयमेयं तु । वंसणणाण-
चरित्ता—णि निवि जिणइन्दनणियाणि ॥ १ ॥ ” केवलप्रकृतो
धर्मः प्राक्निरूपितशब्दार्थः । स च साधुपशुमिकौपशामिकका-
यिकभावलोकस्योत्तमः प्रधानः लोकोत्तमः तथाचोक्तम्—“ ध-
म्मो सुयचरणो य, दुहावि लोगुत्तमो वि नायव्वं । लयउवम-
मिभावस्सामे—“ निप्प—उदइयं च पणुच्च लोगं तु ॥ ” यत एव लोकोत्तमाः ।

अत एव सरण्याः । तथा च—“ चत्वारि सरणं पवज्जामि ”
अथवा—कथं पुनः लोकोत्तमत्वम् ? । आभ्यर्थेण, —“गुणत्वात् । आ-
भयणीयत्वमुपदर्शयन्नाह—(चत्वारि सरणं पवज्जामि) चतु-
रः संसारजयपरित्राणाय शरणं प्रपद्ये, आभयं गच्छामि । जेदेन
तानुपदर्शयन्नाह—(अरहन्तमित्यादि) अर्हन्तः शरणं प्रपद्ये स-
त्सारिकदुःखत्राणायार्हन्तः आभयं गच्छामि, जति करोमीत्यर्थः ।
एव सिद्धान् शरणं प्रपद्ये । साधूश्च शरणं प्रपद्ये । केवलप्र-
कृतं धर्मं शरणं प्रपद्ये ।

इत्थं कृतमङ्गलोपचारः । प्रकृतं प्रतिक्रमणसूत्रमाह—

इच्छामि पडिक्कमिउं, जो मे देवसिओ अइयारो
कओ, काइओ वाइओ माणसिओ, उस्सुत्तो उम्मगो
अकपो अकरणिज्जो पुज्जाओ दुव्विचित्तिओ अणायारो
अणिच्छियव्वो अस्मपणपाउग्गां, नाणे दंमणे चरित्ते सुए
मामाए, तिण्णं गुत्तीणं चउण्णं कसायाणं पंचाण्णं महवयाणं
छाण्णं जीविकायाणं सत्ताण्णं पिदेमणाणं अट्ठण्णं पवयण-
माऊणं नवण्णं वंजवेरगुत्तीणं दमाविहे समणधम्मं समणाणं
जोगाणं जं खंमियं जं विराहियं तस्स मिच्छा मे पुक्कमं । ४।

“ इच्छामि पडिक्कमिउं ” इत्यादि यावत् तस्स मिच्छा
मे पुक्कमं ति ” इच्छामि प्रतिक्रमितुं यो मया देवसिक
अतिचारः कुतः इत्येवं पदानि वक्तव्यानि । अथुना पदार्थाः—इ-
च्छामि अजिज्ञासामि, प्रतिक्रमितुं निवर्तितुं, कस्य ? यः, इत्यति-
चारमाह—मयेत्यात्मनिर्देशां, दिवसेन निवृत्तो दिवस्परिणामो
वा देवसिकः, अतिचरणमतिचारः, अतिक्रम्य गमनमित्यर्थः ।
कुतो निवर्तितस्तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह—“ मिच्छा-
मे पुक्कमं ” अनेन तु निष्ठाकालमिति भावना । स पुनरतिचार
उपाधिनेदेनानेकधा जवत्यत आह—कायेन शरीरेण निवृत्तः का-

यिकः, कायकृत इत्यर्थः । वाचा निर्दुस्तो वाचिकः, वाक्कृत इत्यर्थः । मनसा निर्दुस्तो मानसः, म एव (मानसिभो चि) मान-
सिको, मनकृत इत्यर्थः । ऊर्द्धं सूत्रादुत्तमः, सूत्रानुक्त इत्यर्थः ।
मार्गः क्वायोपशमिको जायः, ऊर्द्धं मार्गादुत्तमः, क्वायोपशमिक-
भावस्यागोनौशयिकजायसंक्रम इत्यर्थः । कलपत इति कल्पः,
न्यायः कल्पो विधिराचारप्रकरणकरणव्यापारः न कल्पोऽकल्पः,
अनूप इत्यर्थः । करणीयः सामान्येन कर्तव्यः, न करणीयोऽक-
रणीयः । हेतुहेतुमत्कावश्चात्र । यत एवोत्सृज्य अत एवोत्तमार्गः
इत्यादिकस्तथात्मायिको वाचिकश्च । अधुना मानसमाह- दुष्टे
ध्यातो दुष्ट्यातः, प्रारतौक्यकृणः । एकाग्रचित्ततया, दुष्टो विचि-
न्तितः दुर्विचिन्तितः, अशुभ एव चक्षुचित्ततया । यत एव अशु-
भोऽत एवानाचारः, आचरणीय आचारा न आचार अन्याचारः,
साधूनामनाचरणीयः । यत एवानाचरणीय मत्र एवानेष्टव्यः,
मनागाप मनसापि न प्रायेनीयः । यत एवेत्थंभूतोऽनेष्टव्य अत
एवासावधमणप्रायोभ्यो न धमणप्रायोभ्यः अधमणप्रायोभ्यः,
तपस्यनुचित इत्यर्थः । किं विषयोऽयमतिचारः ? इत्याह च-
(नाणे दंशणे चरिते) ज्ञानदर्शनचारित्रविषयः । अधुना
प्रदेन व्याचष्टे- (सुप चि) धुनविषयः, सूत्रग्रहणं मस्यादि-
ज्ञानोपलक्षणं, तत्र विपरीतप्रकरणं अकारस्वाध्यायादिर-
तिचारः । (सामाहण चि) सामायिकविषयः, सामायि-
कग्रहणारस्यकत्वसामायिकचारित्रसामायिकग्रहणम् । तत्र
सम्यक्त्वसामायिकप्रतिचारः, शङ्कादिः चारित्रसामायिकप्रति-
चारं तु भेदेनाह- " तिहं गुत्तीणं " इत्यादि । तिसृणां गुत्तीणां
तत्र प्रविचाराप्रविचाररूपा गुत्तयः । चतुर्णां कथायाणां क्रोध-
मानमायालोभानां । पञ्चानां महाभूतानां प्राणानिपातादिनिवृत्ति-
लक्षणानां षष्ठां जीविकायाणां पृथगीकार्यकार्दनां । सप्तानां
पिण्डैषणानामसंस्तृष्टादीनां । ताभ्योऽहं- " ससत्तमनसंस्तृष्टा " इत्यादि । (सप्त पिण्डैषणानां व्याख्या 'पसणा' शब्दे
तृतीयभागे ७१ पृष्ठे द्रष्टव्या) (आ०) एव चतुर्णां समा-
सार्थः । व्यासार्थस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः । सप्तानां पानैष-
णानां, केचित्पठन्ति, ता अपि चैवजृता एव, नवरम्-चतुर्थी
नामात्वं, तत्र व्यायामसौख्यैरकादिनिर्लेपं विज्ञेयमिति । अष्टानां
प्रवचनमातृणां । ताभ्योऽहं प्रवचनमातरः, तिस्रो गुत्तयः, तथा
पञ्च समितयः । तत्र प्रविचाराप्रविचाररूपा गुत्तयः । समितयः
प्रविचाररूपा एव । तथा चोक्तम्- " समिभो निपमा गुत्तो, गुत्तो
समित्तणमि मइयथो । कुमलं वइ मुव्वरित्तो, जं च तिगुत्तो
वि समिभो वि ॥ १ ॥ " नवानां ग्रन्थार्थगुत्तीनां वसतिकथादीनाम्,
आसां स्वरूपमुपरिष्ठाद्व्यामः । दशविधे दशप्रकारे, अधमधमे
साधुधमे क्वात्यादिके, अस्यापि स्वरूपमुपरिष्ठाद्व्यामः ।
अस्मिन् त्रिगुण्यादिषु च ये ध्यामणा योगाः, अधमणानामेते
आमणास्तेषां ध्यामणानां, योगानां व्यापारानां सम्यक्प्रतिसे-
वनमध्वानप्रकरणालक्षणानां, यत्, स्वपिमतं देशनां भवनं, यद्विरा-
धितं सुतरां भवनं पुनरेकान्ततोऽभावमापादितं, तस्य खण्डन-
विराधनद्वाराऽऽयातस्य चारित्रातिचारस्यैव तद्विचारस्य ज्ञाना-
दिगोचरस्य च वैशसिकातिचारस्यैवावता क्रियाकालमाह-
तस्यैव- " मिच्छा मे दुक्कमं " ति । अनेन तु निष्ठाकावमाह-
मिच्छेति प्रतिक्रमासीत् दुष्कृतमेतदकर्तव्यमिदमित्यर्थः ।

अत्रयं सूत्रस्पर्शिका गाथा-

पनिसिद्धाणं करणे, किञ्चाणमकरणे अ पनिकमणं ।

अस्मच्छाणे य तदा, विवरीयपरुवणाए य ॥

प्रतिषिक्तानां निवारितानामकारस्वाध्यायादीनामतिचारानां,
करणे निषादने आनेवन इत्यर्थः । किं ? प्रतिक्रमणमिति योगः । प्र-
तीपक्रमण प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः । कृत्यानामास्वेवनीयानां का-
लस्वाध्यायादीनां योगादीनामकरणेऽनिषादनेऽनासेवने प्रति-
क्रमणम्, अश्रद्धां च तथा कथं विप्रणीतानां पदार्थानां प्रतिक-
मणमिति चर्तते, विपरीतप्रकरणार्था च अन्यथा पदार्थकथनायां
च प्रतिक्रमणमित्यर्थः । अनया च गाथया यथायोगं सर्वसूत्रा-
ण्यनुगन्तव्यानि । तथा-सामायिकसूत्रे प्रतिषिद्धां रागद्वेषा-
तयोः करणे, कृत्यस्तु तन्निग्रहः तस्याकरण, सामायिकं मोक्ष-
कारणमित्यश्रद्धां, 'असमभावलक्षणं सामायिक' इति विप-
रीतप्रकरणार्था च, प्रतिक्रमणमिति । एवं मङ्गलादिसूत्रेष्वपि
योऽयम् । अथारो मङ्गलमित्येष प्रतिषिद्धोऽमङ्गलाध्यवसायस्त-
त्करण इत्यादिना प्रकारेण । एवमेवातिचारस्य समासेन प्र-
तिक्रमणमुक्तम् ।

(८) सांप्रतप्रस्यैव विभागेनोच्यते, तत्रापि गमनाऽऽगमना-
तिचारप्रतिक्रम्याह- " इच्छामि पनिकमिद्धं इरियावहिवाए " इत्यादि
संख्यायं प्रतिक्रमणसूत्रम्- (द्वितीयभागे 'इरियावहिवा' शब्दे ६१० पृष्ठे द्रष्टव्यम्) इयं गमनाऽऽगमनातिचारप्रतिक-
मणमुक्ता । आ० ४ अ० । य० ।

(९) मत्तैर प्रायश्चित्तम्-

इरियाए अपडिक्काए जत्तत्ताइयं आलोएज्जा पुरिम-
हं । समरक्खहि पाएहि अप्पमज्जिएहि इरिअं पनिकमंज्जा
पुरिमहं । इरियं पनिकमे, मिच्छाकारो तिज्जि वाराओ वा ।
चल्लणाणं हेट्ठिपं सीसजागंण पमज्जेज्जा णिविड्ढं । कल्ले-
ट्ठियाए वा, मुहणंतणेण वा, विणा इरियं पडिक्कमे, मिच्छा-
कदं, पुरिमहं वा । ममुहमंदलिं छिविज्जणं दंदापुच्छणं च
दाविज्जणं इरियंण पनिकमेज्जा णिविड्ढं । एवं इरियं पनिक-
मेत्तु दिव्वावसेसियं ण संवरेज्जा आयापं । महा० १ चू० ।
प्रतिक्रमे आलोचनानन्तरं " ठाणे कमणे " इत्यादि कथ-
यित्वा गमनागमनालोचनादेशो माग्यते । तत्र केचित्कथयन्त-
न माग्यते । तद्वाञ्छत्य यथा जवति तथा प्रत्याद्यम्, तथा केचि-
त्कथयन्ति दस्तदत द्विर्गमने गमनागमनालोचनादेशो माग्यते,
केचिच्चाप्राजिनभूमिगमने इत्येवद्विषयापि यथोचितं प्रत्याद्य-
मिति । अत्रोक्तम्-प्रतिक्रमे आलोचनानन्तरं " ठाणे कमणे " इत्यादि
कथापित्वा गमनागमनालोचनादेशो माग्यणीयो जाय-
ते । तथा पौषध्रमध्ये स्वगिरुत्तादिकार्ये वदिगीत्या आगमना-
नन्तरं गमनागमनालोचनं जायत इति ॥ २२ ॥ ही० ४ प्रका० ।

(१०) अधुना स्वयंनस्मानातिचारप्रतिक्रमणं प्रतिपादयन्त्याह-
इच्छामि पनिकमिद्धं पगापमिज्जाए निगापमिज्जाए उ-
व्वट्ठणाए परिपट्ठणाए आनेट्ठणमारणाए उपाइमंघट्ठ-
णाए कूणं कक्कगए ज्जोए जंभाए आमोमे समरक्खा-
पोमे आउलपाउज्जाए मांगणवत्तियाए उत्तोविप्परियासि-
याए दिठ्ठिप्परियासियाए मणविप्परियासियाए पाण-
जोयणविप्परियासियाए जं मे देवसिओ अइयारो कम्मो,
तस्स मिच्छा मे दुक्कदं ।

इच्छामि प्रतिक्रियते पूर्ववत्, कस्य ? इत्याह-प्रकामशय्या हेतुभूतया, यो मया वैशिकोऽतिचारः कृतस्तस्येति योगः । अनेन क्रियाकालमाह-(मिच्छा मे दुक्कं ति) अनेन तु निष्ठा-कालमेवेति ज्ञावना । एवं सर्वत्र योजना कार्येति । (आध०) ('पगामसिञ्जा' इति व्याख्या 'पगामसिञ्जा' शब्दे मतानुपद-मेव) तथा हेतुभूतया स्याध्यायाद्यकरणतश्चेति त्विचारः । प्रति-दिवसं प्रकामशय्यैव निकामशय्योच्यते तथा हेतुभूतया, अत्रा-प्यतिचारः पूर्ववत् । उद्धर्तनं नत्प्रथमतया वामपाश्वेन सुप्तस्य वक्त्रिणपाश्वेन वर्तनमुद्धर्तनम्, उद्धर्तनमेवोद्धर्तना तथा । परिवर्तनं पुनर्वामपाश्वेनैव वर्तनं तदेव परिवर्तना तथा, अत्राप्यप्रसूय कुर्व-तोऽतिचारः । आकुञ्चनं गात्रसङ्कुचनसङ्कुचनं तदेवाकुञ्चना तथा, प्रसारणमङ्गानां त्रिकोणः तदेव प्रसारणा तथा, अत्र च कुक्कु-टिदृष्टान्तप्रतिपादितविधिमकुञ्चनोऽतिचारः ।

(११) तथा चोक्तम्-(कुक्कुटिदृष्टान्तः)

" कुक्कुटिपायपसारं, जह आगासे पुणो वि आउंटे ।
एव पसारिऊणं, आगासे पुणो वि आउंटे ॥ १ ॥
अतिकुट्टियात्ति तादे, जहिय पायस्स पण्हिया जति ।
तदिय पमज्झिऊण, आगासेणं तु नेऊण ॥ २ ॥
पादं तांयत्तु तहिं, आगास एव पुणो वि आउंटे ।
एवं विहिमकर्त्ता, अतियागेतस्य स हांति ॥ ३ ॥ "

पट्टपट्टिकानां युक्तानां सङ्कटनमविधिना स्पर्शनं पट्टपट्टिकामेघ-
द्वन तदेव पट्टपट्टिकामेघद्वना तथा, तथा (कूट्टप ति) कूजने
मति योऽतिचारः, कूजने कालिन तस्मात्प्रविधिना मुखवस्त्रि-
कां कर वा मुक्ते नाऽऽध्याय कृत इत्यर्थः । विषमा धर्मवतीत्यादि
शब्दाद्विचारणं कर्कराग्यतमुच्यते तस्मिन्सति योऽतिचारः,
इह चार्त्तध्यानजोऽतिचारः । ध्रुवे अविधिना कुम्भने, ('आमो-
से' 'सत्तरक्खाम' इत्याख्या 'आमोस' शब्दे द्वितीयभागे २६२ पृष्ठे
गता) एवं आप्नोतिचारस्स भवमधिकृत्योक्तम् । अधुना सुप्तयो-
च्यते-(आउणं सोयणं इत्याख्या ० एतेषां व्याख्या स्व २ शब्दे
ब्रूय्या) स पुनर्मूलगुणोत्तमगुणविषयो ज्ञायतो भवेन तद्-
शय्याह-(इत्थीविपरियासिया ए ति) स्त्रिया विपर्यासः स्त्री-
विपर्यासः विपर्यासोऽस्मिन्नेत्यने तस्मिन् भवत्येवैपर्यासिकी
तथा, स्त्रीशानानुरागतः तद्वचोक्तं इति विपर्यासः तस्मिन् ज-
था हाउंटेपर्यासिकी तथा, एवं मनसा अधुपपातो मनोविप-
र्यासः तस्मिन् भवा मनोविपर्यासिकी तथा, एवं पानमोजन-
विपर्यासिक्या रात्रौ पानजोजनपरिमोग एव तांशुपर्यासः अ-
नया हेतुभूतया, य इत्यातिचारमाह-मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसे-
न निर्बुद्धो विषमपरिमाणो या वैवसिकः, अतिचरणप्रतिचारः,
अतिक्रम इत्यर्थः, कृतो निर्वर्तितः । (तस्म मिच्छा मे दुक्कं
ति) पूर्ववत् । आह-दिया शयनस्य निषिद्धत्वात्तन्मव एवा-
स्यातिचारस्य नापवादविषयत्वादस्य ? तथाहि-अववाहृतः
सुप्यत एव । दिवाध्यानशेदादाधिमैव वचनं क्वापकम् । आ-
ध० ४ अ० ।

(१२) अत्र च त्रिषण्णधिकपञ्चशतीमितानां जीवानामेवं मि-
थ्यादुष्कृतं दीयते, तज्ज्वाअ-अष्टादश लक्षाः चतुर्विंशतिस-
हस्राः एक शतं विंशतिश्च १८२४१२० भवन्ति । तद्यथा-

मत्तनरकमथाः पर्यासाऽपर्यासभेदेन १४, भूजलज्वलनवाद्य-
तन्तयनस्पतयः पर्यासाऽपर्याससुखवादरजेन २०, प्रत्येकवन-
स्पतान्निचतुस्त्रिंशद्विपर्यासाऽपर्यासा अपर्यासाश्चेति ८, जलस्थ-

लक्षवरा लोचुजपरिसर्पाश्च संशयसंक्षिपर्यासाऽपर्यासभेदात् २०,
एवं तिर्यग्भेदाः ४८, कर्मभुवः १५ अकर्मभुवः ३० अन्तरही-
पाः ५६ एवम् १०१, एषां वर्जजानां पर्यासाऽपर्यासतया २०२,
संमज्जत्वेन पुनः ३०३ मनुष्यभेदाः, भवनपतयः १०, व्यस्तराः
१६, चरस्थिरभेदमिच्छज्योतिष्काः १०, कल्पजवाः १२, प्रवेय-
कगाः ६, मणुसरोपपातनः ५, लोकान्निकाः ११, किलिबविकाः
३, भरतेरावनवेताल्यदशकस्याः- " अस्से १ पाणे २ सयणे ३,
वथे ४ लेणे ५ पुष्प ६ फल ७ विज्जा ८ । बहुफल ६ अ-
वियत्तज्जा १०, जंमगा दसविहा हुंति ॥ १ ॥ " ति । जम्भ-
काः १०, परमाधार्मिकाः १५, सर्वे पर्यासापर्यासनेदात् १६८
देवभेदाः । सर्वे मिलिताः ५६३ जीवभेदाः (चतुर्थभागे 'जीव'
शब्दे १५३६ पृष्ठेऽप्युक्ताः) " अभिहयत्थयोदि " १० पदगुणिताः
५६३०, रागद्वयगुणिताः ११२६०, योगत्रयगुणिताः ३३७८०,
कृतकारितानुमतिभिर्गुणिताः १०१३४० । एते च कासत्रयगु-
णिताः ३०४०२०, तेऽहर्हस्मिन्साधुदेवगुर्वात्मसाक्षात्कर्तृगुणिताः
१८२४१२० जाताः । एतदर्थमिधायिभ्यो गाथाः । यथा-

" चउदमपय भइवत्ता, तिगदिअनिसया सयं च भइनउयं ।
चउगइदमगुणमिच्छा, पणमहसा कुसयतीसा य ॥ १ ॥
नेरइया सत्तविहा, पज्जअपउजसणेण चउदसहा ।
अरुवत्ताइ संखा, तिरिनदेवाण पुण एवं ॥ २ ॥
भुवावपवाउणता, बीसं ससतहविगसअट्टेय ।
गम्भेरपज्जेअर, जल १ यल २ नह ३ उर ४ भुआ ५ बीसं ॥ ३ ॥
पनरसतीसउपसा, कम्माऽकम्मा तहंतरहीवा ।
गम्भयपज्जअपउजा, मुक्कअपउजा तिसयतिथि ॥ ४ ॥
मवत्ता परमा जंमय, यणयर दम पनर दम य सोलसगं ।
अग्धिरजोइस इमगं, किअम तिम नव य सोगंता ॥ ५ ॥
कप्पा गोविज्जऽणुत्तर, चारस नव पण पउजअपउजला ।
अरुनउअसयं, अभिहय-वत्तिअमार्हं दसगुणआ ॥ ६ ॥ "

एवं च-

अभिहयपयाइदमगुण, पणमहसा कुसयतीसया भेआ ।
ते रागदोसदुगुणा, इकारसदोमया सट्ठा ॥ ७ ॥
मणवयकाए गुणिआ, तिसीमसहस्मसत्तसयऽसीआ ।
कयकारणाणुमइए, लक्खमहस्सा तिसयचाआ ॥ ८ ॥
कात्तातेणेण गुणिआ, तिलक्खचउसहस्मवीसअहिआ य ।
अरिहत्तमिअमाह, देवगुरुअणमक्कीहि ॥ ९ ॥
अट्टारम अक्खाइ, चउवीससहस्मएगवीसहिआ ।
हरिया मिच्छा दुक्क-पमाणमअ सुए भाणअ ॥ १० ॥ "

अस्यां च विभ्रामाष्टकोल्लिङ्गनपदानि " इच्छा-गम-पाण-आ-
सा, ज मे एगिदिअभिहया तम्म । अरु संपयवसीसं, एयाइ
वघ्राण महुमयं ॥ १ ॥ " ध० २ अधि० ।

(१३) एवं स्ववर्तनस्थानातिचारप्रतिक्रमणमभिधायेश्वरी
गोचरातिचारप्रतिक्रमणं प्रतिपादनायाह-

पडिक्कामामि गोयगचरियाए जिकत्तावरियाए उग्याह-
क्वाराग्याहणाए साणावच्छादारासंघट्टणाए मंकिपपा-
हुडियाए बलिपाहुडियाए उवणापाहुडियाए संकिए
सइमागारं अणमणाए पाणजोयणाए बीयभोयणा-
ए हरियभोयणाए पच्छाकम्मियाए पुरेकम्मियाए अदि-
इदकाए दगमंमहडाए रयमंमहडाए पारिसाहणीयाए

पारिष्ठावणियाए ओहासणजिक्खाए जं उगमेणं उप्पा-
यणेसणयाए अपरिसुक्कं पडिगहिं परिमुत्तं वा जं न प-
रिद्वियं तस्स मिठा मि डुकडं ।

प्रतिक्रमामि निवर्तयामि, कस्यां ? गोचरवर्थायां योऽतिचार
इति गम्यते, तस्येति योगः । गोचरणं गोचरः चरणं चर्या
गोचर इव चर्या तस्यां गोचरवर्थायां, कस्यां भिक्षार्थं चर्या
भिक्षाचर्या तस्यां, तथाहि-ज्ञाजालाजमिरपेक्कः खल्वदीन-
चित्तो मुनिरुत्तमाधममध्यमेषु कुलेश्वरिणिएषु वस्तुषु राग-
द्वेषादयमेव भिक्षामदतीति । कथं पुनस्तस्यामतिचारः ? इत्याह-
(उग्गमकवाङ्मयाणया) उग्गमकवाङ्मयाणयाण्यस्यगतं वा,
किं नत्तु कपाटं तस्योद्धारं सुतगं प्रेरणमुद्धारकपाटोद्धार-
नमिदमेवोद्धारकपाटोद्धारता तथा हेतुजूनया, इह चाप्रमाजिता-
ऽऽदिपयोऽतिचारः । तथा श्ववस्मदारकसंघट्टनयेति प्रकटार्थम्,
मण्णीप्राज्ञृतिकया, वल्लिप्राज्ञृतिकया, रूपापनाप्राज्ञृतिकया, आसां
स्वरूपम्-

" मंडीपाहुमिया सा-हुंमि आगए अभाकुरमंडी य ।

अभांम भायणम्म, काउं तो देह साहुस्स ॥ १ ॥

तथ पवत्तणदोसो, न कप्पए तारिस्साण सुविदियाण ।

वलिपाहुमिया मण्णह, चउहिंसि काउं अचचणियं ॥ २ ॥

हागिम्मि व विविक्का, सिन्धे तो देह साहुणो जिक्क ।

सा वि न कप्पए उवणा, जा भिक्खयराण उविया व ॥ ३ ॥ "

आधाऽऽकर्मादीनामुक्त्वाऽऽदिशोपाणामन्यनमेन संकिंते गृहीते
मार्ति याऽतिचारः । सहसाकारे वा सत्यकल्पनीये गृहीत
इति अत्र च तदपरिचयजोऽविधिना वा परिचयजो योऽतिचा-
रः, अनेन प्रकारेणानेषणया हेतुजूनया, तथा-(पाणभोयणाए
(सि) प्राणिनो रसजादयः, भोजने वध्योदनादौ, संघट्टयन्ते
विराध्यन्ते व्यापाद्यन्ते वा यस्यां प्राज्ञृतिकायां सा प्राण-
भोजना तथा, एतेषां च संघट्टनाऽऽदिशतुप्राहकप्रभवं विहेय-
मत एवातिचारः । एवं (बीवभोयणाए) बीजानि भोजने यस्यां
सा बीजभोजना तथा, एव हरितभोजनया, (पच्छाकम्मियाए,
पुरेकाम्मियाए सि) पश्चात्कर्म यस्यां पश्चाज्जलोज्जतकर्म भवति,
पुरः कर्म यस्यामाश्वाति, (अदिदुहमाए सि) अदृष्टाऽऽहृतया अ-
दृष्टोत्पत्तिकेपमानीतयेत्यर्थः । तत्र च मरश्चसंघट्टनाऽऽदिनाऽति-
चारसंभवः । (दगसंसदुहमाए सि) उदकसंबद्धाऽऽनीतया, इस्स-
मात्रगतादकसंसृष्टया वा जावना । एवं रजःसंसृष्टाऽऽहृतया । न
वरम्-रजःपृथिवीरजोऽभिगृह्यते, (पारिस्साम्णीयाए सि) परि-
शाट उज्जतसंक्रणः प्रतीत एव तस्मिन् जना परिशाटनिका तथा,
(पारिष्ठावणियाए सि—(आ० ७) अर्थोऽस्य 'पारिष्ठावणिया'
शब्दे) (ओहासणाजिक्खाए सि) विशष्टद्वययाचनं, समयपरि-
भाषया "ओहासणं ति भण्णह" तत्प्रधाना भिक्षा तथा, कियदत्र
भणिष्यामो भेदानामेवंप्रकाराणां बहुत्यात्, ते च सर्वेऽपि यस्मा-
दुद्गमोत्पादनैषणास्ववतरन्यत आह-(तं उगमेणं इत्यादि) यत्
क्राश्वदशनादि, उद्गमेनाऽऽध्याकर्माऽऽदिलक्षणं, उत्पादनया
धाव्यादिलक्षणया, एवणया शुद्धाऽऽदिलक्षणया, अपरिशुक्क-
मयुक्तिमुक्तं, प्रतिगृहीतं वा, परिमुक्तं वा, यत्र परिष्ठापितं, कथ-
ञ्चित्प्रतिगृहीतमपि योजितं, परिमुक्तमपि च भावतोऽपुनः क-
रणाऽऽदिना प्रकारेण नोज्जितं, एवमेव प्रकारेण यो जातोऽति-
चारः, "तस्म मिच्छामि डुकडं" इति पूर्ववत् । आ० ७ अ० ।

गोयरपरिद्धो कहं वा विकहं वा उभयकहं वा पत्था-
वेज्ज वा, उदीरेज्ज वा, कहेज्ज वा, निसामेज्ज वा कहं ।
गोयमा ! गओय जत्तं वा, पाणं वा, भेसज्जं वा, जं जेण
विचियं, जं जहा य विचियं, जहा य पडिगहिं, तं तथा-
सव्वं अणाऽऽओएज्जा पुरिमहं । महा० ? चू० ।

(१४) एवं गोचरानिचारप्रतिक्रमणमुक्तं, अधुना स्वाध्या-
याद्यतिचारप्रतिक्रमणं प्रतिपादयन्नाह-

पद्मिकमामि चाउकासं मज्जायस्स अकरणयाए, उजओ
कालं जंओवगरणस्स अपमिलेहणाए दुप्पमिलेहणाए अ-
प्पमज्जणाए दुप्पमज्जणाए अइकमे वइकमे अइयारे अणा-
यारे जो मे देवसिओ अइयारो कओ । तस्स मिच्छामि डुकडं ।

प्रतिक्रमामि पूर्ववत् । कस्य चतुष्कात्रं, दिवसरजनीप्रथमचर-
मयामिद्वित्यर्थः । स्वाध्यायस्य सूत्रपौरोहीलक्षणस्याकरणया,
अनासेवनया हेतुजूनयेत्यर्थः । यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः,
तस्यैव योगः, तथा उजयकालं प्रथमपरिचमपौरोहीलक्षणं, ना-
वडोपकरणस्य वात्रवस्त्रादेः, अप्रत्युपेक्षणया दुःप्रत्युपेक्षणया ।
तत्राऽप्रत्युपेक्षणा मूलत एव चक्षुषाऽतिरीक्षणा, दुःप्रत्युपेक्षणा
दुर्मिरीक्षणा तथा, अप्रमार्जनया-दुःप्रमार्जनया-तत्राप्रमार्जना-
मूलत एव रजोद्वर्गणाऽऽदिनाऽऽपेशना, दुःप्रमार्जना तु-विधिना
प्रमार्जनात्, तथा-अतिक्रमे, व्यतिक्रमे, अनिचारे, अनाचारे, यो
मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्य मिथ्या दुष्कृतमित्येतत्प्रा-
भवत् । आ० ७ अ० ४० । (अतिक्रमाऽऽदीनां स्वरूपे 'अइकमे'
शब्दे गतम्)

(१५) अयं चानिचारः संक्षेपत एकविधः विस्तरतस्तु द्वि-
विधास्त्रिविधा यावदसंख्येयविधः । संक्षेपविस्तरतो पुनर्द्विवि-
धं प्रति संक्षेपः, एकविधं प्रति विस्तरः, इत्येवमन्यत्रापि यो-
ज्यम् । विस्तरतस्त्वनन्तविधसूत्रे एकविधाऽऽदिभेदप्रतिक्रम-
णप्रतिपादनायाऽऽह-

पद्मिकमामि एगविहे-असंजमे । पद्मिकमामि दोहिं बंध-
णेहिं-रागबंधणेणं, दोसबंधणेणं । पद्मिकमामि तिहिं दंकेहिं-
मणदंकेणं, वयदंकेणं, कायदंकेणं । पडिकमामि तिहिं गुची-
हिं-मणगुत्तीए, वयगुत्तीए, कायगुत्तीए । पद्मिकमामि तिहिं
सद्धेहिं-मायासद्धेणं, णियाणसद्धेणं, भिच्छादंमणसद्धेणं । प-
द्मिकमामि तिहिं गारवेहिं-उद्धीगारवेणं, रसगारवेणं, साया-
गारवेणं । पडिकमामि तिहिं विराहणाहिं-नाणविराहणाए,
दंसणविराहणाए, चरित्तविराहणाए ।

(पडिक० एगवि०) प्रतिक्रमामि पूर्ववत् । एकविधे एकप्रकारे
असंयमेऽविरतिलक्षणे सति प्रतिषिद्धकरणाऽऽदिना यो मया
दैवसिकोऽतिचारः कृत इति गम्यते । तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति
संबन्धः । वक्ष्यति च-(सज्जाए न सज्जाइयं तस्स मिच्छामि
डुकडं) एवमन्यत्रापि योजना कार्या । आ० ७ अ० ।
(एकविधाऽसंयमस्वरूपम्- 'असंजमे' शब्दे प्रथमभागे
उ० ३ पृष्ठे गतम् । असंयमस्य बहुबो भेदा अपि तत्रैव प्रतिपा-
दिताः) (रागद्वेषजोदेन बन्धनद्विविधत्वम्- 'बंधण' शब्दे-
वक्ष्यते । तत्र रागबन्धनमुत्पत्तिः- 'रागबंधण' शब्दे कृष्या ।

द्वेषवन्धनव्युत्पत्तिः- ' दोषवन्धन ' शब्दे चतुर्थभागे २६४१ पृष्ठे गता । (कषयस्वरूपम्- ' कषय ' शब्दे चतुर्थभागे २४२० पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम् । तत्र मनोद्वेषः- ' मणद्वे ' शब्दे वक्ष्यते । वचोद्वेष्टः- ' वद्वे ' शब्दे, तत्रोदाहरणं चापि तत्रैव । कायद्वेष्टः- ' कायद्वे ' शब्दे तृतीयभागे ४६२ पृष्ठे गतः । (गुप्तिशब्दार्थः- ' गुप्ति ' शब्दे तृतीयभागे ६३३ पृष्ठे गतः । तत्र मनोगुप्तेस्त्रिविधत्वम्- ' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६२६ पृष्ठे गतम् । वागुप्तिम्- ' वगुप्ति ' शब्दे सोदाहरणं व्याख्यास्यामि । कायगुप्तिः- ' कायगुप्ति ' शब्दे तृतीयभागे ४४९ पृष्ठे प्रतिपादितम् । (शयनभेदाः तद्व्युत्पत्तिश्च- ' ससु ' शब्दे । तत्र मायाशयम्- ' मायाससु ' शब्दे । निदानशयम्- ' णियाणससु ' शब्दे चतुर्थभागे २१०८ पृष्ठे गतम् । मिथ्यादर्शनशयम्- ' मिथ्यादर्शनससु ' शब्दे वक्ष्यते । (गौरवस्वरूपम्- ' गारव ' शब्दे तृतीयभागे ८७० पृष्ठे गतम् । तत्र ऋत्विगौरवव्युत्पत्तिः- ' ऋत्विगारव ' शब्दे द्वितीयभागे ५८३ पृष्ठे गता । रसगौरवस्वरूपम्- ' रसगारव ' शब्दे । सातागौरवस्वरूपम्- ' सायागारव ' शब्दे वक्ष्यते । (विराधनास्वरूपम्- ' विराधना ' शब्दे वक्ष्यते । तत्र कान्तिविराधना- ' णाणविराधना ' शब्दे चतुर्थभागे १६६३ पृष्ठे गता । दर्शनविराधना- ' दर्शनाधना ' शब्दे चतुर्थभागे २५३५ पृष्ठे विशेषतोऽस्ति । चारित्र्यविराधना- ' विराधना ' शब्दे)

पट्टिकमामि चतुर्हि कसाएहि-कोटकसाएणं, माणकसाएणं, मायाकसाएणं, लोभकसाएणं । पट्टिकमामि चतुर्हि सज्जाहि-आहारसज्जाए, जयमज्जाए, मेहुणसज्जाए, परिगहसज्जाए । पट्टिकमामि चतुर्हि विगहाहि-इत्थीकहाए, जलकहाए, देसकहाए, रायकहाए । पट्टिकमामि चतुर्हि जाणैहि-अट्टणं जाणैणं, रुदणं जाणैणं, धम्मणं भाणैणं, सुक्केणं भाणैणं । (कषयस्वरूपं तज्जेदाश्च- ' कसाय ' शब्दे तृतीयभागे ३९४ पृष्ठे आरब्धगताः । तत्र कषयकषायः- ' कोटकसाय ' शब्दे तृतीयभागे ६८५ पृष्ठे प्रतिपादितः । मानकषायः- ' मानकसाय ' शब्दे वक्ष्यते । मायाकषायः- ' मायाकसाय ' शब्दे द्रष्टव्यः । लोभकषायः- ' लोभकसाय ' शब्दे विस्तरतः प्रतिपादयिष्यामि । (संज्ञास्वरूपम्- ' सज्जा ' शब्दे । तत्राऽऽहारसज्जा- ' आहारसज्जा ' शब्दे द्वितीयभागे ५२७ पृष्ठे गता । भवसंज्ञा- ' भयसज्जा ' शब्दे द्रष्टव्या । मेधुनसंज्ञा- ' मेहुणसज्जा ' शब्दे । परिग्रहसंज्ञा- ' परिगहसज्जा ' शब्दे । (विकषास्वरूपम्- ' विगहा ' शब्दे । तत्र खलविकषा- ' इत्थीकहा ' शब्दे द्वितीयभागे ५८५ पृष्ठे द्रष्टव्या, तज्जेदाश्चापि तत्रैव । भक्तविकषा विस्तरतः- ' भक्तकहा ' शब्दे । देशविकषा- ' देसकहा ' शब्दे २६२८ पृष्ठे गता । राजविकषा- ' रायकहा ' शब्दे । (ध्यानशब्दार्थः तज्जेदाः स्वरूपं च- ' जाण ' शब्दे चतुर्थभागे १६६१ पृष्ठे गताः । तत्राऽऽध्यानस्य- ' अट्टज्जाण ' शब्दे प्रथमभागे २३५ पृष्ठे गतम् । सौन्दर्याध्यानस्य- ' रोहज्जाण ' शब्दे । धर्मध्यानस्य च- ' धम्मज्जाण ' शब्दे चतुर्थभागे २७१६ पृष्ठे गतम् । शुक्लध्यानस्य- ' सुक्कज्जाण ' शब्दे वक्ष्यते)

पट्टिकमामि पंचहिं किरियाहिं (आत्र०) पट्टिकमामि पंचहिं कामगुणेहिं-सद्वैयं, रुद्वैयं, रसेयं, गंधेयं, फासेयं । पट्टिकमामि पंचहिं महुवणहिं-पाणाइवायाओ वेरमणं, मुपावायाओ वेरमणं, अदिवादायाओ वेरमणं, मेहुणाओ वेर-

मणं, परिग्गहाओ वेरमणं । पट्टिकमामि पंचहिं समिहिं-इरिआसमिहिं, भासासमिहिं, एमणासमिहिं, आयाणभंड-मत्तनिकखेवणासमिहिं, उबारपासवणखेवणज्जासिंघाणपारिहावणियासमिहिं । पट्टिकमामि छहिं जीवनिकाएहिं-पुढवीकाएणं, आऊकाएणं, नेऊकाएणं, वाऊकाएणं, वखस्स-इकाएणं, तसकाएणं । पट्टिकमामि छहिं लेसाहिं-किण्ह-लेसाए, नीललेसाए, काऊलेसाए, तेऊलेसाए, पम्हलेसाए, सुक्कलेसाए ।

(क्रियाशब्दार्थः स्वरूपं तज्जेदाश्च- ' किरिया ' शब्दे तृतीयभागे ५३३ पृष्ठे, तत्प्रतिक्रमणं चाऽपि ४५० पृष्ठेऽस्ति । तत्र काविकषा- ' काविकी ' शब्दे तृतीयभागे ४०४ पृष्ठे गता । अधिकरणकषाः- ' अहिगरणिया ' शब्दे प्रथमभागे ८८५ पृष्ठे गतम् । प्राप्तिविकषाः- ' पाउसिया ' शब्दे । पारितापनिकषाः- ' पारितापणिया ' शब्दे वक्ष्यते । प्राणानिपानिकषाः- ' पाणाइवायकिरिया ' शब्दे ।) (कामगुणशब्दार्थः- ' कामगुण ' शब्दे तृतीयभागे ४३४ पृष्ठे गतः । तत्र शब्दस्य- ' सइ ' शब्दे । रूपस्य- ' रुव ' शब्दे । रसस्य ' रस ' शब्दे । गन्धस्वरूपम्- ' गन्ध ' शब्दे तृतीयभागे ७६४ पृष्ठे गतम् । स्पर्शविस्तरः- ' फास ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते । (पञ्चमहाव्रतशब्दार्थः- ' पंचमहव्वय ' शब्दे । तत्र प्राणानिपानविरमणम्- ' पाणाइवायेरमण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते । मुपावाइविरमणम्- ' मुसावायेरमण ' शब्दे । अद्विस्तावानविरमणम्- ' अद्विस्तावाणवेरमण ' शब्दे प्रथमभागे ५४० पृष्ठे गतम् । मेधुनविरमणम्- ' मेहुणवेरमण ' शब्दे । परिग्रहविरमणम्- ' परिग्रहवेरमण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते । (समिनिशब्दार्थः- ' समिह ' शब्दे । तत्रैर्यासमितिसंज्ञकम्- ' इरियासमिह ' शब्दे द्वितीयभागे ६३१ पृष्ठे गतम् । भाषासमितिसंज्ञकम्- ' भासासमिह ' शब्दे तज्जेदाश्च- ' भासासमिह ' शब्दे वक्ष्यते । एवणासमितिविस्तरः- ' एसणासमिह ' शब्दे तृतीयभागे ७२ पृष्ठे गतः । आदानजाणमात्रकानिकोपणासमितिव्याख्या- ' आदानभंजमत्तनिकखेवणासमिह ' शब्दे चि० भा० २१६ पृष्ठेऽत्रलोकनीया । उबारप्रखणखेलशिक्षाणज्जापारिहावणियासमितिव्याख्या- ' उबारपासवणखेलसिंघाणज्जापारिहावणियासमिह ' शब्दे द्वितीयभागे ७३३ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादिता । (पञ्चजीर्वाणकायव्याख्या- ' जीवणियाय ' शब्दे चतुर्थभागे १५५२ पृष्ठे गता । तत्र पृथिवीकायिकस्य- ' पुढवीकाइय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते । अण्कायिकस्वरूपम्- ' आउकाय ' शब्दे द्वितीयभागे २० पृष्ठेऽस्ति । तत्र तेजस्कायिकविस्तरः- ' तेऊकाइय ' शब्दे चतुर्थभागे २३४३ पृष्ठेऽस्ति । वायुकायिकभेदाः- ' वाउकाइय ' शब्दे द्रष्टव्याः । वनस्पतिकायिकाः- ' वणप्फइ ' शब्दे । ' वणप्फइकाइय ' शब्दे च वक्ष्यते । असकायिकशब्दार्थः- ' तसकाय ' शब्दे चतुर्थभागे २२१४ पृष्ठे गतः ।) (लेह्याविस्तरः- ' लेसा ' शब्दे । तत्र कृष्णलेह्याऽर्थः- ' किण्हलेसा ' शब्दे । नीललेह्याव्याख्यानम्- ' नीललेसा ' शब्दे चतुर्थभागे ११५४ पृष्ठे गतम् । कापांतलेह्या च- ' काऊलेसा ' शब्दे तृतीयभागे ४२८ पृष्ठे गता । तेजोलेह्याऽर्थविस्तरः- ' तेऊलेसा ' शब्दे । पशलेह्या च- ' पम्हलेसा ' शब्दे । शुक्ललेह्या च- ' सुक्कलेसा ' शब्दे ।)

पदिक्कमामि सत्ताहिं भयट्ठाणेहिं । अट्ठाहिं भयट्ठाणेहिं ।
नवहिं वज्जवेरगुत्तीहिं । दसविहे समणधम्ममे । इगारसहिं
उवासगपदिमाहिं । बारसहिं भिक्खुपदिमाहिं । तेरसहिं
किरिआत्ताणेहिं । चउदसहिं जूअगामेहिं । पसरसहिं प-
रमाहिंमिणहिं । मोल्लमहिं, गाहासोलसणहिं । सत्तरसविहे
अमंजमे । अट्ठारसविहे अवंभे । एगुणवीसाए णाय-
ऊणपणेहिं । बीमाए असमाहिट्ठाणेहिं । एगवीसाए सब-
लेहिं । बावीसाए परीसणहिं । तेवीसाए सृअगउऊणपणेहिं ।
चउवीसाए देवेहिं । एणवीसाए भावणाहिं । उव्वीसाए द-
साकपववहाराणं उदेमणकासेहिं । सत्तावीसाए आणगा-
रगुणेहिं । अट्ठावीसाए आयापकपणेहिं । एगुणतीसाए पा-
वमुअपमंणेहिं । तीसाए मोहणिआणेहिं । एगतीसाए मि-
आइगुणेहिं । वत्तीसाए जोगसंगहेहिं । तेत्तीसाए आमाय-
गाए । अरिहंताणं आसायणाए० (आ३०) सज्जाइए ण
सज्जाइयं तस्स मिच्छामि दुक्कं । (आ३० ४ अ०)

(सप्ततयस्थानभेदाः-‘भयट्ठाण’ शब्दे वक्तव्यन्ते) (अष्टौ मङ्ग-
स्थानभेदाः-‘मयट्ठाण’ शब्दे द्रष्टव्याः) (नव दशवर्गगुणय-‘वज्ज-
वेरगुत्त’ शब्दे द्रष्टव्याः) (दशविधस्य भ्रमणधर्मः-‘सम-
णधम्म’ शब्दे द्रष्टव्यः) (एकादशोपाशकप्रतिमानां भेदाः,
स्वरूपं च-‘उवासगपडिपा’ शब्दे द्वितीयजगते १०६५ पृष्ठे
द्रष्टव्यम्) (द्वादशभिक्खुप्रतिमानां विशेषः-‘भिक्खुपदिमा’ शब्दे
वक्तव्यन्ते) (त्रयोदश क्रियास्थानानि-‘किरियाट्ठाण’ शब्दे तृती-
यभागे ५५३ पृष्ठे गतानि) (चतुर्दश भूतग्रामाः-‘जुअगाम’ शब्दे
वक्तव्यन्ते) (पञ्चदश परमाध्यात्मिकनिरूपणम्-‘परमाहिंमिण’
शब्दे द्रष्टव्यम्) (षोडशभिः-गाथाषोडशैः सूत्रकृताङ्गाद्यश्रुतस्क-
न्धाध्यायैः । तेषां स्वरूपम्-‘गाहासोलसण’ शब्दे तृतीयभा-
गे ८७४ पृष्ठे गतम् ।) (सप्तदशाऽसंयमभेदाः-‘असंजम’
शब्दे प्रथमभागे ८२३ पृष्ठे गताः) (अष्टादशविधमग्नस्य-‘अवंभ’
शब्दे प्रथमभागे ६७५ पृष्ठे गतम्) (एकोनविंशतिविधं
ज्ञाताध्ययनविवरणम्-‘णायउऊण’ शब्दे चतुर्थजगते २००३
पृष्ठे गतम्) (विंशतिरसमाधिस्थानानि ‘असमाहिट्ठाण’
शब्दे प्रथमजगते ७४२ पृष्ठे द्रष्टव्यानि) (एकविंशतिः श-
बलपरीषदनामानि-‘सबलपरीसह’ शब्दे द्रष्टव्यानि) (द्वाविंशतिपरीषदाः-‘परिषह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्तव्यन्ते)
(त्रयोविंशतिः सूत्रकृताङ्गाध्ययननामानि-‘सुअगरु’ शब्दे द्रष्ट-
व्यानि) (चतुर्विंशतिर्देवभेदाः-‘देव’ शब्दे चतुर्थभागे २६१३
पृष्ठे गताः) (पञ्चविंशतिर्भावनाः-‘भावणा’ शब्दे द्रष्टव्याः)
(षट्विंशतिर्दशाकल्पव्यवहारोद्देशनकालाः-‘सहस्रणकाल’
शब्दे द्वितीयभागे ८१४ पृष्ठे गताः) (सप्तविंशतिरनगा-
रगुणः-‘अणगारगुण’ शब्दे प्रथमजगते २७८ पृष्ठे गताः)
(अष्टाविंशतिविधमाचारप्रकृतस्वरूपम्-‘आयापकपण’
शब्दे द्वितीयभागे ३४६ पृष्ठे गतम्) (एकोनविंशतिविधं पाप-
श्रुतप्रसङ्गम्-‘पावमुअपमंण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्तव्यन्ते)
(त्रिशमोहनीयस्थानभेदाः-‘मोहणिआण’ शब्दे द्रष्टव्याः)
(एकविंशतिजगतामादिगुणः-‘सिआइगुण’ शब्दे वक्तव्यन्ते)
(द्वाविंशतिजगत्समहा-‘जोगसंगह’ शब्दे चतुर्थभागे १६२०

पृष्ठे गताः) (त्रयोविंशतिजगत्समहा-‘आसायणा’ शब्दे
द्वितीयजगते ४७१-४७२ पृष्ठे, अष्टादशजगत्समहा-‘सबलपरी-
सह’ शब्दे तृतीयजगते ७४२ पृष्ठे, तथा-‘असज्जाइए सज्जा-
इय’ शब्दे प्रथमभागे ८२३ पृष्ठेऽस्ति) तथा (सज्जाइए ण
सज्जाइयं ति) तथा-स्वाध्यायिकं अस्वाध्यायिकविपर्ययलक्षणं
न स्वाध्यायितं, इत्यभाशाननाया योऽतिचारः कृतः, तस्य
मिथ्यादुष्कृतमिति क्रिया पुनर्वत् ।

“एवं सुत्ताणुबद्धं, अत्येणं अपि होइ विमोक्षं ।
तं पुण अश्वामाह-‘एवमोहो अं सपवक्कामि ॥ १२ ॥
तित्तीसाए उवरिं, बोत्तीसं बुद्धवयणअतिसेसा ।
एणतीसवयणअइसय-‘छत्तीसं उत्तरउऊणा ॥ १३ ॥
एवं जह समवाए, जा सयभिसरिक्ख होइ सयतार ।
(तथा-‘बोत्तम्-‘सयभिसया णक्खले सनेगनारे तदेव पण्णे) ।
इअ सवअसंखेहिं, तह य अणंतेहिं’ उणेहिं ॥ १४ ॥
संजममसंजमस्स य, पदिमिआइकरणाइआरस्स ।
होइ पदिक्कमणं तं, तेत्तीसेहिं तु तां पुणे ॥ १५ ॥
अवराहपदेसुं तु, अतमया होति गियम सव्वे वि ।
सव्वो वि इमारगणो, दुगसंजोगाज्जा एस्सो ॥ १६ ॥
एगतिउस्साऽसंजम-स्स हवव इह दीहपज्जवम्मूढो ।
एवमिआरविसोहिं, काउ कुणतो एमोक्कार ॥ १७ ॥”
आ३० ४ अ० ।

अथवा प्राक्तनाया अशुजाऽऽभेचनायाः प्रतिकान्त अपुनःकर-
णाय प्रतिकामन् नमस्कारपूर्वकं प्रतिक्रमणं प्रतिक्रामयन्नाह ।

अत्र सूत्रम्-

नमो चउव्वीसाए तित्थयराणं उमजाइ-‘महावीर-‘पज्जव-
साणाणं, इणमेव निर्माणं पावयणं-‘सव्वं, अणुत्तरं, केवद्वियं,
पदिपुणं, नेयाउयं, मंसुऊं, सद्वागतं, सिद्धिमगं, मुत्तिमगं,
णिज्जाणमगं, णिव्वाणमगं. अविनह-‘मविसंघि सव्वदु-
क्ख-‘एवहीणमगं ।

(नमो चउव्वीसाए तित्थयराणं उमजाइमहावीरपज्जवसाणा-
णं ति) नमश्चतुर्विंशतिर्धर्तुरेभ्य ऋषेभ्यः आदिमहावीरपर्यवसा-
नेभ्यः, ‘प्राकृतेष्वष्टौ चतुर्थ्यर्थे एव भवति । तथा बोत्तम्-‘बुद्ध-
वयणेण बुद्धयणं, बुद्धिबिभर्त्तीर्षं भक्क उउत्थी । जह हत्था तह
पाया, नमोऽप्युद्देवाहिदेवाण ॥ १॥” इत्थं नमस्कृत्य प्रस्तुतस्य गुण-
व्यावर्णनायाऽऽह-“इणमेव निर्माणं पावयणं सव्वं अणुत्तरमि-
त्यादि ” इदमेवंति सामायिकाऽऽदिप्रत्याख्यानपर्यन्तं द्वादशशृङ्गा
वा कर्णोपट्टकं, निर्घन्था बाह्याभ्यन्तरग्रन्थानिर्गताः साधवः
निर्घन्थानामिदं निर्घन्थं, प्रावचनमिति प्रकयेणाज्जविधिनाऽप्य-
न्ते जीवाकथां यस्मिन्तत्प्रावचनम् । इदमेव निर्घन्थं प्रावचनं
किम्?, अत आह-‘सतां हितं सत्थं, सन्तो मुनया गुणाः पदार्था
वा सदचुत्त वा सत्थमिति । नयदर्शनमपि स्वचिपये सत्यं जघ-
त्येव?, अत आह-(अणुत्तरं ति) नास्त्यस्योत्तरं (सिद्धान्तं विद्यत
इत्यनुत्तरं, यथावार्थतत्त्वमस्तवस्तुप्रतिपादकत्वादुत्तममित्य-
र्थः । यदि नामेदमित्थं जूतमन्यदप्येवंभूतं भविष्यतीति?, अत
आह-(केवलियं ति) केवलमद्वितीयं, नापरमित्थं जूतमित्यर्थः ।
यदि नामेदमित्थं जूतं तथाप्यन्यस्याऽसंभवात् तथाप्यप्यवर्गप्रापकं-
गुणैः प्रतिपूर्णे न जविष्यतीति?, अत आह-(पदिपुणं ति) प्रति-

पूर्णमपवर्गप्रापकैर्गुणैर्भूतमित्यर्थः । भूतमपि * कदाचित् आत्म-
भरनया न तन्नयनशीलं भविष्यतीति ? अत आह- (नेत्रा-
वपं ति) नयनशीलं नैयायिक, मोक्षगमकमित्यर्थः । नैयायिक-
मध्यमं ह्यहं संकीर्णं नाऽऽकृपेण नैयायिकं भविष्यतीति ? अत
आह- (संसुद्ध नि) सामस्येन शुद्धं संसुद्ध, एकान्ताच्छुद्धमित्य-
र्थः । एवंभूतमपि कथञ्चित् तत्त्वाभावात्कालं भवति, बन्धन-
विकृन्तनाय ? जविष्यतीत्यत आह- (सल्लगणं ति) कृन्तनी-
ति कर्त्तुं शक्यानि मायाशल्याऽऽदौ ति तेषां कर्त्तुं शक्यकर्त्तनं,
भवनिबन्धनमायाशल्याच्छुद्धेदकमित्यर्थः । परमननिषेधार्थं
त्वाऽऽह- (सिद्धिमगं मुक्तमगं) सेधनं सिद्धिः हितार्थप्राप्तिः,
सिद्धिमगं सिद्धिमार्गं । मोक्षनं मुक्तिः, आहितार्थकर्मविक्रु-
तिस्तस्या मार्गो मुक्तिमार्ग इति । मुक्तिमार्ग-केवलज्ञानादिहि-
तार्थप्राप्तिद्वारेणाऽहितकर्मविक्रुतिद्वारेण च मोक्षसाधकमिति
भावना । अनेन च केवलज्ञानाऽऽदिविकलाः सकर्मकाश्च मुक्ता
इति दुर्णयनिरासमाह- विप्रतिपत्तिनिरासार्थमेवाह- (णिञ्वाणमगं
ति) निर्वृतिनिर्वाण, सकलकर्मक्षयजगत्प्राप्तिकसुखमित्यर्थः ।
निर्वाणस्य मार्गो निर्वाणमार्ग इति, निर्वाणमार्गं परमनिर्वृति-
कारणमिति हृदयम् । अनेन च निस्तुल्यदुःखा मुक्तात्मानः, इति
प्रतिपादनपरदुर्णयनिरासमाह- निगमयन्नाह- इदं च (अवित-
ह-मविस्मयि सवदुक्कलपदीणमगं) अविनयं सत्यम्, अविस्म-
यि अव्यवच्छिन्नं, सर्वदाऽपरविदेहाऽऽदिषु भावान् । सर्वदुःख-
प्रक्षीणमार्गं सर्वदुःखप्रक्षीणो मोक्षः, तत्कारणमित्यर्थः ।

सांप्रतं परार्थकरणद्वारेणास्य चिन्तामणित्वमुपदर्शयन्नाह-

इत्थं तिस्रा जीवा, मिज्जन्ति, वृज्जन्ति, मुचन्ति, परि-
णिव्वायन्ति, सव्वदुक्कवाणमंतं करन्ति । तं धम्मं सदहामि,
पत्तियामि, रोएमि, फामेमि, पालेमि, अणुपालेमि । तं धम्मं
सदहंतो, पत्तियंतो, रोयंतो, फामंतो, पालंतो, अणुपालंतो ।
तस्म धम्मस्स केवल्लिपन्नतस्स, अब्भुट्ठिओमि आराहणाए ।
विरओमि विराहणाए ।

(इत्थं तिस्रा जीवा सिज्जन्ति ति) अत्र तैर्ग्रन्थे प्रावचने स्थिता
जीवाः, मिध्यन्तीति, अणिमाऽऽदिमयमकस्य प्राप्नुयन्ति । (वृज्जन्ति
ति) बुध्यन्ते, केवलिनो जयन्ति ॥ मुचन्ति ति । मुख्यन्ते, जवांप्राहि-
कमेणा । (परिणिव्वायन्ति ति) परि समन्तांश्चिर्वान्ति । किमुक्तं भव-
ति- (सव्वदुक्कवाणमंतं करन्ति ति) सर्वदुःखानां शारीरमानस-
भेदानामन्त विनाशं कुर्वन्ति निर्वस्यन्ति । धम्ममभिधायऽधुनात्र
चिन्तामणिकल्पं कर्ममग्नप्रकाशनसमर्थमन्विष्टीयंतं अज्ञानमावि-
ष्कुर्वन्नाह- (तं धम्मं सदहामि ति) य एष नैर्ग्रन्थः प्रावचनसङ्ग-
णो धर्म उक्तः, तं धम्मं अहं ध्यामहे सामान्येनैवमेवायमिति । (प-
त्तियामि ति) प्रतिपद्यामहे, प्रीति करणद्वारेण । (रोएमि ति)
रोचयामि अमित्रापातिरंकेणाऽऽसेवनाभिमुखनया प्रीत्या अत्र

* भूतकोऽप्येत्यपि पाठान्तरम् । एकान्ताऽकलञ्जमित्यर्थं
इत्यपि पाठः ।

प्रीतिः रुचिश्च भिन्न एव । यतः- कश्चिद्दृष्ट्वादौ प्रीतिसद्भावेऽपि न
सर्वदा रुचिः । (फामेमि ति) स्पृशामि, आसेवनाद्वारेण-
ति । (अणुपालेमि ति) अनुपालयामि पौनःपुन्यकरणेन । (तं
धम्मं सदहंतो इत्यादि) तं धम्मं अहं ध्यानाः, प्रतिपद्यामानो,
रोचयन्, स्पृशन्, अनुपालयन्, (तस्स धम्मस्स अब्भुट्ठिओमि
आराहणाए ति) तस्य धर्मस्य प्रागुक्तस्य, अत्र्यात्थतोऽस्मि
आराधनायामाऽऽराधनाविषये, (विरओमि विराहणाए ति)
विरतांऽस्मि निवृत्तोऽस्मि, विराधनायां विराधनाविषये ।

एतदेव भेदेनाह-

असंजमं परियाणामि । संजमं उवसंपज्जामि । अवंबं
परियाणामि । वंबं उवसंपज्जामि । अकपं परियाणा-
मि । कपं उवसंपज्जामि । अममाणं परियाणामि ।
नाणं उवसंपज्जामि । अकिरियं परियाणामि । किरियं उ-
वसंपज्जामि । मिच्छुत्तं परियाणामि । सम्मत्तं उवसंपज्जामि ।
अवाहिं परियाणामि । वाहिं उवसंपज्जामि । अमगं परि-
याणामि । मगं उवसंपज्जामि ।

(असंयमं परियाणामि, संजमं उवसंपज्जामि ति) असं-
यमं प्राणातिपाताऽऽदिरूपं परिजानामीति, कृपरिक्रयावि-
ज्ञाय, प्रत्याख्यानपरिक्रयाप्रत्याख्यामीत्यर्थः । तथा-संयमं
प्रागुक्तस्वरूपं उपसंपद्यामहे प्रातपद्यामहे इत्यर्थः । तथा- (अवंबं
परियाणामि, वंबं उवसंपज्जामि) अवस्य तस्यानियममलक्षणस्य
विपरिणतं ब्रह्म, शेषं पूर्ववत् । प्रधानासंयमाङ्गत्वाद्वा ब्राह्मण इति वा ।
तत्परिहाराधर्मनन्तरमिदमाह- असंयमाङ्गत्वादेवाऽऽह- (अक-
पं परियाणामि, कपं उवसंपज्जामि) अकल्पोऽहृत्यमाख्यायते,
अयोयं वा, कल्पस्तु कृत्यामिति । इदानीं । इदानीं बन्धकारणमा-
धित्वाऽऽह- यत उक्तम्- “ असंयमो य एको, अममाणं अविरती
य दुविहं तु ” इत्यादि । (अममाणं परियाणामि । नाणं उवसंप-
ज्जामि) अज्ञानं सम्यग्ज्ञानादन्यत् । ज्ञानं तु भगवद्भजनं
तदज्ञानजदपरिहरणमित्याऽऽह- (अकिरियं परियाणामि, किरि-
यं उवसंपज्जामि) अक्रिया नार्हन्कवादः, क्रिया सम्यग्वादः ।
तृतीयं बन्धकारणमाधित्वाऽऽह- (मिच्छुत्तं परियाणामि, सम्म-
त्तं उवसंपज्जामि) मिच्छार्थं पूर्वोक्तं, सम्यक्त्वमपि एतदङ्ग-
त्वादेवाऽऽह- (अवाहिं परियाणामि, वाहिं उवसंपज्जामि) अर्वा-
धिमिथ्याकार्यं, बोधित्वं सम्यक्त्वमिति । इदानीं सामा-
न्येनाऽऽह- (अमगं परियाणामि, मगं उवसंपज्जामि) अमा
मिथ्यात्वादिः, मार्गस्तु सम्यग्दर्शनाद्विगतिः ।

इदानीं उक्तस्यत्वादेशेषु शृङ्खल्यमाह-

जं संजरामि । जं च न संजरामि । जं पट्टिकमामि । जं च न
पट्टिकमामि । तस्म सव्वस्म देवासयस्म अइयारस्म, पट्टिक-
मामि । समणोऽहं, संजय-विरय-पट्टिय-पक्कस्वाय-पाव-
कम्पो, अणियाणो, दिट्ठिसंपन्नो, माया-मोस-विवज्जिओ ।

(जं संजरामि, जं च न संजरामि) यत्किञ्चित्स्मरामि, यच्च
उक्तस्थोऽनामो गच्छेति । तथा- (जं पट्टिकमामि, जं च न
पट्टिकमामि) वत्प्रतिक्रमायाऽऽज्ञेगाद्वत्त्वात् याद्वदितं, यच्च
न प्रतिक्रमामि सूत्रं यद्विदितम् । अनेन प्रकारेण यः क-
श्चिद्विचारः कृतः (तस्म सव्वस्म देवासयाइयारस्म

पट्टिकमामि चि) कण्ठ्यम् । इत्थं प्रतिक्रम्य पुनरकुशल-
प्रवृत्तिपरिहारायाऽऽमानमात्रोच्यमाह- (समणोऽहं, संजय-
धिरय-पदिहय-पञ्चकलाय-पावकम्मो, अणिपायो, दिट्ठिं पणो,
मायामोसविशज्जो ति) भ्रमणोऽहं तत्रापि न चरकाऽऽदिः, किं
सहिं ? संयतः सामस्येय यतः, इदानीं धिरतो निवृत्तः, अनीत-
स्येयस्य च निन्द-संवरखदारेण । अत्र एवाऽऽह-प्रतिहत-प्रत्या-
ख्यात-पापकर्मा प्रतिहर्तामहर्माकरखतया, प्रत्याख्यातमतीत-
निन्दया, एष्यमकरणनयेति, प्रधानोऽयं दोष इति कृत्वा । तच्छून्य-
तामात्मनो जेदेन प्रतिपादयमाह- (अनिपाणां चि) निदानरहितः
सकलगुणमूलानुगुणयुक्तानां दर्शयमाह-इदिसंपन्नः, सम्यग्दर्-
शनयुक्त इत्यर्थः । चक्षुषमाणोऽव्यवन्धनपरिहारायाऽऽह माया-
मृषाविवर्जकः, मायागर्भमृषावादपरिहारीत्युक्तं भवति ।

एवंभूतः सन् किम्-अत्र सूत्रम्-

अह्माऽज्जेसु दीव-समुद्वेसु पणसरससु कम्मचूमीसु ।

जावंत के वि साहू, रयहाण-गुच्छ-पदिग्गइधारा ॥१॥

पंचमहव्यधारा,

अद्वारससहससलींगधारा ।

अकखयाऽऽयार-चरित्ता,

तेसवे सिरसा मणसा म-त्यएण बंदामि ॥२॥

अह्मा० दीव० (व्याख्या ' अह्माऽज्जदीव ' शब्दे प्रथमभागे २५८
पृष्ठे) पणसरस० (व्याख्या ' कम्मचूमी ' शब्दे तृतीयभागे ३४० पृष्ठे)
थावन्तः केचन माध्वो रजोहरण-गोच्छ-प्रतिग्रहधारिणः । नि-
ज्जवाऽऽदिऽव्यवन्धेदायाऽऽह-पञ्चमहावतधारिणः, पञ्चमहावता-
नि प्रतीतानि, अतस्तदेकाक्षयिकलप्रत्येकबुद्धाऽऽदिसप्रहाय
आह-अष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणः । तथाहि केचिद्भगवन्तो
रजोहरणाऽऽधारिणो न भवन्त्यपि । तानि आऽष्टादशशीलाङ्ग-
सहस्राणि दर्शयन्ते-तत्रेयं करणमाया- ' जोग करणे ' इति गाथा-
(' अहारसलींगसहसस ' शब्दे प्रथमभागे २५१ पृष्ठे सटीका
गताऽस्ति) स्थापना त्रियम्- (' गुरुकुलवास ' शब्दे तृतीयभागे
५४० पृष्ठे समुपन्यस्तास्ति) इयं तु भावना-

"मणेण ण करेइ आहारसखाविप्यज्जो सोइदियसंयुद्धो पुढवी-
कायसंरक्खणओ खंतिसंगणो १, एवं आउककायसंरक्खणओ
खतिसुपणो २, एवं तेज ३ वाज्ज-४ वणस्सइ-५ वि-६ ति-७
चउ-८ पविदिय-९ अजीवेसु दस १० भेदा । एते खंतियममुयंतेण
लद्धा । एवं महवादिषु वि इक्किंके दस २ सम्मति, एवं सयं १००,
एवं सोइदियममुयंतेण लद्धा १०० । एवं चक्खुइदियादिषु वि
इक्किंकसयं । जाया पंचसया ५०० । एते वि आहारसखाअपरि-
णागेण लद्धा । मयादिसखादिषु वि पत्तेयं, एवं पंच २ सस,
जाता दो सहस्सा २०००, एप (ण करेति चि) एतेण लद्धा । ण
कारयेति एनेण वि दो सहस्सा २००० । करंते णाऽणुजाणाति ए-
तेण वि दो सहस्सा २०००, जाता बसहस्सा ६०००, एते मणेण
लद्धा, वाया, काएहिं वि बसहस्स चि (६०००) (६०००)
जाता अहारस सहस्स चि १०००० ।" अह्माऽऽचारचारित्रि-
णः अकृताऽऽचार एव चारित्र्यम्, तान् सर्वान् गच्छगत-निर्ग-
ताऽऽदिजेदान् शिरसोत्तमाङ्गेन, मनसाऽन्तःकरणेन, मस्तकंन
वन्द इति वाचा ।

इत्थमभिव्यक्तं साधून् पुनरोच्यतः सकलसंयत्तामणमिति
प्रदर्शनायाऽऽह-

स्वामेपि सव्वजीवे य, सव्वे जीवा खमंतु मे ।

मिती मे सव्वज्जएसु, वेरं मज्झ न केणई ॥ १ ॥

निगदसिद्धा एवेयम् । नवरम्- (इति सटीका गाथा ' स्वामणा ')
शब्दे तृतीयभागे ७३० पृष्ठे गता) " सव्वे जीवा खमंतु मे चि "
मा तेषामप्यह्मास्तिप्रत्ययः कर्मबन्धो भवतिविति करुणयेदमाह ।
समाप्तौ स्वर्गप्रदर्शनपुरस्सरं मङ्गलमाह-

एवमहं आहोइय-निदियगरहियदुगुंठियं सम्मं ।

तिविहेण पमिक्कंतो, बंदामि जिणे चतुब्बीमं ॥

निगदसिद्धा । एवं वैश्वसिकं प्रतिक्रमणमुक्तम् । रात्रिक्रमये-
वंभूतमेव । नवरम्-यत्रैव वैश्वसिकाऽतिचारोऽनिहितस्तत्र त-
स्मिन् रात्रिकातिचारो वक्तव्यः । आह-यद्येवम्- " इच्छामि
पमिक्कमिउ गोयरचरियाए " इत्यादिसूत्रं तत्रानर्थकं, रात्रा-
वश्यं सम्भवति इति ? उच्यते-स्वप्नादौ संजवादिष्यदोष इ-
त्युक्तोऽनुगमः । नयाः प्राभवत् । इति शिष्यहितायां (वृत्तौ) प्रति-
क्रमणाध्ययनम् । आच० ४ अ० । ४० । (वैश्वसिक-प्रतिक्रमण-
वेला च तत्परिस्तमातिदशोपकरणप्रत्युपेक्षयासमन्तरमाधि-
सूर्योदयपरिमया । यतः- " आवस्सयस्स समप, णिहामुहं जयंति
आवरिआ । तद तं कुणंति जह दस, पमिलेहानंतरे सूर ॥१॥ "
इति । ४० ३ आ० ४० ।

(१६) रात्रिकप्रतिक्रमणविधिर्यथा-

पाश्चात्यनिशायामे पौषधशालायां गत्वा स्वस्थाने वा स्था-
पनाऽऽचार्यान् संस्थाप्य ईर्यापथिकप्रतिक्रमणपूर्वं सामायि-
कं कृत्वा क्रमाधमणपूर्वम्- " कुसुमिणदुस्सुमिणहहडावणि-
अ राइअपायच्छिस्तबिसोहणत्थं कावस्सगं करेमि " इत्यादि
जणित्वा चतुर्विंशतिस्तवचतुष्कचिन्तनरूपं शतोच्चासमानं,
स्त्रीसंवाऽऽदिकुस्वप्नोपलभ्ये तु अष्टशतोच्चासमानं कायोत्सर्गं
कुर्यात् । रागाऽऽदिमयः कम्बलः, द्वेषाऽऽदिमयो दुःस्वप्नः । एत-
द्विधित्तु-नमस्कारेणाचबोध इति प्रथमद्वार उक्त एव । इह
च-सर्वे श्रीदेवगुरुवन्दनपूर्वं सफलमिति चैत्यवन्दनां विधाय
क्रमाधमणत्रयपूर्वं स्वाध्यायं विधत्ते, यावत्प्राज्ञातिकप्रतिक्रमण-
वेला । तदनु चतुरादिक्रमाधमणैः श्रीगुरुर्वादीस्वन्दित्वा क्रमाध-
मणपूर्वम्- " राइअपडिक्कमणइ ठाउ " इत्यादि भणित्वा भूनि-
हितशिराः- " सव्वस्स वि राइअ- " इत्यादिसूत्रं सकलरात्रिका-
तिचारबीजकज्ञानं पठित्वा शक्रस्तवं भणति । " प्राक्तनं चैत्यव-
न्दनं तु स्वाध्यायाऽऽदिधर्मकृत्यस्य प्रतिबद्धं, न तु रात्रिकाऽऽव-
श्यकस्येति ।" एतदारम्भे मङ्गलाद्यर्थे पुनः शक्रस्तवेन संकेप-
देववन्दनं, ततो ज्योतो जावतश्चात्थाय- " करेमि भते ! सामाइ-
अ " इत्यादिसूत्रपाठपूर्वं चारित्र्य-दर्शन-ज्ञानातिचारविशुद्धयर्थे
कायोत्सर्गं कुर्यात् । प्रथमे द्वितीये च कायोत्सर्गे चतुर्विंशति-
स्तवमेकं चिन्तयति । " माय सयं गोखळमिति " वचनात् । तृती-
ये तु सान्ध्यप्रतिक्रमणान्तोक्तवर्जमानस्तुतित्रयाप्रभृति निशाति-
चारैश्चिन्तयति । " यतः- दिवसावस्सययंने, अं दुड्ढति भगंतनि-
साइअरे य । जाव ठियं उस्सगं, चिनिउज्जु ताव अइयारे चि "
इह च पूर्वोक्तयुक्त्या चारित्र्याऽऽचारस्य ज्ञानात्प्राचार्यो वैशि-
ष्ट्येऽपि यदेकस्यैव चतुर्विंशतिस्तवस्य चिन्तनं, तद्धात्रौ प्राबो-
द्धपद्यापारत्वेन चारित्र्यातिचाराणां स्वल्पत्वाऽऽदिना संजायते ।
ततः कायोत्सर्गं पारयित्वा सिद्धस्तवं पठित्वा सद्देशकप्रमार्ज-
नपूर्वमुपविशति । अत्र च प्राभातिकप्रतिक्रमणं प्रादोषिकप्रतिक्र-
मणवत्प्रथमे चारित्र्यातिचारविशुद्धिकायोत्सर्गे निशातिचारचि-
न्तनं यत्नं कृतं, तज्जिह्वाभिजूनस्य सम्पत् सरणं न स्यादिति ।

तृतीये कायोत्सर्गे च सावधानीभूतत्वात्सम्यग् भ्यादिति । तत्र निशानिचारिचिन्तनमिति हार्दम् । यत्र उक्तं सम्यगिति:-“नि-
हामणेन सरह, अइधारे मा य घट्टणं नुचे । किइअकरणे
दोसा वा, गोसाइ निणि वस्सग्गा ॥१॥” (एषा गाथा ‘काउत्स-
ग्ग’ शब्दे तृतीयभागे ४२१ पृष्ठे सटीकाऽस्ति) इति ततः पूर्ववत्-
मुख्यस्त्रिकाप्रतिलेखनापूर्वं वन्दनाऽऽदिविधिः, प्रतिक्रमणसूत्रा-
ऽन्तरकायोत्सर्गे यावत् हेयः । पूर्वं चारित्र्यासाधारणां प्र-
त्येकं शुद्धये पृथक् कायोत्सर्गाणां कृतत्वेन सांप्रतं तेषां
समुद्दिनानां प्रतिक्रमणेनाप्यशुद्धानां शोधनायाऽयं कायोत्सर्गः
सम्भाव्यते, अत्र च कायोत्सर्गे श्रीगुर्वादीन् पाण्मासिकं तर्पाश्च-
न्तयति-हे जीव ! श्रीगुर्वीरेण पाण्मासिकमुत्कृष्टं तपः कृतं, तत्त्वं
कर्तुं शक्नोषि न वेत्यादि?, जीवो वीर्यं न शक्नोमि । तर्हि ए-
कदिनोत्सर्गपाण्मासिकं कर्तुं शक्नोषि? न शक्नोमि । एवं द्वि-
विधः पञ्चद्विनेन पाण्मासिकं कर्तुं शक्नोषि?, पुनर्वचनं न शक्नो-
मि । तर्हि षट्सप्ताष्टनवदशदिनोत्सर्गपाण्मासिकं कर्तुं शक्नोषि?,
न शक्नोमि । एवमेकादशतः पञ्चपञ्चविनवृत्त्या क्रमणैकोनविं-
शदिनानि यावच्चिन्तयति । एवं पञ्चमे, चतुर्थे, तृतीये, द्वितीये,
मासेऽपि । प्रथमे तु-हे जीव ! एवमेकमासिकं कर्तुं शक्नोषि?, न
शक्नोमि । तत्र एकदिनोत्सर्गं कर्तुं शक्नोषि?, न शक्नोमि । एवं यावत्
त्रयोदशदिनोत्सर्गं कर्तुं शक्नोषि?, न शक्नोमि, तर्हि चतुर्विंशत-
मं कर्तुं शक्नोषि?, न शक्नोमि । द्वाविंशतमं, त्रिंशतमं, अष्टाविं-
शतितमं पञ्चविंशतितमं, चतुर्विंशतितमं, द्वाविंशतितमं, विंशति-
तमं, अष्टादश, द्वादश, चतुर्दश, द्वादश, दशमं, अष्टमं, षष्ठं, चतुर्थं,
कर्तुं शक्नोषीत्यादि विचिन्तय यत्तपः कृतं स्यात्तत्र करणेऽद्यां
करिष्ये इति वक्ति । अन्यथा तु-शक्नोमि । परं नाऽयं मनो वर्जत
इति । एवमाचारमास्त-निर्विकृतिरै-काशनाऽऽदिषु यत्र मनो ज-
यति तत्तमसि निधाय पारयित्वा च कायोत्सर्गे मुख्यरोतिकाप्र-
तिलेखनापूर्वं वन्दनके दशा मनश्चिन्तितप्रत्याख्यातं विधत्ते ।
यत्र उक्तं दिनचर्यायाम्-

“सामाअब्भुत्तासन्-धुस्सग्गुज्जोयपुत्तिनंइणं ।

उत्सम्माचित्तयतवो-विद्याणमऽह पक्कफळाणेणं ॥ १ ॥

इगपंचाइदिणुणं, पण मासं चइणु तेर दिणउहुं ।

अउतीसाइदिणुणं, चित्तेनवकारसइय जा ॥२॥” घ०२ अ०३।

(एष तपश्चिन्तनविधिः ‘काउत्सग्ग’ शब्दे ४२१ पृष्ठेऽस्ति)
तदनु “ इच्छामो अणुसत्ति ति ” जणिन्धोपाविश्य स्तुतिप्रथा-
ऽऽदिपाठपूर्वं चेत्यनि वन्दते । इदं च प्रतिक्रमणं मन्त्रस्वरैरेव
कुर्यात् । अन्यथाऽऽरतिनां जागरणेनाऽऽरतिप्रवृत्तेः । ततश्च
साधुः, कृतपौषधः भावको वा क्रमाधमणवृत्तेन भगवन् ! “बहु-
धेले सदिसावेमि, बहुधेले करेमि” इति भणति । बहुधेलासंभ-
वीनि चोच्छ्वासोऽऽनीनि कार्याणि ‘बहुधेले’ इत्युच्यन्ते । ततश्च
चतुर्भिः क्रमाधमणैः श्रीगुर्वादीन् वन्दते । आहस्तु “अहोइजेसु”
इत्यादि च पठति । इति रात्रिक्रमप्रतिक्रमणविधिः । घ० २ अ० ३।

(१९) पात्रिकाऽऽदिषु प्रतिक्रमणम्-तथा यः भावको नियमेन
प्रत्यहं प्रतिक्रमणं कुर्वन् भवति तस्य काशवेलायां सं-
ख्याप्रतिक्रमणविसरणे कियन्ती शक्तिं यावत्तदुत्पत्तीति ? अ-
त्रोत्तरम्-कारणविशेषे विस्मृतौ वा, रात्रिप्रहरद्वयं यावत्तत्कर्तुं
शुध्यतीति । दी० ४ प्रका० ।

अथ पात्रिकाऽऽदिप्रतिक्रमणविधिः-

तानि च दैवसिक-रात्रिकार्यां वृद्धौ सत्यामपि सूक्ष्मादरा-

निचारजातस्य विशेषेण शोधनार्थं युक्तान्येव । यतः-“अह
गेहं पइदिवसं, पि सोहिअं तह वि पक्कसंघीसु सोहिउजह
सविनेसं, एवं इहयं पि नायव्वं ॥१॥” अत्र पात्रिके पूर्ववदिव-
सप्रतिक्रमणं प्रतिक्रमणसूत्रास्तं विधत्ते । ततः क्रमाधमणपूर्वम्-
“दैवसिअं आलोइअपडिक्कता इच्छाकारेण सदिसह भगवन् !
“पाप्मी मुदपत्ती पडिक्केहु” इत्युक्त्वा तां कार्यां च प्रतिक्रियवन्द-
नके दशा संवृत्तान् श्रीगुर्वादीन् क्रमयितुं क्रमाधमणं च सर्वै-
नुष्ठानं सफलमिति ज्ञापयितुम्-“अब्भुत्तिओ मि संवृत्ताखामणेणं
अभिन्तरपक्खिअं खामेउं” इति जणित्वा “इच्छं खामेमि पक्खि-
अं पन्नरसएहं दिवसाणं पन्नरसएहं राईणं, जं किंवि अणत्तिअं”
(एतत् खामणामूत्रमूत्रं तृतीयभागे ४२१ पृष्ठे गतमस्ति)
इत्यादिना गुरुभिः स्थापनाचार्यैः क्रामिने, शिष्यः धावो वा श्रीगु-
र्वादीन् क्रमयति, त्रीन् पञ्च वा । यदि द्वौ शेषौ, ततस्तथापि
“इच्छाकारेण सदिसहं जगवन् ! पक्खिअं आलोपमि?, इच्छं
आलोपमि, जो मे पक्खिअो ” इत्यादिसूत्रं भणित्वा संक्षेपेण
विस्तरेण वा पात्रिकानतीचारानां शोधनं “सव्यस्स वि प-
क्खिअ-” इत्यादि जणितं, गुरुराह-“पडिक्कमह” तत “इच्छं
वि ” जणित्वा “अउयंणं ” इत्यादिना गुरुदत्तमुपवासादि-
रूपं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । ततो वन्दनकदाचपुनरुत्तरं प्रत्येकक्र-
मणकानि विधातुं गुरुराहो वा ज्येष्ठः पूर्वमुत्थावोद्धृष्ट्वा एव
भणति-“दैवसिअं आलोइअपडिक्कता, इच्छाकारेण सदिसहं
जगवन् ! अब्भुत्तिओइहं अभिन्तरपक्खिअं खामेउं “इच्छं” इच्छ-
कारि अमुक तपोधन ! स भणति “मत्थएणं वंदामि” क्रमा-
धमणपूर्वं । गुरुराह-“अब्भुत्तिओ मि पक्खिअं खामणेणं अभिन्तर-
पक्खिअं खामेउं” सोऽपि “अहमवि खाममि तुम्हे ति”
भणित्वा भूमिनिहितशिराः पुनर्भणति-“इच्छं खामेमि पक्खि-
अं, पन्नरसएहं दिवसाणं पन्नरसएहं राईणं” इत्यादि । गुरुस्तु-
“पन्नरसएहं” इत्यादि “उच्छासणे समाखणे” इति पइदिवसजं
भक्ति, एव सर्वेऽपि साधवः परस्परं क्रमयन्ति । तद्युवाचना-
चार्येण सह प्रतिक्रामतां साधूनां ज्येष्ठः प्रथमं स्थापनाचार्यं क्रम-
यति, ततः सर्वेऽपि यथारत्नाधिकम् । गुर्वभावे तु सामान्यसाधवः
प्रथमं स्थापनाचार्यं क्रमयन्ति, यावद् द्वौ शेषौ । एवं श्रावका अपि ।
परं वृद्धावकाऽऽमुकप्रमुखसमस्तसाधवान् “वाहुं वाहुं” इति
भणित्वा “अब्भुत्तिओ मि प्रत्येकखामणेणं अभिन्तरपक्खिअं
खामेउं ति” (जणितं) इतरे च भणन्ति-“अहमवि खामेमि तुम्हे”
ततो वृद्ध इतरे चेति क्रमयेष्वपि जणन्ति-“पन्नरसएहं दिव-
साणं पन्नरसएहं राईणं भण्णां जास्यां मिच्छा मि दुक्कडं”
ततो वन्दनकदाचपुनर्वं “दैवसिअं आलोइअपडिक्कता इच्छा-
कारेण सदिसहं भगवन् ! पक्खिअं पडिक्कमावहं ? ” गुरुर्भ-
णति-“समं पडिक्कमह, ” ततः-“इच्छं ति” कथनपूर्वं सा-
माधिकमूत्रम्-“इच्छामि पडिक्कमिउं जो मे पक्खिअो ”
इत्यादि भणित्वा क्रमाधमणपूर्वम्-“इच्छाकारेण सदिसहं
भगवन् ! पक्खिअसुत्तं कर्तुमि ति” सत्त्वा गुरुस्तदाऽऽदिष्टो-
ऽन्यो वा साधुः, सावधानमना व्यक्ताक्षरं नमस्कारत्रिकप्-
र्वं पत्रिकसूत्रं कथयति, इतरे च क्रमाधमणपूर्वं “संभ-
लेमि ति” जणित्वा यथाशक्ति कायोत्सर्गाऽऽदीं स्थित्वा जृ-
यन्ति । पात्रिकसूत्रभणनानन्तरम्-“सुअदेवया जगवई” इति
स्तुतिं भणित्वापविश्य पूर्वविधिना पात्रिकप्रतिक्रमणसूत्रं पठि-
त्वा तथापि च तच्छेषं कथयित्वा “करेमि जेतं ! सामाअइहं इ-
त्यादिसूत्रयं पठित्वा च प्रतिक्रमणेनाऽऽशुद्धानामतीचाराणां

विशुद्धयै द्वादशवतुर्विशतिस्तत्तन्निर्णयकं कायोत्सर्गं कुर्यात् । ततो मुखवाक्प्रतिपत्तिरूपं चम्पकं दत्त्वा क्षमाधमण-पूर्व " इच्छाकारेण संदिह भगवन् ! अभ्युदितोमि स-मासखामण्येण अर्जिततरपक्षिण्यं क्षामेउ " इत्यादि जणि-त्वा क्षमण्यं विधत्ते । अत्र पूर्वं सामान्यतो विशेषतश्च पा-क्षिकाऽपराधे क्षमिनेऽपि कायोत्सर्गे स्थितानां क्षमकाप्रभा-वमुपगतानां किञ्चिदपराधपक्षं स्मृतं भवेत्, तस्य क्षमणानिमित्तं पुनरपि क्षामणकरणं युक्तमेव । तत उत्थाय " इच्छाकारे-ण संदिह भगवन् ! पार्श्वक्षामण्यं क्षामं ? इच्छ " ततः साधयश्चतुर्भिः क्षमाश्रमणैः स्वस्वारी पाक्षिकक्षमणानि कु-र्वन्ति । तत्र च राजानं यथा माणवका अतिक्रान्ते माक्ष्य-कायं बहु मन्यन्ते । यत्तु अस्माकमतस्तस्य ते सुष्ठु कायां गतोऽप्यप्येवमथोपस्थितः, एवं पाक्षिकं विनयोपचारम् । " इ-च्छामि क्षमासमणो पियं च मे " इत्यादिप्रथमक्षामणसूत्रेण तथास्थित एव साधुराचार्यस्य करोति । १. ततो द्वितीये-क्षम-णके सैयसाधुवन्दनं निवेदयितुक्रामः- " इच्छामि क्षमा-समणो पुत्रि " इत्यादि जणति । २. तदनु तृतीये-आत्मानं गु-रुं निवेदयितुम्- " इच्छामि क्षमासमणो अभ्युदितोमि इं तुज-एहं " इत्यादि भणति । ३. चतुर्थे तु-पक्षिकां प्राहितस्तमनु-ग्रहं बहुमन्यमानः " इच्छामि क्षमासमणो अहमवि पुत्राहं " इत्यादि वक्ति । ४. (एताश्चतस्रः क्षमापना मूल-पाठनः तृती-यतमो ४११-४२२ पृष्ठे गताः सन्ति) एतेषां चतुर्णां पाक्षिकक्ष-मणकानां प्रत्येकमन्ते "तुभोहिं सम १, अहमवि वंदामि वेइ-आहं २, आयरिअसंतिअ ३, निथावपारगा होइ इति ४, " (एतन्निर्णयका स्वयंस्वया गाथा तृतीयतमो ४२१, पृष्ठे गताः सन्ति) श्री गुरुकौ शिष्यः- " इच्छा ति " भणति । आचकाः पुनरैकं नमस्कारं पठन्ति । ततः- " इच्छामो अणुमहिं ति " जणिता-वन्दनैवसिकक्षमणकवन्दनाऽऽदि वैधर्मिकप्रतिक्रमणं कुर्यात् । धृतिदेवतायाः पाक्षिकमुत्क्रान्ते स्मृतत्वेन तद्धिते तत्कायोत्सर्ग-स्थानं भवतदेवतायाः कायोत्सर्गः । क्षेत्रदेवतायाः प्रत्यहं स्मृ-मौ जवनस्य क्षेत्रान्तर्गतत्वेन तत्रतो भवतदेवता अपि स्मृतिः कर्तव्यः । तथाऽपि पर्वदिने तस्या अपि बहुमानाऽऽवेवत् कायो-त्सर्गः साक्षात्कृत्यते, स्तवस्थाने च बहुलार्थमजितशान्तिस्त-वपाठ इति । अत्रापि पाक्षिकप्रतिक्रमणे पञ्चविधाऽऽचारविशु-द्धिस्तत्तन्नुत्तराणामेव स्वयमनुगृह्या । सा चैव संभाव्यते-ज्ञाना-ऽऽदिगुणवत्प्रतिपत्तिरुत्तराणां चम्पकानि संबुद्धतणानि च ज्ञा-नाऽऽचार्य्य, द्वादश " लोमस्स " कायोत्सर्गान्तरं प्रकटवतुर्विश-तिस्तवकथनेन दर्शनाऽऽचारस्य, अतिचाराऽऽज्ञोचनप्रत्येकक्षम-णकबृहत्पुण्य पाक्षिकपुत्रकयनप्रतिपाक्षिकक्षमणकाऽऽदिभिश्चा-रिचाराऽऽचारस्य, चतुर्थतपःप्रभुति द्वादश " लोमस्स " कायोत्सर्गा-ऽऽदिभिर्वाक्प्राप्त्यन्तरतपःप्रचारस्य, सर्वैरप्येतैः सम्यगाराधितै-र्धीर्ष्याऽऽचारस्य शुद्धिः क्रियते । एतदनुसारेण चातुर्मासिकसां-वत्सरिकप्रतिक्रमणयोरपि निश्चयः । इति पाक्षिकप्रतिक्रमणक्रमः ।

(१०) चातुर्मासिकसांवत्सरिकयोरपि क्रम एव एव । तदनु-नास्ति विशेषः । कायोत्सर्गेऽपि चातुर्मासिकप्रतिक्रमणे विशति-चतुर्विंशतिस्तत्तन्निर्णयकं, सांवत्सरिकप्रतिक्रमणे च सत्वारिंशच्चतु-र्विंशतिस्तत्तन्निर्णयकं, तदन्ते एको नमस्कारश्च चिन्त्यते । क्रमणके च- " अष्टपहं मासाणं, अष्टपहं पक्षणां, इगमयवीसराहंदिशाणं " तथा- " बारसरहं मासाणं, चउवीसहं पक्षणां, निजि सयस्य-द्विराहंदिशाणं " इत्यादि वक्तव्यम् । सावयश्च-पाक्षिकचतुर्मा-

सिकयोः पञ्चसांवत्सरिके च सप्तगुर्वाणाः क्रम्याः, यदि द्वौ शेषौ तिष्ठत इति चातुर्मासिकसांवत्सरिकप्रतिक्रमणक्रमः ।

(११) एतद्विधिसंवादिन्यश्वेमाः पूर्वाऽऽचार्यप्रणीता गाथाः-

पंचविहाऽऽचारविमु-द्धिहोमह साहू सावगो वा वि ।

पटिक्रमणं सइ गुरुणा, गुरुविरहे कुणइ इक्को वि ॥ १ ॥

वादिचु वेइयाहं, दाउं चउ राइए क्षमासमणे ।

भूनिहिअसरो सयला-इआरमिच्छाककं देइ ॥ २ ॥

सामाअपुवमिच्छामि ठाउं काउस्समाअच्छाह ।

सुत्तं जणिअ पयंविअ-भुअकुपरअरिअपहिरणओ ॥ ३ ॥

ओइगमाइअदोसे-हिं विगदिअं तां करेइ उस्सगं ।

नाहिअहो जाणुहुं, चउरंगुलठविअकानपट्टो ॥ ४ ॥

तथ य धरेइ द्वियए, जहक्कमं विणकए अ अइआरे ।

पारेतु नमोअकारेणं, पढइ चउवांसधयं इहं ॥ ५ ॥

सडासगे पमजिअ, उवविभिअ अत्तगविअपवाहुजुओ ।

मुहणंतगं च कायं, पेइए पंचवीस इहं ॥ ६ ॥

उठिअठिओ सविणयं, विहिणा गुरुणो करेइ किइक्कमं ।

वत्तासदोसरहिअं, पणवीसावस्सगविमुज्ज ॥ ७ ॥

अहं सम्मवणयंगो, करजुगविहिअरिअपुत्तरयदरणो ।

पारिअतिअअइयारे, जहक्कमं गुरुपुरो विअहं ॥ ८ ॥

अहं पणविसित्तु सुत्तं, सामाअमाइअ पटिअपयओ ।

अभ्युदितोमि इच्छा-इ पढइ दुइओ विओ विहिणा ॥ ९ ॥

दाऊण वंदणं तो, पणगाइसु जंस्सु क्षामए तिअि ।

किइक्कमं करिआयरिअ-माइगाहातिगं पढइ ॥ १० ॥

इअ सामाअवस्स-गगुलमुच्चरिअ काउस्सगठिओ ।

चित्तइ उज्जोअदुग, चरितअइआरसुद्धिकए ॥ ११ ॥

विहिणा पारिअसम्म-सुद्धिदेउं च पढइ उज्जोअ ।

तह सवलोअअरिअ-तवेअआराहणुस्सगं ॥ १२ ॥

काउं उज्जोअगरं, चित्तिअ पारेइ सुक्कसम्मओ ।

पुक्कवरवत्तवहुं, कहुइ सुअसाहणनिमिअं ॥ १३ ॥

पुण पणवीसुस्साण, वस्सग कुणइ पारए विहिणा ।

तो सयसकुलताकरिअ-फलाण सिद्धाण पढइ थय ॥ १४ ॥

अहं सुमसमिद्धिदेउं, सुअदेवीए करेइ वस्सग ।

चित्तइ नमोअकारं, सुणइ व देइ व तीइ थुइ ॥ १५ ॥

एवं चित्तसुरीए, वस्सगं कुणइ सुणइ देइ थुइ ।

पटिक्रम पयमंगअ-मुवधिमइ पमज्ज सडासं ॥ १६ ॥

पुवविहिणेव वेदिअ, पुत्ति दाऊण वंदणं गुरुणो ।

इच्छामो अणुमहिं, ति भाजिउं जाणुहितां ठाइ ॥ १७ ॥

गुरुपुगइओ पुट्टं ति-त्ति वज्जमाणवस्सरस्सरो पढइ ।

सकत्थयथव पटिअ, कुणइ च पटिअसवस्सगं ॥ १८ ॥

एव ता वेवसिअं, राइअमाव एवमेव तयरि तिहि ।

पढइ दाउं मिच्छा-मि हुक्कमं पढइ सकत्थय ॥ १९ ॥

उठिअ करेइ विहिणा, वस्सगं चित्तए अ उज्जोअ ।

बीअ वस्सगसुद्धी-ए चित्तए तथ इममेव ॥ २० ॥

तइए नित्ताइआर, जहक्कमं चित्तिअ पारेइ ।

सिद्धयथं पटिअ, पमज्ज सडासमुवधिमइ ॥ २१ ॥

पुत्तिं च पुत्तिपेहणं-वंदणमालोअसुत्तपढणं च ।

वंदणक्षमणवंदणं-गाहामिगवणमुस्सगं ॥ २२ ॥

तथ य चित्तइ संजम-जोगाण न होइ जण मे ढाणां ।

तं पटिअजामि तथं, वस्सास ता न काउमअं ॥ २३ ॥

पगाइइगुणतीसू-णयं पि न सहो न पंचमासमवि ।
 एवं चउ-ति-हुमासं, न समत्थो पगमासमवि ॥ २४ ॥
 जा तं पि तेरमुणं, चउतीसइमाइअं दुहाणीय ।
 जा चउत्थं तो आये-दिनाइ जा पोरिसि नमो वा ॥ २५ ॥
 अ सक्कं त दिअए, अरेणु पारेइ येहए पुत्ति ।
 दाउं चंइहमसडो, तं चिअ एवचकखए विहिणा ॥ २६ ॥
 इच्छामो अणुसट्ठिं ति भांअ उचविसिअ पडइ तिणि पुई ।
 मिउसहेण सक्क-त्थयाइ तो चेइए चंइ ॥ २७ ॥
 अइ एक्खिअं चउइ-स-दिणांमि पुण्वं व तत्थ देवसिअं ।
 सुसंतं पडिकमिउं, तो सम्ममिमं कम कुणइ ॥ २८ ॥
 मुहपत्ती चंदणयं, संखुआ कामणं तहाऽऽलोए ।
 वदणपरोअमाम-णं च वदणयमह सुत ॥ २९ ॥
 सुत्तं अणुउणं, वस्समो पुत्तिचंदणं तह य ।
 पज्जंतिअमामणयं, तह चउरो ओअचंदणया ॥ ३० ॥
 पुण्वविहिणेव सव्व, देवसिअं चंदणाइ तो कुणइ ।
 सज्जसुरी उस्समगो, संतिथयपढणे भओ अ ॥ ३१ ॥
 एवं चिअ चउमासे, वरिसे भ अइकमं विही नेओ ।
 पक्खचउमासवहारे-सुं नवरि नाममि नाणसं ॥ ३२ ॥
 तह वस्सगुणोआ, वरम वीसा समगतग चत्ता ।
 संखुआमणं तिप-णनत्तमाहुण जहमस ॥ ३३ ॥ ” अ०२अधि० ।
 (२०) पक्कान्तादिअवउयं प्रतिक्रमण कर्त्तव्यमिति सकारणं
 सोदाहरणं च प्रदर्शितम् ।

शिवशर्मैकनिमित्तं, विप्रौघविघानिनं जितं नत्वा ।
 वक्ष्यामि सुखविबोधां, पाक्किकमृत्तस्य वृत्तिमहम् ॥ १ ॥
 एतच्चूर्णनुसाराद्, प्रगान्तरविचरणानुसाराच्च ।
 प्रायो विचरणमेत-द्विधीयते मन्दमतिनाऽपि ॥ २ ॥

तत्र चादेतप्रवचनानुसारिसाधनः सकलपापममूलसाव-
 द्ययोगनिवृत्ता अपि सुविशुद्धमनोवाक्कायवृत्तयोऽप्यनाभोगम-
 मादादेः सकाशात्प्रतिपिच्छकरणकृत्यकरणादिना समुत्पन्नस्य
 मूलोत्तरगुणगोचरस्य बादरेतरानिचारजातस्य विशोधनायै
 सदा दिवसनिशावसानेषु प्रतिक्रमणं विदधाना अपि पक्क-
 चतुर्मास-संवत्सरालेषु विशेषप्रतिक्रमणं कुर्वन्ति, उत्तरकर-
 णविधानाऽपि । तथाहि-यथा कश्चिद्युक्त्वस्तेषाममकजज्ञादिभिः
 कृतशरीरसंस्कारोऽपि धृत्तविलेपनभूषणवस्त्रादिजिह्वरकर-
 ण विधत्ते, एवं साधवोऽपि प्रतिदिनप्रतिक्रमणेन विशुद्धच-
 रणा अपि पाक्किकाऽऽदिषु विशेषप्रतिक्रमणेनोत्तरकरणं कुर्व-
 न्ति । आदिविशेषं कुर्वन्तीत्यर्थः । किञ्च-“ अह गेह पइ-
 दिवसं, पि सोदियं तइ वि पक्खखंधीसु । सोहिउजइ
 सविसेसं, एवं इहयं पि नायव्वं ॥ १ ॥ ” तथा-नि-
 त्यप्रतिक्रमणे सुप्रो बादरो वाऽनिचारोऽनाभोगादिना वि-
 स्मृतो ज्ञेयः । स्मृतो वा जयगौरवादिना गुरुसमकं न प्रतिक्रा-
 न्तः स्यात् । प्रतिक्रान्तोऽपि परिणाममात्रावस्यक् प्रतिक्रा-
 न्तः स्यात् । अतः पाक्किकादिषु तं स्मृत्वा सज्जातसवेगाः प्रति-
 क्रामन्ति । अथवा-पाक्किकाऽऽदिषु विशेषप्रतिक्रमणेन प्रतिक्रा-
 मन्तो विस्मृतमप्यतिचारं स्मरन्ति प्रायशः । अथवा-प्रथमचर-
 मतीयेककारणां कालविशेषनियताऽयं विधिः, यदुत पाक्किकाऽऽदिषु
 विशेषेण प्रतिक्रमितव्यम् । यथा-‘सूत्रार्थ-पौरुष-प्रत्युपेक्षादीनि
 प्रतिनियतकालकर्त्तव्यान्नुपाननीति’ । अथवा-अतिचाराऽजा-
 चेऽपि युक्तं पाक्किकाऽऽदिषु विशेषप्रतिक्रमणं, तृतीयवैधौषधक्रिया-

तुल्यत्वात् । यथा किल-धनधान्यसमृद्धयुज्जनसमाकुले विधि-
 घसौधराजोरमणीये प्रचुरआरुसुरमन्दिरशिखरविचाराजिते किति-
 प्रतिष्ठिते नगरे, शौर्यादिगुणरत्नसारस्य सदाऽलङ्कितमतिवेला-
 चलयस्याऽसाधारणगाम्जोर्यशालिनोऽपूर्वलावण्यभाजः पा-
 थोनिधेरिव जितशत्रो राज्ञो, मनोरमशताऽऽप्तो बहुविधोपया-
 चितविधिविश्रब्धः सकलान्तःपुरकमलचनराजहंसिकाया इव धा-
 रिणीदेव्या आत्मजः स्वजीवितव्यादप्यतिप्रियः कुमारः सम-
 स्ति स्म । तेन च राज्ञा, मा मम पुत्रस्य कञ्चनाऽपि रोगो भ-
 विष्यति, ततोऽनागतमेव केनाऽपि भिषजा क्रियां कारयामीति
 विचिन्त्य वैद्याः शब्दिताः, भणिताश्च ‘मम पुत्रस्य तथा क्रियां
 कुरुत यथा न कदाचनाऽपि रोगसंज्ञो भवति’ तैरप्युक्तम-
 कुर्मः । ततो राज्ञाऽनिहितं कथयत तर्हि, कस्य कीदृशी क्रियाति ?
 तत्रैकेनाऽजिह्वितम्-मदीयौषधानि यद्यपि रोगो भवति, ततस्त-
 माशु शमयन्ति । अथ नास्ति, ततस्तं प्राणनभकाएव एव मार-
 यन्ति । ततो राज्ञाऽतमस्तमेनैरौषधैः स्वदम्नोदरप्रमर्दनशूलव्य-
 थोत्थापनव्यायतुल्यैः । द्वितीयेनोक्तम्-यद्यस्ति रोगः ततस्त-
 मुपशमयन्ति । अथ नास्ति ततः प्रयुक्तानि प्राणिनो न दोषं, ना-
 ऽपि कञ्चन गुणं कुर्वन्तीति । राज्ञा चोक्तम्-एतैरपि भस्माऽऽहुति-
 कलैः पर्याप्तम् । तृतीयेन च गदितम्-मदीयौषधानि यदि रोगे
 सति प्रयुज्यन्ते तदा तं रोगं निर्मूलकाय कपन्ति । अथ न
 विद्यते रोगस्तथाऽपि तस्य देहिनस्तानि प्रयुक्तानि वक्ष्यवर्ण-
 रूप-यौवन-लावण्यतया परिणमन्ति । अनागतव्याधिप्रतिष-
 न्धाय च जायन्ते । एवं योपभृत्य राज्ञा तृतीयाभिवज्ञा स्वपु-
 त्रस्य क्रिया कारिता । जातश्च व्यङ्ग-वर्ती-पलित-स्वस्तीत्या-
 दिदोषवर्जितो निरामयकमनोयमूर्तः प्रकृष्टबुद्धिबलशाली नव-
 नीरवोदारस्वरश्चोत्त । एवमिदमापि प्रतिक्रमणं यद्यतिचारदो-
 षाः सन्ति ततः तान् दोषयति, यदि न सन्ति ततश्चा-
 रित्रं शुद्धतरं करोतीति । ततः क्षितमिदमनिचारो भवतु
 वा, मा वा, तथाऽपि प्रथमचरमतीयेऽद्वितीयेषु पक्कान्तादिषु
 प्रतिक्रमणं कर्त्तव्यमेवेति ।

(२१) आवश्यक-पाक्किकचूर्णयोजिप्रायेण पाक्किकादिप्रतिक्र-
 मणविधिः ।

केन पुनर्विधिनेति चेत् ? । उच्यते-“ इह किं साहुणो
 कथस्यलयेयांलयकराणिञ्चा सुरत्थमणवेत्ताए सामादयाइसु
 न कङ्कित्ता दिवसाइयाराञ्चिनणयं काउस्सग करेति । तत्थ
 य गोसमुहणंतगाइयं अहिगयचेट्ठा काउस्सगपज्जवमाणं दिव-
 साइयार चित्तं । तओ णमोक्कणेण पारिस्ता चउचीसत्थयं पड-
 ति । तओ सदासगे पडिलेहिता उक्कुयनिविट्ठा सलीसोवरियं
 कायं पमज्जति । तओ परेण धिणएण तिगरणयिसुक्कं किइक-
 म्मं करेति । एवं वंदित्ता उत्थाय सभयकरगहियरओहरणा अ-
 ज्जावणयकाया पुण्वपरिचिन्तिए दोसे जहा रायणियाए संजयजा-
 साए जहा गुरु सुणंति तहा पवहुमाणसंवेगा मायामयविमुक्का
 अप्पणो विसुक्किनिमज्जमाओयति । जइ नत्थि अइयारो ता-
 हे सोसेणं सोदिसहसि जणिए गुरुहिं पडिक्रमहसि जणि-
 यव्वं, इह अइयारो तो पायाच्चुच्चं पुग्गिमुहइ इति । तओ
 गुरुदिग्गोभक्कणपायिच्छिन्ता विहिणा निसिइत्ता समजावट्ठि-
 या तस्समुववत्ता अणवत्थपमगतोया पए पए सवेगमावज्ज-
 माणा इंसमसगाइ देहे अगणेमाणा पयं पएण सामादय-
 माइयं पडिक्रमणसुत्तं कहुंति । जाव तस्स धम्मस्स सि पदं,
 तओ उक्कट्ठिया अणुट्ठिओमि आराहणाए इच्छाइयं जाव

‘वदामि जिणे चउव्वीसं’ नि भणित्ता गुरु णिविसंति । तओ साहु वदिता भणंति-इच्छामि खमासमणो उव्विओ मि अ-
भिभतरपक्खिअं खामेउं । गुरु भणइ-अहमवि खामेमि तुठ्ठे-
नि । ताहे साहु भणंति-“पणसरहं दिवसाणं, पणसरहं रा-
ईणं जं किंचि अपत्तियं परपत्तियं” इत्यादि । एवं जहमणं
तिसि वा, पंच वा, आठमासिए संवच्छुरिए य सत्त, उ-
क्कोसेणं तिसु वि उणेसु सव्वे खामिज्जेति । एय सव्वुज्जाखा-
मणं राशणयस्स भणिय । एत्थ कणिट्ठेण जेठा खामेयव्वो
त्ति वुत्तं भवइ । तओ कयकिइकम्मा उच्छुरिया पत्तयखामण
करंति । तथ य इमो विही-गुरु अओ वा जो गच्छमज्जे जे-
ट्टो पढममुट्ठेण उच्छुरिओ चव कणिठं भणइ-अमुगतामधेया ।
अभिभतरपक्खिअं खामेमो पणसरहं दिवसाणं, पणसरहं
राईणं ” इत्यादि । “इमो वि भूमिनिदियजाणुत्तिरो कयजओ
भणइ-भगवं ! अहमवि खामेमि तुठ्ठे पणसरहं ” इत्यादि ।
सीसो पुच्छइ-किं गुरु उठेत्ता खामेइ ? उच्यते-“सव्वजज्जा-
णावणय जइ । एन महप्पा मोत्तुमइकारं जइ दव्वओ अउच्छुरि-
ओ खामेइ, एवं जावमो वि समुत्तिओ खामेइ ति । किं च-जे गुरु-
समीवाओ जज्जाउपहि उत्तमतरा, मा ते चित्तिज्जा-एन नीयतरा,
अमं उत्तम ति काउं पणयत्तिरो खामेइ ति । एवं सेसा वि
अहारायणियाए खामेति० जाव दुच्चरिमो चरिमंति । ताह
सव्वे कयकिइकम्मा जणंति-“देवासियं आलोपउं पडिक्कना
पक्खिअं पडिक्कमो ? गुरु भणइ-सम्म पडिक्कमइ ।” इति पा-
किक्कचूणयान्तराः । आवश्यकामिप्रायम्-“ गुरु उठेऊण
जहारायणियाए उच्छुरिओ चव खामेइ । इयरे वि जहाराय-
णियाए सव्वे वि अवणयउत्तमंगा जणंति-“देवासियं पडिक्कनं
पक्खिअं खामेमो पणसरहं दिवसाणं ” इत्यादि । एवं से-
सा वि जहारायणियाए खामेति, पण्डा वदिता जणंति-दे-
वासियं पडिक्कनं पक्खिअं पडिक्कमवइ ति । तओ गुरु, गुरुस-
दिट्ठा वा पक्खिअं पडिक्कमणं कहइ । सेमगा जहासत्ति
काउस्सगाइन्ठिया धम्मज्जाणोवगया सुणंति ।”

तच्छेद सूत्रम्-

नित्यंकरे य तित्थे, अनित्यमिदं य तित्थमिच्छे य ।

मिच्छे जिणे रिमी मट्ठ-रिमी य नाणं च वंदामि ॥१॥पा० ।

(२८) पाकिक्क चतुर्दश्यामेव-

तत्रापि पाकिक्कं च चतुर्दश्यामेव, यदि पुनः पञ्चदश्यां स्या-
त्तदा चतुर्दश्यां पाकिक्कं चापवाप्तस्यान्तत्वात् पाकिक्कमपि
यप्रेत स्यात् । तथा च-“अट्ठम-उच्छ-उच्छ, संवच्छुराउमासप-
क्खीसु ।” इत्याद्यागमविरोधः । तथा यत्र चतुर्दशी गृहीता न
तत्र पाकिक्क, यत्र च पाकिक्कं न तत्र चतुर्दशी । तथाहि-“अट्ठमी-
चउव्वीसु उववासकरणं ।” इति पाकिक्कचूणो । तथा-“सा-
गरचंदो कमलामेला वि सामिसगामे धम्म सोऊण गहिआ-
णुव्वयाणि सावगाणि सव्वुत्ताणि, तओ सागरचंदो अट्ठमि-च-
उव्वीसु सुणयरेसु ममाणसु पगराअं पडिमं ठाइ ति
सो अट्ठमि-चउव्वीसु उववास करेइ” इति । “अट्ठमिचउव्वीसु
अरहंता साहुणो अ वंदेअवा ।” इति चाऽऽवश्यकचूणो । तथा-
“संते ब्रह्मवीरिअपुरिसक्कारपरक्कमे अट्ठमि-चउव्वीसु-णाण-
यन्मी-पउजोसवणा-चाउम्मासिए चउत्थछट्ठऽट्ठमे न करि-
ज्जा, पडिक्कं ।” इति श्रीमहाविशीथे प्रथमंऽध्ययने ।

इति पाकिक्ककृत्योपलक्षितचतुर्दशीशब्दप्रतिपादकाक्षराणि ।
तथा-“चउत्थछट्ठऽट्ठमकरणे अट्ठमिपक्खचउमासवरिसेसु”
इति व्यवहारभाष्यषष्ठांशके च । तथा-“पक्खस्स
अट्ठमी खलु, मासस्स य पक्खियं मुणेअव्वं ।” इत्या-
दिव्याख्यायां वृत्तौ चूणौ च पाकिक्कशब्देन चतुर्दश्याय
व्याख्याता, ततश्चतुर्दशीपाकिक्कयोरैक्यमिति निश्चीयते, अन्यथा
तु कचिदुभयोपादानमपि स्यादेव । चातुर्मासिकसांवरिके
तु पूर्वं पूर्णिमापञ्चम्योः क्रियमाणे अपि श्रीकाविकाऽऽचार्या-
ऽऽचरणतश्चतुर्दशीचतुर्थ्योः क्रियते । प्रामाणिकं चेत्तत्, सर्वसम्म-
तत्वाद् । उक्तं च कल्पभाष्ये-“असद्वेण समाहमं, ज कयइ
केणइ अमावज्ज । न निवारिअमज्जेहि, बहुजणमयमेयमायि-
अं ॥१॥” इति । तथा ध्रुवाध्रुवजेदाद् द्विधा प्रतिक्रमणम् । तत्र
ध्रुवं जरतैरव्यतेषु प्रथमचरमतीर्थकर्तृषु, अपराधो भवतु मा
वा, परम उन्नयकालं प्रतिक्रमणं कर्तव्यम् । अध्रुवं मध्यमतीर्थ-
कर्तृषु विदेहेषु च कारणे जाते प्रतिक्रमणम् । य दाह-“म-
पडिक्कमणो धम्मो, पुरिमस्स य पडिक्कमस्स य जिणस्स । म-
डिक्कमगाण जिणाणं, कारणजाए पडिक्कमणं ॥१॥” अ०२ अधि० ।
सप्रति तृतीयमधिकारपाकिक्कविचारणं लक्षणं गाथात्रयेणाऽऽह-
पक्खपडिक्कपाणकए, विवयंती केइ नेय जाणंति ।

णिः सम्मथणं अट्ठे, हारामो उन्नयहा जेण ॥ १ ॥

मत्थजणियं पि जं नो, आययियं पुव्वसुरिपवरेहि ।

तं नो जुज्जइ काउं, अणवत्था जेण तकरणे ॥ २ ॥

जं पि ण हु पुव्वसुरी-हिं णिच्छियं तं पि धम्मनिरयाण ।

न हु णिच्छउं जुज्जइ, उउपत्थाणं विसेमेण ॥ ३ ॥

पक्षप्रतिक्रमणकृते परस्पर विवदम् । तथाहि-कैश्चित् पाकि-
कातिचारप्रतिक्रमणं पञ्चदश्यां विधीयते, अन्ये तु चतु-
र्दश्याम्, उभयपक्षमपि सुमतं, मुञ्चोक्तत्वात् । केऽपि न सर्वे, नैव
न च जानन्ति बुध्यन्ते निजधर्मधनं स्ववृषवित्तम् (अट्ठे
त्त) वयं हारयाम उद्वृत्त्य करणतः स्फोटयामः, उभय-
था पञ्चदश्यपरिग्रहेण चतुर्दशीग्रहणेन च । येन यस्मात् का-
रणात् शास्त्रजणितमपि, आस्तामभिनतमित्यापशब्दार्थः । शय-
निकगणाऽऽदिकं यत् (नो) नैवाऽऽचरितं सविन पूर्वसुरिभिश्चि-
रन्तनाऽऽचार्यैस्तत्प्रतिक्रमणाऽऽदिकं (नो) नैव कर्तुं युज्यते, ता-
दृशकरणे तु अनवस्था अप्रतिष्ठा, एतद्व्यवस्थया करिष्यतीत्येवं-
रूपा, येन यस्मात्तत्करणे पूर्वाऽऽचार्यानां सविनविधाने, भव-
तीति क्रियाऽध्याहारा दृश्यः । यदपि (न हु) नैव पूर्वसुरिभिर्बहु-
भृतचिरन्तनाऽऽचार्यैर्निश्चितं तदपि न केवलं स्वयमनिश्चितं
न निश्चीयते इत्यप्यर्थः । धर्मान्तरानां प्रधानोपशमाभूतरन्-
लम्पटानां (न हु) नैव निश्चेतुमवधारयितुं युज्यते, उभयस्थानाम-
तीन्द्रियज्ञानवजितानां, विशेषणाऽऽदरेण । तथाहि-पञ्चदश्यां
पाकिक्कं चतुर्दश्यां वा पाकिक्कमिति निर्धार्यं नोक्तम्, पाकिक्कं तु
प्रोक्तं सामान्येन तत्र दशाश्रितस्कन्धे तावद्विध्यम्-“पक्खियपो
सहिपसु समाहिपत्ताणं क्रियायमाणानां इमाहं दस चित्तस-
माहिपत्ताणं असमुप्पण्णपुव्वइ समुप्पज्जेज्जा ।” इव सूत्रम् ।
चूर्णिरस्य-“पक्खे भवं पक्खियं, पक्खिए पोसहो पक्खिय-
पोसहो चाउव्वीसिअट्ठमीसु वा । “समाहिपत्ताणं ति” नाणे दस-
णे चरितं समाहिपत्ताणं ति नाणे वट्टमाणानां क्रियायमा-
णाणं इमाह दस चित्तसमाहिपत्ताणानि असमुप्पज्जपुव्वानि स-

* कानि पुरनकऽधिकः पाठः, स न ग्रन्थेऽवलोक्यते ।

मुपउज्जेज्जा । " अत्र पाक्षिकं जिहम्, चतुर्दशी अष्टमी च भिन्ने-
इति केचिद् व्याचक्षते । पौषधशब्देन चतुर्दश्यष्टम्योः संब-
न्धकरणात् " चाउहसि अष्टमीसु वा पोसहो " इत्येवं व्या-
ख्याने पञ्चदश्यां पाक्षिकम् । अत्र तु पाक्षिकशब्देन संबन्ध-
करणात् चतुर्दश्यष्टम्योः " चाउहसि अष्टमीसु वा पक्षि-
वपोसहो " इति पाक्षिकं चतुर्दशीं कथयति । परमत्र मतं
चतुर्दशीग्रहणं निरर्थकं जवति, पाक्षिकशब्देनैव चतुर्दश्या ग्र-
हणात् " अट्टमीए वा " इत्येतदेव भणितव्यं स्यात् । पूर्व-
व्याख्याने तु पौषधप्रस्तावाच्चतुर्दश्यष्टमीपौषधमपि प्रतिपादि-
तमित्यनिन्द्यम्, व्यवहारैर्वैद् भणितम् । कारणेनाऽऽचार्यः पृथ-
गेकाकी एकरात्रादिकं वसन्तीयेनास्मिन् प्रस्तावे—

" बिउज्जाणं परिवाडी, पव्वे पव्वे य दैति आयरिया ।

मासज्जमासियाणं, पव्वं पुण होइ मज्जे तु ॥ १ ॥ "

पक्खमा पव्वस्स वि मज्जे गाहा-

" पक्खस्स अट्टमी खलु, मासस्स य पक्खयं मुण्येयव्वं ।

अन्नं पि होइ पव्व, उव्वरागो चंदसूराणं ॥ १ ॥ "

पक्खपव्वस्स मज्जे-अष्टमीबहुलाद्या मासं ति काचं मासस्स
मज्जे पक्खयं किण्णचउहसीए विउज्जामाहणोववारा । "

आह-ययेवम्-"एगारायगहणं कायव्वं दुरायं तिरायं वेति न
वत्तव्वं" अत उच्यते गाहा-"चाउहसिगहो हो-इ कोइ अहवा
वि सोलसिगहणं । वत्तं तु अणउज्जे, होइ दुरायं तिरायं वा । १।"
इय गाथा व्याख्याताही, परं न व्याख्याता, काठेन्युक्तम् । स-
र्वस्याप्येतस्य किञ्चिद्व्याख्यानस्याऽपि पूज्यैः कथितार्थः क-
थ्यते-विद्यानां देवताऽऽद्यधिष्ठितमन्त्राणां परिपाटि परावर्तनं
पूर्वणि पूर्वणि वक्ष्यमाणलक्षणं, चकारोऽन्वधारणं, स च व्यवहि-
त्ता योज्यः इत्येव, अनेकार्थत्वाद्भूतानां कुर्वन्ति, आचार्याः सू-
रयः । पूर्वस्वरूपमाह-मासाज्जमासिकथाः पर्व पुनर्जवातं मध्यं
वक्ष्यमाणम् । तुः पूरणे ! तद्वाऽऽह-पक्ख्य प्रतीतस्य, अष्टमी
निधिलक्षणा, खलुरवधारणे सा च जिनगता । मासस्य पुनः प्र-
तीतस्य पाक्षिकमनिधितरूपम् यदि पुनरत्र चतुर्दशी पञ्चदशी वा
जनिष्यते ततो निश्चितः स्यात् । यत्तु कं कूर्णिकृता पाक्षिकव्या-
ख्यानं कुर्वता-"मासस्स मज्जे पक्खयं किण्णपक्खस्स चउह-
सीए विउज्जसाहणोववारा" तच्च सम्यग् नाश्वगम्यते । तथाहि-
यदि कृष्णचतुर्दशी परिपाटी पाक्षिकमित्युच्यते ततो "विउज्जा-
साहणोववारा" अत्र उपचारशब्दो नावबुध्यते । न हि उपचार-
शब्देन परिपाटिभूयते स्वस्वमयवादिभिः । किं त्वं व्याख्याने
शुक्लचतुर्दशीपाक्षिकशब्दव्याख्यानं न स्यात्, भण्यते च तन्मते
शुक्लचतुर्दश्यापि पाक्षिकम् । पूज्यास्तु वदन्ति-उपचारशब्देन पूर्व-
सेवाऽत्र भण्यते, ततः कृष्णचतुर्दश्यां पूर्वसेवा नूतनमन्त्रग्रहण-
अपलक्षणा क्रियते । पाक्षिके च पञ्चदशीत्रकृणे परिपाटिः पराव-
र्तनं विधीयते, इत्थं व्याख्यानं पौर्णमास्यापि पाक्षिकं भवति, परि-
पाटीष्वपने शुक्लचतुर्दश्यां तु पूर्वसेवा न क्रियते इति सर्वजनप्र-
तीतम् । कृष्णचतुर्दश्यां चारुम्फुरो मन्त्रो भवत्यतस्तत्र पूर्वसेवा
न क्रियते इति द्विरात्रसाधकगाथाया अपि पूज्यव्याख्यानं चतुर्द-
श्यां कृष्णार्थां ग्रहोऽमिनवविद्याग्रहणाऽऽदिरूपो भवति ज्ञायते
कोऽप्यनिर्दिष्टमा, अथवा, अपि विरुद्धार्थः । चारुश्यां प्रती-
तार्थां, ग्रहणं नृयोऽपि रागलक्षणं भवतीति सम्भवते । व्यक्तं स्पष्टं,
पञ्चदश्यां चारुश्यां वा ग्रहणं ज्ञातमित्यज्ञायमानेऽनवबुध्यमाने
द्विरात्रं शिरात्रं वा भवति वसितव्यमाचार्यस्य । इत्थमभिप्रायः-
यदि कृष्णचतुर्दश्यां ततो ग्रहणं न कृतं भवति, ततः पञ्चदशी-

चारुशीरूपं दिनद्वयम् । कृते तु ग्रहणे कृष्णचतुर्दशीसहितं तदेव
त्रयमज्ञातं जवति । ज्ञाते तु यदि कृष्णचतुर्दश्यां ग्रहणं पूर्वसेवा
लक्षणं ततो दिनद्वयं, कृते त्वेकमेवेत्यादि ग्रहणे तु ज्ञाते एकं
दिनमज्ञाते तु दिनद्वयम् । न हि शुक्लचतुर्दश्यां पूर्वसेवा भवति ।
ये तु चतुर्दश्यां पाक्षिकं वदन्ति ते चन्द्रग्रहणदिनद्वयं पौर्णिमा-
प्रतिपल्लक्षणमज्ञातं त्वेकमेव, शुक्लपक्षे परिवर्तनं नेत्युभयोरपि
मतत्वात् । आदित्यग्रहणे च ज्ञाते दिनद्वयमज्ञाते तु दिनत्रयं
भवति । किं च-यन्मते चतुर्दशीपाक्षिकं तन्मते चतुर्दशीग्रहणं
" चाउहसिगहो होइ कोइ " इत्यत्र तन्निरर्थकं स्यात्, चतु-
र्दश्या व्यवस्थितत्वात् किं न ग्रहणेन । अन्यच्च प्रज्ञा भवार्थे
वदन्ति-यदा सांवत्सरिकं पञ्चम्यामासीन् तदा पाक्षिकानि
पञ्चदश्यां सर्वार्थायऽभूयन् । यतः-"इय सत्तरी जहन्ना" इत्येतत्
पदमिदं घटते । तथाहि-भाद्रपददिनानि दश, अश्वयुज्जकार्ति-
कमासदिनवष्टिश्च, मीनिते च सप्ततिर्भवति । "अभिवाङ्मयस्मि
वीसा, इयरस्मि सवीसत्रो मासो ।" एतदपि युज्यते, यतः आ-
चणः परिपूर्णः, भाद्रपददिनानि च विंशतिर्मीलिते च पञ्चाशत् ।
एवमनभिवाङ्मते, अभिवाङ्मते तु विंशतिरेव धावणादिनरहिता ।
साम्प्रतं चतुर्थ्यां पशुपणा, ततश्चतुर्दश्यां पाक्षिकानि घटन्ते ।
यतो भाद्रपददिनान्येकादश, अश्वयुज्जदिनानि त्रिशत्, कार्ति-
कदिनान्येकोनत्रिंशद्, सप्तैवां मीलिते सप्ततिः, सविंशतिमास-
श्च । एकमासादितनं, धावणदिनानि त्रिशत्, भाद्रस्य त्वेकोन-
त्रिशत्, मीलिते च सविंशतिमासं भवति विंशतिश्च तथैव, पर-
मेकदिनं आग्राहमासान्यक्षणीयमिति । यच्चोच्यते एवं सति
पशुं स्यात् पाक्षिके, भवतु मासस्तर्हि पाक्षिकपक्षेन क्रियते इत्य-
स्माभिरुच्यते, किं तु चतुर्थेन, चतुर्दश्युपवासश्च पूर्वणि तपो
विधानमते तच्च लगत्येतदप्यनिन्द्यम् । तथा-"दिवसो पोमहो
पक्खो वड्ढंतो" इत्यादिपाक्षिकक्षामणकस्य चूर्णार्थां स्पष्टतरं
व्याख्यानमिदम्-पौषधोऽष्टमीचतुर्दश्युपवासकरणम् । पौषधं
तु प्रतीतमिति व्याख्यानतरं स्यादपि व्याख्यानं न चतुर्दशीव्य-
वस्थितमिति यदि चात्रापि, किं क्रियते तथा च तत्राक्रम-"पो-
सहो ति" अट्टमिवउहसीसु तवउववासकरणं, सेसं कंठमिति ।
यदि तत्रापि किञ्चिद्व्याख्यानतरं क्रियते ततः संदेहोऽपि स्यात्
परतन्त्रमध्ये स्वादितरस्तत्मानां न मनोसि ग्राह्यमिति । एवमन्य-
शास्त्रान्तरां मध्यस्थैर्भूत्वा विचारणीयम् । तत्त्वं तु सर्वज्ञा
विशिष्टभुतविशो वा विदन्ति । धावकांपक्षया तु पञ्चदश्यपि
विशेषणांक्रा । तथा चाऽऽवश्यकचूर्णो-"सव्वेसु कालपव्वेसु,
विमिद्धो जिणमण तवो जोगो । अट्टमिपण्णरस्सीसुं, शियमेण
हव्वेज्ज पोसहिन्ना ॥१॥ " सामान्यतस्तु तेषामपि भगवन्त्यादा-
विदमुक्तम्-"चाउहमट्टमुहिट्टपुणमासीसु णं पडिपुणं पोमहं
समणुपालेमाणं ति ।" इति सप्रपञ्चभाषनायुक्तगाथाऽर्थः ।

यद्येवं ततः किमन्याह-

तम्हा रे जीव ! तुमं, मन्नमु धम्मम्यमप्पणो एवं ।

तं कुण जं आयरियं, जस्सट्टे तस्स सट्टहणं ॥४॥

तस्मान्तरणादे जीव ! इत्यामन्त्रणे । त्वं भवान् मन्यस्व जानी-
हि धर्मार्थं क्षान्त्यादिनिमित्तमात्मनो जीवस्य एवं वक्ष्यमाण-
न्यायेन तत् कुरु विधेहि, यत् पाक्षिक्यादि आचरित-
मासेवितं पूर्वोऽऽचार्यैरिति गम्यते । यत् शास्त्रे सिद्धान्ते तस्य
शास्त्रोक्तार्थस्य अज्ञानमेतदिति । अयमाभिप्रायः-शास्त्रोक्तं
निश्चितमपि यस्मासेवितं पूर्वपुरुषैः केनचित् कारणेन

तदन्यथा न क्रियते, तदाचरणभावात् कृतं तु क्रियते ।
यथा बहुगुणं भवति तथा त एव जानते इति गाथा-
र्थः । समर्थितस्तृतीयः पाक्षिकविचारणलक्षणोऽधिकारः ।
जीवा० ३ अधि० ।

जं य इमं गुणरयण-सायरमविगहिऊण तिमसंसारा ।

ते मगलं करिन्ता, अहमवि आराहणाभिमुहो ॥२॥

(जं य इमं इति) ये महामुनयः, चशब्दो मङ्गलान्तरसमुच्चयार्थः ।
इमं जैनशास्त्रप्रसिद्धं (गुणरयणसायरं ति) गुणा महाव्रता-
ऽऽद्यस्त एव रत्नानि विशिष्टफलहेतुत्वात्सर्ववस्तुसार-
त्वाच्च गुणरत्नानि तान्येव बहुत्वात्सागर इव सागरः स-
मुद्रा गुणरत्नसागरः, तम् । किमन्याह-अविगध्य अखण्डम-
नुपाल्य, तीर्णसंसाग लब्धघतभवोद्धयं जानास्तान् परमा-
त्मनो मङ्गलं कृत्वा, शुभमनोवाक्कायगोचरं समानीयेत्यर्थः । अ-
हमपि, न केवलमुक्तन्यायेना-ऽग्राधकावान् ते तीर्णभवाणां वाः,
किं त्वहमपि संसागणीयलक्षणार्थमेवाऽऽग्राधनायाः संपूर्ण-
मोक्षमार्गानुपालनाया अभिमुखः संमुखः, कृतोद्यम इत्यर्थः,
आराधनाऽभिमुखः संजात इति ॥ २ ॥

तथा-

मम मंगलयगिहंता, सिद्धा साहु सुयं च भम्मो य ।

खंती गुत्ती मुत्ती, अज्जवया महवं चेव ॥३॥

(मम इति) मम मे, मङ्गलं धेयः कल्याणमिति यावत् । क
एतं ? इत्याह- (अरिहंतिं ति) अशोकाऽऽद्यप्रमहाप्रतिहा-
र्याऽऽदिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तीर्थनायकाः । तथा- (सिद्ध
त्ति) भित्तं बद्धं कर्म ध्मात्तं येषां ते सिद्धाः, शुक्रध्यानान-
लनिर्दग्धकमेन्धना मुक्तिपदभाजो जीवाः । तथा- (साहु ति)
निर्वाणसाधकान योगान् साधयन्तीति साधवो मुनयस्त-
द्गृहणाच्चाऽऽचार्योपाध्याया अपि गृहीता एव द्रष्टव्याः । ग-
तो न हि ते न साधवः । तथा- (सुयं च ति) श्रूयत इति
श्रुतम्, सामायिकाऽऽद्यागमः । चशब्दस्तद्गतभेदप्रदर्शनार्थः ।
तथा- (भम्मो य ति) धारयति दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानमिति
धर्मभ्रान्तिरलक्षण, चशब्दः स्वभेदप्रदर्शकः । तथा- ज्ञान्तिः
क्रोधपरिग्यागो, गुप्तिः संलीनता, मुक्तिर्निर्लोभता । कापि
“ अहिंसा खंती मुत्ती ” इति पाठः स च सुगम एव । आ-
र्जवता मायावर्जनं, मार्दवं मानव्यागः, चः समुच्चये, एवशब्दः
पूरणे, अनेनापि गाथाद्वयेन मङ्गलमुक्तम्, तत्प्रयोजनं च
प्राग्वत् । न चाऽत्र स्तान्तव्यपदानां पौनरुक्त्यचिन्ता कार्या,
स्तुतिवचनेषु पुनरुक्तदोषानभ्युपगमात् । आह च- “ सञ्जा-
यञ्जाणतयो-संहेसु उवपसथुरपयाणसु । संतगुणकित-
णासु य, न होंति पुणस्तदांसा उ ॥ २ ॥ ”

अथाऽऽग्राधनाङ्गभूतामेव महाव्रताञ्चारणां कर्तुकाम

इदमाह-

लोगम्मि संजया जं, करंति परमरिसिदेसियमुयारं ।

अहमपि उवडिओ तं, महवयउच्चारणं काउं ॥४॥

लोकं निर्यग्लोकलक्षणे, सम्यग्यताः संयताः साधवः, यां म-
हाव्रताञ्चारणां प्रत्यहमुभयकालं विशेषतस्तु पञ्चान्ताऽऽदिषु,
कुर्वन्ति विदधन्ति, किंविशिष्टां महाव्रताञ्चारणाम् ? अत आह-
परमर्षिभिस्तीर्थकरगणधरैर्देशिता कथिता परमर्षिदेशिता, तां

पुनः कथंभूताम् ? उदायं विशिष्टकर्मक्षयकारणत्वात्प्रधानाम्,
अतएव चाऽऽश्रयिवमेव प्रतिज्ञाता अन्यथा श्रुतकीर्तनीऽऽदे-
रप्यत्र करिष्यमाणत्वात् अहमपि न केवलमन्ये साधव इत्य-
पिशब्दार्थः । उपस्थितः प्रह्रीभूतोऽभ्युद्यत इति यावत् । तां
पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टां महान्ति बृहन्ति तानि च तानि व्र-
तानि च नियमा महाव्रतानि, महन्त्यं चेतया सर्वजीवाऽऽदि-
विषयेन महाविषयत्वात् । उक्तं च ‘ पढमम्मि सव्वजीवा,
वीए चरिंमे य सव्वदव्वाहं । संना महव्वया खलु, तदेकदे-
सेण व्वाणं ’ ॥ १ ॥ इति (तदेकदेसंणे ति) तेषां द्रव्याणां-
मेकदेशेनैत्यर्थः । तथा यावजीव विविधं विविधं नीति प्रत्या-
ख्यानरूपत्वाच्च तेषामिति, देशविन्तापक्षया महतां वा गु-
णिना व्रतानि महाव्रतानीति, तेषामुच्चारणा समुत्कीर्तना
महाव्रताञ्चारणा महद्व्रताञ्चारणा वा, तां कर्तुं विधातुमिति ।

(२३) महाव्रताञ्चारणा-

तदेवमादिसूत्रम्-

से किं तं महवयउच्चारणा ? महवयउच्चारणा पंचविहा
पञ्चता राईभोयणविरमणद्धा ॥ ५ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः प्रस्ताव इत्युच्यते प्रश्नसूत्रमिदं,
एतत्त्वात्पुनर्यस्यमिदं ज्ञापयति, पृच्छतां मध्यस्थस्य बु-
द्धिमतेऽर्पिते धितेयस्य भगवदहेतुपदिष्टतत्त्वप्रकरणे का-
र्या नान्यस्य । तथा चोक्तम्- “ मध्यस्थो बुद्धिमानर्थो, श्रोता
पात्रमिति स्मृतः ” इति । पात्रं योग्योऽर्थाऽधिकारी चोच्यते,
तस्मा इदमध्ययनं दयमिति । आह-शुभाध्ययनप्रदानाधिकारं
समभावव्यवस्थितानां सर्वत्र सर्वहिताय चोद्यतानां महापु-
रुषाणां किं योग्यायोग्यविभागनिरीक्षणेन, न हि परहितार्थ-
मिह महादानोद्यता महीयांसोऽर्थिगुणमपेक्ष्य दानक्रियायां
प्रवर्तन्ते दयालव इति । अत्रोच्यते- ननु यत एव शुभाध्ययन-
प्रदानाधिकारं समभावव्यवस्थितानां सर्वसर्वहितोद्यताः
महापुरुषाश्च गुर्वोऽन एव योग्यायोग्यविभागनिरी-
क्षणं न्याय्यं, मा भूदयोग्यप्रदानं तत्समर्थायोग्यतामर्थिज-
नाऽनर्थ इति । न खलु तत्त्वतोऽनुमितप्रदानेन दुःखहेतुता
विवेकितमर्थिजनमनुयोजयन्तोऽन्यतद्वगनपगर्थवैपादानोपा-
याः पुरुषा भवन्ति दयालव इत्यवध्य मिथ्याभिमानमालो-
च्यतामेतदिति । आह-क इवायोग्यप्रदानं दाप इति । उच्य-
ते-स ह्यविचिन्त्यचिन्तामणिरूपमनेकभवशतगहनोपात्तान-
पदुष्टाष्टकर्मगाशितनितर्दागत्यविच्छेदकमर्पादमयोग्यत्वाद्-
वाप्य न विधिवदासेयते, लाघवं चास्यासावापादयति, ततो
विधियमासेवक इव कल्याणम अविधिसमासेवका महदक-
ल्याणमासादयतीति । उक्तं च-

“ आमं घडं निहन्ते, जहा जले तं घडं विणासेड ।

इय सिद्धंतरहस्से, अयाहारं विणासेड ॥ १ ॥ ”

ततोऽयोग्यपुनःप्रदाने दातुं कृतमेव वस्तुतस्तस्य तदकल्या-
णमित्यलं प्रसङ्गः । प्रकृतं प्रस्तुतम्-तत्र ‘ से ’ शब्दो मागध-
देशीप्रसिद्धो निपातोऽथशब्दार्थं द्रष्टव्यः, स च वाक्योपन्या-
सार्थः, किमिति परप्रश्ने । ततएवायं वाक्यार्थः-अथ किं
तद्वस्तु महाव्रताञ्चारणा, प्राकृतशैल्याऽभिधेयवलिङ्गवचना-
नि भवन्तीति न्यायादेवं द्रष्टव्यम् । अथ का सा महाव्रता-
ञ्चारणेति ? एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते गति भगवा-
न् गुरुः शिष्यवचनादुगोष्ठेनाऽऽद्वयार्थं किञ्चिच्छब्दोक्तं प्रत्यु-

उच्चार्याऽऽह-महाव्रतोच्चारणाऽभिहितस्वरूपा पञ्चविधा पञ्चप्रकारैव प्रकृता प्ररूपिता, न चतुर्विधा, प्रथमपञ्चमतीर्थकरतीर्थयोः पञ्चानामेव महाव्रतानां भावात् । यदाह-
“ पंच जमा पदमंतिम-जिणाण संसाण चत्तारि । ” इति । अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन निर्वचनसूत्रेण तदाह-न सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रश्नतीर्थकरनिर्वचनरूपं, किं तर्हि ? किञ्चिदेव, बाहुल्येन तु बहुधमेव । तथा चाक्रम-“ अथं भासइ अगहा, सुत्तं गंधंति गणहरा णिउणं । ” इति । ततश्च यदा तीर्थकरगणधरा एव प्रश्नमेवमाहुस्तदाऽयमर्थोऽवसेयोऽन्येऽपि तीर्थङ्करगणधरैः प्ररूपितेति । यदा पुनरन्यः कश्चिदाचार्यस्तन्मतानुसारी प्रश्नमिति प्राह-तदा तीर्थङ्करगणधरैरेव देशितव्यमर्थो द्रष्टव्यः । किं विशिष्टा सा ? इत्याह-रात्रिभोजनविरमणं निशि जेमनवर्जनं पष्ठं यस्यां सा रात्रिभोजनविरमणपट्टा ।

अथ रात्रिभोजनविरमणपट्टं पञ्चविधत्वमुपदर्शयन्नाह-

तं जहा-सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं १, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २, सव्वाओ अदिआदाणाओ वेरमणं ३, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं ४, सव्वाओ परिगहाओ वेरमणं ५, सव्वाओ राईभोयणाओ वेरमणं ६ ।

तदयथेत्युपदर्शनार्थं । सर्वस्माद्विरमणपट्टसंस्थावरसूत्रमयादभेदभिन्नानुक्तकारिणानुमतिभेदाच्चेत्यर्थः । अथवा-द्रव्यतः पट्टजीवनिकायविषयान्, क्षेत्रतस्त्रिलोकसम्भवान्, कालतोऽतीताऽऽदे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषमुत्थात् प्राणानामिन्द्रियोच्छ्वासोऽयुरादीनामतिपातः प्राणान्, सकाशाद्विभ्रंशं प्राणान्तिपातः, प्राणप्राणवियोजनमित्यर्थः । तस्माद्विरमणं सम्यग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं निवर्तनमिति ॥ १ ॥ तथा-सर्वस्मात्सद्भावप्रतिपेक्षाऽसद्भावोद्भावनाऽर्थान्त-राक्किं गही ४ भेदाकृताऽऽदिभेदाच्च, अथवा-द्रव्यतः सर्वधर्मास्तिकायाऽऽदिद्रव्याविषयान्, क्षेत्रतः सर्वलोकालोकगोचरात्, कालतोऽतीताऽऽदे रात्र्यादिवर्तिनो वा, भावतः कपायनोकपायाऽऽदिप्रभवात् सृष्ट्याऽलीकं वदनं वादां सृष्ट्यादस्तस्माद् विरमणं विगर्तितमिति ॥ २ ॥ तथा-सर्वस्मात्कृताऽऽदिभेदाच्च, अथवा-द्रव्यतः संचेतनाचतनद्रव्यविषयान्, क्षेत्रतो ग्रामनगरागगयाऽऽदिस्मभवात् कालतोऽतीताऽऽदे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषमोहसमुत्थात् अदत्तं स्वाभिनाऽविर्तीर्णं तस्याऽऽदानं ग्रहणमदत्ताऽऽदानं तस्माद्विरमणमिति ॥ ३ ॥ तथा-सर्वस्मात्कृतकारिणानुमतिभेदात्, अथवा-द्रव्यतो दिव्यमानुषतैश्चभेदान् रूपरूपसहगतभेदाद्वा, क्षेत्रतस्त्रिलोक्यसंभवान्, कालतोऽतीताऽऽदे रात्र्यादिसमुत्थाद्वा, भावतो रागद्वेषप्रभवात्, मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वं, तस्य कर्म मैथुनं, तस्माद्विरमणमिति ॥ ४ ॥ तथा-सर्वस्मात् कृताऽऽदेः, अथवा-द्रव्यतः सर्वद्रव्यविषयान्, क्षेत्रतो लोकसंभवान्, कालतोऽतीताऽऽदे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषविषयान् परिगृह्यते आदीयते परिग्रहणं वा परिग्रहस्तस्माद्विरमणमिति ॥ ५ ॥ तथा-सर्वस्मात्कृताऽऽदिरूपाहिवा गृहीतं दिवा भुक्तम् १ दिवा गृहीतं रात्रौ भुक्तम् २ रात्रौ गृहीतं दिवा भुक्तम् ३ रात्रौ गृहीतं रात्रौ भुक्तमिति ४ चतुर्भङ्गरूपाच्चेत्यर्थः । अथवा-द्रव्यतश्चतुर्विधाऽऽहारविषयान् क्षेत्र-

प्रतः समयक्षेत्रगोचरात्कालतो रात्र्यादिसंभवात्, भावतो रागद्वेषप्रभवात् रात्रिभोजनात् रजनीजेमनाद्विरमणमिति ॥ ६ ॥ एवं सामान्येन व्रतषट्कमभिहितम् ।

अथ विशेषतस्तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह-

तत्थ खलु पढे भंते ! महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! पाणाइवायं पञ्चक्खामि, से सुहमं वा बायरं वा तसं वा थायरं वा नेव सयं पाणे अइवाणज्जा, नेवऽओहि पाणे अइवायाविज्जा, पाणे अइवायंते वि अञ्जे न सपणु-जाणामि ।

तत्र तेषु पट्सु व्रतेषु मध्ये, खलुशब्दादन्येषु च मध्यमतीर्थकरप्रणीतेषु चतुर्यामपि, वाक्यालङ्कारार्थो वा खलुशब्दः, प्रथमे सूत्रक्रमप्राभागावादाय, “ भंते त्ति ” गुरोरगमन्त्रणम् । अस्य च साधारणश्रुतिवाङ्मनः ! भवान्त, भयान्त इति वा संस्कारो विधेयः, तत्र भदन्तः कल्याणः सुखश्चाच्यते, तद्रूपत्वात्तद्वेतुत्वादेति, तथा-भवस्य संसारस्यान्तो विनाशस्तेनाऽऽचार्येण समाश्रितसत्त्वानां क्रियत इति भवान्तकृतत्वात् भवान्तः, तथा-भयमिहपरलोकादानाकस्मादश्नो-काजीधिकामरणभदान्सत्त्वा वक्ष्यमाणलक्षणम्, एतस्य सप्तविधभयस्य यमाचार्यं प्राप्यान्तो भवति स भयान्त इति । एतच्च गुर्वामन्त्रणं गुरुसाक्षिकैव व्रतप्रतिपत्तिः साध्वीति ज्ञापनार्थं सर्वेषु भानुष्ठानगुरुतन्त्रताप्रतिपादनार्थं चेति । महच्च तद्व्रतं च तस्मिन्महाव्रते, महत्त्वं चास्य धावक-संख्यन्ध्यगुवतापेक्ष्येति । अत्रानन्तरं समचत्वारिंशदधिकप्रत्याख्यानभङ्गशताधिकारः, तच्चोपगिष्टाद्यामः । प्राणा इन्द्रियाऽऽद्यस्तेषामतिपातो विनाशः प्राणान्तिपातो जीवस्य महादुःखात्पादनं, न तु जीवातिपात एव, तस्माद्विरमणं सम्यग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं सर्वथा निवर्तनम् । भगवतो-क्लमिति शेषः । यतश्चैवमत उपादयंमतमिति विनिश्चित्य सर्वं निर्वृत्तं, न तु परिश्रुतं, भदन्तानि गुर्वामन्त्रणं, प्रतिपदमनुवृत्तिज्ञापनार्थं च पुनरभ्यापन्यासः, प्राणान्तिपातं जीवतिविनाशं, प्रत्याख्यामि परिचर्ज्यामीत्यर्थः । अथवा-प्रत्याक्षे संवृताऽऽत्मा साम्प्रतमनागतप्रतिपक्षस्याऽऽदेरेणाभिधानं कर्मातीत्यर्थः । अनेन व्रतार्थपरिज्ञानाऽऽदिगुणयुक्ता व्रतार्हा इत्यादिदर्शयति । उक्तं च-

“ पाढए कहिय अहिगय, परिहर उवटावण्णं कण्णं त्ति ।

छुक्कं तिहि विमुद्धं, परिहर नवण्णं भण्णं ॥ १ ॥

पडपासाउग्माई, दिट्ठंता हुंति वयसमारुहणे ।

जह मलिणाइसु दांसा, मुद्धाइसु नेर्यामहं पि ॥ २ ॥ ”

एयामिं लेसओ विवरणं पाढयाए सत्थपाणिआए छुजी-वणियाए वा, तीए चैव कहियाए गुरुणा वक्खवायाए, अहिगयाए अत्थओ परिआयाए, सम्मं परिहरंता उवट्टा-वण्णं कण्णो जोग्गो, परिहारमेव वक्खवाणं- (छुक्कं ति) छु-जीवनिकाए, तिहि मणवयकार्पहि, विमुद्धं परिहर नवण्णं भण्णं पत्तेयं मणाइकयकारियाणुमइसरूवेण, सम्मं च परिक्खिउण उवट्टाविज्जइ नऽगणहा, इमं य इत्थं दिट्ठंता । म-इलं पडो न रंगिज्जइ, सोधिओ चैव रंगेज्जइ । असोहिण् मूलपाए पासाओ न कीरइ, सोहिण् चैव कीरइ । वमणार्ह-हि असोहिण् आउं ओसहं न दिज्जइ, सोहिण् चैव दिज्जइ ।

आइसहाओ असंठविण रयणे पडिबंधो न किज्जइ, संठविण चैव किज्जइ । एवं पटियकहियाइहिं असोहिण सी-से न वयायरोवरणं किज्जइ, सोहिण चैव किज्जइ । अमोहिण य करणे गुरुणा दोसो, सोहियापालणे सीसस्स दोसो । "इति कृतं प्रसङ्गं । प्रकृतमुच्यते-तत्र यदुक्तं सत्यं भदन्त ! प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि तदेतद्विशेषतोऽभिधित्सुराह- (सं सु-हमं वेत्यादि) 'सं' शब्दो मागधदेशीप्रसिद्धोऽथशब्दार्थः, स चोपन्यासः । तद्वथा-सूक्ष्मं वा बादरं वा त्रसं वा स्थावरं वा । अत्र सूक्ष्मोऽल्पः परिगृह्यते न तु सूक्ष्मनामकमोदयात्सूक्ष्मः, तस्य कायेन व्यापादनासंभवात्, बादरोऽपि स्थूला, वाशब्दौ परस्परपक्षया समुच्चये, स चैकैको द्विधा-त्रसः, स्थावरश्च । तत्र सूक्ष्मस्त्वसः कुन्ध्वादिः, स्थावरो वनस्पत्यादिः, बादरस्तु त्रसो गवादिः, स्थावरः पृथिव्यादिः । अत्रापि वाशब्दौ समुच्चये । एतान् पूर्वोक्तान् नैव स्वयमात्मना प्राणिनो जिवान् (अइवाएज्ज सि) विभक्तिव्यत्ययादतिपातयामि विनाशयामि, माग्यामीति यावत्, नैवान्यैरात्मव्यतिरिक्तजनैः प्राणिनोऽतिपातयामि, प्राणिनोऽतिपातयतोऽप्यन्यान् एगान् समनुजानाम्यनुमोदयामि । पा० । (विशेषतः प्राणातिपातस्वरूपं 'पाणाइपाय' शब्दे वक्ष्यते)

कथमित्याह-

जावजीवाण ति विहं ति विहेणं मणेणं वायाण काएणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंतं ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ।

(जावजीवाण इत्यादि) " जावजीवाण सि " प्राकृतत्वाजीवनं जीवः प्राणधारणं यावजीवो यावजीवम् । "यावदित्यर्थः" ॥ ३१॥ ३१॥ (सिद्धं) इत्यनेनाप्यर्थोभावनमासः । ततश्च यावजीवं प्राणधारणं यावत् । अथवा-अलाक्षणिकवर्णलोपाद्यावजीवं भावो यावजीवता, तथा यावजीवतया आ प्राणापरमादित्यर्थः । परतस्तु-न विधिर्नोपि प्रतिषेधो विधावाशंसादोप प्रसङ्गान् प्रतिषेधं तु सुराऽऽदिषु अचिरन्तवृत्तस्य भङ्गप्रसङ्गान् । किमित्याह-तिन्नो विधा यस्य, प्राणातिपातस्येति गम्यते । अस्मां त्रिविधन्तं त्रिविधं, एतदेव दर्शयति-मनसाऽन्तःकरणेन, वाचा वचनेन, कायेन शरीरेण । अस्य च करणस्य कर्म उक्तलक्षणः प्राणातिपातः, तमपि वस्तुतो निराकार्यतया सूत्रेणैव दर्शयन्नाह-न करोमि स्वयं, न कारयाम्यन्यः, कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि नानुप्रन्यस्यमिति । अत्राऽऽह-किं पुनः कारणमुद्देशकमस्मिन्नलक्ष्य व्यत्ययेन निर्देशः कृतः ? इति । अत्रोच्यते-करणाऽऽयत्ता कृताऽऽदिरूपा क्रिया प्रवर्तते इति दर्शनार्थम् । तथाहि-कृताऽऽदिरूपा क्रिया भनः प्रभृतिकरणयशा एव करणानां भावे क्रियाया अपि भावान् अभावे चाभावात्करणानामेव तथाक्रियारूपेण परिणतिरिति भावः । अपरस्याह-न करोमि न कारयामि कुर्वन्तं न समनुजानामीत्येतावता अन्धेन गतेऽपि अप्यन्यमित्यतिरिच्यते, तथा चातिरिक्तं सूत्रेण नार्थ इति ? अत्रोच्यते-स्वाभिप्रायकमिदमनुकस्याप्यर्थस्य संग्रहार्थं, यस्मात्संभवनाथोऽयमपिशब्द उभयपक्षमध्यस्थ एतदाद्येदयति-यथा कुर्वन्तं नानुजानामि, एवं कारयन्तमप्यन्यमनुज्ञापयन्तमप्यन्यं न समनुजानामीति तथा यथा वर्तमानकाले कुर्वन्तमप्यं न समनुजानामि, एवमपिशब्दादतीतकाले कृतवन्तमपि अनु-

शपितवन्तमपि, एवमनागतकालेऽपीति, तथा न क्रिया-क्रियावतोर्भेद एवानो न केवला क्रिया संभवतीति ख्यापनार्थमन्यग्रहणमिति । तथा तस्य त्रिकालभाषिनोऽधिकृतप्राणातिपातस्य संबन्धनमतीतमवयवं, न तु वर्तमानमनागतं वा, अतीतस्यैव प्रतिक्रमणत्वात्, भदन्तेति गुर्वामन्त्रणं प्राग्वत्, प्रतिक्रमामि मिथ्यादुष्कृतं तत्र प्रयच्छामीत्युक्तं भवति, तच्च द्रव्यतो भावतश्च संभवति ।

तत्राऽऽद्ये कुलालोदाहरणम्-

"किं एगया एगस्स कुंभगास्स कुडीण साहुणो ठिया । तत्थेगो चिल्लगो चवलत्तणेण तस्स कुंभगास्स कोलालाणि अंगुलियधणुगणं पाहाणेहि विधेइ । कुंभगाणेण पडिजिगिआं दिट्ठो भणिओ-खुड्ढा ! कीस मे कोलालाणि काणेमि ? खुड्ढो भणइ-मिच्छामि दुक्कडं न पुणो विधिस्सं मणां पमायं गआं मि ति । एवं सो पुणो वि केली-किलत्तणेण विधेऊण चोइआं मिच्छामि दुक्कडं देइ । पच्छा कुंभकारेण सटो सि नाऊण तस्स खुड्ढस्स कण्णामोइओ दिच्चो । सो भणइ-दुक्खविआंऽहं । कुंभकारो भणइ मिच्छामि दुक्कडं । एवं सो पुणो पुणो कण्णामोइयं दाऊण मिच्छामि दुक्कडं करेइ । पच्छा चेल्लओ भणइ-अहो सुंदरं मिच्छामि दुक्कडं ति । कुंभकारो भणइ-तुम्ह वि परिसं चैव मिच्छामि दुक्कडं ति । पच्छा ठिओ विधेयव्वस्स ।" किं च- " जं दुक्कडं ति मिच्छामि, ते चैव तिमंवरं पुणो पावं । पच्च-क्खमुमावाहे, मायानियडीपसंगो य ॥ १ ॥ " इदं द्रव्यप्रतिक्रमणम् ।

भावप्रतिक्रमणे तु मृगाद्युदाहरणम्-

" भगवं यद्धमागन्तामी कोसंवीण समोसरिओ । तत्थ वे-दसुरा भगवओ चंदगा सविमाणा ओइआ तत्थ मिगावई अजा उदयणमाया उ दिवसो सि काउं चिरं ठिया । संसाओ साहुणीओ तिन्थगरं वान्दऊण पडिगयाओ, चन्द-गुरा वि सट्टाणं पत्ता । तांह सिग्घमेव थियालीह्वं मिगावई वि संभत्ता गया सोवस्सयं, साहुणीओ वि कयावस्सयाओ अन्थंति । तओ मिगावई आलोएउं पत्ता अज्जचंदणाए भणइ-कीस अज्ज चिरं ठियामि ?, जुत्तं नाम तुज्ज उत्तमकुलप्पसूयाए एगागिणीए पच्चिरं अन्थिउं ति ? सा सज्जावेण मिच्छामि दुक्कडं भणमाणी अज्जचंदणाए पाएसु निषडिया । अज्जचंदणाए वेतिथिताए वेलाए संधारगगायाए निहा आगया, मिगावईए वि तिच्चसंवंगमावन्नाए पायवीडियाए चैव केवलनाणं समुप्पन्नं । सप्पो य तेणं मंगेणं समागओ, अज्जचंदणाए संधारगाओ हत्थो लेवइ । मिगावईए मा खज्जिहि सि सो हत्थो संधारगं चडाविओ । सा विवुद्धा भणइ-किमयं ति, अज्ज वि तुमं अन्थमि सि ? मिच्छामि दुक्कडं, निहापमाणं न उट्ठविआसि । मिगावई भणइ-एस सप्पो मा भे खाहिइ सि अओ हत्थो चडाविओ । भणइ-कहि सो ? सा दाएइ । अज्जचंदणा अपच्छमाणी भणइ-अज्ज ! किं ते अइसओ । सा भणइ-आमं । तां किं छामिन्धिओ, केवलओ सि । सा भणइ केवलओ सि । पच्छा अज्जचंदणा मिगावईए पाएसु पडिउं भणइ-मिच्छामि दुक्कडं, केवली आमाइओ सि ।" इदं भावप्रतिक्रमणम् ।

किञ्च-" जइ य पडिक्कमियव्वं अवस्स काऊण पावयं कम्मं । तं चैव न कायव्वं, तो हाइ एए पडिक्कंता ॥ १ ॥ " तथा-

(निन्दामि गरिहामीति) अत्राऽऽत्मसाक्षिकी निन्दा, परसाक्षिकी गद्दी जुगुप्सोच्यते । निन्दाऽपि द्रव्यतो, भावतश्च संभवति । तत्र द्रव्यनिन्दा चित्रकरदारिकाया इव—
“सा किर चित्तगरदारिया आवरयं पविसिऊणं कवाडाणि पिहिऊणं चिराणं मणियं चीराणि य पुग्गो काउं अप्पाणं निन्दियाइया जहा—‘ तुमं चित्तगरदारिया ! पयाणि ते पि-इसंतियाणि चेलाणि आभरणगाणि य, इमा पुण पटंसु-यरयणमाइया रायसिरी, अन्नाओ य उन्नयकुलपस्याओ रायवरपूयाओ मोतुं राया तुमं अणुयत्तइ ता मा गव्वं क-रेसि स्ति । एसा दव्वनिदा । ”

भावनिन्दा—

“ साहुणा अप्पा निन्दियव्वो—‘ जीव ! तए हिंडतेण नारय-तिरियगईसु कह वि माणुनत्ते सम्मत्तनाणवरित्ताणि लद्धा-णि, जेसि पमाएण सव्वलोए माणणिज्जो पूयणिज्जो य, ता मा गव्वं काहिसि—जहाऽहं बहुस्सुओ, उत्तमवरित्तो वत्ति । ”
तथा—“ हा दुदुदु कयं हा दुदु-दु कारियं अणुमयं पि हा दु-दुदु । अंतो अंतो डङ्गह, सिरो व्व दुमो वणदवेणं ” ॥१॥ इति ।

गद्दीऽपि द्रव्यतो भावतश्च भवति—तत्र द्रव्यगद्दीयां मरुक-उदाहरणम्—

“ आणंदपुरे नयरे एगो मरुओ, सो सुद्धाए समं संवा-सं काऊण उवज्जायस्स कहंइ, जहा—सुविणए सुद्धाए समं संवासं गओ मि स्ति । ” भावगद्दीयां तु साधुरुदाहरणम्—

“ गंतूणं गुरुसगासे, काऊणं य अंजलिं विणयमूलं । जह अप्पणो तह परे, आणवणा एम गरिह स्ति ॥ १ ॥ ” किं जुगुप्सा ?, इत्याह—आत्मानमतीतप्राणानिपातक्रियाकारि-णमश्नाय्यम्, तथा व्युत्सृजामीति विविधं विशेषेण वा भृशं त्यजामि, अतीतप्राणानिपातमिति गम्यते । आह—य-द्येवमतीतप्राणानिपातप्रतिक्रमणमात्रमस्य सूत्रस्यैदम्पर्यं, न प्रत्युत्पन्नसंशरणमनागतप्रत्याख्यानं चेति । नैतदवम—“सव्वं भंते ! पाणाइवायं पच्चक्कामि । ” इत्यादिना तदुभयसिद्धेरि-ति । अपरस्वाह—ननु सर्वे भदन्त ! प्राणानिपातं प्रत्याख्या-मीत्युक्ते प्राणानिपातनिवृत्तिरभिधीयते, तदनन्तरं च व्युत्सृ-जामीतिशब्दप्रयोगं वैपरीत्यमापद्यते । तन्न । यस्मान्मांसा-ऽऽदिविगमणक्रियाऽनन्तरं व्युत्सृजामीतिप्रयुक्ते तद्विपक्षत्या-गां मांसभक्षणनिवृत्तिरभिधीयते । एवं प्राणानिपातविरत्य-नन्तरमपि प्रयुक्ते व्युत्सृजामीतिशब्दं तद्विपक्षत्यागोऽवग-म्यत इति न कश्चिदोप-इति । व्युत्सृजोऽपि द्रव्यभावभेदाद्विधा । तत्रोदाहरणं प्रसन्नचन्द्रो यथा—

“ क्षितिपइट्टिए नयरे पसन्नचंदो राया । तत्थ य भगवं महावीरो समोसदो । तओ राया धम्मं सोऊणं संजायसं-वेगो पव्वइओ गीयन्थो जाओ । अन्नया जिणकणं पडिव-ज्जिउकामो सत्तभावणाए अप्पाणं भावंइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहं मसाने पडिमं पडिवओ । तत्थ भगवं म-हावीरो समोसदो । विरइयं देवेहिं समोसरणं । लोगो य वंदंगो नीइ, दुव य वाणियगा सुमुह—दुम्मुहनामाणो खि-इपइट्टियनगराओ तथेव आगया । पसन्नचन्दं पडिमट्टियं पाभिऊणं सुमुहेण भणियं—एसो सो अम्हाणं सामी जो त-ह्वाविहं रायलच्छि परिच्चइय तवासिरी पडिवओ, अहो सं भन्नया, अहो से कयपुन्नय स्ति । दुम्मुहेणं भणियं—कुतो एयस्स

धन्नया?, जो अमंजायबलं पुत्तं रज्जे ठविऊणं पव्वइओ, सो तवस्सी दाइएहिं परिभयिज्जइ, नगरं च उत्तमं खयं प-डियन्नं, ता एवमणेण बहुलोगो वुक्खे ठविओ, ता स-व्वहा अददुव्वो एसो स्ति । तांहे तस्स रायरिसिणो कोवो जाओ, चित्थियं चाणेण—को मम पुत्तस्स अक्करेइ स्ति नू-णममुगतो ता कि तेण एयावत्थं गओ वि णं वावाए-मि । माणससंगामेण रोइज्जाणं पव्वओ । हन्थिणा हन्थि आसेण आसं वावाए स्ति विभासा । इत्थंतरे सेणिओ भग-वओ वंदिउं निग्गच्छइ, तेण दिट्ठो वंदिओ य । तेण ईसि पि न निज्जाइओ । तओ सेणिएण चित्थियं—सुक्कज्जाणो-वगओ भगवं ता ईदिसम्मि भाणे कालगयस्स का गई भव-इ स्ति भगवंतं पुच्छिस्सामि । तओ गओ वंदिऊणं पुच्छि-ओ—अणेण भगवं! जम्मि भाणे ठिओ मए वंदिओ पसन्न-चंदो तम्मि मयस्स कांहे उववाओ भवइ ? । भगवया भ-णियं—अहे सत्तमपुढवीए । तओ सेणिएण चित्थियं—हा किमे-यं ति । पुणो वि पुच्छिस्सं । एत्थंतरम्मि पसन्नचंदस्स माणसे संगामे पहाणनायगेण सहावडियस्स असिस्सिचक्कण-णीपमुहाइं खयं गयाइं पहरणां, तओ लेण सिरत्ताणेण वा-वाएमि स्ति परासुमियमुत्तमं जाव लोयं कयं पासति तओ संवेगमावओ अन्नं तविसुज्जमाणपरिणामेण अत्ताणं निदिउं पयट्ठो समादियमणेण पुणरवि सुक्कज्जाणं । एत्थंतरम्मि से-णिएण भगवं पुणो वि पुच्छिओ—जासिं भाणे संपइ पसन्न-चंदो वटइ तारिसे मयस्स कांहे उववाओ ? । भगवया भणि-यं—अणुनरसुंगं । तओ सेणिएण भणियं—पुव्वं किमन्नहा परुवियं उयाहु मया अन्नहाऽवहागियं ति । भगवया भणि-यं—नन्नहा परुविअं नावि तए अन्नहाऽवगयं । तओ सेणिएण भणियं—कहमेयं ति । तओ भगवया सव्वो पुत्तं तो साहिओ । एत्थंतरम्मि पसन्नचंदमहरिसिणो शमीवे दिव्वो देवदुदु-दिसणाओ महंतकलयलो ओट्टाओ । तओ सेणिएण भणियं—भयवं! किमेयं ति । भगवया भणियं—तस्मेव वि-सुज्जमाणपरिणामस्स केवलनाणं समुत्पणं । तओ देवो से महिमं करेति स्ति । ” एवं प्रसन्नचन्द्रो द्रव्यव्युत्सर्गभा-वव्युत्सर्गयोरुदाहरणं विज्ञेय इति । पा० । (प्रत्याख्यानभेदाः ‘ पच्चक्कामाण ’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे २६४ पृष्ठं गताः)

प्रकृतमुच्यते—इह च सूक्ष्मं वा बादरं वत्यादिना द्रव्यप्राणा-तिपातोऽनेनैकप्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायाच्चनु-विधेः प्राणानिपात उपलक्षित इत्यतस्तदभिधानायाऽऽह—

से पाणाइवाए चउव्विहे पन्नत्ते । तं जहा—दव्वओ, गित्त-ओ, कालओ, भावओ । दव्वओ णं पाणाइवाए एमु जीव-निकाएमु, सेत्तओ णं पाणाइवाए सव्वलोए, कालओ णं पाणाइवाए दिया वा राओ वा, भावओ णं पाणाइवाए रागेण वा दोसेण वा ।

(से स्ति) स पूर्वोक्तः प्राणानिपातः प्राणिप्राणवियोगः, चतुर्विधश्चतुःप्रकारः प्रज्ञाभो जिनैरभिहितः । तद्यथा—द्रव्य-तो द्रव्यप्रधानतामाश्रित्य, क्षेत्रतः क्षेत्रमङ्गीकृत्य, कालतः कालं प्रतीत्य, भावतः भावमुरगीकृत्य । एतानि च व्याचष्टे—द्र-व्यत इति व्याख्येयपदपरामर्शः, एमिति वाक्यालङ्कारः । प्रा-णानिपातः षट्सु पदसंख्येषु जीवनिकायेषु सूक्ष्माऽऽदिभेदभि-

क्षेषु प्राणिगणेषु, संभवतीति शेषः । क्षेत्रतो, एमित्यलङ्कारे प्राणातिपातः सर्वलोके तिर्यग्लोकाऽऽदिभेदभिन्ने भुवने भवतीति । कालतो, एमिति प्राग्वत्, प्राणातिपातो दिवा वासरे, वा समुच्चये । रात्रौ रजन्यां, वा समुच्चये एव स्यादिति । भावतो, एमिति प्राग्वदेव, प्राणातिपातो रागेण मांसाऽऽदिभक्षणाऽऽद्यभिप्रायलक्षणेन, द्वेषेण शत्रुहन्नाऽऽदिपरिणामस्वरूपेण, वाशब्दा समुच्चये, स्यादिति द्रव्यभावपदसमुत्था चतुर्भङ्गिका वाच्य । तद्यथा-द्रव्यतो हिंसा भावतश्च १, तथा-द्रव्यतो न भावतः २, तथा-भावतो न द्रव्यतः ३, तथा-न द्रव्यतो न भावत इति ४ । तत्रायं भङ्गकभाषार्थः-द्रव्यतो, भावतश्चेति । 'जह केद पुरिसे मियवहाए परिणते मियं पसिन्ना आयप्पायड्डियकोदएड्डीये सरं निसिरेज्जा, से य मिगे तेण सरेण विजे मए सिया, एसा दव्वओ हिंसा, भावओ वि ।' या पुनर्द्रव्यतो न भावतः सा लब्धीर्याऽऽदिसमितस्य साधोः कारणे गच्छत इति ।

उक्तं च-

“ उच्चालियम्मि पाए, हरियासमियस्स संकमट्टाए ।

वावज्जेज्ज कुलिगी, मरेज्ज तं जोगमासज्ज ॥ १ ॥

न उ तस्स तन्निमित्तो, बंधो सुहुमो वि देमिओ समए ।

अणवज्जो उवओणि-ण सव्वभावेण सो जम्हा ॥ २ ॥ ” इत्यादि ।

या पुनर्भावतो न द्रव्यतः सेयम्-‘जहा केद पुरिसे मंदमंदपणाने पणसे मंडियं ईसि बलियकायं रज्जुं पसिन्ना एस अहिं ति तन्थ हणणपरिणामपरिणए निकट्टियासिपंत दुयं दुयं छिविज्जा, एसा भावओ हिंसा न दव्वओ ।’ चरमभङ्गस्तु शून्य इति ।

एवं प्राणातिपातं भेदतोऽभिधायऽथ तस्यैवानीनकाल-
विहितस्य सर्वशर्पानन्दाप्रतिपादकं सूत्रमाह-

जं मए इमस्स धम्मस्स केवलपन्नत्तस्स अहिंमाल-
क्खणस्स सच्चाहिंयस्स विणयमूलस्स खंतिप्पहाणस्स
अहिरअसोवन्नियस्स उवसमपभवस्स नववंपचेरगुत्तस्स
अपयमाणस्स भिक्खावित्तस्स कुक्खीसंवत्तस्स निग्गि-
सरणस्स संपक्खालियस्स चत्तदोसस्स गुणगाहियस्स
निव्वियारम्स निव्वितीलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स असं-
निहिसचयस्स अयिसेवाइयस्स संसारपारगामिस्स निच्चा-
णगमाणपज्जवसाणफलस्स पुंवि अम्माणयाए असवण-
याए अवाहिए अणभिगमेणं अभिगमेण वा पमाणं रा-
गदोसपडिबद्धयाए बालयाए मोहयाए मंदयाए किहुयाए
निगारवगरुयाए चउक्कमाओवगएणं पंचिदियओवसट्टेणं
पहुप्पन्नभारियाए सायासोक्खमणुपालयंतेणं इह वा भवे
अन्नेसु वा भवग्गहणेसु पाणाइवाओ कओ वा काराविओ
वा कीरंतो वा परेहिं समणुम्माओ । तं निंदामि गरिहामि
तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं ॥

अत्र च यो मयाऽस्य धर्मस्य केवलप्रज्ञसाऽऽदिद्वाविंशतिवि-
शेषणविशेषितस्य पूर्वमज्ञानताऽऽदिभिन्नतुर्भिः प्रमादाऽऽदि-
भिश्चैकादशभिः कारणैः प्राणातिपातः कृतस्तं निन्दामीत्या-
दिसंबन्धो द्रष्टव्यः (जं ति) विभक्तित्वस्यार्थः प्राणातिपात

इति योगः । भाषामात्रे वा यदिति पदं व्याख्येयम् । मयेति
प्रतिक्रामकसाधुगत्मानं निर्दिशति । अस्य स्वहृदयप्रत्यक्ष-
स्य धर्मस्य प्रकमात्सर्वचारिणाऽऽत्मकस्य, अत्र च-“ जं पि
य मए इमस्स धम्मस्स ” तथा “ जं पि य इमं अम्हेहिं इ-
मस्स धम्मस्स ” इत्यादि पाठान्तराण्युक्तानुसारतः स्व-
यं व्याख्येयानीति । किंविशिष्टस्य ?, केवलप्रज्ञस्य सर्व-
ज्ञोपदिष्टस्य । १ । तथा-अहिंसा प्राणिसंरक्षणं लक्षणं चिह्नं
यस्यासौ अहिंसालक्षणः सत्त्वानुकम्पानुमेयसंभव इत्यर्थस्त-
स्य । २ । तथा-सत्येनावितथभाषणेनाधिष्ठितः समार्थितः
सत्याधिष्ठितः सत्यवचनव्याप्त इत्यर्थस्तस्य । ३ ।
तथा-विनयो विनीतता मूलं कारणं यस्यासौ विनय-
मूलो विनयप्रभव इत्यर्थस्तस्य । ४ । तथा-ज्ञानिः क्षमा
प्रधाना साग्भूता यस्यासौ ज्ञानिप्रधानस्तस्य । ५ ।
तथा हिरण्यं रजतं सौवर्णिकं सुवर्णमयं कनककलशाऽऽदि,
न विद्येते हिरण्यसौवर्णिके यत्राऽसौ अहिरण्यसौव-
र्णिकः, उपलक्षणत्वात्सर्वपरिग्रहरहित इत्यर्थस्तस्य । ६ ।
तथापशम इन्द्रियनोऽन्द्रियजयस्तस्मात्प्रभवो जन्मोत्पत्तिर्य-
स्यासौ उपशमप्रभव इन्द्रियमनानिग्रहलभ्य इत्यर्थस्तस्य ।
७ । तथा-नवव्रह्मचर्याणि गुप्तिशब्दलोपात् वसतिकथाऽऽ-
द्या नव चर्चर्यगुप्तवस्त्राभिर्गुप्तः संरक्षितो नवव्रह्मचर्यगुप्ति-
गुप्तस्तस्य । ८ । तथा-न विद्यन्ते पचमानाः पाचका यत्रा-
सौ अपचमानः, पाककिशविनिवृत्तसत्त्वाभेवित इत्यर्थः ।
अथवा पचते पचमानो, न पचमानोऽपचमानो धर्मो, धर्म-
धर्मिणोऽर्भेदोपचागन्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् । ९ । अत एव
भिक्षावृत्तं भिक्षया भक्ताऽऽदेः परतो याचनेन वृत्तिवर्तनं धर्म-
साधककायपालनं यत्रासौ भिक्षावृत्तिस्तस्य । १० । तथा-
कुक्षाविव बहिः सञ्चयाभावाज्जटार एव शम्यलं पाथयं य-
त्रासौ कुक्षिशम्यलस्तस्य । ११ । तथा-निर्गतमग्नेः पावका-
च्छरणं शीताऽऽदिपरित्यागं यव । अथवा-निर्गतं स्वीकाराभा-
वादिशरणं बहिर्भवने यत्रासौ निरग्निशरणः । अथवा-
निर्गतमग्नेः स्मरणं यत्रासौ निरग्निस्मरणस्तस्य । १२ ।
तथा-संप्रक्षालयति कर्ममलं शोधयतीत्येवंशीलः सम्प्रक्षाल-
नी, तस्य, कप्रत्ययोपादानाहा सम्प्रक्षालिकस्य, सम्प्रक्षालि-
तस्य वा सर्वदोषमलग्नस्तस्य । १३ । अथ-[तथा] त्यक्त्वा
हानिं नीता अभावमापादिता इति यावदोपा मिथ्यात्वा-
ज्ञानाऽऽदिदूषणानि येनासौ त्यक्तदोषः । अथवा-त्यक्त्वा द्वेषो-
ऽप्रीतिलक्षणा यस्मिन्नसौ त्यक्तदोषस्तस्य । १४ । अत एव
गुणप्राहिणो गुणग्रहणशीलस्य, कप्रत्ययविधानाद् गुणप्रा-
हिकस्य वा पाठान्तरम् । तथाहि-प्रकृतधर्मचारिणो गुणवद-
गुणोपबृंहणपरा एव भवन्त्यन्यथा धर्मस्यैवाभावप्रसङ्गात् ।
यदाह-“ नो मलु अप्पविडिण, निच्छयओ मइलिय व स-
म्मत्ते । होइ तओ परिणामो, जुत्तोणुववूहणारया ॥ १ ॥ ”
। १५ । तथा-निर्गता विकारः कामेन्द्रादलक्षणा यस्मादसौ
निर्विकारस्तस्य । १६ । तथा-निवृत्तिलक्षणस्य सर्वसावध-
योगोपरमस्वभावस्य । १७ । तथा-पञ्चमहाव्रतगुरुस्थिति
प्रतीतं, नवगम्-अहिंसालक्षणस्येत्याद्यभिधानंऽप्यस्याभिधा-
नं महाव्रतानां प्राधान्यप्रापनार्थमनुक्रममाव्रतसंग्रहार्थं च ।
तथाहि-नात्वादसाऽऽदानं कण्ठतः केनापि विशेषणनाभिहि-
तमतो युज्यते अस्य विशेषणस्योपन्यास इति । १८ । तथा-
न विद्यते संनिधिमोदकोदकलज्जूरहरीतक्यादेः पर्युषित-

स्य सञ्चयो धारणं यथासाध्यमनिधिमञ्चयस्तस्य । १६ ।
तथा-अविमंवादिनो दृष्टेष्टाविमंवादिनः । पाठान्तरं वा अविमं-
वादितस्य सद्भूतप्रमाणावाधितस्येत्यर्थः । १७ । तथा-संसा-
रपारं भवार्णवतीं गमयति तदारूढप्राणिनः पातवत्प्राप-
यतीति संसारपारगामी तस्य, कप्रत्ययोपादानात् संसा-
रपारगामिकस्य वा । १८ । तथा-निर्वीणगमनं मुक्तिप्राप्तिः,
पर्यवसाने आनुपूर्विकसुखमनुजसुखानुभवपर्यन्ते, फलं कार्यं
यस्यासौ निर्वीणगमनपर्यवसानफलस्तस्य । १९ । एवंविधस्य
धर्मस्य पूर्वं प्रतिपत्तिकालात्प्राक् अज्ञानतया सामान्यतो-
ऽवगमाभावेन । १ । तथाऽध्वरणतया प्रज्ञापकमुखादनाकर्ण-
नभावेन । २ । अथवा-अध्वरेऽपि [अयोहि ए ति] अयाध्या
अयोधेन यथावद्धर्मस्वरूपापारगमनेन । ३ । अथवा-व्यवहा-
रतः अध्वणावगमसद्भावेऽपि [अणभिगमेण ति] अन-
भिगमेन, सम्यगप्रतिपत्त्येत्यर्थः । अथवा- (अभिगमेण
व ति) विभक्तिव्यत्ययादभिगमे वा सम्यग्धर्मप्रतिपत्तौ वा
प्रमादेन मद्यविषयाऽऽदिलक्षणेन । १ । तथा-रागद्वेषप्रतिषेध-
तया रागद्वेषाऽऽकुलतयेत्यर्थः । २ । तथा-बालतया शिशुतया
अपरिणततया वा । ३ । तथा-मोहतया विचिन्ततया मोहनी-
यकर्मोऽऽयत्ततया वा । ४ । तथा-मन्दतया कायजडतया, अ-
लसतयेत्यर्थः । ५ । तथा- (किङ्कया ए ति) कीडतया केली-
किलतया, कृताऽऽदिप्रीडनपरतयेत्यर्थः । ६ । तथा-त्रिगौरवगु-
रुकतया ऋद्धिगमसातलक्षणगौरवत्रिकभारिकतया । ७ ।
तथा-चतुःकपायोपगतं क्रोधाऽऽद्युदयवशगमनं तयेत्यर्थः । ८ ।
तथा-पञ्चन्द्रियाणां स्पर्शनाऽऽदिहृषीकाणामुप सामीप्येन वश
आयत्तता, वर्णलोपात्पञ्चन्द्रियोपवशमेन यदार्णमार्णध्यानं,
विहृतयेत्यर्थः, पञ्चन्द्रियोपवशात्, तेन । ९ । तथा- (पटुपन्न-
भारिया ए ति) इह प्रत्युत्पन्नं वर्त्तमानमुत्पन्नं वाच्यते, तत-
श्च प्रत्युत्पन्नभार्या भारश्च, कर्मणामिति गम्यते । प्रत्युत्पन्न-
भारः, स विद्यते यस्यासौ प्रत्युत्पन्नभार्या, तस्य भावः प्रत्यु-
त्पन्नभारिता तया, कर्मगुरुतयेत्युक्तं भवति । पाठान्तरं तु
प्रतिपूर्वभारितया, भावार्थं पूर्ववत् । १० । तथा-सातात्मा-
तवेदनीयकर्मणः सकाशानुसंगं शर्म सातसुखम्, अथवा-
सातं च तत्सुखं च सातसुखमतिशयसुखं तदनुपालयता-
ऽनुभवता, सुखाऽऽसत्कर्मनयेत्यर्थः । पाठान्तरं तु भदा सर्व-
कालं सुखमनुपालयन्तति व्यक्तम् । ११ । (इह व ति) बिन्दु-
लोपात् इह वाऽस्मिन्ननुभूयमाने भवे मनुष्यजन्मनि, अन्धेषु
वा अस्माज्जन्मनेऽपरेषु भवग्रहणेषु जन्मे।पादानेषु प्राणानि-
पातः कृते वा स्वयं निर्धत्तितः, कारितो वाऽन्यधिवापितः,
क्रियमाणो वा विधीयमानः परैरन्यैः समनुज्ञातोऽनुमेदि-
तस्ते प्राणानिपातं निन्दामि स्वप्रत्यक्षमेव जुगुप्सं, तथा-
गर्हामि गुरुममजं जुगुप्सं, त्रिविधं कृतकारितानुमतिं भदा-
त्रिप्रकारं त्रिविधं त्रिप्रकारेण करणेन । तदेवाऽऽह-
मनया वाचा कार्येनेति प्रतीतिमेव ॥

(२४) साम्प्रतं त्रिकालिकप्राणानिपातविरतिं प्रतिपादयन्नाह-
अहं निन्दामि, पटुपन्नं संवरेमि, अणुगम्यं पचकवापि
सर्वं पाणाइवायं ।

अतीतमतीतकालकृतं निन्दामि । तथा-प्रत्युत्पन्नं वर्त्तमा-
नममयममभिवर्त्तं संवृणामि, भवन्तं वाग्यामीत्यर्थः । तथा-
अनागतं भविष्यत्कालविषयं प्रत्याख्यामीति पूर्ववत् । किं

तदित्याह-सर्वं समस्तं न पुनः परित्यज्यमेव प्राणानिपातं
जीवितविनाशम् इदमेवानागतप्रत्याख्यानं विशेषयन्नाह-

जावज्जीवाए अणिसिओहं नेव सयं पाणे अइवाएजा
नेवओहं पाणे अइवायावेजा पाणे अइवायंते वि अन्ने न
समणुजाणामि ।

यावज्जीवं प्राणधारणं यावत् अनिश्चितोऽहम् इहपगलो-
काशंमाविप्रमुक्तोऽहं ममेतो वतानुपालनात्किञ्चिदमरमुखं
वा भूयादित्याकाङ्क्षारहित इत्यर्थः । नेव स्वयं प्राणानसून
(अइवाएज्ज ति) उक्तहेतोरतिपातयामि विनाशयामि,
नैवान्यैः प्राणान् (अइवायावेज्ज ति) अतिपातयामि, प्राणा-
नतिपातयतोऽप्यन्यान् समनुजानामि, कापि " नेव सयं " इत्यादि
पदानि न दृश्यन्ते । कतिमात्रिकं पुनर्दिदं प्रत्या-
ख्यानमिति चेत् ? उच्यते-अर्हदादिपञ्चकसाक्षिकम् ।

एतदेव दर्शयति-

तं जहा-अरहंतमस्मिन्नेव सिद्धसंस्वरं साहुसंस्वरं
देवसंस्वरं अप्संस्वरं ।

तद्यथेत्युपदर्शनार्थः, अर्हन्तमतीतकाले साक्षिणः समस्त-
भाववर्त्तिनो यत्र तन्, " शेषाह्वा " । ७ । ३ । १. ७४ । इति-
कप्रत्ययविधानादर्हत्साक्षिकं प्रत्याख्यानक्रियाविशेषणं चे-
त्तन् । एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् । तथाहि इहैकत्रयवर्त्तिनोऽन्यैकत्रय-
वर्त्तिनो वा तीर्थकराः केवलपरान्नप्रधानचक्षुरा ममेदं प्र-
त्याख्यानं पश्यन्तीत्यतस्तत्साक्षिकमुच्यते, एवं भिन्ना मुक्ति-
पदप्राप्ताः साक्षिणो दिव्यज्ञानभावेन समस्तभाववर्त्तिनो यत्र त-
स्मिन्नसाक्षिकम् । आह उभयप्रत्यक्षभावेन तर्कः साक्षिकव्यवहा-
रं कृत्वा, न चात्र प्रत्याख्यानकर्तुः विज्ञाः प्रत्यक्षाः, असीन्द्रि-
यज्ञानाद्येवप्रत्याक्षेपां, तत्कथं ते तस्य साक्षिणः ? उच्यते-
श्रुतवासितमतेस्तत्स्वरूपज्ञस्य तस्य ते भावकल्पनया प्र-
त्यक्षा इवेति कथं न साक्षिण इति ? तथा-साधनो मुनय-
स्ते सातिशयज्ञानवन्त इतरं वा विरतिप्रतिपत्तिसमयस-
मीपवर्त्तितः साक्षिणो यत्र तत्साधुसाक्षिकम् । तथा-देवा भव-
नपत्यादयस्ते जिनप्रवनाऽऽर्थाधिष्ठानिस्तर्कलोकासश्चरि-
णावा वा विरतिप्रतिपत्तिकमभावेन ध्वन्यवन्ताऽऽपुषाणा-
त्मरूपमपगताः स्वस्थानस्था वा कथञ्चिद्वर्त्तमानमुद्धान् प्रति
प्रयुक्तावश्यः साक्षिणो यत्र तदेवसाक्षिकम् । यदाह कू-
णिकारः- " विरहपीडयन्तिकाले चिद्वन्द्यादृशोऽययारण
अवस्ममहासंनिहितया देवया सपिहाणमि भवइ अतो
देवसंस्वरं भणियं । अथवा-भयणवरजोहसवेमाणि-
या देवा सट्टाणस्था धेव अहापवलोयहिणा दीवं दीय-
पज्जवाहिं समुदे समुहपज्जवावेहिं बहय नारयतिगियमणुय-
देयं य विविहभावमपउत्ते पच्छमाणा साहुं पि पाणाइया-
यविगं पडिचज्जमाणं पच्छंनि, विवेमओ तिगियजम्मणा
दियराओ दिमिदिदिसासुं चरंति ति । " तथाऽऽमा स्वकी-
वः म स्वमंवित्रत्यविरतिपरिणामपरिणतः साक्षी यत्र त-
दात्मसाक्षिकम् । इह च समाख्यं कृतमनुष्ठानमत्यन्तदृढं
जायत इति साक्षिणः प्रतिपादिताः । पृथग्जनेऽपि प्रती-
मेवतद्यदुत मसाक्षिको व्यवहारो निश्चला भवतीति ।

एवं च कृते यत्संपद्यते तदाह-

एवं हवइ भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयप-

इक्ष्वायपावकम्पे दिया वा रात्रौ वा एगत्रौ वा परिसाग-
त्रौ वा सुप्ते वा जागरमाणे वा ।

एवमिति प्रागुक्तप्रत्याख्याने संपन्ने सति, किमित्याह-
भवति जायते, क इत्याह-भिक्षुर्वेति-आरम्भन्यागाद्धर्मका-
यपरिपालनाय भिक्षुणशीलो भिक्षुः। एवं भिक्षुक्यपि, पुरुषो-
मो धर्म इति कृत्वा भिक्षुर्विशेष्यते । तद्विशेषणानि च भिक्षु-
क्या अपि द्रष्टव्यानीत्याह-संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपा-
पकर्मा-तत्र सामस्येन-यतः संयतः समदशप्रकारसंयमो-
पेतस्तथा विविधमनेकधा द्वादशविधे तर्पास रतो विरत-
स्ततश्च संयतश्चासौ विरतश्च संयतविरतः । तथा प्रतिहतं
स्थितिहासतो प्रथिभेदेन विनाशितं प्रत्याख्यातं च हृत्व-
भावतः पुनर्वृद्धयभावेन निराकृतं पापमशुभं कर्म ज्ञानाऽऽवर-
णीयाऽऽदि येन न तथाविधस्ततः पुनः पूर्वपदेन सह कर्म-
धारयः । दिवा वा दिवसे वा, रात्रौ वा रज्ज्यां वा, एकको
वा कारणिकावस्थायामसहायो वा, पर्यङ्गतो वा साधुसंह-
निमध्यवर्ती वा, सुप्तो वा गत्रिमध्ययामद्वये निद्रागतो
वा, जाग्रद्वा निद्रावियुक्तो वेति ।

साम्प्रतं प्राणातिपातविरतिमेव स्तुवन्नाह-

एस खलु पाणाद्वायस्स वेरमणे हिण् सहे खमं निस्से-
मिण् अणुगामिण् सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं
जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं अदुक्खवणायाण् असायणायाण् अ-
ज्जग्गणायाण् अतिप्पणायाण् अपीडणायाण् अपरियावणायाण्
अणोदवणायाण् महत्थे महागुणं महाणुभावे महापुरिसाणुचि-
णे परमरिसिंदेसिण् पसत्थे तं दुक्खवणायाण् कम्मस्सयाण् मो-
क्खयाण् बोहिलाभाए संसारुत्तारणाए ति कहु उवसेणजि-
त्ता णं विहरामि ।

(एस ति) लिङ्गव्यव्यादिदमधिकृतम्, खलु निश्चयेन, प्राणा-
तिपातस्येति विभक्तिव्यव्याप्ताप्राणातिपाताज्जीवहिंसायाः
(वेरमणे ति) विरमणं निवृत्तिर्वर्तते । किमित्याह-(हिण् ति)
द्वितं कल्याणं तत्कारिण्वाद्धितं पथ्यभोजनवत् । तथा-सुखं
शर्म तद्वन्त्यात्सुखं पिपामितशीतलजलपानवत् । तथा-क्षमं
युक्तं सङ्गतमुचितरूपमिति यावत् । तथा-(निस्सेमिण् ति)
प्राहृतत्वेन यकारलोपात् निःश्रेयसो मोक्षस्तत्कारणत्वाद्भि-
श्रेयसं तदेष निःश्रेयसिकम् । तथा-आनुगामिकमनुग-
मनशीलं भवपरम्पराऽनुबन्धिसुखजनकमित्यर्थः । कथमि-
दमेवंविधमित्याह-सर्वेषां निःशेषाणां प्राणा इन्द्रियपञ्चक-
मनःप्रभृतित्रिविधवलोच्छ्वासनिःश्वासाऽऽयुल्लक्षणा अस-
यो विद्यन्ते येषां तंऽतिशयनार्थमत्वर्थीयान्प्रत्ययविधाना-
त्समप्रमाणधारिणः प्राणाः, पञ्चेन्द्रियप्राणिन इत्यर्थः । ते-
षाम् । तथा-सर्वेषां समस्तानामभूवन् भवन्ति भविष्य-
न्ति चेति भूतानि पृथिवीजलज्वलनपवनधनस्पतयः काल-
अवस्थापिसत्तासमन्वितास्तेषाम् । तथा- निरुपक्रमजीवितेन
जीवन्तीति जीवाः देवनारकासमपुरुषाऽऽसङ्ख्येयवर्णाऽऽयु-
स्तिथेर्नरचरमशरीरिलक्षणा यथोपनिबद्धजीवनधर्माणस्ते-
षाम् । तथा-सर्वेषां लोकोपकारमात्रहेतुसत्त्वोपेतत्वात्सत्त्वाः
सोपक्रमाऽऽयुस्तिथेर्दमनुष्याः असम्पूर्णाप्राणमाजो द्वित्रि-

चतुरिन्द्रयाश्च तेषाम् । काप्यमीषां परम्परमेवं विशेषो दृश्यते ।
यथा-“ प्राणा द्वित्रिचतुःप्रोक्ता, भूतास्तु तस्यः स्मृताः । जी-
वाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ” ॥ १ ॥ ए-
कार्थिकानि वैतान्यत्यादररक्षणीयान्यापनाय नानादशश-
विनेयानुग्रहाय प्रयुक्तानीति । एतेषां च (अदुक्खवणायाण् ति)
अदुःखनतया अदुःखोत्पादनेन, मानसिकामानानुदीरणे-
त्यर्थः । तथा-अशोचनतया शोकानुत्पादनेन । तथा-अज्जग्ग-
तया शरीरजीर्णत्वाऽविधानेन, दृश्यन्ते चाऽऽरम्भिणा जना
भाग्यदाहनाऽऽहर्गनिर्गोधकशलताङ्कशागनिपाताऽऽदिभिर्वृष-
भमहिषाश्वककिरभगासभाऽऽदीनां शरीराणि जुरयन्तोऽत-
स्तद्वर्गणेनेति । तथा-अतेपनतया स्वेदलालाऽशुजलक्षणा-
कारणपरिवर्जनेन । तथा-अपीडनतया पादाऽऽद्यनवगाहनेन ।
तथा-अपरियावणतया समन्ताच्छरीरसन्तापपरिहारतः ।
तथा अनवद्रावणतया उत्प्रासनकरणाभावेन, मार्गपरि-
हरणेन वा । किं च-इदं प्राणातिपातविरमणपदं महार्थं महा-
न प्रभूतोऽर्थः फलस्वरूपाऽऽद्यभिधेयं यस्य तन्महार्थं महागो-
चरम् । तथा-महांश्वासो गुणश्च महागुणः, सकलगुणाऽऽधार-
त्वान्महाव्रतानामिति । तथा-महानतिशयी अनुभावः स्व-
र्गापवर्गप्रदानाऽऽदिलक्षणं माहान्त्यं यस्य तन्महानुभावम् ।
तथा-महापुरुषस्तीर्थकरगणधराऽऽदिभिरुत्तमनरेणुचीर्णम-
कदातेवनान्पश्चादव्यासेवितं महापुरुषानुचीर्णम् । तथा-पर-
मर्षिभिर्मनीर्थकराऽऽदिभिरेव देशितं भव्योपकाराय कथितं
परमर्षिदेशितम् । तथा-प्रशस्तमत्यन्तशुभं सकलकल्याण-
कलापकारणत्वान्, यतश्चैवमनस्तप्राणातिपातविरमणं दुः-
खक्षयाय शरीरमानसानेकद्वन्द्वशिविलयाय, कर्मक्षयाय ज्ञाना-
ऽऽवरणाऽऽद्यदृष्टव्येयाय मोक्षाय, पादान्तरतां मोक्षतार्थं, प-
रमनिःश्रेयसायत्यर्थः । बोधिलाभाय जन्मान्तरे गम्यत्वाऽऽ-
दिसङ्कर्मप्राप्तये, संसारोत्तारणाय महाभीमभवधमणपारंग-
मनाय, मे भविष्यतीति गम्यन्ते, इति कृत्वा इति हेतोः, उ-
पसंपद्य तदेव सामस्येनाङ्गीकृत्य, विहरामि सामकल्पाऽऽदि-
ना सुसाधुविहारणं वत्तं, अन्यथा व्रतप्रतिपत्तैर्वैयर्थ्यप्रस-
ङ्गादिति ।

अथ व्रतप्रतिपत्तिं निगमयन्नाह-

पहमे भंते ! महव्वण् उवट्ठिओ पि सव्वाओ पाणाद्वा-
याओ वेरमणं ।

प्रथमं भदन्त ! महाव्रते, किमित्याह-उप सामान्येन तत्परि-
णामाऽऽपत्येत्यर्थः । स्थिता व्यर्चस्थिताऽस्मि अहं, ततश्च इत
आरभ्य मम सर्वस्माञ्च शेषात्प्राणातिपाताज्जीवहिंसाया
विरमणं निवृत्तिर्गति । अत्र च भदन्त ! इत्यनेन गुर्वा-
मन्त्रणवचसाऽऽदिमध्यावसानोपन्यस्तंन गुरुमनापृच्छ्य न
किञ्चित्कर्त्तव्यं कृतं च तस्मै निवेदनीयमेवं तदाराधितं
भवतीत्यन्तदाह । दोषाश्चेह प्राणातिपातकर्त्तॄणां नरकग-
मनाल्पाऽऽयुर्वहुरेगित्वकुरूपाऽऽदयो वाच्याः । इत्युक्तं
प्रथमं महाव्रतम् ।

इदानीं द्वितीयमाह-

अहावरे दोच्चे भंते ! महव्वण् मुसावायाओ वेरमणं, स-
वं भंते ! मुसावायं पञ्चक्खामि, से कोहा वा १ लोहा
वा २ भया वा ३ हासा वा ४, नेव सयं सुसंखएज्जा, ने-

बर्णेहिं मुसं वायावेज्जा, मुसं वयंते वि अन्ने न समणुजा-
णामि, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणंणं वायाए काए-
णं न करेमि, न कारवेमि, करंतं पि अन्नं न समणुजाणा-
मि, तस्स भंते पडिकमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं
बोसिरामि ॥

अथेति प्रथममहाप्रतानन्तरे अपरस्मिन्नन्यास्मिन् द्वितीये
सूत्रक्रमप्रामाण्याद् द्विसङ्ख्ये, द्वितीयस्थानवर्तिनीत्यर्थः ।
भदन्त ! महाप्रते, किमित्याह-मृपावादादलीकभाषणाद्विर-
मणं सम्यग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं सर्वथा निवर्तनं, भगवन्तं क्तमि-
ति वाक्यशेषः । स च मृपावादश्चतुर्विधः । तद्यथा सङ्गावप्र-
तिषेधः १, असङ्गावोद्गावन्तम् २, अर्थान्तराभिधानम् ३, ग-
र्हावचनं च ४ । तत्र सङ्गावप्रतिषेधो यथा-"नास्त्यान्मा, ना-
स्ति पुण्यं पापं वेत्यादि ।" मृपात्वं चास्याऽऽत्माऽऽद्यभावे
दानध्यानाध्ययनाऽऽदिसर्वक्रियावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, जगद्वि-
द्याभावप्रसङ्गाच्च । असङ्गावोद्गावन्तं यथा-"श्यामाकतन्दुल-
मात्र आत्मा ललाटस्थः, हृदयदेशस्थः, सर्वगतो वेत्यादि ।"
अलीकता चास्य वक्ष्ये श्यामाकतन्दुलमात्रे ललाटस्थे हृद-
यदेशस्थे वाऽऽत्मनि सर्वशरीरे सुखदुःखानुभवानुपपत्तेर्निरा-
त्मनि वस्तुनि वेदनाया अभावात्, सर्वजगद्व्यापित्वे सर्वत्र
शरीरपलम्भः सुखदुःखानुभवव्यापिशेषेण स्याच्च चैवं दृश्यते
तस्मादलीकतेति । अर्थान्तराभिधानम्-"गामश्वं प्रवाण-
स्येत्यादि" । गर्हावचनं तु-कारणं कारणमव चदत्यकारणमपि वा
कारणमाह । एवमन्धकुञ्जदासाऽऽदिष्वपि भावनीयम् । अथ-
द्या-परलोकात्मकगीकृत्य गर्हाऽहं वचनं गर्हावचनम् । तच्च-"द-
स्यन्तां श्लीवर्दाऽऽद्यः, प्रदीयतां कन्या वरायत्यादि ।" यत-
श्चैवमत उपादेयमेतदिति विनिश्चित्य सर्वं समस्तं भदन्त !
मृपावादमनृतवचनं प्रत्याख्यामि । (ने ति) तद्यथा-क्रोधा-
द्वा कोपात्, लोभाद्वा अभिष्वङ्गात् । आद्यन्तग्रहणाच्च मान-
मायापरिग्रहो वेदितव्यः । भयाद्वा भीतिः, हास्याद्वा हसना-
त्सकाशात्, अनेन तु प्रमद्वेषकलहाभ्याख्यानाऽऽदिपरिग्रहः ।
वाशब्दाः समुच्चये । अस्मात्किमित्याह-(नेव सयं मुसं व-
एज्ज ति) नेव स्वयमात्मना, मृपा मिथ्या, पदामि वच्मि,
नैवात्यैः परंमृपा वितथम्, (वायावेज्ज ति) वादयामि भा-
षयामि, मृपावदतोऽपि भाषमाणानप्यन्यानपरान् न नै-
व समनुजानामि अनुमोदयामि । कथमित्याह-यावज्जीवं या-
वत्प्राणधारणम्, त्रिविधं कृतकारितानुमतिभेदान् त्रिप्रकारं
त्रिविधेन मनःप्रभृतिना त्रिप्रकारेण करणेन । तदेवाऽऽह-म-
नसा, वाचा, कार्यनेति । अस्य च करणस्थ कर्मास्तल्ल-
णो मृपावाद्स्तर्मापि वस्तुतो निराकार्यतया सूत्रेणैव दर्शय-
द्वाह-न करेमि स्वयं, न कारयाम्यन्यैः कुर्वन्तमप्यन्यं न सम-
नुजानामि । तथा तस्य त्रिकालभावितोऽधिकृतमृपावादस्य
संवन्धिनमतीतमवयवं भदन्त ! प्रतिश्रमामि भूतामृपावादा-
धिवर्त्तंऽहमिन्मुक्तं भवति । तस्माच्च निवृत्तिर्यत्तदनुमते-
र्विरमणमिति । तथा निन्दामि गर्हामीति । अत्राऽऽत्मसात्तिका
निन्दा, परसात्तिका गर्हा । आह च-"मणभा मिच्छादुक्कड-
करणं भावेण इह पडिकमणं । सचरित्तपच्छयायां, निंदा
गरिहा गुरुसमकथं ॥ १ ॥" सचरित्तस्य स्वप्रत्यक्षमेव प-
द्धान्तापो निन्दन्ति । किं जुगुप्से, इत्याह-आमानमतीतमृपा-

वादभाषिणं स्वं, तथा व्युत्सृजामि भूतमृपावादं परित्यजा-
मि, इह च क्रोधाद्वा भयाद्वेत्यादिना भावतो मृपावादाऽभि-
हितोऽनेन चैकग्रहणं तज्जातीयग्रहणमिति न्यायाच्चतुर्वि-
धा मृपावाद उपलक्षित इति । अतस्तदभिधानायाऽऽह-

●से मुसावाए चउव्विहे पव्वत्ते । तं जहा-दव्वओ, खित्त-
ओ, कालओ, भावओ । दव्वओ णं मुसावाए सव्वदव्वेसु,
खेत्तओ णं मुसावाए लोए वा अलोए वा, कालओ णं
मुसावाए दिया वा राओ वा, भावओ णं मुसावाए रा-
गेण वा दोमेण वा ॥

(ने ति) स पूर्वोक्तिरहितो मृपावादश्चतुर्विधः प्रकृतः । त-
द्यथा-द्रव्यतो द्रव्यप्राधान्यमाश्रित्य १, क्षेत्रतः क्षेत्रमङ्गी-
कृत्य २, कालतः कालं प्रतीय ३, भावतो भावमाधिकृत्य ४ ।
द्रव्यतो, णमित्यलङ्कार, मृपावादः सर्वद्रव्येषु, अन्यथाप्ररू-
पणतो धर्माधर्माऽऽदिस्मस्तपदार्थेषु । १ । क्षेत्रतो, णमिति
सर्वत्रालङ्कारमात्रं मृपावादः लोकं वा लोकविषयं, अलोकं
वा अलोकविषयं । २ । कालतो मृपावादा-दिवा वा दिवसे
अधिकरणभूते विषयभूते वा, रात्रौ वा रजन्यामाधारभू-
तायां वा । ३ । भावतो मृपावादा-रागेण वा मायया लोभल-
क्षणेन वा, तत्र मायया अग्लानोऽपि ग्लानोऽहं ममानेन
कार्यमिति वक्ति, भिक्षाऽऽदनपरिजिहीर्षया वा पादपीडा ममे-
ति भाषते इत्यादि । लोभेन तु शोभनतराऽजलांभ सति प्रा-
न्तस्यपणीयत्वेऽप्यनेपणीयमिदमिति हने इत्यादि । ईर्ष्येण वा
क्रोधमानस्वरूपेण, तत्र क्रोधेन वदति-त्वं दास इत्यादि । भा-
नेन तु अवदुष्युत एव बहुधुनोऽहमित्यादि । उपलक्षणं चाङ्ग-
यहास्याऽऽद्योऽपीह द्रष्टव्याः । तत्र भयात्किञ्चिद्विषयं कृत्वा
प्रायश्चित्तभयाच्च कृतमित्यादि भाषते । एवं हास्याऽऽदिष्वपि
वाच्यमिति । ४ । द्रव्यभावपदप्रमवा चतुर्भङ्गिका चात्र द्रष्ट-
व्या सा पुनरित्यम्-"दव्वओ नामेण मुसावाए, नो भावओ ।
भावओ नामेण मुसावाए, नो दव्वओ । एगे दव्वओ वि, भा-
वओ वि । एगे नो दव्वओ, नो भावओ । तन्थ कोदं कंथिहि-
सुज्जुओ भणइ इओ तए पसुमिगाइणं बोलितगा दिट्ठ ति ? ।
सो पुण दयाए दिट्ठेहि वि भणइ-न दिट्ठ ति । एस दव्वओ
मुसावाओ, न भावओ । अवरो मुसं भणिहामि ति परिणओ
सहसा सच्चं भणइ एसो भावओ, न दव्वओ । अवरो मुसं
भणिहामि ति परिणओ मुसं चैव भणइ, एस दव्वओ वि,
भावओ वि । चरिमभंगो पुण सुओ ति " ॥

जं मए इमस्स धम्मस्स केवलपन्नत्तस्स अहिंसालक्खणस्स
मन्चाहिट्ठिपस्स विणयमूलस्स खंतिप्पहाणस्स अहिममो-
वस्मियम् उक्खमपपभवस्स नववंभचेरगुत्तस्स अपयमाणस्स
भियवावित्तस्स कुक्खीमेवलस्स निगगिसरगस्स मंपक्खा-
लियस्स चत्तदोसस्स गुणगाहियस्स निव्वियारस्स निव्वि-
त्तलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स अमंनिहिसंचयस्स अ-
विसंवाइस्स संसारपाग्गामिस्स निव्वारणमणपज्जवसाण-
फलस्स पुंत्वे अप्पाणयाए अमवणयाए अवोहिए अण-
भिगमेणं अभिगमेण वा पमाएणं रागदोमपडिवदयाए बाल-
याए मोहयाए मदयाए किङ्कयाए तिगाग्गुरुययाए चउ-

कमाओवगएणं पंचिदिओवसट्टेणं पडुप्पन्नभारियाए सा-
यासोक्खमणुपालयंतणं इहं वा भवे अन्नसु वा भवग्गहणे-
सु मुसावाओ भासिओ वा भासाविओ वा भासिज्जंतो
वा पगेहिं समणुआओ तं निंदामि गरिहामि निविहं
निविहेणं मणं वायाए काएणं अईअं निंदामि पडु-
प्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामि सव्वं मुसावायं जाव-
ज्जीवाए अणिस्सिओहं नेव सयं मुसं वएज्जा, नेवऽन्नोहिं
मुसं वायावेज्जा, मुसं वयंतं वि अन्नं न समणुजाणामि ।
तं जहा अरहंतमक्खियं मिद्धमक्खियं साहुमक्खियं देव-
मक्खियं अप्पमक्खियं एवं हवइ भिक्खू वा भिक्खुणी वा
संजय-विरय-पटिहय-पच्चक्खायपावकम्मे दिया वा राओ
वा एगओ वा परिमाणओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा, एम
खलु मुसावायस्स वेरमणं हिणं सुहे खमे निस्सेमिए आणु-
गामिए सव्वेमि पाणाणं सव्वेमि भूयाणं सव्वेमि जीवाणं
सव्वेमि सत्ताणं अदुक्खणयाए अमायणयाए अजरणयाए
अनिप्पणयाए अपीडणयाए अपरियावणयाए अणोदवण-
याए महत्थे महागुणे महागुभावे महापुरिमाणुचिमे परम-
रिसिंदेसिए पसत्थे तं दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए मोक्खा-
ए बोहिलाभाए संसारुत्तारणाए ति कहु उवमंपज्जित्ता णं
विहामि । तच्चे भंते ! महव्वए उवट्ठिओ मि सव्वाओ
मुसावाआओ वेरमणं ॥

एतत् सकलमीप सूत्रं सृष्टावादादित्वात्तत्र प्राशस्त्यसमवे-
यमिति. नवर्यामह दोषाः सृष्टाभाषिणां जिहासच्छेदाविश्वास-
सकत्वाऽऽद्या वाच्याः । इत्युक्तं द्वितीयं महाप्रतम ।

साम्प्रतं तृतीयमाह-

अहावरे तच्चे भंते ! महव्वए अदिन्नादाणाओ वेरमणं,
सव्वं भंते ! अदिन्नादाणं पच्चक्खामि, से गामे वा नगरे वा
अरण्ये वा अप्पं वा बहं वा अणुं वा थलं वा चित्तमंतं वा
अचित्तमंतं वा नेव सयं अदिणं गिएहेज्जा, नेवऽन्नोहिं अ-
दिणं गिएहावेज्जा, अदिणं गिएहंतं वि अन्नं न समणुजा-
णामि, जावज्जीवाए निविहं निविहेणं मणं वायाए का-
एणं न करेमि, न कारवेमि, करंतं पि अन्नं न समणुजाणा-
मि. तस्म भंते ! पडिक्कमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं
वोमिरामि ।

से अदिन्नादाणे चउच्चिहे पणत्ते । तं जहा दव्वओ, जे-
त्तओ, कालओ, भावओ । दव्वओ णं अदिन्नादाणे गहण-
धारणिज्जेसु दव्वेसु, ग्वित्तओ णं अदिन्नादाणे गामे वा
नगरे वा अरण्ये वा, कालओ णं अदिन्नादाणे दिया वा
राओ वा, भावओ णं अदिन्नादाणे रागेण वा दोसेण वा ।
जं मए इमस्स धम्मस्य केवलपणणत्तम्म अहिंयाल-

क्खणस्स सच्चाहिद्वियस्स विणयमूलस्स खंतिप्पहाणस्स
अहिरन्नसोवन्नियस्स उवसमप्पभवस्स नववंभचेरगुत्तस्स
अपयमाणस्स भिक्खावित्तिस्स कुक्खीमंवलस्स निर-
ग्गिसरणस्स संपक्खालियस्स चत्तदोसस्स गुणग्गाहियस्स
निव्वियारस्स निव्वित्तिलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स
असंनिहिसंचयस्स अविसंवाइयस्स संसारपाग्गामिस्स नि-
व्वाणगमणपज्जवमाणफलस्स पुव्वि अन्नाणयाए असव-
णयाए अवोहेए अणभिमणेणं अभिमणेण वा पमाएणं
रागदोसपडिबद्धयाए बालयाए मोहयाए मंदयाए किडु-
याए तिगारवगरुययाए चउक्कसाओवगएणं पंचिदियओव-
सट्टेणं पडुप्पन्नभारियाए सायासोक्खमणुपालयंतणं इहं वा
भवे अन्नसु वा भवग्गहणेसु अदिन्नादाणं गहियं वा गाहा-
वियं वा घेणंतं वा पगेहिं समणुआयं तं निंदामि, गरिहामि,
निविहं निविहेणं मणं वायाए काएणं अईयं निंदामि,
पडुप्पन्नं संवरेमि, अणागयं पच्चक्खामि, सव्वं अदिन्नादाणं
जावज्जीवाए अणिस्सिओहं नेव सयं अदिन्नं गिएहेज्जा,
नेवऽन्नोहिं अदिन्नं गिएहाविज्जा, अदिन्नं गिएहंतं वि अन्नं
न समणुजाणामि । तं जहा अरहंतसक्खियं मिद्धम-
क्खियं साहुमक्खियं देवमक्खियं अप्पमक्खियं एवं ह-
वइ भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजयविरयपटिहयपच्चक्खा-
यपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमाणओ
वा सुत्ते वा जागरमाणे वा एम खलु अदिन्नादाणस्स
वेरमणे हिणं सुहे खमे निस्सेमिए आणुगामिए सव्वेमि
पाणाणं सव्वेमि भूयाणं सव्वेमि जीवाणं सव्वेमि सत्ताणं
अदुक्खणयाए अमायणयाए अजरणयाए अनिप्पणयाए
अपीडणयाए अपरियावणयाए अणोदवणयाए महत्थे म-
हागुणे महागुभावे महापुरिमाणुचिमे परमरिसिंदेसिए प-
सत्थे तं दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए मोक्खाए बोहि-
लाभाए संसारुत्तारणाए ति कहु उवमंपज्जित्ता णं विह-
रामि । तच्चे भंते ! महव्वए उवट्ठिओ मि सव्वाओ अदि-
न्नादाणाओ वेरमणं । पा० ।

(अदत्ताऽऽदानधिग्गमणव्याख्या 'अदत्तादाणवेरमण' श-
ब्दे प्रथमभागे ४४० पृष्ठे गता)

अधुना चतुर्थमाह-

अहावरे चउत्थे भंते ! महव्वए मेहुणाओ वेरमणं, सव्वं
भंते ! मेहुणं पच्चक्खामि, से दिव्वं वा माणुसं वा निरिक्ख-
जोणियं वा नेव सयं मेहुणं सेविज्जा, नेवऽन्नोहिं मेहुणं सेवा-
वेज्जा, मेहुणं सेवंतं वि अन्नं न समणुजाणामि, जावज्जीवाए
निविहं निविहेणं मणं वायाए काएणं न करेमि, न कार-
वेमि, करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्म भंते ! पडि-
क्कमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोमिरामि ॥

अथापरस्मिन् चतुर्थे चतुःसङ्ख्ये भवन्त ! महावते मैथु-
नाद्विरमणं जिनेनोक्तमतः सर्वं भवन्त ! मैथुनं मिथुनकर्म
प्रत्याख्यामि । (से त्ति) तद्यथा-दैवं वा मानुषं वा तैर्य-
ग्योनं वेत्यनेन द्रव्यपरिग्रहः । तत्र देवानामिदं, दैवमपम-
रोऽमरसंबन्धीति भावः । मनुष्याणामिदं मानुषं, स्त्रीपुरुष-
सत्कमित्यर्थः । तैर्यग्योनौ भवं तैर्यग्योनं, षड्वाधाऽऽदिप्रभ-
वमित्यर्थः । (नेव मयमित्यादि) गतार्थम् । अत्र च दैवं वे-
त्यादिना द्रव्यतो मैथुनमुक्तम्, अनेन च चतुर्विधं मैथुनमु-
पलक्षितमित्यस्तत्तद्वक्तुकाम आह-

से मेहुणे चउन्विहे पम्पने । तं जहा-द्व्वओ, खित्तओ, का-
लओ, भावओ ४ । द्व्वओ णं मेहुणे रूवेसु वा रूवसहगणसु
वा, खित्तओ णं मेहुणे उड्डलोए वा अहोलोए वा तिरिय-
लोए वा, कालओ णं मेहुणे दिया वा राओ, वा भावओ णं
मेहुणे रागेण वा दोसेण वा ॥

तन्मैथुनं चतुर्विधं प्रकृतम् । तद्यथा-द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २,
कालतः ३, भावतः ४ । तत्र द्रव्यतो मैथुनं रूपेषु वा
रूपसहगतेषु वा द्रव्येषु भवति, तत्र रूपाणि निर्जीवानि
प्रतिमारूपाण्युच्यन्ते, रूपसहगतानि तु सर्जीवानि पुरुषा-
ङ्गनाशरीराणि, भूषणमहितानि तु रूपसहगतानि । क्षेत्रतो
मैथुनम्-ऊर्ध्वलोकं वा मरुचनम्बण्डसौधमेशानाऽऽदिषु संभ-
वति, अधोलोकं वा अधोग्रामभवनपनिभवनाऽऽदिषु, तैर्य-
ग्लोकं वा द्वीपमसुद्राचलाऽऽदिषु । (पा०) [ऊर्ध्वलोकप्रमा-
णं स्थितिश्च ' उड्डलंग ' शब्दे द्वितीयभागे ७५२ पृष्ठे प्रति-
पादिता] [अधोलोकवक्रव्यता ' अहोलोय ' शब्दे प्रथम-
भागे ८६२ पृष्ठे गता] [तैर्यग्लोकवृत्तम् ' तिरियलो-
ग ' शब्दे चतुर्थभागे २३२२ पृष्ठे गतम्] प्रकृतमुच्यते-
कालतो मैथुनं दिवा वा रात्रौ वा स्यात् । भावतो मै-
थुनं-रागेण वा मायया लाभलक्षणेन, द्वेषेण वा कापमानल-
क्षणेन । तत्र मायया मैथुनसंभवो यथा- ' एगो साहु एगाए
अगारीए संजायस्येवओ वाहुल्लयाए गच्छस्स पीरयारणा-
विग्गमलहंतो नियडीए गुरुं विन्नेयइ । जहा- ' भयवं ! दु-
क्खइ मे गाढमुदरं, ता अणुजाणह जेण पच्यामन्नगिहं ग-
न्तूण अहापयत्तगिणा पयावेमि । गुरुणा वि अविन्नायपर-
मत्थेण विसज्जिओ गन्तूण अगारि पडिसेवित्ता समाग-
ओ भणइ- ' उवसेता मे वेयण त्ति । '

लोभेन तु मैथुनसम्भवोऽमुनेदाहरणेन भावनीयः-

' तगराए नयरीए अरिहमित्ता नाम आयगिओ विहरइ । त-
स्स य समीवे दत्तो नाम वारियओ भहाए भागियाए पुत्तं
ण य अरहन्नएण सद्धिं पव्वइओ । सो तं खुहुगं न कयावि
भिक्षाए हिंडायेइ, पढमालियाईहिं पोसइ, एवं च सो सुकु-
मालो जाओ, साहुण य अप्पत्तियं, जं सो भिक्षाडसु न
हिंडइ, परं खतोयरेण्हण न तरंति किंचि भणितं । अन्न-
या सो खन्तो कालगओ, तओ साहुहिं तस्स दो तिन्नि दि-
वने भत्तं दाउं भिक्षाए आयागिओ, सो सुकुमालसरीरो
गिम्हे उवरि हेट्टा य डम्भंतो पस्सेयजलकीलन्नगत्तो
अतीव तरहाभिभूओ छायाए वीसमंतो एगाए पउत्थवइयाए
वणियमहिलाए नियमवण्डियाए दिट्ठो, आरालमुकुमालस-
रीरो त्ति काउं नीसे तहिं अणुराओ जाओ । तओ जे-
डीए सदाविना पुच्छिओ- ' कि मग्गामि त्ति । नेणुत्तं- ' भि-

क्खंति । ' तओ अण्णाए दवाधिया से य मोयगा । तओ पुणो
पुच्छिओ-किं निमित्तं तुमं धम्मममं कंसे ? सो भणइ-
' सुहनिमित्तं । ' तओ तीए जंपियं- जइ एवं तो मए चैव स-
माणं भोगे भुंजाहि, मा हत्थगयं सुहं परिचवइऊण अणा-
गयसंदिद्धसुहासाण अप्पाणं किलेमह त्ति । ' सो वि उगंहेण
तज्जिओ उवसंगिज्जंतो य पडिभग्गो पच्छन्ने टिओ
भोगे भुज्जइ, साहुहिं य मग्गिओ, न दिट्ठो, पच्छा से
माया उम्मत्तिया जाया पुत्तमोगेण, नयरं भमंती अर-
हन्नयं विलवन्ती जं जहिं पासइ तं तहिं सव्वं भणइ-अ-
रहन्नओ दिट्ठो त्ति । एवं विलवमाणी भमइ, जावन्नया
तेणोलोयणगणए दिट्ठो, पच्चभिन्नाया । तओ ताहं चैव ओ-
यग्गिा पाणेषु पडिओ । सा वि तं पच्छिऊण ताहं चैव स-
त्थविन्ना जाया । ताए भणइ- ' पुत्तय ! पव्वयाहि ' मा ति-
त्थयण माणं विगाहिय दाग्गइ जाहिमि । ' सो भणइ- ' अ-
म्मा ! न तरामि दीहकालं संजमं परिचालितं, जइ परं ग-
हियसंजमो खियमणमणविहिणा कालं करेमि । ' मायाए
भणियं- ' एवं करहि । ' मा पुत्तय ! असंजओ भविय
संसारमागं निमज्जाहि ' यतः- ' वरं पवेदुं जलियं हुयाम-
णं, न यावि भग्गं चिरसंचियं वयं । वरं हि मच्छू सुविमु-
द्धकम्भुणां, न यावि सीलक्खलियस्स जीवियं ॥ १ ॥ ' इति ।
पच्छा सो गुरुसगांसे आलोदय पडिक्कंतो । समारोवियपंच-
महच्चयमरां कयाणमरां भविय ताहं चैव तत्तमित्तायले
पात्रावगमणं करइ, मुहुत्तेण सुकुमालसरीरो त्ति नवणीय-
पिंडां च उगंहेण विलीणां त्ति ।

कांपेन पुनर्यथा-

' एगो साहु गामंतगओ, गुरुसमीवमागच्छंतो अतरा परि-
व्वाइयं संमुहमिति पच्छिइय एयाए पवयणपध्याए वयं भंजा-
मि त्ति पदुदुच्चिसां तत्थेव तं पडिसेवित्ता गुरुसगासमागओ
कहेइ । जहा- ' मए दुट्ठपरिव्वाइयाए वयं भग्गंति ।

मानेन पुनर्यथा-

एगमि गच्छे एगो तरुणसमरां मणोहरगिइ, तं ददुमं-
गा तरुणमहिला अज्झोववन्ना चित्तइ- ' अहो एहाणुवट्ट-
णाइविभूसाधियारीवरयस्स वि इमस्स साहुस्स लावन्नसि-
रि त्ति । ' तओ सा तं बहुमं ओभानइ, न य सो तमभि-
लसइ, तओ अज्झया तीए भणियं, जहा- ' फुडं तुमं नपुंसगां
मि जां ददाणुरत्तचित्तं मणहरजंजवणं पि मे न माणेमि
तओ साहुणा वि संजायाहंकारेण सा ददं पांडिसेविय त्ति । '

इह च वेदोदयप्रभवत्वान्मैथुनप्रवृत्तेर्वेदोदयमत्ता सर्वत्र
समवसेयति । द्रव्यादिचतुर्मेह्री पुनरियम्- ' द्व्वओ ना-
मेगं मेहुणं, नो भावओ । भावओ नामेगं, नो द्व्वओ । एगं
द्व्वओ वि, भावओ वि । एगं नो द्व्वओ, नो भावओ । त-
त्थ अगत्तदुट्ठाए इत्थियाए बला परिभुज्जमार्गीए द्व्वओ मे-
हुणं, नो भावओ । मेहुणमन्नापरिणयस्स तदसंपत्तीए भा-
वओ नो द्व्वओ । एवं चैव संपत्तीए द्व्वओ वि, भावओ
वि । चउत्थो पुण सुत्तो त्ति ।

जं मए इमस्स धम्मस्स केवलपन्नत्तस्स अहिंसालक्खण-
स्स सच्चाहिद्वियस्स विणयमूलस्स खंतिप्पहाणम्म अहिर-
मसोवन्नियस्स उवसमपभवस्स नववंभवेरगुत्तस्स अपय-
माणस्स भिक्षावित्तस्स कुक्खीसंबलस्स निरगिसरणस्स

संपक्खालियस्स चत्तदोसस्स गुणगाहिस्स निव्वियार-
स्स निवित्तीलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स असंनिहिंसं-
चयस्स अविसेवाइस्स संसारपारगामिस्स निव्वारणगम-
णपज्जवसारणफलस्स पुंवि अन्नाणयाए असवणयाए
अवोहीए अणभिगमेणं अभिगमेण वा पमाणं राग-
दोसपडिबद्धयाए बालयाए मोहयाए मंदयाए किड्डयाए
तिगारवगरुयाए चउक्कसाओवगणं पंचिदियवसट्ठेणं
पडुपन्नभारियाए मायामोक्खमणुपालयंतंणं इहं वा भवे
अच्चेसु वा भवग्गहणेसु मेहुणं सेवियं वा सेवावियं वा मे-
विज्जंतं वा पेरेहिं समणुन्नायं, तं निदामि गरिहामि तिविहं
तिविहेणं मणेण वायाए काएणं अइयं निदामि, पडुप्पन्नं
सवरेमि, अणागयं पच्चक्खामि, सव्वं मेहुणं जावज्जीवाए
अणिस्मिओ हं नेव सयं मेहुणं सेविज्जा, नेवऽच्चेहिं मेहुणं
सेवाविज्जा, मेहुणं सेवते वि अन्ने न समणुजाणामि । तं
जहा अरहंतमक्खियं मिद्धमक्खियं साहुमक्खियं देव-
मक्खियं अप्पमक्खियं एवं हवइ भिक्खु वा भिक्खुणी
वा संजयविगयपडिहयपच्चक्खायपावकस्से दिया वा
राओ वा एगओ वा परिमाणओ वा सुत्ते वा जागर-
माणे वा एम खलु मेहुणम्म वेरमणे हिणं मुहे खमे नि-
स्सेमिणं आणुगापिणं पारगापिणं सव्वेमि पाणाणं सव्वे-
मि भूयाणं सव्वेमि जीवाणं सव्वेमि मत्ताणं अदक्ख-
णयाए अमोयणयाए अजूरणयाए अतिप्पणयाए अपी-
डणयाए अपरियावणयाए अणोडवणयाए महत्थे महागुणं
महागुभावे महापुरिमाणुत्तिमे परमग्गिमिडेमिणं पमत्थे तं
दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए मोक्खवाए बोहिलाभाए
संसारुत्तारणाए ति कट्टु उवमंपज्जित्ता णं विहरामि ।
चउत्थे भंते ! महव्वए उवाट्ठिओ मि सव्वाओ मेहुणा-
ओ वेरमणं ॥

एतस्सकलमपि सूत्रं गतार्थम्; दापाश्चैहाव्रह्मणेविनां वधब-
न्धनायशः कीर्तिपण्डकन्वबन्धावैधव्याऽऽद्यां वाच्याः । इ-
त्युक्तं चतुर्थं महाव्रतम् ।

अधुना पञ्चममाह-

अहावरे पंचमे भंते ! महव्वए परिग्गहाओ वेरमणं, सव्वं
भंते ! परिग्गहं पच्चक्खामि, मे अप्पं वा बहुं वा अणुं वा
थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा नेव सयं परिग्गहं प-
रिगिरहंज्जा, नेवऽच्चेहिं परिग्गहं परिगिरहाविज्जा, परिग्गहं
परिगिरहंतं वि अन्नं न समणुजाणामि, जावज्जीवाए ति-
विहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि,
करंतं पि अन्नं न समणुजाण मि । तस्स भंते ! पडिक्कमामि,
निदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोमिरामि ॥

अथापरस्मिन् पञ्चमे भवन्त ! महाव्रते, किमित्याह-परिगृ-
ह्यते स्वीक्रियत इति परिग्रहो, धनधान्यहिरण्योऽऽदिः, तस्मा-
द्विरमणं भगवतोक्तमतः सर्वं भवन्त ! परिग्रहं प्रत्याख्यामि ।
(से ति) तद्यथा-अल्पं वा बहु वा अणु वा स्थूलं वा
चित्तवद्वा अचित्तवद्वैत्येनैव द्रव्यपरिग्रहः । व्याख्या तु पूर्व-
वत् । " नेव सयं " इत्याद्यपि पूर्ववदेव । अत्र चाल्पं वेत्या-
दिना द्रव्यपरिग्रह उक्तः, अनेन चतुर्विधपरिग्रह उपलक्षि-
त इत्यतस्तदभिधानायाऽऽह-

से परिग्गहे चउव्विहे पप्पत्ते । तं जहा दव्वओ, खित्तओ,
कालओ, भावओ । दव्वओ णं परिग्गहे सच्चिन्नाचित्तमी-
सेसु दव्वेसु, खित्तओ णं परिग्गहे लोए वा अलोए वा, का-
लओ णं परिग्गहे दिया वा राओ वा, भावओ णं परिग्गहे
अप्पग्गे वा महग्गे वा रागेण वा दोसेण वा ॥

स परिग्रहश्चतुर्विधः प्रवृत्तः । तद्यथा-द्रव्यतः ४ । तत्र द्रव्यतः
सर्वद्रव्येषु आकाशाऽऽदिमवर्षदायेषु । यदाह चूर्णिकारः- " गा-
मघरंगणादपणमसु ममीकरणाओ आगासपरिग्गहो, चंक-
मणपणमममीकारकरणाओ धम्मदव्वपरिग्गहो, ठालनिसी-
यणतुयट्ठणपणमममीकारकरणाओ अधम्मपरिग्गहो, माया-
पिइमाइसु जीवसु ममत्तकरणाओ जीवदव्वओ परिग्ग-
हो, हिरणसुवज्जाणसु दव्वेसु ममत्तकरणाओ पांगलद-
व्वपरिग्गहो, सीउगहवरिसकालेसु रिउक्कं वा अन्नयरमु-
च्छियस्स कालपरिग्गहो ति । " इत्यतः परिग्रहो-लांके वाऽलां-
के वा लंकांलांकाऽऽकाशममत्वकरणादिति भावः । " सव्वलांए
त्ति " कच्चिणपाठः । सङ्गतश्चायम् ग्रन्थान्तरेः सह संवादात् । का-
लतः परिग्रहो दिवा वा रात्रौ वा, दिनरात्र्यभिलापादित्यर्थः । प-
ठ्यते च- " ग्यणिमभिभागियाओ, चोरा परदारिया य इच्छं-
ति । तालायरा सुभिकखं, बहुधन्ना केइ दुप्पिकखं ॥१॥ " दि-
नरात्र्यधिकरणावयवतया वा कालपरिग्रहो भावनीयः । भाव-
तः परिग्रहोऽल्पार्थे वाऽल्पमूल्ये महार्थे वा बहुमूल्ये द्रव्ये
रागेण वाऽभिष्वङ्गालक्षणेन द्वेयेण वा अर्पितिलक्षणेन, अ-
न्यद्वेयेणेत्यर्थः । द्रव्याऽऽदिचतुर्भङ्गी पुनरित्यत्र- " दव्वओ ना-
मंणे परिग्गहे नो भावओ । भावओ नामंणे नो दव्वओ । एगे
दव्वओ वि भावओ वि । एगं नो दव्वओ नो भावओ । तन्थ
अत्तदुट्ठस्स धम्मोवगरणं दव्वओ परिग्गहो नो भावओ ।
सुच्छियस्स तदसंपत्तीणं भावओ नो दव्वओ । एवं चैव
संपत्तीणं दव्वओ वि भावओ वि । चरमभंगो पुण सुओ । "

जं मए इमस्स धम्मस्स केवलपन्नत्तस्स अहिंसालक्खण-
स्स सच्चाहिद्वियस्स विणयमूलस्स खंतिप्पहाणस्स अ-
हिरणसोवाभियस्स उवसमप्पभवस्स नववंभेचरगुत्तस्स अ-
पयमाणस्स भिक्खावित्तिस्स कुक्खीसंवलस्स निरग्गिम-
रणस्स संपक्खालियस्स चत्तदोसस्स गुणगाहिस्स नि-
व्वियारस्स निवित्तीलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स असं-
निहिंसंचयस्स अविसेवाइस्स संसारपारगामिस्स निव्वारण-
गमणपज्जवसारणफलस्स पुंवि अन्नाणयाए असवणयाए
अवोहीए अणभिगमेणं अभिगमेण वा पमाणं रागदो-
सपडिबद्धयाए बालयाए मोहयाए मंदयाए किड्डयाए

तिगारवगुर्ययाए चउक्साओवगएणं पंचिदिओवसदेणं
पडुप्पन्नभारियाए सायासोक्खमणुपालयंतेणं इहं वा भवे
अन्नेसु वा भवग्गहणेसु परिग्गहो गहिओ वा गहाविओ
वा घिप्पंतो वा परेहिं समणुज्जाओ, तं निंदामि । गरिहामि
तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं अईयं निंदामि,
पडुप्पन्नं संवरेमि, अणागयं पच्चक्खामि सव्वं परिग्गहं,
जावज्जीवाए अणिसिओ हं नेव सयं परिग्गहं परिगि-
एहेज्जा, नेवऽन्नेहिं परिग्गहं परिगिएहावेज्जा, परिग्गहं परि-
गिएहंते वि अन्ने न समणुजाणामि । तं जहा-अरहंत-
सक्खियं सिद्धसक्खियं साहुसक्खियं देवसक्खियं अप्प-
सक्खियं, एवं हवइ भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय-
विरय-पडिहय-पच्चक्खायपावकस्से दिया वा राओ वा
एगओ वा परिमागओ वा मुत्ते वा जागरमाणे वा एम
खलु परिग्गहस्स वेरमणे हिए सुहे खमे निस्सेमिए
आणुगामिए पागगामिए सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं
सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं अदुक्खणयाए असो-
यणयाए अजूरणयाए अतिप्पणयाए अपीडणयाए अप-
रियावणयाए अणुइवणयाए महत्थे महागुणे महाणुभावे
महापुरिसाणुचिस्से परमरिसिदेसिए पमत्थे तं दुक्खक्खयाए
कम्मक्खयाए मोक्खाए बोहिलाभाए संमारुत्तारणाए ति-
कहु उवमंपज्जित्ता णं विहरामि । पंचमे भंते ! महव्वए उव-
ट्ठिओ मि सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ॥

एतदपि सूत्रं पूर्ववद्वाच्येयम् । दोषाश्चेह परिग्रहिणां बध्य-
न्धनमागणदुःखितत्वनरकगमनाऽऽदयो वाच्याः । इत्युक्तं
पञ्चमं महावतम् ।

साम्प्रतं षष्ठं व्रतमाह-

अहावरे छट्ठे भंते ! वए राईभोयणाओ वेरमणं, सव्वं भंते !
राईभोयणं पच्चक्खामि, से असणं वा पाणं वा खाइमं वा
साइमं वा नेव सयं राई भुजेज्जा, नेवऽन्नेहिं राई भुंजावेज्जा,
राई भुंजंते वि अन्ने न समणुजाणामि, जावज्जीवाए तिविहं
तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि,
करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स भंते ! पडिक्कमामि,
निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि ।

अथापरस्मिन् षष्ठे भदन्त ! व्रते, किमित्याह-रात्रिभोज-
नान्-रात्रौ गृह्णाति रात्रौ भुङ्क्ते, रात्रौ गृह्णाति दिवा भुङ्क्ते,
दिवा गृह्णाति रात्रौ भुङ्क्ते, दिवा गृह्णाति दिवा भुङ्क्ते संनि-
धिपरिभोगे, इत्येवंविधभङ्गवतुष्कस्वरूपाभिशाऽभ्यवहारा-
द्विगमणं भगवतोऽस्मत् सर्वे भदन्त ! रात्रिभोजनं प्रत्याख्या-
मि । तद्यथा-अशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा, इत्यनेन
द्रव्यपरिग्रहः । तत्राशयत इत्यशनमोदनाऽऽदि, पीयते इति पानं
मृष्टिकापानाऽऽदि, खाद्यत इति खाद्यं खर्जुराऽऽदि, स्वाद्यत
इति स्वाद्यं ताम्बूलऽऽदि । एतच्च नैव स्वयं रात्रौ भुञ्जेनैवा-

न्यै रात्रौ भोजयामि, रात्रौ भुञ्जानान्यन्यान्न समनुजाना-
मीत्यंतत् यावज्जीवमित्यादि च भावार्थमधिकृत्य पूर्ववत् ।
अत्राशनं वेत्यादिना द्रव्यतो रात्रिभोजनमुक्तम्, अने-
न च चतुर्विधं रात्रिभोजनमुपलक्षितम्, इत्यतस्तदभि-
धातुमाह-

से राईभोयणे चउव्विहे पन्नत्ते । तं जहा-द्व्वओ, खि-
त्तओ, कालओ, भावओ ४ । द्व्वओ णं राईभोयणे असणे
वा पाणे वा खाइमे वा साइमे वा, खित्तओ णं राईभोयणे
समयक्खित्ते, कालओ णं राईभोयणे दिआ वा राओ वा,
भावओ णं राईभोयणे तिक्ते वा कहुए वा कसाए वा अं-
विले वा महुरे वा लवणे वा रागेण वा दोमेण वा ॥

तद्रात्रिभोजनं चतुर्विधं प्रकृतम् । तद्यथा-द्रव्यतः, क्षेत्रतः,
कालतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो रात्रिभोजनम्-अशनं वा पाने
वा खाद्ये वा स्वाद्ये वा, क्षेत्रतो रात्रिभोजनं-समयं कालाव-
शंयणांपलक्षितं, क्षेत्रं समयक्षेत्रमर्द्धतृतीयर्द्धीपसमुद्रलक्षणम् ।
तस्मिन् संभवति, न परतः, मनुष्यलोकाप्रसिद्धदिनरजन्य-
भावान् । कालतो रात्रिभोजनं-दिवा वा, सन्निधिपरिभोग
इत्यर्थः । रात्रौ वा रजन्यां वा, भावतो रात्रिभोजनं भवति, के-
त्याह-निक्के वा विभिटिकाऽऽदौ, कटुके वा आट्टकनेमनाऽऽदौ,
कपाये वा वल्लाऽऽदौ, अम्ले वा तक्काऽऽग्गनालाऽऽदौ, मधुरे वा
लीरदध्यादौ, लवणे वा प्रकृतिक्षारे तथाविधजलशाकाऽऽदौ,
लवणोत्कटे वा अन्यस्मिन् द्रव्ये, रागेण वाऽभिष्वङ्गलक्षणं,
द्वेयेण वा अनभिष्वङ्गलक्षणेनेति । कार्यादं पदद्वयं न दृश्यत
एव । द्रव्याऽऽविचतुर्भङ्गी पुनरियम्-“द्व्वओ नामेण राई
भुंजई नो भावओ । भावओ नामेण नो द्व्वओ । एगे द्व्वओ
वि भावओ वि । एगे नो द्व्वओ नो भावओ । तत्थ अणुगाए
सूरिए उग्गओ सि, अत्थमिए वा अणत्थमिओ सि अर-
त्तदुट्ठस्स, कारणाओ खणीए वा भुंजमाणस्स द्व्वओ राई
भायणं नो भावओ । राईए भुंजामि सि मुच्छियस्स तदसं-
पत्तीए भावओ नो द्व्वओ । एवं चैव संपत्तीए द्व्वओ वि
भावओ वि । चउत्थमंगो सुओ ।”

जं मए इमस्स धम्मस्स केवल्लिपन्नत्तस्स अहिंसालक्ख-
णस्स सच्चाहिडियस्स विणयमूलस्स खंतिप्पहाणस्स
अहिरक्खसोवन्नियस्स उवसमप्पभवस्स नववंभेचरगुत्तस्स
अपयमाणस्स भिक्खावित्तिस्स कुक्खीसंवलस्स निरगि-
मणस्स संपक्खालियस्स चत्तदोमस्स गुणगाहिस्स
निव्वियारस्स निवित्तीलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स अ-
संनिहिमंचयस्स अविमंवाइस्स मंसारपारणामिस्स निव्वा-
णगमणपज्जवमाणफलस्स पुत्वि अन्नाणयाए असवणयाए
अवोहिए अण्णभिगमेणं अभिगमेण वा पमाएणं गगदो-
सपडिबद्धयाए बालयाए मोहयाए मंदयाए किडुयाए
तिगारवगुर्ययाए चउक्साओवगएणं पंचिदिओवसदेणं
पडुप्पन्नभारियाए सायासोक्खमणुपालयंतेणं इहं वा भवे
अन्नेसु वा भवग्गहणेसु राईभोयणं भुंजियं वा भुंजावियं वा

भुंजते वा परेहिं समणुआयं तं निंदामि, गरिहामि, तिविहं
तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं अईयं निंदामि, पडुप्पन्नं
संवेरेमि, अणागयं पच्चक्खामि सर्व्वं राईभोयणं जाव-
जीवाए अणिसिओ हं नेव सयं राई भुंजेज्जा, नेवऽअेहिं
राई भुंजावेज्जा, राई भुंजते वि अन्ने न समणुजाणामि ।
तं जहा-अरहंतसक्खियं सिद्धसक्खियं साहुसक्खियं दे-
वसक्खियं अप्पसक्खियं एवं हवइ भिक्खु वा भिक्खुणी
वा भंजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे दिया वा राओ
वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे अ, एस
खलु राईभोयणस्स वेग्मणे हिणं सुहे खमे निम्मेमिणं
आणुगामिणं सर्व्वमिं पाणाणं सर्व्वेसिं भूयाणं सर्व्वेसिं
जीवाणं सर्व्वेसिं सत्ताणं अदुक्खणयाए असोयणयाए
अनूरणयाए अतिप्पणयाए अपीडणयाए अपरियावणयाए
अणुदवणयाए महत्थे महागुणे महाणुभावे महापुरिसाणु-
निन्ने परमरिमिदेमिणं पसन्थे तं दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए
माक्खाए बोहिनाभाए संसारुत्तारणाए ति कहु उवसंपज्जि-
त्ता णं विहरामि । छुट्ठे भंते ! वणं उवडिओ मि सव्वाओ
राईभोयणाओ वेग्मणे ॥

एतन्मत्तं सकलमपि प्रावन् । एतच्च रात्रिभोजनव्रतं
प्रथमचरमतीर्थकर्त्तव्योः ऋजुजडवक्रजडपुरुषोपेक्षया मू-
लगुणत्वव्यापनार्थं महाव्रतापरि पाटनं, मध्यमतीर्थकर्त्तव्यं
पुनः ऋजुप्राज्ञपुरुषोपेक्षया चतुर्गुणवर्ग इति । वृंणाश्चेह रात्रि-
भोजिनां पिपीलिकाशलभाऽऽदिसत्त्वविनाशाऽऽदयो वाच्याः।
इत्युक्तं पष्ठं वतम् ।

अथ समन्वताभ्युपगमख्यापनायाऽऽह-

इच्छेयाई पंचमहव्याई राईभोअणवेग्मणछट्ठाई अत्तहिय-
द्वयाए उवसंपज्जित्ता णं विहरामि ।

इत्येतान्यनन्तरादितानि पञ्च महाव्रतानि रात्रिभोजनवि-
रमणपष्ठानि, किमिन्याह- (अत्तहियद्वयाए त्ति) आत्मने जी-
वाय द्वितो मोक्षस्तदर्थमात्महितार्थाय, अनेनान्यार्थं तत्त्व-
तो व्रताभावमाह, तदभिलाषानुमत्या हिंसाऽऽदायनुमत्या-
दिभावात् । उप सामीप्येन संपद्याङ्गीकृत्यापमम्पद्य विहरामि
सुसाधुविहारेण यत्नेऽहं, तदभावेऽङ्गीकृतानामपि व्रताना-
मभावप्रसङ्गादिति कृता महाव्रताच्छावणा ।

साम्प्रतं महाव्रतानामय यथाक्रममतिचाराणुपदर्शयितुमाह-

अप्पमन्था य जे जोगा, परिणामा य दारुणा ।

पाणाइवायस्स वेग्मणे, एम वुत्ते अइक्कमे ॥१॥ रूपकम् ।

अप्रशस्ता हिंसाहनुत्यादनुन्दराः, चशब्दा वदयमाणपदापे-
क्षया समुच्चयार्थः । ये केचन योगा अयतचक्रक्रममापणा-
ऽऽदयो व्यापागाः, परिणामश्च भूतघाताध्यवसायाः, चःपूर्व-
पक्षपक्षया समुच्चये, दारुणा रौद्राः, प्राणातिपातस्य प्राणि-
(प्राण) प्रहाणस्य, विरमणे निवृत्तावयोऽयमुक्तो भगव-
द्भिः प्रतिपादितोऽतिक्रमोऽतिचारः, इति मन्वा तान् परिह-
रदिति भावः । एवमुत्तरत्रापि भावना कार्या ।

द्वितीयव्रतमधिकृत्याऽऽह-

तिव्वरागा य जा भामा, तिव्वदोमा तहेव य ।

मुसावायस्स वेग्मणे, एम वुत्ते अइक्कमे ॥ २ ॥

तीव्वरागा उत्कटविययानुबन्धा या काचिद्वाप्यत इति भा-
षा भारती, तीव्वदोमा उग्रमन्सरा, तथैव चेति समुच्चयपूर्णा-
र्थान्यव्ययानि, मुसावादस्य वितथभाषणस्य, विग्मणे वि-
रतावयोऽयम उक्तो जिनैर्गदितोऽतिक्रमो देशभङ्गः सर्वभ-
ङ्गा चेति भावः ।

तृतीयव्रतमाश्रित्याऽऽह-

उगहं च अजाइत्ता, अविदिमि य उगहं ।

अटिप्पादाणस्स वेग्मणे, एम वुत्ते अइक्कमे ॥ ३ ॥

अथगृह्यत इत्यवग्रह आश्रयः, तमयाचित्वा तस्मात् स्वा-
मितः स्वार्थमन्दिष्टात्ता मकाशादननुज्ञाय, तत्रैव यदवस्था-
नार्मानं गम्यते । तथा अधिदत्तं चाऽवग्रहस्वामिनाऽविनी-
गोऽवग्रहे प्रतनियताऽवग्रहमयीदाया बहिर्गन्त्यर्थः । यच्च-
एतमिति वाक्यशेषः । अदत्ताऽऽदानस्य विग्मणे एव उक्तो-
ऽतिक्रमो विग्राधनेत्यर्थः ।

चतुर्थव्रतमङ्गीकृत्याऽऽह-

महाक्खारमार्गंथा फासाणं पविचारणा ।

मेहुणस्स वेग्मणे, एम वुत्ते अइक्कमे ॥ ४ ॥

आकारस्थेताऽर्थासक्त्यात् शब्दाश्च प्रकमाद्विगुर्वीणाकामि-
नीसमुत्थकलध्वनय, एवं रूपाणि ललनाऽऽदिमनोहराऽऽकृत-
यः रसाश्च मधुराऽऽदिविशिष्टाऽऽस्यादाः, गन्धाश्च स्वकृच्चन्द-
नाऽऽदिविषयपरिमलाः, स्पर्शाश्च मृदुत्वायापिदङ्गाऽऽदिस्प-
र्शास्ते तथा, तेषां प्रविचारणा रागात्प्रतिमेयना, मैथुनस्या-
ग्रहासेवनस्य, विग्मणे एव उक्तोऽतिक्रमोऽतिचारः, तस्मादि-
तात्र कुर्यादिति हृदयमिति ।

परिग्रहव्रतमुरगीकृत्याऽऽह-

इच्छा मुच्छा य गेही य, कंखा लोभे य दारुणे ।

परिगहस्स वेग्मणे, एम वुत्ते अइक्कमे ॥ ५ ॥

इच्छा मूर्च्छा च गृद्धिश्च काङ्क्षा लोभश्च दारुण इत्येकार्था-
नि अबुधबाधनायोपन्यस्तानि । अथवा-इच्छा अनागताऽऽ-
न्तरार्थप्रार्थना, मूर्च्छा च हुतातीतनष्टपदार्थशोचना, गृ-
द्धिश्च विद्यमानपार्श्वग्रहप्रतिबन्धः, अत्राप्तविधिवार्थप्रार्थना
काङ्क्षा, तद्वयो लोभः काङ्क्षा लोभश्च, चशब्दाः समुच्चये, कि-
विशिष्टो ? दारुणस्तीव्रः, परिग्रहस्य विग्मणे एव उक्तो-
ऽतिक्रम इति पूर्ववत् ।

षष्ठव्रतमुरगीकृत्याऽऽह-

अइमत्ते य आहारे, सुरखेत्ते य सीकाए ।

राईभोयणस्स वेग्मणे, एम वुत्ते अइक्कमे ॥ ६ ॥

साधूनां हि कयलापेक्षया भोजनमानमिदम् । यदुत-“वर्त्तमानं
किं कयला, आहारं कुच्छिपूरश्च भणितो । पुरिसस्स म-
हिलियाए, अट्ठावीसं भवे कयला ॥ १ ॥ ” पक्षभागकल्पितज-
ठरापेक्षया त्विदम्-“अहं अमणस्स सर्व्वं, जणस्स कुज्जा
दवस्स दो भागे । वाउपविचारणदुहा, छुभामं ऊणं कुज्जा
॥ १ ॥ ” ततश्चास्माच्छास्त्रीयभोजनप्रमाणाद्विहोऽतिमा-

त्रश्च पूर्ववदाहारो भोजनं, भुक्त इति गम्यते । दिवाऽपि हि सर्माधिकभोजने कृते रात्रौ भुक्ताश्रगन्धाद्वाराः प्रजायन्ते, वमनं वा कदाचित्, तत्र च रात्रिभोजनदोषः, समुद्रिलितगलनं च प्रभूततराक्षोपा इति । भुरस्याऽऽदित्यस्य क्षेमम् उदयास्त-लक्षणं नभःस्वरङ्गं सृक्षेत्रं, तस्मिंश्च शङ्किते उदयक्षेत्रमागतो वा, न वा, अस्तदेशं प्राप्तो वा, न वा दिनकर इत्यागेकिते आहारां, भुक्त इति वर्तते । रात्रिभोजनस्य विरमणे उक्तो-ऽतिक्रम इति व्याख्यानमेव । दर्शिता महाव्रतेष्वतिचाराः ।

साम्प्रतं यथा तान्ययातिचाररहितानि परिपालितानि भ-वन्ति तथा दर्शयितुमाह-

दंसणनान्णचरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मम् ।
पढमं वयमणुरक्खे, विरया मो पाणाइवायाओ ॥ १ ॥
दंसणनान्णचरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मम् ।
वीयं वयमणुरक्खे, विरया मो मुसावायाओ ॥ २ ॥
दंसणनान्णचरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मम् ।
तइयं वयमणुरक्खे, विरया मो अदिन्नदाणाओ ॥ ३ ॥
दंसणनान्णचरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मम् ।
चउत्थं वयमणुरक्खे, विरया मो मेहुणाओ य ॥ ४ ॥
दंसणनान्णचरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मम् ।
पचमं वयमणुरक्खे, विरया मो परिग्गहाओ ॥ ५ ॥
दंसणनान्णचरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मम् ।
छुट्ठं वयमणुरक्खे, विरया मो गइभोयणाओ ॥ ६ ॥

दर्शनं च सम्यग्दर्शनं, ज्ञानं चाऽऽभिनिर्वाधकाऽऽदि, चा-रित्रं च सामायिकाऽऽदि दर्शनज्ञानचारित्राणि कर्मताऽऽ-पन्नानि आचाराध्य अस्यशिडनानि परिपाल्य, विराधना च ज्ञानदर्शनयोः प्रत्यनीकताऽऽदिलक्षणा पञ्चविधा । यदाह-
" नाणपाडिणायिनिन्दव-अच्छासायणतदंतगयं च । कुणमा-
णम्मऽइयारो, नाणविसंवायजोगं च ॥ १ ॥ " तत्र ज्ञान-
प्रत्यनीकता पञ्चविधज्ञाननिन्दया । तद्यथा आभिनिर्वाधक-
ज्ञानमशोभनं, यतस्तदवगते ज्ञानं कदाचिदन्यर्थति, भुत-
ज्ञानमपि शीलविकल्पाय किञ्चित्करत्वादशोभनमेव, अ-
वधिज्ञानमप्यरूपिद्वयगोचरत्वादस्माधु, मनःपर्यायज्ञानम-
पि मनुष्यलोकार्वाधर्परिच्छिन्नगोचरत्वादशोभनं, केवलज्ञा-
नमपि समयभेदेन दर्शनज्ञानप्रवृत्तेरेकसमये अकेवलत्वा-
दशोभनमिति । दर्शनप्रत्यनीकता तु क्षायिकदर्शनिनोऽपि
आणकाऽऽद्यो नरकमुपगता इत्यतः किं दर्शननेति निन्द-
या । निहवो व्यपलापः, स च ज्ञानस्यान्यस्काशे अर्धतम-
न्यं व्यपदिशतो जायते, दर्शनस्यापि सम्मत्यादिदर्शनप्रभाव-
कशास्त्रार्थभ्रुत्यैवमेव द्रष्टव्यम् । अत्याशातना तु ज्ञानस्य
" काया वया य ते च्चिय, ते च्च पमाय अण्णमाया य ।
माक्खवाहिगारियाणं, जोइस्सजोणीहि किं कज्जं ॥ १ ॥ " दर्श-
नस्य तु किंमभिः सम्मत्यादिभिः कलहशस्त्रैरिति । अन्तर्गतं
द्वयोरपि कलहास्वाध्याययिकाऽऽदिभिः करोति । ज्ञानविसं-
वाद्योगोऽकालस्वाध्यायाऽऽदिना, दर्शनविमंसादयोगस्तु श-
ङ्काकाङ्क्षाऽऽदिनेति । चार्त्रविगधना पुनः सावद्योगानु-
मत्यादिलक्षणा विचित्रंति । एतान्यविगध्य, किमन्याह-

स्थितः समारूढः सन्, वथेत्याह-धमणधर्मे धमणानां सा-
धूनां धर्मः क्षान्त्यादिलक्षणः समाचारः तस्मिन्, किं करो-
मीत्याह-प्रथममाद्यं व्रतं यमम् (अणुरक्खं स्ति) अनुर-
क्षामि सर्वातिचारविगहितं पालयामि, किंविशिष्ट इत्याह-
(विरया मो स्ति) वचनस्य व्यत्ययाद्विरतोऽस्मि निवृत्तोऽहं,
कस्मात्प्राणानि पाताज्जीववधादिति । एवमन्यदपि द्वितीया-
ऽऽदिप्रताभिलापि सूत्रपञ्चकमेतदनुसारेण समवसेयमिति ।

अथ प्रकारान्तरेणापि महाव्रतक्षणमभिधानुमाह-

आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
पढमं वयमणुरक्खे, विरया मो पाणाइवायाओ ॥ १ ॥
आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
वीयं वयमणुरक्खे, विरया मो मुसावायाओ ॥ २ ॥
आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
तइयं वयमणुरक्खे, विरया मो अदिन्नदाणाओ ॥ ३ ॥
आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
चउत्थं वयमणुरक्खे, विरया मो मेहुणाओ ॥ ४ ॥
आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
पंचमं वयमणुरक्खे, विरया मो परिग्गहाओ ॥ ५ ॥
आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
छुट्ठं वयमणुरक्खे, विरया मो गइभोयणाओ ॥ ६ ॥
आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मम् ।
तिविहेण अप्पमत्तां, रक्खामि महव्वण पंच ॥ ७ ॥

(आलयं स्ति) सूचक-वादालयवर्ती, सकलकलङ्काविकलानिल-
यनिपेक्षान्यर्थः । (एवं विहारं स्ति) यथाकर्तव्यविहारेण विहरन् ।
तथा-ईर्याऽऽदिस्मितिपञ्चकेन स्मिन्तः । तथा-युक्तो नाग्न्या-
स्नानभूशयनादन्तपवनशिरस्तुगड्मुगड्नाभिस्ताम्रमण्डलान्पि-
पासाशीताऽऽतपाऽऽदिस्मिहन्गुरुकुलवसनाऽऽदिलक्षणः श्र-
मणगुणः समन्वितः । तथा-गुप्तित्रयण गुप्तः, स्थितो व्यय-
स्थितः धमणधर्मे क्षान्त्यादिके यन्त्यनुष्ठानं, प्रथममाद्यं व्रतं य-
मम्, अनुरक्षामि सदातिचारविगहितं पालयामि, (विरया
मो स्ति) वचनव्यत्ययाद्विरतोऽस्मि प्राणानि पातान् । इत्यर्थ-
शेषसूत्रागपर्यपि द्वितीयाऽऽदिप्रताभिलापेन नैनव्यानि, नवरं
समममृत्वम्यात्तराङ्गे विशेषो, यथा-त्रिविधेन मनोवाक्याल-
क्षणेन करणेनाप्रमत्तः भुप्राणहितः, रक्षामि स्वर्जावर्तमवा-
ऽऽदरेण पालयामि महाव्रतान्युक्तलक्षणानि पञ्चेति पञ्च-
संख्यानीति ।

इदानीमेकाऽऽद्येकोत्तरवृद्धिकानां दशान्तानां शुभाशुभस्था-
नानां परिघर्जनाङ्गीकारकरणद्वारेण महाव्रतपरिक्षणमि-
धानायाऽऽह-

सावज्जोगमेगं, मिच्छत्तं एगमेव अञ्जाणं ।

परिघर्जन्तो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १ ॥

अवद्यं पापं, सहावद्येन यो वर्तते स सावद्यः, स चासौ यो-
गश्च व्यापारः, तमेकमेकभेदे सकलनिश्चयकर्मणां सावद्ययोग-
त्वाव्यामचार्गादिनि । तथा-मिथ्या इत्येनस्य भावो मिथ्यान्वं
माहतीयकर्मोदयजन्यो विपर्यस्ताध्यवसायरूपो जीवपरि-
णामः, तस्मिन्मत्तलैकिकदेवताऽऽदिवन्दनाऽऽदिक्रिया च त-

देकम आभिप्रहिकानाभिप्रहिकनिवेशिकानाभोगिकसांशयि-
कभेदात्पञ्चविधमपि, उपाधिभेदतो बहुतरभेदमपि वा विप-
र्ययसाम्यादेकप्रकारम् । तथा-(एव सि) अनुस्वारलोपादेवम्,
मिथ्यात्ववदेकविधमित्यर्थः । (अस्मात् तं) नञः कुत्सार्थं
त्वात् कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं संशयविपर्ययानध्यवसायाऽऽत्मको
ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणकर्मादयप्रभवो जीवस्यावबोधपरि-
णामः, तत्प्रभवग्रन्थविशेषाश्च तदप्युक्तक्रमेणानेकविधमप्य-
बोधसामान्यादेकविधमिति । किमित्याह-परिवर्जयन् परिह-
रन्, गुप्तो मनोवचनशरीरैः संवृतः सन् रक्षामि सुविशुद्धानि
परिपालयामि महाव्रतान्युक्तलक्षणानि पञ्चेति पञ्चसङ्ख्या-
नीति ।

तथा-

अणवज्जोगमेगं, सम्मत्तं एगमेव नाणं तु ।

उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ २ ॥

अनवद्ययोगं कुशलानुष्ठानम्, एकं सकलकुशलानुष्ठानाना-
मनवद्ययोगत्वाव्यभिचारादेकप्रकारम् । तथा-सम्यक्त्वमिति ।
सम्यक्शब्दः प्रशंसार्थः, सम्यगित्येतस्य भावः सम्यक्त्वं,
दर्शनमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमाऽऽविर्भूतो जिनोक्ततत्त्व-
श्रद्धानरूप आत्मपरिणामः, तच्चोपाधिभेदादनेकप्रकारमपि
श्रद्धानसामान्यादेकमेव एकप्रकारमेव, एकजीवस्य चैकदे-
कस्यैव भावादिति । तथा-(नाणं तु सि) तुशब्दस्या-
प्यर्थत्वात् ज्ञानमप्येकविधमेव, तत्र ज्ञायन्ते परिच्छिद्यन्ते
अर्था अनेनेति ज्ञानमावरणक्षयक्षयोपशमाऽऽदिसमुत्पन्नो म-
तिश्रुताऽऽदिकल्पमाऽऽत्मको जीवस्यावबोधपरिणामः, तच्चाने-
कमप्यवबोधसामान्यादेकमुपयोगापेक्षया वा । तथाहि-लब्धि-
तो बहूनां बोधविशेषाणामेकदा संभवेऽप्युपयोगत एक ए-
व सम्भवत्येकापयोगत्वाज्जीवानामिति । नन्ववबोधसामा-
न्यात्मसम्यक्त्वज्ञानयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते-रुचिः स-
म्यक्त्वं, रुचिकारणं तु ज्ञानम् । यथाह-“ नाणमवायधि-
ईओ, ईसणांमट्टं जहोमंहेहाओ । तह तत्तरुई सम्मं, रोई-
ज्जई जेण तं नाणं ॥ १ ॥ ” एतन्किमित्याह-उपसम्पन्नः प्र-
तिपन्नो युक्तः श्रमणगुणैः रक्षामि पालयामि महाव्रतानि
भणितस्वरूपाणि पञ्चेति पञ्चसङ्ख्यापरिच्छिन्नानीति ।

तथा-

दो चेव रागदोमे, दुन्नि य भाणाइ अट्टरोदाइ ।

परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ ३ ॥

ठांवव द्विसङ्ख्यावेव, कावित्याह-रागश्च द्वेषश्च रागद्वेषौ,
तत्र अनभिव्यक्तमायालांभलक्षणभेदस्वभावमभिव्यक्तमात्रं
रागः, अनभिव्यक्तक्रोधमानलक्षणभेदस्वभावं प्रीतिमात्रं
तु द्वेषः, तौ परिवर्जयन्ति योगः । तथा-द्वे च द्विसङ्ख्ये च
ध्यायन्ते चिन्त्यन्ते वस्त्वाभ्यामिति ध्याने, ध्यानी वा ध्याने,
अन्तर्मुहूर्तमात्रकालमेकाग्रचित्ताध्यवसाने । यदाह-“ अंते-
मुहुत्तमित्तं, चित्तावस्थाणमगवत्थुमि । छउमन्थाणं भाणं,
जोगनिराहां जिण्णं तु ॥ १ ॥ ” त एव नामग्राहमाह-आत्तं
च रौद्रं वाऽऽत्तरौद्रे, तत्र श्रुतं दुःखं तस्य निमित्तं तत्र वा
भवम्, श्रुते वा पीडितं प्राणिनि भवमात्तं, तद्धामनोक्तानां
शब्दरूपरसगन्धस्पर्शलक्षणानां विषयाणां तदाश्रयभूतवाय-
साऽऽदिवस्तुनां वा समुपनतानां विप्रयोगप्रणिधानं, भावि-

नां वाऽसंप्रयोगचिन्तनम् १ । एवं शूलशिरोरोगाऽऽदिवेद-
नाया अपि विप्रयोगप्रार्थनम् २ । इष्टशब्दाऽऽदिविषयाणां
सातवेदनायाश्चावियोगसंप्रयोगप्रार्थनम् ३ । देवेन्द्रचक्रव-
र्त्यादिसम्बन्धद्विप्रार्थनं च ४ । शोकाऽऽक्रन्दनस्वदेहता-
डनविलपनाऽऽदिलक्षणलक्ष्यं तिर्य्यगतिगमनकारणं विज्ञे-
यम् । तथा-रोदयतीति रुद्र आत्मैव, तस्य कर्म रौद्रं, तद-
पि सत्येषु वधवेधबन्धनदहनाङ्कनमारणाऽऽदिप्रणिधानम् १ ।
पैशुन्यासत्यामवभूतभूतघाताऽऽदिवचनचिन्तनम् २ । तीव्र-
कोपलोभाऽऽकुलं भूतोपघातपरायणं परमाकापायनिरपेक्षं प-
रद्रव्यहर्णप्रणिधानम् ३ । सर्वाभिशङ्कनपरं परोपघातप-
रायणं शब्दाऽऽदिविषयसाधकद्रव्यसंग्रहणप्रणिधानम् ४ ।
उत्सन्नवधाऽऽदिगम्यं नरकगतिगमनकारणं समवसेयम् । एते
च, किमित्याह-परिवर्जयन् गुप्तः सन् रक्षामि महाव्रतानि
पञ्चेति ।

तथा-

दुविहं चरित्तधम्मं, दुन्नि य भाणाइ धम्मसुक्काइ ।

उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ ४ ॥

द्विविधं देशमवेचनरित्रभेदाद् द्विप्रकारं, चर्यते समुत्तुभिगामे-
व्यते तदिति, चर्यते वा गम्यतेऽनेन निर्वृताविति चरि-
त्रम् । प्रथमा-चर्यस्य कर्मणां रिक्तीकरणाच्चरित्रं निरु-
क्तन्यायादिति चरित्रमोहनीयक्षयाऽऽद्याविर्भूत आत्मनो
विग्निरूपः परिणामस्तल्लक्षणां धर्मः श्रेयश्चरित्रधर्मस्तं, द्वे
च द्विसङ्ख्ये च ध्याने प्रणिधानं धर्म्यं शुक्लं च धर्म्यं शुक्लं, तत्र
श्रुतचरणधर्मादनपेतं धर्म्यं, तच्च सर्वज्ञाऽऽज्ञाऽनुचिन्तनम्
१ । रागद्वेषकपायैन्द्रिययशजन्त्यपायविचिन्तनम् २ । ज्ञाना-
ऽऽवरणाऽऽदिशुभाशुभकर्मविपाकसंस्मरणम् ३ । क्षितिबलय-
धीपममुद्रप्रभृतिवस्तुसंस्थानाऽऽदिधर्माऽऽलोचनाऽऽत्मकम् ४ ।
जिनप्रणीतभायश्रद्धानाऽऽदिचिह्नगम्यं देवगत्यादिफलसाधकं
ज्ञातव्यम् । तथा-शोभयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं शुचं वा शोकं
क्लमयत्यपनयतीति निरुक्तविधिना शुक्लम् । एतदपि पूर्वग-
तश्रुतानुसंगिनानानयमतैकद्रव्यगतोत्पत्तिस्थितिभङ्गाऽऽदि-
पर्यायानुस्मरणाऽऽदिस्वरूपम अवधासंमोहाऽऽदिलिङ्गा-
म्यं मोक्षाऽऽदिफलप्रसाधकं विज्ञेयम् । शेषं प्राग्वद् ज्ञेयमिति ।

तथा-

किण्हा नीला काऊ, तिन्नि य लेसाउ अप्पसत्थाउ ।

परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ ५ ॥

(किण्हा सि) विभक्तिव्यत्ययात्कृष्णाम्, (एवं नील सि)
नीलाम् (काऊ सि) कापोतीं चेत्येतास्तिस्त्रिसंख्याः,
चशब्दो योजित एव, लिख्यन्ते शिष्यन्ते प्राणिनः कर्मणा
यकाभिस्ता लेश्याः कृष्णाऽऽदिद्रव्योपाधिका जीवपरिणाम-
विशेषाः । आह च-“ श्रेष इव वर्णवन्धस्य कर्मवन्धस्थि-
तिविधाव्य ” तथा-“ कृष्णाऽऽदिद्रव्यमाविद्यान्, परिणामो
य आत्मनः । स्फटिकस्यैव तत्रार्थः, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥ ”
इति । ताः किंविशिष्टा इत्याह-अप्रशस्ता अप्रशस्तस्वरूप-
त्वात् क्लिष्टकर्मबन्धहेतुत्वाच्चरित्राऽऽदिगुणलाभविधातनिमि-
त्तत्वाच्चानुन्दगः । किमित्याह परिवर्जयन्तित्यादि पूर्ववदिति ।

तथा-

तेऊ पम्हा सुक्का, तिन्नि य लेसा उ सुप्पसत्थाउ ।

उवसंपन्नो जुतो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ ६ ॥

(तंउ त्ति) तैजसीम् (पम्ह त्ति) पणाम् (सुक्क त्ति) शुक्कां वे-
त्येतास्तिस्त्रास्त्रिसंख्याः, चशब्दः प्राग्योजित पद्य । लेख्याः परि-
णामविशेषाः, सुप्रशस्ताः शुभस्वरूपत्वात् शुभकर्मबन्धहेतु-
त्वाच्चारिवाऽऽदिगुणलाभकारणत्वात् शुभगतिनिबन्धनत्वा-
च्च सुन्दराः । किमित्याह-उपसंपन्न इत्यादि पूर्ववदिति । तत्र
कृष्णा वर्णतः क्षिग्धजीमूतगवलव्यालभ्रमराञ्जनाऽऽदिसं-
मानवर्णैः, रसतो रोहिणीपिचुमन्दकटुकतुम्बकाऽऽदिसमधि-
कतमरुतैः, गन्धतः कुथितगोकडेवराऽऽदिसमधिकतमगन्धैः
स्पर्शतः क्रकचाऽऽदिसमधिकतमस्पर्शैः, सकलकर्मप्रकृतिनि-
ष्यन्दभूतैः कृष्णद्रव्यैर्जनितत्वात्कृष्णाभिधाना । नीला तु वर्ण-
तो नीलाशंकुगुलिकावैडूर्यैर्नदीलचापपिच्छाऽऽदिसमवर्णैः,
रसतो मरिचपिप्पलीनागराऽऽदिसमधिकतररसैः, गन्धतो
मृततुरगशरीराऽऽदिसमधिकतरगन्धैः, स्पर्शतो गोजिह्वाऽऽ-
दिसमधिकतरकर्कशस्पर्शैः सकलप्रकृतिनिष्यन्दभूतैर्नीलद्र-
व्यैर्जनितत्वाच्चीलाभिधाना । कापोती तु वर्णतोऽतसीकुसु-
मपारापतशिरोधराफलनीकन्दलाऽऽदिधूम्रद्रव्यतुल्यवर्णैः,
रसतः तरुणाप्रवालकपित्थाऽऽदिसमधिकरसैः, गन्धतः-कुथि-
तसरीसृपाऽऽदिसमधिकगन्धैः, स्पर्शतः-कठोरपलाशतटपत्रा-
दिसमधिकस्पर्शैः सकलप्रकृतिनिष्यन्दभूतैः कपोताऽऽभ्युच्चै-
र्निष्पन्नत्वात्कापोती सङ्गा । तैजसी तु वर्णतो वह्निज्वालशुकु-
म्भार्कशुकुतटुणा केहिलुगुकाऽदिलोहितद्रव्यसमानवर्णैः, रसतः
परिणताऽऽस्रसुपककपित्थाऽऽदिसमधिकरसैः, गन्धतो-विच-
कित्पटाटलाऽऽदिसमधिकगन्धैः स्पर्शतः शालमन्त्रीफल्गुत्राऽऽ-
दिसमधिकस्पर्शैः तैजोवर्णव्यैर्निष्पन्नत्वात्तैजसी सङ्गा । पणाम्
तु-वर्णतो हरिद्राहरितालाऽऽदिपीतद्रव्यसमवर्णैः, रसतो वर-
षारुणीमध्वादिसमधिकरसैः, गन्धतः शतपत्रिकापुटपाकगन्धाऽऽ-
दिसमधिकतरगन्धैः, स्पर्शतो नवनीतकटाऽऽदिसमधि-
कतरसुकुमारस्पर्शैः, पणाम्भाऽऽज्जल्यैर्निष्पन्नत्वात्पणाम्भाभि-
धाना । शुक्का तु वर्णतः शङ्खकुन्देन्दुहारसीररजताऽऽदिसह-
शवर्णैः, रसतो मृद्रीकाखण्डकीरखजूरशर्कराऽऽदिसमाधिक-
तमगुजरसैः, गन्धतः-कर्पूरमाखतीमाख्यादिसमाधिकतमसुर-
भिगन्धैः, स्पर्शतः शिरीषपुष्पाऽऽदिसमधिकतमसुकुमारस्पर्शैः
शुक्लद्रव्यैर्जनितत्वाच्छुक्लाभिधाना । पा० । (विशेषतो ले-
ख्याविस्तरः स्वस्वस्थाने)

मणमा मणसच्चविऊ, वायासच्चेण करणसच्चेण ।

तिविहेण वि सच्चविऊ, रक्खामि महव्वए पंच ॥ ७ ॥

अस्य प्राकृतवृण्यनुसारिणी व्याख्येयम्-मनसा शुभस्वभाव-
रूपेण चेतसा करणचुतेन रक्खामि महाप्रतापि पञ्चेति सर्व-
त्र योगः । किंविशिष्टः सन्नित्याह-(मणसच्चविऊ त्ति) मनसः
सत्यं मनःसत्यं, मनःसंयम इत्यर्थः । स चाकुशलमनोनिरो-
धकुशलमनःप्रवर्तनलक्षणः, तं वेष्टि सम्यगामेवानो जाना-
मोति मनःसत्यविद्वान्, तथा-वाक्स्वत्येन कुशलाकुशलवच-
नोदीरणनिरोधलक्षणेन वाक्स्वयमेन करणभूतेन, तथा-करण-
सत्येन क्रियातथ्येन, कायसंयमेनेत्यर्थः । स च सति कार्ये उप-
योगतो गमनाऽऽगमनाऽऽदिविधानं तदभावे तु संलीनकर-
णणाऽऽवयववस्थास्थानं यदिति । अनेन च जङ्गत्रयाभिधानेना-
भ्यर्थापि द्विकसंयोगमङ्गत्रयं सूचितम् । तथा-मनावाक्स्वत्ये-

न, मनःकायस्वत्येन, वाक्कायस्वत्येन चेति । तथा-(तिविहेण
वि सच्चविऊ त्ति) त्रिविधेनाऽपि मनोवाक्कायलक्षणेन कर-
णेन सत्यविद्या संयमङ्गः, शुद्धसंयमपानक इत्यर्थः । अनेन
च त्रिकसंयोगमङ्गः प्रदर्शित इत्येवं सत्यविकल्पेन संयमेन
रक्खामि परिपालयामि, महाप्रतापानि पञ्चेति ॥

तथा-

चत्तारि य दुहसेज्जा, चउरो सभा तहा कसाया य ।

परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ ८ ॥

चतस्रश्चतुःसङ्ख्याः, चशब्दोऽभ्युच्चये, शरते आस्वति श-
य्या, दुःखदाः शय्याः दुःखशय्याः, ताश्च च्यतोऽतथावि-
धस्वरूपाः, भावतस्तु दुःस्थचित्तनया दुःभ्रमणतास्वभावाः
प्रवचनाध्वानपरत्वाभप्रार्थनशकामाऽऽशंसनस्नानाऽऽदि-
प्रार्थनविशेषिता मन्त्रव्याः । (पा०) प्रथमा दुःखशय्या-प्रव-
चनाध्वानरूपा । तथा द्वितीया-परत्वाभप्रार्थनरूपा । तथा
तृतीया-कामाऽऽशंसनरूपा । तथा चतुर्थी-स्नानाऽऽदिप्रार्थन-
विशेषिता च । पा० । ('दुहसेज्जा' शब्दे चतुर्थभागं २६०३ पृष्ठे
गता) तथा-चतस्रश्चतुःसङ्ख्याकाः का इत्याह-संज्ञानानि संज्ञा
असातवेदनीयमाहनीयकर्माद्यजन्माश्चेतनाविशेषाः । ताश्च-
माः-आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसंज्ञा
च ४ । (पा०) (आहारसंज्ञा 'आहारसम्मा' शब्दे द्वि-
तीयभागे ४२७ पृष्ठे गता) (भयसंज्ञास्वरूपम् 'जयसम्मा'
शब्दे छप्यम्) (मैथुनसंज्ञा 'मैथुनसम्मा' शब्दे) (परिग्र-
हसंज्ञा 'परिग्रहसम्मा' शब्दे वक्ष्यते) तथा-कपायाश्चेति ।
तेन चतुर्विधप्रकरणे कपायाश्च परिधुज्जयति । तत्र कृष्-
न्ति यित्तिस्त्रिंशत् कर्मकृतं सुखदुःखफलयोऽयं कमुपयन्ति वा जी-
वमिति निरुक्तविधिना कपायाः । उक्तं च-'सुहदुक्खबहुसईयं,
कम्मकलं स कसंति ते जम्हा । कमुसंति जं च जीवं, तेण कसाय
त्ति बुधंति ॥ १ ॥ " अथवा कसति हिनस्ति देहिन इति कपः
कम्मं, भवो वा तस्याऽऽया ज्ञाभहेतुत्वात्कपं वा आययन्ति
गमयन्ति देहिन इति कपाऽऽयाः । उक्तं च-" कम्मं कसं भवो
वा, कसमाओसि जज्जो कसाया उ । कसमाययति व जज्जो,
गमयन्ति कसं कसाय त्ति ॥ १ ॥ " ते केमे, क्रोधो, मानो, माया,
लोभश्च । (पा०) (क्रोधकपायः 'कसाय' शब्दे तृतीयभागे
३६३ पृष्ठे गतः) (मानकपायः 'माणकसाय' शब्दे वक्ष्यते,
'माण' शब्दे च विस्तरः) (मायाकपायः 'मायाकसाय'
शब्दे, 'माया' शब्दे च वक्ष्यते) (लोभकपायः 'लोभ' शब्दे
छप्यः) " परिवज्जंतो " इत्यादि पूर्ववत् ॥ ८ ॥

तथा-

चत्तारि य सुहमिज्जा, चउव्विहं संवरं समहिं च ।

उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ ९ ॥

चतस्रश्चतुःसङ्ख्याः । चः समुच्चये । का इत्याह-सुखदाः श-
य्याः सुखशय्याः । पता दुःखशय्याविपरीताः प्रायः प्राणि-
वावगन्तव्याः । (पा०) (चत्वारोऽपि सुखशय्याः 'सुहसेज्जा'
शब्दे वक्ष्यन्ते) तथा-चतुर्विधं चतुःप्रकारम् । किमित्याह-संवरं
संयमम् (पा०) (संवरस्य बहवो जेदाः 'संजम' शब्दे
'संवर' शब्दे च वक्ष्यन्ते) तथा-(समहिं चेति) समाधानं
समाधिः प्रशस्तज्ञावाविरोधसङ्गणः, स च दर्शनज्ञानतपश्चारि-
त्रविषयनेदाश्चतुर्विधः, दर्शनाऽऽदीनां समस्तानां वा आविरोध

इति कृत्वा तमुपसंपन्न इत्यादि पूर्ववदिति । (समाधि-
भेदाः 'समाधि' शब्दे वक्ष्यन्ते)

पंचैव य कामगुणैः, पंचैव य अण्वे महादोमे ।

परिवर्जन्तो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १० ॥

पञ्चैव मनोऽशब्दरूपरसगन्धस्पर्शभेदात्पञ्चसंख्या एव, अश-
ब्दोऽर्थान्तराभिधानसमुच्चयार्थः । के इत्याह-काम्यन्ते रागाऽऽतुरैः
प्राणिभिरजिकाङ्गघ्नत इति कामा अभिलषणीयपदार्थाः, त
एवाऽऽमसंयमनैरुहेतुत्वाद् गुणाः सूत्रनन्तवः, आत्मगुणोपघात-
कारणत्वाद्वा गुणाः कामगुणाः । अथवा-कामस्य मदनस्या-
भिलाषामाश्रयस्य वा संपादका गुणा धर्माः पुद्गलानां काम-
गुणाः, ते चानर्थहेतवः । (पा०) (नेपामनर्थहेतुत्वं 'काम-
गुण' शब्दे तृतीयभागे ४३४ पृष्ठे दर्शितम्) तां कामगुणान्
परिवर्जयित्वा यो गः । तथा-पञ्चैव प्राणातिपातसृष्ट्यावादात्ता-
ऽऽदानमैश्वर्यपरिग्रहभेदात्पञ्चसंख्या एव, चः समुच्चये । के इत्या-
ह-आस्तैरन्यादन्ते कर्म यैस्ते आस्तया आस्त्या इत्यर्थस्तान्,
किंवा धानित्याह-महान्तश्च ते दोषाश्च महादोषाः, दारुणदुःख-
हेतुत्वात्प्रकृष्टदुष्णानि तान् । शेष पूर्ववदिति ।

तथा-

पंचिन्द्रियसंवरणं, तदेव पंचविहमेव सज्झायं ।

उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ ११ ॥

तत्र इन्द्रनादिको जीवः सर्वविषयोपलब्धिजो गल्लक्षणपर-
मैश्वर्ययोगान्, तस्य सिद्धिमिति इन्द्रियं श्रोत्राऽऽदि । तच्च द्विविध-
म-इन्द्रियेन्द्रियस्य, भावेन्द्रियं च । (पा०) (इन्द्रियस्य सर्वो-
ऽप्यधिकारः, तद्देवाश्च 'इन्द्रिय' शब्दे द्वितीयभागे ५५८ पृष्ठे
गताः) पञ्च च तानीन्द्रियाणि, तेषां संवरणं इष्टानिष्टविषये-
षु रागद्वेषादयाम् प्रवर्तमानानां निग्रहण पञ्चेन्द्रियसंवरणं तदु-
पसंपन्नः । (तदेव लि) तथैव तनैव प्रकारेण पञ्चविधमेव
वाचनाप्रचक्षतापरिवर्तनाऽनुपेक्षाधर्मकथाभेदात्पञ्चप्रकारम्-
पि, तत्र वक्ति शिष्यस्ते प्रति गुरोः प्रयोजकज्ञाया वाचना,
पाठनमित्यर्थः । गृहीतवाचनेनापि संशयाऽऽश्रुत्पत्तौ पुनः प्रष्ट-
व्यमिति पूर्वाधीतस्य सूत्राऽऽदेः शङ्किताऽऽदौ प्रश्नः प्रचक्षतेति । प्र-
चक्षताविशोध्यतस्य मा भूद्विस्मरणमिति परिवर्तना, सूत्रस्य
गुणनमित्यर्थः । सूत्रवदर्थेऽपि सम्भवति विस्मरणमतः सोऽपि
परिभावनीय इत्यनुपेक्षणमनुपेक्षा, चिन्तनिकेत्यर्थः । एवम-
न्यस्तश्रुतेन धर्मकथा विधेयति धर्मस्य श्रुतरूपस्य कथा व्या-
ख्या धर्मकथेति । एवं पञ्चविधं किमित्याह- (सज्झायंति)
शोजनमा मर्यादयाऽध्ययनं श्रुतस्याधिकमनुसरणं स्वाध्याय-
स्तमुपसंपन्न इत्यादि पूर्ववदिति ।

तथा-

लज्जीवनिकायवहं, लपि य भामाउ अप्पसत्थाउ ।

परिवर्जन्तो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १२ ॥

पञ्चजीवनिकायानां पृथ्वीकायाऽपकायतेजःकायवायुकायवनस्प-
तिकायवसकायलक्षणपञ्चधाप्राणिगणानां च धो विनाशः पञ्जी-
वनिकायधर्मे, तथा पण्डपि च अलीकाऽऽदिभेदात् पट्टमङ्गणाः
अपि च । काः ? इत्याह-भाष्यन्ते प्राच्यन्ते इति भाषाः । वचनानी-
त्यर्थः । ताः किंविशिष्टा इत्याह-अप्रशस्ता गुरुकर्मबन्धहेतुत्वा-
दसुन्दराः । (पा०) [नाशभेदाः 'भासा' शब्दे] शेषं प्राग्वदिति ।

तथा-

उव्विहमस्मितरयं, वज्झं पि य उव्विहं तवोकम्मं ।

उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १३ ॥

वह्निर्ध्वं प्रायश्चित्तविनयधर्मवृत्त्यस्वाध्यायध्यानात्मगतदास्यद-
प्रकारम् । (अस्मितरयं ति) लौकिकैरनाजलकृत्यत्वात्तन्मातरीये-
श्च परमार्थतोऽनाम्यमानत्वान्मातृप्राप्त्यन्तरङ्गाद्याऽऽभ्यन्तर,
तदेवाऽऽभ्यन्तरक, तपःकर्मणि योगः । (पा०) (वज्झं पि य उ-
व्विहं तवो कम्ममिति) बाह्यमित्यामेवमानस्य लौकिकैरपि
तपस्तया ज्ञायमानत्वात्प्रायो बहिः शरीरतापकत्वाच्चति बाह्य-
मपि चेतिसमुच्चये, वह्निध्वमनशनाऽवमौदारकावृत्तिसङ्केपर-
सपरित्यागकायकलेशप्रतिस्तीनताभेदात्पट्टप्रकारम् । किं तदि-
त्याह-तपति कुर्वति शरीरकर्माणि तपस्तस्य कर्म किं वा
तपःकर्म, तपोऽनुष्ठानमित्यर्थः । तत्रानशनमभोजनमाहारत्याग
इत्यर्थः । (पा०) । तपःकर्मावयवे 'तवोकम्म' शब्दः चतुर्थभागे
३२१ पृष्ठान्तर्गतो द्रष्टव्यः) "उवसंको" इत्यादि पूर्ववदिति ।

तथा-

सत्त भयट्ठाणाइं, सत्तविहं चेव नाणविज्झमं ।

परिवर्जन्तो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १४ ॥

सत्तभयट्ठाणाऽऽदभयभेदात्ससंख्याति, ज्ञं मोहनीयप्रकृति-
सकृत् आत्मपरिणामः, तस्य स्थानान्याश्रया भयस्थानानि ।
(पा०) (भयस्थानभेदवत्तव्यता 'भयट्ठाण' शब्दे वक्ष्यते)
तथा-समाधिधर्मेव सप्तप्रकारमेव (नाणविज्झंति ति) पूर्वापर-
निपातनादिभङ्गज्ञानं, तत्र विरुद्धो वितथो वा, अथवा वस्तु-
विकटपो यस्मिन्तां द्विभङ्ग, तच्च तज्ज्ञानं च साकारत्वादिनि वि-
भङ्गज्ञानं, मिथ्यात्वसहितावधिगम्यर्थः । (पा०) विज्झज्ञान-
वक्तव्यता "विज्झगणान" शब्दे) (परिवर्जन्तो ति) विभङ्गज्ञा-
नोपसंख्याधरूपणां परिहरान्नित्यर्थः । "गुत्तो" इत्यादि पु-
र्ववदिति ।

तथा-

पिण्डेसण पाणेमण, उग्गह मत्तिकया महज्झयणा ।

उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १५ ॥

पिण्डः समथभाषया जलं, तस्यैषणा ग्रहणप्रकारः पिण्डैषणाः ।
(पा०) (पिण्डैषणाविस्तरः 'पिण्डेसणा' शब्दाद्व्यगन्त-
व्यः) पाणैषणा अथेना एव, नवरं चतुर्थ्या नानात्वं, तत्र ह्या-
यामसौवीरकाऽऽदि नित्यं विज्ञेयमिति । (पाणैषणाविषयः 'पा-
णेसणा' शब्दाद्व्यगन्तव्यः) (उग्गहं लि) सूत्रकत्वादवग्रहप्रति-
मा-अवग्रह्यत इत्यवग्रहो वसतिः तत्प्रतिमा अजिग्रहा अवग्र-
हप्रतिमाः । (पा०) [सत्तिकय लि] सप्त समैकका अनुदेशकत-
यैकसमैकैकका अध्ययनविशेषा आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्क-
न्धे द्वितीयचूडारूपाः, ते च समुदायतः समेति कृत्वा समैकका
अजिधीयन्ते, ते पाणैकोऽपि समैकक इति व्यपादयते, तर्ध र
नामत्वात् (पा०) [समैककानां वक्तव्यता 'सत्तिकय' शब्दे
वक्ष्यते] [महज्झयण लि] सूत्रकृताङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धे
महार्त्त प्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनेभ्यः सकाशाद् ग्रन्थतो पृथक्त्य-
ध्ययनानि (पा०) [अत्र विस्तरः 'स्यगड' शब्दे]
"उवसंपन्नो जुत्तो" इत्यादि सूत्रं तु प्राग्वादि ।

अट्ट मयट्ठाणाइं, अट्ट य कम्माइं तेमि वंघं च ।

परिवर्जन्तो गुत्तो, रक्खामि महव्वण पंच ॥ १६ ॥

अष्टौ जातिकुलबलरूपतपैश्वर्यश्रुतलाभजेदादृष्टसंख्यानि म-
दक्षानानि मदभेदाः, तत्र मातृकी विप्राऽऽदिका वा जातिः,
पैतृकुमुप्राऽऽदिकं वा कुलं, शक्तिर्बलं, शरीरसौन्दर्यरूपम् । अ-
नशनाऽऽदि तपः, सस्पृहः प्रजुत्वम् ऐश्वर्यं, बहुशास्त्रज्ञता श्रु-
तम्, अभिलषितवस्तुप्राप्तिलाभः । अत्र च दोषः—“ जात्यादि-
मदोन्मत्तः, पिशाचधृष्टवति दुःखितश्चेह । जात्यादिहीनतां पर-
भवे च निःसशयं जनने ॥१॥ ” इति । अष्टौ च ज्ञानाऽऽवरणव-
र्शनाऽऽवरणवेदनीयमेादनीयाऽऽयुक्कनामगोत्रान्तरायसूत्रप्रकृति-
भेदादृष्टसंख्यानि कर्माणि, [तैमि बंधं च स्ति] तेषामष्टवि-
धकर्मणां बन्धोऽभिनवग्रहणं तं च, तद्वर्जने च तत्तत्तुपरिहारतः
समवसेयं, परिवर्जयन्नित्यादि पूर्ववादि । [मदस्थानविस्तरः
' मयछाण ' शब्दे वक्ष्यते]

तथा—

अद्वय पययणमाया, दिहा अद्विविहनिद्विद्वेहि ।

उवसंपन्नो जुतो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ १७ ॥

अष्टौ चैयांसमित्यादिभेदादृष्टसंख्या एव, का इत्याह—प्रवच-
नस्य द्वादशाङ्गस्य मातर इव तत्प्रसूतिहेतुत्वात्मातरो जनन्यः
प्रवचनमातरः । [पा०] [' पययणमाया ' शब्दे विस्तरः]
इष्टा उपलब्धाः, कैरित्याह—अष्टविधा अष्टप्रकारा निष्ठिताः कथ-
यता अर्थाः प्रक्रमान् ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिपदार्था येषां ते तथा
तैरष्टविधनिष्ठितार्थैर्जनैरित्यर्थः । “ उवसंपन्नो जुतो ” इत्यादि
पूर्ववादि ।

नव पावनियाणाइं, मंमारत्था य नवविहा जीवा ।

परिवज्जतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ १८ ॥

तथा—(नव) नवसंख्यानि, पापानि पापनिवर्धनानि निदानानि
प्रोगाऽऽदिप्रार्थनालक्षणानि पापनिदानानि, तानि परिवर्जये-
न्निति योगः । [पा०] तथा—मसरन्ति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनः
परिजुमन्ति यस्मिन्निति ससारः, तत्र तिष्ठन्तीति ससारस्या-
भ्यः समुच्चये, नवविधाः पृथिव्यप्तेजावायुवनस्पतिर्वायुःचतुः-
पञ्चेन्द्रियभेदादृष्टसंख्याः, के इत्याह—जीवाः प्राणिनः, तान्
परिवर्जयन्नित्यादि पूर्ववादि । [पा०] शेष पूर्ववादि ।

नवबंभचेरगुत्तो, दुनवविहं बंभचेरपरिसुद्धं ।

उवसंपन्नो जुतो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ १९ ॥

[नवबंभचेर स्ति] मृचकत्वात्प्रवृत्त्यर्थगुप्तिभिरुत्तमं ब्रह्मच-
र्यस्य मैथुनव्रतस्य गुप्तयो रक्षाप्रकाराः ब्रह्मचर्यगुप्तयो, नव च
ता ब्रह्मचर्यगुप्तयस्ताजिगुप्तः सुसंवृतस्मांति (पा०) [नव
ब्रह्मचर्यगुप्तिविवरणम् ' बंभचेरगुत्त ' शब्दे वक्ष्यते] तथा—
[दुनवविहं बंभचेरपरिसुद्धं ति] दिनवविधमष्टादशप्रका-
रमित्यर्थो, ब्रह्मचर्य मैथुनविरतिं, परिशुद्धं निर्दोषं, तच्चांदा-
रिकवैक्रियमैथुनस्य मनावाककायैः करणकारणानुमातवज्जना-
ज्जायते । पा० ।

तथा—

उवघायं च दसविहं, असंवरं तह य संकिलेसं च ।

परिवज्जतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २० ॥

उपहननमुपघातस्तं च दशविधमुद्गमोपघाताऽऽदिभेदादृष्ट-
प्रकारं वर्जयन् [पा०] [उपघातस्य भेदाः ' उवघाय ' श-

ब्दे द्वितीयभागे ८८० पृष्ठे दर्शितः] [असंवरं तह य स्ति] सं-
वरणं संवरः, न संवरोऽसंवरः, तम् । [पा०] (संकिलेसं च
स्ति) संक्रुशोऽसमाधिः, त च दशविध, परिवर्जयन्नित्यादि
पूर्ववात् । पा० । (असमाधिभेदाः ' असमाहि ' शब्दे प्रथ-
मभागे ८४२ पृष्ठे गताः)

तथा—

सखसमाहिडाणा, दस चेव दसाउ समणधम्मं च ।

उवसंपन्नो जुतो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २१ ॥

सन्तः प्राणिनः पदार्था मुनयो वा, तेज्यां हितं सत्यं, त-
दशविधम् । (पा०) (सत्यस्य बहवो जेदाः, तं च ' सख '
शब्दे दर्शयिष्यन्ते) (समाहिडाण स्ति) समाधिः गगाऽऽदिर-
हितचित्तस्य स्थानान्याश्रयाः समाधिस्थानानि, तान्यपि दश ।
(पा०) (समाधिस्थानभेदाः ' समाहिडाण ' शब्दे दर्शयिष्यन्ते)
कच्चित्तु—“ चित्तसमाहिडाण स्ति ” पाठः, तत्राप्ययमेवार्थो,
नवरं सत्यदशकं न व्याख्येयमिति । [दस चेव दसाओ स्ति]
दशैव दशसंख्या एव दशाधिकाराभिधायकत्वादृष्टा इति व-
द्व्युत्पन्नान् श्रीलङ्का शास्त्रस्याभिधानमिति । (पा०) (ताश्च
दशाः ' दसा ' शब्दे चतुर्थभागे २४८४ पृष्ठे दर्शिताः) (सम-
णधम्मं च स्ति) आश्रयन्तीति श्रमणा साधवः, तेषां धर्मः
ज्ञान्यादिवृत्तः श्रमणधर्मस्तं च दशविधम्, उपलपन्न इ-
त्यादि पूर्ववात् । [पा०] शेष प्रार्थनादि ।

(२५) अथाऽऽशातनावज्जनतो महाज्जनलक्षणमाह—

आसायणं च मच्चं, तिगुणं एक्कारमं विवज्जंतो ।

उवसंपन्नो जुतो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २२ ॥

आय ज्ञानाऽऽदिलाभ शान्त्यन्त्याशातना, अहंदादेरवक्रोय-
धः । तां विवर्जयन्नित योगः । किंविंशष्टाम् ?—सर्वा समस्तानि
सामान्येन, अथवा—(तिगुणं एक्कारमं स्ति) चशब्दस्येदसब-
न्धात्त्रयो गुणा गुणकारका यस्य स त्रिगुणस्तमेकादश चैका-
दशाङ्कः, त्रयस्त्रिंशत्तमाऽऽशातना इत्यर्थः । एकादशानां त्रि-
गुणनानां त्रयस्त्रिंशत्संख्यापपत्तेरिति भावना । अथवा—वच-
नव्यत्ययात् प्रक्रान्ताशातनाशब्दसंबन्धाच्च त्रिगुणा एकादश
वाऽऽशातनाः कर्मनाऽऽपन्ना विवर्जयन् परिहरन्, तथोप-
संपन्नः प्रतिपन्नोऽनाशातनामिति सामर्थ्याद्व्युत्पद्यते । तथा—युतः
श्रमणगुणः रक्षामि परिपालयामि महाज्जनानि पञ्चेति । (पा०)
(आशातनाया बहवो भेदाः ' आसायणा ' शब्दे द्वितीयभागे
४७८ पृष्ठे दर्शिताः) एवमेकदशादिशुभाऽऽशुभस्थानाङ्गीकारव-
जनद्वारेण कृता महाज्जनोच्चारणा ।

साम्प्रतमनुकस्थानानिदेशनस्तां कर्तुमाह—

एवं तिदंडविरज्जो, तिगरणमुद्धो तिसल्लनीमल्लो ।

तिविहेण पडिकंतो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २३ ॥

एवं प्रागुक्तलेश्याऽऽदिस्थानवतिवृत्तादधिरतो, दण्डयने चारि-
शैश्वर्यापहारतो निःसारीकियत एभिर्नामैति दण्डाख्यश्च ते
दुष्प्रयुक्तमनोवाक्रायभेदाः त्रिसंख्याः दण्डास्तेज्यां विरतो नि-
वृत्तस्त्रिदण्डविरतः । उदाहरणानि चात्र मनोदण्डे कोकणाऽऽ-
यः—“ मो किं एगया महावाए वायंते सुहज्जणु अहोसरो
चित्तो विदुः । साहणो य अहो संतो सुहज्जणो वगणो
स्ति वदति, न य किञ्चि परिचयणं देहं, चिरेण मल्लाय दे-
वमारको । साहो पुच्छिओ-किमेसिरे जाइयति ? सा भणइ-

संपयं खरतरो मारुओ वायइ, जइ ते मम पुत्ता इयाणि वल्ल-
राणि केवलीत्यर्थः । पलीवेज्जा नओ तेसि वासारत्ते सर-
साए भूमीए सुबइ सालिसंपया होज्जा, एयं मए चिन्तियं ।
तओ आयरिपहिं वारिओ ठिओ । एवमाइ जमसुहं मणेणं
चित्तेइ सो मणदंडो । ” (पा०) (वाग्दण्डः ‘ वइदंड ’ शब्दे
वक्ष्यते) (कायदण्डः ‘ कायदंड ’ शब्दे द्वितीयभागे ४६२ पृष्ठे
गतः) तथा- (तिररणसुद्धो स्ति) त्रीणि च तानि करणानि
च मन-प्रभृतीनि त्रिकरणानि, तैः शुद्धो निर्दोषत्त्रिकरणानि
वा शुद्धानि सर्वदोषरहितानि यस्य स त्रिकरणशुद्धः ।

आह-त्रिदण्डविरतत्रिकरणशुद्ध एव भवत्यतः किं तदग्र-
हणेन ? । सत्यम् । सावधयंगनिवृत्तत्रिदण्डविरत उच्य-
ते, निरवधयोगप्रवृत्तस्तु त्रिकरणशुद्धः । अथवा-करणरूप-
सावधयोगविरतो दण्डत्रयविरत उच्यते, करणकारणानु-
मतिरूपसावधयोगविरतस्तु त्रिकरणशुद्ध इति न दोषः,
अन्यथा बाऽनयोर्बहुभुतैर्विशेषो भावनीयः, यतो गम्भीर-
मिदमर्थमिति । (पा०) (‘ तिसल्लनीसल्ल ’ पदव्याख्या
‘ तिसल्लनीसल्ल ’ शब्दे चतुर्थभागे २३३१ पृष्ठे गता) (निवि-
हेण पडिक्कतो स्ति) त्रिविधेन विप्रकारेण, करणेनेति गम्य-
ते । प्रतिक्रान्तः सर्वातिचारप्रतिनिवृत्तो, रक्षामि महाव्रता-
नि पञ्चेति ।

अथ महाव्रतोच्चारणं निगमयन्नाह-

इधेयं महन्वयउच्चारणं थिरत्तं मल्लद्वरणं धिइवल्लं ववसा-
ओ माहणटो पावनिवारणं निकायणा भावविमोही पडा-
गाहरणं निज्जहणा गहणा गुणाणं संवरजोग्गा पसन्थज्झा-
णोवउत्तया जुत्तया य नाणे परमटो उत्तमटो एम तित्थंकरे-
हिं गहरागदोममहणेहिं देमिओ पवयणस्स मागे व्वजीवनि-
कायमंजमं उवएमियं तेल्लोक्कसकयं टाणं अब्भुवगया ॥

इत्येतदन्तर्गतं महाव्रतोच्चारणं व्रतांकीर्तनं, कृतमिति श-
यः । अत्र च को गुण इत्याह- (थिरत्तं मित्यादि) अथवा- तत्
कथंभूतमित्याह- (धिरत्तं ति) महाव्रतं पञ्च धर्मे वा स्थैर्यहेतु-
त्वात् स्थिरत्वं निश्चलत्वं, भवति चाऽऽसन्नसमाधेः सत्त्वधि-
शेषस्य तत्करणध्वजणाऽऽदिभ्यः संवेगानिशयान्महाव्रतं पु-
धर्मे वा निष्प्रकम्पनेति । शल्यानां मायाशल्याऽऽदीनामुद्धरण-
कारणत्वाच्छ्रुत्योद्धरणमिदमिति । तथा- धृतेश्चिन्तसमाधे-
र्बलमवष्टम्भो धृतिबलं, तत्कारणत्वान्महाव्रतोच्चारणमपि धृ-
तिबलं, स्वार्थिककप्रत्ययोपादानाद् धृतिबलकम् । धीबलं वा
धृतिबलं वा ददातीति धृतिबलदं धीबलदं चेत्तुच्यते, जाय-
ते चासकृत्स्रामितमन्तर्धृतिबलमिति । एवमन्यत्रापि भाव-
ना कार्या । तद्यथा- व्ययमायां दुःकरकरणाध्यवसायः, तथा-
 (साहणटो स्ति) साध्यतेऽनेन साध्यमिति साधनं साधकत-
मकरणं, तल्लक्षणोऽर्थः पदार्थः साधनार्थः, मोक्षाऽऽप्यपर-
मपुरुषार्थनिष्पद्युपाय इत्यर्थः, तथा- (पावनिवारणं ति) पा-
पस्याऽशुभकर्मणां निवारणं निषेधकं पापनिवारणम् । तथा-
 (निकायणं स्ति) निकाचनेव निकाचना, स्वव्रतप्रतिपत्ति-
वृद्धतरनिबन्ध इत्यर्थः । शुभकर्मणां वा निकाचनाहेतुत्वान्नि-
काचनेदमुच्यते, न च सरागसंयमिनामयमर्थो न घटन इति ।
तथा- (भावविमोही स्ति) भावस्याऽऽत्मपरिणामस्य जलमिव
ब्रह्मस्य विशोधिकारणत्वाद्भावविशोधिर्भावनिर्मलत्वहेतु-

रित्यर्थः । तथा- (पडागाहरणं ति) पताकायाश्चरित्राऽऽराध-
नावैजयन्त्या हरणं ग्रहणं पताकाहरणमिदम्, लोके हि मल्ल-
युद्धाऽऽदिषु ब्रह्ममाभरणं द्रव्यं वा ध्वजाग्रे वध्यते, तत्र यो
येन युद्धाऽऽदिना गुणेन प्रकर्षवान् स ब्रह्ममध्ये पुगतां
भूत्वा गृह्णातीति पताकां हरतीत्युच्यते । एवमत्रापि पाप्मि-
काऽऽदिषु महाव्रतोच्चारणतः समुपजान्त्यारित्रविशुद्धिप्र-
कर्षः साधुः प्रवचनोपतायाश्चरित्राऽऽराधनापताकाया
हरणं करोतीति । तथा- (निज्जहणं स्ति) निज्जहणा निष्काशना
कर्मशृङ्गामात्मनगगाधर्वासनत्यर्थः । तथा- राधना अल्लगानि-
ष्पादना । केषामित्याह- गुणानां मुक्तिप्रसाधकजीवव्यापाराणा-
म, तथा- (संवरजोग्गा इति) नूतनकर्माऽऽगमनिरोधहेतुः संवरस्त-
द्भो योगो व्यापारः संवरयोगः । अथवा संवरेण पञ्चाऽऽश्व-
निरोधलक्षणेन योगः संवन्धः संवरयोग इति । तथा- (पस-
न्थज्झाणोवउत्तय स्ति) प्रशस्तध्यानेन धर्मशुक्लवृत्तणामुभाध्य-
वसानेनोपयुक्तता संपन्नता, प्रशस्तध्याने बोधयुक्तता प्रशस्त-
ध्यानोपयुक्तता, महाव्रतोच्चारणं कुर्वत शृण्वता वा नियमाद-
न्यतरशुद्धध्यानमंजवाहिति । तथा- (जुत्तया य नाणे स्ति) यु-
क्तता च समन्वितता च, विवर्तित्ययात् ज्ञानेन तत्साधगमेन
सद्वैधसंपन्नत्वार्थः । महाव्रतप्रतिपत्तेः सत्यज्ञानफलत्वादिति
भावः । चूर्णोत्तु- “ जुत्तया य स्ति ” पाठो व्याख्यातः । तत्र
युक्तता चाष्टादशशीलाङ्गमहर्षिरिति द्रष्टव्यम् । तथा- (परमटो
स्ति) परमार्थः सद्गुतार्थः, अर्कान्त्रिमपदार्थ इत्यर्थः इति, क-
श्चिन्पदार्थः परमार्थोऽपि परमाण्वादिवदुत्तमो न जवत्यत आ-
ह- उत्तमश्चासावर्थश्चोत्तमार्थः, प्रकृष्टपदार्थः, मोक्षकृतप्रसाध-
कत्वेन महाव्रतानां सर्ववस्तुप्रधानत्वादिति भावः । तथा- [प-
स स्ति] त्रिदण्डव्ययान्महाव्रतोच्चारणं प्रवचनस्य सारो
देशित इति सवन्धः । अथवा एष इत्यनेन सार इत्येकस्य लि-
ङ्ग गृहीतमिति । कोऽस्याह- तीर्थकरैः प्रवचनगुरुभिः । किंविधे-
रित्याह- रतिश्चरित्रमोहनीयकर्मोदयजन्वस्तथाविद्याऽऽनन्द-
पाश्चस्तविकारः, रागश्च ममकारो, द्वेषश्चाहङ्कारो, रतिरागद्वे-
षास्ताम्यन्तानि व्यपनयन्तीति रतिरागद्वेषमयताः । तैः किमि-
त्याह- देशितः केवलाऽऽन्तेकेनोपलब्ध भवेद्यः प्रवेक्षितः प्र-
वचनस्य द्वादशाङ्गार्थस्य सारो निष्पन्नः महाव्रतानि तीर्थ-
करैः प्रवचनार्थस्य सारभूतानि कथितानीत्यतो मुमुक्षुणा
तेषु महानादरो विधेय इति भावः । ते च भगवन्तस्तीर्थ-
कराः पद्मजीवनिकायसंजमं पदसङ्ख्यपृथिव्यादिसर्ववस्तु-
हरत्तामुपलक्षणत्वान्मृषावादाऽऽदिपरिहारं चोपदिश्य भव्य-
भ्यः कथयित्वा उपलक्षणत्वान्स्वयं कृत्वा च त्रैलोक्यसत्कृतं
लोकत्रयपूजितं स्थानं प्रदर्शयित्वा त्रैलोक्यमिति । अभ्युपगताः
संप्रप्ता इत्यनेनापि महाव्रतानामन्यन्तोपादेयतां सूचयतीति ।

अथ महाव्रतंकीर्तनापरिसमाप्तौ मङ्गलार्थं प्रत्यासन्नोप-
कारित्वाद् विशेषतो महावीरस्य स्तुतिमाह-

नमोऽन्यु ते सिद्ध बुद्ध मुत्त नीरय निस्संग माणमुरण
गुणायणसागर मऽणंत मऽणमेय अमरीर ! नमोऽन्यु ते
महइ महावीर वद्धमाण सामिस्स नमोऽन्यु ते अरहओ
भगवओ तिकट्ठ ।

नमो नमस्कारोऽस्तु भवतु, कस्मै ते तुभ्यं, हे वर्धमानस्वा-
मिन्निति प्रक्रमः । किंविशिष्टः, मिद्ध कृतार्थं बुद्ध केवल-
ज्ञानेनावगन्तव्यस्तवस्तुतत्त्व, मुक्ता पूर्ववद्धकर्मबन्धनस्य-

कृत, नीरजः बध्यमानकर्मरहित !, अथवा-नीरय ! निर्गतौत्सुक्य, निःसङ्ग ! पुत्रकलत्रमित्रधनधान्यहिङ्गायसुवर्णाऽऽदि-सकलसंबन्धविकल ! (मानमूर्ख नि) सर्वगर्वोदहन ! गुण-रत्नसागर ! इति व्यक्तम् । तथा-अनन्तज्ञानाऽऽत्मकत्वादन-न्तस्तस्याऽऽमन्त्रणम् अनन्त !, मकारः प्राकृतशैलीप्रभवः । अप्रमेय ! प्राकृतज्ञानापरिच्छेद्य, अशरीर ! जीवस्वरूपस्य लु-प्तस्थैः परिच्छेद्यमशक्यत्वादिति । तथा- नमो नमस्कारोऽस्तु भवतु, कर्म ?, ते तुभ्यम्, किंविशिष्टेत्याह-महति गरीय-सि, प्रकमान् मोक्षे, कृतमते ! इति गम्यते । पुनरपि किंवि-शिष्टेत्याह-विशेषेणैरग्यति मोक्षं प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः प्रेरयति वा कर्माणि निराकरोति, वीरयति वा रा-गाऽऽदिशत्रून् प्रति पराक्रमत इति वीरः, निरुक्तिनो वा वीरः । यदाह-“ विदाग्यति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोधीरेण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” इतर-वीरपक्षया महाश्रमो वीरश्चेति महावीरस्तस्याऽऽमन्त्रणं हे महावीर !, पुनरपि किंविशिष्ट ?, वर्धमान स्वकुलसमृद्धि-हेतुतया पितृभ्यां कृतवर्धमानाभिधान ! कुतस्ते नमस्का-रोऽस्त्वित्याह-(सामिस्स स्ति) विभक्तिव्यत्ययादितिकृ-त्वेति प्रत्येकमभिसंबन्धाच्च स्वामीतिकृत्वा प्रभुरितिहेतोः, तथा नमो नमस्कारोऽस्तु ते इति । कुत इत्याह-(अग्रहश्चो-त्ति) उक्तहेतुभ्यामशोकाऽऽद्यष्टमहाप्रातिहार्याऽऽदिरूपां पूजाम-र्हतीत्यर्हन्, स इति कृत्वा नमोऽस्तु ते । कुत इत्याह-(भग-वतो स्ति) भगवानिति कृत्वा भगवानिति हेतोः । तत्र भगः समग्रैश्वर्याऽऽदिलक्षणः । उक्तं च-“ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, पण्णां भग इतीदृशना ॥ १ ॥ ” स विद्यते यस्येति भगवानिति । अथवा-“ महइमह स्ति ” रुद्विशदादितिमहान्, स चासौ वीरश्चेति महावीरः, स चासौ वर्धमानश्चेति महावीरवर्धमानः, स चासौ स्वामी, तस्मै । तथा-नमोऽस्तु तेऽर्हते, तथा-नमोऽस्तु ते भगवते इतिकृत्वा इतिहेतोः यतस्त्वमुक्तविशेषणोऽतस्ते नमोऽस्त्व-िति भावः । अथवा-कथं नमोऽस्त्वित्याह-(तिकट्टु स्ति) त्रिःकृत्वः त्रीन् वागमिति, प्रतिवाक्यं च नमस्क्रियाऽभिधानं स्तुतिप्रस्तावाददुष्टमिति । यथा-महाव्रतोच्चारणं कर्मक्षयाय तथा श्रुतोत्कीर्तनमपि कर्मविलयायेति ।

महाव्रतोत्कीर्तनं निगमयन् श्रुतोत्कीर्तनं कर्तुकाम इदमाह-

एमा खलु महव्वयउच्चारणा कया इच्छामो सुयकित्तणं काउं ।

एषाऽनन्तरोक्ता, खलुर्वाक्यालङ्कारमात्रं, महाव्रतोच्चारणा महाव्रतसंशब्दानां, कृतोक्त्यायेन विहिता, साम्प्रतम् इच्छामोऽभिलषामः, श्रुतकीर्तनामागमग्रन्थ्याभिधानसंश-ब्दानां, कर्तुं विधातुमिति । (पा०) (तच्च श्रुतम् ‘ सुय ’ शब्दे वक्ष्यते)

तत्र तावदल्पवक्रव्यत्वादावश्यकश्रुतसमुत्कीर्तनाय तदुप-देशकनमस्कारपूर्वकं सूत्रमाह-

नमो तेसिं खमासमणारणं जेहिं इमं वाइयं छुविहमाव-स्सयं भगवंतं ।

नमो नमस्कारोऽस्त्विति गम्यते, केभ्यः ? इत्याह-तेभ्यः क्ष-माश्रमणैः । तमाऽ निगुणप्रदानमहानपस्विभ्यः स्वगुरुभ्यः-

स्तीर्थकरगणधराऽऽदिभ्यो वेति भावः । यैरिदं वक्ष्यमाणं वा-चितम्, अस्मभ्यं प्रदत्तं, अथवा-वाचितं परिभाषितं, सूत्रा-र्थतया विरचितमित्यर्थः । बहुविधं पदप्रकारमवश्यकणा-दावश्यकं, गुणानां वाऽभिधिविधिना वक्ष्यमानानं करोती-त्यावश्यकं, किंविशिष्टम् ?, भगवन् सानिशयाभिधेयसमृद्धया-दिगुणयुक्तम् ।

पडिधन्वमेवोपदर्शयन्नाह-

तं जहा-सामाइयं, चउवीसत्थओ, वंदणयं, पडिक्कमणं, का-उस्सगो, पच्चक्खारणं; सव्वेहिं पि एयम्मि उव्विहे आवस्स-ए भगवंते ससुत्ते सअत्थे सगथे सनिज्जुत्तिए ससंगहाणि-ए जे गुणा वा भावा वा अरहंतेहिं भगवंतेहिं पक्खत्ता वा पराविया वा ते भावे मदहामो, पत्तियामो, रोएमो, फा-सेमो, पालेमो, अणुपालेमो ।

तद्यथेयुदाहरणोपदर्शनार्थः, सामाधिकं सावचयोगविरति-प्रधानोऽध्ययनविशेषः १, चतुर्विंशतिस्तत्र श्रृणुभाऽऽदिजिनगु-णोत्कीर्तनाधिकारवानध्ययनविशेषः २, वन्दनकं गुणवत्प्र-तिपत्तिप्रधानोऽध्ययनविशेष एव ३, प्रतिक्रमणं स्वलितनि-न्दाप्रतिपादकोऽध्ययनविशेष एव ४, कायोत्सर्गो धर्मकाया-तिचारत्रणशोधकोऽध्ययनविशेष एव ५, प्रत्याख्यानं विर-तिगुणकारकोऽध्ययनविशेष एव ६, सर्वस्मिन्नपि समस्तेऽ-प्येतस्मिन्ननन्तरांके बहुविधं पदभेदं, आवश्यकं भगवत्स्व-रूपे, भगवति समग्रैश्वर्याऽऽदिमति, सह सृष्टेण सलतन्त्र-पेण वर्तत इति समग्रं, तस्मिन्नहार्थेन तद्व्याख्यानरूपेण वर्तत इति सार्थं तस्मिन्, सह ग्रन्थेन सूत्रार्थोभयत्पेण वर्तत इति सग्रन्थं तस्मिन्, सह निर्युक्त्या प्रतीतकृत्या वर्तत इति स निर्युक्तिकं तस्मिन्, सह सङ्ग्रहणया नि-र्युक्त्यैव बहुर्थसंग्रहणरूपया वर्तत इति ससङ्ग्रहणिकम्, तस्मिन्, ये केचन गुणा विरतिजिनगुणोत्कीर्तनाऽऽद्यां धर्माः, वाशब्द उत्तरपदार्थोपक्षया समुच्चये, भावाः क्षायापशमिका-ऽऽदिपदार्था जीवाऽऽदिपदार्था वा, वाशब्दः पूर्वपदापक्षया स-मुच्चय एव, अर्द्धद्विर्देवाऽऽदिकृतसपर्याहैर्भगवद्भिः समग्रैश्व-र्याऽऽदिमद्भिः, किमित्याह-प्रज्ञप्ताः सामान्येनोद्दिष्टा, प्ररूपिता विशिषेण निर्दिष्टाः । वाशब्दो पूर्ववत् । तान् भावानुपलक्षण-त्वाद् गुणांश्च (सहहामो स्ति) श्रद्धामहे सामान्येनेदमर्थे-तत् इति श्रद्धाविषयीकुर्मः । (पत्तियामो स्ति) प्रतिपद्यामहं प्रीतिकरणद्वारेण, (रोएमो स्ति) अभिलाषाऽतिरेकेण रोचयामः, आसंभनाभिसुखतया रुचिविषयीकुर्म इत्यर्थः । न च प्रीतिरुच्चीन भिन्ने यतः कचिद् दध्यादौ प्रीतिस्त्वावेऽपि न सर्वदा रुचिरतो विभिन्नताऽनयोरिति । (फासेमो स्ति) स्पृ-शामः आसंभनाद्वारेण लुपामः । “ पालेमो स्ति ” पाठोऽशुद्ध इव लक्ष्यः, (अणुपालेमो स्ति) अनुपालयामः पौनःपुन्य-करणेन । यदि पुनः प्रसिद्धत्वात् “ पालेमो स्ति ” पदमवश्यं व्याख्येयं, तदा पालयामः पौनःपुन्यकरणेन रक्षामः, एतच्च कतिपयदिनपालनेऽपि स्यादतः-अनुपालयामः पालनादनु-पश्चादाजन्मापीत्यर्थः पालयामोऽनुपालयामः ।

तथा-

ते भावे मदहंतेहिं पत्तियेनेहिं रोयंतेहिं फासंतेहिं पालंतेहिं अ-नुपालंतेहिं अंतो पक्खस्म जं वाइयं पडियं परिगइयं पुच्छियं

अणुपेहिंयं अणुपालियं तं दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए मो-
क्खयाए बोहिलाभाए संसारुत्तारणाए तिकदु उवसंपज्जिसा
णं विहरामि ।

तान् भावान् अद्धानैरेवमेवैतदिति सामान्येन प्रतीति कु-
र्वाणः, प्रतिपद्यमानैर्विशेषप्रतीतिकरणद्वारेण मन्यमानैः, तेच-
यद्भिरभिलाषाऽऽतिरेकेण आसेवनभिमुखतया रुचिविषयी-
कुर्वन्निमित्तार्थः । स्पृशद्भिरसेवनाद्वारेण लुपद्भिः, पालयद्भि-
रिति पदमत्रापि न विभक्त्यङ्गीकारे च पूर्ववदर्थविशेषो वा-
च्यः । अनुपालयद्भिः पौनःपुन्यकरणेन रक्षयद्भिः, अन्तर्मेध्य-
पक्षस्य चन्द्राभिधानार्हमासस्य, यत्किमीप, वाचितम्-अन्ये-
भ्यः प्रदत्तं, पठितं स्वयमधीतं, परिचक्षितं सूत्रतो गुणितं, पृष्टं
पूर्वाधीतस्य सूत्राऽऽदेः शङ्कित्वाऽऽदौ प्रचक्षुनं, विहितमित्यर्थः,
अनुप्रेक्षितमर्थविस्मरणभयाऽऽदिता चिन्तितम्, अनुपालित-
म् एभिरेव प्रकारैरनघमनुष्ठितं तद् दुःखक्षयाय शारीरमान-
सासान्तेच्छेदाय, कर्मक्षयाय ज्ञानाऽऽवरणाऽऽपहृष्टविना-
शाय, मोक्षाय परमनिःश्रेयसाय, बाधिलाभाय प्रेत्य सङ्कर्मा-
द्याप्रयं, संसारोत्तारणाय भवभ्रमणपारगमनाय, अस्माकं
अधिप्यतीति गम्यते । इति कृत्वा इतिहेतोरुपसंपद्याङ्गीकृ-
त्य, विहरामीति वचनव्यत्ययाद्विहरामो मासकल्पाऽऽदिना
साधुविहारंण वर्त्तमानं इति ।

तथा-

अन्तो पक्खस्म जं न वाइयं न पडियं न परियट्ठियं न
पुच्छियं नाणुपेहिंयं नाणुपालियं संते वल्ले संते बीरिणं संते
पुगिसक्कारपक्कमं तस्म आलोण्णो, पडिक्कामो, निंदामो, ग-
रिहामो, विउट्ठेमो, विमोहमो, अक्खणयाए अब्भुट्ठेमो, अहारिहं
तत्राकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जामो, तस्स मिच्छा मि दुक्खं ।
अत्र नवविशेषितसूत्राणं पूर्ववद्व्याख्येयानि, कस्मिन्
विद्यमानेऽपि वाचनाऽऽदि न कृतमित्याह-सति विद्यमानं
बलं शरीरे प्राणे, तथा सति विद्यमानं वीर्यं जीवप्रभवे
प्राणे एव, तथा सति पुरुषकारपराक्रमं, तत्र पुरुषकारः
पुरुषाभिमान, स एव निष्पादितफलः पराक्रम इति, (तस्स
आलोण्णो सति) विभक्तिव्यत्ययात्तद्व्याचिताऽऽदिकमालोच-
यामो गुरवं निवेदयामः, तथा (पडिक्कामो सति) प्रति-
क्रमामः प्रतिक्रमणं कुर्मः, तथा-(निंदामो सति) निन्दा-
मः स्वसमक्षं जुगुप्सामहे । आह च-"सर्वगिस्सपच्छतावो
निंदंति" तथा-(गरहामो सति) गर्हामो गुरुयमक्षं जुगु-
प्सामहे । आह च-"गरहा वि तहा जाइयमं व नवरं पण्ण-
यामणयं सति ।" तथा-(विउट्ठेमो सति) व्यतिवर्तयामो चित्तो-
टयामो, विकुट्टयामो वा अवाचनाऽऽद्यनुबन्धं व्यवच्छेदयाम
इत्यर्थः । (विमोहमो सति) विमोहयामः प्रकृतदोषपङ्कमलि-
नमात्मानं विमलीकुर्मः । तथा-अक्खणतया पुनर्न करिष्याम
इत्येवमभ्युत्तिष्ठामोऽभ्युपगच्छाम इति, यथाहमपराधाऽऽ-
द्यपक्षया यथाश्रितं तपःकर्म निर्विकृतिकाऽऽदिकं, पापच्छे-
दकत्वात्पापच्छिन्नं, प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्रायश्चित्तं,
प्रतिपद्यामहे अभ्युपगच्छामः, तथा-तस्य यत्र वाचितमि-
त्यादिपराधस्य मिथ्यादुष्कृतं स्वदोषप्रतिपत्तिर्गर्भं पश्चात्ता-
पानुसूचकं मिथ्यादुष्कृतमिति वाक्यं प्रयच्छाम इति । समु-
त्कीर्तितमावश्यकम् ।

इदानीं तद्व्यतिरिक्तस्यावसरः तदपि द्विविधं प्रक्षप्तम् ।
तद्यथा-कालिकं, चात्कालिकं च । यद्विह दिवसनिशाप्रथमप-
श्चिमपौरुषीद्वय एवास्याध्यायिकाभावे पठ्यते तत्कालेऽनि-
र्वृत्तं कालिकम्, (तच्च 'कालियसुय' शब्द द्विभा० ४६६ पृष्ठे
गतम्) यत्पुनः कालवेलापश्चविधास्वाध्यायिकवर्ज्यं पठ्यते
तदुत्कालिकम् । तत्र तावदुत्कालिकसमुत्कीर्तनायाऽऽह-

नमो तेसिं खमासमणणं जेहिं इमं वाइयं अगवाहिंरं
उकालियं भगवंतं । तं जहा दसवेयालियं, कप्पियाकप्पियं,
चुल्लकप्पसुयं, महाकप्पसुयं, ओवाइयं, रायप्पसेणइयं, जी-
वाभिगमो. पक्खणा, महापक्खणा, नदी, अनुओगदाराइं, दे-
विंदत्थओ, तंदुलवैयालियं, चेदाविज्जकयं, पमायप्पमायं, पेहि-
सिमंडलं, मंडलप्पवेसां, गणिविज्जा, विज्जाचरणविणिच्छओ,
भाणविभत्ती, मरणविभत्ती, आयविमोही, संलहणासुयं,
वीयरागसुयं, विहारक्कप्पो, चरणविही, आउरपक्खणाण,
महापक्खणाणं ।

'नमो' नमस्कारोऽस्मिन्वति गम्यते, तेभ्यः क्षमाश्रमणेभ्यः,
मृत्रार्थदानृत्य इत्यर्थः । येहिं वक्ष्यमाणं, वाचितमस्मभ्यं
प्रदत्तमन्त्याहं प्रवचनपुरुषाङ्गेभ्यो बहिर्मेवम्, उत्कालेन
निर्वृत्तमुत्कालिकं, भगवन् महार्थत्वमसूत्रादिगुणवन् । त-
द्यथा-(दसवेयालियं ति) विकालेनापराहलक्षणं नि-
र्वृत्तं वैकालिकं, दशाध्ययनानिर्माणं च तद्वैकालिकं च मध्य-
पदलोपायं दशवैकालिकम् । (पा०) (दशवैकालिकवक्तव्यता
'दसवेयालिय' शब्दे चतुर्थभागे २४८० पृष्ठादारभ्य द्रष्टव्या)
(कप्पियाकप्पियं ति) कल्याकल्याप्रतिपादकं कल्याकल्याम्
(कप्पियाकप्पियं शब्दस्य ग्रन्थविशेषप्रतिपादकत्वं 'कप्पि-
याकप्पिय' शब्दे तृतीयभागे २५० पृष्ठे द्रष्टव्यम्) तथा-(चुल्ल-
कप्पसुयं महाकप्पसुयं ति) कल्पनं कल्पः स्थविरकल्पाऽऽदि-
स्तत्प्रतिपादकं श्रुतं कल्पश्रुतम्, तत्पुनर्निर्भेदमेकमल्पग्रन्थ-
मल्पायं च (अस्यैकालिकश्रुतप्रतिपादकत्वं 'चुल्लकप्पसु-
य' शब्दे तृतीयभागे ११६८ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) द्वितीयं महाग्रन्थं,
महार्थं च । ["महाकप्पसुय" शब्देऽस्य विशेषो वक्ष्यते]
तथा-[ओवाइयं ति] प्राकृतत्वात् वर्णलोपे औपपा-
तिकम्, उपपत्तनमुपपातो देवनागकजन्म, भिद्भिगमनं च,
तर्माधिकृत्य कृतमध्ययनमौपपातिकम् । [अस्य बहुविस्तरः
'ओवाइय' शब्दे द्वितीयभागे ६६ पृष्ठे गतः] [रायप्प-
सेणइयं ति] राज्ञः प्रदेशिनाम्नः प्रश्नानि तान्युपलक्षण-
भूतान्यधिकृत्य प्रलीनमध्ययनं राजप्रश्नायमिदमप्युपाङ्गं स-
त्कृताङ्गस्येति । [विस्तरः 'रायप्पसेणाय' शब्दे वक्ष्यते] तथा-
(जीवाभिगमो सति) जीवानामुपलक्षणत्वाद्जीवानां जाभिगमो
ज्ञानं यत्र स जीवाभिगमो ग्रन्थः । [पा०] (तद्व्यतिशेषः
'जीवाभिगम' शब्दे तृ० भागे १५६३ पृष्ठे गतः) तथा-[पक्ख-
णा सति] जीवाऽऽदीनां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना [सर्वो वक्तव्यता
'पक्खणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते] बृहत्तरा प्रज्ञापना
महाप्रज्ञापना [अत्र विशेषः 'महापक्खणा' शब्दे विला-
कनीयः] एते च समवायाङ्गस्यापाङ्ग इति । तथा-[निंदि-
सि] नन्दनं नन्दी, नन्दन्यनयति वा भव्यप्राणिन इति
नन्दी, पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपप्रतिपादकोऽध्ययनविशेष इति ।
[नन्दमेदाः, तत्स्वरूपं च 'खेदि' शब्दे चतुर्थभागे १७४१

पृष्ठे प्रतिपादितम्] तथा-[अणुओगदाराहं ति] ' अनुयोगो व्याख्यानं, तस्य द्वाराण्युपक्रमाऽऽदीनि चन्वारि मुखान्यनु-योगद्वाराणि तत्स्वरूपप्रतिपादकोऽध्ययनविशेषः, अभेदोप-खारादनुयोगद्वाराणीत्युच्यते । [अनुयोगद्वारवक्रव्यता ' अ-णुओगदार ' शब्दे प्रथमभागे ३४८ पृष्ठे ' अणुओग ' शब्दे ३४५ पृष्ठे च गता] तथा-[देविदन्धओ ति] देवेन्द्राणां च मरवेरोचनाऽऽदीनां स्तवनं भवनस्थित्यादिस्वरूपाऽऽदिवर्णनं यत्रासौ देवेन्द्रस्तव इति । [अत्र देवेन्द्रस्तवग्रन्थो विलोक-नीयः] तथा-[तंदुलवेयालियं ति] तन्दुलानां वर्षशता-ऽऽयुष्कपुरुषप्रतिदिनभोग्यानां संख्याविचारणोपलक्षितो ग्र-न्थविशेषः तन्दुलवैचारिकमिति । (अत्र विस्तरः ' तंदुल-वेयालिय ' शब्दे चतुर्थभागे २१६८ पृष्ठे द्रष्टव्यः) । तथा- (चंदाविज्झयं ति) इह चन्द्रो यन्त्रपुत्रिकाऽक्षिगोलको गृ-ह्यते तथा-आ मर्यादया विध्यत इति आवेध्यं, तदेवाऽऽवेध्य-कं, चन्द्रलक्षणमावेध्यकं चन्द्राऽऽवेध्यकम्, राधावेध इत्यर्थः । तदुपमानमरणाऽऽराधनाप्रतिपादको ग्रन्थविशेषश्चन्द्राऽऽवे-ध्यकमिति । (अत्र विशेषचिन्तायां ' चंदाविज्झय ' शब्दस्तृतीय-भागस्थः १०६७ पृष्ठगतो विलोकनीयः) तथा- (सूरपण्णत्ति ति) (' सूरपण्णत्ति ' शब्देऽत्र विशेषः) तथा- (पमायप्पमा-यं ति) प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलविपाकप्रतिपादकमध्ययनं प्रमादाप्रमादम् । (तत्र प्रमादस्वरूपम् ' पमाय ' शब्दे वक्ष्यते) प्रतिपक्षद्वारेणाप्रमादाऽऽद्यो वाच्या इति (पा०) (पोरिसिमंडलं ति) पुरुषः शङ्कुः शरीरं वा तस्मात्प्रिप्पञ्चा पौरुषी । इयमत्र भावना-यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा छाया जायते तदा पौरुषी, इत्येतच्च पौरुषीमानमुत्तमग-णान्ते दक्षिणायनाऽऽदी वैकं दिनं भवति, तत ऊर्ध्वमङ्गलस्या-ष्टावकषीष्टभागा दक्षिणायने, वर्धन्ते उत्तरायणे च ह्रस्वन्ती-ति । एवं पौरुषी मण्डलं २ अन्या २ प्रतिपाद्यते, तदध्ययनं पौरुषीमण्डलमिति । (अत्र चूर्णिः ' पोरिसीमंडल ' शब्दे वक्ष्यते) तथा- (मंडलप्पवेस इति) यत्रह चन्द्रमूर्ययोर्द क्षिणोत्तरेषु मण्डलप्रवेशो वर्धते तदध्ययनं मण्डलप्रवेश इति । (विलोकनीयश्चात्र ' मंडलप्पवेस ' शब्दः) तथा- (गणिविज्झ ति) गुणगणोऽस्यास्तीति गणी, स चाऽऽचार्य-स्तस्य विद्या ज्ञानं गणिविद्या । (पा०)- (अस्मिन् विषये ' गणिविज्झा ' शब्दस्तृतीयभागस्थः ८२५ पृष्ठगतो विलोक-नीयः) तथा- (विज्जाचरणविणिञ्छओ ति) (अत्र ' वि-ज्जाचरणविणिञ्छय ' शब्दो विलोकनीयः) तथा- (भाण-विभत्ति ति) ध्यानाध्यानेध्यानाऽऽदीनि तेषां विभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा ध्यानविभक्तिः । (अस्यां कालिकश्रुतप्रतिपा-दकत्वम्- ' भाणविभत्ति ' शब्दे चतुर्थभागे १६७६ पृष्ठे गत-म्) तथा- (मरणविभत्ति ति) मरणानि प्राणत्यागलक्षणा-नि (पा०) मरणानां विभक्तिविभजनं विचारणं यस्यां ग्र-न्थपद्धतौ क्रियते सा मरणविभक्तिरिति । (अत्र विशेषः, भेदाश्च ' मरण ' शब्दे दर्शयिष्यन्ते) तथा- (आर्याविसोहि ति) आत्मनो जीवस्यालोचनाऽऽदिप्रार्थश्चत्तप्रतिपत्त्यादिप्र-कारेण विशुद्धिः कर्मविगमलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्य-यनमात्मविशुद्धिः । तथा- (संलेहणासुयं ति) द्रव्यभावसं-लेखना प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं संलेखनाश्रुतम् । तत्र द्रव्यसंलेखनोन्वर्गतः " चत्तारि विविस्ताहं, विगहं निज्जु-हियाह चत्तारि " इत्यादिका । भावसंलेखना तु ओघाऽऽदि-

कषायप्रतिपक्षाभ्यास इति । तथा- (वीरयासुयं ति) स-रागव्यपोहेन वीतरागस्वरूपं प्रतिपाद्यते यत्राऽध्ययनं त-द्वीतरागश्रुतम् । तथा- (विहारकप्पो ति) विहरणं विहारो वर्तनं तस्य कल्पो व्यवस्था स्थविरकल्पाऽऽदीनामुच्यते यत्र ग्रन्थेऽसौ विहारकल्पः । (ग्रन्थविशेषप्रतिपादकत्व-मस्येति ' विहारकप्प ' शब्दे वक्ष्यते) तथा- (चरणाविहि ति) चरणं व्रताऽऽदि । यथाक्रमम्- " वयस्मरणधम्मसंजम-वेया-वच्चं च बंभगुत्तीओ । नाणाइतियं तवको हनिग्गहा इय च-रमेयं ॥१॥ " एतत्प्रतिपादकमध्ययनं चरणविधिः । [अत्र बहु-विस्तरः ' चरणाविहि ' शब्दे तृतीयभागे ११२८ पृष्ठे दर्शितः] तथा- [आउरपच्चक्खाणं ति] आतुरः क्रियाः कीतो ग्लानस्त-स्य प्रत्याख्यानमानुरप्रत्याख्यानम्- [चूर्णिकृतोक्तो विधि-श्चाऽत्र ' आउरपच्चक्खाण ' शब्दे द्वितीयभागे ४१ पृष्ठे दर्शितः] तथा- [महापच्चक्खाणं ति] महच्च तत्प्रत्या-ख्यानं चेति समासः । [पा०] एतदपि पूर्ववद्वाच्यम् । [पा०] [अत्र विस्तरः ' महापच्चक्खाण ' शब्दे वक्ष्यते]

सर्वहि पि एयम्मि अंगवाहिरे उकालिए भगवंते ससु-त्ते सअत्ते सगंगे मनिज्जुत्तिए मसंगहणिए जे गुणा वा भावा वा अग्रहंतेहिं भगवंतेहिं पक्खत्ता वा परुविया वा ते भावे सदहामो, पत्तियापो, रोप्पो, फामेपो पालेमो, अणु-पालेमो, ते भावे सदहंतेहिं पत्तियंतेहिं रोयंतेहिं फामंतेहिं पालंतेहिं अणुपालंतेहिं अंतो पक्खम्म जं वाइयं पडियं परियट्ठियं पुच्छियं अणुपेहियं अणुपालियं तं दुक्खक्खया-ए कम्मक्खयाए सुक्खाए बोहिलाभाए संसारुत्तारणाए तिकट्टु उवसंपज्जित्ता णं विहरामि । अंतो पक्खम्म जं न वाइयं न पाठयं न परियट्ठियं न पुच्छियं नाणुपेहियं ना-णुपालियं संते बले संते वीरिए संते पुरिमयापरक्कमे त-स्स आलोप्पो, पडिक्कामो, निंदामो, गरिहामो, विउट्टेमो, विसोहेमो, अकरणयाए अणुट्टेमो, अहारिहं तवोक्कम्म पा-यच्चिंत्तं पडिवज्जामो, तस्म पिच्छा मि दुक्कडं ।

इदमपि सूत्रं प्राग्वत्त्वमवश्यमिति । ममुत्कीर्तितमुत्कालि-कम् ।

अथ कालिकोत्कीर्तनायाऽऽह-

णमो तेमि खमासमणाणं जेहिं इमं वाइयं अंगवाहिरं का-लियं भगवंतं । तं जहा-उत्तरज्झयणाइ, दमाओ, कप्पो, वव-हागे, इमिभाभियाइ, निमीहं, महानिमीहं, जव्दीवपञ्चत्ती, मूरपन्नत्ती, चंदपन्नत्ती, दीवसागरपन्नत्ती, गुड्डियाविमाणप-विभत्ती, महल्लियाविमाणपविभत्ती, अंगचूलियाए, वंगचू-लियाए, विवाहचूलियाए, अरुणोववाए, वरुणोववाए, गरु-लोववाए, वेसमणोववाए, वेलंधरोववाए, देविंदोववाए, उट्टा-णमुए, ममुट्टाणमुए, नागपग्गिमावलियाणं, निरयावलियाणं, कप्पियाणं, कप्पवट्ठिमयाणं, पुप्फियाणं, पुप्फचूलियाणं, व-रिहयाणं, वरिहदमाणं, आसीविसभावणाणं, दिट्ठीविसभाव-

शां चारुणभावणां महासुमिणभावणां तेयगनिस-
ग्गाणं सव्वहिं पि एयम्मि अगवाहिरे कालिए भगवंते स-
सुत्ते सअत्थे सग्गंथे संनिज्जुत्तिए ससंगहणिए जे गुणा
वा भावा वा अरहंतेहिं भगवंतेहिं पन्नत्ता वा, पराविषा
वा, ते भावे सव्वहामो, पत्तियामो, रोएमो, फासेमो, पालेमो,
अणुपालेमो, ते भावे सव्वहंतेहिं पत्तियंतेहिं फासंतेहिं पालि-
नेहिं अणुपालितेहिं अतो पक्खस्स ज वाइयं पढियं प-
रियाट्ठियं पुच्छियं अणुपेहियं अणुपालिय तं दुक्खवक्खयाए
कम्मक्खयाए मुक्खाए बोहिलाभाए संसारुत्तारणाए ति-
कहु उवसंपज्जित्तां विहरामि । अतो पक्खस्स जं न
वाइयं न पढियं न परियाट्ठियं न पुच्छियं नाणुपेहिय ना-
णुपालियं मंते वत्ते संते वीरिए मंते पुरिसयागपरकमे त-
स्स आलोएमो, पडिकमामो, निंदामो, गरिहामो, विउट्टेमो
विसोहमो, अकरणायाए अबुट्टेमो, अहारिहं तवोकम्मं पा-
यच्छित्त पडिवज्जामो, तस्स भिच्छा मि दुक्कडं ॥

एतदपि पूर्ववद् व्याख्येयम् । नवरम्-“ (उत्तरजम्भयणां ति)
उत्तरार्ण प्रधानान्यध्ययनानि, रुदिवशाद्विनययुताऽदीन्येव
पदत्रिशत् प्रथमाङ्गापरि पाठाङ्गसंग्रह्ययनानीति । पा० । अत्र
विशेषः ‘ उत्तरजम्भयण ’ शब्दे द्वितीयभागे ७६४ पृष्ठे प्र-
तिपादितः । [दसाओ ति] दशाध्ययनाऽऽप्तको ग्रन्थविश-
ेषा दशाः, दशाश्रुतस्कन्ध इति यः प्रतीति इति । [दशाश्रुत-
स्कन्धविषयं ‘ दसासुयक्खंध ’ शब्दश्चतुर्थभागे २४८५ पृष्ठ-
स्थाऽवलोकनीयः] (कपो ति) कल्पः साध्याचारः, स्थ-
विरकृपाऽऽदिषां तत्प्रतिपादकमध्ययनं कल्प इति । [कल्पस्य
मयो विषयः ‘ कल्प ’ शब्दे तृतीयभागे २२० पृष्ठे गतः ।
कल्पव्यवहारयोर्भेदः ‘ व्यवहार ’ शब्दे वक्ष्यते] (व्यवहागे-
ति) प्रायश्चित्तगात्रव्यवहारप्रतिपादकमध्ययनं व्यवहार-
इति । [व्यवहारविषये बहुवक्तव्यता, सा च ‘ व्यवहार ’ श-
ब्दे दर्शयिष्यते] (इमिभासिय ति) इह ऋषयः प्रत्येक-
बुद्धमाधवः [पा०] तैर्भाषितानि पञ्चचत्वारिंशत्संस्कृतान्य-
ध्ययनानि अथवाऽऽध्यापिकावन्ति ऋषिभाषितानि । [पा०]
[बुद्धसंप्रदायश्चात्र ‘ इमिभासिय ’ शब्दे द्वितीयभागे
६३४ पृष्ठे गतः] (निसीहं ति) निशीथो मध्यरात्रिस्तद्व-
द्रहोभूतं यदध्ययनं तद्विशीथम्, आचाराङ्गपञ्चमसूत्रं तस्यार्थः ।
[निशीथवक्तव्यता ‘ निसीह ’ शब्दे चतुर्थभागे २१४०
पृष्ठे गता] अस्मादेव ग्रन्थार्थाभ्यां महत्तरं महानिशीथम्
[महानिशीथवक्तव्यता ‘ महाणिमीह ’ शब्दे वक्ष्यते] (जंबुदीव-
पन्नत्ति ति) जम्बूद्वीपाऽऽदिस्वरूपप्रज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ
सा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः । [सर्वोऽप्यस्या विषयः ‘ जंबुदीवपण-
त्ति ’ शब्दे चतुर्थभागे १३७६ पृष्ठे गतः] (मूरपन्नत्ति ति)
मूरचरितप्रज्ञापनं यस्यां सा मूरप्रज्ञप्तिः, केचिदनामुत्कालि-
कमध्येऽधीयन्ते । तदपि युक्तम् । तन्वाध्ययनेऽप्यस्या उत्का-
लिकमध्येऽधीतत्वादिति । [अत्रार्थे ‘ मूरपणत्ति ’ शब्दो
विलोकनीयः] (चन्द्रपणत्ति ति) चन्द्रचारविचारप्रतिपा-
दको ग्रन्थश्चन्द्रप्रज्ञप्तिः । [चन्द्रप्रज्ञप्तिविषये चन्द्रप्रज्ञप्तिग्रन्थो
विलोकनीयः] (द्वीपसागरपन्नत्ति ति) द्वीपसागराणां

प्रज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः । [द्वीपसा-
गरप्रज्ञप्तिविषयेऽपि द्वीपसागरप्रज्ञप्तिग्रन्थो विलोकनीयः]
इह चाऽऽवलिकाप्रधिष्टेतरधिमानप्रविभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ
सा विमानप्रविभक्तिः, सा चैकाऽल्पग्रन्थार्थो, तथाऽप्य-
महाग्रन्थार्थो, अतः कृत्तिका विमानप्रविभक्तिः, महती वि-
मानप्रविभक्तिः । [अङ्गचूलिय ति] अङ्गस्याचाराऽऽदेशचूलि-
का यथाऽऽचारस्यानेकविधा । इहोक्तानुक्तार्थसङ्ग्रहाऽऽ-
त्मिका चूलिका [‘ अङ्गचूलिया ’ प्रथमभागे ३७ पृष्ठे व्या-
ख्याता] (वग्गचूलिय ति) इह वर्गोऽध्ययनाऽऽदिसमूहः, य-
थाऽन्तर्दशशास्वष्टौ वर्गा इत्यादि, तस्य चूलिका वर्गचूलिका ।
[वर्गचूलिकावक्तव्यता ‘ गोदुल्ल ’ शब्दे ६४० पृष्ठे गता]
(विवाहचूलिय ति) व्याख्या भगवती तस्याश्चूलिका व्या-
ख्याचूलिका [विशेषश्चात्र ‘ विवाहपणत्ति ’ शब्दे दर्श-
यिष्यते] [अरुणोववाए ति] इह अरुणो नाम देवः तत्सम-
यनिबद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुररुणोपपातः । (पा०) [अरुणोप-
पातविशेषचिन्तायाम् ‘ अरुणोववाय ’ शब्दः प्रथमभागे
७६६ पृष्ठस्थोऽवलोकनीयः] * एवं वरुणोपपातः । [अत्रार्थे ‘ व-
रुणोववाय ’ शब्दो विलोकनीयः] गरुडोपपातः [अत्रार्थे
‘ गरुडोववाय ’ शब्दस्तृतीयभागे ८२२ पृष्ठे द्रष्टव्यः] वैश्र-
मणोपपातः [वैश्रमणोपपातविषयं ‘ वैश्रमणोववाय ’ शब्दो-
द्रष्टव्यः] वलंधरोपपातः [वलंधरोपपातार्थः ‘ वलंधरोववाय ’
शब्दे विलोकनीयः] देवेंद्रोपपातः [अस्योत्कालिकश्रुतभे-
दत्वम् ‘ देविंदोववाय ’ शब्दे चतुर्थभागे २६२७ पृष्ठे गतम्]
(उट्टाणसुए ति) उत्थानश्रुतमध्ययनम् । [पा०] अत्र कृत्तिः
‘ उट्टाणसुय ’ शब्दे द्वितीयभागे ७४० पृष्ठे गता] [समुट्टा-
णसुए ति] समुत्थानश्रुतमध्ययनम् । “ तं पुण समसकज्जे त-
स्संय कुलस्स वा गामस्स वा जाय रायहाणीए वा से चेव स-
मणे कय सक्कूपं तुट्ठे पसन्ने पसन्नेलस्से सममुहासणंथे
उवउत्ते समुट्टाणसुयमज्झयणं परियट्ठेए एक्कं दांभि तिन्नि
वा वोर, तांहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणी वा
पहट्ठचित्ते सुपसन्थमंगलकलयलं कुणमाणे मंदाए गईए
सलीलयं आगच्छंते समुट्टाह, आवसह ति बुत्तं भवइ ।
एवं कयसंकपस्स परियट्ठंतस्स पुव्वुट्ठियं पि समुट्ठेइ । ”
इतः पष्ठयन्तानि श्रुताभिधानानि दृश्यन्ते, विभक्तिविपरि-
णामान्प्रथमान्तानि व्याख्येयानि । अथवा-लकारस्यालङ्का-
रार्थत्वात्प्रथमान्तान्येवामूनि द्रष्टव्यानि । अथवा-प्रथमा-
न्तान्येवामूनि पठनीयानि, कर्वापि तथैव दर्शनात् । नागप-
रिहा (नागति) नागो नागकुमारस्तन्मयनिबद्धमध्ययनम् ।
“ तं जया समणे उवउत्ते परियट्ठेइ तथा अकयसंकपस्स
वि ते नागकुमारा तन्थत्था चेव परियाणंति, वंदंति, न-
मंसंति, बहुमाणं च करंति, संघमाइयकज्जेसु य वग्गदा
भवंतीति । ” (नागकुमाराणां स्थितिः ‘ टिइ ’ शब्दे चतुर्थभागे
१७१६ पृष्ठे गता) (उट्टासनिःश्वासक्रिया च ‘ आण ’ शब्दे
द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे दर्शिता) [आहारश्च ‘ आहार ’ शब्दे द्वि-
तीयभागे ४०४ पृष्ठे दर्शितः] [एतेषामसुरकुमारसममाहारः
‘ सम ’ शब्दे दर्शयिष्यते] [‘ नागकुमार ’ शब्दोऽप्यवलो-
कनीयः] (निरयावलिकाओ ति) निरयावलिकाः, यासु
“ आवलियापविट्ठा इयं य निरया तग्गामिणो य नरति-
रिया एसंगंथो वज्जिज्जंति । ” [निरयावलिकावक्तव्यता ‘ नि-

* एवं वरुणोपपातगठपठपवैश्रमणोपपातवलंधरोपपातदेवेंद्रोपपातविपरिवाच्यम् ।

रयावलि' शब्दे चतुर्थभागे २१०६ पृष्ठे गता] [कल्पिया उ ति] सौधर्माऽऽदिकल्पगतवक्रव्यतागोचराः ग्रन्थपञ्चतयः कल्पिका उच्यन्ते । [कल्पिकावक्रव्यता ' कल्पिया ' शब्दे तृतीयभागे २४० पृष्ठे प्रतिपादिता] [कल्पवर्द्धिसिया उ ति] ' सौहर्मीसारकल्पसु जाणि कल्पपहाणाणि विमाणाणि नाणि कल्पवर्द्धिसयाणि, तेसु य देवीश्रीं जा जेण तवोवि-सेसेण उववआओ, इहिं च पत्ताओ, एवं जासु सविथरं वधिज्जइ, ताओ ' कल्पाघनंसिकाः प्रोच्यन्त इति । [अत्रार्थे तृतीयभागे २३४ पृष्ठस्थः ' कल्पवर्द्धिसया ' शब्दो विलोकनीयः] [पुष्कियाओ ति] इह यासु ग्रन्थपञ्चतिषु गृहवासमुकुलपरित्यागेन प्राणिनः संयमभावपुष्पिताः सु-विताः, पुनः संयमभावपरित्यागतो दुःखाधामिमुकुलनेन मुकुलिताः, पुनस्तत्परित्यागादेव पुष्पिताः प्रतिपाद्यन्ते ताः पुष्पिता उच्यन्ते । [दशाध्ययनाऽऽत्मिका पुष्पिकंति ' पुष्कि-या ' शब्दे प्रतिपादयिष्यते] [पुष्कचूलियाओ ति] पूर्वा-कार्यविशेषप्रतिपादिकाः पुष्पचूडा इति [' पुष्कचूलिया ' शब्देऽत्रार्थे विचारो निरूपयिष्यते] [वरिहदमाओ ति] वृष्णिग्रन्थकवृष्णिनराधिपः, तद्वक्रव्यताविषया दशा वृष्णि दशा उच्यन्त इति । [अस्या विषये बह्वी वक्रव्यता वरिहद-सा ' शब्दे] [आसीविमभावणाओ ति] आश्या दं-प्रास्तासु विषं येषां ते आशीविषाः । ते च द्विविधाः-जानि-तः, कर्मतश्च । [पा०] [आशीविमभावना ' आसीविमभा-वणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४८८ पृष्ठे गता] [द्विद्विषमभा-वणाओ ति] दृष्टौ विषं येषां ते दृष्टिविषाः, तत्स्वरूप-प्रतिपादिका दृष्टिविषभावना इति । [अङ्गवाणकालिकश्चुन-विशेषत्वम् ' द्विद्विषमभावणा ' शब्दे चतुर्थभागे २४१६ पृष्ठे गतम्] [चारणभावणाओ ति] अतिशयबहुगमनाऽऽग-मनस्वरूपाचरणाचचारणाः सान्तिशयगमनाऽऽगमनलब्धि-सम्पन्नाः साधुविशेषाः, ते च द्विविधाः-विद्याचारणाः, जङ्गा-चारणाश्च । [पा०] [चारणभेदाः ' चारण ' शब्दे तृतीय-भागे ११७३ पृष्ठे गताः] [महासुमिणभावणाओ ति] म-हास्वप्नानि गजवृषभमिहाऽऽदीनि भावयन्ते यासु ना महा-स्वप्नभावना इति । [अत्र ' महासुमिणभावना ' शब्दो वि-लोकनीयः] [तेयगनिसग्गाणं ति] तेजमनिसर्गो वर्णयते यासु तास्तैजमनिसर्गा इति । अत्र चाऽऽशीविषभावनाऽऽदि-ग्रन्थपञ्चकस्वरूपं नामानुसारतो दर्शितं, विशेषमप्रदायश्च न दृष्ट इति । एतान्यापि षट्विंशदध्ययनाभ्युपलक्षणभूतानि द्रष्टव्यानि, यतो भगवतो वृषभस्वामिन आदितीर्थकरस्य च-तुर्गतीतिप्रकीर्णकसहस्राणि तथा मध्यमानामजिताऽऽदीनां पार्श्वपर्यन्तानां जिनचराणां संख्ययानि प्रकीर्णकसहस्राणि, यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्तीत्यर्थः । तथा चतुर्दश-प्रकीर्णकसहस्राणि भगवतो वर्द्धमानस्वामिन आसन्निति । उक्तं कालिकं, तदभिधानाच्चाऽऽवश्यकव्यनिरिक्तं, तदभण-नाच्चाङ्गवाहं श्रुतमुक्तम् ।

साम्प्रतमङ्गप्रविष्टश्रुतसमुत्कीर्तनायाऽऽह-

नमो तेसिं स्वमासमणारं जेहिं इयं वाइयं दुवालसंगं गणिपिडगं भगवंतं । तं जहा-आयारो, सूयगडो, ठाणं, सम-वाओ, विवाहपण्णी, नायाधम्मकहाओ, उवासगदमाओ,

अंतगडदसाओ, अणुत्तरोववाइयदसाओ, परहावागरणं, विवागसुयं, दिट्ठीवाओ । सच्चहिं पि एयम्मि दुवालसंगे गणिपिडगे भगवंते समुत्ते सअत्थे सगंथे सनिज्जुत्ति ए स-संगहणिए जे गुणा वा भावा वा अरहंतेहिं भगवंतेहिं प-अत्ता वा, परुविया वा, ते भावे सदहामो, पत्तियामो, रो-एयो, फासेमो, पालेमो, अणुपालेमो ते भावे सदहंतेहिं प-त्तियंतेहिं रोयंतेहिं फासंतेहिं पालंतेहिं अणुपालंतेहिं अंतो पक्खस्स जं वाइयं पडियं परियट्ठियं पुच्छियं अणुपेहियं अणुपालियं तं दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए सुक्खाए बोहिलाभाए संसारुत्तारणाए निकदु उवसंपज्जिता णं विहरामि, अंतो पक्खस्स जं न वाइयं न पडियं न परि-यट्ठियं न पुच्छियं नाणुपेहियं नाणुपालियं संते वले संते वीरिए संते पुरिसयागपरकमे तस्स आलोएमो, पडिकमामो, निंदामो, गरिहामो, विउट्टेमो विसंहेमो, अकरणयाए अ-ब्भुट्टेमो, अहारिहं तवोकम्म पायच्छित्तं पडिवज्जामो, तस्म मिच्छा मि दुक्कड ।

एतच्च प्राग्वह व्याख्येयं, नवरं गणिपिटकम् आचार्यस्यार्थ-सारप्रधानभाजनमित्यर्थः । (आयारो ति) आचरणमाचा-रः, आचर्यन् इति वाऽऽवारः । शिष्टाऽऽचरितो ज्ञानाऽऽद्या-सेवनविधिरित्यर्थः । तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्याचार एवा-च्यते [आचारभेदाः ' आचार ' शब्दे द्वितीयभागे ३४० पृष्ठे दर्शिताः] आचारप्रतिपादको ग्रन्थः (तत्स्वरूपम् ' आयारो ' शब्दे द्वितीयभागे ३४१ पृष्ठादारभ्य दर्शि-तम्) [सूयगडो ति] ' सूय ' सूचायाम्, सूचना-त्सूत्रं, सूत्रेण सूत्रं सूत्रकृतं, स्वपरममाऽऽदिसकलपदार्थसू-चकं यदित्यर्थः । [' सूयगड ' वक्रव्यता ' सूयगड ' शब्दे दर्शयिष्यते] [ठाणं ति] तिष्ठन्त्यास्ते वसन्ति यथावदभिधे-यतयंकत्वाऽऽदिचिंशिता आत्माऽऽद्यः पदार्था यस्मिन्तत् स्थानम्, अथवा-स्थानशब्देनेहैकाऽऽदिकः सङ्ख्याभेदोऽभिधी-यते, ततश्चाऽऽत्माऽऽद्यर्थगतानामेकाऽऽदिदृशान्तानां स्था-नानामभिधायकत्वेन स्थानमाचार्याभिधायकत्वादाचारवदि-ति । [विशेषतः स्थानशब्दार्थः] तत्प्रतिपादकग्रन्थवक्रव्यता च ' ठाणं ' शब्दे चतुर्थभागे १६१४ पृष्ठे दर्शिता । [समवाओ ति] समिति सम्यक् अवैत्यधिक, अयः जीवाऽऽदिपरिच्छेदः समवायः, तदेतुश्च ग्रन्थोऽपि समवाय इति । [समवायशब्दार्थः ' समवाय ' शब्दे, तत्प्रतिपादकग्रन्थवक्रव्यताऽपि तदेव प्रतिपाद-यिष्यते] [विवाहपण्णी ति] विशिष्टा वाहा अर्थप्रवाहा-स्तत्त्वार्थविचारपञ्चनय इत्यर्थः, तेषां प्रज्ञप्तिः प्रज्ञापनं व्याख्या-नं यस्यां सा विवाहप्रज्ञप्तिः । पूज्यत्वेन नामान्तरतो भगव-नीत्यपीयमुच्यते । [भगवत्या व्याख्या ' विवाहपण्णी ' श-ब्दे करिष्यते] [नायाधम्मकहाओ ति] ज्ञानान्युदाहर-णानि, तत्प्रधाना धर्मकथा ज्ञानाधर्मकथा । [तद्वक्रव्यता ' नायाधम्मकहा ' शब्दे चतुर्थभागे २००६ पृष्ठे गता] [उवा-सगदमाओ ति] उपासकाः आध्यात्मिकनक्रियाकलापप्र-तिबद्धा दशाध्ययनोपलक्षिता उपासकदशा । [उपासकदशा-

ज्ञवक्रव्यता 'उवासगदसा' शब्दे द्वितीयभागे २०६४ पृष्ठे वि-
स्तरतो गता] [अंतगडदसाओ सि] अन्तो विनाशः, स
च कर्मणस्तत्फलभूतस्य वा संसारस्य कृतो यैस्ते अन्त
कृतास्ते च तीर्थकराऽऽव्यस्तेषां दशाः प्रथमवर्गे दशाव्य-
यनानीनि तत्संख्ययोपलक्षिता अन्तकृदशा इति । [अन्त-
कृदशाव्याख्या, तद्वक्रव्यता च 'अंतगडदसा' शब्दे प्रथम-
भागे ६१ पृष्ठे दर्शिता] [अणुत्तरोववाइयदसाओ सि]
उत्तरः प्रधानो नास्योत्तरो विद्यत इत्यनुत्तरः, उपपत्तनमु-
पपातो, जन्मेत्यर्थः, अनुत्तरास्मावुपपातश्चन्यनुत्तरावपातः,
सोऽस्ति येषां तेऽनुत्तरावपातिकाः सर्वार्थमिद्विधिमानप-
ञ्चकोपपातिन इत्यर्थः, तद्वक्रव्यताप्रतिबद्धा दशा दशा-
ध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरावपातिकदशा इति । [अनुत्तरो-
पपातिकदशाविचारः 'अणुत्तरोववाइय' शब्दे प्रथमभागे
३८३ पृष्ठे वर्णितः] [परहावागरणं सि] प्रश्नाश्च पृच्छः,
व्याकरणानि च निवेदनानि, समाहारत्वात्प्रश्नव्याकरणं,
तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽपि प्रश्नव्याकरणमिति । [प्रश्नव्याकर-
णम्यरूपविवरणम् 'परहावागरण' शब्दे दर्शयिष्यते] [वि-
वागमुयं ति] विपन्नं विपाकः, शुभाशुभकर्मपरिणाम
इत्यर्थः तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतम् [विपाकश्रुतवक्र-
व्यता 'विवागमुय' शब्दे दर्शयिष्यते] [विट्टिवाओ सि]
दृष्टयो दर्शनानि, वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, दृष्टीनां
वा पातो यत्रासौ दृष्टिपातः, सर्वनयदृष्टयो यत्राऽऽख्यायन्ते
समवतर्गन्ति चेति भावः । [सर्वोऽपि दृष्टिवादविषयः 'वि-
ट्टिवाय' शब्दे चतुर्थभागे २४६३ पृष्ठादारभ्य दर्शितः]
इत्युक्तीर्तितं सामान्यतोऽङ्गप्रविष्टश्रुतम् । [अङ्गप्रविष्टश्रुत-
विषयं चूर्णिः 'अंगपविट्टु' शब्दे प्रथमभागे ३८ पृष्ठे दर्शिता]

साम्प्रतं श्रुतशतृपालकेभ्यो नमस्कारम् आत्मीयप्रमाद-
विषये मिथ्यादुष्कृतं चाऽऽह-

नमो तेसि खमाममण्णाणं जेहिं इमं वाइयं दुवालसंगं ग-
णिपिडगं भगवंतं, सम्मं काएण फासंति, पालंति, पूरंति,
तीरंति, किट्ठंति, सम्मं आणाए आगहंति, अहं च ना-
गहेमि, तस्म मिच्छा मि दुक्कडं ।

(नमो) नमस्कारोऽस्तु, तेभ्य क्षमाश्रमणेभ्यः क्षमाऽऽदिगुण-
गणप्रधानमहामुनिभ्यः स्वगुरुभ्यः तीर्थकरगणधराऽदिभ्यो
वेति भावः, यैरिदं प्रागुक्तं वाचितं प्रदत्तं, परिभाषितं वा
सुत्रार्थतः प्रणीतमित्यर्थः, द्वादशाङ्गं द्वादशानामङ्गानां समा-
हारो द्वादशाङ्गम् । [द्वादशाङ्ग्याः नित्यन्वयम् 'धारसंगा' श-
ब्दे दर्शयिष्यते] किंविशिष्टमित्याह- (गणिपिडगं ति) गुण-
गणः साधुगणो वास्याऽस्तीति गणी आचार्यः, तस्य पि टक-
मिव गत्वाऽऽदिककरणद्वयं पिटकं गणिपिटकं, सर्वार्थ-
सारकोशभूतमित्यर्थः । पुनरपि किंविशिष्टम्- (भयवंतं ति)
भगः सर्वश्रेष्ठवर्त्योऽऽदिलक्षणः यदुक्तम्- "पेश्वर्यस्य समग्रस्य,
रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, पणां भग इती-
ज्जना ॥१॥" इज्जना नाम, सा विद्यते यस्य तद्भगवन्, तत्रैह सम-
ग्रैश्वर्यं स्यातिशयमिधेयविभूतिः । यद्वाचि- "सच्चनरिणं जा
होज्जवालुया सव्वउदहिजं साललं । एत्तां वि अणेतगुणी अ-
त्थो एगस्स सुत्तस्स ॥१॥ " रूपं च निर्दोषव्यसारवर्धेतुयु-
क्तत्वालमुक्तत्वाऽऽदिगुणगणसंपाद्यं यशश्च विश्वव्यापिनी

कीर्तिः, धीश्च कमनीयता श्रुतिहृदयाऽऽनन्ददायितेत्यर्थः, ध-
र्मश्चाभिधेयत्वेन सर्वोपाधिबिभृक्षोऽहिंसाऽऽदिकः, प्रयत्न-
श्चाभिधेयतया सर्वप्रमादवर्जनरूप उद्यमः, अथवा-प्रयत्नो
माहात्म्यं, प्रभावः सामर्थ्यामिति यावत् । सुप्रसिद्धश्चैतदागम-
स्वरूपवर्दिनामिति । ये चैवं सम्यगविपरीत्येन कायेन काय-
प्रवृत्त्या मनोमात्रेणेत्यर्थः, स्पृशन्ति ग्रहणकाले विधिना गृ-
ह्णन्ति, पालयन्ति पुनः पुनरभ्यासकरणेन रक्षन्ति, पूरयन्ति
मात्राविच्छेदतयाऽऽदिभिरध्यतृदोषादपरिपूर्णं परिपूर्णं कु-
र्वन्ति तीरयन्ति अविस्मृतं जन्मपारं नयन्ति, कीर्तयन्ति
स्वनामभिः स्वाध्यायकरणेना वा संशोदयन्ति, सम्यगा-
ख्या आराधयन्ति सम्यग्यथावत् आख्या तदुक्तार्थरूपया
गुरुमयोगात्मिकया वा आराधयन्ति नवदुष्क्रियाकरण-
तः फलदं कुर्वन्तीत्यर्थः, तेभ्योऽपि नम इति प्रक्रमः । (अ-
हं च नागहेमि) यच्चाहं नाराध्यामि प्रमादतो भानुपालया-
मि, (तस्म सि) षष्ठीसमर्थ्यारभेदात्तस्मिन्नाश्रयविषये
(मिच्छा मि दुक्कडं ति) मिथ्या मे दुष्कृतमिति स्वदुष्करि-
तानुतापसूचकं स्वदोषप्रतिपत्तिसूचकं वा प्रतिक्रमणमिति
परिभाषितं वाक्यं प्रयच्छामीत्यर्थः ।

साम्प्रतं प्रस्तुतमूलपरिसमाप्तौ श्रुतदेवतां विज्ञपयितुमाह-
सुयदेवया भगवई, नाणावरणीयकम्मसंपाद्यं ।

तेसि खवेउ सययं, जेमि सुयसायरे भत्ती ॥ १ ॥

श्रुतमर्हत्प्रवचनं, श्रुताधिष्ठात्री देवता श्रुतदेवता, संभवति
च श्रुताधिष्ठातृदेवता । यदुक्तं कल्पभाष्ये- "सर्वं च लक्ष्य-
णावयं, समहिदुंति देवता । सुत्तं च लक्षणावयं, जेण सव्व-
ण्णुभासियं ॥ १ ॥" इति । भगवती पूज्या, ज्ञानाऽऽवरणीय-
कर्मभ्रज्ज्ञानं ज्ञानाऽऽशानताया उद्भूतं [ज्ञानघ्ने] कर्म-
निवहं तेषां प्राणिनां, क्षपयतु क्षयं नयतु, सततमनवरतं,
येषां किमित्याह-श्रुतमेषानिगमभीगतया अतिशयरत्नप्रचुर-
तया च सागरः समुद्रः श्रुतसागरस्तस्मिन् भक्तिर्वहुमानो
विनयश्च, समस्तीति गम्यते । ननु श्रुतरूपदेवताया उक्त-
रूप-
विज्ञापना युक्ता, श्रुतभक्तः कर्मक्षयकारणत्वेन सुप्रतीतत्वा-
त्, श्रुताधिष्ठातृदेवतायास्तु व्यन्तराऽऽदिप्रकाशया न युक्ता,
तस्याः परकर्मक्षयेऽसमर्थत्वादिति । तत्र । श्रुताधिष्ठातृदेव-
तागोचरशुभप्रणिधानस्यापि स्मृतुः कर्मक्षयहेतुत्वेनाभिहि-
तत्वात् । यदुक्तम्- "सुयदेवयाणं जीए, संभरणं कम्मवयकरं
भणियं । नत्थि ति अकज्जकरी व, पयमात्तायणा तीए ॥१॥"
इति । किञ्च-इहेदमव व्याख्यातं कर्तुमुच्यते, येषां सततं श्रुत-
सागरे भक्तिस्तेषां श्रुताधिष्ठातृदेवता ज्ञानाऽऽवरणीयकर्म-
सङ्गतं क्षपयन्ति वाक्यार्थोपपत्तेः, व्याख्यानान्तरे तु श्रुत-
रूपदेवता श्रुते भक्तिप्रतां कर्म क्षपयन्ति सत्यप्रोपपद्यते,
श्रुतस्तुतेः प्राग्वद्गुणोऽभिहितत्वाच्चेति । ततः स्थितमिदमर्ह-
त्प्राप्तिकी श्रुतदेवतेह गृह्यते इति । पा० ।

(२६) साम्प्रतं शेषप्रतिक्रमणविधिरुच्यते- "तत्रो उद्धट्टियप-
क्खपडिक्कमणसुत्तकिन्नणावसाणे विहिंसा निसिइसा 'कर्णम
भंतं ! सामाइयं' इत्यादि सव्वं निव्विदुपडिक्कमणं कट्ठिंसा उ-
द्धट्टिया तस्म धम्मस्स ऽब्भुट्टिओ मि सि पयमाइयं 'वंदामि
जिणं चउव्वीसं ति' आलावगपज्जवसाणं सुत्तं कट्ठंति क-
ट्ठिए य 'करेमि भंतं ! सामाइयं' इत्याह काउस्सगदंडगुच्चा-

रणपुरस्तरं उज्ज्वला चैव मूलुत्तरगुणेषु जं खंडियं तस्म
पायच्छिन्ननिमित्तं उस्माससयतिगपरिमाणं काउस्मगं करे-
ति । तत्थ बारस उज्जोयगरे चिंतति । चउमासिण पंचसउ-
स्मासमाणं उज्जोयगरे धीसं संवच्छुरिण अरुत्तरसहसु-
स्मासमाणं उज्जोयगरे चालीसं नमांकारं चिंतति, तत्रा
विहिणा पारित्ता चउवीसन्धयं पदंति । पच्छा उधविट्टा सु-
हणंतगं कायं च पडिलेहिता किइकम्मं करेति, तत्रा ध-
रणिथलनिहियजाणुकुण्यलुत्तमं समं भणंति”-

इच्छामि स्वमासमणो ! अब्भुट्टिओ मि अब्भितरपक्खियं
खामेउं पन्नरसणं दिवसाणं पन्नरसणं राईणं जं किंचि अप-
त्तियं परपत्तियं भत्ते पाणे विणए वेयावच्चे आलावे संलावे
उच्चासणे समासणे अंतरभासाए उवरिभासाए जं किंचि म-
ज्ज विणयपरिहीणं सुहम वा बायरं वा तुभे जाणह, अहं
न जानामि, तस्म मिच्छा मि दुक्कडं । अहमपि तुभे खामामि ।

अस्यार्थः-इच्छामिभिलषामि, क्षमयितुमिति योगः । (स्व
मासमणो स्ति) हे क्षमाश्रमण ! ओकागन्तव्यं च प्राकृतत्वा-
त् । न केवलमिच्छाम्येव किं तु (अब्भुट्टिओ मि स्ति) अब्भुत्थि-
तोऽस्मि प्रारब्धोऽस्म्यहम् । अनेनाभिलाषमाश्रयणोहेन क्ष-
मणिक्रियायाः प्रारम्भमाह- (अब्भितरपक्खियं स्ति) पक्षा-
भ्यन्तरसंभयमतिचारमिति गम्यते । क्षमयितुं मर्षयितुमिति
प्रस्तावना । क्षामणंमवाऽऽह (पन्नरसणं दिवसाणं स्ति)
पञ्चदशानां दिवसानां (पन्नरसणं) पञ्चदशानां [राईणं
स्ति] गत्रीणामभ्यन्तरमिति शेषः । (जं किंचि स्ति) यत्कि-
ञ्चित्क्षामान्यतो निरवशेषं वा । (अपत्तियं स्ति) प्राकृतशैल्या-
ऽप्रीतिकमप्रीतिमाश्रम् । [परपत्तियं स्ति] प्रकृष्टमप्रीतिकं प-
रप्रत्ययं वा परहेतुकमुपलक्षणत्वादस्याऽऽत्मप्रत्ययं चेति द्र-
ष्टव्यम् । भवद्विषये मम जातं वा, मया जनितमिति शेषः ।
“तस्म मिच्छा मि दुक्कडमिति” संबन्धः । तत्रभक्ते भोजनवि-
षये, पाने पानविषये, वित्तये अब्भुत्थानाऽऽदिरूपे, वेयानृत्ये
औषधपथ्यदानाऽदिनापष्टभक्षणरूपे, आलापे सहजलपे,
संलापे मिथःकथायाम् । “उच्चासणे समासणे चेति” व्यक्र-
म् । (अंतरभासाए स्ति) अन्तरभाषायामाश्रयस्य भाष-
याणस्यान्तरालभाषणरूपायाम्, उपरिभाषायामाश्रयभा-
षणान्तरमेव तत्तदधिकभाषणरूपायाम् । इह समुच्चया-
र्थशब्दा लुप्तो द्रष्टव्यः । यत्किञ्चित्त्वमस्तं सामान्यतो वा
(मज्ज स्ति) मम विनयपरिहीणं शिक्षावियुतन्धमनौचि-
त्यमित्यर्थः । संजातमिति शेषः । सामस्यं सामान्यरूपतां वा
विनयपरिहीणस्यैव दर्शयन्माह-सूडं वा, वादं वा, वाश-
ब्धौ द्वयोरपि मिथ्यादुष्कृतविषयतानुल्यतांज्ञापनार्थो । (तु-
भे जाणह स्ति) यूयं जानीथ, यत्किञ्चिदिति वर्तते । (अहं
न जानामि स्ति) अहं पुनर्न जानामि, मूढत्वात् । यत्कि-
ञ्चिदिति वर्तते, अप्रीतिकविषये, विनयपरिहीणविषये च
(मिच्छा मि दुक्कडं स्ति) मिथ्या मे दुष्कृतमिति । स्वदुश्च-
रितानुतापमूचकं स्वदोषप्रतिपत्तिमूचकं वा प्रतिक्रमण-
मिति परिभाषितं वाक्यं प्रयच्छामीति वाक्यशेषः । अ-
थवा-[तस्म स्ति] विभक्तिपरिणामात्तदप्रीतिकं, विनयपरि-
हीणं च मिथ्या मोक्षसाधनविपर्ययभूतं वर्तते [मे] मम
तथा दुष्कृतं पापमिति स्वदोषप्रतिपत्तिरूपमपराधज्ञमण-

मिति । अत्राऽऽचार्यो श्रुते-[अहमपि खामेमि तुभे स्ति]
प्रतीतार्थमेवेदमिति । अत्राऽऽह कश्चिन्-“नणु पुव्वमेव साम-
अत्रो विसेसओ वि पक्खियावराहखामणं कयं, ता किं पुणो
इयाणि पक्खियं खामेह ? । ” उच्यते-“ काउस्मगगद्वियाणं
सुभेगगभावमुवगयाणं किंचवराहपयं सुमरियं होजा,
तस्म खामणानिमित्तं पुरो खामणं करेमो स्ति । अहवा-
सव्वहेह पक्खपडिक्कमणपरिसम्मसी, तत्रो पुव्विखामण-
गाणंतरं जं किंचि पत्तियं विनहकिरियावइराइणा समु-
प्पन्नं तमिह खामिज्जइ स्ति । अहया विही चेव सो कम्म-
क्खयहेऊ भयवया तइवेज्जोत्तहपओगसरिसो दरिसि-
ओ, ता कायव्वमित्थ वि खामणं न कोइ पज्जणुज्जांगा
कायव्वो, आणा जेवह भागवइ पमाणं ति । ” ततो यथा
राजानं पुण्यमाणवा अतिकान्ते माङ्गल्यकार्ये बहु मन्यन्ते
यदुत अखण्डितवत्तस्य ते सुप्तं कालो गतोऽन्योऽन्येयमे-
वापस्थितः, एवं पात्तिकं विनयोपचारं द्वितीयक्षामणकस्-
त्रेण तथा स्थिता एव साधय आचार्यस्य कुर्वन्ति ।

तच्चेदम्-

इच्छामि स्वमासमणो ! पियं च मे जं भे हट्ठाणं तुडाणं
अप्पायंकाणं अभग्गजोणाणं सुमीलाणं सुव्वयाणं साय-
रियउवज्जभयाणं नाणेणं दंमणेणं चरितेणं तवमा अ-
प्पाणं भावेमाणाणं बहुसुभेणं भे दिवसो पोमहो पक्खो
वडकंतो अओ अ भे कल्लाणेणं पज्जुवट्टिओ सिरसा
मणमा मन्थएण वंदामि ।

(इच्छामीत्यादि) तत्रेच्छामि अभिलषामि वक्ष्यमाणं वस्तु,
हे क्षमाश्रमण ! कुतोऽपि कारणादप्रियमपि किञ्चिदप्रियत-
इत्याह-प्रियमभिमतं चशब्दः समुच्चये । मे मम, किं तदित्याह-
यद्, भे) भवतां, हट्ठानां रांगरहितानां तुष्टानां तापवताम् । अ-
थवेदं हर्षोत्तिरेकप्रतिपादनार्थमेकाधिकपदवृत्त्योपादानम्, अ-
ह्याऽऽतङ्कानामलपशब्दस्याभाववचनत्वात् सचापान्तिगणव-
ज्जितानां सामान्येन वा तीरागाणं स्तोकरीगाणां वा सर्वथा नि-
रुजत्वस्यासंभवात् । (अभग्गजोणाणं स्ति) अभग्गसंयमयोगानां
[सुमीलाणं सुव्वयाणं स्ति] व्यक्तम् । साऽऽचार्योपाध्यायानाम-
नुयाताऽऽद्याचार्योपाध्यायोपनानां ज्ञानाऽऽदिना आन्मानं भा-
वयतां बहुशुभेन अत्यर्थश्रेयसा ईषद्वनशुभेन वा सर्वथा श-
भस्यासंभवात् । [भे इति] भो भगवन्तः ! दिवसो दिनं, कि-
ञ्चिधः १, पौषधः पर्वरूपः । तथा-पक्षाऽऽर्द्धमासरूपो व्यतिक्रा-
न्तोऽतिलङ्घितः । अन्यश्च पक्ष इति वर्तते । [भे] भवतां कल्पा-
णेन शुभेन, युक्त इति गम्यते । पर्युपस्थितः प्रक्रान्त इति ।
एवं पुण्यमाण इव मङ्गलवचनमभिधाय प्रमाणमाह-शिरसा
मनसेति व्यक्तम्, चशब्दश्चह समुच्चयाधो द्रष्टव्यः । [मन्थ-
एण वंदामि] नमस्कारवचनमव्युत्पन्नं समयप्रभिद्धमतः
शिरसेत्यभिधायोऽपि यन्मस्तकंतेत्युक्तं तद्दुष्टं, यथेषां वली-
वर्दानामेष गोस्वामीति गोस्वामिनशब्दस्य स्वामिपर्याय-
तथा लोकं रुढत्वादिति ।

अत्राऽऽचार्य आह-

तुभेहिं समं ति ।

युष्माभिः सार्धं सर्वमेतत्संपन्नमित्यर्थः ।

अथ चैत्यवन्दापनं, साधुवन्दापनं च निवेदयितुकामा भणन्ति-
इच्छामि स्वमासमणो ! पुण्वि चेइयादं वंदित्ता नममित्ता

तुम्भएहं पायमूले विहरमाणेणं जे केइ बहुदेवसिया सा-
हुणो दिट्ठा समाणा वा वसमाणा वा गामाणुगामं दूइज-
माणा वा गयणिया संपुच्छन्ति, ओमरायणिया वंदंति, अ-
ज्जया वंदंति, अज्जियाओ वंदंति, मावया वंदंति, साविया-
ओ वंदंति, अहं पि निस्सल्लो निक्कसाओ तिकट्टु सिरसा
मणसा मन्थएण वंदामि, अहमवि वंदावेमि चेइयाइं ।

इच्छामि अभिलषामि चैत्यवन्दापनं साधुवन्दापनं च, भवतां
निवेदयितुमिति वाक्यशेषः । [खमासमणो] इति व्यक्तम् ।
[पुंवि ति] पूर्वकाले विहारकालान् [चेइयाइं ति] जि-
नप्रतिमाः [वंदंति ति] स्तुतिभिः [नमंसिस्त ति] प्रणा-
मतः, संघसत्कचैत्यवन्दना ह्येतदहं करोमीति प्रणिधानया-
गात् । क्व वन्दित्वेत्याह-[तुम्भएहं ति] युष्माकं [पाद-
मूले ति] चरणसंनिधौ, ततश्च [विहरमाणेणं ति] आ-
मानुग्रामं संचरता मया [जे केइ ति] ये केचन सामान्य-
तः [बहुदेवसिया] बहुदेवसपर्यायाः (साहुणो दिट्ठा) इति
व्यक्तम् । किंविधास्त इत्याह-[समाणा व ति] जह्वाबलप-
रिक्तयात् वृद्धवासितया आश्रितक्षेत्रादवहिर्वर्तिनां (वस-
माणा व ति) विहारयन्तां, विहारश्च तेषामृतवदे मासक-
ल्पेन, वर्षाकाले चतुर्मासकल्पेनेत्यत एवाऽऽह-(गामाणुगामं
दूइजमाणा व ति) ग्रामश्च प्रतीताऽनुग्रामश्च तदनन्तर इति
ग्रामानुग्रामं, तद्वद्वन्तां गच्छन्तः । अथवा-ग्रामाऽऽदिपेक-
रात्रिकं वसन्तः, आहिगडका इत्यर्थः । वाशब्दाः समुच्चया-
र्थाः । इह स्थाने तेषु मध्ये इति वाक्यशेषो द्रष्टव्यः ।
[गयणिया ति] गान्तिका भावरन्तव्यवहारिणः, बृहत्पर्या-
या आचार्या इत्यर्थः । [संपुच्छन्ति ति] मां प्रश्रयन्ति
मया वन्दिताः सन्ता भवतां शरीरकुशलाऽऽदिवार्तामीति
गम्यम् । [ओमरायणिया ति] अवमरान्तिका भवतः । प्र-
तीत्य लघुतरपर्याया आचार्या एव वन्दन्ते भवतः प्रणमन्ति ।
कुशलाऽऽदि तु । प्रश्रयन्त्येव, [अज्जया वंदंति] सामान्य-
साधवो वन्दन्ते, एवमार्याकाऽऽदयोऽपि । तथाऽहमपि तान्
यथादृष्टान्पूर्वाः शल्याऽऽदिविशेषणो वन्दे । शेषं प्राग्वत्, तथा-
(अहमवि वंदावेमि चेइयाइं ति) तान् यथादृष्टान्पूर्वादीन्
वन्दापयामि चैत्यानि, यथा अमुत्र नगराऽऽदौ युष्मत्कृते चै-
त्यानि वन्दितानि, तानि च यूयं वन्दध्वमित्येवमिति ।
एवं शिष्येणाहः सत्ताचार्यः प्रत्युत्तरयति ।

यथा-

मन्थएण वंदामि अहं पि तेसं ति ।

अस्तकेन वन्देऽहमपि तानिति । ये मम वार्तासंप्रच्छन्ताऽऽदि
कुर्वन्तीति भावः । ' अञ्ज भणंति-अहमवि वंदावेमि ति ' ।
तत आत्मानं गुरुणां निवेदयन्ति तृतीयक्षामणकर्मत्रेण ।

तच्छेदम-

इच्छामि खमासमणो ! उवट्ठिओ मि तुम्भएहं संतियं
अहाकणं वा कथं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछणं
वा अक्खरं वा पयं वा गाहं वा सिलोमं वा अइं वा हेउं
वा पसिणं वा वागरणं वा तुम्भेहिं चियत्तेणं दिअं मए
अविणएण पडिच्छियं, तस्स मिच्छा मि दुक्कडं ति ।

[इच्छामि खमासमणो ति] इह स्थाने आत्मानं निवेदयि-
तुमिति वाक्यशेषो दृश्यः । [उवट्ठिओ मि ति] उपस्थितो-
ऽस्मि. आत्मनिवेदनायेति शेषः । (तुम्भएहं संतियं)
युष्माकं सत्कं युष्मदीयमिदं सर्वं यदस्मत्परिभोग्यम् ।
किंभूतं किं तदित्याह-(अहाकणं ति) यथाकल्पं क-
ल्पानतिक्रान्तं स्थविरकल्पोचितं कल्पनीयं चैत्यर्थः । वस्त्रा-
ऽऽदि प्रतीतं, नवरं (पडिग्गहं ति) पात्रम् (पायपुंछणं ति)
पादप्रोच्छन्नं रजोहरणम् (अइं व ति) अर्थः सूत्राभिधेयः, प्रा-
कृतत्वाच्च नपुंसकनिर्देशः (पसिणं व ति) प्रश्नः, पण्डिता-
भिमानी परं माननिग्रहाय यत्प्रश्नयति (वागरणं ति) व्याक-
रणं, तथैव परेण प्रश्नते यदुत्तरं दीयते, वाशब्दाः समुच्चया-
र्थाः । एवं वस्त्राऽऽदिनिवेदनद्वारेणाऽऽत्मानं गुरुणां निवेद्य
युष्माभिरेवेदं वस्त्राऽऽदिकं मे वक्ष्यते । इत्यावेदने नदृष्ट्यर्थे
च संभविनमविनयं क्षमयाश्चदमाह-(तुम्भेहीत्यादि) (तु-
म्भेहिं ति) युष्माभिः (चियत्तेणं ति) प्रीत्या दत्तं, मया त्व-
विनयनं प्रतीक्षितम् । अत्र यदिति शेषो दृश्यः (तस्स ति) त-
त्र मिथ्यादुष्कृतमिति प्राग्वत् । एवमुक्तं आचार्यो ब्रूते-

आयगियसंतियं ति ।

पूर्वाऽऽचार्यसत्कमेतदिति किं ममात्रेति । अहङ्कारवर्जनार्थं,
गुरुषु चित्तव्यापनार्थं चैतदिति ।

अथ यच्छिष्यां प्रार्थितास्तमनुग्रहं बहु मन्यमाना आहुः-

इच्छामि अहमपुव्वाइं खमासमणो । कयाइं च मे किट्ठक-
म्माइं आयारमंतरे विणयमंतरे सेहिओ मेहाविओ संगहि-
ओ उवगहिओ मारिओ वारिओ चोइओ पडिचोइओ चि-
यत्ता मे पडिचोयणा उवट्ठिओऽहं तुम्भएहं तवसेयसिरीण
इमाओ चाउरंतंसेमारकंतागओ साहट्टु नित्थरिस्सामि
तिकट्टु सिरसा मणसा मन्थएण वंदामि ।

(इच्छामि इत्यादि) इच्छामि अभिलषामि, अहमपूर्वा-
ण्यनागतकालीनानि, कृतिकर्माणीति यागः । कर्तुमिति वा-
क्यशेषः "खमासमणो" इति व्यक्तम् । तथा-कृतानि पूर्वकाले
चः समुच्चयः (मे ति) मया कृतिकर्माणि वैयाकृत्याविशेषाः,
भवतामीति गम्यते । तेषु च (आयारमंतरे ति) आचारा-
न्तरे, क्वचित् ज्ञानाऽऽद्याचारविशेषं विषयभूतं आचारव्यव-
धानं वा सति, ज्ञानाऽऽदिक्रियाया अकरणं सतीति भावः ।
तथा-(विणयमंतरे ति) विनयान्तरे आसनदानाऽऽदिवि-
नयविशेषं विषयविभूतं विनयविच्छेदे वा, तदकरणं इत्यर्थः,
(सेहिओ ति) शिक्षितः स्वयमेव गुरुभिः शिक्षां प्रार्थित इ-
त्यर्थः । मेधातो निष्पादित आचारविशेषविनयविशेषेषु कुश-
लीकृत इत्यर्थः, (मेहाविओ ति) शिक्षापितः मेधापितो वा
उपाध्यायाऽऽदिप्रयोजनतः, तथा -(संगहिओ ति) संगृहीतः
शिष्यत्वेनाऽऽश्रितः । तथा -(उवगहिओ ति) उपगृहीतः,
ज्ञानाऽऽदिभिर्वस्त्राऽऽदिभिश्चापष्टम्भतः, तथा-(मारिओ
ति) मारितो हिते प्रवर्तितः, कृत्यं वा स्मारितः । (वारिओ
ति) अहिताभिर्वारितः (चोइओ ति) संयमयोगेषु स्वलि-
तः सन्नयुक्तमेतद्भादृशां विधातुमित्यादिवचनेन प्रेरितः ।
(पडिचोइओ ति) तथैव पुनः पुनः प्रेरित एव (चियत्ता मे
पडिचोयणा ति) चियत्ता प्रीतिविषया, नत्वहङ्कारदप्रीतिरिति
(मे) मम प्रति प्रेरणा भवद्भिः क्रियमाणेति । उपलक्षणं चेत-

च्छिन्नाऽऽदेरिति । ततश्च (उवट्टिओऽहं ति) उपस्थितोऽहमस्मि, प्रतिप्रतिनार्थसंपादनविषये कृतोऽयम इत्यर्थः । तथा—(तुम्भ-
एहं तवतंतयसिरीए) युष्माकं तपस्तेजःश्रिया भवदीयया तपः-
प्रभावसंपदा हेतुभूतया (इमाओ ति) प्रत्यक्षात् (चाउरंतसं-
सारकंतागओ ति) चतुरन्तं चतुर्विभागं नरकत्वाऽऽदिभेदेन,
तदेव चातुरन्तं । तच्च तत्संसारकान्तारं च भवारण्यमिति
समानः । तस्मात् (साहटटु ति) संहृत्य कपायेन्द्रिययोगाऽऽ-
दिभिर्विस्तीर्णमात्मानं संक्षिप्यत्यर्थः । (नित्थरिस्सामि ति)
लङ्घयिष्यामि (इति कटटु) इति कृत्वा इतिहेतोः । "सिग्मा
मणसा मन्थएण वंदामि ति" प्राग्वत् । इह भगवन्तमिति
वाक्यशेषः ।

इहाऽऽचार्यवचनम्—

नित्थारगपारगा होह ।

निस्सारकाः संसारसमुद्रात् प्राणिनां प्रतिज्ञायाश्च पारगाः
संसारसमुद्रतीरगामिनां भवत यूयमित्याशीर्ध्वनमिति ।
"पच्छा देवमियं पडिक्कमंति । तत्थ खामणानिमित्तं किइक-
म्मं करेत्ता भणंति-इच्छामि खमासमणो ! अर्धुट्टिओ मि अग्निं
तग्देवमियं खामेउं, जं किंवि अपत्तियमित्यादि । पच्छा साहु-
दुगं खामेति, तत्रो आयरियस्स य अक्षियावणनिमित्तं
किइकम्मं करेति, तत्रो दुगलोइयं वा होज्जा, दुण्डिककंनं वा
होज्जा, अणाभोगाइणा कारणेण, तत्रो पुणो वि कयम्मामाह-
याइसुत्तुआरणा चारित्तियसोहणत्थमव पंचामुस्सासपरिमा-
णं काउस्सग्गं करेति । तत्रो नमोक्कारेण पारिस्ता विमुद्धचरि-
त्ता विमुद्धचरित्तदेवयाण दंसणाविमुद्धिनिमित्तं नामुकित्त-
णं करेति "लोगस्सुज्जायगरं" इत्यादि । तत्रो दंसणाविमु-
द्धिनिमित्तं पणवीमुस्सासपरिमाणं काउस्सग्गं करेति । त-
त्रो नमोक्कारेण पारिस्ता नाणविमुद्धिनिमित्तं सुयनाणत्थ-
यं पठेति—"पुक्खवरवदीवहं" इत्यादि । तत्रो सुयनाणवि-
मुद्धिनिमित्तं पणवीमुस्सासपरिमाणं काउस्सग्गं करेति,
तत्रो नमोक्कारेण पारिस्ता मिद्धत्थयं पठेति—"मिद्धाण थुद्धा-
णं" इत्यादि । "तत्रो सेज्जादेवयाण काउस्सग्गं करेति । तत्थ
य सत्तावीमुस्सासं पूरेति ।" इत्यावश्यकचूर्णिः । "आयरणओ
अट्टत्ति, तत्रो विहिणा निमिइत्ता मुहपोत्तियं मसीसांवारियं
कायं च पडिलोहत्ता आयरियस्स वदणं करेति । तं च
जहा रओ मणूसा आणत्तियाण पंसिया पणामं काऊण गच्छ-
ति । तं च सुकयं काऊण पुणो पणामपुव्वगं निवेदंति । एवं
साहुणो वि गुरुसमाहट्टा वंदणपुव्वगं चरित्ताइयिसोहि का-
ऊण पुणो वि सुकर्याकिइकम्मा संता गुरुणो निवेदंति । भ-
यवं ! कयं पसणा आयविसोहिकारणं ति 'निवेयणत्थं ति' तं
च काऊण पुणो उकुडुया आयरियाभिमुहा विणयग्गइयंजाल-
पुडा चिट्ठंति, जावायगिया वड्डमार्णाओ सरंणं छंदसा वा
तिअि थुईओ भणंति । इमे वि अंजलिमउलियग्गहत्था एक-
क्काए समत्तीए नमोक्कारं करेति ।" सबहुमानं शिरसा प्रण-
मन्तीत्यर्थः । केचिदत्र - 'नमो खमासमणाय' ति भणंति । पच्छा
संसगा वि निअि थुईओ तंहव भणंति, तं रयणिं नेव मुत्तपो-
रिसी नेव अन्थपोरिसी थयथुईओ भणंति, जस्म जत्तियाओ
इति ति । देवसिए पुण ताव चिट्ठंति जाव गुरुथुडगहणं करेति ।
तत्रो पढमपुइस्सत्तीए थुइ कहंति, विणओ ति, संसाओ
दांअि सहेव भणंति । "एए सुओक्तः पाजिकपीतकमण-
विधिः ॥ चाउम्मासियसंवच्छुरिए वि एस चेव विही । वि-

संसो खामणगकाउस्सग्गेसु, सो पुण लाघवत्थं दंसिओ चेव;
तहा चाउम्मासियसंवच्छुरिएसु मूलगुण उत्तरगुणाइयाराणं
आलोयणं दाऊण पडिक्कमंति ति, संत्तदेवयाण य उस्सग्गं क-
रेति, केइ पुण चाउम्मासिगं सेज्जादेवयाण वि उस्सग्गं क-
रेति । तहा आवस्सए कए निरइयाग वि पंचकल्लाणं गेगहं-
ति, पुव्वगहिए य अभिगहं निवेदंति । ते य मम्मं जइ ना-
णपालिया तत्रो तव्विसुद्धिनिमित्तं उस्सग्गं करेति, पुणो
वि अंशे गेगहंति, निग्भिग्गहाण य न वट्टइ अत्थिउं ति, सं-
वच्छुरिए य आवस्सए कए पज्जोसवणाकणो कहिज्जइ ।
तत्थ दिवसओ कहिउं चेव न कण्णइ, नावि संजइगिहत्थपास-
न्धारणं पुग्गो, जत्थ वि सेत्तं पडुच्च कहिज्जइ । जहाऽऽणंदपुणे
मूलवइयथरं दिवसओ सव्वजणममक्खं कहिज्जइ । तत्थ
वि साह नो कहइ, पासन्था कहइ, तं साह सुणेज्जा, न दोसो,
पासन्थाण वा कहइग्गस्स अणइ दंडिगेण सहेहि वा अग्भ-
त्थिओ, ताहे दिवसओ वि कहइ । तत्थ इमो विही-अणाययं
चेव पंचरत्तेण अप्पणो उवस्सए पाओसिए आवस्सए कए
कालं धेत्तुं काले सुद्धे असुद्धे वा पट्टवत्ता कहिज्जइ । एवं च-
उसु गईसु पज्जोसवणागएण पुण कहिए सव्वे साहवो म-
मप्पावणियं काउस्सग्गं करेति, पज्जोसवणकण्णस्स सम-
प्पावणियं करेति काउस्सग्गं, जं खंडियं जं विगाहियं जं च
न पडिपूरियं सव्वो दंडओ कहिइयव्वो जाव धोमिर्गामि
ति । "लोगस्सुज्जायगरं" चित्तं ऊण उस्सागेत्ता पुणो "लोग-
स्सुज्जायगरं" कहंता सव्वे साहवो निमीयंति, जण कहि-
ओ सो तांहा कालस्स पडिक्कमइ, तांहा वरिसाकालद्वयणा
ठविज्जइ । तं जहा-ऊणायगिया कायव्वा, विगाहनवगपरि-
च्चाओ कायव्वो, जम्हा निद्धो कालो, बहुपाला मेइसी, वि-
ज्जुगज्जियार्हि य मयणो दिप्पइ, पीढफलगाइसंधारणाणं
उच्चारपासवणखेलमल्लगाण य जयणाए परिभोणो काय-
व्वो, निच्चं लोओ कायव्वो, सेद्धो न दिक्खियव्वो, अभि-
णवो उवही न गहेयव्वो, दुगुणं वरिसावग्गहावगणं
धरेयव्वं, पुव्वगहियाणं छारडगलार्णं परिआओ काय-
व्वो, इयरेमि धारणं कायव्वं, पुव्व्यावरणं सकोसजो-
यणाओ पग्गो न गंतव्वं ।" इत्यादि । किं च—"प-
क्खचाउम्माससंवच्छुरियपव्वेसु जहक्कमं चउत्थल्लुट्टुमतवो
वेइयवंदणपरिआडी सट्ठाणं धम्मकहा य कायव्व ति ॥
इयाणि पसंगओ गइयविही भजइ-पढमं चिय सामाइयं
काहिऊण चरित्तविमुद्धिनिमित्तं पणवीमुस्सासपरिमाणं
काउस्सग्गं करेति, तत्रो नमोक्कारेण पारिस्ता दंसणाविमुद्धि-
निमित्तं चउर्वीसत्थयं पठेति, पणवीमुस्सासपरिमाणं का-
उस्सग्गं करेति । एत्थ वि नमोक्कारेण पारिस्ता सुयनाण-
विमुद्धिनिमित्तं सुयनाणत्थयं कहंति । तत्थ य पाउसियथुइ-
माइयं अहिगयकाउस्सग्गपज्जंतमइयारं चित्तेति । आह-
किनिमित्तं पढमकाउस्सग्ग एव राइयाइयारं न चित्तेति ?,
कि वा पढममेव तन्नि काउस्सग्गे करेति ? उच्यंत-निहाभि
भूया न संभरंति, सुट्टु अइयारं न चित्तेति, मा य अंधयारं
वंदंताणं अक्षोअधट्ठणं, अंधयारं वा अदंसणाओ मेदसडा
न समं वंदंताणं दंति ति काउं पच्छूस्स तइए निसाइयारं चि-
त्तेति, आहए य तन्नि काउस्सग्गा भवंति, न पुण पाओ-
सिए जहा पओ ति, तत्रो चित्तं ऊण इयारं नमोक्कारेण पारिस्ता
मिद्धाण थुइ काऊण पुव्वभाणएण विहिणा वंदित्ता अ-

लपन्ति, तत्रो सामाहयपुव्वर्गं पडिक्रमन्ति, तत्रो वंदणपुव्वयं स्वामेति, तत्रो कयकिइकम्मा सामाहयपुव्वयं काउस्समगं करेति, तन्थ चित्तेति-कम्मि नियोगे निउत्ता वयं गुरुहिं तो तारिस्सं तवं पव्वज्जामो जारिस्सेणं तस्म हाणी न भवइ । तत्रो चित्तेति-छम्मासं खवणं करेमो न सक्कमो, एगदिवसेण ऊणं तहावि न सक्कमो, एवं जाव एगूणतीसाए ऊणं, एवं पंचमामे, तत्रो चत्तारि । तत्रो तिस्सि, तत्रो दास्सि, तत्रो एकं, तत्रो एगेण दिगेण ऊणं जाव चउदस्सहिं ऊणं न सक्कमो, तत्रो चत्तीसइमं । तीसइमं जाव चउत्थं, आर्याविलं एगदुणयं एक्कासणयं पुग्गिहं निद्विगइयं पोगिस्सिं नमोक्कार-स्सहिं व त्ति । एवं जे समन्था तवं काउं तमसहभावा हि यण करेति, पच्छा चोदित्ता गुरुस्सकिस्सयं पव्वज्जन्ति, सव्वे य नमोक्कारचित्तगा समगं उट्टेति, वोगिस्सगवेति, निर्मायन्ति य । एवं पोगिस्सिमाइसु विभामा । तत्रो तिस्सं थुइओ जहा पुव्वं, नवरमप्पसहं देति, जहा घरकाइलाई मत्ता न उट्टेति । तत्रो देवं वंदेति, तत्रो बह्वेवं संदिस्सवेति । तत्रो मुद-णंतगं पडिलेहिता रयहरणं पडिलेहिंति । पुणो ओदियं संदिस्सवेति, पडिलेहिंति य, तत्रो चम्पहिं पमाज्जिय कालं निवेदेति । अत्र भणन्ति-थुइस्समणंतरं कालं निवेणंति एवं च पडिक्रमणकालं तुलंति, जहा पडिक्रमणं थुइअवसाणे चव पडिलेहणवेत्ता भवइ त्ति । ” पा० ।

(२७) श्रावकप्रतिक्रमणम्-

प्रतिक्रमणं तु सामान्यत इर्यापथिकप्रतिक्रमणमननेव सिद्धं, न च विवित्राभिग्रहवतां श्रावकाणां कथमेकेन प्र-तिक्रमणवृत्तेन तदुपपद्यत इति वाच्यम् । प्रतिपक्षवत-स्यातिचरणं प्रतिक्रमणं युक्तम्, अन्यस्य तु अश्रद्धायाऽऽदि-विषयस्यैव प्रतिक्रमणसमाधानस्य सुलभत्वात् । ननु साधु-प्रतिक्रमणादिक्रमं श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमयुक्तं, नियुक्तिभाष्य-चूर्णयादिभिरन्वितत्वेनानार्पित्वात् । नैथम् । आध्यात्मिकाऽऽ-दिदशशास्त्रीव्यातिरेकेण नियुक्तीनामभावेनोपपातिकाऽऽशुपा-ज्ञाना च चूर्ण्यभावनानार्पित्वप्रसङ्गात्, तत्प्रतिक्रमणमप्य-स्ति तेषाम् । (४०) तस्मान्माधुवच्छ्रावकेणापि श्रीसुधर्म-स्याभ्यासपरम्पराऽऽगतविधिना प्रतिक्रमणं कार्यमित्यलं प्रसङ्गम् । ४० २ अधि० ।

(२८) श्रावकप्रतिक्रमणविधिः-

श्रावकप्रतिक्रमणस्यदानीमवसरः, तत्र कृतसामायिकेन प्र-तिक्रमणमनुष्ठेयं, तस्य च सर्वार्तिचारविशेषकत्वेन विशि-ष्टधेयाभुतत्वान्महत्वाऽऽदिविधानार्थं प्रथमगाथामाह-

“ वंदितुं सर्वामिदं, धम्मार्थिणं अ सव्वसाहं अ ।
इच्छामि पडिक्कमिउं, सावगधम्मार्थिणस्स ॥ १ ॥ ”

चिन्त्वा नत्वा, सर्वं वस्तु विदन्ति सर्वेभ्यो हिता वेति सार्वा-स्तीर्थकृतः, सिद्धयन्ति स्म सर्वकर्मक्षयाधिष्ठितार्था भवन्ति स्मेति सिद्धाः, सार्वाश्च सिद्धाश्च सार्वसिद्धास्तान् । तथा-धर्माऽऽचार्यान् श्रतचारत्रधर्माऽऽचारसाधून्, धर्मदातृन् वा, चशब्दादुपाध्यायान् श्रुताध्यापकान् । तथा-सर्वसाधूश्च स्थ-विर्कल्पिकाऽऽदिभेदभिन्नान्मोक्षसाधकान् मुनीन्, चः समु-च्छये । एवं च विघ्नवातापशान्तये कृतपञ्चनमस्कार इदमाह- (इच्छामि) अभिलषामि प्रतिक्रमितुं निर्वर्तितुं, कस्मादित्या-

ह-श्रावकधर्मातिचाराह, जातावेकवचनं, पञ्चम्यर्थे पष्टी, ततो ज्ञानाऽऽद्याचारपञ्चकस्य चतुर्विंशतसंख्याऽतिचारे-भ्यः प्रतिक्रमितुमिच्छामि । इति गाथार्थः ॥ १ ॥

सामान्येन सर्वव्रतानिचारप्रतिक्रमणार्थमाह-

“ जो मे वयाइआरो, नाणे तह दंसणे चरिस्सं अ ।

सुहुमो य वायरो वा, तं निंदं तं च गरिहामि ॥ २ ॥ ”

य इति सामान्येन, ‘मे’ मम सर्वव्रतानिचारोऽणुव्रताऽऽदि-मालिन्यरूपः पञ्चमप्रतिसंख्यः संज्ञात इति शेषः । तथा-ज्ञान-ज्ञानाऽऽचारं कालविनयाऽऽद्यप्रकारे चित्ताऽऽचरणरूपः । तथा-दर्शने सम्यक्त्वे शङ्काऽऽदीनां पञ्चनामासंघनाद्वारेण, निःशङ्किताऽऽद्यप्रविधे च दर्शनाऽऽचारं अनसंघनाद्वारेण, तथा-चरित्रे समितिगुणिलक्षणेऽनुपयोगरूपोऽर्तिचारः, च-शब्दात्तपोवीर्याऽऽचारयोः संलब्धनायां च । तत्र वाङ्माऽऽभ्य-न्तरभेदात्तपो द्वादशधा, वीर्यं मनेवाक्रियस्त्रिधा, अतिचारना-चानयोर्धर्मे स्वशक्तिगोपनात्, संलब्धनायास्तु पञ्चानिचाराः । एवं चतुर्विंशत्यधिशतसंख्यातिचारमध्ये यः सूक्ष्मो वाऽनु-पलब्धः, वादरो वा व्यक्तः, तं निन्दामि मनसा, पश्चात्तापेन तं च गहं गुरुममक्षमिति ॥ २ ॥

प्रायेऽन्यव्रतानिचारा अपि परिग्रहान्प्रादुर्भवन्ति, अतः सामान्येन तत्प्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ दुर्विहं परिग्रहस्मी, सावज्जे बह्विहं य आरम्भं ।

कारावणे अ करणे, पडिक्कमं देमिअं सव्वं ॥ ३ ॥ ”

द्विविधं परिग्रहं सचिन्ताचित्तरूपं, सावज्जे संपापं, बह्विधं-ऽनेकप्रकारं, आरम्भे प्राणानिपातरूपं कारणेऽन्यविधापने, क-रणं स्वयं निवर्तने, चशब्दात् कर्तृवदनुमतावपि, यो मेऽतिचा-रस्तमित्यनुवर्तते, तं निर्वशं (देविअं ति) आप्तत्वाहं वसि-कम्, एवं रात्रिकपालिकाऽऽद्यापि स्वस्वप्रतिक्रमणं, अशुभ-भावात्प्रातिकृत्येन क्रमामि प्रतिक्रमामि । निवर्तेऽहमित्यर्थः । उक्तं च-“ स्वस्थानाद यत्परस्थानं, प्रमादस्य वशाद्गतः । त-त्रैव क्रमणं भूयः, प्रतिक्रमणमुच्यते ॥ १ ॥ ” इति ।

अधुना ज्ञानानिचारनिन्दनायाऽऽह-

“ जं बड्ढमिदिणहिं, चउहिं कसाणहिं अण्णसंथेहि ।

रागेण व दंसणे व, तं निंदं तं च गरिहामि ॥ ४ ॥ ”

यद्वड्ढं यत् कृतमशुभं कर्म, प्रस्तावार्तरतिनिवन्धका-प्रशस्तेन्द्रियकपायवशगतां ज्ञानानिचारभूतम् । यदुक्तम्-“ तद् ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदितं विभति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर् दिनकर्तृकरणाग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥ ” इन्द्रियैः स्पर्शेन्द्रियाऽऽदिभिः स्पर्शाऽऽदिविषयसंबद्धसंभू-तसाधु-सौदामराज-प्राणप्रियकुमार-मधुगवणिक-सुभद्राधे-ष्टिन्यादिवन् । तथा-चतुर्भिः कर्षाद्यैः क्रोधाऽऽदिभिरप्रशस्ते-स्तीव्रौदायिकभावमुपगतैर्मगड्कक्षपक-परशुराम-धनश्री-म-म्मणाऽऽदिवन्, रागेण हृष्टिगणाऽऽदिरूपेण गोविन्दवाचका-सराभ्यामिव, द्वेषेणाप्रीतिरूपेण गोष्ठामाहिलाऽऽमित्यन्तः, वा-शब्दो विकल्पार्थो (तं निंदं) इत्यादि प्राग्वन् ॥ ४ ॥

साम्प्रतं सम्यग्दर्शनस्य चतुर्दर्शनस्य च प्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ आगमणे निग्गमणे, ठाणे चंक्रमणे अणाभागे ।

अभिओगे अतियोगे, पडिक्कमं देमिअं सव्वं ॥ ५ ॥ ”

आगमनं मिथ्याहृष्टिप्रथयात्राऽऽहः संदर्शनार्थं कुतूहलेना-ऽऽममन्तादमने, निर्गमने च, यद्वड्ढमित्यनुवर्तते । तथा-स्थानं

मिथ्यादृष्टिदेवकुलाऽऽदावूर्ध्वस्थाने, चक्षुःक्रमणे च तत्रैवेतस्ततः
परिष्कमणे, क सतीत्याह-अनाभोगे अनुपयोगे, अभियोगे
राजाभियोगाऽऽदिके, नित्ययोगे धेष्टिपदाऽऽदिरूपे, शेषं पूर्ववत् ॥ ५ ॥

साम्प्रतं सम्यक्त्वातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ संका १ कंख २ विगिह्वा ३, पसंस ४ तह संथवो कुलिगीसु ।
सम्मत्तस्सऽइयारे, पडिक्कमे देसिअं सव्वं ॥ ६ ॥ ”

तत्र तावद्दर्शनमोहनीयकर्मोपशमाऽऽदिसमुत्थाऽहं वृक्ततत्त्व-
श्रद्धानुरूपः शुभ आत्मपरिणामः सम्यक्त्वं, तस्मिन् सम्य-
क्त्वं श्रमणोपासकेन शङ्काऽऽद्यः पञ्चातिचारा ज्ञातव्या, न
समाचरितव्याः । ॥ ५० ॥

इदानीं चारित्रातिचारप्रतिक्रमणमभिधत्सुः प्रथमं सामा-
न्येनाऽऽरम्भानन्दनार्थमाह-

“ छुक्कायसमारंभे, पयसे य पयावणे य जे दोसा ।

अत्तट्ठा य पट्ठा, उभयट्ठा चेव तं निंदे ॥ ७ ॥ ”

पटकायानां-भूदकाश्रियायुवनस्पतिप्रसरूपाणां, समारम्भे
परितापने, तुलावण्डन्यायात् संरम्भाऽऽरम्भयोश्च-सङ्कल्पप-
द्रावणलक्षणयोः, एतत्पु सन्मु, ये दोषाः पापानि, न त्वर्त्ताचाराः,
अनङ्गीकृते मालिन्याभावात्, क सति ? पचने च पाचने च,
चशब्दादनुमतौ च । किमर्थमित्याह-आत्मार्थं स्वभोगार्थं,
परार्थं प्राधुर्गकाऽऽद्यर्थं, उभयार्थं स्वपरार्थं, चशब्दो-नर्थकहे-
पाऽऽदिकृतदोषसूचकः, एवकारः प्रकाशयत्ताप्रदर्शकः । यद्वा-
आत्मार्थं मुख्यमतिन्वात् साध्वर्थमशनं कृते मम पुण्यं भ-
विष्यति, एवं परार्थोभयार्थावपि । अथवा-पटकायसमार-
म्भाऽऽदिव्यतिनापरिशुद्धजलाऽऽदिना ये दोषाः कृतास्तान् इव
निन्दामीति ॥ ७ ॥

साम्प्रतं सामान्येन चारित्रातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ पंचरहमणुचयाणं, गुणव्वयाणं च निगहमइयारे ।

सिक्कवाणं च चउगहं, पडिक्कमे देसिअं सव्वं ॥ ८ ॥ ”

कण्ठ्या, नवरम, अनु सम्यक्त्वप्रतिपत्तेः पश्चात्, अणूनि वा
महाव्रतापेक्षया लघूनि, व्रतानि अणुव्रतानि, तानि पञ्चेति मू-
लगुणाः, तेषामेव विशेषगुणकारकाणि दिग्गताऽऽदीनि त्रीणि
गुणव्रतानि, एतानि यावत्काश्रितानि, शिखाव्रतानि पुनरित्व-
रकालिकानि, शिखकस्य विद्याग्रहणमिव पुनः पुनरभ्यस-
नीयानि चत्वारि सामायिकाऽऽदीनि ॥ ८ ॥

अधुना प्रथममाह-

“ पढमे अणुव्वयस्मी, थूलगपाणाइयायविगइओ ।

आयरियअप्पसन्धे, इत्थ पमायप्पसंगेणं ॥ ९ ॥ ”

प्रथमं सर्वव्रतानां सारत्वादादिमं, अणुव्रतेऽनन्तरंगस्वरूपे,
स्थूलकां बाह्यरूपलक्ष्यन्याद्वादादंगं गत्यागत्यादिव्यकलिङ्गहि-
त्रिचतुःपञ्चेन्द्रियजावसंयन्धनां प्राणानामिन्द्रियाऽऽदीनाम-
स्थायार्थमतिपातो विनाशस्तस्य विरतिनिर्वृत्तिस्तस्याः स-
काशादतिचरितमतिक्रान्तम्, एतच्च सर्वविरतिसंक्रमेऽपि
स्यात् । न च तत्प्रतिक्रमणार्हमेत आह-अप्रशस्ते क्रोधाऽऽदि-
नौर्दायकभावे सति (इत्थं ति) अत्रैव प्राणानिपाते प्रमाद-
प्रसङ्गेन, प्रमादो मद्याऽऽदिः पञ्चधा, तत्र प्रसञ्जनं प्रकर्षेण प्रव-
र्तनं प्रसङ्गस्तेनः एकप्रहणे तज्जातीयप्रहणादाकुट्याऽऽद्यैरपि,
यद्वा विरतिमार्थस्य यदाचरितं वक्ष्यमाणवधवन्धाऽऽदिक-
मसाध्वनुष्ठितमिति ॥ ९ ॥

तदेवाऽऽह-

“ बह १ बंध २ छुविच्छेण ३, अइमारे ४ भत्तपाणवोच्छेण ५ ॥
पढमवयस्सऽइयारे, पडिक्कमे देसिअं सव्वं ॥ १० ॥ ”

वधो द्विपदाऽऽदीनां निर्दयताङ्गं, बन्धा रज्ज्वादिभिः संयमनं,
छुविच्छेदः कर्णाऽऽदिच्छेदनम्, अतिभारः शक्यनपेक्षं गुरुभा-
राऽऽरोपणं, भक्षणव्यवच्छेदोऽन्नपाननिरोधः, सर्वत्र क्रोधादि-
ति गम्यते । एताश्च प्रथमव्रतातिचारानाधित्य यद्वद्धम्, शेषं
प्राग्वत् । वधाऽऽदीनामतीचारा च प्रागतिचाराधिकारे भा-
वितैव, अनाभोगातिक्रमाऽऽदिना वा सर्वत्रातिचाराऽव-
सेया ॥ १० ॥

द्वितीयव्रतमाह-

“ वणि अणुव्वयस्मी, परिथूलगअलियवयणविगइओ ।

आयरियमप्पसन्धे, इत्थ पमायप्पसंगेणं ॥ ११ ॥ ”

द्वितीये अणुव्रते, परीत्यतिशयं स्थूलकमकीर्त्यादिहेतुगली-
कचचनं कन्यालीकाऽऽदि पञ्चधा । तत्र द्वेपाऽऽदिभिरविषय-
न्यां विषयकन्यामित्यादिवदतः कन्याऽलीकम् १ । एवमल्पलीकां
बहुलीकां गामित्यादिवदतो गवालीकम् २ । परमन्कां भू-
मिमात्मसत्कां वदतो भूम्यलीकम् ३ । उपलक्षणानि चैतानि
सर्वद्विपदचतुष्पदापदालीकानां न्यासस्य धनधान्याऽऽदिस्था-
पनिकाया हरणमपलापो न्यासापहारः ४ । अत्र पूर्वत्र चा-
दनाऽऽदानत्वं सत्यपि वचनस्यैव प्राधान्यविबक्षणान् मृगा-
वादत्वं, लभ्यदेयविषये प्रमाणीकृतस्यात्कांचमत्सराऽऽद्यभि-
भूतस्य कूटसाक्षिदानान् कूटसाक्षिन्वम् ५ । अनयोश्च द्विप-
दाऽऽद्यलीकान्तर्भावोऽपि लोकेऽतिगर्हितत्वात्पृथगुपादानम् ।
एतस्य पञ्चविधाऽलीकस्य यद्वचनं भाषणं तस्य विरतेः,
“ आर्यारिण ” इत्यादि प्राग्वत् ॥ ११ ॥

अस्यातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ सहसा रहस्सदारे, मांसुवणसे थ कडलेह य ।

वीयवयस्सऽइयारे, पडिक्कमे देसिअं सव्वं ॥ १२ ॥ ”

तत्र (सहस स्ति) सूचनान्त्वमिति सहसाऽनालोच्याभ्याख्या-
नमसहोपाधिगोपणं चीरांऽयमित्याद्यभिधानं सहसाऽभ्या-
ख्यानम् १ । रहस्यकान्ते मन्त्रयमाणान् वीच्येदं चेदं च राज-
विरुद्धाऽऽदिकमेतं मन्त्रयन्ते इत्याद्यभ्याख्यानं रहोऽभ्या-
ख्यानम् २ । स्वदागणां विश्वधभाषितस्यान्यस्मै कथने स्व-
दारमन्त्रभेदः । ततो छन्दं कृत्वा तस्मिन् ३ । अज्ञात-
मन्त्रोपधाऽऽगुपदेशं मृगोपदेशस्तस्मिन् ४, अन्यमुद्राऽ-
क्षरविन्हादिना कूटस्यार्थस्य लेखनं कूटलेखस्तस्मिन्, शेषं
प्राग्वत् ॥ १२ ॥

इदानीं तृतीयव्रतमाह-

“ तइए अणुव्वयस्मि, थूलगपरदव्वहरणविगइओ ।

आयरियमप्पसन्धे, इत्थ पमायप्पसंगेणं ॥ १३ ॥ ”

तृतीये अणुव्रते स्थूलकं राजनिग्रहाऽऽदिहेतुः परद्रव्यहरणं,
तस्य विरतिरित्यादि प्राग्वत् ।

अस्यातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ तेनाहडण्णओंग, तप्पडिक्कवे विरुद्धगमणे य ।

कडतुलकुडमाणे, पडिक्कमे देसिअं सव्वं ॥ १४ ॥ ”

स्तेनाश्चैरास्तेराहृतं देशान्तरादानीतं किञ्चित्कुङ्कुमाऽऽदि तत्
समर्धमिति लोभाद्यत् कारणकक्रयण गृह्यते तत् स्तेनाऽऽहृतम् ।
(पञ्चांगि स्ति) सूचनात् तत्स्वरूपयोगः, तदेव कुर्वन्तीति त-

स्कराश्रोगः । तेषामुद्यतकदानाऽऽदिना हरणक्रियायां प्रेरणं प्रयोगः २ । (तत्पडिक्कमणं) तस्य प्रस्तुतकुङ्कुमाऽऽदेः प्रतिरूपं सदृशं कुसुम्भाऽऽदि, कृत्रिमकुङ्कुमाऽऽदि वा तत् प्रक्षेपेण व्यवहारः तत्प्रतिरूपव्यवहारः ३ । विरुद्धनृपयोः राज्यं विरुद्धराज्यं, तत्र ताभ्यामननुज्ञाते वाणिज्यार्थमतिक्रमणं गमनं विरुद्धगमनम् ४ । कूटतुला कूटमानं, तद् न्यूनाधिकाभ्यां व्यवहरतः ५ । यदाह—‘उचियं मोक्षं कलं, द्वाविकमागयं च उक्कमिं । निवडियमवि जाणंतो, परस्स संतं न गिगिह-जा ॥१॥’ एतेषु क्रियमाणेषु यद् वडमित्यादि प्राग्वत् ॥१॥

नुर्यवतमाह—

“चउत्थे अणुवयस्मी, निच्चं परदारगमणविर्दओ ।
आयरियमणसत्थे, इत्थ पमाणपसंगेण ॥ १५ ॥”

ननुर्थे अणुवते, नित्यं सदा, परं आत्मव्यतिरिक्ताः, तेषां दारा परिणीतसंगृहीतभेदभिन्नानि कलत्राणि तेषु गमनमासेवनं तस्य विरतेरित्यादि प्राग्वत् ॥ १५ ॥

अस्यातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह—

“अपरिगमाहिआ इत्तर, अणंग वीवाह निव्वअणुगणे ।
चउत्थवयस्सऽयारे, पडिक्कं देसिअ सव्वं ॥ १६ ॥”

अपरिगृहीता विधवा तस्यां गमनमपरिगृहीतागमनम् । (इत्तरं स्ति) इत्तरमल्पकालं भाटीप्रदानतः केनचित् स्ववशीकृता वेश्या, तस्यां गमनम् इत्तरपरिगृहीतागमनम् । (अणंगं स्ति) अनङ्गः कामस्तन्प्रधाना क्रीडाऽधरदशनाऽऽलिङ्गनाऽऽद्या, तां परदारेषु कुर्यंतोऽनङ्गक्रीडा, वात्स्यायनाऽऽनुक्रचतुरशीतिकरणसेवनं वा (वीवाहं स्ति) परकीयापत्यानां स्नेहाऽऽदिना विवाहस्य करणं परविवाहकरणं स्वापत्येष्वपि सेव्याऽभिग्रहो न्यायः ४, (निव्वअणुगणे स्ति) कामभोगतीवानुगः—कामेषु शब्दाऽऽदिषु भोगेषु रसाऽऽदिषु, तीवानुगोऽयन्तं तदध्यवसायः ५, स्वदारसन्तोषिणश्च त्रय एवान्या अतिचाराः, आद्यौ तु भङ्गाविचः स्त्रिया अपि तथैव, यद्वाऽतिक्रमाऽऽदिभिर्गतिचारता अवसंया, एतानाश्रित्य । यद् वडमित्यादि प्राग्वत् ॥ १६ ॥

पञ्चमाणवतमाह—

“इत्ते अणुवण पं-चमस्मि आयरियमणसत्थस्मि ।
परिमाणपरिच्छेए, इत्थ पमाणपसंगेण ॥ १७ ॥”

इतस्तुर्यवतानन्तरं, धनधान्याऽऽदिनवविधपरिग्रहप्रमाण-लक्षणं पञ्चमं अणुवते यदाचरितमप्रशस्ते भावे सति, क्व विषये?, परिमाणपरिच्छेदे परिग्रहप्रत्याख्यानकालगृहीत-प्रमाणालङ्घने । अत्रेत्यादि प्राग्वत् ॥ १७ ॥

अस्यातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह—

“धणधस्सिचत्तवत्थुं, कणसुवणं य कुधियपरिमाणं ।
दुपण चउत्थयस्मी, पडिक्कं देसिअं सव्वं ॥ १८ ॥”

धनम्—गणमाऽऽदि (ध०) धान्यं वीहादि (ध०) क्षेत्रम्—सेतुकेतूभयाऽऽत्मकम् । (ध०) रूपम्, रजतम् । सुवर्णम्—कनकम् (ध०) कुपितं स्थालकञ्चालाऽऽदि (ध०) छिपदम्—गन्त्री-दास्यादि । चतुष्पदम्—गवाश्वादि (ध०) शेषं प्राग्वत् ॥ १८ ॥

साम्प्रतं त्रीणि गुणवतानि, तत्राऽऽद्यप्रतिक्रमणायाऽऽह—
“गमणस्स य परिमाणे, दिस्सु उहं अहं अतिरिअं च ।

बुद्धिसहस्रंतरद्वा, पढमस्मि गुणवणं निदे ॥ १९ ॥”

अत्र गमनस्य च परिमाणं गंतरीयसाकरणे, चशब्दाद् यद-तिक्रान्तं, क विषये?, दिक्, तदेवाऽऽह—[उहं ति] ऊर्ध्वम् [ध०] एवमधस्तिर्यग्दिशोः [ध०] [बुद्धिं स्ति] क्षेत्रवृद्धिः, कोऽर्थः?, सर्वोसु दिक् [ध०] [सहस्रंतरद्वा स्ति] स्मृत्यन्तर्गा, स्मृतं श्रेय इत्यर्थः । [ध०] प्रथमे [ध०] गुणाय वतं तस्मिन् यदतिचरितमित्यादि प्राग्वत् ॥ १९ ॥

साम्प्रतं द्वितीयं गुणवतम् । तच्च द्विधा—भोगतः, कर्मतश्च । भोगोऽपि द्विधा—उपभोग—परिभोगभेदात् । तत्र १५ इति स-कृत् भोग आहारमालयाऽऽदेरामेवनमुपभोगः, परीत्यसकृद्भो-गो भवनाङ्गनाऽऽदीनामामेवनं परिभोगः । तत्र गाथापि—
“मज्जस्मि य मंसस्मि य, पुण्णे य फले य गंधं महे य ।

उवभोगपरिभोगे, वीर्यस्मि गुणवणं निदे ॥ २० ॥”

आवकं तावदुत्सर्गतः प्राप्तुकैवर्णीयाऽऽहारिणा भोज्यम्, अस्मिन् सचित्तपरिहागिणा, तदस्मिन् बहुसाधनमयाऽऽदीन-वर्जित्या प्रत्येकमिथाऽऽदीनां कृतप्रमाणेन भवितव्यं, तत्र मद्य-मदिरा, मांसम—पिशितं, चशब्दाच्छेषामव्यवस्थाया-मनन्तकायाऽऽदीनां च ग्रहः । तानि च प्रागुक्तानि पञ्चोदुम्ब-र्यादीनि, पुष्पाणि—करीरमधुकाऽऽदिकुसुमानि, चशब्दात्प्रस-संसक्तपत्राऽऽदिपरिग्रहः । फलानि—जम्बूविल्व्यादीनि, एषु च मद्याऽऽदिषु राज्यापाराऽऽदी वतमानेन यत्किञ्चित्पाय-णाऽऽदि कृतं तस्मिन्, एतैरन्तर्भोगः सूचितः । बहिस्स्वय-म—[गंधं महे स्ति] गन्धाः—वासः, माल्यानि—पुष्पचजः, अत्रापलक्षणत्वाच्छेषभोग्यवस्तुपरिग्रहः । तस्मिन्नुक्तं रूपं, ‘उपभोगपरिभोगे’ ‘भीमां भीमसेन’ इति न्यायादुपभोगप-रिभोगपरिमाणाऽऽख्ये ‘द्वितीयं गुणवतं’ अनाभोगाऽऽदिना यदतिक्रान्तं, तच्चिन्दास्मि ॥ २० ॥

अत्र भोगतोऽतिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह—

“सचित्तं पडिबडं, अणालं दुणालि ए य आहारे ।
तुच्छोसहिभक्खणया, पडिक्कं देसियं सव्वं ॥ २१ ॥”

कृतसचित्तप्रत्याख्यानस्य, कृततत्परिमाणस्य वा सचित्तमति-रिक्कमनाभोगादिनाऽभ्यवहरतः सचित्ताऽऽहारोऽतिचारः १, एव वृक्षस्य गुन्दाऽऽदि राजादनाऽऽदि वा सास्थिकफलमुखे प्र-क्षिपतः सचित्तप्रतिषेधाऽऽहारः २, एवमपक्वस्यातिनाऽसंस्कृ-तस्यापरिणतकाणिकादेः पिष्टस्य भक्षणमपक्वोपधिभक्षणता ३, एव दुग्धस्य पृषुकादेः दुग्धकोपधिभक्षणता ४ । तुच्छा अतृप्तिहे-तुत्वाद्भारा, औपधि. कोमलमुद्गाशम्बाऽऽदिका, तां जकयतस्तु-च्छोपधिभक्षणता ५, एताद्वये “पडिक्कं” इत्यादि प्राग्वत् ॥ २१ ॥

अत्र वने भोगोपभोगोत्पादकानि बहुसाधनानि कर्मतोऽङ्का-रकर्माऽऽदीनि पञ्चदश कर्माऽऽदानानि तीव्रकर्मोपादानानि आवकं ज्ञेयानि, न तु समाचरणोपान्यतस्तेषु यदनाभोगा-ऽऽदिनाऽऽवर्गितं तत्प्रतिक्रमणाय गाथावतमाह—

“इगालीवणसाडी—भार्माफोरीसु वज्जप कम्मं ।

वाणजं चैव य दं—तलक्खरमकं सविस्वित्तं ॥ २२ ॥

एव खु जतपीलण—कम्मं निद्धणं च दवदाणं ।

सरदहतलायसास, असईपोसं च वज्जिजा ॥ २३ ॥”

कर्मशब्दं पूर्वाधे प्रत्येकं योज्यः, तेनाऽङ्कारकर्म, वनकर्म, शकटकर्म, भाटकर्म, स्फोटकर्म चेति पञ्च कर्माणि (ध०)

वत्तरास्मै पञ्चवाणिज्याभ्याह- [वाणिजं इत्यादि] विषयशब्दः प्रत्येकं योज्यः, ततो दन्तविषयं वाणिज्यं दन्तवाणिज्यम् । एवं लाक्षाऽऽदिष्वपि [ध०] पञ्चविधवाणिज्यम् [ध०] कर्म श्रावकां वर्जयेदिति संटङ्कः । [जतपीलणं स्ति] यन्म-
चलुललाऽऽदौ पीरुन-धाम्यस्वामनाऽऽदि, तेन कर्म जीविका यन्म-
पीरुनकर्म, [निस्सल्लुणं स्ति] नितरां लाञ्छनम्-अङ्गावयव-
च्छेदस्तेन कर्म जीविका निर्लाञ्छनकर्म । [दध्वाणं ति] अ-
रण्येऽग्निप्रज्वालनम् (सरदह इत्यादि) सरोरुदतटाकशोषः
सारणीकरणेन, ततो जलनिष्कासनमित्यर्थः, (अस्सईपोस ति)
वृक्षार्थं दास्यादिदुःशीलजन्तुपोषणं, श्लिङ्गमत्तम्, मूत्रे च एवं-
स्त्रुशब्दौ गाथापर्यन्ते सम्भवेत्, ततश्चैवंप्रकाराणि खरकर्मा-
णि गुप्तिपास्याऽऽदीनि च, 'खु' निश्चयेन, सुश्रावकां वर्जयेदिति
॥ २२ ॥ २३ ॥

साम्प्रतमनर्थदण्डाऽऽख्यं तृतीयं गुणघनम् । तत्रार्थो देहस्वजना-
ऽऽदीनां कार्यं, तदभावाऽनर्थः, ततः प्राणी निःप्रयोजनं पुण्य-
धनापहारेण दण्ड्यते, पापकर्मणा विलुप्यते यं सोऽपध्यानाऽऽ-
चरिताऽऽदिकश्चतुर्थोऽनर्थदण्डस्तस्य मुहूर्ताऽऽदिकालाऽपधिनो
निषेधोऽनर्थदण्डस्तत्र चापध्यानाऽऽचरितपापपदेशो घना-
धिकारव्याख्यानादेवावस्येयौ । हिंस्रप्रदानप्रमादाऽऽचरिते तु
बहुसावयव्यान् साक्षात्सुत्रकृदेव द्विसृष्ट्याऽऽह-

“ सत्यमिगुसल्लजतग-तणकट्टे मतमूत्रभेसजे ।

दिधे दवाधिर वा, पडिक्कमे देसिय सव्वं ॥ २४ ॥

एदाणुव्वदणयअग-विलेचणे सहकुररसगधे ।

वन्थासणआभरणे, पडिक्कमे देसिय सव्वं ॥ २५ ॥ ”

शस्त्राग्निमुहानि प्रतीतानि, यन्त्रकम्-गन्ध्यादि, तृणम्-महार-
उज्जुराणाऽऽदिहेतुर्दोर्माऽऽदि वा जगकुमिशोधनं बहुकरं वा, का-
ष्ठं-अरण्यदृग्स्थ्यादि, 'मन्' शिवापद्वाराऽऽदि, चञ्चोकरणाऽऽदि-
र्वा, मूलम्-नागदमन्यादि, ज्वराऽऽद्युपशमनमूत्रिका वा गर्भशा-
तनाऽऽदि वा मूत्रकर्म, भेषजम् सांयोगिकद्वयमुष्णादनाऽऽदिहे-
तुः, एतच्छस्त्राऽऽदिप्रभृतजन्तुसङ्घातघातहेतुभूतं दाक्षिण्यऽऽद्य-
जावस्थेभ्यो यद् दत्तं दापितं वा तस्य “पडिक्कमे” इत्यादि प्राप्स-
त् ॥ २४ ॥ स्तानम्-अभ्यङ्गपूर्वकमङ्गप्रक्षालनं, तन्वायतनया प्र-
ससंसक्तभूम्यां संपातिमसत्त्वाऽऽदौ तुल्ये वाऽकाले वस्त्रापूतजलेन
यत्कृतम्, उद्धर्तनम्-संसक्तचूर्णाऽऽदिभिः उद्धर्तनकारश्च न त-
स्मिन् किंतास्ततस्ताः कीटिकाकुलाः श्वाऽऽदिभिर्मिद्वयन्ते, पादै-
र्वा मृशन्ते, वर्णकः-कस्तूरिकाऽऽदि विज्ञेयं कुङ्कुमचन्दनाऽऽदि,
एते च संपातिमसत्त्वाऽऽद्ययतनया कृते, शब्दो वणुपीणाऽऽदीनां
कौतुकं भुतः शब्दो वा निद्रयुद्धेः स्वरं कृतस्तत्र, “ आउज्जो-
यणाविणण ” इत्याद्यधिकरणं यदभूत्, रूपाणि-नाटकाऽऽदौ
निरीकृतानि, रसः-अन्येषामपि तद्गुह्यहेतुवर्णनं, एवम्-
गन्धाऽऽदीन्यपि, अत्र विषयग्रहणः सज्जानीयमथाऽऽदिप्रमादस्य
पञ्चविधस्यापि ग्रहः । यद्वा-आलस्येन तैलाऽऽदिजाजनास्थ-
गनं प्रमादाऽऽचरितं, तस्मिन्नेव “पडिक्कमे” इत्यादि प्राप्स-
त् ॥ २४ ॥

अत्रातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ कंदपे कुक्कुण, मोहरिअदिगरणमोगअइरिसे ।

दंडमि अणछाप, तद्वमि गुणवप निंदे ॥ २६ ॥ ”

कन्दर्पो मोहोदीपकं हास्यं, कौकुचं नेत्राऽऽदिविक्रियागर्भं
हासं जनकं निटवेष्टितम्, मौख्यम्-असंख्यं बहुभाषित्वम्, २,
(अधिकरणं स्ति) संयुक्ताधिकरणता तत्राधिक्रियते नरकाऽऽ-

दिश्वात्माऽनेनेत्यधिकरणं मुशस्रोद्धृताऽऽदिसंयुक्तमर्थक्रिया-
यां प्रयुगीकृतं तच्च तदधिकरणं च तद्भावः संयुक्ताधिकरणता ।
इह विवेकिता संयुक्तं गन्धाऽऽदि न धरणयितुं, तद् दृष्ट्वा जनो
गृह्यन् निवारयितुं शक्यते, विसंयुक्ते तु स्वत एव निवारितः
स्यात् ४, (भोगअइरिसे स्ति) उपभोगपरिजोगातिरिक्ता, त-
दाधिक्यकरणे हान्येऽपि तसैलामलकाऽऽदि याच्यत्वा स्नानाऽ-
दौ प्रवर्तन्ते (इरुमि अणछाप स्ति) अनर्थदण्डाऽऽख्ये (तद्वमि-
मि) इत्यादि प्राप्स-त् ॥ २६ ॥

साम्प्रतं शिक्षाप्रदानं, तत्र प्रथमं सामायिकं, तत्स्वरूपं च पू-
र्यमुक्तमेव, तस्यातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ तिचिहे दुप्पणिहणे, अणवट्टाणे तदा सइविहणे ।

सामाअ चितहकए, पढमे सिक्खावप निंदे ॥ २७ ॥ ”

त्रिविधं त्रिप्रकारं ‘दुष्पणिधानं’ कृतसामायिकस्य मनोवाक्का-
यानां दुष्प्रयुक्तता, तत्र मनसा गृहाऽऽदिद्वयापरिचित्तनम् १,
वाचा सानयककथाऽऽदिजापनम् २, कायेनाप्रत्युपेक्षिताप्रमा-
र्जितस्थगिडलाऽऽदौ निषव्नाऽऽदिविधानम् ३, अनवस्थानम्-
सामायिककाज्ञाधेरपूरणं यथा कथञ्चित्नाऽनादृतस्य करणसंघः,
तथा-स्मृतिविहानं निष्ठाऽऽदिप्रमादान् शून्यतयाऽनुष्ठितम् ४,
एतानां श्रित्य सामायिके प्रथमे शिक्षाप्रदाने चित्ताकृते सस्य-
गननुपालिते योऽतिचारस्त निन्द्यं प्राति ॥ २७ ॥

अधुना देशावकाशिकं घनम्-तच्च पूर्वं योजनशताऽऽदिना
यावज्जीवं गृहीतविद्यनस्य तथाऽजीवकालं गृहशय्यास्थाना-
ऽऽदेः परतो गमननिषेधरूपम्, सर्वघनसंज्ञाकरणरूपं वा ।
अस्यातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ आणवणे पेसवणे, सदे कवे य पुगलक्खेवे ।

देसावगाभियस्मी, वीए सिक्खावप निंदे ॥ २८ ॥ ”

गृहाऽऽदौ कृतदेशावकाशिकस्य गृहाऽऽदेर्बहिस्तान् केनचित्
किञ्चिद्वस्त्वानयनं आनयनप्रयोगः १, एव प्रस्थापयतः प्रेष्यं
प्रयोगः २, गृहाऽऽदेर्बहिःस्थस्य कस्यचित् काशिताऽऽदिना का-
येकरणार्थमात्मानं ज्ञापयतः शब्दानुवातः ३, एवं स्वरूपं दर्शयतो
मालाऽऽदावकालं पररूपाणि वा प्रेक्षमाणस्य रूपानुवातः ४, निर्य-
न्वितकेशाद्विद्विधस्थितस्य कस्यचित् श्रेष्ठादिकेपणं स्वकार्यं
स्मारतः पुद्गलकेपः ५, “देसावगाभियस्मी” इत्यादि प्राप्स-त् ॥ २८ ॥

अधुना पोषधोरवासः-तत्र पोषं पुष्टिं प्रक्रमाद्धमेस्य धनं
इति पोषधः-अवश्यमप्यस्यादिपर्वदिनानुष्ठेयो वर्तयशेषः, तत्रो-
पवसन्तं पोषधोरवासः । तद्देशास्तु पोषधवे चत्तास्ततोऽव-
सेयाः । अत्र चातिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“ मथारुत्तारविही-पमाय तह चेव जोगागोए ।

पोसइविहिचिवरीए, तइए सिक्खावप निंदे ॥ २९ ॥ ”

संस्तारकः-कम्बलाऽऽदिमयः, उपलक्षणव्याच्ययापीठफल-
ऽऽहति च, (उच्छाणं स्ति) उच्चारप्रश्नप्रणभूमयो द्वादश द्वादश
विणमूत्रस्थाण्डलानि, एषां विधौ प्रमादः, कोऽर्थः १, शक्या-
यां संस्तारके च चक्षुरा अप्रत्युपेक्षिते दुष्प्रत्युपेक्षिते वा-
पवनाऽऽदि कुर्वतः प्रथमोऽतिचारः १, एवं रजोदरणाऽऽदिना
अप्रमार्जितं दुष्प्रमार्जितं च द्वितीयं २, एवमुच्चारऽऽदि तृती-
यामपि ज्ञापित्वा, अतः प्राच्यते- (तह चेव स्ति) तथैव
जवत्यनांशे अनुपयुक्ततायां सत्यामित्यतिचारचतुष्टयम् २,
तथा-‘पोषधविधिपरितः’-पोषधविधेस्तुविधस्यापि वि-
परितोऽस्यकरालतरुणः, यथा कृतपोषधस्य कुप्याऽऽद्यानस्य

पौषवे पूर्णे भवः स्वार्थमाहारः ऽऽदि ह्यथमिच्छं कारयिष्ये इत्यादि
ध्यायतः पञ्चमोऽतिचारः । पात्रान्तरं वा- (ज्ञोयणाभोय सि)
भोजने-आहारः, उपलक्षणत्वात् वेहस्तकारा ऽऽर्हो आभोग-उप-
भोगः, कदा पौषः पूर्णो भविष्यति येनाह ज्ञेये इत्या-
दि तत्परंतेति पञ्चमः ५ । एवं पञ्चनिरतिचारः पौषविधि-
विपरीते वेपरीत्ये सति “ तद्वै ” इत्यादि प्राग्वत् ॥ २९ ॥

साम्प्रतमतिथिसविभागः ऽऽख्य तुर्यं शिक्षाप्रतम् । तत्र तिथि-
पर्योऽऽदि त्रैकिकव्यवहाराभ्यामाहो जनकाभोपस्थायी आचक-
स्वार्तिथिः साधुमन्वये । तस्य सङ्गतो निर्दोषो न्यायाऽऽगतानां
कलानीयाग्रपानाऽऽर्हतां देशकालश्रद्धास्तराक्रममुक्तः प-
ञ्चाङ्गकर्मऽऽदिद्वोपपरिहारेण विशिष्टो भाग आत्मानुग्रहबुद्ध्या
दानमार्ताथसविभागः । अत्र चायं विधिः-कृतपौषधेन आर्कन
पारणकादने साधुसङ्गावऽवश्यमतिथिसविभागप्रतमासेव्य
पारयितव्यम्, अन्यदा त्वनियमः । यदाह-“ पदमं जडेण दाऊ-
ण ” इत्यादि । अत्रानिचारप्रतिक्रमणायाऽऽह-

“सन्धिने निक्षिप्तवणे, पिङ्गेणे ववएस मच्छरे चैव ।

काश्यादङ्गमद्गणे, चउत्थे सिक्खायए निदे ॥ ३० ॥ ”

देयस्याहोऽऽर्हदानबुद्ध्याऽतिक्रमा ऽऽदिभिरनाभोगेन वा ‘स-
न्धिने’ पृथग्यादां निक्षिप्तः सन्धिलनिकेपणनेति प्रथमोऽतिचारः
१, एवं सन्धिलने पिङ्गयतः सन्धिलपिधानता २, स्वकीयमपि
परकीयमिदमित्यभिधानः परव्यपदेशः ३, किमस्यादप्यह न्यून
इति मान्स्वयोद्दत्ता मत्सरिता ४, साधुभिक्षावेलातिक्रम्य
निमग्न्यमाणस्य कालातिक्रमः ५। शेष प्राग्वत् ॥ ३० ॥

साम्प्रतमत्र यद्वागाऽऽर्हता दत्तं तत्प्रतिक्रमणायाऽऽह-

“सुहिणसु य दुहिणसु य, जा मे अस्मजएसु अयुक्कपा ।

रागेण व वोसेण व, न निदे न च गरिहामि ॥ ३१ ॥ ”

साधुर्वाति विशय गम्य, संविभागप्रतप्रस्तावात्, ततः
भाधुपु कीदृजु ? सुपु हित ज्ञानाऽऽदिप्रयं येषां ते सुदितास्ते-
पु, पुनः कीदृजु ? दुःस्वितेषु कजा तपसा वा क्लान्तेषु प्राप्ताप-
थिषु वा, पुनः किंविशिष्टेषु ? ‘न’ स्वयं स्वच्छन्देन यता
उद्यता अस्वयंतास्तेषु, गुर्वाङ्ग्या विहरासु इत्यर्थः । ‘या’
मया कृता ऽनुकम्पा अहोऽऽर्हद्वानरूपा जतिः, अनुकम्पाशब्दे-
नत्र भक्तिः सूचिता । यथोक्तम्-“ आयरिअ ऽण्कपाए, गच्छो
अण्कपायो महाभागो । गच्छाण्कपाणए, अण्कपिस्ती कया
तिथं ॥ ३१ ॥ ” रागेण पुत्राऽऽदिप्रेमणा, न तु गुणवत्त्वबुद्ध्या, तथा-
क्षेपण-उपोऽत्र साधुनिध् । ऽऽख्य, यथ-अदत्तदानाधनधान्याऽऽ
दिगहिता भलाऽऽयिलसकलदेहा क्वातिजनपरित्यक्ता । कुधा-
ऽऽतिः स्वीया निनिता अमी, यत उपपन्नार्हा इत्येव निन्दा-
पूर्वकं याऽनुकम्पा साऽपि निन्दाहो, अशुभदीर्घाऽऽयुष्कहेतुत्वा-
त् । यद्वागमः-“तहाकरे समणं वा माहणं वा संजयविश्यपडि-
हयपच्चक्खपापावकम्म ईलित्ता निदिता । सिमित्ता गरहि-
त्ता अचमञ्जित्ता अमणुअणं अपीङ्कारणेणं अण्णपाणखाइ-
मसाइमेणं परिश्रानित्ता असुददीहाउयत्ताए कम्मं पकरेइ ।”
यद्वा-सुखितेषु वा असयतेषु पार्श्वस्याऽऽदिपु.शेषं तथैव । नवरं
‘ छेपेण ’ ‘ दगपाणं पुण्फकव ’ इत्यादि तद्गतदावदर्शनात्मस्व-
रेण, अथवा-असयतेषु पक्षिजिवधकेषु कुलिङ्गेषु, रागेण
एकग्रामोत्तरयादिप्रीत्या, छेपेण प्रवचनप्रत्यर्नाकताऽऽदिदर्शनोद्-
घेन, तदेवविधं दानं निन्दाभि, गहं च, यत पुनर्गोचिष्यदानं तन्न नि-
न्दाऽऽर्ह जिनेरपि वार्षिकं दानं दद्विस्तस्य दर्शितत्वात् ॥ ३१ ॥

सम्प्रति साधुपु यन्न दत्तं तत्प्रतिक्रमितुमाह-

“साहसु सर्वाभोगा, न कथां तववरणकरणजुत्तेसु ।

सने फासुयदाने, न निदे ते च गरिहामि ॥ ३२ ॥ ”

काष्ठ्या, नवरं-तपश्चरणकरणयुक्ताऽपि तपसः पृथगुपा-
दानमनेन निकाचिता-न्यपि कर्माणि क्रीयन्ते इति साधान्य-
ख्यापनार्थम् ॥ ३२ ॥

सम्प्रति सलेखनातिचारान्वारिजिदीपुमाह-

“इहलोए परलोए, जीवियमरणं य आमसपभोगे ।

पंचविहो अइयारो, मा मज्झं दुज्ज मरण त ॥ ३३ ॥ ”

अत्राऽऽशमाप्रयोग इति स्येव योज्य, तत्र प्रतिक्रामकं प्रती-
त्यहलोको भरलोकास्तत्राऽऽशमा-राजा स्यामित्याद्यतिशाय-
स्तस्याः प्रयोगो व्यापार इहलोकाऽऽशमाप्रयोगः १, एव त्वेवः
स्यामित्यादिपरलोकाशमाप्रयोगः २, तथा कश्चित्कृतानशनः
प्रभूतपौरजनघातविहितमहामहन्तनायलोकानां ऽसुरवन्दा-
रुवृ-दधन्समर्पदर्शनात् अस्नोक्वियेकिकोक्तसंज्ञितश्लोक-
समाकर्णनात् पुरतः संभूय भूयो जयः सत्त्वमिकजनविधीय-
मानोपबृहणश्रवणात् अनघसमस्तसङ्गजनमध्यसमागच्छपुस्त-
कवाचनवस्त्रमात्याऽऽदिसत्कारनिरीक्षणाच्चैव मन्वये-प्रातपश्चा-
नशनस्यापि मम जीवितमेव सुखं श्रेयः, यत पश्चाच्चिदा
मनुद्देशेन जीवितवर्तेत इति जीविताऽऽशमाप्रयोगः ३, तथा-क-
श्चित् कर्कशकृत्रकृतानशन प्रागुक्तपुत्राऽऽशमावे कृत्वाऽऽशार्ता
वा चिन्तयति-किमिति शीघ्रं न श्रियेऽहमिति मरणाऽऽशमाप्र-
योगः ४, तथा-कामभागाऽऽशमाप्रयोगः, तत्र कामो शब्दकूपो,
भोगाः-गन्धरस्पर्शाः, यथा ममास्य तपसः प्रभावात् प्रत्य
सौजाग्याऽऽदि ज्ञयादिति ५ । एव पञ्चविधोऽतिचारो मा
मम ज्ञयाद मरणान्ते यावच्चरमोच्छ्वास इति ॥ ३३ ॥

सर्वोऽप्यतिचारो योगत्रयसंभवोऽतस्तमुद्दिश्य तैरेव प्रति-

क्रामभाह-

“कापण कायइयस्सा, परिक्कमे वाइयस्स वायाए ।

मणसा माणसियस्सा, सव्वस्स वयाइयारस्स ॥ ३४ ॥ ”

कायेन वयाऽऽदिकारिणा शरीरेण कृतः कायिकस्तस्य, आपे-
त्वाद्वा दीर्घ, कायेन तपःकायात्मगाऽऽद्यनुष्ठ तपरेण देहेन, एवं
वाचा सहसा ऽप्याख्यानदानाऽऽदिरूपया कृतस्य वाचिकस्य
वाचैव मिथ्यादुष्कृतकरणाऽऽदिलक्षणया, तथा-मनसा देवत-
त्वाऽऽदिषु शङ्काऽऽदिवलुपितेन कृतो मानसिकस्तस्य मनसैव
हा दुष्टकृतमित्याद्यात्मनिन्दापरेण सर्वस्य अततिचारस्य प्र-
तिक्रामाति सामान्येन योगत्रयप्रतिक्रमणमुक्तम् ॥ ३४ ॥

सम्प्रति विशेषतस्तदेवाऽऽह-

“वदणवयमिक्खवागा-रथेसु रुआकसायइमेसु ।

गुत्तीसु ममिइसु य, जो अइयारो तथं निदे ॥ ३५ ॥ ”

वन्दनं चैत्यवन्दनमाधु (नडिधि-चैत्यवन्दनं शब्दे तृतीयजगो
१-६६ पृष्ठादाग्न्य दर्शितः, ‘ वदण ’ शब्दे च दर्शयिष्यते)
गुरुवन्दनं च (धु) (गुरुवन्दनविधि च ‘वदण’ शब्द दर्शयिष्या-
मि) अतानि स्थूलप्राणानिपानाऽऽर्हतां पौरुष्यादिप्रत्याख्या-
नरूपा नियमा वा, शिक्षा ग्रहणाऽऽमेवनरूपा द्विविधा, तत्र ग्रह-
णाशिक्षा सामायिकाऽऽर्हत्सूत्रार्थग्रहणरूपा । यदाह-“सायगम्म
जइणेण अट्टणवयणमायाओ, उक्कोसेण छुज्जीवणिया सुत्तओ
वि अन्थओ वि, पिरेमणज्जयणं न सुत्तओ, अन्थओ पुण
उल्लावेणं सुणइ ति ।” आसेवनशिक्षा तु-नमस्कारेणाववाध

इत्यादि दिनकृत्यलक्षण, गौरवाणि-जात्यादिमहस्थानानि, तानि प्रतीतानि, ऋक्यादीनि वा, वन्दन च व्रतानि चेत्यादि ब्रह्म-
स्तेषु, तथा-सेक्षाः आहार १ जय २ मेषुन ३ परिग्रह ४ रूपा-
श्चतस्रः । तथा पराः पद्मज्ञा-क्रोध १ मान २ माया ३ लोभ ४
लोक ५ आघ ६ रूपाः, मालिताश्च दश, पञ्चदश वा, ताश्च आ-
हाराऽऽदि ४ क्रोधाऽऽदि ४ सुखदुःखमोहावितिगिच्छाशोकधर्मो-
घरूपाः, आसु च लोकसंज्ञामीत्रने पारुशापि, तथा-कषः स-
सारस्तस्याऽऽयो लाभो येभ्यस्ते कषायाः क्रोधाऽऽद्यः, तथा-
दाङ्गते धर्मधनापहारेण प्राणी येस्तेऽद्युभमनोवाक्रायरूपा द-
रुणा, मिथ्यादर्शनमायानिदानशल्यरूपा वा, तेषु तथा गुप्तपु अ-
शुभयोगनिरोधरूपासु, तथा ईर्ष्याऽऽदिषु पञ्चसु समितिषु, च-
शब्दाद्दर्शनप्रतिमाऽऽद्यशेषधर्मकृत्येषु च, निषिद्धकरणाऽऽदि-
ना योर्गतिचारस्तक निन्दामीति ॥ ३४ ॥

साम्प्रतं सम्यग्दर्शनमाहात्म्योपदर्शनायाऽऽह-

"सम्महिठी जीवां, जइ वि हु पावं समायरइ किंचि ।

अण्णो सि होइ बधा, जेण न निजधस कुणइ ॥ ३६ ॥"

सम्यगविपरीता दृष्टिर्बोध्या यस्य सम्यग्दृष्टिर्जीवो यद्यपि
कथञ्चिदनिवेदन् पापं कृप्याचारम्भ समाचरति, किञ्चित् स्तो-
क निर्वोदमात्रमित्यर्थः । दुरत्र तथाऽपीत्यर्थे, ततस्तथाप्युत्तरः
पूर्वगुणस्थानापत्त्या स्तोकः, (सि सि) तस्य आवश्यकस्य भवति
बन्धो ज्ञानाऽवरणाऽऽदकर्मणां, कुत इत्याह-येनेति । यस्माच्च
(तिरुधम्म ति) निर्दय क्रियाविशेषणमिदं, कुर्वन् प्रवर्तते पशु-
बन्धमिबन्धनवाणिज्योद्यतचारुदत्तवदिति ॥ ३६ ॥ ४० । (चारु-
दत्तवृत्तम् 'चारुदत्त' शब्दे तृतीयभागे ११७६ पृष्ठे गतम्)

ननु स्तोकस्य विषयस्य विषमा गतिरित्युत्तरस्यापि बन्धस्य
का गतिरित्यत आह-

"त पि हु सपडिक्कमण, सपरिआवे सउत्तरगुणं च ।

खिण्णं उवसामेइ, बाहिं व्व सुसाम्भवा विज्जा ॥ ३७ ॥"

तर्हिपि यस्म्यक्कदृष्टेना कृतमद्वयं पापं सह प्रतिक्रमणं न पद-
विधावश्यकं वर्तते इति सप्रतिक्रमण सपरिस्ताप पञ्चास्तापा-
नुगत, पकारस्य द्वित्वमात्रत्वात्, सोत्तरगुणं च गुरुपदिष्टप्राय-
श्चित्तचरणमित्यतः, किंप्र शीघ्रमुपशमयति निष्प्रताप करोति क-
पयति वा आवश्यकः, दुर्गन्धस्यात्रिधार्थत्वात् निष्प्रताप करोत्येव-
त्यर्थः, कमिव?, इत्याह-व्याधिमिव साध्यरोगमिव सुशक्तितो
वैद्य इति ॥ ३७ ॥

दृष्टान्तान्तरमाह-

"जहा विस्सं कृत्तय, मतमुसविस्सरया ।

विज्जा हणति मनेहि, तो त हवइ निद्विस्स ॥ ३८ ॥"

कण्ठ्या, नवर (विज्जा इति) वैद्याः (त ति) तन्पापं यद्यप्यसौ
विषाऽऽतिस्तेषां मन्त्राकुराणां न तथाविधमर्थमवबुध्यते तथा-
ऽप्यचिन्त्या हि मणिमन्त्रोपधोनां प्रभाव इति तदक्कश्रवणेऽ-
पि गुणः संप्रतीपद्यते ॥ ३८ ॥

दार्ष्टान्तिकमाह-

"एवं अट्टविहं कम्मं, रागदोमसमाज्जयं ।

आलोयतो य निदंता, खिण्णं हणइ सुमावओ ॥ ३९ ॥"

कण्ठ्या, नवर सुशब्दः पूजार्थः स च "कयवयकम्मो" इ-
त्यादिना पूर्वोक्तपदस्थानयुक्तस्य भावभावकत्वस्य सूचकः,

एतमेवार्थं सविशेषमाह-

"कयपावो वि मणुस्सा, आलोयनिदंतां गुरुमगासे ।

होइ अइरेगलहुओ, ओहरियमइ व्व नारवहो ॥ ४० ॥"

सुबोधो । नवरं मनुष्यग्रहणंमेतेषामेव प्रतिक्रमार्हत्त्वस्यापनार्थस्य,
(आलोयनिदंतां ति) आलोचितनिन्दितः सम्यक्कृताऽऽसो-
चननिन्दाविधिरित्यर्थः, गुरुसकाशे इत्यनेन साऽगुणरगितार्था-
ऽऽदेगन्तिके आत्मनैव वा क्रियमाणाया आलोचनायाः दुःख-
भावो दर्शितः, (ओहरियमइ व्व ति) अपहृतभार इवेति ॥ ४० ॥
संप्रति आवश्यकस्य बह्वारम्भरतस्याप्यावश्यकतेन दुःखान्तो भ-
वतीति दर्शयितुमाह-

"आवस्सएण एए-ए साधओ जइ वि दहुरओ होइ ।

डुक्खाणमंतकिरिय, काही अन्निरेण कात्तेण ॥ ४१ ॥"

आवश्यकतेनैतेनेति पक्षिधमावाऽऽवश्यकरूपेण, न तु दन्तधाव-
नाऽऽदिना द्रव्याऽऽवश्यकतेन आवश्यकं यद्यपि य रजा बहुबध्य-
मानकर्मा बहुरतो वा विविधमावद्याऽऽस्मिन्नाऽऽसक्तो भवति
तथाऽपीत्यध्याहाराद् दुःखानां शारीरमानमानाम् (अन्तिकीर-
य) अन्तिकियां विनाशं करिष्यत्याचरेण स्तोकेनैव कात्तेन । अत्र
चान्तक्रियाया अनन्तरहेतुर्यथाख्यातचारित्र्य तथाऽपि परम्परा-
हेतुरिदमपि जायते सुदर्शनाऽऽदेरित्येति ॥ ४१ ॥ ४० । (सुदर्श-
नवृत्तम् 'काउस्सभा' शब्दे तृतीयभागे ४२७ पृष्ठे दर्शितम्)

संप्रति विस्मृतानिचार प्रतिक्रमितुमाह-

"आलोयणा बहुविहा, न य संभारया पडिक्कमणकात्ते ।

मूलगुणउत्तरगुणे, तं निदं त च गरिहामि ॥ ४२ ॥"

कण्ठ्या, नवर आलोचना गुरुन्यां निजदेपकथनम् उपचा-
रात्कारणज्ञता प्रमादक्रियाऽप्यालोचना (पडिक्कमणकाले ति)
आलोचनातिन्दागर्हाऽवसर ॥ ४२ ॥

एव प्रतिक्रामको दुष्कृतनिन्दाऽऽर्त्तान् विधाय विनयमूलधर्मा-
ऽऽराधनाय कायेनाज्युत्थितः "तस्स धम्मस्स केवल्लपअ-
त्तस्स ति" जणिन्वा मङ्गलगर्भमिदमाह---

"अभ्युत्तिओ मि आरा--इणाइ विरओ विराहणाए अ ।

निविहेण परिक्कतो, वदामि जिणे चउवयोस ॥ ४३ ॥"

तस्य गुरुपात्रे प्रतिपन्नस्य धर्मस्य आवश्यकधर्मस्य केवलि-
प्रज्ञस्य अभ्युत्थितोऽस्म्याराधनाय उद्यतोऽहं सम्यग् पा-
लनार्थं, विरतश्च धिराधनाया निवृत्तः खगरुनायाः त्रिविधेने-
त्यादि सुगमम् ॥ ४३ ॥

एव भार्वाजान्नात्या सम्यक्वशुद्धार्थं त्रिशोकगतस्यापनार्ह-

ब्रह्मनार्थमाह-

"जावति चेइयाइ, उहुं अ अहे अ तिरिअलोए अ ।

सव्वाहं ताइ वदे, इह संतो तत्थ संताहं ॥ ४४ ॥"

कण्ठ्या, नवर (इह संतो ति) इह स्थितः ।

साम्प्रत सर्वसाधुवन्दनायाऽऽह-

"जावंत के वि साहु, भग्गेरवण महाविदं दे अ ।

सव्वेहं तेसि पणओ, निविहेण तिदइविरयाणं ॥ ४५ ॥"

यावन्तः केचित्साधवो जिनस्यविरकल्पिकाऽऽदिभेदभिन्नाः, च-
त्कर्णतो नवकाटिसहस्रसख्याः, जघ-यनस्तु द्विकाटिसहस्रप्र-
मिताः, जरतैरावतमहाविदेहेषु, चशब्दात्मदृष्ट्यादिनाऽकर्मज-
स्यादिषु च, सर्वेज्यस्तेज्यः प्रणतस्त्रिविधेनेत्यादि सुगमम् ॥ ४५ ॥

एवमसौ प्रतिक्रामकः कृतसमस्तचेत्यतिप्रणतैर्त्रिविध्यका-
त्तेऽपि शुभभावमाशंसन्माह-

"चिरसंचियपावणा-सर्गाइ भयसयसहस्समहणीए ।

अउबीसजिणविणिग्गय-कहाइ बोलेतु मे दिअहा ॥ ४६ ॥”

कण्ठ्या, नवरं कथया तज्जामोक्चारणतदुगुणोत्कीर्तनतच्च-
रितवर्णनाऽऽदिकया वचनपद्धत्या, (बोलेतु सि) व्रजन्तु ॥ ४६ ॥

संप्रति मङ्गलपूर्वकं जन्मान्तरेऽपि समाधिबोध्याऽऽशंसामाह-

“ मम मंगलमहंता, सिद्धा साहु सुअं च धम्मो य ।

सम्महिर्हा देवा, दिंतु समहिं च बोहिं च ॥ ४७ ॥ ”

मम मङ्गलमहंताः, सिद्धाः, साधवः, श्रुते अमङ्गोपाङ्गाऽऽप्रा-
गमः, धर्मश्चारित्राऽऽमकः, अशब्दाहोकोत्तमाश्च, शरणं येन इति
रूपव्यम् । “ अचारि मंगलं ” इत्यादौ अर्थार्थेव मङ्गलान्युक्तानि,
अत्र तु धर्मान्तर्गतत्वेऽपि श्रुतस्य पृथग्ग्रहणं क्लान्तक्रियाभ्यां
समुदिताभ्यामेव मोक्ष इति ज्ञापनार्थम् । तथा-सम्यग्दृष्टयोऽर्ह-
त्पाक्षिका देवाश्च देव्यभ्येत्यं कशेषाद्देवा यक्षाश्चाप्रभृतयो द्द-
तु प्रयच्छन्तु, समाधिं चित्तस्वास्थ्यं, बोधिं प्रेत्य जिनधर्म-
प्राप्तिक्रयम् । आह-ते देवाः समाधिदाने किं समर्थाः, न वा ?
यद्यसमर्थास्तर्हि तत्प्रार्थनस्य वैयर्थ्यम् । यदि समर्थास्तर्हि
दूरजगत्याभ्येत्यः किं न प्रयच्छन्ति ? अथैवं मन्यते-योग्यानामे-
व ते समर्था नाऽयोग्यानां, तर्हि योग्यतैव प्रमाणं, किं तैर-
जागलस्तनकद्वैतैः ? अत्रोच्यते-सर्वत्र योग्यतैव प्रमाणं, परं न
वयं विचाराक्रमनियतिवाद्यादिवदेकान्तवादिनः, किं तु जिनम-
तानुयायिनः । तच्च सर्वत्रयसमूहाऽऽत्मकस्याद्वादमुद्धानतिभेदि,
“ सामग्री वै जिनिका ” इति वचनान् । तथाहि-अदितिपत्नौ
मृदां योग्यतायामपि कुलास्रचक्रवीरद्वरकदण्डाऽऽदयोऽपि
तत्र सहकारिकारणम् । एवमिहापि जीवयोग्यतायां सत्या-
मपि तथा तथा प्रत्युहिनिराकरणेन देवा अपि समाधिबोधदाने
समर्था भवन्ति, मन्त्रायांऽऽदिरिवेत्यतो न निरर्थका तत्-
प्रार्थनेति ॥ ४७ ॥

ननु स्वीकृतव्रतस्य प्रतिक्रमणं युक्तं, न त्ववतिनां, व्रतासत्त्वेना-
ऽतिचाराऽसम्भवादिनिचेत्, मैवम; यतो नार्तिचारेष्वेव प्रतिक्र-
मणं, किं तु चतुर्षु स्थानेषु इति । येषु चतुर्षु स्थानेषु प्रतिक्र-
मणं भवति तद्दुपदर्शनायाह-

“ पारसिद्धाण करणे, किञ्चानमकरणे अ पडिक्रमणं ।

अस्सइहण म तहा, विवरीअपरुवणाए य ॥ ४८ ॥ ”

प्रतिपिद्वानां सम्यक्पराणुवनाऽऽदिमस्तिन्यहेतुशङ्कावधाऽऽदी-
नां करणं, कृत्यानां चाङ्गीकृतपूजाऽऽदिनियमानामकरणे अथकावे
च निगोदाऽऽदिविचारवप्रत्यये, तथा-विपरीतप्रवृत्त्यायाम्-उ-
न्मागदेशनायाम्, इयं हि चतुरन्तादप्रभवप्रमणहेतुमरीच्या-
देरिव, तस्यां चानाभोगाऽऽदिना कृतायां प्रतिक्रमणं भवती-
ति ॥ ४८ ॥ ध० (अथकस्य धर्मकथनेऽधिकारोऽस्ति ? अथवा-
नास्तीति प्रश्नोत्तरम्-“ धम्मकहा ” शब्दे २७१४ पृष्ठे गं म)

सांप्रतमनादिसंसारसागराऽऽवर्तान्तगतानां सत्त्वानामन्योऽ-
न्य बैरसंज्ञात् तत्क्रमणायाऽऽह-

“ खामेमि सव्वजीवं, सव्व जीवां खमंतु मे ।

मिथी मे सव्वनृएसु, वेरं मउअ न केणइ ॥ ४९ ॥ ”

क्रमयामि सर्वजीवानमनन्तजन्मव्यवहृतानमोहाऽऽवृत्तेन या तेषां
कृता पीडा तयोरपगमाद् मर्षयामि, सर्वे जीवाः क्षाम्यन्तु मे दु-
ष्प्रोषणम्, अत्र हेतुमाह-मेत्री मे सर्वभूतेषु, बैरं मम न कंतावत्,
कोऽर्थः ? मोक्षलाभहेतुमिस्तान् सर्वान् स्वशक्त्या सम्भयामि, न
अ केषाञ्चिद्विघ्नः । तामपि विघ्नाने वर्तेऽहमिति । बैरं हि भूरितवप-
दम्पराऽनुयाय कर्मकनूत्यादीनामिवेति ॥ ४९ ॥

प्र०

सांप्रतं प्रतिक्रमणाध्ययनमुपसहरन्नयसानमङ्गलप्रदर्शना-
र्थमाह-

“ एवमहं आलोहय, निदिथ गरहय दुगुणिवं सम्मं ।

तिविहेण पडिक्रतो, वदामि जिणे अउव्वीसं ॥ ५० ॥ ”

कण्ठ्या । नवरं- (दुगुणिवं ति) जुगुत्सित्वा-अत्र मां पापकारि-
णांमत्यादना, सम्यगिति च सर्वत्र योऽयम् । इत्येवमप्यद्विस्-
वबोधनाय आहप्रतिक्रमणसूत्रसंक्षेपाद्योऽत्र लिखितो, विस्त-
रार्थस्तु बृहद्भाष्यतश्चूर्णितश्चावस्यः ।

अत्र च प्रसङ्गतोऽन्यान्यापि शेषसूत्राणि व्याख्यायन्ते-

“ आचार्ये उवज्जाए, सीसे साहमिप कुल्ले मणे य ।

जं मे केइ कमाया, सव्वे तिविहेण खामेमि ॥ १ ॥ ”

आचार्ये उपाध्याये शिष्ये साधमिकं कुत्र गणे अ ये (मे)
मया केषपि कथायाः कृताः सन्ति, नाहं सर्वान् अहं त्रिविधेन
मनोवाक्यायोगेन क्रमयामि ॥ १ ॥

“ सव्वस्स समणंसंघ-स्स भववओ अंजलिं करिअ सीसं ।

सव्व खमायइत्ता, खमामि सव्वस्स भवय पि ॥ २ ॥ ”

सर्वस्य श्रमणसंघस्य भगवतः अञ्जलिं कृत्वा शीर्षे सर्वं
क्रमयित्वा क्षामयामि सर्वस्य च अहमपि ॥ २ ॥

“ सव्वस्स जीवरासि-स्स जावओ धम्मनिहिअनिअचिओ ।

सव्वं खमावइत्ता, खमामि सव्वस्स भवयं पि ॥ ३ ॥ ”

सर्वस्य जीवराशेर्जावतो धर्मं निहितं निजचित्तयेन न तथा ई-
दृशः सर्वं क्षमयित्वा क्षामयामि सर्वस्य अहमपि । ३। ध० १ अधि०
पादिकप्रतिक्रमणे मवुल्लामणाऽऽदौ कृते “ इच्छकारि सुहपाखी
सुखनपशरीरनिगबाधसुखसंजमयाचानिरवहो गो । ” इत्यादिव-
चनं कथनीयं न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तथापादिकप्रतिक्रमणे
मवुल्लामणाऽऽदौ कृते “ इच्छकारि सुहपाखी ” इत्यादिपठ-
नमधिकं संभाव्यते, सामाचार्यादावदर्शनात् ४२ । ही० २
प्रका० । सहालपुत्रकुम्भकारकृतं प्रतिक्रमणसूत्रमिति प्रघोषः
सम्यो, न वा, कस्य कृतिर्वा सा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-आहप्रतिक्रम-
णसूत्रमायम् इतिपञ्चाशकवृत्तौ प्रोक्तमस्ति, कुम्भकारकृतमिति
प्रघोषस्तु तथ्येतर इति ज्ञायते ४८ । ही० १ प्रका० । द्वयोः आ-
हृतयोः प्रतिक्रमणकरणसमयेऽथवा-सामायिके कृते सति एक-
स्य हस्तादपरेण चरवत्तकं पानिते उभयोर्मध्ये कस्येयापथिकी
समायाति ? किमुजावपि प्रतिक्रामत, एकां वातं प्रश्ने, उत्तरम्-
द्वयोः आहृतयोः प्रतिक्रमणकरणाऽऽदौ सावधानतयैकं चरव-
त्तका गृहीतो भवति, अथ यदि द्वितीयहस्तगगनेन हेतुना
पतति तदा तस्येयापथिकी समायाति, यदि च गृहीतोऽप्य-
सावधानतयैव, तदाजयोरपीयापथिकी समायातीति १ ॥
ही० ४ प्रका० ।

(२९) विराधनायां प्रायश्चित्तानि-

जेणं पडिक्रमेतइ वा वंदेतेइ वा सज्झायं करेतेइ वा परि-
ममिटेइ वा संचरेतेइ वा गणइ वा टिणइ वा पड्डलगेइ वा
उट्टिगलगेइ वा नेउकाएण वा फुसियलगे भवेजा, से गं
आयंबिलं न मंवेरेजा तओ चउत्थं । (महा०) तेणं वा गि-
लाणेणं वा जइ गं कहिं वि केणइ कारणेणं जाएणं अमई
गीयत्थगुरुणो अणगुआएणं सहमा कयादी पड्डपडिक्रम-
णं कयं हवेजा, तओ मामं० जाव अवंदे चउमामे० जाव नृणं

वयं च जेणं पढमाणं पेरिमीणं अण्डकंताणं तइयाणं पेरि-
मीणं अण्डकंताणं भत्तं वा पाणं वा पडिगाहेज्जा वा, परि-
भुंजेज्जा वा, तस्स णं पुरिमहुं । महा० १ च० ।

“ सव्वसो चउत्थं । ” सर्वस्मिस्तु प्रतिक्रमणे अकृते चतुर्थ-
म् । जीत० । तथा प्रभातप्रतिक्रमणसमये प्रथमतः “ कुसु-
मिणदुसुमिणओहडावणिय काउस्सग्ग ” चतुर्थीकस्य मान
कराति, तदा “ चंदेसु निम्मलयर ” इति यावत् “ सागर-
वरगज्जारा ” इति यावद्वेति । तथा-प्रभातप्रतिक्रमणे प्रथम-
तः “ कुसुमिणदुसुमिणकाउस्सग्ग, ” चैत्यवन्दनां च कृत्वा
चत्वारि क्षमाश्रमणानि ददाति, ततः स्वाध्यायं करोत्युत स्वा-
ध्यायं कृत्वा क्षमाश्रमणानि ददातीति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रभात-
प्रतिक्रमणसमये प्रथमतः “ कुसुमिणदुसुमिणओहडावणिय
काउस्सग्ग ” चतुर्थीकस्य मानं कराति, “ तदा चंदेसु नि-
म्मलयर ” इति यावत्सागरवरगज्जारा इति यावद्वेति । अत्र
सामान्येन “ चंदेसु निम्मलयर ” इति यावत्करोति, यदा
पुनः स्वप्ने तुर्यव्रतातिचारे जातो भवति, तदा नमस्कार-
मेकमधिकं चिन्तयतीति ॥ १ ॥ तथा-प्रभातप्रतिक्रमणे प्रथ-
मतः “ कुसुमिणदुसुमिणकाउस्सग्ग, ” चैत्यवन्दनां च कृत्वा
चत्वारि क्षमाश्रमणानि ददाति, ततः स्वाध्यायं करोत्युत
स्वाध्यायं कृत्वा क्षमाश्रमणानि ददातीति । अत्र प्रभातप्र-
तिक्रमणे प्रथमतश्चतुर्थीकस्य मानं कारयेत्सर्गं, चैत्यवन्दनां च
कृत्वा चत्वारि क्षमाश्रमणानि च दत्त्वा क्षमाश्रमणयुगेन
स्वाध्यायं च कृत्वा प्रतिक्रमणं करोति । यत उक्तम्-“ इति-
या कुसुमिणसर्गा, जिलमुणिवदणं तदेव सउक्काओ । सव्व-
स्स वि सज्जथउ, तिण्ण य उस्सग्ग कायस्सवा ॥ १ ॥ ” एषा
गाथा श्रीसाममुन्दरसूरिकृतसामाचारीमध्ये वर्तते, तथा श्री-
विजयशानसूर्याऽपीत्येव कृतवन्तस्तत्तिष्ठत्या च वयमपि
तथैव कुर्म इति स्वाध्यायानन्तरं चत्वारि क्षमाश्रमणानि दद्या-
नीति विधिः क्वापि ग्रन्थे वर्तते, तस्यापि प्रातःपश्चात् नास्ति,
परं यथा वृद्धाः कृतवन्तस्तथैवदानीं कुर्म इति ॥ ३ ॥ ही०
४ प्रका० । वर्षमध्ये कियन्ति प्रतिक्रमणानि-चतुर्मासकं
पूर्णमायामचूतदा प्रतिक्रमणानि पञ्चविंशतिरष्टाविंशतिर्वा
बभूवुः, तथा तानि शास्त्राक्षरवद्वन विधीयमानानि परम्पराता
वा, शास्त्राक्षरवद्वन चेतदा तदभिधानं प्रमाद्यमिति प्रश्ने,
उत्तरम्-अत्र वर्षमध्ये प्रतिक्रमणानि पञ्चविंशतिरष्टाविंश-
तिर्वेति क्वापि ज्ञान नास्ति, शास्त्रमध्ये तु दैवमिक्कात्रिकपा-
त्रिकचातुर्मासिकसंवत्सरिकलक्षणानि पञ्च प्रतिक्रमणानि प्र-
तिपादितानि सन्तीति । १५ । ही० ४ प्रका० । रात्रौ ये
सुखप्रक्रिकां भक्षयन्ति तेषां मान्यप्राज्ञातिक्रमिकान्तिः
शुद्धिमती, अन्यथा वा इति प्रश्ने, उत्तरम्-रात्रौ ये सुख-
प्रक्रिकां जलयन्तीत्यत्र “ आवाहिकया वरमकय, उस्सुय-
वयणं कहान गायत्था । पार्यावज्जत्तं जम्हा, अकप गुरुअ कप
लहुअं ॥ १ ॥ ” इति प्रतिक्रमणहेतुगर्भगाथाऽनुसारेण प्रतिक्र-
मणकरणमेव सुन्दरं प्रतिभाति १२ । ही० ३ प्रका० । पात्रिक-
प्रान्तक्रमणगताऽऽर्यैः क्षामणावसरे “ नित्थारगपारगा होह ”
इति कथयते तदा आवकाऽऽदिभिरपि किमेतदेव कथनायमुत-
“ इच्छामो भणुसट्ठि ” इति तत्र आवकाऽऽदिभिः “ इच्छामो अणु-
सट्ठि ” इत्येव कथनीयं, न तु “ नित्थारगपारगा होह ” इति
१ । तथा-पात्रिकप्रतिक्रमणपर्यन्ते गाथास्य शास्तिकथना

ऽऽदेश इति इत्यादि । अत्र पात्रिकप्रतिक्रमणशान्तेः कथयिता
अप्रतश्चतुर्थीकस्य कार्यात्मकं च, तथाप्रकटमेकं च कथयिता
शान्तिं कथयति एतावन्तैव शुद्ध्यति, द्वितीयवारं “ पंचदससो-
ग्ग काउस्सग्गस्स ” करण विशेषां ज्ञातो नास्तीति १ । ही० ४
प्रका० । तथा-तैलाऽऽदिमानेनाऽऽदेशप्रदानं शुद्ध्यति, न वा ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्-तथा-तैलाऽऽदिमानेन प्रतिक्रमणाऽऽ-
द्यादेशप्रदानं न सुविहिताऽऽचरितं, परं क्वापि तदभावे
जिनमवनाऽऽदिनिर्वादासमवेन निवारयितुमशक्यमिति २१ ।
ही० ३ प्रका० । पात्रिकाऽऽदिप्रतिक्रमणमध्ये चैत्यवन्द-
नादारभ्य किं सूत्रं यावत्पञ्चोऽप्यङ्गुलन्दनं निवार्यते ३४ ।
पात्रिकाऽऽदिप्रतिक्रमणे क्रियमाणं छिक्कासङ्गां कुतः स्था-
नात्किं स्थानं यावत्पुनः प्रतिक्रमणं क्रियते ३५ इति प्रश्ने, उत्तर-
म्-पात्रिकाऽऽदिप्रतिक्रमणमध्ये चैत्यवन्दनादारभ्य “ इच्छा-
मो अणुसट्ठि ” यावत्पञ्चोऽप्यङ्गुलन्दनं निवार्यमाणं परम्परया
दृश्यते, परं व्यक्ताक्षराणि नोपलभ्यन्ते ३४ । पात्रिकप्र-
तिक्रमणे पात्रिकातिचाराऽऽलोचनादवांग् यदि छिक्का जायते
तदा सत्यवसरे चैत्यवन्दनाऽऽदि पुनः कर्तव्यमिति वृत्तसप्र-
दायः ॥ ३५ ॥ ही० ३ प्रका० ।

(३०) प्रतिक्रमणफलम्-

पडिक्कमणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? पडिक्कमणेणं व-
यन्निह्वाइं पेहेइ, पिहियवयन्निह्वाइं पुण जीवे निरुद्धामवे अ-
मवलचरिंते अट्टमु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहत्ते सुप्प-
णिहिण् विहरइ ॥ ११ ॥

हे भदन्त ! प्रतिक्रमणेन जीवः किं जनयति ? गुरुराह-हे शि-
ष्य ! प्रतिक्रमणेन अपराधभ्यः पश्चाद्विचर्तनेन व्रतच्छिद्राणि
पिदधाति व्रतानां प्राणातिपातावरमणाऽदीनां छिद्राणि अ-
तीचारान् स्थगयति रुणद्धि, पिहितव्रतच्छिद्रः सन् पुनर्जीवा
निरुद्धाऽऽश्रया भवति, निरुद्धाऽऽश्रयश्च पुनरश्वलचारिभ्योऽ-
ष्टसु प्रवचनमातृषु उपयुक्तः सन् समितिगुणिषु सावधानः
सन् अपृथक्त्वः संयमयोगेभ्योऽभिन्नः सन् सुप्राणिहितो
विहरति, सुप्राणिहितानि अमन्मार्गान् निषेध्य मन्मार्गे व्य-
वस्थापितानीन्द्रियाणि येन स सुप्राणिहितेन्द्रियः सन्मार्गप्र-
स्थापितेन्द्रियः साधु स्वमार्गे विहरतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ उक्त० २६
अ० । प्रतिक्रमणार्हप्रार्थनाश्चमन्दं, व्य० १ उ० । आच० । आ० चू० ।
आवश्यकान्तर्गते स्मलननिन्दाप्रतिपादकेऽध्ययनविशेषे, पा० ।
(३१) आहः । प्रतिक्रमणं कुर्वाणा वन्दनकदानावसरे किं मुख-
वस्त्रिकां शुद्धभूमौ मुञ्चन्ति, किमुत पादपुच्छनोर्परि मुखव-
स्त्रिकां मुक्त्वा वन्दनकाऽऽदि वदतीति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रति-
क्रमणं कुर्वाणाः आह वन्दनकदानावसरे मुखवस्त्रिकां शुद्ध-
भूमौ गजाद्वरणापरि वा मुञ्चन्ति । नान्यत्रति विधिर्गति ६७ ।
प्र० । मंन० १ उल्ला० । तथा-गुरुपादुकाग्रं प्रतिक्रमणाऽदिकं
शुद्ध्यति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-केवलंदेववन्दनं विना सर्वे प्र-
तिक्रमणाऽदिकं शुद्ध्यतीति नवपादुकापुष्पाऽदिभिरर्च्येत इ-
ति प्रतिक्रमणाऽदि न शुद्ध्यतीति वाच्यं, पुष्पाऽद्यर्चिर्नजनप्र-
तिमानामग्रं अपि प्रतिक्रमणाऽदिक्रियायाः शुद्ध्यमानत्वादिति ।
४४ प्र० । मंन० २ उल्ला० । तथा-पात्रिकप्रतिक्रमणमुखवस्त्रिका-
प्रतिलेखनानन्तरं पौषधिकं विना प्रतिक्रमणसूत्राऽदेशां वसो
शुद्ध्यति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-मुखवृत्त्या पौषधिकस्य वी-
यते, ईदृशं वृद्धयचोऽस्ति, परमेकान्तो ज्ञातो नास्तीति । १२०

प्र० । सेन०२ उल्ला० । तथा-पाक्षिकप्रतिक्रमणे क्षुत् कदा नि-
यायते इति प्रश्ने, उत्तरम्-चैत्यवन्दनाऽऽदित् आरभ्य शान्तिं
यावत् क्षुधिवार्यते इति परम्पराऽस्ति । १२१ प्र० । सेन०
२ उल्ला० । तथा मन्थ्याप्रतिक्रमणे पडावश्यकसूत्राणि
कानीति प्रश्ने, उत्तरम्- " नमो अरिहन्ताणं " इत्यादि
संपूर्णनमस्कारः, " करेमि भंते ! सामाद्वयं " इत्यादिनः
" अप्पाणं वोसिरामि " इत्यन्तं प्रथमं सामायिकाध्ययनम् १।
" लोणस्सुज्जोयगरे " इत्यादिनः- " सिद्धासिद्धि मम दिमं-
तु " इत्यन्तं द्वितीयं चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनम् २। " इच्छामि
स्वामसमणा ! वंदितं जावणिज्जाए निमिहीआए अणुजाणह
मे मिउगहं " इत्यादि तृतीयं वन्दनकाध्ययनम् ३। " चत्तारि
मंगल० इच्छामि पडिक्कमिउं जो मे देवसिआं० " " इच्छामि प-
डि० " " इगियावाहिआए० " " इच्छामि पडिक्क० " " एग-
मसिज्जाए० " इत्यादि चतुर्थं प्रतिक्रमणाध्ययनम् ४। " इच्छ-
मि ठाउं काउस्सगं० " " तस्म उत्तरीकरणे० " अन्नत्थ-
ऊसिएणं सव्वलंए अरिहन्तंवेइआणं० " " पुक्खवरदी-
हं० " " सिद्धाणं बुद्धाणं " " वेयावच्चगगणं० " " इच्छामि स्व-
मामसमणा ! अभुद्धिआ मि अभिमतं देवसिआं स्वामेउं० " " इच्छामि स्वामसमणा ! पिअं च मे जं भे " इत्यादि पञ्चमं का-
यात्मगाध्ययनम् ५। " उगए मूरे नसुकारसीहअं पक्खमा-
मि " इत्यादीनि सर्वाण्यपि प्रत्याख्यानसूत्राणि पष्ठं प्रत्या-
ख्यानाध्ययने च ६। इमानि प्रतिक्रमणे पडावश्यकसूत्राणि
परम्परया ज्ञेयानीति । १२१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-प्रति-
क्रमणहेतुगमे गात्रिकप्रतिक्रमणविधौ गात्रिकप्रायश्चित्ता-
यात्मगस्ततः चैत्यवन्दनं, ततः स्वाध्याय एव पश्चात्प्रतिक्रम-
णाऽऽदौ चत्वारि क्षमाश्रमणान्युक्तानि सन्तीति, एवं तु न क्रि-
यते, तत्किं बीजमिति प्रश्ने उत्तरम्-यतिदिनवर्षाऽदौ स्वाध्या-
यादनु चत्वारि क्षमाश्रमणानि प्राक्तानि, आर्द्धदिनकृत्य-
वृत्तिवन्दारुवृत्त्यादौ तु स्वाध्यायादनु प्रतिक्रमणस्थापनमु-
क्तं, ततस्तानि स्वाध्यायं कुर्वन् ज्ञायतेऽयं च विधिः-परम्प-
रया बाहुल्येन क्रियमाणाऽस्ति सामाचार्यविशेषेण बोधय-
थाऽपि विरुद्धमेवेति । १२२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-ऽऽ-
न्मीयप्रतिक्रमणविधिः संपूर्णः क मूलसूत्रेऽस्तीति प्रश्ने,
उत्तरम्-आवश्यकवृत्त्यावश्यकवृत्त्यादौ कियान् विधिरूपल-
भ्यते, कियान्तु सामाचार्यादाविति । २०६ प्र० । सेन० ३ उ-
ल्ला० । तथा-सांवत्सरिकप्रतिक्रमणकायात्मगं चत्वा-
रिंशत्काद्व्यातकरणं कथयित्वा तत्प्रान्ते एकां नम-
स्कारं वक्तव्यं, पश्चात्कायात्मगः पारणीयः कश्चित्, प्रा-
न्ते नमस्कारं वक्तव्यं, न अने तेन किं प्रमाणमिति प्रश्ने, उ-
त्तरम्-सांवत्सरिकप्रतिक्रमणं नमस्कारश्चत्वारिंशत्ल्लोका-
द्व्यातकरकायात्मगः प्रतिक्रमणहेतुगमोऽऽद्युक्तोऽस्ति, पा-
रम्पर्येणाऽपि तथैव क्रियते इति । २०७ प्र० । सेन० ३ उ-
ल्ला० । तथा-पाश्चात्यगत्रौ साधुसमीपं समागत्य यत् आ-
ज्जा प्रतिक्रमणं कुर्वाणा दृश्यन्ते, तस्याक्षराणि कुत्र प्रस्थं
सन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-सामाचार्यनुसारं यथा पौषधकर-
णाय पाश्चात्यगत्रौ समीपसमागमनं दृश्यते, तथा प्रतिक्रम-
णाकृतेऽपि, तदयुक्तमव ज्ञायते इति ३११ प्र० । सेन० ३ उ-
ल्ला० । तथा-पाक्षिके प्रतिक्रान्तौ आर्द्धे रुच्यमानस्तपश्चाचारा-
ऽऽद्यतीचाराः साधुभिः श्रूयन्ते केवलमाधयश्च प्रतिक्रान्ता-
स्तानतिचाराः कथयन्ति, न वा, सास्त्रतु न केचित्कथयन्ती-

ति प्रश्ने, उत्तरम् केवलमाधुभिः पाक्षिकप्रतिक्रमणे क्रियमाणे
तपश्चाचाराऽऽद्यतीचारा यथायान्ति तदा स्वयं कथनीयास्त-
त्प्रवृत्तिरपि दृष्टाऽस्तीति । ३३२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-
" देवमिअराइअपक्खिए सि " कायात्मगनिर्युक्तिगतचतुर्नव-
तितमगाथार्यो हरिभद्रायां वृत्तौ व्याख्यातोऽस्ति, तत्रैकैक-
स्मिन् प्रतिक्रमणे त्रयो गमाः प्रतिपादिताः सन्ति, ते पञ्चम्वपि
प्रतिक्रमणेषु यत् ख्याते यथा समाप्ता गमा भवन्ति तथा
व्यक्ताः प्रसाद्या इति प्रश्ने, उत्तरम्-दैवसिकाऽऽदिषु पञ्चसु
प्रतिक्रमणेषु प्रारम्भानन्तरं यन्प्रथमम्-" करेमि भंते ! " इत्या-
द्युच्चारणं स प्रथमगमप्रारम्भस्तदनु प्रतिक्रमणसूत्रपाठनावस-
रं, यत्-" करेमि भंते ! " इत्याद्युच्चारणम्, स द्वितीयगमप्रारम्भ-
स्तस्योच्चारणद्वयाकं प्रथमगमस्य समाप्तिः, तथा तृतीययलप्रां-
यत्-" करेमि भंते ! " इत्याद्युच्चारणं स तृतीयगमस्य प्रारम्भ-
स्तस्य पूर्वं तु द्वितीयगमस्य समाप्तिः, तृतीयगमसमाप्तिस्तु
तत्तत्प्रतिक्रमणसमाप्तिं यावदिति धीआयिश्यकबृहद्दृष्ट्यनुसा-
रेणावसीयते इति । ३८१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-यं-
ध्याप्रतिक्रमणवन्प्रातःप्रतिक्रमणे आर्द्धानां प्रतिक्रमणसूत्राऽऽ-
देशो न दीयते, तत्र को हेतुरिति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रातः प्रतिक्र-
मणं बाहस्वरेण न कर्त्तव्यमन्यागर्माया रीतिः, आर्द्धानाम्ना
देशद्वारेण तु ते प्रतिक्रमणसूत्रावधारणं बाहस्वरेण कथय-
न्तीति तद्विलोपः स्यादिति प्रातःप्रतिक्रमणाऽऽदेशो न दीयते
इति । ३८६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-खाद्यस्तनिकाऽऽदीनां
प्रतिक्रमणकरणोदीरणा क्रियते, त्रिवारं सामायिकाऽऽदिदण्ड-
कं चाच्छाद्यते तद्युक्तमयुक्तं चेति प्रश्ने, उत्तरम्-खाद्यस्त-
निकाऽऽदीनां प्रतिक्रमणकरणोदीरणाकरणं न युक्तं, यदि च
ने स्वयं प्रतिक्रमणं कुर्वन्ति पौषधाऽऽदिदण्डकं त्रिवारसु-
च्चरन्ति तदा द्रव्यक्षेत्रकालाभावानुसारं नुक्लाऽऽदिगुण-
संभवः स्यात्तदोच्छाद्यते, यस्माच्छास्त्रेऽप्येवं दृश्यते-" तस्मा
सव्वानुत्ता सव्वनिमंहेओ अपवयणे नत्थि " इति ४२१ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । तथा-खाद्यमण्डल्यां प्रतिक्रमणं कुर्वन्ति
तत्कथितं प्रतिक्रमणसूत्रं आर्द्धानां स्तवनाऽऽदिकं यतिनां च
शुद्ध्यति, न वा, तथा-उपवन्नाऽऽदिप्रत्याख्याने ये कसेल्लक-
पानीयं पिबन्ति तेषामुपवन्नाऽऽदिकं कार्यते, न चेति प्रश्ने, उ-
त्तरम्-द्रव्यक्षेत्रकालाभावानुसारं प्रश्नोत्तरवदनुसंधेया इति
४२२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-प्राञ्जलकस्यापीरं स्थि-
त्वा प्रतिक्रमणं कृतं शुद्ध्यति, न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-तदु-
परि कृतं न शुद्ध्यतीति प्रतिक्रमणसूत्राऽदिकथनं वलायां तु
तत्रापवेष्टव्यमिति । ४८७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा-पद-
स्थं विना स्थापनां प्रतिक्रमणं क्रियते तदा क्षामणकविधिः
कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-स्थापनां प्रतिक्रमणकरणं प्रथमं
स्थापनाऽऽचार्यस्य पश्चाद्भुजानुक्रमेण यतिद्वयस्य चतुष्कस्य
पटकस्य च क्षामणकं क्रियते, यतिं विना स्थापनाया एवेति ।
५५ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । तथा-आविशतिर्वाधकरचारके
" कारणजाए पडिक्कमणं " इत्युक्तमस्ति तत्पश्चानां प्रतिक्रम-
णानां मध्ये किं नामकमिति प्रश्ने, उत्तरम्-" कारणजाए पडि-
क्कमणं " एतत्पाक्षिकाऽऽद्याश्रित्य प्राञ्जन, उभयकालं प्रतिक्र-
मणं तु सर्वेषां भवतीति बोध्यम् । १३ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।
तथा-कालिकसुरिभिः पाक्षिकदिने चतुर्मासकमानां तत्र प्र-
तिक्रमणानि न्यूनानि भवन्ति, तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-प्र-
तिक्रमणानां न्यूनत्वेऽधिकत्वे वा न कश्चिद्विशेषो, यत्-पूर्वाऽऽ-

चार्याणामाचरणमेवात्र प्रमाणं, यथा कल्पसूत्रस्य भावरणं आ-
ज्ञानां पूर्वाचार्याऽऽचरणयैव क्रियते इति । १११ प्र० । सेन० ४
उल्ला० । संध्याप्रतिक्रमणे सामायिकोच्चारानन्तरं स्वाध्यायनम-
स्कारत्रयं कथयित्वा चन्दनकप्रत्याख्यानमुखवस्त्रिका प्रति-
लिलिख्यते, सा क्षमाश्रमणं दृष्ट्वा प्रतिलिलिख्यते, किं वा क्षमाश्रमणं
विना? तथा सा किं कथयित्वा प्रतिलिलिख्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-
सामायिकं कृत्वा “ विसृणि संदिस्वार्धुं ” प्रमुखक्षमाश्रमण-
चतुष्टयं दृष्ट्वा नमस्कारत्रयं च कथयित्वा क्षमाश्रमणपूर्वकम्
“ इच्छामिच्छा संदिसह भगवन् ! मुहपाप्ति पडिलेहुं ” इत्यादेश
पूर्वं मुखवस्त्रिकां प्रतिलिलिख्य चन्दनकद्वयं च दृष्ट्वा प्रत्याख्यानं
कर्तव्यमिति । १६१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

विषयसूची-

- (१) प्रतिक्रमण-प्रतिक्रामक-प्रतिक्रमयितव्यमिति ।
- (२) आश्रवद्वार-मिथ्यात्व-कषाय-योग-भावभेदात् प्र-
तिक्रमणस्य पञ्चविधत्वम् ।
- (३) उच्चार-प्रसवण-इत्थर-यावत्कधिकाऽऽदिभेदेन प-
दिधन्वम् ।
- (४) दैवसिकाऽऽदिभेदेन प्रतिक्रमणनिरूपणम् ।
- (५) प्रतिक्रमणनिमित्तम् ।
- (६) प्रतिक्रमणविधिप्रकारः ।
- (७) प्रतिक्रमणसूत्रम् ।
- (८) प्रतिक्रमणनिर्वचनविभागनिर्वचनम् ।
- (९) अत्रैव प्रायश्चित्तम् ।
- (१०) न्यग्रवर्तनस्थानातिचारप्रतिक्रमणम् ।
- (११) तत्र कुकुटिदृष्टान्तः ।
- (१२) त्रिपष्टयधिकपञ्चशतीमितजीवानां मिथ्या दुष्कृतं
दीयते, तद्भेदनिरूपणम् ।
- (१३) गोचरातिचारप्रतिक्रमणप्रतिपादनम् ।
- (१४) स्वाध्यायाऽऽद्यतीचारप्रतिक्रमणप्रकरणम् ।
- (१५) तत्र प्रतिक्रमणभेदख्यापनम् ।
- (१६) रात्रिकप्रतिक्रमणविधिः ।
- (१७) पाक्षिकाऽऽदिषु प्रतिक्रमणम् ।
- (१८) चातुर्मासिकसांवत्सरिकप्रतिक्रमणक्रमः ।
- (१९) अत्र पूर्वाऽऽचार्यप्रणीतगाथाः ।
- (२०) पलान्ताऽऽदिषु प्रतिक्रमणं कर्तव्यम् ।
- (२१) आयश्यकचूर्यभिप्रायेण पाक्षिकाऽऽदिप्रतिक्रमण-
विधिप्रतिपादनम् ।
- (२२) पाक्षिकं चतुर्दश्यामेव ।
- (२३) महाप्रतोच्चारणा ।
- (२४) कैकालिकप्राणातिपातविरतिप्रतिपादनम् ।
- (२५) आशाननावर्जनतो महाप्रतलक्षणम् ।
- (२६) शेषप्रतिक्रमणविधिः ।
- (२७) श्रावकप्रतिक्रमणम् ।
- (२८) कृतसामायिकश्रावकप्रतिक्रमणविधिः ।
- (२९) विराधनायां प्रायश्चित्तानि ।
- (३०) प्रतिक्रमणफलम् ।
- (३१) प्रकीर्णकविषयाः ।

पडिक्कमणारिह-प्रतिक्रमणार्ह-न० । प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतं

तदर्हम् । स्था० १० ठा० व्य० । प्रतिक्रमणं दोषात् प्रतिनिवर्त-
नमपुनःकरणतया मिथ्यादुष्कृतप्रदानमित्यर्थः । तदर्हं प्राय-
श्चित्तमपि प्रतिक्रमणम् । किमुक्तं भवति?—प्रायश्चित्तं मिथ्या-
दुष्कृतमात्रेणैव शुद्धिमाप्नादयति, न च गुरुसमक्षमालोच्यते ।
यथा—सहसाऽनुपयोगतः श्रेष्ठाऽऽदिप्रक्षेपादुपजातं प्राय-
श्चित्तम् । तथाहि—सहसाऽनुपयुक्तं यदि श्रेष्ठाऽऽदि प्रक्षेपं
भवति । न च हिंसाऽऽदिकं दोषमापन्नस्तर्हि गुरुसमक्ष-
मालोचनामन्तरेणाऽपि मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेण शुद्ध्य-
ति । तत्प्रतिक्रमणार्हत्वात् प्रतिक्रमणम् । व्य० १ उ० ।
प्रव० । जीत० ।

इदानीं प्रतिक्रमणार्हमभिधित्सुराह-

गुत्तीसु य सभितीसु य, पडिरूवजोगे तहा पमत्थे य ।
वड्कमे अणाभोगे, पायच्छित्तं पडिक्कमणं ॥ ६० ॥

गुप्तयस्तिष्ठः । तद्यथा—मनोगुप्तिः, वचनगुप्तिः, कायगुप्तिः ।
तासु समितयः पञ्च । तद्यथा—ईर्यासमितिः, भाषासमितिः,
आदानभागऽमाप्रनिक्षेपणसमितिः, उच्चारप्रसवणवेलसि-
ङ्घाणजलपारिष्ठापनिकायमितिश्च । एतासु च सहसा-
कारणोद्भाभोगतो वा कथमपि प्रमादे सतीति वाक्यशेषः ।
प्रायश्चित्तं प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतप्रदानलक्षणम् । इयमत्र
भावना—सहसाकारणोद्भाभोगतो वा यदि मनसा दुष्चि-
न्तितं, तथा—वचसा दुर्भाषितं, कायेन दुश्चेष्टितं, तथा—
ईर्यायां यदि कथां कथयन् व्रजेत्, भाषायामपि यदि गृह-
स्थभाषया दहस्वरणे वा भाषेत, एषणायां भक्षणानगवे-
पणवेलायामनुपयुक्तो भारडोषकरणस्याऽऽने निक्षेपे वा
प्रमार्जयिता प्रत्युपेक्षिते स्थण्डिले उच्चारऽऽदीनां परिष्ठा-
पयिता च न हिंसादोषमापन्नः । उपलक्षणमेतत्, तेन यदि
कन्दर्पो वा हासो वा स्त्रीभक्तचौरजनपदकथा वा, तथा—
क्रोधमानमायालोभेषु गमनं, विषयेषु वा शब्दस्पर्शरसरूप-
गन्धलक्षणेष्वनुपङ्गः, सहसानाभोगतो वा कृतः स्यात्,
तत एतेषु सर्वेषु स्थानेषु मिथ्यादुष्कृतप्रदानलक्षणं प्रायश्चि-
त्तमिति । तथा—प्रतिरूपयोगं प्रतिरूपचिनयाऽऽत्मकं व्यापारे
तथा प्रशस्ते यो यत्र करणीयो व्यापारः स तत्र प्रशस्तः,
“ इच्छामिच्छा ” इत्यादिस्तस्मिन्नापि वा क्रियमाणे प्रायश्चि-
त्ते प्रतिक्रमणम् । इह प्रतिरूपग्रहणं ज्ञानाऽऽदिविनयोपलक्ष-
णम् । ततोऽयमर्थः—ज्ञानदर्शनचारित्रप्रतिरूपलक्षणप्रकारवि-
नयाकरणे “ इच्छामिच्छा, तथाकारा ”ऽऽदिप्रशस्तयोगाकर-
णे, उपलक्षणमेतत्, आचार्याऽऽदिषु मनसा प्रक्षेपाऽऽदिकरणे
वाचा अन्तरभाषाऽऽदिकृता कायेन पुनोगमनाऽऽदौ प्रतिक्रमणं
प्रायश्चित्तम् । तथा—उत्तरगुणप्रतिसेवनायाम् “ वड्कम ” इति
मर्यादाकथनं, तेनानिक्रमं च प्राग्व्याख्यातस्वरूपे, तथा—अना-
भोगादकृत्यप्रतिसेवने मिथ्यादुष्कृतप्रदानाऽऽत्मकं प्रतिक्र-
मणं प्रायश्चित्तम् । इति गाथासमाप्तार्थः ॥ ६० ॥

व्यासार्थं तु भाष्यकृद्वाचिख्यासुः प्रथमतो “ गुत्तीसु य
सभितीसु य ” इति व्याख्यानयति-

केवलमेव अगुत्तो, सहसाऽऽणाभोगां व अप्पहिंसा ।

तदियं तु पडिक्कमणं, आउडि तवो न वा दाणं ॥ ६१ ॥

एवकारो भिन्नक्रमः, अगुप्त एव गुप्तिर्हित एव, ‘केवलम्’

उपलक्षणमेतत्, तेन समितिरहित एव केवलमित्यपि द्रष्टव्यम् । केवलग्रहणमगुप्तत्वमसमितत्वं चैकं केवलं, न तु गुप्तत्वासमितत्वप्रत्ययं प्राणिष्व्यापादनमापन्न इति प्रतिपादनार्थम् । तथा चाऽह-[अप्यहिंसा] अल्पशब्दोऽभाववाची । अल्पा नैव काचन प्राणिनो हिंसा भवेदिति शेषः । कथमगुप्तोऽसमितो वेत्यत आह-[महत्त्वा] पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सहसाकारोऽनाभोगतो वा । तत्र सहसाकारे नाम-“पुर्व्वं अपासित्वा, हृदे पापं कुलिगयं पासे । न य तद्व नि यत्ते उं, जागं सहसाकरणमेयं ॥१॥” इत्येवंरूपः । अनाभोगो विस्मृतिः । (तद्विद्यं तु पडिक्कमणमिति) तत्र सहसाकारतोऽनाभोगतो वा केवल एवागुप्तत्वं असीमितत्वं च सति प्रायश्चित्तं ‘पडिक्कमणं,’ यदि पुनः (आउट्टि त्ति) उपेत्य अगुप्तत्वमसमितत्वं वा करोति तदा प्रायश्चित्तं तपोऽहं, न वा दानं, तपस इति गम्यते । कथमदानमिति भावत उच्यते-यदि स्थविरकल्पिका उपेत्यागुप्तत्वमसमितत्वं वा मनसा समापन्नास्तनस्तपोऽहं प्रायश्चित्तं तेषां न भवति; गच्छन्निर्गतानां तु मनसाऽप्यपन्नानां चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तमिति । तदेवं गुमिषु समितिषु वेति व्याख्यातम् ॥ ६१ ॥

इदानीं प्रतिरूपयोगपदव्याख्यानार्थमाह-

पडिक्कमणहणं, विणायो खलु मुडायो चउविगणो ।

नाणे दंसणे चरणे, पडिक्कवउत्थयो होति ॥ ६२ ॥

प्रतिरूपशब्दोपादानेन चतुर्विकल्पः चतुर्प्रकारः खलु विनयः सूचितः । चतुष्प्रकारतामेव दर्शयति-ज्ञानं ज्ञानविषयः, दर्शनं दर्शनविषयः, चरणं चरणविषयः, चतुर्थः प्रतिरूपको विनयो भवति । व्य० १ उ० ।

संप्रति “गुत्तिगु य समिहसु य” इत्यादिगाथायां यदुक्तम्-“पसन्धं य” इति, तत्र प्रशस्तग्रहणव्यवच्छेदं दर्शयति-

तत्थ उ पयन्धगहणं, परिपिट्ठणं छेज्जमाइ वारेइ ।

आसन्नगिहन्थाण य, उट्ठाणाइ य पुच्चुत्तो ॥ ६३ ॥

‘जागे तथा पसन्धं य’ इत्यत्र यत्प्रशस्तग्रहणं कृतं तत् अप्रशस्तयोगपरिपट्टनच्छेदोऽदिकं वारयति निराकराति, न तदकरणं प्रतिक्रमणं प्रायश्चित्तं भवतीति भावः । तस्या-प्रशस्तत्वेन तत्करणस्यैव प्रायश्चित्तविषयत्वात् । तथा ये अवसन्नानाम्, उपलक्षणमनन्त, पार्श्वस्थशुशीलाऽऽदीनां च, तथा-गृहस्थानां, पूर्वोक्ता उत्थानाऽऽद्योऽभ्युत्थानाञ्जल्यसनप्रदानाऽऽद्यस्तनानपि वारयति तेषामपि तान् प्रति अप्रशस्तत्वात् ।

अत्रैव प्रायश्चित्तयोजनमाह-

जो जत्थ उ करणिजो, उट्ठाणाइ उ अकरणे तस्स ।

होइ पडिक्कमियन्नं, एमेव य वाए माणसिए ॥ ६४ ॥

यो योग उत्थानाऽऽदिग्भ्युत्थानाञ्जलिप्रदानाऽदिको यत्र आचार्याऽऽदिविषये करणीय उक्तस्तस्य तत्राकरणे प्रति-क्रमितव्यं भवति, मिथ्यादुष्कृतं प्रायश्चित्तं भवतीति भावः । तद्वच्च तत्कार्यिकप्रतिरूपयोगविषये उक्तमेव, अनेनैव प्रकाशं वाचिकं मानसिकंऽपि योगं प्रतिरूपं वक्तव्यम् । यथा-वाचिको मानसिकोऽपि यः प्रतिरूपयोगो यथा यत्र करणीय उक्तस्तस्य तथा तत्राकरणं मिथ्यादुष्कृतं प्रायश्चित्तमिति । चशब्दोऽनुक्रममुच्यार्थः । तेन इच्छामीत्यादि-प्रशस्तयोगाकरणेऽपि मिथ्यादुष्कृतं द्रष्टव्यम् ।

संप्रति यद् मूलगाथायाम्-“अतिक्रमे अणाभोगे” इत्यु-पन्यस्तं, तथाख्यानयन्माह-

अवरोहं अतिक्रमणे, वड्कमे नेव तह अणाभोगा ।

भयमाणे य अकिञ्चं, पायच्छित्तं पडिक्कमणं ॥ ६६ ॥

अपराधे उत्तरगुणप्रतिसेवनरूपं अतिक्रमणे, तथा व्यतिक्रमे च, तथा अनाभोगतोऽकृत्यमिति मूलोत्तरगुणप्रति-सेवनालक्षणं भजमानं प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतं प्रायश्चित्तम् । तद्वच्चमुक्तं प्रतिक्रमणार्हं प्रायश्चित्तम् । व्य० १ उ० । स्थ० १ ग० ।

पडिक्कमिउं-प्रतिक्रमितुम्-अव्य० । प्रतीपं क्रमितुमित्यर्थे, “इच्छामि पडिक्कमिउं” ध० २ अधि० ।

पडिक्कमित्ता-प्रतिक्रान्तुम्-अव्य० । प्रतिक्रमणं कर्तुमित्यर्थे, स्थ० २ ठा० १ उ० ।

पडिक्कमित्ता-प्रतिक्रम्य-अव्य० । प्रतिक्रमणं कृत्वेत्यर्थे, आ-चा० २ शु० ३ च० ।

पडिक्कमियच्च-प्रतिक्रान्तव्य-त्रि० । मिथ्यादुष्कृतदानेन पापा-न्निर्वर्तितव्यं, आ० म० १ अ० ।

पडिक्कवर-दर्शा-पुं० । करं, दे० ना० ६ वर्गे २५ गाथा ।

पडिक्कवलण-प्रतिस्वलन-न० । स्थित्युपसम्भवाभावात् पतने, आ० म० १ अ० ।

पडिक्कवंध-दर्शा-पुं० न० । जलबहने, जलवाहे च । दे० ना० ६ वर्गे २८ गाथा ।

पडिक्कवंधी-दर्शा-स्त्री० । जलबहने, जलवाहे च । दे० ना० ६ वर्गे २८ गाथा ।

पडिगमण-प्रांतगमन-न० । प्रतमञ्जने, प्रतमोक्षे, व्य० १० उ० ।

पडिगय-प्रतिगत-त्रि० । यत् आगतस्तत्र गते, सू० प्र० १ पा-हु० १ पाहु० पाहु० । ग० । स्वस्थानं गते, भ० १ श० १ उ० ।

पडिगह-पतद्ग्रह-पुं० । आचलकाऽऽधारे, हे० । पतद्ग्रहं भक्तं पानं वा गृह्णाति इति पतद्ग्रहः । लाहाऽऽदिवाद्वा प्रत्ययः । पात्रं, दशा० १० अ० । कल्प० । भ० । प्रश्न० । पा० । आचा० । भागंड, झा० १ शु० ५ अ० । बु० । औ० । प्रय० । नि० चू० । हृष्टिवादस्य सिद्धश्रेणि कार्पाकर्मभेदः, स० १२ अ० । व्य० (पात्राधिकारः सर्वोऽपि पत्तं शब्दे वक्ष्यते) पतद्ग्रह इव पतद्ग्रहः । सक्रम्यमाणप्रकृत्याधारे, क० प्र० ।

परिगमई जीमे तं, पगईए पडिगहो एमा । (२)

यस्यां प्रकृतौ आधारभूतायां तत् प्रकृत्यन्तरस्थं दलिकं परिगमयति आधारभूतप्रकृतिरूपतामापादयति, एषा प्रकृतिराधारभूता पतद्ग्रह इत्युच्यते ॥ २ ॥ क० प्र० २ प्रक० । पं० सं० ।

प्रतिग्रह-पुं० । प्रतिग्रहपतद्ग्रहौ पर्यायौ । हे० ।

पडिगहधारि (ण) प्रतिग्रहधारिन् त्रि० । पात्रधारिणि स्थविरकदिरकाऽऽदी, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । आचा० ।

पडिगहेत्ता-परिगृह-अव्य० । स्वीकृत्येत्यर्थे, “पिडिवाय प-डिगहेत्ता” आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

पडिघ-प्रतिघ-त्रि० । प्रतिहन्ते, अनु० ।

पडिघात-प्रतिघात-पुं० । निराकरणे, वृ० ३ उ० । स्था० । प्रश्न० ।

पडिचंद्र-प्रतिचन्द्र-पुं० । उत्पाताऽऽदिस्त्वचके द्वितीये चन्द्रे, अनु० । भ० । जी० ।

पडिचक्र-प्रतिचक्र-न० । अनुरूपं चक्रे, समुदाये, न० । प्रच० ।

पडिचरण-प्रतिचरण-पुं० । हारिके, ये परराष्ट्राणि स्वयं प्र-
चक्ष्वचारितया गवेपयन्ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पडिचरणा-प्रतिचरणा-स्त्री० । प्रतिकर्मणभेदे, आच० ४ अ० ।
(अस्याः सर्वा वक्तव्यता 'पडियरणा' शब्दे वक्ष्यते)

पडिचरिय-प्रतिचरिय-अव्य० । विधिनाऽऽराध्येत्यर्थे, "गुरुमिह स-
ययं पडिचरिय मुणी, जिणमयनिउणे ।" दश० ६ अ० ३ उ० ।

पडिचार-प्रतिचार-पुं० । चारो ज्योतिश्चारस्तद् विज्ञानं प्रति-
चारः । प्रतिकूलश्चारेण ग्रहाणां वक्रागमनाऽऽदिस्तत्परिज्ञान-
म् । अथवा-प्रतिचरणं प्रतिचारो गेगिणः प्रतीकारकरणम् ।
जं० २ वक्ष० । द्विसप्ततिकलास्वेकानपञ्चाशत्तमकलायाम्,
ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

पडिचोदना-प्रतिचोदना-स्त्री० । प्रतिकूला चोदना प्रोत्सा-
हना प्रतिचोदना । भ० १ श० १ उ० । पुनः पुनः स्खलितस्य
निष्ठुरं शिक्षापणे, व्य० ४ उ० । असकृत्कलिताऽऽदी धिक्
ते जन्मेत्यादिनिष्ठुरवाक्यैर्गाढतरंगप्रणायाम्, ध० २ अधि० ।

पडिचोदय-प्रतिचोदित-त्रि० । तथैव पुनः पुनः प्रेरिते, पा० ।
ध० । पुनः पुनरेव कुर्वन्त्येवमीभिहिते, आच० १ ध्रु० २ अ०
१ उ० ।

पडिचोदता-प्रतिचोदयितृ-त्रि० । उपदेष्टारि, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

पडिच्छत्र-देशी-पुं० । समये, दे० ना० ६ वर्गे १६ गाथा ।

पडिच्छन्द-देशी-पुं० । मुखे, दे० ना० ६ वर्गे २४ गाथा ।

पडिच्छग-प्रतीच्छक-त्रि० । गच्छान्तगदागत्य सूत्रार्थस्य वा
प्रतीच्छने प्रतीच्छा । तथा चरति प्रतीच्छकः । व्य० १ उ० । प-
रगणवर्तिनि सूत्रार्थतदुभयग्राहके, व्य० ३ उ० ।

तं पुण पडिच्छमाणो, पडिच्छगो तस्म जो पुणो मूला ।

गिणहति एगंतरितो, पडिच्छगपडिच्छगो सो उ ॥४३॥

तेणस्म, तेणंतेणस्म वा जो पडिच्छति स पडिच्छगो । प-
डिच्छगस्म जो पुणो अघो पडिच्छति स पडिच्छगपडिच्छगो
भञ्जति । इह संतरंमव एगंतरं नञ् सति अत्र भणति [गगहति ए-
गंतरिउ सति] तेणस्म पडिच्छमाणो तेणंतेणपडिच्छगो, एके-
केणं अंतरिता पडिच्छगा भवन्तीत्यर्थः । नि० चू० ११ उ० ।

पडिच्छणा-प्रतीच्छना-स्त्री० । अस्यगणे सूत्रार्थग्रहणे, नि० चू०
१६ उ० । (अन्यग्रथिकगृहस्थपार्श्वस्थाऽऽदीन प्रति प्रतीच्छ-
ति इति 'अगणउत्थिय' शब्दे प्र० भा० ४७३ पृष्ठे उक्तम्)

पडिच्छमा प्रतिच्छन्न-त्रि० । आच्छादिते, ज्ञा० १ ध्रु० ३
अ० । उपरि प्रावरणान्विते, उक्त० १ अ० । सम्पानिमस्र-
जीवगन्तार्थं संवृते, पार्श्वतः कटकुब्जाऽऽदिनाऽऽच्छादिते,
उक्त० १ अ० ।

पडिच्छमाण-प्रतीच्छत्-त्रि० । गृह्णाति, कल्प० १ अधि० ५
क्षण । सेवकाऽऽदिभिर्प्राहयति, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

पडिच्छयण-प्रतिच्छदन-न० । आच्छादने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

पडिच्छयपडिच्छय-प्रतीच्छकप्रतीच्छक-पुं० । प्रतीच्छक-
स्यापि प्रतीच्छके, नि० चू० ११ उ० । "पडिच्छगस्म जो पुणो
अघो पडिच्छइ सो पडिच्छगपडिच्छगो भणति ।" नि० चू०
११ उ० । (अत्र व्याख्या 'पडिच्छग' शब्देऽनुपदमेव गता)

पडिच्छायण-प्रतिच्छादन-न० । गृह्यप्रदेशस्य प्रच्छादने, आ-
चा० १ ध्रु० २ अ० ७ उ० ।

पडिच्छिआ-देशी-स्त्री० । प्रतीहारिणि, चिग्रप्रसृतायामपि । दे०
ना० ६ वर्गे २१ गाथा ।

पडिच्छिऊण-प्रतीच्छय-अव्य० । गृहीत्वत्यर्थे, "सुखं परि-
च्छिऊणं अपरिच्छिण ।" नि० चू० २० उ० ।

पडिच्छिय-प्रतीष्ट-त्रि० । पुनः पुनरिष्टे भावतो वा प्रतिपद्ये,
भ० १ श० ४ उ० । पतत्येव गृहीते, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।
प्रतीप्सित-त्रि० । गृहीते, "विमरणेण पडिच्छियं ।" दश० ५
अ० १ उ० । "आयगिआ भवउ तेहि पडिच्छिउं ।" आ०
म० १ अ० ।

प्रतीच्छित-त्रि० स्वीकृते, व्य० ६ उ० ।

पडिजागर-प्रतिजागर-पुं० । अनुपालनं, आच० १ ध्रु० २
अ० १ उ० । जागरस्य प्रतिनिधिः प्रत्यक्षक्षणाय गृहमंचल-
स्त्विति नियोगे, आच० ।

पडिजागरग-प्रतिजागरक-पुं० । "पियधम्मो पियवादी, पि-
यागमो अप्पकोउइल्लो य । अज्जं गिलागियं खलु पडिजगति
परिस्सो साह ॥१॥" इत्येवंलक्षणलक्षिते (वृ० ३ उ०) साधु-
विशये, स्था० ४ ठा० ३ उ० । आ० म० ।

पडिजागरण-प्रतिजागरण-न० । जागरणकरणे, "पडिजाग-
रणं उभयकालम् ।" व्य० ६ उ० ।

पडिजागरमाण-प्रतिजाग्रत्-त्रि० । अनुपालयति, भ० १२ श०
१ उ० । स्त्रियाम् "पडिजागरमाणी ।" भ० ११ श० ११ उ० ।

पडिजायणा-प्रतियातना-स्त्री० । प्राप्तानां चार्धसहने, सूत्र०
१ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

पडिणिअंसण-देशी-नैशिके परिधेयवस्त्रं, दे० ना० ६ वर्गे
३६ गाथा ।

पडिणिभ-प्रतिनिभ-त्रि० । सदृशं, यत्रोपन्यासनाये वार्दिनो-
पन्यस्तवस्तुनः सदृशं वस्तुत्तरदानायापनीयते स प्रतिनि-
भः । हेतुभेदे, स्था० । "पडिनिभे ।" अस्य व्याख्या-
यत्रोपन्यासापनये वार्दिनोपन्यस्तवस्तुनः सदृशं वस्तुत्तर-
दानायापनीयते स प्रतिनिभः । यथा-कोऽपि प्रतिजानीते
यदुत-यो मामपूर्वं आवयति तस्मै लक्ष्मणमिति कंठकं
ददामीति, स च श्रावितोऽपि तत्रापूर्वमिति प्रतिपद्यते, तत
एकेन सिद्धपुत्रेणाक्रम- "तुज्झ पिया मज्झ पिउ, धारइ
अगुणयं सयसहस्सं । जइ सुयपुचं दिज्जइ, अह म सुयं
खोरयं देहि ॥ १ ॥" इति प्रतिनिभता चास्य सर्वस्मिन्न-
प्युक्ते धृतपूर्वमेवेदं ममेत्येवमसत्यं वचो ब्रुवाणस्य परस्य

निग्रहाय-तव पिता मम पितुर्धारयति लक्षमित्येवंविधस्य द्वि-
पाशरज्जुकल्पस्यास्यस्यैव वचस उपन्यस्तत्वादिनि । अस्य
चापपत्तिमात्ररूपस्याप्यर्थज्ञापकतया ज्ञानव्यमुक्तिमिति । अ-
थवा यथा रूढमेव ज्ञानमेव । तथाहि-अत्रायं प्रयोगा-नास्त्य-
धृतपूर्वं किञ्चित् श्लोकाऽऽदि ममेत्येवमभिमानधनं ब्रूमो य-
यम, अस्ति तवाधृतपूर्वं यवनं-तव पिता मम पितुर्धा-
रयत्यन्यूनं शतमहन्नमिति यथेति तथा । स्था० ४ डा० ३
उ० । दश० ।

साम्प्रतं प्रतिनिभमभिधिसुगह-

तुञ्भ पिता मञ्भ पिउ, धारइ अणूणयं पाडिनिभं ति ।

तव पिता मम पितुर्धारयत्यन्यूनं, शतमहन्नमित्यादि ग-
म्यन्ते । प्रतिनिभमिति द्वारोपलक्षणम् । अयमक्षरार्थः । भा-
वार्थः कथालकादवसेयः । तच्चेदम् - " एगमि नगरे एगो
परिव्यायगो सावन्नण खोण्ण तहि हिडति । सो भणइ-जो
मम अस्सुयं सुणावेइ तस्स एयं देमि खोण्णं । तन्थ एगो साव-
ओ, तेण भणियं- 'तुञ्भ पिता मम पिउणो, धारइ अणूणयं स-
यमहस्सं । जइ सुयपुव्वं दिज्जउ, अह न सुयं खोण्णं देहि ।"
इदं लौकिकम् । अनन च लोकांतरमपि सूचितमवगन्तव्यम् ।
तत्र चरणकरणानुयोगे येषां सर्वथा हिंसायामभ्रमस्तथा
चिन्धनशनविषयोद्रकचित्तमङ्गादात्महिंसायामप्यभ्रमं प-
देति-तदकरण द्रव्यानुयोगे पुनरदुष्टं महचनमिति मन्यमानो
यः कश्चिदाह-अस्ति जीव इत्यत्र यद् किञ्चित्, स च वक्तव्यो-
यद्यस्ति जीव एवं तर्हि कुटाऽऽदीनामप्यस्ति त्वाज्जावत्य-
प्रसङ्ग इति गतं प्रतिनिभम् । दश० १ अ० ।

पाडिणिंवस प्रतिनिवेस पुं० । गाढानुशरे, विशे० ।

पाडिणि (नि)वुड-प्रतिनिवृति-स्त्री० । आगतौ, स्था० १ डा० ।

पाडिणिहि-प्रतिनिधि-पुं० । प्रतिविम्बे, हे० ।

पाडिणीय-प्रत्यनीक-त्रि० । प्रतिकूले, आनु० । स्था० । उत्त० ।

आचा० । प्रतिकूलवृत्तौ, आ० १ श्रु० २ अ० पं० चू० । लि० चू० ।
छिद्रान्विपिणि, जी० ३ प्रति० ४ उ० । उत्त० ।

प्रत्यनीकाः-

गयगिहे नये० जाव एवं वयामी गुरुणं भंते ! पडुच्च
कइ पाडिणीया पणत्ता ? । गोयमा ! तओ पाडिणीया प-
मात्ता । तं जहा-आगण्यपाडिणीए, उवज्जायपाडिणीए,
धेरपाडिणीए । गइ गं भंते ! पडुच्च कइ पाडिणीया पणत्ता ? ।
गोयमा ! तओ पाडिणीया पणत्ता । तं जहा इहलोगप-
डिणीए, परलोगपाडिणीए, दुहलोगपाडिणीए । समूहं गं
भंते ! पडुच्च कइ पाडिणीया पणत्ता ? । गोयमा ! तओ
पाडिणीया पणत्ता । तं जहा कुलपाडिणीए, गणपाडिणीए,
संघपाडिणीए । अणुकंपं पडुच्च भंते ! कइ पाडिणीया पु-
च्छा ? । गोयमा ! तओ पाडिणीया पणत्ता । तं जहा तव-
स्सिपाडिणीए, गिलाणपाडिणीए, मेहपाडिणीए । सुअ गं
भंते ! पडुच्च पुच्छा ? । गोयमा ! तओ पाडिणीया पणत्ता । तं
जहा सुत्तपाडिणीए, अन्थपाडिणीए, तदुभयपाडिणीए ।

भावं गं भंते ! पडुच्च पुच्छा ? । गोयमा ! तओ पाडिणीया
पणत्ता । तं जहा-आगण्यपाडिणीए, दंमणपाडिणीए, चरि-
त्तपाडिणीए ॥

(गयगिहेत्यादि) तत्र (गुरु गं ति) गुरुन तत्त्वोपदेशका-
न्प्रतीत्याऽऽश्रित्य प्रत्यनीकमिव प्रतिनिभमिव प्रतिकूलतया
ये ते प्रत्यनीकाः, तत्राऽऽचार्योऽर्थव्याख्याता, उपाध्यायः
सूत्रदाना, स्थविगस्तु जातिश्रुतपर्यायः । तत्र जात्या पण्टि-
घरिजातः श्रुतस्थविगः समवायधरः, पर्यायस्थविगं विश-
तिवर्णपर्यायः एतत्प्रत्यनीकता चैवम्-

"जच्चाईह अवगणं, विममइ यदइ नयापि उववाण ।

अहिआं छिहण्पही, पमासवाई अणणलंमा ॥ १ ॥

अहवा वि वण एवं, उवणस परस्स दिति एवं तु ।

दसविहवैयायच्चं, कायच्चं सयं न कुव्वंति ॥ २ ॥ "

(गइ गमित्यादि) गतिं मानुषत्वादिकां प्रतीत्य, तत्रेहलोकस्य
प्रत्यक्षस्य मानुषत्वलक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीक इन्द्रियार्थप्रतिक्-
लकारित्यात् पञ्चाग्नितर्पाष्वदिहलोकप्रत्यनीकः, परलोका
जन्मान्तरं, तत्प्रत्यनीक इन्द्रियाऽर्थव्यपत्तिः, द्विधालोकप्रत्य-
नीकश्च चौर्याऽऽदिभिर्गिन्द्रियार्थमाधनपरः (समूहं नामित्या-
दि) समूहं साधुममुदायं प्रतीत्य, तत्र कुलं चन्द्राऽऽदिकं न
त्समूहो गणः, कौटिकाऽऽदिस्तत्समूहः सङ्घः, प्रत्यनीकता
चैतपामवर्णवादाऽऽदिभिर्गति । कुलाऽऽदिलक्षणं चेदम्-

" एन्थ कुलं विगणयं, एगायगिस्स संतइ जाओ ।

तिहह कुलाणमिहो पुण, सान्णयाणं गणां होइ ॥ १ ॥

सव्वो वि नाणदंसण-चरणगुणविभूमियाण समणारं ।

समुदाओ पुण संघो, गणसमुदाओ ति काऊणं ॥ २ ॥ "

(अणुकंपमित्यादि) अनुकम्पा भक्षणानाऽऽदिभिरुपष्टम्भ-
स्तां प्रतीत्य, तत्र तपस्वी क्षपकः, ग्लानो गंगाऽऽदिभिरस-
मर्थः, शैलःऽभिनयप्रयोजनः एव ह्यनुकम्पनीयाः भवन्ति, त-
दकरणकरणार्थं च प्रत्यनीकमिति । सयं नामित्यादि) श्रुते
सूत्राऽऽदि तत्र सूत्रं व्याख्येयं, अर्थस्तद्व्याख्यानं निर्युक्त्या-
दि, तदुभयमेतद्विहितम् । तत्प्रत्यनीकता च " काया वया
य ते क्षिय, ते चैव पमाय अपपमाया य । सो क-गहिगारियाणं,
जोइसजोणीहि किं कज्जं ॥ १ ॥ " इत्यादि दूयणा द्वायनम् । (भा-
वमित्यादि) भावः पर्यायः, स च जीवाजीवगतः, तत्र जीवस्य
प्रशस्तः, अप्रशस्तश्च तत्र प्रशस्तः क्षायिका (दिः अप्रशस्तः-
विवक्षयादयिकः । क्षायिकादिः पुनर्ज्ञानाऽऽदिरूपोऽतो भावान्
ज्ञानाऽऽदीन् प्रति प्रत्यनीकस्तेषां चित्तप्ररूपणतो दूयणतो
वा । यथा- " पायमुत्तानिवज्जं, को वा जाणइ पणीयकंणयं ।
किं वा चरणेणने, दाणेण चिणा उ हवइ त्ति ॥ १ ॥ " एते
च प्रत्यनीका अपुनःकरणेनाऽभ्युत्थिताः शुद्धिर्नहेत्ति, शु-
द्धिश्च व्यवहारादिति । भ० ८ श० ८ उ० । स्था० । (व्य-
वहारवक्तव्यता-व्यवहार शब्दे करिष्यते । प्रतिकूलव-
र्ती शिलाऽऽक्षेपककूलबालकभ्रमणवत् दापार्नीकं प्रति वर्तते
इति प्रत्यनीकः । उत्त० १ अ० । (कूलबालककथा ' कूलवा-
लग ' शब्दे तृतीयभागे ६३६ पृष्ठे दर्शिता)

पाडिणीयता-प्रत्यनीकता-स्त्री० । कार्योपघातकतायाम्, भ०
१२ श० ६ उ० । ज्ञानस्य विगमना ज्ञानस्य प्रत्यनीक-
तादिलक्षणा । उक्तं च- " नाणपाडिणीय गिगहव " प्र-

त्यनीकता पञ्चविधा ज्ञानविषया । तद्यथा आभिनिबोधि-
कज्ञानमशोभनं, यतस्तद्वगन्तं कदाचित्तथा भवति, कदाचि-
दन्यथेति । श्रुतज्ञानमपि शीलविकल्पस्याऽकिञ्चित्करत्वा-
दशोभनमेव । अर्वाधज्ञानमप्यरूपिद्रव्यागोचरत्वादसाधु ।
मनःपर्यायज्ञानमपि मनुष्यलोकाधिपरिच्छिन्नगोचरत्वाद-
शोभनम् । केवलज्ञानमपि समयभेदेन दर्शनज्ञानप्रवृत्तेरक-
समये केवलत्वादशोभनमिति । आच० ४ अ० ।

पडिणीयत्तण-प्रत्यनीकत्व-न० । अनिष्टाऽऽचरणे, कर्म० १ कर्म० ।

पडिणीयवन्दण-प्रत्यनीकवन्दन-न० । " आहारस्म उ कालं,
शीहारभयो य होइ पडिणीण ।" आहारस्य, शीहारस्य वा, उ-
भयस्य मूत्रपुरीषलक्षणस्य कालं यत्र यन्दते, तत् प्रत्यनी-
कम्, इति लक्षणलक्षितं सममं वन्दनदोषे, वृ० ३ उ० । ध० ।
आ० चू० ।

पडिमात्त-प्रतिज्ञम्-त्रि० । वैद्यावृत्यकरणाऽऽद्यर्थे परैरुक्ते, आ-
चा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

पडिमा-प्रतिज्ञा-स्त्री० । ऐहिकाऽऽमुष्मिकरूपायां प्रतिज्ञायाम्,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ प्रकरणांते, ये, यत् स्वयं प्रतिज्ञातं तदन्यो-
न्नासं यावद्विधेयमिति, उक्तं च- ' लज्जां गुणैर्व्यजननी जन-
नीमिव स्वा-मन्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमानाम् । तेजस्विनः
सुखमसुनपि संत्यजन्त, सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञा
म् ॥ १ ॥ " आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

पडितंनमिद्धं-प्रतितन्त्रमिद्धान्त-पुं० । स्वस्वशास्त्रमिद्धे
परतन्त्राऽप्यिद्धं निजान्तभेदं, वृ० ।

जो खलु सतंतमिद्धो, न य परतंतमु सो तु पडितंतो ।

निश्चमनिच्चं मव्यं, निश्चानिच्चं च इच्छा ॥ १८५ ॥

यः खल्वर्थः स्वतन्त्रमिद्धो, न च परतन्त्रेषु स प्रतितन्त्रमिद्धान-
न्त । यथा-मन्त्राति नित्यं सांख्यानां, सर्वमनित्यं क्षणिकवा-
दिनां, सर्वं नित्यानित्यमार्हतानामित्यादि । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
यथा-सांख्यानां नाऽस्त आत्मलाभो, न च सतः सर्वथा
विनाश इति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

पडितपण-प्रतिपण-न० । संविश्रं तयति अनुत्पत्ते,
व्य० ७ उ० ।

पडितपिय-प्रतिपित-त्रि० । भक्षपानप्रदानाऽऽदिना सांप्र-
म्भीकृतं, व्य० १ उ० । विनयाऽऽहारोपध्याऽऽदिभिः प्रत्युप-
कृतं, स० ३० सम० ।

पडितपियमाहु-प्रतिपितसाधु-त्रि० । प्रतिपिता भक्षपा-
नप्रदानाऽऽदिना सांप्रम्भीकृताः साधवो येन सः । साधूप-
ग्रम्भं कृतवति, आ० ।

पडिति-पतिनि-स्त्री० । मरणे, व्य० ५ उ० ।

पडिथद्ध प्रतिस्तव्य अनघं, उक्त० १२ अ० ।

पडिथिर-देशी-पुं० । सद्देशे, दे० ना० ६ वर्गे २० गाथा ।

पडिदिमा-प्रतिदिग्-स्त्री० । विदिशि, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

पडिदुगुल्लय-प्रतिजुगुप्सक-त्रि० । अप्राप्तुकोदकपरिहारिणि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

पडिदुवार-प्रतिद्वार-न० । स्थूलद्वारापान्तरालघर्तिनि लघु-
द्वारे, प्रज्ञा० २ पद । स० । द्वारं द्वारं प्रतीत्यर्थे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । ग० ।

पडिदुवारदेसभाग-प्रतिद्वारदेशभाग-पुं० । द्वारदेशभागं प्र-
तीत्यर्थे, आ० । ग० ।

पडिपंथ-प्रतिपन्थ-पुं० । प्रतिकूलत्वे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

पडिपक्ख-प्रतिपक्ष-पुं० । दृष्टान्तभूते पक्षे, स्था० ४ टा० १ उ० ।

पडिपह-प्रतिपथ-पुं० । प्रतिकूलः पन्थाः प्रतिपथः । अग्नेत-
नमार्गन्यासेन पश्चान्मार्गे, उक्त० २७ अ० । आचा० । निधि-
क्षपथि, यथा सचित्तपृथिव्यां गच्छति, नि० चू० १ उ० ।

पडिपाय-प्रतिपाद-पुं० । मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपटम्भ-
करणाय पादे, ग० ।

पडिपिंदिअ-देशी-न० । प्रवृद्धे, दे० ना० ६ वर्गे ३४ गाथा ।

पडिपुच्छण-प्रतिप्रच्छन-न० । शरीराऽऽदिवार्ताप्रश्ने, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । पूर्वार्थातश्रुतस्य पृच्छायाम्, नि० चू० १० उ० ।

पडिपुच्छणा-प्रतिपृच्छा-स्त्री० । पृच्छा प्रश्नस्तस्याः प्रति-
वचनं प्रतिपृच्छा । वृ० ४ उ० । सूत्रार्थयोः शरीरवार्ताया वा
प्रतिप्रच्छने, वृ० ४ उ० । उक्त० । स्था० ।

प्रतिपृच्छना-गुरोः पुरतः सन्देहप्रच्छने, उक्त० २६ अ० ।
आ० । स्वाध्यायभेदे, उक्त० ।

अस्याः फलम्-अथ गृहीतवाचनेन पुनः संशयाऽऽदौ पुनः
प्रच्छनं प्रतिपृच्छति अतस्तत्फलं प्रश्नपूर्वकमाह-

पडिपुच्छणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? पडिपुच्छ-
णयाए णं सुत्तत्थतदुभयाइं विमोहेइ, कंवामोहणजं कम्मं
वुच्छिदइ ॥ २० ॥

हे स्वामिन् ! प्रतिप्रच्छनया पूर्वार्थातस्य सूत्राऽऽदौ पुनः
प्रच्छनेन जीवः किं जनयति ? प्रतिप्रच्छनया सूत्रार्थतदु-
भयानि विशोधयति सूत्रार्थयोः संशयं निवार्य निर्मलत्वं वि-
धत्ते । तथा काङ्क्षामोहनीयं कर्म व्युच्छिर्नास काङ्क्षामोहना-
संदेहः, काङ्क्षया सन्देहेन मोहन काङ्क्षामोहनं, तत्र
भवं काङ्क्षामोहनीयम्, एतत्कर्म विशोषणाऽपनयति-इदमि-
त्थं तथ्यम्, अथवा इदमित्येतास्ति वा इदं मम अध्ययनाय
योग्यमित्यादि घटना काङ्क्षा वास्तव्या, तदपमं मोहनीयं
कर्म अनभिप्रहिकमिथ्यात्वरूपं तत् विनाशयति ॥ २० ॥ उक्त०
२६ अ० न० । गुरुनियोगोऽपि पुनः प्रवृत्तिकाले गुरोः प्रच्छना
प्रतिप्रच्छना । सकृदादिष्टेनाऽपि कार्यकाले पुनर्गुरुप्रतिपृच्छा-
रूपे सामाचारीभेदे, पञ्चा० ।

अथ प्रतिपृच्छामाह-

पडिपुच्छणा उ कज्जे, पुव्वणिउत्तस्स करणकालम्मि ।
कजंतगादिहेउं, णिदिट्ठा समयकेउहिं ॥ ३० ॥

प्रतिपृच्छायाः करणं प्रतिप्रच्छना पुनः, तुशब्दः पुनरर्थः,
कार्यं प्रयोजनं, पूर्वानियुक्तस्य पूर्वकाले गुरुभिर्व्यापारितस्य
मतः, निर्दिष्टेति योगः । कदेत्याह-करणकाले विधानाव-
सरे, कस्मादंतर्द्वामत्याह-कार्यान्तरे प्रागुपदिष्टकार्यादन्यत्

कार्यं तदादिर्यस्य तन्निषेधाऽऽदेः स तथा, स एव हेतुर्निमित्तं कार्यान्तराऽऽदिहेतुः, तस्मान् कार्यान्तराऽऽदिहेतोः, द्वितीयायाः पञ्चम्यर्थत्वात् । निर्दिष्टोपदिष्टा, समयकेतुभिः प्रकाशकतया प्रवचनचिह्नभूतैरिति गाथार्थः ॥ ३० ॥

कार्यान्तराऽऽदिहेतून्नेव दर्शयन्नाह-

कज्जंतरे ण कज्जं, तेणं कालंतरे व कज्जंति ।

अप्पो वा तं काहिति, कयं व एमाइया हेउ ॥ ३१ ॥

प्रतिपृच्छां कुर्वतः शिष्यस्य गुरुः कदाचित्कार्यान्तरं प्रागादिप्रकार्यादपरकार्यम् । अथवा-न कार्यं नास्ति प्रयोजनं, तेन यत्कार्यमादिष्टमासीत् । कालान्तरं वाऽवसरान्तरं वा, नाऽधुनैव कार्यं विधेयम् । वाशब्दा विकल्पार्थः । अन्यो वा आदिष्टादपरः साधुः, तन्प्रागादिष्टं कार्यम्, करिष्यति, कृतं वा विहितं वा तदन्त्येनेति त्वमास्स्वेत्यादिशेत् । एवमादय एवंप्रभृतयो गुरुविकल्पाः । आदिशब्दादधिकृतकार्यस्यैव विशेषो गृह्यते । हेतवः कारणानि भवन्ति ; प्रतिपृच्छायाः कारण इति शेषः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

अहवा वि पवित्तम्मा, तिवाग्ग्वलणाएँ विहिपओगे वि ।
पडिपुच्छणं ति नेया, तहिँ गमणं मउणवुड्डीण ॥ ३२ ॥

अथवाऽपीति प्रतिपृच्छायां हेतोः प्रकारान्तरत्वसूचनार्थः । प्रवृत्तस्य चिकीर्षितकार्यकरणाय गमने व्यावृत्तस्य सतः साधोर्गमिवारम्भलनायां त्रीन् वागान यावत्तत्प्रतिहतौ सन्त्याम, दुर्निमित्तादिति गम्यम् । विधिप्रयोगेऽपि दुर्निमित्तप्रतिधानविधिश्च प्रथमसम्भलनायाम्-अष्टोच्छ्वासप्रमाणः कार्यान्मर्गो, द्वितीयायां तु तद्विगुणः, तृतीयायां संपाटक-उपेष्टकरणपञ्चाङ्गणमित्यादिलक्षण इति । प्रतिपृच्छुता उक्तनिरुक्ता । इति एषा सामाचार्या, ज्ञेयाऽवमेया । विधेयतयेति शेषः । प्रतिपृच्छोत्तरकालं च (तहिँ ति) तत्र विवक्षितकार्यमिदं स्थानं, गमनं गतिः, कार्यम् । शकुनवृद्ध्या सन्निमित्तवर्द्धनेन शुभशकुने सतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

प्रतिपृच्छायामेव मतान्तरमाह-

पुव्वणिमिक्के आप्पे, पडिपुच्छा किल उवट्टिए कज्जे ।

एवं पि नन्थि दोसो, उम्सग्गाईहिँ धम्मठिई ॥ ३३ ॥

पूर्वनिषिद्धं प्राक्कालनिवारितं गुरुणा क्वचिच्चिकीर्षितकार्यं विषयभूतं, अन्यं अपरं सूर्यः, प्रतिपृच्छा कार्येत्याहुः । किलेत्यामप्रवादसंस्मृत्यर्थः । कदेत्याहुः ? उपास्थितं प्राप्तकरणावसरे, कार्यं पूर्वनिवारितप्रयोजने, प्राग निवारितमपि कर्थाश्चदनुजानीयादिति कृत्वा । ननु यत् पूर्वमनुचितत्वेन निषिद्धं तदेव पुनरनुजानतः कथं न दोषोऽनौचिन्यस्य तादवस्थ्यादित्याशङ्क्याऽऽह-एवमप्यननापि प्रकारेण निषिद्धस्यानुज्ञालक्षणं, नास्ति न भवति दोषोऽनुचितानुज्ञालक्षणः । यत् उम्सर्गाऽऽदिभिरुत्सर्गापवादाभ्याम् । आदिशब्दः स्वगतभेदसंस्मृत्त इति बहुवचनं व्याख्यातम् । धर्मस्थितिधर्मव्यवस्था । तथाहि यद्वान्तर्गतो निषिद्धं तदेव तत्कालोत्पन्नकारणान्तरापेक्षयाऽपवादादतो विधेयं स्यात् । आह च-उत्पद्यते हि साऽवस्था, देशकालामयान प्रति । कार्यं यस्यामकार्यं स्यात्, कर्मकार्यं तु वजयेत् ॥ ३१ ॥ इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥ उक्ता प्रतिपृच्छा । पञ्चा० १२ वि० ल० आ० चू० ध० । उक्त० अनु० ।

पडिपुच्छणीय-प्रतिपृच्छनीय-वि० । असकृत्प्रच्छनीये, रा० ।

पडिपुच्छमाण-प्रतिपृच्छत्-वि० । पुनः पुनः पृच्छति, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

पडिपुच्छा-प्रतिपृच्छा-स्त्री० । प्रति पुनरपि पृच्छा प्रागिन्युक्तं न कार्यकरणकाले प्रागिन्युक्तं वा पुनः प्रयोजनतः कर्तुः कामेन गुणः प्रच्छनं प्रतिपृच्छा । पञ्चा० १२ वि० । जीत० भ० । विशेष० । पृच्छा प्रश्नस्तस्या प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा । ध्य० २ उ० । स्था० । आ० म० । आदिष्टस्य कार्यस्य करणकाले पुनः प्रच्छने, वृ० १ उ० २ प्रक० । एष सामाचारीभेदः प्रतिपृच्छनाशब्देन दर्शितः । आ० म० १ अ० । शङ्कितस्य विस्मृतस्य गुरोः पुनः प्रतिपृच्छायाम्, एष स्वाध्यायभेदः । आ० चू० १ अ० ।

पडिपुष्प-प्रतिपूर्णा-वि० । अन्यूने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।

स० । नि० । स्वप्रमाणेनाहीने, जी० ३ प्रति० ४ उ० । अन्यूनानिगिरुमानं, रा० । सर्वोऽवयवगणपत्रे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । " पडिपुष्पपाणिपायसुकुमारकोमलनर्लीहि । " प्रतिपूर्णास्य पाणिपादस्य सुकुमारकोमलानि अत्यन्तकोमलानि तलानि येषां ते । कल्प० १ अधि० ३ क्षण । अत्र क्रियावलीकारेण प्रतिपूर्णायां पाणिपादानाम् इति योगो लिखितः । स तु चिन्त्यः । " इन्द्रश्च प्राणिनृत्यसेनाज्ञानाम् । " २ । ४ । २॥ इति संवगावश्यमकवद्भावात् । सकलम्वंशयुक्तयोत्पन्नत्वान् । भ० ६ श० ३१ उ० । स्वरूपतः पाणिपादानीचन्द्रवत् । स्था० ६ डा० । दशा० । औ० । अंशेनापि स्वकीये समस्तकलोपते, उक्त० ११ अ० । पौडशकलाभिर्युक्तं, उक्त० ११ अ० । विषयाऽऽदिभ्यो विरक्तत्वेनाऽखण्डे, उक्त० ३२ अ० । अपर्याप्रापकगुणभूते केवलज्ञाने, आय० ४ अ० । ध० । भ० । धनधान्याऽऽदिपदार्थभूते, उक्त० २ अ० । आय० । हीनाधिकाक्षराभावात् । आ० म० १ अ० । दश० । विशेष० । सूत्रतो बिन्दुमात्राऽऽदिभिरन्यूनं अर्थतोऽध्याहाराऽऽकाङ्क्षाऽऽदिहिते गुणवत्सूत्रे, अनु० । अल्पग्रन्थत्वाऽऽदिभिः प्रवचनगुणं संशुद्धे मार्गे, औ० । निरवयवतया सर्वावयवार्थं भेदगमनं कहेतौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । " पडिपुष्पमव्यमंगलभेदसमागमे । " प्रतिपूर्णा एव प्रतिपूर्णा न तु न्यूना एवंविधा ये सर्वमङ्गलभेदा मङ्गलप्रकाराः सकलकल्याणप्रकाराः तेषां समागमः सङ्कृतस्थानमिव, यथा सङ्कृतस्थाने सङ्कृतकारिणां जना अवश्यं प्राप्यन्ते, तथा तस्मिन् कलशे दृष्टे अवश्यं सर्वे मङ्गलभेदाः प्राप्यन्ते इति भावः । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पडिपुष्पधाम-प्रतिपूर्णधोप-न० । गुरुवत्सस्यगुदात्ताऽऽदिधोपैरविकले, ग० २ अधि० । आ० म० । तथाविधे गुणवत्सूत्रे, यद्वि उदात्ताऽऽदिधोपैः परावर्तनाऽऽदिकाले उच्चारयति । विशेष० । अनु० ।

पडिपुष्पधामि (ण)-प्रतिपूर्णधामिन्-वि० । अस्खलिताहीनाक्षगर्भवादिनि, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

पडिपुष्पवीरिय-प्रतिपूर्णवीर्य-पुं० । वीर्यान्तरायस्य निःशेषतः क्षयात् निःशेषवीर्यशालिनी तीर्थहृति, " सं धीरिणं पडिपुष्पवीरियं सुदमणं वा णगसव्वसंठं । " (६) सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

पदिपुष्पेदियया-प्रतिपूर्णेन्द्रियता-स्त्री० । अविकलन्द्रियता-
रूपे शरीरोपसंपद्धेदे, व्य० १० उ० । बहुपरिपूर्णेन्द्रियतेति
नामान्तरमस्याः । दशा० ४ अ० ।

पदिपूइय-प्रतिपूजित-त्रि० । चन्द्रनाऽऽदिचर्चिते, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

पदिपूयग-प्रतिपूजक-त्रि० । पूजाकारिणि, स० ३० सम० ।

पदिपेहिता-प्रतिपिधाय-अव्य० । स्थगित्वेत्यर्थे, सूत्र० २ शु०
२ अ० । (नावं मृत्तिकाऽऽदिना प्रतिपिधायति इति 'एईसंता-
र' शब्दे चतुर्थभागे १७४४ पृष्ठ उक्तम्)

पदिप्फद्धि (ण)-प्रतिस्पर्धिन त्रि० । " अतः समृद्ध्यादौ
वा" ॥ ८११४४॥ इति वा दीर्घः । 'पदिप्फद्धि' । पाडिप्फद्धि ।
परोत्कर्षाभिकाङ्क्षित्ति शब्दौ, प्रा० १ पाद ।

पदिप्फलिअ-प्रतिप्फलित-त्रि० । स्खलिते, " खलिअं पडि-
प्फलिअं । " पाद० ना० २४४ गाथा ।

पडिवंध-प्रतिबन्ध-पुं० । प्रतिघातरूपे प्रमादे, नि० १ शु० ३
वर्ग ४ अ० । विघाते, ज्ञा० १ शु० १ अ० । आनङ्गे, आव०
३ अ० । शय्यातराऽऽदिवस्तुपु, पञ्चा० १७ विव० । अभिष्व-
ङ्गे, ज्ञा० १ शु० ४ अ० । प्रश्न० ।

नन्थि णं तस्म कन्थइ पडिवंधे । मे पडिवंधे चउव्विहे
पमत्ते । तं जहा-अंडणइ वा, पोयणइ वा, उग्गहिणइ वा,
पग्गहिणइ वा । जं णं जं णं दिमं उच्छइ तं णं तं णं
दिमं अपडिवद्धे ।

(नन्थि इत्यादि) नास्ति तस्य भगवतो महापद्मस्यायं पक्षो
यदुत कुत्रापि प्रतिबन्धः स्नेहो भविष्यतीति । (अंडणइ व
त्ति) अण्डजो हंसाऽऽदिर्ममायमित्युल्लेखेन वा प्रतिबन्धो भ-
वति । अथवा-अण्डकं मयूरादीनामिदं रमणकं मयूराऽऽदेः
कारणमिति प्रतिबन्धः स्यादिति । अथवा-अण्डजं पट्टमूत्र-
जमिति वा । पोतजो हस्त्यादिर्यमिति वा प्रतिबन्धः स्यात् ।
अथवा-पोतको बालक इति वा । अथवा-पोतकं वस्त्रमिति
वा प्रतिबन्धः स्यात् । आहंतिऽपि च विशुद्धे सगगसंयमव-
तः प्रतिबन्धः स्यादिति दर्शयति- (उग्गहिण व ति) अय-
गृहीतं परिवेषणार्थमुत्पाटितं, प्रगृहीतं भोजनार्थमुत्पाटित-
मिति । अथवा-अवग्रहिकमित्यवग्रहोऽस्यास्तीति वसतिपी-
ठफलकाऽऽदि, आपग्रहिकं वा दण्डकाऽऽदिकमुपधिजात-
म् । तथा-प्रकर्षेण ग्रहोऽस्येति प्रग्रहिकमैषिकमुपकरणं
पात्राऽऽदीति । अथवा-अण्डजे वा पोतजे घेन्यादि व्या-
ख्ययम् । इकारस्त्वानामिक इति । (जं जं ति) यां यां दिशं,
णामिति वाक्यालङ्कारः । तुशब्दे वाऽयं तदर्थ एव उच्छति
तदा विहर्तुमिति शयः । तां तां दिशं विहरिष्यतीति संबन्धः ।
स्था० ६ डा० । कल्प० । सूत्र० । व्यासो, अविताभावे, गन्ता०
६ परि० । वेष्टनं, सूत्र० १ शु० ३ अ० २ उ० ।

पडिवंधणिगकरण-प्रतिबन्धनिराकरण-त० । साधुशय्यात-
र्यायोऽत्यन्तापकारकभावेन स्नेहस्तीक्ष्णगणे, पञ्चा० १७
विव० ।

पडिवद्ध-प्रतिबद्ध-त्रि० । संरुद्धे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । व्य-
वस्थिते, पञ्चा० १३ विव० । संथा० ।

पडिवद्धया-प्रतिबद्धता-स्त्री० । गाढसंबन्धे, तं० ।

पडिवद्धसरीर-प्रतिबद्धशरीर-त्रि० । दृढावयवकाये यूनि, सू-
त्र० २ शु० २ अ० ।

पडिवद्धमिज्जा प्रतिबद्धशय्या-स्त्री० । द्रव्यतो, भावतश्च प्र-
तिबद्धे उपाश्रये, वृ० ।

नो कप्पइ निग्गंथाणं पडिवद्धसंज्जाण वन्थए ॥ ३१ ॥

अस्य संबन्धमाह-

इति ओहविभागेणं, सेज्जा सागारिका समकवाया ।

तं चेव य सागरियं, जस्स अदूरं स पडिवद्धो ॥ ४४५ ॥

[इति] एवमांधन विभागेन च सागारिका सागारिक-
युक्ता शय्या प्रतिश्रयापरम्पर्याया समाख्याता, तदेव सागारि-
कं यस्यां पाश्र्वयस्यादूरं आसन्ने, स प्रतिबद्ध उच्यते ॥ ४४५ ॥

तत्र निर्ग्रन्थानामवस्थानमनेन प्रतिपिध्यते अनेन संबन्धना-
ऽऽयातस्याऽस्य सूत्रस्य व्याख्या-नां कल्पते निर्ग्रन्थानां प्र-
तिबन्धशय्यायां द्रव्यतो, भावतश्च प्रतिबद्धे उपाश्रये वस्तु-
मिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युतिविस्तरः-

नामं ठवणा दविण, भावमि चउव्विहो उ पडिवद्धो ।

दव्वमि पडिव्वंमो, भावमि चउव्विहो भेदो ॥ ४४६ ॥

नाम-स्थापना द्रव्य-भावभेदाच्चतुर्विधः प्रतिबद्धः । तत्र ना-
मस्थापने गतार्थे । द्रव्यतः पुनरयम्-पृष्ठवंशो बलहरणं स
यत्रोपाश्रये गृहस्थगृहेण सह संबद्धः स द्रव्यप्रतिबद्ध उ-
च्यते । भावं तु चिन्त्यमाने चतुर्विधो भेदो भवति ।

तद्यथा-

पामवणाठागरूवे, महे चेव य हवंति चत्तारि ।

दव्वेण य भावेण य, संजोगे होइ चउभंगो ॥ ४४७ ॥

प्रस्त्रवणे, स्थाने, रूपे शब्दे चेति चत्वारो भेदाः, तत्र यास्मि-
न् साधूनां स्त्रीणां वा कायिका भूमिकेका सा प्रस्त्रवणप्रति-
बद्धा । यत्र पुनरेकमेवोपदेशनस्थानं स स्थानप्रतिबद्धः । यत्र
स्थितेर्भाषाभूषणग्रहस्य शब्दाः श्रूयन्ते, स शब्दप्रतिबद्धः । तत्र
द्रव्येण च भावेन च संयोगे चतुर्भङ्गी भवति । तद्यथा-
द्रव्यतो नामकः प्रतिबद्धो, न भावतः १, भावतो नामकः प्र-
तिबद्धो, न द्रव्यतः २, एको न द्रव्यतो, न भावतः ३, एको
द्रव्यतोऽपि, भावतोऽपि ४ ।

एवं चतुर्भङ्ग्यां विगचिन्तायां विधिमाह-

चतुर्थपदं तु विदिन्नं, दव्वे लहुगा य दोम आणादी ।

मंमहेण विवुद्धे, अदिकरणं मुत्तपरिहाणी ॥ ४४८ ॥

चतुर्थपदमत्र वितीर्णमनुब्रूयते, चतुर्थभङ्गवर्तिन प्रतिश्रये
स्थानव्यमित्यर्थः । द्रव्यप्रतिबद्धे तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः,
आक्षाऽऽद्यश्च दोषाः । साधूनां संबन्धिना आवश्यकानैर्वाधि-
काप्रभृतिना संशब्देन विवुद्धेषु गृहस्थेष्वधिकरणं भवति ।
अथाऽधिकरणमयाश्रितस्त्वास्त्वास्त्वाऽऽसन्ते, ततः
सूत्रार्थपरिहाणिः ।

अथाऽधिकरणपदं व्याख्यानयति-

आऊ जोवण वणिण, अगणि कुटुंबी कुकम्म कुम्परिण ।

* पुनः पाठ्यत्रिंशं विभागाः ।

किमुक्तं भवति ?-शब्दे प्रथमवर्णस्थानरूपाणि भवन्ति वा, न वा, रूपेऽपि प्रथमवर्णस्थानशब्दा भवन्ति वा, न वेति ।

एतेष्वेव दोषानुपदर्शयति-

आयपरोभयदोसा, काश्यभूमी य इच्छऽणिच्छंते ।

संकाए गमणे तू. वोच्छेद पदोसतो जं च ॥ ४५७ ॥

यत्र संयतानामविरतिकानां चैका कायिकी भूमिस्तत्राऽऽत्म-परोभयसमुत्था दोषाः । तत्र संयत एवाविरतिकां रहसि दृष्ट्वा यदाऽऽत्मना क्षुभ्यति एष आत्मसमुत्थो दोषः । यस्तु सा स्त्री तस्मिन् संयते क्षुभ्यति स परसमुत्थः । यत्तु साधुविरतिकार्या-विरतिकाऽपि साधौ क्षोभमुपगच्छति स उभयसमुत्थो दोषः (इच्छऽणिच्छति) यदि स्त्रिया प्रार्थितः साधुस्तं प्रतिसे-वितुमिच्छति ततो व्रतभङ्गः, अथ नेच्छति ततः सा उद्वाहं कुर्यात् । (संक स्ति) अविरतिका कायिकीभूमौ प्रविष्टा पश्चात् संयतमपि तत्र गच्छन्तं दृष्ट्वा कोऽपि शङ्कां कुर्यात्, यदेवमथ द्वावप्यत्र त्वरितं प्रविष्टौ तद् मैथुनार्थमिति । तत एकस्यानंकेषां वा साधूनां व्यवच्छेदं कुर्यात् (पदोसतो जं च स्ति) तदीयाः पतिदेवगाऽऽद्यः प्रद्वेषतो यद् ग्रहणाऽऽकर्षणाऽऽदिकं करिष्यन्ति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

यऽवाविरतिकानां साधूनां चैकमेषोपवेशनस्थानं तद्दोष-पानाह-

दुग्गुहाणं छण्हं, तदंसणं भुत्तभोगिसइकरणं ।

वेउव्वियमाउमु य, पडिबद्धं चयाऽऽसंका ॥ ४५८ ॥

दुग्गुहानां दुष्प्रावृत्तानां स्त्रीणां यानि पञ्चभागानि गण्डकुचोरः-प्रभृतीनि, तेषां दर्शने भुक्तभोगिनां तु स्मृतिकरणं कौतुकमुत्पद्यते, तथा वैक्रियं वाताऽदिधियाविशेषान्महाप्रमाणं सागारिकम्, अथवा-विकृष्टितं नाम महाराष्ट्रविषये सागारिकं दृष्ट्वा तत्र विगटकः प्रक्षिप्यते, सा चाविरतिका तादृशङ्कनदानं प्रतिभविष्यतीति ततो वैक्रियं विकृष्टितं वा । आदिग्रहणात्पैतिकं वा सागारिकं दृष्ट्वा सा स्त्री तत्र साधोः प्रतिबन्धं कुर्यात्, उद्भ्रंशकं वा कश्चिद्गारः कुर्यात् । आशङ्का वा लोकस्य भवति-एतं धमणका न मुन्दरा येनैवं महेलाभिः सममासते ।

सर्वेष्वपि प्रथमवर्णस्थानेषु सामान्यत इमे दोषाः-

बन्धवयम् अगुत्ती, लज्जाणामो य पीटपगिबुद्धी ।

माहु तयोवणवासो, निवारणं तत्त परिहाणी ॥ ४५९ ॥

स्त्रीभिः सहैकत्र तिष्ठतां साधूनां ब्रह्मचर्यस्यागुमिलज्जाना-शब्द भवति, परस्परमसीदणं संदर्शनाऽऽदिना प्रीतिपरिवृ-द्धिरुपजायते, लोकश्चोपहासोक्तिभङ्गश्च भवति अतो अ-र्मा साधवस्तपोवन्तं यस्मिन् । निवारणं च राजादयः कुर्वन्ति-मा एतेषां मध्ये कोऽपि प्रव्रज्यां गृह्णीत । ततश्च तीर्थप-रिहाणिः तीर्थस्य व्यवच्छेदो भवति ।

रूपप्रतिबद्धं दोषानाह-

चैकमिय टिय जंपिय, मोदिय विण्णवियं च सविलामं ।

आगारे य बहुविहे, ददुट्टं भुत्तयेर दोसा ॥ ४६० ॥

चैकमिन् राजहंभवत् सलीलं पदन्यासः, स्थितं कटिस्त-म्भनेऽस्थानं, मोदितं गात्रमोदने विविधमर्थान्तिकटाक्षाऽ-दिभिर्भेदैः प्रक्षिप्तं विप्रक्षिप्तं, तच्च सविलामं सविज्ञापमहितं सविस्मितं सुखं च । एवमादीनाकागान् बहुविधान् दृष्ट्वा भु-क्तानामितरेषां चाभुक्तानां स्मृतिकरणकौतुकाऽऽद्या दोषाः

अविरतिकानां पुनर्नानां दशीयान् साधून् दृष्ट्वा इत्थमभ्युप-पातो भवेत्-

जल्लमलपंकियाण वि, लावणसिरी जहेसिं साहूणं ।

सामन्नमि सरूवा, सयगुणिया आसि गिहवासे ॥ ४६१ ॥

जल्लं च कटिनीभूतं कफाऽऽदि मलः पुनरुद्भूतितः सन्निर्ग-च्छति, जल्लेन मलेन च पतितानामप्येषां साधूनां देहेषु अ-भ्यङ्गाद्वर्तनस्नानविरहितेष्वपि यथा लावण्यश्रीः शोभाल-क्ष्मीः आमरण्यपि सुरूपां पलभ्यते, तथा क्षायते नूनममीषां गृहस्थत्वं शतगुणिना लावण्यलक्ष्मीरामात् ।

शब्दप्रतिबद्धं दोषानाह-

गीयाणि य पटियाणि य, हसियाणि य मज्जुल्लावा ।

भूगणसहे राह-स्सिए अ सोऊण जे दोमा ॥ ४६२ ॥

स्त्रीणां संबन्धीन भाषाशब्दरूपाणि यानि गीतानि च प-ठितानि च मञ्जुलाश्च माधुर्याऽऽदिगुणोपेता उल्लाषाः, ये च वलयनूपुराऽऽदीनां भूषणानां शब्दाः, ये च रहसि भवा राहात्मकाः पुरुषेण परिभुज्यमानायाः स्त्रियाः स्तनिताऽऽ-द्यः शब्दा इत्यर्थः । तान् श्रुत्वा ये भुक्तसमुत्था दोषास्तन्निष्प-न्नमाचार्यः प्रार्थयितुं तत्र भवे प्रतिबद्धं तिष्ठन् प्राप्नोति ।

अथ स्त्रियः साधूनां स्वाध्यायशब्दं श्रुत्वा यद्विनयेयुस्त-दशयति-

गंभीरमहुरफुडविस-यगाहओ सुम्मगे सगे जह सिं ।

सज्झायम्म मणहगं, गीयम्म गु केरिमो आमी ॥ ४६३ ॥

गम्भीरं नाम यतः प्रतिशब्द उत्तिष्ठते मधुरः कामलः स्फु-टो व्यक्ताक्षरः, विषयग्राहकोऽर्थपरिच्छेदपटुः, सुस्वरो मा-लयकौशिक्यादिस्वरानुरञ्जितः, एवंविधः स्वरो यथा एषां साधूनां संबन्धी स्वाध्यायस्य मनोहरः श्रूयते, यदा गृहवा-से दिव्यस्ताः संगीतमते विहितघनस्तदानीं तस्य की-दृशो नाम शब्द आसीत्, किमग्रेध्वनयस्तदानीमभूवन्निति भावः । उक्ताश्चतुर्वर्षापि प्रथमवर्णाऽऽदिप्रतिबद्धेषु दोषाः ।

अथ “ ते पुण पुरिसा दुविहा ” इत्यादि पश्चाज्ज्ञे व्याख्यान-यति-

पुरिमा य भुत्तभोगी, अभुत्तभोगी य केद निक्खंता ।

काऊहल सइकरणे, भंवीहं दोमेहिं कुजा ॥ ४६४ ॥

ते पुनः सङ्गतपुरुषा द्विविधाः-केचिद् भुक्तभोगिनः, केचिद् अभुक्तभोगिनां निष्क्रान्ताश्च ते च तत्रोपाश्रये स्मृतिकरण-कुन्तल्लोद्धवा दोषा ये उत्पद्यन्ते तस्मिन् कुर्युः-

पडिगमणमन्नतिथिग, मिट्ठी मंजइ मलिंग हत्थो य ।

अट्ठाणवाममावय तेणेसु च भावपडिबद्धे ॥ ४६५ ॥

प्रतिगमनं नाम भूयोऽपि गृहवासं गच्छेयुः । यदा कश्चिन्पा-र्वस्थाऽऽदिभ्यः समागतः स तेष्वेव व्रजेत्, अन्यतीर्थिकेषु वा गच्छेत् वा मिद्धपुत्रिकां वा संयतीं वा स्थलिङ्गस्थितः प्र-तिवेधेन, हस्तकर्म वा कुर्यात् । यत एते दोषा अतो न भाव-प्रतिबद्धे स्थातव्यं भवेत् । आवश्यकं तत्राऽपि स्थातव्यं भ-वति । किं पुनस्तदित्याह-(अट्ठाण इत्यादि) अध्वप्रतिप-ञ्चास्ते साधवो नवां वसतिं न लभन्ते, वर्षं वा निरन्तरं पतति चतुष्पदाः स्तेनाऽऽद्यां ग्रामाऽऽदी बहिःपद्मवन्ति एतेः कारणैर्भावप्रतिबद्धं तिष्ठन्ति ।

एतदेव व्याचष्टे-

विहनिगया य जइउं, रुक्खे जोइपडिबद्ध उस्से वा ।

ठायंति अह व वासं, सावयतेणाइ तो भावे ॥४६६॥

"विह ति" अथा, ततो निर्गताः स्वयं प्रतिपक्षा वा त्रिः कृत्वा शुद्धाया वसतेरन्वेषणाय यतित्वा यदि न लभन्ते ततो वृक्ष-
स्याधस्ताद्वा ज्योतिर्वृक्षायां द्रव्यप्रतिबद्धायां वा वसतौ
तिष्ठन्ति । (अह ति) अथ पुनर्वृक्षस्याधस्तात् (उस्से व ति)
अवस्थायां वा, वर्षे वा निपतति । ध्यापइस्तेनाऽऽद्यो वा
तत्रोपद्रवन्ति, ततः (भावे) भावप्रतिबद्धायां वसन्ति ।

तत्र चेत्यं यतना-

भावस्मि ठायमाणे, पढमं ठाणं तु रूपपडिबद्धे ।

तद्वियं कडग चिलिमिली, तस्मऽमती ठंति पासवणे ॥४६७॥

भावप्रतिबद्धे तिष्ठन्ति, प्रथमं स्थानं तु रूपप्रतिबद्धे, तत्र
चाऽपान्तराले कटकं चिलिमिलिकां वा प्रयच्छन्ति, तस्य
रूपप्रतिबद्धस्याभावे प्रस्रवणप्रतिबद्धेऽपि तिष्ठन्ति । तत्रा-
ऽपि कायिकी मात्रके व्युत्पत्त्यान्यत्र परिगृह्ययन्ति ।

असई य मत्तगम्मा, निसिरणभूमीइ वावि अमईए ।

वंदेण बोलकरणं, तामिं बेले च वड्ढंति ॥ ४६८ ॥

मात्रकस्याऽनन्तभावे अन्यस्या वा कायिकीनिसर्जनभूमे-
रभावे वृन्देन विचतुःप्रभृतिस्माधुमहेन महता शब्देन बोलं
कुर्वन्तस्तस्यामेव कायिकभूमौ प्रविशन्ति, तामां चागारी-
णां कायिकीव्युत्पत्तिर्जनवलां वर्जयन्ति प्रस्रवण इति । ब-
द्धस्याभावे शब्दाप्रतिबद्धेऽपि तिष्ठन्ति ।

तत्र-

भूमणभामासहे, मज्झायज्झाणनिच्चमुपआगो ।

उवगरणेण सयं वा, पेत्तण अन्नत्थ वा ठाणे ॥४६९॥

प्रथमं भूषणशब्दप्रतिबद्धे, तदभावे भाषाशब्दप्रतिबद्धेऽ-
पि तिष्ठन्ति । तत्र चाभयत्राऽपि महता शब्देन समुदिताः
सन्तः स्वाध्यायं कुर्वन्ति । ध्यानलब्धिप्रमत्तो वा ध्यानं शु-
क्लाऽऽदिभेदभिन्नं ध्यायन्ति । एतयोरेव स्वाध्यायध्यानयोनित्य-
मुपयोगः कर्तव्यः । भूषणभाषाशब्दप्रतिबद्धालाभे स्थान-
प्रतिबद्धे तिष्ठन्ति । तत्रापकरणेन स्वयं वा विप्रकीर्णाः सन्तः
तथा मालयन्ति यथा तासां प्रेरणं भवतिः अवकाशां न
भवतीति भावः । अन्यत्र वा स्थानं गत्वा दिवसे तिष्ठन्ति,
स्थानप्रतिबद्धस्याभावे रहस्यशब्दप्रतिबद्धे तिष्ठन्ति ।

परियारमइजयणा, सहे वए चैव तिविह तिविहा य ।

उदाणपउत्थमाही णभाइया जस्म जा गुरुगा ॥४७०॥

पुरुषेण स्त्री परिभुज्यमाना यं शब्दं करोति स परिचा-
रशब्द उच्यते । तत्र यतना स्वाध्यायगुणनाऽऽदिका कर्तव्या ।
(सहे वए चैव तिविह ति) शब्दो वयमा च सा स्त्री
त्रिविधा । तथा-मन्दशब्दा, मध्यमशब्दा, तीव्रशब्दा च ।
वयसा तु-स्थविगा मध्यमा तरुणी च । (तिविहा य ति) पुनर-
कैका त्रिविधा-अपद्रावणभर्तृका, प्रोपितभर्तृका, स्वाधीनभर्तृ-
का चेति । तत्र पूर्वमपद्रावणभर्तृकायां स्थविगायां स्थानव्यम ।
तदसंभवं प्रोपितभर्तृकायां स्थविगायां, तदप्राप्तावपद्रावण-
प्रोपितभर्तृकायां प्रथममध्यमयोस्तत्तद्वरूपिण्योरुपरि क्र-
मेण स्थानव्यम । ततः स्वाधीनभर्तृकायां स्थविगायां मन्दश-

ब्दायां ततस्तस्यामेव मध्यमशब्दायां, ततस्तीव्रशब्दायां, त-
दभावे मध्यमतत्पर्योरपि यथाक्रमं मन्दमध्यमतीव्रशब्दयोः
स्थानव्यम । अथवा- (जस्म जा गुरुग ति) यस्य साधो-
र्यो मन्दाऽऽदिकशब्दो गच्छते तेन या युक्ता सा तस्य गुरु-
रागहेतुत्वात् गुरुका तेन च सर्वप्रयत्नेन तथा गुरुकस्त्रिया
प्रतिबद्धः प्रतिश्रयः परिहर्तव्यः ।

अथवाऽयमपरः क्रम उच्यते-

उदाण पडिबुविया, पउत्थ कभा सभोइया चैव ।

थेरी मज्झमतरुणी, सदकरी मंदमहा य ॥ ४७१ ॥

कन्याशब्दो बन्धानुलोम्यान्मध्ये अभिहित आदौ कर्तव्यः ।
ततः पूर्वं कन्यायामपरिणीतायां, तदभावे अपद्रावणभ-
र्तृकायां, ततो भर्तृपरिगृह्यतायां दौर्भाग्यान्पत्या परिगृह्य-
तायां, तदलाभं प्रोपितभर्तृकायां स्थविगायां स्थानव्यं, तदप्रा-
प्ताव शब्दकरी मन्दशब्दा च । चशब्दान्मध्यमशब्दा, तीव्र-
शब्दा चेति त्रिविधा । तत्र पूर्वं मन्दशब्दायां, ततो मध्यमश-
ब्दायां, ततस्तीव्रशब्दायां स्थानव्यम ।

"सहे वए चैव तिविह तिविह ति" व्याख्यानयति-

थेरी मज्झमतरुणी, वएण तिविह ति तत्थ एकेका ।

तिव्वं ती मज्झकरी, मंदकरी चैव महेण ॥ ४७२ ॥

स्थविगा, मध्यमा, तरुणी, चेति वयसा त्रिविधा स्त्री । त-
त्रैकैका त्रिविधा-तीव्रशब्दकरी, मध्यमशब्दकरी, मन्दश-
ब्दकरी चेति शब्देन त्रिविधा ।

अथ प्रस्रवणप्रतिबद्धाऽऽदिषु चतुर्वर्षि या भाष्यकृता स-
विस्तरं यतना प्राक्ता, तामेव निर्युक्तिरुद्धेकगाथया

संगृह्याऽऽह-

पासवणमनएणं, ठाणे अन्नत्थ चिलिमिलीरूवे ।

मज्झाए भाणे वा, आवरणे सदकरणे वा ॥ ४७३ ॥

कायिकीप्रतिबद्धे स्वाध्यायो, ध्यानं वा, आवरणं वा कर्मे-
योः स्थगनं विधेयम् । तथापि शब्दे ध्रुयमाणे शब्दकरणं त-
था शब्दः कर्तव्यो यथा तयोः शब्द उपशाम्यति ।

अथाऽस्याश्च पश्चाज्ज्ञे व्याचष्टे-

वेरगकरं जं वा-वि परिजियं वाहिरं च इअरं वा ।

मो तं गुणेइ साह, भाणमलदी उ भाणजा ॥४७४॥

वेराग्यकरमुत्तराध्ययनाऽऽदि । यद्वाऽऽपि परिजितं स्वध्यासं
पराधर्तमानमस्वलितमागच्छतीति भावः । तच्चाङ्गवाहं वा
प्रकापनाऽऽदि इतरद्वा-अङ्गप्रविष्टम् आचाराऽऽदि यद् यस्य
साधो-रागच्छति स तत्सूत्रं तथा गुणयति यथा परिचारण-
शब्दो न ध्रुयते; यस्तु ध्यानलब्धिप्रमत्तः स ध्यानं ध्यायति ।

दोसु वि अलद्धि कमे, उवेइ तह वि सवणे करे सदं ।

जह लज्जियाण मोहो, नामइ जणगंतकरण वा ॥४७५॥

द्वयोरपि स्वाध्यायध्यानयोर्यः साधुगलब्धिकः स्वकर्णौ स्थ-
गयति, तथाऽपि शब्दध्रुवणे शब्दं तथा कुर्यान् यथा तयो-
र्लज्जितयोर्मोहो नश्यति किमेवं भो न पश्यसि त्वमस्मान-
त्र स्थितान्, यदेवं चाष्टानां पुरुषे ? । यद्येवमप्युक्तां
न तिष्ठति ततो जनकान्तं कुर्वन्ति-यथा पश्यत पश्य-
त भो इन्द्रदत्त ! सोमशर्मन् ! अथैविगुप्त इत्थमस्माकं पु-
तोऽनाचारं सेवते । गतो द्वितीयभङ्गः ।

अथ तृतीयभङ्गमाह-

उभयोः पडिवद्धाए, भयणा पन्नमियाएँ कायव्वा ।

द्वे पामवणम्मि य, ठाणे रूवे य मदे य ॥ ४७६ ॥

उभयतो-द्रव्यतो, भावतश्च या प्रतिबद्धा वर्तन्ते । तस्यां पञ्चदशिकायां भजना भङ्गकरणेना कर्तव्या । तद्यथा-द्रव्यतः प्रतिबद्धा, भावे च प्रस्ववणस्थानरूपे प्रतिबद्धा न शब्देन । द्रव्यतः प्रतिबद्धा, भावतः प्रस्ववणस्थानशब्देः प्रतिबद्धा, न रूपेण । द्रव्यतः प्रतिबद्धा, भावे च प्रस्ववणस्थानाभ्यां प्रतिबद्धा । द्रव्यतः प्रतिबद्धा, भावतः प्रस्ववणरूपशब्दाभ्याम् । एते चत्वारो भङ्गाः स्थानप्रतिबद्ध इदं नापि च लभ्यन्ते, जाता अष्टौ भङ्गाः । एते प्रस्ववणप्रतिबद्धपदेन लभ्याः । एवं प्रस्ववणप्रतिबद्धपदेऽप्यष्टौ लभ्यन्ते, जाता पण्डश भङ्गा ।

अत्र च पण्डशो भङ्गा द्रव्येण प्रतिबद्धः, भावतः पुनः प्रस्ववणाऽऽदिभिर्गिन्येवंलक्षणं नाधिक्रियते; उभयतः प्रतिबद्धाया अधिकारादत्र च भङ्गे भावतः प्रतिबद्धाया भावान् । ततो ये आद्या पञ्चदश भङ्गाः, तेषु तिष्ठतो दापानाह-

उभयोः परिवद्धाए, ठायंते आणमाइणो दोमा ।

ते चेव पुव्वभाणिवा, तं चेव य होइ विनियपयं ॥ ४७७ ॥

उभयतः प्रतिबद्धायां वर्तन्तौ तिष्ठतामाणाऽदयश्च दापाः ये च प्रथमद्वितीयभङ्गयोः पूर्वशब्दकरणाऽदय आत्मपरंभयसमुत्थाऽदयश्च दापा भणिता । त एवाऽत्राऽपि समुदिता वक्तव्या । यच्च प्रथमद्वितीयभङ्गयोरद्वितीयपदमुक्तं तदेवात्राऽपि ज्ञातव्यम् । गतस्तृतीयां भङ्गः चतुर्थस्तु भङ्गो न द्रव्यतः प्रतिबद्धो, नापि भावतः इत्येवंलक्षणं । स चाभयथाऽपि निर्दोष इति न काचित्तिर्दाया विवरणा ।

निर्ग्रन्थीनां प्रतिबद्धशय्यायां वास्तनियधः-

" नो कप्पइ निर्गन्धीणं पडिवद्धमिज्जाए वन्धण । "

अत्र भाष्यम-

एमेव क्रमो नियमा, निर्गन्धीणं पि नवरि चउलहुमा ।

सुत्तनिवाओ निहो-मपडिवद्धे अमइ उ सदेमं ॥ ४७८ ॥

एष एव क्रमो द्रव्यभावोभयप्रतिबद्धव्याख्यापरिपाटिरूपो नियमाद् निर्ग्रन्थीनामपि वक्तव्यः, नवरं प्रतिबद्धे तिष्ठन्तीनां तासां चतुर्लघुकाः । नोदकः प्राऽह-यद्येवं नहि मूत्रं निर्गन्धकम् ? आचार्यः प्राऽह-मूत्रनिपातो निर्दोषप्रतिश्रयं सति प्रायश्चित्तं सदापप्रतिबद्धे दृष्टव्यम् । अथ निर्दोषप्रतिबद्धो न प्राप्यतेऽतस्तस्यासन्त्यभावे सदापप्रतिबद्धेऽपि स्थातव्यम् ।

आऊजोयणमादी, दव्वम्मि तहेव संजईणं पि ।

नाणत्तं पुण इत्थी, नऽच्चासजे न देर य ॥ ४७९ ॥

द्रव्यप्रतिबद्धे संयतीनामप्याशकटयोजनाऽदयस्तथैव भवन्ति, परं तासां सागारिकप्रतिश्रयं तिष्ठन्तीनां न दापः । (नाणत्तं पुण इत्थि ति) स पुनः प्रतिबद्धः स्त्रीभिर्गन्ध वसन्तीभिर्जातव्यां, न पुरुषैः । एतन्निर्ग्रन्थीनां निर्ग्रन्थीनां नानात्वं, स च संयतीनां प्रतिश्रयः सागारिकगृहस्य नाऽस्यासत्त्वं, न चाऽतिदूरं भवति ।

तद्यथा-

अज्जियमादी भणिणी, जा यन्न सगोरं अब्भरहियाउ ।

विहवा वर्मन्ति सागा-रियम्म पामे अदूरम्मि ॥ ४८० ॥

आर्यिका पितामही वा, आदिशब्दाज्जनन्यादिप्रतिग्रहः । भणिनी प्रतीता, याश्चान्या अपि भ्रातृजायाप्रभृतयः सागारिकस्य शय्यातरस्याभ्यर्हिताः पूज्या विधवाः सागारिक-गृहस्थापार्थे अदूरं वर्मन्ति, ताभिर्द्रव्यतः प्रतिबद्धे प्रतिश्रये वर्तन्त्यमिति ।

आह च-

एयारिमगेहम्मी, वसन्ति वइणीउ दव्वपडिवद्धे ।

पासवणादी य पया, ताहिं समं होति जयणाए ॥ ४८१ ॥

एतादृशे गृहे स्त्रीभिर्द्रव्यतः प्रतिबद्धे प्रतिश्रयो वर्तन्ति, तत्र च स्थिताः प्रस्ववणाऽऽदीनि पदानि यतनया चारकग्रहणाऽऽदिरूपया ताभिः समं कुर्वन्ति, एतन्निर्दोषं द्रव्यप्रतिबद्धमुच्यते ।

नोदकः प्राऽह-यद्यत्राप्यप्याशकटयोजनाऽदयान्यधिकरणात् भवन्ति ततः कथं निर्दोषं भवतीत्युच्यते-

कामं अहिगरणादी, दोमा वयणीण इत्थियामुं पि ।

ते पुण हवंति मज्झा, अणिम्मियाणं अमज्झा उ ॥ ४८२ ॥

काममनुमतमस्माकं यदाधिकरणाऽदयो दापा वर्तिनीनां स्त्रीप्रतिबद्धे भवन्ति, परं ते पुनः दापाः साध्याः "आपुच्छुण आवासिय आसज्ज निर्माहि वा य जयणाए । (४४२)" इत्यादिगाथाकुर्या यतनया तेषां परिहर्तुं शक्यत्वात् । ये तु तामामनि श्रितानां तरुणाऽदिसमुत्थिता दापा भवन्ति ते असाध्या । असाध्यदापपरिहारेण च साध्यदापानां द्वयमाणां यतनया च तत्परिहारं कुर्वतीनां न कश्चिद्दापः उक्ता द्रव्यप्रतिबद्धे विधिः ।

अथ भावप्रतिबद्धे विधिमाह-

पासवणठाणरूव सहा य पुमं समस्सिया जे उ ।

भावनिर्वंधां तामिं, दोमा ते तं च विइयपदं ॥ ४८३ ॥

ये च प्रस्ववणस्थानरूपशब्दाः पुमांसं पुरुषमाश्रितास्तैः, प्रतिबद्धा या शय्या तस्यां, तामां साध्वीनां भावनिर्वन्धः, सा भावप्रतिबद्धेति भावः । अथ च दापास्त एव पूर्वोक्ताः, द्वितीयपदमपि तदेव मन्तव्यम् ।

यस्तु विशेषस्तमुपदर्शयति-

विइयपयकारणम्मी, भावे चिट्ठंति पूवलियखाए ।

ततो ठाणे रूवे, काइयसविकारमदे य ॥ ४८४ ॥

द्वितीयपदे कारणे अर्धनिर्गमनाऽदौ निर्दोषोपाश्रयस्याप्राप्तौ भावप्रतिबद्धे तिष्ठन्त्ये प्रथमं पूवलिकास्वादस्य वक्ष्यमाणशब्दस्य प्रतिबद्धे तिष्ठन्ति, ततस्तस्यैव स्थानप्रतिबद्ध रूपप्रतिबद्धे कार्यकथा चायुकायस्य वायो-व्युसृजतः शब्दो भवति, तेन सविकारं सदापं तथैव प्रस्ववणप्रतिबद्धे तिष्ठन्ति ।

पूवलिकास्वादकस्य स्वरूपमाह-

नउड मयाऊओ वा, खट्टामल्लो अजगमो येगे ।

अन्नेण उट्टविज्जइ, भोइज्जइ सो य अन्नं ॥ ४८५ ॥

य स्थविरो नवतिवार्षिको वा शताऽयुष्को वा, संपन्नशतवर्ष इत्यर्थः । खट्टामल्लो नाम-प्रबलजराजर्जरितदेहतया यः खट्टाया उन्थातुं न शक्नोति, अत्र एवाऽस्वावज्जम् । अन्येन

परिचारकाऽऽदिता उन्थाप्यते, अन्येन चाऽपौ भोज्यते
भोजने कार्यते, एष पूषलिकावादकः ।

अथैव व्युत्पत्तिमाह-

पूषलियं स्थायतो, चवचवमहं तु सो परं कुण्ड ।

एरियओ वा सहा, जारिमओ पूषभक्खिम्म ॥४८६॥

पूषलिकां भक्षयन् दन्तानामभावाद्यस्मादसौ परं केवलं
चपचपशब्दं करोति, तेन पूषलिकावादकः । यादृशो वा
पूषभक्षिणः शब्दा भवति इदृशो यस्य भाषमाणस्य शब्दः
स पूषलिकावादकः ।

सो वि य कुडुंतरितो, खाहु न्थ माह कुण्ड जत्तेण ।

परिदेवइ किच्छा हिय-यऽचित्तकंतो विगयभावां । ४८७॥

सोऽपि पूषलिकावादकः स्थविरः संयतीप्रतिश्रयस्य कु-
ड्यान्तरितो वर्तमानः (खाहु न्थ माहन्ति) काशित-निष्ठिवन्ते,
ते ङे अपि यत्नेन कष्टेन कर्तुं, रुच्छाश्वासौ परिदेवन्ते क-
रुणति । चित्तकर्मकुर्वन् विगतभावां निरभिसन्धिहृदयः,
सममूर्तिनार्ताद्विद्याप्यकृतनाक (?) इत्यर्थः । इदंशेन पूषलि-
कावादकशब्देन प्रतिबद्धं प्रथमं स्थानव्ययम्, तद्भावं तस्यैव
स्थानप्रतिबद्धं, ततो रूपप्रतिबद्धं, ततः प्रतिबद्धं बद्धं ।
आह-किमत्र पूषलिकावादकप्रतिबद्धं रागोद्भवो न भवति ?

उच्यते-

अवि होज विगगकरो, महो ख्वं च तस्म तदवन्थं च ।

ठाणं च कुच्छगिज्जं, किं पुण रागोद्भवो तम्मी ? ॥४८८॥

अपीत्यभ्युच्यते । यो भवेत् पूषलिकावादकस्य संवन्धी का-
शितपरिदेवताऽऽदिकः शब्दो, यच्च तदवन्थं तस्यामवस्थायां
वर्तमाने वर्तमानताऽऽदिकं रूपं, यत् तस्य विगमूत्रश्रे-
ष्ठाऽऽद्यशुचिपदिलं कुम्भीयं जुगुप्साऽऽस्पदं स्थानं, तानि
प्रच्युत विगगकरणयैव, कुतः पुनस्तत्र रागोद्भवो भवि-
ष्यति ? अत्र पूषलिकावादकप्रतिबद्धं न कल्प्यते ततो यथा
निर्ग्रन्थानां कटकार्चालमलिकाऽऽदिका यतना भणिता, तथा
निर्ग्रन्थानामपि द्रष्टव्या ।

अत्र परः प्राह-

एयारिमे पि ख्वं, महे वा संजइण जइणुण्णा ।

समण्णाणं किं निमित्तं, पडिमेहो तारिमे भणिओ ? ॥४८९॥

यद्येतादृशं पूषलिकावादकसंवन्धिनि रूपे शब्दे वा संय-
तानामनुज्ञा क्रियते तर्हि श्रमणानां किं निमित्तमिदंशे स्थ-
विग्भ्यामश्रिते रूपाऽऽदिप्रतिबद्धे प्रतिषेधो भणितः, तेषा-
मपि तत्र घस्तुं युक्तमिति भावः ।

मृगिराह-

मोहोदण्ण जह ता, जीवविउत्ते वि उन्निदेहम्मि ।

दिट्ठा दोमपविनी, किं पुण मजीवण देहे ॥४९०॥

यदि तावता मोहोदयेन जीवविपुकेऽपि स्त्रीदेहे पुरु-
षाणां प्रतिसेवनाशयप्रवृत्तिरेष्टा, तर्हि किं पुनः सजीवदेहे
स्थाविगयां संवन्धिनि, तत्र सुतरां भविष्यतीति भावः । अ-
तस्तेषां तत्रापि प्रतिषेधः कृतः, निर्ग्रन्थानां तु पुरुषिका-
वादकप्रतिबद्धे स्वल्प एव दोषः, अनिश्रितानां तु महानिति ।
४८९ ३ प्रक० । नि० नृ० ।

पडिविव-प्रतिविम्ब-न० । चिकारणपदार्थेषु विम्बाऽऽकृतसंक-
मणे, आ० म० १ अ० । सूत्र० । प्रतिभायाम्, "पडिमा पडिवि-
वं ।" पाठ० ना० २१७ गाथा ।

पडिबुद्धभाण-प्रतिबुध्यमान-त्रि० । सावधानीभवति, क-
ल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

पडिबुद्ध-प्रतिबुद्ध-त्रि० । जार्गन्ते, कल्पः १ अधि० ३ क्षण ।
अनिष्टे, अप्रमादनि, उत्त० ४ अ० । मिथ्याव्याजाननिद्राऽपग-
मे सम्यक्त्वविकाशं प्राप्ते, दश० १ अ० । भाव क्लः । प्रतिबो-
धे, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० ।

पडिबुद्धजीवि (रा)-प्रतिबुद्धजीविन त्रि० । प्रमादनिद्रा-
हितजीविते, दश० २ च० । प्रातिबुद्धम प्रतिबोधः, द्रव्यतो
जाग्रता, भावतस्तु-यथावस्थितवस्तुतत्त्वावगमः, तेन जी-
वितुं, प्राणान धर्तुं शीलमस्येति प्रातिबुद्धजीवी । यदि वा-प्रति-
बुद्धः द्विधाऽपि प्रतिबोधयान जीवन्तान्यवशालः जीवी-प्रति-
बुद्धजीवी । कोऽभिप्रायः? द्विधा प्रसुप्तव्यि अविबेकिषु न रा-
तानुगतिकतया-यं स्वपिति, किं तु प्रातिबुद्ध एव यावज्जीवमा-
स्ते । (उत्त०) (तत्र च द्रव्यनिद्राप्रतिबोधे अगडदन्तादाह-
रणम् 'अगडदन्त' शब्दे प्र० भा० १५३ पृष्ठादख्य गतः)
भावसुप्तेषु तु तर्पस्वनः, ते हि मिथ्याव्याऽऽदिमोहितव्या-
जनेषु यथावदवगमपूर्वकमेव संज्ञमजीविनं धारयन्तीति ।
उत्त० ४ अ० । प्रातिबोधः प्रातिबुद्धमेतत् प्रातिबुद्धं तेन
जीवितुं शीलमस्येत्येतत्प्रातिबुद्धजीवी । प्रतिबोधन जीविन-
शलि, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० ।

पडिबुद्धराय-प्रतिबुद्धराज पु० । मल्लितोर्थकरणेन सह प्रव-
र्जिते साकेतनिवासिनि इच्छाकुगर्जे, स्था० ७ डा० । जा० ।
(येन च नागयज्ञे स्वभार्यायाः पञ्चावत्याः श्रीदामन-
गडे विस्मितां प्रथितार्थितपुत्र्या मल्ल्याः श्रीशतगण्डव-
र्गने ध्रुत्वा तत्र दूतः प्रेषितः, इति 'मल्ली' शब्दे वक्ष्यते)

पडिबोहण प्रतिबोधक-पुं० । प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः ।
विशे० । गृहचिन्तके, यो गृहं चिन्तयन् यो गत्र योग्यस्त तत्र
व्यापारयति । व्य० ३ उ० । प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः ।
सुमस्यास्थापके, न० ।

पडिबोहिय प्रतिबोधित-त्रि० । व्यक्तचिन्तनाविति, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० ।

पडिभज्जिउकाम प्रतिभवतुकाम-त्रि० । प्रतिपत्तितुकामे, व्य०
४ उ० ।

पडिभयकर-प्रतिभयकर-त्रि० । भयजनकं, म० ११ अ० ।

पडिभाग प्रतिभाग पुं० । प्रतिरूपा भागः प्रतिभागः । प्र-
तिविम्बे, आ० म० १ अ० । अंशे, अनु० ।

पडिभासंत प्रतिभापन-त्रि० । वृत्ताने, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ०
१ उ० ।

पडिभेअ प्रतिभेद पुं० । उपालम्भने, पाठ० ना० २६६ गाथा ।

पडिमहाइ (रा)-प्रतिमास्थायिन-पुं० । प्रतिमया एकगति-
क्यादिकया कायात्मगविशेषैरेव तिष्ठतीत्यर्थं शीलो यः स

प्रतिमास्थायी, स्था० ५ ठा० १ उ० । भिक्षुप्रतिमाकारिणि, स्था० ७ ठा० । ६० ।

पडिमंगी-प्रतिमाङ्गी-स्त्री०-रचनायाम्, जिनप्रतिमानां सत्काऽङ्गीरचना क्रियमाणा दृश्यते, सा युक्तिमती, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि लोहितसंस्कारं किञ्चिदपाविश्यं श्रूयते तथाऽपि नामग्राहं निषेधाक्षरानुपलम्भादिदानीतनकाले स्थाने स्थाने तथा प्रवृत्तिदर्शनाद्, बहुनां पूजाकरणान्तरायप्रसङ्गाच्च सर्वथा न निषेधः । १५ प्र० । संन० २ उल्ला० ।

पडिमा-प्रतिमा-स्त्री० । सद्भावस्थापनायाम्, दश० १ अ० । विम्बे, आव० ३ अ० । “ पडिमा पडिबिंबं । ” पाह० ना० २१७ गाथा । “ जित्पडिमादंसरणं पडिबुद्धं । ” दश० १ अ० । (जिनप्रतिमाऽधिकारः सर्वोऽपि ‘चिद्वय’ शब्दे तु० भा० १२०५ पृष्ठादन्त्योक्तः) प्रतिपत्ता, स्था० ।

दो पडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-मुयसमाहिपडिमा चेव, उवहाणपडिमा चेव । दो पडिमाओ पम्पत्ताओ । तं जहा-विरेणपडिमा चेव, विउम्सगणपडिमा चेव । दो पडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-भदे चेव, सुभदे चेव । दो पडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-महाभदे चेव, सव्वतोभदे चेव । दो पडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-खुड्डिया चेव मोयपडिमा, महल्लिया चेव मोयपडिमा । दो पडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-जवमज्जे चेव चंदपडिमा, वडरमज्जे चेव चंदपडिमा ।

(दो पडिमा इत्यादि) प्रतिमा प्रतिर्गतिः, प्रतिर्गति यावत् । समाधानं समाधिः प्रशस्तभावलक्षणः, तस्य प्रतिमा समाधि-प्रतिमा दशाश्रुतस्कन्धाक्रा द्विभेदाश्रुतसमाधिप्रतिमा, सामायिकाऽऽदिश्चारित्रसमाधिप्रतिमा च उपधानं तपस्तप्यति-मा उपधानप्रतिमा द्वादशभिक्षुप्रतिमा (‘ भिक्षुपडिमा ’ शब्देऽस्या व्याख्या) एकादशापासकप्रतिमाश्चैव रूपेति । विवेचनं विवेकस्त्यागः, स चाऽऽन्तरायाणां कयायाऽऽदीनां, बाह्यानां गणशरीरभक्षणानांऽऽदीनामनुचितानां तत्प्रतिप, सिर्विवेकप्रतिमा, व्युत्सर्गप्रतिमा, कायात्सर्गकरणमेवेति । भद्रा पूर्वाऽऽदिदिक्चतुष्टये प्रत्येकं प्रहरचतुष्टयकायात्सर्गकरणरूपा अहोरात्रद्वयमानति । सुभद्राऽऽद्यं प्रकारेणैव सम्भाव्यते, अदृष्टत्वेन तु नास्ति । महाभद्राऽपि तथैव । नवरमहो रात्रकायात्सर्गरूपा अहोरात्रचतुष्टयमाना सर्वतोभद्रा तु दशतु दिक्षु प्रत्येकमहोरात्रकायात्सर्गरूपा अहोरात्रदशकप्रमाणेति (क्षुद्रिका सर्वतोभद्रप्रतिमा ‘ खुद्रागसव्यओभद-पडिमा ’ शब्दे तृतीयभागे ७४३ पृष्ठे गता) मोकप्रतिमा प्रसवणप्रतिमा, सा च कालभेदेन क्षुद्रिका (अस्यार्थः “ खुड्डिया ” शब्दे तृतीयभागे ७४३ पृष्ठे गतः) महती च भवतीति । यत उक्तं व्यवहारे-“ खुड्डियाणं मोयपडिमापडिबधम्म । ” इत्यादि । इयं च द्रव्यतः प्रसवणविषया, क्षेत्रतो ग्रामाऽऽवेर्वादिः, कालतः शराद निदाघे वा प्रतिपद्यते, भुक्त्वा चेत् प्रतिपद्यते चतुर्दशभक्तेन समाप्यते, अभुक्त्वा तु षोडशभक्तेन, भावतस्तु दिव्याऽऽद्युपसर्गमहानमिति । एवं महत्यापि, नवरं भुक्त्वा चेत् प्रतिपद्यते षोडशभक्तेन समाप्यते, अन्यथा त्वष्टादशभक्तेनेति यवस्येव मध्यं यस्याः सा यवमध्या, चन्द्र इव कलावृद्धिहानिभ्यां या प्रतिमा सा चन्द्रप्र-

निमा । [स्था०] [यवमध्या चन्द्रप्रतिमा ‘जवमज्जचंदपडिमा’ शब्दे चतु० भा० १४३० पृष्ठे व्याख्याता] यस्यां तु कृष्णप्रतिपदि पञ्चदश भुक्त्वा एकैकहान्या अमावास्यायामेकं, शुक्लप्रतिपदि चैकमेव, ततः पुनरेकैकवृद्ध्या पूर्णिमायां पञ्चदश भुक्ते सा, वज्रस्येव मध्यं यस्यास्तन्वित्यर्थः । सा वज्रमध्या चन्द्रप्रतिमेति स्था० २ ठा० ३ उ० । प्रतिज्ञायाम्, प्रव० ६७ द्वार । स्था० अभिग्रहप्रकारे, यथा मासाऽऽद्या भिक्षुप्रतिमा । ओष० । स० । दश० । ध० । स्था० । आत्वा० । उत्त० । हा० । व्य० ।

चत्तारि सेज्जपडिमाओ पणत्ताओ । चत्तारि वत्थपडिमाओ पणत्ताओ । चत्तारि पायपडिमाओ पणत्ताओ । चत्तारि ठाणपडिमाओ पणत्ताओ ।

स्था० ४ ठा० ३ उ० । (पृथक् पृथगेषां व्याख्या)

तपोभेदाऽऽत्मिकाः प्रतिमा आह--

पंच पडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-भदा, सुभदा, महाभदा, सव्वओभदा, भदुत्तरपडिमा ।

“पंच” इत्यादि व्यक्तं, नवरम्-भद्रा१, महाभद्रा३, सर्वतोभद्रा४ च द्विचतुर्दशभिर्दिनेः क्रमेण भवतीत्युक्तं प्राक् । सुभद्रा त्वष्टृत्वात् न लिखिता । सर्वतोभद्रा तु प्रकाशान्तरेणाभ्युच्यते । विधेयम्-क्षुद्रिका, महती च । तत्राऽऽद्या चतुर्थाऽऽदिना द्वादशावसानेन पञ्चसप्ततिदिनप्रमाणेन तपसा भवति । अस्याश्च स्थापनोपायगाथा-“ एगाई पंचंते, ठवियं मज्जे तु आइमणुयंति । उच्चियकमेण य संसे, जाण लहुं सव्वतोभदे ॥१॥ ” इति । पारणकदिनानि तु पञ्चविंशतिर्गति स्थापना । महती तु चतुर्थाऽऽदिना षोडशावसानेन पञ्चवत्यधिकादिनशतमानेन तपसा भवति । अस्या अपि स्थापनोपायगाथा-“ एगाई ससंते, ठवियं मज्जे तु आइमणुयंति । उच्चियकमेण य संसे, जाण महं सव्वओभदे ॥ १ ॥ ” इति । पारणकदिनान्येकानपञ्चाशदिति २ स्थापना । भद्रात्तरप्रतिमा विधा-क्षुद्रिका, महती च । तत्राऽऽद्या द्वादशादिना विंशतिदिने पञ्चसप्तत्यधिकाऽऽदिशतप्रमाणेन तपसा भवति । अस्याः स्थापनोपायगाथा-“ पंचाई अ नवंते, ठवियं मज्जे तु आइमणुयंति । उच्चियकमेण य संसे, जाण महोत्तरं खुड्डं ॥ १ ॥ ” इति । पारणकदिनानि पञ्चविंशतिर्गति ३ । महती तु द्वादशाऽऽदिना चतुर्विंशतिदिनमानेन द्विचतुर्विंशत्यधिकादिनशतत्रयमानेन तपसा भवति । तत्र च गाथा-“ पंचाईऽऽगारसंते, ठवियं मज्जे तु आइमणुयंति । उच्चियकमेण य संसे, महई भदेत्तरं जाण ॥१॥ ” इति । पारणकदिनान्येकानपञ्चाशदिति । उक्तः कर्मणां निरर्णहेतुस्तपोविशेषः । स्था० ५ ठा० १ उ० । “ एगा अहम्मपडिमा । ” धर्मप्रतिपक्षभूतस्वधर्मः, तद्विषया प्रतिमा प्रतिज्ञा, अधर्मप्रधानशरीरा वा अधर्मप्रतिमा, सा एका । (स्था०) “ एगा धम्मपडिमा । ” स्था० १ ठा० । संथा० । प्रव० । आव० । ध० । (एकादशापासकप्रतिमाः ‘ उवात्तगपडिमा ’ शब्दे द्वि० भा० १०६५ पृष्ठे प्रपञ्चिताः) (प्रकीर्णक विषयाः ‘ पडिमा ’ शब्दे वक्ष्यते)

अथ प्रतिमापालनरूपं जन्म संबन्धेयं कृत्यं स्वातन्त्र्येणाऽऽह-

विधिना दर्शनाद् ध्यानात्, प्रतिमानां प्रपालनम् ।

यासु स्थितो गृहस्मोऽपि, विशुद्ध्यति विशेषतः ॥ ७० ॥

(विधिना) दशाश्रुतस्कन्धाऽऽद्यागमप्रतिपादनेन दर्शनं, स्वय-
कन्धं, तन्प्रधाना, तेनोपलक्षिता या प्रतिमाऽपि दर्शनं, सा
आधा प्रथमा यासां प्रतिमानां ता दर्शनाऽऽद्यास्तामाम्,
एकादशसंख्यानमित्यर्थः । (प्रतिमानाम्) अभिप्रहविशेषा-
णाम् (प्रपालनम्) प्रकर्षेण पालनं, विशेषतो गृहधर्मो
भवतीति अन्वयः । आसां पालने किं भवतीत्याह—(या-
स्विन्यादि) यासु प्रतिमासु (स्थितः) निष्ठः (गृहस्थोऽपि)
यतितामप्राप्नुवन्नपि, आस्तां कृतसर्वसङ्गत्यागाऽतगार इत्य-
पिशब्दार्थः । (विशेषतः) अत्येक्यगुणया गुणश्रेण्या (वि-
शुध्यति) क्षीणपापो भवति । अथ पुनः काः प्रतिमाः यासु
स्थितो गृहस्थोऽपि विशेषतः शुध्यति ? उच्यते—

“ दंसण १ वय २ सामाद्वय, ३,
पोसह ४ पडिमा ५ अर्चम ६ सच्चित्ते ७ ।
आरंभ ८ पेम ९ उद्दि—

दु १० वज्जण समणभूए अ ॥ १ ॥ ” इति ।

तत्र शङ्काऽदिदोषगर्हितं प्रथमाऽदिलिङ्गं स्थैर्याऽदिभूषणं
मोक्षमार्गप्राप्त्यादपीडभूतं सम्यग्दर्शनं, भयलोभलज्जाऽदिभिग-
प्यतिचरन मासमात्रं सम्यक्त्वमनुपालयतीत्येषा प्रथमा प्र-
तिमा १ । द्वौ मासौ यावदस्वगिडितान्यविगधितानि च पूर्व-
प्रतिमाऽनुष्ठानसहितानि द्वादशाऽपि व्रतानि पालयतीति त्रि-
तीया २ । त्रीन मासानुभयकालमप्रमत्तः पूर्वोक्तप्रतिमाऽनुष्ठान-
सहितः सामाधिकमनुपालयतीति तृतीया ३ । चतुरो मासां
अनुपपन्नां पूर्वप्रतिमाऽनुष्ठानसहितोऽस्वगिडितं पापघ्नं पाल-
यतीति चतुर्थी ४ । पञ्चमासां चतुष्पदेषां गृहे तद्व्रतं
चतुष्पदे वा परीपहोपसर्गाऽऽदिनिष्कमकायोत्सर्गः पूर्वोक्त-
प्रतिमाऽनुष्ठानं पालयन सकलां रात्रिमास्त इति पञ्चमी ५ ।
एवं चक्षयमाणास्वपि प्रतिमासु पूर्वपूर्वप्रतिमाऽनुष्ठाननिष्ठ-
ताऽवसेया, नवरं पगमासान् ब्रह्मचारी भवतीति षष्ठी ६ ।
सप्तमासान् सच्चित्ताऽऽहारान् परिहरतीति सप्तमी ७ । अष्टो
मासान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ८ । नवमासान् प्रेक्ष्य-
रप्यारम्भं न कारयतीति नवमी ९ । दशमासानाम्भार्थं नि-
ष्पन्नमाहारं न भुङ्कत इति दशमी १० । एकादशमासां स्वय-
कन्धं गजाद्वयगणाऽऽदिमुनिवैपधारी कृतकेशांत्पाटः स्वायत्त-
पुंगाकुलाऽऽदिपु वसन् प्रतिमाप्रतिपन्नश्च श्रवणोपासकाय
भिलां दत्त इति वदन धर्मेलाभशब्दाच्चागणगर्हितं सुमा-
धुवत्समाचरतीत्येकादशी ११ । उक्तं च—

“ दंसणपडिमा नेया, सम्मनजुअस्स सा इहं बुदी ।

कुमाहकलंकरहिआ, मिच्छुत्तस्सआवसमभावा ॥ १ ॥

विडया पडिमा गेया, मुद्धारुण्वयधारणं ।

सामाद्वयपडिमा ऊ, सुजं सामाद्वयं पि अ ॥ २ ॥

अदुमीमादपव्वंमु, सम्मं पोसहपालणं ।

सेमाणुद्वरणजुत्तस्स, चउत्थी पडिमा इमा ॥ ३ ॥

निक्कपो काउमग्गं तु, पुव्वुत्तगुणंमुजुआ ।

कोइ पव्वगईसुं, पंचमी पडिवन्नआ ॥ ४ ॥

असिणारणाधिरअमोई, मउलिउडो दिवसबंधयारी अ ।

रस्सि परिमाणकडो, पडिमावज्जसु दिअणसु ॥ ५ ॥ ”

टीका—(मउलिउड नि) अयद्धरुच्छुः ॥ ५ ॥

“ भ्यायइ पडिमाद्विआ, तिलंगपुज्जं जिणे जिअकमाण ।

णिअदोसपच्चणीअं, अरणे वा पंच जा मात्ता ॥ ६ ॥

वृद्धीए बंधयारी सो, फालुआऽऽहार सत्तमी ।

वज्जिआ वज्जमहारं, अदुमि पडिवन्नआ ॥ ७ ॥ ”

पष्ठ्यां पुनरयं विशेषः—

“ पुव्वोइअगुणजुत्तो, विसेसआ विजिअमोहिणिज्जो अ ।

वज्जइ अबंधमेगं—तआ अ राहं पि थिरचित्तो ॥ ८ ॥

सिगारकहाविरआ, इत्थीए समं रहम्मि एणं ठाद ।

चयइ अ अतिणसंगं, तहा विभुसं च उक्कोसं ॥ ९ ॥

एवं जा छम्मासा, एसोऽहिगआ इहरहा विट्ठं ।

जायजीवं पि इमं, वज्जइ एअम्मि लोणम्मि ॥ १० ॥

अवरंण पि आरंभं, नवमीए नो करवण ।

दसमीए पुणं विट्ठं, फामुअं पि न भुंजए ॥ ११ ॥

णिक्कित्तभरो पायं पुत्ताइसु अहव संमपरिवारि ।

थायममत्तो अ तहा, सव्वथ परिणआ नवरं ॥ १२ ॥

लोणववहारविरआ, बहुसो संवेगभावविअमई अ ।

पुव्वोइअगुणजुत्तो, णव मासा जाय विहिणा उअ १३ ॥ ”

दशम्यां पुनरयं विशेषोऽपि, यथा—

उडिडुकडं भत्तं, विवज्जण किमुअ संसमारंभं ।

से हाइ अ खुग्गुंडो, मिहलिं वा धारइ कोइ ॥ १४ ॥

जं णिहिअमथजायं, पुट्ठा णिअपरिहं णवरि सो तथ ।

जइ जा २ तो सहाइ, अह णवि तो बइ ण वि जणं ॥ १५ ॥

जइ पज्जुवासणपरो, सुहुमपयत्थेसु णिच्चत्ताल्लच्छो ।

पुव्वोइअगुणजुत्तो, दस मासा कालमासेण ॥ १६ ॥

एगाग्गीसु निस्संगो, धरं लिग पडिग्गहं ।

कयलोआ सुम्माहु वय, पुव्वुत्तगुणमायरो ॥ १७ ॥

पुव्वाउत्तं कण्णइ, पच्छाउत्तं तु ण खलु एअस्स ।

आयणांमिलिगम्मा—इ सव्वमाहारजायं तु ॥ १८ ॥ ” इति ॥

आवश्यकचूर्णौ त्वित्थम्—“ गृहभक्तपरिगणा पंचमी, सच्चि-
त्ताहारपरिगणा ” इति पट्ठी, “ दिआ बंधचारी, रात्रो परिमा-
णकडे ” इति सप्तमी, “ दिया वि रात्रो वि बंधचारी असिणाण्ण
वासट्ठकंसमंसुरोमते ” इति अष्टमी, “ पेंसारंभपरिगणाए ” इति
दशमी, “ उडिडुभत्तविवज्जण समणभूए ” इति एकादशीति
॥ ७० ॥ ध० २ अधि० । (अत्र बहुविस्तरः ‘ उवासणपडि-
मा ’ शब्दे तृतीयभागस्थ १०६५ पृष्ठेऽवगन्तव्यः)

“ उडिडुपेच्छुसंगय—उज्झयधम्मं चउत्थए हाइ । ” उडिडुप्राप्तं
प्रेक्षासंगतिकपात्रमुक्तिधर्मकं च चतुर्थमिति चतस्रः पा-
त्रगवपणं प्रतिमाः । वृ० १ उ० १ प्रक० । (वन्नस्य गवपणे
प्रतिमा ‘ वत्थ ’ शब्दे) (प्रतिमाप्रतिपक्षम्योपाध्यप्रत्युपेक्षणं
‘ पडिलेहणा ’ शब्दे) (‘ एगल्लविहारणपडिमा ’ स्वस्थाने उक्ता)
(सत्त्वभावनायां पञ्च प्रतिमा भवन्ति इति ‘ सत्तभावणा ’ शब्दे)

मोक्षप्रतिमा—“ दो पडिमाआ * ” इत्यादि—

सूत्रवयम् । अस्य संबन्धमाह—

पडिमाहिगोरं पणते, हवंति मोयपाडिमा इमा दोमि ।

ता पुण गणम्मि वृत्ता इमा उ बाहिं पुगदीणं ॥ ८७ ॥

प्रतिमाधिकारः प्रकृतस्तत इमे अपि हे मोक्षप्रतिमे इह भव-
तः प्रतिमाप्रस्तावादमे अपि प्रतिमे अत्रापन्यस्ते इति भावः,
केवलमयं विशेषः—ता अनन्तरादिताः प्रतिमा गणे स्थितस्यो-
क्ताः इमे पुनः पुगाऽऽदीनां यहिः स्थितम्येति संबन्धः अनेन सं-
बन्धेनाऽऽयातम्यास्य (मृत्रस्य) व्याख्या—हे प्रतिमे प्रज्ञेन, तद्यथा

* मत्र० प पुस्तके नास्ति, ततो व्याख्यातोऽन्वयम् ।

लुल्लिका च मोकप्रतिमा, महती वा मोकप्रतिमा । मोकः काये-
की तदप्युत्सर्गप्रधाना प्रतिमा मोकप्रतिमा, तत्र लुल्लिकां गमि-
ति प्राग्धत् । मोकप्रतिमां प्रपन्नस्यानगारस्य कल्पने (सं) तस्य
प्रथमनिर्वाहकालसमये वा, चरमनिर्वाहकालसमये वा बहि-
र्ग्रामस्य वा, यावत्करणान्नगराऽऽदिपरिग्रहः । राजधान्यां वा
वने वा, एकजानीयद्रुमसंघातां वनं, धिवुर्गे नानाजानीयद्रुमसं-
घाते, पर्वते प्रतीते, पर्वतविदुर्गे अनेकपर्वतसंघातरूपे भुक्त्वा
यदि प्रतिमामारोहति प्रतिपद्यते, तदा चतुर्दशेन भक्तेन
पारयति समापयति, अथाभुक्त्वा आरोहति तदा षोडशकेन
भक्तेन पारयति, तेन च जातं मोकं कायिकी आघातव्याः
आगमने च दिवा आगच्छति, एवं महत्या अपि प्रतिमायाः
मूर्त्तं चाच्यं, विशेषोऽपि पाठमिदं एव । व्य० ६ उ० ।

(' मोयपडिमा ' शब्दे विस्तरः)

यवमध्यचन्द्रप्रतिमा—“ दो पडिमाओ पक्ष्ताओ । तं
जहा—जवमज्झा य, चेदपडिमा ” इत्यादि ।

अस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह—

पगया अभिगहा खलु, एम उ दममम्म होति संबंधो ।

संवा य ममणुवत्तइ, आहारे वा वि अहिगारे ॥ १ ॥

प्रकृताः खलु नवमोदशके चरमसूत्रेभ्यभिग्रहाः, अत्रापि त
एवाभिग्रहाः प्रतिपाद्या इत्येव दशमस्य दशमोदशकाऽऽदिस्-
त्रस्य संबन्धः । अथवा नवमोदशके चरमानन्तरसूत्रे आहार-
या अभिहिता संख्या सा अत्राप्यनुवर्तते - तत आहार-
विषयसंख्या प्रशस्ता वा दशमोदशकाऽऽदिमूत्रस्याधिकार-
प्रवृत्तिः, सूत्राक्षराणि सामान्यतः सुप्रतीतानि ।

विशेषं तु भाष्यकारो व्याख्यानयति—

जवमज्झ वडरमज्झा, वोमट्ट चियत्त निविह तीहिं तु ।

दुविहे च महइ सम्मं, अएणाओ नित्थानिकवेवो ॥२॥

यवमध्येति पदं, वज्रमध्येतिपदं, तथा व्युत्पृष्ट इति, त्यक्त
इति विविधमुपसर्गं, त्रिभिर्मतेनावाक्रायैः सम्यक् सहते, यदि वा
द्विविधान् उपसर्गान् अनुलामरूपां त्रिभिः सम्यक् सहते,
तथा—अज्ञातः तीर्थनिक्षेप इति व्याख्ययंमप्य द्वावगाथा-
संक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विचरीषु प्रथमतो यवमध्येति,

वज्रमध्येति च व्याख्यानयति—

उवमा जवेण चंदे—ण वावि जवमज्झचंदपडिमाए ।

एमेव य विइयाए, वज्जं वडरं ति एगट्टं ॥३॥

यवमध्यचन्द्रप्रतिमाया यवनापमा, चन्द्रेणैव यवस्येव
मध्यं यस्याः सा यवमध्या, चन्द्राऽऽकारा प्रतिमा
चन्द्रप्रतिमिति व्युत्पत्तेः । एवंमेव द्वितीया अपि यत्कव्या
वज्रमध्यचन्द्रप्रतिमाया वज्रेणोपमा चन्द्रेण च । वज्रस्यैव
मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या, चन्द्राऽऽकारा प्रतिमा
चन्द्रप्रतिमा, प्राकृतमधिकृत्य वज्रशब्दस्य पर्यायेण व्या-
ख्यानमाह—(वज्जं वडरं ति एगट्टं) इयमत्र भावना-
शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्य दृश्यपञ्चदशभा-
गाकृतस्य एका कला दृश्यते, द्वितीयायां द्वे कले, तृतीयायां
तिस्रः कलाः, एवं यावत् पञ्चदश्यां परिपूर्णाः पञ्चदश क-
लाः । ततो बहुलपक्षस्य प्रतिपदि एकैकया कलया ऊनो
दृश्यते अनुर्दशकला दृश्यन्ते, द्वितीयायां त्रयोदश, तृतीय-

स्यां द्वादश, यावदमावास्यायामेकाऽपि न दृश्यते । तदेवम-
यं माम आदावूनो मध्ये संपूर्णोऽन्ते पुनरपि परिहीनो, य-
वाऽप्यादावन्ते च तनुको मध्ये विपुलः । एवं साधुरपि
भिक्षां गृह्णाति शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि एकां, द्वितीयस्यां द्वे, तृ-
तीयस्यां तिस्रः, यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदश । ततो बहुलपक्षस्य
प्रतिपदि पुनश्चतुर्दश द्वितीयायां त्रयोदश यावच्चतुर्दश्या-
मेकाममावस्यायामुपोषितः । ततश्चन्द्राऽऽकारतया चन्द्रप्र-
तिमा आदावन्ते च भिक्षायास्तनुत्वान्मध्ये विपुलत्वात्
यवमध्यापमितमध्यभागा । तथाऽमुमेव यवमध्यं चन्द्रप्र-
तिमामधिकृत्यान्यत्रोक्तम्—“एकैकां वर्धयेत् भिक्षां, शुक्ले कृष्णे
च हापयेत् । भुञ्जीत नामावस्याया-मेष चान्द्रायणे विधिः ॥१॥”
वज्रमध्यायां चन्द्रेण प्रतिमायां बहुलपक्ष आदौ क्रियते, तत
एवं भावना—बहुलपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्य चतुर्द-
शकला दृश्यन्ते, द्वितीयस्यां त्रयोदश, यावच्चतुर्दश्यामेका अ-
मावास्यायामेकाऽपि न, ततः पुनरपि शुक्लपक्षस्य प्रति-
पदि चन्द्रविमानस्यैका कला दृश्यते, द्वितीयायां द्वे, याव-
त्पञ्चदश्यां पञ्चदशाऽपि, तदयं माम आदावन्ते च पृथुलां,
मध्ये तनुको, वज्रमध्यादावन्ते च विपुलं, मध्ये तनुकमेव
साधुरपि भिक्षां गृह्णाति बहुलपक्षस्य प्रतिपदि चतुर्दश, द्वि-
तीयस्यां त्रयोदश, यावच्चतुर्दश्यामेकामेव अमावास्यायामुप-
सति । ततः पुनरपि शुक्लपक्षस्य यद्येकां भिक्षां गृह्णाति, द्वि-
तीयस्यां द्वे, यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदशेति । ततः पयाऽपि चन्द्रा-
ऽऽकारतया चन्द्रप्रतिमा आदावन्ते च विपुलतया मध्ये च
तनुतया, वज्रमध्यापमितमध्यभागा वज्रमध्या ।

एतदेव यवमध्यचन्द्रप्रतिमामधिकृत्य सूचयन्नाह—

एरणमेव य काउं, भागे समिणं तु मुक्कपक्खस्म ।

जा वड्डए य दत्ती, हावइ ता चेव कालेणं ॥४॥

शशिनं शशिविमानं पञ्चदश भागान् कृत्या यथा शुक्लपक्ष-
स्याऽऽदित आरभ्य कलाः प्रतिदिवसं च संवर्द्धन्ते, एवं दत्त-
योऽपि प्रतिपदि आरभ्य यावच्छर्द्धयते, ता एव कालेन कृष्णेन
पक्षेण क्रमेण हापयेत् । वृ० । (दत्तयस्तु दत्ति शब्दे चतुर्थभागे
२४४६ पृष्ठे प्रतिपादिताः) एवं विपरीतक्रमेण वज्रमध्यचन्द्र-
प्रतिमायामपि द्रष्टव्यम् ।

भत्तही खवओ वा, इयरदिणे तासि होइ पट्टवओ ।

चरिमे असद्ववं पुण, होइ अभत्तडमुज्जवणं ॥ ५ ॥

तयोर्यवमध्यवज्रमध्यप्रतिमयोः प्रस्थापक आरम्भ इत-
रस्मिन्नारम्भविषयान् पाश्चात्य दिने भक्तार्थी वा भवति । क्ष-
पको वा चरमदिवसे पुनर्भक्तविषये अश्रद्धावान् धृष्टार्मपि
न करोति । एतद् यवमध्यचन्द्रप्रतिमामधिकृत्याहं वेदिन-
तव्यम् । उद्यापनं पुनर्द्वयोऽपि प्रतिमयोऽरम्भकार्यमवसेयम् ।

संघयणे परियाए, मुत्ते अत्थे य जो भवे वलिओ ।

सो पडिमं पडिवज्जइ, जवमज्झं वडरमज्झं च ॥ ६ ॥

संहनने आद्यत्रयान्यतमस्मिन्पर्याये जन्मतो जघन्येन ए-
कोनविंशद्वयेषु, उत्कर्षतो दशानायां पूर्वकोट्यां, प्रवज्या-
पर्यायेण जघन्यतो विंशतौ वर्गेषु, उत्कर्षतो दशानायां पृ-
र्वकोट्यां, सूत्रमर्थे च जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमा-
चागवस्तु, उत्कर्षतः किञ्चित्तुनानि दशपूर्वाणि । एवं संहनने
पर्याये सति यः सूत्रे अर्थे च भवति बलिको बलीयान् स प्रति-

मां यवमध्यां, वज्रमध्यां च प्रतिपद्यते । तदेवं यवमध्य-यज्र-
मध्येति मतम् । व्य० १० उ० । (व्युत्सृष्टकायाऽऽदिपदानामर्थ-
स्वस्थस्थाने, सप्तसप्ततिका भिक्षुप्रतिमा च स्वस्थाने) कार्या-
त्सर्गे, आ० म० १ अ० । प्रव० । ग० । शरीरे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
(सागारिकोपाश्रये न स्थानव्यमिति सागारिकप्ररूपणायां
प्रतिमाप्ररूपणं 'वसह' शब्दे वक्ष्यते) जिनप्रतिमानां यथा
भूस्थानं कृष्णता क्रियते, तथैवोष्ठयोः रक्तता क्रियते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम् शाश्वतप्रतिमानुसारं भूस्थाने कृष्णताकर-
णवदोष्ठयोः रक्तताकरणमविरुद्धमिति । १४ प्रश्न० । सेन०
२ उल्ला० ।

पडिमागिह-प्रतिमागृह-न० । चैत्यगृहे, नि० चू० १२ उ० ।

पडिमाजुय-प्रतिमायुत-त्रि० । सागारिकसहिते, नि० चू० १
उ० । वृ० ।

पडिमाण-प्रतिमान-न० । प्रतिकुपं सहज मानम् । गुडजाऽऽ-
दौ, प्रतिमायेते तदिति प्रतिमानं गुडजाऽऽदिना मीयते । अनु० ।

अथ प्रतिमानप्रमाण निरूपयितुमाह-

मे किं तं पडिमाणे ? पडिमाणे जं पडिमिणिज्जइ । तं ज-
हा गुंजा, कागणी, निष्कावो, कम्ममामओ, मंडलओ,
सुवणो । पंच गुंजाओ कम्ममामओ, कागण्यपेक्षया चत्ता-
रि कागणीओ कम्ममामओ, निप्पि निष्कावा कम्म-
मामओ, एवं चउको कम्ममामओ, कागण्यपेक्षयेत्यर्थः ।
वारमकम्ममामया मंडलओ, एवं-अटयालीसं कागणी-
ओ मंडलओ, सोलमकम्ममामया सुवणो, एवं चउमाट्टिका-
गणीओ सुवणो, एणं पडिमाणप्पमाणेणं किं पओअणं ?
एणं पडिमाणप्पमाणेणं सुवत्तरजनमणिमोत्तियसंखसि-
लप्पवालादीणं दव्वाणं पडिमाणप्पमाणनिव्वित्तिलक्खणं
भवइ । मे तं पडिमाणे ॥

(मे किं तं पडिमाणे इत्यादि) मीयते जनेनेति मानं मेयस्य
सुवर्णाऽऽदिः प्रतिकुपं सहजमानं प्रतिमानं गुडजाऽऽदि । अथवा
प्रतिमायेते तदिति प्रतिमानं, तत्र गुडजा चणोडया १, सपादा
गुडजा कार्कणी २, स त्रिभागकार्कणया त्रिभागोनगुडजाद्वयेन
वा निर्वृत्ता निष्पावः ३, त्रयो निष्पावाः कर्ममाषका ४, षोडश
कर्ममाषका एको मण्डलकः ५, षोडश कर्ममाषका एकः
सुवर्णः ६, अमुमेवार्थे किञ्चित्पुत्रेऽप्याह- (पंच गुंजाओ इ-
त्यादि) पञ्च गुंजा एकः कर्ममाषकः । अथवा-चतस्रः
कार्कण्य एकः कर्ममाषकः । यदि वा-त्रयो निष्पावका एकः क-
र्ममाषकः । इदमुक्तं न वेति-अस्य प्रकारत्रयस्य मध्ये येन केन-
चित्प्रकारेण प्रतिपत्तिरिति न वक्तुं कर्ममाषकं प्ररूपयितुं पूर्वोक्ता-
नुसारेण, न काश्चिदर्थमिदं इति । एवम्- (चउको कम्ममामओ
इत्यादि) चतसृभिः कार्कण्यभिर्निष्पावत्वाच्चतुष्को यः
कर्ममाषक इति स्वरूपविशेषणमात्रमिदं, ते षोडश कर्म-
माषका एको मण्डलकः, एवमष्टचत्वारिंशत्कार्कणीभिर्मण्ड-
लको भवतीति शेषः । भावार्थः पूर्ववदेव । षोडश कर्ममाष-
का सुवर्णः । अथवा-चतुर्षष्टिः कार्कण्य एकः सुवर्णः, मा-

वार्थः स एव । एतेन प्रतिमानप्रमाणेन किं प्रयोजनमित्यादि ग-
तार्थम् । नवरं रजतं कृष्णं मणयश्च दकान्ताऽऽदयः शिला-
राजपट्टकः गन्धपट्ट इत्यन्ये, शेषं प्रतिपत्तम् । यावत्तदेतत्प्रतिमा-
नप्रमाणम् । अनु० । स्था० ।

पडिमाधर-प्रतिमाधर-पुं० । प्रतिमां प्रतिपन्नं धाउं, प्रतिमाधराः
आद्याः पूर्वदिवसपौषधान्, रात्रिकायोत्सर्गाश्च स्वाध्यायसं-
भवं कथं कुर्वन्तीति रीतिः प्रमाद्येति प्रश्ने, उत्तरम्-आस्था-
ध्यायसमये प्रतिमाधरश्चाद्या मौनेन कार्यात्सर्गान्, पौषधाऽऽदि-
क च कुर्वन्तीति वृत्तवाद् । १६५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । प्रति-
माधरः आधिकः आशिका वा चतुर्थीप्रतिमानं आशय चतुर्थ-
पौषधं करानि, तदा पाक्कपूणिमापष्टकरणाभावे पाक्क
पौषधं विधायोपवासं करोति, पूर्णिमायां वैकाशनकं कृत्वा पौ-
षधं करोति, तदा मुख्यवृत्त्या पाक्कपूणिमयोश्चतुर्विधाऽऽहारः
पष्टएव कृता युज्यते, कदाचिच्च यदि चत्वारः शक्तिर्न भवति, तदा
पूर्णिमायां चाहं निर्विकृतिकं वा क्रियते, एवमिदं कारणं मा-
माचारीग्रन्थे सन्ति, परमकाशनकं शास्त्रे दृष्टं नास्तीति । ४२
प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

पडिमापडिमा-प्रतिमाप्रतिमा-स्त्री० । प्रतिमा कार्यात्सर्गः, सैव
प्रतिमा प्रतिमाप्रतिमा । पञ्चा० १० विव० । पञ्चम्यामुपास-
कप्रतिमायाम्, पञ्चमासांश्चतुष्पर्व्यां गृहे तद्द्वारे च चतुष्पथे वा
परिग्रहोपसर्गाऽऽदिनिष्कम्पकार्यात्सर्गः पूर्वोक्तप्रतिमानुष्ठान
पालयन् सकलगात्रिमास्ते इति पञ्चमी । ध० २ आध० ।
("उवाचगण्डिमा" शब्दे हि० मा० ६५ पृष्ठेऽप्याह स्वरूपमुक्तम्)

पडिमापडिमा-प्रतिमाप्रतिपन्न-पुं० । प्रतिमा जिह्मुप्रतिमा द्वा-
दशसमयप्रसिद्धास्ताः प्रतिपन्नाऽभ्युपगतवान् । जिह्मुप्रतिमां
प्रतिपन्नं, स्था० ४ उ० १ उ० ।

पडिमापूयण-प्रतिमापूजन-न० । पौषधिकः पट्टपट्टिकाशिख-
तप्रतिमां पूजयति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-पौषधिकः कार-
णं विना पट्टाऽऽदिकं न पूजयतीति हेयमिति । २४० प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । आञ्जलिकप्रतिष्ठिता प्रतिमा पूज्या, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-आञ्जलिकप्रतिष्ठिता अपि प्रतिमा द्वादशजल्पप-
ट्टकानुसारेण गुरुवचनात् पूज्या एव । "तस्मात्संवाचुश्चा सव-
निसिद्धो पवयणे नार्थः" इत्याद्युक्तिरत्रानुसर्णीयति । ३६८ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । आद्यानां पूजाऽवसरे अष्टपट्टमुखकोशबन्धः
प्रोक्तोऽस्ति, स कथा रीत्या बध्यते, वस्त्रद्वयाद् यदा भवति पु-
जकस्य शरीरे तदात्तरीयाञ्जलवस्त्रेण मुखकोशबन्धः कर्तुं न
शक्यते, यदि तृतीयं वस्त्रं मुखकोशबन्धातिमत्तं भवति तदा
ऽयुक्तमुत्तरीयाञ्जलनैव वा बध्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-पूजाव-
सरे आर्क्षेष्टपट्टमुखकोशबन्धः उत्तरीयाञ्जलेन कर्तव्यः, न तु
तृतीयवस्त्रेण, यतः आर्क्षविधौ देवपूजाऽवसरे आद्यानां परिधा-
नात्तरीयलक्षणं वस्त्रद्वयं, आर्क्षानां च कञ्चुकमदितं तत्रयमेवा-
त्मस्ति, न त्वधिकं, तथात्तरीयमपि, तत्कारणेऽप्यत्र मेव वि-
धेयं, तेन न किमप्यशक्यमिति । ४०१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
आशिकाजिनाऽऽलये, गृहदेवावसरे च प्रतिमायाः प्रक्षालनं
करोति, न वेति, तथा यौवनावस्थायां देवपूजां करोति, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-देवगृहे, देवावसरे च आशिका प्रतिमायाः प्र-
क्षालनं करोति, तथा-यौवनावस्थायां पूजामपि करोतीति, य-
था-ज्ञाताधर्मकथाऽङ्गे द्रौपद्या यौवनावस्थायां स्नपनपूर्वकं पूजा

कृतेति बोध्यम् । ४०५-४०६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । ('दुर्वर्ग' शब्दे चतुर्थभागे २५८७ पृष्ठे दौपदीकृत प्रतिमाचन विस्तरतः प्रतिपादितम्) यवनधीवरः ५५३ः आख्या ज्ञातास्तेषां तीर्थकृन्प्रतिमापूजने लाजो. न वेति प्रश्न, उत्तरम्-यदि शरीरस्य, तथा व-
 आऽऽदीनां च पवित्र्य स्यात्तदा निषेधो ज्ञातो नास्ति, पर तेषां प्रतिमापूजने लाभ एव ज्ञातोऽस्तीति । ४७१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । आख्यायां पाध्यायप्रज्ञांशपादुका जिनगृहे स्थापना सन्ति, जि-
 नप्रतिमापूजार्थमानीतश्रीखण्डकेसरपुष्पाऽऽद्वयस्नासामखन-
 क्रियते. न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-मुख्यवृत्त्योपाध्यायप्रज्ञांशपादुका-
 करणविधिः परम्परया ज्ञातो नास्ति, स्वर्गप्राप्ताऽऽचार्यस्य पा-
 दुकाकरणविधिर्ज्ञातः, तदा जिनपूजार्थं श्रीखण्डाऽऽदिभस्म-
 त्पादुका न पूज्यते, देवद्वयत्वात् । तथा-श्रीखण्डादिक साधार-
 ण भवति, तेनापि प्रतिमाः पूजयित्वा पादुका पूज्यते, पर पादु-
 कामर्चायत्वा प्रतिमा नाऽर्च्यते, दवाऽऽशानताजयादिति ।
 १३० प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

पडिमावन्दन-प्रतिमावन्दन-न० । चैत्यवन्दने, पूर्वनिष्पन्न जि-
 नगृहे कदाचिन्किञ्चिद् नत्तया तावन्मात्रं द्रव्यसिद्धिद्वयेण
 कृतं, तत्र प्रतिमाः वन्द्यन्ते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-तत्रस्थाजिन-
 प्रतिमावन्दन इति ज्ञायते । १२ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । (स-
 ध्याऽपि प्रतिमावन्दनाधिकारः 'वेद्य' शब्दे तृतीयभागे १२११
 पृष्ठे द्रष्टव्यः) (बहवः प्रतिमागठार्था इति 'पडिमा' शब्देऽनुपदमेव
 समर्थितम्) (वन्दनशब्दार्थः 'वदण' शब्दे
 वक्ष्यते)

पडिमासयण प्रतिमाशतक-न० । प्रतिमाविषयशङ्कानिरासा-
 र्थं शतश्लोकापरिमिते यशोविजयोपाध्यायकृते ग्रन्थावगमे,
 प्रति० ।

॥ ऐन्द्रश्रेणिप्रणत-श्रीर्वारयचोऽनुसारियुनिभृतः ।

प्रतिमाशतकग्रन्थः, प्रथमतः पुण्यानि भविकान् मू ॥ १ ॥

पूर्व न्यायविशारद्व्याधिकारः काश्यां प्रदत्त बुध-
 न्यायाऽऽचार्यपदं ततः कृतशतग्रन्थस्य यस्यापि तम् ।

शिष्यप्रार्थनया तथाऽऽविजयप्राज्ञोत्तमानां शिष्यः,

साऽपि ग्रन्थमिमं यशोविजय व्याख्याभूताख्यातवान् ॥ २ ॥

अस्य प्रतिमाविषया तेषांऽऽशङ्काऽपहर्गतिपुण्यम् ।

सविज्ञानमुदयस्य, प्रार्थनया तन्यते ग्रन्थः ॥ ३ ॥

व्याख्यानेऽस्मिन् गिरां देवि, विप्रवृन्दमपाकुरु ।

व्याख्येयं सङ्कलनं, भङ्गलान्यत्र जायते ॥ ४ ॥ " प्रति० ।

(अस्य सध्याऽपि विषयः 'वेद्य' शब्दे तृतीयभागे १७०५ पृष्ठा-
 दारभ्यान्तः)

पडिमिजमाण-प्रतिपीयमान-त्रि० । परिगणयमाने, ज्यो० २
 पादु० ।

पडिमुडणा-प्रतिमुण्डना-त्रि० । निषेधने, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

बहुमो पुच्छिजंता, इच्छाकारं न ते मम कर्गिति ।

पडिमुडणाए दुक्खं, दुक्खं च सलाहिउं अप्पा ॥ १०४७ ॥

बहूनां भूयो ज्ञेयः पृच्छमाना अपि ते साधवः कदापि
 ममेच्छाकारं न कुर्वन्ति, अन्यच्च-अहमभ्यर्षितस्तत्र गतस्तेन
 प्रतिमुण्डनोऽपि निषिद्धोऽपि यथा पूर्वं भवतां वैयावृत्य-
 करणेन । एव प्रतिमुण्डनया महत्मानसं दुःखमुत्पद्यत ।
 इत्यादि । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

पडिमोयग प्रतिमोचक-त्रि० । धर्मकथोपदेशदानाऽऽदिना सं-
 सारसागरात्सारके तीर्थकरणभराऽऽदौ, भावा० १ भृ० २
 अ० ६ उ० ।

पडिय-पतित-त्रि० । गते, आवा० ४ अ० । हस्तात् पश्चिष्टं बृ०
 ३ उ० । ज्ञा० । पतने, भावे कप्रत्ययविधानात् । ज्ञा० १ भृ०
 १ अ० ।

पडियच्च-प्रतीत्य-अव्य० । परिच्छेद्य सम्यगवबुध्येत्यर्थे, "अ-
 ष्ठागियाण पडियच्च ज्ञाण ।" सूत्र० १ भृ० २ अ० २ उ० ।

पडियपिण्डोवजीवि (ण)-पतितपिण्डोपजीविन्-त्रि० । प्रा-
 मापण्डालकाऽऽदिमहेश जने, सूत्र० १ भृ० १० अ० ।

पडियरग-प्रतिचरक-पु० । ग्लानव्यापारके, ति० चू० १ उ० ।
 अपराधाऽऽपन्नस्य प्रायश्चित्ते दत्ते तपः कुर्वता ग्लानयमानस्य
 वैयावृत्यकरे, ६५० १ उ० ।

पडियरणा प्रतिचरणा-त्रि० । 'चर' गतिनकणयोः, इत्यस्य
 प्रतिपूर्वस्य ल्युप्तस्य प्रतिचरणा इति भवति । प्रतीतेषु तेष्व-
 र्थेषु चरण गमन तेन तेनाऽऽसेवनाप्रकारेणेति प्रतिचरणा ।
 प्रतिक्रमणे, आवा० ।

प्रतिचरणा परविधा । तथा चाऽऽह-

नामं ठवणा दविण, खित्ते काले तदेव भावे अ ।

एसो पडियरणाए, निक्खेवो छविवो होइ ॥ ५ ॥

तत्र नामस्थापने गतायै । द्रव्यप्रतिचरणा-अनुपयुक्तस्य स-
 ष्यगृहणः तेषु तेष्वर्थेष्वचरणार्थेषु चरण गमन तेन तेन प्रका-
 रेण दृष्ट्यादिनिमित्तं वा उपयुक्तस्य या निष्कृतस्य संचित्ताऽऽ-
 दिष्टव्यमेवेति । क्षेत्रप्रतिचरणा व्याख्यायते, क्षेत्रस्य वा प्र-
 तिचरणा क्षेत्रप्रतिचरणा, यथा शालिगोपिकाऽऽद्याः शालिके-
 आऽऽदीनि प्रतिचरन्ति । भावप्रतिचरणा तेषां प्रशक्ता, अप्र-
 शक्ता च । मिथ्याव्याकानाविरतिप्रतिचरणा अप्रशक्ता । सम्यग्
 दर्शनज्ञानचारित्र्यप्रतिचरणा प्रशक्ता । अथवा-आद्यत एवोपयु-
 क्तस्यगृहणप्रतिचरणाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याऽऽयतः
 शुभयोगेषु प्रतिक्रमणवर्तन प्रतिक्रमणमुत्तमम् । प्रतिचरणाऽप्येव-
 भूतेव वस्तुनः । आवा० ४ अ० । अकार्यपरिहार, कार्यप्र-
 वृत्तौ, च । आ० चू० ४ अ० ।

इयार्णि पडियरणाए पासाएण दिट्ठो भवति-

"एगाम्म नगरे अथस्मिद्धो वार्णियओ, तस्म पासाओ रयण-
 भागओ । सो त भज्जाए उथिर्नाक्खावउण दिसाजत्ताए गओ,
 सो अण्ण लंगिया मरुणपसाइण वावडा ण तस्म पासाय-
 स्म अवलोयण कर्गति । तओ तस्म एव खम् पामिये । सा
 चित्तेतिर्क एत्तिय करेहिंति स्ति । अज्जया पिप्पलपायओ जा-
 ओ, कि एत्तओ करेहिंति णावर्णाओ तीरेण रक्खण पासा-
 ओ ममा वार्णियओ भागओ, पच्छन्ति विणट्ठ पासाय, तेण सा
 निच्छुद्धा अमो पासाओ कारियो । अथा य भज्जा अणिया, म-
 णिया य-जइ एव पासाओ विणस्सति तां ते अइ नत्थि । एवं
 भाणकण दिसाजत्ताए गओ सामे महिला त पासाय सव्याये-
 ण तिसंभू अवलोएति, जंतथ किंवि कट्टकम्मे लेप्पकम्मे चित्त-
 कम्मे पासाए वा तुडियान पामति. त सउथेति किंवि दाकण

तत्रो सो पामाओ तारिसो खेव अत्यति । आणियण आगण
विट्ठो, तुट्टेण सब्बस्स सामिणी कया, त्रितल्लोमसमआगया
जाया । इयरा असगससणरहिया अत्थंते दुक्खभागिणी जाया ।
पसा इव्वपमिचरणा । भावे दिट्ठनस्स उचणओ-वाणियगया-
णीयेणोऽऽपरिण पासायथाणीओ सज्जमो परिचरियओ ति ।
आणानो एणेण साहुणा सायासोक्खवहुलेण ण परिचरिओ
सो वाणिगणीव संसारे दुक्खजायणे जाओ; जेण परिचरिओ
अक्खओ संजमपामाओ चारुं सो निव्वाणसुहभागो जाओ ।"
इति । आच० ४ अ० ।

पडियरिऊण-प्रतिचर्य-अवय० । सेविस्वेत्यर्थे, " पडियरिऊण
जडाभूतं जाते । " नि० सू० १ उ० ।

पडिया-प्रतिज्ञा-अ० । उद्देशे, "साहुवडियाए ।" साधुमुद्विश्ये-
त्यर्थः । आच० २ अ० १ सू० ५ अ० १ उ० ।

पडियाइक्खिय-प्रत्याख्यात-त्रि० । अतिस्थापिते, नि० सू० ६
उ० । निबिडे, नि० सू० १ उ० ।

पडियाणंद-प्रत्यानन्द-पुं० । चित्ताऽऽल्लादे, अ० । सूत्र० ।

पडियार प्रतीकार-पुं० । प्रतिविधाने, विशेष० । आच० । पूर्वा-
ऽऽचरितस्य कर्मणोऽनुभव, सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

प्रतिचार-पुं० । अङ्गव्यापारे, आच० १ अ० ८ अ० ८ उ० ।

पडियारकम्म-प्रतिचारकर्म (शा)-त० । प्रतिचारकत्वे, ज्ञा०
१ अ० १३ अ० ।

पडियारगत-प्रतीकारगत-त्रि० । प्रतीकारः पूर्वाऽऽचरितस्य
कर्मणोऽनुभवस्त्वमेकं गताः प्राप्ताः । स्वकृतकर्मभोगानि, "पडि-
यारगता एगे ज एते एव जीधिणो ।" सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

पडियारि (शा)-प्रतिचारिण-त्रि० । प्रतिचारके, अ० १ उ० ।

पडिरंजिअ-देशी-त० । भग्ने, दे० ना० ६ अ० ३२ गाथा ।

पडिरह प्रतिरथ-अवय० । रथं रथं प्रतीत्यर्थे, ज० ७ अ० ६ उ० ।

पडिरुव-प्रतिरूप-त्रि० । प्रतिविशिष्टमसाधारणं रूपं यस्य
तत् प्रतिरूपम् । अथवा-प्रतिकृण तवे नथमिथ रूपं यस्य तत्
प्रतिरूपम् । जी० ३ प्रति० ४ अ० १ । मुद्गररूपे, कट्टप० १
अ० ५ कृण । तं० । प्रज्ञा० । रा० । अ० । ज्ञा० । च०
प्र० । प्रति० । ज० । आ० म० । जी० । उपा० । नि० । छप्पार
छप्पार प्रति रमणीय, स० । अ० । ज्ञा० । स्था० । विपा० ।
सू० प्र० । प्रधानं रूप, प्रति प्रतिविम्ब चिरन्तनमुनीनां यद्वयं
तत्तथा । उक्त० १ अ० । सुविहितप्राचीनमुनीनां रूपे, उक्त० १
अ० । सूत्र० । प्रतिविम्बे, प्रतिनिधौ । मम्म० ३ काणम । रा० । अन-
न्यसदृशे, सूत्र० २ अ० ७ अ० । सदृशे, ज्ञा० १ अ० १ अ० ।
उच्चिते, अ० १५ श० । " अणुपापरूपकं ।" अज्ञानविलास-
तमित्यर्थः । सूत्र० २ अ० ६ अ० । यथोचिते, ज्ञा० १ अ० १
अ० । उच्चिते, दश० ६ अ० १ उ० । ज्ञा० । रा० । औत्सराहाणां
भूतानामिन्द्र, स्था० २ डा० ३ उ० । प्रज्ञा० । विनयभेदे, अ० ।

संप्रति प्रतिरूपावनयप्रतिपादनार्थमाह-

पडिरुवो खलु विगणो. काय-वइ-मणे तहेव उवयारे ।
अट्ट चउव्विह दुविहो, सत्तविह परूवणा तस्स ॥ ६६ ॥

प्रतिरूप उच्चितः खलु विनयश्चतुष्प्रकारः । तद्यथा-काये
कायनिमित्तः, एवं वाचि वाचिकः । मनसि मानसिकः ।
तथा उपचारे औपचारिकः (भट्टचउव्विहेत्यादि) अत्र
पथान्तरं पदघटना-कायिको विनयोऽष्टविधः । वाचिकश्च-
तुर्विधः । मानसिको द्विविधः । औपचारिकः सप्तविधः । (प-
रूवणा तस्स ति) तस्य कार्यकाऽऽदिभेदाभक्षस्य चतुष्प्र-
कारस्य प्रतिरूपावनयस्य प्ररूपणा । अ० १ उ० । भूतभेदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

पडिरुव-प्रतिरूप-पुं० । प्रतिरूपे भावकधर्मे, तद्विज-
नवहमसूरिकृतप्राकृताऽऽलापकरूपदीपात्रिकाकल्पे लिखितम-
स्ति-" पडिरुवो सावगधम्मो वुट्ठिज्जस्सइ ।" इति । तत्र-
त्यपुस्तकेऽयं पाठोऽस्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-त्रितल्लमसू-
रिहताऽऽलापकरूपो दीपालिकाकल्पे दृष्टो नास्ति, धिनप्रम-
सूरिकृतमवालापकरूप एव वर्तते । तत्र च-" पडिरुवो
सावगधम्मो वुट्ठिज्जस्सइ ।" इत्यङ्गराणि न सन्तीति । ४६
प्रश्न० । सेन० १ उदला० ।

पडिरुवजोगजुजण-प्रतिरूपयोगयोजन-त० । प्रतिरूपः खलु
विनयः कार्यकाऽऽदिभेदश्चतुर्धाऽभिहितस्तदनुगता योगा
मनोवाह्याः, तेषां योजनं व्यापारगमचयकरणमविभक्तं वि-
भागयोजनम् । अ० ३ उ० । औपचारिकविनयभेदे, दश० ६
अ० १ उ० ।

पडिरुवया-प्रतिरूपता-स्त्री० । प्रति-स्थविरकल्पिकमुनि-
दशं रूपं येषां यस्य स प्रतिरूपः, तस्य भावः प्रतिरूपता । स्थ-
विरकल्पिकसाधुयोग्यवेदधारिणः, उक्त० २१ अ० ।

अस्याः फलम्-

पडिरुवयाए गं भंते! जीवे किं जगयइ? पडिरुवयाए-
णं लायवं जगयइ, लहुभूए गं जीवे अप्पमत्ते पागडल्लिगे
पमत्थल्लिगे त्रिसुद्धममत्ते सत्तममितिमम्मत्ते मच्चपाणभू-
यजीवसत्तेसु वीमसणिज्जुवे अप्पपडिलेहे जिइदिए त्रि-
पुलतवममितिममन्नाए आवि विहरइ ॥ ४२ ॥

हे भगवन्! प्रतिरूपतया जीवः किं फलं जनयति?, प्रतिरूपतायाः
कोऽर्थः, प्रति इति स्थविरकल्पिसदृशं रूपं यस्य स प्रतिरूपः,
तस्य ज्ञावः प्रतिरूपता, तथा स्थविरकल्पिकसाधुवेदधारिण्येन
जीवः किं जनयति?, गुरुगृह-देशिष्य?, प्रतिरूपतया जीवो ल-
घुत्वं जनयति, अधिकोपधित्यागे लघुत्वमुपाजयतीत्यर्थः । द्रव्यतः
उपध्यादिपरिग्रहत्यागेन, प्रावतस्तु अप्रतिषेधविहारत्वेन लघु-
भवेति, लघुभूतश्च जीवोऽप्रमत्तो भवति, तादृशः प्रकटलङ्का प्र-
कटस्थविरकरूपाऽऽदिवेषेण स्फुटं लिङ्गं चिह्नं यस्य स प्रकट-
लिङ्गः, पुनः प्रशस्तलिङ्गः प्रशस्तं समीचीनं राजाहरणमुखपा-
लिकादिकं यस्य स प्रशस्तलिङ्गः पुनर्विशुद्धसम्यक्त्वो नि-
र्मलसम्यक्त्वः, पुनः सत्त्वसामितिसमाप्तः सत्त्व च साम-
तयश्च सत्त्वसमितयस्त्वभिः समाप्तः सपूर्णा, धर्मसामितियुक्तः
इत्यर्थः । ततः पुनः सर्वप्राणजुतजीवसत्त्वेषु विहवसनीयः वि-
हवासयोधो जयति । पुनस्तादृशोऽल्पप्रतिलक्षः प्रतिलेखन
प्रतिलेखः, अल्पः प्रतिलेखो यस्य सोऽल्पप्रतिलेखः, अलोपक-
रणत्वात् अल्पप्रतिलेखनावान् भवतीत्यर्थः । पुनः सर्जितेन्द्र-

यो भवति, पुनर्विपुलतपःसमितिसमन्वागतश्चापि विहरति । विपुलानि विस्तीर्णानि तपांसि समितयश्च विपुलतपस-मितयस्तानिस्त्वागतः सहितः सन् विहरति, द्वादशाधिकेन त-पसा समितगुप्तिसहितां नुत्वा ग्रामनगराऽऽहं विहरति ॥४२॥ वत्स० २५ अ० ।

पडिरूवा-प्रतिरूपा-स्त्री० । चतुर्थकुलकरस्याभिचन्द्रस्य भा-र्यायाम्, आ० म० १ अ० । स्वा० । स० । आ० च० । (अजि-चन्द्रकुलकरवक्तव्यता ' अभिचन्द्र ' शब्दे प्र० भा० ११४ पृष्ठे गता) (अत्र विशेषवक्तव्यता ' कुलकर ' शब्दे तु० जा० २६३ पृष्ठे गता)

पडिलंभ-प्रतिलम्भ-पुं० । प्राप्ता, सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० ।

पडिलंभिय-प्रतिलम्भ-अव्य० । अवाप्येत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

पडिलगल-त० । दंशी-वल्मीकं, दे० ना० ६ वर्ग ३१ गाथा ।

पडिलाभ-प्रतिलाभ-पुं० । प्राप्ता, तुर्यजनप्रत्याख्यानिर्धोष्टविज-यश्रीविजययोः प्रतिलानेन चतुरशीतिमहत्त्वमाधुप्रतिप्राज-नपुण्य भवतीत्यङ्गराणि कस्मिन् ग्रन्थे सन्ति, कस्य तीर्थक-रस्य वारके द्वे तज्ज्ञानमिति व्यक्त्या प्रमाद्यमिति प्रश्ने, उल्लसम्-अये सख-य प्रघापेण भूतोऽस्ति, प्रकारेण त्वेव यथा-
" वल-तपुरे शिवकरधेष्टी श्रीधर्मदाससरिपाश्वे हर्षेण भणति-मम लक्ष्माधर्मिकभोजनप्रदाने मनोरथोऽस्ति, पर किं करोमि तथाविधे धन नास्ति ? । गुरुभिरभाणि-अह भृगुकच्छे श्रीमुनि-सुव्रतस्वामिचन्द्रनार्थं गताः तत्र जितदामाभिः आहोः भार्या सु-हागदेवी, तथा युता वस्त्रभोजनाऽऽद्यलङ्करीयं तद्वात्मन्येन लक्ष्-माधर्मिकभोजनदानपुण्य भविष्यति, अतस्तेन तथा कृत, तदनु-पृष्ट चतुष्टये-भो जितदाम ! मुकुता कीदृशोऽस्ति, सत्यो वा, दक्षिण को वा ? । लोकाः कथयन्ति-शुश्रूणेन सत्प्रवर्तिक गुरुमुखा-त् श्रीशिवदेवमालाव्याख्यां भुत्वा एकान्तरितव्रजव्रत प्रात-पञ्चम, एव सुहागदेव्याऽपि साध्वीपाश्वे एकान्तरितशालव्र-त प्रतिपञ्च, तथैवव्यवशात्परस्पर पाणिग्रहण जातम् । तत्रा य-स्मिन् दिने जितदामस्य मुक्तं तस्मिन् दिने सुहागदेव्या निय-माः, यस्मिन् दिने तस्या मुक्तं तस्मिन् दिने तस्यानिग्रहः । तदनु गुरुत्वमपि यावज्जीवमेव व्रजव्रतं प्रातपञ्चमपुण्यपदेशनरङ्गिणीप्र-त्यानुसारेण उपदेशलक्षकरग्रन्थानुसारेण च तत्प्रातलाभने ल-क्ष्माधर्मिकप्रतिलाभनपुण्य भवति इत्यङ्गराणि सन्ति । ४७ प्र० । स० ३ उल्ला० ।

पडिलाभित्ता-प्रतिलाभयितृ-त्रि० । लाभवन्तं करार्तात्येवशीले, स्या० ३ टा० १ उ० । श्रमण वा ब्राह्मण वा प्रासुक प्रतिवा-च्य एकान्ततो निजगमप्रासुक च प्रतिवाच्य यदुतरं निज-गमत्प पापकर्म करोति । भ० ७ श० ५ उ० । (" समणमाहाणप-डिज्ञान " शब्दे, ' आड ' शब्दे द्वितीयभागे १३ पृष्ठे च समर्थितम्)

पडिलेहग-प्रतिलेखक-त्रि० । प्रतिलेखनीति प्रतिलेखकः । प्रवच-नानुसारेण स्थानाऽऽदिनिर्गच्छके सार्धं, आ० ।

पडिलेहणा-प्रतिलेखना-स्त्री० । नाचराऽऽश्रयस्य शब्दाऽऽदे-अकृषा निर्गच्छणे, आ० ६ अ० । प्रश्न० । आचा० । सम्म० ।

प्रत्युपेक्षणा-स्त्री० । प्रतिलेखनाशब्दार्थे, प्रतिलेखनाव्याख्या, तत्रैकार्थिकानि । आ० ७ ।

प्रतिलेखनाद्वारव्याख्यानायाऽऽह-

आभोग मगण गवे-सणा य ईहा अपोह पडिलेहा ।

पिकखण निरखवणा वि य, आलोय पलोयणेगट्टा ॥१८॥

आभोगनमाजोगः, ' भुज ' पालनाच्चबहारयोः, मर्यादयाऽ-भिर्वाधना वाऽऽभोगन पालनमाभोगः प्रतिलेखना जयति । मार्गेण मार्गणा, ' मृग ' अन्वेषणं, अशेषसत्त्वाऽपीरुया च यदन्वेषणं सा मार्गेणेत्युच्यते । गवेषणं गवेषणा, अशेष-दोषरहितवस्तुमार्गेण गवेषणेत्युच्यते । ईहनर्मादा, ' ईह ' चेष्टायाम्, शुद्धवस्तुव्यवहाररूपा चेष्टा ईहेत्युच्यते, सा च प्रतिलेखना जयति । अपोहनमपोहः, ' अपोह ' पृथग् भाव उच्यते, तथा च सकृपा निरीक्ष्य यदि तत्र सख्यमगो जयति तत्र उद्धार करोति सख्यानामन्यत्वाभे सति, स चापोहः प्रतिलेखना जयति, प्रतिलेखनं प्रतिले-खना, प्रति आगमानुसारेण निरूपणमित्यर्थः । सा च प्रति-लेखना प्रेक्षणं प्रेक्षणा, प्रक्षेपेण ईक्षणं दर्शने प्रेक्षणेत्युच्यते; सा च निरीक्षणं निरीक्षणा, निराधिक्ये ' ईक्ष ' दर्शने, अधिकं दर्शने निरीक्षणेत्युच्यते । अपिशब्दादन्योपसर्गयोगेनैकार्थिकसंभवः । यथा-उपेक्षणेति । चशब्दादाभोगाऽऽहोनां ये पर्यायास्तेऽपि प्रतिलेखनाद्वारस्य पर्यायशब्दाः । आलोचनमाभोगः मर्यादया-र्जितवाधना वाऽऽभोगनमित्यर्थः । प्रलोकनं प्रलोकना, प्रक्षेपेणा-ऽऽलोकनमित्यर्थः । (एगट्ट सि) एकार्थिकान्यमूनि । अनन्तरा-दिष्टानि जयन्ति, पुल्लिङ्गना च प्राकृतलक्षणवशात् भवत्येव । यथा- ' जम्मा, तवो, मल्लो ' इति नपुंसकलिङ्गा अपि शब्दाः पुल्लिङ्गं प्रयुज्यन्ते । एवमत्रापि । एवं व्याख्याने सत्याह परः-प्रतिलेखनं नपुंसकम्, अत्र तु कार्त्ताचिपुंसकानि, कार्त्ताचित् स्त्रीलिङ्गानि, कार्त्ताचित्पुल्लिङ्गानि । तत्र न-पुंसकस्य नपुंसकान्येव वाच्यान । तत्कथामिति ? अत्रोच्यते-एव तावत्प्राकृतशैलीमङ्गीकृत्य नपुंसकस्याऽपि स्त्रीलिङ्गपुल्लिङ्गः पर्यायार्थानुधानमदुष्टं, तथाऽन्यत् प्रयोजनं संस्कृते चैकस्यैव शब्दस्य त्रयमपि भवति । यथा तट-तटी, तटमिति भेदऽत्र भिन्नलिङ्गाः शब्दाः केन कारणेन पर्यायशब्दा भवन्तीति । प्र-तिलेखनाग्रहणं किं भैव केवला गृह्यते, किमन्यदपि ? अन्य-दपि । किं तत् " पडिलेहय " इत्यादि । अथवा-का पुनरत्र प्ररूपणेति ? तदर्थं ब्रवीति-

पडिलेहओ अ पडिले-हणा य पडिलेहियव्वयं चैव ।

कुंभादीमु जह तिय, परवणा एवमिहयं पि ॥ १९ ॥

प्रतिलेखनीति प्रतिलेखकः, प्रतिवचनानुसारेण स्थानाऽऽ-दिनिर्गच्छकः सार्धुगित्यर्थः । चशब्दः सकारणाऽऽदिस्थगत-भेदानां समुच्चायकः । प्रतिलेखनं प्रतिलेखना " दुविहा ख-लु पडिलेहणा " इत्यादिना ग्रन्थेन वक्ष्यमाणलक्षणा, चश-ब्दो भेदमुच्चकः । प्रतिलेख्यत इति प्रतिलेखितव्यम्, " टाणे उ-वगग्गे " इत्यादिना वक्ष्यमाणम् । चशब्दः पूर्ववत्, एवकारेणऽ-वधारणे । नातस्त्रिकादतिरिक्तमस्ति । आह-कथं पुनः प्रतिले-खकप्रतिलेखितव्ययोरनुक्तयोः ग्रहणमिति ? दग्धमध्यग्रह-णान्यायात् । अथवा-ग्रन्थनैवोच्यते, कुम्भाऽऽदिपु, कुम्भो, घटः, आदिशब्दान् कुटपटाऽऽद्वैतः यथा येन प्रकारेण त्रिकं त्रि-

तयं, बीणीत्यर्थः । (परचणं ति) प्ररुपणा (एवंति) तथा तेन प्रकारेण, इहेति प्रतिलेखनायाम् । अपिशब्दः साधर्म्य-
ष्टान्तप्रतिपादनार्थः । यथा-कर्त्ता कुलालः, करणं मृत्पिण्ड-
गडाऽऽदि, कार्यं घटः, परस्परपक्षितया नैकमेकेनाऽपि वि-
नन्ति तथा प्रतिलेखना क्रिया, सा च कर्त्तारं प्रतिलेखकम-
पेक्षते, प्रतिलेखितव्याभावं चोभयोरभावः, तस्मात् त्रीण्ये-
तानि प्रतिलेखकः, प्रतिलेखना, प्रतिलेखितव्यं चेति ।

इह च ' यथाहंशं निर्देशः ' इति न्यायमङ्गीकृत्य प्रतिले-
खकः कर्तृत्वात्प्रधानश्चेत्यतस्तद्व्याख्यानार्थमाह-

एगो व अणेगा वा, दुविहा पडिलेहणा समामेणं ।

ते दुविहा नायव्वा, निकारणिया य कारणिया ॥२०॥

सुगमा । नवरम्-(निकारणिया य ति) चशब्दाद्बहुत,
निष्प्रतिशेषणे चात्र द्रष्टव्यं इति । ओष० । (प्रतिलेखक-
स्याशिवाऽऽदिकारणैर्गमनविधि ' विहार ' शब्दे वक्ष्यते)

इदानीमेषां श्रमणानां सर्वेषां मध्ये ये शुद्धास्तेष्वेव संघमनं
कराति, नेतरेष्वित्यमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह-

जइ मुद्धा मेवामा, होइ असुद्धाण दुविह पडिलेहा ।

अन्धितर बाहिरिया, दुविहा दव्वे य भावे य ॥ १६३ ॥

यदि शुद्धाः संघात्ताः, शुद्धाः के अभिधीयन्ते ? प्रशस्तभूत-
गुणाः, तथा प्रशस्तानातगुणाश्च । तेष्वेवविधेषु संघासं
संघमनं कराति । " होइ असुद्धाण दुविह पडिलेहा । "
भवति अशुद्धानां द्विविधा प्रत्युपेक्षणा । तत्राशुद्धा अप्र-
शस्तभूतगुणाः, तथा-अप्रशस्तान्त्यन्तगुणा अशुद्धा अभि-
धीयन्ते, तद् द्विविधं प्रत्युपेक्षणं भवति । कथम्?-(अन्धि-
तरबाहिरिया) एका आभ्यन्तरप्रत्युपेक्षणा, आभ्यन्तरेत्यर्थः ।
अपरा बाह्यप्रत्युपेक्षणा । (दुविहा दव्वे य भावे य)
एकैका च प्रत्युपेक्षणा द्विविधा-(दव्वे य भावे य) याऽ-
सौ आभ्यन्तरा प्रत्युपेक्षणा सा द्रव्यतो, भावतश्च भवति,
याऽपि बाह्या प्रत्युपेक्षणा साऽपि द्रव्यतो भावतश्चेति
द्विविधव ।

इदानीं बाह्यां प्रत्युपेक्षणां द्रव्यतः प्रतिपादयन्नाह-

घट्टाइ तलिय दंडग पाउण संलग्गती अणुवओगो ।

दिमिपवणगाममूरिय-विनहं विच्छोलणं दव्वे ॥ १६४ ॥

(घट्टाइ ति) घृष्टा जड्यासु दत्तफेनकाः, आदिशब्दात्तु मट्टा-
ऽऽद्या गृह्यन्ते (तलिय ति) संपानत्का उपानदसूदपादाः
[दंडग ति] वैत्रलम्ना दण्डकैः गृहीतैः । [पाउणमिति] प्रावृ-
ते यथा संयत्यः प्रावृग्यन्ति इति कल्पं तथातः प्रावृतस । (सं-
लग्गइ ति) परस्परं हस्तावलगिकया व्रजन्ति । अथवा-(सं-
लग्गइ ति) युगलिता व्रजन्ति (अणुवओगो ति) अत्र प्रयुक्ताः
व्रजन्ति ईर्यामनुपयुक्ताः । एवं बहिर्भुवं गच्छन्तः प्रत्युपेक्षि-
ताः, इदानीं संज्ञाभूमिं प्राप्तस्तान संयतान प्रत्युपेक्षते (दिमि
ति) आगमोक्तं दिग्विपर्याभनोपविशन्ति (पवणं ति) पवन-
स्य प्रतिकूलमुपवेष्टव्यं ते तु आनुकूल्येन पवनस्यापविशन्ति ।
[गामं ति] ग्रामस्याभिमुख्येनोपवेष्टव्यं ते तु पृष्ठं दत्वापवि-
शन्ति [सूरियं ति] सूर्यस्याभिमुख्येनोपवेष्टव्यं, ते तु पृष्ठं द-
त्वापविशन्ति । एवमुक्तेन प्रकारेण वितथं कुर्वन्ति [उच्छो-

लणं ति) पुरीषमुत्सृज्य प्रभृतेन पयसा क्षालनं कुर्वन्ति
(दव्वे ति) द्वारपरामर्शः । इयं तावद् बाह्या द्रव्यतः प्रत्युपे-
क्षणा, तत आह-अनन्तरगाथायामभ्यन्तरगायाः प्रत्युपेक्षणा-
याः प्रथममुपन्यासः कृतः, एवं तावद् बाह्या प्रत्युपेक्षणा भ-
वति । ततस्नामेव व्याख्यातुं युक्तं, न तु बाह्यामित्युच्यते
प्रथमं तावद् बाह्येव प्रत्युपेक्षणा भवति, पश्चादभ्यन्तरा,
अतो बाह्येव व्याख्यायते । आह-किमिति इत्थमेव नोपन्या-
सः कृतः । उच्यते-आभ्यन्तरप्रत्युपेक्षणायाः प्राधान्यव्याप-
नार्थमादावुपन्यासः कृतः एवं तावद् बाह्या प्रत्युपेक्षणा द्र-
व्यतोऽभिहिता ।

इदानीं बाह्यां प्रत्युपेक्षणां भावतः प्रतिपादयन्नाह-

विकहा हमिओगाइय, भिन्नकहा चक्कवाल बलियकहा ।

माणुमतिरियावाए, दालण आरयणया भावे ॥ १६५ ॥

विकथा विरूपा कथा । अथवा-विकथां स्त्रीभक्तचौरजन-
पदकथां कुर्वन्तो व्रजन्ति । तथा हसन्त उद्गायन्तश्च व्रज-
न्ति [भिन्नकहा ति] मैथुनसंबद्धा राभसिका कथा तां कु-
र्वन्तो व्रजन्ति [चक्कवाल ति] मण्डलवन्धनस्थिता व्रजन्ति
[बलियकहा ति] पदपदिका गथाः पठन्तो गच्छन्ति [माणु-
मतिरियावाए ति] मानुषाऽऽपाते तिर्यगापाते सज्जां व्यु-
त्सृजन्ति [दालणं ति] परस्परस्याङ्गगुह्या किमपि दर्शयन्ति ।
इयमेव आचरणता [भावे ति] द्वारपरामर्शः । इयं बाह्य-
भावमङ्गीकृत्य प्रत्युपेक्षणा, या अशुद्धानपि साधन इष्टा प्रवि-
शन्ति, कदाचित्ते गुरोरनादेशेनैव एवं कुर्वन्ति ।

एतदेव प्रतिपादयन्नाह-

वाहिं जइ वि असुद्धा, तह वि य गंतूण गुरुपरिखाओ ।

अहव विमुद्धा तह वि उ, अतो दुविहा उ पडिलेहा ॥ १६६ ॥

बाह्यां प्रत्युपेक्षणामङ्गीकृत्य यद्यप्यशुद्धास्तथाऽपि प्रविश्य
गुरोः परीक्षाः कर्तव्याः । अथवा-बाह्यप्रत्युपेक्षया विशुद्धा
एव भवन्ति, तथाऽपि तु अन्तरतः आभ्यन्तरतया प्रत्यु-
पेक्षणामाधित्य द्विविधेव प्रत्युपेक्षणा भवति कर्तव्या द्रव्य-
तो, भावतश्च । इदानीमसौ आभ्यन्तरप्रत्युपेक्षणामङ्गीकृत्य
द्रव्यतः परीक्षां कराति साधर्मिकाऽऽसंबन्धु भिक्षाचर्यायां
प्रविष्टः सन् ।

पविमतो निमित्तमणे-मणे च माहइ ण एरिमा समणा ।

अम्हं च ते कहती, कुकुड खरियाइठाणं च ॥ ६७ ॥

प्रविशत भिक्षार्थं निमित्तं पृच्छयते गृहस्थेस्ततश्च न कथय-
ति, अनेपणां क्रियमाणां गृहस्थेन निवारयति । ततः स गृह-
स्थः कथयति-(ण एरिमा समणा) नाम्मदीया एवंविधाः श्र-
मणा अस्माकं हि ते निमित्तं कथयन्ति, अनेपणायामपि गृह-
न्ति, एवमभिधीयते गृहस्थेन (कुकुडं ति) कुकुटप्रायो-
ऽयमिति एवं तावत् भिक्षामटना प्रत्युपेक्षणा कृता । इदानीं
दूरस्थ एव उपाश्रयप्रत्युपेक्षणां कराति [खरिया इत्यादि]
' खरिया ' इत्यक्षरिका, तत्समीपे स्थानमुपाश्रयः । आदिश-
ब्दाक्षरिकासमीपे वा । इयं तावद्वसतिबाह्या प्रत्युपेक्षणा ।

इदानीमुपाश्रयाभ्यन्तरे द्रव्यप्रत्युपेक्षणां कुर्वन्नाह-

दव्वम्मि ठाणफलए, सेज्जा संथार काय उच्चार ।

द्रव्यमिति द्वारपरामर्शः [ठालफलं सि] स्थानमवस्थिति-
फलकानामवस्थितिं पश्यति, तानि हि वर्षाकाल एव गृह्यन्ते,
न शेषकाले, स न प्रविष्टः शेषकालेऽपि फलकानि संगृहीतानि
पश्यति [सेज्जाउ सि] शेरतेऽस्यामिति शय्या आस्तरणं,
तदास्तनमेवाऽऽस्ते, संस्तारकस्तृणमयः प्रकीर्यते । अथ लृ-
णानि स्वपट्टिः संस्तृतानि तत्र संस्तारके पश्यति [काय
सि] कायिकीभूमि गृहस्थसंबद्धां पश्यति, (उच्चारं सि)
गृहस्थैः सह पुरीषव्युत्सर्गं कुर्वन्ति । अथवा- [उच्चारं सि]
गृहस्थैः सह पुरीषव्युत्सर्गं कुर्वन्ति, एवं स साधुः पश्यति ।
इयमभ्यन्तरा द्रव्यप्रत्युपेक्षणा ।

इदानीमभ्यन्तरां भावप्रत्युपेक्षणां प्रतिपादयन्नाह-

कंदर्पगीयविकहा, विगह किङ्गा य भावस्मि ॥१६॥

[कंदर्पगीयविकहा सि] कंदर्पगीयविकहाः कुर्वन्ति ।
तथा- [विगह सि] विगहः कलहस्तं कुर्वन्ति । (किङ्ग-
सि) पाशकपर्दकैः क्रीडन्ति [भावस्मि] भावविषया प्रत्यु-
पेक्षणा । उक्ता अभ्यन्तरा भावप्रत्युपेक्षणा । ओघ० ।

पथिप्रत्युपेक्षणम्-

सो चेव य निगमणे, विही य जो वभिओ उ एगस्स ।

द्वे येत्ते काले, भावे पंथं तु पडिलेहे ॥ २१६ ॥

स एव विधिर्य एकस्य निर्गमने उक्तः, “ वीसमणे पउसे ”
इत्येवमादिको विधिरुक्तः । इदानीं पथि वज्रतो विधिरुच्यते,
स चायम- [द्वे येत्ते काले भावे पंथं तु पडिलेहे सि]
द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च मार्गे प्रत्युपेक्षेत ।

इदानीमेतानेव द्रव्याऽऽदीन् व्याख्यानयन्नाह-

कंटग तेणा बाला, पडगीया मावया य दव्वस्मि ।

समविममउदयथंडिल-भिववायगियंतरा खेत्ते ॥२२०॥

तत्र कण्टकाः, स्तेनाः, व्यालाः, प्रत्यनीकाः, स्वापदनि, एतेषां
पथि यत् प्रत्युपेक्षणं सा द्रव्यविषया प्रत्युपेक्षणा भवतीति
द्वारम् । तथा-समविममउदयथंडिल-भिववायगियंतरा खेत्ते ॥२२०॥
याऽन्तरे प्रत्युपेक्षणा सा क्षेत्रतः प्रत्युपेक्षणा ।

इदानीं बाह्यप्रत्युपेक्षणां प्रतिपादयन्नाह-

दिय राउ पच्चवाओ, य जाणई सुगमदुग्गमे काले ।

भावे सपक्खपरप-क्खपेत्तणा निन्हवाईया ॥२२१॥

दिया प्रत्युपायो, रात्रौ वा प्रत्युपायो न कालप्रत्युपाय इत्येव-
उज्जानानि । तथा-दियास्थं पत्न्याः सुगमो दुग्गमो वा, रात्रौ वा
सुगमो, दुग्गमो वा । एष यत्परिज्ञानं स काश्चनः प्रत्युपेक्षणा
भावतः प्रत्युपेक्षणा इयं यदुत स विषयः स्वपक्षेण परपक्षेण
वा आक्रान्तो व्याप्तः, कश्चासौ स्वपक्षः, परपक्षश्च अत
आह- (निन्हवाईया) निहवकाऽऽदिः स्वपक्षः, आदिप्रदणा-
श्चरकपरिप्राजिकाऽऽदिः, परपक्ष परिभरनवरते प्राथम्यमानो लो-
को न किञ्चिद्वातुमिच्छति इत्येवं यद् निरुपणं सा भावप्रत्युपे-
क्षणा । ओघ० । (सार्धप्रत्युपेक्षणा ‘विहार’ शब्दे) (व-
सतिप्रत्युपेक्षणं वस्तुन्यां मार्गतायाम् ‘वसहि’ शब्दे)
(संस्तारका अवश्यं प्रत्युपेक्षयाः इति ‘सधार’ शब्दे वक्ष्यते)

प्रतिशेखनाद्वारमाह-

एत्तो पडिलेहा छउ मन्थाणं चेव केवलीणं च ।

अन्धितर बाहिरिया, दुविहा दव्वे य भावे य ॥४०६॥

द्विविधा प्रत्युपेक्षणा भवति, कतमे ते द्वैविध्यं इत्यत आह-
उचस्थानां सवन्धिनी, केवलिनो सवन्धिनी च । सा चकैका
द्विविधा-अभ्यन्तरा, बाह्या च । या छुदमस्थानां साऽभ्यन्तरा
बाह्या च, याऽपि केवलिनो माऽपि बाह्याऽऽभ्यन्तरा च । (द्वे
भावे य सि) याऽसौ बाह्या प्रत्युपेक्षणा सा द्रव्यविषया,
याऽप्यसौ अभ्यन्तरा सा जावविषया ।

तत्र केवलिनः प्रत्युपेक्षणां प्रतिपादयन्नाह-

पाणेहि उ मंसत्ता, पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।

संसत्तमसंसत्ता, छउमन्थाणं च पडिलेहा ॥४०७॥

प्राणिभः संसक्त इव तद्विषया प्रत्युपेक्षणा भवति केवलिन-
नाम् । (संसत्तमसंसत्ता सि) संसक्तद्रव्यावयवा, तथा-असं-
सक्तद्रव्यविषया च उचस्थानां प्रत्युपेक्षणा भवतीति । आह-
“ यथा स्यात्तः तथा निर्देशः ” इति न्यायात् प्रथमं उचस्थानां
व्याख्यानं युक्तं, पश्चात् केवलिनानामिति । उच्यते-प्रधानत्वात्
केवलिनो प्रथमं व्याख्या कृता, पश्चादुचस्थानानामिति । आह-
तत्कथं प्रथममेवमुपस्थासौ न कृतः ? उच्यते-तत्पूर्वकाः के-
वलिनो भवन्तीत्यस्यार्थस्य ज्ञापनार्थमिति ।

अनेनैव कारणेन केवलिनः प्रत्युपेक्षणां

कुर्वन्तीति प्रदर्शयन्नाह-

संसज्जइ धुवमेयं, अपेहिंयं तेण पुव्वमेव केवलिणो ।

पडिलेहिंयं तु संस-ज्जइ सि संसत्तमेव जिणा ॥४०८॥

संसज्जते प्राणिभिः सह संसर्गमुपयाति ध्रुवमवश्यमेतदुक्ता-
ऽऽदि अप्रत्युपेक्षितं सत् तेन पूर्वमेव केवलिनः प्रत्युपेक्षणां कुर्व-
न्ति, यदा तु पुनरेव सविज्ञते * इदमिदानीं चत्वाऽऽदि प्रत्युपे-
क्षितमपि उपजागकाक्षे संसज्जते, तदा संसक्तमेव (जिण सि)
संसक्तमेव जिनाः केवलिनः प्रत्युपेक्षन्ते न त्वनागतानेव प-
लिमन्थदोषान् । उक्ता केवलिनो द्रव्यप्रत्युपेक्षणा ।

इदानीं केवलिन एव भावप्रत्युपेक्षणां प्रतिपादयन्नाह-

नाउण वेयणिजं, अइपहुयं थोवगं च ओदइयं ।

कम्मं पडिलेहेउं, वच्चंति जिणा समुग्घायं ॥४०९॥

ज्ञात्वा वेदनीयं कर्म अनिप्रजुतम्-पुष्कलं च स्तोत्रं च कर्म
प्रत्युपेक्ष्य ज्ञात्वा इत्यर्थः । इत्यत आह- (वच्चंति जिणा समुग्घाय
ति) जिनाः केवलिनः समुद्घाते वज्रमिति, अत्र च जावः कर्मण उ-
दयः, ओदइयको जाव इत्यर्थः । उक्ता केवलिनो जावप्रत्युपेक्षणा ।

इदानीं उचस्थद्रव्यप्रत्युपेक्षणांमाह-

मंसत्तमसंसत्ता, छउमन्थाणं तु होइ पडिलेहा ।

चोदग पसायनामा, आरक्खा हिङ्गा चेव ॥४१०॥

(संसत्त सि) संसक्तद्रव्यावयवा । (असंसत्त सि) असं-
सक्तद्रव्यविषया च, उचस्थानां भवति प्रत्युपेक्षणा । अत्र चोद-
क आह-युक्ते तावत्संसक्तवत्त्वाऽऽदेः प्रत्युपेक्षणा कर्तुम्, असं-
सक्तस्य तु कस्मात्प्रत्युपेक्षणा कियत ? । आचार्य आह-यथा
आरक्कहिणरुक्कयोयथासङ्गधेन प्रसादविनाशौ सजातौ ।
तथा अत्राऽपि द्रष्टव्यम्-“ तत्थ किञ्च नगरं, तत्थ राया
तेण चोरनिग्गदत्थ आरक्कियो उवओ सो एग दिवसं हि-
रति, एवं हिङ्गेतो चोरां न किञ्च पासइ, ताहे जिओ नि-

विश्वो, चोरेहि आगमियं-जहा बीसस्थो जाओ आरक्खिओ,
ताहे एगविसेण सव्वं एगं मुठं ताहे एगेणागग उवठिया
मुठोओ। राया जणह-वाहरह आरक्खियं तं वाहरित्ता पुच्छिओ,
किं तुम अज्ज दिडियं एगरे?। ताहे सो भणइ-न दिडिया।
ताहे रुठो राया भणइ-जइ गाम एसए दिवसे चोंगेहि ए मुठ,
सो ताणं चव गुणो, ता एएण पमायं कयं तो भणेण मुसावियं
तओ सो निग्गहिओ राइणा। अओ उविओ, सो पुण जइ वि न
दिक्खव चोरे, तह वि रत्ति रत्ति सयलं दिडति। अह त-थे-
गदियसे अतरथाए गयं ताऊण चोरेहि खत्त खयं, सो य एग-
रओ रायकुल उवठिओ, राइणा पुच्छिओ आरक्खिओ, जहा-
तमे किं दिडसि?। सो भणइ-आमं हिडामि। ताहे राइणा होमो
पुच्छिओ। भणइ-आमं हिडुत्ति। ताहे सो णिहोमो कीरइ।
एव चव रायथाणीया तिथयरा, आरक्खिओ, साहू, उव-
गरणं नगरथाणीयं कुपुकीरियथाणीया चोरा, नाणदसण चरि-
त्ताणि दारियथाणीयाणि, सेसारा दंसे। एवं केण वि आय-
पहि भणिओ सीसो वि दिवे दिवे परिलेहोहि, जाव ण पेच्छव
ताहं ण पडिलेहति। एव तस्म अपडिलेहन्तस्म संसत्तो उवही,
ण सक्को साहव ततो तेण तिथगराणाज्जो कओ, त चव
अपणिभोग जाय। एव अओ जणिओ, तेण य सव्वं काते
तिथगराऽऽणा कथा, नत्थं च परिजोग जायं।”

अमुमेवायंमुगमद्वाराह-

तिथयरा गयाणो, साहू आरक्खि भंडगं च पुरं ।

तेणसरिमा य पाणा, दारियं तिगयणं भवो दंडो ॥४१॥

मुगम । वक्ता दृष्टार्थावयवा उच्यन्त्युपेक्षणा ।

इदानीं भावप्रत्युपेक्षणां प्रतिपादयन्नाह-

किकय किं वा मेमं, किं करणिज्जं तवं न न करेमि ।

पुव्वावरत्तकाले, जागरओ भावपडिलेहा ॥ ४१२ ॥

मुगमा । गवरं (पुव्वावरत्तकाले ति) पूर्वगत्रकाले रात्रि-
प्रहरद्वयस्थान्तः, उपरिष्ठादपरगत्रकालं, तस्मिन् जा-
ग्रतश्चिन्तयतः । एवं उक्ता दृष्टस्थविषया भावप्रत्युपेक्षणा ।
आश्र० ।

देहप्रतिलेखनाः-

“ विट्ठिपडिलेह एगा, एण्णोडा निश्चि निश्चि अंतरिआ ।

अक्खोडा पक्खोडा, नव नव मुहपुत्ति पणवीमा ॥ १ ॥

पायाहिणेण निअ निअ, वाहुसु सीसे मुंहे अ हिअण अ ।

पिट्ठिह हुंति चउरा, छुप्पाणं देहे पणवीमा ॥ २ ॥ ”

एताश्च देहप्रतिलेखनाः पञ्चविंशतिः पुरुषानाश्रित्य ज्ञेयाः,
स्त्रीणां तु गोप्यावयवगोपनाय हस्तद्वयवदनपादद्वयानां प्र-
त्येकं तिस्रः तिस्रः प्रमार्जना इति पञ्चदशैव भवन्तीति प्रव-
चनसमारोद्धावृत्ताः । तथा-मुखवस्त्रिकाकायप्रतिलेखनायां
सुमनसः स्थिरीकरणार्थमेवं विचिन्तयेत्-

“ सुत्तन्धत्तत्तिट्ठो १, इंसणमोहत्तिगं च ४ रागतिगं ७ ।

देवाहत्तत्तिगं १० तह य अदेवाहत्तत्तिगं १३ ॥ १ ॥

नाणाहत्तिगं १६ तह त विगहणा १६ तिणिगुत्ति २० इंदत्तिगं २४

इअ मुहणं तगपडिले-हणाइ कमसो विवित्तिजा ॥ २ ॥

हासो रई अ अरई ३, भयसंगदुमुंठया य ६ वज्जजा ।

भुअजुअलं पेहंता, सीसे अयसथलेमतिगं ६ ॥ ३ ॥

मारवतिगं च वरणे १२ उरि मत्ततिगं १५ कसायचउ पिट्ठो १६ ।

पयजुगि छुजीववहं २४, तणुपेहाए विजाणमिणं ॥ ४ ॥

जइ वि पडिलेहणाए, हेऊ जिअण्णखणं जिणाऽऽणा य ।

तह वि इमं मणमक्खइ-नियंतणत्थं मुणी विनि ॥ ५ ॥ ”

ध० २ अधि० ।

त्रिकालप्रत्युपेक्षणा । अथ विस्तरार्थं प्रकटयिषु- “ यथा-
इशं निर्देशः ” इति वचनप्रामाण्यात्प्रथमतः प्रत्युपेक्षणा
द्वारमभिधानुकाम इमां प्रतिहारगाथामाह-

पडिलेहणा उ काले, अप्पडिलेहदोसळसु वि काणसु ।

पडिगहनिकेवणया, पडिलेहणया सपडिवक्खा ॥ ८२ ॥

प्रतिलेखना, तुरवकारार्थो भिन्नक्रमश्च । काल एव कर्त-
व्या, नो अकाले । (अपडिलेह ति) अप्रतिलेखनं प्रायश्चित्त-
म्- (दोस ति) दोषा आरम्भडाऽऽद्याः, तैर्दुष्टां प्रत्युपेक्षणां कु-
र्वतः प्रायश्चित्तम् । (छुसु वि काणसु ति) बह्वीवर्तिकायेषु
स्वयं प्रतिष्ठित उपधिवो प्रतिष्ठित इति प्रतिग्रहनिक्षेपणं च-
र्पासु विधेयं, प्रतिलेखना सप्रतिपक्षा साऽपवादो भवतीत्ये-
तानि द्वारणि यक्त्व्यानीति समासार्थः ॥ ८२ ॥

व्यामार्थं तु प्रतिहारमभिधित्युगाह-

सुरुगाए जिणाणं, पडिलेहणियाए आहवणकालो ।

धेगण गुणयस्मी, उवहीणामो तुलेयव्वो ॥ ८३ ॥

स्ये उदगतं सति जिनानां जितकल्पकानामेकप्रहरण त-
ज्जातीयप्रहरणमितिवचनादपेक्षामपि गच्छन्निर्गतानां प्र-
तिलेखनाया आरम्भणकालो मन्तव्यः । स्थायिगणां स्थायि-
कल्पकानामनुदगतं स्ये प्रत्युपेक्षणाया आरम्भकालः । रा-
त्रौप्यधिता नीलयितव्यः । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह प्राग-
तिकप्रतिलेखनायां भूयांसः आदेशा सन्ति, अतस्तत्प्रतिपा-
दकः पञ्चतन्तुकवृत्तुक्रो वृत्तसंप्रदायो लिख्यते-“ को पडि-
लेहणाकालो एगो भणइ-जया वायरा यामेति तया पडिले-
हणाकालो पडिउत्तो पट्टयित्ता अ साहजउ। अथा भणइ-अरुणे उट्ठुण ।
अवरो भणइ-जाहे एगान्ज जायं । अथा पुण-जाहे पडिस्साए
पराप्पर पवडयगा दीमेति । अजं भणति-जाहे तथेहाआ
दीमेति । आर्यायया मणति-एए सव्वं वि णणाएमा अयमि-
ज्जान्तवान् । जप्पो अंधकारं पडिस्सए हाथराओ उट्ठुण वि
सुरं न दीमेति वायरादआणंससु य अंधकारं ति पडिलेहणा
न सुज्झइ । तस्मा इमो पडिलेहणाकालो आरम्भण काल-निहि-
धुर्होदित्तिर्याहि जहा पडिलेहणाकालो भवइ तहा आव-
स्मयं कायव्वं, इमेहि य दमहि पडिलेहणहि जहा सुरो उट्ठइ-

“ मुहपत्ती रयहरणं, दुक्खि निसिज्जा य चोलपट्टो य ।

संधारुत्तरपट्टो, तिअि चिकप्पा मुणयव्वो ॥ १ ॥

जीवदयट्ठं पेहा, एगो कालो इमीह ता नेओ ।

आवस्मगधुदथंते, दमपेहा उग्गाए सुरं ॥ २ ॥ ”

चृणिकृत पुनगाह-यथाऽऽवश्यके कृतं एकविंशत्यंशकस्तु
तित्रये गृहीतं एकादशभिः प्रतिलेखितैर्गादित्य उक्तिष्ठते स
प्राग्भक्तकाल प्रतिलेखनिकायाः । कतरं पुनरेकादश-“ पंच
अह जोजना, तिअि चिकप्पा, तेमि एगो उविओ, दा सुत्तिया ।
संधारपट्टो, उत्तरपट्टो, वंडओ एगारस्समो ति । ” गते प्रतिले-
खनाकाल इति द्वारम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । “ अस्मं भ-
एक्कारस्समो दंडओ, सेसं वग्गहिमादि उदिते रु-
हंति । ततो सञ्जायं पट्ठवति । ” नि० ८

इमो भागपडिलेहणकालो-

चतुभागवसेसाए, पढमाए पोरिसीएँ भाणदुगं ॥
पडिलेहणधारणा, भाणता चरिमाएँ गिक्खवणे ॥६३१॥
पढमचरमपोरिसीहिं, पडिलेहणयाएँ कालेसो ॥

पढमपहरचउभागावसेसा य चरिम ति भणन्ति, तत्थ काले भाणदुगं पडिलेहज्जति, सो भत्तद्वी, इतरं वा । जति भत्तद्वी तो अगिक्खिन्तहिं चैव पढति सुणति वा । अहाऽभत्तद्वी तो गिक्खिक्खन्ति, एस भयणा, एस उदुबद्धे वासासु वा विही । अरणे भणन्ति-वासासु दां वि गिक्खिक्खन्ति, चरिमपोरिसीए पुण उग्गहो, तीए चैव पडिलेहिउं गिक्खिक्खन्ति, ततो सेसोवकरणं, ततो सज्झायं पट्टवन्ति । पढमगाहा-एस चरम-पोरिसीसु कालो । काले ति दारं गतं । ति० चू० २ उ० ।

आह-वेलायां न्यूनाधिकायां प्रत्युपेक्षणायां क्रियमाणायां दोष उक्तः, कस्यां पुनः वेलायां प्रत्युपेक्षणा कर्तव्या ?, तत्र केचन आह-

अरुणाऽऽवस्मगपुव्वं, परोप्परं पाणिपडिलेहा ॥४३२॥

[अरुणावस्मगपुव्वं] अरुणाऽऽदावावश्यकं पूर्वमेव कृत्वा ततः अरुणाद्रमन्मये प्रभास्फुटनवेलायां प्रत्युपेक्षणा क्रियते । अपरं त्वाहुः-अरुणे उद्वेगं सति प्रभायां स्फुटितायां मत्याम, आवश्यकं प्रथमं पूर्वं कृत्वा ततः प्रत्युपेक्षणा क्रियते । अन्ये त्वाहुः-[परोप्परं ति] परम्परं यदा मुखाति विभाव्यन्ते, तदा प्रत्युपेक्षणा क्रियते । अन्ये त्वाहु "पाणिपडिलेहा" यस्यां वेलायां पाणिगत्याः दृश्यन्ते, तस्यां वेलायां प्रत्युपेक्षणा क्रियते ॥४३२॥ [४३२ ओष०] । वेलायां च न्यूनायामधिकायां वा प्रत्युपेक्षणा न कार्यति भावः । कालं त्वङ्गीकृत्य-" कुकुडअरुणपगामं । " इत्यादिना गाथार्थमाह । अत्र वृद्धसंप्रदायः-" कालेण ऊणां जां पडिलेहणाकालो, ततो ऊणं पडिलेहइ, तत्थ भणइ-को पडिलेहणाकालो ? । तांहे पगो भणइ-जाहे कुकुडो वासइ पडिकमिता तांहे पडिलेहाउ, तो पट्ट-यित्ता पडिलेहउ । अरणो भणइ-अरणं मरीरं भवइ । अरणो-जाहे पगामंती पहाकुट्टणवेला । अरणे भणइ-परोप्परं अरणेणं मुहाणि दीसन्ति । अरणो भणइ-जत्थ हत्थरेहाओ दीसन्ति ति । एतेषां विश्रमे निमित्तमाह-" देवसिआ पडिलेहा, जं चरिमाए ति विव्भमो एसा । कुकुडगाऽऽदेसिस्सा, तांहेधयारे ति तो सेसा ॥ ६६ ॥ " देवसिक्की प्रत्युपेक्षणा वस्त्राऽऽदेः यस्माच्चरमायां, तदनु एव स्वाध्याय इति एषा भ्रान्तिः । कस्य ? कुकुटाऽऽदेशिनश्चोद-कस्य, तत्रान्धकारमिति कृत्वा । ततः शेषा अनादेशाः । ध० ३ अधि० ।

एए उ अणाएसा, अंधारे उग्गए वि हु ण दीसे ।

मुह रथ गिमीज चोले, कप्पतिअ दुपट्ट थुइ सरो ॥४३३॥

एते सर्वे एवमनादेशा असत्पक्षाः, यतः [अंधारे उग्ग-ते वि हु ण दीसे] अन्धकारे उद्वेगेऽपि सूर्य एव वा न दृश्यते, तस्मादसत्पक्षाऽयं, शेषं पक्षत्रयं सान्धकारत्वाद् दृषितमेव द्रष्टव्यम् । तत्कस्यां पुनर्वेलायां प्रत्युपेक्षणा कर्तव्या इति ?, अत्र आह-[" मुहरयणिमेजचोले कप्पतिग दुपट्टथुइसरो] ।

[मुह इति] मुखवस्त्रिका [रथ इति] रजोहरणम्, " गिमे-ज्जा " रजोहरणस्य उपरितनपट्टः [चोले ति] चोलपट्ट-कः । [कप्पतिग ति] एक और्णिकः, द्वौ सूत्रिकौ [दुप-ट्ट ति] संस्कारपट्टः, उत्तरपट्टकश्च [थुति ति] प्रतिक-मणममार्तो ज्ञानदर्शनचारित्रार्थं स्तुतित्रये दत्ते सति एतेषां मुखवस्त्रिकाऽदीनां प्रत्युपेक्षणासमाप्त्यनन्तरं यथा सूर्य उद-च्छेद्येव प्रत्युपेक्षणा काल इति । ओष० । " एवं आयरिआ भणन्ति सर्वे वि अणादेसा सच्छंदा अंधयारं पडिस्सण-हत्थरेहाओ उग्गए वि सूरं ण दीसन्ति, इमो पडिलेहणाकालो आवस्सर कए तिहिं थुइहिं दिभिआहिं तथा पडिलेहणाका-लो जहा एणहिं दसाहिं पडिलेहिणहिं [जहा] सरो उट्टई, " मुहपोलीरयहरणं [१] " इत्यादि काऽनुपदगता गाथा ।

तस्याः फलितमाह-

" जीवदयट्टा पेहा, एसां कालो इमाइ तो रेओ ।

आवस्मगाइ अंतं, दसपेहा उट्टई सरो ॥ ३६ ॥ "

सुगमा । ध० ३ अधि० ।

गाहा-

तविवरीओ उ पुणो, णो होज्जा होति तु अकाले ॥४३२॥

तद्विवरितां अकालं-पडिलेहणाए-जति पुण अङ्गणे वा अलेण वा वाया य कारणेण पढमाए ण पडिलेहियं तांहे अ-काले वि पडिलेहति जाव चउत्थी ण उग्गाहति ताव पडिले-हियव्वं । जति वा पडिलेहियमंसे चैव चउत्थी आगाहति तह वि पडिलेहियव्वं । अकाले ति दारं गतं । ति० चू० २ उ० ।

अथ प्रत्युपेक्षणादोषहारं विवृणाति-

लहु ॥ लहुगो पणगं, उक्कोसादुवहि अपडिलेहाए ।

दोसेहि उ पेहेते, लहुओ भिन्नो य पणगं च ॥८७४॥

उत्कृष्टाऽऽनुपधीनामप्रत्युपेक्षणे प्रायश्चित्तं लघुकाः लघुकाः पञ्चकं चेति । उत्कृष्टमुपधि न प्रत्युपेक्षते चत्वारि लघुकाः, मध्यमं न प्रत्युपेक्षते मामलघु जयन्यं न प्रत्युपेक्षते पञ्चकम् ।

अथ पदसु कार्येष्विति पदं व्याचष्टे-

काणमु अप्पणा वा, उवही च पट्टिओऽत्थ चउभंगो ।

मीममचित्तअणंतर-परोप्परपट्टिणं चैव ॥ ८२५ ॥

प्रत्युपेक्षमाणे पदसु कार्येषु आत्मना प्रतिष्ठित उपाधिर्या तेषु प्रतिष्ठित इत्यर्थः, चतुर्भङ्गी । तथा-स्वयं कार्येषु प्रति-ष्ठितः तोपधिः, उपाधिः प्रतिष्ठितो न स्वयम्, स्वयमपि प्रति-ष्ठित उपाधिरपि प्रतिष्ठितः, स्वयमप्यप्रतिष्ठित उपाधिरप्यप्र-तिष्ठित इति । एते च पदकाया मिश्रा वा भवेयुः सचित्ता वा, एते तु साधुपधिर्या अनन्तरं वा परम्परं वा प्रतिष्ठितो भवे-त् । अत्र च प्रायश्चित्तं " छुत्तायचउमु लहुगा । " इत्यादिगा-थाऽनुसारेणावगन्तव्यम् । यस्तु द्वाभ्यामप्यप्रतिष्ठितः स शुद्ध इति ।

अथ दोषद्वयस्य वक्तव्यताशेषं, प्रतिग्रहनिक्षेपणार्थं च

व्याख्यानयति-

आयरि य परिजा, गिलाण मरिसखमाए य चतुगुरुगा ।

उडु वंथे मासलहुओ, बंधणधरणे य वासासु ॥८२६॥

[आयरि य ति] पट्टीतमस्यार्थं प्रत्यभेदादावार्थस्य

[परिश्रमः] मन्वर्थीयप्रत्ययलोपात् परिहा तपः कृतभक्तप्र-
प्रत्याख्यानस्य [गिलाणमरिमखमयः] ग्लानस्य ग्लान-
सदृशश्च यः क्षपको विकृष्टतपस्वी, तस्य एतेषां चतुर्णामुपधि-
यदि प्रत्युपेक्षते तदा चत्वारो गुण्यः । चशब्दात्प्राधूर्णकस्थ-
विशेषाणामग्लानोपमस्य च क्षपकस्योपधिमप्रत्युपेक्षमाणा-
नां चतुर्लक्षवः । [उरु इत्यादि पञ्चार्द्धम्] यदा सर्वाण्यपि
वत्त्राणि प्रत्युपेक्षितानि भवन्ति तदा यान्यतिरिक्तानि भाज-
नानि तानि प्रत्युपेक्षन्ते, प्रतिग्रहमात्रकं च यदि तदानीमेव
प्रत्युपेक्षते तदा मामलघु, अस्मात्प्राचीनिष्पन्नमिति भावः ।
अतः सूत्रपौरुषी कृत्वा चतुर्भावावशेषायां पौरुष्यां प्रत्युपेक्ष्य
हे अपि श्रुतवज्जे काले धारणीयेन निक्षेप्य । अथ श्रुतव-
ज्जे प्रतिग्रहं मात्रकं वा न धारयति उपकरणं वा दवरकेन
न चक्षति तदा मामलघु । अग्नि-स्तेन-दण्डिक-क्षोभा-
ऽऽदयश्च अंगनिर्युक्तिप्रतिपादिता दंष्ट्राः । वर्षासु पुन-
रपि न चक्षति प्रतिग्रहमात्रकं च प्रत्युपेक्ष्य निक्षेपति,
अथापि चक्षति भाजने वा धारयति तदा मामलघु ।
विशेषतश्चर्गिकृता त्वस्या एकगाथायाः स्थाने गाथाद्वयं
लिखितं यथा -

गुरु पञ्चकवाया लहु, गिलाण मरिमखमय य चउगुगा ।
पाहुगगा सह बालं, वुड्डे खमय य चउलहुगा ॥८२७॥
चउभागवमेसाए, पडिगहं पञ्चवेख न भेदे ।
उडुवदे मामलहुं, वासायु धरिगि मामलहुं ॥ ८२८ ॥
इदं च गाथाद्वयं भावितार्थमेव ।

अथ प्रतिलेखनिका सप्रतिपत्ति पदं भावयति-

अमियं ओमोपरिण, सागारभण य गयगेलेने ।

जो जम्मि जया जुज्जइ, पडिक्खे तं जहा जोण ॥ ८२९ ॥

प्रतिपत्ति नाम द्वितीयपदम्, अशिवं अशिवगृहीतः सज श-
क्नोति प्रत्युपेक्षितुमवमौर्दये तु प्रत्युपेक्ष एव भिक्षां दण्डितुं
प्राग्भवन्तः, अतो नास्ति प्रत्युपेक्षणायाः कालः, सागारिका
वा प्रेक्षमाणा मा तं सागमुपधिमद्राक्षीदिति कृत्वा भयं
वा बोधिकस्तेनाऽऽदिसंयन्त्रिणि सागोपकरणद्वरणभयाच्च
प्रत्युपेक्षन्ते, राजा वा प्रत्यनीकस्तदाहर्निशमध्वनि वहन्तो
न प्रत्युपेक्षन् ग्लानत्वे वा वर्तमान एकाकी तिष्ठन् प्रत्युपे-
क्षन् । एतः कारणेन वा प्रत्युपेक्षते, अनागतऽतीतं वा कालं
प्रत्युपेक्षते, त्वरमाणो वा आगमऽऽदिभिर्वा दौर्बुद्ध्यां प्रत्यु-
पेक्षणां न कुर्वते अत्रमर्थो वा गुर्वादीनामप्युपधि न प्रत्यु-
पेक्षते, एवं यो यत्र शिवाऽऽदौ यदा यस्मिन्नवसरे प्रतिपत्ते
प्रत्युपेक्षणाकाले प्रत्युपेक्षणाऽऽदिको युज्यते तं तथा तत्र
याजयेदिति ।

अथ पदसु कार्येषु प्रत्युपेक्षमाणस्य प्रायश्चित्तं भवतीत्यर्थः,
तत्र प्रत्युपेक्षणा न कर्तव्येति यदुक्तं, तदेव दर्शयति-

तमवीयरक्खण्टा, काणमु वि होज्ज कारणे पेहा ।

नदिहरण-पुत्तनायं, तण य थुरे य पुत्तम्मि ॥ ८३० ॥

अस्माश्च द्विन्द्रियाऽऽदयः, यीजानि च शाल्याऽऽदीनि, तेषा-
मस्थिरसंहननानां रक्षार्थं कार्येष्वपि पृथिव्यादिषु दृढसं-
हननेषु कारणतः प्रत्युपेक्षणा भवति । न च प्रायश्चित्तम् ।

आह-तेषु निष्ठतः प्रत्युपेक्षणां कुर्वन् संघट्टनाऽऽदिबाधनान्
कथं न दंष्ट्रभाग भवतीति ? । उच्यते-नदीहरणोपलक्षितं पुत्र-
जातमेव भवति । कथमित्याह-(तण य थुरे य पुत्तम्मि ति)
यथा कस्यचित्पुरुषस्य द्वौ पुत्रौ तथारकस्तनुकः कृशशरीरः,
द्वितीयस्तु स्थूलोऽनीव पीयूषगात्रः, स चान्यदा ताभ्यां स-
हितः कञ्चिन्प्राप्तं गच्छन्नपान्नगले एकामपारगम्भीरां नदी-
मधतीर्णवान् स च नदीप्लवनतया सुखमेव स्वयं तां तरीतुं
शक्तः, परं पुत्रावद्यापि तरणकलायामक्रोविदायिति कृत्वा
तनुकं स्थूलं च पुत्रं उभयेऽपि तारयितुं प्राप्तिं सति स किं
करतीत्याह-

जइ से हविज्ज ताओ, तारिज्ज तओ दुयगे वि ।

थुरो पुण तणुअतरं, अवलंबतो वि बोलेइ ॥ ८३१ ॥

यदि (स) तस्य पितुः शक्तिः सामर्थ्यं भवेत् ततो (दुयगे
वि ति) देशविवर्तनत्वात् डावपि पुत्रानुत्तारयेत् नैवाम्यु-
पेक्षते । अथ नास्ति तस्य तथाविधं सामर्थ्यं, ततो यस्तयोः
कृशशरीरस्तं तारयति, लघुभूतशरीरतया तस्य सुखमेव
तारणीयत्वात् । यस्तु स्थूलशरीरो जडः स तनुकतरं स्तोका-
मात्रमप्यवलम्बमानो निजशरीरभारिकर्तव्यताऽऽत्मानं न च
नद्यां बलयति अतस्तमुपेक्षते एव दृष्टान्तः । अत्रापि-
पत्यः-पितृस्थानीयः सावुः पुत्रद्वयस्थानीयाः स्थिती
संहननिनः पृथिवीकायाऽऽदयः । ततः सावुना प्रथमतो
निर्विशयं परुकायाः स्थिरसंहननिनश्च रक्षणीयाः । अथा-
न्यतरंग्यां विराधनामन्तरंगाध्वगमनाऽऽदिषु प्रत्युपेक्षणा-
ऽऽदीनां प्रवृत्तिरेव न घटामञ्चति, ततः स्थिरसंहननिनां
पृथिव्यादीनां विराधनामभ्युपेत्यास्थिरसंहननिनश्चमाऽऽदयो
रक्षणीया इति ।

अस्यैवार्थस्य समर्थनाय द्वितीयं दृष्टान्तमाह-

अंगारखड्डपडिय, दड्ढण मुयं मुयं विहयमबं ।

पवलिते नीणिंतो, किं पुत्ते गय कुणइ पायं ॥ ८३२ ॥

यथा नाम कश्चित्पुरुषस्तस्य पुत्रद्वयम्, अन्यदा च राजा तद-
गृहे प्रदीपनकं लभे, तद्ग्राहकः पुत्रः पलायमानः सहस्र-
वाङ्मारभृतायां गर्तायां निपतितः, स च गृहपतिर्द्वितीयं
पुत्रमादाय गृहाभिर्गतो यावन्नश्यति पुरतः स्वपुत्रमङ्गार-
गर्तायां पतितं पश्यति तं सुतं तथाभूतं दृष्ट्वा द्वितीयम-
न्यं सुतं (पवलिते नीणिंतो ति) पञ्चम्यर्थे सममी प्रदीपा-
द् गृहाभिष्काशयन् निजपारिणामिकमत्या विचार्य परिच्छे-
दकुशलः सन् किमङ्गारगर्तायां निपतितपुत्रे पुत्रं पादं न
कराति, अपि तु करात्येव, कृत्वा च तदुपरि पादं सुखमेव
तां लहयतीति भावः ।

अथ तदुपरि पादं न दद्यात् स्वपुत्रं कथं पादेनाऽऽक्रमामी-
तिकृत्वा, ततः को दंष्ट्र म्यादित्याह-

तं वा अणकमेता, चयइ मुयं तं च अप्पगं चेव ।

निन्धिओ हुंतं पि हु, पुत्तं तारिज्ज जो पडितो ॥ ८३३ ॥

वाशब्दः पाननायां, सा च कृतैव, ततो गर्तानिपतितं तं पुत्रं
पादेनानाक्रामन् स पिता त्यजति पुत्रं तं च, स्वहस्तगृहीत-
मात्मानं च, उभयोरप्यङ्गारगर्तापातेन विनाशमद्वाधान् ।
अपि च स स्वयं निस्तीर्णः सन् कदाचित्तमपि पुत्रं तारयेन्
यः पूर्वं गर्तायां पतित इति । एव द्वितीयो दृष्टान्तः ।

उपनययोजना तु प्रागुक्तोपनययोजनानुसारेण कर्तव्येति ।
गतं प्रत्युपेक्षणाङ्गम् । ४०१ उ० ।

इदानीं प्रत्युपेक्षणीयमुच्यते, तत्प्रतिपादनायाऽऽह-

ठाणे उवगरणे वा, थंडिले अवथंभ मग-पडिलेहा ।

किं आदी पडिलेहा, पुव्वण्हे चेव अवण्हे ॥ ४१३ ॥

स्थानं कायोत्सर्गाऽऽदि त्रिविधं वक्ष्यति । तथा-उपकरणं पा-
त्रकाऽऽदि स्थण्डिलं यत्र कार्याक्यादि क्रियते, अवष्टम्भः-अ-
वष्टम्भनं, तत्प्रत्युपेक्षणा, मार्गं वस्त्रं, यदेतत्परकमुपन्यस्तं,
एतद्विषया प्रत्युपेक्षणा भवति । किं आदी पडिलेहा पुव्वण्हे)
किमादिका प्रत्युपेक्षणा पूर्वाह्णं मुखवस्त्रिकाऽऽदिकेति, अ-
पराह्णं किमादिका, तथापि मुखवस्त्रिकाऽऽदिकेति द्वार-
गाथेयम् ।

इदानीं भाष्यकारः प्रतिपदं व्याख्यानयति । तत्र सामान्येन
सर्वाणि च द्वाराणि व्याख्यानयन्नाह-

ठाणनिमीयतुयट्ठण-उवगरणाईण गहणनिकवेवे ।

पुर्व्व पडिलेहे च-क्खुणा उ पच्छा पमज्जेजा ॥ ४१४ ॥

स्थानं कायोत्सर्गं, तं कुर्वन् चक्षुषा प्रथमं प्रत्युपेक्षते, प-
श्चात् प्रमाज्जयति । तथा-निमीदतमुपविशन्, त्वग्वर्तनं स्व-
परम्, तथा-उपकरणाऽऽदीनां ग्रहणनित्यं च । आदिग्रह-
णानि स्थण्डिलमपष्टम्भश्च गृह्यते । एतानि सर्वाण्येव पूर्व
चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य, पश्चाद्द्रोहणं प्रमज्जयन्ते । आद्य० ।
(उपनिषद्भाष्ये 'काउत्सर्ग' शब्दे तृतीयभागे ४१७ पृष्ठे
विद्युतम्)

इदानीमुपकरणप्रतिपादनायाऽऽह-

उवगरणादीयाणं, गहणे निक्खेवणे य मंक्रमणे ।

ठाण निरिक्ख पमज्जण, काउं पडिलेहण उवाहे ॥ ४२० ॥

उपकरणाऽऽदीनां ग्रहणं आदानं यत् स्थानं तद् निरीक्ष्य
निरूप्य प्रसूज्य च, उपधिः प्रत्युपेक्षणीय इत्यत्र संबन्धः ।
तथा-उपकरणाऽऽदीनां निक्षेपणं च यत् स्थानं तद् निरीक्ष्य
प्रसूज्य च उपधिः प्रत्युपेक्षणीयः । तथा उपकरणाऽऽदीनामेव
यत् संक्रमणं स्थानान्तरसंक्रमणं तस्मिन् यत् स्थानान्तरं
निरीक्ष्य प्रमाज्जेन कृत्वा उपधिः प्रत्युपेक्षते । योऽयमादिशब्दः
स उपधिप्रकारप्रतिपादकः, उपकरणाऽऽदेः गृहणनित्यपण-
संक्रमणेषु यत् स्थानं तत्स्थाननिरीक्षणं प्रमाज्जेनमुक्रमं ।

इदानीमुपकरणप्रत्युपेक्षणाप्रतिपादनायाऽऽह-

उवगरण वत्थ पायं, वत्थे पडिलेहणं तु वोच्छामि ।

पुव्वण्हे अवण्हे, मुहणंतगमाइपडिलेहा ॥ ४२१ ॥

उपकरणप्रत्युपेक्षणा द्विविधा- (वत्थं पायं ति) वत्थाविषया,
पात्रविषया च प्रत्युपेक्षणा उच्यते, यतः प्रवर्जितस्य प्रथमं
वत्थापकरणमिव दीयते, न पात्रोपकरणमस्मा च वत्थप्रत्यु-
पेक्षणा । स्या च कस्मिन्काले भवतीत्यत आह-(पुव्वण्हे अवण-
हं) पूर्वाह्णं वत्थप्रत्युपेक्षणा भवत्यपराह्णं च । किमादिका पुनः
प्रत्युपेक्षणा भवतीत्यत आह- मुहणंतगमाइपडिलेहा ति ।
मुखवस्त्रिका आदी यस्याः प्रत्युपेक्षणायाः सा मुखवस्त्रिका
ऽऽदिका प्रत्युपेक्षणा, कदा पूर्वाह्णं अपराह्णं भवति ।

तत्र मुखवस्त्रिकाऽऽदिकवत्प्रत्युपेक्षणायां विधिः-

उड्डं थिरं अतुरियं, सव्वं वा वत्थ पुव्व पडिलेहे ।

तो वितियं पफोडे, तइयं च पुणो पमज्जेजा ॥ ४२२ ॥

तत्र वस्त्रोद्धं कायोद्धं च आचार्यमतेन भविष्यति, चोद-
कर्मतेन च वक्ष्यमाणम्, तत्र वस्त्रोद्धं कायोद्धं च यथा भव-
ति तथा प्रत्युपेक्षते [थिरं ति] स्थिरं सुगृहीतं कृत्वा प्रत्युपे-
क्षते । [अतुरियं ति] अन्वर्गितं स्तिमितं प्रत्युपेक्षते नि-
रीक्षते [सव्वं ति] सर्वं कृत्वा वस्त्रं तावत् पूर्व प्रथमं प्रत्यु-
पेक्षते चक्षुषा निरीक्षते, एवं तावदर्थभागः परभागोऽपि
परावृत्य एवमेव चक्षुषा निरीक्षते [तो वितियं पफोडं
ति] ततः द्वितीयायां वागायां प्रस्फोटयेत् वस्त्रं, प्रस्फो-
टिमा कर्तव्या इत्यर्थः [तइयं च पुणो पमज्जेजा ति] तृती-
यायां वागायां हस्तगतान् प्राणान् प्रमाज्जयेदिति ।

इदानीमेनामेव गाथां भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह-

वत्थे काण तम्मि य, परवयणं ठिओ गहाय दमियंते ।

तं न भवइ उकुडुओ, तिरियं पेहे जह विलितं ॥ ४२३ ॥

तत्रोर्ध्वं द्विविधा वस्त्रोर्ध्वं कायोर्ध्वं, चेत्येते, तस्मिन्नुद्धं
[परवयणं ति] परश्चोदकस्तस्य वचनम् । किं तदित्याह-
[ठिओ गहाय दमियंते ति] स्थितस्य ऊर्ध्वस्य गृहीत्वा द-
शान्तं वस्त्रं प्रस्फोटयति वस्त्रोद्धं कायोद्धं चेति भवति ।
एवमुक्ते सति आचार्य आह-[तं न भवति ति] तदेतन्न भव-
ति यच्चोदकनाभिहितम् । कुतः ? यस्मात् [उकुडुओ तिरियं
पेहे] उकुटुकं स्थितं तिर्यक् प्रसार्य वस्त्रं प्रत्युपेक्षते, एत-
देव वचनं वस्त्रोद्धं कायोद्धं वा नान्यत् । यथा चन्दनाऽऽदिना
विलिमाहः परम्परप्रज्ञानं न लगयति, एवं सोऽपि प्रत्युपे-
क्षते ततश्चैवम् उकुटुकस्य कायोद्धं भवतीति, तिर्यक्प्रसा-
रितस्मिन् वस्त्रस्य वस्त्रोद्धं भवतीति "उड्डं ति" (४२२) भगिनम् ।

इदानीं स्थिराऽऽदीनि पदानि भाष्यकार

एव व्याख्यानयन्नाह-

वेत्तुं थिरं अतुरियं, निभागवुड्ढिणं चक्खुणा पेहे ।

तो वितियं पफोडे, तइयं च पुणो पमज्जेजा ॥ ४२४ ॥

गृहीत्वा च स्थिरं निविडं दृढं वस्त्रं ततः प्रत्युपेक्षते अ-
न्वर्गितं स्तिमितमूर्द्धं वस्त्रं ततः प्रत्युपेक्षते इति भावः ।
(निभागवुड्ढिणं ति) भागत्रयवृद्धेत्यर्थे चक्षुषा प्रत्युपेक्षते ।
ततः द्वितीयवागायां प्रस्फोटयेत्, तृतीयवागायां प्रमाज्जयेत्
पूर्ववत् ।

इदानीं प्रत्युपेक्षणां कुर्वता इदं कर्तव्यम्-

अणञ्जाविष्य अचलियं, अणाणुबंधं अपोमलिं चेव ।

छप्पुरिमा शव खोडा, पाणी पाणे पमज्जणया ॥ ४२५ ॥

तत्र प्रत्युपेक्षणां कुर्वता वस्त्रमात्मा वा न नर्तयितव्यं,
तथाऽचलितं वस्त्रं शरीरं च कर्तव्यम् । (अणाणुबंधं ति) अनु-
बन्धः, सोऽस्मिन्नस्तीति अनुबन्धः, न अनुबन्धः अननुबन्धः,
तत्प्रत्युपेक्षणा न अनवर्तनं प्रस्फोटनाऽऽदि कर्तव्यं, किं तर्हि
सान्तरं सविच्छेद इत्यर्थः । (अपोमलिं ति) न मोशलं, क्रिया
यस्मिन् प्रत्युपेक्षणे तदमोशलं प्रत्युपेक्षणां, यथा मुशलं
कुर्वितं ऊर्ध्वं लगति, अधस्तिर्यक्, एवं न प्रत्युपेक्षणा
कर्तव्या । किंतु यथा प्रत्युपेक्षमाणस्य ऊर्ध्वं पादेषु न

लगतिः, न च निर्यक्, न भूमौ, तथा कर्तव्यम् (छुपुःपुरिमा)
तत्र वस्त्रस्य चक्षुषा निरूप्यार्थाकुभागे त्रयः पुरिमाः कर्तव्याः,
तथा परावर्य अपरभागे निरूप्य पुनरपि त्रयः पुरिमाः कर्त-
व्याः । एवमेतेषु पुरिमाः पदवाराः, प्रस्फोटनानीत्यर्थः, नव
च खोडकाः कर्तव्याः । पाण्येपरि (पाणी पाण्ये पमज्जण्ये सि)
प्राणिनां कुन्धादीनां पाणौ हस्ते प्रमाज्जनं नैव वाराः
कर्तव्याः । इयं छारगाथा ।

इदानीं भाष्यकारः पूर्वार्द्धं व्याख्यानयन्नाह-

वत्थे अप्पाणम्मि य, चउह अणच्चावियं अचलियं च ।

अणुबंधनिरंतरया, तिरि उहुह पट्टणा मुसली ॥४२६॥

वत्थे आत्मनि इत्यनेन पदद्वयेन भङ्गचतुष्टयं सूचितं
भवति । ततश्चानेन प्रकारेण अनर्तावितं चतुर्धा भवति ।
कथम्?—‘वत्थं अणच्चावियं अप्पा च अणच्चावियं एवो भंगो ।
तथा वत्थं अणच्चावियं, अप्पाणं अणच्चावियं । तथा व-
त्थं अणच्चावियं अप्पाणं अणच्चावियं । तथा वत्थं पि
नच्चावियं अप्पाणं वि अणच्चावियं । एव चउत्थो । एव
पदमो भंगो मुज्जे ।’ एवम्—(अचलितं ति) अचलितेऽपि च-
उत्तं भङ्गा यथा-वत्थं अचलितं अप्पाणं अचलियं । तथा-
वत्थं चालियं अप्पाणं अचलियं । तथा-वत्थं अचलियं अ-
प्पाणं चालियं । तथा वत्थं पि चालियं अप्पाणं पि चालियं । एव
पदमो भंगो मुज्जे । (अणुबंधनिरंतरय सि) अनुबन्धनिर-
न्तरता उच्यते, ततश्च न अनुबन्धेन निरन्तर्येण प्रत्युप-
क्षणा कर्तव्या । इदानीम् “अमोसलि ति” व्याख्यान-
यन्नाह—[तिरि उहुह पट्टणा मुसलि सि] त्रिविधा
मुशली निर्यक्पट्टना, ऊर्द्धं घट्टना, अधोघट्टना चेति ।
तत्र प्रत्युपक्षणां कुर्वन् वस्त्रेण निर्यक् कुट्यादि घट्टति
स्पृशति, ऊर्द्धं कुट्टिकाऽऽविपटलानि घट्टयति अधोभुजं घ-
ट्टयति । एवं मुशली, किं तु अमुशली न किञ्चित् प्रत्युपक्षणां
कुर्वन् वस्त्रेण घट्टयति ।

इदं तावत् पूर्वोक्तमनर्तिताऽऽदि कर्तव्यम्, इदं तु वक्ष्यमाणं
न कर्तव्यं, किं तदित्याह-

आरभडा सम्पदा, नज्जेयव्वा य मोसली तइया ।

पप्फोडणा चउत्थी, विक्खिता वेइय छ दोसा ॥४२७॥

(आरभड सि) आरभडा प्रत्युपक्षणा न कर्तव्या, (संमद
सि) संमदी, वर्जनीया च मौशली तृतीया, प्रस्फोटना च
चतुर्थी, विल्लिता पञ्चमी, वेदिका षष्ठी इति छारगाथेयम् ।

इदानीं भाष्यकारः प्रतिपदं व्याख्यानयति । तत्राऽ-द्यायव-
व्याचिख्यासुग्राह-

वितहकरणे वतुरियं, अस्सं अस्सं च गेरहणाऽऽरभडा ।

अतो बहोज्ज कोणा, गिसियण तत्थेव संमदा ॥४२८॥
खितथं विपरीतं यत्करणं तदारभडाशब्देनोच्यते । सा चाऽ-
रभडा प्रत्युपक्षणा न कर्तव्या इत्यर्थः, वा विकल्पे, इयं चाऽ-
रभटोच्यते, यदुत् त्वरितमाकुलं यदन्यान्यवस्त्रप्रहणं तदारभ-
डाशब्देनोच्यते, सा च प्रत्युपक्षणा न कर्तव्या । त्वरितमन्या-
न्यवस्त्रप्रहणं न कर्तव्यमित्यर्थः । आरभटोति यत्नितम् ।
इदानीं संमदी व्याख्यायते । तत्राऽऽह—(अतो बहोज्ज कोणा,
गिसियण तत्थेव संमदा) अन्तर्मेध्यप्रदेशे वस्त्रस्य संवलि-
ताः कोणा यत्र भवन्ति सा संमदीच्यते, सा प्रत्युपक्षणा, ता-

दशी क्रिया न कर्तव्या । (गिसियणं तत्थेव सि) तत्रैव अ-
वधिकायामुपविश्य प्रत्युपक्षणं करोति, सा वा संमदीच्य-
ते, सा च न कर्तव्या इति । “संमदासि भणियं ।”

इदानीं मौशलीवर्जनप्रतिपादनायाऽऽह-

मोसलि पुव्वुहिट्टा, पप्फोडणा ग्गुगुडिए चव ।

विक्खेवं तु विक्खेवे, वेइय पणं च छदोसा ॥४२९॥

मौशली पूर्वमेवादिष्टा, पूर्वमेव भणिता इत्यर्थः । “मोसलि
सि” गता । इदानीं “पप्फोड सि” व्याख्यायते—तत्राऽऽह—
(पप्फोडणा ग्गुगुडिए चव) प्रकरणे धृत्तं प्रस्फोटनं, तद्-
ग्गुगुडितस्यैव वस्त्रस्य करोति, यथा-न्यः कश्चिन् गृहस्थो गे-
णुना गुगिडन सद् वस्त्रं प्रस्फोटयति, एवमभार्याप, इयं च
न कर्तव्या । “पप्फोडणा सि” गतम् । इदानीं “विक्खित-
सि” भणयते । तत्राऽऽह—(विक्खेवं तु विक्खेवे) विक्षेपे तु न
विक्षि, यत्र वस्त्रस्यान्यत्र क्षेपणम् । एतदुक्तं भवति—प्रतिलम्ब-
यित्वा वस्त्रमन्यत्र जवतिकाऽऽदी क्षिति । अथवा-वि-
क्षेपः वस्त्राञ्जलानामूर्ध्वं यत् क्षेपणं स उच्यते । स च प्रत्यु-
पक्षणायां न कर्तव्यः । “विक्खित सि” गतम् । इ-
दानीं “वेइय सि” व्याख्यायते—तत्राऽऽह—(वेइयपणं च
सि) वेदिका पञ्चप्रकारा । “त जहा-उहुं वेइया, अधो
वेइया, तिरियं वेइया दुहता वेइया, एगआ वेइया । तत्थ
उहुवेइया-उवरि जाणुणां हत्थ काऊण पडिल्लेह । अ-
धोवेइया-अधोजाणुणां हत्थ काऊण पडिल्लेह । तिरिय-
वेइया-संडमगां मउं मउं हत्थेणसणं पडिल्लेह ।
दुहआ वेइया-बाहणं अंतरं दा वि जाणुणा काऊण प-
डिल्लेह, एगआ वेइया जाणुं पाताणं अंतरं काऊण पडि-
ल्लेह ।” इदं वेदिकापञ्चकं प्रत्युपक्षणां कुर्वता न कर्तव्यम् ।
(छदोसा सि) एते आरभडाऽऽदयः प्रत्युपक्षणां कुर्वता न
कर्तव्या इति । तथा एते च दोषाः प्रत्युपक्षणायां न कर्तव्याः ।

पमिडिल पलेवल्लोला, एग मोसा अणेगरूव धुणे ।

कुणइ पमाणे पमाणं, संकिणं गणणोवगं कुज्जा ॥४३०॥

(पमिडिल) दृढं न गृहीतम् [पलेव सि] प्रलम्बमानाञ्जल
एकान्ते गृहीतं, ततश्च प्रलम्बते । [लोला इति] भूमौ लोलते
हस्ते वा पुनर्लोलयति प्रत्युपक्षयम् । “लोले सि गयं ।” [ए-
ग मोसा सि] मन्मसं गृहेऽङ्ग हत्थेहि वत्थं घर्मेनां तिभा-
गावमंसं जाव रेति, दाहि वि पामेहि जाव गिरहण इत्यर्थः ।
अथवा—तिहि अंगुलीहि घेत्तयेनां एकाए चैव गराह । अथवा-
रेणा मोसा ” इति कंचिपठन्ति । तत्र न एकं आमर्षी अन्त-
कं स्पर्शा इत्यर्थः । [अणेगरूव धुणे सि] “अणेगपमाणं
कंपति । अथवा-अणेगाणि एगआ काऊण धुणइ ।” तथा-
[कुणइ पमाणे पमाणं ति] पुरिमेपु स्वाटकपु यत्प्रमाणमु-
क्तं भवति तान् पुरिमादीनां न्यूनाधिकान् वा करोति ।
(संकिणं गणणोवगं कुज्ज सि) शङ्कितं चाऽऽनां गणता च श-
ङ्कितगणना तामुपगच्छति या प्रत्युपक्षणा सा शङ्कितगणना-
पगता ताम् एवं गुणविशिष्टां न कुर्यात् । एतदुक्तं भवति—पुरि-
माऽऽदयः शङ्कितान् जानाति कियन्तो गता इति ततो गणनां
करोति । तथा अनाभागाच्छङ्कितं सति गणनापगां गणनामु-
पगच्छतीति गणनापगता गणनापगा गणनामुक्तप्रत्युप-
क्षणां करोति, पुरिमाऽऽदीन् गणयामित्यर्थः । इति गाथेयम् ।

इदानीं भाष्यकारः प्रतिपदं व्याख्यानयन्नाह-

पसिदिलमवणमणिमयं, विममगहणे च कोणं च ।

भूमीकर-लोलणया, कतणगहणेण आमोसा ॥४३१॥

(पसिदिलत्ति) पसिथिलमयनमददं गृह्णाति । अतिशयं वा, अदुष्टितं वा प्रसिथिलमुच्यते । "पसिदिलत्ति" गतम् । [पलं व नि] भग्यते । विपमग्रहणे सति लम्बकोणं भवति यस्मात् । ["प मयं ति" गतम् । "लोल" भग्यते अत्राऽऽह-[भूमीकरलोलणया] भूमौ लोलयति करे हस्ते वा लोलयति प्रत्युपेक्षयन् । "लोल ति" गतम् । [एगामोस ति] भग्यते तत्राऽऽह-[कतणगहणे-गआमोसा] मध्ये च वस्त्रं गृहीत्वा तावदाकर्तनं करोति या-वत् त्रिभागशेषग्रहणं जातम् । इयमेका मोसा, एकं घर्षणमि-त्यर्थः । अथवा-आकरेणग्रहणे च अनेक आमोसा अनेका-नि स्पर्शनानि तद्वस्त्रमनेकधा स्पृशति । "एकामोस ति" गतम् ।

"अणगरूवधुण ति" [४३० गा०] भग्यते-

धुणणं तिहह परेणं, बहुणि वा पेत्तु एकओ धुणइ ।

खोडणपमजणसु य, संकिणं गणण करे पमाई च ॥४३२॥

धनना कम्पना त्रयाणां "पुरिमाणा" परत उपरिष्ठाद्यन्तक-रोति । अत्र च त्रयाणां परत इति यदुक्तं तदेकवस्त्रापेक्ष-या बहुनि वा गृहीत्वा वस्त्राणि एकीकृत्य योगपथेना-पि प्रस्फोटयति 'अणगधुणं ति' भणित्यर्थः । "कुणइ पमाणे पमायं ति" भस्मति । तत्राऽऽह-[खोडणपमजणसु य] खोट-नकेषु नवसु, प्रमार्जितासु च नवसु न प्रमादं करोति । "कु-णइ पमाणे पमायं ति" गतम् । "संकिणं गणणं करे पमाई च" भस्मइ । अत्राऽऽह-[संकिणं गणणं करे पमाई य ति] शङ्किते सति गणनां करोति यः स प्रमादी भवति । एवमियमित्यर्थं भूता प्रत्युपेक्षणा न कर्तव्या इति स्थितम् । आध० । (प्रमादप्रति-लेखना 'पमायपडिलेहा' शब्दे वच्यते) 'अप्रमादप्रति-लेखना' अपमायपडिलेहा' शब्दं प्रथमभागं ४६६ पृष्ठे गता) अनतिरिक्ता कर्तव्या प्रत्युपेक्षणा, किंविशिष्टा पुनः क-र्तव्येति ? आह-

अणुणउतिरितपडिलेहा, अविवज्जामाइ पढमओ सुद्धो ।

पढं पयं पसन्थं, मेमाणि उ अप्पसन्थाणि ॥ ४३३ ॥

अन्यूना अनतिरिक्ता अविवर्ज्यामपि प्रत्युपेक्षणा कर्तव्या । ए-भिः त्रिभिः पदैः अष्टौ भङ्गाः सूचिताः । तेषां चैषा स्थापना-पन्तयां प्रथमं पदं प्रशस्तं शे-पाणि तु अप्रशस्तानि अ-

— ५ — ५ — ५ — ५ — ५ — ५ — ५ — ५ —

नांदर्यानि । इदानीं भाष्यकारः शुद्धाशुद्धप्रदर्शनायाऽऽह-

ण वि ऊणा णउतिरित्ता, अविवज्जामा वि पढमओ सुद्धो ।
मेमा हुंति अमुद्धा, उवगिल्ला मंति जे भंगा ॥ ४३४ ॥
नापि न्यूना, नात्यतिरिक्ता, विपर्यासेन च, अत्र प्रथमो भ-ङ्गः शुद्धः, शेषं सुगमम् ।

इदानीं ये अशुद्धाः सप्त भङ्गका दर्शितास्ते एवं भवन्ति-

खोडणपमजनेला-मु ण च ऊणाहिया मुण्येव्वा ।

अरुणावस्सगपुब्बं, परोप्परं पाणिपडिलेहा ॥ ४३५ ॥

खोटका यदि ऊना अधिका वा क्रियन्ते, ततः अशुद्धता भवति । प्रमार्जना च नवसंख्या यदि न्यूना अधिका वा क्रियन्ते ततोऽशुद्धता भवति, घेलायां च न्यूनायामधिकायां वा प्र-त्युपेक्षणायां क्रियमाणायामशुद्धा भङ्गका भवन्ति विज्ञेयाः । उत्तगार्धव्याख्या तु पूर्व गता । आध० ।

उपधिविपर्यासः । यदुक्तम्-

पुरिमुपधिविवच्चासो, सागारिणं करेज्ज उवहिवच्चासं ।

आपुच्छित्ता च गुरुं, पडुच्चमाणेनरे वितहं ॥ ४३७ ॥

तत्र विपर्यासो द्विविधः-पुरुषविपर्यासः, उपधिविपर्यास-श्च । तत्र उपधिविपर्यासप्रतिपादनायाऽऽह-(सागारिणं करे-ज्ज उवहिवच्चासं ति) सागारिके स्तेनाऽदिके सत्यागते वि-पर्यासः क्रियते । प्रत्युपेक्षणायां प्रथमं पात्रकारिणं प्रत्युपेक्षन्ते, पश्चाद्वत्तारिणं । एवमयं प्रत्युपेक्षे विपर्यासः प्रत्युपेक्षणायाः । एवं विकालेऽपि सागारिकानागन्तुकान् ज्ञात्वा । इदानीं पुरु-षविपर्यास उच्यते । तत्राऽऽह-(आपुच्छित्ता च गुरुं, पडुच्चमा-णे ति) आपुच्छित्य गुरुमात्मीयामुपधिं ग्लानस्तकां वा प्रत्युपे-क्षणे पुरुषविपर्यास उच्यते । कदा ? अत आह-(पडुच्चमाणे) यदा आभिप्राहिका उपधिप्रत्युपेक्षकाः (पडुच्चं ति) पर्या-प्यन्ते तदैवं करोति । (इतरे वितहं ति । इतरे आभिप्राहि-का यदा न सन्ति तदा प्रथममात्मीयामुपधिं प्रत्युपेक्षमा-णस्य वितथमनाचारां भवतीत्यर्थः ।

तत्र न केवलं प्रत्युपेक्षणाकाले उपधिविपर्यासं कुर्वन्तां वि-तथमनाचारां भवति ।

एवं च वितथं भवति-

पडिलेहणं करेतो, मिहो कहे कुणइ जणवयकहं वा ।

देइ व पच्चक्खाणं, वाएइ मयं पडिलहइ वा ॥ ४३८ ॥

प्रत्युपेक्षणां कुर्वन् मिथः कथां मैथुनसंबन्धां कथां करोति । जनपदकथां वा । प्रत्याख्यानं वा, आश्रयकाऽदेदंति, वाचयति किञ्चित्साधुं पाठयतीत्यर्थः । (सयं पडिलहइ वा) स्वयं प्रतीच्छति-आत्मना वा आलापकं दीयमानं प्रतीच्छति गृ-ह्णाति । एतच्च वक्ष्यमाणं कुर्वन् परणामपि जायनिकायानां विराधको भवतीत्यर्थः ।

इत्यत आह-

पुढवीआउकाए-तेउवाऊवणस्सइतसारणं ।

पडिलेहणापमत्तो, छरहं तु विगहओ होई ॥ ४३९ ॥

सुगमा ॥ ४३९ ॥

कथं पुनः परणामपि कायानां विराधकः ? अत आह-

घडगार पलुट्ठणया, गट्टिय अगणी य कुंथुवीयाइ ।

उदगगया य तसेतर, उम्मुकसंगट्ट भावणया ॥ ४४० ॥

स हि साधुः कुम्भकाराऽऽदिवसतौ प्रत्युपेक्षणां कुर्वन्ननु-पयुक्तः तोयघटाऽविषु प्रलोटयेत् । स च तांयभूतो घटः मृत्ति-काऽभिबीजकुन्ध्यादीनां उपरि प्रलुठितः, ततश्चैतान् व्यापा-दयेत्, यत्राभिस्तत्र वायुरप्यवश्यं भावी । अथवा-अनया भ-ङ्गया पष्ठां कायानां व्यापादकाः (उदगगया य तसेतर ति) ये त्रसा उदकघटे पूतकाऽदयः (इतर ति) वनस्पतिका-याश्च । तथा-वस्त्रान्ते नये उल्लुक् संघट्टयेत् चालयेत्, त-

तश्च-[भावनयति] तेनोल्मुकेन चालिनेन सता प्रदीपनकं संजातं, ततश्च संयमाऽऽमधिराधना जातंति । अथोपयुक्तः प्रत्युपेक्षणां करानि, तत एतन्नामेव धरणां जीवनिकाया-नामाराधको भवति ।

एतदेवाऽऽह-

पुढवीआउकाए-तेऊवाऊवणस्सइतसारं ।

पडिलेहणमावन्नो, छएहं आराहआं होइ ॥ ४४१ ॥

सुगमा, गवणं आराधकोऽविगधको भवति, न केवलं प्रत्युपेक्षणा, अन्योऽपि यः कश्चिद्व्यापारो भगवन्मते सम्यक् युज्यते, स एव दुःखक्षयाय भवति ।

तदेवाऽऽह-

जोगे जोगे जिणसा-सणम्मि दुक्खक्खयाएँ पउजंते ।

अन्नोअमवाहाए, अमवन्नो होइ कायव्वो ॥ ४४२ ॥

योगे योग इति वीज्मा, ततश्च व्यापारः जिनशामने दुःख-क्षयाय प्रयुज्यमानः । कथम् ? अन्योन्याबाधया परस्परमपी-ज्या । एतदुक्तं भवति-यथा क्रिया क्रियमाणा अन्येन क्रि-यान्तरेण न बाधयत एवमन्योन्याबाधया प्रयुज्यमानः असप-न्नोऽविरुद्धो भवति कर्तव्य इति ।

इदानीं फलं प्रदर्शयन्नाह-

जोगे जोगे जिणसा-सणम्मि दुक्खक्खयाएँ पउजंते ।

एकंक्रमि अणंता, वट्ठता केवली जाया ॥ ४४३ ॥

सुगमा । नवरम-एकंक्रमिन् योगे व्यापारं वर्तमाना अन-न्ता केवलितो जाता इति ।

एवं पडिलेहिता, अइअकाले अणंतगा मिट्ठा ।

चोगवयणं सययं, पडिलेहामो जओ मिट्ठा ॥ ४४४ ॥

एवं प्रत्युपेक्षणां कुर्वन्त-अतीतकाले अनन्ताः मिट्ठाः । ए-वमाचार्यैर्गोक्रुमति (चांदगवयणं) अत्र चांदकवचनं चां-दकपक्षः । किं तदित्याह-[सययं पडिलेहामो] यद्येवं प्रत्यु-पेक्षणाप्रभावादनन्ताः मिट्ठाः तत सततमेव प्रत्युपेक्षणांमेव कुर्मः, किमन्येन योगेनानुष्ठितेन, यतस्तत एव सिद्धिर्भवति ।

आचार्य आह-

समेसु अवट्ठतो, पडिलेहंतो वि देममाराहे ।

जइ पुण सव्वाराहण-मिच्छमि तेणं निसामंहि ॥ ४४५ ॥

शेषेषु योगेषु अवर्तमानः सम्यक् शास्त्रांकेन न्यायेन प्र-त्युपेक्षणां कुर्वन्नापि देशत आराधक एवाऽसौ, न तु सर्व-मागधितं भवति । तेन यदि पुनः संपूर्णाऽऽगधनामिच्छसी-त्यादि सुगमम् । आग्रहः ।

गाहा-

पडिलेहणा तु तस्मा-ऽकाले सद्दोम णिदोमा ।

हीणअतिरिक्ता य तहा, उक्कमकमतो य णायव्वा ॥ ४४६ ॥

इदं हि हीणतिरिक्तं ति दारं पडिलेहणगाहा । (पडिलेहण पप्फोडण-पमज्जणा यति) ततो अहीणमतिरिक्ता कायव्वा । हीणतिरिक्तं दारं गतं । उक्कमकमतो ति दारं-उवधिपुरिसे तिसु । उवधिम्मि पच्चूसे पुव्वं मुहपोत्ती, ततो रयहरणं । ततो णिमज्जा, ततो बाहिरणिसेज्जा, चोलपट्टो, कप्पं, उत्तर-पट्टं, संधारं, पत्तं, दंडो य । एस्स कमो । अस्सहा उक्कमो पुरि-

सेसु पुव्वं आययिस्स, पच्छा परिणीयतां गिलाणसेहादि-याण अस्सहा उक्कमो । उक्कमे पडिलेहणाए य पच्छिस्स ।

इदं हि पडिलेहणदारं गाहा-

पडिलेहण पप्फोडण, पमज्जणा चेव जा जहिं कमति ।

तिविहम्मि वि उवहिम्मी, तमहं वोच्छं समासेणं ॥ ४४६ ॥

चक्खुणा पडिलेहणा उक्कोडगप्पदाणं, पप्फोडणा मुहपो-त्तिरयहरणगोच्छुगेहिं पमज्जणा । एताओ तिविहोपकरेण जहणमज्झिमुक्कोसे जा जत्थ संभवति तं समासतो भणामि ।

गाहा-

पडिलेहणा य वत्थे, पाए य भवंति दोसा तु ।

पडिलेहणा पमज्जण, पातादीयाण दोमया होसि ॥ ४४७ ॥

वत्थे पडिलेहणपप्फोडणाओ दोसा भवंति पाणिदि हत्थां, तत्थ पडिलेहणपमज्जणाओ दोसा भवंति अइ णिअंडंति ति पप्फोडणा, सा अविधि ति काऊण भवति । एते दगडो, आदिमहातां पीठफलगसंधारगसेज्जाए य पडिलेहणपम-ज्जणा दोसा भवंति ।

पायवन्धेसु पप्फोडणप्रदर्शनाथंमाह-

गत्तिं पमज्जणं पुण, भणित्ता पडिलेहणा य णत्थि ति ।

पडिलेहणा केति आर्याभ्या भणति-पडिलेहण पाते जमंगु-लीहिं आहिंइति सा पप्फोडणा, पडिलवन्धेसु । गोच्छुपदेसे स्मरिथहिं णियमा पमज्जणा संभवति, न केपाश्चिन्मतमित्य-र्थः । इदं हि पडिलेहणपमज्जणपप्फोडणादियमतो का कथं संभवति ति भणति-(पडिलेहोमाहाः) पादादि ए उवकरणे जहा संभवादेवमतो तिणिण वि संभवति । गओ य पप्फो-डणपमज्जणा य दोसा भवंति पडिलेहणा ण संभवति अ-चक्खुविमयाओ । पडिलेहण ति दारं गतं । ति० चू० २ उ० ।

गाहा-

चाउम्मामुक्कोमे, पासिय मज्जे य पंच य जहमे ।

तिविधम्मि वि उवहिम्मी, तिविधा आरोवणा भणित्ता ६३७

उक्कोमे चाउम्मामो । मज्झिमे मानो, जहणं पणं । ति-विधा जहणमज्झिमणुक्कोमा ।

गाहा-

इत्तरिओ पुण उवधी, जहमओ मज्झिमो य णातव्वो ।

सुत्तणिवातो मज्झिमो, तमपडिलेहेति य आणादी ॥ ४४८ ॥

इत्तरगहणातो जहणमज्झिमं सुत्तणिवाओ, मज्झिमे तम-पडिलेहंतस्म आणादिया दोसा इमे संजमदोसा ।

गाहा-

घणसंताणपणगे, घरकोइलियादिपसवणं वा वि ।

हितणट्ट जाणणट्टा, विच्छयतह मेट्टकारी य ॥ ४४९ ॥

घणसंताणगे ति । अपहिण लूनापुडगं संयज्जानं, पणगो उ-ल्ली अपहितं भवति । गिहिकोइला पसवति । हियणट्टं वा संभारिणं भवति, गिहिके विच्छुगमप्पादिया पविमंति, अप-हिते तेहिं वि आयविगहणा भवति । सेट्टयारिया धणा-रियारिहं करेज्ज । जम्हा एते दोसा तम्हा सव्वोवही दुसंभं पडिलेहियव्वो ।

कारणे पुण अपेहतो वि अदासो । इमे य ते कारणा-

अमिवे ओमोयणि, गेलामेऽद्वाणसंभम भए वा ।

तेणयपउरे^२ सागार-संजमहेतुं व वितियपए ॥६४०॥

अस्मिन्महिनी ए तर्गते, तत्पडियरगा वा वाउलनणओ, अ-
वमे य एणिय आराद्धा हिडिउं पडिलेहणाए राण्थि का-
लो, गिलाणा ए तर्गते, एगानी अद्वाण सन्धवसो ए पेहे,
अगिणिमार्दिसंभमा ए पेहे बाहिगादिभए वा, ए पेहे तेण य
पउरे सारोवदी य मा पेसेमहिनि ए पेहे, कसिणेवहि ति
सागारिण ए पेहेति, पाववेचगाण वा अगगतो ए पेहेति, सं-
जमहेतुं वा महियाभिरणवाससविचपसु वितियपदेण अ-
पेहिंतो वि सुद्धा इति । ति० चू० २ उ० ।

धुवं च पडिलेहिजा, जोगे सापायकंवलं ।

मिजामुच्चारभूमिं च, सथारं अदुवाऽऽसगं ॥ १७ ॥

तथा-धुवं च नित्यं च यो यस्य काल उक्तोऽनागते
परिभोगे च तस्मिन् प्रयुपेक्षेत सिद्धान्तविधिना, योगे स-
ति सति सामर्थ्ये, अन्यूनानिगिहम् । किं नदिप्राह-पात्रक-
म्वलं, पात्रप्रहणादलावुदारमयाऽऽदिपरिग्रहः । कम्बलप्रहणा-
दर्शमूत्रमयपरिग्रहः । तथा शय्यां वसति ठिकालं चिका-
ल च उच्चारभुवं चानापातवदादि थगिडलं, तथा-संस्तार-
कं लृणमयाऽऽदिरूपम् । अथवा-अस्मनमपवादगृहीतं पीठ-
काऽऽदि प्रयुपेक्षेत । इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

उच्चारं पामवगं, खलं सिघाण जल्लियं ।

फासुयं पडिलेहिता, परिहाविज संजए ॥१८॥

उच्चारं, प्रस्त्रवणं, श्रेष्मसिद्धवाणजल्लिमिति प्रतीतानि ।
एतानि प्रासुकं प्रयुपेक्ष्य, स्थगिडलमिति वाक्यशेषः । प-
रिग्रापयन् व्युत्सृजेत् संयत इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० ।

पात्रप्रयुपेक्षणायां कथं स चाऽऽगधका भवत्यत आह-

पंचिदिणिहं गुत्तो, मणमाडि विहकरणमाउतो ।

तवनियमसंयमस्मि, जुत्तो आराहगो होइ ॥ ४४६॥

पञ्चभिर्गन्धियुगैः मानसाऽऽदिना त्रिविधेन करणेनाऽऽ-
युक्तः यत्त्वान्, तपसा द्वादशविधेन युक्तः, नियम इन्द्रियनिय-
मो, नोइन्द्रियनियमश्च, तेन युक्तः, संयमः सप्तदशप्रकारः-
“पुढ-
यिकाड्वा, आउक्काओ, वाउक्काओ, वणस्सइकाओ, धं-
दिय-तेइदिय-चउरिदिय-अजीवकायसंगमो पेहेउ पेहा पम-
ज्जणं परिग्रावणं वणस्सइकाण ।” अत्र यः संयतः स मोक्षस्य
आगधका भवति, प्रवश्याया वा आगधकः । द्वारगाथा इयम् ।

इदानीं भाष्यकार एतां गाथां प्रतिपदं व्याख्यानयति-तत्र
“ पंचिदिणिहं गुत्तो ” इति प्रथमावयवं व्याख्यानयन्नाह-
इंदियविमयनिरोद्धो, पत्तेसु य रागदोमनिगहणं ।

अकुमलजोगनिरोद्धो, कुसलोदय एगभावो वा ॥४४७॥

इन्द्रस्याऽऽने इन्द्रियाणि तेषां विषयाः शब्दाऽऽदयः, तेषां
यो निरोधः सः पञ्चेन्द्रियगुप्तिर्भिर्भाव्यते । अयमप्राप्तानां श-
ब्दाऽऽदिविषयाणां निरोधः । तथा-(पत्तेसु य रागदोमनिग-
हणं ति) तथा-प्राप्ते गांचरमागतेष्वपि शब्दाऽऽदिषु विषयेषु
रागद्वेषादिप्रदणं मनसा पञ्चेन्द्रियगुप्तता । तत्र शब्दाऽऽदि-

विषयप्राप्तौ रागं न गच्छति, अनिष्टशब्दाऽऽदिविषयप्राप्तौ द्वेषं
न गच्छति । भणित्वा पञ्चेन्द्रियगुप्तता । इदानीम् ‘मणमादिति-
विहकरणमाउत्ता भवति ।’ तत्राऽह-(अकुमलजोगनिरो-
द्धो) अकुशलानामशोभनानां मनोवाक्काययोगानां व्यापाराणां
निरोधः-अकुशलयोगनिरोधः सः । त्रिविधकरणगुप्तता ।
तथा (कुसलोदयसि) कुशलानां प्रशस्तानां मनोवा-
क्कायव्यापाराणां य उदयः सः । त्रिविधकरणगुप्तानाम् । तथा
(एगभावो व सि) न कुशलेषु योगेषु प्रवृत्तिर्नाऽप्यकु-
शलेषु योगेषु प्रवृत्तिर्या मध्यस्थिता सा च त्रिविधकरण-
गुप्तता भणित्वा । त्रिविधकरणगुप्त इदानीं भवति ।

अभितर-बाहिरिअं, तवोवहाणं दुवालसविहं पि ।

इंदियओ पुत्तो, नियमो कोहाइओ वीओ ॥ ४४८ ॥

अभ्यन्तरं, बाह्यं च तप उपधानं तप उपध्यातीत्युपधानम्,
उपकरोतीत्यर्थः । तत्र उपधानं द्वादशविधमपि तप उच्यते ।
“तवो गतो” नियमो भवति । स च द्विविधः-इन्द्रियनियमः,
नोइन्द्रियनियमश्च । तत्र इन्द्रियतः इन्द्रियागयङ्कीकृत्य पूर्वोक्ता
नियमः क्रोधाऽऽदिकः । आदिप्रहणान्मानमायालोभा गृह्य-
न्ते एतेषां नियमो निरोधः । “ नियमो सि गयम् । ”

इदानीं “ संजमो भवति ” स च सप्तदशप्रकारः । तत्राऽऽह-

पुढवि दअ, अगणि मारुय, वणस्सइ वितिचउकपंचिदी ।

अज्जीवपोत्थगाइसु, गहिण अस्मंजमो जेणं ॥४४९॥

“ पुढवीदगअगणिमारुयवणस्सइवइंदियतेइंदियचउरिदि-
यपंचिदिया । ” तथा (अजीव सि) अजीवेषु पनकंसंस्कृपुष्पा-
काऽऽदिषु गृहीतेषु असंयमो भवति । यतः तत्र ग्राह्यम्, आदि-
शब्दात् “दुसपणगं तणपणगा, चम्मपणगं ।” एतेषु परिगृही-
तेषु असंयमः, परिहृतेषु च संयमः ।

तथा-

पेहिता संजमो वुत्तो, उपेहिता वि संजमो ।

पमज्जेत्ता संजमो वी, परिहाविता वि संजमो ॥ ४५० ॥

प्रेक्ष्य संयमचक्षुषा यस्त्रिरूपणं ततश्चैवं पूर्वं चक्षुषा निरूपय-
तः प्रेक्षासंयम उक्तः (उपेहिता वि संजमो सि) उपेक्षा द्वि-
प्रकारा, तां कुर्वतः संयम उक्तः । तां च वक्ष्यामि । (पमज्जे-
त्ता संजमो सि) प्रमात्रयतः संजम उक्तः (परिहाविता
वि संजमो सि) परिग्रापयतः परित्यजतांऽपि पानकार्त्त-
गिहः संयम उक्तः । एवमेते चतुर्दश मनोवाक्कायसंयमश्च त्रि-
विधः उक्त एव द्रष्टव्यः । इदानीं भाष्यकार व्याख्यानयति-प्रथ-
मगाथादर्थः-एकार्किक(करेणिक)गमनयतनायां उक्तः, अजीव-
पुस्तकाऽऽदिसंयमोऽपि अचिन्तननस्पर्तिगमनयतनायां व्या-
ख्यात एव द्रष्टव्यः ।

इदानीं यदुपन्यस्तम्-“ अपेहिता वि संजमं ” इत्यादि, तत्
न कचिद् व्याख्यानमिति व्याख्यानयन्नाह-

ठाणाइ जन्त चेते, पुवं पडिलेहिऊण चेइजा ।

संजयगिहिचोयणा उ, चोयण वावार उपेहा ॥४५१॥

स्थानमूर्ध्वस्थानं कायात्मगाऽऽदि, आदिप्रहणाक्षिपीदनस्थानं
च गृह्यते । ततः स्थानाऽऽदि यत्र चेतयते ‘ चिती ’ संज्ञाने,
जानाति, चेषते, करोति, कर्तुमांभलपरीत्यर्थः । तत् पूर्वं प्र-
थमं प्रयुपेक्ष्य चक्षुषा निरीक्षते, ततश्चेतयते, स्थानं का-

यौत्सर्गोऽऽदि । अयं प्रेक्षासंयमः । इदानीमुपेक्षासंयम उच्यते-
सा चोपेक्षा द्विविधा-कथम् ? संयतव्यापारोपेक्षा, गृहस्थव्या-
पारोपेक्षा च । तत्र यथासंख्यं चोदना-चोदनविषयसंयतस्य
चोदनविषया व्यापारोपेक्षा । एतदुक्तं भवतीति-साधु विपीद-
न्तं दृष्ट्वा संयमव्यापारेषु चोदयतः संयमव्यापारोपेक्षा । उपे-
क्षाशब्दश्चात्र-‘ईक्ष’ वक्ष्यते । उप सामीप्येन ईक्षा उपेक्षा, गृह-
स्थस्य च व्यापारोपेक्षा-गृहस्थम् अधिकरणव्यापारेषु प्रवृ-
त्तं दृष्ट्वा अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं चोदयतः गृहस्थव्या-
पारोपेक्षाच्यते । उपेक्षाशब्दश्चात्र अवधारणायां वर्तते इति ।

इदानीं ‘परिट्टविज्ञा वि संजमो’ व्याख्यायते, तत्राऽऽह-

उवगरणं अदरेणं, पाणाइ वाऽवहट्टु संजमणा ।

सागारियअपमज्जण-संजमो सेसे पमज्जणया ॥ ४५२ ॥

उपकरणं वस्त्राऽऽदि यदतिरिक्तं गृहीतं, तथा-[पाणाइ वा]
तथा पानकाऽऽदि वा यदतिरिक्तं गृहीतं तत् [अवहट्टु लि]
परित्यज्य, किम् ? [संजमणा] संयमो भवतीति । आदिग्रहणा-
ज्जकं वा परित्यक्तं, परित्यज्य संयमः । इदानीं “पमज्जता वि
संजमो” व्याख्यायते-[सागारियअपमज्जणसंजमो] सागारि-
काणामप्रतः पादाप्रमार्जनम्, अस्मावेव संयमः । [सेसे पमज्ज-
णय लि] शेषेषु सागारिकाऽऽद्यभावेषु प्रमार्जनेन च संयमः ।

इदानीं योगश्रयसंयमप्रतिपादनायाऽऽह-

जोगतिग पुव्वभणियं, समत्तपडिलेहणाएँ मज्झाओ ।

चरिमाण पोरिमिए, ताहे पडिलेहे पत्तदुगं ॥ ४५३ ॥

योगश्रयं पूर्वमेव व्याख्यातम्-“मणसाइतिविहकरणमाउ-
त्ता” इत्यस्मिन् ग्रन्थे, अत्रापि तथैव द्रष्टव्यम् । उक्तः समदश-
प्रकारः संयमः । तत्प्रतिपादनाय उक्ताऽथ वस्त्रप्रत्युपेक्ष-
णा । तन्मसामौ च किं कर्तव्यमित्यत आह- (समत्तपडिले-
हणाएँ मज्झाओ) समाप्तायां प्रत्युपेक्षणायां स्वाध्यायः क-
र्तव्यः । सूत्रपौरुष्यार्थः, पादोन्नतग्रहणं यावत् । इदानीं पात्रप्र-
त्युपेक्षणायाह- (चरिमाण) चरिमायां पादोन्नतपौरुष्यां प्रत्युपे-
क्षन् [ताहे लि] तदा तस्मिन् काले स्वाध्यायानन्तरं पात्र-
कठिनीयम् ।

इदानीमवमुक्तं चरमपौरुष्यां पात्रकठिनीयं प्रत्युपेक्षणायां
तत्र पौरुष्येव न ज्ञायते, किं प्रमाणम् ? तत्प्रतिपादनायाऽऽह-

पोरिमिएमाणकालो, निच्छयववहारिओ जिणकवाओ ।

निच्छयओ करणजुओ, ववहारमओ पर वोच्छं ॥ ४५४ ॥

पौरुष्याः प्रमाणकालो द्विविधः-निश्चयतो, व्यवहारस्तश्च
ज्ञानव्यः ।

तत्र निश्चयतोऽपि प्रमाणकालप्रतिपादनायाऽऽह-

अयणातीयदियगणे, अट्टगुणमट्टिभाइण लद्धं ।

उत्तरदाहियमादी, पोरिमिरयमेहि पक्खेरो ॥ ४५५ ॥

आद्य । (‘पौरुष्य’ शब्दं व्याख्यायते)

एतस्यां चरमपौरुष्यां पात्रकाणि प्रतिलेख्यन्ते, स च पात्र-
क प्रत्युपेक्षणनभयं पूर्वमेव व्यापारं करोति, अत आह-

उवउंजिऊण पुव्वं, तल्लेमो जइ करेइ उवओगं ।

सोएण चक्खुणा घा णएण जीहाएँ फामेण ॥ ४५६ ॥

उपयुज्य उपयोगं दत्त्वा पूर्वमेव यदुत सर्वार्थस्यां वेलायां

पात्रकाणि प्रत्युपेक्षणीयानीत्येवमुपयुज्य पुनः तल्लेश्य एव
प्रत्युपेक्षणाभिमुख एव यतिः प्रयोजितः पात्रसमीपं उपविश्य
उपयोगं करोति मति व्यापारयति कथम् ? श्रोत्रेन्द्रियेण पा-
त्रके उपयोगं करोति, कदाचित्तत्र भ्रमरोऽऽदि गृह्णीति पुनस्तं
यतनयाऽपनीय तत् पात्रकं प्रत्युपेक्षते, तत्र वा चक्षुष्या उपयोगं
ददाति, कदाचित्तत्र मूर्धिकांस्कीर्णाऽऽदिर्गजा भवति तत-
स्तद् यतनया अपनयति, घ्राणेन्द्रियेण चापयोगं करोति, क-
दाचित्तत्र सुरुडविकाऽऽदिर्मर्दितो भवति, पुनश्च घ्राणेन्द्रियेण
ज्ञान्या यतनया अपनयति, जिह्वया रसं च ज्ञान्वा यत्र ग-
न्धस्तत्र रसोऽपि, गन्धपुङ्गवोऽपि यदा घ्रातो भवति तदा
जिह्वायां रसं जानातीति, स्पर्शेन्द्रियेण चापयोगं ददाति,
कदाचित्तत्र मूर्धिकाऽऽदिः प्रविष्टः सज्जिः श्वासवायुश्च शरीरे
लगतिः ततश्चैवमुपयोगं दत्त्वा पात्रकाणि प्रत्युपेक्षते ।

इदानीं भाष्यकृतं किञ्चित् व्याख्यानमस्माह-

पडिलेहणयाकाले, फिडए कल्लाणं तु पच्छिन्नं ।

पायम्म पासवेट्टो, सोयादुवउत्त तल्लेम्मा ॥ ४५६ ॥

प्रत्युपेक्षणाकाले [फिडए] अतिश्रान्ते, एककल्याणकं यतः
प्रायश्चित्तं भवति, अतः पूर्वमुपयोगं प्रत्युपेक्षणाविषये क-
रोति । किंविशिष्टोऽसौ उपयोगं करोतीत्यत आह-[पाय-
म्म पासवेट्टो] पात्रकस्य पार्श्वे उपाविष्टः श्रोत्राऽऽदिभिरुप-
युक्तः तल्लेश्यः तच्छिन्नो भवतीति ।

कथं पुनः पात्रप्रत्युपेक्षणां करोतीत्यत आह-

मुहगांणण गोच्छं, गोच्छगगहियं गुलीहि पडलाइ ।

उकुट्टुयभाणवन्था, पलिसंधादीसु तेण भवे ॥ ४५७ ॥

रजोहरणमुखवस्त्रिकया गोच्छकं वक्ष्यमाणलक्षणं प्रमार्जय-
ति, पुनः तदपि गोच्छकमहगुलीभिर्गृहीत्वा पटलानि प्रमार्ज-
यति । अत्राऽऽह परः [उकुट्टुयभाणवन्था] उकुट्टुकस्य भा-
जनवस्त्राणि सोलयाऽऽदीनि प्रत्युपेक्षयन् ततो वस्त्रप्रत्युपेक्ष-
णा उकुट्टुकं नैव कर्तव्या । आचार्य आह-[पलिसंधादीसु तेण
भवे] तदेतन् भवति यच्चोदकेनोक्तं, यतः पलिसन्धः सूत्रार्थयो-
र्भवति कथम् ? प्रथममसौ पादपुच्छने निर्पादति, पश्चात् पात्र-
कवस्त्रप्रत्युपेक्षणायां उकुट्टुको भवति, पुनः पात्रकप्रक्षणा-
यां पादपुच्छने निर्पादति, एतत्तस्य साध्याश्चिन्तयतः सूत्रा-
र्थयोः पलिसन्धो भवति, यतः अतः पादपुच्छने निपण्णेतैव
पात्रकवस्त्रप्रत्युपेक्षणा कर्तव्या इति ।

तत किं करोतीत्यत आह-

चउकोणभागकत्तं, पमज पायकेमरिय तिउणं तु ।

भाणम्म पुण्णगधं, इमेहि कजेहि पडिलेहा ॥ ४५८ ॥

पटलानि प्रत्युपेक्ष्य पुनः गोच्छकं वामहस्तानामिकादुल्लया गृ-
ह्णाति, तत पात्रककस्त्रिकां पात्रमुखवस्त्रिकां पात्रकस्थामेव
गृह्णाति, [चतुकोण लि] चतुःपात्रवस्त्रकोणां सप्त उप-
रिस्थापितान् प्रमार्जयति, पुनर्भोजनस्य कर्त्तव्यं प्रमार्जयति,
पुनश्च पात्रकं कस्त्रिकमेव विगुणं तिस्र एव वारा वाह्यतः,
अभ्यन्तरतश्च तिस्र एव वारा प्रमार्जयति तत भाण्डस्य पा-
त्रकस्य पुष्पकं बुध्ने तत एतानि वक्ष्यमाणलक्षणानि कार्याणि
यदि न भवन्ति ततः प्रथमं बुध्ने गन्धं पात्रकस्य प्रत्युपेक्षते ।

कानि पुनस्तानि कार्याणि, अत्र आह-
मूसियरयउक्ते रे, घण संताणण ति य ।

उदण मट्टिया चेव, एमेव पडिच्चित्तो ॥४६४॥
कदाचित्तत्र मूपिकोत्कीर्णं रजो लग्नं भवति, ततस्तद् यतनया-
ऽपनीयते । तथा—(संताणणं स्ति) कदाचित्तथा पुनः सन्तानको
वा “ कोलियतंतुयं लग्नं होति ” तन् यतनयाऽ-
पनीयते । तथा—(उदणं स्ति) कदाचिदुदकं लग्नं भवति,
साद्राया भूमिस्त्वज्ज्य लगति, तत्र यतनां वक्ष्यति (मट्टिया
चेव) तथा कदाचित् मृत्तिका लगति, तत्र यतनां
वक्ष्यति । एवमेताः प्रतिपत्त्यः प्रकारा भेदा यदि न
भवन्ति, ततः बुद्धं प्रत्युपेक्षते ।

कुतः पुनरुत्कीर्णाऽऽदिसंभव, इत्यत्र आह-
नवगपवेमे दूरा, उक्केरो मूमगेहि उक्किओ ।

निद्रमहिहगतण वा, ठाणं भेत्तण पविमे य ॥४६५॥

(शयनं स्ति) नवकप्रवेशे यत्र ग्रामाऽऽदी ते साधव आवा-
सिताः स नव अभिनवो निवेश कदाचिद्भवति, तत्र च पा-
त्रकसमीपे मूपिकोत्कीर्णस्तेन रजसा पात्रकं गुण्डयते । “ मू-
सगरयउक्किणं स्ति भाणयं ” (निद्रमहिहगतणं व स्ति) तथा
स्निग्धायां साद्रायां भुवि (हगतणं व स्ति) सलिलविन्दव
उन्मज्ज्य लगति, ततो भुव उन्मज्जत्पात्रकं स्थानकं भित्त्वा प्र-
विशेत्, स लग्नो भवेत्, तद्यतनां वक्ष्यति—“ उदणं स्ति गयं ”
इह कस्मादुदकमस्थान एवोक्तम् ?, उच्यते—पृथिवीकायस्य
घनसन्तानस्य च तुल्ययतनाप्रतिपादनार्थम् ।

तथा—

कोत्थलगारिय धरणं-धणसंताणाइया व लग्गेजा ।

उक्केरं सट्ठाणे, हगतण चिट्ठिज जा सुक्खे । ४६६॥

कोत्थलकारिका गृहकं लगति गृहिका गृहकं मुन्मये
कर्णाति । तत्र यतनां वक्ष्यति “ मट्टिए स्ति भाणितं । ”
घनसन्तानिका च कदाचिद्भवति आदिशब्दात्तु वगह-
काऽऽदिः । इदानीं सर्वेषामेव तेषां यतनाप्रतिपादनाया-
ऽऽह—(उक्केरं सट्ठाणे) मृषिकात्करः स्वस्थानमुच्यते,
यतनया मृषिकात्करः मध्य एव स्थाप्यते । (हगतणं) अथ
हगतन् अग्रस्तान्सलिलविन्दव उन्मज्ज्य लग्नास्ततस्ताव-
त्प्रतिपादयति—यावदन्ते शोषमुपच्छन्ति, ततः पश्चात्पात्रं
प्रत्युपेक्षते । “ उदणं स्ति ” गतम् ।

इयरेसु पेरिमितिगं, संवेक्खावेत्तु तत्तियं छुट्टे ।

मव्वं वावि विगिंच्ह, पोगाणं मट्टियं ताहे ॥४६७॥

(इयरेसु स्ति) “ कोत्थलकारियाधरणसंताणमादियाणं ” (पो-
रिमितिगं संवेक्खावेत्तु स्ति) प्रहस्यं यावत्पात्रकं (सं-
वेक्खावेत्तु) प्रतिपाल्य यदि तावत्या अपि वेलाया नापे-
ति ततः पात्रस्थापनाऽऽहेः तावन्मात्रं स्थित्वा परित्यज्यते
(सव्वं वावि विगिंच्ह) अन्येषां वा पात्रस्थापनाऽऽदीनां सट्ठा-
धे सर्वमेव तन् पात्रस्थापनाऽऽदि परित्यजति (पोगाणं म-
ट्टियं ताहे स्ति) अथ तत्कोत्थलकारिगृहकं न संवेतनया
मृत्तिकाया कृतं, किं तु पुराणमृत्तिकाया, ततस्तां पुराणां
मृत्तिकाम् । (ताहे स्ति) तस्मिन्नेव प्रतिलेखनाकाले अपन-
यति, यदि तत्र न मृषिका प्रवेशिता इति ।

पत्तं पमज्जिऊं, अतो बाहिं सइत्तु पप्फोडे ।

केइ पुण तिभि वारे, चउरंगुलभूमिपडणभया ॥४६८॥

इदानीं तत्पात्रं कर्मिकया पात्रकमुखवर्धकया तिष्ठो
वाग बाह्यतः प्रसृज्य संपूर्णं, ततो हस्ते स्थापयित्वा अभ्य-
न्तरं तिष्ठां वागः पुनः समस्तं प्रसृज्यते, ततः [सइत्तु
पप्फोडे स्ति] सकृदंकां वागमधः कृत्वा बुद्धं प्रस्फोटयेत्,
एवं केचिदाचार्याः प्राप्नुवन्ते । कीन्तपुनराचार्या एवं भण-
न्ति—यदुत त्रयां वागः प्रस्फोटनीयम् । पतदुक्तं भवति—
एकां वागं प्रसृज्य पश्चादधोमुखं प्रस्फोटयते, पुनरपि प्र-
सृज्य प्रस्फोटयते । एवमेताः त्रयां वागः प्रस्फोटनीयम् ।
तत्र पात्रकं भुव उपरि कियद्दुर्गं प्रत्युपेक्षणीयमिति ? अ-
त्र आह—[चउरंगुलभूमि स्ति] चतुर्भिर्गुलैर्भुव उपरि
धारयित्वा प्रत्युपेक्षणीयं मा पतनभङ्गभयं स्यादिति । एवं
तावत्प्रत्युपेक्ष्य वस्त्रपात्रप्रत्युपेक्षणा उक्ता ।

इदानीमुपधिपात्रकं च प्रत्युपेक्ष्य किमुपधेः कर्तव्यं, क च
पात्रकं स्थापनीयमित्यत्र आह—

वेटियवंधण धरणे, अगणिक्केणे य दंदियक्खोभे ।

उउवद्धधरणबंधण, वासासु अवंधणा ठवणा ॥ ४६९ ॥

उपधेर्विगिटकानां बन्धनं कर्तव्यम् (धरणं स्ति) पात्र
कस्याऽऽत्मसमीपे आत्मोन्मज्जे धरणं कार्यमनित्तिसमित्यर्थः ।
किमर्थं पुनरन्तर्देवं क्रियते यदवधिका बाह्यतः पात्रकमनि-
क्षिप्तं क्रियते इत्युच्यते—अग्निभयान्प्रदीपनकभयान्, स्तेनक
भयान्, दण्डकलोभाद्यन्तर्देवं क्रियते । कस्मिन् पुनः
काले एतदेवं क्रियते, कस्मिन् पुनरन्तर्देवं न क्रियते ?,
इत्यत्र आह—(उउवद्ध स्ति) ऋतुबद्ध उच्यते—शी-
तकाले उत्पलकाले च तस्मिन् पात्रकं धरणमुपधेर्वन्धनं
कर्तव्यम् (वासासु स्ति) वर्षाकाले (अवंधणं स्ति) उप-
धेर्वन्धनं कर्तव्यम् उपधिर्न बध्यते (ठवणं स्ति) पात्रकं
च निक्षिप्यते एकदेशे स्थाप्यते, प्रयोजने उपधेर्वन्धनं
निक्षेपणं पात्रकस्य च वक्ष्यति ।

इदानीं भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह—

रयताण भाणधरणं, उउवद्धं निक्खिवेज्ज वासासु ।

अगणीतेणभणण व, गयक्खोभे विगहणया ॥४७०॥

रजस्त्राणस्य भाजनस्य च धरणमनिक्षेपणं कर्तव्यं, कदा ? ऋ-
तुबद्धे शीतोष्णकालयोर्वर्षासु पुनर्भाजनं निक्षिपन् एकान्ते,
किमर्थं पुनर्भाजनस्य उन्मज्जं धरणं क्रियते ? अत्र आह—अग-
णी) अग्निभयं स्तेनभयं वा राजलोभेण वा मा भूदाकुल-
स्यागृहगतः पलिमन्थन आत्मविग्राधना, संयमविग्राधना च ।

परिगणमाणी गेएहे ज्ज डहण भेदो तहेव ह काया ।

गुत्तो व मयं डउक्के, हीरेज्ज व जं च तेण विणा ॥४७१॥

अग्न्यादिलोभे सति उपधिर्यावद् गृह्यते, (भेदो इति) आकु-
लस्य निर्गच्छतः अनशनं पात्रकं गृह्यते : भेदो वा विनाशो भ-
वेत् ततश्च पदकायस्याऽपि विग्राधना भवति (गुत्तो व मयं
डउक्के) संसूदो वा उपधिपात्रकप्रहणे स्वयं दह्यात्, स्तेनकसं-
लोभे वा सति उपधिपात्रकप्रहणव्याक्षेपणं स्तेनकैर्मलच्छेद-
यिते (जं च तेण विणा स्ति) यच्च तेन उपधिपात्रकाऽऽदिना
भवति आत्मविग्राधना, संयमविग्राधना च, तत्तदवस्थमेवेति ।

आपन्नितश्चासौ पतितश्च तस्य साधोर्मये मित्रं पात्रके
सति पत्रके वा, भङ्गे, पानके, ततः पदकायव्युपगमनं भ-
वति, उद्धातश्च भवत्यात्मनश्च हानिः जुयावाधनं भवति ।

अत्र च प्रत्युपेक्षणायां पूर्वोद्दिष्ट एव विधि मुग्वन्मिका-

पत्रिप्रत्युपेक्षणा, एवमादि । तथा पात्रस्याऽपि सा चाऽहीना ।
“उयउत्तनल्लेमा” इत्येवमादि । इहाऽपि स एव प्रत्युपेक्षणा-
यां विधिर्द्रष्टव्यः । यदत्र नानात्वं योऽतिरिक्तो विधिर्भवति,
तं विधिमहं वक्ष्ये समासेन संक्षेपेण ।

पडिलेहणा उ दुविहा, भत्तट्टिय एयरा य णायच्चा ।

दोएह वि य आइ पडिले-हणा उ मुहणंतयमकायं ॥६३६॥

तत्र ये तत्प्रत्युपेक्षकास्ते द्विविधाः-भक्तार्थिका भुक्त्याः, (ए-
तदा य) इतरं च उपवासिकाश्च ज्ञातव्याः । तयोर्गण भक्तार्-
थिकाभक्तार्थिकयोरदौ प्रथमं प्रत्युपेक्षणा तुल्या इय चेव
वेदितव्या (मुहणंतयमकायं स्ति) सुखवन्त्रिकायां प्रत्युपेक्षते,
ततः कार्यं शरीरं प्रत्युपेक्षते सुखवास्त्रकया चेव, इयं ताव-
द्भक्तार्थिकाभक्तार्थिकया तुल्या ।

प्रत्युपेक्षणाविधिं प्रदर्शयति-

ततो गुरु परिज्ञा, गिलाण मेहाऽऽ जे अभनट्टी ।

संदिसह पायमुवहिं, च अप्पणो पट्टगं चरिमं ॥६३७॥

ततः सुखवन्त्रिकाप्रत्युपेक्षणानन्तरं [गुरु स्ति] गुरोः संव-
न्धिनीमवधिं प्रत्युपेक्षन्ते [परिज्ञा स्ति] परिज्ञा प्रत्याख्यानम् ।
ख्यानस्य एतदुक्तं भवति-अनशनस्थस्य संवन्धिनीमवधिं प्र-
त्युपेक्षन्ते । तथा-शिक्षकोऽभिनवप्रव्रजितः शिक्षणार्थमपि-
तस्तदीयामुपधिं तस्यावप्रतः प्रत्युपेक्षन्ते । आदिग्रहणाद् वृ-
क्षाऽऽदिः संवन्धिनीमुपधिं प्रत्युपेक्षन्ते, ये अभक्तार्थिनस्ततस्त-
एवमनेन क्रमेण कुर्वन्ति प्रत्युपेक्षणम् । ततः गुरुं संदिशाय
यित्वा “संदिसह इच्छाकारेण उवहिं पडिलेहामि ।” एवं
भाषित्वा पात्रं पत्तदग्रहं प्रत्युपेक्षन्ते, ततश्च सकलामुपधिं
प्रत्युपेक्षन्ते तावद्यावच्छालपट्टकं चरमम्, भूमिमपि प्रत्युपेक्ष-
न्ते-“ एस्स ताव अभनट्टियाण पडिलेहणविही ।” आश्र० ।
पं० ४० । ध० । प्रति० । स्था० ।

प्रतिमाप्रतिपक्षानामुपासकानां प्रत्युपेक्षणा-

पडिमापडिवन्नस्म णं अणगारस्म कप्पंति तओ उवस्म-
गे पडिलेहित्तण् । तं जहा-अहे आगमणगिहंसि वा, अहे
वियडिगिहंसि वा, अहे रुस्समूलागहंसि वा । एवमणुअवेत्तण्,
उवाइगित्तण् । पडिमापडिवन्नस्म णं अणगारस्म कप्पंति त-
ओ संथारगा पडिलेहित्तण् । तं जहा पुढविमिला, कट्टिमिला,
अहासंपट्टमेव । एवमणुअवेत्तण्, उवाइगित्तण् ।

प्रतिमां मांसिक्यादिकां भिक्षुप्रतिष्ठाविशेषलक्षणां प्रतिप-
क्षोऽभ्युपगतवान् यः स तथा तस्यानगारस्य कल्पन्ते युज्य-
न्ते, त्रय उपाश्रीयन्ते भज्यन्ते शान्ताऽऽदिभिराण्यर्थं ये ते उ-
पाश्रया वसतयः प्रत्युपेक्षितुमवस्थानार्थं निर्गलितुमिति ।
[अहे स्ति] अथार्थः । अधश्चक्षेह पदत्रयेऽपि त्रयाणाम-
प्याश्रयाणां प्रतिमां प्रतिपक्षस्य साधोः कलर्नायतया तुल्या-
प्रातपादनार्थं । वा विकलार्थः, पश्चिकाऽऽदीनामागमनेनोप-
तं तदर्थं वा गृहमागमनगृहं समाप्रयाऽऽदि । यदाह-“ आगं
तुगा रथजणां जहिं तु, संठाइ जं वा गमणस्म तेनि ।
तं आगमां किं तु विद् वयंति, समापवदिउलमाइयं वा ॥
१ ॥ ” इति । तस्मिन्नुपाश्रये यस्तदेकदेशभूतः, प्रत्युपेक्षितुं क-
ल्पत इति प्रक्रमः । तथा-[वियडं नि] विवृतमनावृतं, तच्च
अधा-अधः, ऊर्ध्वं च । तत्र पार्श्वत एकाऽऽदिदिव्यनावृतमधो

विवृतमनावृतद्वितममालगृहं चोर्ध्वं विवृतं, तदेव गृहं विवृत-
गृहम् । उक्तञ्च-“ अनाउडं जं तु खउहिंसि पि, दिसामहो
तिअि दुये य एक्का । अहे भवे नं वियडं गिहं तु, उडं अमा-
लं च अनिच्छुदं च ॥ १ ॥ ” इति । तस्मिन्वा । वृक्षस्य करी-
गाऽऽदिर्निर्गलस्य मूलमधोभागस्तदेव गृहं वृक्षमूलगृहम् ।
तस्मिन्वेति, प्रत्युपेक्षया चापाश्रये शुद्धं गृहस्थं प्रात तद-
नुज्ञापनं भवतीत्यनुज्ञापनासूत्रम् । (एवमिति) एतदेव “ प-
डिमापडिवन्न ” इत्याद्युच्चारणीयं, नवरं प्रत्युपेक्षणास्थानं
अनुज्ञापनं वाच्यमिति । अनुज्ञाते च गृहिणा तस्यापादान-
मि-युपादानसूत्रं तदप्येवंमेवति । (उवाइगित्तणं स्ति)
उपादानं गृहीतुं, प्रवेन्दुमित्यर्थः एवं संस्तारकसूत्रत्रयमपि ।
नवरं पृथिवीशिला यः प्रसिद्ध काष्ठश्रीमो शिलेवाऽऽय-
तिविस्तरगम्यां शिला, सा चेति काष्ठशिला, यथा संस्त-
तमेवति यत्तुणाऽऽदि यथापभोगार्हं भवति, तथैव यल्ल-
भ्यत इति । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

भुक्त्वा स्थगिडलप्रत्युपेक्षणम् । इदानीं

भुक्तानां विधिं प्रतिपादयन्नाह-

पट्टग मत्तण सयमो-गहाऽऽ गुरुमाडया अणुअवणा ।

तो सेम भागवन्थे, पायपुंल्लगं च भत्तट्टी ॥६३८॥

सुखवन्त्रिकां प्रत्युपेक्ष्य तथैव कार्यं प्रत्युपेक्षते, ततः (पट्टगं
ति) चालपट्टकं प्रत्युपेक्षन्ते । पुनश्च गोलकी यः पत्रकस्यापरि-
दीयते । “ पत्तु पडिलेहणीयं पत्तावधिपडलाइ ग्यत्ताणं च
पत्तेयं चेव जइ मत्तओ अडिक्को तो सो चेव पट्टमं निक्खिप-
ति । ” पुनश्च मात्रकं निक्षिप्य स्वकीयमवग्रहं पतवग्रहं प्रत्युपे-
क्षन्ते, ततो गुरुप्रभृतीनाम् एका उपधयः प्रत्युपेक्षन्ते । भक्ता-
र्थिकैः (अणुगणवणं स्ति) ततो गुरुमनुज्ञापयन्ति, यद्युत-
“ संदिसह अवधिं पडिलेहामां स्ति । ” ततः शेषाणि गच्छ-
साधारणानि पत्रकारिण वस्त्राणि च अपरिभागानि यानि
तानि प्रत्युपेक्षन्ते । ततः स्वकार्यं पादपुच्छनकं रजोहरणं च
प्रत्युपेक्षन्ते । भक्तार्थिका एवमनेन क्रमेण प्रत्युपेक्षणां कुर्वन्ति ।

जम्म जहा पडिलेहा, होइ कया सो तहा पडइ माह ।

परियट्टे च पयओ, करंइ वा अन्नवावारं ॥६३९॥

पुनश्च यस्य साधोः यथैव प्रत्युपेक्षणा भवति कृता परि-
निष्ठिता स तथैव पठति पविर्तयति वा गुणति, पूर्वप-
ठितप्रयत्नेन तत्करोति वा अन्यः साधुना अभ्यर्थितः सन्
व्यापारं किञ्चिदिति कर्म प्रयोगं वा । यदि वा-अन्यथा
व्यापारं तूर्णताऽऽदि करोति ।

चउभागऽवमेसाण, चरिमाण पडिकमित्तु कालस्य ।

उच्चारं पामवणे, ठाणे चउवीमये पेहे ॥ ६४० ॥

एवं स्वाध्यायाऽऽदि कृत्वा पुनश्च तूर्मागावशे रायां चरमपौ-
रुष्यां प्रतिक्रम्य कालस्य ततः स्थगिडलानि प्रत्युपेक्षन्ते । कि-
मर्थम् ? उच्चारार्थं तथा प्रकवणार्थं च स्थानान् चतुर्विंशति-
परिमाणानि प्रत्युपेक्षन्ते ।

इदानीं च ताः स्थगिडलभूमयः प्रत्युपेक्षणीया इत्यत आह-

अहियामियाउ अतो, आमसे मज्झ दूर तिअि भवे ।

तिअेव अणहियासी, अतो छ चउच्च वाहिरओ ॥ ६४१ ॥

अधिकारिका भूमयः संज्ञावंगेनानुपीडितः सुखेनैव गन्तुं शक्नोति, ता एवंविधा अन्तर्मध्ये अङ्गणस्य तिस्रः प्रत्युपेक्षणीयाः । कथम्? एका स्थण्डिलभूमिर्वसतेरासन्ना, अन्या मध्ये, अन्या दूरे; एवंमतास्तिस्रः स्थण्डिलभूमयो भवन्ति । तथा अन्या-स्तिस्र एव तस्मिन्नेवाङ्गण आसन्नतरे भवन्ति । अनधिकारिकाः संज्ञावंगेनानुपीडितः सन् याति, ता अपि तिस्र एव भवन्ति—एका वसतेरासन्नतरे प्रदेशे, अन्या मध्ये, अन्या दूरे । एवंमय अन्तर्मध्ये अङ्गणस्य षड् भवन्ति, तथा पद च बाह्यत इति अङ्गणस्य बहिः पडिवमेव भवन्ति ।

एमेव य पासवणे, वारस चउवीसयं तु पेहिता ।

कालस्स य तिसि भवे, अह मूरो अन्धभुवयाइ ॥२४२॥
एवंमय प्रस्ववणे कारिकायां द्वादश भूमयः प्रत्युपेक्ष्यन्ते, पड-
ङ्गणमध्ये, पडङ्गणबाह्यतो भवन्ति । एवमेताः सर्वा एव उ-
च्चारं कारिका भूमयश्चतुर्विंशतिः, ताः प्रत्युपेक्ष्य पुनश्च काल-
स्यापि ग्रहणे तिस्र एव भूमयः प्रत्युपेक्षणीया भवन्ति ।
ताश्च कालभूमयो जघन्येन हस्तान्तरिताः प्रत्युपेक्ष्यन्ते । ए-
वमनेन प्रकारेण कुतेन अथ—यथा सूर्यः—अस्तमुपयाति तथा
कर्त्तव्याः । आद्य० । वृ० ।

उच्चारप्रस्ववणभूमीनां प्रत्युपेक्षणासूत्रम्—

जे भिक्खु माणुप्पाए उच्चारपासवणभूमिं ए पडिलेहेइ,
ए पडिलेहेतं वा साइज्जइ ॥ १३८ ॥

माणुप्पाओ गाम—चउभागावसेसन्नरिमाए उच्चारपासवण-
भूमीओ पडिलेहेइयव्याओ त्ति, ततो कालस्स पडिलेहेति ए-
स माणुप्पाओ, जति ए पडिलेहेति तो मासलहुं, आणा-
दिया दोसा ।

गाहा—

पासवणुच्चारं जो, भूमी य अणुपदे ए पडिलेहे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविगमधमं पावे ॥२४०॥

अपडिलेहिते इमे दोसा—

उक्कायाण विगमधम, अहिचिच्छुअखाणमुत्तमादीसु ।

वोसिरणणिगेभं, दोसालू संजमा यापि ॥ २४१ ॥

अपडिलेहिते जति वोसिरति ततो द्वयओ उक्कायवि-
गहणा संभवति । भावतो पुण विगमधमा एस संजमवि-
गहणा । अपडिलेहिते—अहिचिच्छुगादिणा स्वज्जति आ-
र्यावगहणा । अपडिलेहिते मुत्तए वा, पुगीसेण वा,
आदिमहातो वंतपित्तादिणा पायं लेवाउज्ज, ततो उवक-
रणविगायां वा, भेहविपरिणामां वा । अपडिलेहितं वा थं-
डिलं ति णिगेहं करेति, ए वोसिरति । एवं च—“मुत्तणिगेहे
चक्कुं, वरुचणिगेहे य जीवियं चयइ ।” एत्थ वि आर्यावि-
गहणा ।

जम्हा एते दोसा तम्हा—

चतुभागवसेसाए, चरिमाए पोरिसीए तम्हा तु ।

पयतो पडिलेहिज्जा, पासवणुच्चारमादीणं ॥ २४२ ॥

चरिमा पच्छिमा, पयतो प्रयत्नवान भवे ।

कारणे ए पडिलेहेज्जा वि—

गेलंमं ग दूहे, अद्धाने संभमे भणतरे ।

गामणुगाम वियाले, अणुपते वा ए पडिलेहे ॥२४३॥
गिलाणा ए पडिलेहति । मासकप्यविहारे गामाओ गच्छतो
अणो अणुकूलो गामो गामाणुगामो, तं वियाले अणुपत्तो
ए पडिलेहे । एतेहि कारणेहि अपडिलेहेतो सुद्धा ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु तओ उच्चारपासवणभूमीओ न पडिलेहेइ, न
पडिलेहेतं वा साइज्जइ ॥ १३९ ॥

तओ वयः सूचनासूत्रमिति द्वादशविकल्पप्रदर्शनार्थं त्रयो प्र-
हणम्—अपडिलेहेतस्स मासलहुं, आणादिया य दोसा । पासव-
णुच्चारगाहा (२४०) अतो णिवसणस्स काहयभूमीओ, बहि
णिवसणस्स । एवं चैव उक्कायभूमीओ, एवं पासवणं वारस
सरणाभूमीओ, एवं च ता सव्याओ चउवीसं, जो एया
ए पडिलेहति, तस्स आणादिया दोसा । सो आणा गा-
हा—(२४०) उक्कायगाहा (२४१) कि णिमित्तं तिसि
तिणिण पडिलेहिज्जंति?, कयाति एकस्स बाधतो भवति,
ततो वितिया—अदिस्स परिट्ठविज्जति, पासवणं वणो अपहरणं
चल्लगओ दिट्ठतो भाणियव्वो, अणधियासिकाणं कोवि
अतीव उच्चाहितो जाव दूरं वच्चति ताव आयविगहणा
भवे, तेण आसरणं पेहे । वितियपदे गल्लणगाहा (२४३) ”
नि० चू० ४३० ।

कालग्रहणम्—

पडिलेहेइ पमत्ते, अवडज्झइ पावकवलं ।

पडिलेहणाअणाउत्ते, पावसमणं ति वुच्चइ ॥२४॥

पडिलेहेइ पमत्ते, किंचि तु निमामिआ ।

गुरुं परिभावेण निच्चं, पावसमणं ति वुच्चइ ॥ १० ॥

उत्त० १७ अ० । (इति ‘पावसमण’ शब्दे व्याख्यास्यंत)

अविधिप्रत्युपेक्षणे प्रायश्चित्तम्—

दिया तुयट्ठेज्जा दुवालमं पडिकमणं काउं गुरुपायमूलं
वसहिं संदिम्मावेज्जा, ताण ए पच्चुप्पेहेइ, चउत्थं वसहिं
पच्चुप्पेहिज्जाणं ए संपवेणज्जा, छट्ठं वसहिं अमपवित्ता ए
रयहरणं पच्चुप्पेहिज्जा, पुग्मिहुं रयहरणविहीण पच्चुप्पेहि-
त्ता ए गुरुपायमूलं मुहणंतणं पच्चुप्पेहिय उवहिं संदि-
मावेज्जा, पुग्मिहुं मुहणंतणं ए अपच्चुप्पेहिणं उव-
हिं संदिम्मावेज्जा पुग्मिहुं अमंदिमावियं उवहिं पच्चु-
प्पेहेज्जा, पुग्मिहुं अणुवउत्ता वसहिं वा पच्चुप्पेहिज्जा,
दुवालमं अविहीण वसहिं वा अन्नयरं वा भंडमत्तोव-
गणजायं किंचि अणुवउत्तमपमत्तो पच्चुप्पेहिज्जा,
दुवालमं वसहिं वा उवहिं वा भंडमत्तोवगणं च अप-
डिलेहियं वा दुप्पडिलेहियं वा परिभुंजेज्जा, दुवालमं वस-
हिं वा उवहिं वा भंडमत्तोवगणं वा ए पच्चुप्पेहिज्जा, उव-
द्वावणं एवं वसहिं उवहिं पच्चुप्पेहिज्जा ए जम्मि पणमे सं-
थारयं जम्मि उ पणमे उवहीण पच्चुप्पेहण कयं, तं था-
मं निउणं लहुयलहुयं तं दंडापुल्लेण वा रयहरणेण वा
साहेत्ता ए तं च कयवरं पच्चुप्पेहितु छप्पइयाओ ए प-

डिगाहिया दुवालमं छप्पइयाओ पडिगाहिता णं तं च क-
यवरं परिट्टवेज्जा इरियं णं पडिकमेज्जा, चउत्थं अपचुप्पे
हियं कयवरं परिट्टवेज्जा उवट्ठावणं जइ णं छप्पयाओ हवे-
ज्जा, अहा णं नत्थि तओ दुवासं । एवं वमहिं उवहिं पच्चु-
प्पेहिऊणं समाहिं खड्गोल्लगं च णं परिट्टवेज्जा, चउत्थं अ-
गुग्गए सुग्गए समाहिं वा खयरोल्लगं वा परिट्टवेज्जा, आ-
यंवल्लं हरियकायसंततेइ वा वीयकायसंततेइ वा त-
सकायेवंइदियाहीहं वा संतते थंडिले समाहिं वा
खड्गोल्लगं वा परिट्टवेज्जा, अन्नपरं वा उच्चागइयं बोमिरि-
ज्जा, पुग्गिड्डे एकामगगायंवल्लमहक्कमेणं जइ णं गो उदव-
णं संभवेज्जा, अहा णं उदवणा संभाविणं तओ स्वमणं तं
च थंडिलं पुणरवि जागरिऊणं नीमंके काऊण पुणरवि
आलोएत्ता णं जहाजोगं पायच्छल्लं णं पडिगंहेज्जा तओ
उवट्ठाणं समाहिं परिट्टवेमाणे मागारिणं संचिक्खीयए
संचिक्खियमाणो वा परिट्टवेज्जा, खवरणं अपचुप्पेहिय थंडिले
जं किंचि बोमिरेज्जा, तथोवट्ठावणं । एवं वमहिं उवहिं
पच्चुप्पेहिता णं समाही, खड्गोल्लगं च परिट्टवेत्ता णं ए-
गगमणमो आउत्तो विहीए सुत्तममगुसंगेमाणो इरियं
न पडिकमेज्जा, एकामणं मुहणंनगेणं विणा इरियं पडि-
कमेज्जा, वंदणपडिकमेणं वा करेज्जा, जंभाएज्ज वा, स-
ज्जायं वा करेज्जा वायणादी मन्तथ पुग्गिड्डे, एवं च
इरियं पडिकमेत्ता णं सुकुमालपम्हलअवोप्पडअविक्किट्ठेणं
अविद्धदेइणं दंडापुंछणंणं वमहिं णं पमज्जे एकामणं
वाहिरियाए वा वमहिमोहारिज्जा, उवट्ठावणं वमहीए दं-
डापुंछणं दाऊणं कयवरं णं परिट्टवेज्जा, चउत्थं अप-
चुप्पेहियं कयवरं परिट्टवेज्जा दुवालमं जइ णं छप्पयाओ
णं हवेज्जा, अहा णं हवेज्जा तओ णं उवट्ठावणं वमहीमे-
नियं कयवरं पच्चुप्पेहमाणेण जाओ छप्पयाओ, तन्थ अ-
न्नेमिऊणं अप्पेमिऊणं समुच्चिणिय समुच्चिणिय पडिगा-
हिया ताओ जइ णं णं मत्थेमिं भिक्खुणं संविभाविऊ-
णं देज्जा तओ एकामणं, जइ सयमेव अतणा ताओ
छप्पयाओ पडिगंहेज्जा, अह णं णं संविभाविउं
दिज्जा, णं य अतणा पडिगंहेज्जा, तओ पारंचियं, एवं
वमहिं दंडापुंछणंणं विहीए य पमज्जिऊणं क-
यवरं पच्चुप्पेहिऊणं छप्पयाओ संविभाविऊणं वयं च
कयवरं णं परिट्टवेज्जा, परिट्टविता णं दममं विहीए
अश्वंतेवउत्ता एगगमणे मे परंयणं तु सुत्तथोभयं
मरमाणे जे णं भिक्खु णं इरियं पडिकमेज्जा तम्म य
आयंवल्लमणं पच्छित्तं निदिमिज्जा । महा० १ चू० ।
प्रतिलेखनाविस्मरणं धिस्मार्य प्रतिलेखनां गुरुणामनि-
वेदने प्रेक्षित जयन्त्यम्, मध्यमस्य, उत्कृष्टस्य च सर्वस्मि-

धोपधौ विच्युतलब्धे विस्मार्गतप्रतिलेखने प्रतिलेखन इति
गुरुणामनिवेदिते चाऽऽचामास्तम् । इदं च मुख्यव्यक्ति-
रजाहरणव्यतिरिक्तस्यापधेः प्रायश्चित्तं ज्ञेयम् । जीत० । मा-
त्रकस्य भित्तापात्रकस्य प्रमादनाप्रतिलेखने पञ्चकल्याणकं
प्रायश्चित्तम् । जीत० । (यथाछन्दः ' अहाछन्द ' शब्दे प्रथम-
भागे ८६४ पृष्ठे प्रतिलेखनाविषयां शङ्कामकरोत्) संख्या-
प्रतिलेखनायां पश्चाद्धर्मध्वजप्रतिलेखने विधीयते, प्रभातप्र-
तिलेखनायां च पूर्वं, तत्र को हेतुर्गति प्रश्ने, उत्तरम्-आध-
निर्युक्तियतिदिनचर्याऽदिषु तथोक्तिरेव हेतुर्गति । ८० प्र० ।
मेन० १ उल्ला० । आवर्कः पौषधोपधानाऽऽदिषु संख्याप्रति-
लेखनायां क्रियमाणायां " पडिलेहणा पडिलेहावउ " इ-
त्यादेशमार्गेणानन्तरं यतिकाजकोद्धार उपधिमुख्यपास्तिक-
प्रतिलेखनानन्तरं उपधिप्रतिलेखने कृते तत्काजकोद्धारः
कृता विलोक्यते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्वं काजकोद्धारः कृते-
ऽप्युपधिप्रतिलेखनानन्तरं तत्काजकोद्धारः कृता विलोक्यते
इति । १८२ प्र० । मेन० २ उल्ला० । व्याख्यानवेलायां कृतस्मा-
मायिकः धाढ आदेशमार्गेणापूर्वकं प्रतिलेखनां करोति,
अन्यथावेति प्रश्ने, उत्तरम्-सामायिकमध्य प्रतिलेखनाऽऽदेश-
मार्गेण यौक्तिकमिति । १६४ प्र० । मेन० २ उल्ला० । मुक्तलः
धाढः स्थापनाप्रतिलेखनां करोति, तथा-" पडिलेहणा प-
डिलेहावउ " इत्यादेशं मार्गीयत्वा प्रतिलिख्यान्यथा वेति प्रश्ने,
उत्तरम् मुक्तलः धाढः प्रतिलेखनाऽऽदेशं मार्गीयत्वा मुख-
व्यवस्थां प्रतिलिख्य परिधालवत्त्वं पराङ्मयं च स्थापनाः
प्रतिलिखति, परं पौषधसामायिकं विना " पडिलेहणा प-
डिलेहावउ " इत्यादेशं न मार्गीयतीति परस्परऽस्तीति । ४४
प्र० । मेन० ३ उल्ला० ।

पडिलेहणामील प्रत्युपेक्षणाशील-त्रि० । प्रमार्जनाशीलं, क-
ल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

पडिलेहणिया-प्रतिलेखनिका स्त्री० । प्रतिपूर्यकस्य ' लिख '
अक्षरविन्यासे इत्यस्य भावे ल्युङ्गन्तस्य प्रयोगः । " उप-
गंग धान्वथी, बलादन्यत्र नीयते । " इति न्यायादागमानुस-
रेण क्षत्राऽऽदेतिरूपणायाम्, थ० ३ अधि० ।

पडिलेहितण प्रत्युपेक्षितुम्-अव्य० । निरीक्षितुमन्यथे, स्था०
३ टा० ३ उ० ।

पडिलेहिता प्रत्युपेक्ष्य-अव्य० । दृष्ट्वा यथावदुपलभ्येत्यर्थे,
आचा० १ १० १ ५०७ उ० । पर्यालोच्यः साम्येत्यर्थे, आचा०
१ श्रु० ८ अ० ३ उ० । सूत्र० । चक्षुषा प्रसृज्येत्यर्थे, दश० ४
अ० १ उ० । पौनःपुन्येन सम्यक् प्रसृज्येत्यर्थे, दश० ४ अ० १
उ० । चक्षुषा प्रसृज्येत्यर्थे, दश० ४ अ० १ उ० । आचा० ।

पडिलेहिय-प्रत्युपेक्षित-त्रि० । पर्यालोचितः, आचा० १ श्रु०
४ अ० २ उ० ।

पडिलेहियव-प्रतिलेखितव्य-त्रि० । परिहर्तव्यतया विचा-
रणीये, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

पडिलोम प्रतिलोम त्रि० । प्रतिकूलं, व्य० २ उ० । सूत्र० । ए-
आन्मुखे विशेषः । उक्तविपरीतः, उत्त० १ अ० । इन्द्रियमनसो-
नाल्हादकन्वात् अनुकूलगन्धाऽऽदिवाद् विपरीतगन्धाऽऽदौ,
आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० । स्था० । यत्र प्रातिकूल-

ल्यमुपदिश्यते तादृशे आहङ्गणतद्देशभेदे, यथा—“ शठं प्रति शठां भूयात् । स्था० ४ डा० ३ उ० ।

अधुना प्रतिलोमद्वारावयवार्थव्याचिख्यासयाऽऽह—

पडिलोमे जह अभओ, पजोयं हरइ अवहिओ संतो ।

गोविंदवायगो वि य, जह परपक्खं नियजेइ ॥८१॥

प्रतिलोमे उदाहरणदोषे यथा अभयोऽभयकुमारः प्रधानं राजानं हतवान्, अपहतः सन्निवृत्तं ज्ञापकमिह च त्रिका-लगाचरसूत्रप्रदर्शनार्थो वर्तमाननिर्देश इत्यन्तर्गतः । भावार्थः कथानकादवंसयः । तच्च यथाऽऽवश्यं शिलायां तथैव द्रष्टव्यमिति । एवं तावज्ज्ञौकिकं प्रतिलोमम् । लोकांतरं तु द्रव्यानुयोगमधिकृत्य सूचयद्वाह—गोविन्द्यादिगाथादलम् । अनेन च चरणकरणानुयोगमप्यधिकृत्य सूचितमवगन्तव्यम् । आद्यन्तग्रहणे तन्मध्यपत्तिनस्य तद्ग्रहणेनेव ग्रहणात्तत्र चरणकरणे । “ गो किञ्चि वि पडिकलं, कातव्वं भवभरणं मंसे सि । अविणीतमिक्खमाण उ, जयणापि जहोचियं कुज्जा ॥१॥ ” द्रव्यानुयोगे तु गोपेन्द्रवाचकाऽपि च यथा परपक्षं निवर्तयतात्यर्थः । “ सो य किं नद्विस्सिओ आसि, विणास्सणानिमिलं पव्वइओ । पच्छा भायां जओ । ” महावादी जात इत्यर्थः । सूचकमिदमत्र—

“ नद्विद्विस्स पज्जव-गयटियंमेयं तु होइ पडिलोमं ।

सुहदुक्खाइ अभायं, इतंगियस्स चोहजा ॥१॥

अन्ने उ दिट्ठवादि-मि किञ्चि बुया उ किल पडिकलं ।

दोगमिपइघाण, तिस्सि जहापुच्छ पांडेसहो ॥२॥ ”

उदाहरणदोषता न्वस्य प्रथमपक्षे व्याख्यार्थमिदं, द्वितीयपक्षे तु शास्त्रविरुद्धभाषणादिव भावनीयता गार्थः । दृश० १ अ० । अपवादं, आग्र० ।

पडिलोमइत्ता प्रतिलोमीयत्वा अग्र० । प्रतिलोमान् कृत्वा विवादाध्यक्षान् प्रतिपत्तिनो वा सर्वथा सामर्थ्येऽस्मिन् प्रतिलोमं कृत्वा विधीयमाने विवादभेदे, स्था० ६ डा० ।

पडिलोमपरुवणा-प्रतिलोमपरुपणा स्त्री० । पश्चादानुपूर्व्या प्ररुपणायाम्, नि० सू० १ उ० ।

पडिवंसय प्रतिवेशक पुं० । लघुवशे, “ लोहियस्सपडिव-सगा । ” रा० ।

पडिवक्व-प्रतिपत्त-पुं० । प्रतिकूलः पत्तः प्रतिपत्तः । विरोधिनि, स्था० । यथाऽवधुतस्य बहुधुतः प्रतिपत्तः । नि० सू० १ उ० । अन्यशब्दार्थे, व्य० ७ उ० । अभिहितार्थविपर्यये, आ० म० १ अ० । तुल्यपक्षे, आग्र० । द्वितीयपदे, वृ० १ उ० । प्रक० द्वितीयपक्षदृष्टान्तभूते, स्था० ४ डा० १ उ० । शब्दो, “ सत् अग्नी अमिता, रिऊ अग्निय पडिवक्खं ” पाह० ना० ३५ गाथा ।

पडिवक्वदुग्गंआ प्रतिपत्तजुगुप्पा-स्त्री० । मिथ्यात्वप्राप्ति-यथाऽऽनुद्वेगं, पश्चा० १ विव० ।

पडिवक्वपय प्रतिपत्तपद-म० । विवक्षितवस्तुधर्मस्य विपरीतो धर्मो विपरीतपक्षस्तद्वाचकं पदं विवक्षितपदम् । विरुद्धार्थके पदे, अनु० ।

मे किं तं पडिवक्वपणं ? । पडिवक्वपणं नवेसु गा-मागण्णगरखेडकव्वडमड्वदोणमुहपट्टणाममसंवाहमंनिवे-सेसु संनिविममाणेसु अमिवा मिवा अग्नी मीअलो विमं महुरं कल्लालघरेमु अंविंलं साउअं जे रत्तए मे अलत्तए जे लाउए मे अलाउए जे मुंभए से कुमुंभए आलवंते विवलीअभामए । मे तं पडिवक्वपणं ।

विवक्षितवस्तुधर्मस्य विपरीतो धर्मो विपत्तः तद्वाचकं पदं विपत्तपदं, तद्विपक्षं किञ्चिन्नाम भवति, यथा शृगाली अशि-वाऽप्यमाङ्गलिकशब्दपरिहागर्थे शिवा भग्यते । किं सर्वदा ?, नेत्याह—(‘ नवेसु ’ इत्यादि) तत्र अस्मत् बुद्ध्यादीन् गुणानि-ति ग्रामः प्रतीतः, आकरो-लोहाद्युत्पत्तिस्थानं, नगरं-क-रहितं, खेटं-धर्मात्मयप्राकारोपेतं, कथं कुनगरं, मडम्बं स-र्वतो दुरवर्ति सन्निवेशान्तरं, द्रोणमुख-जलपथ-स्थलपथोपेतं, पत्तनं नानादेशाऽऽगतपरगस्थानम् । तच्च द्विधा-जलपत्तनं, स्थलपत्तनं च । रत्तभूमिर्गन्त्यन्ते । आश्रमः-तापसाऽऽदिस्था-नं, संवाधः-अतिबहुप्रकारलोकमङ्गलस्थानविशेषः, सन्निव-शो-घोषाऽऽदिः । अथवा ग्रामाऽऽदीनां द्वन्द्वे ते च ते स-न्निवेशाश्चेत्येवं योज्यते, ततस्तत्तु ग्रामाऽऽदिषु नूतनेषु निव-श्यमाने “ शिवाऽपि सा मङ्गलार्थे शिव्युच्यते, अन्यदा न्व-नियमः, तथा-काऽपि कदाचिन् केनाऽपि कारणवशेनाभि-शीतो, विष मधुर्गमित्याद्याचष्टे, तथा-कलपपालगृहेषु किला-ऽऽल्लशब्दं समुच्चारिते सुरा चित्तयति । अतोऽनिष्टशब्द-परिहागर्थमल्लं स्वादृश्यते, तद्वंमत्तानि शिवाऽऽदीनि विशे-षविषयाणि दर्शितानि, साम्प्रतं त्वोदशेषतो यानि सर्वदा प्रवर्तन्ते तान्याह—(जो अलत्तए इत्यादि) यो रक्ता ला-सारसेन, प्राकृतशैल्या कनप्रत्ययः, स एव स्मृतलेश्रुत्या अल्लक उच्यते, तथा-यदेव लाति आदत्ते धरति प्रक्षिप्तं जलाऽऽदि वस्तु इति निरुक्तेलावु तदेव अलावु तुम्बकमि-धीयते, य एव, च सुम्भक शुभवर्णकारी स एव कुमुंभकः, (आलवंते सि) अलपन्-अत्यर्थं लपन्नमज्जमिति ग-म्यते, स किमन्याह (विवलीअभामए सि) भाषकाव् विपरीतो विपरीतभाषक इति राजवन्ताऽऽदिवत् समासः । अभापक इत्यर्थः । तथा हि-सुवदसंघट्ट प्रलपन् काञ्चिद् दृष्टालोकं वक्तागो भवन्ति-अभाषक एवाऽयं द्रष्टव्याऽसा-रवचनत्वादिति । प्रतिपत्तनामता यथायोगं सर्वत्र भावनी-या । ननु च नागौणादिदं न मिथ्यते इति चेत्, नैतदेवं, तस्य कुन्ताऽऽदिप्रवृत्तिनिमित्ताभावमात्रेणोक्तत्वाद्, अस्य तु प्रतिपत्तधर्मवाचकत्वमापेक्षया इति विशेषः । अनु० । अपवादं, यथा शृगाली अशिवाऽप्यमाङ्गलिकशब्दपरिहागर्थे शिवा भग्यते, किं सर्वदा ?, नेत्याह—“ नवेसु ” इत्यादि । आग्र० । पडिवक्ववयण-प्रतिपत्तवचन-न० । उत्तरवचने, जी० १ प्रति० । पडिवक्ववाय-प्रतिपत्तवात-पुं० । शान्तिपणाऽऽदिकं वाते, आचा १ श्रु० १ अ० ७ उ० । पडिवज्जमाण-प्रतिपद्यमान-त्रि० । अङ्गीकुर्वति, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । पडिवज्जिउकाम-प्रतिपत्तुकाम-त्रि० । अभ्युपगन्तुमनासि, प-श्चा० १८ विव० ।

पडिवज्जिऊण-प्रतिपद्य-अव्य० । अङ्गीकृत्येत्यर्थे, आ० । दश० ।
गृहीत्वत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

पडिवज्जित्तए-प्रतिपत्तुम्-अव्य० । अभ्युपगन्तुमित्यर्थे, स्था०
२ ठा० १ उ० ।

पडिवज्जियव-प्रतिपत्तव्य-त्रि० । अङ्गीकर्तव्ये, उत्त० ३२ अ० ।

पडिवम्म-प्रतिपन्न-वि० । आश्रिते, स्था० ७ ठा० । समाश्रिते,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । औ० । स्था० । जं० । आचा० । अभ्युप-
गतवन्ति, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

पडिवत्ति-प्रतिपत्ति-स्त्री० । प्रतिपदनं प्रतिपत्तिः । परिच्छिन्नौ,
आ० म० १ अ० । प्रकृतयोऽपि प्रतिपत्तिहेतुत्वात्प्रतिप-
त्तय इत्युच्यन्ते, प्रतिपद्यन्ते यथावदवगम्यन्ते आश्रितेति प्र-
तिपत्तयः । “लाभाऽऽदिभ्यः” इति करणे क्तिप्रत्ययः । आ०
म० १ अ० । परमतत्त्वे (सू० प्र० १ पाहु० चं० प्र०) द्रव्याऽऽ-
दिपदार्थाभ्युपगमे, नं० । पञ्चा० । प्रति० । स० । सम्यक्क्रिया-
ऽभ्युपगमप्रतिपादने, विशे० । गत्यादिङागणामन्यतरंकपरि-
पूर्णगत्यादिङागण जीयाऽऽदिमार्गणायाम्, कर्म० १ कर्म० ।
प्रारम्भे, अङ्गीकारे, दश० ४ अ० । ल० । प्रतिवचनप्रदाने, वृ०
३ उ० । नि० चू० । परिपाठ्याम्, आव० ४ अ० । भेदे, प्र-
कारे, आ० चू० १ अ० । “निच्छयत्थपडिवत्ति अववाहिनि ।”
आ० चू० १ अ० ।

पडिवत्तिममाम प्रतिपत्तिममाम-पुं० । प्रतिपत्तिद्वारद्वया-
ऽऽदिमार्गणायाम्, कर्म० १ कर्म० ।

पडिवत्थुवमा-प्रतिवस्तुपमा-स्त्री० । दुरान्तरेऽपि यत्किञ्चि-
त्सामान्यत आस्थतामुपहामां व्यज्यते तद्व्यञ्जकेऽलङ्कारे,
प्रति० । (स च ‘चदय’ शब्दे तू० भा० १२१३ पृष्ठ “का-
के” इत्यादिना श्लोकान् दर्शितः)

पडिवन्न-प्रतिपन्न-त्रि० । अभ्युपगते, “पडिवन्नं अभ्युपगयं”
पार्ह० ना० १८८ गाथा ।

पडिवयण प्रतिवचन-न० । आदेशे, विशे० । “देहि मे पडि-
वयणं तं तस्म वयणं ।” आ० म० १ अ० ।

पडिवयमाण-प्रतिपत्त-त्रि० । उच्चैर्गत्वा पुनः पतति, आचा०
१ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

प्रतिपद्यमान-त्रि० । प्रथमं प्राप्नुवन्ति, “पडिवज्जमाणो
नाम जो तप्पदमतण आभिणिशोहियणाणं पडिवज्जति ।”
आ० चू० १ अ० ।

पडिवया-प्रतिपत्-स्त्री० । पक्षस्य प्रथमतिथौ, सू० प्र० १०
पाहु० । चं० प्र० ।

पडिवा-प्रतिपत्-स्त्री० । कृष्णप्रथमतिथौ, आ० क० १ अ० ।
चं० प्र० ।

पडिवाइ (ग) प्रतिपातिन-त्रि० । प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपा-
ति । उत्कर्षेण लोकाविषयं भूत्वा प्रतिपत्तति, स्था० ६ ठा० ।
प्रतिपत्तनशीले, नं० । विशे० । स्था० । आ० म० । प्रतिपा-
तिमस्यदर्शनमौपशमिकं लायोपशमिकमित्येतन्मस्यगदर्श-
नभेदे, (व्याख्या ‘दंसण’ शब्दे चतुर्थभागे २४२६ पृष्ठे ग-
ता) कियन्तमपि कालं स्थित्वा ततो ध्येयगमनस्वभावे,

आ० म० १ अ० । प्रदीप इव निर्मूलमेककालमुपगच्छति अ-
वधिज्ञानभेदे, कर्म० १ कर्म० । आ० म० ।

से किं तं पडिवाइ ओहिनाणं ? । पडिवाइ ओहिनाणं जं
णं जहमेणं अंगुलस्स असंखिज्जयभागं वा संखिज्जय-
भागं वा बालमं वा बालगपुहुत्तं वा लिक्खं वा
लिक्खपुहुत्तं वा जूयं वा जूयपुहुत्तं वा जवं वा जव
पुहुत्तं वा अंगुलं वा अंगुलपुहुत्तं वा पाउं वा पा-
उपुहुत्तं वा विहन्थि वा विहत्थिपुहुत्तं वा रयणिं वा रय-
णिपुहुत्तं वा कुच्छिं वा कुच्छिपुहुत्तं वा धणुं वा धणुपुहुत्तं
वा गाउयं वा गाउयपुहुत्तं वा जोयणं वा जोयणपुहुत्तं
वा जोयणसयं वा जोयणमयपुहुत्तं वा जोयणमह-
स्सं वा जोयणसहस्सपुहुत्तं वा जोयणलक्खं वा जो-
यणलक्खपुहुत्तं वा जोयणकोडिं वा जोयणकोडिपु-
हुत्तं वा जोयणकोडाकोडिं वा जोयणकोडाकोडिपुहुत्तं
वा उक्कोमेणं लोमं वा पामित्ता णं पडिवाइज्जा । से तं
पडिवाइ ओहिनाणं ॥ ५ ॥

(‘से किं तं’ इत्यादि) अथ किं तत्प्रतिपाति अवधिज्ञानम् ? ।
सूरिगृह-प्रतिपात्यवधिज्ञानं यन् अवधिज्ञानं जघन्यतः
सर्वस्वांकृतया अङ्गुलस्यान्वेष्यभागमात्रं वा संख्येयभाग-
मात्रं वा बालाऽयं वा बालाप्रपृथक्त्वं वा लिक्कां वा बालाप्रा-
ष्टकप्रमाणां लिक्कापृथक्त्वं वा यूकां वा लिक्काष्टकमानां थू-
कापृथक्त्वं वा यवं वा यूकाष्टकमानं वा यवपृथक्त्वं
वाऽङ्गुलं वा अङ्गुलपृथक्त्वं वा, एतावदुत्कर्षेण सर्वप्रचुर-
तया लोकं दृष्ट्वा उपलभ्य प्रतिपत्तेत् प्रदीप इव नाशमुपया-
यान्, तस्य तथाविधत्तयोपशमजन्मत्वात् । नदेतत् प्रतिपा-
त्यवधिज्ञानं, शेषं सुगमम् । नवरं कुत्तिहिहस्तप्रमाणा, धनु-
श्चतुर्हस्तप्रमाणम् “पृथक्त्वं, सर्वत्रापि क्षिप्रधृतिरा नवभ्य”
इति सैद्धान्तिक्या परिभाषया द्रष्टव्यम् । नं० ।

पडिवाइय-प्रतिपादित-त्रि० । प्रवेदिने, प्रकर्षिणे, आचा० १
श्रु० २ अ० ३ उ० । तार्थकरणधरेः कथिते, आव० ४ अ० ।

पडिवाय प्रतिपात-पुं० । ध्वने, आ० म० १ अ० । विशे० ।
अत्रःपाते, “जइ उचमेतकमाओ, तहइ अणेने पुणे वि प-
डिवायं ।” भ० २ श० १ उ० ।

प्रतिवाद-पु० । उत्तरपक्षे अष्ट० ४ अष्ट० । परंपन्यस्तपक्षप्र-
तिवचने, डा० २३ डा० ।

प्रतिवात-पुं० । आघ्रायकचिचिन्नपुरुषाणां प्रत्यभिमुखवायौ,
आ० म० १ अ० ।

पडिवाल-प्रतिपाल-धा० । धातवाऽर्थान्तरेऽपि इति । प्रतीक्ष-
णे, रक्षणे च । ‘पडिवालइ ।’ प्रतीक्षते, रक्षति वा । प्रा० ४
पाद ।

पडिवासुदेव-प्रतिवासुदेव-पुं० । वासुदेवानां प्रतिशब्दु-
तिलकाऽऽदिपु, ति० ।

एणमि णं नवरहं वासुदेवाणं नव पडिमत्तु होत्था, तं
जहा आमगीवे जाव जरासंधे जाव स चर्काहं । सू० ।

तथा-

"अस्मग्गीवि तारणं, मेरुं महुकटभे निरुंभे य ।
बलि पाहिराए तह ग-वणो य नवमे जरावेधे ॥ १ ॥ इति ।
एए खलु पडिसत्त, किर्त्तापुरिमाण वासुदेवाणं ।
सव्वे वि चकजोही,सव्वे वि हया सव्वकाहे ॥ २ ॥" इति । स० ।
आ० म० । ति० । आ० चू० । प्रतिवासुदेवमाता कानि
स्वप्नान् पश्यतीति प्रश्नं, उत्तरम्-सा त्रीन् स्वप्नान् प-
श्यतीति । यद्ब्रूममिनिहसृगिकृतशान्तिवरिणे पप्रस्तावे-
"प्रत्यर्थिर्वाक्रणां त्रींश्चा-स्येयामुत्तमजन्मिनाम् । एकैकमिच्छ-
काः स्वप्नं पश्यन्त्येषां हि मध्यतः ॥ १६ ॥" इति । तथा-समन्ति-
शतस्थानकं अपि । किं च-तान गज १ कुम्भ २ वृषभा ३ऽऽख्यान्
पश्यतीति परम्परया ज्ञेयम् ॥ १ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । प्रति-
वासुदेवस्य किमिति कानि च रत्नानि स्युगिति प्रश्नं, उ-
त्तरम्-प्रतिवासुदेवस्य रत्नसंख्यायां रत्नानां तु नियमः शा-
स्त्रे दृष्टो नास्ति, तेन चक्राऽऽदीनि तानि यथासंभवं भावि-
ष्यन्तीति संभाव्यत इति । ३२६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
पडिविप्रशविहि-प्रतिविस्तरविधि-पुं० । पारिकरूपे परिग्रहे,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
पडिविद्वंसण-प्रतिविधोमन-त० । विनाशने, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ।
पडिविरय-प्रतिविरत-वि० । सायययोगेभ्यो निवृत्ते प्रवर्जि-
ते, स० ३० सम० । सूत्र० । " एगञ्चाञ्चो अबंभलमारंभाञ्चो
पडिविरञ्चो ।" आ० ।
पडिविहाण प्रतिविधान-त० । प्रतीकारं, विंश० । आलप-
निराकरणं, विंश० ।
पडिवृह-प्रतिवृह-पुं० । तत्प्रतिवृद्धिना तत्प्रतिभययोगोपाय-
प्रवृत्तानां व्युहं जं २ वल० । कलाभेदे, आ० ।
पडिवेस-प्रतिवेश-पुं० । प्रत्यामन्वृह, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
प्रतिवेशकनन्दः स्वीमातवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः । व्य०
४ उ० । विज्ञेये ३० ना० ६ वर्ग २१ गाथा ।
पडिमंखविद्य-प्रतिमंखविद्य-अव्य० । मुष्टिप्रहणेन सौतव्य-
त्यर्थे, भ० १४ श० ७ उ० ।
पडिमंवा-प्रतिमंख्या-स्त्री० । व्यपदेशे, आचा० १ श्रु० ५
अ० ६ उ० ।
पडिमंजतण-प्रतिमंजवलन-त० । क्रोधाभिनाऽऽभन उदी-
पने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
पडिमंत-प्रतिश्रान्त-वि० । विश्रान्ते, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
रतिक्कले, दे० ना० ६ वर्ग १८ गाथा ।
पडिमंथाय-प्रतिमंथाय-अव्य० । मद्द गन्तुभावेनाऽऽनुकूल्यं
प्रतिपद्येत्यर्थे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
पडिमंलीण-प्रतिमंलीन-पुं० । क्रोधाऽऽदिकं वस्तु वस्तु प्रति
सम्यग्गतीने निरोधवति, स्था० ।

चत्तारि पडिमंलीणा पणत्ता । तं जहा-कोहपडिमंलीणे,
माणपडिमंलीणे, मायापडिमंलीणे लोभपडिमंलीणे । स्था० ।

चत्तारि पडिमंलीणा पणत्ता । तं जहा-माणपडिमंलीणे,
वडपडिमंलीणे, कायपडिमंलीणे, इंदियपडिमंलीणे ।

क्रोधाऽऽदिकं वस्तु वस्तु प्रति सम्यग्ग लीना निरा-
धवन्तः प्रतिमंलीनाः । तत्र क्रोधं प्रति उभयनिरोधनो-
दयप्राप्तविफलीकरणेन प्रतिमंलीनः क्रोधप्रतिमंलीनः । उक्तं
च-" उदयस्मेव निरोधो, उदयं पत्ताण वाऽफलिकरणं ।
जं एत्थ कमायाणं, कमायमंलीणया एसा ॥ १ ॥"
इति । कुशलमनउदीरणनाकुशलमनोनिरोधन च मनः प्र-
तिमंलीनं यस्य सः, मनसा वा प्रतिमंलीनो मनःप्रतिमंलीनः ।
एवं वाकार्येन्द्रियेष्वपि तवरं शब्दाऽऽदिषु मनोनाऽऽमनोक्षेपु
रागद्वेषमहिहारी इन्द्रियप्रतिमंलीन इति । स्था० ४ टा० २ उ० ।

पंच पडिमंलीणा पणत्ता । तं जहा-सोइंदियपडिमंलीणे,
जाव फामिंदियपडिमंलीणे ।

प्रतिमंलीनेतरसूत्रयोः पुरुषो धर्मी उक्तः, संवरेतरसूत्रयोस्तु
धर्म एवेति । स्था० ५ टा० २ उ० ।

पडिमंलीण्या-प्रतिमंलीनता-स्त्री० । इन्द्रियकषाययोगविष-
यायां गुप्ततायाम्, विविक्कशयनाऽऽशनतायां च । स्था० ६
टा० । पा० ।

प्रतिमंलीनताभेदाः-

मे किं तं पडिमंलीणता ? पडिमंलीणता चउच्चिहा पणत्ता ।
तं जहा-इंदियपडिमंलीणता, कमायपडिमंलीणता, जोगपडि-
मंलीणता, विवित्तमयणामणमेवणया । मे किं तं इंदियपडि-
मंलीणता ? इंदियपडिमंलीणता पंचविहा पणत्ता । तं जहा-
सोइंदियविमयपयारिणगेहो वा सोइंदियविमयपत्तेमु वा
अन्धेमु रागदोमविणिग्गहो चकिंविदियविमय० एवं० जाव
फामिंदियपयारिणगेहो वा फामिंदियविमयपत्तेमु वा अन्धे-
मु रागदोमविणिग्गहो । से तं इंदियपडिमंलीणता । मे किं तं
कमायपडिमंलीणता ? कमायपडिमंलीणता चउच्चिहा प-
णत्ता । तं जहा-कोहांदयणिगेहो वा उदयपत्तस्म वा कोहस्म
विफलीकरणं, एवं० जाव लोभोदयणिगेहो वा उदयपत्तस्म
लाभस्म विफलीकरणं । से तं कमायपडिमंलीणता । मे
किं तं जोगपडिमंलीणता ? जोगपडिमंलीणता निविहा प-
णत्ता । तं जहा अकुमलमणारिणगेहो वा कुमलमणउदीरणं
वा यणस्म वा एगत्तीभावकरणं । से किं तं वडपडिमंलीण
या ? वडपडिमंलीणता निविहा पणत्ता । तं जहा अकु-
सलवडणिगेहो वा कुमलवडउदीरणं वा वडण वा एगत्ती-
भावकरणं । मे किं तं कायपडिमंलीणता ? कायपडिमं-
लीणता जणं मुममाहिपमंतसाहगियपरिणारे कुरमो उव
गुत्तिदिण् अलीणपल्लीणे चिट्ठइ । से तं कायपडिमंलीणता ।
मे तं जोगपडिमंलीणता ।

श्रोत्रेन्द्रियस्य यो विषयं विष्टानिष्टानिष्टेषु प्रचारः शब्दण
लक्षणा प्रवृत्तिः, तस्य यो निरोधो निषेधः स तथा शब्दानां
श्रवणवर्जनमित्यर्थः । (सोइंदियविमयेत्यादि) श्रोत्रेन्द्रिय-

विषयप्राप्तिषु चाऽर्थेषु इष्टानिष्टशब्देषु गगद्धेर्वाचानप्रहो गग-
द्धेर्पनिर्गन्धः । (मणस्स वा एत्तीभावकरणं) मनसो वा (ए-
त्ति ति) विशिष्टैकाग्रत्वेन एकता तद्वपस्य भावस्य करणं एक-
ताभावकरणम् , आत्मना वा संहकतानिगलम्यनत्वं तद्वप-
भावस्तस्य करणं यत्तत्तथा । (वृहण वा एगर्त्तीभावकरणं ति)
वाचो वा विशिष्टैकाग्रत्वेन एकतारूपभावकरणमिति । (सु-
खमाहियपसंतमाहणियपाणिपाण ति) सुष्ठु समाधिप्राप्तौ व-
हिर्युक्त्या स चास्मां प्रशान्तश्चान्तवृत्त्या यः स तथा । संह-
तमविक्षिप्तमनया धृतं पाणिपादं येन स तथा । ततः कर्म-
धारयः । (कुम्भो इय गुप्तिदिप ति) गुप्तेन्द्रियो गुप्त इत्य-
र्थः । क इव ? कुम्भे इव । कस्याश्चिदवस्थायामिति । अत ए-
वाऽऽह- (अलीणपल्लीणे ति) अलीन इपल्लीनः पूर्वं प्रलीनः
पश्चात्प्रकर्षेण लीनः । ततः कर्मधारयः । भ० २५ श० ७ उ० ।
नि० चू० ।

पडिमवेयण-प्रतिमवेदन-न० । अनुभवे, सूत्र० १ श्रु० ७
अ० । आचा० ।

पडिममाहणया-प्रतिमसाधनता-स्त्री० । अनुयजनं, भ० १४
श० ३ उ० ।

पडिसंहार-प्रतिसंहार-पुं० । निवर्तने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।
निर्गन्धः, स्था० ३ टा० १ उ० ।

पडिमत्तु-प्रतिशब्द-पुं० । प्रतिकूल शत्रौ, "एष खलु पडिमत्तु-
किर्त्तापुर्णिमाण चासुदेवाण ।" म० ।

पडिसन्ध-प्रतिमार्थ-पुं० । प्रतिकूलमार्थे, मार्थप्रतिकूले, नि०
चू० ११ उ० ।

पडिमद्वय-प्रतिशब्दक-पुं० । संवके, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

पडिमरोम्पुयण-प्रतिमरोम्पेचन-न० । कश्चकणविमोचने, ध०
२ अधि० । पञ्चा० ।

पडिमलागा-प्रतिशलाका-स्त्री० । शलाकामहाशलाकामध्य-
शलाकायाम्, प्रतिशलाकामिनिष्पन्न्यान् पल्याऽपि प्रतिश-
लाकंति । पल्यापमपरिज्ञानार्थपलं, कर्म० ४ कर्म० ।

पडिमा-शम् धा० । उपशमं, "शमः पडिमा-पडिमासौ" ॥८॥
४।१६७॥ इति शमधातोः पडिमाऽऽदेशः । "पडिमाइ समइ ।"
शमयंत, प्रा० ४ पाद ।

नश-धा० । अटशेन, " नशेरिगिणाम-गिवहावनेह-प-
डिमा-सहावहगः" ॥८॥ ४।१७८॥ इति नशः पडिमाऽऽदेशः ।
' पडिमाइ ।' नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

पडिमाअ-देशी-घर्षकगट, दे० ना० ६ वर्ग १७ गाथा ।

पडिसाडणा-परिशाटना-स्त्री० । 'शट' रुजायाम्, परिपूर्व । प-
रिशटति परिश्रयति तमन्यः प्रयुक्ते, पूर्ववत् णिव । परि-
शाट्यते इति परिशाटना । "णिञ्यत्वात्" ॥४।३।११॥ इत्या-
दिना अनप्रत्यये आप । च्यवने, प्रकिरणे, "चवणे ति रोचयंति
य परकिरणे पडिसेवणा य एगट्टा ।" व्य० १ उ० ।

पडिसाप-शम-धा० । शान्तौ, " शमः पडिमा-पडिमासौ" ॥८॥
४।१६७॥ इत्यनेन पडिसामाऽऽदेशः । " पडिसामइ ।"
शमयति । प्रा० ४ पाद ।

पडिसार-देशी पटुतायाम्, पटाविव्यन्ये, दे० ना० ६ वर्ग
१६ गाथा ।

पडिसारिअ-देशी-स्मृत्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ३३ गाथा ।

पडिसाहण-प्रतिमाधन-न० । प्रतिकथने, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

पडिसाहण-प्रतिसंस्मरणा-स्त्री० । तन्मनःप्रतिकूलतया
विस्मृतार्थस्मरणायाम्, भ० १५ श० ।

पडिसाहरिय-प्रतिसंहत्य-अव्य० । विकीर्णनालान् बाहुना
संगृह्यत्यर्थे, भ० १५ श० ७ उ० ।

पडिमिद्ध-प्रतिपिद्ध-त्रि० । निवारिते, नि० चू० १ उ० ।
" पडिमिद्धो वारिअो ।" पाह० ना० २६३ गाथा । पञ्चा० ।
आव० । जी० । विधेयतया निवारिते, पञ्चा० ६ विव० ।
निगकते, पं० व० २ द्वार ।

पडिमुइ-प्रतिश्रुति-पुं० । भग्नक्षेत्रजे द्वितीयकुलकरे, जं० २
वक्त० । भविष्यति एग्वतवर्जजे कुलकरभेदे, ति० । म० ।

पडिसुगणा-स्त्री० । प्रतिश्रवण-न० । अङ्गीकरणे, कल्प० ३
अधि० ६ क्षण । आचा० । आधाकर्मनिमन्त्रणान्तर्गं प्रतिश्र-
यंत अभ्युपगम्यते यत् आधाकर्म तत् प्रतिश्रवणम् । प्राकृत-
त्वात्स्त्रीत्वम् । शेषभेदे, पि० ।

संप्रति प्रतिश्रवणस्य स्वरूपमाह-

उवओगम्मि य लाभं, कम्मगाहिस्स चित्तरक्खट्ठा ।

आलोइए सुलद्धं, भगाइ भगंतम्म पडिसुगणा ॥११६॥

इह यो गुरुपयांगकरणेलायां कर्मप्राप्तिं आधाकर्म-
ग्रहणाय प्रवृत्तस्य शिष्यस्य चित्तरक्षार्थं मनोऽन्वथाभावात्त-
वारणार्थं दाक्षिण्याऽनुपेतां लाभं भणति लाभ इतिशब्दमु-
च्चारयति । तथा-आधाकर्मणि गृहस्थगृहादानीय आला-
न्तिनं आधिक्यं कंठिकया दत्तमित्येवं निवेदिने (सुल-
द्धं) शोभनं जातं यत् त्वय्यं लब्धमिति भणति । तस्य
गुरोर्गन्धिं भणतः प्रतिश्रवणं नाम दापः । सूत्रे तु स्त्रीत्व-
निर्देशः प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि लिङ् व्यभिचारि । यदाह
पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-"लिङ् व्यभिचार्यपीति ।" प्रतिश्र-
वणं च नामाभ्युपगमः । पि० । वाचनं प्रयच्छतां गुरोः सूत्र-
ग्रहणे " पडिसुगणाए हकारो ।" गुरो वाचनं प्रय-
च्छति सति सूत्रं गृह्यमाणेन तथाकारः कार्य इत्यर्थः ।
ध० ३ अधि० । आ० म० ।

पडिसुगमाण-प्रतिश्रवण-त्रि० । अभ्युपगच्छति, " आहा-
कम्मणिमंतण, पडिसुगमाणे अतिकमो हाइ ।" व्य० १ उ० ।
आचा० । जा० । आ० ।

पडिसुत्ती-देशी-प्रतिकूल, दे० ना० ६ वर्ग १८ गाथा ।

पडिसुय-प्रतिश्रुति-न० । गुरुवाक्याङ्गीकारे, उत्त० २६ अ० ।
जम्बुद्वीपे भगते येषं भविष्यति सममे कुलकरे, स्था० १० टा० ।

पडिसुया-प्रतिश्रुता-स्त्री० । प्रव्रज्याभेदे, पं० भा० ।

चतुरो तु गोणपाला, मन्था हीणं जतिं तु अडवीए ।

पडिलाइति पट्टा, दोहिं दुगुञ्जाइयं तहियं ॥

दियलोगगता ततो, चइत्तु दुगुंछी दसन्ने दामत्तं ।
ततो पिगा य हंसा, सोवागा विनसा भूता ॥
अदुगुंछी नित्थयरं, पुच्छति किं सुलभदुलहबोहिऽम्हे ।
नित्थकर आह विग्गं, अम्मापितरो करेहंति ॥
तो ओहिगा य पाणसि, माहणपुत्तत्तणमुसुगारे ।
सो माहणे अपुत्तो, पुच्छति शेमित्ति य भवे ॥
ते काउ समणरूवं, उमुगारपुरम्मि आगता कहण ।
वहुजणतातादीणं, तो पुच्छे माहणो ते उ ॥
होञ्जऽम्हे किंचच्चं, पञ्चाह भूया दिया तु हांति ॥
दो जमलदारगा तु, कुमारगा पव्वइम्मंति ॥
मा तेमि करेजामी, विग्गमवस्सं च तेसि पव्वज्जा ।
होहिनि वात्तुण गता, चइत्तु उवयम्मज्जानेसु ॥
बालत्ते अम्मपियरो, भगंति समणाण सग्गितवेणं ।
रक्खम माणुसग्वायग, भवंति ददट्ठण ते पुत्ता ! ॥
मा तेमि अल्लिण्जह, दूरं दूरेण परिहरिज्जाहि ।
मा भक्खेज्जा ते भे, ते वि य तेसिं पडिमुण्णंति ॥
रन्थादि जन्थ पामं ति भंजते ते त्थो पलायंति ।
अह अन्नया गगगवहि, चेडं पासंति वंदतो ॥
वेति ते अम्मपियरो, दिट्ठाऽम्हे चेड वंदमाणा तु ।
ण वि समणरूवरक्ख स भक्खंति य चेड रूपाई ॥
चिंते तऽम्मापितरो, अनितीमन्था इमे उ जायंति ।
मा पव्वणज उहइं, अल्लियमाणा तु समणेणं ।
मउवज्झाया एते, वडयं निज्जंतु तन्थऽहिज्जंतु ।
इय संचेतउणं, वडयं गीता ततो तेहिं ॥
वडयाएँ समीवम्मी, मणोभिगामो तु अन्थि वडरूक्खो ।
अह आपदा कयाई, ते तु रमंते गता तहियं ।
सन्था हीणा य जती, तिमिपकिंलेता तु आगता तहियं ॥
एन्थ करेमो भिक्खं, वडहेट्ठं पट्टिया ततो ।
तो ते भयाभिभूता, चेडविलग्गा तमेव वडरूक्खं ।
जतिणो वि य तस्माहो, ठातुं पविभंति भिक्खट्ठा ।
वरियं वत्तेति गुरु, तहियं अज्झयण गल्लिणगुम्म ति ।
तो ते सरंति जातिं, गुरुभित्थं वंदितुं वेति ॥
अम्मपियरो पुच्छिय, पव्वज्जे अन्धुपेम मेमं तु ।
जह उमुगारज्झयण, वक्खानं सुत्तआलावे ।

एमा पडिमुता खलु, पव्वज्जा ॥ पं० भा० १ कल्प । पं० चू० ।

पडिमुयासयमहम्मसंकुल-प्रतिश्रुतशतमहम्मसंकुल-त्रि० ।

प्रतिशब्दकलत्रसंकुले, म० ६ श० ३३ उ० ।

पडिमुयग-प्रतिमूचक-पुं० । नगरद्वारसमीपेऽहपव्यापारत्वे-
नाऽवतिष्ठमानं, व्य० १ उ० ।

पडिमुय-प्रतिमूर्ध-पुं० । इन्द्र मुयि, जी० ३ प्रति० ४ अवि० ।

अनु० । प्रतिमूर्ध, दे० भा० ६ अ० १६ गाथा ।

पडिसेज्जा प्रडिशय्या-स्त्री० । उत्तरशय्यायाम्, म० ११ श०
११ उ० ।

पडिसेवग-प्रतिसेवक-पुं० । संयमप्रतिकूलार्थस्य संज्वलन-
कषायोदयात् सेवकः प्रतिसेवकः । संयमविराधके, म०
२५ श० ६ उ० । घ० । " निष्कारणं वि भिक्खू, कारणं प-
डिसेवने य पंचा उ । " प्रतिसेवको नाम-यो भिक्खुः
निष्कारणंऽपि कारणाभावेऽपि पञ्चकाऽऽक्षिणि प्रायश्चित्त-
स्थानानि प्रतिसेवते, व्य० ३ उ० । प्रतिपदं सेवते इ-
ति प्रतिसेवकः । प्रतिसेवनकारिणि व्य० १ उ० ।

प्रतिसेवकद्वयम्-

पडिसेवओ उ माधु, पडिसेवग मूल उत्तरगुणा य ।

पडिसेवियव्वयं खलु, द्वादि चतुर्विधं होति ॥७६॥

तन्थ पडिसेवगो ति दारं । पडिसेवणं पडिसेवा पडिसेवद-
तीति पडिसेवगो, सो य साह, तुमहा अयधारणे, । पुरणे
वा । तस्म पडिसेवगस्मिमे भेदा-पुरिमा, णपुंसगा, इ० श्रीं श्रीं ।

तन्थ पुरिमं ताव मणासि-

पुरिमा उक्कोम मज्झिम-जहणसा ते चउव्विधा होति ।

६-गट्ठिता परिणता, कडजंगी चैव तरमाणा ॥ ७७ ॥

एमा भहवाहुस्माभिकता गाहा-पडिसेवगपुरिमा ति विहा-
उक्कोम-मज्झिम-जहणसा । एते वक्खमाणरूपा जे उक्को
सादि ते चैव चउव्विहा होति । कहं?, उच्यते-भंगविगणेषण ।

सा य भंगयणगाता इमा-

संघयणे संपणा, धितिसंपणा य होति तरमाणा ।

सेमसु होति भयणा, संघयणाधित्ती य इतरा य ॥ ७८ ॥

संघयणसंपणा, धितिसंपणा य होति, एम पदमभंगा ।
तरमाणा धितिसंपणा सिग्गं चिट्ठउ भाणिता उ० जमणतं भंगं
होति पदमभंगा भाणिता, सेसा निमि भंगा, तेसु भयणा ।
भयणा नाम-संघयणं किं पुण तं भज्जे संघयणं धितियभंगं
संघयणेण भयधितिवज्जियं कुरु सो य इमा संघयण-
संपणा, णो धितिसंपणा । नितीरत्तं तियभंगा धिट्ठण
भज्जा, णो संघयणभज्जा । सो य इमा णो संघयणसंपणा
धितिसंपणा । इयर ति । इयरा नाम-संघयणधिति-
रहिता । सो चउत्थो भंगा इमा-णो संघयणसंपणा,
णो धितिसंपणा । एवं एते भंगा रहिता । चोदगाह ज-
ति उक्कोसाऽऽदि पुरिमतिगं तो भंगविगणिया चउरो ण
भवन्ति अह चउरो, तिगं ण भवति पणयगाह, जे इमं
भंगविगणिया चउरो, एते चैव त्थो भगणति ।

कहं?, भगणति-

पुरिमा ति विहा संघय-ण धितिजुया तन्थ होति उक्कोमा ।

एगंतरजुत मज्झा, दोहिं विजुता जहणा उ ॥७९॥

उक्कोसगा तु दुविहा, कप्प पक्काट्टिता व होजाहि ।

कप्पट्टिता तु गियमा, परिणत कडजंगी तरमाणा ॥८०॥

पदमभंगिजा उक्कोमा, भंगं पुव्वज्झम कहं । एगंतरजुता
नाम-धितियततियभंगा, ते दोवि मज्झा भवन्ति दोहि वि वि-
जुता नाम-संघयणं धित्ती य । एम चउत्थो भंगो । एए जह-
णसा भवन्ति । एए चउरो वि त्थो भवन्ति । जे ते भंगावेग-

णिया चउगे पुरिसा, ते अण्ण पच्छुद्धभिहिण्ण चउवि-
कण्णं चित्तिवत्त्वा । कण्णट्टिता णाम-जहाभिहिण्ण कण्णे ठि-
ता, ते य जित्तकण्णिया । तण्णडिवक्खा कण्णट्टिता । पकण्णया
पकण्णो भेदवत्थः । तं संठिता पकण्णट्टिता अववादसहिते कण्णे
टियं नि भणियं भवति । परिणता णाम-सुत्तेण वण्ण य वत्ता ।
तण्णडिवक्खा णाम-अपरिणता । कडजोगी णाम-चउत्थादि-
तं कडजोगी, तण्णडिवक्खा अकडजोगी, तग्गमाणा णाम
जे जं तयोक्कमं आदवेति तं निन्थरंति, तण्णडिवक्खा
अतग्गमाणा, पच्छुद्धसरुवं वक्खायं । इयाणि चउभंगविग-
णिया पुरिसा कण्णा कण्णट्टिता वा होज्जा । कण्णपकण्णा पुव्व-
वक्खाया एव । इयाणि तग्गमाणा सग्गणासियं पदं समोया-
गिज्जति-कण्णे पकण्णे वा ठिता पदमभंगिज्जा णियमा तग्-
माणा कयक्किं पयं । इयाणि कण्णपकण्णट्टिता पत्तेगसो
चित्तिज्जति, कण्णट्टिता जित्तकण्णिया, तुमहां पत्तेयणि-
यमधारणे । परिणया सुत्तेणं वयसा य, णियमा कडजो-
गिणा तं णियमा तग्गमाणगा ते णियमा कण्णट्टिता गता,
पकण्णट्टिता भगणंति ।

अओ भगणंति-

जे पुण डिया पकण्णे, परिणत कडजोगि वावि ते भइया ।

तग्गमाणा पुण णियमा, जेणेउभण्ण ते वलिया ॥८१॥

जे इति णिदंसे । पुण इति पादपूरणे । पकण्णे थेरकण्णे,
परिणयकडजोगि ते भइया, भयसहां पत्तेयं । कहां भइया ?
जेणं थेरकण्णिया गीता अगीता य संति, वयसा संलव-
वासारसा परतो य संति, तम्हा ते भज्जा, तग्गमाणा पुण
णियमा । कम्हा ? उच्यते-जेणेउ उभयेण ते वलियाओभयं
णाम-संघयणधितिसामन्थाओ य जं तयोक्कमं आदवेति,
तं निन्थरंति । गतो पदमभंगो ।

इयाणि मज्झिमपुरिसा यितियभंगिज्जा भगणंति-

मज्झा वितीय ततिया, नियम पकण्णट्टिता तु गायव्वा ।

वितिया परिणत कडजो गिताए भइया तरे किंचि ॥८२॥

(मज्झ नि) मज्झिमपुरिसा (यितिय नि) यितियभंगो
(ततिय नि) ततियभंगो (णियमा इति) अवस्मं णियम-
सहाओ (जित्त कण्णवुधामो, पकण्णावधारणे पकण्णो थेरकण्णो,
णायव्वं बोधव्यमिति । तु अवधारणे । किमवधारयति
इमं दोगह वि मज्झिमभंगानं सामसमभिहितं । विसेसो भ-
भानि-(वितिया इति) यितियभंगिज्जा परिणयत्तेण कडजोगि
ति भइया पूर्ववत् । (तरे किंचि नि) तरति शक्नोति किञ्चि-
दिति स्वरूपतरमिति ।

भगणंति-

संघयणेण तु जुत्तो अदहधितो ण खलु सव्वमोऽतर ति ।

देहस्मेव तु सगुणे-ण भज्जते जेण अप्पेणं ॥ ८३ ॥

संघयणेण य जुत्तो संपण इत्यर्थः । अदहधितो धितिविरहित-
तः । (ण इति पडिसेवगं) खलु अवधारणे । सव्वमो सर्वप्रकारेण
अतर, असमर्थः । द्विप्रतिपद्यः प्रकृति गमयति, तग्गयेव-
त्यर्थः । कहां धितिविरहितोवेतरं भगणति, देहस्मेव उ
सगुणा देह सर्गं गुणा उवगारो पडिसेवगं भज्जति वि-
सायमुवगच्छति । जेणं यस्मान् कारणान्, अण्णेण स्तोकेने-
त्यर्थः । गतो यितियभंगो ।

इयाणि ततिओ-

ततिओ धितिमपामो, पडिणय कडजोगि वावि मेवए भइतो ।

एगे पुण तग्गमाणं, तमाहु मूलं धितो जम्हा ॥८४॥

(ततिउ ति) ततियभंगो धितिसंपणो धृतिसंयुक्तः संघ-
यणविरहितः अविमहा किंचि तरति, धितिसंपणत्वात् ।
पुव्वज्झस्म संसं कटुं । (एगे ति) एगे आयगिया पुण विसेसेण
(तग्गमाणं ति) समर्थः । तदिति तद्वयभंगिज्जा, आहुति उक्ता-
वन्तः । कम्हा कारणा तग्गमाणं भणोति-भवस्य मूलं धितो
जम्हा । कहां पुण दुविहसंघयणुपपत्तो भवति ।

भगणंति-

णामुदया संघयणं, धितो तु मोहस्म उवसमे होति ।

तह वि सती संघयणा, जा होति धितो ण साहीणे ॥८५॥

णाम इति छुट्टी मूलकम्मपगडी तस्म वायालीसुत्तरभण्णसु
अट्टमो संघयणभण्णो णाम, तस्म पुक्खलुदया पुक्खलसरीरस्म-
हयणं भवति । (धिति नि) धितिसंघयणं, मोहो णाम-चउत्थो
मूलकम्मपगडी, तस्म यओवसमा धितो भवति । विसेसओ
चरित्तमोहकवओवसमा । तन्ध विसेसओ णो कमायच
चित्तमोहणीयवओवसमा, तन्ध विसेसओ अभग्गमाणो
कज्जति । जह वि भिग्गणारुणसी कारणणि, तहा वि सति
संघयणं सति विज्जमाणं संघयणं (जा इति) जागिमी
होति धितो ण सा संघयणहीणं भवति । तम्हा तद्वयभंगो अ
तग्गमाणो, कडमतेणं पुणो तग्गमाण एव । गओ ततिओ भंगो ।

इयाणि चउत्थो-

चरिमो परिणतकडजो-गिताए भइउण सव्वमो अतरो ।

रातीभत्तविज्जण-पोरिसिमादीहि जं तरति ॥८६॥

चरिमो चउत्थजगो, सस्म पुव्वज्झस्म कटुं । जो धितिसरीरस्म-
यणविहीणो कह पुण सव्वसो अतरो ण भवति ? उच्यते-(राती-
भत्तेत्यादि) ज यस्मात्कारणात् एवमादि प्रत्याख्यानं तरति,
तम्हा ण सव्वसो अतरा । गओ चउत्थो भंगो । गओ पुर्ण-
सपरिसव्वगो ।

इयाणि णपुसगिण्णिपडिसेवगा भगणंति-

पुग्गिमणपुंसा एमे-व होति एमेव होति इन्थीओ ।

णवरं पुण कण्णट्टिता, इन्थीवगेण कातव्वा ॥८७॥

णपुंसगा दुविदा-इत्थिणपुंसगा य, पुग्गिमपुंसगा य । इत्थिण-
पुंसगा अपवन्नावगिज्जा, ज ते पुग्गिमणपुंसगा अपाडवे-
विणो कज्जणावविवाणयमओसाह उचहता धेसियत्ता देव-
सत्ता । एत जहा परिसा उक्कस्मगादिचउमु भंगसु कण्णट्टिया-
दिवक्खादि चित्तिता तहव चित्तनेयव्वा । इत्थियाओ वि एव
चव, णवर जित्तकण्णिया इत्थी ण जवाति । वगो नाम स्म पक्का ।
परिमवगो ति दाग गय नि० सु० १ २० ।

यदाचायेण वक्तव्यं तदाह-

वेमकण्णं पमाणं, न होड न इमज्जणं न ज्जंकागे ।

साइज्जण मेवी, अणणुपण्णं अमेवी उ ॥८८॥

व्य० ७ उ० । (इय गाथा 'ओहावण' शब्दं तृतीयनाम
१३४ पृष्ठ व्याख्याता)

पडिसेवणा-प्रतिसेवना-स्त्री० । प्रतिसेवने इति प्रतिसेवना ।
आधाकर्मपञ्जननहेतुविशेषे, पि० । तत्र प्रथमतः प्रतिसेवना-
स्वरूपं यत्कथं, तत्राऽपि य आधाकर्म स्वयमानोय जुक्तं स
आधाकर्मप्रतिसेवना प्रतीत एव । केवलमिह ये परेणापनानमा-
धाकर्म भुञ्जानस्य न कश्चिदप्येति मन्थने तन्मतावकुट्टनाय
परेणापनातस्याऽऽधाकर्मणा भोजने प्रतिसेवनादोषमाह-

अभेगाऽऽहाकर्म, उवणीयं असह्य चोड्यो भण्ड ।

परहृत्प्रेणंजारे, कर्तुं तो जह न डङ्कइ हु ॥११४॥

एवं खु अहं सुद्धो, दोसो देंतस्स कूडउवमाण ।

समयत्थमज्जाणंतो, भूदो पडिसेवणं कुणइ ॥११५॥

अन्येन साधुना भक्ताऽऽधिकमाधाकर्म उपनीत गृहस्थगृहाहा-
नाथ समर्पित, तद् योऽर्पित स प्रतिसेवनां करानीति संब-
न्धः । स चाधाकर्म भुञ्जान, केनाप्यपरेण साधुना धिमाहो महे
यच्च भवान् विद्वानपि संयतोऽन्याधाकर्म भुञ्जतीति चाहि-
तां विक्रित, सन् प्रत्युत्तर भणान-यथा न मे कश्चिदोषः, स्वयं
ग्रहणस्याभावात् । ओ हि नाम स्वयमाधाकर्म गृहीत्वा जुक्तं तस्य
दोषो, यस्तु परेणापनान जुक्तं तस्य न कश्चित् । तथा चाऽप्रष्टु-
नो यथा-परहृत्प्रेणंजारे कर्तुं तच्छते, एवमहमप्याऽऽधाक-
र्मभोजो, (खु) निश्चितं शुद्ध एव, दोषः पुनर्द्वन्द्वो, यथा परस्य
स्वहस्तेनाङ्गारानाकर्तव्यः, एव कूटया उपमया, अलीकत ह-
ष्टान्तेन, समर्थार्थ भगवत्प्रवचनापनिषद्म् । " जस्मट्ठा आर
भो, पाणिबद्धां हाइ तस्स नियमेण । पाणिबद्धे बयभगो, बयभ-
गो दुग्गाइ चेध ॥१॥ " इत्यादिरूपमज्जाणानोऽत एव मुहः प्रतिसे-
वना कुर्वते । तद्वन्मुक्त प्रतिसेवनेत्येव स्वरूपम् । पि० । प्रती-
सेवना प्रतिसेवना । समयमानुष्ठानात् प्रतीपसंयमानुष्ठाने, ओ-
ष० । प्रतिपिच्छस्य सेवना प्रतिसेवना । अकल्पसमाचरण, व्य०
१ व० । चारित्रसंशनायाम्, वृ० १ व० ३ प्रक० ।

प्रतिसेवनाभेदाः-

पडिसेवओ य पडिसे वणा य पडिसेवियव्वयं चव ।

एएसि तु पयाणं, पत्तेयपरुवणं वुच्छं ॥ ३७ ॥

प्रतिपिच्छं सेवने इति प्रतिसेवकः, प्रतिसेवना कयाकारं । चः
स जुञ्जये । प्रतिसेवना अकल्पसमाचरणम् । प्रतिसेवितव्यम-
कल्पनीयम् । एतेषां त्रयाणामपि पदानां प्रत्येकं प्ररूपणां वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमव निर्वाहयति-

पडिसेवओ सेवतो, पडिसेवण मूल उत्तरगुणे य ।

पडिसेवियव्व दव्वं, रुवि व्व सिया अरुवि व्व ॥३८॥

प्रतिसेवको नामाकल्प्य सेवमानः, प्रतिसेवना अकल्पसमाच-
रणम् । सा च द्विधा- (मूल उत्तरगुणे य इति) गुणशब्दः प्रत्ये-
कमपि संबध्यते । मूलगुणविषया, उत्तरगुणविषया च । यच्च कार्यं
समाचर्यमाणं मूलगुणप्रतिष्ठाति, उत्तरगुणप्रतिष्ठाति वा तत्प्रति-
सेवितव्यम् । तच्च द्वयं, पर्यायो वा । तत्र पर्यायो द्वयं पञ्चान्त-
त्वेनाविधिक्रितः, भेदाभावादिति द्वयं प्रष्टव्यम् । तथा चाऽऽह-द्रव्यं
तच्च स्यात् कदाचिद्वि । आधाकर्मोऽऽद्योदनाऽऽदि, वा विकल्पे,
अरूप वा आकाशाऽऽदि, तदपि हि मृदावादाऽऽदिविषयतया
प्रवति कदाचित्प्रतिसेवनीयम्, इह प्रतिसेवनामन्तरेण न प्रति-
सेवकस्य निर्वाहः, नापि प्रतिसेवनीयस्य ।

ततः प्रतिसेवनाया विशेषतः प्ररूपणमाह-

पडिसेवणा उ भावो, सो पुण कुसलो य होज्जऽकुसलो वा ।

कुसलेण होइ कप्पो, अकुसलपरिणामओ दप्पो ॥३९॥

प्रतिसेवना द्विविधा-द्रव्यरूपा, भावरूपा च । प्रतिसेवनाक्रि-
यायाः कर्तृकर्मगतत्वात् तत्र या तस्य वस्तुनः प्रतिसेव्यमानता
सा द्रव्यरूपा प्रतिसेवना । यस्तु जीवस्य तथा प्रतिसेवकत्वपरि-
णामः सा भावरूपा प्रतिसेवना, मेव च इ प्राज्ञा, परिणामानु-
पतः प्रायश्चित्तविधिप्रवृत्तेः । तथा चाऽऽह- (पद्मिसेवणा उ भा-
वो) प्रतिसेवना नाम, तुर्यकारार्थो निष्कर्मश्च, भाव एव जीव-
स्याध्यवसाय एव नान्यः । स च भावा द्विधा-कुशलं, दुःशाल-
श्च । तत्र कुशलं ज्ञानाऽऽदिरूपं, दुःशालं विवर्त्यादिरूपः, तत्र या
कुशलं परिणामेन बाह्यवस्तुप्रतिसेवना, सा कल्प, पदैकदेशं
एकसमुदायोपचारात्स्वरूपप्रतिसेवना, कल्पिका इति भावः ।
या पुनरकुशलपरिणामतः प्रतिसेवना, सा द्रव्य-द्रव्यप्रतिसेव-
ना, द्रविका इत्यर्थः ।

आह-किमेषां त्रयाणामपि परस्परमेकत्वम्, अन्यत्वं वा ? उच्यते-
उभयमपि । कथमित्यत आह-

भाणी न विणा शाणं, नेयं पुण तेसऽणममं च ।

इय दोण्हमनाणत्तं, भइयं पुण सेवियव्वेण ॥४०॥

यथा ज्ञानं विना अन्तरेण ज्ञानी न जवति, ज्ञानपरिणामप-
रिणतयैव ज्ञानित्वव्यपदेशभावादिति । तथैकज्ञानज्ञानिनोरैक-
त्वम् । (इय दोण्हमनाणत्तं) इति एवं ज्ञानज्ञानगतेन प्रकारेण
द्वयाः प्रतिसेवकप्रतिसेवनयोरनानात्वं कथं, प्रतिसेवनान्तरे-
ण प्रतिसेवकस्याऽऽयजायात् प्रतिसेवनापरिणामपरिणतावेव
प्रतिसेवकत्वव्यपदेशप्रवृत्तेः । (नेयं पुण तेसऽणममं च इति)
पुनः शब्दो विशेषयानेन । स चामु विशेष योतयति-न ज्ञानज्ञा-
निनोः परस्परमधिक्यताप सहाय एकत्व, किं तु द्वयं, तयोर्ज्ञान-
ज्ञानिनोरनन्यत् । तथाहि-यदा ज्ञानी आत्माऽऽलम्बनज्ञानपरिणा-
मपरिणतस्तदा ज्ञानज्ञानिनोरैकत्व, यदा चाऽऽलम्बयतिरिक्तघटा-
द्यालम्बनज्ञानपरिणामपरिणतस्तदा इत्यभात्मनो घटाऽऽदीनाम-
न्यत्वात्, ज्ञानमपि यदाऽऽनिर्वाणिकाऽऽदिस्वरूपाऽऽलम्बनं तदा
ज्ञानहेतयोरैकत्वम्, यदा तु स्वव्यतिरिक्तघटाऽऽद्यालम्बनं तदाऽ-
न्यत्वं घटाऽऽदीनां ज्ञानात् मृतामृततया पृथग् देशाऽऽदितया च
जिज्ञत्वात् । (अइयं पुण सेवियव्वेण इति) अत्रापि इतीत्यनुवर्तने,
इति उक्तेन प्रकारेण प्रतिसेवकप्रतिसेवनयोरनानात्वं भक्तं विक-
ल्पितं पुनर्मानात्वं सेवितव्येन प्रतिसेवितव्येन, कदाचिदनात्वं,
कदाचिदनात्वंमित्यर्थः । तथाहि-यदा प्रतिसेवको हस्तकर्मा-
ऽऽदि प्रतिसेवने तदा प्रतिसेवकप्रतिसेवितव्ययोरैकत्वमित्यर्थः,
यदा पुनः प्रथमतया कटकाऽऽदिसंख्यापादनाऽऽदि प्रतिसेवने
तदा नानात्वं कटकाऽऽदिसंख्यानं साध्याः पृथग्भूतत्वात्प्रतिसे-
वनात् यदा प्रतिसेव्यमानता तदा भा प्रतिसेवितव्यत्वादन्यत्वेति
प्रतिसेवनाप्रतिसेवितव्ययोरैकत्वानानात्वाच्च-ना नोपपद्यते । अथ
प्रतिसेवनाप्रतिसेवकस्याध्यवसायः, स तर्हि यदात्मव्यापादन-
विषयस्तदा प्रतिसेवकत्वं, यदा तु बाह्यरूपादिप्रतिसेवनावि-
षयः तदा नातात्वम्, स्वभावेः प्रतिसेवकादन्यत्वात् ।

सप्रति यत्प्राक् मूलोत्तरगुणविषयतया प्रतिसेवनाया उचित्य-
मुक्तं तद्विभाषायपुराह-

मूलगुण उत्तरगुणे, दुविहा पडिसेवणा समामेणं ।

मूलगुणे पंचविहा, पिंडविसोहाऽऽइया इयरा ॥ ४१ ॥

प्रातिसेवना समासेन सकृदेव । तद्यथा-मूलगुणविष-
या, उत्तरगुणविषया । तत्र मूलगुणविषया पञ्चाविधा-प्राणाति-
पातमृपावादात्ताऽऽदानमधुनपारग्रहरूपा । इतरा उत्तरगुण-
विषया विषमविशुद्ध्यादिषु अनेकविधा । अत्राऽऽदशब्दा-
स्मृत्यादिपरिग्रहः । किमुक्तं तत्रात्र ?-मूलगुणेषु प्राणातिपात-
विषयादिषु, उत्तरगुणेषु विषमविशुद्ध्यादिषु यथाक्रमं प्रातिसे-
वना प्राणातिपाताऽऽदलत्तया पञ्चाविधा । आध्यात्मोपमा-
णाऽऽदशकृणा अनेकविधेति । तत्र मूलगुणप्रतिसेवना सरम्भा-
ऽऽदभेदतश्चिन्ता, उत्तरगुणप्रतिसेवना त्वतिक्रमाऽऽदभेदतः ।

तथा चाऽऽद-

सा पुण अइकमे वइ-कमे य अइयारे तह अणायारे ।

सारंभे समारम्भे, आरंभे रागदोमाऽऽदी ॥ ४२ ॥

सा उत्तरगुणप्रतिसेवना पुनरतिक्रमे, व्युत्क्रमे, अतीचारे, तथा
अनाचारे भवति । एतदुक्तं भवति-सर्वाऽऽप्युत्तरगुणप्रतिसेवना
अतिक्रमाऽऽदभेदतश्चतुष्पकारा । मूलगुणप्रतिसेवना सरम्भे,
समारम्भे, आरम्भे च; नरम्भाऽऽदभेदतश्चतुष्पकाराति भावार्थः ।
ते च सरम्भाऽऽदयो रागद्वेषाऽऽदितः । रागतो, द्वेषता, आदि-
शब्दाद्ज्ञानतश्च । तत्र रागतो यथा चित्तात्तापुत्रस्य सुसुमावयः ।
द्वेषतो यथा सत्यकैट्प्रायस्त्वयापादनम् । अज्ञानतो ब्रह्मणाऽऽदी-
नां ज्ञानाऽऽदिवधः । तनु "यथेहशस्त्वया निर्देश इति" प्रथ-
मतो मूलगुणप्रतिसेवना व्याख्यातमुचिता, पश्चादुत्तरगुणप्रति-
सेवना । अत्र तू विपर्यय इति कथम् ? उच्यते-इह प्रायः प्रथम-
तः किलाऽहमस्मि कृप ध्ययमायः स तूत्तरगुणप्रतिसेवनां कुरुते ।
पश्चादतिस्मृष्टाध्ययमायां मूलगुणप्रतिसेवनामिति व्यापनं यं
विपर्ययेणोपन्यास इत्यहं यः । व्य० १ उ० १ प्रक० । मूलगुण
पञ्च प्रतिसेवनाः, अनाचार चतुर्भेदतश्च । मूलगुणे पञ्चाविधा
प्रतिसेवनेति यदुक्तं, तत्र पञ्चविधत्वं दर्शयति-

पाणिवह मुमावाण, अदत्ते मेहुण परिगहे चेव ।

मूलगुणे पंचविहा, परुवणा तस्मिमा होइ ॥ ४५ ॥

व्य० १ उ० १ प्रक० । ('मूलगुणप्रतिसेवणा' शब्दे व्याख्या)
सारप्रतमस्यामेव " सा पुण अतिक्रमेत्यादिकायां गाथायां
यद् मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनयोर्विपर्ययणोपन्यासनमकारि, तत्र
कारणमात्रेण पुनरुत्तरगुणपुनरुपन्यासश्चाह-

चोणइ किमुत्तरगुणा, पुणं बहु अ थोव लहुयं च ।

अतिमेकिलिद्वयायां, मूलगुणे सेविते पच्छा ॥ ५१ ॥

चादयति प्रहनयति शिष्यां, यथा-किमुत्तरगुणा उत्तरगुणप्र-
तिसेवना पूर्वमुक्ता ? "यथेहश निर्देशः" इति व्याख्यायि पूर्व-
मूलगुण प्रतिसेवना वक्तुमुचिता तत्र । अत्रोत्तरमाह-अहं उ-
त्तरगुणाः, स्वाका म गुणा, तथा तेषु शिष्यम् । उत्तरगुणानां सेव-
काः प्रातिसेवकाः, ततः उन्मत्तकृष्टमात्रः सन् पश्चात् मूलगुणान्मे-
वने प्रतिसेवते इति व्यापनार्थं विपर्ययणोपन्यासः । इह प्रायाश्च-
त्त मुखवत्या विरतायाः, तथा चाऽऽराधये विवाय विशुद्धमनसा
गुरुमत्तं वदन्ति भगवन्तु कस्यापराधस्य प्रयच्छन् प्रायाश्च-
त्त मतिः, कद्चित्प्रतिसेवनऽप्युपचारात्प्रायश्चित्तसम् । तथाऽपराधे
विपर्ययणोपन्यासः । तत्रातिसेवनायाः प्रायश्चित्तमिति ।

तत्र यथोपचारतः प्रातिसेवनाप्रायश्चित्तमुच्यते,

तथोपपद्यन्नाह-

पडिसेवियम्मि दिज्जइ, पच्छित्तं इहरहा उ पडिसेहो ।

तेण पडिसेवणं चिय, पच्छित्तं तं चिमं दसहा ॥ ५७ ॥

प्रतिसेविते प्रातिपक्षमाविते यस्मात् प्रायश्चित्तं दीयते, इत-
रथा प्रातिपक्षमेव नमस्तर्णं प्रातिपेधः प्रायश्चित्तस्य । ततः
प्रातिसेवना प्रायश्चित्तस्य निमित्तमिति कारणे कार्योपचारात्
प्रातिसेवनेव प्रायश्चित्तम् । व्य० १ उ० १ प्रक० ।

तत्र प्रातिसेवनाव्याख्यातार्थमाह-

मूलोत्तर पडिसेवा, मूले पंचविह उत्तरे दसहा ।

एकका वि य दुविहा, दप्पे कप्पे य नायव्वा ॥ ६० ॥

प्रतिसेवना नाम प्रतिसेवना, सा च द्विधा (मूलोत्तराति)
"पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्" मूलगुणातिचारप्रतिसेवना,
उत्तरगुणातिचारप्रतिसेवना च । तत्र (मूले पंचविहति) मूले
मूलगुणातिचारप्रतिसेवना पञ्चाविधा पञ्चप्रकारा, मूलगुणातिचा-
राणां प्राणातिपाताऽऽदीनां पञ्चविधत्वात् । उत्तरे उत्तरगुणाति-
चारप्रतिसेवना दशधा दशप्रकारा, उत्तरगुणानां दशविधतया
तदतिचाराणामपि दशविधत्वात् । ते च दशविधा उत्तरगुणाद-
शावधं प्रत्यक्षमात्रम् । तद्यथा-अनागतमतिक्रमेण काटामाहतं
नियन्त्रितम् । साकारमनाकार, परिमाणकृत निरन्तरं सां-
केतिकमहाप्रत्याख्यानं च । अथवा-इमं दशविधा उत्तरगुणाः ।
तद्यथा-पिण्डावशात्परक उत्तरगुणाः, पञ्च समितयाः । पञ्च उ-
त्तरगुणाः । एव तथोपात्तं पण्डितं सप्तमं उत्तरगुणाः, अभ्यन्त-
रपट्टप्रज्ञादपट्टं, निश्चयप्रतिमा द्वादश नवमं, अभिग्रहा छव्यत्ते-
त्राललावतेर्दशमः । एतेषु दशविधेषु उत्तरगुणेषु याऽति-
चारप्रतिसेवना क्रियते सा दशिका, या पुनः कारणे सा कल्पिका ।

अत्र शिष्टाः पृच्छन्ति-

किह भिक्खु जयमाणो, आवज्जइ मामियं तु परिहारं ।

कंटगोहे च छलणा, भिक्खु वि तहा विहरमाणो ॥ ६६ ॥

केन प्रकारेण भिक्षुर्यजमानः गृहाकृतोत्था प्रयत्नपरो मामिक
परिहारं प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते । तत्राऽऽरातिभेदयोः यत्न-
तया सर्वत्र प्रवृत्तेरिति भावः । आचार्य अहं (कंटगेत्यादि)
कण्टकाऽऽकीर्णः पन्थाः कण्टरूपयत्तस्मिन्निवस्य यत्नतयाऽपि व-
र्तमानस्य कृतना जवात, तत्रा भिक्कुर्वापि तथा विहरन् यत्नमात्रेण
मात्मकमापद्यते प्रायश्चित्तस्थानमिति ।

अथैव दृष्टान्तान्तरमाह-

तिक्खम्मि उदगवेगे, विममम्मि विज्जलम्मि वच्चंतो ।

कुणमाणो वि पयत्तं, अवमो जह पावण पदणं ॥ ७० ॥

तीक्ष्णमतिप्रवृत्तं शत्रु च उदकवग उदकरय यदि वाचिपमे
अतिदुर्गेमे विज्जले सकदेमस्यानि अजन्तं एवम् कुर्वन् अपि प्रय-
त्नमवशं यथा प्राप्नोति पतनम् ।

इह समणमुपिहियमाणं, सच्चपयत्तेण वी जयंताणं ।

कम्पोदपपवइया, विराहणा कसइ हवेज्जा ॥ ७१ ॥

इह श्रमणा लिङ्गमात्रधारिणाऽपि व्यवाहृत्यन्ते, शाक्याऽऽ-
दयोऽपि च । ततस्तद्व्यवहृत्यन्ते सुविहितप्रदणं, शोभनं धि-
हितमनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः, ते च श्रमणगण्डेन सह
विशेषणसमासः । तथा-प्रागुक्तदृष्टान्तप्रकारेण श्रमणसुवि-

हितानां सर्वप्रयत्नेन सर्वाऽऽत्मना स्वशक्यता क्रमेण । अपि
शब्दाभिप्रेक्षणम् । स चैवं याजनीयः-यतमानानामपि मध्ये कस्या-
ऽपि कर्मोद्देशप्रत्ययिका कर्मोद्देशहेतुका विगद्यता भवेत् ।
आह-किमेकान्तेनैव प्रतिसेवना कर्मोद्देशप्रत्ययिका, उता-याऽ-
पि काश्चित्प्रकारः प्रातमेवनाया आन्तः? उच्यते-अस्तीति वृत्तम् ।

तथा चाऽऽह-

अन्ना वि ह पडिसेवा, सा उ न कम्मोदण जा जयतो ।
सा कम्मवखयकरणी, दप्पाऽजयकम्मजणणी उ ॥४२॥

कर्मोद्देशहेतुका या प्रातमेवना सा नायदेकाऽस्त्येव, किं त्व-
न्याऽपि कर्मोद्देशहेतुकाया व्यावर्तिकाऽपि प्रातमेवा प्रति-
सेवनाऽस्ति । (सा उ न कम्मोदण नि) तुशब्दोऽव्ययत्वे-
मानकार्थत्वात् हेतौ । ततोऽपमर्थः-यतः साऽ-या प्रातमेवना
न कर्मोद्देशेन कर्मोद्देशहेतुका, कर्मोद्देशहेतुकत्वे अन्यथा यो-
ग्यात् । सा च कारण, तथाऽपि यतनया हृदय्या । तत्र या
कारण (जयतो ति) यतमानस्य प्रातमेवना सा कर्मवखयक-
रणी-कर्मवखयः कियतेऽतथति कर्मवखयकारिणी, करणे अन्तः ।
सा हि नायशय्य मतः कर्मोद्देशहेतुका, किं तु सूत्रोक्तनी-
त्या कारणे यतनया यतमानस्य ततस्तत्राऽऽज्ञाविशेषनात्
ना कर्मवखयकारिणी । या एतः प्रातमेवना दौर्णेण, या च क-
ल्पेऽपि यतनया सा कर्मजननी । तथा चाऽऽह-(दप्पा जयक-
म्मजणणी उ) या दौर्णेण करणेऽपि चायतमानस्य प्रतिसेवा क-
र्म जनयते यतनया कर्मजनी । तदर्थं यतो दौर्णेण कल्पेऽपि चा-
यतनया प्रातमेवना कर्मजननी । ततः ३८ सिद्धम्-

पडिमेवणा उ कम्मो दण कम्ममवि तन्निमित्तानं ।
अन्नान्नंउमिद्धी, कांसि वीयंकुगणं व ॥ ४३ ॥

प्रातमेवना कर्मोद्देशना किमुक्तं भवति? प्रतिसेवनाया हेतुः
कर्मोद्देशः कर्मोऽपि न तन्निमित्तकः प्रातमेवनानामसकम् , क-
मेणाऽपि हतः प्रातमेवना इति ज्ञातः । एव तेषां प्रतिसेव-
नाकमेणास्येत्य परस्पर इतिभिन्नः हेतुभावमिच्छाः ।
केनामिव परस्पर हेतुभावमिच्छाकारित्यत आह-वीजाङ्कुरयो-
रिव, गाथाया इत्येवमपि बहुयत्नेन प्राकृतत्वात् । तथा
वीजमङ्कुरस्य हेतुमङ्कुराऽपि च वीजस्य हेतुरित्यतयोः
परस्पर इतिभावः, तथा कर्मप्रतिसेवनयोरपि ।

दिद्धा खलु पडिसेवा, सा उ कं हज्ज पुच्छिण एव ।

भाण्ड अंतवस्मण्, वाडि व विचारमादिगुं ॥ ४४ ॥

परस्य खलुरादप्रत्यक्तः स्वस्य स्वतःपदनप्रत्यक्तेण दृष्टा
खलु प्रतिसेवा सा तु क्वतः क भवेत् इति पयमगुता प्रका-
रेण पृष्टं सति ग्राह्यत उत्तरदायते । अन्तः मध्या उपाश्रयं
सः श्रयस्य, वाडि या विचाराऽऽदिषु विचाराऽऽदिनिमित्तं व-
हिर्निर्गतस्य उपलक्षणमेतत् । तेन कालत प्रश्न दिग्गाराजौ वा,
जानतः प्रश्न दौर्णेण कल्पते इत्यादि वक्तव्यामिति ।

पडिमेविण्णं दण्णेणं, कण्णेणं वा वि अजयणाण उ ।

न विणज्ज वाघातो, कं वेलं होज जीवस्स ॥ ४५ ॥

दौर्णेण कल्पेनाप्ययतनया प्रातमेवने मासिकाऽऽदिकमतीचा-
र प्राप्तेन संशयमुपगच्छता आलोचना प्रयोक्तव्या । एतच्च वि-
नियतव्यं, नाऽपि नैव ह्यायत-कां वेलां कस्यां वेलायां व्या-
घातो, 'जीव' प्राणधरणे, जीवित जीवस्तस्य, जीवितस्येत्यर्थः ।

व्याघातो भवेत् । अनालोचित यद् ध्रियते ततो दीर्घसंसा-
री भवति ।

तत एव तद् प्रगये-

तं न खमं खु पमातो*, मुहुत्तमाव आमिउं ससल्लेण ।

आयरियपादमूले, गंतूण समुद्वरे सल्लं ॥ ४६ ॥

यस्मात्तच्चिन्तितः पतति जीवितस्य व्याघातः, अनालोचिते च
मृतस्य दीर्घसंसारिता, तस्मात् (पमातो इति) अत्र दकार-
स्य लोपः प्राकृतत्वात् । पमादनशन मशालेनानाचारश-
ल्ययुक्तेन मुहूर्तेमप्यासितुं न क्लमः । खलु निश्चित कृत्वा-
ऽऽचार्यपादमूले गन्धा आलोचनायैवान्न प्रायश्चित्तप्रतिप-
त्या शय्यमतीचाररूप समुद्वरे दिशो ध्रियेत ।

यस्मात्-

न हु मुज्झई ससल्लो, जह भणियं सासणे जिगवरगं ।

उद्धरियसव्वसल्लो, मुज्झई जीवो धुयकिलंसो ॥४७॥

यथा भणित जिनवरगं जययतामहेतां शास्त्रन तथा द्वा-
यते, जिनवचनतो ह्यायते इत्यर्थः । (न हु । नैव, मशालाऽ-
तीचारशय्यपरिकल्पितस्तपश्चरणाऽऽदिक प्रचुरमपि कुर्वन् मु-
क्यात् । " आयमुज्झम् न यच्छन्, गणनेदी तत्तिग्या ठाह ।"
इति वचनात् । किं तद् ? उद्धृतमवधारणः सन् तपश्चरणाऽऽदि
भावता धुतक्लेशोऽपगमितसमस्तकर्मजाला जातः शुद्ध्यति मु-
क्ताऽऽत्मा भवतीति । ४७० १, २, २ प्रक० ।

प्रातमेवकस्य प्रायश्चित्तम्-मासो पुच्छति-एव, पुण
पच्छित्तं किं पुण पडिमेविणो, अपरिसंयणो जह परि-
सायणो तो जुत, अह अपरिसंयणो तो सव्व साह
सपायच्छित्ता, सपायच्छित्तणं य चरणअहुज्जन, चरण-
मुज्जाओ य अओक्खे, न क्ख्वाव पासय्या ।

गुरु भण्ड-

तं अपमंगदांसा, शिमेवतो होति सा तु अमेविस्स ।

पडिमेवणं य मिद्धे, कत्तादि व मिज्झण तितयं ॥७२॥

तदांत पूर्वप्रकृतपक्षे अति अर्थः । प्रसङ्गा नाम-
अवशस्यातिप्रसिद्धिः । जस्म अपरिसंयतस्म पच्छित्त
तस्मैसो अतिपमंगदांसो जयति । नय पुण शिमे-
वतो इच्छामो णा आणसेवत ॥ अहया-त पच्छित्त,
अति अच-थे, पमंगो पाणादिवायाऽऽदिमु, दमिज्जाति जेण स
दांसो, अतिपमंग एव दांसो आतिपमंगदांसा, तेण अ-
तिपमंगशेमेण दृष्टो शिमेवति ति, आचरतात्यर्थः ।
होति जयति, प्रायश्चित्तमिति वाक्यशेषः । ण पडिमेदे, तु
अधारणे, असावस्म अणाचरतः, तमहा-वधारणे अपरिसं-
यणो न भवत्येव, परिसंयणो निणिच्छुय भवति जो य
सो पडिमेवति सो य पामसवंगो, तस्मि त्थ पडिमेवणा,
परिसंयतव्य च निद्ध भवति । स्यान्मिति कर्त्तुं पुण परिसं-
यगमिद्धाया पडिमेवणा पडिमेविण्येवा, ण मिद्धा, एत्थ दि-
हतां भणति कत्तादि व मिज्झते ति तितय जा करति सो क-
त्ता, कत्ता आदी जनि ताणिमा ण कत्ताशेण । ताणि य क-
रणज्जजाणि जहा कत्तार मिद्धे कत्ता करण कज्जाणि मि-
ज्जाणि जयति । कदं ? उच्यते-स कत्ता तद्धरणेति पयस कुवा-
णो तदर्थं कज्जमजिणिपयायति, इव आवस्म, एतं जहा प-
रिसंयणाण पडिमेविण्येवणं य पडिमेवणो जयति, तस्मि-

* ' पमातो ' इत्यस्य स्थाने प्राकृत्या ' पमातो ' ।

स्त्रीश्रो ताणि वि सिद्धाणि । एव सिद्धये तितयं ति । तितय
णाम परिसेवणाऽऽदि ।

नं चिम-

पडिसेवतो तु पडिसे-वणा य पडिसेवियव्वयं चेव ।

एतेसिं तिएहं वी, पत्तेय परवण बोच्छं ॥ ७३ ॥

एतयामाते-पुढा पुढा पगारनण कवण परवणं, स्वरूपकथ-
नामत्यर्थः । सस कठं । नि० चू० १, ३० ।

परिसेवना भणयते-

एवं परिसेवणसिद्धीश्रो पडिसेवगपरिसेवियव्वयाण पि
सिद्धी । एवं तिसु पि सिद्धेसु चादक आह-भगव ! जहा
चरुऽऽदिष्वयमसिद्धां कत्ताकरणकउज्जाणमस्यते भिण-
ता दीसति, किमिह पडिसेवगपरिसेवणापरिसेवियव्वयाण
जिण्णया भणति । परवण आह-भिया एगत्तं, मिय मणत्तं ।
कहं भणति-

गाणी ण विणा गाणं, खेयं पुण तेसऽण्णमसं वा ।

इय दोएह अणाणनं, भदं पुण सेवितव्वेणं ॥ ७४ ॥

ज्ञानमप्यान्तीति ज्ञानी, ण इति परिसेवे, चिता श्रुते, अमाथा-
दित्यर्थः । ज्ञायते अनेनेति ज्ञान, ज्ञानी ज्ञानमन्तरेण न भवत्येवे-
त्यर्थः । ज्ञायते इति ज्ञेय, ज्ञानावपये इत्यर्थः, पुण विसेसणं । किं
विसेसयति?, इम तेसऽण्णमसं वा तेषामाति ज्ञानिज्ञानयोः अ-
णाण, अभिण्ण, अपृथगित्यर्थः । अण्ण जिण्णं, पृथगित्यर्थः, वा
पुण्णे, समुच्चये वा । जायग आह-कह?, उच्यते-जया णाणी णा-
णेण णाणादियाण पउजाए चिन्ति, तदा तिणह वि एगत्तं थ-
इम, ऽऽदिपरपउजाए चिन्तणं अणत्तं । अदवा भिण्ण वा णय उव-
उत्तम्म उवसोमा अण्ण णयं, अणुवउत्तम्म अण्ण । एव दु-
ष्टाभ्याः इयाणि नियोजना-इय एव (दोहं ति) पडिसेवगपांडिस-
वणाणं णाणाभावा णाणत्तं, न णाणत्तं अणाणत्तं, एगत्तमि-
ति वृत्त भवति । मय्यं जज्ज-सिय एगत्तं, मिय अणाणत्तं ति
बुत्तं जवति । पुण स्ति महोऽवधारणये, मय्यय-वं गा-
म-जं उवज्जुज्जति, तेण य सह परिसेवगपरिसेवणाण य
एगत्तं भणतिउज्ज । कह? उच्यते-जहा करकम्म करेति तदा
तिणह वि एगत्तं, जहा बाहिरवस्यु पत्तवान परिसेव्यात्
तदा अणत्तं । अदवा ज परिसेवान् पत्तावपाणत्तं
एगत्तं, जं पुण णो सेवति तस्मि अपणिणयत्तं अं अणाणत्तं ।
समासतोऽभिहितं पडिसेवगादि ततियमरुवस्म विन्थगणि-
मितं णिकववणाविगण्णामां कज्जति । नि० चू० १, ३० । (दश-
विधा दर्पप्रतिसेवना, चतुर्विंशतिविधा कल्पिकाप्रतिसेवना-
' बवहार ' शब्दे वक्ष्यते)

इदानीं पडिसेवणेति द्वां-

दप्पे मकारणम्मि य, दुविधा पडिसेवणा ममासेणं ।

एकेका वि य दुविधा, मूलगुणे उत्तरगुणे य ॥ ८८ ॥

तथ वयणं-"पडिसेवण मूल-उत्तरगुणे य स्ति ।" सा पडि-
सेवणा दुविधा-दप्पे मकारणम्मि य । दप्प इति जो अण्ण-
वायामज्जाणं वग्गणादिकिरियं करेति णिक्कारणे म दप्पो ।
(मकारणम्मि य स्ति, णाणद्वेषणाणि अहिकिअमंजमादिजो-
वेसु य अन्तरमाणं तु पडिसेवति सो कप्पो । (समासेणं) सेवे-
ण । एकेका वि स्ति वीध्या । दप्पिया दुविधा कप्पिया दुवेगा,

दप्पेणं जं पडिसेवति तं मूलगुणा वा उत्तरगुणा वा, कारणे
वि जं पडिसेवति तं पडिसेवियव्वं । तं चिमं गाहापच्छेदण
गहियं । नि० चू० १, ३० । (पूर्वगताऽऽदिश्रुतनिषिद्धवस्तुनां सा-
धैर्यद्विधा प्रतिसेवा भवति तद्विधा प्रतिसेवा 'सहसकारप-
डिसेवणा' शब्दे वक्ष्यते) (मूलगुणप्रतिसेवनायाः सर्वाऽपि
विषयः ' मूलगुणपडिसेवणा ' शब्दे वक्ष्यते)

इदानीं उत्तरगुणपडिसेवणा भणयति ते उत्तरगुणा पिंड-
विसोहादि अण्णविहा, तथ पिंडे ताव दप्पियं, कप्पियं च
पडिसेवणं भणयति ।

तथ दप्पिया इमेहिं दारेहिं अणुगंतव्वा-

पिंडे उग्गम उप्पा-यण्णसण संजोयणा पमाणे य ।

इंगालधूमकारणे, अट्टविहा पिंडणिज्जुत्ती ॥ ४५६ ॥

एताए गाहाए वक्खणाणं विदेसणिमित्तं भणयति ।

पिंडस्स परवणता, पच्छित्तं चेव जत्थ जं होति ।

आहारोवधिसेजा, एकेकं अट्ट ठाणाइ ॥ ४५७ ॥

पिंडस्स परवणा असेसा जहा पिंडणिज्जुत्तीए तहा का-
यव्वा, पच्छित्तं च जत्थ जत्थ अवगहं जं जं जहा कप्पपेदि-
याए यपम्भमाणं तहा दट्टव्वं । आहारो स्ति । एस आहारपि-
डो एवं अट्टहिं दारेहिं वक्खणाणतो, एवं उवहीए सेज्जाए
एकेकं अट्ट उग्गमादिदाग दट्टव्वा ।

" उवहिणं उग्गम उप्पा-यण्णसण संजोयणा पमाणे य ।

इंगालधूमकारणे, अट्टविहा उवहिणिज्जुत्ती ॥ १ ॥

संभारं उग्गमउप्पा-यण्णसणं य संजोयणा पमाणे य ।

इंगालधूमकारणे, अट्टविहा सेज्जाणिज्जुत्ती ॥ २ ॥ "

एस दप्पियापडिसेवणा गता ।

इदानीं कप्पिया भणयति-

असिवे ओमोदरिए, रायदुट्टे भए व गल्ले ।

अच्छाण रोधए वा, कप्पिय तीसू वि जयणाए ॥ ४५८ ॥

अमिवं उदाश्याए अभिदुत्तं, ओमं दुम्भिकव्वं, राया वा
दुट्टो, बाहिगदिभरण वा लट्टा, गिलाणस्स वा, अज्जाण-
पडिबगण्णगा वा, लगरादिउवरंहे वा ठिता, (तीसू वि स्ति)
आहारउवहिसेज्जामु (जयणाए इति) पणगहाणीए जाव चउ-
गुरुएण वि गेगहमाणान कप्पिया पडिसेवणा भवतीत्यर्थः ।
चोदग आह-मूलगुणउत्तरगुणेसु पुव्वं पडिसेहो भणितो,
ततो पच्छा कारणे पडिसेहस्सेव अणुणा भणितो, तो जा
अणुणा सा किमंग तेण सेवणिज्जा उत नेति ।

आययि आह-

कारणे पडिसेवा वि य, सावज्जा णिच्छए अकरणिज्जा ।

बहुसो विचारइत्ता, अधारणिज्जेसु अत्थेसु ॥ ४५९ ॥

कारणे असिवाऽऽदी, तस्मि असिवाऽऽदिकारणे पत्ते जा
कारणपडिसेवा सा सावज्जा णाम बंधात्मिका, सा णिच्छएण
अकरणिज्जा, णिच्छओ णाम परमार्थः । परमार्थओ अकरणीया
सा, अविशब्दात् किमंग ! पुण अकारणपडिसेवाए जं आययि-
एणाभिहितं । चोदग आह-जा सा अणुणा पडिसेवा णिच्छ-
एण अकरणिज्जा तो तीए अणुणं प्रति नैरर्थक्यं प्राप्नोति ।
आचार्य आह-ण नैरर्थक्यं । कहं?, भ प्रति-बहुसो पच्छदं । बहु-
सो अण्णसो धियायणिता वियारेऊण अणवदुत्तं, अधार-
णिज्जेसु अत्थेसु प्रचिन्तय्यमित्यर्थः । अदवा धारिज्जतीति

धारणिज्जा । के ते ? भणति-अन्था, ते य एणादंसणचरिस्ता, तेसु अधारणिज्जेसु पत्तेसु अप्पबहुत्तं बहुमो विचारइत्ता प्रवर्तितव्यमित्यर्थः । पुनरप्याह चोदकः- एणाकप्पियाण पडिसेव अणुणाय असेवदस्स आणाभंगो भवति ।

आचार्य आह-

जति वि य समणुष्साता, तह वि य दोसो ण वज्जणे दिट्ठो ।

ददधम्मता हु एवं, णाभिकखणिसेव सिद्ध्यता ॥४६०॥

जह वि अकप्पियपडिसेवणा अणुणाय, तहा वि वज्जणे आणाभंगदोसो न भवतीत्यर्थः । अणुणाय अपडिसेवदस्स जं चान्यो गुणो ददधम्मया पच्छुद्धं । ण य अभिकखणिसेवण-दोसा भवन्ति, ण य जीवेषु सिद्ध्य भवन्ति, तम्हा कप्पियपडिसेव वि सहसा नेव णो पडिसेवज्जा । सा पुण कतमेसु पडिसेवियव्वत्थेषु कप्पिया पडिसेवणा भवति ? भणति-

गाहा-

जे सुत्ते अवराहा. पडिक्कुट्टा ओहओ य सुत्तन्थे ।

कप्पन्ति कप्पियपदे, मूलगुणे उत्तरगुणे य ॥४६१॥

"जे सुत्ते अवराहा पडिक्कुट्टा" अस्य व्याख्या-

हत्थादि वायसन्तं, सुत्तं ओहो तु पेढिया होति ।

विधिमुत्तं वा ओहो, जं वा ओहो समोतरति ॥ ४६२ ॥

" जे भिक्खु हत्थकम्मं करेति, करेत्तं वा मातिज्जति । "

एयं हत्थकम्मसुत्तं भणन्ति । एयं सुत्तं आदि काउं जाव ए गुणवीसइमस्स अन्ते वायणासुत्तं. एतेसु सुत्तेसु जं पडि-निद्धं । "ओहोतो य सुत्तन्थे ति । " अस्य व्याख्या-ओहोतो पे-ढिया होति । ओहो ति मीहपेढिया. तत्थ जे गाहासुत्तेण वा अत्थेण वा अन्था पडिसेवहिता । अहवा-विडिसुत्तं ओहो भण-ति, तं च सामहयादि विधिसुत्तं भणति । तत्थ जे अन्था पडि-निद्धा । अहवा-जं वा ओहो समोतरइ सो ओहो भणति । उ-स्सग्गो ओहो ति बुत्तं भवति । तत्थ सव्वं कालियसुत्तं आयरति. तं सव्वं ओहो भणति । एयम्मि ओहो जे अन्था सु-त्तेण वा अत्थेण वा पडिक्कुट्टा णिवारिया इत्यर्थः । ते कप्पन्ति कप्पियापदे, अववायपदे इत्यर्थः । अथवा अववायपदेण ते मूलगुणा वा उत्तरगुणा वा । दप्पकप्पपडिसेवणं समामओ वक्खणं भणियं ।

इदानीं सभेया भणन्ति । तत्थ दप्पो ताव भणामि-

दप्प अकप्प णिरालं-ब वियत्ते अप्पसत्थे वीसत्थे ।

अपरिच्छि अकडजोगी, अणाणुतावी य णिस्संके ॥४६३॥

एवं गाहा समायरिज्जति । अहवाऽन्येन प्रकारेणावतारः-द-प्पिया कप्पिया पडिसेवणा भणति । अहवाऽन्येन प्रकारेण दप्प-कप्पसेवणाविभागो भणति । नि०चू० १ उ० । ("वायाम" ४६४ इत्यादिका दर्पविषया गाथा 'दप्प' शब्दे चतुर्थे भागे २४५५ पृष्ठे गता) अकप्पो ति दारं-कायापच्छुद्धं. कायस्ति पुढवादी, ते अ-परिच्छयाणं गहणं करेति, तेहि वा कापहिं हत्थमत्तादी संस-ट्ठा, तेहिं हत्थमनेहिं अपरिण्यपहिं भिक्खं गेणहति, जहा-उ-दउल्ला सतणिज्जा सत्तरकव्व्यादि, एम कप्पो भणन्ति । जं वा अगीयत्थेण आहारउवहिंमज्जादी उप्पादियं तं परिभुजं-तस्म अकप्पो भवति । अकप्पो गओ ।

" निरालंशंति । " अस्य व्याख्या-सालम्बसेवापरिज्ञाने गति

निरालम्बसेवनाऽवघोघो भवतीति कृत्वा सालम्बसेवा पूर्व व्याख्यायते-

संसारगडुपडितो, णाणाइ अवलविउं समारुहति ।

मोक्ख तडं जध पुरिसो, वल्लिविताणेण विसमाओ ॥४६४॥

संसारो चउग्गतिआ, गट्ठा खट्ठा दव्वे अगडादिभायं, सं-सार एव गट्ठा संसारगट्ठा, ताए पडितो णाणाइ अवलंविउं समुत्तरति । आदिग्गहणातो दंगणचरिस्ता समारुहति, तडं उत्तरतीत्यर्थः । (मोक्खो ति) कृत्स्नकर्मक्षयात् मोक्षः, तडं तीरं जहा जेण पगारेण (वाह्म नि) कोसंघवाह्मिमादी, वियाणं णाम-अणेगाणं संघातो । अहवा-वल्लिगेव वियाणं, वित-रणत इति वियाणं. तेण वल्लिविताणेण जहा पुरिसो विस-माओ सव्वं समुत्तरति. तहा णाणादि संसारगट्ठातो मोक्ख-तडं उत्तरतीत्यर्थः ।

तणि नाणादीणि अवलंविउं अकप्पियं पडिसेवति, जतो भणति-

णाणादी परिवुट्ठी, ण भविस्समि मे अ सेवतो वितियं ।

तेमि पसंधणट्ठा, सालंबणिसेवणा एसा ॥४६६॥

ण.णदंसणवांसत्ताण बुट्ठी फात्ता ण भविस्समि मे तां तेमि णाणादीणं संधणट्ठा. संधणा णाम गहणं गुणतं, अत्ते सेवनादित्यर्थः । वितियं अववायपदं, तं सेवति । एसा सालं-बसेवना भवतीत्यर्थः ।

णिक्कारणपडिसेवा, अपसत्थालंबणा य जा सेवा ।

अणुणेण वि आयरियं, को दोसो वा णिरालंबा ॥४६७॥

अकारणे चैव पडिसेवति एसा निरालंबा । अप्पसत्थं वा आलंबणं काउं पडिसेवति, एसा वि णिरालंबा । किं पुण तं अप्पसत्थं आलंरणं ? भणन्ति, अणुणेण वि आयरि-यं, अहं आयरामि को दोसो ति वायणिऊण आसेवति जहा गडं पिलाणं वा परिपलेज्ज मुहुत्तगं, एवं विणवणिथीसु दोसा । तत्थ कतो सिया, एवमादेया णिरालंबसेवत्यर्थः । " णिरालंबसेवणं ति गतं । "

इदानीं वियत्ते ति दारं-

जं सेवितं तु वितियं, गेलम्माइसु असंयत्तेणं ।

हट्ठो वि पुणो तं चिय, वियत्तकिच्चो णिसेवतो ॥४६८॥

जं वितियपदेण अववायपदेण णिसेवितं गिलाणाऽऽधिकार-णेण असंयत्ते वा पुणो तं चैव हट्ठो समन्थो विउणं सेवतो वियत्तकिच्चो भवति । किच्चं करणि जं, त्यक्तं कृत्यं येन स भ-वति त्यक्कृत्यः, त्यक्त्वाग्नि इत्यर्थः " वियत्ते ति गतं । "

" इयानि अप्पसत्थे " ति दारं । अप्पसत्थभावेण पडिसे-वति ति बुत्तं भवति, जहा-

बलवत्तरुवहेतुं, फामुयभोई वि होइ अप्पसत्थो ।

किं पुण जो अविमुद्धं, णिसेवते वम्ममादिट्ठा ॥ ४६९ ॥

बलं मम भविस्समि ति संसरस्समादि आहारेति, सगी-स्स वा वणो भविस्सतीति य तति पाणं करेति, बल-वणोहिं रुजं भवतीति एतान्येवाऽऽहारयति । हेतु कारण. फा-सुगं गयजीवियं अवि अत्थसंभावणे, किं संभावयति ? एसो वि ताव फामुगभोई अप्पसत्थपडिसेवी भवति, किं पुण प-

कृच्छं । असुद्धं आहारं कम्मादी दग्धा, आदिग्गहणानो
रुववन्नाओ धेप्पन्ति । अप्पसत्थेति गतं ।

इदानीं वीसत्थेति दारं-

सेवंतो तु अकिच्चं, लोए लोउत्तरम्मि वि विरुद्धं ।

परपक्खं सपक्खे वा, वसित्था सेवणमलजे ॥४७०॥

सेवंतो प्रतिसेवंतो अकिच्चं पाणाऽऽदि वायाऽऽदि । अद्वया-
अकिच्चं ज लोकलोउत्तरविरुद्धं, तं पडिसेवंतो सपक्खार-
पक्खान्तां ण लज्जति, सपक्खो सावगाऽऽदि, परपक्खो मि-
ध्याहृष्टयः । एसा वीसत्थसेवणा इत्यर्थः । वीसत्थेति गतं ।

इदानीं अपरिच्छिद्यंति दारं-

अपरिक्खितमाय वए, शिसेवमाणे तु होति अपरिच्छं ।

तिगुणं जोगमक्कातुं, वितियासेवी अकडजोगी ॥४७१॥

अपरिक्खितं पुण्ड्रं । अपरिक्खितं अनालोच्य आयां ला-
भः, प्रतिरित्यर्थः । व्ययो लब्धस्य प्रणाशः, ते य आयव्वए
अनालोचिते पडिसेवमाणस्म अपरिक्खितपडिसेवणा भवती-
त्यर्थः । "अपरिच्छंति" गतं । अकडजोगी ति दारं-तिगुणं
पण्ड्रं । तिभि संखा तिस्सि गुणाओ तिगुणं, असंयगानीमु
तिभि वारा एसणियं संणिसिउ जाना, ततियवाराए वि
ए लब्धमि तदा चउत्थपरिवाडीए अणेसणियं धेतव्वं; एवं
तिगुणं जोगं काऊण, जोगो व्यापारः, वितियवाराए चैव
अणेसणियं गेहहति जो सो अकडजोगी भवति । "अकड-
जोगी ति" गतं । (अणाणुतावि ति दारं 'अणाणुतावि (ण)'
शब्दे प्रथ० भा० ३०६ पृष्ठे गतम्)

णिस्संकेति दारं-

करणे भएय मंका करणे कुव्वं ण मंका कुतो वि ।

इहलोगस्स ण भायइ, परलोए वा भए एसा ॥४७२॥

मंकाणं संका अनिरपेक्षाध्यवसायेत्यर्थः । निगमयमंको
निस्संको, निरपेक्षेत्यर्थः । सा य निस्संका दुविहा-करणे
भएय । सूच्य आह-करणं क्रिया ते करिंतो निस्संको । भयं
णाम-अपायेद्वेगित्वं । मंका ति इह छुंदांभंगमया निगा-
मलोको द्रष्टव्यः । करणणिस्संकाए वक्खमाणं करिंत । करणे
कुव्वं ण मंकाति कुतो वि ति । कुतो वि न कस्यविदाशं कते-
त्यर्थः । भयणिस्संकाए वक्खमाणं करिंत । इहलोगस्स पण्ड-
रं । भए एसा ति । एसा भए निस्संका इत्यर्थः । सेतं कंठं ।

इदानीं एतासु दमसु वि असुद्धपाडिसेवणासु पच्छित्तं भग्गद-

मूलं दमसु असुद्धं सु जाण सोधिं च दमसु मुद्धेसु ।

सुद्धमसुद्धवइकरे,

(दमसु असुद्धेसु ति) दमसु वि एतेसु पदेसु दण्पादिणसु अ-
सुद्धपणसु मूलं भवतीत्यर्थः । अथवा-मूलं दमसु, दमसु दण्पा-
दिषु मूलं भवतीत्यर्थः । असुद्धेति एतेसु दण्पादिषु दमसु
असुद्धपदेसु पडिसेविज्जमंणसु चारित्रमसुद्धं भवतीत्यर्थः ।
एतेसु चैव दमसु दण्पादिषु सुद्धेसु चारित्रियसुद्धिं जानीहि ।
कथं पुनरेषां सुद्धासुद्धं भवतीति ? उच्यते-वर्तमानावत्त-
मानयोगित्यर्थः । सुद्धमसुद्धवतिकंति । किं च सुद्धं, किंचि
असुद्धं । तेसि सुद्धासुद्धाणं मेलओ वतिकरो भवति ।

एत्थ वक्खमाणगाहा-

सालंबो सावज्जं, शिसेवते शाणुतप्पते पच्छा ।

जं वा पमायमहिओ, एसा मीसा तु पडिसेवा ॥४७३॥

शाणादियं आलंबणं अवलंबमाणो सालंबो भवति, तं प-
सत्थमालंबणं अवलंबमाणो सालंबो भवति । तं पसत्थमा-
लंबणं आलंबिऊण सावज्जं शाणुवेऊण शाणुतप्पति पच्छा,
सालंबपदं सुद्धं, सालंबित्वात् अणाणुतावी पदे असुद्धं अपश्चा-
त्तापित्वात्, एवं अण्णाण वि पदाण सुद्धासुद्धाण मीसा पडि-
सेवा भवतीत्यर्थः । जं वा अन्नतरपमाणे पडिसेवितं तं
पच्छाणुतावजुत्तस्स असुद्धसुद्धं भवति एसा मीसा पडिसे-
वा भवतीत्यर्थः ।

एसाए मीसाए पडिसेवणाए का आणेवणा ? । भवति-

पम्मदु विदु तु अण्णतरे ॥ ४७४ ॥

पन्नदुविऊ उ अन्नतरे । एण ति वा एणवण ति वा वि-
न्नवण ति वा परवण ति वा एणदु । अदु । नाम-मीसियाए प-
डिसेवणाए पच्छित्तं । विदु नाम-ब्रानी । अण्णतरे ति मीसप-
डिसेवणा वि कण्णति, मीसपडिसेवणाए जं विदु ते पाय-
च्छित्तं परवयंतीत्यर्थः ।

अथवा दसएह वि पदाण इमं पच्छित्तं-

दप्पेण हौति लहुया, मेसा कोहमि परिणते लहुओ ।

तन्भावपरिणतो पुण, जं सेवति तं ममायज्जे ॥४७५॥

दप्पेण भावणादी कोमि ति परिणतं चउलहुगा भवति । से-
सा अकण्णादिद्या धेप्पति, ते कोमि ति परिणते मासलदु भव-
ति । एतं परिणामणिष्कणं जतो पुण तन्भावपरिणतो भव-
ति । तस्य भावस्तद्भावः दप्पादिआण अप्पणो स्वरूपं प्रवर्त्त-
नमित्यर्थः । पुनर्विशेषणे, पूर्वोक्तिप्रत्यक्षिनादयं विशेषः ।
आयसंजमपययणावगहणाणिष्कणं पच्छित्तं ददुव्वमिति ।

अथवा-मीसा पडिसेवणा इमा दसविहा भवणा-

दप्पममादण्णभोगा, आतुरे आणीसु तह चैव ।

तिंतिणे सहमकारे, भय-प्पदोसा य वीममा ॥४७६॥

दप्पममादाणभोगा, सहमकारो य पुणभविताओ ।

सेमाणं छएहं पी, इमा विभामा तु विमेषा ॥४७७॥

दप्पो, पमादो अण्णभोगा, सहमकारो य, एतं इहेव आदीण
पुव्वं वणिगया भणिगया, तो सेमाणं विभामा अर्थकथनम् ।

"आतुरे ति" अस्य व्याख्या-

पठमवितियदुते वा धितो व जं मेवे आतुरा एसा ।

दव्वादिअलाभे पुण, चतुविधा आवती होति ॥४७८॥

पठमो खुत्तापरीसहो, वित्तियो विवामापरीसहो, बाधितो
जग्गसादिगा, एत्थ जयणाए पडिसेवमाणस्स सुद्धा परिसे-
वणा । अजयणाए तणिण पन्नं पच्छित्तं भवति । "आवती
सु य" । अस्य व्याख्या-दव्वादिपच्छद दव्वादि, आदसहा-
तो वेत्तकालभावा धेप्पति । दव्वतो फासुगं दव्वं ण लब्ध-
ति । वेत्तओ अद्वान्ण मडिउण्ण राण आवती, कालतो दुद्धि-
फवादिषु आवती, भावतो पुण गिलाणस्स आवती, एत्थ
जेण एयाए चउव्विहाए आवतीए पडिसेवति तेण एसा
सुद्धा पडिसेवणा, अजयणाए तणिष्कणं पच्छित्तं भवति ।

"आवईसु ति" गतं दारं ।

"तिंतिणे ति" अस्य व्याख्या-

दव्वे भावे तिंतिण, भयमभिओणेण मीहमादी उ ।

कोहादी तु पदोना, वीममा मेहमादीणि ॥४८०॥

पापं तित्तिणो दुविहो-द्वे भावे य । द्वे ने वरुयदाक्यं अ-
गिमहादियं तित्तिणो-द्वे । भावे आहागादिषु अलक्ष्ममाणेषु
तित्तिणो-द्वे । असरिसे वा द्वे लक्ष्म तित्तिणो-द्वे । तित्ति
णियत्तं दण्डेण करमाणस्स पच्छत्तं । कारणं वइयाइसु सुद्धो ।
“तित्तिणो-द्वे गते ।” “भरति ।” अस्य व्याख्या-भयमभियागे-
ण सीहमादी द्वितीयपादः । आभियागो नाम-कण्डा रायादि-
णा अभिउत्ते पथं दंसेहि, तद्गयादृश्यति सीहभयाद्वा वृक्ष-
मारुहः । एत्थ सुद्धो । अणुणाविन्तेण पच्छत्तं भवति । “पदो-
स ति ।” अस्य व्याख्या-कोहादी उपक्रमे तृतीयः पादः ।
कोहादिर्गहि कसाण्ण पदोसेण पडिसेवमाणस्स अमुद्धो
भवति, मूलं से पच्छत्तं कसायण्णपणं वा । “पदोसे ति
गते ।” वीमंसा सेहमादीणं ति चतुर्थः पादः । वीमंसा प-
रीक्षा, सेहं परिष्कलमाणेण सच्चित्तगमणादकिरिया कया
हांज्ज, किं सहहति, ए सहहति तो सुद्धो ।

अहवा इमे मीसियपडिसेवणापगारा-

देमच्चाई सव्वचाई, दुविधा पडिसेवणा पुणेयव्वा ।

अणुवीई अणुणुवीती, सई च दुक्खुत्त बहुसो वा ॥४८१॥

चारितस्स देसं चयनीति देसचाती, सव्वं चयनीति स-
व्वचाई, एसा दुविधा पडिसेवणा समासेण एयव्वा ।
अणुवीई चित्तेऊण गुणदेसं सेवति, अणुणुवीई सहसा एव
पडिसेवति । सति ति । एसास्स, दुक्खुत्तो दांवारा, बहुसो
विप्रभृति बहुत्वम् ।

“देसच्चाई ति” अस्य व्याख्या-

जेण ण पावति मूलं, गाणादीणं च जहि धरति किंचि ।

उत्तरगुणाववादे, देसच्चाएतग सव्वा ॥ ४८२ ॥

जेण अवगहेण पडिसेवति तेण मूलं पच्छत्तं ण पावति,
सा देसच्चागी पडिसेवणा । जेण वा अवगहेण पडिसे-
वितेण एण देसणव्यतिराण किंचि धरति सा वि देसच्चा-
गी पडिसेवणा । उत्तरगुणपडिसेवा वा देसच्चाई पडिसेव-
णा । (इतरा सव्व ति) इतरा नाम जाण मूलं पावति, गाणा-
दीण वा ण किंचि धरति, सा वि देसच्चागी पडिसेवणा ।
मूलगुणपडिसेवा वा एसा देससव्वच्चागी पडिसेवणा
भार्यात्यर्थः ।

“अणुणुवीई ति” अस्य व्याख्या-

जा तु अकारणसेवी, सा सव्वा अणुणुवीती होति ।

अणुवीई पुण गियमा, अप्पज्जे कारणा सेवा ॥४८३॥

पञ्चजे जा अकारणतो पडिसेवा गुणदेसि अविनेऊण सा
अणुणुवीती, पडिसेवापमाणतो एकस्मि दो तिमि वा पर
ओ वा पडिसेवति । “अणुवीई ति” अस्य व्याख्या-अणुवी-
ई पुण पच्छत्तं । अविवादीकारणे आत्मवराः अपरयत्तं-
त्यर्थः । सो पुण गुणदेसे विविनेऊण जं जयणाए पडि-
वति एव मे अणुवीती पडिसेवा भवतीत्यर्थः । भणिया-
मीसिया पडिसेवणा ।

इदाणि कर्त्तव्यापडिसेवणाभया भणति-

दंसणणाणचरितं, तवपवयणसमितिगुनिहेतुं वा ।

साधम्मियवच्छेद-ण वावि जयले गणस्सेव ॥४८४॥

संघस्साऽऽपरियस्स व, असहुस्स गिलाण बालबुद्धस्स ।

उदयगिचोरतावय-कंताए वा सती वसणे ॥ ४८५ ॥

एताओ दो दाग्गाहाओ ।

दंसणणाणवराणि निधि वि एग्गाहाए वक्खाणंति-

दंसणपभावगाणं, सत्थाऽण्णाहए सेवती जं तु ।

णाणासुत्तथाणं, चरणेसण इत्थिदोसा य ॥ ४८६ ॥

दंसणपभावगादीणि सत्थाणि सिद्धिर्विणिच्छियसंमति-
मादि गेहंते अन्तरमाणं जं अकर्णियं पडिसेवति ज-
यणाए तत्थ सो सुद्धो । चरणं ति । जय सेत्तं एसणादो-
सा इत्थिदोसा वा ततो खेत्ताओ चारित्र्यादिना निर्गन्त-
व्यं ततो निगच्छमाणं जं किंचि अकर्णियं पडिसेवति जय-
णाए तत्थ सुद्धो ।

तवपवयणं दो वि दारा एग्गाहाए वक्खाणंति-

णेहो ति तवं काहं, कते विकिद्धे व लायतरणादी ।

अभिवाद्णाऽऽदि पवयण, विणहुस्स विउव्वणा चेव ॥४८७॥

तवं काहामि नि घनाऽदि णेइ पिउज्ज, कते वा विकिद्धन्वे-
परेण लायतरणादीर पिउज्ज । लाया णाम-व्याहिया तस्मि-
उ भट्टे भुज्जिता ताण तंदुलेसु पेज्जा कज्जति, तं लायत-
रणं भसति । तं विकिद्धन्वगण्णाए आहारकस्मिं पिउज्ज,
सा अरण्ण देसेण दव्वादिणा रोगो भवेज्ज । आदिग्गहणानो
आमलगमकरादयो गृह्यन्ते, जयणाए सुद्धो । “पवयणं ति”
अस्य व्याख्या-अभिवाद्णपच्छत्तं । पवयणदुताए किंचि प-
डिसेवतो सुद्धो, जहा कोति राया भणेज्ज जहा धिज्जा-
नीयणं अभिवायणं करेह, आदिग्गहणातो अ तो वा मे वि-
सयाओ गीहहा । एत्थ पवयणदियदुयाए पडिसेवतो सुद्धो ।
जहा विणु अणपारो, तेण सविण लसवज्जेयणवमाणं वि-
गुटियं सव, लण्णे किल आलाइतो वलणण तेण । अ-
हवा-जहा एगेण राउणा साधवो भणिया-विज्जाइयाण
पाणसु पडह, सो य अणुमट्टिमादीहि ण ठाति, ताहि संघम
मवातो कतो । तत्थ भणियं जम्म काह पवयणुव्वायणम-
त्ती अथि, सो तं सावज्जे वा अनावज्जे वा पडंजउ ।
तत्थगेण साहुणा भणियं अहं प्रयुज्जामि, गतो संघो राउ-
णा समीवं, भणिया य राया, जंमि विज्जाइयाणं अहंदि
पाणसु पडियव्वं तेमि मम वाते देहि, तमि सयएदं अहं
पायसु पडामो सो य एगेमम, तेण रगणा तेण ताहे कय-
सेवो एग्गाने डिता, सो अ अन्मियमाह कणवीरल्लयं
गहउण अभिमेतऊण य तेमि धिज्जातीयाणं सुहामणदुणं
तं कलारील्लयं वंदणाऽऽगारणं भमाडंति, तक्खणादिव
तेमि सव्वेसि धिज्जातीयाणं सिगणि निवडियाणि,
ततो सो साहू रुद्धो रायाणं अंतियं भणति, कुगन्मव !
जति णदुमि तो एयं ते सयलवाहणं चुण्णमि, सो राया
भातो संघस्स पाणसु पडितो उव्वेता य । अरणे भणंति-
जहा सोवि राया तत्थेव चुण्णतो । एवं पवयणं पडिसे-
वतो वि सुद्धो ।

“समिति ति” अस्य व्याख्या-

इरियं ण सोइस्सं, चक्खुणिमित्त क्रिया तु इरियाए ।

खित्ता वितिया ततिया, कप्पेणऽदूणेसिस्काए ॥४८८॥

विकलवर्त्तस्वरी इरियं ण सोहिस्सामीति काइं चक्खुणि-

मित्तं किरियं करेज्जा । किया नाम-वैद्योपदेशात् ओषधपा-
नमित्यर्थः । एष पडिमेवणा इरियामितिनिमित्तं । खित्तिचि-
त्तादिओ होउं वितियाए भासाम्मितीए असमत्तो तप्पसम-
णदुताए किचि ओसहपाणं पडिसेवेज्ज । ततिय त्ति एसणा
समिती, ताए अणसणिज्जं पडिसेवेज्ज, अद्धानपडिवणं
वा अद्धानकणं वा पडिसेवेज्ज । एसणादोसेसु वा दससु
संकादिपसु गेहहेज्ज ।

आदाणे चलहत्थो, पंचमिए काइभूमाऽऽदी ।

विगडाइ मणअगुत्ते, वह काए खित्तिचित्ताऽऽदी । ४८६॥

आयाणे ति आयाणणिक्खेवसमिती गहिता, ताए चलहत्थो
होउं किचि पडिसेवेज्ज । चलहत्थो णाम-कणं वाउणा ग-
हिता, सो अस्सतो पमज्जति, अस्सतो णिक्खेवं कंति, एसा
पडिसेवणा तप्पसमणद्धा वा ओसहं करेज्ज । पंचमिए त्ति
परिद्वयणाम्मिती गहिता । ताए किचि कानियभूमिए वञ्च-
माणं विगहेज्ज । आदिग्गहणानो मसुभूमिए वा संठविज्ज
“तीए गुत्तिहेउं व त्ति” अस्य व्याख्या-विगडाइ पच्छुद्धं ।
विगडं मज्जं, तं कारणे पडिसेवेवित्तं पडिसेविणं मणसा
अगुत्तो भवेज्ज, वायाए वा अगुत्तो हवेज्ज कायगुत्तिए वा अ-
गुत्तो खित्तिचित्तादिआ हवेज्ज ।

साहम्मियवच्छेत्ताए आणं बालवहुपज्जवमाणा गयगहं दा-
राणे एस गाहाए वक्खमाणं कंति-

वच्छेत्ते अमियमुंडो, अभिचारणिमित्तमादि कजंमु ।

आयरिऽमाहु गिलाणे, जेण समाधी जुयलए य ॥४८७॥
साहम्मियवच्छेत्तयं पडिअ किचि अकणं पडिसेवेज्ज, जहा-
अज्जवरमामिणा अमियमुंडो णित्थारिणो, तत्थ कि अकण-
यं?, भवति-“तदेवामंजतं धीरां” सिलो गो कंठः (कजंमु
त्ति) कुलगणसंघकजंमु समुपपेसु अभिचारकं कायव्वं अ-
भिचारकं णाम-वसीकरणं, उच्चारणं वा रामो वसीकरणम-
तेण होमं कायव्वं । णिमित्तमादीणि वा पउत्तवा । आ-
दिग्रहणातो चुप जोगा आयरियस्स अनहिणा गिलाणस्स य
जेण समाधी तत्कर्तव्यमिति वाक्यशेषम् । जुयलं वा जुयलं
णाम-बालवहु, ताणं वि जेण समाधी, तत्कर्तव्यमिति ।

सीसा पुच्छति-हो अमह, कीसं वा जुयलं पडिनिद्धं दि-
क्खयं तेति वा जेण समाधी तं काए जुयला वेतुं दायव्व-
मिति आर्याओ भवति-

णिवदिक्खिताऽऽदि अमह, जुयलं पुण कज्जदिव्वंतं ।

पणमादी पुण जतणा, पाओग्गट्ठाए मव्वेसिं ॥४८९॥

णिवां राया, आदिमहातो जुवगयमोडुअमच्चपुगेहिया य,
पते अमह पुग्गिा भवति । ते कीस अमह?, भवति-अं-
तपंतादीहि अभिधित्तवान् । जुयलं बालवहु, ते य कारणे
दिक्खिया होज्जा । जहा वहरमार्मा अज्जगिक्खियपया य ।
जेण तेसि समाधी भवति तं पाणगादि जयणाए धेत्तव्वं ।
प्रायोग्यं नाम-समाधिकारकं द्रव्यम् । मव्वेसिं ति आयरिय-
अमहगिलाणमवुद्धाणे ति भणियं भवति । जयणाए अलम्भ-
माणं पच्छा जाव आहाकस्मिण वि समाधानं कर्तव्यमित्यर्थः ।
इदाणि उदयादीण वसणपज्जवसाणाणं अट्ठहं दाराणं
परागाहाए वक्खमाणं कंति-

उदयगितेणमावय-भणसु थंभणि पलाउं रुक्खं वा ।

कंतारे पलंवादी, वसणं पुण वाइ गीताऽऽदी ॥४८९॥

उदकवाहो पानीयस्येत्यर्थः । अग्नि त्ति, द्वाग्निरागच्छ-
तीत्यर्थः । चोरा दुविहा-उवकरणसरीकरणं । सावणं वा उ-
त्थितो सीहवग्गादिणा, भयं बोधिगाण समीवातो उप्पभं ।
एतंसि अमन्ते कारणे उप्पभं इमं कारणं पडिसेवणं क-
रेज्जा थंभणिविज्जं मंतेऊणं थंभज्ज । विज्जाभावे वा पलायति,
रोडेन नश्यतीत्यर्थः । पलाउं वा असमत्तो भ्रान्तो वा
सचित्तं रुक्खं दुरुहेज्जा इत्यर्थः । चारसावयबोहियाणं वा
उवरि रोसं करेज्ज । तथा रोसेण अस्सतरं परित्तावणादिवि-
गणं पडिसेवेज्ज, तथाऽप्यदोष इत्यर्थः । “कंतारे ति” अस्य
व्याख्या-कंतारे पलंवादी । कंतारं नाम-अध्वानं, जत्थ भ-
त्तपाणं ए लभति, तत्थ जयणाए कयलगमादी पलंवा ग-
हेज्ज । आदिमहाओ उदगादी वा, आवती चउव्विहा दव्व-
खेत्तकालमावावती, चउग्गतराए किचि अकणियं पडि-
सेवेज्ज तत्थ विसुद्धो । “वसणं ति” अस्य व्याख्या-वसणं
पुण वाइगीतादी । वसणं णाम-तम्मि वसतीति वसणं, तस्स
वा वसे वट्ठतीति वसणं, सुअभत्थो वा अभ्भासोवादाणं
भणति, पुण अवधारणे । वाइगं णाम-मज्जं तं कंति पुव्वभा-
वितो धरंउं ए संकेति, तस्म तं जयणाए आणेउं दिज्जति ।
गीता इति । काइ चारणऽऽदि दिक्खितो वत्तणतो गीओ-
ग्गारं करेज्जा । आदिमहातो पुव्वभावितो कापि पकत्तंबूल-
पत्तादि मुहं पक्खवंज्जा ।

एतस्मात्तराऽऽगाहे, सदंणो णाणचरणसालंबो ।

पडिमेवितुं कडाई, होइ समत्थो पसत्थेसु ॥ ४८३ ॥

एतदिति यदेतद्व्याख्यानं दंसणाऽऽदि जाव वसत्तेति । एतेसि
अज्जतं अगाहकारणे उप्पसे पडिमेवितुं वि सदंसणा भवति ।
सह दंसणेण सदंसणा । कहं?, यथोक्तप्रधानत्वात् । अहवा-
णाणवग्गाणि सह दंसणेण आलंबणं काउं पडिसेवेतो । कहं
पडिसेवेतो?, उच्यते- (कडाई त्ति) कडाई नाम-कृतयोगी ।
निक्खुत्तो कओ योगो अलाभे पणगहाणीतो गेहहति, मे
एवं पणगहाणीए जयणाए पडिसेवेउं होति भवति, सम-
त्थो त्ति पभु त्ति वुत्तं भवति । सो य पभु गीतार्थत्वात् भवति,
केसु?, उच्यते-पसत्थेसु पसत्था तित्थकराणुक्खा जे कार-
ण, प्रत्युपेक्षादिका इत्यर्थः । अहवा-होति समत्थो पसत्थेसु ।
गीतार्थत्वात् समत्थो भवति, अगीओ समत्थो ए भवति
पसत्थेसु, तित्थकराणुक्खा, तेष्वित्यर्थः ।

एसा उदणिया क-प्पिया य पडिमेवणा समामेणं ।

कहिया मुत्तथो पे हियापे देओ न वा कस्स ॥४८४॥

एसा उदणिया कप्पिया पडिमेवणा समामेणं संखेवेणं
कहिता इत्यर्थः नि० चू० १ उ० । (सामिकाऽऽदिप्रायश्चि-
त्तस्थानं प्रतिमव्याऽऽलोचयेत् इत्यादि प्रायश्चित्तसूत्राणि
‘पच्छुत्त’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३६ पृष्ठे गतानि) ।

साम्प्रतं प्रतिमव्यास्वरूपं चतुर्थमदं व्याचिन्त्यामुर्गाथा-
त्तरार्द्धमाह-

आसेवइ थिरभावो, आयं कुवमग्गमंगे ॥ (३६) ॥

आसेवते, सम्यक् भवेत्ते पारंपालयति, स्थिरभावो निष्कम्प-
मनाः, आतङ्को ज्वरा दिग्गः, उपसर्गो दिव्यमानुषनैर्युग्यो-
निकाऽऽत्मयदनायमंदाच्चतुर्भेदाः । ध० १०० अधि० १०१ लक्ष्म०

पडिसेवणाकल्प-प्रतिसेवनाकल्प-पुं० । शुद्धाशुद्धप्रतिसेवना-
सामाचार्याम्; पं० भा० ।

इयं पडिसेवणाकल्पो, तत्थ गाहा-

वोच्छं पडिसेवणाए कल्पं तु ।

जारिसयं सेविज्जति, सुद्धमसुद्धं समासेणं ॥

गहण-पडिसेवणाए, शिन्वाघाते तहेव बाघाते ।

वाघाते दुयगहणं, शिन्वाघाते तियगहणं ॥

पडिसेवणा उ दुविहा, गहणे परिभुंजणे य शायव्वा ।

एकेका वि य दुविहा, शिन्वाघाते य बाघाते ॥

बाघातिमं च सुद्धं, गेहति असुद्धं च एतदुयगहणं ।

परिभुंजती वि एवं, शिन्वाघातम्मि वोच्छामि ॥

उग्गमादी सुद्धं गेहति, परिभुंजती य तियमेत्तं ।

अह को पुण बाघातो ? पस्वणा तस्सिमा होति ॥

असिवे, ओमोदरिण, रायदुहे, भए व आगाहे ।

छकायदुगमुवादा-य बाघाते शिन्वाघाते य ॥

सुद्धमसुद्धं वा जहिं, अहवा सच्चित्तमीसगं वा वि ।

एतेसिं दोहं तु, बाघाते गहण-भोगो य ॥

निन्वाघाए उएह वि, अच्चित्तानं तु गहणं ।

कायाणं गहियस्स य, परिभोगो तस्स होति कायव्वो ॥

परिभोग बाघातो, गहते पच्छा तु होज्ज तं शातं ।

जह अहाकम्मं ती, ताहे य तयं न परिभुंजे ॥

बाघाते सेवतो, अकिच्चमेयं ति चिन्तए साह ।

होति तहा शिज्जरओ, जो पुण इणमो समायरति ॥

पूजारसपडिबद्धो, ओसप्पाणं च अणुयत्तीए ।

चरणकरणं शिगूहति, तं जाण अणुत्तियं समणं ॥

पूजारसहेउं वा, वेत्ती जह किच्चमेव एयं तु ।

मासेण देहन्ति पुणो, जह एसो अकिच्चकारि ति ॥

अहवा उसप्पाणं, तु आणुयत्ती य पेतिको दोसो ।

आहाकम्मादीसुं, खवरं या कीरतु सयं तु ॥

सो गूहति चरणादी, एवं तुच्छं खु तस्स सामणं ।

तम्हा तु य रुवेज्जा, सुद्धं मगं तुअकिचरणं ॥

शिस्साए पदं पीहति, अणत्थ विहरंतयं ण रोएति ।

तं जाण मंदधम्मं, इहलोगगवेसगं समणं ॥

अहवा उम्मगो खलु, निस्साणं तं तु पीहए जो तु ।

तस्स तु च्छेदसुत्तयं, ण कहे दोसा इमे तहियं ॥

पंचमहव्वय (त) भेदो, उक्कायवहो य तेणऽणुणाओ ।

सुहसीलवियत्ताणं, कहे य जो पयणरहस्सं ॥

पडिसेवकप्प एसो ॥ पं० भा० ५ कल्प ।

‘गहणपडिसेवणा’ पडिसेवणा पुण दुविहा गहणे य भवह,
परिभुंजणे य पडिसेवणा भवह; पकेका दुविहा-निन्वाघाए य,
आघाए य । बाघाए दुविहं पि गेहन्ति, असिवाहम्मि सुद्धं च

असुद्धं च । निन्वाघाए निविहं पि सुद्धं गेहन्ति आहाराह ।
उग्गमादीहि तिहि असुद्धं पि कयाह गेहन्ति । को य पुण
बाघाओ जत्थ असुद्धं वेप्पह ? । गाहा—‘ असिवे ओमो ’
असिवाहसु कारणेसु छकाओ उप्पायणं पि करेह, किमु-
क्तं भवति—छकायमुप्पायणं नि । सच्चित्तमीसयाणं वा वा-
घाए गहणं । निन्वाघाए पुण अच्चित्तानं छगहं पि कायाणं
गहणं जेणिपाहुडियाहसु कुल-गणहकज्जेणं, न पुण पडि-
सेवतेण करिज्जं करेमि ति चित्तेयव्वं । कुल-गण-संघ-चेइय-
विणासाहसु कारणेसु, नाण-हरिसण-हरितट्ठा वा पडिसेव-
माणा सुद्धा जयणाए । गाहा—‘ पूय-रस ’ कोह मंदधम्मो
प्यासकारहेउं किच्चमेयं ति भासह, रसहेउं वा मासे पुणो
न दाहंति, अहवा उसप्पाण अणुयत्ती पभणह-को दोसो ?
आहाकम्माहसु उम्मगपडिवओ ति सो वट्ठवो, उम्मगो ना-
म नाणवहरितो चरणाह निगूहह । गाहा—‘ निस्साणपयं,
सिद्धमेव । पंचमहव्वयमेओ छकायवहो य तेणऽणुणाओ ।
गाहा । एव पडिसेवणाकल्पो । पं० सू० ५ कल्प ।

पडिसेवणाकुशील-प्रतिसेवनाकुशील-पुं० । “ सम्यगाराधन-
विहीना प्रतिगता वाऽऽसेवना प्रतिसेवना, सा पञ्चसु
ज्ञानादिषु येषां ते प्रतिसेवनाकुशीलाः । स्था० ५ ठा० ३
उ० । असम्यगाराधनाकुशीले, भ० २५ श० ६ उ० ।

पडिसेवणापायच्छित्त-प्रतिसेवनाप्रायश्चित्त-न० । प्रायश्चित्त-
भेद, स्था० ४ ठा० १ उ० । (प्रतिसेवनाप्रायश्चित्तं ‘ पच्छि-
त्त ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३५ पृष्ठे गतम्)

पडिसेवणिज्ज-प्रतिसेवनीय-त्रि० । प्रतिसेवनाविषये, तच्च
अतपदकादीन्यष्टादश स्थानानि । तद्यथा—“ वयल्लकं कायल्ल-
कं, अकप्पो गिहभायणं । पलियंक-णिसिज्जा य, सिणाणं
सोहवज्जणं ” जीत० ।

पडिसेवा-प्रतिसेवा-स्त्री० । प्रतिसेवनं प्रतिसेवा-संयमानुष्ठा-
नविहङ्गाचरणे, भ० ३ अधि० ।

पडिसेवि-प्रतिसेविन्-त्रि० । अवश्यं प्रतिसेवके, ग० २ अ-
धि० । (मूलगुणप्रतिसेवया चारिअंश इति मूलगुणप्रतिसे-
वी न वन्थ इति कृतिकर्माधिकारे, कृतिकर्माधिकारश्च
तृतीयभागे ५०६-५२५ पृष्ठे गतः)

पडिसेविना-प्रतिसेवितृ-त्रि० । सावधप्रतिसेवके, स्था० ७ ठा० १

पडिसेविय-प्रतिसेवित-त्रि० । मैथुनादौ प्रतिसेवाकर्मणि, क-
ल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

पडिसेवियव्व-प्रतिसेवितव्व-त्रि० । प्रतिसेवनाकर्मणि, ध्य०
१ उ० । (तच्चनुविधं ‘ पडिसेवणा ’ शब्दे दर्शितम्)

पडिसेह-प्रतिषेध-पुं० । निराकरणे, सूत्र० २ शु० ५ अ० । वृ०
पं० सू० । निवर्तने, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

पडिसेहम्मि तु छकं (५) ॥

प्रतिषेधे प्रतिषेधविषयं पदकं नाम-स्थापना-प्रव्य-क्षेत्र-
काल-भाव-लक्षणं निक्षेपणीयम् । तत्र नास्ति प्रतिषेधो-न
वक्रव्यममुकं नामेतिलक्षणः । यथा—

“ अज्जए य पज्जए वा, वि (व ?) प्पो चुल्लपिउ सि य ।

माउला भायणिज्ज सि, पुत्ता ननुणिय सि य ॥ १ ॥
हे हो हल सि अत्ते सि, भट्टा सामि य गामिय ।
हेलगो लवसु म ? नि, पुरिसं ते च मा लवे ॥ २ ॥ ”
इत्यादि । स्थापना, आकारो, मूर्तिर्गति पर्यायाः । तस्याः
प्रतिषेधो यथा—“ वितहं पि तहा सुत्तं, जां तहा भासए
नरो । सो वि ता पुढो पावे-ए वि पुण जो मुसं वण ॥ ”
द्रव्यप्रतिषेधो-अक्षरार्थः भव्यशरीरव्यतिरिक्तः पुनरयम्—“ नो
कण्णइ निग्गंथाण वा, निग्गंथाण वा आमे, ताल-पल्लवे, अभिजे
पडिगाहिस्सए ” सि । क्षेत्रप्रतिषेधो यथा—“ नो कण्णइ नि-
ग्गंथाण वा निग्गंथाण वा अट्ठाणगमण एत्तए ” कालप्र-
तिषेधो यथा—“ अत्थं गयम्मि आइच्चे, पुरत्था य अणुग्गए
आहारमइयं सव्वं मणसा वि न पत्थए ” भावप्रतिषेधः-औ-
दयिकभावनिवारणरूपो यथा—“ कोहं माणं च मायं च,
लामं च पाववहणं, वमे चत्ताणि होसे उ इच्छंतो हिय-
मण्णो ” इत्यादि वृ० १ उ० २ प्रक० । विपक्षप्रतिषेध-
अनुमानवाक्यस्य दशमोऽवयवः, दश० १ अ० ।

प्रतिषेधं प्रकटयन्ति-

प्रतिषेधोऽस्मदंशः ॥ ५७ ॥

तादृशस्यैव वस्तुनो योऽयमसदृशोऽभावस्वभावः, स प्र-
तिषेध इति गीयते ॥ ५७ ॥

अस्यैव प्रकारानाहुः-

स चतुर्धा-प्रागभावः, प्रध्वंसाभावः, इतरंतराभावः,
अन्यन्ताभावश्च ॥ ५८ ॥

प्राक् पूर्ववस्तुत्पत्तरभावः, प्रध्वंसश्चाभावभावश्च, इतरे-
तरस्मिन्नभावः, अन्यन्तं सर्वदाऽभावः । विधिप्रकारान्तु
प्राक्तनैतौर्विर, अतः सूत्रद्वयमपि नमिदधिये, रत्ना० ३
परि० । प्रतिपिध्यतेऽनेनेति प्रतिषेधः । वर्णो ।

पडिमेह उ अकारो, मकारो नो अ तह नकारो ।

अतस्मादुद्यहकाले, देसे संजोगमाइसु अ ॥ ११ ॥

प्रतिपिध्यतेऽनेनेति प्रतिषेधः, को ? वर्णः, स चतुर्धा-अ-
कारः, मकारः, नकारः, तथा नकारश्च । तत्र अकारस्तद्भा-
वप्रतिषेधं करोति, मकारः पुनर्द्विविधकालविषयं प्रतिषे-
धम्, तथाथा प्रत्युत्पन्नविषयम्, अनागतविषयं च । नकारो
देशप्रतिषेधम् । नकारः पुनः संयोगादिषु संयोग-स-
मवाय-सामान्य-विशेषचतुष्टयप्रतिषेधं करोति । वृ० १ उ० २
प्रक० । वितथाचरणे आ० वृ० १ अ० । उत्सर्गावस्थायामा-
द्यायाम्, “ पडिमेहो णाम जा आणाउसग्गावत्थावणीयं च
सूत्रमन्यर्थः ” नि० वृ० २० उ० ।

पडिसोयगमण्या-प्रतिश्रोतोऽगमनता-स्त्री० । प्रतिश्रोतस्मा ग-
मनं प्रतिश्रोतोऽगमनं तद्भावास्तत्ता । प्रवाहप्रतिकूल्ये, भ०
६ श० ३३ उ० ।

पडिसोयचारि-प्रतिश्रोतश्रारिन्-त्रि० । दृग्द्वारस्य प्रतिश्रयाभि-
मुखचारिणि, स्था० ५ डा० ३ उ० । नद्यादिप्रवाहविपरीतगा-
मिनि, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

पडिसोयारुण-प्रति श्रोतोऽनुग-त्रि० । प्रतिश्रोतोऽनुगच्छति यः
स प्रतिश्रोतोऽनुगः । प्रतिलोमगामिनि, द्वा० १४ द्वा० ।

पडिस्सय-प्रतिश्रय-पुं० । प्रतिश्रीयते साधुभिरिति प्रतिश्रयः ।
वसतौ, वृ० २ उ० । “ पडिस्सय ठाइऊण पच्छा आगतो ”
आ० म० १ अ० ।

पडिस्सुय-प्रतिश्रुत-त्रि० । अभ्युपगते, स्था० ४ डा० ३ उ० ।
प्रतिज्ञाते, स्था० १० डा० । प्रतिशब्दे, द्वा० १ ध्रु० ५ अ० ।
नि० वृ० ।

पडिस्सुया-प्रतिश्रुता-स्त्री० । प्रतिश्रुतात् प्रतिज्ञाताद् या सा
प्रतिश्रुता, शालिभद्रभगिनीपतिधन्यकस्थेय । प्रवज्याभेदे,
स्था० १० डा० ।

पडिहत्थ-त्रि० । देशी प्रतिपूर्णे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अ-
तिरेकिने अतिप्रभूते, “ पडिहत्था अनिरंकिता अतिप्रभूता ”
इत्यर्थः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । दे० ना० ।

पडिहय-प्रतिहत-त्रि० । निराकृते, स्त्री० । प्रतिस्कलिते, आ०
म० १ अ० । प्रस्वलिते, स्त्री० । भ० । प्रतिस्वलिते, सूत्र० २
ध्रु० ४ अ० । प्रतिषेधिते, द्वा० १ ध्रु० १६ अ० । अनु० । विप्रि-
ते, सूत्र० २ ध्रु० ४ अ० ।

पडिहयपच्चक्कवायपावकम्म-प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मन्
त्रि० । “ प्रतिहतं स्थितिच्छासतां ग्रन्थिभेदेन, प्रत्याख्यातं हे-
त्वभावतः पुनर्वृद्धयभावेन, पापं ज्ञानावरणीयादि येन स त-
थाविधः ” । पापकर्मप्रत्याख्यतयति, दश० ४ अ० । पा० ।

पडिहरन्-प्रतिहरन्-त्रि० । धातूनामर्थान्तरंऽपि वृत्तेः पुनः
पूर्वमाण इत्यर्थः, प्रा० ४ पाद ।

पडिहा-प्रतिभा-स्त्री० । नवनवोन्मेषशालिन्यां प्रज्ञायाम्, “ प्र-
ज्ञा नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभा मता ” वाच० ।

पडिहाणव-प्रतिभानवत्-त्रि० । प्रतिभानमौत्पत्तिक्यादिबुद्धि-
गुणसमन्वितत्वेनोत्पन्नप्रतिभत्वं विद्यते यस्याऽनौ प्रतिभा-
नवान् । अपरेणाऽऽक्षिप्तत्वेऽनन्तरमुत्तरदानसमर्थं, सूत्र० १
ध्रु० १३ अ० । उत्पन्नप्रतिभं, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० । उत्पन्नबु-
द्धौ, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

पडिहार-प्रतिहार-पुं० । नियुक्तपुरुषे, प्रतिहार इव प्रतिहारः ।
सुगुपतिनियुक्ते देवे, प्रव० ३८ द्वार ।

पडिहारय-प्रतिहारक-त्रि० । सर्वदोषविप्रमुक्ते, “ अप्यं डं
जाय संताणं लहुयं पडिहारयं रों अहावडं ” आचा० २
ध्रु० १ वृ० २ अ० ३ उ० ।

पडिहारी-प्रतिहारी-स्त्री० । प्रतिहारंऽप्रहारे दण्डकहस्ता ति-
ष्ठति या सा तथा । द्वारपालिकायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
आ० म० ।

पडीण-प्रतीचीन-त्रि० । अपरदिग्भागे, आचा० १ ध्रु० १ वृ०
१ अ० २ उ० । पश्चिमत इत्यर्थः, “ पार्श्वपडीणायथा ” प्राची-
नं पूर्वतः, प्रतीचीनं पश्चिमतः, आयता दीर्घा प्राचीनप्रती-
चीनायता । स० १००० सम० ।

पडीणवाय प्रतीचीनवात-पुं० । वायुकायभेदे, स्था० ७ डा० ।

पडु (अ)-पडु (क)-त्रि० । दक्षे, स्था० ८ डा० । रा० । सू-
त्र० । पं० व० । “ पडुपयणाहयचलियचवलपागडतरंगरंग-
तमंगखोखुभमाणमोभंतनिम्मलुङ्कडउम्मीसहसंबंधधावमा-
णावनियसभासुरतराभिरामं ” कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पटुच्च-प्रतीत्य-अव्य० । आश्रित्य इत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । सम्म० । दशा० । स्था० । सूत्र० । पटुच्च स्ति पण्य स्ति वा, अहिकिच्च स्ति वा एगहा । आ० सू० १ अ० । आचा० । स्था० । उत्त० । अनु० । प्रतीत्य प्रकृत्य अधिकृत्य इत्यर्थे, अनु० ।

पटुच्चकरण-प्रतीत्यकरण-न० । किञ्चित्प्रतीत्य किञ्चित्करणे, “ एषेव कर्मो नियमा, छुज्जे लेखे य भूमिकम्मे य । ते-
सालचाउसालं, पटुच्च करणं जइ निस्सा ॥ ” “ यथा त्रि-
शालगृहं कर्तुकामः साधून् प्रतीत्य चतुःशालं करोति । ”
सू० १ उ० २ प्रक० ।

पटुच्चप्रविवय-प्रतीत्यप्रविव-न० । अङ्गुल्या गृहीत्वा तैलेन
धा, घृतेन प्रक्षितं, पं० व० २ द्वार ।

पटुच्चवयण-प्रतीत्यवचन-न० । समीक्षितार्थवचने, “ प्रती-
त्यवचने समीक्षितार्थवचनं सर्वज्ञवचनमित्यर्थः ” सम्म० ३
काण्ड ।

पटुच्चसच्च-प्रतीत्यसत्य-न० । प्रतीत्याऽऽश्रित्य वस्तुन्तरं स-
त्यं प्रतीत्यसत्यम् । सत्यभेदे, प्रज्ञा० ११ पद । यथा अनामि-
का कनिष्ठिकां प्रतीत्य दीर्घेन्युच्यते; सैव मध्यमां प्रतीत्य ऋ-
स्वीति । प्रश्न० ७ सम्ब० द्वार ।

सच्चा शं भंते ! भासापज्जलिया कतिविहा पाणा ।
गोयमा ! टसविहा पणत्ता, तं जहा—जणवयसच्चा, स-
मुदितसच्चा, ठवणासच्चा, नामसच्चा, ख्वसच्चा, पणु-
च्चसच्चा, ववहारसच्चा, भावमच्चा, जोगसच्चा, उव-
म्मसच्चा ।

(‘ पटुच्चसच्चे ’ स्ति) प्रतीत्याऽऽश्रित्य वस्तुन्तरं सत्या
प्रतीत्यसत्या । यथा अनामिकायाः कनिष्ठामधिकृत्य दीर्घ-
त्वम्, मध्यमामधिकृत्य ऋस्वत्वम् । न च वाच्यं कथमेक-
स्या ऋस्वत्वं दीर्घत्वं च तात्त्विकं परस्परविरोधाभावेन ।
यतो (?) भिन्ननिमित्तत्वे परस्परविरोधाभाव एव । यदि
कनिष्ठां मध्यमां वा एकामङ्गुलिमङ्गुलिकृत्य ऋस्वत्वं दीर्घ-
त्वं च प्रतिपाद्येत ततो विरोधः संभवत्, एकनिमित्त-
परस्परविरुद्धकार्यद्वयसंभवात् । यदा त्वेकामधिकृत्य ऋ-
स्वत्वम्, अपरामधिकृत्य दीर्घत्वं, तदा सत्या-ऽसत्ययो-
रपि भिन्ननिमित्तत्वात्परस्परसमिधोऽर्थः । अथ यदि तात्वि-
के ऋस्व-दीर्घत्वं, तत ऋजुत्व वक्तव्यं इव कस्मात्ते परनि-
रपेक्षं न प्रतिभासते ? । तस्मात्परिपाधिकत्वात् काल्पनि-
के इयं इति । तदयुक्तम् । द्विविधा हि वस्तुनां धर्माः स-
हकारिव्यङ्ग्यरूपाः, इतरं च । तत्र ये सहकारिव्यङ्ग्यरू-
पास्ते सहकारिसम्पर्कवशात्प्रतीतिपथमायान्ति, यथा पृथि-
व्यां जलसम्पर्कतो गन्धः, इतरं त्वेवमेवापि, यथा-कर्पूरादि-
गन्धः ? । ऋस्वाव-दीर्घत्वं अपि च सहकारिव्यङ्ग्यरूपे,
ततस्ते तं सहकारिणमासङ्गवाभिव्यक्तिमायात इत्यदोषः,
प्रज्ञा० ११ पद ।

पटुपटहवाइय-पटुपटहवादित-न० । पटुपटहस्य महति शब्दे,
कल्प० १ अधि० १ क्षण० ।

पटुपवणाहय-पटुपवनाहत-त्रि० । अमन्देन पवनेनाऽऽस्फा-
लितं, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पटुप्पस-प्रत्युत्पन्न-त्रि० । प्रति साम्प्रतमुत्पन्नं प्रत्युत्पन्नम् । व-
र्त्तमानं, आ० म० १ अ० । पा० । स्था० । वर्त्तमानकालभावि-
नि, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । म० । जं० । आतु० । वर्त-
मानकालीने, म० ८ श० ५ उ० । वर्त्तमानिके, स्था० १० डा० ।

पटुप्पराणादि-प्रत्युत्पन्नान्दि (न्)-पुं० । प्रत्युत्पन्नेन ल-
ब्धेन वस्त्र-शिष्यादिना, प्रत्युत्पन्ना वा जातः सन् शिष्या-
ऽऽचार्यादेरूपेण नन्वीति यः स प्रत्युत्पन्नान्दी, नन्दनं नन्दि-
रानन्दः, प्रत्युत्पन्नेन नन्दिर्यस्य स प्रत्युत्पन्नान्दिः । वर्त्तमा-
नान्दिके, स्था० ४ डा० २ उ० ।

पटुप्पराणादोस प्रत्युत्पन्नदोष त्रि० । प्रत्युत्पन्नो वर्त्तमानिको
ऽभूतपूर्वं इत्यर्थः, दोषो गुणतरः, स चार्त्तादिदोषसामा-
न्यापेक्षया विशेषः, अथवा प्रत्युत्पन्ने सर्वथा वस्तुन्यभ्युपगते
विशेषो दोषोऽकृताभ्यागम-कृतविप्रणशादिः, स दोषः सा-
मान्यापेक्षया विशेष इति । विशेषभेदे, स्था० १० डा० ।

पटुप्पराणाभारिया प्रत्युत्पन्नभारिता-स्त्री० । प्रत्युत्पन्नं वर्त्त-
मानमुत्पन्नं वाच्यते, ततश्च प्रत्युत्पन्नश्चासौ भारश्च कर्मणामि-
ति गम्यते प्रत्युत्पन्नभारः, स विद्यते यस्याऽसौ प्रत्युत्पन्नभा-
री, यस्य भावः प्रत्युत्पन्नभारिता । कर्मगुरुकतायाम्, पा० ।

पटुप्पराणवयण-प्रत्युत्पन्नवचन-न० । वर्त्तमानवचने, यथा-
“ पटुप्पराणवयणं ” वर्त्तमानवचनं करोति । आचा० १ श्रु० १
चू० ४ अ० १ उ० । प्रज्ञा० ।

पटुप्पराणविणास-प्रत्युत्पन्नविनाश-पुं० । प्रत्युत्पन्नस्य वस्तुनो
विनाशो विनाशनं तस्मिन्नेति समासः । उदाहरणभेदे, दश० ।

अधुना प्रत्युत्पन्नाविनाशोऽङ्गमभिधानुकाम आह ।

होति य पटुप्पराणि-मणम्मि गंधव्विया उदाहरणं ।

सीमो वि कथइ जइ, अब्भोवज्जिज्ज तां गुग्गणा ॥६८॥

भवन्ति प्रत्युत्पन्नविनाशं विचार्य गान्धर्विका उदाहरणं
लौकिकमिति । तत्र प्रत्युत्पन्नस्य वस्तुनो विनाशनं प्रत्युत्प-
न्नविनाशनम् । तस्मिन्नेति समासः गान्धर्विका उदाहरण-
मिति यदुक्तं तदिदम्—जहा एगम्मि तगेर एगो वणिग-
यप्पो, तस्स बहुयाप्पो भयर्णीत्तो भाउणिज्जा य तस्स घर-
स्स समीचे राउलया गंधव्विया संगीयं कोरंति । दिवसस्स
तिप्पि वारं ताप्पो वणिगमहिहाप्पो तेण संगीयपट्ठेण तेसु
गंधव्वियसु अब्भोवयणाप्पो किप्पि कम्मदाणं न कोरंति ।
पच्छा तेण वणिगपण्णं चिन्थि जहा-चिण्णं एताउ स्ति ।
को उवाप्पो होज्जा, न दिगमयंति स्ति काउं मितस्स
कहियं । तेण भगण्णि-अप्पणो घरसमीचे वाणमंतरं करा-
वेहि । तेण कयं । तां पाइहियाणं रुवण दाउं वायांधं ।
जाहे गंधव्विया संगीययं आहोवोत तां ते पाइहिया
पडंहे दिन्ति, वंसादिणा य फुस्संति, गायंति य । तांहे तंस्स
गंधव्वियाणं विग्घो जाप्पो, पडंहेमहेण य ण सुव्वति गी-
यमहो । तप्पो ते राउल उवाट्ठिता । वणिग्गो सहावि-
प्पो । किं विग्घं करं ? स्ति । भणन्ति-मम घं देवो, अहं
तस्स तिप्पि वेला पडंहे दवावेमि । तांहे ते भणिगा-जहा
अज्जथ गायह । किं देवस्स दिवे दिवे अंतगाइयं कज्ज-
ति । एवं आयणिणं वि सीमेसु अगापीसु अब्भोवयज्ज-
माणेसु तारिस्सो उवाप्पो कायव्वो जहा तंस्स दांसस्स

तस्म एवारणा हवति । मा ते चित्तादिपहिं एरयपडणा-
दिप अवाप पावेहिंति ।

उक्तं च-

“ चित्तेह, ददुमिच्छह, दीहं एीससह, तह जगे, दाहो ।
भत्ताऽरोअग, मुच्छा, उम्मसां, ए याणह, मरणं ॥ १ ॥
पदमे सोपड वेगं, ददुं तं गच्छह विनियवेगं ।
नीससह तइयवेगं, आरुहह जगे चउत्थम्मि ॥ २ ॥
उज्झह पंचमवेगं, छुं भत्तं न रोयप वेगं ।
मत्तमियम्मि य मुच्छा, अट्टमप हां उम्मत्तो ॥ ३ ॥
एवमे ए याणह किंचि, दसमे पाणेहिं मुच्छह मणुसो ।
एतेसिमवायाणं, सीमे रक्खंति आयरिया ॥ ४ ॥
परलाइया अवाया, भगपडणा पडंति नगपसु ।
ए लहंति पुणेा बांहि, हिंइति य भवसमुदम्मि ॥ ५ ॥ ”
अमुमेवार्यं चेतस्यारोप्याऽऽह शिष्योऽपि विनयोऽपि, क्व-
चिद्विलयादी । यदीत्यभ्युपगमदर्शने । अभ्युपपद्येत अभिष्वङ्गं
कुर्यादित्यर्थः । तत्र गुरुणा आचार्येण ।

किं च-

वारियवु उवाएण, जइ वा वातूलिओ वदेज्जाहि ।
सव्वे वि नत्थि भावा, किं पुण जीवो स वोत्तव्वां ॥ ६ ॥

वारयितव्यो निषेधव्यः, किं यथा कथंचित् ? नेत्याह-उपा-
येन प्रवचनप्रतिपादितेन यथाऽसौ सम्प्रत वर्तते इति भा-
वार्थः । एवं तावज्ज्ञौकिकं चरणकरणानुयोगं चाऽधिकृत्य
व्याख्यातं प्रत्युत्पन्नविनाशशङ्कम् । अधुना द्रव्यानुयोगमधि-
कृत्याह-यदि वा वातूलिको नास्मिको वदेत् किं सर्वेऽपि
घट-पटादयः (एतानि) प्राकृतशैल्या न सन्ति भावाः
पदार्थाः । किं पुनर्जीवः-सुतरां नास्तीत्यभिप्रायः, स वक्तव्यः
सोऽभिधानव्यः ।

किमित्याह-

जं भणमि नत्थि भावा, वयणेयं अत्थि नत्थि जइ अत्थि ।
एवं पइन्नाहाणी, असओ ए निसेहए को ए ॥ ७ ॥

यद्वृणति यद्वीर्यं न सन्ति भावाः न विद्यन्ते पदार्था
इति । वचनमिदं भावप्रतिषेधकम् अस्ति-नास्तीति विकल्पो ।
किं चानः ? यद्यस्ति एवं प्रतिज्ञाहानिः-प्रतिषेधवचनस्याऽ-
पि भावत्वात्तस्य च सत्त्वादिति भावार्थः । द्वितीयं विक-
ल्पमधिकृत्याह-(अमतो ए तु नि) अथाऽमन निषेधने, को
नु निषेधकः ? वचनस्यैवासत्त्वादित्ययमभिप्रायः । इति गा-
थात्रयार्थः ।

यदुक्तं किं पुनर्जीवः ? इत्यत्रापि प्रत्युत्पन्नविनाशमधि-
कृत्याऽऽह-

एणो य विवक्खापुव्वो, सहोऽजीवुब्भवो मुण्येव्वो ।
न य मा वि अजीवस्स उ, सिद्धो पडिसेहओ जीवो ॥ ७ ॥

चशब्दस्यैवकार्थत्वेनाऽवधारणार्थत्वाच्च नैव विवक्षा-
पूर्वो विवक्षाकारण इच्छाहेतुरित्यर्थः । शब्दो ध्वनिः, अजी-
वोद्भवोऽजीवप्रभव इत्यर्थः । विवक्षापूर्वकश्च जीवनिषेधकः
शब्द इति मा भूद्विवक्षाया एव जीवधर्मत्वासिद्धिरित्यत
आह-न च नैव, साऽपि विवक्षा यद्यस्मात्कारणादजीवस्य,
घटादिव्यदर्शनात् । किंतु मनस्त्वपरिणतान्वितद्रव्यसाचि-

व्यतो जीवस्यैव । यतश्चैवमतः सिद्धः प्रतिष्ठितः, प्रतिषेधध्व-
निः, नास्ति जीव इति प्रतिषेधशब्दादेवेत्यर्थः । ततस्तस्मा-
ज्जीवः, आत्मेत्यत्र बहु वक्तव्यं, तच्च नाच्यते ग्रन्थविस्तर-
भयात् । इति गाथार्थः ॥ ७ ॥ व्याख्यातं प्रत्युत्पन्नविनाशशङ्का-
रम् । दश० १ अ० ।

पदुप्पणविणासि-प्रत्युत्पन्नविनाशिन्-त्रि० । प्रत्युत्पन्नं वि-
नाशयतीत्यधंशीलं प्रत्युत्पन्नविनाशि । अन्तरायकर्मभेदे,
स्था० २ टा० ४ उ० ।

पदुप्पणसेवि-प्रत्युत्पन्नसेविन्-त्रि० । प्रत्युत्पन्नं यथालब्धं
सेवते भजते नानुचिन्तं विवेचयतीति प्रत्युत्पन्नसेवी, यथा-
लब्धसेवके, पुरुषजाते स्था० ४ टा० २ उ० ।

पदुप्पणाम-प्रत्युत्पन्न-त्रि० । वर्त्तमानार्थज्ञायके ।

पदुप्पवाइय-पदुप्रवादित-त्रि० । पदुना दक्षपुरुषेण प्रवादि-
तः । रा० । स्था० । निपुणपुरुषप्रवादिते, सू० प्र० १६ पादु० ।
प्रज्ञा० ।

पदुप्पाएमाण प्रत्युत्पाद्यमान-त्रि० । गुण्यमाने, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

पदुह-क्षुभ-धा० । संचलने, “ क्षुभेः खडरपडुहौ ” ॥ ८ । ४ ।
१४३ ॥ इत्यनेन क्षुभधाताः पडुहादेशः । पडुहर । क्षुभ्यति ।
प्रा० ४ पाद ।

पडोयार-प्रत्यवतार-पुं० । प्रति सर्वतः सामस्त्येनाऽवतीर्यन्ते
व्याप्यन्ते येस्ते प्रत्यवताराः । घनोद्ध्योदिवलयपु. प्रज्ञा० ३०
पद । अवतरणं, जं० २ वस्त० ।

प्रत्युपचार-पुं० । प्रतिकूले उपचारे, भ० १५ श० ।

प्रत्युपकार-पुं० । उपकारं प्रत्युपकारे, पि० ।

पडोयारेउं-प्रत्युपचारयितुम्-अव्य० । प्रत्युपचारं करोतु, इत्यर्थे,

प्रत्युपचारयितुम्-अव्य० । प्रत्युपचारयित्वित्यर्थे, “ धम्मिएण
पडोयारेणं पडोयारेउं गोसांलेणं मेखलिपुत्तेणं ” भ० १५ श० ।

पडोल-पटोल-पुं० । स्त्री० । वल्लीभेदेः प्रज्ञा० १ पद । आचा० ।
ल० प्र० ।

पडुिया-पडुिका-स्त्री० । अभिनवप्रसूतायां रावि, महिष्यां
च । डप० ३ उ० ।

पडुी-स्त्री० । देशी-प्रथमप्रसूतायाम्, “ पडुी पदमपसूआ ”
दे० ना० ६ वर्ग १ गाथा ।

पड-पड-धा० । भणनेः “ ओ हः ” ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इति ठस्य
हः । पडह । पडति । प्रा० १ पाद ।

पड(टु)म-प्रथम-त्रि० । “ मधि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे यस्य
हः ” ८ । १ । २१५ ॥ इति थस्य हः । प्रा० १ पाद । आद्ये,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । अनु० । विपा० । “ पदमं ति पड्माणं,
अहय पंचहं पदमं पड्माणतरयं च मंगलं पुत्रवर्णित्यर्थ ” ।
विशं० । जीवादीनामर्थानां प्रथमाऽप्रथमव्यवहारपरायणे
व्याख्याप्रज्ञातिसूत्रस्य अष्टादशशतकप्रथमोद्देशः ।

तत्रत्या वक्तव्यता चैवम्-तत्र प्रथमोद्देशकार्यप्रतिपाद-
नार्थमाह-

“ तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे० जाव एवं व-
यासी-जीवे णं भंते ! जीवभावेणं किं पढमे, अपढमे ? ।
गोयमा ! णो पढमे, अपढमे । एवं णेरइए जाव वेमाणिए ।
सिद्धे णं भंते ! सिद्धभावेणं किं पढमे, अपढमे ? । गोयमा !
पढमे, णो अपढमे । जीवा णं भंते ! जीवभावेणं किं प-
ढमा, अपढमा ? । गोयमा ! णो पढमा, अपढमा । एवं जा-
व वेमाणिया । सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा ! पढमा, णो
अपढमा ।

(‘ तेणं ’ इत्यादि) उद्देशकद्वारसंग्रहणी चेत्यं गाथा पञ्चविं-
दश्यते-“ जीवा-ऽऽहारग-भव-सणिए-लेस्मा-दिट्ठी य संजय-
कसाए । नाणे जांगु-वञ्जोणे, वेण य सरीर-पज्जत्ती ” ॥ १ ॥
अस्याश्चार्थे उद्देशकार्याधिगमाधिगम्यः । तत्र प्रथमद्वाराभि-
धानायाऽऽह-‘ जीवे णं भंते ! ’ इत्यादि जीवो भदन्त ! जी-
वभावेन जीवत्वेन, किं प्रथमः प्रथमतया धर्मयुक्तः ? । अयमर्थः-
किं जीवन्मसस्य प्रथमतया प्राप्तम्, उत (‘ अपढमे ’ स्ति)
अप्रथमोऽनाद्यवस्थितजीवन्यः ? इत्यर्थः । अतोत्तरम्-‘ (नो
पढमे, अपढमे ’ स्ति) इह च प्रथमत्वा-ऽप्रथमत्वयोर्लक्षण-
गाथा-“ जो जण पत्तपुट्ठो, भावो सो तेणऽपढमञ्चा होइ ।
जो जं अरत्तपुट्ठं, पावइ सो तेण पढमो उ ॥ १ ॥ स्ति ।
(‘ एवं नेरइए ’ स्ति) नारकोऽप्यप्रथमः, अनादिसंसारे नार-
कत्वस्य अनन्तशः प्राप्तपूर्वत्वादिति । (‘ सिद्धे णं भंते ! ’)
इत्यादौ (‘ पढमे ’ स्ति) सिद्धेन सिद्धत्वस्य अप्राप्तपूर्वस्य प्राप्-
त्वान्-तंताऽसौ प्रथम इति । बहुत्वेऽप्ययमेवति ।

आहारकद्वारे-

आहारए णं भंते ! जीवं आहारभावेणं किं पढमे, अ-
पढमे ? । गोयमा ! णो पढमे, अपढमे । एवं जाव वेमाणिए-
ए । पोहत्तिए वि एवं चेव । अणाहारएणं भंते ! जीवं अ-
णाहारभावेणं पुच्छा, गोयमा ! सिय पढमे, सिय अपढमे ।
णेरइए जाव वेमाणिए णो पढमे, अपढमे । सिद्धे पढमे, णो
अपढमे । अणाहारगा णं भंते ! जीवा अणाहारगा पुच्छा,
गोयमा ! पढमा वि, अपढमा वि । णेरइया जाव वेमाणि-
या णो पढमा, अपढमा । सिद्धा पढमा, णो अपढमा । ए-
कंके पुच्छा भाणियव्वा ।

(‘ आहारए णं ’ इत्यादि) आहारकत्वेन नो प्रथमः, अनादिभवे
अनन्तशः प्राप्तपूर्वत्वाद् आहारकत्वस्य ! एवं नारकादिरपि ।
सिद्धस्तु आहारकत्वेन न पुच्छयते, अनाहारकत्वान् तस्येति ।
(‘ अणाहारए णं ’) इत्यादौ (‘ सिय पढमे ’ स्ति) स्यादिति
कश्चिज्जीवोऽनाहारकत्वेन प्रथमः, यथा-सिद्धः । कश्चिच्चा-
ऽप्रथमः, यथा संसारी, संसारिणो विग्रहगतावनाहारक-
त्वस्य अनन्तशो भूतपूर्वत्वादिति । (‘ एकंके पुच्छा भाणि-
यव्व ’ स्ति) यत्र किल पृच्छावाक्यमलिखितं तत्र एकैक-
स्मिन् पदे पृच्छावाक्यं वाच्यमित्यर्थः ।

भयद्वारे-

भवसिद्धिए एगत्त-पुहत्तेणं जहा आहारए । एवं अभव-

सिद्धिए वि । णोभवसिद्धिअणोअभवसिद्धिए णं भंते !
जीवे णोभव० पुच्छा, गोयमा ! पढमे, णो अपढमे । णो-
भवसिद्धिणोअभवसिद्धिए णं भंते ! सिद्धे णोभव०, एवं
पुहत्तेण वि दोएह वि ।

(‘ भवसिद्धिए ’ इत्यादि) भवसिद्धिक एकत्वेन, बहुत्वेन
च यथा आहारकोऽभिहित एवं वाच्यः-अप्रथम इत्यर्थः ।
यतो भव्यस्य भव्यत्वमनादिसिद्धम्, अतोऽसौ भव्यत्वेन
न प्रथमः । एवमभवसिद्धिकोऽपि । (‘ नोभवसिद्धिअनोअ-
भवसिद्धिए णं ’ इत्यादि) इह च जीवपदम्, सिद्धपदं च प-
ञ्चविंशतिदण्डकमध्यान् संभवति, न तु नारकादीनि, नोभ-
वसिद्धिकनोअभवसिद्धिकपदेन सिद्धस्यैवाऽभिधानात् । त-
योश्चैकत्वे, पृथक्त्वे च प्रथमं वाच्यम् ।

संज्ञिद्वारे-

सणणी णं भंते ! जीवं सणणभावेणं किं पढमे ? पुच्छा,
गोयमा ! णो पढमे, अपढमे । एवं विगल्लिंदियवज्जं जाव
वेमाणिए । एवं पुहत्तेण वि । असणणी एवं चेव एगत्त-
पुहत्तेणं, णवरं-जाव वाणमंतरा । णोसणणीणोअसणी जीवे,
मणुम्मे, सिद्धे पढमे, णो अपढमे । एवं पुहत्तेण वि ।

(‘ सणणी णं ’ इत्यादि) संज्ञी जीवः संज्ञिभावेन अप्रथमः,
अनन्तशः संज्ञित्वलाभान् । (‘ विगल्लिंदियवज्जं जाव वेमा-
णिए ’ स्ति) एक द्वि-त्रि-चतुर्गिन्द्रियान् पञ्चयित्वा शेषा नार-
कादिवैमानिकान्ताः संज्ञिनोऽप्रथमतया वाच्या इत्यर्थः ।
एवमसंज्ञपि । (‘ नवरं-जाव वाणमंतरा ’ स्ति) असंज्ञित्व-
विशेषितानि जीव-नारकादीनि व्यन्तगन्तानि पदानि अप्र-
थमतया वाच्यानि, तेषु हि संज्ञित्वपि भूतपूर्वगत्याऽसंज्ञि-
त्वं लभ्यते, असंज्ञिनामुत्पादात् । पृथिव्यादयस्त्वसंज्ञिन एव,
तेषां चाऽप्रथमत्वम्, अनन्तशस्तज्ञाभादिति । उभयतिषेध-
कपदं च जीव-मनुष्य-सिद्धेषु लभ्यते, तत्र च प्रथमत्वं
वाच्यम्, अत एवोक्तम्-‘ (नोसणणी ’ इत्यादि)

लेश्याद्वारे-

सलेस्से णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहा आहारए, एवं
पुहत्तेण वि । कएहलेस्से जाव सुकलेस्से एवं चेव । णवरं
जस्स जा लेस्सा अत्थि । अलेस्से णं जीवा, मणु-
स्सा, सिद्धा, नोसणीणोअसणी ॥

(‘ सलेस्से णं ’ इत्यादि) (‘ जहा आहारए ’ स्ति) अ-
प्रथम इत्यर्थः, अनादित्वान् सलेश्यत्वस्य इति । (‘ णवरं
जस्स जा लेस्सा अत्थि स्ति) यस्य नारकादीनां कृष्णादि-
लेश्याऽस्ति, सा तस्य वाच्या । इदं च प्रतीतमेव । अले-
श्यपदं तु जीव-मनुष्य-सिद्धेष्वस्ति, तेषां च प्रथमत्वं वाच्यं
नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनामिवेति । एतदेवाऽऽह-‘ (‘ अलेस्से णं ’
इत्यादि) ।

दृष्टिद्वारे-

सम्मदिट्ठीए णं भंते ! जीवे सम्मदिट्ठिभावेणं किं पढमे ?
पुच्छा, गोयमा ! सिय पढमे, सिय अपढमे । एवं एगिदि-
यवज्जं जाव वेमाणिए । सिद्धे पढमे, णो अपढमे । पुहत्ते-

या जीवा पट्टमा वि, अपट्टमा वि, एवं जाव वेमाणि या । सिद्धा पट्टमा, शो अपट्टमा । मिच्छादिद्वीए एगत्त-पुहत्तेणं जहा आहारगा । सम्मामिच्छादिद्वीए एगत्त-पुहत्तेणं जहा सम्महिद्धी । एवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्ते ।

('सम्महिद्धीए णं' इत्यादि) ('सिय पट्टमे, सिय अपट्टमे' ति) कश्चित् सम्यग्दृष्टिर्जीवः सम्यग्दृष्टितया प्रथमः, यस्य तत्प्रथमतया सम्यग्दर्शनलाभः । कश्चिच्चाऽप्रथमः, येन प्रतिपतितं सम्यग्दर्शनं पुनर्लब्धमिति । (एवं प-मिदियवज्जं ति) एकैन्द्रियाणां सम्यक्त्वं नास्ति, ततो नारकादिदण्डकचिन्तायामेकैन्द्रियान् वर्जयित्वा शेषः स्यात् प्रथमः, स्याद् अप्रथम इत्येवं वाच्यः, प्रथमसम्यक्त्वलाभापेक्षया प्रथमः, द्वितीयादिलाभापेक्षया त्वप्रथमः । सिद्धस्तु प्रथम एव, सिद्धत्वाऽनुगतस्य सम्यक्त्वस्य तदानीमेव भावात् । ('मिच्छादिद्वी' इत्यादि) (जहा आहारगा ' ति) एकत्वे, पृथक्त्वे च मिथ्यादृष्टीनामप्रथम्यमित्यर्थः, अनादित्वाद् मिथ्यादर्शनस्येति । ('सम्मामिच्छादिद्वी' इत्यादि) (जहा सम्महिद्धी ' ति) स्यात् प्रथमः, स्याद् अप्रथमः प्रथमे-तरसम्यग्मिथ्यादर्शनलाभापेक्षया इति भावः । ('नवरं-जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं ति) दण्डकचिन्तायां यस्य नारकादिमिश्रदर्शनमस्ति स एवह प्रथमा-ऽप्रथमचिन्तायामधिकर्तव्यः ।

संयतद्वारे-

संजते जीवे, मणुस्से य एगत्त-पुहत्तेणं जहा सम्महिद्धी । असंजए जहा आहारए । संजयाऽसंजए जीवे पंचिदिय-तिरिक्खजोणिय-मणुस्से एगत्त-पुहत्तेणं जहा सम्महिद्धी । शोसंजए, शोअसंजए, शोसंजयाऽसंजए जीवे, सिद्धे य एगत्त-पुहत्तेणं पट्टमे, शो अपट्टमे ।

('संजए' इत्यादि) इह च जीवपदे मनुष्यपदे च-पते द्वे एव स्तः-तयोश्चैकत्वादित्वा यथा सम्यग्दृष्टिरुक्तः, तथाऽसौ वाच्यः-स्यात् प्रथमः, स्यादप्रथम इत्यर्थः । एतच्च संयमस्य प्रथमे-तरलाभापेक्षयाऽवसेयमिति । ('असंजए जहा आहारए' ति) अप्रथम इत्यर्थः, असंयतत्वस्य अनादित्वान् । ('संजयाऽसंजए' इत्यादि) संयताऽसंयतो जीवपदे, पञ्चेन्द्रियनिर्यूपदे, मनुष्यपदे च भवति, इत्यत एतेषु एकत्वादित्वा सम्यग्दृष्टिर्वाच्यः-स्यात् प्रथमः, स्यादप्रथम इत्यर्थः । प्रथमा-ऽप्रथमत्वं च प्रथमे-तरदेशविरतिलाभापेक्षयेति । ('शोसंजए, शोअसंजए' इत्यादि) निषिद्धसंयमा-ऽसंयम-मिश्रभावो जीवः, सिद्धश्च स्यात् स च प्रथम एवेति ।

कषायद्वारे-

सकसायी कोहकसायी० जाव लोभकसायी एगत्तेणं, पुहत्तेणं जहा आहारए । अकसायी जीवे सिय पट्टमे, गिय अपट्टमे । एवं मणुस्से वि । सिद्धे पट्टमे, शो अपट्टमे । पुहत्तेणं जीवा, मणुस्सा पट्टमा वि, अपट्टमा वि । सिद्धा पट्टमा, शो अपट्टमा ।

('सकसायी' इत्यादि) कषायिण आहारकवदप्रथमाः अनादित्वान् कषायित्वस्येति । ('अकसायी' इत्यादि)

अकषायो जीवः स्यात् प्रथमः, यथाख्यातचारित्र्यस्य प्रथमलाभः स्याद् अप्रथमः, द्वितीयादिलाभे । एवं मनुष्योऽपि । सिद्धस्तु प्रथम एव सिद्धत्वानुगतस्याऽकषायभावस्य प्रथमत्वादिति ।

ज्ञानद्वारे-

णाणी एगत्त-पुहत्तेणं जहा सम्महिद्धी । आभिणिबो-हियणाणी जाव मणुपज्जवनाणी एगत्त-पुहत्तेणं एवं चेव । एवरं जस्स जं अत्थि । केवलणाणी जीवे, मणुस्से, सिद्धे य एगत्त-पुहत्तेणं पट्टमा, शो अपट्टमा । अणणाणी मइ-अणणाणी, मुअअणणाणी, विभंगणाणी एगत्त-पुहत्तेणं जहा आहारए ।

('णाणी' इत्यादि) ('जहा सम्महिद्धी' ति) स्यात् प्रथमः, स्याद् अप्रथम इत्यर्थः । तत्र केवली प्रथमः, अकंवली तु प्रथमज्ञानलाभे प्रथमः, अन्यथा त्वप्रथम इति । ('नवरं-जं जस्स अत्थि' ति) जीवादिदण्डकचिन्तायां यद् मति-ज्ञानादि यस्य जीव-नारकादेरस्ति तत् तस्य वाच्यमिति । तच्च प्रतीतमेव । ('केवलणाणी' इत्यादि) व्यक्तम् । ['अणणाणी इत्यादि जहा आहारए' ति] अप्रथम इत्यर्थः, अनादित्वेन अनन्तशोऽज्ञानस्य संभेदस्य लाभादिति ।

योगद्वारे-

सजोगी, मणजोगी, वइजोगी, कायजोगी एगत्त-पुहत्तेणं जहा आहारए । एवरं-जस्स जो जोगो अत्थि । अजोगी जीव-मणुस्सा सिद्धा एगत्त-पुहत्तेणं पट्टमा, शो अपट्टमा ।

('सजोगी' इत्यादि) एतद् अपि आहारकवद् अप्रथममित्यर्थः । ('जस्स जो जोगो अत्थि' ति) जीव-नारकादिदण्डकचिन्तायां यस्य जीवादेर्यो मनायोगादेरस्ति, स तस्य वाच्यः, स च प्रतीत एवेति । ('अजोगी' इत्यादि) जीवो मनुष्यः सिद्धश्च अयोगी भवति, स च प्रथम एवेति ।

उपयोगद्वारे-

सागारोवउत्ता, अणगारोवउत्ता एगत्त-पुहत्तेणं जहा अणगहारए ।

('सागार' इत्यादि) ('जहा अणगहारए' ति) साकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयुक्ताश्च यथाऽनाहारकोऽभिहितस्तथा वाच्याः, ते च जीवपदे स्यात् प्रथमाः, अनादित्वान् तत्ताभस्य । सिद्धपदे तु प्रथमाः, नो अप्रथमाः, साकारा-ऽनाकारोपयोगविशेषितस्य सिद्धत्वस्य प्रथमत एव भावादिति ।

वेदद्वारे-

सवेदगो जाव णपुंसगवेदगो एगत्त-पुहत्तेणं जहा आहारए । एवरं जस्स जो वेदो अत्थि । अवेदओ एगत्त-पुहत्तेणं तिसु वि पदेमु जहा अकसाई ।

('सवेदग इत्यादि जहा आहारए' ति) अप्रथम एवेत्यर्थः । ('नवरं-जस्स जो वेदो अत्थि' ति) जीवादि-दण्डकचिन्तायां यस्य नारकादेर्यो नपुंसकादिवैदोऽस्ति स

तस्य वाच्यः, स च प्रतीत एवेति । (' अवेद्यो ' इत्यादि) अवेद्यो यथा अकषयी तथा वाच्यस्त्रिष्वपि पदेषु जीव-
मनुष्य-सिद्धलक्षणेषु । तत्र च जीव-मनुष्य-पदयोः स्यात्
प्रथमः, स्याद् अग्रप्रथमः, अवेद्यत्वस्य प्रथमे-तत्ताभाषितया ।
सिद्धस्तु प्रथम एवेति ।

शरीरद्वारे-

ससरीरी जहा आहारण । एवं कम्मगसरीरी । जस्स जं
अत्थि सरीरं । खवरं-आहारगसरीरी एगत्त-पुहत्तेणं जहा
सम्महिटी । असरीरी जीवां, सिद्धो एगत्त-पुहत्तेणं पढ-
मो, णो अपढमो ।

(' ससरीरी ' इत्यादि) अपमपि आहारकवद् अग्रप्रथम
एवेति । (' नरं-आहारगसरीरी ' इत्यादि जहा सम्महि-
टिं ति) स्यात् प्रथमः, स्याद् अग्रप्रथम एवेति ।

पर्याप्तद्वारे-

पंचहिं पज्जत्तीहिं, पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्त-पुहत्तेणं ज-
हा आहारण । खवरं जस्स जा अत्थि, जाव वेमणिगया णो
पढमा, अपढमा ।

(' पंचहिं ' इत्यादि) पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तकः, तथा
पञ्चभिरपर्याप्तिभिरपर्याप्तक आहारकवद् अग्रप्रथम इति ।
(' जस्स जा अत्थि ' ति) दण्डकचिन्तायां यस्य याः
पर्याप्तयः सन्ति तस्य ता वाच्याः, ताश्च प्रतीता एवेति ।

अथ प्रथमा-ऽग्रप्रथमलक्षणाभिधानाय

आह, इमा लक्षणगाहा-

जो जेण पत्तपुच्चां, भावो सो तेण अपढमो होइ ।

मेमेसु होइ पढमो, अपत्तपुच्चेसु भावेसु ॥ १ ॥

(' जो जेण ' गाहा) यो भावो जीवत्वादिः, येन जीव-
दिना कर्त्ता, प्राप्तपूर्वोऽवाप्तपूर्वो भावः पर्यायः, स जीवादि-
स्तेन भावेन अग्रप्रथमको भवति । (' मेमेसु ' ति) सप्तम्या-
स्तृतीयार्थत्वात् शेषः प्राप्तपूर्वभावव्यतिरिक्तमेवेति प्रथमः,
किंस्वरूपः शेषः ? इत्याह-अप्राप्तपूर्वभावविरिति गाथार्थः ।
भ० १८ श० १ उ० ।

पढमंगपरिमाण-प्रथमाङ्गपरिमाण-न० । प्रथमाङ्गसंख्यायाम,
प्रथमाङ्गस्याष्टादशगृहस्यपदानि सन्ति, तत्रैकपदप्रमाणं क्रिय-
त् ? इति प्रश्नं, उत्तरम्-पढमं आयागं अट्ठारसपयसहस्रप-
रिमाणं, एवं वेगंगा वि य. दुगुणा दुगुणपरिमाणं ॥ १ ॥ एवमे-
कादशाङ्गानां त्रिकोटी, सप्तपष्टिलक्षाः, चत्वारिंशत्सहस्रपदानि
भवन्ति । तत्रैकपदस्य ४१,०८,८६,८४० एतावन्तः श्रुंका
अष्टाविंशत्यक्षराणि च भवन्ति । इत्यनुयोगद्वारवृत्ताविति ॥
८३ प्र० । सेन० ३ उक्ता० ।

पढमकरण-प्रथमकरण-न० । आद्यपरिणामविशेषे, पञ्चा० ३
विव० ।

पढमकसाय-प्रथमकपाय-पुं० । अनन्तानुबन्धिसंक्षिप्यायेषु,
क० प्र० २ प्रक० । पं० सं० ।

पढमकेवलि-प्रथमकेवलिन्-पुं० । आद्यसर्वज्ञं ऋषभदेवे, जं० २
वक्ष० ।

पढमचंदजोग-प्रथमचन्द्रयोग-पुं० । प्रथमे प्रधाने चन्द्रयोगे,
कल्प० २ अधि० ४ क्षण ।

पढमजिण-प्रथमजिन-पुं० । प्रथमे रागादीनां जेतारि,

“ उसभे णामं अरिहा कोसलिण, पढमराया, पढमजिणे,
पढमकेवली, पढमतिथंकरे, पढमधम्मवरचक्कवट्टी समु-
प्पजित्था ” ।

प्रथमजिनः प्रथमो रागादीनां जेता, यथा प्रथमो मनःप-
र्यवधानान्, राज्यत्यागादनन्तरं द्रव्यतः, भावनश्च साधुप-
द्वर्तित्वेन, अत्राऽवसरिण्ययामस्यैव भगवतः प्रथमस्त-
वनान् । जित्वं च अर्वाध-मनःपर्यव-केवलज्ञानिनां आ-
नाङ्गे सुप्रसिद्धम् । अर्वाधोजनत्वे तु व्याख्यायमानऽक्रम-
वद्धसूत्रमिति श्रोतॄणां प्रति ज्ञायते । जं० २ वक्ष० । कल्प० ।
पढमट्ठाणि-प्रथमस्थानिन्-त्रि० । ' पढमट्ठाणि ' शब्दार्थः,
पञ्चा० १६ विव० ।

पढमट्ठाणि-प्रथमस्थानिन्-त्रि० । अत्युत्पन्नबुद्धो, पञ्चा०
१६ विव० ।

पढमतणुतिग-प्रथमतनुत्रिक-न० । प्रथमा आद्या यास्तनवः
शरीराणि तासां त्रिकं त्रितयं तत्र आदार्तिक-वैक्रियाऽऽ-
हारकस्वरूपे आद्ये शरीरत्रये, कर्म० २ कर्म० ।

पढमतिथंकर-प्रथमतीर्थङ्कर-पुं० । आद्ये अनुवर्गसंयमस्थाप-
के उद्दिष्टतीर्थङ्करास्मानि तीर्थकरे, ऋषभे जं० २ वक्ष० । कल्प० ।
पढमदियह-प्रथमदिवस-पुं० । आद्यदिने, यथा प्रतिष्ठा-स-
वे अधिवासनादिनम् । पञ्चा० ८ विव० ।

पढमदिवस-प्रथमदिवस-पुं० । ' पढमदियह ' शब्दार्थः, पञ्चा०
८ विव० ।

पढमधम्मवरचक्कवट्टि-प्रथमधर्मवरचक्कवर्तिन्-पुं० । प्रथमो ध-
र्मवर्गं धर्मप्रधानश्चक्कवर्ती । यथा चक्कवर्ती सर्वत्राऽप्रतिहत-
वर्षेण चक्रेण वर्तते तथाऽयमपीति भावः । प्रथमं धर्मनाय-
कं, जं० २ वक्ष० ।

पढमपयावइ-प्रथमप्रजापति-पुं० । श्रीऋषभदेवे, इह्वाकृणां
महागजे, स्था० ६ ठा० ।

पढमपाउस-प्रथमपावृप्-पुं० । आयागे, प्रावृद्धकृता, "आस्नाढां
पढमपाउसो" " अहवा छगहं उत्तुणं जेण पढमा पाउसो व
गिणज्जति तेण पढमपाउसो भण्णति " । नि० चू० १० उ० ।
स्था० । पुंस्त्वं चाऽस्य " प्रावृद्ध-शरत्-तणयः पुंसि " ॥ ८ ।
१ । ३१ ॥ इति सिद्धहंसमूत्रेण । प्रा० १ पाद ।

पढमभिक्खा-प्रथमभिक्षा-स्त्री० । निःक्रमणानन्तरं प्रथमल-
ब्धभिक्षायास, यथा " संवरुद्धं भिक्षया, लब्धा उसमेण
लंगनाहेण । सेसेहि वीर्यादिवसे लब्धाओ पढमभिक्खाओ " ।
आ० म० १ अ० ।

पढमभिक्खायर-प्रथमभिक्षाचर-पुं० । ऋषभदेवे, तेनैव प्रथमं
भिक्षायाः प्रवर्तितत्वात् । कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

पढमराय (याण)-प्रथमराज-पुं० । ऋषभदेवे, इहाऽवसरिण्यां
नाभिकुलकगाऽऽदिष्टयुग्ममनुजेः, शक्रेण च प्रथममभिपि-
प्तत्वात् । जं० २ वक्ष० ।

पढमवय-प्रथमवयस्-पुं० । कुमार्ये, आ० म० १ अ० । पुं-
स्त्वं चास्य " क्षमदाम-शिरो-नभः " ॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति
सिद्धहंसमूत्रेण । प्रा० १ पाद ।

पठमसमय-प्रथमसमय-त्रि० । प्रथमः समयः प्राप्तो यस्य स तथा । उत्पत्तिप्रथमसमये, स्था० ८ ठा० । नं० ।

पठमसमयउववसाग-प्रथमसमयोपपन्नक-त्रि० । प्रथमः समय उपपन्नानां येषां ते प्रथमसमयोपपन्नकाः । प्रथमसमयोपपत्तिकेषु, स्था० २ ठा० १ उ० । ('अपठमसमयउववसाग' शब्दे प्रथमभागे ४६६ पृष्ठे अस्य द्वावृत्तक उक्तः)

पठमसमयएगिंदिय-प्रथमसमयैकेन्द्रिय-त्रि० । प्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वस्य ते प्रथमसमयाः, ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः । एकेन्द्रियत्वप्रथमसमयवर्तिनि प्राणिनि, स्था० १० ठा० ।

पठमसमयएगिंदियणिव्यक्तिय-प्रथमसमयैकेन्द्रियनिर्वर्तित-पुं० । प्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वस्य ते तथा, ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति प्रथमसमयैकेन्द्रियास्तैः सङ्घियैः निर्वर्तिताः कर्मतयाऽऽपादिता अविशेषतो गृहीतास्ते तथा । प्रथमसमयैकेन्द्रियैः कर्मनामापादिनेषु पुद्गलेषु, स्था० १० ठा० ।

पठमसमयचउरिंदिय-प्रथमसमयचतुरिन्द्रिय-त्रि० । चतुरिन्द्रियत्वस्य प्रथमसमये वर्तमाने प्राणिनि, स्था० १० ठा० ।

पठमसमयजिग-प्रथमसमयजिन-पुं० । प्रथमः समयो यस्य स तथा, स चाऽयौ जिनश्च सयोगिकवली प्रथमसमयजिनः । प्रथमसमयकेवलनि, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

पठमसमयगैरइय-प्रथमसमयनैगयिक-त्रि० । नैगयिकत्वस्य प्रथमसमये वर्तमाने प्राणिनि, स्था० १० ठा० ।

पठमसमयतेइंदिय-प्रथमसमयत्रीन्द्रिय-त्रि० । त्रीन्द्रियत्वप्रथमसमयवर्तिनि जीवि, स्था० १० ठा० ।

पठमसमयसजोगिभवन्धकेवलनाग-प्रथमसमयसयोगिभवन्धकेवलज्ञान-न० । प्रथमसमये (वर्तमानः) सयोगी चासौ भवन्धश्च प्रथमसमयसयोगिभवन्धः, तस्य केवलज्ञानम्, प्रथमसमयवर्तिनसयोगिभवन्धसंश्लिष्टकेवलज्ञाने, स्था० २ ठा० १ उ० ।

पठमसमयमिद्ध-प्रथमसमयमिद्ध-त्रि० । सिद्धत्वस्य प्रथमसमये वर्तमाने आत्मनि, स्था० ४ ठा० १ उ० । "पठमसमयमिद्धस्स गं चत्ताणि कम्मसा जुगधं विज्जंति । तं जहा-वेय-णिज्जं, आउयं, गासं, गांयं" स्था० ४ ठा० १ उ० ।

पठमसमयसरण-प्रथमसमयसरण-न० । धर्मकाले, "चितियम-मासरणं उदुवसं, तं पडुच्च वासावाभाग्गहो पठमसमासरणं भगणति" । (द्वितीयसमयसरणमुत्तुवदस, तत् प्रतीत्य वर्यावासावग्रहः प्रथमसमयसरणं भगणते) नि० चू० १ उ० । वृ० । (प्रथमसमयसरणे वग्रग्रहणं 'वन्ध' शब्दे) "पठमसमयसरणं, ठवणा, जेट्ठोगहो ति एते एगट्टिया" नि० चू० १० उ० ।

पठमसरयकालसमय-प्रथमशरत्कालसमय-पुं० । मार्गशीर्षे, समयभाषया मार्गशीर्ष-पौर्णमासी शब्द अभिधीयते, तत्र मार्गशीर्षस्य प्रथमत्वात् । भ० १४ श० ।

पठमा-प्रथमा-स्त्री० । प्रतिपल्लवणायां निधौ, चं० प्र० १३ पादु० ।

सू० प्र० । 'नि (सु)-औ-जस्' इति वचनत्रयात्मिकायां प्रथमाविभक्तौ । "णिदेसे पठमा होर" अनु० । स्था० ।

पठमाणुओग-प्रथमानुयोग-पुं० । तीर्थकरादिपूर्वभवाविद्या-स्थानग्रन्थे, स्था० १० ठा० ।

पठमालिया-प्रथमालिका-स्त्री० । सर्वेभ्यः साधुभ्यः प्रथममेव किञ्चिद् भोजने, ध० ३ अधि० । विशुद्धपिण्डं गृहीत्वा त्रिभिः कारणैस्तत्र बहिर्गीय प्रथममालिकां करोतीत्याज्ञा । कारणानि च-उष्णकालः, संघाटकोऽसहिष्णुः, क्षपकश्चेति । यतः-"पुरिसे, काले, खवंगे, पठमालिअ तीसु ठाणेसु" ति । तत्र चायं विधिः-अप्राप्तायां भिक्षावेलायां पर्युपितासं गृहीत्वा जघन्यतस्त्रिभिः, उत्कर्षतश्च पञ्चभिः कर्चलेभिस्तस्मिन् अन्यपात्रे, एककरं वा कृत्वैकान्ते प्रथममालयति । गुर्वर्थं तु एकस्मिन् मात्रके भक्तस्, द्वितीये च संसक्तपानकं पूर्वमेव पुथक्कुर्यादिति । तत्राऽपि क्षाद्यतिशयान्तादिदूषणै रहितमेव भोक्तव्यम्, न पुनस्तदोपसाहितम्, तस्य यतीनामकल्पव्यात् । तदुक्तम्-

"जमणुगण रविमि अ, ताव वित्तमि गहिअअसणाई ।

कण्ण न तमुवमुत्तं वित्ताइअं ति समअं ति ॥ १ ॥

असणाईअं कण्णं, कोसदुगम्भंतराउ आणेउं ।

परअं आणेज्जंतं, मग्गाइअं ति तमकण्णं ॥ २ ॥

पठमण्णहरणीयं, असणाई जईण कण्ण भुत्तं ।

जाव तिजामे उहुं, तमकण्णं कालइकंतं ॥ ३ ॥ इति । ध० ३ अधि० । वृ० । आच० ।

पठमावलिया-प्रथमावलिका-स्त्री० । आद्यावलिकायास-"पठमाऽऽवलियाए एगमेगाए" प्रथमा २ तरेणरावलिकापेक्षया आद्याश्चतस्र आवलिका यस्मिन् स प्रथमाधमिकाः, तत्रः अथवा प्रथमाइ मूलभूताद विमानानुपूर्वी, अथवा उत्तमोत्तरायलिकापेक्षया एकैकस्यां दिशि या प्रथमा आद्या आवलिका । तस्याम, म० ६२ म० ।

पठमिल्लुग-प्रथमे (पि) हलुक-त्रि० । प्रथममेव प्रथमेल्लुकस्य, देशीवचनत्वात्, विशेषः । आद्यं, आच० ४ अ० । उक्त० । मंथा० । पं० व० । "पठमिल्लुगामि ठाले द्वाहिं वि ललुगा" वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पठमिल्लुगसंधयण-प्रथमसंहनन-त्रि० । यज्ञश्चूभनागावसंहननोपेते, पं० व ४ द्वार० ।

पठिअ पठित्वा-अव्य० । "कव इअ-दृणौ" ॥ ८ । ४ । २७१ ॥ इत्यनेन क्त्वाप्रत्ययस्य शौरसेन्यामिआदेशः । 'भणित्वा' इत्यर्थे, शौरसेनीयत्वाऽयं शब्दः । प्रा० ४ पाद ।

पठित्ता-पठित्वा-अव्य० । 'भणित्वा' इत्यर्थे, 'पठित्वा' इत्यतः संस्कृतरूपादेव निष्पन्नोऽयम् ॥ ८ । ४ । २७१ ॥ सूत्रे चाऽयं निर्देशः । प्रा० ४ पाद ।

पठिदृशा-पठित्वा-अव्य० । "कव इअ-दृणौ" ॥ ८ । ४ । २७१ ॥ इत्यनेन क्त्वाप्रत्ययस्य दृशादेशः । 'भणित्वा' इत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

पट्टिमा-प्रतिमा-स्त्री० । “ चूलिकापैशाचिके तृतीय-तुर्ययोरा-
द्य-द्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति सूत्रे निर्विष्टो-
ऽयं शब्दः । विम्बे, प्रा० ४ पाद । अभिग्रहविशेषे, “ तत्सं-
बन्धिप्रतिष्ठितं जिनविम्बं वन्द्यं तर्हि ते कथं न वन्द्याः ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्-“ पासन्थो उसन्नो कुसीलसंसत्त उ-
द्वाहंशो । दुग्गुग्गुयेण तिविहा, अवंदणिज्जा जिणमयस्मि ”
॥ १ ॥ इत्यादिबचनात्तेषामवन्धत्वम्, प्रतिमानां त्वन्यती-
र्थिकपरिगृहीतप्रतिमाव्यतिरेकाण्यस्यासां वन्द्यत्वमस्तीति ।
१३० प्र० । सेन० २ उल्ला० । अभिनिवेशमिध्यादृक्प्रतिष्ठा-
तं जिनविम्बं वन्द्यतां प्राप्तं तत्र किं बीजम् ? इति प्रश्ने, उत्त-
रम्-आत्मपूर्वसूरिभिस्तद्वन्दनादौ अनिवारणमेव बीजम्, किं-
च शास्त्रेऽभिनिवेशमिध्यादृष्टित्वं निन्दवानां प्रोक्तम्, सांप्र-
तीना रक्तमतिनो दिग्म्बरं विहाय निन्दवा इति न व्यवहि-
यन्ते, तथैव गुर्वादीनामाज्ञासद्भावादिति ॥ १३१ प्र० । सेन०
२ उल्ला० । अप्रतिष्ठितजिनविम्बमर्चयतः, पादादिनाऽऽशात-
यतो वा लाभालाभौ न वा ? इति । लाभश्चेत्तर्हि प्रतिष्ठायां किं
प्रयोजनम् ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-अप्रतिष्ठितप्रतिमानां वन्दनं
व्यवहारे नास्तीति कथं लाभः ? आशातनाकरणे तु प्रत्यवा-
यो भवत्येव, तासु तीर्थकराकरोपलम्भादिति ॥ १३३ प्र० ।
सेन० २ उल्ला० । आराधविधिरूपी प्रतिमायाः स्तूप्या नवाङ्क-
तिलकरणमुक्तं तत्र प्रथमं किं वामपादे तत्कर्तव्यम्, अथवा
दक्षिणपादे ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनप्रतिमायाः पूजाकरणा-
यसरे नवाङ्केषु तिलकानि दक्षिणचरणादारभ्याऽङ्गुष्ठपट्ट्या
विधेयानीति २१३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । आचार्यादीनां प्रतिमा-
स्तूप-प्रतिष्ठाऽन्तराणि कुत्र ग्रन्थे सन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
आचार्यमूर्ति स्तूपयोः स्थापनमन्त्रो यथा-“ उँनमो आयरिया-
णं, भगवंताणं, नार्णाणं, पंचविहायारसुद्धियाणं, इह भगवंतो
आयिरिआ अवयरंतु, साहु-साहुणी-सावय-साविआपूयं प-
डिच्छंतु, सव्वसिद्धिं दिंसंतु स्वाहा ” अनेन मन्त्रेण वासले-
पः । उपाध्याय-मूर्तिस्तूपयोः “ उँनमो उवज्झायाणं, भगवंता-
णं, बारसंगपढणपाढगाणं, सुअहराणं, सज्झायाज्झायासत्ताणं,
इह उवज्झाया भगवंतो अवयरंतु, साहु-साहुणी सावय सा-
वियापूयं पडिच्छंतु, सव्वसिद्धिं दिंसंतु ” अनेन मन्त्रेण वा-
सलेपः । साधु-साध्वीमूर्ति स्तूपयोः-“ ओँनमो सव्वसाहणं, भ-
गवंताणं, पंचमहव्वयधराणं, पंचसमियाणं, तिगुत्ताणं, तव-
नियम णाण-दंसणजुत्ताणं, मुक्खसाहगाणं, साहुणी भगवंतो
इह अवयरंतु भगवईउ साहुणीउ इह अवयरंतु, साहु-सा-
हुणी सावय-साविआकयं पूयं पडिच्छंतु, सव्वसिद्धिं दिंसंतु
स्वाहा ” अनेन मन्त्रेण वासलेप इत्याचारादिनकरे धीवर्ज-
मानसूरिकृते, इत्यादिग्रन्थानुसारेण आचार्यादीनां प्रतिमा-
स्तूपप्रतिष्ठापनाक्षराणि ज्ञेयानीति ॥ ७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
विक्रयकारिसमुच्छ्रुतनाम लाञ्छनानां प्रतिष्ठिताईप्रति-
मानां पुनर्लक्षमादिकरणं शुद्ध्यति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
तासामभिधान लक्षमादिकरणं प्रायो न शुद्ध्यति, कदाचित्का-
रणं यद्यावश्यकं कर्तव्यं स्यात् तदा तद्विधानानन्तरं प्रतिष्ठा-
तवासक्षेपादिना शुद्धिर्भवतीति श्रीभगवत्पादानामनुशिष्टिरि-
ति ॥ २५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । प्रतिमाधरो यतिर्यदि परीष-
दादिना न जुभ्यति तदाऽवधिज्ञानादि प्राप्नोति, यदि च जुभ्य-
ति तदोन्मत्तरोगानङ्गादि वा प्राप्नुयात् परं स कथं जुभ्यति ?

यतः स्वयं पूर्वधरस्ततः पूर्वं दक्षोपयोगो भविष्यति, पूर्वधरा-
ऽऽज्ञया च प्रतिमां प्रतिपन्नोऽस्तीति प्रश्ने उत्तरम्-यथा प्रति-
माप्रतिपत्तुः स्वयं पूर्वधरत्वम्, तथाऽऽज्ञादातुरपि, तथाऽपि त-
योश्चक्षुष्यत्वे तस्मिन्समये श्रुतोपयोगाभावोऽपि भवति तेन
स कथं जुभ्यति इत्याशङ्कानिरवकाशः इति । १४२ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । पञ्चशतधनुःप्रमाणायाः प्रतिमायाः पूजनं कया युक्त्या
दैवैर्विधीयते, किं च कुर्यादुत्प्लुत्य वा ? तत्र राजप्रशनीयमध्ये
महत्परिमाणशरीरं सूर्याभदेवन कृतमित्युक्तम्, उत्प्लुत्य तु
न शोभते, यथा भवति तथा प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-
प्रतिमानुसारेण देवाः शरीरं कृत्वा पूजां कुर्वन्ति, अनभिधा-
ने त्वविवक्षितं बीजमिति संभाव्यते । १८३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
जिनालये क्षेत्रपालप्रतिमाया मानने, पूजने, सिन्दूरचढापने च
सम्यक्त्वस्य दूषणं लगति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-क्षेत्रपालप्र-
तिमायाः क्षेत्रज्ञाकरत्वेन सिन्दूर-तैलचढापने दूषणं न लग-
ति, मानने तु सम्यक्त्वस्य दूषणं लगतीति । २१७ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । अष्टम्यां प्रतिमायां स्वयमारम्भकरणनिषेधोऽस्ति, तत्र
सच्चित्तपुष्पादिभिः पूजां करोति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तत्र
पूजां करोति परं प्रयोगेण सच्चित्तपुष्पादिभिः कारयति, परं तत्र
स्वयं सच्चित्तपुष्पादिभिः पूजां न करोतीति । २२६ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । पञ्चम्यां प्रतिमायां कच्छटिकावालनं निषिद्धमस्ति त-
दाश्रित्य कश्चिद्वक्ति, रात्रौ चतुर्विंशु कार्यान्तर्गमे एव कच्छटिका
न वालनीयाऽन्यदा सर्वकालं कच्छटिका वालनीयैव तदाश्रि-
त्य कथमस्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-पञ्चमीप्रतिमानो बद्धकच्छु
इत्येवं ग्रन्थे दृष्टमस्तीति कार्यान्तर्गकाले एव कच्छटिका मो-
च्येति यो वक्ति स एवं प्रष्टव्यः-एवंविधान्यक्षराणि क सन्ति ?
इति । ३०७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । चन्दनवत्प्रतिमानां कस्तूरीलेपः
क्रियते न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनप्रतिमानां कस्तूरीलेपो न क्रि-
यते इत्यक्षराणि न सन्ति, प्रत्युत सामान्यतस्तत्करणाक्षराणि
आर्द्रावध्यादौ सन्ति, यत्तर्कहर्ममध्यगता तु कस्तूरी सांप्र-
तमपि जिनार्चने व्यापार्यमाणा दृश्यते इति । ३६५ प्र० । सेन०
३ उल्ला० । प्रतिष्ठितजिनप्रतिमाविक्रयकारिभिः समुच्छ्रुतित-
नाम-लक्षणाः-आर्द्रद्रव्यव्ययेन गृहीताः सन्ति, तेन तन्नामोष्ठा-
रायसरे कस्य जिनस्येयं प्रतिमिति वक्तुं कथं शक्यते ? ततो
यदि लक्षमादिकरणविधिर्भवति तर्हि तथा प्रसाद्यमिति प्रश्ने,
उत्तरम्-प्रतिष्ठितजिनप्रतिमानामभिधान-लक्षणादि प्रायस्तु
न कर्तव्यम् पुनः प्रतिष्ठाकर्तुरज्ञानत्वादिकारणेन यद्यावश्यकं
कर्तव्यं भवति तदा तद्विधाय प्रतिष्ठितवासक्षेपादिना शुद्धि-
र्भवतीति ज्ञायते इति । ४१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । आ-
धकाः, आधिका वा चतुर्थीपौषधप्रतिमां वहते, तस्य सा-
माचार्यनुसारेण चतुर्विधाहारोपवासः कर्तव्यः कथितोऽस्ति,
तथा समवायाङ्गवृत्त्यनुसारेण तु त्रिविधाहारः संभवति,
तस्मात्त्रिविधाहारपौषधं विहाय चतुर्थी प्रतिमां वहते, किं वा
न ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रवचनसारोद्धारादिग्रन्थे आर्द्रचतुर्थ-
प्रतिमायां चतुष्पञ्चीदिने परिपूर्वश्चतुष्प्रकारपौषधः कथितो-
ऽस्ति, तदनुसारेणाऽष्टप्रहरपौषधश्चतुर्विधाहारोपवासः क-
र्तव्यो युज्यते, परं सामाचार्यनुसारेणैतावान् विशेषो ज्ञायते-
यत्पक्षिकायां षष्ठकरणशक्तिर्न भवति तदा पूर्णिमाया-
प्रमावस्थायां त्रिविधाहारोपवासस्तथाऽऽचाम्लशक्यभावे
निर्विकृतिकमपि कर्तव्यम्, तत्र प्रथमोपवासस्तु शास्त्रानुसा-
रेण चतुर्विधाहारोपवासः कर्तव्य इति ज्ञायते । समवायाङ्ग-

वृत्त्यनुसारेण तु विविधाहागेपयामः कर्त्तव्य इति व्यक्तित्वे
शायते । ४८ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । अष्टमप्रतिमानवमप्र-
तिमयोरारम्भवर्जनस, दशमप्रतिमायां सावद्याहारवर्जनं च
क्रियते, अन्यथा वा ? इति प्रश्नः, उत्तरम्- अष्टमप्रतिमायामार-
म्भोऽष्टमासान् यावत् स्वकायेन त्यज्यते, नवम्यामप्यारम्भो
नवमासान् यावत्परेण न कार्यते, दशम्यां च दशमासान् या-
वत्स्वार्थनिष्पन्नाऽऽहार-पानीयादिवस्तु न गृह्णाति, परार्थनि-
ष्पन्नाऽऽहारादिकं तु गृह्णाति इति । १३२ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।
परपक्षिणां प्रतिमास्थापनादिकं प्रतिष्ठा अर्प्यते न वा ? इति
प्रश्नः, उत्तरम्- यदि ततस्तदायातना न भवति तदा तन्प्र-
तिष्ठाप्यते न कार्या बाधेति । १३६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।
प्रथमन्-पुं० । पृथुन्वे ।

पठिय-पठित-त्रि० । अधीते, पञ्चा० १६ वि० ।

पठियच्च-पठितव्य-त्रि० । अन्वाख्यानविधिना अध्येतव्ये, पं०
चू० १ सूत्र ।

पण-पण-न० । आनतादिषु विमानभेदे, स० १६ सम० ।

पञ्च-पञ्चसंख्यायाम् ।

पणञ-पनक-पुं० । देशी-पङ्के, दे० ना० ६ वर्ग ७ गाथा ।

पणञ्जिञ-देशी-प्रकटिते, दे० ना० ६ वर्ग ३० गाथा ।

पणञ्ज-पञ्चाशत्-त्रि० । 'पञ्चाशत्' शब्दाद्ये, (असिञ्चव
भागे ४४ पृष्ठे अस्य साधना दृश्या)

पण्ड-प्रणयिन्-त्रि० । छेदयुक्ते, " रमणी कंतो पण्ड, पा-
णसमो पियसमो दृष्टो " पाद० ना० ६१ गाथा ।

पणग-पञ्चक-न० । पञ्चावयवे समुदाये । पञ्चरूपकमूल्ये,
चू० ३ उ० । 'पणग' इति समयभाषान्वात् पञ्चक-दशक-
प्रभृतिना क्रमेण प्रायश्चित्तवृद्धिर्वर्धनं यथा यथा विकटयन्ती-
ति प्रकृतम्, इह च लघावऽतीचारे पञ्चकं नाम प्रायश्चित्त-
म् । घ० २ अधि० ।

पनक-पुं० । आगन्तुकप्रतनुद्रवरूपकर्दमे, चू० ६ उ० । " आ-
गन्तुपयण्युत्रो, दुत्रो पण्यो " आगन्तुकप्रतनुको दुतश्च प-
नकः, चू० ६ उ० । स्था० । प्रतले कर्दमावशेषे, भ० ७ श० ६
उ० । प्रश्न० । पञ्चवर्गे साङ्कुरे, अनङ्कुरे वा अनन्तवन-
स्पतिविशेषे, चू० ४ उ० । नि० चू० । काष्ठादौ उल्लाविशेषे,
आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । आव० । कल० । आ० चू० ।
पनक उल्लिरिति वनस्पतिविशेषः । दश० ८ अ० । नि०
चू० । पि० । प्रज्ञा० । दशा० ।

पणगजीव-पनकजीव-पुं० । पनकश्चामौ जीवश्च पनकजीवः,
न० । वनस्पतिविशेषे, विशेषः । (तस्य शरीरमानमतिमूढम-
स, एतच्च ' आहि ' शब्दे प्रथमभागे १४६ पृष्ठेऽदृशि) ।

पणगमट्टिया-पनकमृत्तिका-स्त्री० । पृथ्वीकायभेदे, स च नद्या-
दिपूरसावितदेशे नद्यादिपूरेऽपगते यो भूमौ शृङ्खलमृदुरुपां
जलमलाऽपरपर्यायः पङ्कः स पनकमृत्तिका; तदात्मका जीवा
अपि अन्धेोपचारात् पनकमृत्तिका । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

पणगमुहुमे-पनकमुह्य-न० । पनक उल्ला, स च प्रायः प्रावृट्-
काले भूमिकाष्ठादिषु पञ्चवर्गस्तद्व्यलीना भवति स एव
— १४७० ८ डा० । सूक्तभेदे, कल० ।

से किं तं पणगमुहुमे ? पणगमुहुमे पञ्चविहे पमसे । तं
जहा-किण्हे, नीले, लोहिण, हालिदे, मुक्किले । अत्थि
पणगमुहुमे दव्वसमाणवणे नामं पण्णत्ते । जे छउमत्थेणं
वा निग्गंथेणं वा, णिग्गंथीए वा जाव पडिलेहिअव्वे भवइ ।
से तं पणग-मुहुमे ।

(' से किं तं पणगमुहुमे ') तन् कः सूक्ष्मः पनकः गुरुगाह- (' प-
णगमुहुमे पञ्चविहे पण्णत्ते ') सूक्ष्मपनकः पञ्चविधः प्रज्ञतः ।
(तं जहा) तद्यथा- (' किण्हे जाव मुक्किले ') कृष्णः यावत् शु-
क्लः (अत्थि पणगमुहुमे तदव्वसमाणवणं नामं पण्णत्ते) अ-
स्ति सूक्ष्मः पनकः, यत्रोत्पद्यते तद्वद्रव्यसमानवर्णः प्रसि-
द्धः प्रज्ञतः । (' जे छउमत्थेणं निग्गंथेणं वा, निग्गंथीए वा
जाव पडिलेहिअव्वे भवइ ') यश्छगस्थेन साधुना, साध्या
यावत् प्रतिलेखितव्यः भवति । पनक उल्लाः स च प्रायः
प्रावृषि भूकाष्ठादिषु जायते; यत्रोत्पद्यते तद्वद्रव्यसमवर्ण-
श्च (' नामं पण्णत्ते ') इत्यत्र नाम प्रसिद्धं (' से तं पणगमुहुमे ')
स सूक्ष्मपनकः । कल० ३ अधि० ६ क्षण ।

पणगाइ-पञ्चकादि-न० । समयभाषान्वात् पञ्चक-दशकप्र-
भृतौ प्रायश्चित्ते, पञ्चा० १५ वि० ।

पण्ड-प्रनष्ट-त्रि० । प्रकर्षेण नष्टो दृष्टगोचरतां गतः । उक्त०
४ अ० । अदृश्यतां गतं, अपगते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

पण्डजम्पणकवत्-प्रनष्टजम्पनक्षत्र-न० । अज्ञानजन्मभे, त-
न्पिज्ञानमप्रतनशब्दे । ज्यो० २० पादु० ।

पण्डदीव-प्रनष्टदीव-त्रि० । प्रनष्टमन्त्रे, उक्त० ४ अ० ।

पण्डपर्व-प्रनष्टपर्वन्-न० । क्षयपर्वणि, ज्यो० ।

तथैवम्-अमावस्या पौर्णमासीप्रतिपादकैकोनविंशतितमा-
त् प्राभृतादनन्तरं प्रनष्टपर्वप्रतिपादकं विंशतितमं यथानु-
पूर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि, प्रतिज्ञातमव निर्वाहयति-

जइ कोई पुच्छेज्जा, मूर उड्डितियम्मि अभियस्स ।

एका कला, पडिपुत्ता किं पव्व का तिही होइ ?

कोऽपि शिष्यः पृच्छति यदि सूर्ये उत्तिष्ठति उदयमाने अ-
भिजितो नक्षत्रस्य एका परिपूर्णा कला समप्रतिभागरूपा
चन्द्रमया प्रतिपन्ना भुक्ता भवति तदा तस्मिन् दिवसे किं
पर्वं वर्तते, का वा तिथिः ? एवं शिष्येण प्रश्ने क्वे सति मूर्तिः
शपनक्षत्रदर्शनादिति विवक्षितं नष्टपर्वं जानीयादिति ।

तद्विषयं करणमाह-

नक्खताउ अभिजि-मुपादाय संखिवेऊण ।

इच्छिअकलूणकालम्मि, इण्णमो भवे करणं इसिस्ता ॥

नक्षत्रान् पूर्वमभिजितमुपादाय याः कलास्ता एकत्र सं-
क्षिप्य मीलनं ततो या [इसिस्ता] विधाक्षताः कलास्ता-
भिरुक्ते काले सति इदं वक्ष्यमाणं भवति करणम् ।

तद्विधाह-

छेऊण इच्छियं तेरसेहि तिनउड्डितिनं तु ।

संगुणए अड्डास-हि सर्पहि तीसेहि भइया ॥

तस्मिन् पणसङ्कीर्ण, विभक्ते जं लद्धा ते य होति पक्खेवा ।

पञ्चरसभागलद्धा, पञ्चगा अंसगा य तिही ॥

छिन्वा अपनीय, छिन्मीप्सितकलारूपं यत् शेषं लभ्यते तत्र त्रयोदशभिः शतैस्त्रिनवत्यधिकैर्भजेत्. भक्तं च सति यत् शेषमवतिष्ठते तन्प्रतिराश्यते, प्रतिराश्य च तस्मिन् कपट्या प्रविभक्तं च सति यल्लभ्यते ते प्रक्षिप्ताः प्रक्षेप-
णीया राश्यां ज्ञातव्याः, तेषु च प्रनिक्षिप्तेषु प्रतिराशौ, तस्य पञ्चदशभिर्भागे हन्ते यल्लभ्यते तानि पर्वाणि द्रष्टव्यानि, अंशास्तु तिथयः एवं करणगाथाक्षरार्थः संप्रति भावना क्रि-
यते-तत्र यत्पृष्ठम् उदयति सूर्ये अभिजित एका कला चन्द्र-
ममा भुक्ता स्यात् तत्तस्मिन् दिवसे किं पर्वं वर्तते, का वा तिथिः ? इति । तत्र सा एका कला त्रयोदशभिः शतैस्त्रिनव-
त्यधिकैर्गुण्यते, जातानि त्रयोदश शतानि त्रिनवत्यधिकानि १३६३ । तेषामष्टादशभिः शतैस्त्रिनवत्यधिकैर्भागो न लभ्यते इति शेषः करणविधिर्विधीयते । तत्र त्रयोदश शतानि त्रि-
नवत्यधिकानि प्रतिराश्यन्ते, प्रतिराश्य च मूलराशेऽपि प-
ट्या भागो ह्रियते, लब्धा ढाविंशतिः २२ सा प्रतिराशौ प्रति-
क्षिप्यते, जातः प्रतिराशश्चतुर्दश शतानि पञ्चदशान्तराणि १४६४ । तेषां यद् दशभिर्भागो ह्रियते, लब्धाः चतुर्नवतिः ६४ शेषास्तिएष्टानि पञ्च, आगतं च पुनर्नवतिर्नवे पर्वणि पञ्च-
म्यामुदयति सूर्ये अभिजित कला चन्द्रममा प्रतिपक्षा भव-
ति तदा किं पर्वं वर्तते का वा तिथिर्गतिः । तत्राभिजितः कला एकविंशतिः, श्रवणनक्षत्रस्य सप्तपष्टः, धनिष्ठाया एका कलति । सर्वसंकलनेन जाता एकांननवतिः ८६ इति ईप्सिता धनिष्ठासन्का एका शोध्यते, स्थिता पञ्चादष्टाशतिः ८८ एवं राशि त्रयोदशभिः शतैस्त्रिनवत्यधिकैर्गुण्यते जातमर्कः लक्षं त्रयोविंशतिसहस्राणि नव शतानि सप्तत्यधिकानि १२३६७७ तेषामष्टादशभिः शतैर्भागो ह्रियते, लब्धं त्यज्यते, स्थितानि शेषाणि त्रयोदश शतानि सप्तपष्टत्यधिकानि १३६७ तानि प्रतिराश्यन्ते १३६७ तत आदिमस्य राशेरिकपट्या भागहरणं लब्धा ढाविंशतिः सा प्रतिराशौ च प्रक्षिप्यते जातानि त्रयो-
दश शतानि नवाऽशीत्यधिकानि १३८६ तेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते, लब्धा छिनवतिः, शेषास्तिएष्टानि । तत आगतं छि-
नवतिर्नवे पर्वणि नवम्यामुदयति सूर्ये धनिष्ठाया एका क-
ला चन्द्रममा प्रतिपक्षति एवं सर्वत्रापि भावना भावनीया ।

सम्प्रति प्रनष्टजन्मनक्षत्रपरिज्ञानार्थं करणमाह—

समश्चिह्नसु वामेसु, कोऽपि पुं० ज्ज जन्मनक्षत्रं ।

जायस्म वरिसंख पञ्चाणि, तिहिं व ठाविज्जा छित्ठुण ॥

वरिसंखं पंचसु, सेमाणि कुणसु पञ्चाणि ।

ततो उ वट्टमाणं, सोहेज्जा एवं तिहिगसिं ॥

अवसेसं साहितो, संपथकालमिव आणप व सव्वं ।

जं जं इच्छसि किंचि, अणागयं वा वि खेवणं ॥

(समश्चिह्नसु) समतिक्रान्तेषु वर्षेषु कोऽपि स्वकीयं जन्मनक्षत्रं पृच्छतु, यथा किं मम जन्मकाले तत्तत्रमासीत् ? इति । एवं पृष्ठं सति जातस्य सतस्तस्य या वर्षसंख्या अति-
क्रान्ता तां पर्वाणि, तिथीश्च स्थापयन्, स्थापयित्वा च वर्ष-
संख्यां पञ्चविंशत्यां छिन्वात्, किमुक्तं भवति-पञ्चवरीरूपा संख्या छुदं सहजं तावती छिन्वात्, छिन्वा च शेषाणि या-
नि वर्षाणि निष्ठानि तानि पर्वाणि कुरु, कृत्वा च पर्वराशि-

मानः पर्वपुण्यः संप्रदायान् चतुर्शीतिसंख्यो वर्तमानः समस्तोऽपि एकत्र मील्यते, ततो वर्तमानं पर्वराशिम् तिथि-
राशिगृह्यते, इत्थंभूतं च वर्तमानं पर्वराशि तिथिराशि च शोधयित्वा ये अवधिराशि च प्रक्षिप्तं प्रक्षिप्य वायिक-
कर्पवराशेर्युगपर्वराशि शोधयित्वा शेषं पूर्णपदं कुर्यात् पय करणगाथाक्षरार्थः । भावना त्वि, ८-कस्यापि जातस्य नव वर्षाणि, त्रयो मासाः, एक पक्षः, ११ दिवसाः एव जा-
तस्य कालः । अत्र किं चन्द्रनक्षत्रम्, सूर्यनक्षत्रं वा ? । अत्र स्थापना प्रथमतः सर्वोपरि नव वर्षा ध्रियन्ते, तेषाम-
धस्तात् ये मासाः, तेषां वाऽधस्तात् पञ्चवर्षा । अत्र वर्षराशिः पञ्चसंज्ञितेन युगेन भागो विह्रियते, स्थितानि शेषाणि च-
त्वारि, तानि पर्वाणि कर्तव्यानि, तत्र वर्षं चतुर्विंशतिः प-
र्वाणि, ततश्चत्वारः चतुर्विंशत्या गुणयन्ते जाता पणवतिः, त्रिषु मासेषु षट् पर्वाणि, तान्यपि तत्र प्रक्षिप्यन्ते, चतुर्षु वर्षेषु कोऽधिको मासः संवृत्तस्तत्र च छे पर्वणी, ते अपि प्रक्षिप्ते यदि वैकं पर्वं, तदपि तत्र प्रक्षिप्तं जातं सर्वसंख्यया पञ्चोत्तरं पर्वशतम् । अतो वर्तमानानि चतुर्शीतिपर्वाणि शोध्यन्ते, स्थितानि शेषाणि एकविंशतिः पर्वाणि, पञ्चतोऽ-
अष्टौ न शुष्यन्ति तत एकविंशतेरेकं रूपमादाय पञ्चदश भागाः क्रियन्ते, ते च पञ्चदश पञ्चसु मध्ये प्रक्षिप्ता जाता विंशतिस्ततोऽष्टौ शुद्धाः स्थिता ढादश, आगतं युगाऽऽदौ विंशतेः पर्वेषु गतेषु ढादश्यां चन्द्रगतं राष्ट्रगतं वा यत् नक्ष-
त्रं तत् तस्य नक्षत्रमवसेयम् । यथायोगमन्यस्याऽपि जन्मन-
क्षत्रमानेन व्यस्य, एवमनागतमपि जन्मनक्षत्रमानयितव्यमि-
ति ॥ इति श्रीमल्लगिरिविर्गवतायां ज्योतिष्करणडकटीका-
यां नष्टपर्वप्रतिपादकं विंशतिर्नमं प्राभूतं समाप्तम् । ज्यो० २० पाहु० ।

पण्डितवाह-प्रनष्टपुण्यावाह-त्रि० । प्रकरणेण नष्टाः क्षीणा व्या-
वाधा येषां ते तथा-सर्वव्यावाधवर्जितेषु, पं० मृ० १ सूत्र ।

पण्डितसंधि-प्रनष्टमन्त्रि-त्रि० । सर्वथाऽनुपलब्धमाणपवादक-
यमन्त्रो, प्रव० ४ द्वार । प्रज्ञा० ।

पणनीस पञ्चत्रिंशत्-स्त्री० । पञ्चाधिकांशसंख्यायाम्, स० ६८ सम० ।

पण्ड-प्रण्ड-त्रि० । परिगते, श्री० ।

पणपक्षिय-पञ्चप्रज्ञमिक-पुं० । व्यन्तरभेदे, प्रव० १६४ द्वार ।

पणवंध-पणवन्ध-पुं० । प्रतिज्ञावन्धे, श्री० क० १ अ० । [पण-
वन्धोदाहरणम् 'उपपत्तिया' शब्दे द्वितीयभागे ८२७ पृष्ठे उदाहृतम्] ग्लहं, (होड) नियमविशेषपद्धतेन, यदि भवा-
निदं कुर्यात् तीर्हि इदमहं भवते दास्यामीति समयकरणं पणवन्धः । वाच० ।

पणमिऊण प्रणम्य-अव्य० । प्रकरणेण भावपूर्वकं मनोवाका-
येनैवेत्यर्थे, ध० १ अधि० । आव० ।

पणमिच्छ-पञ्चमिध्यान्व-न० । पञ्चप्रकारे मिध्यान्वे, कर्म० ४ कर्म० ।

पणमिय-प्रणमित-त्रि० । नन्तुमारब्धं, प्रशब्दस्यादिकमर्थत्वा-
त् । श्री० । जा० । जं० ।

पणमुक्ति-पणमुक्ति-स्त्री० । राजकुले व्यवहारविशेषे, आ० म० १ अ० ।

पणय-प्रणत-त्रि० । निम्ने, रा० । जं० । प्रह्वीभूते, सूत्र० १ अ० २ अ० ३ उ० । आचा० । प्राप्ते, सूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ० । खर्वे, स्था० ४ टा० १ उ० । [अत्र चतुर्भङ्गी 'पुरिसजाय' शब्दे वक्ष्यते]

प्रणय-पुं० । स्नेहे, ज्ञा० १ अ० ६ अ० ।

पणयस्वेइय-प्रणयस्वेदित-न० । प्रणयसंपणं, ज्ञा० १ अ० ६ अ० ।

पणयभंग-प्रणयभङ्ग-पुं० । प्रार्थनाभङ्गे, वृ० ३ उ० ।

पणयासण-प्रणतामन-न० । निम्नासने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । जं० ।

पणव-पणव-पुं० । भारडपटहे, लघुपटहे च । जं० ३ वक्ष० । रा० । प्रश्न० । भ० । कल्प० । ज्ञा० । पणवो भारडपटहो लघुपटह इत्यन्ये । आ० । न० ।

पणस-पनस-पुं० । [कटहर] वृक्षभेदे, आचा० २ अ० २ चू० १३ अ० ।

पणमुन्न-पञ्चशून-न० । 'पञ्चसुगण' शब्दार्थे, प्रव० ३४ द्वार ।

पणाम-प्रणाम-पुं० । नमस्कारे, आतु० । विनये, आव० २ अ० । प्रणिपाने, स चोत्कृष्टतः पञ्चाङ्गो ज्ञातव्यः । संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । " तिन्नि चैव पणामा " संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । [पणामत्रिकस 'चेइयवंदण' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठे व्याख्यातम्]

अपि-धा० । " अपिगल्लिचचंखुप्पणामाः " ॥ ८ । ४ । ३६ ॥ इति अपिगर्हन्तस्य पणामादेशः । पणामइ । अर्पयति । प्रा० ४ पाद ।

पणामय-प्रणामय-त्रि० । प्रणामयन्ति प्रापयन्ति, दुर्गतिमिति प्रणामकाः । शब्दादिधिपयेषु सूत्र० १ अ० २ अ० २ उ० ।

पणामहज्ज-प्रणामहार्य-त्रि० । उपलक्षणत्वात् प्रणामदानादिनाऽऽवर्जनीये, पि० ।

प्रणामिअ-प्रणामित-त्रि० । नमस्कृते, " पणामिअं दिस्समुवलीअं " पाइ० ना० १८४ गाथा ।

पणायग-प्रणायक-त्रि० । प्रकर्षेण स्वतन्त्रतया नायके, व्य० १ उ० ।

पणालिया-प्रणालिका-स्त्री० । पारस्पर्ये, सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

पणास-प्रणाश-पुं० । अपनयने, आ० म० १ अ० । आव० । उच्छेदे, विशेष० ।

पणिअ-देशी त्रि० । प्रकटे, दे० ना० ६ वर्ग ७ गाथा ।

पणिंदि-पञ्चेन्द्रिय-पुं० । पञ्चेन्द्रियपर्याप्तिपर्याप्ते, कर्म० २ कर्म० । प्रश्न० ।

पणिजंत-प्रणीयमान-त्रि० । वश्ये, अर्घीने, कृतलौकिकसंस्कारे च, वाच० ।

पणिय-पणित-न० । भारडे, ज्ञा० १ अ० १ अ० । विक्रये वस्तुनि, रा० । द्वाद्वादिके व्यवहारे, ज्ञा० १ अ० ३ अ० ।

पणियगिह-पणयगृह-न० । पणयाऽपणं, आचा० २ अ० १ चू० २ अ० २ उ० । " जत्थ भारडं अच्छति तं पणियगिहं " नि० चू० १२ उ० ।

पणियघर-पणयगृह-न० । 'पणियगिह' शब्दार्थे, आचा० २ अ० १ चू० २ अ० २ उ० ।

पणियड्ड-पणितार्थ-पुं० । पणयवस्तुनि, दश० ७ अ० । प्राणि-द्युतप्रयोजने, दश० ७ अ० ।

पणियभंड-पणितभारड-न० । पणितं व्यवहारस्तदर्थं भारडम् । पणितं वा क्रयाणकं तद्वत् भारडं न तु भाजनमिति पणितभारडम् । पणितार्थभारडे, भ० १५ श० ।

पणियभूमि-पणितभूमि-स्त्री० । भारडविधामणस्थाने, भ० १५ श० । वज्रभूम्याख्याऽनार्यदेशे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । तत्र हि वीरस्वामिनामेकं चातुर्मास्यं जातम् ।

तए रं अहं गोयमा ! गोसालेणं मंखलीपुत्तेणं सद्धिं पणियभूमीए ढवासाइं लाभं, अलाभं, सुहं, दुक्खं, सकारं, असकारं पच्चणुभवमाणे अणिच्चजागरियं विहरित्था ।

पणितभूमेरात्थ्य प्रणीतभूमौ विद्वतवानिति योगः । भ० १५ श० ।

प्रणीतभूमि-स्त्री० । मनोऽभूमिः । भ० १५ श० ।

पणियसाला-प (णित) णयशाला-स्त्री० । हट्टे, आचा० १ अ० १ ज्ञा० ६ अ० २ उ० । " पणियसाला जत्थ भायणाणि वि-कृति वाणिज्य कुम्भकारा वा एसा पणियसाला । नि० चू० १६ उ० । आचा० । घट्टशालायास, दशा० १० अ० ।

कोलालियावणो खलु, पणिसाला

कोलालिकाः कुलालकयविक्रयिणस्तेषां आपणः पणितशाला मन्तव्या । किमुक्तं भवति-यत्र कुम्भकारा भाजनानि विक्रीणते, वणिजो वा कुम्भकारहस्ताः भाजनानि क्रीत्वा यत्रापणं विक्रीणन्ति सा पणितशाला । वृ० २ उ० ।

पणिवइय-प्रणिपतित-त्रि० । नमस्कृते, न० ।

पणिवाय-प्रणिपात-पुं० । प्रणमने, पञ्चाङ्गः प्रणिपातः । द-श० १ तत्त्व । संघा० ।

पञ्चाङ्गप्रणिपातादीनां व्याख्यानायाऽऽह-

दो जाणू दोमि करा, पंचमगं होइ उत्तिमगं तु ।

सम्मं संपणिवाओ रोओ पंचंगपणिवाओ ॥ १८ ॥

द्वे जानुनी अष्टीवन्तौ । द्वौ करौ हस्तौ, पञ्चममेव पञ्चमकं भवति वर्तते; उत्तमाङ्गं तु शिर एव इत्यनेन पञ्चाङ्ग इति व्याख्यातम् । अथ प्रणिपातव्याख्यानायाऽऽह-एतैरेव पञ्चाङ्गैः सम्यग् भक्तिता भूत्यामनः यः स प्रणिपातः प्रणामोऽसौ ज्ञेयो ज्ञातव्यः । पञ्चाङ्गप्रणिपातः पूर्वोक्तनिर्वचन इति गार्थः । पञ्चा० ३ विष० ।

पणिवायदंडय-प्रणिपातदण्डक-पुं० । " नमोऽयु रं अरहं-ताणं भगवंताणं " इत्यादिके सूत्रे, भ० २ अधि० । (अत्राऽऽलापकाः सम्पदश्च 'चेइयवंदण' शब्दे तृतीयभागे १३१८ पृष्ठे व्याख्याताः)

पणिहाण-प्रणिधान-न० । चेतःस्वास्थ्ये, व्य० १ उ० । ग० । उत्त० । दश० । प्रव० । ऐकाग्र्ये, द्वा० ५ द्वा० । प्रशस्तावधाने, द्वा० २२ द्वा० । चित्तोपयोगे, पञ्चा० ३ विष० । पं० सू० ।

दृढाध्यवसाये, आव० ४ अ० । अन्तःकरणवृत्तौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । पणिहाणं ति वा, अज्झवसाणं ति वा, चिट्ठं ति वा एगट्ठा । नि० चू० १ उ० । प्रणिहितः प्रणिधानम् । एकाग्रतायास, स्था० ।

त्रिधा प्रणिधानं प्रतिपादयति -

तिविहे पणिहाणे पप्पत्ते । तं जहा-मणपणिहाणे, वयप-णिहाणे, कायपणिहाणे । एवं पंचेदियाणं जाव वेमाणिया-णं । तिविहे सुप्पणिहाणे पप्पत्ते, तं जहा-मणसुप्पणिहा-णे, वयसुप्पणिहाणे, कायसुप्पणिहाणे ।

प्रणिहितः प्रणिधानमेकाग्रता, तच्च मनःप्रभृतिसम्बन्धि-भेदात् त्रिविधेति । तत्र मनसः प्रणिधानं मनःप्रणिधानस, पधमितरे । तच्च चतुर्विंशतिदण्डके सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां भवति, तद्व्येष्टां तु नास्ति, योगानां सामान्येनाऽभावादिति । अत एवोक्तस- (एवं पंचेदिया-इत्यादीनि) । प्रणिधानं हि शुभाशुभभेदस । अथ शुभमाह- ('तिविहं' इत्यादि) सामान्य-सूत्रम् । विशेषमाश्रित्य चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायां मनुष्या-णांमेव, तत्राऽपि संयतानामेवेदं भवति, चाग्निरपरिणामरू-पात्वादस्येति । (सुप्रणिधान-दुष्प्रणिधानस्वरूपं स्वस्व-स्थानं) स्था० ३ ठा० १ उ० ।

चतुर्धा प्रणिधानस-

चउच्चिहे पणिहाणे पप्पत्ते । तं जहा-मणपणिहाणे, व-यपणिहाणे, कायपणिहाणे, उवगरणपणिहाणे । एवं नेरइ-याणं । पंचेदियाणं जाव वेमाणियाणं ।

प्रणिधिः प्रणिधानं प्रयोगः, तत्र मनसः प्रणिधानमार्त्त-नै-द्रधर्मादिरूपतया प्रयोगो मनःप्रणिधानस । एव वाकाययो-र्गप । उपकरणस्य लौकिक-लौकोत्तररूपस्य वस्त्र-पात्रादः संयमाऽसंयमोपकाराय प्रणिधानं प्रयोग उपकरणप्रणिधान-स । (पधमिति) यथा सामान्यतस्तथा नैरयिकाणामिति । तथा चतुर्विंशतिदण्डकपठितानां मध्ये ये पञ्चेन्द्रियास्तेषा-मपि धैर्यानि कान्तानि भवमेवेति । स्था० ४ ठा० १ उ० । द-र्श० । प्रयोगे, आव० ६ अ० ।

कइविहा णं भंते ! पणिहाणे पप्पत्ते ? गोयमा ! तिविहे पणिहाणे पणत्ते । तं जहा-मणपणिहाणे, वइपणिहाणे, कायपणिहाणे । शेइयाणं भंते ! कइविहे पणिहाणे पप्प-त्ते ? एवं चेव । एवं जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइयाणं पुच्छा । गोयमा ! एगे कायपणिहाणे पणत्ते, एवं जाव व-णस्सइकाइयाणं वेइंदियाणं पुच्छा । गोयमा ! दुविहे पाणि-हाणे पणत्ते । तं जहा-वइपणिहाणे य, कायपणिहाणे य । एवं जाव चउरइंदियाणं । सेसाणं तिविहे जाव वेमाणि-याणं । भ० १८ श० ७ उ० ।

(प्रणिधानलक्षणम् 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६७० पृष्ठे गतस) ('जय वीरराय ! जगगुरु ! हाउ ममं' इत्यादि प्रणिधानसूत्रं 'अइयवंदण' शब्दे तृतीयभागे १३२० पृष्ठे व्याख्यातम्) ('णि-याण' शब्दे चतुर्थभागे २१०५ निदानकरणदोषविचार उक्तः)

पणिहाणवं-प्रणिधानवत्-त्रि० । एकाग्रमनसि, उक्त० १६अ० । " संकाठाणाणि सव्वाणि वज्जेज्जा पणिहाणवं " उक्त० १६ अ० ।

पणिहाणजोगजुत्त प्रणिधानयोगयुक्त-त्रि० । प्रणिधानं चेतः-स्थास्थस, तत्प्रधाना योगा व्यापागस्तेर्युक्तः समन्वितः प्रणिधानयोगयुक्तः । व्य० १ उ० । दश० । प्रणिधानं मन-सः शुभमैकाग्र्यं तदपस्तत्प्रधानो वा योगो व्यापागस्तेन युक्तोऽन्वितः । अथवा-योगो मनोनिरोधस्ततश्च प्रणि-धान-योगाभ्यां युक्तो यः स तथा । पञ्चा० १५ विव० । प्र-णिधानरूपयोगः, प्रणिधान-योगाभ्यां वा युक्ते । " पणि-हाण जोगजुत्ता, पंचोहिं समितीहिं तीहिं गुत्तीहिं " पंचा० १५ विव० । सम्म० ।

पणिहाणपुरस्सर-प्रणिधानपुरस्सर-पुं० । प्रणिधानमेकाग्र्यं तत्पुरस्सरम् । उपयोगप्रधाने, पौ० ६ विव० ।

पणिहाय-प्रणिधाय-अव्य० । आश्रित्येत्यर्थे, भ० १५ श० । अ-पेक्ष्येत्यर्थे, हा० १ श्रु० १० अ० ।

पणिहि-प्रणिधि-पुं० । प्रणिधाने, मनसो विशिष्टैकाग्र्ये, ५५० ५ सम्ब० द्वार० । आ० चू० । प्रणिधानमवधानं चरश्च । है० । दश० ।

प्रणिधिनिक्षेपः-

जो पुंवि उइहो, आयागे सो अहीणमइरितो ।

दुविहो य होइ पणिही, दवे, भावे य नायवो ॥५६॥

य पूर्व कुल्लकाचारकथायामुद्दिष्टः आचारः सोऽहीनानि-क्तस्तदवस्थ एवेहापि दृष्टव्यः इति वाक्यशेषः । कुल्लका-ग्राम-स्थापने अनादृत्य प्रणिधिमधिकृत्याऽऽह-द्विविधश्च भवति प्रणिधिः । कथम् ? इत्याह-द्रव्य इति द्रव्यविषयः । भाव इति भावविषयश्च ज्ञातव्यः । इति गाथार्थः ॥५६॥

तत्र -

दवे निहाणमाई, मायपउताणि चेव दव्वाणि ।

भारेंदिय-नोइन्दिय, दुविहो उ पमत्थ अपसत्थो ॥६०॥

द्रव्य इति द्रव्यविषयः प्रणिधिर्निधानादि, प्रणिहितं नि-धानं निक्षिप्तमित्यर्थः । आदिशब्दः स्वभेदप्रख्यापकः । माया-प्रयुक्तानि चेह द्रव्याणि, द्रव्यप्रणिधिः पुरुषस्य स्वीयेण पलायनादिकरणम् । स्त्रिया वा पुरुषवेयेण चेत्यादि । तथा भाव इति । भावप्रणिधिर्द्विविधः-इन्द्रियप्रणिधिः, नोइन्दि-यप्रणिधिश्च । तत्र इन्द्रियप्रणिधिर्द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-श्च । इति गाथार्थः ॥ ६० ॥

प्रशस्तमिन्द्रियप्रणिधिमाहः -

सदेमु य रुवेमु य, गंधेमु रसेमु, तह फासेमु ।

न विरज्जइ न वि दुस्सइ, एसा खलु इंदिअप्पा ही ॥६१॥

शब्देषु च, रूपेषु च, गन्धेषु, रसेषु, तथा च स्पर्शेषु पुरुषेण-न्द्रियार्थेष्वपि दर्शितेषु चक्षुरादिविभिन्निन्द्रियानांऽपि रज्यते, नाऽपि क्षिप्यते । एष खलु माध्यस्थ्यलक्षणः इन्द्रियप्रणिधिः प्रशस्तः । इति गाथार्थः ।

अन्यथा त्वप्रशस्तः, तत्र दोषमाह-

सोइंदिअग्गस्सीहि उ, मुक्काहिं सइमुच्छिओ जीवो ।

आइयइ अणाउत्तो, सइगुणसमुद्विष्ट दोसे ॥६२॥

श्रोत्रेन्द्रियरश्मिभिः श्रोत्रेन्द्रियरज्जुभिः मुक्ताभिरुच्छ्र-
ल्लाभिः । किमित्याह शब्दमूर्च्छितः शब्दगुणो जीवः, आ-
दत्ते गृह्णाति अनुपयुक्तः सन्, कान् ? इत्याह-शब्दगुणसमु-
त्थितान् दोषान्-शब्द एवेन्द्रियगुणस्तन्समुत्थितान् दोषान्
बन्ध-वधादीन् श्रोत्रेन्द्रियरज्जुभिरादत्त इति गाथार्थः ।

श्रोत्रेन्द्रियातिदंशमाह-

जह एसो सहेसुं, एसेव कमो उ मेसएहिं पि ।

चउहिं पि इंदिएहिं, रूवे, गंधे, रसे, फासे ॥ ६३ ॥

यथैष शब्देषु शब्दविषयः श्रोत्रेन्द्रियमधिकृत्य दोष उक्तः,
एष एव क्रमः शैपरपि चक्षुरादिभिश्चतुर्भिरेपीन्द्रियैर्दोषा-
भिधाने दृष्टव्यस्तद्यथा—“चक्ष्विन्द्रियरस्सीहि उ” इत्यादि ।
अत एवाऽऽह—रूपे, गन्धे, रसे, स्पर्शे, रूपादिविषयः । इति
गाथार्थः ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्ताभिधानेनाऽऽह-

जस्स खलु दुप्पणिहिया-णिदियाइं तवं चरंतस्स ।

सो हीरइ असहीणेहिं सारही वा तुरंगेहिं ॥ ६४ ॥

यस्य खल्विति—यस्याऽपि दुप्पणिहितानीन्द्रियाणि
विश्रोतोगामीनि, तपश्चरत इति तपोऽपि कुर्वतः ।
स तथाभूतो न्हियते अपनीयते, इन्द्रियैरेव निर्वाणहेतो-
श्चरणात् । दृष्टान्तमाह—अस्वाधीनैरस्ववशैः, सारथिरिव रथ-
नेतेव, तुरङ्गमैरश्वैरिति गाथार्थः । उक्त इन्द्रियप्रणिधिः ।

नोइन्द्रियप्रणिधिमाह-

कोहं, माणं, मायं, लोभं, च महब्भयाणि चत्तारि ।

जो रुंभइ सुदप्पा, एसो नोइंदिअप्पणिही ॥ ६५ ॥

क्रोधम्, मानम्, मायाम्, लोभं चेति; एषां स्वरूपमनन्तानु-
बन्धादिभेदभिन्नं पूर्ववत् । एत एव महाभयानि चत्वारि,
सम्यग्दर्शनादिप्रतिबन्धरूपत्वात् । एतानि यो हणदि शुद्धा-
त्मा उदयनिरोधादिना; एष निरोद्धा क्रोधादिनिरोधपरि-
णामान्यत्वाद् नोइन्द्रियप्रणिधिः कुशलपरिणामत्वात् ।
इति गाथार्थः ।

एतदनिरोधे दोषमाह-

जस्स वि य दुप्पणिहिआ, होंति कसाया तवं चरंतस्स ।

सो बालतवस्सी विव, गयएहाणपरिस्समं कुणइ ॥६६॥

यस्याऽपि कस्यचिद्व्यवहारतपस्विनः; दुप्पणिहिता अनि-
रुद्धा भवन्ति कषायाः क्रोधादयस्तपश्चरतः तपः कुर्वत इत्य-
र्थः । स बालतपस्वीव उपवासपारणकप्रभूततरारम्भको जी-
वो गजज्ञानपरिश्रमं करोति; चतुर्थे-पद्यादिनिमित्ताऽभिधा-
नतः प्रभूततरकर्मबन्धोपपत्तेः । इति गाथार्थः ।

अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह-

सामसमणुचरंत-स्स कसाया जस्स उकडा होंति ।

मभामि उच्छुफुल्लं, व निष्फलं तस्स सामभं ॥ ६७ ॥

आमण्यमनुचरतः भ्रमणभावमपि द्रव्यतः पालयतः इत्य-
र्थः, कषाया यस्योत्कटा भवन्ति क्रोधाऽऽदयः, मन्ये इत्तुपु-
ष्पमिव निष्फलं निर्जराफलमधिकृत्य तस्य आमण्यम् ।
इति गाथार्थः ।

उपसंहरमाह-

एसो दुविहो पणिही, सुद्धो जइ दोसु तस्स तेसिं च ।

एत्थो पसत्थमपसत्थ-लक्खणमज्झप्पनिष्फलं ॥ ६८ ॥

एषोऽनन्तरोदितो द्विविधः प्रणिधिः इन्द्रिय-नोइन्द्रिय-
लक्षणः शुद्ध इति निर्दोषो भवति । यदि द्वयोर्दोषाऽभ्य-
न्तरवेष्टयोः तस्येन्द्रिय-कषायवतस्तेषां चेन्द्रिय कषायाणां
सम्यग् योगो भवति । एतदुक्तं भवति—यदि बाह्यवेष्टाया-
मभ्यन्तरवेष्टायां च तस्य प्रणिधिमतः इन्द्रियाणां कषा-
याणां च निग्रहो भवति, ततः शुद्धः प्रणिधिः, इतरथा त्व-
शुद्धः; एवमपि तत्त्वनीत्याऽभ्यन्तरैव वेष्टेह गरीयसी इत्याह-
अत एवमपि तस्वे प्रशस्तं चारु, तथाऽप्रशस्तमन्धारुलक्षणं
प्रणिधेरध्यात्मनिष्पन्नमध्यवसानोद्भूतम् । इति गाथार्थः ।

एतदेवाऽऽह-

माया-गौरवसहिओ, इंदिय-नोइंदिएहिं अपसत्थो ।

धम्मत्था अ पसत्थो, इंदिअ-नोइंदिअप्पणिही ॥ ६९ ॥

माया-गौरवसहितः मातृस्थानयुक्तः, श्रद्धयादिगौरवयुक्त-
श्चेन्द्रिय-नोइन्द्रिययोर्निग्रहं करोति; मातृस्थानत इर्यादिप्रत्यु-
पेक्षणं द्रव्यज्ञान्याद्यासेवनम्; तथा श्रद्धयादिगौरवाद्येत्यप्र-
शस्त इत्ययमप्रशस्तः प्रणिधिः । तथा धर्मार्थं प्रशस्त इति मा-
या-गौरवरहितो धर्मार्थमेवेन्द्रिय-नोइन्द्रियनिग्रहं करोति
यः स तदभेदोपचारात् प्रशस्तः सुन्दरः इन्द्रियनोइन्द्रिय-
प्रणिधिर्निर्जराफलत्वाद् इति गाथार्थः ।

साम्प्रतमप्रशस्ते-तरप्रणिधेर्दोष-गुणावाह-

अट्टविहं कम्मरयं, वंधइ अपसत्थपणिहिमाउत्तो ।

तं चेव खवेइ पुणो, पसत्थपणिहीसमाउत्तो ॥ ७० ॥

अष्टविधं ज्ञानावरणीयादिभेदान्कर्मरजो यन्नाति आदत्त ।
कः ? इत्याह—अप्रशस्तप्रणिधिसमायुक्तः अप्रशस्त-प्रणिधौ
व्यवस्थित इत्यर्थः । तदेवाष्टविधं कर्मरजः क्षययति पुनः ।
कदा ? इत्याह—प्रशस्तप्रणिधिसमायुक्त इति गाथार्थः ।

संयमाद्यर्थं च प्रणिधिः प्रयोक्तव्य इत्याह-

दंसण-नाण-चरित्ताणि संजमो तस्स साहण्डाए ।

पणिही पउंजिअव्वो, अणाययणाइं च वज्जाइं ॥७१॥

दर्शन-ज्ञान-चरित्राणि संयमः सम्पूर्णः । तस्य सम्पूर्णसंयम-
स्य साधनार्थं प्रणिधिः प्रशस्तः प्रयोक्तव्यः । तथा अनाय-
तनानि च विरुद्धस्थानानि वर्जनीयानि । इति गाथार्थः ।

एवमकरणे दोषमाह-

दुप्पणिहिअजोगी, पुण लञ्छिज्जइ संजमं अयाणंतो ।

विड्ढो निसट्ठंगो-व्व कंटइल्ले जह पडंतो ॥७२॥

दुप्पणिहितयोगी पुनः सुप्रणिधिरहितः प्रव्रजित इत्यर्थः ।
लञ्छयते खण्डयते संयममजानानः—संयम एवेति । दृष्टान्तमा-
ह-विष्टव्यो निसृष्टाङ्गस्तथा अयन्नपरः कण्टकवति भ्रञ्जादौ
यथा पतन् कञ्चिल्लञ्छयते तद्वदसौ संयमः । इति गाथार्थः ।

व्यतिरेकमाह-

सुप्पणिहिअजोगी पुण, न लिप्पइ पुव्वभणिअदोसेहिं ।

निदइइ अ कम्माइं, सुकतणाइं जहा अग्गी ॥७३॥

सुप्रणिहितयोगी पुनः सुप्रणिहितः प्रव्रजितो न लिप्यते
पूर्वभणितदोषैः कर्मबन्धादिभिः, संबुताभवद्वारत्वात् । नि-
र्हति च कर्माणि प्राक्तनानि तपःप्रणिधिभावेन । दृष्टान्त-
माह-शुष्कतृणानि यथा अग्निर्निर्हति तद्वदिति गार्थः ।

तस्माच्च अपसत्यं, पणिहाणं उज्झिऊण समणेणं ।

पणिहाणमि पसत्ये, पणिच्चो आचारपणिहि ति ॥७४॥

यस्मादेवमप्रशस्तप्रणिधिर्दुःखदः, इतरस्तु सुखदः । तस्मा-
दप्रशस्तं प्रणिधानमप्रशस्तं प्रणिधिसुखिन्वा परित्यज्य, अ-
मंगलं साधुना, प्रणिधानं प्रणिधौ, प्रशस्ते कल्याणं यन्तः
कार्यं इति वाक्यशेषः । निगमयन्माह भणित आचारप्रणि-
धिरिति गार्थः । दश० अ० । (आचारप्रणिधिः 'आचारप-
णिहि' शब्दे द्वितीयभागे ३५८ पृष्ठे उक्तः)

व्यवस्थापने, उक्त० २३ अ० । मायायाम्, सा च द्विधा-द्रव्य-
प्रणिधिः, भावप्रणिधिरिव ।

तत्र द्रव्यप्रणिधौ उदाहरणम्—

भरुअच्छे जिणदेवो, भयंतमित्ते कुणालभिक्षू अ ।

पइड्डाण सालवाहण, गुग्गुल भगवं च नहवाणे ॥ २०३ ॥

भरुकच्छुपुरेऽत्राऽऽसीद्, भूपतिर्नरवाहनः ।

स समृद्धयाऽऽत्मकांशस्य, धीदमप्यवमन्यते ॥ १ ॥

इतः प्रतिष्ठानपुरे, पार्थिवः शालवाहनः ।

घलेनाऽपि समृद्धः स, रुग्णो नरवाहनम् ॥ २ ॥

आनयत्यरिशीर्षाणि, यस्तस्याऽऽन्महर्षिकः ।

लक्षं विपक्षं तत्तस्य, नित्यं निष्पन्नं तद्भटाः ॥ ३ ॥

हा ! तस्याऽपि भटाः कस्याऽऽ-निन्युः सोऽज्ञश्च किंचन ।

सोऽथ क्षीणज्जो नष्टा, पुनरिति समांतरे ॥ ४ ॥

पुनर्नष्टा तथैवेति, नाभूत्तद्गुणक्षयः ।

अथैको मायया हालं, सचिवो निरवास्यत ॥ ५ ॥

स परंपरयाऽज्ञासी-द्रुकच्छनराधिपः ।

अपास्तोऽल्पापराधोऽपि, निजामात्यस्ततः कृतः ॥ ६ ॥

ज्ञात्वा विश्वस्तं सोऽयं तं, राज्यं पुण्येन लभ्यत ।

तदन्यस्य भवस्यार्थे, पार्थेयं कुरु पार्थिव ! ॥ ७ ॥

धर्मस्थानविधानार्थे-द्रव्यमव्याययत्ततः ।

आगान्मन्त्रिगरा हालः-पार्थिवोऽथाऽऽह मन्त्रिणम् ॥ ८ ॥

मिलितोऽसि किमस्य त्वं, सोऽवदन्न मिलाभ्यहम् ।

अथान्तःपुरभूषादि-द्रव्यैस्तं तदाऽक्षिपत् ॥ ९ ॥

हालेऽथ पुनरायाते, निर्द्वयत्वाच्चनाश सः ।

नगरं जगृहे हालो, द्रव्यप्रणधिरपिका ॥ १० ॥

आचार्यो जिनदेवोऽभू-द्वैव भृगुपत्नं ।

यादिनौ आतरो भिक्षु, भद्रन्तक कुणालकौ ॥ ११ ॥

यादिनः पटहस्ताभ्यां, जिनदेवगुरुस्तदा ।

गतोऽभूद्विन्दुं चैत्यं, श्रुत्वा तेन स वारितः ॥ १२ ॥

जातो राजकुले वाद-स्तौ द्वावपि विनिर्जितौ ।

क्ष्यतुस्मावमीषां न, सिद्धान्तावगमं विना ॥ १३ ॥

उत्तरं शक्यते दातुं, शाठ्याद्वाधिन्द्रवत्ततः ।

वतं जगृहतुः पश्चात्पठतां भावतोऽभवत् ॥ १४ ॥ आक० ४

अ० । आ० चू० । आव० । मायाशब्दे, तत्र कार्यमिति योग-
संग्रहत्वमस्य । स० ३२ सम० । दश० ।

पणिहिय-प्रणिहित-त्रि० । संबृते, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । व्य-
वस्थिते, आव० ४ अ० ।

पणीय-प्रणीत-त्रि० । प्ररूपिते, अनु० । आख्याते, आव० ४

अ० । सूत्र० । प्रज्ञते, आव० ३ अ० । अर्थकथनद्वारेण, प्ररूपि-

ते, न० । सम्यगावर्गीणं सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । शुभतया

प्रकृष्टे, भ० ४ श० ४ उ० । स्निग्धे, श्री० । गलत्स्नेहविन्दुके

भोक्तव्यं, प्रति० । आव० । भ० । दश० । स्था० । प्रणीतं नाम गू-

ढस्नेहं घृतपूरादिकमार्द्रस्वज्जकम्, यद्वा बहिः स्नेहेन प्र-

क्षितमण्डकादि, अपरं वा स्नेहावगाढं कृशराऽऽदि प्रणीत-

मुच्यते । तथा चाह-"गुढमिणेहं उल्लं तु खज्जगं मक्खियं च

जं बहिं । नेहागाढं कुसरं तु एवमाहं पणीयं तु" ॥ वृ० ४ उ० ।

पणीयभक्त-प्रणीतभक्त-न० । घृतदुग्धादिकं, वृ० ४ उ० ।

पणीयभोयण-प्रणीतभोजन-न० । गलत्स्नेहभोजने, "जं पुण

गलंतेहं, पणीयमिति तं बुहा वेति" यत्पुनर्गलत्स्नेहं भो-

जनं तत्प्रणीतं बुधास्तीर्थकृदादयो भुवंते । पि० ।

पणीयमाहार-प्रणीताहार-पुं० । गलत्स्नेहे आहार्यवस्तुनि,

'आहार उभयो पुण, पणीयमाहारभोयणा हाति । बाईकर-

णाहरणं, कल्लाणपुरोहउज्जाणं" उदाहरणमिदं । इत्येकम् ।

शब्दे वक्ष्यते । नि० चू० १ उ० ।

पणीयरसपरिच्चाइ-प्रणीतरसपरित्यागिन्-त्रि० । गलदघृत-

दुग्धादिविन्दुभक्तपरित्यागाभिप्राहिण, श्री० ।

पणीयरसभोइ-प्रणीतरसभोगिन्-त्रि० । गलत्स्नेहविन्दुभो-

कारि, स्था० ६ डा० । 'एवं पणीयरसमोहं मिया' इति

चतुर्थं ब्रह्मचर्यं, आचा० २ श्रु० ३ चू० १ अ० ।

प्रणीतरसभोजिन-त्रि० । गलत्स्नेहविन्दुभोक्तारि स्था० ६ डा० ।

पणीयरसभोयण-प्रणीतरसभोजन-न० । गलत्स्नेहसाम्यव-

हारं, "विभूसा इत्थीमंसगो, पणीअं रसभोजणं । नरस्स-

उत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ ४७ ॥" द० ८ अ० ।

पणुल्ल-प्रक्षिप्-धा० । प्रक्षेपेण क्षेपणे, "क्षिपंगलन्था-ऽड्कम्-

साल्लपेण लोल्ल-लुह-लुल्ल परी-घन्ताः" ॥ ८ । ४ । १४३ ॥ इत्य-

नेन क्षेपणोत्सादेशः । पणुल्लइ । पणुल्लइ । पणुल्लिअ । पणुल्लि-

स्सइ । पणुल्लतो । पणुल्लिअं । प्रा० ४ पाद । 'कस्माहं पणुल्लया-

मो' प्रक्षेपेण स्फोटयामः । उक्त० १२ अ० ।

पणोज्जय-प्रणीयक-पुं० । चन्द्रं गृह्णतो राहोरेकादशकृत्स्ने,

कृष्णपुद्गले, च० प्र० २० पाद० ।

पणोल्ल-प्रक्षिप्य-अव्य० । 'प्रैय' इत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

पणुद्य-अव्य० । 'प्रैय' इत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

पणोल्लगगइ-प्रक्षेपणगति-स्त्री० । बाणादीनामिव परंप्रेरणाद्

गतौ, स्था० ८ डा० ।

पणोदनगति-स्त्री० । बाणादीनामिव परंप्रेरणाद् गतौ,

स्था० ८ डा० ।

पणोल्लय-प्रक्षेपक-त्रि० । प्रेक्के, "परिसहाणं पणोल्लय"

आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

प्रणोदक-त्रि० । प्ररंक, आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

पणोल्लि-प्रणोदिन्-पुं० । प्राजनकदण्डे, प्रश्न० ३ आध्र० द्वार ।

परण-प्रज्ञ-त्रि० । प्रकर्षेण जानातीति प्रज्ञः । ज्ञानप्रभया श्रेष्ठ, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । निर्मलावबोधे, उत्त० ८ अ० । प्रकर्षेण केवलज्ञानिन्वाद् जानातीति प्रज्ञः, स एव प्राज्ञः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । केवलज्ञानिनि, उत्त० ८ अ० । तीर्थकरे, स्था० ५ डा० ३ उ० । गणधरे, नं० । अनु० । परिहृते, द्वा० १७ द्वा० । सद्बोधयुते, स्था० ७ डा० । अनु० ।

प्राज्ञ-त्रि० । निर्मलावबोधे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । प्रज्ञस्येदं प्राज्ञम्, गीतार्थेनोपात्ते सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

पर्य-न० । दले पत्रे, स्था० १० डा० ।

पर्य-त्रि० । पर्याद जानं, पर्यसंबन्धिनि वा अग्न्यादौ, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

पञ्च-त्रि० । पद्धातोः क्तप्रत्यये रूपम् । गते, वाच० ।

पर्य-न० । भारडे, द्वा० १ श्रु० ६ अ० ।

परणग-पञ्चग-पुं० । सपै, जं० १ वृत्त० ।

पमगतिल-पञ्चकतिल-पुं० । दुर्गन्धितिले, व्य० १ उ० ।

परणगद-पञ्चगार्द-न० । पञ्चगस्य सर्पस्याऽङ्गे, जी० ३ प्र-ति० ४ अत्रि० । "अह पञ्चगद्वरुवा पञ्चगलंठाणसंठिया" जी० ३ प्रति० ४ अत्रि० । रा० ।

परणगद्वरु-पञ्चगार्द्वरु-त्रि० । सर्पाङ्गरूपे, यादृशं पञ्च-गस्योदरच्छिन्नस्य पुच्छत ऊर्ध्वोक्तमर्धमधोविस्तीर्णमुपत्यु-परि चानिश्चङ्गं भवतीत्येवंरूपं येषां तानि तथा । भ० १५ श० ।

परणगभूय-पञ्चगभूत-त्रि० । नागकले, विपा० १ श्रु० ७ अ० । भ० ।

परणगरिउ-पञ्चगरिपु-पुं० । गरुडे, पक्षिगजे, वाच० । द्वे० ।

परणगा-पन्नगा-स्त्री० । धीधर्मजिनस्य शासनद्वयाम्, श्री-धर्मस्य पन्नगा देवी । मतान्तरं कन्दर्पा, गौरवर्णा, मन्य-वाहना, चतुर्भुजा, उत्पला-ऽङ्कशयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, पद्मा-ऽभययुतवामपाणिद्वया च । प्रच० २७ द्वार ।

पमात्त-प्रज्ञप्त-त्रि० । प्ररूपिते, तीर्थकर-गणधरे, प्ररूपिते, नं० । प्रज्ञाऽऽप्त-त्रि० । प्रज्ञा बुद्धिस्तयाऽऽप्तं संप्राप्तं तीर्थकरगण-धरे । स्वप्रज्ञया प्राप्ते, नं० ।

प्राज्ञाऽऽप्त-त्रि० । प्राज्ञान्तीर्थकरादामं गणधरेः । तीर्थकराण-देशादामं, नं० । भ० । प्रणीते, आ० म० १ अ० । समुपादेय-तया प्रकाशिते, द्वा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । पा० । सूत्र० । प्राक्षिच्छेकगतं प्राज्ञाप्तम् । छेकपुरुषपरिकर्मिते, रा० । विश० । पञ्चा० । योग्यीकृते, " लट्पणस्तमंउमीमा " योग्यीकृता र्वाजवपनस्य सेतुमीमा यस्याः सा । औ० ।

प्रज्ञपित-त्रि० । कथिते, रा० । औ० ।

परणत्तगंडविशोयण-प्रज्ञाऽऽप्तगण्डविशोकन-त्रि० । प्रज्ञया विशिष्टपरिकर्मविषयया बुद्ध्याऽऽप्तं प्राप्ते अतीव सुष्ठु पत्कि-र्मिते इति भावः, गण्डोपधानके, यत्र तत्तथा । चं० प्र० १० पाहु० । उपरि कर्मितगण्डोपधाने, भ० ११ श० ११ उ० ।

पमात्त-प्रज्ञप्ति-स्त्री० । प्रज्ञाप्यन्ते प्रकर्षेण बोध्यन्ते अर्था या-सु ताः प्रज्ञप्तयः । सूर्यप्रज्ञप्त्यादिषु, स्था० ।

प्रज्ञप्तयः-

तत्रो पन्नत्तीओ कालेणं अहिज्जंति-चंदपन्नत्ती, मूर-पन्नत्ती, दीवसागरपन्नत्ती ॥

(तत्रां इत्यादि) कालेन प्रथमपश्चिमपौरुषीलक्षणं हे-तुभूतेनाऽधीयन्ते । व्याख्याप्रज्ञप्तिर्जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिश्च न विव-क्षिता, त्रिस्थानकानुगंधादिति । स्था० ३ डा० १ उ० ।

अङ्गवाह्यप्रज्ञप्तयः-

चत्तारि परणत्तीओ अंगवाहिरियाओ पमात्ताओ, तं जहा-चंदपमात्ती, मूरपमात्ती, जंबुद्वीवपरणत्ती, दीवसागरपरणत्ती ।

अङ्गान्याचारादीनि तेभ्यो बाह्या अङ्गवाह्याः । व्याख्याप्रज्ञप्ति-रस्ति पञ्चमी, केवलं साऽङ्गप्रविष्टेति एताश्चतस्र उक्ताः । स्था० ४ डा० १ उ० ।

नामादिनिक्षेपः-

प्रज्ञप्तिरपि नामादिभिश्चतुर्धा, तत्र प्रज्ञप्तिरिति नाम, यथा-प्रज्ञप्तिर्विद्यादेवी । स्थापनाप्रज्ञप्ति-प्रज्ञप्तिशब्दा-र्थज्ञसाध्वादिः । द्रव्यप्रज्ञप्तिर्द्विधा-आगमनः, नो-आग-मतश्च । तत्राऽऽगमनः-तदर्थज्ञानानुपयुक्तः । नो-आगम-तस्तु ज्ञशरीर भव्यशरीरो-भयव्यतिरिक्तद्रव्यप्रज्ञप्तिर्भेदा-न्विधा । तत्राद्यौ भेदौ सुबोधौ, उभयव्यतिरिक्ता द्रव्यप्रज्ञ-प्तिर्द्विधा-लौकिकी, लोकोत्तरा च । एकैकाऽपि त्रिविधा-म-च्चित्त-मिश्र-द्रव्यविषयभेदात् । तत्राऽऽद्या यथा-प्रियासोदृ-पस्य मन्दुराममानीतहयज्ञापनम् । द्वितीया-तस्यैव रथज्ञा-पनम्, तृतीया-तस्यैव पर्याणदिपरिष्कृतहयज्ञापनम्, रथ-स्य वाऽऽवादियुक्तस्य ज्ञापनम् । लोकोत्तरा तु मच्चित्तवि-षया, यथा-प्रवाजनाचार्यस्य नवप्रप्रतिं प्रति शाल्या-दिमच्चित्तज्ञापनम्, सैव द्वितीया-शस्त्रपरिणतशाल्यादिज्ञा-पनम्, सैव तृतीया-दुष्पक्वशाल्यादिज्ञापनं चेति । अथ भावप्रज्ञप्तिरपि द्विधा-आगमनः, नो-आगमतश्च । तत्राऽऽग-मतस्तदर्थज्ञानोपयुक्तः । नो-आगमतस्तु भावप्रज्ञप्तिर्द्विधा-प्रशस्ता-ऽप्रशस्तभावप्रज्ञप्तिर्भेदात् । तत्र अप्रशस्तभावप्रज्ञ-प्तिर्यथा-ब्राह्मण्याः स्वमुताः प्रति जामातृभावनिवेदनम्, प्रशस्तभावप्रज्ञप्तिरियमेव-अर्थतोऽर्हतां गणधरान् प्रति, सूत्रतो गणधराणां स्वशिष्यान् प्रति । जं० १ वृत्त० । नि० चू० । चं० प्र० । भगवतीपुत्र, प्रति० । प्रज्ञपितक्षणाऽपु महा-विद्यासु, आ० चू० १ अ० । कल्प० । आ० म० । मंशयापन्न-स्य मधुरवचनैः प्रज्ञापने, दश० ३ अ० । ध० । स्वसमय पर-समयप्ररूपणायाम्, व्य० ३ उ० ।

पमात्तिकुसल-प्रज्ञप्तिकुशल-पुं० । कथाकुशलं, व्य० ।

संप्रति प्रज्ञप्तिकुशलमाह-

लोके, वेए, मसमए, तिबग्ग-सुत्त-ऽन्थाहियपेयालो ।

धम्म ऽन्थ कामपीसग-कहासु कहणवित्थरसमन्थो । १४३ ।

जीवाजीवं बंधे, मोक्खं गतिगगनं सुहं दुक्खं ।

पञ्चर्त्तिकुसलविज्ज-परवादिकुदंसणे महणो ॥ १४४ ॥

लोके, वेदं समये वाऽऽमीये प्रवचने यानि शास्त्राणि तेषु सूत्रार्थयोग्यहीनं पेयालं परिमाणं येन स सूत्रार्थ-

गृहीतपेयालः । सम्यग्द्विनिश्चितसूत्रार्थ इति तात्पर्यार्थः । तथा धर्मकथासु, अर्थकथासु च द्वित्रिसंयोगनो धर्मा-उर्थ-कामकथासु कथयितव्यासु ('कहणवित्थर' सि) विस्तरेण कथने समर्थः-धर्मा-उर्थ-काममिश्रकथासु विस्तरकथाकथनसमर्थः । तथा जीवस्, अजीवस्, धर्मस्, मोक्षस्, गतिस्, आगतिस्, सुखस्, दुःखमधिगत्य प्रकृतौ कुशलः । कुतः ? इत्याह-यतो विद् विद्वान्, एतदुक्तं भवति-यतो लोकचन्द-समयाऽऽचाराणां सम्यग्धेना ततो जीवानां नारकादीनास्, अजीवानां धर्मोस्तिकायादीनास्, बन्धस्य मिथ्यात्वा-ऽविर-ति-प्रमाद-कषाय-योगप्रत्ययकस्य, मोक्षस्य सकलकर्मशाऽप-गमरूपस्य, ज्ञानदर्शन-चारित्र्यहेतुकस्य, तथा येन येन कर्म-णा कृतेन नरक-तिर्यग्-देवभवेषूपस्थिर्भवति तद्रूपाया गतेः, येन च कर्मणा कृतेन मनुष्यभवे समुत्पत्तिस्तद्रूपाया आगतेः, तथा सुखं यथा प्राणिनामुपजायते तथाभूतस्य, यथा दुःखं तथा दुःखस्य प्ररूपणायां कुशलः । तथा परवादिनो यत् कुदर्शनं तस्मिन्मथनः, किमुक्तं भवति-परवादिनः प्रथमं भाषन्ते यथा युष्माभिः कुदर्शनमप्राहि, तनस्ते न सहमाना विप्रतिपद्यन्ते, तौश्च विप्रतिपद्यमानान् युक्तिभिस्तथा म-थ्नाति यथा स्वदर्शनपरित्यागं कुर्वन्तीति । एष इत्यंभूतः प्रज्ञसिक्तुशलः ।

साम्प्रतमथैव दृष्टान्तमाह-

पञ्चसीकुसलो खलु, जह खुडुगणी मुरुंडरायस्स ।
पुटो कह न वि देवा, गर्यं पि कालं न याणंति ॥१४५॥
तो उट्ठितो गणिवरो, राया वि य उट्ठितो ससंभंतो ।
अह खीरासवलद्धी, कहेति सो खुडुगणी तो ॥१४६॥
जाहे य पहरमेतं, कहियं न य मुण्ड कालमह राया ।
तो बेति खुडुगणी, रायाणं एव जाणाहि ॥१४७॥
जह उट्ठिएण वि तुमे, न विआओ एत्तिओ इमो कालो ।
इय गीयवादियविमो-हिया उ देवा न याणंति ॥१४८॥
अब्भुवगर्यं च रएणा, कहणीए एरिमो भवे कुसलो ।
ससमयपरुवणाए, महेति सो कुसमए चेव ॥१४९॥

प्रज्ञसिक्तुशलो यथा क्षुल्लकाचार्यो मुरुण्डराजस्य, तथा चा-न्यदा तेन राज्ञा पृष्टः क्षुल्लकगणी-कथं नु देवा गतमपि कालं न जानन्ति ? ततः एवं पृष्टः सन् गणिवरः सहसा आसना-दुत्थितः । तमुत्थितं दृष्ट्वा राजाऽपि ससंभ्रान्तः सममुत्थितः । ततोऽथाऽनन्तरं स क्षुल्लकगणी क्षीरमिवाऽऽभवति कथयन् यस्या लब्धेः सा क्षीराश्रवा, सा लब्धिर्यस्याऽसौ क्षीराश्रवल-ब्धिः । स इत्यंभूतः स्वसमयानुगतं किमपि कथयति ('जाहे य' इत्यादि) यदा च प्रहरमात्रं कालं यावत् कथितम्, अथ च तावन्न कालं राजा गतमपि न जानाति । ततो राजानं श्रुते क्षुल्लकगणी-एवमनेन प्रकारेण वक्ष्यमाणमपि जानी-हि । तदेवाऽऽह- ('जह उट्ठिएण वि' इत्यादि) यथा उत्थि-तेनाऽपि त्वया न विज्ञानोऽयमेतावान् कालो गतः कथा-रसप्रवृत्तेनेति । एवमनेन प्रकारेण गीत-वादिप्रथिमोहिता देवाः प्रभूतमपि गतं कालं न जानन्ति । एतच्च राजा तथै-वाऽभ्युपगतम् । जाता महती प्रतिपत्तिः ईदृशः खलु कथायाः कथनीयायाः प्रज्ञेः कुशलः, स च तथाभूतः स्वसम-

यप्ररूपणात् नियमतः कुसमयान्मप्राप्त्येव, उक्तः प्रज्ञसिक्तु-शलः । व्य० ३ उ० ।

पञ्चतिखेवणी-प्रज्ञप्तिपणी-स्त्री० । कथाभेदे, (व्याख्या ' अ-कखेवणी' शब्दे प्रथमभागे १५२ पृष्ठे गता) स्था० ४ ठा० २ उ० ।

पञ्चतिपकखेवणी-प्रज्ञप्तिपणी-स्त्री० । कथाभेदे, (अस्याः वक्तव्यता ' अकखेवणी' शब्दे प्रथमभागे १५२ पृष्ठे गता)

पञ्चपत्तिका-प्रज्ञपत्तिका-स्त्री० । आर्य्यरोहणाभिर्गतस्यादेह-गणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

पञ्चप्य-प्रज्ञाप्य-त्रि० । प्रज्ञापनीये, प्रति० ।

पञ्चरस-पञ्चदशन्-त्रि० । पञ्चाधिकेषु दशसु, सू० प्र० १ पादु० ।

पञ्चरसी-पञ्चदशी-स्त्री० । पौर्णमास्याम्, चं० प्र० २ पादु० । जं० । ['पुण्यमासी' शब्दे वक्तव्यता] ।

पञ्चरह-पञ्चदशन्-त्रि० । पञ्चाधिकेषु दशसु, पञ्चदशशब्दे "पञ्च(शत्-पञ्चदश-दत्ते)" ॥ ८ । २ । ४३ ॥ इत्यनेन ङच् इत्य-स्य णत्वे "दश-पापाणं हः" ॥ ८ । १ । २६२ ॥ इत्यनेन श इत्यस्य हत्वे "संख्या-गद्वद् रः" ॥ ८ । १ । २१६ ॥ इत्यनेन व इत्यस्य रत्वे च 'पञ्चरह' रूपनिष्पत्तिः ॥ प्रा० २ पाद ।

पञ्चव-प्रज्ञावत्-त्रि० । प्राज्ञे, बुद्धिमति, दश० ७ अ० ।

"दुष्मण दुष्टे वा वि नेवं भासिज्ज पञ्चवं" प्रज्ञा हेयो-पादे-यविवेचनात्मिका मतिस्तद्वान् । विवेचके, उल्ल० २ अ० ।

पञ्चवग-प्रज्ञापक-पुं० । यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः । गुरो, नं० । विशेष० । आचार्यं, सूत्र० २ ध्रु० ४ अ० । भेदभणनतो बोधके, भ० ६ श० ३१ उ० । प्रज्ञापयति सूत्रार्थं प्ररूपयति शिष्येभ्य इति प्रज्ञापकः । व्याख्यातरि, आ० म० १ अ० । विशेष० । अनु० ।

पञ्चवगदिसा-प्रज्ञापकदिशा-स्त्री० । प्रज्ञापको व्याख्या-ता, तदाश्रयेण या दिक् प्रज्ञापकदिक्, "पञ्चवतो जयभिमुहो-सा पुञ्चा मेविश पयाहिणन्ते । तस्संवऽणुगंतव्वा अग्गे-ईया दिसा नियमा" इत्युक्तलक्षणे दिग्भेदे, प्रज्ञापको यस्या दिशाऽभिमुखस्तिष्ठति सा पूर्वा, शेषास्त्याग्नेय्यादिका दि-शा नियमात् तस्यैव प्रज्ञापकस्य प्रदक्षिणातः प्रदक्षिणेनानु-गन्तव्याः इति गार्थार्थः । आ० म० १ अ० । विशेष० । आचा० (प्रज्ञापकदिग्भेदाः, तज्जामानि, तत्संख्या, तत्स्थितिश्च 'दिसा' शब्दे चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादिता । ज्ञान-संपत्तीच्छायां तस्याः प्रधानत्वात्)

पञ्चवगपरुवग-प्रज्ञापकप्ररूपक-त्रि० । प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः प्रज्ञापकश्चासौ प्ररूपकश्चेति विग्रहः । अवबोधकप्ररूपकं, द-श० ३ अ० ।

पञ्चवणा-प्रज्ञापना-स्त्री० । सामान्यविशेषरूपतः प्रज्ञापने स्था० १० ठा० । ज्ञा० । यथावस्थितार्थप्ररूपणायाम्, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । अनु० । भेदेन कथने, प्रज्ञा० ।

तिविहा पञ्चवणा पञ्चता, तं जहा-णाणपन्नवणा, दंसणपन्नवणा, चरित्तपन्नवणा ।

(निविहा इत्यादि) परं प्रज्ञापनाभेदाभिधानम् । तत्र ज्ञानप्रज्ञापना आभिनिबोधिकादिपञ्चधा ज्ञानम् । एवं दर्शनं क्षायािकादि त्रिधा इत्यादि । स्था० ३ टा० ४ उ० । सूत्र० । “पञ्चासि वा, पञ्चवर्णं सि वा, विष्णुसि वा परुवर्णं सि वा एगद्वि ।” नि० ४० १ उ० । म० । नि० । न० । फलकथने, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । नि० दर्शनायाम्, सम्म० १ काण्ड । प्रकर्षेण निःशेषकुतीर्थीतीर्थकरासाध्येन यथावस्थितस्वरूपनिरूपणलक्षणेन ज्ञाप्यन्ते शिष्यबुद्ध्याऽऽरोप्यन्ते जीवाऽऽजीवादयः पदार्था अनयन्ति प्रज्ञापना हिताऽहितप्रवृत्ति निवृत्त्युपदेशयथावस्थितजीवादपदार्थाज्ञापनात्प्रज्ञापना । प्रज्ञा० १ पद । अनु० ।

“जयति नमदमरमुकुट-प्रतिविम्बच्छ्रविहितबहुरूपः ।
उद्धर्तुमिव समस्तं, विश्वं भवपङ्क्तौ वीरः ॥ १ ॥
जिनवचनामृतजलधिं, वन्दे यद्विन्दुमात्रमादाय ।
अभयनूनं सत्त्वा, जन्मजराव्याधिपरिहीणा ॥ २ ॥
प्रणमनं गुरुपदपङ्कज—मधरीकृतकामधेनु-कल्पलतम् ।
यदुपास्तिवशाभिरुपम-मश्रुवते ब्रह्म तनुभाजः ॥ ३ ॥
जडमतिरपि गुरुचरणौ-पास्ति समुद्रभृतविपुलमतिविभवः ।
समयानुसारतोऽहं, विदधे प्रज्ञापनाविवृतिम् ॥ ४ ॥

अथ प्रज्ञापनेति क शब्दार्थः ? उच्यते-प्रकर्षेण निःशेषकुतीर्थीतीर्थकराऽऽसाध्येन यथावस्थितस्वरूपनिरूपणलक्षणेन ज्ञाप्यन्ते शिष्यबुद्ध्याऽऽरोप्यन्ते जीवाऽऽजीवादयः पदार्था अनयन्ति प्रज्ञापना । इयं च समवायाख्यस्य चतुर्थाङ्गस्योपाङ्गं तदुक्तार्थप्रतिपादनार्थम् । उक्तप्रतिपादनमनर्थकमिति चेत्, न, उक्तानामपि विस्तरणाऽभिधानस्य मन्दमतिविनेयजनानुग्रहार्थतया सार्थकत्वात् । इयं चोपाङ्गमपि प्रायः सकलजीवाऽऽजीवादपदार्थशासनात् शास्त्रस्य, शास्त्रस्य चादौ प्रज्ञावतां प्रवृत्त्यर्थमवश्यं प्रयोजनाद्विहितस्य, मङ्गलं च यक्तव्यम् । उक्तं च—“प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं, फलाद्विहितं स्फुटम् । मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥ १ ॥ ” इति । प्रज्ञा० ।

ववगयजरमरणभयं, सिद्धे अभिवन्दिता निविहेण ।
वंदामि जिणवरिंदं, तेलोक्गुरुं महावीरं ॥ १ ॥
सुयरयणनिहाणं जिण-वरेणं भविजणणिवुइकरेणं ।
उवदंसिया भगवया, पन्नवणा सव्वभावाणं ॥ २ ॥
वायगवरवंसाओ, तेवीसइमेण धीरपुरिसेणं ।
दुद्धरधरेण सुणिणा, पुव्वसयसमिद्धबुद्धीण ॥ ३ ॥
सुयसागरा विणेऊ-ण जेण सुयरयणमुत्तमं दिव्वां ।
सीसगणस्स भगवओ, तस्स णमो अज्जसामस्स ॥ ४ ॥
अज्जकयणमिणं चित्तं, सुयरयणं दिट्ठिवायणीसंदं ।
जह वणिणयं भगवया, अहमपि तह वणइस्सामि ॥ ५ ॥

मिद्धाश्च नामादिभेदतोऽनेकधा, ततो यथोक्तसिद्धप्रतिपत्त्यर्थं विशेषणमाह व्यपगतजराभयमयान् । जरा वयोहानिलक्षणं, मरणं प्राणत्यागरूपसं, भयमिहलोकैकादिभेदात्मकप्रकाशं, उक्तं च—“इह-परलोकाऽऽद्यान्-मकम्हा आजीव-मरणं मसिलोण ” इति । विशेषतोऽपुनर्भावरूपतया अपगतानि भ्रष्टानि जराभयमयानि येभ्यस्ते तथा तान्, त्रि-

विधेन मनसा, वाचा, कायेन, अनेन योगव्यव्यापारविकलं द्रव्यवन्दनमित्याह । अभिवन्द्य अभिमुखं वन्दित्वा प्रणम्येत्यर्थः । अनेन समानकर्तृकतया पूर्वकाले च क्त्वाप्रत्ययविधानाद् नित्यामित्येकान्तपक्षव्यवच्छेदमाह, एकान्तनित्या नित्यपक्षे क्त्वाप्रत्ययस्याऽसम्भवात् । तथाहि अप्रच्युताऽनुत्पन्नस्थिरैकस्वभावं नित्यं, तस्य कथं भिन्नकालक्रियाद्वयकर्तृत्वोपपत्तिः ? आकालमेकस्वभावत्वैकस्या एव कस्याश्चित् क्रियायाः सदा भावप्रसङ्गात् । अनित्यमपि प्रकृत्यैकक्षणस्थितिधर्मकस्य ततस्तस्याऽपि भिन्नकालक्रियाद्वयकर्तृत्वाऽयोगः, अवस्थानाभावावित्यलं विस्तरेण, अन्यत्र सुचरितत्वात् । क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह (वंदामि जिणवरिंदं इत्यादि) ‘शूर’ ‘वीर’ विक्रान्तौ । वीरयति स्म कषायादिशत्रून् प्रति विक्रामति स्मेति वीरः । महाश्चासौ वीरश्च महावीरः । इदं च महावीर इति नाम न यादृच्छिकं, किंतु यथावस्थितमनन्यसाधारणं परीपहोपसर्गादिविषयं वीरत्वमपेक्ष्य सुरासुरकृतस्य, उक्तं च—“अयले भयमेरवाणं, खंतिखमे परीसहोवसग्गाणं देवेहि कए महावीरं” इति । अनेनाऽपायापगमातिशयो ध्वन्यते । तं कथंभूतम् ? इत्याह जिनवरेन्द्रमजयन्ति रागादिशत्रून्भिभवन्ति जिनास्ते च चतुर्विधास्तथा-धृतजिनाः, अवधिजिनाः, मनःपर्यायजिनाः, केवलजिनाः । तत्र केवलजिनव्यतिपत्तये वरग्रहणम् । जिनानां वरा उत्तमा भूत भवद्-भाविभावस्वभावभावभासिकेवलज्ञानकलितत्वाद् जिनवराः । ते चाऽनीर्थकरा अपि सन्तः सामान्यकेवलिनो भवन्ति, ततस्तीर्थङ्करत्वप्रतिपत्त्यर्थमिन्द्रग्रहणम् । जिनवराणामिन्द्रा जिनवरेन्द्रः प्रकृष्टगुणस्कन्धरूपतीर्थकरनामकर्मोद्देशातीर्थकर इत्यर्थः । अनेन ज्ञानातिशयम्, पूजातिशयं चाह । ज्ञानातिशयमन्तरेण जिनेषु मध्ये उत्तमत्वस्य, पूजातिशयमन्तरेण जिनवराणामपि मध्ये इन्द्रत्वस्याऽपेक्षान् । तं पुनः किम्भूतम् ? इत्याह-त्रैलोक्यगुरुम्-गृणति यथावस्थितं प्रवचनार्थमिति गुरुः, त्रैलोक्यस्य गुरुर्त्रैलोक्यगुरुः, तथा च भगवान् अत्रैलोक्यनिवासिभवनपतिदेवेभ्यः, तिर्यक्लोकनिवासिभवनपतिदेवेभ्यश्च भर्मा दिदेश, तम्, अनेन वागनिशयमाह । एते चाऽपायापगमातिशयादयश्चत्वारोऽप्यतिशया देहभोगाद्यादीनामतिशयानामुपलक्षणम् । तानन्तरेणैतेषामसम्भवात् । ततश्चतुस्त्रिंशदतिशयपेपेन भगवन्तं महावीरं वन्दे इत्युक्तं दृष्टव्यम् । आह-ननु ऋगभादीन् व्युदस्य किमर्थं भगवतो महावीरस्य वन्दनम् ? उच्यते वर्त्तमानतीर्थाधिपतित्वेनाऽऽमन्त्रोपकारित्वात् । तदेव आसन्नोपकारित्वं दर्शयति- [सुयरयणं इत्यादि] अत्र प्रज्ञापनेति विशेषणम् । शेषं सामानाधिकरण्यात्, वैयधिकरण्येन च विशेषणम् । [जिणवरं णं ति] जिनाः सामान्यकेवलिनस्तेषामपि वर उत्तमस्तीर्थकत्वात् जिनवस्तेन सामर्थ्याद् महावीरेण अन्यस्य वर्त्तमानतीर्थाधिपतित्वाभावात् । इह छुप्रस्थलीणमोहजिनापेक्षया सामान्यकेवलिनोऽपि जिनवरा उच्यन्ते, ततस्तत्कल्पं मा ज्ञासीद्विनेयजन इति तीर्थङ्करत्वप्रतिपत्तये विशेषणान्तरमाह-भगवता-भगः समग्रेश्वर्यादिरूपः । उक्तं च—“देवद्वयस्य समप्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याऽर्थप्रयत्नस्य, वरणां भग इतीहना” ॥१॥ भगोऽस्याऽस्तीति भगवान्, अतिशयने

चतुप्रत्ययः । अतिशायी च भगो वर्द्धमानस्वामिनः शेषप्राणि-
गणापेक्षया त्रैलोक्याधिपतित्वात् । तेन भगवता परमार्ह-
न्त्यमार्हमोपेतेनेत्यर्थः । पुनः कथंभूतेन ? इत्याह भव्यजननि-
र्वृत्तिकरेण भव्यस्तथाविधाऽनादिपारिणामिकभावात् सिद्धि-
गमनयोग्यः स चाऽसौ जनश्च भव्यजनः, निर्वृतिनिर्वाणं सक-
लकर्ममलापगमनेन स्वस्वरूपलाभतः परमस्वास्थ्यम्, तद्धेतुः
सम्यग्दर्शनाद्यपि “कारणे कार्योपचारात्” निर्वृतिस्तत्करण-
शीलो निर्वृत्तिकरः, भव्यजनस्य निर्वृत्तिकरो भव्यजननिर्वृत्ति-
करस्तेन । आह-भव्यमद्वयमभव्यव्यवच्छेदार्थम् अन्यथा तस्य
नैरर्थक्यप्रसङ्गात् । तत इदमापत्तितं भव्यानामेव सम्य-
ग्दर्शनादिकं करोति, नाऽभव्यानाम् । न चैतदुपपन्नं भगव-
तो धातरागत्वेन पक्षपातासम्भवात् । नैतत्सारं सम्यग्वस्तु-
तत्त्वाऽपरिज्ञानात् । भगवान् हि सवितेव प्रकाशमविशेषेण
प्रवचनार्थमातनोति, केवलमभव्यानां तथास्वाभाव्यादेव ता-
मसखगकुलानामिव सूर्यप्रकाशो न प्रवचनार्थं उपदिश्यमा-
नोऽपि उपकाराय प्रभवति । तथा चाह वादिसुल्यः—“मद्धर्म-
बीजवपनानयकौशलस्य, यत्नोक्तबान्धव ! तवाऽपि खिलान्य-
भूयन् । तन्नाद्भुतं खगकुलेष्विह तामसेषु, सूर्योशवां मधुक-
रीचरणावदानाः” ॥१॥ ततो भव्यानामेव भगवद्वचनादुपका-
रं जायते इति भव्यजननिर्वृत्तिकरणेत्युक्तम् । किम् ? इत्याह-
(‘उवदंसिध’ ति) उप सामीप्येन यथा श्रोतॄणां भट्टित्य
थावस्थितवस्तुतत्त्वावबोधो भवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः ।
वर्णिता श्रवणगोचरं नीता उपदिष्टा इत्यर्थः । काऽसौ ? प्रज्ञा-
पना, प्रज्ञाप्यन्ते प्रकल्पन्ते जीवादयो भावा अनया शब्द-
संहत्या इति प्रज्ञापना, किंविशिष्टा ? इत्यत आह-श्रुतरत्ननि-
धानस, इह रत्नानि द्विविधानि भवन्ति, तद्यथा-द्रव्यरत्नानि,
भावरत्नानि । तत्र द्रव्यरत्नानि धैर्य-मरकतेन्द्रनीलादीनि,
भावरत्नानि श्रुत-प्रतादीनि । तत्र द्रव्यरत्नानि न तात्त्विका-
नीनि भावरत्नैरिहाऽधिकारः, तत एवं समासः-श्रुतान्येव
रत्नानि श्रुतरत्नानि, न तु श्रुतानि च रत्नानि च, नाऽपि
श्रुतानि रत्नानीयेति, कुतः ? इति चेत् उच्यते-प्रथमपक्षे
श्रुतव्यतिरिक्तैर्द्रव्यरत्नैरिहाधिकाराभावात्, द्वितीयपक्षे तु
श्रुतानामेव तात्त्विकरत्नत्वात् श्रुतरत्नैरुपमाया अयोगात् ।
निधानमिव निधानं श्रुतरत्नानां निधानं श्रुतरत्ननिधानम् ।
केषां प्रज्ञापना ? इत्यत आह-सर्वभावानास, सर्वे च ते भा-
वाश्च सर्वभावा जीवाऽजीवा—ऽऽश्रव—बन्ध—संवर—
निर्जरा—मोक्षाः । तथाहि—अस्यां प्रज्ञापनायां षट्विंशत्प-
दानि, तत्र प्रज्ञापना—बहुवचन्य—विशेष—चरम—परिणाम-
संक्षेपपञ्चसु पदेषु जीवाऽजीवानां प्रज्ञापना । प्रयोगपदे क्रि-
यापदे चाऽऽश्रवस्य “काय वाङ्मनःकर्मयोग आध्रवः” इ-
ति वचनात् । कर्मप्रकृतिपदे बन्धस्य प्ररूपणा । समुद्रघात-
पदे केवलममुद्रातप्ररूपणायां संवर निर्जरा—मोक्षाणां प्र-
याणाम् । शेषेषु तु स्थानादिषु पदेषु क्वचित् कस्यचिदिति ।
अथवा-सर्वभावानामिति द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावानास । एत-
दव्यतिरेकेणाऽन्यस्य प्रज्ञापनीयस्याऽभावात् । तत्र प्रज्ञापना-
पदे जीवाऽजीवद्रव्याणां प्रज्ञापना । स्थानपदे जीवाऽऽधार-
स्य क्षेत्रस्य । स्थितिपदे नारकादिस्थितिनिरूपणात् कालस्य ।
शेषपदेषु संख्या-ज्ञानादिपर्यायव्युत्क्रान्त्युच्छ्वासादीनां भा-
वानामिति । अस्याश्च गाथायाः “अञ्जयणमिदं चित्तं”
इत्यनया सहाभिसम्बन्धः । केवलं धेनेयं सत्त्वानुग्रहाय श्रुत-

सागराबुद्धता असावप्यासन्नतरोपकारित्वादस्मद्विधानां न-
मस्कारार्ह इति तन्मस्कारविषयमिदमपान्तराल एवान्यक-
र्तृकं गाथाद्वयम्—(वायगवरघंसाश्रो इत्यादि) वाचकाः
पूर्वविदः, वाचकाश्च ते वराश्च वाचकवराः वाचकप्रधानाः,
तेषां वंशः प्रवाहो वाचकवरवंशस्तस्मिन्, सूत्रे च पञ्चमी-
निर्देशः प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि सर्वासु विभक्तिष्वपि
सर्वा विभक्तयो यथायोगं प्रयतन्ते । तथा चाह—पाणि-
निः स्वप्राकृतव्याकरणे—“ व्यत्ययोऽप्यासास ” इति । तयो-
र्विशतितमेन तथा च सुधर्मस्वामिन आरभ्य भगवानार्य-
श्यामस्त्रयोविंशतितम एव, किम्भूतेन ? धीरपुरुषेण, धीर्बु-
द्धिस्तया राजत इति धीरः, धीरश्चासौ पुरुषश्च धीरपु-
रुषस्तेन, तथा दुर्द्धराणि प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि
पञ्च महाप्रतानि धारयतीति दुर्द्धरधरस्तेन, तथा मन्यते
जगतत्तिकालावस्थामिति मुनिस्तेन, विशिष्टसंविन्समन्वि-
तेनेत्यर्थः । पुनः कथंभूतेन ? इत्याह—पूर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिना-
पूर्वाण्ये च तत् श्रुतं च पूर्वश्रुतम्, तेन समृद्धा बुद्धिमुपगता
बुद्धिर्यस्य स पूर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिस्तेन । आह-यो वाचकवरवं-
शान्तर्गतः स पूर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिरिव भवति, ततः किमेतन् वि-
शेषणेन ? सत्यमेतत् । किन्तु पूर्वविदोऽपि षट्स्थानकपतिता
भवाः, तथा च चतुर्दशपूर्वविदामपि मतिमधिकृत्य षट्-
स्थानकं वक्ष्यति । तत आधिक्यप्रदर्शनार्थमिदं विशेषणमित्य-
दोषः समिद्धबुद्धिरेव इत्यत्र ‘ए’ शब्दस्य न्द्रस्वत्वस्य, ‘दि’ श-
ब्दस्य च दीर्घता आर्यत्वात् । तथा श्रुतमनर्वा कृपारत्वात् सुभा-
वितरत्नयुक्तत्वाच्च सागर इव श्रुतसागरः “व्याघ्रादिभिर्गौ-
णिस्तद्गुणानुक्तौ” इति समासः । तस्मात् ‘विणेऊण’ ति ।
देशीवचनमेतत् । साम्प्रतकालीनपुरुषयोग्यं वीनयित्वा इत्य-
र्थः । धेनेयं प्रज्ञापनारूपं श्रुतरत्नमुत्तमं प्रधानम्, प्राधान्यं च
न शेषश्रुतरत्नापेक्षया किन्तु स्वरूपतः । इत्तं शिष्यगणाय
तस्मै भगवते ज्ञानैश्वर्यप्रमादिमते, आगतं सर्वहयधर्म-
भ्यां यातः प्राप्तो गुणैरेत्यर्थः, स चासौ श्यामश्च आर्य-
श्यामस्तस्मै, सूत्रे च षष्ठी-अनुवर्थे द्रष्टव्या—‘बुद्धिर्विभक्तीषु
भस्मइ चउत्थी’ इति वचनात् । अनुनाक्तमवन्धैवयं गाथाः ।
(अञ्जयणं इत्यादि) अध्ययनमिदं प्रज्ञापनाख्यम्, ननु यदी-
यमध्ययनं किमन्यस्याऽऽश्रवणयोगादिद्वारापन्त्यासौ न कि-
यते ? उच्यते—नायं नियमो यदवश्यमध्ययनादावुपक्रमा-
द्युपन्यासः क्रियत इति । अनियमोऽपि कुतोऽऽतीत्यं ? इति
चेत् उच्यते-नन्वध्ययनादिष्वदर्शनात् । तथा चित्रार्थवि-
कारयुक्तत्वाच्चित्रम्, श्रुतमेव रत्नं श्रुतरत्नम्, दृष्टिवादस्य
द्वादशस्याङ्गस्य निःप्यन्द् इव दृष्टिवादनिःप्यन्द्, सूत्रे नपुं-
सकतानिर्देशः प्राकृतत्वात् । यथा वर्णिने भगवता श्रीम-
न्महावीर्यवर्द्धमानस्वामिना इन्द्रभूतिप्रभृतीनामध्ययनार्थस्य
वर्णितत्वात्, अध्ययनं वर्णिनीमन्युक्तम्, अहमपि तथा वर्ण-
यिष्यामि । आह कथमस्य लुब्धस्य तथा वर्णयितुं शक्तिः ?
नैव दोषः, सामान्यताभिधेयपदार्थवर्णनमात्रमधिकृत्यैवमभि-
धानात् । तथा च अहमपि तथा वर्णयिष्यामीति । किमुक्तं
भवति-तदनुसारं वर्णयिष्यामि, न स्वमनोपि कथयति ।

षट्त्रिंशत् पदानि-

पञ्चवणा १ ठाणां २.

बहुवचनं ३ टि ४ विनेसा य ५ ।

वर्कती ६ उरसासो ७-

सखा ८ जोषी य ९ चरिमाई १० ॥ १ ॥

भासा ११ सरीर १२ परिणाम १३,

कसाया १४ इंदिय १५ प्ययोगे य १६ ।

लेसा १७ कायद्विड्या १८,

सम्मचे १९ अंतकिरिया य २० ॥ २ ॥

ओगाहणसंठाणा २१,

किरिया २२ कम्मे इयावरे २३ ।

(कम्पस्म) बन्धए २४ (कम्पस्स) वेय (ए) २५ वेयस्स,

बन्धए २६ वेयवेयए २७ ॥ ३ ॥

आहारे २८ उवओगे २९,

पासण्या ३० सणिए ३१ संजमे ३२ चेव ।

ओही ३३ पवियारण ३४ वे-

यणा ३५ य ततो समुपाए ३६ ॥ ४ ॥

अस्यां च प्रज्ञापनायां पदत्रिशत्यदानि भवन्ति; पदस, प्रकरणस, अर्थाधिकार इति पर्यायाः । तानि च पदान्यमूनि- (' पञ्चवर्णा ' इत्यादि) गाथाचतुष्टयम् । तत्र प्रथमं पदं प्रज्ञापनाविषयं प्रश्नमधिकृत्य प्रवृत्तत्वात् प्रज्ञापना । १ । एवं द्वितीयं स्थानानि । २ । तृतीयं बहुवक्तव्यम् । ३ । चतुर्थं स्थितिः । ४ । पञ्चमं विशेषः । ५ । षष्ठं व्युत्क्रान्तिः, व्युत्क्रान्तिलक्षणप्रकारयुक्तत्वात् । ६ । सप्तममुच्छ्वासः । ७ । अष्टमं सञ्ज्ञाः । ८ । नवमं योनिः । ९ । दशमं चरमाणि, चरमार्णानि प्रश्नमुद्दिश्य प्रवृत्तत्वात् । १० । एकादशं भाषा । ११ । द्वादशं शरीरम् । १२ । त्रयोदशं परिणामः । १३ । चतुर्दशं कपायाः । १४ । पञ्चदशमिन्द्रियम् । १५ । षोडशं प्रयोगः । १६ । सप्तदशं लेश्याः । १७ । अष्टादशं कायस्थितिः । १८ । एकोनविंशतितमं सम्यक्त्वम् । १९ । विंशतितममन्तक्रिया । २० । एकविंशतितममवगाहनास्थानम् । २१ । द्वाविंशतितमं क्रिया । २२ । त्रयोविंशतितमं कर्म । २३ । चतुर्विंशतितमं कर्मणां बन्धकः, तस्मिन् हि यथा जीवः कर्मणां बन्धको भवति तथा प्रकृत्यन्त इति तत् तथाताम् । २४ । एवं पञ्चविंशतितमं कर्मवेदकः । २५ । षड्विंशतितमं वेदस्य बन्धक इति वेदयन्तेऽनुभवतीति वेदस्तस्य यन्त्र एव बन्धकः, किमुक्तं भवति- कति प्रकृतीवेदयमानस्य कतिप्रकृतीनां बन्धो भवति ? इति तत्र निरूप्यते ततस्तद्वेदस्य बन्ध इति नाम । २६ । एवं कां प्रकृतिं वेदयमानः कति प्रकृतीवेदयन्ते इत्यर्थप्रतिपादकं वेदवेदको नाम सप्तविंशतितमम् । २७ । अष्टाविंशतितममाहारप्रतिपादकत्वादाहारः । २८ । एवमेकोनविंशतितममुपयोगः । २९ । त्रिशतमं ' पासण्या ' ति दर्शनता । ३० । एकत्रिशतमं सञ्ज्ञा । ३१ । द्वात्रिंशतमं संयमः । ३२ । त्रयस्त्रिंशतममवधिः । ३३ । चतुर्गत्रिशतमं प्रविचारणा । ३४ । पञ्चत्रिंशतमं वेदना । ३५ । षड्त्रिंशतमं समुद्धानः । ३६ । तद्वधमुपन्यस्तानि पदानि ॥

साम्प्रतं यथाक्रमं पदगतानि सूत्राणि वक्तव्यानि, तत्र प्रथमपदगतमिदमादिमं सूत्रम् -

से किं तं पणवणा ? पणवणा दुविहा पणत्ता । तं जहा- जीवपणवणा य, अजीवपणवणा य ।

[' से किं तं पणवणा ? ' इति] अथाऽस्य सूत्रस्य कः प्रस्तावः ? उच्यते-प्रश्नसूत्रमिदम् । एतच्चादावुपन्यस्तमिदं ज्ञापयति-पृच्छतां मध्यस्थबुद्धिमतांऽर्थिनो भगवद्दर्शवदिएत-त्त्वप्ररूपणा कार्या, न शेषस्य । तथा चोक्तम्- " मध्यस्थो बुद्धिमानर्थी, श्रोता पात्रमिति स्मृतः " । तत्र-से-शब्दो मागधदेशीप्रसिद्धो निपातस्तत्र-शब्दार्थः । अथवा अथ-शब्दार्थः, स च वाक्योपन्यासार्थः । किं इति परप्रश्ने, (तं ति) तावदिति द्रष्टव्यम्, तच्च क्रमोद्घोतने । तत एव समुदायार्थः- तिष्ठन्तु स्थानादीनि पदानि प्रष्टव्यानि शान्तः क्रमवर्तिन्यात्, प्रज्ञापनाऽनन्तरं च तेषामुपन्यस्तत्वात् । तत्र तावदेतावत् पृच्छामि-किं प्रज्ञापना ? इति । अथवा प्राकृतशैल्या अभिधेयवर्तिवचनानि योजनीयानि इति न्यायादेवं द्रष्टव्यम्-तत्र का तावत्प्रज्ञापना ? इति । एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते सति भगवान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनाऽऽदरार्थं किञ्चित्क्षिप्योक्तं प्रत्युच्चार्याऽऽह- (पणवणा दुविहा पणत्ता इति) अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन निर्वचनसूत्रेणैतदाचष्टेन सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रश्नतीर्थकरनिर्वचनरूपम्, किंतु किञ्चिदन्यथाऽपि, बाहुल्येन तु तथारूपम् । यत उक्तम् " अर्थं भासद् अहिता, सुते गंधंति गणहारा निउणं " इत्यादि । तत्र प्रज्ञापना इति पूर्ववत् । द्विविधा द्विप्रकारा, प्रज्ञप्ता प्ररूपिता । यदा तीर्थकरा एव निर्वक्तारस्तदाऽयमर्थोऽवसंयो-अन्यैरपि तीर्थकरैः । यदा पुनरन्यः कश्चिद्वार्तास्तन्मतानुसारी तदा तीर्थकर-गणधरैरिति । द्विविध्यमवोपदर्शयति- (तं जहा- जीवपणवणा य, अजीवपणवणा य । तथा इति वक्ष्यमाणभेदकथनप्रकाशनार्थः । जीवन्ति प्राणान् धारयन्तीति जीवाः । प्राणाश्च द्विधा-द्रव्यप्राणाः, भावप्राणाश्च । तत्र द्रव्यप्राणा इन्द्रियादयः, भावप्राणा ज्ञानादीनि । द्रव्यप्राणैरपि प्राणिनः संसारसमापन्ना नारकादयः । केवलभावप्राणैः प्राणिनां व्यपगतममस्तकर्मसञ्ज्ञाः सिद्धाः । जीवानां प्रज्ञापना जीवप्रज्ञापना । न जीवा अजीवा जीवविपरीतस्वरूपाः, ते च धर्माः-ऽधर्माः-ऽऽकाश-पुटलास्तिकायाः-ऽऽहामयरूपाः, तेषां प्रज्ञापना अजीवप्रज्ञापना । चकारौ द्वयोरपि प्राधान्यन्यापनार्थो । न खल्विहाऽन्यतरस्या प्रज्ञापनाया गुणभायः, एवं सर्वत्राप्यक्षरगमनिका कार्या । (जीवाजीवप्रज्ञापनयोर्भेदा जीवाजीवभेदानां प्ररूपणया गतार्था इति) । प्रज्ञा० १ पद ।

एतद्वीकाकारः-

तमत नयमङ्गकलितं, प्रमाणबहुलं विशुद्धसद्बोधम् ।

जिनवचनमन्यतीर्थिक कुमतनिगमैकदुर्लभितम् ॥ १ ॥

जयति हरिभद्रसूरि-पीकाकृद्विभूतविषमभावाथः ।

यद्वचनवशाद्दहमपि, जानां लेशेन विवृतिकरः ॥ २ ॥

कृत्वा प्रज्ञापनाटीकां, पुण्यं यदवाप मलयगिरिनगम् ।

तेन समन्तोऽपि जनाः, लभतां जिनवचनमद्बोधम् ॥ ३ ॥

प्रज्ञा० ३६ पद । (' सुय ' शब्दं निजपः)

पञ्चवर्णाजोग-प्रज्ञापनायोग्य-वि० । प्रज्ञापनीयं अभिलान्ये, ज्ञा० म० १ अ० ।

प०।वर्णिज-प्रज्ञापनीय-वि० । प्रज्ञाप्यन्ते प्ररूप्यन्ते इति प्रज्ञापनीयाः । वचनपर्यायत्वेन श्रुतज्ञानगोचरं, विशे० । अभिला-प्यं विशे० । सुखावयवांश्च, ध० २ अधि० । तद्वन्धो हि स्वा-प्रहादकृत्याविषयाभिर्वर्त्तयितुं न शक्यते इति आलोचना-

प्रदानयोग्ये, पञ्चा० ११ वि० । कथंचिदनामोगादस्यथा प्र-
वृत्तौ, तथाऽपि गीतार्थेन संबोधयितुं शक्ये, पञ्चा० ३ वि० ।

पञ्चवशी-प्रज्ञापनी-स्त्री० । प्रज्ञाप्यतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी ।
अर्थकथन्यां वक्तव्यायां भाषायाम्, भ० १० श० ३ उ० ।
विनीतविनेयजनस्योपदेशदाने, ध० ३ अधि० । भ० । प्रज्ञा० ।
प्रज्ञापनी यथा-हिमादिप्रवृत्तौ दुःखितादिर्भवति । दश० ७
अ० । शिष्यस्योपदेशे हेतुरूपा भाषा । संधा० ।

पञ्चाविय-प्रज्ञापित-त्रि० । सामान्य विशेषपर्यायैर्व्यक्तीकरणे-
न प्रकटीकृते, उक्त० २६ अ० । सामान्यतो विनेयेभ्य कथि-
ते, अनु० । प्रश्न० । ग० । नि० च० ।

पञ्चावेता-प्रज्ञापयितृ-त्रि० । प्रज्ञापके, “ इमे सावज्जं ति प-
णवेता पडिसेवेता भवइ ” स्था० ७ ठा० ।

पञ्चावेमाण प्रज्ञापयत्-त्रि० । बाधयति, औ० ।

पञ्चसमत्त-प्रज्ञासमाप्त-त्रि० । प्रज्ञायां समाप्तः प्रज्ञासमाप्तः,
पटुप्रज्ञे, सूत्र० ध्रु० २ अ० २ उ० ।

पञ्चसमीपय-प्रज्ञासमन्वित-त्रि० । औत्पत्तिक्यादिबुद्ध्या स-
मन्विते, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

पञ्चसह पञ्चदश-त्रि० । ‘ पञ्चदश ’ शब्दार्थे ।

पञ्चा-प्रज्ञा-स्त्री० । प्रज्ञानं प्रज्ञा, विशिष्टज्ञयोपशमजन्यायां प्र-
भुतवस्तुगतयथावस्थितधर्माऽऽलौचनरूपायां संविति, इयं चा-
भिनिर्वाधिकज्ञानविशेष एव । न० । आ० म० प्र० । विशे० ।
स्वयं विमर्शपूर्वके वस्तुपरिच्छेदे, मतिज्ञानविशेष, स० २२
मम० । उक्त० । स्वबुद्धयोपेक्षणं, सूत्र० २ ध्रु० ४
अ० । मर्ता, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । सूत्रार्थविषया-
यां मर्ता, भ० १६ श० ३ उ० । स्था० । ज्ञानं, सूत्र०
१ ध्रु० १२ अ० । स (एण) च ति वा, सह ति वा, मति
ति वा, पक्ष ति वा एगदु । नि० च० १ उ० । आ० च० ।
सूत्र० । विशिष्टपरिकर्मविषयायां बुद्धौ, च० प्र० २० पाहु० ।
सूत्र० । प्रज्ञायतेऽनया वस्तुतत्त्वमिति प्रज्ञा, हेतोपादेयविधे-
र्विधायां बुद्धौ, उक्त० ७ अ० । सूत्र० । बुद्धयतिशये आ० ४
अ० । क्रियासहितं ज्ञाने, उक्त० ७ अ० । सम्यक्त्वज्ञानौ,
आ० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । तीक्ष्णबुद्धौ, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

सं पञ्चया अक्षयय सागरे वा, महोदही वा वि अग्रान्तपारे ।

अर्सा भगवान्, प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा, तथा अज्ञयो न
तस्य ज्ञातव्येऽर्थे बुद्धिः प्रतिक्षीयते, प्रतिहन्यते वा, तस्य
हि बुद्धिः केवलज्ञानाख्या, सा च साद्यपर्यवसाना कालतः,
द्रव्य-क्षेत्र भाधिरप्यनन्ता । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । केवलज्ञा-
नं, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० । प्रज्ञा बुद्धिरीप्सितार्थसंपाद-
नविषया कुटुम्बकाभिवृद्धिविषया च, तद्योगाद् दशाऽपि
प्रज्ञा, प्रकर्षेण जानातीति प्रज्ञा दशदशानां पञ्चम्यां दशा-
याम्, स्था० १० ठा० । तं० । “ पंचमी उ वसं पत्तो, आणुपु-
व्वीए, जो नरो । इच्छियत्थं विचितेति, कुहुंषं वाऽभिकंख-
ति ॥ ५ ॥ ” दश० १ अ० । (अस्या गाथाया अर्थः ‘ वसा ’
शब्दे चतुर्थभागे २४८४ पृष्ठे मूलगाथायां प्रतिपादितः) प्रकर्षे-
ण ज्ञायते उन्मर्गाऽपवादतत्त्वमनयेति छेदश्रुतगर्भायां रह-
स्यवचनपद्धतौ, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

पञ्चाण-प्रज्ञान-न० । प्रकृष्टं ज्ञानं प्रज्ञानम् । जीवाजीवपदार्थ-
परिच्छेत्तरि ज्ञाने, आ० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० । सदसद्विवे-
के, आ० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । स० । बोधे, सूत्र० १ ध्रु०
१ अ० २ उ० । प्रज्ञायते येन तत्प्रज्ञानम्, यथावस्थितवस्तु-
ग्राहिणि ज्ञाने, आ० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० । पदार्थाऽऽविर्भा-
वके, आ० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० । प्रकर्षेण ज्ञायतेऽनेनेति
प्रज्ञानम् । स्वपरावभासकत्वादागमे, आ० १ ध्रु० ५ अ० ५
उ० । ध्रुतज्ञाने, आ० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । मत्यादिज्ञाने
च, आ० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

पञ्चाणव-प्रज्ञानवत्-त्रि० । प्रकर्षेण ज्ञायतेऽनेनेति प्रज्ञानं
स्वपरावभासकत्वादागमः तद्वन्तः प्रज्ञानयन्तः । आगमस्य वे-
त्तरि, आ० १ ध्रु० ५ अ० ५ उ० । सधृतिके, आ० १
ध्रु० ६ अ० २ उ० । प्रकृष्टं ज्ञानं जीवाजीवपरिच्छेदं, तद् वि-
द्यते यस्याऽनौ प्रज्ञानवान् । आ० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० ।
ज्ञानिनि, आ० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

पञ्चापरिसह-प्रज्ञापरिपह-पुं० । प्रज्ञायतेऽनया वस्तुतत्त्वमि-
ति प्रज्ञा बुद्धयतिशयः, स एव परीपहः प्रज्ञापरीपहः ।
प्रव० ८६ द्वार । प्रज्ञया गर्वाऽकरणे, प्रज्ञाया अभावे उद्वेगा-
ऽऽत्तणे, भ० ८ श० ८ उ० । मनोज्ञप्रज्ञाप्रारम्भाप्राप्ता, नो
गर्वमुद्धरेत् । प्रज्ञाप्रतिपक्षेणाऽप्यव्युद्विक्तत्वेन परीपहो भव-
ति नाहं किञ्चिज्ज्ञाने, सूत्रोऽहं सर्वैः परिभूत इत्येवं परि-
तापमुपागतस्य कर्मविपाकोऽयमिति मत्वा तदकरणान् प-
रीपहजयः । प्रव० ८६ द्वार । “ प्रज्ञां प्रज्ञावतां पश्यन्, आ-
त्मन्यऽप्रज्ञतां विदन् । न विप्रादेष्ट वा माद्येत्, प्रज्ञात्कर्षमुपा-
गतः ॥ २० ॥ ” ध० ३ अधि० ।

साम्प्रतमनन्तरात्कपरीपहान् जयतांऽपि कस्यचिद् ज्ञानाव-
रणापगमात्प्रज्ञाया उत्कर्षे, अपरस्य तु तदुदयादपकर्षे उत्पे-
क-वैकल्यसंभव इति प्रज्ञापरीपहमाह-

से नृणं मण पुवं, कम्माऽप्पाणफला कडा ।

जेणाऽहं नाऽभिजाणामि, पुटो केणइ करहुइ ॥ ४० ॥

अह पच्छा उड्जंनि, कम्माऽप्पाणफला कडा ।

एवमासासि अप्पाणं, शच्छा कम्मविवागयं ॥ ४१ ॥

‘ सं ’ शब्दो मागधप्रतिज्ञया अथ-शब्दार्थे उपन्यासे,
नूनं निश्चितम्, ‘ मया ’ इत्यात्मनिर्देशः । पूर्व प्राक्,
क्रियन्त इति कर्माणि, तानि च मोहनीयादीन्यापि
संभवन्त्यत आह—अज्ञानमनवबोधस्तत्फलानि ज्ञानाव-
रणरूपाणीत्यर्थः । कृतानि ज्ञाननिन्दादिभिरुपाजितानि ।
यदुक्तम्—“ ज्ञानस्य ज्ञानिनां चैव, निन्दा प्रद्वेष मत्सरैः ।
उपग्रान्ध विद्वैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म यध्यते ” ॥ १ ॥ ‘ मया ’
इत्यभिधानं च स्वयमकृतस्योपभोगाऽसंभवात् । उक्तं च—
“ शुभा-शुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः । स्वयमे-
वापभुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च ॥ १ ॥ ” कुत एतत् ?
इत्याह—येन हेतुना अहं नाभिजानामि नाभिमुख्येनावबु-
ध्ये पृष्टः केनचित्स्वयमजानता, जानता वा (करहु ति)
सूत्रत्वात्कस्मिंश्चित्सूत्रादौ, वस्तुनि वा प्रगुणेऽपीत्यभिप्रायः,
न हि स्वयं स्वच्छस्फटिकवदतिनिर्मलस्य प्रकाशरूपस्या-
ऽऽत्मनोऽप्रकाशकत्वम्, किंतु ज्ञानावृतिवशात् एव । उक्तं
हि “ तत्र ज्ञानावरणाय, नाम कर्म भवति येनाऽस्य । तत्

पञ्चविधं ज्ञान-मावृत्तं रयिरिव मेघैस्तथा ॥ १ ॥ " अथवा (मे गृणंति) ' मे ' शब्दः प्रतिवचनवाचिनोऽथशब्द-
स्याऽर्थः । स हि केनचित्किञ्चित्पर्यनुयुक्तस्तथाविधविमर्श-
भावेन स्वयमज्ञानम् कुत एतन्ममाऽज्ञानमिति चिन्तयन्
गुरुवचनमनुसृत्याऽऽत्मानमात्मनैव प्रतिवक्ति । (मे इति)
अथ नूनं निश्चितमेतन् । शेषं प्राग्वत् । आह-यदि पूर्वं कृतानि
कर्माणि किं न तदैव वेदानि ? उच्यते, अथेति वक्तव्या-
न्तरापन्यासे, पश्चादथाधोन्तरकालमुदीर्यन्ते विपर्ययन्ते कर्मा-
ग्यज्ञानफलानि कृतान्यलर्क * मूर्धिकाविपरिकारवत्, तथा-
विभ्रद्रव्यसाचिव्यादेव तेषां विपाकदानात् । ततस्तद्विधाता-
यैव यन्नो विधेयः, न तु विपादः । एवममुना प्रकारेणाऽऽश्वा-
स्य स्थस्थीकुरु, कम ? आत्मानम्, मा वैफल्यं कृथा इत्य-
र्थः । उक्तमेव हेतुं निगमयन्नाह-ज्ञात्वा कर्मविपाकं कर्मणां
कुम्भितविपाकम् इत्थं प्रज्ञाऽपकर्षमाश्रित्य सूत्रद्वयं व्याख्या-
तम् । एतदेव तदुत्कर्षपक्ष एवं व्याख्यायते-प्रज्ञात्कर्षवर्तव्यं
परिभाषनीयम्- ' मे ' इत्युपन्यासे, नूनं मया पूर्वं कर्मा-
ग्यनुष्ठानानि ज्ञानप्रशंसादीनि, ज्ञानमिह विमर्शपूर्वको बोधः,
तत्फलानि कृतानि, येनाऽहं ना, अपिशब्दस्य लुप्तनिर्दिष्टत्वा-
द्वाऽपि पुरुषोऽप्यभिजानामि, पृष्ठः पर्यनुयुक्तः, केनाऽप्य-
विवक्षितविशेषेण भवेणापीत्यर्थः । कस्मिंश्चिदयत्र तत्रा-
ऽपि वस्तुनि । अथ इत्युत्कर्षानन्तरम् (अपत्थत्ति) अपत्था-
नि आपर्तितकटुकानि कर्माण्यज्ञानफलानि (' उदीर्जन्ति ')
नि सूत्रत्वात् निरुज्यत्यर्थेन उदेष्यन्ति " वर्तमानसामीप्ये
वर्तमानवद्वा " ॥ ३१३१३१॥ (पार्णि०) इत्यनेन वर्तमानसा-
मीप्ये वा लटि उदीर्यन्ते सञ्ज्ञिहितकाल एवेदेष्यन्तीत्यर्थः ।
अयं चाऽऽशयः- उन्मेकां हि ज्ञानावगणकारणम्, अवश्यमेव
च तत्, तदुदये च कुतो ज्ञानम् ? अनियते वाऽस्मिन् क
उन्मेकः ? इत्येवमालोचयन्नाश्वास्य-प्रज्ञावलेपावलुप्तवर्तन-
मात्मानं स्वस्थीकुरु, ज्ञात्वा कर्मविपाकम् । इह च तन्त्रन्या-
येन युगपदर्थद्वयसंभवः । तन्त्रे च दैर्घ्यप्रसारितास्तन्त्रवः,
ततो यथा तदकम् अनेकस्य तिरर्धानस्य तन्तोः संग्राहि,
तथा यदेकेन अनेकार्थस्याऽभिधानं स तन्त्रन्याय इति सूत्र-
द्वयार्थः ॥ ४०-४१ ॥ उक्तं पाष्टी० २ अ० ।

अस्मिन् प्रस्तुतसूत्रमूचितमुदाहरणमाह-

उज्जेली कालखमणा, सागरखमणा सुवर्णभूमि ।

इंदो आउयसेमं, पुच्छइ सादिव्यकरणं च ॥ १२० ॥

(' उज्जेली ') उज्जयनी, कालक्षमणाः, सागरक्षमणाः,
सुवर्णभूमौ इन्द्र आयुक्तेषां पुच्छति सादिव्यकरणं चेति
गाथाक्षरार्थः ॥ १२० ॥ भावार्थस्तु वृद्धसम्प्रदायाद् ज्ञा-
तव्यः । उक्तं पाष्टी० २ अ० । स च (' अज्जरक्सिय ')
शब्दे प्रथमभागे २१७ पृष्ठे आर्यगन्तितकथावद्व भावनीयः)
अत्र प्रज्ञाऽपकर्षोपरि कालिकाचार्य-सागरचन्द्रयोः कथा-
उज्जयनीतः कालिकाचार्याः प्रमादिनः स्यादप्यान् मुक्त्वा
सुवर्णकुले स्वशिष्यसागरचन्द्रस्य समीपे प्राप्ताः । सागरच-
न्द्रस्तु तानेकाकिनः समायातान् नेपालजयति । कालिका-
चार्या अपि न किञ्चिन्स्वस्वरूपोपलक्षणं दर्शयन्ति । अन्य-
दा सागरचन्द्रेण पर्यदि मिडान्तव्याख्यानं प्राग्धस, चम-
त्कृता लोकाः सागरचन्द्रव्याख्यानं प्रशंसन्ति । कालिकाचार्या-

* अलर्क उन्मत्त. श्वा ।

णां सागरचन्द्रेण पृष्ठस-मव्याख्यानं कीदृशम् ? तैरुक्तम्-
भव्यम् । तेन च आचार्यैः समं तर्कवादः प्राग्धः । परं
तुल्यतया वक्तुं न शक्नोति । भृशं चमत्कृतम् । अथ शि-
ष्यास्ततः शय्यातरणं तिरस्कृताः त्रपां प्राप्ताः स्वगुरुं ग-
वेपयन्तश्चालिताः ' कालिकाचार्याः समायान्ति ' इति प्र-
सिद्धिं कुर्वाणाः सुवर्णभूमौ प्राप्ताः । सागरचन्द्रः ' कालि-
काचार्याः समायान्ति ' इति वृद्धस्य पुरः प्राप्यतवान् । वृ-
द्धः प्राह मयाऽपि श्रुतमस्ति । सागरचन्द्रस्तेषां सन्मुख-
मायात । तस्य तै. पृष्ठसः किमत्र कालिकाचार्याः समाया-
तास्मन्ति न वा ? तेनांकृतम्- एकाऽत्र वृद्धस्तमायातोऽस्ति,
नापरः कोऽपीति । तेऽप्युपाश्रयान्तः समायाता उपलक्षि-
ताः कालिकाचार्याः, प्रणतास्तैः, सागरचन्द्रेण पश्चादुपलक्ष्य
तेषां मिथ्यादुष्कृतं दत्तम् हा ! मया श्रुतलवगर्वाऽऽध्मा-
तेन श्रुतनिधयो ग्रयमाशानिता इति च कथितम् । कालिका-
चार्यैरुक्तम्- वत्स ! श्रुतगर्वो न कार्यः, यथा सागरचन्द्रेण
श्रुतमदः कृतस्तथाऽपरेण श्रुतमदः कार्यम् । उक्तं २ अ० ।

पराणापरिसहविजय-प्रज्ञापरिपटनजय-पुं० । अङ्गो-पाङ्ग पूर्व-
प्रकीर्णकविशागदस्य तर्का-ऽध्यात्मनिपुणस्य मम पुरस्ता-
दन्ये सर्वेऽपि भास्करस्य पुरः खद्योता इव निष्प्रभा इति ज्ञा-
नानन्दस्य निगमनं, आच० १ अ० ।

पराणामय-प्रज्ञापद-पुं० । तीक्ष्णबुद्ध्या जन्ये मदे, " पराणा-
मयं चैव तवोमयं च, लिखाम, गायमयं च भिस्व " स
अ० १ श्रु० १३ अ० ।

पराणायरगुत्त-प्रज्ञाकरगुत्त-पुं० । स्वनामख्याते दार्शनिके, वि-
दुषि, न० ।

पराणावत-प्रज्ञावत-त्रि० । क्रियासहितज्ञानयुक्ते, उक्तं ७ अ० ।

पणास-पञ्चाशत्-स्त्री० । पञ्चाऽऽवृत्तायां दशसंख्यायाम्, रा० ।

पराणामग-पञ्चाशत्-त्रि० । पञ्चाशदवर्षजाते, " पणासग-
स्म चक्रवृत्तं हायड " तं० ।

पराणासा-पञ्चाशत्-स्त्री० । " पञ्चाश त्पञ्चदश दत्ते " ॥ ८ । २ ।
४३ ॥ इति संयुक्तस्य णे पणणासा । ' पणणास ' इत्यर्थे, प्रा०
२ पाद ।

पत्नी-पत्नी-स्त्री० । यज्ञसर्वान्विन्यां भार्यायाम्, सामान्य-
भार्यायास, उक्तं २२ अ० ।

पराह-प्रश्न-पुं० । प्रश्न-नङ् । " सूत्रम् इन-रा-स्त-ह-ह-हणां गह " ॥ ८ । २ । ७४ ॥ इति अस्य गह । प्रा० २ पाद । पृच्छायाम्,
आगमोक्तरीत्यां पाश्चिंतस्य साधुक्रियाकर्तृत्वं, य० ३ अधि० ।
अङ्गुष्ठ बाहु-प्रश्नादिकासु मन्त्रविद्यासु, स० १० अङ्ग ।

पराहअ-प्रस्तव-पुं० । स्तनस्तन्ये " आगयपगहया " पुत्र-
स्नेहेन स्तनागतस्तन्या । अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ० ।

पराहवाहणय-प्रउननाहनक-न० । स्थविगस्तुस्थित-मुपनिबुद्धा-
भ्यां निर्गतस्य काटिकगणस्य चतुर्थे कुले, कल्प० २ अधि० ८
क्षण । " सिरिपगहवाहणकुलसम्भूतो हरिसउरीयगच्छालंका-
रभूतो अभयदेवसूरी " ती० ३८ कल्प ।

पराहसमन्थ-प्रउनसमर्थ-त्रि० । प्रश्नविषये प्रत्युत्तरदानसमर्थे,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

पण्डितवाग्विद-प्रश्नव्याकरण-न० । प्रश्नाश्च पृच्छाः, व्याकरणाणि च निर्वचनानि समाहारव्याकरणं व्याकरणम् । तन्प्रतिपादको ग्रन्थोऽपि प्रश्नव्याकरणम् । पा० । प्रश्ना अङ्गुष्ठप्रश्नविद्यास्ता व्याक्रियन्ते अभिधीयन्तेऽस्मिन्निति प्रश्नव्याकरणम् । प्रवचनपुरुषस्य दशमेऽङ्के । अयं च व्युत्पत्त्यर्थोऽस्य पूर्वकालेऽभूत् । इदानीं व्याश्रयपञ्चक संवरपञ्चकव्याकृतिरवेष्टापलभ्यते, अतिशयानां पूर्वाचार्यैरेदं युगीनानां पुष्टालम्बनप्रतिभविपुरुषापेक्षयाचारितत्वादिति । अस्य च श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिसंवरन्धी पञ्चमगणनायकः सुधर्मस्वामी सुवर्तो जम्बुस्वामिनं प्रति प्रणयनं चिकीर्षुः संवन्धाऽभिधेय-प्रयोजनप्रतिपादनपरम् "जम्बु ! इहमो अग्रहय संवरविशिच्छिद्यं पवयणरसम् । निस्संदं वाच्छामि, निच्छिद्यर्थं सुभासियन्महेर्त्साहि " ॥ प्रश्न० १ आश्र० द्वार । स० ।

प्रश्नव्याकरणदशा-

से किं तं पण्डितवाग्विदं ? पण्डितवाग्विदं गं अदुत्तरं पमिणसयं, अदुत्तरं अपमिणसयं, अदुत्तरं पमिणाऽपमिणसयं । तं जहा-अंगुष्ठपमिणाटं, बाहुपमिणाटं, अहागपमिणाटं; अत्रे वि चित्ता दिव्या विज्जाइमया नागसुवणादिं मदिं दिव्या संवाया आपविज्जति । पण्डितवाग्विदं पण्डितं वायणा, संविज्जा अणुओगदारा, संविज्जा वेदा, संविज्जा मिलोमा, संविज्जाओ निज्जुत्तीउ, संविज्जाओ संगदणीउ, संविज्जाउ पडिवनीउ, सं गं अंगदयाण दममे अंगे, ए० सुयकवंधे, पणयालीसं अज्झयणा, पणयालीसं उद्वेगणकाला, पणयालीसं समुद्वेगणकाला, संविज्जाइं पयमहम्माइं पयमेणां, संवेज्जा अक्खरा, अणोता गमा, अणोता पज्जवा, पण्डितात्मा, अणोता थावरा, मामयकडनिवद्धनिकाइया जिणपञ्चत्ता भावा आपविज्जति, पन्नविज्जति, पन्निज्जति, दंसिज्जति, निदंसिज्जति, उवदंसिज्जति, सं एवं आया, एवं नाया, एवं विन्नाया, एवं चरणकरणपरवणा आपविज्जति । से तं पण्डितवाग्विदं ? १० ।

अथ कानि प्रश्नव्याकरणानि ? प्रश्नः प्रतीतिः, तद्विषयं निर्वचनं व्याकरणम्, तानि च वर्तन्ते ततो बहुवचनान्तता, तेषु प्रश्नव्याकरणेषु अष्टोत्तरं प्रश्नशतम्, या विद्याः, मन्त्रा वा विधिना जप्यमाना, पृष्टा एव सन्तः शुभाऽशुभं कथयन्ति ते प्रश्नाः, तेषामष्टोत्तरं शतम् । याः पुनर्विद्याः, मन्त्रा वा विधिना जप्यमाना अष्टा एव शुभाऽशुभं कथयन्ति तेऽष्टाः, तेषामष्टोत्तरं शतम् । तथा ये पृष्टा अष्टाश्च कथयन्ति ते प्रश्नाऽष्टा, तेषामष्टोत्तरं शतमाख्यायते । तथाऽन्येऽपि च विविधा विद्यातिशयाः कथ्यन्ते, तथा नागकुमारैः सुपर्णकुमारैः, अन्यैश्च भवनपतिभिः सह साधूनां विद्याः रात्रादा जल्पविधयः कथ्यन्ते-यथा भवन्ति तथा कथ्यन्ते इत्यर्थः । शेषं निगदस्मिहम् । नवरम्-संख्यायानि पदसहस्राणि दिनवर्तिलक्षा, षोडशसहस्रा इत्यर्थः । न० । स० । अनु० ।

पण्डितवाग्विदं गं ए० सुयकवंधो, दम अज्झयणा एक-सरगा, दममु चैव दिवमेमु उद्विज्जति, एकंनरमु आपविलेसु निरुद्धेसु आउत्तभत्तपाणणं अंग जहा आपारस्म ।

इति श्रीप्रश्नव्याकरणं दशमाङ्कं समाप्तम् ।

" नम आर्वर्द्धमानाय, श्रीपार्श्वप्रभवे नमः ।

नमः श्रीसरस्वत्यै, सहस्रैः, नमो नमः ॥ १ ॥

इह हि गमनिकार्थं यन्मयाऽभ्युदयास्तं,

किमपि समयहीनं तद्विशोधं मुधीभिः ।

न हि भवति विधेया सर्वथाऽस्मिन्नुपेक्षा,

दयितजिनमतानां तायिनां चाऽङ्गेयैः ॥ २ ॥

पर्यां दुर्लभा भवति हि विवेक्षा स्फुटमिदं,

विशेषादृष्टानामनुलवचनानामहस्ताम् ।

निगमनायाऽधीभिः पुनरतिनरं मादृशजने-

स्ततः शास्त्रार्थे मे वचनमनघं दुर्लभमिह ॥ ३ ॥

ततः सिद्धान्ततत्त्वत्रै, स्वयमर्थे स्पष्टयन्तः ।

न पुनरस्मदाख्यात एव ग्रन्थां नियोगत ॥ ४ ॥

तथैवं माऽस्तु मे पापं, संवमन्युपजीवनम् ।

वुः यायानुसारित्वा-जितार्थं च पर्युत्तित ॥ ५ ॥

या जेनाभिमतं प्रमाणमनघं व्युत्पादयामिवाह,

प्रस्थानेर्विविधैर्निरस्य निखिलं वातादिसम्प्रति तत् ।

नानावृत्तिभयाः कथापथमतिकान्तं च चक्रे तपः,

निःसम्बन्धविहारमप्रतिहतं शास्त्रानुसारित्वा ॥ ६ ॥

तस्याऽऽचार्यजितेश्वरस्य मदवहं दिप्रतिस्फुटित-

स्तद्वन्धोर्गण वृद्धिदायक इति स्थातव्यं सर्वभूषि ।

छन्दोवर्तनवत्तुवचनं शब्दादिस्मृत्यनुसरणम् ।

धीमन्धिर्गवहागिरा श्रुतिप्रशस्तिचक्रदामणेः ॥ ७ ॥

शिष्येणाऽभयदेव्याभ्य-सखिणा विद्वतिः कृता ।

प्रश्नव्याकरणदशमं, श्रुतमस्त्या समाप्तम् ॥ ८ ॥

निर्वृत्तिककुलनभस्तलचन्द्र-दोणाख्यसर्गिमुत्प्रेत ।

परिउत्तमणेत गुणवन्निधेयं संशोधिता धैर्यम् ॥ ९ ॥

प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार ।

पण्डितवाग्विदं प्रश्नव्याकरणदशा-स्त्री० । प्रश्नानां विद्याविशेषाणां यानि व्याकरणानि तेषां प्रतिपादनपरं दशादशाध्ययनप्रतिवृत्ता ग्रन्थपद्धय इति प्रश्नव्याकरणदशा । प्रश्न० १ आश्र० द्वार० । दशमं अङ्कं, पा० ।

पण्डितवाग्विदं दम अज्झयणा पण्डिता । तं जहा-उवमा, संवा, इमिभासियाइं, आयग्गिभासियाइं, सदा-वीरभासियाइं, गोमगपमिणाइं, कोमलपमिणाइं, अदानपमिणाइं, अंगुष्ठपमिणाइं, बाहुपमिणाइं ॥

प्रश्नव्याकरणदशा इहोक्तरूपा न, दृश्यमाना तु पञ्चाश्वय पञ्चसंवरान्तिका । इतीदं कानां तृपादीनाम-अज्झयणा मत्तार्थः प्रतीयमान एवेति । नवरम्-(परिभासितांति)प्रश्नविशयकार्थः लौकिकार्थेषु देवतावतारं क्रियत इति । तत्र लौकिकं चरम् (अहंतां) आदर्शः, अदुष्टा हस्तावयः, वादयो नृता इति । स्था० १० डा० ।

पण्डा-प्रश्न-पुं० । स्त्री० । पृच्छायाम्, “वेमाऽञ्जल्याद्याः स्त्रियाम्” ॥ ८।१।३५ ॥ इत्यनेन अञ्जल्यादिपाठात् वा स्त्रीत्वम् । प्रा० १ पाद ।

पण्डुय-प्रस्नुत-त्रि० । स्तनयिशिलप्रपथसि, “सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्त-ह-रह-क्षणां रहः” ॥ ८।२।७५ ॥ इत्यनेन रहत्वम्, प्रा० २ पाद ।

पतण-पतन-न० । निपाते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पतणतणायंत-प्रतणतणायमान-त्रि० । प्रकर्षेण तणतण ति शब्दं कुवार्यं, गर्जति । भ० १५ श० । रा० ।

पतणु (अ)-प्रतनु (क)-त्रि० । अल्पे “पङ्को खलु चिक्खि-ल्लो, आगतुग पतणुओ द्वो पणओ” स्था० ५ ठा० २ उ० ।

पतणुकरण-प्रतनुकरण-पुं० । संसारक्षयकारके, आ० म० २ अ० । “पतणुकरणां संसारं पगरिसेण तणुयं करेति” आ० चू० २ अ० ।

पताका-पताका-स्त्री० । “तदोस्तः” ॥ ८।४।३०७ ॥ इत्यनेन पैशाक्यां तकारस्य तकारविधानसामर्थ्यात् तकारस्याऽऽदेशान्तरम् । ध्वजायै । प्रा० ४ पाद ।

पतिट्टा-प्रतिष्ठा-स्त्री० । देवस्थापनायाम्, प्रतिष्ठायां प्रतिमायां नश्रान्मूर्तित्वेन मधु जित्यन्ते नवा? इति प्रश्ने, उत्तरम्-सांप्रतं प्रतिष्ठायामञ्जनं, मधुशब्देन शर्कराऽभिधीयत इति सैव प्रतिज्यते । ३१६ प्र० । मेन० ३ उल्ला० । (अत्र विस्तरः ‘पट्टा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १ पृष्ठे गतः । प्रतिष्ठाविधिश्च ‘चैद्य’ शब्दे तृतीयभागे २२६६ पृष्ठे गतः । आचारदिनकगतिप्रत्ये प्रतिष्ठाक्षणाणि लभ्यन्ते, तानि च ‘पट्टिमा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७७ पृष्ठे गतानि, प्रतिष्ठां कृत्यैव प्रतिमाः वन्दनीयाः, अस्मिन् विषयेऽपि ‘पट्टिमा’ शब्दां विलोकनीयः) ।

पतिट्टाण-प्रतिष्ठान-न० । त्रिसोपानमलप्रदेशे, गा० त्राणकारणे, प्रश्न० ३ आश्र० ठार । (अत्र विस्तरः पट्टाण शब्देऽस्मिन्नेव भागे २ पृष्ठे गतः)

पतिष्ण-प्रतीर्ण-त्रि० । निस्तीर्णे आजन्मपरिपालिते, प्रश्न० १ सम्ब० ठार ।

पति-पति-पुं० । पति रक्ततीर्ति पतिः-भर्ता, नि० चू० ४ उ० ।

पतुष्ण-प्रतुष्ण-न० । वलकलतनुनिष्पन्नं, आचा० २ श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

पतुष्ण-प्रतुष्ण-न० । ‘पतुष्ण’ शब्दार्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

पतेरसवास-प्रत्रयोदशवर्ष-न० । प्रकर्षेण त्रयोदश वर्षे,

एतद्दिं मुणी सयणीहं समणे आसि पतेरसवासं ।

राइ दिवं पि जयमाणे अपमत्ते समाहिणं भाइ ॥ ४ ॥

‘एतपु’ पूर्वोक्तेषु ‘शयनेषु’ वसतिषु स ‘मुनिः’ जगत्प्रयत्ना श्रुतब्रह्मेण वर्णाश्रु वा ‘धर्मणः’ तपस्यशुक्लः समना वाऽऽसीद निश्चलमना इत्यर्थः, कियन्तं कालं यावत्? इति दर्शयति- ‘पतेरसवासं’ (सि) प्रकर्षेण त्रयोदश वर्षे यावत्समस्तां रात्रिं दिनमपि यतमानः संयमानुष्ठान उ-

शुक्लवान्, तथाऽप्रमत्तो-निद्रादिप्रमादराहितः ‘समाहितमनाः’ विस्मृतमिकाराहितो धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति ॥ ४ ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

पतेरसवास-प्रत्रयोदशवर्ष-न० । ‘पतेरसवास’ शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

पतेस-प्रदेश-पुं० । “तदोस्तः” ॥ ८।४।३०७ ॥ पैशाक्यामिति सूत्रेण दकारस्य तकारः । प्रकृष्टावयवे, प्रा० ४ पाद । (अत्र विस्तरः ‘पणस’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२-२६ पृष्ठे गतः) ।

पतोदय-पतदुदय-न० । पतितपताके स्थाने, भ० ३ श० ४ उ० ।

पत्त-पत्र-न० । पण्ये, स्था० ४ ठा० ३ उ० । निम्बा-ऽश्वरथादिपतजाते, गा० । प्रश्न० । दत्ते, भ० १ श० १ उ० । दुमपत्तणं पतुरणं जहा, निवडइ गहगणारण अश्वण । उत्त० १० अ० । ज्ञा० । जी० । विशेषः । दश० । लिखनाधार, वाच० । पतन्ति गच्छन्ति तेनेति पत्रम् । पत्तपुटे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । वाहनमात्रे, वाच० । पत्रस्य चतुर्विधो निक्षेपो दुमस्यैव वेदितव्यः । उत्त० १० अ० । (कस्य वनस्पतेः पत्रं कियज्जीयम् ? इति ‘अणंतजीव’ शब्दे प्रथमभागे २६२-२६४ पृष्ठे गतः । ‘पत्तयजीव’ शब्दे च वक्ष्यते)

प्राप्त-त्रि० । प्राप्ते, अधिगते, वाच० ।

पात्र-न० । पतङ्गहादिभाजने, उत्त० ६ अ० । प्रश्न० ।

अथ पात्रस्य सर्वोऽधिकारः । पात्रनिक्षेपः-तच्च पात्रं चतुर्विधम् । तद्यथा-

नामं ठवणा दविण, भावमि चउव्विहं भवे पायं ।

एसो खलु पायस्स, निक्खेवां चउव्विहो होइ ॥ ६१४ ॥

नामपात्रम्, स्थापनापात्रम्, द्रव्यपात्रम्, भावपात्रमिति चतुर्विधं पात्रम् । एष खलु पात्रस्य निक्षेपश्चतुर्विधो भवति । तत्र नाम-स्थापने सुगमत्वाद्नादित्य द्रव्य-भावपात्रं प्रतिपादयति

दव्वे तिविहं एणि दिविगलं पांचेदिणि निष्फसं ।

भावे आया पत्तं, जो सीलंगाण आहारो ॥ ६१५ ॥

द्रव्यविषयं त्रिविधं पात्रम् । तद्यथा-एकेन्द्रियनिष्पन्नस्य विकलेन्द्रियनिष्पन्नं च । एकेन्द्रियनिष्पन्नमपि अलावुकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्नं शुक्ति-शङ्खादि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं कुतपदन्त शृङ्गापात्रादि । भावे भावविषयं पात्रम् आत्मा । किं सर्वं न च प्वम ? इत्याह-यः पूर्वोक्तानामष्टादशसहस्रसंख्यानां शीलाऽङ्गानामाधार आश्रयः स आत्मा साधूनां सम्यग्धी भावपात्रम्-भाजनम्, आधार इति पर्यायवचनत्वात् । वृ० १ उ० १ प्र० । आचा० ।

कारणे पात्रग्रहणम्-

अनंतबालङ्का, सेहाऽऽसेमा गुरु अमहवग्गो ।

साहारणोग्गहाऽल्ल-द्विकारणा पायगहणं तु ॥ १ ॥

(अनन्तं सि) ग्लानाः, आदेशाः प्राधूर्णकाः (असद्वृत्ति) सुकुमारं राजपुत्रादिः प्रयोजितः, साधारणावग्रहान्तामाम्याप-ष्टमार्थस्य अलान्धकार्यं चेति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । आचा० ।

कण्ड निगंथारं वा, निगंथीणं वा, तत्रो पायाइ धा-

रित्वा वा, परिहरित्वा वा । तं जहा-लाउयवाण वा, दाह-
वाण वा, महियावाण वा । स्वा० ३ ठा० ३ उ० ।

अत्र पुनर्भावपात्रेणापयोगिता द्रव्यपात्रेणाधिकारः, तदपि
त्रिविधम्-

लाउय दाहय महिय, तिथिहं उक्रोम-मज्जिम-जहञ्च ।

एकैकं पुण तिथिहं, अहागडप्पं मपरिकम्मं ॥६५॥

अलाउमयम्, दाहमयम्, मज्जिममयं च । पुनर्भावकं त्रिवि-
धम्-उत्कृष्टम्, मध्यमम्, जघन्यं वा । उत्कृष्टं प्रतिग्रहः,
मध्यमं मात्रकम्, जघन्यं दानपरिकारः ॥६६॥ एकैकं पुनस्त्रिधा-
यथाकृतम् । अल्पपरिकर्म, स्वपरिकर्म च । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

(२) पात्रस्य गणना-प्रमाणाऽऽतीतिं हार्याण पात्रेण-

एगं पायं जिणक-प्पियाण येराण मत्तओ वीओ ।

एयं गणणपमाणं, पमाणपमाणं अओ वोचं ॥१०००॥

एकमेव पात्रकं जिनकालपरिकारं भवति । स्थावककालि-
कानां तु मात्रको द्वितीयो भवति । इदं तावदकथारिकं
गणनाप्रमाणम्, इत ऊर्ध्वं प्रमाणप्रमाणं वक्ष्ये ।

तत्र पात्रकस्य प्रमाणप्रमाणं प्रतिपादयताह-

तिनि पित्थी चउरं-गुलं तु भाणम्म मज्जिमपमाणं ।

इनां हीण जहञ्च, अउमयंरं तु उक्रोमं ॥ १००१ ॥

सत्रवउरंनं वट्टं दोरण मविउत्त-विउत्तुं उद्धुता य ।
सो दाहया निज विउत्थी चन्ताण अंगुलाण जउ होइ
तथा एयं भाणम्म मज्जिमं पमाणं । १०१ अस्मात्प्रमाणान्
यज्जानं तत्र जघन्यं प्रमाणं भवति, अत्रातिरिक्तं प्रमाणं म-
ध्यमप्रमाणं भवति तद् उत्कृष्टम्, उत्कृष्टप्रमाणं जघन्यम् ।

तथा-इदमपि प्रमाणान्तरं पात्रकस्य प्रमाणं भवति-

इणमञ्चं तु पमाणं, नियमाहागउ होइ निष्फञ्चं ।

कालप्रमाणानिहं, उदरप्रमाणेण य वयंति ॥१००२॥

इदमन्यप्रमाणं जिज्जाऽऽतीतिं निष्पन्नं चेदित्यम । एत-
दुक्तं भवति-कालप्रमाणं विद्वन्विदित्यं चतुर्भिर्गुणैर्व्यं-
पात्रकम् । तस्याधर्मजातः यत्पीरित्तिहं तत् ताहाप्र-
धं मध्यमप्रमाणं पात्रम्, तथैवैव कालप्रमाणेन श्रीम्-
कालप्रमाणं तदं पात्रकं मणन्ति, उदरप्रमाणेन च निहम् ।
तदर्थं कालप्रमाणानिहं पात्रकम्, उदरप्रमाणानिहं च
वदन्ति प्रतिपादयन्ति ।

कालप्रमाणानिहं पात्रकम्, उदरप्रमाणानिहं च पात्रकं प्र-
तिपादयताह-

उक्रोमतिमाभायं, दगाउमद्धानमागओ माह ।

चउरंगुलंभरियं, जं पज्जत्तं तु साहुम्म ॥ १००३ ॥

उत्कृष्टा वट्ट पिपासा यस्मिन् काले स उत्कृष्टप्रमाण-
कालः, तस्मिन्नुत्कृष्टप्रमाणकाले द्विगुण्युतमात्रादागतः
साहुम्भुर्भिर्गुणैर्व्यं भूतं यत्र सा पर्याप्तं साधोर्भवति
तादर्थ्यं कालप्रमाणादप्रमाणानिहं पात्रकं मध्यमं भवति ।

एयं चैव पमाणं, मविममअर अणुगाहवत्तं ।

कंतेरुदुम्भिवे, रोहमाहुं भउव्वं ॥ १००४ ॥

एतदेव पूर्वोक्तं प्रमाणं यदा सविश्रान्तरम् अतिरिक्ततरं
भवति, तदा तदनुग्रहार्थं प्रवृत्तं भवति-इदमेव पात्रेण

अन्येभ्यो दानेनानुग्रह आत्मना क्रियते । तच्च कान्तारं
महनीमटवीमुत्तार्य अन्येभ्योऽप्यर्थमनुग्रहाय भवति, येन
वहनां भवति । तथा दुर्भिक्षे अन्येभ्योऽपि भिक्षायां वट्ट
अट्टित्वा चालाऽऽदित्यो ददाति । तच्चातिमात्रं भाजने
सति भवति दानम् । तथा रोहमेव कोट्टेपणं जतिं सति
काश्चिद्भाजने अङ्गदाद्यात् तत्र तत्र नीयते, येन वहनां
भवति । एतेषु भजनीयं भवतीति तदतिमात्रं पात्रकम् ।

इदानीमेतदेव भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह-

वेयावच्चकरो वा, नंदीभाणं धेर उवगाहियं ।

सो खलु तम्म पित्तमो, पमाणजुत्तं तु मेमाणं ॥१००५॥

आग्र० (अत्र नन्दिभाजनवत्का सती वस्तुवत्ता 'वेदंभाषण'
शब्दे चतुर्थभागं १७७ पृष्ठं गता)

(३) अथ पात्रविषयं तमेवाऽभिधत्तुमाह-

द्वपमाणं अतिरे-गे' हीणे' दोमा तदेव अयण ।

लक्खणमलक्खणं वा, तिथिहं पुच्छं आणाऽऽतीति ॥३१३॥

को पोरुगी य कानो, आणर चाउल जहमजयणाण ।

चोदम अमनी अमिव-पमाणउवओअं जेण सुं य ३१४ ।

इ प्रथमं पात्रं, तस्य यद्वपमाणं अयणम् १ । अतिरिक्तं,
इति च पात्रं दोमा वस्तुवत्ता । तच्चाऽऽतीतिं तस्य हीनाऽ-
तिरिक्तधारणलक्षणं २ । पात्रस्य हि लक्षणम्, किं वा अल-
क्षणम् अत्र त्रिविधं उत्कृष्टाऽऽतीतिः, मध्यमाऽऽतीतिः, जघ-
न्याऽऽतीतिः उपरिस्थिता वृत्तं १४ यथातथामात्रं विषयम-
न ग्रहणे प्राप्यति, आणाऽऽतीतिः दोमा ५ ॥ ३१३ ॥

तथा (को पोरुगी) को पात्रं कृतान्ति ६ । (पोरुगी) यत्
वस्तुवत्तं पात्रं भाग्यवत्ता सूत्रा-ऽर्थोपादयो हे अत्रापा-
यित्वा अत्र पात्रं संशयितम् ७ । (कानो) तस्य च
संशयणां लक्षणं, अयणं इति वा अयणं कुत्रिकापणाऽऽती-
तिः, यत्र पात्रं संशयमाणं लभ्यते ८ । चाउल ति) तस्य लक्षणं,
उपलक्षणवत्ताद्वल्लेखकाऽऽतीतिः सति सति ति) कल्पते, न वा इति
१० । (जहमजयणाण) जघन्यं पक्षप्रार्थनम्, जघ-
न्याति वा सर्वपाऽऽतीतिः, तदुक्तं पात्रं यतया अतीत-
व्यम् ११ । नोदकं प्रयति-अथ वीजभूतमपि पात्रमनुजा-
यते १२ । मणिगा-यदेवद्वीजगुणपानप्रदणमनुजातं तद-
सत्तायां पात्रकस्याभावे, यत्र वा भाजकालं लभ्यते
तच्चाऽऽतीतिः वा अतिरिक्तं १३ । (पमाणं) पमाणं
ति । यदि प्रमाणजुत्तं पात्रं न लभ्यते तदा उपरो-
गपर्यंकं पात्रस्य वृत्तं विधाय प्रमाणं विजयम् १४ ।
(सुं यत्ति) अलगापरिकर्मकार्यभूतकरणं भवति न यथा
कृतं १५ । एतमेव हि हार्याण प्रमाणोपात । इति हार-
याथाहयसंज्ञापार्थः ।

साम्प्रतमेतदेव विवरीपुराह-

पमाणविमोदरणे, चउरो माणा हयोति उवयाया ।

आणाऽऽतीति य दोमा, विगदसा मंजसाऽऽया ॥३१५॥

प्रमाणाऽतिविषयपात्रस्य धारणे चत्वारो मासा उद्यात-
का भवन्ति, आणाऽऽतीतिश्च दोमा, विगदसा च संशय-
ऽऽतीतिविषया ।

इदमेव भावयति-

गणगाणैः प्रमाणेण य, गणगाणैः समस्तयोः पटिगहयोः ।

पलिमंथ भरुवहग. अतिप्यमाणे इमे दोषा ॥ ३१६ ॥

गणनया, प्रमाणतः च, पात्रस्य प्रमाणं द्विविधम्-तत्र गणनायां समात्रका मापकत्वाद्गतः प्रतिग्रहो मन्तव्यः । अथेत ऊर्ध्वं तृतीयाऽऽदिकं पात्रं धारयति, ततः कर्मणि रङ्गनाऽऽदौ, प्रयुक्त्याऽऽदिषु च महान् परिमन्थो भवति । अध्वानि बहूनि पात्राणि वहमानस्य भागः, बहुपकरणश्चोद्धका जनापहास्यो भवति-अहो ! भारवाहकाऽयमिति । तत्र चाऽतिप्रमाणे प्रमाणद्वयातिरिक्ते पात्रे एतं दोषाः ।

तद्यथा-

भोरण वेयणा वा, अभिहणमाई ण पेहण दोसा ।

इरियादि संजमस्मि य, छकाया भाणभेओ य ॥ ३१७ ॥

प्रभूतपात्रवहने भारणाऽऽक्रान्तस्य वेदना (अभिहणत्ति) हस्तिरुद्धमाऽऽदीति अभिघातं प्रहारं प्रयच्छन्ति, तं न पश्यति, आदिशब्दान् स्थाणुकगटकाऽऽदीनि न प्रेक्षते, एवमात्मविग्राधनायामीर्याऽऽदिकं न शोधयति, ततश्च पटकायविग्राधना । अनुपयुक्ता ना प्रस्थालिता भाजनभेदमपि विदध्यात्, एतं गणनातिरिक्ते दोषा उक्ताः ।

प्रमाणातिरिक्ते तु पात्रे इमे दोषाः-

भागऽप्यमाणगहणे भुंजणे गेलणभुजे उब्भमिगा ।

एमणपेल्लण भेदे, हाणि अदंते दुविह दोसा ॥ ३१८ ॥

(भाणऽप्यमाणत्ति) अकारप्रश्लेषादप्रमाणस्याऽतिबृहत्तमप्रमाणस्य भाजनस्य ग्रहणे इमे दोषाः, तदतिबृहत्तर भाजनं पार्ष्णिकमपि भुत्वा यदि सर्वमपि भुङ्क्ते ततो ज्वगऽऽदिकं ग्लानत्वं भवेत्, अथ न भुङ्क्ते, तत उद्भिमिका भवति । अतिबृहत्तर च पात्रं यदा गृहिणाऽपि न पुर्यते तदा एमणाग्रणम् । पण्डितं, कृत्वाऽपि विभ्रयान्, भरित वाऽतिभारेण प्रतिस्वल्य भेदमुपगच्छेत्, ततो भाजनं विरहितं आत्मनः कार्यपरिहाणि, तान्नापक्षे प्रारश्चितम् । गुरुत्वेन वाऽऽत्मसंयमविग्राधनालक्षणा द्विविधा दोषा भवन्ति । तथाऽत्र आत्मविग्राधना इर्या पर्यटनोऽतिभारेण कटीस्कन्वाऽऽदिकं परिनाप्यते, संयमविग्राधनायामीर्यामशोधयन पटकायान विग्राधयेत् । गतमतिरिक्तद्वारम् ।

(४) अथ हीनद्वारमाह-

हीणप्यमाणधरणे, चउरा माया हवंति उग्घाया ।

आणाऽऽदिणो य दोसा, विगहणा संजमाऽऽताण ॥ ३१९ ॥

यत्प्रतिग्रहस्य, मापकस्य वा प्रमाणं वक्ष्यते, ततो हीनं यदि धारयति तदा चत्वारो माया उद्घातिमा भवन्ति । एतच्च प्रतिग्रह मन्तव्यम्, मापके तु मासलपु । आह च निर्शथचूर्णिहन्- पटिगहणे चउलहु मन्तं मासलहु । आजाऽऽदयश्च दोषाः, विग्राधना च संयमाऽऽर्मावयया ।

इदमेव भावयति-

उणेण न पूरिस्मं, आकंठा तेण गिएहते उभयं ।

मा लेवकडं ति पुणो, तन्पुवआगो न भूमीए ॥ ३२० ॥

उनेन प्रमाणहीनतः, सानताऽभिरितेनाऽहमात्मानं पूरयिष्ये तत आकण्ठान्नत्र भाजनं उभयमपि कुरं, कुपणं च यु-

ह्नाते, ततो मा पात्रवन्धो लेपकृतो भवेत्, तत्रैव पात्रकथन्धवगृहणे उपयोगो भवति, न पुनर्भूमौ ।

अनुपयुक्तस्य चेमे दोषा-

खाणुकंटगविममे, अभिहणमादी ण पेहण दोसा ।

इरियाणै गलियतेण-भायणभेए य छकाया ॥ ३२१ ॥

इर्यायामनुपयुक्तः स्थाणुना कण्टकेन वा विध्यते, विषमे वा भूभागे निपतेत्, गवादिकुताभिघाताऽऽदीश्व दोषश्च प्रेक्षते, इयमात्मविग्राधना । संयमविग्राधना त्वयम्-अनुपयुक्त इर्या न शोधयेत्, भाजनाच्च भक्तं पानकं वा परिगलेत्, तच्च प्रगलितं विलोक्य स्तनाः परिपूर्णं भुतामिदं भाजनमस्तीति परिभाव्य प्रहरेयु । अथ कुत्रापि प्रखालतस्ततो भाजनभेदः, पटकार्याविग्राधना वा भवेत् ।

गुरुपाहुणस्वपदुब्बले, बाले बुद्धे गिलाणो मेहे य ।

लाभालाभऽद्वारेण, अणुकंपा लाभोच्छेदो ॥ ३२२ ॥

प्रमाणहीनं भाजनं धारयता गुरुप्राचूर्णकक्षपकदुर्वलाः, बाल, वृद्धः, ग्लानः, शैतश्च परित्यक्ता मन्तव्याः । तथा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रेषितस्तनाऽऽर्यायमा भाजनं कथं लाभाऽलाभपरिज्ञां करंति । अध्वानि प्रपन्नानां संख्याडर्भयेत्, तत्र पर्याप्ते लभ्यमाने लभे भाजने किं नाम गृह्णानुविधिनाऽध्वनि वा कांश्चिद् दानश्रद्धालुगनुकम्पया प्रायच्छदुपस्थाप्यते ततः भाजनं भर्तव्यं । तत्र गच्छताधारणं भाजनमुपस्थापयित यम । हीनभाजने पुनरुपस्थाप्यमाने तस्य लाभस्य व्यवच्छेदो भवति, निर्जगायाश्च लाभो न भवतीति संग्रहणा-थान्मासार्थः ॥ ३२२ ॥

अथेतमेव विधायीषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह-

गुरुणा य गुरुगिलाणो, पाहुणस्वमाण य चउलहु हांति ।

मेहस्म होइ गुरुओ, दुब्बलुगले य मासलहु ॥ ३२३ ॥

गुरुणा, ग्लानस्य चापटुस्ममकुर्वन्तश्च गुरुकाः, प्राचूर्णकस्य, क्षत्रकस्य चापटुस्माऽकरणे चतुर्लवयो भवन्ति, शैतस्यऽऽदौ मासगुरुकाः, दुर्लभयुगलस्य च बालवृद्धलक्षणस्याऽऽदौ मासलवुः ॥ ३२३ ॥

अपपरपरिचाओ, गुरुनाऽणिं अदिर्नदिनस्म ।

अपरिच्छिद्र ए दोसा, वोच्छेओ निजगलाभे ॥ ३२४ ॥

तदुत्तरभाजने गृहीते गुर्वीदीनां यदि ददाति तत आत्मपरित्यागः, अथ स्तंक्रमिति कृत्वा न ददाति ततो गुर्वीदीनां पत्न्यां परित्यागः कृतो भवति । तथा प्रमाणहीनं भाजनं गृहीत्वा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं गतः कथं लाभाऽलाभं परिज्ञेत ? तत्राऽपरिज्ञात्वा क्षेत्रे दोषास्ते मन्दपरिज्ञिते मन्तव्याः । अध्वानि प्रपन्नानां च संख्याडर्भयेत् । दानश्रद्धो वा कांश्चिदनुकम्पया प्रभूतं भक्त्या दद्यात् । यदा-स्वस्थानेऽपि घृताऽऽदिनायाग्यद्रव्ये लभेत, तत्र लघुत्तरभाजने भक्त्यालभस्य, निर्जगायाश्च व्यवच्छेदो भवति ॥ ३२४ ॥

अथ लुब्धकभाजनस्यैव दोषान्तराभिधानायाऽऽह-

लेवकडं वोमट्टे, मुक्खे लग्गे य कोडिते मिहरे ।

एण हवंति दोसा, डहरे भाणे य उड्डाह ॥ ३२५ ॥

तत्राऽऽदिता तद्वमप्रमाणं भाजनमाकण्डमापूरितं, ततः (वोमट्टेति) प्रलुठिते तत्रैव तद्भाजनं लेपकृतं कियते, अथ

पात्रलेपनमयात् तत्र शुष्कमेव भक्तं गृह्णाति, ततस्तद्वर्कं भुज्जानस्य गलके, उदरे वा लगेत्, लगे च तत्राऽजीर्णं भवेत् (कोडिं ति) गाढं चम्पितं चम्प्यमानं वा पात्रकं भज्येत, शिखरं वा पात्रस्योपरि भक्तस्य शिखां कुर्वन्तं दृष्ट्वा लोको हयात्-अहो असन्तुष्टा बहुभक्ता अमी, एवमुद्वाहो भवेत् । एते इदं भाजनं दोषाः ॥ ३२४ ॥

अर्थनामैव भावयति-

धुवणा-धुवणे दोषा, वोसद्वेते य काय आयुसिणे ।

मुक्ते लग्नाऽजीर्णं, कोडिं सिद्धे य उद्वाहो ॥ ३२६ ॥

अतिभुतत्वेन तत्र-तीमनाऽऽदीनि प्रलोठयतां यन्पात्रकं लेपकृतं, तस्य धावनाऽधावनयोः कभयोरपि दोषाः । तत्र धावने प्लावनाऽऽद्यः, अधावने तु रात्रिभोजनवतभङ्गः । (वोसद्वेते य स्ति) परिगलति भक्तपाने परणां कायानां विराधना । अधवा-तेनापणत परिगलना दधशरीरस्याऽऽत्मविगधना । शुष्कं च भक्ते आतमात्रं भुज्यमानं गलके उदरे वा लगे अजीर्णं भवेत् । तत्र च प्लावनाऽऽपणा । कोडितं गाढं चम्पितं सत् पात्रकं भज्येत, शिखरं च भक्तस्योपरि शिखायां विधायमानायामुद्वाहो भवति । यत् एवमादयो दोषाः, ततः प्रमाणयुक्तमेव प्रतीतव्यम् ॥ ३२६ ॥

कीदृशं पुनस्तत्प्रमाणम् ? इत्याशङ्क्य प्रमाणमाह-

तिभि विवर्त्ती चउरं गुलं च भाणम्म मज्झिमप्रमाणं ।

एतो हीण जहन्, अतिरेगयरं तु उक्कांसं * ॥ ३२७ ॥

पात्रस्य परिचयद्वयवर्गं मीयते, यदा स मानदवरकस्तिष्ठो विवस्तयश्चास्ति अहगुलाति च भवन्ति, तदा भाजनस्य पात्रकस्य तद् मध्यमप्रमाणम् । इतो मध्यमप्रमाणहीनं यत् पात्रं तद् जहन्त्यम् । अतिरिक्ततरं तु मध्यमप्रमाणाद् बृहत्तरमुत्कृष्टम् ॥ ३२७ ॥

अथवा-

उक्कांसिमापामे, दुगाउअद्वाणमागओ माह ।

चउरंगुलजत्तं भ-त्तराणपज्जितं हेद्वा * ॥ ३२८ ॥

उत्कृष्टमुद्वाणः स उच्यते यस्मिन्नतीव प्रवला पिपासा समुज्ज्वलति, स च जेष्ठः आपाहो वाः तस्मिन्काले द्विगल्युत्तरमाणादध्वज आगता यः स्वायुः, तस्य ईदृशकालाध्वजस्य यत्नतुरंगुलजत्तमुपरितंशश्चतुर्भिर्गुलेन्यतमधस्तात् भक्तपानस्य भूते स्वर्यामे भवति, तद्विधेर्भूते पात्रकस्य प्रमाणं मन्तव्यम् ॥ ३२८ ॥

एयं चैव प्रमाणं, सविसेमपरं अणुगणहपवत् ।

कंतारे दुब्भिमन्ने, रोहगमाईमु भइयव्वं * ॥ ३२९ ॥

एतद्वयं प्रमाणं सविशेषतरं समधिकतरं यस्य भाजनस्य भवति तदनुग्रहप्रवृत्तं गच्छस्य लुप्तं च प्रवर्तते । कथम् ? इत्याह- (कंतारे) महत्यामटव्यां वर्तमानस्य, तदुत्तीर्णस्य वा गच्छस्यानुग्रहार्थं तद् गृहीत्वा घेयावृत्यकरः पर्यटति । दुब्भित्तोऽन्यलभ्यमानायां भिक्षायां तद् गृहीत्वा चिर्मटित्वा बालाऽऽदिभ्यां ददाति । एवं नगरस्य रोधके संजाति, आदशवाद् अरण्येषु वा भयविशेषेषु कश्चिद्दानश्रद्धालुर्यावदेकस्मिन् भाजने माति, तावत्प्रचुरमपि भक्तपानं दद्यात्, तत्र तदतिरिक्तभाजनं भक्त्यर्थं संवनीयम् ॥ ३२९ ॥

* एतां नियुक्तिनामा शेषं नियुक्त्या मिलन्ति ३६३ पृष्ठे ।

अथाऽपवादद्वारमभिधित्सुयैः कारणैरधिकं हीनं वा धारयति तानि तावद् दर्शयति-

अत्राणे गारये लु-द्धे असंपत्तीणं धाग्यो चैव ।

लहुओ लहुआ गुरुणा, चउत्थो मुद्धो उ जाणओ ॥ ३३० ॥

यद्यज्ञानेन हीनाधिकप्रमाणं भाजनं धारयति ततो लघुमासः, गौरवेन धारयतश्चत्वारो लघवः । लोभनं लुब्धं, लोभ इत्यर्थः । तेन धारयतश्चत्वारो गुरवः । असंप्रतिर्नाम-प्रमाणयुक्तस्य पात्रस्याऽप्राप्तिस्तस्यां यो हीनाऽतिरिक्तं धारयति स चतुर्थोऽप्राप्तिधारकः शुद्धः । तथा ज्ञायको नाम-पात्रलक्षणाऽलक्षणवन्दी स लक्षणयुक्तं हीनाधिकप्रमाणमपि धारयति, ततः शुद्ध इति द्वाग्योक्तमसामर्थ्यः ॥ ३३० ॥

अर्थनामैव विवृणोति-

हीणाऽतिरेगदोसे, अजाणओ सो धरिज्ज हीणोऽहियं ।

परिणं थोवभोई, सति लाभे वा करे तांमं ॥ ३३१ ॥

पात्रस्य ये हीनऽतिरिक्तविषया दोषाः पूर्वमुक्तास्तान् यो यतिर्न जानीत स हीनाधिकप्रमाणं धारयेत् । तथा कश्चिद् भृङ्गिगौरवयुक्तः सत्यपि भक्तपानलाभे प्रकृत्यैव स्तोकाभाजी स्वः । आगोऽयं महामेतिव्यापनार्थमवमं हीनप्रमाणं भाजनं करोति, सति पर्याप्तं लाभं संतोषं वा कुर्यात् ॥ ३३१ ॥

किं पुनस्तस्य भृङ्गिगौरवम् ? इत्याह-

ईसरनिक्खंतो वा, आयगिओ वा वि एम इहरेणं ।

इति गारयेण ओमं, अतिप्पमाणं विपोहं तु ॥ ३३२ ॥

ईश्वरनिष्क्रान्तो वा राजाऽऽदिमहर्षिकः प्रवर्जितः, आचार्यो वा एष साधुः, यदेवं इहरेण लघुना भाजनेन भिक्षां पर्यटति, इत्येवं गौरवेण यश्च प्रवादलिप्सालक्षणेनाऽवमं भाजनं करोति । अतिप्रमाणं पुनः पात्रममुना कारणेन करोति ॥ ३३२ ॥

अणिगुहियवलांरिओ, वेयावच्चं करंति अह समणो ।

मम तुल्लो न य कोई, पसेमकामी महल्लेणं ॥ ३३३ ॥

अनेत्युपन्यासे । अहो अयं भ्रमणः पुराणाऽस्मा अनिगृहित-बलवीर्या महता भाजनेन सकलस्याऽपि गच्छस्य घेयावृत्यं करोति, एवं प्रसेमकामी नास्ति कोऽपि मम बाहुवलय-हृत्कृत्य तुल्यः सदृश इति व्यापनार्थमतिरिक्तं भाजनं करोति ॥ ३३३ ॥

अथ लुप्तपदं व्याचष्टे-

अंतं न होइ देयं, थोवामी एम देह मे मुद्धं ।

उक्कांसम्म व लभे, कीह मेत्थं महल्ललाभेणं ॥ ३३४ ॥

ल्लक्षकभाजनेन गृहाङ्गणस्थितं सातुं दृष्ट्वा गृहस्वामी भण-ति-स्तोकाऽऽशी स्तोकाऽऽहारेऽयं मुनि, अतोऽस्य अन्तप्रान्तभक्त न देयम्, किं तु शुद्धमुत्कृष्टं दद्याम अस्य प्रयच्छ, य एवं विचिन्त्य लुप्ततया हीनप्रमाणं करोति । तथा उत्कृष्टस्य शालिमुद्गदाल्यादिव्यस्य प्रभृतस्य लाभं सति चिन्तयति-अनेन प्रमाणापेक्षभाजनेन पूर्वं मामान्यभक्तस्य भूतेन पश्चादुत्कृष्टव्यं लभ्यमानं कुत्र प्रतीप्यामीति विचिन्त्य लोभेन महत्तरं भाजनं गृह्णाति ॥ ३३४ ॥

अथासंप्रतिजायकपदे व्याख्यात-

जुत्तपमाणस्सऽसती, हीणोऽतिरिक्तं चउत्थो धारेति ।

लक्षणाजुष्टं हीणऽहितं, नदी गच्छद् वा चरिमो ॥३३५॥
युक्तप्रमाणं यथाकृतप्रमाणेन तत्रैतदुक्तं । गन्धव्यमाणमपि
न प्राप्यते । अतस्तस्याऽभावे हीनं वा अतिरिक्तं वा पात्रं च-
तुर्थः संप्रहणार्थोक्तप्रमाणमात्रमात्रं धारयति । त-
था यत्नजनयुक्तं लक्षणऽलक्षणप्रदी हीनाधिकप्रमाणमपि
ज्ञाताऽऽदिबुद्धिनिमित्तं धारयति । तथा गच्छत्येवप्रहणं
यत्नहीनमात्रं तद् गच्छत्येव चरमश्चरमद्वारवर्ती ज्ञायको धा-
रयति ॥३३५॥ गतमपवादद्वारम् ।

(५) अथ लक्षणप्रमाणम्-

वटं समचउरंमं, होइ थिरं थावरं च वनडुं ।

हुंडं वायाइदं, भिन्नं व अवारणिजाइ ॥ ३३६ ॥

वृत्तं वर्तुलम्, तदीयं समचउरंमं बुधपरिधिना, कुक्षिपरि-
धिना च तुल्यं, स्थितिं सुप्रतिष्ठानं वटं वा, स्थावरमप्राति-
हासिकम्, वर्णाख्यं स्तिग्धवर्णोपनम । पाठान्तरेण- "धनं च
स्ति ।" एतत्पुनरुक्तं धनं ज्ञातारिधिता वदन्तिमत्यर्थः । एवंवि-
धं लक्षणयुक्तमुच्यते । तथा हुण्डं विषमस्थितिं कविबुद्धेः
कवान्तरात्प्राप्तम् । वायाऽऽदिदं निर्यातकालमन्तर-
णाऽतिगतिं युक्तम् । अत एव संकुचितं बालभुक्तं च संजा-
तम् । भिन्नं नाम-मच्छिद्रं राजियुक्तं वा । एतान्यलक्षण-
तया अधारणीयानि ॥ ३३६ ॥

अथ लक्षणऽलक्षणयुक्तपदेष्वं गुणशेषानाह-

संदिश्यन्ति भवे जाभो, पणिहा सुनिदिह ।

निदामे कितिगरेगं वण्डु नागवेरग ॥३३७॥

हुंडे चरितभेप्रो, सवजन्ति य वितविधमं ।

दुष्पुण् खीनमंडाणे, नयि टाणे नि निदिधे ॥३३८॥

पडमपले अकुमले, मवणे वणभाइमे ।

अतो वाहिं च देडु उ, मरणं तय निदिधे ॥३३९॥

संदिश्यन्ते वृत्तमवतगच्छे पात्रे धारमाणे विपुला भक्त-
पाताऽऽह्लासा भवति । सुप्रतिष्ठितस्थिते पात्रे चार्ति-
गणे आचार्याऽऽदिपदं वा प्रतिष्ठा स्थिरता संजायते । नि-
र्धने व्रणविकले कीर्तिगरेगं च भवति । वर्णाख्यं स्तिग्ध-
वर्णोपनं ज्ञातारं प्रस्तुतसमर्थतामस्या भवति । हुण्डे
विषमस्थिते चार्तिगरे भेदा, मलेत्तरगुणविषयाश्चात्रा-
तिवारा इत्यर्थः । शरं विविधवर्णं तत्र विविधविधमं स्ति-
मचित्तनाऽऽदिस्वरूपमप्येत जानीयान् "दुष्पुण्" नाम-पुण्य-
कमूलेन प्रीतिष्ठते, कीलकस्थानं तु कूर्पणाऽऽकारं कील-
कदीर्घम् । ईदृशं पात्रं गण चरणे वा स्थानं नास्तीति निर्दि-
शेत् । पडापलऽयः पडापलऽऽज्ञापुष्पकयुक्तं साधना-
मकुशलं भवति । सधनं व्रणमादिशेत्, पात्रकस्मात्ततो
व्रणो भवतीति भावः । अन्तर्बहिर्वा इमे सति पात्रके मर-
णं निर्दिशेत् ॥ ३३९ ॥

अथ नं प्रायश्चित्तमाह-

दट्टं पुष्पाभिजे, पडपुण्ने मवणे य चउगुणा ।

मेतगभिजे लहुगा, हुंडादीणु मागलह ॥ ३४० ॥

अन्तर्बहिर्वा इमे पात्रे, तथा पुष्पकं पात्रकस्य नास्ति, तत्र
यद्भिन्नं तास्त्वन्, तथा पडापलऽऽज्ञापुष्पकयुक्तं, स-

व्रणे च प्रत्येकं चतुर्गुणकः । शेषेषु पुष्पकव्यतिरिक्तेषु कु-
क्ष्यादिस्थानेषु भिन्नं चतुर्लघुकाः । हुण्डं, आदिशब्दाद्विज्ञाता-
ऽऽनाबद्धं, दुष्पुण्, कीलकसंस्थानं, अवर्णाऽऽद्यं, शबले च
मासलघु ॥ ३४० ॥ गतं लक्षणाऽलक्षणद्वारम् ।

(६) अथ त्रिविधोपधिद्वारमाह-

तिविहं च होइ पायं, अहाकं अप्प सपरिकम्मं च ।

पुव्वमहाकडगहणं, तस्माऽऽसति कमेण दोन्निरे ॥३४१॥

त्रिविधं च भवति पात्रम्-अलाभुमयम्, दानमयम्, मृत्ति-
कामयम् । पुनरैकं त्रिविधम्-यथाकृतम्, अल्पपरिकर्मं,
सपरिकर्मं च । पूर्वं यथाकृतस्य ग्रहणम्, तस्याभावे क्रमेण
इतरं हं पात्रकं ग्रहीतव्यं । प्रथममल्पपरिकर्मं, तदप्राप्ते
बहुपरिकर्मापीत्यर्थः ॥ ३४१ ॥

विपर्यस्तद्वारमाह-

तिविहे पस्सविस्मी, वोच्चथे गहणे लहुग आणाऽऽदी ।

छेदणभेदणकरणे, जा जहिं आगवेणा भणिता ॥३४२॥

यथाकृताऽदिभेदान् त्रिविधं पात्रं प्ररूपिते सति, ततो विपर्य-
स्तग्रहणं चतुर्लघुकाऽऽख्यं प्रायश्चित्तम्, आज्ञाऽऽद्यश्च देवा
वक्तव्याः । त । यथा कृताऽऽदिप्ररूपणा तावद्विधीयते-यथा
कृतं नाम-पूर्वकृतमुखं प्रदत्तलपं च सर्वथा परिकर्मरहितम् ।
अल्पपरिकर्मं तु पात्रं तदुच्यते यद्वह्नाहलं यावत् छिद्रं,
अर्द्धाङ्गुलान्पर्यन्तं छिद्रमानं बहुपरिकर्मकम् । पुनरैकं वि-
धा-उत्कृष्टगन्धमजघन्यभेदान् । तत्रोक्तस्य यथाकृतस्यो-
त्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरिकर्मं गृह्णाति तदा
चतुर्लघुवः । तथा यथाकृतं यतो कृतं अपि न प्राप्यते तदाऽ-
ल्पपरिकर्मं अल्पपरिकर्मणा योगमकृत्वा बहुपरिकर्मग्रहणं
चतुर्लघुवः । आज्ञाऽऽद्यश्च देवाः । एवं मध्यम-जघन्ययोग-
पि भावना कर्तव्या । तवरं मायगन्धं विपर्यस्तितं ग्रहणे मान-
लघु, जघन्यविपर्यासग्रहणं पञ्चकम् । अपि च-सपरिकर्मणि
पात्रं छेदन-भेदनाऽऽदि कुवता या यथाऽऽपणा पीठिकायां
पात्रकल्पिकद्वारं भणिता, नैवेद्याऽपि मन्त्रव्या ॥ ३४२ ॥

अथ 'कः' इति द्वारं विवृणोति-

को गिएहति गीयत्तो, अमतीण पायकप्पिओ जो उ ।

उम्मगगववार्णहं, कटिउती पायगहणं मे ॥ ३४३ ॥

कः संयतः पात्रं गृह्णाति ? । सारंगह-गतार्थः परिज्ञान-
सकलच्छेदश्चार्थः । पात्रकं गृह्णाति । अथ नास्ति गीतार्थ-
स्ततो यः पात्रकल्पिको गृहीतपात्रगणामुच्चार्यः स गृह्णाति ।
तस्याप्यभावे यो मेधावी तस्य पात्रग्रहणमुन्मर्गतः, अप-
वादतश्च कथ्यते, तदाऽपि पात्रं गृह्णीयात् ॥ ३४३ ॥

अथ पार्ष्णीद्वारमाह-

हुंडाऽऽदि एकबंधे, मुत्तये करिने मगगं कुजा ।

दुगतिगवंधे मुत्त, तिहद्वारं दो वि वज्जेजा ॥ ३४४ ॥

यत्प्राप्तं हुण्डम्, आदिशब्दाद्विज्ञातम्, कीलकसंस्थितम्,
शबले च यदा एकबन्धम् गतानि परिकर्ममुत्तमानः संप्राप्तपरि-
कर्मो हे आ । कुर्वन् यथाकृताऽऽदेः पात्रस्य मार्गणां कुर्यात् ।
त्रिविधं त्रिविधं वा पात्रं परिभुज्यमानमस्ति ततस्तत्र पौ-
रुषा कृत्वाऽधेपाज्यां दापरित्वा मार्गयति । अथ त्रयाणां
बन्धानामुपरि चतुःप्रभृतिस्थानेषु तत्पात्रं नद्धमस्ति, ततः

सूत्रार्थपर्यायौ द्वे अपि वर्जयेत्, सूर्योदयादारभ्यैवाऽपरं पात्रकं मार्गयतीति ॥ ३४४ ॥

(७) अथ कालद्वारमाह-

चत्वारि अहाकडए, दो मासा होंति अप्पपरिकम्मे ।

तेण पर मग्गियम्मि य, अमती गहणं सपरिकम्मे ॥ ३४५ ॥

हुराडशवलता ऽद्यपलक्षणं पुक्कं पात्रं धारयता चतुरो मामान यथाकृतं मार्गयितव्यम्, चतुर्षु मासेषु पूर्णेष्वपि यदा यथाकृतं न प्राप्यते तदा द्वौ मासावलपरिकर्मगंधेषणं भवतः, ततः परं मार्गितेऽप्यल्पपरिकर्मण्यप्राप्तं परमास्यां पूर्णायां सपरिकर्मणां ग्रहणं करान्ति ॥ ३४५ ॥

तच्च कियन्ते कालं गंधेषणीयम् ?, इत्याह-

पणयालीसं दिवसे, मग्गित्ता जो न लब्धए ततियं ।

तेण परेण न गिएहइ, मा तं पक्खेण रजेज्जा ॥ ३४६ ॥

पञ्चचत्वारिंशतं दिवसान् तृतीयं बहुपरिकर्म मार्गयित्वा यदि न लभ्यते, ततः किम् ?, इत्याह- (तेण परं स्ति) प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे तृतीया, ततः पञ्चचत्वारिंशतो दिवसेभ्य परं बहुपरिकर्मं गृह्णाति, कुत इति चेत् ? इत्युच्यते- यथाकृतगंधेषणकालादारभ्य सार्द्धसप्तसु मासेषु गंतेषु पञ्चदशार्धदिवसैर्वर्षात्रो भवति । तेन च पक्षमात्रेण कालं न मा तत्पात्रकं गच्छेत्, मा लितं सन् प्रगुणीभवत् । किमुक्तं भवति ?-वर्षाकालं पात्रस्य परिकर्मं कर्तुं न लभ्यते, बहुपरिकर्मणि च पात्रं छेदनभेदनाऽऽदि प्रभूतं परिकर्मं विधेयम् । तच्च पक्षमात्रेण न कर्तुं पार्थक्यं, अतः पञ्चचत्वारिंशदिवसेभ्य परतो न ग्रहीतव्यमिति ॥ ३४६ ॥ गतं कालद्वारम् ।

(८) अथाऽऽकरद्वारमाह-

कुत्तियमिद्वगनिएइव पंचवरीडमाउयामगाईसु ।

कत्तियवज्जे मितिय, आगरमाईसु वा दो वि ॥ ३४७ ॥

यथाकृतं पात्रकं कुत्रिकाऽऽपणे मार्गयितुं सिद्धपुत्रकस्य वा, निक्षेपस्य वा, प्रपञ्चधर्मस्य वा, एकादशीं प्रतिमां पूजयित्वा वा श्रमणोपासको गृहं प्रत्यागतस्तदादेर्वा पार्श्वे यथाकृतं पात्रं प्राप्यते, कुत्रिकाऽऽपणवर्जं शेषेषु सिद्धपुत्रकाऽदिषु द्वितीयमल्पपरिकर्मं प्राप्यते । अथवा-आकराऽदिषु हि अल्पपरिकर्मणी प्राप्यते ॥ ३४७ ॥

तद्यथा-

आगर नट्टे कुडंगे, वोह तेणे य भिक्ख जंत विही ।

कय कारियं च कंतं जइ कप्पइ वेप्पिउं अज्जा ! ॥ ३४८ ॥

आकरो भिक्षुल्लवार्दियवाऽलावृत्तिं प्राप्यन्ते, नद्यां, यास्तुम्यकं स्तीर्यन्ते, कुडङ्गं नाम-यत्र च खण्डतुम्बकानि क्षायन्ते । (वोह तेणे स्ति) व्याधपल्ल्यां, स्तेनपल्ल्यां वाऽलावृत्तिं लभ्यन्ते । (भिक्ख स्ति) ये भिक्षाचरा अलावृत्तानि गृही वा भिक्षां पर्यटन्ति । (जंत स्ति) यन्त्रशालासु गुडाऽऽदीनामसंवनाथमलावृत्तिं धार्यन्ते । एतेषु स्थानेषु (विहि स्ति) विधिना पात्रकं ग्रहीतव्यम् । कः पुनर्विधिरिति चेत् ?, उच्यते-तत्राऽऽकराऽऽदिषु गत्वा च भाषणे कृतं दायकं दर्शितं प्रष्टव्यम्-कस्यार्थं भवतु कृतम् ? ततः स्तंऽभिदध्युः-युष्माकमर्थं कृतम् कारितम्, कीतं वा, यदि कल्पते ततः आर्य ! गृह्णताम् । एवमुक्ते सति न गृह्णातीति संग्रहमाश्रमासायः ॥ ३४८ ॥

अथेनामेव गाथाद्वयेन विवृणोति-

आगर पल्लीमाई, निच्चुदग नदी कुडंगमुम्मरणं ।

वोहे तेणे भिक्खे, जंत परिभोग मंमत्तं ॥ ३४९ ॥

तुम्हऽट्टाणं कयामिणं, अन्नमऽट्टाणं अहवण मयत्ता ।

जो वेप्पइ च तदट्टा, एमेव य कीययामिच्च ॥ ३५० ॥

आकरो नाम-भिक्षुल्लो, भिक्षुलोऽहं वा तत्र प्रायोऽलावृत्तिं प्रभृतानि प्राप्यन्ते । तथा नित्यं दहा अनाधजला महानद्यां यत्र अमाऽऽदी अलावृत्तिस्तीर्यन्ते, तत्र पात्राणि प्राप्यन्ते । कुडङ्गं वृक्षगहनम्, तत्र तुम्बिकानामुत्सरणं यापनं क्रियते यथा तामामेव नदीनां कुलेषु य वृक्षकुडङ्गान्तेषु तुम्बिका अशायन्ते । व्याधपल्ल्यां, स्तेनपल्ल्यां च तुम्बिकेषु कान्जिकपानीयाऽऽदीनि प्राप्ते यन्ते, तत्र कालालभाजनाभावान् । भिक्षाचरा भिक्षार्थमलावृत्तिं गृह्णाति यन्त्रशालाऽऽदिषु च गुडास्तेचनार्थमलावृत्तिं गृह्णाति । एतेष्वेवाकाऽदिषु यस्य प्रातदिवसं परिभोगः क्रियमाणो विद्यते, तत्पात्रकं जन्तुभिर्यत्नं भवतीति कृत्या ग्रहीतव्यम् ॥ ३४९ ॥ पात्रं च दर्शितं कस्यार्थं भवतु कृतम् ?, इति पृष्टो दाता ज्ञात-युष्माकमर्थाय कृतमिदम् कारितं वा । अथवा-अन्येषां साधूनामर्थाय कृतम् । " अहवणं स्ति " निपातः यथार्थं स्वार्थमात्मनोऽर्थाय कृतमिदमस्माभिः । यदा-य एव भिक्षाचरा ग्रहीष्याति तस्यार्थाय कृतमिदं यावत्तिकमित्यर्थः । एवंमेव च क्रीतप्राप्तमित्यादिकमपि वक्तव्यम् । यथाऽऽभार्य कृताऽऽदि-कं तत्कलने आश्रकर्मिकाऽऽदिकं तु न कलने ॥ ३५० ॥ गतमाकरद्वारम् ।

(९) अथ चाउलद्वारमाह-

चाउल उण्होदग तु यं य कुमणे तदेव तके य ।

जं होट भावियं तं, कप्पति भडयवगं मेमं ॥ ३५१ ॥

उण्हजलभावियं तं, अविगते मीअोडोण गेएइति ।

मज्जवसेल्लसपी मधुमादी भावियं भतियं ॥ ३५२ ॥

(चाउलं ति) तन्दुलयावनम्, उण्होदकं प्रतीतम्, तुयं कुसुमोदकाऽऽदिकम्, कुसुमे सुगन्धालादौ तस्य यदुदकं तदपि कुसुणम् तक्रं प्रतीतम् । एतयद्भाविनं तत्कलने । शेषमेवाहपरीतजलभाविनं य पात्रम्, तदविगतेऽपरिणतं शान्तिदकेन गृह्णाति । मज्जा-वसतिलपरिमेषादिभस्तु भाविनं भक्तं विकलान्तम् । तथाहि-यदि तेषां मज्जाऽऽदीनामवयवा निःशेषा अव्ययनेतुं शक्यन्ते, ततो गृह्यते । अथवा-विकटाऽऽदिभाविनं यत्र युगपदुज्झितं तत्र न गृह्यते, अनुज्झितं तु गृह्यते ॥ ३५२ ॥

पात्रग्रहण एवं विधिमाह-

ओभासणा य पुच्छा, दिती रिके सुहं वहेत य ।

संसट्ट निक्खिते, मुक्खे य पगसे दट्टण ॥ ३५३ ॥

ओसत्त पाणमाऽ, पुच्छा मूलगुण-उत्तरगुणं य ।

तिट्ठाणं निक्खतो, सुट्ठा मन्निणिद्वमादीसु ॥ ३५४ ॥

दाणिणकरेण कोणं, वेतु भाणसु वाम मग्गिंये ।

घट्टेइतिनि वारं, तिनि तले तिनि भूणीए ॥ ३५५ ॥

तमे वीयस्मि वि दिष्टे, न गेहती गेहती तु अदिष्टे ।

गहणस्मि उ परिमुद्धे, कप्यति दिष्टे वी बहुदिष्टे ॥३५६॥

एताश्चतस्रोऽपि गात्राः पादिकाया सविस्तरं व्याख्याता इति नेह भूयो व्याख्यायन्ते । गतं चाउलङ्कारम् ।

(१०) अथ जघन्ययतनाङ्गमाह-

पञ्चोत्तपण जहामं, तेण उ तवुद्धिं य जयणाण ।

जहन्ना व सस्मवादी, तेहि उ जयणयर कलादी ॥३५७॥

जघन्यं प्रायश्चित्तपञ्चकं तेन यतना जघन्ययतना । कथम् ? इत्याह-ते वृद्धाः पञ्चकाऽदिवृद्धिरूपया यतनया पात्रका सत्तायां यतन्ते । अथवा-सर्पयाऽऽदीनि बीजानि जघन्यानि । सूक्ष्माणि न्यर्थः । तैर्युक्तं पात्रकं वक्ष्यमाणया पदभागकरवृद्धियतनया गृह्णन्ति । इतराणां तु यादृगाणां बीजानि कला(या)श्चणकास्तदादीनि, आदिशब्दात् मन्त्राऽऽदीति च ॥३५७॥

अमुमेवाथ विवर्गपुराह-

छ्वाभागकते हन्थे, मुहमेसु पदमपवे पणं तु ।

दम विनिण रायदिणा, अंगुलिमूलसु पन्नम ॥३५८॥

इह हस्तः पदभागः क्रियते, तत्र प्रथमपर्वण्यं भागः, द्वितीयपर्वणि द्वितीयः, अङ्गुलिमूलानि तृतीयः, आयुषो गेया चतुर्थः अङ्गुष्ठपञ्चः पञ्चमः अङ्गुष्ठप्रमातृक्रम्य शेषः सप्तमोऽपि षष्ठो भागः । एवं पदभागो हस्ते प्रथमपर्वमात्रं सूक्ष्मबीजं, पञ्चकं पञ्चगव्यं चान्दवानि प्रायश्चित्तम् । द्वितीयपर्वमात्रेषु दश रात्रिर्वादिवाति प्रायश्चित्तम्, अङ्गुलिमूलेषु पञ्च दश रात्रिर्वादिवाति प्रायश्चित्तम् ॥३५८॥

वीसं तु आउलेहा, अगुट्ठं तो य होति पणवीसा ।

पसडस्मि हाड मामो, चाउन्मासो भवे चउमु ॥३५९॥

आयुर्गव्यामात्रेषु विंशतिरात्रिर्वादिवाति, अङ्गुष्ठान्तमात्रेषु पञ्चविंशती रात्रिर्वादिवाति, प्रसूतिप्रमाणे तु मासलघु, चतुष्प्रसूतिप्रमाणेषु चत्वारो मासा लघवः । एवं सूक्ष्मबीजेषु प्रायश्चित्तमुक्तम् ॥३५९॥

अथ वादरबीजेषु तदेवाऽर्तिदिशचाह-

एमेव कसो नियमा, मूलेसु विनियपव्यमारदो ।

अजलिचउक लहुगा, तथिय लहुगा अणंतेमु ॥३६०॥

एष एव कसो नियमाऽमूलेषु विनियमः । दिव्यजेषु मन्त्रव्ययः नवरम-द्वितीयपर्वण्यार्था कृत्वाऽत्र प्रायश्चित्तक्रमः प्राग्भूयते-द्वितीयपर्वमात्रेषु वादरबीजेषु पञ्चक्रम, अङ्गुलिमूलमात्रेषु दशक्रम, आयुर्गव्यामात्रेषु पञ्चदशक्रम । अङ्गुष्ठमूलमात्रेषु विंशतिः, प्रसूतिप्रमाणेषु मियमासः, अङ्गुलिमात्रेषु मासलघु, अजलिचउकपात्रमाणेषु चतुर्लघु । एतत्प्रत्येकबीजविषयं भणितम् अनन्तबीजेषु सूक्ष्मस्थूलेषु यथाक्रममेतान्येव प्रायश्चित्तानि गुरुकानि कल्पयानि ॥३६०॥

निकारणस्मि एण, पच्छित्ता वजिया उ बीणसु ।

नायव्या आणुपुव्वी, एमेव उ कारणे जयणा ॥३६१॥

एतानि प्रायश्चित्तानि त्रिकारण बीजेषु बीजगुणे पात्र गृह्यमाणे वर्णितानि, कारणे तु पात्रकस्याऽप्यन्तर्भागे आनुपूर्व्या प्रथमपर्वारदिरूपया एवेव पञ्चकाऽऽदिका यतना कल्प्या । अथ यथाकृते प्रथमपर्वप्रमाणानि बीजानि अलापरिकर्मकं च शुद्धं प्राप्यते, अनयैकतरत्वं गृहीतमुच्यते यथाकृतं ग्राह्यम्, नाऽल्पपरिकर्म । एवं द्वितीयपर्वारदिविषयं वक्ष्यते, यावद्बीजगणभूतमपि यथाकृतं ग्राह्यम् ॥३६१॥

तथा चाऽऽह-

वोमटं पि हु कप्यइ, बीयाईणं अहाकडं पायं ।

न य अप्पसपरिकम्मा, तहेव अप्प सपरिकम्मा ॥३६२॥

आगन्तुकानां बीजाऽऽदीनां (वोमटमपि) आकण्टभृतमपि यथाकृतं पात्रं कल्पते, न चाऽल्पपरिकर्म शुद्धमपि, तथैवमाल्पपरिकर्मकमागन्तुकबीजानां भृतमपि कल्पते, न च सपरिकर्मकं शुद्धमपि ॥३६२॥

अत्रैवैदम्पर्यमाह-

धूला वा सुहमा वा, अवहंते वा असंथरंतस्मि ।

आगंतुअ संकामिय, अप्पवहु असंथरंतस्मि ॥ ३६३ ॥

यथाकृते स्थूलानि वा चणकाऽऽदीनि बीजानि भवन्तु, सूक्ष्माणि वा सर्पयाऽऽदीनि, यदि तस्य प्राक्तनं भाजनं, नवरं गत्वा तद्वहमानकं, तेन वा भाजनेन न संस्तरति, सर्वथा वा भाजनं तस्य नास्ति । एवमसंस्तरतोऽप्ये बहुत्वं तोलयित्वा बहुगुणकरमिति कृत्वा यथाकृतमागन्तुकबीजानां भृतमपि बीजानि यतनयाऽन्यत्र संक्रमय्य ग्रहीतुं कल्पते ॥३६३॥ गतं जघन्ययतनाङ्गम् ।

अथ " अमई, " " अन्वि च ति " द्वाङ्गयमाह-

धूलसुहमेसु वुत्तं, पच्छित्तं तेसु चेव भणिओ वि ।

जं कप्यइ ति भणिणं, एण जुज्जइ पुव्वमवरेण ॥३६४॥

स्थूलसूक्ष्मेषु बीजेषु पूर्वं सप्रपञ्चं प्रायश्चित्तमुक्तम् संप्रति तैरेव बीजैर्भूतैःऽपि यथाकृतप्रतिग्रहो ग्रहीतुं कल्पते, इत्येवं यद्वाणिनं, तदेतद् युष्माकं पूर्वमपरेण न युज्यते ॥३६४॥

गुरुगाह-

चोयग ! दुविहा अमई, संताऽमंता य संत अमिवाऽऽदी ।

इयरा उ भापिताऽऽदी, संतं भणियाउ मा सोही ॥३६५॥

हे नोदक ! द्विविधा अनन्त-सदसत्ता, अ नदसत्ता च । तत्र सत्ता नाम-यत्र ग्रामं नगरं वा भाजनानि सन्ति तत्राऽपान्तगले वा अशिवं, स्वग्रामं वा येषु कुलप लभ्यन्ते तेषु अशिवम्, आदिशब्दादवमौदर्याऽऽदीनि तत्राऽपान्तगले, वा विद्यन्ते, अथ चाऽपान्त भाजनं, परं नवरं गत्वा न तावद्गृह्णाति । यद्वा न भाजनमस्तिलवुत्तगमती न तेन संस्तीर्यते । इतरा-असदसत्ता । सा पुनोत्थम-पात्रं ध्यामिन् प्रदोषनकेन दग्धम्, आदिशब्दात् स्तेनैर्वाऽऽहृतं, भग्नं वा । एतौ च ध्याय्यभक्तवैर्याकृतमागन्तुकबीजानां भृतमपि कल्पते, न पुनः शुद्धमल्पपरिकर्म, यन्पुनरस्माभिः श्राव्यं प्रायश्चित्तमुक्तम्, सा द्विविधाया असत्ताया अनाद्यं सति पात्रं यो गृह्णाति, तद्विषया मन्त्रव्या ॥३६५॥

किं न-

जो उ गुणो दोमकरो, ग सो गुणो दोममेव तं जारो ।

अगुणो वि होति उ गुणो, विणिञ्जओ सुंदरो जस्म ॥३६६॥

गन्तुयः पुन गुणो दोषकर आत्मोपपत्ताऽदिदोषजनकः, स परमार्थतो गुण एव न भवति, किन्तु दोषमेव तं जानीयान्, दोषकारणत्वात् । यस्य तु विनिश्चयः सुन्दरः, स कथाश्चिदगुणोऽपि परिणामसुन्दरतया गुण एव भवति, गुणकारणत्वात् । एवमिहापि यथाकृते यन्स्थापितान्यागन्तुकबीजानि यतनयाऽन्यत्र संक्रामयतः स्वल्पसंग्रहद्वी-

पः, न तत्र सूत्रार्थयोः परिमन्थः, न च छेदनेदनाऽऽदिनाऽऽमोपघातः अपि च-तद्गृहीतं सत् तस्यामेव वेलायां भक्षणप्रवृत्तौ उपयुज्यते, एवं सदापमपि तद् बहुगुणम् अपरिक्मार्माऽऽदी अपरिक्म्यमाणे सूत्रार्थपरिमन्थः, छेदनाऽऽदिनाऽऽमोपघातः, इत्यादयो बहवो दोषाः ॥३६६॥

(११) अथ सगुणमपि तावद्बहुदोषतरम् “अयमाण उवओ-गच्छयणं स्ति” इतिमाह-

असइ तिगे पुण जुत्ते, जोगे ओहोवही उवगहिण ।

छेयणभेयणकरणे, सुद्धो जं निजरा विउला ॥ ३६७ ॥

यथाकृतं त्रीन चारान् मार्गितं परं न लब्धम्, ततो वारत्रिकं योगे व्यापारे युक्ते कृतेऽपि यथाकृतस्याऽप्राप्ते, पुनः शब्देऽवधारणे स चेतदवधारयति-वारत्रयात्परतोऽलपरिक्मकमेव ग्रहीतव्यम् । अथ तदीयं न प्राप्यते, ततो बहुपरिक्मार्माऽपि ग्राह्यम् । एष ओमोपघातं च सर्वस्मिन्नपि विधिरवसानव्यः । एवं च क्रमाऽऽगतमलपरिक्मार्माऽऽदि गृहीत्वा तत्रापयुक्तो यः छेदने भेदने करोति, स शुद्धः, न प्रायश्चित्तभागः । कुतः ? इत्याह-यद्यस्माद्यथाक्रमगतं विधिं विदधानस्य निर्जरा विपुला भवति ॥३६७॥

ननु चाऽलपरिक्मार्माऽऽदि छेदनाऽऽदिपरिक्ममम्भवादात्मन्यभावराधना भवति, ततः कथं तस्य ग्रहणं प्रतुजायते ? उच्यते-

चोयग ! एताए जिय, अमइण अठाकडस्स दो इयरे ।

कप्पति य छेयणे पुण, उवओगं मा दुवे दोसा ॥३६८॥

हे नोदक ! या पूर्वं विविधा अमत्ता प्ररुणिता, एतदेव यथाकृतस्याऽमत्तया हे इतरे अलपरिक्म-सपरिक्मणी कल्पेते प्रतिग्रहीतुम् परं तथा, छेदनाऽऽदि महता प्रयत्नेन य उपयोगं करोति स हि संयमाऽऽमावराधनालक्षणो दोषो मा भूताभिर्मातृ कृत्वा ॥ ३६८ ॥

अहवा वि कओओणं, उवओगे न चेय लब्धती पढमं ।

हीणाधिकं च लब्धति, सपमाणे तेण दो इयरे ॥३६९॥

अथवा कृतोऽनेन साधुता उपयोगो मार्गणव्यापारः, परं न लभ्यते प्रथमं यथाकृतं पात्रम् । अथवा लभ्यते, परं स्वप्रमाणतो हीनाधिकम् तेन कारणेन हे इतरे अलपरिक्मसपरिक्मणी यथाक्रमं गृह्णाति ॥ ३६९ ॥

कुत ? इति चेदुच्यते-

जह सपरिक्ममलंभे, मगंते अठाकडं भवे विपुला ।

निजगमेयमलंभे, वितियस्मियरे भवे विउला ॥ ३७० ॥

यथा सपरिक्मणाऽलपरिक्मपात्रकस्य लाभेऽपि यथाकृतं मार्गयतो विपुला निर्जरा भवति, तथा यथाकृताऽलाभे इतरस्मिन् बहुपरिक्मणि लभ्यमानेऽपि द्वितीयस्याऽलपरिक्मणाः उपलक्षणत्वात्पारिक्मणाऽऽप्यलाभे बहुपरिक्ममार्गेण विपुलैव निर्जरा द्रष्टव्या ॥ ३७० ॥

अथवा-

अमिवे ओमोदणि, रायहुट्टे भणं व गेलत्ते ।

मेहे चरित्त सावय-भणं य ततियं पि गिण्हिजा ॥३७१॥

यत्र यथाकृतमलपरिक्मं वा भाजनं प्राप्यते, तत्राऽपान्तगले वा शिथिलमौर्ध्वं गजजिह्वं मयं वा बोधिकस्तेनाऽऽदिमन्थं वर्तते, ग्लानत्वं वा तस्य साध्याः संजातं, तत्प्रतिबन्धेन न

शक्यते तत्र गन्तुम् । शैलस्य वा तत्र सागारिकचारित्रस्य वा चार्गिकाऽऽशुपसर्गसमुत्थो भेदः, श्वापदाः सिंहाऽऽदयस्तेषां वा भयम्, एवमादिभिः कारणैस्तृतीयमपि बहुपरिक्मं पात्रं स्वस्थाने गृहीयात् ॥ ३७१ ॥

उक्तमेवार्थं सिंहावलोकितेनाऽऽह-

आगंतुगाणि य जओ, चिरपरिक्ममे य मुत्तपरिहाणी ।

एएण कारणेणं, अठाकडे होति गहणं तु ॥ ३७२ ॥

यथाकृते यानि बीजानि तान्यागन्तुकानि, चिरकालपरिक्मणि च क्रियमाणे सूत्रार्थपरिहाणिः । एतेन कारणेन यथाकृतस्य ग्रहणं कार्यम्, नाऽलपरिक्मार्माऽऽदिः ॥३७२॥

(१२) अथ मुखद्वारमाह-

विइय-तइएसु नियमा, मुहकरणं होज्ज तस्मिंमाणं ।

तं चिय तिविह पाय, करंडगं दीह वट्टं च ॥ ३७३ ॥

द्वितीयतृतीययोगलपरिक्म-सपरिक्मणानियमान् मुखकरणं भवेत् । तस्य च मुखस्य इदं वक्ष्यमाणं मानस-तत्र यस्य मुखं विचारयितव्यं तत्र त्रिविधं करण्डकं करण्डकाऽऽकारम्-बहुपृथुत्वमलोच्छ्रयम्, दीर्घमलपृथुत्वं बहुच्छ्रयम्, वृत्तं चतुरस्रम् ॥३७३॥

एतेषां मुखप्रमाणमाह-

अकरंडम्मी भाणे, हन्थो उट्ठं जहा ण घट्टेति ।

एयं जहणगमुट्ठं, वत्तुं पप्पा विमालतरं ॥ ३७४ ॥

अकरण्डके करण्डकाऽऽकारादित् दीर्घं समवतुर्गत्वं वा भाजनं हस्तः प्रविशति निर्गच्छति वा यथा ऊर्ध्वं कर्णं न घट्टयते न स्पृशति, एतन्मुखं जघन्यं मुखप्रमाणम्, अतः परं वस्तु बृहत्तरपात्राऽऽदिकं प्राप्य प्रतीत्य विशालतरं मुखं क्रियते, य-पुनः करण्डकाऽऽकारं पात्रं तस्य विशालमेव मुखं कर्त्तव्यम्, अन्यथा तद् दुष्प्रवृत्तं भवति ॥३७४॥ एष प्रतिग्रहविधिरुक्तः, बृ० ३ उ० ।

मे भिक्खु वा अभिक्खेज्जा पायं एमित्तण, मे जं पुण पायं जाणेज्जा । तं जहा-अलाउयपायं वा, दारुपायं वा, मट्टियापायं वा, तहप्पगारं पायं जे निगंथे तरुणे जाव धिग्मंययणे, मे एगं पायं धरिज्जा, नो विइयं ॥

स भिक्षुभिकाङ्क्षेन पात्रमन्वेषम्, तत्पुनरेव जानीयात् । तद्यथा-अलावुकाऽऽदिकम् । तत्र च यः स्थिरमेहनताऽऽशुपंत एकमेव पात्रं विभृयाद, न द्वितीयम्, स च जिनकल्पिकाऽऽदिः । इतरन्तु मात्रकसद्वितीयं पात्रं धारयेत्, तत्र संघाटकं सत्यकस्मिन् भक्षं द्वितीयं पात्रं पानकं, मात्रकं त्वाचार्याऽऽदिप्रायोग्यकृतेऽशुद्धस्य वेति । आचा० २ श्रु० १ चू० ६ अ० २ उ० ।

(१३) अलावुपात्रं गृह्णाति-

जे भिक्खु लाउपायं वा, दारुपायं वा, मट्टियापायं वा सयमेव परिघट्टे वा, संठवेइ वा, जमति वा, परिघट्टंतं वा संठवंतं वा जमवियंतं वा साइज्जइ ॥२४॥

इत्यादि । भाष्यं यथा प्रथमोद्देशके तथाऽत्र पि ।

लाउएँ दारुणं पाणं मट्टियपाणं य तिविधमेकके ।

बहुअप्पअपरिक्ममे, एकेकं तं भवे कमसो ॥१६२॥

अङ्गु १ पुष्प २ तिगिण वि ३ उक्ताम ४ तं चैव ५ भक्त
६ वट्टं ७ पवित्रं ८ पद्मा ९ एता गाहा नय ।

घट्टिन संठवियाणं, पुर्वि जभिताण होतु महणं तु ।

असती पुष्पकताणं, कप्पति ताहे मयं करणं ॥ १६३ ॥

तत्र परकरणं प्रतिपद्यम्, इह तु स्वयं करणं प्रतिपद्यते ।
नि० चू० २ उ० ।

नायकमनायकं वा पात्रं याचते-

जे भिक्खु मणायगं वा, अणायगं वा, उवासगं वा,
अणउवासग वा गामंतरंमि वा, गामपहंतंमि वा पडिगाहं
ओभासिय ओभासिय जायइ, जायतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥

इमे सुत्तथो । गाहा-

जे भिक्खु णायगाई, पडिगामे अंतरा पडिपहे वा ।

ओभासेज्जा पायं, सो पावति आणमादीणि ॥ १६३ ॥

नायगां पुरंतंयुतां, पच्छा संयुआं वा । पुष्पसंयुतां-मात-
पितियाऽऽदिगो, पच्छा संयुआं-सामसुराऽऽदिगो, असंयुआं
एयव्वइत्तो, मणायगो अणायगो सव्वो वि एत्तो उवा-
सगां, अणुवासगां ति ।

अस्य व्याख्या-

सायं उवासमाणो, उवासओ सो वती व अवती वा ।

सो य सणायग इतरं, एवऽणुवामे पि दो भंगा ॥ १६४ ॥

सायं चैव वा पालं उवातेतो उवासगो भवति, सं उवा-
सगो पुणं वविहो-वती, अवती वा । अणुवया जण गाह्या
सो वती, जो दंतणतावतो सो अवती, सो मणायगो इतरं ति
गतार्थः । जो वि अणुवासगो सो वि मणायगो, अणायगो वा,
एते दो भंगा ।

पडिगामं अंतरपडिवंधस्स य इमं वक्ख्वाणं । गाहा-

पडिगामो पडिवमभो, गां । रं दोएह मज्झ खेत्तादी ।

गामपहो पुण मग्गा, जत्थ व अत्थ गिहवज्जं ॥ १६५ ॥

पडिवमभो अंतरपडिगो वा अक्षो वा पडिगामो भस्सति,
दोएहं गामाणं अंतरे मज्झ खेत्तं खल्ल वा पडं प्रति पडि-
पहो भस्सति । उक्तामाऽऽदि गतस्स वा अभिमुहो पडं मिले-
ज्जा, एस पडिपहो वा, वासहाआ गिहं वज्जता अणाय-
वा जत्थ परिमार्थाऽऽदिषु मग्गइ, एवमादिषु ठाणसु ज-
ति तं मणायगादिपायं ओभासेज्जा, तो आणाऽऽदिया दो-
सा, चउलहुं च पच्छिस्तं ।

इमे य भट्टपत्तदोसा भवन्ति-

असती य भट्टो पुण, उगमदोसे करेज्ज सव्वेहिं ।

पत्तो पेलवगहणं, अट्टाणे भासितो कुज्जा ॥ १६६ ॥

भो जितेति-एयस्स साधुस्स अतीव आदरो दीयति,
जण अट्टाणायं भासते भासियं, से किंचि कज्जं । सो भट्टो
असति पायस्स सोलसग्गं उगमदोसाणं अपतरेण दोसण
करेत्ता देज्जा, सव्वेहिं वा उगमदोसेहिं बहुपाए करेत्ता देज्ज ।
एगपाएसु सव्वुगमदोसा ए संभवन्तीत्यर्थः । पत्तो पुण

अट्टाणे ओरुद्धो कतो, ममत्थ पायं ति पेलवगहणं करेज्ज ।
अणालोइयपुष्पाऽवक्खारिणो पेलवा एए ति ए देज्ज, अ-
ट्टावा अट्टाणेद्धो कट्ठो संतं पि ए दिज्जा ।

गाहा-

अतिआतुरो सि दीसति, अट्टाणायं पि जेण मग्गंति ।

भट्टमदोसा एए, इतरो संतम्मि पुण देज्जा ॥ १६७ ॥

इयरो सि पत्तो । संसं गतार्थम् ।

जम्हा एवमादी दोसा भवन्ति । गाहा-

तम्हा सट्टाणायं, नाऊणं पुच्छिऊण ओभासे ।

वितियपदे असिवादी, पविस्सभाऽऽदीसु जयणाए ॥ १६८ ॥

सट्टाणं घरे ठियं णाऊणं ति अत्थि एयस्स पायं दिट्ठं वा,
तं पुच्छं-कस्सेदं ति । अणणेण कहियं असुगस्स । ताहे
ओभाभियव्वं, अणाय अणुच्छिने वा पुष्पुत्ता दोसा भवन्ति ।
वितियपदेण अट्टाणायं ए जयणाए ओभासेज्ज, जत्थ जहु-
त्तेण विधिणा पाया लब्धंति तत्थ जति अभिवाऽऽदिकार-
णा ताहे तत्थेव पडिवसभाइसु अट्टाणायं पि जयणाए
ओभासेज्ज ।

का जयणा ? इम -

विष्पभिति घरादिट्ठे, गाहं वा विक्खुणं तहिं दइं ।

जिते घरे ण दिट्ठो, से किं कारणं ताहं दीवेति ॥ १६९ ॥

जाहं णायं-णिम्मंक्रियं एयस्स अत्थि पायं, दिट्ठं वा ताहं
अत्थि ति गतो ओभासेज्जा जह ताहं दिगणं तो लज्जं । अह
सो भणेज्ज-घरपती जाणति । ताहं सो घराट्ठो ओभाभि-
ज्ज ति । अह ण दिट्ठो ताहं घरे भगगति-अकंयज्जह
तस्स, जहा तुःभ सर्मव पव्वड्ढा आगय ति । पुणो वि-
तियदिणे एवं, ततिण वि एवं, ततो वा घरे आदिट्ठे, अह-
वा घरे दिट्ठो, तस्स पुण गाहं विक्खुणंति । किंवि
घरकयव्वताए अतीव अस्वर्णितो वि गतो, ण मग्गितो
ति । अट्टावा गाहं विक्खुणंति साहुस्स संवज्जति । गाहं
अतीव विक्खुणं विमूखं, जाहं अतीव साहु विस्तरन्ती-
त्यर्थः । ताहं अणाय वि अट्टाणाट्ठं दइं भग्गंति अरं तु-
ःभ मगामं आगता घरे य तथो वागं गविट्ठो आनि,
ताहं सो भणेज्ज-कि कज्जं ? ताहं साहुणो तस्स कारणं
दीवेति । तुःभ पायं अत्थि, तं देहि ति ।

गाहा-

ताहं वि जति गंतुं, ददाति दिट्ठे च भणति एज्जाह ।

तो कप्पती चिरेण पि, अदिट्ठे तु उगमेकतरं ॥ १७० ॥

जति ताहं साहुहि तं पायं ण दिट्ठं आसि, तो जति दो-
सा ता ताहे विजय ताहिं साहुहि सहं गंतुं वेति तदा
कप्पति, अह भणति-पणो एवज्जह, तो उगमदोसाकर-
णाऽऽत्तेकाण ण कप्पति, पच्छा अह तं साहुहि दिट्ठं पत्तं
आसि जति भणेज्ज-पुणा एज्जह, तो तं चैव पातं सुंभरेण
वि देतस्स कप्पात. अणायं ण कप्पात ।

मुत्तं-

जे भिक्खु णायगं वा अणायगं वा उवासगं वा अ-
णउवासगं वा परिमा मज्झा ओवट्ठिता पडिगाहं ओभा-
सिय ओभासिय जीयइ, जीयतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥

गाहा-

जे भिक्खू णायगाईं, परिसामञ्जाउ उट्टवित्ता णं ।

ओभासेजा पायं, सो पावति आणमादीणि ॥ २०१ ॥

कंठा चउलहुं पच्छित्तं. आणाऽऽदिया य दोसा ।

इमे अणणे य दोसा -

दुपद-चउप्पदहरणे, दहणे वा सज्जणपरखलक्खेते ।

तस्म अरी भित्ताण व, संकेगतरे उभयतो वा ॥ २०२ ॥

जो सो परिसामञ्जातो उट्टितो, तस्म जे अरी. अरीण वा जे भित्ता, तेनि तद्दिवसं चैव अहाममावर्त्तीण दुपद-दासा, दासी वा चउप्पदं वा अन्वादनं जं हरियं वा अडाडाण, तेनि वा कोइ सयणा उट्टवित्तो, घरं, खल्लथणं वा दहं, खिलं वा खयं, ते संकेज, कल्लं पव्वइएणं अमुगो परिसामञ्जातो आत्तादिआं ति, तेनि एगतरे संकेज-साहुं उ-ववाते उस्सगितं । अहवा उभयं पि संकेज । तत्थ संकाप चउगुरु, णिम्मंकिण मूलं, जं वा ते रुद्धा उदहणहरणतावणाऽऽदी करेज, तं णिप्फलं पावज्जा । जम्हा एवमादी दोसा, तम्हा परिसमञ्जाउ णायगादी णो कप्पति उस्सगितं । कारणे पुण कप्पति ।

तं च इमं कारणं-

अमिने ओमायणि, रायदुट्टे भण व गेलाणे ।

संहे चरित्त मावय भण व जयणाएँ ओभासे ॥ २०३ ॥

कंठा. रायर जयणाएँ ओभासेति ।

अस्य व्याख्या-

परिसाण मञ्जस्मि वि, अट्टाणाभासणे दुविह दोसा ।

तिप्पभित्तिगिहादिहे, दीवणता उच्चमेदणं ॥ २०४ ॥

जत्थ न होज्जा संहा, संकेज्जजणाउ जे वयणपंतो ।

सो पडियरइय तुरिओ, अणण व उट्टावे इ ॥ २०५ ॥

जे अट्टाणाभासणे दुविधा भदपंतदोसा भणिया, ते चैव परिसामञ्जातो वि उट्टवित्तं दोसा भवति । अह आगादं विक्खणं ताहं भणति-तिप्पभित्तिगिहादिहे इदाणं नुअ मगासं आगता । किं कज्जं ? ताहं साधू भणति-इहव भणंमो, किं वा एगतं भणंमो । तेण अभिणुण्णा, तत्थेव भणंज । एगतं दामो, ताहं एगतं आत्तादिजति । तत्थ वा साहु यदुज्जणमञ्ज मगासा संकाप । तत्थ सो साधू तं पडि-ग्गहमासि सयमेव उट्टितं पडियरइ ति, पडिक्खइ चि वुत्तं भवति । अह त्यगितो अणणं परिसामञ्जातो उट्टावेति, एस्म जयणा । नि० चू० १४ उ० ।

(१४) महाधत्तानि अयःपात्राऽऽदीनि-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जाईं पुण पायाईं जा-
णेजा विरुवरूवाईं महद्वणमुल्लाईं । तं जहा-अयपायाणि
वा, तउपायाणि वा, तंवपायाणि वा, सीसगपायाणि वा,
हिरम्पपायाणि वा, सुवम्पपायाणि वा, रीरिअपायाणि वा,
हारपुडपायाणि वा, मणि-काय कम्पपायाणि वा, संव-
मिंगपायाणि वा, दंतपायाणि वा, चेलपायाणि वा, सेल-
पायाणि वा, चम्मपायाणि वा अम्पपराणि वा तहप्पपा-

राईं विरुवरूवाईं महद्वणमुल्लाईं पायाईं अफासुयाईं० जाव
णो पडिग्गहेजा ।

“ से भिक्खू वा ” इत्यादीनि सूत्राणि सुगमानि, याघ-
न्महार्थमूल्यानि पात्राणि लाभ सन्यऽप्राप्तुकानि न प्रति-
गृहीयादिति, नवग्म-(हारपुडपाय त्त) लाटपात्राणि, एवमयोवन्धनाऽऽदिमूत्रमपि सुगमम् । आन्ता० २ भू० १
चू० ६ अ० १ उ० ।

जे भिक्खू अयपायाणि वा, तंवपायाणि वा, तउपाया-
णि वा, सीसपायाणि वा, कम्पपायाणि वा, रूपपायाणि
वा, मोवम्पपायाणि वा, जायरूपपायाणि वा, मणिपाया-
णि वा, दंतपायाणि वा, कणयपायाणि वा, सिंगपायाणि
वा, चम्मपायाणि वा, चेलपायाणि वा, मेलपायाणि वा,
कणयपायाणि वा, सिंगपायाणि वा, अंकपायाणि वा, सं-
खपायाणि वा, वहरपायाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ ।

१ । जे भिक्खू अयपायाणि वा० जाव वहरपायाणि धरेइ,
धरंतं वा साइज्जइ । २ । जे भिक्खू अयपायाणि वा० जाव
वहरपायाणि वा परिभुंजइ, परिभुंजंतं वा साइज्जइ । ३ । जे

भिक्खू अयवंधणाणि करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ४ । जे भिक्खू

अयवंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ५ । जे

भिक्खू तउयवंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ६ ।

जे भिक्खू सीसवंधणाणि करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ७ ।

जे भिक्खू सीसवंधणाणि धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ८ ।

जे भिक्खू सीसवंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ९ ।

जे भिक्खू कम्पवंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइ-
ज्जइ । १० । एवं धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ११ । एवं

भुजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । १२ । जे भिक्खू रूपवंधणा-

णि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । १३ । एवं धरेइ, धरंतं

वा साइज्जइ । १४ । एवं भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । १५ ।

जे भिक्खू मोवणवंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ ।

१६ । एवं धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । १७ । एवं भुजइ,

भुजंतं वा साइज्जइ । १८ । जे भिक्खू जायरूपवंधणाणि

वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । १९ । एवं धरेइ, धरंतं वा

साइज्जइ । २० । एवं भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । २१ ।

जे भिक्खू मणिवंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ ।

२२ । जे भिक्खू मणिवंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइ-

ज्जइ । २३ । जे भिक्खू मणिवंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं

वा साइज्जइ । २४ । जे भिक्खू कणयवंधणाणि वा

करेइ, करंतं वा साइज्जइ । २५ । जे भिक्खू कणयवंधणा-

णि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । २६ । जे भिक्खू कणय-

वंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । २७ । जे

भिक्खू दंतवंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । २८ ।

जे भिक्खु दंतबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ६ ।
जे भिक्खु दंतबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ३० ।
जे भिक्खु भिंगबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ३१ ।
जे भिक्खु भिंगबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ३२ ।
जे भिक्खु भिंगबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ३३ ।
जे भिक्खु चम्मबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ३४ ।
जे भिक्खु चम्मबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ३५ ।
जे भिक्खु चम्मबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ३६ ।
जे भिक्खु चेलबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ३७ ।
जे भिक्खु चेलबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ३८ ।
जे भिक्खु चेलबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ३९ ।
जे भिक्खु मिलबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ४० ।
जे भिक्खु मिलबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ४१ ।
जे भिक्खु मिलबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ४२ ।
जे भिक्खु अंकबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ४३ ।
जे भिक्खु अंकबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ४४ ।
जे भिक्खु अंकबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ४५ ।
जे भिक्खु मंगबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ४६ ।
जे भिक्खु मंगबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ४७ ।
जे भिक्खु मंगबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ४८ ।
जे भिक्खु वडरबंधणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ४९ ।
जे भिक्खु वडरबंधणाणि वा धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ । ५० ।
जे भिक्खु वडरबंधणाणि वा भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ५१ ।

अयमादिया कंठा । दारपुडं गाम-अयमाद्याः पात्रविशेषाः ।
मार्तकलताभिरुपशान्भता मणिमादिया कण्ठा । मुक्ता
शैलमयं चेलमयं वा, मण्यत्रा खलियं वा पुडियाकारं
कज्जइ । प्रथमसूत्रं स्वयंमेव करणं कज्जइ । द्वितीयसूत्रं
अन्यकृतस्य धरणम्, तृतीयसूत्रं अयमादिभिः स्वयंमेव
बन्धं करोति । चतुर्थसूत्रं अन्येन अयमादिभिर्वद्धं धारयति ।

गाथा-

अयमाई पाया खलु, जत्तियमेत्ताउ आहिया मुत्ते ।

तब्बबंधणवद्धं वा, नाणि धरे तस्मि आणादी ॥ २ ॥

करणधरणे आणाअणवन्ध्यामिच्छुताविगहणा य भवइ, च-
तुगुगं च भं पच्छित्तं ।

इमे य भावपांडुंनहो भवति-

तिन्नऽट्टारम वीमा, मतपट्टाडज्ज पंच य मयाणि ।

सहस्सं च दसऽहस्सा, पएणाम तहा सयमहस्सा ॥ ३ ॥

मासो लहुओ गुरुओ, चउमासा हौति लहुय गुरुगा य ।
छम्मामा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ४ ॥

एणादिया० जाव तिन्नि कहावणा जस्स मुल्लं, एयं धरेंत-
स्स मामलहुं । चउरादिया० जाव अट्टारकहावणाजस्स
मांल्लं, एयं धरेंतस्स मामगुलं । वीमाण चतुलहुं इक्खीमाइ०
जाव सयं पूरं, एत्थ चतुगुरुगा । एगुत्तरादियमयाउ०
जाव अट्टाहजा सया, एत्थ छुल्लहगं । एदुवरि एगुत्तरहुट्ठीए०
जाव पंचसया, एत्थ छुगुरुगा । एयं सहस्से छेदो । दससह-
स्सेसु मूलं । पञ्चामाण सहस्सेसु अणवट्ठो । सयसहस्से
पारंचयं । एक्केकं ठाण अणहिया दासा ।

इमे-अयसंजमविराधता दोसा-

भारो भय परितावण मारण अधिकरण अहियकसिणम्मि ।
पडिलेहऽऽणाए लोवो, मणसंतावो उवादाणं ॥ ५ ॥

पमाणानिग्गिने भागे भवति, अथवा-भागभया ण विहरति ।
भरण वा ण विहरइ-मा मे एयं उक्खोत्ति पत्ते हीरेज्ज, भा-
रेण वा परिताविज्जइ, तेणगाहे वा दिट्ठा गहिओ परिता-
विज्जइ, मा म चावज्जं कहइ ति तेणगा वा मरंज्ज, ते-
णगाहे य गहिण पाए अधिकरण, अथवा अहिग्गिने अनु-
पयोगित्वात् अधिकरणं, एते गणणाधिकं, पमाणानिक्के-
मत्ताधिके य दोसा भविता । मुत्तपमाणकमिण च जइ प-
डिलेहति तो तेणगा पंडुया य ति, हरंति य ते, अतो-
पडिलेहण उवादिणिकरणं संजमविराहणा य, गणणा-
हिरिचं जइ पडिलेहइ तो मुत्त थपलिसंथो, अप्पलिलिहण
उवादिणिकरणं संजमविराहणा य अतिगित्तमहणा अप्प-
डिलेहणाए, आणात्तेपो कआ भवति । कामिणाऽवराहे
मणसंतावो भवइ-परिणं तारि मज्झ पायं आगि ति,
वेत्तादिण भवे कमिणं च, सहस्सउ गिणिसिक्खउकामस्स
उवादाणं भवइ । जम्हा एते दोसा तम्हा महज्जणमात्ताइ पा-
याइ ण धरं, किं तु अप्पाइ ।

गाथा-

वितियपदे गेलणे, अमनीणं अभाविते व मच्छम्मि ।

अभिवादी परलिंगे, परिकखण्ठा विवेगो वा ॥ ६ ॥

अगदो महमंजोगो, तं पि य रजतादि अहव वज्जेट्ठा ।

मल्लगमभावितस्मी, पडिदिग दुलभे व रयमादी ॥ ७ ॥

अगदमाइया, तं वेज्जुवदेनेण गिलाणस्स ओसह टविज्जति,
महमंजोग वा वेज्जट्ठा वा धणट्ठा । राया रायमच्चो वा पच्चावउं
मिया, तस्स य कणगमाइया उवट्ठियस्स कंसमायणे मा
छुट्ठो, गेलन्नं वा भवेज्ज, तेण कणगादि धणंज्ज अमरसि
लाउयमादियाऽभावे अयमादिय गेगिट्ज, एत्थ वि अप्पमुल्लं,
गच्छे वा अभाविया अत्थि, तस्मि अट्टार मल्लगं गिगिट्ज,
मल्लगं य पतिदिणं अलभते दुल्लभे वा रयताऽदि धणंज्ज ।

गाथा-

गच्छे च करोडादी, पतावणट्ठा गिलाणमादीणं ।

अमिवे मपक्खपत्ते, रायट्ठे च परलिंगे ॥ ८ ॥

उवगाहट्ठा वा करोडगाई गच्छे धरिज्जति, गिलाणस्स

वा किञ्चि श्रोतव्यं छोटदुं उरुं पयाविज्जइ । आदिगहणाश्रो
अमरायदुदादिषु । कारणे वा परलिंगं करंता गेरुज्जा ।

गाहा-

भुंजइ ए व त्ति सेहो, पारेस्वणद्धा व गेरुह कम्मादो ।

विसरिमवेसनिभित्तं, होज्ज व पंडादिपव्वइ ॥ ६ ॥

सेहस्व वा पारेस्वणनिमित्तं पाडिगहणं घण्डेज्जा,
अहवा-कोइ अवाणिज्जो कारणेण पव्वाविओ, तस्स य
विसरिस्सो वेसो कायव्वो, कारणे संमत्ते तस्स विवेगो का-
यव्वो । नि० चू० ११ उ० ।

(१५) परगवेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा सा-

इज्जइ ॥ २७ ॥

(जं भिक्षु परगवेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २७ ॥) पर. अस्वजनः, भगवतु-
काऽऽदि, शयं पूर्वमूचत् द्रष्टव्यम् ।

गाहा-

संजतपरे गिहिपरे, उभयपरे चेव होति बोधवे ।

एते तिप्पि विकप्पा, गायव्वा होति तु परप्पि ॥१६६॥

लज्जाएँ गारवेण व, काऊण समूहपेच्छित्तो वाति ।

भित्तिहँ दावितो वा, शिस्सो लुद्धो धिमं कुज्जा ॥२००॥

अमिंओ ओमोदरिण, रायहुद्ध भएव गेलएणे ।

मेहं चरित्तं सावय भए व जयणा गंमेज्ज ॥२०१॥

संतामंतसतीए, गवेसणं पुव्वमप्पणो कुज्जा ।

तो पच्छा नू परेणं, जतणाएँ गवेसणं कारे ॥२०२॥

पुव्वं भट्टमलद्धे, गियं परं वा वि पट्टेत्तणं ।

पच्छा गंतुं जायति, समणुव्वुहं पि य िही वि ॥२०३॥

मुत्त-

जं भिक्षु वरावेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ ॥२०॥

“ जं भिक्षु वरावेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ ॥२०॥ ”

परशब्दप्रतिपादनार्थमाह-

जो जय अविता खलु, पमाणपुसिओ व होइ जो जय ।

जम्पी वरसहो खलु, मे गामणं गट्ठिताऽऽदी तु ॥२०४॥

जो पुसिओ जय गाम गणराऽऽदिषु अव्यते, अविता वा
खलुशब्दः अवधारणार्थः । गामणतगादिषु कारणेषु पमाणो-
कतां, तेषु वा गामादिषु भ्रणकुलादिणा पहाणा पणिम पु-
रिं वरशब्दप्रयोगः, सा य इमो हवेज्ज (गामर त्ति) गाम-
महत्तणः, (गट्ठिता) गट्ठमहत्तणः, आदिशब्दता भोइयपुसिओ
वा, शयं पूर्ववत् । एत्तो (१६०) पच्छा (१६२) अतिव (१६४)
इत्यादि गाहाश्रो ।

संतामंतसतीए, गवेसणं पुव्वमप्पणो कुज्जा ।

तो पच्छा जतणाएँ, परं गविट्ठं पि करेज्जा ॥२०५॥

मुत्त-

जं भिक्षु बलगेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २६ ॥

(जं भिक्षु बलगेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २६ ॥) जं भिक्षु बलगेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २६ ॥

गाहा-

जो जस्सुवरि य पभू, बलियतरो वा विजस्स जो उवरि ।

एसो बलवं भणितो, सो गहवति सामि तेणाऽऽदी ॥२०६॥

(जो त्ति) यः पुरुषः यस्य पुरुषस्यापीर प्रभुत्वं करोति सो
बलवं भणति, अहवा-अप्रभू वि जो बलवं सो वि बलवं भ-
णति, सो पुण गहवति, गाममामिगो वा, नेणगादि वा ।
शयं पूर्ववत् । एत्तो (१६०) पच्छा (१६२) अतिव (१६४)
भिधे (१६४) इच्छाइ गाहाश्रो ।

संतामंतसतीए, गवेसणं पुव्वमप्पणो कुज्जा ।

पच्छा नू बलवंते, जतणाएँ गवेसणं कारे ॥ २०७ ॥

मुत्त-

जं भिक्षु लवगेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा
साइज्जइ ॥ ३० ॥

(जं भिक्षु लवगेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा सा-
इज्जइ ॥ ३० ॥) दाणफलं लविज्जणं पाडिगहकं
मग्गति ।

दाणफलं लविज्जणं, लावावट गिहिअप्पतिथीहिं ।

जो पायं उप्पाए, लवगेसियं तु सो होति ॥२०८॥

दाणफलं अप्पणा कहेति, गिहिअप्पतिथीहिं वा कहावे-
त्ता जो पायं उप्पादति, एयं लवगेसियं भणति । नि० चू० २३० ।

(१६) निजगवेसियं पात्रम-

जं भिक्षु गिययगवेसियं पाडिगहकं धरेइ, धरंतं वा
साइज्जइ ॥ २६ ॥ इत्यादि ।

नियग स्वजनः, स साधुचचनाइ गवेसियं, तेनाऽन्विष्टं या-
चितं, तं गवेसियं गृह्णतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ उदया वारस
पंडक (१७६) अद्वेगुलं (१६१) जं पुव्वं (१६२) पदमं (१६६)
चित्तिय (२०१) घट्टि (२००) पच्छा (२०२) (नि० चू० १ उ०)
एताश्रो चेव गाहाश्रो । एत्तं मुत्तंथो ।

अधुना निर्गुक्तिविस्तरः-

संजतणिणं गिहिणिणं, उभयणिणं चेव होइ बोधवे ।

एते तिप्पि विकप्पा, गिययस्मी होति नायव्वा ॥१८८॥

जो गिहयो पायं गवेसियं जति सो निजन्वेनाऽन्विष्यते, सा-
धायस्य च तत्पात्रमस्ति गृहिणः संजतणिणं एतां गिहिणिणं,
एवं ठाणकमण च उभेतां कायव्वं, चतुर्थः शब्दः, ततियमणे
जइ वि संजयस्स गिहो, तहा वि गिहिणा मग्गावयति इमे-
हि कारणेहि-

आमाणतरं भयमा ऽऽयति उवरोवकारिता चेव ।

इति गीयायारवं वी, गीएण गवेसए कोइ ॥१८९॥

स्वजनन्वेनाऽऽसन्नतरं भजतु, इतरो वा आर्याति वा स
यस्य करोति उपकारप्रत्युपकरणं वा प्रतिवज्जः इति कारणो
पदर्शनः । परशब्द एतन्मूत्रस्पर्शत आद्यत्रयमप्रदर्शनार्थः ।

गाहा-

एत्तो एगतेणं, गितिणं जो गवेसणं कारे ।

भिक्षु पाडिगहस्मी, सो पावति आणमादीणि ॥१९०॥

निरहं भेगाणं एगतेणाऽवि जो पाडिगहं गवेसइ, सो पा-
वति आणमादीणि ।

दानुमभियं, तथाऽप्यं ददति-

लजाए गारवेण व, कातूण समूहपेच्छित्तो वा वि ।

भित्तिहँ दावितो वा, शिस्सो लुद्धो धिमं कुज्जा ॥१९१॥

बुज्जण मज्जे मग्गितो लज्जा र ददति, जेग मग्गितो त-

स्म गारवेण देति, बहुजणमञ्जे मग्निग्नो, बहुजणं
बुतो देति मित्ताण पुरा मग्निग्नो, मित्ताहि भणिग्नो देति,
निस्सो दग्धि, तस्मि वा भायणे लुद्धो इमं कुजा ।

पच्छाकम्मपवहणे, अचियत्ता संखडे पदोमे य ।

एगवर उभयतो वा, कुजा पच्छारतो जो वि ॥१६२॥

तं दाउं अप्पणो विम्वरंतो अमस्म भायणस्म मुहकर-
णं करोति, पच्छाकम्मं वा करोति, अस्मं वा अपरिभोगं
पवाहंजा, संजण गिहत्थं वा अचियत्तं करेज्ज, अचियत्तेण
जहामंभवं वित्तिवाच्छं करेज्ज, साहुणा गिहत्थेण वा
साद्ध दो विउवित्ता अ संखडे करेज्ज । साहुस्म, गिहत्थ-
स्म वा ओभओ वा पओनेज्ज, पच्छाग्नो वा सव्वसाहुणं
पदुत्तेज्ज, पत्थाग्नो वा डहण-घाय-माग्णाऽऽदि सयं क-
रेज्ज, कारये व ।

कारणओ पुण गिहणा मग्गावेउं कप्पेज्ज-

संतासंतसतीए, धिर अपजत्त लब्धमाणे वा ।

पडिसेधणेमणिजे, अमिवाऽऽदी संतओ असती ॥१६३॥

संतं विद्यमानं, असंतं अविद्यमानं, संतसु चैव विम्वरति,
असंतसु वा विम्वरति । तत्थ संतासंती इमा-अत्थिणं हुंडं
अपजत्तं वा आत्थ वा गिहकुलसु ण लब्धंति, गायदिणा वा
पडिसेधणं ण लब्धंति । अमिवादीहि वा संतओ असती ।

अमिवादी इमं-

असिन्ने ओमोदग्धि, गयदुद्धे भए व गेलणे ।

असती दुल्लह पडिसे- वओ य गहणं भवे पाए ॥१६४॥

भाणभूमिण अंतग वा अनेवं, एवं ओमं गयदुद्धे भए
वा गिलाणा ण सक्केति पायभूमिं गंतुं, दुल्लभपत्तं वा देसे
राइणा वा पडिसेधो, एग्ग्माण संतासंतीए गिहगविट्ठ-
स्स गहणं भवं ।

असंतासती इमा-

भिमे व भामितं वा, पडिणीए साणतेणमादीसु ।

एण्हिं कारणाहिं, गायव्व असंतओ असती ॥१६५॥

भिमे, भामितं दह पडिणीयमाणं नगमादीहि हंडं, अमं
अत्थि, एवं असंतं अनेतासती गया ।

दुविहासतीए इमं विधि कुजा-

संतासंतसतीए, गवेसणं पुव्वमप्पणो कुजा ।

तो पच्छा जतणाए, गीएण गवेसणं कारे ॥१६६॥

दुविहासतीए पुव्वं अण्णं कुजा, सयमलब्धमाणे पच्छा
जयणाए शिवणं गवेसावण ।

अहवा गविट्ठे अलब्धे इमा विट्ठी-

पुव्वं भट्टमलद्धे, शियं परं वा वि पट्टेत्तणं ।

पच्छा गंतुं जायति, मण्णव्वुहंति य गिटी वि ॥१६७॥

पुव्वं संजण गविट्ठं ण लद्धं, ताहं संजतो शियं परं वा
पुव्वं तत्थ पट्टेत्तं, गच्छ तुमं तो पच्छा अमं गमिस्सामो,
तुज्ज य पुरतो तं मग्गिस्सामो, तुमं उववुहंजासि, जतीण
भत्तदाणेण महंतो पुण खंया बज्जति उववुहितं जति ण
लब्धति पच्छा भणे जानु वि देहि ति । एवं पदोसादयां दोसा
परिहरिया भवंति । नि० चू० २ उ० ।

(१७) अयोबन्धनाऽऽदीनि-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जाइं पुण पायाइं जागे-
जा विरूवरूवाइं महद्वणबंधणाइं । तं जहा-अयबंधणाणि
वा० जाव चम्मबंधणाणि वा अन्नयराइं तहप्पगाराइं मह-
द्वणबंधणाइं अफामयाइं गो पडिग्गेजा ॥२॥

आचा० २ शु० २ चू० ६ अ० १ उ० ।

सूत्रं-

जे भिक्खु पायं एगेणं बंधेण बंधति, बंधंतं वा साइ-
अइ ॥ ४५ ॥

(जे भिक्खु पायं एगेण इत्यादि) उस्तमगेण ताव अवं-
धणं पात्रं घेतव्वं, एगबंधणमपि करेतस्म तं चैव आदिणो
दोषाः, शेषं सभाष्यं पूर्ववत् ।

जे भिक्खु पायं परं तिण्डं बंधाणं बंधति, बंधंतं वा सा-
इअइ ॥ ४६ ॥

(जे भिक्खु पायं परं तिण्डं इत्यादि) उववाओमग्गियं सुत्तं,
दोसा ते चैव, मासगुरुं च मे पच्छिन्नं ।

तिण्डं तु बंधाणं, परेण जे भिक्खु बंधती पायं ।

विट्ठिणा वाऽविधिणा वा, सो पावति आणमाइंणि ॥२४१॥

संतासंतसतीए, अथिअपजत्तलब्धमाणे वा ।

पडिसेधणेमणिजे, अमिवादी संतओ असती ॥२४२॥

अमिवा ॥२४३॥ संह ॥२४४॥ मिस्स वा ॥२४५॥ इत्यादि पूर्ववत् ।

संतासंतसतीए, परेण तिण्डं ण बंधियव्वं तु ।

एवंविधे असंते, परेण तिण्डं पि बंधिजा ॥ २४६ ॥

एवं ताव दिट्ठं अतिरेगबंधणं, तं पुण केवचित्थं कालं अल-
खणं धंग्यव्वं । नि० चू० १ उ० । ग० ।

जे भिक्खु अतिरेगबंधणं पायं दिवड्ढाओ मामाओ परेण
धेरु, धरंतं वा साउज्जड ॥ ४७ ॥

(जे भिक्खु अतिरेगेत्यादि) दिवड्ढामासातो परं धरंतस्म
आणादिणो दोसा, मासगुरुं च मे पच्छिन्नं, ण केवलमति-
रेगबंधणमलखणं दिवड्ढातो परं ण धंग्यव्वं, एगबंधणा-
ऽपि अलखणं न धंग्यव्वं ।

अलखणं गवेयं, दुगतिगअतिरेगबंधणं वा वि ।

जो पायं परिवड्ढड, परं दिवड्ढाओ मामाओ ॥२४७॥
कंठा ।

जो एगबंधणादि धरति, तस्म इमे दोसा-

सो आणा अणवत्थं, भिच्छुत्तविगधणं तहा दुविधं ।

पावति जन्हा तेणं, अमं पायं वि मग्गज ॥ २४८ ॥

तिथ्यगणं आणातेणो, अणवत्था एगेण धारितं अस्से
वि धरति, भिच्छुत्तं-ए जहा वाहणो तहा कारिणो, आय-
संजमायेगइणा वरुवमाणगाहाहिं अतिरेगबंधणमलख-
णेण अमं वि सूता अलखणा ।

हुंडं सवलं वाता-इदं दुप्पत्तं स्थीलमंठितं चैव ।

पउमपत्तं च मवणं, अलखणं दह्णं दुव्वरणं ॥ २४९ ॥

समचउरं जं ण भवति न हुंडं, कुणाऽऽदिचिन्नलारिण ज-

स्य तं सवले, अणिष्णणे वाताड्डं टोप्पड्यं नि बुच्चति ।
जं टविज्जं उड्ड टायति, वालियं पुण पलोद्धति, तं दुप्पत्तं ।
जं टविज्जं ण टाति त स्वीलसंदिनं । जस्स अहो गामी
पउमागिती, उण्णलागिती वा तं पउमुप्पले । कंठगाऽऽदिस्सयं
सव्वणं । पन्नाणि अलक्खणाणि, दड्ढदुव्वसाणि य-दड्ढ अ-
ग्गिगा, पंन्दवगणावधेये दुव्वसं, एकस्मिन्नपि न पत्ततीत्य-
र्थः । अट्ठा-प्रवलात्तुस्संनिभं सुवणं, संसा सव्वं दु-
व्वणा, अणिष्ण इत्यर्थः । अट्ठाऽलक्खणं एवंपण्णाऽऽदि जं
वा पयचज्जं आगमं अणिष्णत्तुं ।

इमा चरित्तचिरादणा-

हुंटे चरित्तभेदो, सवले चित्तविद्यमो ।

दुपत्ते स्वीलसदासे, मणे व चरणे द गो ठालं ॥ २५० ॥

पउमुप्पले अकुमल, सव्वेणे वणमादिमे ।

अंता वाह च दड्ढे, मरणं तत्थ गिदिसं ॥ २५१ ॥

दुव्वणम्मि य पाण, गत्थि गाणस्स आगमो ।

नम्हा पंते ण भोग्गजा, ममाणे य विधी इतो ॥ २५२ ॥

चरणविगारां गाण-दवण-चरित्तचिरादणा, सर्गस्स
जं पउमुप्पले तं सव्वसकपालं मणति, मणं कंठं ।

अलक्खणसव्वे, मुत्तत्थ कोरे ॥ मरणं कुजा ।

दुपत्तिमथे मुत्तं, गिदुत्तारं टो नि वज्जेज्जा ॥ २५३ ॥

चरित्तचिरादण-अलक्खण-मणित्तम-ण-तत्थविगारां आ-
रेत्ता । जता भल्लपाण मणेतति तदा अलक्खणसव्वमं वा पा-
ये उपायत, दुपत्तिमथेवणे मुत्तपत्तिमि काउ अन्थपो-
मिन्नत्तल्लम मिमन्ति मिदमं च तिग्गो निग्ग जं पण्ण
वड्ढ अत्ता वाह वा दड्ढे, गामिभिमणं वा पंगु, मुत्तत्थ
पोपत्तिमं वा जता, सुग्गामाया अट्ठात्ता जाव भिदमं पि
दि ॥ २५३ मणति केरिगे पायं ? केण वा करेण तं केरिगे वा
कालं मणियव्वं ?

चत्तारं अहाकट्ठं, दो माया होति आपपरिकम्मे ।

विगिण परं मणेज्जा, दिवड्डुमसं मपरिकम्मे ॥ २५४ ॥

चत्तारं माया अहाकट्ठं पाय मणियव्वं, जहे तं चउहि
यि ण लल्ल तवपाय वा माया आपपरिकम्मे मणियव्वं,
जहे तं यि ण लल्ल तव पाय चउपरिकम्मे दिवड्डुमसं मणं
जा । वि गण्णं ? जाय तं अकमणेण परिकम्मि जति ता-
व चत्तारं लल्ल लल्लति, तस्मि परिकम्मणा गत्थि ।

एवं वि मणमाणं, जति पायं तारियं ण वि लभेज्जा ।

तं चवण्णकट्ठेज्जा, जाव य गो लव्वती पायं ॥ २५५ ॥

जतिमं आगम मणियं सल्लसणं, जति तारियं न लभे-
ज्जा तं चव अण्णकट्ठेज्जा । मणिया परिकम्मणा उस्समणे-
ण, अव्वानेण य । नि० चू० १ उ० ।

(१८) प्रीतिमापात्रप्रकरणं-

अह भिक्खु जाणेज्जा चउहि पडिमाहिं पायं एमित्तण, तत्थ
खलु इमा पट्ठा पडिमा मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा उद्दि-
मिय २ पायं जाण्ज । तं जहा अलाउयपायं वा, दारुपायं
वा, मद्दिवापायं वा, तट्ठपगारं पायं सयं वा णं जाण्ज्जा० जाव

पडिग्गहेज्जा, पट्ठा पडिमा १ । अहावग दोचा पडिमा मे
भिक्खु वा भिक्खुणी वा पेहाण पायं जाण्ज्जा । तं जहा-
गाहावटं वा० जाव कम्मकारं वा, मे पुब्बामेव आ-
लोण्ज्जा, आउमो नि वा भउणी नि वा दाहिमि मे
एत्तो आमपरं पायं । तं जहा अलाउयपायं वा दारुपायं वा
मद्दिवापायं वा तट्ठपगारं पायं सयं वा णं जाण्ज्जा० जाव
पडिग्गहेज्जा, दोचा पडिमा । २ । यत्तपग तच्चा पडिमा
मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण पायं जाणिज्जा
तं जहा मणियं वा वेजयित्थं वा तट्ठपगारं पायं सयं वा
० जाव पडिग्गहेज्जा, तच्चा पडिमा । ३ । अहावग चउत्था
पडिमा मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा उद्दिमयथाम्भपं पायं
जाण्ज्जा, जावउत्थं वड्ढ सवणा माहणा० जाव
विगमिमा गाऽऽदिक्कं, तट्ठपगारं पायं सयं वा जाण्ज्जा
जाव पडिग्गहेज्जा, वड्ढ वा पडिमा । उद्दिमयणं चउत्थं
पडिमा मे आमपरं पडिमं, जहा विडेवण म् ।

तथा प्रीतिमापात्रप्रकरणं । चउत्थपगारं जतीति, न-
वण-मणित्तममणं (चउत्थ नि) चउत्थः स्यादिकं
परिगृह्यमाणम् । (चउत्थं नि) उद्दिम पावतु
परिगृह्यमाणं पायं यावत् । आ ग २ अ ० ० चू०
६ अ ० ० उ ० १ उ ० ।

(१८) अध कतिमे प्रीतिमि-पायं मणित्तमं १ उद्दिम-
उद्दिम पत्तय मणय, उद्दिमभमं चउत्थं होइ ।

सव्वे जहा एका, उस्समाहि जयं पुच्छं ॥ २५६ ॥

उद्दिमपत्तय मणित्तमं, मणित्तमं, उद्दिमभमं
च वत्तमिन्त चउत्थ पायपत्तयणां प्रविनाः, मणित्त-
मिन्त प्रीतिमापात्रप्रकरणं पायं मुत्तति, जित्तकालपाणाम-
धस्तमं, आभ्यामप्रकरणम्-उद्दिमभमं उद्दिमभमं
मिन्तः । अह मणित्तमपात्रप्रकरणं, मणित्तमं जहा एका
नि यत्तमं नातिव वत्तम इत्यादि मणित्तमं वा मणित्तमं निधा
वा जहावत्तमं मणित्तमं निधा वा मणित्तमं यथा व प्र-
विना मणित्तमं तथा पायपत्तयं सयं तट्ठपगारं जावतयम ।
तट्ठपग-पायपत्तयं कम्मणः । (उद्दिमभमं नि) कायो-
त्तमं उद्दिमभमं । यत्तमभमं अस्सले न मण उस्समण
इत्यादि मणित्तमं प्राप्तिव तथ मणित्तमं (जयं पुच्छं नि)
यतः मातृपुत्रो यतः कुर्यात् पुच्छं । किमं भव-
ति ?-अवकृत्तावभाषितम् । किं तं मणित्तमं पु-
त्तमं पायं दर्शितं कम्मणं ? किं मणित्तमं किं मणित्तमं
इति पुच्छाचनुयं मणित्तमं कम्मणम्, किं यत्तमं यत्तमं वत्त-
मं विना - एवं तु यावदुद्दिमभमं मणित्तमं जहा जं न-
ति । मणित्तमं कम्मणं वत्तमं मणित्तमं मणित्तमं ॥ २५६ ॥
इति पदन्तः, प्राप्तिव तथ पायपत्तयं मणित्तमं विनापः
म उद्दिमभमं मणित्तमं ।

मणित्तमं मणित्तमं विनापत्तयणा-

उद्दिम मणित्तमं, मणित्तमं पुण दड्ढ मणित्तमं मणित्तमं ।

दोहो मणित्तमं मणित्तमं, साहअइ मणित्तमं तु ॥ २५६ ॥

त्रिकस्य जघन्याऽऽदि त्रयस्यैकतरं यत् गुण्यमस्तं प्रतिज्ञातं तदेव याच्यमानमुद्दिष्टपात्रमिति प्रथमा, प्रज्ञापात्रं पुनर्दृष्ट्वा अवलोक्य यदीदृशं प्रयच्छति भवति तत्प्रज्ञापूर्वकं याच्यमानत्वात् प्रज्ञापात्रमिति द्वितीया । अथ तृतीया-तस्याश्च स्वरूपमाचाराद् द्वितीयश्रुतस्कन्धे पृष्ठाध्ययने प्रथमादेशकं इत्थमभिहितम्- 'अदावगतत्वा पटिमा-भिमिक्त्वा भिक्खुणी चाभे जं पुण पायं जाणंजा । तं जहा संगयं वा धेजयंति ये वा ।' अथ किमिदं सङ्गतिकं किं वा धेजयन्तिकमित्याह- (दागहेगयर्मित्यादि) इह कस्यचिद्गारिणां हे पात्रे, स च तयोरैकतरं देनं २ वारं केन वाहयति, तत्र यदि न दिवसे यद्वाहते तत् संगतिकमभिधीयते, इतरं धेजयन्तिकं, तयोरैकतरं यदभिग्रहविशेषेण गवेप्यते, सा तृतीया प्रतिमा ।

चतुर्थी प्रतिपादयति—

दब्बाऽऽ दब्बदीणा-हियं तु अमुगं च मे न पेत्तव्यं ।

दोहि वि भावनिमिट्ठं, तमुज्झिउं भट्ट गोभट्ठं ॥६६१॥

उज्झितं चतुर्द्धा-दिव्यक्षेत्रकालभावाज्जितमिदं । तत्र द्रव्याज्जितं यथा-वेत्तचित्तगारिणा प्रतिज्ञातम्-इत्यप्रमाणान् हीनाधिकं पात्रममुकं वा कमठप्रतिग्रहादिकं पात्रं मया न ग्रहीतव्यं, तदेव केनचिदुपनीते, तत् प्रागुक्तयुक्त्या ज्ञाभ्यामाप भावतो निसृष्टं तदवभाषितमतवभाषितं वा दीयमानं द्रव्याज्जितम् ।

क्षेत्राज्जितमाह—

अमुच्चगं न धारे, उवणीयं तं च केणटं तस्म ।

जं तुज्जे भरहाइ, मदेम बहुपत्तदेमे वा ॥ ६६२ ॥

अमुकदेशादुच्यं पात्रं न धारयामि, तदेव च केनचिदुपनीते तदुभयभ्यामाप प्रयोक्तृहेतोः परित्यक्तं क्षेत्राज्जितम्, यद्वा—पात्रमुज्झिउमगताऽऽद्यः, भगता नट, आदिशत्राचारणाऽऽदिपरिग्रहः । स्वदशं गताः सन्ता, बहुपात्रदेशं वा, तदपि क्षेत्राज्जितम् ।

कालाज्जितमाह—

दग्गदोळ्णिगाऽऽ जं पु व्वकालजुगं तद्वहि उज्जे ।

होहि तहेस्सइ काले, अजेगयमणागयं उज्जे ॥६६३॥

"दोळ्णिगं" तुम्बकं द्रुमस्य जलस्य यदभ्रियते तुम्बकं, तदादिशब्दात्तत्तत्प्रकाऽऽदिकं च यत्पूर्वस्मिन् आप्मा-दे काले योग्यं तदन्यस्मिन् वर्षाकालाऽऽदावुज्जेन भविष्यति वा पृष्यति कालेऽप्येवमनेऽनगतमेव यदुज्जेन, तदुभयथाऽपि कालाज्जितं ज्ञातव्यम् ।

भावाज्जितमाह—

लदधूण अम्पपाण, स देइ अन्नस्म कस्सइ गिही वि ।

सो वि अन्नच्छइ ताइ, भावुज्झिय एवमारियं ॥६६४॥

लब्ध्वा अन्यान्त्यामनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य कस्यचिद्वानि, आप च तानि दीयमानानि यदा नच्छति तदा एवमादिकं भावाज्जितं द्रष्टव्यम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । (२०) तच्च पात्रकं लक्षणोपेतं ग्राह्यं, नालक्षणोपेतम्, एतदेवाऽऽह—

पायस्म लक्खणमल कवणं च भुज्जा उमं वियाणिता ।

लक्खणमुत्तम गुणा, दोन्ना य अलक्खणस्समे ॥१००७॥

पात्रस्य लक्षणं ज्ञात्वा विधाय अलक्षणं च बुद्धा भूयः पुनः लक्षणोपेतं ग्राह्यं, यतो लक्षणोपेतस्याऽस्मी गुणाः, अलक्षणस्य चैवं दोषा वक्ष्यमाणा भवन्ति, तस्माल्लक्षणोपेतं ग्राह्यम् ।

तच्चदम्

वट्टं समचउरुमं, होइ थिरं धावरं च वणं च ।

हुंइ वाताइइ, भिन्नं च अधारणिज्जाइ ॥१००८॥

वृत्तं वतुलं, तत्र वृत्तमपि कदाचित्स्ममचतुरस्रं न भवती-त्यत आह-समचतुरस्रं सर्वतः, तथा स्थिरं च यद्वचति सुप्रतिष्ठानं तत् गृह्यते नान्यत्, तथा स्थावरं च यद्वचति न परकीयं परवत् याचितं कतिपर्यादनस्थायि, तथा वर्णं स्निग्धवर्णोपेतं यद्वचति तद्ग्राह्यं, नंतरम् । उक्तं लक्षणोपेतम् । इदानीमलक्षणोपेतमुच्यते हुण्डं कर्चिअम्भं कचिदुन्नतं यत् तदधारणीयम् (वाताइइ ति) अकालेनैव शुष्कं संकुचितं बलिभूतं तदधारणीयं, तथा भिन्नं गजिपुक्तं सञ्छिद्रं वा एतानि न धार्यन्ते, परित्यज्यन्त इत्यर्थः ।

इदानीं लक्षणयुक्तस्य फलं प्रदर्शयन्नाह—

मंठियम्मि भवे लाभो, पड्डा सुपड्डिए ।

निव्वणे कित्तिमारुगं, वन्नड्डुं नाणमंयया ॥ १००९ ॥

संस्थितं पात्रके वृत्तचतुरस्रे प्रियमाणे लाभो भवति प्रतिष्ठा गच्छति भवति सुप्रतिस्थिते स्थिरं पत्रकं, निव्वणे जताऽऽदिरिति कीर्तिः आगम्यं भवति, वर्णाख्यं ज्ञानसंपन्नमिति ।

इदानीमलक्षणयुक्तफलप्रदर्शनायाऽऽह—

हुंइ चरित्तेओ, सबलम्मि य चित्तविट्ठमं जाणे ।

दुप्फणं खीलमंठाणे, गणे व चरणे च णो ठाणे ॥१०१०॥

हुण्डे चारित्र्यस्य भेदा विनाशां भवति । शयले विचले विध्रमो विचलित्यप्लुतिर्भवति, दुष्पात्रे अधोभाग अप्रतिष्ठितं प्रतिष्ठितं प्रतिष्ठानरहितं, तथा कीलपस्थाने कीलकं दीर्घमुष्णं गतं तस्मिन् एवंविधे गणे खगच्छे चरणे चरित्रे वा न प्रतिष्ठानं भवति ।

पउमुप्पले अकुमलं, मव्वणे वणमाउमं ।

अणो वहिं व दड्डे, मरणं तन्थ निहिमे ॥१०११॥

पक्षोत्पलहेट्टे स्थावरागारे पात्रकं अकुशलं भवति, मव्वणे भवति पत्रकस्थायिनः । तथा अन्तः श्रयन्तर, वाह-वां दग्धं सति मरणं तत्र निदिशन् ।

इदानीं मुख्यलक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

अकरंडगम्मि भाणे, हन्थो उड्डं जहा न घेड्ड ।

एयं जहन्नयमुहं, वन्थुं पप्पा विमालं तु ॥१०१२॥

करगडुकः चमनप्रस्थितः समतलकः करगडुकस्येवाऽऽकारं यस्य तत्करगडुकं, न करगडुकमहरगडुकं वृत्तानमचतुर-स्रामन्यर्थः । तस्मिन् एवंविधे भाजेन पात्रके मुख्यं किय-न्मात्रं कियते ? अत आह-हस्तः प्रविशन् ऊर्ध्वं करणे यथा न घट्टयति न स्पृशति एतज्जगन्त्यमुलं पात्रकं भवति यन्तु प्रा-प्य पस्त्वाश्रित्य मुखेनैव गृहस्था ददति इत्यवमाद्याश्रित्य विशालतरं मुख्यं कियते इति । आद्यः ।

दाता वदन् तैलाऽऽदिना प्रक्षेपन्—

मे गं एताए एसणाए एसमाणं पायित्ता परं वड्डजा-आ-

उसंतो समणा ! एज्जामि तुमं मायेण वा जहा वन्थेमणाए,
से णं परो गेता वदेज्जा आउमो ति वा भइणीति वा
आहार्यं पायं तेल्लेण वा घण्ण वा शवणीएण वा वसाए
वा अम्भेत्ता वा तहेव सिगाणाइ तहेव सीतोदगादिं कं-
दादिं तहेव, से णं परो गेता वदेज्जा आउमंतो समणा !
मुहुत्तं जाव अन्थाहि ताव अम्हे अमणं वा पाणं
वा स्वाइमं वा साइमं वा उवकरेणु वा उवक्खडेणु वा तो ने
वयं आउमो ! मपाणं सभोयणं पडिग्गहं दाहामो, तुच्छए
पडिग्गहए दिम्मे समणस्स णो मुट्ठु माहु भवइ ।

(से इत्यादि) एतयाऽनन्तराक्रया पात्रपण्या पात्रमन्वेपितं
साधुं प्रचय परो ब्रूयाद्भगिन्यादिकं, यथा तैलाऽऽदिनाऽभ्यज्य
साधये ददम्बन्त्यादि सुगममिति । आचा० २ श्रु० १ चू० ६
अ० १ उ० ।

(२१) पात्रप्रयोजनम् । आह-कस्माद्भाजनग्रहणं क्रियते ?
आचार्यस्त्वाह-

छ्कायरक्खण्णाहा, पायग्गहणं जिणेहिं पणत्तं ।

जे य गुणा संभोगे, हवंति ते पायग्गहणे वि ॥ १०१३ ॥

पदकायरक्तगार्थं पात्रकग्रहितः साधुः भोजनार्थं पर्त्वापि
कायान् व्यापादयन्ति यस्मान्त्वात्रग्रहणं जितं प्रज्ञमं प्ररू-
पितमये च गुणाः मण्डलीसंभोगं व्यावर्णिता भवन्ति त एव
गुणाः पात्रकग्रहणेऽपि भवन्ति, अतो प्राह्यं पात्रमिति ।

के ते गुणाः ? इत्यत आह-

अतरंत्तवालवुट्ठा, मेहा एम्मा गुरु अमद्दुवग्गो ।

माहारगुग्गहाऽल द्विकारणा पायग्गहणं तु ॥ १०१४ ॥

ग्लानधारणान् बालधारणान् वृद्धधारणान् शिष्यधारणान्
प्राधूर्णकारणान् गुरुधारणान् अमहियण् राजपुत्र, कश्चित्प्र-
द्वजितः तत्कारणान् साधारणग्रहो अथष्टम्भः अनेन पात्रकेण
क्रियते, एतान् संवेपामवः साधारणग्रहाद्विज्ञेताः अलक्ष्यमा-
न कश्चिद्भवति, तस्याऽऽनीय दीयते एतच्च पात्रकेण विना दानुं
न शक्यते, अस्माकारणान् पात्रकग्रहणं भवति । उक्तं पात्र-
कप्रमाणम् । आच० । ध० । पं० च० । प्रव० ।

आध्यात्मिकाऽऽदिपात्रार्ण-

मे पुव्वामेव आलोएज्जा-आउमो ति वा भइणीति वा णो
खलु मे कण्णइ आधाकम्मिए असणे वा पाणे वा स्वाइमे वा
साइमे वा भुत्तए वा पायए वा मा उवकरेहि मा उवक्खडेहि
अभिकंखमि मे दाउं एमेव दलयाहि मे मेवं वयंतस्स परो
अमणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा उवकरेत्ता उवक्ख-
डेत्ता मपाणं सभोयणं पडिग्गहं दलएज्जा, तहप्पगारं पडि-
ग्गहं अफासुयं० जाव णो पडिग्गोहेज्जा, मिया मे परो उव-
णित्ता पडिग्गहं गिमिरेज्जा, मे पुव्वामेव आलोएज्जा-आ-
उमो ति वा भइणी ति वा तुमं चय णं मंतिंयं पडिग्गहं अं-
तो अंतं पडिलेहिस्सामि । केवली ब्रूया आयाणमेयं अंतो
पडिग्गहं पाणाणि वा वीयाणि वा हरियाणि वा, अह
भिक्षु णं पुव्वोउदिट्ठा पतिष्सा, जं पुव्वामेव पडि-

ग्गहं अंतो अंतं पडिलेहिज्जा, मअंडादिं मव्वे आलावगा
भाणियव्वा, जहा वन्थेमणाए गाणत्तं तेल्लेण वा घण्ण वा
शवणीएण वा वसाए वा मिगाणादि० जाव आमयरंमि वा
तहप्पगारंमि थंडिलंमि पडिलेहि पडिलेहि पमज्जिय प-
मज्जिय तओ मंजयामेव आमज्जेज्जा, एवं खलु तस्म भि-
क्खुस्स भिक्षुणीए वा सामगियं मव्वट्ठेहिं मंहितेहिं स-
या जएज्जा ति वेमि ॥ १५२ ॥

(तथा से णमित्यादि) स नेता तं साधुमं ब्रूयान्-तथाऽ-
तिरिक्तं पात्रं दानुं न वत्तत इति मुहूर्तकं तिष्ठ त्व, याव-
दशनाऽऽदिकं कृत्वा पात्रकं भूत्वा ददामीत्येवं कुर्वन्तं नि-
पेधयेन्निपज्जाऽपि यदि कुर्यान्नतः पात्रं न गृहीयादिति ।
यथा दीयमानं गृहीयात्तथाऽऽह-(से इत्यादि) तेन दात्रा
दीयमानं पात्रमन्तोपान्तं प्रयुक्तं तेनत्यादि वस्त्रवस्त्रयमि-
त्येतत्तस्य भिक्षाः सामग्र्यमिति । आचा० २ श्रु० १ चू०
६ श्रु० १ उ० ।

यदि पात्रार्थं योजनान्तरं गच्छति-

जे भिक्षु परं अद्दजोयणमेण पायवडियाए गच्छइ, ग-
च्छंतं वा सारज्जइ ॥ ११० ॥

मूलवत्तभगमात्रो जाव अद्दजोयणं ति मेण भवइ, अद्द-
जोयणात्रो परओ जइ जाइ, पायग्गहणं करंति, तो आणाइया
य दासा भवंति ।

गाथा-

परमद्दजोयणात्रो, मंथरमाणेणु गवमु खेत्तेमु ।

जे भिक्षु पायं खलु, गवसतो आणमादीणि ॥ १० ॥

उस्सरमाणं जाव उज्झामगवत्तं तस्मि पायं गवमियव्वं, प-
रतो आणादिया दासा, तस्मा णो परतो उप्पाएज्जा ।

गाथा -

भिक्षु वसहीमुलहे, गवमु तह चय पायवन्थादी ।

जोयणमद्दे चउगुरु, अहुट्ठेहिं भवे चारमं ॥ ११ ॥

अंतरपल्ली लहुगा, परतो खलु अद्दजोयणे गुरुगा ।

ततियाणं गवमिज्जा, इतरगेहि अट्ठहिं मपदं ॥ १२ ॥

उदुवहे अद्दमु मामखेत्तेमु, वामाखेत्तेमु य एतमु गवमु
खेत्तमु जह चय भन्तपायमुप्पाए तहा पायवन्थादिण वि, जइ
पुण मंथरतो परतो अद्दजोयणात्रो आणति, तो इमं प-
च्छित्तं, जइ अंतरपल्लीआत्रो आणति तो चउलहुगा, अंतरप-
ल्लीआत्रो परओ अद्दजोयणमेत्ताआ मूलं, वसतिगामात्रो तं
च जोयणं, एत्थ चउगुरुगा, खेत्तवहिं जोयणं छल्लहुं, दि-
वहे छुगुरु, दाहि छुदा, अट्ठाज्जेहिं मूलं, तिहि अणवट्ठो
अहुट्ठेहिं पारंत्तिय, आणाइया य दासा । दुनिहा य विगाह-
णा, नत्थ आर्यावराहणा केटकवाराणुमाइया, सज्जंम छ-
क्कायादिया, तस्मा खेत्तवन्थाहिं ण गवमियव्वं, खेत्तातो अद्द-
जोयणमब्धंतर गवसंतो कालतो मुत्तत्थपाकसि काउं तइया-
ए पाकसीए गवसइ, जइ इतरगेहि गवपइ तो अभिक्खामं-
वाए चउलहुगा, अद्दमा वा, एण पारंत्तियं पावइ, खेत्तवन्तरं
अलब्धमाणे विहरंते चय भायणभूमि गंतव्वं ।

(जे दत्तार्द्र) म भिक्षुपुत्रात्तुलं प्रियदुपानप्रतिग्रहा
प्रविष्टं सन् पातते यत्नेन तस्य च स्थापकशक्ति-
स्य परं गृहस्थोऽतान्तेनैव प्रत्यर्पिततया तथाऽप्युक्ततया
विमर्षतया वा शृण्वन्ः मध्य एवार्द्रं भवति पतद्गृहं स्व-
र्काथ भाजते आहत्य शान्तिर्दत्तं परिभाष्य विमर्षाकृत्य
(गिरहृत्ति) निस्सार्य दद्यात्, स साधुः तथाप्रकारं शान्ति-
र्दत्तं परहन्तवत् परपात्रगतं वा अप्राप्तुमिति मत्वा न
प्रतिगृह्णीत । तद्यथा-श्रमणेन विमर्षकेन वा प्रतिगृह्णीतं
स्वात्तः विमर्षेन तस्मै दातुमर्हमाजतिं प्रतिपेत् । अनि-

रक्षतः कुर्यात् दौ समानज्जातीयोदके प्रतिष्ठापनविधिना प्रति-
 ष्ठापनं कुर्यान् , तदभावेऽथवा वा ह्ययागर्ता दौ प्रसिद्धमिति
 चान्यस्मिन् भाजेन तत्समाजजनैश्च निरुपगोर्धित स्थाने मु-
 क्षादिति । तथा -(स इत्यादि)स भिक्षुककाण्डादी श्वः पतङ्गह-
 न्य मार्जनादिति न कुर्यादापक्वकम्पा तु कुर्यादिति विग्रहार्थः ।
 किञ्च -(स इत्यादि)स भिक्षु छन्दिद् गृहपातकुलाश्वो गच्छन्
 सपन्नहत एव गच्छेदित्यादि सुगमं यावदनन्तरं भिक्षोः
 सामर्थ्यमिति आचार्य २ शु० १ सू० ६ अ० २ उ० ।

(२३) प्रतिग्रहानिकाया ऋतुनक्षत्रं वसति-

जे भिक्षव पटिगमहगिम्माण उदुवद्धं वसइ, वसंतं वा माइ-
ज्जइ ॥ ४९ ॥ जे भिक्षव पटिगमहगणीसाण वाम्मावामं
वसइ, वसंतं वा माइज्जइ ॥ ५० ॥

अथ मासकण्ठान्नाजोग्मा म्यन्ता, ते मांतु एत्थ पाण लमि-
म्यामो न्ति जं वर्यंत, एत्थ पायाणम्या भवन्ति ।

एतत्प्र पायसाग्निकाय गाहा -

उडुबद्धे मामशायं, वासाशायं तदेव चउमाम् ।

पताऽऽमात् भिस्त्र. मं पावति आगमाङ्गि ॥२०६॥

जह वि उदुवने भासं नसति, वरिमाकालं य चउमासं
नहा वि पाभाऽऽभाण कालतिना म अरुतम्म वि आणाऽ-
दिया दीया अउतह च म पांचुनं ।

अथवा तं उद्वेकं वा पातानं वा पादौलम्ब्याण

वर्तमान गिराईयां पुराना इस मण्डप—

पायणिभिर्न वसिषां, इहं न मां आगया तद्वृणु ।

इति कहयेंते गुप्तं, अथ सीते ताणि निय होमा ॥२०७॥

[illegible]

7721 -

अतिरं श्रोतव्यमिति, गायद्वे भण, न गेल्ले ।

अष्टास्य गेहान् वा. जयग्राह्यं तस्य निवसंश्चा ॥ २०८ ॥
कंठा । जयः चान्यथा ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गेल्ल्या मूल ज्ञान, अति लक्ष्मणं निधी पमिनिगंनि ।

जा उन्मणा पाया, जेतं पडिवयमय्यन्ति ॥२०६॥

उदुपदं वाक्ताकालं वा अनिरिचं वसन्ता गिलाणलकले-
ण वसन्तं, सुत्तमाणिण वा, इत्तं सुत्तपाळो सरति गाढाणा-
गाढजेरिण वा, इत्तं जाणो सुत्तमात्त, इति उवदवणे, एव-
मादिदि लक्षणात्त इत्तं प्रशम्भावमाथाकणमित्यर्थः । गिहो
परिणिणोत्त, जाणो पाया अन्त्य गिहोणं त्तिव समाण परि-
चय कया । जाय ते पाया उन्त्यजाति, (णकगणाणं अत्थणो
वायणिमत्तं उन्त्यं कुपेत्तित्यर्थः) ण यत्तिम गिहोथाणं क-
तित्त, जहा—इत्तं अन्त्य पायागमत्त । इत्तं मैत्तवत्तित्यर्थं
कथयन्ति । ति० अ० । १४ ३० ।

प्रतिप्रतीतिरथा सुतुवह वसति

जं भिक्षुं अहं पटिमाहं मां उदिसिय मां समु-

द्विस्य गणिं अणापंतिय अणमणमणपेदिय परिद्वियरइ,
परिद्वियरं वा मइउजइ ॥५॥

अतिरंजनादनाथमिदमन्यथा -

दो पायाऽङ्गुणात्. अदिगं तदयं पदार्थात् ।

द्विणेन च परिमणिं प्राप्तं च परार्द्धेन जा जेहमा ॥७१॥

दो पायाणि त्रि यत्नैर्द्वि श्रम्युत्पत्तिर्वाणि-पादौ मन्-
गो य। जनि तत्तयं पार्थ मेगर्हि नो अन्विष्यं सर्जित। अथवा
जं पमाण भाषये तयो जात नृदुःखं मेगर्हि पार्थ अति-
रंग भवति अथवा इमं प्रकृतं न अतिरंग हा जा-ने भात
पायाणि मग्नामा त्रि संपादुता आयाम्णं भाषसा द्विगुणा-
णि संपादुणि, जहा-यीने अण्ड, अट ने यमेता अंता म-
मोदयमादुगो पासीति, वेदि पुंलुग कयो संपादुता।
नाते कहिय-अत्यस्यण पादुयायो शीतं पाण अमेवति।
नाते ते मर्गेति जायतिया तुभ्य सोदृष्ट तावातपाह गति-
पटि जट अ गणि लभे जटतो मेगोद, अये अत्यस्य अणु
गण, तिरयायो, एवं होउ ति ते शदा लहा य अग्निं वद-
गदिया य, एवं अतिरंगमिगया तुजा, अथवा द्विगु नेत्र
पादुग्याणि ल मेति ति काटे नृदुणि पादुयाय अथ
लुदुगं आणदृष्ट त्रि अतिरंगमपाय हो-जा। नि० नृ०
१५३।

(23) सर्वज्ञः सर्वशक्तिः सर्वशक्तिः

[illegible]

अथ यत्कथञ्चन विदितं भवति-

उत्पत्तिः इत्युक्तं, सादृश्येनैव प्रतीयते ।

अथर्ववेदः ३ ॥ ३० ॥

[illegible]

मनापृच्छ्य अनामन्त्र्य वा अन्येषां यदृच्छ्या दातुं वा अनु-
प्रदातुं वा, कलानि (मे) तस्य तान आहृच्छ्य आमन्त्र्य च
अन्येषां दातुं वा अनुप्रदातुं वा एव नृत्वाक्षरं संस्कारः ॥२१०॥

अधुना माप्यहृत्वा आमन्त्र्यांश्च स्वचनरूपं संदेशानिर्देशयोः
स्वरूपमाह-

माहमिमं उदेसो, निदेसो होऽ इति पुरिमाणं ।

गतिं वायम उदेसो, अधुयं गतीं वायमो इत्ये ॥२११॥
साधर्मिक इत्युद्देशो भवति स्त्रीणां पुष्पाणां वाऽभिधा-
नमिति निर्देशः । अथवा-गतीं वाच्यं इत्युद्देशः, अमुको ग-
ती, अमुको वाचक इति तयो निर्देशः ।

साधर्मि निर्गुक्तिरन्तरः-

उत्तानिश्चितधरो, चउरो भासा इति उग्याया ।

आशाशो य दोसा, संघट्टणमादि पतिमं ॥२१२॥

गणनया गणने च उदरप्रतिनिधयः वा उपकरणस्य
धरणे प्रायः तत्त्वत्वात् जाया उदरानां लभ्यः आशाऽऽ-
दृश्य दोषाः । तथा साधर्मिकगणं कुर्वन् ताजानां
प्रत्यक्षं यदृष्टं, अर्थाशब्दाणां साधर्मि अर्थावयव
वा, तत्त्वार्थसमवयवस्य लभ्य प्रायश्चिनः । तथा प्रा-
तिपक्षसमुच्चयकाले प्रायश्चित्तं अर्थाशब्दावयवस्य प्रत्यु-
पकरणस्य परममयः सत्त्वार्थसाधर्मि, तस्मात् गणनया प्र-
माणेन भूयोऽमुपकरणं धारयितव्यम् ।

तत्र पात्रं यत्तु यातिर्येकं प्याग्यायति-

दो पायाऽप्याया, अतिरेकं तदयं पमाणातो ।

धारिणं पण्यदण, भरे पडिनेह पतिमं ॥२१३॥

तत्र पात्रं तीर्थक्षेत्रं नृत्वा, तद्वत् पात्रमात्रं च । तत्र कोद-
रुत्तीरं गृह्णाति तत्र गणनया अतिरेकं भवति यत्र पत्राणे वा
तस्मात्, तत्र यादं गृह्णाते भूक्तं । तथा प्रमाणं या-
तिर्यकम् । तत्र गणनया प्रमाणे च अतिरिक्तं पात्रं प्राप्यति
धर्ममात्रं तज्जानमात्रं यदुक्तम् । उक्तं गणनया-प्रमाणं
परिनिष्कृत्य पत्राणं न । तथा अर्थावयव तद्वत् भारऽऽय-
कालं प्रविष्टं प्रतिलिखति परिग्रहः ।

अत्र परं प्रष्टुमुदर्शयति-

चोदेती अतिरेकं, जइ दोसा तो धरेउ आमे तु ।

एकं बहूनां कपाड, हिंनु य चकवल्लो ॥२१४॥

अत्र परं प्रष्टुमुदर्शयति-यद्यतिरेकं पात्रं अत्रमाणं आन्तरिकं
दोषात्तत्ताऽपि गणना हीनं पात्रं प्राप्यतु, यथा यथा अ-
तिरेकं तथा यद्वत् तत्त्वत्वात् । कथं तथा हीनं
अतिरिक्तं-एकं बहूनां पत्राणं कलानि । तत्र पत्रा-
णां अतिरिक्तं एकमात्रं हि पत्राणि हिना इत्यर्थः ।

एतदेव स्पष्टयति-

पंनहमेन तं, दमणेण एह पंनं पायेउ ।

संघट्टणं यदि एकं होति दुविहं च आगमि ॥२१५॥

पञ्चाङ्गं जनानामेकं पात्रं भवतु तेषां च मध्ये एकैकक-
णं चक्रवर्त्तलक्षणेन दशमेन पात्रात्, यन्मित्रं द्विजेन पात्र-
कं कलानि कुर्वन् ताजानामेकं तत्र पात्राणां दश-

मदशमातिक्रमे दिवसे वागको भवति । एवं च संघट्टनाऽऽ-
द्यो दोषा न भवन्ति । किं च-तेषां यद् द्विविधमवममवमौदर्यं
पञ्चानामेकस्य पात्रस्य भवेत्तदवमौदर्यं च दशमदशमाति-
क्रमेण वागणात् तद् गुणो भवति ।

एतदेवाऽऽह-

आहारं उवगरणे, दुविहं आमे च होति तेमिं तु ।

मुत्ताभिहितं च कयं, वेहारियलक्खणं च ॥२१६॥

द्विविधं इव्यभावभेदतो द्विप्रकारमवमं भवति, तेषामाहार-
उपकरणे च आहारविषयं भावमुपकरणविषयं इव्यावम-
मित्यर्थः । सूत्रे चाभिहितं वेहारिकलक्षणं गच्छतामलो-
पधिताऽलोपाहता च प्रकृतं भवति ।

एतदेवाऽऽह-

वेहारियाणं ममे, जइ मि जल्लेण मडलियं अंगं ।

मडला य चोलइडा, एणं पायं च मव्वेमि ॥२१७॥

मन्यं यथाऽर्थाणां वेहारिकाणां जल्लेण शरीरोच्छेदेन म-
लिनमज्जं, यथा च मलिनश्रोत्रपट्टात्तथा संवेपामकं पात्रं
भवति । न एकपात्रग्रहणं वेहारिकलक्षणं कृतं भवति ।

अत्राऽऽचार्य आह-

जेमि एसुवेदो, तित्थगगणं तु कोपिया आणा ।

चउरो य अगुग्याया, रोरो दोसा इमे होति ॥२१८॥

येषां सव उद्देशस्तैस्तीर्थकरणेणाणा कोपिता, तीर्थक्षेत्र-
पात्रग्रहणस्य प्रत्येकमुपपातकं तेषां च प्रार्थनां च चारो मा-
सा अनुदोषा गुणवः, यत्र दोषं ददयमाणा अनेकं दोषा
भवन्ति ।

ततश्चाऽऽह-

अट्टाणे गेल्ले, अण्णपर ययाइ भिन्नान्णिण् ।

अदिमयाल डा, मेहा खमगा य परिपत्ता ॥२१९॥

अत्राणि भोजनं च आणामा परं च निगद्यः । इत्यमर-
भाष्येन च अध्वनिर्गता विभक्त्यन्तं पतितं पत्राण्यः स्तंभाप-
ताप्रया वा भिन्नपात्रा वा तद्विषये आणा परा वा व्यती-
भवात्, यादं तयो पात्रं कदापि तत्र आणामा व्यक्तं, पात्रा-
भावे भिन्नाऽऽनान्ने भवन्ति । अथ न दर्शाग अध्वनिर्गतस्य-
कस्या आणं बहूनामां प्रार्थित्युक्तं तत्र एकं पात्रं य-
द्वर्तते न तत्र दोषाऽऽध्वनिर्गताः संन्यस्त्युः, तथा भोजन-
विषयेऽप्याणामा परा वा व्यक्तः स्थानं तथाहि-यादं भोजनस्य
द्वर्तते न पात्रं तद्वत्तमा व्यक्तोऽथ न ददाति तदा परा भोजन-
हीना, अन्यस्याध्वनिर्गतानां भोजनस्य वा तस्याप्रापणे स्वयं
कुलालभागं यद्वर्तितं स्थानाऽऽनीतं, यदि कथमपि भिन्नं
तदा तन्मूलपदाथि कलान्द्रया वा दोषाः स्युः । (ययाइ ति)
व्रतान्येषां च परित्यक्तानि स्युर्यतः प्रत्येकपात्रग्रहणे एकत्र
संवर्तकं भक्त्याने वा भूमीत्या प्रत्युपकरणस्य प्रतिपत्तिः, बहूनां
त्यक्तावाभ्यनुज्ञानं शीतोष्णानि संस्काराव्यवधानानि शक्यतः
प्राणानां विगद्यता । तथा च व्रतानि परित्यक्तानि, (भिन्नं चि)
एकं पात्रं कदाचित् भिन्नं स्यात्तदा कुतो स्वत्तकालं लभ्यते-
ऽत्र मार्गयतः स एव पतिनस्यदोषा कुलालभागग्रहणे
च प्रागृक्ता दोषास्तथा एकपात्राग्रहणे आचार्या आदेशाः प्रा-
पूर्णाका मलवृक्षाः शैतकाः क्षपकाश्च परित्यक्ताः, यत्र ए-

कपात्राऽऽनीतमेकस्यान्मनो भवति, आचार्याऽऽदीनां किं वदतु, कुत्र च तेषां प्रायोग्यं गृह्णातु ततस्त एव परित्यक्ताः ।

अत्र पूर्वार्द्धव्याख्यानार्थमाह-

देते तेसिं अप्पा, जढो उ आदोणें ते जढा जं च ।

कुञ्जा कुलालगहणं, वया जढा पाणगहणम्मि ॥२२०॥

तेषामध्वनिर्गतानां ग्लानानां च ददति आत्मा परित्यक्ता भवति, अदानं ते अध्वनिर्गताऽऽद्यः परित्यक्ताः, यच्च तेषां पात्रं दद्या स्वयं कुलालभाण्डग्रहणं कुर्यात् तत्राप्यनके दोषाः, न च प्रागेव भाषिताः, अतानि परित्यक्तानि भवन्ति । पान-ग्रहणे, पानग्रहणं भक्षापलक्षणं, संकृतभक्षपानग्रहणे इत्यर्थः । भावना सर्वत्र प्रागेव कृता ।

पुनरपि परः प्रश्नयति-

जइ हांति दोस एवं, तम्हा एकेक धारण पत्तं ।

मुत्ते य एगभणियं, मत्तयउवेदमणा चेहिह ॥२२१॥

दिन्नऽज्जरक्खिण्हि, दम्पुणनगरम्मि उच्छुपणामे ।

वासामावडितंहि, गुणनिष्फत्ती बहु नाउं ॥२२२॥

एवमुक्तप्रकारेण बहुभामिकपात्राभ्यनुज्ञायां भवन्ति दोषाः, तस्मात् एकैकः एकं पात्रं धारयेत्, न मात्रकं गुरुं पात्रमनुज्ञातम् । तथा चोक्तम्—“ जे निग्गंधे तरुणे बलवं मे एगं पायं धरंज्जा, नो वीयं ” इति । ततो ज्ञायते नानुज्ञातं तीर्थकरैर्मित्रकग्रहणं केवलमिदानीमायिगतिं तेषां पूर्वार्द्धशपुनरगार इत्तुगृह्णामिन् उद्याते वर्षावासस्थितेर्वह्ना गुणानिष्पत्तिं ज्ञात्वा मात्रकस्योपदेशना दत्ता कृता ।

सा च येः कारणे, कृता, तान्युपदर्शयति-

दूरे चिक्खल्लो नु द्वितीयसज्झायक्काणपल्लिमंथो ।

ता तेहि एव दिन्नो, एम भगंनम्म चउ गुग्गा ॥२२३॥

ते आर्थगतिता आचार्या दशपुनरगारत् द्वे दत्तगृह्णामिन् उद्याते वर्षावासे स्थिताः, मार्गे च कर्दमोऽतिप्रभूतो कृष्ट-वेपं तदप्यतिशयं प्रभूतं पतति, ततः प्रायोग्य आचार्याऽऽदीनां लभ्यमानं यदि न ग्राहते तदा ते परित्यक्ता भवन्ति । अथ गृह्णन् तर्हि पुनः पानीयं भक्षं वा गृह्णातम् । अत्र नीत्वा प्रत्यागम्यते तदा कामनायाः कायार्तागतकायाणां विराधना स्वाध्यायव्यानानां च परिसन्ध्या व्याघातः, ततस्तेरेताः कारणेरेव मात्रकस्योपदेशो दत्तः । सर्गिह-यथोक्तकारणवशादर्थगतिरेव मात्रकाऽनुज्ञाता न तीर्थकरैरिति । एवं भगवतो वदतस्तत् प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः तीर्थकरैरनुज्ञानात् । एतथाऽप्र दशयिष्यते । यदापि चोक्तम्—“ जे निग्गंधे तरुणे बलवं मे एगं पायं धरंज्जा नो वीयं ” इत्यादि सूत्रं, तदपि गच्छुनिर्गतविषयं, न स्वाध्यायकल्पाऽऽश्रितं, न च तेन कारणं ज्ञातेनाऽऽर्थरक्षितमात्रकानुज्ञा कृता, तदर्थकं केवलं, किं अन्यदपि मात्रकानुज्ञायां कारणकदम्बकमास्ति ।

तदेवाऽऽह-

पाणदयखमणकरणे, संघाडामतिविकप्पपरिहारी ।

खमणासहु एगामी, गेएहति उ मत्तण भत्तं ॥२२४॥

थेराणेस विदिन्नो, ओहोवहिमत्तगो जिणवरेहि ।

आयरियादीणऽह्हा, तस्सुवभांगो न इहरो उ ॥२२५॥

प्राणदयानिभिलं कोऽपि स्नायुः क्षणं कुर्यात्, तस्य यः संघाटकः स क्षणं कर्तुं न शक्नोति, न च तस्याऽऽन्यः संघाट-

कः विद्यते, ततो यदि त्रयो जना- संभूय भिक्षामटन्ति तदा जनानां विकल्पो भवति, तस्य परिहरणाय एकाकी हिरडते, संहितीयस्य संघाटकवतः साधोः प्राणदयार्थं क्षणकरणं संघाटाभावे विकल्पपरिहारी क्षणकरणात्म्यो भिक्षामेकाकी हिरडमानः पतद्गृहे पानकं गृह्णाति, मात्रकं भक्षम् । अनेन कारणेन स्थविगणामोघोपधिरूपो मात्रका जिनवरैर्वितीर्णोऽनुज्ञातः, आग्रतिर्युक्तौ तथाऽभिधानात् । एतेन यदुक्तं तीर्थकरैरनुज्ञातो मात्रक इति तन्मध्यस्था-विदितम्, अत एतस्यैवं वृत्तश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् । तथा तस्य मावस्योपभागे आचार्याऽऽदीनामाचार्यग्लानप्राधूर्णकवालवृद्धाऽऽदीनामर्थाय तत्प्रायोग्यग्रहणाय, उपलक्षणमेतत्—संस्कृतभक्षपानशोधिकरणाय च प्रागुक्तकारणव्यतिरेकेण प्रायेणानुज्ञातः, इतरथा तूयतकारणव्यतिरेकेण नानुज्ञातः, एतच्च परिभाष्य तत् आर्थगतिनैश्चिन्तितं प्रायः प्राणरक्षणाय संस्कृतभक्षपानशोधिकरणाय च मात्रक एकपरिभागेऽनुज्ञातः, शेषकालं त्वलंभाऽऽद्यसंज्ञनिवारणाय प्रतिषिद्धः ।

तथाऽऽह-

गुणनिष्फत्ती बहुगी, दगमामे होहिति ति वियरंति ।

लोभे पसज्जमाणे, वारंति ततो पुणो मत्तं ॥२२६॥

गुणनिष्पत्तिर्वह्ना दक्षमात्रं वर्षावासे भविष्यतीति तत्प्रारम्भ-समये भगवन्त आर्थगतिता मात्रकपरिभागेवन्त आर्थगतिता मात्रकपरिभागे विनश्यन्तानुज्ञानन्ति, अतुष्टं तु काले आचार्याऽऽदिप्रायोग्यग्रहणलक्षण कारणमतिरिच्यान्यन्कारणं न समस्ति, केवलं लाभ एव प्रसज्यते । तथाहि—यत् यत् उच्छुष्टं तत्तत् लाभेन मात्रकं गृह्णाति, तत् इत्थं लोभे प्रसज्यति तत्रिवागण्याऽऽवायाऽऽदिप्रायोग्यग्रहणाभावे पुनर्मात्रकं तदा वारयन्ति ।

एवं सिद्धं गहणं, आयरियाईण कारणे भांगो ।

पाणदयदुपभांगो, विनिओ पुण रक्खिअज्जाओ ॥२२७॥

एवमुक्तप्रकारेण मात्रस्य ग्रहणं सिद्धं, यतः सूत्रे ओधनियुक्त्या आचार्याऽऽदीनां कारणे आचार्याः अदिप्रायोग्यग्रहणलक्षण मात्रकस्याभागेऽनुज्ञातः, द्वितीयः पुनरुपभागे आर्थगतितात् प्राणदयार्थं प्रवृत्तः । कारणभावे तु मात्रकपरिभागे प्रायश्चित्तम् ।

तदेवाऽऽह-

जत्तियमिन्ना वारा, दिग्गेण आणेइ तत्तिया लहुमा ।

अहीह दिग्गेहिं मपयं, निक्कारणं मत्तपरिभागे ॥२२८॥

निष्कारणे कारणाऽभावे मात्रकस्य परिभागे यावन्मात्रान् वारान् दिवसेनैकेन तेन मात्रणाऽऽत्यति भावतो लघुका मात्सास्तस्य प्रायश्चित्तमष्टभिर्दिनेः स्वपदं पुनर्वृत्ताऽऽरोपणं, मूललक्षणमष्टमं प्रायश्चित्तमिति भावः ।

जे वेति न घेतव्यो, मत्तओ जे वा य तं न धारंति ।

चउगुग्गा तंमि भवे, आणाऽऽदिविराहणा चय ॥२२९॥

जे घृयन्ते—न ग्रहीतव्यां मात्रका ये च तन्मात्रकं न धारयन्ति, तेषां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं भवति चत्वारो गुरुकाः आह्वाऽऽद्यश्च दोषाः, प्राणविषयः संयमविग्राहना वा ।

अन्यथा-

लोए होइ दुगुंज्जा, विप्राणदिग्गेहेण उहोहो ।

आयगियाई चत्ता, वारत्तथलीएँ दिट्टंतो ॥२३०॥

यदि येनैव पतङ्गहणं भिक्षामर्तति तेनैव विचारं विचार-
भूमौ गच्छति, तर्हि लोकं जुगुप्सा जायते, तथा च मति
भवति प्रवचनस्योद्गाहः, आचार्याऽऽद्यश्च मात्रकापरिभोगे
त्यक्ताः । अत्रार्थे वारत्तथलीया दृष्टान्तः ।

उपसंहारमाह-

तम्हा उ धेरयव्वो, मत्तो य पडिग्गहो य दोणेते ।

गणणाएँ पमारोण य, एवं दोमा न होतेण ॥२३१॥

यत एवं पात्रस्य मात्रकस्य वाऽधारणे दोषास्तस्मान्मा-
त्रकं पतङ्गहश्च द्वावप्येतौ धारयितव्यौ । कथमित्याह-गणना-
मधिकृत्य एकैकः प्रमाणत आधनिर्युक्त्यभिहितप्रमाणेन एवं
चैत अनन्तरोदिता दोषा न भवन्ति ।

(२५) नवपुराणपात्रग्रहणम्-

जइ दोएह चैव गहणं, अइरंगपरिग्गहो न संभवति ।

अह देट् तत्थ एगं, हाणी उहुहमादीया ॥२३२॥

यदि द्वयोरैव पात्रकमात्रकयोर्महणं ततोऽतिरिक्तः पतङ्ग-
हो न संभवति, तदभावाच्च कथमध्वनिर्गताऽऽदीनां पतङ्गहं
ददाति, देयस्याभावात् । अथाऽस्मीयं तमेकं पतङ्गहमध्वगाऽ-
दीनां प्रयच्छति, स्वयं तु केवलं मात्रकेण सारयति । तत आ-
ह-अथ तयोः पात्रकमात्रकयोर्मध्ये एकं पतङ्गहं ददाति, तदा
द्वितीयस्य हानिरिति, येनैव भिक्षामर्तति तेनैव विचारं भूमा-
र्याप गच्छतीति लोकं जुगुप्सा प्रसङ्गतः प्रवचनस्योद्गाहः, आ-
दिशब्दादाचार्याऽऽद्यश्च तेन परित्यक्ता इति परिग्रहः । त-
स्मादफलं मृत्रमनयकाशतिदति । आचार्यो प्रवीति-मृत्रनि-
पातः स्वत्वयं कार्णिकः ।

किं तत्कारणमिति चेदत आह-

अतिरंग दुविह कारण, अभिगवगहणे पुराणगहणे य ।

अभिगवगहणे दुविहे, वावारीणं अप्पच्छंदे य ॥२३३॥

द्विविधेन प्रकारेण द्वयोः कारणद्वयामतरेकस्यातिरिक्तस्य
पतङ्गहस्य समवः । तथा-आमनवग्रहणेन पुराणग्रहणेन च ।
तत्र यत्तदभिनवग्रहणं तत् द्विविधं द्विप्रकारम् । तथा-व्यापा-
रिताश्च गृह्णीत, आत्महन्दाश्च । गाथायां सप्तमी तृतीयाथै,
प्राकृतस्यात् ।

तच्च द्विविधमप्यभिनवग्रहणभेदः कारणमिति-

भिन्ने व भामिण वा, पडिणीए तेणमाणमादिहदे ।

मेहोवसंपयामु य, अभिनवगहणं तु पायस्म ॥२३४॥

प्रमादतो निश्च याऽग्रतः पात्रमागता वा ध्यामन इग्य
प्रत्यर्नाकेन हतमज्ञिश्च वा स्वेनः श्वऽऽदिभिरा हतम्, आदिश-
ब्देनात्र शृणालाऽऽदिपारग्रहः, लोकं वा केचिदुपपज्जान्तेषु ता-
जानि दानयानि, एव कारणमभिनवग्रहणं पात्रस्य ग्रहणं भवति ।

देमे मव्वुवहिम्मि य, अभिगही तत्थ होति मच्छदा ।

तेमि रति निज्जोए, जा जोग्गा दुविह उवहिम्मि ॥२३५॥

तत्र तेषां व्यापारितानां स्वच्छन्दं च मध्ये स्वच्छन्दम् । अ-
वन्ति अभिगहीण अभिगहीकान्ते चामिप्रदिका द्विविधा
भवन्ति । तथा-इणं सारस्मशोपयावृत्त्याद्य किमुक्तं तद्वर्तति-
एक एवमतिग्रहं प्रतिग्राह्य, यथा उरार्थदेशं, पात्राऽऽदिकं च-
मुत्पादयिष्याम । यपरे च प्रतिग्राह्यं सारमुपयमुत्पादयिष्या-

मः । ते चामिप्रदिका जाजने, कार्यमन्येन चोपाधि, कार्यमिति
कृत्वा तदुत्पादाय अव्यापारिता एव गच्छन्ति, अत एव ते
आत्महन्दाश्च मृश्यन्ते, आत्मनैव परप्रणामाचनेन उपध्वरानय-
नाय तन्वाऽभिप्राये विद्यते येषां ते आत्महन्दाश्च इति व्युत्पत्तेः,
तेषामसत्यत्वादेव ये योग्याः समर्था इति विधे आधिक्य औपग्रहि-
के चापवाधुपाद्ये, तनाचार्यो नियुक्ते व्यापारयति ।

दुविहा छिन्नमछिन्ना, भणंति लघुको य पडिसुणंति य ।

गुरुवयण दूरे तत्थ तु, गहिते गहणे य जं वुत्ते ॥२३६॥

अतिप्रदिका अपि आचार्यमापुच्छुय पात्राणामनयनाय
गच्छन्ति । ये वा नियुक्ताः ते द्विविधाः । तथा-छिन्नाश्चाभि-
न्नाः । छिन्ना नाम-यं आचार्येण संदेशा यथा विंशतिः पात्राण्या
नेतव्यानि । अछिन्ना येषां न परिणामनिरोधः, तत्र ये तावन्निगु-
त्तास्तेषां छिन्नानां विधिक्रियते-तत्र छिन्नेषु त्रिभिः प्रकारैरति-
रिक्तपतङ्गहसंभवः, तच्चऽऽद्यपि प्रकारं स्वयः प्रकारः । तथा-
एकः साधुः छिन्नानां संदेशं श्रुत्वा तत्रैव समकृमाचार्यस्य अ-
कृमाश्रमणाः अनुजानीत युष्माकं योग्येषु परिपूर्णेषु पतङ्गहेषु
लब्धेषु यद्यन्येऽपि ह्यनेन तत्तत्तान्यपि मम बाधयानि गृह्णीतु
एवं श्रुताः शुद्धाः । अत्रैवमाचार्यः अनुज्ञापयति, किं स्ववमेव तान्
प्रजनां ह्ये, तर्हि तस्मिन्नेव भणति प्रार्थयितुं लघुको माम्, त-
चेत् प्रजन्तः प्रतिगृह्णीत प्रदीप्याम इति तदा तेषामपि प्रा-
यश्चित्तं प्रत्येकं लघुको माम्, छिन्नायां प्रजन्तान् सन्तोषि-
कान् दृष्ट्वा प्रार्थयति-कय्यं संप्रास्थितान्तरवाचि-पात्राणामनय-
नायाऽऽचार्येण प्रेषिताः तत्तत्तान् अन्त्यावन्ति युष्माकं साद-
रानि तावत्सु परिपूर्णेषु यद्यन्ये न युषं तन्त्रं ततोऽस्माकं का-
रणत तान्यपि प्रतिगृह्णीत एव भणति प्रार्थयितुं लघुको माम्,
तेऽपि यदि प्रातश्चर्यान्तं तदा तेषामपि प्रत्येकं प्रायश्चित्तं
लघुको माम् । तृतीया लज्जालुत्तया न शक्नोति स्वयमा-
चार्यान् विज्ञापयतुम् । अथवा काऽपि शठत्वेन अन्येन जाण-
यति । यथा-कैने प्रपद्यते, तान् श्रुत्वा-युष्माचार्यान् भणति यु-
ष्माकं परिपूर्णेषु लब्धेषु यद्यन्ये-यां लभ्यते तदा मम कार-
णेन प्रतिगृह्णीत, एव भणति तस्मिन् प्रायश्चित्तं लघुको
माम् । साऽपि यदि शठत्वेन जाणया तस्य यदीच्छति
तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं मामलघु, तस्मात् तेनैवैवम्, यथा
न ज्ञामाति लज्जालोच्यतेन पुनराचार्या भणन्ति तत्र
यदा तस्मिन्कृमाचार्यो भणति, आचार्येण च समनुज्ञात,
तदा यद्यन्येन अतिरिक्तं लक्षणं युक्तमयुक्तं वा तत्त-
स्यैव दानव्यम् । द्वितीयप्रकारमाह-(गुरुवयणेत्यदि) काऽपि
पथि गच्छतो दृष्ट्वा ह्ये, यथा-ममपि योग्यानि माजनानि
गृह्णीत, तत्र यदि प्रथमं प्रसन्नं तदा तद्वचनं प्रतिग्राह्यम् । किमु-
क्तं जयति ?-आत्मश्रद्धेः प्रसन्नप्रतिनिष्ठस्य गुरुः पृच्छति यो-यथा
अयुक्तः साधुश्च अतीतः ममाप्यर्थाय माजनानि प्रतिगृह्णीत ।
अथवा-तमेव प्रेषयान्, स्वमेवाऽऽचार्यं विज्ञपय, एव कुर्वतु तेषु
प्रार्थयितुं लघुको माम् । अथ दूरे गतास्तान् सार्वभौमिकान्
दृष्ट्वा अयुष्माकमपि य ग्यानि माजनानि गृह्णीत । ते ह्यु-प्र-
तिगृह्णीष्याम, पर तत्र प्रमाणं गुरुवच । तथा चाऽऽह-तत्र दूरा-
गतानां प्रार्थने मति गृहीते च तद्योग्ये पात्रे गुरुः प्रमाणं कर्त्त-
व्याः, तृतीया विण्तेर्यधिकं लक्षणयुक्तं पात्रं दृष्ट्वा स्वयं गृ-
ह्णीत, एव स्वयं ग्रहणयुक्तस्यैव तस्मिन् भवति, मात्तुं पात्रं
सम्भवतीति गार्थः ।

सास्त्रमेनामेव विचरीपुराह-

गिरह वीसं पाते, तिमि पगाराउ तथ अतिरेगे ।

तथेव भणइ एगो, मज्झ वि गेहे जहा अज्जो ॥२३७॥

गृहीत विरति. पात्राण व्युक्त तत्रातिरेके त्रयः प्रकारा भवन्ति. एकस्मिन्त्रयाऽऽचार्यमनुज्ञाप्य ज्ञेय-ममाप योऽप्याचार्य आह्वानानि गृहीत ।

आयरिणं भण्णाह तुमं, लज्जालुस्स न भणंति आयरिण ।

नाज्जण व मठभावं, नेच्छंतिहरा भवे लज्जुगो ॥ २३८ ॥

अपरोऽस्य ज्ञेय-स्वमाचार्योऽनं भण, यथा-अभी आचार्येणा-नुज्ञता अधिकार्यपि जाज्जनान प्रतिगृह्णति. तत्र यो ल-ज्जालुतया आचार्यान् विज्ञापयितुं न शक्नोति, तस्य कारणे-न भणन्ति वाऽऽचार्यान्, यदि च दण्डमात्र तस्य ज्ञातवा-ऽऽचार्यान् विज्ञापयितुं नेच्छन्ति, इतरथा शठभावे विज्ञप्ते यदि विज्ञपयति लज्जुगो मान- ।

जइ पुण आयरिण्हि, सयमेव पडिस्सुयं भवति तरा ।

लक्खगमलक्खणजुयं, अतिरेगं जं तु तं तस्म ॥२३९॥

यसि पुनस्तस्य लज्जालो कारणेनाऽऽचार्योऽनस्य भूमक वि-ज्ञप्ता आचार्यस्य स्वयमेव तस्य लज्जालोऽतिरिक्तपत्रप्रदण प्रतिभूतमङ्गीकृतं, तदा बलवत्तया अतिरिक्त पत्र प्रदणयुक्तम-लक्खणयुक्तं वा तस्यैव दानव्यम् । गम एकः प्रकारः ।

द्वितीयप्रकारमाह-

प्रितियो पंणे भणती, आमन्नागं तु विन्नंति गुरु ।

तं चेव पेसपंती, दूरयाणं इमा मेग ॥ २४० ॥

द्वितीयप्रकारं पश्येत्तदा लज्जालो-नमा विचारयान् भाजन नि-मानगृहीत । तत्र वा लज्जालो गुरु विचारयान् । यथा-मम-स धुमन्त्ययमान प्रेषयति, यथा-स्वमाचार्य विज्ञापयति तेषामेव कृतिता तदा तेषां प्रार्थना भागवत्तु, दूरगत-पुनरपि लक्ष्यमाणा सर्वादा आमाचरी ।

नामऽऽ -

गेहहामो अतिरेगे, तया पुण विवाग्गा गुरु अरुह ।

देहि तदेवमं वा, सहारणमेव ठावेति ॥२४१॥

दूरगतान् आनागतान् आधुनिकान् वा अन्त्याकामि धो-व्यं पात्रमाददय, तत्रैव तद्वत्-अतिरिक्तं पात्र प्रदद्याम-स्वतः पुनरिक्तं यका अन्त्याक, गुरुवत्तया वा शरणगत, यत्र दान्यामि, अन्यथा को जानाति, कदाचित्तिरिक्तं पात्र सुन्दर-मिति कृतं स्वयं प्रति गृह्णति, यस्य वा धृष्ट तस्मै ददति, एव आधारेण स्थापयति । उक्तो द्वितीयः प्रकारः ।

तृतीयमाह-

तइओ लक्खणजुत्तं, अदियं वीमाणे ते सयं गेहे ।

एए तिमि विग्गा, होततिरेगस्स नायव्वा ॥२४२॥

तृतीयः प्रकारः पुनरयम्-ते प्रेषिताः साधवो निशेतेरधिकं पात्रं स्वयमेव गृह्णन्ते । एते त्रये विचरन् आतिरिक्तस्य पा-त्रस्य संन्यायं ज्ञानव्या । तत्रैव व्यापारितानां विज्ञानिमानानि ।

सामान्यमभिप्रेतिकाणां लुप्तानि प्रतिपादयितुमाह-

सच्छंदं पडिजवणा, गहिते गहणे य तारियं भणियं ।

अलथिरुयधायणियं, सो वा अज्जो वणं धरण ॥२४३॥

१०४

स्वच्छन्दता नाम-अभिप्राहिकान्ते व्यापारिता एवाऽऽचार्या-नापृच्छय गतास्ते यदि विज्ञा. संदिष्टास्तस्मैपामपि नैव सा-माचारी या प्राक् व्यापारितानां विज्ञानामुक्ता । (पडिजवण-ति) प्रतिष्ठापना नाम विधिना पात्राऽऽदीनां मार्गणा कसंख्ये-त्युपदेशदानम्, उक्तमाऽऽदिगृह्णति पात्राऽऽदीनि प्रतिप्राह्यादी-त्युपदेशदानार्थमिति भावः । तदा गृहीत ग्रहणं च यादृश कदा-प्ययनपाठिकायां भागित नादृश कसंख्य, तत्र यावन्ति संदि-ष्टान्याचार्येण नावन्ति गृहीतानि, यादृ न केनचित् मार्गतपूर्व, यथा ममापि यावत् पात्र प्रह्वामिति तदा अत्रैव स्वमर्थे स्थिर दृढं धर्मं चिरकालावस्थायं पात्रं धारणायमिति न्यायमनुसृत्य, ते चिन्तयन्ति-प्रार्थयन्तेतत्पात्रं तस्मात् गृहीता गृहीतं स एव प्रा-दकश्चिन्तयति-अहमाचार्यानुज्ञातं धारयिष्यामि, यदि वा स एवाऽऽचार्यो धारयिष्यति, अन्यो वा साधुधारयिष्यात्, एवम-तिरिक्तप-द्वयमस्मयः ।

सम्प्रातं ग्रहणे गृहीतं च यद्ग्रहणं कदापीठिकायां

तदेव । वनेयजनानुज्ञाय दर्शयति-

ओमंथणमादीणां, गहणे उ विहिं तहिं पडंजंति ।

गहिणं य पगाममुहे, करेति पडिहे दो काले ॥२४४॥

अन्त्याभनमर्थं मुखं कृत्वा प्राणाऽऽदीन् स्वादनेन भूमो यत-नया साधयन्ति । अमुावधि तत्र ग्रहणे प्रयुज्जन्ति ॥ गृहीते च तान् पामाणि प्रकाशमुखं नि करेति. तथा द्वौ कालौ प्रात-रपराह्णौ च प्रयुज्जन्त ।

स्वप्रति तेषु पात्रेणानांतेषु विविमाह-

आगीतेसु उ गुरुणा, दोगुं गहिणसु गया जहवुहुं ।

गेहेहेति उगंहे खलु, ओमादी मत्त मेगेवं ॥२४५॥

आनातपु तु नाजनेषु आचार्येण एवान् मुज्ज्जण पात्र मात्रकं च पवित्रार्हातव्यं ततो गुरुणा द्वयेष्टं । तयोः शरणे भाजनानि या-यं । तदा दयति तादन्तो माया क्रियन्ते, ततो य गतास्त यथावृद्धं यथावृद्धं धिक्कतया प-दग्रहणं गृह्णन्ते, तदन्तरये गतानामेवा-अमरलाभयान्त यथा-लाभिकृतया मात्रकाण गृह्णन्ति, तदन त-रके. एव दृष्टान्तं गृहीतान्त अमररत्नाधिकं, शयाश्च साधवो यथा-लाभिकृतया पतद्ग्रहणं मात्रकाण च गृह्णन्ते । तदेवं व्यापारितानां स्वच्छन्दता च विज्ञात ।

सास्त्रान् पामय ह्यनामाच्छेति निमिषणपरिहमाह-

एमेव अद्विसेसु ण, गहिणं गहेण य मोत्तु अतिरेग ।

एतो पुराणगहणं, वोच्छाभि इमेहि उ पडंहे ॥२४६॥

एवमेव पूर्वोक्तन प्रकरणेणोक्तपु अधिप्रतीतयेषु गृहीतं च ग्रहणं च आधिपत्यसंज्ञीया, मुक्त्या आतिरेकं भवति, अतिरि-क्तः पतद्ग्रह एव न सम्भवति, परमणकारणानि तस्मै न-अधिपत्यं वक्तव्यः । सम्प्रातं पुराणग्रहणमेतिवैवमाणि पदे-दद्वयमि ।

सान्नेयं पदान्याह-

आगमममकालगते, दुल्लभं तहिं कारमेहिं एएहिं ।

दुविहा एगमणेगा, अणगं गिदिह्जन्दिह्जा ॥ २४७ ॥

आगमद्वार गमद्वार, कालगतद्वार दुल्लभद्वारमेति कारणेन तत्र मच्छ पुराणग्रहणसम्भव । तत्र य पात्राणि ददाति ते द्विचिधः प्रकां वा, अनक्त ताः येषामपि ददाति तेऽपि । द्विचिध-गको

वा, अनेके वा, दानं च निर्देशपूर्वक, यथा अमुकस्य दाम्भ्या-
मि, तत्र यदा एकव्यापि वदन्ति तदा तन्निर्दिशन्ति-अमुक-
स्य दाम्भ्यामि । वे त्वनेके दाननिर्देशा वा, अपरिमितसंख्याकतया
निर्देशाकरणात् । एष द्वारगायामकूपार्थः ।

साम्प्रतमेतामैव व्याचिह्नु गस्तुः प्रथमत आगमद्वारमाह-

भायणदेसा एंतो, पाण घेत्तूण एति दाहं ति ।

वाङ्मणऽवरो गच्छद्, भायणदेमं तहिं धेत्तुं ॥ २४८ ॥

भाजनदेशात् यस्मिन् देशे भाजनानि संभवन्ति तस्मात्
देशान्तदपुराऽऽद्यागच्छन् आगन्तुकामः पूर्वकृतानि गृही-
त्वा समागच्छति, साधुभ्यो दास्यामीति बुद्ध्या । गतमागम-
द्वारम् । अधुना गमद्वारमह-अपरः साधुगन्तदपुराऽऽद्यात्
देशात् भाजनदेशं गन्तुकामस्तत्रान्यान्यपि पात्राणि ग्रहीष्य-
मि, मुञ्चन्त्यादिति पुराणानि पात्राणि दत्त्वा गच्छति । गतं ग-
मद्वारम् ।

इदानीं काव्यप्रमाणम्-

कालगयाम्मि सहाए, भग्गे वऽत्थम्म होइ अतिरंगं ।

पत्तां लंघतिरेगे, दुल्लभपाष् विमे पंच ॥ २४६ ॥

कस्यापि साधोः सहायः कालगतः, प्रतिभतो वा, तत्कृत-
स्य पात्रमतिरिक्तं लभ्यते, इत्यन्यस्य द्वितीयस्य साधारणि-
रिक्तं पुण्य पात्रं च भवति । गते कालगतद्वारमाश्रयुता दुर्बल-
द्वारमाह-दुर्बलानि पात्राणि यस्मिन् देशे स दुर्लभपात्रस्त-
स्मिन्नपि धमानि वक्ष्यमाणानि पञ्च जाजनानि धारयेत् । दे-
श पात्राणि दुर्बलानि, तत्रमान्यातिरिक्तानि ध्रियन्ते । त-
द्यथा-नन्दीपतद्वृद्धः १, विपतद्वृद्धः २, कमठकम् ३,
विमात्रक ४, प्रश्रवणमात्रक ५ च । तत्कार्यपरूपणा चैवं
कार्या-नन्दीपतद्वृद्धोऽतिशयितः महान् तद्वृद्धस्ते चाध्य-
नि अथर्मादये परवकारोपे च प्रयोजनम् । तथा च काश्चिन्
द्वृष्टान्-दिने । नन युष्माकमहमेकं पात्र जरिष्यामि, तत्कृतत्र
नन्दीपात्र धार्यते, एतेन कारणेन गच्छेत्प्रग्रहानामेव धार्यते ।
विपतद्वृद्धः पतद्वृद्धात्कञ्चिद्भूतः । स एतदर्थं धार्यते, कदा-
चित्पतद्वृद्धो भिद्यते, अन्यत्र भाजनं तास्मन् देशे दुर्बलं, तत
एतेन कार्यं भविष्यति । कमठकः सागारिकरक्षणाय ध्रियते च,
तथा कदाचिदेकाकी जायते, तत्र च तत्कं पतद्वृद्धं गृह्णात, पा-
नीयं मायक, यत्र च ताजनकरणार्थं भवतारणस्तत्र सागारिकास्त-
तो यत्रैव लुहके तत्र वस्तिमहती । तेरनिजुगुप्सा क्रियते, त-
तस्तद्वृद्धाय कमठकं भोजनं करोति । तथा विमात्रकं मात्र-
कान् मनाकं समर्थं कृतवर्गं वा, तत्र मात्रकः कदाचित्
भिद्यताऽऽप्यत्र देशे भोजनं दुर्बलं, तत एतेन प्रयोजनं भविष्यती-
ति स ध्रियते । प्रश्रवणमात्रकोऽपि सागारिकमयेन यतनाकर-
णाय ग्लानस्याऽऽचार्याणां वाऽर्थं ध्रियते । एषा कार्यपरूपणा

सप्रति " द्वाविहा एगमणेगा " इत्यादिश्रुत्यात्प्राप्तार्थमाह-

एगो निदिस एगं, एगे शेगा अगेग एगं वा ।

शेगऽशेगे ते पुण, गणि वसभे भिक्खु खुट्ठे य ॥२५०॥

ये पात्राणि प्रयच्छन्त ते द्विर्विद्यां तद्यथा-एको वा स्याद्-
नेके वा, यस्याधि ददाति पात्राणि ते ऽधिर्द्विद्या-एको वा स्या-
दनेके वा, तत्रैको निदमनोऽनेके विकल्पिता निर्देशा भवन्ति ।
अत्र चतुर्माङ्गला-एको दाता एक संप्रदान निर्दिशति । आ-
चार्यस्य नुक य वृत्तस्य भिक्षाः क्षुत्तस्य वा दास्यामि । एष

प्रथमो जङ्गः। एकोऽनेकाभिर्देशानि द्वितीयः। अनेक एकमि-
ति तृतीयः। अनेक अनैकानि चतुर्थः। ने पुनर्निर्देश्याः। के इ-
त्याह-गणी, कृपभा, निकुः, कुल्लकश्च। गणी द्विविध आचार्य
उपाध्यायश्च। एवमेव पञ्च जयन्ति या अपि स्त्रियां निर्दिशान्ति
त। आर्य पञ्च। तस्या-प्रवर्तिनी, अजिसेव्या, निकुका, र्यावरा,
कुल्लिका च।

तथा वाऽऽह-

एमेव इत्यिवगो, पंच गमा अहव निदिसति मीसे ।

दाउं वञ्चति पेमे, ति वावि नीते पुण विसेसो ॥२५१॥

एवमत्र अनन्यैव संघातगतेन प्रकारेण स्त्रीवर्गे निर्दिश्यमाने पञ्च गमा जवन्ति । अथवा-यत्रानेकान् निर्दिशति तत्र मिथ्यान् निर्दिशति-संयनानपि निर्दिशति, संयतीरपि । तदेतद्भागमद्वारेऽभिहितम् । सप्रति गमद्वारे वक्तव्यं, तथापि तस्मैव नवर दशा प्रजति, प्रेषयति च, अत्र गतः, नीते पुनर्निशयः । स च्चाऽयम्-ना-तानि भाजनानि समाने निर्दिशति, असमाने वा । संयतस्य समानो वर्गः सयतवर्गोऽसमानः संयतीवर्गः । अत्र न एत एव चत्वारो जङ्गाः । तद्यथा-संयतः संयतं निर्दिशति, सयताः सयतम्, संयतः सयतान्, संयताः संयतान् । एवं समाने निर्देशे चत्वारो जङ्गाः । एवमसमाने निर्देशेऽपि दृष्टव्याः । तद्यथा-नवतः संयती निर्दिशति, सयतः संयतीः, २, सयता संयतीम् ३, संयताः संयताः ४ एव कावर्गते प्रतिजग्रे वा सहायै दुर्बलजग्रे च दृष्टव्यम् ।

सच्छ्रद्धमणिदिद्वे, दावण निदिद्वमंतरा दैति ।

चतुलह् आदंभो वा, लहगा य इमेसि अहाणे ॥२५२॥

तत्र यदि न निर्दिष्टमुक्त्यामुक्तानां वा दातव्यामिति तदा
स्नकृत्तदा यस्मै रोचते तस्मै ददाति, यदि पुनर्निर्दिष्टं ततो या-
श्चिर्दिशति एकमनेकान्मिश्रत्वात्तथा दातव्यम् । एतच्चिद्विष्टे प्रा-
यणम् । अथ यस्य निर्दिष्टं सोऽन्यत्र सन्तरा अपान्नगतं अन्य-
स्य ददाति तदा तस्मिन् अन्यस्मै ददति प्रायश्चित्तं च-
त्वारो लघुकाः, आदेशो वा अत्र विद्यते, मत्तास्तरमप्यस्ती-
ति ज्ञायः । तदिदं केषाञ्चित्मन्तान्यस्य दातुं अतवस्थाप्ये तेषां
प्रायश्चित्तमिति । अमाया वृद्धमाणा नामदाने चत्वारो लघवः ।

केयामित्याह-

अद्राण बालबुद्धे, गेलने जुगिए मरीरें ।

पायऽच्छिन्नायकरक-भ्रमंजतीर्णं पि एमेव ॥२५३॥

अध्वनि वर्तमानानामध्वनिर्गतानामित्यर्थः, उपलक्षणमतत्वेन चावमौर्द्वयनिर्गतानामध्वनिर्गतानामन्तरा विस्मरणतः पतितोपधीनां, तथा बालस्य शरीरं गुणं जुङ्गितस्य हीनस्य केनाङ्गेन हीनस्येत्यत आह- पादेन, ईक्षणं, नासया, करेण, कर्णेन वा, एवमेव संयतीनामप्यदानं प्रायश्चित्तम्, एव द्वाग्धायासंक्षेपार्थः ।

संप्रति तामेव विवरीयुगाह-

अद्वाण ओष असिचे, उद्वाणं वि न देति जं पाण ।

बालस्मऽङ्गुलवातो, थेरस्मऽसतीए जं कुञ्जा ॥२५४॥

अध्यनिर्गतानामवमौर्दर्यनिर्गतानामशिर्षनिर्गतानामरूढा-
नामन्तरा विस्मरणतः पतितस्तेनापहृतापध्यानां यदि न द-
दाति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारिंशत्स्रवः । यश्च भाजन-
विनामप्राप्स्यन्ति तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तम् ।
तथा बालस्य उत्कृष्टमात्रकं दृष्ट्वा तद्विषये अध्युपपात उ-
त्कृष्टोऽभिलाषो भवति, ततः मात्रकं याचते स यत् याचते

तत् तस्य दातव्यम्, अदाने चत्वारो लघुकाः । यतस्तस्मिन्-
दायमानं गच्छति, अष्टाया च महती परितोषोपजायते,
ततः शून्यवित्ता भवति, भूनेन चाग्रस्य ते वृद्धस्या-
प्यदाने चत्वारो लघवः । य इति भाजनानि वाचितुं न शक्नो-
ति, ततोऽदानं यम् अष्टाया प्राप्नोति तन्निष्पन्नमपि तस्य
प्रायश्चित्तमापद्यते । गतं बालद्वारं, वृद्धद्वारं च ।

संप्रति ग्लानद्वारमाह-

अतरेतस्स अदने, तप्पदियग्गस्स वावि जा हासी ।

जुंगितो पुण्णिसिद्धो, जातिविदेसेतरो चच्छा ॥२५५॥

अतरेतो ग्लानप्रतिवात्कस्य च यदि न ददाति, तदा प्रायश्चित्त-
स्त एव चत्वारो लघवः । तथा भाजनमुने प्रतिवारं वा विना
ग्लानस्य हातिस्तस्मिन्निमित्तमपि प्रायश्चित्तम् । गतं ग्लानद्वारम् ।

जुङ्गितद्वारमाह-जुङ्गितो द्विविधो-जात्या शरीरेण च । जात्या
अन्तर्भागीक इतरश्छिन्नपादो गतावत्तम इत्यादि । एष द्विवि-
धोऽपि पूर्वमेव प्रतिपिद्धो यथा प्रवाजयितुं न कल्पते, केवलं
यो जातिजुङ्गितः स विदेशं कथमप्यदानतया प्रवाजितः,
इतरः शरीरेण जुङ्गितः प्रवाजितः सन् पञ्चात् स्यात् ।

जातीये जुंगितो पुण्ण, जत्थ न नज्जइ तहिं तु से अत्थे ।

अमुगनिमित्तं विगलां, इयगे जहिं नज्जइ तहिं तु ॥२५६॥

यो जात्या जुङ्गितो विदेशं कथमप्यदायते तत्र तिष्ठति,
इतरः प्रवाजनालन्तरं पञ्चात् शरीरेण जुङ्गितो यस्म्यमुक-
निमित्तमपि विकला जात इति दायते न च तिष्ठति, अन्यत्र
तिष्ठतो लोकानामप्रत्ययो भवति केचिदंशं मन्यन्ते-पारदा-
रिकाऽऽदिभिर्पराधैः प्रवाजितो जुङ्गित इति ।

जेहिडंता काय वहेति जे वि य कारंति उडाहं ।

किं तु हु गिहिमाम्भे, विजुंगितो लोकसंका उ ॥२५७॥

जे जुङ्गिता हिण्डमानाः पादाऽऽदिशिवकलतया कायान् पृथि-
वीकायप्रभृतीन् प्रान्ति येऽपि च दृश्यमानाश्छिन्ननाभिकाऽऽ-
दयः प्रवचनस्योद्गृहं कुर्वन्ते, यांश्च दृष्ट्वा लोकस्य शङ्कोपजाय-
ते यथा कि-तु हु निश्चितम् । गृहिमाम्भे च गता अमी इति
तेषां भाजनानि दातव्यानि, अदाने चत्वारो लघवः । तथा
हिण्डमाना यन् कायान् प्रान्ति, यश्च प्रवचनस्योद्गृहकरणं
तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तम् ।

तथा-

पायऽच्छिन्नामकरक-अजुंगिते जातिजुंगिते चेव ।

वाञ्छामे चउलहुगा, सरिसे पुवं तु समणीणं ॥२५८॥

शरीरं जुङ्गिताः पञ्च । तद्यथा-छिन्नपादः, अस्तिकाणो वा,
छिन्ननाभः, छिन्नकरः, छिन्नकर्णः, पट्टा जातिजुङ्गितः । तत्र
यदि पट्टपि जुङ्गिताः, भाजनानि च दातव्यानि विद्यन्ते,
तदा सर्वेषामपि दातव्यानि । अथ सर्वेषामपि भाजनानि न
पूर्यन्ते तर्हि यावतां पूर्यन्ते तावतामुपन्यस्तक्रमेण दातव्या-
नि । विपर्यासे उक्तक्रमव्यत्यासेन दाने प्रायश्चित्तं चत्वारो
लघवः । अथ संयता संयत्यश्च जुङ्गिताः सन्ति तत्र भाजनस-
म्भवे सर्वेषामवशेषण दातव्यम् । अथ तावन्ति भाजनानि न
पूर्यन्ते, ततः संयताममुदायं छिन्नपादाऽऽदिक्रमेण दातव्यम् ।
अथ संयतोऽपि छिन्नपादः, संयत्यपि छिन्नपादः, एवं सर्वत्र
विभाषा कर्तव्या । तथाऽऽह-सदृशे जुङ्गितत्वे पूर्वं श्रमणीनां
दातव्यम् पञ्चात्सति सम्भवे संयतानाम् । अन्यथा विपर्यासे
त एव चत्वारो लघवः ।

(२६) सम्प्रति निर्दिष्टस्य दाने विधिमाह-

अह एते उ न हुज्जा, ताहे निहिट्ट पायमूलं तु ।

गंतूण इच्छकारं, काउं तो तं निवेदेति ॥२५९॥

अथ एते अध्वनिर्गताऽऽदयः प्रायुक्ता न स्युस्ततो यस्य
निर्दिष्टं तस्य पादमूलं गत्वा इदं पात्रं मया युष्मन्निमि-
त्तमानीतमिच्छाकारेण गृहीत, एवमिच्छाकारं कृत्वा
निवेदयति समर्पयति ।

अहिट्टे पुण्ण तदियं, पास अहवा वि तस्य अप्पाहे ।

अह उ न नज्जइ ताहे, ओमरणे संतिमु विमग्गे ॥२६०॥

अथ स न दृष्टो यस्य निर्दिष्टं ततोऽन्यस्य हस्ते कृत्वा
तत्र प्रेषयति, अथवा साधुं श्रावकं वा तत्र व्रजन्तं संदे-
शयति, यथा-तव योग्यं पात्रं मयाऽऽनीतम् । इच्छाकारेणाऽऽ-
गत्य गृहीत, प्रेषयत वा कर्मणि यो नयतीति । अथ पुनः स न
ज्ञायते कापि तिष्ठतीति ततस्तेषु क्षुल्लकेषु समवसरणेषु
सृजयेत् । इयमत्र भावना-अज्ञायमानं समवसरणं साधुमे-
लापकरूपं गत्वा पृच्छति, यथा अमुकः कुत्र विद्यते, तत्र
यदि स्वरूपतो न दृष्टो नापि वार्त्तयोपलब्धस्तथा द्वितीये
समवसरणे पृच्छयते, तत्राप्यदृष्टे अनुपलब्धे वा तृतीये पृच्छय-
ते । एवं त्रिषु क्षुल्लकेषु समवसरणेषु मध्ये यत्र कतरास्मिन्
दृष्टस्तत्र तथैव समर्पयति । अथ न दृष्टः केवलमुपलब्धवा-
त्तया यथा अमुकस्थाने स तिष्ठतीति स तत्र स्वयं वा न-
यति, अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति ।

अथ त्रिष्वपि समवसरणेषु न दृष्टो

नाप्युपलब्धस्तदाऽऽह-

एगे वि महंतम्मि उ, उग्गोमेउण नाउ तेहि तहिं ।

अह नत्थि पवत्ती से, ताहं इच्छा विवेगो वा ॥२६१॥

महति समवसरणे पुनरेकस्मिन्नापि क्वचामुक इत्युद्घोष-
णां कृत्वा यदि स्वयं दृष्टस्तत इच्छाकारपुरस्सरं तथैव
समर्पयति, अथ वार्त्तयोपलब्धस्तर्हि तत्र स्वयं नयति अ-
न्यस्य वा प्रेषयति, संदेशयति वा अथ तत्राऽपि न दृष्टो ना-
प्युपलब्धस्ततो द्वितीयं वारं महत् समवसरणं न गच्छति,
किं तु इच्छया स्वयं तन्पात्रं धारयति, अन्यस्मै वा ददाति ।
(विवेगो वेति) परिष्ठापयति वा । अथ येषां ददतामेकस्थानं
केषां वा सकाशात् गृहीतव्यं ते किं भांगिका उताऽसां-
भांगिकाः एवं प्रश्नः । कुतः प्रथमतः एकानेकप्ररूपणमाह-

एगे व पुव्वभणिण, कारण निक्कारणे दुविहभेदां ।

आहिंडग ओहाणे, दुविहा ते होति एकेका ॥ २६२ ॥

एक एकाकी द्विविधभेदः पूर्वमोपनिर्णयैर्भाषितः । तद्य-
था-कारणे निष्कारणे च । पुनः साधवो द्विविधाः-अहि-
गुडका अवधायते च । ते एकेक द्विविधा भवन्ति वक्ष्यमाण-
भेदेनति गाथासमामर्थः ।

साम्प्रतमनामेव विचरीपुः प्रथमतः कारणैकप्रतिपादना-
र्थमाह-

असिवादीकारणिया, निक्कारणिया य चक्रभूभाऽऽदी ।

उवएस अणुवणसा, दुविहा आहिंडगा हुंति ॥२६३॥

अशिवाऽऽदिभगदिशब्दादवमादव्यगजव्याऽऽदपरिग्रहः । का-
रणैकैकानः कारणकाः, चक्ररूपाऽऽदी आदिशब्दाप्रतिमा-

निष्कर्मणाऽऽदिपरिग्रहः । तेषां चन्द्रनाथ गच्छन्त एकाकिनः निष्कारणिका ये आहिण्डकास्ते द्विविधा भवन्ति । तद्यथा- उपदेशतोऽनुपदेशतश्च । तत्रोपदेशनं ये ते द्वादश संवत्सराणि सूत्रं गृहीत्वा द्वादश संवत्सराणि तस्यैव सूत्रम्याथ गृहीत्वा य आचार्यकं कर्तुंकामः स द्वादश संवत्सराणि देशदर्शनं करोति, तस्य व्रजतो जग्रन्त्या न सध्यायको दानव्य उत्कर्षेणानियताः साधवो, ये अनुपदेशनं देशदर्शनं कुर्वन्त, ते चित्यानि घन्दिप्यामहे इत्यर्थाधि कृत्वा व्रजन्ति ।

ओहावेता दुविहा, लिगे विहारे य होति नायव्वा ।

एगागी छप्पेते, विहारे तहिं दोसु समणुआ ॥७६४॥

अवधायिनो द्विविधाः-लिङ्गन, विहारेण च । लिङ्गनोत्प्राजितुकामा विहारेण पार्श्वस्थविहारेण विहर्तुकामा भवन्ति ज्ञातव्याः । षडप्येते आराणिकाः १. निष्कारणिकाः २. उपदेशिकाः ३. अनुपदेशिकाः ४. लिङ्गनावधायिनः ५. विहारेणुवधायिनश्च ६ । प्रायेणैते एकाकिनो विहरन्ति, गच्छन्ति वा, उपदेशिता यद्यपि नियमतः सप्तहास्यमथपि येन गच्छन्तिर्गतास्तेन एकाकिनो भग्यन्ते । इतराऽपि पञ्च यद्यपि वृन्दनं हिण्डनं तथापि गच्छन्तिर्गता एकाकिनः प्रोच्यन्ते । तत उक्तं षडप्येते विहारिण एकाकिनः (तहिं ति) तेषु षट्सु मध्ये द्वयोः समनुज्ञातयोः सांभोगिकाः । तद्यथा-अशिराऽऽदिकारणिका उपदेशा हिण्डकाश्च, तेरानीतानि भाजनानि प्रदीपव्यानि, शेषैरानीतानां भजना, कारणे गृह्यन्ते निष्कारणेतानि ।

निष्कारिणिण तुवदे-सिए य आपुच्छिउण वच्चे ।

अणुसामेति उ ताहे, वसहा उ तहिं इमेहिं तु ॥७६५॥

निष्कारणिकः अनौपदेशिकश्च यथा मार्मागृच्छय व्रजति तदा तत्र व्रजते एभिर्ध्वजमार्गैर्वचनैर्ध्वजमा अनुशासति ।

कैवर्चनेरित्याह-

एमेव चेइयाणं, भत्तिगतो जो तयम्मि उज्जमती ।

इइ अणुमहे चिट्ठइ, असंभोगायारमहे तु ॥ ७६६ ॥

एष एव चित्यानां भक्तिगता भक्तिपुत्रता यत्तर्पाव द्वादशप्रकारेण यथाशक्ति उच्यन्ति, एवमनुशिरमाण यदि निर्दिष्टं ततः सुन्दरम्, अथ न निर्दिष्टं यत्तस्य साम्भोगिकमुपकरणं तत्रिवर्त्यते, इतरद्वयसाम्भोगिकमाचारमारुहे समर्थता ।

अथ कथमसाम्भोगिकमाचारमारुहद्वयजातमत आह-

खगुदेणोवहयं, अणुगुणे सागयम्म वा जे तु ।

असंभोगियउवगरणं, इहग गच्छे तगं नत्थि ॥ ७६७ ॥

यत उपकरणं खगुदेणोपहते यदि वा यत अमनासेभ्योऽसाम्भोगिकेभ्य आगतस्योपकरणस्य संयन्ति तत आत्मा-साम्भोगिकमुपकरणमाचारमारुहभित्तया प्रकाशयत्यति-कमान्येन प्रकारेण तत्कत् आत्मासाम्भोगिकमुपकरणं गच्छ नास्ति न सम्भवति ।

तिट्ठाणे संवेगो, सावेकवो नियत्ते दिवसमुट्ठो ।

मा सो रुइ विवेचण, तं चेवऽणुमट्ठिवादीणि ॥७६८॥

तस्य गच्छन्तिर्गतस्य कदाचित् त्रिभिः स्थानैः संवेगः स्यात् गाथायां समीपं प्राकृतत्वात्, एकवचनं समाहारत्वात् । तद्यथा ज्ञानन, दर्शनन, चारित्र्येण च । ततः संवेगसमापन्नः तापेणः

प्रतिनिवर्तते, स च यदि तस्मिन्नेव दिवसे गच्छं प्रत्यागतस्तर्हि रुपितस्तदा तदेव तदुपकरणस्य विवेचनं प्रायश्चित्तदानमनु शिष्ट्यादीनि च क्रियन्ते, आदिशब्दादुपबृंहणाऽऽदिपरिग्रहः ।

संप्रति स्थानत्रयेण संवेगभावनामाह-

अजेव पाणिपुच्छं, को दाहिइ संकियस्स मे उभए ।

दंसणकं उववुहे, कं थिर करे कम्म वच्छल्लं ॥२६६॥

सारोहिनि मीयंतं, चरणे सोहिं च काहिती का मे ।

एव नियत्तणुलोमं, णाउं उवाहिं च तं देति ॥२७०॥

अथैव उभयास्मान् सूत्रं अर्थे च शङ्कितस्य कः प्रतिपृच्छां वास्यति, एषा ज्ञाने चिन्ता । दर्शकमहामिदानीमुपबृंहिष्यामि, कं वा स्थिरं करिष्यामि, कस्य वा वात्सल्यमधुना करिष्यामि, चारित्र्यं चिन्ता, सा चरणं सीदन्तमिदानीं कः सारयिष्यति, को वा मे प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्य शोधं करिष्यति । एवं चिन्तयन्संवेगमापन्नः सम्प्रति निवर्तते, तस्य प्रतिनिवृत्तस्य गच्छं प्रत्यागतस्यानुत्तमता कर्त्तव्या धन्योऽसि त्वं येनाऽऽत्मा प्रत्यभिज्ञातः, एवमनुलोमतां कृत्वा तस्य तमे-वं, पाधिं प्रयच्छन्ति ।

संप्रत्यविधायिनमधिकृत्य प्रतिपिपादयिषुगाह-

दुविहा इहावि वसभा, सारोति भयाणि वा सि सहेति ।

अट्ठारम टाणाई, हयरस्मिगगंकुर्मनिभाई ॥ २७१ ॥

द्विविधमप्यवधायिनसाधार्यमापच्छय व्रजन्ते इषभा सारयन्ति, शिष्यन्ति, भयानि वा (वा) तस्य वा प्रयन्ति कथयन्ति, रतिवत्सार्चुलकर्मादिगतानि अट्ठारस्थानरूपाणि हयरस्मिगजा, शक्तिमानि । एतथा अट्ठारस्था अट्ठारसत्ता यदि निर्दिष्टा ततः सुन्दरम्, अथ नानुष्टुतं तर्हि यत् खगुदेणोपहतमाचारमारुहे, यदा अचारमार्गैर्ध्वजः समागत-स्योपकरणस्य संयन्ति तस्य दीयत अत्रतनं तु साम्भोगिकमुपकरणं नियम्यते ।

संवेगमसंवेगे, सारविदमिद्धपुत्तणुमुट्ठे ।

आगमणं आगयणे, तं वा पेत्तुं न इच्छंति ॥ २७२ ॥

संवेगाः साम्भोगिका अचारमारुहा वा, उच्यन्तिहारिणः असंवेगाः पार्श्वस्थाचरजहृशालेनरूपयाच्छ्रदाः सार-पिकादिपुत्रो नाम-मृगउत, शस्त्रको रजोहृणरहितोऽला-वुपात्रेण भिक्षामदन समर्थोऽसार्थो वा एतेगुणद्वयस्य यदि आगमनं तत उपहतोपकरणस्य अनुपहतोपकरणस्य वा प्रापश्चिदवातम् । ते वा संवेगाऽऽद्या गृहीत्वा तस्याऽऽलयनं कुर्वन्ति, अथ स आनयनं नेच्छन्ति तदा वच्यमाणो विधिः । एष गाथासंज्ञार्थः ।

साम्प्रतमेतन्निवेक व्याख्येयामुगाह-

संवेग्गाण मगामे वत्थो नेहिं अणुमागियनियत्तो ।

लहुओ न चेव हम्मति, इयेर लहुगा उवहतो या ॥२७३॥

यदि संवेगज्ञानं समीपं उपातः तैश्चानुशष्टः प्रतिनिवृत्तो वसान समागतः तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मानः । न च तस्योपधिरुपहन्यते, यं चान्तरा लभते, गृह्णाति चोपाधि सोऽपि नोपहन्यते, संवेगज्ञानं समीपं उपातः संवेगेनः सत्ता-गमनाच्च, इतरे नाम अ संवेग्गाः पार्श्वस्थाऽऽद्याः सारयिक-सिद्धपुत्राश्च, तेषां समीपं यद्युपितास्तैश्चानुशष्टः प्रतिनिवृ-

कस्तस्याऽऽगतस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवः । उपकरणं च तस्यापहन्यते यदा छन्दस्य स्फुराशे उषितस्य चतुर्गुरुकम् ।

साम्प्रतमागमनद्वारमाह-

संविगाऽऽदृशुमिदं, तद्विचम नियतो जह वि न मिलेज्जा ।
न य सज्जइ वइयादिमु, चिरेण विहु तो न उवहम्मो ॥२७४॥

संविग्नैः, आदिशब्दादसंविग्नश्चानुशिष्टो यदि तत्र नोपितः, किं तु तस्मिन्नेव दिने न मिलति, न च व्रजिकाऽऽदिपु सजति, तर्नाश्वरेणाप्यागच्छतो (हु) निश्चितं तस्यापकरणं नापहन्यते, आनीयमानस्य नृपहन्यते ।

एतदेवाऽऽह-

एगागियस्म सुविणे, मामो उवहम्मते य से उवही ।

तेण परं चउलहुगो, आवज्जइ जं च तं सव्वं ॥२७५॥

बलादानीयमान एकाकी समागच्छन् यदि रात्रौ स्वपिति, तदा तस्यैकाकिनः स्वपेन प्रायश्चित्तं लघुको मानः । उपधिश्च तस्यापहन्यते । अथ तस्माद्विचसात्परमपि लगति, तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अथ व्रजिकाऽऽदिपुष्पा-
न्तगले सजति, यच्च तत्र प्राप्नोति, तन्निष्पन्नं सर्वं तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते ।

सम्प्रति " ते वा धेनुं नेच्छन्तीति " द्वाग्व्याख्यानार्थमाह-

संविगेरगुमिदं, भणेज्ज जह अहं इहेव अन्थामि ।

भगति ते आपुच्छसु, अणिच्छ तेमिं निवेयंति ॥२७६॥

मां पुण पडिच्छतो वा, सीमं वा तस्म निगतो हुआ ।

सीमं समणुत्तायं, गेरहंति यग्मि भयणा उ ॥२७७॥

संविग्नैरनुशिष्टो यदि व्रते-अहमिहैव युष्माकं समीपे तिष्ठामि, तदा स प्रष्टव्यं, येषां समीपान् त्वमागतस्तस्य शिष्या वा त्वं भवामि, प्रार्त्ताच्छुको वा ? । तत्र यदि शिष्य-
स्तीर्हि भगयते-तान् आत्मयान् आचार्यानापृच्छस्य, मुरु-
लापय । अथ स आपृच्छते नेच्छति, तर्हि तेषां निवेदय-
न्ति । यथा-यौष्माकीशस्याऽऽमाकं पार्श्वे समागतो वर्तते, स
बद्धाऽनुशिष्टः परं प्रतिनवितुं नेच्छति, किं तु व्रते-अहं
युष्माकं पार्श्वे स्थास्यामि, एवं निवेदने कृते यदि ते समनु-
जानन्ति ततः प्रतीच्छन्ति, अथ नानुजानन्ति ततो न प्र-
तीच्छन्ति । इतरं नाम-प्रतीच्छिरुस्तस्मिन् भजना ।

तामिव प्रतिपादयति-

उदिट्ठमणुदिट्ठे, उदिट्ठ समागियम्मि पेमेति ।

वायंति समणुत्तायं, कडे पडिच्छंति उ पडिच्छं ॥२७८॥

तस्य प्रार्त्ताच्छिरुस्य प्रथमतः प्रश्नेन परिभाष्यते-किमेतस्य
श्रुतस्कन्धाऽऽदिकमुद्दिष्टमस्ति, किं वा नेति । तत्र यमुद्दिष्टं
तदीपि वा परिगमापितं तदा न प्रतीच्छन्ति, किं तु ते-
यामिव समीपे प्रेषयन्ति, तत्र यदि समनुजानन्ति युष्म-
दैव वाचयन् तदा ते समनुजानं वाचयन्ति, अन्यथा न प्रती-
च्छन्ति । अथादिष्टं श्रुतस्कन्धाऽऽदि परं कृते समाभि नीतं,
तदा कृते श्रुतस्कन्धाऽऽदौ तं प्रतीच्छकं प्रतीच्छन्ति । अथ
न किमप्युद्दिष्टमस्ति तदाऽऽपि तमागतं प्रतीच्छन्ति । एव
विद्वान्णावधार्थी भणितः ।

संप्रति लिङ्गावधारितमाह-

एवं ताव विद्वारे, लिङ्गावधी वि होइ एमेव ।

सो किमु संकममेकी, संकि विद्वारं य एगमो ॥२७९॥

एवमुक्तेन प्रकारेण विद्वारं विद्वारावधार्थी उक्ता, लिङ्गावधा-
वी अन्योऽप्येवमेव भवति, स पुनर्लिङ्गावधार्थी द्विधा-शङ्की-
अशङ्की च । शङ्की नाम-यथैवं संकल्पः यदि मम स्वजना जी-
विष्यन्ति, यदि वा तत्साधारणधनमविनष्टं स्यात्, यदि च
मां ते वीक्ष्यन्ति, उन्निष्क्रामेति तदा उत्पन्नक्रामामि । यदि पुन-
स्ते स्वजना मृता भवेयुस्तदा साधारणं विनष्टं न वा कश्चिन्मां
वन्देति उन्निष्क्रामेति, तदा पार्श्वेऽऽदिविद्वारमभ्युत्थाम्या-
मि, एवं सङ्कल्पं कुर्यन् शङ्की । एवं रूपसङ्कल्पविकलोऽशङ्की ।
तत्र शङ्कीनं लिङ्गावधारितं विद्वारं च विद्वारावधारितं
एक एव गमः । किमुक्तं भवति ?-यत् विद्वारावधारितमुक्तं
तत् लिङ्गावधारितव्यापि शङ्कीनं वक्तव्यमिति ।

संविग्नमसंविग्नं, संकममंकीणं परिणइ विवेगो ।

पडिलेहण निविस्ववणं, अप्पणां अट्ठाणं अन्नमि ॥२८०॥

सशङ्की अशङ्की वा पथि अनुशिष्याणां यदि संविग्न
असंविग्न वा परिणतो भवति, वर्तते वा, तदा तस्यापक-
रणमपहन्यते तस्य विवेकः कर्तव्यः । अथ न गतश्च
न्तयति-गतदुपकरणं तेषामिव दास्यते, मम वा भविष्यति,
तदा निष्क्रामतो वा उभयकालं प्रतिलिख्यतो यतनया
विनिर्लिखेन्नुपकरणं नापहन्यते, प्रत्यागच्छन्पुनर्यदि व्रजि-
काऽऽदिपु सजति तत उपहन्यते, अथ न सजति नापहन्यते ।
इतिगाथासंक्षेपार्थः ।

संप्रत्यस्या एव विवरणमाह-

धेत्तणऽगारगिणं, वती व अयती व जो उ ओहावी ।

तस्म कटिपट्टदाणं, वण्णु वाऽऽमज्ज जं जोग ॥२८१॥

यो लिङ्गनावधार्थी स द्विधा अगारगिणं वा गृहीत्वा व्रज-
ति, त्वलिङ्गमहिता वा अत्र योऽगारगिणं गृहीत्वा अवधार-
ति तस्यैव विधिः । पथि व्रजनं केनाप्यनुशिष्टो यदि निवर्ते-
ते उपतिष्ठते च, मां प्रयाजयेति तदा तस्य मूलं दीयते,
स पुनर्गारगिणं गृहीत्वा संप्रस्थितो वती वा स्यादवती
वा । अनुव्रतति वा गृहीत्वा व्रजति, अवती वा मन इ-
त्यर्थः । तस्याभयस्यापि कटीपट्टं दातव्यं वस्तु वाऽऽसाद्य
यद्यंग्यं तदातव्यम् । किमुक्तं भवति ?-मा प्रहंयं यायात् दारुण-
स्वभावो वा, तत उपरि प्रायः णमपि दीयते । अथवा राजा-
ऽऽदिः प्रव्रजितस्तस्य मुन्दं छे वस्त्रं दातव्यं । तद्वचमगार-
लिङ्गावधार्थी भणितः ।

सम्प्रति स्त्र्यलिङ्गावधारितमधिकृत्याऽऽह-

जइ जीविहंति जइ वा, चितं धणं धरति जइ व वोच्छति ।

लिङ्गे मोच्छति संका, पविट्ट वुच्छे व उवहम्म ॥२८२॥

स्त्र्यलिङ्गेन योऽवधारितः स द्विधा-शङ्की, अशङ्की च । तत्र
शङ्की एवं सङ्कल्पयति-यदि मम ते स्वजना जीविष्यन्ति,
यदि वापि तत्साधारणं धनं धरति, विद्यते वा, मां वक्ष्यन्ति
लिङ्गं मुञ्चति, उन्निष्क्रामेति, तदा उन्निष्क्राम्यामि इत्येवं
शङ्कावान् पथि केनाप्यनुशिष्टः मन संविग्नानामसंविग्नानां
वा उपाश्रयं प्रविशति तदा तस्यापकरणमुपहन्यते, तद्वचं
सशङ्कलिङ्गावधार्थी उक्ताः ।

सम्प्रति निःशङ्कलिङ्गावधायी भव्यते । नि शङ्को नाम य एवं स-
ङ्कल्पयति-अवश्यतया उन्निष्क्रमितव्यामिति । तस्य विधिमाह-

समुदाणचारिणाण व, भीतो गिहिपंतनकराणं वा ।

नेउवधिं मो तेणो, पविट्ट वुच्छे वि न विहम्मे ॥२८२॥

समुदानं भेदां, तस्य भयेन । किमुक्तं भवति ?-यद्यहमिदानीं
लिङ्गं मोक्षयामि ततो न कोऽपि मया भिक्षां दास्यति, किं तु
आमुपव्रजितुं दृष्ट्वा मध्येऽतिनीना भविष्यन्ति, ततः समुदा-
नभयेन, चारिकास्तयां वा भयेन अन्तरा गृहस्थप्रान्ताः
संयतभद्रकाः स्तेनास्तेनां वा भयेन, उपाधिं नीत्वा तेनोपाधिना
युक्तः स संविग्नानामसंविग्नानामुपाश्रये उपाविष्ट उपातो
वा, न योऽपि प्रत्यागच्छति तस्योपाधिर्नोपहन्यते तेनाप्युपाधिना
समन्वितः स भावता गृहस्थ इति कृत्वा ।

नीसको वऽणुसिटो, नेहुवहिमह अहं खु ओहामि ।

संविग्गाण य गहण, ष्येरेहिं विजाणगा गेहे ॥ २८४ ॥

याशब्दा विकल्पान्तरे, निःशङ्का व्रजन् संविग्नैरसंविग्नैर्वा
अनुशिष्टो यथा-यदि त्वमु निष्क्रमिष्यामि किमुपाधिं नयामि ?
ततः समुदने-अमुमुपाधिं तयां समीपं नयन्, अहं (खु) निश्चि-
तमवधावप्यामि तत्र यदि संविग्नानां हस्तो प्रेषयति तदा ते-
रानीतस्य ग्रहणम् । अथागीतार्थानां हस्तं प्रेषयति तदा तेरि-
नैरानीतं, यदि सर्वे गीतार्थस्ततो गृह्णीतः परमुपव्रजते च ।
अथागीतार्थमिध्रास्तदा काराणकानामकाराकानां व्रजतां दद-
ति पाण्ड्यापयन्ति वा ।

नीमंकितो वि गंतुं, ए दोहि वगेहिं चोदितो एति ।

तक्खणं नितं न हम्मे, तहिं परिणयं यत्थु उवहम्मे ॥२८५॥

निःशङ्कितोऽपि गन्ता यदि आभ्यां वर्गाभ्यां, संविग्नैरसंवि-
ग्नैर्वा इत्यर्थः । चोदितोऽनुशिष्टः सन् तेषामुपाश्रयान् य-
दि तत्क्षणमेव निर्गच्छति, तदा तस्योपाधिर्नोपहन्यते । अथ
तत्क्षणं न निर्गच्छति, वर्त्तते वा तदा उपहन्यते । अथवा-य-
दि तस्यैवं परिणामो जायते-अथैव दिष्टामि तदापि
तस्योपाधिर्जायते, ततस्तस्योपाधिः कथमप्यागत इति कृत्वा-
परिग्राह्यते ।

सम्प्रति 'पडिलेहणनिक्खयणमुपपणोऽट्ठाण अरोसि' इत्यस्य
व्याख्यानमाह-

अनट्ट परट्टा वा, पडिलेहिय रक्खितो वि उ न हम्मे ।

पावेतम्म उ नवरिं, पवेम वड्यासु वा भगणा ॥२८६॥

स गतः सन् यदि चिन्तयति तेषामवमुपकरणं दास्यते ।
अथवा-समं भविष्यति, एवमात्मार्थं वा उभयकालं प्रत्युप-
सृजते । निरुपद्रवस्थाननिर्वाणं च रक्षितोऽपिशब्दः प्रत्युप-
सृजता समुच्चयं तुरचधारणे, भिन्नक्रमश्च । नैव हन्यते, नवरं
केवलं प्रत्यागच्छते । अजिकाऽऽदिषु प्रवेशनजनाः, किमुक्तं भ-
वति ? स प्रत्यागच्छत यदि अजिकाऽऽदिषु सजति तदापह-
न्यते । अथ न सर्जा नोपहन्यते ।

अहं पुण तेषुवजीवी, तो सारुविथमिदूपुत्तलिंणीणं ।

केइ भणंतुइ भवति, चरणाभावे तु तत्थ भवे ॥२८७॥

अथ सोऽनुशिष्टोऽपि न प्रतिनिवृत्तः किन्तु तेन लिङ्गोपा-
जायति । अत्राऽऽदिकामप्येवं शीलमुपजीवी, सारूपिकत्वेन,

मिदूपुत्रत्वेन वा स्थित इत्यर्थः । सारूपिको शिरोमुखो र-
जाहरणरहितोऽलावुपात्रेण भिक्षामटति, समार्योऽभार्यो वा
मिदूपुत्रो नाग संकेशो भिक्षामटति वा, न वा, वराटकैर्विटल-
कं करोति, यष्टिं धारयति, तस्य प्रत्युत्थितस्य यः पूर्व-
उपाधिर्यच्च सारूपिकत्वेन मिदूपुत्रत्वेन वा तिष्ठता
यदुत्पादितं, तदुपहन्यते, न वा ? । तत आह कश्चि-
द्व्रणति, सारूपिकमिदूपुत्रलिङ्गानामुपकरणमुपहन्यते, तत्र
भवति । कुत इत्याह-चरणाभावादुपहननमनुपहननं वा चर-
णवतामुपधिर्न च सारूपिकमिदूपुत्रलिङ्गनश्चरणवतः ।

सो पुण पच्छुद्धितो जइ, तस्स उवहयं तु उवगरणं ।

असती य वती अन्नं, उग्गावेतेति गीयन्थो ॥२८८॥

स पुनः प्रत्युत्थितो यदि तस्योपकरणमुपहनम् । अथवा-
नास्ति तर्हि गीतार्थोऽन्यमुपधिमुद्रमयन् पति आगच्छति ।

कुत्र कुत्र स्थाने उत्पादयन् आगच्छतीत्याह-

संजयभाविग्रवेत्ते, तस्स असतीए उ चक्खुवेतिहयं ।

तस्सऽसति वेंटलहए, उप्पाएतो तु सो एइ ॥२८९॥

संयमभाविनं क्षेत्रं नाम-यत्र क्षेत्रं संयतत्वेन स्थितस्त-
स्मिन्संयतभाविनक्षेत्रे उत्पादयन् तस्यासत्यभावं चक्षुर्व्यति-
हते दृष्ट्या परिचिने, तस्यासत्यभावं विण्टलहते । विण्टलहते
नाम-यत्र पूर्वं विण्टलैराहारोपाधिशय्या उत्पादितास्तस्मिन्
उत्पादयन् गच्छति ।

जाणंति एरणं वा, सावग दिट्ठीउ पुव्वभुमिया वा ।

विंटलभान्ति तेरिहं, किं धम्मो न होइ गेहेज्जा ॥२९०॥

स च उत्पादयति उत्पादनैरणादीर्षवैशुद्धं, नांश्च दोषान्
तेभ्यः कथयति । यदि वा-यत्र संयतत्वेन विहृतो, दृष्ट्या
वा पूर्वं भूयिताः परिचितास्तं आधकाः, ते च स्वत एव दो-
षान् जानन्ति, ततो दोषविशुद्धं प्रयच्छन्ति । यच्च विण्ट-
लक्षेत्रं तत्र गीतार्थो यदि उत्पादयति तदाऽऽदितः प्रतिव्रत-
नाहमिदानीं विण्टलं करिष्यामि, यद्येवमेव दृष्ट्वै ततः प्र-
तिगृह्णामि, एवमुक्ते यदि ते युजते-किं युष्माकं मुधा दत्ते-
न भवति, तस्माद्धर्म इति दध्मस्ततो गृह्णाति ।

एवं उप्पाएउं, दयरे च रिंविचिउण तो एति ।

असतीए जहालाभं, विगिंचमाणे इमा जयणा ॥२९१॥

वक्ष्यमाणा यतना कर्तव्या । किमुक्तं भवति ?-यत् यत् सां-
भोगिकं लभ्यते तस्य यत्तद्वदशमसांभोगिकं तत्परिग्राह्यते ।

एतदेवाऽऽह-

उवहयउग्गाहलंभे, उग्गाहणं विविंच मत्तए भत्तं ।

अपजत्ते तत्थ दवं, उग्गाहभत्तं गिहिद्वेणं ॥२९२॥

अपहुञ्जते काले, दुल्लभदवभाविते व खेत्तम्मि ।

मत्तगदयेण धोवइ, मत्तगलंभे वि एमेव ॥२९३॥

उपहनस्य असांभोगिकस्यायग्रहणस्य अवग्रहलाभे विवे-
चनं परिग्राह्यं कर्तव्यम् । एवं च तस्य पतद्भूतः सांभोगिको,
मात्रकमसांभोगिकं, तत्र यदसांभोगिकं तस्मिन् भक्तं ग्राह्यं, य-
द्य सांभोगिकं तत्र पानीयं, ततो मात्रकं तेन भक्तं ग्राह्यं पतद्-
ग्रहपानीयेन तस्य कल्पो दातव्यः, यदि मात्रके गृहीतेन

भक्तेन संस्तरणं तत्र मात्रके द्रव्यं गृह्णाति, अथग्रहे पतद्ग्रहे भक्तं, तत्र भुक्त्वा गृहस्थभाजनेन पानीयमानीय पतद्ग्रहस्य कल्पो देयः । अथ यावता कालेन गृहस्थात्पानीयमानीयते तावान् कालो न प्राप्यते दुर्लभं तत्र द्रव्यं, न तेनेयतस्ततो गृहस्थ-भ्यां द्रव्यं लभ्यते । यदि वा-तत् क्षेत्रमभाषितं संयतैरतो गृहस्था न दर्शितं भाजने, यत्र पानीयं गृह्यते तदा मात्रक-गृहीतैरेव पानीयेन पतद्ग्रहो धाव्यते प्रक्षाल्यते, तथाऽपि स नापहन्यते एवमेव अननैव प्रकारेण मात्रकस्यापि सांभो-गिकस्य लाभे असांभोगिकस्य परिग्राह्यते, पतद्ग्रहे वा सांभोगिके विभाषा कर्तव्या । तद्यथा-पतद्ग्रहे भक्तं ग्राह्यं, मात्रके पानीयम् । अथ मात्रके संस्तरं भक्तं पानं वा गृहीतमा-चार्याऽऽदिप्रायोग्यं वा पतद्ग्रहे च पानीयं तदा गृहस्थभाजनेन पानीयमात्रकस्य प्रक्षालनं कर्तव्यम् । अथ कालो न प्राप्यते दुर्लभं वा द्रव्यमभाषितं वा तत् क्षेत्रं, तदा पतद्ग्रहपानीयं नैव मात्रकं प्रक्षाल्यते नापहन्यते, इति ।

अथ पर प्रश्नमाह-

चोण्ड गृहऽमुद्रे, संफामेजं तु तं तु उचहम्मे ।

भक्षइ संफारंरं, जेसुयहम्मे न सिं सोही ॥२६७॥

पर्याप्त्यति-तत् शुद्धं भक्तं पानीयं वा अशुद्धं मात्रकं, पतद्ग्रहे वा भक्षितं संस्पर्शेनापहन्यते, ततः कथं शुद्धिरिति ? आचार्य आह-भगवते उत्तरं दीयते । येषां संस्पर्शेनापहन्यते तेषां न कदाचनपि शोधः ।

एतेदेव भावयति-

तेनाउद्वत्थल्लिके, सत्तण अणाभोगतो व पक्खित्ते ।

अधिरुद्वग्गहणम्मि नि, असुद्ध सुद्धेज्ज इयरं वा ॥२६५॥

यदि तव मतंगैवगुपधानमूर्तिर्हि असांभोगिकं भाजने यद् गृहीतं भक्तं पानं वा, तेन लिप्ताभ्यां यत्सांभोगिकं भाजने स्पृश्यते, तदप्यसांभोगिकं जानं, तत्संस्पर्शतोऽन्यान्यपि, न च तत्काले सर्वोपर्यपि परिग्राहयितुं शक्यन्त । न चान्यानि तावन्ति लभ्यन्ते, ततो न कदाचनाविशुद्धिः, तथा सहसा नाम-यत्परामाणोऽसांभोगिकान् सांभोगिकः प्रक्षिपति तदप्यसांभोगिकमुपजायते । अनाभांगो नाम-एकान्तविस्मरणं, तेनाप्य-सांभोगिकं जायते । (अधिसुद्धंति) कथाश्चिदनाभोगतोऽवि-शुद्धस्योद्गमाऽऽद्यतमदीपदुष्टस्य ग्रहणे तव भाजनमशुद्धं स्यात्, न च तदिष्यते, तस्मान्न संस्पर्शमात्रेणापहननम् । अन्य-च्च यथाऽशुद्धेन संस्पर्शतोऽशुद्धं भवति, तथा इतद्दशुद्धं शुद्धेन संस्पर्शतः शुद्धयन्त शुद्धीभूयात्, न्यायस्योभयत्रापि समान-त्वात् । न चेतदस्ति, तस्मात् यत्किञ्चिदतन् । व्य० ८ उ० ।

(२७) प्रतिग्रहमनलमस्थिरं धारयते-

जे भिक्खु पडिग्गहं अणलं अथिरं अधुवं आधारणिज्जं धरेइ, धरंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥

जे भिक्खु पडिग्गहं अलं थिरं धुवं धारणिज्जं ण धरेइ, ण धरंतं वा साइज्जइ ॥६॥

इमो सुत्तथो

अणलमपज्जत्तं खलु, अथिरमदुद्धं तु होति णायव्वं ।

अधुवं च पाडिहारिय, अलक्खणमहारणिज्जं तु ॥१५२॥
कंठा ।

अणलं अथिरं अधुवं आधारणिज्जं-

एतेसिं तु पदाणं, भयणा पप्परसिया तु कायव्वा ।

एतो एगतरंणं, गेरहंताऽऽणादिया दोसा ॥ १५३ ॥

एतेसिं चउरणं पदाणं भंगा सोलस कायव्वा । अंतिमो सु-
ज्जा, सेसा पप्परस, तेसिं पप्परसएहं अणतरंण वि गेरहंतस्स
आणादिया दोसा ।

तेसु परणरस्ससु असुद्धेसु इमं पच्छित्तं-

पढे भंगे चउरो, लहुगा मेमेसु होति भयणा तु ।

जो पप्परसो भंगो, एतेसुत्तंतिमो सुद्धो ॥ १५४ ॥

पढमभंगे चत्तारि वि पदा असुद्धा मेमपदेसु भयणत्ति । जन्थ
भंगपदे जति पदा असुद्धा तन्थ तसिया चउलहु दायव्वा । प-
ढमभंगानो आरब्ध जाय परणरस्समो भंगो, एतेसु सुत्तणि-
वानो अंतिमो पुण सुद्धत्तणतो अपच्छित्ती ।

अणलादियाणं इमं दोसा-

अट्ठाणादी अनले, अदंत दंतस्म उभयओ हाणी ।

अथिरत्ते मग्गंते सुत्तत्थे वंधणे चरणं ॥ १५५ ॥

अट्ठाणपडिवग्गाऽऽदियाण अणलपादं अप्पज्जयं भत्तमिति
काउण देउज्ज अहं दंति तो अप्पणां हाणी, एवं अणले उभयहा-
वि दोसा । अथिरं अदंतं तस्मिं भंगे अणं मग्गंतस्स सुत्त-
त्थाणं हाणी । अलभंतं वा एसणाघातं करंज्ज अधुवं पाडि-
हारियं तस्मिं गहिते अणं मग्गंतस्स सुत्तत्थहाणी, अलभंतो
वा एसणाघातं करंज्ज, अहं भगं बधति, एगदुगतिगंधणे
चरणभेदा भवति ।

पुणरपि अधुवे दोसो भगवति-

अधुवम्मि भिक्खुकाले, गहियागहितम्मि मग्गणे जं तु ।

दुविहा विगहणा पुण, आधारणिज्जम्मि पुच्चुत्ता ॥१५६॥

अधुवं पाडिहारियं, ते धेतुं भिक्खावाते भिक्खंत तथ
भिक्खाए पाडिहारिण अगहिताए वा पुच्चन्नामिणा मग्गितं,
तस्म तं दंति, तो अप्पणां परिहाणी, अहं ण दंति, तो पुच्च-
सामी रसति, रुद्धो य जं तु कार्हति, वसहीतो दिवा रातो
वा आसियावेज्जा, तस्म वा दव्वस्स अणस्स वा वोच्छेइ
करंज्ज, असम्भवयणेहि वा आओवेज्ज, आधारणिज्जं अल-
क्खणमुत्त, तस्मिं धारिज्जे दुविधा विगहणा भवति आय-
संजमेसु । सा य पुच्चुत्ता ओहणिउज्जीए-"हुंउ चरित्तभेदा,
सवलम्मि य चित्तियव्वमं । दुप्पत्ते खीलसंदरणं, णत्थि ट्ठाणं
तु णिहिसं ॥१॥ "(वृ० ३ उ० ३३८ माथा) जम्हा एवमादी
दोसा तस्मा अलं थिरं धुवं धारणिज्जं धारयव्वं ।

अवचादतो अणलादिया वि धरेयव्वा-

अमिवे ओमोयणि, रायहुट्टे भए व गेलणे ।

सेहे चरित्त सावय-भए य जयणाए गेरहंजा ॥ १५७ ॥

एते असिवाऽऽदिया भायणभूमीए होज्ज, अंतगा वा, जय-
णाए गेरहज्जंति । का जयणा ?, इमा-चत्तारि मासे अहाकडं
गवंसेज्जा, दोमासे अणपरिकम्मं, बहुपरिकम्मं दिवहंति ।

घर्षमन्पात्रमवर्णं करोति-

जे भिक्षू वसमंतं पडिग्गहं विवसं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥१०॥ जे भिक्षू विवसं पडिग्गहं वरणमंतं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥११॥ जे भिक्षू गवणं मे पडिग्गहे लब्धे ति कट्टु तेलेण वा घण्ण वा गवणीएण वा वसाएज्ज वा, मंखेज्ज वा, भिलिगेज्ज वा, मंखंतं वा भिलिगंतं वा साइज्जइ ॥१२॥ जे भिक्षू गवणं मे पडिग्गहं लब्धे ति कट्टु लोद्रेण वा कक्केण वा गहाणेण वा चुप्पेण वा वप्पेण वा उल्लोलेज्ज वा, उच्छोल्लेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उच्छोल्लंतं वा साइज्जइ ॥१३॥

इमो सुत्तन्धो-

पंचएहं वप्पमाणं, अन्नपरं जं तु पानं दुव्वएणं ।

दुव्वसं च सुवसं, जो कुज्जा आणमादीणि ॥१५८॥

सुभवसं दुव्वसं करोति, दुव्वसं पानं सुवसं करोति, जो एवं करोति तस्स आणादिया दांसा भवंति ।

गाहा-

वसविवचांसं पुण, आलेवे पायधोणाऽऽदीणि ।

दुग्गंधं च सुगंधं, जो कुज्जा आणमादीणि १५९॥

पदमपादेण वरणविवचांससुत्तं गहियं, वितियपादंण एणं पादं लद्धमिति धोवणादी कंज्ज, एयं सुत्तं गहियं. तति-यपाएण एणं सुभिगंधं पादं लद्धमिति सीतादगादीहि धो-घट्ट, एयं सुत्तगहियं. एसा भट्टवाहुमाभिकया गाहा । एतीए तिरिण वि सुत्ता फाभियव्वा । कहं पुण वरणविवचांसो ? भ-क्षति-उएहो तु उरणोदगेण पुणो पुणो धोव्यमाणं छगणा-दीहि य आलप्यमाणं विवरणं भवति, तेलादिणा मंखेज्ज-तं खदिग्गयककक्कादीहि य पुणो पुणो धोव्यमाणं मंखेज्ज-य धूमट्टाणे कज्जति । एवमादिपहि विवरणस्स वरणो भवति ।

कीस पुण वरणहं विवरणं करोति ? भरणइ-

मा एं परो हरिस्सति, तेनाहडगं च सामि मा जाणे ।

वस कुणति विवसं, हरणे नवरि संभवो णत्थि ॥१६०॥

वरणज्जलं मा मे परो हरीहि ति तेण विवगं करोति । अहवा तं पानं तेणाहडं, मा मे एयं पुव्वसामी जाणिस्सति, तेण वा विवरणं करोति । विवरणं पि तेणाहडं ति काउं सो पुव्व-सामी जाणिस्सइ, तेण वक्कड्डं करोति । अहवा-वक्कड्डं करोति रागेण चउगुरं, विवसकरणं हरणसंभवो णत्थि ।

शिरत्थे परिकम्मणं इमे दांसा-

घंसणे आनुवघातो, तदुब्भवाऽऽगंतु संजमे पाणा ।

धुवणे संपातिमवहो, उप्पीलग चैव भूमिगते ॥१६१॥

धोवणे कक्कादिणं य आघंसणे आनुवघातो हत्थकंडगं भवति, परिस्समो वा । किं च-तदुब्भवा वा पाणा, आगंतुगा वा पाणा विराहिज्जंति, एस संजमधिगहणा । संपातिमा य विवज्जंति, अतिउच्छेलाणधोवणेण जं भूमिगता पाणा तेइ उप्पीलाविज्जंति ।

जम्हा एवमादिया दोसा-

तम्हा तु अपरिकम्मं, पातमहालद्ध परिहरे भिक्षू ।

परिभोगमपात्रांगं, सप्परिकम्मे य वितियपदं ॥१६२॥

उस्तंगेण अपरिकम्मं पायं घंसव्वं, जहालद्धस्स य पाद-स्स परिहारोऽतिपरिभोगो भिक्षुणा कायव्वा. इमं वितिय-पदं-(परिभोगमपात्रांगं ति) विसण वा गरेण वा मज्जेण भावियंतस्स धोवणादी करेज्ज, छगणमट्टियादीहि वा णि-रवारेज्ज । अहवा-अप्यबहुपरिकम्मं लद्धं, तस्स णियमा धो-वणय घंसणादि कायव्वं ।

गाहा-

वणण्डुमवि य पायं, मा हरिही तस्सऽवस्यकरणे य ।

जे तुस्सगे दोसा, कारणे ते चैव जयणाए ॥१६३॥

वसविवचांसकरणे जे उस्सगे दोसा भणिता, कारणगहि-यं वक्कड्ड मा हागिह ति विवरणं करोतो जयणाए सुद्धं ।

अथवा-

कारिणे हंसित मा सिं-गणा तु मुच्छा च उज्जते जत्थ ।

तत्थ विवसायकरणं, अज्झोवाए य बालस्स ॥१६४॥

तं वरणहं पायं सलस्सणं णालगच्छवट्टिणिभित्तं हंसितं ति हडमिन्थं । मा तस्स पुव्वसामी निगणं करिस्सति ति, अतो तस्स वरणविवज्जयं करोति । अहवा-त वरणहं वट्टे पुणं पुणं मुच्छा उप्पज्जति, तत्थ वा विवरणं कज्जति, अणयज्झो सीहिं वा अजाणतो कंज्जा, बालस्स वा अ-धिकं अज्झोववातो, वरणहं कीरति ति, एयं कीरज्ज ।

नवप्रतिग्रहमुच्छोल्लयंत-

जे भिक्षू गवणं मे पडिग्गहे लद्ध ति कट्टु सीआदगवि-यडेण वा उमिणोदगविडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोए-ज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे भिक्षू गवणं मे पडिग्गहे लद्ध ति कट्टु बहुदिवसीएणं ते-लेण वा घण्ण वा गवणीएण वा वसाए वा मंखेज्ज वा, भिलिगेज्ज वा, मंखंतं वा भिलिगंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥ जे भिक्षू गवणं मे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु बहुदिवसीएण लोद्रेण वा कक्केण वा गहाणेण वा पोउमचुप्पेण वा वप्पे-ण वा उल्लोलेज्ज वा, उच्छोल्लेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उच्छोल्लंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥ जे भिक्षू गवणं मे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु बहुदिवसीएण सीआदगविडेण वा उमिणोदगविडे-ण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोवेज्ज वा उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥ जे भिक्षू सुभिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु सुभिगंधं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥ जे भिक्षू दुभिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु सुभिगंधं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे भिक्षू सुभिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु तेलेण वा घण्ण वा गवणीएण वा वसाए वा मंखेज्ज वा, भिलिगेज्ज वा, मंखंतं वा भिलिगंतं वा साइज्जइ ॥ २० ॥

जे भिक्खु सुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु लोद्धेण वा क-
केण वा एहाणेण वा चुएणेण वा वएणेण वा उल्लोलेज्ज
वा, उव्वहेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उव्वहंतं वा साइज्ज ॥ २१ ॥
जे भिक्खु सुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु सीओदगवि-
यडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधो-
वेज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्ज ॥ २२ ॥
जे भिक्खु सुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु बहुदिवमिणं
तेल्लेण वा घएण वा शवणीएण वा वसाए वा मंवेज्ज वा,
भिल्लिगेज्ज वा, मंवंतं वा भिल्लिगंतं वा साइज्ज ॥ २३ ॥ जे
भिक्खु सुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु बहुदिवमिणं लो-
द्धेण वा ककेण वा एहाणेण वा चुएणेण वा वएणेण वा उ-
ल्लोलेज्ज वा, उव्वहेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उव्वहंतं वा साइज्ज
॥ २४ ॥ जे भिक्खु गंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु बहुदि-
वमिणं सीओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उ-
च्छोल्लेज्ज वा, पधोवेज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा सा-
इज्ज ॥ २५ ॥ जे भिक्खु दुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु
तेल्लेण वा घएण वा शवणीएण वा वसाए वा मंवेज्ज वा,
भिल्लिगेज्ज वा, मंवंतं वा भिल्लिगंतं वा साइज्ज ॥ २६ ॥ जे भि-
क्खु दुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु लोद्धेण वा ककेण वा
एहाणेण वा चुएणेण वा वएणेण वा उल्लोलेज्ज वा, उव्वहेज्ज वा,
उल्लोलंतं उव्वहंतं वा साइज्ज ॥ २७ ॥ जे भिक्खु दुब्धि-
गंधे पडिग्गहे लद्धे ति कट्टु सीओदगवियडेण वा उमिणो-
दगवियडेण उच्छोल्लेज्ज वा, पधोवेज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा प-
धोवंतं वा साइज्ज ॥ २८ ॥ जे भिक्खु दुब्धिगंधे पडिग्गहे ल-
द्धे ति कट्टु बहुदिवमिणं तेल्लेण वा घएण वा शवणीएण
वा वसाए वा मंवेज्ज वा भिल्लिगेज्ज वा, मंवंतं वा भिल्लिगंतं
वा साइज्ज ॥ २९ ॥ जे भिक्खु दुब्धिगंधे पडिग्गहे लद्धे ति
कट्टु बहुदिवमिणं लोद्धेण वा ककेण वा एहाणेण वा
पउमचुएणेण वा उल्लोलेज्ज वा, उव्वहेज्ज वा, उल्लोलंतं
वा उव्वहंतं वा साइज्ज ॥ ३० ॥ जे भिक्खु दुब्धिगंधे पडि-
ग्गहे लद्धे ति कट्टु बहुदिवमिणं सीओ दगवियडेण वा उ-
मिणोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोवेज्ज वा, उच्छो-
लंतं वा पधोवंतं वा साइज्ज ॥ ३१ ॥

इमां सुतथा-

एमेव य अण्वे वी, वियडे बहुदेमि कक् बहुदेमी ।

सुत्ता चउरो एण, एमेव य चउरो दुग्गे ॥ १६५ ॥

सां गवं अण्वं जुग्गं, सीयदं सीतादं अतो वि य वियडं
ति व्यपगतजीवं उमिणे ति तावितं, तं चैव ववगयजीवं, एक-
वि धावणं पुणा पुणा पयोवणं । धितियसुत्ते एमेवन्थो, ग-
वरं बहुदिवसीति सीओदओमिणोदपहिं वसव्यं । ततिय-
सुत्ते कक्का, सो दव्वं भंजंगेण वा अन्नजंगेण वा भवति,
१०६

लोहो रक्खो तरुणं छल्ली लोहं ममति । वसो पुण हिंगुलगा-
दी तेल्लमाइतां, चुगणो पुण गंमुणिगाऽऽदिफला चुचीकता ।
एतेहिं पक्कमि आधंसणं, पुणा पुणा पधंसणं । चउत्थसुत्ते
कक्कादिपहिं चैव बहुदिवमिणं, मंसं तं चैव, पयस्स पुण
अणवस्स पातस्स एते धावणादिया पगारा करणे वरं मे
णवाकारं भायस्सति ति जहा अणवपाते चउरा सुत्ता
भणिता तहा दुग्गे वि चउरो सुत्ता भाणिता, गवरं
तत्थ दुग्गे मे पाते सुग्गे भविस्सति ति धावणादिपयारे
कर्गति ति ।

गाहा-

उच्छोल्ल दोमु आणं-मे दोमु आणादि होति दोसा तु ।

किं पुण बहुदेमीयं, भणाति इणमो निमामहि ॥ १६६ ॥

अणवपाए जं चउरो सुत्ता, तेनु जं आदिसा दो सुत्ता, एतु
उच्छोल्लणधोवणा भगगति । पच्छिमा पुण दा सुत्ता तेनु
आधंसणपधंसणाऽऽदि भगगति । मंसं कटं ।

गाहा-

दगकक्कादीहि नवेहिं, बहुदिवमिणेति तु जे पाते ।

एमेव य दुग्गेयं, धुवणुव्वहेत आणादी ॥ १६७ ॥

दोसा नामं पमती, तिप्पभिति परेण वा वि बहुदेसा ।

कक्कादि अणाहारे ण वा वि बहुदिवसकुत्थेणं ॥ १६८ ॥

सुत्ते पाता बहुदिवमिणेण वा पक्का पमती, दो वा
तिंगण वा पमती, तां दोसा भगगति, तेगं परेण बहु-
देसा भगगति, अणाहारादि ककेण वा मंवाभितण पत्थप-
गगदिमंवाभितं, तं पि बहुदिवसिंयं अण्ड । अणाहारियगणं
अणाहारिमे चउल्लं, आहारिमे पुण चउगुम भवति ।

इमे दोसा-

पंमणे आतुवघातां, तदुब्भवाऽऽगंतु भंजमे पाणे ।

धुवणे संपातिमवहो, उणीलणे चैव भूमिगते ॥ १६९ ॥

पूर्ववत् वक्तव्या ।

जम्हा एते दोसा-

तम्हा उ अवरिकम्मं, पादगडा लद्ध धारण भिक्खु ।

परिभोगमपरिभोगे, पाओत्तं जं मवरिकम्मं ॥ १७० ॥

पूर्ववत् कगडा ।

इमां बहुदिवमियस्स अयवाते धितियपठं-

अभिओगे विमकण वा, बहुएणं मज्जादिदुब्धिगंधे वा ।

कक्कादीहि देवेण व. कुज्जा बहुदेमिणं पि ॥ १७१ ॥

पाते वसीकरणजोगण भावितं, विमण वा भावितं,
बहुएण वा घट्ट, अचत्थ मलिनमित्यर्थः । मज्जादि दु-
ग्गेयदव्वेण वा भावितं, दुग्गेयं तं पवमादणहे कार-
णेहि बहुदिवमिणं देवेण वा ककेण वा धावतं वा,
आधंसज्जति वा, मा मज्जाऽऽदिगधरण उहाहा भावि-
स्सतीत्यर्थः ।

(२८) पृथिव्यां प्रतिग्रहमातापयेत्-

जे भिक्खु अणंतरहियाए पुहवीए पडिग्गहं आयावेज्ज
वा, पयावेज्ज वा, आयावंतं वा पयावंतं वा साइज्ज

॥ ३२ ॥ जे भिक्षू सरक्खाए पुढवीए पडिगहगं आ-
यावेज्ज वा, पयावेज्ज वा, आयावंतं वा पयावंतं वा सा-
इज्जइ ॥ ३३ ॥ जे भिक्षू समणिद्वारेण पुढवीए पडि-
गहगं आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा, आयावंतं वा पया-
वंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥ जे भिक्षू चित्तमंताए सिलाए
चित्तमंताए लेलुए कालोवामंमि दारुए जाव पहट्टिए स
अंड सयाणं सवीए सहसिए मउम्मेसउत्तिगपणगदग-
मट्टियमकडायंताणए पडिगहगं आयावेज्ज वा, पयावे-
ज्ज वा, आयावंतं वा पयावंतं वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥ जे
भिक्षू थूणंमि वा गिहलेलुयंमि वा उसकालंमि वा का-
मजालंमि वा पडिगहगं आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा, आ-
यावंतं वा पयावंतं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥ जे भिक्षू कु-
लियंमि वा भित्तिमि वा सेलंमि वा लेलुंमि वा अंतरि-
क्खजायंमि वा जे आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा, आयाव-
तं वा पयावंतं वा साइज्जइ ॥ ३७ ॥ जे भिक्षू खंदंमि वा
थंभंमि वा मंचंमि वा मालंमि वा पामायंमि वा हम्मिय-
तलंमि वा अमयगंमि वा अंतरिक्खजायंमि वा दुव्वेद-
यानिक्खत्ते पडिगहगं आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा, आया-
वंतं वा पयावंतं वा साइज्जइ ॥ ३८ ॥ जे भिक्षू खंधं-
मि वा थंभंमि वा मंचंमि वा मालंमि वा पामायंमि वा
हम्मियतलंमि वा अंतरिक्खजायंमि वा मयाडिगहगं आ-
यावेज्ज वा, पयावेज्ज वा, आयावंतं वा पयावंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ३९ ॥

जे एते सुत्तपदा जहा नेग्गमं उद्देशे तहा चक्खवाणेय-
व्वा एते तथ्य डाणादी भणिया. इह पुण पातस्स आताव
णाऽऽदी वत्तन्था ।

इमा सुत्तफारितता गाहा-

पुढवीमादी थूणा-दीए सुकलियादिखंयमादीमु ।

जो पातं आताव, सो पावति आणमादीणि ॥ १७२ ॥

पुढवीमादीएसुं, विराहणा एवारी संजमे होति ।

संजमे आतविगहण, पातम्मि य मेसगपदेसु ॥ १७३ ॥

अणंतराहताऽऽदिएसु जाव संताणए ज्जि, एतेसु पातं आता-
वंतस्स पात्रा संजमविगहणाए भवति, सेमा जे थूणादिया
पदा तेसु पायावंतस्स आयावेगहणा, संजमविगहणा, पाय-
विगहणा य भवति संजमविगहणा पुढवादिषु कायणिक्क-
णं जत्थ आयावेगहणा तत्थ चउमुहं, पातविगहणा चउलहुं ।

थूणादिषु इमं दोसा-

थूणादि दुएिएसुं, संभंते लट्ठि रज्जुदुव्वेद्वे ।

पतणे भवंति दोसा, भूमीए कूडमादीसु ॥ १७४ ॥

थूणादिषु दुट्टिएसु रज्जुव्वेद्वेमादिषु वा दुव्वेद्वेसु च लट्ठि-
यस्स अ संभंतस्स उन्नतस्स य भंदा पायस्स भवति, उ-
व्वेद्वेति आहणणोत्तम्य जे मालाहडे वंला भाणता ते

इह पयावणे भवंति । भूमीए कूडमुहादिषु वा ठविज्जंते ते
दोसा ए भवंतीत्यर्थः ।

सव्वेसु सुत्तपदेसु इमं गाहा-

वितियपदमणप्पज्जे, आतंवि विकोविने व अप्पज्जे ।

पच्चवाते उ वा से, असती आगादे जाणमवि ॥ १७५ ॥

पुव्वज्जं कंडं भूमीए जइ ठविज्जति तो गोणमादिपहिं प-
चवाता भवति, समभूमीए वा अवगामो एत्थि, आगादे
वा गयवुट्ठातिगो अपागडो अत्थंतो जाणंतो वि थूणादि-
सु विलपजा ।

गोणे गाहा-

गोणेण साणमादी, कप्पट्टगहरण खेलणट्टाए ।

ममाणद्ध हरितपाणा-दिएसु पालंब जयणाए ॥ १७६ ॥

समभूमीए ठवितं गोणेणं भज्जति, साणा वा हरति । कप्प-
ट्टगण व हरिज्जंज्जा सावासगभूमी, कप्पट्टगणं खलणट्टा-
णं सा वामभूमी आउक्कायसमणिद्धा हरिया वा उट्टिता
कुंधुमादिपहिं वा पाणादि संसत्ता, पवमादिपहिं कारणेह ज-
हा आयासंजमपायविगहणा ए भवति तहा जयणाए आ-
गाहय परेण विहासे लंबति ।

तसपणजातादि-

जे भिक्षू पडिगहाओ तसपाणजायं गीहरइ, गीहग-
वेइ, गीहरियमाहट्टु दिज्जमाणं पडिगहणइ पडिगहंतं वा
साइज्जइ ॥ ४५ ॥

अहियपातग्गहणे तसपाणजायं जो गीहरित्ता गेगहति,
तस्स चउलहुं, तसपाणा वेहंदियादिणो चउव्विधा भवंति ।

अहवा-तमा दुभंदा-

आगंतुग तज्जाना, दुविधा पाणा हवंति पातम्मि ।

आगंतुगण्वेसो, परप्पओगा सयं वा वि ॥ १७६ ॥

आयंतुगा पिपीलिगाऽऽदी, तत्थव जाव तज्जाया, ते य धु-
गकुंधुगादी, आगंतुगाणं पवेसो सयं वा भवति, परेण वा
पवसिता ।

गाहा-

एणमामसतरं, तसपाणं तिबिह जोगकरगेणं ।

जे भिक्षू गीहट्टु, पडिच्छुए आणमादीणि ॥ १७७ ॥

तिविधजोगकरणं, जाणो तिविधो मणमादि, सयं करणादि,
करणं वि तिविधं, एत्थ वारणविधीए एव भंदा, तेसु गी-
हरिज्जमाणेसु संघट्टणादिआवसे मट्टाणपडिच्छुतं विच्छुगा-
दिणा वा आयावेगहणा, परेण वा गीहट्टु दिज्जमाणं जो प-
डिच्छति तस्स आणादी दोसा ।

इमं वितियपदं-

असिवे ओमोयरिण, गयवुट्टे भए व गेलरणे ।

आगंतुका उ दुविहा, सुहुमा थूला य नायव्वा ॥ १७८ ॥

एते असिवाऽऽदिया भायणवेने वा, अंतरे वा, तत्थ अगच्छं-
तो इहव जाणि य तसपाणजाइ गीहट्टु लब्धंति, नाणि गिरहं-
तो सुद्धो, गहितं वा पच्छा दिट्ठा तं नीहरंतो सुद्धो ।

सुत्त-

जे भिक्खु पडिग्गहाओ ओसहवीयाइं गीहरइ, गीहरावेइ,
गीहरियमाहइ दिअमाणं पडिग्गहंइ, पडिग्गहंतं वा सा-
इअइ ॥ ४२ ॥

आगंतु गाहा (१७६) आगंतुगा सरिसवादी, तदुत्था त-
स्सेव कणगा, पुणो आगंतुगा दुविधा-सएहा, थूला य । सएहा
सरिसवाई सुग्गिमादी, थूला यदरणिप्फावादी ।
मीसो पुच्छति-काओ आंसहीओ, को वा बीय ति अतो
भणति-

सणसत्तरसा धम्मा, ओसहिगहणेण होंति गहिताओ ।
वीयगहणम्मि करणे, एते चेव विराधणसमत्था ॥ १७८ ॥

अवगोष्ठमसालिवीहि कोइवगलगतिलमुग्गामासअयसीच-
णगादिणिप्पावमसूरचवलगतुवगि कुलत्था, सणो सत्तरस-
मा । सेसं कंटं ।

गाहा-

एणमामएणतरं, जो बीयं तिविहजोगकरणेण ।
गीहरिऊण पडिच्छति, सो पावति आणमादीणि ॥ १७९ ॥
पूर्ववत्कण्डा ।

इमं वितियपदं-

अमिवे अमोयणि, रायदुट्ठे भए व गेलोम ।
मीहे चरित्तमावय, पुव्वागहिण य जयणाए ॥ १८० ॥
कंडा गवरं (पुव्वगाहणं ति) गहणकाले सुद्धं, जइ प-
च्छा परिकम्मणकाले वितिया दीसंत तो इमा जयणा-

गाहा-

जति पुण पुव्वं मुट्ठे, कारिजंतम्मि वितिय ततिण वा ।
तिय पच सत्त वीया, दीसंति तहा वि तं मुट्ठं ॥ १८१ ॥
वितियं अपरिकम्मं, ततियं बहुपरिकम्मं तंमु जति विप-
रिकम्मणकाले ततिण वा वीया, पंच वा, सत्त वा वीय-
कणा दीसंत, तहा वि तं मुट्ठं चेव विहिगहणातो ।
चांदगाऽऽह-गहणकालातो पच्छा वीणसु दिट्ठेसु कटं सुद्धं

भवति ? आचार्याऽऽह-

जह भत्ते आहच्चति, पाणाऽऽदिजुतम्मि भोयणे गहिते ।
दम वितिण रातिदिणाण, अंगुलिमूलेसु पणणरमा ॥ १८२ ॥
जहा भत्तं पाणं वा सुर्याविहतविहाणेण उवउत्तण गहि-
यं आहच्चति सहसा तुरियगहणं; एवं पाणादिजुत्तं गहिण
भत्तपाणे आलांगति, भायणे पडियंमत्तो चेव आलोगितो,
निरीक्षित इत्यर्थः । तन्थ गहणकालातो पच्छा तसवीयादि-
ट्ठा, ते य जइ विसांइउं सकेति, तो विसांइत्ता तं भत्तपाणं
अंजति,ण दीसो । अह ते पाणिणो विसांइउं ण सकेति, ताहं
तं भत्तपाणं विगिंचति । जहा भत्तं, तहा पाणे वि दट्ठव्वं, ण
बाण इत्यर्थः । एस तदुत्थेसु विधी भणितो ।

इमो आगंतुगसु-"तन्थ पुण" गाहा-जं अहाकडं पायं तन्थ
जइ गिहीहाह आगंतुगा बीया अहाभावेण छूटा हांअ, तं
तगिसं बीयसहियं लब्धति, अणं च अप्पपरिकम्मं स-

* इय गाथा पूर्वमन्ये विलोपया ।

व्वदोसविरहियं सुद्धं लब्धति, कयणं गेरहत्तु, उस्सग्गओ
सुद्धं लब्धति, अप्पपरिकम्मं गेरहति, अह णिकारणे आ-
गंतुगबीयसहितं गेरहति तन्थ पच्छित्तमग्गणा ।

कमो इमो-"छुभाण * " गाहा-अंगुलीणं अग्गपव्वा पदमो
भागो, वितिओ मज्झवांग भागो, ततितो अंगुलिमूल भागो ।
आउरेहाए चउत्थो भागो, अंगुट्ठगस्स अम्भंतरकाडीए
पंचमो भागो, सेसो छुट्ठो भागो । एवं छुभाणेषु कप्पितेसु
जति णिकारणे पदमपोरपमाणमेत्तेसु पादं दीसमाणसु गे-
रहति तो पंचराइंदियाणि पच्छित्तं वितियपव्वमेत्तेसु दस
राइंदिया, ततियपव्वमेत्तं पन्नरस राइंदिया ।

गाहा-

वीसं तु आउलेहा, अंगुट्ठेस्ते तु होंति पणुवीसा ।
संतम्मि होति मासो, चाउम्मासो भवे चतुसु ॥ १८३ ॥
चउत्थे आउलेहणमाणमेत्तेसु वीसं राइंदिया, पंचमे अंगु-
ट्ठमूलपमाणमेत्तेसु भिणमासो, छुट्ठेण भागणे पसती चेव
पूरति, पसतिमेत्ते मासलहुं, वितियपसतीए पतिओ मासो,
ततियपसतीए ततियमासो, चउत्थपसतीए चाउम्मासा,
एवं चउलहुगं जातं, अतो परं दुगुणेण पारंचितं पावेयव्वं,
सुद्धमेसु पच्छित्तं भणियं ।

इदाणि थूलादि गाहा-

एमेव गमो नियमा, थूलेसु वितियपव्वमारट्ठो ।
अंजलि चउक्क लहुगा, ते चिय गुरुगा अमंतसु ॥ १८४ ॥
थूलवेयाणं वितियपव्वमेत्तेसु पणणं, अंगुलिं, तले डण,
आउरेहाए पणस अंगुट्ठे वीसं, पसतीए भिणमासो, अं-
जनीत्यर्थः । वितियंजलीए वितिओ मासो, ततियाण ततिओ,
चउत्थंजलीए चउत्थो मासो । एवं चउत्थं लहुजातं । अतो
परं दुगुणमुट्ठिण पारंचितं पावेयव्वं । अमे भणति-दो दो छु-
भाए विवहति, वारससु मासलहुं कायव्वं; स एवांजलि-
रविरुद्ध इत्यर्थः । चउसु अंजलीसु चउलहुं । एवं पणितेसु प-
च्छित्तं अणंतसु वि एतेण चेव, करछुभाणकमेण एतं चेव
पणणादिया पच्छित्ता, एवरं गुरुगा कायव्वा ।

गाहा-

णिकारणम्मि पाए, पच्छित्ता वप्पिया य वीणसु ।
नायव्व आणुपुव्वी, एमेव तु कारणे जयणा ॥ १८५ ॥
पुव्वद्धं कंटं, कारणे पुण पत्ते जया आगंतुगबीयसहितं
गेरहति तदा एतेण चेव पणगा वि पच्छित्ताणुलेमिण गे-
रहंतो सुद्धं, जयणा, एमेव पणगादिगा इत्यर्थः । अह कारणे
वि पणगादिभेदतो वाच्यं गण इह, तो चउलहुं भवति ।
जहा कारणे करछुभागादिणसु वीणसु दिट्ठेसु विकप्पं तहा
इमं गाहा-

वोसट्ठं पि हु कप्पति, बीयाऽऽदीणं अहाकडं पायं ।
ण य अप्पसरिकम्मा, बहु वा अप्पं सपरिकम्मा ॥ १८६ ॥
वोसट्ठं भणितं जति अहाकडं पादं भणियं वीयाणं
लब्धति, तहा वि तं चेव अहाकडं घेतव्वं, ण य बहुपरि-
कम्मं सुद्धं, अप्पपरिकम्मस्स अणति बहुपरिकम्ममेव
वोसट्ठं पि वीण अणत्ता गेरहतीत्यर्थः ।

चांदगा भणति-पुव्वं सोही सति कप्पं भणित्तण इदाणि

* इय गाथा पूर्वमन्ये विलोपया ।

भगवद् बोसदं पि कण्ठे सि पुद्वावगविरुद्धं ? । आवा-
य्याऽऽह-इमे कारणे अवलंबते रा दोसो-भामिणसु, सं-
तासंतसतीण वा बालबुद्धसु सीदंतेसु जाव ते अप्पवहुप-
रिकम्मा परिकम्मिज्झिहंति तो बहुपरिहाणी. अहाकडं पुण
नक्खणादेव परिभुज्जति अवि य वीणसु संग्रहणं चैव केवलं,
दोसो वि जो बहुगुणो स धित्तव्वो गुणो वि जो बहुदोसो स
परित्याज्य इत्यर्थः ।

सुत्त-

जे भिक्खू पडिग्गहाओ कंदाणि वा मूलाणि वा पत्ता-
णि वा पुष्पाणि वा फलाणि वा वीयाणि वा हरियाणि
वा शीहरइ, शीहरावेइ, शीहरियमाहट्टु दिज्जमाणं पडि-
ग्गहेइ, पडिग्गहंतं वा साइज्जइ ॥४३॥

जं भूमीण अवगाढंतस्म जाव मूलं फुट्टति ताव कंदा
भग्वति, भूमीआ उवरी जाव डाली ण फुट्टति ताव खंभो
भग्वति, सा डाली भग्वति, मालातो जं फुट्टति तं पचालं
भग्वति । मेसा पदा कंठा ।

सुत्त-

जे भिक्खू पडिग्गहाओ पुढवीकायं शीहरइ, शीहरावेइ,
शीहरियमाहट्टु दिज्जमाणं वा पडिग्गहेइ, पडिग्गहंतं वा
साइज्जइ ॥ ४४ ॥ जे भिक्खू पडिग्गहाओ आउकायं शी-
हरति, शीहरावेइ, शीहरियमाहट्टु दिज्जमाणं पडिग्गहेइ, प-
डिग्गहंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे भिक्खू पडिग्गहाओ
तेउकायं शीहरइ, शीहरावेइ, शीहरियमाहट्टु दिज्जमाणं
पडिग्गहेइ, पडिग्गहंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

एतंमि सुत्ताणं इमे अ-था-

वीणसुं जो उ गोमो, नियमा कंदाऽऽदिणसुं सो चेव ।

पुढवीमादीणसुं, पुच्चे अवगम्मि य पदम्मि ॥ १८७ ॥

रावरं अणंतसु कंदाऽऽदिणसु गुरुगं पच्छिन्नं भाणियव्वं ।
सेमं सव्वं उन्नरगऽववातेणं जहा वीणसु तहा भाणियव्वं ।
नि० चू० १४ उ० । (पात्रस्य निष्कारणम्-णिक्षेपणं
शब्दं चतु० भा० २०२२ पृष्ठे गतम्) । (निर्ग्रन्थ्या अपात्र-
कया न भवितव्यमिति 'अपाद्या' शब्दं प्रथ० भा० ६०५
पृष्ठे उक्तम्) (पात्रस्य लेपकरणम् 'लेव' शब्दं चक्ष्यते)
(पात्रसीधनार्थं सूचीपाचनम् 'सूई' शब्दं) योग्यं परि-
णामके, व्य० १० उ० । अधिकारिण, "पत्तं ति वा जोगांति
वा पगट्टं" दशा० ४ अ० । आ० चू० । पत्तं नाम-सुत्तन्थ तदुभय-
स्म गहणधारणशक्तिरित्यर्थः । नि० चू० १ उ० । अष्ट० । विपा० ।

(२६) पारिणामिकाऽपारिणामिकातिपारिणामिकसेदान्त्र-
विधं पात्रम् । ध० २० ३ अधि० २ लक्ष० । साधुभिः, पौप-
धिकश्राद्धेऽथ मात्रकाणि पात्रकाणां च द्विः प्रतिलेख्यान्युत
व्यापारणावसरे णव व्यापारणीयानीति प्रश्ने, उत्तरम् सा-
धुभिः, पौपायकश्राद्धेऽथ मुख्यतो मात्रकाण्यपि पात्राणि इव
द्विः प्रतिलेख्यानि, व्यापारणावसरे च प्रमृज्य व्यापार-
णीयानीति । २५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । विहृतपात्रकाणि पु-
नर्लेपितानि चतुर्मासके विहृतानि कल्पन्ते, न चेति प्रश्ने,

उत्तरम्-पूर्वविहृतपात्रकाणि पुनर्लेपितानि चतुर्मासके वि-
हृतानि कल्पन्ते इति । ७५ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

प्राप्त-त्रि० । उपगतं क्षा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० । उपार्जि-
ते, प्रामिसुपगते, विपा० २ श्रु० १ अ० । गृहीते, भ० ४ श०
४ उ० । परिच्छिन्ने, भ० ४ श० ४ उ० । लब्धे, " पत्तभवञ्ज-
वतीरं । " प्राप्तो लब्धो भवः संसाराऽर्णवः समुद्रो भवार्ण-
वस्तस्य तीरं पर्यन्तो येन तम् । दर्श० १ तथ ।

विषयमुची-

- (१) पात्रनिक्षेपे पात्रस्य चातुर्विध्याऽऽदि निरूपणे
"नामं ठवणा" (६१४) इत्यादिगाथा ।
- (२) पात्रस्य गणनाप्रमाणाऽऽदीनि द्वागणि ।
- (३) अथ पात्रविषयं तमेवाऽभिधित्सुराह ।
- (४) अथ हीनद्वारम् ।
- (५) अथ लक्षणद्वारम् ।
- (६) अथ त्रिविधोपधिद्वारम् ।
- (७) अथ कालद्वारम् ।
- (८) अथाऽऽकरद्वारम् ।
- (९) अथ 'चाउल' द्वारम् ।
- (१०) अथ जघन्ययतनाद्वारम् ।
- (११) अथ सगुणमपि तावद्बुद्धोपतरम् " अपमाणउ-
वअंगल्लेयणत्ति " द्वारम् ।
- (१२) अथ मुख्यद्वारम् ।
- (१३) अलावुपात्रं गृह्णाति ।
- (१४) महाधनानि अयःपात्राऽऽदीनि ।
- (१५) परगवेपितं पात्रं धरति ।
- (१६) निजगवेपितं पात्रम् ।
- (१७) अयःवन्धनार्थानि ।
- (१८) प्रतिमाः पात्रग्रहणं ।
- (१९) अथ कतिभिः प्रतिमाभिः पात्रं गवेपणीयम् ।
- (२०) तस्य पात्रकं लक्षणोपेतं ग्राह्यं, नालक्षणोपेतम् ।
- (२१) पात्रप्रयोजनम् ।
- (२२) यादृशं पात्रमादाय भिक्षार्थं गच्छेत् ।
- (२३) प्रतिग्रहणिकाया ऋतुवर्द्धं वर्माति ।
- (२४) अनिर्गृह्यपात्रम् ।
- (२५) नवपुगाणपात्रग्रहणम् ।
- (२६) संप्रति निर्दिष्टस्य दाने विधिः ।
- (२७) प्रतिग्रहमनलमस्थिरं धारयते ।
- (२८) पृथिव्यां प्रतिग्रहमातापयेत् ।
- (२९) पारिणामिकाऽपारिणामिकाऽतिपारिणामिकभेदा-
न्त्रिविधं पात्रम्

पत्तइय पत्रकित-त्रि० संज्ञानकुत्सिताल्पपत्र, क्षा० १ श्रु० ७ अ० ।
पत्तकपिय-पत्रकल्पक-पुं० । पात्रग्रहणादिस्मात्पात्राणि,
श्रु० १ उ० ।

सम्प्रति पात्रमिति । पात्रकल्पकद्वारम्-

अपत्ते अर्काहिता, अणहियया परिच्छेणे य चतुगुरुगा ।

दाहिं गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दाहिं वी लहुगा ॥ ४७६ ॥

इयं गाथा तथैव द्रष्टव्या नवरमिह मूत्रमाचारान्तर्गतं पा-
त्रव्याख्यायते, तस्याप्राप्तं यदि पात्राऽऽत्यन्तं प्रेषयति तदा

प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । द्वाभ्यामपि गुरुवः-तपसा, कालेन च । अथ सूत्रं प्राप्तः परं नाद्यापि तस्यार्थः कथितः तदा चत्वारो लघुकाः, तपसा गुरुवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्यापि सम्यग्धिगतः तदाऽपि चत्वारो लघुकाः, कालेन गुरुवः । अथाऽप्याधिगतोऽर्थः, धर्मानविषयीकृतश्च परं नाद्यापि परीक्षितः तदाऽपि चतुर्लघवः, तपसा कालेन च लघुकाः । अतः सूत्रं पाठयित्वा तस्यार्थं कथयित्वा सम्यग्धिगतं चार्थं पात्राय परीक्ष्य प्रेषणीय इति । बृ० १ उ० । (पात्रनिक्षेपः 'पत्त' शब्देऽनुपदमेव गतः)

अत्र वैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह-

वोच्यते चउ लहुआ, आणाइविगदणा य दुविहा उ ।

छेयणभेयणकरणे, जा जहिँ आरोवणा भणिआ ॥६६३॥

विपर्यस्तं प्रहणे करणे वा चतुर्लघुकाः, उपलक्षणत्वात् क्षुभामयगात्रिन्द्विपञ्चकं अपि । इदमुक्तं भवति-उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य पात्रे पात्रस्योत्पादनाय निर्गतः, तस्य योगमकृत्याऽल्परिगमोत्कृष्टमेव गृह्णाति चतुर्लघु, परिगमं वा प्रथमतया गृह्णाति चतुर्लघु यदा यथाकृतं योगं कृतेऽपि न लभ्यते तदाऽल्परिगमं गवेषणीयम्, तस्योत्पादनाय निर्गतः प्रथमत एव सपरिगमं गृह्णाति चतुर्लघु, इति त्रीणि चतुर्लघु कानि । एवं मध्यमस्यापि त्रिषु स्थानेषु त्रीणि मासिकानि । जघन्यस्य स्थानत्रयेऽपि त्रीणि गार्त्रिन्द्विपञ्चकानि । यथा यथाकृताऽदि विपर्यस्तप्रहणे प्रायश्चित्तमुक्तं तथाऽऽदिनामपि परस्परं विपर्यस्तप्रहणे प्रायश्चित्तमवसानव्ययम् । तयथा-उत्कृष्टस्य प्रतिप्रहस्यार्थाय निर्गतं मध्यमं मात्रकं गृह्णाति मासिकं जघन्यं दोषपरिकाऽदि गृह्णाति पञ्चकं मध्यमस्य निर्गतं तूत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकं जघन्यस्य निर्गतं उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, मध्यमं गृह्णाति मासिकम् । तदेवं विपर्यस्तप्रहणे प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

सम्प्रति विपर्यस्तकरणेऽभिधीयते-उत्कृष्टं भक्षत्वा मध्यमं करेति पञ्चकं, मध्यं संयोज्यात्कृष्टं करेति चतुर्लघु, तदेव भक्षत्वा जघन्यं करेति पञ्चकं, जघन्यं संयोज्यात्कृष्टं करेति चतुर्लघु, मध्यमं करेति मासिकम् आत्राऽऽद्यश्च दायाः विराधना च । विराधना च द्विविधा-संयमः आत्मनि च । तथा चाऽह-पात्रस्य छेदनं भेदनं वा कुर्वन् आत्मा विराधना परितः पमहादुःखाऽऽदिकाः संयमविराधना तु तद्धता घृणाऽदयो विनाशमश्नुवन् ततो या यस्यां संयमविराधनाया आत्मविराधनाया वा आत्मविराधनाया भणिता सा तस्यामभिवातव्या, तत्राऽत्मविराधनाया वा सामान्यतश्चतुर्लघु संयमविराधनायां " छेदाय च उल्लङ्घना " इत्यादिका कारयिष्यन्ता । यत एव ततो न विधेयं विपर्यस्तकरणम् । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

अथ पात्रस्यैव विशेषविधि विमणिपुगाह-

ओभासणा य पुच्छा, दिष्टे रिंते मुहे वहंते य ।

संभट्टे उक्खित्ते, सुक्के अ पणाम दङ्गणं ॥६६५॥

पात्रस्योत्पादनायामवधारणं कर्तव्यं, तत्र पृच्छति शिष्यः-किं दृष्टं पात्रं प्रशस्तमुताऽदृष्टम् ? एवं रिक्तम्, अरिक्तं वा ? कृतमुखं मकृतमुखं वा ? वहमानकमवहमानकं वा ? संसृष्टम-संसृष्टं वा ? उच्छिन्नं निक्षिप्तं वा ? शुष्कमार्दवं वा ? प्रकाशमुख-

मप्रकाशमुखं वा ? इत्येतां पृच्छाः । आत्मा निर्वचनं स्वयमेव सर्गिभिरास्यति । तथा-(दृष्टं निति) दृष्टा चक्षुषा निरीक्ष्य पात्रं यदि निर्दोषं तदा गृह्णाति ।

अथेतामेव गाथां विवरीषुः प्रथमद्विती-

यपृच्छयोरैकगाथया परिहारमाह-

दिष्टमदिष्टं दिष्टं, खमतर्गमियरे न दीसए काया ।

दहिमार्दिहँ अरिक्तं, वरे तु इयरे मिया पाणा ॥६६६॥

दृष्टादृष्टयोः पात्रयामध्ये दृष्टं क्षमतरं क्षमशब्द इह युक्ता-र्थः, ततश्च क्षमतरमदृष्टादृष्टशयेन गृहीतुं युक्तम् । कृत इत्याह-इतराश्च दृष्टं (न दीसयन्ति) प्राक्कृतत्वादेकत्रयत्वं न दृश्यन्ते, काया पृथिवीकायाऽऽद्यः, तथा दध्यादिभिर्गत्यानि ग्रहणा-न्मादकाऽदिपरिग्रहाः । तैर्गतिरिक्तं पूर्णं वरम् इतरस्मिन् रिक्ते स्युर्भवेयुः कदाचित् प्राणाः कुन्धुप्रभृतयो जीवाः । यदि पुनर्न तत्र प्राणसंभवस्तदाऽपि सम्यगुपपुज्य गृह्णातां न दोषः ।

अथ कृतमुत्ताऽकृतमुखयोः किं कृतमुखं

प्राप्तमुत्ताकृतमुखम् ? । उच्यते-

अकयमुहे दुप्पस्सा, वीयाइ छेयणाऽऽदीसा वा ।

कुंमदावहंते, फासुवहंते अथा धन्ने ॥ ६६७ ॥

अकृतमुखं भाजन् दुर्दृष्ट्या अप्रत्युपेक्षा वीजाः । अयो जीवाः, तत्र वीजानि तत्तदुत्थानि आदिशब्दात्रमाऽदिपरिग्रहाः, छेदन-भेदनयोर्वा दोषास्तत्र भवेयुः, यत एवं ततोऽकृतमुखं परिहर्तव्यम् । अथ वहमानकावहमानकाः कनरु अष्टामत्याह-कुन्धादयः सत्या अवहमानके प्रायः सम्भवन्ति, अतः प्रासुकेन वत्ताऽदिना वहमानक व्याप्यमाणं यत्तत्पात्रं धनाय हितमिति धन्यं, संयमधनोपकारकमित्यर्थः ।

अथ संसृष्टाऽदिपृच्छात्रयं प्रतिविधत्ते-

एमेव य संसट्टे, फागुणण पमत्थ नाह पडिक्कट्टे ।

उक्खितं च खमतर्गं, जं चोल्लं फासुगदेवणं ॥ ६६८ ॥

एवमेव यथा वहमानकं तथा संसृष्टमपि पत्रासुकेन मक्ताऽदिना संसृष्टं खगिटं तत्प्रशस्यमप्राशुकं पुनः संसृष्टं प्रति-कुष्टं निक्षिप्तम्, उच्छिन्नमिति योग्यं यदा प्रयोगेणैव गृहिणा पात्रमुच्छिन्नं तर्हि क्षिप्तम् क्षमतरं युक्ततरम् । यच्चाष्टे प्रासुकं द्रव्येण तत्राऽदिना तत्पात्रं श्रेयः, अर्थादापन्नमप्राशुकनाष्टं परिहार्यम् ।

अथ किं प्रकाशमुखं गृह्णतामप्रकाशमुखं वा-

जं होइ पणसमुहे, जोग्गपरं तं तु अप्पणामा तु ।

तगवीयाइ अदट्टे, इमं तु जयणं पुणो कुणइ ॥६६९॥

यद्वचति प्रकाशमुखम्, तत्तु योग्यतरं, संयमाऽऽमविराधनाया अमावादिशेषेण योग्यमप्रकाशमुखभाजनम्, इत्थं पात्रस्य प्रशस्याप्रशस्यरूपतामुपवर्त्य तस्यैव विविधशरमाध-धानमुपक्रमन्-" तसवीया " इत्यादि पश्चाद्वैम । तत्पात्रं चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य यदि वरजिवाऽऽदिकं जन्तुजानं किञ्चित् न पश्यति तद् दृष्ट्वा इमां वक्ष्यमाणां यतनां पुनः करेताम् ।

तामेवाऽऽह-

आमेथपाणमारे, पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे य ।

निद्राणे निस्सुतो, सुद्रो मसिणिद्धमाईसु ॥६७०॥

(आमंथत्ति) तत्पात्रमवारुपुषं कृत्वा त्रीणि स्थानानि समाहृतानि त्रिधा ज्ञानं ध्यायन् प्रत्येकं प्रस्फोटयेत्, ततः प्राणास्त्रसाः, आदिशब्दादीजानि वा दृष्ट्वा न गृह्णाति, पृच्छा मूलगुणोत्तरगुण । यदि शिष्यः पृच्छति-के मूलगुणाः, के चात्तरगुणाः ? अत्र निर्वचनमग्रं वर्धते । (सुद्रो मसिणिद्धमाईसुत्ति) यत्रात्कायः प्रक्षिप्यमाण आसीत् तदधुनाऽपनीतात्कायतया कदाचित् स्निग्धं भवेत् तच्च यदि त्रिकृत्वः प्रस्फोटनाऽऽदिविधिं कुर्वता न परिभाषितं तथाऽपि श्रुतज्ञानप्राप्त्यवलेन शुद्धः आदिशब्दादीजकायपरिग्रहः ।

एतद्वच भावयान्त-

दाहिककरणं कोणं, घेतुत्ताणेण वामं मणिबंधे ।

फोडेइ तिन्निवारं, तिन्नि तले तिन्नि भूमीए ॥६७१॥

दक्षिणं कोणं तानेन पात्रस्य कोणं करेण गृहीत्वा पात्रमवारुपुषं कृत्वा वामहस्तस्य मणिबंधे त्रिं वागान् प्रस्फोटयान्, ततश्चान् वागान् हस्ततले, त्रीन् भूमिकार्यामिति ।

तमयीयाइ तु दिट्ठे, न गिएहई गिएहती य अदिट्ठे ।

गहणम्मि उ परिमुट्ठे, कप्पइ दिट्ठेहि वि बह्मि ॥६७२॥

नवकृत्वः प्रस्फोटिते सति त्रमयीयाऽऽदिजन्तुजानं तं यदि दृष्टं तदा न गृह्णाति, अथ न दृष्टं तदा गृह्णाति । अथ महताऽपि प्रयत्नेन प्रत्युपेक्षमाणानि तदा बीजाऽऽदीनि सन्त्यपि श्रुतिगत्वात्र दृष्टानि, ततः परिशुद्धं निर्दोषमिति मत्वा पात्रस्य ग्रहणं कृतं, तत उपाश्रयमार्गनेस्तानि दृष्टानि ततः को विधिरित्याह-कल्पयंतं बहुभर्गपि बीजाऽऽदिभिः पश्चान् दृष्टागति । किमुक्तं भवति ?-तत्पात्रमप्राप्तुकामिति मत्वा न भूयोऽगारिणः प्रत्यर्थते, न वा परिष्ठाप्यते श्रुतप्रामाण्येन गृहीतत्वात्, किं त्वेकान्ते बहुप्राप्तुकं प्रदर्शे तानि बीजानि यतनया परिष्ठापयेत् ।

अथ “ पृच्छा मूलउत्तरगुणेत्ति ” अस्य निर्वचनमाह-

मुहकरणं मूलगुणा, पाए निक्कोरणं च इयरे उ ।

गुरुगा गुरुगा लहुगा, विसेमिया चरिमए सुद्रो ॥६७३॥

पात्रस्य यत्र मुखकरणं तन्मूलगुणाः यत्पुनर्मुखकरणान्तरं तदप्यन्तरविज्ञां गिरस्योत्करणं तत्रिक्कोरणमित्यभिधीयते, तद्विज्ञा उत्तरगुणाः । अत्र चतुर्भङ्गा संयतार्थं कृतमखं संयतार्थमेव चात्कीर्णमिति प्रथमो भङ्गः । संयतार्थं कृतमुखं स्वार्थमुत्कीर्णमिति द्वितीयः । स्वार्थं कृतमुखं संयतार्थमेवात्कीर्णमिति तृतीयः । स्वार्थं कृतमुखं स्वार्थमेवात्कीर्णमिति चतुर्थः । अत्र त्रिषु भङ्गेषु प्रायश्चसम् । तद्यथा-प्रथमं भङ्गं चत्वारो गुरुकाः तपसा कालेन च गुरुवः, द्वितीयेऽपि चतुर्गुरुकाः, तपसा गुरुवः, कालेन लघवः । तृतीये चतुर्लघुकाः, कालेन गुरुवः तपसा लघवः । चरमे चतुर्थे भङ्गे शुद्धः, उभयस्यापि स्वार्थत्वादिति । व्याख्यातः पात्रकल्पिकः । वृ० १ उ० १ प्र० ।

पञ्चकयवर पत्रकयवर पुं० । पत्राण्येव कचवर । पत्रस्वरूपे कचवरे, जं० २ वक्ष० ।

पत्तकारि (ण)-प्राप्तकारिन्-त्रि० । प्राप्यकारिणि, स्पष्टार्थ-प्राह्णिक, विशेषः । (इन्द्रियाणां प्राप्याऽप्राप्यकारित्वम् इ-

दियं शब्दे द्वितीयभागे ४५७ पृष्ठे उक्तम्) स्यनामख्याते ग्रामे, यत्र वीरः प्रतिमया स्थितः तत्रैव शून्यागारे स्कन्दो नाम ग्रामकटपुत्रो दास्या सह रेमे । आ० म० १ अ० । आ०चू० । आलम्बिकाया नगर्या बहिःस्थे चेत्ये, “तत्थ एं जं से पंचमे पउट्ठमंहारे, से एं आलम्बियाए एयरीए बहिया पत्तकालंसि चेइयंसि रोहस्स मरीरगं विप्पजहामि ।” भ० १५ श० ।

पत्तग-पात्रक-न० । पिठरिकाविशेषः, भ० १५ श० ।

पत्रक-न० । लेखे, वृ० १ उ० १ प्र० ।

पत्तगधुरण-पात्रकधावन-न० । पात्रमलाऽऽदिप्रक्षालने, पं० व० २ द्वार ।

पत्तचारण-पात्रचारण-पुं० । नानाद्रुमफलान्युपादाय फलाऽऽश्रयप्राण्यविरोधेन फलतले पादौत्क्षेपानि क्षिप्यकृत्वा, ग० २ अधि० ।

पत्तच्छस पत्रच्छस-त्रि० । पत्रैर्व्याप्ते, रा० ।

पत्तच्छेज-पत्रच्छेज-न० । अष्टोत्तरशतपत्राणां मध्ये विवक्षितसंख्याकपत्रच्छेदने हस्तलाघवे, जं० २ वक्ष० । आ० । कलाभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० ।

पत्तच्छेजकम्म (ण)-पत्रच्छेजकर्मन्-न० । पत्रच्छेद्यनिष्पादिते वस्तुनि, आचा० २ श्रु० २ चू० २ अ० ।

पत्तट्ट-प्राप्तार्थ-त्रि० । अधिकृतकर्मणि निष्ठाङ्गते, भ० १४ श० १ उ० । बहुशिक्षिते, सुन्दरे च । दे० ना० ६ वर्गे ६८ गाथा । अनु० । “ चउरा निउणा कुसला, छेआ विउमा बुधा य पत्तट्टा । ” पाइ० ना० ६० गाथा । कृतप्रयोजनं, उपा० ७ अ० ।

पत्तण-पत्तन-न० । नानादेशाऽऽगतपण्यस्थाने, अनु० । बाणफलपुङ्खयोः, दे० ना० ६ वर्गे ६४ गाथा । (‘ पट्टण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २५५ पृष्ठे सर्वमुक्तम्)

पत्तणा-प्रापणा-स्त्री० । सूत्रस्यापरिवर्तनायाम्, पं० चू० ४ कल्प ।

पत्तणिक्काण-प्राप्तनिर्वाण-त्रि० । प्राप्तं कपायाऽऽदिशमनेन निर्वाणं शीतीभावा येन स प्राप्तनिर्वाणः । उपशान्तकषायं, उत्त० २५ अ० ।

पत्ततिलभेडगसगडिया-पात्रतिलभाण्डकशकटिका-स्त्री० । पात्रयुक्ततिलानां भाण्डकानां च मृण्मयभाजनानां धृतायां गन्ध्याम्, भ० २ श० ५ उ० ।

पत्तपाडिमा-पात्रप्रतिमा-स्त्री० । ‘ पायर्पाडिमा ’ शब्दार्थे, स्था० ४ टा० १ उ० ।

पत्तपल्लव-पत्रपल्लव-पुं० । अत्यभिनवपत्रगुच्छे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पत्तभार-पत्रभार-पुं० । दलवयं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । “ नवक-हृदियभिमनपत्तभारं धकार्गमीरदग्मिणि ज्ञा । ” रा० औ० ।

पत्तय-पत्रक-न० । तलतालयादिसर्वाभ्यां, (अनु०) गन्धद्रव्यविशेषं, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । गेयभेदे, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

पत्तरह-पत्ररथ-पुं० । पत्तिविशेषं, “ मडणा खगा सउंता पत्तरहा अंडया विहंगा य । ” पाइ० ना० ४१ गाथा ।

पत्तल-पत्रल-न० । “ विद्युत्पत्रपीतान्धातुः ” ८. १. १७३ ।
इति स्वाथे लः । प्रा० २ पाद । पत्रशब्दार्थे, पत्रसमृद्धे । त्रि० ।
“ पत्तममिद्धे । ” स्कन्धपत्रलमिति ध्वनान् । ग० । पद्मव-
ति, जं० २ वक्त० । चं० प्र० । आ० म० । “ घणपत्तलद्धाया-
यद्वल-कुल्लह जास्य कयम्बु ” प्रा० ४ पाद । तीक्ष्णं, “ पत्तसमि-
द्धं पत्तलं । ” पाद० ना १३६ गाथा । दे० ना० ।

पत्तविच्छ्रुया-पत्रवृश्चिक-पुं० । चतुर्निद्रियजीवभेदे, जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० ।

पत्तवेतिर्य-पत्रवृन्तक-पुं० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पत्तमगडिया-पात्रशकटिका-स्त्री० । पलाशाऽऽदिभृतायां ग-
न्याम, भ० २ श १ उ० ।

पत्तसमिद्ध-पत्रसमृद्ध-त्रि० । “ पत्तसमिद्धं पत्तलं । ” पाद०
ना० १४० गा० ।

पत्तसमुग-पात्रसमुद्ग-पुं० । पात्रभृतसमुद्गे, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

पत्तहार-पत्रहार-पुं० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

पत्ताबंध पात्रबन्ध-पुं० । औघिकांषधिभेदे, येन बन्धखण्डेन
चतुरस्रेण पात्रकं धार्यते । वृ० ३ उ० । औ० । घ० । पं० व० ।

अथ पात्रकबन्धाऽऽदीनां प्रमाणनिरूपणायाऽऽह-

पत्ताबंधपमाणं, भागपमाणेण होइ कायव्वं ।

चतुरंगुलं कपंता, पत्ताबंधस्स कोणा उ ॥

पात्रकबन्धप्रमाणं भाजनप्रमाणेन कर्त्तव्यं भवति । यदि
मध्यमे जघन्ये वा पात्रं भवति तदा पात्रकबन्धोऽपि तद-
नुसारेण कर्त्तव्यः । अथान्कृष्टं प्रमाणं पात्रं तदा सोऽपि
गुरुतरः कार्यः किं बहुना? यथा ग्रन्थी कृते सति पात्रकस्य
बन्धस्य कोणाश्चतुरङ्गुलमूर्ध्वं कामन्ता भवन्ति ग्रन्थरतिरि-
क्तश्चतुरङ्गुला अञ्चला यथा भवन्तीति भावः, तथा पात्रक-
बन्धमाविधेयम् ।

रयताणस्स पमाणं, भागपमाणेण होति कायव्वं ।

पायाहिणं करितं, पड्मे चतुरंगुलं कपति ॥

रजस्त्राणस्य प्रमाणं भाजनप्रमाणेन कर्त्तव्यं भवति । कथ-
मित्याह- प्रादक्षिण्येन वेष्टनं कुर्वन् पात्रस्य मध्ये ये चतुरङ्गु-
ले चत्वार्यङ्गुलानि रजस्त्राणमतिक्रामन्ति तथा रजस्त्राणप्र-
माणं विधेयम् । वृ० ३ उ० । “ पत्ताबंधस्स णं गंठी उच्छो-
डिज्जाण साहज्जा चउत्थं । ” महा० १ चू० ।

पत्तामोड-पत्राऽऽमोट-पुं० । तन्मशास्त्रामोटितपत्रं, नि० १ श्रु०
३ वर्ग ३ अ० । भ० ।

पत्तामव-पत्राऽऽमव-पुं० । धातकीपत्रग्रन्थसारे आसवे, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० ।

पत्ताहार पत्राऽऽहार-पुं० । पत्रकाऽऽहारे वानप्रस्थ, औ० ।

पत्ति(ण)-पत्रिन्-पुं० । पत्रं पत्तः अस्त्यस्य इति । पक्षिणि, शरं,
श्येने, रथिनि, पर्वते, ताले च पर्णयुते, त्रि० । वाच० ।

प्राप्ति-स्त्री० । लाभे, अनु० । सूत्र० । आ० चू० ।

पात्री-स्त्री० । जलाऽऽद्याधारं भोजनयोग्ये अमत्रे, वाच० ।
जं० २ वक्त० ।

पत्तिय-प्रीतिक-त्रि० । प्रीतिरिव प्रीतिकं, स्वार्थिककप्रत्ययो-
पादान्ऽपि रुढेनपुंसकतेति । प्रीती, स्था० ४ डा० ३ उ० ।
प्रीतिसमुत्पादकं वचनं, उत्त० १ उ० । प्रीतिकरे, कल्प० ३
अधि० ६ क्षण ।

प्रतीत-त्रि० । उपपत्तिभिः प्रतीति, स्था० ६ डा० ।

पत्रित-त्रि० । संज्ञानपत्रं, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

प्रातीतिक-न० । प्रतीतिः प्रयोजनमस्येति प्रातीतिकम् । प्रा-
कृतत्वाद्गपनिष्पत्तिः । शपथाऽऽदौ, उत्त० १ अ० ।

पत्तियमाण प्रतीयमान त्रि० । रोचयति, “ तं महमाणं हि प-
त्तियमाणं हि रोयमाणं हि । ” एकार्थाद्धेने । आचा० २ श्रु०
१ चू० २ अ० २ उ० ।

पत्तिया पत्रिका-स्त्री० । सुरभिपत्रं, आचा० १ श्रु० १ अ०
५ उ० ।

पत्तिममिद्ध-देशी-न० । तीक्ष्णार्थे, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा ।

पत्ती-पत्नी-स्त्री० । भार्यायाम्, “ जाया पत्नी दारा, घरिणी
भज्जा पुरं श्री य । ” पाद० ना० ५६ गाथा ।

पत्तेय-प्रत्येक-न० । एकं प्रति प्रत्येकम् । अत्राऽऽभिमुख्ये प्र-
तिशब्दो न वीप्सायाम् । एकं प्रतीत्यर्थे, “ पत्तेयं पत्तेयं वणसं-
डपरिक्खित्तात्ता । ” जी० ३ प्रति० ४ अधि० । वीप्सायामव्य-
यीभावः । एकमेकं प्रतीत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
पाद० ना० । एकैकस्मिन्, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । प्र-
ज्ञा० । पृथक्पृथगित्यर्थे, दश० १ चू० । विशेष० । पत्तेयं पृढो
पुढो । नि० चू० १ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । औ० । आचा० ।

पत्तेयजीव-प्रत्येकजीव-त्रि० । प्रत्येको जीवा येषां ते तथा ।
अस्माधारणशरीरेषु, आचा० १ श्रु० ४ अ० ५ उ० । (‘ व-
रणफड ’ शब्दे विवेकः)

पत्तेयणाम(ण)-प्रत्येकनाम्न-न० । नामकर्मभेदे, कर्म० ।

पत्तेय तणू पत्ते-उदण्णं दंतअट्ठिमाद थिरं ॥४६॥

प्रत्येकोदयन प्रत्येकनामकमौदयवशाज्जन्तूनां प्रत्येकं तनुः
पृथक् पृथक् शरीरं भवति । यदुदयादेकैकस्य जन्तारै-
कं शरीरमौदारिकं, वैक्रियं वा भवति, तत्प्रत्येकनामन्यर्थः ।
कर्म० १ कर्म० । प० सं० । “ पत्तेयथिरं सुभं च नायव्वं (८) । ”
यदुदयाज्जीवं जीवं प्रति भिन्नं शरीरमुपजायते तत् प्रत्ये-
कनाम, तस्यादयः प्रत्येकशरीरेणां, प्रत्येकशरीरेणाश्च नाग-
कामरमतुष्यहीन्द्रियाऽऽदयः पृथिव्यादयः कपित्थाऽऽदितरव-
श्च । ननु यदि प्रत्येकनाम्न उदयः कपित्थाऽऽदिवृक्षाऽऽदीना-
मिष्यते तर्हि तेषां जीवं जीवं प्रति भिन्नं शरीरं भवेत्, न
च तद् भवति, यतः कपित्थाश्च वृक्षपीलुमेल्यादीनां मूल-
स्कन्धवत्कशास्त्राऽऽदयः प्रत्येकसंख्येयजीवा इष्यन्ते । यत उक्तं
प्रज्ञापनायामेकार्थिकबहुवीजवृक्षप्ररूपणाऽऽचरं-“ एणंमि
मूला अर्सांम्वज्जजीविया कंदा वि खदा वि तथा वि साला वि
पवाला वि पत्ता पत्तेयजीविया । ” इत्यादि मूलाऽऽदयश्च फल-
पर्यन्ताः सर्वेऽप्येकशरीराऽऽकारा उपलभ्यन्ते, देवदत्तशरीर-
वन्, यथाहि देवदत्तशरीरमखण्डमकरूपमुपलभ्यते, तन्न मू-
लाऽऽदयोऽपि, तत्र एकशरीराऽऽमकाः कपित्थाऽऽदयस्ते चासं-

ख्येयजीवास्ततः कथं ते प्रत्येकशरीरिणः ? उच्यते-प्रत्ये-
कशरीरिण एव ते, तेषां मूलाऽऽदिष्वसंख्येयानामपि जीवा-
नां भिन्नभिन्नशरीरसम्भवात्, केवलं श्लेषद्रव्यविमिश्रितस-
कलसर्पपवर्तेरिव प्रबलरागद्वेषोपचिन्तनधारूपप्रत्येकनामक-
मपुद्गलोदयतस्ते, तथा परस्परविमिश्रशरीरा जायन्ते । तथा
चोक्तं प्रज्ञापनायामेव-

“ जह सगलसर्पसवाणं, मिलेसमिस्माण वट्टिया वट्टी ।
पत्तेयसरीराणं, तह हौंति सरीरसंघाया ॥ १ ॥
जह वा तिलपपण्डिया, बहुणहिं तिलेहिं मीमिया संती ।
पत्तेयसरीराणं, तह हौंति सरीरसंघाया ॥ २ ॥ ”

गाथाद्वयस्याप्ययमन्तर्गन्धः-यथा सकलसर्पपाणां श्लेषद्र-
व्येण मिश्रीकृतनां वर्तिता वलिता वर्ति, यथा वा बहु-
भिस्तिनैर्विमिश्रिता सर्ती तिलपपण्डिका भवति, तथा प्र-
त्येकशरीराणां शरीरसंघाताः । इयमत्र भावना-यथा तस्यां
वर्ती सकलसर्पपाः परस्परं भिन्नाः नान्यान्यानुबन्धभाज-
स्तथा अदर्शनात्, अत एव सकलग्रहणं येन स्पष्टमेवान्य-
न्यानुबन्धभावः प्रतीयते । एवं वृत्ताऽऽदावपि सलाऽऽदिषु
प्रत्येकमसंख्येया अपि जीवाः परस्परं विमिश्रशरीराः, यथा
च ते सरीपाः श्लेषद्रव्यसंपर्कमाहात्म्यात्परस्परं विमिश्रा
जातास्तथा प्रत्येकशरीरिणांऽपि प्रत्येकनामकमपुद्गलोदयतः
परस्परसंहता जाता इति । प० सं० ३ द्वार ।

पत्तेयदुःख-प्रत्येकैकदुःख-त्रि० । प्रत्येकमेकं दुःखं प्रत्येकैक-
दुःखम् । एकैकस्यासाधारणादुःखे, “पत्तेयदुःखं जीवाणं,” प्र-
त्येकैकदुःखं जीवानां, स्वकृतकर्मफलभोगित्वात् । स्था० १ डा० ।

पत्तेयबुद्ध-प्रत्येकबुद्ध-पुं० । प्रतीत्यैकं किञ्चिद् वृत्तमाऽऽदिकम-
नित्यताऽऽदिभावनाकारणं वस्तु बुद्धाः बुद्धवन्तः परमार्थमिति
प्रत्येकबुद्धाः । प्रत्येकपरमार्थवस्तु तेषु, (कणकगद्गादीनां कथा
कणकगद्गादिशब्देषु) (‘णमि’ शब्दे चतुर्थभागे २०० पृष्ठ मीलकः)
स्वयंबुद्धप्रत्येकबुद्धानां च बाध्युपधिभ्रुतलिङ्गकतां विशेषः ।
तथाहि-स्वयंबुद्धानां बाह्यनिमित्तमन्तरेणावबोधः, प्रत्येक-
बुद्धानां तु तदपेक्षया कणकगद्गादीनामवधि उपधिः । स्वयं
बुद्धानां पात्राऽऽदि द्वादशविधः । (स्था०) प्रत्येकबुद्धानां तु
नवविधः प्राचरणवर्ज इति । स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीनं श्रुते
अनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव लिङ्गप्रति-
पत्तिः । स्वयं बुद्धानामाचार्यमन्त्रिधारवि भवति, प्रत्येकबुद्धानां
तु देवता प्रयच्छतीति । स्था० १ डा० । न० । आ० चू० ।
गुरुसन्निधौ वा गत्वा (लिङ्गं) प्रतिपद्यते, यदि च एकाकी
चरणसमं, इच्छा च तस्य तथारूपा जायते, तत एकाकी
विहरति, अन्यथा गच्छवामे अगतिष्ठते । अथ पूर्वाधीनं
श्रुते तस्य न भवति तीर्हि गच्छं वाऽऽवश्यं न मुञ्चति । तथा
चोक्तं चूर्णी-“ पुष्पादीयं सुयं मे हवह वा, जह मे नाथि तो
लिंगं नियमा गुरुसन्निधौ पडिवज्जह, गच्छं विहरह इति ।
अह पुष्पादीयसुयसम्भवे अथि, तो मे लिंगं देवता पय-
च्छह, गुरुसन्निधौ वा पडिवज्जह, जह य एगविहारविहरण-
समर्थो, इच्छा च मे तो एको चैव विहरह, अजहा गच्छं
विहरह ” इति । प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीनं श्रुते नियमतो
भवति । तच्च जघन्यत एकादशाह्नाभि, उत्कर्षतः किञ्चिन्मृना-
नि दशपूर्वाणि, तथा लिङ्गं तस्य देवता प्रयच्छति, लिङ्गरहितो

वा कदाचिद् भवति । तथा चोक्तम्-“पत्तेयबुद्धानं पुष्पादीयं
सुयं नियमा हवह, जहसेणं पक्कारम्म अंगा, उक्कांसणं मिन्न-
दसपुव्वी, लिंगं च मे देवता पयच्छह, लिंगवज्जिअो वा
भवह, जतो भणियं-“रुणं पत्तेयबुद्धा इति ।” आ० म० १ अ० ।
पत्तेयबुद्धमिद्ध-प्रत्येकबुद्धमिद्ध-पुं० । प्रत्येकबुद्धत्वे सिद्धे,
स्था० १ डा० । पा० । ये हि प्रत्येकबुद्धाः सन्तः सिद्धाः ।
ध० २ अधि० । प्रज्ञा० ।

पत्तेयरस-प्रत्येकरस-पुं० । एकमेकं प्रति भिन्नो रसो येषां ते
प्रत्येकरसाः । अतुल्यरसे, “ चत्तारि समुदा पत्तेयरसा
पसत्ता । तं जहा-लवणोदण, वारुणोदण, खीरोदण, घओदण ।”
स्था० ४ डा० ४ उ० ।

पत्तेयसरीर-प्रत्येकशरीर-पुं० । प्रत्येकनामकर्मोदये वर्तमाने,
न च नास्काऽमरमनुष्यहीन्द्रियाऽऽद्यः पृथिव्यादयः कपि-
त्याऽऽदितरवश्च व्याख्याताः ॥ प० सं० ३ द्वार ॥ (वर्णकह शब्दे
व्याख्या)

सम्प्रति प्रत्येकवनस्पतिजीवप्रमाणमाह-

पत्तेया पञ्जत्ता, पयरस्स असंखभागमिप्ताओ ।

लोगा असंख अपज-त्तयाण साहरणमणंता ॥ २३ ॥

पर्याप्ताः प्रत्येकवनस्पतिजीवाः घनीकृतस्य लोकास्य सम्भ-
न्धिनः प्रतरस्य असङ्ख्यतमे भागे यावत् आकाशप्रदेशास्ता-
वत्प्रमाणा भवन्ति । अपर्याप्तानां पुनः प्रसंकेतरुजीवानामस-
ङ्ख्येया लोकाः परिमाणं, पर्याप्तापर्याप्तानां च साधारणजी-
वानामनन्तलोकाः । प्रज्ञा० १ पद ।

हीन्द्रियाऽऽदीनां प्रत्येकशरीरवच्चम-

“वेइंदियमागामे, पाणवहे उवचए य परमाणू ।

अंतरबंधे भूमी, चारण सोवक्कमा जीवा ॥ १॥ ”

रायहिं० जाव एवं वयामी-मिय भंते !० जाव चत्तारि
पंच वेइदिया एगयओ माहरणसरीरं बंधंति, बंधंतित्ता तओ
पच्चा आहारंति वा, परिणामेति वा, सरीर वा बंधंति ?
णो इण्हं समद्वे, वेइदिया णं पत्तेयाहारा पत्तेयपरिणामा
पत्तेयसरीरं बंधंति, बंधंतित्ता तओ पच्छा आहारंति वा,
परिणामेति वा, सरीर वा बंधंति । तेमि णं भंते ! जीवा-
णं कइ लेस्माओ पप्पत्ताओ ?। गोयपा ! तओ लेस्माओ
पप्पत्ताओ । तं जहा-कणहलेस्सा, मीललेस्सा, काउलेस्सा ।
एव जहा एगुणधीमइमे मए तेउकाइयाणं० जाव उव्वहंति,
णवरं सम्महिट्ठी वि, मिच्छहिट्ठी वि, णांसम्मामिच्छादिट्ठी,
दो गाणा, दो अणाणा, णियमं, णो मणजोगी, वडजो-
गी वि, कायजोगी वि, आहारो णियमं छहिसिं । तेमि णं
भंते ! जीवाणं एवं सम्पाइ वा, पप्पाइ वा, मणेइ वा, वडंति
वा, अमहे णं इण्हिण्डे रसे, इण्हिण्डे फासे, पडिमवेदमो ?।
णो इण्हं समद्वे, पडिमवेदेति पुण ते, ठिइ जहमेणं
अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं वारम्म संवच्छराइं, सेमं तं चैव । एवं
तेइंदियाणए वि, एवं चउरिंदियाणए वि गाणात्तं इंदिएसु
ठिनीए य, मेमं तं चैव, ठिनी जहा पप्पवणाए । मिय

भंते !० जाव चत्तारि पंच पंचिदिया, एगयओ साहारणम-
रीरं, एवं जहा बेइंदियाणं, शवरं छ ल्लेस्सा तिविहा दिट्ठी
चत्तारि णाणा निमि अम्माणा भयणाए तिविहा जोगा ।
तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं सम्माइ वा पम्माइ वा० जाव
वईइ वा अम्हे णं आहारमाहारमो ! गोयमा ! अन्थेगइयाणं
एवं सम्माइ वा पम्माइ वा मणेइ वा वईइ वा अम्हे णं आहा-
रमाहारमो, अन्थेगइयाणं णो एवं सम्माइ वा० जाव वईइ वा
अम्हे णं आहारमाहारमो, आहारंति पुण ते । तेसि णं भंते !
जीवाणं एवं सम्माइ वा० जाव वईइ वा अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे
सदे इट्ठाणिट्ठे रूवे इट्ठाणिट्ठे गंधे इट्ठाणिट्ठे रसे इट्ठा-
णिट्ठे फासे पडिमंवेदेमो ! गोयमा ! अन्थेगइयाणं एवं-
सम्माइ वा० जाव वईइ वा अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे सदे० जाव
इट्ठाणिट्ठे फासे पडिमंवेदेमो, अन्थेगइयाणं णो एवं सणा-
ति वा पम्माति वा० जाव वईइ वा, अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे सदे
० जाव इट्ठाणिट्ठे फासे पडिमंवेदेमो, पडिमंवेदंति पुण ते । तेणं
भंते ! जीवा किं पाणाइवाए उक्कवाइज्जंति पुच्छा ? गो-
यमा ! अन्थेगइया पाणाइवाए उक्कवाइज्जंति० जाव मि-
च्छादंमणसल्ले वि उक्कवाइज्जंति, अन्थेगइया णो पाणा-
इवाए उक्कवाइज्जंति, णो मुसावाए उक्कवाइज्जंति० जाव
णो मिच्छादंमणसल्ले उक्कवाइज्जंति । जेमि पि य णं
जीवाणं ते जीवा एवमाहिज्जंति तेमि पि णं जीवाणं अ-
न्थेगइयाण विरणाते गाणत्ते, अन्थेगइयाणं णो विणाए
णाणत्ते, उक्कवाओ गच्छओ० जाव सव्वहसिद्धाओ । टिती
जहमेणं अंतोमुहुत्त, उक्कामेणं तेर्त्ताम मागगेवमाइं, छ
समुग्घाया केवलवज्जा, उव्वइणा सव्वन्थ गच्छंति० जाव
सव्वहसिद्ध ति, सेमं जहा बेइंदियाणं ।

(रायागहंन्यादि) । (मिय ति) म्यात्कदाचिन्न सर्वदा (ए
गओ ति) एकत एकीभूय संयुज्यन्त्यर्थः । (साहारणमरीरं
बंधंति ति) साधारणशरीरमेकजीवसामान्यं बध्नन्ति प्रथ-
मतया तत्प्रायोग्यपुद्गलप्रहरणतः । (डिई जहा पसवणाए ति)
तत्र श्रीन्द्रियाणामुत्कृष्टा एकांनपञ्चाशद्रात्रिन्द्वानि, चतुरि-
न्द्रियाणां तु पञ्चमासा जघन्या तृभयेपामप्यन्तर्मुहूर्तम । चत्ता-
रि नाण ति) पञ्चन्द्रियाणां चत्वारि मत्यादीनि ज्ञानानि भव-
न्ति, केवलं त्वानिन्द्रियाणामेवेति । (अन्थेगइयाण ति) सं-
ज्ञिनामित्यर्थः । (अन्थेगइया पाणाइवाए उक्कवाइज्जंति
ति) असंयताः (अन्थेगइया नो पाणाइवा० उक्कवाइज्जंति
ति) संयताः (जेमि पि णं जीवाणमित्यादि) येषामपि जीवा-
नां सम्बन्धिना प्राणातिपाताऽदिना न पञ्चन्द्रिया जीवा ए-
वमाख्यायन्ते-यथा प्राणातिपाताऽदिमन्त एत इति तेषामपि
जीवानाम् अस्त्ययमर्थो यदुत्तरेषां संज्ञिनामित्यर्थो विज्ञातं
नानात्वं भेदा यदुत्तरे वयं वध्यादयः, एते तु वधकाऽदय
इति, अस्त्येकपामसंज्ञिनामित्यर्थः, नो विज्ञातं नाना-
त्वमुक्तरूपमिति ॥ भ० २० श० १ उ० ।

पत्तेयसरीरिद्रव्यवर्गणा-प्रत्येकशरीरिद्रव्यवर्गणा-स्त्री० । प्र-
त्येकशरीरिणां यथामंभवमौद्धारिकवैक्रियाहारकृतं जमका-
र्मणेषु शरीरनामकर्मसु प्रत्येकं विस्मयापरिणामेनोपचयमा-
पन्नेषु सर्वजीवानन्तगुणेषु पुद्गलेषु, पं० सं० ।

“ पत्तेय वग्गणा इह, पत्तेयाणं तु उगलमाईणं ।
पंचगहसरीराणं, तणु रुम्मपणमगा जे उ ॥ १ ॥
तन्थेककपणसे, वीससपरिणामउवचिया होति ।
सव्वजियाऽणंतगुणा पत्तेया वग्गणा ताओ ॥ २ ॥ ”

तत्र एकपरमागवधिकस्कन्धरूपा द्वितीया प्रत्येकशरीरिद्र-
व्यवर्गणा, एवमेकैकं परमागवधिकस्कन्धरूपाः प्रत्येकशरी-
रिद्रव्यवर्गणास्तावद्वक्तव्या यावदुक्तप्रत्येकशरीरिद्रव्यवर्ग-
णाः । पं० सं० ५ द्वार ।

पत्तोवग-पत्रोपग-त्रि० । पत्रागयुपगच्छतीति पत्रोपगः । बह-
लपत्रे, स्था० ४ टा० ३ उ० । पत्रप्राप्ते, स्था० ३ टा० १ उ० ।
पत्रोपगते, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

पथ्य-पथ्य-त० । पथि मंत्तयागे हित पथ्यम । क्षपकथ्रणया
गुणत्रये, “ पथं सेयं गित्थुई गित्थ्याणं मिवकरं चव ” इ-
त्येत एकार्थाः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । स्था० । रांगोपशमहे-
तौ, भ० १ श० ८ उ० । हिते, संथा० । जी० । भ० । आतोय-
करे, जा० १ श्रु० १२ अ० । आय० ।

प्रस्थ-पुं० । कुडवचतुष्टयपरिमिते मागधतुलामाने, “ चत्तारि
चव कुडवा, पत्था पुण मागहो हाइ । ” चत्वारश्च कुडवा एकव
पिगिडता एकः प्रस्था मागधा भवति, सोऽपि च धारमप्रमाण-
चिन्तायां सार्धाति द्वादशपलान्यवगन्तव्यः । ज्यो० २ पाह० । “ दो
असईओ पसई, दो पसईओ भइया, चत्तारि सेइया कुडओ, च-
त्तारि कुडवा पत्था चत्तारि पत्था आहणं । ” (दो असईओ पसई
इत्यादि) धान्यभृतेऽवाचमुसीकृता हस्तेऽनर्तान्युच्यते । द्वा-
भ्यामसतीभ्यां प्रसृतिः । द्वाभ्यां प्रसृतिभ्यां सतिता भवति ।
चतसृभि सतिताभिः कुडवः । चतुर्भि कुडवः प्रस्थः ।
चतुर्भिः प्रस्थैरगृहक इति क्रमः । बृ० ३ उ० । आ० ।
अनु० । सूत्र० ।

प्रार्थ पुं० । भवे गिज्जताद्वचप्रत्ययः । प्रार्थने, ग० ।

पथ्यकामुय-पन्थ्यकामुक-त्रि० । पथ्यमिव पथ्यमानन्दकारणं
वस्तु । भ० १५ श० । पथ्यं दृ मयराणं तत्कामयते यः स तथा ।
कृपया परेषां सुखदुःखप्राप्तिपरिहारच्छेदा, भ० १५ श० ।
प्रति० ।

पथ्यग-प्रस्थक-पुं० । काष्ठप्राटने मगधंशरीरजं धान्यमान-
विशेषे, अनु० । विशेषे । जा० । (‘ णय ’ शब्दे चतुर्थभाग
१८७६ पृष्ठ प्रस्थकद्वयान्तप्ररूपणा कृता)

प्रस्थकमानम-

दुब्बलीए कंडियाणं बलियाए छंडियाणं ज्वरमसलपचाह-
याणं ववगयतुमकणियाणं असेइयाणं अफुऱियाणं प-
लगमारिसयाणं एकिक्कीयाणं अट्टेतरमपलियाणं पत्था
णं । मे वि य णं पत्था मागहण, कल्लं पत्था १, सापं पत्था
२, चउमट्टिमाहस्मीओ मागहओ पत्था ।

दुर्वलिकया स्त्रिया कर्गद्वितायां एव उपगतामया छुटितानां मूर्पाऽदिना स्वद्विगमशलप्रत्याह्वानां व्यपगतनुपकारिका-
नामखण्डानां संपूर्णावयवातामसकूटतानां गजिगदितानां
(फलगमस्त्रियाणं) फलकवानितानां कर्कगऽऽदिकर्पणेन, ए-
कैकवीजानां वीतनार्थं पृथक् २ कृतानांमित्यर्थः । एवंविधानां
साडेडादशपदानां तन्दुलानां प्रस्थको भवति णं वाक्याल-
ङ्कारः । पलाऽऽदिमान यथा पञ्चभिर्गुणाभिर्मापः पञ्चशमापः
कर्पः, अशतिगुणाप्रमाण इत्यर्थः । स यदि कनकस्य तदा सु-
वर्णमेव, नान्यस्य रज्ज्वाऽऽदेति । चतुर्भिः कर्पैः पलमिति,
विशत्यधिकशतप्रत्यगुणाप्रमाणमित्यर्थः ३२० । सोऽपि च प्र-
स्थकः सगंध भवां मागध इत्युच्यते । (कल्लं ति) स्वः प्रातः-
काल इत्यर्थः । प्रस्थो भवति भोजनार्थेति (सार्यामिति)
संध्याया प्रस्थो भोजनार्थेति २ । एकस्मिन्मागधप्रस्थके कति
तन्दुला भवन्ति ? इत्याह—(चउमट्टुत्ति) चतुःषष्टितन्दुलमा-
हर्षिको मागधप्रस्थो भवत्येकः । त० । 'पथ्यग जे पुरा आसी,
हीणमाणा उ तंऽपुणा । माणमंटाणि भन्नाणि, सो हि जाण
तहेव य ॥ १ ॥ व्य० १ उ० । पथ्ये, विशु० ।

पार्थक-त्रि० । समीहके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

पथ्यगद् प्रस्थकाद्ध-न० । कुडचट्टर्यामितमगधं दशप्रसङ्गे धा-
न्यमानविशेषे, रा० ।

पथ्यह-प्रस्तुत-पु० । प्रस्तरे, रा० । प्रस्तारे, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । रचनाविशेष इत्यमरः । स्था० ३ टा० ४ उ० । सू०
प्र० । प्रतरे, स० । भवभानामया ताले, प्रज्ञा० २ पद० । वि-
मानप्रस्तटा अन्व० । स० ६० सम० ।

पथ्यडोदथ प्रस्तुतोदक-त्रि० । समजले भ० ६ श० ८ उ० ।

पथ्यण-प्रार्थन न० । अभिलोपितस्य चिन्तने, उत्त० ३२ अ० ।
अनुमते, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

पथ्यगया प्रार्थनता स्त्री० । स्वार्थे तल । परं प्रति दृष्टार्थया-
चक्रायाम्, भ० १० श० ४ उ० ।

पथ्यग्या प्रार्थना स्त्री० । अभिलोपि, आच० ४ अ० । पं० म० ।
आशंतायाम्, पञ्चा० ४ विव० । ("तिथ्यगमं पत्नीयंतु"
इति मौल्यशार्थतायाक्यानि 'चेद्वयं दण' शब्दे तृतीयभागे
१३१६ पृष्ठ व्याख्यातानि) ('आरागं वाहिलहं समाह्विर-
मुत्तमं दितु । " इति 'गिधाग' शब्दे चतुर्थभागे २१०६ पृष्ठ
व्याख्यातम्)

पथ्यगामथ्य प्रार्थनाऽऽत्मक-त्रि० । याचक्रामथे, "देविद-
चक्रवाह-तणारगुणरिद्धि कथगामथ्ये ।" आच० ४ अ० ।

पथ्यगण पथ्यदत्त-न० । शस्त्रेण, पथ्या० । जा० । " पथ्यगणं
संज्ञकं च पाहिजं । " पा३० ना० १२४ गाथा ।

पथ्यर-प्रस्तर-पुं० । "स्वास्थ्य थाऽसमस्तस्त्वये ।" ॥२॥४४॥
इति स्तम्य थः । प्रा० २ पाद० । प्रतरे, जा० १ श्रु० १ अ० ।
पापाने व्य० १ उ० । आ० म० ।

पथ्यरंर-प्रस्थगन्तर-न० । पापानान्तरे, स्था० ४ टा० १ उ० ।

पथ्यरग-प्रस्तरग-न० । आम्नरगे, (विह्वंता) "पथ्यरगं नथ्य
वा फलगा प्रेषति ।" ति० चू० २ उ० ।

पथ्यरमल्लिअ-देश्य-हात्ताल्लरणे, देश० २६ वर्ग ३६ गाथा ।

पथ्यरमीया प्रस्तरमीता-स्त्री० । प्रस्तरगऽऽकुले क्षेत्रे, वृ० १
उ० १ प्रक० ।

पथ्यरिअ-प्रस्तृत-त्रि० । विस्तृते, "पथ्यरिअं अशुअं ।" पा३०
ना० २१४ गाथा ।

पथ्यरेत्ता प्रतीय-अव्य० । प्रस्तृतान् विश्रायत्यर्थः । स्था०
६ टा० ।

पथ्यव-प्रस्ताव-पुं० । प्र-स्तु-घञ् । "घञ्घृजेर्वा" ॥८॥ १ । ६८ ॥
इति सूत्रेण वैकल्पिकाऽऽकारः । प्रा० १ पाद० । अवसरे, देशः
प्रस्तावोऽवसरे विभागः पर्याय इत्यनर्थान्तरम् । आ० म०
१ अ० । दश० । विशेषः ।

पथ्या-प्र स्था-धा० । प्रस्थाने, अवस्थितौ, ति० १ श्रु० ३
वर्ग ३ अ० ।

पथ्याण-प्रस्थान-न० । प्रयाणे, "एतसु अन्धाणं, पथ्याणं ठा-
ण्य च कायव्यं ।" द० प० । परलोकासाधनमार्गे, ति० १ श्रु०
३ वर्ग ३ अ० । म० ।

पथ्यार-प्रस्तार-पुं० । स्थापनायाम्, अनु० । प्रायश्चित्तरच-
नारविशेषे, वृ० ।

पद कल्पस्य प्रस्तागः । सूत्रम-

छ कल्पस्य पथ्याग पापता । तं जहा पाणाइवायम्म वा-
यं वयमाणे १, मुसावायम्म वायं वयमाणे, २ अदिनादाग-
स्स वायं वयमाणे ३, अविग्गयावायं वयमाणे ४, अपु-
ग्गियावायं वयमाणे ५, दामवायं वयमाणे ६, इक्खं कपम्म
छ पथ्यारे पथ्यरेत्ता मम्म अपडिपूरेमाणे तद्वाणपत्ते
गिया ॥ २ ॥

अस्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह-

तुल्लहिकरणे मंगा, तुल्लहिगारा नि वाइओ दोमो ।

अहवा अयमधिगारो, सा आवत्ती इहं दागं ॥ ६६ ॥

इत्येवमनन्तरं प्रस्तुतसूत्रयोस्तुल्याधिकरणमसंग्रह्यमानः
पदसंख्यालक्षणोऽधिकार इत्यर्थः । यत्राचिको दोपः तुल्या-
धिकारः, उभयोरपि सूत्रयोर्वचनदोषोऽधिकृत इति भावः ।
अथवा अयमपरोऽधिकार उच्यते-सा पूर्वसंबोक्ता शोधिरा-
पत्तिपु गा. इह तु तस्या एव शोधिदीनमार्थीकयते । अनेन सं-
वन्धेनाऽऽज्ञातस्यास्य (२ सूत्रस्य) व्याख्या-कल्पः साधुसमा-
चातः । तस्य संवन्धितस्मार्तहनुहिकारणव्याप्रस्तागः प्राय-
श्चित्तरचनाविशेषाः, पद प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्राणार्तिपातस्य
वादेवार्ता वाच्यं वदति साधोः प्रायश्चित्तप्रस्तागोऽधिकारः
उच्यते एकः । एवं सृपावादस्य वादे वदति द्वितीयः । अदत्ता-
दानस्य वादे वदति तृतीयः । अविगर्निघने यद्वा-न विद्यते
विगर्निरस्या सा अविगर्निका स्त्री, तद्वादे वदति चतुर्थः ।
अगुरुषो नपुंसकस्तद्वादे वदति पञ्चमः । दासवादं वदति ष-
ष्ठः । इतान्पुपदर्शने एवंप्रकारेणेतान पद कल्पस्य प्रस्ताग-
न प्रायश्चित्तरचनाविशेषान् प्रस्तौति अभ्युपगमन आत्म-
नि प्रस्तुताः स्वधिया प्रस्तार्थिता अभ्याख्यानदाता साधुः
सम्यगप्रतिपृश्येन अभ्याख्येयार्थस्यासदभूततया अभ्याख्या-
नमर्थनं कर्तुमशक्नुवन् तस्यैव प्राणार्तिपाताऽऽदिकर्तुरिय-
रथान् प्राप्तं तदुत्थातमासः स्यात्, प्राणार्तिपाताऽऽदिका-

गी च द्गडनीयो भवेदिति भावः । अधवा प्रस्तारान् प्र-
स्तीर्य चिरन्तनस्याच्चाऽऽर्येणाभ्याख्यानदाता अप्रतिपूरयन्
अपरापरप्रत्ययवचने समर्थं सत्यमकुर्वन् तत्स्थानप्राप्तः, क-
र्तव्य इति शेषः । यत्र प्रायश्चित्तपदं विवदमानोऽवतिष्ठते, न
यदीतरमारभते, तत्पदं प्रापणीय इति भावः । एष सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यकारो विषमपदव्याख्यामाह-

पट्यारो उ विरचणा, स जेतिसंछेदगणितपच्छित्ते ।

पच्छित्तेण तु पण्यं, तस्म तु भेदा बहुविगण्णा ॥७०॥

प्रस्तारो नाम-विरचना, स्थापना इत्यर्थः । स च चतुर्धा-
ज्योतिषप्रस्तारः, छन्द-प्रस्तारो, गणितप्रस्तारः, प्रायश्चि-
त्तप्रस्तारश्चेति । अत्र प्रायश्चित्तप्रस्तारेण प्रकृतं, तस्य च प्रा-
यश्चित्तस्यामी बहुविकल्पा अनेकप्रकारा भेदा भवन्ति ।

तद्यथा-

उष्वातमणुग्धाने, मीमे य पमंगि अप्पमंगी य ।

आवज्जणदाणां, पडुच्च वत्तुं दुपक्खे वि ॥ ७१ ॥

इह प्रायश्चित्तं द्विधा-उदवातम्, अनुद्धानं वा । उदवातं
लघुकं, तच्च लघुमासाऽऽदि । अनुद्धानिकं गुरुकं, तच्च गुरु-
मासाऽऽदि । तदुभयमपि द्विधा-मिश्रं, चशब्दादमिश्रं च ।
मिश्रं नाम-लघुमासाऽऽदिकं, तपःकालयोरैकतरेण द्वाभ्यां
वा गुरुकं, गुरुमासाऽऽदिकं वा, तपसा कालेन वा
द्वाभ्यां वा लघुकम् । अमिश्रं तु लघुमासाऽऽदिकं तपः-
कालाभ्यां द्वाभ्यामपि लघुकं गुरुमासाऽऽदिकम्, द्वाभ्याम-
पि गुरुकम् । उभयमपि च तपःकालविशेषरहितं पुनरपि
द्विधा-प्रसङ्गि, अप्रसङ्गि च । प्रसङ्गि नाम-यद्भीषणप्रतिभेदा-
रूपेण शङ्काभोजिकाघाटिकाऽऽदिपरम्परारूपेण वा प्रसङ्गेन
युक्तम् । तद्विपरीतमप्रसङ्गि । भूयो-प्येतदेकं द्विधा-आपत्ति-
प्रायश्चित्तं, दानप्रायश्चित्तं च । एतन्मर्ममपि प्रायश्चित्तं च द्वि-
पक्षेऽपि-अवगणयन्ते, अमणीयं च वस्तु प्रतीत्य मन्तव्यः ।
वस्तु नाम-आचार्याऽऽदिकं, प्रवर्तिनीप्रभृतिकं च । ततो यस्य
वस्तुनो यत्प्रायश्चित्तं योग्यं तत्तस्य भवतीति भावः । ए-
ष प्रायश्चित्तप्रस्तार उच्यते ।

"सम्मं अपडिपुंमाणं ति" पदं व्याचष्टे-

जारिमण्णऽभिसत्तो, स चाधिकारी ण तस्म सगणस्म ।

सम्मं अपूरयंतां, पच्चंगिरमप्पणो कुणति ॥ ७२ ॥

यादृशेन द्दुर्गमरणाऽऽदिना अभ्याख्यानेन स साधु-
भिशतोऽभ्याख्यातः स तस्य स्थानस्य नाधिकारी न
योग्यः, अप्रमत्तत्वात् । अतोऽभ्याख्यानं दत्त्वा सम्यगप्र-
तिपूरयन् अनिर्वाहयन् आत्मनः प्रत्याङ्गिं करोति, तं
दोषमात्मनो लगयतीत्यर्थः । कृता विषमपदव्याख्या भा-
ष्यकृता ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः-

छेच्चैव य पन्थारा, पाणवहे मुमे" अदत्तदाणे अ ।

अविरति अपुरिसवादे, दाये वादे व वदमाणे ॥७३॥

पण्डेय प्रस्ताव भवन्ति । तद्यथा-प्राणवधवादं, सृष्टावाद्वाद-
मदत्ताऽऽदानवादं-मर्विरीतकावादं-मपुरुषवादं, दासवादं च
वदन्ति । इति ।

तत्र प्राणवधवादे प्रस्तारं तावदभिधित्सुराह-

दद्दुर सुणए सप्पे, मूमग पाणातिवाद्दुदाहरणा ।

एतेसि पट्यारं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥७४॥

प्राणातिपातं एतान्युदाहरणानि निदर्शनानि भवन्ति-द-
र्दुरः, शुनकः, सर्पो, मूषकश्चेति । एतेषामतिद्विषयमित्यर्थः ।
प्रस्तारं प्रायश्चित्तरचनाविशेषं यथानुपूर्व्या वक्ष्यामि ।

तत्र द्दुर्गविषयं तावदाह-

ओमो चोदिज्जतो, दुपेहियाऽऽदीमु संपसारेति ।

अहमवि णं चोदिस्सं, ण य लब्धति तारिसं छिदं ॥७५॥

अवमोऽवमरात्रिको रात्रिकेन दुःप्रत्युपक्षिताऽऽदिषु स्थलि-
तेषु भूयो भूयो बोध्यमानः संप्रसारयति मनसि पर्यालोचयति ।
(अहमवि णं) एनं रात्रिकं नोदयिष्यामि, एवं पर्यालोच्य
प्रयत्नेन गवेययतांऽपि तादृशं छिदं रात्रिकस्य न लभते ।

अत्रेण घातिण् द-हुरम्मि दद्दु चलणं कतं ओमो ।

उद्वितो एम तुमे-ण वत्ति वितियं पि तं खत्थि ॥७६॥

अन्यदा च भिक्षाऽऽदिपर्यटते अन्येन केनाऽपि द्दुर्गे घाति-
ते रात्रिकेन तस्यापरि चरणं पादं कृतं दृष्ट्वा अवमो
प्रवीति-एष द्दुर्गस्त्वया अपद्राविः । रात्रिको वाक्त्रि-न म-
या अपद्रावितं, द्वितीयमपि सृष्टावादवतं ते तथ नास्ति ।

एवं भगवत्स्तस्यं प्रायश्चित्तरचना-

वच्चति भणाति आलो-य निकाए पुच्छित्ते गिसिद्धे य ।

साहु गिहि मिलिय मव्वं, पन्थारं जाव वयमाणो ॥७७॥

मासो लहुओ गुरुओ, चउरो लहुगा य होति गुरुगा य ।

छम्मासा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥७८॥

स एव मुक्त्वा ततो निवृत्त्याऽऽचार्यसकाशं व्रजति मास-
लघु, आगत्य भणति-यथा तेन द्दुर्गे मारितः, एवं भण-
तो मासगुरु । योऽवमाभ्याख्याता स गुरुणा सकाशमागतः,
आचार्यैश्चोक्तम्-(आलोय ति) सम्यगालोचय किमयं
भवता द्दुर्गे मारितः । स प्राह-न मारयामि । एवमुक्ते प्र-
त्याख्यानदातुश्चतुर्लघु (निकाय ति) इतः निकाचरति । रा-
त्रिकस्तु भूयोऽपि तावदेव भणति, तदा चतुर्गुरु । अवमरा-
त्रिको भणति-यदि न प्रत्ययस्ततः तत्र गृहस्थाः सन्ति, ते
पृच्छयन्तां, ततो वृषभा गन्धा पृच्छन्ति, पृष्टे च सति पदं
लघु । गृहस्थाः पृष्टाः सन्तः (निमिडे ति) निषेधं कुर्वन्ति, ना-
स्माभिर्द्दुर्गव्यपरांणं कुर्वन् दृष्ट इति पदगुरु । (साहु ति)
ते साधवः समागताः आलोचयन्ति नापद्रावित इति तदा
च्छेदः । (गिहि ति) अथैवमभ्याख्यानदाता भणति-गृह-
स्था असंयता यत्प्रतिनाम जेतदलीकं सत्यं वा
ब्रुवन्ते, एवं भणतो मूलम् । अथामो भणति (मिलिय
ति) गृहस्थाश्च ययं चैकव मिलिता अतं पुनरेक इति
ब्रुवन्ते अनवस्थायम् । सर्वेऽपि ययं प्रवचनस्य बाह्या इति भ-
णतः पार्गाञ्चकम् । एवमुत्तरेण वदतः पार्गाञ्चकं याव-
त्प्रायश्चित्तप्राप्तये भवति ।

अथदमेव भावयति-

किं आगओऽसि गाहं, अडामि पाणवहकारिणा मद्धि ।

सम्मं आलोएत्ति य, जा तिप्पि तमेव वियडेति ॥७९॥

पत्थार

रान्तिकं विना स एकाकी समायातः । गुरुभिरुक्तः-किमे-
ककी त्वमागतोऽसि ? स प्राऽऽह-नाहं प्राणवधकारिणा सार्द्ध-
मटामि । एवमुक्ते रान्तिक आगतः । गुरुभिरुक्तः-सम्यगालोचय
कोऽपि प्राणी त्वया व्यपरोपितो न वेति । स प्राह-न व्यपरो-
पितः । एवं त्रीन् वारान् यावदालोचाप्यते, यदि त्रिष्वपि वा-
रेषु तदेव विकटयति आलोचयति, तदा पारस्फुटमेव
कथ्यते ।

तुम ए किर ददुरओ, हओ सि मो वि य भणानि ण मए नि ।
तेण परं तु पसंगो, धावति एके य विनिए वा ॥८०॥

किलेति द्वितीयस्य साधोर्मुखादस्याभिः धृतं-त्वया ददुरो
हतो विनाशितः । स प्राऽऽह-न मया हत इति । ततः पर्येवंम
णानान्तरं प्रसङ्गः प्रायश्चित्तवृद्धिरूप एकास्मिन् रान्तिके
द्वितीये वा अवमरान्तिके धार्यति । किमुक्तं भवति ?-यदि तेन
रान्तिकेन सत्यमेव ददुरो व्यपरोपितस्ततो यदि सम्यगा
लोचयति भणयमानो भूयो भूयो निहते तदा तस्य प्राय-
श्चित्तवृद्धिः । अथ तेन न व्यपरोपितस्तत इतरस्याभ्याख्यानं
निकाचयतः प्रायश्चित्तं वर्द्धते ।

इदमेव भावयति-

एकस्स सुमावादां, काउं निरहाइणो दुवे दोसा ।

तन्थ वि य अप्पमंगी, भवति एको व अन्नो वा ॥८१॥

एकस्याभ्याख्यानदानुरेक एव मृषावादलक्षणं दोषः । यस्तु
दधुर्वचनं कृत्वा निवृत्तं तस्य द्वौ दोषौ । एकः प्राणनिपातदो-
षो, द्वितीयो मृषावाददोष इति । तत्राऽपि चाभ्याख्याने, प्रा-
णानिपातं च कृतेऽन्येकोऽन्यो वाऽवमरान्तिको यद्यप्रसंगी भ-
वति तदा न प्रायश्चित्तवृद्धिः । किमुक्तं भवति ?-यद्यवमरान्ति-
कोऽभ्याख्यानं दत्त्वा न निकाचयति, गो वा अभ्याख्यातः
सोऽपि न रुप्यति, तदा न प्रायश्चित्तवृद्धिः । अथाभ्याख्यातो
भूयो भूयोः समर्थयति, इतराऽपि भूयो रुप्यति, तदा प्राय-
श्चित्तवृद्धिः । एवं ददुरविवक्षितः प्रस्तारो भवति । शुनकसर्प-
मूषकविषया अपि प्रस्तारा एवंमेव भावनीयाः । गतः प्राणा-
निपातप्रस्तारः ।

सम्प्रति मृषावादाऽदत्ताऽऽदानयो प्रस्तारमाह-

मोसम्मि संखडीए, मोयगगहणं अदत्तदारणम्मि ।

आरोवणपत्थारो, तं चेव इमं तु शाणत्तं ॥ ८२ ॥

मृषावादे संखडीविषयं दर्शनम्, अदत्तादाने मोदकग्रहण-
म्, एतयोर्द्वयोरप्यारोपणायाः प्रायश्चित्तस्य प्रस्तारः स
एव मन्त्रव्यः । इदं तु नानात्वं विशेषः-

दीणकलुणेहि जायति, पडिमिद्धो विमति एमणं वहति ।

जंपति मुहपियाणि य, जांगतिगिच्छानिमित्ताई ॥८३॥

कस्यामपि संखड्यामकालत्वात्प्रतिसिद्धः साधु अन्यत्र गतैः,
ततो मुहूर्तान्तरे रत्नाधिकेनोक्तम्-ब्रजाम् संखड्यामित्रानी
भोजनकालः सम्भाव्यत । अवमो भणति-प्रतिपिद्धोऽहं न
ब्रजामि । ततोऽस्यां निवृत्त्याऽऽचार्योदमालोचयति-यथाऽयं
दीनकलणवचनेनोच्यते, प्रतिपिद्धोऽपि च प्रविशति, एषणां
बहति प्रेरयति । अथवा एष गृहं प्राविष्टो मुखप्रियाणि

योगाचिकित्सानिमित्तानि जल्पति । एवंविधमृषावादवाद् वर-
तः प्रायश्चित्तप्रस्तारो भवति ।

स चाऽयम्-

वच्चइ भाणइ आलो-यय शिकाए पुच्छिए शिसिद्धे य ।

साहु गिहिम्मि य सव्वे, पत्थारो जाव वदमाणे ॥८४॥

मासो लहुओ गुरुओ, चउरो लहुगा य होति गुरुगा य ।

छम्मासा लहु गुरुगा, ठेदो मूलं तह दुगं च ॥८५॥

गायाद्यमपि गताथम् ।

अथादत्ताऽऽदाने मोदकग्रहणरूपान्तं भावयति-

जा फुमति भाणमेगो, वितिओ अस्सत्थ लहुए ताव ।

लद्धण शीति इयरो, तदिस्स इयं कुणति कोइ ॥८६॥

एकत्र गृहे निजा बन्धा, साऽयमेव गृहीता, यावदसौ एको-
ऽवमरान्तिको भाजनं स्पृशति सम्यगादिष्टं तावत् द्वितीयो
रत्नाधिकोऽन्यत्र संखड्यां ब्रजुकान् बन्धा च निर्गच्छति, इ-
तरः पुनरवमस्तान् मोदकान् दृष्ट्वा काश्चिदीर्ष्यालुरिदं करोति-
"वच्चइ" गाहा (८४) "मासो लहुओ" गाहा (८५) (वच्चइति)
संनिवृत्त्य गुरुसकाशं व्रजति, आगम्य च भणति आलोचयेति,
रत्नाधिकेनादत्ता मोदका गृहीता इति । शेषं प्राग्बत ।

अथाऽविरतिवादे प्रस्तारमाह-

रातिणियवातितेणं, खलियमिलियपेलेएण उदएणं ।

देवउले मेहुणम्मि य, अक्खाणं वा कुडंगे वा ॥८७॥

काश्चिदवमरान्तिको रत्नाधिकेनाभिर्दणं शिष्यमाणः चिन्तयति-
एष रत्नाधिकवातेन रत्नाधिकोऽहमिति गर्वेण मां इशविधच-
क्रवालसामाचार्यामस्मलितमपि कषायोदयेन तर्जयति । यथा
हे कुट्ट ! शिष्यक ! स्खलितोऽस्मीति तथा मां भिन्नतरमपि पदं
पदेन विच्छिन्नं सुखमुच्चारयन्त हा दृष्ट शैक किमिति मित्रितमुच्चा-
रयन्मिति तर्जयति । तथा (पिप्पुण -) अन्यैः साधुभिर्वार्यमाणोऽ-
पि कषायोदयेन मां हस्तेन प्रेरयति । अथवेवा सामाचारी-र-
त्नाधिकस्य सर्वे कृन्तव्यमिति, ततस्तथा करोमि, यथैष मरुत-
घुको भवति, ततोऽन्यदा ह्यावपि निजाचर्यायै गतौ तृपितौ
सुभुक्तौ चेत्येवं चिन्तितधनौ यदस्मिन्तार्यादेवकुम्बे कुम्बे
वा वृक्षविषमे प्रथमालिकां कृत्वा पानीयं पास्याम इति । एव
चिन्तयित्वा तौ सुखं स्थितौ । अत्रान्तरे अवमरत्नाधिकः
परिव्राजिकामेकां तद्भिमुखमागच्छन्तीं दृष्ट्वा स्थितो, लब्ध एव
इदानीमिति चिन्तयित्वा न रत्नाधिकं वदति-अहो ज्येष्ठाऽऽयं !
कुरु त्वं प्रथमालिकां, पानीयं वा, अहं पुनः संज्ञां व्युत्सृज्यामि ।
एवमुक्त्वा त्वरितं वसतावगम्य मैथुने अव्याख्यातुं दातुं य-
थाऽऽज्ञोचयति, तथा दर्शयति-

जेट्टजेण अकजं, सजं अज्जाधरे करं अजं ।

उवजीवितोऽत्थ भंते !, मए वि संसट्टकणोऽत्थ ॥८८॥

ज्येष्ठाऽऽज्ञेयाद्य सद्य इदानीमार्यागृहे कृतमकार्यं मैथुनसेवास-
क्षणं, ततो यदत्र तत्संसर्गतो मयाऽपि संसृष्टकरो मैथुन-
प्रतिसेवनेऽस्मिन् प्रस्तावे उपजीवितः । अत्राऽप्ययं प्रायश्चित्त-
प्रस्तारः-(" वच्चति भणानि गाहा " (८४) (" मासो ल-
हुओ गाहा " (८५) अवमरान्तिको निवृत्त्य गुरुसकाशं व्रज-
ति लघुमासः । आगम्य च (गुरुसकाशं) ज्येष्ठाऽऽज्ञेयं मया
वाऽऽकृत्यामलेशितमतो मम तावन्महाव्रतान्वारोपयन्, एवं रत्ना-

धिकस्य समूहजनानि प्रायेण भणतो गुरुमासस्ततोऽधिक आगतः । सूरिणा भणित - किं त्वया सस्पृष्टकल्प आसेवितः ? । स प्राऽऽह - नाऽऽसेवितः, ततश्चतुर्लघु, इतरो निकाचयति चतुर्गुरु, इत्यादि प्राग्बद्धव्यम् । गतोऽवर्तिकावाहः ।

अथापुरुषवादमाह-

तइउ त्ति कधं जाणसि, दिट्ठा णियया से तेहिं मे वुत्तो ।

वट्ठति ततिओ तुज्झं, पव्वावेतुं मम वि संका ॥८६॥

दीसति य पाडिक्खं, धितचंकमितसरीरभासाहिं ।

बहुमो अपुरिसवयणे, सवित्तराऽऽरोवाणं कुञ्जा ॥८७॥

कोऽपि साधुस्तथैव चित्तान्वेषी भिक्षातो निवृत्त्य रत्नाधिकमुद्दिश्याऽऽचार्य भणति-एव साधुस्तृतीयस्त्रीशिक्षः । आचार्यः प्राऽऽह-कथं जानासि ? प्राऽऽह-भयनस्य निजका दृष्टाः तैरहमुक्तः-वर्त्तनं युष्माकं तृतीयः प्रव्रजयितुम् । ततो ममाऽपि हृदयशङ्का जाता । अपि च-अस्य साधोः प्रतिकूप नपुंसकाऽनुरूपं धितचक्रकमितशरीरभाषाऽऽदिभिल्लकणैर्दृश्यते, एव बहुजः अपुरुषवचने नपुंसकवादे वर्त्तमानस्य सविस्तरगमारापणां कुर्यात् । तद्यथा-“ वव्वति जणाति गाहा ” (८४) “ मासो लहुओ गाहा ” (८५) । स निवृत्त्य एकाकी प्रतिश्रयं वर्ज्जितं लघुमासः, आगतो गुरुन् भणति एव साधुस्त्रीशिक्ष एतदायस-ज्ञानकैरुक्तः, अतो गुरुमासः । शेषं प्राग्बत् ।

अथ दामवादमाह-

खरउ त्ति कधं जाणसि, देहाऽऽयारा कधेति मे हंटी ।

छिकोवण दुब्भंढो, गीयाऽऽसी दारुणमभावो ॥८८॥

कोऽपि साधुस्तथैव रत्नाधिकमुद्दिश्याऽऽचार्य भणति-अयं स धुः खरको दाम इति । आचार्य आह-कथं जानासि ? इतरः प्राऽऽह-एतद्वीथिनिजकैर्मम कथयतम् । तथा देहाऽऽकाराः कुब्जताऽऽद्य- (नित्यस्य, हन्दाऽप्युपदर्शने । दामस्य कथयन्ति । तथा (छिकोवणं) शब्दकोषनाम्यम् । “ दुब्भंढो ” नाम-असंवृतपरिवारानाऽऽदिः, नाचऽऽनी नीचनेर आसने उपपश्यनशीलः, दारुणस्यभाव इति प्रकटार्थः ।

“ अथ देहाऽऽकारं त्ति ” पदं व्याख्याति-

देहेण वा विस्वो, खुजो वडभा य बाहिरप्पादो ।

फुट्ठमेय मे आयारा, कधेति जह एम खरउ त्ति ॥८९॥

स प्राऽऽह-देहेनाप्यथ विस्वः । तद्यथा-खुजो, वडभा, बाह्यगद्गद्वा । एवमादयस्त्वस्याऽऽकाराः स्फुटमेव कथयन्ति यथा खरको दाम इति ।

अथाऽऽचार्य माह-

केइ सुख्व दुरूवा, खुजा वडभा य बाहिरप्पाया ।

न हु ते परिभवियव्वा, वयणं च अणारियं वोत्तुं ॥९०॥

इह नामकर्मादयैर्विचक्षणैः कर्त्तव्यं राजकुलोत्पन्ना अपि दास्य-ऽऽदयः सुरूपा भवन्ति; केचित्तु राजकुलोत्पन्ना अपि दुरूपा कुब्जा वडभा बाह्यगद्गद्वा अपि जयन्ति; अतो (न हु) नैव ते परिभवितव्याः, अनार्ये च वचनं दास्याऽयमित्यादिकं वक्तुं न योग्यः । अत्रापि प्रायश्चित्तप्रस्तारः-“ वव्वति भणानि गाहा ” (८४) । “ मासो लहुओ ” गाहा (८५) । गतो दासवादः ।

अथ चित्तीयपदमाह-

विइयपयमणाभोगे, सहसा वोत्तुण वा समाउटो ।

जाणंतो वावि पुणो, विविचणट्ठा वदे जाहिं ॥ ९४ ॥

चित्तायपदं अनाभोगेन सहसा वा प्राणवधाऽऽदिविषयवाद-मुक्त्वा नृत्यः समावर्त्तिते प्रत्यावर्त्तिते मिथ्यादुष्कृतं न पुनः करणेत दद्यादित्यर्थः । अथवा-जानन् अपि पुन शब्दो विशेषणः । स चैतद्विशिष्टाष्ट-योऽयावः सहि प्रव्रजितास्तस्य विवेचनार्थं प्राणातिपाताऽऽदिवादमाप्य वदेत्, यतमा बुद्धे जिनां गण निर्गच्छति (?) । बृ० ६ उ० । म्या० । संग्रहाऽऽदि-के नयराशौ, प्रस्तार्यते येनोत प्रस्तारः । सम० १ काण्ड । “ तित्थयरवयणसगहविसेसमूलनागराणां । ” विस्तार, नि० सू० १ उ० । प्रस्तार्यते इति प्रस्तारः । कट, बृ० १ उ० ३ प्रक० । (“ पत्थारो अतो जाहिं, अतो बधाहिं चित्तिमालि उवरि । ” [२०१] इत्यादि गाथा ‘ वसहिं ’ शब्दः) कटकमदं, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पत्थारपमंग-प्रस्तारप्रसङ्ग-पु० । प्रस्तारः प्रस्तरण, प्रसङ्ग वत्त-

रात्तरदुःखसमन्व इत्यर्थः । प्रस्तारप्रसङ्गजे, नि० सू० ४ उ० ।

पत्थारी-देशो-स्त्री० । निकरं, प्रस्तारं च । द० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

सन्तारकं, “ पत्थारी स्वथरां । ” पा० ना० १५ ३ गाथा ।

पत्थाव प्रस्ताव-पु० । समय, पा० ना० ६७ गाथा ।

पत्थावाय-पत्थावात-पु० । वनस्पत्यादिर्वाते वायो, ज० ४ शा० २ उ० ।

पत्थिअ-प्रार्थित-पु० । प्रार्थनं प्रार्थो, णजनादन्व । प्रार्थः संजा-तः ऽस्मिन्निति प्रार्थितः । अजिलाषाऽऽमके (जी० ३ प्रति० ४ अत्रि० । नि० ।) प्रार्थनारूपऽर्थे, विपा० १ श्रु० १ अ० । भ० । जगदुत्तरप्रार्थनाविषये, विपा० १ श्रु० १ अ० । अजिलपिते, दशा० १ अ० । कदपणो ज्ञा० अष्टु वाङ्मते, भ० ११ शा० ७ उ० । लघुमाशमिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । चिन्तिते, श्रौ० । “ चित्तिप कप्पिप पत्थिप मणागप सकप्प । ” एकार्थाः । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

प्रस्थित-त्रि० । “ स्मः ठा-थक्-चिट्ट-निगप्पा. ” ॥ ८ । ४ । १६ ॥

इति बाहुवृत्तत्वात् ठट्ठम । प्रा० ४ पाद । एतत्ते, “ पत्थाणे प-त्थिय । ” (पत्थाणे स्ति) प्रस्थानं परलोकसाधनमार्गं प्रस्थितं प्रवृत्तं फलाऽऽशाहारणार्थं, गमने वा प्रवृत्तम् । भ० ११ शा० ९ उ० । शा० अर्थे, द० ना० ६ वर्ग १० गाथा ।

पत्थिया-प्रस्थिका-स्त्री० । पिटक, यशमयभाजनविशेष, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

पत्थिव-पार्थिव-त्रि० । पृथिवीविकारऽर्थे, यथा पार्थिवं शस्त्रं पृ-थिवीविकारनिष्पन्नं शस्त्रम् । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । पृथिवीध्वरं राजानं, ज० ।

३६ नृपगुणाः पञ्चविंशताऽधिकप्रशस्तैः पार्थिवगुणैर्युक्तः ।

ते चम-

“ अथ्यङ्ग १ लक्षणपूर्णं २-रूपसंपत्ति ३ भूतनुः ।

अमदो ४ जगदोज्ज्वल ५, यशस्वी ६ च कृत्वा लुहन् ७ ॥ १ ॥

कलासु कृतकर्मा ८ च, शुद्धराजकुलोद्भवः ९ ।

पुत्रानुग १० शिश्नाङ्ग ११ अ, प्रजागर्भा १२ प्रजागुरुः १३ ॥ २ ॥

समर्थनः पुमर्थोता, त्रयाणां सममात्रया १४ ।

कोशमान १५ नित्यबन्धश्च १६, चरहण १७ दृग्मन्त्रहण १८ ॥ ३ ॥

अभिरुक्मोयोगी १५ च. प्रतीकः शस्त्र २० शस्त्रयोः २१ ।
निग्रहा २२ अनुग्रहपरो २३. निनञ्चो दुष्टशिष्टया. २४ ॥ ४ ॥
उपायजितराज्ययो २५-दानशोण्डो २६. ध्रुव जयी २७ ।
न्यायप्रियो २८ न्यायवेत्ता २९. व्यसनानां व्यपामक ३० ॥ ५ ॥
अश्वायवारी ३१ गामनारी ३२-दाय ३३ चातुर्यभाषन. ३४ ।
प्रणामाधिककोध ३५-स्तार्थकः सार्विको ३६ नृप ॥ ६ ॥
एत पाठमिदार्थः । ज० ३ वक्र० । " नरनाहो पथिवानि-
वा राया । " पाठ० ना० १०० गाथा ।

पत्थीला-देशी-न० स्थूलवस्त्रे, दे० ना० ६ वर्ग ११ गाथा ।

पत्थुय-प्रस्तुत-त्रि० । अधिकृते, पञ्चा० १८ विव० । आव० ।
अनु० । विशेष० । सूत्र० ।

पत्थेमाण-प्राथयमान-त्रि० । अभिलषति, " अन्न पि य मे
नाम, कामा रोगं तं पत्थिया विंति । कामे पत्थेमाणे, रोगे पत्थेइ
स्त्रु जन्तु ॥ १५ ॥ " दश० २ अ० ।

पद-पद-न० । पद्येते इति पदम् । अर्थपरिसमाप्तिशब्दे.
प० चू० १ कल्प । " अन्धुयलद्धी जन्तु, नं होति पदं ति । "
प० भा० १ कल्प । भ० । ('पय' प्रकरणे विस्तरं वक्ष्यामि).

पदअ-गम्-धा० । गतौ. " गमेर्द-अडच्छाणुवजावज-
सोऽक्रमाकुस-पञ्चद-पञ्चद शिम्मह-गी-गीण-शीलुक-पद-
अ-रम्म-परिअत्त-वाल पारअल-णिग्गिणाल-णिवहावनंहाव-
हराः " ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गमधानाः 'पदआ'
आदेशः । पदअइ । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

पदग-पदक-पुं० । पिशाचभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

पदग-पदाग्र-न० । पदानामग्रं पदाग्रम् । पदपरिमाणं, नि०
चू० १ उ० । म० । पदप्रमाणं, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

पदहवणा-पदस्थापना-स्त्री० । गणिवाचनाऽऽचार्याऽऽदिग-
दर्शतिष्ठापने, ध० २ अधि० ।

पदवद्ध-पदवद्ध-न० । गेयपदनिबद्धं, स्था० ७ डा० ।

पदमग-पदमार्ग-पुं० । पदानां मार्गं स्थापने, पदमार्गं संक्रा-
मति, " जे भिक्खु पदमगं वा संक्रमं वा अवलंघणं वा अन्न-
उत्थिण्ण वा गार्गत्थण्ण वा कारंति, कारंति वा माहज्ज " । ११ । नि० चू० १ उ० । ('अगणउत्थिय' शब्दे प्रथमभागे
४८८ पृष्ठे व्याख्यातमिदम्-११ सूत्रम्)

पदविग्रह-पदविग्रह-पुं० । पदपृथक्करणं, आ० म० १ अ० ।

पदसम-पदसम-न० । पदं गेयपदं नासिकाऽऽदिकमन्यतरव-
न्धनेन बद्धं यत्र स्वरंऽनुयाति भयति तत्तत्रय यत्र गीते
गीयते तादृशं गेयगुणं, स्था० ७ डा० ।

पदाण-प्रदान-न० । वितरणं, आव० ४ अ० ।

पदाहिण-प्रदक्षिण-पुं० । प्रकर्षेण दक्षिणं, जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

पदाहिणावट-प्रदक्षिणावर्त्त-पुं० । प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदि-
क्षु च परिभ्रमतां चन्द्रादीनां दक्षिणमेव मेरुर्भवति यस्मिन्ना-
वर्त्तमण्डलपरिभ्रमणरूपं स प्रदक्षिणः, प्रदक्षिण आयत्तौ

येषां मण्डलानां तानि प्रदक्षिणावर्त्तानि । मेरुदक्षिणत आ-
वर्त्ते, जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

पदिन-प्रदीप्त-त्रि० । प्रकर्षेण दीप्तः प्रदीप्तः । अन्यन्तदीप्ते,
जा० १ श्रु० १ अ० । अन्त० ।

पदिमा-प्रदिश-स्त्री० । प्रगता दिक् प्रदिक् । विदिशि, आचा०
१ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

पदिस्म-प्रदृश्य-अव्य० । प्रकर्षेण दृष्टव्यर्थे, " पदिस्मा य
दिस्मा वयमाणा । " म० १८ श० ८ उ० ।

पदीव-प्रदीप-पुं० । प्रदीपयतीति प्रदीपः । विशे० । ज्वलि-
ताज्ज्वलं, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दीपे प्रकाशवत्यर्थे, विशे० ।

पदीविय-प्रदीपित-त्रि० । उज्ज्वालितं, को० ।

पदुक्खेव-प्रत्युत्क्षेप-पुं० । मुरजकंसिकाधानात्थानध्वनौ,
स्था० ७ डा० ।

प्रतिक्षेप-पु० । मुरजकंसिकाधानात्थानध्वनौ, स्था० ७ डा० ।

पदुट्ट पदुट्ट त्रि० । प्रहेयमापन्ने, वृ० ३ उ० । प्रहेयं गतं,
उत्त० ३२ अ० ।

पदुम्भेइय पदोद्भेदक-न० । पदविभागपदार्थमात्रकथनपरो
पारायणं, व्य० ३ उ० ।

पदुमिय-प्रदून-त्रि० । प्रकर्षेण क्लेशिते, वृ० ३ उ० ।

पदेस-प्रदेश-पुं० । धर्मास्तिकायाऽदीनां परमानुष्ठेऽशं, उ-
त्त० १ अ० ।

पदेसयंत-प्रदेशयन्-त्रि० । प्ररूपयति, विशे० ।

पदेससंजोग-प्रदेशसंयोग-पुं० । प्रदेशानामितरेतरसंयोगा-
ऽऽख्ये संयोगभेदं, उत्त० १ अ० । ('संजोग' शब्दे विवृतिः)

पदोम-प्रदेष-पुं० । अतिमानं, नि० चू० १ उ० । " पदेसेण
पडिसेवमाणस्स असुद्धो भवति । " नि० चू० १ उ० । सूत्र० ।

प्रदोष-पुं० । दिवसाऽवसाने, पञ्चा० २ विव० ।

पद-पद-न० । लघुग्रामे, " गामहडं खेडयं पदं । " पाठ०
ना० १४२ गाथा । ग्रामस्थानं, दे० ना० ६ वर्ग १ गाथा ।

पदुइ-पदति-स्त्री० । प्रक्रियायाम्, प्रति० । पडुइ, स्था०
२ डा० ४ उ० । परिपाठ्याम्, आ० म० १ अ० ।

पदुंसाभाव-प्रध्वंसाभाव-पु० । नाशाऽपरपर्यायसंमर्गाभावं,
रत्ना० ।

प्रध्वंसाभावं प्राऽऽहुः-

यदुत्पत्तौ कार्यस्यावश्यं विपत्तिः सोऽस्य प्रध्वंसा-
भावः ॥ ६१ ॥

यस्य पदार्थस्यान्पत्तौ मत्यां प्रागुत्पन्नकार्यस्यावश्यं नि-
यमेन अन्यथाऽतिप्रसङ्गाद्, विपत्तिविघटनम्, सोऽस्य का-
र्यस्य प्रध्वंसाऽभायोऽभिधीयते ॥ ६१ ॥

उदाहरन्ति-

यथा कपालकदम्बकोत्पत्तौ नियमतो विपद्यमानस्य क-
लशस्य कपालकदम्बकम् ॥ ६२ ॥ रत्ना० ३ परि० ।

पद्धर-देशी-श्रुजौ, दे० ना० ६ वर्ग १० गाथा ।

पद्धार-देशी छिन्नलाङ्गुलं. दे० ना० ६ वर्ग १३ गाथा ।
 पधाविय-प्रधावित-त्रि० । इतस्ततः प्रकर्षेण गते, प्रश्न०
 ४ आध० द्वार । विगतगती, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।
 पधूविय-प्रधूपित-त्रि० । घृषाऽऽदिना धूपिते, आचा० २ श्रु०
 १ चू० २ अ० १ उ० ।
 पधोवण-प्रधावन-न० । प्रकर्षेण हस्ताऽऽदेर्धोवने, आचा० २
 श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । शीतोदकाऽऽदिना पुनः पुनर्धाव
 ने, नि० चू० १ उ० । (अज्ञादानं धावतीति ' अगादाण '
 शब्दे प्रथमभागे ४० पृष्ठे उक्तम्) (पादानामुच्छ्वासाना-
 प्रधावनम् ' अगादाण ' शब्दे प्रथमभागे ३१४ पृष्ठे उक्त-
 म्) (अगाडतिथ्य ' शब्दे प्रथमभागे ४०० पृष्ठे तैर्गृह-
 स्थैश्च पदानां प्रधावनमुक्तम्)
 पन्ध-पन्धि-पुं० । " वर्गेऽन्या वा " ॥ ८ । १ । ३० ॥ इति
 सूत्रेणानुस्वारस्य नकारः । मार्गे, प्रा० १ पाद ।
 पन्ध्व-वान्ध्व-पुं० । स्वाथं अण् । " चूलिकापशाचिकं तृ-
 नीयतुर्ययागवृद्धितायौ " ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चस्य प-
 कारः । भ्रातरि, प्रा० ४ पाद ।
 पन्नय-पन्नग-पुं० । सपे, " उरग्रां अही भुवंगो, भुवंगमां
 पन्नग्रां फणी भुअग्रां । " पाद० ना० २६ गाथा ।
 पन्नयगिउ-पन्नयगिपु-पुं० । गरुडे, " विणयमुग्रां न्ययग्रां,
 तन्त्रां पन्नयगिऊ गरुलो । " पाद० ना० २७ गाथा ।
 पन्नाड-मृद्-धा० । जोदे, " मृदां मलमद-परिहृद्-खटु-चटु-
 मृद्-पचाडाः " ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ इति सूत्रेण ' पन्नाड '
 आदेशः । ' पन्नाड ' मृदनाति । प्रा० ४ पाद ।
 पन्नाडिअय-मर्दिन-त्रि० । चूर्णिते, " पन्नाडिअयं परिहृदि-
 अ । " पाद० ना० १७० गाथा ।
 पपिआमह-प्रपितामह-पुं० । ब्रह्मणि, आ० म० १ अ० ।
 पपोन-प्रपौत्र-पुं० । पुत्रपुत्र, विश० ।
 पप्प-प्राप्य-अव्य० । आतिश्रय्येत्यर्थे, भ० १६ श० ८ उ० । आ-
 नायेत्यर्थे, ४ श० ३ अ० । " पडुच्च ति वा पप्प ति वा अहि-
 किच्च ति वा पण्डा । " आ० चू० १ अ० ।
 पप्पग-पर्यक-पुं० । वनस्पतिविशेषे. सूत्र० २ श्रु० २ अ० । न-
 वतृणे गृहे. वाच० ।
 पप्पड-पर्यट-पुं० । पर्य-अटन् । मुदगचणकाऽऽदिपिष्टकृते वृ-
 त्ताऽऽकृतौ अग्नितापमहकृतमक्षयपाकं "पापड" इति व्या-
 ते पदार्थे, प्रव० ३७ द्वार । नि० चू० । प्रज्ञा० । जी० । सौग-
 ष्मृत्तिकायाम्, उत्तरदेशमवे सुगन्धद्रव्यं च । स्त्री० । गौ०
 डीप । वाच० । जे० २ वज० । पर्यटाऽऽकृतौ शुष्कमृत्त-
 रण्डे, " पप्पडगो लामसरियाण उभयतडेमु पाणिएण जरे-
 क्षिया भूमी, मा तस्मि पाणे आहट्टमाणे तांस्या होउं उरहं-
 ण छिन्ना पप्पडी भवति । " नि० चू० १ उ० । जं० ।
 पप्पडिया-पर्यटिका-स्त्री० । शण्कुलिकायाम्, " तिलपप्पडि-
 या । " तिलशण्कुलिका । प्रज्ञा० १ पद ।
 पप्पीअ-देशी-पुं० । चानकं, दे० ना० ६ वर्ग १२ गाथा ।

पप्पुय प्रणुत त्रि० । जलादे, " पप्पुयलोयणा ओससिय-
 गोमकुवा । " (आ० म० १ अ० । ज्ञा० । प्रश्न० ।) प्रणुतलो-
 चना पुत्रदर्शनप्रवर्तितानन्दजलेन । भ० ६ श० ३३ उ० ।
 पप्फंदण-प्रस्पन्दन-न० । प्रचलने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
 पप्फाडा-देशी-अभिभेदे, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा
 पप्फिडिअ देशी-न० । प्रतिफलिते, दे० ना० ६ वर्ग २२ गाथा ।
 पप्फुअ-देशी-न० । दीर्घे. उद्धीयमाने च । दे० ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।
 पप्फुल्ल-प्रफुल्ल-त्रि० । विकसितं, " पफुल्लकस्सं वचिया । " प्र-
 फुल्लविकसनेः कस्संरगिति. कस्संरगपलजितेत्तपचित्ता । उप-
 चित्तशोभाके, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
 पप्फोडण-प्रस्फोटन-न० । प्रकर्षेण स्फोटनं प्रस्फोटनम् ।
 भाटने, ध० ३ अधि० । उत्त० । प्रश्न० । स्था० । आस्फोटने,
 सक्तवीपद वा स्फोटनम्, अतोऽन्यत्प्रस्फोटनम् । दश० ४ अ० ।
 प्रश्न० । प्रकर्षेण रेणुगुणितस्यैव वस्तुस्य ध्वनने, स्था० ६ टा० ।
 (आचार्यपादप्रस्फोटनम् ' अइस्से ' शब्दे प्रथमभागे १२
 पृष्ठे उक्तम्)
 पप्फोडिअ-प्रस्फोटित-त्रि० । ' पप्फोडिय ' शब्दार्थे, " प-
 प्फोडियं च पप्फोडिअं । " पाद० ना० २४३ गाथा ।
 पप्फोडिय प्रस्फोटित-त्रि० । प्रकर्षेण विदारिते, ध० २ अ-
 धि० । निर्भाटिते, चूर्णिते, दे० ना० २७ गाथा । आ० म० ।
 पप्फोडियमोहजाल-प्रस्फोटितमोहजाल-पुं० । प्रकर्षेण स्फो-
 टितं मोहजालं मिथ्यात्वाऽऽदि येन सः । ध० २ अधि० ।
 संथा० । विवर्किनां मोहजालविलयाऽऽपादके श्रुतधर्मे, ल० ।
 पप्फोडिमाण प्रस्फोटयत्-त्रि० । प्रस्फोटनं कारयति भाटयति,
 " पप्फोडिमाणं वा पमज्जमाणे वा गाहकमड । " स्था० ६ टा० ।
 पबंध-प्रबन्ध-पुं० । प्रकृष्टाऽन्यबन्धेभ्यो विलक्षणः पूर्वोव-
 स्थापरित्यागेनोत्तरोत्तरावस्थारूपतया परिणामेन यो बन्धः
 स प्रबन्धः । अनेकक्षणेपु एकद्रव्यताऽऽपादके बन्धे, अने० १
 अधि० । उपाङ्गाक्रप्रपञ्चतपरे बन्धे, नि० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।
 पबंधण-प्रबन्धन-न० । प्रबन्धेन करणे, " कहाए अ पबंध-
 ण । " स० १२ सम० ।
 पबंधविति-प्रबन्धवृत्ति-त्रि० । प्रकृष्टाऽन्यबन्धेभ्यो विलक्षणः
 पूर्वोवस्थापरित्यागेनोत्तरोत्तरावस्थारूपतया परिणामेन यो
 बन्धः स प्रबन्ध इत्युच्यते । तेन वृत्तिवर्त्तने स्वभावलाभो
 यः पदार्थानां सर्वक्षणेपु एकद्रव्यानुवृत्तौ । त्रिकालकांति-
 स्पर्शिन्यां नित्यतायाम्, अने० १ अधि० ।
 पबाल प्रबाल-पुं० । नवाङ्कुरे, स्था० ४ टा० ४ उ० । ईपदुन्मी-
 लितपत्रमयं पल्लवः, प्रबालाः ईपदुन्मीलितपत्रमवाः । जी० ३
 प्रति० ४ अधि० । जं० । विदुमे. ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । ग० । प्रश्न० ।
 जी० । प्रज्ञा० । स्था० । भ० । रत्नविशेषं, आ० म० १ अ० ।
 पबालंकुर-प्रबालाङ्कुर पुं० । रत्नविशेषस्य प्रबालाभिधान-
 स्याङ्कुरे, आ० म० १ अ० ।
 पबालमंत-प्रबालवत् त्रि० । विशिष्टप्रबालाङ्कुरोपेतं, ज्ञा० १
 श्रु० १ अ० ।

पवाल (ण्)-प्रवालिन-पुं० । प्रवालवैशिष्ट्यशालिनि वृ-
त्ते, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पबाह-प्रबाध-पुं० । प्रकृष्टायां पीडायाम्, विपा० १ श्रु० १
अ० । ज्ञा० ।

पबुद्ध-प्रबुद्ध-वि० । प्रकर्षेण यथैव तीर्थकृदाह तथैवावगत-
तत्वे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

पबोधण-प्रबोधन-न० । विज्ञप्तौ, प्रकर्षेण बोधने, विशेष० ।

पबोहण-प्रबोधन-न० । ' पबोधण ' शब्दार्थे, विशेष० ।

पबभट्ट-प्रभट्ट-त्रि० । प्रकर्षेण स्त्रालिते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । आच० । प्रश्न० । " पिअपम्भट्टवगोण्डी । " प्रा० ४ पाद ।

पबभार-प्राग्भार-पुं० । ईषदवनतपर्वतभागे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । ईषदवनते गिरिदेशे, भ० ५ श० ७ उ० । ईष-
दवनते वस्तुमात्रे, स्था० १० ठा० । अनु० । ज्ञा० ।
तं० । भ० । यत्कटमुपरि कुञ्जाप्रवत् कुञ्जं तत्प्राग्भागम् । य-
द्वा-यत्पर्वतस्योपरि हस्तिकुम्भाऽऽकृति कुञ्जं विनिर्गतं
तत्प्राग्भागम् । न० । पुद्गलनिचये, ज्ञा० । समूहे, गि-
रिगुहायां च । दे० ना० ६ वर्गे ६६ गाथा ।

पबभारग-प्राग्भारगति-स्त्री० । द्रव्यान्तराऽऽप्रान्तस्य गति-
भेदे, यथा नावादेरधोगतिः । स्था० ८ ठा० ।

पबभारा-प्राग्भारा-स्त्री० । प्राग्भागमीषदवनतमुच्यते । तद्व-
भूतं गात्रं यस्यां भवति सा प्राग्भारा । पुरुषस्य सप्तनिवर्षाद्-
ध्वंसशीतिवर्षपर्यन्तं दशवर्षाऽऽत्मिकायां दशायाम्, " संकुचि-
यर्वालयचम्मा, संपत्ता अट्टमि दमं । नारीणमणभण्णेआ, ज-
राण परिणामिआ ॥ १ ॥ " स्था० १० ठा० । न० । दश० ।

पबभोअ-देशी भोअ, दे० ना० ६ वर्गे १० गाथा ।

पभ-प्रभ-पुं० । हरिकान्तहरिर्महयोर्भवनपतीन्द्रयोः प्रथमे
लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । स्वनामख्याते चित्रकरे,
आ० चू० ४ अ० । ह्रीपसमुद्रविंशपाधिपतौ देवे, डी० ।

पभंकर-प्रभङ्कर-पुं० । सप्ततितमे महाग्रहे, " दो पभंकरा । "
स्था० २ ठा० ३ उ० । च० प्र० । कल्प० । सू० प्र० । सौधर्मदे-
यलोकस्थायमानभेदे, स० ३ सम० । पञ्चमदेयलोकस्थायिमा-
नभेदे, स० ८ सम० । दक्षिणयो कृष्णराज्यामध्ये शुभङ्करा-
परपर्यायलोकान्तिकविमानं, स्था० ८ ठा० ।

पभंकरा-प्रभङ्करा-स्त्री० । चन्द्रस्य सूर्यस्य च चतुर्थ्यामप्रम-
ह्वियाम्, भ० १० श० ५ उ० । जी० । जं० । सू० प्र० । ज्ञा० ।
स्था० । (अनयोः पूर्वोत्तरभवकथा ' अग्गमहिमी ' शब्दे
प्रथमभागे १७२ पृष्ठ उक्ता) वत्सकावतीविजयक्षेत्रयुगल-
राजधानीयुगले, " दो पभंकराआ । " स्था० २ ठा० ३ उ० ।
" वच्छुगावईविजए पभंकरा रायहाणा, पमसजला णई । " जं०
४ वत्त० ।

पभंकरावई-प्रभङ्करावती-स्त्री० । वत्सकावतीविजयराजधा-
न्याम्, यत्र ऋषभस्वामी पूर्वमेव केशवा नाम जातः । प्रभङ्क-
रेव प्रभङ्करावती । आ० चू० १ अ० ।

पभंगुर-प्रभङ्गुर-त्रि० । प्रकृष्टविनशनशालि, आचा० १
छू० ८ अ० ३ उ० ।

पभंजण-प्रभञ्जन-पुं० । ऋषभदेवस्य शततमे पुत्रे, कल्प० १ अ-
धि० ७ क्षण । मानुषोत्तरपर्वतस्य प्रभञ्जनकूटाधिपतिदेवे, डी० ।
औत्तराहाणां वायुकुमाराणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
प्रज्ञा० । भ० । " पभंजणस्स णं वाउकुमारिंदस्स वायालीसं
भवणावाससयमहम्सा । " स० ४६ सम० । लवणममुद्रे
ईश्वराऽऽख्यमहापातालाधिपतिदेवे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

पभकंत-प्रभकान्त-पुं० । विष्णुकुमारेन्द्रयोर्हरिकान्तहरिसिं-
हयांलोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

पभव-प्रभव-पुं० । पराक्रमे, है० । प्रभवन् प्रभवः । प्र-
सूतौ, उद्गमे, पञ्चा० १३ विव० । उत्पत्तौ, स्था० ६ ठा० ।
" पभवो पस् इति पग्गट्टा । " पं० भा० ५ कल्प ।
उत्त० । विश० । सम्भवे, आच० ५ अ० । प्रभवन्ति
सर्वाणि शास्त्राणि अस्मादिति प्रभवः । प्रथमे उत्पत्ति-
कारणे, न० । विश० । नि० चू० । आर्यजम्बूनाम्नः काश्य-
पगोत्रस्य प्रभवनामशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । (स
च चौरपतिन्वे पूर्व जम्बूस्वामिना प्रतिबोधित इति ' जंबू '
शब्दे चतुर्थभागं १३७१ पृष्ठे उक्तम्) " सुहम्मं अग्गिवे-
साणं, जंबूनामं च कामवं । पभवं कच्चायणं वेदं, वच्छं सि-
ज्जंभवं नहा ॥ १ ॥ " न० ।

पभवमिरी-प्रभवश्री-पुं० । श्रीवीरजिनात्मसप्तपञ्चाशदानन्द-
चिमलगुरोः शिष्ये, ग० ३ अधि० ।

पभा-प्रभा-स्त्री० । प्रकाशने, स्वस्वोपायस्थानं, अनु० ।
कान्तौ, ग० । आ० । न० । प्रकाशे, स० । दीप्ता, आ० ।
स० । प्रज्ञा० । अर्काऽऽभायाम्, डा० २० डा० । (व्या-
ख्यातेषां ' जोगदिट्ठि ' शब्दे चतुर्थभागं १६३६ पृष्ठे)
वर्णे, अन्त० १ श्रु० ३ वर्गे ८ अ० । आत्मानुभवे, डा०
२४ डा० ।

पभागर-प्रभाकर-पुं० । श्रीऋषभदेवस्यैकान्तसप्ततितमे पुत्रे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

पभाचंदमूरि-प्रभाचन्द्रमूरि-पुं० । चान्द्रकुलीये चन्द्रप्रभसूरि-
शिष्ये, येन प्रभावकचरित्रनामा ग्रन्था रचितः । स च वैक-
र्माये स० १३३४ मिने विद्यमान आसीत् । जं० ३० ।

पभाय-प्रभात-पुं० । उपःकाले, आ० । स्था० । अनु० ।

पभायतारगा-प्रभाततारका-स्त्री० । प्रभातसमयक्षे, " पभा-
यतारगा ति वा एवमेव धम्मस्स लोयणा । " प्रभातसमये तार-
का ज्ञातिः, ऋक्षमित्यर्थः, सा हि स्तोकतंजोमयी भवती-
ति तथा लोचनमुपमितमिति । अणु० ३ वर्गे १ अ० ।

पभाय-प्रभाव-पुं० । माहात्म्ये, पञ्चा० ४ विव० । ज्ञा० । साम-
र्थ्ये, भ० २ अधि० । प्रश्न० । वत्स्यां गौणानुज्ञायाम्, न० ।

पभावई-प्रभावती-स्त्री० । चेटकमहाराजदुर्द्धतिरि चीनभ-
यनगरराजोदायनभार्यायाम्, आ० चू० ४ अ० । आच० । आ०
क० । नि० चू० । ग० । भ० । (' उदायण ' शब्दे द्वितीयभागे
७८६ पृष्ठ वक्ष्यता) पार्श्वनाथभार्यायां कुशस्थलेशप्र-
सेनजिन्मपुत्र्याम्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । मल्लिजि-
नमार्तरि कुम्भकराजभार्यायाम्, ती० १८ कल्प । ज्ञा० ।
स० । ति । प्रव० । स्था० । बलदेवपुत्रस्य निपथस्य

भार्यायाम्, आ० चू० १ अ० । सागरचन्द्रमातरि, आ० १ अ० । हस्तिनापुरनगरराज्ञो बलस्य भार्यायां महाबलकुमारस्य मातरि, भ० ११ श० ११ उ० । (कथा ' उदायण ' शब्दे द्वितीयभागे ७८८ पृष्ठे । ' दसउर ' शब्दे चतुर्थभागे २४७७ पृष्ठे च गता)

पभावग-प्रभावक-पुं० । दर्शनोद्भावके, प्र० । " अट्ट पभावग ति " विवरीपुगाह—

पावयणी धम्मकही, वाई नेमिस्तिओ तवस्सी य ।

विजा सिद्धो य कवी, अट्टेव पभावगा भणिया ॥६४८॥

प्रवचनं द्वादशाङ्गं, तदस्यास्त्यतिशयवदिति प्रावचनी युग-प्रधानाऽऽगमः, धर्मकथा प्रशस्याऽस्याऽस्तीति धर्मकथी, यः क्षीराऽऽश्रवाऽऽदिलब्धिसंपन्नः सजलजलधरध्वानानुकारिणा नादेनाऽऽक्षेपणीविक्षेपणीसवेगजननीनिर्वेदनीलक्षणां चतुर्विधां जनिनजनमनःप्रमोदप्रथां धर्मकथां कथयति, वादिप्रति-वादिसभ्यसभापतिरूपायां चतुरङ्गायां परिपदि प्रतिपक्षप्रति-क्षेपपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं वदतीति वादी, निरुपमवा-दलब्धिसंपन्नत्वेन वावदूकवादिवृन्दारकवृन्दैरप्यमन्दीकृतवा गविभव इति भावः । निमित्तं त्रैकालिकलाभालाभप्रतिपादकं शास्त्रं, तद्वैयर्थ्यं वा स नैमित्तिकः, सुनिश्चितातीताऽऽदि-निमित्तवदीत्यर्थः । विप्रकृष्टमष्टमभूतिकं दुस्तपं तपोऽस्या-स्तीति तपस्वी । (विजा ति) मनुष्ययत्नापात् विद्यावान्, विद्याः प्रहत्यादयः शासनदेवतास्ताः सहायकं यस्य स विद्या-वान्, वज्रस्वामिवत् । अज्जनपादलेपनिलकगुट्टिकासकलभू-ताऽऽकर्षणैकियन्त्रप्रभृतयः सिद्धयः ताभिः सिद्धयति स्मे-ति सिद्धः । " कवते नवनवभङ्गीवैदग्ध्यदिग्धैः पाकातिरं-करसनीयरसरहस्याऽऽस्वावमेदुरितसहृदयहृदयाऽऽनन्दैर्निः-शेषभाषावैशारद्यवैदग्ध्यहृदयैर्गणपद्यप्रवन्धैर्धर्मेण करोतीति कविः । एते प्रवचन्यादयोऽष्टौ प्रभावयन्ति स्वतःप्रकाश-कस्वभावमेव देशकालाऽऽद्यौचित्येन सहायकरणात्प्रवचनं प्रकाशयन्तीति प्रभावकाः कथिताः, तेषां च कर्म प्रभावना, सा च सम्यक्त्वं निर्मलीकरोतीति । अन्यत्र पुनरन्यथाऽष्टौ प्रभावका उक्ताः । तथाहि—

" अइसेस इड्डि १ धम्मकहि, २

वाई ३ आयरिय ४ खवग ५ नेमिस्ती ६ ।

विजा ७ य रायगणसं-

मया य ८ तित्थं पभावैति ॥ १ ॥ "

अस्य व्याख्या—तत्र अतिशया अवधिमनःपर्यायज्ञानाऽऽम-पौषधादयोऽतिशयास्तेस्तेर्वा ऋद्धिस्त्यासां अतिशयर्द्धिः, राजसंमता नृपवल्गवाः, गणसंमता महाजनाऽऽदिबहुमता इति ॥ ६४८ ॥ प्र० २३ द्वाग । जीवा० । संथा० । घ० ।

अइसेसइड्डि धम्मकहि, वादी आयरिय खमग नेमिस्ती ।

विजा रायागणसं-मता य तित्थं पभावैति ॥ ३३ ॥

(अइसेस ति) अतिसयसंपण्णा, सो य अतिसओ मणोहि-अइसया अज्झयणा य । (इड्डि ति) इड्डिदिक्खिता राया-ऽऽमधपुणेहितादि । (धम्मकहि ति) जे अक्खेवणिवि-क्खेवणिणं ज्येयणिसंवेयणिणं धम्ममानिक्खन्ति । वादी—वाय-इसंपण्णा अज्झा । आयरिओ सपमिद्धंतपस्सुवगा । खमगो मासियाऽऽदि । नेमिस्ती अट्टंगणिमित्तसंपण्णा । विजामिद्धो जहा—अज्झउडो । रायसंमतो रायवल्गमेत्यर्थः । गणा पुरचाउ-११०

विजादि, तेसि सम्मतो । एते अट्ट वि पुरिसा तित्थं पगा-संति, परपक्खे आभावैति । भणिया दिट्ठता । नि० चू० १ उ० । (अत्र प्रभावनमकुर्वतां प्रायश्चित्तं ' दंसणायागति-यारपायाच्छिस्त ' शब्दे चतुर्थभागे २४३७ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

दर्शनप्रभावकाऽऽचार्यनिन्दा—

केण वि गुणेण दंसण—पभावगं पिच्छिऊण आयरियं ।

केई कसायनडिया, तं पि हु हीलंति मूढमई ॥ ७५ ॥

केनाऽपि अनिर्दिष्टनाम्ना गुणेन जीवस्य निर्मलीकरणस्व-भावेन दर्शनप्रभावकं, सर्वज्ञशासनप्रकाशकं प्रख्याऽऽचार्यं सूरिं केऽपि, न सर्व्वे, कपायनटिता क्रोधाऽऽद्यभिहता-स्तमपि दर्शनकवलमित्यपिशब्दार्थः । हीलयन्ति तिरस्कुर्व-न्ति मूढमतयः कुषाधत्वाऽऽदिबाधिताधिपत्या इति गाथार्थः ।

अमुमेवार्थं लिखान्तर्भाणत्या निवारयन्निदमाह—

कप्पम्मि वि भणियमिणं, सूरिणाऽऽसायगा इमे भणिया ।

जे सयलजणसमक्खं, भणंति एवं अहम्माणी ॥ ७६ ॥

कल्पेऽपि छेदग्रन्थे न केवलं शेषशासने इत्यपिशब्दार्थः । भ-णितमुक्तमिदं पूर्वोक्तम् । कथमित्याह—सूरिणामाचार्याणामा-शातका अवज्ञाकारका इमे वदयमाणा भणिताः प्रतिपादि-ताः, ये अनिर्दिष्टनामानः साध्वादयः सकलजनममलं सम-स्तलोकप्रकटं भणन्ति गदन्त्येवं वदयमाणनीत्या, अहंमा-निन आन्मोत्सेकिन इति गाथार्थः ।

कल्पाक्रमेणाऽऽह—

इड्डिरससायगरुया, परोवएसुज्जया जहा मंखा ।

अत्तट्टपोसणरया, पोसंति दिया व अप्पाण ॥ ७७ ॥

परोपदेशोद्यता अन्यधर्मकथननियुक्ता मरुत्वा इव विचित्र-फलकग्राहिनर्विशेषा इव, यथाशब्द उपमानार्थः, स च यो जितः, पचमभिप्रायः—मरुत्वा हि परोभ्यः कथयति, स्वयं च न करोत्येवमेतंऽपि आत्मार्यं घोषणताः स्वकार्यप्रतिपाद-नासक्ताः, पोषयन्ति उपविन्वन्ति डिजा इव ब्राह्मणा इवा-ऽऽत्मानं स्वयमेवं वदन्त आचार्याऽऽशातका इति हृदयार्मान कल्पगाथार्थः ।

अत्रैवार्थं सूत्रेणैव मसंवेन्धां किञ्चिद् न्यूनां गाथामाह—

अन्नं च एत्थ दोमो, लोयविरुद्धं हविज्ज इय वयणं ।

रीढा जणपुज्जाणं, वयणाउ ता तुमं जीव ॥ ७८ ॥

अन्येष्वन्यभ्युच्चये । अत्राऽऽचार्यावर्णवादकरणं दोगो दुपणं लोकविरुद्धं जननिन्द्यं भवेज्जायंतति वचनमेव प्रतिपादनम् । कस्मान् ? रीढा अयज्ञा जनपूत्यानां लोकमान्यानां वच-नात् पञ्चाशकभगनान् । तत्र हि लोकविरुद्धानि प्रतिपादयता भणितम्—" बहुधम्मचरणहमरणं, रीढा जणपूत्याणां ज्ञाणं । " इति किञ्चिदनगाथार्थः ॥ ८ ॥

एवं स्थिते जीवोपदेशं साधिकगाथया प्राह—

..... ता तुमं जीव ॥ ७८ ॥

मा मा कुणमु अवणं, मया वि खलु तेमि कमाय नडिओ वि ।

जंण भवपंजराओ, मुक्खमि निस्समयं भ ति ॥ ७९ ॥

तस्मात्वं जीव ॥ ७८ ॥ मा कुरु अवज्ञां मदाऽपि तेषां दर्शनप्रभाव-काऽऽचार्याणां कपायनटिताऽपि, येन भवपञ्जरात् मुच्यन्त नि-स्संशयं भगितीति गाथाऽस्यार्थः । दर्शनप्रभावकाऽऽचार्यनि-

न्दविचारवर्णनस्त्रयोदशोऽधिकारः । जीवा० १३ अधि० ।
दश० । नि० ५० । संथ० । ध० ।

पभावणा प्रभावना-स्त्री० । जिनशासनेऽपभावनायाम्, पञ्चा०
६ धिव० । स्वतीर्थोन्नतिकरणे, उत्त० २८ अ० । धर्मकथाऽऽ-
दिभिर्नार्थव्यापनायाम्, ध० १ अधि० । प्रभावयते विशे-
पतः प्रकाशयते इति प्रभावनाव्युत्पत्तेः शिच् । “ एयासभ्र-
न्थो॥३॥ ॥३॥ १०७ ॥ इत्यादिना (पाणि०) भावेऽनप्रत्ययः ।
स चार्थाप्रवचनस्य । व्य० १ उ० । वृ० । प्रभावना धर्मक-
था प्रतिवादिनिर्जयदुष्कृतपञ्चरणाऽऽदिभिर्जिनवचनप्रका-
शनं, यद्यपि च प्रवचनं शाश्वतत्वातीर्थकभाषितत्वाद्वा
सुरासुरनमस्कृतत्वाद्वा स्वयमेव दीयते, तथाऽपि दर्शन-
शुद्धिमात्मनोऽभीप्सुर्यो येन गुणेनाधिकः स तेन तत्प्रवचनं
प्रभावयति ; यथा भगवदाचार्यवज्रस्वामिप्रभृतिक इति ।
प्रव० ६ द्वार । जिनशासनस्योत्सर्पणकरणे, ध० ३ अधि० ।
प्रभवति जैनैर्द्रं शासनं, तस्य प्रभूतः प्रयोजकत्वे, ध० २
अधि० । धर्मकथाऽऽदिभिर्नार्थव्यापनायाम्, “ पभावणाए उ-
दाहरणं ते चैव अज्जवहरा, जहा तेहि अग्गिगिहाओ सुहु-
मकाइयाइ आणेऊण सासणेस्स उभावणा कता, एयम-
कत्ताएणं जहा आवस्मए तहा कहेयव्वं । ” (तच्चाऽऽख्यानकम्
' अजवहर ' शब्दे प्रथमभागे २१८ पृष्ठे विस्तरत उक्तम्)
“ एवं साहुणा वि सन्नपयतणं सामणं उभावियव्वं । ” दश०
३ अ० । ग० । संथा० । जीत० । नि० ५० ।

“चोदग आह णणु जिणणं पवयणं सभावसिद्धं ण इयाणि
साहियव्वं ? गुरु भणइ-

कामं सभावसिद्धं, तु पवयणं दिप्पते सयं चैव ।

तह वि य जो जेणहिओ.मो तेण पभाए तंतु ॥३१॥

कामसद्भाऽभिधायित्वे, अणुमयत्वे वा । इह तु अणुमयत्वे
ददृष्ट्वा । सो भावी सभावो सहजभावः, आदित्यन्तर्जा-
वन्न परकृत्यर्थः । तेन स्वभावेन निद्धं प्रख्यातं, प्र-
श्रितमित्यर्थः । तुः पूर्णे । ' प्र ' इत्ययमुपसर्गः । बुद्धिनि जं तं व-
यणं पावयणं पवयणं, पहाणं वा वयणं पवयणं, पगतं वा
वयणं, पस्तथं वा वयणं पवयणं, दीप्यते भासते सोभते इति
भणियं भवति । स्यामिति अप्पाणं, असद्भाऽअन्त्याणुकीर-
मणं । एवमद्भाऽअवहाणं । (तह वि य नि) जइ वि य एवम-
हेणावधारियं पवयणं सयं पसिद्धं तह वि य पभावणा भ-
णति, चशब्दो जहासम्भवं योजा, जोगाणेण अणिहिट्ठो पु-
रिसो, जेण ति अणिहिट्ठेण अतिसरणेण अधिको प्रयत्नः । जो-
गारुहिट्ठस्स मोगाणे णिदं, तेगागे वि जेगास्स णिद-
स्स प्रख्यापयति तदिदं प्रवचनम् । अमृडादिदुःखवृद्धि-
रीकरणवच्छुल्लपभावणार्णं सखया भणित्वा । नि० ५० १ उ० ।
तीर्थप्रभावनातिमितं प्रतिवर्गमैकैकशोऽपि गुरुप्रवेशात्मकः
संप्रपरिभारपनिका प्रभावनाऽऽदि च कार्यम् । ध० २ अधि० ।
धर्माधिना भावशुद्धिर्विधेय्युपशमतामिच्छता शासन-
मालिन्यं सर्वथा रक्षणीयम् । अन्यथा महानर्थ इति द-
शयन्नाह-

यः शासनस्य मालिन्ये-ऽनाभोगेनाऽपि वर्तते ।

स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वा-दन्येषां प्राणिनां ध्रुवम् ॥ १ ॥

वध्नात्यपि तदेवालं, परं संसारकारणम् ।

विपाकदारुणं घोरं, सर्वानर्थविवर्धनम् ॥ २ ॥

यः कोऽपि भ्रमणाऽऽदिः शासनस्य जिनप्रवचनस्य मालि-
न्ये लोकविरुद्धाऽऽचरणेनोपघाते । आह च “ छुक्कायदयाव-
तो, वि संजतो वुल्लभं कुणइ बोहिं । आहारे माहारे, बुगुंछिप
पिडगहणे अ ॥ १ ॥ ” अनाभोगेनापि अज्ञानेनापि, किं पुनरा-
भोगेनाऽपि, व्याप्रियते स प्राणी तेन जिनशासनमालिन्येन
करणभूतेन मिथ्यात्वहेतुर्विपर्ययबाधजनकस्तन्मिथ्यात्वहेतुः,
तद्भावस्तत्त्वम् । अथवा-तस्मिन् जिनशासनविषये मिथ्या-
त्वहेतुत्वं मिथ्यात्वभायजनकत्वं-तन्मिथ्यात्वहेतुत्वं, तस्मा-
त्तन्मिथ्यात्वहेतुत्वात्, केषां मिथ्यात्वहेतुत्वादित्याह-अन्ये-
यामात्मव्यतिरिक्तानां, ये हि तस्यासद्वाचारेण जिनशासनं
हालयन्ति तेषां, प्राणिनां जीवानां, ध्रुवमवश्यन्तया । वध्ना-
त्यपि स्वात्मप्रदेशेषु संबन्धयत्यपि न केवलं तेषां तज्जनयति,
तदेव मिथ्यात्वमोहनीयकमैव यदन्यप्राणिनां जनितं, न त्वन्य-
च्छुभं कर्मान्तर्गम्, अलमत्यर्थं निकान्ताऽऽदिरूपेण, परं प्रकृष्टं,
संसारकारणं भवेत्तु, विपाकदारुणं दारुणविपाकं, घोरं भ-
यानकं, सर्वाऽनर्थविवर्धनम्-निखिलप्रत्युद्गहेतुम् । ननु सम्यग्-
दृष्टिर्न मिथ्यात्वं वध्नाति, मिथ्यात्वहेतुकत्वान्मिथ्यात्वप्र-
कृतेः अत्राच्यते-शासनमालिन्योत्पादनाऽयमने मिथ्यात्वा-
दयान् मिथ्यादृष्टिरेवाऽस्मावतो मिथ्यात्वबन्ध इति ॥ १ ॥ २ ॥

उक्तविपर्ययं गुणप्रतिपादनायाऽऽह-

यस्तुभ्रता यथाशक्ति, सोऽपि सम्यक्त्वहेतुताम् ।

अन्येषां प्रतिपद्येह, तदेवाऽऽप्नोत्यनुत्तरम् ॥ ३ ॥

यस्तु यः पुनः प्राणी, उन्नतो प्रभावनायां, शासनस्य इति
वर्तते । यथाशक्ति सामर्थ्यानुरूपं, वर्तते इत्यनु वर्तते ।
तत्र साधुः प्रावचनिकत्वाऽऽदिना शासनाभ्रता वर्तते । यदा-
ह-“ पावयणी धम्मकही, ” (६४८ गाथा प्रव० २३ द्वार
' पभावग ' शब्दे सार्थां दीशिता) आवकस्तु कार्यगप-
रिहारता विधिमता जिनविम्बस्थापनयात्राकरणेन जिनभव-
नगप्रजिनपूजनाऽऽदिना साधुसार्थमिककृपणाऽऽश्रितक-
रणपुरस्सरभोजना चेति । सोऽपि शासनप्रभावकः प्राणी, न
केवलं शासनमालिन्यकारी स्वव्यापारानुरूपं फलमासाद्य-
ति, शासनप्रभावकोऽपि स्वव्यापारानुरूपमेव फलमवाप्नो-
तीत्यपिशब्दार्थः । सम्यक्त्वहेतुतां शासनोन्नतिकरणेन सम्य-
ग्वर्शनलाभस्य निमित्तभावम्, अन्ययामात्मव्यतिरिक्तप्राणिनां
समुपजनितशासनपक्षपातानां, एतिपद्य रवीकृत्य, इहेत्यस्मि-
न् जन्मानि, तदेव सम्यक्त्वं, न तु मिथ्यात्वम्, आप्नोत्या-
सादयति, अनुत्तरम्-सर्वोत्तममक्षायिकमित्यर्थ इति ॥ ३ ॥

सम्यक्त्वस्वरूपमाह-

प्रचीणतीव्रसंज्ञं, प्रशमाऽऽदिगुणान्वितम् ।

निमित्तं सर्वमौख्यानां, तथा सिद्धिगुणाऽऽवहम् ॥ ४ ॥

प्रचीणो निःसत्ताकतां गतस्तीव्र उत्कटः संज्ञंशाऽनन्ता-
ऽनुयन्धिकपायोदयलक्षणो यस्मिंस्तस्यथा । यतोऽनन्तानु-
बन्धयुद्धे तत्र भवतीति । यदाह-“ पढमिल्लुयाण
उदए, नियमा संजायणा कसायाणं । सम्महंसणलंभं, भव-
सिद्धो यावि न लहन्ति ॥ १ ॥ ” प्रशमाऽऽदिगुणान्वितं प्रशम-

संवेगनिर्वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्यलक्षणगुणसंगतम् । यदाह—“उ-
चसम संवेगो वि य निर्वेगो तह य होइ अणुकम्पा । अस्थितं
धीराण भवन्ति सम्मत्तलिगाई ॥ १ ॥” भवन्ति सम्म-
गृह्येः सङ्काधसामर्थ्यात् प्रशमाऽदयो गुणाः, विशिष्टक्रोधा-
ऽऽदीनामभावात् । आह च—“तन्नास्य विषयतुणा प्रभवत्युच्चैर्न
दृष्टिसंमोहः । अरुचिर्न धर्मेपथ्ये न च पापक्रोधकण्डूतिः ॥१॥
आदिशब्दादन्येषामपि जिनशासनकुशलताऽऽदिगुणानां परि-
ग्रहः । तथाहि—“जिणसासण कुसलया, प्रभावणा य णयसे-
वणा थिरया । भत्तो य गुणा सम्म-त्तदीवगा उत्तमा पंच ॥१॥”
इति । तथा निमित्तं कारणं, सर्वसौख्यानां समस्तनरामरभवसं-
भवाऽऽनन्दविशेषाणाम् । आह च—“सम्मत्तमि उल्लेखे, उदयाई
नरयतिरियदाराई । दिव्वाणि माणुवाणि य, मांक्खसुहाई स-
हीणाई ॥१॥” तथेति समुच्चये । सिद्धिसुखाऽऽवहं निर्वाणसौ-
ख्यप्रापकम् । ननु मोक्षतुल्यं न सम्यक्त्वमात्रादवत्यपि तु स-
म्यग्दर्शनाऽऽदिशब्दात् । यदाह—“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि
मोक्षमार्गः ।” ततः कथं सम्यक्त्वं सिद्धिसुखाऽऽवहमिति । अ-
त्रोच्यते—सप्तहायस्य सम्यग्दर्शनस्य सिद्धिसुखमात्रकत्वात्
सामान्यन्तर्भावेन तदावहता न विरुद्धा, बीजाऽऽदिसामान्य-
न्तर्भावितो वर्षस्येवाङ्कुरहेतुतेति ॥ ४ ॥

अथ पूर्वोक्तस्य प्रवचनमालिन्यस्य
वर्जनमुपदिशन्नाह—

अतः सर्वप्रयत्नेन, मालिन्यं शासनस्य तु ।

प्रेक्षावता न कर्तव्यं, प्रधानं पापसाधनम् ॥ ५ ॥

अनामोर्गविहितमपि शासनमालिन्यं घोरसंसारकारणमि-
ध्यात्व कर्मनिवन्धनं भवति । अत एवमात् कारणात् सर्वप्र-
यत्नेन सर्वऽऽदौ मालिन्यं दुष्पूर्णं, शासनस्य प्रवचनस्य, तुल्य-
व्यवहारार्थः तस्य च प्रयोगे दर्शयिष्यामः । प्रेक्षावता तु-
द्धिमता, न कर्तव्यम् नैव प्रियात-रत । कुत इत्याह—प्रधानमु-
त्कृष्टं, पापसाधनमशुभकर्मनिवन्धनं, यत इति गम्यमिति ॥५॥
कुत एतद्विनिर्वाह—

अस्माच्छासनमालिन्या-जातौ जातौ विगर्हितम् ।

प्रधानभावदात्मानं, सदा दूरीकरोत्यलम् ॥ ६ ॥

अस्मादनन्तरं, दितमिध्यात्वबन्धकलाच्छासनमालिन्याप्रव-
चनापञ्चाजनात्, जातौ जातौ भवे भवे, बीजावचनेन मालि-
न्यकारिणाऽनन्तं भवसन्तानं दर्शयति । विगर्हितं जात्यादिही-
नतयोत्पत्तेर्विशेषेण निन्दितम् । आत्मानमिति योगः । प्रधान-
भावात्प्रभुत्वादात्मानं स्व, सदा सर्वकालं, दूरी करोति अनासन्नं
विदधाति, अत्रातव्यप्रभुत्वं करोतीत्यर्थः । अजमतिशयेनेति ।
शासनस्य मालिन्यं वर्जनीयमित्युपदिश । तस्यैव यद्विधेयं
तदुपदिशन्नाह—

कर्तव्या चोन्नतिः सत्यां, शक्ताविह नियोगतः ।

अवन्त्यं कारणं हेपा, तच्चनः सर्वसंपदाम् ॥ ७ ॥

न कंचलं शासनस्य मालिन्यं वर्जनीयं, कर्तव्या च
विधेया चोन्नतिः प्रभावना, सत्यां विद्यमानायां शक्तौ
सामर्थ्ये, इहेति प्रकान्ते जिनशासने, नियोगतो नियमेन,
कस्मादेवमित्याह—अवन्त्यं फलसाधकं बीजमिव कारणम्,
एषा शासनप्रभावना, हि यस्मात्कारणत्वात् तत्त्वतः परमा-
र्थतः, सर्वसंपदां समस्तश्रियामिति ॥ ७ ॥

कथमित्याह—

अत उन्नतिमाप्नोति, जातौ जातौ हितोदयाम् ।

क्षयं नयति मालिन्यं, नियमात्सर्ववस्तुषु ॥ ८ ॥

अत एतस्माज्जिनशासनोन्नतिकरणादुन्नतिं जातिकुलरूप-
विभवाऽऽदिगुणैरुन्नित्वमाप्नोत्यासादयति, जातौ जातौ भवे
भवे, हिनः शुभानुबन्ध उदय उदगमो यस्याः सा तथा तां
हितोदयां, कल्याणानुबन्धिनीमित्यर्थः । एतेनार्थप्राप्तिकारि-
त्वमुक्तम् । शासनोन्नतिकरणस्याथानर्थप्रतिघातकत्वमाह—क्ष-
यमपुनर्भावेन विनाशं नयति प्रापयति, मालिन्यं दूषणभाव-
मात्मन इति गम्यते । नियमादवश्यन्तया, सर्ववस्तुषु जाति-
कुलबुद्ध्यादिसमस्तभावविषये, अतः कर्तव्योन्नतिरिति ॥ ८ ॥
हा ० ५३ अष्ट ० ।

अन्ये तु चतुर्थाऽऽदीनां श्लोकानां स्थाने सूत्रपञ्चश्लोकान्
पठन्ति । यः शासनस्योन्नतौ प्रवर्तते सोऽन्येषां जीवानां स-
म्यक्त्वहेतुतां प्रतिपद्य तदेव सम्यक्त्वमनुत्तरमवाप्नोतीति
तृतीयश्लोकेऽभिहितमथ यथाऽसौ सम्यक्त्वहेतुतां प्रतिपद्यते
तथा दर्शयन्नाह—

तत्तथा शोभनं दृष्ट्वा, साधु शासनमित्यदः ।

प्रतिपद्यन्ते तदैवैके, बीजमन्येऽस्य शोभनम् ॥ ४ ॥

तदिति प्रवचनोन्नतिहेतुभूतं पूजाऽऽद्यनुष्ठानं, तथा तेन
विशिष्टैवाद्याऽऽदिना प्रकरणे, शोभनं शासनान्तरासंभवि-
त्वेन प्रधानं, दृष्ट्वा अवलोक्य, साधु प्रधानं, शासनमार्हतप्रव-
चनं यत्रैवंविधमत्युदात्तमनवद्यमनुष्ठानम्, इति पदं प्रस्तुतबो-
धादित्यर्थः । अत एतदनन्तरं श्लोकापासं सम्यक्त्वं प्रतिपद्यन्ते
समाश्रयन्ते, तदैव तस्मिन्नेव काले, यदा जिनशासनं प्रति प-
क्षपात उत्पद्यते, एकं कंचन भव्याः, बीजमिव बीजं कारणं शा-
सनपक्षपातरूपं प्रतिपद्यन्त एवाति । अन्ये सम्यग्दर्शनप्रतिप-
द्यन्त्येऽप्येऽस्य सम्यग्दर्शनस्य, शोभनमवन्त्यं, कालान्तरे
अवश्यं सम्यग्दर्शनफलजननादिति ॥ ४ ॥

अथ सम्यक्त्वबीजस्य हेतुतां प्रतिपद्यमानः कथं सम्य-
क्त्वहेतुतां प्रतिपद्यते इत्यभिधीयते इति । अत्रोच्यते—बीज-
स्य कालान्तरे सम्यक्त्वजननादेतदेवाह—

सामान्येनापि नियमाद, वर्णवादाऽत्र शासनं ।

कालान्तरेण सम्यक्त्व-हेतुतां प्रतिपद्यते ॥ ५ ॥

सामान्येनाऽपि अविशेषेणाऽपि, जिनशासनमपि साध्वित्ये-
वंपरिणाम आसतां पुनर्विशेषेण जिनशासनमेव साध्वित्येव-
शासनान्तरव्यपेक्षेनाऽपि, नियमादवश्यं भावेन, वर्णवादः
श्लाघा, सम्यग्दर्शनबीजमित्यर्थः । अत्राति प्रत्यक्षे प्रत्यासन्न-
जैन इत्यर्थः । लोके वा शासने प्रवर्तते, कालान्तरेण वर्णवा-
दकरणकालान्तरेण कालः कालान्तरे तेन, क्रियताऽप्याराभि-
कालनेत्यर्थः । सम्यक्त्वहेतुतां सम्यग्दर्शननिमित्तां, प्रति-
पद्यते भजते, सम्यक्त्वं जनयतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

एतदेव दृष्टान्तेन भाषयन्नाह—

चौरादाहरणादेवं, प्रतिपत्तव्यमित्यदः ।

कौशाम्ब्यां स वणिग् भूत्वा, बुद्ध एकाऽपरो न तु ॥ ६ ॥

चौरादाहरणान् स्तेनयोज्ञानात् एवमेतेन प्रकारेण का-
लान्तरसम्यक्त्वहेतुताजज्ञेन प्रतिपत्तव्यं प्रत्येतव्यम्,
इति शब्दः । दाप्यपरिसमाप्ता, पक्ष्यमाणदृष्टान्तायोऽदर्शना-
यो वा । अतः एतद्वर्णवादकार्यं तत्त्वरूपम् । चौरादाहरणं भा-
षयन्नाह—कौशाम्ब्यां नगर्यां, स शासनवर्णवादकारी चौरः,
वणिक् चारिणजको, भूत्वा उत्पद्य, बुद्धो बोधिं प्राप्त एकः, अ-
परोऽन्यो, न तु नैवेत्युक्तार्थः । भाषार्थः कथातकगम्यः । त-

प्रभावणा

वेदम्-कौशाभ्यां नगर्यां धनयत्ताऽभिधानेष्टीष्टनो धर्म-
पाल-वस्तुपालाऽभिधानावन्योऽन्यमतिस्नेहवन्तौ स्नेहवशा-
देव प्रायः समन्वितौ समशीलौ समधनौ सुतावभवताम् ।
अन्यदा श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामी तत्र विहराजगाम ।
ततोऽसावमरवरविनिर्मितस्य राज्ञाऽऽदिप्रभापटलविपुलजल-
मध्यगतस्य विचित्रपत्रपङ्क्तित्रयोंपेतमहोरूपत्रोपमस्य रज-
ततपनीयमणिमयविशालशालवलयत्रयस्य मध्यगतः केश-
रनिकराऽऽकारकायो मधुकरनिकरकल्पाशोकानोकहनिरु-
द्धगगनाऽऽभोगः गगनतलोपनिपतन्कलहंसयुगलकलोपमी-
यमाननिर्मलधवलचामरयुगो मत्तमधुकरनिकरभङ्गारवर-
म्यतममहाध्वनिः जगज्जननियन्त्रकमोहवरत्रात्रटत्रोट-
नपटीयांसं सुरनिवहसंकुलसंसदि सद्भूमोकुण्डकुडामुपदि-
शति स्म । ततः तत्रत्यो नरपतिः समवगतपारगताऽऽगमन-
घातौऽन्तःपुरपुञ्जनाऽऽदिपरिवृतो भक्तिभगावऽऽर्जितमानसो
जिनान्तिकमाजगाम । तावपि नैगमनायकतनयो भक्तिकौ-
तुकाभ्यां तत्राऽऽगतौ । ततो भगवताऽभिहिते जन्तुसन्तान-
स्य कर्मबन्धहेतौ, वर्णिते मुक्तिकारणे, दर्शिते भवनेर्गुण्ये, प्र-
कटिते निर्वाणसुखान्त्ये, मोहनिद्राविद्रावणेन दिनकर-
करनिकरैरिवाम्भोजराजयो भगवद्वचनैः प्रतिबुद्धा भूयांसो
भव्यजन्तवः, ततस्तयोऽपि वणिग्वरनन्दनयोज्येष्ठस्य संप-
त्ता बोधिद्वितीयस्य तु वज्रतन्तुलन्येव दुर्भेदेवेन बोधिर्ना-
भवत् । ततो ज्येष्ठस्य हर्षोऽजनि-अहो धन्योऽहं येन मयाऽ-
नर्वाणपारभवजलनिधिनिमग्नेन सद्भर्मयानपात्रमेवंविधमवा-
सम् इतरस्य तु किलष्टकर्मणो माध्यस्थ्यमेवाभवत् । ततः प-
रस्परस्थाभिप्रायमवगतवन्तौ-यथाऽवायोर्धर्मपरिणतिविशेष-
भेदोऽभूत् । ततो ज्येष्ठो भगवन्तं पप्रच्छ । यदुत-भगवन्स्तुल्य-
स्नेहयोरावयोस्तुल्य एव विभूतिरूपविनयाऽऽदिसंबन्धोऽभव-
द्, अधुना पुनर्मुक्तिफलकल्पनरूपकल्पसम्यक्त्वविभूतिप्रामा-
ण्यतुल्यता जाता मम मित्रस्य तद्विकल्पत्वात्, तान्कम-
ल कारणम् ? । ततो भगवानुवाच-भो भद्र ! भवन्तौ ज-
न्मान्तरे ग्राममहत्तरसुतावभूताम्, ततो व्यसनोपहतौ चो-
र्यपरायणावभवताम्, अन्यदा ग्रामान्तरं गत्वा गाः अग्र-
हृतवन्तौ, ततस्ताः स्वस्थानं नयन्तौ दण्डिपाशिकान् पश्चा-
त्तान् विशय तद्व्यात् पलायमानौ गिरिगह्वरे प्राविशताम्,
शैलगुहायां चाऽऽतापयन्तं महातपस्विनमपश्यताम्, त-
तस्त्वं संवेगमागतोऽबोच-यथा सुलब्धमस्य जन्म, योऽयं
परित्यक्तसकलपुत्रकलत्रमित्राऽऽदिसंबन्धः सन्तोषसुखगा-
गरावगाढा धर्मेनिरतचित्तो विपर्यविरतः स्वर्गपवर्गसंसर्गा-
थ तपस्यति । मादृशास्त्वधन्या उभयलोकगर्हितमनर्थफलं,
क्लेशबहुफलं च चौर्यमाश्रिता इत्येवंविधा साधुप्रशंसा
भवतो बोधिबीजमजनि, इतरस्य तु यतिद्वयो बोधिबी-
जदाही संजातः, इवं भवतोर्बोधिर्भावाभावाकारणमिति ॥ ६ ॥

उपसंहरन्नाह—

इति सर्वमयत्नेन, मालिन्यं शायनस्य तु ।

प्रेक्षावता न कर्तव्य-मात्मनो हितमिच्छता ॥ ७ ॥

स्पष्टः ॥६॥

कर्तव्यं च किमित्याह—

कर्तव्या चोचतिः * सत्यां, शक्ताविह नियोगतः ।

* उचतिः, प्रभावना ।

प्रधानं कारणं ह्येषा, तीर्थकृन्नामकर्मणः ॥ ८ ॥

हा० २३ अष्ट० । संवत्सरवासरे पूगीफलसहितनाणकप्र-
भावनां लान्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-पूगीफलाऽऽदिसहितां त-
या रहितां वा प्रभावनां लान्ति, पश्चाद् यस्मिन् प्राप्ते या रीति-
स्तदनुसारेण प्रवर्तितव्यमिति ॥ १५२ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

प्रभावाल-प्रभावाल-पुं० । तरुविशेषे, जं० २ वक्ष० ।

प्रभास-प्रभास-पुं० । श्रीवीरजिनस्यैकादशे गणधरे, कल्प०
१ अधि० ६ क्षण । आ० चू० । स च निर्वाणविषयसंदेहयुतो
वीरान्तिकमागत्य क्षिप्रमंशयः प्रवव्राज गणधरो जातः ।
(' गणधर ' शब्दे तृतीयभागे ८१७—८१८ पृष्ठे तन्मातापि-
त्रादयो दर्शिताः) (शिखाण ' शब्दे चतुर्थभागे २१२१ पृष्ठे
वर्ण्यता) " एकादशां गणधरः, श्रीवीरस्य गणेशितुः ।
प्रभासो नाम पावित्र्यं, यस्य चक्रे स्वजन्मना ॥ २४ ॥ "
ती० १० कल्प । वैभारगिरेः ऐरयवतवर्षीयविकटाऽऽवृत्तवै-
ताल्यपर्वतराजदेवे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । " दो प्रभासा । " स्था०
२ ठा० ३ उ० । साकेतराजस्य महाबलस्य चित्रकरे, आबः
४ अ० । श्रीप्रमनृपोपदेशके साधुगुरौ, ध० ३ अधि० । स्वना-
मख्याते भरतवर्षस्य पश्चिमदिगभागास्थे तीर्थभेदे, ती० ४१ क-
ल्प । आ० क० । भगते हि पूर्वोऽदिकर्मण " मागहे वरवामे प्रभासे
स्ति " श्रीणि तीर्थानि । जं० ६ वक्ष० । संथा० । स्था० । आ०
म० । वृ० । तच्च पाण्डववंश्यराजपुत्रयोर्मतिसुमत्याः प्रवहन्
औत्पातिकेन भाज्यमानं स्कन्दरुद्राऽऽदिदेवस्मरणानुपशा-
न्तौ सुस्थितेन लवणाधिपेन महिम्नि कृतं तत्र तीर्थत्वेन जात-
म्, इति धृतिमतिर्वे उदाहृतम् । आब० ४ अ० । आ० चू० ।

प्रभासचित्तगर-प्रभासचित्रकर-पु० । स्वनामख्याते चित्रकर,

तत्कथा—

" विलसंतनागपुंता-तसंगयं पुरांमहऽन्धि सापयं ।
कडलामसिहरसिहरं, य किं नु बहुहरधवलहरं ॥ १ ॥
राया महाबलो गिउ-रुक्खाण महाबलु व्व तथऽन्धि ।
सा अन्धाणुर्वीवट्ठा, अन्नदिणे पुच्छण दयं ॥ २ ॥
भो मम रायतरभा-चिरायलीलांचयं न किं अन्धि ।
सा भणइ सामि ! सव्व पि अन्धि मुत्तुण चित्तसहं ॥ ३ ॥
नयणमणोहारिचिचि-सच्चित्तअवलंयणेण रायाणां ।
जं किर तीण वि फुडं, कुण्ठांति चंकमणलीलाओ ॥ ४ ॥
इय आयन्निय रक्षा, महत्तकोहल्लपूरियमणेण ।
आहट्ठा वरमंती, तुरियं करेसु चित्तसहं ॥ ५ ॥
वीहरविमालमाला, बहुसउणालंकिया सुहच्छाया ।
उज्जाणमहि व्व लहुं, महासहा तेण निम्मविया ॥ ६ ॥
आहया नरवहणा, चित्तयरा चित्तकम्मकयकरणा ।
विमलपहार्नामहाणा, तत्तो तुरियं पुरपहाणा ॥ ७ ॥
अज्जविभाणं, विभइत्ता अप्पिया सहा तेसिं ।
दायितु अंतरा जव णियं च वुत्ता निवेणुवं ॥ ८ ॥
भो तुभेहि कम्मं, कया वि न हु पिच्छियव्वमन्नुचं ।
नियनियमइइ निउणं, इह चित्तं चित्तियव्वं च ॥ ९ ॥
विस्सी न मणियव्वा, जहविच्चाणं काहिइ पसाओ ।
अहमहमिगाइ तत्तो, सम्मं कम्मं कुण्ठांति इमं ॥ १० ॥
जाव गया कुम्मासा, तो पुट्ठा उस्सुपण ते रक्षा ।

विमलेण तत्रो भणियं, निष्कलो देव ! मह भागो ॥ ११ ॥
मेरु इव तयं भागं सुवन्नहरं विचित्तभूभागं ।
पिच्छित्तु निचो तुट्ठो, महापसायं कुणह तस्स ॥ १२ ॥
पुट्ठो भणइ पहासो, चित्ताऽऽरंभं पि देव ! न करंमि ।
जं अज्ज वि मे विहियं, भूमीए चेव परिकम्मं ॥ १३ ॥
तं भूकम्मं नणु के-रिसे ति भूवेण अयाणया जवणी ।
ताव सांवसेसरम्मं, सुचित्तकम्मं तहि दिट्ठं ॥ १४ ॥
तो भणिओ सो रत्ता, जे ! कि अहं वि विप्पयागंमि ।
अओ वि न वंचिज्जइ, कि पुण सामि त्ति सो आह ॥ १५ ॥
पटिबिबलंको दे-व ! एस इय भणिय तेण परियच्छो ।
दिआ तओ निवेणं, सा दिट्ठा केवला भूमी ॥ १६ ॥
अह विम्विण्ण रत्ता, पुट्ठं कीरइ किंमरिमा भूमी ? ।
सो भणइ देव ! एस्मि-महीपे चित्तं हवइ सुथिरं ॥ १७ ॥
वज्जाण फुरइ कंती, अहियं सोहं धरंति रुवाइ ।
पिच्छंताण जणाणं, भादुल्लासो भिमं होइ ॥ १८ ॥
तं सुणिउं तस्स विवे-गगइणाऽऽइणा पहट्ठेण ।
निउणो कओ पसाओ सपसायं पभणियं च इमं ॥ १९ ॥
पमय इमं चिट्ठउ, चित्तसहा मे चलंतचित्तजुया ।
होउ अपव्वपमिद्धि, त्ति एम पुण उवणओ इ-थ ॥ २० ॥
सायं संसारं, राया मूनी सहा य मणुयगइ ।
चित्तयरो भवियज्जओ, चित्तसहाभसमो अण्णा ॥ २१ ॥
भुविकम्मंसु गुणा, वित्तं धम्मो वयाइ रुवाइ ।
वज्जसमा इह नियमा जियविणियं भावज्जालो ॥ २२ ॥
एवं प्रभासामिधविचक्रहइ ।
कार्याऽऽमभामिधिविधेविशुत्ता ।
धेनाज्जवलां धर्माविवावत्तां,
शोभामन्यप्रतिमां दधीत ॥ २३ ॥ ”
इति प्रभासकथा (३१ गाथा) ध० २० १ अधि० ।

पभासण प्रभासन-न० । प्रकपेण शान्तं, स्था० २ ठा० २ उ० ।
प्रभासन च चन्द्राणामिव “चंदा य पभानिमु” चन्द्राणां सौ-
म्यदीप्तिकत्वात् वस्तुप्रभासनमुक्त्वा दित्यानां तु खरगश्चिप्रवा-
त् ॥ स्था० ४ ठा० २ उ० ।

पभासन्तिथ प्रभासतीर्थ-न० । ज्वनामख्याते भागवतार्थस्य प-
श्चिमदिक्तीर्थं, यत्र निन्धुनदी समुद्रं प्राविशति । तत्र भरत-
दिजययात्रायां तु, “उत्तरपच्छिमे दिशि पभासन्तिथ-
मिमुहं पयात यावि होत्था ।” जं० ३ वक्त० । आ० चू० ।

पभासन्तिथकुमार प्रभासतीर्थकुमार-पुं० । प्रभासतीर्थेदे-
व आ० चू० १ अ० ।

पभासमाण-प्रभासमान त्रि० । दीप्यमाने, कल्प० १ अधि०
२ क्षण ।

पभासयंत-प्रभासयत्-न० । लोकप्रसिद्धस्याऽऽकाशस्यापि
शिखरं स्वकान्त्या शोभयन्तमित्यर्थः, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पभासा-प्रभासा-स्त्री० । प्रभासनिधन्धनत्वादेकैकपणितमगौ-
णाहिमायाम्, प्रश्न० १ संब० ठा० ।

पभासिय-प्रभाषित-त्रि० । प्रकपेण भाषितं, “वदजोणेण
पभासिय-मणुगजांगणधरण साहणं” (१६) प्रकपेण
भाषितः प्रभाषितः । गणधरणम् । सूत्र० १ शु० १ अ०
१ उ० ।

पभासेमाण-प्रभासयत्-त्रि० । सूक्ष्मवस्तुपदर्शनतः (स्था०
८ ठा०) शोभयति, भ० २ श० ५ उ० । जी० । आ० ।

पभिइ-प्रभृति-अ० । आदौ स्था० ६ ठा० । आ० । चं० प्र० ।
उत्त० । अ० १० ।

पभीय-प्रभीत-त्रि० । प्रकपेण व्रस्ते, उत्त० ५ अ० ।

पभु-प्रभु-त्रि० । समर्थे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । भ० । प्रभवि-
ष्णो, भ० १५ श० । वषट्कारेण, सूत्र० १ शु० ११ अ० । शक्रः,
भ० १ श० १ उ० । सूत्र० । स्वामिनि आ० म० १ अ० । उ-
पाश्रयस्वामिनि, वृ० २ उ० । स्वगृहमाप्तार्थक, प्रव० ६७
द्वार गृहगतौ, नि० चू० २ उ० । राजानं, पभू राया, अणु-
परभू जुगयाया । नि० चू० २ उ० । “पभु त्ति वा जोग्गा त्ति
वा पगट्ठा ।” नि० चू० २० उ० ।

पभुल-प्रभुत्व-न० । समर्थे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पभूतदंभि (ण)-प्रभूतदर्शिन्-त्रि० । प्रभूतं प्रमादधिपाकाऽऽ-
दिमरीनातागतवर्तमानं वा कर्मविपाकं द्रष्टुं शीलमस्य-
ति प्रभूतदर्शः । सास्त्रेतिवतया । न यत्किञ्चनकारिणं आ-
चा० १ शु० ५ अ० ४ उ० ।

पभूतपरिमाण-प्रभूतपरिज्ञान-त्रि० । प्रभूतं स्वत्वरक्षणोपा-
यपरिज्ञानं संनाम्नस्तत्परिज्ञानं वा यस्य स प्रभूतप-
रिज्ञानः । यथाऽवस्थितं नानास्वरूपदर्शितं, आवा० १ शु०
५ अ० ४ उ० ।

पभूतमंभार-प्रभूतमंभार-पुं० । प्रभूतवरत्नसामग्र्याम्, “पभू-
तमंभार मंभिता पौलमासमतीमसयजंगट्टनिता ।” जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

पभूय-प्रभूत-त्रि० । अतिप्रचुरं, आ० म० १ अ० । रा० ।
प्रचुरं ज्ञा० १ शु० १ अ० । उत्त० । स्था० । बहुशब्दार्थे,
स्था० ४ ठा० २ उ० । अनेकशब्दार्थे अ० १० ।

पभूयण प्रभूताग्र-न० । कस्यविदपेक्षया प्रभूते, यथा-“जी-
वा पांगलवप्रया दवा य पज्जवा चव ।” आवा० २
शु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

पभूयतरय-प्रभूततरक-न० । बहुतरके, आ० म० १ अ० ।

पभूयरयण-प्रभूतरत्न-त्रि० । प्रभूतानि रत्नानि मरकताऽर्द्धानि
प्रवरगजावाऽऽदिरूपाणि वा यस्यासौ प्रभूतरत्नः । उत्त० ४
अ० । प्रचुरप्रयत्नगजावमणिप्रमुखपदार्थधारिणं, उत्त०
४ अ० ।

पमकवुण-प्रमत्तण-न० । अभ्यज्जने, भ० ११ श० ११ उ० ।

पमज्जण-प्रमार्जन-न० । प्रतिलखनं चक्षुषा निरीक्षणम्, प्रमा-
र्जनं च रजोहरणाऽऽदिभिः । ध० ३ अधि० पुनः पुनर्मार्जने,
नि० चू० ३ उ० । भूमिगुहो, पञ्चा० ६ विव० । प्रकपेण शो-
धने, आवा० २ शु० १ चू० १ अ० ६ उ० । समार्जने, नि० चू०
७ उ० । पं० व० । (आचार्यशब्दप्रमार्जनम् ‘अभ्यय’ शब्दे
प्रथमभागे १३ पृष्ठ ३० पृष्ठ च उक्तम्) (वर्षासु उपाश्रयाः
प्रमार्जनीयाः ‘पज्जु’पवणाकल्प’ शब्दे स्मिन्नेव भागे २४६ पृष्ठ
उक्तम्) (शक्तिगङ्गाणां हस्तवादाऽर्द्धानामामार्जनप्रमार्जने ‘अ-
णायान’ शब्दे प्रथमभागे ३१४ पृष्ठ, अणुमणुकिरिया’ शब्द-
४०० पृष्ठ च उक्ते) मूलत एव रजोहरणादिनाऽऽदर्शनाया-

म. ध० ३ अधि० । रजोहरणाऽऽदिव्यापारूपे, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

प्रमार्जनविधिः-वसतिं प्रमार्जयेत् । यदुक्तं पञ्चवस्तुके-
“ पडिलेहिउण वसहि, गोमस्मि पमज्जणा उ दसहीए ।
अवरणहं पुण पदमं, पमज्जणा पच्छु पडिलहा ॥१॥ ”

यतिदिनचर्यायामपि-

“ मिज्जा पमार्जिअवा, पमायसमयस्मि सव्वओ पच्छु ।
पुत्तातरुपाडिलहा, समणंतरमेव मज्झगहं ॥१॥ ”

इत्थं च जीवसंस्कारहितायामपि वसतो ऋतुवसे वार-
हयं, वर्षासु च वारत्रयं, जीवसंस्कारौ च बहुशाऽपि वसतिं
प्रमार्जयेदित्यवसयम्, तथापि बहुजीवोपमर्दे त्यजेदपि तदुक्तं
दिनचर्यायाम्- “ दुप्पि पडिलहणाआ, उउस्मि वासासु तइअ
मज्झगहं । वसहि बहसो पमज्जइ, अइसंघट्टे त (उअ) हिं
गच्छे ॥ १ ॥ ” वसतिप्रमार्जनं च यतनानिमित्तं, सा चान्ध-
कारं न स्यादित्युपधिप्रतिलेखनाऽनन्तरमेव प्रातस्तच्छ्रयः ।
तदुक्तं तद्वैव- “ को हेऊ १, जिणअणा, एसा जयणा निमि-
त्तमहया वि । रचिकरहयंधयारे, वसहीइ पमज्जणं मेअं
॥ १ ॥ ” इति । तच्चाध्यात्मनोपयुक्तं च गीतायेंत विधेयं,
न तु विपरीतेन, आविद्यादिदोषान् । यदुक्तं पञ्चवस्तुके-
“ वसही पमार्जिअवा विस्सेवाविवाज्जिण्ण गीणणं । उव-
उत्तेण विवक्खं, णायव्वो हाइ अविदी उ ॥ १ ॥ ” इति ।
तेनापि सदा पद्मलेन मुहुना प्रमाणोपेनेनाविहङ्गदुकेन
च दण्डकप्रमार्जनं प्रमार्जनीया वसतिः, न तु कचवर्शा-
धनाऽऽदिना । यतस्त्वैव- “ सइ पमहलण मिउणा, चाण्ड-
माहरहिण्ण जुत्तेण । आविद्धदंउगं वंडगपुच्छेण णऽ
गणं ॥ १ ॥ ” इति । यतना च वसतिं प्रमार्जये पिगडी-
भूतरेणपुञ्जमुद्धत्त्वा तत्र चैवं विधिर्यतिदिनचर्यायाम्-

“ अह उग्गयस्मि मुरं वसहि मुपमज्जिउण जयणाए ।
ऊद्धरिअ रेणुपुंजं, छुयाए विस्मिरेउणं ॥ १ ॥
संगहिअ छुपयाअं, पआण कीडाण लहइ तो गंसे ।
पुव्वं च लेइ भूदे, वेरिमाहिआ नवं च गिगहंति ॥ २ ॥
जो तं पुंजं छुइइ, हरिआवहिआ हवइ निअमेणं ।
सेसत्तगवसहीए, तह हवइ पमज्जमाणस्म ॥ ३ ॥ ”

अत्र च आभिप्रहिकोऽनाभिप्रहिका वा साधुर्दण्डान्
प्रमार्जयेत्, ततस्त्वदुपरितनभूमिं च । यत - आभिग्राहिआ
अणुभिग-हिआ व दंडं पमज्जए साह । पडिलेहिज्जइ कमसां,
दंडो कुट्टोवणि भूमि ॥ १ ॥ ” प्रतिलेखनं चक्षुषा निरीक्षणं,
प्रमार्जनं च रजोहरणाऽदिभिर्गति विधेकः । यतस्त्वैव- “ च-
क्खूहि णिग्गिअवज्जइ जं किं पडिलहणा भवे एसा । रयहर-
णमाइएहि, पमज्जणं इति गीअया ॥१॥ ” ध० ३ अधि० ।

पमज्जणया-प्रमार्जनका-अ० । मूलत एव रजोहरणाऽऽदिना
स्पर्शनायाम्, ध० ३ अधि० ।

पमज्जणिया-प्रमार्जनिका-अ० । शलाकाऽऽदीनां दवरके,
आ० १ श्रु० ७ अ० ।

पमज्जणी-प्रमार्जनी-अ० । वसंतदण्डकपुच्छेन, पं० व० ३
द्वार । वसंतः शुद्धकरण्याम्, ध० ३ अधि० । आचा० ।

पमज्जमाण-प्रमार्जयत्-अ० । प्रमार्जनं कारयति, स्था० ७ ठा० ।

पमत्त-प्रमत्त-पुं० । प्रमाद्यन्ति स्म मोहनीयाऽऽदिकर्मोदयप्रभा-
वनः संज्वलनकपायनिद्राऽऽन्यतमप्रमादयोगतः संयमयो-
गेषु सीदन्ति स्मेति प्रमत्ताः, कर्त्तरि कृप्रत्ययः । न० । पञ्चानां
प्रमादानामन्यतरं प्रमादेन युक्तेषु, व्य० ३ उ० । आचा० ।
विषयमूर्च्छितेषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । ‘ पारं-
चिय ’ शब्दे व्याख्यास्यामि । विकथाऽऽदिप्रमादसहिते, आ०
१६ द्वार । आचा० । सूत्र० । स्था० । ज्ञा० । मद्याऽऽदि-
प्रमादवति, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । विषयाऽऽदिभिः
प्रमादिर्वाहधर्माद् व्यवस्थिते, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
प्रमदं प्रमत्तं प्रमादः, स च मदिर्गावियकपायनिद्रावि-
कथानामन्यतमे सर्वथा प्रमत्तमस्यास्तीति प्रमत्तः । प्रमा-
दवति, कर्म० २ कर्म० ।

पमत्तभाव-प्रमत्तभाव-पुं० । प्रकर्षेण मत्तभावः । उन्मत्तभा-
वः न० ।

पमत्तमंजय-प्रमत्तमंजय-पुं० । संयच्छति स्म सम्यगुपरमति स्म
संयतः । “ गत्यर्थकर्म ” ॥५१२१॥ (हेम०) इति क्लृप्ताः प्रमाद्यन्ति
स्म संयमयोगेषु सीदन्ति स्म प्राग्वत् कर्त्तरि क्लृप्ताः प्रमत्ताः । यद्वा-
प्रमदं प्रमादः, स च मदिर्गावियकपायनिद्राविकथानामन्य-
तमः । सर्वथा प्रमत्तमस्यास्तीति प्रमत्तः प्रमादवान् “ अत्रा-
दिभ्यः ” ॥५२१॥ (हेम०) इत्यप्रत्ययः । प्रमत्तश्चासौ संय-
तश्च प्रमत्तमंजयः कर्म० २ कर्म० । पं० सं० । दर्श० । किञ्चि-
त्प्रमादवति सर्वविगते, स० १४ सम० । पष्ठगुणस्थानवर्तिनि,
पञ्चा० १६ विव० ।

पमत्तमंजयस्म गं भंते ! पमत्तमंजये वट्टमाणस्म सव्वा
वि य गं पमत्तद्धा कालओ केर चिरं होइ ? । मंडिया ! एगं
जीवं पडुच जहणेणं एक्कं समयं, उक्कोमेणं देसूणा पु-
व्वकोटी, णाणाजीवे पडुच सव्वाद्धा ।

(पमत्तयादि) (सव्वा वि य गं पमत्तद्धाति) सर्वाऽपि च
सर्वकालसम्भवाऽऽपि च प्रमत्ताः प्रमत्तगुणस्थानकालः
कालतः प्रमत्ताः समूहलक्षणं कालमात्रं कथां चरे
किपन्तं कालं यावद्भवतीति प्रश्नः । ननु कालत इति न वा-
च्यं, कियच्चिरात्पत्यनैव गतार्थं यावत्, नैवं ज्ञात इत्य-
स्य व्यवच्छेदार्थवान् । भवति हि ज्ञातः कियच्चिरमित्य-
पि प्रश्नो यथावधिज्ञानं ज्ञातः कियच्चिरं भवति, त्रयांस्त्रि-
शतभागपमाणं, कालतस्तु सातिरका पदार्थप्रति । (ए-
क्कं समयं इति) कथम् ? । उच्यते-प्रमत्तमंजयप्रतिपत्तिम-
यममनन्तरमेव मग्नात् । (देसूणा पुव्वकोटि इति) किल
प्रत्येकमन्तर्मुहनेप्रमाणे एव प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानके, ते च
पर्यायेण जायमाने देशानपूर्वकोटिं यावत् उत्कर्षेण भवत ।
संयमवतो हि पूर्वकोटिरेव परमाणुः, स च संयमप्रष्टासु
वर्षेषु गंत्येव लभत, महान्ति चाप्रमत्तान्तर्मुहनेपिज्ञया
प्रमत्तान्तर्मुहनेतान् कल्यन्ते । एवं चान्तर्मुहनेप्रमाणानां प्र-
मत्ताज्ञानां सर्वाणां मीलनेन देशानां पूर्वकोटी कालमानं
भवति । अन्यं त्वाहुः-अष्टवर्षाणां पूर्वकोटीं यावदुत्कर्षतः
प्रमत्तमंजयता स्यादिति । भ० ३ श० ३ उ० ।

पमत्तमंजयगुणद्वाराण-प्रमत्तमंजयगुणस्थान-न० । प्रमत्तमंजय-
स्य गुणस्थानम् । पष्ठे गुणस्थानके, कर्म० । विष्णुश्चविष्णुश्चि-

प्रकर्षाप्रकर्षकृतः स्वरूपभेदः । तथाहि-देशविरातिगुणापेक्षया एतद्गुणानां विशुद्धिप्रकर्षोऽविशुद्धयप्रकर्षश्च । अप्रमत्तसंज्ञ-
तापेक्षया तु विपर्ययः । एवंमन्येष्वपि गुणस्थानेषु पूर्वोत्तरापे-
क्षया विशुद्धयविशुद्धिप्रकर्षाप्रकर्षयोजना द्रष्टव्या । कर्म० २
कर्म० । प्रथ० । पं० सं० ।

पमह-प्रमद-पुं० । संमदं, परस्परसंघर्षं, “ चंद्रेण सह जोयं
जोयंति । ” चन्द्रेण सह प्रमदरूपं योगं युञ्जन्ति । मू० प्र० १०
पाहु० ११ पाहु० पाहु० । चन्द्रेण सादं प्रमदं चन्द्रो मध्येन ते-
पां गच्छतीत्येवंलक्षणं योगं संबन्धं योजयन्ति । स० सम० ।

पमहण-प्रमदन-न० । कठिनस्याऽपि चम्पुनश्चूर्णनकरणे,
रा० । जी० ।

पमहमारी-प्रमदनी-स्त्री० । रुतं कराभ्यां पौनःपुन्येन विर-
लं कृर्वन्त्याम्, “ पमहमारी य । ” (५७४ गाथा) पि० ।

पमयवण-प्रमदवन-न० । हस्तिनापुरनगरं मलिदत्तकुमारस्वा-
मिके उद्याने, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । आ० म० । तंतलिपुरनग-
राद्याने, “ तंतलिपुरं नाम नगरं, पमयवणं उज्जाणं । ” ज्ञा० १
श्रु० १३ अ० । आ० म० ।

पमया-प्रमदा-स्त्री० । स्त्रियाम्, बृ० ४ उ० ।

पमयाकर्मकरण प्रमदाकर्मकरण-पुं० । प्रमदाः स्त्रियस्तामां
यत्कर्म तत्स्यमेव करोतीति प्रमदाकर्मकरणः । “ कृद् बहुल-
म् ” इति वचनात्कर्त्तरि अनट्प्रत्ययः । स्त्रीणां कण्डितदल-
नपरिवेपणोदकाऽऽहरणप्रमाजनाऽऽदिकरणशीले नपुंसकं,
बृ० ४ उ० ।

पमह-प्रमय-पुं० । शिष्येवके, पाहु० ना० २६६ गाथा ।

पमाड-प्रमातृ-पुं० । प्रमाकर्ता, रत्ना० ।

तल्लक्षणम्-तद्विषयं प्रमाणतयत्तत्त्वं व्यवस्थाप्य संप्रति तेषां
तत्र कथाश्चर्चव्यवभावेनार्थास्थितेर्गणितप्रमाणतयानां व्या-
पकं प्रमातारं स्वरूपतो व्यवस्थापयन्ति-

प्रमाता प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमिद्व आत्मा ॥ ५५ ॥

प्रमिणोतीति प्रमाता किंभूतः क इत्याह-प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमि-
द्वः प्रत्यक्षपरोक्षप्रमाणप्रतीतिः, अनत्यपरापरपर्यायान् सततं
गच्छतीत्यात्मा जीवः । रत्ना० ७ परि० । (प्रमातृनित्यत्व-
मिद्धिः ‘ आता ’ शब्दे द्वितीयभागे १६५ पृष्ठादागम्य द-
र्शिता)

प्रमादिन्-पुं० । विकथामद्याऽऽदिप्रमादयति, आचा० १ श्रु०
३ अ० १ उ० । ज्ञा० ।

पमाणा प्रमाण-न० । प्रकर्षेण संशयाऽऽद्यभावस्वभावेन मीयते
परिच्छिद्यते वस्तु येन तत्प्रमाणम् । रत्ना० १ परि० । आ० म० ।
विशे० । उक्त० । प्रमितिः प्रमाणम् । हेयोपादेयप्रवृत्तीनवृत्ति-
रूपतया पदार्थपरिच्छित्तिकरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । ज्ञा० ।

(१) अथ प्रमाणस्याऽऽदौ लक्षणं व्याचक्षते-

स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणम् ॥ २ ॥

अत्र चादभ्यवहनव्यायेन यावदप्राप्तं तार्वाक्षियम् इति विप्र-
तिपन्नानाश्रित्य स्वपरव्यादिकम्, अव्युत्पन्नान् प्रति प्रमाण-
म्, प्रमाणवमेयापलापिनस्तूद्दिश्य द्वयमपि विधेयम् ; शेषं
पुनरनुवाचम् । तत्र प्रमाणमिति प्राग्वत् । स्वमात्मा ज्ञानस्य

स्वरूपम् ; परः स्वस्मादभ्यः, अर्थ इति यावत् । नौ विशेषे-
षेण यथाऽवस्थितस्वरूपेण, अवस्यति निश्चिन्तनीत्येवंशी-
लं यत् तत् स्वपरव्यवसायि । ज्ञायते प्राधान्येन विशेषो
गृह्यतेऽनेनेति ज्ञानम् । एतच्च विशेषणम्-अज्ञानरूपस्य
व्यवहारधुराधौरेयतामनादधानस्य सम्मात्रगोचरस्य स्व-
समयप्रसिद्धस्य दर्शनस्य, साक्षिकर्पाऽऽवेक्षाऽऽचननस्य नैया-
यिकाऽऽदिकल्पितस्य प्रामाण्यपराकर्णार्थम् । तस्याऽपि च
प्रत्यक्षरूपस्य शाक्यैर्निर्विकल्पकतया प्रामाण्येन जल्पितस्य,
संशयविपर्ययानव्यवसायानां च प्रमाणत्वव्यवच्छेदार्थं व्य-
वसायीति । स्पष्टनिष्ठकृत्यमानपारमार्थिकपदार्थसार्थलुब्धा-
कज्ञानाद्वैताऽऽदिवादिमतमन्यमितुं परंति । नित्यपराक्षनुद्धि-
वादिनां मीमांसकानाम्, एकाऽऽसममवायिज्ञानान्तरप्रत्यक्ष-
ज्ञानवादिनां योगानाम्, अच्युतज्ञानवादिनां कापितानां च
कदाग्रहग्रहं निग्रहीतुं स्वेति । समप्रलक्षणवाक्यं तु परपरि-
कल्पितस्यार्थोपलब्धिहेतुत्वाऽदे प्रमाणलक्षणत्वप्रतीक्षार्थ-
म् । तथाहि-अर्थोपलब्धिर्नन्तरहेतुः, परम्पराहेतुर्वा विवक्षा-
ञ्चकः ? परम्पराहेतुश्चत् । तर्हि, इन्द्रियवदज्ञानाऽऽदेऽपि प्रा-
माण्यप्रसङ्गः । अथाऽन्तरहेतुर्गन्धिर्यमेव प्रमाणम्, तत्
किं द्रव्येन्द्रियम् भावेन्द्रियं वा ? द्रव्येन्द्रियमन्युपकरण
रूपम्, निवृत्तिरूपं वा ? न प्रथमम्, तस्य निवृत्तीन्द्रि-
योपपृम्भमात्रं चरितार्थत्वात् । नाऽपि द्वितीयम्, तस्य भावे-
न्द्रियेणाऽर्थोपलब्धौ व्यवधानादानन्तर्याऽस्मिन् । भावेन्द्रि-
यमपि लब्धिलक्षणम्, उपयोगलक्षणं वा ? न पौरुष्यम् ;
तस्यार्थग्रहणशक्तिरूपस्यार्थग्रहणव्यापाररूपेण तेन व्यवधा-
नम् । उदीचीनस्य तु प्रमाणत्वेऽस्मत्प्रतीतिमेव लक्षणमज-
गन्तराख्यातं स्यात् । न च नास्त्येवामूहशमिन्द्रियमिति
भौतिकमेव तत् तत्रानन्तरं हेतुर्गति वक्रव्यम्, व्यापार-
मन्तराणाऽऽमनः स्वाथमधिकफलस्यानुपपत्तेः । न ह्यव्यापृत
आत्मा स्पर्शाऽऽदिप्रकाशकः, सुषुप्त्यवस्थायामपि प्रकाशप्र-
सङ्गात् न च तदानीमिन्द्रियं नास्ति, यतस्तदभावः स्यात् ।
अथ नेन्द्रियं सत्तामात्रेण तज्जेतुः किन्तु मनसाऽथेन च सर्वा-
कृष्टमिति चेत् । ननु सुषुप्त्यवस्थायामपि तन्नाहशमस्यैव,
मनसः शरीरव्यापिनः स्पर्शनाऽऽदीन्द्रियेण स्पर्शनाऽऽदेऽश्च तू-
लिकाऽऽदिना साक्षिकर्मसङ्गात् । न चाऽगुर्गमाणत्वाद् म-
नसः शरीरव्यापित्वमिति वाच्यम्, तत्र तस्य प्रमाण-
न प्रतिहतत्वात् । तथाहि-मनो गुणप्रमाणं न भवति, इन्द्रिय-
त्वाद् नयनवत् । न च शरीरव्यापित्वं युगपज्ज्ञानोत्पत्तिप्रसङ्गः,
तादृक्तयोपशमविशेषणं च तस्य कृतोक्तत्वात् । इति नेतव्य-
माणलक्षणमच्छणम् । आचक्षते च मतपरीक्षापश्चात्-

“ अर्थस्य प्रमिता प्रसाधनपट्ट प्रोचुः प्रमाणं परं,
तेषामञ्जनभोजनाऽऽद्यपि संवेद वस्तु प्रमाणं स्फुटम् ।
आवक्षस्य तु मानता यदि तदा संवेदतस्यैव सा
स्यादित्यन्यभुजङ्गममवन्तीति स्थिते व्यन्मनम् ॥ १ ॥ ”
इति । “ अनाधिकतार्थाधिक्यं प्रमाणम् ” इत्यपि प्रमाणलक्ष-
णं न मीमांसकस्य मीमांसामावलतां स्वयति, प्रत्यामज्ञान-
स्याप्रामाण्यप्रसङ्गात् अथात्रापूर्वोऽप्यर्थः प्रयते इदानीन्त-
नमस्ति, न हि पूर्वविधया गतम् । ” इति चेत् । इममप्यत्रापि
तुल्यम् उत्तरक्षणस्यैव प्राकक्षणवर्तिमवेदनेनाऽऽद्वान् ।
पूर्वोत्तरक्षणयोः सस्वरूपक्यान् कथं तेन तस्याऽऽवेदनम् ?

इति चेत् । प्रत्यभिज्ञागोचरेऽपि तुल्यमेतत्, “ रजतं गृह्य-
माणं हि, विरथायीति गृह्यते । ” इति वचनात्, प्रागेव तद्वे-
दने च तद्विदानीमास्ति ? न वा ? कोटक् वाऽस्ति ? इति तद-
नन्तरं न कोऽपि संदिह्यते ? । ततोऽपार्थक्येवानाध्रिगतोत
विशेषणम्, व्यवच्छेद्याभावात् ।

न चाऽव्यापकत्वदोषः प्रकृतलक्षणं, प्रत्यक्षपरोक्षलक्षण-
क्रियापकत्वात् । नाप्यतिव्यापकत्वकलङ्कः, संशयाऽऽयप्रमा-
णविशेषव्यवर्त्तनात् । नाप्यसंभवसम्भवः, प्रमाणं स्वपरव्य-
वसायि ज्ञातुं, प्रमाणचान्यथाऽनुपपत्तेः, इत्यतस्तत्र स्वपर-
व्यवसायिज्ञानव्यतिरेकः ।

अत्र चायं कण्टकोद्धारप्रकारः । तथाहि—न तावदत्र पञ्च-
प्रतिक्षेपदत्तदोषमंश्रयः । अयं हि भवन् किं प्रतीतसाध्य-
धर्मविशेषणत्वम्, अतर्भातिवृत्तसाध्यधर्मविशेषणता निराकृ-
तसाध्यधर्मविशेषणत्वं वा भवेत् ? इति भेदत्रयी त्रिवलीव
तरलाक्षीणामुन्मीलति । तत्र न तावत् प्रतीतसाध्यधर्मविशे-
षणत्वमत्राऽऽप्यायमानं संस्थापनां रूपाय, यतः प्रसिद्धमेव
साध्यं साध्यतामेतदुन्मज्जति, अपो द्रवा इत्यादिवन्; न चे-
त्तत् प्रमाणलक्षणमथापि पर्याप्तं प्रसिद्धिकोटिमार्टीकेष्ट ।
नाऽप्यत्राऽतर्भातिवृत्तसाध्यधर्मविशेषणता भाषणीया, सा हि
स्वातन्त्र्येन साध्यं साध्यतामधीमतां धावति; शौद्धादनस्य
नित्यत्वसाधनवत्, न चाऽऽर्हतामेतत् प्रमाणलक्षणप्रता-
काङ्क्षितम् । आऽपि निराकृतसाध्यधर्मविशेषणत्वमत्रोपपत्ते-
पद्धतिप्रतिषेधनां दद्याति, तद्धि प्रत्यक्षेणाऽनुमानेनाऽगमेन वा
साध्यस्य निराकरणम् भवेत् । न चैतदनुष्णस्तेजोऽवयवी,
नाऽस्ति सर्वज्ञो, जैतेन रजनिभोजनं भजनीयमित्यादिवत्
प्रत्यक्षाऽनुमानाऽगमाऽऽदिभिर्वासांस्त्वयैव दूयं द्यातमीदृ-
ते । तस्मान्नात्र दोषः पक्षस्य सूत्रेणाऽप्युपपत्तिं पार्ति ।

नापि हेतुः। न खल्वनिष्कृताविकृताव्यभिचारिणां वा भवेत् ?
यदि तावदानुज्ञा तदाऽपि किमन्यतराभिद्धः, उभयानि-
द्धिर्वा भवेत् ? । अत्र न तद्विद्धि चेत्, तदाऽपि चादितः प्रतिवा-
दिनां चाऽन्तरस्यैवमभिद्धः स्यात् ? यदि चादितः, तदा किं
स्वरूपद्वारेण आश्रयद्वारेण, भिन्नाविकरणेनाद्वारेण पक्षकदे-
शद्वारेण, प्रतिवादिनां कदेशद्वारेण वाऽनौ स्यात् ? । स्वरूपद्वार-
ेण चेत् । तर्हि हेतुस्वरूपे विप्रविपत्तेः, अप्रतिपत्तेः, संदे-
हाद्वा ? । न प्रागः प्रकारः सागः, प्रमाणत्वाऽऽवहेतुस्वरूपे
समस्तप्रामाणिकपरिग्रहमविवादात् । नापि द्वितीयः, प्रमा-
णस्वरूपमप्रतिपद्यमानस्य चादिनाऽप्रामाणिकत्वप्रसङ्गात् ।
नापि तृतीयः, सर्वधेयानिर्णीतप्रमाणस्वरूपस्य प्रतिपत्तस्तत्र
संदेहानुत्पादात्, न खलु सकलकालमनाकलितस्थानुत्वस्य
स्थानुत्वपुण्यत्वोत्पत्तेः संदेहः कस्याऽपि संपद्यते, तत्स्व-
रूपप्रतिपत्तौ वा क्वचित्कथं सर्वथा प्रमाणस्वरूपे संशयः
स्यात् ? । आश्रयानिर्द्धिव्यधिकरणसिद्धी तु चादिनां जैतस्य
वापावेव न संमती; अस्ति सर्वज्ञं सुनिश्चितासंभवद्वाय-
कप्रमाणत्वात्, उद्वेप्यात् शकटं कृतिकोदयात्, इत्यादिगम-
कत्वेन स्वीकृतत्वात् । संमत्त्वं वा न तयोर्वायकाशशङ्का-
शङ्कसंख्याप्रमाणस्य धर्मिणः सकलवादिनामविवादाऽऽस्प-
दत्वात्, प्रमाणत्वहेतोस्तत्र वृत्तिनिर्णयाच्च । पक्षकदेशाभिद्ध-
ताऽपि नात्र सार्थयस्तां दद्याति, सा हि संपूर्णरक्षाव्य-
पकत्वे सति संभविनी, सचेतनास्तरवः स्वापान्, इत्या-

दिवत् न चैतदस्ति । नाऽऽप्यतित्यः शब्दोऽनित्यत्वाऽऽदि-
त्यादिवत् प्रतिज्ञाऽर्थकदेशासिद्धताऽभिधानीया, तस्यास्तत्त्व-
तः स्वरूपालिङ्गिरूपत्वाद्; अन्यथा धर्मिणोऽपि हेतुत्वे
तत्प्रसङ्गात् । स्वरूपालिङ्गिरूपत्वात् न यथा स्थेमानमास्तिग-
घ्नते, तथाऽनन्तरमेव न्यरूपि, इति न चादितः साधनम-
सिद्धमेतत् । नापि प्रतिवादिनः, तत्राप्येवंप्रकारः * प्रकार-
वल्पनाप्रयत्नस्य प्रायः समाप्तत्वात् । अत एव चादि-
प्रतिवादिभयस्याऽपि नानिद्धमिदम् । एवं च कथमिदं
साधनमभिद्धसंबन्धं दधीत ? । नापि विरुद्धतावन्धकीसं-
पर्ककलङ्कितमेतत्; विपक्षाद् व्यावृत्तत्वात् । नापि व्यभिचा-
रविशेषसंचारदुःसंचरं, यतो निर्णीतविपक्षवृत्तिर्धेन, संदि-
ग्धविपक्षवृत्तिर्धेन वाऽत्र व्यभिचारः द्रोध्येत ? । न ताव-
दाद्येन, अनित्यः शब्दः प्रमेयत्वादित्यादिविपक्षे वृत्तिनिर्ण-
याभावात्; स्वपरव्यवसायिज्ञानस्य हि विपक्षः संशयाऽऽदि-
धेताऽऽदिश्च, न च तत्र कदाचन प्रमाणता वरिधतिः । नापि द्वि-
तीयेन विवादाऽपन्नः प्रमाणं सर्वज्ञां न भवति, वक्तृत्वाद्, इत्या-
दिविपक्षे वृत्तिसंदेहस्यासंभवात्; संशयघटाऽऽदिभ्यः प्रमा-
णव्यावृत्तिर्निर्णीतत्वात् । तच्चानिर्णीतकत्वलक्षणमपि कृष-
णप्रज्ञोपदोक्तं । इति न हेतोरपि कलङ्ककालिकाऽपि प्रोन्मील-
ति । निदर्शनं पुनर्नोपदिशितमेवाऽत्र, इति न तद्दोषोद्धारसं-
म्भः । भवत् वा तदापि व्यतिकरूपं संशयघटाऽऽदिन चात्र
कश्चिद् दूषणकणः । स खल्वनिष्कृताव्यभिचारिणः कः, अनिद्ध-
साधनव्यतिकरः, अनिद्धेभ्योऽप्यतिरेकः, संदिग्धसाध्यव्यति-
रेकः, संदिग्धसाधनव्यतिरेकः, संदिग्धोभयव्यतिरेकः, अव्य-
तिरेकः, अप्रदर्शितव्यतिरेकः, विपरीतव्यतिरेकः वा स्यात् ? ।
तत्र न तावदाद्याः पद, घटाऽऽदौ साध्यसाधनव्यतिरेकस्य
स्पष्टनिष्कृतात् । नाऽपि सप्तमः, व्याप्याऽत्र व्यतिरेकनि-
र्णयान् । नाऽऽष्टमनवमौ, यत्र न स्वपरव्यवसायिज्ञानत्वं
न तत्र प्रमाणत्वमिति व्यतिरेकोपदर्शनात्, इत्यनो ति-
क्ततद्वाऽनुमानात्तलक्षणभिद्धेग्नवद्यमिदं लक्षणम् ॥२॥

(२) अथात्र ज्ञानमिति विशेषणं समर्थयन्ते—

अभिमतानभिमतवस्तुस्वीकारतिरस्कारक्षमं हि प्रमाणम्,
अतो ज्ञानमेवेदम् ॥ ३ ॥

आभिमतमुपादेयम्, अनाभिमतं हेयम् । तद् द्वयमपि द्वेधा-
मुख्यं गौणं च । तत्र मुख्यम्—मुखं, दुःखं च । गौणं पुनः—
तयोः कारणं कुसुमकुङ्कुमकामिनीकटाक्षाऽऽदिकं, खलकलह-
कालकूटवगटकाऽऽदिकं च । एवंविधयोग्यमितानाभिमतव-
स्तुनोर्यो स्वीकारांतरस्कारो प्राप्तपौरुहात्, तयोः क्षमं
समर्थः प्रापकं परिहारकं चेत्यर्थः । अतयोःफलक्षणत्वाद-
तदुभयाभावस्वभाव उपेक्षणीयोऽप्यगर्थो लक्षयितव्यः ।
गगगोचरः खल्वभिमतो, द्वेषविषयोऽनाभिमतः, रागद्वेष-
द्वितयानालम्बने तु तृणाऽऽदिरूपक्षणीयः । तस्य चापेक्षकं प्र-
माणं तदुपेक्षायामर्थोपेत्यर्थः । द्विरेखादर्थे, यस्मादभि-
मतानभिमतवस्तुस्वीकारतिरस्कारक्षमं प्रमाणम्, अत इदं
ज्ञानमेव भावितुमर्हति, नाऽज्ञानरूपं साधिकर्माऽऽदिकम् । प्रयो-
गश्च—प्रमाणं ज्ञानमेव, अभिमतानाभिमतवस्तुस्वीकारतिर-
स्कारक्षमत्वात्, यत्तु नैवं न तदेवं, यथा स्तम्भः, तथा चेदम्,
तस्मात्तथा ॥ ३ ॥

उपपत्त्यन्तरं प्रकटयन्ति-

न वै सन्निकर्षाऽऽदेरज्ञानस्य प्रामाण्यमुपपन्नम्, तस्यार्थान्तरस्येव स्वार्थव्यवसितौ साधकतमत्वानुपपत्तेः ॥ ४ ॥

अथमर्थः-यथा सम्प्रतिपक्षस्य पटाऽऽदेरर्थान्तरस्याज्ञानरूपस्य स्वार्थव्यवसितौ साधकतमत्वाभावात् प्रामाण्यं नोपपत्तिश्चियमशिश्रियन्, तथा सन्निकर्षाऽऽदेरपि । प्रयोगः-सन्निकर्षाऽऽदिर्न प्रमाणव्यवहारभाक्, स्वार्थव्यवसितावसाधकतमत्वाद्, यदेवं तदेवम्, यथा-पटः, तथा चायम्, तस्मात्तथा ॥ ४ ॥

(३) [सन्निकर्षोपरि विचारः] अथाऽस्य साधनस्यासिद्धिसंबन्धेऽप्युपपत्त्यन्तः सूत्रद्वयं ब्रुवते-

न खल्वस्य स्वनिरूपितौ करणत्वं, तस्माऽऽदेरिवाऽचेतनत्वात्, नाऽप्यर्थनिश्चितौ, स्वनिश्चितावकरणस्य कुम्भाऽऽदेरिव तत्राऽप्यकरणत्वात् ॥ ५ ॥

अस्येति सन्निकर्षाऽऽदेः, करणत्वं साधकतमत्वम् । नाऽप्यर्थनिश्चिताविति, अस्य करणत्वमिति यागः । तत्राऽपीति, अर्थानिश्चितावपीत्यर्थः । शेषमंशपसुन्नानार्थम् । प्रयोगौ तु-सन्निकर्षाऽऽदिः स्वनिरूपितौ करणं न भवति, अत्रेतनत्वात् य इत्थं न इत्थम्, यथा स्तम्भः, तथा चायम्, तस्मात्तथा । सन्निकर्षाऽऽदेरर्थनिश्चितौ करणं न भवति, स्वनिश्चितावकरणत्वात्, य एवं न एवम्, यथा स्तम्भः, यथाऽस्मात्प्रत्यक्षेण चायम्, तस्माद्यथाऽस्मात्तथा ।

अथ केविद्योगाः संगतिः-

“सन्निकर्षाऽऽदिर्न प्रमाणव्यवहारभाक्” इत्यादि यदवादि, तत्राऽऽदिशब्दसूचितकारकत्वाकल्याऽऽदेः काममगागायमस्तु, सन्निकर्षस्य तु प्रामाण्यापकर्षा नोऽसम्यक्कर्षा इत्येतन्मार्थोक्तत्वात् साधकतमत्वावधारणेन स्वार्थव्यवसितावसाधकतमत्वादित्यत्र हेत्वैकदेशस्य सिद्धिः । यत्तु तस्मिन्नेव साधनमधुन व्याभ्यधुः, तदसाध्यः, प्रदीपेन व्यभिचारात्, तस्य स्वनिश्चितावकरणस्याप्यर्थनिश्चितौ करणत्वादिति । तदन्तर्गता पात्रम् अर्थोपलब्धौ सन्निकर्षस्य साधकतमत्वमिति । यत्र हि प्रमात्रा व्यापारिते सत्यवश्यं कार्यस्याप्यतिः, अन्यथा पुनरनुपपत्तिरिति, तत्र साधकतमम्, यथा छिद्रायां दाहम्, न च तस्मिन् नयनेति कथं न भवेऽपि प्रमाणातिः । रूपस्य सहकारिणोऽभावात् तत्र तदनुपपत्तिरिति चेत् । कथमस्मां रूपऽपि स्यात् ? न हि रूपं रूपमस्ति, निर्गुणत्वाद् गुणानाम् । नाऽपि तदाधारभूतं द्रव्यं रूपाऽन्तरमस्ति, यावद्द्रव्यमात्रं तृतीयगुणद्वयस्य गुणपदैक्यं त्वयाऽनभ्युपगमात् । अवयवगत रूपमवयविरूपोपलब्धौ सहकारि समस्येवेति चेत् । कथं द्रव्यरूपाऽवयविरूपोपलब्धौ भवेत् ? न हि द्रव्यरूपकलरूपाऽवयववयवविरूपमुपलभ्यते, यतः सहकारि स्यात् । अनुपलभ्यमानमपि तत्र सहकारिर्न चेत्, तर्हि कथं न तत्रावयवमि पत्रकोपलब्धमभवेत् ? तदवयवेष्वनुपलभ्यमानस्य रूपस्य भावात् । यदि च रूपं सहकारि कल्पितं, तदा समाकालितसहकारिणोऽभावात् दृष्टाऽऽसन्नमिगरोऽवयवितः कथं नोपलब्धः ? । अथाऽस्यन्ताऽऽसन्नमयोऽपि सहकारी, न चाऽस्मां निर्माणं स्तीति चेत् । नान्वयप्रामाण्येऽप्यपत्त्या, श-

रीगपत्त्या, लोचनापत्त्या, तदधिष्ठानापत्त्या वा विचक्षां चक्रे प्रेक्षादक्षेण ? । आद्यं कल्पे, कथं कस्याऽपि पदार्थस्यापलब्धिः ? , व्यापकस्याऽऽत्मनः सर्वभावेन सन्निभमभावात् । द्वितीये, कथं कृतलतुलिनमातुलिकाऽऽदेरुपलब्धः ? । तृतीये, कथं क्वाऽपि चाक्षुषप्रत्यक्षमुन्मज्जेत् ? , चक्षुषः प्राप्यकारित्वकक्षीकारेण सर्वत्र स्वगोचरेणाऽऽसन्निसदभावात् । तुरीये, कथमधिष्ठानसंयुक्ताञ्जनशलाकायाः समुपलब्धिः ? । अथ येनांशेन तस्यास्तत्र संसर्गः स नोपलभ्यत एव । नैवम्, अवयविनो निर्गन्धेन स्वीकागतः । अपि च-कथमुदीचीं प्रति व्यापारितनेत्रस्य प्रमातुर्न काञ्चन काञ्चनान्वलोपलब्धिमनुभवामः ? । न च दवाप्रसूयाश्च तत्र नेत्ररश्मयः प्रसर्तुं शक्ताः, तेषां शशाङ्कुऽपि प्रसरणाभावाऽऽपत्तेः । अथ तदालोकमलिनास्ते वर्द्धन्ते, तर्हि खरतरकर्मिकर्मि-रन्तराऽऽपृग्विचष्टादेर मरीचिमालिनि सति क्षुत्तं मृगद्विमभिसर्पतां तेषां बुद्धिर्भवेत् । न च दिनकर्मरार्चिनां नितरां कटोरन्वेन तस्तेषां प्रतिघातः, तदाऽऽलोककलापाऽऽकलितकलशकुलिशाऽऽदिपदार्थानामप्यनुपलब्ध्याऽऽपत्तेः । ततो न सन्निकर्षसदभावेऽप्यवश्यं संवेदनोदयोऽस्ति । नापि तदभावेऽभाव एव, प्रतिभप्रत्यक्षाणामार्थसंवेदनविशेषाणां च तत्कालाविद्यमानवस्तुविषयतया सन्निकर्षाभावेऽपि समुद्भवात् । तत्र सन्निकर्षस्य साधकतमत्वं साधकत्वसाध्यान्वयं मार्जितम् । ये च प्रदीपेन व्यभिचारात्मुद्राचरन्, सोऽपि न चतुरन्धेनश्चकारवच्चुः, प्रदीपस्य मुख्यवृत्त्या करणत्वा-नुपपत्तेः, नेत्रसहकारितया करणत्वापत्त्यात् । यथा चोपचारदृश्यव्यवसितौ करणमयं, तथा स्वव्यवसितावपि, तर्हि प्रदीपोपलब्धे प्रदीपान्तरा-वपगमस्ति । किं त्वामनेवाऽऽमानमयं प्रकाशयतीति स्वव्यापारः ? । तत्र सन्निकर्षस्यार्थव्यवसितावसाधकतमत्वमसिद्धम् । अनर्थेव दिशाकारकत्वाकल्याऽऽदेरप्यर्थव्यवसितावसाधकतमत्वं समर्थनीयम् । इति न हेत्वैकदेशसिद्धिः । रत्ना० १ परि० ।

(४) नायनरश्मिविचारः-

अथ यद्यपि नायना रश्मयोऽप्यक्षतां न प्रतीयन्ते, तथाऽप्यनुमानतः प्रतीयन्ते । अनुमानं च तज्जगद्विभवत्तत्तत्, रूपाऽऽदीनां मध्ये रूपस्थेय प्रकाशकत्वात्, प्रदीपकलिकावदिति तद्रश्मिमात्रप्रतिपादकं, नैवं भास्कररश्मत्प्रतिपादकं ज्ञायमानमानमस्ति, न निशायां यदुलान्धकारायां वृषदर्शनवच्चुर्वाह्याऽऽलोकमव्यपेक्षम्, अप्रकाशकचाक्षुषत्वात्, दिवा पुरुषचक्षुर्दित्यस्याऽनुमानस्य रात्रौ तत्प्रतिपादकस्य भावात् । अथ वृषदर्शाऽऽदेऽश्वाधुरं तेजोऽस्मीत्यर्थमिदं किञ्चित् भास्करज्ज्वालिना अनुद्भूतरूपेण प्रकल्पितेन, तर्हि मनुष्याऽऽदीनामपि तदस्तीति किमुद्भूतरूपेण धातुतज्ज्वा तेषां हृत्यम् ? । अथ यद्यथा दृश्यते तत्तथाऽभ्युपगम्यत इति तु दिवा नायने रश्मिं संवेदं यदि तथा दर्शने स्यात् यावता यथा रात्रौ भास्करकराः दर्शने तथा दिवा चाक्षुषरश्मदर्शनं, यथा वा दिवा भास्करावभासने तथा ज्ञायां वृषदर्शने लोकालोकनम् । विश्वस्वयम्-एकदा भास्कररश्मयोऽप्यदा नायना तेऽनुमेया इति । अथान्धकारावष्टब्धनिर्गोचरीनामप्येऽपि भास्कररश्मसंभवे नक्षत्रगणामिव रूपदर्शने स्यात्, न संतीति

तदा तत्करा न नराणां रूपदर्शनजननप्रकृताः यथा न एव वा-
सरं उल्काऽऽदीनाम्, भावशक्तीनां विचित्रत्वात्, तस्मादनुप-
लम्भान् क्षपायां यथा न भास्वरकगस्तथा नायना रश्मयो-
न्यदीति स्थितम् । यदीपं परंण प्रोक्तम्-दुर्गस्थतकुड्याऽऽदिप्र-
तिफलितानामन्तरालं गच्छतां प्रदीपशमीनां सनामप्यनुपल-
म्भदर्शनाभ्यानुपलम्भात् तदभावसिद्धिरिति, तदप्यनेनैव निर-
स्तम् । रश्मिशमीनामपि क्षपायामभावासिद्धिप्रसङ्गेः । किं च-
योगिन आत्ममनःसंयोगो यदा सदसद्वर्गाऽऽलम्बनमकं ज्ञानं
जनयति तदा सकलसदसद्वर्गः तस्य चेत्यहकारी तर्ह्यर्थवत्
प्रमाणमित्यत्रार्थः सहकारी, यस्य विशिष्टप्रमितौ प्रमातृप्रमे-
याभ्यामर्थान्तरं तदर्थवत्प्रमाणमिति विरुध्यते । सहकारी चे-
दसौ देशाऽऽद्यन्तरितोऽपि तर्हि तत्कुड्याऽऽदेः प्रभासुरत-
योन्पत्तौ प्रदीपो देशव्यवहितोऽपि सहकारीति नान्तराले तद्र-
श्मिसिद्धिः । ततो न तैरनुपलम्भव्यभिचारः । अत एव ताप्य-
मानमुदकं तेज उवाऽऽदिव्यवहितमप्युष्णस्पर्शं जनयिष्यती-
ति तादृकं उष्णस्पर्शोपलम्भादनुद्भूततास्वरूपस्य तेजस सि-
द्धिः । यदीपि चक्षुः स्वर्गश्मिर्भवत्प्रकाशकं, तेजसत्वात् प्रदी-
पवदित्यनुमानम्, अनेन किं चक्षुषो रश्मयः साध्यन्ते, उक्तान्य-
तः सिद्धानां ग्राह्यार्थसंबन्धस्तेषां साध्यत इति ? आद्ये पक्षे
तरुणनारीनयनानां दुग्धबलक्षतया भागुररश्मिरहिताना-
मध्यक्षतः प्रतीतिरध्यक्षतवाधितकर्मनिर्देशान्तरप्रयुक्तत्वेन का-
लात्ययापदिष्टो हेतुः । अथ यदध्यक्षग्रहणयोग्यसाध्यमध्यक्षत
एव तत्र नापलभ्यते तत्र तद्वाधः कर्मणः । यथा-अनुष्णोऽ-
ग्निः, सत्वादिति, न चाध्यक्षग्रहणयोग्या नायना रश्मयः, सदा
तेषामदृश्यत्वात्, न । पृथिव्यादिद्रव्येऽप्येतेषां साध्यप्रसङ्गेः (?)
तथाहि-रश्मिवन्ता भूम्यादयः, सत्वात्प्रदीपवदित्यप्यवमानुं
शक्यत्वात् । यथैव हि तेजसत्वं प्रदीपे रश्मिवत्तया व्या-
प्तिमुपलब्धं, तथा रश्मवत्तयाप्यन्यथाऽपि सम्भवेन तेजस-
त्वस्यैतं कुतो विभागः ? । अथ भूम्यादेस्तत्साधनेऽध्यक्षवा-
धः । न । दुग्धबलक्षतबलालोचनानामपि तत्साधने तद्विरोधः
समानः । अथ वृषदेशचक्षुषोऽध्यक्षतो वीक्ष्यन्ते रश्मय इति
कथं तर्हिरोधः ? । ननु यदि तत्र ईक्ष्यन्तेऽन्यत्र किमायानम्, त
एवान्यत्र तत्साधने हेमि पीतत्वप्रतीतौ रजतं पीतत्वप्रसङ्गः ।
प्रमाणसाधनमुभयत्र तुल्यम् । अथ तत्र तत्प्रतीयन्ते नान्यत्र
सत्त्वेन ते साध्यन्ते, अपि च अनुमानतस्तत्तु दृष्टान्तमात्रम्, न
न्वत्र नेत्रत्वादिति यदि हेतुः, तेजसत्वादित्यस्याऽऽनेयक्यम् ।
अत एव प्रकृतनिर्देशरध्यक्षवाधा चात्रापि तदवस्थितेव, ते-
जसत्वादित्यस्य हेतुत्वं प्रदीपदृष्टान्तैर्नयार्थसिद्धेः वृषदेशं न-
निर्देशनमनर्थकम्, न च तस्य तेजसत्वं प्रतिनिधिमिति तत्सा-
धनविकल्पनात् तदपक्षया दृष्टान्तदोषः न च रश्मिवत्वादि-
ङ्गाललोचनस्य तेजसत्वं सिद्धं मगयादीनामपि तत्प्रसङ्गेः । न
च रश्मिवत्त्वमगयादीनामपि तेजसत्वम् उष्णप्रभाया एव ते-
जसत्वात् । अन्यथा तरुणतरुकिशलयानामपि तेजसत्वं स्यात्
न च नारीनयनानां तेजसत्वं सिद्धमिति सिद्धं हेतुः । न च र-
श्मिवत्त्वादेव तेषां तत्साधने इतरंतराऽध्यक्षदोषप्रसङ्गेः सिद्धे
भास्वरप्रभावत्वे तेजसत्वसिद्धिस्तत्र भास्वरप्रभावत्वे च त-
त्सिद्धिरिति कथं नंतरंतराश्रयदोषः । अथ तेजसत्वं चक्षुषः,
रूपाऽऽदीनां मध्ये रूपस्यैव प्रकाशकत्वात्प्रदीपवदित्यतोऽनु-
मानात् तेजसत्वसिद्धेर्नंतरंतराऽध्यक्षदोषः । नन्वत्र भास्व-

रूपोष्णस्पर्शनेजोद्रव्यसमवेतगोलकस्य भावकार्यद्रव्यं यदि
शब्दवाच्यं तदा तस्य तेजसत्वसाधने अध्यक्षविरोधः, न-
हिपरीतरूपस्पर्शाऽऽधाररूपतया अध्यक्षतः प्रतिपत्तेः ।
तथा हि-अथलापागवतबलीवर्दाऽऽदीनां चक्षुषो धवल-
लोहितनीलरूपतयोष्णस्पर्शविकलतया वाऽऽध्यक्षतः प्रति-
पत्तिः सिद्धेय । न च गोलकव्यतिरिक्तं चक्षुः तद्व्याहकप्र-
माणाभावात् सिद्धमित्याश्रयासिद्धिः स्वरूपासिद्धिस्वरूप-
स्यैव प्रकाशकत्वादिति हेतुर्नैकान्तिकश्च । तुहिनकरनि-
करणं तस्य रूपस्यैव प्रकाशकत्वेऽप्येतजसत्वात् । न । त-
स्यापि पक्षीकरणाददोषः व्यभिचारविषयस्य पक्षीकरणादे-
कान्तिकत्वे सर्वत्रानैकान्तिकहत्वभावप्रसङ्गेः । न चैयं, ज-
लानलयोः विशेषगुणशङ्करादभेदसिद्धेः । न च तन्निकरान्त-
र्गतं तेजस्तत्रापि रूपप्रकाशकमिति न व्यभिचारः, प्रदीपेऽ-
प्यन्यस्य तदन्तर्गतस्य तत्प्रकाशकस्य प्रकल्पनात् दृष्टान्त-
सिद्धिप्रसङ्गेः प्रत्यक्षवाधोभयत्र च रूपसम्बन्धेन रूपस्यैव प्र-
काशकेन च व्यभिचारः, न चाऽसौ रसाऽऽदेरपि प्रकाशक
इन्द्रियान्तरपरिक्लपनाविफलप्रसङ्गेः । रूपप्रकाशकत्वं च रू-
पज्ञानकत्वं, तच्च नीलरूपे विद्यते, अन्यथाऽर्थवत्प्रमाणमित्य-
त्रार्थसहकारित्वं तस्य न स्यादिति तेन व्यभिचारः । अथ द्र-
व्यत्वं सति तेजसत्वं करणस्य चक्षुषो रूपादीनां मध्ये रूपस्यै-
व प्रकाशकत्वादिति विशेषणान्न सम्बन्धरूपाऽऽभासनमने-
कान्तः । ननु यथा सम्बन्धाऽऽदेर्द्रव्यादेरप्येतजसस्य रूपज्ञा-
नजननं तथा चक्षुषोऽपि किं स्यात्, न चादर्शनादित्युत्तरं
समर्थम्, दर्शने निवृत्तं निवर्तकत्वात्प्रदीपवदिति दृष्टान्त-
स्याऽपि रूपप्रकाशकत्वमिद्धेः साधनविकलता दृष्टान्तस्य ।
न च प्रदीपे सति प्रतिनियतप्राणिनां रूपदर्शनसम्भवात्तस्य
रूपप्रकाशकत्वमञ्जनाऽऽदिसेस्कृतचक्षुषां तदभावेऽपि रूप-
दर्शनसङ्गात्वात्, न च यदन्तरंगापि यद् भवति न तत्का-
र्यमितरत् तत्कारणम्, अन्वयव्यतिरेकनिबन्धनत्वात् तद्भा-
वस्य । अथ प्रदीपे सति यत् दर्शनं तत्तदभावं न भवति यत्तु
तदभावं भवति न तत्तत्वाऽपि तत्सदृशम्, न चान्यस्य च व्य-
भिचारं अन्यस्यासौ अतिप्रसङ्गात् । असद्वत्तत्त्यतो यादृशमेव
रूपदर्शनमालोके संस्कृतचक्षुषा तदभावेऽपि तादृशमेव तत्,
भेदानवधारणात् । तथाहि-तद्भेदकल्पने न किञ्चित् कस्य-
चिद्वस्तुनः सदृशमिति सौगतमतानुप्रवेशः स्यात्, रूपप्रदी-
पयोश्च सहोत्पन्नयोर्गुणपदृशने प्रदीपवदृष्याऽपि प्रदीपप्र-
काशकत्वाद् रूपं तेजसं भवेत्, अन्यथा न प्रदीपोऽपि तेजसः
स्यात्, तज्जनकत्वाविशेषात्तयोः । न चान्यदा प्रकाशकत्वापल-
ब्धिमिद्ध एव तदाऽपि प्रकाशकः, अन्यदाऽप्यञ्जनाऽऽदिसेस्कृ-
तचक्षुषां तदभावेऽपि रूपदर्शनसङ्गात्वात् तस्य तत्प्रकाशक-
त्वमिद्धे, अथ तस्मिन् सति कदाचित्कस्यचिद्वदृशनात्तस्य
तत्प्रदर्शकत्वं तर्हि नक्रञ्चरणां संतमसे रूपदर्शनात्, तदभावे
तदभावात् हेतुफलभावस्य सर्वत्र तन्नियन्धनत्वात् ततोऽपि
रूपप्रकाशत्वात्प्रदीपवत्तैजसं भवेत्, अन्यथा हेतोरनेनैव व्य-
भिचारः स्यात् । आलोकाभाव एव तम इति चेत्, न, आलोक-
स्याऽपि तमोऽभावरूपताप्रसङ्गेः । आलोकस्य तरुतमादिरूप-
तयोपलम्भात् नाभावरूपनेति चेत्, न, तमस्यप्यस्य समानत्वा-
त् । यथा चाऽऽलोकः प्रतिभासविषयस्तथा तद्विषयः । न चा-
ऽऽलोकप्रतिभासाभाव एव तमःप्रतिभासः, इतराश्रयस्य स-
मानत्वात् न च चक्षुर्व्यापाराभावेऽपि तत्प्रतिभाससंबन्धनादा-

लोकप्रतिभासाभाव एव तमःप्रतिभासः, प्रतिनियतसामग्री-
भवविज्ञानावभासित्वात् प्रतिनियतभाषानां तमसः तदतत्प्र-
भवविज्ञानावभासित्वात्, आलोकस्य च तद्विपर्ययात् । यद्वा-
ऽऽलोकस्याप्यचक्षुः सत्यपि स्वप्नज्ञाने प्रतिभासनान्नमोहा-
नाभावरूपता भवेत् । अथाऽऽलोकस्य रूपप्रतिपत्तौ हेतुभा-
षास्य भावरूपता तर्हि तमसोऽपि नरुद्धरूपप्रतिपत्तौ
हेतुभाषा विद्यत इति नाभावरूपता भवेत्, तदेवमालोकस्य
यस्तुत्वे तमसोऽपि तदस्मिन्वति तेन हेतोर्यभिचारः । भवतु
चाऽऽलोकभाष एव तमः, तथाऽपि न व्यभिचारापरिहारः, त-
दभाषस्य तैजस्यापि तत्प्रकाशकत्वात् । अथ तमोऽभावेऽपि रू-
पदर्शनास्य तस्य तत्प्रकाशकत्वं, तर्हि नरुद्धराणामालोकाभा-
वेऽपि रूपदर्शनादालोकस्यापि न तत्प्रकाशकत्वं भवेत् । अ-
थास्मदादीनां किमालोकाभावे रूपदर्शनं न भवति, भव-
त्येव, कथमन्यथाऽन्धकारमालान्तरकरणम्; घटरूपदर्शनं किं ने-
ति चेत्, बहलतमोव्यवधानात्, तीव्राऽऽलोकतिरोहिताल्प-
रूपवत्, प्रदीपापादानं तु तस्य व्यवच्छेदार्थम् । अत एवान्य-
त्रोक्तम्- "तमोनिरोधे बीद्यन्ते, तमसोऽनाशुनं परम् । घटा-
दिमिन्यादि ।" प्रदीपस्य च घटरूपव्यवधायकतमोऽपनेतृत्वे
तैजसं चक्षुः रूपाऽऽदीनां मध्ये रूपस्यैव प्रकाशकत्वात्, प्रदी-
पवदिति साधनविकलत्वात् दृष्टान्तस्य निरस्तं द्रष्टव्यम् ।
न चान्यत एव तस्य रश्मयः सिद्धाः, केवलमनेन प्रामार्थ-
प्रकाशकत्वे तेषां साध्यत इति वक्तव्यम्, तत्सद्भावप्रतिपा-
दकस्य प्रमाणस्याभावात् । अथ यद्यप्रामार्थप्रकाशकं चक्षुः-
विशेषेण सर्वं प्रकाशयेत्, तन्न, अर्थानां नियतशक्तिवत्, य-
तो य एव तत्र योग्यः स एव तत्प्रकाशयति, अन्यथा संयु-
क्तममवायाविशेषाच्चक्षुर्यथा कुशलयरूपं प्रकाशयति तथा त-
दगन्धमपि प्रकाशयेत्, तथा चेन्द्रियान्तरवैकल्यम् । अथ यो-
ग्यताऽभावात् तदगन्धमवभासयति तर्हि योग्यानाभावात्
प्राप्त्यभावेऽपि नातिव्यवहितमिति सन्निकृष्टं वा तद्वृत्तं प्र-
काशयतीति सर्वत्र योग्यतेवाऽऽश्रयणीया नापरसंबन्ध-
प्रकल्पनेन कृत्यम्, रश्मयो वा कुतो न लोकान्तरमुपयान्तीति
प्रेरणायां परेणाप्ययोग्यतेव तत्रंतरत्र तु योग्यता प्रति-
विधानत्वेन वक्तव्याः तथा यस्य कारणाद् भिन्नमेव कार्यं
तस्य भेदाविशेषात् सर्वं सर्वस्मात् कुतो नाप्यद्यत इति
चोद्यं योग्यतानां नापरसुत्तरमिति सवाग्राभ्युपगमनी-
या । किं च-यदि प्रामार्थप्रकाशकं, चक्षुः स्फटिकाऽऽद्यन्तरित
वस्तुप्रकाशकं न स्यात्, तद्दर्शनां विषयं प्रति गच्छतां स्फ-
टिकाऽऽदीनां प्रतिबन्धात् । न च तैस्तस्य ध्वस्तत्वादयं न दोषः,
तद्यद्विदितदर्शनममये स्फटिकाऽऽदिव्यवधायकस्यादर्शनप्रस-
ङ्गात्, तदुपरि व्यवस्थापितस्य चाऽऽधारविनाशोत्पातप्रस-
ङ्गश्च न हि परमाणवो दृश्या कस्यचिदाधारभूता वा, अवय-
विकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गः, अन्यस्यावयविन आशूत्पत्तेरदोषश्चेत्,
न, तदा तद्यद्विदितस्यादर्शनप्रसङ्गः । तथा च यदा व्यवधा-
यकदर्शनं न तदा व्यवहितदर्शनं, यदा च व्यवहितदर्शनं
न तदा व्यवधायकदर्शनमिति प्रसज्यत, न चैवम्, युगपद्
द्वयोर्दर्शनात् । अथाशूत्पत्तेरन्तरव्यवहितप्रतिपत्तिविभ्रमः,
तर्हि तदभाषस्याऽपि आशूत्पत्तेरभावप्रतिपत्तिविभ्रमस्तथा
किं न भवेत्, भावपक्षस्य बलीयस्त्वादिति चेन्न, भावाभावयोः
परस्परस्वकार्यकरणाविशेषात् । किं च-कलुषजलाऽऽद्या-
वृत्तस्यार्थस्य किं न ते प्रकाशकाः, स्फटिकाऽऽदेरिव जलाऽऽदे-

रपि भेदे तेषां सामर्थ्यप्रतिधानात्, न जलेन ते प्रतिहन्य-
न्ते । स्वच्छजलेनाऽपि तेषां प्रतिधानात्, तद्व्यवहितस्याऽ-
प्यप्रकाशनप्रसङ्गात्, अथ तेषां तत्र प्रकाशनयोग्यता तर्हि
तत एतेऽप्राप्तमप्यर्थं प्रकाशयिष्यन्तीति व्यर्थं संयुक्तसम-
वायाऽऽदिसन्निकर्षप्रकल्पनम् । अपि च-समवायसंबन्धनि-
पेधे चक्षुषो घटरूपेण संयुक्तसमवायप्रतिबन्धस्याऽभावान्
तद्वृत्ताप्रकाशकत्वात् कथं नाऽसिद्धो हेतुः, रूपाऽऽदीनां मध्ये
रूपस्यैव प्रकाशकत्वादिति । अथेह तन्तुषु पट इति बुद्धिः सं-
बन्धनिबन्धनत्वादिह कुण्डे दधीति बुद्धिर्वादित्यतोऽनुमाना-
त् समवायमिदं, न, संयुक्तसमवायसंबन्धाभावः नह बुद्ध्या
संबन्धमात्रसाधने, घटतद्वृत्तयोः कर्थाश्चिन्तादान्यसंबन्धाभ्यु-
पगमात् सिद्धसाध्यताप्रसङ्गात् । अथ कर्थाश्चिन्तादान्यसंब-
न्धः तद्वुद्धिनिमित्तत्वेन प्रतिपन्न इति कर्थाश्चिन्तादान्यस-
ंबन्धं विरोधो नेष्यते, तर्हि भावाभावयोः कर्थाश्चिन्तादान्यभा-
वे समवायाऽऽदेरसंभवादसंबन्धः स्यात् । तथा चाभावे न अ-
क्षाणां सन्निकर्षाभावाद् नाऽक्षतन्त्रप्रतिपत्तिः स्यात्,
विशेषणविशेष्यभावस्य भावाऽभावयोः संबन्धस्य भावात्
नाऽयं दोष इति चेत् । न । भावाऽभावाभ्यां तस्यानर्थान्तरत्वे
तावेव स एव वा स्यात्, अर्थान्तरत्वे भावाभावयोः तद्भा-
वेऽपि न विशेषणविशेष्यरूपता, ताभ्यां तस्याऽसंबन्धात्,
संबन्धे वाऽऽभ्यां तस्य परेण संबन्धनिमित्तेन विशेषणवि-
शेष्यभावेन भवितव्यं, तस्याऽपि संबन्धनिमित्तेनापरेण तेने-
त्यनवस्था भवेत्, तस्मात्कर्थाश्चिन्तयोः तादान्यमभ्युपगन्त-
व्यम् । अन्यथा भावस्याव्यक्तप्रमाणग्राह्यता न भवेत्, तदयं
समवायासिद्धेर्नास्तस्य रूपेण संबन्ध इति न तेन तस्य ग्रहणं
परपक्षे भवेदिति चक्षुषां घटेन संयोग एव, अयुतसिद्ध-
त्वात्, द्रव्यसमवेतानां गुणाऽऽदीनां संयुक्तसमवायपवत्या-
दिषोढाः सन्निकर्षप्रतिपादनमयुक्तम्, संयोगसमवायविशेष-
णविशेष्यभावसंबन्धानामभावेन तदनुपपत्तेः संयोगाऽऽदे-
श्चाभावः प्रतिपादितो यथाऽवसरमिति न पुनः प्रतिपाद्य-
ते । अथवा-अस्माकं चक्षुषः प्रामार्थप्रकाशकत्वं, प्रमाणाऽ-
भावात् सिद्धं, तथा भवतोऽप्यप्रामार्थप्रकाशकत्वं तस्य
तत एव न सिद्धमिति कथं "रूपं पुन गत्माई अपुष्टं तु"
इत्यभिधानं युक्तमङ्गतम् । न, तस्याप्रामार्थप्रकाशने अनुमा-
नमद्भावात् । तथाहि अप्रामार्थप्रकाशकं चक्षुरित्यामन्त्रार्थ-
प्रकाशकत्वात्, यन्पुनः प्रामार्थप्रकाशकं तदत्यासन्नप्रकाशक-
मुपलब्धं, यथा श्रोत्रमत्यामन्त्रेऽप्येऽप्रकाशकं च चक्षुस्तस्मा-
दप्रामार्थप्रकाशकमिति व्यतिरेकी हेतुः । न चायमसिद्धो हेतु-
गौलकस्यस्य कामलाऽऽदेः पद्मपुटगतस्य चाव्रणाऽऽदेस्तेना
प्रकाशनान्, कथमन्यथा दर्पणाऽऽदेः परेणपदेशस्य वा तत्प्र-
तिपत्त्यर्थमुपादानं भवेत् अथ साध्यनिवृत्तौ नियमेन तन् निव-
र्त्तमानऽस्यासन्नार्थप्रकाशकत्वं नियमेन व्यावर्तते, चक्षुष इव
तस्याप्यत्यासन्नार्थप्रकाशकत्वात्ततो नायं व्यतिरेकी हेतुः, न
कर्णशङ्कुलीप्रधिष्टमशकाऽऽदिशब्दस्य तेन प्रकाशनान्, स्प-
र्शनाऽऽदीनां त्वथवाद एव, चक्षुःश्रोत्रमनसामप्रामार्थकारित्व-
मिति च नादप्रामार्थप्रकाशकं श्रोत्रमिति न साध्यनिवृत्तौ
साधननिवृत्तिस्तद् नायं व्यतिरेकी हेतुरिति सौगतः । यथा
मर्षगताऽऽत्मपक्षे साऽऽत्मकं जीवच्छरीरं, प्राणाऽऽदिमन्वा-
दितिहेतुः, न, प्राप्तकारित्वे श्रोत्रस्य चक्षुष इवान्यामन्त्रा-
प्यप्रकाशकत्वं न स्यादिति मशकादिशब्दस्य प्राप्तप्रत्यक्षतः

प्रकाशकत्वेन प्रतीयमानस्याप्रामाण्यप्रकाशकत्वं तस्याध्यक्ष-
धाधिनम्, अत्रावनुपपन्नवत् । अथ दूरे शब्दो निकटे शब्द इति
प्रतीतिः प्रामाण्यप्रकाशकं श्रोत्रमिष्यते, न संदेहः, यतः साका-
रज्ञानपक्षेऽनाकारज्ञानपक्षे वाऽयमभ्युपगम इति वाच्यम् । न
तावत्प्रथमः पक्षः शब्दाऽऽकारस्य ज्ञानगतस्याज्ञानावभासे
दूरनिकटव्यवहारानुपपत्तेः । अन्यथा स्वसंवेदनाऽऽकारेऽपि
तत्प्रसङ्गिर्भवेदिति सर्वत्राऽऽसन्नदूरव्यवहारे घटमाने
व्याचर्यः कः स्यात् । आकाराऽऽधायकस्याऽऽसन्नाऽऽ-
दित्वात् तद्यवहारस्तर्हि परपक्षेऽप्येतदुत्तरं समानं भवे-
दिति किं तत्प्रतिक्षेपः, सक्षयं हि परिणामेऽप्येवमभि-
धानुं, कर्णशकुल्यनुप्रविष्टस्य शब्दस्य ग्रहणेऽपि तत्-
प्रथमकारणस्य दृग्त्वान् दूरव्यवहारो, विपर्ययाच्च विपर्यय
इति द्वितीयपक्षस्तु न युक्तः, सौगतस्यानभिमतत्वात् । अथ प-
रपक्षेऽपि प्रामाण्यप्रकाशकं श्रोत्रमित्यभिधीयते दूराऽऽदिव्यव-
हारान् ते तद्विपर्ययं चतुर्वेदिति नैवं परमिद्वेदानुमानेन प्रमा-
णान्तरसामान्यव्यवस्थाऽऽदेऽर्थाकस्यान्त्यनित्यत्वाऽऽदिना
सुखाऽऽदेरचेतनत्वप्रसाधनं साङ्ख्यस्य वा निषिद्धं भवेत् । बौ-
द्धाभ्युपगमेनानुमानेनात्पत्यादिना च तेषां स्वभिप्रेतसाध्य-
स्य साधयितुं शक्यत्वात् । यच्च वाताऽऽदेरागतस्य ग्रहणेऽपि
दूराद्यद्व्यवहारं प्रतिपद्यते परः स कथं तत एव त्वदीय-
साध्यं प्रतिपद्येत । यदि च स्यात्पक्षिदेशस्थ एव श्रोत्रेण
गृह्येत नाऽऽगतस्तर्हि कथमनुमाने शब्दस्य तद्देशोपनि-
स्यैव श्रयणं, शब्दाविनाशे अनुकूलयान्ते श्रवणं, मन्दयान्ते
मनाकं श्रवणं भवेत् न च प्रतिकूलयान्ते शब्दस्य नाशितत्वात्
श्रोत्रस्य वाऽऽसिंहतत्वाच्च श्रवणं, शब्दाविनाशे अनुकूलयान्ते-
स्थस्यापि तथा श्रवणप्रसङ्गे, शब्दस्य विनष्टत्वाद्यवहितदेश-
स्थस्य च तस्य श्रोत्राभिधानहेतुत्वानुपपत्तेः, अन्यथा भस्वाऽऽ-
दिव्यवस्थितस्यापि तस्य तदुपधातकत्वं स्यादनुकूलयान्तेन
तस्य तत्प्रतिप्रेरणत्वेन तत्श्रवणे प्राप्तः शब्दः ध्वन इ-
ति प्राप्तः, तथाऽपि तत्र दूराऽऽदिव्यवहारं श्रोत्रमप्राप्तप्रकाश-
कमतः सिद्धयतीति कथं न व्यतिरेकी हेतुः न च चक्षुःश-
ब्देन नायनरश्म्याभिधानादत्यासन्नप्रकाशकत्वाच्च तेषाम-
ऽत्यासन्नाप्रकाशकत्वादिति हेतुर्मिद्धः, तेषां प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमा-
णाविपर्ययत्वेन सद्भावासिद्धेरिति प्रतिपादनात् तदसिद्धताऽऽ-
दिदांप्रवैकल्याच्च हेतोः प्रामाण्यप्रकाशकत्वं चक्षुःपः सिद्ध-
मिति “रूपं पुण पार्ष्णं अपुष्टं तु” इति न युक्तिविकलं वचः,
तद्वैवमिन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नत्वं प्रत्यक्षस्यासिद्धम् । यदपि
तत्पक्षतः कारणेन्द्रियसम्बन्धस्य सुखाऽऽदिज्ञानोत्पत्तावसम्भवे-
न तस्याव्यापकत्वादभिधानमिति । तदप्यसम्बद्धम् । यथाही-
न्द्रियार्थसन्निकर्षो यथाज्ञानायन रूपिज्ञानोत्पत्ता न संभ-
वीति न प्रत्यक्षलक्षणं तथाऽन्तःकरणेन्द्रियसम्बन्धोऽप्यन्तः-
करणस्य परिकल्पितस्यासिद्धत्वात्सत्त्वं वदधस्य दूरापास्त-
त्वात् । यथा चान्तःकरणस्यासिद्धिः तथा स्वनिर्णयं ज्ञानस्य-
साधयार्द्धः प्रदर्शितम् । यदप्यव्यभिचाराऽऽदिकार्यविशेषणा-
पादानमन्तरेण सन्निकर्षस्य साधुत्वं ज्ञातुं न शक्यत इति अ-
भिधानं, तदप्यसम्बद्धम् । परपक्षे अव्यभिचाराऽऽदिधर्मोपेतस्य
ज्ञानकार्यस्यैवमिद्धः कथं ततः सन्निकर्षस्य साधुत्वावगमः,
कार्यत्वानवगमश्च । स्वसंवेदितत्वाभ्युपगमे ज्ञानान्तरप्र-
त्यक्षतायामनवस्थाऽऽदिदांपापपक्षे प्राक् प्रतिपादनात् । य-

च्चार्थग्रहणं स्मृतिफलसन्निकर्षनिवृत्त्यर्थमिदं युक्तम् । तदप्यसं-
गतम् । स्मृतिवत् ज्ञानस्याप्यर्थजन्यत्वमिद्धं स्तज्जन्यत्वात्
तस्य तद्ग्राहकत्वं समये त्रिगतीतानागतार्थग्राहकत्वं तस्य
न स्यात्, तथाभूतस्यार्थस्य तत्प्रत्ययजनकत्वात्, तथा च स-
र्वज्ञज्ञानं सकलपदार्थग्राहकं न भवेदिति प्राक् प्रतिपादितम् ।
यदपि ज्ञानग्रहणं सुखाऽऽदिनिवृत्त्यर्थमिति प्रतिपादितम् । तद-
प्यसम्बद्धम् । सुखाऽऽदेर्ज्ञानरूपत्वानतिक्रमान् । अन्यथा-
ज्ञादाऽऽद्यनुभवो न स्यात्, तत्तद्ग्राहकस्यापरस्यानुभव-
स्यानवस्थाऽऽदिदांपतो निषिद्धत्वात् । यदपि भिन्नहे-
तुकत्वं सुखाऽऽदेः प्रतिपादितं, तदपि सुखाऽऽदेः
सामान्यस्याभिन्निरसङ्गतम् । यच्च प्रत्यक्षविरोधः प्रति-
पादितो ज्ञानमुख्योक्तत्वे ज्ञानमर्थवबोधस्वभावं सुखाऽऽदि-
कमाज्ञादाऽऽदिस्वभावं ततो भिन्नमध्यक्षतोऽनुभूयत इति ।
सोऽप्यनुपपन्नः । यत स्वावबोध एव विज्ञाने अव्यभिचारितो
धर्मस्मरणाऽऽदिज्ञानरूपतायामप्यर्थवबोधरूपताया अभा-
वात् । एतच्चार्थोपलब्धिरिति विशेषणमुपपादयता प्रमाणे
परिणाम्यभ्युपगमं च स्वावबोधरूपताऽनुज्ञानाव्यभिचारिता
सुखाऽऽदावप्यस्ति । अन्यथा तस्याऽनुभव एव न स्यादिति
प्रतिपादितम् । ततश्चाक्षुषाऽऽदेर्ज्ञानरूपतायां कथमध्यक्ष-
विरोधः, अहप्रविशेषप्रभवत्वेन च सुखाऽऽदेर्भेदं सुरुपज्ञानस्य
धिरूपज्ञानान्न ज्ञानरूपतायां भेदो भवेत्, अहप्रविशेषजन्यताया
अविशेषात् । तत्र सुखाऽऽदिव्यवच्छेदार्थं ज्ञानपदोपादानं यु-
क्तम् । अव्यपदेश्यपदोपादानमप्यनर्थकम् । व्यवच्छेद्याभावात् ।
अथोभयजं ज्ञानं व्यवच्छेद्यमिति चेत् । न । तस्याध्यक्षतायां
दोषाभावान् । अथ शब्दजन्यत्वान्न स्य शब्दोऽन्तर्भावः, नन्वक्ष-
जत्वादध्यक्षं किमिति नान्तर्भावः ? शब्दस्य तत्र प्राधान्या-
च्छब्दो तदिति चेत् । न । अध्यक्षलिङ्गातिक्रान्त एव शब्दस्य
प्राधान्येन व्यापारोपगमान् अथोभयजज्ञानविषयस्यार्थं न-
दतिक्रान्तत्वं तर्ह्यव्यपदेश्यपदोपादानमन्तरेणार्थं शब्द एव
तस्यान्तर्भावो भविष्यतीति तद्यवच्छेदार्थमव्यपदेश्यपदोपा-
दानमनर्थकम् । अथोभयजत्वादस्य प्रमाणान्तरत्वं स्यादस-
न्यव्यपदेश्यग्रहणेनाक्षप्राधान्ये प्रत्यक्षता, शब्दप्राधान्यं तु शा-
ब्दतीति कथं प्रमाणान्तरता । न चोभयोरपि प्राधान्यं, साम-
ग्र्यामकस्यैव साधकतमत्वात्तैव च व्यपदेशप्राप्तः । यदपि
व्याभिचारज्ञाननिवृत्त्यर्थमव्यभिचारिपदमुपात्तम् । तदप्ययु-
क्तम् । तत्प्रतिपाद्यस्यार्थस्य परमतेनासङ्गतेः । तथाहि-अदृष्टक-
रणप्रभवत्वं बाधारहितत्वं वा अव्यभिचारित्वं प्रवृत्तिमा-
मर्थ्यावगमव्यतिरेकेण न ज्ञातुं शक्यमिति स्वतः प्रामाण्य-
निराकरणप्रस्तावं प्रतिपादितमिति प्रवृत्तिमामर्थ्यमवाव्य-
भिचारित्वं, तच्च विषयप्राप्त्या विज्ञानस्याव्यभिचारित्वं
ज्ञायमानं किं प्रतिभातविषयप्राप्त्याऽवगम्यते, आहोविदप्र-
तिभातविषयप्राप्त्या ? तदोदकज्ञानं किमुदकावयवी प्रतिभा-
तः प्राप्यते, उत तन्मामान्यमाहोविदुभयमिति पक्षाः तत्र
यद्यवयवी प्रतिभातः प्राप्यत इति पक्षः, स न युक्तः, अवय-
विनो ‘मत्वे’ प्रतिभासं प्रति विषयताऽवगमवान्, सत्यऽपि
न तस्य पराभ्युपगमनं प्रतिभातस्य प्राप्तः, कृप्यादीवर्तना-
भिधातां पजातावयवक्रियाऽऽदिकमेण ध्वंससम्भवात् अथा-
वस्थितव्युद्भवयवगच्छस्य तस्य न ज्ञातीयतया प्रतिभात-
स्यैव प्राप्तः, नन्वेवमप्यन्यः प्रतिभातोऽन्यश्च प्राप्यत इति क-
थं तदवभासितो ज्ञानस्याव्यभिचारिता । न ह्यन्यप्रतिभासनेऽ-

न्यत्र प्राप्तावव्यभिचारिता । अन्यथा मरीचिकाजलप्रतिभासे
 दैवान् मत्तजलप्राप्तौ तद्वभासिनस्तस्याव्यभिचारिता भ-
 वेत् । न च तद्देशजलप्रापकस्याव्यभिचारितेति नायं दोषः,
 यतो देशस्यापि भास्करकानुप्रवेशाऽऽदिनाऽव्यभिचारि-
 मण नशात् तत्त्वानुपपत्तिः, न चैवं व्यभिचारिवादिनः चन्द्रा-
 कीऽऽदिज्ञानं विनाऽस्य तदवस्थापदार्थोत्पादितत्वात् त-
 दव्यभिचारि भवेत् । अथ प्रतिभातोदकसामान्यतदव्यभि-
 चारीति पक्षः । सोऽप्ययुक्तः । एकान्ततो व्यक्तीतो भि-
 क्षस्य वा सामान्यस्यासत्त्वेन प्रतिभासप्राप्त्यालम्बनत्वायो-
 गात् सत्त्वेऽपि तस्य नित्यतया स्वप्रतिभासज्ञानजनकत्वा-
 योगाद्, अजनकस्य च परेण ज्ञानविषयत्वानभ्युपगमात्, ज्ञा-
 नविषयत्वेन तस्य पानावगाहनाऽऽद्यर्थक्रियानिषर्त्तकत्वाभ्या-
 र्थक्रियार्थिनां तदज्ञानात् जलाऽऽद्युपादानार्था प्रवृत्तिर्भवेत् ।
 न च समवायात्मामान्यावगमेऽपि व्यक्ता व्यक्त्यर्थज्ञानार्थिनां
 प्रवृत्तिः, अन्यप्रतिभासे अन्यत्र प्रवृत्तियोगान्, योगे वाऽतिप्र-
 वृत्त्ययोगात्, योगे वाऽतिप्रसङ्गात् । न च समवायस्यातिमृद-
 तया जातिव्यक्रयोरैकलोलीभावेन जातिप्रतिपत्तावपि भ्रा-
 न्त्या व्यक्ती प्रवृत्तिः, तत्ज्ञानस्यातस्मिन्तदग्रहणरूपतया भ्रा-
 न्तिरूपत्वादव्यभिचारित्वायोगात् । न च समवायेऽपि जाते-
 र्यक्ता सम्भवति, संभवेऽपि तस्य व्यापितया सर्वत्रै-
 कस्य प्रतिनियतव्यक्तिनिमित्तत्वानुपपत्तिः । न च नित्यस्य
 तस्य ज्ञानजनकत्वमपि संभवीति स्वग्राहिणं ज्ञानं अप्र-
 तिभासमानस्य कथं भ्रान्तिर्हेतुताऽपि तस्य संभवति,
 प्रतिभासनेऽपि स्वरूपेण प्रतिभासनात् कथं भ्रान्तिनि-
 मित्तता ? न च सामान्यस्य प्रतिपत्तौ सामान्यभा-
 ध्यार्थक्रियार्थितया तदर्थिनां प्रवृत्तिः, ज्ञानाभिधान-
 लक्षणायास्तदर्थक्रियायास्तदैव निष्पत्तेः व्यापकत्वाच्च सा-
 मान्यस्य न प्रतिनियतदेशकालप्रवृत्तिविषयनेति प्रवृत्त्य-
 भावात् तत्त्वामर्थं तदभावात् न तदवभासिनो ज्ञानस्या-
 ऽव्यभिचारिताऽवगतिः । अथ प्रतिभाततदर्थप्राप्त्या तद-
 व्यभिचारित्वमिति पक्षः, सोऽप्यसंगतः । अथयविसामान्ययो-
 रभावे तद्वत् पक्षस्य दूरापास्तत्वात् । अथ प्रतिभातार्थप्राप्त्या
 व्यभिचारिता, न अवयवानामपि ह्यणुकं यावदवयवित्वान्
 परमाणूनां चार्वागदर्शने अप्रतिभासनाच्च कथं चित्प्रतिभाता-
 र्थप्राप्त्या ज्ञानस्याव्यभिचारितासम्भवः । किं च-प्रवृत्तिसा-
 मर्थ्येनाव्यभिचारिता पूर्वोदितज्ञानस्य किं लिङ्गभूतेन ज्ञायते,
 उताध्यक्षरूपेण ? यथायः पक्षः, स न युक्तः । तेन सह संव-
 न्धानवगतेः, अवगते वा न प्रवृत्तिसामर्थ्येन प्रयोजनम् । अथ
 द्वितीयः, सोऽपि न युक्तः । ध्वस्तं पूर्वज्ञानेन सह इन्द्रियस्य
 सक्षिकर्माभावात्तद्विषयज्ञानस्याध्यक्षफलतानुपपत्तेः केशान्दु-
 काऽऽदिज्ञानवत्तस्य निरालम्बनत्वाच्च कथमव्यभिचारिता-
 व्यवस्थापकत्वम् । न चाविद्यमानस्य कथञ्चिद्विषयभावः स-
 म्भवति, जनकत्वाकारार्थकत्वमहत्त्वाऽऽदिधर्मोपेतत्वसहान्त-
 पादसत्त्वं पात्राऽऽदीनां विषयहेतुत्वेन परिकल्पितानामस्मति
 सर्वेषामभावात् । अथास्मात्तःकरणसम्बन्धिनं व्यभिचारिता-
 विशिष्टं ज्ञानमुत्पन्नं गृह्यत इति तदव्यभिचारिताऽवगमः । नन्व-
 आप्यव्यभिचारित्वं किं ज्ञानधर्म उत तत्स्वरूपम् ? यदि तद्व-
 र्मस्तदा न नित्यसामान्यनिरूपणेनापादितत्वात्, अनित्योऽपि
 यदि ज्ञानात् प्रागुत्पन्नस्तदा न तद्वर्मा, धर्मिणमन्तरेण तस्य
 तद्वर्मेत्यात् सहात्पादेऽपि तादात्म्यात्तदुपपत्तिरसमवायाऽदि-

संबन्धाभावे तस्य धर्म इति व्यपदेशानुपपत्तिः । पश्चादुत्पादे पूर्व
 व्यभिचारि तद्वत् ज्ञानं स्यात् । किं वा व्यभिचारिताऽऽदिको धर्मो
 ज्ञानाद् व्यतिरिक्तो व्यतिरिक्तो वा ? यदि व्यतिरिक्तस्तदा तस्य
 ज्ञानेन सह संवन्धो वाच्यः स न समवायलक्षणः, तस्याऽस्मि-
 ङ्गेः सिद्धावपि ज्ञानस्य धर्मतया अव्यभिचारिताऽऽदिधर्मोधि-
 करणयोगान् धर्मोणां धर्मोधिकरणता न्विष्यत एव ।
 अन्यथा ज्ञाने व्यभिचारीत्यादिव्यपदेशानुपपत्तिर्भवेत्,
 न ह्यव्यभिचारिताऽऽदीनामपि धर्मोणां सत्त्वप्रमेयत्व-
 ज्ञेयत्वाऽऽद्यनेकधर्मोधिकरणतया धर्मिरूपतेव प्रसङ्गादि-
 ति कस्याचिद्धर्मस्यापरधर्मस्यानधिकरणस्याभावात् धर्मा-
 भाविनां धर्मिणांऽव्यभावप्रसङ्गः । नाऽपि विशेषणविशेष्य-
 भावलक्षणाऽस्मां, तस्याप्यपरसंबन्धकल्पनया सम्बन्ध-
 त्वेऽनवस्थाप्रसङ्गः, असंबन्धत्वं तत्त्वसंबन्धा इति व्यपदेशा-
 नुपपत्तेः । नाऽप्यसावेकार्थगमवायः, आत्मन्येवाव्यभिचारि-
 ताऽऽदयो धर्मोऽर्थान्तरस्वरूपप्रसङ्गः । न च समवायाभावे
 एकार्थसमवायः संभवी, न चाप्यः संवन्धो न परेभ्युपग-
 म्यते । किञ्च-यदि अव्यभिचारिताऽऽदयो धर्मो अर्थान्तरभू-
 ता ज्ञानस्य विशेषणत्वेनाप्यन्ते, तदैकविशेषणार्थच्छिन्नज्ञान-
 प्रतिपत्तिकाले परविशेषणार्थच्छिन्नस्य तस्य प्रतिपत्तिकाल-
 शरविशेषणानवच्छिन्नं तत्त्वामग्न्या व्यवच्छेदकं भवेत्, अप-
 रविशेषणार्थच्छिन्नतत्त्वप्रतिपत्तिकाले ज्ञानस्य ज्ञानान्तरविशे-
 धितया तस्याऽसम्भवात् । अथ निर्विकल्पकयुगपदनेकविशेष-
 णार्थच्छिन्नस्य तस्य प्रतिभासनाच्च दोषः, तर्हि व्यवसाया-
 ऽऽत्मकमिति पदमध्यक्षलक्षणेनापादेयम् अनिश्चयाऽऽत्मक-
 स्याप्यध्यक्षफलत्वेनाऽभ्युपगमात् अथ विशेषजनितं व्यव-
 सायाऽऽत्मकम्, नन्वेवं सामान्यजनितं विशेषणं ज्ञानमध्यक्षफ-
 लं न भवेत्, यदि वाऽनेकविशेषविच्छिन्नैकज्ञानाधिगतिकं
 ज्ञानं, कथं कालेकरूपवस्तुनाऽभ्युपगतं भवेत् । अथाव्यतिरि-
 क्तस्तर्हि ज्ञानमेव नाव्यभिचारिताऽऽदि, तदैव वा तदज्ञानमि-
 त्यन्यतरदिवसान् तत्त्वाममरीच्यवच्छेदस्ततो भवेत् । अथ व्य-
 भिचारिताऽऽदिज्ञानस्वरूपमेव, तदा विषयज्ञानेऽप्यव्यभिचा-
 रिताप्रसङ्गः । अथ विशिष्टं ज्ञानमव्यभिचारिताऽऽदिस्वभावम् ।
 ननु विशेषणमन्तरेण विशिष्टता कथमनुपपत्तिमती, विशेषण-
 स्यैकान्ततो भेदं भवे संवन्धासिद्धेः न विशिष्टता, कथ-
 ञ्चित् भेदे परपक्षमिद्धिः । तदाव्यभिचारितापदोपादानमर्थवत्
 इतोऽप्यपार्थक्यं इन्द्रियार्थभक्षिकर्षपदं भवे तद्व्यवर्त्तस्यापार्थ-
 तयत्, तथा मरीच्युदकज्ञानव्यवच्छेदाद्यव्यभिचारिपदोपादा-
 ने, तत्त्वज्ञाने च उदकं प्रतिभाति । न च नेन्द्रियसम्बन्धः अविद्य-
 मानेन सह संवन्धानुपपत्तिः । विद्यमानत्वे वा न तद्विषयज्ञान-
 स्य व्यभिचारिता, विद्यमानार्थज्ञानवत् । अथ प्रतिभासमानोद-
 कसम्बन्धाभावेऽपि मरीचिभिः सम्बन्धादिन्द्रियस्य तत्त्व-
 स्त्रिकर्षप्रभवं तत् । अत एव मरीचीनां तदालम्बनत्वं, तस्य
 तदालम्बयव्यतिरेकानुविधानात्, तद्देशं प्राप्य प्रवृत्तेश्च, मिथ्या-
 त्वमपि तत् ज्ञानस्यात्पादालम्बनमन्यत् प्रभातीति कृत्या, नन्व-
 प्रतिभासमानं कथमालम्बनम् । यदि ज्ञानजनकत्वाद्विन्द्रिया-
 ऽऽदिरालम्बनत्वप्रसङ्गव्यापकत्वम्, तदधिकरणत्वादिकं
 त्वालम्बनत्वपरस्याभिमतम्, तस्मात्तदवभासिनत्वमेव आलम्ब-
 नत्वं च मरीच्युदकज्ञानं मरीचयः प्रतिभाति अत्रोदकाऽऽका-
 रतया ता एव तत्र प्रतिभाति ननु तान्युदकाऽऽकारता यद्यव्य-
 तिरिक्ता, परमार्थमती च तदा प्रतिपत्तेन व्यभिचारित्वम् । अ-
 थापरमार्थमती, तदा तातामथ्यपरमार्थतत्त्वप्रसङ्गः । किं च-

पारमार्थिकोदकतादात्म्यं मरीचीनां तदुदकज्ञानवत् मरी-
चिज्ञानमपि वितथं भवेत् । न च उदकाऽऽकारणकस्मिन् प्र-
तीयमानं मरीचयः प्रतीयन्त इति वक्तुं शक्यम् । अतिप्रसङ्गात् ।
अथ व्यतिरिक्ता ताभ्य उदकाऽऽकारता, तर्हि तत्प्रतिपत्तौ
कथं मरीचयः प्रतिभासन्ति, अन्यप्रतिभासंऽन्यप्रतिभासा-
भ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात् । किञ्च-केशोन्दुकज्ञानं किमालम्ब्यन्, किं
वा प्रतिभातीति वक्तव्यम् । अथ केशोन्दुकाऽऽदिकंप्रवाऽलम्ब-
नं प्रतिभाति च तद्वत् तत्र तर्हि मरीच्युदकज्ञानेऽपि तद्वत् । ल-
म्बनं, तद्वत् प्रतिभातीति किं न भवेत् । न च तदज्ञानस्य प्रती-
यगात्तस्यालम्बनत्वं मिथ्यात्वम्, अपि तु प्रतिभासमानस्या-
सत्यत्वेन, अन्यथा केशोन्दुकज्ञानस्य मिथ्यात्वं न भवेत्, न म-
रीचिदेशं प्रति प्रवृत्तिः, मरीचिबालम्बनत्वं तदज्ञानस्यैवमा-
लम्बनत्वप्रसङ्गः । न च प्रतिभासमानान्यार्थसन्निकर्षजत्वं
तत्तदज्ञानस्य सत्यादकज्ञाने अस्यादृष्टः, न वा प्रतीयमानस-
न्निकर्षजत्वस्य तस्य तज्जन्मभ्युपगन्तुं युक्तम्, अन्यथा-
ऽनुमेयदहनज्ञानस्याऽपीन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वं स्यात् । अथ
मन एव तत्रान्द्रियं, तस्य च दहनेन सह प्रतीयमानेन ना-
स्ति सम्बन्धः इहापि तर्हि प्रतीयमानेनोदकेन न सम्ब-
न्धः, चक्षुषो मरीचीनां तु न प्रतीयमानत्वमिति ताभि-
रपि कथं तस्य सम्बन्धः ? यच्च सामान्योपक्रमं विशेषपर्य-
यमानमिदमुदकमित्येकं ज्ञानं, तस्य सामान्यवानर्थः स्मृत्यु-
पस्थापितविशेषापेक्षो जनकः निरस्तृताऽऽकारस्य परिगृ-
हीताऽऽकारान्तरस्य सामान्यविशिष्टस्य वस्तुनो जनकत्वे
तथाविशेषेन्द्रियेण सम्बन्धापपत्तेः । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजो
विपर्यय इति तदन्यतरसम्बद्धं, पराभ्युपगमेनास्याऽनुपप-
त्तेः । तथाहि-सामान्योपक्रममिति यदि सामान्यविपर्य-
मिति ज्ञानं तथा मरीच्युदकयोः साधारणमेकं सा-
मान्यमिदमिति ज्ञानस्य विपर्ययो वक्तव्यः । न चैकान्त-
तो व्यतिभिन्नमिदं वा सामान्यं संभवति, सम्बन्धेऽपि
सत्यद्रव्यत्वव्यतिरिक्तस्य मरीच्युदकसाधारणस्य तस्य न
सद्भावः सत्यद्रव्यत्वाऽऽदृष्ट्यञ्चलनाऽऽदावपि सद्भाव इति
न मरीच्युदकसाधारणत्वम्, तान्तराद्यमाणत्वं भयमाधा-
रणं सामान्यं पराभ्युपगमेन न संभवत्येव, सन्धेऽपि न
तस्य तदुभयनियतत्वम्, अन्यथाऽपि सद्भावापपत्तेः । वि-
शेषपर्ययमानमित्येतदापि यदि विशेषप्रादिकं तदा सा-
मान्यप्रादिकानुपपत्तिः । न हीदमित्येतस्य ज्ञानस्य विशेष-
प्रादिकताऽनुभूयते नन्वेवं सामान्यविपर्ययो मिश्रस्वरूपत्वात्
कथं सामान्यप्रादिकता अस्य, अथादकमिति ज्ञानविशेषप्रा-
दिकं, तर्हि मिश्रावभासमिदमुदकमिति ज्ञानद्वयं प्रसङ्गः, प्र-
तिभासभेदस्याऽन्यत्रापि भेदानवन्धनत्वात्, तस्य चात्रापि
भावात्, ज्ञानद्वये भेदमिति सामान्यावभासि सत्यार्थविपर्य-
यसन्निकर्षप्रभवम्, उदकमिति त्वयि प्रमानविशेषावभासि न
तत्सन्निकर्षप्रभवम्, यदसत्यार्थं न तत् व्यभिचारिपदोपादा-
नव्यवच्छेदं, युक्तसन्निकर्षोत्पन्नपदेनैवापेक्षितत्वात् । यच्च
सन्निकर्षजं सामान्यज्ञानं तद्व्यभिचारि न भवतीति नाव्य-
भिचारिपदव्यवच्छेदम् । अथैवमुदकमित्युल्लेखययुक्तमेकज्ञा-
नं, तर्हि सामान्यं तत्प्रत्यक्षं प्रमाणं च विशेषं अनध्यक्ष-
मप्रमाणं चेति कथमेकं ज्ञानमध्यक्षानध्यक्षरूपं प्रमाणाऽप्र-
माणरूपं च नाभ्युपगतं भवेत् । अथ सामान्येऽप्यध्यक्षं प्रमाणं
चैदमभ्युपगम्यते, तर्हिन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वाभावात्स्य ना-

व्यभिचारिपदोपादानां विशेषेऽप्यस्य प्रामाण्येऽध्यक्षत्वे वाऽ-
व्यभिचारिपदमपार्थक्यम् । अपेक्षाभावात् । यदि च सामान्य-
वानर्थः स्मृत्युपस्थापितविशेषापेक्षो जनकः कथमस्य
विपर्ययस्तता, विद्यमानविशेषविपर्ययत्वात् । अथ स्मृत्युप-
स्थापितत्वादिशेषस्य, अविद्यमानविशेषत्वे विपर्ययतया तस्य
विपर्ययस्तता, न तु तत्राऽविद्यमान, स्मृत्युपस्थापितो विशेषः
कथं तज्जनको, येन सामान्यवानर्थस्तदपेक्षस्तज्जनकः परिगृ-
यते, तथाऽपि तज्जनकत्वे इन्द्रियस्य स्वदेशकालात्मनिहिता-
र्थोपेक्षस्य ज्ञानजनकत्वादधेन सन्निकर्षकल्पनान् तस्य प्रमा-
णस्य चार्थवत्त्वकल्पना विशीयते । तथा चेन्द्रियार्थसन्निक-
र्षोत्पन्नमित्यर्थवत्प्रमाणमिति च न वक्तव्यं स्यात् । अथ ज-
नकस्य तत्र न प्रतिभास इति स्मृत्युपस्थापितस्य तस्य न
जनकता, तर्ह्यविद्यमानस्य न जनकत्वमिति विद्यमानविशे-
षविपर्ययत्वेन तदज्ञानस्याऽपि पर्यस्तत्वे तद्व्यवच्छेदार्थमव्य-
भिचारिपदोपादानमनर्थकं भवेत् । सामान्ययतोऽर्थस्य के-
वलस्य तज्जनकत्वं तस्यैव तत्र प्रतिभासः स्यात् । यदपि
निरस्तृताऽऽकारस्य परिगृहीताऽऽकारान्तरस्य तस्य
तज्जनकत्वं तत्राऽपि वस्तुनः स्वाऽऽकारनिरस्तृतां वस्तुत्व-
मेव न स्यादिति कथं तस्य सामान्यविशिष्टता । तथाहि-मरी-
चीनां मरीच्याकारतापरित्यागे वस्तुत्वमेव परित्यक्तं भवेत्,
स्वाऽऽकारलक्षणत्वाद् वस्तुनः । न चाऽऽकारान्तरस्य परिग्रहः
सम्भवति, वस्तुत्वन्तरस्य वस्तुत्वन्तराऽऽपत्तिरूपत्वात् । तदाप-
त्तिरूपत्वे वा मरीचय उदकरूपतामापन्ना इति तत्प्रतिभा-
सज्ञानं सत्यादकज्ञानवद्विपर्ययमिति तद्व्यवच्छेदार्थम-
व्यभिचारिपदोपादानं कार्यं भवेत्, सामान्यविशिष्टस्य च
वस्तुन इन्द्रियसंघतविपर्ययज्ञानजनकत्वे यत्रांश तस्येन्द्रि-
यसम्बन्धात्पाद्यत्वं तत्राध्यक्षता, प्रमाणता चान्यत्र तद्वि-
पर्यय इत्येकज्ञानमध्यक्षं प्रमाणं, तद्विपर्ययरूपं च भवेद्विद्यु-
क्तम् । यदपि यत्सन्निकर्षानं यो हृष्ट इत्यादि । तदन्ययुक्तम् । शब्दा-
वच्छेदोदकमिति ज्ञानस्यानुत्पत्तेः । न ह्युदकवच्छेदोऽप्यत्र
ज्ञानं विशेषणभूतो प्राकृततया प्रतिभाति, तथा प्रतीतिरभा-
यात् । शब्दविशिष्टोदकप्रतिभासाभ्युपगमेऽपि यदि शब्दस्मर-
णाद्यन्तरं नार्थनिश्चयस्तदाऽनवस्थादांप्रतिपादनात् न तद-
ध्यनिस्मृतिर्भवेत् । अथ शब्दस्मरणाऽऽद्यन्तरं नाभ्युदकाऽऽद-
निश्चयस्तदा ज्ञानमतानुपवेशात्तदोपासक्तिः काचिन् । एवं संश-
यज्ञानव्यवच्छेदार्थं व्यवसायाऽऽत्मकपदोपादानमपि न कर्तव्य-
म्-इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नपदेनैव तस्यापि निरस्तत्वात् । न
हि पराभ्युपगमेन स्थाणुर्वा पुराणं वेति संशयज्ञानमेकमुभयो-
ल्लेखान्द्रियार्थसन्निकर्षजं सम्भवति असम्भवप्रकारश्च पूर्वव-
दनुस्मृत्या अपि वक्तव्यः, सन्निकर्षकाध्यक्षप्रमाधनप्रकारश्च-
कान्ताल्लिङ्गकपक्षे न सम्भवत्येव । यः प्रागं जनको बुद्धेरित्या-
देर्दृष्टेणस्य तत्राविचलितस्वरूपत्वात् । यथा वा ल्लिङ्गकैकान्ते
सहकार्यपेक्षा न सम्भवति भावानां, तथा प्राक् प्रतिपादि-
तमिति न पुनरुच्यते, यदपि संशयज्ञानव्यवच्छेदार्थं व्यव-
सायाऽऽत्मकपदमित्यभिधानम्, तत्र सामान्यप्रत्यक्षादिशे-
षाप्रत्यक्षादिशेषस्मृतेश्च किंस्विदत्यनवधारणाऽऽत्मकः
प्रत्ययसन्देहो व्यवच्छेद्यतयाऽभिमतः । तत्र च किं प्रति-
भाति-धर्मिमात्रं, धर्मो वा ? यदि धर्मो वस्तु सन् प्रति-
भाति, तदा नास्यापनेयता सस्याज्ञानत्वात् । अथावस्तु सन्
सर्वत्र प्रतिभाति, तदाऽव्यभिचारिपदव्यावर्तितत्वाच्च त-

ह्यावर्तनाय व्यवसायपदोपादानमर्थवत् अस्मन् धर्मः प्रतिभा-
ति, तदाऽपि यत्कृत्यं, किमसौ स्थाणु-वपुरुषस्वयोरन्तरः,
उभयं वा? यदि स्थाणुत्वलक्षणं वस्तु सत्कथमस्य ज्ञानस्य व्यव-
च्छेदना, सम्यग् ज्ञानत्वादिति । अथाऽपारमार्थिकोऽसौ तत्र
प्रतिभाति, तथाप्यव्यभिचारिण्यदापाह्यैव, मिथ्याज्ञानत्वात् ।
एवं पुरुषलक्षणप्रतिभासेऽप्येतदेव दुषणं वाच्यम् । उभयस्या-
ऽपि तात्त्विकस्य प्रतिभासेन तत्ज्ञानस्य सन्देहरूपेति नाऽ-
पाह्यता, उभयस्याप्यतात्त्विकस्य प्रतिभासे तद्विषयज्ञानस्य
विपर्ययरूपता न संदेहाऽत्मकनेत्यव्यभिचारिण्यदापाह्यैव । अ-
र्थकस्य धर्मस्य तात्त्विकत्वमपरस्य तात्त्विकत्वमेवमपि तात्त्विक-
धर्मावभासित्वात्तत्ज्ञानमव्यभिचारितात्त्विकधर्मावभासि-
त्वाच्च तदेव व्यभिचारिण्येति एकमेव ज्ञानं प्रमाणप्रमाणप्रम-
क्रमः । न च संदिग्धाऽऽकारप्रतिभासित्वात् सन्देहज्ञानमिति
वाच्यम्, यतो यदि संदिग्धाऽऽकारता परमार्थतोऽर्थे विद्यते,
तथा वार्थितार्थगृहीतरूपत्वाच्च सन्देहज्ञानता, सत्यार्थज्ञान-
वत् । अथ न विद्यते तदा अर्थ्यभिचारिण्येन तद्वाहि-
ज्ञानस्यापादितव्यवसायग्रहणं तद्व्यवच्छेदायोपादीय-
मानं निरर्थकम् । अथ न किञ्चिदपि तत्र प्रतिभाति, न
तर्हि तस्येन्द्रियार्थनिष्कर्षजन्वमिति, न तद्व्यवच्छेदाय व्य-
वसायाऽऽत्मकपदोपादानमर्थवत् । तन्न । तर्हि प्रत्यक्षलक्षणे
उपादयम् । यदपि स्वफलस्वरूपसामग्रीविशेषणत्वेनासम्भवा-
त् नैदं लक्षणमिति । तदयुक्तमवर्थाहृतम् । अस्य पक्षत्रयेऽप्यव-
टमानत्वात् । यदपि यत् इत्यव्याहारान्कलाविशेषणपक्षाऽऽश्र-
यणम् । तदप्यसङ्गतम् । यतोऽपरिच्छेदस्वरूपस्याध्यक्षप्रमाण-
ताविशेषप्रामाणीजनकं तत्कृत्यप्रत्यक्षमिति विशेषणान् प्रमा-
तृप्रमथ्यार्तिरिक्तस्य प्रमाणतासन्निकर्षाऽऽदिप्रमाणत्वाभिमत-
व्यतिरिक्तस्य तज्जनकस्य प्रमाणतेत्यपि यत् शक्यत्वात् । न
च सामान्यस्य, सन्निकर्षस्य वा साधकत्वमत्वात् प्रमाणता,
साधकत्वमव्यवस्थापकः प्रमाणसामान्यलक्षणप्रस्ताव निरस्तत्वात् ।
यदपीन्द्रियाऽऽदेरन्ततस्य प्रमाणत्वं प्रतिपादितम् । तदप्यति-
प्रसङ्गतोऽवटमानकम् । यदि ज्ञानसद्भावेन काचित्तज्ज्या विष-
याधिगतिः, अज्ञाऽऽदिनद्धावे तु विषयाऽधिगतिभिर्ज्ञापकाय
ते इत्यज्ञाऽऽदेरवाधिगतिजनकस्य प्रमाणतेति । तदप्यसमीक्षितं
तार्थिकम् । ज्ञानस्यैव यथास्थितार्थाधिगतिस्वभावतया प्रमा-
णत्वात्, परिणामकलाभेदविरोधस्य च प्रतिपादितत्वात्, प्र-
त्यक्षाऽऽदिनद्धावे तु विषयाधिगतेरभिज्ञत्वात् । तथाहि व्या-
पार्यदक्षाऽदिनद्धावेऽपि व्यासत्वेन न विषयाधिगतिः ।
मन्यस्वप्रज्ञानं त्वक्षाऽऽदिव्यापारमावेऽपि यथावस्थिताधिग-
तिरुपलभ्यते इति न साऽज्ञाऽऽदिकार्या, न चास्मादभिमतः, अ-
लक्ष्यपरिपरिकल्पितमनाऽलस्य प्रागेव निषिद्धत्वात् । अत ए-
व चक्षुराऽधिगतमिति तस्य साधकत्वमत्वाभिमानो न साध-
कत्वमताव्यवस्थापकः, तदभावऽपि विषयाधिगतिसद्भावा-
त् । ज्ञानेनाधिगत इत्यभिमानस्तु ज्ञानस्य साधकत्वमताव्यव-
स्थापक एव, ज्ञानाभावे तदधिगतेरभावात्, परम्परया
तु पूर्वगतमर्थ्याधिगतौ साधकत्वमवमत्ताऽदेने प्रतिपि-
ध्यते, अस्मदादिप्रत्यक्षस्य साक्षात्त्वार्थाधिगतिस्वभाव-
स्याज्ञाऽऽदिप्रभवत्वात् । तदिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तमिति च-
नात् । एतेन प्रतिभस्यानक्षप्रभवस्याऽपि स्वार्थाधिगति-
रूपस्य विशदतयाऽध्यक्षप्रमाणता प्रतिपादिता द्रष्टव्या । ते-
न यत्तत्रेन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्वाभावप्रतिपादनेन मीमांसकैः

दूषणमभ्यधाय, यच्च नैयायिकैर्मनोऽक्षार्थजन्वमर्थनेनोत्तरं
प्रतिपादितम् । तदुभयमप्ययुक्ततया व्यर्थस्थिते । शेषं त्वत्र य-
थास्थानं प्रतिविहितत्वाच्च तत् प्रत्युच्चार्य दृश्यते । तत्रैकान्त-
वादिप्रकल्पितमध्यक्षलक्षणमनवद्यम् । किं पुनस्तदनवद्यम् ।
"स्वार्थसंवेदनं स्पष्टमन्यत्तं मुख्यगौणतः" इत्येतत् । अत्र च मु-
नीन्द्रियज्ञानमेशपरिवशेनाऽऽलम्बनमध्यक्षसर्वज्ञमिदं प्रतिपा-
दितम्, गौणं तु संव्यवहारनिमित्तमन्यत्तं पर्यायद्वयविषयमि-
न्द्रियानिन्द्रियप्रभवमस्मदाऽध्यक्षं विज्ञानमुच्यते । अस्य च
स्वार्थसंवेदनं स्वार्थः, तस्य संवेदनं विशदतया निर्णयस्वरूपं,
तेन संशयविपर्ययानध्यवसायलक्षणस्याज्ञानस्य संव्यवहारा-
निमित्तस्य नाध्यक्षताप्रसङ्गः, नाऽप्यज्ञानरूपस्येन्द्रियाऽदेर-
विकल्पजाऽसौ, परिकल्पितस्येन्द्रियजमानसयोगिज्ञानस्थ-
संवेदनरूपस्य स्वं चार्थश्च स्वार्थः, तयोः संवेदनं स्वार्थसं-
वेदनमित्यस्यापि समासाऽऽश्रयणादर्थसंवेदनस्यैव जैमिनी-
यवैशेषिकाऽऽदिपरिकल्पितस्य परोक्षस्य तदेकार्थसम्यक्तान-
न्तरज्ञानग्राह्याभ्यर्थावदितस्वभावस्याध्यक्षताव्युदासः । वि-
ज्ञानवादिपरिकल्पितस्य च स्वरूपप्राप्तग्राहकस्य प्रमाणप्रमे-
यस्वरूपस्य च सकलस्य क्रमाक्रमभावेनेकधर्मोऽऽकान्त-
स्यैकरूपस्य वस्तुनः सद्भावेऽध्यक्षप्रमाणस्यैकस्य क्रमव-
र्त्तिपर्यायवशात् तथाप्यपदेशमामादयतश्चातुर्विध्यमवग्रहहा-
वायधारणरूपतयापपन्नम् । तत्र विषयविपर्ययनिपातान-
न्तरमात्रं ग्रहणमवग्रहः । विषयस्य द्व्यपर्यायाऽऽत्मनोऽर्थ-
स्य विपर्ययश्च निवृत्त्युपकरणलक्षणस्य द्व्येन्द्रियस्य ल-
व्युपयोगस्यभावस्य भावेन्द्रियस्य विशिष्टपुद्गलपरिणतिरु-
पस्यार्थग्रहणयोग्यतास्वभावस्य च यथाक्रमं सन्निपातो यो-
ग्यदशावस्थानं, तदनन्तरादभूतं सत्तामात्रदर्शनस्वभाव दर्श-
नमुत्तर्परिणामं स्वविषयव्यवस्थापनविकल्परूपं प्रतिपाद्यम् ।
अवग्रहः पुनर्यगृहीतविषयाकाङ्क्षणम् । ईहा तदनन्तरं तदी-
हितविशेषनिर्णयः । वायोऽन्तर्भावपयस्मृतिहेतुः । तदनन्तरं
धारणा अथ च पूर्वपूर्वस्य प्रमाणताऽऽन्तरात्तस्य प्रमाणफ-
लतन्त्यकस्यापि मतिज्ञानस्य चातुर्विध्यम्, कथञ्चित्प्रमाणभे-
दश्चापपन्नः । सम्म० २ काण्ड ।

(४) निर्विकल्पकज्ञानप्रमाण्यवादिनः प्रतिपादनम् । अथ
व्यवसायीति विशेषणसमर्थनार्थमाहुः—

तद् व्यवसायस्वभावं, समारोपरिपरिस्थित्वात्, प्रमाणत्वाद्वा । ६ ।
तत्प्रमाणत्वेन समतं ज्ञानं, व्यवसायस्वभावं निश्चयाऽऽत्मक-
मित्यर्थः, समारोपः संशयविपर्ययानध्यवसायस्वरूपोऽन-
न्तरमेव निरूपयिष्यमाणः, तत्परिपरिस्थित्वात् तद्विरुद्धत्वं, य-
थाऽर्थावस्थितवस्तुग्राहकत्वमिति यावत् । प्रमाणत्वाद्वा तत्
थाविधेः, वाशब्दो विकल्पार्थः, तेन प्रत्येकमेवाम् हेतु प्रमा-
णत्वाभिमतज्ञानस्य व्यवसायस्वभावत्वमिदं समर्थयित्वा-
र्थः । प्रयोगौ तु—प्रमाणत्वाभिमतं ज्ञानं व्यवसायस्वभावं, स-
मारोपरिपरिस्थित्वात्, प्रमाणत्वाद्वा, यत् पुनर्नैवं न तदेवं,
यथा—घटः, प्रोक्तसाधनद्वयाधिकरणं चेदं, तस्माद् व्यवसाय-
स्वभावमिति ।

अत्रकदेशेन पक्षस्य प्रत्यक्षप्रतिक्षेपमाचक्षते भिन्नतः । तथा-
हि—संहृतसकलविकल्पावस्थायां नीलाऽदिदर्शनस्य व्यवसा-
यवन्ध्यस्यैवानुभवात् पक्षोक्तप्रमाणकदेशस्य प्रत्यक्षस्य व्य-
वसायस्वभावत्वमाधनमसाधीयः । तदस्माधिप्रम । यत् केन
प्रत्यक्षेण तादृक्षस्य तस्यानुभवोऽभिधीयते ? ऐन्द्रियेण,

मानसेन, योगिसत्केन, स्वसंवेदनेन वा ? । नाऽऽद्येन, तत्रेन्द्र-
यकुटुम्बकस्य व्यापारपराङ्मुखत्वात् । न च द्वितीयेन,
तस्येन्द्रियज्ञानपरिल्लिख्यपदार्थानन्तरक्षणमाज्ञात्कारदत्त-
त्वात् । न तृतीयेन, अस्मादृशां योगिप्रत्यक्षस्पर्शशून्यत्वात् ।
योगी तु तथा जानातीति कौशपानप्रत्यायनीयम् । नापि
तुर्येण, यतः—तत्स्वरूपोपदर्शनं प्रमाणं स्यात्, अनुरूप-
विकल्पोत्पादकत्वाद्वा ? । आद्ये पक्षे, प्रत्यक्षं क्षणक्षयस्वर्गप्रा-
पणशक्याऽऽद्यापि प्रमाणतामास्कन्देत द्वितीयपक्षोऽप्यस्त-
मः, संहतसकलविकल्पाऽवस्थाभाविनीलाऽऽदिदर्शनानन्तरं
नीलाऽऽदिगमिन्मर्थोल्लेखशस्त्रस्यैव विकल्पस्य प्रायेणानु-
भवात् । यत्राऽपि नीलाऽऽदिज्ञानं ममात्पन्नमिति ज्ञानोल्लेखी
विकल्पः, तत्राऽपि ज्ञानमात्रोल्लेखित्वादस्य तत्रैव दर्शनस्य
प्रामाण्यं स्यात्, न तु तद्विचित्रकल्पकत्वे । अपि च, विकल्प-
स्यापि कथं निष्ठिः ? । स्वसंवेदनप्रत्यक्षादिति चेत् । तस्या-
ऽपि स्वरूपोपदर्शनमात्रात् प्रामाण्ये तदेव दूषणम् । विकल्पा-
न्तरांप्रजननात् पुनरनुभवात् । तथा च—कथं स्वसंवेदनस्य
प्रामाण्यनिष्ठिः ? , यतस्तेन बाधो पक्षांशे स्यात् । अथ यत्र
निर्विकल्पकं तत्रैव विकल्पेन सहोत्पद्यते, यथा—विकल्पो
विकल्पान्तरेण, विकल्पेनाऽपि सहोत्पद्यते च प्रत्यक्षम् ।
न चेदं न निषेधसाधनं, गन्धर्वविकल्पदशायामपि गो-
माज्ञात्कारणाद्, अन्यथा समयान्तरे तत्स्मरणानुत्पत्तिप्र-
सङ्गाद्, इत्यनुमानबाधितः पक्षोऽप्यस्ति इति चेत् । तदपि
कालितं कालेन । कालान्तरे स्मरणसङ्गादात् व्यवसायाऽऽ-
त्मकस्यैव प्रत्यक्षस्य प्रसिद्धेर्निर्विकल्पकस्य संस्कारकारण-
त्वविरोधान्, क्षणिकत्वाऽऽदिचत् । अथाऽभ्यासप्रकरणवु-
द्धिपाटवार्थिन्वेभ्यो निर्विकल्पकादपि प्रत्यक्षाद्, गवादीं सं-
स्कारः स्मरणं च समगमस्त । न तु क्षणक्षयाऽऽद्या, तदभावादि-
ति चेत् । तदव्यलपीयः । भूयोदर्शनलक्षणस्याभ्यासस्य क्षण-
क्षयाऽऽद्यवक्षोदीयसः सङ्गादात् ; पुनः पुनर्विकल्पोत्पाद-
रूपस्य चाभ्यासस्य परं प्रत्यक्षमिद्वत्त्वात्, तत्रैव विवादान् ।
क्षणभिर्देहमभावाभिधानवैलायां क्षणिकप्रकरणस्याऽपि भा-
वान् । बुद्धिपाटवस्य क्षणिकत्वाऽऽद्या नीलाऽऽद्या च समान-
त्वात्, तत्प्रत्यक्षस्य निरंशत्वेन कक्षीकाराद्, अन्यथा विरु-
द्धधर्माभ्यासेन तस्य भेदाऽऽपत्तेः । अर्थित्वस्याऽपि जिज्ञासि-
तन्वलक्षणस्य क्षणिकत्वादिनः क्षणिकत्वे सुतरां सङ्गादाप्ती-
लाऽऽदिचत् । अभिलषितत्वरूपस्य तु तस्य व्यवसायजननं
प्रत्यनिमित्तत्वाद्, अनभिलषितेऽपि वस्तुनि कस्यापि व्य-
वसायसम्भवात् । ततो नानंशवस्तुवादिनः क्वचिदेव स्मर-
णं समगमस्त । तथाच—यद्यवसायशून्यं ज्ञानं न तत् स्मृतिहे-
तुः, यथा क्षणिकत्वाऽऽदिदर्शनं, तथा चाऽव्यविकल्पकालं
गोदर्शनमिति प्रसङ्गः, तथा च तत् स्मृतिहेतुर्न स्यात्, भ-
वति च पुनर्विकल्पयतस्तदनुस्मरणं, तस्मान्नद्वयवसायाऽऽ-
त्मकोऽपि प्रसङ्गविपर्ययः । एवं च स्मरणानस्य व्यवसा-
याऽऽत्मकस्यैव निष्ठेर्व्यवसायस्य च व्यवसायान्तरेण समा-
नकालाभावाद्विकल्पेनाऽपि सहोत्पद्यमानत्वादिति हेतु-
रनिष्ठिवन्धकासम्बन्धबाधित इति निष्ठम् । अथ न
व्यवसायस्वभावत्वेन समारोपरिपरिपन्थिप्रमाणत्वहेतो-
र्व्यामिरूपाऽर्पादि, तदभावेऽपि व्यवसायजनकत्वमात्रेण त-
योः क्वचिद्वाचाविरोधान् । अनुमानं हि व्यवसायस्वभावं
सत्यमारोपरिपरिपन्थिः प्रमाणं च, प्रत्यक्षं तु व्यवसायजनक-

मिति को विरोधः ? , इति चेत्, इह तावत् प्रमाणत्वहेतो-
र्व्यामिरूपदर्शने—प्रमाणं खल्वविसंवादकप्रवादिषुः सौगताः,
अविसंवादकत्वं चाऽर्थप्रापकत्वेन व्याप्तम्, अर्थाप्रापकस्या-
विसंवादिन्याभावात् निर्विपर्ययज्ञानवत्, तदपि प्रवर्तकत्वं न
व्यापि, अप्रवर्तकस्यार्थाप्रापकत्वात्, तद्वद्वत् । तदपि विपर्यो-
पदर्शनकत्वेन व्यानशं, स्वविपर्ययमुपदर्शयतः प्रवर्तकत्वव्य-
वहारविपर्ययत्वमिदं, न हि पुरुषं हस्ते गृहीत्वा ज्ञानं प्रव-
र्तयति, स्वविपर्ययं तूपदर्शयत् प्रवर्तकमुच्यतेऽर्थप्रापकं चेति ।

तत्रेदं चर्च्यते—किं दर्शनस्य व्यवसायोत्पत्तौ सत्यां विष-
योपदर्शकत्वं संजायते ? , समुत्पन्नमात्रस्यैव वा संभवेत् ? ।
प्राचिकविकल्पे, विकल्पकाले दर्शनस्यैव विनाशात् क
नाम विपर्ययोपदर्शकत्वं व्यवतिष्ठेत् ? । द्वितीयकल्पनायां
पुनः किमेन कृतक्षौरनक्षत्रपरीक्षाप्रायेण पश्चात् प्राञ्जसता
नीलाऽऽदिविकल्पेनापेक्षितेन कर्तव्यं ? , तन्मन्तरेणाऽपि वि-
पर्ययोपदर्शकत्वस्य निष्ठत्वात् । तथा च—“ यत्रैव जनये-
देनां, तत्रैवाम्य प्रमाणता । ” इति राजान्नविरोधः, व्य-
वसाये चिन्तय विपर्ययोपदर्शकत्वसम्भवे प्रामाण्यस्यापि न
चिन्तय भावात्, तन्मात्रनिमित्तत्वात्तस्य । कथं चेदं क्षणक्ष-
यस्वर्गप्रापणशक्यादायपि दर्शनस्य विपर्ययोपदर्शकत्वं न प्रस-
ज्यते ? । अथाध्यवसानपर्यवसानो व्यापारो दर्शनस्य, इत्यध्य-
वसायव्यापारवत एवाऽस्य विपर्ययोपदर्शकत्वमवतिष्ठते, न
पुनस्तन्मन्तरेणापि चेत् तदव्यल्पम्, निर्विकल्पककार्यत्वेन व्य-
वसायस्य ततोऽभिधकालत्वात्तेन तस्य व्यापारवन्वानुपपत्तेः ।
अस्तु धेतत्, तथाऽपि तद्व्यापारभूतोऽगौ व्यवसायो दर्शन-
गोचरस्योपदर्शकः, अनुपदर्शको वा स्यात् ? । यद्युपदर्शकः,
तदा स एव तत्र प्रवर्तकः, प्रापकश्च स्यात्, ततोऽपि सं-
वादकत्वात्प्रमाणं, न पुनस्तत्कारणीभूयमाभेजानं दर्शनम् ।
अथानुपदर्शकः, कथं दर्शनं, तज्जननात् स्वविपर्ययोपदर्श-
कम्, अतिप्रसङ्गात्—संशयविपर्ययकारणस्याऽपि तस्य स्व-
विपर्ययोपदर्शकत्वाऽपत्तेः । दर्शनविपर्ययनामान्यव्यवसायि-
त्वाद्धिकत्वस्य तज्जनकं दर्शनं स्वविपर्ययोपदर्शकं, नेतरदि-
ति चेत्, तदशक्यम्, दर्शनविपर्ययनामान्यापाहलणस्यावस्तु-
त्वात्, तद्विपर्ययव्यवसायजनकस्य वस्तुपदर्शकत्वाविरोधात् ।
अथ दृश्यविकल्पयोरङ्गीकरणाद् वस्तुपदर्शक एव व्य-
वसाय इति चेत्, नन्वेकीकरणमेकरूपताऽऽपादनम्, एकरूपा-
ध्यवसायो वा ? । प्राचि पक्षेऽन्यतरस्यैव स तत्त्वं स्यात् ।
द्वितीये तु उपचरितमेवानयोरङ्गीर्यम्, तथा च कथमेव व्य-
वसायो विपर्ययोपदर्शकः स्यात् ? , न हि पण्डः कुण्डाध्नी-
त्वेनापचरितोऽपि पयसा पार्श्वी पृथयति । किं च—तदे-
कत्वाध्यवसायो दर्शनेन विकल्पेन, ज्ञानान्तरेण वा भवे-
त् ? । नाऽऽद्येन, दर्शनत्रात्रियस्याध्यवसायश्वपाकसंस्पर्शासं-
भवात्, न च तस्य विकल्पेन विपर्ययतामेति । न द्वि-
तीयेन, विकल्पकौणपस्य दृश्यदाशरथिं गोचरयितुमपर्या-
प्तत्वात् । नापि तृतीयेन, निर्विकल्पकस्य विकल्पकविकल्प-
युगलानिर्गमण दृश्यविकल्पद्वयविपर्ययविरोधात् । न च
तदुभयागोचरं ज्ञानं तदुभयैक्यमाकलयितुं कौशलमाल-
भ्यते । तथाहि—यद्यत्र गोचरयति न तत्सदैक्यमाकल-
यितुं कुशलम्, यथा—कलशज्ञानं वृक्षवृक्षिशपान्त्रयोः, तथा
प्रकृतमिति । तत्र व्यवसायजननान् प्रत्यक्षस्य प्रामाण्य-
मुपपादकम् । कथं चेन्न क्षणक्षयस्वर्गप्रापणशक्यादाव-

एतन्मूलं विकल्पकदा विज्ञेत्पादयति । स्वविकल्पवासनाबल-
समुज्ज्वलभ्रमाणाक्षणिक्त्वाऽऽदिममारेणानुपबंधादिति चेत् ।
तदपेशलम्, नीलाऽऽद्यापि तद्विपरीतसमारांपप्रसङ्गः, कथ-
मन्यथा विरुद्धधर्माध्यामात्तद्दर्शनभेदो न भवेत् ? , न ह्य-
नंशं दर्शने कविस्त्वमारांपाऽऽक्रान्तं, कविश्चेति वक्तुं युक्तम् ।
अथ तत्तद्व्यावृत्तिवशादनंशमपि दर्शनस्य तथा पत्रिकल्प-
नाददोषः समारांपाऽऽक्रान्तेभ्यो हि व्यावृत्तमसमारांपाऽऽक्रा-
न्तम्, असमारांपाऽऽक्रान्तेभ्यस्तु व्यावृत्तं समारांपाऽऽक्रान्तं
तद्युच्येत इति । तदप्यसूपपादम् । यतो व्यावृत्तिर्गोप्यं च सर्वं शं-
काश्चिदाश्रित्य कलेयेत, अन्यथा वा ? । अन्यथा चेत्, विव्रभातु-
रप्यञ्छन्द्रेव्यावृत्तिकल्पनया चन्द्रतामाद्रियेत । वस्त्वेषाऽऽ-
श्रयणपक्षे तु, मिच्छो विरुद्धधर्माध्यासः । तथाहि-तद्दर्शने येन
स्वभावेन समारांपाऽऽक्रान्तेभ्योऽपि व्यावृत्तिष्ट, न तेनैवास-
मारांपाऽऽक्रान्तेभ्योऽपि, येन चाभीभ्यो व्यावृत्तेन न तेनैव ते-
भ्योऽपि; यथोक्तिर्योग्यं व्यावृत्तरंगैरेक्याऽऽपत्तेः । यदि पुनः
स्वभावभेदोऽपि वस्तुनोऽतत्स्वभावव्यावृत्त्या कलिगेत एवे-
ति मतम्, तदा कल्पितस्वभावान्तरकल्पनायामनघस्था
स्थमानमार्गान्नुवीत । ततो न व्यवसायजननादस्य प्रामा-
ण्यमनुगुणं, किं तु व्यवसायस्वभावव्यादेव । एवं प्रामाण्य-
सहचरं समारांपपरिपूर्णान्वयमपि वाच्यम् ॥६॥

समारांषर्षागपन्थित्यादित्युक्तमिति समाशेषं प्ररूपयन्ति-

अतस्मिंस्तद्व्यवसायः समर्पणः ॥ ७ ॥

अतः प्रकाशं पदार्थं तत्प्रकाशतानिर्णयः समारांभ इत्यर्थः ॥७॥

अंशेन प्रकारतः प्रकटयन्ति-

सविपर्ययसंशयागध्यवसायभेदान्नेथा ॥८॥

उत्तानार्थमदः ॥ ८ ॥

अथादंशानुसांसा विपर्ययस्वरूपं तावत् प्ररूपयन्ति-

विपरितककाटिनिष्टङ्कनं विपर्ययः ॥ ६ ॥

विपरीताया अन्यथा स्थिताया एकस्या एव कान्तिर्वस्त्वंश-
स्य निष्कृतं निश्चयनं विपर्यय इति ॥ ६ ॥

अत्रादाहरन्ति-

यथा शुक्रिकायामिदं रजतमिति ॥ १० ॥

यथैवमुदाहरणपन्थानामर्थः. अप्रतिपत्तिर्वचः । शुक्तिकायामग-
जनाऽऽकाशयोमद्वयगतमिति गजताकाऽऽवृत्तया ज्ञानविष-
ययोर्विपर्ययत्वात्तद्विपर्ययः । इतिशब्द उल्लेखार्थः. अप्रतिपत्तिः ।
उदाहरणसूत्रं चिदम्-अन्वयान्नापि प्रत्यक्षयोग्यविषयविषय-
याणां पीतशङ्खज्ञानाऽऽदीनां. तदितरप्रमाणयोग्यविषयविषय-
याणां हेत्वाभावाऽऽदिमसम्बन्धानां चोपलक्षणार्थम् ।

अश्रित्वैकाख्यातिवादी चर्दति-चिवादाऽऽस्पदमिदं रजत-
मिति प्रत्ययो न चैषण्येत स्वीकर्तव्यः, तथा विचार्यमाण-
स्य तस्यानुपपद्यमानत्वात्, यद्यथा विचार्यमाणं नापपद्यते, न
तत् तथा स्वीकर्तव्यं, यथा स्तम्भः कुम्भरूपतयेति । न चेंदं
साधनमभिहितमग्राह्यत् । ख्या० १ परि० । (साकाराना-
कारहृयाऽऽत्मकं उपयोगप्रमाणमिति ' उद्योग ' शब्दं
द्वितीयभागे ८६० प्रष्टुं व्याख्यातम्)

अथ प्रमाणतत्त्वणभूत्रापात्तं परशब्दं व्याख्यान्ति-
ज्ञानादन्योऽर्थः परः ॥ १५ ॥

ज्ञानात् ग्राहकात्मकाशात्, अन्यो ग्राह्यतया पृथग्भूतोऽ-
चेतनः, सचेतनो वा, अयोऽर्थक्रियाधिभिरर्थ्यमानः, परः पर-
शब्दवाच्यः । गृता० १. परि० । (ज्ञानतन्मय स्वप्रकाशत्ववि-
चारः 'साङ्ग' शब्दे चतुर्थभागे १६६६ पृष्ठादारभ्य कृतः)

(६) ज्ञानस्य प्रामाण्यं स्वतः, परतश्चाप्रामाण्यम् । अथो
त्पन्नौ स्वनिश्चये च ज्ञानागौ स्यत एव प्रामाण्यम्, अप्रामाण्यं
तु परत एव यज्जैमिनीया जगुः तन्निगकर्तुमन्त-

तदुभयमुत्पत्तां परत एव, इक्ष्वां तु स्वतः, परतश्च ॥२०॥

अत्र त्वज्ञाप पश्चर्मा, परं स्व चाऽन्विष्यतीति, ज्ञानस्य हि
प्रामाण्यमपामाण्यं च द्वितीयमपि ज्ञानकारणगतगुहादापरुपं
परमपञ्च्योत्पद्यत । निश्चीयते त्वभ्यासदशायां स्वतः, अनभ्या-
सदशायां तु परत इति । तत्र ज्ञानभ्यासदशायां प्रमेया-
व्यतिचारि, तद्विपर्ययास्माति प्रामाण्यप्रामाण्यनिश्चयः स्व-
बादकस्यैव ज्ञानमनपक्ष्य प्रादुर्भवत स्वतो भवतोऽत्यन्धा-
यते, अनभ्यासदशायां तु तदपक्ष्य जायमानोऽप्यो परत इति ।

अथैव मामानका मीमांसामानिषदां दर्शयन्ति-स्वत एव
सर्गया प्रमाणानां प्रामाण्य प्रतीतिकारिणोऽकृते । तथाहि-
तदुत्पत्तिप्रगुणा गुणाः । प्रत्यक्षेण, अनुमानेन वा प्रमायन् ? ।
याद् प्रत्यक्षेण, तत् किमिन्द्रियेण, अग्निन्द्रियेण वा ? । निन्द्रिये-
ण, शिन्द्रियेन्द्रियाधिकरणत्वेन तदा तदुत्पत्त्यायोग्यत्वात् ।
नाप्यनिन्द्रियेण, तस्य चार्थविचारमोक्षरचारिण्युत्वाभावात् ।
अनुमानेन तान् निरणमर्हानि चेत् । कुतस्तत्र नियमनिर्णयः
स्यात् ? । प्रत्यक्षाद् गुणेषु तत्प्रवृत्तः परमस्तत्वात् । तथा च-“हि-
ष्टुसबन्धमंवासा-नेरूपप्रवदतात् । ह्यस्वरूपप्रहणे, सति
सबन्धयेनम् ॥ ६ ॥ ” नाप्यनुमानात्, तत् एव तर्जिष्वन्ता
वितरेतराऽऽप्रत्यक्ष, तदन्तरात् पुनरनवस्थायाः प्रसङ्गः । ततो
न गुणाः सन्ति कालादिति स्वरूपायम्भ्य एव कारणद्वयो
जायमानं तत् कथमुत्पत्तौ परमं स्यात् ? । निश्चयस्तु तस्य प-
रतः कारणगुणज्ञानाद्, बाधकानावज्ञानात्, सर्वादिवदनाडा
स्यात् ? । तत्र प्राच्य प्रकार प्रागव प्रास्थाम, गुणप्रवणप्र-
योगप्रमाणपराकरणत् । द्वितीयं तु, नात्कालिकस्य, काष्ठा-
न्तराविनो वा बाधकन्याभावज्ञानं तत्र प्राथकं स्यात् ? ।
पौरस्थ्यं तावत् कुरादाट्कनिष्ठकृतेऽपि स्पष्टमस्यैव । द्वितीयं
तु न चर्चचतुषा संभवात् । न्यायिदोदनं तु सहकारिरूपं
सत्ताद्विध्यं विरचयेत्, आदक वा ? । नायामिद्, मित्रकाञ्च-
त्येन तस्य सहकारित्वानभवात् द्वितीयपक्षे तु, तस्यैव
आदकं सत्, तद्विषयस्य, विषयान्तरस्य वा ? । न प्रथमः
पक्षः, प्रवर्तकज्ञानस्य गृह्यनष्टत्वेन प्रालम्बायमानात् । द्वितीये
तु, एकत्वज्ञानं, मिश्रनतानं वा तत् स्यात् ? । एकद्वयेऽपि,
तैमिरिकाऽऽलोकाद्यमानमृगाङ्गकमण्डलद्वयदर्शिशिर्शनं द्याजि-
व्यारः । तादृ चैवस्य पुनः पूर्वमनस्य चोत्पत्त्यत एव । तृतीये पु-
नः, धर्माक्रियाज्ञानम्, अन्यज्ञा तद् भवेत् ? । न पौरस्थ्यं, प्रवर्त-
कस्य प्रामाण्यनिश्चयं प्रवृत्त्यभावानर्थक्रियाया एवाऽतावा-
त् । निश्चितप्रामाण्यत्वात् प्रवर्तकज्ञानात् प्रवृत्तौ चक्रकम् नि-
श्चितप्रामाण्यत्वात्प्रवर्तकत्वात् प्रवृत्तः, प्रवृत्तरथाक्रियाज्ञानं, तस्मा-
च्च प्रवर्तकज्ञानस्य प्रामाण्यनिश्चय इति । कथं नाथं क्रियाज्ञा-
नस्यापि प्रामाण्यनिश्चयः ? । अन्यस्मादर्थक्रियाज्ञानाच्चेद्, प्र-
वर्तकस्या । प्रवर्तकज्ञानाच्चेद्, अन्वेष्याऽऽश्रयो दोषः । स्वतश्चतः,
प्रवर्तकज्ञानस्यापि तथैवास्तु । अन्यदपि विज्ञानमेकं

पमा णा

सम्मानं, भिन्नसम्मानं वा ? इयमपि चेतः कर्जातीय, निश्चि-
ताय वा ? चतुष्टयमपि चैतन्यविचारविचारदु संवरम । तथा
हि-एकसम्मानं भिन्नसम्मानं चैकजातीयमपि तद्वत्तत्कृतक-
सङ्कतसङ्कीर्णतोयज्ञानं, भिन्नजातीयं च कुम्भाम्भारुहाऽऽदि-
ज्ञानं मखसुन्दराचारचतुर्नातरगणिकरणध्वानमणिमाल-
स्यदन्तस्य न सवाटकामिति न ज्ञातावपि तत्परतः । अप्रा-
माथ्य तू-पन्नो दोषापेक्षयात्, इति तु बाधकापेक्षयात् परत
एवति । अत्राजिद्वये-यन्तान्द गुणाः प्रत्यक्षेणानुमानेन वा
मायेराज्ञेत्यादि न्ययादि । तद्विलं न खलु न दोषप्रसरेऽपि
प्रस्थितु पायते । अथाध्यक्षेणैव चक्रादिस्थान् दोषाध्वानिक्यरे
लाकाः । किं न नेर्महत्याऽऽदीन् गुणानापि ? । अथ तिमिरा-
ऽऽदोषाभावमात्रमेव नेर्महत्याऽऽदि, न तु गुणरूपमिति क-
थम-यकेण गुण तद्वयः स्यात् ? । एव तर्हि नेर्महत्याऽऽदिगुणा-
ज्ञावमात्रमेव तिमिराऽऽदि, न तु दोषरूपमिति विपर्ययकल्पना
किं न स्यात् ? । अस्तु वा दोषाभावमात्रमेव गुणः, तथापि
नाय तुच्छः काश्चित् सगच्छते, " ज्ञावान्तरविनिर्मुक्तो, भावा-
ऽवातुपन्नमवत् । अभावः सम्मतस्तस्य, हेतोः किं न समुद्भ-
वः ॥ १ ॥ " इति स्वयं भट्टेन प्रकटतात् । तदपेक्षायामपि च कथं
न परतः प्रामाण्योत्पत्तिः ? । अथाऽऽमतो नेर्महत्याऽऽदोगुणा-
स्तथाऽऽर्थविज्ञानप्रतिष्ठानेन तान् प्रत्यक्षं साक्षात् करानि,
न करणस्थान्, तथा परोक्षत्वात् । तर्हि तत्र एव दोषानपि त-
त्स्थानव तत्साक्षात्कर्तृादिति कथं दोषा अपि प्रत्यक्षवद्वा-
स्युः ? । अथाप्रामाण्य विज्ञानमात्रात्पादककारणकलापातिरि-
क्तकारकात्पाद्यं, विज्ञानमात्रानुवृत्तावपि व्या र्तमानत्वात्, यद-
नुवृत्तावपि यद्यावन्तं तत् तत्मात्रात्पादककारणकलापातिरि-
क्तकारकात्पाद्यम, यथा पाद्यः पृथ्वीपवनाऽऽतपानुवृत्तावपि व्या-
वर्तमान, काष्ठवद्भुक्ततर्तारितकोष्ठोत्पाद्यं, इत्यनुमानाद्
दापप्रसिद्धिर्गिति चत् । चिरं नन्दताड्यान्, इदमेव ह्यनु-
मानमप्रामाण्यपदं निरस्य प्रामाण्यपदं च प्रक्षिप्य गुणभिक्का-
वपि विदध्याद्, इति कथं न दोषवद् गुणा अपि सिद्धयुः ? ,
यतो नाप्यसौ परतः प्रामाण्यं स्यात् । प्रतिबन्धश्च यथा
दोषानुमाने तथा गुणानुमानेऽपि निर्णयः । कथं वाऽऽदित्यत-
त्यनुमाने तन्निर्णयः ? । दृष्टान्ते तु यथा उत्र लाध्यसाधनसं-
व-वेद्वेधोऽस्मि, तथा गुणानुमानेऽपि । यथावाचि-निश्चयस्तु
तस्य परत इत्यादि । तत्र सव्यादिवदन्तर्द्विज्मः । कारण-
गुणज्ञानबाधकाभावज्ञानयोरापि च सवादकज्ञानरूपत्वं प्रात-
पद्यामहे-यादृशोऽर्थः पूर्वज्ञाने प्रथापथमवतारिस्तादृश एवा-
ऽसौ यत् विज्ञानेन व्यधस्थाप्यते तत्सवादकमित्येतावन्मात्रं
तत्त्वज्ञानमात्रचर्चिर्धाराः । यस्तु गुणग्रहणप्रवण-
प्रमाणपराकरणरायणार्तिदेशप्रयासः, प्रयास एव केवलमय-
मननि भवतः, दोषमदोषवद्गुणगणेऽपि प्रमाणप्रवृत्तरतिरा-
शान् । यत् बाधकाभावज्ञानपत्र विकल्पेन तात्कालिकस्य का-
लान्तरभाविनो वेत्यादि । तत्राऽऽद्यावत्कल्पपरिकल्पनाऽऽपा-
यसी, न खलु साधननिर्मासमवेदनोदयकाले काऽपि कस्या-
ऽपि बाधकस्याध्यः संभवी, उपयोगयोगपद्यामस्तवान्, जवि-
प्यत्कालस्य तु बाधकस्याभावज्ञानात् प्रामाण्यनिर्णयो निरवद्य
एव । न च चर्मचक्रां तद्मायो भावितुमर्हति, यद्वदग्रमग्र-
स्माग्रप्रसंपाद्यसवदनं न तत्र भाविषाधकावकाशं व्येव तन्नि-
र्णयान् । यादं च भाविवस्तुमवेदनमस्मादृशानं स्यादव, तदा
कथं कृतिकोदयान् शक्योदयानुमानं नास्तीमयात् ? । यत्परतः

वादि-सवादिषेदनं चित्यादि । तत्र सधादिषेदनात्साधननिर्ज्ञा-
मिप्रतिभासाविषयस्य, विषयान्तरस्य वा ग्राहकात् प्रामाण्य
निर्णय इति श्रमः । भवति हि निर्माग्निकुरम्भकरश्चित्ताऽऽत्मा-
कसहकारिकुम्भाऽवभासस्य तत्रैककमन्तानं भिन्नमन्तानं च
निरन्तराऽऽत्माकसहकारिसामर्थ्यसमुद्भूतं सवेदनं सवादक-
म् । न च निर्माग्निकाऽऽदिषेदनेऽपि तत्प्रसङ्गः, तत्र परानो वा-
धकात् । स्वतः सिद्धप्रामाण्यादुत्तरस्याप्रामाण्यनिर्णयात् वि-
षयान्तरग्राहकमपि सवादकमेव, यथार्थक्रियाज्ञानम् । न
चात्र चक्रकावकाशः, प्रवृत्तकप्रमाणप्रामाण्यनिर्णयाऽऽदिप्रयो-
जनायाः प्रथमप्रवृत्तः मशयादपि ज्ञायात् । अर्थक्रियाज्ञानस्य
तु स्वतः एव प्रामाण्यनिश्चयः, अभ्यासदशाऽऽपन्नत्वेन दृढतर-
स्यैवास्त्येतादात् । न च साधननिर्ज्ञासिनोऽपि तथैवायमस्त्व-
ति वाच्यं, तस्य तद्विलक्षणत्वात् । अन्यदप्येकमन्तानं जिज्ञा-
सन्तानं चैकजातीयं च यथैकदस्त्रदर्शनं दस्त्रान्तरदर्शनस्य,
जिज्ञाजातीयं च यथा निशुधे तथाविधरसाऽऽस्वादने तथाभू-
तरूपस्य सवादकं भवत्येव । न च मिश्रपाथः प्रथायाः पाथान्तर
कुम्भाऽऽर्वा वा संवेदने संवादने प्रसज्यते, यतो न खलु निखल
प्रागुक्तं संवेदने सवादकं सगिरामहे, किं तर्हि ? यत्र पूर्वोक्त-
त्र ज्ञानगोचरयोरव्यभिचारस्तत्रैव । किं च-स्वतः एव प्रामा-
ण्यनिर्णयवर्णनमकौण्ठनानेन स्वशब्द आत्मार्थः, आत्मीयार्थो वा
कथ्यते ? । नाऽऽद्यः पक्षः, स्वावबोधविधानेऽप्यप्यथा बुद्ध्या
स्वधर्मस्य प्रामाण्यस्य निर्णेतुमर्हते । द्वितीये तु, प्रकटक-
पटनाटकघटनपाट्ये प्राचीकटन्, प्रकारान्तरणास्मनमताऽऽश्र-
यणात्-अस्माभिर्गपि आत्मीयेनैव ग्राहकणं प्रामाण्यनिर्णयस्य
स्वीकृतत्वात् । अथ चेन्नैव कूतमात्रं निर्णयिते तन्नैव तत्प्रामा-
ण्यमपि, इति स्वतः प्रामाण्यनिर्णया वर्णयते । न-वर्गप्राकट्यो-
त्थापितार्थापनेः सकाशात् त्वया ज्ञाननिर्णीतस्त्वावदज्ञात्मा-
मासं । अर्थप्राकट्यं च यथार्थत्वविशेषगोचरनिर्दिशेषणं वा
अर्थापत्तिमुत्पापयत् ? । प्राचीपक्षे, तस्य तद्विशेषणग्रहणं प्र-
थमप्रमाणात्, अन्यस्मात्, स्वतो वा भवेत् ? । प्रथमपक्षे, परस्पर-
राऽऽश्रयप्रसङ्गः, निश्चितप्रामाण्यादि प्रथमप्रमाणाद्यथार्थत्वाव-
शिष्टार्थप्राकट्यग्रहणं, तस्माच्च प्रथमप्रमाणे प्रामाण्यनिर्णय इति ।
द्वितीयापेक्षया तु, अनवस्था अन्यस्मिन्नापि हि प्रमाणे प्रामा-
ण्यनिर्णायकार्यापश्युत्थापकस्यार्थप्राकट्यस्य यथार्थत्वविशे-
षणग्रहणमन्यस्मात्प्रमाणादिति । अथ स्वतस्तद्विशेषणग्रहणस्य ।
तथाहि-स्वसावादितमर्थप्राकट्यं तथाऽऽत्मानं निर्णयमानं स्व-
धर्मभूतं यथार्थत्वमपि निर्णयत, तथा च-ततोऽनुमीयमाने ज्ञाने
स्वतः प्रामाण्यज्ञप्तिरिति । तदेतदनवदातम् । एवं सत्यप्रामाण्य-
स्यापि स्वतो ज्ञप्तिरर्हते । स्वतो निर्दिष्टत्वैतत्त्वविशेषणादर्थ-
प्राकट्याद्विज्ञानमनुमीयमानमास्कन्दिता प्रामाण्यमेव अनुमीयते ।
ततः कथं प्रामाण्यवदप्रामाण्यस्याऽपि स्वतो निर्णीतत्वं स्या-
त् ? अथ तत्र बाधकादेवाप्रामाण्यनिर्णयो न पुनर्ज्ञाननिर्णायिका-
द्, एव तर्हि सवादकादेव प्रामाण्यस्यापि निर्णयोऽन्तु, इति न-
वपि कथं स्वतो निर्णीतं स्यात् ? । निर्दिशेषणं चेत् तदर्थप्राक-
ट्यनार्थापश्युत्थापकं, तद्विप्रमाणेऽपि प्रामाण्यनिर्णायकार्यापश्यु-
त्थापनाऽऽर्वात् । अर्थप्राकट्यमात्रस्य तत्रापि सद्भावात् । इति सु-
शोक्तं व्यवस्थां सिद्धिसौधमध्यमध्यरुक्तात् । २०१ रत्ना० १ परि० ।
(७) विशेषतो मीमांसकमता निराकरणम् अत्राऽऽहुर्मिमां-
सकाः-अर्थतथात्वप्रकाशको ज्ञातृव्यापारः प्रमाणं, तस्यार्थ-
तथात्वप्रकाशकत्वं प्रामाण्यम् । तच्च स्वतः उत्पत्तौ, स्व-

कार्ये यथावस्थितार्थपरिकरेद्वक्तृणे, स्वज्ञाने च । विज्ञानो-
त्पादकसामग्रीव्यतिरिक्तगुणाऽऽदिस्माद्व्यतिरिक्त-प्रमाणान्तरस्व-
संबन्धनग्रहणाऽनपेक्षत्वात् । अपेक्षाव्यतिरिक्तं च प्रामाण्यं स्वतः
उच्यते । अत्र च प्रयोगः ये यद्वाच्यं प्रत्यनपेक्षास्ते तत्स्वरू-
पानयतां, यथाऽविकल्पा कारणसामग्र्यदुरोत्पादने, अनपेक्ष्यं
च प्रामाण्यमुत्पन्नौ, स्वकार्ये, इतौ चेति ।

अत्र परतः प्रामाण्यवादिनः प्रेरयन्ति-अनपेक्षत्वमसिद्धम् ।
तथा हि-उत्पत्तौ तावत्प्रमाणं विज्ञानोत्पादककारणव्यतिरिक्त-
गुणाऽऽदिकारणान्तरसापेक्षम्, तदन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वा-
त् । तथा च प्रयोगः-यच्चक्षुराद्यतिरिक्तमावाभावानुविधा-
यि, तत्सापेक्षम्, यथाऽप्रामाण्यं, चक्षुराद्यतिरिक्तमावाभावा-
नुविधायि च प्रामाण्यमिति स्वभावहेतुः, तस्मादुत्पत्तौ पर-
तः । तथा स्वकार्ये च सापेक्षत्वात्परतः । तथा हि-ये प्रतीक-
ितप्रत्ययान्तरोदया न ते स्वतो व्यवस्थितधर्मकाः, यथाऽप्रामा-
ण्यऽऽद्यः । प्रतीकितप्रत्ययान्तरोदयं च प्रामाण्यं तत्राति-
विरुद्धस्यापलब्धिः । तथा इतौ च सापेक्षत्वात्परतः । त-
था हि-ये संदेहविपर्ययाध्यासिततन्वस्ते परतो निश्चिततथा-
वस्थितस्वरूपाः, यथा स्थिरादयः, तथा च संदेहविपर्यया-
ध्यासितस्वभाव केषाञ्चित्प्रत्ययानां प्रामाण्यमिति स्वभावहेतुः ।

अत्र यत्तावदुक्तम्-प्रामाण्यं विज्ञानोत्पादककारणव्य-
तिरिक्तगुणाऽऽदिकारणसम्यक्पक्षमुत्पत्तौ, तदसत्, तेषामन-
त्वात् । तदसत् च प्रमाणतोऽनुपलब्धेः । तथा हि-
न तावत् प्रत्यक्षं चक्षुरादीन्द्रियगतान् गुणान् ग्रहीतुं समर्थ-
म् । अतीन्द्रियत्वेनेन्द्रियाणाम्, तद्गुणानामपि प्रतिपत्तुम-
शक्तेः । अथाऽनुमानमिन्द्रियगुणान् प्रतिपद्यत । तदप्यसम्यक् ।
अनुमानस्य प्रतिबन्धालङ्घनस्यैव नोपलब्ध्युपगमात् । प्र-
तिबन्धश्च किं प्रत्यक्षेणोद्भूतगुणैः सह गृह्यते लिङ्गस्य,
आर्तोस्विदनुमानेनति यत्तदप्यम् । तत्र यदि प्रत्यक्षमिन्द्रियाऽऽ-
श्रितगुणैः सह लिङ्गमन्वयग्राहकमनुपगम्यते । तदप्य-
त्तम् । इन्द्रियगुणानामप्रत्यक्षत्वे तद्गुणसम्बन्धस्याऽप्यप्रत्यक्ष-
त्वात् । "हिष्ठुमेवमन्वयिन् नैकरूपप्रयत्नात्" इति वचना-
त् । अथानुमानेन प्रकृतसम्बन्धः प्रतीयते । तदप्ययुक्तम् ।
यत्तदप्यनुमानं किं गृहीतसम्बन्धालङ्घनमथम्, उताऽगृहीत-
सम्बन्धालङ्घनमुत्थम् ? तत्र यद्यगृहीतसम्बन्धालङ्घनप्रत्यय, तदा
किं प्रमाणम् उताऽप्रमाणम् ? यद्यप्रमाणं, नानाः सम्बन्धप्र-
तीतिः । अथ प्रमाणम्, तदपि न प्रत्यक्षम्, अनुमानस्य वा-
ह्यार्थावयवत्वेन प्रत्यक्षत्वात्तदनुपगमात्, प्रत्यक्षपक्षोक्तदोषाच्च ।
किं तु अनुमानम्, तच्चानवगतनेव न प्रवर्तते इत्यादि वक्त-
व्यम् । अथाऽगतसम्बन्धम्, तस्याऽपि सम्बन्धः किं तेनैवा-
नुमानेन गृह्यत, उताऽन्यम् ? यदि तेनैव गृह्यत त्वन्युपगमः ।
अन युक्तम् । इतरतराऽऽश्रयदोषप्रसङ्गात् । तथा हि-गृहीतप्रति-
बन्ध तत्स्वभावात्प्रतिबन्धग्रहणाय प्रवर्तते, तत्प्रवृत्तौ च
स्वात्पादकप्रतिबन्धग्रह इत्यन्योऽव्यासंशयो व्यक्तः । अथाऽन्ये-
नानुमानेन प्रतिबन्धग्रहणायुपगमः । सोऽपि न युक्तः । अत-
वस्थाप्रसङ्गात् । तथा हि-तदप्यनुमानमनुमानप्रतिबन्धग्राहक-
मनुमानान्तराद् गृहीतप्रतिबन्धमुदयमासादयति, तदप्यन्य-
तोऽनुमानाद् गृहीतप्रतिबन्धमिदमनवस्था । किं च-तदनुमानं
स्वभावहेतुप्रमावित, कार्यहेतुसमुत्थम्, अनुपलब्धालङ्घनप्र-
भवं वा प्रतिबन्धग्राहक स्यात् । अन्यस्य साधनसिद्धयकत्वेन
सौमनिरननुपगमात् । तदुक्तम् " त्रिरूपाणि च त्रीण्येव लि-

ङ्गानि, अनुपलब्धिः, स्वभावः, कार्यं च ।" इति । "त्रिरूपाणि लि-
ङ्गाणि विज्ञानमनुमानम् ।" इति च । तत्र स्वभावहेतुः प्रत्य-
क्षगृहीतेऽर्थे व्यवहारमात्रप्रवर्तनफलयः, यथा शिशपात्वाऽऽदि-
वृक्षाऽऽदिव्यवहारप्रवर्तनफला । न चाऽऽकाऽऽश्रितगुणालङ्घनसम्ब-
न्धः प्रत्यक्षतः प्रतिपत्तौ, येन स्वभावहेतुप्रत्ययमनुमानं तत्सम्ब-
न्धव्यवहारमारब्धयति । नापि कार्यहेतुसमुत्थम्, अन्ताऽऽश्रित-
गुणालङ्घनसम्बन्धग्राहकत्वेन तत्प्रभवति । कार्यहेतोः, सिद्धे कार्ये
कारणभावे, कारणप्रतिपत्तिहेतुत्वेनाभ्युपगमात् । कार्यकारण-
भावस्य च सिद्धिः प्रत्यक्षानुपलब्धप्रमाणमप्याद्या । न च लोच्यना-
ऽऽदिगतगुणाऽऽश्रितालङ्घनसम्बन्धग्राहकत्वेन प्रत्यक्षप्रवृत्तिः, येन
तत्कार्यत्वेन कस्यचिद्विज्ञेयस्य प्रत्यक्षतः प्रतिपत्तिः स्यात् । तत्र
कार्यहेतोरपि प्रतिबन्धप्रतिपत्तिः ॥ अनुपलब्धेस्तद्व्यतिरेके विपर्य-
प्रवृत्तये न सम्भवति, तस्या अत्रावसायकत्वेन व्यापारा-
भ्युपगमात् । न चा-यद्विज्ञेयमनुपगम्यते इत्युक्तम् । न च प्र-
त्यक्षानुमानव्यतिरिक्त, प्रमाणान्तरमिति नेन्द्रियगतगुणप्रतिप-
त्तिः । यद्य कश्चिदपि प्रमाणेन प्रतिभाति, न तत्संख्य-
वहारावतारः, यथा शशशृङ्गम्, न प्रतिभाति च काच-
दपि प्रमाणेनाऽतीन्द्रियेन्द्रियगुणा भवदभ्युपगता इति कुत-
स्तेषां विज्ञानोत्पादककारणव्यतिरिक्तानां प्रामाण्योत्पादक-
त्वम् ? अथ कार्येण यथार्थोपलब्ध्यात्मकेन तेषामभिगमः ।
तदप्ययुक्तम् । यथार्थत्वाय यथार्थत्वे निहाय यदि कार्यस्य उप-
लब्ध्यात्म्यस्वरूप निश्चित भवेत्, तदा यथार्थत्वलक्षणं का-
र्यस्य विशेषः पूर्वस्मात्कारणकलापादनिष्पद्यमानो गुणाऽऽख्यं
स्वोत्पत्तौ कारणान्तर परिकल्पयति । यदा तु यथार्थत्वापल-
ब्धिः स्वोत्पादककारणकलापानुमापिका, तदा कथमुत्पादक-
व्यतिरेकिगुणसद्भावः । अथ यथार्थत्वं तृप्तत्वं कार्यस्य वि-
शेष पूर्वस्मात्कारणसमुदायादनुपपद्यमानः स्वोत्पत्तौ सा-
मन्वन्तर कल्पयति; अत एव परतोऽप्रामाण्यमुच्यते, तस्याप्य-
त्तौ दोषापेक्षत्वात् । न चेन्द्रियैर्मेल्याऽऽतिगुणत्वेन वक्तुं श-
क्यम् । नैर्मेल्यं हि तत्स्वरूपमेव, न पुनरुपाधिकां गुण ।
तथाव्यपदेशस्तु दोषातावानवधनः । तथा हि-कामलाऽऽदि-
दोषात्मत्वाभिर्मेलमिन्द्रियमुच्यते, तत्सम्बन्धे भद्रापम् । मतस्याऽ-
पि मिष्टाऽऽश्रयभावः स्वरूपम्, तत्सद्भावस्तु दोषः । विपर्यया-
पि निश्चलत्वाऽऽदिस्वभावः, चलत्वाऽऽदिकस्तु दोषः । प्रमातु-
रापि भुञ्जतजायः स्वरूपम्, तत्सद्भावस्तु दोषः । तदुक्तम्-
"इयं च सामग्री प्रमाणोत्पादिका ।" तदुपपद्यमानमपि प्रमा-
ण स्वोत्पादककारणव्यतिरिक्तगुणानपेक्षत्वात् स्वतः उच्यते ।
नाप्येतदुक्तव्यम्, तज्जनकानां स्वरूपमथार्थोपलब्ध्या सम-
धिगत, यथार्थत्वं तु पूर्वस्मात्कार्यावगतात्कारकस्वरूपादिनि-
ष्पद्यमानं किंप्रति गुणाऽऽख्य सामन्वन्तरं न कल्पयति ? प्रक्रि-
याया विपर्ययेणाऽपि कल्पयितुं शक्यत्वात् । यतो न लोकः
प्रायशो विपर्ययज्ञानात्म्यरूपस्य कारणमप्यनुमनोति, किं तु
सम्यग्ज्ञानात् । तथाविधे च कारकानुमानऽशक्यप्रतिपत्त्या पु-
र्वोक्तप्रक्रिया । नाऽपि तृतीयं यथार्थत्वाऽयथार्थत्वं विहाय कार्य-
मस्तीत्युक्तम् । अपि च-अर्थतथाज्ञावप्रकाशनरूप प्रामाण्यम्,
तस्य चक्षुरादिकारणसामग्रीनां विज्ञानोत्पादकत्वात्तदनुपगम्य-
गमे विज्ञानस्य किं स्वरूपं भवद्भिन्नपरमभ्युपगम्यते इति व-
क्तव्यम् ? न च तदप्यतिरेकण विज्ञानस्वरूपं प्रवन्मतेन स-
म्भवति, येन प्रामाण्यं तत्र विज्ञानोत्पादकत्वात्तदनुपगम्यत्वात्
तत्रैवात्पत्तिमदभ्युपगम्यते, भिन्नाविव चित्रम् । किं च-यदि

स्वस्वामप्रीतो विज्ञानोत्पत्तावपि न प्रामाण्यं समुत्पद्यते, किं तु तद्वर्धनरित्तिसामप्रीतः पश्चाद्भगतिः, तदा विरुद्धधर्माध्यासात्, कारणभेदाच्च जेदः स्यात् । अन्यथा—“अयमेव जेदो भेदहेतुर्या, यदुत विरुद्धधर्माध्यासः, कारणभेदश्च, स चेन्न भेदको विश्वमेक स्यात् ।” इति यच्च परिपूर्वेत । तस्माद्यत एव गुणविकलसामग्रालक्षणकारणाद्विज्ञानमुत्पद्यते तत एव प्रामाण्यमप्रीतिः गुणवच्छङ्गादभावात्विधायित्वादित्यमिच्छो हेतुः । अत एवोत्पत्तौ सामान्य-नगानपेक्षत्वं नास्मिच्छम् । अनपेक्ष्यविरुद्धस्य सापेक्षत्वस्य विपक्षे सङ्गात् । ततो व्यावर्तमानो हेतुः स्वसाध्यतयाप्यते इति विरुद्धानैकान्तिकत्वयोरप्यभाव इति भवत्यतो हेतोः स्वसाध्यतामिच्छः । अर्थतथात्वपरिच्छेदरूपा च शक्तिः प्रामाण्यम् । शक्तयश्च सर्वजायानां स्वत एव जयन्ति, नोत्पादककारणकलापाधीनाः । तदुक्तम्—“स्वतः सर्वप्रमाणानां प्रामाण्यमिति गम्यताम् । न हि स्वतोऽस्मिन् शक्तिः, कर्तुमन्येन पार्थिवे ॥ १ ॥” एतच्च नैव स्वकार्यदेशनसमप्रयणादभिधीयते, किं तु यः कार्यधर्मः कारणकलापेऽस्ति स एव कारणकलापादुपजायमाने कार्ये तत एवोदयमासादयति; यथा सृष्टिपक्षे विद्यमाना रूपाऽऽद्या, घटोऽपि सृष्टिपक्षादुपजायमाने सृष्टिपक्षरूपाऽऽद्वारेणापजायन्ते । ये पुनः कार्यधर्मः कारणोऽविद्यमाना न ते कारणेभ्यः कार्ये उदयमासादयन्ति, न तत एव प्राप्नुमन्ति, किं तु स्वतः । यथा घटस्यैवोदकाऽऽहरणशक्तिः, तथा विज्ञानेऽप्यथतथात्वपरिच्छेदे शक्तिः चक्षुरादिषु विज्ञानकारणेष्वविद्यमाना न तत एव भवति, किं तु स्वत एव प्राप्नुमन्ति । किंचोक्तम्—“आत्मत्वामेहि भावानां, कारणार्पिता भवेत् । त्वयाऽऽमनां स्वकार्येषु, प्रवृत्तिः स्वयमेव तु ॥ १ ॥” तथाहि—“सृष्टिपक्षरूपकलाऽऽदि, घटो जन्मन्यपेक्षते । उदकाऽऽहरणं तस्य, तदपेक्षा न विद्यते ॥ १ ॥” इति । अथ चक्षुरादेर्विज्ञानकारणादुपजायमानत्वात्प्रामाण्यं परत उपजायत इति यद्यभिधीयत, तदभ्युपगम्यत एव । प्रेरणाबुद्धेरपि अपौरुषेयावाप्रवाक्यप्रभवायाः प्रामाण्यप्रत्ययुपगमात् । तथाऽनुमानबुद्धिरपि गृहीताविनाभावानन्यापेक्षितज्ञादुपजायमाना तत एव गृहीतप्रामाण्योपजायत इति सर्वत्र विज्ञानकारणकलापव्यतिरिक्तकारणान्तरानपेक्षमुपजायमान प्रामाण्यं स्वत उत्पद्यत इति नोत्पत्तौ परतः प्रामाण्यम् ॥ नापि स्वकार्येऽर्थतथाभावपरिच्छेदलक्षणे प्रवर्तमान प्रमाणं नोत्पादककारणव्यतिरिक्तानामपेक्षं प्रवर्तत इत्यभिधीयतु शक्यम् । यतस्तस्मिन्तान्तरमपेक्ष्य स्वकार्ये प्रवर्तमानं किं सवाद्यप्रत्ययमपेक्ष्य प्रवर्तते, आहोस्विन्नोत्पादककारणगुणानपेक्ष्य प्रवर्तते, इति विकल्पवृत्त्यम् । तत्र यथाद्या विकल्पोऽभ्युपगम्यत, तदा चक्रकलक्षणं दूषणमापनति । तथाहि—प्रमाणस्य स्वकार्ये प्रवृत्तौ सत्यामर्थक्रियार्थिनां प्रवृत्तिः, प्रवृत्तौ चार्थक्रियाज्ञानोत्पत्तिलक्षणः सवाद्यः, तच्च सवाद्यमपेक्ष्य प्रमाण स्वकार्येऽर्थतथाभावपरिच्छेदलक्षणे प्रवर्तते इति यावत्प्रमाणस्य स्वकार्ये न प्रवृत्तिर्न तावदर्थक्रियार्थिनां प्रवृत्तिः, तामन्तरणं नार्थक्रियाज्ञानसवाद्यः, तस्माद्व्यतिना प्रमाणस्य तदपेक्ष्य स्वकार्ये न प्रवृत्तिर्गति स्पष्ट चक्रकलक्षणं दूषणमिति । न च भाविने सवाद्यप्रत्ययमपेक्ष्य प्रमाण स्वकार्ये प्रवर्तते इति शक्यमभिधातुम् । भाविनोऽन्वयेन विज्ञानस्य स्वकार्ये प्रवर्तमानस्य सहकारित्वसम्भवात् । अथ द्वितीयः, तत्रापि किं गृहीताः

नोत्पादककारणगुणाः सन्तः प्रमाणस्य स्वकार्ये प्रवर्तमानस्य सहकारित्वं प्रपद्यन्ते, आहोस्विदगृहीता इत्यत्राऽपि विकल्पवृत्त्यम् । तत्र यद्यगृहीता इति पक्षः । स न युक्तः । अगृहीतानां सत्त्वस्यैवासिद्धेः सहकारित्वं दर्शयितुमेव । अथ द्वितीयः । सोऽपि न युक्तः, अनवस्थाप्रसङ्गात् । तथा हि—गृहीतस्वकारणगुणापेक्षं प्रमाण स्वकार्ये प्रवर्तते, स्वकारणगुणज्ञानमपि स्वकारणगुणज्ञानापेक्षं प्रमाणकारणगुणपरिच्छेदलक्षणं स्वकार्ये प्रवर्तते, तदपि स्वकारणगुणज्ञानापेक्षमित्यनवस्थासमवतारो दुर्निवार इति । अथ प्रमाणकारणगुणज्ञान स्वकारणगुणज्ञानानपेक्षमेव प्रमाणकारणगुणपरिच्छेदलक्षणे स्वकार्ये प्रवर्तते, तर्हि प्रमाणमपि स्वकारणगुणज्ञानानपेक्षमेवार्थपरिच्छेदलक्षणे स्वकार्ये प्रवर्तितव्यं इति व्यर्थं प्रमाणस्य स्वकारणगुणज्ञानापेक्षामिति न स्वकार्ये प्रवर्तमान प्रमाणमन्यापेक्षम् । तदुक्तम्—

“ज्ञानेऽपि यदि विज्ञानं, तावन्नार्थोऽप्यार्थते ।
यावत्कारणशुद्धत्वं, न प्रमाणान्तराद्वत् ॥ १ ॥
तत्र ज्ञानान्तरात्पादः, प्रतीक्ष्यः कारणान्तरात् ।
यावच्च न परिच्छिन्ना, शुद्धिस्तावदसम्भवा ॥ २ ॥

तस्याऽपि कारणाशुद्धेर्न ज्ञानस्य प्रमाणता ।
तस्याप्यवमितिर्चास्ते, न क्वचित् द्वयमिति ॥ ३ ॥” इति ।

तेन “ये प्रतीक्षितप्रत्ययान्तरादयाः” इति प्रयोगो हेतार्थमिच्छः, तस्मात्स्वसामप्रीत उपजायमान प्रमाणप्रत्ययात्तात्पर्यपरिच्छेदशक्तियुक्तमेवोपजायत इति स्वकार्येऽपि प्रवृत्तिः स्वत इति स्थितम् । नापि प्रमाणं प्रामाण्यतन्त्रयेऽन्यापेक्षम् । तद्व्यापकमाणं किं स्वकारणगुणानपेक्षते, आहोस्विन्नोत्पादमित्येव विकल्पवृत्त्यम् । तत्र यदि स्वकारणगुणानपेक्षते इति पक्षः, कदापि कियते । सोऽसङ्गतः । स्वकारणगुणानां प्रत्यक्तत्त्वापेक्षानुमानात्प्रत्ययेनाऽन्वयस्य प्रागेव प्रतिपादनात् । अर्थमभिधीयत—या यः कार्यविशेषः स स गुणवत्कारणविशेषपूर्वको, यथा प्रामादाऽऽदिविशेषः । कार्यविशेषश्च यथावस्थितार्थपरिच्छेद इति स्वभावेहेतुरिति । एतदसंबद्धम् । परिच्छेदस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदत्वात्तन्मिच्छः । तथाहि—परिच्छेदस्य यथावस्थितपरिच्छेदत्वं किं शुद्धकारकजन्यत्वेन, उत सवाद्यत्वेनाहोस्विदाधारहितत्वेन, उत स्वदर्शितयात्वनेति विकल्पाः । तत्र यदि गुणवत्कारणजन्यत्वेनति पक्षः । स न युक्तः । इतरेतराऽऽश्रयदोषप्रसङ्गात् । तथाहि—गुणवत्कारणजन्यत्वेन परिच्छेदस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदत्व, तत्परिच्छेदत्वाच्च गुणवत्कारणजन्यत्वमिति परिस्पृष्टमितरेतराऽऽश्रयत्वम् । अथ सवाद्यत्वेन ज्ञानस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदत्वं विज्ञायते । एतदप्युच्यते । चक्रकप्रसङ्गस्यात्र पक्षे दुर्निवारत्वात् । तथाहि—न यावद्विज्ञानस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदलक्षणां विशेषः भिद्यति, न तावत्तत्पूर्विका प्रवृत्तिः सवाद्यार्थिनां यावच्च न प्रवृत्तिर्न तावदर्थक्रियामन्वाद्यः, यावच्च न सवाद्यो न तावद्विज्ञानस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदत्वात्तन्मिच्छति चक्रकप्रसङ्गः प्रागेव प्रतिपादितः ॥ अथ यावद्विज्ञानस्य यथावस्थितार्थपरिच्छेदत्वमध्यवर्धयते । तदप्यसङ्गतम् । स्वाभ्युपगमावरोधात् । तदभ्युपगमविरोधश्च बाधविरोधस्य तुच्छत्वतापस्य सत्त्वेन, ज्ञापकत्वेन वाऽनङ्गीकरणात् । पर्युदासवृत्त्या तदव्यञ्जनलक्षणस्य तु विज्ञानपरिच्छेदविशेषाविषयत्वेन तदव्यवस्थापकत्वानुपपत्तेः ॥ अर्थार्थतथात्वेन यथावस्थितार्थपरिच्छेदलक्षणां विशेषो विज्ञानस्य

व्यवस्थाप्यते । सोऽपि न युक्तः । इतरेतराऽऽश्रयद्वयप्रसङ्गात् । तथा हि-मिदं ऽर्थतथाभावे तद्विज्ञानस्यार्थतथाभावपरिच्छेदत्वमि-
दं । तन्मिदं ऽर्थतथाभावासाक्षात्प्रति पारस्पर्यमन्तराऽऽ-
श्रयत्वम् । तत्र कारणगुणापेक्षा प्रामाण्यमिति । अथ संवा-
दापेक्षः प्रामाण्यार्थान्तर्यः । सोऽपि न युक्तः । यतः सं-
वादकं ज्ञानं किं समानजानीयमभ्युपगम्यते, आहोस्विहि
अजानीयमिति पुनरपि विकल्पहयम् ? तत्र यदि समान-
जानीयं संवादकमभ्युपगम्यते, तदाऽत्रापि वक्तव्यम् । कि-
मेकसन्तानप्रभवं, भिन्नसन्तानप्रभवं वा ? । यदि भिन्न-
सन्तानप्रभवं समानजानीयं ज्ञानान्तरं संवादकमि-
त्यभ्युपगमः । अयमप्यनुपपन्नः, अतिप्रसङ्गात् । अतिप्रसङ्गश्च
द्वयदत्तविज्ञानं प्रति यद्वदत्तप्रदान्तरेविज्ञानस्याऽपि संवा-
दकत्वप्रसङ्गः । अथ समानसन्तानप्रभवं समानजानीयं ज्ञा-
नान्तरं संवादकमभ्युपगम्यते, तदाऽत्रापि वक्तव्यम्-किं
तन् पूर्वप्रमाणाभिमतविज्ञानगृहीतार्थविषयम्, उत भिन्नवि-
षयमिति ? तत्र यथेकार्थविषयमिति पक्षः । सोऽनुपपन्नः ।
एकार्थविषयत्वं संवादासंवादकयोर्विशेषात् । तथा हि-एक-
विषयत्वं सति यथा प्राक्तनमुत्तरकालभाविनो विज्ञानस्यैक-
गन्तानप्रभवस्य समानजानीयस्य न संवादकम्, तथात्त-
रकालभाविनापि न स्यात् । किं च तदुत्तरकालभाविं समान-
जानीयमैकविषयं कुतः प्रमाणमेव सिद्धं येन प्रथमस्य
प्रामाण्यं निश्चाययति । तदुत्तरकालभाविनोऽन्यस्मान्था-
विधादेवेति चेत्, तर्हि तस्याप्यन्यस्मात्तथाविधादेवेत्य-
नवस्था । अथोत्तरकालभाविनस्तथाविधस्य प्रथमप्रमाणा-
प्रामाण्यनिश्चयः, तर्हि प्रथमस्योत्तरकालभाविनः प्रमाणा-
न्तर्निश्चयः, उत्तरकालभाविनोऽपि प्रथमप्रमाणादिति तद-
चेतरेतराऽऽश्रयत्वम् । अथ प्रथमोत्तरकारिकविषयत्वसमान-
जानीयत्वेकसन्तानत्वाविशेषेऽप्यस्यन्यो विशेषः, यतो वि-
शेषादुत्तरं प्रथमस्य प्रामाण्यं निश्चाययति, न पुनः प्रथ-
ममुत्तरस्य । स च विशेष उत्तरस्य कारणशुद्धिपरिज्ञानान्त-
रभावि-वत् । ननु कारणशुद्धिपरिज्ञानमर्थक्रियापरिज्ञानमन्त-
रेण न सम्भवति, तत्र च चक्रकदोषः प्राक् प्रतिपादित-
इति नार्थक्रियाज्ञानमेवैवः । संभवे वा तत एव प्रामाण्य-
निश्चयस्य संज्ञातत्वात् व्यर्थमुत्तरकालभाविनः कारण-
शुद्धिर्ज्ञानविशयप्रसन्नितस्य पूर्वप्रामाण्यवगमहेतुत्वकल्प-
नम् । तत्र समानजानीयमेकसन्तानप्रभवमेकार्थमुत्तरज्ञानं
पूर्वज्ञानप्रामाण्यनिश्चायकम् । अथ भिन्नार्थं तत् ज्ञानं पूर्व-
ज्ञानप्रामाण्यनिश्चायकम् । तदप्ययुक्तम् । एवं सोऽतः शुक्तिहा-
यां रजतज्ञानस्य तथाभूतं शुक्तिज्ञानं प्रामाण्यनिश्चायकं
स्यात् । तत्र समानजानीयमुत्तरज्ञानं पूर्वज्ञानस्य प्रामाण्य-
निश्चायकम् । अथ भिन्नजानीयं प्रामाण्यनिश्चायकमिति
पक्षः । तत्रापि वक्तव्यम् । किमर्थक्रियाज्ञानमुतान्यत् ? तत्रा-
न्यदिति न वक्तव्यम् । यदज्ञानस्यापि यदज्ञानप्रामाण्यनि-
श्चायकत्वप्रसङ्गात् । अथार्थक्रियाज्ञानं संवादकमित्यभ्युपग-
मः । अयमपि न युक्तः । अर्थक्रियाज्ञानस्यैव प्रामाण्यनिश्चयाभा-
वे प्रवृत्त्यावभावनश्चक्रकदोषेणोपसर्गवान् । अथ प्रामाण्यनिश्च-
याभावेऽपि संशयादपि प्रवृत्तिर्भवत्यर्थक्रियाज्ञानस्यास-
म्भवः तर्हि प्रामाण्यनिश्चयो व्यर्थः । तथाहि-प्रामा-
ण्यनिश्चयमन्तरेण प्रवृत्ता विभवाद्भाक् मा भवमि-
त्यर्थक्रियार्थं प्रामाण्यनिश्चयमन्वयेत, सा च प्रवृत्ति-

स्तन्निश्चयमन्तरेणापि संज्ञानेति व्यर्थः प्रामाण्यनिश्चयप्रया-
सः । किं च-अर्थक्रियाज्ञानस्यापि प्रामाण्यनिश्चायकत्वेनाऽ-
भ्युपगम्यमानस्य कुतः प्रामाण्यनिश्चयः ? तदन्यार्थक्रियाज्ञा-
नादिति चेत्, अनवस्था । पूर्वप्रमाणादिति तदन्यास्याऽऽश्रय-
दोषः प्राक् प्रदर्शितोऽत्रापि । अथार्थक्रियाज्ञानस्य स्वत एव
प्रामाण्यनिश्चयः । प्रथमस्य तथाभावे ग्रहणः, किं निबन्धनः ?
तदुक्तम्-

“ यथैव प्रथमं ज्ञानं, तत्संवादोपपत्तेः ।

संवादेनापि संवादः, पुनर्मृग्यस्तथैव हि ॥ १ ॥

कर्यावत्तु यदीयेत, स्वत एव प्रमाणता ।

प्रथमस्य तथाभावे, ग्रहणः केन हेतुना ? ॥ २ ॥

संवादस्याऽथ पृथगे, संवादि-वाच्यप्रमाणता ।

अन्योऽन्योऽऽश्रयभावेन न प्रामाण्यं प्रकल्पते ॥ ३ ॥ ” इति ।

अत्रापि स्यादर्थक्रियाज्ञानमर्थभावे न दर्शयति न तस्य प्रा-
माण्यनिश्चयेऽन्यापेक्षं साधनज्ञानं त्वर्थभावेऽपि दृष्टामात्र-
तत्प्रामाण्यनिश्चयेऽर्थक्रियाज्ञानादिति । एतदन्यमज्ञानम् ।
अर्थक्रियाज्ञानस्याप्यर्थमन्तरेण स्वतःशक्त्या दर्शयति न च
स्वतःप्रदेशावस्थायाः कश्चिद्विशेषः प्रतिपादयितुं शक्यः ।
अथार्थक्रियाज्ञानं फलार्थाप्रत्यक्षं स्वप्रामाण्यनिश्चयेऽन्या-
पेक्षं, साधनविनिर्भावि पुनर्ज्ञानं नार्थक्रियाऽवधारितं भवति
तत्त्वप्रामाण्यनिश्चयेऽन्यापेक्षम् । तथाहि-जलावभाविनि ज्ञा-
ने समुत्पन्ने पातावगाहनाययितः किमनं ज्ञानविभावि ज-
लमभिमतफलं साधयिष्यति, उत नो ज्ञानाऽशुद्धिस्तत्प्रा-
माण्यविचारं प्रत्यादित्यन्ते । पातावगाहनार्थावधारितज्ञाने तु
समुत्पन्नेऽवामफलत्वात् तत्प्रामाण्यविचारणाय मनः प्रणि-
दयति । नैतत्सारम् । अवाप्तफलत्वादेवस्यानुत्तरत्वात् ।
तथाहि-यथा ते विचारकयाजलज्ञानावभाविनो जलस्य
किं सारमुतापद्यमिति विचारणयां प्रवृत्तान्तथा फलजा-
निर्भाविनोऽप्यर्थस्य सारान्तरविचारणयां प्रवर्तन्ते । अ-
न्यथा तदप्रवृत्ते तदवभाविनोऽर्थस्यामत्वाऽऽशङ्कया तज्ज्ञान-
स्याऽव-तुष्टिरयत्वेनाप्रमाणतया शङ्क्यमानस्य न तज्जला-
वभाविनवर्तकज्ञानप्रामाण्यव्यवस्थापकत्वम् । ततश्चान्य-
स्य तत्त्वमानत्वेनया प्रामाण्यनिश्चयस्य सारकथमर्थक्रिया-
र्था प्रवृत्तिर्निश्चयप्रामाण्यत्वात् ज्ञानादित्यभ्युपगमः शोभनः ।
किं च भिन्नजानीयं संवादकज्ञानं पूर्वस्य प्रामाण्यनिश्चाय-
कमभ्युपगम्यमानमेकार्थं, भिन्नार्थं वा ? यथेकार्थमित्यभ्युप-
गमः । न न युक्तः । भवत्यनेनाप्रमाणतया । तथाहि-रूप-
ज्ञानाद्विज्ञानार्थं स्पर्शाऽद्विज्ञानं तत्र च स्पर्शाद्विज्ञानमा-
त्रं न रूपम्, रूपज्ञाने तु रूपं, न स्पर्शाऽद्विज्ञानमात्रं रूप-
स्पर्शोश्च परस्परं भेदः, न चावयवी रूपस्पर्शज्ञानपारिको
विषयतयाऽभ्युपगम्यते येनैकविषयं भिन्नजानीयं पूर्वज्ञानप्रा-
माण्यव्यवस्थापकं भवेत् । अपि च-एकार्थविषयत्वेऽपि किं येन
स्वरूपेण व्यवस्थाप्यं ज्ञानं सोऽर्थं प्रतिभाति, किं तेनैव व्य-
वस्थापकेऽतान्येन ? तत्र यदि तेनैवेत्यभ्युपगमः स न युक्तः ।
व्यवस्थापकस्य तावद्धर्मोऽर्थविषयत्वेन स्मृतिवदप्रमाणं येन
व्यवस्थापकत्वात् न भवति । अथ रूपान्तरेण सोऽर्थस्तत्र वि-
ज्ञानं प्रतिभाति । तस्यैव संवादासंवादकार्येकार्थविषयं न स्या-
दिति द्वितीय एव पक्षोऽभ्युपगतः स्यात् । स चाऽयुक्तः । पूर्व-
स्याऽपि भिन्नविषयस्यैकसन्तानप्रभवस्य विजानीयस्य प्रामा-

गव्यवस्थापकत्वप्रसङ्गात् । तथा किं तत्समानकालमर्थक्रियाज्ञानं पूर्वज्ञानप्रामाण्यनिश्चायकमाहोस्विद्विज्ञकालम् ? । यदि समानकालं किं साधननिर्भासिज्ञानग्राहि, उत तदग्राहीति पुनरपि विचल्यद्वयम् ? । यदि तदग्राहि । तदसन् । ज्ञानान्तरस्य चक्षुर्गादिज्ञानानामभ्युपगमान् । अथ तदग्राहि, न तर्हि तज्ज्ञानप्रामाण्यनिश्चायकम् । तदग्रहे तद्वधर्मिणामप्यग्रहात् । अथ भिन्नकालम् । तदप्ययुक्तम् । पूर्वज्ञानस्य ज्ञानिकत्वेन ताशातुल्यकालभावि विज्ञानेऽप्रतिभासनात् । भासनं चात्तरविज्ञानस्याभिहित्यत्वेनाप्रामाण्यप्रसक्तिस्तदग्राहकत्वेन न तत्प्रामाण्यनिश्चायकत्वम् । तदग्राहक तु भिन्नकालं मुनर्गं न तज्ज्ञानार्थकमिति न भिन्नकालमर्थकसन्तानजं भिन्नजातीयं प्रामाण्यनिश्चायकमिति न संवादादिभिः पूर्वप्रमाणप्रामाण्यनिश्चयः । तेन ह्यभायपि "ये यद्भावं प्रत्यनपेक्षाः" इति प्रयोगे हेतुर्नास्ति । व्याप्तिस्तु साध्यविपक्षाऽतस्त्रियतन्वव्यापकात्सापेक्षान्तरवर्तमानमनपेक्षत्वं तद्विषयतन्त्रेण व्याप्यते इति प्रमाणमिदं । यतश्च न पूर्वोक्तं प्रकरणं परतः प्रामाण्यनिश्चयः सम्भवति, ततो 'ये संदेहविपर्ययविपर्ययकृताऽऽत्मतत्वाः' इति प्रयोगे व्याप्त्यभिज्ञः, हेतोश्चास्ति । सर्वप्राणभूतां प्रामाण्यसंदेहविपर्ययाभावान् । तथा हि-ज्ञाने समुत्पन्नं सर्वप्राणमर्थ इति निश्चयो भवति । न च प्रामाण्यस्य संदेहे विपर्यये वा सत्येप्य युक्तः । तदुक्तम्— "प्रामाण्यग्रहणात्पूर्वं स्वरूपेणैव संस्थितम् । निरपेक्षं स्वकार्ये च," इति स्वार्थनिश्चयो हि प्रमाणकार्यः, न च तत्र प्रमाणान्तरग्रहणं नापेक्षत इति गम्यते । न च तन्मन्तर्ग्यविपर्ययविपर्ययस्य सम्भवतीति । अथ प्रमाणप्रमाणयोरुत्पत्तौ तुल्यं रूपमिति न संवादिसंवादावन्तरणं तथा । प्रामाण्यप्रामाण्यनिश्चयः । तदसन् । अप्रमाणं तदुत्तरकालमवश्यं भावितं बाधककारणदोषप्रत्ययो, तेन तत्राप्रामाण्यनिश्चयः प्रमाणं तु तयोर्भावः कुतोऽप्रामाण्यऽऽशङ्का । अथ तत्तुल्यरूपं तयोर्दर्शनात्तत्राऽपि न दाशङ्का । साऽपि न युक्ता । त्रिवर्गज्ञानाधिक्यमात्रतन्त्रं तस्या तिवृत्ते । न च तदपेक्षातः स्वतः प्रामाण्यव्याहृतिरनवस्था धेत्याशङ्कनीयम् । संवादकज्ञानस्याप्रामाण्यऽऽशङ्काव्यवच्छेदे एव व्यापारादपरज्ञानानपेक्षणाश्च । तथा हि-अनुत्पन्नबाधकं ज्ञाने परत्र बाध्यमानप्रत्ययसाधर्म्यादप्रामाण्यऽऽशङ्का तस्यां सत्यां तृतीयज्ञानापेक्षा, तच्चानपेक्षं यदि प्रथमज्ञानसंवादि, तदा तेन न प्रथमज्ञानप्रामाण्यनिश्चयः क्रियते, किं तु द्वितीयज्ञानेन यत्तस्य प्रामाण्यमाशङ्कितं तदेव तेनापाक्रियते; प्रथमस्य तु स्वतः एव प्रामाण्यमिति एवं तृतीयेऽपि कथञ्चित् संशयोत्पत्तौ चतुर्थज्ञानापेक्षायामयमेव न्यायः । तदुक्तम्— "एवं त्रिवर्गज्ञान-जन्मतो नाधिका मतिः । प्रार्थ्यते तावन्तैर्धकं, स्वतः प्रामाण्यमश्नुते ॥ १ ॥" इति । यत्र च दुष्टं कारणं, यत्र च बाधकप्रत्ययः स एव मिथ्याप्रत्यय इत्यप्ययमेव विषयः । चतुर्थज्ञानापेक्षा त्वर्थज्ञानापेक्षाऽभ्युपगमवादत उक्ता, न तु तदपेक्षाऽपि भावतो विद्यते । अथ तृतीयज्ञानं द्वितीयज्ञानसंवादि, तदा प्रथमस्याप्रामाण्यनिश्चयः, स तु तत्कृतोऽभ्युपगम्यत एव किं तु द्वितीयस्य यदप्रामाण्यमाशङ्कितं तत्तेनापाक्रियते, न पुनस्तस्य द्वितीयप्रामाण्यनिश्चायकत्वं व्यापारः । यत्र त्वस्यस्ते विषयेऽर्थेयत्वात्

शङ्का नापजायते तत्र बलादुत्पाद्यमाना शङ्का तत्कर्तुर्नर्थकारिणीत्यादिदितं धार्मिककृता— "आशङ्केत हि यो मोहादज्ञानमपि बाधकम् । स सर्वव्यवहारेषु, संशयाऽऽमा ज्ञयं व्रजेत् ॥ १ ॥" इति । न चैतदभिशापमात्रम् । यतोऽशङ्कनीयेऽपि विषयेऽभिशाङ्किनां सर्ववार्थानर्थप्रतिपत्तिर्ग्राह्यार्थिनामिष्टानिष्टप्रतिपरिहारमर्थप्रवृत्त्यादिव्यवहारासंभवान्न्याय— प्राम एव ज्ञयः । स्वोत्प्रेक्षितनिमित्तनिबन्धनाया आशङ्कायाः सर्वत्र भावान् । प्रेरणाजनितता तु बुद्धिर्गौरीरूपेणैव दोषरहितताप्रेरणात्तत्तत्तत्तदादुपजायमाना लिङ्गाऽऽमोक्षा-जबुद्धिवत् प्रमाणं सर्वत्र स्वतः । तदुक्तम्— "चादनाजनिता बुद्धिः, प्रमाणं दोषवर्जितैः । कारणैर्जन्यमानत्वा-लिङ्गाऽऽमोक्षा-जबुद्धिवत् ॥ १ ॥" इति । तस्मान्न्यतः प्रामाण्यम्, अप्रामाण्यं परत इति व्यवस्थितम् । अतः सर्वप्रमाणानां स्वतः सिद्धत्वाद्युक्तमुक्तं स्वतः सिद्धं शासनं नातः प्रकरणात्प्रामाण्येन प्रतिष्ठाप्यम् ।

इदं त्वयुक्तम्-जिनानामिति * । जिनानामसत्त्वेन शासनस्य तत्कृतत्वानुपपत्तेः । उपपत्तार्थाप परतः प्रामाण्यस्य निरिद्धत्वादिति । अत्र प्रतिविधीयते यत्तावदुक्तम्, अर्थतथाभावप्रकाशको ज्ञातव्यापारः प्रमाणम् । तदयुक्तम् । पराभ्युपगतज्ञातव्यापारस्य प्रमाणत्वेन निरपेक्ष्यमानत्वात् । यदप्यन्यदभ्युपगम्य, तस्य यथार्थप्रकाशकत्वं प्रामाण्यं तच्चानपेक्षं स्वतः । विज्ञानकारणचक्षुर्गादिव्यतिरिक्तगुणानपेक्षत्वात् । तत्र प्रामाण्यस्योत्पत्तिरविद्यमानस्याऽऽमोक्षाभिः । सा चेन्नर्हेतुका, देशकालस्वभावनियमो न स्यादित्यन्यत्र प्रतिपादितम् । किं च-गुणवच्चक्षुर्गादिसद्भावं सति यथावस्थितार्थप्रतिपत्तिर्दृष्टा, तदभावे न दृष्टिर्न तद्वेतुका व्यवस्थाप्यते अन्यव्यतिरेकतिबन्धनत्वादित्यत्रापि हेतुफलभावस्य । अन्यथा दोषवच्चक्षुर्गाद्यन्यव्यतिरेकानुविधायिनी मिथ्याप्रतिपत्तिरपि स्वतः स्यात् । तथाऽभ्युपगमे "वस्तुत्वाद् द्विविधस्यात्र, सम्भवो दुष्टकरणात् ।" इति वचो व्याहृतमनुपज्येत । यदपि, "अत्यक्षाऽऽश्रितगुणमद्भावे प्रत्यक्षप्रवृत्तेः तत्पूर्वकानुमानस्यापि तदग्राहकत्वेनाव्यापारात्तच्चक्षुर्गादिगतगुणानामसत्त्वात्तद्व्यव्यतिरेकानुविधायित्वं प्रामाण्यस्यापेक्षावयुक्तम्," इत्युक्तम् । तदप्यसंगतम् । अप्रामाण्योत्पत्तावप्यस्य दोषस्य समानत्वात् । तथा हि-अतीन्द्रियलोचनाऽऽश्रिता दोषाः किं प्रत्यक्षेण प्रतीयन्ते, उतानुमानेन ? । न तावत्प्रत्यक्षेण । इन्द्रियाऽऽदीनामतीन्द्रियत्वेन तदगतदोषाणामप्यतीन्द्रियत्वेन तेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तेः । नाप्यनुमानेन । अनुमानस्य गृहीतप्रतिबलितप्रभवत्वाभ्युपगमान् । लिङ्गप्रतिबन्धप्रग्राहकस्य च प्रत्यक्षस्यानुमानस्य चात्र विषयेऽसम्भवात्, प्रमाणान्तरस्य चाऽत्रान्तर्भूतस्यासत्त्वेन प्रतिपादीयप्रमाणत्वाद्, इत्यादि सर्वप्रामाण्योत्पत्तिकारणभूतेषु लोचनेऽऽश्रितेषु दोषेष्वपि समानमिति नेपामप्यसत्त्वात्तद्व्यव्यतिरेकानुविधानस्याभिज्ञत्वादप्रामाण्यमनुत्पत्तौ स्वतः स्यात् । यदपि— "अथ कार्येण यथार्थोपलब्ध्यात्मकेन नेपामधिगमः" इत्यादि । "यतो न लोकः प्रायशो विपर्ययज्ञानादुत्पादकं कारणमात्रमनुमिनोति, किं तु सम्यग्ज्ञानाद्, इत्यन्तमभ्युपगम्य । तदप्य-

* गिड सिद्ध यत्न, ठागमगावमसुद्ध उदयवाण । कृममगविमामण ना-सण जिमाण नाजिमाण ॥ १ ॥ प्रतिपादया व्याख्येयम् ।

सङ्गतम् । यतो यदि लोकव्यवहारसमाश्रयेण प्रामाण्या-
प्रामाण्यं व्यवस्थाप्यते, तदाऽप्रामाण्यवत्प्रामाण्यमपि पर-
तो व्यवस्थापनीयम् । तथाहि-लोको यथा मिथ्याज्ञानं दो-
षवच्चक्षुरादिप्रभवमभिधत्ते, तथा सम्यग्ज्ञानमपि गुण-
वच्चक्षुरादिसमुत्थमिति तदभिप्रायादप्रामाण्यवत्प्रामाण्यम-
प्युत्पत्तौ परतः कथं न स्यात् । तथाहि-तिमिराऽऽदिदोषावष्ट-
ब्धचक्षुष्कां विशिष्टौषधोपयोगावाप्तौ नैर्मल्यगुणः केनचि-
त्सुहृदा कीदृशं भवतो लोचनं वर्त्तेत इति पृष्ठः सन् प्राऽह-
प्राक् स्वदोषे अभूताभिधानीं समामादिनगुणे संजाते इति ।
न च नैर्मल्यं दोषाभावमेव लोको व्यपदिशतीति शक्य-
मभिधानुम् । तिमिराऽऽदिरपि गुणाभावरूपत्वव्यपदेशप्राप्तः ।
तथा चाऽप्रामाण्यमपि प्रामाण्यवत्स्वतः स्यात् । यद-
व्यभ्यास्यति, "न च तृतीयं कार्यमस्ति" इति । तदप्यसम्यक् ।
तृतीयकार्याभावेऽपि पूर्वोक्तन्यायेन प्रामाण्यस्याप्यसौ परतः
सिद्धत्वात् । यच्च "अपि चाऽर्थतथाभावप्रकाशनलक्षणं
प्रामाण्यम्" इत्यादि, "विश्वमेकं स्यादिति वचः परित्यजेत"
इति पर्यवसानमभिहितम् । तदपि अविदितपरामिप्रायेण ।
यतो न परम्योभयमभ्युपगमो विज्ञानस्य चक्षुरादिसामग्रीत
उत्पत्तावप्यर्थतथाभावप्रकाशनलक्षणस्य प्रामाण्यस्य नैर्म-
ल्याऽऽदिसामग्र्यन्तगत्यदुत्पत्तिः, किन्तु गुणवच्चक्षुरादि-
सामग्रीत उपजायमानं विज्ञानमागृहीतप्रामाण्यस्वरूपमेवा-
पजायते इति ज्ञानवत्तदव्यतिरिक्तस्वभावं प्रामाण्यमपि
परतः इति गुणवच्चक्षुरादिसामग्र्यपक्षत्वादुत्पत्तौ प्रामा-
ण्यस्यानपेक्षत्वं लक्षणस्वभावहेतुरसिद्धाऽनपेक्षत्वं स्वरूप इति
"तस्माद्यत एव गुणविकलत्वात् सामग्रीलक्षणाद्" इत्या-
द्युक्तमभिहितम् । "अर्थतथान्वपरिच्छेदरूपा च शक्तिः प्रा-
माण्यं, शक्यश्च सर्वभावानां स्वत एव भवन्ति" इत्यादि यद-
भिधानम् । तदप्यसमीचीनम् । एवमभिधान अथवावस्थिता-
र्थपरिच्छेदशक्तिरप्यप्रामाण्यरूपाया अमन्याः केनचित्क-
र्तुमशक्नुवन्ति इति स्वतः स्यात् । यदपि "एतच्च नैव सत्का-
र्यप्रदर्शनसमाश्रयणादभिधीयते" इत्यादि "तदपेक्षा न
विद्यते" इति पर्यन्तमभिहितम् । तदपि प्रलापमात्रम् ।
यतोऽनेन न्यायेनाप्रामाण्यमपि प्रामाण्यवत् स्वत एव
स्यात् । तदपि हि विपरीतार्थपरिच्छेदशक्तिरूपं न तिमि-
राऽऽदिदोषसङ्गतमन्सु लोचनोऽऽदिषु अस्तीति । अपि च ज्ञा-
नरूपतामात्मन्यसतीमाविर्भावयन्तीन्द्रियाऽऽदयो न पुनर्य-
थावस्थितार्थपरिच्छेदशक्तिमिति न किञ्चिन्नमित्तमुत्पश्या-
मः । कुतश्चेतदैश्वर्यं शक्तिभिः प्राप्तम्, यत इमाः स्वत
एवादयं प्रत्यासादितमाहान्त्या न पुनस्तदाधाराभिमतता
भावविशेषा इति । न च तास्तभ्यः प्राप्तव्यतिरेकाः । यतः
स्वाऽऽधाराभिमतभावकारणभ्यां भावस्याप्यन्तावपि, न तेभ्य
एवाप्यन्तितमनुभवेयुः, व्यतिरेके, स्यादर्थैस्ततोऽभवन्त्यो न
संबन्धमाप्नुयुः । भिन्नानां कार्यकारणभावव्यतिरेकेणापरस्य
संबन्धस्याभावादाश्रयाऽऽश्रयिसंबन्धस्यापि जन्यजनकभाव-
भावेऽतिप्रसङ्गतो निषेधस्तदन्त्यात् । धर्मेत्वाच्छङ्कराश्रय
इत्यप्युक्तम् । असति पारतन्त्र्ये, परमार्थतत्त्वदयोगात् ।
पारतन्त्र्यमपि न सतः सर्वनिराशम् । सत्त्वात् । असतो-
ऽपि व्योमकुसुमस्येव न, तत्त्वादिव । अनिमित्ताधेमा न
देशकालद्रव्यनियमं प्रतिपद्यन् । तद्धि किञ्चित् क्वचिदु-
पल्लियत, न वा ? यद्यत्र कथञ्चिदायत्तमनायत्तं वा । सर्वत्र

प्रतिबन्धविवेकिन्यश्चेच्छङ्कयो नमाः कस्यचित्कदाचिद्विरे-
युरिति प्रतिनियनशक्तियोगिता भावानां प्रमाणप्रामिता न
स्यात् व्यतिरेकाव्यतिरेकपक्षस्तु शक्तीनां विरोधानवस्थाभ-
यपक्षादोषाऽऽदिपरिहाराद्विनाऽनुद्धाप्य । अनुभयपक्षस्तु
न युक्तः । परस्परपरिहारस्थितरूपाणामेकानपेक्षस्यापरवि-
धाननान्तरीयकत्वात् । न च विहितस्य पुनस्तस्यैव निषेधः ।
विधिप्रतिषेधयोगेकत्र विरोधान् । ये न्याहुः-उत्तरकालभा-
विनः संवादप्रत्ययास्त जन्म प्रतिपद्यन् शक्तिरूपं प्रामा-
ण्यमिति स्वत उच्यते, न पुनर्विज्ञानकारणाभापजायत
इति । तेऽपि न सम्यक् प्रवृत्तम् । मिहसाध्यनादोषात् ।
अप्रामाण्यमपि तैवं स्वतः स्यात्, न हि तदप्युत्पन्नं ज्ञा-
ने विस्मवादप्रत्ययादुत्तरकालभाविनः तत्रान्यथ इति क-
स्यचिदभ्युपगमः । यदा च गुणवत्कारणजन्यता प्रामाण्य-
स्य शक्तिरूपस्य प्राक्तनन्यायादवस्थिता, तदा कथमोत्सर्ग-
कत्वम् । तस्य दुष्टकारणप्रभवेपु मिथ्याप्रत्ययेष्वभावात् । पर-
स्परव्यवच्छेदरूपाणामेकत्रासम्भवात् । तस्माद् गुणभ्यां दो-
षाणामभावस्तदभावादप्रामाण्यद्वयासत्त्वेनोत्सर्गोऽनपेक्षित
एवाऽऽस्त इति वचः परिफल्गुप्राप्यम् । इतश्चेतद्वचोऽयुक्त-
म् । विपर्ययणाप्यस्यादोषोपयितुं शक्यत्वात् । तथाहि-दो-
षभ्यां गुणानामभावस्तदभावात्प्रामाण्यद्वयासत्त्वेनाप्रामा-
ण्यमोत्सर्गिकमास्त इति द्रवतो न वक्तुं वक्तीभवति । किं
च-गुणभ्यां दोषाणामभाव इति न तुच्छरूपो दोषाभावो
गुणव्यापारनिष्पाद्यः । तत्र व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पहा-
रेण कारकव्यापारस्यासंभवात्, भवद्विरनभ्युपगमाच्च । तु-
च्छाभावस्याभ्युपगमे वा-"भावान्तर्गत्तन्निर्मुक्ता, भावोऽत्रानु-
लम्भवत् । अभावः सम्मतस्तस्य, हेतोः किं न समुद्भवः ॥१॥"
इति वचो न शोभते । तस्मात्पर्युदासवृत्त्या प्रतियोगिगु-
णाऽऽत्मक एव दोषाभावोऽभिप्रेतस्ततश्च गुणभ्यां दोषाभाव
इति द्रवता गुणभ्यां गुणा इत्युक्तं भवति । न च गुणभ्यां
गुणाः कारणानामात्मभूता उपजायन्ते इति । स्वात्मनि क्रि-
याविरोधान् स्वकारणभ्यां गुणात्पत्तिसद्भावाच्च । तदभावाद-
प्रामाण्यद्वयासत्त्वमपि प्रामाण्यमभिधीयते । ततश्च गुणभ्यः
प्रामाण्यमुत्पद्यत इति अभ्युपगमात् परतः प्रामाण्यमुत्पद्यत
इति प्राप्तम् । ततश्च स्वार्थावबोधशक्तिरूपप्रामाण्याऽऽत्मलाभे
चेतकारणपेक्षा, काऽन्या स्वकार्यं प्रवृत्तिर्या स्वयमेव स्यात् ।
तेनायुक्तमुक्तम्-"लब्धाऽऽत्मनां स्वकार्येषु, प्रवृत्तिः स्वयमेव
तु ।" इति । घटस्य जलोद्गहनव्यापारान्पूर्व रूपान्तरेण स्वेह-
तात्पत्त्येयुक्तं मृदादिकारणनिर्गपेक्षस्य स्वकार्यं प्रवृत्तिरित्येता
विमलशमुदाहरणम् । उत्पत्त्यनन्तरमेव च विज्ञानस्य नाशोप-
गमात्कुतो लब्धाऽऽत्मनः प्रवृत्तिः स्वयमेव । तदुक्तम्-

"न हि तत्क्षणमप्यास्ते, जायते वाऽप्रमाऽऽत्मकम् ।

येनार्थग्रहणे पश्चाद्, व्याप्रियतेन्द्रियाऽऽदिवत् ॥ १ ॥

तेन जन्मेव विषये, बुद्धेर्यापार उच्यते ।

तदेव च प्रमारूपं, तद्वती करणं च धीः ॥ २ ॥" इति ।

तस्माज्जन्मव्यतिरेकेण बुद्धेर्यापारभावात्तत्र च ज्ञानानां
सगुणेषु कारणेष्वपेक्षावचनात्कुत स्वात्मन्यग प्रवृत्तिरि-
ति किं तज्ज्ञानस्य कार्यं ? यत्र लब्धाऽऽत्मनः प्रवृत्तिः
स्वयमेवेत्युच्यते । स्वार्थपरिच्छेदश्चेन्न । ज्ञानपर्यायत्वाद्
तस्याऽऽत्मानमेव करोतीत्युक्तं स्यात् । तच्चायुक्तम् ।
प्रमाणमेतदित्यनन्तरं निश्चयश्चेन्न । भ्रान्तिकारणसद्भावेन

कविदनिश्चयाद्विपर्ययदर्शनाच्च । तस्माज्ज्ञानपक्षया गुणवच्छ-
ल्लादिकारणप्रभवे प्रामाण्य परतः सिद्धमिति " अथ चक्षु-
रादिज्ञानकारण " इत्याद्ययुक्तया स्थितम् । अपौरुषेयवि-
धिव्याक्यप्रभवायास्तु बुद्धेः स्वतः प्रामाण्योत्पत्त्यभ्युपगमो
न युक्तः । अपौरुषेयत्वस्य प्रतिपादयिष्यमाणतदुप्राहकप्रमा-
णाविषयत्वेनासत्त्वान् । सत्त्वेऽपि भवन्तीत्या तस्यैव गुणत्वा-
त् । तथाभूतप्रेरणाप्रभवाया बुद्धेः कथं न परतः प्रामाण्यम् ?
किं च-अपौरुषेयत्वे प्रेरणावचसो, गुणवत्पुरुषप्रणीतत्वा-
त्किंवाक्येषु तत्त्वेन निश्चितप्रामाण्यं, गुणाऽऽश्रयपुरुषप्रणी-
तत्वव्यावृत्त्या तत्तत्र न स्यात् । तथा च-

" प्रेरणाजनिता बुद्धिः, प्रमाणं दोषवर्जितः ।

कारणैर्जन्यमानत्वा-क्षिप्त्वाऽऽसोक्तबुद्धियत् ॥१॥ " इति ।

अयं श्लोक एवं पठितव्यः-

" प्रेरणाजनिता बुद्धिः-प्रमा गुणवर्जितः ।

कारणैर्जन्यमानत्वा दलिह्वाऽऽसोक्तबुद्धियत् ॥ १ ॥ "

अथ प्रेरणाव्याक्यस्यापौरुषेयत्वे पुरुषप्रणीतत्वाऽश्रया यथा
गुणा व्यावृत्तास्तथा तदाश्रिता दोषा अपि । ततश्च तद्व्या-
वृत्तावप्रामाण्यस्याऽपि प्रेरणाया व्यावृत्तत्वात्स्वतः सिद्धमु-
त्पत्ता प्रामाण्यम् ॥ नन्वेवं सति गुणदोषाऽऽश्रयपुरुषप्रणीत-
व्यावृत्तौ प्रेरणायां प्रामाण्यप्रामाण्ययोर्व्यावृत्तत्वात्प्रेरणा-
जनिता बुद्धिः प्रामाण्यप्रामाण्यरहितता प्राप्नोति । ततश्च-

" प्रेरणाजनिता बुद्धिः-न प्रमाणं न चाऽप्रमा ।

गुणदोषावनिमुक्त-कारणैर्भ्यः समुद्भवान् ॥ १ ॥ "

इत्येवमपि प्राकृतः श्लोकः पठितव्यः, अत एव यथा-

" दोषाः सन्ति न सन्तीति, पौरुषेयेषु चिन्त्यते ।

वेदे कर्तुरभावात्, दोषाऽऽशङ्क्य नस्ति नः ॥ १ ॥ "

इत्ययं श्लोक एवं पठितः तथैवमपि पठनीयः-

" गुणाः सन्ति न सन्तीति, पौरुषेयेषु चिन्त्यते ।

वेदे कर्तुरभावात्, गुणाऽऽशङ्क्य नस्ति नः ॥ १ ॥ "

न च यत्रापि गुणाः प्रामाण्यहनुत्वेनाऽऽशङ्क्यन्ते तत्राऽपि
गुणैर्भ्यो दोषाभाव इत्यादि वक्तव्यम् । विहितोत्तरत्वात् । अ-
पि च-अपौरुषेयत्वेऽपि प्रेरणाया न स्वतः स्वावयवप्रतीतिजन-
कव्यापारः । सदा सर्वाग्रहितत्वेन ततोऽनवरतप्रतीतिप्रसङ्गात् ।
किं तु पुरुषाभिव्यक्तार्थप्रतिपादकत्वमयाऽऽविर्भूतविशिष्टमे-
स्कारसत्यपेक्षायाः । ते च पुरुषाः सर्वे गताऽऽदिदापाभिवृत्ता
एव भवताऽभ्युपगताः । तत्कृतश्च संस्कारो न यथार्थः । अ-
न्यथा पौरुषेयमपि वदो यथार्थं स्यात् । अतोऽपौरुषेयत्वा-
भ्युपगमोऽपि समयकर्तृपुरुषदोषकृताऽप्रामाण्यरज्जावात् प्रे-
रणायामपौरुषेयत्वाभ्युपगमो गजस्नानमनुकरोति । तदुक्त-
म्-"अनेस्कार्यतया पुंभिः, सर्वेषां स्यान्निरर्थता । संस्कारो
परमं व्यक्तं गजस्नानमिदं संवत् ॥ १ ॥ " यदप्युक्तम्-"नापि स्वका-
र्यं प्रवर्तमानं प्रमाणं निमित्तान्तर्गतम् ।" इति । तदप्युक्त-
म् । यतो यदि कार्योत्पादनसामग्रीव्यतिरिक्तनिमित्तानपेक्षं
प्रमाणमिदमुच्यते, तदा सिद्धसाधनम् । अथ सामग्र्यरुदेशल-

क्षणं प्रमाणं निमित्तान्तर्गतपक्षम् । तदप्युक्तम् । एकस्य जन-
कत्वसंभवात् । "न ह्येकं किञ्चिज्जनकं, सामग्री च जनिका" इति
न्यायस्यान्यत्र व्यवस्थापितत्वात् । किं च-नार्थपरिच्छेदमात्रं
प्रमाणकार्यम् । अप्रमाणोऽपि तस्य भावान् । किं तर्हि ? अर्थत-
त्वात्परिच्छेदः । स च ज्ञानस्वरूपकार्यो, भ्रान्तज्ञानोऽपि
स्वरूपस्य भावान्, तत्रापि समयार्थपरिच्छेदः स्यात् । अथ
स्वरूपविशेषकार्यो यथाऽवस्थितार्थपरिच्छेद इति नार्तिप्रस-
ङ्गः । तर्हि स स्वरूपविशेषो वक्तव्यः-किमपूर्वार्थविज्ञान-
त्वम्, उत निश्चितत्वम्, आहोस्मिद् बाधार्गहितत्वम्, उत-
स्मिददुष्टकारणाऽऽशङ्क्यत्वम्, किं वा संवादित्वमिति ? त-
त्र यद्यपूर्वार्थविज्ञानत्वं विशेषः । स न युक्तः । नैमित्तिक-
ज्ञानोऽपि तस्य भावान् । अथ निश्चितत्वम् । सोऽप्ययु-
क्तः । पराजितज्ञानवादिना भवतोऽभिप्रायेणाम्भवात् । अथ
बाधार्गहितत्वं विशेषः । सोऽपि न युक्तः । यतो बाधावि-
घ्नहस्तकालभावी विशेषः, उत्तरकालभावी वा ? न ताव-
त्तत्कालभावी । मिथ्याज्ञानोऽपि तत्कालभाविना बाधाविघ्न-
स्य भावान् । अथोत्तरकालभावी । तत्राऽपि वक्तव्यम्-किं ज्ञातः
स विशेषः, उताज्ञानः ? तत्र नाज्ञानः । अज्ञानस्य तत्वेनाप-
सिद्धत्वात् । अथ ज्ञानोऽसौ विशेषः । तत्रापि वक्तव्यम्-
उत्तरकालभावी बाधाविघ्नः किं पूर्वज्ञाने न जायते, आ-
होस्मिदुत्तरकालभाविना ? तत्र न तावत्पूर्वज्ञानेनोत्तरकाल-
भावी बाधाविघ्नो ज्ञानुं शक्यः । तर्हि स्वगमानकालं भ-
सिहितं नीत्वाऽऽदिकमवभासयत्, न पुरस्तरकालमप्यत्र
बाधकप्रत्ययो न प्रवर्त्तयित इत्यादिगमयितुं शक्नोति पृथ-
मनुपपन्नबाधकानामप्युत्तरकालबाध्यत्वदर्शनात् । अथोत्त-
रज्ञानेन जायते । जायताम्, किं उत्तरकालभावी बाधाविघ्न-
हः कथं पूर्वज्ञानस्य विनष्टस्य विशेषः । भिन्नकालस्य वि-
नष्टं प्रति विशेषत्वायोगान् । किं च-जायमानत्वेऽपि केशोद्ग-
काऽऽदिसत्यत्वदर्शनाद्, बाधाभावस्य जायमानत्वेऽपि कथं
सत्यत्वम् ? तज्ज्ञानस्य सत्यत्वादिति चेत्तस्य कुतः स-
त्यत्वम् ? तत्प्रमेयसत्यत्वाद, इतरेतग-अथदाप्रसङ्गान् ।
अपरबाधाभावज्ञानादिति चेत्, तत्राप्यपरबाधाभावज्ञाना-
दित्यनवस्था । अथ संवादादुत्तरकालभावी बाधाविघ्नः स-
त्यत्वेन जायते, तर्हि संवादस्याप्यपरसंवादज्ञानात्स्वत-
न्वमाह, तस्यापरसंवादज्ञानादित्यनवस्था । किं च-यदि
संवादप्रत्ययादुत्तरकालभावी बाधाभावो जायमानो वि-
शेषः पूर्वज्ञानस्याभ्युपगम्यते, तर्हि जायमानस्वविशेषापे-
क्षं प्रमाणं स्वकार्यं यथाऽवस्थितार्थपरिच्छेदलक्षणे प्रव-
र्त्तते इति कथमनपेक्षत्वात्तत्र स्वतः प्रामाण्यम् ? अपि च-
बाधाविघ्नस्य भवदभ्युपगमेन पर्युदासवृत्त्या संवादरूप-
त्वम् । बाधावर्जितं च ज्ञानं स्वकार्ये अन्यातपक्षं प्रवर्त्त-
ते इति द्रवता संवादापेक्षं तत्तत्र प्रवर्त्तते इत्युक्तं जयति ।
किं च-किं विज्ञानस्य स्वरूपं बाध्यते, आहोस्मिद्-प्रमेयम्, उ-
ताऽर्थक्रियति विकल्पत्रयम् ? तत्र यदि विज्ञानस्य स्वरूपं
बाध्यते इति पक्षः, स न युक्तः, विकल्पद्वयातिवृत्तः । त-
थाहि-विज्ञानं बाध्यमानं किं स्वमत्ताकाले बाध्यते, उत
उत्तरकालम् ? तत्र यदि स्वमत्ताकाले बाध्यते इति पक्षः ।
स न युक्तः । तदा विज्ञानस्य परिष्फुटरूपेण प्रतिभासनात् ।
न च विज्ञानस्य परिष्फुटप्रतिभासिनोऽभावस्तद्वति वक्तुं
शक्यम् । सत्याभिमतविज्ञानस्याप्यभावप्रसङ्गान् । अथोत्तर-

कालं बाध्यत इति पक्षः । सोऽपि न युक्तः । उत्तरकालं तस्य स्वत एव नाशाभ्युपगमात् तत्र बाधकव्यापारः सफलः, दैवरक्ता हि किशुकाः । अथ प्रमेयं बाध्यते इत्यभ्युपगमः । सोऽप्ययुक्तः । यतः प्रमेयं बाध्यमानं किं प्रतिभासमानेन रूपेण बाध्यते, उताऽप्राप्तभासमानरूपसद्व्यापारिणा स्पर्शा-ऽऽदिलक्षणं नति विकल्पनादयम् ? । तत्र यदि प्रतिभासमानेन रूपेण बाध्यते इति मतम् । तदयुक्तम् । प्रतिभासमानस्य रूपस्यासत्त्वात्संभवात् । अन्यथा सम्यग्ज्ञानावभासिनोऽप्य-सत्त्वप्रसङ्गः । अथाप्रतिभासमानेन रूपेण बाध्यते इति मतम् । तदप्ययुक्तम् । अप्रतिभासमानस्य रूपस्य प्रतिभास-मानरूपादन्यत्वात् । न चान्यस्याभावेऽन्यस्याभावः । अति-प्रसङ्गात् । अथार्थक्रिया बाध्यते । ननु साऽपि किमुत्पन्ना बाध्यते उतानुत्पन्ना ? । यद्युत्पन्ना, न तर्हि बाध्यते तस्याः सत्त्वात् । अथानुत्पन्ना । साऽपि न बाध्या । अनुत्पन्नत्वादेव । किं च-अर्थक्रियाऽपि पदार्थादन्या । ततश्च तस्या अभावे कथम-न्यस्यासत्त्वम् ? । अतिप्रसङ्गादेव । व्यवच्छेद्यासम्भवे च बाधा-वर्जितमिति विशेषणस्याप्ययुक्तत्वात् ; न बाधाविरहोऽपि विज्ञानस्य विशेषः । अथादुष्टकारणाऽऽरब्धत्वं विशेषः । सोऽपि न युक्तः । यतस्तस्याप्यज्ञानस्य विशेषत्वमसिद्धम् । ज्ञा-तत्वे वा कुतोऽदुष्टकारणाऽऽरब्धत्वं ज्ञायते । अन्यस्माददुष्टका-रणाऽऽरब्धाद्विज्ञानादिति चेत् अतवस्था । संवादादिति चेत् । ननु संवादप्रत्ययस्याप्यदुष्टकारणाऽऽरब्धत्वं विशेषोऽन्यस्माद-दुष्टकारणाऽऽरब्धान् संवादप्रत्ययाद्विज्ञायत इति संवातवस्था भवतः संपद्यत इति । किं च-ज्ञानसर्वपक्षमदुष्टकारणाऽऽरब्ध-त्वविशेषमपेक्ष्य स्वकार्ये ज्ञानं प्रवर्त्तमानं कथं न तत्र परतः प्रवृ-त्तं भवति तथा कारणदोषाभावः पर्युदासवृत्त्या भवदभिप्रा-येण गुणः । ततश्चादुष्टकारणाऽऽरब्धमिति वदता गुणवत्का-रणाऽऽरब्धमित्युक्तं भवति । कारणगुणाश्च प्रमाणेन स्वकार्ये प्रवर्त्तमानेनाप्युपगमनिश्चयकप्रमाणपेक्षा अपेक्ष्यन्ते, तद-पि प्रमाणं स्वकारणगुणनिश्चयकं स्वकारणगुणनिश्चयापेक्षं स्वकार्ये प्रवर्त्तते इत्यतवस्थादुपगमं “ ज्ञातेऽपि यदि विज्ञाने, तावन्नार्थोऽवधार्यते । ” इत्यादिना ग्रन्थेन परपक्षे आसन्न्य-मानं स्ववधाय कृत्यान्वधानं भवतः प्रसङ्गम् । अथादुष्टका-रणजनितत्वानिश्चयमन्तरंगाऽपि ज्ञानं स्वार्थानिश्चयं स्वकार्ये प्रवर्त्तयन्ते । तदमतः । संशयाऽऽदिविपर्ययस्य प्रमाणस्य स्वार्थनिश्चयकत्वासंभवात् । अन्यथाऽप्रमाणस्यापि स्वार्थानि-श्चयकत्वं स्यात् । तत्रादुष्टकारणाऽऽरब्धत्वमपि विशेषो भव-न्तीत्या संभवति । अथ संवादित्वं विशेषः । सोऽभ्युपगम्यत एव । किं तु संवादप्रत्ययापत्तिनिश्चयमन्तरेण स न ज्ञातुं शक्यत इति प्रतिपादयिष्यमाणत्वात्, तदपेक्षं प्रमाणं स्वकार्ये प्रवर्त्तते इति तत्र परतः स्यात् । अत एव निर-पेक्षत्वस्याभिद्धत्वात्पूर्वोक्तन्यायेन “ ये प्रतीक्षितप्रत्ययान्त-रादयाः ” इति प्रयोगेनाभिद्धां हेतुः । एतेनैव यदुक्तम्- “ तत्रापूर्वार्थविज्ञानं, निश्चितं बाधवर्जितम् । अदुष्टकारणाऽऽ-रब्धं, प्रमाणं लोकसम्मतम् ॥ १ ॥ ” इति । तदपि निरस्तम् । यद्योक्तम्-यदि संवादापेक्षं प्रमाणं स्वकार्ये प्रवर्त्तते तदा-चक्रकप्रसङ्गः । तदसङ्गतम् । यथास्थितपरिच्छेदस्यभाव-मेतत्प्रमाणमित्येवंनिश्चयलक्षणे स्वकार्ये यथा संवादापेक्षं प्रमाणं प्रवर्त्तते, न च चक्रकदोषः, तथा प्रतिपादयिष्यमा-णत्वात् । यदपि “ अथ गृहीताः कारणगुणाः ” इत्यादिभिधा-

नम् । तदपि परममयानभिज्ञतां भवतः स्थापयति । कार-णगुणग्रहणापेक्षं प्रमाणं स्वकार्ये प्रवर्त्तते इति पर-स्यानभ्युपगमात् । यद्योक्तम्-“ उपजायमानं प्रमाण-मर्थपरिच्छेदशक्तिपुङ्गवम्, ” इति । तत्राविसेवादित्वमेव अर्थतथात्वपरिच्छेदशक्तिः । तच्च परतो ज्ञायते, तद-पेक्षं प्रमाणं स्वकार्ये प्रवर्त्तते इति तत्र परतः स्थितम् । “ नापि प्रामाण्यं स्वनिश्चयऽन्यापेक्षम् । ” इत्युक्तं यत् । तद-प्यमतः । यतो निश्चयस्तत्र भवेन किं निर्निमित्तः, उत सनि-मित्त इति कलानाटयस्य ? । तत्र न तावन्निर्निमित्तः । प्रति-नियतदेशकालस्वभावाभावप्रसङ्गात् । सनिमित्तत्वेऽपि किं स्वनिमित्तम्, उत स्वव्यतिरिक्तनिमित्तम् ? । न तावत्स्वनिमित्तः । स्वसंविदितप्रमाणानभ्युपगमात् मीमांसकस्य । अथ स्व-व्यतिरिक्तनिमित्तः । तत्रापि यदुक्तम्-तन्निमित्तं किं प्र-त्यक्षम्, उतानुमानम् ? । अन्यस्य तन्निश्चयकस्यासम्भवात् । तत्र यदि प्रत्यक्षम् । तदयुक्तम् । प्रत्यक्षस्य तत्र व्यापारायो-गात् । तद्धीन्द्रियसंयुक्तं विषये तद्व्यापारादुदयमासादयप्र-त्यक्षव्यपदेशं लभते । न चेन्द्रियाणामर्थपरिच्छेदतालक्षणे-न फलेन तत्तत्तद्वदनरूपेण वा संप्रयोगः, येन तयार्थधा-र्थत्वस्वभावं प्रामाण्यमिन्द्रियव्यापारजनितेन प्रत्यक्षेण नि-श्चयते । नाऽपि मनोव्यापारजन प्रत्यक्षेण । एवमिन्द्रियाणु-भवस्याभावात् । नापि तयोक्तपादकस्य ज्ञातव्यापाराऽऽप्य-स्य यथार्थत्वनिश्चयकत्वं प्रामाण्यं बाह्येन्द्रियजन्येन मनो-जन्येन वा प्रत्यक्षेण निश्चयते । तेन सचेन्द्रियाणां संब-न्धाभावात् । न चेन्द्रियासंबन्धे विषये ज्ञानमुपजायमानं प्रत्यक्षव्यपदेशमासादयतीत्युक्तम् । नाऽप्यनुमानतः प्रामा-ण्यनिश्चयः । पूर्वोक्तस्य फलद्वयस्य यथार्थस्थितार्थत्वलक्ष-णप्रामाण्यनिश्चयं निज्ञाभावात् । ज्ञातव्यापारस्य तु पूर्वो-क्तालक्ष्यस्य सत्त्वस्वकार्यलिङ्गसम्भवेऽपि न यथार्थनिश्चय-कत्वाल्लक्षणप्रामाण्यनिश्चयकत्वम् । यतस्तत्तिङ्गं संवेदनाऽऽ-रब्धं, यथार्थव्यतिरिक्तं तन्निश्चयं व्यतिप्रयेत, निर्विशेषणं वा ? । प्रथमपक्षे तस्य यथार्थत्वविशेषणग्रहणं प्रमाणं यदुक्तम्, तच्च न संभवति प्रतिपादितम् । निर्विशेषणस्य फलस्य प्रामाण्यप्रतिपादकत्वं, मिथ्याज्ञानं फलमात्रं प्रामाण्यनिश्च-यकं स्यादित्यतिप्रसङ्गः । तत्रैतस्यात् पूर्वोक्तं फलद्वयम-र्थत्वंवेदनार्थप्रकटतालक्षणम्, अनुभवादिश्चयते यथा त-स्य स्वतः पूर्वोक्तस्वरूपनिश्चयः, तथा यथार्थत्वस्याऽपि । यथा हि तत्संवेद्यमानं नीलं संवेदनतया संवेद्यते, तथा य-थार्थत्वविशेषणस्यैव तस्य संवेदितः । न हि नीलसंवेदना-दन्या यथार्थत्वसंवेदितः । यद्येवम् शुद्धिकायां रजतज्ञानेऽपि अर्थत्वंवेदनस्वभाववाच्यार्थत्वप्रसङ्गः । स्मृतिप्रमोपाऽदय-स्तु निषेच्यन्ते इति नाजुमानादपि तत्प्रामाण्यनिश्चयः । किञ्च-प्रत्यक्षानुमानयोः प्रामाण्यनिश्चयनिमित्तत्वेऽभ्युपगम्यमान, स्वतः प्रामाण्यनिश्चयव्याप्तप्रसङ्गः, तत्रान्यनिमित्तोऽपि प्रामाण्यनिश्चयः । यदुक्तम्-“ नापि प्रामाण्यं स्वनिश्चय-ऽन्यापेक्षं, तद्व्यपेक्षमाणं किं कारणगुणानपेक्षं ” इत्यादि । तदनभ्युपगमोपात्ममात्रम् । न ह्यसदभ्युपगमः, यदुत स्वकारणगुणज्ञानात् प्रामाण्यं विज्ञायते कारणगुणानां संवा-दप्रत्ययमन्तरं ज्ञातुमशक्यत्वात् संवादप्रत्ययात् कारणगु-णपरिज्ञानाभ्युपगमः, तत एव प्रामाण्यनिश्चयस्याऽपि सिद्ध-त्वात् व्यर्थगुण, न च परिकल्पनम् । प्रामाण्यनिश्चयः तत्काले

गुणज्ञानस्य भावात्तन्निश्चयस्य प्रामाण्यनिश्चयेऽनुपशोभाच्च नाप्येकदा संवादात् गुणाज्ज्ञिश्चय अन्यदा संवादमन्तरंगाऽपि गुणनिश्चयाश्च तत्प्रभवस्य ज्ञानस्य प्रामाण्यनिश्चय इति वक्तुं शक्यम् । अत्यन्तपरोक्षेषु चक्षुरादिषु कालान्तरेऽपि निश्चितप्रामाण्यस्वकार्यदर्शनमन्तरंगा गुणानुवृत्तिनिश्चयमुपशब्धत्वात् । न च क्षणक्षयिषु भावेषु गुणानुवृत्तिरूपैव भवति । अपरपरमहकारिभेदेन भिन्नरूपत्वात् । संवादप्रत्ययाच्चार्थक्रियाज्ञानलक्षणतः प्रामाण्यनिश्चयोऽभ्युपगम्यत एव । "प्रमाणमविमंवादिज्ञानम्" इति प्रमाणलक्षणमभिधानात् । न च संवादित्वलक्षणं प्रामाण्यं स्वतः एव ज्ञायते इति शक्यमभिधातुम् । यतः संवादित्वं संवादप्रत्ययजननशक्तिः प्रमाणस्य न च कार्यदर्शनमन्तरंगा कारणशक्तिनिश्चयं शक्या । यदाह— "न ह्यप्रत्यये कार्ये कारणभावगतिः " इति तस्मादुत्तरसंवादप्रत्ययात्पूर्वस्य प्रामाण्यं व्यवस्थाप्यते न च संवादप्रत्ययात्पूर्वस्य प्रामाण्यावगमे संवादप्रत्ययस्याप्यपरसंवादान् प्रामाण्यावगम इत्यतवस्थाप्रसङ्गात् प्रामाण्यावगमाभाव इति वक्तुं युक्तम् । संवादप्रत्ययस्य संवादरूपत्वेनापरसंवादापेक्षाभावतोऽनवस्थाऽनवतागत । न च प्रथमस्याऽपि संवादापेक्षा मा भूदिति वक्तव्यम् । यतस्तस्य संवादजनकत्वेमेव प्रामाण्यं तदभावे तस्य तदेव न स्यात् । अर्थक्रियाज्ञानं तु साक्षादविमंवादि । अर्थक्रियाऽऽलम्बनत्वात् तस्य स्वविषयसंवेदनमेव प्रामाण्यम् । तच्च स्वतः सिद्धमिति नान्यापेक्षा । तेन "कस्यचित्तु यदीयेत" इत्यादि परस्य प्रत्ययमात्रम् । न चार्थक्रियाज्ञानस्याप्यवस्तुवृत्तिशङ्कायां मन्यप्रमाणपेक्षयाऽनवस्थाऽवतार इति वक्तव्यम् । अर्थक्रियाज्ञानस्यार्थक्रियाऽनुभवस्वभावत्वेनार्थक्रियामात्रार्थितां भिन्नार्थक्रियात् एतज्ज्ञानमुत्पन्नम् । उत तद्व्यतिरिक्तमेव भूतायाश्चिन्ताया निष्प्रयोजनत्वात् । तथाहि— यथाऽर्थक्रिया किमवयवव्यापाररूपकताय विनाऽर्थेन निष्पादिता, उताव्यतिरिक्तं, आहोस्वदुःखरूपेण, अथाऽनुभवरूपेण किं वा त्रिगुणाऽऽत्मकेतः परमाणुवमूहात्मकेन वा, अथ ज्ञानरूपेण आहोस्विदस्मिन्वित्तरूपेणेत्यादि चिन्ताऽर्थक्रियामात्रार्थितां निष्प्रयोजना, निष्पन्नत्वाद्वाञ्छितफलस्य, तथैवमपि किं वस्तुमन्यामर्थक्रियायां तत्संवेदनज्ञानमुपजायते, आहोस्विदवस्तुमन्यामिति । तद्वदाहविच्छेदाऽऽदिकं हि फलमभिधाञ्छितम् । तच्चार्थानिष्पन्नं तद्व्यतिरिक्तं ज्ञानस्य स्वसंवादितास्यार्थे इति तच्चिन्ताया निष्फलत्वम्, अवस्तुनि ज्ञानद्वयानुभवमात्रम् । यत्र हि साधनज्ञानपूर्वकमर्थक्रियाज्ञानमुत्पद्यते तदाऽवस्तुशङ्का नैवास्ति । न ह्यनगनावगतिज्ञाने संजाते प्रवृत्तौ दाहपाकाऽऽन्यर्थक्रियाज्ञानस्य संभव इत्यागोपालाङ्गनाप्रसिद्धमेतत् । न च स्वप्रार्थक्रियाज्ञानमर्थक्रियाऽभावोऽपि दृष्टमिति जाग्रदर्थक्रियाज्ञानमपि तथाऽऽशङ्काविषयः । तस्य तद्विपरीतत्वत् । तथाहि— स्वप्रार्थक्रियाज्ञानम्, अप्रवृत्तिपूर्वे व्याकुलमस्थिरं च, तद्विपरीतं न जाग्रदशाभावि, कुतस्तेन व्याभिचारः ? यदि चार्थक्रियाज्ञानमन्यर्थमन्तरंगा जाग्रदशायां भवेत्, कतरदन्यज्ञानमर्थव्यभिचारि स्यात्, यद्वलेनार्थव्यवस्थाक्रियेत । परतः प्रामाण्यवादिनां बाह्यस्य प्रतिकूलभावरामीन्यभिप्रायवता तस्यानुकूलमेवाऽऽचरितम् । स हि निगलम्यनाः सर्वे प्रत्ययाः प्रत्ययत्वात् स्वप्रप्रत्ययवदित्यभ्युपगच्छन्त्येव । भवता तु जाग्रदशास्वप्नदशयोरभेदं प्रतिपादयता तस्मादाह्यमेवाऽऽचरितम् न हि तद्व्यतिरि-

क्तः प्रत्ययोऽस्ति यस्यार्थसंसर्गः । न चावस्थाद्वयानुल्यताप्रतिपादनं त्वया क्रियमाणं प्रकृतोपयोगि । तथाहि— सांख्यवहागिकस्य प्रमाणस्य लक्षणमिदमभिधीयते— "प्रमाणमविमंवादिज्ञानम्" इति । तच्च सांख्यवहागिकं जाग्रदशाज्ञानमेव । तत्रैव सर्वव्यवहाराणां लोके परमार्थतः सिद्धत्वात् । म्यन्तप्रत्ययानां तु निर्विषयतया, लोके प्रसिद्धानां प्रमाणतया, व्यवहाराभावात् किं स्वतः प्रामाण्यमुत परत इति चिन्ताया अनवसरत्वात् । तच्च जाग्रदज्ञानं द्वितीयदर्शनार्थिकं प्रमाणं, किं वाऽप्रमाणम् ; तथा किं स्वतः प्रमाणं, किं वा परत इति चिन्तायाः । पूर्वोक्तलक्षणे जाग्रदप्रत्ययत्वे सतीति विशेषणमभिधाने स्वप्रप्रत्ययेन व्यभिचारचोदनं प्रस्तावानभिज्ञतां परस्य सूचयति । अपि च— अर्थक्रियाऽधिगतिलक्षणफलविशेषहेतुज्ञाने प्रमाणमिति लक्षणं, तत्फलं नैवं प्रमाणलक्षणानुगतमिति कथं तस्यापि प्रामाण्यमधीयते इति चोद्यानुपपत्तिः । यथाऽङ्कुरहेतुर्वीजमिति बीजलक्षणे नाङ्कुरस्यापि बीजरूपताप्रसङ्गः ततो न विदुषामेवं प्रश्नः, कथमङ्कुरे बीजरूपता निश्चीयते इति । यथा चाङ्कुरदर्शनाद्वीजस्य बीजरूपता निश्चीयते, तत्रार्थक्रियाफलदर्शनात्साधनज्ञानस्य प्रामाण्यनिश्चयः । न चार्थक्रियाज्ञानस्याप्यन्यतः प्रामाण्यनिश्चयादनवस्था । अर्थक्रियाज्ञानस्य तदुपनया स्वतः एव सिद्धत्वात् । तद्वक्तुम्— "स्वरूपस्य स्वतो गतिः" इति । न च स्वरूपज्ञानस्य भ्रान्तयः संभवन्ति । स्वरूपाभावे स्वसंवेतिरूपभेदेनाभावप्रसङ्गात् । व्यतिरिक्तविषयमेव हि प्रमाणमधिकृत्योक्तम् "प्रमाणमविमंवादिज्ञानमर्थक्रियास्थितिः । अविमंवादिज्ञानम्" इति । तथा— "प्रामाण्यं व्यवहाराणां— अर्थक्रियालक्षणेन च" इति च । तस्माच्चप्रमाणस्याऽऽत्मभूतमर्थक्रियालक्षणपुरुषार्थमभिधानं फलं, यदर्थोऽयं प्रस्तावतां प्रयासः तेन स्वतः सिद्धं फलान्तरं प्रत्यनद्वीकृतसाधनान्तराऽऽत्मतया "प्रमाणमविमंवादिज्ञानम्" इति प्रमाणलक्षणविग्रहिणा साधननिर्भासिज्ञानस्यानुत्पन्नान्तरूपफलप्रापणशक्तिस्वरूपस्य प्रामाण्याधिगमेऽनवस्थाप्रेरणा क्रियमाणा परस्यानुद्भवैव लक्षणे । यदुक्तम् अतिस्थितप्रामाण्यादपि साधनज्ञानात्प्रवृत्तार्थक्रियाज्ञानोत्पत्ताववाप्तफला अपि प्रस्तावन्तो यथा साधनज्ञानप्रामाण्याविचारणायां मनः प्रगिदधति, अन्यथा तत्समानरूपापरसाधनज्ञानप्रामाण्यनिश्चयपूर्विकाऽन्यदा प्रवृत्तिर्न स्यात्, तथाऽर्थक्रियाज्ञानस्यापि प्रामाण्याविचारणायां प्रस्तावनैवेव ते आद्विद्यन्ते, अन्यथाऽभिज्ञप्रामाण्यादर्थक्रियाज्ञानात्पूर्वस्य प्रामाण्यानश्चय एव न स्यादित्यवामफलत्वमनर्थकमिति । तदप्युक्तम् । अर्थक्रियाज्ञानस्य स्वतः एव प्रामाण्यं, साधनस्य तु तज्जनकत्वेन प्रामाण्यमिति प्रतिपादितत्वात् । यद्व्यथापि— यदि संवादात्पूर्वस्य प्रामाण्यं निश्चीयते तदा— "श्रोत्रवीरप्रमाणं स्यादितरगमिरसंसर्गः" इति । तदप्युक्तम् । गीताऽऽदिविषयाया श्रोत्रबुद्धेरर्थक्रियाऽनुभवरूपत्वेन स्वतः एव प्रामाण्यनिष्ठः । तथा चिद्वगतबुद्धेरपि स्वतः एव प्रामाण्याभिज्ञः । अर्थक्रियाऽनुभवरूपत्वात् । गन्धस्पर्शस्त्वुद्गीनां त्वर्थक्रियाऽनुभवरूपत्वं सुप्रसिद्धमेव । यदुक्तम्— किमकविषयं, निजविषयं वा संवादज्ञानं पूर्वस्य प्रामाण्यनिश्चयकमित्यादि । तत्रैकसंवातवर्तिनो विपददशरथ रूपस्पर्शाऽऽदिलक्षणस्यैकसामर्थ्य-

धीनतया परस्परमव्यभिचारान्, स्पर्शाऽऽदिज्ञानं जाग्रदवस्थायां भविष्यति स्पर्शाऽऽदिव्यतिरेकेणासंभवद्विषयमपि स्वविषयाभावेऽप्याश्रयमानरूपज्ञानस्य प्रामाण्यं निश्चाययतीति न तत्सङ्गतमेवम् । अत एव रूपाऽर्थविनाभावित्वाद् ध्वनीनां तद्विशेषशङ्कायां क्वचिद्गीणाऽदिरूपप्रतिपत्तौ तद्विशेषशङ्कायावृत्तेस्तद्विरूपदर्शने संवादादपि प्रामाण्यनिश्चयः सिद्धो भवति । यद्योक्तम्—किं संवादज्ञानं साधनज्ञानविषयं तस्य प्रामाण्यं व्यवस्थापयति, उत भिन्नविषयमित्यादि । तदप्यविदितवर्गमिष्यस्याऽभिधानम् । न हि संवादज्ञानं तद्व्याहकत्वेन, तस्य प्रामाण्यं व्याख्यापयति, किं तु तत्कार्यविशेषत्वेन, यथा धूमोऽग्निमिति पराभ्युपगमः । यच्च संवादज्ञानात्साधनज्ञानप्रामाण्यनिश्चये चक्रकद्वयणमभ्यधायि । तदप्यसङ्गतम् । यदि हि प्रथममेव संवादज्ञानात् साधनस्य प्रामाण्यं निश्चित्य प्रवर्तते तदा स्यात्तद्वरणे, यदा तु वद्विरूपदर्शने सत्येकदा शीतपीडितोऽन्यार्थे तद्वेशमुपसर्पस्तत्स्पर्शमनुभवति, कृपालुना वा केनचित्तेहं वद्विगमयते, तदाऽसौ वद्विरूपदर्शनस्पर्शनज्ञानयोः संयन्त्रमवगच्छति, एवंस्वरूपा भाव एवभूतप्रयोजननिर्वर्तक इति । सोऽवगतसंयन्त्रोऽन्यदाऽनभ्यासदशायामनुमानान्ममाऽयं रूपप्रतिभासोऽस्मिमतार्थक्रियासाधनः, एवंरूपप्रतिभासत्वात्, पूर्वोत्पन्नैवंरूपप्रतिभासवत् इत्यस्मात्साधननिर्भासिज्ञानस्य प्रामाण्यं निश्चित्य प्रवर्तते इति, कुतश्चक्रकचोचस्यावतारः ? अभ्यासदशायामपि साधनज्ञानस्यानुमानात्प्रामाण्यं निश्चित्य प्रवर्तते इत्येकं । न च तद्वेशायामन्यव्यतिरेकव्यापारस्यासंवेदनाज्ञानानुमानव्यापार इत्यभिधानं शक्यम् । अनुपलब्धपमाणस्याऽपि तद्व्यापारस्याऽभ्युपगमनीयत्वात् ; अरुसादृशदर्शनात्परोक्षप्रतिपत्तापि च । अन्यथा गृहीतविस्मृतप्रतिषेधस्यापि तद्वेशनादरुस्मात् प्रतिपत्तिः स्यात् । न बाध्यतैव साधनस्य फलसाधनशक्तिरिति कथमप्यतऽनुमानप्रवृत्तिरिति चोच्यम् । दृश्यमानप्रदेशपरोक्षोऽस्मिन् ज्ञेयि तज्जननशङ्कप्रत्यक्षत्वेन, अनुमानप्रवृत्तिमन्तरेण निश्चिन्मनस्यत्वात् । तदुक्तम् “ तद्वदृष्टोच दृष्टेः, संविन्मामर्थ्यभाविनः । स्मरणादभिलाषेण, व्यवहारः प्रवर्तते ॥ १ ॥ ” इति । अपरं तु मन्यन्ते—अभ्यासावस्थायां अनुमानमन्तरेणाऽपि प्रवृत्तिः संभवति । अथानुमानं सति प्रवृत्तिर्दृष्टा, तदभावे न दृष्टेयनुमानकार्या सा । नन्वेव सत्यभ्यासदशायां विकल्पस्वरूपानुमानव्यतिरेकेणाऽपि प्रत्यक्षा तत्प्रवृत्तिर्दृश्यते इति तदा तत्कार्या सा कस्मात् भवति ? तथाहि—प्रतिपादोद्धारं न विकल्परूपानुमानव्यापारः संवर्धते, अथ च पुरः प्रतिभासमानं वस्तुनि प्रवृत्तिः संपद्यत इति । अथाऽदावनुमानात्प्रवृत्तिर्दृष्टेति तदन्तरेण सा पश्चात्कर्तुं भवति ? नन्वेवमादौ पर्यालोचनाद्यवहारो दृष्टः पश्चात्पर्यालोचनमन्तरेण कथं पुरः स्थितवस्तुदर्शनमात्राद्वचनीति वाच्यम् । यदि पुनरनुमानव्यतिरेकेण सर्वदा प्रवृत्तिर्भवतीति प्रवर्तकमनुमानमेवेत्यभ्युपगमः । तथा सति प्रत्यक्षेण लिङ्गग्रहणाभावात्तत्राप्यनुमानमेव तद्विशयव्यवहारकारणं, तदप्यपरीक्षितनिश्चयव्यतिरेकेण नोदयमासादयतीत्यनयस्थाप्रसङ्गतोऽनुमानत्येवाप्रवृत्तेर्न क्वचित्प्रवृत्तिलक्षणा व्यवहार इत्यभ्यासावस्थायां प्रत्यक्षं स्वत एव व्यवहारकृत् अभ्युपेयम् । अनुमानं तु तादात्म्यतदुत्पत्तिप्रति-

यन्धलिङ्गनिश्चयवलेन स्वसाध्यादुपजायमानत्वादयं तत्प्रापणशक्क्रियुक्तं संवादप्रत्ययोदयात्प्रागेव प्रमाणाऽऽभासविशेषेन निश्चायतेऽतः स्वत एव । तथाहि—यद्यन उपजायते तत्तत्प्रापणशक्क्रियुक्तम् । तद्यथा—प्रत्यक्षं स्वार्थस्य । अनुमेयादुत्पद्ये चेदं प्रतिवर्द्धलिङ्गदर्शनद्वाराऽन्यते लिङ्गिज्ञानमिति तत्प्रापणशक्क्रियुक्तं निश्चायत इति मूढं प्रति विषयदर्शनेन विषयी व्यवहाराऽत्र साध्यते । सङ्गतविषयस्थापनेन समयं प्रवर्तनात् । तथाहि—प्रत्यक्षेऽप्यर्थव्यभिचारनिबन्धन एवानेन प्रामाण्यव्यवहारः प्रतिपन्नः । अव्यभिचारश्च नान्यस्तदुत्पत्तेः । सैव च ज्ञानस्य प्रापणशक्क्रियते । तदुक्तम्—“ अर्थस्यासंभवेऽभावात्प्रत्यक्षेऽपि प्रमाणता । प्रानवृद्धस्वभावस्य, तद्वेतुत्वं समं इयम् ॥ १ ॥ ” इति । तस्मात् मूढं प्रति परतः प्रामाण्यव्यवहारः साध्यते । अनुमाने प्रामाण्यस्य प्रतिवर्द्धलिङ्गनिश्चयानन्तरं स्यात्साध्यव्यभिचारलक्षणस्य तत उत्पन्नत्वेन प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, न परतः प्रामाण्यनिश्चये चक्रकचोचस्यावतारः । प्रत्यक्षे तु संवादप्रागर्थादुत्पत्तिरशक्या नश्चेति संवादापेक्षानभ्यासदशायां तस्य प्रामाण्याध्यवसितिर्युक्ता । अत उत्पत्तौ स्वकार्ये, जमौ च सापेक्षत्वस्य प्रतिपादितत्वात् “ ये यद्भावे प्रत्यक्षपेक्षाः ” इति प्रयोगे हेतोरभिहितः । यतश्च संवेदविषयप्रविषयप्रत्ययप्रामाण्यस्य परतो निश्चयो व्यवस्थितोऽतो “ ये संवेदविषययाध्यामिततनयः ” इति प्रयोगे न व्याप्यमिति । यदप्युक्तम्—सर्वप्राणभूतां प्रामाण्यं प्रति संवेदविषययाभावादभिज्ञो हेतुरित्यादि । तदप्यगत् । यत प्रेक्षापूर्वकारिणं प्रमाणाऽप्रमाणचिन्तायामधिकियन्ते नेतरं । ते च कामाश्चित् ज्ञानव्यक्तीनां विसेवाददर्शनाज्जाताऽऽशङ्का न ज्ञानमात्रादयमेवायमर्थे इति निश्चिन्वन्ति, नपि तद्विज्ञानस्य प्रामाण्यमध्यवस्यन्ति । अन्यथा प्रेक्षायत्तैव हीयते इति संवेदविषये कथं न संवेदः । तथा कामला—दिदोषप्रभवे ज्ञाने विषयरूपताऽप्यस्तीति तद्वलाद्विषयकल्पनाऽन्यज्ञानेऽपि संगतैवेति प्रकृतं प्रयोगे नाभिज्ञा हेतुरिति भवत्यतो हेतोः परतः प्रामाण्यमिति । यदपि प्रमाणतदाभासयोस्तुल्यं रूपमित्याद्याशङ्क्याऽप्रमाणे अवश्यंभावी बाधकप्रत्ययः, कारणदोषज्ञानं च इत्यादिना परिहृतम् । तदपि न चारु । यतो बाधककारणदोषज्ञानं मिथ्याप्रत्यये वश्यंभावि, सम्यक्प्रत्यये तदभावां विशेषः प्रदर्शितः । स तु किं बाधकाग्रहणे, तदभावनिश्चय वा ? पूर्वस्मिन् पक्षे भ्रान्तदशस्तद्भावेऽपि तदग्रहणे दृष्टं किञ्चित्कालम्, एवमत्रापि तदग्रहणं स्यात् । तत्रैतत् स्यात् भ्रान्तदशः किञ्चित्कालं तदग्रहेऽपि कालान्तरे बाधकग्रहणम् । सम्यग्दृष्टौ तु कालान्तरेऽपि तदग्रहः । नन्वेतत्संवादो विषयो नावगिरदशां व्यवहारिणामस्मादशाम् । बाधकामावनिश्चयऽपि सम्यग्ज्ञानं किं प्रवृत्तेः प्राक् भवति, उत प्रवृत्त्युत्तरकालम् ? यदि पूर्वः पक्षः । स न युक्तः । भ्रान्तज्ञानेऽपि तस्य सम्भवान् प्रमाणत्वप्रतीतिः स्यात् । अथ प्रवृत्त्युत्तरकालं बाधकामावनिश्चयः । सोऽपि न युक्तः । बाधकामावनिश्चयमन्तरेणैव प्रवृत्तेरुत्पत्त्येन तद्विशयस्याविरिञ्चकत्वात् । न च बाधकामावनिश्चये प्रवृत्त्युत्तरकालमाविति किञ्चित्प्रामाण्यमस्ति । अनुपलब्धिनिर्मितमिति चेन्न । तस्या अयम्भवत् । तथाहि—बाधकानुपलब्धिः किं प्रवृत्तेः प्राग्भाविनी बाधकामावनिश्चयस्य प्रवृत्त्युत्तरकाल-

भाविनो निमित्तम् । अथ प्रवृत्त्युत्तरकालभाविनीति विकल्पद्वयम् ? तत्र यदि पूर्वं पक्षः स न युक्तः । पूर्वकालाया बाधकानुपलब्धिः प्रवृत्त्युत्तरकालभाविनिमित्तत्वा सम्भवात् । न ह्यन्यकालानुपलब्धिर्न्यकालमभाविनिमित्तं विदधाति । अतिप्रसङ्गात् । नापि प्रवृत्त्युत्तरकालभाविनी बाधकानुपलब्धिस्तन्निमित्तम् । प्राक् प्रवृत्तेरुत्तरकालं बाधकोपलब्धिर्न भविष्यतीत्यर्वाग्दर्शिना निश्चेतुमशक्यत्वेन, तस्या असिद्धत्वात् । नापि प्रवृत्त्युत्तरकालभाविन्यनुपलब्धिस्तदैव निश्चीयमाना तत्कालभाविबाधकाभाविनिमित्तं निमित्तं भविष्यतीति वक्तुं शक्यम् । तत्कालभाविनो निमित्तस्याऽकिञ्चिद्व्यतिरेकप्रतिपादनात् । किं च-बाधकानुपलब्धिः सर्वसंबन्धिनी किं तन्निमित्तं हेतुः, उताऽऽत्मसंबन्धिनीति पुनरपि पक्षद्वयम् ? यदि सर्वसंबन्धिनीति पक्षः स न युक्तः । तस्या असिद्धत्वात् । न हि सर्वे प्रमाणास्तु बाधकं नोपलभन्त इति अर्वाग्दर्शिना निश्चेतुं शक्यम् । अथाऽऽत्मसंबन्धिनीत्ययमभ्युपगमः । सोऽप्ययुक्तः । आत्मसंबन्धिन्या अनुपलब्धिः परचेतानुसिद्धिर्नैकान्तिकत्वात्तत्र बाधाभाविनिश्चयेऽनुपलब्धिर्निमित्तं, नापि संवादो निमित्तम् । भवदभ्युपगमेनानवस्थाप्रसङ्गस्य प्रतिपादितत्वात् । न च बाधाऽभावां विशेषः सम्यक्प्रत्ययस्य सम्भवतीति प्रागेव प्रतिपादितम् । कारणदोषाभावेऽप्ययमेव न्यायो वक्तव्य इति नास्मावपि तस्य विशेषः । किं च-कारणदोषबाधकाभावयोर्भवदभ्युपगमेन कारणगुणसंवादकप्रत्ययरूपत्वस्य प्रतिपादनात् तन्निमित्तं तस्य विशेषेऽभ्युपगम्यमाने परतः प्रामाण्यनिश्चयोऽभ्युपगत एव स्यात् । न च सोऽपि युक्तः । अनवस्थादोषस्य भवदभिप्रायेण प्राक् प्रतिपादितत्वात् । यदप्युक्तम्-“ एवं चित्रतुरङ्गान् ” इत्यादि । तत्रैकस्य ज्ञानस्य प्रामाण्यं, पुनरप्रामाण्यं, पुनः प्रामाण्यम्, इत्यवस्थात्रयदर्शनाद्वाचकं, तद्वाचकाऽऽदौ चाऽवस्थात्रयमाशङ्कमानस्य कथं परीक्षकस्य नापरिपक्त्वा, येनानवस्था न स्यात् ? यदप्युक्तम्-“ अपेक्षितः ” इत्यादि । तदप्यसङ्गतम् । यतो नाऽप्यल्लव्यवहारः प्रस्तुतो, येन कतिपयप्रत्ययमात्रं निरूप्यते । न हि प्रमाणमन्तरं बाधकाऽऽशङ्कानिवृत्तिः । न चाऽऽशङ्काव्यावर्तकं प्रमाणं भवदभिप्रायेण संभवतीत्युक्तम् । तथा कारणदोषज्ञानेऽपि पूर्वेण जाताऽऽशङ्कस्य कारणदोषज्ञानान्तरापेक्षायां कथमनवस्थानिवृत्तिः ? कारणदोषज्ञानस्य तत्कारणदोषप्रादुर्भावमात्रमात्रतः प्रमाणत्वात्तत्राऽनवस्था । यदाह-“ यदा स्वतः प्रमाणत्वं, तदाऽन्यत्रैव सृज्यते । निवर्तते हि मिथ्यात्वं, दोषाज्ञानादयन्नतः ॥ १ ॥ ” इति । एतच्चानुद्धोष्यम् । प्रागेव विहितोक्तत्वात् । न च दोषाज्ञानादोषाभावः । सन्त्यपि दोषेषु तदज्ञानस्य संभवात् । सम्यग्ज्ञानोत्पादनशक्तिरपरीत्येन मिथ्याप्रत्ययोत्पादनयोग्यं हि रूपं तिमिराऽऽदिनिमित्तमिन्द्रियदोषः । स चार्तान्द्रियत्वात्सर्वापि नोपलक्ष्यते । न च दोषाज्ञानेन व्याप्ताः, येन तन्निवृत्त्या निवर्तन् । दोषाभावज्ञाने तु संवादाऽऽद्यपेक्षायां सैवाऽनवस्था प्राक् प्रतिपादिता । एतेनैतदपि निराकृतम् । यदुक्तं भट्टेन-

“ तस्मात्स्वतः प्रमाणत्वं, सर्वत्रैतन्निमित्तं स्थितम् ।

बाधकारणदुष्टत्व-ज्ञानाभ्यां तदपोयते ॥ १ ॥

पराधीनेऽपि चैतस्मिन्-ज्ञानवस्था प्रसज्यते ।
प्रमाणार्थानमेतद्धि, स्वतस्तच्च प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥
प्रमाणं हि प्रमाणेन, यथा नान्येन साध्यते ।
न सिध्यत्यप्रमाणत्व-प्रमाणत्वं हि ॥ ३ ॥ इति स्यान्मतम् ।
यद्यन्यान्तर्गतप्रामितिभावा बाधकप्रत्ययः तथाऽप्यबाधकतया प्रतीत एवान्यस्याप्रमाणतामाध्यातुं क्षमो नान्यथेति ।
सोऽयमदोषः । यतः-

“ बाधकप्रत्ययस्त्वाव-दर्शान्यत्वावधारणम् ।
सोऽनपेक्षप्रमाणत्वात्, पूर्वज्ञानमपोहते ॥ १ ॥
तत्राऽपि त्वपवादस्य, स्यादपेक्षा क्वचित्पुनः ।
जाताऽऽशङ्कस्य पूर्वेण, साऽप्यन्येन निवर्तते ॥ २ ॥
बाधकान्तरमुत्पन्नं, यद्यस्यान्विच्छन्तोऽपरम् ।
ततो मध्यमबाधेन, पूर्वस्थैव प्रमाणाता ॥ ३ ॥
अथान्यदप्रयत्नेन, सम्यगन्वेषणे कृतं ।
सत्ताभावाच्च विज्ञानं, भवेद् बाधकबाधनम् ॥ ४ ॥
ततो निरपवादत्वा-सत्तेवाऽऽद्यं बलीयसा ।
बाध्यते तेन तस्यैव, प्रमाणत्वमपोहते ॥ ५ ॥
एवं परीक्षकज्ञान-व्रित्तं नातिवर्तते ।

ततश्चाज्ञानबाधेन, नाऽऽशङ्क्यं बाधकं पुनः ॥ ६ ॥ ” इति ।
तथाहि-एतेन सर्वेणार्थे ग्रन्थेन स्वतः प्रामाण्यव्याहृतिः परिहृता, परीक्षकज्ञानव्रित्तयधिकज्ञानानपेक्षयाऽनवस्था च । एतद् द्वितयमपि परपक्षं प्रदर्शितं प्राकृतन्यायेन । यच्चान्यत् पूर्वपक्षे परतः प्रामाण्यं दुष्प्रमाणमिहितम् । तच्चाऽनभ्युपगमेन निरस्तमिति न प्रतिपदमुच्चार्य दृष्यते । प्रेरणाबुद्धेस्तु प्रामाण्यं न साधननिर्मासि प्रत्यक्षस्यैव संवादात्तस्य तस्यामभावात् । नाप्यव्यभिचारिणोऽपि निश्चयत्वात्स्वसाध्यादुपजायमानत्वादनुमतस्यैव । किं च-प्रेरणाप्रभवस्य चेतसः प्रामाण्यमिदं स्वतः प्रामाण्यप्रसाधनप्रयासाऽयं भवताम् । सादृशाप्रभवस्य च ज्ञानस्य न केवलं प्रामाण्यं न सिद्ध्यति, किं त्वप्रामाण्यनिश्चयोऽपि तव न्यायेन संपद्यते । तथाहि-यद् दुष्टकारणजनितं ज्ञानं, न तत्प्रमाणम् यथा तिमिराऽऽद्यद्वेषापहतचक्षुर्गादिप्रभव ज्ञानम्, दोषवत्प्रेरणावाक्यजनितं च-“ अस्तिहोत्रं जुहुयाद् ” इत्यादिवाक्यप्रभव ज्ञानमिति कारणविस्मृदोपलब्धिः । न चाभिहितं हेतुः । भवदभिप्रायेण प्रेरणायां गुणयतो वक्तुरभावे, तदगुणैरनिराकृतैर्दोषैर्जन्यमानत्वस्य प्रेरणाप्रभवे ज्ञाने सिद्धत्वात् । अथ स्यादयं दोषो यदि वक्तुर्गुणैरेव प्रामाण्यापवादकदोषाणां निराकरणमभ्युपगम्यते । यावता वक्तुरभावेनाऽपि निराश्रयाणां दोषाणामनङ्गावोऽभ्युपगम्यत एव । तदुक्तम्-

“ शब्दे दोषोऽङ्गवस्तावद्, वक्त्रधीन इति स्थितम् ।

तदभायः क्वचित्तावद्, गुणवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥

तदगुणैरपकृतानां, शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात् ।

यद्वा वक्त्रभावेन न स्युर्दोषो निराश्रयाः ॥ २ ॥ ” इति ।

भवेदप्येवं, यद्यपौरुषेयत्वं कुतश्चिन्नाप्रामाण्यान्निर्द्धं स्यात् । तच्च न सिद्धम् । तत्प्रतिपादकप्रमाणस्य निषेध्यमानत्वात् । अत एव चेदमप्यनुद्धोष्यम्-“ तत्रापवादनिर्मुक्ति-वैकल्य-भावाद्वाचीयसी । वेदे तेनाप्रमाणत्वं, नाऽऽशङ्कामपि गच्छति ॥ १ ॥ ” तेन गुणयतो वक्तुरनभ्युपगमाद्वाङ्मनः, अपौरुषे-

यत्त्वस्य चासम्भवात्, अनिगृह्यतैर्दोषैर्जन्यमानत्वं हेतुः प्रेरणा-
प्रभवस्य चेत्तसः सिद्धः । दोषजन्यत्वाप्रामाण्ययोरविनाभा-
वस्याऽपि मिथ्याज्ञानेऽप्यत्र निश्चितत्वात्, तद्विरुद्धत्वा-
देकान्तिकत्वयोरप्यभाव इति भवत्येतां हेतोः प्रेरणाप्रभवे
ज्ञानं प्रामाण्याभावात्सिद्धिः । किं च-प्रामाण्ये सिद्धे सति, किं,
तत् प्रामाण्यं स्वतः परतो वेति चिन्ता युक्लिमती । भवदभ्यु-
पगमेन तु तदेव न संभवति । तथाहि-ज्ञातव्यापारः प्रमाणं
भवताऽभ्युपगम्यते न चाऽसौ युक्तः । तद्व्याहकप्रमाणाभावा-
त् । तथाहि-प्रत्यक्षं वा तद्वाहकम् अनुमानम्, अन्यद्वा प्रमा-
णान्तरम् ? । तत्र यदि प्रत्यक्षं तद्वाहकम् अभ्युपगम्येत, तदाऽत्रा-
पि वक्तव्यम्-स्वसंवेदनं, बाह्येन्द्रियजं, मनःप्रभं वा ? । न ता-
वत्स्वसंवेदनं तद्वाहकम् । भवता तद्व्याहृत्यानाभ्युपगमानस्य ।
नाऽपि बाह्येन्द्रियजम् । इन्द्रियाणां स्वसंवेदेऽर्थे ज्ञानजन-
कत्वाभ्युपगमात् । न च ज्ञातव्यापारेण सह तेषां संबन्धः ।
प्रतिनियतरूपाऽऽदिविषयत्वात् । नापि मनोजन्यं प्रत्यक्षं
ज्ञातव्यापारलक्षणप्रमाणवाहकम् । तथाप्रतीत्यभावात्, अन-
भ्युपगमाच्च । अथानुमानं तद्व्याहकम् अभ्युपगम्यते । तद-
प्ययुक्तम् । यतोऽनुमानमपि ज्ञातसंबन्धस्यैकदेशदर्शनाद-
मक्षिकृष्टेऽर्थे बुद्धित्वेवं लक्षणमभ्युपगम्यते । संबन्धश्चा-
न्यसंबन्धव्युदासेन नियमलक्षणेऽभ्युपगम्यते । यत् उक्तम्-
“संबन्धो हि न तादात्म्यलक्षणो गम्यगमकभावनिबन्धनम् ।”
यथाहि तादात्म्यं, न तथा, गम्यगमकभावः तस्य भेदनिब-
न्धनत्वात् । अत्रेदे वा, साधनप्रतिपत्तिकाल एव साध्यस्या-
ऽपि प्रतिपन्नत्वात् कथं गम्यगमकभावः ? । अत्रतिपत्तौ वा,
यस्मिन् प्रतीयमाने यन्न प्रतीयते तत्ततो भिन्नं, यथा घटे
प्रतीयमानेऽप्रतीयमाने घटे । न प्रतीयते चेन्माधनप्रती-
तिकाले साध्यं, तदा तत्ततो भिन्नमिति कथं तथास्तादा-
त्म्यम् ? । किं च-यदि तादात्म्याद्व्यगमकभावोऽभ्युपगम्यते,
तदा तादात्म्याविशेषाद्यथा प्रयत्नानन्तरीयकत्वमनित्यत्वस्य
गमकम्, तथाऽनित्यत्वमपि प्रयत्नानन्तरीयकत्वस्य गम-
कं स्यात् । अथ प्रयत्नानन्तरीयकत्वमेव अनित्यत्वानियतत्वेन
निश्चितं, नाऽनित्यत्वं तद्व्ययतत्वेन निश्चयार्थे तस्य गम्यग-
कभाव इति, तर्हि-“यस्मिन्नधीयमाने यन्न निश्चीयते ।”
इत्यादि पूर्वोक्तमेव दूषणं पुनरापनति । अपि च-प्रयत्नानन्त-
रीयकत्वमेव अनित्यत्वानियतत्वेन निश्चितमिति यदता स
एवास्मदभ्युपगतो नियमलक्षणः संबन्धोऽभ्युपगतो भवति ।
नाऽपि तदुत्पत्तिलक्षणः संबन्धो गम्यगमकभावनिबन्धनम् ।
तथाभ्युपगमे वक्तृत्वाऽद्वेष्यसर्वज्ञत्वं प्रति गमकत्वं स्यात् ।
अथ सर्वज्ञत्वं वक्तृत्वाऽऽर्थाधिक्यप्रमाणाभावात्सर्वज्ञत्वादि-
भ्यो वक्तृत्वाऽऽद्वेष्यवृत्तिः संदिग्धेति संदिग्धविपक्षव्यावृ-
त्तिऽन्वाशायं गमकः तर्हि धूमस्याप्यनयो वाय्वकप्रमाणाभा-
वात्तता व्यावृत्तिः संदिग्धेति संदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वा-
दपि प्रति गमकत्वं न स्यात् । अथ “कार्यं धूमो हुतभुजः,
कार्यधर्मानुवृत्तितः । स तदभावेऽपि भवति, कार्यमेव न
स्यात् ।” इत्यनयो धूमस्य सद्भाववाचकं प्रमाणं विद्यत इति
नाऽसौ संदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकः तर्हेतत् प्रकृतेऽपि व-
क्तृत्वाऽऽदौ समानमिति तस्याऽप्यसर्वज्ञत्वं प्रति गमकत्वं
स्यात् । किं च कार्यत्वे सत्यपि वक्तृत्वाऽऽदौ, संदिग्धवि-
पक्षव्यावृत्तिकत्वेनासर्वज्ञत्वं प्रत्यनियतत्वात् यथगमकत्वं,
तर्हि स एवास्मदभ्युपगतो नियमलक्षणः संबन्धोऽभ्युपग-

तो भवति
पि नियम
तनसवि
मानमध
मानस
लभिन
संयोग
त्वेन

नि
का
नि

सर्वेऽ

नियमात्केऽलादेव, न किञ्चिद्वानुमीयते ॥ ३ ॥ ” इत्यादि ।

स च संबन्धः किमन्ययनिश्चयद्वारेण प्रतीयते, उत व्य-
तिरेकनिश्चयद्वारेणैति विकल्पद्वयम् ? । तत्र यदि प्रथमो
विकल्पोऽभ्युपगम्यते, तत्रापि वक्तव्यम् किं प्रत्यक्षज्ञान-
यनिश्चयः, उतानुमानेनेति ? । न तावत्प्रत्यक्षज्ञानव्यतिरेक-
यः । अन्यस्य हि रूपं तद्भावे एव भावः । न च ज्ञात-
व्यापारस्य प्रमाणत्वेनाभ्युपगतस्य प्रत्यक्षेण सद्भावः श-
क्यते ग्रहीतुम् । तद्वाहकत्वेन प्रत्यक्षस्य पूर्वमेव निषिद्ध-
त्वात्, त्वयाऽनभ्युपगमाच्च । नाऽपि ज्ञातव्यापारसद्भावं
प्राथम्यप्रकाशनलक्षणस्य हेतोः सद्भावः प्रत्यक्षेण ज्ञातुं श-
क्यः । तस्याऽपीन्द्रियव्यापारजेन प्रत्यक्षेण प्राप्तपुनश्चकः ।
तदर्शकश्च, अज्ञातां तेन सह संबन्धाभावात् । नाऽपि स्व-
संवेदनलक्षणेन प्रत्यक्षेण पूर्वोक्तस्य हेतोः सद्भावः शक्यो
निश्चेतुम् । भवदभिप्रायेण तत्र तस्याव्यापारात् । तच्च प्रत्य-
क्षेण साध्यसद्भावे एव हेतुसद्भावलक्षणेऽन्यथा निश्चेतुं
शक्यः । नाप्यनुमानेन तद्व्यवयः । अनुमानस्य निश्चिता-
न्यहेतुप्रभवत्वाभ्युपगमात् । न च तस्याऽन्ययः प्रत्यक्ष-
मधिगम्य । पूर्वोक्तोपप्रसङ्गात् । अनुमानात्तद्व्यवयऽनव-
स्थितं तत्राऽऽश्रयदोषावनुपपद्येते इति प्रागेव प्रतिपादितम् ।
न च प्रत्यक्षानुमानव्यतिरेकं प्रमाणान्तरे सम्भवति । तत्र
अन्ययनिश्चयद्वारेण ज्ञातव्यापारं साध्यं पूर्वोक्तस्य हेतुनिश्च-
यमलक्षणः संबन्धो निश्चेतुं शक्यः । नाऽपि व्यतिरेकनिश्चय-
द्वारेण यतो व्यतिरेकः साध्याभावे हेतोरभाव एवैव्यव-
स्वरूप । न च प्रकृतस्य साध्यस्याभावः प्रत्यक्षेण समधिग-
म्यः । तस्याऽसाध्यावयवविशेषादनुपपत्तिः, अभाव-
प्रमाणवैयर्थ्यप्रसङ्गाच्च । नाऽप्यनुमानाऽऽदौ तद्वाहक-
प्रमाणनिश्चयः । अत एव दोषात् । अथादोषनिश्चय इति
पक्षः । सोऽपि न युक्तः । यतोऽदोशे किमनुपपत्तिसम्भवं आ-
होस्वदभावप्रमाणस्वरूपमिति वक्तव्यम् ? । तत्र यतोऽदोषः पक्षः
स न युक्तः यतोऽत्राऽपि वक्तव्यम् । अनुपपत्तिः किं दृश्यानुप-
लम्भोऽभिप्रेतः आहोस्वददृश्यानुपलम्भ इति ? । तत्र यद्य-
दृश्यानुपलम्भः प्रकृतनाश्याभावादिशक्योऽस्मिन्निति । तदा-
ऽत्राऽपि कल्पनाद्वयम्-किं स्वसंवेदन्यनुपलम्भस्तद्विवा-
यकः, उत सर्वसंवेदनी ? । यथात्मसंवेदनी तद्विवायकः ।
स न युक्तः । परचेतोवृत्तिविशेषेन तस्याऽनेकान्तिकत्वात् ।
अथ सर्वसंवेदनी अनुपलम्भस्तद्विवायक इत्यभ्युपगमः । अ-

पमाण

यमप्ययुक्तः । सर्वसंबन्धिनोऽनुपलम्भस्याऽविच्छेत्वात् । अथ दृश्यानुपलम्भस्तन्निश्चायक इति पक्षः । सोऽप्यसङ्गतः । यतो दृश्यानुपलम्भश्चतुर्धा व्यवस्थितः—स्वभावानुपलम्भः, कारणानुपलम्भो, व्यापकानुपलम्भो विरुद्धविधिश्चेति । तत्र यदि स्वभावानुपलम्भस्तन्निश्चायकत्वेनाभिमतः । स न युक्तः । स्वभावानुपलम्भस्यैवंविधे विषये व्यापारसम्भवात् । तथाहि—एकज्ञानसमर्पितस्तुल्ययोग्यतास्वरूपस्य भावान्तरस्याभावव्यवहारसाधकत्वेन पर्युदासवृत्त्या तदन्यज्ञानस्वभावाऽऽभावभ्युपगम्यते । न च प्रकृतस्य साध्यस्य केनचित्सहैकज्ञानसंसर्गित्वं सम्भवतीति नाऽत्र स्वभावानुपलम्भस्य व्यापारः । नाऽपि कारणानुपलम्भः प्रकृतसाध्याभावनश्चायकः । यतः—मिडे कार्यकारणभावे कारणानुपलम्भः कार्यभावनश्चायकत्वेन प्रवर्तते । न च प्रकृतस्य साध्यस्य केनचित्सह कार्यत्वं निश्चितम् । तस्यादृश्यत्वेन प्रागेव प्रतिपादनात् । प्रत्यक्षानुपलम्भनिबन्धनश्च कार्यकारणभाव इति कारणानुपलम्भोऽपि न तन्निश्चायकः । व्यापकानुपलम्भस्तु मिडे व्याप्यव्यापकभावे व्याप्याभावसाधकोऽभ्युपगम्यते । न च प्रकृतसाध्यव्यापकत्वेन कश्चित्पदार्थो निश्चेतुं शक्यः । प्रकृतसाध्यस्यादृश्यत्वप्रतिपादनात् । तत्र व्यापकानुपलम्भोऽपि तन्निश्चायकः । विरुद्धोपलब्धिपक्षे विषये न प्रवर्तते । तथाहि—एकं विरोधोऽधिकलक्षणस्य भवतोऽन्यभावेऽभावात्सहानवस्थानलक्षणं निश्चीयते, शीतोष्णयोग्येति । वांश्चिदपि प्रत्यक्षान् । न च प्रकृतं साध्यमधिकलक्षणं कस्यचिद्विषये निवर्तमानमुपलभ्यते । तस्यादृश्यत्वादेव । द्वितीयस्तु परस्परपरिहारस्थितिलक्षणः । सोऽपि लक्षणस्य स्वरूपव्यवस्थापकधर्मरूपस्य दृश्यत्वाभ्युपगमनिष्ठा, दृश्यत्वाभ्युपगमनिमित्तप्रमाणनिबन्धनो न प्रकृतसाध्यविषये संभवीति । तत्र ततोऽपि प्रस्तुतमिडः । तत्र साध्यस्याभावनश्चयोऽनुपलम्भनिबन्धनः । साधनाभावनश्चयोऽपि नादृश्यानुपलम्भनिमित्तः । उक्तदोषत्वात् । दृश्यानुपलम्भनिमित्तत्वेऽपि, न स्वभावानुपलम्भस्तन्निमित्तम् । उद्दिष्टविषयाभावव्यवहारसाधकत्वेन तस्य व्यापारभ्युपगमात् । अनुद्दिष्टविषयत्वेऽपि, यत्र यत्र साध्याभावस्तत्र तत्र साधनाभाव इति, एवं न ततः साधनाभावनश्चयः । तन्निश्चयश्च नियमनिश्चयहेतुरिति न स्वभावानुपलम्भोऽपि तन्निश्चयहेतुः । नापि कारणानुपलम्भः । यतः कारणं ज्ञातुव्यापार एवार्थप्रकृततालक्षणस्य हेतोर्भवेताऽभ्युपगम्यते । न चासौ प्रत्यक्षमधिगम्य इति कुतस्तस्य सम्प्रति कारणत्वावगम इति न कारणानुपलम्भोऽपि तदभावनश्चयहेतुः । व्यापकानुपलम्भोऽप्ययमेव न्यायः । यतो व्यापकत्वमपि पूर्वोक्तहेतुं प्रति ज्ञातुव्यापारस्यैवाभ्युपगमनव्ययम् । अन्यथाऽन्यस्य व्यापकत्वे साध्यविपक्षाद् व्यापकनिवृत्तिद्वारेण निवर्तमानमपि साधनं न साध्यनियतं स्यात् । अथ यथा सत्त्वलक्षणा हेतुः क्षणिकत्वलक्षणसाध्यव्यतिरिक्तक्रमयोग्यस्वरूपपदार्थान्तरव्यापकनिवृत्तिद्वारेण, अक्षणाकलक्षणादिपक्षाव्यावर्तमानः स्वसाध्यनियतः, तथा प्रकृतोऽपि हेतुर्भविष्यति । असम्भवेतन् । यस्तन्वापि यथार्थक्रियालक्षणस्य व्यापके क्रमयोग्ये कुतश्चित्प्रमाणाक्षणाके मिडे भवतस्तदा तन्निवृत्तिद्वारेण विपक्षान् व्यावर्तमानोऽपि सत्त्वलक्षणा हेतुः स्वसाध्यनियतः स्यात् । अ-

न्यथा तत्र व्यापकवृत्त्यनिश्चये गत्यन्तरे क्षणिकालक्षणिरूपे तस्याऽऽशङ्क्यमानत्वेन तद्व्याप्यस्याऽपि नैकान्ततः क्षणिकनियतत्वनश्चयः । न च प्रकृतसाध्येऽयं न्यायः । तस्यात्यन्तपरोक्षत्वेन हेतुव्यापकभावान्तराधिकरणत्वाभिद्वेः । तत्र व्यापकानुपलम्भनिमित्तोऽपि विपक्षे साधनाभावनश्चयः । नाऽपि विरुद्धोपलब्धिनिमित्तः । प्रकृतसाध्यस्यात्यन्तपरोक्षत्वेन तदप्रतिपक्षो तदभावनियतविपक्षस्याप्यप्रतिपक्षितत्वेन सहार्थप्रकाशनेलक्षस्य हेतोः सहानवस्थानलक्षणविरोधाऽमिडे । परस्परपरिहारस्थितिलक्षणस्तु विरोधोऽन्योन्यव्यवच्छेदरूपयोरर्थप्रकाशनाप्रकाशनयोः सम्भवति, न पुनरर्थप्रकाशनज्ञातुव्यापारयोः अन्योऽन्यव्यवच्छेदरूपत्वाभावात् । नापि ज्ञातुव्यापारनियतत्वादर्थप्रकाशनस्य साध्यविपक्षेण विरोध इति शक्यमभिधातुम् । अन्योन्याऽध्यदोषप्रसङ्गः । तथाहि—मिडे तन्नियतत्वं तद्विपक्षविरोधमिडं, तन्मिडे तन्नियतत्वमिडिरिति स्पष्ट एवेतरेतराऽध्यदोष । तत्र विरुद्धोपलब्धिनिमित्तोऽपि विपक्षे साधनाभावनश्चयः । अथादृशेनशब्देनाभावाऽऽख्यं प्रमाणं व्यतिरेकनिश्चयनिमित्तमभिधीयते । तदप्यनुपपन्नम् । तस्य तन्निमित्तत्वासंभवात् । तथाहि—निषेध्यविषयप्रमाणपञ्चकस्वरूपतयाऽत्मनोऽपरिणामरूपं वा तदभ्युपगम्यते, तदन्यवस्तुविषयज्ञानरूपं वा ? गत्यन्तराभावात् । तद्वृत्तम्—प्रत्यक्षाऽदेरनुपपत्तिः, प्रमाणाभाव उच्यते । साऽत्मनोऽपरिणामो वा विज्ञानं वाऽन्यवस्तुनि ॥ तत्र यदि निषेध्यविषयप्रमाणपञ्चकस्वरूपेताऽत्मनोऽपरिणामलक्षणमभावाऽऽख्यप्रमाणं साधनाभावनियतसाध्याभावस्वरूपव्यतिरेकनिश्चयनिमित्तमित्यभ्युपगम । स न युक्तः । तस्य समुद्रादकपलपरिमाणेनानैकान्तिकत्वात् । अथान्यवस्तुविषयविज्ञानस्वरूपमभावाऽऽख्यं प्रमाणं व्यतिरेकनिश्चयनिमित्तमिति पक्षः । सोऽपि न युक्तः । विरुद्धेऽनुपपत्तेः । तथाहि—किं तन्साध्यनियतसाधनस्वरूपद्वयस्तु, यद्विषयं ज्ञानं तदन्यज्ञानमित्युच्यते ? यदि यथोक्तसाधनस्वरूपव्यतिरिक्तं पदार्थान्तरं, तदा वक्ष्यम—तदेकज्ञानसंसर्गि, साधनेन सह, उतान्यथेति ? यदि यथोक्तसाधननैकज्ञानसंसर्गि तदा तद्विषयज्ञानान्विध्यति, यथोक्तसाधनस्याभावनश्चयः प्रतियोग्यविषयः । किं तु यत्र यत्र साध्याभावस्तत्र तत्रावश्यतया साधनस्याप्यभाव इत्येवम्भूतो व्यतिरेकनिश्चयो न ततः निवृत्तिरिति । सर्वोपसंहारेण साधनाभावनियतसाध्याभावनश्चयस्य हेतोः साध्यनियतत्वलक्षणनियमो निश्चायक इति नैकज्ञानसंसर्गीपदार्थान्तराण्यनुपलम्भादभावाऽऽख्यात्प्रमाणाव्यतिरेकनिश्चयः । अथ तदसंसर्गी पदार्थान्तराण्यनुपलम्भस्वरूपमभावाऽऽख्यं प्रमाणं, साध्याभाव साधनाभावनश्चयनिमित्तम् । तदप्यसंबद्धम् । अतिप्रसङ्गान् । न हि पदार्थान्तराण्यनुपलम्भादप्यस्य तदतुल्ययोग्यतारूपस्य तेन सहैकज्ञानसंसर्गिणः पदार्थान्तरस्याभावनश्चयः । अन्यथा सहोपलम्भाद्विध्याभावनश्चयः स्यात् । अथ तथाभूतसाधनादन्यस्तदभावः, तद्विषयं ज्ञानं तदन्यज्ञानं, तद्विपक्षे साधनाभावनश्चयनिमित्तम् । ननु तदीपि ज्ञानं किं यत्र यत्र साध्याभावस्तत्र तत्र साधनाभाव इत्येवं प्रवर्तते, उत क्वचिदेव साध्याभावे साधनाभाव इत्येवम् ? तत्र यथायः कलः । स न युक्तः । यथोक्तसाधनविविक्तसर्वप्रदेशकालप्रत्यक्षीकरणमन्तराण्येवम्भूतज्ञानोत्पत्त्यसंभवात् ।

सर्वदेशप्रत्यक्षीकरणे च कालाऽऽदिविप्रकृष्टान्तप्रदेशप्रत्यक्षीकरणवत्त्वभावाऽऽदिव्यवहितसर्वपदार्थसाक्षात्करणान्म पव सर्वदशो म्यादित्यनुमाऽऽनाश्रयणं सर्वज्ञाभावप्रसाधनं चानुपपन्नम् । अथ द्वितीयपक्षाभ्युपगमः, तदा भवति ततः प्रतिनियत प्रदेश साध्याभावे साधनाभावनिश्चयः, घटविविक्तप्रत्यक्षप्रदेश इव घटाभावनिश्चयः, किं तु तथाभूतान्साध्याभावे साधनाभावनिश्चयाच्च व्यतिरेको निश्चितो भवति । साधनाभावनियतसाध्याभावस्य सर्वोपसंहारण निश्चये, व्यतिरेको निश्चितो भवति । अन्यथा यत्रैव साध्याभावे साधनाभावो न भवति तत्रैव साधनसङ्गावेऽपि न साध्यमिति, न साधने साध्यनियतं स्यादिति व्यतिरेकानिश्चयानिमित्तो न हेतोः साध्यनियतमनिश्चयः स्यात् । तत्र द्वितीयोऽपि पक्षः । अथ न प्रकृतसाधनाभावज्ञानं तद्विविक्तसमस्तप्रदेशोपलम्भानिमित्तं, येन पूर्वोक्तो दोषः, किं तु तद्विषयप्रमाणपञ्चकनिवृत्तिनिमित्तम् । तद्वक्तव्यम्—“प्रमाणपञ्चकं यत्र, वस्तुरूपे न जायते । वस्त्वसत्ताऽवबोधार्थं, तत्राऽभावप्रमाणता ॥ १ ॥” नन्वत्राऽपि वक्तव्यम्—किं सर्वदेशकालावस्थितसमस्तप्रमातृसंबन्धिनी तद्विवृत्तिः तथाभूतसाधनाभावज्ञाननिमित्तम्; उत प्रतिनियतदेशकालावस्थिताऽत्मसम्बन्धिनीति कल्पनाद्वयम् ? तत्र यथाद्या कल्पना । सा न युक्ता । तथाभूतायास्तद्विवृत्तेर्गमिद्धत्वात् । न चाभिद्धावापि तथाभूतज्ञाननिमित्तम् । अतिप्रसङ्गात् । सर्वस्यापि तथाभूतज्ञाननिमित्तं स्यात् । केनचित्सह प्रत्यासत्तिविवेकप्रकाराभावात्, अनभ्युपगमाच्च । न हि परेणाऽपि प्रमाणपञ्चकनिवृत्तेरभिद्धाया अभावज्ञाननिमित्तताऽभ्युपगता । कृतयत्नस्यैव प्रमाणपञ्चकनिवृत्तेरभावसाधनत्वप्रतिपादनात् । “गत्वा गत्वा तु तान् देशान्, यद्यर्थो नोपलभ्यते । तदा न्यकारणाभावाद्दसन्नित्यवगम्यते ॥ १ ॥” इत्यभिधानात् । न चेन्द्रियाऽऽदिवदज्ञानाऽपि प्रमाणपञ्चकनिवृत्तिरभावज्ञानं जनयिष्यतीति शक्यमभिधानम् । प्रमाणपञ्चकनिवृत्तेस्तुच्छरूपत्वात् । न च तुच्छरूपाया जनकत्वम् । भावरूपताप्रसङ्गे । एवंलक्षणस्य भावत्वात् । तत्र सर्वसंबन्धिनी प्रमाणपञ्चकनिवृत्तिविपक्षे साधनाभावनिश्चयनिबन्धनम् । नाऽऽत्मात्मसंबन्धिनी तद्विमित्तम् । यतः साऽपि किं तादात्विकी अतीतानागतकालभवा वा ? न पूर्वा । तस्या गङ्गापुलितरंगुपरिसंख्याननैकान्तिकत्वात् । नोत्तरा । तादात्विकस्याऽऽत्मनस्तद्विवृत्तेरसंभवात्, अमिद्धत्वाच्च । तत्र आत्मसंबन्धिन्यापि प्रमाणपञ्चकनिवृत्तिस्तज्ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तम् । तत्र अन्यवस्तुविज्ञानलक्षणमप्यभावाऽऽख्यं प्रमाणं व्यतिरेकनिश्चयनिमित्तम् । यच्च—“गृहीत्वा वस्तुसङ्गावं, स्मृत्वा च प्रतियोगिनम् । मानसं नास्तिनाज्ञानं, जायतेऽज्ञानपक्षयः ॥ १ ॥” इत्यभावप्रमाणोत्पत्तौ निमित्तप्रतिपादनम् । तत्र किं वस्त्वन्तरस्य प्रतियोगिसंस्तृप्तस्य ग्रहणम्, आहोस्विन् अस्तृप्तस्य ? तत्र यथाद्यः पक्षः । स न युक्तः । प्रतियोगिसंस्तृप्तवस्त्वन्तरस्य प्रत्यक्षेण ग्रहणे, प्रतियोगिनः प्रत्यक्षेण वस्त्वन्तरं ग्रहणान्, नाभावाऽऽख्यप्रमाणस्य तत्र तदभावग्राहकत्वेन प्रवृत्तिः । प्रवृत्तौ वा प्रतियोगिसत्त्वेऽपि तदभावग्राहकत्वेन प्रवृत्तिर्विपर्ययः । तस्याञ्च प्रामाण्यम् । अथ प्रतियोग्यसंस्तृप्तवस्त्वन्तरग्रहणम्, तदा प्रत्यक्षेणैव प्रतियो-

ग्यभावस्य गृहीतत्वात्तत्राभावाऽऽख्यं प्रमाणं प्रवर्तमानं व्यर्थम् । अथ प्रतियोग्यसंस्तृप्ताऽवगमो वस्त्वन्तरस्याभावप्रमाणसंपाद्यः; तर्हि तदप्यभावाख्यं प्रमाणं प्रतियोग्यसंस्तृप्तवस्त्वन्तरग्रहणे सति प्रवर्तते । तदसंस्तृप्ताऽवगमश्च पुनरप्यभावप्रमाणसंपाद्य इत्यनवस्था । तथा प्रतियोगिनोऽपि स्मरणं किं वस्त्वन्तरसंस्तृप्तस्य, अथाऽसंस्तृप्तस्य ? यदि संस्तृप्तस्य, तदा नाभावप्रमाणप्रवृत्तिरिति पूर्ववद्भाष्यम् । अथासंस्तृप्तस्य स्मरणम् । ननु प्रत्यक्षेण वस्त्वन्तरासंस्तृप्तस्य प्रतियोगिनो ग्रहणे, तथाभूतस्य तस्य स्मरणं, नान्यथा । प्रत्यक्षेण च पूर्वप्रवृत्तेन वस्त्वन्तरासंस्तृप्तप्रतियोगिग्रहणे पुनरप्यभावप्रमाणपरिकल्पनं व्यर्थम् “वस्त्वसङ्कर्षाद्विज्ञेयं, तत्राभावाद्यसमाश्रया ।” इत्यभिधानात्तदर्थं तस्य परिकल्पनम् । तच्च प्रत्यक्षेणैव कृतमिति तस्य व्यर्थता । अथाप्यभावप्रमाणसंपाद्यः प्रतियोगिनो वस्त्वन्तरासंस्तृप्ताग्रहः, तर्हि तथाभूतप्रतियोगिग्रहणे तथाभूतस्य स्मरणं, तत्सङ्गावे चाभावप्रमाणप्रवृत्तिः, तत्प्रवृत्तौ च तस्यासंस्तृप्ताग्रहः, तद्वहे च स्मरणमित्येवं चक्रफलोपं भवन्तमनुवधानाति । नाऽपि वस्तुमात्रस्य प्रत्यक्षेण ग्रहणमित्याभिधानं शक्यम् । तथाऽभ्युपगमे, तस्य वस्त्वन्तरत्वासिद्धेः प्रतियोगिनोऽपि प्रतियोगित्वस्येति न प्रतियोगिनो नियतरूपस्य स्मरणमिति सुतरामभावप्रमाणोत्पत्त्यभावः । किं च—यदि, अभावाऽऽख्यं प्रमाणमभावग्राहकमभ्युपगम्यते; तदा तमेव प्रतिपादयतुः प्रतियोगिनस्तु निवृत्तिः कथं तेन प्रतिपादिता स्यात् ? अथाऽभावप्रतिपत्तौ तद्विवृत्तिप्रतिपत्तिः । ननु साऽपि निवृत्तिः प्रतियोगिस्वरूपा संपर्शिनी ततश्च तत्प्रतिपत्तौ, पुनरपि कथं प्रतियोगिनिवृत्तिरिति ? तद्विवृत्तिरिति तद्विषयतद्विवृत्तिविषयभ्युपगमे अपरा तद्विवृत्तिस्तथाऽभ्युपगमनीयित्यनवस्था । किं च—अभावप्रतिपत्तौ प्रतियोगिस्वरूपं किमनुवर्तते, व्यावर्तते वा ? अनुवृत्तौ, कथं प्रतियोगिनोऽभावः ? व्यावृत्तौ, कथं प्रतिषेधः प्रतिपादयितुं शक्यः ? तद्विवृत्तिप्रतिपत्तेस्तत्प्रतिषेध इति चेन्न । तदप्रतिभासने तद्विवृत्तताया एव प्रतिपक्षमशङ्के । प्रतियोगिप्रतिभासान् नायं दोष इति चेत् : कथं तर्हि विज्ञानं तस्य प्रतिभासः ? यदि प्रत्यक्षं । न युक्तं । तत्सङ्गावसिद्ध्या तद्विवृत्त्यासिद्धेः । स्मरणे तस्य प्रतिभास इति चेन्न । तत्राऽपि येन रूपेण प्रतिभाति, न तेनाभावः; येन न प्रतिभाति न तेन निषेधः; तदेवं यदि प्रतियोगिस्वरूपादन्योऽभावः, तथाऽपि तत्प्रतिपत्तौ न तद्विवृत्तिरिति चेन्न । अनन्यत्वेऽपि तत्प्रतिपत्तौ प्रतियोगिनः प्रतिपक्षत्वात् न निषेधः । अपि च—तदभावाऽऽख्यं प्रमाणं निश्चितं सत्, प्रकृताभावनिश्चयनिमित्तत्वेनाभ्युपगम्यते, आहोस्विन् आनाश्रयतामिति विकल्पद्वयम् ? यथानिश्चयमिति पक्षः । स न युक्तः । स्वयमप्यवस्थितस्य स्वर्गवशाणाऽऽदेशविचित्रान्यनिश्चयकत्वायोगात् । इन्द्रियाऽऽदिवनिश्चयस्यापि रूपाऽदिविज्ञानं प्रातः कारणत्वात् निश्चयकत्वं युक्तम्; न पुनरभावप्रमाणस्य । तस्यापरज्ञानं प्रातः कारणत्वात्सम्भवात् । तदसम्भवश्च, प्रमाणाभावात्माऽऽख्येनावस्तुत्वात् । वस्तुत्वेऽपि, तस्यैव प्रमेयाभावनिश्चयरूपत्वेनाभ्युपगमार्हत्वात् । नाऽपि द्वितीयः पक्षः । यतस्तद्विषयोऽन्यसावभावाऽऽख्यात्प्रमाणात्भ्युपगम्येत, प्रमेयाभावाद्वा ? तत्र यदि प्रथमः

पमंगु

पक्षः । स न युक्तः । अनवस्थाप्रसङ्गात् । तथाहि-अभावप्रमाणाभ्याऽभावप्रमाणाभिश्चित्तस्याऽभावनिश्चायकत्वं, तस्याप्यन्याभावप्रमाणादित्यनवस्था । अथ प्रमेयाभावात्तन्निश्चयः । सोऽपि न युक्तः । इतरेतराऽभ्युपगमप्रसङ्गात् । तथाहि-प्रमेयाभावोनेष्ट्यात् प्रमाणाभावनिश्चयः, सोऽपि प्रमाणाभावनिश्चयादिति इतरेतराश्रयत्वम् । नाऽपि स्वसंवेदनात्प्रमाणाभावनिश्चयः । तस्य भवताऽनभ्युपगमात् तत्र अभावाऽऽख्ये प्रमाणं समतर्वात् । सम्भवेऽपि न तत्प्रमाणचिन्ताऽर्हमिति प्रतिपादितम् । प्रतिपादयिष्यते च प्रमाणचिन्ताऽवसरे अत्रैव । तन्नाभावप्रमाणादपि त्रिपक्षे साधनाभावनिश्चयः । अतो न अदर्शननिमित्तोऽपि प्रकृतव्यतिरेकनिश्चयः । तदभावान् न प्रकृतसाध्यं प्रकृतहेतोरित्यिमलक्षणसम्बन्धनिश्चयः । न चान्वयव्यतिरेकनिश्चयव्यातिरेकेणान्यतः कुतश्चित् तन्निश्चयः । नियमलक्षणस्य संबन्धस्य यथाङ्गान्वयव्यतिरेकव्यातिरेकेणासम्भवात् । तथाहि-य एव साधनस्य साध्यमङ्गं एव भावः, अयमेव तस्य साध्यं नियमः । साध्याभावे साधनस्यावश्यं-तयाऽभाव एव यः, अयमेव वा तस्य तत्र नियमः । अतो यदेवान्वयव्यतिरेकव्यातिरेकसाध्यं तन्निश्चयकं प्रमाणं, तदेव नियमस्वरूपसम्बन्धनिश्चायकम् । तन्निश्चायकं च प्रकृतसाध्यसाधने हेतोर्न सम्भवतीति प्रतिपादितम् । त-
दनुमानादपि ज्ञातव्यापातलक्षणप्रमाणमिदं । अथाऽपि स्यादु-
वाच्येऽपि कारकपु व्यापागवन्तु फलं दृष्टुं, अन्यथा सिद्धिस्वभावात् कारकाणामेकं धान्वर्थं साध्यमनङ्गीकृत्य कः परस्परसम्बन्धः, अतस्तदन्तरालवर्तिनी स्यात्कारक-
निष्पादाऽभिमतफलजनिका व्यापागस्वरूपा क्रियाऽभ्युपग-
मन्व्या इति प्रकृतंऽपि व्यापागमिद्विगति । एतदसम्भयम् ।
विकल्पानुपपत्तेः । तथाहि-व्यापागेऽभ्युपगम्यमानः, किं
कारकजन्योऽभ्युपगम्यते, आहोस्विन् अजन्य इति विकल्प-
द्वयम् ? तत्र यदजन्य इति पक्षः । सोऽयुक्तः । यतोऽजन्योऽ-
पि किं भावरूपोऽभ्युपगम्यते, आहोस्विन् अभावरूपः ? ।
यदभावरूप इत्यभ्युपगमः । सोऽयुक्तः । यतोऽभावरूपत्वं
तस्यार्थप्रकाशलक्षणफलजनकत्वं न स्यात् । तस्य फलजनक-
त्वावरोधान् । अविरोधे वा, फलार्थिनः कारकत्वपणं व्यर्थं
स्यात् । तत एवाभिमतफलनिष्पत्तिर्विश्वमदृष्टं च स्यात् ।
तन्नाभावरूपो व्यापागेऽभ्युपगमन्व्यः अथ भावरूपोऽभ्यु-
पगमविषयः । तदाऽत्राऽपि वक्तव्यम् । किमसौ नित्यः, आ-
होस्विन् अनित्य इति ? तत्र यदि नित्य इति पक्षः । सोऽस-
ङ्गतः । नित्यभावरूपव्यापागाभ्युपगमेऽन्धाऽऽदीनामप्यर्थ-
दर्शनप्रसङ्गः सुप्ताऽऽद्यभावाः, सर्वसर्वज्ञताभावप्रसङ्गश्च । कार-
कान्वयव्यतिरेकं नु व्यक्तम् अथाऽनित्यइत्यभ्युपगमः । सो-
ऽप्यलौकिकः । अत्रन्दस्य भावस्याऽनित्यत्वेन केनचिदभ्यु-
पगमात् । अथ यदेन्मर्थेवाभ्युपगतः । तत्रापि वक्तव्यम्-किं
कालान्तरस्थार्थी, उत जगत्कः ? । यदि कालान्तरस्थार्थी,
तदा "जगत्कः हि सा न कालान्तरमवतिष्ठते" इति वचः प-
रिग्रहेन । कारकान्वयपणं चात्राऽपि पक्षे फलार्थिनामङ्गतम् ।
क्रियकालस्थाय्यजन्यभावरूपव्यापागाभ्युपगमे, तत्कालं या-
द्यन्तफलस्यऽपि निष्पत्तेः, अव्यापागविनाशमर्थप्रकाशलक्ष-
णकार्यमङ्गावादान्धत्वमूर्च्छाऽऽदीनामभावाः स्यात् । अथ जगि-
क इति पक्षः । सोऽपि न युक्तः । जगत्कान्तरं व्यापागसंबन्धा-
र्थप्रतिभासाभावात् । अयमर्थप्रतिभासं सर्वं जगत् स्यात् ।

अथ स्वत एव द्वितीयाऽऽदिक्षणेण व्यापारोपपत्तेर्नयः दोषः । अजन्यत्वं तु तस्यापरकारकजन्यत्वाभावेन । नैतदस्ति । कारकानायत्नस्य देशकालस्वरूपप्रतिनियमाभावस्वभावतायाः प्रतिपादनान् । किं च-अनवरतक्षणाकाजन्यव्यापाराभ्युपगमं, तज्जन्यार्थप्रतिभासमर्थ्यापि तथैव भावात् । मुताऽद्यभावदोषस्तद्व्यस्यः । तत्राजन्यव्यापाराभ्युपगमः श्रेयान् । अथ जन्या व्यापार इति पक्षः कर्त्तृक्रियते । तदाऽत्रापि विकल्पद्वयम्-किमस्मै जन्या व्यापारः क्रियाऽऽत्मिका, उत तदनात्मिका इति ? तत्र यदि प्रथमः पक्षः स न युक्तः । अत्रापि विकल्पद्वयानतिवृत्तेः तथाहि साऽपि क्रिया किं स्पन्दाऽऽत्मिका, उत अस्पन्दाऽऽत्मिका ? यदि स्पन्दाऽऽत्मिका । तदाऽऽत्मनो निश्चलत्वादन्त्येषां कारकाणां व्यापारमद्भावेऽपि व्यापारो न स्यात् । यदर्थोऽयं प्रयासः, तदेवेत्युक्तं भवन्तैवमभ्युपगच्छता । अधापरिस्पन्दात्मिका क्रिया व्यापारस्वभावा । न । तथाभूतायाः परिस्पन्दाभावरूपतया फलजनकत्वायोगान्, अभावस्य जनकत्वविरोधान् । न च क्रिया कारणफलापान्तरालवर्तिनी परिस्पन्दस्वभावा, तद्विपरीतस्वभावा वा प्रमाणगोचरचारिणीति न तस्याः सद्ध्यद्वागविषयत्वमभ्युपगन्तुं युक्तमिति न क्रियात्मको व्यापारः । नापि तदनात्मको व्यापारोऽङ्गीकर्तुं युक्तः । तत्राऽपि विकल्पद्वयप्रवृत्तेः । तथाहि-किमस्मात्क्रियात्मको व्यापारो बाधस्वरूपः, अवोधस्वभावा वा ? यदि बाधस्वरूपः, प्रमातृवन्न प्रमाणान्तरगम्यताऽभ्युपगन्तुं युक्ता । अथावोधस्वभावाः नायमपि पक्षः, बाधाऽऽत्मकत्वात् व्यापारस्यावोधाऽऽत्मकत्वात्संभवान् । न हि चिद्व्यप्याचिद्व्या व्यापारो युक्तः । जानातीति च ज्ञातृव्यापारस्य बाधाऽऽत्मकस्यैवाभिधानान् । तत्र अवोधस्वभावोऽपि व्यापारः । किं च-असौ ज्ञातृव्यापारो धर्मिस्वभावः, उत धर्मस्वभाव इति पुनरपि कल्पनाद्वयम् ? धर्मिस्वरूपत्वे, ज्ञातृवन्न प्रमाणान्तरगम्यत्वमभ्युपगम्यम् । धर्मस्वभावत्वेऽपि, धर्मिणो ज्ञातृव्यतिरिक्तो व्यापारः, अव्यतिरिक्तः, उभयम्, अनुभयम् इति चत्वारो विकल्पाः । न नावदव्यतिरिक्तः । तत्त्वे, संबन्धाभावेन ज्ञातृव्यापार इति व्यपदेशायोगान् । अव्यतिरिक्तः, ज्ञानैव, तन्म्वरूपयः व्यापारो व्यापारः । उभयपक्षस्तु, विरोधमपरिहृत्य नाभ्युपगमनीयः । अनुभयपक्षस्तु, अन्त्याऽन्यव्यवच्छेदरूपाणामेकविधानेनापरनिषेधादयुक्त इति प्रतिपादितम् । किं च व्यापारस्य कारकजन्यत्वाभ्युपगमं, तज्जननं प्रवर्त्तमानानि कारकाणि किमपरव्यापारमात्रं प्रवर्त्तन्ते, उत तन्निर्गोचरानि विकल्पद्वयम् यथाद्यो विकल्पः, तदा तद्व्यापारजननेऽपि, तत्परव्यापारमात्रमिः प्रवर्त्तितव्यम्; तज्जननेऽप्यपरव्यापारमभिः प्रवर्त्तितव्यमित्यनवशिष्टेन फलजननव्यापारोद्भूतानिति तत्फलस्याप्यनुपपत्तिप्रसङ्गान् न व्यापारपरिकल्पनं श्रेयः । अथ अपरव्यापारमन्तरेणाऽपि फलजनकव्यापारजननं प्रवर्त्तन्ते, नायं दोषः, तर्हि प्रकृतव्यापारमन्तरेणाऽपि फलजननं प्रवर्त्तिष्यन्त इति किमनुश्लक्ष्यमानव्यापारकल्पनप्रयासेन ? । किं च अस्मै व्यापारः फलजनने प्रवर्त्तमानः किमपरव्यापारमव्यपेक्षः, अथ निरपेक्ष इत्यत्रापि कल्पनाद्वयम् ? । तत्र यथाद्या कल्पना । सा न युक्ता । अपरापरव्यापारजननक्षीणशक्तत्वेन व्यापारस्याऽपि फलजनकत्वायोगान् । अथ व्यापारान्तरानपेक्षाय फलजनने प्रवर्त्तते, तर्हि कारकाणामपि व्यापारजनननिरपेक्षाणां फलजननं प्रवृत्तौ, न कश्चित्कांक्षव्यापारः ।

सम्जायते । अथ व्यापारस्य व्यापारस्वरूपत्वात्प्रापरव्यापारा-
पेक्षाः कारकाणां त्वव्यापाररूपत्वात्तदपेक्षा । का पुनरिय व्या-
पारस्य व्यापारस्वभावता ? यदि फलजनकत्वः तद्विहि-
तप्रतिक्रियम् । अथ कारकाऽऽश्रितत्वम् । तदपि भिन्नस्य,
तज्जन्यत्वे विहाय, न संभवतीत्युक्तम् । अथ कारकपरत-
न्त्रत्वम् । तदपि न । अनुपपन्नस्याऽसत्त्वात् । नाऽप्युपपन्नस्य । अ-
न्यातपेक्षत्वात् । तथाऽपि तत्परतन्त्रत्वे, कारकाणामपि व्या-
पारपरतन्त्रता स्यात् । अथैव पर्यनुयोगः सर्वभावप्रतिनिय-
तस्वभावव्यावर्तक इत्युक्तः । तथाहि-पञ्चमपि पर्यनुयोगः
सम्भवति; बह्वेदाहकस्वभावत्वे आकाशस्याऽपि स स्यात्;
इतरथा बह्वेरपि स न स्यादिति । स्यादेतद्यदि प्रत्यक्षमि-
हो व्यापारस्वभावो भवेत् ; स च न तथेति प्रतिपादितम् ।
तत पञ्चोक्तम्-“स्वभावेऽध्यस्तनः सिक्ते, यदि पर्यनुयुज्यते ।
तत्रोत्तरामिदं युक्तं, न दृष्टेःनुपपन्नता ॥ १ ॥ ” तत्र तत्र व्या-
पारो नाम कश्चिद् यथाऽभ्युपगमः परः । अथानुमानप्राप्तत्वे
स्यादयं दोषः, अत एवार्थापत्तिसमाधिगम्यता तस्याऽभ्यु-
पगता । ननु दृष्टः क्षुता वाऽर्थोऽन्यथा नोपपद्यत इत्यदृष्टक-
ल्पनाऽर्थापत्तिः; तत्र कः पुनरसौ ज्ञातो व्यापारव्यावर्तकेण
नोपपद्यते, यो व्यापारं कल्पयति ? अर्थ इति चेत् । का पुन-
रस्य तेन विनाऽनुपपद्यमानता ? नोत्पत्तिः स्वहेतुतत्त-
स्याः ज्ञातात् । किं च-असावर्थः किमेकज्ञातृव्यापारमन्तरे-
णानुपपद्यमानस्त कल्पयति, उत सर्वज्ञातृव्यापारमन्तरेण-
ति वक्तव्यम् ? तत्र यदि सकलज्ञातृव्यापारमन्तरेणाति पक्षा ।
तद्व्यापारमपि रूपदर्शनं स्यात्; तद्व्यापारमन्तरणार्थाभावात्
सर्वज्ञताप्रसङ्गश्च । अथैकज्ञातृव्यापारमन्तरेणानुपपत्तिः; तद्वि-
द्यावदप्यसङ्गावस्तान्तस्यायं दर्शनमिति सुताऽऽद्यभावः । अथा-
र्थधर्मोऽर्थप्रकाशतालक्षणो व्यापारमन्तरेणानुपपद्यमानस्त क-
ल्पयति । ननु साऽप्यर्थप्रकाशताऽर्थधर्मो, यद्यर्थ एतद्व्यापार-
पक्षोक्ता वापः । अथ तद्व्यतिरिक्तः । तदा तस्य स्वरूपं वक्त-
व्यम् ? तस्याऽनुभूयमानता सा इति चेत् । न । पर्यायमात्रमेतत्,
न तत्स्वरूपमात्रपत्तिः, इति स एव प्रश्नः । किं च-प्रकाशोऽ-
नुभवश्च ज्ञानमेव; तदनवगमे तत्कर्मनायाः स्तरामनवगम
इत्यर्थप्रकाशताऽनुभूयमानते स्वरूपेणानवगते, कथं ज्ञातृव्या-
पारपरिकल्पिकः ? किं च-अर्थप्रकाशतालक्षणोऽर्थधर्मोऽन्य-
थाऽनुपपन्नत्वेनानिश्चितस्त कल्पयति, अहोन्विश्रित इति ?
तत्र यद्यद्यः कल्पः । स न युक्तः । अतिप्रसङ्गात् । तथाहि-
यद्यनिश्चितोऽपि तथात्वेन स त परिकल्पयति, तथा येन वि-
नाऽपि स उपपद्यते तमपि किं न कल्पयति ? विशेषाभा-
वात् । अथाऽनिश्चितोऽपि तेन विनाऽनुपपद्यमानत्वेन निश्चितः
स त परिकल्पयति, तर्हि लिङ्गस्याऽपि नियतत्वेनानि-
श्चितस्याऽपि स्वसाध्यगमकत्वं स्यात् । - गार्थापत्तेरेव
परोक्षार्थनिश्चायिका, नाऽनुमानमिति पट्टप्रमाणं । आदऽनुपगमो
विश्रायित । अथान्यथाऽनुपपद्यमानत्वेन निश्चितः स धर्मस्त प-
रिकल्पयति, तदा वक्तव्यम्-क तस्याऽन्यथाऽनुपपन्नत्वनिश्च-
यः ? । याद दृष्टान्तधर्माणि, तदा लिङ्गस्याऽपि तत्र नियतत्वनि-
श्चयोऽस्तीत्यनुमानमेवार्थापत्तिः स्यात् । एवं चार्थापत्तिरनुमाने
ऽन्तर्भूतेति पुनरपि प्रमाणपट्टकाऽनुपगमो विश्रायित । अथ सा-
ध्यधर्माणि, तत्रैव इत्यनुमानानुपपत्तिः । तदाऽत्रापि
वक्तव्यम्-कुतः प्रमाणत्वं तत्रैव चयः ? । यदि । एकऽनुप-
पन्नता । तत्र युक्तम् । सर्वसर्वान्वितोऽनुपपन्नस्यासत्त्वप्र-

तिपादनात् ; आत्मसम्बन्धितस्तु, अनेकान्तिकत्वादिति नाऽन्य-
थाऽनुपपद्यमानत्वनिश्चयः । किं च-अर्थपक्षे-धापकस्यार्थान-
नुमानतालक्षणन्यार्थधर्मस्य य एव स्वप्रकल्पार्थाभावेऽवश्य-
न्तथाऽनुपपद्यमानत्वनिश्चयः, स एव स्वप्रकल्पार्थसङ्गाव-
बोपपद्यमानत्वनिश्चय इत्यर्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्य, स्वसा-
ध्यानुमापकस्य च लिङ्गस्य, न कश्चिद्विशेष इत्यनुमाननि-
रासऽर्थापत्तेरपि निरासः कुत एवेति नार्थापत्तेरपि ज्ञात-
व्यापारलक्षणप्रमाणनिश्चायकत्वम् । येऽपि सविश्यायं फल
ज्ञातृव्यापारसङ्गावे सामान्यतो दृष्टं लिङ्गमिदं । तन्मतमप्यस-
म्भवं । यतः संवेदनाऽऽख्यस्य लिङ्गस्य किमर्थप्रतिभासस्वजा-
वत्त्वम्, उत तादृशीतत्वाविति कल्पनाद्वयम् ? तत्राऽर्थप्रति-
भासस्वभावत्वेऽपि, किमपरेण ज्ञातृव्यापारेण कथितेन, इति
वक्तव्यम् । तदुत्पत्तिस्तेन विना न सम्भवतीति चेन्न । इ-
न्द्रियाऽऽदेस्तदुत्पादकस्य सङ्गावाऽऽर्थे तत्पारकलनम् । कि-
याप्रत्ययेण कारककलापात्फलाऽतिवृत्तिः तत्कल्पनात् चेत् ।
नान्विन्द्रियाऽऽदिसामान्यस्य क व्यापार इति वक्तव्यम् ? । क्रिया-
त्पत्ताविति चेत् । साऽपि क्रिया, क्रियान्तरमन्तरेण कथं कार-
ककलापादपजायत इति पुनरपि तदेव बोध्यम् । क्रियास्त-
रकल्पनेऽनवस्था प्राक् प्रतिपादितेव । तत्रार्थप्रतिभासस्वजाव-
त्वेऽन्यो व्यापारः कल्पनीयः । निष्प्रयोजनत्वाद् । अथ इ-
न्दीया कल्पनाऽभ्युपगम्यते । साऽपि न युक्ता । यतः उर्थस्य
संवेदनं तदभ्युपगम्यज्ञातृव्यापारलिङ्गतां समासादयति । सा च तद-
संवेदनस्वभावस्य कथं सङ्गता ? शेषं तु पूर्वमेव निर्णीतमि-
ति न पुनरुच्यते । किं च-अर्थप्रतिभासस्वभावं संवेदनं
ज्ञानं, ज्ञाता, तद्व्यापारश्च व्यापारऽऽत्मकः । नैतत्प्रतिपक्षं क च-
दपि प्रतिभाति । अथ घटमहं जानामीति प्रतिपत्तिरस्ति, न
चेवा निह्नातु शक्या, नाऽप्यस्याः किञ्चिद्व्याधकमुपलभ्यते;
तत्कथं न त्रितयसङ्गावः ? । तथाहि-अहमिति ज्ञातुः प्रति-
भासो, जानामीति संवेदनस्य, घटमिति प्रत्यक्षस्यार्थस्य, व्या-
पारस्य त्वपरस्य प्रमाणान्तरतः प्रतिपत्तिरित्यभ्युपगमः ।
अयुक्तमेतत् । यतः कल्पनादृततदावदभावमेतत्, न पुनरेव
वस्तुत्रयमात्रमासः । अत एवोक्तमाचार्येण-“एकमेवेदं सांवि-
द्वं दर्शयिष्यादाऽऽद्यनकाऽऽकारविचरं समुपपद्यमानस्तत्र यद्येष्ट
सङ्गाः क्रियन्ताम्” । किं च-व्यापारनिमित्तं कारकसंबन्धं विक-
ल्पयाम-किं पूर्वं व्यापारः, पश्चात् संबन्धः उत पूर्वं स-
म्बन्धः, पश्चाद्व्यापारः ? । पूर्वस्मिन् पक्षे न व्यापारार्थः संबन्धः ।
पूर्वमेव व्यापारसङ्गावात् । उत्तरस्मिन् पुनर्विकल्पयाम-स-
म्बन्धे सात किं परस्परसापेक्षाणां स्वव्यापारकर्तृत्वम्, उत
निरपेक्षाणाम् ? । सापेक्षत्वे स्वव्यापारकर्तृत्वानुपपत्तिः । अने-
कजन्यत्वास्तस्य । निरपेक्षत्वे किं मालिनतः ततश्च संसर्गा-
वस्थापामपि स्वव्यापारकरणादनवरतफलाभावात् । न अतत्
दृष्टमिष्टं वा । तत्र युक्तं व्यापारस्याप्रतीयमानस्य कल्पनम् ।
कोऽन्यथा समवति फलेऽप्रतीयमानकल्पनेनाऽऽमानमाया-
सयात् ? । अन्यथा संवेदवच्च, इन्द्रियाऽऽदपु सत्सु फलस्य प्रा-
गव दर्शितः । इन्द्रियाऽऽदेस्तदभ्युपगमनीयत्वात् । इतोऽपि
संवेदनाऽऽख्य फलमपरोक्षं व्यापाराऽनुमापकमयुक्तम् । स्वदर्शन-
व्याघातप्रसक्तः । तथाहि-ज्वला शूलवाद्यदपरत-प्रमाणप्रप-
त्तिरयाम् स्मृतिप्रमाणाऽभ्युपगमः । विपरीतकृत्यानां योगवश्य-
मावित्वात् । तथाहि-तस्यामन्यदशकात्रोऽर्थस्तद्देशकालयोर-
सन् प्रतिभाति । न च तद्देशऽऽत्रपरस्यास्यन्तासावस्य चा-

ऽस्मत्प्रतिभासे कश्चिद्विशेषः । यथाऽ-यद्वेशाऽऽद्यवस्थितमा-
कारं कुतश्चिद् भ्रमानिमित्तात् ज्ञानं दर्शयति, तथाऽविद्यावशा-
दन्यस्तासन्तमपि किञ्च दर्शयति ? । तथा च कथं शून्यवादा-
भ्युक्तिः ? । तथा परतः प्रामाण्यमपि मिथ्यात्वाऽऽशङ्क्यां कस्य-
चित् ज्ञानस्य बाधकान्नावाप्येवणादकव्यम् । तद्व्यपेक्षेण च भा-
पेक्षत्वं प्रमाणानामपरिहार्यं विपरीतव्यार्ता । ततो न कस्यचि-
न् ज्ञानस्य मिथ्यात्वः, तज्ज्ञावाधान्यदेशकालाकारार्थप्रतिभासे,
नाऽपि बाधकाभावापेक्षा । भ्रान्ताजिमतपु तु तथा व्यपदेशः,
स्मृतिप्रमोषान् । तथाहि-इदं रजतमिति प्रतीतिविदमिति पुरो-
रथयस्थितार्थप्रतिज्ञासं, रजतमिति पुरोवगतं रजतस्मरणं, सा-
दृश्याऽऽदेः कुतश्चाभिमितान्, तच्च स्मरणमपि, स्वरूपेण नाऽ-
नभासते इति स्मृतिप्रमोष उच्यते । यत्र स्मरामिति प्रत्ययस्तत्र
स्मृतेरप्रमाणं, यत्र स्मृतिरपि स्मरामिति रूपाप्रवेदनं कुतश्चिद्
कारणात्, स्मृतिप्रमोषाऽभिधीयते । अस्मिन्मने रजतमिति यत्फ-
लसंवेदनं, तत्किं प्रत्यक्षफलस्य सन्तः, किं वा स्मृतेः ? । यदि
प्रत्यक्षफलस्य, तदा यद्यमिति प्रत्यक्षफलं प्रतीतिमिति, तथा
रजतमित्यपि, ततश्च तुल्ये प्रतिभासे, एकं प्रत्यक्षम्, अपरं
स्मरणमिति किं कुतो विशेषः ? । अथाह-स्मरणस्याऽपि सत्तन्-
वृत्तान्तवगमालेनाऽकारणावगमः । तत्किं रजतमित्यत्राप्रतिप-
त्तिरेव, तस्यां चाऽप्युपगम्यमानायां कार्यं स्मृतिप्रमाणः ? । अ-
न्यथा मूर्च्छाद्यवस्थायांमपि स्यात् । अथेदमिति तत्र प्रत्ययाभा-
वाच्चाऽस्मै । नन्विदमित्यत्राऽपि वक्तव्यं, कामाभाति ? । पुरोऽव-
स्थितं शुक्तिकाशकलमिति चत् । ननु किं प्रतिज्ञासमानत्वेन तत्तत्र
प्रतिभाति, उत सन्निहितत्वेन ? । प्रतिज्ञासमानत्वेन तथाभ्युपगमे,
न स्मृतिप्रमाणं । शुक्तिकाशकले हि स्वगतधर्मविशिष्टे प्रतिभा-
समाने, कुतो रजतस्मरणसंभावना ? । न हि घटप्रद्वणे पटस्म-
रणसंभवः । अथ शुक्तिकारजतयोः सादृश्यात् शुक्तिप्रतिभासे
रजतस्मरणम् । न । तस्य विश्रमानत्वेऽप्यकिञ्चिद्व्यपेक्षत्वात् ।
यदाह्यवाधारणधर्मोऽध्यासितं शुक्तिस्वरूपं प्रतिभाति, तदा
कथं सदृशवस्तुस्मरणम् ? । अन्यथा सर्वत्र स्यात् । सामान्य-
भात्रग्रहणे हि तत्कदाचिद्वेदार्थः, नामाधारणस्वरूपप्रति-
ज्ञासं । तत्रेदमित्यत्र शुक्तिकाशकलस्य प्रतिभासनात्तथाव्य-
पदेशः । सन्निहितत्वेनाप्रतिज्ञासमानत्वाऽपि तद्विषयत्वा-
द्युपगमे, इन्द्रियसंवेदकानां तद्देशवर्तिनामव्यादीनामपि प्रति-
ज्ञासं स्यात् । न चाऽप्रतिज्ञासमानमिन्द्रियाऽऽदीनामिव
प्रतीतिजनकानामपि तद्विषयता सङ्गच्छते । तत्रेदमित्यत्र
शुक्तिकाशकलप्रतिज्ञासं । नापि रजतमित्यत्र स्मृतिरपि त-
स्याः स्वरूपणाऽनवगमाप्रमोष इत्युपगमो युक्तः । अथ
स्मृतिरप्यनुभवत्वेन प्रतिभातीति तत्प्रमोषाऽभ्युपगम्यते । नन्वे-
व सत्र शून्यवादेपरतः प्रामाण्यमथावन्युपगम्यमाना विपरी-
तव्यार्तिरापि ना । न चात्राऽप्रतिपत्तिरेव । रजतमित्यत्र स्मर-
णस्यानुभवस्य वा प्रतिज्ञासनात् ॥ इमं चैवमर्थम्-अर्थसं-
वेदनमपराङ्कं सामान्यतो दृष्टं लिङ्गं यदि ह्यनुव्यापारानु-
भापकमभ्युपगम्यते, तदा स्मृतिप्रमोषे रजतमित्यत्र संवेद-
नम्, इतासंवेदनम् ? । प्रतिज्ञासमापत्तेः संवेदनऽपि, रजत-
मनुभूयमानतया न संभवति । स्मृतिप्रमोषाभावप्रसङ्गान् । ना-
ऽपि स्मर्यमाणतया । प्रमाणाद्युपगमात् । विपरीतव्यार्ति-
स्तु नाभ्युपगम्यते । तज्ज्ञतमित्यत्र संवेदनस्यापराङ्कत्वाभ्यु-
पगमेऽपि, प्रतिज्ञासमाभावः प्रसक्तः । किं च-स्मृतिप्रमोषः
पूर्वोक्तदोषद्वयमयादभ्युपगतः, तच्च तदभ्युपगमेऽपि समानम् ।

तथाहि-सम्पत् रजतप्रतिभासेऽपि आशङ्कोत्ययते-किमेव स्मृ-
तावपि स्मृतिप्रमोषः, उत सस्यगनुभव इति सापेक्षत्वाच्चा-
धकान्वेषणे परतः प्रमाण्यम् ? । तत्र च भवमनेनातवस्था प्रद-
र्शितेव । यत्र हि स्मृतिप्रमोषस्तत्रोत्तरकालभाषी बाधकप्रत्ययो,
यत्र तु तदभावस्तत्र स्मृतिप्रमोषासंभव इति कथं न बाध-
कान्नावापेक्षायां परतः प्रामाण्यदोषभयस्यावकाशः ? । शून्य-
वादेऽप्यन्यमपि स्मृतिप्रमोषाभ्युपगमेऽवश्यमाय । तथा हि-
ध्वस्तश्रीहर्षाऽऽकाराऽनुपपन्नशङ्खचक्रवर्त्याद्याकारश्च ज्ञाने यः
प्रतिभाति, सोऽवश्यं ज्ञानरचितोऽस्मत्प्रतिभाति । रजताऽऽदि-
स्मृतेरप्यसन्निहितरजताऽऽकारप्रतिज्ञासंस्वभावत्वात्तत्संवेद-
नदुत्पत्तावसन्निहितं नाप्युपगतं इति असदर्थविषयत्वे ज्ञान-
स्य, कथं शून्यवादमयाद् भवतः स्मृतिप्रमोषवादिनो मुक्तिः ? ।
तत्र स्मृतिप्रमोषः कश्चायं स्मृतिप्रमोषः-किं स्मृतेरभावः, तत्ता-
न्यावभासः, आहोस्वित् अन्त्याऽऽकारवेदित्वमिति विवक्षाः ? ।
तत्र नामौ स्मृतेरभावः । प्रतिभासाभाषप्रसङ्गात् । अथान्याव-
भासाऽस्मै । तदाऽत्राऽपि वक्तव्यम्-किं तत्कालाऽन्यावभासा-
ऽस्मै, अथोत्तरकालजावी ? । यदि तत्कालभाषी अन्यावभासः
स्मृतः प्रमोषः, तदा घटाऽऽदिज्ञानं तत्कालजाव तस्याः प्रमोषः
स्यात् । अथोत्तरकालभाष्यमौ तस्याः प्रमोषः । तदप्ययुक्तम् ।
अतिप्रसङ्गात् । यदि नामोत्तरकालमन्यावभासः समुपपन्नः
पूर्वज्ञानस्य स्मृतिप्रमोषत्वेनाभ्युपगतस्य, तत्रे किमाशयतः ? ।
अन्यथा सर्वस्य पूर्वज्ञानस्य स्मृतिप्रमोषप्रसङ्गः । अथा-या-
ऽऽकारवेदित्वं तस्या अस्मै, तदा विपरीतव्यार्तिः स्यात् ?-न
स्मृतिप्रमोषः । कश्चाऽस्मै विपरीत आकारस्तस्याः । यदि
स्फुटार्थवर्मासित्वं, तदाऽस्मै प्रत्यक्षस्याऽऽकारः, कथं स्मृति-
संवेदनी ? । तत्संवेदित्वे वा तस्याः प्रत्यक्षरूपतैव स्यात्, न
स्मृतिरूपता । अत एव शुक्तिकायां रजतप्रतिभासस्य न स्मृ-
तिरूपता तत्प्रतिज्ञासने व्यवस्थाप्यते । तस्य प्रत्यक्षरूपतया प्र-
तिभासनात् । नाऽपि बाधकप्रत्ययेन तस्याः स्मृतिरूपता व्यव-
स्थाप्यते । यतो बाधकप्रत्ययः तत्प्रतिभातस्याधेस्यासद्व्यपमा-
येदयति, न पुनस्तदज्ञानस्य स्मृतिरूपताम् । तथाहि-बाध-
कप्रत्यय एव प्रवर्तते-नेदं रजतं, न पुना रजतप्रतिभासः
प्रकृतः स्मृतिरिति । तत्र स्मृतिप्रमोषरूपता ज्ञानदशाभ्यु-
पगन्तुं युक्ता । अतो नायमपि सत्प्रसङ्गः । तज्ज्ञासंवेदनस्यरू-
पमप्यपराङ्कं सामान्यतो दृष्टं लिङ्गं प्राभाकरैरभ्युपगम्य-
मानं, ज्ञातृव्यापारलक्षणप्रमाणानुभापकमिति, मासिकमने
प्रमाणस्यैवाऽसिद्धत्वात्कथं यथावास्थितार्थपरिच्छेदशक्तिस्व-
भावस्य प्रामाण्यस्य स्वतः सिद्धिः ? । न हि धर्मिणोऽसिद्धौ
तद्वर्त्मस्य सिद्धिर्युक्ता, अतो न सर्वत्र स्वतः प्रामाण्यसिद्धिरिति
स्थितम् । सम्म० १ काण्ड । (साऽऽकारं ज्ञानं प्रमाणम् । निरा-
काराज्ञानवादी 'णाण' शब्दे चतुर्थनागे १६५६ पृष्ठे निरस्तः)
(मासिककानां ज्ञातृव्यापारः प्रमाणम् इति 'णाण' शब्दे च-
तुर्थनागे १६६३ पृष्ठे उक्तम्) (अनाधिगताधिगन्तव्यं प्रमा-
णम्, इति 'णाण' शब्दे चतुर्थनागे १६६३ पृष्ठे दर्शितम्) (संवा-
दविज्ञानं प्रमाणम् सौगतानामिति 'णाण' शब्दे चतुर्थनागे १६६४
पृष्ठे उक्तम्) (अव्यामचारविशिष्टार्थोपलब्धजनिका सा-
मग्री प्रमाणम्, इति 'णाण' शब्दे चतुर्थनागे १६६५ पृष्ठे उक्तम्)
(८) इत्यादि चतुर्विधं प्रमाणम्-

मे किं तं पमाणे खं ! । पमाणं खं चउचिहे पणत्ते । तं

जहा-नामपमाणे, उवणपमाणे, दव्वपमाणे, भावपमाणे ॥

(पमाणे चउविह्वे इत्यादि) प्रमीयते परिच्छिद्यते वस्तु निश्चायतेऽनेनेति प्रमाणम् । नाम-स्थापना-हव्य-भावस्वरूपं चतुर्विधम् । अनु० । (नामप्रमाणव्याख्या ' नामपमाण ' शब्दे चतुर्थभागे २००१ पृष्ठे गता) । (स्थापनाप्रमाण-व्याख्या ' उवणपमाण, शब्दे चतुर्थभागे १६७६ पृष्ठे समुक्ता)

से किं तं दव्वपमाणे ? । दव्वपमाणे छविह्वे पणत्ते । तं जहा-धम्मत्थिकाए० जाव अद्धासमए । से तं दव्वपमाणे ।

अयमत्र भावार्थः-धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाय इत्यादीनि बहु द्रव्याधिषयाणि नामानि हव्यमेव प्रमाण तेन निष्पन्ना-नि हव्यप्रमाणनामानि, धर्मास्तिकायाऽऽदिहव्यं विहाय न कदाचिद्व्यवृत्तं भवति इति तत्तुक्तान्युच्यन्त इति तात्पर्यम् । अनादिमिहान्तनामत्वेनैवैतानि प्रागुक्तानीति चेत्, उच्यतां, कां दायः ? अनन्तधर्माऽऽत्मकं वस्तुनि तत्तद्धर्मोपकृत्याऽनेकव्यपदेशनाया अद्भुतत्वात्, एवमन्यत्रापि यथास्मत्त्वं वाच्यमिति । अनु० । (धर्मास्तिकायव्याख्या तदेकार्थिकानि च ' धम्मत्थिकाय ' शब्दे चतुर्थभागे २७१८ पृष्ठे व्याख्यातानि) । (अधर्मास्तिकायव्याख्या ' अधम्मत्थिकाय ' शब्दे प्रथमभागे ५६७ पृष्ठे गता) । (अद्धासमयव्याख्या ' अद्धासमय ' शब्दे अयमभागे ५६५ पृष्ठे गता)

से किं तं पमाणे ? । पमाणे चउविह्वे पणत्ते । तं जहा-दव्वपमाणे, खेत्तपमाणे, कालपमाणे, भावपमाणे ॥ २३७ ॥ अनु० ।

तत्र प्रमितिः प्रमीयते वा परिच्छिद्यते येनाद्यन्तप्रमाण, तत्र हव्यमेव प्रमाण इत्यादिहव्येण वा धनुरादिना शरीराऽऽद्वैतव्येवा इतरुहस्ताङ्गुलाऽऽदिनिर्देयस्य वा, जीवाऽऽद्वैतव्याणां वा, जीवधर्माधर्माऽऽदीनां, हव्यं वा परमाणवादौ पर्यायाणां हव्येषु वा तेष्वेव तेषामेव प्रमाणं हव्यप्रमाणम् । एव यथायोगं सर्वत्र विग्रहः कार्यः । तत्र हव्यप्रमाणं ह्रधा-प्रदेशनिष्पन्न, विभागनिष्पन्न च । तत्राऽऽद्यं परमाणवाद्यन्तप्रदेशिकान्तं विभागनिष्पन्न पञ्चधा मानाऽऽदि । तत्र मान धान्यमानं सनिकाऽऽदि । रसमानं कर्पाऽऽदि १, उन्मानं तुलाकर्पाऽऽदि २, अवमान इस्ताऽऽदि ३, गणितं कःऽऽदि ४, प्रातमानं गुञ्जावस्त्राऽऽदि ५ । क्षेत्रमाकाशं तस्य प्रमाणं छिधा प्रदेशनिष्पन्नाऽऽदि । तत्र प्रदेशनिष्पन्नमेकप्रदेशं तगाढाऽऽदि असंख्यप्रदेशावगाढान्तम् । विभागनिष्पन्नमेकसमस्याव्यादि असंख्यसमस्यास्थित्यन्तम् । विभागनिष्पन्नं समयाद्यन्तव्याऽऽदि । क्षेत्रकालयोर्हव्यत्वे सत्यपि भेदनिर्देशो जीवाऽऽदिद्रव्यादिशो रक्त्वेतानयास्तत्पर्यायताऽपीति हव्याद्विशेषाख्यापनाय । जाय एव भावानां वा प्रमाणं भावप्रमाणं गुणरसव्याभेदभिन्नं, तत्र गुणा जीवस्य ज्ञानदर्शनव्यतिरिक्ताणि । तत्र ज्ञानं प्रत्यक्षानुमानोपमानाऽऽगमरूपप्रमाणमिति नया नैगमाऽऽदयः, संख्या एकाऽऽदिकति । स्था० ४३० १ उ० । आ० । दर्श० । नि० चू० । सूत्र० । आ० म० । ह्य० । विश० । उत्त० । (' से किं तं पमाणे ' इत्यादि) प्रमीयते-परिच्छिद्यते धान्यहव्याऽऽद्यनेनेति प्रमाणम्-अस्तित्वप्रसूत्या-

दि, अथवा इदं चेदं च स्वरूपमस्य भवतीत्येव प्रतिनियतस्वरूपतया प्रत्येकं प्रमीयते-परिच्छिद्यते यस्तत्प्रमाणं-यथाक्रमेण, यदि वा धान्यहव्याऽऽदेरेव प्रमितिः-परिच्छिद्यः स्वरूपावगमः प्रमाणम्, अत्र पक्षेऽस्तित्वप्रसूत्यादेस्तद्वस्तुत्वात् प्रमाणता, तस्य प्रमाणं हव्याऽऽदिप्रमयवशाच्चतुर्विधम् । तद्यथा-हव्यध्वज्य प्रमाणं हव्यप्रमाणम् । अनु० ।

से किं तं दव्वपमाणे ? । दव्वपमाणे दुविह्वे पणत्ते । तं जहा-पणमनिष्फप्पे अ, विभागनिष्फप्पे अ । से किं तं पणमनिष्फप्पे ? । पणमनिष्फप्पे अणोगविह्वे पणत्ते । तं जहा-परमाणुपोगलं दुपणसिए० जाव दसपणसिए० मंखिजपणसिए० असंखिजपणसिए० अणंतपणसिए० । से तं पणमनिष्फप्पे । से किं तं विभागनिष्फप्पे ? । विभागनिष्फप्पे पंचविह्वे पणत्ते । तं जहा-माणे, उम्माणे, अवमाणे, गणिते, पडिमाणे ।

तत्र हव्यप्रमाणं छिविधम्-प्रदेशनिष्पन्नं विभागनिष्पन्नं च । तत्र प्रदेशा-एकदिशान्तरवस्तुनिर्देशं प्रदेशनिष्पन्नं, तत्रैक-प्रदेशनिष्पन्नः परमाणुः, द्विप्रदेशनिर्दिष्टो द्विप्रदेशिकः, प्रदेशत्रयवर्तितास्त्रिप्रदेशिकः, एवं यावदन्तः प्रदेशं सम्पन्नऽन्त-प्रदेशिकः । नन्विदं परमाणवादिकमनन्तप्रदेशिकस्वरूपं तत्र द्रव्यमेव, ततस्तस्य प्रमयत्वात् प्रमाणता न योति चेत, नैवम्, प्रमयस्यापि हव्याऽऽदेः प्रमाणतया कट्टत्वात् । तथाहि प्रस्था-काऽऽदिप्रमाणेन मित्वा पुञ्जीकृतं धान्याऽऽदि हव्यमालोक्य लोके वक्तारो भवन्ति-प्रस्थाकाऽऽदिहव्यं पुञ्जीकृतं सतिप्रमिति, त तत्रैकदिश्यादिप्रदेशनिष्पन्नत्वलक्षणं स्वस्वरूपेणैव प्रमीयमाणत्वात्परमाणवादिकहव्यस्यापि कर्मसाधनप्रमाणशब्दाव्यवहारा-ऽदुष्टेव, करणवाचनपक्षे त्वेकदिश्यादिप्रदेशनिष्पन्नत्वलक्षणं स्वरूपमेव मुख्यतया प्रमाणमुच्यते, हव्यं तु तत्स्वरूपयोगादुपचारतः, भावसाधनतायां तु प्रमितेः प्रमाणप्रमेयाधीनत्वादुपचारादेव प्रमाणप्रमेययोः प्रमाणत्वाऽवगन्तव्या, तदेव कर्मसाधनपक्षे परमाणुवादि हव्यं मुख्यतया प्रमाणमुच्यते, करण-भावसाधनपक्षयोस्तुपचारत इत्यदोषः । एव च यथास्मत्त्वं न्याय्यसंख्यापतः स्वगतैरेव प्रदेशनिष्पन्नं अन्तः प्रदेशनिष्पन्न-मुक्तं, छितीयं तु स्वगतप्रदेशान् विहायापरा विविधो विशेषो वा भागो जज्ञो विकल्पः प्रकार इति यावत्तन् निष्पन्नं विभाग-निष्पन्नम् । तथाहि-त धान्यमानाऽऽदेः स्वगतप्रदेशाऽऽद्यप्रयणेन स्वरूपं निरूपयिष्यते । अपि तु-“ हो अमई प्रो पमर ” इ० न्यादिको यो विशिष्टः प्रकारस्तेनेति । तच्च पञ्चविधं, तद्यथा-मानम्, उन्मानम्, अवमानं, गणितं, प्रतिमानम् । अनु० । (परमाणुपद्मलव्याख्या ' परमाणुपोगल ' शब्दे यत्नेने) (मानस्वरूपं ' माण ' शब्दे वक्तव्ये) उन्मानव्याख्या ' उन्माण ' शब्दे द्वितीयभागे ८४७ पृष्ठे गता) (अवमानव्याख्या ' ओमाण ' शब्दे तृतीयभागे ९० पृष्ठे गता) (गणितव्याख्या ' गणिम ' शब्दे तृतीयभागे ८२४ पृष्ठे प्रतिपादिता) (प्रतिमानव्याख्या ' पाममाण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७५ पृष्ठे गता) (क्षेत्रप्रमाणव्याख्या ' खेत्तपमाण ' शब्दे तृतीयभागे ७७० पृष्ठे गता)

से किं तं कालपमाणे ? । कालपमाणे दुविह्वे पणत्ते । तं जहा-पणमनिष्फप्पे, विभागनिष्फप्पे अ ॥ २३५ ॥ गतायमेव ॥ २३५ ॥

किं तं पणसणिष्फणो ? पणसणिष्फणे एगमम-
यट्टिईए, दुसमयट्टिईए, तिसमयट्टिईए० जाव दससमयट्टि-
ईए, असंखिज्जसमयट्टिईए । से तं पणसनिष्फणे ॥ १३६ ॥

नथरमिह प्रदेशाः कास्यस्य निर्विभागा भागाः, तैर्निष्पन्नं प्र-
देशनिष्पन्नं, तत्रैकसमयस्थितिकः परमाणुः एक-धो वा एके-
न कालप्रदेशेन निष्पन्नो, द्विसमयस्थितिकस्तु द्वाभ्याम्, एवं
यावत्सङ्ख्येयसमयस्थितिकोऽनङ्गस्यैः कालप्रदेशैर्विभक्तः, प-
रस्वयेकैर्न रूपेण पुद्गलानां स्थितिरव नास्ति, प्रमाणात्ता चे-
ह प्रदेशनिष्पन्नद्रव्यप्रमाणवद्भावनीया ॥ १३६ ॥

से किं तं विभागनिष्फणे ? विभागनिष्फणं-अणोऽणविहे
पमत्ते । तं जहा-

“ समयावलिअमुहुत्ता, दिवसअहोरत्तपक्खमासा य ।

संवच्छरजुगपलिआ, सागरओसप्पिपरिअट्टा ” ॥ १३७ ॥

विभागनिष्पन्नं तु समयाऽऽदि । तथा चाऽऽह-समयाऽऽव-
स्रियगाहा ॥ १३७ ॥ अनु० ।

जावप्रमाणम्-

से किं तं भावप्पमाणे ? भावप्पमाणे निविहे पमत्ते । तं
जहा-गुणप्पमाणे, नयप्पमाणे, संखप्पमाणे ॥ १४६ ॥

भवत भावो वस्तुनः परिणामो ज्ञानाऽऽदिर्वर्णाऽऽदिश्च, प्र-
मितिः प्रमीयते अनेन प्रमीयते स वा इति प्रमाणम्, भाव
एव प्रमाणं भावप्रमाणम् । भावसाधनपक्षे प्रमितिः वस्तु-
परिच्छेदस्तद्धेतुत्वाद्भावश्च प्रमाणाऽऽवेया । तच्च जावप्र-
माणं त्रिविधं प्रहस्यम् । तद्यथा-‘ गुणप्रमाणमित्यादि । ‘ गुणो
ज्ञानाऽऽदिः, स एव प्रमाणं गुणप्रमाणं, प्रमीयते च गुणै-
र्य, गुणाश्च गुणरूपतया प्रमीयन्तेऽतः प्रमाणात्ता ॥ १४६ ॥
अनु० । (तत्रप्रमाणस्वरूपम् ‘ णय ’ शब्दे चतुर्थभागे
१८७६ पृष्ठे उक्तम्) भेदयान सख्या, सैव प्रमाणं संख्याप्रमा-
णम् । अनु० ।

मे किं तं गुणप्पमाणे ? गुणप्पमाणे दुविहे पमत्ते । तं
जहा-जीवगुणप्पमाणे, अजीवगुणप्पमाणे य ॥

तत्र गुणप्रमाणं द्विधा-जीवगुणप्रमाणं च, अजीवगुण-
प्रमाणं च ।

तत्राऽऽप्यवक्तव्यत्वाद्जीवगुणप्रमाणमेव तावदाह-

से किं तं अजीवगुणप्पमाणे ? अजीवगुणप्पमाणे पंचविहे
पमत्ते । तं जहा-वरणगुणप्पमाणे, गंधगुणप्पमाणे, रसगु-
णप्पमाणे, फासगुणप्पमाणे, संठाणगुणप्पमाणे ।

(से किं तं अजीवगुणप्पमाणे ’ इत्यादि) एतत्सर्वमापि
पाठांस्तद्धम् ।

मे किं तं वमगुणप्पमाणे ? वरणगुणप्पमाणे पंचवि-
हे पमत्ते । तं जहा-कालवरणगुणप्पमाणे० जाव मुक्खिज्जवा
गुणप्पमाणे । से तं वरणगुणप्पमाणे । से किं तं गंध-
गुणप्पमाणे ? गंधगुणप्पमाणे दुविहे पमत्ते । तं जहा-
सुरभिगंधगुणप्पमाणे, दुरभिगंधगुणप्पमाणे य । से तं गं-
धगुणप्पमाणे । से किं तं रसगुणप्पमाणे ? रसगुण-

प्पमाणे पंचविहे पमत्ते । तं जहा-तित्तरसगुणप्पमाणे० जा-
व महुररसगुणप्पमाणे । से तं रसगुणप्पमाणे । से किं तं
फासगुणप्पमाणे ? फासगुणप्पमाणे अट्टविहे पमत्ते । तं
जहा-कक्खडफासगुणप्पमाणे० जाव लुक्खफासगुणप्पमा-
णे । से तं फासगुणप्पमाणे । से किं तं संठाणगुणप्प-
माणे ? संठाणगुणप्पमाणे पंचविहे पमत्ते । तं जहा-प-
रिमंडलसंठाणगुणप्पमाणे, वट्टसंठाणगुणप्पमाणे, तंस-
संठाणगुणप्पमाणे, चउरंसंठाणगुणप्पमाणे, आयसंठा-
णगुणप्पमाणे । से तं संठाणगुणप्पमाणे । से तं अजीव-
गुणप्पमाणे ।

(परिमंडलेति) नवरं परिमण्डलसंस्थानं वयसाऽऽदिबत्,
वृत्तमयोगोलकवत्, ऽयसं त्रिकाणं शृङ्गाटकफलवत्, चतु-
रसं समचतुष्काणम्, आयतं-दार्घ्यमिति ।

से किं तं जीवगुणप्पमाणे ? जीवगुणप्पमाणे ति विहे पम-
त्ते । तं जहा-शाणगुणप्पमाणे, दंसणगुणप्पमाणे, चरि-
त्तगुणप्पमाणे ॥

जीवस्य गुणा ज्ञानाऽऽद्यस्वरूपं प्रमाणं जीवगुणप्रमाणं, त-
च्च ज्ञानदर्शनचारित्र्यगुणभेदाद्विधा ।

से किं तं शाणगुणप्पमाणे ? शाणगुणप्पमाणे चउन्निहे
पमत्ते । तं जहा-पच्चक्खे, अणुमाणे, ओवस्से, आगमे ॥

तत्र ज्ञानरूपो यो गुणस्वरूपं प्रमाणं चतुर्विधम् । तद्यथा-प्र-
त्यक्षम्, अनुमानम्, उपमानम्, आगमः । तत्र ‘ अणु ’ व्याप्तौ
इत्यस्य धातोर्गन्तुने-ज्ञानाऽऽत्मना अर्थान् व्याप्नोतीति अणो
जीवः । ‘ अणु ’ भोजने इत्यस्य वा अर्थान् भुङ्क्ते पादयति
वा सर्वार्थानित्यदो- जीव एव । प्रतिगतम्-आश्रितमकं प्रत्य-
क्षमिति, “अन्यादयः क्रान्ताऽऽद्यर्थे द्वितायया ।” (का०रू०४३०)
इति समासः । जीवस्यार्थमाप्ताकारत्वेन यद् ज्ञानं वर्तते
तत्प्रत्यक्षमित्यर्थः, अन्ये त्वकृतं प्रति वर्तते इत्यवस्थीमा-
वसमासं विदधानि, तच्च न युज्यते, अवस्थीभावस्य नपुं-
सकलिङ्गत्वात् प्रत्यक्षशब्दस्य बिलिङ्गता न स्यात्, दृश्य-
ते चेय, प्रत्यक्षा बुद्धिः, प्रत्यक्षा बोधः, प्रत्यक्षं ज्ञानमिति दर्श-
नात्, ततो यथादर्शितस्वरूपं एवायम् । अनु० । (प्रत्य-
क्षप्रमाणम् ‘ पच्चक्ख ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरतो गतम्)
(अनुमानगुणप्रमाणस्वरूपम् ‘ अणुमाण ’ शब्दे प्रथमभागे
४०३ पृष्ठे गतम्) अयं (उप) मानप्रमाणस्वरूपानुरूपगम्
‘ ओमाण ’ शब्दे तृतीयभागे ९० पृष्ठे दर्शितम्) (आगमप्रमा-
णनिरूपणम् ‘ आगम ’ शब्दे द्वितीयभागे ५२ पृष्ठे कृतम्)
(दर्शनगुणप्रमाणम् ‘ दंसणगुणप्पमाण ’ शब्दे चतुर्थभागे २४-
२८ पृष्ठे दर्शितम्) (चरित्रगुणप्रमाणम् ‘ चरित्तगुणप्पमाण ’
शब्दे तृतीयभागे ११४७ पृष्ठे दर्शितम्) यथार्थहिम्नाऽऽदिनिवे-
कमेव शासनम् । म० ५ श० ४ उ० ।

(६) अनन्तरं वादा उक्तास्तेषां च मध्ये मुख्यवृत्त्या धर्मवाद्

एव विधेयं इति तादृश्यमुपदर्शयन्नाह-

विषयो धर्मवादस्य, तत्तत्तन्त्रव्यपेक्षया ।

पस्तुतार्थोपयोग्येव, धर्मसाधनलक्षणः ॥ १ ॥

विषयो गोचरो, धर्मसाधनप्रकरण इति योगः । कस्य ?-धर्मवा-
दस्योक्तलक्षणस्य, कथमित्याह-तस्य तस्येति बोधमायां विव-
चनम् । तस्यस्य शास्त्रस्य षाण्णस्त्याऽऽदिविशिष्टाऽपेक्षा निश्चा-
तलक्षणव्यपेक्षा, तथा यद्यदर्शनं प्राति धार्मिकं समाश्रितस्तत्तद-
पेक्षयत्यर्थः । किं यावांस्तदभ्युपगमनदर्शनार्थोऽतिधीयते ताव-
दपेक्षाऽनौ धर्मवादविषयः ? नैवमित्याह प्रस्तुतार्थो मुनश्चूपां
मोक्षार्थ एव, तत्रोपयोगः प्रयोजनभावो यस्योऽस्ति स प्रस्तुता-
र्थोपयोगी, स एव तान्योऽपि धर्मवादविषयः । कश्चास्मादित्या-
ह-धर्मस्य कर्मानुपादाननिर्जणलक्षणस्य साधनानि हतयोऽ-
हिंसाऽऽदानि, तानि लक्षणं स्वभावो यस्य स तर्थाति ॥ १ ॥

धर्मसाधनान्येवाऽऽह-

पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।

अहिंसा सत्यमस्तेयं, त्यागो मधुनवर्जनम् ॥२॥

पञ्चैतानि सत्त्वा, एतानि बह्वर्माणानि पवित्राणि पावनानि, स-
र्वसमन्तवालेषाम् । सर्वेषां धर्मसाधनानां जैनसाधनस्यैवैवशेषि-
काऽऽदीनां, धर्मचारिणां धार्मिकणाम् । कानि तानित्याह-अ-
हिंसा-प्राणव्यवहितिः । सत्यम्-व्रतम् । अस्तेयम्-अचौर्यम् ।
त्यागः-सर्वभोग्यजनम् । मधुनवर्जनम्-अब्रह्मचर्यवर्जितम् ।
सर्वसमन्तं चैव मेधम-जैनेस्तावदेतानि महाव्रतान्यतिधी-
यन्ते, भाष्येऽस्यासमन्तानुसारिभ्यश्च यमाः । यस्ते आह-“ पञ्च
यमा एव च नियमाः ” तत्र यमाः “ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मच-
र्यमभ्युपगमश्चेति ” । नियमास्तु- “ अक्रोधो गुरुशुश्रूषा, शौचमा-
हारलाघ्रम् । अग्रमादधेति । ” पाशु र्नेस्तु धर्मशब्दतत्कालि ।
यतस्त दश धर्मांसाहुः । तथ्या-

“ अहिंसा सत्यवचन-अस्तेयं चाप्यकल्पना ।

ब्रह्मचर्यं तथाऽक्रोधो, ह्यजं शौचमेव च ॥ १ ॥

संनोषो गुरुशुश्रूषा, इत्येत दश कीर्तिताः । ”

भाग र्नेस्तु धर्मशब्दोत्पत्तः यदाहुस्ते-“ पञ्च व्रतानि पञ्चो-
पग्रहानि । ” तत्र व्रतानि-यमाः । उपग्रहानि तु-नियमाः बौद्धः
पुनरतानि कुशलधर्मा उक्ताः । यदाहुस्ते-“ दश कुशलानि ” । था-

तत्र “ हिंसा स्तेन्याऽथथाकामं पैशुन्यं परुषवृत्तम् ।

मज्झिमाऽल्लापं व्यपादं ममिध्यां हृष्यपर्ययम् ॥ १ ॥

पापं कमन्ति दशधा, कायवाक्कायवैभिन्यजेतु । ”

अत्र च “ अचान्यथाकामं ” पारदार्यम्, मज्झिमाऽल्लापोऽसं-
वृत्तपण, व्यपादः परुषीमविन्यनम्, अतिध्या धनार्थादिष्वस-
न्नाप, पापग्रह इति ताव यमः । हृष्यपर्ययो मिथ्याभक्तिवेश,
परतिपर्ययाश्च दश कुशलधर्मा जयन्तीति । विदिकैस्तु ब्रह्मश-
ब्देनैतान्यभिहितानीति ॥२॥

यद्येतानि पवित्राणि ततः किमित्याह-

क खल्वेतानि युज्यन्ते, मुख्यवृत्त्या क वा न हि ।

तन्त्रे तत्तन्त्रनीत्यैव, विचार्य तत्त्वतो ब्रह्मः ॥ ३ ॥

धर्मार्यैभिः प्रमाणाऽऽदे-लक्षणं न तु युक्तिमतः ।

प्रयोजनाऽऽद्यभावेन, तथा चाऽऽह महामतिः ॥ ४ ॥

क कस्मिन्नन्त्रे इति योगः । खलुत्रांशकालङ्कारे । एतान्यनन्त-
गदिता-अहिंसाऽऽदीनि, युज्यन्ते घटन्ते, मुख्यवृत्त्याऽनुपचारेण,
क वा कस्मिन्ना तन्त्रे (न हि) नैव युज्यन्ते इत्यनुवर्तते । तस्मै
बौद्धादिभिस्तान्त्रे कथं युज्यन्ते कथं वा न युज्यन्ते इत्याह-तस्यैव
बौद्धादेस्तन्त्रस्य शास्त्रस्य नीतिरस्मादिपदार्थानां भवतासर्व-
११६

नित्यानिमित्तत्वादिका व्यवस्था तत्त-वर्तीति; तस्यैव न तु शास्त्रा-
न्तरनीत्या, एकशास्त्रोक्तप्रकाराणां ह्यहिंसाऽऽदीनामन्यशास्त्रस्या-
येनायुज्यमानतायाः स्फुटमेव प्रतीयमानत्वादिति । किमित्याह-
हिंसाश्चैवकारार्थत्वात् अद एव, एतदेवानन्तरात्तं वि-
चार्य विचारणाय, तद्यत परमार्थेन, यस्त्वन्तरविचारणे धर्म-
वादानावप्रसङ्गात् । किंचित्त्वार्थमित्याह-धर्मातिनिर्धामिके ।
उक्तविपर्ययमाह प्रमाणस्य प्रत्यक्षाऽऽह, आदिशब्दाप्रमयस्य
आत्मऽऽद-लक्षणं तदन्यदयत्तकैवक स्वरूपम् । यथा-स्वपरा-
वगासि ज्ञान प्रमाणम् । इत्यादि तुशब्दः पुनरर्थः, न नैव, युधि-
मन् उपपत्त्युपेत, विचार्यमाणमित्यतः अपः । केन हतन्याह-प्र-
योजनं फलं तदादित्यस्योपायाऽऽहः प्रयोजनाऽऽदित्तस्या-
ऽभावोऽस्मत्ता प्रयोजनाऽऽद्यभावेन, प्रमाणलक्षणविचार-
णस्य प्रये, जनाऽऽद्यभावेन हेतुनेत्यर्थः प्रयागध्यायैवम् प्रमाणा-
ऽदिलक्षणविचारणं न युक्तिमतं प्रयोजनाऽऽद्यभावात्, यद्यप्र-
योजनाऽऽदिरहितं तत्तद्विचारणकमम्, यद्यजनाऽऽदिरहितं
च प्रमाणादिलक्षणविचारणमित्यतः तत्र युक्तिमादिति । न चायम-
सिद्धो हेतुः, सिद्धमेतस्मिन्विचनप्रतिष्ठितत्वादस्य । एतदेवाह-
तथा चाऽऽह महामतिः, तथा च तस्यैव प्रकारेण निप्रयोजनत्वेन,
‘ आह’ इति, इह तत्कालापेक्षो वर्तमाननिर्देशः । कोऽस्मादित्याह-
महामतिः-अतिशयवन्प्रज्ञः सिद्धमेताऽऽचार्य इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥
एतदेवाऽऽह-

प्रसिद्धानि प्रमाणानि, व्यवहारश्च तत्कृतः ।

प्रमाणलक्षणरग्योक्तौ, ज्ञायते न प्रयोजनम् ॥ ५ ॥

प्रसिद्धानि शोकं स्वत एव रुढानि न तु प्रमाणलक्षणप्रमातृ-
वचनप्रसाधनार्थानि प्रमाणानि प्रत्यक्षाऽऽदीनि । तथा-व्यवह-
रणं व्यवहारः स्तानपानदानदहनपाचनोऽऽदिका क्रिया । चश-
ब्दः प्रसिद्धप्रसमुक्तार्थः । तत्कृतः प्रमाणप्रसाध्यः, प्रमाण-
लक्षणप्रमाणानामपि शोषालवालाऽऽदीनां तथाव्यवहारदर्श-
नान् । तदर्थेय सति प्रमाणलक्षणस्य विमवादिज्ञानं प्रमाणाम-
त्याह तत्कृतं प्रातिपादनं, ज्ञायते उपलब्धते, (न) नैव, प्रयोजन
फलम्, उपलब्धते स्मत्तु यत्रोपलब्धते तन्नास्तीत्यामप्रायः ।
इह च तास्तीति मुख्यवृत्त्या यत्तदर्थे सत्यपि यत्तु ज्ञायते नैत्यु-
क्तमाचार्येण तर्थात् यच्चनपरुषपरिहारार्थमात्रं ॥ ४ ॥

यत्तत्तावत् प्रमाणलक्षणप्रतिपादनं प्रयोजनाभाव उक्तोऽथ
तत्रोपायाज्ञावप्रतिपादनायाऽऽह-

प्रमाणेन विनिश्चित्य, तदुच्येत न वा ननु ।

अलाक्षितान् कथं युक्ता, न्यायनोऽस्य विनिश्चिनिः ॥६॥

नन्वात प्रमाणलक्षणप्रणायकमनाशङ्कतायाम्, ततश्चाऽऽह-
प्रमाणलक्षणम्, प्रमाणतः प्रमाणेन प्रत्यक्षादिना विनिश्चित्य नि-
र्णीय, तत् प्रमाणलक्षणमुच्यन्तीतिधीयते न्याया न वर्तते अन्यथा
वा ? तत्र यथायः पक्वस्तदा यत्तत्प्रमाणलक्षणनिश्चयक प्रमा-
णं तल्लक्षणता निश्चितमतिश्चितं वा स्यात् ? यदि निश्चितं त-
त्तदा किं तस्यैवाधिकृतप्रमाणन, प्रमाणान्तरेण वा तत्र यदि तेनैव
तदेतरेतयाऽऽश्रयः । तथाहि-प्रमाणात्तल्लक्षणनिश्चयः, तल्लक्षण-
निश्चये च तत्प्रमाणमित्यतः यावत् तल्लक्षणं न निश्चितं न तावत्
प्रमाणस्य प्रमाणत्व, यावच्च न प्रमाणस्य प्रामाण्यं न तद्विलक्ष-
णनिश्चय इति । नापि प्रमाणान्तरेण तल्लक्षणनिश्चयः, अनवस्था-
पत्तेः, तथाहि-यत्तत्प्रमाणान्तरं तन्निश्चिततल्लक्षणम्, अन्यथा
वा ? अन्यथा बह्वर्माणदोषापत्तेः नाऽपि निश्चितलक्षण, यत्त-

स्तलक्षणनिश्चयः किं तेनैव, उताभ्येन? यदि तेनैव, तदा पूर्वधादि-
तरेतराऽऽश्रयः । अथ प्रमाणान्तरेण, तदा तदपि निश्चितलक्षणम्,
अन्यथा अन्यतवस्था । न न निश्चितलक्षणमिति पक्वम् । नाप्यनि-
श्चितलक्षणमिति वाच्यम् । यत आह—अलक्षितानिर्णयानिल-
क्षणात्प्रमाणलक्षणनिश्चायकात्प्रमाणान् । कथं केन प्रकारेण, न
कथञ्चिदित्यर्थः । युक्ता सद्गता, न्यायतो नीत्याऽऽय प्रमाण-
लक्षणस्य, विनिश्चितनिर्णयः । अयमभिप्रायः—निश्चितलक्ष-
णेन प्रमाणेन विनिश्चित्य प्रमाणलक्षणं वक्तव्यं भवतीति
न्यायः । न च विकीर्णितं प्रमाणव्युत्पादकशास्त्रं विना प्र-
माणलक्षणविनिश्चायकप्रमाणस्य लक्षणनिश्चयः, नतश्चा-
निश्चितलक्षणमेव नोदत्यलक्षितान् प्रमाणान् युक्ता तल्लक्ष-
णविनिश्चितिर्गतिः ॥ ६ ॥

अथानिश्चितलक्षणार्थं प्रमाणान्प्रमाणलक्षणनिश्चिति-
र्भावोपपत्तिरस्यामाशङ्क्यामाह—

मत्यां चास्यां तदुक्त्या किं, तद्विपर्ययनिश्चिते ।

तत एवाविनिश्चित्य, तस्यां क्रिद्व्यान्ध्यमेव हि ॥ ७ ॥

मत्यां भवत्यां, चशब्दः पुनरर्थः । अस्यामन्तर्गतायाम्, अ-
निर्णयलक्षणान्प्रमाणान्प्रमाणलक्षणनिश्चितौ तदुक्त्या प्रमा-
णलक्षणप्रतिपादनेन किं? न किञ्चिदप्रयोजनमित्यर्थः । कुत इ-
त्याह—तद्वत्प्रमाणलक्षणवर्द्धयमाननिश्चिते प्रमेयपरिच्छेदान् ।
यथाहि—अनिर्णयलक्षणनापि प्रमाणेन प्रमाणलक्षणं निर्धा-
यते, एवं विकीर्णितलक्षणेन प्रमाणेन प्रमेयस्याऽपि निश्चिति-
प्रसङ्गाद्यर्थे प्रमाणलक्षणप्रणयनमिति भावः । तदेवं प्रमाणेन
विनिश्चित्य तदुच्येतेति पक्षो निराकृतः । अथानिश्चित्यान्तप-
क्षस्य कृपणायाऽऽह—तत एवेति, यत एव प्रमाणनिश्चि-
त्यैव प्रमाणलक्षणप्रतिपादनमुक्त्युक्त्या मोहकं वर्तते तत
एवाविनिश्चित्य प्रमाणेन विनिर्णयितुं तदुक्तिः प्रमाणलक्षणप्र-
तिपादनम् । किमन्याह—धिया वृत्तेर्गन्धमन्त्रत्वं समोहो
ध्यान्त्ये तदेव वर्तते, प्रमाणलक्षणप्रतिपादीयतुमुदत्तव, नि-
ष्फलाऽऽयामनिश्चयश्चान्तस्या इति भावना । हिशब्दो य-
स्मादर्थः । तस्याश्चात्तराद्योक्तं तस्मादित्यनेन संबन्ध इति ॥ ७ ॥

एवं प्रमाणलक्षणविचारस्य निप्रयोजनतामनुपायतो चोप-
दश्योपसंहारतः प्रक्रान्ता धर्मवादस्यैव विधेयतां

दर्शयन्नाह—

तस्माद्यथादितं वस्तु, विचार्य गणवर्जितः ।

धर्माधिभिः प्रयत्नेन, तत इष्टार्थमिद्वितः ॥ ८ ॥

यस्मात्प्रमाणऽऽदिलक्षणविचारः प्रयोजनाऽऽदिविहितस्त-
स्मात्तार्थयथादितं पृथोक्तवस्तुनोऽनितवृत्तं क खत्वतानि शु-
ज्यस्त इत्यादिरूपं, वस्तु धर्मनाथनस्वरूपमर्थज्ञानं, विचार्य
प्रिवेचनीयं किंचिदर्थः कतिप्याह—गणवर्जितः स्वदर्शनपक्ष-
पातर्हितः उपलक्षण-वाचना स्य परदर्शनं पर्याययुक्तं न्यायि-
दृश्यम् । धर्माधिभिर्धर्मप्रयोजनमिति, तदर्थं वस्तु चस्वन्तरमपि
प्रिवारणीयं स्यादिति विशेषण क्लृप्तम् । कथम्? प्रयत्नेनाऽऽ-
रंभेन । किमन्येवमित्याह ततो धर्मसाधनविषयविचारतः, इ-
ष्टार्थमिद्वितः धर्मलक्षणवाञ्छितार्थप्राप्तः कारणादिति ॥ ८ ॥

हा० १३ अष्ट० ।
(१०) प्रमाणसंख्या । एवं प्रमाणस्य स्वरूपं प्रतिपाद्य
संख्यासमाख्यान्ति—

तद्विमेदम्—प्रत्यक्षं पराक्षं, चेति ॥ १ ॥

रक्ता० २ पार० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्या ' पञ्चकल ' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे गता)

से किं तं पमाणे? पमाणे चउविहे पणत्ते । तं जहा—पञ्च-
कले, अणुमाणे, आवमे, आगमे जहा अणुभोगदारे तहा
णयव्वं पमाणं० जाव तेण परं णो अत्ताऽऽगमे, णो अ-
णंतरागमे, परंपरागमे । ५० ५ श० ४ उ० ।

तनु कथमेतद् द्वैतमुपपद्यते? यावता प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमि-
ति चार्वाकोऽवाचत् अयं तु प्रत्यक्षानुमानाऽऽगमोपमानार्था-
परमावसंभवेति ह्यप्रानिमस्वमात्राव भूयसां भेदात् प्रमाण-
स्य प्राबुः, तत्कथमेतत्?, इति चेत् । उच्यते—समर्थयिष्यमा-
णप्रमाणभावितानुमानेन तावच्चार्वाकस्तिरस्कृणीयः ।

अपरं तु सम्भवप्रमाणभावनामत्रैवान्तर्भावेन बाध-
नीयाः । तत्राऽनुमानागमो परेक्षप्रकाराख्य व्याख्या-
स्यन्तः उपमानं तु नैयायिकमते तावत् कश्चिदप्येव्यः प्र-
भुणा प्रेयसां चक्रे गवयमानयेति । न गवयशब्दवाच्यार्थ-
मजानानः कश्चन वनेचरं पुरुषमप्राप्तीन् कीदृश गवय
इति? न प्राऽऽह—यादृश गांस्तदृश गवय इति । तत-

स्तस्य प्रेयपुरुषस्यागगयानी प्राप्तस्याऽऽप्तातिदेशवाक्यार्थ-
स्मरणसहकारि गांसदृशगवयपिगदृशानम् 'अयं न गवयश-
ब्दवाच्योऽर्थः' इति प्रतिपत्तिः फलरूपामुत्पादयत्प्रमाणमि-
ति । मीमांसकमते तु यत् प्रतिपत्ता गौरुपलब्धो न गव-
यो, न वाऽतिदेशवाक्यं ' गांसव गवयः ' इति धृतं, तस्य
विकटाटवीपर्यटनलम्पटस्य गवयदर्शनं प्रथमं समुपलभं स-
ति यत् परेक्षे गांव सादृश्यज्ञानमुन्मज्जति—' अनेन सदृशः
स गौः ' इति, ' तस्य गान्तेन सादृश्यम् ' इति वा तदु-
पमानम् "तस्माद्यत् स्मर्यत तस्या—सादृश्येन विशेषितम् ।
प्रमेयमुपमानस्य, सादृश्यं वा तद्विशितम् ॥ १ ॥ " इति व-
चनादिति । तदुच्यते—एतच्च परेक्षे रूपायां प्रत्यभिज्ञाया-
मेवान्तर्भावयिष्यते । अर्थापत्तिरपि—' प्रमाणपदकविज्ञातो,
यथाऽर्थोऽनन्यथाभवत् । अदृष्टं कलंघेद्वयं, साऽर्थोप-
तिरुदाहृता ॥ १ ॥ " इत्येवंलक्षणाऽनुमानान्तर्गतैव । त-

थाहि—अर्थापरगुण्यावकोऽर्थोऽन्यथाऽनुपपद्यमानत्वेनानवग-
तः, अवगतो वा दृष्टार्थारकलरानामितं स्यात्? ।
न तावदवगतः, अतिप्रसङ्गात् । अथावगतः, तर्ह्यन्यथाऽ-
नुपपद्यमानत्वावगमोऽर्थोपलब्धेयः प्रमाणान्तगाह्यः । प्राच्यप्र-
कारं परम्पराऽऽश्रयः । तथाहि—अन्यथाऽनुपपद्यमानत्वेन
प्रतिपक्षार्थार्थापत्तिप्रवृत्तिः, तत्प्रवृत्तेश्चाभ्यास्यऽनुपप-
द्यमानत्वप्रतिपत्तिर्गतिः । प्रमाणान्तं तु भूयोदर्शने, विपक्षे-
ऽनुपलम्भो वा? भूयोदर्शितमपि साध्यधर्मिणि, दृष्टान्त-
धर्मिणि वा? यदि साध्यधर्मिणि, तदा भूयोदर्शनेनैव
साध्यस्याऽपि प्रतिपक्षत्वादार्थापत्तेर्वैयर्थ्यम् । अथ दृष्टान्तध-
र्मिणि, तर्हि तत्र प्रवृत्तं भूयोदर्शने साध्यधर्मिण्यन्य-
थाऽनुपपद्यमानत्वं निश्चाययति, तत्रैव वा? । तत्रोत्तरः प-
क्षोऽनन, न खलु दृष्टान्तधर्मिणि निश्चितान्यथाऽनुपपद्य-
मानत्वंऽर्थः साध्यधर्मिणि तथात्वेनानिश्चितः स्वसाध्यं ग-
मयति, अतिप्रसङ्गात् । प्रथमपक्षे तु लिङ्गाश्रययुः साधका-
र्थयामेदाभावः । विपक्षेऽनुपलम्भान् तद्वगम इति चेत् । न-

न्यसावनुपलम्भमात्ररूपोऽनिश्चितो, निश्चितो वा तदव-
गमयन्? । प्रथमपक्षे, तन्पुत्रत्वाऽऽदेरपि गमकत्वाऽऽपत्तिः ।
निश्चितश्चेत्, तर्ह्यनुमानमेवार्थापरपक्षा, निश्चितान्यथाऽ-

नुपपत्तेरनुमानरूपत्वात् । न च सपक्षसदभावसद्भाव-
कृताऽनुमानार्थापत्त्यभेदः, पक्षधर्मतासहितादनुमानास्त-
द्रहितस्य प्रमाणान्तरत्वनुपपत्त्यात् । न च पक्षधर्मत्वव-
न्ध्यमनुमानमेव नास्तीति वाच्यम्-“ पित्रोश्च ब्राह्मणत्वे
न, पुत्रब्राह्मणताऽनुमा । सर्वलोकप्रसिद्धा न, पक्षधर्ममपे-
क्षते ॥१॥ ” इति भट्टेन स्वयमेवाभिधानात् । रत्ना० २ परि० ।
भगवतीपञ्चमशतके चत्वारि प्रमाणान्युक्तानि, ग्लावतारि-
कायां तु छे कथम् ? इति प्रश्ने उत्तरम्-ग्लावतारिकायां तु
पराक्षप्रमाणेऽनुमानोपमानाऽगमलक्षणप्रमाणत्रयस्यान्तर्भा-
वविवक्षया प्रमाणद्वयमुक्तमस्तीति बाध्यम् ॥१२॥ ही० २ प्रका० ।

प्रत्यक्षानन्तरं परीक्षां लक्षयन्ति-

अस्पष्टं परीक्षम् ॥ १ ॥

पाकान्नवितम्पट्वाभावाज्जिष्णु यन् प्रमाणं तत्परीक्षां
लक्षयितव्यम् ।

अथेतत् प्रकाशतः प्रकटयन्ति-

स्मरणप्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानागमभेदतत्पञ्चप्रकारम् ॥२॥

स्पष्टम् ॥ २ ॥ रत्ना० ३ परि० । सम्म० । मन्त्र० ।

(११) प्रमाणफलम्-एवं प्रमाणस्य लक्षणसंख्याविषयाना
ख्याय फलं स्फुटयन्ति-

यत्प्रमाणेन साध्यते तदस्य फलम् ॥ १ ॥

यद् वक्ष्यमाणमज्ञाननिवृत्त्यादिकं प्रत्यक्षाऽऽदिना प्रमाणेन
साधकतमेन साध्यते तदस्य प्रमाणस्य फलमवगन्तव्यम् ॥१॥

अथेतत्प्रकारतो दर्शयन्ति-

तद् द्विविधम् आनन्तर्येण, पारम्पर्येण च ॥ २ ॥

तत्राऽऽद्यभेदमादर्शयन्ति -

तत्राऽऽनन्तर्येण सर्वप्रमाणानामज्ञाननिवृत्तिः फलम् ॥३॥

अज्ञानस्य विपर्ययाऽऽनिवृत्तिः प्रध्वंसः स्वपरव्यवसिति-
रूपा फलं बाध्यम् ॥ ३ ॥

अथापरप्रकारं प्रकाशयन्ति-

पारम्पर्येण केवलज्ञानस्य तावत्फलमोदासीन्यम् ॥ ४ ॥

आदासीन्यं साक्षात्समस्तार्थानुभवंऽपि हानोपादाने-
च्छाविग्रहान्माध्यस्थ्यमुक्त्यर्थः । कुत इति चेत् । उच्यते-
सिद्धप्रयोजनत्वात् केवलानां सर्वत्रादासीन्यमेव भवति,
हेयस्य संसारतत्कारणस्य हानादुपादयस्य मोक्षतत्कारण-
स्यापादानात् सिद्धप्रयोजनत्वं नासिद्धं भगवताम् ॥ ४ ॥

अथ केवलव्यतिरिक्तप्रमाणानां परम्पराफलं प्रकटयन्ति-

शेषप्रमाणानां पुनरुपादानहानोपेक्षाबुद्ध्यः ॥ ५ ॥

पारम्पर्येण फलमिति संबन्धनीयम् । तत् उपादयं कुक्कुमका-
मिनीकर्पूराऽदायर्थं ग्रहणबुद्धिः हेय-हिममकराङ्गाऽऽदौ प-
रित्यागबुद्धिः, उपेक्षायां धर्मान्ध्याप्रसाधकत्वेनोपादानहाना-
मर्गे जरचृणादौ वस्तुन्युपेक्षाबुद्धिः पारम्पर्येण फलमिति ॥५॥
प्रमाणात्फलस्य भेदाभेदकान्तर्वादिनां योगसंगताभिराक-
र्तुं स्वमतं च व्यवस्थापयितुं प्रमाणयन्ति-

तत्प्रमाणतः स्याद् भिन्नमभिन्नं च प्रमाणफलत्वान्य-
थाऽनुपपत्तेः ॥ ६ ॥

तदिति प्रकृतं फलं परामृश्यते ॥ ६ ॥

अथात्राऽऽशङ्क्य व्यभिचारमपसारयन्ति-

उपादानबुद्ध्यादिना प्रमाणाद्विभेन व्यवहितफलेन हेतो-
र्व्यभिचार इति न विभावनीयम् ॥ ७ ॥

प्रमाणफलं च भविष्यति, प्रमाणात् सर्वथा भिन्नं च भ-
विष्यति, यथापादानबुद्ध्यादिकमिति न परादर्शनीयं यौगै-
रित्यर्थः ॥ ७ ॥

अत्र हेतुः -

तस्यैकप्रमातृतादात्म्येन प्रमाणादभेदव्यवस्थितेः ॥८॥

एकप्रमातृतादात्म्यमपि कुतः सिद्धमित्याशङ्क्याऽऽह-

प्रमाणतया परिणतस्यैवाऽऽत्मनः फलतया परिणतिर-
तीतेः ॥ ६ ॥

यस्यैवाऽऽत्मनः प्रमाणाऽऽकारं परिणतिप्लव्यैव फलरू-
पतया परिणाम इत्येकप्रमात्रादयथा प्रमाणफलयोगभेदः ॥६॥

एतद्वै भावयन्ति-

यः प्रमिमीते स एवोपादत्ते परित्यजन्युपेक्षते चेति सर्व-
संव्यवहारिभिस्सखलितमनुभवान् ॥ १० ॥

न खल्वन्यः प्रमाता प्रमाणपर्यायतया परिणमतेऽव्यव-
पादानहानोपेक्षाबुद्धिपर्यायत्वभावतयेति कस्याऽपि सत्त्वं-
साऽनुभवः समस्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

यथाकार्थानिभ्युपगमे दूषणमाहुः-

इतरथा स्वपरयोः प्रमाणफलव्यवस्थाविम्वः प्रमज्जयेत् ॥११॥

इतरथेत्येकस्यैव प्रमातुः प्रमाणफलतादात्म्यान्तर्हीकारे हेम
प्रमाणफलं स्वकीयं, हेम च परकीयं इति नैयत्यं न स्यादिति
भावः । तदाद्वयमुपादानादौ व्यवहिते फले प्रमाणादभेदस्या-
ऽपि प्रसिद्धेन तेन प्रकृतहेतोर्व्यभिचार इति सिद्धम् ॥ ११ ॥

अथ व्यभिचारान्तरं पराकुर्वन्ति-

अज्ञाननिवृत्तिस्वरूपेण प्रमाणाद्विभेन साक्षात्फलेन
साधनस्यानिकान्त इति नाऽऽशङ्कनीयम् ॥ १२ ॥

प्रमाणफलं च स्यात्, प्रमाणात् सर्वथाऽप्याभिन्नं च स्याद्य-
थाऽज्ञाननिवृत्तिरित्यनयेनैकान्तिकत्वं प्रमाणफलत्वान्यथा-
ऽनुपपत्तेर्हेतोरिति न शङ्कनीयं शाक्यैः ॥ १२ ॥

कुत इत्याह-

कथञ्चित्तस्याऽपि प्रमाणाद्वेदेन व्यवस्थानात् ॥ १३ ॥

कथञ्चिदिति वक्ष्यमाणेन प्रकारेण ॥ १३ ॥

तमेव प्रकारं प्रकाशयन्ति-

साध्यसाधनभावेन प्रमाणफलयोः प्रतीयमानत्वात् ॥१४॥

यं हि साध्यसाधनभावेन प्रतीयते । ते परस्परं सिध्यते,
यथा कुटार्गच्छिदं, साध्यसाधनभावेन प्रतीयते च प्रमाणाऽ-
ज्ञाननिवृत्त्याव्यफले ॥ १४ ॥

अस्यैव हेतोरसिद्धतां परिजिहीर्षवः प्रमाणस्य साधनतां
तावन्ममर्थयन्ते-

प्रमाणं हि करणाऽऽख्यं साधनं, स्वपरव्यवसितौ साध-
कतमत्वात् ॥ १५ ॥

यत् खलु क्रियायां साधकतमं, तत्करणाऽऽख्यं साधनं, यथा
परश्वधः, साधकतमं च स्वपरव्यवसितौ प्रमाणमिति ॥१५॥

अथ फलस्य साध्यत्वं समर्थयन्ते-

स्वपरव्यवमिति क्रियारूपाऽज्ञाननिवृत्त्याख्यं फलं तु सा-
ध्यं प्रमाणाभिप्रायत्वात् ॥ १६ ॥

यत्प्रमाणनिष्पाद्यं, तन्साध्यम्, यथोपादानबुद्ध्यादिकं, प्रमाण-
निष्पाद्यं च प्रकृतं फलमिति । तत्र प्रमाणादेकान्तेन फलस्या-
भेदः साधीयान् । सर्वथा तादात्म्यं हि प्रमाणफलयोर्न व्यव-
स्था, तद्भावविरोधात् । न हि सारूप्यमस्य प्रमाणम्, अधिग-
तिः फलमिति सर्वथा तादात्म्यं सिध्यति, अतिप्रसङ्गः । ननु
प्रमाणस्यासारूप्यव्यावृत्तिः सारूप्यम्, अनधिगतिव्यावृत्ति-
रधिगतिरिति व्यावृत्तिभेदादेकस्याऽपि प्रमाणफलव्यवस्थे-
ति चेत् । नैवम् । स्वभावभेदमन्तरंगान्यव्यावृत्तिभेदस्याप्य-
नुपपत्तेः । कथं च प्रमाणस्याप्रमाणाफलव्यावृत्त्या प्रमाण-
फलव्यवस्था च प्रमाणान्तरफलान्तरव्यावृत्त्या अप्रमाणत्वस्या-
ऽफलत्वस्य च व्यवस्था न स्यात् ? इति ॥ १६ ॥

अथ प्रसङ्गतः कर्तुरपि सकाशात्प्रस्तुतफलस्य
भेदं समर्थयन्ते-

प्रमातुरपि स्वपरव्यवसितिक्रियायाः कथञ्चिद् भेदः ॥ १७ ॥

कर्तुर्गन्तव्यः किं पुनः प्रमाणादित्यपिशब्दार्थः ॥ १७ ॥

अत्र हेतुमाहुः-

कर्तृक्रिययोः साध्यसाधकभावेनोपलम्भात् ॥ १८ ॥

ये साध्यसाधकभावेनोपलभ्यन्ते, ते भिन्ने, यथा देवदत्तदा-
रुच्छिदिक्रिये, साध्यसाधकभावेनोपलभ्यन्ते च प्रमातृस्वपर-
व्यवसितिलक्षणक्रिये ॥ १८ ॥

एतज्ज्ञेयमिदं प्रतिपद्यन्ति-

कर्त्ता हि साधकः, स्वतन्त्रत्वात्; क्रिया तु साध्या, कर्तृ-
निर्वर्त्यत्वात् ॥ १९ ॥

स्वमात्मा तन्त्रं प्रधानमस्येति स्वतन्त्रस्वभावत्वात् तस्मा-
त् । यः क्रियायां स्वतन्त्रः स साधको, यथा दारुच्छिदायां
ब्रह्मणः, स्वतन्त्रश्च स्वपरव्यवसितिक्रियायां प्रमातेति । स्व-
तन्त्रत्वं कर्तुं कुतः सिद्धम् ? इति चेत् । क्रियाभिप्रायपर-
यन्ततया प्राधान्येन विवर्जितत्वात् । स्वपरव्यवसितिलक्ष-
णा क्रिया पुनः साध्या, कर्तृनिर्वर्त्यत्वात्, या कर्तृनिर्वर्त्या
क्रिया, सा साध्यतियवदागम्या, यथा सम्प्रतिपन्ना,
तथा च स्वपरव्यवसितिक्रियेति । तदेवं कर्तृक्रिययोः सा-
ध्यसाधकभावेन प्रतीयमानत्वादुपपन्नं कथञ्चिद्भेदः ॥ १९ ॥

एतमेवार्थं द्रष्टव्यम्-

न च क्रिया क्रियावतः सकाशादभिन्नैव, भिन्नैव वा,
प्रतिनियतक्रियाक्रियावद्भावमङ्गप्रसङ्गात् ॥ २० ॥

अभिन्नैवत्यनेन सांगतस्वीकृतमभेदकान्तं, भिन्नैवत्यनेन तु
वैशेषिकाऽऽभिमतं भेदकान्तं प्रतिक्षिपन्ति-क्रियायाः क्रि-
यावत एकान्तेनाभेदं हि क्रियावत्साधकमेव ताविकं स्यात्, न
तु द्वयम्, अभेदप्रतिभाविरोधात् । एकान्तभेदं तु क्रिया-
क्रियावताविवक्षितपदार्थस्थैवेयं क्रियेति संबन्धावधारणं
न स्यात् । भेदाविशेषादशेषवस्तूनामप्यसौ किं न भवेत् ?
न च समवायोऽत्र नियामकतया बहू शुक्रः, तस्याऽपि

व्यापकत्वेन तन्नियामकतायामपर्याप्तत्वात् । तस्माद्भेदा-
भेदकान्तपक्षयोः प्रतिनियतक्रियावद्भावमङ्गप्रसङ्गः सु-
व्यक्त इति कथञ्चिद्विषयभूतैव क्रिया क्रियावतः सकाशा-
दङ्गीकर्तुमुचिता ॥ २० ॥

कश्चिदाह-कल्पनाशिल्पनिर्मिता सर्वाऽपि प्रमाणफलव्यव-
हतिरिति विफल एवायं प्रमाणकलाऽऽलम्बनः स्याद्भाविनां
भेदाभेदप्रतिष्ठापकम् इति तन्मतमिदानीमपाकुर्वन्ति-

मंतृत्या प्रमाणफलव्यवहार इत्यप्रामाणिकप्रलापाः, पर-
मार्थतः स्वाभिमतसिद्धिविरोधात् ॥ २१ ॥

अयमर्थः-सांवृतप्रमाणफलव्यवहारवादिनाऽपि सांवृतत्वं
प्रमाणफलयोः परमार्थवृत्त्या तावदप्रवृत्त्यम् । तच्चाऽसौ
प्रमाणादभिमत्यनेन, अप्रमाणाद्भावेन तावदप्रमाणात्, तस्या-
किञ्चिन्करत्वात् । अथ प्रमाणात् । तत्र । यतः सांवृतत्वप्रा-
प्तकं प्रमाणं सांवृतम्, असांवृतं वा स्यात् ? यदि सांवृतम् ।
कथं तस्मादपारमार्थिकान्तरमार्थिकस्य सकलप्रमाणव्यवहा-
रसांवृतत्वस्य सिद्धिः ? तथा च पारमार्थिक एव समस्तो-
ऽपि प्रमाणफलव्यवहारः प्राप्तः । अथ प्रमाणफलसांवृ-
तत्वप्राप्तकं प्रमाणं स्वयमसांवृतमिष्यते, तर्हि क्षीणा स-
कलप्रमाणफलव्यवहारसांवृतत्वप्रतिज्ञा, अनन्तैव व्यभिचा-
रात् । तदेवं सांवृतसकलप्रमाणफलव्यवहारवादिनां व्यक्तं
एव परमार्थतः स्वाभिमतसिद्धिविरोध इति ॥ २१ ॥

प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्ति-

ततः पारमार्थिक एव प्रमाणफलव्यवहारः सकलपुरुषा-
र्थमिद्विहेतुः स्वीकृतव्यः ॥ २२ ॥ रत्ना० ६ परि० । म्या० ।

(१२) इदानीं ये प्रमाणादेकान्तेनाभिन्नं प्रमाणफलमाहुः, ये
च बाह्यार्थप्रीतलेपेण ज्ञानाद्वैतमेवास्तीति ब्रुवन्तः, तन्मतस्य
विचार्यमाणत्वे विशगरुतामाहुः-

न तुल्यकालः फलहेतुभावो, हेतौ विलीने न फलस्य भावः ।
न भविद्वैतपथेऽर्थमात्रं-द्विलूनशीर्षं सुगतेन्द्रजालम् ॥ १६ ॥

वाङ्माहः किल प्रमाणात्तत्फलमेकान्तनाऽभिन्नं मन्यन्ते । तथा
च तात्त्विकान्तः-“ उभयत्र तदेव ज्ञानं प्रमाणफलमधिगमरू-
पत्वात् । ” अस्य व्याख्या-(उभयत्रोतं) प्रत्यक्षेऽनुमाने च,
तदेव ज्ञानं प्रत्यक्षाऽनुमानलक्षणं फलं कार्यम् । कुतः ? अधि-
गमरूपत्वादिति परिच्छेदरूपत्वात् । तथाहि परिच्छेदरू-
पमेव ज्ञानमुपपद्यते । न च परिच्छेदाद्वैतस्य ज्ञानफलम्,
अभिज्ञाऽधिकरणत्वात् । इति सर्वथा न प्रत्यक्षानुमानाभ्यां
भिन्नं फलमस्तीति । एतच्च न समीचीनम् । यतो यद्यस्माद-
कान्तनाऽभिन्नं, तनेन सहैवाप्यद्यते, यथा घटेन घटत्वम् ।
तैश्च प्रमाणफलयोः कार्यकारणभावोऽभ्युपगम्यते प्रमाणं
कारणं, फलं कार्यमिति । स चैकान्ताऽभेदो न घटते । न हि
युगपदुपपद्यमानयोस्तयोः स्वयन्तरंगोविपाणयोर्विव कार्यका-
रणभावो युक्तः नियतप्राक्कालभाविन्याकारणस्य, नियतान्त-
रकालभाविन्याकार्यस्य । एतदेवाह-“ न तुल्यकालः फल-
हेतुभावः ” इति । फलं कार्यं, हेतुः कारणम्, तयोर्भावः
स्वरूपं, कार्यकारणभावः स तुल्यकालः समानकालो न
युज्यत इत्यर्थः । अथ क्षणान्तर्गतत्वात्तयोः क्रमभावित्वं
भविष्यतीत्याशङ्क्याह-“ हेतौ विलीने न फलस्य भावः ”

इति । हेतौ कारणे प्रमाणलक्षणे विलीने क्षणिकत्वादुत्प-
त्त्यनन्तरमेव निरन्तरं विनष्टं फलस्य प्रमाणकार्यस्य न
भावः सत्ता, निर्मूलत्वात् । विद्यमानं हि फलहेतावस्थेव
फलमिति प्रतीयते, नान्यथा, अतिप्रसङ्गात् । किं च-हेतुफल-
भावः संबन्धः, स च द्विष्ट एव स्यात् । न चाऽनयोः क्षण-
िकदीक्षितो भवान् संबन्धं क्षमन् । ततः कथमयं हेतुग-
तं फलमिति प्रतिनियता प्रतीतिः, एकस्य ग्रहणेऽन्य-
स्याग्रहणे तदसम्भवात् ? " द्विष्टसंबन्धमोक्षित-नैकरूपप्र-
वेदनान् । द्वयोः स्वरूपग्रहणे, सति संबन्धवेदनम् ॥ १ ॥ "
इति वचनात् । यद्यपि धर्मोत्तरेण " अर्थसारूप्यमस्य प्र-
माणं तदवशादर्थप्रतीतिमिदं " इति न्यायविद्वद्भूतं वि-
वृण्वता भणितम्- " नीलनिर्भासं हि विज्ञानं, यतः तस्मा-
द्वीलस्य प्रतीतिर्यस्यीयते । येभ्यो हि चक्षुर्गादभ्यो ज्ञान-
मुत्पद्यते, न तद्वशात् तत् ज्ञानं नीलस्य संबन्धं शक्यतेऽ-
वस्थापयितुं, नीलसदृशं त्वनुभूयमानं नीलस्य संबन्धमव-
स्थाप्यते । न चाऽत्र जन्यजनकभावनिबन्धनः साध्यसाधन
भावो, येनैकस्मिन् वस्तुनि विरोधः स्यात्, अपि तु व्यव-
स्थाप्यव्यवस्थापकभावेन, तत एकस्य वस्तुतः किञ्चिद्-
धं प्रमाणं किञ्चित्प्रमाणफलं न विरुध्यते, व्यवस्थापनेह
तर्हि सारूप्यं तस्य ज्ञानस्य व्यवस्थाप्यं च नीलसंबन्धनरू-
पम् " इत्यादि । तदप्यस्वयम्, एकस्य निश्चयस्य ज्ञानलक्ष-
णस्य व्यवस्थाप्यव्यवस्थापकत्वलक्षणस्य भाववृत्त्यायागात्,
व्यवस्थाप्यव्यवस्थापकभावस्याऽपि च संबन्धत्वेन द्वि-
ष्टत्वादेकस्मिन् सम्भवात् । किं च-अर्थसारूप्यमर्थोऽऽ-
कारता । तच्च निश्चयरूपमनिश्चयरूपं वा ? निश्चयरूपं चे-
त्तदेव व्यवस्थापकमस्तु किमुभयकालिनया ? अनिश्चयं चे-
त्, स्वयमन्वयस्थितं कथं नीलाऽऽदिनैवदन्त्यवस्थापने स-
मर्थम् ? अपि च-केयमर्थोऽकारता ? किमर्थग्रहणपरिणामः,
आहोस्वदर्थः, कारणान्तरम् ? नाऽऽद्य, सिद्धसाधनान् । द्वि-
तीयस्तु ज्ञानस्य प्रमयाऽकारानुकरणान् जडत्वापत्त्यादिदो-
षाऽऽघातः । तत्र प्रमाणहेतुत्वेन फलस्याभेदः सार्थायान् ।
सर्वथा तादात्म्ये हि प्रमाणफलयोर्न व्यवस्था, तद्भाववि-
रोधात् । न हि सारूप्यमस्य प्रमाणमधिगतः फलमिति
सर्वथा तादात्म्ये विद्वद्यति, अतिप्रसङ्गात् । ननु प्रमाण-
स्यासारूप्यव्यावृत्तिः, सारूप्यम्, अनधिगतव्यावृत्तिरधिग-
तिरिति व्यावृत्तिभेदादिकस्याऽपि प्रमाणफलव्यवस्थिति चेत् ।
नैवम् । स्वभावभेदमन्तरंगाऽन्यव्यावृत्तिभेदस्याप्यनुपपत्तेः । क-
थं च प्रमाणस्य फलस्य चाऽप्रमाणफलव्यावृत्त्याऽप्रमाण-
फलव्यवस्थावत् प्रमाणान्तरफलान्तरव्यावृत्त्याऽप्यप्रमाण-
त्वस्याऽफलत्वस्य च व्यवस्था न स्यात्, विजातीयविच-
सजातीयोदपि व्यावृत्तत्वाजस्तुनः ? । तस्मात्प्रमाणान्
फलं कर्थाद्भेदमर्थवृत्त्यं, साध्यसाधनभावेन प्रतीयमान-
त्वात् । ये हि साध्यसाधनभावेन प्रतीयते ते परस्परं मि-
थ्येति, यथा-कुडारच्छिद्राद्विषे इति । एवं यौगाभिप्रेतः
प्रमाणाफलस्यैकान्तभेदोऽपि निराकर्तव्यः, तस्यैकप्रमातृ-
तादात्म्येन प्रमाणान् कर्थाद्भेदव्यवस्थितः, प्रमाणतया
परिणतस्यैवाऽत्मनः फलतया परिणतिप्रतीतिः, यः प्रमिर्माने
स एवापादते, परित्यक्त्युपेक्षते चेति सर्वव्यवहारीभिर-
स्खलितमनभवात्, इतरथा स्वपरयोः प्रमाणफलव्यवस्था-
विप्लवः प्रसज्यते इत्यलम् ।

अथवा पूर्वार्द्धमिदमन्यथा व्याख्येयम्-सौगताः किलेत्थं
प्रमाणयन्ति-सर्वे सन् क्षणिके, यतः सर्वे तावत् घटाऽऽदिकं
वस्तु मुद्गराऽऽदिमस्त्रिधौ नाशं गच्छदृश्यते । तत्र येन स्व-
रूपेणाऽन्यावस्थायां घटाऽऽदिकं विनश्यति तत्रैव स्वरूप-
मुत्पन्नमात्रस्य विद्यते तदानीमुत्पादानन्तरमेव तेन विनष्ट-
व्यमिति व्यक्रमस्य क्षणिकत्वम् । स्या० । सम्म० । स्था० ।
समस्तनयविरयीकृतानकान्तरवस्तुप्राप्तकालेन प्रकृष्टं मानं
प्रमाणम् । इतराण्यव्यपेक्षस्योपपत्तिरिति नये, सम्म० ।
काण्ड । भक्रपानाभ्यवहारोपध्यादेर्नोपजने, स० १२ अङ्ग ।
मानमार्तिकस्येत्यर्थे, ध० ३ अधे० । प० व० । पञ्चा० ।
" प्रमाणादिति चउल्लङ्घ्यम् । " प० व० १ द्वार । पुरुषस्या-
ष्टाक्षरशतकगुलंलक्ष्यम्, " मायुष्माणप्रमाणपत्तेः । " विष्णो
१ ध्रु० २ अ० । नि० । ज० । न० । रा० । कल्प० । ब्रा० ।
प्रव० । श्रौ० । भ० । युक्ता, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । प्र-
कृष्टं मानं प्रमाणम् । सूत्रमाने, भ० ५ श० ६ उ० । ती-
र्थकृत्स्नस्मृतं सर्वेषां प्रमाणम् । व्य० ३ उ० । " परमग्रह-
स्ममिर्माणं, सम्मत्तगाणपिद्वयमर्थस्यसागणं । परिणामियं
प्रमाणं, गिच्छुपमयत्वंप्रमाणम् ॥१॥ " भ० ६ श० ८ उ० ।
प्रमत्तपट्टगुणस्थानकवर्तिसाधुनां " मज्जे विमयकमाया " इति
गाथाक्तः पञ्चविधः प्रमादः कथं संभवतीति प्रश्ने उत्तरम्-प्र-
मत्तपट्टगुणस्थानकवर्तिसाधुनां " मज्जे विमयकमाया " इ-
त्यादिनाथोक्तः पञ्चविधः प्रमादो मयस्य सत्त्वामत्यन्तवनाशक-
ल्यत्वाद् संभवतीति । १३३ । प्र० । मेन० ४ उल्ला० ।

विषयसूची

- (१) अथ प्रमाणस्याऽऽदेः लक्षणं व्याचक्षते ।
- (२) अथात्रैव ज्ञानमिति विशेषणं समर्थयन्ते ।
- (३) सन्निरूपेण विचारः ।
- (४) नायतरश्चिन्विचारः ।
- (५) निर्विकल्पकज्ञानप्रामाण्यवादिनः प्रतिपादनम् । अथ
व्यवसायति विशेषणसमर्थनम् ।
- (६) ज्ञानस्य प्रामाण्यं स्यत्, परतश्चाप्रामाण्यम् । अथोत्प-
त्तौ स्थितिश्चैव ज्ञानानां स्यत् एव प्रामाण्यम्, अप्रा-
माण्यं तु परत एव यज्जैर्भिर्भाषा जगुः तन्निराकरणम् ।
- (७) विशेषतो मीमांसकप्रतिनिराकरणम् ।
- (८) द्रव्यादि चतुर्विधं प्रमाणम् ।
- (९) अनन्तरं वादा उल्लासनेषां च मध्ये मुख्यवृत्त्या धर्म-
वाद एव विधेयः ।
- (१०) प्रमाणसंख्या । एवं प्रमाणस्य स्वरूपं प्रतिपाद्य सं-
ख्यां समाख्यान्ति ।
- (११) प्रमाणफलम् ।
- (१२) प्रमाणादिकान्तेनाभिधं प्रमाणफलमाहुस्तन्मतनिरा-
करणम् ।

प्रमाणाङ्गुल प्रमाणाङ्गुल-न० । सहस्रगुणितादुन्वेधाङ्गुल-
प्रमाणाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलम् । अथवा-परमप्रकरेण प्रमाणं
प्राप्तमङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलम् । अङ्गुलप्रमाणभेदः अनु० । (" अं-
गुल " शब्दं प्रथमभागे ४४ पृष्ठे स्वरूपमुक्तम्)

प्रमाणकाल-प्रमाणकाल-पुं० । प्रमीयते परिच्छिद्यते येन
वर्षशताऽऽदि तत्प्रमाणम् । स चासौ कालश्चेति प्रमाण-

कालः । प्रमाणं वा परिच्छेदने । यस्मादस्मिन्प्रधान
तदर्थो वा कालः प्रमाणकालः । कालभेदे भ० ।

तत्स्वरूपम्—

से किं तं प्रमाणकाले ? । प्रमाणकाले द्विविधे पणने । तं
जहा दिवसप्रमाणकाले य, गतिप्रमाणकाले य । चउपो-
रिमीण दिवसे, चउपोरिमीण राई भवइ । उक्रोमिया अ-
द्वपंचममुहुत्ता दिवसम्स वा, राईण वा पोरिमी भवइ ।
जहामिया तिमुहुत्ता दिवसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ ।
जया गं भेते ! उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ता दिवसम्स वा
राईण वा पोरिमी भवइ, तथा गं कइभागमुहुत्तभागणं
परिहायमाणी परिहायमाणी जहामिया तिमुहुत्ता दिवसम्स
वा राईण वा पोरिमी भवइ । जया गं जहामिया तिमुहुत्ता
दिवसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ, तदा गं कइभाग-
मुहुत्तभागणं परिवहुमाणी परिवहुमाणी उक्रोमिया अद्व-
पंचममुहुत्ता दिवसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ ? । मुदंम-
णा ! जदा गं उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ता दिवसम्स वा
राईण वा पोरिमी भवइ, तदा गं वावीमयभागमुहुत्तभा-
गणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहामिया तिमुहुत्ता दि-
वसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ । जया गं जहामिया
तिमुहुत्ता दिवसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ, तदा गं
वावीमयभागमुहुत्तभागणं परिवहुमाणी परिवहुमाणी
उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ता दिवसम्स वा राईण वा पोरि-
मी भवइ । कया गं भेते ! उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ता दि-
वसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ, कदा गं जहामिया
तिमुहुत्ता दिवसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ ? । मुदंम-
णा ! जया गं उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ते दिवसे भवइ ज-
हामिया दुवालममुहुत्ता राई भवइ, तथा गं उक्रोमिया
अद्वपंचममुहुत्ता दिवसम्स वा पोरिमी भवइ, जहामिया
तिमुहुत्ता राईण पोरिमी भवइ । जया वा उक्रोमिया अद्व-
पंचममुहुत्ता राई भवइ, जहामिया दुवालममुहुत्ते दिवसे भवइ,
तथा गं उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ता राईण पोरिमी भवइ,
जहामिया तिमुहुत्ता दिवसम्स पोरिमी भवइ । कया गं
भेते ! उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ते दिवसे भवइ, जहामिया
दुवालममुहुत्ता राई भवइ, कया वा उक्रोमिया अद्वपंचम-
मुहुत्ता राई भवइ, जहामिया दुवालममुहुत्ते दिवसे भवइ ? ।
मुदंमणा ! आमादपुमिमाण गं उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ते
दिवसे भवइ, जहामिया दुवालममुहुत्ता राई भवइ । पोगपु-
मिमाण गं उक्रोमिया अद्वपंचममुहुत्ता राई भवइ, जहामिया
दुवालममुहुत्ते दिवसे भवइ । अन्थि गं भेते ! दिवसा य
राईओ य समा चेव भवति ? । हंता अन्थि । कया गं भेते !

दिवसा य, राईओ य समा चेव भवति ? । मुदं-
मणा ! चित्तामोयपुमिमासु गं दिवसा य राईओ
य समा चेव भवति, पणरसमुहुत्ते दिवसे पणरस-
मुहुत्ता राई भवइ, चउभागमुहुत्तभागणा चउमुहु-
त्ता दिवसम्स वा राईण वा पोरिमी भवइ । से तं
प्रमाणकाले ।

अनन्तरं चतुःपौरुपीको दिवसश्चतुःपौरुपीका च ग-
तिर्मयतीत्युक्तम् । अथ पौरुपीमेव प्ररूपयन्नाह—(उक्रो-
मियत्यादि) (अद्वपंचममुहुत्तं चित्) अप्रादशमुहुत्त-
स्य दिवसस्य राईवा, चतुर्थो भागो यस्माद्वर्ज्यश्चम-
मुहुत्ता, नवघटिका इत्यर्थः । ततोऽर्द्धपञ्चमा मुहुत्ता य-
स्याः सा तथा । (तिमुहुत्तं चित्) द्वादशमुहुत्तस्य दिवसाऽऽ-
द्वचतुर्थो भागश्चिमुहुत्ता भवति । अतस्त्रयो मुहुत्ताः पद-
घटिका यस्यां सा तथा । (कइभागमुहुत्तभागणं चित्)
कतिभागः कतिथभागस्तद्वर्गो मुहुत्तभागः कतिभागमुहु-
त्तभागस्तेन कतिथेन मुहुत्तभागानन्त्यर्थः । (वावीमयभा-
गमुहुत्तभागणं चित्) इह अर्द्धपञ्चमानां त्रयाणां च मुहुत्तानां
विशेषः साऽर्द्धो मुहुत्तः । स च व्यशीत्यधिकेन दिवसश-
तेन वर्जिते हीयते च, स च साऽर्द्धो मुहुत्तः व्यशीत्यधिक-
शतभागतया व्यवस्थाप्यते, तत्र च मुहुत्तं द्वाविंशत्यधिकं
भागशतं भवत्यन्तोऽभिधीयते—(वावीमय इत्यादि) द्वाविं-
शत्यधिकशततमभागरूपेण मुहुत्तभागानन्त्यर्थः । (आमा-
दपुमिमाण इत्यादि) इहाऽऽप्रादपौरुपीमास्यामिति यदुक्तं
तत्पञ्चमोऽन्तरिकयुगस्यान्तमवर्षोपेत्याऽवर्गं, यतस्तत्र-
वाऽऽप्रादपौरुपीमास्यामप्रादशमुहुत्ता दिवसो भवत्यर्द्धपञ्च-
ममुहुत्ता च तत्पौरुपी भवति, वर्षान्तरं तु यत्र दिवसे कर्क-
संक्रान्तिर्जायते तत्रैवाऽसौ भवतीति समवसेयमिति ।
एवं पौरुपीमास्यामर्थ्याचिन्त्येन वाच्यमिति । अनन्तरं ग-
तिदिवसयोर्वैषम्यमभिहितमथ तयोरेव समतां दर्शयन्नाह—
(अन्थि पमित्यादि) इह च—(चित्तामोयपुमिमासुग-
मित्यादि) यदुच्यते तद्यवहारनयापेक्षं, निश्चयतस्तु कर्क-
संक्रान्तिक्रान्तिदिनादाग्न्ययं दिनवर्तितममहोरात्रं तस्या-
र्द्धे समा दिनगतिप्रमाणतेति । तत्र च पञ्चदशमुहुत्तं दिने
राई वा, पौरुपीप्रमाणं त्रयो मुहुत्तास्त्रयश्च मुहुत्तचतुर्भागो
भवन्ति, दिनचतुर्भागरूपत्वात्तस्याः । एतदेवाऽह—(चउभाग-
न्यादि) चतुर्भागरूपो यो मुहुत्तभागस्तेनांता चतुर्भागमुहु-
त्तभागानां चत्वारो मुहुत्ता यस्यां पौरुप्यां सा तथेति ।
भ० ११ श० ११ उ० । आ० चू० । आ० म० । विश० ।

प्रमाणजुत्त—प्रमाणयुक्त—त्रि० । स्वप्रमाणापेते, औ० ।

प्रमाणनयनच—प्रमाणनयनस्व—न० । प्रकरणं संशयाऽऽभाव-
स्वभावेन मीयते परिच्छिद्यते वस्तु येन तत्प्रमाणम् । नी-
यते यम्यते श्रुतप्रमाणपरिच्छिद्यार्थकदेशोऽनन्तेति नयः ।
ततो ह्ययोरपि द्वन्द्वे बह्वन्वेऽपि प्रमाणस्याभ्यहितत्वेन
‘ लक्षणहेत्वो—’ इत्यादिवदलपात्रतर्गादि नयशब्दाप्रागु-
पादानम् । ततः प्रमाणनययोस्तत्त्वम् । प्रमाणनययोरसाधा-
रणस्वरूपे, ग्ला० १ परि० ।

प्रमाणदोस—प्रमाणदोष पुं० । द्वाविंशत्यधिकप्रमाणान्तिरिक्त-

माहारमाहारयतः ग्रामैपलादोपे, आचा० २ श्रु० १ चू० १
श्रु० ६ उ० । याचना यस्यादरं पूर्यते तावद् वा प्रमाणं, तदति-
रिक्तभाजनदोषे, जीत० ।

पमाणपक्व-प्रमाणपक्व-पुं० । वर्षमासाऽऽदिप्रमाणकारिणि
शुक्लं कृष्णं वा पक्वं, कल्प० । [पमाणपक्वतरायलेहं
ति ।] प्रमाणपक्वं वर्षमासाऽऽदिमातकारिणो यौ पक्वौ शु-
क्लकृष्णपक्वौ, तयोः (अतः त्ति) अन्तर्मध्ये पूर्णिमाया-
मित्यर्थः । तत्र (राय त्ति) राजन्यः शोभमाना, (लेहं ति)
लेखा कलाः यस्य स तथा । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पमाणपत्त-प्रमाणप्राप्त-त्रि० । अन्यूनानि रिकृते, कल्प० १
अधि० ६ क्षण । ढात्रिशत्कचलमात्राऽऽहारिणि भ० । "वत्तीम
कुक्कुटिभ्रंङ्गपमाणं भस्ते कचल आहारमाहारमाणं पमाणप-
त्तं ।" भ० ५ श० ७ उ० ।

पमाणसंवच्छर-प्रमाणसंवत्सर-पुं० । प्रमाणं परिमाणं द्वि-
साऽऽदीनां, तेनापलक्षितो नक्षत्रसंवत्सरऽऽदिः प्रमाणसंव-
त्सरः । संवत्सरभेदे स्था० ।

पमाणसंवच्छरे पंचविधे पमत्ते । तं जहा-णकवने १,
चंदे २, उऊ ३, आइचे ४, अभिविष्टि ५ ॥

प्रमाणसंवत्सरः पञ्चविधः । तत्र नक्षत्र इति नक्षत्रसंव-
त्सरः, स च उल्लक्षणाः, केवलं तत्र नक्षत्रमण्डलस्य च-
न्द्रभागमात्रं विवर्तितमिह तु दिनभागाऽऽदिप्रमाणमिति ।
तथा चन्द्राभिवर्जिताव्युल्लक्षणावच किं तु तत्र युगाव-
यवतामार्चमिह तु प्रमाणमिति विशेषः । (उऊ इति)
ऋतुसंवत्सरस्त्रिशदहोरात्रप्रमाणं द्वादशभिर्ऋतुमासैः साव-
नमासकर्ममासपर्यायैर्निष्पन्नः पञ्चाधकाहोरात्रशतवयमा-
न इति ३६० । (आइचेति) आदित्यसंवत्सरः, स च त्रि-
शहिनात्यर्द्धे चैत्येर्वाचिधमासद्वादशकनिष्पन्नः षट्पञ्चवि-
काहोरात्रशतत्रयमान इति ३६६ ॥ स्था० ५ डा० ३ उ० ।
जं० । सू० प्र० । चं० प्र० ।

पमाणसोभत-प्रमाणशोभमान-त्रि० । यथोक्तमानेन शोभमा-
नः, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

पमाणाभाव-प्रमाणाभाव-पुं० । प्रमाणानुत्पत्तौ, "प्रत्यक्षाऽऽ-
देरनुत्पत्तिः, प्रमाणाभाव उच्यते ।" लम्भ० २ काण्ड ।

पमाणाभास-प्रमाणाऽऽभास-पुं० । प्रमाणस्य स्वरूपाऽऽभा-
सः, ग्ना० ।

प्रमाणस्य स्वरूपाऽऽदिचतुष्टयाद्विपरितं तदाभासम् ॥ २३ ॥

पूर्वपरिच्छेदप्रतिपादितान्प्रमाणसंवन्धिनः स्वरूपाऽऽदिचतु-
ष्टयास्वरूपसंख्याविषयफललक्षणाद्विपरितमपरं स्वरूपाऽऽ-
दिचतुष्टयाभासं स्वरूपाऽऽभासं, संख्याऽऽभासं विषयाऽऽभा-
सं, कलाऽऽभासं चेत्यर्थः । तद्वदाभासत इति कृत्वा ॥ २३ ॥

तत्र स्वरूपाऽऽभासं तावदाहुः-

अज्ञानाऽऽत्मकानात्मप्रकाशकस्वमात्रावभासकानिर्विकल्प-
कमारापाः प्रमाणस्य स्वरूपाभासाः ॥ २४ ॥

अज्ञानाऽऽत्मकं च, अनात्मप्रकाशकं च, स्वमात्रावभासकं
च निर्विकल्पकं च, समारापक्षेति प्रमाणसंवन्धिनः स्वरू-
पाऽऽभासाः प्रमाणऽऽभासाः प्रत्येयाः ॥ २४ ॥

अथ क्रमेण दृष्टान्तमाचक्षते -

यथा भन्निकर्पाद्यस्वसंविदितपरानवभासकज्ञानदर्शनावि-
पर्ययमंशयानव्यवमायाः ॥ २५ ॥

अत्र सन्निकर्पाऽऽदिकमज्ञानाऽऽत्मकस्य दृष्टान्तः, अस्वसंवि-
दितज्ञानमनान्मप्रकाशकस्य, परानवभासकज्ञानं बाह्यार्थाऽऽ-
पलापज्ञानस्य, दर्शनं निर्विकल्पकस्य, विपर्ययाऽऽद्यस्तु
समारापस्येति ॥ २५ ॥

कथमेपां तत्स्वरूपाऽऽभासता ? इत्यत्र हेतुमाहुः-

तेन्यः स्वपरव्यवमायस्यानुपपत्तेः ॥ २६ ॥

यथा चेतस्य, स्वपरव्यवमायां नापपन्नं, तथा प्रागुप-
दर्शितमेव ॥ २६ ॥ ग्ना० ६ पा० १ ।

पमाणीकय-प्रमाणीकृत-त्रि० । प्रमाणत्वेनाभ्युपगते, प्रति० ।

पमाय-प्रमाद-पुं० । प्रकर्षेण मायान्वयेनेति प्रमादः । उ-
क्त० ४ अ० । सूत्र० । प्रमादतायाम्, स्या० । विषयक्री-
डाभिष्यङ्गे, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । प्रमादोऽयन्त
इति, आरब्धऽप्यनुत्थानशीलता । डा० १६ डा० । उक्त० ।
प्रचुरकर्मन्धनप्रभवनिर्गन्तगाविधमानशरीरमानमानकदुः-
खदुतवहज्वालाकलापपरितमंशपमेव संसारद्यामगृहं पश्यं-
स्तन्मध्यवर्त्यपि सति च तन्निर्गमनोपायं वीतरागप्रणीत-
धर्मचिन्तामणौ यतो विनिवृत्तकर्मोदयसावित्र्यजनितान्प-
रिणामविशेषादपश्यन्नियं तदुभयमविगणय्य विशिष्टपरलो-
कक्रियाविमुख एवाऽऽस्तं जीवः स खलु प्रमादः । तस्य न
प्रमादस्य ये हेतवो मद्याऽऽद्यस्तंऽपि प्रमादाः । तत्कारण-
त्वात् । उक्तं च-"मजं विषयकमाया, निदा विगहा य पंचमी
भणिया । एण पंच पमाया, जीवं पाडैति संसारं ॥ १ ॥"
एतस्य च पञ्चप्रकारस्यापि प्रमादस्य फलं दारुणो विपाकः ।

उक्तं च-

"श्रेयां विपसुपभोक्तं, क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशन ।

संसारबन्धनगतं-ते तु प्रमाद क्षमः कर्म ॥ १ ॥

अस्यामेव हि जानी, नरमुपहन्त्याद्विपं हुताशो वा ।

आसीवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरगतानि ॥ २ ॥

यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपानम् ।

तत्र निमित्तमनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥

संसारबन्धनगतो, जातिजराव्याधिमरणदुःखार्च ।

यत्रोत्तिजंत सत्यः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥

आज्ञाप्यते यद्वश-स्तुलोद्वेगपाणिपादवदनं ।

कर्म च करोति वर्तुष्य मेतदपि फलं प्रमादस्य ॥ ५ ॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।

यत्कृत्यं तत्कृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥

तेषामभिपतितानां-मुद्भ्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् ।

वर्द्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्चाभ्युपेकेन ॥ ७ ॥

दृष्ट्वाऽप्यालोकं नैव विधिपितव्यं,

तीरं नीता भ्राम्यन्ते वायुना नाः ।

लब्ध्वा धैर्याय भ्रष्टयांगप्रमादाद्,

भयो भूयः संसृतां यमभ्रमन्ति ॥ ८ ॥" इति ।

नं० । आव० । आचा० । उक्त० । सूत्र० । पा० । ध० ।

पञ्चा० । जीवा० । श्रौ० । आनु० । आलस्यं, श्रौ० ।

स्वाध्यायाम्, प्रश्न० १ संख० द्वार । प्रमदने प्रमादः ।
प्रमत्ततायाम्, सदुपयोगाभावे, स्था० ।

लुब्धिवहे पमाए पमाते । तं जहा-मज्जपमाए, णिहापमाए,
विमयपमाए, कमायपमाए, जयपमाए, पडिलेहणापमाए ।
पहविधः पदप्रकारः प्रमदने प्रमादः, प्रमत्तता सदुपयोगा-
भाव इत्यर्थः । प्रमत्तः । तद्यथा-सर्वं सुगः५५दिस्तदेव प्रमाद-
कारणत्वात् प्रमादो मद्यप्रमादः । स्था० । (तद्वापः ' मज्ज '
शब्दे दर्शयिष्यते) निष्ठा प्रतीतिः । (तद्वापश्च ' णिहापमाय '
शब्दे चतुर्थभागे २०७२ पृष्ठे दर्शितः) विषयाः शब्दाऽऽद-
यस्तेषां चैवं प्रमादता (ताम् ' विमयपमाय ' शब्दे
वचयामि) कयायाः क्रोधाऽऽदयः । तेषामप्येवं प्रमादताः
" चित्तरत्नमर्म्मस्त्रिष्ट-मान्तरं धनमुच्यते । यस्य तन्मु-
पितं द्वापै-स्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १ ॥ " इति । वृत्ते
प्रतीतिः, तदपि प्रमाद एव । (तद्वापः ' जयपमाय ' शब्दे
चतुर्थभागे १७८३ पृष्ठे दर्शितः) तथा-प्रत्युपेक्षणां प्रत्यु-
पेक्षणा, सा च द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा । तत्र द्रव्य-
प्रत्युपेक्षणा-वस्त्रपात्राऽऽद्यपकरणानामशनपानाऽऽद्याहारणां
चक्षुर्निर्गन्तव्यरूपा । क्षेत्रप्रत्युपेक्षणा-कायात्सर्गानिपदनश-
यनस्थानस्य स्थगिष्ठलानां मार्गस्य विहारक्षेत्रस्य च
निरूपणा । कालप्रत्युपेक्षणा धर्मजागरिकाऽऽदिरूपा । यथा-
" किं कय किं वा भेम्, किं करिणजं तयं च न करेमि ।
पुव्यावत्तरकालं, जागरओ भावपडिलेहा ॥ ४१२ ॥ " इति ।
(अस्या गाथाया अर्थः ' पडिलेहणा ' शब्देऽस्मिन्नैव
भागे ३४१ पृष्ठे गतः) तत्र प्रत्युपेक्षणायां प्रमादः शैथ-
ल्यमानाऽतिशयोक्ता वा प्रत्युपेक्षणाप्रमादः । अनेन च प्रमादना-
भिज्ञाचर्याऽऽदिषु दृष्ट्यात्तारामध्याकाराऽऽदिषु च दशविध-
सामाचार्यरूपव्यापारेषु यः प्रमादोऽस्माद्युपलक्षितः, तस्याऽ-
पि सामाचार्यगतत्वेन पष्ठप्रमादलक्षणव्याभिचारिन्वादि ।
स्था० ६ दा० ।

अष्ट प्रमादाः-सम्प्रति " अट्टहा पमाय त्ति " समान्तरदिश-
तनमं द्वाग्माह-

पमाओ य मुणिंदोहे, भणिओ अट्टभेयओ ।

अत्राणं१ संसओ चंव२, मिच्छानाणं३ तदेव य ॥१७२२॥

गणो ४ दोमो ५ मड्ढभेओ ६, धम्मम्म य अणायगे ७ ।

जोगाणं दुप्पणीहाणं ८, अट्टहा वज्जियन्वओ ॥ १२२३ ॥

प्रमाद्यति मोक्षमार्गं प्रति शिथिलोद्यमो भवत्यनेन प्राणा-
नि प्रमादः । स च मुनीन्द्रः तीर्थहृद्भिर्गणितः प्रतिपाद-
तो भवत्यऽष्टभेदोऽष्टप्रकारः । तद्यथा-अज्ञानं मूढता, संशयः
किंमत्तद्वै स्यादुतान्यथेति संदेहः मिथ्याज्ञानं विषयभ्रमता-
प्रतिपत्तिः, रागोऽभिष्वङ्गः, द्वेषोऽप्रीतिः, स्मृतिभ्रंशो वि-
स्मरणशीलता, धर्म्मं चर्हिन्मर्णतिऽनादरोऽनुद्यमः, योगानां
मनोवाक्यानां दुष्प्रणिधानं दुष्टवाकरणम्, अर्थं चाष्टविधा-
ऽपि प्रमादः कर्मवन्धहेतुत्वाद्भिर्जायतव्यः परिहर्तव्य इति ।
प्रव० २०७ द्वार । उक्त० । ध० पञ्चा० । ' मा उणाह पमायं '
' अमानोनाः प्रतिपेध ' मा कुर्वथाः कयाययोगाऽऽदिभिः प्र-
मादम् । प० चू० २ कल्प ।

अप्रमादधृतनिक्षेपमभिधातुमाह-

निवसेवो अपमाए, चउव्विहो दुविहो य होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमतो, नो आगमतो य सो निविहो ॥५०४॥

जाणगमगीरभविण, तव्वडितिणि अमित्तमाइसु ।

भावे अन्नागअसं-वरइसु होइ गायव्वा ॥ ५०५ ॥

(अमित्तमाइसु त्ति) अमित्राः शत्रवः, आदिशब्दाद्यालाऽऽ-
दिपरिग्रहः । तेषु योऽप्रमादः सः तद्विनिर्मुक्तोऽप्रमाद उच्यते ।
द्रव्यत्वं चाऽस्य तथाविधाप्रमादकार्याप्रसाधकत्वात् द्रव्य-
विषयत्वाद्वा (भावे इति) भावे विचार्ये अज्ञानं मिथ्याज्ञान-
मसंवरंऽनिरुद्धाऽऽश्रयता, आदिशब्दात्कपायाऽऽदिपरिग्रहः ।
एतेषु प्रमादप्रमादः-एतज्जयं प्रति सदा सावधानतारू-
पा भवन्ति ज्ञानव्यः । उक्त० २६ अ० । " निहापमायमा-
ई-सु सइ तु खलियस्स माग्गा होइ । नणु कहियं ते पमा-
या, मा सीयसु तेसु जाणंतो ॥ ४६६ ॥ " वृ० १ उ० २ प्रक० ।

तं तह दुल्लहलभं, विज्जुलयाचंचलं मणुस्सत्तं ।

लङ्गणो जो पमायइ, सो कापुरिमो न सपुग्गिमो ॥

तत्र मानुषत्वं तथा पूर्वोक्तप्रकारेण दुर्लभलाभ दुष्प्राप-
लाभं विजुलताचञ्चलं लब्ध्वा य प्रमाद्यति प्रमादं करोति
स कापुरिमो, न सपुग्गिमो । आ० म० १ अ० । उक्त० ।

प्रमादस्यैव विशेषतोऽपार्यहेतुतामाह-

पव्वजं विजं पिव, साहतो होइ जो पमाइल्लो ।

तस्म न सिञ्जइ एमा, करेइ गरुयं च अवगार ॥१११॥

प्रवज्यां जिनदीक्षां विद्यामिव स्निग्धताऽर्पिष्ठतामिव सा-
धयनं भवति यः (पमाइल्लो त्ति) प्रमादवान्, " आलिव-
ल्लोलाल-वंत-मनेत्तेर-मणा मतोः ॥ ८ । २ । १६६ ॥ इतिच-
चनान् । तस्य प्रमादवतो न सिञ्ज्यति न फलदायाय सं-
पद्यते, एषा पारमेश्वरी दीक्षा विधेयः । चकारस्य भस्मक-
मत्वात्, करोति च गुरुं महान्तभयकारमनर्थमिति । भा-
वार्थः पुनरयम्-यथा अत्र प्रमादयत, साधकस्य विद्या फ-
लदा न भवति, ग्रहसंक्रमाऽऽदिकमनर्थं च संपादयति, तथा
शीतलविहारीणां जिनदीक्षाऽपि न केवलं मुर्गतिमपत्तयं न
भवति, किं तु दुर्गतिर्दीर्घभवभ्रमणापार्यं च विद्वद्भक्ति,
आर्यमद्वाग्वि । उक्तं च-

" सीयलविहारओ खलु, भगवन्ताऽऽग्गायणानिओणण ।

पत्तो भवो मुदीहो, किलेसवहुलो जओ भणिगं ॥ १ ॥

निश्चयरपवयणसुयं, आर्यागं गणहं मोहद्वीय ।

आमायंतो वहुसो, अणंतसंसारिओ भणिओ ॥२॥ " इति ।

तस्मादप्रमादना साधुना भवितव्यमिति । ध० र० ३ अ-
धि० ४ लक्ष० । (आर्यमङ्गुकथा ' अजमंगु ' शब्दे प्रथम-
भागे २११ पृष्ठे गता)

प्रमादस्यैव युक्त्यन्तरेण निषेधमाह-

पडिलेहणाइ चिह्वा, लुक्कायविघाइणी पमत्तरम ।

भणिगा मुयम्म तम्हा, अपमाई मुविहिओ हुज्जा ॥११२॥

प्रत्युपेक्षणा प्रतिलेखना आदिशब्दादमताऽऽदिपरिग्रहः । च-
ष्टा क्रिया व्यापार इत्येकार्थाः । पट्टायाविघातिनी प्रमत्त-
स्य साधोर्भाजनोक्ता धृतं सिद्धान्ते । तद्यथा-

" पडिलेहणं कुणतो, गिहिकहं कुणइ जणवयकहं वा ।

देइ व पञ्चस्खाणं, वाणइ सयं पडिच्छुइ वा ॥ ४३८ ॥

पुढवीआउकाण तेऊवाऊवणम्मइतसारो ।
पडिलेहणापमत्तो, छुगहं पि विगहओ होइ ॥ ४३६ ॥
घडगारपलुङ्गया, मही अगणी य कुंथुवायाई ।
उदगगया य तमेयर-उम्मुयसंघट्टकावणया ॥ ४४० ॥ ”
(ओघ० । आमां गाथानामर्थोऽस्मिन्नेव भागं ' पडिलेह-
णा ' शब्दे ३४६ पृष्ठे गतः)

“ इय दव्यओ वि छुगहं, विगहओ भादओ इहरहा वि ।
उवउत्तो पुण साह, संपत्तीण अवहओ उ ॥१॥ ” इत्यादि ।
तस्मात्सर्वव्यापारव्यवसायी सुविहितः शोभनं विहितमनु-
ष्ठानं यस्य स सुविहितो भवेज्जायतेति ।

अथ कीदृक् प्रमादी स्यादित्याह—

रक्खइ वणमु खलियं, उवउत्तो होइ समिइगुत्तीसु ।

वज्जेइ अवज्जेउं, पमापचरियं मुथिरचित्तो ॥ ११३ ॥

रक्तव्यकरणवृक्षया परिहरति घनेषु विषयभूतेषु स्वलि-
तमतिचारः, तत्र प्राणानिपातायतौ त्रसस्थावरजन्तूना सं-
घट्टनपरितापनापद्रावणानि न करोति मृपावादविरतौ मू-
क्षममनाभोगाऽदिता वादं वचनाभिर्मेधना लीकं न भाषते,
अदत्ताऽऽदानविरतौ गृक्षम स्थानाऽऽशनगुजाय न कर-
ति, वादं लीधङ्गगुर्गभिरननुभातं नाऽऽदत्तं, नापि पाण-
भुङ्क्ते चतुर्थप्रते, “ यमहि १ कह २ निमिज्जि ३ इय ४ कुट्टे-
तर ५ पुच्चकीलिय ६ पणीण ७ । अपमायाऽऽहार = विभू-स-
णाई ८ नय वंभगुत्तीआ ॥ १ ॥ ” इति नयगुत्तिसत्ताथं ब्रह्म-
स्य प्रतिपालयति । पञ्चमप्रते-सर्वमे बाला दिममन्वं न क-
रोति, वादमनेपणीयाऽऽहार यदि न गृह्णाति, “ परिगहो-
णेनगगहणे ” इत्याप्तवचनान् । उपकरण वा न मूर्च्छया स-
मधिकं आश्रयति, “ मुच्छा परिगहो वुत्ता ” इति वचनान् ।
रात्रिमहविरतौ सर्वं शुष्कसर्वाधिमपि न रत्ति, वादं
तु—“ दिवा गहियं दिवा भुत्ते १ । दिवा गहियं रात्रा भुत्ते
२ । रात्रो गहियं दिवा भुत्ते ३ । रात्रा गहियं रात्रा भुत्ते ४ ।
इति चतुर्विधमपि रात्रिभुक्ते न करोति । एवं सर्ववतेषु स्व-
लितं रत्ति । तथोपयुक्ता दत्तावधानो भवति सर्वातिषु
प्रतीचाररूपासु । उक्तं च—

“ समिओ नियमा गुत्ता, गुत्तां समियत्तणम्म भव्यव्वो ।
कुसलवडमुदीरंता, जं वडगुत्ता पि समिओ पि ॥१॥ ” इति ।
गुमिप्यप्रतीचाररूपासु, उपयुक्ता चामु प्रवचनभावाध्ययना-
क्षाविधित्वा विधेया । किं वहुत्ता-वर्जयत्यवयवैस्तु परिहरति पा-
पकारणं, प्रमादयति सुखसंयत्ति इति स्पष्टार्थमेवेति ॥१२॥

तथा—

कालम्मि अणूणऽहियं, किरियंतरविगिओ जहा मुत्तं ।

आयरइ मव्वकिरियं, अपमाइ जा इह चरिती ॥ ११४ ॥

कालेऽवसरं यो यस्याः प्रत्युपेतणाऽऽदिक्रियायाः प्रस्तावस्त-
स्मिन्नित्यर्थः । कालमन्तरं कृत्वा दयोऽपि नेष्टमिच्छे स्यु-
मित्यतः कालं सर्वं करोतीति योगः । कथं भूतामभूताधि-
कां न प्रमादतिशयादूनां, नापि शून्यचित्ततया समधिकां
करोति । अवसन्नताप्रसङ्गात् । यदाहुः श्रीमद्व्यासविपादाः—
“ आवसन्नयाहयादं, न करं अदरा वि हीणमदियाई । गुह्यय-
णवलाद तडा, भणिओ एमां दु ओमवो ॥१॥ ” तथा—क्रियान्त-
रविरहित इति—एकस्याः क्रियाया द्वितीया क्रिया क्रियान्तरं,
१२१

तेन विरहितः प्रत्युपेतणाऽऽदिक्रियं स्वाध्यायं करोति, स्वा-
ध्यायं कुर्वन्न वस्त्रपात्राऽऽदिपरिकर्म गमनाऽऽदि वेति । अत-
एवाक्रमार्थे—“ इदियथे विसज्जिता, सउक्कायं चव पंचहा ।
तम्मुत्ती तपुरक्काणे, उवउत्तेरिय गिण ॥ १ ॥ ” तथा—
यथासवमिति सत्रस्यानतिक्रमेण यथासूत्रं तत्र पुनः—
“ सुत्तं गणहरण्डयं, तहं च पत्तेयवुद्धण्डयं च । सुयकेवालि-
णा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥ १ ॥ ” इत्येषां च नि-
श्चयतः सम्यगदर्शित्वेन सङ्गुताथनादित्यादयथाश्रितमपि
तदनुयायि प्रमाणमेव न पुनः शर्पाम्भिन । आचरति सर्व-
क्रियाम्, अप्रमादी य इह चारिआति सुगममेवाति । इत्युक्तं
क्रियास्यप्रमाद इति । य० २० ३ आ० ४ ल० १ रमगया-
दिप्राप्त्यर्थमेव सर्वोऽऽस्मिन्नेषु प्रवर्तनस्य अनप्राप्तकामभेदे,
प्रव० १६६ द्वार । दश० ।

पमायकय-प्रमादकृत-वि० । प्रमादजनिते दश० ३ अ० ।

पमायखलिय-प्रमादस्मृलित-वि० । प्रमादात्मकाशादु-
र्ध्वार्ष्टितं, पं० व १ द्वार ।

पमायट्टाण-प्रमादस्थान-त० । द्वाविंशे उत्तराध्ययने, स० २
अ० ।

नामनिष्पन्नधित्वाभिधानायाऽऽह निर्मुक्तिरुत्त-

निक्रवेवो उ पमाण, चउव्विहो दुविहो य होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ ५१६ ॥

जागममरीगभविण, तव्वइरित्ते अ मज्जमांसु ।

निहाविकहकमाया, विमणसु भावओ पमाओ ॥ १२० ॥

नामं ठवणा ठविण, वित्तद्धा उड्डु उवरइ वमही ।

संजमपग्गहजोहे, अयलगगणसंधणा भावे ॥ १२१ ॥

“ निस्वेवो ” इत्यादिगथास्तिष्ठः सुगमा पच, तवरं (सज्ज-
मांसु लित) मकाराऽल्लाल्लुकः । मद्यतीति मयं-कार्पाप-
निष्पन्नम, आदिशब्दादामयाऽदिपरिग्रहः । एतानि सुपुण्य-
याच्य प्रथमाथे रासमी भावप्रमादहेतुत्वात् द्रव्यप्रमादः, “ नि-
द्राविकथाकपायाः ” उक्तरूपाः (विमणसु लित) प्राग्वादि-
पथाथ भावत भावमार्थाय प्रमादः । तथा स्थाननिक्षेप
प्रस्तावास्थानशब्दो नामा दिभिः प्रत्येकं योज्यते, तत्र च द्र-
व्यस्थानं-नोआगमतो जगरीगभयशरिरेत्यतिरिक्तं यत्सर्व-
त्ताऽऽदद्रव्याणामाश्रयः । जेवस्थानं-भगता-दिना त्रमुर्ध्वलो-
काऽऽदि वा यत्र वा जेव स्थानं विनार्यते अहा कालः, सैव
निष्ठत्यर्थादिति स्थानमज्ञास्थानम्, तच्च पृथिव्यादीनां भव-
स्थित्यादिसमयावलिक्ताऽऽदि वा । ऊर्ध्वस्थानं-कायोत्सर्गाऽऽ-
दि । उपरगतः-विरतिस्तत्स्थानं यदासौ गृह्यते । वसतिः-उपा-
श्रयस्तत् स्थानं ग्रामाऽऽणामाऽऽदि । संयमः-सामायिका-दिस्त-
स्य स्थानं प्रकर्षोपकर्षवदध्यनमायरूपं यत्र संयमस्यावस्थानं,
तच्चासंख्ययमदभिधाम तथाहि-सामायिककच्छेदोपस्थापनीय-
परिहारविशोदकानां प्रत्येकमसंख्ययलोकाऽऽकाशप्रदेशपरि-
माणानि संयमस्थानानि मध्यमस्वरायस्थानमौदृष्टिक इत्य-
न्तर्मुहूर्त्तसमयपारमाणानि तत्स्थानानि, यथास्थानसंयमस्यु-
प्रकर्षोपकर्षरहित एकस्य पथेत्येकमेव तत्स्थानम् । एवं च
सामायिकाऽऽदीनामसंख्ययभेदस्यात्ममुदायाऽऽत्मकस्य संय-
मस्थानस्याऽऽत्यसंख्ययभेदता, केवलीमह वृत्तरमसंख्येय गू-

ज्ञाने । असंख्यातानामसंख्यातभेदत्वात् । प्रग्रहस्थान तु-प्र-
कर्षेण गृह्यतेऽस्य वचनमिति प्रग्रहः-उपादेयवाक्योऽभिप्राति-
त्येन स्थापितः, स च लौकिको, लोकोत्तरश्च तस्य स्थानम् । त-
च्च लौकिकं पञ्चवा-राजपुत्रराजमहत्तरगमात्यकुमारभेदान् ।
लोकोत्तरमपि पञ्चधेय-आचार्योपाध्यायप्रवृत्तिस्थविगणा-
वच्छेदकभेदान् । योऽसंख्यानम् आलीढाऽऽदि । अवलम्बान-
निश्चलस्थितिरूपं तत्र सादिसपर्यवसिताऽऽदि परमाणवादी-
नाम् । गणनास्थानम्-एककाऽऽदि । सन्धानस्थानम्-द्रव्यतः
कञ्चुकाऽऽदिगतम् । भावस्थानम्-आदयिकाऽऽदिको भाव-
स्तिष्ठन्त्यत्र जन्तव इति कृत्वेति गाथाप्रयार्थः ।

सम्प्रति यन्तात्र प्रकृतं तदुपदर्शयन्नुपदेशमर्थस्वमाह-

भावप्पमायपगयं, मंग्वाजुत्ते अ भावडाणम्मि ।

चइऊणा इय पमायं, जइयव्वं अप्पमायम्मि ॥ ५२२ ॥

भावप्रमादं उक्तं रूपेण प्रकृतम्-अधिकारः, तथा (संस्वत्ति) स-
ंख्यास्थानं, तद्युक्तेन चस्य भिन्नकमन्वाद्भावस्थानं च । कोऽ-
र्थः ? संख्यास्थानं भावस्थानं च, सर्वत्र सुख्यव्ययं न सममी ।
अत्र हि गुरुबृद्धसंवाऽऽदिभिधानतः, प्रकामभोजनाऽऽदिनि-
पेधतश्च भावप्रमादा निद्राऽऽदयोऽर्थान्परिहर्त्तव्यत्वेनोच्यन्ते,
ते च काऽऽदिभेदायांगिन आदयिकभावस्वरूपाश्चेति भावः ।
त्यक्त्वा विहाय इतीत्येवंप्रकारं प्रमादन । किमित्याह-“यति-
तव्यं” यतो विधेयः, क ?-अप्रमादं प्रमादप्रतियोगिन,
धर्म प्रत्युग्रम इति गाथार्थः ।

अस्यैवार्थस्य दृढीकरणार्थमुक्तमनिदर्शनमाह-

वामसहस्सं उग्गं, तवमाइगरस्स आयरंतस्स ।

जो किर पमायकालो, अहोरत्तं तु संकलित्तं ॥ ५२३ ॥

वागवामं अहिण, तवं चरंतस्स वट्टमाणस्स ।

जो किर पमायकालो, अंतमुहुत्तं तु संकलित्तं ॥ ५२४ ॥

वर्षसहस्रमिति कालान्वयनसंयोगे द्वितीया । ततश्च वर्षस-
हस्रप्रमाणं कालं यावत् उपमं उक्तं तत्र अनशनाऽऽ-
दि आदिकारस्य ऋषभनाम्ना भगवत् आचरती यः कि-
र्त्तति परोक्षऽऽसवादसूचकः । प्रमादकालः यत्र प्रमादाऽ-
भूत्, यस्तद्वर्गमिष्यन्धान सोऽहोरात्रं तु अवधारणे ।
ततोऽहोरात्रमव, किमयमेकावस्थाभाविनः प्रमादस्य काल
उत्पत्त्ये याशङ्कयाऽऽह-सङ्कलितः । किमुक्तं भवति ?-अप्रमा-
दगुणस्थानस्यान्तर्मोहनिर्कृत्वेनानेकशोऽपि प्रमादप्रामौ तद्व-
स्थितविषयभूतस्यान्तर्मोहसंख्यासंख्यभेदत्वात्तेषामिति सूक्ष्म-
तया सर्वसङ्कलनायामप्यहोरात्रमवाभूत् । तथा द्वादश-
वर्षाण्यधिकानि तपश्चरतां यजमानस्य यः किल प्रमाद-
कालः प्राग्वत्सोऽन्तर्मोहसंख्यं सङ्कलितः, इहाप्यन्तर्मोहर्त्ता-
नामसंख्यभेदत्वात् प्रमादस्थितविषयान्तर्मोहर्त्तानां सू-
क्ष्मत्वं, सङ्कलनान्तर्मोहसंख्यं च बृहत्तरत्वाति भावनीयम् ।
अन्ये त्वेतदनुपपत्तिर्जीत्या निद्राप्रमाद एवायं विवक्षित इति
व्याचक्षत इति गाथाद्वयार्थः ।

इत्थमुक्तमनिदर्शनेनाप्रमादानुष्ठाने दार्ढ्यमापाद्य विषयये
दोषदर्शनद्वारेण पुनस्तदेवाऽऽपादयितुमिदमाह-

जेमि तु पमाएणं, गच्छइ कालो निरन्थओ धम्मो ।

ते संमारमणंतं, हिंडंति पमायदोमेणं ॥ ५२५ ॥

‘येषां’ प्राणिनां, ‘तुः’ पुरुषे, प्रमादेनोपलक्षितानां ‘ग-
च्छति’ व्रजति, कालः ‘निरन्थक’ निष्प्रयोजनः, क्व ?-
‘धर्मे’ धर्मविषये, धर्मप्रयोजनरहित इत्यर्थः । प्रमादतो हि
नश्यन्त्येव धर्मप्रयोजनानि । ते, किमित्याह-संसारम् ‘अ-
नन्तम्’ अपर्यवर्तिनं, ‘हिण्डन्ते’ भ्राम्यन्ति, ‘प्रमाददो-
मेण’ हेतुनेति गाथार्थः ।

यतश्चैवं ततः किं कर्त्तव्यमित्याह-

तस्मा खलु प्पमायं, चइऊणं पंडिण्ण पुग्गिसेणं ।

दंसणनाणचरित्ते, कायव्वो अप्पमाओ उ ॥ ५२६ ॥

तस्मात् ‘खलु’ निश्चयेन, प्रमादं त्यक्त्वा, ‘पाण्डित्येन’
बुद्धिमता पुरुषेण, उपलक्षणत्वात् स्याद्विना च । दर्शनं च
ज्ञानं च चास्त्रिं ज्ञानं समाहारस्तस्मिन् मुक्तिमार्गतया प्रा-
गभिहितं, ‘कर्त्तव्यः’ विधेयः, ‘अप्रमादः’ उद्यमः, ‘तुः’
अवधारणार्थ इत्यप्रमाद एव न तु कदाचित्प्रमादः, तस्यै-
वं दोषदृष्ट्यादिति गाथार्थः । इत्यवसता नामनिष्पन्न-
नित्येणः ।

सम्प्रति स्वानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् तच्चेदम्-

अचंतकालस्स समूलयस्स,

मव्वस्स दुक्खस्स उ जो पमाक्खो ।

तं भासओ मे पटिपुब्बचित्ता,

सुणेह एगगाहियं हियत्थं ॥ १ ॥

अन्तर्मातृक्रान्तोऽत्यन्तो, वस्तुतश्च तावन्तौ-आरम्भक्षणः,
समाप्तक्षणश्च । तथा चान्दियेण्युच्यते-“उभयान्ता परि-
च्छिन्ना वस्तुमत्ता निरन्तराणि ।” तदेवाऽऽरम्भक्षण-
न्तः परिगृह्यत, तथा चान्यन्तः अनादिः कालो यस्य
सोऽयमन्यन्तकालस्तस्य, सह मूलेन-कपायाऽऽदिविगति-
रूपेण वर्त्तत इति समूलकः प्राग्वत्तस्य । उक्तं हि-
“मूलं संसारस्स उ, हुंति कमाया अविगती य” ‘सर्व-
स्य’ निरवशेषस्य, दुःखवर्तीति दुःखं संसारस्तस्य, अ-
स्मान् चेह दुःखं गृह्यते, अत्र च पक्षे मूलं रागद्वेषौ यः
प्रकर्षेण मोक्षयति-मोक्षयतीति प्रमोक्षः-आत्मनो दुःखाप-
गमहेतुः, पूर्वत्र तुशब्दस्यावधारणार्थस्येह संवन्धान् प्रमोक्ष-
एव । तं ‘भाषमाणस्य’ प्रतिपादयतः, यदि वा प्रमोक्षः
अपगमस्तं भाषमाणस्येति । कोऽर्थः ?-यथाऽसौ भवति
तथा व्रवाणस्य (मे) मम प्रतिपूर्णे विषयान्तराऽगम-
नेनास्यगितं चित्तं चित्ता वा येषां ते प्रतिपूर्णाचक्षाः,
प्रतिपूर्णाचिन्ता वा । ‘शृणुत’ आकर्णयत, एकाग्रस्य एका-
ऽऽलम्बनस्यार्थाच्चतस्रो भाव एकाग्र्यं ध्याने, तच्च प्रकमा-
दस्योऽऽदि, तस्मै हितमकाग्र्यहितं पादान्तरत एकान्तहितं
वा, हितः तत्त्वतो मोक्ष एव, तदर्थमिति सूत्रार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमाह-

गाणस्स सव्वस्स पगासणाए,

अभाणमोहस्स विवज्जणाए ।

रागस्स दोमस्स य संखएणं,

एगंतमुक्खं समुवेह मोक्खं ॥ २ ॥

ज्ञानस्य आभिनिर्वाधिकाऽदेः सर्वस्य निरवशेषस्य, पाठान्त-
रतः 'सत्यस्य वा, अविनश्यस्य, 'प्रकाशनया' इति । प्रभास-
नया, निर्मलीकरणेनेत्यर्थः । अनेन ज्ञानाऽऽत्मको मोक्षहेतुरुक्तः ।
तथा अज्ञान-मत्यज्ञानाऽऽदि, मोहो-दर्शनमोहनीयम् । अनयोः
समाहारेऽज्ञानमोहं तस्य विवर्जना परिहारे, मिथ्याश्रुतश्रव-
णकुट्टिमसङ्कपरित्यागाऽऽदिना तथा, अनेन स एव सम्यग्दर्श-
नाऽऽत्मकोऽभिहितः । तथा ' रागस्य द्वेषस्य च ' उक्तरूपस्य,
' संक्षयण ' विनाशेन, एतेन तस्यैव चारित्र्याऽऽत्मकस्याभि-
धानम् ; रागद्वेषपर्यं कषायरूपत्वेन तदुपघातकत्वाभिधा-
नम् । ततश्चायमर्थः-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यैः ' एकान्तसौख्यं '
दुःखलेशाकलाङ्कतमुखं, समुपैति ' मोक्षम् ' अपवर्गम् । अ-
यं च दुःखप्रमोक्षायिनाभावीत्यतः स एवोपलक्षित इति
सुत्रार्थः ।

नन्वस्तु ज्ञानाऽऽदिभिर्दुःखप्रमोक्षः, अमीषां तु कः प्राप्तिहे-
तुः ? उच्यते-

तस्मैम मणो गुरुविद्वेया,
विवज्जणा बालजनस्स दूरा ।
सज्झायणं गंतनिवेशणा य,
सुत्तन्थसंचितगया धिं य ॥ ३ ॥

तस्येति याऽयमनन्तरमोक्षोपाय उक्तः ' एषः ' अनन्तर-
व्ययमाणः ' मार्गः ' पन्थाः प्राप्तिहेतुः, यदुत गुरुवा-यथाव-
च्छान्त्राभिधायकाः, वृद्धाश्च श्रुतपर्यायाऽऽदिबुद्धाः, तेषां सं-
वा पर्युपासना गुरुवृद्धसेवा, इयं च गुरुकुलवासोपलक्षणं,
तत्र च सुप्रापान्येव ज्ञानाऽऽदीनि । यदुक्तम् " शागस्म होह
भागी, धिरपरश्चा दंसण चरिंसे य । धत्ता आवकहाण, गुरुकु-
लवासं न मुंचेति ॥ १ ॥ " इति । सत्यपि च गुरुकुलवासं
कुलं पर्यंतान् स्यादेव तन्प्राप्तिरित्याह- ' विवर्जना ' विशेषण
परिहारः ' बालजनस्य ' पार्श्वस्थाऽऽदेः ' दूरात् ' दूरेण, त-
त्सङ्गस्यालपीयसोऽपि महादापनिपन्धनत्वेनाभिहितत्वात् ।
तत्परिहारोऽपि च न स्वाध्यायतत्परतां विना ज्ञानाऽऽद्यवा-
तिरित्याह-स्वाध्याय-उत्तररूप, एकान्तेन-इतरव्यानेङ्कपरिहा-
राऽऽत्मकेन निवेशना-स्थापना स्वाध्यायिकान्तनिवेशना । सा
च मनोवाक्कल्याणमिति गम्यते । पठान्तं च- ' सज्झायणं गंत-
निवेशणा य ' इति । स्वाध्यायस्यैकान्तनिषेवणा- निश्चयनानु-
ष्ठानं स्वाध्यायैकान्तनिषेवणा, सा च तत्रापि ' वृथा श्रुत-
मचिन्तितम् ' इति कृत्वा श्रुतप्रेतैव प्रधानेत्याभिप्रायणाऽऽह-
सूत्रस्यार्थः-अभिधेयः सूत्रार्थस्तस्य (संचितगयसि) मूलत्वा-
त् संचिन्तना सूत्रार्थसंचिन्तना, अस्यामपि न चित्तस्वास्थ्यं
विना ज्ञानाऽऽदलाभ इत्याह- ' धृतिश्च ' चित्तस्वास्थ्यमनु-
ष्ठित्वैवमित्यर्थ इति सूत्रार्थः ।

यतश्चैवंविधो ज्ञानाऽऽदिमार्गस्तत एतान्यभिलषता प्राक्

किंचिधेयमित्याह-

आहारमिच्छे मियमेमणिज्जे,
सहायमिच्छे निउण्णन्धबुद्धिं ।
निकेयमिच्छिज्ज विवेगजोगं,
ममाहिकामे समणे तवस्मी ॥ ४ ॥

'आहारम्' अशनाऽऽदिकम् ' इच्छेत् ' अभिलषेत्, मितमेव-

णीयम्, अपेक्ष्यमानत्वाद्विच्छेदव्येवंविधमेव, आदानभोजने
तु दूरेणस्तरिते एव, अनेवंविधस्य एवंविधाहार एव ह्यनन्त-
रंक्तं गुरुवृद्धसेवाऽऽदि ज्ञानाऽऽदिकारणमार्गाधयितुं क्षमः ।
तथा- 'सहायं' सहचरमिच्छेद्बुद्ध्यान्तर्वर्ती सन्निति गम्यते,
निपुणा-कुशला, अर्थेषु-जीवाऽऽदिषु बुद्धिः मतिरस्यति नि-
पुणार्थबुद्धिस्तम् । पठ्यते च- (निउण्णन्धबुद्धिं) तत्र निपुणा-
मुनिरूपिता, ईहा-क्षेष्टा बुद्धिश्च यस्य स तथा । अनादृशो हि
सहायः स्वाच्छन्दोपदेशाऽदिना ज्ञानाऽऽदिकारणगुरुवृद्धसे-
वाऽऽदिभ्रंशमेव कुर्यादिति । तथा- 'निकेतम्' आश्रयमिच्छेद्
विवेकः पृथग्भाव, रुपादिसंस्पर्गाभाव इति यावत् । तस्मै योग्य-
म् उच्यते, तदापाताऽऽद्यसम्भवनं विवेकयोग्यम् । अर्थावका-
ऽऽश्रये हि रुपादिसंस्पर्गाक्षित्वावस्थापत्तां कुतो गुरुवृद्धसेवा-
ऽऽदि ज्ञानाऽऽदिकारणं सम्भवेत् ? समाधिं कामयते-अभिल-
षति समाधिकाम, अत्र च समाधिर्द्रव्यभावभेदाद् द्विभेदः, त-
त्र द्रव्यसमाधिः क्षीणशर्कराऽऽदिद्रव्याणां परस्परमविरोधना-
वस्थानम् । भावसमाधिस्तु ज्ञानाऽऽदीनां परस्परमवाध्याव-
स्थानतदन्यत्वाच्च ज्ञानाऽऽदीनाम् अयमेवेह गुणतः । तथा च
ज्ञानाऽऽद्यवाप्तुकाम इत्युक्तं भवति, श्रमणस्तपस्वीनां प्रा-
प्तवदिति सूत्रार्थः ।

कालाऽऽदिदोषत एवंविधसहायाप्राप्तौ यत्कृत्यं तदाह-

न वा लभिज्जा निउणं महायं,
गुणाहितं वा गुण्णं मम वा ।
एक्को वि पावाइ विवज्जयंतो,
विहरेज्ज कामेसु अमज्जमाणो ॥ ५ ॥

' न ' निषेधः, याशब्दश्चेदर्थः, ततश्च न चेत् ' लभेत् ' प्रा-
प्नुयात् ' निपुणम् ' इति निपुणबुद्धिं ' सहायं ' गुणैः
ज्ञानाऽऽदिभिर्गधिकम् अर्गले गुणाधिकं वा ' गुणतः ' इति
ज्ञानाऽऽदिगुणानाधिन्य 'समं वा' तुल्यसम्यक्त्वाऽऽमन इति
गम्यते । ' वंति ' विकल्पे । तत्र किमित्याह- ' एक्कोऽपि '
असहायाऽपि ' पापानि ' पापहेतुभूतान्यनुष्ठानानि, ' वि-
वर्जयन् ' विशेषण परिहरन् । पठ्यते च- ' अणायरंतो
त्ति । ' अनाचरन् । ' विहरेत् ' संयमाध्यायं यायात्, ' का-
मेसु ' विषयेषु ' अमज्जन् ' प्रतिबन्धमकुर्वन्, तथावि-
धगीतार्थयतिविषयं चेतत्, अन्यथैकार्किकविहारस्याऽऽगमे
निषिद्धत्वात् । एतदभिधाने च- ' मध्यग्रहणे आचरन्तोर-
पि ग्रहणं भवति ' इति न्यायादाहारवर्जितविषयोऽप्यप-
वाद उक्त एव भवतीति मन्तव्यम् । इत्थं सप्रसङ्गं ज्ञाना-
ऽऽदीनां दुःखप्रमोक्षोपायत्वमुक्तम् ।

इदानीं तेषामपि मोहाऽऽदिक्षयनिबन्धनत्वाल्लक्ष्यस्यैव प्रा-
धान्येन दुःखप्रमोक्षहेतुत्वव्यापनार्थम्, यथा तेषां संभवो यथा
दुःखहेतुत्वं यथा च दुःखस्य प्रसङ्गतस्तेषां चाभावस्तथा-
ऽभिधातुमाह-

जहा य अंडप्पभवा बलागा,
अंडं बलागप्पभवं जहा य ।
एमेव मोहाऽऽयतणं खु तएहं,
मोहं च तएहाऽऽयतणं वयंति ॥ ६ ॥

यथा चेति येनैव प्रकारेण, अण्डं-प्रतीकं, ततः प्रभव उत्प-
त्तिर्यस्याः साऽण्डप्रभवा, ' बलाका ' पक्षिविशेषः, अण्डं ब-

लाकात प्रभवतीति यलाकाप्रभवम् यथा च किमुक्तं भवति ? यथाऽनयोः परस्परमुत्पत्तिस्थानता 'एवमेव' अनेनैव प्र कारणं, मोहयति-मूढतां नयत्यात्मानमिति मोहः अज्ञानम् । तच्चेह मिथ्यात्वदीपदुष्टं ज्ञानमेव गृह्यते । उक्तं हि-“जह दुस्वयणमवयणं” इत्यादि । आयतनम् उत्पत्तिस्थानं यस्याः सा मोहाऽऽयतना तां, 'खुः' अवधारणे, ततो मोहाऽऽयतनामेव (तर्हंति) तृष्णा, वदन्तीति सम्बन्धः । यथा-क्रमोहाभावो ह्यवश्यम्भावी तृष्णाक्षय इति । मोहो च तृष्णाऽऽयतनं यस्यासौ तृष्णायतनम् वदन्ति । तृष्णा हि सर्ता मूर्च्छा सा चात्यन्तदुस्वयजा रागप्रधाना, ततस्त्वया राग उपलक्षिते सति च तत्र द्वयोऽपि संभवतीति सोऽप्यनर्थेवाऽऽक्षिप्यते । ततस्तृष्णाग्रहणेन राग-हेत्यायुक्तः, एतयोश्चानन्तानुबन्धिकपायरूपयोः सत्ताया-मवश्यम्भावी मिथ्यात्वादयः, अत एवापशान्तकपायवीन-रागस्याऽपि मिथ्यात्वग्रसनम् । तत्र च सिद्ध एवाज्ञानरूपो मोहः, एतेन च परस्परं हेतुहेतुमद्धायाभिधानेन यथा रा-गाऽऽदीनां सम्भवन्तश्चोक्तम् ॥ ६ ॥

सम्प्रति यथैतेषां दुस्वहेतुत्वं तथा वक्तुमाह-

रागो यदोमो वि य कम्मवीर्यं,

कम्मं च मोहण्यभवे वयंति ।

कम्मं च जाहिमरणम् मूलं,

दुःखं च जाहिमरणं वयंति ॥ ७ ॥

'रागश्च' मायालोमाऽऽत्मकः 'द्वयोऽपि च, कोधमानाऽऽत्म-क, कर्मज्ञानाऽऽवृत्त्याऽऽदि, तस्य बीजं कारणं कर्मवीर्यम्, कर्म, चस्य भिन्नकर्मत्वान्माहान्प्रभवतीति मोहप्रभवं च-मोहकार-णं वदन्ति । 'चः' सर्वत्र समुच्चये 'कम्मं च' इति क-र्म पुनः जातेश्च मरणानि च जातिमरणं तस्य 'मूलं' का-रणम्, 'दुःखं' संसारम्, अस्मात्पक्षे तु दुःखयतीति दुःखं, को-ऽर्थः ?-दुःखहेतुं, अस्य पुनरर्थस्य भिन्नकर्मत्वात् जातिम-रणं पुनर्वदन्ति, तार्थकराऽऽद्य इति गम्यते । जातिमरणस्यै-वातिशयदुःखत्वात्कत्वात् । उक्तं हि-“मग्माणस्स जं दु-खं, जायमाणस्स जंतुणां । तेषां दुःखेण भंतलो, न मरति जातिमण्णो ॥ १ ॥ ” ॥ ७ ॥

यतश्चैवमतः किं स्थितमित्याह-

दुक्खं हयं जम्म न होइ मोहो,

मोहो हयां जम्म न होइ तगहा ।

तगहा हया जम्म न होइ लोभो,

लोभो हयां जम्म न किंचगाइ ॥ ८ ॥

'दुःखम्' उक्तं ह्येतत्, हतमिव हतं, केनत्याह-यस्य' न भ-वति 'न विद्यते, कोऽर्थः ?-मोहः, अर्थश्च तन्मूलकारण-त्वात् । ततो हि कर्म कर्मणश्च दुःखमित्यनन्तरमयोक्तं, हत-मिव हतोर्मातं च व्याख्यातं तत्तदर्थं नारकाऽऽदिगतौ व्य-तत्त्वभावनापरस्यापि कियतोऽपि दुःखस्य सम्भवात्, यदि दुःखहननं मोहाभावात्, अस्मादपि कुत इत्याह-मो-हो हतो यस्य न भवति तृष्णा । कोऽर्थः ?-तृष्णाया अभा-वान्मोहाभावः, नदायतनत्वेन तस्या अभिधानात् । तृष्णा-या अपि कुतो हनतीत्याह-तृष्णा हता यस्य न भवति

लोभः । किमुक्तं भवति ?-लोभाभावात्तृष्णाभावः, तृष्णाग्र-हणेनोक्तनीत्या रागादप्ययोक्तृत्वात्तथाश्च लोभक्षये सर्वथा-भावात्, अत एव प्राधान्यालोभस्य रागान्तर्गतत्वेऽपि पृ-थगुपादानम् । दृश्यते हि प्रधानस्य सामान्योक्तावपि विशे-षतोऽभिधानं यथा ब्राह्मणा आयाताः, वसिष्ठोऽप्यायात इ-ति । स तर्हि केन हत इत्याह-लोभो हतो यस्य न किञ्च-नानि, द्रव्याणि सन्तीति गम्यते । सत्त्वं हि तेषु सर्वव्य-भिकाहता, तदप्येव च लोभः । यत्तु तत्तद्भावेऽपि लोभ-हननं भगताऽऽदीनां तत्कादाचित्कमिर्त्याविवक्षितमेव, पश्य-ते च-यस्य न किञ्चनास्ति-न किञ्चाद्विद्यते, द्रव्याऽऽ-दिकमिति गम्यते इति स्वार्थः ॥ ८ ॥

सन्त्येवं दुःखस्य मोहाऽऽदयो हेतवो हननापायान्तेषां कि-मर्थमेव, उतान्योऽप्यास्ति ? इत्याशङ्क्य सविस्तरं तदुन्मूलना-पायं विचार्यः प्रस्तावमागच्छयति-

रागं च दोमं च तदेव मोहं,

उद्धतुकामेण समूलजालं ।

जे जे उवाया पडिवज्जियव्वा,

ते किन्तस्सामि अहाणुपुत्तिव ॥ ९ ॥

स्पष्टम् । नवरं यदिह रागस्य प्रथममुपादानं, पूर्व तु मो-हस्य, तत्तु मोहस्य रागोऽप्येव परस्परं यत्तन्वेन पूर्वपर-भावस्यार्थानयमान । तथा 'उद्धतुकामेण इति' उन्मूलयितुमि-च्छता, सत्तु मूलानामिव मूलानां-तीव्रकपायोदयाऽऽदीनां मा-हप्रकृतीनां, जालेन-समूहेन, यत्तत्तु इति समूलजालस्तम्, एतच्च रागाऽऽदीनां प्रत्येकं विषेणपणम्, 'उपायाः' तदुद्धरण-हेतवः 'प्रतिपत्तव्याः' आर्त्तिकर्तव्याः, कर्तुमिति गम्यते । पश्यते च-“अपाया परिवाज्जियव्वा” इति । 'अपायाः' त-दुद्धरणप्रवृत्तानां विघ्नकारिणोऽर्थाः 'परिवर्जयितव्याः' परिहृतव्या इति सूत्रावयवार्थः ।

यथाप्रतिज्ञातमेवाऽह-

ग्मा एणामं न हु मेविगव्वा,

पायं ग्मा दिन्तिरुग नराणं ।

दिन्ते च कामा ममभिदवन्ति,

दुमं जहा मादुक्कलं च पक्खी ॥ १० ॥

'ग्माः' लीलाऽऽदिविहृतयः, 'प्रकामम्' अन्यर्थे 'न निषेधितव्याः' नापभाक्त्व्या, प्रकामग्रहणं तु चा-ताऽदित्तोभतिवाग्लाय ग्मा अपि निषेधितव्या एव नि-ष्कारणनिषेधणस्य तु निषेध इति व्यापनार्थम् । उक्तं च-“अस्त्वाहागं न सहइ, अतिनिद्रेण विमया उद्विजंति । जायामायाहागे, तं पि पणामं ण भुंजामि ॥ १ ॥ ” किंमन्य-वमपदिश्यते ? इत्याह- 'पायः' बाहुल्येन ग्माः, निषेधमाणा इति गम्यते । हामि-धानुद्वेकस्तत्करणशीला हामिकाः, हम-कपा वा पाज्जितरतः । इह च भवेत्तद्वत्तय इति दर्प उच्य-ते । दृश्यते एवं हि कुर्वता हमत्वममीषां प्राणनामिति । यदि वा दीपं दीपनं, मोहानलज्वलनमित्यर्थः तत्करणशीला दी-पकराः कपायः-नराणाम् । उपलक्षणान्नान् कपादीनां च, उदी-रयन्ति हि ते उपभुक्तास्तेषां माहानलमिति । उक्तं हि-“विग-

इं परिणहधम्मो मोहो जमुदिज्जए उदिगणे य । सुद्धु वि चि-
त्तजयपरो कहे अकज्जे ण वड्ढिहरे ? ॥ १ ॥ ” एवं च को
दोषः ? इत्याह-दुमं यदि वा दीप्तं, नगमिन् प्रक्रमः । ‘चः’
पुनरर्थे, जानिधिवत्तया च बहुवचनप्रक्रमेऽप्येकवचने, कामाः
विषयाः ‘समभिद्ववन्ति’ अभिभवन्ति, तथाविधस्य
कथार्थभिलषणीयत्वात्सुखाभिभावनीयत्वाच्चेति भावः । काम-
श्च क इत्येताह-दुमं वृत्तं, यथेत्योपर्यं, ‘स्वादुफलं’ मधु-
रफलान्वितं, च इति भिन्नक्रमः । ततश्च (पक्षिस्ति)
पक्षिण इव । इह च दुमोपमः पुरुषाऽऽदि, स्वादुफलानातुल्यं
च द्रुमत्वं, दीप्तत्वं वा, पक्षिमदृशाश्च कामा इति । अनेन रस-
प्रकामभोजनं दोष उक्तः ।

सम्प्रति सामान्यनैव प्रकामभोजनं दापमाह-

जहा दवग्गी पउरिंभणे वणे,
समारुओ नोवममं उवेइ ॥
एविन्दियग्गी वि पगामभोज्जो,
न वंभयाग्गिस्स हियाय कस्मई ॥ ११ ॥

यथा दवाग्निः दावानलः, प्रचुरन्धने वने अग्रगंय, एतद्
पादानं च वसती, कश्चाद्विध्यापकोऽपि स्यादिति । ‘स-
मारुतः’ सवायुः ‘नोपसमं’ न उपशमं विध्यापनम्,
‘उपति’ प्राप्नोति, ‘एवम’ इति दवाग्निश्च नोपशममात्रं भ-
वति । (इन्द्रियगि ति) इन्द्रियशब्देनेन्द्रियजनितो राग ए-
वोक्तः । तस्यैवानर्थहेतुत्वेनह चिन्त्यमानव्यात् । संऽग्निरिव
धर्मवत्तदाहकत्वाद् इन्द्रियाग्निः, सोऽपि ‘प्रकामभोजनः’
अतिमात्राऽऽहारस्य, प्रकामभोजनस्य पयतप्रार्थत्वेनार्ताव त-
दुदीरकत्वाद्, अतश्चाथ न ब्रह्मचारिणः ‘हिताय’ हित-
निमित्तं, ब्रह्मचर्यविधानकथनेन कस्याश्च आनन्दस्यतस्याऽ-
पि, तदनेन प्रकामभोजनस्य काका परिहार्यत्वमुक्तम् ।

इत्थं रागमुद्धर्तुकामेन यत्परिहर्तव्यं तद-

भिधाय यदतियत्नेन कर्त्तव्यं तदाह-

विविच्चमिज्जाऽऽसगजंतियाणं,
ओमामणाणं दमिंदियाणं ॥
न रागसत्तु धग्गिंद चित्तं,
पराइओ वाहिरिओमंढं ॥ १२ ॥

विविक्ता स्याद्विकला शय्या-वसतिः, तस्यामासनम्
अवस्थानम्, तेन यन्त्रिता नियन्त्रिता विविक्कशय्या-ऽसनय-
न्त्रितास्तेषाम् ‘अवमाशनानाम्’ न्यूनभोजनानाम् । पठन्ति
च- (ओमामणाणं ति) अवमं-न्यूनमशनम्-आहारं
तेषां तेषां अवमाशनान्स्नद्धावाऽवमाशनता-अवमोदर्थ-
रूपा, तथा, दमितानि वशीकृतानि इन्द्रियाणि येस्ते तथा
तेषां दमितेन्द्रियाणां पश्यन्ते च-“ ओमामणाईदमिंद-
दियाणं ति । ” अवममशनं यत्र तपामि तदवमाशनं त-
दादिभिस्तपोर्भेददीप्ततानीन्द्रियाणि येस्ते तथा तेषां,
न नैव रागः शत्रुर्वाभिभवंहतुतया रागशत्रुः ‘धर्याति’
पराभवति, किं तत् ?-चित्तं, किं तु स एवेत्थं पराधृष्य
त इति भावः । क इव ?-पराजितः ‘पराभूतः’ व्याधि-
रिव ‘कुष्टाऽऽदिः’ औषधः ‘गुह्य्यादिभिर्वेहमिति गम्यते ।
अनेनपि विविक्कशय्याऽऽसनस्यऽदीनां काका विधयन्चमुक्तम् ।

इदानीं तु विविक्कशय्याऽऽसने यत्ताऽऽधानाय विपर्यये दो-
षमाह-

जहा विरालाऽऽवमहस्स मूले,
न मूसगाणं वमही पमत्था ।
एमेव इत्थीनिलयस्स मउक्के,
न वंभयाग्गिस्स खमो निवामो ॥ १३ ॥

यथा विडाला मार्जारास्तेषामावसथः-आश्रया विडाला-
ऽऽवमथस्तस्य ‘मूले’ मर्माप न मूयकाणां वसतिः ‘प्रश-
स्ता’ शोभना, अवश्यं तत्र तदपायसम्भवान्, एवमेव
स्त्रीणां युवतीनां, पराङ्काऽऽपलक्षणमेतत् । निलयो-निवासः
स्त्रीनिलयस्तस्य ‘मध्ये’ अन्तर्न ब्रह्मचारिणः ‘क्षमः’
युक्तः, कोऽसौ ?-निधामः-वसतिः, तत्र ब्रह्मचर्यबाधाम-
म्भवादिति भावः ।

विविक्कशय्याऽवस्थितार्थाप कदाचि-स्त्रीसंपाते यत्कर्त्तव्यं
तदाह-

न रूपलावणाविलासहासं,
न जेपियं इंगिय पेहियं वा ।
इत्थीण चित्तंयि निवेमइत्ता,
दइं ववस्सं समणे तवस्सी ॥ १४ ॥

‘न’ नैव रूप-सुसंस्थानता, लावण्यं-नयनमनसामाह्लाद-
को गुणो, विलासा विशिष्टनपथ्यरचनाऽऽद्यो, हासः-कपा-
लविकाशाऽऽदिरेषां समाहारं रूपलावण्यविलासहासं, न ज-
ल्पितं-मन्मथोल्लापाऽऽदि (इगिय ति) विन्दुलोपाद् ‘इद्वित-
म’ अङ्गमद्वाऽऽदि ‘वीजितं’ कटाक्षवीजिताऽऽदि ‘वा’ स-
मुच्चये । स्त्रीणां सम्बन्धि (‘चित्तंयि’ ति) ‘चित्तं’
मनीस ‘निवेश्य’-अहो ! सुन्दरमिदं चेति विकल्पतः
स्वार्पायत्वा ‘द्रादुम’ इन्द्रियाविषयतां नेतुं व्यवस्येत् ‘अ-
ध्यवस्येत्, श्रमणस्तपस्वीति प्राप्यत् । चित्ते निवेश्यत्वेन च
रागाऽऽद्यभिस्मन्धि विनैतदर्शनमपि न दापायति व्याप्यते ।
उक्ते हि-“ न सङ्कं रुचमददुं ” इत्यादि निवेश्यति च समा-
नकालत्वेऽपि कथाप्रत्ययः । अक्षिणी निर्मल्य हसती-
त्यादिवत् ।

किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह-

अदंमणं चेव अपत्तणं च,
अचित्तणं चेव अकित्तणं च ।
इत्थीजगम्सारियभाणजुगं,
हियं सया वंभवणं रयाणं ॥ १५ ॥

‘अदर्शनम्’ इन्द्रियाविषयीकरणं, ‘चः’ समुच्चये । ‘ए-
व’ अवधारणे, अदर्शनमेव च ‘अप्रार्थनं च’ अनभिलष-
णम् ‘अचिन्तनं चैव’ रूपाऽऽद्यपरिभावनम् ‘अकर्तनं च’
असंशब्दनं, तच्च नामता गुणता वा स्त्रीजनस्य, आर्यध्यान-
धर्माऽऽदि, तस्य योग्यं-तद्धेतुत्वेनोचितमार्थध्यानयोग्यं, ‘हितं’
पथ्यं, ‘सदा’ सर्वकालं, ब्रह्मवत् । पाठान्तरतो ब्रह्मचर्यं ग-
तानाम् ‘आसक्तानाम्’ । ततः स्थितमेतत्-स्त्रीणां रूपाऽऽदि
मनसि निवेश्य द्रष्टुं व्यवस्येत् ।

ननु “ विकारहेता स्मिन् विप्रियन्ते, येषां न चेतांसि न ए-

पमायट्टाण

व धीराः । " तस्मिन्मिति रागमुद्धर्तुमात्रेण विविक्रशयनाऽऽ-
सनता विवेक्येत्युच्यते ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

कामं तु देवीहि वि भूमियाहि,

न चाइया खोभइउं तिगुना ।

तहा वि एगंतहिंयं ति नचा,

विवित्तवासो मुणिणं पमन्थो ॥ १६ ॥

(कामं तु ति) अनुमानमेवेतद् यदुत (देवीहि वि ति)
' देवीभिरपि ' अन्तर्गोभिरप्यास्तां मानुषाभिरपि शब्दा-
र्थः । ' भूमिर्तामि ' अलङ्कृताभिः (न) नैव (चाइय ति)
शक्ताः ' क्षोभयितुं ' चालयितुं, संयमार्थानि गम्यन्ते । ' ति
सुभिः ' मनोयुग्मादिगुमिभिरुमाः, अर्थान्मनय, ' तथाऽ-
पि ' यदप्येवंविधाश्चालयितुं न शक्यन्त तदप्येकान्तहित-
मेतदिति ज्ञात्वा । किमुक्तं भवति ?-सम्भवति हि केचिद्-
भ्यस्तयोगतोऽपि ये तत्तज्जनः क्षुब्धन्ति, येऽपि न क्षुब्धन्ति,
तेऽपि स्त्रीसंस्क्रवमतिवासे ' साहु तत्रोवणवासो ' इत्याद्य-
वर्णाऽऽदिदोषभाजो भवेयुर्गति परिभाष्य ' विविक्रवासो
विविक्रशयनाऽऽसनताऽऽत्मका मुनीनां प्रशस्त इत्यन्तर्भावित
यथैतत्तथा ' प्रशंसितः ' गणधराऽऽदिभिः श्लाघित इत्यर्थः
अतः न एवाऽऽश्रयणीय इति भावः ।

एतत्समर्थनार्थमेव स्त्रीणां दुरतिक्रमत्वमाह-

मुएक्खाभिकंतिस्स वि माणवस्स,

संसारभीरुस्स टियस्स धम्मो ।

नेथारिमं दुत्तमस्सि लोण,

जहाडिओ बालमणोहराओ ॥ १७ ॥

' मोक्षाभिकाङ्क्षोऽपि ' सस्यमिलापिणोऽपि मानवस्य
संसारगत-वर्तुर्गतिरूपाद्वयनशीला मीमांसा संसारभीरुः, अ-
परिहापि सम्बन्धनात्तस्याऽऽति-तया स्थितस्याऽपि ' धर्मो '
श्रुतधर्मऽऽदी (न) नैव ' एतादृशम् ' ईदृशम्, दुस्तरं-दुर-
तिक्रमम्, ' अस्ति ' विद्यते, ' लोके ' जनति यथा ' मि-
थः ' युवतयः ' बालमनोहराः ' निर्विकचक्षिताऽऽलेपिण्यो
दम्नराः । दुस्तरत्वे च बालमनोहरत्वे हेतुः अतश्चातिदु-
स्तरत्वादासां परिहार्यत्वेन विविक्रशयनाऽऽसनतमेव श्रेय इति
भावः ।

तन्त्रेण स्त्रीसङ्घातिकमार्थमयमुपाय उपदिष्टस्तथा शेषम-
ज्ञातिकमार्थमपि किं न कश्चनोपाय उपदिश्यते ? इत्याह-
यदि वा स्त्रीसङ्घातिकमे गुणमाह-

एण य मंगा समडक्कमिता,

सुहुत्तरा चेव हवन्ति मेसा ।

जहा महामागरमुत्तरिणा,

नई भवे अवि गंगासमाणा ॥ १८ ॥

एतांश्च ' सङ्घान् ' समन्धान्, प्रकृतात् स्त्रीविषयान्, ' स-
मतिक्रम्य ' उल्लङ्घ्य ' सुखोत्तराश्चैव ' अकृच्छ्राङ्गकथाश्चैव
भवन्ति ' शेषाः ' द्रव्याऽऽदिमङ्गाः, सर्वसङ्घानां रागरूपत्वे
समानेऽपि स्त्रीसङ्घानामेवेतेषु प्रधानत्वादिति भावः । दृ-
ष्टान्तमाह-यथा ' महामागरं ' स्वयम्भुवमणगुत्तीर्य ' नदी '
सरित् ' भवेत् ' स्य, ' सुखोत्तराश्चैव ' प्रक्रमः । धीरानिश्चय-

योगत इति भावः (अवि गंगासमानेति) गङ्गा किल म-
हानदी, तत्त्वमानाऽपि-तत्त्वदृशाऽपि, आस्तामितरा-क्षुद्र-
नदीर्व्यापशब्दार्थः ।

यदुक्तम्-" विवित्तमंजाऽऽसनजंतियाणं " इत्यत्र विवित्ता-
वमथमर्थतो व्याख्याय " आमामणाणं दमिहंदिद्याणं " इ-
त्यत्रावमाशनत्वमनन्तरमेव प्रकामभोजननिषेधेन समर्थितं,
दमिहंदिद्यत्वं तत्तरत्र वक्ष्यत इत्युभयमुपेक्ष्य " न रागस-
त्त धारिमेह चित्तं " इत्यत्र क्रिमिति रागपराजयं प्रत्येवमुप-
दिश्यते ? इत्याशङ्क्य रागस्य दुःखहेतुत्वं दर्शयितुमाह-

कामाणुगिद्विपभवं सु दुक्खं,

सव्वस्स लोगस्स मदेवगस्स ।

जं काइयं माणमियं च किंचि,

तस्संतयं गच्छइ वीयरगो ॥ १९ ॥

कामाः-विषयास्तेष्वनुगृहिः-सनताभिकाङ्क्षा, अनुभावानु-
बन्ध इत्यादिष्वन्तो सान्त्येऽपि दर्शनात् । तस्याः प्रभवो
यस्य तत्कामानुगृहिप्रभवम् (खु ति) खुशब्दस्यावधारणा-
र्थत्वात्कामानुगृहिप्रभवमेव, किं नत ?-दुःखम् ' अमानं,
सर्वस्य लोकस्य-प्राणिगणस्य, कदाचिद्वानां विशिष्टानु-
भावचल्येवं न स्यादत आह- ' सदेवकस्य ' देवैः समन्वि-
तस्य, कतरत्तद् दुःखमित्याह-यत् ' कायिकं ' रोगाऽऽदि,
' मानसिकं च ' इष्टविषयाऽऽदिजन्यं ' किञ्चित् ' स्वल्पमपि,
कदाचिदन्तर्भावोऽप्यतस्यात् अत आह-तस्य द्विविधस्या-
ऽपि दुःखस्यान्तमेव अन्तर्क-पर्यन्तं गच्छति ' वीतरागः '
विगतकामानुगृहिरित्यर्थः ।

ननु कामाः सुखरूपतयैवानुभयन्ते तत्कथं कामानुगृहि
प्रभवमेव दुःखम् ? उच्यते-

जहा य किंपागफला मणोरमा,

रमेण वमोण य भुज्जमाणा ।

ते खुदण जीविणं पचमाणा,

एयावमा कामगुणा विवागे ॥ २० ॥

' यथा च ' इति यथैव, किम्पाको-वृत्तिविशयस्तत्फ-
लानि, आर्गस्यमानत्वात् ' मनोरमागयपि ' हृदयङ्गमा-
न्यपि, रमेण ' आम्नादेन, ' वमोण च ' रविचक्राऽऽदिना,
चशब्दाद् गन्धाऽऽदिना च, ' भुज्यमानानि ' उपभुज्यमा-
नानि (ते) इति ' तानि ' लोकप्रतीतानि, लोदयितुम् अर्ह-
यमानाऽऽदिभिरूपकमकारणैर्विनाशयितुं शक्यत इति कुद्रं,
तदेवानुक्रम्यतया कुद्रकं, सोपक्रमात्मक्यर्थः, तस्मिन्, जी-
विने-आयुषि पच्यमानानि-विपाकाऽवस्थाप्राप्तानि । मरणा-
न्तदुःखादायानीति शेषः । प्राग्बन्ध लिङ्गव्यत्ययः । पच्यते च-
' ते जीवियं खुदंति पचमाणा ' इति तानि किम्पाकफला-
नि, जीविनम् आयुः, ' खुदंति ' आर्षन्वात् ' लोदयन्ति '
विनाशयन्ति, विपच्यमानानि ' एतदुपायाः ' किम्पाकफलतु-
ल्याः, कामगुणाः ' विपाकं ' फलप्रदानकालं । किमुक्तं भव-
ति ?-यथा किम्पाकफलान्युपभुज्यमानानि मनोरमाणि, वि-
पाकावस्थायां तु सोपक्रमाऽयुषां मरणहेतुतयाऽतिदारुणानि,
एवं कामगुणा अपि उपभुज्यमाना मनोरमाः, विपाकावस्था-
यां तु तत्काऽऽदिदुर्गतिदुःखादायितयाऽत्यन्तदारुणा एव, ततः

सुखरूपतया प्रतिभासनं सुखहेतुत्वेनैकान्तिकमेव किम्पा-
कफलानां मनोरमत्वेन सुखप्रतिभासेऽप्यन्यथाभावादिति ।

इत्थं बहुलगुणस्थानानुयायित्वेन रागस्य प्राधान्यात्केव-
लस्यैवोद्भरणोपायमभिधाय सम्यग्नि तस्यैव हेतुमहितस्य
तर्माभिधानमुदीमिनेन्द्रियत्वं च सिद्धावलाकितन्यायाऽऽश्रय-
णेन व्याचिन्त्यासुगदमाह-

जे इंदियाणं विसया मणुण्णा,
न तेसु भावं निमिरे कयाह ।
न यामणुण्णेषु मणं पि कुज्जा,
समाहिकामे समणे तवसी ॥ २१ ॥

ये ' इन्द्रियाणां ' चक्षुर्गदीनां ' चिपयाः ' रूपाऽऽदयः ' मनो-
ज्ञा' मनोरमाः न ' तेषु चिपयेषु ' भावम् ' अभिसन्धिम् अप्रेर्ग-
म्यमानत्वाद्भावमपि प्रस्तावादिन्द्रियाणि प्रवर्त्तयितुं, किं पुन-
स्तत्रवर्त्तनमित्यापशब्दार्थः, ' निसृजन् ' कुर्यान् ' कदा-
चित् ' कस्मिंश्चित्काले, ' न च ' नैव ' अमनोज्ञेषु ' अमनो-
ज्ञेषु ' मनोऽपि ' चित्तमपि, अशरीन्द्रियाणि प्रवर्त्तयितुम्
आपशब्दार्थश्च प्राग्वत् । ' कुर्यान् ' विदध्यात्, अनेन वा-
क्यद्वयेनापीन्द्रियदम् उक्तं, समधिः चित्तैकाग्र्यं, स च रा-
गंहेतुभाव एवेति, स एवातिनोपलक्ष्यते, ततस्तत्कामो राग-
हेतुोद्भरणोपलक्ष्यते, अमणस्तपस्वीति च प्राग्वत् । नन्वेवम-
योद्भरणहेतुत्वेनेन्द्रियदमस्य किमिति रागोद्भरणहेतुत्वमि-
धानम् ? उच्यते, हेतुप्रक्रमान् । न चोभयोद्भरणहेतुत्वं योऽङ्ग-
रणहेतुता विरुध्यते, यदि वा-तत्राऽपि रागस्य हेतुोपलक्षण-
त्वादुभयोद्भरणोपायनैव विवक्षिता, किं तु तत्र विविक्तशब्दा-
सामान्येनैकान्तशब्दा गृह्यते तदवस्थानस्य च प्रतीत्यैव त-
दुद्भरणोपायता, एवं प्रकामभोजन एव द्योता हेतुसम्भवा-
दवस्थातव्यस्याप्यसौ भावनीत्यत्यन्तं प्रयोजनेति सूत्रार्थः । इ-
त्थं रागंहेतुोद्भरणोपायता विषयस्या निवर्त्तनमिन्द्रियाणामु-
पदिष्टम् ।

अधुना त्वेतेषु तत्प्रवर्त्तने रागंहेतुोद्भरणे च यो दोषस्तं
प्रत्येकमिन्द्रियाणि तत्प्रसङ्गते मनश्चाऽऽश्रित्य दर्शयितुमाह-

चक्षुस्म रूपं गहणं वयंति,
तं रागहेतुं तु मणुण्णमाहु ।
तं दोसहेतुं अमणुण्णमाहु,
समो उ जो तेसु म वीयरागो ॥ २२ ॥

' चक्षुः ' चक्षुर्गिन्द्रियस्य, रूप्यत इति रूपं वर्णः,
संस्थानं वा, गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणं, कोऽर्थः-आलोक्यते,
विशिष्टेन हि रूपेण चक्षुर्गाल्प्यते । तद् ' वदन्ति '
अभिधायन्ति, तथैवदादय इति गम्यते । ततः किमित्याह-
' तद् ' इति रूपं, रागः-अभिधायस्तत्तेतु-तदुपादक ' तुः '
पूरणे, मनोज्ञमाहुः । तथा- ' तद् ' इति रूपमेव दोषो हेतु-
स्तत्तेतुमनोज्ञमाहुः । ततस्तयोश्चक्षुःप्रवर्त्तने रागंहेतुसम्भ-
वात्तदुद्भरणोपायलक्षणो दोष इति भावः । आह-एवं
न कश्चिन् सति रूपं वीतरागः स्यादन् आह-
अरक्तादिष्टतया तुल्यः पुनर्यः ' तयोः ' मनोज्ञेतररूपयोः सः,

' वीतराग ' इति । तथाविधरागभावतो वीतरागस्तदधि-
नाभायित्वाद् हेतुस्य, तथैव वीतरागश्च । इदमाकृतम्-यस्यैव
रागहेतुो स्तस्तस्यैव तदुद्भरणत्वेनानयोस्तज्जनकत्वमुच्यते,
न तु यः सम एव, तथा च न तावच्चक्षुस्तयोः प्रवर्त्तयन्,
कथञ्चित् प्रवर्त्तने वा समतमयाऽऽलम्बेनन्यत्वं भवति ।

ननु यद्येवं रूपमेव रागंहेतुजनकं ततस्तदुद्भरणार्थिनस्तद्-
तैव चिन्ताऽस्तु, रूपे चक्षुर्न प्रवर्त्तयेदित्यर्थं तु न युक्तं चक्षु-
षश्चिन्ता, इत्याशङ्क्याऽऽह-

रूपस्म चक्षु गहणं वयंति,
चक्षुस्म रूपं गहणं वयंति ॥
रागस्म हेतुं समणुण्णमाहु,
दोसस्म हेतुं अमणुण्णमाहु ॥ २३ ॥

रूपस्य चक्षुः गृह्णातीति ग्रहणं, बहुलवचनात्कस्मिन् ल्युट् .
तद्वदन्ति, तथा चक्षुषो रूपं गृह्णात इति प्राग्वत्त्वयुटि ग्रहणं
प्राह्यं तद्वदन्ति, अनेन रूपचक्षुषोपलक्षणप्राहकभाव उक्तः तथा
च न प्राहकं विना ग्राह्यत्वं नापि प्राह्यं विना प्राहकत्व-
मित्यनयोः परस्परमुपकार्योपकारकभाव उक्तो भवति । एतेन
त्वनयो रागंहेतुजनने सहकारिभावः स्थाप्यते । तथा च
यथा रूपं रागंहेतुकारणं तथा चक्षुर्गपि अन् एवाऽऽह-रागस्य
हेतुं-कारणं, प्रक्रमाद्यक्षुः सह मनोज्ञेन प्राह्येण रूपेण वर्त्तते
इति समनोज्ञे, मनोज्ञरूपविषयमित्युक्तं भवति । ' आहुः '
ब्रुवन्ते, यत्र तु " हेतुं तमणुण्णम् " इति पाठः । तत्र (तं ति)
तच्चक्षुर्मनोज्ञे मनोज्ञरूपविषयत्वेन ततो दोषो हेतुः । उक्तं
हि-" इयं रागो हेतुः " इत्यादि । तस्य हेतुमनो-
ज्ञम् अमनोज्ञरूपम् । पाठान्तरतश्च हेतुं तदमनोज्ञमाहुः,
उभयप्रक्रमे-पि चक्षुर् एव विशेष्यत्वेनोपदर्शितं रूपस्य पू-
र्ववृत्तमेव । एवं च रूपचक्षुषो सहितप्रत्येव रागंहेतुजनक-
त्वाद युक्तमुक्तं तावुद्भरणोपायो रूपं चक्षुर्न प्रवर्त्तयन्, यदा तु
प्राश्चात्पवादतयं पूर्ववत् पश्यते तदा पूर्ववृत्ते चक्षुषो रू-
पग्रहणं-प्राह्यमिति व्याख्येयम् । ततश्चेतापि प्राह्यप्राहक-
भाव उक्तः, तत्र चोक्त एवार्थमप्रायः, तथा यदि चक्षु रा-
गंहेतुकारणं न कश्चिद्वीतरागः स्यादन् आह-समश्चेत्यादि,
शेषं सुगमम् ।

आह-अस्वयं रागंहेतुोद्भरणोपायः, एतदुद्भरणे च को
दोषः ? येन तदुद्भरणार्थमित्युपादिश्यत इत्याह-

रूपेसु जो गिद्धिमुवेड तिच्चं,
अकालियं पावड सो विणामं ।
रागाऽऽउरं मे जह वा पयंगे,
आलोअलोलि ममुवेड मच्चु ॥ २४ ॥

रूपेषु यो ' गिद्धि ' गार्थः, रागीमत्यर्थः । उक्तं हि वाच-
कैः-" इच्छा मूर्च्छा कामः, स्नेहो गार्थः समत्वमभिनन्दः ।
अमिलाप इत्यनेका-नि रागपर्यायवचनानि ॥ १ ॥ " उ-
पैति ' गच्छति ' तावाम् ' उक्तयो गृहेविशेषणं, स कि-
मित्याह-अकाले भवम् आकालिक-यथास्थित्या गुरुपक्रमा-
द्वीगैव प्राप्नोति स ' विनाशो घातः, पाठान्तरतः ' कलेश
वा ' मरणान्तवाधाऽऽत्मकं, रागेणाऽऽतुरा-विह्वला रागाऽऽतुरः
सन् (से) इति स लोदप्रतीतिः, ' यथा वा ' इति वाश-

वदस्येवकारार्थत्वाद् “यथैव” येनैव प्रकारेण ‘पतङ्कः’ शलभः, आलोकः-अतिस्निग्धदीपशिखाऽऽदिदर्शनं, तस्मिन् लीलां लम्पट आलाकलालः समुपांत ‘सृत्युं’ प्राणन्यागं, तस्यापि गृह्णाऽऽलोकलालत्वं गग एवेति भावः ।

जे यावि दोसं समुवेइ निचं,

तांमि कखणं मे उ उवेइ दुक्खं ।

दुद्धतदोमेण मएण जंतु,

न किंचि रुवं अवरज्झइ से ॥ २५ ॥

‘यश्च’ इति यस्तु, अपीति च तस्मिन्प्रत्ययेन योष्यते । ‘दोषं’ द्वेषं (समुवेइ ति) वचनव्यत्ययात् ‘समुपैति’ समुपगच्छति, रूपेति प्रक्रमः । ‘नित्यं’ सदा, न तु कदाचित्, स किमित्याह-तस्मिन्प्रति ‘क्षणं’ प्रस्तावे यस्मिन् द्वेष उत्पन्नः ‘स’ इति सः ‘तुः’ पूरणे उपैति ‘दुःखं’ शारीरादि, द्विष्टो हि किमिदमनिष्टं मया दृष्टमिति मनसा व्याकुलीभवति, परितप्यते च देहेन, न तु यथारागमुपगच्छंस्तत्काले मनोज्ञविषयावलोकनजनितं सुखमभिभवति, उत्तरकालमेव तु दुःखमिति । पठन्ति च-“समुपैति स्वयं ति ।” स्पष्टम् । यदि वा रूपदर्शनाद् द्वेषमुपगच्छन् दुःखमुपैति ततस्तथाविधरूपदोषैर्वासाथ दुःखावर्तिरिति प्राप्तमिदं शङ्क्याऽह-दुष्टं वमनं दुर्दान्तं, तच्च प्रक्रमाच्चक्षुःपस्तदेष दोषो दुर्दान्तदोषस्तेन, ‘स्वकनं’ आन्मीयते ‘जन्तु’ प्राणी, न ‘किञ्चित्’ स्वल्पमपि, रूपं प्रक्रमादमनोज्ञम्, अपराध्यति ‘दुष्यति’ (न) तस्य, यदि हि रूपमेवापराध्येत्यकस्यचित् द्वेषाभावः स्यात्, तथा च मुक्यभावाऽऽद्यां दोषा इति भावः ।

इत्थं रागद्वेषाद्वेयोरप्यनर्थहेतुत्वमुक्तमिदानीं तु द्वेषस्यापि रागहेतुकत्वात् एव महानर्थमूलमिति दर्शयन्तस्य विशेषतः परिहर्तव्यतां व्यापयितुमाह-

एगंतरत्तो रुइंमि रुवे,

अतालिंमे से कुणइ पओमं ।

दुक्खस्स संपीलमुवेइ बालं,

न लिप्पते तेण मुणी विगगे ॥ २६ ॥

‘एकान्तरको’ यो न कथञ्चिद्विगगं याति, ‘रुचिरे’ मनोरमे रूपे, किमित्याह-(अतालिंमे ति) मार्गधर्शमायया ‘अतादृशे’ अन्यादृशे । तथा च तल्लक्षणं-‘रशयोल्लभौ’ मार्गधर्मायां (मे इति) स करोति ‘प्रदोषं’ द्वेषं, सुन्दरीनन्द इव मुर-सुन्दरीरागतः सुन्दर्यो, तथा च दुःखस्य ‘संपीडं’ संघातं, यडा-सोमिति मृशं, पीडा दुःखरुता बाधा संपीडा, तामुपैति ‘बालः’ अज्ञः । उक्तमवार्थं व्यतिरेकमुक्तेनाऽह-न लिप्यते इव लिप्यते, श्रिप्यते इत्यर्थः, ‘तेन’ द्वेषकृतदुःखेन, मुनिः ‘विगगः’ रागावरहितः, तस्यैव तन्मूलत्वादिति भावः ।

सम्प्रति रागस्यैव पापकर्मोपचयलक्षणमहानर्थहेतुतां

व्यापयितुं हिंसाऽऽद्यावन्निमित्ततां पुनरिदं तद्वा-

रणं दुःखजनकत्वं च सूत्रपट्टेनाऽऽह-

रूवाणुआमाऽणुगणं य जीवे,

चराचरे हिंसइऽणगखे ।

चिंतहि ते परियावेइ बाले,

पीलेइ अत्तट्ठगुरु किलिहे ॥ २७ ॥

रूपं प्रस्तावान्मनोज्ञमनुगच्छति रूपानुगा, सा चामावाशा च रूपानुगाऽऽशा, रूपविषयोऽभिलाष इति योऽर्थः, तदनुगतश्च जीवः । पठन्ति च-“रूवाणुवायाणुगणं य जीवे” इति । तत्र रूपाणां-मनोज्ञानामुपायः-उपाज्जेनहेतुभिरनुगतो युक्त उपायानुगतः, स च प्राणी जीवान् ‘चराचरान्’ तत्संस्थावरान् ‘हितस्ति’ विनाशयति ‘अनेकरूपान्’ जात्यादिभेदतांऽनेकविधान्, कांश्चित् ‘चित्रं’ अनेकप्रकारैः, स्वकायपरकायशब्दाऽऽदिभिरुपायैरिति गम्यते । सुव्यवस्थया यथासंभवं चित्तेषु वा । तानिति-चराचरजीवान् परीति सर्वतस्तापयति दुःखयति परितापयति, बाल इव बालः-विवेकविकलनयाऽपराधं पीडयति, एकदेशदुःखान्पादनेनाऽऽप्तार्थं गुरुः स्वप्रयोजननिष्ठः ‘क्लिष्टः’ रागावधत्तः ।

अन्यथा-

रूवाणुवाएण परिग्गहेण,

उप्पायेण रक्खणंमनिओगे ।

वए विओगे य कहं सुहे से,

संभोगकाले य अतित्तलोभे ? ॥ २८ ॥

रूपानुपातो-रूपविषयोऽनुपातः अनुगमनमनुगग इति यावत् । तस्मिन् सति ‘परिग्रहेण’ मूर्च्छाऽऽत्मकेन हेतुना, ‘उत्पादने’ उपाज्जेते, रक्षणं च-अपार्यावित्चारणं, साक्षयागश्च स्वपुत्रयोजनेषु सम्यगव्यापारणं, रक्षणसाक्षियागं, तस्मिन् (वए ति) व्यये विनाशे ‘विओगे’ विरुद्धे मनोऽप्यनेककारणजनिते, सर्वत्र रूपस्येति प्रक्रमः । क सुखं ? न कचित्, किं तु सर्वत्र दुःखमर्थेति भावः । (से इति) तस्य जन्तोः । इयमत्र भावना-रूपमूर्च्छितो हि रूपवत्कस्मिन्नुक्तमकलत्राऽऽदीनामुत्पादनरक्षणार्थं तेषु तेषु क्लेशहेतुषूपायेषु जन्तु प्रवर्तते, तथा नियोज्याऽपि तथाविधप्रयोजनोत्पत्तौ रूपवत्कलत्राऽदि तदपायशङ्क्या पुनः पुनः परितप्यत एवेति मिद्धमेवास्यात्पादनरक्षणमनियोगेषु दुःखम् । एवं व्ययवि-योगयोरपि भावनीयम् । अन्ये तु पठन्ति-“रूवाणुवाएण परिग्रहेण” इति । तत्र रूपानुवाएण हेतुना यः परिग्रहस्तेन, शेषं प्राग्वत् । स्यादतत मा भूदुत्पादनाऽदिषु रूपस्य सुखं, सम्भोगकाले तु भविष्यतीत्याशङ्क्याऽह-“सम्भोगकाले च” उपभोगप्रस्तावे च (अतित्तलोभे ति) तर्पणं तृप्तं, तृप्तिरिति यावत् । तस्य लाभः प्राप्तिस्तृप्तलाभो न तथाऽतृप्तलाभः । किमुक्तं भवति ?-बहुधाऽपि रूपदर्शने रागिणां न तृप्तिरस्ति यतोऽन्य-रूप्युक्तम्-“न जानु कामः कामाना-मुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवन्मव, भूय एवाभिवर्द्धते ॥१॥” तथा ‘यथाऽभ्यासं विवर्द्धन्ते, विषयाः कौशलानि च । इन्द्रियाणाम्” इति । तस्मिन् सति क सुखमिति सम्बन्धः । उत्तरे(सं)च्छया हि परितप्यत एव जन्तुरिति । पठन्ति च-(अतित्तलोभे ति) तृप्तप्राप्त्यभावे ।

आह-एवं परिग्रहाद् दुःखमनुभवतस्तद्भीरुतया ततो भिदु-त्तिर्दोषान्तरानात्मकं वा किमस्य सम्भवतीत्यशङ्क्याऽह-

रूवे आतत्ते अपरिग्गहम्मि,

सत्तोवसत्तो न उवेइ तुहि ॥

अतुट्टिदोमेण दुही परस्म-

लोभाऽऽविले आययई अदत्तं ॥ २६ ॥

रूपेऽतुत्तश्च, परिग्रहे च तद्विषयमूच्छाऽऽत्मकं सक्तः-सामान्येनैवाऽऽसक्तिमान्, उपसक्तश्च-गाढमासक्तः, ततः सक्तश्च पूर्वमुपसक्तश्च पश्चात् सक्तापसक्तः, 'नोर्पति' नोपगच्छति, 'तुष्टि' परितोषं, सन्तोषमिति यावत् । तथा चातुष्टिरवदोपाऽतुष्टिदोपस्ततः दुःखी-यदि ममदमिदं च रूपवद्वस्तु स्यादित्याकाङ्क्षातोऽतिशयदुःखवान्, स किं कुरुते?, इत्याह- 'परस्य' अन्यस्य, समर्थस्य रूपवद्वस्त्विति गम्यते । 'लोभाऽऽविलः' 'लोभकनुपः', यद्वा-परं वा स्वं परस्वं, प्रकृमाद् यद्वपयद्वस्तु, तस्मिन् लोभा-गार्ह्ये, तेनाऽऽविलः परस्वलोभाऽऽविलः, 'आदत्ते' गृह्णाति, 'अदत्तम्' अनिसृष्टं परकीयमेव, रूपवद्वस्त्विति गम्यते । अनेन रागस्यातिदुष्टतां व्यापयितुं परिग्रहादोपदर्शनेऽपि विशेषतस्तत्राऽऽसक्तिदोषान्तराऽऽसम्भरणं चार्तिहितम् ।

तन्किमस्यतावानेव दोष उतान्योऽपि? इत्याह-

इक्योक्तदोषानुवादेन दोषान्तरमप्याह-

तस्यहाऽभिभूयस्म अदत्तहारिणो,

रुवे अतित्तम् परिगते य ॥

मायामुमं वड्डु लोभदोमा,

तत्थावि दुक्खा न विमुच्चट मे ॥ ३० ॥

'तृणाभिभूतस्य' लोभाभिभूतस्य, ततः पयाऽदत्तं हरति गृह्णातीत्येवंशिलोऽदत्तहारी तस्य, तथा रूप-रूपावपया यः परिग्रहस्तस्मिन्निर्गतयोगः । अस्य भिन्नकर्मत्वविद्वत् अतुत्तस्य च तत्राऽवस्तुत्वरूप, मायाप्रधानं (मोहं ति) मृगार्जकभाषणमायासृपा, 'वड्डेत' वृद्धिं याति कुतः पुनर्गदाम्भ्यामित्याह- 'लोभदोमा' लोभापराधानं, 'तुत्थाहि परस्वमादत्त, आवाय च तदोपनपरा मायासृपा चरि, तदनेन लोभेण सर्वोऽऽश्रवाणामपि मुक्तो हेतुस्त्वियुक्त, तथा रागप्रक्रमेऽपि सर्वत्र लोभाऽभिधाने रागेऽपि लोभांशस्थित्यातिदुष्टताऽऽवेदनार्थम् । तत्राऽपि को दोषः?, इत्याह- 'तत्रापि' मृपाभाषणेऽपि 'दुःखान्' अवातात् 'न विमुच्यते' न विमस्क्रिमाप्रति सः, किं तु दुःखमाजतमेव भवतीति साधार्थः ॥

दुःखाविसृष्टिमेव भावयति-

मोसस्म पच्छा य पुग्गथो य,

पथोगकाले य दुही दुस्ते ॥

एवं अदत्ताणि समायअतो,

रुवे अतित्तो दुहियो अणिस्से ॥ ३१ ॥

(मोसस्म ति) मृपा, कोऽर्थः?-अनृतभाषणस्य, पश्चाच्च पुग्गताच्च, 'प्रयोगकाले च' तद्भाषणप्रस्तावे च, दुही सन, तत्र-पश्चाद्वदमिदं च न मया सुसंस्थापितमस्मिति पश्चात्तापतः पुग्गताच्च कथमयं मया वञ्चनीय इति चिन्ता-व्याकुलत्वेन, प्रयोगकाले च-नाऽन्ता ममालीकभाषितां लक्षयिष्यतीति क्षोभतः, तथा दुष्टोऽन्तः-पर्यवसानं तज्जन्मन्यनेकविडम्बनातो विनाशेन, अन्यजन्मनि च नरकाऽऽदिप्राप्त्या यस्योऽन्तो दुस्ते भवति जन्तांगि गम्यते ।

तदेवं मृपाद्वारणादत्ताऽऽदानस्य दुःखहेतुत्वमुक्तम् । यदा च (मोसस्म ति) 'मोसस्य' स्तयस्येति व्याख्या, तदा साक्षादेव तस्य दुःखहेतुत्वाभिधानम् । उपसंहारमाह- 'एवम्' अमुनोक्तप्रकारादत्तानि 'समाददानः' गृह्णन्, रूपेऽतुत्तः सन दुःखितो भवति । कोऽर्थः सन?, इत्याह- 'अतित्त' दोषवत्तया सति तत्तापलक्षणं इति कस्मचित्तम् स्वत्वेनाऽवष्टम्भनं गतित, मैथुनरूपाऽऽश्रवापलक्षणं चेतदतिप्रसिद्धत्वाच्च रागिणां तस्य साक्षादनाभिधानम् । यद्वा-रूपसम्भोगोऽपि मिथुनकर्मकत्वाद् वेदनामिव मैथुनमेव, तथा च रागिवचनम्- 'आलोणं श्रिय मा ते-ण पियमा गेहं ति-भग्गमाणं आभासियद्व अवग्-हियद्व रमियद्व पीयद्व ॥ १ ॥' इति । स च प्रकान्तः, एवमुत्तरवाऽपि स्त्रीगतशब्दाऽऽदिसम्भोगानां मैथुनत्वं सम्भावनीयम् ।

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह-

रूवाणुरत्तम् नरस्म एवं,

कत्तो मुहं हज्ज कयाह किंच ? ।

तत्थावभोगोऽवि फिलेयदुक्खं,

निव्वत्तइ जस्म का ग्ग दुक्खं ॥ ३२ ॥

रूपाणुरक्तस्य नरस्य 'एवम्' अनन्तरगृह्यकदम्बकोक्तप्रकारेण कुतः सुखं भवेत्? कदाचित्किञ्चित्, सर्वथा दुःखमेवेति भावः । किमत्येवं?, एतः 'तत्र' रूपाणुरागे 'उपभोगोऽपि' उपभोगावस्थायां भाषणं 'क्लेशदुःखम्' अतृप्तलाभतालक्षणवाधाजनितमस्यातम उपभोगमेव विशिनष्टि- 'निर्वर्ति' र्ति' उत्पादयति, यस्य इत्युपभोगस्य कृते यदर्थं, 'गे' इति दाक्याल्लक्षणं, 'दुःखं' दुःखमात्मन इति गम्यते । उपभोगार्थं हि जन्तः क्लेशयति, तत्र सुखं स्यादिति यदा च तदपि दुःखं तदा कृताऽन्यदा सुखसम्भव इति साधः ।

इत्थं रागस्यानर्थहेतुतामभिधाय द्वेषस्याऽपि तामार्तन्दे-
पदमाह-

एवम् रुवस्मि गत्था पओमं,

उपहं दक्खोहपरंपगओ ।

पदुद्धाचित्तो अ चिणाऽ कम्मं,

जं मे पुग्गो हाउ दुहं विवागे ॥ ३३ ॥

'एवमेव' यथाऽनुग्रहस्तथैव रूपे सतः प्रदोष-द्वेषम्, 'उपति' प्राप्नोत, 'हंवेति शेषः । 'दुःखापपरंपगः' उत्तंगान्तरदुःखसमूहरूपाः, तथा प्रदुष्टे प्रकरणे हिष्ट चित्तं यस्य स तथाविधः, अस्य भिन्नकर्मत्वात् चिन्तति च 'वध्नाति कर्म, तन् शुभमापि सम्भवत्यत आह-यत् (मे) तस्य पुनर्भवान् 'दुःखं' दुःखहेतुः, 'विपाक' अनुभवकाले, इह पञ्च चित्तं भावः । पुनर्ग्रहणमैहिकदुःखापिञ्जम्, अशुभकर्मोपचयश्च हिंसाऽऽद्याश्रवावनाभाषीति तद्वेतुत्वमनेनाऽऽक्षिप्यते ।

इत्थं रागद्वेषांरुद्धगणादतां व्यापयितुं तदनुद्धरणे

दायमाभिधाय तदुद्धरणे गुणमाह-

रुवे विरत्तो मणुओ विमोगो,

एण्ण दक्खोहपरंपरेण ।

न लिप्पं भवमज्जे वि संतो,
जलेण वा पुक्खरिणीपलामं ॥ ३४ ॥

रूपे विरक्तः, उपलक्षणत्वादादिपञ्च 'मनुज' मनुष्यः 'विशो-
कः' शोकगदितः, संस्पर्शवन्धनयो रागद्वेषाभ्यामावातः । 'ए-
तेन' अतन्तरमुपदर्शितेन (दुष्परोहपरंपरेण नि) दुःखा-
नाम्-अस्वातातामाधाः सङ्घातास्तेषां परस्परा-सन्निहित-
स्त्रीधर्मपरा तथा 'न लिप्यते' न स्पृश्यते, भवमध्येऽपि
'मन्' भवन्, संपागन्तव्यपीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह जलेनैव,
वाशब्दस्योपमार्थत्वात् पुष्करिणीपलामं पञ्चनीपत्रं, जलम-
ध्येऽपि सति शेषः ॥ ३४ ॥ इत्थं चक्षुराश्रित्य त्रयोदश सू-
त्राणि व्याख्यातानि । एतदनुसारणैव शेषेन्द्रियाणां मन-
सश्च स्वविषयप्रवृत्तां रागद्वेषानुदरणदोषाभिधायकानि त्र-
योदश सूत्राणि व्याख्यातानि ।

सोयस्म मद्दं गहणं वयंति,
तं गगहेउं तु मणुन्नमाहु ।
तं दोमहेउं अमणुन्नमाहु,
समो अ जो तेसु म वीयरगो ॥ ३५ ॥
महम्म सोयं गहणं वयंति,
सोयस्म मद्दं गहणं वयंति ॥
रागरस्स हेउं तु मणुन्नमाहु,
दोमस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ३६ ॥
सद्धेसु जो गिद्धिमुवेइ निव्वं,
अकालियं पावइ मे विणासं ।
रागाउरं हरिणमिउ व मूद्धे,
मद्दं अतिस्से म वेइ मच्चु ॥ ३७ ॥
जे यावि दोमं समुवेइ निव्वं,
तंमि वखणं से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्धंतदोमेण सएण जंतू,
न किंचि मद्दं अवरज्झइ से ॥ ३८ ॥
एगंतरत्ते रुद्धंमि सद्धे,
अतालिसं से कुण्डं पओसं ।
दुक्खस्स मंपीलमुवेइ बालं,
न लिप्पइ तेण मुणी विरागो ॥ ३९ ॥
महाणुगाऽऽमाऽणुणं य जीवे,
चराचरे तिसइमेगक्खे ।
चिंत्ताहं ते परितावेइ बाले,
पीलेइ अत्तट्टं गुरु किलिट्ठे ॥ ४० ॥
महाणुवाणं परिगहेण,
उप्पायणे गक्खणमन्निओगे ।
वए विओगे य कदं मुहं से,
संभोगकाले य अतिचलाभे ? ॥ ४१ ॥
सद्धे अतिस्से य परिगहे य,

सत्तावमत्तो न उवेइ तुट्ठि ।
अतुट्ठिमेण दुही परम्म,
लोभाऽऽविले आयरइ अदत्तं ॥ ४२ ॥
तएहाऽभिभूयस्म अदत्तहारिणो,
सद्धे अतिस्स परिगहे य ।
मायामुसं वड्डइ लोभदोसा,
तत्थावि दुक्खा न विमुच्चइ से ॥ ४३ ॥
मोमस्स पच्छा य पुरत्थओ य,
पओगकाले य दुही दुट्ठे ।
एवं अदत्ताणि समायरंते,
सद्धे अत्तो दुट्ठिओ अणिस्सो ॥ ४४ ॥
सहाणुरत्तस्स नस्स एवं,
कनो मुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
तत्थोवभोगे वि किलेमदुक्खं,
निव्वत्तइ जस्स कए ण दुक्ख ॥ ४५ ॥
एमेव मद्दंमि गओ पओमं,
उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पदुट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं,
जं मे पुणो होइ दुद्धं विवागे ॥ ४६ ॥
मद्दं रिक्तां मणुआं विमंगो,
एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
न लिप्पइ भवमज्जे वि संतो,
जलेण वा पुक्खरिणीपलामं ॥ ४७ ॥
घाणस्स गंधं गहणं वयंति,
तं गगहेउं तु मणुन्नमाहु ।
तं दोमहेउं अमणुन्नमाहु,
समो य जो तेसु म वीयरगो ॥ ४८ ॥
गंधं म घाणं गहणं वयंति,
घाणस्स गंधं गहणं वयंति ।
गगरस्स हेउं तु मणुन्नमाहु,
दोमस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ४९ ॥
गंधंसु जो गिद्धिमुवेइ निव्वं,
अकालियं पावइ मे विणासं ।
रागाउरं ओमहिगंधगिद्धे,
सप्पे विलाओ विव निक्खमंते ॥ ५० ॥
जे यावि दोमं समुवेइ निव्वं,
तंमि वखणं से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्धंतदोमेण सएण जंतू,
न किंचि गंधं अवरज्झइ से ॥ ५१ ॥
एगंतरत्ते रुद्धंमि गंधे,

अतालसे मे कुणई पओसं ।
 दुखस्स संपीलमुवेइ बाले,
 न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ५२ ॥
 गंधाणुगाऽऽसाऽणुगए य जीवे,
 चराचरे ण्हंसइऽणेरूवे ।
 चित्तेहिँ ते परितावेइ बाले,
 पीलेइ अत्तट्ट गुरु किलिहं ॥ ५३ ॥
 गंधाणुवाएण परिग्गहेण,
 उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 बण विओगे य कहं मुहं से,
 संभोगकाले य अतित्तलाभे ? ॥ ५४ ॥
 गंधे अतित्ते य परिग्गहे य,
 सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठि ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स,
 लोभाऽऽविले आययई अदत्तं ॥ ५५ ॥
 तएहाऽऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो,
 गंधे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायाणुसं बड्ढइ लोभदोमा,
 तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ५६ ॥
 मोमस्स पच्छा य पुरन्थओ य,
 पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो,
 गंधे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ५७ ॥
 गंधाणुरत्तस्स नरस्स एव,
 कत्तो मुहं होअ कयाइ किंचि ?
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं,
 निव्वत्तई जस्स कए ण दुक्खं ॥ ५८ ॥
 एमेव गंधम्मि गओ पओसं,
 उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पट्ट चित्तो य चिणाइ कम्मं,
 जं मे पुणो होइ दुहं विरागे ॥ ५९ ॥
 गंधे अतित्तो मणुओ विमोगो,
 एण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो,
 जलेण वा पोक्खविणीपलासं ॥ ६० ॥
 जीहाए रसं गहणं वयंति,
 तं रागहेउं तु मणुअमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुअमाहु,
 समो य जो तेसु स वीयरगो ॥ ६१ ॥
 रसस्स जीहं गहणं वयंति,

जीहाए रसं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुअमाहु,
 दोसस्स हेउं अमणुअमाहु ॥ ६२ ॥
 रमेसु जो मिद्धिमुवेइ तिब्बं,
 अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे वडिसाविभिन्नकाए,
 मच्छे जहा आमिमभोगमिद्धे ॥ ६३ ॥
 जे यावि दोस सउवेइ तिब्बं,
 तंसि कखणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुइंतदोसेण सएण जंतू,
 न किंचि रसं अवरज्जई से ॥ ६४ ॥
 एगंतरत्ते रुइरंसि रसे,
 अतालसे मे कुणई पओसं ।
 दुखस्स संपीलमुवेइ बाले,
 न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ६५ ॥
 रसाणुगाऽऽसाऽणुगए य जीवे,
 चराचरे हिंसइ णेरूवे ।
 चित्तेहिँ ते परितावेइ बाले,
 पीलेइ अत्तट्ट गुरु किलिहं ॥ ६६ ॥
 रसाणुवाएण परिग्गहेण,
 उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 बण विओगे य कहं मुहं से,
 संभोगकाले य अतित्तलाभे ? ॥ ६७ ॥
 रमे अतित्ते य परिग्गहे य,
 सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठि ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स,
 लोभाऽऽविले आययई अदत्तं ॥ ६८ ॥
 तएहाऽऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो,
 रमे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायाणुसं बड्ढइ लोभदोमा,
 तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ६९ ॥
 मोमस्स पच्छा य पुरन्थओ य,
 पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो,
 रमे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ७० ॥
 रसाणुरत्तस्स नरस्स एवं,
 कत्तो मुहं होअ कयाइ किंचि ?
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं,
 निव्वत्तई जस्स कए ण दुक्खं ॥ ७१ ॥
 रसम्मि एमेव गओ पओसं,

उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पदुच्चित्तो य चिणाइ कम्मं,
 जं मे पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ७२ ॥
 रमे विरत्तो मणुओ विमोगो,
 एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो,
 जलेण वा पोक्खविणीपलामं ॥ ७३ ॥
 कायस्स फासं गहणं वयंति,
 तं रागहेउं तु मणुब्रमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुब्रमाहु,
 समो य जो तेसु म वीयरागो ॥ ७४ ॥
 फामस्स कायं गहणं वयंति,
 कायस्स फामं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं ममणुब्रमाहु,
 दोमस्स हेउं अमणुब्रमाहु ॥ ७५ ॥
 फामेसु जो गिद्धिमुवेइ तिब्बं,
 अकालियं पावइ मे विणामं ।
 रागाउरं सीयजलावमन्ने,
 गाहगहीए महिमे वरुन्ने ॥ ७६ ॥
 जे यावि दोमं समुवेइ तिब्बं,
 तंमि क्वणं से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोमंणं सएण जंतु,
 न किंचि फामं अवरउक्कई से ॥ ७७ ॥
 एगंतरत्ते रुइमि फामे,
 अतालिये से कुणई पओमं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले,
 न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ७८ ॥
 फामाणुगाऽऽमाऽणुगए य जीवे,
 चराचरं हिंसइऽणेरुवे ।
 चिन्तहिं ते परितावेइ बाले,
 पीलेइ अत्तइ गुरु किलिइ ॥ ७९ ॥
 फामाणुवाएण परिग्गहेण,
 उप्पायणं रक्खणमन्निआगे ।
 वए विआगे य कहं मुहं से,
 संभोगकाले य अतित्तलाभे ? ॥ ८० ॥
 फासे अतित्ते य परिग्गहे य,
 सत्तोवसत्तां न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोमंणं दुही परस्स,
 लांभाऽऽविले आययई अदत्तं ॥ ८१ ॥
 तएहाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो,

फासे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुमं वड्ढइ लोभदोमा,
 तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ८२ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुग्गथओ य,
 पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समापयंतो,
 फासे अतित्तो दुट्ठिओ अणिस्सो ॥ ८३ ॥
 फामाणुरत्तस्स नरस्स एव,
 कत्तो मुहं होज कयाइ किंचि ? ।
 तन्नोवभोगे वि किलेमदुक्खं,
 निव्वत्तई जस्स कए ण दुक्खं ॥ ८४ ॥
 एमेव फामस्मि गओ पओमं,
 उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पदुच्चित्तो य चिणाइ कम्मं,
 जं मे पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ८५ ॥
 फामे विरत्तो मणुओ विमोगो,
 एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो,
 जलेण वा पोक्खविणीपलामं ॥ ८६ ॥
 मणस्स भावं गहणं वयंति,
 तं रागहेउं तु मणुब्रमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुब्रमाहु,
 समो य जो तेसु म वीयरागो ॥ ८७ ॥
 भावस्स मणं गहणं वयंति,
 मणस्स भावं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं ममणुब्रमाहु,
 दोमस्स हेउं अमणुब्रमाहु ॥ ८८ ॥
 भावेसु जो गिद्धिमुवेइ तिब्बं,
 अकालियं पावइ मे विणामं ।
 रागाउरं कामगुणेसु गिद्धे,
 करेणमग्गावहिणं व्व नागे ॥ ८९ ॥
 जे यावि दोमं समुवेइ तिब्बं,
 तंमि क्वणं से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोमंणं सएण जंतु,
 न किंचि भावं अवरउक्कई मे ॥ ९० ॥
 एगतरत्ते रुइमि भावे,
 अतालिये से कुणई पओमं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले,
 न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ९१ ॥
 भावाणुगाऽऽमाऽणुगए य जीवे,

चराचरे हिंसइऽणेरूवे ।
 चितेहिं ते परितावेइ बाले,
 पीलेइ अत्तइ गुरू किलिडे ॥ ६२ ॥
 भावाणुवाएण परिग्गेहणं,
 उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वण विओगे य कहं गुहं मे,
 संभोगकाले य अतित्तलाभे ॥ ६३ ॥
 भावे अतित्ते य परिग्गेहे य,
 सत्तोवमत्तो न उवेइ तुहिं ।
 अतुट्ठिदोमेण दुही परम्म,
 लोभाऽऽविले आययई अदत्तं ॥ ६४ ॥
 तएहाऽभिभूयस्म अदत्तहारिणो,
 भावे अतित्तस्व परिग्गेहे य ।
 मायामुसं वड्डइ लोभदोसा,
 तन्थावि दुक्खा न विमुचई मे ॥ ६५ ॥
 मोसस्म पच्छा य पुरन्थओ य,
 पओगकाले य दुही दुग्गे ।
 एवं अदत्ताणं समाययंतो,
 भावे अतित्तो दुहिओ आणस्सो ॥ ६६ ॥
 भावाणुरत्तस्म नरम्म एवं,
 कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ?
 तन्थावभोगे वि किलेसदुक्खं,
 निव्वत्तई जस्म कएण दुक्खं ॥ ६७ ॥
 एमेव भावस्मि गओ पओनं,
 उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पट्टुचित्तो य चिणाइ कम्मं,
 जं मे पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ६८ ॥
 भावे विरत्ता मणुओ विसांगो,
 एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिण्णई भवमज्जे पि मंतो,
 जलेण वा पोक्खरिणीपलामं ॥ ६९ ॥

नवमं 'ओ' इत्येति 'ओ' इन्द्रियस्य शब्दत इति शब्दो-ध्वनि-
 स्तं, 'मनोक्षं' काकलीर्गताऽऽदि. 'अमनोक्षं' खरककशाऽऽदि.
 तथा ('हृदिगमिष्यत्युद्देति') मृगः सर्वोऽपि पशुकच्यते,
 यदुक्तम्— 'मृगशीर्षं हस्तिजातं, मृगः पशुकुङ्करोः ।' इति ।
 हरिणस्तु कुरङ्ग एवेति तेन विशेष्यते, 'हृदिगमिष्यत्युद्देति' मृगश्च
 हरिणमृगः, 'मृगश्च' अतमिषः सन्, 'शब्दं' गौर्गताऽऽ-
 न्तकंऽतुतः—तदाहृदिगम्यतया तत्रातृमिमान् । 'घ्राणस्य'
 इति । घ्राणेन्द्रियस्य, गन्धं घ्रायत इति गन्धस्तं 'मनोक्षं'
 सुगन्धिम्, 'अमनोक्षम्' असुगन्धिम्, तथैव यथा—नागदम्बा-
 दिकास्तासां गन्धस्तत्र गृहं—गृहिमानौषधिगन्धगृहः सन्
 (सप्यं विलाओ विव ति) इवशब्दस्य भिन्नकमत्वात्सर्वे
 इव विलापिष्कामन्, स ह्यन्तर्ध्वनयता तद्वन्धं
 १२४

सोढुमशकनुचन विलापिष्कामति ३ । 'जिह्वायाः' जिह्वेन्द्रि-
 यस्य, रस्यते आस्वाद्यत इति रसस्तं 'मनोक्षं' मधुराऽऽदि,
 'अमनोक्षं' कटुकाऽऽदि, तथा यदिशं प्रान्तन्यस्ताऽऽमिषं
 लोहकालकस्तेन विभिन्नकायो-विदग्धितशरीरं यदिशवि-
 भिन्नकायः, 'मन्य' मीनो यथाऽऽमिषस्य मांसऽऽदेभोगः
 अभ्यवहागस्तत्र गृहं आमिषभोगगृहः ४ । काय इह स्पर्श-
 नेन्द्रियं, सर्वशरीरगतत्वकव्यापनार्थं वाऽस्यैवमुक्तं, तस्य स्पर्-
 श्यत इति स्पर्शस्तं 'मनोक्षं' सूक्ष्मभूति, 'अमनोक्षं' कर्क-
 शाऽऽदि, शीतं शीतस्पर्शवज्जलं-पानीयं, तत्रावतत्र अवमग्नः
 शीतजलावमग्नो, ग्राहः जलवर्गवर्शं गृहीतः—कोडीकृतां
 ग्राहगृहीतो महीप इवारगय, वसन्तो हि आदित्येकनीति
 न्मोच्यतापीत्यरगयग्रहणम् ५ 'मनसः' चेतसा भावः अ-
 मिषायाः, स चेह स्मृतिगोचरस्तं, 'ग्रहणं' ग्राह्यं वदन्तीन्द्रि-
 याविषयव्याप्तम् । 'मनोक्षं' मनोक्षरूपाऽऽदिविषयम् 'अमनो-
 क्षं' तादृषरीताविषयम् । एवमुत्तरग्रन्थाऽपि भावविषयरूपा-
 ऽऽद्यपेक्षया व्याख्येयः । यद्वा स्वप्रकामदशाऽऽदिषु भावापस्था-
 पितो रूपाऽऽदिगपि भाव उक्तः स मनसो ग्राह्यः स्वप्रकामद-
 शाऽऽदिषु हि मनस एव कालस्य व्यापार इति । 'कामगुणेषु'
 मनोक्षरूपाऽऽदिषु 'गृहः' आसक्तः (करणमुग्गावाहाण व
 गाणे इति) इतिार्थस्य चस्य भिन्नकमत्वात् करणवा करि-
 गता, मागेण निजपथेनापहृतः—आकष्टः करणुमार्गापहृतः,
 'नाग इव' हस्तीव । स हि मदान्धो प्यदुर्बलितनी करणमु-
 पदश्यं तयाऽऽदिमोहितस्तन्मार्गानुगमितया च गृह्यते सं-
 ग्रामाऽऽदिषु च प्रवेष्टयते तथा च विनाशमाप्नोतीति दृष्टान्त-
 त्वेनाहुः । आह—एवं चक्षुर्गादीन्द्रियदशादिव गजस्य प्रवृत्ति-
 रिति कथमस्याऽत्र दृष्टान्तत्वेनाभिधानम् ? उच्यते, एवंमे-
 तन्, मनःप्रधान्यविवक्षया चेतन्यम् । यदि वा—तथाविधका-
 मदशायां चक्षुर्गादीन्द्रियव्यापारभावोपि मनस प्रवृत्तिरिति
 न दोषः । इह चानानुपूर्व्यपि निदेशाद्भिर्नान्द्रियाणां भिन्धमुप-
 न्यास इत्यष्टमसतिभूताद्यवार्थः ।

उत्तरंमवार्थं सत्तपत उपसंहारव्याजनाऽऽह—

एविंदियन्था य मगम्म अन्था,
 दुक्खस्म हेउं मणुयस्म रागिणो ।
 ते चेव थोवं पि कयाइ दुक्खं,
 न वीयगगम्म कांरति किंचि ॥ १०० ॥

एवम् उक्तव्याजिनः, 'इन्द्रियार्थाः' चक्षुर्गादिविषया रूपाऽऽद-
 यः चशब्दो भिन्नकम् । ततो मनसोऽर्थाश्च उक्तरूपाः, उपल-
 क्षणवार्तान्द्रियमनानि च दुःखस्य (हेउं ति) हेत्वा मनुज-
 स्य गागण, उपलक्षणत्वाद् हेपिणश्च विषयं गुणमाह—
 'ते चेव' इन्द्रियमनोऽर्थाः स्वरूपाणि 'स्वलाभाप', क-
 दाचिद् दुःखं (न) नैव वीतरागस्य, उपलक्षणत्वाद्गीतहेप-
 स्य, कुर्वन्ति 'किञ्चिदिति' शरीरं मानसं चात सवार्थः ।
 ननु न कश्चन कामभोगेषु सन्तु वीतरागः संभवति,
 तत्कथमस्य दुःखाभावः ? उच्यते—

न कामभोगा समर्थं उविति,
 न यात्रि भोगा विगई उविति ।
 जे तण्णथोमी य परिग्गेही य,
 सो तेसु मोहा विगई उवेइ ॥ १०१ ॥

(न) नैव ' कामभोगाः ' उक्तत्वाः, ' समतां ' रागद्वेषा-
भावरूपाम् ' उपयान्ति ' उपगच्छन्ति, हेतुत्वेनेति गम्यते ।
तद्धेतुत्वे हि तेषां न कश्चिद्वागद्वेषवान् भवेत् । न चापि
' भोगाः ' भुज्यमानतया सामान्येन शब्दाद्भ्यः ' विकृति '
कोप्याऽऽदिरूपाम् । इहापि हेतुत्वेनोपयन्तीत्यन्यथा न कश्चन
रागद्वेषपरहितः स्यात् । कोऽनयास्तर्हि हेतुः ? इत्याह-यः ' त-
त्प्रद्वेषी च ' तेषु विषयेषु प्रद्वेषवान् परिग्रही च ' परि-
ग्रहबुद्धिमान्, तेष्वेव रागीत्युक्तं भवति, स ' तेषु ' विषये-
षु, ' मोहात् ' रागद्वेषा ' समतां ' मोहनीयात् विकृतिर्मुपैति,
रागद्वेषपरहितस्तु समतामित्यर्थादुक्तम् । उक्तं हि पूर्व- सतो-
रेव रागद्वेषयोर्द्वैतकत्वेन शब्दाद्भ्यो हेतवः ' इति । आह-
' समो य जो तेसु स वीयरगो ' इत्यन्तेनैव गतार्थमेतत्, स-
त्यं, तस्यैव त्वय प्रपञ्चः । उक्तं हि- ' न एव विषयः सुसंगृ-
हीता भवन्ति तेषां लक्षणं प्रपञ्चाच्यते । ' इति सूत्रार्थः ।

किंस्वरूपा पुनरसौ विकृतिर्या रागद्वेषशालुपैर्नीत्याह-

कोहं च माणं च तद्वै मायं,

लोभं दुग्धं अरुं रं च ।

हामं भयं सोगपुमिन्धिवेयं,

नपुंसवेयं विविहे य भावे ॥ १०२ ॥

आवर्जई एवमणो रवे,

एवंविहे कामगुणेषु सतो ।

अन्ने य एयपभावे विमेलं,

कारुपदीणो हिग्मि वडस्सो ॥ १०३ ॥

क्रोधं च मानं च सर्वत्र मायां लोभं-चतुष्टयमप्युक्तत्वं, ' भुगु-
णां ' विविक्तिताम्, ' अगतं ' अवास्थं, ' गतं ' च ' विषया-
ऽऽसक्तिरूपां, ' हामं ' च ' वयत्रचिकाशलक्षणं, ' भयं ' मा-
ध्वमं, शोकपंखीवर्दीर्घमिति समाहारनिर्देशः । ततः शोकं-प्रि-
यधिप्रयाजं मनाद्वाऽऽत्मकं, पुंवेदं-आविषयार्थमिलापं, स्त्री-
वेदं-पुण्याभिजुहं (तपुं नयेति) नपुंसकवद्भ्य-उभया-
मिलापं, ' विविधांश्च ' नानाविधान् ' भाषां ' ' हर्षविषादा-
ऽऽदीनामिषायां ' आपद्यते ' प्राप्नोति, ' एवम ' अस्मा
रागद्वेषवत्तत्त्वज्ञानं प्रकाशय ' अनेकरूपान् ' बहुभेदान-
न्तानुबन्धादिभेदेन तावत्प्रभेदेन च ' पणोविधान् ' उक्त-
प्रकारान्, विकारान्ति गम्यते, ' कामगुणेषु ' शब्दाऽऽदिषु
' सक्तः ' आभ्यवह्वान्, उपलक्षणत्वाद् द्विष्टश्च, अन्यश्च
' एतत्प्रभवान् ' कोपा ' दिज्जनितान् ' विषयान् ' पणितायदुर्ग-
तिपाताऽदीन्, कीदृशः सन् ? इत्याह-कारुण्यऽऽस्पदीभूतो
हीनः कारुण्यहीनो मध्यमदलोपीममानः । अन्यन्हीन इत्य-
र्थः । (हिग्मि स्ति) ' हीयान् ' लज्जवान्, कोपाऽयापचो हि प्री-
तिविनाशाऽदिकमिदंवातुभवन परत्र च तद्विपाकमतिकट्टकं
विभावयन् प्राप्नोति, दैन्यं लज्जां च भजत, तथा (वडस्स
स्ति) आर्पन्वान् ' इष्ट्यः ' तन्नेहोपदुष्टत्वात्सर्वम्यप्रीतिभा-
जनामिति सूत्रार्थः ।

यतश्चैवं रागद्वेषावेव दुःखमूलपतः प्रकारान्तरेणाऽपि

तयोरुद्धरणोपायाभिधानार्थं तद्विपर्ययं द्वापदर्शनार्थं

चेदमाह-

कपं न उन्निज्ज महायलिच्छू,

पच्छाणुतावे य तवप्पभावे ।

एवं विकारे अमियप्पयारे,

आवर्जई इंदियचोरवस्से ॥ १०४ ॥

कल्पते स्वाध्यायाऽऽदिक्रियासु समर्थो भवतीति कल्पो-
योग्यस्तम्, अपेक्ष्यमानत्वात्कल्पमपि, किं पुनरकल्पम् ?
शिष्याऽऽदीनि गम्यते, ' नेच्छत ' नाभिलषत् (सहायलिच्छु
स्ति) विन्दोर्लान्ताणिकत्वात् ' सहायं ' लप्सुः ' ममाऽसौ
शीर्षसंबाधनाऽऽदि साहाय्यं करिष्यतीत्यभिलाषुकः
सन्, तथा पश्चादिति प्रस्तावाद् व्रतस्य तपसो वाऽङ्गीकारा-
दुत्तरकालमनुतापः-किंमतावन्मया कष्टमङ्गीकृतमिति चित्त-
बाधाऽऽत्मको यस्य स तथाविधः नशब्दादन्यादृशश्च सम्भू-
तयतिवद् भवान्तरे भोगस्पृहयालुः, तपःप्रभावं, प्रकमात्रे-
च्छेद्, यथा न शक्यमङ्गीकृतं त्यक्तं, परं यद्यस्य व्रतस्य तप-
सो वा फलमस्ति तत् एतस्मादिदंवाच्यमप्यप्यादिलिधिर-
स्तु, तदन्यादृशापेक्षया तु भवान्तरे शक्यं क्विचिद्भूत्यादि भू-
यादिति किमेवं निषिध्यते ? इत्याह ' एवम ' अमुना प्रका-
रेण, ' विकारान् ' दोषान्, ' अमितप्रकारान् ' अपरिमित-
भेदान् ' आपद्यते प्राप्नोति, इन्द्रियाणि चौरा इव धर्मसर्व-
स्वापहरणाद् इन्द्रियचौराः, तदृश्यः तदायत्त । उक्तविशेष-
णविशेषस्य हि कल्पतपःप्रभाववाङ्मूलरूपेण स्पर्शनाऽऽदी-
न्द्रियवश्यता अवश्यसंभाविनी, ततश्चोत्तरेण तर्गवशेपानभि-
लपनः संयमं प्रति चित्तविक्षु यवधावनाऽऽदिदोषा अपि स-
म्भवन्त्येवेति । एवं च वृचताऽयमाशयः-तदनुग्रहबुद्ध्या कल्पं,
पुष्टाऽऽलम्बनं च तपःप्रभावं च वाञ्छताऽपि न दोषः । अ-
थवा-कल्पमुक्तत्वं नेच्छन्सहायलिप्सुं यदि कथञ्चनामी
मम धर्मसहाया भवन्तीत्येवमभिलाषुकमपि आस्तामन्यमिति
भावः, जितकलिकापेक्षं चेतत्, एतेन च रागस्य हेतुद्वय-
परिहरणमद्धरणोपाय उक्तः, उपलक्षणं चेतदीदृशामन्यपा-
र्माप रागद्वेषानां च परिहारस्य ततः तित्तं द्वयोरप्युद्धर-
णोपायानां तद्विपर्ययं च दोषाणामभिपन्धानमिति सूत्रार्थः ॥

अनन्तरं रागद्वेषोत्तरणोपायविपर्ययं यो दोष

उक्तस्तमेव दोषान्तरहेतुता अभिधा-

नद्वारेण समर्थयितुमाह-

तत्रो मे जायन्ति पओअणाई,

निमज्जिउं मोहमदन्नवासि ।

मुहमिणो दुक्खविणोयणाट्ठा,

तणच्चया उज्जमण अ रागी ॥ १०५ ॥

' ततः ' इति विकाराऽऽपत्तेरनन्तरं (सि) तस्य ' जायन्ते '
उत्पद्यन्ते ' प्रयोजनानि ' विषयमेवचप्राणिहिम्नाऽऽदीनि,
' निमज्जन्तु ' इत्यन्तर्भावितार्थे-चाक्षिमज्जयितुंभव नि-
मज्जायितुं, प्रकमात्तमेव जन्तुं, मोहो महार्णव इवातिदु-
स्तरतया मोहमहार्णवस्तस्मिन् । किमुक्तं भवति ?-यमो-
हमहार्णवनिमग्न इव जन्तुः क्रियते, स ह्यनुपश्रयिकारतया
मृद एवाऽऽसीत्, विषयाऽऽसेवनाऽऽदिमिश्र प्रयोजनैः सुतरां
मुह्यतीति । कीदृशस्य पुनरस्य किमर्थं चैवंविधप्रयोजनानि
जायन्ते ? इत्याह- ' सुखेपिणः ' सुखाभिलषणशीलस्य ' दुः-
खविनोदार्थं ' दुःखपरिहारार्थं, पाठान्तरतो-दुःखविमोचनार्थं

धा, सुखैयितायां हि दुःखपरिहाराय विषयसेवनाऽदिप्रयोजनसम्भव इति भावः । कदाचिदेवंविधप्रयोजनोत्पत्तावपि तत्रायमुदासीन एव स्यात् ? अत्राच्यते- 'तत्प्रत्ययम्' उक्तं रूपप्रयोजननिमित्तं पाठात्तरतः-तत्प्रत्ययादुद्यच्छ्रुति, चशब्दस्यैवकार्थत्वादुद्यच्छ्रुत्यैव, काऽर्थः १ तत्प्रवृत्तावुत्पन्नत एव. रागी रागवान्, उपलक्षणत्वाद् द्वेयी च सन्, रागद्वेषयोरेव सफलानर्थपरम्पराकारणं वादिति सूत्रार्थः ॥

किर्मात रागद्वेषत एव सकलाऽत्यनर्थः—

परम्परान्तरते ? , इत्याशङ्कयाऽऽह--

विरज्जमाणस्स य इन्द्रियत्था,

सहाइया तावइयप्पगारा ।

न तस्स सव्वे वि मणुन्नयं वा,

निव्वत्तयंती अपगुन्नय वा ॥ १०६ ॥

विरज्यमानस्येति उपलक्षणत्वाद् द्विपतश्च. 'चः' पुन-
रर्थे, ततो विरज्यमानस्य द्विपतश्च पुनः, 'इन्द्रियार्थाः'
शब्दाऽऽदिकाः। पाठान्तरतो यथाऽऽदिका वा। तावन्त इति
यावन्तो लोके प्रतीताः प्रकाराः खरम्भुराऽऽदिभेदा येषां
ते तावत्प्रकाराः, बहुप्रभेदा इत्यर्थः। न 'तस्य' इति म-
नुजस्य, 'सर्वेऽपि' समस्ता अपि, मनोज्ञतां वा 'निर्व-
र्त्तयन्ति' जनयन्त्यमनोज्ञतां वा निर्वर्त्तयन्ति। किन्तु
मनोज्ञत्वं एव स्वरूपेण हि रूपाऽऽद्यो न मनाज्ञताममनोज्ञ-
तां वा कर्तुमात्मनः कृमाः, किन्तु रक्तवर्णनिर्गन्धव्यवसायव-
शान्। उच्यते चान्येभ्यः— "परिष्कारकामकण्डूनामकस्यां प्र-
मदातनौ। कुणपं कामनी तद्व्यामति तिस्रो विकल्पना।
॥१॥" ततो जीवगागस्य ताजस्तनहृत्त्वभावात् कथममी
मनाज्ञतामनोज्ञतां वा निर्वर्त्तयेयुः?, तदभावे च कथं विषयमे-
वताऽऽकाशदानाऽऽदिप्रयोजनात्प्राप्तः?, इति पूर्वमिति मनो-
ज्ञत्वेऽमनोज्ञत्वे च समस्य रूपाऽऽदीनामाकाशश्चक्रत्वमुक्तम्,
५६ तु मनाज्ञतामनोज्ञत्वञ्चापि तादृशस्य न भवत एवेत्यु-
च्यत इति पूर्वमार्गाच्छेष इति सूत्रगमोऽर्थः।

तत्रैव यदा " ज ज उपाया पांडित्यजिह्वा " इति प्रतिज्ञा तदा
रागद्वययोर्मोहोऽयं च परस्पर्याऽऽश्रयतन्त्रेऽपि रागद्वयप्राप्त-
दुष्ट-व्याप्ताः कृतं महत्स्य च तदायं तन्त्रात्तद्व्यापकोऽकरणोपायान्
प्राप्तवत्तदव्यापकस्य, यदा तु " ज ज अयाया पाण्डित्यजिह्वा " इति पाठः तदा रसान्तरेणाऽऽश्रयतपायागुक्त्यायतोऽभिधा-
यापसहस्राह-

एवं समंकप्यविकप्यगासु,

संजायते ममयपुनरिदं यस्मि ।

अन्धे च संकल्पयन्त्रो तन्त्रो से,

पर्हायण कामगुणसु तएहा ॥ १०७ ॥

‘एवम्’ उक्त्यकारेण, स्वस्थ-आत्मन, सकृन्त्या-एकमाद्या-
गच्छेयमाहुराश्वयन्नाया, तया विकल्पता-सकृन्त्यामून-वा-
ऽऽदिपरिभाषनाः स्वसकृन्त्याविकल्पनाः ताम्प्रास्थतस्य-वद्य-
तस्येति सम्बन्धः । ‘किमिष्याह-’ संजायते समुत्पद्यत, (स-
मयं ति) आप्नोयात् ‘समतां’ माध्यस्थ्यम्, प्रथान्-इन्द्रियाणां-
न्, रूपाऽऽदीश्चन्य तिस्रकमन्वान्, सकृन्त्यातश्च यथा नैवेतेऽ-
पायहतवः, किं तु रागाऽऽद्य एवायुक्तीत्या चिन्तयतः, यदि-

वा तमता-पन्स्परमध्यमस यतुल्या, मा चाऽनिवृत्तिबाध-
सम्परायगुणस्थान एव, एतन्प्रतिपक्ष्णान् हि बहुलामप्यकू-
प एवाध्यवसाय इत्यनेन दुर्गलक्ष्यते । तथा-“ अर्थान् जी-
वाऽऽदीन् ‘सङ्कल्पयन्त्य’ शुतस्थानविषयतयाऽप्यवस्थतः;
‘ततः’ इति समतायाः (स) तस्य जन्ताः (साध्याः)
‘प्रहीयते’ प्रकर्षेण हानिं याति, काऽनै ? ‘कामगुणेषु’
रूपाऽऽदिषु ‘तृणा’ अतिस्त्राया, लोभ इति यावत् । समतायां
हि द्विवचनमपि प्राप्तायामुत्तरोत्तरगुणस्थानावाप्या क्रीयते
एव लोभ इति । अथवा-‘पन्म’ उक्तप्रकारण, ‘समकम्’
एककालम्, ‘उपास्थितस्य’ उद्यतस्य, रागाऽऽद्युद्यमोपाये-
ष्विति प्रका । यांश्च वा-‘समयम्’ एतदभिधायकम्, सि-
द्धान्तं प्रति इति शेष । ‘उपास्थितस्य’ तदुक्तार्थानुष्ठानाद्यत-
स्यर्थः । किन्तिहाह-स्वसङ्कल्पानाम आत्मसम्बन्धिनां रागा-
द्यभ्यवसायानां, विकल्पना-विशेषण क्लृप्तं स्वसङ्कल्पविकल्पना,
दृश्यते हि बुद्ध्याव्यपिकल्पशब्देन यथोक्तम्-“सामर्थ्यं वर्णना-
यां च, क्लृप्तं करणतया । आपस्य च ऽवयवे च, कलाशब्द-
विबुद्धिः ॥ १ ॥” आसु (१) ‘आशु’ शीघ्रं सजायते भवति ।
पठन्त-“ समरूपावकर्षणामो ” इति । तथा “ अन्धे अ-
सकपायता ” इति । तत्र च स्वस्य-आत्मनः सकल्प आद्य-
वसायस्यस्य विकल्पा-रागाऽऽद्या भद्भन्तर्वा नाशः अभावः
स्वसङ्कल्पविकल्पनाशः, तथा च का गुणः ? इत्याह-“ अर्थान्’
रूपाऽऽदीन् सङ्कल्पयतः रागाऽऽदिविषयतयाऽनध्यवस्थतः
‘ततः’ इति स्वसङ्कल्पविकल्पनातः स्वसंकल्पविकल्पनाशाद्या
(स) तस्य प्रहीयते कामगुणेषु तृणोति मृत्रार्थः ।

ततः स कीदृशं मनः कथयति ?, अन्याह-

सा वीररागो कयसदाकिञ्चो,

ग्वत्रेऽ नाणाऽऽवरणं खण्डणं ।

तदेव जं दं सणमावंगु,

जं चंतगायं पकरेड कम्मं ॥ १०८ ॥

‘सः’ इति द्विनिर्गुणा ‘वीतरागः’ चित्तरागद्वयो भव-
ति, तृणा हि तामः, तद्वये च क्रीणकषयगुणस्थानावाप्ति-
रिति, तथा कृष्णकृष्ण इव कृतत्वज्ञान, प्राप्तप्राप्त्या-
दनेन मूलः । ‘कृष्याय’ ‘कृषं नयति’ ज्ञानाऽऽवरण ‘वक्ष्य-
माणस्वरूप’ कृणत ‘समयेन, तथैव यद् दर्शनं’ चकृद्-
दानाऽऽदि ‘आवृणान’ स्थगयति, दर्शनऽऽवरणमित्यर्थः, यच्च
‘अन्तराय’ दानाऽऽदिना विचार्यते प्रकरोति ‘कर्म’ अन्तरा-
यनामकामप्युक्तं भवति, स हि कृषितमोदनीयस्तीर्णमहा-
सागर इव श्रमापेता विश्रम्यान्तमुद्हृत् तद् द्विचरमसमये निज्जा-
प्रचले इव गत्यादिनामप्रकर्ताश्च कृष्याय, चरमसमये च ज्ञा-
नाऽऽवरणादिवर्यामति सूत्रार्थः ।

ननु नत्क्रियाच्च क गुणपवाप्तेति ?, इत्याह-

सर्वं तत्रो जाणइ पामइ य,

अमोहणां दोऽ निरंतराण् ।

अणासवे भाणसमाहिजुत्ता,

आउक्खए सुक्खमुवेइ सुद्धे ॥ १०६ ॥

‘सर्व’ निरवशेष, ‘ततः’ ज्ञानाऽऽभरणेऽऽदिक्रियात् ‘ज्ञाना-
नि’ विशेषरूपतयाऽगमच्छात, पश्यति च सामान्यरूपतया,
‘चः’ समुच्चयार्थ, तत एतत् भेदावप्यस्वात् समुच्चयस्य

पृथगुपयोगत्वमनयोः सूच्यते । तत्रैव यदुक्तं युगपदुपयोगवा-
दिना- 'मणपउजवणणे ने, णणस्स य इस्सणस्स य विसेस्सो ।
केवलणाण पुण द-स्सण ति नाण ति य समाणं ॥१॥' इति ।
तन्निराकृतं जयति । तथा च प्रहृष्ट्यामाभादनम्-- " जं समयं
जाणंति णो ते समयं पासंति ।" तथा- " केवली ण भंते ! इम
श्यणप्पमे पुढवि आगारेहि पमाणेहि देहहि म्मठणेहि प-
रिवारेहि ज समय जाणइ, मो ते समय पासान् ? । इता
गोयमा ! केवली णं " इत्यादि । न चात्र केवलशब्देन उच्य-
न्थ एव धुनकेवलयादिविचित्रिण इति वाच्यं, यत इहाऽऽद्य-
सूत्र स्तातक एव प्रस्तुतः, स च धानिकर्मकयादेव भवती-
ति न तस्य उच्यन्थनाभेदः । द्वितीयम्बे तु परमाणुद-
शमेव प्रकल्पे, तस्य च केवल इति परमावधेस्ततो या कि
श्चिन्मन्यथ सस्त्वः, तत्र च तो व्यवहृदिनायिति केवल
मेधाप्रशिक्षित । उक्तं च पुनरे- " ते वोऽपि विभेसेउ, अजो
उभमथ केवली को मो ? । जो पासइ परमाणु, गहणमिड
जस्स होजाहि ॥ १ ॥ " न चेवमप्यात्मन्यवशेषवति सूत्रे
परवत्तव्यमेषमित्युपगन्तुमुचितम् । ० क्क हि- " एव विभे-
सियस्मि वि, परमममगनरायप्रोत्ति । ण पुण उभओव-
ओगो, परवत्तव्य स्ति का बुद्धी ? ॥ १ ॥ " इत्यादि कृतं प्रस-
ङ्गेन । प्रकृतमुच्यते- तथा चाऽभादनः- भोहराहतो भवति, तथा
निष्क्रान्तऽन्तरायान् निरन्तरायः, अनाश्रयः प्राग्वत्, ध्यान
शुक्लध्यानं, तेन समाधिः परमस्वास्थ्यं, तेन युक्तः सहितो
ध्यानसमाधियुक्तः, आयुषः, उपलक्षणत्वाद्यामगोचरेयानां च
कथं आयुःकथंस्तस्मिन् सति मात्रम् ' उपान ' प्राप्नोति,
' शुद्धः ' धिगतकर्ममल इति सूत्रार्थः ।

मोहगतश्च यादृशो भवति तद्वाह-

मो तस्स सवस्स दुहस्स मुक्को, जं वाहई समयं जंतुमेयं ।
दीहामपविप्पमुक्को पसन्थो, तो होइ अचंतसुही कयत्थो ॥ ११०
' सः ' इति मोहप्रसन्नो जंतु ' तस्मात् ' इति जातिजरा-
रणरूपत्वेन प्रतिपादितात् ' सर्वस्मात् ' निरवशेषाद् दुःखान् ;
सर्वत्र सुखव्यत्ययेन पृष्टो । ' मुक्तः ' पृथग्भूतः । यत् कीदृशत्या-
ह- ' यद् ' दुःख ' बाधने ' पीरयति, ' सन्तप्त ' अनवरत,
' जंतु ' प्राणनम्, ' एत ' प्रत्यक्षभुग्नोपदेशनमेतत्, ता-
र्क्ष्याणि यानि, स्थितानि, प्रकमात्कर्माणि, ताव्यामया इय रोगा
इव विविधवाधाविधायितया दीप्तमयाः, तेनैव विप्रमुक्तो दी-
र्घोऽऽमयविप्रमुक्तः, अत एव ' प्रशस्तः ' प्रशस्तऽर्हः । ततः कि-
मित्याह- (तो) इति ' ततः ' दीर्घोऽऽमयावप्रमोक्ताद् भवति
जायतेऽत्यन्तम्-अतिक्रान्तपर्यन्त, सुखं हर्म, नदस्यास्तीत्यस्य
स्तसुखी, तत एव च ' कृतार्थः ' कृतसकलकृत्य इति सूत्रार्थः ।

सकलाध्ययनार्थं निगमयितुमाह-

अणाइकालप्यभवस्स एसो,

सव्वस्स दुक्खस्स पमुक्खमगो ।

वियाहिओ जं समुवेच सत्ता,

कमेण अचंतसुही भवंति ॥ १११ ॥ ति वेमि ॥

अनादिकालप्रभवस्य अनादिकालोत्पन्नस्य, ' एषः ' अनन्त-
रोक्तः, सर्वस्य दुःखस्य ' प्रमोक्कमार्गः ' प्रमोक्कोपायः, पाटा-
भरतश्च-संसारचक्रस्य विमोक्कमार्गो, व्याख्यातः, यः कीद-
ृशः ? इत्याह- ' यं ' दुःखप्रमोक्कमार्गं ' समुपेत्य ' सम्यक् प्र-

तिपद्य, ' सत्था ' प्राणिनः, ' कमेण ' उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्ति-
रुपेणात्यन्तमुन्नतो भवन्तीति सूत्रार्थः । इतिः परिसमाप्तौ,
अशीमाति पूर्ववत् । अत्रासिनोऽनुगमो, नयश्च प्राग्वत् ।
उक्तं पाई० ३५ अ० ।

पमायपच्छद्वय-प्रमादप्रत्यय-पुं० । प्रमादलक्षणकारणे, भ० प
हा० ए० उ० ।

पमायपडिलेहा-प्रमादप्रत्युपेक्षणा-स्त्री० । शैथिल्येनाऽऽङ्गाऽति-
कमलक्षणेन वा प्रमादेन प्रत्युपेक्षणायास्, स्था० ।

छविहा पमायपडिलेहा पमात्ता । तं जहा- (स्था०)-

"आरभडा संमदा, वजेयव्वा य मोसली तहया ।

पप्फोडणा चउत्थी, विविक्खत्ता वेहया छट्ठी ॥ ४२७ ॥" ओष० ।

(अस्या गाथाया विशयता व्याख्या ' पाडिलेहा ' शब्देऽ
स्मिन्नेव भागे ३४५ पृष्ठे गता) पष्ठे प्रमादप्रत्युपेक्षणाति प्रक्रमः ।
इदं गाथे-

" चित्तहकरणमि तुगियं, अणं अणु च गेण्ह आरभडा ।

अणे व्व होज्ज कांया, तिस्सयण - त्थेय मस्महा ॥ ४२८ ॥

मोसालि पुव्वु इट्ठा, पप्फो डण रण्णोडण चय ।

विकखेय तुक्खेयो, वेययणग च उहाना ॥ ४२९ ॥ " इति ।

(ओष०) स्था० ६ भा० । (आत्मां गाथान् मर्थः ' पारुलेह-
णा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३४५ पृष्ठे गतः)

पमायपडिसेवणा-प्रमादप्रतिसेवणा-स्त्री० । परिहानविकथा-
ऽऽह मरुसेवनायास्, स्था० १० टा० । (प्रमादप्रतिसेवनायाः
सर्वो विषयः ' मूलगुणपडिसेवणा ' शब्दे व्यक्त्यते)

पमायपर प्रमादपर-त्र० । प्रमादतिष्ठे, आच० ४ अ० ।

पमायपरिहार-प्रमादपरिहार-पुं० । प्रागुक्ताद्यविधप्रमादत्यागे,
ध० ४ आध० । " प्रमादपरिहाराय, महाभामर्थसम्भवे । कृता-
र्थानां निरपेक्षा, यानिधमोऽतिसुन्दरः ॥ १ ॥ " ध० ४ आध० ।

पमायप्पमाय-प्रमादाप्रमाद-न० । प्रागुक्तप्रमादाप्रमादस्वरूप-
जैष्ठकभावपाकप्राप्तपादकेऽध्ययने, तच्चोत्कालिकम् । न० । पा० ।

पमायमडरागत्थ-प्रमादमदिराग्रस्त-त्र० । प्रमादो निष्ठाधिक-
थःऽऽदिरूपः, स एव मादरा वाक्यो प्रमादमदिरा, तथा प्रस्तः ।
तथाविधतत्त्वज्ञानग्राहने, ग० १ आध० ।

पमायवमग-प्रमादवशा-त्रि० । प्रमादपरवशे, ग० १ आध० ।

पमायसंग प्रमादसङ्ग-पुं० । मयविषयाऽऽदिके, सूत्र० १ शु०
१४ अ० ।

पमायमुत्त-प्रमादमुत्त-न० । प्रमादप्रतिपादके सूत्रे, आच० १
शु० ६ अ० २ उ० ।

पमायापरिय-प्रमादाऽऽचरित-न० । प्रमादो मयविषयकपाय-
निष्ठाविकथालक्षणः, तेन तस्य चाऽऽचरितमनुष्ठानं प्रमा-
दाऽऽचरितम् । मयाऽऽदिना कृत्य नष्टान, आत्तरूपोपहतकृत्यं,
" पमायाऽऽपरिणहिं सपयाणपावोवपसे अ " (२३ गाथा) इह
कृत्वाभङ्गनयात् " पमयाऽऽपरिय " इत्युक्तम् (पञ्चा०) अयं
चानर्थदमनेदः तस्य च-अस्योक्तशब्दार्थद्वारेण स्वबुद्ध्या ह-
इयम् । अथवा-प्रमादाऽऽचरितमात्ररूपोपहतकृत्यम् । तच्चास्मि-
नैकचूतजाजनधारणाऽऽदि सत्त्वोपघातहेतुनूतमिति । पञ्चा०
१ विध० । उपा० । ध० । आध० ।

पमायायरण-प्रमादाऽऽचरण-न० । प्रमादेन प्रमादस्य वाऽऽचरणे,
ध० २ आध० । (प्रमादश्च पञ्चविधः 'पमाय' शब्देऽनुपदमेव गतः)
पमार-प्रमार-पुं० । मूर्च्छाविशेषे मारणस्थाने, स्था० ५ ठा० १
उ० । मरणक्रियाप्रारम्भे, भ० १५ श० ।

पमारणा-प्रमारणा-स्त्री० । कुमारणमारणायाम्, व्य० ३ उ० ।

पमिइ-प्रमिति-स्त्री० । प्रमाणफले, स्था० ।

पमिलाण-प्रम्लान-त्रि० । वर्णाऽऽदिना हाने, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

पमिल्लंत-प्रमीलत्-त्रि० । " प्राऽऽऽर्मीलिः " ॥ ८ । ४ । ३३२ ॥
इति लाङ्गन्म । प्रसङ्गक्रमान्, प्रा० ४ पाद ।

पमुइय-प्रमुदित-त्रि० । प्रमादकारणवस्तूनां सञ्ज्ञावात् (ज्ञा० १
अ० १ अ०) हर्षे गते, ज० १ अ० । ज्ञा० । प्रमादवात्, सू० प्र०
१ पाद० । रा० । न० । भ० । नि० । सुमिक्षाऽऽदिना हृष्टे, कल्प०
१ अ० । ४ कृण । औ० ।

पमुइयजखजाखयया-प्रमुदितजनजनपदा-स्त्री० । नगरीविशे-
षे, प्रमुदताः प्रमादवन्तः, तत्र प्रमादहेतुवस्तुमदनावात् । जना
नगरीवास्तव्या लोकाः, जानपदा जनपदोद्भववास्तव्य प्रयोज-
नवशादायानाः सन्ते यत्र सा प्रमादितजनजनपदा । रा० औ० ।

पमुइयपकीलिया-प्रमुदितप्रकीडिता-स्त्री० । प्रमुदितजनयागा-
प्रमुदिता, प्रकीर्तितजनयागाप्रकीडिता, ततः कर्मधारयः । प्रमु-
दितप्रकीडिता । भ० ११ श० ११ उ० । प्रमुदताश्च ते तोषयन्त-
प्रकीडिताश्च प्रकृष्टक्राडाः प्रमुदितप्रकीर्तिताः । ज० १ श० ८ उ० ।

पमुइयवरतुरगसीहवरवट्टिकडी-प्रमुदितवरतुरगसिंहवरवर्ति-
तकटी-स्त्री० । प्रमुदितो रंगशोकाऽऽद्युत्थाभावन पुष्टा यौ-
वने प्राप्त इति गम्यते । वरः प्रधाना यस्तुरगोऽश्वः, सिंहवरः
प्रधानमिदः तद्वत् वर्तिता कटी नितम्बप्रदेशो यासां ताः । सृ-
क्ष्मकट्यां स्थियाम्, ज्ञा० ३ प्रति० ४ अ० ।

पमुंचमाण-प्रमुञ्चत्-त्रि० । क्विपति, " जालासदस्सां पमुंच-
माणं । " स्था० ८ ठा० ।

पमुक्क-प्रमुक्क-त्रि० । प्रकर्षण मुक्तः । " समासे वा " ॥ ८ । १ ।
६७ ॥ इति कस्य द्वित्वम् । प्रा० २ पाद । निःसङ्गे, निष्क-
ञ्जने, सूत्र० १ अ० १० अ० ।

पमुह-प्रमुह-पुं० । प्रगतं मूख यस्य स तथा । आधा० १ अ० ५
अ० ३ उ० । स्था० । पञ्चागतम महाप्रहे, " दो पमुहा । "
स्था० १ ठा० ३ उ० । कल्प० । ज० प्र० । आपोते, " आधा-
यो पमुहं करो " । पाद० ना० १६२ गाथा ।

पमुहत्त-वशी-वृक्ते, दे० ना० ६ वर्ग १९ गाथा ।

पमेज्ज-प्रमेय त्रि० । परिच्छेद्ये, बाह्यार्थे, स्था० । प्रमेयमपि तैः आ-
त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तदोषप्रेत्यभावफलदुःखाऽपवर्ग-
जेश्वाद्वावशविधमुक्तम् । तच्च न सम्यग् । यतः शरीरेन्द्रियबुद्धि-
मनःप्रवृत्तदोषफलदुःखानामात्मन्येवान्तर्भावो युक्तः, सस्मरि-
ण आत्मनः कथाश्चलदावप्यच्युतत्वात् । आत्मा च प्रमेय
एव न ज्ञेयः, तस्य प्रमातृत्वात् । इन्द्रियबुद्धिमनसां तु
करणत्वात्प्रमेयत्वाभावः । दोषान्तु राग-द्वेष-मोहाः, ते च
प्रवृत्तेन पृथग्भवितुमर्हन्ति; बाह्यमनःकायध्यापारस्य बुभाऽद्यु-
त्तफ तस्य विशतिविधस्य तन्मते प्रवृत्तशब्दाव्यत्वात्; रागा-
ऽऽदिदोषाणां च मनोव्यापाराऽऽत्मकत्वात् । दुःखस्य, शब्दा-

ऽऽदीनाभिन्नाकार्याणां च फल एवास्तर्जावः, " प्रवृत्तदोषजनि-
तं सुखदुःखाऽऽत्मकं मुख्यं फलं, तन्माधने तु गौणम् । " इति-
अयन्नवचनात् । प्रेत्यभावाऽपवर्गयोः पुनरात्मन एव परिणा-
मान्तराऽऽपत्तिरूपत्वाच्च पार्यक्यमात्मनः सकाशादुचितम्; तदेव
द्वादशविध प्रमेयमिति वाग्विस्तरमात्रम् । " द्रव्यपर्यायाऽऽत्म-
कं वस्तु प्रमेयम् " इति तु स्वमार्चान लक्षणम्; सर्वसङ्काटक-
त्वात् । एव संशयाऽऽदीनामापि तस्याऽऽनासत्त्वे प्रेक्षावाङ्मनु-
प्रक्षेपः । अत्र तु प्रतीतत्वाङ्मन्यगौरवभयाच्च न प्रपञ्चितम् ।
(१० श्लोक) स्था० । सूत्र० । विश० ।

पमेज्जरयणकोस-प्रमेयरत्नकोश-पुं० । स्वनामक्याते प्रमाणप्र-
त्ये, जे० ३० ।

पमेज्जरयणमंजूसा-प्रमेयरत्नमञ्जूषा-स्त्री० । विजयदेशस्यार-
वाचकविश्वचिन्तजम्बूद्वीपप्रक्षितिः कायाम्, ज० ।

" जयान्ति जित् । मिद्धार्थे, सिद्धार्थेनेष्टनन्दनो विजयी ।

अनपहतज्ञानवचाः, सुरेन्द्रशतसंख्यमानो यः ॥ १ ॥

सर्वप्रयागमिधान्, वृद्धान् प्राणि भूमे महिममहच्छान् ।

प्रयचनक अर्जुनकपान्, सुगन् श्रीगन्धहस्तिमृच्छान् ॥ २ ॥

यज्जानपृत्तमलयज-राजिजनाऽऽगमरहस्यरमनिवहः ।

सशयतापमपादति, जयति स मत्स्यो मलयगिरिः ॥ ३ ॥

आमदगुणैर्विजयदानसदृशानां,

सिद्धान्तयामधरणात् समवाप्तदीप्तिः ।

यो दुःखमारजनिजानमपास्तपार,

प्राणाशयद्भूतजुमिगन्तं तमिस्त्रम् ॥ ४ ॥

दीपः स रत्नमय एव परानपत्तं,

प्रोद्दीपयन् विशदयन् स्वपदं स्वजाभिः ।

गौरिगुणैरिह निर्दिशतपुंस्सुरिः,

श्रीसूरिदीग्विजयो विजयाय वोऽस्तु ॥ ५ ॥

यत्प्रभावादश्मनोऽपि, मम धाणी रसाऽभवत् ।

ते श्रीमकन्नन्दाऽऽख्याः, जीयासुर्वाचकोत्तमाः ॥ ६ ॥

जम्बूद्वीयाऽऽदिप्रहस-दृष्टशास्त्रानुसारतः ।

प्रमेयरत्नमञ्जूषा-नाम्ना वृत्तिर्विधीयते ॥ ७ ॥

इह तावद्विकटमवाटवीपयेदनसमापतितशार्वराऽयनेकदुः-
खादिना देहा अकामनिर्जरायोगतः संजातकमशाद्यस्तज्जि-
हामया सकलकर्मकयस्रकृणं परापदमाकाङ्क्षाति, तच्च परमपु-
रुषार्थत्वेन सम्यग्ज्ञानाऽऽदिगन्तयगोचरपरमपुरुषकारोपाज्ज-
नोयम्, स चेष्टसाधनताजातीयज्ञानजस्यः, तस्याऽऽतोपदेशमूल-
कम्, आत्मस्य परम-केवल-ऽऽलोकावलीकितलोकात्मिका-
रणपरोपकारैकप्रवृत्त्यनुभूयमानतीर्थकृष्णामकर्मा पुरुष एव, त-
दुपदेशश्च गणधःस्थविरऽऽदिभिरङ्गोपाङ्गाऽऽदिशास्त्रेषु प्रप-
ञ्चितः । ज० । (कस्याङ्गस्य किमुपाङ्गमिति 'उवग' शब्दे द्विती-
यभागे ८६९ पृष्ठगतम्) अत्र चोपाङ्गक्रमे सामान्यार्थादौ क-
श्चिच्छब्दोऽप्यस्ति । अङ्गानां च मध्यं च आद्यं अङ्गं श्रीश्रीलाङ्का-
ऽऽचार्यैर्विधृतं स्त, शयाण नवाङ्गानि श्रीभमयदेवसूरि-
पादेर्विधृतानि सन्ति । दृष्टं शब्दस्तु श्रीवारनिवाणान् वर्षमह-
स्त्रे व्यवच्छिन्न इति न ताद्विवर्णप्रयोजनम् । ज० । उपाङ्गानि केन
विधृतानीति 'उवग' शब्दे द्वितीयभागे ८६९ पृष्ठगतम्) तत्र
प्रस्तुतापाङ्गस्य वृत्तिः श्रीमलयागरिकृताऽपि संप्रान् कालदे-
बेण व्यवच्छिन्ना, इदं च गम्भीरार्थतयाऽतिगहनं, तेनाऽनुयोग-
रहितं मुक्तिरजर्कयकर्मनीयकोशगृहमिव न तदर्थार्थिनां ह-

स्नानुयोगादिनिमित्तिकं संज्ञायत इति कश्चित्तार्थकल्पनकल्प-
द्वयागयुगप्रधानस्मान्मप्रातिविजयमानगच्छुनायकपरमगुरु-
आर्हीगविन्ध्यसूरीश्वरानन्ददेशन कोशाध्यक्षाऽऽद्या प्रेष्येणव उ-
न्मुञ्जामिव मया तदनुयोगः प्रारभ्यते । स न चतुर्क-धमक-
थानुयोग उत्तराध्ययनाऽऽदिकः, गणि अनुयागः सर्वप्रज्ञया-
दिकः, उच्यतानुयोगः पूर्वाग, समस्त्यादिकश्च, चरण तृणानुया-
गश्चाऽऽचाराङ्गाऽऽदिकः । प्रस्तुतशास्त्रस्य क्षेत्रप्रकरणाऽऽत्मकत्वा-
त्, तस्याश्च गाणतसाध्यत्वाद् गाणतानुयोगोऽन्तर्भावः । नन्वेष
चरणकरणऽऽत्मकाऽऽचाराऽऽदेशास्त्राणामिव नाऽस्य सु-
कथ्यङ्गता । साक्षात् साक्ष्यमार्गान्तरान्नत्रयानुपदेशकत्वात्, इति
चेन्न । साक्षादुपदेशकत्वाभावेऽपि तदुपकारितया शेषाणाम-
पि त्रयाणामनुयोगानां सुकथ्यङ्गत्वावरोधात् । तथा चोक्तम्-

"नरणपद्मिनिहंऊ, धम्मकहा कालोदकसुमार्दाया ।

दक्षिण दक्षिणसोही, दक्षिणसुखम् चरण तु ॥ १ ॥ "

अत्र व्याख्या-अत्र वृत्तावर्तितदेशोक्तसंमत्युक्तप्रत्ययोऽङ्गमपद-
व्याख्याने अपारम्भातिरत्र व्याख्या इति भक्तो बोध्यः । चरण-
प्रतिपत्तिहेतुर्धर्मकथाऽनुयोगः, काले गणितानुयोगः श्रीकाऽर्दीनि
वृत्तानि, काऽर्थः ?-शुद्धगणितसिद्धे प्रशस्ते काले गृहीतगत प्र-
शस्तफलानि स्युः, काग्रहच उद्योतिश्चराधीन, भवजडग्रीपा-
ऽऽदिक्त्राधीनव्यवस्थः, नेनाथ कालापरपर्याया गणितानुयोग
इति । द्रव्ये अव्ययानुयोगशुद्धं दर्शनशुद्धीवति । कोऽर्थः ?-यमा-
न्त्रिकायाऽऽदिद्रव्याणां अव्ययानुयोगतः मिच्छा स्वयं तदस्मिन्मध्य
प्रतिपक्षदर्शनशुद्धिर्जयवर्तानः, शनशुद्धमयचरणानुयोगो भवति ।

[illegible]

“तस्मै फलजायमगल-समुदायस्या तदेव दादाह । तद्धमेय-
निरुत्तिक्रम-पश्चादपि च यचनाह ॥१॥ ” इति । तत्र प्रेक्षानतां
प्रवृत्तये तस्यानुयोगस्य फलमवयव वाच्यम् । अन्यथाऽन्य नि-
वृत्तत्वमाकर्तव्य व्याख्यातारः । आतारश्च कपटकावामर्दन
इव नाऽत्र प्रवर्तमानति । तच्च क्रिया-कर्तुः, श्रोतुश्च । एकेकम-
पि क्रिया-अन्तर, परस्पर च । तत्र कर्तुर्नन्तर स्त्रीपसमुद्भा-
ऽऽर्त्तिसंस्थानपरिज्ञातऽतिपरिर्कर्मन्तर्मातृकत्वेन स्पष्टतया यथा-
संतत सम्मगणात् स्वाऽश्मनः सुखेनैव विवर्थाभिधानयर्मध्या-
नसमवाप्तिमन्त्रमेवमामनुग्रहश्च, श्रोतुः पुनर्जम्बूद्वीपवर्त्तिवदा-
र्थपरिज्ञानम्, परस्पर तु द्वयोरेव मुख्यधातु । यदाह-

" सर्वज्ञं पदं शनः ॥ ५ ॥ सर्वज्ञानं तदाहम् ।

य गतिं दुःखतप्तानां स प्राप्नोत्यचिराच्छिवम् ॥ १ ॥ "

नथ।—

“ मरुगजावपि क्षाता-दृक्ता भवतां जनाः ।

किंयाऽऽन का ह्यदिष्टेन, गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ १ ॥ ”

तथा योगः सर्वथा वाक्यः, तत्र हि ज्ञातन कलव्यभिचारमना-
शङ्कमानाः प्रकाशन्तः प्रवर्तन्त इति । स विधा-उपायापेयमायत्त-
वर्णं रूपवत्कमलकणवत् । तत्राऽऽहस्त्वांनुस्मरणः प्रति, अनु-
योग उपायाऽर्थावगमाऽदि चोपेयम् । स च कर्मानिधानादेवाऽ-
निहितः । अन्यश्च केवलश्रद्धाऽनुस्मरणः प्रति, स चैवमर्थना भ-
गवता यक्षमानस्यामिता जम्बूद्वीपप्रकृतिरुक्ता, मुञ्चतो गणधर्मेष्टि-
दशाङ्गामुपविष्टा, ततोऽपि मन्दमेधसाम्नुग्रहाय सार्तिशय-
धुःखारिणः । पृष्टाङ्काङ्काङ्क्य पृथग्भ्ययन्तयेन व्यवस्थापिता ।
अमुमेव च सर्वभ्रमनुविनिन्य सूक्ष्मदुष्टोद्धातमाधायति ।
अथवा शस्त्रकर्तुः प्रामाण्यं शास्त्रप्रामाण्यमिति आद्यसंबन्ध-
मर्थं प्रामाण्यग्रहार्थमप्यसंबन्धनरूपम् । न हि अद्वितपरम-
तत्त्वाः सत्त्वानुग्रहेऽकप्रवृत्तमन्त्रो भगवन्तो जातृपयानुपयोग-
भाषने, भगवन्नामङ्गादिति । अथवा-योगोऽवसरः, ततः प्र-
स्तुतोऽङ्क्य दाने कोऽ । नरः ? इत्युच्यते, उपाङ्क्याङ्कार्थानु-
वादकतयाऽङ्क्य सामीप्येन वर्त्तनाद्य एवैतदाङ्क्याऽवसरः
स एवाऽभ्यापीति तत्राऽवसरसूचिका इमा गाथाः -

*निवर्तिनप्राग्यायस्स उ, आचारपक्षपनाममभयणं ।

अनुचारमस्त य भस्म, मृश्रगु नाम अग ति ॥ १ ॥

दम् कण्ठव्यवहारा, संवच्छुरणसर्पिकास्त्रयम्भव ।

गुणं समवाप्नोति यः, अगते अष्टवात्मस्य ॥ ७ ॥

४ मन्वाग्रम्स विवाहा. एताग्मवाग्मगस्त य इमे उ ।

स्तुतृयविमाणमार्ग, अज्झयणा पन्न नायव्या ॥ ३ ॥

वा. सवासमस तद्वा, अरुणोवायाइ पञ्च अजभायणा ।

नरसनासकम तदा, उद्वाणसुयाइया च० ॥ ४ ॥

चउदमयामस्य तहा, आमाविमभाचण जिणा धिति ।

पञ्चरसत्रयमगम्य य, दिदुः। वसभात्रया पुणा तह य ॥ ५ ॥

सालसवान्नाःसु य, पशुत्तरुषु कृपसु जदमस्य ।

चाणभविणमह सुव-णत्रावणा नश्रगा नमभा ॥ ६ ॥

सपुण्यार्थमवर्गसो, अपुण्यार्थं नव्यसुतस्म ॥ ७ ॥ " इति ।

अत्र पञ्चवस्तुकृते दशवर्षपर्यायस्य साधोः जगत्पञ्चमदानेऽवसरस्य प्रतिपादनात् पष्टाकृतया ज्ञानार्थमकथाङ्कस्य प्रदानं तदनन्तरमवसरः, कारणावशेषे शुचाङ्गावशोदार्वागपि, ततस्तत्पुष्टाङ्गत्वाङ्कस्य तदनन्तरमवसर इति समाख्यते, यो-
गविधानसामाचार्यामपि अङ्कयोगोद्धनानन्तरमवोपाङ्कयोगो-
द्धनस्य त्रिधिप्राप्तत्वादिति । तथेदमुपाङ्कमपि प्रायः सकलज-
म्बुद्वीपवर्तिपदाधनुशामनारुक्तास्त्रं, तस्य च सम्यग्ज्ञानद्वारा
परमपदप्रापकत्वेन श्रेयाभूतता, अतो मा भूदत्र निम्न धर्त तद-
पोहाय मङ्गलमरदर्शनीयम् । यतः—“बह्विचराङ्गं सेया-ई तेण
कथमगतोवयरागेहि । घेत्तवो सो सुमहा-निहि व्व जह वा
महाधजा ॥ १ ॥” इति । तच्च त्रिविधमभिध्यावसानमेवा-
त् । तत्राऽऽदमङ्कत्रम्—“णमा अरिहताण” इत्यादिस्ततया शास्त्र-
स्य परिसमाप्त्यर्थम् । मध्यमङ्कलम्—“अया णे एकमेके चकव-
ट्ठिविजण भगवतो तित्थगरा समुपज्जंति ।” इति तस्यैव
स्थेयाय; अस्य च द्वितीयाधिकाराऽऽदमृत्रस्य त्रिजुवनोत्स-
वभूतजिनजन्मकल्याणकमुचकत्वेन परममङ्कलत्वात् । अ-

स्यमङ्गलं तु " समणे तगय महावीरेमिहिसाए णगरोए । " इत्यादिनामनमसु धोमहावीरनामप्रदणमिति । तस्यैव शिष्य-
प्रशिष्यऽऽदिपरम्पराया अत्रयच्छेदार्थम्, तान्त्रिकस्यगुण-
रूपत्वेन निरुद्धार्थवान्, अथवा— " ज्ञो जं पमन्थमथ, पुच्छुह
तस्मऽप्यनेरतो । " इति नामितशास्त्र द्वीपसमुद्रानिधानप्रद-
णस्य परममङ्गलत्वेन निवृत्तादस्य द्वीपप्रकरणेऽऽत्मकतात्
स्वयमेव सर्वोऽऽत्मना मङ्गल, किं मङ्गलान्नरोपस्थासन्?, अनवस्था-
प्रमङ्गलं, मैत्रम् । मङ्गलतया हि पाशुशान्ते शास्त्र मङ्गलमिति
व्यवहियते, फलदे च भवति स्वाधुवत्, अन्धयोपस्थानमस्कारा-
ऽऽदेरपि मङ्गलस्य स्यात् । न हि लोकेऽपि स्वरूपमनां दधिदूरी-
ऽऽदीनां प्रमङ्गलत्वं, किं तु मङ्गलामपायेण प्रयुक्तानाम् । अ-
न्यथा तद्विषयकत्वेनस्मरणेऽऽदीनां निमृत्तकताऽऽज्ञातात् ।
इहाऽयं शास्त्रस्य फलाऽऽदि निरूपयन्, तदनुयोगस्य रूपेण, तयोः
कथञ्चिद् भेदादान् ॥ ३॥ अथेदानीं समुद्रायाथेच्छिन्यने-
तत्र समुद्रायः सामान्यतः शास्त्रस्यप्रदणाय पिरुस्तद्वोऽर्थो व-
त्तव्यः । किमुक्तं भवान्? अथयवविज्ञानार्थेकतया शास्त्रगत-
प्रमथं प्रकटनीयं, तच्च वर्त्तमानाऽऽदिशयार्थनामतो भवति,
तत्रैव समुद्रायाथपरिस्मात्ते, न तु पलाशाऽऽदिवदयार्थना-
मत्, किंथाऽऽदिवदयार्थनामतश्च, प्रस्तुते च जम्बूद्वीपप्रकृ-
तिरिति न स्रः कः शङ्कायः? इत्युच्यते—जम्बूवः मुद्रशतापरना
स्याऽनादितदेऽऽद्यासभूयापवर्त्तकितो द्वीपो जम्बूद्वीपः । (ज०)
(अतोऽप्र ' जम्बूद्वीपमिति ' शब्दे चतुर्थभागे १०७६ पृष्ठ उ-
क्तम्) अथवा जम्बूद्वीपं प्राप्तिं पृथगिति स्वस्थित्येति ज-
म्बूद्वीपप्रमः जगतावप्यवधराऽऽद्य 'तेषां कृतिर्मयाः सकाशा-
त् सा जम्बूद्वीपप्रमःसिगिति सान्वयशास्त्रनामप्रतिपादनेन ज-
म्बूद्वीपप्रमःपिरुस्तः दर्शितः, अत एवात्रियशून्यता-
भाकलयन्तः शान्ता अत्र प्रवृत्ता मा मन्दायन्नामि-यतिवेयसु-
चाऽपि कृतव । नामान्तराचिन्ता तु द्वितीयानुयोगयोजनायां
करिष्यते इति समुद्रायाथः ॥ ४ ॥ ज० १ चक्र० । इति साऽ-
निशयवर्मेदशनारससमुद्राभ्यामिस्सयमानपेदेयुगाननराधियान-
चक्रार्तिनान्त-अं प्रकःरातुराणाम्प्रदत्तवामानिकनवत्रजा-
ताऽतयप्रदानशत्रुजयाऽऽदि क्रमोचनस्फुरत्मानप्रदातप्रभृ-
तबहुमानपुत्रावातापमान-नाम्न-नवजयमानश्रीमत्तपागच्छा-
यिराज-श्रीहाराविजयपुराश्चर-पदपद्मोपासनाप्रवणमहोपा-
ध्याय-श्रीमकलचन्द्रगण-शिष्यापाध्यायश्रीशान्तिचन्द्र-ग-
भिविरचितया जम्बूद्वीपप्रकृतिवृत्तौ रत्नमञ्जूरानाम्नायां ज्यो-
तिष्काऽधिकारवर्णना नाम सप्तमो चक्रस्कारः समाप्तः,
तत्तमाप्तो च मत्तमं श्रीजम्बूद्वीपप्रकृत्युपाङ्गुलिः ।

" अथश्रीप्रतिभूततपसा यो मोहगजं विपु,
दध्वमे सहसाऽऽश्रता गतमलजान च यः केवलम् ।
यो जुष्टस्य नदा । त्रिष्टपनदो वृद्धेसाथा तथ्यवाक,
यस्मिन्नाऽऽवपतिः प्रिय स वदता श्रीवीरदेवः सताम् ॥ १ ॥
अहंस्मिन्वात्र निविजेषु गणाधिपेषु,
नाजयदेव इव यो विदितो जगत्याम् ।
आनेयनाम दधद्वुतलधिधाम,
श्रीगौतमोऽस्तु मम पुष्टिसिद्धिकामः ॥ २ ॥
य गच्छमे प्रथमतोऽपि स्तोत्रयेमे,
श्रीवीर-पट्ट-पटु-लक्ष्मि-सरोरहाक्ष ।
रुद्राऽङ्गनपु गणभृत्सु सुधर्मनामा,

भूयादयं सुनगतानिधिरिष्टमिधै ॥ ३ ॥
तस्य प्रमोः र्ध्यावर्षवृत्तपरम्परायां,
तसोवितसत्कुलगणाऽवर्त्तिसमन्वायाया ।
जानः क्रमाद्वृत्तगणन्दतपस्विभृत्,
श्रीमांस्तपागण इति प्रथितः पृथिव्याम् ॥ ४ ॥
पञ्चावतीवचनतोऽऽद्युदयं विभाव्य,
यत्सुरिसंस्ववनसप्तशतीं स्वकीयाम् ।
सुरार्जितप्रत उपप्रदे (?) प्रथमै,
सोऽय सतां तपागणो न कथं प्रजन्तः? ॥ ५ ॥
तथाऽनेके वृषुः सुविहितगुणवः श्रीजगन्मन्त्रमुखाः,
दोषायां वा । दया वा सर्वसिद्धिभि वा स्वकीयास्येकमावाः ।
आदिकोऽरिचोर्नी वृजितभरगता दुःप्रमादायमन्ता,
यैरुद्ध वितन्तेः स्वपरहितकृते सांक्रियासक्तियाऽर्हाः ॥ ६ ॥
अदुष्य वेदुष्य चरणगुणवैदुष्यमहिन,
प्रमादाद्वैमुख्य प्रयचनयिष्येः सत्कथकता ।
गुणीयो यम्येथ न सन्तु खलदुर्वाक्यविषयाः,
क्रमादासादिसिन् परमगुरुगानन्दविमलः ॥ ७ ॥
अन्तर्बाह्यामिति द्विधाऽपि कुमते अज्ञावतां स्वागत,
निःश्रद्धेस्तु यथाशयप्रकटितं विध्वस्यतेऽस्य प्रमोः ।
बाह्यध्वान्तविभेदिता दिनमणेः साम्यं न रम्यं न वा,
ध्वातद्वैतभिर्दोऽपि मी दग्मणः संरच्यतेऽप्रस्तमः ॥ ८ ॥
स्वगच्छं स्वस्मिन् प्रथयन्तितरां स्म प्रथमत-
स्तथा साधोश्चर्या ध्रुवसमय एव प्रस्तुतरमे ।
यथा सैतत्पट्टाऽपिपतिपुहवे संयतगणे,
क्रमादुर्वी गुर्वी प्रजनिनयशम्का तु ववृते (?) ॥ ९ ॥
तत्पट्ट-भूषणमणिः सुगुरुसर्व-
वृज-प्रवर्द्धन-पटुर्भरतजमायाः ।
सुग्रीश्वरो विजयदानगुरुर्भूय,
के वादिनो विजयदा न वभृत्स्य ॥ १० ॥
नालीकनीर-निधि-निर्जर-सिन्धु-सेवां,
चक्रुश्चतुर्भुज-चतुर्मुखचन्द्रचूडाः ।
यस्य प्रताप-परिताप-भृतो न भीता
पते जडाऽऽध्रियण इत्यपवादतोऽपि ॥ ११ ॥
तत्पट्टं गुह्यवर्हीरविजयो विश्राजयामासिवान्,
जाप्रज्ञाग्यानिधेः प्रियाऽऽगमिर्विश्रागिन्निगां चाऽवधिः ।
यं संप्राप्य जगत्त्रयंरुमुभां मु ते मिथो मत्सरः,
श्रीवाग्भ्यामिव दीर्घकलजनितां क्षान्तिकियाभ्यामपि ॥ १२ ॥
सौभाग्यं यस्य नाम्ना नृपसद्विनि शुणिध्वादितायां प्रासिद्धः,
सौभाग्यं देशताया अरुवरनृपतिः पादयोः पादुकाऽर्धाः ।
सौभाग्यं यस्य पाणेरुपपदविजयः सेनसुग्रीश्वरोऽसौ
सौभाग्यं दर्शनस्य त्वहमर्द्धमिकया स्वान्यलोकोपपानः ॥ १३ ॥
इदानीं तत्पट्टं गुरु-विजयसेनो विजयते,
कलो काले मूर्तेः सुविहितजनाऽऽवार्गनचयः ।
विजे राजन्वान शशधरगणो येन विमुता,
गुणग्रामो यस्माद् भवति विनयेनैव सुभगः ॥ १४ ॥
खलास्तेजोराशि चरणगुण-राशि सुविहिताः,
विनेयाश्चिद्राशि प्रतिवचन-राशि कुपतिनः ।
कावः कर्त्तुं राशि घर-विनय-राशि च गुरुवो,
विदुः स्थाने जानं शुविसुकुतराशि पुनरमुम् ॥ १५ ॥
गुरोरस्य भुवा अवलम्बधुरं चारुचरितं,

स्वगन्धर्वोद्गीतं शुचिगुणगणोपाजनभवम् ।
 अमत्कारोत्कर्षात् ससलिलसहस्राऽनिमिषहृ-
 पटक्लेशं सुबहु सहते गिर्यसहनः ॥ १६ ॥
 तेषां गणे गुणवतां धुरि गण्यमानः,
 श्रीवाचकः सकलवन्द्यगुरुर्बभूव ।
 मेधाविषु प्रथमतः प्रथमानकीर्तिः,
 स्फूर्तियेदीयशुभकर्मणे सुप्रसिद्धा ॥ १७ ॥
 पुनः पुनः संस्मृतिमीयुपीणां,
 प्रतिक्रियेयं यदुपक्रियाणाम् ।
 पुनः पुनर्लोचनसार्द्रभाषः,
 पुनः पुनर्विःश्वसनस्वभाषः ॥ १८ ॥
 तेषां शिष्याऽणुनेयं गुरुजन-विहिताऽनुग्रहादेव जम्बू-
 द्वीपप्रभमिवृत्तिः स्व-पर हितकृते शान्तिचन्द्रेण चक्रे ।
 चर्ये श्रीविक्रमाकाङ्क्षिषु-शर-शर-भू-वक्रप्रधात्रा प्रमाणे,
 राज्ये प्राज्ये श्रिया श्रीअरुबरनृपतेः पुण्यकारुण्यसिन्धोः ॥ १९ ॥
 अस्योपाङ्गस्य गाम्भीर्यनिर्मदीयमतिमान्यतः ।
 संप्रदायव्यपायाच्च, पूर्ववृत्तिनिवृत्तितः ॥ २० ॥
 विरुद्धमागमाऽऽदिभ्यो, यदत्र लिखितं मया ।
 श्रीलोचनैस्तदालोच्य, शोष्यं साऽनुग्रहमेयि ॥ २१ ॥
 तुष्यन्तु त्वाधवः सर्वे मा रुष्यन्तु स्वला मयि ।
 नमस्करोमि निःशेषान् प्रीत्या भीत्या क्रमादिमात् ॥ २२ ॥
 गम्भीरमिदमुपाङ्गं, यथामति विबुधवताऽविशदमतिना ।
 यदवापि मया कुशलं, कुशाग्रमतयो भवन्तु जनाः ॥ २३ ॥
 अये यावज्जौकौकसिनमसि नक्षत्रकुसुम-
 मजं राक्षः श्यामाऽभिगमसमयं पूरिततरम् ।
 सृजाकारः सूर्यः करबहुकरेणोपनयति,
 ध्रुवं तावद्भूयादियमखिललोकैः परिचिता ॥ २४ ॥
 अथ शोधनसमयगता, पुरोऽनुसन्धीयते प्रशस्तिरियम् ।
 तपगणनाम्नाज्यरमां, ध्रयति श्रीविजयसेनगुरौ ॥ २५ ॥
 यत्सौभाग्यमनुत्तमं गुणगणो येषां बचोगांजरा-
 तीतः कोऽप्यभवःपुरोऽपि विनयाऽऽधारः सतां पूजितः ।
 हित्वा येन पतिवरावदवगन् यानेव सख्यातुरी-
 युक्ताऽऽचार्यपदव्युदाररचितान् सौवक्षियांऽशिष्यिन् ॥ २६ ॥
 यदपि मदनं सदा विमदनं निर्माते रम्यश्रिया,
 यत्कीर्तिश्च पदानिकं वितनुते कान्त्या निशानायकम् ।
 चित्रं संविनुते च चर्तास सतां यदशनायाक् सुधा,
 देश्या शासन दीप्तिरुच्च सतपो यद्व्यानमत्यद्भुतम् ॥ २७ ॥
 ते श्रीअरुबरमहाधरवत्समान-
 विख्यातिप्रविजयसेनगणप्रधानाः ।
 नन्दन्ति पट्टयुवराजपदं दधानाः,
 श्रीसूरयो विजयदेवयतिप्रधानाः ॥ २८ ॥
 श्रीविजयसेनसूरी-श्वरगणनायकनिदेशकरणचणाः ।
 अन्वारोऽस्या वृत्तेः, शुद्धिर्कृते संगता निपुणाः ॥ २९ ॥
 तथाहि-
 श्रीसूरेर्विजयाऽऽदिवानसुगुरोः श्रीवीरसूरेरपि,
 प्राप्ता बाह्मयतस्त्वमद्भुततरं ये संप्रदायाऽऽगतम् ।
 ये जैनाऽऽगम मिन्धुनारणविधौ सत्कर्णधारायिताः,
 ये व्याताः क्षितिमण्डले च गणितग्रन्थहरेस्त्वाभूतः ॥ ३० ॥
 लुम्पाक-मूय-कुर्मनकतमःप्रपञ्च,
 रोचिष्णुचण्डरुचयः प्रतिभासमानाः ।
 श्रीवाचका विमलहर्षवराऽभिधाना-

स्तेऽत्राऽऽदिमा गुणगणेषु कृताऽवधानाः ॥ ३१ ॥
 ये संविन्नधुरन्धराः समभवन्नाथालकालादपि,
 प्रज्ञावन्स्वपि ये च बन्धुरतराः प्रापुः प्रसिद्धिं पराम् ।
 श्रीधरैरणधारिणीतम इव श्रीहीरसूरी गुरौ,
 ये राजद्विनयास्तदाननसुधाभानो पपूर्वाकसुधाम् ॥ ३२ ॥
 सत्कर्णलक्षणविशालजिनाऽगमाऽऽदि,
 शास्त्राऽवगाहनकलाकुशलाऽद्वितीयाः ।
 श्रीसोमसुगुविजयवाचकनामधेयाः,
 ते सद्गुणैरपि परैर्ध्रुवमप्रमेयाः ॥ ३३ ॥

किंच-

ये धैर्यज्जिकताऽऽदिकैर्धरगुणैः संप्राप्तसद्गौरवाः,
 सर्वाऽऽदेयागरः कलावाप युगे साम्नायजैनाऽऽगमाः ।
 जङ्गुः श्रीवरवानरर्षिविबुधास्तच्छिष्यमुख्याश्च ये,
 ते तन्मूर्तिरिवाऽपरेष्वभिमतस्तैस्तैर्गुणैर्धामताम् ॥ ३४ ॥
 प्रज्ञागुणगुरुगेहं, परिभावेतभूरिशाल्वरतस्थाः ।
 श्रीमानन्दविजयबुध-पुङ्गवास्ते वै तृतीयास्तु ॥ ३५ ॥

अपि च-

यद्वैतस्मृतयः कुशाऽप्रधिपणाः सल्लसणाऽभोधवः,
 छन्दोऽलङ्कृतिकाव्यबाह्मयमहाभ्यासं भृशं विश्रुताः ।
 सिद्धान्तापनिषत्प्रकाशनपरा विज्ञावर्तसायिता-
 स्तत्तन्मूलनशास्त्रशुद्धिकरणे पारीणतां संश्रिताः ॥ ३६ ॥
 श्रीकल्याणविजयवर-वाचकशिष्येषु मुख्यतां प्राप्ताः ।
 श्रीलाभविजयविबुधा-स्ते तुर्या इह बह्वृक्ताः ॥ ३७ ॥
 एतेषां प्रतिभाविशेषविलसतीर्थे प्रथामागते,
 नानाशास्त्रविचारसारसलिलाऽऽपूर्णे चतुर्णामपि ।
 तत्तद्वाचक-वाच्यदूषणमलाद् मुक्ता सुवर्णाऽऽक्षिताः,
 सत्यश्रीरजनिष्ठ शिष्टजनताकाम्येव वृत्तिः कृता ॥ ३८ ॥
 श्रीमद्विक्रमभूपतोऽम्बरगुणधाम्नाण्डदाक्षायणी-
 प्राणेशाङ्कितधन्सरेऽतिरुचिरे पुण्येन्दुभूषासरे ।
 राधे शुद्धातथौ तथा रम्यमितं श्रीराजधन्ये पुरे,
 पार्श्वे श्रीविजयाऽऽदिसेनसुगुरोः शुद्धा समप्राऽभवत् ॥ ३९ ॥
 श्रीशान्तिचन्द्राऽभिधवाचकेन्द्र-
 शिष्यष्वनेकेषु मणीयमानाः ।
 च्यस्ताऽन्तरध्वान्तजिनेन्द्रचन्द्रा,
 राजान्तरम्यस्मृतिलब्धमानाः ॥ ४० ॥
 अस्मानेकशो लिख-नशुद्धिगणनाऽऽदिविधिषु साहाय्यम् ।
 गुरुभक्ताः कृतवन्तः, श्रीमन्तस्तेजचन्द्रबुधाः ॥ ४१ ॥
 देवादिन्द्राऽतिथिनां, गतेष्विदं वृत्तिमूषधारेषु ।
 तन्मन्त्रिनिजमनीपा-विशेषमिव धीक्षितुं व्यक्तम् ॥ ४२ ॥
 तेषां ध्वान्तपदा-मखिलांशेष्यसमुदायसुक्यतां दधताम् ।
 गुरुकार्ये धुर्याणां, पण्डितवररत्नचन्द्राणाम् ॥ ४३ ॥
 श्रीतपगणपूर्वगिरिसूरैः, श्रीविजयसेनसूरिवरैः ।
 निजहस्तेन वितीर्णो, प्रवर्तनायै प्रसादपीः ॥ ४४ ॥
 बहुभिः स्वसंमतेयं, कृता तदा विदितसमयतत्त्वार्थैः ।
 श्रीविजयदेवसूरि-श्रीवाचकमुख्यगीतार्थैः ॥ ४५ ॥
 रत्नानिव प्रमेयानि, नानाशास्त्रखनीनि खेत ।
 भूयांसि लिप्सवो यूयं, विज्ञारत्नवणिग्वराः ॥ ४६ ॥
 श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञा-रुपाङ्गस्य सविस्तरा ।
 प्रमेयरत्नमञ्जुषा वृत्तिरेषा तदेक्यताम् ॥ ४७ ॥
 श्रीशान्तिचन्द्रवाचक-शिष्यपरो विबुधरत्नचन्द्रगणिः ।

अस्या बह्वादशानलित्वद् हृदि भक्तियुक्तमनाः ॥ ४८ ॥
वाच्यमानाः श्रूयमानाः, शीतार्थः आचक्रोत्तमैः ।
शोधयमाना लेखयमाना, जीयासुप्ते च्चिगाद् भुवि ॥ ४९ ॥
तच्छिष्यो धनचन्द्रः, कुशाऽप्रधीलिपिकलावहयुक्तः ।
अकरान् प्रथमाऽऽदर्शं सूत्रार्थविवेचने चतुरः ॥ ५० ॥
इति श्रीशान्तिवन्द्यगणिवाचकावगवितायाः श्रीजम्बूद्वीप-
प्रक्षसिवृत्तेः प्रशस्तेः । जं० ७ वत्त० ।

पमेयल्ल-प्रमेदस्विन्-त्रि० । प्रकर्षेण मेदः संपद्ये, दश० ७ अ० ।
पमेह-प्रमेह-पुं० । रोगभेदे, नि० चू० १ उ० । प्रमेहाणां वि-
शतिभेदाः, तत्राऽस्याऽसाध्यत्वेनापन्यासः, तत्र सर्व एव
प्रमेहाः प्रायशः सर्वदोषान्थास्तथाऽपि वाताऽऽगुक्तभेदा
द्विशतिभेदा भवन्ति, तत्र कफादृश, पट पित्तान् वातजा-
श्चत्वार इति । सर्वेऽपि चेतऽसाध्याऽवस्थायां मधुमेहत्वमु-
पयान्तीति । उक्तञ्च-“ सर्व एव प्रमेहास्तु, कालेनाऽप्रतिका-
रिणः । मधुमेहत्वमायान्ति, तदाऽसाध्या भवन्ति ते ॥ १ ॥ ”
आवा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

पमेहकमिया-प्रमेधकर्णिका-स्त्री० । सरजस्काधिराजे, व्य० ।
पमेहकगियातो य, सरस्वत् पाहु सराओ ।

सो उ दोमकरो वुत्तो, तं च कजं न साहए ॥ ६५ ॥

प्रमेधकर्णिकाः सरजस्कं, पदैकदशे पदसमुदायापचारा-
त्सरजस्काऽधिराजं प्राऽऽहुः सूर्याः, स च सरजस्काधिराज
आधीयमानो दोषकर उक्तः, तच्च कार्यं रोगविमुक्तिलक्षणं न
साधयति, ततः-सोऽपि न पीयते ।

बहुभी होइ मत्ताओ, आइलेसु दिणेषु उ ।

कपेण हीयमागीओ, अंतिमे होइ वा न वा ॥ ६६ ॥

आदिमेषु दिनेषु कायिकी मात्रातो बह्वी भवति, ततः क्र-
मेण हीयमाना अन्तिमे दिने भवति वा, न वा ।

पडिणीयऽणुकंपा वा, मोयं वड्ढेति गुज्झगं केइ ।

बीयाऽऽदिजुयं तं वा, विवरीयं उज्झइ मव्वं ॥ ६७ ॥

प्रत्यनीका अनुक्रम्यन्त इत्यनुक्रम्या वा केचित् गुणकं
मोक्तं कायिकीं वर्द्धयन्ति, यद्वा, बीजाऽऽदिषु तं कुर्वन्ति-
सर्वमेतत् स्वामायिकं न भवति, किन्तु विपरीतम् अतस्य-
जन्ति । व्य० ६ उ० ।

पमातो-प्रमादतस्-अव्य० । दकारस्य लोपः प्राकृतत्वात् ।
प्रमादवशेनेत्यर्थः, व्य० १ उ० ।

पमोक्ख-प्रमोक्ख-पुं० । प्रकर्षेणापुनर्भावेन कर्मबन्धनान्मुक्तिः
प्रमोक्खः । निर्वाणं, स्था० । सूत्र० ।

पमोय प्रमोद-पुं० । हर्षे, नं० । आ० म० । नमनप्रसादाऽऽदि-
भिर्गुणान्धक्रेष्वीत्यज्यमानान्तर्मेकावतुगणे, थ० १ अधि० ।
“ अरास्ताऽशे रदोपागां, वस्तुतत्त्वाऽवलोकनात् । गुणेषु प-
क्षपातो यः स प्रमोदः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ ” अष्ट० १६
अष्ट० । माल्यविधाने कलसवृत्ते, “ आमांणसु य वज्जं,
सल्लविहाओ पमोणसु । ” नि० ।

पमोयमाम-प्रमोदमास-पुं० । प्रमोदहेतुर्मासः प्रमोदमासः ।
यस्मिन् मासे गृहीततताऽऽदिकप्रार्थाधतः शुद्धः सन प्रमोदं
कृत्या स्वजनैः सह भुङ्क्ते पाणिहारिका वा समासपरिहारः
साधुभिः सहैकत्र भुङ्क्ते नस्मिन्, व्य० २ उ० ।

पम्ह-पच्म-न० । “ पद्म-श्म-ष्म-स्म-ह्यां म्हः ” ॥ ८ । २ ।

७४ ॥ इति सूत्रेण मकाराऽऽक्रान्तो हकाराऽऽदेशः । प्रा० २
पाद । पा० । पद्मगर्भे, “ कणगपुल्लगनिधमपम्हगारे । ” विपा०
१ श्रु० १ अ० । ज्ञा० । कंसरे, भ० १ श० १ उ० । जं० । ब्रह्मलो-
कस्थविमानभेदे, स० ६ सम० । जम्बूद्वीपे मन्दगम्य पश्चिमे
शीतोदाया महानद्या दक्षिणे चक्रवर्त्तिविजयं, स्था० ८ डा० ।
पद्म-न० । शतपत्रमहत्त्वपत्रप्रभृतिसर्गजे, चं० प्र० २० पाद० ।
दीर्घदशानां दशमाध्ययनां प्रतियवद्वयकृत्यताके पुरुषे, तत्क-
था सम्प्रदायाभावादिदानीमप्रकटा । स्था० ६ डा० । “ भूप-
णीओ पम्हाई । ” पाद० ना० २४० गाथा ।

पम्हंतर-पच्मान्तर-न० । विशिष्टसौकुमार्याऽऽदिभिः पद्मलो-
न्तरे, स्था० ६ डा० ।

पम्हकूड-पच्मकूट पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दगम्य पर्वतस्य पूर्वशी-
ताया महानद्या उत्तरकुले वल्लभकारपर्वते, स्था० ८ डा० ।
जम्बूद्वीपे विद्युत्प्रभवत्त्वकारपर्वतस्य चतुर्थे कूटे, स्था० ६
डा० । केपाञ्चिर्दीर्घवैताल्यपर्वतानां द्वितीयकूटं, स्था० ६
डा० । जं० ।

पम्हगंध-पद्मगन्ध-पुं० । पद्ममगन्धो सुपमसुषमामनुष्यं,
भ० ६ श० ७ उ० । जं० ।

पम्हगार्व-पच्मावती-स्त्री० । विजयपुरनगरीप्रतिवज्जविजय-
क्षेत्रयुगले, ‘ पम्हगार्व विजण, विजयपुरा रायहाणी, अमां-
आ महागर्ह ” पच्मावती विजया विजयपुरी राजधानी,
शीतच्छांता महानदी । जं० ४ वत्त० । ‘ दो पम्हगार्व । ”
स्था० २ डा० ३ उ० ।

पम्हगोर-पच्मगौर-त्रि० । पद्मगर्भवर्गौरवर्णे, भ० १ श० ३
उ० । विपा० ।

पम्हट्ट-प्रस्मृत-त्रि० । विस्मृतं, वृ० ३ उ० । प्रश्न० । ज्ञा० ।
नि० चू० । पतितं, “ पम्हट्टं ति वा परिट्टचियं ति वा एगट्टं । ”
व्य० १ उ० ।

पम्हय पच्मज-न० । हंसगर्भाऽऽर्धा कार्पासाऽऽर्धा वा सूत्रे,
“ पम्हयहंनगम्भाई, अहवा कप्पासादयं मुणायव्वं । ” पं० भा०
१ कल्प । पं० चू० ।

पम्हर-देशी-अपमृ यौ, दे० ना० ६ वर्ग ३ गाथा ।

पम्हल-पच्म-त्रि० । पद्मवर्त्त, श्री० । ज्ञा० । “ पम्हलसुकुमा-
लाए । ” पद्मवर्त्तया सुकुमालतया चेत्यर्थः । भ० ६ श० ३३
उ० । किञ्जल्के, दे० ना० ६ वर्ग १३ गाथा । पं० व० ।

पम्हलय-पच्मल-न० । रीरुशे, पाद० ना० २४६ गाथा ।

पम्हवाम-पच्मवर्णी-न० । ब्रह्मलोकस्थ विमानभेदे, स० ६ सम० ।
“ पद्मं जे देवा पम्ह सुपम्हं पम्हावन्तं पम्हपभं पम्हकन्तं
पम्हवस्सं पम्हलेस्सं पम्हज्झयं पम्हनिगं पम्हनिजं पम्ह-
कूटं पम्हुत्तरावोडमगं । ” इत्यन्ते ब्रह्मलोकविमानविशेषवा-
चकाः । स० ६ सम० ।

पम्हवियङ्गाभ पद्मविकटनाभ-त्रि० । पद्मवर्त्तविस्तीर्णनाभौ,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० प्रश्न० ।

पम्हुह स्मृ-धा० आध्याने अधिगाविषयके संस्कारजज्ञाने.
"स्मरंभर-भू-भग्म-भल लह-विम्हर सुमर-पयर-पम्हु-
हाः" ॥ ८४ ७४ ॥ इति सूत्रेण 'पम्हुह' आदेशः । पम्हुहइ ।
स्मरति । प्रा० ४ पाद ।

पम्हा पश्चा श्री० । पक्षलेख्यायाम् उक्त० ३४ अ० । अश्वपु-
राऽऽख्य पुरीयुगलत्रिभूषणे विजयक्षेत्रयुगले, 'दो पम्हाआ' ।
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पम्हार-देशी-अपमृत्या, दे० ना० ६ वर्गे ३ गाथा ।

पम्हावई-पञ्चावती-श्री० शतौदाया महानद्या दक्षिणे तटे
चक्रवर्तिविजयराजधान्याम्, स्था० ८ ठा० । "दो पम्हावई ।"
स्था० २ ठा० ३ उ० । रम्यकाऽऽख्यविजयक्षेत्रवर्तिपुरीयुगले,
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पम्हुह-प्रस्मृत-त्रि० । "क्षेतापुष्पाऽऽद्यः" ॥ ८४ । २५८ ॥
इति तिरावतम् । प्रा० ४ पाद । विस्तृते, 'पम्हुहदिसाम्पा' ।
जा० १ ध्रु० १८ अ० ।

प्रम्हुह-त्रि० । स्वच्छे पाद० ना० १६० गाथा ।

पम्हुह-प्रिस्मृ-धा० । तथात्रिष्व संस्कारादुदयादनुद्वृत्तार्थाधि-
गतं, " प्रिस्मृः पम्हुहप्रिस्मृ-चो वगाः " ॥ ८४ । ७५ ॥
इति सूत्रेण त्वपूर्वरुस्य स्मृत्यातः पम्हु नाऽऽदेशः । पम्हुहइ ।
विस्मरति । प्रा० ४ पाद ।

प्रम्हुह-धा० प्रत्ययः । " प्राप्नुतु पुनः स्मृतः " ॥ ८४ । ८३ ॥
इति सूत्रेण पम्हुहाऽऽदेशः । पम्हुहइ । प्रमृशति । प्रा० ४ पाद ।
प्रमुप-धा० प्रमाय प्रमुणाति । प्रा० ४ पाद ।

पय-पद-त० । पयने गम्यतेऽर्थोऽनेनेति पदम् । विशेषः ।

अनिवाते, आधा० १ ध्रु० ५ अ० ६ उ० । पश्चिच्छेद्याचके
शब्दे, नि० चू० १ उ० । रक्षा० ।

वर्णानामन्यापेक्षाणां निरपेक्षा संहतिः पदं, पादानां
तु वाक्यमिति ॥ १० ॥

वर्णौ च वर्णान्येकशराद् वृत्तसम्बोधने क इत्यादौ द्व-
योः, गौरियार्द्रा यद्वतां च वर्णानामन्यापेक्षाणां प-
दार्थे प्रतिपत्तौ कर्तव्यायां परस्परं सहकारतया
स्थितानाम् । निरपेक्षा, पदान्तरवर्तिवर्णनिर्वर्तिनो-
पकारपराङ्मुखी, संहतिः मेलकः, पदमभिधीयते, पयने
गम्यते स्वयंगत्याऽर्थोऽनेनेति व्युत्पत्तेः । प्रायिकत्वाच्च वर्ण-
द्वयाऽऽदेरेव पदत्वं लक्षितम् । यावन्तं विष्णुशचकैकालगा-
काराऽदिकमाप पदान्तरवर्तिवर्णनिर्वर्तिनोपकारपराङ्मुख-
त्वरूपेण निरपेक्षत्वलक्षणेन पदत्वं लक्षितं द्रष्टव्यम् । पदा-
नां पुनः स्थावितवाक्यार्थप्रत्यापने विधेरेऽन्योन्यानिर्मि-
तोपकारमनुसरतां वाक्यान्तरस्थपदाऽपेक्षागहिता संहति-
र्वाक्यमभिधीयते, उच्यते स्वतन्त्रमुचिताऽर्थोऽनेनेति व्युत्प-
त्तेः ॥ रक्षा० ४ परि० ।

पदावयवमधिकृत्याऽऽह-

शामपयं ठवणपयं, दव्वरपं चैव होइ भावपयं ।

एकेकं पि य एतो-ऽणगविहं होइ नायव्वं ॥ १७२ ॥

नामपदं, स्थापनापदं, द्रव्यपदं चैव भवति भावपदम्, एकैक-
मपि आऽन गतेभ्योऽनेकविधं भवति ज्ञातव्यमिति गाथास-
मासार्थः ।

अवयवार्थं त नामस्थापने कुर्यान्वादाना-

इत्य द्रव्यपदमभिधित्सुराह-

आकुट्टिम उकिन्नं, उमोअं पोलिमं च रं च ।

गंथिय वेदिमपूरिम-वाइम संघाइमं छेअं ॥ १७३ ॥

" आकुट्टिमं जहा रुवओ हेट्टा वि उवारं पि मुहं काऊण
आउट्टिज्जति । " उत्कीर्णं शिलाऽऽदिषु नामकाऽऽदि । "तहा च-
उलाऽऽदिपुफसंठाणाणि चिक्खल्लमयपडिचिक्खगाणि काउं
पच्चंति, तओ तंमु च्छारित्ता मयणं लुब्भति, तओ मयणमया
पुफ्फा हवंति । " एतदुपनेयम् । पीडावच्च संवाएतवत्प्रभङ्गा-
वलीरूपम् । " रत्तावयवच्छेदोवचित्तरुवं रंगं । " चः समुच्चयः ।
प्रथितं मालाऽऽदि । वेष्टिमं पुण्यमयमुकुटरूपम् । चिक्खल्लमयं
कुरिडकारूपम् अणगाच्छेदं पुफ्फथामं पूरिमम् । वातव्यं कु-
र्वन्दैर्वस्त्रादिनिर्मितमश्वाऽऽदि । संघात्यं कम्बुकाऽऽदि छेद्यं
पञ्चछेद्याऽऽदि । पक्ता चाऽस्य पयनेऽनेनेत्यर्थयोगात्, द्र-
व्यता च तद्रूपत्वादिति गाथाऽर्थः । उक्तं द्रव्यपदम् ।

अधुना भावपदमाह-

भावपयं पि य दुविहं, अवराहपयं च नो य अवराहं ।

णोअवराहं दुविहं, माउग नोमाउगं चैव ॥ १७४ ॥

भावपदमपि च द्विविधम् । द्वौवध्यमव दर्शयति-अवराहहेतु-
भूतं पदम् अपराधपदमिन्द्रियाऽऽदि वस्तु चशब्दः स्वगताऽ-
नेकभेदसमुच्चयार्थः । (णो अवराहं ति) चशब्दस्य व्यवहि-
तोपन्यासाश्चापराधपदम् । च, पूर्ववत् । (नोअपराधमिति)
नोअपराधपदं द्विविधम् । (माउअ णोमाउअं चैव ति) मातृ-
कापदं, नामातृकापदं च । तत्र मातृकापदं मातृकाऽऽक्षगाणं,
मातृकाभूतं वा पदं मातृकापदं, यथा दृष्टिवादं उपप्रेति वे-
त्यादि । नामातृकापदं त्वनन्तरगाधया वक्ष्यतीति गाथाऽर्थः ।

नोमाउगं पि दुविहं, गहियं च पइअगं च बोधव्वं ।

गहियं चउण्यारं, पइअगं होइऽणगविहं ॥ १७५ ॥

(णो माउयं पि ति) नामातृकापदमपि द्विविधम् । कथमि-
त्याह-प्राथितं च प्रकीर्णकं च बाधय्यम् अधिनं, रचितं वज्र-
मित्यनर्थान्तरम् । अतोऽन्यत् प्रकीर्णकं प्रकीर्णककथापयंगि-
ज्ञानपदमित्यर्थः । प्राथितं चतु प्रकारं गद्याऽदिभेदात् । प्रकीर्ण-
कं भवत्यनेकविधम् उक्तलक्षणादेवेति गाथा-र्थः दश० २ अ० ।
(गद्यपदम् ' गज ' शब्दे तृतीयभागे ८२२ पृष्ठे व्याख्या-
तम्) (पद्यपदम् ' पज्ज ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१० पृष्ठे गतम्)
(गेयपदव्याख्या ' गेय ' शब्दे तृतीयभागे ६४८ पृष्ठे गता) (चौ-
रणपदव्याख्या ' चुरण ' शब्दे तृतीयभागे ११६५ पृष्ठे गता)
उक्तं प्राथितपदम् । प्रकीर्णकपदं लोकादयसेयम् । उक्तं नो-
अपराधपदम् । दश० २ अ० । (अपराधपदम् ' अवराहपय '
शब्दे प्रथमभागे ७६८ पृष्ठे व्याख्यातम्)

नामनिवाउवसगं, अक्खाइय मिस्सयं च नायव्वं ।

पंचविहं होइ पयं, लक्खणकोरिहं निहिट्ठं ॥ ३२६ ॥

पञ्चविधं पञ्चप्रकारं पदं लक्षणकारिः पदलक्षणविद्विर्निर्दिष्टं
व्याख्यातम् । तद्यथा अश्व इति नामैकम् । अलिवति नैपा-
तिकम् । परीन्योपसर्गिकम् । पचतीत्याख्यातिकम् । संयत
इति मिश्रम् । कु० १ उ० १ प्रक० । विशेषः । आ० म० ।
आ० चू० । गा० । नामाऽऽध्यातनिपातेऽपसर्गतद्धितसमासस-

न्धिपदहेतुपौगिकौणऽदिक्रियाविधानधातुस्वरविभक्तिवर्ण
युक्तम् । प्रश्न० २ संव० द्वार । सूत्र० । पदं द्विविधं भवत्य-
र्थस्य वाचकं, द्योतकं च । विशेष० ।

पयस्यवायवं जो-यवं च तं नामियादौ पंचविहं ।

कारगसमासतद्विद्य निरुक्तवचो वि य पयस्यो ॥१००३॥

पदं द्विविधं भवति-अर्थस्य वाचकं द्योतकं च । तत्र वृत्तः
तिष्ठतीत्यादि वाचकम् । प्रादिकं, चादिकं च द्योतकम् । तथा
पुनरपि पदं सामान्येन पञ्चविधम्-नामिकाऽऽदि । तत्र अश्वः
इति नामिकं, खल्विति नैपातिकं, परीत्यौपसर्गिकम्, धा-
वतीत्याख्यातिकं, संयत इति मिश्रम् । एवम्भूतानां पदानां
विच्छेदो द्वितीयं व्याख्यानार्हम् । विशेष० । पञ्चा० । आचा० ।
पचने ज्ञायते योऽनेनेति पदम् । सूत्रे, उक्त० १८ अ० । शास्त्रे,
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । ओ० । सू० वायवे, कर्म० । पदं तु अर्थपरि-
समाप्तिः पदमित्याशुक्रनद्रावेऽपि येन केनचित्पदेनाष्टादशप-
दमहस्याऽदिप्रमाणं आचाराऽऽदिप्रस्था गीयन्ते तद्विह गृ-
ह्यते । तस्यैव द्वादशश्रुतपरिमाणेऽधिकृत-धातुः श्रुतमेवा-
नामिप्रवेह प्र तुलत्वात्, तस्य च पदस्य तथाविधाः स्नाया
भावाः प्रमाणं न ज्ञायते, तत्रैकं पदं पदमुच्यते ॥ ५ ॥ (७
गाथा) कर्म० १ कर्म० । गाथादिचतुर्थांश अनु० "सुसिद्धन्तं
पदम्" ॥ १।४।१४॥ इति प्रतिपादने सुवन्तं तिङन्ते, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० । निमित्तकारण आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
पचने गम्यतऽथोऽनेनेति पदम् । संख्यास्थाने स्था ४ ठा०
२ उ० । स्थानं आचा० २ श्रु० ३ च० उक्त० । प्रति० । सूत्र० ।
पयस्-न० । जल पाई० ना० २७ गाथा । दुग्ध पाई० ना० १२३ गाथा
पाद-पुं० । "चाऽऽययात्स्वाना० द्वावदातः" ॥ ८ । १।६७॥
इति आकाशस्याऽकारः । प्रा० १ पाद । ज्ञा० । चरणं ज्ञा० १
श्रु० १७ अ० । प्रव० । पयोनविश्वौणातुज्ञायाम्, न० ।

पयस्य-प्रयत-त्रि० । प्रकर्षेण यतः प्रयतः । आव० ४ अ० ।
प्रयत्नवति, उक्त० ११ अ० । आ० च० ।

पयस्य-प्रवृत्ति-स्त्री० । स्वभावे न० । विशेष० । अनु० । अष्टसु
कर्मप्रवृत्तिषु आव० १ अ० ।

पयंग-पतङ्ग-पुं० । शलभः, उक्त० ३ अ० । चतुरिन्द्रियजीव-
विशेषः, उक्त० ३२ अ० । प्रज्ञा० । "मुच्छिन्तो पयंगो" । आ०
म० १ अ० । सूत्रे, "अक्षा तरणो मितो, मत्तंडो दिणमणी
पयंगो य । अहमयरो पञ्चूहा, दिगलयरो अंमुमाली य
॥ ४ ॥" पा० ना० ४ गाथा । शलभः, "पयंगो सलहो"
पा० ना० १३२ गाथा । आचा० । व्यन्तरभेदः, प्रज्ञा० २ पद ।
प्रव० । दक्षिणात्यानां पतङ्गानामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पयंगवीथिया-पतङ्गवीथिका-स्त्री० । पतङ्गः शलभस्तस्य वी-
थिका उड्डयनं पतङ्गवीथिका तत्सदृशी गोचरभूमिका ।
अ० ३ अर्थ० । स्था० । दृश० । गोचरचर्यायि शलभवद् ग-
मने अर्द्धवितर्दे, पञ्चा० १८ विव० । "पयंगवीथिया अणे-
यया पंगुद्वारमरिसा ।" पं० घ०२ द्वार । यस्यां तु त्रिचतुरा-
ऽऽदीनि गृहाणि विमुच्ययतः पर्यटन्ति सा पतङ्गवीथिका ।
पतङ्गः शलभस्तस्यैव या वीथिका पर्यटनमार्गः सा पतङ्ग-
वीथिका । पतङ्गो हि गच्छन्मुत्प्लुत्य नियतया गत्या गच्छ-
ति, एवं गोचरभूमिपि या पतङ्गोड्डयनाऽऽकारा सा पत-
ङ्गवीथिहेति । वृ० १ उ० २ प्रक० । अ० म० ।

पयंगसेना-पतङ्गसेना-स्त्री० । शलभसमूहः, उक्त० १२ अ० ।

पयंजलि-पतञ्जलि-पुं० । स्वनामभ्याते सर्वप्रधाने योगा-
ऽऽचार्ये, द्वा० २३ द्वा० ।

पयंड-प्रचण्ड-त्रि० । रौद्रे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । तीव्र-
रोष, व्य० १ उ० ।

प्रकाण्ड-त्रि० । उत्कटे स० । "पयंडदंडप्यारा" प्रचण्डः
प्रकाण्डो वा दुःसाध्यसाधकत्वाद्दण्डप्रचारः सैन्यविचरणं,
दण्डप्रकारो वा आज्ञावशेषो येषां ते तथा । प्रश्न० ४ आश्र०
द्वार । "पयंडघोरवीहणगदारुणाए" प्रचण्डाः शीघ्रं शरी-
रव्यापिकाः, प्रचण्डाऽपरिवर्तितत्वाद्वा प्रचण्डा घोरा भगि-
ति जीवेतल्लयकारिणी औदारिकवतां परिजीवितानां ज्ञा वा
ये ते, तथा घोरास्तत्प्रवृत्तित्वात् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पयंडचंड-प्रकाण्डचण्ड-त्रि० । अत्यर्थं रौद्रे, स० ११ अ० ।

पयंत-पचत्-त्रि० । विक्रियनुकूलव्यापारजनककृतिमति, "न
पयस्य न पयवेह पयंतं नाशु ज्ञाणह, पयंतो पयावंनो पतेसु
संवेमु पतंगं संवबज्जा" महा० १ चू । म्या० । "अंयं व
कथ्यह पयंतं" कचिन्प्रदेशे अम्बरमाकाशं पचन्तमिवाभ्र-
लहन्त आकाशपचनसमर्थमिवानर्थः । कल्प० १ अधि०
३ तण् ।

पयकाय-पदकाय-पुं० । पदसमूहे पदसंघाते आव० ५ अ० ।

पयक्त्वैम-पदक्त्वैम-त० । शि० । कुञ्चह सो पयक्त्वैममपणं ।"
(६ गाथा) दश० ६ अ० ४ उ० ।

पयग-पतग-पुं० । व्यन्तरभेदः, नेपामिन्द्रे च । स्था० २ ठा०
३ उ० ।

पयगय-पतगपति-स्त्री० । पतगव्यन्तराणामिन्द्रे, स्था० २
ठा० ३ उ० ।

पयग पदाग्र-न० । पदपरिमाणे, न० ।

पयञ्चुल पुं० । मत्स्यबन्धनविशेषे विशेष० ।

पयच्छिद्राण प्रदाय-अव्य० । दत्वेत्यर्थे स० ११ अ० । सूत्र० ।

पयट्-प्रवृत्त-त्रि० । कृतप्रवृत्तिकं, "भरहो सत्तिद्विष्ट भगवंतं
पदस्यो पयटो" । आ० म० १ अ० ।

पयट्चक्र-प्रवृत्तचक्र-पुं० । प्रवृत्तगज्यनुष्ठानसमूहे, "पयंविध-
मिह चिन्तं, भवति प्रायः प्रवृत्तचक्रम्" । पं० १४ विव० ।

पयट्गी-देशो-प्रतिहागियाम्, आकृष्टौ माह्व्यां च । दे०
ना० ६ वर्ग ७२ गाथा ।

पयट्माण-प्रवर्तमान-त्रि० । व्याप्रीयमाणे पञ्चा० २ विव० ।

पयट्थ-प्रवृत्त-त्रि० । चलिते, पा० ना० २३६ गाथा ।

पयट्थिव-प्रवर्तितव्य-त० । विधेयानां प्रवृत्तौ, पं० १६ वि-
व० । प्रवर्तितव्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

पयड-प्रकट-त्रि० । प्रकाशे, "एसा य परा आणा, पयडा जं
गुरुकुलं ए मोत्तव्वं" । एषा वदयमाणा परा प्रकृष्टा प्रकृष्टा-
र्थे सा प्रकटोपायोदर्शकत्वात् प्रकटा प्रकाशा यद् गुरुकुलं न
मोक्तव्यम् । पञ्चा० ११ विव० । व्यक्ताये पञ्चा० २ विव० ।
"विक्काओ विस्सुओ पयडो" । पा० ना० १०८ गाथा ।

पयडत्थ-प्रकटार्थ-त्रि० । स्फुटाभिधेये, पञ्चा० १८ वि० ।
 पयडहरिभद्रसूरिवयण प्रकटहरिभद्रसूरिवचन-न० । प्रकटार्थ-
 हरिभद्राभिधानाऽऽचार्यभणने, जी० १३ प्रति० ।
 पयडि-प्रकृति-स्त्री० । भेद, विश० । पं० सं० । यथा कर्मणः
 ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदयः, तेषां मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदयश्च
 प्रज्ञा० २३ पद । आ० म० । कर्मणां ज्ञानाऽऽवरकत्वाऽऽक्षि-
 त्तये स्वभावे, पं० सं० ५ द्वा० ।
 पयडिणिकखेव-प्रकृतिनिक्षेप-पुं० । मूलप्रकृत्यादिरूपे कर्मणि,
 उक्त० ३३ अ० ।
 पयडिभेय-प्रकृतिभेद-पुं० । ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनां भेदेषु,
 कर्म० ५ कर्म० ।
 पयडुअ प्रकर्षक-त्रि० । प्रचर्त्तके, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।
 पयण पचन-न० । पाके, प्रश्न० १ आश्र० द्वा० । आहारऽऽ-
 विपाके उक्त० १२ अ० । आहारनिष्पादने, उक्त० १२ अ० ।
 भक्तस्यैव शरीरस्य वचनरूपे दण्डे प्रश्न० १ आश्र० द्वा० ।
 अधिकरणे लुपुद् । कडिल्लकाऽऽकृतिभाण्डे, सूत्र० १ श्रु० ५
 अ० १ उ० ।
 पयणसाला-पचनशाला-स्त्री० । पाकस्थाने, यत्र पाक-
 स्थाने वर्षासु भाजनाति पच्यन्ते श्रु० २ उ० ।
 पयणु-प्रतनु-त्रि० । अहो, पं० चू० २ कल्प । अतिमन्दभूते,
 'पयणुकोहमाणमायामोहा' प्रतनयः अतिमन्दीभूताः क्रो-
 धमानमायालांभा येषां ते तथा । जं० २ वक्त० । " पयणुए
 मंससोणिण्, " म० ३ श० ४ उ० ।
 पयत-प्रयत-त्रि० । प्रकृष्टसंयमयुक्त, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
 प्रयत्नवति प्रमादग्रहिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० ।
 पयत्त-प्रयत्त-पुं० । प्रयत्नं प्रयत्नः, सर्वेष्वपि चिह्नितानुष्ठाने-
 ष्वप्रमाद, विश० । आदरे, जी० १ प्रति० । पाइ० ना० । समुद्य-
 मे, पञ्चा० १६ वि० । ताल्यादिव्यापागविषये यत्ने, विश० ।
 सम्यक्त्वव्रतग्रहणोत्तरकालं तदनुस्मरणाऽऽदी अन्त० १ श्रु०
 ८ वर्ग १ अ० ।
 प्रात्त-त्रि० । प्रगृहीते, " पयत्तेणं पग्गाहिणं कल्लाणं ।"
 अन्त० १ श्रु० ८ वर्ग १ अ० ।
 प्रदत्त-त्रि० । गुमभिरनुज्ञाते, अणु० ३ वर्ग १ अ० ।
 पयत्तकड-प्रयत्नकृत-त्रि० । प्रयत्नपूर्वके निष्पादिते, "सावज्ज-
 कडं ति वा पयत्तकडं ति वा भइयं भइए ति वा ऊसदं ऊसदे
 ति वा रांसयं रसिण ति वा मणुणं मणुण ति वा तहण्णगारं भा-
 सं असाज्जयं जाव भांसज्जा ।" आत्ता० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।
 पयत्तपक्क प्रयत्नपक्क-त्रि० । यत्तपूर्वकपक्के, " पयत्तपक्कं ति
 य पक्कमालंयं, पयत्तछिन्नं ति य छिन्नमालंयं ।" (४२ गा-
 था) दश० ७ अ० ।
 पयत्थ-पदार्थ-पुं० । ६ न० । पदबोध्येऽर्थे विश० । भावे,
 " भावो यत्थु पयत्था ।" पाइ० ना० १५५ गाथा ।
 ... पयत्थो ॥ १००३ ॥
 परबोहहिओ वडत्थो, किरियाकारगविहाणओ वओ ।
 पजायवयणओ वि य, तह भूयत्थाभिहाणं ॥ १००४ ॥
 पच्चक्खओऽहवा सो-ऽणुमाणओ लेसओ च सुच्चस ।

वओ व जहासंभव-मागमओ हेउओ चेव ॥ १००५ ॥

तृतीयं तु व्याख्यानाङ्गं पदार्थः । स च कारकवाच्याऽऽदिभे-
 दाच्चतुर्विधः । तत्र कारकवाच्यत इति कारकवाच्यः, का-
 रकविषय इत्यर्थः । यथा- ' पचतीति पाचकः ' इत्यादि ।
 समासेनोच्यत समासवाच्यः, ' राक्ष पुरुषा राजपुरुषः ' इत्यादि ।
 तद्धितेनोच्यत तद्धितवाच्यः, ' वसुदेवस्थाप-
 त्यं वासुदेव इत्यादि । निरुक्तोच्यते निरुक्तवाच्यः- भ्रमति
 च रौति च भ्रमरः ' इत्यादि । तदेवं पदार्थस्य चातुर्विध्य-
 मुक्तम् ॥ १००३ ॥ अथ प्रकारान्तरेण त्रिविधोऽप्येष स-
 म्भवतीति दर्शयति- (पग्गाहेत्यादि) वा इत्यथवा, प-
 रेण श्रोतॄणां बोधः परबोधः तत्र कर्त्तव्ये हितो योऽर्थः
 पदार्थः स त्रिविधोऽपि वाच्यः । तद्यथा- क्रियाकारकविधान-
 तः पर्यायवचनतः भूतार्थाऽभिधानेन च । तत्र क्रियाकारक-
 भेदेन यथा ' घट ' चेष्टायाम्, घटतऽनाविनि घटः ।
 पर्यायवचनैर्यथा-घटः, कुटः, कुम्भः, कलश इत्यादि । भू-
 तः सद्भूतो यथावस्थितोऽर्थस्तदीमधानतस्तत्प्रकरणेन
 च पदार्थो वाच्यः । तद्यथा य ऊर्द्धकण्डलोष्ट आयतवृ-
 त्तप्रीवः पृथुवृक्षोदरः स घट उच्यते इत्यादि ।

अथवा-पदार्थः सूत्रमर्थान्निविधो वाच्यः । तद्यथा-प्र-
 त्यक्षतः, अनुमानतः, लेशतश्च । अत्र प्रत्यक्षेणैव यादृशं पु-
 स्तकादिलिखितमुपलभ्यते, गुरुमुखात्ता यादृशं श्रूयते ता-
 दृशमेव साक्षाद्यत्र प्ररूप्यते, स प्रत्यक्षतः पदार्थ उच्यते ।
 यथा- " सम्यग्दर्शनज्ञानचार्ित्राण मोक्षमार्गः " इति गुरुमु-
 खाऽऽदेः श्रवणाऽदिप्रत्यक्षेणोपलभ्य सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां मो-
 क्षमार्गस्य प्ररूपयति । अनुमाने त्विदार्थाऽऽपत्तिरूपं गृह्यते, त-
 स्यामप्यन्यथा नुपपन्नार्थादनीन्द्रियस्य साध्याध्याऽनुमीयमा-
 नत्वात् । तत्र प्रत्यक्षोपलब्ध एवार्थोऽयमर्थोपलब्धमर्थं कथ-
 यति सो नुमानतः पदार्थ उच्यते, यथा कथयन्ति मिथ्यादर्श-
 नाऽदीन पुनर्मोक्षमार्गो न भवतीत्यथादिव गम्यते इति । तथा-
 लेशतः पदार्थो भवति, तत्र- ' लेश ' श्रेयणे, लेशः श्रेयः ।
 क्षिष्टं समस्तमिति यावत् । तन्निर्देशात् पदार्थो गम्यते । य-
 था-सम्यग्दर्शनज्ञानचार्ित्राणि इति त्रयाणामपि समस्ता-
 नां निर्देशात्समुद्दितानामेव मोक्षमार्गस्य, नैककश इति ग-
 म्यते । ततोऽनौ लेशतः श्रेयणे सूचितो लेशतः पदार्थोऽभि-
 धीयते तदेवं प्रकारान्तरेणाऽप्युक्तत्रिविधः पदार्थः ।

अथवा-यथासम्भवमागमतो, हेतुतश्च त्रिविधः पदार्थो वा-
 च्यः तत्र भव्याऽभव्यनिर्गोदाऽदिप्रतिपादकपदानामागमत
 आज्ञामात्रेणैवार्थः प्रतिपाद्यते । न हि भव्याऽभव्याऽऽदि-
 भावप्ररूपेण आगमं विहाय प्रायः प्रमाणान्तरं प्रयत्तते ।
 अतो यमागमतः पदार्थ उच्यते । यत्र च हेतुः सम्भवति,
 तत्र हेतुतः पदार्थोऽभिधीयते । यथा-कायप्रमाण आत्मा, न
 सर्वगतः, कर्तृत्वात्, कुलालाऽदिवत्, इत्यादि । ननु मूर्त्त आ-
 त्मा कर्तृत्वात्कुलालाऽदिवत् इत्येवं सृष्टिमवमप्यात्मनोऽनेन
 हेतुना सिद्धयतीति चेत् सत्यम् इष्यते एष संप्रार्थ्यात्मनो
 सृष्टत्वमपीति न किञ्चित् क्षयते । इति हेतुतोऽयं पदार्थोऽ-
 भिधीयते । तदनेन " आणानिज्झो अत्था, आणाए चव सो
 कहंयव्वो । दिट्ठनिओ दिट्ठता कहणविहिंविराहणा इहारा " ॥ १ ॥
 इत्ययमर्थः समर्थितो भवतीति । तदेवमुक्तं विस्तरतः
 पदार्थः ॥ १००३ ॥ १००४ ॥ १००५ ॥ विश० । द्रव्याऽदि चतुर्था ।

यः समवायी व्यापकश्च । अत्र च पदार्थपटके द्रव्याणि गुणा-
 ऽश्च केचिन्नित्या एव, कर्मनित्यमेव, सामान्यविशेषसमवायास्तु
 नित्या एवेति पदार्थव्यवस्था । ततश्चैतच्छब्दोक्तं तथापि मिथ्या-
 त्वम्, तत्प्रदर्शितपदार्थपटकस्य प्रमाणबाधितत्वात् । यतश्चतु-
 संख्यं पृथिव्यादि द्रव्यं परमाणुरूपं यश्चित्यमुत्पत्तिरित्यम्, तदसं-
 गतम् । एकान्ताक्षणे कृत्वे क्रमयोगपक्षभावाध्यायिकेयावरोधात् ।
 तल्लक्षणं सत्त्वं ततो व्यावर्तते, ततश्चासत्त्वमेव तस्य ।
 यदि च स्थूलकार्यद्रव्यकारणभूतानामणूनां तज्जनककस्यभा-
 वता तदा तत्कार्याणां सकृदेव सर्वेषामुत्पत्तिप्रसङ्गः, अवि-
 कलकारणत्वात् । तथा च प्रयोगः—येऽविकलकारणास्तं स-
 कृदेवोत्पद्यन्ते, यथा समानोत्पादा बहवऽङ्गुराः, अविकल-
 कारणश्च परमाणुकार्यत्वेनाभिमतता भावा इति स्वभाव-
 हेतुः । अविकलकारणस्याप्यनन्तगदे सर्वदा अनुत्पत्तिप्रसङ्गः,
 विशयाभावाद्वादिने पर्यायि बाधकं प्रमाणं स्यात् । एतत् समवा-
 य्यसमवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधं कारणम् । यत्र हि कार्यं स-
 मर्थेति तत् समवायिकारणं यथा ह्यणु हस्याणु उच्यते, यच्च का-
 र्यैकार्यसमवेतं कार्यं कारणैकार्यसमवेतं वा कार्यसत्पादयति
 तत् समवायिकारणं, यथा पटावयविद्रव्याभ्यम्भे तन्तसंयोगः,
 पटसमये तद्रूपाधारभ्यं पटोत्पादकं तन्तुरादि च । श-
 पे त्पादकं निमित्तकारणं यथा हृष्टाकाशादि । तत्र संयोगा-
 ऽऽदेरपेक्षणीयस्यातिशयैराविकलकारणत्वमसिद्धम् । अत-
 एव तत् संयोगाऽपि नाभिधायितव्यत्वात्तत्र तस्या अणूनां तद-
 पेक्षत्वायोगात् । न च तन्तकारणाऽदीनां कार्याणां सकृत्पाद-
 भाव उपलभ्यते तस्माद्विपर्ययः । तथा च प्रयोगः—ये कर्मवत्का-
 र्यवत्तवस्तु नित्याः यथा क्रमवदङ्गुरा दीनि वनिकावोजाव-
 यवस्तथा परमाणव इति स्वभावहेतुः । यत्राधिकरुद्रकारणां क-
 रणानां नित्यत्वसाधकं प्रमाणं परमाणु पादकाभिमतकारणं
 सधर्मोपेतं न भवति सत्त्वप्रतिपादकप्रमाणाविषयत्वात् शश-
 शृङ्गवदिति, तत्र कृपिपदाऽऽङ्गुलः तदकारणं सत्त्वप्रति-
 पादकप्रमाणविषयत्वादिति ज्ञेयः । यथा च पटादयः पर-
 माणवात्मकाः कुर्वन्तेऽन्त्याद्यन्तया प्रदर्शयिष्यामः । देशकाल-
 स्वभावादिप्रकृत्यानां च भावानां सदुपलम्भकप्रमाणातिवृत्ताव-
 पि सत्त्वाविरोधात् अनैकान्तिकश्च हेतुः, ततो नार्वानित्यत्व-
 प्रसाधकाऽनुमानप्रतिज्ञाया अनुमानवाधा । न च यत् एव प्र-
 माणात्परमाणवः प्रतिष्ठास्तत एव नित्यत्वधर्मोपपत्ता अपि न
 इति तद्वग्राहकप्रमाणयोश्च तत्त्वान्तदनित्यत्वप्रसाधकानुमान-
 स्यानुत्थानं प्रमाणं (ऽप्रतिष्ठा चाणूनामाश्रयामिद्धतया त-
 दिति वाच्यं, सर्वस्य प्रमाणविषयस्यानित्यत्वधर्मोपपत्तस्यैव
 तद्विषयत्वात् अन्यथाभूतस्य तज्जनकत्वेन तद्विषयत्वानु-
 पपत्तेः नाकारणं विषय इति प्रसाधितत्वात् । नित्यस्य
 चाकारणत्वाच्च चतुसंख्यं परमाणवात्मकं नित्यद्रव्यं स-
 म्भवति, नापि तदाऽध्यमवयविद्रव्यं सम्भवति, गुणावयव-
 व्यापारिकस्य तस्यानखलम्भात् । न हि शुक्लादिगुणभ्यस्त-
 न्वाद्यवयवैभ्यश्चार्थान्तरभूतपटादिद्रव्यं चक्षुरादक्षाने अ-
 वभासतेः न चावयविना ह्यणुकाऽङ्गनुपलम्भे परमाणूनां वि-
 चित्प्ररूपाणामुपलम्भाविषयत्वान् प्रतिभासाभावप्रसङ्गा-
 श्रयामिद्धतया वयव्यादानेपधकं प्रसङ्गसाधनप्रयोगानुपप-
 त्तिरिति यत्तज्ज्यम् परमाणूनामेव विशिष्टाऽकारतयोपपन्नानां
 प्रतिभासाविषयतयाऽऽश्रयात्तद्वताऽऽङ्गनुपपत्तेर्न प्रयोगानुपप-

तिः। एवं च यदुपलब्धिलक्षणप्राप्तं सत् यत्र नोपलभ्यते तत्त-
त्र नास्ति. यथा कच्चिप्रदेशविशेषघटाऽऽदिगुणपलम्भविषयः
गुणविषयार्थान्तरभूतो गुणप्रत्ययविषय इत्यन्वेनाभिमतः नोप-
लभ्यते च तत्रैव देश इति स्वभावानुपलब्धिः। न च हेतोर्देश-
षण्मसिद्धं. महदतद्रूपव्यवस्थाद्वयाऽऽदिमत्वात् चोपलब्धि-
ति बचनात् नयोदृश्यत्वेनाभ्युपगमात् । ननु गुणव्यतिरिक्तो
गुणयुपलभ्यत एव तद्व्याऽऽदिगुणाग्रहणेऽपि तस्य ग्रहणात् ।
तथाहि-मन्दमन्दप्रकाशे तद्गतशिताऽऽदिरूपानुपलम्भेऽप्युपल-
भ्यते. बलाकाऽऽदिस्वगतशुक्लगुणाग्रहणेऽपि च तन्निहितोपधा-
भावस्यानायासं गृह्यते स्फटिकोपलः। तथा प्रदीपनकञ्चुकावच्छि-
न्नशरीरपुंसां तदगतश्यामाऽऽदिरूपप्रतिभासेऽपि पुमानति-
प्रत्ययोपपत्तेः। प्रतिभात्येव कुङ्कुमाऽऽदिरङ्गं च वस्त्रं. तद्वस्त्र-
शः, स्वरूपेणभिभूतस्याप्रकाशेऽपि प्रकाशत एव. वस्त्रमिति
प्रत्ययोत्पत्त्यन्वयत् एव गुणगुणितोभेदः सिद्धः। तथाऽनुमा-
नतोऽपि तयोर्भेदः तथाहि-यद्यद्व्यवच्छेदकत्वेन प्रतीयत त-
त् ततो भिन्नं, यथा देवदत्ताऽऽदेश्वगुणव्यवच्छेदकत्वेन प्रती-
यन्ते नीलोत्पलस्य रूपाऽऽद्य इति । तथा पृथिव्यपूतेजोवायवो
द्रव्याणि रूपरसगन्धस्पर्शेभ्यो भिन्नानि. एकवचनबहुवच-
नविषयत्वात् । यथाऽऽर्द्रानलप्राणीति, तथा च पृथिवीत्येक-
वचनं, रूपरसगन्धस्पर्शं बहुवचनमुपलभ्यत इति तयोर्भेदः ।

अथावयवावयविनां गण्यनुमानतः सिद्धो भेदः । तथाहि-
तन्तुवायाधिकरणेभ्यस्तन्तुभ्यो भिन्नः पटः भिन्नकर्तृकत्वात्,
घटाऽऽदि वन, भिन्नशक्तिकत्वाद्वा विषाहदवत्, पूर्वोत्तरकालभा-
विन्वाद्वा पितापुत्रवत्, भिन्नगणिमाणत्वाद्वा कुलव्यवित्य-
वदिति विरुद्धधर्माध्यायनबन्धनो ह्यन्यत्रापि भावानां भेदः,
स चाऽत्राऽप्यस्तीति कथं न भेदः? यदि चावयवभ्यो भिन्नो
न भवेत् स्थलप्रतिभासो न स्यात्. परमाणुनां सूक्ष्मत्वात् न
चान्यादृग्भूतः प्रतिभासोऽन्यादृगर्थव्यवस्थापकः, अतिप्रस-
ङ्गान्। न च स्थूला भावः परमाणुगति विषयदेशोऽपि संभवी,
स्थूलापेक्षित्यादगुणस्वरूपेभ्योऽन्यद्व्यतिरिक्तगऽऽद्यः। अत्र प्रतिविधी-
यते यदुक्तं स्वगतगुणानुपलम्भेऽपि बलाकास्फटिकाऽऽद्यः उ-
पलभ्यन्त इति । तदसङ्गतम् । तज्ज्ञानस्यायथार्थत्वं उद्भ्रान्तत-
या निर्विषयत्वात् । तथाहि-बलाकाऽऽद्यः शुक्लाः सन्तः श्यामा-
ऽऽदिरूपतयोपलभ्यन्ते । न च तेषां तद्वपं ताविकमस्ति. तद्व्या-
ग्रहणेऽपि तेषां ग्रहणमित्यभ्युपगमप्रसङ्गः। न च तदा श्यामा-
ऽऽदिरूपाद् व्यतिरिक्तोऽपरस्फटिकाऽऽदिस्वभाव उपलभ्यते,
श्यामाऽऽदिरूपस्यैवापलम्भान् । न चानद्व्या अपि बलाकाऽऽद्य-
यः श्यामाऽऽदिरूपेणापलभ्यन्ते, यत आकारवशेन प्रतिनिय-
तार्थज्ञानस्य व्यवस्था अन्याकारस्यापि तस्यान्यार्थतायां रूप-
ज्ञानस्यापि रसविषयताप्रसङ्गविशेषान् । न चान्याऽऽकारस्या-
न्यविषयव्यवस्थापकत्वं पितस्य परस्येष्टासिद्धिः, यतः शुक्लाऽऽ-
द्य एव श्यामाऽऽदिरूपेण प्रतिभान्ति. तज्ज्ञानस्य भ्रान्त्यात्र
पुनस्तद्व्यतिरिक्तस्य गुणनस्ततः सिद्धिर्भवति । यच्च कञ्चुका-
वच्छिन्ने पुंसि पुमानिति ज्ञानमध्यक्षमवयवव्यवस्थापकमुक्तम् ।
तदध्यक्षमेव न भवति । शब्दानुविद्धत्वादस्पर्शाऽऽकारत्वाच्च ।
अपि तु रूपाविनेवादिमात्रलक्षणगुणविषयमनुमानमेतदिति
नातोऽवयविसिद्धः । तथा हि रूपाऽऽदिप्रत्ययाऽऽत्मकपुरुषहे-
तुकः कञ्चुकमग्निवेशः उपलभ्यमानस्वकारणमनुमापयति,
धूम इवाग्निः। यच्च कुङ्कुमाऽऽदिरङ्गं वस्त्रं तद्व्याप्रतिपत्तावपि व-
स्त्रमिति ज्ञानं तन्प्राकृतशुक्लरूपविनाशे सामग्र्यन्तरोपजा-

तरूपान्तरस्याध्यक्षेण ग्रहणे सत्युत्तरकालतत्पृष्ठभाविमम-
यवशास्त्रमिति समुदायविषयं सावृतपरमार्थतो निर्विषय-
मेव प्रत्यवमर्शज्ञानमित्यासिद्धमस्य प्रत्यक्षत्वं, न चैतदनु-
मानं, पूर्वाध्यक्षगृहीतविषयत्वात् अलिङ्गकत्वात् समुदाय-
विषयं सावृतपरमार्थतो निर्विषयमेव । न चाभिभू-
तवस्तुरूपस्य तदवस्थायामभावे, धातवत्त्वावस्थायां पुनः
शुक्लरूपानुपलब्धिः स्यादिति वक्तव्यम् । यतोऽन्याद-
सामग्रीप्रादुर्भूतभास्वरूपस्य लोहाऽऽदेः पुनः श्यामाऽऽदे-
रूपान्तरात्प्राप्तवत् तत्रापि सामग्र्यन्तरात् शुक्लरू-
पोत्पत्तेरविरोधात् । न च प्रकृतमेव रूपमभिभूतत्वात् त-
त्रानुपलब्धिः, पश्चादाभिभवाभावादुपलभ्यत इत्यस्य प्रतिषेधेन
रूपान्तरमेव प्राकृतरूपाविनाशेनोपज्ञानमत्रोपलभ्यत इति भ-
वतोऽपि किं प्रमाणमिति वक्तव्यम्, अनुमानस्य सङ्गात्वात् ।
तथाहि-यदपरित्यक्तानभिभूतस्वभावं तस्य न परेणाभिभवः,
यथा पूर्वावस्थायां तस्यैवापरित्यक्तः न हि भूतस्वभावं भेदासं-
भवावस्थायां रूपमिति व्यापकविरुद्धोपलब्धिः । परित्यक्तान-
भिभूतस्वभावत्वाभ्युपगमेऽपि सिद्धस्यान्यत्वं स्वभावभेदस्य
भावभेदलक्षणत्वात्, अन्यथाऽतिप्रसङ्गान् । न च स्वतन्त्रेच्छा-
मात्रभाविनपट्टीवचनभेदादिव बाह्यवस्तुगतभेदाव्यभिचारी-
त्वं येन ततो गुणगुणितो भेदसिद्धिः स्यात्, तेन यद्व्यव-
च्छिन्नमित्यादिप्रयोगानुपपत्तिर्यदि न वस्तुगतभेदमन्तरं प-
ट्ट्यादिबुत्तिर्न भवेत्, न स्वस्वभावः, पक्षां पदार्थानामस्तित्वं,
दाराः शिकता इत्यादौ पट्ट्यादिवृत्तिर्न स्याद्वादादत्र व्यति-
रिक्तस्य भावे पक्षामेतन्निबन्धनरूपभावात् । अथ सद्रूपलम्भ-
कप्रमाणविषयत्वं धर्मान्तरं पक्षामस्ति त्वमित्यत इति न हेतो-
र्व्यभिचारः । सप्तमपदार्थप्रसङ्गेः पदपदार्थाभ्युपगमो, हीयते,
अथ पदपदार्थव्यतिरिक्तानामपि पक्षामभ्युपगमाभावात् दोषः,
तेषां च पदार्थप्रवेशके ग्रन्थ एव धर्मैर्विना धर्मिणामुद्देशः कृत
इति । असद्वन्तः। तैस्तेषां संबन्धानुपपत्तेः। तदन्तरं च धर्म-
धर्मिभावायोगात् । अन्यथाऽतिप्रसङ्गान् । न च संयोगलक्षणो-
न्यसंबन्धः, संयोगस्थगुणत्वेन द्रव्येष्वेव भावात् नापि समवा-
यस्वरूप, सत्तावत्तस्य सर्वत्रैकत्वाभ्युपगमात्, समवायेन च
सह समवायसंबन्धे द्वितीयसमवायाभ्युपगमः स्यात् । तत्र
चानवस्था । न च पदभिः पदार्थैर्धर्माणामुत्पादनात् तेषां न इति
व्यपदेशः, तथाऽभ्युपगमे वदराऽऽद्योऽपि कुण्डाऽऽदिमन्त्रि-
नस्तथैव स्फुरिति संयोगसमवायाऽऽरूपसंबन्धान्तरकल्पना-
वैयर्थ्यप्रसङ्गिर्भवतु वा पक्षामस्ति त्वं धर्मान्तरं, तथापि व्यभि-
चार एव, तदस्तित्वे अपरास्ति तत्त्वाऽऽद्यभावेऽपि तदस्तित्व-
स्यास्तित्वप्रमेयत्वाभिधेयत्वातीति पट्ट्यादिप्रवृत्तेः। अथ तत्रा-
पि परान्तित्वाभ्युपगमः, तदाऽनवस्थाप्रसङ्गः। न चेष्टत्वाददोषः,
संयोगामप्युत्तरांस्तरधर्मोऽधारत्वाद् धर्मित्वप्रसक्तः पञ्च ध-
र्मिणः प्रोक्ताः, इत्येतस्यानुपपत्तिः, पदपदार्थव्यतिरिक्तानामन्ये-
षामपि वा धर्मिणामस्तित्वाऽऽदीनां विशिष्टधर्मोऽधारणां सं-
भावत । न च धर्मिरूपा एव ये ते एव पदकनावधारिता इति व-
क्तव्यं गुणाऽऽदीनामपि निर्देशप्रसङ्गात् न हि गुणाऽऽदीनां धर्मि-
रूपतैव, किं तु द्रव्याधितत्वाद् धर्मरूपत्वम् । यस्त्वाह-सद्रूपल-
म्भप्रमाणगम्यत्वं पक्षामस्तित्वमभिधीयते, तच्च पदपदार्थविष-
यज्ञानं तन्मिन्निति स्मदिति व्यवहारप्रवृत्तेः। एवं ज्ञानजनितं ज्ञा-
नहेतृत्वमभिधानजनितमभिधेयत्वमित्येवं व्यतिरेकनिबन्धना
षष्ठी सिद्धा । न चाऽनवस्था न च पदपदार्थव्यतिरिक्तपदार्था-

स्तरप्रसक्तिः ज्ञानस्य गुणपदार्थेऽन्तर्भावात् । सोऽप्ययुक्तवादी । एवमप्यस्ति त्वाऽऽदेः षट् पदार्थाः व्यतिरेके व्यभिचारस्य तदवस्थत्वाच्च व्यतिरेके सममपदार्थप्रसङ्गे न्यायप्राप्तत्वात् । किं च यदि येषां पदार्थानामर्थक्रियासमर्थपदार्थस्वरूपं स्वतः न स्यात् तदा शशशृङ्गरूपता तेषां भवेत् अर्थक्रियासामर्थ्यात् । ततश्च कथं सदुपलम्भप्रमाणगम्यता तेषाम् । अथार्थक्रियासमर्थं रूपं तेषां विद्यते, तदा ते तदृपा एव, भेदान्तरप्रतिज्ञपमात्रजिज्ञासायां तेषामस्तित्वमित्येवं यदि व्ययदेशव्यतिरेकविभक्त्या समासादयन्ति तदा न कश्चिद्विरोधः । न हि तदव्यतिरिक्तमपि स्वरूपं बुद्ध्याऽपकृष्य ततो व्यतिरिक्तमिव अभिधीयमानं विरोधभाग भवति, इच्छामात्रानुविधायित्वाद्वा च उत्पाद्यकथास्वायाति, सुन्दरपदार्थवचनवत् । सम्म० ३ कारण्ड । आचा० । स्था० । जीवादीनि न च तत्त्वानीति । स्था० । पयथदोस-पदार्थदोष-पुं० । सूत्रदोषभेदे, यत्र वस्तुपर्यायोऽपि सन् पदार्थान्तरत्वेन कल्प्यते, यथा सतो भावः सत्ता इति कृत्वा वस्तुपर्याय एव सत्ता, सा च वैशेषिकैः षट्सु पदार्थेषु मध्ये पदार्थान्तरत्वेन कल्प्यते । एतच्चायुक्तम् । वस्तुनामनन्तपर्यायत्वेन पदार्थानन्त्यप्रसङ्गादिति । विशे० ।

पयन्तरसिग-पदार्थरामिक-पुं० । आगमोक्तदेवतत्वगुरुत्वाऽऽगमत्वजीवाऽऽदिभावप्राप्तियुक्ते, पञ्चा० २ विद्य० ।

पयदोस-पददोष-पुं० । तथाविधं सूत्रदोषं, यत्र स्याऽऽद्यन्ते ति वाऽऽद्यन्ते ति वाऽऽद्यन्ते स्याद्यन्ते करोति । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

पयवद्-पदवद्-न० । एकाक्षराऽऽदिपदवद्भेदे, जे० १ वक्ष० । जी० । रा० ।

पयभूमि-पदभूमि-स्त्री० । निजचरणन्यासभूमौ, “एअं भूमिपमज्जणं च तिकवुत्तो ।” संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

पयमग-पदमार्ग-पुं० । प्रचारः, ज्ञा० १ शु० १८ अ० ।

पयय-प्रयत-त्रि० । प्रयन्तपरे, न० । व्य० । अनिशमित्यर्थे, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा । प्रकृष्टयन्तवति, अणु० ३ वर्ग १ अ० । अतिशयप्रयत्नवति, दश० २ चू० । पं० घ० । व्यन्तरभेदे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पययमण प्रयतमनस्-न० । आदरपूरचेतसि, स० ११ अक्ष० ।

पयर-रम् धा० । चिन्तायाम्, “स्मरेः भूर-भूर-भर-भल-लढ-चिम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः” ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति सूत्रेण स्मृधातोः पयराऽऽदेशः । ‘पयरइ’ स्मरति । प्रा० ४ पाद । प्रकर-पुं० । शरे, प्रदरशब्दभवे, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा । ससृहे, कल्प० १ अधि० १ क्षण । पाद० ना० ।

प्रतर-पुं० । अघने, ‘प्रतरा’ इति लोके, स्था० १ ठा० । लोकाऽऽकाशप्रतराः । कर्म० ४ कर्म० ।

अधुना प्रतरं प्ररूपयितुमाह—प्रतरश्च । प्रतरः पुनः क इत्याह—तद्गर्गः, तस्याः शुचिस्वरूपायाः श्रेणेवर्गः शुच्याः शुचिगुणनलक्षणस्तद्गर्गः । कोऽर्थः ?—शुच्या शृवेर्गुणने प्रतर उच्यते । तथा—इहामस्येययोजनकोटीकोटीदीर्घाऽपि श्रेणिरस्मत्कल्पनया त्रिप्रदेशप्रमाणा द्रष्टव्याः । तस्याश्च तथैव गुणने प्रतरो नवप्रदेशाऽऽत्मका भवति । स्थापना—इति । (६७ गाथा) कर्म० १ कर्म० । अथ तृतीयसमये प्रतरं कुर्वन्ति । तत्सामयिकश्च

कार्मेणकाययोगो भवति अथ प्रतरमिति कोऽर्थः ?—प्रतरमिव प्रतरकम् उपमानार्थं यथा—घननिचितनिरन्तरप्रवितावयवसंस्थानापोरेवृत्तस्थालकफलकं लोकेः प्रतरमित्युच्यते । तथाऽऽकाशमाप परस्परप्रदेशासमर्गविरुद्धपरवृत्तपर्यायिनावस्थितं प्रतरमिति प्राप्तम् । अथ तृतीयसमये प्रतरपूरकाणां को विधिरिति प्रश्ने ? प्रतिब्रूमहे ततो द्वितीयसमये निर्गताऽऽत्मप्रदेशसकाशात् योऽसंख्येयभागो विशिष्टोऽवतिष्ठत इत्युक्तम् अत्रापि बुद्ध्या पुनरसंख्येयभागाः कृताः । ततः तृतीयसमये प्रतरकाणामसंख्येयभागाद् निःकामन्ति असंख्येयभागोऽवतिष्ठते तैरसंख्येयैर्भूमिर्निर्गतैरेतैः प्रतरं पूरयन्ते । तत्र ये निष्क्रान्ताऽऽत्मप्रदेशसकाशादसंख्येयगुणहीनाः ततश्चतुर्थसमये कार्मेणकाययोगस्थान एव आकाशप्रदेशाभिष्कुटसंस्थानसंस्थितान् लोकव्यपदेशभाजः पूरितान् पूरयन्तीति लोकपूरकाः । आ० चू० १ अ० । विश० । (‘केवलिसमुदाय’ शब्दे तृतीयभागे ६४६ पृष्ठादारभ्य व्याख्यातम्) (‘खुङ्गपर’ शब्दे तृतीयभागे ७४६ पृष्ठे लुल्लकप्रतरः समर्थितः) वृत्तप्रतरे, स्वर्णाऽऽदिमये पत्रिकाऽऽभिधाने आभरणविशेषे, औ० । ज्ञा० । जं० । ‘पयग्गमंडिया । ” सुवर्णप्रतरकमण्डितानि । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पयरण-प्रतरण-न० । प्रथमदातव्यभिलाषायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

पयरणवयण-प्रकरणवचन-न० । अर्वाचीनसाधुविरचितवचने जीवा० २४ अधि० ।

पयरतव-प्रतरतपम्-न० । श्रेणिमेव श्रेण्या गुणिता प्रतरः, तदुपलक्षितं तपः प्रतरतपः । तपोभेदे, इह सुबोधार्थं चतुर्थपृष्ठाष्टमशमाख्यपदचतुष्टयाऽऽभिज्ञा श्रेणिविवक्षिता । सा च चतुर्भिर्गुणिता षोडशपदाऽऽत्मकं प्रतराऽऽख्यं तपो भवति, तत् प्रतरतपः षोडशपदाऽऽत्मकमेव । उक्त० ३० अ० ।

पयरमेय प्रतरभेद-पुं० । अत्रपटलभूर्जपत्राऽऽदिवत् द्रव्यभेदे, प्रज्ञा० ११ पद । स्था० ।

पयरवट-प्रतरवृत्त-न० । घनभिन्ने वृत्तसंस्थाने, भ० २ श० १ उ० ।

पयल-देशी-नीडि, दे० ना० ६ वर्ग ७ गाथा ।

पयलमाण-प्रचलायमान-त्रि० । ईदम्बगति, आव० ५ अ० । “पवडेज वा मे तत्थ पयलमाणे वा पयडमाणे वा हत्थं वा पायं वा ।” आवा० १ शु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

पयला-प्रचला-स्त्री० । प्रचलति पूर्णयति यस्यां स्वापावस्थायां सा प्रचला । प्रज्ञा० २३ पद । उक्त० । पं० सं० । कर्म० । प्रचलायमानस्य स्वापावस्थाभेदे, प्रव० २१६ द्वार । स्था० । नि० चू० । प्रज्ञा० । सा च स्थितस्योर्ध्वस्थानेन उपविष्टस्याऽऽसीनस्य भवति । कर्म० १ कर्म० । निद्राप्रचलायां स्त्वयं विशेषः “सुहपाडिंयाहा णिदा, दुहपडिंयाहा य पयलया होर ।” सुखप्रयाया स्वापावस्था निद्रा ऊर्ध्वस्थितस्यापि, या पुनश्चैतन्यमस्फुटीकुर्वती समुपजायते निद्रा सा प्रचला । जी० ३ प्रति० १ अधि० १ उ० । पञ्चा० । वृ० । (‘दगतीर’ शब्दे चतुर्थभागे २४४२ पृष्ठे प्रचला निषिद्धा) तद्विपाकवेद्यायां कर्मप्रकृतौ, स० ६ सम० ।

पयलाइया-प्रचलापिका-स्त्री० । भुजपरिकुर्णमेदे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

पयलापयला-प्रचलाप्रचला-स्त्री० । प्रचलातोऽतिशयिन्यां स्वापावस्थायाम् । स्था० ६ टा० । “पयलापयला य चक्रम-
श्रां । जो पुन गतिपरिणामां णिहा से भवति सा य पय-
लापयला भवति ।” नि० सू० १ उ० । चक्रमतश्चक्रम-
मणमपि कुर्वतो जन्तोरुपनिष्ठते । अतः स्थानस्थितस्य
प्रचलामपेक्षानिशाशयिनी-यमस्याः । तद्विपाकवेद्यायां कर्म-
प्रकृतौ च । कर्म० १ कर्म० । उत्त० । पं० सं० । स० ।

पयलाय-प्रचलाय-न० । धा० । प्रचलावचने भवने, व्यर्थ-
विवक्षायां निद्राऽऽदिभ्यो धर्माणां क्यप् ‘पयलायद् ।’ प्र-
चलायते प्रचलायमानो भवति । जी० ३ प्रति० १ अधि०
१ उ० ।

पयलायत-प्रचलायमान-त्रि० । ईप्स्वपति, आव० ५ अ० ।

पयलायण-प्रचलायन-न० । निष्पत्तस्य सुप्तजागरावस्थायाम्, वृ० ३ उ० ।

पयलायभक्ता-देशी मयूर, दे० ना० ६ वर्ग ३६ गाथा ।

पयलिय-प्रचलित-त्रि० । प्रचलिते, आनु० । किणकिणाय-
माने, श्री० । “पयलियवरकडगतुडियकेडमडडुडले ।”
प्रचलितानि घर्गाणि कटकारि कलाविकाऽऽभ्युत्थानि उडि-
तानि बाहुरक्तकाः केयूरानि बाह्याभ्युत्थानि विशयरूपाणि कुकु-
टो मैलिभूषणं कुण्डलकर्णऽऽभरणं यस्य स प्रचलितवर-
कटकुटितकेयूरमुकुटकुण्डलः । रा० । प्रचलिताऽऽभ्युत्थ-
तिता । कल० १ अधि० ३ क्षण ।

पयलियसम्पा-प्रचलितसंज्ञा-स्त्री० । प्रचलिता प्रचलितानि
विषयकपाया उद्दिष्टमार्गात्परिभ्रष्टा संज्ञा बुद्धिर्येषां ते
प्रचलितसंज्ञाः । आनु० ।

पयल्ल-प्रसृत-धा० । प्रसरणे, “प्रसंगः पयल्लोवेल्लो” ॥ ८ ।
४ । ७७ ॥ इति सूत्रेण प्रपूर्वकस्य सरतः पयल्लोऽदेशः । “प-
यल्लइ ।” प्रा० ४ पाद विस्तृत, पाद० ना० १८६ गाथा ।

कु-धा० । शीथल्यकरणे, लम्बनकरणे च । “शीथल्ल-
म्बने पयल्लः” ॥ ८ । ४ । ७० ॥ इति शीथल्यविषयस्य ल-
म्बनविषयस्य च कृगः ‘पयल्ल’ इत्यदेशः । ‘पयल्लइ ।’ कर्गोति ।
शीथलीकर्गति, लम्बने वा । प्रा० ४ पाद ।

पयवई-देशी-मनायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

पयविगह-पदविग्रह-पुं० । अनेकपदानामेकत्वाऽऽपादन-
विषयसमाने, यथा सामाधिकसूत्र भयस्यान्तो भयान्तः ।
अनु० । दिश० ।

अथ पदविग्रहमाह-

पापं पयविच्छेदो, समाससिद्धो तथैतन्निगमत्थं ।

पयविगहो ति भागः, सो सुद्वयं न संभवइ ॥ १००६ ॥

इह प्राणायः समासावयः पदवाः पदानां वा अनेकार्थसं-
भवे सतीष्टपदार्थे नियमाय विच्छेदः क्रियते स पदविग्रहः ।
यथा-राक्षः पुरुषो राजपुरुषः, श्वेतः पटोऽभ्येति श्वेतपटः,
मत्ता वदवो मातृता यादवन्वने तन्मत्तरदुमातृत्वं वनामित्या-

दि । स च शुद्ध एकस्मिन्पदे न संभवति, अतः पदयोः, पदा-
नां चेत्युच्यते । इह कश्चित्पदविच्छेदोऽपि समासविषयो न
भवति, कचित्समासनिषेधात् । यथा व्यासः पागशर्थः, रामो
जामदग्न्य इत्यादि । अतः प्रायोऽग्रहणमिति ॥ १००६ ॥ दिश० ।

पयविभागसामायारी-पदविभागसामाचारी-स्त्री० । पदयोः-
त्सर्गापवादयोर्विभागो यथास्थानं निवेशस्तेन युक्ता सामा-
चारी छद्मसूत्ररूपा पदविभागसामाचारीति । ध० ३ अधि० ।
कल्पव्यवहाररूपायां सामाचार्याम्, ध० ।

भेदः पदविभागस्तु, स्यादुत्सर्गाऽपवादयोः ॥ ३४ ॥

पदविभागसामाचार्याः प्रस्तावः । सा च कल्पव्यवहाररूपा
बहुविस्तरा, स्वरूपमात्रं तु प्रदर्शयते “ भेदः ” इत्यादि
श्लोकोत्सर्गाद्धम्-उत्सर्गापवादयोः कलक्षणप्राप्तौ भेदः स पद-
विभागः स्यात्, पदयोरुत्सर्गापवादयोर्विभागो विभजनमिति
व्युत्पत्तेः । निवेशार्थः । तद्विच्छेदश्च कल्पव्यवहाराऽऽदौ
प्रसिद्ध इति तत्र एव ज्ञेयः । इह च सम्यगुत्सर्गापवादभेद-
नियोगरूपा पदविभागसामाचार्यार्थः । तन्निमित्तमालो-
चना शुद्ध्याऽऽदिकं चोपस्थापनाधिकारानन्तरं प्रदर्शयिष्यत
इति । (३४ गाथा) ध० ३ अधि० ।

“सामाचार्यो निविहा, ओहं दनहा पयविभागे ॥ ६६५ ॥”

पदविभागसामाचार्यो छद्मसूत्राणांति । (आव०) पदविभा-
गनामाचार्यो छद्मसूत्रलक्षणावयवपूर्वादेव निर्गृह्यते । आ-
व० १ अ० । कुत्र इयं निर्गृह्या?, पदविभागनामाचार्यो छद्म-
ग्रन्थगतसूत्ररूपा नवमपूर्वादेव निर्गृह्या । दिश० ।

पयवी-पदवी स्त्री० । “मग्गा पंधो सरणी, अद्धानं वतिणी
पहो पयवी ।” पाद० ना० ४२ गाथा ।

पयसमास-पदसमास-पुं० । इत्यादिपदसमुदाये कर्म० १ कर्म० ।

पयसमूह-पदसमूह-पुं० । पदसमुदाये, आव० ५ अ० ।

पयहीण-पदहीन-त्रि० । त्यक्तपदे, ध० ३ अधि० । पादहीन
हीने, आव० ४ अ० ।

पया-प्रजा-स्त्री० । प्रजायन्त इति प्रजाः । स्थावरजङ्गमेषु
जन्तुषु, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । आव० । प्राणिषु, आव०
१ श्रु० ५ अ० ३ उ० । उत्त० । पं० व० । लांके जन नं० ।
स्था० । प्रजायन्तऽप्याभिन्ते प्रजा । अपत्यवत्यां स्त्रियाम्,
आत्मा १ श्रु० ३ अ० २ उ० । सूत्र । सुल्लयां च । व्य०
६ उ० ।

पयाग-प्रयाग-पुं० । गङ्गायमुनासङ्गमस्थाने, आ० क० ।

तदुत्पत्तिः-

“मृत्वाऽगादवनी बृष्ट्यामुदायी पाथिवोऽजनि ।

तस्याधूनिरमूदत्र, नगरे मगधिताऽभवत् ॥ ६४ ॥

ततो न्यन्नगरं कर्तुं, तज्जै स्थानं व्यमार्गयत् ।

तदा व्यासमुखश्रापः, प्रैक्षितैः पाटलीतरी ॥ ६५ ॥

प्राविशच्च मुखे तस्य स्वयमेत्येत्य कीटकम् ।

उच्यते पाटलीवृक्ष-मभवन्मथुराद्वयम् ॥ ६६ ॥

दक्षिणा चोत्तरा चेति, ततोऽगाद्वणिगोत्तमः ।

दक्षिणायां मथुरायां, व्यवहर्तुं महर्षिकः ॥ ६७ ॥

अष्टिर्नकेन तस्याभू-सत्र मैत्र्यमथान्यदा ।
 मुञ्जानेन गृहे तस्य गृहीतव्यजनाः पुर ॥ ६८ ॥
 आपादमस्तु न तन, दृष्टा तस्य स्वनाऽन्विका ।
 तद् गोऽभार्यतां स तान्युचुर्यदे निष्ठति ॥ ६९ ॥
 अत्यजन्म यावत्त ह्यः स स्वीचकार तन् ।
 उदुडा ग्रा स्थितस्तत्राऽऽपन्नत्वस्थ साऽभयन् ॥ ७० ॥
 अथान्यदा पितुर्लेख-सस्याऽऽपातोऽभिवाच्य तम् ।
 सुश्रुत्रशृणु पृष्ठः स, कान्तयाऽऽलपन्न किञ्चन ॥ ७१ ॥
 साऽथ स्वयं तदादाय, वाचयामास तद्यथा ।
 तवाऽदर्शितोऽस्माक-मान्ध्र्यं जनेऽमुर्मिदृशाः ॥ ७२ ॥
 जीवन्तो प्रेक्षते चेन्नो तदेयाः लेखदर्शनात् ।
 तद् ह्यात्मातमयो च सा, मा स्म प्राणेश ! विद्यथाः ॥ ७३ ॥
 तया स्मिन्नागव्याने, ताभ्यां स साप्रयोऽन्यथ ।
 विसृष्टोऽर्द्धपथं यात, स्ते स्म सुतमन्विका ॥ ७४ ॥
 वास्यनः पितरौ नामे त्रुकोऽनाचविकासुतः ।
 यातानां तत्र कालनाऽऽताऽनन्नाम तावपि ॥ ७५ ॥
 शशवातिक्रमे सोऽथ, त्यक्तभोगोऽग्रहीद्वनम् ।
 चाङ्गे के विद्वन् गङ्गा-तटऽथान् सपावेच्छुः ॥ ७६ ॥
 पुण्यमद्रपुरेऽथानी-पुण्यकेतुश्च तत्र राट् ।
 तस्य पुत्रवती भार्या-ऽप्ययमुग्मं च युग्मजम् ॥ ७७ ॥
 पुण्यकूलः पुण्यकूला, चादरन्यान्यानुगमाक ।
 दध्या राजा विद्योमो हि, सृष्टुः स्यादनयोऽनतः ॥ ७८ ॥
 मिथो विवाहयाम्येता नवति पत्रः क्षु नागरात् ।
 यदत्रो पश्यन् स्तनं तदशं कस्य जायते ? ॥ ७९ ॥
 ऊचुस्त न्वदशे देव !, पुण्यकेतुस्ततो मिथः ।
 राश्या तारध्वमानोऽपि परिणययति स्म तौ ॥ ८० ॥
 देवी तिर्येतस्तस्मा-प्रव्रज्य त्रिदिवं यथा ।
 मृते साक्षि तयांया भद्राज्यं पण्यकूलगे ॥ ८१ ॥
 मातृदेवः सुतां आवा-ऽधिकस्तेहां प्रियेऽवधे ।
 मा गात्ररक्तं गतं, सप्रान्तस्तानदर्शयत् ॥ ८२ ॥
 भीता साऽकथयद्राज स्तेन पापरिद्वेऽन्विला ।
 पृष्टा प्रभाते नरक-स्वरूपं ते स्वदेयम् ॥ ८३ ॥
 तेषां सर्वं विसंवाद्य भान्विकापुत्रसूर्यः ।
 नन्वृष्टाक्षकानारुप्यत संवि स्वप्नोऽथ वोऽप्यभूत् ॥ ८४ ॥
 जिनापदेशमातुर्गो-ऽप्यदा सा स्वर्गमेतत् ।
 तमप्यन्तेऽन्यथा चरु-र्यथावते तु सूर्यः ॥ ८५ ॥
 सोऽन्वे प्राप्या कथममी, न गतिर्नरके कथम् ? ।
 सा युधर्ममथाऽऽप्यस्ते साऽथ बुद्धाऽवश्नुयन् ॥ ८६ ॥
 व्रतं गृह्णाभि सो वादी द्वयथा मद्रदेषाम् ।
 चेददान्त तदाऽऽस्व प्राप्ताजीत्त प्रथम ॥ ८७ ॥
 जङ्घावलपरिक्षणा स्वत्राऽऽस्वस्तऽथ सूर्यः ।
 कृत्वाऽनार्यं गणो न्यत्र विहर्तुं प्रेषितोऽम्बलः ॥ ८८ ॥
 सरुजां साऽनयत्तपां, भिक्षामन्तःपुगत्ततः ।
 अन्यदा सा शुभव्याना तकेवलानामादत् ॥ ८९ ॥
 पूर्य प्रवृत्तं विनयं, केवली न भनक्ति यत् ।
 तदिष्टं भक्तमानि न्येऽवर्षेऽप्यन्यदाऽभूत् ॥ ९० ॥
 तेऽप्यधुः कथमानिन्ते, खरेऽप्ये तयाऽशतम् ।
 सोऽन्वेऽचित्तं जलं यत्रा पतन्तेनाध्वनाऽऽगमम् ॥ ९१ ॥
 गुरुस्त्वे कथं वेत्ति ?, वेधि ह्यायिकसंविदा ।

तां ततोऽक्षमयच्छक्रे, खर्दं च परमं गुरुः ॥ ९२ ॥
 बान्युधे मा स्त विद्यध्वं, केवलं वोऽप्यद्वयम् ।
 गङ्गासुतरतां भावि, तच्छ्रुत्वाऽऽश्रुत्यनः प्रभुः ॥ ९३ ॥
 गङ्गाया नाचमारुहो, यत्र यत्राकृत स्थितिम् ।
 ततस्ततो मज्जति नो-र्मध्यं सर्वोऽपि मज्जति ॥ ९४ ॥
 लोकोः सोऽथाऽमति क्षि-सस्य कोऽप्यमस्तदा ।
 तत्राऽऽनी प्राग्मवाऽतातः, स विशलमथो दर्शो ॥ ९५ ॥
 तदिद्धा विरऽर पीडां, केवलं प्राप्य निवृत्तः ।
 देवेश महिमा चक्रे, गङ्गाऽथ प्राप तीर्थनाम् ॥ ९६ ॥
 आ० क० ४ अ० आ० १ गं १० । आ० १०० । (अ० विशेषः
 'अ० एग्याउत' शब्द प्रथमभाग ४९५ पृष्ठ गतः)

प्याण-प्रदान-पुं० । प्रतननं प्रतानः । विस्तरः, तद्वत् याथा-
 तथ्यं तदादेन वा स्वमे भ० १६ श० ६ उ० ।

प्रदान-न० । प्रविशणे, प्रदानलक्षणोद्देशः-यः सम्प्राप्तो
 धनतन्त्रो, उक्तमात्रमन्यतः । प्रादृशं तया तस्य, गृही-
 तस्याऽमुमेदन् ॥ १॥ "स्था० ३ उ० ३० । अ० १०० ।
 प्रयाण-न० । गमनं, आ० १ शु० ३ अ० ।

पराणकाल-प्रदानकाल-पुं० । साधुदानावसरे, पश्चात् १३ वि० ।

प्रयाणकाल-पुं० । अन्तर्मये, वाच० ।

पयाणुकंपि (ग) प्रजापुऽकल्पिन-त्रि० । प्रजायन्ते इति प्रजाः
 जन्तवस्तदनुकम्पी । जन्तूनां संवात पर्यटनामनुकम्पनशिले
 सत्र २ शु० ६ अ० ।

पयाणुमारि [ग] पदानुमारि-पुं० । पदेन सूत्रावयवेनैके-
 नापलब्धेन तदनुकूलानि पदशान्यतुत्तरतां पदानुमा-
 री । आ० । ये गुणमुखादिकमत्रपदमन्तुत्य शेषमपि भूयस्त-
 रपदानि कुरम्यमवगाहन्ते तेषु वृ० १ उ० १ पक० ।

जो मुत्तपण्ण वहुं, सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो [१५१७]

योऽध्यापकदेकेनापि सूत्रपदानां श्रौतत वृत्तिं सूत्रं स्वप्रज-
 याऽप्युह्य तदयम्यमेव गृह्णाति, स पदानुसारी लक्ष्यमानः ।
 (१५१७ गाथा) प्रव० २७० उ० । पा० । आ० । न० । ग० ।
 (पदानुसारीणि, 'लक्षि' शब्दे दर्शयन्ते) " पयाणु-
 सारि नरेणामि " इति गाथा 'अजवर' शब्द प्रथमभागे
 २१८ पृष्ठ गता)

पयाणुसारिणी-पदानुसारिणी-स्त्री० । वृत्तिभेदः, या पुनरेकम-
 पि सूत्रपदमवधार्य शरमव्रतमा । तदवस्थेनैव श्रुतमवगाहन्ते
 सा पदानुसारिणी । प्रजा० २१ पद । न० ।

पयाण-दर्शी-आनुपूर्त्ये, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा । पाद० ना० ।

पयायंत-प्रजायमान-न० । प्रसवे कुर्वन्, तं० ।

पयायमाल प्रजायमाल-त्रि० । प्रजातशास्त्रे उत्पन्न डाले, दश०
 ७ अ० ।

पयार-प्रकार-पुं० । भेदे शा० १ शु० १ अ० । अनु० ।

प्रचार-पुं० । प्रकर्षगमनं, दश० १ अ० ।

पयारित प्रतारित-त्रि० । छलितं, पाद० ना० १८७ गाथा ।

पयाल

पयाल-पलाल-पुं० । धान्यतुषे, “ किं नाण पदियाण, पयाल-भूयार्ण पुव्वकाडीण । जत्थित्थियं ण शार्यं, परस्स पीडा न कायव्वा ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

पयावइ-प्रजापति-पुं० । प्रथमवासुदेवपितरि, आच० १ अ० । स च स्वदुहितरि त्रिपृष्टं नाम वामुदेवमजीजनत । अतो वेदेऽप्युक्तम्-“प्रजापति स्थां दुहितरमकामयत् ।” अत एव च प्रजाया दुहितः पतित्वात्प्रजापतिरिति नामाऽस्य पप्र-थे । आ० म० १ अ० । आच० । आ० चू० । म० । “ पुत्तो फ्यावइस्सा, मियावइकुच्चिसंभवो भयवं । नामेण निविदुत्ति । ” ति० । “ दो पयावइ । ” स्था० २ टा० ३ उ० । ब्रह्म-नामकं देवे गंहिणिनक्षत्राधिपे, अनु० । ती० । जं० । जग-त्रियन्तरि, दश० १ अ० । पौराणिकसंमतेषु दक्षाऽऽदिषु कुल-कर्त्तृकेषु पुराणेषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । राजनि च । आ० क० १ अ० । ब्रह्मणि, पाइ० ना० २ गाथा ।

पयावइत्तण-प्रतापयितुम्-अव्य० । पुनः पुनरातपे दानुमित्य-र्थे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

पयावस्-पाचन-न० । ओदनाऽऽदेर्विकल्पायापादने, प्रक्ष० १ आध्र० द्वार । उक्त० । आच० ।

प्रतापन-न० । असहृदनीपदयतापने, दश० ४ अ० । आ-चा० । शरीरऽऽवयवस्य चानाऽऽपनयनार्थे प्रकृष्टे तापने, आच० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

पयावरुह-प्रतापरुह-पुं० । स्वनामग्यान्ते काकतीयं राजनि, ती० ४६ कल्प ।

पयावर्मधि-प्रतापमन्धि-पुं० । प्रकृष्टस्नाप ऊष्मा येषु एवंविधाः मन्ध्या यस्य तत्प्रतापमन्धि । गोमन्ध्याषु, प्रथ० ४ द्वार ।

पयास-प्रयास-पुं० । प्रयत्ने, पञ्चा० ६ विद्य० ।

प्रकाश-पुं० । उद्योते, “ चेदाऽऽदृष्टगहाणे, पहा पयासेइ परिमियं खन्तं । केवलिपनागलंभो, लोयालोयं पयासेइ ॥ १ ॥ ” जे० गा० । पाइ० ना० ।

पयासक्वेत्त-प्रकाशक्षेत्र-न० । तापक्षेत्रे, मण्ड० ।

पयामण-प्रकाशन-न० । प्रकाशकरणे उद्योतकरणे, आच० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

पयामाला-पपाशाला-स्त्री० । पानदानशालायाम्, “पयामालाह वा विडिममालाह वा ।” आच० १ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

पयाडिण-प्रदक्षिण-पुं० । रितो आस्यतो दक्षिणे, भ० १ श्रु० १ उ० । आ० म० । उक्त० ।

पयाहिणा-प्रदक्षिणा-स्त्री० । प्रकर्षणं सर्वान् दिक्षु विदितुं च परिभ्रमतां प्रदक्षिणाप्रपत्तां दक्षिणाप्रभागवर्तिसलविस्वता-नाऽऽदित्रयाऽऽनुवृत्तकृते यत्र प्रातेपत्तिः तस्याम्, संघा० १ अधि० १ वस्तु० ।

पयाहिभावट्ट-प्रदक्षिणाऽऽवर्त्त-पुं० । यस्य हि प्रदक्षिणा द्वा-वर्त्ताः तस्मिन्, “ पयाहिणावट्टमुज्झियं । ” प्रदक्षिणाऽऽव-र्त्ताश्च प्रकीर्ता मूर्द्धनि मस्तके शिराजा याला यस्य सः । आ० । भ० । व्य० ।

पयाहिय-प्रजाहित-न० । प्रजाऽर्थे, “ निज्जि वि पयाहियाण उव-दिसइ । ” प्रजाहिताय भगवानुपदिशति स्म । कल्प० १ अ-धि० ७ क्षण ।

पर पर-त्रि० । प्रकृष्टे, आ० १ श्रु० २ अ० । सूत्र० । प्रकर्षप्रति, विशेष० । सूत्र० । म० । आच० । भ० । पो० । प्रकर्षगत्याप-क्षे, आच० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । प्रधाने, आच० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । आव० । विशेष० । सूत्र० । “ नाऽऽर्हतः परमो देवा, न मुक्तेः परमं पदम् । न श्रीशुब्जयात्तीर्थे, श्रीकल्पाश्च परं श्रुतम् ॥ १ ॥ ” कल्प० १ अधि० १ क्षण । उक्त० । आत्म-व्यतिरिक्ते, उक्त० १ अ० । सूत्र० । रत्ना० । अस्वजने, नि० चू० २ उ० । सत्रां, विशेष० । उक्त० । सूत्र० । आ० म० । स्या० । दुर्गे, आगतः परतश्चेति लौकिकी युक्तिः-“ उं परं । ” इति । सू-त्र० १ श्रु० ८ अ० । आच० “ तेण परं ति । ” ततश्चतुर्थ-कल्पात्परतः । परशब्दोऽत्र आगवाची । नि० चू० १ उ० ।

परनिक्षेपः-

नामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तदन्नमझे य ।

आणमकमवहुपहा-णभावओ परो होइ ॥ ३८२ ॥

नामपरः, स्थापनापरो, द्रव्यपरः, क्षेत्रपरः, कालपरः । एते च द्र-व्यपराऽऽद्यः प्रत्येकं द्विविधाः । तद्यथा- (तदन्नमञ्जयेति) तद्द्रव्यान्तरश्च तद्द्रव्यपरोऽन्यद्रव्यपरश्चैत्यर्थः । एवं तत्क्षेत्र-परोऽन्यक्षेत्रपरश्च । तत्कालपरोऽन्यकालपरश्च । तथा आ-देशपरः क्रमपरो, बहुपरः, प्रधानपरः, भावपरश्चेति दशधा मूल-भेदांस्तथा परनिक्षेपा भवतीति निर्युक्तिगाथामसामर्थः । अथास्या एव गाथाया भाष्यकारो व्याख्यां कर्तुं कामो नाम-स्थापने लुप्तवाचनादृत्य क्लृप्ताशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यपरं तावदाह-

परमाणुपुगलो खलु, तद्वत्परो भवे अणुस्मेव ।

अन्नद्वत्परं खलु, दुपणसियमाइणो तस्स ॥ ३८३ ॥

द्रव्यपरो द्विधा । तद्यथा- तद्द्रव्यपरोऽन्यद्रव्यपरश्च । त-त्राऽणोः परमाणुपुगलस्यापरः, परमाणुपुगलः परतया चि-न्त्यमानस्तद्द्रव्यपरः, तस्यैव परमाणुपुगलस्य द्विप्रदेशि-काऽऽद्यः स्कन्धाः परतया चिन्त्यमाना अन्यद्रव्यपराः ।

एमेव य खंधाऽणु वि, तद्वत्परं उ तुल्लसंधाया ।

जे तु अतुल्लपणमा, अणुया सच्चऽन्नद्वत्परं ॥ ३८४ ॥

एवमेव अणुकप्रभृतीनां स्कन्धानामपि ये तुल्यसंधायाः परस्परं समानप्रदेशसंख्याकाः स्कन्धास्ते तद्द्रव्यपराः, ये पु-नरतुल्यप्रदेशाऽऽदिरदृशप्रदेशसंख्याकाः स्कन्धा अणवश्चण-काणुकाः ते सर्वेऽप्येकद्रव्यपरा भवन्ति । तद्यथा- द्रव्यणुकस्क-न्धा द्रव्यणुकस्कन्धस्य तद्द्रव्यपरस्य, द्रव्यणुकाऽऽद्यस्तु स्क-न्धाः परमाणवश्च तस्याश्च तद्द्रव्यपराः । एवं व्यणुकाऽऽद्योऽ-प्यनन्ताणुकपर्यन्ताः स्कन्धाः परस्परं तुल्यप्रदेशसंख्याकास्त-द्द्रव्यपराः विमदृशप्रदेशसंख्याकास्तु अन्यद्रव्यपरा मन्त-व्याः, यावत्सर्वोत्कृष्टाणुको महास्कन्धः ।

अथ क्षेत्रकालपरो प्रतिपादयति-

एगपणमोगाढा, खेत्ते एमेव जा अमंखेजा ।

एगसमयाइडिणो, कालम्मि वि जा असंखेजा ॥ ३८५ ॥

क्षेत्रे क्षेत्रविषयेऽपि परद्वारे विन्यमाने एवमेव तत्क्षेत्रपरा-
न्यक्षेत्रपरभेदेन एकप्रदेशावगाढाऽऽद्योऽसंख्येयप्रदेशावगाढं
यावत् द्रष्टव्याः । तद्यथा-एकप्रदेशावगाढः परमाणुः स्कन्धो वा
एकप्रदेशावगाढः स्यात् तत्क्षेत्रपरः । द्विप्रदेशावगाढादयः
पुनः स्थान्यक्षेत्रपराः । तथाहि-प्रवेशावगाढस्य स्कन्धस्य तत्
क्षेत्रपरस्तस्या एकः, ज्यादिप्रवेशावगाढास्तु तस्यान्यक्षेत्रपरः ।
एवं विस्तरेण सर्वावगाहना द्रष्टव्या । कालेऽनेकसमयाऽऽ-
दिस्थितयः पुद्गला यावदसंख्येयसमयस्थितयस्तावत् काल-
परान्यकालपरभेदाद्वक्तव्याः तत्रैकसमयस्थितिकानां पुद्गला-
नाम् एकसमयस्थितिकास्तत्कालपराः, द्विज्यादिसमयस्थि-
तिकाः पुनरन्यकालपराः । एवं यावदसंख्येयोन्मर्षिण्यवम-
र्षिणीगतानां संख्येयसमयस्थितिकानां पुद्गलानां तावत्संख्या-
कसमयस्थितिका एव तत्कालपराः, तेषास्तु एकसमयस्थि-
तिकाऽऽद्यः सर्वेऽप्यन्यकालपरा अवमानव्याः ।

अथाऽऽदेशपरं व्यानष्टे-

भोअणपेसणमादी-सु एगखेत्तद्वियं तु जं पच्छा ।

आदिसइ भुंज कुणसु य, आपसपणे हवइ एमो ॥३८६॥

भोजनं प्रतीतिं प्रेषणं व्यापारल, तदादिषु कारणेषु यं कञ्च-
न पुरुषमैकात्मन क्षेत्रे स्थितमपि पश्चात्पर्यन्ते आदिशति,
यथा-त्वं भोजनं विधेहि, कुरु वा कृप्यादि कर्म, एष आदेश-
परो भवति, आदेश आह्वयनं, तदाधित्य परः पाश्चात्य आदे-
शपर इति व्युत्पत्तः ।

अथ क्रमपरमाह-

दव्वाइकमो चउहा, दव्वे परमाणुमाइ जाऽणंतं ।

एगुत्तरवुट्ठीण, वट्ठीयाणं परं होइ ॥ ३८७ ॥

क्रमः परिपाटिरित्येकोऽर्थः । तमाधित्य परः क्रमपरः, स
तु चतुर्थ्या द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् । तत्र द्रव्यतः परमा-
णुमादी कृत्वा अनन्तप्रादेशिकस्कन्धं यावदकोत्तरप्रदेशवृ-
द्ध्या वदितानां पुद्गलद्रव्याणां यो यदपक्षया परः तस्माद्-
व्यपरात् क्रमपरो भवति । तद्यथा-परमाणुपुद्गलान् द्विप्र-
देशैकस्कन्धो, द्विप्रदेशैकस्कन्धात् त्रिप्रदेशैकस्कन्धः, एवं
यावदसंख्येयप्रदेशैकस्कन्धो द्रव्यक्रमपरः, क्षेत्रक्रमपरोऽप्ये-
वमेव, नवरमेकप्रदेशाऽवगाढात् द्विप्रदेशावगाढः द्विप्रदेशा-
वगाढात् त्रिप्रदेशावगाढः । एवं यावत् संख्येयप्रदेशाव-
गाढादसंख्येयप्रदेशावगाढः क्षेत्रक्रमपरः । कालक्रमपरस्त्वे-
वम्-एकसमयस्थितिकान् द्विसमयस्थितिको, द्विसमयस्थि-
तिकात् त्रिसमयस्थितिकः, एवं यावत् संख्येयसमयस्थिति-
कादसंख्येयसमयस्थितिकः कालक्रमपरः । भावक्रमपरः पु-
नरेवम्-एकगुणकालाद् द्विगुणकालको, द्विगुणकालकाद्
त्रिगुणकालकः, एवं यावत्संख्येयगुणकालादनन्तगुणकाल-
को भावक्रमपरः । एवं कालसंज्ञितहाराद्रशुक्लरूपेण शेषंवापि
चतुर्षु वर्णेषु सुरभिदुर्गन्धलसणे च गन्धद्रव्ये तिलकटुकपाया-
म्लमधुराऽऽत्मकेरसपञ्चके गुरुलघुमृदुकठिनक्षिग्धरूक्षशी-
तोष्णलघुणे च स्पर्शाऽऽके यथाक्रमं भावपरता भावनीया ।

अथ बहुपरं भावयति-

जीवा १ पांगल २ मयया ३,

दव्व ४ पणसा य ५ पज्जवा चेव ६ ।

धावाऽणंता १-२ गांता ३,

विसेममहिया ४ दुवेऽणंता ५-६ ॥३८८॥

इह पूर्वार्द्धेऽर्धार्द्धपदानां यथाक्रमं योजना कार्या । तद्यथा-
जीवाः सांसारिकमुक्लभेदभिन्नाः, ते सर्वस्ताकाः, जीवेभ्यः
पुद्गला अनन्तगुणाः, पुद्गलेभ्यः समया अनन्तगुणाः, समये-
भ्यो द्रव्याणि विशेषाधिकारिणः, द्रव्येभ्यः प्रदेशा अनन्तगुणाः
प्रदेशेभ्यः पर्याया अनन्तगुणाः । उक्तं च व्याख्याप्रवर्ततापणसि
णं भंत ! जावाणं पांगलानं अडासमयानं सव्वदव्वा
सव्वपरमाणं सव्वपज्जवाणं य कयं कयंरहितं अप्पा वा
बहुया वा तुल्ला वा विसेममहिया वा ? । गोयमा ! सव्वथोवा
पांगला अणंतगुणा अडासमया अणंतगुणा सव्वदव्वा वि-
सेममहिया सव्वपरमा अणंतगुणा सव्वपज्जवा अणंतगुणा ।"
अत्रामीषामिन्धमल्पबहुत्वं हेतुभावनया भगवतीटीकाया वृद्धै-
रुपदर्शितास्ते, अतस्तदर्थिना सैवावलोकनीया ।

अथ प्रधानपरमाह-

दव्वे सचित्तमादी, सचित्तदुपएसु होइ तिन्थयरो ।

सीहो चउप्पएसुं, अपयपहाणा बहुविहा उ ॥ ३८९ ॥

प्रधान एव परः प्रधानपरः, स च द्रव्यतो भावनश्च । तत्र
द्रव्यं द्रव्यतस्त्रिधा-सचित्ताऽऽदिः । आदिशब्दान्मिश्रो चित्त-
श्च । तत्र सचित्तप्रधानास्त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदभेदात् । तत्र
द्विपदेषु तीर्थकरः प्रधानो भवति, चतुष्पदेषु मिहः, अपदेषु
बहुविधाः सुदर्शनाभिधानजम्बुवृक्षप्रभृतयः, पतमाऽऽद्या-
ऽप्रधानाः । प्रधानपरोऽनेकधा । तद्यथा-धानेषु सुवर्णं, वस्त्रं तु
चीनांशुकं, गन्धद्रव्येषु गंधार्पचन्दनमित्यादि । मिश्रप्रधा-
नपराणि तु सुवर्णकटकाऽऽद्यलंकृतविग्रहाणि तीर्थकरा-
ऽऽदि द्रव्याण्येव द्रष्टव्यानि ।

भावप्रधानपरमाह-

वणममगंधफामे सु उत्तमा जे उ भूदगवणेसु ।

मणिखीरोदगमाटी, पुप्फफलादी य रुक्वंसु ॥ ३९० ॥

(वणममगंधफामेसु ति) तृतीयाऽर्थे सममी । वणंन
रमेन गन्धेन स्पर्शेन वा ये भूदकवनेषु पृथिवीकायापका-
यवनस्पर्शिकायैपुस्तमास्ते भावप्रधानपराः । तानेव पश्चाद्धै-
नादाहरति-(मणिखीरोदग इत्यादि) पृथिवीकायेषु पक्का-
गावजवैडूर्याऽऽदिमणयः प्रधानाः, अन्त्याषु जीरांशुका-
ऽऽदिपानीयानि, वृक्षेषु पुष्पफलाऽऽदीनि । गतः प्रधानपरः ।
वृ० १ उ० ३ प्रक० । आत्मा० ।

भ्रम्-धा० । भ्रमणे, " भ्रमे, टिरिटिल्ल-दुगदुल्ल-दुगदल्ल च-
क्रम-भम्मड-भमड-भमाड तलअणट-अणट-अम्प-भुम-
गुम-फुम फुम-दुम-हुम-परी-पराः " ॥ ८१ ॥ १६१ ॥ इति
सूत्रेण भ्रमधानोः 'पर' आदेशः । 'परइ' भ्रमति प्रा० ४ पा० ।
परइ-दर्शा-धा० । भ्रमतीत्यर्थे, दे० भा० ६ वर्गे ४ गाथा ।

परउत्थिय-परयुधिक-पुं० । शाक्यपरिधाता । १
उ० २ प्रक० ।

परओवेइ (ण)-पगोवेदिन-पुं० । गण० १५५, १५६ ।
वेदितीर्थकदुपदेशेन ज्ञातम्, सूत्र० १ शु० १२ अ० ।

परंतकर-परान्तकर-पुं० । परस्य भवान्तं करंति मार्गप्रवर्ति-
नेन परान्तकरः । मोचकं, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

परंतंतकर-परतन्त्रकर-पुं० । पतन्त्रः सन्कार्याणि करोतीति
पतन्त्रकरः । भिल्ली, स हि आचार्याऽऽदितन्त्र एव कार्या-
णि करोति । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

परंतम-परंतम-पुं० । परं शिःयाऽऽदिक्तं तमयतीति परंतमः ।
माहृत्यादुह्याः । परंतिना तमोऽज्ञानं कोशो वा यस्य
सः । परंलायके पुण्यजाते, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

परंदम-परंदम-पुं० । परं दमयति शययति करोति शिलमयि
वा परंदमः । शिःयस्याऽऽद्याऽऽर्वा दमके, स्था० ४ ठा० २
उ० । परान्त्याय दमयति न्यस्तु यामिननहृतेषु प्रवर्तयन्ती-
ति परंदमः । उत्त० पा० ७ अ० । परपीडाकारके, आत्मा-
थैररजीवोपधातके, उत्त० ७ अ० ।

परंपर-परंपर-त्रि० । परं च परे चेति वीज्यायाम्- 'पृथोदरा-
ऽऽदयः' ॥ ८१॥ ६३॥ (६३०) इति परंपरशब्दोत्पत्तिः ।
परेषु परेषु, न० ।

परंपरवेतोवगाह-परंपरवेतोवगाह-पुं० । आत्मज्ञेयान्तरज्ञे-
याद्वयपरं ज्ञेयं तत्रावगाहं नैरुक्तिकाऽऽद्यै वैतानिकपर्यन्ते,
भ० ६ श० १० उ० ।

परंपरवेतोवगाह-परंपरवेतोवगाह-पुं० । त्रिणादिसमयता-
वेतोवगाह-उपादेशो येवा ते परंपरवेतोवगाहाः । तेष्वपधा-
नो-पतिद्वितीयाऽऽदितमयवर्तिषु नरायकाऽऽदिषु, भ० १४
श० १ उ० ।

परंपरगय-परंपरगत-पुं० । परंपरया ज्ञानवर्धनवाचिब्रह्म-
परा मिथ्यादृष्टिनात्वादावभ्यर्गाः । याऽऽद्यविराजन्मय-
महादीपयन्ति परंतममतिगुणिगद्गद्ब्रह्मोऽज्ञानवर्त्तमानाः ।
संशयवर्त्तमानगुणस्थानेऽभिमतया गता मेले प्राप्ताः । तत् ।
पुणरीजनमयस्त्वज्ञानवर्णरुमा निरुपुपाय कुत्थेन । न
खेदु, औ० । आ० म० । मिथ्यादृष्ट्याऽऽद्यगुणस्थानकां मनु-
ष्याऽऽदिपुनर्गतां च परंपरगयं मगममाविष्टां प्राप्ते, भ०
२ श० १ उ० ।

परंपरगत-परंपरगत-पुं० । छादिनमयपर्यायते, स्था०
१० ठा० ।

परंपर-परंपरक-त० । परंपरये, आ० म० १ अ० । परम्प-
रका त्रिधा-द्रव्यतो, भावाद्य । द्रव्यपरम्परा इष्टायां पु-
रुषपरम्पर्येणाऽऽवयतम् । (आ० २०) भावपरम्परा त्वयम-
य उपोद्भवानिर्मुक्त्या । (आ० ३०) ननु द्रव्यस्य इष्टकाल-
ण्य युक्तं परम्पर्येण आगमनं, भावस्य तु श्रुतपर्यायत्वात्
यस्त्वन्तरमकमणाभावात् परम्पर्येणाऽऽवयतम् । त-
न्नि । न च तद्विज्ञानस्य अर्द्धद्वयशब्दस्याऽऽगमनमस्ति, त-
स्य श्रुत्यन्तरमवोपगम, इति । अत्राव्यते-उपवादादवीर-
यथा कार्याणां घृतमागतं, घटाऽऽदिभ्यो वा रूपाऽऽदि-
ज्ञानमिति । (८७ गाथा) आ० १ अ० ।

तत्र द्रव्यपरम्परक इदमुदाहरणम्-

"साक्येनाम नगरं, तस्मिन् उत्तरपुरिच्छिन्ने दिवीमणे सुर-
गिम्ना नावयो जफलो तस्मात्पयण । सो य सुरगिम्नो जफो
सज्जिद्वयगडिद्वेरा, सो वरिसे वरिसे । तन्नि जह, मतो य से
परमो किज्जह, सो य विवित्ता समायोतं चेव त्रित्तरं
मारह, अह न विवित्जह तो पभयजणायि करेह, ततो
चित्तगर सव्वे पलाइउमारह । पक्खा रण्णा नायं-जह
सव्वे पलाइस्सोति तो एम जफलो अविज्जतो अह
वहाय भविस्सह । ततो तेण चित्तकर सव्वे संकलियवद्धा

पाहुडिपहि कया, तेमि सव्वेसि नामाई पत्तय लिहिऊण घ-
डय छुडायि । ततो वरिसे वरिसे जस्म नामं बालपण
अयाणमाणेण कहिउमारं निग्गच्छुह तेण वित्तेयव्वो । ए-
वं कालो वव्वह । अत्रया कयाइ कोसंविआ चित्तकरदा-
रको घरातो पलाइउं तथाऽऽगतो निक्कगो, सो भमंते
सागेयस्स चित्तगरस्स घरं अज्झिणा, सो वि पगपुत्तगो
थेरीपुत्तगो, सो से मिप्पो जातो । एवं तस्स तथ अत्यं-
तस्स कालो वव्वह । अह तस्मि वरिसे तस्स थेरीपुत्तस्स वार-
ओ जातो, पक्खा सा थेरी बहुप्पगारं करणं कयह तं कयमा-
णि थेरि वद्धण कोसंबको जातकरणो भणह-कि अम्मो ।
कयसि ? ताहे कहियं-जहा पुत्तस्स वारओ जातो । सो
भणह-मा कयह, अहं एयं जफवं चित्तिस्सामि । ताहे सा
भणह-तमं मे पुत्तो किं न होहिति ? तेण भणियं-सव्वं
तव पुत्तोऽहं, नहा वि अहं चित्तमि, अथह तुम्हे अमो-
गाओ । ततो तेण छुभत्तं काऊण अहं वत्थजुदलं प-
रिहिता अट्टुणाण पंत्तीण मुहं बंधिऊण चोक्कं ए पय-
ण सुभयण नवणहि कल्लेहि एहावित्ता नयगेहि कु-
हं नवगेहि म्मसंपुडेहि अलस्सेहि वव्वेहि चित्तिऊ-
ण दाइदिओ भणह-कयह मण उमदोहं । ततो तुहो
उक्कं भणह-देहि वरं । सो भणह-एयं चेव मम
वरं देहि मा लेगं मरेह । जफलो भणह-एयं ताव
टियमेव अं तुमं न मारिओ, एवमधे वि न मारिमि । अर्थ
भण । सो भण-उस्म एगदममवि पामामि दुयस्स
दा, उउपस्स दा, अपयस्स वा तस्म तरणुत्वं कयं
निव्वत्तमि । एवं होउ त्ति निष्ठा दगं । ततो सो लद्धवो
स्सा सकासितो समणो गतो कोसंवि नगरि । तथ सया-
णतो नाम राया, सो अत्रया कयाइ मुहालणगतो वृथं
पुच्छ-किं मम नत्थि, अं अज्जगणं अत्थि ? तेण भणियं-
चित्तस्समा नत्थि "मणसा देवाणं दयाण पत्थिवाणं नि" त-
क्खणमंत्तमेव आणत्ता चित्तगरा, ताहे सभाओ धाया विम-
हत्ता पचित्तिया । तस्म वरदिन्नगस्य जो रक्का अंतरे कि-
डुपदेओ सो दिओ । तेण तथ तयाणुरव्वमु निम्मिण्णु
कयाइ मिगावरे जालकडंगंतरेण पायं पट्टो विट्ठो, उव-
मणेण नायं, जहा-एमा मियावहं । तेण पायंपट्टुगाणुपा-
रेण देवीए रुवं निव्वत्तियं, ताले चरुम्मि उमिमाज्जेन ए-
गां मसिदिन्दु उरुअंरं पडितो तेण फुमिओ पुणे वि जातो,
०यं तिन्नि दाया, पक्खा तेण नायं-एण एव होयव्वमेव ।
ततो चित्तस्समा निम्मिया । ततो राया चित्तस्स रुवं पलो-
यंतो तं पएसं पजो जत्थ मा देवी, तेण सो वि-
ट्ठो विट्ठो, तं दूरुण रुट्ठा पणम मम पत्ती धरिनि-
या इति काऊण । ततो बज्जे, अणत्ता । चित्तगरलेणी उ-
ट्टिया-सामि । एस वरलद्धो त्ति ततो से खुजाण मुहं
वाहयं, तेण तयाणुरुवं निव्वत्तियं, तहाव तेण मंडातगो
छिंरावितो निं वरुओ अणत्ता । सो दुगा जफस्स
उववांसण ठितो, भणितो य-वामेण विपिदल्लि सया-
णं, तस्म पदोसं गतो । तेण चित्तिथं-पजोतो एयस्म अप्पीहं
ठंयजा । ततोऽण्ण मिगावरीए चित्तस्स रुवं चित्तऊण
पजोयस्स उवाट्ठियं, तेण विट्ठो, पट्टुत्तो य तेण कहियं सवि-
सम, ततो पजोएण सयाणयस्स वृत्तो पेदिओ मिगावहं
देवि सिग्गं पट्टवेह, जह न पट्टवेसि ततो सव्वसामणीए

पहमि। गतो दूतो, तेण अमकारितो निहमणेण निच्छु-
हो। तेण कहिये पज्जोतस्स। पज्जोतो वि य दूयवयणेण आ-
सुगत्तो सव्ववलेण कोसंभि एह। तं आगच्छंनं सोउं सया-
णीओ अप्पयलो चित्ते खुदितो अतिमागेण पंचत्तमुवग-
तो। तांहे मिगावतीए चितियं-मा इमो बालो मम पुत्तो
चिरिस्सिहति। एस्स खरेण न सक्कण, पच्छा दूतो पटुयि-
तो, भणितो य-एस कुमारे बालो अम्हेहिं गणहिं मा
सीमंतगइणा केणइ अंशेण पिप्पिज्जिहिइ। सो भणइ-को
ममं धम्मामे पेप्पिहिइ। सा भणइ ओसीमए सण्णे जा-
यणमए विज्जो किं कीरहिइ ति नगरि दहं करेइ। सो
भणइ-आम करेमि। सा भणइ-उज्जेणीए इट्ठागाओ वलिया-
ओ तापहिं कीरतु। आमं ति। तस्स य चउइस्स गइणा व-
सवत्तिणो। तेण ते सवला ठाविया। पुरिसपरंपरएण तेहिं
इट्ठागा आणीया, तो कयं नगरं दहं। तांहे ताए भणइ-इया-
णि धम्मस्स भणहिं नगरि। ततो तेण भरिया। जाहि न नगरि
रोहणअवत्ता जाया तांहे सा विसेवइया। चितियं न
णए-धत्ता ण ते गामागन्नगरपट्टणमदेवमसिचवेया जन्थ
सामी चिहइ। पव्वज्जामि जइ सामी एज्ज। ततो भगवं
समोसहो। तत्थ सव्वयंरा पसमंति। मिगावती निगया। ध-
मं कहिज्जमाणे पणो पुरिसो एस्स सव्वन्नू ति काउप-
च्छं भणमा पच्छइ। ततो सामिणा भणितो-वायाए पु-
च्छ देवाणुणिया! वरं वट्ठे सत्ता संयुत्तंति ति एवमवि
भणिए तेण भणियं-भययं! जा सा सा सा?। तत्थ भगवया
आमं ति भणितो। ततो गोतमसामिणा भणियं-भगवं!
किं एणए जा सा सा न ति भाणयं?। तत्थ तामि उट्ठा-
णपरियावणियं सव्वं भगवं परिकहेइ-तेण कालेण तेण
समणं चंपा नामं नगरी होत्था। तत्थ एतो सुवण्णारो
इत्थीलालो, सो पंच पंच सुवण्णसयाणि दाऊण जा पहाणा
कक्षा तं परिणु। एवं तेण पंचराया पिडिया। एककाए ति-
लगावोदमं अलेकारं करेइ, जहिंयसं जाण समं भागे भुंजइ
तद्विषय देइ अले हारं, सेसकालं न देइ। सोइस्सालुगा त
वरं न कयाइ सुयइ, न वा अन्नस्स अलियावें देइ। सो अन्न-
या भित्तस्स पगतं भित्तण वारिओ अणिच्छंते वि यला
जेमेउं भानो। सो तांहे गउ ति नाऊण तांहे चितियं-कि
अम्हं एणए सुवण्णमणं ति?। अज्ज परीरुं गहामो, स-
मालभामो, आविभामो। गहायाओ पहरिक्कमाज्जयव्वयवि-
हीण निलगत्ताइसमेण अलेकारेण अलेकरेऊण अहागे ग-
हाय पेहमाणोओ चिट्ठति। सो य ततो आगतो तं ददइण
आसुगत्तो तेण पहा मदिला ताव पिडिया जाव मय ति।
ततो अन्नाओ भणति-एणं अम्हं वि एकका निहंतव्वा,
तम्हा एवं एत्थेव अहागपुंजं करेमा। तत्थ एणएहिं पंचहिं
महिलाभणहिं पंच एणएहिं अहागसयां जमगसमं प-
क्खित्ताइ। तत्थ सो अहागपुंजो जातो। पच्छा पुणो वि
तामि पच्छातावो जातो-का गइ अम्हं पहमारिमाणं भ-
विस्सइ?, ताण य उडंमणाओ सहियव्वाओ। तांहे तांहे
चणकवाडाइं निरंतरं निच्छिहाइ दाराउं ठवेऊण अग्गी
दिस्सा सव्वओ समंतओ तेण पच्छाणुतावेण साणुकोस-
याए य ताए अकामनिज्जराए मणुसेसु उववणा पंच वि-
सया चोरा जाया, एगामे पव्वए परिवसंति। सो वि सुवण-
णारो कालमुवगतो तिरिक्खेसु उववओ। तत्थ जा सा पट-

मं मारिया सा एकं भवं तिरिण्णु, पच्छा एकस्मि बंभणकुलं
चेडो आयातो। सो य पंचवारिणो जातो। सो य सुवण्णार-
जीवो तिरिक्खेसु उव्वट्ठिऊण ताम्म कुलं दागिया जाया। सो
चेडो तीसं वालगाहो। सा य निश्चमेव रोयइ। तेण उदर-
पाप्पयं करेण किइ वि जोगिहाणं हत्थेण आहया तहा
चव डिया रोइउं। तेण नायं-लहो मए उवाउ ति। एवं
सो निच्चकालं करेइ। सो तेहिं मायापहिं नानो। तांहे
हणिऊण धाडिओ। सा वि अ पट्टपप्पा चव कामा उगेण
विण्णु। सो चेडो पलायमाणो चिन्नगरविण्णुदुस्सालायागे
जातो। गतो एणं चोरपिप्पि जय तणि एण्णारिणं पंच चोर-
सयाणि परिचरंति। सा वि विण्णुदीला परीरुं हिं-
डंती एणं गामं गया। सो गामो तांहे चोरहिं पेप्पिओ। सा
अणहिं गहिया। सा तेहिं पंचाहिं वि चोरसयाणि परिभुत्ता।
तेवि चिता जाया-अहो! इमा वराणां एत्तियाण सुक्कदणं
सहइ, जइ अन्ना से विरज्जया लभेज्जा तो से विस्सामो
होज्जा। ततो तांहे अन्नया कयाइ तीसं विहजिया आणीया,
जं चव चिचमं आणिया तद्विचमं तीसं छिदाणि सा मग्गइ,
केण उवाणण मग्गज्जा?। ते य अन्नया धाडिं वेत्तुं पहाविया।
ताए सा भणिया-पेच्छ कुवे कि पि दीसइ?। सा इहट्ठमारुहा।
ताए तत्थेव छुटा ते आगया पुच्छति। ताए भणइ-अप्पणो
महितं कामं न सारंवेइ। तेहिं नायं जहा पयाण मारिया,
ततो तस्स बंभणनेइगस्स दिवए, दिव्यं-जहा एसा मम
पावकस्सा भागणि ति। सुव्वइ य जहा भयव महार्वारं
सव्वन्नू सव्वदरिस्सी य। ततो एस्स लमोसरंण पुच्छइ।
ततो सामी भणइ-सा चव सा तय भागणी। एवं कहिण-
सो संवेगमायत्तो पव्वइओ। एव सोऊण सव्वा सा परिस्सा
पयणुणा जाया। ततो मिगान्ठे जेणव समणं भगवं महा-
वीरं तेणव उवागच्छइ, उवागाच्छत्ता समणं भगवं महार्वारं
वंदइ, नमंस्स। वंदित्ता नमंस्सिन्ता एवं वयारो-जं तवरं पज्जो-
यं आपुच्छामि, तओ तुंभू सगावं पव्वयामि ति भणिऊण
पज्जोयं आपुच्छइ। ततो पज्जोतो तामि मदइमहालियाण स-
देवमणुयामुणए परिभाण लज्जाए ण तरइ वांगं तांहे वि-
सज्जइ। ततो मिगावइ पज्जोयस्स उदयणं कुमारं निकलेव-
गनिकित्तं काऊण पव्वइया। पज्जोयस्स वि अट्ट अंगारवइ-
पमुहाओ देवीओ पव्वइयाओ। तणि वि पंच चोरसयाणि
तेणं गंतूणं सेवोहियाणि। एयं परंजण भाणयं। तत्थ इट्ठागा-
परंपरगेलाहगारो। एस्स द्ववपरंपरगो। (८७ गाथा आच०)
आ० म० १ अ०। आ० चू०।

परंपरसमाण-परम्परममान न०। दृष्टियादस्य सूत्रमंद, स०
१२ अ०।

परंपरमुदाणक्रिया-परम्परमुदानक्रिया-स्त्री०। क्रिया-
भेदे, स्था०। (अर्थस्तु 'समुदाणक्रिया' शब्दे वदयते)

परंपरसिद्ध परम्परसिद्ध-पुं०। परम्परं च ते सिद्धाश्च पर-
म्परसिद्धाः। सिद्धत्वमप्याह इत्याऽऽदिसमयवर्तिपु. प्रज्ञा०।

अथ का सा परम्परसिद्धाऽसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना?
सृष्टिगऽऽह-

से किं तं परंपरसिद्ध असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? परं-

परसिद्ध असंसारममात्रजीवपम्पवणा अणोविहा पणत्ता ।
तं जहा-अपढमसमयसिद्धा दुसमयसिद्धा, तिसमयसिद्धा,
चउसमयसिद्धा जाव मंवेजसमयसिद्धा, असंवेजसमय-
सिद्धा, अणंतसमयसिद्धा । सत्तं परंपरसिद्ध प्रसारतमा-
सुजीवपम्पवणा ।

परम्परसिद्धा (संसारममात्रजीवपम्पवणा अनेकविधा प्र-
मा, परम्परसिद्धा नामनेकविधयात् । तं (याऽऽनेकविधत्वमा-
ह- (तं जहेत्यादि) तथैत्यनेकविधत्वोपदर्शने, अप्रथमसम-
यसिद्धा ज्ञान-न प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धाः,
परम्परसिद्धविशेषणप्रथमसमयवर्तिनः सिद्धत्वसमयाद् द्वि-
तीयसमयवर्तिन इत्यर्थः । आदिषु तु समेषु द्वितीयसमय-
सिद्धाऽऽद्य उच्यन्ते । यद्वा-सामान्यतः प्रथमसमयसिद्धा इ-
त्युक्तम् । तत एतद्विशेषतो व्यावष्टे-द्विसमयसिद्धाद्विसमय-
सिद्धाश्चतुःसमयसिद्धा इत्यादि । यावच्छ्रुतकृष्णत्वात् पञ्चस-
मयसिद्धाऽऽद्यः पारंगृह्यन्ते । प्रमा० १ पद ।

परंपरसिद्धाणो दुविहे पणत्ते । तं जहा-एकपरंपरसिद्ध-
नाणे चैव, अणोद्वपरंपरसिद्धाणो चैव । स्था० २ टा०
१ उ० ।

परंपरा-परंपरा-स्त्री० । प्रमा० १ टा० १ अ० । निरन्तर-
तायाम् भ० ६ श० १ उ० ।

परंपरागम परंपराऽऽगम-पुं० । गगधरशिष्याणामागमे आ-
त्माऽऽगमो हि तैर्ब्रह्मणाम् । अतस्तस्मात्परंपरागमो गगधराणां,
परंपराऽऽगमस्तस्माच्छ्रुताः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

परंपराघात परंपराघात-पुं० । परंपरा निरन्तरता, तत्प्रधा-
नो घातस्ताडनं परंपराघातः । उपरुपरि घाते, भ० ६ श०
१ उ० ।

परंपराहारग-परंपराऽऽहारक-पुं० । ये पूर्वव्यवहितान् सन्तः
पुनरागतान् स्वज्ञेयमागतानां हारगन्ति तेषु नैरयिकाऽऽदि-
मानिकपर्यन्तेषु स्था० १० टा० ।

परंपरोगाह-परंपरावगाह-पुं० । द्वितीयाऽऽदिसमयावगाहे
नैरयिकाऽऽदौ वैमानिकपर्यन्ते, स्था० १० टा० ।

परंपरोवणिहा-परंपरोपनिधा स्त्री० । परंपरया उपनिधा
मार्गणं परंपरोपनिधा । परंपरयाऽऽहवहुत्वाऽऽदिमार्गि-
कं प्र० १ प्रक० । पं० सं० ।

परंपरोववण्ण परंपरोपपन्नक-पुं० । परंपरया उपपन्नका
परंपरोपपन्नकाः । “नेमूया दुविहा पणत्ता । तं जहा-अणं-
तरोववण्णा चैव, परंपरोववण्ण ॥ चैव० जाव वेमाणि ॥”
स्था० २ टा० २ उ० । उन्तरितमशोक्षमा ह्यथादिसमयेषु व-
र्त्तमानेषु, भ० १३ श० १ उ० ।

परंपरि-परंपरि-पुं० । परं विनर्तिरिति परंपरिः । परंपरि-
कं, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

परंपुह-पराङ्मुख-त्रि० । पृष्ठतो मुखे, दश० ६ अ० ३ उ० ।

परकड-परकृत-त्रि० । परेण गृह्णन्त्याऽऽत्माऽर्थं परार्थे वा कृतं
निर्वर्तितं परकृतम् । उक्त० १ अ० । परांतर्हिते, सूत्र० १
श्रु० १ अ० ४ उ० । गृहस्थैः पके, ति० चू० १ उ० ।

परकायपण्येस-परकायप्रवेश-पुं० । तथाविधसंयमाजीवतो
मृतस्य वा शरीरं प्रवेशः क्वा० ।

बन्धकारणशैथिल्यात्, प्रचारस्य च वेदनात् ।

चित्तस्य स्यात्परपुर-प्रवेशो योगसेविनः ॥ १२ ॥

(बन्धेति) व्यापकत्वादात्मचित्तयोर्नियतकर्मवशादेव शरीरा-
न्तर्गतयोर्मौल्यभोक्तृभावेन यत्प्रवेदनमुपजायते स शरीरब-
न्ध इत्युच्यते । ततो बन्धस्य शरीरबन्धस्य यस्मात्प्रणं धर्मा-
धर्माऽऽख्यं कर्म, तस्य शैथिल्यात् तानवात् । प्रचारस्य च चि-
त्तस्य हृदयप्रदेशादिन्द्रियद्वारेण विषयाऽऽभिमुख्येन प्रसरस्य च
वेदनात् ज्ञानात् “इयं चित्तवहा नाडी, अनया चित्तं वहति इयं
रसप्राणाऽऽदिब्रह्माभ्यां विलक्षणः ।” इति स्वपरशरीरसंचारप-
त्रिच्छेदादित्यर्थः । योगसेविनो योगा-राधकस्य चित्तस्य पर-
पुरे मृते जीवति वा परकीयशरीरे प्रवेशः स्यात् । चित्तं च पर-
शरीरं प्रविशतिन्द्रियाण्यनुवर्त्तन्ते, मनुकरराजमिव मत्तिकाः ।
ततः परशरीरं प्रविष्टो योगी ईश्वरचरितेन व्यवहरति, यतो व्या-
पकयोश्चित्तपुरुषयोर्मौल्यभोक्तृकारणं कर्माभूत्, तद्धेतुमा-
धिता चित्तं तदा स्यात्तन्मृतस्यैव भागतिष्ठति, ततो त-
दुक्तम्-“बन्धकारणशैथिल्यात् प्रचारसंचरिताच्च चित्तस्य
परशरीराऽऽवेश इति ।” (३ ६८) ॥१२॥ क्वा० २६ क्वा० ।

परकिरिया-परक्रिया-स्त्री० । परंपां सस्यन्धिन्यां क्रियायाम्,
परं क्रियमाणायां भवयाम्, आत्मा० ।

तत्र परशब्दस्य पञ्च निक्षेपं दर्शयितुं
निर्युक्तिकारां नाथाऽऽहमाह-

छकं परक्षिक्वं, त-दन्न-माणसकमवतु पठाणे ॥ (३३५) ॥

पठे, परं इति परशब्दविषये नामाऽऽदिः पञ्च निक्षेपः,
तत्र नामस्थानं क्षुण्णे द्रव्याऽऽदिपरमं कर्म पञ्च भवतीति
दर्शयति । तद्यथा-तत्परम् १, अन्यपरम् २, आदेशपरम् ३,
क्रमपरम् ४, बहुपरम् ५, प्रधानपरमिति ६ । तत्र द्रव्यपरं ताव-
त्तद्वर्तयैव वर्त्तमानं-परमन्यत्तरं यथा परमाणोः परः पर-
माणु १, अन्यपरं त्वन्यरूपतया परमन्यत् यथा एकाऽणु का-
द ६, लुकव्ययकाऽऽदि, एवं छाणु कादेकाऽणु सव्ययकाऽऽदि
२, ‘आदेशपरम्’ आदिश्यते आज्ञाप्यते इत्यादेशः-यः क-
स्याश्चित्क्रियायां नियोज्यते कर्मकराऽऽदिः स चासौ परश्चा-
ऽऽवेशपर इति ३ क्रमपरं तु द्रव्याऽऽदि चतुर्धा तत्र द्रव्यतः
क्रमपरमरूपेति तद्रूपत्वात् द्विप्रदेशितद्रव्यम् एवं छाणु कात्
व्ययकर्मित्यादि । तेष्वन्ये एकप्रदेशावगाहाद् द्विप्रदेशावगाह-
मित्यादि । कालत एकसमयास्थानात् द्विसमयास्थानिक-
मित्यादि । भावनः क्रमपरमे रूपाण्युपलब्धत्वाद् द्विगुणरूपमि-
त्याद ४ बहुपरं बहुत्वेन परं बहुपरं यथास्माद्बहु तद्बहुपरम् ।
तद्यथा-“जात्रा पुणल समयो दव्य परमाय पज्जया चैव ।
धात्राऽणोनाऽणोता विभेनअहिधा दुवेऽणोता ॥१॥” अस्या-
व्याख्या-“तत्र जीवाः स्त्रोकाः, तेष्वः पुज्जला अतन्तगुणा
इत्यादि ५ प्रधानपरं तु प्रधानत्वेन परः, द्विप्रदानो तैर्धिकारः,
चतुष्पदानो मिहाऽऽदि, अपदानां मर्जुनसुखेष्वपतत्याऽऽदि, ६।
एवं क्षेत्रकालभावपराण्यपि तत्तराऽऽदिर्पादित्वेन क्षेत्रा-
ऽऽदिप्रधान्यतया पूर्ववत्स्वरूपा योज्यानीति, सामान्येन तु
जम्बूद्वीपक्षेत्रानुपकराऽऽदिकं क्षेत्रं परं, कालपरं तु प्रावृट्का-

सात्कृतकालः भावपरमौदयिकादौपशमिकाऽऽदिः । सामग्रं
सूत्रानुगमं सूत्रमुच्चारणीयम् ।

तच्चेदम-

परकिरियं अभ्यर्थितं संसृष्टं शो तं सायए शो तं शिय-
मे, से सिया परो पाए आमजेज वा, पमजेज वा, शो तं साय-
ए शो तं शियमे । मे मि रा परो पायाइ संवाहेज वा, पलिमहेज
वा, शो तं सायए शो तं शियमे । से सिया परो पायाइ कुमि-
ज वा रुज वा नो तं सायए, नो तं शियमे । से सिया परो पा-
दाइ तेल्लेण वा घण्ण वा वसाए वा मक्खेज वा, भिल्लेज
वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से सिया परो पायाइ लोहेण
वा कक्केण वा चुप्पेण वा वप्पेण वा उल्लोलेज वा, उव्वलेज
वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से सिया परो पादाइ सीते-
दगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलेज वा, प-
धोएज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । मे मि रा परो पादाइ
अप्परेण विलेवणजातेण आलिंज वा, विलिंज वा, शो
तं सातिए शो तं शियमे । से सिया परो पादाइ अप्परेण
धूवणजाएण धूवेज वा, पधूवेज वा शो तं सातिए शो तं
शियमे । मे मि रा परो पादाओ स्वाणं वा कट्ठं वा सीहरेज
वा, रिमोहेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । मे मि रा
परो पादाओ पूयं वा मोणिं वा सीहरेज वा, रिमोहेज
वा, शो तं सातिए शो तं शियमे (६७२) मे मि रा परो कायं
आमजेज वा, पमजेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से
सिया परो कायं लोहेण वा संवाहेज वा, पलिमहेज वा, शो
तं सातिए शो तं शियमे । मे मि रा परो कायं तेल्लेण वा घ-
ण्ण वा वसाए वा मक्खेज वा, अभ्येज वा, शो तं सातिए
शो तं शियमे । से सिया परो कायं लोहेण वा कक्केण वा चु-
प्पेण वा वप्पेण वा उल्लोलेज वा, उव्वलेज वा, शो तं सा-
तिए शो तं शियमे । से मि रा परो कायं सीओदगवियडेण
वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलेज वा पधोएज वा, शो
तं सातिए शो तं शियमे । से मि रा परो कायं अप्परेण
विलेवणजातेण आलिंज वा, विलिंज वा, शो तं सातिए
शो तं शियमे । से मि रा परो कायं अप्परेण धूवणजातेण
धूवेज वा, पधूवेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे (६७३)
से सिया परो कायंमि वणं आमजेज वा, पमजेज वा शो
तं सातिए शो तं शियमे । से मि रा परो कायंमि वणं संवा-
हेज वा, पलिमहेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से
सिया परो कायंमि वणं तेल्लेण वा घण्ण वा वसाए वा म-
क्खेज वा भिल्लेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से
सिया परो कायंमि वणं लोहेण वा कक्केण वा चुप्पेण वा
वप्पेण वा उल्लोलेज वा, उव्वलेज वा, शो तं सातिए शो तं
शियमे । से सिया परो कायंमि वणं सीतोदगवियडेण वा

उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलेज वा, पधोएज वा, शो तं
सातिए शो तं शियमे । से सिया परो कायंमि वणं वा गंढं
वा अरुं वा पुल्लं वा भगदलं वा अप्परेण सत्थजातेण अ-
च्छिदेज वा, विच्छिदेज वा शो तं सातिए शो तं शियमे ।
से सिया परो अप्परेण सत्थजातेण अच्छिदिता वा वि-
च्छिदिता पूयं वा मोणिं वा सीहरेज वा, रिमोहेज
वा शो तं सातिए शो तं शियमे (६७४) से सिया परो
कायंमि गंढं वा अरुं वा पुल्लं वा भगदलं वा आमजेज
वा, पमजेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से सिया
परो कायंमि वणं गंढं वा अरुं वा पुल्लं वा भगदलं वा
संवाहेज वा, पलिमहेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे ।
से सिया परो कायंमि गंढं वा जाव भगदलं वा तेल्लेण वा
घण्ण वा वसाए वा मक्खेज वा, भिल्लेज वा, शो तं सातिए
शो तं शियमे । मे मि रा परो कायंमि वणं गंढं वा जाव
भगदलं वा तेल्लेण वा घण्ण वा वसाए वा मक्खेज वा,
भिल्लेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे । से मि रा परो
कायंमि वणं गंढं वा जाव भगदलं वा लोहेण वा कक्केण वा
चुप्पेण वा वप्पेण वा उल्लोलेज वा, उव्वलेज वा, शो तं
सातिए शो तं शियमे । से मि रा परो कायंमि वणं गंढं वा
जाव भगदलं वा सीतोदगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा
उच्छोलेज वा, पधोएज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे ।
से मि रा परो कायंमि वणं गंढं वा जाव भगदलं वा अप्परेण
सत्थजातेण अच्छिदेज वा, विच्छिदेज वा, अ-
प्परेण सत्थजातेण अच्छिदिता वा विच्छिदिता वा पूयं
वा मोणिं वा सीहरेज वा, रिमोहेज वा, शो तं सा-
तिए शो तं शियमे (६७५) से मि रा परो कायाओ सेयं वा
जलं वा सीहरेज वा, रिमोहेज वा, शो तं सातिए शो तं शि-
यमे (६७६) से मि रा परो अच्छिदा तं वा कप्पं वा दंतमलं
वा गण्डपलं वा सीहरेज वा, रिमोहेज वा, शो तं सातिए शो
तं शियमे (६७७) से मि रा परो दीहाइ वा नाइ दीहाइ
रोमाइ दीहाइ भुगुइ दीहाइ कक्करोमाइ दीहाइ वत्थिरो-
माइ कप्पं वा, संवेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे
(६७८) से मि रा परो सीमाओ लिक्खं वा जयं वा
सीहरेज वा, रिमोहेज वा, शो तं सातिए शो तं शियमे
(६७९) से मि रा परो अकंमि वा पलियंमि वा तुय्हावेज
वा, पादाइ आमजेज वा, पमजेज वा, एवं हेट्ठिपो गमो
पायादि भाणियवो । से मि रा परो अकंमि वा पलियंमि
वा तुय्हावेज्जा हारं वा अट्ठाहारं वा उरुं वा गेवेयं वा मउडं
वा पालंयं वा सुवम्मनुतं वा आरिपेज वा पिण्णिंज वा,
शो तं सातिए शो तं शियमे (६८०) से सिया परो आ-

परक्रिया

रामंमि वा उज्जाणंमि वा गिहस्ति वा विमोहिता वा पायाई
आमजेज्ज वा, पमजेज्ज वा, णो तं मातिण् णो तं णियमे
(६८१) एवं गेतच्चा अम्ममम्मकिरिया वि (६८२) मे मिया
पगे मुद्वेणं वा अमुद्वेणं वा वनिवलेणं तेइच्छं आउट्ठे मे मिया
पगे अमुद्वेणं वडवलेण तेइच्छं आउट्ठे मे मिया पगे गिलाण-
म्म सच्चित्ताई कंदाणि वा मूलाणि वा तयाणि वा हरियाणि
वा खणेतु वा कट्टेतु वा कट्ठावेतु वा तेइच्छं आउट्ठाविज्जा
णां तं मातिण् णां तं णियमे (६८३) कडुवेयणा पाण-
भूतजीवमत्ता वेयणं वेदंति (६८४) एयं खलु तस्म
भिकग्गुस्म वा भिकग्गुणीए वा सामग्गियं जं सच्चट्ठेहिं सहिते
सामेते सट्ठा जए मेयमिणं माणज्जामि ति वेमि । (६८५)

(पराकिर्ग्यामत्यादि) पर-आत्मनो व्यतिगिहोऽन्यस्त-
स्य क्रिया चेष्टा कायव्यापाररूपा तां पराक्रियाम् । 'आध्या-
त्मिकीम्' आत्मनि क्रियमाणां, पुनरपि विशिनष्टि- 'सांस्-
परिकां' कर्मण्यंशपञ्चननी (नो) नैव आत्मादर्थेऽर्थमिलयेत्,
मनसा न तत्राऽभिलाषं कुर्यादित्यर्थः । तथा न तां पराक्रियां
नियमयेत् कायगृहानां नाऽपि कायेनेति । तां च पराक्रियां
विशेषतां दर्शयति- (मे) तस्य साधोनिधितकर्मशरीरस्य
यः 'परः' अन्यो धर्मधृज्या पादो रजोऽवगुणिततो आमुज्या-
त्कर्षटाऽऽदिना वाशब्दस्तत्तत्पलापेज्, तस्माऽस्वादयश्चाऽपि
नियमयेदिति । एवं स साधुस्तं परं पादो संवाधयन्तं मर्दयन्तं
वा स्पर्शयन्तं-रञ्जयन्तम्, तथा-तेलाऽऽदिना घ्नन्तमन्तमभ्यञ्ज-
यन्तं वा, तथा-लोधाऽऽदिना उद्धतनाऽऽदि कुर्वन्तं, तथा-शी-
तादकाऽऽदिना उच्छृंलनाऽऽदि कुर्वन्तं, तथाऽन्यतरंग, सुग-
न्धिद्रव्यगालिस्पन्तं, तथा-विशष्टव्रपेन धूपयन्तं, तथा-पादा-
त्कण्टकाऽऽदिकमुद्धरन्तम्, एवं शोणितताऽऽदिकं निरुत्तरयन्तं
'ताऽऽस्वादयन्' मनसा नाभिलंघ्याऽपि नियमयेत्-कायगृहा-
न्वा नियनति । शेषाणि कायव्रणगताऽऽर्क्षानि अग्रागवधेशति-
ष्कमणप्रमाजितसूत्रं यावदुत्तानार्थानि । एवममुमेवार्थमुत्तर-
सप्तकंऽपि तुल्यत्वात् संक्षेपमभिः सूत्रकारोऽतिदिशति-
(एवमिति) या पुरोक्ताः क्रियाः-रजःप्रमाजिताऽऽदिकाः
ताः 'अन्योऽन्यं परस्परतः साधुना कृत्प्रतीक्रियाया न वि-
धेया इत्यर्थं नेतव्याऽन्यान्योक्रियासंस्कृता इति । किञ्च-
(मे) तस्य साधो, स परः शुद्धताऽशुद्धेन वा, वाग्वलेन
मन्वाऽऽदिस्वामर्थेन, चिकित्सां व्याध्युपशमम् (आउट्टे ति)
कर्तुमभिलपेत् । तथा स परः ग्लानस्य साधोऽश्रिकन्मार्थं
सन्निवृत्तानि कन्दमूलाऽऽर्क्षानि खानित्वा समाकृष्य स्वनाऽऽन्य-
न वा खानयित्वा चिकित्सां कर्तुमभिलपेत् । तच्च नाऽऽस्वा-
दयेत् नाभिलपेन्मनसा, एतच्च भावयन्-इह पुर्यकृतकर्म-
फलेश्वरा जीवाः कर्मविपाककृतकदुरुवेदनाः कृत्वा परेषां
शरीरमानना वेदनाः स्वतः प्राणिभूतजीवसत्त्वास्तत्कर्मवि-
पाकजां वेदनामनुभवन्तीति । उक्तं च- 'पुनरपि सहनीया दुः-
खपाकस्तथाऽयं, न खलु भयति नाशः कर्मणां सञ्चिता-
नाम् । इति सहगणयित्वा यद्यदायाति सम्यक्, सत्यमदि-
ति विवेकोऽन्यत्र भूयः कुतस्तं ? ॥ १ ॥ " शेषमुक्तांशं याव-
द्ध्ययनपरिमर्माप्रारम्भित । आत्रा० २ अ० २ च० ६ अ० ।

जे भिक्षु अप्पणो पाण तिस्सेण वा घण्ण वा वरणेण

वा वमाण्ण वा रावणीण्ण वा मंवेज्ज वा, भिलिंगेज्ज वा,
मंवंतं वा भिलिंगंतं वा माइज्ज ॥ १७ ॥ जे भिक्खू
अप्पणो पाण् सीआदगवियडेण वा उमिणोदगविय-
डेण वा उच्छोलेज्ज वा, पधोवेज्ज वा, उच्छोलंतं वा पधो-
वंतं वा माइज्ज ॥ १८ ॥

मीतमुदगं मीतादगं, वियड ति व्यपगतजीवं, उमिणमुदगं
उमिणादगं, तेण अणणा पादं एकस्मि उच्छ्रोतणा, पुणो पुणो
पयोवणा, एवं मध्ये मुत्ता उच्चगियद्या। अर्धंगो थोवेण, बहु-
णा मकवणं, अहवा-एकस्मि, बहुसा वा।

सूत्रम्-

जे भिक्खु अपमानो पाप् लोहेण वा कक्केण वा पोड-
मचुमेण वा उल्लोलंज वा, उव्वट्ठंज वा, उल्लोलंतं वा उव्व-
ट्ठंतं वा माइज्ज ॥ १६ ॥

कक्षास्य प्रथमाद्विंशति अग्रादाणामेव ज्ञेयं ।

सूत्रम्-

जे भिक्षु अप्यगो पाप् फणञ्ज वा, रणञ्ज वा, मण्वेञ्ज
वा, फुमंत वा रयंत वा मय्वंत वा माइज्ज ॥ २० ॥

अलनशरंग पादसु लाण्डं पल्ल्या कृमात, तं जो रयणि वा
कृमात वा ।

पलेसि पंचगहं सुत्ताणं भंगद्वयाहा-

संवाहणा पधोयण, कक्कादीगुण्वलण संवे वा ।

फुमणं च राइणं वा, जो कुजा अप्पणो पादे ॥ ५७ ॥

संवाहणं ति विस्मामणं तं स्निनाङ्गादङ्गा पञ्चवर्णं कक्षा-
दङ्गा उद्वलणं तं त्वाङ्गा मङ्गवर्णं अलसङ्गादङ्गा रङ्गं कङ्क-
ति, तस्मै श्रान्गादङ्गा दोम्बा ।

गाह्य-

एतेषां पदमपदा, मङं तु त्रितिया तु बहसो वा ।

बद्धगा संवाहगां तू, चतुधा फ्रमंत रागां सां ॥ ५८ ॥

एतस्मिन् मुक्ताय पदमपदा संवाहणाऽदि सङ्कतकारणे द्व-
ष्टव्याः विनियपदा पश्चिद्वाहणादि बहुवाक्यकरणे, बहुगुणा वा
करणे दृष्टव्याः संवाहणव्यतिरिक्ता उक्ताः । अलङ्कारकस्यो फल-
ज्जांतां लग्नाति ।

गदा-

मां आणा अणवन्थं, मिच्छुत्त विराधणं तहा द्विधं ।

पावनि जन्हा तम्हा, एतेसु पदे विवर्जिता ॥ ५६ ॥

सन्धेनु जहासंभवं विगहणा भार्गवय्या. गाढसवादना
पञ्चमं अवगणोज्ज, अट्टिमं च कण्ठज्ज, एवं उच्चलग्ने वि,
पञ्चावगे एवं चैव उर्ध्वलादयो । न्याय अट्टिमं च मच्छिन्ना-
तिसंस्पर्तिमवह्ना ।

गाह्या-

आतपग्मोद्दीग्ग, पाउमदांसा य सुत्तपरिहाणी ।

संपातिमादिधातो, विवज्जथां लोपयिष्याथ्यो ॥ ६० ॥

गंगे पञ्चावगाऽऽदिभ्यु य आग्रपग्माद्दोद्दिगणं कंति, पाउम-
दोमां य भवति, मुत्तन्थाणं च पग्ग्हाणां भवति । साधुकि-
यायाः, साधुरुपस्य वा विपर्ययो विपर्यतता भवति । साधु-

आवके, मिथ्यादृष्टिलोकं वा परिवादो, पादाभ्यङ्गकरणेन परिहायते, न साधुरिति ।

कारणतो करेज्ज-

वितियपदं गेलरणे, अद्वाणुवानवायवामासुं ।

आदी पंचपदा ऊ, मोहतिगिच्छाएँ दोप्पितरे ॥ ६१ ॥

गिलाणस्म अद्वाणु वाउवायस्स वा तेणव माहियस्स वासासु वा । (आइ ति) गिलाणपयं तस्मि संपाहादी पंच वि पया पउत्तवाओ । घेज्जावेदंमण पायतलरेगिणा ममदंति-यादिलेवण अण्ण रंगा कायव्वा । संमेषु अद्वाणादिमु-जहासंभवं मोहतिगिच्छाए रयणं फूमणं वादी वि कायव्वा । अहवा-संपाहादियाण पंचएह पदाण आदिस्सा चउरो पदा गिलाणाइसु संभवन्ति । दो फूमणरयणपदा मोहतिगिच्छाए संभवन्ति । चोदगाऽऽह-णणु फूमणरयणे मोहवुद्धी भवति ? आयरियाऽऽह-सातिसओवेदंमण जस्स तहा कज्जंते य उव-समो भवति तस्म कज्जति । कितिगादिअसिचणं वा अ-क्काणसंपाहणाऽऽदी जहासंभवं । एवं वांत वि संपाहसंयअ-व्भंगणाति । वासासु कइमलित्ताण धोयंणति अगुंलमंतरा य कुहिया कौइवपलालधूमण रज्जंति ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू अप्पणो कायं आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ २१ ॥

एवं कायाभिलाषेण छ सुत्ता भाणियव्वा ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू अप्पणो कायं संवाहेज्ज वा, परिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा पलिमहेज्ज वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायं तिल्लेण वा घण्ण वा बभोण वा वसाण वा गवणीण वा मंखेज्ज वा, भिल्लिगेज्ज वा मंखंतं वा भिल्लिगंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायं लोहेण वा कक्केण वा पोउमचुण्णेण वा उल्लोलेज्ज वा, उव्वहेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उव्वहंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायं सीओदग्गवियडेण वा उसिणाद-गवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोएज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायं फूमज्ज वा, रणज्ज वा, मंखेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥

एण छ सुत्ता पूर्ववत् ।

इमा अइदंसंगंथा-

पादेरुं जो तु गमो, गियमा कायम्मि होति सखेव ।

णायव्वा तु मतिमता, पुव्वे अवगमि य पदम्मि ॥ ६२ ॥

जो पायसुत्तंमु गमो कायसुत्तं वि छुसु सो चेव दट्टव्वा । केण नायव्वा ? मतिमता मतिरस्यास्तीति मतिमान् । पुव्वं उस्सगपदं, अवरं अववातपदं ।

सुवर्णा-

जे भिक्खू अप्पणो कायंमि वणं आमजेज्ज वा, पमजेज्ज वा, आमजंतं वा पमजंतं वा साइज्जइ ॥ २७ ॥ जे भिक्खू

अप्पणो कायंसि वणं संवाहेज्ज वा, पलिमहेज्ज वा, संवाहंतं वा पलिमहंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायंसि वणं तिल्लेण वा घण्ण वा बभोण वा वसाण वा गवणीण वा मंखेज्ज वा, भिल्लिगेज्ज वा, मंखंतं वा भिल्लि-गंतं वा साइज्जइ ॥ २९ ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायंसि वणं लोहेण वा कक्केण वा उल्लोलेज्ज वा, उव्वहेज्ज वा, सीतादग्-गवियडेण वा उसिणादग्गवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधो-एज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोयंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे भिक्खू अप्पणो कायंसि वणं फूमज्ज वा, रणज्ज वा, मंखेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥ एवं वणाभिलाषेण ते च छ सुत्ता वन्तव्वा ।

गाथा-

दुविधं कायम्मि वणो, तदुब्भवाऽऽगंतु पत्तुणा तच्चो ।

तदोसाऽऽदि तदुब्भयो, सन्धादागंतुओ भणिओ ॥ ६३ ॥

कायवणां दुविधो तथेव काए उब्भवा जस्स सो तदुब्भवा । आगंतुण सन्धादिणा कओ जो सो आगंतुगं । इमो तदुब्भयो तदोसां कट्टं किडिमं ददु विचक्षिका पा-मा गंडादिया य । आगंतुगो सन्धेण खग्गातिण कटक्केण वा आगुतो वा मिसवंधा वा दीहण वा सुणहड्का वा ।

गाथा-

एतेमामपतरं, जो तु वणं मीमयं करे भिक्खू ।

मज्जणमादी तु पदे, सो पावति आणमादीणि ॥ ६४ ॥

एतंसि अस्तंतरण जो पमज्जणादिपदे करेज्ज, तस्म आणादी दोसा, मासलहुं च परिच्छुत्त ।

मीम आह-वेयणहेण किं कायव्वं ? आयरिय आह-

णचुत्तुप्पइतं दुक्खं, अभिभूतो वेयणाएँ निव्वाए ।

अदीणां अविभितो, तं दुक्खंऽहियासए मम्मं ॥ ६५ ॥

(गच्छ नि) छा-वा । किं छा-वा ? । दु.खमुपपन्नं, वेद्यत इति वेदना, निव्वाए वेयणाण स्वयं मरीरं व्यामर्भित्यर्थः । ण दीणा अदीणां, पसगणमणां, स्वभावस्थ इत्यर्थः । गवा आहयम-णसंकेपे अहवा-हा माने ! हा पिते ! एवमाद ग भावतं जो सं अदीणां । ण वेयणदो अप्पणो मिरिस्सकुट्टणादि करंति । अथवा णवेयणदो चिंतित-अप्पणां सारेमि नि । तं दुक्खं पत्तं सम्मं आदिआमेयव्वं इत्यर्थः ।

कारणे पुण आमज्जणाऽऽदि करेज्ज-

अव्वोच्छित्तिणिमित्तं, जीयट्ठी वा समहिहंतुं वा ।

मज्जणमादी तु पदे, जयणाएँ ममायरे भिक्खू ॥ ६६ ॥

सुत्तथाणं अव्वोच्छित्तिं करिस्सामि नि, जीयितट्ठी वा जीयंतो संजमं करिस्सामो, चउत्थाइणा वा तवेण अप्पणां भावेस्सामि, णाणदंसणवर्गस्सममाहसादणट्ठा वा । अथवा-समहिमरणेण वा मरिस्सामि नि आमज्जणादिपदे जयणा-ए समायरेज्ज । जयणा जहा जीवावधानो ण भवतात्यर्थः ।

सुवर्णा-

जे भिक्खू अप्पणो कायं सि मंडं वा पलियं वा अरियं

वा अंसियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकवेण वा सन्धजाण्णं अचिद्धेज्ज वा, विचिद्धेज्ज वा, अचिद्धेज्जं वा विचिद्धेज्जं वा साइज्ज ॥ ३२ ॥ जे भिक्खु अप्पणो कायंसि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अंसियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकवेण सन्धजाण्णं अचिद्धेज्ज वा विचिद्धेज्ज वा, पूयं वा सोणियं वा नीहरेज्ज वा, विमोहेज्ज वा, नीहरंतं वा विमोहंतं वा साइज्ज ॥ ३३ ॥

गच्छतीति गंडंतं गंडमाला, जं च अण्णं सुपादगं तं गंडं, अरती तं जं ण पद्यति, असी आरत्ता ऽऽदी य अहीणणासाण वणेषु वा भवति । पल्लिगा मियलिया, भगदरं अप्पणपत्ता अश्रिद्धेणं जतं किमयज्जालसपणं भवति । यदुस-धसंभवे अ-सुतरंणं तिकवे संहणं यस्मं जानमिनि प्रकारप्रदर्शनार्थं । प-क्षसि ईषडा अचिद्धेज्जं, यदुवणं सुरदु वा छिदणं विचिद्धेज्जं ।

गाहा-

गंडं च अणयंसि, विगलं व भगंदलं व कायंसि ।

सन्धेण ऽऽतरंणं, जो तं अचिद्धेज्जं भिक्खु ॥ ६७ ॥

गतार्थः । पुच्यमुत्तं सत्त्वं उच्चांगुण इमे अहंरत्ता आला-वगा । पुच्यं वा पक्कं सोणियं पुच्यं भवति । रुचिरं सभाव-स्थं सोणियं भवति । गीहरति शाम शिगलति, अवसेसा-वयवा फडणविमोहणं भवति ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु अप्पणो कायंसि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अंसियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकवेण सन्धजाण्णं अचिद्धेज्जं वा पूयं वा सोणियं वा गीहरत्ता वा विमोहत्ता वा सीओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडे-ण वा उच्छोलेज्ज वा, पधोवेज्ज वा, उच्छोलेतं वा पधोवंतं वा साइज्ज ॥ ३४ ॥

जे भिक्खु वा वि पुच्यमुत्तअलावगे भणितं इमे तइयमुत्त-आलावगा । सीओदगावयडं गतार्थम् ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु अप्पणो कायंसि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अंसियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकवेण सन्धजाण्णं अचिद्धेज्जं वा विचिद्धेज्जं वा पूयं वा सोणियं वा गीहरेज्ज वा, विमोहेज्ज वा, अणयरेण वा आलेवणजाण्णं आलिपेज्ज वा, विलिपेज्ज वा, आलिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्ज ॥ ३५ ॥

जे भिक्खु तिगह वि मुत्ताणालावणं वात्तं चउत्थमुत्ताह-रत्ता इमे आलावगा । यदु आलिपसंभवे अणयनरे गहणं आलिपवने ऽतंतंयालयः । जातप्रहणं प्रकारप्रदर्शनार्थं । सो आलावो निविधो-वेदनाप्रशमकारी, पाककारी, वणा ऽऽदि-गीहरणकारी ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु अप्पणो कायंसि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अंसियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकवेण सन्धजाण्णं

आछिदिता वा विमोहिता वा अणयरेण वा आलेवणजाण्णं अचिद्धेज्ज वा, मंखेज्ज वा, अचिद्धेज्जं वा मंखंतं वा साइ-ज्ज ॥ ३६ ॥

चउत्तं वि मुत्तालावणे वात्तं इमे पंचममुत्ताहत्ता आलाव-गा । तंल्लेण वा गतार्थम् ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु अप्पणो कायंसि गंडं वा पलियं वा अंसियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकवेण सन्धजाण्णं अचिद्धेज्जं वा० जाय विमोहिता वा धुवणजाण्णं धुवज्ज वा, धुवेंज्ज वा, धुवंतं वा धुवंतं वा साइज्ज ॥ ३७ ॥

जे भिक्खु अप्पणो कायंसि गंडं वा जो अचिद्धेज्जं वा० अं वा सोणियं वा गीहरत्ता विमोहिता सीओदगं० जाय पहाविता अणयरेण वा आलेवणजाण्णं० जाय विलिपिता तंल्लेण० जाय मंखिता अणयरेण० जाय धुवंतं वा मतिज्जति छुटं मुत्तं ।

एतेसि इमा संगहणिगाहा-

गीणोज्ज पूयसुधरं, उच्छोले सीतवीयडउमिणोणं ।

लेवण व आलिपति, मंखे धुवे व आणादी ॥ ६८ ॥

गीणोज्ज पूयार्तातो उच्छोलति, ततो आलिपति, ततो मं-खति, ततो धुवंति । एवं जो करेति सो आणादिदोसे पाव-ति, आर्याविगहणासु धार्ता भवति, संजमे आउकायादि-विगहणा । एवं ता जिणकणं, गच्छुवासीण वि शिक्काणं एवं चव ।

जतो भगणति-

शिकारणा ण कप्पति, गंडादीणसु छेय धुवणादी ।

आमज्ज कारणं पुण, सो चेव गमो हवति तन्य ॥ ६९ ॥

पुच्यडं कंठः कारणं पुण आमज्ज एमेव कर्मः सन्धादिण । अछिदति, जइ ण परणप्पइ, तो पूयादिणीहारंति । एवं अप्प-णणंते उत्तरोत्तरपथकरणं गच्छन्पइयं गाहा-अव्यांगाहा । सूत्राणि-

जे भिक्खु अप्पणो पालुकिमियं वा कुच्छिकिमियं वा अप्पणो अंगुलीणं निवेमियं शिवेमियं गीहरड, गीहरंतं वा साइज्ज ॥ ३८ ॥

पालु अणानं, तस्मि किमिया समुच्छंति, कुक्कीण कि-मिया कुक्किमिया, ते पज्जमा भवति, ते जति मरणं वामिरउ पाणव्भंतरे अंजजंतो ते पालुकिमिण अंगु-लिणं शिवेमियं प्रवेश्य, अप्पणो गीहरति, परिण्यज्यतोत्यर्थः । इमा णिज्जुत्ती-

गंडादिणसु किमिण, पालुकिमिण व कुच्छिकिमिण वा ।

तो भिक्खु गीहरती, सो पावति आणमादीणि ॥ ७० ॥

गंडादिणसु वणेषु पालओ वा कुच्छिकांमिण वा जो भि-क्खु गीहरति सो अणा ऽऽदिदोसे पावति ।

गीहरणकण्ठावदरिससत्थं भगणति-

शिकारणे सकारणे, अवधी विधि कट्टमादिगा अविधी ।

अंगुलमादीउ विधी, कारणे अविधी तु मुत्तं तु ॥ ७१ ॥

शिकारणे अविधीण निष्कारणे विधीण, कारणे अविधीण, कारणे विधीण, कटुमादिप्राहि जति गीहरति तो अविधी, अङ्गुलिमादिप्राहि विधी भवति । तत्तियभंगे मुत्तं, चरिमो मुत्तं, दोसु आहस्सेसु चउलहुं । उस्सग्गेणे विधीण अविधीण वा ण गीहरियत्वा, तेसु विराहिज्जंतं सु संजमविगहणा, ज्वेत्तं आयधिगहणा, तत्थ गिलाणादिआगेवणा, तम्हा अधियास्यच्चं ।

गाथा-

णच्चुप्पइतं दुक्खं, अभिभूतो वेयणाएँ तिच्चाए ।

अदीणा अविभितो, तं दुक्खं उहियामए मम्मं ॥७२॥

अव्वंछित्तिणिमित्तं, जीवद्वाए समाधिहेतुं वा ।

गंडादीसु किमिए, जतणाए गीहरं भिक्खु ॥ ७३ ॥

तेसि गीहरणे का जयणा ?, पोमे पउमे वा अल्लवम्मे वा । सेस पूर्ववत् ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु अप्पणो दीहाओ गहमिहाओ कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाओ गहमिहाओ कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं जंगारोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं कक्खरोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं ममसु-रोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं कामरो माइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४४ ॥ एवं नासिकारोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं चक्खुरोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं भुमरोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दंतं आधमेज्ज वा, पयमेज्ज वा, आधमेतं वा पयमेतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दंतं सी-ओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोवेज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ ४९ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दंतं फूमज्ज वा, रणज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा साइज्जइ ॥ ५० ॥ जे भिक्खु अप्पणो उट्टे आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ ५१ ॥ जे भिक्खु अप्पणो उट्टे संवाहेज्ज वा, पलिमहेज्ज वा, संवाहतं वा पलिमहतं वा साइज्जइ ॥ ५२ ॥ जे भिक्खु अप्पणो उट्टे निल्लेण वा घण्ण वा वण्ण वा वसाए वा गण्णीएण वा मंवेज्ज वा, भिल्लेज्ज वा, मं-

खंतं वा भिल्लंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥ जे भिक्खु अप्पणो उट्टे कक्केण वा लोहेण वा उल्लालेज्ज वा, उव्व-हेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उव्वट्टंतं वा साइज्जइ ॥ ५४ ॥ जे भिक्खु अप्पणो उट्टे सीतादगवियडेण वा उमि-गोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोएज्ज वा, उच्छो-लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ ५५ ॥ जे भिक्खु अप्पणो उट्टे फूमज्ज वा, रणज्ज वा, मंवेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ ५६ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं उत्तरउ हाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ५७ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं अचिच्छिपत्ताइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ५८ ॥ जे भिक्खु अप्पणो अ-चिच्छिणी आमज्जेज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ ५९ ॥ जे भिक्खु अप्पणो अ-चिच्छिणी संवाहेज्ज वा, पलिमहेज्ज वा, संवाहतं वा पलि-महतं वा साइज्जइ ॥ ६० ॥ जे भिक्खु अप्पणो अ-चिच्छिणी नेल्लेण वा घण्ण वा वण्ण वा वसाए वा गण्णी-एण वा मंवेज्ज वा, भिल्लेज्ज वा, मंखंतं वा भिल्लंतं वा साइज्जइ ॥ ६१ ॥ जे भिक्खु अप्पणो अचिच्छिणी कक्केण वा लोहेण वा उल्लालेज्ज वा, उव्वहेज्ज वा, उल्लोलंतं वा उव्व-ट्टंतं वा साइज्जइ ॥ ६२ ॥ जे भिक्खु अप्पणो अचिच्छिणी सीतादगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा, पधोएज्ज वा, उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ ६३ ॥ जे भिक्खु अप्पणो अचिच्छिणी फूमज्ज वा, रणज्ज वा, मंवेज्ज वा, फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ ६४ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं भुमरोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवेज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ६५ ॥ जे भिक्खु अप्पणो दीहाइं वत्थिरोमाइं कप्पेज्ज वा, संठवे-ज्ज वा, कप्पंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ ६६ ॥ जे भिक्खु अप्पणो अचिच्छिमलं वा कामलं वा दंतमल वा गीहरंज्ज वा, विमोहेज्ज वा, गीहरंतं वा विमोहतं वा साइज्जइ ॥ ६७ ॥

नेरम सुत्ता उच्चारियत्वा, सुत्त-थो णिज्जुत्ती य लायवत्थं जुगवं वक्खवणिज्जंति ।

गाथा-

जे भिक्खु गहमिहाओ, कप्पेज्जा अधव संठवेज्जा वा ।

दीहं च रोमराइं, मंमुंके तु उत्तरेहे वा ॥ ७४ ॥

गहाणं भिदा गहमिहा, नत्वा इत्यर्थः । कल्पयति छिदति, संठवंति तीक्ष्णं करोति, चन्द्रार्धं मुकुटं वा करोति, रोमराइं पोटे भवति, ते दीहं कप्पेति, संठवंति-सुविहितं अत्रोमुहं अलिहति, मंमुंविबुद्धं जंग्रासु मुकुटं वा छि-

नि, संठवेति । केस ति सिरगादि छिदति. संठवेति वा, उत्तरगंडुरोमा दाढियाभ्रां, ता छिदति । संठवेति वा ।

गाथा-

भमुहाउ दंतरोधण, अच्छीणि पमज्जणाइगाई वा ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ ७५ ॥

एवं णामिगाभमगंगां वि दंतसु अहुलीण सकुदामज्जणं पुणो पमज्जणं दंतधायणं । दंतं कट्टे अचिसे सुत्तंतेण एकदिणं आधमणं, दिणं दिणं पधमणं, दंतं फूमति ग्यति वा पादमुधवत् । अच्छीणि वा आमज्जति णाम अक्खिपत्तरोमं संठवेति, पुणो पुणो करंतस्स पमज्जणा । अहवा-वीय-कणगादीण सकुत्त अवणयणे आमज्जणा, पुणो पुणो पमज्जणा । आदिमहातो जे अच्छीणि पधोवति उमिणाइणा पउंछति णाम अज्जणं अंजति, अच्छीणि फुमणयणा पुर्यवत् । विशेपा कणगादिमु फुवणं संभवति । एवं करंतस्स आणाविराहणादिया दोसा ।

गाथा-

आमज्जण मइ अमइ, पमज्जणं धोवणं तुऽणोणविधिं ।

पादादीण पमज्जण, फूमणपमइऽज्जणे रागो ॥ ७६ ॥

उक्ताया । पमयमिति पमतां चुनुणो भणति, दन्वसंभार-कयं तं चुनुणो छेदं तत्थ णिच्छुं अच्छि धरंति, ततो उच्छु-दं फूमति, रागो लगति, अंजयं वा फूमति, रागो लगति । अहवा-पमयमिति दाहि तिहिं ठाणापगंहिं अच्छि धोवति, ततो अंजति, ततो फूमति रागो लगति ।

इमे दोसा-

आतपरमोहुदीरण, पाउमदोसा य मुत्तपरिहाणी ।

संपातिमादिघाते, विवज्जते लोगपरिवाओ ॥ ७७ ॥
पूर्यवत् ।

गाथा-

वितियपदं मामपं, मव्येसु पदेसु होज्जऽणाभोगो ।

मोहतिगिच्छाण पुण, एतो तु विमंमियं वोच्छं ॥ ७८ ॥

गहमियादि ततो मव्ये मुत्तपरिहाइ अन्थ अणाभोग-तो करेज्ज. मोहं तिगिच्छाण वा करेज्ज अतो परं तेरसप-याण घहमेमियं वितियपद भणति ।

गाथा-

चक्रम्मणमावडणो, लेवो देहवत् अमुद णकवेसु ।

वणगंडरता अमिय, भगंदलादीसु रोमाइ ॥ ७९ ॥

चक्रमंतो पायणटा उपले वणुगादिमु अ फिडंति पडिलो-मो वा भज्जति. हत्थणहा वा भायणलेवं विणामंति. देहं शरीरं, तत्थ खयं करेज्ज. ताहे लोगो भणेज्ज-एण कामी, अ-विग्याण, मे गहपया दिगणति, पयदोमपरिहरणत्थं छिदंते सुडं. संठवणं भमतादिणा यमति । लोगो य भणति-दी-हणहंतर सम्पा चिट्ठति, असुइणो एते । अवि य पायणहेसु हा-हेसु अंतरंनरं रेण चिट्ठति । तीण चक्रावु उवहम्मति वणगंडे अरइयंसि भगंदरातिसु रोमा उववायं करंति, लवं वा अ-तरंति, अतो छिदंति, संठवेति वा ।

गाथा-

दंताऽऽमय दंतसु, णयणाणं आमया तु णयणेसु ।

भुमया अच्छिणिमित्तं, केसा पुण पव्वयंतस्स ॥ ८० ॥

दंतसु दंतामयो दंतरोगां, तत्थ दंतवणादिणा आधमं-ति. एवं णयणामण वि णयणे घोवति. ग्यति, फूमति वा, भुम-गंगां वा अतिदीहा अहमहत्तरेण य अच्छीसु पडंते छि-दति, संठवेति वा, पव्वयंतस्स अतिदीहा केसा लोगं काउं ण सकंति, सिरगंगिणां वा केसे कप्पिज्जति ।

सूत्रम-

जे भिक्खु अप्पणो कायाओ मेयं वा जल्लं वा पंकं वा म-ल्लं वा गीहरज्ज वा, विसोहेज्ज वा, गीहरंतं वा विसोहंतं वा साइज्जइ ॥ ८१ ॥

सेयो प्रस्वेदः, स्वच्छमलच्छिगलं जल्लो भणति, स एव प्रस्वेदः पंको भणति. अणो वा जो कहंमा लग्गो, मलो पुण उत्तरमाणो अच्छी रेण वा सकुत्त उव्वट्ठणं, पुणो पुणो पव्वट्ठणं कक्काइणा वा ।

सूत्रम-

जे भिक्खु अप्पणो अच्छिमलं वा कणमलं वा दंतमलं वा गीहरज्ज वा, विसोहेज्ज वा, गीहरंतं वा विसोहंतं वा साइज्जइ ॥ ८२ ॥

अच्छिमलो दुसिकादि, कणमलो कणगुधादि, दंतकियो दंतमलो, गहमलो गहविचरंण गीहरति, अवणंति असं-स-विसोहणं ।

गाथा-

मेयं वा जल्लं वा, जे भिक्खु गीहरज्ज कायातो ।

कमाच्छिदंतसहमल, मां पावति आणमादीणि ॥ ८३ ॥

पढमसुत्तथो पव्वडेन, वितियमुत्तथो पच्छद्वेण, आणा-दिया दोसा । आयाविराहणा । पंतदेवता छलेज्ज, अप्पकसी-ए वा पाउमदोसा भवन्ति, सुतेसु य पलिमंथो ।

गाथा-

जल्लो तु होति कमदं, मलो तु हत्थादिमट्ठितो मइति ।

पंको पुण मेउल्लो, विक्खेवो वा वि जो लग्गो ॥ ८४ ॥

खगंटा उ जो मलो तं कमदं भसति, संसं कंठं ।

गाथा-

वितियपदमणप्पज्जे, णयसावणे ओमधामं चेव ।

मोहतिगिच्छाण पुण, गीहरमाणे णिकमति ॥ ८५ ॥

अणप्पज्जे विचचिन्नादि, मव्ये उव्वट्ठणातिपदं करेज्ज, णयणे वा वणिआंविहा अच्छि रंगेण वा किंचि अच्छीओ-उड्ढाग्यवं, सरीरं वा धुणा, तस्व अ सासं मलादि फांडि-ज्जति. मा नेण वणो द्दिआहति । अहवा खज्ज द्दुदु किडिमे अणो वा कोवि आम, आस ओसहेहि उव्वट्ठिज्जति. मोहतिगि-च्छाण वा पुणो विमंमण अणणहा मोहो णोचसमति ति । एवं विशेषेहत्ति एवं करंते धम्मापरिआणं वा णानिकमति । नि० च० ३ उ० (अन्ययुथिक्कगमनः न पादप्रमार्जना कर्तव्यता 'अ-णउथिय' शब्दे प्रथमभागे ४६६ पृष्ठे 'अ ममणार्किया' शब्दे च तस्मिन्नेव भागे ४८० पृष्ठे उक्ता) ('कंठयादउड्ढरण' शब्दे तृतीयभागे ६६६ पृष्ठे निर्ग्रन्थानां कण्टकोद्धरणं व्याख्यातम्) सुविशुद्धलेख्यः, "महावी, परकिरियं, च वज्जए नाणी, मण-

सा वयसा कारण ।" (२१ गाथा) मेधावी मर्यादावर्ती, परस्मै खयादिपदार्था क्रिया परक्रिया, तां च ज्ञाना विदित-वेद्या, वर्जयेत् परिहरेत् । एतदुक्तं भवति-विषयोपभोगो-पाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यान्नाऽप्यात्मनः स्त्रिया पाद-धावनाऽऽदिकमपि कारयेत् । एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा वचसा कायेन वर्जयेत् । तथाहि-आदार्तिककामभोगार्थं मन-सा न गच्छति, नान्यं गमयति, गच्छन्तमपरं नानुजानीते । ए-वं वाचा, कायेन च सर्वेऽप्यौदारिके न च न च भेदाः । एवं दिव्येऽपि । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । परस्मैकस्य ज्ञानाऽऽ-वरणीयाऽऽदिकर्मणि, पि० ।

परकिरियासत्क्रिय-परक्रियामसैकक-पु० । परक्रियाप्रतिपा-दके आचाराङ्गस्य द्वितीयधुनस्कन्धे सप्तैककानां पष्ठे एक-केऽध्ययने, स्था० ७ डा० ।

परक-पराक्य-त्रि० । परकीये, विशेष० । "इं वामसी प्रवरयो-पिदपायशुद्धा, शय्याऽऽसनं कश्चिद्वस्तुरगो रथा वा । काले भिषङ् नियमितऽऽसनमानमात्रा, राज्ञः पराक्यमिव सर्वम-वेहि शेषम् ॥ १ ॥" आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

परकृत-पराक्रान्त-न० । तपोऽध्ययनयमनियमाऽऽदावनुष्ठितं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

परक्रम-पराक्रम-पुं० । परेयामाक्रमः पराक्रमः । परपराजये, परोच्छेदे, आ० म० १ अ० । ते च परं कयायाऽऽद्यः । आ० चू० ६ अ० । आचा० । परेषां क्रोधाऽऽदिशत्रूणां क्रमणं विक्षे-पणं पराक्रमः । विशेष० । वीर्यं, "वीर्यं ति वा बलं ति वा सामर्थ्यं ति वा परक्रमो ति वा धामो ति वा गगना ।" ति चू० १ उ० । योगः, पराक्रमः, स्याम इत्येते एकाध्याः । पं० सं० ४ द्वार । विशेष० । मूल० । सामर्थ्यं, उन्नाहं, चेष्टा याम्, "उच्छ्राह परक्रमो तदा भट्टा सत्ती सामर्थ्यं ति य जागमस्व हर्षति पञ्जाया ।" आ० चू० १ अ० । आ० म० । आचा० । साधितस्वार्थमतप्रयोजने परुषकारं, सू० प्र० २० पाहु० । निष्पादितस्वार्थपर्यं अभिमानविशेषं बलवीर्ययोर्व्या-पारणं, स्था० ३ डा० ३ उ० । परेषां वा शत्रूणामाक्रमणं, त-त्तस्याधनत्वमप्रतिहतत्वेन शोभनविषयत्वेन चेति उन्नत-विषयः । सर्वत्र प्रणतत्वभावनयि, स्था० ४ डा० १ उ० । ज्ञा० । विपा० । ति० चू० । बलं शारीरं सामर्थ्यं, वीर्यं जीव-शक्तिः, तदुभयमपि दर्शनस्य फलं पराक्रमः । वृ० ६ उ० । शत्रु-विनाशनशक्ता, जं० ३ वक्ष० । संयमानुष्ठानं उद्योगं, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । सामर्थ्यं विवर्तितदेशगमने, मूल० २ श्रु० २ अ० ।

परक्रमण-पराक्रमण-त्रि० । विवर्तितदेशगमनञ्च, सामर्थ्यञ्च, आत्मञ्च, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

परक्रममाण-पराक्रममाण-त्रि० । परानिन्द्रियकर्मिण्युपन आक्रममाणं, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । ति० ।

परक्रमियव्व-पराक्रान्तव्य-न० । शक्रतयःपि तत्कालने विधेये उत्साहातिरंके, स्था० ८ डा० । कर्तव्यं निष्ठिफलं, पुरुष-त्वाभिमानं, भ० ६ श० ३३ उ० ।

परक्रम्य-पराक्रम्य-अव्य० । समीपमागत्य शीलस्वनदोषय-
१५१

नापच्याऽभिभूयेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आसेव्य-त्यर्थे दश० ८ अ० ।

परग-परग-न० । वृण्वनस्पतिभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आचा० । येन वृण्विशेषेण पुष्पाग्राणि ग्रथ्यन्ते । आचा० १ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

परगणिच्चिया-परगणीया-स्त्री० । परगणन्तकायां निर्ग्रन्थ्या-म, स्था० ४ डा० २ उ० । परगणं या साधूः सा परमिस्मिणी परगच्छं गतव्या परगणिच्चिया । ति० चू० ८ उ० ।

परगरिहंभाण-परगर्हाभ्यान-न० । परस्य गृही परसमत्तं दा-पाद्वृत्ते, तस्या ध्यानम् । मंत्रममत्तं दुर्बालकापुण्यमित्रं गृह-माणस्य गोष्ठामाहिलस्येव दुर्ध्यानं, आनु० ।

परगरिहा-परगर्हा-स्त्री० । ६ त० । परसमत्तं दापाद्वृत्ते, आनु० ।

परगेह-परगेह-न० । गृहस्थगृहे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

परगृहप्रवेश-परगृहप्रवेश-पुं० । गृहान्तरप्रवेशं, ध० ८० ।

तत्र प्रवेशनिषेधमाह-

संप्रति द्वितीयं परगृहप्रवेशवर्जनरूपे भेदसिद्धिभिन्नुपगोधा-
नगराजमाह-

परगिहगमणं पि कले कपंकमले मुगीलाणं । (३६)

परगृहगमनमस्यमन्दिरगमनम् अपि शब्द उपरि यावन्ते, कलङ्काभ्यामन्यतम् । स एव शुद्धस्वरूपस्य पुरुषस्य म-लितत्वात्पादकत्वात्पङ्कः कर्मः, तस्य मूलं निबन्धनम-कलङ्कपङ्कमलपञ्चम्याऽन्यतममलमित्यर्थः । सुशिलानाम-पि सुदृढशालानामपि, धनमित्रस्येव । इत्थं सामायागं-"सा-वगो जह पि चियत्ते ते उरपरप्रणवसो वसिज्जह, तहाधि-तेण पराणिणा अवहाणण परगहे न पविनियव्वं, कंज वि परिणयववो सहाआ पिचव्वं ति ।" ध० ८० २ अर्थ० २ ल० १ । (अत्र धनमित्रादाहणम् 'धनामित्र' शब्दे चतु-र्थभागे २६५५ पृष्ठे गतम्)

परचक्र-परचक्र-न० । अपरसैन्यं, आचा० १ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० । आव० ।

परचक्रज-परचक्राज्य-न० । अपरसैन्यनृपती, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

परचित्तण-परचित्तज्ञान-न० । परचित्तमात्राकरणं, "प्र-त्यये परचित्तसः ।" प्रत्यये परकीयचित्तं केनचित्तमुखगगाऽऽ-दिना लिङ्गेन गृहीते परचित्तसो धीर्भवति, तथा संयमवान् स-रागस्य चित्तं वीतरागं चेति परचित्तगतान् सर्वानिव धमान् जानातीत्यर्थः । तदुक्तम्-"प्रत्ययस्य परचित्तज्ञानम् ।" (३-१६) "न च सालम्बनं, तस्याविषयीभूतत्वादि ।" (३२) लिङ्गाच्चित्तमात्रमवगते न तु नीलविषयं पीतविषयं वा त-दिति, अज्ञातं आलम्बनं संयमस्य कर्तुमशक्यत्वाच्चानवग-तिः । सालम्बनाच्चित्तप्रालम्बनोत्थगमं तु तदवगतिरपि भवत्येवंति भोजः । डा० २६ डा० ।

परच्छन्द-परच्छन्द-त्रि० । परानिप्राये, स्था० ४ डा० ४ उ० । परार्थानि, पाद० ना० १८ गाथा ।

तदेव विशिष्टं-

निर्वाणसाधनं भुवि, भव्यानामग्रमतुलमाहात्म्यम् ।
सुरसिद्धयोगिवन्धं, वरेण्यशब्दाभिधेयं च ॥ ४ ॥

(निर्वाणेत्यादि) निर्वाणसाधनं परमपदप्रापकं सुखसाधनं वा भुवि पृथिव्यां, भव्यानां योग्यानामग्रं प्रधानम्, अतुलमाहात्म्यमसाधारणप्रभावं, सुरा देवाः सिद्धा विश्वामन्त्रांसहोऽऽद्यो योगिनो योगयज्ञसंपन्नाः, तैर्वन्द्य वन्दनीयं कृत्यं, वरेण्यशब्देनाभिधेयं वाच्यं वरेण्यशब्दाभिधेयं च, जिनरूपं ध्येयमित्यभिर्बोधयेत् ॥ ४ ॥

एवमाद्य साधनध्यानमभिधाय तत्फलमभिधत्सुगह-

परिणत एतस्मिन् सति, सद्धाने कीर्णकिल्बिषो जीवः ।

निर्वाणपदाऽऽसन्नः, शुक्लाऽऽभोगो विगतमोहः ॥ ५ ॥

(परिणत इत्यादि) परिणते सात्त्विके एतास्मिन् सति प्र-
कृत्यते, सद्धाने शोभनध्याने, कीर्णकिल्बिषः कीर्णपापो, जीव
आत्मा, निर्वाणपदस्याऽऽसन्नः प्रत्यासत्तिमान्, शुक्लाऽऽभोगः
शुक्लज्ञानोपयोगो, विगतमोहोऽऽभोगमोहनीयः ॥ ५ ॥

चरमावञ्चकयोगा-त्प्रातिभसंज्ञानतत्त्वमहृष्टिः ।

इदमपरं तत्त्वं तद्, यद्वशतस्त्वस्यतोऽप्यन्यत् ॥ ६ ॥

(चरमेत्यादि) चरमावञ्चकयोगात् फलावञ्चकयोगात् प्रागुक्तात् प्रातिज्ञा मतिस्त्वत्र भव प्रातिज्ञ, प्रातिभेव वा प्रातिज्ञ, तेन संज्ञाता तत्त्वमहृष्टिस्तत्त्वमहृष्टिर्न यस्य स प्रातिभसंज्ञा-
तत्त्वमहृष्टिः, परिणत एतस्मिन् जयतीत्यवनेयम् । इदमिदं प्र-
त्यक्षाकृतं सालम्बनध्यानद्वारा जिनरूपम्, अपरमयोगाग-
र्यात् परमावञ्चक्यत्वं, तस्य परमार्थरूपं, ध्येयं तद्वर्तनं । यद्वशतस्तु
यद्वशादेव, यत्सामर्थ्यादपरतत्त्वसामर्थ्यादित्यर्थः । यस्मिन् भ-
वत्यतोऽप्यपरतत्त्वाद्यत्परतत्त्वस्य मुक्तिरस्यम् । इदमुक्तं भवति-स-
र्वस्याऽपि ध्यानपरस्य योगिनोऽपरतत्त्ववशात्परं तत्त्वमाविर्ग-
यतीति ॥ ६ ॥

कस्मात्पुनः परं तत्त्वमेव भवत्यत इत्याह-

तस्मिन् दृष्टे दृष्टं, तदभूतं तत्परं मतं ब्रह्म ।

तद्योगादस्याऽपि, शेषा त्रैलोक्यसुन्दरता ॥ ७ ॥

(तास्मादित्यादि) तास्मत्परतत्त्वं सिरुस्वरूपं, दृष्टे समुपलब्धे,
दृष्टं सर्वमेव वस्तु भवति, जीवाऽऽद्यमूर्तवस्त्वसालम्बनस्य बा-
ह्यस्य सर्वविषयत्वात् । तदभूतं तदेव । सिरुस्वरूपं भूतं सत्यं स-
सारिजीवस्वरूपस्य ज्ञानाऽऽदिरणाऽऽदिकर्माऽऽदितस्य सदभू-
ततत्त्वविशेषात् । कर्ममलमलितस्य ह्यात्मनो न भूतं रूपमुपल-
भ्यते, तद्विकारैरुपहतमाणात्वात्, सिरुस्वरूपस्य तु निरुपद्रवत्वा-
त् भूतमेव स्वरूपं सर्वदा समालम्ब्यते, नेतरम्, तदेव परमात्म-
स्वरूपं, परं प्रकृष्टं मनमज्ञितं, ब्रह्म महत्, बृहत्तमं न तनाऽन्य-
दस्ति, तद्योगात् परतत्त्वविशेषात्, अस्याऽपि हि परतत्त्वविष-
यध्यानविशेषस्यानालम्बनयोगस्य, एषा लोके लोकान्तरं च
प्रसिद्धा, त्रैलोक्यसुन्दरता त्रैलोक्ये सर्वस्मिन्नपि जगति वि-
शेषवस्तुन्यः सुन्दरता शोभनता ॥ ७ ॥

कः पुनर्निरालम्बनयोगः कियन्तं कालं भवतीत्याह-

सामर्थ्ययोगतो या, तत्र दिदृक्षेत्यमङ्गशक्त्याढ्या ।

साऽनालम्बनयोगः, प्रोक्तस्तद्दर्शनं यावत् ॥ ८ ॥

सामर्थ्ययोगतः शास्त्रोक्तत्वात् कृपकश्रेणीद्वितीयाऽपूर्वकर-
णभाविनः सकाशान् । सामर्थ्ययोगस्वरूपं चेदम्-“ शास्त्रस-
न्दर्शितोपाय-स्तदतिक्रान्तगोचरः । शक्त्युत्कर्षाद्विशेषेण, सा-
मर्थ्याऽऽस्थोऽयमुत्तमः ॥ १ ॥ ” या तत्र परतत्त्वे दृष्टुमिच्छा दि-
दृक्षा, इत्येवस्वरूपोऽसङ्गा चाऽनौ शक्तिश्च निरभिध्वङ्गाऽनव-
रतप्रवृत्तिस्तथाऽऽख्या परिपूर्णा दिदृक्षा । सा परमाऽऽमविषय-
दर्शनच्छा, अनालम्बनयोगः प्रोक्तस्तद्दर्शाभिस्तस्य परतत्त्वस्य
दर्शनमुपलभ्यन्त्येव । परमात्मस्वरूपदर्शनं तु केवलज्ञानेन
अनालम्बनयोगो न जयति, तस्य तदालम्बनत्वात् ॥ ८ ॥

कथं पुनरनालम्बनोऽयमित्याह-

तत्राऽप्रतिष्ठितोऽयं, यतः प्रवृत्तश्च तत्त्वतस्तत्र ।

सर्वोत्तमानुजः खलु, तेनानालम्बनो गीतः ॥ ९ ॥

तत्र परतत्त्वेऽप्रतिष्ठिताऽलम्बनप्रतिष्ठ, अयमनालम्बनो, यतो य-
स्मात्प्रवृत्तश्च ध्यानरूपेण तत्त्वतो वस्तुतस्तत्र परतत्त्वं, सर्वोत्त-
मानुजः खलु सर्वोत्तमस्य योगस्यानुजः प्रागनन्तरवर्त्ती, तेन
कारणेनानालम्बनो, गीतः काथितः ॥ ९ ॥

किं पुनरनालम्बनाद्भवतीत्याह-

द्रागस्मात्तद्दर्शन-मिषुपातज्ञानमात्रतो ज्ञेयम् ।

एतच्च केवलं तन्-ज्ञानं यत्तत्परं ज्योतिः ॥ १० ॥

(द्रागित्यादि) द्राक् शोभनस्मात्प्रस्तुतादनालम्बनात्, तद्दर्श-
नं परतत्त्वदर्शनमिषोः पातस्तद्विषयं ज्ञानमुदाहरणं तन्मात्रादि-
पुपातज्ञानमात्रतो, ज्ञेयं दर्शनम् । एतच्च परतत्त्वदर्शनं, केवलं
सपूर्णे, तदिति तत्प्रसिद्धं ज्ञानं कवलज्ञानमित्यर्थः । यत्तत्त्वज्ञ-
ज्ञानं, परं प्रकृष्टं, ज्योतिः प्रकाशरूपम् । इषुपातोदाहरणं च, य-
था-केनचिद् धनुर्दरेण ब्रह्मार्थमिषं वायुं तत्त्वमिषादिनि प्र-
कल्पिते यावत्तत्त्ववाणस्य न विमोचनं तावत्तत्त्वगुणतामात्रेण
तद्विस्मवादिष्यत च समानोऽनालम्बनो यागो, यदा तु तस्य
वाणस्य विमोचनं लक्ष्यावमवादिष्यतमात्रादेव लक्ष्येयधकं
तदाऽऽलम्बनोत्तरकालभावात् तत्पातकल्पः सालम्बनः केवलज्ञा-
नप्रकाश इत्यनेयाः साधर्ममङ्गीकृत्य निदर्शिताः ॥ १० ॥

कीदृशं पुनस्तत्केवलज्ञानमित्याह-

आत्मस्थं त्रैलोक्य-प्रकाशकं निष्क्रियं परानन्दम् ।

तीताऽऽदिपरिच्छेदक-मलं ध्रुवं चेति समयज्ञाः ॥ ११ ॥

(आत्मस्थमित्यादि) आत्मनि तिष्ठतीत्यात्मस्थं जावस्थं
सत् त्रैलोक्यस्य त्रिलोकीव्यवस्थितस्य ज्ञेयस्य जीवाजी-
वन्वरूपस्य, प्रकाशकमवबोधकमात्मनः परेषां च पदार्थानां
स्वरूपज्ञापकं वा, निष्क्रियं गमनाऽऽदिक्रियारहितं, पर आ-
नन्दोऽस्मिन्निति परानन्दम् । पाठान्तरं वा-परैरानन्दमभिन्व-
नीयं तत्प्राप्त्यर्थिभिः श्रुयनीयं, रोचनीयमिति यावत् । तीताऽऽ-
दिपरिच्छेदकम् अतीतध्वजस्यायं तीतादृष्टे चेतने, सिद्ध-
विनिश्चयाऽऽदिग्रन्थेषु दर्शनात् । अताऽऽदिपरिच्छेदकं तादृशं ग-
तमतिक्रान्तम् अतीतवर्त्तमानानागतानां कालत्रयविषयाणां प-
दार्थानां परिच्छेदकं परिच्छेदकं तत्त्वमवयवम्, अत्र समयं, ध्रुवं च-
ति शाब्दतः चेति, समयज्ञा आगमज्ञा इत्यर्थाभिधानि । कथं पुनर-
तीताऽऽदिपरिच्छेदकत्वं केवलज्ञानस्य यावताऽतीतानागतप्रावि-
चार्यमाणयोर्वस्तुत्वमेव न घटां प्राप्नोति, विनष्टानुपपन्नत्वेनास-
त्त्वादसतश्च ज्ञानविषयत्वविरोधादिति । अत्रोच्यते-न वर्त्तमान-
कालविषयकपर्यायप्रतिबद्धस्वभाववस्तु, तस्य कृणमावृत्तत्वा-

त । वस्तुतस्तु सकलातीतानागतानाद्यन्तपर्यायराशिसमनुगै-
काऽऽकाररूपत्वात्, तच्च च वर्तमानपर्यायवत् स्वलक्षणजाविना-
मनीतानागतपर्यायाणामपि प्रमाणेनोपलब्धेर्वस्तुस्वरूपव्यथा
स्मृत्यादिकानि विषयव्यवहारानांऽऽदिपर्यायाणां न जयेत्, दृश्यते च
तस्मात्तेऽपि वस्तुमन्तः, नैवेना वस्तुन एवास्वाकाररूपस्यासम्भ-
वत्तास्मात्तेषां सद्रूपत्वात्तद्विषयज्ञाने परिच्छेदतृप्तेन सम्भवतो-
ति निरवद्यम् ॥ ११ ॥

एव केवलज्ञानस्वरूपमज्ञिधाय परतत्त्वयोजनायाऽऽह-

एतद्योगफलं तत्, परापरं दृश्यते परमेनेन ।

तत्तत्त्वं यद् दृष्ट्वा, निवर्तते दर्शनाऽऽकाङ्क्षा ॥ १२ ॥

(एतदित्यादि) एतद्वस्तुन केवलज्ञानं, तद्योगफलं परापरं
परयोगस्यापरयोगस्य च फलभूत, तान्यद् दृश्यते समुपलभ्यते
आकाङ्क्षपरमेनेन केवलज्ञानेन तत्तत्त्वं परमात्मस्वरूपं यद् दृष्ट्वा
यस्मिन्स्वरूपमुपलभ्य, निवर्तते व्यावर्तते, दर्शनाऽऽकाङ्क्षा द-
र्शनवाङ्मूला, सर्वव्यवस्तुनो दृष्टत्वात् ॥ १२ ॥

अधुना परतत्त्वमेव स्वरूपेण कारिकाचतुष्टयेन निरूपयन्निद-
माह-

तनुकरणाऽऽदिविरहितं, तच्चाचिन्त्यगुणसमुदयं सूक्ष्मम् ।

त्रैलोक्यमस्तकस्थं, निवृत्तजन्माऽऽदिमङ्गेशम् ॥ १३ ॥

(तनुकरणेत्यादि) तनुः शरीरं, करणं चिन्धा-अन्तःकरणं,
बहिष्करणं च । अन्तःकरणं मनो बहिष्करणं पञ्चेन्द्रियागया-
दिशब्दाद् योगाध्यवसायस्थानपरिग्रहस्तैर्विरहितं विद्युत्, तच्च
परतत्त्वमचिन्त्यो गुणसमुदयो ज्ञानाऽऽदिममुदयो यस्य तद-
चिन्त्यगुणसमुदयः, सूक्ष्मं सूक्ष्ममप्यज्ञावमदृश्यत्वात्केवलविरहेण
त्रैलोक्यस्य मस्तकं सर्वोपायवर्ती सिद्धक्रेत्रविभागाः, तस्मात्त-
द्वर्तमानं त्रैलोक्यमस्तकस्थं, निवृत्तजन्माऽऽदियः सकलेशा य-
स्मान्निवृत्तजन्माऽऽदिमङ्गेशम् ॥ १३ ॥

ज्योतिः परं परस्ता-त्तमसो यद् गीयते महामुनिभिः ।

आदित्यवर्णममलं, ब्रह्माऽऽद्यरक्षरं ब्रह्म ॥ १४ ॥

(ज्योतिरित्यादि) ज्योतिः प्रकाशमन्त्राव प्रधानं परस्ता-
त्तमसो छव्यमाधरुपाद्व्यकारान् यज्जीयते यन्मशाव्यते, म-
हामुनिर्मिज्ञानमपन्नं, आदित्यवर्णममलं निदर्शनमात्राङ्गाकर-
णेन भास्वरूपं, तदुतः परमार्थतत्त्वस्य पुरुषाऽऽत्मका परिणामो-
क्तिः, ब्रह्माऽऽद्यरिति विशदयद्, महामुनिर्तिरित्यनेनातिमवध्य-
ते । न कर्तव्यं यज्ज स्वभावात्कदाचित् प्रच्यवत इति कृत्वाऽङ्करं
परतत्त्वतया वक्ष्ये मइत् “ बृहत्वाद्देहकत्वाच्च, ब्रह्मति पारको-
र्तितम् ” इत्यभिधानात् । अथवाऽङ्करं ब्रह्म तत् परतत्त्वम् ॥ १४ ॥

नित्यं प्रकृतिवियुक्तं, लोकालोकावलोकनाऽऽभोगम् ॥

स्तिमिततरङ्गादधिसम-मवर्णमस्पर्शमगुरुलघु ॥ १५ ॥

(नित्यमित्यादि) नित्यं ध्रुवः, प्रकृतिवियुक्तं स्वतन्त्ररिज्ञाषया
सकलज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिमृत्तौत्तरभेदप्रकृतिवियुक्तं, परतत्त्व-
रिज्ञाषया सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिरित्यनया वि-
युक्तं, सांसारिकमयप्रकारैर्षां लोकालोकायाः समयप्रसिद्धा-
रचलाकन आजोग उपयोगोऽस्येति लोकालोकावलोकनाऽऽ-
भोगं स्तिमिततरङ्गादधिसम-मवर्णमस्पर्शमगुरुलघु-
दाधिकल्पं, न विद्यत वर्णं पञ्चविधं सितंऽऽदिरस्येत्यवर्णं, न
विद्यते स्पर्शोऽष्टप्रकारो मृदुकर्कशाऽऽदिरस्येत्यस्पर्शं, न विद्यते

गुरुलघुनी यस्मिन्तत्तथाऽगुरुलघुपरिणामोपेतममृत्तैर्छव्यत्वा-
दगुरुलघु परं तत्त्वम् ।

सर्वाऽऽबाधारहितं, परमाऽऽनन्दसुखसङ्गतमसङ्गम् ।

निःशेषकलातीतं, सदाशिवाऽऽद्यादिपदवाच्यम् ॥ १६ ॥

(सर्वेत्यादि) सर्वाऽऽबाधारहितं शारीरमानसाऽऽबाधावियुक्तं,
परम आनन्दा यस्मिन् सुखे तेन सङ्गतं युक्तमनेन परपरि-
क्षिप्तानिःसुखदुःखमोक्षवच्छेदमाह । न विद्यते सङ्गा यस्मि-
न्निवस्यसङ्गमसङ्गतायुक्तम् । तल्लक्षणं चेदम्-“ मयं च इयं च मने-
रविक्रया, सुखेऽपि दुःखेऽपि च निर्धिकारता । स्तुतौ च नि-
द्रासु च नुदयशीलता वदन्ति तां तत्त्वावदोऽह्यसङ्गताम् ॥ १॥ ”
निःशेषा याः कलास्तराज्योऽतीतं तथाभव्यत्वाऽऽद्यात्मस्यभावच-
तांशानिक्लान्तं भव्यत्वासिद्धत्वयोगमहर्षिर्जायकचारित्राऽऽ-
द्यातावात् । सदा शिवमस्येति सदाशिवं, न हि परतत्त्वमशिवं
कदाचिद्भवति । आदौ भवमाद्य प्रधानं सन्तत्या अनादिकाल-
माश्रित्याऽऽदिभावेनावस्थितं वा । आदिशब्दाभिरञ्जनाऽऽदि-
ग्रहः । सदाशिवाऽऽद्यादिभिः पदैर्वच्यमार्जघ्ये परं तत्त्वं सर्व-
त्राऽऽजिसवन्धनायम् ॥ १६ ॥ पां १५ विधं ।

परतत्त्ववावड-परतत्त्वव्यापृत-त्रि० । परकृत्याचिन्तनाक्षणिकेषु,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

परतत्त्व-परतत्त्व-त्रि० । परकृत्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

परतत्त्वपवित्र-परतत्त्वप्रवृत्त-त्रि० । गृहस्थप्रयोजनेषु करणका-
रणानुमानभिः प्रवृत्तं, त्रि० १ उ० । आश्र० ।

परतत्त्व-परतत्त्व-पुं० । परतत्त्व-तत्ति परतत्त्वकाः तपः कर्तु-
मसमर्थेषु आचार्याऽऽतीनां वैद्यावृत्त्यकारकेषु, त्रि० १ उ० ।

परतिथिय-परतीर्थिक-पुं० । कर्पिलकणनत्ताक्षपादगुगताऽऽ-
दिभतावलम्बिषु अन्ययूथिकेषु, त्रि० । मृ० । (मिश्रपक्षा
धर्मोद्यमसमाश्रयणन, अनयोस्तत्त्ववर्ती जवर्तानि 'मिस्म' शब्दा-
द्वयगत्यम्) (परतीर्थिकाणां सर्वा यज्जीयता ' भवण-
स्थिय ' शब्दे प्रथमभागे ४४५ पृष्ठाद्वारज्योक्ता)

एते जिया भो न मरणं, बाला पंडियमाणिगो ।

द्विचा शं पुव्वसंजोगं, मिया किच्चोवएसगा ॥ १ ॥

(एतं घातं) पञ्चमृतैकाऽऽत्मनज्जीवतच्छरीराऽऽदिवादिनः कृ-
तयादिनश्च गोशालकमतानुनागिश्च त्रैराशिकश्च जिता अ-
भिभूता रामदेवाऽऽदिजि, शब्दाऽऽदिविषयश्च, तथा प्रबलमहा-
मोहात्प्रज्ञानेन च । तौ इति विनेयाऽऽत्मन्यणम् । एव त्व गृ-
हाण-यथेते तीर्थिका असम्यगुपदेशप्रवृत्तत्वात् कस्यचिच्छरणं
जवितुमर्हन्ति, न कथाश्चत्वातुं समर्था इत्यर्थः । किमित्येव ?-
यत्स्ने बाला इव बालाः । यथा शिशवः सदसंज्ञिवैकैक-
व्यत्यक्तज्ञानकारिणो भाविणश्च, तथेतेऽपि स्वयमज्ञाः सन्तः
परानपि मोहयन्ति । एवभूता अपि च सन्तः पापकृतमानिन
इति । काचित्पाठः-“ जत्थ बालोऽवसीयइ ति । ” यत्राऽज्ञानं
बालोऽज्ञो ज्ञानः सञ्जवसीदति तत्र ते व्यवस्थिताः, यत्स्ने न
कस्यचित्प्राणयेति । यच्च तैर्यिरूपमाचरितं तदुत्तरादेन दर्श-
यति-हित्वा त्यक्त्या, जमिति वाक्यादङ्कारं, पूर्वसंयोगो धन-
धान्यस्वजनाऽऽदिभः संयोगस्तं त्यक्त्वा किल वयं निःसङ्गाः

प्रव्रजिता इत्युत्थाय पुनः सिता बद्धाः परिग्रहेच्छाऽऽरम्भेष्वा-
स्ताः, ते गृहस्थास्तेषां कृत्यं करणीयं पचनपाचनकारकनपेपणा-
ऽऽदिको भूतोपमर्देकारी व्यापारः, तस्योपदेशः, तं गच्छन्तीति
कृत्योपदेशगाः, कृत्योपदेशका वा । यदि वा- (सिया छति) आ-
र्येष्वाद्बहुवचनेन व्याख्यायते-स्युर्भवेयुः, कृत्यं कर्तव्यं साव-
द्यानुष्ठानं, तत्प्रधानाः कृत्या गृहस्थाः, तेषामुपदेशः, संरम्भसमार-
म्भाऽऽरम्भरूपः स विद्यत येषां ते कृत्योपदेशिकाः प्रव्रजिता
अपि सन्तः कर्तव्येगृहस्थेभ्यो न जिह्यन्ते गृहस्था इव तेऽपि
सर्वावस्थाः पञ्चसूनाद्यापारोपेता इत्यर्थः ॥ १ ॥

एवं नूतेषु च तीर्थिकेषु सत्सु भिक्षुणा

यत्कर्तव्यं तद्वर्शयितुमाह-

तं च भिक्षू परित्राय, वियं तेमु ण मुच्छण् ।

अणुकमे अप्पलीणे, मज्जेण मुणि जावण् ॥ २ ॥

(तं च भिक्षू इत्यादि) तं पञ्चगिरिकर्माक्रमसदुपदेशदत्ता
भिरत परित्राय सम्यगवगम्य-यथैतं मिथ्यात्वोपहतान्तराऽऽ-
रम्भानः सविशेषशून्या नाऽऽरम्भे हितायास्तं नान्यस्मा इत्येव
पर्यालोच्य, ज्ञावाभक्तः सयतो विद्वान् विहितवेद्यस्तेषु न मू-
च्छयेत् न गार्ह्यं विदध्यात्, न तैः सह सपर्कमपि कुर्यादि-
त्यर्थः । किं पुनः कर्तव्यमात्रं पश्चाच्छेदं दर्शयति-अनुकृष-
यानित्यष्टमदस्थानानामन्यतमेनाऽप्युत्सुकमकुर्वन् । तथा-अप्र-
लानोऽसबद्धस्तीर्थिकेषु गृहस्थेषु पार्थिवस्थाऽऽदिषु वा मरुले-
यमकुर्वन् मध्यतः रागद्वेषादन्तर्गतं संचरन् मुनिजगत्त्रय-
वेदा, यापयेदात्मानं वर्तयेत् । इदमुक्तं भवति-तीर्थिकाऽऽदि-
त्रिः सह सत्यपि कथञ्चित्संबन्धे त्यक्त्वाद्द्वारेण तथाभाव-
नस्तेष्वप्रलीयमानेनारक्तोच्छेदे तेषु निन्द्यात्मनश्च प्रशसां
परिहरता मुनिनाऽऽस्मा यापयितव्यं छति ॥ २ ॥ सूत्र० १ श्रु० १
अ० ४ उ० । (अ-यतीर्थिकाः सारग्भाः, तस्मात्त्राणाय न
स्फुर्गिति ' आरम्भ ' शब्दे द्वितीयभागे ३७० पृष्ठे गतम्)

परत्त-परत्व-त० । इदमस्मात्परमिति प्रत्ययहता नैयायिकम-
मतगुणभेदः, समत० । इदं परम, इदमपरमिति यतोऽभिधान-
प्रत्ययो भवतस्तद् यथाक्रम परत्वमपरत्व च सिद्धम् । प्रयो-
गश्चात्र-योऽयं परमपरमिति च प्रत्ययः स घटाऽऽद्वयतिरिक्ता-
र्थान्निरविवक्षितः, तत्प्रत्ययविवक्षणात्, सुखाऽऽदिप्रत्ययव-
त् । तथा हि-एकस्यां दिशि स्थितयोः पिरुगयोः परमपरमिति
च प्रत्ययोत्पत्तेर्न तावदयं युक्तयोः परमपरमिति च प्रत्ययो देश-
नियन्धनो, नाप्ययं काव्रनियन्धनः, तदांशेषेऽपि प्रत्ययविशेषा-
त् । न चाप्यदस्य नियन्धनमभिधानं शक्यं, तस्माद्यन्निबन्धनो-
ऽयं प्रत्ययस्तत्परत्वमपरत्व चाभ्युपगन्तव्यम् । एतच्च द्वितयमपि
दिगुक्तं, कालकृतं च । दिगुक्तस्य तावदियमुत्पत्तिः-एकस्यां
दिश्यवस्थितयोः पिरुगयोरकस्य छन्दः, सानिकृष्टमवधि कृत्वेत-
स्माद्विप्रकृष्टाभ्यमिति परत्वाऽऽधारं बुद्धिरुत्पद्यते, ततस्तत्तमपेक्ष्य
परेण दिक्प्रदेशेन योगादपरत्वमुत्पद्यते, विप्रकृष्टं चावधि कृत्वे-
तस्मात्सन्निवृष्टेऽभ्यमित्यपरत्वाऽऽधारं बुद्धिरुत्पद्यते, तामप-
रत्वापरेण दिक्प्रदेशेन योगादपरत्वस्यात्पत्तिः । कालकृतयो-
स्तयमुत्पत्तिक्रमः । तथाहि-वर्तमानकालयोरनियतदिग्देशसं-
युक्तयोर्युवस्थचिरयोर्मध्ये यस्य बलीपलितरुद्धश्मश्रुनाऽऽदि-
माऽनुमितमादित्यादयानां ज्ञेयम् । तत्रैकस्य छन्दुर्वा, तमव-
धि कृत्वा प्यविरे विप्रकृष्टबुद्धिरुत्पद्यते, तामपेक्ष्य परेण काल-

प्रदेशेन योगादपरत्वमुत्पत्तिः । स्थविरं चावधि कृत्वा यस्या-
ऽऽरुद्धश्मश्रुनाऽदिनाऽनुमितमादित्यादयस्तमयानामरुपत्वम् ।
तत्र यूनं सन्निकृष्टबुद्धिरुत्पद्यते, तमपेक्ष्य परेण कालप्रदेशेन यो-
गादपरत्वमुत्पत्तिरिति । अत्र परत्वापरत्वस्याधनमनैकान्तिकं,
साध्यविपक्षेऽपि हेतवृत्तेः । तथाहि-यथा क्रमेणोत्पादाश्चाद्याः
ऽऽदिषु काव्रोपाधिक्रमेण च व्यवस्थानाद्, दिगुपाधिश्च परं
नालमपरं चेति प्रत्ययोत्पत्तिरन्वयाप परत्वापरत्वलक्षणं, गुणा-
नां निर्गुणत्वात् तथा पटाऽऽदिष्वपि भावित्यतीति । यद्यर्थान्तर-
निमित्तत्वमात्रं परेणह साध्यतुमिष्टं, तथा कथं ननैकान्तिकता
हेतोः । अथ नित्यनिरुद्धपदार्थानुगुणविशेषनियन्धनं प्रकृत-
प्रत्ययस्य, तथा छन्दान्नाभावोऽनुमानस्यापि च प्रतिक्रियाः । तथा-
हि-यः परापरादिप्रत्ययः स परपराकादपनगुणरहितार्थमात्रकृत-
क्रमात्पादनियन्धनः, परापरप्रत्ययत्वात् रूपादिषु परापरप्रत्यय-
वत्ता, परापरप्रत्ययश्चायं घटादिर्ध्वानि स्वभावहेतुः । न च नीला-
दिकृष्येकार्थसमवायादुपचरितोऽयं परत्वाऽऽदिप्रत्यय इत्यनैका-
न्तिकता भवत्प्रयुक्तस्याऽपि हेतोः, पारम्पर्येण । न च नीलाऽऽदि-
ष्वपि परत्वाऽऽदेर्निमित्ताभावोपगमात् साध्यविकलता दृष्टान्त-
स्येति वक्तव्यम्, अस्खलदृष्टान्तत्वेनास्योपचरितत्वाभावात्,
स्वाश्रयेऽपि च तयोक्तपक्षव्यभावान् न ह्येतान् प्रत्ययो युक्तं इति
कुतो रूपाऽऽदिषु तन्निबन्धनो जावियति, सुखाऽऽदिषु वा पूर्वो-
त्तरकालभाविषु तन्निबन्धनोऽयं भवेत्, तत्रैकार्थसमवायाऽऽदि-
स्तान्नबन्धनस्याभावात् । किं च-दिक्कालयोः पूर्वमेव प्रतिपक्ष-
त्वात् तदनुक्तयोः परत्वापरत्वयोरजाय इति कुतस्तस्मात्प्रसक्तत्वा-
ऽऽशङ्का, यता हेतोरनैकान्तिकता स्यात् । न च परमाश्रया दि-
क्कालयोः प्रदेशाः सन्ति, यतस्तत्संयोगादपेक्षाबुद्धिसहितादुप-
त्तिस्तयोर्भवेत्, दिक्कालयोरैकाऽऽत्मकत्वेन निरवयवत्वात् । न
चाऽयं क्रयानिवन्ध उपचरितोऽवयवभेदा युक्तः, यथाकार्थक्र-
यावस्तुत्वभावप्रतिषेद्धत्वादुपचारस्य चापारमार्थिकत्वात्, तत्
कुतोऽनैकान्तिकता प्रकृतहेतोः । समत० ३ का० १ ।

परतीर-परतीर-त० । पारं, पाद० ना० २२६ गाथा ।

परत्थ-परत्र-अ० १० । जन्मान्तरे इत्यर्थे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
विश० । उक्त० । सूत्र० ।

परार्थ-पु० । परो मोक्षस्तदर्थः । आ० चू० १ अ० । मो-
क्षार्थं, विशे० ।

परत्थकरण-परार्थकरण-त० । परम्यार्थ उपकारस्तत्करणम् ।
परोपकारकरणं, पा० ।

परार्थकरणमाह-

विहितानुष्ठानपरं स्य तत्त्वतो योगशुद्धिमचिवस्य ।

भित्ताऽऽनाऽऽदि सर्वं, परार्थकरणं, यतेर्ज्ञेयम् ॥ ५ ॥

(विहितेत्यादि) विहितानुष्ठानपरस्य शास्त्रविहितोऽमेवम-
परस्य, तत्त्वतः परमार्थेन, योगशुद्धिसाच्चिवस्य मनोवाक्यविशु-
द्धिसहितस्य, त्रिकाऽऽनाऽऽदि भित्ताऽऽनवस्त्रपात्रपणाऽऽदि,
सर्वमनुष्ठानं, परार्थकरणं परांपकारकरणं, यतः साधार्थेयं ज्ञा-
तव्यम् भवत्याहारवस्त्रपात्राऽऽदि यातना गृह्यमाणस्य दातृणां
पुण्यवन्निमित्तत्वात्तस्य च साधुहेतुकत्वाद्दित ॥ ५ ॥ पा०
१३ विव० । ध० ।

परत्यका-परार्थता-स्त्री० । परप्रत्ययकत्वे, विशे० ।

परत्थकामोपभोगि (ण)-परत्थकामोपभोगिन्-त्रि० । विर-
क्त्याऽस्वार्थं कामभोगेषु प्रवृत्तिमति, ध० २० ।

सम्प्रति परार्थकामोपभोगाति षोडश भेदमाभिहितुगह-

संसारविरत्तमणो, भोगुवभोगो न तिसिहेउ ति ।

नाउं पराणुगेहा, पवत्तण कामभोगेसु ॥ ७५ ॥

संसारोऽनेकदुःखाऽऽश्रयोऽयम् यतः-

“ दुःखं स्त्रीकुक्षिमध्ये प्रथममिह भवे गर्जनामे नगराणां,

बालत्वं चापि दुःखं मत्तबुलिततनु स्त्रीपथपातमिश्रम् ।

नारुण्यं चापि दुःखं भवति विरहजं घृष्टतावोऽप्यसारः,

संसारं दे मनुष्या ! वदत यादं सुखं स्वल्पमप्यास्ति किञ्चित् ॥ १ ॥

इति । तस्माद्भिरक्तमनाः । अमी जोगाः-“ सङ्भुज्जइ ति भोगो,

सो पुण आहारपुष्पमाईओ । उवजोगा य पुणो पुण, उवजुज्जइ

भक्षणविलयाइ ॥ १ ॥ ” इत्येवमागमप्रतीतास्ते न तृप्तहेतवो

भवन्ति प्राणिनामिति क्त्वाऽवधार्य परानुरोधादन्यजनदा-

क्रिययाऽऽदिता प्रवर्तन् कामेषु शब्दरूपेषु जोगेषु गन्धरसस्प-

शेषु भावभावकः, पृथिवीत्त-द्रव्य-रूपवत् । ध० २० २ अधि० ६

लक्ष् । (तत्कथा ' पुद्गलीचंद्र ' शब्दे वक्ष्यते)

परत्थकारि (ण)-परार्थकारिन्-त्रि० । परोपकारकरणैकशी-
ले, षो० १३ विव० ।

परत्थशियय-परार्थनियत-त्रि० । परोपकारनियतवृत्तौ, षो०
१४ विव० ।

परदत्तभोइ (ण)-परदत्तभोजिन-पुं० । पैरुगृहस्थैर्गार्मार्थं
निर्वर्त्तितमाहारजातं तैर्दत्तं भाक्तुं शीलमस्य परदत्तभोजी ।
सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । स्वतः पचनपाचनाऽऽदिक्रियारहितत्वा-
त् गृहस्थैः स्वार्थं निष्पाद्य दत्तस्याऽऽहारस्य भोजिनि, सूत्र०
२ श्रु० १ अ० । आचा० ।

परद्व-परद्वय-न० । परकीयद्वये, प्रश्न० १ आश्र० चारासूत्र० ।

परद्वहर-परद्वयहर-पुं० । परस्वामिकद्वयहारके चौरं, प्र-
श्न० ३ आश्र० डार ।

परदार-परदार-पुं० । “ परदारस्त य । ” (१४ गाथा) परे आत्म-
व्यतिरिक्ताः पुरुषास्तथा मनुष्यजात्यपेक्षया देवास्तिर्यञ्चश्च,
तेषां दाराः परिणीतसमूहीतमेदानि कलत्राणि देव्यः तिर-
ह्यश्चेति परदाराः । परकलत्रेषु, यद्यपि अपरिमृहीतदेव्यास्त-
िरह्यश्च काश्चित्सङ्ग्रहीतुः परिणेतुश्चाभावाद् वैश्याकल्पा
प्रवर्त्तन्ति, तथाऽपि प्रायः परजातीयजाग्यत्वात्परदारा एव ताः ।
पञ्चा० १ विव० । आतु० ।

परदारगमण-परदारगमन-न० । आत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स
परः, तस्य दाराः कलत्रम् परदारास्तत्र गमनम् । परकलत्राऽऽ-
सेवायाम्, आच० ।

परदारगमणं समणोवासश्चो पञ्चखादं, सदारमंतोमं वा
पडिवज्जइ । मे अ परदारगमणे दुविहे पञ्चते । तं जहा-ओ-
रालिअपरदारगमणे, वेउव्विअपरदारगमणे अ ।

आत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स परः, तस्य दाराः-कलत्र पर-
दाराः, तत्र गमनं परदारगमनं, गमनमासेधनारूपतया दृष्ट-

व्यम् । स धमणोपासकः, प्रत्याख्यातीति पूर्ववत् । स्वकीया
दाराः स्वकलत्रमित्यर्थः । तेषु वा सतोषः स्वदारसनाबन्धनं
वा प्रतिपद्यते । इयमत्र भावना-परदारगमनप्रत्याख्याता या-
स्वैव परदारशब्दः प्रवर्तते ताभ्य एव निवर्त्तते, स्वदार-
सन्तुष्टस्वेकानेकस्वदारव्यतिरिक्ताभ्यः सर्वाभ्य एवेति । ‘ से ’
शब्दः पूर्ववत्, तच्च परदारगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथेति
पूर्ववत्, औदारिकपरदारगमनं रुयादिगमनं, वैक्रियपर-
दारगमनं देवाङ्गनागमनम् । “ तत्थ चउत्थं अणुव्वण साम-
घेण अनियत्तस्स दोसा मातरमपि गच्छेज्जा । उदाहरणं-
गिरिणगरं तिन्नि वयंसियाओ, ताओ उज्जेनं गयाओ, चो-
गंहि गहिताओ, नेतुं पारसकुले विक्रियाओ, ताण पुत्ता
उहरणा घरेसु उज्झयगा, ते वि भित्ता जाया, माउसि-
णंहण वाणिज्जेण गया पारसकुलं, ताओ य गणियाओ स-
हदेसियाओ ति भाडि देति, ते वि संपत्तीए सया-
हि गया, एणो सायगो ताहि अप्पणियाहि मातमा-
नियाहि समं बुच्छा । सद्धो नेच्छुति, माहला अणिच्छंतं
नाउं तुगिहका अन्थइ । सद्धो भणइ कओ तुब्भे आणीया ?
ताण सिद्धं । तेण भाणियं-अण्ठे चैव ते तुब्भ पुत्ता, इय-
रोसि सिद्धं, माइया पव्वड्या । एते अणिचिन्ताणं दोसा ।
विइयं धूयाए वि समं वसेज्जा । जहा गुव्विणीए भज्जाए
संदिसावनं पेसिओ, जहा ते धूया जाया, सो जाव
ववहरइ ताव जोव्वणं पुत्ता, अन्ननगरे दिन्ना, सो न याणइ
जहा दिन्न ति, सो पडिणंतो तम्मि नगरे मा भंडं विणिग्गिस्स-
हिति ति वरिस्सरत्तं डिओ । तस्स तीए धूयाए समं घडियं,
तह वि न याणइ, वत्तं वासारत्तं गतो मनगरं, धूयागमणं
वदट्ठण विलियाणि य । ताए अप्पा मारिओ । इयरो वि
पव्वइओ । ततियं गोटीए समं चेडो अन्थइ, तस्स माता
हिडइ । सुण्हा से नियगपण्णा साहइ-पती, से न
पत्तियइ । सा तस्स माता देवकुले डिणहिं धुत्तेहिं गच्छं-
ती दिट्ठा तेहिं परिभुत्ता, माया पुत्तारणं पोत्तारिणं परिचत्ति-
याणि । तीए भण्ड महिलाए-कस्स एयं उवरिस्स पोत्तं गहि-
यं ? हा पाव ! किं ते कयं ? सो नट्ठा पव्वइओ । चउत्थं-ज-
मल्लणि गणियाए उज्झयाणि, पत्तेयं मित्तेहिं गहियाणि
घट्टंति, तस्मिं पुव्वमंथुइओ संजोगो कओ । अन्नया सो
दारगो ताए गणियाए पुव्वमायाए सह लग्गो, सा गणि-
या धम्मं सोउं पव्वड्या, ओहिनाणं समुपपन्नं, गणिया घरं
गया, तेण गणियाए पुत्ता जाओ. अज्जा गहाय परिवदइ
कट्ठं पुत्तोऽसि मे भतिज्जोऽसि मे दारगदेवरो सि मे भा-
यरो सि मे, जो तुब्भ पिया सो मज्झ पिया, पती य सगु-
रो य भाओ य मे, जा तुब्भ माया सा मे माया भाउज्जा-
इया सा वत्तिणी सासू य । एवं नाऊण दोसे घज्जेयव्वं ।
एए इह लोमं दोसा । परलेगे पुण नपुंसगत्तविरुक्त्तपियवि-
ण्णओगाऽऽदिद्या दोसा हवन्ति, नियत्तस्स इहलोए परलोए य
गुणा, इहलोए कच्छे कुलपुत्तगाणि सद्धाणि, आनंदपुणं एणो
य धिज्जाइओ दरिदो, सो सूलंमरे उव्वामेण घरं मग्गइ ।
को वरो ? चाउव्वेज्ज, भत्तस्स मोल्लं देहि, जा पुब्भं करंमि । तेण
वाणमंतरेण भाणितं-कच्छे सावगाणि कुलपुत्ताणि भज्जप्पइ-
याणि, एताणं भत्तं करेहि, ते से महप्फलं हांइइ, दोसि घारे
भणिओ, गओ कच्छं, दिन्नं दाणं साययाणं भत्तं दक्खिणं च,
भणइ-साहइ किं तुब्भं तवन्वरणं, जेण तुब्भे देयस्स पुज्जाणि ?

तेहि भणियं-अम्हे बालभावे पंगंतरं मेहुणं पञ्चकलायं, अन्धया
अम्हाणं कह वि मंजोगो जाओ, तं च विधरीयं समावडियं,
यद्विषयं पगस्स बंधनं पोसहो तद्विषयं वीयस्स पाण्णगं,
एवं अम्हे जरं गयाणि नेय कुमारगाणि नेय । धिञ्जाह-
ओ संबुद्धो । एए इहलाए गुणा, परलाए पहाणपुरिससं,
देवसे पहाणाओ अच्छुगओ, मणुयसे पहाणाओ माणु-
मीओ, चित्ता य पंचलक्खणा भोगा य पियसंपाओगा य,
आगण्णमिद्विगमणं नेति । ” इदं चातिचारग्रहितमनुपा-
सनीयम् ॥ ३ ॥

तथा आऽऽह-

सदारमंतोसस्स समणोवासणं इमे पंच अइयाग जाणि-
यव्वा, ण समायरियव्वा । तं जहा-इत्तरियपरिग्गहिया-
गमणे १, अपरिग्गहियागमणं २, अणंगकीडा ३, पग्गीवा-
हकरणे ४, कामभोगतिव्वाभिलासे ५ ॥ ४ ॥

स्वदारमंतोपम्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञानव्याः,
न समाचरितव्याः । तद्यथा-इत्तरपरिगृहीतागमनं १, अपरि-
गृहीतागमनं २, अनङ्गकीडा ३, पग्गीवाहकरणम् ४, काम-
भोगतीव्राभिलापः । आब० ६ अ० । पञ्चा० ४ विव० । आ०
चू० । ध० । (अपरिगृहीतागमनम् ‘ अपरिग्गहियाग-
मण ’ शब्दे प्रथमभागे ६०० पृष्ठे गतम्) इत्तरपरि-
गृहीतागमनम् ‘ इत्तरपरिग्गहियागमण ’ शब्दे द्विती-
यभागे ४८४ पृष्ठे व्याख्यातम्) (अनङ्गकीडावर्जनम्
‘ अणंगकिडा ’ शब्दे प्रथमभागे २४६ पृष्ठे दर्शितम्) (पर-
विवाहकरणस्वरूपं, तद्वर्जनं च ‘ पग्गीवाहकरण ’ शब्दाद्व-
गन्तव्यम्) (“ कामभोगतिव्वाभिलास ” शब्दे तृतीयभागे
४४३ पृष्ठे तत्पदव्याख्यानं गतम्)

मैथुनदोषमुक्त्वाऽऽह-

तारिमो विगिवित्तंमो, परदारस्स जइ करे ।
मावगधम्मं च पालेइ, गइ पावेइ मज्झिमं ॥
भयवं ! सदारमंतोमे, जइ भवे मज्झिमं गइ ।
ता सरीरे वि होमंतो, कीस मुद्धि ण पावइ ? ॥
सदारं परदारं वा, इत्थी पुरिमो व गोयमा ! ।
रमंतो बंधण पावं, णो ण भवइ अबंधणे ॥
सावगधम्मं जहूत्तं जो, पाले परदारं चण ।
जावजीवं तिविहेणं, तमणुभावेण मा गइ ॥
णवरं नियमविहणस्स, परदारगमणस्स उ ।
अणियत्तस्स भवे बंध, णिवित्तीए महाफलं ॥
घेत्ता णं पि निवित्तिं, जो मणमा वि विराहण ।
सो मओ दुग्गइ गच्छे, मेघमाला जहऽज्जिया ॥
मेघमालऽज्जिया नाहं, जाणिमो भुवणबंधव ! ।
मणमा वि अणुनिवित्तिं जा, खंडितुं दुग्गइ गया ॥
वासुपुजस्स तित्थम्मि, भोलाकालगच्छे वि ।
मेघमालऽज्जिया आसी, गोयमा ! मणदुब्बला ॥
सा नियमा सपक्खं, दातुं तिक्खा य निगया ।

अन्नओ णत्थि नीमारं, मंदिरोवरि संठिया ॥
आसन्नमंदिरं अन्नं, लंघित्ता गंतुमिच्छुगा ।
मणसा पि तहेव जा-ता व पज्जलिया दुवे ॥
नियमभंगनियं सुहमं, तीए तत्थ ण निंदियं ।
तन्नियमभंगदोसेणं, दुब्बेत्ता पढमियं गया ॥
एयं नायं सुहुमं पि, नियमं मा विराहिह ।
जं छिज्जा अक्खयं सोक्खं, अणंतं च अणोवमं ॥
तवसंजमे वण्णं च, नियमा दंडमागया ।
तमेव खंडमाणस्स, ण वण्णोवसंजमे ॥
आजम्मेणं तु जं पाव, बंधिज्जा मिच्छुबंधगा ।
वयभंगं काउमाणस्स, तं चेवऽट्टगुणं मुणे ॥
सयमहस्सं मलद्वीए, जोवमामित्तु निकखमे ।
वयनियमखंडंतो, जं सो तं पुन्नमज्जिणे ॥
पवित्ती य नियत्ती य, गार्त्थीमंजमे तवे ।
जमणुट्टिया तयं लाभं, जाव दिक्खा ण गिरिहया ॥
ताव साट्ठणिवग्गेणं, विन्नायव्वमिह गोयमा ! ।
जेमिं मोत्तुण ऊमामं, नीमासं नाणुजाणियं ॥
तमवि जयणाए ण मव्वहा-
अजयणाए ऊमसंतस्स, कओ धम्मो कओ तयो ॥
भयवं ! जावइयं दिट्ठं, तावइयं कह णु पालिया ।
जं भवे अविइयपरमत्थे, किञ्चाकिञ्चमयाणगे ॥
एगंतेणं हियं वयसं, गोयमा ! दिस्संति केवली ।
णो बलवोडीइ कारेंति, हत्थे वेत्तुण जंतुणो ॥
तित्थयरभासिए वयणे, जं तह त्ति अणुवालिया ।
सेंदा देवगणा तस्स, पाण्हि य णमंति हरिमिया ॥
जे अविइयपरमत्थे, किञ्चाकिञ्चमजाणंगं ।
अंधो अंधीए तेसि समं, जलथलंगददिकुरं (?) ॥
गीयत्थो य विद्वागे, वीओ गीयत्थमीसओ ।
समणुच्चाओ मुसाहूणं, नत्थि तइयं ठियप्पणं ॥
गीयत्थे जं मुसंविगे, अणालमी दढव्वए ।
अवलियचारित्ते मययं, गगदोमविज्जिण ॥
निट्ठविय अट्ठमयद्वागे, समयकमाए जिडंदिण ।
विहरिज्जा तेमि मज्झिं तु, तं छउमत्थे वि केवली ॥
गुहमस्स पुढविजीवस्स, जत्थेगस्स किलामणा ।
अप्पारंभं तयं वित्ति, गोयमा ! सव्वकेवली ॥
गुहमस्स पुढविजीवस्स, वावत्ती जत्थ संभवं ।
महारंभं तयं वित्ति, गोयमा ! सव्वकेवली ॥
पुढविकाइयं एकं, दरमले तस्स गोयमा ! ।
आमाय कम्मबंधे, दुहुव्विमोक्खे ममुल्लिण ॥
एवं च आउ तेऊ, वाऊ तह वण्णम्मई ।

तसकायं मेहुणे तह य, विकणं चिणइ पावणं ॥
तम्हा मेहुणसंकपं, पुढवादीण विराहणं ।
जावजीवं दुरंतफलं, तिविहं तिविहेण वजिण ॥
ता जे अविदियपरमत्थे, गोयमा ! णो णं मुणे ।
तम्हा ते विवज्जेजा, दोगईपंधदायगे ॥ महा० ६ अ० ।
(गीतार्थवचनमेव कर्तव्यं मान्यत्किमपीति ' गीयन्थ ' शब्दे
तृतीयभागे ६०२ पृष्ठे गतम्)

परदारवेरमण-परदारविरमण-न० । परदारगमनविरतौ, चतु-
र्थेऽणुवन्ते, ध० २ अधि० ।

परदूमण-परदूपण-न० । परस्थानपराधिनोऽप्यात्मकृतदो-
षचटापने, आतु० ।

परदूमणज्झाण-परदूपणध्यान-न० । परस्थानपराधिनोऽप्या-
त्मकृतदोषचटापने परदूपणम् । अङ्गञ्चपि प्रति ज्योतिर्यशा
अनेन हता इति स्वदोषं चटापयतां रुद्रकस्येव दुर्ध्याने, आतु० ।
परदेसियत्त-परदेशिकत्वं-न० । परेषां मार्गोपदेशकत्वं, वृ० ।

अथ परदेशकत्वद्वारमाह-

आयपरममुत्तारो, आणा वच्छल्ल दीवणा भत्ती ।

होति परदेसियत्ते, अव्वोच्छित्ती य तिन्यस्स ॥३७१॥

परितः सन् परेषां देशकत्वं मार्गदेशकत्वं करोति, तस्मिन्
आत्मनः परस्य च समुत्तारो भवति । तथाहि-स साधुरनधी-
तसाधूनध्यापयन्नात्मनो ज्ञानाऽऽचरणीयं कर्मोपहन्ति, ते च
साधवो ज्ञातोपदेशेना चिरादेवापारमंसागमहोदधेरुत्तरन्ति ।
एवं च कुर्वता तीर्थकृतमाज्ञा, अथात्मनः साधूनां च वात्स-
ल्यं, तथा दीपना प्रभावना, भक्तिश्च परमेश्वरप्रवचनस्य,
एतानि कृतानि भवन्ति, तीर्थस्य चाव्यर्थाच्छुत्तिराम्भविता
भवति, एतं गुणाः परदेशकृते भवन्तीति । गतं परदेशिक-
त्वद्वारम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । (परदेशिकत्वद्वारे वर्णिताः-
आत्मसमुत्तारः, परसमुत्तारः, तीर्थकृतमाज्ञा, तस्याऽऽज्ञा-
या भेदाः ' आणा ' शब्दे द्वितीयभागे ११५ पृष्ठादारभ्य वि-
स्तरतो दर्शिताः) । (तथा वात्सल्यस्वरूपं ' वच्छल्ल ' शब्दे
वर्ण्यते) तथा-दीपना प्रभावना (सा च ' प्रभावणा ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे ४३८ पृष्ठे गता) तथा-(भक्तिः ' भत्ति ' शब्दाद्व-
गन्तव्या) (तथा-अव्ययच्छुत्तिश्च ' अव्वोच्छित्ति ' शब्दे
प्रथमभागे ८१८ पृष्ठे गता)

परदोम-परदोष-पुं० । परस्य दूषणे, प्रश्न० ३ संब० द्वार ।

परदूष-पुं० । पराऽपीतौ, प्रश्न० ३ संब० द्वार ।

परदोषपगासय-परदोषप्रकाशक-त्रि० । अन्यदोषप्रकटका-
रकं, तं० ।

परदोषवत्तिय-परदोषप्रत्ययिक-न० । परदोषान् दृष्ट्वाऽऽ-
त्मसमुत्कर्षनिबन्धनं मानप्रत्ययिकाऽपरनामके नवमं क्रिया-
स्थाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

परदू-त्रि० । पीडिते, पाह० ना० १६० गाथा । पनिते,
भीरौ च । दे० ना० ६ वर्ग ७० गाथा ।

परधण-परधन-न० । परद्रव्ये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

" परधणमि मेही " परधने गृद्धिः । सममं गौणादस्ताऽऽ-
दानम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

परधणपरिविजण-परधनपरिवर्जन-न० । परं आत्मव्यतिरि-
क्तजनास्तेषां धनं वित्तं परधनम्, तस्य परि समन्ताद् वर्जनं
परिविहरणं परधनपरिवर्जनम् । परादस्ताऽऽदानविरतौ, दर्श०
२ तत्त्व ।

परपइडिअ-परप्रतिष्ठित-त्रि० । क्रोधभेदे, स्था० २ ठा० २ उ० ।
(' कोह ' शब्दे तृतीयभागे ६८३ पृष्ठे व्याख्या)

परपओग-परप्रयोग-पुं० । स्वव्यतिरिक्तजनव्यापारं, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार ।

परपओगोदीरणा-परप्रयोगोदीरणा-स्त्री० । स्वव्यतिरिक्तज-
नव्यापारदुःखान्पादनायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

परपंडिय-परपरिणत-पुं० । परः प्रकृष्टः परिणतः परपरिणतः ।
बहुशास्त्रज्ञं, परो वा मित्राऽऽदिः परिणतो यस्य स तथा । प-
रिणतमित्रं, स निपुणसंसर्गाभिपुणो भवति वैद्यकृष्णकवदि-
ति नैपुणिकत्वं तस्य । स्था० ६ ठा० ।

परपक्ख-परपक्ष-पुं० । वैधर्मिकलोके, ध० २ अधि० । मिथ्याह-
ष्टौ, नि० चू० १ उ० । चरकपरिमाजकाऽऽदिषु, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

परपक्खिय-परपाक्षिक-पुं० । वैधर्मिकपक्षसमाश्रितं, द्वी० । महा-
पाध्यायश्रीविमलपिंगणिकृतप्रश्नः-परपाक्षिकसंपादितस्तो-
त्राऽऽदिकं मातङ्गनुरुष्कसंपादितरसवर्तावदनादयमेव, क-
श्चिद्विशेषो वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम् परपाक्षिकसंपादितस्तो-
त्राऽऽदीनां मातङ्गनुरुष्काऽऽदिसंपादितरसवन्त्युपमानं सतां
वक्तुमेवानुचितमिति किं प्रतिबन्धनं ॥१३॥ द्वी० १ प्रका० ।

परपक्खियकारण-परप्रत्ययकारण-न० । परेषां प्रत्ययान्पादने,
व्य० ४ उ० ।

परपज्जव-परपर्याय-पुं० । वर्तमानपर्यायव्यतिरिक्तभूतभवि-
ष्यपर्यायेषु, सम्म० ३ काण्ड ।

परपत्त-परपात्र-न० । परपतद्ग्रहे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

परपत्तिय-परप्रत्यय-त्रि० । परहेतुकं, ध० २ अधि० ।

परपरिग्गहिय-परपरिगृहीत-त्रि० । अन्यवर्शयैरधिष्ठितेषु,
वृ० १ उ० १ प्रक० ।

परपरिभवकारण-परपरिभवकारण-न० । अपमाननाहंतौ,
प्रश्न० २ संब० द्वार ।

परपरिवाडय-परपरिवादिक-त्रि० । परेषां परिवादोऽस्ति ये-
षां ते परपरिवादिकाः । परदोषविकथकेषु, श्री० ।

परपरिवाय-परपरिवाद-पुं० । काक्ता परदोषाऽऽपादने, सूत्र० १
श्रु० १६ अ० विकथने, " एते परिपरिवाय । " स्था० १ ठा० ।
प्रश्न० । प्रव० । परदोषपरिकीर्तने, स्था० ४ ठा० ४ उ० वि-
प्रकीर्णपरकीयगुणदोषप्रकटने, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।
दशा० । परेषामपवदने, भ० १२ श० ५ उ० । परेषां सद्गुण-
नाशने, पं० चू० ।

परपरिवात-पुं० । परेषां गुणैर्भ्यः परिपातने, भ० १२ श० ५
उ० । मानकषायभेदे, स० ५७ सम० ।

परपरिवायभाण-परपरिवादध्यान-न० । परं प्रत्यसद्भूतदो-
षाऽऽधिष्करणं परपरिवादः । तस्य ध्यानं, सुभद्रां प्रति तच्छ-
श्चननाहृणामिव परदोषध्याने, आतु० ।

परपरिवायपिय-परपरिवादप्रिय-त्रि० । इष्टान्यद्वयणाभिधाने,
प्रश्न० २ आद्य० द्वार ।

परपासंड-परपाखण्ड-पुं० । सर्वज्ञप्रणीतपाखण्डव्यतिरिक्त,
आद्य० ६ अ० ।

परपाखण्डानां-सर्वज्ञप्रणीतपाखण्डव्यतिरिक्तानाम् (आ-
द्य०) अत्रनस्त्रीणि शतानि त्रियष्ट्यधिकानि भवन्ति ।

यत उक्तम्-

“ आसदस्य किरियाणं, अकिरिययाईणं हाइ चुलसीति ।
अगणाणिपै सत्तडी, वेणडयाणं च वत्तीमं ॥ १ ॥ ”

इयमपि गाथा विनयजनानुग्रहार्थं ग्रन्थान्तरप्रतिबद्धाऽपि
लेशतो व्याख्यायते- (अविदस्य किरियाणं ति) अश-
न्युत्तरं शतं क्रियावादिनां, तत्र न कर्त्तारं विना क्रिया
सम्भवति, तामात्ममवायिनीं वदन्ति ये तच्छृत्वाश्च ते
क्रियावादिनः । ते पुनरगमाऽऽस्मिन्त्यप्रतिपत्तिलक्षणा अने-
नोपायेनाशीत्यधिकशतसङ्ख्या विज्ञेया-जीवार्जावाऽऽश्व-
यन्धसंवरनिजरापुण्यापुण्यमोक्षाऽऽख्यात नय पदार्थान् वि-
रच्य परिपाट्या जीवपदार्थस्यात्र स्थापयन्नुपनयनी-
यौ, तयोराद्यो नित्यानिर्णयभेदा, तयोराप्यत्रः कालध्वराऽऽम-
नियतिस्वभावभेदाः पञ्च न्यमनीयाः । पुनश्चेत्थं विकल्पाः
कर्त्तव्याः-अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येका वि-
कल्पाः । विकल्पार्थश्चायम्-विद्यते खल्वयमात्मा स्वन रूपेण
नित्यश्च कालतः कालवाचिनः, उक्तैर्नवाभिलषिते द्वितीयो
विकल्पा ईश्वरवादिनां, तृतीयो विकल्पा आत्मवादिनः
“ पुण्य एवेदं सत्यम् ” इत्यादि, नित्यादिनश्चतुर्थो वि-
कल्पा, पञ्चमो विकल्पाः स्वभाववादिन एव स्वत इत्य-
न्यजना लब्धाः पञ्च विकल्पाः । परत इत्येतत्ताऽपि पञ्चैव
लभ्यन्ते । नित्यत्वाऽपरित्यागन वेत्ते दश विकल्पाः । एवम-
नित्यत्वनाऽपि दशैव, एकत्र विधानोपापदार्थेन लब्धाः,
अजीवाऽदिष्वप्यष्टमेवमेव प्रतिपदं निर्वातविकल्पानामपि
विशतिनवगुणा शतमशी युतं क्रियावादिनामिति । (अ-
किरियाणं च गच्छति चलसीति ति) अकिरियावादिनां च
भवति चतुर्शतभिर्भेदा इति । न हि कस्मिन्निदवास्थितस्य प-
दार्थस्य क्रिया सम्पत्ति, तद्वाय एवावास्थितरभावादि-पद-
वादिनाऽक्रियावादिनः । तथा चाऽऽहुरक- ‘ ज्ञाणका ’ सर्व-
संस्काराः, अरिथनातां कुतः क्रिया ? । भूतिययां क्रिया
सैव,कारकं सैव चाच्यते ॥ १ ॥ ” इत्यादि । एते चाऽऽमा-
ऽऽदिनास्तिप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुर्शतनिर्दिष्ट-
व्याः, एतेषां हि, पुण्यापुण्यवर्जितपदार्थसकस्यास्तथैव
जीवस्यात्रः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः असत्त्वादान्म-
नो नित्यानित्यभेदा न सन्, कालाऽऽदानां तु पञ्चानां पट्टी-
यदृच्छा न्यस्यत, पश्चादिकल्पभेदाभिलषः, नास्ति जी-
वः स्वतः कालत इत्येका विकल्पाः । एवमाध्वराऽऽदिमरिपि
यदृच्छावसाते, सर्वे च पञ्च विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः प-
रतः कालत इति पंडेव विकल्पाः एकत्र द्वादश । एवमजीवा-
ऽऽदिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः एकत्र सम द्वाद-
शगुणाश्चतुर्शतनिर्दिष्टव्या नास्ति कानामिति । (अगणाणि-
पैसत्ताडु ति) अज्ञानिकानां समर्पभेदा इति । तत्र कु-
लितं ज्ञानमज्ञानं, तद्व्यामस्तीति अज्ञानिकाः । नन्वेवं लघु-
त्वात् प्रक्रमस्य प्राक् बहुर्भाहिणा भवितव्यं, तत्राज्ञाना इ-

ति स्यात् । नैप दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं, मिथ्यादर्शनसह-
चारित्वात्, ततश्च जानिशाद्वत्वात् योग्यवद्वर्ग्यमित्यादि-
वदज्ञानिकत्वमिति । अथवा-अज्ञानन चरन्ति तत्प्रयोजना वा
अज्ञानिकाः-अनेचिन्त्य कर्त्तव्यफल्या-दिप्रतिपत्तिलक्षणा अ-
मुनोपायेन समर्पिज्ञातव्याः । तत्र जीवाऽऽदिनयपदार्थान् पू-
र्ववत् व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चान्यत्तिमुपनयस्यात्रः सम सदादय
उपनयनीया, सत्त्वमसत्त्वं, सदमसत्त्वं, अवाच्यत्वं, सदाच्य-
त्वम्, असदाच्यत्वं सदसदाच्यत्वमिति चैकैकस्य जी-
वा-देः सम सम विकल्पाः, एते नय समसा त्रिर्पाट्याः, उत्प-
त्तन्तु चत्वार एवाऽऽद्या विकल्पाः । तद्यथा सत्त्वमसत्त्वं सद-
मसत्त्वं, अवाच्यत्वं चेति त्रिर्पाट्यं ज्ञेयाः समर्पिभेदवन्ति,
को जानाति जीवः सत्त्वत्वको विकल्पा, ज्ञातन वा किम् ?
एवमसदादयोऽपि वाच्यता । उत्पत्तिरपि किं सतोऽसतः, स-
दमतोऽवाच्यम्येति को जानाति ? एतन्न कश्चिदर्थोप-
प्रायः । (वेणडयाणं च वत्तीमं ति) विनयिकानां च द्वात्रि-
शद् भेदाः विनयेन चरन्ति विनयो वा प्रयोजनमेवामिति वै-
नायिकाः एते चानयपुनोत्पत्त्याचारशास्त्रा विनयप्रतिपत्तिल-
क्षणा अमुनोपायेन द्वीवशतवर्गवन्त्या-सुरसृपतिरतिज्ञा-
तिस्थिराधममातृपितृणा प्रत्यक्षं कारणं वज्रसा मनसा दा-
नेन च देशकालापभेदेन विनयः कार्य-इत्येते चाचारो भेदाः
सुग-‘दिष्वप्यसु स्थानंफपु, एकत्र मिलिता द्वौ दशदिति, स-
र्वगङ्ख्या पुनरेतेषां त्रीणि शतानि त्रियष्ट्यधिकानि । न चै-
तन स्वमनोपिकाव्याख्यातम् । पस्माद-परपुस्तक-

‘ आस्तिकमतमात्मा-धातुनित्यानायन्यत्वात् नय पदार्थाः ।
कालनियतिस्वभाव-ध्वराऽऽमवृत्तका-स्वपरसंस्थाः ॥ १ ॥

कालयदृच्छातिर्यती-ध्वरस्यजातान्ऽऽमवृत्तानुप्रतीतिः ।

नास्ति कवादिगणमतं, न सति भावाः स्वात्मनिरयाः ॥ २ ॥

अज्ञानिकवादिमतं, नय जीवाऽऽदीन सदादयमनोपधान् ।

भावेत्तानि सदसद-ज्ञानाना-या च को वात् ? ॥ ३ ॥

विनयिकमतं विनयश्च तात्काल्यदानतः कार्यः ।

सुरसृपतिरतिज्ञाति-स्थितगणधममातृपितृषु सदा ॥ ४ ॥ ”

इत्येते प्रसङ्गेन । आद्य० ६ अ० ।

परपासंडपडिमा परपाखण्डप्रतिमा-स्त्री० । परपाखण्डलिङ्गे,
व्य० १ उ० । (परपाखण्डप्रतिमाकरणम् ’ उवसंपया ’ शब्दे
द्वितीयभागे १००० पृष्ठे गतम्)

परपासंडपमेसा-परपाखण्डप्रशंसा-स्त्री० । परपाखण्डानां स-
र्वज्ञप्रणीतपाखण्डव्यतिरिक्तानां प्रशंसा, प्रशंसने प्रशंसा,
स्तुतिरित्यर्थः । आद्य० ६ अ० । परदर्शितां गुणैर्लोकनेन,
उत्त० २ अ० ।

परपासंडपमेसा, मकाङ्गमिह वक्रवायो उ ॥ (८८)

परपाखण्डानां सर्वज्ञप्रणीतव्यतिरिक्तानां प्रशंसनात् समा-
सः । प्रशंसने प्रशंसा, स्तुतिरित्यर्थः । तथा चाऽऽह-
शक्याऽऽदीनामिह वर्णवादस्तु । शक्या रक्षावज्रवः,
आदिशब्दान्तराजकाऽऽदिपात्रद्वयः । वर्णवादः प्रशंसा-
च्यते-पुण्यभाज एते मुलधर्मोभिमानीपुं जन्म दयालव
एत इत्यादि । (८८ आ०) अत्र चाद्विद्वद्वगम-‘ पा-
डलिपुने चाणक्ये, चन्द्रगुणेण भिक्षुगुणां त्वत्ता द-
दिता ते तस्म धम्मं कहेति, गया त्वमिति, चाणक्यं प-
लोपति, ग य पसंसति, ग दिति, तेण चाणक्यज्जा ओ-

लङ्गिता, तीण सो करणं गात्रितो, तेहि कथिते भणिते
तेण सुभासिय ति । रणा तं अणं च दिणं, वितियदिवसे चा-
णको रायाणं भणति-काय दिणं ? । राया भणइ-तुज्जेहि प-
संयितं । सो भणइ-ण मे पसंयितं, अतो सव्वाणं भवविज्ञा
कहं लोणं पत्तियाविति ति ? । पच्छा डितां, कत्तिया परि-
सा, तम्हा ण कायव्वा । " आ० ६ अ० ।

तहा य जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा पामडीणं पमंसं क-
रेज्जा, जे यावि णं निरहगाणं पमंसं करेज्जा, जे णं गि-
रहगाणं अणुकुलं भावेज्जा, जे णं गिरहगाणं आययणं
पाविमिज्जा, जे णं निरहगाणं मंथमत्थपयस्वर वा परुवे-
ज्जा, जे णं निरहगाणं मंतिण कायकिलेसाइ तवेइ वा,
मंजमेइ वा, जाणेइ वा, पिन्नाणेइ वा, मुण्डे वा, पडिचेइ वा,
आभिमुहमुद्रपरिणामज्झणिण सलाहेज्जा, मे वि णं परमा-
हम्मिण्णु उववज्जेज्जा, जहा सुमती । महा० ४ अ० ।

परपासंडपमंसा-परपाखण्डमंस्तर-पु० । परपाखण्डः सह सं-
वासजनिते परिचये. आ० ६ अ० ।

परपासंडपमंसा, मकाडगमिह वामवाओ उ ।

तेहि सह परिचयो जो, स मंथयो होउ नायव्वा ॥८८॥

(गाथापूर्वाद्धम् ' परपासंडपमंसा ' शब्द ५२६ पृष्ठे व्या-
ख्यतम्) तः परपाखण्डमंस्तरादिभिः सह परिचयः यः
स संस्तयो भवति ज्ञातव्यः. परपाखण्डमंस्तर इत्यर्थः ।
संस्तव इह संवातजनितः परिचयः संवत्सराजनाऽऽला-
पाऽऽदिलक्षणाः परिगृह्यते, न स्वरूपः, तथा च लोके प्र-
तीय एव संवत्सराः स्तंतिः पाण्य इति । " अ संस्तुतेषु प्रगमे
भवेयु । " (किण० ३ संगे) इत्यादि इति ॥ ८८ ॥ (आ०)-
अयमपि च न समाचरणीयः । तथाह-एहव संवातं तत्-
प्रक्रियाऽऽश्रयणात्, तत्प्रक्रियादर्शनाच्च तस्यासकृदव्यस्तत्वा-
दवातसहकारिणत्वात् मिथ्यात्वादयतो दृष्टिभेदः संजायते,
अतोऽतिचारहेतुत्वाच्च समाचरणीयाऽयमिति । आ० ६ अ० ।
अत्र चोदाहरणम्-" सोण्डुसहुणी पुत्रभणितो । सो दु-
ध्मिकं भिक्खुणहि समं पण्डो, भत्तं मे देति अन्नया विमू-
हयाए मओ चोवरणं पच्छाडओ, अधिमुद्धोहिणा पामणं
भिक्खुणणं, वाटाए आहाण्डाणं, सावगाणं निमा, जुगप
हाणाण कहणं विराहियगुणं ति आलायणं नमाकाण्डणं,
पडिवाहो, कत्तिया पसिये ति " । ८८ गाथा । आ० ।

परपासंडि (श)-परपाखण्डन-पु० । मिथ्यादृष्टेः परपाखण्ड-
लक्षणम्-" जो आणाणं मिच्छुत्तं कुब्बं तो कर्तित्थिण वा णि
जिणवयणं व ण मच्छइ, सो परपासंडो । जो पुण गिही अ-
भानिन्थिओ वा होमोस्सो । " ति० चू० १६ उ० ।

परपुट्ट-परपुट्ट-पु० । कौकिले स्या० १० टा० । जी० । जं० । ग० ।

परपुर परपुर-न० । शृङ्गरे, आ० ५ अ० ।

परपवाइ (श)-परपवादिन-पु० । परतीर्थिके, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

परपवित्तिदोम-परप्रवृत्तिदोम-पु० । सूत्रदोषभेदः, यत्र सुवह-
मप्यर्थं वर्णयित्वा निदर्शनं करोति । चू० १ उ० १ प्रक० ।

परवंभ-परव्रह्मन-न० । ज्ञानासृतसमुद्ररूपं परमात्मनि, अष्ट०
२ अष्ट० ।

परभव-परभव-पुं० । जन्मान्तरे, दशा० १० अ० । सूत्र० ।
आ० म० । (आत्मनः ' आता ' शब्दे द्वितीयभागे १७६ पृष्ठे
परलोकयायित्वमभिहितम्)

बालविज्ञानस्य विज्ञानान्तरपूर्वकत्वसाधनेन परभव-
मिद्धः-

विष्माणंतरपुत्रं, बालप्माणमिह नागभावाओ ।

जह बालनाणपुत्रं, जुवनाणं तं च देहहिअं ॥१६६१॥

अन्यविज्ञानपूर्वकमिदं बालविज्ञानम्, विज्ञानत्वात्, इह
यद् विज्ञानं तदन्यविज्ञानपूर्वकं दृष्टम्, यथा-बालविज्ञान-
पूर्वकं युवविज्ञानम्, यद्विज्ञानपूर्वकं चंद्रं बालविज्ञानं त-
च्छरीरादन्यदेव, पूर्वशरीरान्यागऽपीहत्याविज्ञानकारणत्वात्,
तस्य च विज्ञानस्य गुणत्वेन गुणितमात्मानमन्तरंगत्वात्-
त्वात्, तच्छरीरव्यतिरिक्तमात्मानं व्यवस्थामः, न तु शरीर-
मेवाऽऽत्मेति । विज्ञानत्वादिति प्रतिज्ञार्थिकदेशत्वादामिहो
हेतुर्गति चेत् । न । विशेषस्य पक्षीकृतत्वात् । भवति च
विशेषं पक्षीकृतं सामान्यं हेतुः, यथाऽनित्यो पर्णोऽत्मकः
शब्दः, शब्दत्वात्, मेघशब्दवत् । एवमिहापि बालविज्ञा-
नमन्यविज्ञानपूर्वकमिति विशेषः पक्षीकृतः, न तु सामान्य-
विज्ञानमन्यविज्ञानपूर्वकमिति पक्षीकृतं, येन विज्ञानत्वादि
ति प्रतिज्ञार्थिकदेशः स्यात्, यथाऽनित्यः शब्दः, शब्दत्वा-
दित्यादि ॥ १६६१ ॥

अथान्यदनुमानम्-

पदमो थणाहिलासो, अम्माऽऽहाराहिलासपुत्रोऽयं ।

जह संपयाहिलामो-ऽणुभूओ सो य देहहिओ ॥१६६२॥

शौतम ! आद्यः स्तनाभिलाषो बालस्यायमन्याभिलाषपूर्वकः,
अनुभूतः-अनुभवाऽऽत्मकत्वात्, साम्प्रताभिलाषादिति ।
अथवा-अभिलाषत्वात् इत्ययमनुक्तोऽपि हेतुर्दृष्टव्यः । इह
योऽभिलाषः सोऽन्याभिलाषपूर्वको दृष्टः, यथा साम्प्रताऽभि-
लाषः, यदभिलाषपूर्वकश्चापमाद्यः स्तनाभिलाषः स शरीरा-
दन्य एव, पूर्वशरीरान्यागऽपीहत्याभिलाषकारणत्वात् ।
ज्ञानगुणश्चाभिलाषो न गुणितमन्तरंगं संभवति । अतो
यस्तस्याऽऽश्रयभूतो गुणो स शरीरानिर्गुण आत्मेति ।

आह-नन्वेतैकान्तिकोऽयम्, सर्वस्याऽन्याभिलाषपूर्वकत्वा-
नुपपत्तेः । न हि मोक्षाभिलाषो मोक्षाभिलाषपूर्वको घटते ।
तद्युक्तम् । अभिप्रायापरिज्ञानात्, यो हि स्तनाभिलाष स
सामान्येनैवाभिलाषपूर्वक इत्येतदेवास्माभिरुच्यते, न पुन-
रिदं पक्षे घटते- स्तनाभिलाषाऽन्यस्तनाभिलाषपूर्वकः ।
इति । एवं च सामान्योक्तौ मोक्षाभिलाषपक्षेऽपि घटत
एव, मोक्षाभिलाषस्याऽपि सामान्यनाऽन्याभिलाषपूर्वकत्वा-
दिति ॥ १६६२ ॥

अनुमानान्तरमाह-

बालशरीरं देहं-तपुत्रं इंदियाइमत्ताओ ।

जुवदेहो बालादिव, स जस्म देहो स देहि ति ॥१६६३॥
बालशरीरं शरीरान्तरपूर्वकम्, इन्द्रियाऽऽदिमत्वात्, इह य-
दिन्द्रियादिमत्, तदन्यदेहपूर्वकं दृष्टम्, यथा युवशरीरं बा-

लदेहपूर्वकम्, यत्पूर्वकं चेदं बालशरीरं तदस्मान् शरीरादर्थान्तरम्, तदव्ययेऽपीहव्यशरीरापादानात्, यस्य च तच्छरीरं स भवान्तरयायी शरीरादर्थान्तरभूतो देहवानस्यात्मा, न पुनः शरीरमवाऽऽप्नोति भिन्नमिति ॥ १६६३ ॥

अनुमानान्तरमाह—

आणुसुहृदुक्खपुण्वं, सुहाइ बालस्म संपद्गुहं व ।

अणुभूयत्तणओ, अणुभूयओ य जीवाति ॥ १६६४ ॥

अन्यसुखपूर्वकमिदमाद्यं बालसुखम्, अनुभवान्तरकत्वात्, साम्प्रतसुखवत्, यन्सुखपूर्वकं चेदमाद्यं सुखम्, तच्छरीरादव्यये, तदव्ययेऽपीहव्यसुखकारणत्वात् । गुणश्चायम्, स च गुणनमन्तरणं न संभवति, अतो यस्मस्याऽऽश्रयभूता गुणा स देहादर्थान्तरम्, इति सुखानुभूतिमया जीव इति सिद्धम् । एवं दुःख-राग-द्वेष-भय-शोकाऽऽदयोऽप्यायाजनीया इति ॥ १६६४ ॥

अथ प्राग जीवकर्मनिष्ठाबुद्धान्यप्यनुमानान्यथाऽपि जीव-सिद्धिप्रस्तावात् सन्दर्भयन्नुपहार्यं पुनरप्याह—

संताणोऽण्णो उ, परेण्णं हेउ हेउभावाओ ।

देहस्म य कम्मस्म य, गोयम! वीयंऽकुराणं व ॥ १६६५ ॥

यदि नाम देह-कर्मणारम्भादः सन्तानः, तर्हि जीवसिद्धौ किमायातम् ? इत्याह—

तो कम्म-सरीराणं, कत्तारं करण-कज्जभावाओ ।

पडिबज्ज तदवधिअं, दंड-घटाणं कुलालं व ॥ १६६६ ॥

अन्वि सरीरविहाया, पडिनिययागारओ घटस्मेव ।

अकवाणं च करणओ, दंडाईणं कुलालो व ॥ १६६७ ॥

अन्विदियविमयाणं, आयाणाऽऽदेयभावओऽवस्मं ।

कम्मर इवादाया, लोणं मंडाम-लोहाणं ॥ १६६८ ॥

भांता देहाईणं, भोज्जत्तणओ नरो व भनस्म ।

संघायाइत्तणओ, अन्वि य अन्थी घरस्मेव ॥ १६६९ ॥

जो कत्ताइ स जीवां, भज्जविरुद्धो ति ते मई होज्जा ।

मुत्ताइपरंगाओ, तं नो संसारिणां दोमो ॥ १६७० ॥

आसां व्याख्या पूर्ववदेवेति ॥ १६६६ ॥ १६६७ ॥ १६६८ ॥ १६६९ ॥ १६७० ॥

अथ मुगतमतानुसारी कश्चिदाह—ननु सर्वपदार्थानां क्षण-नश्वरव्याज्जीवस्याऽपि क्षणिकतया शरीरण सहैव विनष्टत्वाद् वस्तुतः शरीरात् तस्यानर्थान्तरत्व, इति किं तद्य-तिरिक्तव्यसाधनप्रयत्नेन ? इत्याह—

जाइस्मरो न विगओ, सरणाओ बालजास्मरणो व ।

जह वा सदेसवत्तं, नरो सरंता विदेमस्मि ॥ १६७१ ॥

इह यो जातिस्मरो जीवः स प्राग्भाविकशरीरविगमेऽपि सति न विगत इति प्रतिज्ञा । (सरणाउ ति) स्मरणादिति हेतुः । यथा-बालजातो बालजन्मानं वृत्तं स्मरतीति बालजातिस्मरणां वृद्ध इति दृष्टान्तः । यथा वा-स्वदेशे मालयकमध्यदेशांश्च वृत्तं विदेशेऽपि गतो नरः स्मरन् न विगतः । इदमुक्तं भवति-योऽन्यदशकालाऽयनुभूतमर्थं स्मरति सोऽविनष्टो दृष्टः, यथा बालकालाऽनुभूतानामर्थानाम-

नुस्मर्त्ता वृद्धाऽऽद्यवस्थायां देवदत्त । यस्तु विनष्टो नास्ती किञ्चिदनुस्मरति, यथा जन्मानन्तरमेवोपगतः । न च पूर्व-पूर्वक्षणाभूतमार्हितमंस्कारा उत्तराक्षरक्षणा स्मरन्तीति वक्तव्यम्, पूर्वपूर्वक्षणानां निरन्वयविनाशन सर्वथा विनष्टत्वात्, उत्तराक्षरक्षणानां सर्वथाऽन्यत्वात् । न चान्यानुभूतमन्याऽनुस्मरति, देवदत्तानुभूतस्य यज्ञदत्तानुस्मरण-प्रसङ्गादिति ॥ १६७१ ॥

अथ पराभिप्रायमाशङ्क्य प्रतिविधानमाह—

अह मन्नासि खणिओ वि हु, सुमरं विजाणमंतइगुणाओ ।

तह नि सरीरादण्णो, मिद्धा विपाणमंताणो ॥ १६७२ ॥

अथैवं मन्यसे त्वम-क्षणांकोऽपि क्षणभङ्गुरोऽपि जीवः पूर्ववृत्तान्तं स्मरन्त्येव । कुतः ? इत्याह-विज्ञानानां विज्ञान-क्षणानां सन्ततिः सन्तानस्तस्या गुणस्तत्त्वामर्थरूपस्तस्मादिति क्षणसन्तानस्यावस्थितत्वात् क्षणतत्त्वाऽपि स्मरतीत्यर्थः । अत्रोक्तमाह-ननु तथाऽप्येवमपि सति ज्ञानलक्ष-णसन्तानस्याग्रतःशरीरसंक्रान्तेर्भवान्तरमद्भावाः सिद्ध्यति, सर्वशरीरेभ्यश्च विज्ञानसन्तानस्यैवमर्थान्तरता सार्धता भवति, अविच्छिन्नविज्ञानसन्तानाऽऽमकधैवं शरीरादर्थान्तर-भूत आत्मा भिन्ना भवतीति । तद्वै परभवमर्हत्कृत्याविनष्ट-स्मरणमार्थेदितम् ॥ १६७२ ॥ विशेषः ।

अदृष्टपूर्वकपरलोकासिद्धिः । तर्थाह-नास्तिकस्तावन्नादृष्ट-मिष्टवान् । न प्रष्टव्यः-हिमाश्रयस्य परलोकितां भावान् अप्र-त्यक्षत्वात् विजाणमन्त्यात्, स्वाधकाभावाद्वाऽदृष्टभावां भवेत् ? न तावत्प्रधानम्, परलोकिनः प्राक् प्रमाधितत्वात् । नाप्यप्रत्यक्षत्वात् यतस्तथाऽप्रत्यक्षं तत् सर्वप्रमातृणां वा ? प्र-थमपक्षे त्वात्पतामहा श्वरस्य भावा भवेद्यथाऽतीतत्वेन तस्य तत्वाप्रत्यक्षत्वात्, तदभावे भवतोऽप्यभावा भवेदित्यहो नर्तता वादेवदयी । द्वितीयकृत्याऽप्यलप्यतः, सर्वप्रमा-तृ-प्रत्यक्षमदृष्टमिष्टकर्मणा न न भवतीति वादिना प्रत्ये-तुमशक्तेः, प्रतिवादिना तु तदाऽऽकलतकुशलः क्यती कर्त्ता-कृत एव । विजाणमन्त्यमप्यक्षमं, कर्कशतर्कस्तर्क्यमाणस्य तस्य घटनान् । ननु कथं घटनं ? तर्थाह-तदनिमित्तं, सनिमित्तं वा भवेत् ? न तावदानिमित्तं, सदा सत्त्वाम-त्ययोः प्रसङ्गात् । " नित्यं सत्त्वामत्यं वा, हेतोरन्यानां-क्षणात् " यदि पुनः सनिमित्तं, तदाऽपि तदनिमित्तमदृष्टा-न्तरमेव रागद्वेषाऽऽदि कपाय कालुष्यं, हिंसा दिव्रिया वा ? प्रथमे पक्षेऽनवस्थाय्यवस्था । द्वितीयं तु न कदाऽपि कस्यापि कर्माभावा भवेत् । तदेतोः रागद्वेषा-दिकपाय-कालुष्यस्य सर्वसंसारिणां भावान् । तृतीयपक्षो-प्यसंपाद पाप-पुण्य हे-तु-व-संसतयोर्हिंसा-हेतुपृजाऽऽदि-धिययोर्व्यभिचार दर्शनात्-कृपण-पशुपरम्पराप्राणप्रहाणकारिणां कपट घटना-पटीय-सां पितृमातृ-मित्रपुत्राऽऽदिद्वेष्टिणामपि केषांश्चिन्नपलया-कृपासंग-श्वेता-ऽपपत्र पात्रपार्थिव्यधीर्दर्शनान् । जिनपति पद-पङ्कज-पृजा-परायणानां निमित्तप्राणिपरम्पराऽपारकृपा-कृपागणामपि केषांश्चिद्वेदकोपद्वेष्टिणामपि मुद्राऽऽक्रान्तत्वा-ऽऽलोकनादिति । अत्र द्रम-पक्षत्रयमप्येतत्कर्त्तव्यं प्रत्ये-प्राच्याऽदृष्टान्तरवशां हि प्राणी राग-द्वेषाऽऽदिना प्राण-व्यपरायणाऽऽदि कुर्याणः कर्मणा बध्यन्ते न च प्रथमपक्षेऽन-वस्था दौस्थ्यस्य मूलक्षयकत्वाभावात्, वीजाइकुराऽऽदिस-

नानवत् तत्सन्तानस्याऽनादित्वेनेष्टत्वात् । द्वितीयेऽपि यदि कस्यापि कर्म्मोऽभावात् न भवेन्मा भूत्सिद्धं तावददृष्टम् । मुक्तिर्वादि तदभावाऽपि प्रमाथयिष्यन्ते । तृतीये तु या हिंसावन्ताऽपि समृद्धिः, अदृष्टपूजावन्ताऽपि दारिद्र्याऽऽमिः, सा क्रमेण प्रागुपात्तस्य पापाऽनुबन्धिनः पुण्यस्य, पुण्याऽनुबन्धिनः पापस्य च फलम् । तत्क्रियोपानं तु कर्म्म जन्मास्तेर फलिष्यन्तीति नात्र नियतकार्यकारणभावव्याभिचारः । साधकाभावादिपि नादृष्टाभावः, प्राक् प्रमाथितप्रामाण्ययोगगमाऽनुमानयोस्तत्प्रमाथकयोर्भावात् । तथा च शुभः पुण्यस्याऽशुभः पापस्येत्यागमः । अनुमानं तु तुल्यसाधनानां कार्ये विशेषः संहतुकः, कार्यत्वात् कुम्भवत् । “ दृष्ट्वा सार्धानुतयो-न्यमयोस्तुल्यजन्मनोः । विशेषो वीर्यविज्ञानधैर्याऽऽरोग्यसंपदाम् ॥ १ ॥ ” न चाऽयं विशेषो विशिष्टमदृष्टकारणमन्तरंग । यद्वर्चिजनमदृग्गणितमाश्रमणांमथाः- “ जो तुल्लासाहणानं, फले विसेसो न सो विणा हेउं । कज्जल्लसो गोयम !, घडु व्य हेऊ य मे कम्मं ॥ १ ॥ ” अथ यथैकप्रदेशसम्भवानामपि चर्गीकण्टकानां कौटिल्याऽऽर्जवाऽऽदिर्विशेषः, यथा वैकर्म्यसमभूतानामपि पङ्कजानां नील-धवल-पाटल-पीत-शतपत्र-सहस्रपत्राऽऽदिर्भेदः, तथा शरीरिणामपि स्वभावाद्वाऽयं विशेषो भाव्यपि । तदशक्यम् । कण्टकपङ्कजानाऽऽदीमपि प्राणित्वेन परेषां प्रसिद्धेस्तददृष्टान्ताऽवष्टम्भस्य दृष्टत्वात्, आहार-क्षेत्रगोह-दाहदाऽऽदीनां वनस्पतीनामपि प्राणित्वेन तैः प्रमाथनात् । अथ गतपरिस्वरं मकर-कौतुर्गदकुङ्कुभुङ्गाऽङ्गाऽद्याकारानेकप्रकारान विध्वन्यध्वनि, न च तान्यपि चेतनानि चः संमतानि । तन्ननुमाजोऽपि राजरङ्गाऽदयः सन्ति चेत् । तदस्य तेषामपि जगददृष्टशब्दवैद्यपद्वी-परिस्वरं विचरतां विचित्राऽऽकारस्वीकारात् । कश्चायं स्वभावाद् यद्वशाज्जगदवश्यमुच्यते ? किं निहेतुकत्वं, स्वाऽऽमहेतुकत्वं, वस्तुधर्मो, वस्तुविशेषो वा ? अथ पक्षे सदा सत्त्वस्याऽसत्त्वस्य वा प्रसङ्गः । द्वितीये आत्माऽऽश्रयत्वं दोषः, अविद्यमानो हि भावाऽऽत्मा कथं हेतुः स्यात् ? विद्यमानोऽपि विद्यमानत्वादिव कथं स्यात्पात्रः स्यात् ? वस्तुधर्मोऽपि दृश्यः कश्चिददृश्यो वा ? दृश्यस्तावदनुपलम्भवाधितः । अदृश्यस्तु कथं संवेन वक्तुं शक्यः ? अनुमानात् तावन्तयेऽदृष्टानुमानमेव श्रेयः । वस्तुविशेषश्चेत् स्वभावाद् भूताऽतिरिक्ता, भूतस्वरूपो वा ? प्रथमे मूर्तेऽसूतो वा ? मूर्तेऽपि दृश्योऽदृश्यो वा ? दृश्यस्तावत् दृश्याऽनुपलम्भवाधितः । अदृश्यस्त्वदृष्टमेव स्वभावभाषया वभाषे । अमूर्तः पुनः परः परलोकेन, को नामास्तु ? न चादृष्टविषयितस्य तस्य परलोकेऽस्वीकारः, इत्यतोऽयदृष्टं स्वयंतिष्ठकं गते । भूतस्वरूपस्तु स्वभावाद् नरेन्द्रदिग्गताऽऽदिवैतददृश्यभाजो-र्यमलजातरास्पादकस्तुल्य एव विलोक्यन्ते, इति कौतुक्तस्तथैविशेषः स्यात् ? तदृशनात्तत्राऽदृष्टभूतविशेषाऽनुमानेन नामान्तरगिराहितमदृष्टमेवा-नुमिति सिद्धं दृष्टम्, इतोऽपि बालशरीरं शरीरान्तरपूर्वकमिन्द्रियाऽऽदिमन्वाचक-शरीरवत् । न च प्राचीनभवान्तिनतनुपूर्वकमेवेदं, तस्य तद्वत्वाऽऽमान एव पटु पवन-प्रेरितानितीव्रविता ज्वलन्-ज्वालाकलापलुप्तया भस्माद्वाद्यान्तरगलगतवभा-धेन तत्पूर्वकत्वाऽनुपपत्तेः । न चाशरीरिणो नियत-गम-

देश-स्थान-प्राप्तिपूर्वकः शरीरग्रहो युज्यते, नियामककारणाभावात् । स्वभावस्य तु नियामकत्वं प्रागेव व्यपास्तम् । ततो यच्छरीरपूर्वकं बालशरीरं तत्कर्ममर्यामिति । पौडालिकं चेदमदृष्टमेष्टव्यम् आत्मनः पारतन्त्र्यमिति तत्स्वास्तिगडाऽऽदिवत् । क्रोधाऽऽदिना व्यभिचार इति चेन्न, तस्याऽऽत्मपरिणामरूपस्य पारतन्त्र्य-स्वभावत्वात्, तन्निमित्तभूतस्य तु कर्मणः पौडालिकत्वात् । एवं सीधुस्वादनाद्वर्चस्त्वेकल्यमपि पारतन्त्र्यमेव, तद्वत्तु सीधु पौडालिकमेवेति नेतेनाऽपि व्यभिचारः । ततो यथैवैवमविशेषगुणलक्षणं, कार्ष्णिकैः प्रकृति-विकारस्वरूपं, सैवैवैवमनास्वभावं, ब्रह्मवादिमरविद्यास्वरूपं, चाऽदृष्टमर्वादि । तदपास्तम् । विशयतः पुनरमीषां निषेधो विस्तराय स्यादिति न कृतः । ग्ला० ७ परि० ।

विस्तरतश्चेत्तन्मन्मतिग्रन्थे प्रतिपादितम्-

अत्र बृहस्पतिमताऽनुसारिणः स्वभावसंसिद्धज्ञानाऽऽदिधर्मकलापाध्यास्तस्य स्थानां भावप्रतिपादनं जैनैः कुर्वताऽस्माकं साहाय्यमनुष्ठितमिति मन्वानाः प्राहुः । युक्तमुक्तं यत् स्वभावसंसिद्धज्ञानाऽऽदिमप्यन्तमन्वितस्यैव स्वस्याभावः । नायक-तिर्यगुत्तराऽमर-रूपपरिणति-स्वभावतया उत्पद्यन्ते प्राणिनोऽस्मिन्नित्येतद्वैयुक्तमभिहितम् । परलोकसद्भावं प्रमाणाभावात् । तथाहि- परलोकसद्भावाऽऽवेदकं प्रमाणं प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, आगमां वा जैनैः न्युपगमनीयः । अन्यस्य प्रमाणत्वेन तेनाऽनिष्टः । न चात्रैतद्वक्तव्यम् । भवतोऽपि किं तत्प्रतिक्षेपकं प्रमाणम्, यतो नाऽस्माकं मन्तव्यप्रतिक्षेपकप्रमाणसद्भावः प्रतिपाद्यते, किं तु परोपन्यस्तप्रमाणपर्यनुयोगमात्रमेव क्रियते । अत एव ‘सर्वत्र पर्यनुयोगपरगमेव सूत्राणि बृहस्पतेः’ इति चार्वाकैरभिहितम् । स च परोपन्यस्तप्रमाणपर्यनुयोगः, तदभ्युपगमस्य प्रश्नाऽऽदिद्वारेण विचारणा न पुनः स्वमिदप्रमाणोपन्यासः । येनातीन्द्रियार्थप्रतिक्षेपकत्वेन प्रवर्तमानं प्रमाणमाश्रयांसिद्धत्वाऽऽदिदोषदृष्टेन कथं प्रवर्तते इत्यस्मान्प्रति भवताऽपि पर्यनुयोगः क्रियते । अत एव परलोकप्रमाथकप्रमाणाभ्युपगमं परेण ग्राहयित्वा तदभ्युपगमस्याऽनेन प्रकारेण विचारः क्रियते । तत्र न तावत्परलोकप्रतिपादकत्वेन चक्षुरादिकरणव्यापारसमासादिताऽऽत्मलाभं सन्निहितप्रतिनियतरूपाऽऽदिधिपगत्वाप्रत्यक्षं प्रवर्तते । नाप्यतीन्द्रियं योग्यप्रत्यक्षं तत्र प्रवर्तते इति वक्तुं शक्यम् । परलोकाऽऽदिवत्तस्याप्यभिद्धेः । नाप्यनुमानं प्रत्यक्षपूर्वकं तत्र प्रवृत्तिप्रामादयति । प्रत्यक्षाप्रवृत्तौ तत्पूर्वकस्याऽनुमानस्यापि तत्राप्रवृत्तः । अथ यथापि प्रत्यक्षावगतप्रतिवन्धलिङ्गप्रभवमनुमानं न तत्र प्रवर्तते, तथाऽपि सामान्यता दृष्टे तत्र प्रवर्तित्यते । तदापि न युक्तम् । यतस्तदपि सामान्यतो दृष्टप्रवगतप्रतिवन्धलिङ्गादिवम्, आहोस्विद अनवगतप्रतिवन्धलिङ्गमुच्यते । यद्यनवगतप्रतिवन्धलिङ्गादिवमिति पक्षः । स न युक्तः । तथाभूतलिङ्गप्रभवस्य स्वावयवार्थावधारिणश्च वशीतान्तरादभूतगज्यावामिदिकल्पस्यैव प्रमाणत्वात् । अथ प्रतिपक्षसंयन्धलिङ्गप्रभवं तत्र प्रवर्तते इति पक्षः । सोऽपि न युक्तः । प्रतिवन्धावगमस्यैव तत्र लिङ्गस्यासंभवान् । तथाहि प्रत्यक्षस्य तत्र लिङ्गमवधावगमनिमित्तस्याभावेऽनुमानं लिङ्गसंयन्धग्राहकमभ्युपगन्तव्यम् । तत्र यदि तदेव परलोकस-

आवाऽऽवेदकमनुमानं स्वविषयाऽभिमतैतार्थेनाऽऽप्तोत्पाद-
कलिङ्गसंबन्धप्राहकं, तदेतरेतराऽऽश्रयत्वदोषः । अथाऽनु-
मानान्तराद् गृहीतप्रतिबन्धास्तिज्ञादुपजायमानं तद्विषयं त-
दभ्युपगम्यते, तदाऽनवस्थाः तथा सर्वमप्यनुमानमस्मान्प्र-
त्यक्षम् । तथाहि-गृहरूपतिसूत्रम्-“ अनुमानमप्रमाणमि-
ति । ” अनेन प्रतिज्ञाप्रतिपादनं कृतम् । अनिश्चिताऽर्थ-
प्रतिपादकत्वाद्, अनिश्चितप्रमाणाऽभासवदिति हेतुदृष्टान्ता-
वभ्युद्योः । विषयविचारेण वाऽनुमानप्रमाणमयुक्तम् । धर्म-
धर्म्युभयस्वतन्त्रसाधने भिन्नसाध्यता यतः । अतो विशेष-
णविशेष्यभावः साध्यः प्रमेयविशेष-विषयां प्रमां कुर्वन्प्र-
माणं प्रमाणतामश्नुते । इतरेतराऽवच्छिन्नश्च समुदायो-
ऽत्र प्रमेयः तदपक्षया च पक्षधर्मत्वाऽऽदीनामन्यतमस्याऽपि
रूपस्याऽस्मिद्धिः । न हि समुदायधर्मता हेतोः । नापि
समुदायानन्वया व्यतिरेका या, धर्मिमात्राऽपक्षया पक्ष-
धर्मत्वे साध्यधर्माऽपक्षया च व्याप्ता गौणतैः । उक्तं च-
“ प्रमाणस्याऽगौणत्वादनुमानादर्थनिश्चया दुर्लभः । ” इतिः ध-
र्मिधर्मताग्रहणेऽपि न गौणतापरिहारः । प्रतीयमानाप-
क्षया गौणमुपव्यवहारस्य चिन्त्यत्वात्, समुदायश्च प्र-
तीयते । एकदेशाऽऽश्रयणेनापि त्रिरूपमयुक्तम् । व्याप्यमि-
द्धेः । न हि सत्तामात्रेणाऽविनाभावो गमकः, अपि त्वय-
गतः । अन्यथाऽतिप्रसङ्गान् । स च सकलमपक्षविपक्षाऽप्र-
त्यक्षाकरणं दुर्विज्ञानोऽसर्वविदा । न चात्र भूयोदर्शनं
शरणम् । सहस्रशोऽपि दृष्टमाहचर्यस्य व्याप्तिचारात् । अत-
एव दर्शनादर्शनमपि । तदुक्तम्-“ गौणान्वयं मन्वेन, भा-
व्यमश्वयताऽपि किम् ? । ” इति । देशकालाऽवस्थाभिर्देन च
भावानां नानात्वावगमादनाश्वयः । तदुक्तम्-“ अव-
स्थादेशकालानां, भेदाद् भिन्नासु शक्तिषु । भावानामनुमा-
नेन, प्रतीतिर्गतदुर्लभा ॥ १ ॥ ” इत्यादि । आह च-अवि-
नाभावसंबन्धस्य ग्रहीतुमशक्यत्वात् । यद्य सामान्य-
स्य तद्विषयस्याऽभावात् स्वार्थपरार्थभेदासम्भवात्, वि-
रुद्धानुमानविरोधयोः सर्वत्र संभवान्, कश्चित्च विरुद्धा-
व्यभिचारण इत्यादि दृष्टणजालम् । तदनुद्यापणायमेव । य-
तोऽनिश्चितार्थ-प्रतिपादकत्वादनमानमप्रमाणमित्यनुमानाऽ-
प्रमाणता-प्रतिपादने कृतं शेषदृष्टणजालस्य मृतमारणक-
ल्पत्वात् । ततोऽनुमानस्याप्रमाणत्वादन्विथपरलोकसद्भा-
वप्रतिपादने कुतस्तस्य प्रवृत्तिः ? । अथदमेव जन्म पूर्वज-
न्मान्तरमन्तरेण न युक्तामिति जन्मान्तरलक्षणस्य परलो-
कस्य सिद्धिरिष्यते, तत्कामियमर्थापत्तिः, अथाऽनुमानं वा ? ।
न तावदर्थोपत्तिः, तल्लक्षणाऽभावान् । “ दृष्टः श्रुतो वाऽर्थो-
ऽन्यथा नोपपद्यते । ” इति हि तस्या लक्षणं विचक्षणैरि-
ष्यते, न तु जन्मान्तरमन्तरेण नोपपत्तिर्मादिदं जन्मेति सि-
द्धम् । मानापितृत्वाग्रमात्रकरणं तस्यापपत्तेः तन्मावहेतुक-
त्वं चान्यपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गान् । अथ प्रज्ञाभेदाऽऽदयो
जन्माऽऽवभ्यासपूर्वका दृष्टाः कथमतत्पूर्वका भवेयुः, न व-
क्षिपूर्वका धूमः, तत्पूर्वकतामन्तरेण कदाचिदपि भवन्नुप-
लब्धः । तदप्यसत् । अविनाभावसंबन्धस्य देशकालव्यापिल-
क्षणस्य प्रत्यक्षेण प्रतिपत्तुमशक्तेः । सर्वाहितमात्रप्रतिपत्ति-
निमित्तं हि प्रत्यक्षमुपलभ्यतः न हि सकलदेशकालयावि-
ना वल्लिभवेव एव धूमस्येति प्रत्यक्षतः प्रतीतिर्युक्ता, अ-
तो न प्रमेऽपि यक्षिपूर्वकः सर्वत्र प्रपक्षाऽनुपलम्भाभ्यां

सिद्ध इति कुतस्तेन दृष्टान्तेन जन्मान्तरस्वरूपपरलोकसाध-
नम् । तस्मात्कचिन्प्रज्ञाभेदाऽऽद्यस्तथाभूताभ्यासपूर्वकाः, के-
चिन्मातापितृशरीरपूर्वका इति । न च प्रज्ञाऽऽद्यः शरीरतां व्य-
तिरिच्यमानस्वभावाः संवेदनं विषयतामुपयान्ति । शरीरञ्च
तदन्वयव्यतिरेकानुवृत्तिमदेव दृष्टमिति कथमन्यथा व्यव-
स्थामर्हति ? । अथ पूर्वोपात्तादृष्टमन्तरेण कथं माता पितृ विल-
क्षणं शरीरम्, न च्चेतेनैव व्याप्तिचारां दृश्यते । न हि सर्वदा
कारणाऽनुरूपमेव कार्यम् । तेन विलक्षणार्थापि मानापितृश-
रीराद्यदि प्रज्ञाभेदाऽऽदिभिर्विलक्षणं तदप्यस्य शरीरमुप-
जायते, कदाचित्तदाकागानुकारि तत्कथं वाऽत्र विरोधः ।
यथा कश्चिच्छालुकान्देव शालुकः, कश्चिद्गोमयात्, तथा कश्चि-
दुपदेशादिकल्पः, कश्चिन्मदाकार्यदार्थदर्शनात् । अथ दर्शना-
दपि विकल्पः पूर्वविकल्प-वासनामन्तरेण कथं भवेत्, नाहि
गोमयादपि शालुकः कथं शालुकमन्तरेणेति एतदपि प्रष्टव्यम् ।
तस्मात्कार्यकारणभावमात्रमेव तत् । तत्र च नियमाभावा-
दविज्ञानादपि मातापितृशरीराद्विज्ञानमुपजायताम् । अथवा-
यथा विकल्पाद्व्यवहृतादपि विकल्प उपजायते, तथा व्य-
वहृतादपि मातापितृशरीरत एवेति न भेदं पश्यामः । य-
था चैकमातापितृशरीरादनेकापत्यात्पत्तिस्तथैकस्मादेव ब्रह्म-
णः प्रजापत्तिरिति न जात्यन्तरपरिग्रहः कस्यचिदिति न पर-
लोकसिद्धिः । न हि मातापितृसंबन्धमात्रमेव परलोकः । तथा-
चभ्युपगमविरोधात् । अथानाद्यतन्त्र आत्माऽस्ति, तमाऽश्रय
परलोकः साध्यते । न ह्येकानुभवितव्यतिरेकेणाऽनुसंधानं स-
म्भवति । भिन्ना नुभवितव्यनुसंधानादृष्टाः तदयुक्तम् । “ परलो-
किनोऽभावात्, परलोकाऽभावः ” इति वचनान् । न ह्यनाद्यतन्त्र
आत्मा प्रत्यक्षप्रमाणप्रसिद्धः, अनुमानेन चेतरेतराऽऽश्रयदोषप्र-
सङ्गः । सिद्धे आत्मन्येकरूपेणाऽनुसंधानविकल्पस्याऽविनाभू-
तत्वे आत्मसिद्धिः, तस्मिन्नेवाऽनुसंधानस्य तदविनाभूतत्व-
सिद्धिरित्यतरेतराऽऽश्रयसद्भावादेकस्यापि सिद्धिः । न चा-सि-
द्धमासङ्गेन साध्यते । किञ्च-दर्शनाऽनुसंधानयोः पूर्वाऽपर-
भाविनोः कार्यकारणभावः प्रत्यक्षसिद्धस्तत्कृताऽनुसंधानरूप-
रणादात्मसिद्धिः । अपि च शरीरान्तर्गतस्य ज्ञानस्याऽस्मत्तत्वे-
न कथं जन्मान्तरशरीरसंचारः । अथान्तराभवशरीरसन्तत्या
संचरणमुच्यते, तदपि परलोकाच्च विशिष्यते । सञ्चारश्च न
दृष्टो जीवत इह जन्मान्, मरणसमये भविष्यतीति दुर्गम-
मन्तत्र परलोकसिद्धिः । अथवा सिद्धेऽपि परलोकं प्रतीतयत-
कर्मफलसंबन्धाऽसिद्धव्यर्थमेवाऽनुमानेन परलोकास्तित्वसा-
धनम् । अथाऽऽगमादतिनियतकर्मफलसंबन्धसिद्धिः । त-
था सति परलोकास्तित्वमप्यागमादेव सिद्धमिति किमनु-
मानप्रयत्नं ? । न चाऽऽगमादपि परलोकसिद्धिः । तस्य प्रा-
माण्यासिद्धेः । न चाऽप्रमाणसिद्धेः परलोकाऽवेदकमभ्युपग-
न्तुं युक्तम् । तदभावव्यापि तथाभ्युपगमप्रसङ्गान्, तच्च पर-
लोकसाध्यकप्रमाणप्रतिपादनमकृत्वा भवशब्दव्युत्पत्तिरर्थसं-
स्पर्शिन्यभिप्रातुं युक्ता इत्यादि शब्दव्युत्पत्तितया त यदि
क्रियत, तदा नाऽस्माभिरपि तत्प्रतिपादकप्रमाणं यन्नुपयोगी म-
नः प्रणिधीयते इति पूर्वपक्षः । अत्रोच्यते-यदुक्तं पर्यनुपयोगमा-
त्रमस्माभिः क्रियत इति तत्र वक्ष्यमप्यनुपयोगोऽपि क्रियता-
णः किं प्रमाणतः क्रियते, उताऽप्रमाणतः ? यदि प्रमाणतः तद-
युक्तम् । यतस्तत्कार्येण प्रमाणं किं प्रयत्नं उतानुमानाऽदि ? ।

यादृ प्रत्यक्षम् । तदयुक्तम् । प्रत्यक्षस्याऽविचारकत्वेन पर्यनुयोग-
स्वरूपविचाररचनाऽन्नतुगत्वात् । न च प्रत्यक्षस्यापि प्रमाणत्वं
युक्तम् । भवदभ्युपगमेन तल्लक्षणोऽसंभवात् । तदसंभयश्च,
स्वरूपव्यवस्थापकधर्मस्य लक्षणत्वात् । तत्र प्रत्यक्षस्य प्रामा-
ण्यस्वरूपव्यवस्थापको धर्मोऽविसंवादित्वलक्षणोऽभ्युपगन्त-
व्यः । तच्चाऽविसंवादित्वं प्रत्यक्षप्रामाण्येनाऽविनाभूतमभ्यु-
पगम्यम् । अन्यथाभूतात्ततः प्रत्यक्षप्रामाण्याऽसिद्धेः । मि-
द्धो वा यतः कुतश्चिद्विचित्रिद्विनाभमतमपि सिद्धयदित्यनि-
प्रसङ्गः । न चाऽविनाभावस्तस्य कुतश्चित्प्रमाणोदघगन्तव्यः ।
अनघगतप्रतिबन्धादर्थान्तरप्रतिपत्तौ नालिङ्गद्वीपधामिनो-
ऽप्यनघगतप्रतिबन्धात् धूमान् धूमध्वजप्रतिपत्तिरित्याह । अ-
विनाभावावगमश्चाखिलदेशकालव्याप्या प्रमाणतोऽभ्युपग-
मनीयः । अन्यथा यस्यामेव प्रत्यक्षव्यक्तौ संवादित्वप्रामा-
ण्ययोगसाधकगतस्तस्यामेवासंवादित्वान्तिमिद्वयं न व्य-
क्यन्तरे । तत्र तस्यानघगमात् । न चावगततल्लक्षण-
संयन्त्रा व्यक्रिदेशकालान्तरमनुवर्तते । तस्याः प्रत्यक्षव्य-
क्तेस्तदेव ध्वंसात् । व्यक्यन्तरगतनुगमात् । अनुगमे वा
व्यक्तिरूपताविग्रहाऽनुगतस्य सामान्यरूपत्वात्, तस्य च
भवताऽनभ्युपगमात् । अभ्युपगमे वा न सामान्यलक्षणा-
ऽनुमानविषयाऽभावप्रतिपादनेन तत्प्रतिपत्तौ युक्तः । न च
प्रमाणतः प्रत्यक्षे लक्ष्यलक्षणयोर्व्याप्याऽविनाभावावगमो य-
दि प्रत्यक्षादभ्युपगम्यते । तदयुक्तम् । प्रत्यक्षस्य सिद्धिहेतु-
स्वविषयप्रतिभासमात्र एव भवता व्यापाराऽभ्युपगमात् ।
अथैकव्यक्तौ प्रत्यक्षेण तयोरविसंवादित्वप्रामाण्ययोगवि-
नाभावाऽवगमादन्यत्राऽप्येवंभूतं प्रत्यक्षं प्रमाणमिति प्रत्य-
क्षेणाऽपि लक्ष्यलक्षणयोर्व्याप्या प्रतिबन्धाऽवगमः, तर्ही
न्यत्राऽप्येवंभूतं ज्ञानलक्षणं कार्यमेवंभूतज्ञानकार्यप्रभवमि-
ति तेनैव कथं न सर्वोपसंहारेण कार्यलक्षणहेतोः स्वसा-
ध्याऽविनाभावाऽवगमः ? यनाऽनुमानमप्रमाणमाविनाभाव-
सम्बन्धस्य व्याप्या ग्रहीतुमशक्यत्वादिति दृष्टानुमानवा-
दिनं प्रति भवता सज्यमानं शोभते । किञ्च-अविसंवादि-
त्वलक्षणो धर्मः प्रत्यक्षप्रामाण्यलक्ष्यव्यवस्थापकः प्रत्यक्षप्र-
तिबन्धत्वेन निश्चयः । अन्यथा तदेव ततः प्रामाण्यलक्षणल-
क्ष्यव्यवस्था न स्यात् । असंबन्धस्य केनचित्सह प्रत्यासत्ति-
विप्रकर्षोऽभावात्, तदन्यत्राऽपि ततस्तद्व्यवस्थाप्रसङ्गः ।
तथाऽभ्युपगमे च यथा संवादित्वलक्षणो धर्मो लक्ष्यानव-
गमोऽपि प्रत्यक्षधर्मिसंबन्धित्वेनाऽवगम्यते, तथा धूमोऽपि
पर्वतैकदेशे अनलानघगतावपि प्रदेशसंबन्धितयाऽवगम्यते
इति कथं समुदायः साध्यः, तदपेक्षया च पक्षधर्मत्वं हेतोरव-
गन्तव्यम् । न च पक्षधर्मत्वाऽप्रतिपत्तौ साध्यधर्मानलविशि-
ष्टतत्प्रदेशप्रतिपत्तिः । प्रतिपत्तौ वा पक्षधर्मत्वाऽऽनुसरणं
व्यर्थम् । तत्प्रतिपत्तः प्रागव तदुपपत्तेः । समुदायस्य साध्यत्वे-
नोपचारात्तद्वैकदेशधर्मिधर्मत्वावगमेऽपि पक्षधर्मत्वाऽवगमा-
दपि उपचरितं पक्षधर्मत्वं हेतोः स्यादित्यनुमानस्य गौण-
त्वा-ऽपत्तेः प्रमाणस्याऽगौणत्वादनुमानादर्थनिर्णयो दुर्लभ इति
चोदावसरः । प्रत्यक्षप्रामाण्यलक्षणेऽपि क्रियमाणेऽस्य स-
र्वस्य समानत्वेन प्रतिपादितत्वात् । यदा चाविसंवादित्वल-
क्षणप्रत्यक्षप्रामाण्यलक्ष्ययोः सर्वोपसंहारेण व्याप्तिरभ्युपग-
म्यते, आविसंवादित्वलक्षणश्च प्रामाण्यव्यवस्थापको धर्म-

स्तत्राङ्गीक्रियते पूर्वोक्तन्यायेन तदा कथमनुमानं नाऽभ्युपग-
म्यते प्रमाणतया ? । तथाहि-यत्किञ्चिद् दृष्टं, तस्य यत्राऽ-
विनाभावस्तद्विद्वस्तस्य तद्रूपकं तत्रेत्येतावन्मात्रमेवाऽनुमा-
नस्याऽपि लक्षणम् । तच्च प्रत्यक्षप्रामाण्यलक्षणमभ्युपगच्छ-
ताऽभ्युपगम्यते देवानां प्रियेण । तथा-प्रामाण्यमप्यनुमान-
स्याभ्युपगतमेव, यतो यदेवाविसंवादित्वलक्षणं प्रत्यक्षस्य
प्रामाण्यं, अनुमानस्याऽपि तदेव । तदुक्तम्-“ अर्थस्याऽ-
सम्भवेऽभावात्, प्रत्यक्षेऽपि प्रमाणता । प्रतिबद्धस्वभावस्य,
तद्वेतुत्वं समं द्वयम् ॥ १ ॥ ” इति । अर्थाऽसंभवेऽभावः
प्रत्यक्षस्य संवादस्वभावः प्रामाण्यनिमित्तम् । न च सा-
ध्याऽर्थाऽभावेऽभाविनो लिङ्गादुपजायमानस्यानुमानस्यापि
समान इति कथं न तस्यापि प्रामाण्योऽभ्युपगमः । किञ्च-
अयं चार्वाकः प्रत्यक्षप्रमाणवादी यदि परेभ्यः प्रत्यक्ष-
लक्षणमनवबुध्यमानेभ्यस्तत्प्रतिपादयति, तदा तेषां ज्ञान-
संबन्धित्वं कुतः प्रामाण्यवगच्छति ? । न तावत्प्रत्यक्षात् । प-
रचेतोवृत्तीनां प्रत्यक्षतां ज्ञातुमशक्यत्वात् । किं तर्हि स्वाऽऽ-
त्मनि ज्ञानपूर्वको व्यापारव्याहारां प्रमाणतो निश्चित्य परे-
ष्वपि तथाभूतात्तद्दर्शनात्तत्संबन्धित्वलक्षणमवबुध्यते, तत-
स्तेभ्यस्तत्प्रतिपादयति । तथाऽभ्युपगमे च व्यापारव्या-
हाराऽऽदिलिङ्गस्य ज्ञानसंबन्धित्वलक्षणस्वसाध्याऽव्यभिचा-
रित्वं पक्षधर्मत्वं चाऽभ्युपगतं भवतीति कथमनुमानान्ता-
पकस्याऽर्थस्य वैरूप्यमसिद्धे, येन नाऽस्माभिरनुमानप्र-
तिपत्तेः क्रियते, किं तु त्रिलक्षणं यदनुमानवादिभिलिङ्गम-
भ्युपगतं, तच्च लक्षणमावबुध्यतीति प्रतिपाद्यते इति वचः
शोभामनुभवति । प्रत्यक्षलक्षणप्रतिपादनार्थं परचेतोवृत्ति-
परिज्ञानाऽभ्युपगमे त्रिलक्षणहेत्वभ्युपगमस्याऽवश्यंभावि-
प्रतिपादनान् । अथ नाऽस्माभिः प्रत्यक्षमपि प्रमाणत्वेना-
ऽभ्युपगम्यते, येन तल्लक्षणप्रणयनेऽवश्यंभाव्यनुमान-प्रामा-
ण्याऽभ्युपगम इत्यस्मान्प्रति भवार्हः प्रतिपाद्यते । यत्तु
प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमिति वचने तत्तान्त्रिकलक्षणालोक्षित-
लोकसंघग्रहार्थप्रत्यक्षाऽपेक्षया । अन एव लक्षणलक्षितप्रत्य-
क्षपूर्वकोऽनुमानस्य, अनुमानमप्रमाणमित्यादिग्रन्थसंदर्भेणा-
ऽप्रामाण्यप्रतिपादनं विधीयते, न पुनर्गौणत्वाऽऽद्यलोकव्य-
वहाररचनाचतुरस्य धूमदर्शनमात्राऽविर्भूताऽनलप्रतिपत्ति-
रूपस्याऽनैतच्छास्त्रं । तस्यापि महान्त्याऽदिदृष्टान्त-धर्मिप्रवृत्त-
प्रामाण्यावगमस्यसाध्यप्रतिबन्धनिश्चितसाध्यधर्मिधर्मधूमध-
लोद्धतत्वेन तान्त्रिकलक्षणलक्षितप्रत्यक्षपूर्वकत्वस्य यस्तुतः
प्रदर्शितत्वात् । एतत्पक्षधर्मत्वाभयं चाऽस्य धूमस्य व्याप्तिर-
ति साङ्केतिकव्यवहारस्य गोपालाऽऽदिमूर्खलोकाऽसम्भवि-
नोऽर्काञ्चत्करत्वात् । प्रत्यक्षस्य चाऽविसंवादित्वं प्रामाण्य-
लक्षणं तद्यथा सम्भवति, तथा परतः प्रामाण्यं व्यवस्था-
पर्यङ्गः “ सिद्धे ” इत्येतत्पदव्याख्यायां दर्शितं, न पुनरु-
च्यते । तत् स्थितमतत्र प्रत्यक्षस्य भवदभिप्रायेण प्रामा-
ण्यव्यवस्थापकलक्षणसंभवः । तद्भावे चाऽनुमानस्यापि
प्रामाण्यप्रसिद्धिरिति न प्रत्यक्षं पर्यनुयोगविधायि । नाप्यनु-
मानाऽऽदिकं पर्यनुयोगकारि । अनुमानाऽऽदेः प्रमाणत्वेनाऽ-
नभ्युपगमात् अथाऽस्माभिर्न्ययप्यनुमानाऽऽदिकं न प्रमाणत-
याऽभ्युपगम्यते, तथापि परेण तत्प्रमाणतयाऽभ्युपगतमिति
तत्प्रसिद्धेन तेन परस्य पर्यनुयोगो विधीयते । ननु परस्य

तत्प्रमाणतः प्रामाण्याभ्युपगमविषयः अथाऽप्रमाणतः ?। य
दि प्रमाणतः, तदा भवतोऽपि प्रमाणविषयस्तत्स्यात् । न हि
प्रमाणतोऽभ्युपगमः कस्यचिद्भवति, कस्यचिन्नति युक्तम् । अ-
थाऽप्रमाणतोऽनुमानाऽदिकं प्रमाणतयाऽभ्युपगम्यते परेण,
तदाऽप्रमाणं न तेन पर्यनुयोगो युक्तः । अप्रमाणस्य परलोका-
साधनवत्तत्साधकप्रमाणपर्यनुयोगोऽप्यसामर्थ्यात् । अथ तेन
प्रमाणलक्षणाऽपरिज्ञानात्तत्प्रामाण्यमभ्युपगममिति तत्सिद्धे-
नैव तेन परलोकाऽदिसाधनाभिमतप्रमाणपर्यनुयोगः क्रियते ।
नन्यज्ञानात्तत्परस्य प्रमाणत्वेनाऽभिमतं; न चाऽज्ञानादन्य-
थात्वेनाऽभिमतमानं वस्तु तन्साध्यामर्थक्रियां निर्वर्त्तयति ।
अन्यथा विषयत्वेनाऽभिमतमानं महोपधाऽदिकमपि तान्मा-
यितुकामेन दीयमानं स्वकार्यकरणत्वं स्यात् । अथ नाऽस्मा-
भिः परलोकप्रसाधकप्रमाणपर्यनुयोगोऽनुमानाऽदिना स्वत-
न्त्रप्रसिद्धप्रामाण्येन, पराभ्युपगमावगतप्रामाण्येन वा क्रियते;
किं तर्हि यदि परलोकाऽदिकोऽतीन्द्रियोऽर्थः परेणाभ्युपगम्य-
ते, तदा तत्प्रतिपादकं प्रमाणं वक्तव्यम् । प्रमाणनिबन्धना हि
प्रमेयव्यवस्थितिः । तस्य च प्रमाणस्य तल्लक्षणाऽऽद्यसम्भवन-
तर्हि पर्याभिमतस्याप्यभाव इति; एवं विचारणालक्षणः पर्यनु-
योगः क्रियते इति न स्वतन्त्राऽनुमानोपन्यासपक्षधर्मसिद्ध्या-
दिलक्षणदोषाऽवकाशा बृहस्पतिमताऽनुसर्गिणाम् । नन्वेवम-
प्यनया भङ्ग्या भवता परलोकाऽद्यतीन्द्रियार्थप्रसाधकप्र-
माणपर्यनुयोगे प्रसङ्गसाधनाऽऽद्यमनुमानं, तर्हि पर्यव्यवस्था-
यं च स्ववाच्यं प्रतिपादितं भवति । तथाहि-प्रमाणनिबन्धना
प्रमेयव्यवस्थितिर्गति एवं वदता प्रमेयव्यवस्था प्रमाणनिमि-
त्तं प्रतिपादिता भवति । एतच्च प्रसङ्गसाधनम् । तच्च व्या-
प्यव्यापकभावं सिद्धं यत्र व्याप्याऽभ्युपगमो व्यापकाभ्युप-
गमनान्तरीयकः प्रदर्श्यते इत्येवंलक्षणम् । तेन प्रमेयव्यवस्था
प्रमाणप्रवृत्त्या व्याप्ता प्रमाणतो भवता प्रदर्शनीया । अन्यथा
प्रमाणप्रवृत्तिमन्तरंगार्थि प्रमेयव्यवस्था स्यात् । ततश्च कथं
परलोकाऽदिसाधकप्रमाणपर्यनुयोगोऽपि परलोकव्यवस्था न
भवन् ? । व्याप्यव्यापकभावग्राहकप्रमाणाभ्युपगम च कथं
कार्यहेतोः स्वभावहेतोर्वा परलोकाऽदिसाधकत्वेन प्रवर्त्त-
मानस्य प्रतिक्षेपः ? । व्याप्तिप्रसाधकप्रमाणसङ्गावऽनुमान-
प्रवृत्तेरनायासमिदञ्चात् । प्रमाणाभावं तन्निबन्धनायाः प्र-
मेयव्यवस्थाया अप्यभाव इति प्रसङ्गविपर्ययः । स च व्याप-
काऽभावं व्याप्यस्याप्यभाव इति पञ्चभूतव्यापकाऽनुपल-
ब्धिसमुद्भूताऽनुमानस्वरूपम् । एतदपि प्रसङ्गविपर्ययरूपम-
नुमानं प्रमाणतो व्याप्यव्यापकसिद्धौ प्रवर्त्तते इति व्याप्ति-
प्रसाधकस्य प्रमाणस्य तत्प्रसादलभ्यस्य चाऽनुमानस्य प्रा-
माण्यं स्ववाच्यं भवता दत्तः स्वहस्त इति नानुमानाऽदिसा-
धकप्रमाणप्रतिपादनंऽस्माभिः प्रयस्यते । अतो यदुक्तम्-“ स-
र्वत्र पर्यनुयोगपरागम्यं सृष्ट्राणि बृहस्पते ” इति । तदभिधे-
यशून्यमिव लक्ष्यते । उक्त्यायात् । यत्तु-प्रत्यक्षं सञ्चिह-
तविषयत्वेन चक्षुर्गादिप्रभवं परलोकाऽदिसाधकत्वेन न प्रव-
र्त्तते । तत्र सिद्धसाधनम् । यच्चोक्तम्-नाप्यतीन्द्रियं योगि-
प्रत्यक्षं, परलोकवत्तस्याऽसिद्धिर्गति । तद्विस्मरणशीलस्य भ-
वतो वचनम् । अतीन्द्रियार्थप्रवृत्तिप्रवणस्य योगिप्रत्यक्षस्या
नन्तरमेव प्रतिपादितत्वात् । यत् पुनरिदमुच्यते-नाऽपि
प्रत्यक्षपूर्वकमनुमानं तदभावे प्रवर्त्तते । तदसङ्गतम् । प्रत्यक्षेण
हि संबन्धग्रहणपूर्वं परलोकं पावकाऽदौ यथाऽनुमानं प्रवर्त्त-

मानमुपलभ्यते, स एव न्यायः परलोकसाधनेऽप्यनुमान-
स्य किमित्यदृष्टो, दृष्टो वा ? । तथाहि-यत्कार्यं तत्कार्यान्त-
रोद्भूतं, यथा पटाऽदिलक्षणं कार्यं, कार्यं चेदं जन्म इति
भवत्यतो हेतोः परलोकाऽदिसिद्धिः । तथाहि-“ नित्यं सत्त्वम-
सत्त्वं वा, हेतोरन्याऽनपेक्षणात् । अपेक्षानो हि भावानां,
कादाचित्कत्वसम्भवः ॥ १ ॥ ” इति न तावत्कार्यत्वमिद-
जन्मनो न सिद्धम् । अकार्यत्वे हेतुनिरपेक्षस्य नित्यं सत्त्वा-
ऽसत्त्वप्रसङ्गात् । अथ स्वभावत एव कादाचित्कस्य पदार्थानां
भविष्यति । न हि कार्यस्य कारणभावपूर्वकत्वं प्रत्यक्षेण उप-
लब्धं, येन तदऽभावाश्रित्यतेन, प्रत्यक्षतः कार्यकारणभाव-
स्यैवाऽसिद्धेः । यथैवं बाह्येनाप्यर्थेन सह कार्यकारणभाव-
स्याऽसिद्धेः, स्वसंबन्धनमात्रत्वं सत्यहेतुं, विचारनस्तस्या-
ऽप्यभावे सर्वेऽशून्यत्वमिति सकलव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः । त-
स्माद्यथा प्रत्यक्षेण बाह्यार्थप्रतिबद्धत्वमात्मनः प्रतीयते, अ-
न्यथेहलोकस्याप्यप्रसिद्धेः, प्रत्यक्षतस्तज्जन्यस्वभावत्वानव-
गमे तस्य तदग्राहकत्वाऽसंभवात्, तथा चेहलोकसाधना-
र्थमङ्गीकर्तव्यं प्रत्यक्षं स्वार्थेनाऽऽत्मनः प्रतिबन्धसाधकम्,
तथा परलोकसाधनार्थमपि तदेव साधनमिति सिद्धः पर-
लोकोऽनुमानतः । यथा च बाह्यार्थप्रतिबद्धत्वं प्रत्यक्षस्य
कादाचित्कत्वेन साध्यते धूमस्यापि वृक्षप्रतिबद्धत्वम् ; तथे-
हजन्मनोऽपि कादाचित्कत्वेन जन्माऽन्तरप्रतिबद्धत्वमपि ।
ततोऽनलबाह्यार्थवत्परलोकोऽपि सिद्धमनुमानम् । अथेहज-
न्माऽदिभूतमानापितृसामग्रीमात्रादप्युत्पत्तेः कादाचित्कत्व-
युक्तमेवहजन्मनः । नन्वेवं प्रदेशमनन्तरप्रत्ययमात्रसामग्री-
विशेषादेव धूमप्रत्यक्षसंबन्धनयोः कादाचित्कत्वमिति न सि-
द्धयति वृक्षबाह्यार्थप्रतीतिर्गति सकलव्यवहाराऽभावः । अ-
थाऽकारविशेषादेवानन्यथाव्यसंभविताऽनलबाह्यार्थसिद्धिः,
तर्हि इहजन्मनोऽपि प्रज्ञामेधाऽऽद्याकारविशेषत एव मानापि-
तृव्यतिरिक्तनिजजन्मान्तरसिद्धिः । तथा-यथाऽऽकारविशेष-
पवाऽयं तैर्मरिकाऽदिसाधकव्यावृत्तः प्रत्यक्षस्य बाह्यार्थमन्त-
रेण न भवतीति निश्चयिते, अन्यथा बाह्यार्थाऽसिद्धौऽभि-
मतसंबन्धनाऽहेतुमेवेति पुनरपि व्यवहाराऽमानः ; तथेहजन्मा-
ऽदिसाधकप्रज्ञाविशेषाऽदिसाधकविशेषाऽऽकारो निजजन्मान्त-
रप्रतिबद्ध इति निश्चयितामनुमानतः । अथ प्रत्यक्षमेव सवि-
कल्पकं परमार्थतः प्रतिपत्तुः “ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मः ” इत्या-
दि सीमासंकाऽदिसिद्धेः साधकं बाह्यार्थाऽपुनर्वस्तुधर्मस्य धू-
मजाग्रत्पुणर्वृत्तिस्तस्माऽदिसिद्धेः प्रत्ययस्याऽवाभ्युपगमं, परलोका-
वादिनः स्वपक्षमनायासमिदमेव मन्यन्ते । “ न हि दृष्टेऽनुपपन्न-
म् ” इति न्यायान् । यथैव हि निश्चयरूपा मातृपितृजन्मप्रतिब-
द्धत्वमिद्धिः, तथैवहजन्मसंस्कारव्यावृत्ताऽदिसाधकप्रज्ञाऽद्या-
कारविशेषाभिजजन्मान्तरप्रतिबद्धत्वमिद्धिर्गति प्रत्यक्षनिश्चि-
ता स्यादिति न परलोकज्ञातिः । न च निश्चयप्रत्ययोऽनभ्यास-
दशायामनुमानतामानेकामिति, “ पूर्वस्वप्नाधर्मास्तथाप्र-
साधिताऽनुमेयतामतिपतति ” इति न्यायान् । अन्यव्यति-
रेकपक्षधर्मताऽनुमरणस्याऽनभ्यासदशायामुपलब्धेः । अस्या-
सदशायां च पक्षधर्मत्वाऽऽद्यनुमरणस्याऽन्यथाप्यसंबन्ध-
नात्, सिद्धमनुमानप्रतीतत्वं परलोकस्य । अथेतरंगऽऽश्र-
यदोषादनुमानं नास्त्यैवैवैव विषय इत्युच्यते । नन्वेवं सति
सर्वभेदाभावतो व्यवहारोच्छेद इति तदुच्छेदमनभ्युपगच्छता
व्यवहारार्थिनाऽवश्यमनुमानमभ्युपगन्तव्यम् । एतेन प्रत्यक्ष-

पूर्वकत्वाभावेऽप्यनुमानस्य प्रामाण्यं प्रतिपादितम् । न चानुमानपूर्वकत्वेऽपीतरतराऽऽश्रयदोषानुपपन्नः । तस्यैवेतरतराऽऽश्रयदोषस्य व्यवहारप्रवृत्तितां निराकरणान् । यदप्युक्तम्—अनुमानपूर्वकत्वेऽनवस्थाप्रसङ्गादनुमानप्रवृत्तिरिति । तदप्यसङ्गतम् । एवं हि सति प्रत्यक्षगृहीतेऽप्यर्थे विप्रतिपत्तिविषये नानुमानप्रवृत्तिमन्तरेण तद्विरास इति बाह्येऽर्थे प्रत्यक्षस्याव्यापारात्पुनरप्यद्वैताऽऽपत्तेः, शून्यताऽऽपत्तेर्वा व्यवहारोच्छेद इति व्यवहारबलात्संवानयस्या परिहृत्य इत्यभ्युपगमवादेन चैतदुक्तम् । अन्यथा बाह्यार्थव्यवस्थापनाय प्रत्यक्षं प्रवर्त्तते, तथा प्रदर्शितहेताव्याप्तिप्रसाधनार्थं केवाश्विन्मतेन निर्विकल्पकम्, अन्येषां तु सविकल्पकं चक्षुरादिकरणव्यापारजन्यम्, अपरेषां मानसं, केवाश्विद्यावृत्तिप्रहणोपयोगि ज्ञानम्, अन्येषां प्रत्यक्षानुपलम्भवलोकाद्भूतल्लिङ्गजोहाऽऽख्यं परोक्षं प्रमाणं तत्र व्याप्यत इति कथमनुमानेन प्रतिबन्धप्रहणेऽनवस्थेतिरेतराऽऽश्रयदोषप्रसङ्गः परलोकवादिनः प्रति भवता प्रेर्यते ? यदप्युक्तम्—सर्वमप्यनुमानमस्मान्प्रति प्रमाणत्वेनासिद्धमित्यादि । तदप्यसङ्गतम् । यतः किमनुमानमात्रस्याप्रामाण्यं भवता प्रतिपादयितुमभिप्रेतम्, अनुमानमप्रामाण्यमित्यादिप्रत्ययः, अथ तान्त्रिकलक्षणज्ञेयोऽनीन्द्रियार्थानुमानप्रतिक्षेपो वा ? न तावदनुमानमात्रप्रतिषेधा युक्तः । लोकव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गात् । यतः प्रतियन्ति काविदा कस्यचिदर्थस्य दर्शनं नियमतः किञ्चिदर्थान्तरं, न तु सर्वस्मान्मर्थस्यावगमः । उक्तं चान्येन—“स्वगृहाभिर्गतो भूयो न तदाऽऽगन्तुमर्हति ।” अतः किञ्चिद् दृष्ट्वा कस्यचिदवगमं निर्मितं कल्पनीयम् । तच्च नियतसाहचर्यमविनाभावशब्दवाच्यं नैयायिकाऽऽदिभिः परिकल्पितम् । तदवगमश्च प्रत्यक्षानुपलम्भसहायमानसप्रत्यक्षतः प्रतीयते । सामान्यद्वारेण प्रतिबन्धावगमादेशाऽऽदिव्यभिचारो न बाधकः । नाऽपि व्यक्तज्ञानजन्यम् । उभयत्रापि सामान्यस्यैकत्वात् । सामान्याऽऽकृष्टांशपर्व्याक्रिप्रतिमानं च मानसे प्रत्यक्षेः यथा शतमेख्याऽवच्छेदेन शतमिति प्रत्यये विशेषणाऽऽकृष्टानां पूर्वगृहीतानां शतसंख्याविषयपदार्थानाम् । तथाहि—एतं शतमिति प्रत्ययो भवत्येव । सामान्यस्य च सचमनुगताऽवाधितप्रत्ययविषयत्वेन व्यवस्थापितं, तदेवं नियतसाहचर्यमर्थमर्थान्तरं प्रतिपादयदुपलब्धं सत्प्रतिपादयति । उपलम्भाश्चावश्यं कर्त्तव्यस्तस्य, सैव पक्षधर्मता । ततः सम्यग्वागुस्मृता ततः साध्यावगमः । यस्तु प्रतिबन्धं नोपति, तस्याऽपि कथं न सर्वस्मात्सर्वप्रतिपत्तिः । अभ्युपगमे चाऽप्रतिपत्तेऽपि संबन्धं प्रतिपत्तिप्रसङ्गः । प्रमातृसंस्कारकारकाणां पूर्वदर्शनानामभावादन्यनुत्तरम् । संबन्धाप्रतिपत्ता प्रमातृसंस्कारानुपपत्तेः । दर्शनजः संस्कारोऽप्यनभिषेक्तः सत्तामात्रेण न प्रतिपद्युपयोगी । न च स्मृतिमन्तरं तत्तत्तद्भावाऽपि । न चानुभवप्रवृत्तिवन्धना स्मृतिः । कर्त्तव्यपर्यं संस्कारमन्तरं तदनुपपत्तेः । प्रध्यं सम्यं च निर्देष्टुकतासंभवात् । यत्राप्यभ्यस्ते विषये यस्मिन्तरदर्शनादव्यवधानं तस्मिन्तरप्रतिपत्तिः, तत्राऽपि प्राक्तन क्रमाऽऽश्रयणेन वस्त्वन्तर्गतावगमः । इयांस्तु विशेषः—एकत्रानभ्यस्तत्वाद्तरंगले स्मृतिसंबन्धनम्, अन्यत्राऽभ्यासाद्विद्यमानाया अप्यसंविती । केचित्तु योगिप्रत्यक्षं संबन्धग्राहकमाहुः । व्याप्तिः सकलाऽऽक्षेपणावगमात् । तथा च यत्र यत्रेति दे-

शकालविक्षिप्तानां व्यक्तीनामनवभासेऽनुपपत्तिः । अत एकत्र क्षणे योगित्वं प्रतिबन्धग्राहिणः, एतत्पूर्वस्माद्विशिष्टं, तल्लोकं अर्थान्तरदर्शनात् । अर्थान्तरमुदहप्रतीता तार्किकाणां निमित्तचिन्तायां पक्षधर्मत्वाऽऽद्यभिधानम्, अतो न तान्त्रिकलक्षणप्रतिक्षेपोऽपि । उत्पन्नप्रतीतीनामस्तु प्रामाण्यम् । उत्पाद्यप्रतीतीनां तु अतीन्द्रियादृष्टपरलोकसर्वज्ञाऽऽद्यनुमानानां प्रतिक्षेप इति चेत् । तदस्मत् । यद्यनवगतसंबन्धान् प्रतिपत्तीनां धिक्कृत्येतदुच्यते, तदा धूमाऽऽदिष्वपि तुल्यम् । अथ गृहीताविनाभावानामप्यतीन्द्रियपरलोकाऽऽदिप्रतिभासानुपपत्तेरवमुच्यते । तदस्मत् । ये हि कार्यविशेषस्य तद्विशेषेण गृहीताविनाभावास्ते तस्मात्परलोकाऽऽद्यवगच्छन्त्येव । अतो न ज्ञायते केन विशेषणातीन्द्रियार्थानुमानप्रतिक्षेपः । साहचर्याविशेषेऽपि व्याप्यगता नियतता प्रयोजिका न व्यापकगता । अतः समव्याप्तिकानामपि व्याप्यमुख्येनैव प्रतिपत्तिः नियतताऽवगमे चार्थान्तरप्रतिपत्तौ न बाधाः न प्रतिबन्धः । एकस्य रूपभेदानुपपत्तेः, ततो न विशेषविरुद्धत्वमभवः, नाऽपि विरुद्धाव्यभिचारिण इति । यदुक्तम्—विरुद्धाऽनुमानविराधयोः सर्वत्र सम्भवान्, कचिच्च विरुद्धाव्यभिचारिण इति । एतदप्यपास्तम् । अविनाभावसंबन्धस्य गृहीतुमशक्यत्वात् । अत्रादेशकालाऽऽदिभेदादिन्यादेश पूर्वतीत्याऽनुमानप्रमाणत्वेऽनुपपत्तिः । परोक्षस्यार्थस्य सामान्याऽऽकारणाऽऽन्यतः प्रतिपत्तौ लोकप्रतीतायां बाधेस्तु कार्यकारणभावाऽऽदिलक्षणः प्रतिबन्धस्तस्मात्सत्त्वं कल्पितः । तदुक्तम्—

“कार्यकारणभावाद्वा, स्वभावाद्वा नियामकान् ।

अविनाभावनियमो दर्शनाच्च न दर्शनात् ॥ १ ॥” इत्यादि ।

तथा—

“अवश्यंभावनियमः, कः परस्यान्यथा परैः ।

अर्थान्तरनिमित्तो वा, धर्मो यासां विरागवत् ॥ १ ॥” इति च । तथाहि—कचित्पर्वताऽऽदिदेशे धूम उपलभ्यमानो यद्यग्निमन्तरं पश्येत् स्यात्तदा पावकधर्मानुवृत्तिस्तस्य तत्कार्यत्वं याज्ञश्चितं विशिष्टप्रत्यक्षाऽनुपलम्भाभ्यां तद्वै न स्यादित्यहेतास्तस्याऽसत्त्वात् कर्त्तव्यपुलम्भो न स्यात् । सर्वदा सर्वत्र सर्वाऽऽकारेण वापलम्भः स्यात् । अहेतोः सर्वदा सत्त्वात् । स्वभावश्च यदि भावव्यतिरेकेण स्यात्, ततो भावस्य निःस्वभावत्वाऽऽपत्तेः स्वभावस्याप्यभावाऽऽपत्तिः । तत्प्रतिबन्धसाधकं च प्रमाणं कार्यहेतोर्विशिष्टप्रत्यक्षानुपलम्भशब्दवाच्यं प्रत्यक्षमेव, सर्वज्ञसाधकहेतुप्रतिबन्धनिश्चयप्रमात्रं प्रदर्शितम् । स्वभावहेतोस्तु कस्यर्चाद्विपर्यये बाधकं प्रमाणं व्यापकानुपलब्धिस्वरूपं, कस्यचित्तु विशिष्टं प्रत्यक्षमभ्युपगतम् । सर्वथा सामान्यद्वारेण व्यक्तीनामनवपरावृत्तव्यक्रिरूपेण वा तामां प्रतिबन्धोऽभ्युपगन्तव्यः । अन्यथा प्रतिबन्धादन्यतोऽन्यप्रतिपत्तावतिप्रसङ्गात् । प्रतिबन्धप्रसाधकं च प्रमाणमपश्यमभ्युपगमनीयम् । अन्यथाऽगृहीतप्रतिबन्धत्वादित्यतोऽन्यप्रतिपत्तावपि प्रसङ्गस्तदवस्थ एव यत्र । गृहीतप्रतिबन्धोऽसावर्थे उपलभ्यमानः साध्यसिद्धिं विदध्वाति, तद्धर्मता तस्य पक्षधर्मत्वस्वरूपा, तद्ग्राहकं च प्रमाणं प्रत्यक्षमनुमानं वा ? तदुक्तं धर्मकीर्तिना—“पक्षधर्मनानिश्चयः प्रत्यक्षतोऽनुमानतो वा” अतो लोकप्रतिज्ञतान्त्रिकलक्षणलक्षि-

मानुमानयोर्भेदाभावात्तन्निर्दिष्टपरलोकाऽऽद्यर्थनाथकत्वमपि
तस्यैवेति तन्प्रामाण्यऽनुभूयमाने इहलोकस्यापि अभ्यु-
पगमाभावप्रसङ्गः । न च किमत्र निर्विकल्पकं मानसं यो-
गिप्रत्यक्षमूहो वा प्रतिबन्धनिश्चायकं, प्रतिबन्धोऽपि नियत-
साहचर्यलक्षणः, कार्यकारणभावाऽऽदिवैति चिन्ताऽत्रापयो-
गिनी । धूमादग्निप्रतिपत्तिवत्प्रज्ञामेधाऽऽदिविज्ञानकार्यविशेषा-
भिजजन्मान्तर्गवज्ञानस्वभावपरलोकाप्रतिपत्तिमिदं । अतो-
ऽनुमानाऽप्रामाण्यप्रतिपादनाय पृथक्प्रतिपादनाय यद्युक्तिजाल-
मुपन्यस्तं, तद्विरुद्धं द्रष्टव्यम् । प्रतिपदमुच्यते न दृश्यते,
अन्तर्गवभयात् । यद्यप्युक्तं—परलोके प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तार्था-
ऽऽपत्तिर्वैयर्थ्यादहजन्मान्यथाऽनुपपत्त्या परलोकसद्भावा इति ।
तदपि न सम्यक् । पूर्वानुसारेण सर्वस्य नियतप्रत्ययस्य प्र-
वृत्तेरनुमानत्वप्रतिपादनात् । अविनाभावसम्बन्धस्य ग्रहीतु-
मशक्यत्वाच्चात्रानुमानोक्तिरिति चेत् ; नन्वेवं तद्विहितं शून्य-
त्वं वा कस्य केन दोषोऽभिधानम् । तस्मान्सेव्यवहारकारि-
णा प्रत्यक्षेणोहेन वा प्रतिबन्धनिश्चिन्ति कथं नानुमाना-
त्परलोकमिदं ? यद्यप्युक्तं—मातापितृनामप्रीमात्रेणैव जन्म-
सम्भवाच्च तज्जन्मव्यतिरिक्तसत्परलोकमाधनं युक्तमिति ।
तदपि प्रतिविहितमेव । समनन्तरप्रत्यक्षस्य भावात् । स्वप्ना-
ऽऽदिप्रत्ययवत्प्रत्यक्षाद् बाह्यार्थनिश्चिन्तिरिति बौद्धाभिमत-
पक्षमिदं प्रसङ्गः । अतस्तत्त्वात् । यदपि प्रतिपादितम्—सच्चि-
द्विदितमात्रविषयत्वात् प्रत्यक्षस्य देशकालव्याप्या प्रतिबन्ध-
ग्रहणाऽऽवश्यकमिति । तदपि न किञ्चित् । एवं स्मृतं अतिरा-
जिहितविषयत्वेन प्रत्यक्षस्य स्वरूपमात्रस्य प्रवृत्तिप्रसङ्ग-
इति तद्वै बौद्धाऽऽद्यभिमतं स्वमेव दनमात्रं सर्वव्यवहारोच्छे-
दकारि प्रमत्तमिति प्रतिपादितम् । तस्माज्जात्यवधारप्र-
तेनैव तत्सर्विकल्पकप्रत्यक्षवलादृष्टाऽऽद्यप्रमाणोद्घातः शाल-
व्याप्या यथोक्तलक्षणस्य हेतुः प्रतिबन्धग्रहण प्रवृत्तिरनुमा-
नस्येति न व्याजति, प्रवृत्तस्येति । एतदपि निश्चयम् । केचित्प्र-
ज्ञाऽऽद्य इति ह्यपीति । न च प्रज्ञायाऽऽद्यः शरीरस्वभावा-
न्मृगता इत्यादि चोद्ये युक्तः । तस्मिन्मृगताऽपि परिहारसम्भ-
वादन्यव्यतिरेकाभ्यां तयो मातापितृयोः पितृशरीरजन्यत्वस्य
पितृशरीरं तदिदं मृगं भवेत् मातापितृशरीरादप्यप्रजाऽऽ-
दीनाम् । अयमपि बृहस्पतिमतः पुनरपि एव दोषोऽस्तु, यः
कार्यभेदोऽपि कारणभेदं नेच्छति अस्माकं तु हर्षविषादाऽऽद्य-
नेकविकल्परमोऽऽकाशतन्त्र विज्ञानस्यान्तर्मुखाऽऽकाशतया वे-
द्यस्य रूपरसगन्धस्पर्शाऽऽदिबुधगणज्ञानिवालकुमारयौवनवृ-
द्धावस्थाऽऽयं ककमर्जावांश्च वृद्धवर्माध्यायिततच्छरीराऽऽ-
द्योर्गन्धप्रत्ययविज्ञानं न मर्षप्रमत्ताद्वैदः निश्चयः । विकल्प-
धर्माध्यायः, कारणभेदश्च पदार्थानां भेदकः । स च जलाऽजल-
योर्विशरीरविज्ञानयौचित्येन एवेति कथं न तयोर्भेदः ? तद्व-
दादप्यभेदं ब्रह्महेतुवादाऽऽयं तद्व्यवस्थायै पृथिव्यादित्य-
च्चतुष्टयाभावाऽऽस्या व्यवहारोच्छेदः । अथवा मातापितृप-
र्यजन्मेकस्वामीजन्यमेतत्कार्यम् । एतत् न दोषो व्यतिरिक्त-
सत्तेऽपि विज्ञानशरीरयोः । पूर्वमप्युक्तं विलक्षणोदप्यव-
यव्यतिरेकाभ्यां मातापितृशरीराद्विज्ञानमुपजायतां ; न हि
कारणाऽऽकारमेव सकलं कार्यमिति । तदप्यसौ । यतो न
हि कारणविलक्षणं कार्यं न भवतीत्युच्यते, अपि तु तदन्व-
यव्यतिरेकाऽनुविधानात् तत्कार्यत्वम् । तथाहि—यद् यत् वि-
काराभ्यव्यतिरिक्तानुविधानं तत् तत् कार्यमिति व्यपस्था-

प्यते । यथाऽगुरुकर्पूरेणाऽऽदिदाहदाहकपावकगतसुरभिग-
न्धाऽऽद्यव्यव्यतिरेकानुविधानाद्यधमस्तत्कार्यतया व्यवस्थि-
तः । एकसन्तत्यनुगतिरशास्त्रयंस्काराऽऽदिसेम्भृतप्राक्तन-
विज्ञानधर्मान्वयव्यतिरेकाऽनुविधानाय च प्रज्ञामेधाऽऽद्युत्तर-
विज्ञानमिति कथं न तत्कार्यमभ्युपगम्यते ? तदनुभूयमानं
धूमाऽऽदिवै प्रविद्धवह्न्यादिकार्यस्य तत्कार्यत्वाप्रतिपत्तिरिति
पुनरपि सकलव्यवहारोच्छेदः । “ तस्मात्तस्यैव संस्कारं,
नियमनाऽनुवर्त्तते । तच्चान्तर्गवकं चित्तं—मर्षश्च तत्समाश्रि-
तम् ” ॥१॥ प्रतिपादितश्च प्रमाणतः प्रतिनियतः कार्यकारण-
भावः सर्वज्ञसाधने “ कुलमयविस्मयसंज्ञं ” इति पदव्याख्या
कुर्वद्भिर्न पुनरिहाच्यते । योऽपि शालूकहृष्टान्तेन व्यास-
चारः । यथा गोमयादपि शालूकः, काश्चित्प्राशनजानीया-
दपि शालूकादेवः तथा केचित्प्राज्ञेभ्योऽद्यस्त्वेवभ्यासान् ;
काञ्चन रसायनोपयोगात् : अपरं मातापितृशरीराणां वि-
शेषादेवेति । सोऽपि न सम्यक् । तथाऽपि समानजानीयप-
र्वाऽभ्याससम्भवात् अन्यथा समानेऽपि रसायनाऽऽद्युपपत्त्या
यमलकयोः कस्यचित् वाऽपि प्रज्ञामेधाऽऽदिकमिति प्रतिनि-
यमो न स्यात् । रसायनाऽऽद्युपपत्त्यस्य साधारण्यव्यतिरिक्तं । न
च प्रज्ञाऽऽदीनां जन्माऽऽदीनां रसायनाभ्यासे च विशेषः । शालू-
कगोमयजन्यस्य तु शालूकाऽऽदस्तदन्यसाद्विशेषो दृश्यते, क-
चिज्जातिस्मरणं च दर्शयति न गुणा दृष्टकारणदेव माता-
पितृशरीरात्प्रज्ञामेधाऽऽदिकार्यविशेषोत्पत्तिः । न च गोमय-
शालूकाऽऽदिव्यभिचारविषयत्वेन प्रतिपादितस्यात्यन्तवैलज-
न्यम् । रूपरसगन्धस्पर्शवत्पुलकपरिणामत्वेन हर्षोर्गपि अद्वैत-
क्षयान् । विज्ञानशरीरयोः अन्तर्गवहेतुत्वाऽऽकारविज्ञानप्राप्त-
तया स्वपरमंयत्तया स्वमेवजनवाहकगणाऽऽदित्यन्तप्रत्यया-
ऽनुभूयमानतया च परस्परानुपपत्त्येनैव विवृद्धधर्मोभ्यास-
नोऽत्यन्तवैलक्षण्यस्य प्रतिपादनात् । नोपादानोपादेयभा-
वो युक्तः शरीरवृद्धादर्थेनैव युक्त्यादिलक्षणोपादानोपा-
देयभावधर्मोभ्यासः प्रतिपद्यते । अतो महाकायस्यापि मात-
काजगताऽऽदिवै तस्यात्वेन व्यभिचारीति न तत्रावसाधकः ।
यस्तु शरीरविकाराद्येनैव विकारोपलभ्यमानस्तद्धर्मभावः
प्रतिपाद्यतेऽस्मादपि सार्वजन्यत्वात्तानामन्यगत्तत्त्वानां वाङ्म-
दाऽऽदिलक्षणशरीरविकारसद्भावेऽपि तद्विचित्रकारानुपल-
ब्धेर्गतिः । दृश्यते च महाकारविशेषादापि जलभूम्या-
दिलक्षणाङ्गीजोपादानस्याङ्गाऽऽदिशेष इति महाकार-
कारणत्वेऽपि शरीराऽऽविशिष्टाऽऽकाराऽऽद्युपयोगाऽऽ-
दौ यौवनावस्थायां वा शालूकाऽऽदिसेम्भृतापात्तविशर-
पूर्वज्ञानोपादानस्य विज्ञानस्य विवृद्धिलक्षणा विशयो ना-
ऽनेमवी । यद्यप्युक्तं—अनादिमातापितृपदम्परायां तथा-
भूतस्पर्शा चोपस्य व्यवहितमातापितृगतस्य सद्भा-
वात्ततो वासनाप्रयोधेन युक्त एव प्रज्ञामेधाऽऽदिविशेषस्य
संभव इति । तदप्युक्तम् । अतन्तरस्यापि मातापितृपाण्ड-
त्यस्य प्रायः प्रयोधप्रभवान् । तत्रश्च जगदिकरणजनितस्य स्व-
रूपसंवेदनस्य चक्षुराद्विज्ञानस्य वा युगपत्क्रमेण व्योपत्ता-
मय्योपलब्धमेतदिति प्रत्यभिज्ञाने सन्नानान्तरतदप्यज्ञा-
नानामपि स्यात् । न च मातापितृज्ञानापलब्धेः तदप्यथाऽ-
देः कस्यचित्प्रत्यभिज्ञानमुपलभ्यते । अतैकस्माच्च ब्रह्मणः प्र-
जोत्पत्तिः प्रपुक्ता । एकप्रभवत्वे हि सर्वप्राणिनां परस्परं प्र-
त्यभिज्ञानम् । एकस्यात्ततोदभूतद्वैतस्वरूपप्रत्ययो-

रिच । सम्म० १ कारुह । (अत्रे ' परलोभ ' शब्दो दीक्ष्यः)
(यादृश एवेहलोकं तादृश एव परलोकं, अन्यथा चेति ' इह-
भव ' शब्दे द्वितीयमात्रं ६४७ पृष्ठं गतम्)

परमवविनिवाय परमवविनिवात पुं० । परमभिभवसंपर्के,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

परमवर्गकमकारश्च परमवर्गकमकारक-पुं० । प्राणातिपाते,
माणविप्रेजितस्यैव परमव संक्रान्तमद्भावात् । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

परमविद्याउय-परमविकाऽऽगुप-न० । परमवो विद्यते यस्मि
त्त्पद० अधिकम् । तच्च तदायुश्चात परमविकाऽऽगुः । स्था० ।
शेरुद्या छम्माभावमेमाउया परमविद्याउयं पगरेति ।
एवमगुरुकुमाग वि० जाव धणियकुमारा । असेवेज्जवामा-
उया मन्निपेत्तदियतिरिक्खजोणिपा गियमं छम्माभावसे-
माउया परमविद्याउयं पगरेति । अपेवेज्जवामाउया म-
न्निमणुस्सा गियमं० जान पगरेति । वाणमंतरजोइमिया वेमा-
गिया जहा शेरुद्या ॥

(नियमं ति) अवश्यंभावादित्यर्थः । (छम्माभावमेमाउय नि)
पगमासा अदशेपा अवशिष्टा यस्य तत्तथा तदायुषेयां ते प-
गमाभावशेषाऽऽगुष्काः । परमवो विद्यते यस्मिंस्तत्परमविकं,
तच्च तदायुश्चेति परमविकाऽऽगुः प्रकुर्वन्ति वधन्ति । असे-
वेयानि धर्पायथायुषेयां ते तथा, ते च ते संजिनश्च समन-
स्काः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चैत्यसंख्ययवर्पाऽऽगुष्कसंक्षिप-
ञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । इह च संजिग्रहणमसंख्ययवर्पाऽऽगु-
ष्कसंक्षिप एव भवन्तीति नियमदर्शनार्थं, तत्त्वसंख्ययवर्पाऽऽ-
पायुमसंक्षिपाम व्यचच्छेदार्थं तेपामसंभवादिति । इह च गाथ-
" निरइ मुर असेवाऊ, तिरि मणुसा मेवण उ छम्माने ।
इग विगला निरुवकम, तिरि मणुया आउयतिभागे ॥ १ ॥
अवसेया सोवकम तिभागनवभागसत्तवीम इम ।

वर्षति परमवाओ, नियममेव सच्च जीवावो ॥ २ ॥ " इति ।
इदमेवान्येतिर्यग्यमृकमिह-तिर्यगमनुष्या आत्मायाऽ युषस्तृती-
यत्रिभागे परमवागु०पो बन्धयोग्या भवन्ति । देवनारकाः पु-
नः पगमांसं शेषं, तत्र तिर्यगमनुष्येयादि तृतीयत्रिभागे आयुने-
वर्जं, ततः पुनः तृतीयत्रिभागस्य तृतीयत्रिभागे शेष वधन्-
न्ति । एवं तावत् संक्षिपन्त्यायुर्वावन्मर्वजघन्य आयुर्वन्ध-
कालः, उत्तरकालश्च शेषस्तिष्ठति । इह तिर्यगमनुष्या आयु-
र्वधन्ति अयं वा संक्षिपकाल उच्यते । तथा देवैर्नर्गयि-
कैरपि यदि पगमानं शेष आयुने वर्जं तत आत्मायस्याऽऽ-
गुपः पगमांसशेषं तावत्संक्षिपन्ति यावत्सर्वजघन्य आयुर्व-
न्धकाल उत्तरकालश्चावशेषाऽऽर्वातिष्ठते, इहपरमवाऽऽगुदेव-
नैर्गयिका वधन्तीत्ययमसंक्षिपकालः । स्था० ६ डा० । पूर्वम-
वर्जं परमवप्रायांस्य आयुषि, परमवप्रायांस्यं यद् वर्तमान-
भवे निवर्तं तच्च परमव गतो यदापेदयति तदा व्यपीड-
श्यते । भ० ७ श० ३ उ० ।

परमाअ-देशी-सुगते, दे० ना० ६ वर्ग २७ गाथा ।

परभाववंकणया-परभाववङ्कनता-स्त्री० । परभावस्य वङ्कनता
वञ्चनता या कुटलम्बकरणाऽदिभिः सा परभाववङ्कनता । कु-

टलेवकरणाऽदिना परवञ्चने, मायाप्रत्ययिकयाः क्रियाया भेदे,
" तं तं भावमाग्रह, जेण पगे वंचिज्जइ कुटलेवकरणाई-
हि " इति वृज्ज्याख्यानात् स्था० २ डा० १ उ० ।

परभायण-परभाजन-न० । पगाऽऽहारं, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

परम परम-त्रि० । उत्कृष्टं, डा० १७ डा० । प्रकृष्टं, पञ्चा० १८ वि-
व० । सूत्र० । उत्त० । जीत० । प्रधानं, दश० १ अ० आचा० ।
विश० । प्रधानभूते मोक्षे, संयमं च । सूत्र० १ शु० ६ अ० ।

परमत्ये परमउलं, परमाययणं ति परमकणो ति ।

परमुत्तमतिन्थयरो, परमगई परमसिद्धि ति ॥ १७ ॥

परमार्थे मोक्षे परं प्रकृष्टमतुलं तुलनाऽतिशयान्तं सांसारि-
कलक्षणं कारणं (परमाययणं ति) परममायतनं स्थानं ज्ञाना-
ऽऽदीनामेतदित्यर्थः । (परमकणो ति) स्थविराऽऽदीनामेव
प्रधातकत्वं पर्यन्तकृत्यार्थः संस्तरक इत्यर्थः । (परमुत्तम-
तिन्थयरो परमगई परमसिद्धि ति) पूर्ववत् ॥ १७ ॥ संथा० ।

परमंग-परमाङ्ग-न० । मानुष्यधर्मश्चार्थधर्मश्रुतिसंघलक्षण-
ेषु मोक्षाङ्गेषु, ध० १० १ अधि० १८ गुण । (' चउरंग ' शब्दे
तृतीयभागे १०५ पृष्ठं व्याख्याऽपि)

परमगुण-परमगुण-पुं० । प्रधानं गुणं, पं० व० १ द्वार ।

परमगुरु-परमगुरु-पुं० । तीर्थकृतिः, पं० व० ४ द्वार ।

परमगमुर-परमाग्रशूर-पुं० । दानसंग्रामशूरापेक्षया प्रधान-
शूरं जितेन्द्रियं, दश० ६ अ० ३ उ० ।

परमघोर-परमघोर-न० । वर्लावैदुरनुचरे, संथा० ।

परमचक्षु-परमचक्षु-न० । परमं ज्ञानं चक्षुर्यस्याऽर्वा पर-
मचक्षुः । मोक्षकट्टे, आचा० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

परमचरणपुग्गि-परमचरणपुरुष पुं० । प्रधानवार्त्तिकलक्षण-
नं पञ्चा० १६ विव० ।

परमट्ट-परमार्थ-पुं० । सद्भूतार्थे अकृत्रिमपदार्थे, पा० ।

" परमट्टिणट्टिअत्था " परमार्थेन न कल्पनामात्रेण निष्ठिता
अर्था येषां ते तथा । ध० २ अधि० । मोक्षे, उत्त० २१ अ० ।
सारे, आव० ४ अ० । ब्रह्माण् आ० म० १ अ० ।

परमट्टपय परमार्थपद-न० । परमार्थस्य मोक्षस्य पदानि स्था-
नानि परमार्थपदानि । ज्ञानदर्शनचार्त्त्रिपु, उत्त० १८ अ० ।

परमट्टभेयग-परमार्थभेदक-त्रि० । मोक्षप्रतिघातके, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

परमट्टसंथव परमार्थसंस्तव-पुं० । परमार्था जीवाऽऽद्यस्तेषां
संस्तवः परिचयः । ध० १ अधि० । जीवाऽऽदिभावानां स्व-
रूपजादुत्पन्नपरिचयं, उत्त० २८ अ० ।

परमट्टाणुगामिय परमार्थानुगामुक-पुं० । परमः प्रधानभूतो
मोक्षः संयमो वा तमनुगच्छतीति तच्छीलश्च परमार्थानु-
गामुकः । सम्यग्दर्शनाऽऽदौ, सूत्र० १ शु० ६ अ० ।

परमट्टि (ग)-परमार्थिन-त्रि० । कल्याणकटकनगरराजं, " पु-
च्चं किर कल्लणकडण नयरे परमट्टी नाम गया रज्जं करेइ ।
तेण जिणभनेण तन्थ पाणाण चंदकंतमणिविबं सोऊण

चित्तिर्य-अहमेयं विभ्यं नियधरे आणिरुण देवयावसरे पूह-
स्मामि ।" ती० २७ कल्प ।

परमणाणि (ण)-परमज्ञानिन्-पुं० । सर्वेभ्योऽधिकज्ञाने,
यस्मात्परं ज्ञानी नास्ति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

परमणिरुद्ध-परमनिरुद्ध-त्रि० । परमनिरुद्धे, ज्यो० १ पाद० ।

परमस-परमान्न-न० । पायमे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प-
ञ्चा० । आ० म० । क्षेप्याम, भ० १५ श० ।

परमतिलोगणाह-परमत्रिलोकनाय-पुं० । परमाश्च ते दुर्ग-
तिभयमेरक्षणं त्रिलोकनाथाश्च । अत्र त्रिलोकनामिनो दे-
वाऽऽद्य परिगृह्यन्ते, तत्राथाश्च उपदेशदानेन तीर्थकृत्सु,
पं० सं० १ द्वार ।

परमन्थ-परमार्थ-न० । तथ्यं, पाद० ना० २६० गाथा ।

परमन्थव-परमार्थसंस्तव-पुं० । 'परमदुमन्थव' शब्दाद्यं,
ध० १ अधि० ।

परमदंमि (ण)-परमदर्शिन-पुं० । परमो मोक्षस्तत्कारणं वा
संयमस्तं द्रष्टुं शीलमभ्येति परमदर्शी । मोक्षकारणद्रष्टारि,
आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

परमदुश्चरिय-परमदुश्चर-त्रि० । अत्यन्तदुष्करे, दश० ६ अ० ।

परमपय-परमपद-न० । मोक्षे, पं० च० १ द्वार । पाद० ना० ।
आचा० ।

मोक्ष एवान्यैः परमपदसंज्ञयाऽभिहित इति तल्लक्षणमाह-
यन्न दुःखेन संभिन्नं, न च अप्रमनन्तरम् ।

अभिलाषापनीतं च, तद्वैयं परमं पदम् ॥ २ ॥

यत् पदं न तैव दुःखेनासुखेन सांभवे व्याप्यते, न च नैव
च अप्रमं क्षणम्, अन्तरमुत्पत्तिलक्षणान्तरम् । अथवा-अन-
न्तरमव्यवच्छिन्नम् । तथा-अभिलाषेभ्यो विप्रधवाच्छा-
भ्योऽपनीतमपेतमभिलाषापनीतं यत् पदं तर्हि तदेव ज्ञे-
यं ज्ञातव्यं परमं सर्वोत्तमं पदमास्पदं सर्वगुणानामिति ग-
म्यम् । हा० ३२ अष्ट० ।

परमपयवीय-परमपदबीज-न० । निर्वाणहेतौ, पञ्चा० १५ विव० ।

परमपमाहग-परमप्रमाधक-त्रि० । मुक्तिनिर्वर्तकं, पञ्चा० ४
विव० ।

परमपय-परमाऽऽत्मन् पुं० । केवलज्ञानभाजिनि ध्यानभाव्यं
वा आत्मनि, हा० २० हा० ।

परमफल-परमफल-न० । प्रकृष्टफले, पा० ७ विव० ।

परमबंधु-परमबन्धु-पुं० । परमापकारिणि, आच० २ अ० ।
"जो बाहेह सुपंतं, सो तस्स जगो परमबंधू ।" सूत्र० १
श्रु० १४ अ० ।

परमवल्लभ-परमवल्लभ-पुं० । सर्वार्थसंप्राप्तिकारके, तं० ।

परमभाव-परमभाव-पुं० । ज्ञानाऽऽदिपरमतत्त्वभावे, द्रव्या० २
अध्या० ।

परमभूषणतव-परमभूषणतपस्-न० । परमाणुसमानि भूष-
णान्याभरणानि यतोऽयं परमभूषणः । पञ्चा० १६ विव० ।

स चाऽनौ तपश्चेति । जिनाय तिलाकाऽऽद्याभरणदानसारे
चित्रतपसि । पञ्चा० १६ विव० । प्रव० ।

परमभूषणतपः प्राऽऽह-

सो परमभूषणो हो-३ जग्मि आयांबिलाणि बत्तीसं ।

अंतरपाणयाई, भूषणदाणं च देवस्म ॥ १५६० ॥

परमाणं शकचक्रवर्ण्ययुक्तितानि प्रकृष्टानि दारकेयूरकु-
ण्डलाऽऽदीनि भूषणान्याभरणानि यस्मादसौ परमभूषणः त-
स्मिन् द्वात्रिंशदाचार्यान्तानि पारणक्रान्तिरितानि शक्तिमद्भा-
वे निरन्तराणि वा करोति तत्पमातौ च देवस्य मुकुटतिल-
काऽऽद्याभरणवितरणं यथाशक्ति यतिदानाऽऽदिकं च कर्त्त-
व्यमिति ॥ १५६० ॥ प्रव० २७१ द्वार ।

परममंगल-परममङ्गल-न० । प्रधानमङ्गले, दश० १ अ० ।

परममुक्ति-परममुक्ति-स्त्री० । सकलकर्माशप्रहाणौ, पञ्चा० २
विव० ।

परमरहस्य-परमरहस्य-न० । प्रधानतथै, "परमरहस्यमि-
सीणं, संमत्त गणिविदुगतत्तसारणं । परिणामियं पमाणं,
णिच्छयमवलम्बमाणं ॥ ८१ ॥" जी० १४ अधि० ।

परमरिमि-परमरिपि-पुं० । तीर्थकरं, गणधरं च । पा० ।

परमरिसिदेमिय-परमरिपिदेशित-पुं० । परमरिपिस्तीर्थकराऽऽ-
दिभिरेव देशितं भव्योपकाराय कथितम् । पा० । तीर्थकरा-
ऽऽदिकथितं, "इमस्म धम्मस्स परमरिपिदेमियस्स ।" ध०
३ अधि० ।

परमरुद्ध-परमरुद्ध-त्रि० । अत्यर्थदारुणे, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

परमवच्छल-परमवात्मलग-न० । प्रधानगौर्वे, पञ्चा० ८ विव० ।

परममिद्धि-परममिद्धि-स्त्री० । अणिमाऽऽदिमिद्धिखेपलया प्र-
धानाः पुरुषार्थनिष्पत्तिः । निर्वाणं, पञ्चा० ३ विव० । संथा० ।

परममुद्भूय-परमशुचिभूत-त्रि० । अत्यन्तं शुचिभूते, विपा०
१ श्रु० ६ अ० । आ० । म० । अव्यर्थं शुचीकृते, आ० । रा० ।

परममुक्तिप-परमशौकलिक-न० । परमशुलप्रधानध्यानं,
संथा० ।

परममुहमाहग-परममुखमाधक-त्रि० । पारम्पर्येण निर्वाणा-
ऽऽवह पं० मू० १ सूत्र० ।

परमसौमणस्य-परमसौमनस्य-त्रि० । शोभनं मनो
यस्य सुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं, परमं च सौमनस्यं च
परमसौमनस्यम् । तन्मज्जातमस्येति परमसौमनस्यतः ।
रा० । कल्प० ।

परमसौमनस्यिक-त्रि० । परमसौमनस्यं तद्वाऽस्येति परम-
सौमनस्यिकः । आ० । भ० । दशा० । सन्नुपचित्तां गते, कल्प०
१ अधि० १ क्षण ।

परमहंस-परमहंस-पुं० । वानप्रस्थभेदे, ये नदीपुलिन-
समागमप्रदेशेषु वसन्ति चीरकौपीनकुशाश्च त्यक्त्वा प्रा-
णान् परित्यजन्ति । आ० ।

परमहम्म परमधर्मन-त्रि० । परमं सुखं तद्धर्मो । सुखधर्मेण
सुखाभिलाषिणि, दश० ४ अ० ।

परमाउ-परमायुष्-न० । संपूर्णाऽऽयुषि, “अह्नाइजाइं वासस-
याइं परमाउयं पालइत्ता।” विपा० १ श्रु० १ अ० ।

परमाणुद-परमाऽऽनन्द-पुं० । प्रकृष्टाऽऽह्लादः, “ परमाऽऽनन्दरूपं ननु गीयतेऽन्यैर्विचक्षणैः । ” प्रकृष्टाऽऽह्लादस्वभावं तदिति मोक्षसुखं गीयतेऽभिधीयते अन्यैराहृतैः परैर्विचक्षणैः परिहृतैः । द्वा० ३२ अष्ट० । द्वा० । “ परमाऽऽनन्द इति या माहुः ” यां समग्रापार्ति परमाऽऽनन्द इत्यनेन शब्देन ब्रुयते वेदान्तवादिनः । पा० १४ विव० ।

परमाणंदकंदभू-परमाऽऽनन्दकन्दभू-स्त्री० । परमाऽऽनन्दरू-
पस्य कन्दस्यान्पत्तिस्थानं, द्वा० ८६० ।

परमाणदचच्चा-परमाऽऽनन्दचर्चा-ह्री० । महोदयमीमां-
सायाम्, द्वा० ३२ द्वा० ।

परमाणंदसुहसंगय-परमाऽऽनन्दसुखसङ्गत-न० । परम आ
नन्दो यस्मिन् सुखे तेन सङ्गतं युक्तम् । निर्वाणं, पौ० १५ विच०।

परमाणंदसूरि-परमानन्दसूरि पुं० । विक्रमसंवत्सराणां त्रयोदशशतक जाते सामप्रथमसूरिशिष्ये, ग० ३ अर्थि० । परमानन्दसूरिभयदेवसूरिशिष्या गङ्गान्वार्यकृतकर्मविपाकटीकाकृत । ज० १० ।

परमाणु-परमाणु-पुं० । परमश्चात्मावात्यन्तिकोऽणुश्च सूक्ष्मः
परमाणुः । इणुकाऽऽदिस्कन्धानां कारणभूते अप्रदेशे पुद्गले,
“ परं परमाणू । ” परमाणुः स्वरूपत एक एवाऽन्यथा पर-
माणुं चाप्यै न स्यादिति । अथवा-प्रत्येकमनन्नानामपि तु-
ल्यरूपापेक्षयैकत्वम् । स्था० १ टा० । कर्पाञ्जिज्ञानाऽऽदिकं सं-
वन्धात्परमाणुरप्येकता अभंगतेनैवाऽह द्वाऽऽचार्यः-“षट-
केन युगपद्योगा-त्परमाणोः पडंशता । ” सम्म० १ काण्ड ।

परमाणुविविधः—सूक्ष्मो, व्यावहारिकश्च—

मे किं तं परमाणु ? परमाणु द्विविधे पपात्ते । तं जहा-सु-
हुमे अ, ववहारिण अ । तन्थ शं जे मे मुहुमे मे टप्पे, त-
न्थ शं जे मे ववहारिण मे शं अगंतागंतागं मुहुमपोग-
लाणं ममुदयर्समितिममाणमंणं ववहारिण परमाणुपोग-
ले निष्फज्जइ । से शं भंते ! असिधारं वा खुरधार वा ओं-
गाहेज्जा ? । हंता ओंगाहेज्जा । से शं तन्थ छिंज्ज वा,
भिंज्ज वा ? । शो इण्हं ममंटे, नो खलु तन्थ सन्थं
कमइ । से शं भंते ! अगणिकायस्म मज्झं मज्झंणं वी-
इवण्ज्जा ? । हंता वीइवण्ज्जा । से शं भंते ! तन्थ डहेज्जा ? ।
शो इण्हं ममंटे, शो खलु तन्थ सन्थं कमइ । से शं
भंते ! पुक्खगमंवट्टगस्म महामहस्म मज्झं मज्झंणं वीइव-
ण्ज्जा ? । हंता वीइवण्ज्जा । से शं तन्थ उदउल्ले मिआ ? ।
नो इण्हं ममंटे, शो खलु तन्थ सन्थं कमइ । से शं भं-
ते ! गंगाए महाणदीए पडिमोयं हव्वमाणच्छेज्जा ? । हंता
हव्वमाणच्छेज्जा । से शं तन्थ विणिघायमावजेज्जा ? । नो
इण्हं ममंटे, शो खलु तन्थ सन्थं कमइ । से शं भंते ! उद-
गावत्तं वा उदगविंद वा ओंगाहेज्जा ? । हंता ओंगाहेज्जा,

मे णं तत्थ कुच्छेज्ज वा, परिवावजेज्ज वा ?। गो इण्ढे समदे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ, सत्थेण सुतिकवेण वि छित्तुं भेतुं च ज किर न सकातं परमाणुं मिद्धा वयंति ।

परमाणुद्विविधः प्रश्नः—सूक्ष्मो, व्यावहारिकश्च । तत्र सूक्ष्मस्तत्त्वरूपाऽऽग्न्याने प्रति स्थाप्यः, अनभिहित इत्यर्थः । (से किं तं व्यवहारिण इत्यादि) ननु किर्याद्भिः सूक्ष्मैर्नैश्चयिकपरमाणुभिर्को व्यावहारिकः परमाणुनिष्पद्यते ? अत्रोत्तरम्—(अणुताणुमित्यादि) अनन्तानां सूक्ष्मपरमाणुपुद्गलानां संबन्धिनो ये समुदायाः इत्यादि समुदायाऽऽत्मकानि चन्द्रानि तेषां याः समितयो बहूनि मीलनानि तासां समागम—संयोग एकीभवनं समुदयसमितिसमागमः, तेन व्यावहारिकपरमाणुपुद्गल एको निष्पद्यते । इदमुक्तमभवति—निश्चयतयः—“ काग्लमेव तदन्त्यं, सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसवर्गगन्धो, द्विरुपशः कार्य्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥ ” इत्यादिलक्षणविद्धं निर्विभागमेव परमाणुमिच्छति । यस्मिन् नैरनैकजायते ते मांशत्वात् स्कन्धमेव व्यपदिशति, व्यवहारस्तु तदनकतानिष्पद्योऽपि यः शस्त्रच्छेदादिदाहाऽदिविषया न भवति तमद्यापि तथाविधस्थूलताप्रतिपत्तेः परमाणुत्वेन व्यवहर्तते, ततोऽसौ निश्चयतः स्कन्धोऽपि व्यवहारनयमेतत् व्यावहारिकः परमाणुरुक्तः, न च यत्कथं—अयं तर्हि शस्त्रच्छेदादिविषयो भवति, यतस्तत्त्वविषयार्थमेव प्रश्नमुत्पादयति—(से गुं भंते ! इत्यादि) न भवन्त ! व्यावहारिकः परमाणुः कदाचिदसिः खड्गं, तडागं वा, क्षुरं नापिनापकरणं तडागं वा अवगाहेत आक्रामेत् ? अत्रोत्तरम्—(हंतावगाहेनेति) हन्तेति कामलाऽऽमन्त्रण । अभ्युपगमयानं वा । (अवगाहेनेति) शिष्यपृष्ठार्थस्याभ्युपगमवचनम् । पुनः पृच्छति—स तत्रावगाहं संश्लिष्येन वा द्विधा क्रियेत भिद्येन वा—अनैकधा विदार्थेत्, मूर्त्यादिना वस्त्रादिवद्वा मच्छिद्रः क्रियते ? उत्तरमाह—नायमर्थः समर्थः, नैतदेवभिर्ना भावः । अत्रोपपत्तिमाह—न खलु तत्र शस्त्रं कामति । इदमुक्तं भवति—यद्यप्यनन्तैः परमाणुभिर्निष्पद्यता काष्ठाऽऽदयः शस्त्रच्छेदाऽदिविषया ह्यप्राप्तभाऽप्यनन्तकस्यानन्तभेदत्वात्तावत्प्रमाणेनैव परमाण्वनन्तकेन निष्पद्योऽसौ व्यावहारिकः परमाणुर्ग्राह्यो यावत्प्रमाणेन निष्पद्योऽद्यापि सूक्ष्मत्वाच्च शस्त्रच्छेदादिविषयतामाप्नादयतीति भावः । पुनरप्याह—स भवन्त ! अग्निर्कायस्य वह्नमध्यं मध्येनान्तं व्यतिव्रजं शच्छेत् ? हन्तेत्याद्युत्तरं पूर्ववत्, नवरं शस्त्रमिहाग्निशस्त्रं ग्राह्यम् । पुनः पृच्छति—(से गुं भंते ! पुक्खं इत्यादि) इदमपि सूत्रं पूर्ववद्भाषनीयं, नवरं पुष्करसंवर्तस्य महामवस्यं प्ररूपणा—इहोन्मर्दिषामेकविंशतिवर्षमहश्चमाने दुःपमदुःपमालक्षणे प्रथमार्कऽनिकान्तं द्वितीयस्याऽदो सकलजनस्याभ्युदयार्थं कामणागी पञ्च महामेवाः प्रादुर्भविष्यन्ति, तद्यथा—पुष्करसंवर्तक उदकरम्बः प्रथमः, द्वितीयः तीर्णदः, तृतीयो घृतादः, चतुर्थोऽमृतादः, पञ्चमो रसादः । तत्र पुष्करसंवर्तोऽस्य भग्नक्षेत्रस्य पुष्करं प्रचुरमपि सर्वमणुमानुभावं भूमिरुज्जनादाहाऽदिकं प्रशस्तोदकेन संवर्तयति नाशयति । एवं शरमेवव्यापारोऽपि प्रथमानुयोगादवगन्तव्यः, (उदण उल्लेखित इति) उदकेनाऽऽर्द्रः स्यादित्यर्थः । शस्त्रता चात्रोदकस्यावसेया । (से गुं भंते ! गंगा इत्यादि)

गङ्गाया महातयाः प्रतिज्ञातः, 'हव्य' शीघ्रमागच्छेत्, पूर्वाऽऽ-
भिमुखं गङ्गाप्रवाहं वहति सति पश्चिमाऽऽभिमुखं स
आगच्छेत् तन्मध्यवर्तेन भावः । (विष्णोऽयामित्यादि) वि-
निश्चयः-तन्मध्यवर्तेन प्रातस्खलनं, तमापयेत् प्रातनुयात् । शेषं
पूर्ववत् । (मे गं भंते ! उद्गावत्तमित्यादि) उद्गाऽऽवर्त-
कथिन्दोर्मध्ये अवगात्रा तिष्ठेदित्यर्थः । स च तत्रोदकसंयुक्तं
कुण्ठेष्टा-पूतिभाव यायात् पर्यापयेत् वा जलरूपतया परिण-
मेदित्यर्थः । शेषं तथैव । पूर्वोक्तमेवार्थं संक्षेपतः प्राह-"सन्ध्या
गाहा ।" गतायाः नवर्गं लक्षणं यस्मैदमभिधीयते, न पुनस्त्वं
कोऽपि क्षेपं भक्तुमागमते इत्यतस्त्रिलशब्देन सूचयति,
(विद्धति) ज्ञातव्यं कर्वालीना न तु भिन्नाः सिद्धिग-
ताः, तेषां यदनस्यासम्भवादिता । अनु० । जी० । उयो० । प्रव० ।
स्था० । "कारणं न तदन्त्यं, मूला नन्वश्च भवति परमा-
णु । एकरसवर्णानन्धो, द्विरुपः कार्यलक्षश्च ॥ १ ॥"
स्था० १ डा० । जी० । भ० । उत्त० । विश० । (परमाणुता
चलनं चरमं शब्दे तृतीयाभागे ११४० पृष्ठे गतम्)
गमनसामर्थ्यं परमाणोऽस्त्वस्यावभावात् । मन्तव्यमिति ।
भ० १६ श० ८ उ० । आवा० । परमाणुता प्रत्यक्षाप्रपञ्च-
न च चक्षुर्गोचरिज्ञानं परमाणुता नास्मान्ते, तेषां तु-
ल्यानुत्तरूपत्वात्, तुल्यरूपस्य च चक्षुर्गोचरिज्ञानं प्रति-
भासमानं, न च तुल्यं रूपं नास्त्येव, तदभावे अत्यन्तपर-
माणुत्वात् । अतस्तस्यामणुत्वाभावप्रसङ्गात् । न च तदन्त्य-
व्यावृत्तिमात्रं परिकल्पितम्, स्वरूपाभावेऽन्यव्यावृत्तिमात्र-
तायां तस्मिन्पुण्यकलन्त्यप्रसङ्गात्, तथा चाशेषदार्ढ्या-
वृत्तिर्मात्रं स्वतन्त्रं स्वरूपाभावात् सत्ता धारयति, न च तदप-
मेव सज्जनितरासाधारणं तदन्त्यव्यावृत्तिः, तस्य तेभ्यः स्व-
भावमन्ते व्यावृत्तेः, स्वभावमदान्तरगतं च सज्जनित-
तन्मदानुपपत्तेः, सज्जनितं हान्तव्यवृत्तेः च विजातीयस्या
वृत्तावतणु व्यवस्थितत्वाभावप्रसङ्गः, भावे च तुल्यरूपस्यैव
न चैवमिति मित्ता तुल्यपुष्टिः, देशाऽऽदिनियमतांते, न
च स्वप्रबुद्ध्या व्यभिचारः, तस्या अर्थनर्तकीर्तनीयत्व-
लेनैव साधनम् । आह च भाष्यकारः-"अणु रूपं विदुर्चिन्तय
सुय पप्रक्षिष्यात् देवराणां । सुमिणस्त्वं निमित्ताः पुत्रं पावं
च नामावे ॥१॥" ॥६१२॥ आवा० १ अ० । उत्त० । आ० क० ।
(मातुष्वक्षेपे परमाणुऽष्टान्तो 'माणु' वत् शब्दे द्रष्टव्यः)

परमाणुयोगल परमाणुपुद्गल उ० । परमाणुनेऽणवश्च पर-
माणवः निर्दिष्टागद्व्यरूपास्त च ते पुद्गलाश्च परमाणुपुद्ग-
लाः । स्वरूपत्वसाधनतापेक्षु केवलं परमाणु, प्रज्ञा० १
पद । स्था० । भ० । सूत्र० ।

कश्चिदे गं भंते ! परमाणुयोगले पणते ? । गोयमा !
चउविदे परमाणुयोगले पणते । तं जहा-द्व्यपरमाणू
खेत्तपरमाणू कालपरमाणू भावपरमाणू ४ । द्व्यपरमा-
णू गं भंते ! कश्चिदे पणते ? । गोयमा ! चउ-
विदे पणते । तं जहा-अच्रेजे, अमेजे, अडजे, अगेजे ।
खेत्तपरमाणू गं भंते ! कश्चिदे पणते ? । गोयमा ! चउ-
विदे पणते । तं जहा-अण्डे, अमजे, अगणे,
आविभागे । कालपरमाणू पुच्छा ? । गोयमा ! चउविदे

पणते । तं जहा-अवमे, अगंवे, अरमे, अकासे । भावपरमा-
णू गं भंते ! कश्चिदे पणते ? । गोयमा ! चउविदे पण-
ते । तं जहा-वणमंते, गंधमंते, रसमंते, फासमंते ।

(कश्चिदित्यादि) तत्र द्रव्यरूप, परमाणुद्रव्यपरमाणुरेकोऽ-
णुर्धर्माऽऽदिभावानामविवक्षणाद् द्रव्यत्वस्थैव च विवक्षणा-
दिति । एवं क्षेत्रपरमाणुकाशप्रदेशः कालपरमाणुः समग्रः,
भावपरमाणुः परमाणुत्व, वर्णादिभावानां प्राधान्याविवक्ष-
णात्पर्यवर्त्यकालत्वाऽऽदिर्वा (चउविदेति) एकोऽपि द्र-
व्यपरमाणुविवक्षया चतुर्भावाः । (अच्रेजेति) हेयः
शस्त्राऽऽदिना लताऽऽदिधनं, तन्निष्पन्नादच्छेद्यः । (अमेजेति)
भेद्यः मूर्त्यादिना चर्मधर्माद्यप्यवधेयः । (अडजेति) अदा-
होर्गन्धना मृदमन्वान्, अत एवाग्राहो हस्ताऽऽदिना । (अगजे
ति) समग्रकृष्याऽवयवाभावात् (अण्डेति) विषमसं-
ख्याऽवयवाभावात् (अपणसेति) निरंशोऽवयवाभावात् ।
(आविभागेति) अविभागेन निरुक्ते अधिभागिमः, एक-
रूप इत्यर्थः । विभाज्यतुमशस्यो धेति । भ० २० श० ४ उ० ।
("चलमाणे चलि" इति 'कर्म' शब्दे चिन्तितम् । अण-
उत्थित्य शब्दे प्रथमभागे ४४० पृष्ठे तद्विवर्तितपरिकृता)

परमाणुवर्गणा-परमाणुतर्गणा- स्त्री० । अमेख्यातानामनन्ता-
नां च परमाणुनां समग्रार्थः, क० प्र० १ प्रक० । प० सं० ।

परमाणुसंयोग-परमाणुसंयोग-पु० । परमाणुनामितं गन्तव्यं-
योगं, उत्त० १ अ० । ('संयोग' शब्देऽस्य व्याख्या दर्शयि-
ष्यते)

परमार-परमार-पु० । त्रिविज्जानिर्वाचयेत्, "महाद्वैतस्य ने-
तारः, परमारन्तराध्वगः । पूर्णं चन्द्रावती तेषां राजधानी ति-
थिः श्रियाम ॥ १ ॥" ती० ७ व. लप ।

परमारम-परमाऽऽराम-पु० । आरामयतीत्यागमः, परमाश्वा-
सावागमश्च परमाऽऽरामः । ज्ञातव्यस्य जनस्य हार्मायला-
सावाज्ञानिर्गच्छणाऽऽदिभविष्यकैर्मोहके कर्तनं, ब्रह्माऽऽनन्दं
च । आवा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।

परमाहस्मिय-परमाधार्मिक-पु० । परमाश्च ते अधार्मिकाश्च
संस्तुताः परमाधार्मिकाः । असुरविशेषेषु, ये नि-
मृषु पृथ्वीषु नागकान् कदर्थयन्ति । भ० १४ सम० । भ० ।

तेमिं वा जमकाइयाणं देवाणं सवस्म जमस्म इमे देवा
अहावच्चा अभिणाया हात्या । तं जहा-

"अवे १ अवरिमं च २, सागे ३ सवले ति यावरे ४ ।

रुहे ५ वरुहे ६ काले य ७, महाकाले ति यावरे ८ ॥"

अभिपत्ते ९ धणू १० कुम्भे ११, बालुया १२ वेयरणी ति

य १३ । खरस्मरे १४ महाधोमे १५, एमे पणरमाहिया ॥२॥

अथ इत्यादयः पञ्चादशाऽसुरनिकायान्तरवर्तिनः परमा-
धार्मिकनिकायाः, तत्र या देवा नागकान्स्वरूपेण नीत्वा वि-
मुञ्चन्त्यस्मावम्भ इत्याभिधीयते । (एमे पणरमाहिय
ति) त्वमुक्तव्यायेन एते यमापयेद्देवाः पञ्चदश आ-
ख्याता इति । भ० ३ श० ५ उ० । प्रव० । उत्त० । आवा० ।

(अम्हाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थानेषु) तथा परमाधार्मिका भव्या एव, इति प्रयोगः सत्योऽसत्यो वेति ? अत्र असत्य एवेति ज्ञेयम् । उभयथाऽपि तेषामविरोधान् । न च जन्मान्तरीयकृतदुष्कृतोक्तिपूर्वकं ते नागकान् कदर्थयन्तीति अभव्यानां तत्कथं संगच्छते इति वाच्यम्, यतस्तेऽपि स्वर्गकामास्तपस्यां कुर्याणां आगमे श्रयन्ते इति । ही०३ प्रका० । भ० । सूत्र० ।

परमाहोहिय-परमाधोऽधिक-पुं० । परमाधोऽधिकज्ञानिनि, परमे नियतक्षेत्रविषयाधिकज्ञानयुक्तं, भ० ।

अयं च चरमशरीर एव भवतीत्यत आह-

परमाहोहियं गं भंते ! मगमे, जे भविण्, तेणं चैव भ-
वगहणेणं मिच्छिक्तणं जाव अंतं करिण् । मे गूणं भंते !
मे खीणभोगी, मेमं जहा छउमत्थस्म । भ० ७ श० ७ उ० ।

परमिदि (ग) -परमेष्ठिन-पुं० । ब्रह्मणि, अहंतिवज्जाऽऽवा-
योपाध्यायस्वर्वाधुषु पञ्चतु, पाद० ना० २ गाथा ।

परमेवर-परमेवर-पुं० । जगदीश्वर, सर्वशक्ति विजगद्गतस्य
वस्तुनः परमेश्वराय जीवे, विशेष० ।

परमोदारिय परमोदारिक-न० । केवलशरीरे, डा० ३० डा० ।

परमोहि-परमाधि-पुं० । परमश्चानावधिध परमाधिः ।
उक्तप्रावधो, "एगपपमोगाहं, परमोही लहइ कम्मगमरीरं ।
लहइ य अगुरुल्लुयं, ते य मरीणि भवपुत्तं ॥६७॥" विशेष० ।
आ० चू० ।

परममुह-पराङ्मुख-वि० । निवृत्ते, अष्ट० ७ अष्ट० । आ० म० ।
मार्गपराङ्मुखाः संसारमिष्यङ्गो जेतमार्गविहंगिणः । सू-
त्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

परयत्त-परायत्त-वि० । परार्थीने, पाद० ना० १०८ गाथा ।

परलाभ-परलाभ-पुं० । परस्माद् द्रव्याऽऽगमं, प्रश्न० ३ आश्र०
कार ।

परलिङ्ग-परलिङ्ग-न० । अनाधुलिङ्गं, तथेह द्विधा-युद्धलिङ्गं,
परतीर्थलिङ्गं च । व्य० ४ उ० । जीत० । (परलिङ्गधारणं कृ-
त्वा कालक्षेपं कुर्यात् इत्यादि 'उवसंपया' शब्दे द्वितीयभा-
गे १०४ पृष्ठादाभ्यंक्रम)

परलोक-परलोक-पुं० । जन्मान्तरे, दश० ६ अ० । पञ्चा० ।
भ० । प्रश्न० । म्या० । उत्त० । आत्मव्यतिरिक्ते लोके,
संथा० । इहास्मिन्प्रज्ञापकमगुप्यापेक्षया मानुषत्वपर्याये
यो वर्तते लाकः प्राणिधर्मः स इहवर्गः स इहलोकः, त-
द्व्यतिरिक्तस्तु परलोकः । स्था० १० डा० । भवान्तरगतो, आ०
म० १ अ० । प्रव० । (अट्टमाध्यायपुर्वकपरलोकमिच्छिः इति-
पादिता 'इहभव' शब्दे द्वितीयभागे ६४७ पृष्ठ)

इह तत्रानुक्तोऽर्थः प्रदर्शयते । अथ दशमगण उग्वक्तव्यता-
माह-

ते एवइ सोउं, मेअजो आगच्छई जिणमयासं ।

वच्चापि गं वंदामी, वंदिता पज्जुगामापि ॥ १६४६ ॥

मेतार्थनामा दशमो द्विजोपाध्यायः श्रीमज्जिमकाशमाग-
च्छति, शेषं गतार्थमिति ॥ १६४६ ॥

तत्किमित्याह-

आभो य जिणेणं, जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वएण सव्वदरिसी णं ॥ १६४७ ॥
सव्याख्याना तथैव ॥ १६४७ ॥

आभाष्य ततः किमुक्तोऽसौ ? इत्याह-

किं मने परलोओ, अत्थि नत्थि त्ति संसओ तुज्ज ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणामी तेसिमो अत्थो ॥ १६४८ ॥

आयुष्मन् मेतार्थ ! त्वमेवं मन्यसे-किं भवान्तरगम-
नलक्षणः परलोकोऽस्ति, नाऽस्ति चेति ? अयं च संशय-
स्तत्र विरुद्धवदपदधूर्तानिबन्धनो वर्तते । तानि च "विज्ञा-
नघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः" इत्यादीनि प्रथमगणधराज्ञानं
द्रष्टव्यानि । तेषां चार्थं न जानासि इत्यादि तर्धवेति ॥ १६४८ ॥
यथा च युक्त्या मेतार्थः परलोकनास्तित्वं मन्यते, तां

भगवान् व्यक्तीकुर्वन्नाह-

मममि जइ चेयमं, मज्जंगमउ व्व भूयधम्मो त्ति ।

तां नत्थि य परलोओ, तन्नासे जेण तन्नासो ॥ १६४९ ॥

सौम्य ! त्वमेवं मन्यसे-यदि तावच्चैतन्यं पृथिव्यादिभूत-
धर्म-भूतेभ्योऽन्तर्गतमित्यर्थः, यथा गुडधातव्यादि-
मयाङ्गेभ्योऽन्तर्गतं मदधर्मः, तर्हि नास्म्यवान्तर-
गमनलक्षणः परलोकः, येन तन्नासे भूतनासे तस्याऽपि चै-
तन्यस्य नाशो ध्वंसो जायते । यो हि यदनर्थान्तरभूतो
धर्मः स तद्विनाशे नश्यत्येव, यथा पटाऽऽदिधर्मः शुक्ल-
त्वाऽऽदिः, ततो भूतेरेव सह प्रागेव नष्टस्य चैतन्यस्य कुतो
भवान्तरगमनमिति ॥ १६४९ ॥

अथ भूतेभ्योऽर्थान्तरं चैतन्यं, तथाऽपि न परलोक इत्याह-

अहं वि तदत्थं नरया, न य निच्चत्तामओ वि तदवत्थं ।

अनलस्म वाऽरणीओ, भिन्नस्म विणासधम्मस्म ॥ १६५० ॥

अथाऽपि तदर्थान्तरता भूतेभ्योऽर्थान्तरता चैतन्यस्याऽ-
भ्युपगम्यते, तन्वतोऽपि तदवत्थं भवान्तरगामित्वाभाव-
लक्षणं वृणो, चशब्दो यस्मादर्थः, यतोऽर्थान्तरभूतस्याऽ-
पि चैतन्यस्य न नित्यत्वम् । कथंभूतस्यात्यस्तिमात्रेण वि-
नाशधर्मकस्य । कस्य यथा अनित्यत्वम् ? इत्याह-अनल-
स्य । कथंभूतस्य ?-भिन्नस्य । कस्य ?-अरणीतोऽरणेः ।
इदमुक्तमभवति-भूतेभ्योऽर्थान्तरत्वेऽप्यनित्यं चैतन्यम्, उत्प-
त्तिधर्मकत्वात्, अरणीकाष्टोत्पन्नवृक्षमिमानलवदीति, य-
च्चानित्यं तत्किमपि कालं स्थित्वाऽनलवदत्रापि ध्वंसते,
इति न तस्य भवान्तरगम्यत्वम्, अत इत्थमपि न परलो-
कमितिर्गति ॥ १६५० ॥

अथ प्रतिपिण्डं भिन्नानि भूतधर्मरूपाणि बहूनि चैतन्या-
नि नेष्यन्ते, किं त्वेक एव समस्तचैतन्याऽऽश्रयः सर्वविभुव-
नगतो निष्क्रियश्चाऽऽत्माऽभ्युपगम्यते । यत उक्तम्-"एक एव
हि भूताऽऽत्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव,
दृश्यते जलचन्द्रयन् ॥ १ ॥"

ननु तथाऽपि न परलोकमितिर्गतिं दर्शयन्नाह-

अहं एगो सव्वगओ, निक्किरिओ तह वि नत्थि परलोओ ।

संसग्गाभावाओ, वोमस्स व सव्वपिण्डेसु ॥ १६५१ ॥

अर्थकः सर्वगतो निष्क्रियश्चाऽऽत्माऽभ्युपगम्यते, ननु तथाऽपि

न परलोकगमनाभिद्धिः, तस्याऽऽत्मनः सर्वेषु गोमनुष्या-
ऽऽदिपिण्डेषु सर्वगतत्वेन निष्क्रियत्वेन च संसरणभावात्,
व्यामर्षादिति ॥ १६४४ ॥

इतोऽपि च परलोकाऽऽशङ्का, कुतः ? इत्याह-

इहलोगाओ व परो, सुराइलोगो न सो वि पच्चक्खो ।

एवं पि न परलोगो, सुव्वइ य सुईसु तो संका ॥ १६४५ ॥

अथवा-इहलोकापेक्षया सुरनारकाऽऽदिभ्यः परलोक उच्य-
ते, स च न प्रत्यक्षा दृश्यते, अत एवमपि न परलोकः सिद्धय-
ति, श्रूयते चाऽसौ श्रुतिषु शास्त्रेषु, ततस्तच्छङ्का-किमस्ति,
नास्ति वा ? इति दर्शितः पूर्वपक्षः ॥ १६४५ ॥

अत्र प्रतिविधीयते-यदुक्तम्-भूतधर्मश्चेतन्यं, तत्राऽऽह-

भूईदियाइरिचि-स्स चेयणा सो य दव्वओ निच्चो ।

जाइम्मग्गाईहि, पडिवज्जसु वाउभूउ व ॥ १६४६ ॥

इह भूतन्धियातिरिक्तस्य पूर्वोर्भाहितानुमानाऽऽदिप्रमाण-
सिद्धस्याऽऽत्मन एव संयन्धिनी चेतना मन्तव्या, न तु भू-
तधर्मः । स चाऽऽत्मा जातिस्मरणाऽऽदिहेतुर्द्रव्यतो नित्य
इति वायुभूतिरिव प्रतिपद्यते, अतैकान्तान्तरित्यव्यपक्षोक्ता
त्वापः, पयायत एवास्याऽनित्यत्वादिति भावः ॥ १६४६ ॥

अथैकः सर्वगतो निष्क्रियश्चाऽऽत्मा कस्मादप्येत ? इत्याह-

न य एगो मव्वगओ, निक्किगिओ लक्खणाइभेओओ ।

कुंभादउ व बहवो, पडिवज्ज तमिदभूउ व ॥ १६४७ ॥

न चास्माभिरेक आत्मा दृश्यते, किं तु बहवोऽनन्ताः ।
कुतः ?-लक्षणभेदात् उपयोगलक्षणं हि जीवः, स चो-
पयोगो सातृपकृपायविषयाऽव्यवसायाऽऽदिभिर्मिथ्यमान
उपाश्रमेभेदादानन्त्यं प्रतिपद्यत इत्यनन्ता जायाः, लक्षणभे-
दात्, घटाऽऽदिर्थादिति । तथा-न सर्वगत आत्मा, किं तु
शरीरमात्रव्यापकः, तत्रैव तद्गुणोपलब्धेरित्यादिशब्दापात्ता
हेतुः, स्पर्शनर्थादिति दृष्टान्तश्च । एवं न निष्क्रिय आत्मा, भो-
क्तृत्वादेवदत्तवदिति । तदेतदिन्द्रभूतिप्रथमगणधरवत्प्रति-
पद्यस्वेति ॥ १६४७ ॥

यदुक्तम्-"देवनारकाणां प्रत्यक्षाऽविषयत्वात्संदिग्धः पर-
लोकः ।" इति । तदुक्तम्, मार्याऽकम्पितवादयोदेवनार-
काणां साधितत्वात्, इति दर्शयन्नाह-

इहलोगाओ य परो, मोम्म ! सुरा नारगा य परलोओ ।

पडिवज्ज मोरियाऽकं-पिउ व विहियप्पमाणाओ ॥ १६४८ ॥
गतार्था ॥ १६४८ ॥

अथ प्रेरकः प्राह-

जीवो विष्णाणमओ, तं चाणिच्चं ति तो न परलोगो ।

अह विष्णाणादणो, तो अणभिणो जहाऽऽगामं ॥ १६४९ ॥

इतो चिचय न स कत्ता, भोत्ता अ ओओ वि नत्थि परलोगो ।

जं च न संसारी मो, अणाणाऽमुत्तिओ सं व ॥ १६५० ॥

जीवो विज्ञानमयस्तावद्युष्माभिरिष्यते, विज्ञानादभिन्न इत्य-
र्थः । तच्च विज्ञानमनित्यं विनश्वरम्, अतस्तदभिन्नस्य जीव-
स्याऽपि विनश्वरत्वाच्च भवान्तरगमनलक्षणः परलोकः । अथ
विज्ञानादन्यो जीवस्ततोऽनित्ये विज्ञाने जीवाद्भिन्ने सति स्वयं

नित्योऽसाधिति न परलोकाभावः । यद्येवं, तर्हि अनभिन्नो
जीवः, विज्ञानादन्यत्वाद्, आकाशवत्, काष्ठाऽऽदिबद्धा । अत
एव च नित्यत्वादेवाऽसौ जीवो न कर्त्ता, नाऽपि भोक्ता, नित्यस्य
कर्तृत्वाऽऽद्यभ्युपगमं हि सर्वदैव तदभावप्रसङ्गः, तस्य सर्वदैव-
करूपत्वात् । कर्तृत्वाभावो च न परलोकः, अकृतस्य तस्या-
ऽभ्युपगमं सिद्धानामपि तत्प्रसङ्गात्, भोक्तृत्वाभावेऽपि न
परलोकः, अभोक्तुः परलोकहेतुभूतकर्मभागायोगात् । इतो-
ऽपि च न परलोकः । कुतः ? इत्याह-(जं चेत्यादि) यस्माच्च
नाऽसौ संसारी, नाऽस्य ज्ञानाद्भिन्नस्य जीवस्य भवाद्भवा-
न्तरगमनलक्षणं संसरणमस्तात्यर्थः । कुतः ? इत्याह-स्वयम-
ज्ञानत्वात्काष्ठभण्डवत् । तथा-अमूर्त्तत्वाद् आकाशवदिति
॥ १६४९ ॥ १६५० ॥

अत्रोत्तरमाह-

मअमि विणासि चेओ, उप्पत्तिमदादिओ जहा कुंभो ।

नणु एवं चिय माहण-मविणासित्ते वि मे सोम्म ! ॥ १६५१ ॥

ननु "जीवो विष्णाणमओ तं चाणिच्चं" इति श्रवणो
नूनं त्वमयं मन्यसे-विनाशि विनश्वरं चेतो चेतन्यं
विज्ञानमिति यावत् । उत्पत्तिमत्त्वादिति हेतुः यथा कुम्भ-
इति दृष्टान्तः । आदिशब्दात्पर्यायत्वाद् इत्यादिकोऽपि हेतुर्व-
क्तव्यः । यो हि पर्यायः स सर्वोऽप्यनित्यः, यथा स्तम्भाऽऽतीनां
नवपुगाणाऽऽदिपर्यायः । ततश्चाऽनित्याद्येतन्यादभिन्नत्वे
जीवस्याप्यनित्यत्वात्परलोकाभावा इति तत्राऽभिप्रायः । न
चाऽयं युक्तः, यतो हन्त नैकान्तेन विज्ञानमनित्यं, यतोऽवि-
नाशित्वेऽपि (मे) तस्य विज्ञानस्य पतदेव भोम्य ! तदुक्तं
साधनं प्रमाणं वर्त्तते । ततो नैकान्तिकस्य यदुक्ता हेतुरिति
भावः । इदमुक्तमवति-उत्पादव्ययधौव्याऽऽत्मकं वस्तु । त-
तश्च यथात्पत्तिमत्त्वादिनाशित्वं सिद्धयति, तथा धौव्याऽऽ-
त्मकत्वाद्भस्तिनः कथाश्चिन्त्यत्वमपि सिद्धयति । ततश्चैवमपि
शक्यते वक्तुम्-नित्यं विज्ञानम् उत्पात्तिमत्त्वाद्, घटवत् ।
ततश्च कथाश्चिन्त्याद् विज्ञानादभिन्नस्य जीवस्य नित्यत्वाच्च
परलोकाभाव इति ॥ १६५१ ॥

अथवा-विरुद्धाव्यभिचार्यप्यसुत्पत्तिमत्वरूपो

हेतुः, प्रत्यनुमानस्यभावात् । किं पुन-

स्तत्प्रत्यनुमानम् ? इत्याह-

अहवा वत्तुत्तणओ, विणासि चेओ न हाइ कुंभो व ॥

उप्पत्तिमदादिने, कहमविणासी घटो वुद्धी ? ॥ १६५२ ॥

एकान्तेन विनाशि विनश्वरं चेतो विज्ञानं न भवति, व-
स्तुत्वात्, कुम्भवत् । ततोऽस्य प्रत्यनुमानस्योपस्थानादि-
रुद्धाव्यभिचार्यप्युत्पत्तिमत्त्वलक्षणः हेतुः । यदुक्तम्-"नणु एवं
चिय साहणमीवणानित्ते वि" इत्यादि, तत्र परस्येयं बुद्धिः
स्यात् । कथंभूता बुद्धिरित्याह-कथमुत्पत्तिमत्त्वात् दृष्टा-
न्तत्वेनाप्यस्तो घटोऽविनाशी सिद्ध्यति ?-न कथञ्चित्,
घटस्य विनाशित्वेन सुप्रतीतत्वात् । ततश्च दृष्टान्ते आधि-
नाशित्वस्याभिदेर्दीर्घान्तिके विज्ञाने तच्च सिद्धयतीति पर-
स्याऽभिप्राय इति ॥ १६५२ ॥

अत्रोत्तरमाह-

रुवरसगंधफासा, संखा संठाणदव्वसत्तीओ ।

कुंभो चि जओ ताओ, पसुइविच्छिच्छिधुवधम्मा ॥ १६५३ ॥

इह रूपरसगन्धस्पर्शलक्षणो गुणसमुदायः, एकलक्षणसंख्या, पृथुबुध्नोदगाऽऽद्याकारलक्षणं संस्थानं, मृदद्रव्यं, जलाऽऽहरणाऽऽदिशक्तिश्चेत्येतानि समुद्दितानि यतः कुम्भ इत्युच्यते, ताश्च रूपरसगन्धस्पर्शसंख्यासंस्थानद्रव्यशक्तयः प्रसूतिविच्छित्तिध्रौव्यधर्मिण्य उपादव्ययध्रौव्यस्वरूपास्तत उत्पत्तिमत्त्वादविनाश्यापि घटः सिद्धयतीति ॥ १६६३ ॥

एतदेव विस्तरतो भावयन्नाह-

इह पिंडो पिंडाऽऽगा-रमत्तिपञ्जायविलयसमकालं ।

उपपन्नं कुम्भाऽऽगा-रमत्तिपञ्जायस्वरूपेण ॥ १६६४ ॥

रूपाईं द्रव्याण, न जाइ न य वेइ तेण मो निशो ।

एवं उपायव्वय-धुवस्महावं मयं सर्वं ॥ १६६५ ॥

इह मृत्पिण्डः कर्ता । योऽयं वृत्तसंस्थानरूपः स्वकीयो मृत्पिण्डाऽऽकारः, शक्तिश्च या काचिदान्मीया, एतदुभयलक्षणो यः पर्यायः तस्य यो विलयो विनाशस्तत्समकालमेवाऽऽसावुत्पद्यते, मृत्पिण्डः । केन ? इत्याह-पृथुबुध्नोदगाऽऽदिको यः कुम्भाऽऽकारः, तच्छक्तिश्च या जलाऽऽहरणाऽऽदिविण्या, एतदुभयलक्षणो यः पर्यायस्तेनोत्पद्यते । रूपरसगन्धस्पर्शरूपतया मृदद्रव्यरूपतया चाऽऽमो मृत्पिण्डो न जायते, नाऽपि व्यति विनश्यति । ततस्तद्रूपतया नित्योऽयमुच्यते, तेन रूपेण तस्य सदैवावस्थितत्वात् । तदेवं मृत्पिण्डो निजाऽऽकारस्पर्शस्फुरितरूपतया विनश्यति, घटाऽऽकारतच्छक्तिरूपतयात्पद्यते, रूपाऽऽदिभावेन मृदद्रव्यरूपतया चावतिष्ठते, इत्युत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावाऽयमुच्यते । एवं घटाऽपि पूर्वपर्यायेण विनश्यति, घटाऽऽकारतया नृपद्यते, रूपाऽऽदित्वेन मृदद्रव्यतया चावतिष्ठत इत्युत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावः । एवमन्यदपि यदस्ति यस्तु तत्सर्वमप्युत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावमेवामिमं तार्थहृताम् । ततश्च यथागतिमस्याहिनशिष्वं घटं सिध्यति तथा अविनाशित्वमपि । तथा च सति साध्यधर्मिणि चेतन्येऽपि तत्सिद्धिरिति । तदेवं चेतन्यादव्यतिरिक्तो जीवः कथञ्चिन्नित्य एव ॥ १६६५ ॥ १६६५ ॥

ततश्च न परलोकाभाव इति दर्शयन्नाह-

घटचेयणया नामो, पटचेयणया समुबभवो ममयं ।

संताणेणावस्था, तहेहपरलोयजीवाणं ॥ १६६६ ॥

मग्गुण्हलोगनामो, मुराइपरलोगममयो ममयं ।

जीवतयाऽवस्थाणं, नेहभवो नेय परलोओ ॥ १६६७ ॥

घटविषयं विज्ञानं घटचेतनोच्यते, पटविषयं तु विज्ञानं पटचेतना । यदा च घटविज्ञानानन्तरं पटविज्ञानमुपजायते जीवस्य, तदा घटचेतनया घटविज्ञानरूपेण तस्य नाश उच्यते, पटचेतनया तु पटविज्ञानरूपेण (समयं) युगपदेव समुद्भव उत्पादः, अनादिकालप्रवृत्तेन तु चेतनामस्तानेन निर्विशरणेन जीवत्वमात्रेणावस्थानमिति । एवं च यथेहमेवऽपि तिष्ठतो जीवस्योत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावत्रयं दर्शितं, तथा परलोकं गता जीवाः परलोकजीवास्तं पामप्यनस्वभावत्रयं द्रष्टव्यम् ; तदपथा-यदा मनुष्या मृत्वा सुरलोकाऽऽकादावुत्पद्यन्ते तदा मनुष्यरूप इहलोको मनुष्यहलोकस्तस्य नाशस्तत्समकालमेव च सुराऽऽदिपरलोकस्य संभव उत्पादः, जीवतया त्ववस्थानम् । तथा च जीवत्यावस्थायां विवक्षितायां नेहभवो विवक्ष्यते, तापि सुराऽऽदिपरलोको विवक्ष्यते, किं तु निष्पर्यायं जीवत्व-

व्यमालमेव विवक्ष्यते । तदेवमुत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावत्वे जीवस्य न परलोकाभाव इति ॥ १६६६ ॥ १६६७ ॥

आह-ननु कथं सर्वस्याऽपि वस्तुन इयं त्विस्वभावता ? , इत्यत्र युक्तिमाह-

अमओ नत्थि पमूई, होज व जइ होउ खरविसाणस्स ।

न य सव्वहा विणासो, मवुच्छेयप्पसंगाओ ॥ १६६८ ॥

तोऽवन्थियस्स केण वि, विलओ धम्मणेण भवणमन्नेण ।

मवुच्छेओ न मओ, संवहागेवरोहाओ ॥ १६६९ ॥

इहैकान्तेन सर्वथाऽसतो वस्तुनः प्रसूतिरुत्पत्तिर्नास्ति न घटते । अथ भवति, तर्हि खरविषाणस्यापि भवतु, अमत्वाविशेषान् । तस्मात्कर्तारपि रूपेण संदेवात्पद्यते । न च सतः सर्वथा विनाशः, क्रमशः सर्वथाऽपि नाशकतिर्यगादेरुच्छेदप्रसङ्गान् । ततस्तस्मात्तस्यावस्थितस्य जीवाऽऽदेरस्ति केनापि मनुष्याऽऽदिधर्मेण विलयो विनाशः, अन्येन तु सुराऽदिरूपेण भवनमुत्पादः, सर्वोच्छेदस्तु न मतार्थहृताः, संव्यवहारोपरोधात्, अन्यथा व्यवहारोच्छेदप्रसङ्गादित्यर्थः । तथाहि-राजपुत्र्याः क्रीडाहनुभूतं सौवर्णकलशकं भङ्गत्वा राजतनयस्य क्रीडार्थमेव कन्दुको घटितः, ततो राजपुत्र्या शोकः, कमारस्य तु हर्षः, सुवर्णस्वामिनश्च नृपतरेऽदार्शन्य, सुवर्णस्योभयावस्थायामप्यविनष्टत्वाद्, इत्यादिको योऽमो लोकव्यवहारस्तस्य सर्वस्याप्युत्पादव्ययध्रौव्याऽऽत्मकवस्त्वनभ्युपगमे समुच्छेदः स्यात् । तस्मात्कर्तृच्छेदवस्थितत्वे जीवस्य न परलोकाभाव इति ॥ १६६८ ॥ १६६९ ॥

किं च-स्वर्गाऽऽदिपरलोकाभावेऽग्निरहोत्रदानाऽऽदीनामानर्थक्यं स्यादिति दर्शयन्नाह-

अमइ व परम्मि लोण, जमग्गिहोत्ताइं मग्गकामम्म ।

तदसंवदं सर्वं, दाणाइफलं च लोयम्मि ॥ १६७० ॥

गतार्थो ॥ १६७० ॥

तदेवं छिन्नस्तस्यापि संशयः । ततः किं कृतवान्मया ? , इत्याह-

छिन्नम्मि ममथम्मी, जिणेण जरमग्गविप्पमुक्केण ।

मो समणो पव्वइओ, तिहि ओसह खंदियमग्गहिं १६७१ ।

अर्थः स एव । विशेषः । ध० । सूत्र० । आ० म० । (' उस्म ' शब्दे द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठादारभ्य पूर्वभवव्याख्याऽवसरे श्रयोभेन स्वभवपरम्परार्थोनाचमर स्वयंबुद्धसंवादऽप्येषोऽर्थः साधितः) स्वर्गाऽऽदी, आचा० २ ध्रु० ४ चू० १ अ० ।

" संदिग्धे परलोकेऽपि, त्याज्यमेवाणुभं बुद्धेः । यदि नास्ति ततः किं स्या-दस्ति चेन्नास्ति को हतः " ॥ १ ॥

आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

परलोगाणिपिवास-परलोकनिष्पिपाम-त्रि० । जन्मान्तरनि-रकाङ्क्षे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

परलोगपडिबद्ध परलोकप्रतिबद्ध-त्रि० स्था० ३ ठा० २ उ० ।

(अथस्तु ' पव्वजा ' शब्दे)

परलोगभय-परलोकभय-न० । विजातीयादन्यसातिर्यग्देवाऽऽ-

देः सकाशान्मनुष्याऽऽदीनां भये, स्था० ७ ठा० । आवा० । यथा

मनुजाऽऽदीनां भिदाऽऽदिभ्यः । दर्श० १ तय । स० । स्था० ।

परलोगमग-परलोकमार्ग-पुं० । स्वर्गाऽऽदिधीष्याम्, जीवा० १ अधि० ।

परलोगविरुद्ध-परलोकविरुद्ध-न० । खरकर्मऽदौ, तद्यथा-
“बहुधा खरकर्मित्वं, सीरपतित्वं च शुक्लपालत्वम् । विगतिं
धिनाऽपि सुकृती, करोति नैवंप्रकारमकार्यम् ॥ १ ॥ ” अ०
२० १ अधि० ४ गुण ।

परलोगयेरि (ण)-परलोकैवरिन्-पुं० । अन्यजन्मशत्रौ, पं०
ब० ३ द्वार ।

परलोगसमापन्न-परलोकसमापन्न-त्रि० । समापन्ने, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

परलोगहिय-परलोकहित-न० । जन्मान्तराय प्रधानजन्मनं
वा पथ्ये, पञ्चा० १ विव० ।

परलोगासंसापन्नोग-परलोकाऽऽशंसाप्रयोग-पुं० । देवाऽहं
स्यामित्यादिरूपे परलोकविषयकाऽऽशंसावृत्तौ अपश्चिम-
मार्गान्तिकमंलखनाऽऽराधनाजोपणाऽतिचार, उपा० १
अ० । आ० । आव० ।

परवचण-परवचन-न० । परच्छलने, ध० । तदवर्ज्यता चैवम-
कूटतुलामान-न्यूनाधिकवाणिज्य-समंल-वस्तुमलानुवित-
मूल्यवृद्धयनुचितकलान्तरग्रहणलज्जाप्रदानग्रहणकूटककर्ण-
णकूटदृष्टनाणकाऽऽवर्णपरकीयकयविक्रयभजनपरकीयघा-
हकायुद्धग्राहणवर्णिजान्तरदर्शनमान्यकारस्थानवस्त्राऽऽदि-
वाणिज्यमयीभेदाऽऽदिभिः सर्वथा परवचनं वर्ज्यम् । यतः-
“विधाय मायां विविधैरुपायैः, परस्य ये वञ्चनमाचरन्ति । ते
वञ्चयन्ति त्रिदिवोपवर्ग-सुखान्यहं मोहयिष्येति ॥ १ ॥ ”
ध० २ अधि० ।

परवक्-न० । देशी-अल्पचेतसि, दे० ना० ६ वर्ग ८ गाथा ।

परवक्व-परवक्-पुं० । अपरवर्गे भिक्षाचरं, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० ।

परवडिया-परप्रतिज्ञा-स्त्री० । पराऽऽनीतस्याशनाऽऽदेदीन-
प्रतिज्ञायाम्, “गो चैव गं परवडियाण् आंगिःभय आंगि-
ःभय उवाणिमंतजा ।” आचा० २ श्रु० १ चू० ७ अ० १ उ० ।

परवथ-परवत्-न० । साध्वंपत्न्या गृहस्थस्य दस्ये, सूत्र० १
श्रु० ६ अ० । प्रधानवस्त्रे आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

परवयण-परवचन-न० । परश्चोदकस्तस्य वचनम् । प्रच्छुक्व-
चने, नि० चू० २ उ० ।

परववम्-परव्यपदेश-पुं० । परम्याऽऽमव्यतिरिक्तस्य व्यप-
देशः-परकीयमिदमस्मादिकमित्येवमदित्सावतः साधुसमस्तं
भणनं परव्यपदेशः । पञ्चा० १ विव० । जानन्तु साधवो यम्यं-
तद् भक्ताऽऽदिकं भवेत् तदा कथमस्मभ्यं न दद्यादिति सा-
धुसंप्रत्ययार्थं परकीयमेतन्नं साधुभ्यो न दीयते इति सा-
धुसमस्तं भणनं, अस्मादानममाऽऽशाऽऽदेः पुण्यमस्त्विति
वा भणने, एष यथार्थमवभासस्य चतुर्थोऽतिचारः । उपा०
१ अ० । ध० । आव० ।

परवस-परवश-त्रि० । पराऽऽयत्ते, “परवशो न च तत्र गुणो-
ऽस्ति ते ।” उक्त० १ अ० । अस्यन्त्रे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

परवाइपमहण-परवादिप्रमर्दन-त्रि० । वादिनां मतप्रमर्दनात्
ध्वंसने, आ० ।

परवागरण-परव्याकरण-न० । परस्तीर्थकृतस्य तेन वा व्या-
करणं यथाऽवस्थितार्थप्रज्ञापनमागमः परव्याकरणम् । सर्वज्ञ-
प्रवचने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ६ उ० ।

परवादिवयण परवादिवचन न० । मिथ्यादृष्टीनां परेषां वादि-
नामुक्ताः, तच्च सूत्रकृताङ्गप्रथमश्चतुष्कण्डे तृतीयाऽध्ययने तृ-
तीयाहंशे द्वितीयाथाऽवकाशवर्तमानम् । सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० ।

इदानीं परवादिवचनं द्वितीयमर्थोधिकारमधिकृत्याऽऽह-

तमेगं परिभामंति, भिक्षुपुं साहूजीविणं ।

जे एवं परिभामंति, अंतर्ग ते समाहिण ॥ ८ ॥

(तमेग इत्यादि) तस्मात् साधुम्, एके ये परस्परपकार-
रहितं दर्शनमापन्ना अयःशलाकाकल्पाः, ते च गोशालक-
मतानुसारण आर्जविका दिग्भवन वा, त एवं वक्ष्य-
माणं, परिभामन्नाद्वान्तं । तं भिक्षुकं साध्याचारं, साधु-
शोभनं परपकारपूर्वकं जीवितं शालमस्य स साधुजीविन-
मिति, ‘ये’ तेऽगुह्यवर्माणि, (एवं) चक्षुरमाणं ‘परिभा-
पन्ते’ साध्याचारान्दर्शं विदधति, त परम्भना अन्तरा प-
र्यन्ते दूरं ‘समात्रे’ मोक्षाऽऽवस्थान्मस्य ध्यानात् तदनुष्ठा-
नात् वा वर्तन्ते इति ॥ ८ ॥

यत्ने प्रभापन्ते तदर्थयितुमाह-

संवद्वयमकल्पा उ, अन्नपन्नेषु मुच्छिष्या ।

पिंडवायं गिलाणस्स, जं सोरह दलाह य ॥ ९ ॥

‘सम्’ एकीभावेन परस्परपकार्योपकारितया च ‘वद्धाः’
पुत्रकलवाऽऽदिस्नेहपार्श्वं संवद्धाः-गृहस्थार्थैः समः तु-
ल्यः कलपो व्यवहारोऽनुष्ठानं येषां ते संवद्धसमकल्पाः,
गृहस्थानुष्ठानतुलानुष्ठाना इत्यर्थः । तथाहि-यथा गृहस्थाः
परस्परपकारेण माता पुत्रं पुत्रोऽपि मातादावित्येवं मू-
च्छिष्या अध्युपपन्नाः, एवं भजन्तोऽप्यन्यानं परस्परतः शि-
ष्याऽऽचार्याऽऽगुपकारक्रियाकल्पनया मूच्छिष्याः । तथा-
हि-गृहस्थानामयं न्याया यदुत-परस्मै दानाऽऽदानोपकार
इति, न तु यतीनां, कथमन्योन्यं मूच्छिष्या इति दर्शयति-
‘पिण्डवापं’ भिक्षुं, ग्लानस्य अपरस्य रोगिणं साध्या,
यत्-यत्मान् (सोरह स्ति) अन्वययन्ते । तथा- (दलाह य
स्ति) ग्लानयोग्यमाहारमान्वय्य तदुपकारार्थं ददध्वं च-
शब्दादाचार्याऽऽदेः ध्यातृव्यकारणाऽऽगुपकारेण वर्तध्वं,
ततो गृहस्थसमकल्पा इति ॥ ९ ॥

साप्रतमुपसंहारव्याजं दोषदर्शनायाऽऽह-

एवं तुभे सगगत्था, अन्नमन्नमणुवमा ।

नट्टमप्यहमभावा, संपारस्य अपारगा ॥ १० ॥

(एवमित्यादि) (एवं) परस्परपकाराऽऽदिना यूयं गृह-
स्था इव सगगत्थाः-सह रागण वर्तन्ते इति सगगः-स्व-
भावस्त्वस्मिन् तिष्ठन्तीति ते तथा, ‘अन्योन्यं’ परस्परता
वशमुपगताः-परस्परऽऽयत्ताः, यतः हि निःसहता न
कस्यचिदायत्ता भवन्ति, यतो गृहस्थानामयं न्याय इति । त-

था नष्टः-अपगतः-सन्त्यः-सद्भाव-सन्मार्ग परमार्थो ये-
भ्यस्ते तथा । एवंभूताश्च यूयं 'संसारस्य' चतुर्गति-अ-
मणलक्षणस्य 'अपारगा' 'अनीरगा'मित्येति ॥ १० ॥

अयं तावत् पूर्वपक्षः, अस्य च दृष्टायाऽऽह-

अह ते परिभाषेता, भिक्षु मोक्षविमार्ग ।

एवं तुभ्यं पभासता, दृष्टव्यं चैव सेवह ॥ ११ ॥

(अह ते परिभाषेता इत्यादि) 'अथ' अन्तरं 'तान्'
एवं प्रतिफलव्यवहारार्थतान् भिक्षुः 'परिभाषेत' व्रथात्,
किंभूतः ?- 'मोक्षविमार्गः'-'मोक्षमार्गस्य'-सम्यग्ज्ञानवर्शन-
चारित्र्यरूपस्य प्ररूपकः, 'एवम्' अन्तरगतं यूयं प्रभाषमाणाः
सन्तः दृष्टः पक्षः दृष्टोऽन्यप्रतिज्ञाऽभ्युपगमः, तमेव सेवध्वं
यूयम् । यदि वा-रागद्वेषाऽऽत्मकं पक्षद्वयं सेवध्वं यूयम् ।
तथाहि-सद्विषयाप्यात्मियपक्षस्य समर्थनाद्वर्गा, निष्कल-
ङ्कस्याप्यस्मदभ्युपगमस्य दृष्टायाऽहं, अथैवं पक्षद्वयं से-
वध्वं यूयम् । तद्यथा-वक्ष्यमाणतीत्या बीजोदकादिप्रकृतभो-
जित्वाद् गृहस्थाः यतिनिष्ठाभ्युपगमात्किल प्रवर्जिताश्चैतद्वयं
पक्षद्वयाऽऽनयनं भवतीति । यदि वा-स्वतोऽन्यदुष्ठा-
नमपरं च सदुष्ठापिनां निन्दनप्रति भावः ॥ ११ ॥

आजीविकाऽऽदीनां परतीर्थिकानां दिग्भ्रमराणां वा

संशयार्जनकरणायाऽऽह-

तुभ्यं भुञ्जह पापसु, गिलाणो अभिददमि य ।

तं च बीजोदगं भोज्या, तनुदिस्मादि जं कडं ॥ १२ ॥

(तुभ्यं भुञ्जह इत्यादि) किल वयनपरिग्रहतया निष्कृ-
न्ना एवमभ्युपगमं कृत्वा यूयं भुङ्ध्वं 'पापसु' काम्यपा-
प्यादिषु गृहस्थभाजनषु, तत्परिभाषाच्च तत्परिग्रहोऽव-
श्यमाधी, तथा-आहाराऽऽदिव कृत्वा कुरुध्वमित्यतः कथं
निष्परिग्रहाभ्युपगमो भवतामकलङ्क इति । अन्यच्च-ग्लान-
स्य भिक्षाऽनं कर्तुमसमर्थस्य यदपरं गृहस्थैरभ्याहृतं कार्यते
भवद्भिः, यतंगलयनार्थकाराभावाद् गृहस्थाऽऽनयने च यो
वोपसद्भावः स भवतामवश्यंभावीति तमेव दर्शयति-यच्च
गृहस्थैर्बीजोदकाऽऽभ्युपगमेनाऽऽपादितमाहारं भुङ्क्त्वा तं ग्लान-
मुदिश्योद्देशकाऽऽह 'यत्कृतं' यत्निष्पादितं तदवश्यं युष्मन्
परिभोगायवर्तिष्ठते । तदेवं गृहस्थगृहे तद्भाजनाऽऽदिषु भु-
ञ्जानस्तथा ग्लानस्य च गृहस्थैरेव वैयावृत्यं कारयन्तो
यूयमवश्यं बीजोदकाऽऽदिभाजन उद्देशिकाऽऽदिकृतभो-
जिनश्चेति ॥ १२ ॥

किञ्चान्यन्-

लित्ता तिव्याभिर्तावणं, उज्झिआ अममाहिया ।

नातिकंहुदयं मेयं, अरुयस्मावरज्जती ॥ १३ ॥

योऽयं पञ्चजीवनिकायविग्राहनयोहिप्रभोजित्वनाभिगृहीत-
मिव्याहृष्टिनया च साधुपारभाषणेन च तीर्थोऽभिनापः-कर्म-
बन्धरूपसंज्ञापालिताः-संशयप्रसारस्था (उज्झरति) सत्ति-
वेकशून्या भिक्षापात्रादिद्व्यावात्परगृहभोजितयोद्देशकाऽऽ-
दिभोजित्वान् । तथा-अममाहिताः शुभाध्यवसायगहिताः
सन्साधुप्रवर्तिष्यन्ता । साम्प्रतं दृष्टान्तद्वाराण पुनरपि तद्दोषा-
भिधित्वनायाऽऽह-यथा 'अणपः' अणस्यातिरुद्धयितं नन्वे-
र्विलेखनं न श्रेयो-न शोभनं भवति, अपि त्वपराध्यति-

तत्कण्डूयनं व्रणस्य दोषमावहति, एवं भवन्तोऽपि सत्ति-
वेकगहिता वयं किल निष्कृन्ना इत्येवं निष्परिग्रहतया
पञ्चजीवनिकायरक्षणभूतं भिक्षापात्राऽऽदिकमपि संयमापक-
रणं परिहृतवन्तः, तदभावाच्चावश्यंभावी अशुद्धाऽऽहार-
परिभोग इत्येवं द्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्षानन नातिकण्डूयितं
श्रेयो भवतीति भावः ॥ १३ ॥

अपि च-

तत्तेण अणुसिद्धा ते, अपडिभेण जाणया ।

ए एम शियए मग्गे, असमिक्खा वती किती ॥ १४ ॥

'तत्त्वेन' परमार्थेन मौनीन्द्राभिप्रायेण यथार्थस्थितार्थप्र-
रूपणया ते गोशालकमतानुसारिण आजीविकाऽऽद्यः, वो-
टिका वा 'अनुशासिताः' तदभ्युपगमदोषदर्शनद्वारेण शि-
क्षां ग्राहिताः, केन ? । 'अप्रतिज्ञेन' नास्य मयेदमसदपि
समर्थनीयमित्येवं प्रतिज्ञा विद्यते इत्यप्रतिज्ञो-रागद्वेषर-
हितः साधुस्तेन 'जानता' हेयोपादेयपदार्थपरिच्छेदकेने-
त्यर्थः, कथमनुशासिता इत्याह योऽयं भवद्भिरभ्युपगतो
मार्गो यथा यतीनां निष्कृन्तनयोपकरणभावात् परस्पर-
त उपकार्योपकारकभाव इत्येव न नियतो न निश्चितो न
युक्तिमद्भूतः, अतो येयं वाग यथा-ये पिण्डपातं ग्लानस्या-
ऽऽनीय ददति तं गृहस्थकल्पा इत्येव असमीक्ष्याहिता-
अपर्यालान्याका, तथा 'कृतिः' कर्णमपि भवदीयमस-
मंक्षितमेव, यथा चाऽपर्यालान्वितकरणता भवति भवद्-
नुष्ठानस्य तथा नातिकण्डूयितं श्रेय इत्यन्तं प्राग्लेशतः
प्रतिपादितं, पुनरपि सदुष्ठातं तदेव प्रतिपादयति ॥ १४ ॥

यथाप्रतिज्ञातमाह-

एरिमा जावई एमा, अगवेणु व्व करिसिता ।

गिहिणो अभिहडं मेयं, भुञ्जितं न तु भिक्षुणं ॥ १५ ॥

येयमीदृक्षा वाक् यथा यतिना ग्लानस्याऽऽनीय न देय-
मित्येव अग्रे वंशुरन्-वंशवन्कर्तिता तन्वी युक्त्यन्तमत्वात्
दुर्वलित्यर्थः । तामेव वाचं दर्शयति-'गृहिणाम्' गृहस्थानां
यदभ्याहृतं तद्यतंभोक्तं 'श्रेयः' श्रेयस्कर्म, न तु भिक्षुणां
सेवनीयं, अप्र तनुत्वं चास्या वाच एव द्रष्टव्यम्-यथा
गृहस्थाभ्याहृतं जीवोपमर्दनं भवति, यतीनां तद्भूमाऽऽदिवो-
परिहृतमिति ॥ १५ ॥

किञ्च-

धम्मपन्नपणा जा मा, सारिभा ण विमोहिआ ।

ए उ प्याहिं दिद्दिहिं, पुच्चमामिं पणप्पियं ॥ १६ ॥

धर्मस्य प्रज्ञापना देशना, यथा-यतीनां दानाऽऽदिनोपकर्त-
व्यमित्येवभूता या मा 'सारिभाणां' गृहस्थानां विशो-
धिका, यतयस्नु म्वाऽनुष्ठानेनैव विशुध्यन्ति, न तु तेषां
दानाधिकाराऽस्तीत्येतद् दृष्टावन्तु प्रक्रमत-'न तु' नैयताभिर्य-
था गृहस्थैरेव पिण्डदानाऽऽदिना यतंग्लानाऽऽद्यवस्थाया-
मुपकर्तव्यम्, न तु यतीभिरेव परस्परमित्येवभूताभिर्भु-
ष्यदीयाभिः 'दृष्टिभिः' धर्मप्रज्ञापनाऽऽदिभिः 'पंचम' आदौ
सर्वज्ञं 'प्रकल्पितं' प्ररूपितं प्रख्यापितमासीऽऽदिति, यतो न
हि सर्वज्ञा एवंभूतं परिफलपुत्रायमर्थं प्ररूपयन्ति यथा-अमंय-
तरेपणाऽऽद्यनुपयुक्तैर्ग्लानाऽद्वैयावृत्यं विधेयं, न तृपयुक्तं
संयतेनेति । अपि च भवद्भिरपि ग्लानोपकारोऽभ्युपगत प-

च, गृहस्थप्रेरणानुमोदनाच्च, ततो भवन्तस्तत्कारिणस्त-
त्प्रतिपक्षेत्यापन्नमिति ॥ १६ ॥

अपि च-

सन्वाहिं अणुजुतीहिं, अचयंता जवित्ते ।

ततो वायं गिराकिञ्चा, ते भुजो वि पगम्भिया ॥ १७ ॥

ते गोशालकमनःनुवागिणो, दिगम्बरा वा सयोजितरथानुगतो-
जियुक्तिभिः, सर्वैरेव हेतुद्वयानैः प्रमाणचूतैरशकनुवन्तः स्व-
पक्षे आत्माय यापयितुं संस्थापयितुं 'ततः' तस्मिन् प्रतीतिजः
प्रतिपादयितुं सामर्थ्याभावात् 'बाह्' निराकृत्य 'सम्यग्हेतुद्व-
यानैर्यो वादो-जलपत्तं परित्यज्य ते तीर्थिका भूयः पुनरपि
बाह्परित्यागे सत्यपि प्रगल्भता धृष्टतां गता इदमूचुः, तद्य-
था- "पुराणं मानवो धर्मं, साक्षां वेदाश्चक्रिस्ततः । आक्षा-
न्मिहानि चत्वारि, न ह्यन्यथानि हेतुभिः ॥ १ ॥ " अथ च-कि-
मतया बहिरङ्गया युक्त्याऽनुमानाऽऽदिक्याऽत्र धर्मपरीक्षण-
विधये कर्मव्यवस्थितं, यतः प्रत्यक्ष एव बहुजनसमन्वयेन राजा-
ऽऽद्याश्रयणाख्यायमास्मादजिमेतो धर्मः श्रयासापर इत्येव वि-
चक्षते, तेषामिदमूलकम्-न ह्यत्र हानाऽऽदिसाररहितेन बहुना-
ऽपि प्रयोजनमस्तीति ।

उक्तं च-

" परंरुपादवासी, जहा य गोभीसचन्दनपलस्म ।
मोक्षे न होज भारसां, क्लितियमस्ता गाणज्जतो ॥ १ ॥
तद्वि धणणातिरेगो, जह रामो मो न चन्दनमण्डो ।
तद्वि नाप्राप्ताणमहा जणो वि माझे विसवयति ॥ २ ॥
पक्का सचक्खुगो जह, अधत्तथाणं सर्पाहं बहुएहिं ।
हाइ वर दट्टो, न हु ते बहुगा अपेच्छुता ॥ ३ ॥
एव बहुगा वि मूढा, ण पमाणं जे गइ ण याणंति ।
सगारभमणगुपित, णिउणस्स य बयमाइज्जरा ॥ ४ ॥ "

इत्यादि ।

अपि च-

रागदोमाभिभूयप्पा, मिच्छतेण अभिद्धता ।

आउस्से सरणं जंति, टंकरा इव पव्वयं ॥ १८ ॥

रागश्च प्रीतिरुक्तो, द्वेषश्च-तद्विपरितलक्षणः, वाच्यामभिचूत
आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तथा, 'मिथ्यात्वेन,' विपर्य-
स्तावबोधेनातत्त्वाऽध्यवसायरूपेण 'अभिद्धताः' व्याप्ताः सद्यु-
क्तिमर्वाद् कर्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा- 'आक्राशान्' असत्यवच-
नरूपास्तथा दृक्मुष्ट्यादिभिश्च इननव्यापार 'यन्ति' आश्रय-
न्ते । अस्मिन्नेवार्थे प्रतिपाद्य दृष्टान्तमाह यथा 'टङ्कणाः' स्तच्छ-
विशेषा दुर्जया यदा परेण बलिना स्वातीकाऽऽदिनाऽभिद्रवन्त
तदा ते नानाविधैरप्यायुधैर्युद्धमसमर्थाः सन्तः पर्वत शरणमा-
श्रयन्ति, पक्ष 'नेऽपि' कुर्वतीर्थिका यादपरजिताः क्रोधाऽऽनुप-
हतदृष्ट्या आक्रोशऽऽदिकं शरणमाश्रयन्ते, न च ते इदमाकल-
यय प्रत्याक्राष्टव्याः, तद्यथा- 'अस्मिन्महणमरण-धर्ममभ्यंसा-
य बालसुलमाणं । लानं मज्झं धारो, जहुत्तराणं मभावमि
॥ १ ॥ " ॥ १८ ॥

किञ्चान्यत्-

बहुगुणप्यगप्पाई, कुजा अत्तसमाहिण ।

जेणऽप्पे णो विरुज्जेज्जा, तेण तं तं समापरे ॥ १९ ॥

'बहुवो गुणाः' स्वपक्षमिहपरपक्षदोषोद्भावनाऽऽदयो मा-
ध्यस्थ्यऽऽदयो वा प्रकल्पने-प्रादुर्भूयन्त्यात्मनि येष्वनुष्ठानेषु
नानि बहुगुणप्रकरानि-प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनाऽऽदी-
नि माध्यस्थ्यवचनप्रकाराणि वा अनुष्ठानानि साधुर्वादकाले
अन्यथा वा 'कुर्यात्' विदध्यात्, स एवं विविशस्यते-आत्मनः
समाधिश्चित्तस्वास्थ्यं यस्य स भवत्यात्मसमाधिः । पतदुक्तं
जवति-येन येनोपनयनेन हेतुद्वयानाऽर्था ना आत्मसमाधिः स्वप-
क्षासिद्धलक्षणो माध्यस्थ्यवचनाऽऽदिना वा परानुपघातलक्षणः
समुपपद्यते तत् तत् कुर्यादिति, तथा येनाऽनुष्ठानेन वा प्राप्ति-
तेन वा, अत्यन्तार्थिका धर्मश्रवणाऽऽदी वाऽन्य- प्रवृत्तो 'न वि-
रुध्येन' न विरोधं गच्छन्, तेन परावरोधकरणेन तत्तद्विरु-
द्धमनुष्ठानं वचनं वा 'समाचरेत्' कुर्यादिति ॥ १९ ॥

तदेवं परमं निराकृत्योपसंहारद्वारेण स्वमतस्थापनायाऽऽह-

इमं च धम्ममादाय, कासवेण पवेइयं ।

कुजा भिक्खू गिलाणस्स, अगिलाणं समाहिण ॥ २० ॥

(इमं चेत्यादि) इमामिति वक्ष्यमाणं दुर्गतिधारणाकर्मम्,
'आदाय' उपादाय आचार्योपदेशेन गृहीत्वा, काश्यपेन
श्रीम-महाश्वरक्षे मानसशार्मिणोत्पन्नाद्विज्ञानेन सदैवमनुजा-
यां परादि प्रकटण-यथाऽऽस्थितायेनिरूपणद्वारेण वेदितं
प्रवेदितं, अश्वत्थपरमं न निराकृत्य, निरूपणशीलो भिक्षुः
स्तानस्य अपरोपरस्य (यथाऽऽस्थितायाऽऽदिकं कुर्यात्, कथं
कुर्यादेतत्त्व विविशस्यते-यथाऽऽस्थितायनया यथाशक्ति' समा-
हितः' समाधिं प्राप्त इति । इदमुक्तं भवति-यथा यथाऽऽत्मनः
समाधिश्चित्तपथेन तत्करणेन अपादवर्त्मभवात् योगा विधी-
दन्तीति, तथा यथा तस्य च स्थानस्य समाधिश्चित्तपथेन त-
था-पिरुपानाऽऽदिकं विवेकमिति ॥ २० ॥

किं कुर्वेताद्वेद्यमिति दर्शयितुमाह-

संखाय पेसलं धम्मं, दिट्ठिपं परिनिवुडे ।

उवसग्गे नियामिता, आमोक्खाए परिव्वए ॥ २१ ॥

(संखाय इत्यादि) संख्याय-ज्ञात्वा, क ?- 'धर्म' सर्वज्ञप्र-
णीतं श्रुत्वादिवाऽऽध्ययमदिति 'पेशलम्' इति सुनिश्चितं
प्राणिनामहिंसाऽऽदिप्रवृत्त्या प्रीतिकारण, किंभूतमिति दर्श-
यति-दर्शनं दृष्टिः सद्भूतपदार्थगता सम्यग्दर्शनमित्यर्थः,
सा त्रयते यस्याऽसौ दृष्टमान् यथावस्थितपदार्थपरिच्छे-
दवानित्यर्थः, तथा-परिनिवृत्ता रागद्वयविरहाच्छान्तमृतस्त-
देवं धर्मं पेशलं परिमृश्याय दृष्टमान् परिनिवृत्त उपस-
र्गाननुकूलप्रानुकूलजियस्य समस्य सोढा, नोपसर्गैरुपसर्गि-
तोऽपमज्जनविध्यादित्येवम् 'आमाकाय' अशेषकर्मक-
यप्राप्तिं यावत्, परि-समन्तान् वज्रस्यमानुष्ठानानुक्तो भवेत्,
परिव्रजन् ॥ २१ ॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

परवाय परवाद-पु० । मिथ्यादृष्टीनां मतवादे, आचा० १
श्रु० ४ अ० २ उ० ।

परविम्हावग-परविस्मापक-पु० । परचित्तविभ्रमकारके, श्रु० ।

अथ परविस्मापकमाह-

सुरजालमाइएहिं, तु विम्वियं कुणइ तव्विहजणस्स ।

तेसु न विम्वयइ सयं, आहइकुहेडएहिं वा ॥ ५०३ ॥

सुरजाहमिच्छजालम्, आदिशब्दादपरकौतुकपरिग्रहः, तै-
स्तथा आहर्ताः प्रदेष्टिकाः, कुडेटकाः यक्रोक्तिवशेषरूपाः, तैश्च
तथाविधजनस्य तादृशस्य बालिशप्रायलोकस्य विस्मयं चि-
त्तविभ्रमं करोति, स्वयं पुनस्तेषु न विस्मयते । एष परविम्हा-
पकः । वृ० १ उ० २ प्र० ।

परवियालण-परविचालन-न० । परविणयोत्खलने, सम्म० १
काणम् ।

परविवाहकरण-परविवाहकरण-न० । परेषां स्वापत्यव्यतिरिक्ता-
नां जनानां विवाहकरणं कन्याफललिप्सया स्नेहसम्बन्धाऽऽ-
दिना वा परिणयनविधानं परविवाहकरणम् । पञ्चा० १ वि-
ध० । परकीयापर्यानां स्नेहाऽऽदिना परिणयने, ध० २ अधि० ।
आ० । इदं च स्वदारसन्तोषस्याऽनन्तरः । अयमभिप्रा-
यः-स्वदारसन्तोषिणो हि न युक्तः परेषां विवाहाऽऽदिकरणेन
मैथुननियोगोऽनर्थको, विविष्टावरनियुक्तत्वादियेवमनाकलयतः
पराधकरणोद्यतयाऽनन्तरागोऽर्थाभावात् । उपा० १ अ० । पञ्चा० ।

परविसय-परविषय-पुं० । परदेशे, प्रश्न० ३ आश्च० द्वार ।

परवेयावच्चकर-परवैयावृष्यकर-पुं० । स्वार्थान्तरपक्षे परेषां
वेयावृष्यकरः, स्था० ४ उ० ३ उ० ।

परसंतिग-परसत्क-त्रि० । परकीये, " परसन्तिगाभिज्जातोभसुं
कालविमयमसिं । " इत्येवमर्थे योऽभिध्यानाभो रोद्ध्याना-
न्विता मूर्च्छा, स मूर्च्छं निबन्धनं यस्याऽऽत्ताऽऽदानस्य तत्तथा
नन्वेति कर्मधारयः । प्रश्न० ३ आश्च० द्वार ।

परसंसृष्ट-परसंसृष्ट-न० । गृहस्थाऽऽदिपरिवेष्टणानामगते हस्ते,
मात्रके वा । वृ० १ उ० ३ प्र० ।

परसमय-परसमय-पुं० । कपित्थाऽऽदिप्रियायुषनिर्ग्रन्थरूपे, उत्त०
१ अ० । परार्थिकसिद्धान्ते, विशेष० । स्था० । अपरिशुद्धन-
यथा, " जावइया ययणपहा, तावइया खेव हौति णयथा-
या । जावइया गयथाया, तावइया खेव परसमया ॥ १ ॥ " स-
म्म० ३ काणम् ।

परसमयणु-परसमयणु-त्रि० । शास्त्रान्तरके, परसमयकृतायाः
प्रयोजनम् श्रीधर्ममयाहृतीव्रतरणकरणं करारवलीढगलत्-
स्त्रेऽवि-डुकः । इत्यत्र पु० ९ स्नाधु केनचित् द्विजातिनाऽनह-
तः-किंमाने भवतां सर्वजनाऽऽरिणी स्नानं न सम्मतांमानं ?
स आह-प्रायः सर्वेषामेव यनानां कामाङ्गत्वात् जलस्नानं प्र-
तिषिद्धम् । " स्नानं मददर्पहरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । त-
स्मात्कामं पारयज्य, नैव स्नानं दमे रताः ॥ १ ॥ " आ-
चा० १ ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

परसमुत्तार-परसमुत्तार-पुं० । परस्य मोक्षपापकत्वे, वृ० १
उ० २ प्र० । (यथास्या 'परदेभियत्' शब्दे ५२८ पृष्ठे गता)

परसमुत्त-परसमुत्त-त्रि० । परस्माज्जाते, आ० ४ अ० ।

परमरीर-परशरीर-न० । परकीयशरीरे, मृतकशरीरे च ।
स्था० ४ उ० २ उ० ।

परमरीरअणयकंभवत्तिया-परशरीरानवकाङ्क्षाप्रत्यया-स्त्री० ।
परशरीरकृतिकराणं कुर्वत्याम्, स्था० ० उ० १ उ० ।

परसामस परसामान्य-न० । महामामान्यं सत्तायाम्, अव्यव-
ऽऽद्यवन्तरसामान्यापत्तया महोपपत्त्यात् सत्तायाः । स्था० ।

परसु-परशु-पुं० । कुठारे, शा० १ ध्रु० ५ अ० । वृ० । अनु० ।
" परसु गहाय दत्तमोत्तियमहंमन्तपमाणो । " आ० म०
१ अ० ।

परसुणियत्त-परशुनिकृत्त-त्रि० । परशुनिकृत्ते, ज० ६ श०
३३ उ० ।

परसुराम-परशुराम-पुं० । यमदग्निस्तुते पशुधारकं, स च
यमदग्नेः रणुकाया जातः खेचरापशुव्याघ्रां प्राप्य स्वगोहार-
कस्य कृतवीर्यस्य वधं कृत्वा ततः स्वापतृदन्तारं कार्त्तवीर्यं
हत्वा महाक्रोधपरीतः त्रि.सप्तकृत्वा त्रि.कर्त्तव्यां पृथिव्यां व्यधा-
त् । आ० क० ४ अ० । आ० म० । आ० चू० ।

परशुहत-पेशी-पुं० । वृद्धे, ६ वर्ग ५६ गाथा ।

परस्सर-पराशर-पुं० । गणके, 'पैडा' इतिख्याते (प्रज्ञा० १ पद ।
जो० ।) आटव्यजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । जो० । म० । स्त्रि-
याम्- "परस्सरी ।" प्रज्ञा० ११ पद ।

परहत्थ-परहस्त-पुं० । दातृहस्ते, आचा० २ ध्रु० १ चू० १
अ० १ उ० ।

परहत्थपारियावणिया-परहस्तपारितापनिका-स्त्री० । परहस्ते-
न तथैव तत् करयतः परहं तमारतापानका । तस्याम्, स्था०
२ उ० १ उ० ।

परहिय-परहित-न० । परापकारे, ध० १ अधि० पञ्चा० ।

" त तावत्का नः परार्थघटकाः स्वार्थस्य नाशेन ये,
सामान्यान्तु परार्थमुद्यनाशयः स्वार्थविरोधेन ये ।
तेऽपि मनुष्याकृताः परकृतार्थैर्न्यते स्वार्थिनो,
ये निष्पन्नं निरर्थकं परकृतं ते क न जानामहे ? ॥ १ ॥ "
सङ्का० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

परहियट्टकारि (ण)-परहितार्थकारि-पुं० । परेषामन्येषां
हितानर्थान् प्रयोजनानि कर्तुं शाल यस्य स परहितार्थकारि ।
स्यन एव परप्रयोजनप्रसाधनप्रवणे, द० २ स्व । ध० ।
ध० २० । प्रव० । गुणवच्छ्रवके, ध० २० ।

तत्फलम् । सप्रति विशानतमगुणः परहितार्थकारिः तत्स्वरूपं
नामत एव सुगमम्, तस्य धर्मप्राप्तौ फलमाह-

परहियनिरओ धन्नो, मम्मं विस्वायधम्ममन्भावो ।

अन्ने वि ठवइ मग्गे, निरीहचित्तो महामत्तो ॥ ७७ ॥

या हि प्रकृत्यैव परेषां हितकरणं तितरां रता भवति स धर्मो
धर्मधनार्हत्वात् सम्यग् विज्ञानधर्मसद्भावो यथावद्वद्वधर्मत-
त्त्वा, गानार्थीभूत इति यावत् । अनेनाऽपीतार्थस्य परहितमपि
चिकीर्षतस्तदस्तवमाह । तथा चाऽऽगमः- " किंल्लो कट्टयर,
ज सम्ममना । समयन्नन्नावो । अन्नं कुट्टसणाए, कट्टयरागम्म
पाकं ॥ १ ॥ " इति । अन्यानपि अविज्ञानधर्मान् सदगुरुपा-
श्वेयमाकर्णित्वाऽऽगमवचनरचनाप्रपञ्चेः स्थापयितुं प्रवर्तयति
ज्ञानधर्माच्च सादतः स्थिराकरोति मार्गे शुद्धधर्मे । भाम-
कुमारवत् । अनेन यतिश्चास्वाधारणेन परहितगुणव्याख्यान-
पदेन साधारणं भावकस्याऽपि स्वभूमिकाऽनुसारेण देशना-
यां व्याप्यमाणस्यानुज्ञामाह । तथा चोक्तं धर्मापञ्चमाङ्गद्विती-
यशतः कपञ्चमोद्देशकं- " महाकवं ण भने ! समणं वा माहणं वा
पज्जुवांसमाणस्स किं फत्ता पज्जुवांसणा ? । गायमा ! सवण-

कथा । से ग जने । सयणे कि फले । नाणफलं । से गं भने ।
नाणे कि फले । विद्याणफलं । स गं भने । विद्याण कि फले ।
पञ्चकक्षाणफलं । से ग भने । पञ्चकक्षाण कि फले । संजमफले ।
से ग भने । संजम कि फले । अणणहयफलं । पव अणणहय न-
यफले । तथे बोदाणफलं । बोदाणे अकिरियाफले । से गं भने ।
अकिरिया कि फले । सिद्धिपञ्चवसाणफला पञ्चला गायमा ।।
गाहा-- स्वयण नाण च विद्याणं, पञ्चकक्षाणं च संजमे । अ-
णणहय नये चय, बोदाणे अकिरिया चय ॥ १ ॥ "

अथ सूत्रस्य वृत्तिः--(नडाकव इत्यादि) तथाकृपमुत्तितस्वजायं,
कक्षतं रुद्रं धाण वातयेयु कम्, उव न क प म ड लोत्तरगुण-
नामस्यथः । माह न वा स्वयं हतन न वृत्तवान् पर प्रति मा हनाम
यादतम्, उपलक्षणत्वादेव सूत्रगुणयुक्तमित्तजायः । वाशब्दाऽऽ
समुच्चये । अथवा अमणः सधुः, माहनः आवकः, अयणफल-
ति सिद्धान्तभवणफलाः, नाणफलं (सि) अनुज्ञानफलं अयणा-
दि अनुज्ञानमवाप्यते । (विद्याणफलं (सि) विशिष्टज्ञानफ-
लं, अनुज्ञानादि हेतुवादेयविशेषकारि विज्ञानमुत्पद्यते एव ।
(पञ्चकक्षाणं (सि) विनिवृत्तफलं, धांशुष्टानो हि पाप प्रत्या-
ख्यातः । (नजनफलं (सि) कृतप्रत्याख्यानस्य हि संयमो जय-
त्येव । अणणहयफलं (सि) अनाश्र-कृतः सयमवान् । कल न-
य कर्म नोपावत्तः । (तयफलं (सि) अनाश्रवा हि लघुकर्मत्व-
त्पक्षे यति । (बोदाणफलं (सि) व्यवदान कर्मनिजराण, तपसा
हि पुरातमे कर्म निजरायति । (अकिरियाफलं (सि) यागनिरो-
धफलं, कर्मनिजरातो हि योगनिरोधं कुरुते । (सिद्धिपञ्च-
वसाणं (सि) सिद्धिपञ्चके पञ्चवसातकं, सकलफलपथत्वा-
त्तस्य फले यस्याः सा तथा । (गाहा (सि) समग्रगाथा । एतल-
लक्षणम्-विपमातरवादं चेत्थानि कृन्त मास्त्वर्थात्मिकान् । आश-
र्मदानगणपुत्रं कपदेशमालायां पुनः--" १४६ रतिपु-च्छं प-
उज्जुवास्य मा गो य सयमेव । एतं गुणं गुणं य, जणस्स
अस्म परि-कहेइ ॥ १ ॥ " इति ।

किंवाशिष्टः सोऽप्याह--जिह्वचित्तो निःस्पृहमनाः स-
स्पृहा हि शुद्धमार्गोपदेष्टुऽपि न प्रशस्यते । तथा चा-
नम--" परलोकाणि धाम, तपः धृतमिति इयम् ।
तन्वार्थिन्धनिलुप्तं सारं तुल्यवायने ॥ १ ॥ " किम-
त्येगतिथ इत्याह--महासत्त्व धातुत्वात्, यतः सत्त्ववतामर्मा गु-
णाः सत्त्वान्तः । तथाह--"परोपकारिकर्मातिनिरीहता, विनीतता
स्वयमनुच्छिन्नता । विद्याविनोदोऽनुदिन न दीनता, गुणा
इमे सत्त्ववता भवन्ति ॥१॥ " अधः १० अधि २० गुणः । (मो-
भकना-कथा 'जीमकुमार' शब्दं प्रकथने)

परिहयशिरय-परहितनिरत-३० । परोपकारानिरतं, षो ५
विषयः ।

परिहयशिर-परहितरत-३० । परे आत्मव्यतिरिक्ता जीवास्तेषां
। ६ । सम्पत्त्यः-ऽऽदिगुणाऽऽदानं, तप रतश्चाऽऽतकः । परो-
पदेशऽऽनो, जी १ प्रति १ अधि ० ।

परुअ-परभृत-३० । परेण स्वा तृव्यान्तरिक्षेन भृतः पोषितः ।
" उह्वानं " ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति प्रहृष्टारम्भोकारः । प्रा ०
१ पाठः । भस्य हः । कोकले, कक्षप १ अधि ० ३ क्षण ।
पा ३० ना ० डा ० ज ० ।

परा-परा-३० । योगहृष्टोदे, डा ० ।

समाधिनिष्ठा तु परा, तदासङ्गविवर्जिता ।

सात्मीकृतप्रवृत्तिश्च, तदुत्तीर्णाऽऽशयेति च ॥ २६ ॥

(समाधिति) परा तु दृष्टिः समाधिनिष्ठा चतुष्टयमाणलक्षणस-
माध्यात्मिका, तदामकृत समाध्यासकृत विवर्जिता, सात्मीकृ-
तप्रवृत्तश्च सर्वोद्धारोक्त्यर्थोऽयत्तप्रवृत्तश्च, चन्दनगन्ध-यायेन ।
तदुत्तीर्णाऽऽशयेति च सर्वथा विशुद्धा प्रवृत्तिव्याप्तकचित्ता-
जायेन ॥ २६ ॥ डा ० २४ डा ० ।

पराअ-पराग-३० । राजाभि, " रेणु पंसु रत्नो पराश्रयः ।"
पा ३० ना ० १३७ गाथा ।

पराइय-पराजित-३० । पराभवे, संथा ० । या ० म ० । सुच ० ।
निराकृत, स्था ० १० डा ० ।

पराइयसत्तु पराजितशत्रु-३० । पराभवे शत्रौ, याद्विजयजयव-
त्वात् (स्थ ० १ डा ०) ताद्वयराज्योपाजने कृतसमाध्यात्म-
ज्ञानं शत्रुनकृतः । श्री ० । सूच ० । रा ० ।

परागम-पराऽऽगम-३० । उक्त्याऽऽगमे, जितश्चास्त्र, पराकथं
कापिशाऽऽदिशस्त्रे च । अप ० १६ अप ० ।

परागार-परागार-३० । परगृह, डग ० ८ अ ० ।

पराधाय-पराऽऽयात-३० । गर्तपाताऽऽदिममृथे दुःखे, स्था ०
७ डा ० ।

पराधायणाम (गु)-पराधातनायन-३० । नामकर्मभेदे, य-
दुदयात् परवामुपधातका भवति जायः । स ० ४२ स ० ।
प्रव ० । न ० । " परघातजया पाणी, परेयं वलिण पि होइ
डुलारसा । (४३) " परानाहन्ति परिगच्छति, परेयं न ह-
न्ये नानि नृपते इति पराधात, तन्निबन्धः । नाम पराधातना-
म । ततः पराधानोऽथातकाधातनामकर्मवपाकात्प्राणः । जन्तुः
परवामुपधातनामपि बलवतामपि, अस्मां दुर्बलानाम-
त्यपिगच्छति । नयनि जायत दुःखेऽभिभवतायमूर्तिः ।
अयमर्थः-यदुदयात्परवामुपधातनामोऽभिभवतायमूर्तिः ।
कृतः हवन वा नडावृत्तनामपि । यतः सत्त्ववतामपि क्रोममा-
पायति, प्रतिपक्षप्रतिताप्रतिधात च करानि तत्पर धातनाम-
त्यर्थः । क ० १ क ० । प ० स ० । धा ० ।

पराजय-पराजय-३० । अभिसव, विजये, भावा ० १ शु ० २
अ ० १ डा ० । ति ० । विश ० ।

पराजिगित्त-पराजित्य-३० । परानाधमवितुमित्यर्थे, भ ०
७ श ० ए ३० ।

पराजिगित्ता-पराजित्य-३० । भृशं जिवेत्यर्थे, परिमङ्ग
प्रायेत्यर्थे च । स्था ० ३ डा ० २ डा ० । अ ० म ० । पराजित्तिर-
पुत्रतादु जयमाने, स्था ० ४ डा ० २ डा ० ।

पराजिथ-पराजित-३० । पराभिमूले, उत ० १३ अ ० । वशी-
कृत, भावा ० १ शु ० २ अ ० ४ डा ० । सूच ० । अतः धय प्रथ-
मामकादायक, आ ० म ० १ अ ० । अपराजित इति नाम स-
जायते । स ० ।

पराणंद-पराऽऽनन्द-३० । पर आनन्दोऽस्मिन्निति पराऽऽनन्द-
म । परब्रह्मणि, षो ० १५ वि ० ।

पराऽऽनन्द-३० । परेरातन्धमजित-वनीयं तत्प्रार्थितः शत्रु प्र-
नीयं, रोचनीयमित्त याचत । परब्रह्मणि, षो ० १५ वि ० ।

पराणीय-पराणीक-१० । शब्दोऽस्य, त० ।

पराणुकंपय-पराणुकम्पक-पु० । निष्ठानार्थतया परमात्रानुकम्पकं नाशिकरं, आत्मानपेक्षे च । म्या० ४ उ० ४ उ० ।

पराणुपत्ति-पराणुवृत्ति-स्त्र० । आत्मव्यतिरिक्तप्रधानाऽऽवृत्तौ, दश० ६ अ० १ उ० ।

पराभय पराभव-पु० । पराजये, अनादरे, निपा० १ अ० १ अ० ।

पराभिभित्त-पराभिपिक्त-पुं० । परेण पित्रादिना गतेऽभिभित्तं राज्ञान् यथा भरतनातिषक्त आदित्यवशा । दश० ५ उ० ।

परामरिस-परामरी-पु० । "क्षपितमवज्जे वा" ॥ उ० २ । १०४ ॥ इति सूत्रेण शपुषामकारः । विचारे, प्रा० ७ पाद ।

परामुष्ट-परामृष्ट-त्रि० । "उकुम्भारौ" ॥ उ० १ । १३१ ॥ इति श्रुतारम्योकारः । प्रा० १ पाद । गृहीते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । "अणेषा पणेषा परामुष्टौ ।" आ० म० १ अ० । विषयामि-क्षाविषयतया स्पृष्ट, आचा० १ अ० २ अ० ४ उ० ।

परामुमिअ-परामृष्ट-त्रि० । आश्रुष्ट, "आश्रुखय आनिज्जं, जिक्का क्खल परामु मय्य ।" पा० १ ना० ८५ गाथा ।

परायम-परकीय-त्रि० । परमम्यन्वयि, "मय मइ अणुगवे-म" । तो परायण मम अणुगवेमयः । म० ८ उ० ४ उ० ।

परायण-परायण-त्रि० । धर्मध्यानतत्पर, उल० १४ अ० । धर्मरतिष्ठे, उल० १४ अ० । उलुक्तं, आ० ४ अ० ।

परायत्त-पराऽऽयत्त-त्रि० । अन्वार्थानि, आचा० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

परारि-परारि-अव्य० । विगतवर्षे, आचा० १ अ० २ अ० ३ उ० ।

परावत्तमाणा-परावत्तमाना-स्त्री० । याः प्रकृतयोऽन्यस्याः प्रकृतवत्त्वमुत्पद्यमानाः । याः निवार्य स्वकीयं स्वमुत्पद्यमानं वा दर्शयन्ति तासु कर्मप्रकृतिषु, कर्म० ५ कर्म० ।

भाष्यतः परावत्तमानप्रकृतीराह-

तणुअट्ट वेय दुजुयल, कमाय उज्जोयगोयदुग निहा ।

तमवीमा उ परिता, गित्त विवामाणुपुवीओ ॥ १६ ॥

(तन्वष्टकव्याख्या 'तणुयट्ट' शब्दं चतुर्थमागं १६८ पृष्ठे गता) यथा 'अपुनपुसकरुकास्त्र' ॥, द्विगुगत्र हाम्पय्यर-तिशोकरूपम्, कपायाः पदशः, (उज्जोयगायदुग नि) द्विक-शब्दस्य प्रत्येकं स्वयं 'दुदुयोतद्विकम्' "उज्जोयगवेति" वच-नादुयोताऽऽववाऽऽवयवम् । (द्विगोव्याख्या 'दुगोय' शब्दे लवर्गमागे २५४ पृष्ठे गता) निडापञ्चकं, अन्वविशति-अमदशकस्थानरदशकृताः, आर्याय चत्वारि इत्येता ए-कतयतिप्रकृतयः । (परिता तत् प्रकृतत्वात्पारुता पराव-त्तमाना सवन्तीति शेषः । तत्र पौदश कपायाः, निडापञ्चकं च । यद्यप्येता एकविंशतिप्रकृतयो ध्रुवबान्धवाद् धन्य प्रातः प-रोपयोगेन न कुर्वन्ति, तथाऽपि स्वादय स्वजातीयप्रदुग्दय-निर्गोत्रात्परावत्तमाना अवन्ति । स्थिरशुभास्थिराणामप्रकृतय-श्चतस्रश्च यद्यप्युदये प्रति न विरुद्धास्तथापि बन्ध प्रतिपराव-त्तमानाः, क्षपाश्च गतिचतुष्कजातपञ्चकशरीरधिकाङ्गे पाङ्गाश्च कसंस्थानपदकमहत्तमपदकऽऽपुर्णवितुषकाऽऽपादुसोताव-

हायोगातिद्विचक्रमःऽऽदिपौडशकपेक्षधिकदाभ्यन्तरगतिशोकमु-लङ्घयन्मानास्मातां कर्माणांऽऽयुश्चतुष्टयलक्षणाः षट्पाष्ट प्रकृतयो बन्धादयान्यासाय परस्पर विरुद्धा अतः परावत्तमाना इत्यु-क्ताः । कर्म० ५ कर्म० ।

पराववाद-परापवाद-पु० । परेषां दोषोद्भावने, नि० चू० ११ उ० । अन्वनामय दापणामद्धोषणे परापवादः, तच्च यस्तुस्व-रूपाऽऽवर्मावने परापवादः, "कुक्षानकुश्रुतिकुमार्गकुक्षिदोषान्, सम्यग् विचारयति कोऽत्र परापवादः ?" सूत्र० २ अ० ४ अ० ।

परावेक्खा-परापेक्षा-स्त्री० । स्वातिरिक्तेत्यपेक्षायाम्, डा० १७ डा० । प ।ऽऽश्रयतायाम्, परार्थानतायाम्, अष्ट० १७ अष्ट० ।

परामर-परासर-पु० । शरमे, आटव्यपशुवशेषे, म० ३ श० ५ उ० । ज्ञा० । आचा० । स्वनामख्याने ब्राह्मणपरिव्राजके, औ० । प्रा० ।

परामु-परामु-त्रि० । मृते, आ० क० १ अ० । ज्ञा० ।

परादिगरणि (न)-पराधिकरणिन्-पु० । परतः परेषामधिक-रणे प्रवर्ततेनाधिकरणं पराधिकरणी । परेषामधिकरणप्रवर्त-के, म० १६ श० १ उ० ।

परादीण-परार्थीन-त्रि० । गुर्वाद्यायत्ते, विश० ।

पराहुत्त-पराहुत्तुव-त्रि० । अन्वयो गुम्बे, प० व० २ छार । आ० । अ० म० । गृह० ।

पराहुअ पराभूत-त्रि० । अभिभूते, "परिहृअ अहिनिअ परा-हुअ ।" पा० १ ना० १६१ गाथा ।

परि-परि-अव्य० । सामान्ये, रा० । सर्वतो भावे, आ० म० १ अ० । म्या० । सामान्यार्थे, सूत्र० १ अ० ६ अ० । आचा० । आतु० । सर्वप्रकारे, उल० १ अ० । अभ्यावृत्तौ, आन० ६ अ० । सर्वत्र व्यर्थे, वर्तने, वशायां, शोभे, कश्चित् प्रकार प्रा-प्ते, निरन्तरे, पञ्चायाम्, नृपण, उपरमे, शोक, सन्तोषमा-पणे, अतिशये, त्यागे, निवम च । वाच० ।

परिअट्ट-पु० । दशो-गजके, दे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।

परिअट्टलिअ-देशा-परिचिह्नजे, दे० ना० ६ वर्ग ३६ गाथा ।

परिअट्टी-देशा-वृत्तिमुखयो, दे० ना० ६ वर्ग ७३ गाथा ।

परिअत्त लिप्-या० । श्लेषेण, "श्रुतेः सामग्यावयवास-पायसलाः" ॥ उ० १४ ॥ १६० ॥ इति । इत्ये. परिअत्ताऽऽदे-शः । 'परिअत्त' इत्यर्थानि । प्रा० ४ पाद ।

परिअत्तणा-परिवर्तना-स्त्री० । सूत्रस्य घोषऽऽदिनिश्चयगुणेन प्रव० ६ द्वार । पुनः सूत्रार्थभिरासे, अतु० । औ० । निशे० ।

परिअद्वय-परिवर्द्धक-त्रि० । वृद्धिकारिणि, "समणगविदपरि-अच्छा" औ० ।

परिर्पक-त्रि० । अग्रे गामिनि, औ० ।

परिअर-दशो-ल्लोने, दे० ना० ६ वर्ग २४ गाथा ।

परिअरवंध-परिकरवन्ध-पु० । विशिष्टेन रथपरचनावयाम्, अनु० ।

परिअल (ल्ल)-गम्-प्रा० । गतो, "गमे. अई-अच्छाणु-ज्जाय-ज्जायकुलाकुल-पञ्चद्व-पञ्चद्व-गिम्मह णो-णीण-णीलुक्क पइ-अ-रुत्त-परिअल्ल-वाल-परिअल्ल-गिरिणास-गिबहावसेहाव-

हरा ॥ ॥ = १४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण समवायोः परिभ्रम-
परिभ्रम' आदेशः सञ्चयः । 'परिभ्रम' । 'परिभ्रम' । गच्छात ।
प्रा० व पाठ ।

परिभ्रमली-खी० । दशोः स्थाले, भाजनजातार्जमात् यावत् । वे०
ना० ६ वग १२ गाथा ।

परिभ्रमता-पर्यादाय-अव्य० । समन्ताद् गृहीत्येव्यर्थे, स्थ०
१ ठा० ।

परिभ्रमल-वेष्टि-धा० । " वेष्टेः परिभ्रमः " ॥ ४ । ४ । ४१ ॥
इति सूत्रेण 'परिभ्रम' आदेशः । वेष्टने, प्रा० ४ पाठ ।

परिभ्रमता-खी० । देशाः-भोषित, दे० ना० ६ वग १३ गाथा ।

परिभ्रमिजमाण-परिवेष्टमाण-त्रि० । दीयमानाऽऽहारेण भो-
ज्यमाने, आच० २ थू० १ चू० १ अ० २ उ० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । प्रतीकिते, उत्त० ७ अ० ।
परिगृहीत, रा० । इष्ट, उत्त० ७ अ० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । एकत्र परिगृहीते, पि० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-अव्य० । प्रत्ययं कृत्येत्वर्थे, "परिक-
ल्पितं पठिकमपि ।" प० व० ७ द्वार ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । पार्श्वभाग समाकार्षे, ने० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । कथयतामात्रार्जितमिशरणे,
प्रा० १६ वग० । समन्तादप्यादिन, सूत्र० १ थू० ७ अ० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । उपाधयय, प्रथ०
३ य थू० द्वार ।

परिकल्प (ण)-परिकल्पन् न० । द्रव्यस्य गुणविशेषपरिणा-
मकरणे, आ० म० १ अ० । व्य० । स्थ० । अयमिदं तस्यैव व-
स्तुनां गुणविशेषाऽऽधाने, आनु० । " परिकल्पे क्रियाया,
वस्तुनां गुणविशेषपरिणाभा ॥ " (६२३) परिकल्पोच्यते,
किम् ? इत्याह-क्रियाया क्रियाविशेषेण या वस्तुनां गुणवि-
शेषपरिणामो गुणविशेषाऽऽधानमिदं । विश० । (अत्र वि-
शेषः 'उपक्रम' शब्दे द्वितीयभागे ८७० पृष्ठावस्थे दर्शितः)
(" परिणामविशेषेण य, सत्त्वेन-निश्चलश्रो जहा भविष्य । "
इति परिणामविशेषपरिणामं परिकल्पे 'जिगत्सु' शब्दे च-
तुर्थभागे १४७१ पृष्ठे व्याख्यानम्) योग्यताऽऽपादने तद्धेतौ
शास्त्रे च । पृथग्वतानुयोगप्राधान्यकारकप्रवृत्त्यायोग्यतासंपादन-
समर्थानां परिकल्पितानि । यथा-गणितशास्त्रे संकलनाऽऽद्यादी-
नि । ने० । ('दिट्ठिवाय' शब्दे चतुर्थभागे २४१४ पृष्ठे परि-
कल्पप्रत्ययकारिण सूत्रेणगुणान्) संकलनाऽऽधानेकावधे ग-
णितज्ञप्रसिद्धे गणने, तेन संख्येयस्य परिगणनं च । स्थ०
१० ठा० । तुलनायाम्, भावनायाम्, विश० । (शिष्यपरि-
कल्पे 'परावृत्ति' शब्दे तृतीयभागे २३ पृष्ठे उक्तम्)
अत्राऽऽदीनां शिक्षापरिणामं नि० चू० १ उ० । सोचने, वृ० ३ उ० ।
नि० चू० ।

परिकल्पणा-परिकल्पणा-खी० । उपधेः प्रमाणेन संयतप्रायो-
ग्यकरणे, नि० चू० ४ उ० ।

परिकल्पसंख्याण-परिकल्पसंख्याण-न० । परिकल्पे संकलिताऽऽ-
धानेकावधे गणितप्रसिद्धे, तेन यत्संख्येयस्य संख्यायाम् परि-
गणनम् । संख्यायाम्, स्थ० १० ठा० ।

परिकल्पिजमाण परिकल्पमाण-त्रि० । क्रियमाणशोधनायो-
पक्रमे, भ० ६ श ३ उ० ।

परिकल्पित परिकल्पित-त्रि० । सुष्ठुकृतपरिकल्पित, व्य० १
उ० । आहितसंस्कारं विशेषः । " परिकल्पितयजकमलको-
मलमाद्ययोर्हंतलदुष्टं । " परिकल्पितं कृतपरिकल्पे यज्जात्य-
कमलं तद्वत् कामला मातृका प्रमाणापण्णा शोभमानानां
मध्ये लघौ मनेष्वा आद्यौ दशनच्छेदौ यस्य स तथा तम् । भ०
११ श० ११ उ० ।

परिकल्पोपघाय-परिकर्मोपघात-पुं० । परिकर्म वस्त्रपात्राऽऽ-
दिसमारचनं, नेनापघातः । स्वाध्यायस्य श्रमाऽऽदिना शरी-
रस्य संयमस्य वापघातः परिकर्मोपघातः । उपघातभेदे,
स्था० १० ठा० ।

परिकर-परिकर-पुं० । सन्नाते, ज्ञा० १ थू० ८ अ० ।

परिकल्प-परिकल्प-न० । अलाञ्छितमुद्रिते, " परिकल्पाई क-
रेना, किलिजकडपाई पिहिताई । " (परिकल्पाई नि) यानि
नापि लाञ्छितानि नापि मुद्रितानि किं तु तदभयप्रकारवा-
ह्यानि कृत्वा विवाञ्छितप्रदश स्थापयित्वा किलिजकडैरेव-
मेव स्थगितानि तानि साहजान्युच्यन्ते । वृ० २ उ० ।

परिकल्पणा परिकल्पना-खी० । प्रज्ञापनायाम्, नि० चू० १ उ० ।
समन्तान् कथनायाम्, आ० म० १ अ० ।

परिकल्प-परिकल्प-त्रि० । परिकल्पिते, उत्त० ११ अ० । व्याप्ते,
आ० म० १ अ० ।

परिकल्पित-परिकल्प-पुं० । बाधोत्पादने, आ० । उपतापने,
आच० १ थू० ६ अ० ३ उ० । परितापने प्रथ० १ सम्ब०
द्वार । " परिकल्पितकिलिजकडुक्खमउभं । " परिकल्पिते महामा-
नसाऽऽधानेन कृच्छ्रदुःखेन च गाढशरीराऽऽधानेन ये साध्य-
न्ते वर्शकियन्ते तथा । भ० ६ श० ३३ उ० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । जडाभूते विश० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । समन्ताद्विशितकापविकारे, भ०
७ श० ६ उ० । सर्वथा कुट्टे, स्थ० १० ठा० ।

परिकल्पण-परिकल्पण-न० । द्रव्याऽऽदीनां परीक्षायाम्, प्रव०
३८ द्वार ।

परिकल्पभामि (ण)-परिकल्प भापित-त्रि० । आलोकितवस्तुनि,
दश० ७ अ० ।

परिकल्प-परिकल्प-खी० । विचारणायाम्, प० व० ४ द्वार ।
नि० चू० । विश० । युक्तविचारणायाम्, आच० १ थू० ४
अ० १ उ० । पगमासाऽदिकालमनाचनयाऽदिमस्तदयोग्य-
तानिरूपणायाम्, पञ्चा० १० विव० ।

परिकल्पविहितदुर्विदग्ध-परिकल्पविहितदुर्विदग्ध-त्रि० । अधिक-
तगुणावशेषपरिकल्पविधौ दुर्विदग्ध पाण्डित्यमन्ये, स्या० ।

परिकल्पित-परिकल्पित-त्रि० । परि सामर्थ्येन क्षिप्तं यत् परि-
क्षितम् । आ० म० १ अ० । सर्वतो व्याप्ते, रा० । जं० । वापित ज्ञा०
१ थू० १६ अ० । विपा० । आ० । कृतपरिकल्पे, " कथपरिकल्पे
परिकल्पित । " पाठ० ना० १६ गाथा ।

परिकल्पित-परिकल्पित-पुं० । परिकल्पे, जी० ३ प्रति० ४

अधिः । मिथ्यादेः परिधौ, नगरपरिखाऽऽदौ च । अनु० ।
संक्षेप, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

अथ परिक्षेपपदं निक्षेपमाह-

नामं ठवणा दविण, खित्ते कालं तहेव भावे य ।

एसो उ परिक्लेषे, निक्लेषो छविहो होइ ॥ ३१६ ॥

नामपरिक्षेप, स्थापनापरिक्षेपः, द्रव्यपरिक्षेपः, क्षेत्रपरिक्षेपः,
कालपरिक्षेपः, भावपरिक्षेपः । एष परिक्षेपे निक्षेपः पदविधौ
भवति, तत्र नामस्थापनं गतायै ।

द्रव्यपरिक्षेपं प्रतिपादयति-

सञ्चित्ताऽऽदी दवे, सञ्चितो दुपयमादि ते तिविहो ।

मीसो देमविताऽऽदी, अञ्चितो होइमो तत्थ ॥ ३१७ ॥

द्रव्यपरिक्षेपविधयः सञ्चित्ताऽऽदिः-सञ्चितः, अचित्ता,
मिश्रक्षेत्र्यः । सञ्चित्ताञ्चिद्विधा-द्विपदचतुष्पदपदभेदान् ।
तत्र ग्रामनगराऽऽदिर्यन्मनुष्यः परिवर्तितं स द्विपदपरिक्षेपः,
यत्र तु गृहमहस्यादिभिः स चतुष्पदपरिक्षेपः । यत्पुनर्धृत्तः
साऽपदपरिक्षेपः । मिश्रोऽप्येवमेष त्रिविधः । परं (देमचि-
ताऽऽदि ति) देशे एकदेशे उपचितः संचेतनः, अदिशब्दादे-
शे अपचितो व्यपगतचैतन्यः । किमुक्तं भवति ? यथैके मनु-
ष्याश्च हस्यादयो जीवन्ति, अपरे तु मृताः, परं ग्रामाऽऽदि-
कं परिक्षिप्य व्यवस्थिताः । स मिश्रपरिक्षेपस्त्वयं भवति ।

तमचाह-

पासाणिद्वगमद्विय-खोडगकडगकंटीगा भवे दवे ।

खाइयसरनइअगडा, पवयदुग्गाणि खेत्तम्मि ॥ ३१८ ॥

पापाणमयः प्राकारां यथा ठारिकायाः, इट्टकामयः प्राकारां
यथा नन्दपुंर, मृत्तकामयो यथा सुमनःमुखनगं (?) (खोड
त्ति) काष्ठमयः प्राकारः कस्यापि नगराः देमभवति, कटका वं-
शबलाऽऽदिमयः काण्टका बच्चुलाऽऽदिमयन्धिन्यः, तन्मयो
वा परिक्षेपो ग्रामाऽऽदेमवति एष सर्वोऽपि द्रव्यपरिक्षेपः,
तथा ज्वातिका वा सरा वा नदी वा गर्ता वा पर्वतो वा दु-
र्गाणि वा जलदुर्गाऽऽदीनि, पर्वता एव दुर्गाणि वा । एतानि
नगराऽऽदिकं परिक्षिप्य व व्यवस्थितानि क्षेत्रपरिक्षेपे उच्यन्ते ।

कालपरिक्षेपमाह-

वामारत्ते अइपा-णियं ति गिम्हे अपाणियं नचा ।

कालेन परिक्षिखत्तं, तेण तमन्ने परिहरति ॥ ६१६ ॥

वर्षात्रिं अतिपानीर्यामिति कृत्वा, ग्रीष्मे उष्णकाले अपानी-
र्यामिति कृत्वा रात्रं न शक्यते इति ज्ञात्वा तेन कारणेन तत्र-
गरादिकमन्य परराष्ट्रराजानः परिहरन्ति तत्कालपरिक्षिप्तम् ।

भावपरिक्षेपमाह-

नचा नरवइणो स-त्तसारबुद्धीपरकमविसेमे ।

भावेण परिक्षिखत्तं, तेण तमन्ने परिहरति ॥ ६२० ॥

सत्त्वं धर्मं सारो द्विधा-बाह्यः, आभ्यन्तरश्च । बाह्यो बलवा-
हनाऽऽदि, आभ्यन्तरो रत्नसुर्वणाऽऽदिः । बुद्धिर्गौतमनिक्रिया
द्विभेदाश्चतुर्विधा, यथा अभयकुपारस्य । पराक्रम औगम-
बलाऽऽत्मकः । एतान् सत्त्वसारबुद्धिपराक्रमविशेषान्, वि-
बुधितनरपतेः भवन्धिनं, ज्ञात्वा, यद्यनेन सार्द्धं विग्रहमार-
ब्ध्यामह तत उत्त्थितयन्ते सपुत्रगोत्राणामस्माकमनेन कन्द

इति परिभाष्य तदीयं नगरं यदन्ये राजानः परिहरन्ति
तत्तदीयं सत्त्वसारोऽऽदिना भावेन परिक्षिप्तं प्रतिपत्तव्यम् ।
व्याख्यातं परिक्षेपपदम् । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

परिगमण-परिगमन न० । परि समन्ताद् गमनम् । गृहभावग-
मनं, नि० वृ० ३ उ० ।

परिगय परिगत-त्र० । व्याप्ते, उक्त० २ अ० । परिवर्तिते, औ० ।

परिगलंत-परिगलत्-वि० । कर्ति, " परिगलंतसाया " । आ-
चा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

परिगलण-परिगलन न० । शुक्तिशङ्खमत्स्याऽऽदिग्रहणार्थं
जलनिःसारणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

परिगिज्झिय-परिगृह्य-अव्य० । अङ्गीकृत्येत्यर्थे, उक्त० ५ अ० ।

परिगिलायमाण-परिगलायत्-त्रि० । ग्लायति, आचा० १
श्रु० ८ अ० ३ उ० ।

परिगुवंत-परिगुप्यत्-त्रि० । व्याकुलीभवति सततं भ्रमति,
परि-गु-यत् । ' गुह् ' धातोः शब्दार्थत्वात् । संशब्दमानं,
स्था० १० डा० ।

परिग्रह-परिग्रह-पुं० । परिगृह्यते आदीयतेऽस्मादिति परि-
ग्रहः । परिग्रहणं वा परिग्रहः । प्रव० ६३ द्वार । धनधान्या-
ऽऽदिस्वीकारे, औ० प्रश्न० । सूत्र० । द्विपदचतुष्पदधनधान्या
ऽऽदिके, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । आन्तरममरूपत्वे, सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । धन्यधान्याऽऽदिद्विपदचतुष्पदाऽऽदिसंग्रहे, सूत्र० १
श्रु० ४ अ० । साधुमर्यादाऽतिक्रमेण ग्रहे, आ० चू० ४ अ० । स च
बाह्याऽऽभ्यन्तरभेदाद् द्विधा । तत्र बाह्यो धर्मसाधनव्यातिरे-
कधनधान्यभेदादनेकधा आभ्यन्तरस्तु मिथ्याविरतिनका-
यप्रमादाऽऽदिगनेकधा । परिग्रहणं वा परिग्रहः, मूर्च्छेत्यर्थः ।
स्था० १ डा० । प्रश्न० । उक्त० । आचा० व्य० । धर्मसाध-
नव्यातिरेकेण धनधान्याऽऽदी, स्था० २ डा० १ उ० । पं० व० ।
आचा० । सूत्र० । परिगृह्यते इति परिग्रह, तस्य, कीदृशाव्य ? ।
कृत्स्नस्य, नयविधस्येत्यर्थः । स चायम-धनं १, धान्यं २,
क्षेत्रं ३, वास्तु ४, रूप्यं ५, सुवर्णं ६, कुप्यं ७, द्विपदः
८, चतुष्पदश्च इति अतिचाराधिकारं व्याख्यास्यमानः ।
श्रीमद्राहुस्वामिभूतदशैककालिकनिर्णयकौ तु-गृहणामर्थप-
रिग्रहो धान्य १-रत्न २-स्वावर ३-द्विपद ४-चतुष्पद ५-
कुप्य ६-भेदान् सामान्येन षड्विधोऽपि तत् प्रभेदैश्चतुःष-
ष्टिविधः प्रोक्तः । (ध०) (धान्यानि चतुर्विंशतिः ' धरण '
शब्दे चतुर्थभागे २६५६ पृष्ठे गतानि)

रत्नानि चतुर्विंशतिर्यथा-

" रयणाहं चउव्यामं,

सुवन्न १ तउ २ तंव ३ रयय ४ लोहाइ ५ ।

सीमग ६ हिरगण ७ पासा-

ण ८ बह्म ९ मणि १० मोल्लिअ ११ पवालं १२ ॥ १ ॥

संखो १३ तिणिमा १४ ऽगुरु १५ चं-

दणाणि १६ वत्था १७ ऽमिलाणि कट्टाई १८ ।

तह चम्म २० दंत २१ वाला २२,

गंधा २३ दव्वांसहाइ २४ ख ॥ २ ॥ "

प्रसिद्धान्यमूनि, नवरं रजतं रूप्यं हिरण्यं रूपकाऽऽदि,
पापाणां विजातिरत्नानि, मश्यां जान्यानि, तिनिसो बुद्धि-

शेषः । अमिलान्पूर्णावस्थानि काष्ठानि शीपणाऽऽदिकलकाऽऽ-
दीनि, चर्मणा लिहाऽ दीनां, दन्ता गजाऽ दीनां, बालाश्चर्म्या-
दीनां द्रव्यैषानि विप्लवादीनि । (स्थावरम् 'थावर' शब्दे
चतुर्थभागे २४०० पृष्ठं गतम्) (द्विपदं 'दुपय' शब्दे चतुर्थ-
भागे २४०० पृष्ठं द्रष्टव्यम्) (चतुष्पदम् 'चउष्पद' शब्दे
तृतीयभागे १०४० पृष्ठं गतम्) (कुण्डस्वरूपम् 'कुण्ड'
शब्दे तृतीयभागे ४०६ पृष्ठं गतम्) नानाविधमपि कुण्डमे-
कमेव, यथा- " नानाविधोवमाणं, रोगविहं कुण्डलकवणं हो-
इ । एते अथो भणिश्रो, छत्रिह चउत्तदिभश्रो उ ॥ १ ॥ "
चतुर्विधभेदाऽप्येव नवविधपरिग्रहेऽन्तर्भवति । प्र० २ अ० १
प्रव० । न० । आतु० । आचा० । वृ० । (परिग्रहं अममाय-
माणं) परिगृह्यत इति परिग्रहः-संयमातिरिक्तमुपकरणेऽऽ-
दिः, तममर्माकुर्वन् अस्थीकुर्वन्मनसाऽप्यनाददान इति या-
वत् । स एवंविधो भिन्नः कालज्ञो बलज्ञो मात्रज्ञः, जेवज्ञः,
खेदज्ञः, क्षणज्ञः, धितयज्ञः, समयज्ञः, मावज्ञः, परिग्रहममर्मा-
कुर्वाणश्च । आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० । " बहुं पि लब्धं
ण निहे ति । " (६० सूत्र) (बहुं पि) बहुपि लब्ध्वा
(न निहे ति) न स्थापयेत् सन्निधिं कुर्यात्, स्तोत्रं ता-
वन्न सन्निधायन एव, बहुपि न सन्निधायदित्यादिशब्दार्थः,
न केवलमाहारसन्निधिं न कुर्यात्, अपरमपि वस्त्रपात्राऽऽ-
दिकं संयमोपकरणानिरिक्तं न विभूयादित्याह-परिगृह्यत
इति परिग्रहो धर्मोपकरणानिरिक्तमुपकरणं, तस्मादान्मा-
नमप्यवेकपदपर्यव, अथवा-संयमोपकरणमपि सूक्ष्मं
परिग्रहो भवति, " सूक्ष्मं परिग्रहः । " (तत्रा० अ० ८ सूत्र०)
इति पञ्चनात्, तत आत्मानं परिग्रहादपमर्पयन्नुपकरणे तु-
रगपत् सूक्ष्मं न कुर्यात् । आचा० १ श्रु० ७ अ० ४ उ० ।
(धर्मोपकरणं न परिग्रहः गृहीतमिति धर्मोपकरणं शब्दे
चतुर्थभागे २४६३ पृष्ठं गतम्)

कर्मशरीरभागउपरिग्रहाः-

कउविहे गं भंते ! परिग्रहे ? गोयमा ! निविहे परिग्रहे
पणते । तं जहा-कम्मपरिग्रहे, मरीपरिग्रहे, बाहिरमंडम-
त्तावरणपरिग्रहे । शेरइयागं भंते ! एवं जहा उवदिमा दो
दंडगा भणिया तदेव परिग्रहेण वि दो दंडगा भाणियव्वा ।

(परिग्रहं ति) परिगृह्यत इति परिग्रहः । अथैवस्थापध-
श्च को भेदः ? उच्यते-उपकरणकः, उपधर्ममन्वबुद्ध्या परि-
गृह्यमाणस्तु परिग्रह इति । भ० १० श० ७ उ० ।

निविहे परिग्रहे पणते । तं जहा कम्मपरिग्रहे, मरीपरि-
ग्रहे, बाहिरमंडमत्तपरिग्रहे । एरमसुरकुमारणं । एत्तं प-
गिंदियनेरइयवजं जाव वेमाणियागं । अहवा-निविहे परि-
ग्रहे पणते । तं जहा-सचित्ते, अचित्ते, पीसए । एवं नेरइ-
याणं निरंतरं जाव वेमाणियागं ।

परिगृह्यत स्वीक्रियत इति परिग्रहः । सूक्ष्मविषय इति । इह
चैषामर्थमिति व्यपदेशमाणं प्राप्यः । स च नार्थकैन्द्रियाणां
कर्माऽदिव्ये संभवति, न भाण्डाऽदिव्येति । स्था० ३ डा० १
उ० । दश० । द्रव्यादिवस्तुविषयपरिग्रहेषु जघन्यताऽतिवारे
सत्येकाशनम्, मध्ये आनाम्लम, उरुष्ट क्षणम् । जीत० " वि-
भूतावतिरणं वा परिग्रहं सुष्ठुमं वा वायवं वा । नन्थ सुष्ठुमं

कम्मदुग्गस्वणत्तमन्थो, वादरं हिरण्णमादीणं गहणे धारणे
वा । " प्रवृत्तः चाग्निं कुशं लो भवति । महा० ३ अ० । " जन्थ
य अजालजं, परिग्रहमादावाचउवगरणं । परिभुजइ सा-
हृदि, तं गोयम ! कम्मं गच्छं ? ॥ १ ॥ " महा० ४ अ० ।

परिग्रहः-

अथेगे गोयमा ! पाणी, जे गो चयइ परिग्रहे ।

जावइयं गोयमा ! तस्म, सचित्ताचित्तमीसणं ॥

पभूणं वाणुजीवस्म, भवेज्जा उ परिग्रहे ।

तावइयं तु मां पाणी, समेगे भुक्खमाहणं ॥

णाणातिगं रा आगदे, तन्हा वजं परिग्रहे ।

अथेगे गोयमा ! पाणी, जे य हित्ताए परिग्रहे ॥

आरंभं नो धियज्जेज्जा, जंभिय भयपरंरं । महा० २ अ० ।

जंभू ! एतो परिग्रहो पंचमो नियमा णाणामणिक

णगरयणमहीरह रिमलसपुत्तदारपीरजणदामेदामभयणव्ये-
महययगोमहिमउट्ठवरअयगंलगमिविद्यामणइरहजाणजु-
गमंदणमपणाऽऽमणताहणकुवियवण यमसाणभोयणआ-
च्छायाणगंधमल्लभायणभवणायहि चेव बहुविहियं भरं न-
गनवरनिगमजण ययपुग्गदोणमुहमेडकवडमउवमवाहपट्ट-
णमहम्ममंडियं विविधमेवणीयं एगच्छत्तं मसागरं भुं-
जिज्जण वाहुं अरिभियमणंतनएऽणुगपमिच्छामार-
निरयमूलो लोभकलिकयायमहायं मा चित्ताऽऽयामानिचि
यविपुत्तमालो गारापागिंलिपगपिउवो नियडितया प-
त्तालपरं पुण्णपलं जस्म कामभोगा आयामविमृणाक-
लहपकपियग्गाभहणं नरवरंमृज्जिआ बहुजणस्म हिय-
दइओ इगस्म गोक्खवरुत्तियमस्म फाहभूओ चरिमं
अहम्मदारं ॥

(अंभ ! इत्यादि) जम्बूगिति शि याऽऽमन्त्रणम् । (एतो ति)
इतश्चतुर्थाऽऽध्यायसमन्तरं परिग्रहं परिगृह्यत इति प-
रिग्रहः । इह च परिग्रहशब्दोपदानेऽपि चक्षमाणाविशेषणा-
ऽन्यथाऽनुपपत्त्या परिग्रहतर्कगतिं द्रष्टव्यम् । पञ्चमस्तु पञ्च-
मः पुनराश्रयो भवतीति गम्यते । पञ्चमस्य चाऽस्य तत्र
क्रमाऽऽश्रयणात् नियमाश्चिद्व्येन नान्यः पञ्चमन्त्रमाश्रवाणां
लभते, मध्ये कथम्भूतोऽन्यादित्याह- (नानामर्णा याद)
तत्र नानामर्णादिविधं भागत चतुर्धा च भुक्त्वाऽपि या
अतिमितानन्ततृणा अनुगता च मोच्छा भवत्येवं य-
स्य परिग्रहत्वाः स तर्थाति सम्भवः । तत्र नानाविधा ये
मणयः चन्द्रकान्ताऽद्याः, कतकं च गुप्यं गन्ताति च कर्कत-
नाऽदीनि, महापरिग्रहाः, महादुग्गद्वन्नाऽमोदा ये सपु-
त्रदायाः सुतपुरुकलत्राणि, ते च परिग्रहश्च परिवारः दार्ता-
दानाश्च चैदीवटाः, भूतकाश्याः, प्रेत्याश्च प्रयाजतपु प्रे-
षणीयाः हयगजगोमहिषादृक्खजगवेल्लाश्च प्रतीताः । श-
विकाश्च कुटाऽऽच्छादितजम्पावोवशाः शकटानि च गच्छ-
यथाश्च प्रतीताः, यानानि च गन्त्रीविशेषाः, युग्यानि च
वाहनानि गोलदशप्रान्तजम्पानविशेषा वा, स्यन्दनाश्च र-
थविशेषा, शराणाञ्जनानि च प्रतीतानि, वाहनानि याना-

अणि (कुविय ति) कुप्यानि च गृह्योपस्काराः खट्वा तुला-
ऽदयः, धनानि च गर्गिमाऽऽदीनि, धान्यपानभोजनाऽऽ-
च्छादनगन्धमाल्यभाजनम् नानि च प्रतीतानि इति हन्धः ।
तनस्तेषां त्रिधैः कार्यमाध्यमिति तत्पुरुषः । अतस्तं चैव बहु-
विधिकर्मनकप्रकारं, तथा भरत क्षेत्रविशेषां, नगाः पर्वताः,
नगराणि कर्वाजितानि, निगमा वणिजां स्थानानि, जनप-
दा देशाः, पुरवर्गाणि नगरैकदेशभूतानि, द्रोणमुखाणि जल-
स्थलपथोपेतानि, खटानि धूलिप्राकारोपेतानि, कर्षटानि कु-
नगराणि, मडम्बानि दूरस्थितस्मीमान्तगाणि, संवाहाः स्था-
पन्यः पत्तनानि जलस्थलपथयोरन्यतरगुक्तानि, तेषां यानि
सहस्राणि तैर्मण्डितं यत्तन्तथा, स्तिमितमेदिनीकं निर्भय-
मेदिनीनिवाविजनम्, एकच्छत्रम् एकराजकौमत्यर्थः । ससा-
गरं समुद्रान्तमित्यर्थः । भुक्त्वा परिभुज्य, तथा वसुधां पृ-
थ्वीं भरतैकदेशभूतां च भुक्त्वा, एतद्भोगेऽपीत्यर्थः । (अ-
परिमितमणं नतरहमणुगयमहिच्छासारनिरयमूला ति)
अपरिमितानन्ता अत्यन्तानन्ता तृष्णा प्राप्तार्थसंरक्षणरूपा
या चानुगता सनती महती चच्छा अप्रामार्थभिलाषरूपा
ने एव साराणि अक्षय्याणि निरया निर्गतशुभफलानि मू-
लानि जटा यस्य परिग्रहतयोः अथवा-अपरिमिता अन-
न्ततृष्णाया या अनुगता महच्छासाग निरया च नर-
कहेतुर्विशिष्टवेगा वा भय मूलं यस्य स तथा । इह च म-
कारो प्राकृतशैलीप्रभयौ वैवाचधनमासधेति । लोभः प्र-
तीतः, कलिः संश्रामः, करायकंधमानमाया एत एव महान्
स्कन्धो यस्य स तथा । इह च कषायग्रहणेऽपि यज्ञाभग्र-
हणं तत्तस्य प्रधानत्वापेक्षम् । तथा चिन्ताश्च चिन्तनानि आ-
यासाश्च मनःप्रभृतीनां खेदाः त एव । पाठान्तरेण-चिन्ता-
शतान्येव विनिचिता निरन्तरा विपुला विस्तीर्णा शाला
शाखा यस्य स तथा । तथा (गौरव ति) गौरवाणे अद्वया-
दिनाऽऽद्वयकरणानि, तान्येव (परिवेक्ष्य ति) विस्तार-
वत् अग्रविटपं शाखामध्यभागाग्रं विस्तारं ग्रीवा यस्य स
तथा । पाठान्तरे-गौरवप्रविरेक्षितप्रशिखरः । तथा (निय-
द्वियतया पत्तपल्लवधरा) निरुततयाऽभ्युपचारकरणेन वच-
नानि मायाकर्माऽऽच्छादनार्थानि वा मायाऽन्तराणि ता एव
त्वक्पत्रपल्लवास्तान् धारयति यः स तथा पल्लवं स्नेहकौमलं
पत्रम् । तथा पुष्पं फलं यस्य (कामभोग ति) प्रतीतमेव ।
तथा (आयासाविश्रमं कलहपकपियग्मासिहं) आया-
सः शरीरखेदः, विमूर्णा चित्तखेदः, कलहो वचनभण्ड-
नम् । एत एव प्रकम्पितं प्रकम्पमानमग्रशिखरं शिखराग्रं
यस्य स तथा । नरपतिर्नृपतिता, बहुजनस्य हृदयद-
यित इति प्रतीतम् । अयं प्रत्यक्षस्य मोक्षवर्गस्य भाव-
मोक्षस्य मुक्तिरेव निर्लोभतैव मार्ग उपायो मोक्षवर्गमुक्तिमा-
र्गस्तस्य परिप्रापमां, विघातक इति यावत् । चरममधर्म-
हारम्, इति व्यक्रमः । अनेन च यादृश इति द्वारमुक्रमः ।

यन्नाभ्युच्यते-

तस्म य नामाणि इमाणि गोणाणि हुंति तीसं । तं जहा-
परिग्रहो १ मंचयो २ चयो ३ उवचयो ४ निहाणं ५ सं-
भारो ६ संक्रो ७ एवं आयागो ८ पिंडो ९ दब्बसारो
१० तहा महिच्छा ११ पाडिबंधो १२ लोहप्पा १३ म-

हिही १४ उवकरणं १५ संरक्खणा य १६ भारो १७
संपायुप्पायको १८ कलिकरं १९ पवित्रयो २० अ-
णत्थो २१ संथो २२ अगुत्ती २३ आयासो २४ अ-
दिओगो २५ अमुत्ती २६ तएहा २७ अणत्थको २८
आमत्ती २९ असतोसे ति वि य ३० । तस्स एयाणि
एवमादीणि नामधेजाणि हुंति तीसं ॥

तस्य च नामानि गोणाणि भवन्ति त्रिंशत् । तद्यथा-परि-
ग्रह्यत इति परिग्रहः शरीरोपध्यादिः, परिग्रहणं वा परिग्रहः
स्वीकारः १, संवीयत इति सञ्चयः २, एवं चयः ३, उपचयो
४, निधानं ५, संक्षियते धार्यते सम्भरणं वा धारणं संभारः
६, सङ्कीर्यते सम्प्रेषण्यते संकरणं वा साम्प्रेषणं वा सं-
करः ७, एवमादरः ८, पिण्डः पिण्डनीयं पिण्डनं वा ९,
द्रव्यलक्षणः सारः । तथा महच्छा अपरिमितवाच्छा ११, प्र-
तिबन्धोऽभिष्वङ्गः १२, लोभाऽऽत्मा लोभस्वभावः १३, मह-
ती इच्छा । क्वचित् " महिही " इति पाठस्तत्र- ' अहे ' ग-
तो याचने चेति वचनादर्थिषांश्चा महती ज्ञानोपपृम्भाऽदि-
कारणविकलत्वादपरिमाणा अर्दिर्महार्दिः १४, उपकरणम्
उपधिः १५, संरक्षणं चाभिष्वङ्गश्चाच्छरीराऽऽदिरक्षणं १६,
भागे गुह्यताकारणं १७, संपातानामनर्थमीलकानामुत्पादकः
सम्पातोत्पादकः १८, कलिनां कलहानां करण इव भाज-
नविशेष इव कलिरण्डम् १९, प्रविस्तरो धनयान्याऽऽदि-
प्रविस्तारः २०, अर्थोऽनर्थहेतुत्वात् २१, संस्तवः पार्वचयः,
स चाऽतिप्रवृत्तत्वात् परिग्रहः २२, अगुमिच्छया अ-
गोपनम् २३, आयासः खेदः, तद्धे तुष्टावर्तिप्रहोऽप्यायाम उ-
क्तः । आह च-" बह्वंधनमाहणगाहा । " २४, अविश्रमो ध-
नाऽऽद्वयजनम् २५, अमुक्तिः सलोभता २६, तृष्णा धनाऽऽ-
द्याकाङ्क्षा २७, अनर्थकः परमार्थवृथा निरर्थकः २८, आश-
क्तिरनाऽऽद्यासङ्गः २९, अपन्तोपः ३०, इत्यादि च, तस्य
परिग्रहस्य एतानि प्रत्यङ्गाणि एवमादीनि उक्तप्रकारवन्ति
नामधेयानि भवन्ति त्रिंशदिति ।

अथ ये परिग्रहं कुर्वन्ति, तानाह-

तं च पुण परिग्रहं ममायंति लोभग्रन्था भवणवर-
पिमाणवासिणो परिग्रहर्हं परिग्रहे विविहकरणवुद्धी
देनिकाया य असुरधुयगगरुलविज्जुजलगदीवउदहिदि-
मिखणथणिअअणपनिपणपनिपडिनिवाइयभूयवाइयकं-
दियमहाकंदियकुहंडपतंगदेवा पिमायभूयजकखरखसकिं-
नराकिंपुरिममहोरगंगधवा य तिरियवामी पंचविहा जो-
इसिया य देवा बहस्सती चंदसूरसुक्खणिच्छरा राहू
भूमकेऊ बुधा य अंगारका य तत्तत्रगिज्जकणगवणा
जे य गहा जोइसियस्मि चारं चरंति, केऊ य गतिर-
निया अट्टावीसतिविहा य नववत्तदेवगणा णाणासं-
ठाणमंठियाओ य तारणाओ ठियलेस्सा चारिणो य
अविस्माममंडलगती उवरिचरा उड्डुलोगवामी दुविहा वे-
माणिया य देवा सोहम्मीमाणमणकुमारमहिदंबभलो-
गलंतकमहामुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणचुया कप्प-

वरविमाणवासिणो सुरगणा गेवेजा अणुतरा य दु-
विहा कप्पातीया विमाणवासी महिष्ठीया उच्चना सुर-
वगा एवं चेते चउविहा सपरिसा वि देवा ममायं-
ति भवणवाहणजाणविमाणसयणासणाणि य शाणावि-
हवत्थभूसणाणि य पवरहरणाणि य शाणामणिपंच-
वसिन्ध्वं च भायणविहं नाणाविहकामरुवेउन्वियअ-
च्छरगणसंघाए दीवसमुदे दिसाओ चेइयाणि य व-
णसंघे पवते गामनगराणि य आरामुज्जाणकाणणाणि य
कूवसरतला य वाविदीहा य देवकुलसभप्पवावसहिमाइयाइं
बहुयाइं कित्तिणाणि य पणिहिहत्ता परिगहं विपुलदव्व-
सारं देवा वि सइंदगा न तात्तं न तुट्ठिं उवलब्भंति अचं-
तविपुललोभाभिभूयासच्चा वासहरइक्खुगारवट्ठपव्वयकुं-
डलरुयगवरमाणसुत्तरकालोदधिलवणसलिलदहपतिरतिक-
रथंजणकसेलदहिमुहउवउप्पायकंचणकविचित्तजमकवर-
सिहरिक्खुवासी वक्खारअक्खमभूमीसु सुविभत्तभागदेमासु
क्खमभूमीसु जे वि य नरा चाउरंतचकवटी वासुदेवा व-
लदेवा मंडलिया इस्सरा तलवरा सेणावई इष्वा सेट्टो-
या पुरोहिता कुमारा दंडणायगा मांडविया सन्थवाहा
कुडुविया अयच्चा एए अस्से य एवमादी परिगहं संचि-
णंति अणंतमसरणं दुरंतं अधुवमणिच्चं असासयं पाव-
क्खमनेमं अवकिरियच्चं विणासमूलं वडवंधपरिकिलेसव-
हुलमाणंतमं किलेसकरणं ते तं धणकणगरयणानिचयपिंडि-
या चंच लोभघत्था संसारं अतिवयंति सव्वदुक्खसंनि-
लयणं परिगहस्सेव य अट्ठाए निप्पसयं मिक्खाए बहुजणो
कलाओ य वावत्तरिसु निपुणाओ लेहादियाओ सउररु-
यावसाणाओ गणियप्पहाणाओ चउमाट्ठिं च महिलागुणे
रतिजणणे सिप्पमेवं अस्मिमिकिसिवाणिजं ववहारं अ-
त्थमत्थं इमुसत्थं च्छरुप्पगयं विविहाओ य जोगजुंजणाओ
य अणंसु य एवमादिणसु बहुकारणसणसु जावजीवं न-
डिअए संचिणंति मंदबुद्धी परिगहस्सेव य अट्ठाए करेति
पाणाण वडकरणं अलियनियडिसातिसंपओगे परदव्वअ-
भिज्झा सवरदारगमणमेवणाए आयासविमूरणं कलहमंड-
णवेराणि य अवमाणविमाणणाओ इच्छमहिच्छपिवास-
मतततिसिया तएहगेहिलोभघत्था अत्ताणअनिग्गहिया
करेति कोहमाणमायालोभे अक्कित्तिजो परिगहं चेव
हुति नियमा सज्जा दंडा य गत्तवा य कसाया सणा य का-
मगुणअएहगा य इंदियलेसाओ सयणभंसओगा सचित्ता-
चित्तमीसगाइं दव्वाइं अणंतकाइं इच्छंति परिघेत्तुं सदेवमणु-
यापुरम्मि लोए लोभपरिगहो जिणवरेहिं भाणओ नत्थि
एरिओ पासो पडिंओ अत्थि सव्वजीवाण सव्वलोए पर-

लोगम्मि य नट्ठा तमाविहा महया मोहमोहियमती तमिसं-
धकारे तसयावरमुहुमवायरेसु पज्जत्तमपज्जत्तगं जाव परि-
यट्ठंति दीहमद्वं जीवा लोभवससभिविहा एसो सो प-
रिगहस्म फलविवागो इहलोइओ परलोइओ अप्सुहो
बहुदुक्खो महक्खओ बहुयप्पगाढो दारुणो कक्कतो अ-
साओ वाससहस्सेहिं मुच्चती न य अवेदयित्ता अत्थि हु
मोक्खो ति एवमाहंसु नायकुलनंदणो महप्पा जिणो वर-
वीरनामधेज्जो कहेसी य परिगहस्स फलविवागं एसो सो
परिगहो पंचमो नियमा शाणामणिक्कणगरयणमहरिहं
जाव इप्पस मोक्खवरमुत्तिमगस्स फलिहभूयो चरिमं अ-
हम्मदारं सम्मत्तं ।

“एहिं पंचहिं अत्तं वरेहिं” रयमाचिणुत्तु अणुसमयं ।

चउविहातिपेरंतं, अणुपरियट्ठंति संसारं ॥ १ ॥

सव्वगतीपक्खंदे, काहंति अणंतगे अकयप्पुत्ता ।

जे य न मुणंति धम्मं, सो कण य जे पमापंति ॥ २ ॥

अणुमिट्ठं पि बहुविहं, मिच्छदिडिया जे नरा अबुद्धीया ।

वट्ठनिकाइयक्खमा, मुणंति धम्मं न य करंति ॥ ३ ॥

किं मक्का काउं जे, जं नेच्छइ ओमहं मुहा पाउं ।

जिणवयणं गुणमहुरं, विरेयणं सव्वदुक्खाणं ॥ ४ ॥

पंचेव य उज्झि कणं, पंचेव य रक्खि कण भावेणं ।

क्खमरयविप्पमुक्का, सिद्धिवरपणुत्तरं जंति ॥ ५ ॥ ”

पदमात्रार्थप्रदर्शनीति टीकापलिता । “ किं मक्का गा-
हा ”-किं शक्यं कर्तुं न शक्याभ्यर्थः । ज इति पाद-
पूणे । यत् यस्माच्चच्छेद्य नेत्यथ औपघं मुधा प्रत्युरका-
गतपक्षितया, दीयमानाभात गम्यन् । पातुम पातुम् । किरूप-
मित्याह-जितवचनं गुणमहुरं, विरेचनं त्यागकारि सर्वदुःखा-
नाम् ॥४॥ “पंचेव य गाह”-पञ्चैव प्राणानिराताऽऽयाव-
द्भागानि उज्झित्वा त्यक्त्वा पञ्चैव प्राणान्ने गतविरमणाऽऽ-
दिनंवतान् रक्षित्वा पालयित्वा भावेनान्नःकरणवृत्त्या कर्म-
रजोविप्रमुक्ता इति प्रतीतम् । मित्तानां मध्यं चरा निद्धवरा,
सकलकर्मफलस्या भावनिर्दिष्टात्यर्थः । तान् अन एव अ-
नुत्तगं सर्वोत्तमां याति गच्छन्ति । प्रश्नः ५ आश्रं हार ।
बहुपरिग्रहो गच्छः । अथ गाथात्रयं हिंसावृत्त्याऽऽ-
द्यधिकृत्य प्रस्तुतमेव द्रढयति-

जत्थ हिंससुवसे, धणधसे कंसंतंफलहाणं ।

सयणाण आमणाण य, भुसिराणं चेव परिभोगो ॥ ८ ॥

जत्थ य वारडियाणं, तत्तडियाणं च तह य परिभोगो ।

मुत्तुं मुक्किलवत्तं, का मेरा तत्थ गच्छम्मि ? ॥ ९ ॥

अनयाध्याख्या-यत्र गणे (हिंसरणमुवसे ति) विभक्तिव्य-
त्ययात् हिंसरणमुवसेयां, तत्र हिंसरणं रूपम् । अवटितमुवसे
वा, सुवसे च सामान्येन स्वर्णे, घाटितस्वर्णे वा । तथा विभ-
क्तिव्यत्ययादेव धनधात्रयोस्तत्र धनं नाणकमाणिक्याऽऽदि ।
धान्यं सवित्तं यवाऽऽदि चतुर्थशतिका (ग) (धा-
न्यानि ‘ धरण ’ शब्दं चतुर्थभागे २६५६ पृष्ठे गतानि)

तथा कांस्यं च स्थालकचालकाऽऽदिरूपं, ताघं च कमण्डलु-
कलशि काऽऽदिरूपं, स्फटिकरत्नमयभाजनाऽऽदीनि द्वन्द्वः, त-
यामुपलक्षणत्वात् कावकपरिक्कादन्ताऽदिपात्राणां काष्ठपात्रे-
ऽपि स्थितल काऽऽदिव्यवधानां च । (ग०) चैवशब्दात् तथावि-
धानां तूलिकागुप्तद्वयकशीर्षपिधानीगल्लमसूत्रिकाचकलक-
गहिकाऽऽदीनां परिग्रहः । परिभोगा व्यापारणं, क्रियते इति
शेषः । तथा यत्र च गच्छे (चार्गडियाणं ति) गुरुवस्त्राणाम्
(तत्तडियाणं ति) नीलपीताऽदिगृहीतवस्त्राणां च परिभोगः
क्रियते किं कृतव्याह मुक्त्वा परिगृह्यते, किम् ? शुक्लवस्त्रं
यतिशोभयं चार्गमन्यर्थः, तत्र (का मर ति) का मर्यादा न
कारिष्यतीति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

वस्त्राऽऽदिभ्यः स्वर्णाऽऽदिकं बह्वनर्थ-

कारीत्यतस्तद्विशेषयद्वाह-

जत्र हिरण्यमुवर्णं, हत्थेण पराणं पि नो छिपे ।

कारणसमर्पणं पि हु, निमिसखण्डं पि तं गच्छे ॥ ९० ॥

यत्र गच्छे हिरण्यमुवर्णं (पराणं पि ति) अपरेवकारा-
र्थत्वात् परं हीय एव न त्वान्मीय, यतस्तयोऽसम्भवात् । कथ-
म्भूते (कारणसमर्पणं पि हु ति) हु निश्चितं, कारणे ग्ला-
नन्वविषयप्रस्तत्याऽऽदिकेनानि नागाणिना समर्पिते अपि, किं
पुनरसमर्पित इत्यापशब्दार्थः । अस्मि च साधोगपि कारणे
हिरण्यमुवर्णयोर्ग्रहणसम्भवः । यत उक्तं निश्चितीकृतं परि-
ग्रहप्रतिनवनाऽधिकारः-“ यदा गिलाणमंगीकृष्य वेज्जुदुयाण
हिरण्यं पि नेगहेज्ज, उगलम्यापवाद्-“ विने कणाणां ”
विषयस्तस्य कनकं मुवर्णे तं धेत्तं धनिऊण विनिर्णययणदु
तस्म पाणं दिज्जति, अतो गिलाणदु आंगालियग्गहणं भवेज्ज
त्ति, एवंविधे आपि ते साधु- (निमिसखण्डं पि ति) निमेषस्य
क्षणोऽवयवो धेत्तान् यावत् । तस्माद् निमेषक्षणाद्धे, निमेष
क्षणार्द्धं निमेषवेलाद्धेतिन्यर्थः । नदपि यावत्कार्यकरणानन्तरं
कौतुकमोहादिना हस्तेन करेण न स्पृशत । (तं गच्छे ति)
हे गौतम ! स गच्छे स्थादिति । ग० २ आ० १० । (परिग्रह-
विषया वृत्तिका कालिका च प्रतिसेवना ‘मूलगुणं परिधेय-
णा’ शब्दे वदन्ते) अपरिग्रहाभ्यासघनश्च जनुप उपास्य-
ति-“ कोऽहमासं, कीदृशः, किं कार्यकारी ” इति जिज्ञासा-
यां सर्वमय सम्यग ज्ञानातीत्यर्थः । न केवलं भोगसाधनपरि-
ग्रह एव परिग्रहः, किं तु आत्मनः शरीरपरिग्रहोऽपि तथा,
भोगसाधनप्राच्छुरास्य तस्मिन् सति रागानुबन्धाद् बहिर्भु-
खायामेव प्रवृत्तौ न ताविकज्ञानप्रादुर्भावः । यदा पुनः शरी-
राऽदिपरिग्रहेणैवैवैव माध्यस्थ्यमवलम्बते तदा मध्यस्थ-
स्य रागाऽदित्यागात् सम्यगज्ञानहेतुर्भवत्येव पूर्वापजन्म-
संबोध इति । तदाह-“ अपारग्रहस्थेय-जन्मकथनानंबोध
इति । (२-३६) ॥ ६॥ ॥ १० ॥ ॥ १० ॥ ॥ १० ॥ ॥ १० ॥
इत्थीसु सत्ते य पुढो य बाले, परिग्रहं चैव पकुवमाणे (८)

‘स्त्रीषु’ रमणीषु आसक्त अध्युपपन्नः पृथक् पृथक् तद्वा-
पितहर्षितार्थव्याप्यशरीरावयवोपपत्तेः । बालयद् ‘ बालः ’ अ-
ज्ञः सदसद्वैकविकलस्तदवमकृतया च नान्यथा-द्रव्यम-

न्तरेण तन्मस्प्रतिभवेतीत्यतो येन केनचिदुपायभूतं परिग्र-
हमेव प्रकर्षेण कुर्वाणः पापं कर्म समुच्चिनोतीति । सूत्र०
१ शु० १० अ० ।

परिग्रहग्रह एव परमार्थतोऽनर्थमूलं भवति । तथा

चोक्तम्-

“ ममाहमिति चैव यावदभिमानदाहज्वरः,

कृतान्तमुखमिव तावदिति न प्रशान्त्युदयः ।

यशःसुखापिपार्तिरयमसाधनर्थोत्तरैः,

परैरपसदः कुतोऽपि कथमप्यपाकृत्यते ” ॥ १ ॥

तथा च-

“ द्वेषस्याऽऽयतनं धृतेरपचयः, ज्ञानेः प्रतीपो विधि-

व्याप्तपस्य सुहृन्मदस्य भवनं ध्यानस्य कष्टो रिपुः ।

दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं, पापस्य चापो निजः,

प्राज्ञस्याऽपि परिग्रहो ग्रह इव क्लेशाय नाशाय च ॥ २ ॥ ”

सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । (परिग्रहदोषा अन्यत्राप्यन्ययू-
थिकनिन्दाऽऽवसेर) ।

परिग्रहत्यागाष्टकम्-

न परावर्तते राशे-वक्रतां जातु नोज्झति ।

परिग्रहो ग्रहः कोऽयं, विद्विन्जगन्त्रयः ? ॥ १ ॥

परिग्रहग्रहाऽऽवेशाद्, दुर्भाषितरजःकिराः ।

श्रूयन्ते विकृताः किन्न, प्रलापा लिङ्गिनामपि ? ॥ २ ॥

यस्तपक्त्वा तृणवद्वाह-मान्तरं च परिग्रहम् ।

उदारते तत्पदाम्भोजं, पृथुदास्ते जगत्त्रयी ॥ ३ ॥

चित्तेऽन्तर्ग्रन्थगहने, बहिर्निर्ग्रन्ता वृथा ।

त्यागात् कञ्चुकमात्रस्य, भुजगो न हि निर्विषः ॥ ४ ॥

न्यक्ते परिग्रहे साधोः, प्रयाति सकलं रजः ।

पालित्यागे क्षणादेव, मरमः मलिलं यथा ॥ ५ ॥

न्यक्पुत्रकलत्रस्य, गृद्धीगुक्तस्य योगिनः ।

चिन्मात्रप्रतिबन्धस्य, का पुद्गलनियन्त्रणा ? ॥ ६ ॥

चिन्मात्रदीपको गच्छेत्, निर्वातस्थानसन्निभः ।

निःपरिग्रहतास्थेयं, धर्मोपकरणैरपि ॥ ७ ॥

मूर्ध्नाञ्जलिधियां सर्वं, जगदेव परिग्रहः ।

मूर्च्छया रहितानां तु, जगदेवाऽपरिग्रहः ॥ ८ ॥

अष्ट० ७५ अष्ट० ।

(नैरयिकाः किं साऽऽग्रम्भाः सपरिग्रहा इति ‘आरंभ’
शब्दे द्वितीयभागे ३६३ पृष्ठे उक्तम्)

परिग्रहक्रिया-परिग्रहक्रिया-न० । परिग्रहक्रियां क्रियापान
आ० च० ४ अ० ।

परिग्रहभाण-परिग्रहध्यान-न० । परिग्रहो धनधान्याऽऽदि-

रूपस्तस्य ध्यानम् । गतविषयस्य विषयार्थं चारुदत्तस्येव

मुनिपतिमुनिगन्धनकुञ्जकस्येव दर्शयति, आत० । (चारुद-
त्तकथा ‘ चारुदत्त ’ शब्दे तृतीयभागे ११७६ पृष्ठे गता)

परिग्रहविधि-परिग्रहनिविष्ट-वि० । परिग्रहान्ताद् गृह्यते इति

परिग्रहो द्विपदचतुष्पदधनधान्यादिरूपमुवर्णाऽऽदिषु म-

मीकारः तत्र निविष्टः । परिग्रहेषु ममत्वाभिनिविष्टे, सूत्र० १ शु० ६ अ० ।

परिग्रहकृद् परिग्रहकृचि-त्रि० । परिग्रहो रोचते यस्य सः । परिग्रहविषयकृचिशालिनि, प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

परिग्रहविरह-परिग्रहविरति स्त्री० । परिग्रहाद् विग्रमणे, "परिग्रहविरहप पंचिदियनिग्रहं त्वहिणा उज्जमियच्च" । महा० १ चू० ।

परिग्रहविरयाविरय परिग्रहविरताविरत-पुं० । अनन्तात्परिग्रहाद् विरते यावत् आकाररूततोऽविरते, आ० चू० ६ अ० ।

परिग्रहवेष्टमण परिग्रहवेष्टमण-न० । परिग्रहाद् विरता, परिग्रहस्य अपरिग्रहात् ज्ञानेन प्रत्याख्यातपरिग्रहात् त्यागे, तच्चाणुमहद्वेदेन द्विविधम् । तत्र-अणु आचकाराणाम् इच्छापरिमाणोऽऽख्यम् । पं० व० ४ द्वार । (इच्छापरिमाणं शब्दे द्वितीयमात्रं ५७७ पृष्ठादारभ्य सातित्वां व्याख्यातम्) "एवं परिग्रहवेष्टमणे" स्था० १ डा० । आ चू० १ ध० २० । आ० । आव० ।

तयाऽन्तरे च गं इच्छापरिमाणं करोडं, द्विगममुत्तमविहि-परिमाणं करोडं । गऽन्तर् चउर्हि द्विगमकोटीर्हि त्रिगमप-त्तार्हि, चउर्हि त्रुद्धिपत्तार्हि, चउर्हि चित्-गमासं पत्तार्हि, अव-सेसं सत्त्वं द्विगमुत्तमार्हि पञ्चक्यामि । तयाऽन्तरे च गं चउत्पयवीर्हि परिमाणं करोडं । गऽन्तर् चउर्हि वर्णाहं दमगोमाहस्मिणं वर्णं अवसेसं सत्त्वं चउत्पयवीर्हि पञ्चक्यामि । तयाऽन्तरे च गं स्वेतवत् परिमाणं करोडं गऽन्तर् पंचर्हि हलमर्हि नियत्तममर्हि हलेण अवसेसं सत्त्वं स्वेतवत् पञ्चक्यामि । तयाऽन्तरे च गं सगटीर्हि परिमाणं करोडं । गऽन्तर् पंचर्हि सगटसर्हि द्विमाजतिर्हि पंचर्हि सगटीमर्हि संवर्णिर्हि अवसेसं सत्त्वं सगट-विर्हि पञ्चक्यामि । तयाऽन्तरे च गं बाहणेर्हि परिमाणं करोडं । गऽन्तर् चउर्हि बाहणेर्हि द्विमाजतिर्हि चउर्हि बाहणेर्हि संवर्णिर्हि अवसेसं सत्त्वं बाहणेर्हि पञ्च-क्यामि । उपा० १ अ० ।

महन्महावतिनां साधूनां सर्वस्यात् परिग्रहाद् विग्रमणम् । स्था० १० डा० । "परिग्रहस्य सर्वस्य, सर्वथा पञ्चवर्जन-म् । आर्तिश्चत्यवतं प्रोक्त-मर्हिर्हितकाइतिभिः ॥ १ ॥" ध० २ अधि० । दश० । पा० ।

अस्य प्रश्नव्याकरणात्कदशानां पञ्चमेऽध्ययने इत्थं प्रतिपादनम्-

जंबू ! अपरिग्रहं संवुडे य समणे आरंभपरिग्रहायां विरते, विरते कोहमाणमायालोभा ।

अम्वूरित्यामन्त्रणे, अपरिग्रहो धर्मोपकरणवर्जपरिग्रहा-वस्तुधर्मोपकरणमूर्च्छापरिवर्जितं, तथा संवृतधेन्द्रियक-पायसस्वरणे यः स तथा, स च श्रमणा भवति । चका-राद् ब्रह्मचर्याऽदिगुणपुण्येति । एतदेव प्रपञ्चयन्नाह-आरम्भः पृथिव्यानुपमर्हः परिग्रहो द्विधा-बाह्यः आभ्यन्तर-

श्च । तत्र बाह्यो-धर्मसाधनवर्जो धर्मोपकरणमूर्च्छो च । आन्तरस्तु-मिथ्यात्वाविरतिकषायप्रमाददुष्टयोगरूपः । आह च "पुढवाइसु आरम्भो, पांग्गहो धम्मसाहणे मांतुं । मुच्छा य तथ बग्गो, इयरो मिच्छतमाईओ ॥ १ ॥" इ-ति । अतयोश्च समाहारद्वन्द्वः । अतः तस्माद्विरतो निवृत्तो यः सः, श्रमण इति वर्तते । तथा विरतो निवृत्तः क्राधमानमा-यालोभात् । इह समाहारद्वन्द्वत्वादिकवचनम् ।

अथ मिथ्यात्वलक्षणाऽन्तरपरिग्रहविरतत्वं प्रपञ्चयन्नाह-एणे अमंजमे, दो चेव रागदोमा, निमि य दंठा, गाग्वा य, गुतीओ निमि, तिणिण य विगहणाओ, चत्तारि क-साया, भाणवणा विगहा तद्ग य हुंति चउरो, पंच कि-रिगाओ सभिनिइदियमद्वयार्हं य ५, छुज्जीवनिकाया छुज्जेमाओ, सत्तभया अट्टमया नव चेव य बंभेचरगुती, दमप्पकारे य समणवन्भे, एकारस उवासगा गे, बारस य भिक्खुगुटिमा, तेरस किरिगाट्टाणाण, चउइस भूयगाभा १४, पत्तरस परमाथम्मिया १५, मोनस गाहामोलपा य १६, अनेंजम १७ अवेम १८ गाय १९ अममाहिट्टाणा २० सवत्ता य २१ परिमहा य २२ सृथगडज्जयणा २३ देव २४ भावणा २५ उहेस २६ गुण २७ कप्प २८ पावपुय २९ मोहणिजे ३० निद्धातिगुणा य ३१ जोगसंगह ३२ तिगीसाऽऽता ३३ सुगिदा, आदि एकादयं कं-त्ता एकुत्तरिण एव त्रुद्धिणसु तीमाओ जाय य भवे तिकाहिका विरतीपमिहिंसु य अविरीसु य अण्णेषु य एवमादिणसु बहसु टाणेषु जिणपमणेषु अक्किहेसु सामयभावेसु अ-वट्ठिणु सेंकं केखं निराकरित्ता महतीत सामणे भगवता अणिदाणे अगारवे अजद्धे अमूडे मणवयणकायगुत्ते ।

अपरिग्रहसंयुतः श्रमण इत्युक्तम् । अधुनाऽपरिग्रहवन्मव प्रकाताव्ययनाभिधेयं वर्णयन्नाह-

जो सो वीरपरवणविरतिरवे श्रयधुर्हणपारां मम्मत्त-विमुद्धवद्धमूलो चित्तिकेरो विणयेश्चो निगय-नेल्लेकपिपुलजमणिचियिणीपीवरमुनायव सो पंचमद्वयप-विमालयाजो भावणातयंतज्जाणसुभगजोगनाणपल्लववरं-कुररां बहुगुणकुसुमगमिदो मीलमुंधो अणएदवफलो पुणो य मोक्खवरणीयमारो मंदरगिरिमिदग्गलिया इव इमस्स मोक्खवरगुत्तिमगस्स मिदग्गुधो संवरवपायवो चरिं संवरदारं ।

(जो सो ति) योऽयं वक्ष्यमाणविशेषणः सम्बरवर्णादप, चरमंतयद्धारमिंत योगः । किंभूतः सम्बरवर्णादपः ? इ-त्याह वांस्वरस्य श्रीमन्महावीरस्य यद्वचनमात्रा ततः स-काशात् या विरतिः परिग्रहाजिज्ञृप्तिः, नैव प्रायस्ततो यस्य सम्बरवर्णादस्य स तथा, बहुविधोऽनकप्रकारः स्वरवर्णादि-यो यस्य स तथा, तत्र सम्बरवर्णे बहुविधप्रकारत्वं चिचि-

अविषयापेक्षया लक्ष्योपशमा दर्शयति च पादपक्षे च मूलक-
न्दाऽविशिष्टोपेक्षयेति । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । सम्य-
कत्वमेव सम्यग्दर्शनमेव विशुद्धं निर्दोषं यद् मूलं कन्दस्याऽ-
धोवर्ति यस्य स तथा । धूर्तिः वित्तत्वास्थ्यं मेव कन्दः स्रग्दा-
धोभागरूपा यस्य स तथा । विनय एव वेदिका पार्श्व-
परिकररूपा यस्य स तथा । (निगयनेल्लोकांति) प्राकृत-
त्वात्त्येलांक्ष्ये निर्गतं त्रेलांक्ष्यनिर्गतं भुवनत्रयव्यापकमत एव
विपुलं विस्तीर्णं यद्यशः व्यातिस्तद्वै निचिता निविडः
पीनं स्थूलं पीवरो महान् सुजातः सुनिष्पन्नः स्क्रन्धा यस्य
स तथा । पञ्चमहाव्रतान्येव विशालाः विस्तीर्णाः शालाः श-
खा यस्य स तथा । भावनेयानित्यन्वाऽर्श्वविन्ता न्यरू वलकलं
यस्य वाचनान्तरं भावनेव त्वगन्ता वलकलावतानं यस्य स
तथा । ध्यानं च धर्मध्यानाऽदि शुभयोगाश्च सद्यापाग जातं
च बोधविशेषः तान्येव पल्लववगाङ्गुः प्रवालप्रवरप्ररोहाः
तानि धारयति यः स तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः ।
बहवो ये गुणा उत्तरगुणाः शुभफलरूपाः न एव कुसुमानि नैः
समुद्धां जातिमसृजिर्धस्य स तथा । शीलमर्थैर्हिरकलानपे-
क्षमृतात् स्वयमावातमेव वा सुगन्धः सङ्गन्धो यत्र स
तथा । (अणगद्वयफलोति) अनाश्रयो नयनोऽनुपा-
दानः स एव फलं यस्य स तथा । पुनश्च पुनरपि मातृ
एव वर्गवर्जिताया मिजालक्षणाः सारा यस्य स तथा । मन्द-
रगिरिशिखरे मेरुधराधरशिखरे वा चूलिका चूडा सा
तथा सा इव । अस्य प्रत्यक्षस्य, मातृगरे वर्गमेक्षे भावरोक्षे
सकलकर्मक्षयलक्षणं गन्तव्यं, मुक्तिरेव तिलोमनेव मार्गः प-
न्था मातृधरमुक्तिमार्गन्तस्य शिखरभूतः शिखरकल्पः । को
ऽनादित्याह-सम्बर एवाऽऽश्रयनिर्गम एव वर्गपादपः प्रधा-
नद्रुमः सम्बरवर्गपादपः, पञ्चप्रकारस्यापि नयनस्य उक्तत्वरूपे
सन्त्यपि प्रकृताध्ययनमनुसरन्नाह-चरमे पञ्चमं सम्बरद्वारम् ।

आश्रयनिर्गममुपार्जयति पुनर्विशेषयज्ञाह-

जन्तु न कण्ड गामाऽऽगरा । रवेदकण्डवदं वदोणमुद-
दृणाऽऽममगं वा विचि अणं वा बहं वा अणुं वा धूलं वा त-
सथावरकायद्वयगतं मणसा वि परिवेत्तुण विस्म मुवामवे-
त्तन्तु न दासीदामभयकरोसह गयम रेलगं वा ग जाणजुग-
सयणा मणा न छत्तकं न कोडिका न उराणहे, न पेदुणयीय-
णतालियंटाकाण यावि अरुत्तयतवंसीमकंमर ययजावरू-
मणिमुत्ताधारपुडकमं वदंमणिमिगमेल काचवर वेलचन्मण-
त्ताई महारिडाई परस्य अउक्कोरायजोभजणणाई पारिय-
ट्टिउं (१) ।

यत्र चरमसंवरद्वारं परिग्रहविगमलक्षणे सति, न कल्पते न
युज्यते परिग्रहीतुमिति सस्वरूपः । किं तदित्याह-ग्रामाऽ-
करनगरखेटकषपेटमडम्बट्टाणनुत्तपत्तना अमगतं वा । ग्रा-
माऽऽर्श्वव्यापारं पृथक्त्वम् । वायव्य उत्तरपक्षेक्षया विकलार्थः
किञ्चित्तानदिष्टस्वरूपं सामान्यं सर्वमेवत्यर्थः । अलं वा
स्वरूपतः बहु वा मूलतः । एवं (अणुं वा) स्ताकं प्रमाणतः,
स्थूलं वा महप्रमाणतः । (तत्रथायत्तायद्वयजायंति) अन्-
कायरूपं शङ्काऽदि सन्ततमन्तनं वा । एवं व्यावरकायरूपं र-
क्षाऽदि द्रव्यजातं वस्तुसामान्यं मतस्यापि चेतनाऽपि आस्तां
कायेन, परिग्रहानुं स्वी कर्तुम् । एतदेव विशेषेणाह-न दिग्ग-
-

सुवर्णसंश्रयस्तु परिकल्पते परिग्रहीतुमिति प्रक्रमः । न दासी-
दासभृतकंप्रथमयगजगवेलकं वा । दास्यादयः प्रतीताः । न या-
नयुग्यशयनाऽऽसनानि, यानं रथाऽदिकं, युग्यं वाहनमात्रं, गो-
ह्वकंशप्रसिद्धो वा जम्पानविशेषः । न छत्रकमातपधारणं, न
कुण्डिका कमण्डलू, नोपानहौ प्रतीतौ । न पेदुण्ययज्जनता-
लवृन्तकानि, पेदुणं मयूरपिः छं, व्यजनं वंशाऽऽदिमयं ताल-
वृन्तकं व्यजनविशेष एव न चापि च अयो लोहं त्रपुकं वस्त्रं,
ताम्रं शुल्वं सीमकं नागं, कांस्यं त्रपुकताम्रसंयोगजं, रजतं रु-
प्यं, जातरूपं सुवर्णं, मणयश्चन्द्रकान्ताऽऽद्याः, मुक्ताऽधारपुटकं
शुक्रिसंपुटं, शङ्खः कम्बुः, दन्तमणिः प्रधानदन्तो हस्तिप्रभु-
तीनां, दन्तजो वा मणिः, शृङ्गं विषाणं, शैलः पाषाणः । पाठा-
न्तराण-“ लेस ति ” तत्र श्लेषः श्रेयद्रव्यं, काचवरः प्रधान-
काचः, चेलं वस्त्रं, चर्मोज्जितमेतेषां इन्द्रः । तत एषां सकलानि
यानि पावानि भाजनानि तानि, तथा महार्हाणि महार्थानि,
बहुमूल्यानीत्यर्थः परस्या न्यत्याभ्युपपानं च ग्रहणे काश्चि-
त्तनां लाभं च मूर्च्छा जनयन्त यानि तानि अभ्युपपातलो-
भजनानि (परित्यज्यतेति) परिकल्पयितुं वा, परिपालयितु-
मित्यर्थः । न कल्पन्त इति यागः (१) ।

गुणवद्वो न यावि पुष्पफलकंदमूलाऽऽदिकाऽं सणमत्त-
रमाऽं मचाधणाऽं तिहिं वि जोगाऽं परिवेत्तुं ओमहभंसज्ज-
भोयणद्वपाए संजणं (२) ।

किं कारणं अर्परभिरणाणं मणरेहिं सीजगुण-
विणयतव भंजमत्तायकोहिं तित्थकरेहिं मव्वजगजीव-
च्छेलेहिं तिलोयमणिहिं जिणवरिंदेहिं एण जोणी जं ।-
माणं दिट्ठा, न कण्ड जोणीमच्छेदो ति तेण वज्जति
सदणसीहा । जं पिय ओदणकुम्मासगजतप्पणमं पुंजिय-
पल्लगुपाधुलिंवे मवरमं वचुणकोसगापिटमिहरणीवद्वग-
मोदक रीगदिसिप्पितवणीयतेल्लगुउयं मच्छेदितमुमज्ज-
ममवज्ज त्वंजणीहिमाइकं पणितं उवम्मण परये वडरणे
न कण्ड तं पि मंनिहिं काडण सुविहिंयाणं (३) ।

(गुणवद्वोति) गुणवन्ता मूलगुणाऽदिसम्पन्नस्येत्यर्थः । न चा-
ऽपि पुष्पफलकंदमूलाऽदिकानि सणः सप्तदशा येषां ग्रीष्मा-
दीनां तानि तथा सणसप्तदशकानि, सर्वध्यानानि, विभिर्गण
यागः मनःप्रभृतिभिः परिग्रहीतुं कल्पन्ते इति प्रकृतमव । किम-
र्थे, इत्याह-आपधमपज्यमोजनार्थाय-तत्रोपधमे काङ्क्षं, भेषज्यं
द्रव्यसंयोगरूपं, भोजनं प्रतीतमेव । (संजणंति) विभक्ति-
पाठगामान् संयतस्य साध्याः (२) । किं कारणं को हेतुरक-
ल्पने? उच्यते-अपरिमितज्ञानदर्शनार्थः सर्वविद्भिः शीलं स-
माधानं, गुणाः सुलगुणाऽदयो, विनयोऽभ्युत्थानादिकं, त-
पः-संयमो प्रतीतौ, तादृशान्ति वृद्धे प्रापयन्ति ये ते तथा नै-
स्तीर्थकरं शासनप्रवर्त्तकं, सर्वजगज्जीवचन्मलैः सर्वश्रे-
लोक्ष्यमहितैर्जिनाश्चुप्रस्थवीतरागाः तेषां वराः केवलिन-
स्तयांमन्त्रास्तीर्थहरतामकर्मोदयवर्तित्याद्ये ते तथा, नैः,
गया पुष्पफलान्यरूपा, योनिस्त्यातिस्थानं जगतां
जङ्गमानां प्रसानामित्यर्थः । दृष्टोपलब्धा केवलज्ञानेन, त-
तश्च न कल्पते न सङ्गच्छते, योनिममुच्छेदो योनिध्वं-
सः, कर्तुमिति गम्यते । परिग्रहे ओपधाऽऽश्रुपयोगे च तेषां

सोऽवश्यं भवतीति । इति शब्द उपदर्शनेन येनैवं तेन वर्जयन्ति परिहरन्ति, पुष्पफलधान्यग्रहणभोजनाऽऽदिकम् । के ? भ्रमणसिद्धा मुनिपुङ्गवाः । यदपि च आदनाऽऽदि तदपि न कल्पते संनिधीकर्तुं सुविहितानामिति सम्बन्धः । तत्र आदनः कूरं, कुलगाया मायाः इत्येव विज्ञा मुद्राऽऽद्य इत्यर्थः । (गंज नि) भोज्यविशेषः तर्पणाः शक्रवः (मंथु लि) वदराऽऽदिवृणः (भुंजि य लि) धानाः (पल्ल लि) निलारिष्टं सूपो मुद्राऽऽदिविकारः शङ्कुली तिलपर्पटिका, वेष्टिमा च प्रतीता । वरशङ्काणि चूर्णं कोशकानि च रुद्धिगम्यानि । पिराडा गुडपिराडाः, शिखारणी गुडमिथं दधि, चट्ठा (लि) घनोभूतं तोमरं, मंदका लङ्गुकाः । क्षोरं दधि च व्यक्तम् । सर्पिः घृते नवनोवं स्रक्तं गुडं, खण्डं च कंठ्यानि । मन्थारिडका खण्डविशेषः मधुमद्यमांसा नि प्रतीतानि, खाद्यकानि प्रतीतानि व्यञ्जनानि तक्काऽऽदीनि शालकानि वा तेषां ये विधयः प्रकारास्तपामनेकव्यञ्जनविधयस्तत एतेषामेवनाऽऽदीनां द्वन्द्वः । तत एते आदिर्यस्य तत्तथा । प्रणीतं प्रापितं उपाश्रये, वचनौ, परगुहे वा अग्नये अटव्या, न कल्पते न सङ्गच्छते तदपि सन्निधीकर्तुं सञ्चर्याकर्तुं सुविहितानां परिग्रहपरिचर्जनं शोभनानुष्ठानानां सुभाधूनामित्यर्थः । आह च - विडमुज्जे (?) इमे लोणं, तैलं सपि च फार्णयं । ए ते संनिहिमिच्छन्ति, नायपुन्यरश्ना ॥ १ ॥ इति । (३) ।

जं पि य उद्दिष्टविवरितकपज्जरजातपक्षिणराउकरण-पाभिर्बं भीमं कीचकं पाहुडं वा दाण्डं पुण्यगः समणवणीगट्टराण वा कयं पञ्चाकम्पं पुरेकम् नितिक-मुदकमकियं अगितं मोरं सयं गाहमाहं मट्टिओ-बलितं अचिद्रजं चैव अणिभिष्टं जं तं तिष्ठिमु जणेषु उ-स्मयेसु य अतो वा बहिं वा होज्ज समणट्टराण ठवियं हिंसाभावज्जमपउत्तं न कप्पः तं पि य परिधेत्तुं (४) ।

यदपि चोद्दिष्टाऽदिरूपमोदनाऽदि न कल्पते तदपि च प्र-हीनुमिति सम्बन्धः । उद्दिष्टं यावदधिकान पापारिणः भ्रमणान् साधुचुद्दिश्य दुर्मिलापगमाऽऽदौ यद्विज्ञाविनरणं तदौ हे शकमुद्दिष्टम् । आह च - " उद्दिमिय साहुमाई, आम चिय भिक्खवियरणं जं च " इति । स्थापनं-प्रयोजनं याचित गृहस्थेन च तदर्थं स्थापनं यत्तत् स्थापनम् । आह च - " सो हो ही नियखणा इठावणं ठवण साहुणऽट्टराण " । रचितकं-मोदकचूर्णाऽदि साध्वार्थं प्रताप्य पुनर्मोदकाऽदितया विरचितम् । आदिशिकमेव यं कर्माभिधान उक्तः । पर्यवजातं पर्यवो-ऽवस्थान्तरं जातं । यत् तत्पर्यवजानं, कूराऽदिकमुद्दिष्टं दध्यादिना विमिश्रितं करम्बाऽऽदिकं पर्यायान्तरमापादितमित्यर्थः । अथमर्थोद्दिष्टि कमेदकताभिधान उक्तः । प्रकीर्णं विज्ञितं विच्छेदितं, परिस्मादीत्यर्थः । अनेन नवच्छेदितभिधान एवणा-दोष उक्तः । (पाउकारं लि) प्रादु क्रियते अन्धकारादपवर-काऽऽदः साध्वर्थं वटिकरणेन दीपमग्नादिपरिणेत वा प्रका-श्यते यत्तत्प्रादुःकरणमशनाऽऽदि । आह च - " रणियदुवारं धारि, व गयक्खकरणा पाउइ करणं तु " । (पापिकं लि) अपभित्तकम् उत्पज्जकमुच्छिन्नमित्यर्थः । आह च - " पामिखं जं साह-णऽट्टा उद्दिष्टं पेउं वि पाविति " इति । एषां च समा-हारद्वन्द्वः । (मीराक लि) मिश्रजातं साध्वर्थं गृहस्थार्थं वाऽऽ-

दित उपस्कृतम् । आह च - " पढमं चिय गिहिसंजय-मीसा-वक्खडाइ मीसं तु " । (कीयगड लि) कीलेन कयेण कृतं साधुदानाय कृतकृतम् । आह च - " दव्वाइपडुअहिं कियणं साहणट्टाण कीयं तु पाहुडं वा " । प्राभूतेकेत्यर्थः । तल्लजं चेदम् - " सुद्धमेयरमुस्मरणं मवलङ्ग सों य पाहु-डिया " । ततः पदत्रयस्य समाहारद्वन्द्वः । चशब्दः पूर्ववा-क्यपेक्षया विकल्पार्थः । दानमर्थो यस्य तदानीं पुरपार्थं प्रकृतं साधितं पुरप्रकृतम् । पदत्रयस्य द्वन्द्वः । तथा भ्रमणाः पञ्चविधाः - " णिगंयमुत्तापन गय-आजीव पंढहा स-मणा " । वनीपकाश्च तर्कुकास्त एवार्थं प्रयोजनं यस्य त-त्तथा तद्भावस्तथा तथा । वा विकल्पार्थः । कृतं निष्पादित-म् । इह काश्चिदाता दानमवाऽऽलम्बत दातव्यं मयात, अन्य-स्तु पुरयं मम भूयादित्येवम् अन्यस्तु भ्रमणां अन्यस्तु वनी-पकानिति चत्वारोऽपि आदिशिकस्य भेदा एते उक्ता इति । (पच्छाकम्मं लि) पश्चादानानन्तरं कर्म भाजतभावनाऽऽदि यत्राशनाऽऽदौ तत्राशान्कर्म (पुरेकम्मं लि) पुरे दानादौ वै कर्म हस्तगतवनाऽऽदि यत् तत्पुरकर्म (णित्तयं लि) नैतिकं सार्वदिकमवस्थितं मनुष्यपौषाऽऽदिप्रमाणम् । (उद-कर्माकलयं लि) उदकाऽऽदिना संसृष्टम् । यदाह - " मक्खि-यमुदगाडणा उ जं जुज्ज " । अथमेवणादोष उक्तः । (अनि-मित्तं लि) " वत्तावे किर कवला, आहारो कुक्खिपूरओ भणिमो । पुरसस्स मडिलगय, अट्टावीवं भवे कवला ॥ १ ॥ " एतत्प्रमाणातिशयमगिरिक्तम् । अथ च मण्डलीदो-ष उक्तः । (मोहरं लि) मौखरेण पूर्वं संस्मृतः पश्चात् सं-स्मृताऽऽदिना बहुभाषित्वेन यल्लभ्यते तन्मौखरम् । अथमु-त्तादनादोष उक्तः (सयं गाहं लि) स्वयमात्मना दत्तं गृ-ह्यो यत् तत् स्वयंप्राप्तम् । अथमपरिणताऽभिधानदोष उक्तः, दायकस्य दाने अपरिणतत्वादात । (आहं लि) स्वप्राप्ताऽऽदः साध्वर्थमार्तानमाहृतम् । आह च - " सगामपरगाम-मार्णाय, आहं तं हंइ " । (मट्टिउवतितं लि) उपलक्ष-णान्तरादितिकाग्रहणस्य मृत्तिकाजनुगोमयाऽऽदिना उपलितं सत् यदुद्दिष्टं ददाति तं मृत्तिकोपांततम्, उद्दिष्टमित्यर्थः । आह - " छुणणाइणावलितं, उवमिदिय जं तत्तामजं " । (अ-च्छिजं चेव लि) अच्छिजं यदाच्छिजं भूत्याऽऽदिभ्यः स्वा-मी ददाति । आह च - " अच्छिजं अच्छिजिय, जं सामी भिक्खमाईणं " । अनित्यं बहुभाषणं सत् यदेक एव द-दाति । आह च - " अणि उहुं सामखे, गोठुयमतार ददउ एग-स्स " । एतेषुद्दिष्टाऽऽदिषु यत् प्राय उद्दिष्टं ददाति उक्ताः । तत्रायः नियतनिधिप मदनत्रयोदश्यादिषु येषु नागा दिवृजाम्बु-वेषु च शकोत्तवाऽऽदिषु अन्तर्दिहो उपाश्रयान् भवेन भ्र-मणार्थं स्थापनं दानायोपस्थापितं द्विचालनं यत् सा-वयं तत्सम्प्रयुक्तं न कल्पते तदपि च परिग्रहीतुम् (४) ।

अह केरिमयं पुणो तं कप्पति ? । जं तं एकारमापंडवाय-मुद्धं किण्णगट्टणपयणकयकारियाणुं मोयणनवको-डीहं मुपिमुद्धं दमहि य दोमोहं विप्पमुकं उगमउप्पाय-णेसणाण मुद्धं ववगपचुपचइयचतदेहं च फामुयं च ववगयमंजोगमणिगालं विगयधूमं छट्ठाणनिमित्तं छकायप-रिरक्खणट्टा दिणे दिणे फामुकेण भिक्खेण वट्टियव्वं (५) ।

अथेति परप्रश्ने । कीदृशं किञ्चिदं (पुणो इति) पुनः तत् कल्पते संगच्छते परिगृहीतमोदनाऽदीनि प्रकृतम् । उच्यते- यत्तत्कादशापिण्डपातशुद्धम्-आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धप्रथमाध्ययनस्यैकादशभिः पिण्डपाताभिधायिकैरुद्देशैर्विशुद्धं तदुक्तदोषविमुक्तं यत्तत्तथा । तथा कथं मूलेन ग्रहणं, हननं विनाशनं, पचनं चाग्निना पाक इति द्वन्द्वः । एषां यानि कृतकारितानुमोदनानि स्वयंकरणकारणानुमतयः तानि तथा, ता एव नवकोट्यो विभागा इति समासः, तानि सु-परिशुद्धं निर्दोषम् । दशभिश्च दोषैर्विप्रमुक्तम्, ते च शङ्किताऽऽद्य प्रपणादोषा । उद्गम आधाकर्मोऽपिण्डशविधः, उत्पादना धाज्यादिपिण्डशविधेव एतत् द्वयम्, एषणा गवेपणाभिधानाः उद्गमात्पादनैपणा, तथा शुद्धम् । (वचनयचुयचइयचत्तदहं च स्ति) व्यपगतमोघतश्चेतनापर्यायादचेतनत्वं प्राप्तं, च्युतं जीवनाऽऽदिक्रियाभ्यो अष्टं, च्यावितं तेभ्य एव आयःक्षयेण अंशितं, त्यक्तदेहं च त्यक्तजीवसंसर्गसमुत्पत्तिजनिताऽऽहाराऽऽदिपरिणामप्रभवोपचयं यत्तत्तथा, चः समुच्चये, प्रामुक्तं च निर्जीवमित्येतत्पूर्वोक्तस्यैव व्याख्यानम् । कल्पते ग्रहीतुमिति प्रक्रमः । तथा व्यपगतसंयोगमनङ्गारं विगतधूमं धेति पूर्ववत् । षट् स्थानकानि निमित्तं यस्य भैक्षप्रवृत्तस्य तत्तथा । तानि चामनि- ६६९ १ वैयाचचं, २ श्रियद्वयं च ३ संजम-द्वयं ४ । तद् पाणवसिथाः ५ छुडुं ६ ण धम्मचिन्ता ॥१॥” इति । षट्कायपरिगृहणार्थमिति व्यक्रमः- (दिणे दिणे नि) अहनि २, प्रातादनं, सर्वदाऽपीत्यर्थः । प्रामुक्तेन भैक्षेण भिक्षासङ्केतः, वर्तितव्यं वृत्तिः, कार्या (५) ।

जं पि य समणस्स सुविहियस्स उ रोगाऽऽयंके बहुपणा-रम्मि समुप्पवे वायादिकपित्तमिभअइत्ति कुभियतहसीमि-वायजाने तद् उदयपत्ते उज्जलवलविउलककव पगाददुक्खं असुहकइयफरुमचंडफलाधिवागे मइवमण जीवियंतकरणं मवमरीररगितावणकरणे न कणइ तग्गिमे वि तद् अप्पणो परस्स व ओसहमेसजभत्ताण च तं पि समिहिकपं (६) ।

तथा-यदपि च औपधाऽऽदि, तर्वाप संनिधितं न कल्पत इत्युक्तघटना । कस्य न कल्पते ? इत्याह-श्रमणस्य साधोः सुविहितस्य पार्श्वस्थाऽऽदेः, तुर्वोस्थालङ्काः । कस्मिन् सतीत्याह-रोगाऽऽतङ्क रोगोऽज्वराऽऽदिः, स चाभावात्तङ्कश्च कच्छ-जीवितकारी रोगाऽऽतङ्कः, तत्र बहुप्रकारं विविधं, समुत्पन्नं जाते, तथा (वायादिक नि) वाताऽऽधिक्यम् (पित्तविभाहारत्तकुविय नि) पित्तमिभयोर्मायुश्रमणान्तिरिक्तकु-पित्तमात्रेककोपः पित्तविभाहारिक्तकुपितम् । तथेति तथाप्रकार औपधाऽऽदिविषयो यः सन्निपाता वाताऽऽदिव्यसंयोगः, जातः स तथा । ततः पदत्रयस्य द्वन्द्वकृतम् । ततस्तत्र वा सति । अनेन च रोगाऽऽतङ्कनिदानमुक्तम् । तथा उदयप्राति उदितं सति । इत्याह-उज्ज्वलं सुखलेशमलवर्जितं दलं दलवत् कष्टेपक्रमणीयं विपुलं विपुलकालवेद्यं, त्रितुलं वा त्रीन् मतःप्रभृतीन् तुलयति तुल्यमायेपयति कष्टवस्थां कर्माती-ति त्रितुलं कर्कशं कर्कशद्रव्यमिवानिष्टं प्रगाढं प्रकर्षवत् यत् दुःखमसुखं तत्तथा तत्र । किंभूते ? इत्याह-अशुभः अशुखो वा कटुकः, कटुकद्रव्यानि यानिष्टः, परः परमपरीद्रव्यमिवानिष्टः, एवं चण्डा दारुणः फलविषाकः कार्यानिष्टो दुः-

खानुबन्धलक्ष्णो यस्य तत्तथा तत्र, महद्भयं यस्मात्तन्महाभयं तत्र, जीवितान्तकरणेऽसर्वशरीरपरितापनकरणं, न कल्पते न युज्यते, तादृशेऽपि रोगाऽऽतङ्काऽऽदौ, यादृशो न संशु-शक्यते (तद् स्ति) तेन प्रकारेण पुष्टाऽऽलम्बनम्, विनाशाऽऽलम्बनस्य पुनः कल्पत एव । यतः- “ काहिं अतिस्ति, अदुवा अदीहं, (?) तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं च नीईए उ सारविस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मोक्खं ॥ १ ॥ ” आत्माने परस्मै वा निमित्तम्, औपधं अपजं, भङ्गं पानं च, तदपि सन्निधितं सञ्चयीकृतम्, परिग्रहविरतत्वान् (६) ।

जं पि य समणस्स सुविहियस्स तु पडिग्गहधारिस्स भवइ भायणभंडोवहिउवकरणपडिग्गहो पायबंधणपायकेसरिया-पायद्वयणं च पडलाई तिप्पि च रयत्ताणं गोच्छओ तिप्पि य पच्छगा रओहरणचोलपट्टकमुग्गवर्णंतकमादीय (७) । एय पि य संजमस्स उवावहणं याए वायाऽऽतवदंसममग-सीयपरिक्खणद्वयाए उवगरणं रागदोमरहियं परिवहियव्वं संजएण गिच्चं (८) ।

यदपि च श्रमणस्य सुविहितस्य, तुशन्तो भाषामात्रे पतद्-ग्रहधारिणः सपात्रस्य सम्भवति, भाजनं च पात्रं, भागं तु श्रम-यं तदेव उपाधिश्च औपाधिकः, उपकरणं चोपग्रहिकम् । अथवा-भाजनं च भागं चोपाधिश्चैतन्मूर्तमुपकरणं भाजनभागो-पधुपकरणम्, तदेवाऽऽह-पतद्ग्रह पात्रं, पात्रबन्धनं पात्रबन्धः पात्रकेशरिका पात्रप्रमार्जनपात्तिका, पात्रस्थापनं यत्र कम्बलखण्डं पात्रं निधीयते, पटलानि भिक्षा यमं पात्रप्रच्छाद-कानि यस्मिन्गडानि । तानि च यदि मर्भस्त्रोक्तानि तदा औपात्र भवन्ति अन्यथा पञ्च समं वेति । रज्ज्याण च पात्रवष्टुं चोपात्रं, गोच्छकः पात्रवष्टुप्रमार्जनद्वयः कम्बलशालरूपः, द्वय एव प्रच्छाद द्वौ सौत्रिकौ, तृतीय औपात्रिकः, रज्जोहरणं प्रतीतं, चो-लपट्टकः परिधानवस्त्रं मुत्तानन्तकं मुखवस्त्रिका । एषां द्वन्द्वः । तत एतान्यादिर्यस्य तत्तथा (७) एतदपि च संयमस्योप-वृंहणार्थमुपपृष्टमर्थं, न परिग्रहसंज्ञया । आह च “ जं पि व-ग्गं व पायं वा, कंमलं पायपेच्छणं । नं पि संजमलज्जुडा, धा-वेत्ती परिहरंति य ॥ १ ॥ ” परिगुञ्जत इत्यर्थः । “ न य सो प-रिग्गहो वुत्तो नायपुत्तण ताण्णा । मुच्छा परिग्गहो वुत्तो, इइ वुत्तं मंडहिणा ॥ १ ॥ ” अस्मद्गुरुण्वत्यर्थः । तथा वाता-ऽऽतपदेशमशकशीतपरिगृहणार्थतया उपकरणं रज्जोहरणा-ऽऽदिकं रागद्वेषादितं यथा भवतीत्येवं परिवाढव्यं परिभा-क्तव्यं संयमेन नित्यम् (८) ।

पडिलेहणपफोडगायमज्जणाए अहो य राओ य अप्पम-त्तेणं हुंति मयं निक्खियिव्वं च गिहियव्वं च भाय-यणभंडोवहि उवकरणं । एवं से संजए विमुत्ते निस्संओ निप्परिग्गहर्हं निम्ममे निसिनेहबंधणे सव्यपावविण वासी-चंदरापमाणकणो समतिणमणिपुत्तलेट्टुकंचणसमे समे य माणावमाणणाए समिथरेण समियरागदोसे समिते समि-इमु सम्महिटी ममे य जे सव्यपाणभूएमु सेहु समणे सुय-धारण उज्जुए संजए सुमाहु सरणं मवभूयाणं सवजग-वच्छले सच्चभासके य संसारंते वि ते य संसारसमुच्छिब्बे

सययं मरणाय पारण पारके य सवेसि संसयाणं पवय-
णमायाहिं अट्टहिं अट्टकम्मगंठीविमोयके अट्टमयमहणे स-
समयकुसले य भवइ (६) ।

एवमपरिग्रहताऽप्य भवति । आह च-“अज्झत्तविसोहीण,
उवकरणं बाहिं परिहरंते । अवपरिग्राहो ति भणितो । जण-
हिं तेलोक्कदंसीहि ॥१॥” तथा-प्रत्युपेक्षणं चक्षुःग निगीक्ष्यं,
प्रस्फोटनम् आस्फोटनम् आभ्यां सह या प्रमाजना रजोहरणा-
ऽदिक्रिया सा तथा, तस्याम् । (अहो य राश्रो य ति) रात्रिन्दि-
वम अप्रमत्तेनाप्रमादिना भवान्न सततं निक्षेपयं च मोक्षयं,
ग्रहीतव्यं चेति । किं तदित्याह- “आयणमंडायहि उवकरणं ।”
एवमनेन न्यायेन संयतः संयमी, विमुक्तपक्षधनाऽऽदिनिःस-
ङ्गाऽभिष्वङ्गवर्जितः, निर्गता परिग्रहावयस्य स तथा नि-
र्ममो ममोत्तशब्दवर्जी, निःस्नेहबन्धनश्च यः स तथा, सर्व-
पापविरतः, वास्यामपकारिकायां चन्द्रे चोपकारके समान-
स्तुल्यः समावागे विकल्पो वा यस्य स तथा, द्वेपरागविर-
हित इत्यर्थः । समा उपेक्षणीयत्वेन तुल्यारूपमणिमुक्ता यस्य
स तथा, लोष्टौ च काञ्चन च सम उपेक्षकत्वेन तुल्यो यः स
तथा ततः कर्मधारयः समश्च हर्षद्वयमावात, मानेन पूजया
सहापमानना न्यक्कारो मानापमानना तस्यां शमितमुपशमितं
रजः पापं गतं वा रात्रिप्रियेषु रयो वैतमुक्तं येन स शामन-
रजः, शमितरयो वा, शमितरगद्वय, शमितः, सामोतपु पञ्च-
सम्यगुद्दिष्टः सम्यगुद्दर्शनी समश्च यः सर्वप्राणिभूतपु, तत्र प्रा-
णा ङीन्द्रियाऽऽदि रमाः भूतानि स्थायगा, (अहु समणं ति) स
यव धम्मल इति वाक्यनिष्ठा । किंभूताऽर्मावित्याह-पुतधारकः,
अहुकोऽवक, उद्यता वासनलमः, संयतः संयमी, सुस्वानुः
सुष्ठु निर्वाण नाधनगः, शरणं त्राणं सर्वभूतानां पूज्ययादीनां
रक्षणऽऽदिना, सर्वजगद्धनला वात्सल्यकर्ता इति इत्यर्थः ।
सम्यभाषकश्च, संसागान्ते स्थितश्च (संसारसमुच्छिद्ये ति)
समुच्छिद्यसंसारः, सततं सदा मग्गानां पारगाः सर्वदेव त-
स्य न बालाऽदिमरणानि भविष्यन्तीत्यर्थः । पारगश्च सर्वेषां
संशयानां, छेदक इत्यर्थः । प्रवचनमातृभिर्गृभिः समितिपञ्च-
कगुमित्रयूरुपाभिः कण्ठभूताभिर्गृकर्मरूपो या प्रस्थिन्त-
स्या विमोचकोऽष्टमदमथनोऽष्टमदस्थाननाशकः, स्वसमय
कुशलश्च स्वभिद्वान्तनिकुणश्च भवति (६) ।

सुहृदुहनिध्वमेसे अर्धमतरवाहिरम्मि मदा तवोवाहण-
म्मि य सुहृज्जुण खंते देते य हियनिरए इरियासमिए भा-
सासमिए एसणासमिए आयागभंडमत्तनिकेवणासमिए
वचारपासवणखेलसिंयाणजल्लारिटावणियाममिए मणगु-
त्ते वइगुत्ते कायगुत्ते गुत्तिदिए गुत्तवंधयारी वाई लज्ज-
धम्मो तवस्सी खंतिखम जिइदिए सोहिए अणियाणे
अवहिलेस्से अममे आक्केचणे छिन्नगथे निरुवलेवे सुनि-
मलवरकंसभायणं चेव मुक्तोण संखे विव निरंजणे विग-
यरागदोममोहे कुम्भो इव इंदिएसु गुत्ते जल्लकणं व जा-
यस्से पुक्खरपत्तं व निरुवलेवे चंदो इव मोम्मभावयाए
सूरो व्व दित्ततेए अचले जह मंदरे गिरिवरे अकवोभे
सागरो व्व थिमिथे पुढवी वि य सव्वफासविसहे ववस्साइ य

भामरासिद्धमेव जाततेए जलियहुयासणो विव तेयसा
जलंते गोसीसचंदणं पि व सीयले मुगंधीय हदए विव
समियभावे उग्गमियमुनिम्मलं आयंसमंडलतल व पा-
गडभावेण सुस्सभावे सोंडीरो कुंजरो व्व वसभो व जाय-
शामे सीहो व्व जहा भिगाहिं इइ होइ दृप्पधरिते (१०) ।

सुखदुःखनिर्विशेषो, हर्षाऽऽदिरहित इत्यर्थः । (अर्धमतरवा-
हिरं ति) आभ्यन्तरस्यैव शरीरस्य कार्मणलक्षणस्य तापक-
त्वाद्यभ्यन्तर प्रायश्चित्ताऽऽदिपटविधे, यागस्याप्यादागकल-
क्षणस्य शरीरस्य तापकत्वाद्वाह्यमशनाऽदि पक्षोपशमम् अन-
योश्च छन्दः तत आभ्यन्तरवाद्ये सदा नित्यं तप एव उप-
धानश्च गुणोपष्टम्भकारि तप उपधानं तत्र च सुष्ठुगुरुः अ-
तिशयेनोद्यतः, ज्ञान्तः क्षमावान्, दान्तश्च इन्द्रियदमेन (हि-
यनिरए ति) आत्मनः परेषां च हितकारीत्यर्थः । पाठान्तर-
धृतिनिरतः । “ इरिए ” इत्यादीनि इश पदानि पूर्वोक्तार्थप-
पञ्चरूपाणि प्रतीतार्थान्येव । तथा न्यामी सर्वसङ्ख्यागान्,
संविद्यमानोक्तसाधुवानाडा (लज्जु ति) रज्जुगिव रज्जुः, सर-
लवान् धन्यो धनलाभयोग्यवान् तपस्वी प्रशस्ततपोयुक्तः
वान् । ज्ञान्त्या क्षमतेन स्वमामर्थ्यादिति ज्ञान्तिक्षमः,
जितेन्द्रिय इति व्यक्तम् । शमितो गुणयोगान्, शोधितो वा
शुद्धकारी, सुहृद् वा सर्वप्राणिमित्रम् । अनिदानो निदानपरि-
हारी संयमान् अद्विष्टेष्ट्याऽन्तःकरणवृत्तियस्य सोऽवहिले-
श्यः, अममो ममकारवर्जितः, अस्मिन्नेति निर्द्वयः, छिन्नप्रति-
वृत्तिरस्नेहः । पाठान्तरतः- “ छिन्मय ति ” छिन्नशोका
अथवा छिन्नश्रोताः, तत्र श्रोतो विविधम-द्रव्यश्रोतो, भाव-
श्रोतश्च । तत्र द्रव्यश्रोतो नद्यादिप्रवाहः । भावश्रोतश्च
संसारसमुद्रपादशुभो लोकव्यवहारः, स छिन्नो येन स
तथा । निरपलंपोऽविद्यमानकर्मागुलंभः, एतच्च विशेषणं भा-
विनि भूतवदुपचारमात्रेणैव । सुविमलवर्कः शयभाजन-
मिव विमुक्ततायः, अमणुष्यो तोयमिव तोयं सस्वध्वं-तु, स्ने-
हः (संखे विव ति) शङ्ख इव निरञ्जनः, साधुपक्षे रञ्जनं जीयस्य-
रूपोपरजनकारि रागाऽऽदिकं वस्तु अतः पाऽऽह-धीतगाग-
द्वेपमाहः, कुर्ये इव इन्द्रियेषु गुप्तः यथाहि कच्छपः प्रीवापञ्च-
भैक्षतुभिः पादः कदाचित् गुप्ता भवतीत्येवं साधुर्पीन्द्रिय-
ध्विन्द्रियाण्यश्रित्येत्यर्थः । जान्यताश्चरामिव जातरूप रागा
ऽऽदिक्षुद्रव्यपादाल्लव्यस्वस्वरूप इत्यर्थः, पुष्करपत्रमिव पद्म-
दलमिव निरपलंपो भागवृद्धिलेपापक्षया, चन्द्र इव सौम्यतया,
पाठान्तरं ए-सौम्यभावतया सौम्यपरिणामेन अनुपनायकत-
या, सूर इव दीप्ततेजाः, तपस्तेजः प्रतीत्य, अवलो निश्चलः
परीपहाऽऽदिभिः, यथा मन्दरे गिरिवरा, भेकित्यर्थः । अ-
क्षोभः क्षोभवर्जितः, सागर इव स्तिमितः भावकल्ललर्पितः ।
तथा-पृथिवीव सर्वस्पर्शविपहः, शुभाशुभराशेषु समन्वित
इत्यर्थः । (तवसा इव ति) तपसऽपि च हेतुभूतेन भस्मगाशि-
छन्न इव जाततेजा यद्विभावेनैव यथा भस्मच्छुचो यद्विरन्त-
ज्वलति बहिरलोभो भवतीत्येवं अमणः शरीरमात्रं न तप
सा भ्लाभो भवति, अन्तस्तु शुभलेश्यया दीप्यत इति ज्वलि-
तहुताशन इव तेजसा ज्वलन्, साधुपक्षे-तेजो ज्ञानं, भावत
मोविनाशकत्वान्, गोशीर्षचन्दनमिव शीतलो मनःसन्ता-
पोपशमनान्, सुगन्धिश्च शीलसौगन्ध्यात्, हृदक इव नद इव

सम एव समिकः समभावो यस्य स तथा । यथाहि घाताभा-
वे हवः समो भवति अनिमोचनजलापरिभाग इत्यर्थः ।
तथा-साधुः सत्कारन्यत्कारयोः अनुज्ञतानिम्नभावतया स-
मा भवताति । उदघट्टसुनिर्मलमियाः दर्शमण्डलतले प्रकट-
भावेन निर्मायितया अनिगूहितभावेन सुम्भभावः शोभनस्व-
रूपः शुद्धभावो वेति शौण्डीरश्चाः समटः कुञ्जर इव पराण-
हसैन्यापेक्षया वृषभ इव जातस्थामा अङ्गीकृतमहाव्रतभागाद-
हने जातसामर्थ्यः सिंह इव यथा मृगाधिपः इति चरूप-
विशेषणं भवति, दुःप्रभृष्टः अपरिभवनीयो मृगाणामेवं सा-
धुः परीपहाणमिति ॥१०॥

मारयसलिलं व सुद्वहियं भारं दे चेव अप्पमले खगि-
साणं व एगजाणं खाणं विव उड्डकाणं सुएणागारे व अ-
प्पाकस्से सुप्पागाराऽऽवणस्संस्तो निवापमरणपदीवज्जा-
णमिव निप्पकं जहा सुरे चेव एगधारे जहा अही चेव
एगदिही आगासं विव गिरालंवे विहगे विव सव्वओ वि-
प्पमुक्के कयपरनिले जहा चेव उरए अपडिवद्वो अनि-
लो व जीवो व अपडिहयगई गामे गामे य एगरायं नगरे
गगरे पंचरायं दुडुजंते य (११) ।

शाश्वत्सलिलमिव शुद्धहृदयो, यथा शाश्वत्जलं शुद्धं भवती
त्येवमयं शुद्धहृदय इति भावना भारगुड इव अप्रमत्तः, य-
था भारगुडाभिधानः पक्षी अप्रमत्तश्चकिता भवतीत्येवमय-
मपीति खड्गिः आटव्यः चतुष्पदविशेषः, स ह्येकशृङ्गे भवती-
त्युच्यते, तद्विविधाणामेवैकज्ञानं रागाऽदिमहायवकल्याद-
कीभूत इत्यर्थः । स्थाणुरित्येव कायः कायोत्सर्गकाले, शून्यागा-
रमिवाप्रतिकर्मा इति व्यक्रम (सुप्पागाराऽऽवणस्संस्तो ति)
शून्यागारस्य शून्याऽऽवणस्य चान्तर्मध्ये वर्त्तमानः । किमव-
किम्विध इत्याह-निर्वातः शरणप्रदीपध्यानमिव वातव-
जितगृहदीपज्वलनमिव निःप्रकम्पो दिव्याऽऽशुपसर्गस्सं-
गेऽपि शुभध्याननिश्चलः (जहा सुरे चेव एगधारे ति) चे-
वशब्दः समुच्चयः । यथा क्षर एकधार एवं साधुस्त्वर्गलज-
सैकधारः । (जहा अही चेव एगदिही ति) यथा अहिरेकदंष्ट्र-
बद्धलज एवं साधुर्भोक्तृभार्जनकदंष्ट्रः । (आगासं चेव गिरा-
लंवे ति) आकाशानव निरालम्बो, यथाऽऽकाशमनालम्बनं
तथा साधुः न किञ्चिदालम्बते एवं साधुर्ग्रामदेशकुलाऽद्या-
लम्बनरहित इत्यर्थः । विहग इव सर्वतो विप्रमुक्तः, निःपरिग्र-
ह इत्यर्थः । तथा परकुतो निलगं वनतिर्यस्य स परकुतनि-
लयो, यथारगः सर्वः, तथाऽप्रतिवज्जः प्रतिवन्धरहितोऽनिल
इव वायुविव, जीव इव अप्रतिहतगतिः अप्रतिहतविहार इ-
त्यर्थः । ग्रामं ग्रामं चैकरात्रियावत् नगरे नगरे च पञ्चगविम ।
(दुडुजंते इति) विहरंश्चेत्यर्थः एतच्च भिक्षुप्रतिमाप्रतिपन्नसा-
धवपेक्षया सूत्रमवगन्तव्यम् (११) ।

कुत एवंविधोऽन्तावित्याह-

जिइदिणं जियपरिसे जओ निब्बणं विऊ सच्चित्ताचित्त-
मामकेहिं दव्वेहिं विरागयं गणं संचपतो विरणं मुत्ते लहुके-
निरवकंसे जीवियमरणऽऽपिप्पमुक्के निस्संभं निव्वणं च-
रित्तं धीरे काएण फासयंते सयय अज्झप्पज्झाणुत्ते नि-

हुके एो चरेज्ज धम्मं । इमं च परिगहवेरमणपरिरक्खण-
इयाणं पावयणं भगवया सुकहियं अत्तहियं पेक्षाभाविकं
आगमेसि भदं सुद्धं नेयाउयं अकुडिल अणुत्तरं सव्वदुक्ख-
पात्राणं विउसमणं (१२) ।

जितेन्द्रियो जितपरीषहो यत इति निर्मयो भयरहितः (वि-
उत्ति) विज्ञानं गीतार्थः । पाठान्तरेण विशुद्धो निर्गतचारः ।
सचित्ताचित्तमिश्रकेषु द्रव्येषु विरागतां गतः संचयाद्विरतः,
मुक्त इव मुक्तः, लघुकः गौरवत्रयत्यागान् निरवकाङ्क्षः आ-
काङ्क्षावर्जितः जीवितमरणयोगशया बाधक्या विप्रमुक्तो यः
स तथा, निःसन्धि चारित्रपरिणामव्यवच्छेदाभावेन निःस-
न्धिधानं निर्बन्धं निर्गतचारं चारित्र संयमं, धीरो बुद्धिमान्,
अक्षोभो वा, कायेन कार्याकयया, न मनोरथमात्रेण स्पृशन्,
सततमनवरतमध्यात्मना शुभमनसा ध्यानं यत्नेन युक्तो यः
स तथा, निभृत उपशान्तः एको गगाऽऽदिमहायाभावात्,
चरेदनुपालयेद्धम्मं चारिवलक्षणमिति ॥१२॥

भावना-

तस्मै इमा पंच भावणाओ चरिमस्म वयस्स हुंति (अ) परि-
गहवेरमणरक्खण इयाणं । पढं सोइदिणं सोच्चा मदाइं म-
णुप्पमहाइं, किं ते वरमुण्यमुडंगयणवदहरकच्छाभिबीणवि-
पंचियज्जिविदीम कमुयोमण्डीमपररिगादिणिं वमनूण कप-
वायतंतीतलनालतुडियनिग्घोमगीपवाइयाइं गडगहगजल-
मल्लमुट्टिकुवेलंवरुककपवकलासआइकवकलंखमंखनूणइल्ल-
तुंवरवीणियतालायररकरणाणि य बहूणि महुरमरगी-
यमुस्सराइं कंचीमेहलाकलावगपतरकपतरकपायजालक-
पंठियिं वंविणिरयणोरुजालपल्लुदियने उरचलणमालियक-
णगनियलजालकभूसणमहाणि लीलाचं कम्ममाणानुदी-
रियाइं तरुणीजणहसियभणियकलरिभियमंजुलाइं गुणवय-
णाणि य बहूणि महुरजणभासियाइं अणेसु य एवमाइणसु
सहेसु मणुप्पमहाएसु न तेसु समणेण सज्जियवं न रजि-
यवं न गज्जियवं न मुच्चियवं न विनिधायं आव-
जियवं न लुलियवं न तुभियवं न हसियवं न सतिं
च मतिं च तत्थ कुजा । पुणरवि य सोइदिणं सोच्चा स-
दाइं अमणुप्परावकाइं, किं ते ? अकोसफरुसखिसण अवमा-
णणतज्जणनिब्बत्थणदित्तवयणातासणउकुजियरुपरडियकं-
दियनिग्घुदरसियकलुणविलवियाइं अणेसु य एवमाइणसु
सहेसु अमणुप्परावणसु न तेसु समणेणं रुसियवं न ही-
लियवं न निंदियवं न खिसियवं न छिंदियवं न भिं-
दियवं न वहेयवं न दुगुंजावत्तिया वि लम्भा उप्पाएउं ।
एवं सोइदियभावणाभाविओ भवइ अंतरणा मणुप्पामणु-
रणे सुब्बिदुब्बिरागदोमे पाणिहियप्पा साह मणवयणका-
यगुत्ते संवुडे पडिइदिणं चरेज्ज धम्मं १ (१३) ।

(इमा पंचत्यादि) “ रक्खणइयाणं ” इत्येतदन्तं सुगमम्,

नवरम् अपरिग्रहरूपं विरमणं यत्तथा (पदमंति) पञ्चा-
नां मध्ये प्रथमं भावनावस्तु शब्दनिस्तृप्तत्वं नाम । तच्चैवन्-
श्रोत्रेन्द्रियेण श्रुत्वा शब्दान् मनोऽज्ञाः सन्तो ये भद्रकास्ते
मनोऽज्ञभद्रकास्तान् । (किं ते स्ति तद्यथा-वरपुरजा महा-
हला, मृदहा मर्दला एव, पणवा लघुपट्टहाः, (दन्दुर स्ति)
दन्दुरटः चर्मावनद्रमुखः कलशः, कच्छभी वाद्यविशेषः, वी-
णा विपञ्ची, घण्टाकी च वीणाविशेषः । चञ्चीशकं वाद्यविशेष
एव, सुषोपा घण्टाविशेषः, नन्दी द्वादश तूर्यनिर्योपः । तानि
चास्मिन्-“ भंभा मउह महल, हुडक तिलिला य करड कंसा-
ला । काहल वीणा वंसो, संखो पणवो य बारममा ॥ १ ॥ ”
तथा-सुखरपरिवारिनी वीणाविशेष एव, वंशो वेणुः, तूर्यको
वाद्यविशेषः, पचाकोऽयं वम्, तन्त्री वीणाविशेष एव, तला
हस्ताः, ताला कंमिकाः, तलनाला वा हस्तनालाः, एताभ्येव
तूर्याणि वाद्यानि । एषां यो निर्वोषो नादः, तथा गीतं गेयं,
वादिनं च वाद्यं सामान्यमिति इन्द्रः । ततः श्रुत्वेति योगात्
द्वितीया । तथा नटनतकजङ्गलमौष्टिकविडम्बककथकलव-
कलाशकाऽऽरायकलङ्कमङ्गलङ्गलुम्बरीण कतालाचरैः पूर्वं
ध्याय्यतेः प्रोक्तवन्ते विधीयन्ते यानि तानि नटाऽऽदिप्र-
करणानि तानि च । कानि तानीत्याह-वर्तन्ति अतः कानि, म-
धुरस्वरगाणां कलध्वनीनां गायकानां यानि गीतानि सुख-
स्वराणि तानि श्रुत्वा तेषु प्रमणेन न सक्रियमिति सम्य-
गर्थः । तथा काञ्ची कट्याभरणविशेषः, मेखलाऽपि तडिशेष
एव, कलारको श्रीवाऽऽभरणं, प्रतरकाणि प्रतरकश्चाऽऽभरण
विशेषः पादजालकं पादाऽऽभरणं, वारेऽता प्रीति, किङ्कि-
रिणः कुङ्कुमिऽकास्त्रप्रदानम्, (रयण स्ति) रत्ननख-
न्धि ऊर्वोर्बुद्धजङ्गलीजालकं यत्तथा । (लुहं गत) लुहिका-
ऽऽभरणविशेषः, लूपं पादाऽऽभरणं, चलमालिकाऽपि त-
थैव, कनकनिगडानि जालकं चाऽऽभरणविशेषः । एता-
भ्येव भूषणानि तेषां ये शब्दास्ते तथा । किंभूतानीत्या-
ह-लीलावहकम्यमाणानां हलस कुटिलगमनं कुर्याणा-
ममदीरितान् संजातान्, लीलामंचलनमंजनितानीत्यर्थः ।
तथा तस्मात्जनस्य यानि हानि तानि भणितानि च कला-
नि माधुर्यविशिष्टध्वनिविशेषरूपाणि गिभितानि स्वरवा-
लनान्यतिमञ्जुलानि च मधुराणि तानि तथा, गुणय-
नानि च स्तुतिवादाश्च, बहूनि प्रचुराणि मधुरजनमाहि-
तान्यमन्सरलोकमणि तानि श्रुत्वा । किंमयाह-नेस्त्रिषु-
त्तरम्येह संबन्धात् तेषु अर्थेषु चैवमादिकपेवंपकारेषु
शब्देषु मनोऽज्ञभद्रकेषु न तेष्विति योजितमेव धमणेन न
सक्रियमिति सम्यगर्थः । काऽपि न सक्रियं न गगः कार्यः, न
गर्हितव्यम् अप्राप्तेष्वाकाङ्क्षा न कार्या, न मोहितव्यं त-
द्विपाकपयालोचनायां न मूढन भाव्यम्, न विनिवृत्तं तदर्थ-
मात्मनः परेषां वा विनिवृत्तम् आपतव्यं प्राप्तव्यं, न लो-
भ्यव्यं सामान्येन लोभो न विधेयः, न तोष्टव्यं प्राप्ते न
तापो विधेयः, न हवितव्यं प्राप्ते विस्मयेन हानो न विधे-
यः, न स्मृतिं वा स्मरणं मतिं वा तद्विषयं ज्ञानं (तत्त्व
स्ति) तेषु शब्देषु कुर्यान् । पुनरपि चेति शब्दगतं प्रकारा-
न्तरं पुनरन्यदपि बोध्यत इत्यर्थः । श्रोत्रेन्द्रियेण श्रुत्वा श-
ब्दान् मनोऽज्ञाः सन्तो ये पापकास्ते मनोऽज्ञपापका तान् ।
(किं ते स्ति) तद्यथा-आक्रोशो त्रियस्येत्यादि वचनं, पदं

रे सुरेड ! इत्यादि, त्विसनं निन्दावचनम् अशीलोऽसावित्या-
दिकम्, अपमाननमपूजावचनं-सूयमित्यादि वाच्ये त्वमि-
त्यादि, तथा तर्जनं ज्ञास्यमि रे ! इत्यादि वचनं निर्भन्त-
नम् अपसर मे दृष्टिमार्गादित्याऽऽदिकं, दीप्तवचनं कुपित-
वचनं, चासनं फेत्काराऽऽदिकं भयकारी, उत्कृजितम् अव्य-
क्रमहाध्वानकरणं, रुदितम् अश्रुविमोवनयुक्तं शब्दितं, रटि-
तमारटीरूपं, क्रन्दितमाक्रन्तिः इष्टवियोगाऽऽशिविव, निरुपे-
निर्घोषरूपं गमितं शूकराऽऽदिशब्दितमिव, करुणं, करुणात्पा-
दकं, विलपितमार्तस्वरूपमिति । एषां इन्द्रः । ततस्तानि श्रुत्वा,
तेष्विति सम्यग्ध्यात् तथाऽऽक्रोशाऽऽदिशब्देषु अन्येषु चैवमा-
दिषु शब्देष्वमनोऽज्ञपापकेषु न तेष्विति योजितमेव धमणेन
रोपितव्यं, न हीलितव्यं नाऽवज्ञा कार्या, न निन्दितव्यं निन्दा
न कार्या, न त्विसितव्यं लोकममलं निन्दा न कार्या न छेत्तव्यम्
अमनोऽज्ञहेतुतो द्रव्यस्य छेदो न कार्यः, न भेत्तव्यं तस्यैव भे-
दो न विधेयः । (न वहेयव्यंति) न वधो विधेयः, न जुगु-
प्सा वृत्तिकां वा जुगुप्सावर्त्तनं, लभ्या उचितं राशदयितुं ज-
नयितुं, स्वस्य परस्य वा । प्रथमभावनातिगमनार्थमाह-एव-
सुकर्मात्या श्रोत्रेन्द्रियविषया भावना श्रोत्रेन्द्रियं निरोद्धव्यम-
न्यथाऽनर्थ इत्येवंरूपा परिभाषना आलोचना, तथा भावितो
वासितो, भयति जायतेऽन्तरात्मा, नतश्च मनोऽज्ञाऽमनोऽ-
त्वाभ्यां ये (सुखिदुखि स्ति) शुभाऽशुभाः, शब्दा इति ग-
म्यन्ते, तेषु क्रमेण यां रागद्वेषो तयविषय प्राणिहितः संवृत
आत्मा यस्य स तथा, साधुनिर्वाणमाधनपरः, मनोवचनका-
गुप्तः, संवृतः संवरचान्, पिहितेन्द्रियो निरुद्धहृषीकः, प्रणि-
हितेन्द्रियो वा तथाभूतः सन्, चरन्दनुचरेदनुपालयेद्धर्मं चा-
रित्रम् । प्रश्नः ४ सं० द्वार ।

अहावरं पंचमं भंते ! महव्ययं सव्यं परिग्राहं पचक्खा-
मि, से अण्यं वा बहुं वा अणुं वा भूलं वा चित्तमंतम-
चित्तं वा णेव सयं परिग्राहं गिण्हेज्जा, णेवऽस्सेहिं परिग्राहं
गिण्हावेज्जा, अस्सं पि परिग्राहं गेयहंतं ण समणुजाणेज्जा०
जाव वोसिरामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थि-
मा पदमा भावणा-सोयओ णं जीवे मणुस्सामणुस्साइं सद्दाइं
सुणेइ, मणुस्सामणुस्साइं सद्देहिं णो सज्जेज्जा, णो रज्जेज्जा,
णो गिज्जेज्जा, णो मुच्छेज्जा, णो अज्झाववज्जेज्जा, णो वि-
णिग्घायमावज्जेज्जा, केवली वूया-णिग्गं ये णं मणुस्सामणुस्से-
हिं सद्देहिं सज्जमाणे रज्जमाणे० जाव विणिग्घायमावज्जमा-
णे संति मेया संति विभंगा संति केवलिपप्पत्ताओ धम्माओ
भंसेज्जा, “ण सक्का णं सोउं सद्दा, सोयविसयमाणया । रा-
गदोसा उजे तत्थ, ते भिक्खु पडि वज्जए ॥ १ ॥” सोयओ
जीवे मणुस्सामणुस्साइं सद्दाइं सुणेति पदमा भावणा ॥ १ ॥
आचा० २ शु० ३ चू० ।

विइयं चवखुइंदिएण पासिय रूवाणि मणुस्सभइकाइं
सचित्ताचित्तमीसकाइं, कट्ठे पोत्थे य चित्तकम्मे लेप्पकम्मे
सेले य दंतकम्मे पंचहिं वस्सेहिं अणेगसंठाणसंठियाइं गं-
थिमवेदिमपूरिमसंधाइमाणि मल्लाइं बहुविदाणि य अहिंयं

नयणमणसुहकराई वणसंडे पव्वण य गामाऽऽगरनराणि य
 खुडियपुक्खराणिवावीदीहियगुंजालियसरसरंतिसागरवि-
 लपंतियखातियनदीसरतलागवपीणि फुल्लुप्पलपउमपरि-
 मंडियाभिरामे अणंगसउणिगणमिहुणविचरिते वरमंडववि-
 विहभवणतोरणचेइयदेवकुलसभापवाऽऽवमहमुकयसयणा-
 ऽऽसणसीयरहसगडजाणजुगसदणनरनारीणि य सोम्म-
 पडिरुवदरिमणिजे अलंकियविभूमिण पुव्वकयतवणभा-
 वसोहगसंसउत्ते नट्टनडगजल्लमल्लमुट्टपवेलंबककहकपवग-
 लासगआइकडगलंखमंखनूणडल्लतुंववीणियतालायगपर-
 णाणि य बहूणि सुत्तरणाणि अस्सेसु य एवमाइसु रु-
 वेसु मणुसभइसु न तेसु समणेण सजियव्वं, न रजि-
 यव्वं, न गिज्झियव्वं, न मुज्झियव्वं, न विनिग्घाय-
 पावज्जियव्वं, न लुभियव्वं, न रुसियव्वं, न हमियव्वं, न
 सतिं च मतिं च तत्थ कुआ । पुणरवि चक्खिंदिएण
 पासिय रूपाणि अमणुएणपावकाई; किं ने ? गोंडेकोटिकु-
 णिउदरिकच्छुल्लपडल्लकुज्जपंगुलवामणअंशिल्लगणगचक्खुवि-
 णिरयसपिमल्लगवाहिरंगपीलियं विगताणि य मतककलंव-
 गाणि सकिमिणकुडियं च द्ववगासि अस्सेसु य एवमाइसु
 अमणुएणपावणसु न तेसु समणेण रुमियव्वं० जाव नट्ट-
 गुंआचत्तिया वि लव्वा उप्पाएउं, एवं च चक्खिंदियभा-
 वणाभारितो भवइ अतएवा मणुएणामणुणोसु सुब्धिदुब्धि-
 रागदोसरीणदिअप्पा साहुमणवयणकायगुत्ते सवुडे पाणि-
 हिंदिए चरेज धम्मं (१४) ।

(विहयंति) द्वितीयं भावनावस्तु चक्षुर्गिन्द्रियसंबन्धो नाम ।
 तत्रैवम-चक्षुर्गिन्द्रियेण दृष्टा रूपाणि नय्युग्माऽऽदीनि मनाह-
 भद्रकाणि सर्वज्ञानचित्तमिश्रकाणि । केत्याह-काष्ठफलकाऽऽ-
 दौ, पुस्तं च वस्त्रं, विचक्रमणि प्रतीति, लेयं मृत्तिका आदिविशेष,
 शैलं च पाषाणं दन्तकर्मणि च गजविषाणविषयायां रूपनिर्मा-
 णिकियायां, पञ्चभिर्वर्णैः पुष्करानीति गम्यन्त । तथा अनेकमंथा-
 नलंस्थितानि प्रविष्टमं प्रत्ययेन निष्पन्नं मालावन्, वेष्टिमं वेष्ट-
 नेन निवृत्तं पुष्पगेन्दुकवन्, पूर्वमं पूरणेन निवृत्तं पुष्पपूरित-
 वंशपञ्जरकरूपं शिखरकवन्, संघातिमं सङ्घातेन निष्पन्नम् इ-
 तरेतर्गनैर्विशतजालपुष्पमालावन्, एषां द्वन्द्वः । कानि चेतानी-
 त्याह-मालयानि मालामु साधूनि, पुष्पाणीत्यर्थः । बहुविधानि
 चाऽधिकमन्यर्थे नयनमनसां सुखकराणि यानि तानि तथा ।
 तथा वनपर्वतान् पर्वतांश्च ग्रामाऽऽकनगराणि च प्रतीतानि ।
 बुद्धिका जलाऽऽशयविशेषः, पुष्करिणी पुष्करवती वर्तुला वा,
 खारी चतुष्कोणा, दीर्घिका श्रृङ्गुसारणी, गुञ्जालिका वक्रसा-
 रणी, सरःपाङ्किका यत्रैकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन् अन्यस्माद-
 न्यत्र सञ्चारकपाटकेनोदकं सञ्चरति सा सरसरपङ्किका,
 सागरः समुद्रो, विलसङ्किका धातुस्वनिपङ्कतिः । । खडिय-
 नि) स्वातन्त्र्यं, नदी निम्नगा, सरः स्वभावजो जलाऽऽशयवि-
 शेषः, तडागः कृतकः, (वप्पिणंति) केदाराः, एतेषां द्वन्द्वः ।
 ततस्तान्, दृष्टेति प्रकृतम् । किम्भूतान् ? पुष्पैर्विकसितैरुत्पलैर्नी-

लोत्पलाऽदिभिः पद्मैः सामान्यैर्पुण्डरीकाऽदिभिः, परिमणिक-
 ता ये अभिरामाश्च रम्यास्तथा तान् अनेकशकुनिगणानां
 मिथुनानि विचरितानि सञ्चरितानि येषु तं तथा तान्, तथा
 वग्मण्डपा प्रतीताः, विविधानि भवनानि गृहाणि तौराणानि
 प्रतीतानि, चेत्यानि प्रणिमाः, देवकुलानि प्रतीतानि सभा बहु
 जनोपवेशस्थानं प्रपा जलदानस्थानम् आवसथः परित्राजक-
 वसानेः, सुकृतानि शयनानि शय्या आशयानि च सिंहाऽऽसना-
 ऽऽदीनि शिविका जम्पानविशेष पार्श्वतो वेदिका उपरि च कू-
 टाऽऽकृतिः, रथः प्रतीतः, शकटं गन्त्री, यानं गन्त्रीविशेष
 एव, युग्यं वाहनं, गोल्लंशप्रोसङ्गं वा जम्पानं, स्पन्दनो
 रथविशेषः, नरनारीगणश्चाति द्वन्द्वस्तांश्च; किम्भूतान् ?
 सौम्या अगैद्राः, प्रतिरूपा इष्टारं प्रति रूपं येषां ते,
 दर्शनीयाश्च मनोश्चा ये ते तथा तान्, अलङ्कृतविशेषितान्
 क्रमेण मुकुटाऽऽदिभिर्वस्त्राऽऽदिभ्यश्च, पूर्वकृतस्य तपसः
 प्रभावेन यत् सौभाग्यं जनाऽदेयत्वं तेन सम्प्रयुक्ता ये ते
 तथा तान्, तथा नटनर्त्तकयल्लमल्लमौष्टिकविडम्बककथक-
 म्रवकलासकाऽऽख्यायकलङ्कमङ्गलूणपिङ्गुम्ववीणिकतालाच-
 रैः पूर्वव्याख्यातैः प्रक्रियन्ते यानि तानि तथा । तानि च का-
 नीत्याह-वह्निं सुकराणानि शोभनकर्मणि, दण्डंति प्रकृ-
 तम्, तेष्विति सम्यग्धान्तु अन्यपु चयमादिकेषु रूपेषु म-
 नोऽहमद्रकंषु न श्रमणेन सकृद्यं, न रक्त्यं, यावत्करणाञ्च ग-
 र्जितव्यमित्यादीनि पटपदानि दृष्टानि, न स्मृतिं वा मतिं
 वा तत्र तेषु रूपेषु कुर्यात् । पुनरपि चक्षुर्गिन्द्रियेण दृष्टा
 रूपाणि अमनोऽज्ञापकानि (किंते ति) तद्यथा- (गंडी-
 त्यादि) वातपित्तश्लेष्मनाश्रपातजं चतुर्धा गण्डं, तद्व्या-
 स्तीति गण्डी गण्डमालायाः कुष्ठमष्टादशभेदमस्यास्तीति
 कुठ्ठी । तत्र सप्त महाकुष्ठानि । तद्यथा-अःणा-१ दुम्बर २
 रिशयजिह्व ३ काकपाल ४ काकन ५ पौण्डरीक ६ ददु ७
 कुष्ठानीति । महत्त्वं चेपां सर्वथास्वनुप्रवेशादमाध्यन्वाचेति ।
 एकादश कुष्ठानि । तद्यथा-स्थूलामाहमहाकुष्ठं कुष्ठं ३
 चर्मदलविमर्षपांरमर्ष ६ विचविका ७ निध्रमः ८ किटिभः ९
 पामा १० शतारुक ११ संज्ञानीति । सर्वगण्यष्टादश सामा-
 न्यतः । कुष्ठं सर्ववन्निपातजमाप वाताऽऽदिदोषोत्कटतया
 भेदभागभवतीति । (कुणिंति) गर्भाऽऽधानदोषान् हस्व-
 कपादो न्यूनेकराणिवा कुणि कुण्ट इत्यर्थः । (उदग्गंति) ज-
 लोदरी तत्राष्टाबुदगाणि तेषां मध्यं जलोदरमनाध्यमिति
 तदिह निर्दिष्टम् । शेषाणि त्व्यश्वेत्थानि नाध्ययन्ति, तानि चा
 ऽष्टविधं पृथक् पृथक् समस्मैरापि चा निलाऽऽद्यैः ४ मंहोदरं ४
 वडगुदं तथैव आगन्तुकं सप्तममष्टमं जलोदरं चेति भव-
 न्ति यानि (कच्छुल्लंति) करद्विनिमान् (पङ्गलंति) पदं श्लोपदं,
 पादादौ काठिन्यम्, यदुक्तम्-प्रकुपिता वातपित्तश्लेष्मणा ऽधः
 प्रपञ्चा वंजणोदजह्वास्ववतिष्ठमानाः कालान्तरेण पादमाश्रि-
 न्य शनैः शनैः शोकरमुपजनयन्ति यत् तन् श्लोपदमाचक्षते;
 “ पुगणादकभूयिष्ठाः, सर्वतुंनु च शीतलाः ।

ये देशास्तेषु जायन्ते श्लोपदानि विशेषतः ॥ १ ॥

पादयोर्द्वेस्तयोश्चाऽपि, जायते श्लोपदं नृणां ।

कर्णोष्ठनासास्वपि च, कर्चिर्दिच्छन्ति तद्विदः ॥ २ ॥ ”

कुञ्जः पृष्ठाऽदो कुञ्जयोगान्, पङ्गुलः पङ्गुः चङ्क्रमणासम-
 र्थः वामनः स्वर्शरीरः । एते च मानापित्तशोणितशुक्रदोषैश्च
 गर्भस्य दोषोद्भवान् कुञ्जघामनकाऽदयो भवन्ति । उक्तं च-

“गर्भे घातप्रकोपेण दोहदे वा पमानिते । भवेत्कुञ्जः कुणिः प-
ङ्क-भूको मन्मन एव वा ॥१॥” (अथेज्जां ति) अन्ध एवाग्नि-
हृको जात्यन्धः, (एगवक्वु ति) काणः । एतच्च दोषद्वयं गर्भ-
गतस्योत्पद्यते, जातस्य च तत्र गर्भस्थस्य दृष्टिभागमप्रतिपक्षं
तेजो जात्यन्धत्वं करोति, तदेवाऽस्तिगते काणत्वं विधत्ते,
तदेव रक्ताऽनुगतं रक्ताक्षि पिप्ताऽनुगतं पिप्ताक्षं, श्लेष्माऽनु-
गतं शुक्लाक्षमिति । (विणिह्य ति) विनिहतचक्षुर्गन्धर्वः ।
तत्र पथा तस्य चक्षुर्निहिततेनान्धकत्वं काणत्वं वा तद-
मेव दर्शितमिति । (सपिमल्लग ति) सह पिमल्लहन पिशा-
चकेन वर्त्तते यन्म तथा, ग्रहप्रहीत इत्यर्थः । अथवा-सर्पनीति
सर्पिः, स च गर्भदोषात्कर्मदोषाद्वा भवति स किल पाणिपृ-
हीतकाष्ठः सर्पनीति शलकः शलाकान्, शलाऽऽशिलयांभ-
क्ष इत्यर्थः । व्याधिना विशिष्टचित्तपीडया, चिरस्थायिगदेन
वा, रोगेण रुजया, सद्योघानिगदेन वा पीडितो यः स तथा ।
ततो गरुड्यादिपदानामेकत्वद्वन्द्वः । तद्वद्वृत्तिं प्रकृतम् । वि-
कृतानि च मृतरक्तद्वयगणि (मरिमिणकुहयं व ति) सह
कर्मभिर्गः कुथितश्च स तथा, तं वा द्रव्यगणं पुगेनाऽऽवि-
द्रव्यसमूह इत्यत्र प्रकृतम्, तेष्वानि सम्यन्धान् तेषु गणद्वया-
दिषु रूपेषु अपनोदपापकेषु न भ्रमणत गोपितव्यं गान्तरु-
णाच्च हीलितव्यमित्यादीनि पटपदानि दृश्यन्ति, न जुगुप्सा
वृत्तिका अपि लभ्या दीवता योऽन्यर्थः, उदादिपुं निग-
मयज्ञाह-एवं चक्षुर्निद्रयभावनाभावितो भवति अन्तर्गम-
न्यादिव्यक्रमेव प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

अहावग दोह्या भावणा चक्षुश्चो जीवो मणुष्माणुणाहं
रूवाइं पामर, मणुष्माणुणाहं रूवेहिं मज्जमाणे रज्जमाणे
जाव विणिघायमावज्जमाणे मति भया० जाव भेनेज्जा-
“ ग मक्का रुवमदं, चक्षुर्विमयमागयं । गगदोमा उ जे
तन्थ, ते भिक्खु पविज्जण ॥ १ ॥ ” चक्षुश्चो जीवो म-
णुष्माणुणाहं रूवाइं पामर, दोह्या भावणा । आचा०
२ श्रु० ३ च० ।

तदयं धारिण्दिण्ण अग्याइय गंधाहं मणुष्माणुभदगाउ, किं
ते ?-जलयथलजसरमपुष्पाणि पाणभोयणकोट्टगगवतचो-
यदमणकमरुणलारमयकभिमिगोभीमसरमचंदणकपूरलवं-
गअगरकुंकुमककोलउसीरमेयचंदणमुगंधसारंगजुत्तिवरभुव-
चासेसु उउयपिडिमणीहारिमिगंधेसु अरणेसु य एवमाइणसु
गंधेसु मणुष्माणुभदणसु न तेषु समणेण सज्जियव्वं० जाव न
मतिं च मतिं च तन्थ कुज्जा, पुणरवि धारिण्दिण्ण अग्याइ-
य गंधाणि अमणुष्माणुपावकाइ, किं ते ?, अहिमइआममदह-
न्थिमदगोमडविगसुणगमियालमणु मज्जारमीहदीविमयकु-
हियविण्णट्टकिमिण्णबहुदुरभिगंधेसु आमेषु य एवमाइणसु
अमणुष्माणुपावणसु न तेषु समणेण रुसियव्वं न हीलियव्वं०
जाव पणिहियपंचिदिण् चरज धम्मं ।

(तदयं ति) तृतीयं भावनाचस्तु सुगन्धसंवृतत्वम् । तच्चै-
वम्-धारेण्द्रियेणाऽऽधाय गन्धान् मनोज्ञमद्रकान् (किं ते
ति) तद्यथा-जलजस्थलजसरमपुष्पाणि फलपागभोजनानि

प्रतीतानि, कुपुमुत्पलकुपुं (तगर ति) गन्धद्रव्यविशेषः, पञ्च
तमालपत्राऽऽदि, (चोय ति) गन्धद्रव्यविशेषः, दमनकः पु-
ष्पजातिविशेषः, मरुकः प्रतीतः, एलारमः सुगन्धफलविशे-
परमः । (पक्रमति ति) एका संस्कृता मासीति गन्धद्रव्य-
विशेषः, गोशीर्षाऽभिधानं सरसं यच्चन्दनं तत्तथा, कर्पूरेण
घनमारः, लवङ्गानि फलविशेषाः अगुर्दीर्घविशेषः, कद्रुमं
काश्मीरजं ककोलानि फलविशेषाः, उशोणं वारणासुलं श्वेत-
चन्दनं श्रीगण्डं, श्वेदो वा स्यन्दश्चन्दनं मलयजं, सुगन्धा-
नां सद्रन्धानां साराङ्गानां प्रधानदलानां युक्तियोजनं येषु
वग्धूपवासेषु तत्तथा, ते च ते वग्धूपवासोश्चान् समामः ।
ततस्त्वानाघ्राय तेष्विति योगात्तत्तु । (उड्यापिडिमणीहारिम-
गंधिणसु ति) श्रुजः कालोचित इति भावः । परिण्डमो
बहलः निर्हारमो दृग्निर्गार्यः, यो गन्धः स विद्यते तेषु ते
तथा, तेषु अन्येषु चैवमादिषु गन्धेषु मनोज्ञमद्रकेषु न
भ्रमणत सद्रव्यमित्यादि । किं ते ? इत्येतदन्ते पूर्ववत् ।
तथा-अहिमृताऽऽदीन्येकादश प्रतीतानि, तद्वद्वृक इहासुग-
हीपी विरक्त एव वाऽऽदिमृताऽऽदीनां द्वन्द्वः । हिताया-
बहुद्वयनं दृश्यं, तत्र आघ्रायानि क्रिया याजनीया । ततस्ते-
ष्वानि यागात्तत् किम्विधेष्वन्याह-मृतानि जीवाविमुक्तानि
कुथितानि कोथमुपगतानि विनष्टानि पुर्याऽकारविनाशन
(क्रिमिण ति) क्रिमिपानि बहुदुरभिगन्धानि चात्यन्ताम-
नोज्ञगन्धानि यानि तानि तथा तेषु अन्येषु चैवमादिकेषु
गन्धेषु अपनोदपापकेषु न भ्रमणत गोपितव्यमित्यादि पूर्व-
वत् । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

अहावग तच्चा भावणा-घाणश्चो जीवो मणुष्माणुणाहं
गंधाहं अग्याउ, मणुष्माणुणाहं गंधाहं गो मजेज्जा, गो
रज्जेज्जा० जाव गो विणिघायमावज्जेज्जा । कवली यूया मणु-
ष्माणुणाहं गंधेहिं मज्जमाणे० जाव विणिघायमावज्जमा-
णे मति भेदा मति विभेगा० जाव भेनेज्जा “ गो मक्का गं-
धमग्याउ, गाभाविमयमागयं । गगदोमाउ जे तन्थ, ते
भिक्खु पविज्जण ॥ १ ॥ ” घाणश्चो जीवो मणुष्माणु-
णाहं गंधाहं अग्याइ ति तच्चा भावणा । आचा० २
श्रु० ३ च० ।

(चतुर्थजिह्वेन्द्रियसंवरविषयकं प्रश्रव्याकरणमूलं ‘ जि-
ह्वेन्द्रियसंवर ’ शब्दे चतुर्थभागे १४१० पृष्ठं गतम्) तन्मू-
लव्याख्या निवेदयते (चउत्थे ति) चतुर्थं भावनाचस्तु
जिह्वेन्द्रियसंवरः । तच्चैवम्-जिह्वेन्द्रियेणाऽऽस्वाद्य रसांश्च
मनोज्ञमद्रकान् (किं भूने ति) तद्यथा-अवगाढः स्नेहवेले-
नं, तेन पाकतो निर्वृत्तप्रयगादिमं पकाद्यं खगटायायाऽऽदिः
विविधं पानं द्राक्षापानकाऽऽदिभोजनं आदिनाऽऽदि गुडक-
तं गुडसंस्कृतं, खगडकृतं खगडसंस्कृतं, लहृकाऽऽदि तेज-
घृतकृतपूपाऽऽदि आस्थायानि प्रकृतम्, तेष्वानि सम्यन्धान्
तेषु भक्ष्येषु शङ्कुलिकाप्रभृतिषु बहुविधेषु विचित्रेषु लवण-
संयुक्तेषु तथा मधुमांसं प्रतीते, वट्टप्रकारा मज्जिका, निष्ठा-
नकं प्रकृष्टमूल्यनिपादितम् । यदाह-“ निष्ठानं जा मयमह-
म्मं ” दालिकाग्लमिट्टुगिकाऽऽदिसेन्धाम्लं सेन्धाननाऽऽ-
स्तीकृतमामलकाऽऽदि, दुग्धं दधि च प्रतीते, सरकः गुड-

धातकीनिन्दं मद्यं वग्वामणो मदिगा, सीधुकापिशायने
मद्यविशेषो तथा शाकमष्टादशं यत्राऽऽहारं स शाकाष्टाऽऽ-
दशः । तत एषां द्वन्द्वः तनस्ते च त बहुप्रकाराश्चेति कर्मधा-
र्यः, ततस्तेषु । शाकाष्टादशता चैवमाहारस्य-

“ सूपां १-दण, २ य जावण ३,

निन्न य मंसाई ६ गोम्मा ७ ज्मा ८ ।

भक्खो ९ गुल्लावाणिया १०,

मूलकला ११ हगितय १२ डामो १३ ॥ १ ॥

होइ रमालु य १४ तहा,

पाणं १५ पार्णीय २ पाणगं ३ चैव ।

अरुसमो सागो,

निरुवहओ लोओ पिडो ॥ २ ॥ ” इति ।

अनयोर्गार्थयोर्व्याख्या-

(तिन्नि य मंसाई ति) जलचराऽऽदिसत्त्वानि (ज्मां ति)
मुद्गतन्दुलजीरककडुभाण्डाऽऽदिभिरस्य (भक्ख ति) कण्ड-
खाद्यानि (गुल्लावाणिय ति) गुलपपटिका लोकप्रसिद्धा गु-
डधाना वा । मूलपलान्येकमेव पदम् । (हगितयं ति) जीरकाऽऽ-
दिहगितं (डामो ति) यस्तुलाऽऽदिभिरजिका ॥ १ ॥ (रमालु ति)
मज्जिका (पाणं ति) मद्यं (पार्णीयं ति) जलम् (पाणगं ति) द्रा-
क्षापानकाऽदि (सागो ति) तक्रमिद्धशाक इति ॥ २ ॥
तथा भोजनेषु च विविधेषु शालनकेषु मनोज्ञदर्शनगन्धस्पर्श-
शानि च तानि बहुद्वयैः संभूतानि चापस्तुतानि तानि तथा
तेषु अन्येषु चैवमादिकेषु रसेषु मनोज्ञभद्रकेषु श्रमणेन न
रक्तव्यमित्यादि पूर्ववत् । तथा पुनरपि जिह्वेन्द्रियेणाऽऽ-
स्वाद्य रसान् श्रमनोक्षपापकान् (किं ते ति) तद्यथा अर-
सानि अविद्यमानाऽऽहार्यरसानि हिङ्गुवादिभिरसंस्कृतानी-
त्यर्थः । विरसानि पुराणज्येज विगतरसानि शीतानि अनी-
चित्वेन शीतलानि, रुक्षाणि निरुन्नेहानि, (निज्जंय ति) नि-
र्याप्यानि च निर्यानकारकाणि निर्दलानीत्यर्थः । यानि पान-
भोजनानि तानि तथा (दोम्मीणं ति) दोषात्रं रात्रिपर्यु-
षितं व्यापन्नं विनष्टवर्णं कुथितं कोथवत् पूतिकमपावत्रं कु-
थितपूतिकं वाऽत्यन्तकुथितम्, अत एवामोक्षमसुन्दरं विन-
ष्टमत्यन्तचिकित्ताऽवस्थाप्राप्तं ततः प्रसूतः बहुदुर्गन्धगन्धो येन
तत्तथा तत एतेषां द्वन्द्वोऽस्तीति । तथा तिक्कं च निरुच्यत्,
कटुकं च शुण्ठ्यादिवत् कषायं च विभीतकवत् आस्तरसं च
तक्रात् तिद्रं च सशूलपुराणजलवत् नीरसं च विगतरस-
मिति द्वन्द्वः । अतस्तानि आस्त्राय, तेष्विति योगासम्बन्धेषु
चैव मादिकेषु रसेष्वमनोक्षपापकेषु न श्रमणन रोगितव्याम-
त्यादि पूर्ववत् प्रश्न ० ५ संवत् द्वार ।

अहारो चउत्था भावणा जिब्भाओ जीवो मणुण्णामणु-
ण्णो रसाई अस्मादेति, मणुण्णामणुण्णोहि रसेहि णो सज्जे-
ज्जा० जाव णो विणिघायमावज्जेज्जा, केवली वूया-णिग्गंये
णं मणुण्णामणुण्णोहि रसेहि सज्जमाणे० जाव विणि-
घायमावज्जमाणे संति भेदा० जाव भेसेज्जा -“ णो सक्का
रसमस्मातुं, जीहाविसयमागतं । रागदोमा उ जे तत्थ, ते
भिव्वु परिज्जए ॥ १ ॥ ” जीहाओ जीवो मणुण्णामणु-
ण्णो रसाई अस्मादेति चउत्था भावणा । आवा० २
श्रु० ३ चू० ।

पंचमगं फासिदिएणं फासिय फासाई मणुण्णभदकाई,
किं ते ?-दगमंडवहारसेयचंदणसीयलविमलजलविविहकुसु-
मगत्थरउमीरमुत्तिगमुणालदोसिणा पेहुणउक्खेवगतालियं-
टवीयणगजणियमु, सीयले य एवणे गिन्हकाले सुहफासाणि
य बहूणि सयणाणि य पाउरणगुणे य सिसिरकाले अं-
गारपतावणा य आयवनिद्धमउयसीयउसिणलहुया य
जे उउसुहफासा अंगमुहनिव्विति करा से अण्णेषु य ए-
वमाइएसु फासेसु मणुण्णभदएसु न तेसु समणेषु
सज्जियव्वं न रज्जियव्वं न गिज्जियव्वं न मुच्छियव्वं
न विनिग्घायमावज्जियव्वं न लुभियव्वं न तुसियव्वं न
हसियव्वं न सतिं च मतिं च तत्थ कुज्जा, पुणरवि फा-
सिदिएण फासिय फासाई अमणुण्णपावकाई, किं ते ? अण्णे-
गवंधवहतालणाक्खअइमारोहणअंगभंजणमूईनखण्वेस-
गायपच्छारणलक्खारसखारतल्लकलकलतउयसीसककाल-
लोहमिचण्णहडीबंधणरज्जुणिगलसंकलहत्थंदुयकुंभिपागद-
हणभीहपुंछणउव्वंधणमूलमेयगयचलणमलणकरचरणक-
बनामोहमीसच्छेयणजिब्भच्छेयणविमणनयणहिययंतदं-
तभजणजोत्तलयकमण्णहारपादपीहजाणुणरनिवायरी-
लणकविकच्छुअगणिविच्छुयउक्खायाऽऽनवदंसमसकणि-
वाए दु गिसज्जदुब्बिमीहिया कक्खडगुरुमीयउसिण-
लुक्खेसु बहुविहेसु अण्णेषु य एवमाइएसु फासेसु
अमणुण्णपावएसु न तेसु समणेषु रसियव्वं ण हीलिय-
व्वं न णिंदियव्वं न खिसियव्वं ण छिंदियव्वं ण भिंदि-
यव्वं न वहेयव्वं न दुगुंछावत्तियव्वं लब्भा उप्पाएउं, एवं
फाभिंदियभावणाभाविओ भवइ अंतरप्पा मणुण्णामणुण-
मुव्विदुव्वभिरागदोसपणिहियप्पा साहू मणवयणकायगुत्ते
संवुडे पणिहिंदादेए चरेज्ज धम्मं ॥ ५ ॥

(पंचमगं ति) पञ्चमकं भावनावस्तु स्पर्शनेन्द्रियसंस्पर्शः ।
तच्चैवम-स्पर्शनेन्द्रियेण स्पृष्ट्वा स्पर्शान् मनोज्ञभद्रकान् (किं
ते ति) तद्यथा—(दगमंडव ति) उदकमण्डपा उदक-
क्षरणगुक्का दगाः प्रतीताः, श्वेतचन्दनं ध्याग्वण्डं शीतलं वि-
मलं च उलं पानीयं विविधा, कुसुमानां स्वस्तराः शयनानि
उशीरं धारणामूलं, मौक्तिकानि मुक्ताफलानि, मृणालं पद्म-
नालं (दोम्मीणं ति) उद्योन्क्वा चेति द्वन्द्वोऽतस्तान् । तथा पे-
हुणानां मथुराङ्गानां य उक्खेपकः सन् नालवृन्तं वीजनकं
चेतानं वायुदिकारिणं वस्तान्, तैर्जनितः सुखाः सुखहंतव
शीतलाश्च शीता ये ते तथा तांश्च पथनन् वायुन्, कः, प्री-
त्यकाल, तथा सुखस्पर्शानि च बहूनि शयनानि आसनानि
च प्रावरणगुणांश्च शीताऽऽपहारकत्वात्, शिशिरकाले शी-
तकाले चाङ्गारेषु प्रतापना शरीरस्याङ्गारप्रतापनाश्च, आत-
पः सूर्यतापः, स्निग्धमृदुकशीतोष्णलघुकाश्च ये श्रुतसुखा
हेमन्ताऽदिफालविशेषेषु सुखकराः स्पर्शाः, अहसुखं च नि-
वृत्तिं च मनःस्वास्थ्यं कुर्वन्ति ये ते तथा । (से ति) तान्

स्पृष्टा इति प्रकृतं. तेष्विति सम्बन्धात् तेषु अन्येषु चैवषा-
दिकषु रशेषु मनाक्षमद्रकेषु न श्रमणतः सकृद्यमित्यादि
पूर्ववत्. तथा पुनरपि स्पृष्टान्द्रयणं स्पृष्टा स्पर्शान् अपनो-
क्षपापकान् (किं ते तत्) तथा-अनेका बहुविधा बन्धो र-
ज्ज्वादिभिः संयमनं. बन्धो विनाशः. ताडनं चपेटाऽऽदना.
अङ्कनं तप्ताऽयःशलाकयाऽङ्ककरणम्. अतिभागाऽऽरोहण-
म्. अङ्गभजनं शरीरावयवप्रमोटनं शूर्वीनां नखेषु प्रवेशो-
यः स तथा. गात्रस्य शरीरस्य प्रक्षालनं चोरणं गात्रप्रक्ष-
णनं तथा लक्ष्मणसेन क्षारतैलेन तथा (कलकलं ति)
कलकलशब्दं करोति यत्कलकलम् अनित्यमित्यर्थः. तेन
त्रयुणा र्सिसकनं काललोहेन च यत्संचनमभिषेचनं तत्त-
था. हडीबन्धनं खोटकं तपः. रज्ज्वा निगडैः सङ्कलनं हस्ता-
दुकेन च यानि बन्धनानि तानि तच्छब्देनैवाङ्गीकृतानि, तथा
कुम्भ्यां भ्राजतविशेषं पाकः पचनं. दहनमाग्निना सिंहपुच्छं
संप्लुष्टानम् उद्धनमङ्गलम्बनं शूलभेदः. शूलकाप्रपतनं
गजचरणप्रपतनं. करचरणकण्ठान्मौष्टीष्वर्चच्छृङ्गं प्रतीनम्.
जिह्वाच्छृङ्गं जिह्वाकर्षणं वृषणनयनहृदयान्प्रवृत्तानां यद्भ्रज-
नमामर्दनं तत्तथा. योक्त्रं यपे वृषभसंयमनं. लताकं च
कशा बध्नः. एषां ये प्रहारान्ते तथा. पदपाणि जातु अ-
ष्टौचित् प्रसन्नाः पापाणां एषां यो निपानः पतनं स तथा
पीडनं यन्त्रपीडनं. कपिकच्छुस्त्रीप्रकण्टिकारकः फलवि-
शेषः. अग्निर्वह्निः (विष्णुप्रहृतिं) वृश्चिकदंशः. वाता-
ऽतपदशमशकनिपानश्चेति हन्डः. ततस्तान् स्पृष्टा वृष्ट-
निपद्या दुरागनानि दुर्निधयिका कष्टस्याध्यायभूमीः स्पृष्टा
तेष्विति सम्बन्धात् तेषु कर्कशेषु शान्तोत्तररूपेषु बहुविधेषु
अन्येषु चैवषादिकषु रशेषु मनाक्षमद्रकेषु न तेषु श्रमणतः
पितव्यमित्यादि पञ्चमभावनानिगमनं पूर्ववत्. इह पञ्चम-
संचरे शब्दा. त्रिषु रागादपनिरोधनं यद्वायनात्वनोक्तं तत्त-
वृत्तदानराधो परिग्रहः स्यादिति मन्त्रवपम् तद्विगत एव
चाऽपरिग्रहो भवतीति. आह च-“ जेसहृत्परमगंश्रमाग
फासए य संपप मणुगणायवय वेहीए आनमं कोज पांडिण
मे हांति दंतं विरए आकिंचणं ति ” प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

अहावरा पंचमा भावणा फासओ जीवो मणुप्पामणु-
प्पाइ फासाइ पडिसंवेदेति, मणुप्पामणुप्पाइ फामोहिं णो
सज्जेजा, णो रज्जेजा णो जिम्मेजा, णो मुच्छेजा, णो अज्झो-
वज्जेजा, णो विणिघायमावज्जेजा । केवली बूया णिग्गंथे
णं मणुप्पामणुप्पाइ फामोहिं सज्जमाणे० जाव विणिघाय-
मावज्जमाणे संति भेदा संति विभंगा संति केवलिपप्पताओ
धम्माओ भंसेजा-“ णो सका फासमवेएउं. फामाविसय
मागयं । रा. होसा उ जे तत्थ, ते भिक्खु परिवज्जए ॥१॥ ”
फासओ जीवो मणुप्पामणुप्पाइ फासाइ पडिसंवेदेति पं-
चमा भावणा एतावया पचमे महव्वने सम्मं अवहिते
आणाए आराधिते यावि भवति, पंचमं भंते ! महव्वयं ।
इच्चएहिं पंचमहव्वएहिं पण्वी. ति य भावणाहिं संपप्पे
अणगारे अहामुयं अहाकपं अहामगं सम्म काएण फा-
सित्ता पालित्ता तीरित्ता किट्ठिता आणाए आराहित्ता
यावि भवति । आचा० २ भु० ३ चू० ।

निगमनम्-

एवमिणं संवरस्स दारं सन्मं संवरियं होति सप्पिणि-
डियं इमेहिं पंचहिं वि कारणेहिं मणुवपण्णायारिवि-
एहिं शिचं आमरणं तं च एत जोगो नेयवो धिनिनया
पतिमया अणासरो अरुत्तुनो अचिद्धो अरारिस्साइ अ-
संकिलिो सुद्धो सव्वजिणमणुप्पाओ. एवं पंचमं संवर-
दारं फा सियं पालियं सोहियं तिरियं किट्ठियं अणुपालियं
आणाए आराहित्यं भवति । एवं नायमुणिणा भगवया पप्प-
वियं पक्खियं पमिद्धं सिद्धिरमासमिणं आपवियं
सुंदसियं पसत्थं । पंचमं संवरदारं सन्मत्तं ति वेमि ॥१०॥
(एवमिणमित्यादि) पञ्चमं संवराध्ययननिगमनं पूर्ववदिति ।
प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

परिग्रहसम्मा-परिग्रहसंज्ञा-स्त्री० । लोभोदयान्प्रधानभयकार-
णाभिष्वङ्गपूर्विका संचिततरद्रव्योपादानक्रियैव संज्ञापेन सं-
येत परिग्रहसंज्ञा । भ० ७ श० ८ उ० । स्था० प्रज्ञा । तत्रिला
भोदयात्परिग्रहाभिलाषे, य० ३ अधि० । लोभविपाकोदयसमु-
न्धसर्द्धापरिग्रहसंज्ञा, ज० १ प्रति० । आवा० । आ० चू० । चरि-
त्रमोहादयजनितपरिग्रहाभिलाषे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

चउहिं ठाणेहिं परिग्रहसम्मा समुप्पज्ज । तं जहा-अवि-
मुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदणं मईए तदट्ठो-
वओगेणं ।

अधिसुक्रतया सपरिग्रहतया मत्या संचतनाऽऽदिपरिग्रह-
शनाऽऽदिजनितवुज्झया, तदर्थोपयोगेन परिग्रहानुचिन्तनं-
ति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । आवा० ।

परिग्राहवत् परिग्रहवत्-त्रि० । परिग्रहयुक्तं, आचा० ।

अविगतवादी परिग्रहवातिनि यदुक्तं तत्प्रतिपाद्यज्ञाह-

आवंती केयावंती लोगांमे परिग्राहवंती, से अप्पं वा वट्ठुं
वा अणुं वा थलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा एतेसु
परिग्राहवंती, एतदेव एगेमिं महम्मयं भवति, लोगावित्तं च
णं उवेहाए, एए संगे अविजाणओ ॥ १४६ ॥

(आवंतीत्यादि) यावन्तः केचन लोकं परिग्रहवन्तः प-
रिग्रहयुक्ताः स्फुस्तत्र, एवंभूतपरिग्रहसंज्ञायादित्याह- (से
अप्पं वा इत्यादि) तद् द्रव्यं यन्परिग्रह्यते तदल्पं वा स्तोत्रं
वा स्यात्कपर्दकाऽऽदि, बहु वा स्यात् धनधान्याहरणाय ग्राम-
जनपदाऽऽदि. अणु वा स्यात् सत्यतस्तृणकाष्ठाऽऽदि प्रमा-
णतो वज्राऽऽदि, स्थूलं वा स्यात् सत्यतः प्रमाणतश्च ह-
स्त्यश्वाऽऽदि । एतच्च चित्तयद्वा स्यादचित्तयद्वा । एतेन च
परिग्रहेण परिग्रहवन्तः सन्त एतेष्वेव परिग्रहवत्सु गृहस्थ-
जन्तवर्तिनां वृत्तिनाऽपि स्युः, यदि वैतेष्वेव पटसु जीव-
निकायेषु विषयभूतेष्वल्पाऽऽदिषु वा द्रव्येषु सृष्ट्या कुर्वन्तः
परिग्रहवन्तो भवन्ति, तथा चाविगतो विगतवाद् वदन्न-
ल्पादपि परिग्रहान् परिग्रहवान् भवन्ति, एवं शेषेष्वपि व्रत-
व्यायोज्यम् . एकदशापगधादि सर्वापरिग्राहानाम्भवाः. अ-
निवारिताऽऽश्वत्वात् । यद्येवमल्पेनापि परिग्रहेण परिग्रह-

वधमनः पाणिपुटभोजिनो दिगम्बरः, सरजस्कवोटिका द-
योऽपरिग्रहाः स्युः, तेषां तदभावात्, नैतदास्त तदभावादित्य-
निन्दो हेतुः । तथाह-सरजस्कानामस्थ्यादिपरिग्रहाद्वोटि-
कानामपि विच्छिन्नाऽऽदिपरिग्रहादन्ततश्च शरीराऽऽहाग-
ऽऽदिपरिग्रहमद्भावात्, धर्मोपग्रहकत्वाददोष इति चेत् त-
दितरत्राऽपि समानं किं दिगम्बराऽऽग्रहग्रहेणेति । एतच्चा-
ख्याऽऽदियोरग्रहेण परिग्रहवत्त्वमपारेग्रहाभिमानिनां चाऽऽ-
हारशरीराऽऽदिकं महते अनथायेति दर्शयन्नाह-(एतदेवेत्या-
दि) एतदेव-अलम्बयित्वाऽऽदिपरिग्रहेण परिग्रहवत्त्वमेकयां
परिग्रहवतां नरकाऽऽदिगमनहेतुत्वात् सर्वस्याविश्रामकार-
णाद्वा महाभयं भवति, प्रकृतिरित्यं परिग्रहस्य, यदुत तद्वान्
सर्वस्माच्च कर्तव्यं, यदि वैतदेव शरीराऽऽहाराऽऽदिकमपरस्या
रूपस्यापि पात्रत्ववशाणां देहधर्मोपकरणस्याभावान् गृह्य-
हे सम्यगुपायाभावादविधिनाऽऽनुद्धमाहाराऽऽदिकं भुञ्जान
स्य कर्मबन्धजनितमहामयहेतुत्वात् महाभयं, तथैतद् धर्मश-
रीरं समस्ताऽऽच्छादनाभावाद्वाभिन्ने पणेषां महाभयं, तत्रि-
रघवविधिपालनाभावाच्च महाभयमिति । यतः परिग्रहो म-
हाभयमन्तोऽपदिश्यते-(लाभं इत्यादि) लाकस्यासंयतलाक-
स्य वित्तं द्रव्यमल्पाऽऽदिविशेषणविशिष्टं, चशब्दः पुन श-
ब्दार्थे, गमिति, धाक्यालङ्कारं लोकवित्तं लोकवृत्तं वा आहा-
रमयमेषुनपरिग्रहोत्पत्तिश्चाऽऽमकं महते भयाय पुनस्तद्वत्त्व-
ज्ञात्या तपरिग्रहा ज्ञान्या, प्रत्याख्यानपरिग्रहा परिग्रहेन् । तत्प-
रिग्रहेन्तु अयन्त्यान्तदाह-(एष संगत्यादि) एतान् अलगाऽऽदि-
द्रव्यपरिग्रहसङ्गान् शरीराऽऽहाराऽऽदिकमङ्गान् वा आवजान-
तोऽकुर्वाणस्य वा तत्परिग्रहजनितं महाभयं न स्यात् ।

किञ्च—

मे सुषिडबद्धं सुवर्णीयं ति गच्छा पुगिसा परमचक्रवृ विप-
रिद्धिमा, एतमु चेव बंधनेनं ति वेमि, मे मुयं च मे अङ्गन्ध-
यं च मे बंधपमोक्खो अङ्गन्धेव, एत्थ विग्ने अगगारे
दीहगयं तितित्तवण, पमत्ते बहिया पाम, अपमत्तो परिब्बण,
एतं माणं सम्मं अणुवामिज्जामि ति वेमि ॥ १५० ॥

(सं) तस्य परिग्रहपरिग्रहेतुः सुष्ठु प्रतिबद्धं सुष्ठु प्रतिबद्धं, सुष्ठु-
पनीतं सुष्ठुपनीतं ज्ञानाऽऽदि इत्येतत् ज्ञात्वा हे पुरुष ! हे मा-
नव ! परमं ज्ञानं चक्षुरस्याऽसौ परमचक्षुर्मोक्षेकदृष्टिर्वा मन-
विविधं तपोऽनुष्ठानार्वाधिना संयमे कर्मणि वा पराक्रमत्वे-
ति । अथ किमर्थं पराक्रमणोपदेश इत्यत आह-(एतमु चे
व इत्यादि) य इमे परिग्रहावरताः परमचक्षुश्चेतस्त्वेव प-
रमार्थतो ब्रह्मचर्यं नाऽन्येषु नर्वावधब्रह्मचर्यगुण्यभावान्, य-
दि वा ब्रह्मचर्याऽऽन्याऽयं श्रुतमन्त्रः, एतद्वान्यमपि ब्रह्मचर्यं
तदेतेष्वप्यपारिग्रहवत्सु, इतिर्गार्थकापरिममात्तो, प्रवीम्यहम,
यदुक्तं वक्ष्यमाणं च सर्वज्ञोपदेशादित्याह- 'मे सुष्ठु च
मे' इत्यादि, तद्यत् कथितं यच्च कथयिष्यामि तच्छ्रुतं च
मया तीर्थकरसकाशात्, तथा आत्मन्याधि अध्यात्मं ममै-
तच्छेत्तमि व्यवस्थितं, किं तदध्यात्मनि स्थितमिति दर्श-
यति-बन्धात्मकाशात्प्रमोक्ष बन्धप्रमोक्षस्तथा 'अध्यात्म-
म्येव' ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितमस्यैवेति । किं च-'इत्थ' इत्या-
दि, 'अत्र' अस्मिन् परिग्रहे जिघृक्षितं चिरतः, कोऽसौ?—
नास्यागारं गृहं विद्यत इत्यनगारः, स एवभूतो 'दीर्घरा-
जं' यावज्जीवं परिग्रहाभावात् यत् क्षुत्पिपासाऽऽदिकमा-

गच्छति तत् 'तितिक्षेत' सहेत । पुनरप्युपदेशदानायाऽऽह-
'पमत्ते' इत्यादि, प्रमत्तान्-विषयाऽऽदिभिः प्रमादैर्बहि-
र्द्धर्मावस्थितान् पश्य गृहस्थतीर्थकाऽऽदीन् । दृष्ट्वा च किं
कुर्यादिति दर्शयति-अप्रमत्तः सन् संयमाऽनुष्ठानं परिग्रजे-
दिति । किं च-'एय' मित्यादि, 'एतत्' पूर्वोक्तं संयमा-
ऽऽनान् मुनेरिदं मौनं-सर्वज्ञोक्तं सम्यग् 'अनुयामयः' प्र-
तिपालयः 'इति' अधिकारपरिसमाप्तौ, प्रवीमीति पूर्ववत् ।
आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ०

परिग्रहि (ण)-परिग्रहिन्-त्रि० । परिग्रहयुक्ते, सूत्र० १ श्रु०
६ अ० ।

परिग्रहिय-परिग्रहीत-त्रि० । परिवेष्टिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
स्वीकृते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आचने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
रा० वृ० नि० चू० । (परिग्रहीतं ग्रहणम् 'एलंब' शब्दं वक्ष्यते)

परिग्रहिया-परिग्रहिका-स्त्री० । परिग्रहो धर्मोपकरणवर्जयन्तु-
स्वाकारो, धर्मोपकरणमूर्त्त्या च, न प्रयोजनं यस्याः सा पा-
रिग्रहिकी भ० १ श० २ उ० । स्था० । क्रियाभेदे, सा च
"जीवे परिग्रिगहइ अजीवे परिग्रिगहइ ।" आ० चू० १
अ० । नि० चू० ।

परिग्रहण-परिग्रहन्-न० । बहिरन्तो वा निर्माणे, नि० चू०
१ उ० ।

परिग्रहिया परिग्रहिता-स्त्री० । संस्पृष्टायां (वीणायाम्) जी० ३
प्रति० ४ आध० ।

परिग्रहृ परिग्रहृ-त्रि० । खगशाण्येव पाषाणप्रतिमावत् कृत-
परिग्रहे, रा० । जी० ।

परिघाय परिघात-पुं० । निर्घातने, प्रथ० ६५ ठा० ।

परिघामिय-परिघर्षित-त्रि० । कृतपरिघर्षे, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० ३ उ० ।

परिघासेउ-परिघासायितुम्-अव्य० । साधुभोजनायै, आचा०
१ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

परिघेत्तव परिघ्रात-त्रि० । परिग्रहीतव्ये, आचा० १ श्रु० ४
अ० १ उ० ।

परिघोलन-परिघोलन-न० । विचारे, न० । आ० म० ।

परिघोलेमाण परिघूर्णत्-त्रि० । परिभ्रमति, न० ।

परिचत्त-परित्यक्त-त्रि० । परिहृते, पञ्चा० १० विव० । विमुक्ते,
पञ्चा० ११ विव० । औ० । "तण य परिचत्तेण संजमोवहि-
ओ ।" नि० चू० ११ उ० । "परिचत्तणिस्वीलकुसीला ।"
निःशीला गृहस्थाः कुशीलास्त्वन्यतीर्थिकाः पार्श्वस्थाऽऽदयो
वा ते परिग्न्यक्ता येन साधुना स परिग्न्यक्ताः शीलकुशीलः ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

परिचितिय-परिचिन्तित-पुं० । मनसेषिते, विशेष० ।

परिचिय परिचित-त्रि० । अभ्यस्ते, प्रथ० २ आध० ठा० ।
साक्षात्तके, स्था० ४ ठा० ३ उ० । व्य० । आव० । अभ्यस्ते,
व्य० १ उ० । पुनः पुनः कृते, औ० । "जो उ गंधर्वं च मे
अतिपरिचये ।" आव० ४ अ० । "सगनामं व परिचियं, उक्क-

म कमतो बह्विं विगमेति " यस्य पुनर् उत्क्रमतः क्रमेण च तथा क्रमेण उत्क्रमेण वा 'एकैकपदाऽस्मादनेन' इत्यादि-
मिगोपि बहुवचनैः स्वतन्त्रस्याभिधानानिव परिचितं स प-
रिचितः । व्य० १० उ० । आ० म० ।

परिचियपुनरुत परिचितपूर्वश्रुतं पुं० । परिचितं पूर्वास्मिन्
पूर्वार्थाय श्रुतं यस्य स परिचितपूर्वश्रुतः । यादवा-
प्रत्यक्षानगतस्यापि स्वाभिधानानिव परिचितं पूर्वश्रुतं
पूर्वपाठनं यस्य स तथा । ततः पूर्वपदव विशरण-
मानः । अस्यस्त्वर्थापत्तिः । व्य० ३ उ० ।

परिचियसुत परिचितसूत्र-त्रि० । उत्क्रमक्रमवाचनाऽऽदिभिः
स्थितसूत्रे, उत० १ अ० दशा० ।

परिचियसुतया-परिचियसूता-त्री० । उत्क्रमक्रमवाचनाऽ
दिभिः स्थितसूत्रायां, उत० १ अ० श्रुतसंप्रतिरे-
द्य० १ उ० ।

परिचियसुप्र-परिचितश्रुत-पुं० । परिचितस्तस्मिन्मभ्यस्तं
स्वीकृतं श्रुतं येन स परिचितश्रुतः । अस्यस्त्वुतः,
व्य० १ उ० ।

परिचयज्ञा परिचयज्य-अव्य० । परिचयां कृत्वेत्यर्थः, " लो-
गनागमिणाम् उदङ्गण पञ्चदश्या " दश० २ अ० ।

परिचयज्ञ-परिचयज्य-अव्य० । परिचयं कृत्वेत्यर्थः, " दानं क-
रिष्यति प्रतीकगुता परिचयज्य " आद्या० १ अ० ३ अ० ३ उ० ।

परिचयं परिचयजत्-त्रि० । अनादयत, आद्या० १ अ० २
अ० ४ उ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । दानं, आद्या० । विमानने, पञ्चा०
११ वि० । उत० । संयमे, आद्या० २ अ० १ अ० १ अ०
१ उ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । परिचयं कृत्वेत्यर्थः, व्य० ४ उ० । परि-
चयः द्रव्यपरिचयः, पापपरिचयः इत्यर्थः । भाव-
परिचयः पुनरिचयः पापपरिचयः । शिवाऽऽचार्य-
(व्य० ४ उ०) नेत्यतः द्रव्यपरिचयः । अत्रि०-
दिभिः ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० ३ उ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।
उत० । आद्या० १ अ० १ अ० १ अ० ।

वर्गे, स्था० ८ टा० । ' मया पापजननार्थं, कृतं कर्म
सुदायनम् ।' सूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ० ।

परिचय-परिचय-अव्य० । परेण सार्जं भृशपुण्यं कृ-
त्वेत्यर्थः आद्या० १ अ० १ अ० ३ अ० ३ उ० ।

परिचय-अव्य० । एकैकपदाऽस्मादनेन, " पापजायय परिचय-
य हंता० जाय उदङ्गणता भवति " सूत्र० २ अ० २ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिचय-परिचय-पुं० । शिवाऽऽचार्य-व्य० १ अ० १ अ० १ अ० ।

परिद्वयगा-परिष्ठापना-स्त्री० । पां संज्ञैः प्रकारैः स्थापनं परिष्ठापना । अपुनर्ग्रहणतया न्यामे, आव० ४ अ० । परित्यागे, आवा० २, ३० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

(' उच्चार १८ ' इत्यादि (दश० ८ अ०) गाथा ' पडिले-हणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३५८ पृष्ठ व्याख्याता)

१. परिष्ठापनाविधि-

पारिष्ठावणियविधि, बोन्डामी धीरपुरिसपत्तनं ।

जं गाऊण सुविहिता, पवयणसार उवलंति ॥१॥

परितः सर्वे प्रकारे स्थापन परिस्थापनम् अपुनर्ग्रहणतया न्याम इत्यर्थः । तेन निर्वृत्ता पारिस्थापनका, तस्या विधयः प्रकारः पारिस्थापनकाविधयः, न ' वक्ष्ये ' आभ्यास्ये । किं स्वयुज्ये प्रत्ये ?, तेत्याह- ' धीरपुरप्र-ज्ञप्तम् ' अर्थानुवाच्यां तीर्थकरणधरप्ररूपितमित्यर्थः । तत्रैकान्ततो वीर्यान्तरायापगमाद्धीरपुरः-तीर्थकरो गणधर-स्तु श्री. बुद्धिस्तया राजत इति धीरः । आह-यद्यपि पारि-स्थापनकाविधिधीरपुराभ्या प्ररूपित एव, किमर्थं प्रति-पाद्यत इति ? उच्यते-धीरपुराभ्यां प्रपञ्चन प्रज्ञप्तः, स एव संक्षेपवर्तिनस्तानुप्रज्ञायेह संक्षेपेणाच्यत इत्यर्थः । किं-वि-शिष्टं विधिमत आह-यं ' ज्ञात्वा ' विधाय ' सुविहिताः ' शोभनं विहितम् अगुष्ठानं यथा ते सुविहिताः, नाथव इ-त्यर्थः । किं प्रवचनस्य सार, प्रवचनसमंशोऽस्मत्प्र-उप-लभन्ति ' ज्ञानस्तोत्यर्थः ।

ता पुनः पारिस्थापनकयोधत एकेन्द्रियनोपेन्द्रियपरि-स्थाप्यवस्तुभेदन इति भाव्यते आह-

एगिदिय नोएगं दियपरिठावणियममामओ दुविहा ।

एगमं तु पयाणं, पत्तेय परवणं वोच्छं ॥२॥

एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः, नोपेन्द्रियाः-अन्माऽऽदयः, तेषां पारिस्थापनिकी एकेन्द्रियनोपेन्द्रियपारिस्थापनिकी, स-मासतः संक्षेपेण द्विधा द्विप्रकारा प्रज्ञप्तेऽहो अनेनैव प्रकारे-ण " एगमं तु पयाणं पत्तेय परवणं वोच्छं । " अनयोः पद-योरेकान्द्रियनोपेन्द्रियलक्षणया, ' प्रत्येकं ' पृथक् पृथक् ' प्ररू-पणां ' स्वरूपकथनां, चर्च-आभ्यास-इति गार्थः ॥ २ ॥

तत्रैकेन्द्रियपारिस्थापनिकीप्रतिपिपादयिपया तस्वरूपमे-याऽऽदौ प्रतिपादयन्नाह-

पुड्डी आउकाण, तेऊ बाऊ वणम्मं चेव ।

एगिदिय पंचविहा, तज्जाय य तहा अतज्जाया ॥३॥

पृथग्यपकायस्तेजा वायुवनस्पान्धैव, एवमेकेन्द्रियाः पञ्च-विधाः, एकं नानाद्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः ' पञ्चवि-धाः पञ्चप्रकाराः, यतयां चैकेन्द्रियाणां पारिस्थापनिकी द्विविधा भवति । कथमित्याह " तज्जाय तहा अतज्जाया " त-ज्जा, त पारिस्थापनिकी अतज्जा, त पारिस्थापनिकी च । अतया-भावायसपरिष्ठापयतीति गार्थः ॥ ३ ॥

आह सति ग्रहण सम्भवेनानारस्य पारिस्थापनं भवति, तत्र पृथिव्यादीनां कथं ग्रहणमित्यत आह-

दुविहं च होइ गहणं आयसमुत्थं च परसमुत्थं च ।

एकेक पि य दुविह, आभोगे तह अणाभोगे ॥४॥

' द्विविधं तु ' द्विप्रकारं च भवति ' ग्रहणं ' पृथिव्यादीनां,

कथम् ?- ' आत्मसमुत्थं परसमुत्थं च । ' आत्मसमुत्थं च स्वयमेव गृह्यत, परसमुत्थं परस्मात् गृह्यत । पुनरैकमपि द्वि-विधं भवति, कथमित्याह- आभोगे तह अणाभोगे । " आ-भोगनम् आभोगः, उपयोगविशेष इत्यर्थः, तस्मिन्नाभोगे रुति, तथाऽनाभोगे अनुपयोग इत्यर्थः, अयं गाथाऽस्त्यर्थः ॥ ४ ॥

अयं पुनर्भावाधो वर्तत-

" तस्य ताव आयसमुत्थं कथं च आभोगेण होज ? । साह् अहिणा खइआ, विसं वा खइयं, विसंकांडिया वा उड्डिया, तस्य जो अचित्तो पुढविकाआ केणइ आणीओ सो माग्ग-ज्जइ, एण्णि अणिज्जओ ताहं अण्णो वि आण्णिज्जइ तस्य वि ण हाज्ज अचित्तो ताहं मीसो अतो हलखण्णकुडुमाईसु आण्णिज्जइ, ण होज ताहं अडवीओ पंथ यम्मिण वा दवद-इण वा ण होज पच्छा सान्वत्तो वि वेण्णइ आनुकारी वा कज्जं हाज्जा, जो लज्जा सो आण्णिज्जइ, एवं लेणं पि जा-णंतो अणाभाइण तेषां लेणं माग्गयं, अचित्तं त काऊण मीसं सान्वत्तं वा घेण्ण आगआ, पच्छा एणं, तस्येव खड्ड-यव्वं, खंडं वा मग्गिण एयं खंडं ति लेणं विधं तं पि तहिं चैव विगिणियव्वं, ण देज्ज ताहं नं अण्णो विगिणियव्वं, एयं आयसमुत्थं दुविहं पि । परसमुत्थं आभोगेण ताव स-चित्तदेनमट्टिया लेणं वा कज्जनिमित्तेण रिणं, मग्गिण अणाभोगेण खंडं मग्गियं लेणं देज्ज, तस्मैव वायव्वं, न-च्छेज्ज, ताहं पुण्णिज्जइ-कथां तस्मैहिं आणीयं ? । जस्य सा-हइ तस्य विगिणियज्जइ, न साहइ न जाणामो ति वा भ-णे ज्ञा ताहं उवलस्खयव्वं वण्णधंरत्तपानोहि, तस्य आगरे परिद्विज्जइ, नत्थि आगरा, पंथ वा चट्ठति विगालो वा जा-ओ, ताहं सुकं महुगं कपरं माग्गज्जइ, ण हाज्ज कपरं, ताहं वडवत्ते पिण्णरत्ते वा काऊण परिद्विज्जइ ॥१॥ आ-उकाण दुविहं गहणं-आयाण जायं अणायं च । एवं परेण वि जायं, अणायं च । आयाण जाणंतस्म विमकुम्भो हणियव्वो, विसंकांडिया वा विगिणियव्वो विसं वा खइयं सुख्खा वा पडिआ, गिलाणो वा, एवमाइसु कज्जं पुण्वमचित्तं पच्छा मोनं, अहुणा धेयं तं दुलाइयाइ आउं कज्जे सान्वत्तं पि, कए कज्जे भनं तस्येव परिद्विज्जइ न देज्ज ताहं पुण्णि-ज्जइ कथा आणीयं ? । जइ साहइ, तस्य परिद्वियव्वं आ-गरे, न साहइज्जा न वा जाणंज्जा, पच्छा वण्णरत्तं उवल-कन्धेउ तस्य परिद्वेइ । अणाभोगा कौकणसु पाणियं अचित्तं च एगत्थ वेइयाण अथइ, अविगइया मग्गिया भण्णइ-पत्तो गिण्णहाह, तेषां अचित्तं ति पाणियं गदियं, एण तस्येव लुमेज्जा, अह ण देइ ताहं आगरे, एवं अणाभोगा आयसमुत्थं, परसमुत्थं जाणंती अणुकेपाण देइ, ण एते भगवतो पाणियस्स मग्गं जाणंति हइदग्गं विज्जा, पडि-णीययाण वा देज्जा, एयाणि मे वयाणे भज्जंतु ति गाए तस्येव साहायव्वं न देज्ज जओ आणयं तं ठाणं पुण्णि-ज्जइ, तस्य नेउं परिद्विज्जइ, न जाणंज्जा, वसाहिं ल-क्ष्मिज्जइ, ताहं णइपाणयं एण विगिणियज्जा, एवं तलाम-पाणयं तलाय, अण्डवापिल, माइसु महुगं पु विगिणियज्जइ, जइ सुकं तडागपाणियं वडवत्ते पिण्णरत्ते वा अहुकण सणियं विगिणिय, जइ उज्जग न जायाते, पत्ताणं अतइए भायणस्स कणा जाव हेइसा मग्गियं उइयं अलिगविज्जइ ताहं विगिणियज्जइ, अह कुओइयं ताहं जइ कुवतडा उज्जा

तस्य सति न ताम्रम् अणुत्रिभ्यो सुकनडा होजा उल्लगं
 च ठाणं नात्य. ताह भाणं तत्रापण जाडज्जइ, मूल दोरो
 च भाण, उसकावउ पाणयं ईनिमसंपत्तं मूलदोरो उक्खि
 णइ, ताह पलाइइ. तस्य कुवा, दुरे वा, तेणवाचयमयं
 होज्जा. ताह मीयलर महुग्गवस्स वा हेड्डा सपाडिग्गहं
 घोसिरइ, न होज्ज पायं, ता उल्लिं पुहाविकायं मग्गिन्ता
 तेण पाण्डवइ अवइ सुकं पि उरहोवण उल्लता पच्छा
 पाण्डविज्जइ निव्वापाण निक्खल्ले खड्डु खाण ऊण पत्तपणा
 लेण विगिचइ, सोहिं च करेति. एसा विही, जं पडिअनय-
 ताए आउक्काएण मीमेउं दिणं तं विगिचेइ, जं संजयस्स
 पुव्वगहिए पाणिए आउक्काओ अणामोणेण दिणो जइ
 परिणओ भुंजइ, न वि णिमइ जेण कालेण थोडलं पावइ
 विगिचियव्वं. जस्य हरतणुया पडेज्जा तं कालं पडिच्छिता
 विगिच्छिज्जइ ॥२॥ तेउक्काओ तहेव आयसमुत्थं आहोएण सं-
 जयस्स अणिकाएण कज्जं जायं अहिउक्को वा डंभिज्जइ,
 फोडिया वा वायगंठी वा अन्धवृद्धिवा वसहाए दीहजा-
 ईआ पविट्ठा पाट्ठमूलं वा तावियव्वं एवमाईहि आणिए
 कज्जं कए तथेव पडिच्छिज्जइ. ण देति ता ताहं कट्ठिं
 जो अगणी तजाइओ तथेव विगिच्छिज्जइ न हाज. सोवि
 न देज्ज वा ताहं तजाएण छाएण उच्छाडज्जइ. पच्छा
 अगणजाएण वि: दीवणमु नेल्लं गाजिज्जइ वसो य निष्पा-
 लिज्जइ. मल्लगसंपुडर कीरइ पच्छा अउउं पालेइ मतप-
 ष्ठकवायगाइसु मल्लगसंपुडर काऊण अन्धत्ति, सारक्खि-
 उज्जइ. कर कज्ज तह्य विवंगा अणामोणेण खल्लमल्लालो-
 य छायाऽदिमु तहेव परा अणोएण छाएण इज्ज वसहीए
 अणोण जोइयव्वं वा करेज्ज. तहेव विवंगो अणामोएण वि,
 पणं च पूयलियं वा सइगालं देउजा. तहेव एवंगो ॥ ३ ॥
 चाउक्काए आयसमुत्थं आभोएण, कहे? वथिणा इइएण
 वा कज्जं. सो कराइ सचित्तो अचित्तो वा मीसो वा
 भवइ. कालो दुयहो-निज्जो, लुक्को य णिडा निविहो-
 उमोनाऽइ। लुक्को वि विविहा-उक्को वा उ उक्को वा सीए
 जाइ धेता भवइ ताहं जाय पढमपोसिनी ताव अचित्तो
 विनिशर मीना. तावशए सचित्तो, मीमास मीए वि-
 नियाए अउक्का, चउत्थाय सचित्तो भवइ मंदमीए तइ
 याए आउक्का पंचमाए पेरिमीए साचित्तो उरउकाले मे-
 दउरहे म. भ उक्को वि दिवसा नवरि दे. तिपि पंच यः एवं
 दत्थस्स दइयस्स पुव्वजंतस्स एतेव कालविभागो, जो
 पुण ताहं चैव धमिवा पाणिं उल्लिज्जइ. तस्स य पढ-
 मे दत्थमए अचित्तो विनिश मीसो, तइए सचित्तो, काल-
 विजागो नाथि जेण पाणिं पगतीए मीयलं, पुव्वं अ-
 चित्तो मग्गिज्जइ, पच्छा मीसो, पच्छा सचित्तो ति। अणा-
 मोएण एम आचित्तान्त मीमासचित्तो गहिवा, परो वि
 एव चैव जाणंता वा देजा. अजाणंता वा. णाए तस्स ए
 अणच्छंते उव्वरगं सकवाडं पविनिता सणिं मुंचइ, प-
 च्छा सालाए वि, पच्छा वणणं गुंज महुंर. पच्छा संवा-
 डिआओ वि जयणाए, एवं दइयस्स वि, सचित्तो वा अ-
 चित्तो वा मीसो वा होउ सव्यस्स वि एम विही, मा
 अल्ल विगंहाइ ॥ ४ ॥ वणस्स इकाइयस्स वि आयसमुत्थं
 आभोएण गिलणाइकज्ज मूलाइण गड्डणं होज्जा, अणामो-
 एण गहिंयं भत्ते वा लोहा पडिओ, पिट्ठा वा कुकुला वा,

सो चैव पोगिनिविभागो दुक्कुट्टिओ विरं पि होज्जा, परो
 अल्लण मिनियगं खवल्लगमीनेयाणि वा पाण्णि कूरओ-
 डिआए वा अंता छोहणं करमइएहिं वा समं कंजिओ
 अल्लयरो बीपक्काओ पडिओ होजा, तिलाण वा एवं गह-
 णं हाजा, निवं तिलमाइसु होजा, जइ आभोगगोहयं
 आभोगण वा दिशं विवंगो. अणामोणगहिए अणामोण-
 दिश वा जइ तरइ विगिच्छिउं पढमं परपाए सपाए. सं-
 याए लुणीए वा पणओ हवेजा, ताहं उरउ मीं च णा-
 ऊण विगिच्छणा एसा वि वणस्स इकाओ पच्छा अंता-
 काए एसि विगिच्छणाविही, अल्लग अल्लगवेत्ते सेग्गणि
 आगरे, असइ आगरस्स निव्वापाए महुणए भूमीए अंतो
 वा कप्परे वा पत्ते वा एस विहिं ति । "

अत्र तज्जातातज्जातपरिस्थापनिकी प्रत्येकं पृथिव्यादीनां
 प्रदर्शनेव भाष्यकारः सामान्यं तल्लक्षणं प्रतिपादनायाऽह-

तज्जायपरिवणा, आगरमाईसु होइ वोद्धवा ।

अतज्जायपरिवणा, कप्परमाईसु वोद्धवा ॥२०५॥

तज्जाते तुल्यजातीयं पारिस्थापनिका २ सा आकराऽऽदिषु
 परिस्थापनं कर्तव्यं भवान् ज्ञातव्या, आकराः-पृथिव्याया
 कः प्रदर्शना एव, अतज्जातीय-मिश्रजातीयं पारिस्था-
 पनिका २ सा पुन कर्पराऽदिषु यथायातं पारिस्थापनं कर्तव्यं
 बोद्धव्यंति गाथाऽर्थः । गतेकान्द्रियपरिस्थापनिका ।

अनुना नोपेकान्द्रियपरिस्थापनिकां प्रतिपादयन्नाह-

शोणंदिण्हिं जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

तमपाण्हिं सुविहिया !, नाएव्वा नोतसेहिं च ॥ ५ ॥

एकेन्द्रिया न भवन्तीति नोपेकान्द्रिया त्रयाऽऽदयस्तं कर-
 णमूर्तारिणं तृतीया । अथवा-तेषु स.सु.तर्कपथा वाने सप्त-
 मी । एवमन्वर्त्ताय योज्यम। याऽयं पारिस्थापनिका सा द्वि-
 विधा त्रप्रकारा भवति 'आनुपूर्व्या' पारिस्था। त्रविध्य-
 मेव दर्शयति (तमपाणाहिं सुविहिया) शायव्या णातमेहिं च)
 तसन्तीति त्रयाः त्रयाश्च ते प्राणिनश्चानि समसस्तं क-
 णमूर्तः सर्वाहनेति सुशय्याऽमन्त्रणम् । अतः कुशय्याय
 न देयमिति दर्शयति, ज्ञातव्या त्रयश्या (नोतसाहं च)
 त्रया न भवन्तीति नोतसा आहाराऽदयस्तं करणमूर्तारिणं
 गाथाऽऽर्थः ॥ ५ ॥

तमपाणाहिं जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

विगल्लिदियतसेहिं, जाणे पंचिदिण्हिं च ॥ ६ ॥

असप्राणिमिर्याऽसौ सा द्विविधा भवति आनुपूर्व्या, 'वि-
 कलेन्द्रियाः' द्वीन्द्रियाऽऽदयश्चतुर्गिन्द्रियपर्यन्तास्तैरन्यैश्च,
 (जाणे स्ति) जानाहि पञ्चैन्द्रियैश्चति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥

विगल्लिदिण्हिं जा सा, सा तिविहा होइ आणुपुव्वीए ।

वियतियचउरो यावि य, तज्जाया तह अतजाया ॥७॥

विकलेन्द्रियार्थाऽसौ सा त्रिविधा भवति आनुपूर्व्या (वि-
 यतियचउरो यावि य) द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियांश्चा-
 धिकृत्य, सा च प्रत्येकं द्विभेदा, तथा चाऽह-(तज्जाया त-
 हा अतजाया) तज्जाते तुल्यजातीयं या क्रियते सा तज्जा-
 ता, तथा अतज्जाता-अतज्जाते या क्रियते इति गाथाऽर्थः ॥७॥

[illegible]

अथ भाष्यम्-

परिमाणे शाण्डनं, दगविंदु दगरयं वियाणादि ।

सीभरमो दगकुमितं, सेसं तु दगं दव खरं वा ॥२१८॥

दकरजःप्रभृतानां परिमाणकृतं नानान्वयम् । तथाहि-यस्नाव-
दकविन्दुरन्तं दकरजो विजानीहि । यं तु सीभरः पानीयं अ-
न्यत्र क्षिप्यमाणे उदकशीकरा आगत्य प्रपतन्ति ते दकरज-
शितम् । शेषं तु यः प्रभृतमुदकं तद्वहति भग्यते । तच्च द्रव्यं
वा, खरं वा भवतीति विषमपदव्याख्यानं भाष्यकृता कृतम् ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः-

एमेव वितियसुते, पलोगण गिणहणे य गहिते य ।

अणभोगा अणुकंपा, पंतत्ता वा दगं देजा ॥ २१९ ॥

अधस्तनाऽऽहारमूत्रादिव द्वितीयसूत्रमुच्यते । तत्र द्वितीय-
सूत्रेऽप्येवमेव विधिद्वैष्टव्यः । ग्रहणे प्रहीते च, पानकं प्रलोक-
ना प्रत्युपेक्षणा पिण्डस्यैव मन्तव्या । तथोदकं विभिः कारणै-
र्दद्यात् । तद्यथा-(अणभोगा इत्यादि) अनाभोगेन काचिद्
गारी एतत्रैव काञ्जिकं पानीयं नास्तीति कृत्वा काञ्जिकं
दाम्यामीति बुद्ध्याऽपि स्मृतिवशात् शीतलं जलं दद्यात् ।
अनुकम्पया वा ग्रीष्मन्मये तृयाऽऽक्रान्तं साधुं दृष्ट्वा शीतलं
जलं पिबेदिति बुद्ध्या काचिदुदकं दद्यात् । प्रान्तमया प्रत्य-
नीकतया वा काचित् भिक्षुकाऽऽनुपासिका एतेषामुदकं न
कल्पते, अतो व्रतमङ्गं कर्मासीति बुद्ध्या साधूनामुदकं दद्यात् ।

अथाप्येव विधिमाह-

सुद्धस्मि य गहियस्मी, पच्छा गाते विगिचण विहिणा ।

मीमे परचिते उ-एहमीतसेजोगे चउभंगो ॥ २२० ॥

यदि तदुदकं शुद्धं रिक्ते प्रतिग्रहे गृहीते पश्चाद् ब्रान्वा ग्रहणा-
नन्तरं ज्ञान-यथोदकमिदं, ततो विधिमपेक्ष्यमाणेन विविच्यते
परिष्ठापयन् । (मीमे स्ति) यत्र प्रतिग्रहे पूर्वमन्यद्रव्यं
गृहीतं पश्चात् तु पानीयं पतितम्, एतन्मिश्रमुच्यते । तत्र
मिश्रे उष्णशीतलसंयोगे चतुर्भङ्गाः प्ररूपणा कर्तव्या ।

तत्र रिक्ते प्रतिग्रहे यद् गृहीतं तस्याऽयं परिष्ठापनावधि-

तथैव भाषणस्मी, अलब्धमाणे व आनरममीवे ।

सपडिगहं विगिचड, अपरिस्मण् उल्लभाणे वा ॥ २२१ ॥

यतो भाजनाद्विपरिक्रया दत्तं तद्वैदमुदकं प्रक्षिपति ।
अथ सा तत्र प्रक्षेपं न ददाति, तत एवमलभ्यमाने सा
पृच्छते-कुतस्त्वं यदमासीतम् ? ततो यस्मात् कृपसरः प्रभृते-
राकरममीपात् नीते तस्य समीपं गत्वा परिष्ठार्पणकार्त्तान्युक्ति-
भणितेन विधिना परिष्ठापयन् । अथवा-सम्प्रतिग्रहस्यैव
क्षीरद्रुमस्य छायायामेकान्तं स्थापयति । अथ प्रतिग्रहोऽ-
न्यो न विद्यते ततो यदपरिष्ठापि घट्यादिकमार्द्रजलमाधितं
तत्र प्रक्षिपति ।

अथ पूर्वमन्यद्रव्ये गृहीते पतितं तत इयं चतुर्भङ्गी-

द्वयं तु उहसीतं, सीतुहं चैव दो वि उहोई ।

दोहिह वि सीताई वा उलोद् तह चंदणघते य ॥ २२२ ॥

इह द्वयं चतुर्भङ्गी । तद्यथा-किञ्चिदुष्णं शीतपरिणाम १, अपरं
शीतमुष्णपरिणामम् २, अन्यदुष्णमुष्णपरिणामम् ३, अपरं
शीतशीतपरिणामम् ४ । अथाऽऽसन्नान्वाप्रथमं चतुर्थभङ्गं

व्याख्याति-(चाउलोदक इत्यादि) तन्दुलोदकं चन्दनघृता-
ऽऽदीनि द्रव्याणि शीतानि शीतपरिणामानि ।

तृतीयभङ्गमाह-

आचामंश्रवकंजिय, जति उमिणाणुमिणे तो विवागे वी ।

उमिणादगपेजाऽऽदी, उमिणा वि तणु गता सीता ॥ २२३ ॥

आचामाऽऽम्लकाञ्जिकाः दीनि द्रव्याणि यद्युष्णानि ततो
विवागे परिणामेऽपि तान्युष्णान्येव भवन्तीति कृत्वा तृतीया
भङ्गाः । यानि पुनरुष्णेऽदकोपथाऽऽदीनि द्रव्याणि तान्युष्णान्य-
पि तनुं शरीरं गतानि शीतानि भवन्तीत्यनेन प्रथमा भङ्गा
व्याख्यातः ।

अथ द्वितीयभङ्गं व्याचष्टे-

मुत्ताऽऽह अं व कंजिय, घणादमी तल्ललाणगुलमादी ।

सीता वि होति उमिणा, दहतो उहो वा ते होति ॥ २२४ ॥

सुतं मदिगाखोलां, देशधिशेषप्रसिद्धो वा कश्चित् द्रव्य-
विशेषः, तदादीनि यानि द्रव्याणि, यथाऽऽम्लं काञ्जिकं म-
स्ता च तन्निवृत्तिरम्लं चांश्चिक्तकं यच्च तैलं लवणं गु-
डा वा एवमादीनि द्रव्याणि शीतान्यपि परिणामत उष्णानि
भवन्तीति द्वितीयभङ्गं अचरन्ति । अथ तान्युष्णानि, तत
उष्णान्युष्णपरिणामानीति तृतीये भङ्गे प्रतिपत्तव्यानीति ।

आह कतिविधः पुन परिणाम इति ? उच्यते-

परिणामो खलु द्विविधो, कायगतो बाह्यगतो यददृशो ।

मीउमिगन्तणं पि य, आगंतु तदवभवं तेसि ॥ २२५ ॥

द्रव्याणां परिणामो द्विविधः-कायगतो बाह्यगतश्च । तत्र का-
येन शरीरेणाऽऽहारितानां द्रव्याणां यः शीतोऽदिकः परिणामः
स कायगतः । पुनरनाहारितानां स बाह्यः परिणामः शी-
तो वा स्यादुष्णो वा ; तदापि च शीतोष्णत्व च तेषां द्रव्याणां
द्विधा-आगन्तुकः, तदुदः च ।

अतएवमपि व्याचष्टे-

माभाविया च परिणा मिया च सीताऽऽदयो तु द्रव्याणं ।

अपरिसमसागमेश उ, गियमा परिणाभयो तेसि ॥ २२६ ॥

स्वाभाविका वा परिणामका वा शीः ऽऽदयः पर्याया द्रव्या-
णां ज्ञानीति । तत्र स्वाभाविका यथा हिमं न्यतावशीतम, ता-
पादकं स्वभावादुष्णम् । परिणामिकास्तु पर्याया द्रव्यान्त-
राऽऽदिबाह्यकारणजनताः । तथा चाऽऽह (अपरिसम इत्यादि)
असदृशेन यस्तुका सह यः समागमो मातृकस्तेन तथस्मात्तः
द्रव्याणां परिणामः पर्यायान्तरभावेन ज्ञयति । यथ द्वाऽऽऽः
शीतलस्यापार्श्वनापेनऽऽदित्यग्निमतापेन वा उष्णतागमः, स-

न्वेन सुव्यक्तमाह-

सीया वि होति उमिणा, उमिणा वि य मीयगं पुास्वेति ।

द्वयंतरसंजोगे, कालमभावं व आगज्ज ॥ २२७ ॥

द्रव्यान्तराणामितजलऽऽदिना संयोगा सद्यन्तः, कालस्य च प्री-
त्येतन्मन्ताऽऽह स्वाभावमाभाव, शीतान्यपि द्रव्याण्युष्णानि ज-
यन्ते, उष्णान्यपि च शीतानां पुनरुपयन्ति । अयमागन्तुकपरि-
णामो मन्तव्यः ।

अथ पुनस्तदुदकाः-

तावोदगं तु उमिणं, सीया मीमे य मेगगा आगो ।

एमेव सेमगाई, रूवीदब्बाई मव्वाई ॥ २२८ ॥

नाशोदक स्वनाशदेवोषणं, शेषा बाधोऽपकायव्याणि शीतानि, मिश्राणि वा शीतोष्णोष्ण स्वभावा नि मन्दग्यानि । एवमेव शेषाण्यपकायविरहितानि यानि यानि सर्वाण्यपि रुपिव्याणि तानि कानिचिदुष्णानि, यथाऽग्निः, कानिचित् शीतानि, यथा देम, कानिचित् शीतोष्णानि, यथा पथिया ।

एषण सुत्त न गतं, जो कायगताण होइ परिणामो ।

सीतोदगमिस्सियम्मि उ, द्वयम्मि उ मग्गणा होति ॥२२६॥

य एष कायगतानामाहारितानां द्रव्याणां पारणाम उक्तां, तेनेन सूत्रं गतं, किं तु शीतोदकमाधनेन सचिचोदकमिधेण द्रव्येणैवाधिकारः ।

तत्र चयं मार्गणा भवति-

दुहतो थोवं एके-कएण अंतम्मि दोहि वी बहुगं ।

भावुगमभावुगं पि य, फामाऽऽदिविसेमितं जाण ॥२३०॥

इह पूर्वशृङ्गाने द्रव्ये यथा शीतोदकं पतति तदयं चतुर्भङ्गी- (दुहतो धावंति) स्नोक पतितमिति प्रथमा भङ्गा । (एकैक-एणंति) स्नोक बहुकं पतितमिति द्वितीयं बहुके स्नोकं पतितमिति तृतीयः । (अंतम्मि दोहि वी बहुगंति) बहुके बहुकं पतितमिति चतुर्थः । यद् द्रव्यं पतति यत्र या पतति तद्भा-वुकमभावुकं वा स्पर्शाऽऽदिविशेषितं जानीयात् । किमुक्तं भवति ? स्पर्शस्वगन्धैरुक्तमयानि यदपराणं द्रव्याणि स्वस्याऽऽदभिः भावयान परिणामयानि तद्भावुकम्, तद्विपरीतमभा-वुकम् । यच्च स्नोकबहुपदाभावं चत्वारो भङ्गाः कृतान्तेषु प्रत्य-कमर्मा चत्वारो भङ्गा भवन्ति-उष्णमुष्णं पतितम् ? उष्णं शीतं पतितं ? शीतं उष्णं पतितं ? शीतं शीतं पतितम् ? ।

एतेषु विधिमाह-

चरिमे विगिंविषव्वं, दोमु तु मज्झिज्ज पडिणै भयणा उ ।

विपणं विगिंविषव्वं, मायविमुक्केण समणेणं ॥ २३१ ॥

चर्म नाम यन् शीते शीतं पतितं तत्पुनः स्नोकं चाऽस्नोकं पतितं, बहुलं पतितं जवेत् ; उभयमपि क्रियं विवेकद्रव्यं परिष्ठा-पयितव्यम् । द्रव्योस्तु मध्यमयामेकगुरुणे जीतं पतितं, शीते उ-ष्णं पतितमिति लक्षणयोर्वैद्यमाणा भजना भवति । यः पुनरुष्णे उष्णं पतितमात्रं प्रथमा भङ्गा, तत्र तत्क्रणादेव सचिचभा-वा नापगच्छतीति कृत्वा क्रियमेव मायाविमुक्तेन श्रमणेन तन् विवेचनीयम् । मायाविमुक्तेमहणेनेह आपयान-श एष परि-ष्ठापयितुकामोऽपि यावत् स्थानमूलं गच्छति तावन्तु अग्नि-स्तोत, ततः परिष्ठापयति, न परिष्ठापयति । अथ मालूष्णानेन म-ग्ने मन्दं गच्छति, चिन्तयति च तिष्ठतु तावत्परिष्ठापयितुं परिश्रमये, एव मायां कुर्वतः स्थापयितुं तावत् परिष्ठाप-मपि न कुर्वत ।

अथ मध्यमभङ्गद्रव्यजनामाह-

थोवं बहुम्मि पडियं, उसिखे सीतोदकं ण उज्झन्ती ।

हंदि हु जाव विगिंवति, भावेज्जति तावती तेणं ॥२३२॥

यद्द्रव्यं पूर्वशृङ्गाने स्नोकं पतितमप्यत्र यदुष्णं बहुकं शीतोदकं स्नोकं पतितं तदा नोर्ज्जति कुत इत्याह-हन्दीत्युपदर्शने, यावत् विविक्तं तावन्तु स्नोकं शीतोदकं तेन बहुकेनोष्णेन आवृत्यते परिणमिन् क्रियते, ततः परिभोक्तव्यं तदिति भावः ।

अं पुण दुहतो उमिणे, सममतिरेगं च तक्खणा वेव ।

मज्झिज्जमंगणसुं, चिरं पि चिट्ठे बहुं कूढं ॥ २३३ ॥

यत्पुनर्द्विधाऽप्युष्णं, उष्णं उष्णं पतितमित्यर्थः । तत्पारणा-मतः परस्परं मतं तुल्यं जवेत् । आनरिकं वा द्वयोरेकतरम-धिकतरं, तथाऽपि तत्क्रणादेव, सचिचभावा नापगच्छतीति वाक्यशेषः । यौ तु मध्यमा द्वौ भङ्गावुष्णं जीतं पतितं, शीते वा उष्णं पतितमिति लक्षणौ, ततोः स्नोकं बहुं प्राकृतं चिरमपि सचिचं तिष्ठेत्, ततस्तदपि क्रियं चिरणं वा विवेचनीयम् ।

अथोदकस्यैव परिणमनलक्षणमाह-

वण्णरसगंधफासा, महद्वे जम्मि उक्कडा होति ।

तह तह चिरं न चिट्ठे, असुभेसु सुभेसु कालेणं ॥२३४॥

यस्मिन् द्रव्ये यथा वर्णगन्धरसफासा उक्कटतरा भवन्ति, तथा तथा तेन द्रव्येण सह मिश्रितमुदकं चिरं न तिष्ठति, क्रियं क्रियतरं परिणमतीति भावः । किमावशेषोपपत्त्याह-य असुभेसु वर्णाऽऽदय उक्कटास्तेष्वेव क्रियं परिणमति, ये तु शुभा वर्णाऽऽ-दयस्तेष्वुक्कटेषु कालेन परिणमति, चिरादित्यर्थः ।

अथेकं निदर्शनम्-

जो चंदणे कडुरसां, संसदुज्जले य दूमणा जा तु ।

सा खलु दगस्स सत्थं, फासो उ उवग्गहं कुणति २३५॥

इह तद्बुल्लोदकं चन्दनेन क्वाऽपि मिश्रितं, तत्र चन्दनस्य यः कटुको रसः स तद्बुल्लोदकस्य शस्त्रं, परं रसतरीयः स्वशः शीतलः स जलस्योपग्रहं करोतीति कृत्वा चन्द्रेण परिणमति, एवं संसृष्टजलस्यापि या दूषणा अस्तरमता, सा उदकस्य शस्त्रं, स्वशेषु शीतलत्वादुपग्रहकारी, अनाश्वरेण पारणमात्र ।

ययकिद्विस्सगंधो, दगसत्थं मधुरसीतलं ण घतं ।

कालंतरमण्णुष्ठा, अंविंलया चाउलोदगस्स ॥ २३६ ॥

घृतस्य संबन्धी यः एकदन्तन यश्च विभागान्ध्रस्नावुदकस्य शस्त्रं, यत् रसेन मधुरं स्वशं च शीतलं घृतं, तदुपग्रहं क-रतीति शस्त्रं न भवति । अनाश्वरात्पारणमति, तथा कुकुत्स-रमिगुत्सिकस्तद्बुल्लोदकस्योष्णता यत्कालान्तरेणाप्यत्र साऽप्यु-दकस्य शस्त्रं भवति ।

अवुक्कते जति चा-उलोदए लुज्झते जलं अमं ।

दोणि वि चिरपरिणामा, भवेति एमेव सेमा वि ॥२३७॥

अव्युक्तान्ते अपरिणते तद्बुल्लोदके यद्यप्यदपर सचिच ज-ले प्राकृत्यते, ततो ह अव्युदकं चिरपरिणामं जघतः, शेषा-एयपि यानि संस्फुटपानके (?) पानकाऽऽदिति तेष्वपि सचि-चोदकं यदि प्रकृत्यते, तत एवमेव तान्यापि चिरात्पारण-मतीति ।

अथ द्वितीयपदमाह-

थंडिल्लस्स अलंभे, अद्वाणोमअसिखे गिलाणे य ।

सुद्धा अविचिता आ-उट्टिया गेयहमाणा वा ॥२३८॥

अधिकलस्यालाने अपरिणतपानकमपरिष्ठापयन्मोऽपि बुद्धाः । अध्यामाशिवशानाऽऽधिकारणेषु पानकस्य दुर्लभतायामावर्गि-क्ययोऽपरिष्ठापयन्त आकुट्टिकया वा जालस्तोऽपि शृङ्खल-युक्ताः । वृ० ५ उ० ।

अधुना पञ्चैक्यत्रसपारिस्थापनिकां विद्वत्पञ्चाह-

पंचिदिण्हिं जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुवरीण ।

मणुएहिं च सुविहिया !, नायव्वा नो य मणुएहिं ॥ ८ ॥

पञ्च पक्षाऽऽशीनीन्दिश्याणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः मनुष्याऽऽद्य-
स्तैः कारणभूतैस्तु वा सासु तद्विषयाऽसौ पारिस्थापनिका सा
द्विविधा भवत्यानुपूर्व्या-मनुष्येभ्यः सुविहता । ज्ञातव्या, 'नाम-
नुष्येभ्यः' नियमिभिः, स्वशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः । इति गाथा-
ऽकार्यः ॥ ८ ॥ भावार्थः तूपरिगृह्ययामः ।

मणुएहिं खलु जा सा, मा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

संजयमणुएहिं तह, नायव्वाऽसंजएहिं च ॥ ९ ॥

मनुष्ये खलु याऽसौ सा द्विविधा भवति आनुपूर्व्या-संयत-
मनुष्यैः, तथा ज्ञातव्याऽस्यतैश्चात गाथाऽर्थः ॥ ९ ॥ भावार्थः तू-
परिगृह्ययामः ।

संजयमणुएहिं जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

सच्चित्तेहिं सुविहिया !, अच्चित्तेहिं च नायव्वा ॥ १० ॥

'संयतमनुष्यैः' साधुभिः कारणभूतैर्याऽसौ पारिस्थापनिका
सा द्विविधा भवत्यानुपूर्व्या-मह चित्तेन वर्तन्त इति सचि-
त्तास्तैः, अविज्ञितित्यर्थः । सुविहितं तं पूर्ववत् । "अचित्तेहिं च
मायव्वेति ।" अविद्यमानचित्तैश्च, मृतैरित्यर्थः । ज्ञातव्या चि-
त्तेति गाथाऽकार्यः ॥ १० ॥

इत्थं तावदुद्देशः कृतः । अधुना भावार्थः प्रतिपाद्यते, तत्र यथा
सचित्तसंयतानां ग्रहणपारिस्थापनिकासम्भवस्तथा प्रतिपादय-
न्नाह-

अणभोग कारणेण व, नपुंसमाईसु होइ सच्चिता ।

वेसिरणं तु नपुंसे, सेसे कालं पडिक्खिआ ॥ ११ ॥

आभोगनमाभोगः उपयोगविशेषः, न आभोग अनाभोगस्तेन,
'कारणेन वा' अशिक्षाऽऽदिशकृणं, 'नपुंसकाऽऽदिषु' दीक्षितेषु
सासु, भवति 'सच्चिता' इति व्यवहारतः सचित्तमनुष्यसंय-
यतपारिस्थापनिकेत्यभिधानं भावना । आदिशब्दाज्जुऽदिपरिग्रहः । तत्र
न्याय विधिः आऽनाभोगेन दीक्षितः स आभोगित्वे सति व्युत्-
सृज्यते, तथा चाऽऽह-"धोमिरणं तु नपुंसेति ।" व्युत्सृजनं
पारिस्थापनिकं नपुंसकं, कर्तव्यमिति वाक्यशेषः । तुशब्देऽना-
भागदीक्षित इति विशेषयति, "सेसे कालं पडिक्खिआति ।"
शेषः कारणदीक्षितो, जजुऽऽदिर्था, तत्र "कालं ति" यावता
कालेन कारणसमाप्तिमवस्थेतावन्तं कालं जजुऽऽदी बह्व्यमाणं
च प्रतीक्ष्येत, न तावद् व्युत्सृज्येत । इति गाथाऽकार्यः ॥ ११ ॥

अथ किं तत्कारणं येनासौ वीक्ष्यत इति ? तत्त्वानेकमेवं
कारणमुपदर्शयन्नाह-

असिन्ने ओमोयरिण, रायवुद्धे भए व आगादे ।

गेल्ले उतिमडे, नाथे तवदंसणचरित्ते ॥ १२ ॥

'आशय' व्यन्तरकृत व्यसनम्, 'अवमोदय' दुर्जिज्ञा, 'रा-
जद्विष्ट' राजा द्विष्ट इति, 'मय' प्रत्यतीकभ्यः, 'आगाद' भू-
तम्, अयं आगादशब्दः प्रत्येकमजित्संबन्धने अशिक्षाऽऽदिषु ।
'ज्ञानं' ज्ञानभावः, 'उत्तमार्थः' कालधर्मः, ज्ञान अनाऽऽ-
दि, तथा 'वर्शनं' तत्प्रभावकशास्त्रनक्षत्रं, 'चारित्र्य' प्रतीतम्,
परोक्षशिक्षाऽऽदिषूपकुरेण यो नपुंसकाऽऽदिरसौ दीक्ष्यत इति ।
उक्तं च-

"रायवुद्धतरुं, ताण्ठ निवस्स वाऽनिगमणद्धा ।

वेज्जो व सयं तस्स व, तप्पिम्मइ वा गिलाणस्स ॥ १ ॥

गुरुणो व अप्पणो वा, णाणां गिण्हमाणि तप्पिहिं ॥

अस्सण्णदेसा णित्ते, तप्पे ओमामिन्वेहिं वा ॥ २ ॥

एयंहे कारणेहिं, आगादेहिं तु जं व पव्वावे ।

परान् सोल्लसय, कए उ कज्जे विगिच्छणया ॥ ३ ॥

जो सो आसथाऽकारणेहिं पव्वाविज्जइ नपुंसगो सो दुवि-
हो-जाणओ य, अजाणओ य, जाणओ जाणइ जइ साहुणं
न वट्ठं नपुंसओ पव्वावेउ, अयाणओ न जाणइ, तत्थ जा-
णओ पव्वाविज्जइ-जइ ए वट्ठं तुज्जं पव्वाजा, णाणाइमगा-
विहाणा ते अविस्सइ, ता घत्था चव साहुणं वट्ठसु, तां ते
विठ्ठला निज्जरा अविस्सइ, जइ इच्छइ लट्ठं, अह न इच्छइ,
तो तस्स, अयाणयस्स य कारणे पव्वाविज्जमाणाणं इमा
जयणा कीरइ-

कडिपट्टं य छिहली, कत्तरिया भंडु लोय पाठे य ।

धम्मकहमभिराउल, ववहारविक्किणं कुआ ॥ १३ ॥

कटिपट्टकं चास्य कुर्यात्, जिह्वां चानिच्छतः कर्तरिकया
केशापनवनं (त्रुत्तुत्ति) मुरुरनं वा, सोवे वा, पाठं च वि-
हीतां धर्मकथां मोक्षनः कथयेत् । राजकुले व्यवहारम्, इत्थं वि-
गिञ्जतं कुर्यादिति गाथाऽकार्यः ॥ १३ ॥ भावार्थस्त्वयम्-"पव्वा-
यंतस्स कर्मपट्टओ से कीरइ, भणइ य-अइहाण पव्वयंता-
ण एवं चेव कयं, निहमी नाम सिहा, मा न मुमिज्जइ, सो-
ओ ए कीरइ, कत्तरिण मे केसा कटिपज्जति, वुरेण वा मुं-
डिज्जइ, नेच्छमाणे लोआं वि कीरइ, ओ नज्जं जणेण ज-
हा एम नपुंसगो, अनज्जंने वि एवं चव कीरइ जणपव्वय-
निमित्त, वरं जणो जाणतो जहा एम गिहत्थो चेव । पाठ-
गहणेण दुविहा सिक्खा-गहणसिक्खा, आसेवणसिक्खा
य, तत्थ गहणसिक्खाए भिक्खुमाईणं मयाई सिक्खविज्ज-
ति, अणिच्छमाणे जाणि सम्मए परातिथयमयाई ताणि
पाठिज्जति, त पि अणिच्छंते ससमयवत्तवयाए वि अस्सजि-
हाणेहिं अत्थविस्वादाणां पाठिज्जति, अहवा कमेण उल्ल-
सपव्वत्था से आलावया दिज्जति, पसा गहणसिक्खा,
आसेवणसिक्खाए सरणकरण ए गादिज्जइ, किं तु-

"वीथारगोयरे धर-संजुओ रत्तं दूरे तरुणाणं ।

गाहेइ मम पि तओ, धेग गादिंति जसेणं ॥ १ ॥

वेगमकहा विसया-ए य णिंदा उठणिसियेण गुत्ता ।

सुक्खल्लए य बहुसो, सरोसमिव तज्जए तरुणा ॥ २ ॥

सरोसं तज्जिज्जइ वरं विप्परिणमतां-"धम्मकहा पाठिति

व, कयकज्जा वा से धम्ममक्खति । मा हाण परं पि लायं,

अणुव्वया दिक्खणो तुज्जं ॥ १ ॥" सच्चित्तं दारं । एवं पव-
विओ जाहे नेच्छइ, नाहे-"सच्चित्तकरमिया वा, भेसिति

कओ इहेल संयिगो ? । निवसठे वा दिक्खिओ", एयंदि

अजाए पडिमेहो ॥ १ ॥" सच्चित्तं-सावओ खरकमिओ अह

जइओ वा पुव्वगमिओ तं भेवेइ-कओ एम तुज्जं मक्के

नपुंसओ ? सिग्घं नासठ, मा ए ववरोवेहामो सि, साहुणो वि

तं नपुंसगं वयंति-इहे ! एम अणारिओ मा ववरोविज्जहिंति,

सिग्घं नस्ससु, जइ नछो मछं, अह कयाइ सो रायउलं

ववट्ठवेज्जा-एय ममं दिक्खिऊण धारंति एवं, सो य वव-

हारं करेज्जा 'अजाए' इति जइ रायउलं ए णाओ ए-

यहिं चेव दिक्खिओ अणे वा जाणंतया नत्थि ताहे भ-

अह-न एस स्मणो, वेव्हइ से नेवथं चोलपट्टकाऽऽह, किं
अहं परिसं नेवथं ति ? । अहं तेण पुणं खं व ताणं नेच्छि-
याणि ताहे भणणं-एस सब गिहीतलिगी । ताहे सो भणणं-

अज्झाविओ मि ए-हि चेव पडिसेहो किं च ही तंतो ।

छलियकहाइं कहुइ, कथं जई कथं छलियाई ? ॥ १४ ॥

पुन्वावरसेजुत्तं, वेरगकरं सतंतमविरुद्धं ।

पोराणमदमागइ-भासानिययं हवइ सुत्तं ॥ १५ ॥

जे सुत्तगुणा वुत्ता, तव्विवरीयाणि गाहए पुब्बि ।

निच्छिन्नकारणानां, सा चेव विगिंचणे जयणा ॥ १६ ॥

गाथात्रयं सूत्रमिदं, अहं कयाइं सो बहुसयणां रायपक्खो
वा न सक्कइ विगिंचउ, तथ इमा जयणा-

कावालिए सरक्खे, तव्वस्मियवसहलिंगरुवेणं ।

वेहुं वगपव्वइए, कायव्व विहीए वोसिरणं ॥ १७ ॥

(कावालिए (ति) वृथाभागीत्यर्थः । कापालकालिकरूपेण ते-
न सह भवति, (सरक्खे (ति) सरजस्कलिकरूपेण, भौत-
लिङ्गरूपेणेत्यर्थः । (तव्वस्मिय (ति) रक्तपट्टाङ्गरूपेण इत्यर्थः
(वेहुं वगपव्वइए) नरन्दाऽऽविवाशाष्टकुलोद्भूतां वेहुं वगो
भणयते, तस्मिन् प्रवर्जिते सति कर्तव्यं 'विधिना' उक्त-
रूपेण व्युत्सृजनं परित्याग इति गाथाऽर्थः ॥ १७ ॥

भावार्थस्ययम-

निववन्नभवहुपक्खमि वावि-तरुणवसहामिणं वेति ।

भिक्षकहाओ भट्टा-ण घडइ इह वच्च परतिट्ठी ॥ ८ ॥

तुमए समगं आमं-ति निगओ भिक्षवमाइलक्खेणं ।

नासइ भिक्षुकमाइसु, छोदूण तओ वि विपलाइ ॥ १६ ॥

गाथाऽर्थः निगदित्वम् । एसा नपुंसगविगिंचणा भणिया ।

(जहुं भेदाः ' जहु ' शब्दे चतुर्थजागे १३०३ पृष्ठ गताः)

(३) जहुं कोकाऽनहं-

एसो वि न दिक्खिअइ, उस्सगंणमह दिक्खिओ होजा ।

कारणएण केणइ, तथ विहिं उवरि वोच्छामि ॥ २८ ॥

गाथा निगदित्वम् ।

तथ जां सो मम्मणो, सो पव्वाविज्जइ । तथ विही
भणइ-

मोत्तुं गिलाणकज्जं, दुम्मेहं पडियइ जाव छम्मासा ।

एकेके छम्मासा, जस्स व दहुं विगिंचणया ॥ २६ ॥

एकेके कुलं गणे भयं छम्मासा पाञ्चवारज्जइ, जस्म व वट्ट-
तुं विगिंचणया जहुत्तस्म जवइ, तस्सेय सो । अहया जस्सेव
वट्ट लट्ठो जवइ तस्म सो होइ, न होइ तओ विगिंचणया । स-
रीरजहुं जावज्जीव पि परिगिरिज्जइ ।

जो पुण करणे जहुं, उकोसं तस्म होति छम्मासा ।

कुलगणसंघनिवेयण, एवं तु विहिं तहिं कुजा ॥ ३० ॥

इयं प्रकटयिष्ये, एसा सावत्तमणु एसजयविगिंचणया ।

इयाणि आवत्तसंजयाणं परिगिरिज्जइ भणइ, ते पुण एवं
होउजा-

आसुकार गिलाणे, पक्खवाए व आणुपुव्वीए ।

अच्चित्तसंजयाणं, वोच्छामि विहीइ वोसिरणं ॥ ३१ ॥

करणं कारः, अचिन्ताकरणं गृह्यते, आशु शीघ्रं कार आशु-
कारः, तत्तुत्वाद्वादिष्यति शूलिकाऽऽहयो गृह्यन्ते, तैर्यः खट्वा-
त्ताभूतः । (गिलाणे (ति) ग्लानः मन्दश्च सन् य इति । प्रत्या-
ख्याते वाऽनुपूर्व्या कारणशरीरपरिकर्मकरणानुक्रमेण एकं
वा प्रत्याख्याते सति वाऽचिन्ताभूत इति ज्ञायार्थः । एतेषामचि-
त्तसंयतानां, ' वट्ठे ' अजिघांस्य, ' विधिना ' जिनां कृत प्र-
कारेण, ' व्युत्सृजनं ' परित्यागमिति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

एव य कालगयम्मी, सुणिगा सुत्तत्थगहियसोरणं ।

न हु कायव्व विसाओ, कायव्व विहीए वोसिरणं ॥ ३२ ॥

एवं च एतेन प्रकारेण, ' काजगते ' सार्धं मृतं सति, ' मृत-
ना ' अन्येन साधना, किम्भूतेन ? सूत्रार्थगृहीतकारेण, गीता-
र्थेनेत्यर्थः । ' नहु ' नेव, कर्तव्यः ' विधातः ' जहाऽऽदिसमुत्थः
सम्भोह इत्यर्थः । कर्तव्यं किन्तु ' विधिना ' प्रवचनान्तरं प्रकारेण
' व्युत्सृजनं ' परित्यागरूपमिति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥ आशु ०४ अ० ।

(४) कालगतसाधुपरिष्ठापनका-

भिक्षु य राओ वा वियाले वा आहव्व वीसुं भिजा, तं च
सरीरगं केइ वेयावक्ककरे भिक्षु इच्छिजा एगंते बहुफामुए थं-
डिले परिद्वित्तए, अत्थि याई केइ सागारियसंतिण उवगरण-
जाए अचित्ते परिहरणारिहे, कप्पइ से सागारिकइं गहाय
तं सरीरगं एगंते बहुफामुए एएमे परिद्वित्ता तत्थेव उव-
निक्खिवियव्वे सिया ॥ २४ ॥

अस्य संबन्धमाह-

तिहिं कारणेहिं आमं, आयरियं उदिसिज्ज तहिं दुष्णि ।

मुत्तुं तइए पययं, वीसुं भणसुत्तजोगोअं ॥ ५६७ ॥

विशेषः कारणैरवसथनाऽऽदिभिरन्यमाचार्यमुद्दिशति श्रुतं, त-
त्राऽऽह के अवसथावधायितलक्षणे मुक्त्वा तृतीयतः कालगतक-
रणेण कारणेन प्रकृतं, तद्विषया विधिरनताभिधीयत इति भावः ।
एव विषयभावनसूत्रस्य योगः संबन्धः ।

अहवा संजमजीविय-भवगहणे जीविया उ विगए वा ।

अणुदेसो वुत्तो, इमं तु सुत्तं भववाए ॥ ५६८ ॥

अथवा समयमजीवितमवग्रहणं, जीविताद्वा विगते, अन्यस्याऽऽ-
चार्यस्यादेवाः पूर्वसूत्रे उक्तः, इदं तु सूत्रं जवस्य जीवितस्य प-
रित्यागविषयमाश्रयते ।

अनेन संबन्धेनाऽऽयतनस्यास्य (७४ सूत्रस्य) व्याख्या-
भिक्षु, चशब्दाद्वाचार्योपाध्यायौ च, राओ वा, विकाले वा (आह-
व्व) कर्त्ता चिद्विषयमृतेष्वेत जीवः शरीरात् पृथग्जावमाप्नयाद्,
स्मृति इत्यर्थः । तत्र शरीरकं कार्त्तव्यं दृश्यकरो भिक्षु-
कृतेकाले विहितं बहुप्राशुकं कीटकाऽऽदिसंस्मरिते प्रवेशे
परिष्ठापयितुम् । अस्ति चात्र किञ्चित्सागारिकमन्त्रमन्त्रि-
जीवं परिहरणार्थं परिभोगयोग्यमुपकरणं ज्ञानं, वहनकृ-
मित्यर्थः । कल्पते (मे) तस्य भिक्षोः सत्काष्ठं सागारिक-
कृतं, सागारिकस्यैव सत्कर्मिद् तास्माकमित्येव गृहीत्वा तत्
शरीरमेकान्तं बहुप्राशुकं प्रवेशे परिष्ठापयितुं, तच्च परिष्ठाप्य-
ते गृहीतसत्काष्ठं तत्रैवोपांतकसंयं स्थापयति सूत्रार्थः ।

सम्भानं नियुक्तिविस्तरः-

पुणं दव्वाऽऽलोयण, नियमा गच्छे उवकमनिमित्तं ।

भक्तं परित्यजेत्, पुत्रगर्हो यं डलिस्सेव ॥ ५६६ ॥

यत्र साधवो मासकल्पे वर्षावासं वा कर्तुं कामास्तत्र पुण्यमेव तिष्ठति । इदं तस्य बह्वनकाष्टाऽऽदेरवलोकनं नियमाङ्गवशात् । नः कुर्वन्ति । किमिच्छाह-उपक्रमो मरणं, तत्कस्याऽपि संयतस्य ज-
नेदित्येवमर्थः । तच्च मरणं कदाचित् भक्तपरिज्ञानतो भ-
वेत्, कदाचित् ज्ञातव्यम् । उपसक्तकर्मात्मनः-तेनाऽऽशुकारेण वा
मरणं भवेत् । ततः पुण्यमेव महात्मापि लभ्यते, बह्वनकाष्टाऽऽदे-
रभावप्रदः प्रत्युपेक्षणं विधेयम् ।

अधुनाऽधिकृतविधिप्रतिपादनाय निर्युक्तिकारो द्वारगा-
थात्रयमाह-

पहिलेहणा दिसा ये-तए य काले दिया य रातो य ।
जगण वंधण छेदण, एतं तु विधिं तर्हि कुजा ॥ ६०० ॥
कुसपडिमाए शियत्तण-मत्तग मीसे तणाई उवकरणे ।
काउस्सगपदाहिण, अम्भुद्धणे य बाहरणा ॥ ६०१ ॥
काउस्सगो य सज्जा-इए य खमणस्स मग्गणा होति ।
बोसिरणे ओलोयण-सुभासुभं ठावती निमित्तद्वा ॥ ६०२ ॥

(दिस्ति) दिग्भागे निरूपणीयः । (णतपयति) आपमृष्टिकान-
स्तक मृतच्छेदनार्थं गच्छेत् सदैव धारणीयम् । जातिप्रधानायां
(नद्वेषः), ततो जघन्यतोऽपि प्राणि वस्त्राणि धारणीयानि । (काले
दिया य रातो भति) दिवा रात्रौ वा कालगते विपत्रो न विधे-
यः रात्रौ च स्थाप्यमाने मृतके जागरणे घन्धनं छेदनं च कर्त्त-
व्यम् । एव विधिं तत्र कुर्यात् । तथा-नक्षत्रं चित्तक्य कुशप्र-
तिमाया एकस्या द्वयोर्वा करणमकरणं वा (नियतण ति)
येन प्रथमतो गता न तेनैव पथा नियतनीयम् । मात्रकं पानकं
गृहीत्वा पुरत एकेन साधुना गन्धं, यस्यां दिशि ग्रामस्त-
तः शीर्षे कर्त्तव्यं, तृणानि समानि प्रक्षरणीयानि, उपकरणं
रजोहरणाऽऽदिकं तस्य पार्श्वे धारणीयम्, अत्रियपरिष्ठापना-
याः कार्यात्सर्गः स्थण्डिले स्थितेन कर्त्तव्यः । निवर्त्तमानैः प्रा-
दक्षिण्यं न विधेयम् । शवस्य चाभ्युत्थानेन घन्त्यदिकं प-
रित्यजनीयम् । यस्य च संयतस्य व्याहरणं नामग्रहणं स क-
रोति तस्य श्लोकः कर्त्तव्यः, गुरुलकाशमागतैः कार्यात्सर्गो
विधेयः, स्वाध्यायिकस्य च मार्गेणा कर्त्तव्यः । उच्चारऽऽदिमा-
त्रकाणां व्युत्सर्जनं कर्त्तव्यम्, अपरे अङ्गि तस्यावलोकनं, शु-
भाशुभगतिकानार्थं निमित्तग्रहणार्थं च विधेयमिति द्वारगा-
थात्रयसमासायः ।

अथैनामेव विवरीपुराह-

जं दवं घणमभिणं, वावारजुयमवहमाणए बलियं ।
वेणुमय दारुगं वा, तं बहणाद्वा पलोयंति ॥ ६०३ ॥

यद् दवं वेणुमयं दारुकं वा घनमसृण व्यापारयुक्तमवहमानकं
बलायां हृदतरं सागारिकस्य गृहे तिष्ठति तत्कालगतस्य बह-
नार्थं प्रथमेमेव प्रलोकयन्ति, महास्थण्डिलं च प्रत्युपेक्षणीयम् ।
अथ न प्रत्युपेक्षन्ते तत इमे दोषाः-

अत्यंडिलमि काया, पवयणाघात्रो य होइ आससे ।

छवणो गहणाई, परगुहे तेण पेहिजा ॥ ६०४ ॥

अस्याण्डले परिष्ठापयन् पदकायान् विराजयति, प्रवचनघातश्च
ग्रामाऽदेरासन्ने परिष्ठापयतो भवति, परावग्रहं च परिष्ठापयत-
इच्छार्पणं भवेत् । उद्गर्पणं नाम ते छद्मादपि साधुपार्श्वीक्ष्यप्रभृ-
तं शब्दं परित्यजेत, ततो ग्रहणाऽऽकर्षणाऽऽद्यो भवेयुः । ततो
महास्थण्डिलमवश्यं प्राप्तेः प्रत्युपेक्षेत । गतं प्रत्युपेक्षणाचारम् ।

(५) अथ दिग्द्वारमाह-

दिसि अवरदक्खिणा द-क्खिणा य अवरा य दक्खिणा पुब्बा ।
अवरुत्तरा य पुब्बा, उत्तर पुव्वुत्तरा चेव ॥ ६०५ ॥

प्रथममपरदक्षिणा नैऋत्या दिग् निरीक्षणीया, तद्भावं दक्षिणा,
तस्या अत्रावे अपरा दिक्, तद्भावं उत्तरीया, तद्भावं
अपरोत्तरा वा । एवं तस्या अभावे पूर्वा, तद्भावे उत्तरा,
तद्भावे उत्तरपूर्वा ।

सम्प्रति प्रथमायां दिशि सत्यां शेषाङ्गु परिष्ठापने दोषानाह-
समाही न भत्तपाणे, उवकरणे तुमंतुमा य कलहो य ।
भेदो गेल्लो वा, चरिमा पुण कट्टए अन्नं ॥ ६०६ ॥

प्रथमायां दिशि शवस्य परिष्ठापने अनुगम्यमानवस्त्रपात्रला-
भतः समाधिभंशति; तस्यां सत्यां यदि दक्षिणस्यां परि-
ष्ठापयति तदा जकपानं न लभन्ते; अपरस्यामुपकरणं न प्रा-
प्नुवन्ति, दक्षिणपूर्वस्यां 'तुमंतुमा' परस्परं साधनां भवति ।
अपरोत्तरस्यां कलहः संयतगृहस्थान्यतीर्थैः समं भवति;
पूर्वस्यां मृणमदभ्यारिप्रज्ञेदो वा भवेत्; उत्तरस्यां भ्रान्तवस्तु-
रमा पुनोत्तरा, भा कृतमृतकपरिष्ठापना अर्थं साधुमाकषति,
मारयनीत्यर्थः ।

आसन्नमज्जदूरे, वाघातद्वा, तु धंडिले तिणिण ।

खेत्तुदगहारयपाणा-खिवट्टमादी व वाघाए ॥ ६०७ ॥

प्रथमायामपि दिशा त्रीणि स्थण्डिलानि प्रत्येक्षणीयानि, प्रा-
माऽदेरासन्ने मध्ये दूरे वा । किमर्थं पुनस्त्रीणि प्रत्येक्षन्ते ? इ-
त्याह-व्याघातार्थं, व्याघातं कदाचिद्द्वेधाद्यर्थः । स चायम्-केशं
तत्र प्रदेशे कृष्टम्, उद्दकेन वा भाषित, हवितकायाद् वा जातः,
असप्राणिजर्था संसक्तं समजनि, ग्रामो वा निवृष्टः, आदिग्रहणेन
साधो वा भावामितः, एवमादिको व्याघातो व्याघातसंस्थिते
भवति तदा मध्ये परिष्ठापयति, तत्रापि व्याघाते दूरे परिष्ठाप-
यन्ति, अथ प्रथमायां दिशि विद्यमानायां द्वितीयायां तृ-
तीयायां वा प्रत्येक्षन्ते ततश्चतुर्थकाः ।

एते च दोषाः-

एसण पेत्तण जोगा-ण व हाथी भिस्स मासकप्पो वा ।

भत्तोवधी अभावे, इति दोसा तेण ददमिम ॥ ६०८ ॥

भक्तपानलोभादुपधेयत्वाभाद् वा प्रेरणं कुर्यात् । अथैवणां न प्रे-
पयेत्पुस्तो योगानामावश्यकव्यापाराणां हानिः, अपरं वा क्लृप्तं
गच्छतां मासकल्पो जिज्ञो वा जवेत् । एवमादयो दोषा जन्तो-
पध्यादेरजावे जयन्ति, ततः प्रथमे दिग्भागे महास्थण्डिलं
प्रत्येक्षणीयम् ।

एमेव सेसियासु वि, तुमंतुमा कलह भेदमरणं वा ।

जे पोवति सुविदिया, गणोद्वो पावे ति विहं तु ॥ ६०९ ॥

यथा द्वितीयायां तृतीयायां च दोषा उक्ताः, एव शेषेष्वपि
चतुर्थ्यादिषु; यत्तुमंतुमा कलहं गणभेदं मरणं वा सुविहताः
प्राप्नुवन्ति, तत्राधिपः सर्वमपि प्राप्स्यति अथ प्रथमायां व्या-
घातस्ततो द्वितीयायामपि प्रत्येक्षणीयं, तस्यां च स एव जक-
पानलक्षणो गुणो भवति यः प्रथमायामुक्तः । अथ द्वितीय-
स्यां विद्यमानायां तृतीयायां प्रत्येक्षन्ते । ततः स एव प्रागु-
क्तो दोषः । एवमष्टमीं दिशं यावज्जेतव्यम् । द्वितीयस्या व्याघात-
स्ततः तृतीयायां प्रत्येक्षणीयं, तस्यां च स एव गुणो भ-
वति । एवमुत्तरोत्तरदिग्द्वयपि जावनीयम् । गतं दिग्द्वारम् ।

(६) अथ णंतकद्वारमाह-

विन्धाराऽऽयामेणं, जं वत्थं लब्धती ममतिरेणं ।

चोक्खं सुचिणं च सेतं, उवक्कमट्ठा धरेयव्वं ॥ ६१० ॥

विन्धारेण, आयामेन च यत्तत्प्रमाणम् अर्द्धतृतीयद्वन्ताऽऽदि-
कं तृतीयद्वन्ताकं भणितं, ततो यत्तत्प्रमाणं समतिरेकं लभ्यते, कथ-
म्भूतम्? (चोक्खं) धर्मातिरेकं, शुचिकं नाम सुगन्धि, श्वेतं पाण्डु-
रम् । एवंविधं जीवितोपक्रमार्थं गच्छं धारयितव्यम् ।

गमनाप्रमाणेन तु तानि क्षीणि भवन्ति । तथा-

अत्तरणट्ठा एणं, विट्थं छोटुं उवरि षणं बंधे ।

उक्किट्ठरं उवरि, बंधाऽऽदिच्छादणट्ठाए ॥ ६११ ॥

एक तस्य मृत्तयाश्च आस्तरणार्थं, द्वितीयं पुनः प्रक्षिप्योपरि घनं
बध्नीयम् । किमुक्तं भवति? द्वितीयं न तं मृतकं प्रावृत्त्योपरि दध-
त्तु घनं बध्नेत । तृतीयमुत्कृष्टममनीवोऽज्ज्वलं बंधाऽऽदिच्छा-
दनार्थं तदुपरि स्थापनीयम् । एवं जघन्यतस्त्रीणि वस्त्राणि ग्रही-
तव्यानि, उत्कप्यन्तु गच्छं कृत्वा बहुन्यपि गृह्यन्ते ।

एतेसि अवगहणे, चउगुरु दिवसस्मि वप्पिया दोसा ।

रतिं च पडिच्छेते, गुरुणा उट्ठाणभादीया ॥ ६१२ ॥

एतेषामेवंविधानां अयाणां वस्त्राणामवग्रहणं चतुर्गुरु प्राय-
श्चित्तं, मलिनवस्त्रपादुके च तस्मिन् वसनौ नीयमाने दोषा
अर्थावभावाऽऽदयो वर्णिताः । अथेतद्व्यपमयाद्यात्रो परिष्ठा-
पयिष्यामस्तु बुद्ध्या मृतकं प्रतीक्षापथात् तत्तत्तुर्गुरुकाः, उ-
त्थानांऽऽदयश्च दोषाः ।

कथं पुनरवगणय्याऽऽदयो दोषाः? इत्याह-

उज्झाए अरण्णो, दुविहं शियत्ती य मइलवसणाणं ।

तम्हा तु अहतकमिणं, धरेति पक्खस्स पडिलेहा ॥ ६१३ ॥

(उज्झाए) मलिनकुचले तस्मिन्नीयमाने अवर्णो जघति-
अहो भूमौ वराका मृत्ना अपि शोभा न लभन्ते । मलिनवस्त्राणां च
दर्शने द्विविधा निवृत्तिर्भवति । सम्यक्त्व प्रवृत्त्यां च गृही-
तुकामाः प्रतिनियन्ते । शुचि इत्यवस्त्रदर्शने तु लोकः प्रशं-
सति—अहो शोभनो धर्म इति; यत एव तस्मादहतम-
रिमुक्तं, कृच्छं प्रमाणतः प्रतिपूर्णे वस्त्रत्रिकं धारणीयम् । प-
क्खान्ते तस्य प्रत्यवेकणा कनेत्या । द्विधमे द्विधमे प्रत्यवेकमाणं
हि मलिनो भवेत् । गते गन्तकद्वारम् । ७० ४ ७० ।

(७) इयणिं णोमणुयपनिट्ठारणिया जण्ण-

णोमणुएहिं जा सा, तिरिणहिं सा य होइ दुविहा उ ।

सच्चित्तेहिं सुविहिया !, अच्चित्तेहिं च नायव्वा ॥ ६६ ॥

निगदासद्धा ।

दुविहं पि एगमाहा भगव-

चाउलोयामाईहिं, जलचरमाईणं होइ सच्चित्ता ।

जलथलखहकालगए, अच्चित्ते विणिचणं कुज्जा ॥ ७० ॥

माप वस्त्राण-णोमणुस्मा दुविहा-सच्चित्ता अच्चित्ता य । स-
च्चित्ता चाउलोयमाइसु, चाउलोयगहणं जहा अचानिजुनी-
ए तस्य निबुद्धो अस्मि मच्छो मच्छुक्कलिया वा, तं घेत्तु
धोवणं पाणिणं सह निज्जह, पाणिणमच्छो पाणिणं ददुत्तुण
छट्टे, मच्छो भला बुद्धह, आइगहणं संसद्धपाणण
वा गोरसकुट्टे वा तदुभायणं वा एवं सच्चित्ता । अच्चित्ता-

अणिमिस्सओ केणह आणीओ पक्खिण्णा पणिणीएण वा, यत्तय-
रो उज्जुगे धरकोडलो एवमाई, अहचरो हसवायसमयूराऽऽई,
जत्थं सडोम तत्थ विनेगो अपासागारिणं धोवणं वा, निहोस्से
जाइ कच्छ ताइ विणिचणं । तसपाणुपारिष्ठाणिगया गथा ।

इयणिं णोमणुयपनिट्ठारणिया भगव-

योतसपाणहिं जा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

आहारमि सुविहिया !, नायव्वा नो अ आहारे ॥ ७१ ॥

(णोमणु) निगडमिद्धा, नवरं नोआहारो उवगरणाह, तत्थ-

आहारमि उ जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

जाया चैव सुविहिया !, नायव्वा तह अजाया य ॥ ७२ ॥

'आहारे' आहारविषये याऽस्मां पारिस्थापनिका सा 'द्वि-
विधा' द्विप्रकारा जयति 'आणुपुव्वी' परिपाठ्या, द्वाविध्य
दर्शयति, 'जाया चैव सुविहिया ! नायव्वा तह अजाया य ।'
तत्र दोषात् परित्यागाहंऽऽहारविषयाया सा जाता, तत्र
जाता चैव 'सुविहिया !' इत्यामन्त्रणं प्रावृत्तं, ज्ञातव्या, तथा-
ऽज्ञाता च, तत्रातिरिक्तानरवद्याऽऽहारपरित्यागविषयाऽज्ञातो-
च्यत इति गाथाऽर्थः ॥ ७२ ॥

तत्र जातां मयमेव प्रतिपादयन्माह-

आहाकम्मे य तहा, लोहविमे आभिआणिगए गहिए ।

एएण होइ जाया, वोच्छं से विहीए वोसिरणं ॥ ७३ ॥

आधाकर्म प्रतीतं, तस्मिन्नाधाकर्मणि च तथा (लोहविमे
आभिआणिगए गहिए ति) लोभाद् गृहीतं (विसे ति)
विषकृते गृहीते (आभिआणिग ति) यशीकरणाय मन्त्रा-
भिसंस्कृते गृहीते सति कथञ्चिन्मस्तिकाव्यापसिधेनोऽन्यथा-
त्वाऽऽदिलिङ्गनञ्च ज्ञाते सति 'एतेन' आधाकर्मोऽऽदिना-
दोषेण भवति 'जाता' पारिस्थापनिका दोषात्परित्यागा-
हंऽऽहारविषयेत्यर्थः । (वोच्छं से विहीए वोसिरणं ति)
यश्चऽस्या विधिना जिनोक्तेन व्युत्सर्जनं परित्यागमित्यर्थः ।

एतंमणावाण, अच्चित्ते थंडिले गुरुवट्ठे ।

छारेण अकमिच्चा, तिट्ठाणं सावणं कुज्जा ॥ ७४ ॥

एकान्ते 'अनापाने' रुयाद्यापातरहितं 'अचेतने' चेत-
नाविकले 'स्थायिजल्ये' भूमौ 'गुरुपदिष्टे' गुरुणा व्या-
क्याते, अनेनाविधिज्ञेन परिस्थापनं न कार्यमिति दर्शयति-
(छारेण अकमिच्चा) भस्मना सम्मिश्रय (तिट्ठाणं सा-
वणं कुज्जा ति) सामान्येन तिष्ठो वागः श्रावणं कुर्यात्-
अमुकदोषदुष्टमिदं व्युत्सृजामि एवं, विशयन्तु विषकृता-
भियोगिकाऽऽदरेचापकारकस्यैव विधिः न त्वाधाकर्मोऽऽदेः,
तद्वत् प्रसङ्गेनैव भणियाम इति गाथाऽर्थः ॥ ७४ ॥

अजातपारिस्थापनिकीं प्रतिपादयन्माह-

आयरिणं य गिलाणे, पाहुणं दुल्लहे सहसलाहे ।

एमा खलु अजाया, वोच्छं से विहीए वोसिरणं ॥ ७५ ॥

आचार्यं सत्यधिकं गृहीतं किञ्चिद्, एवं ग्लाने प्रावृत्तं के
दुर्लभे वा विशिष्टद्रव्ये सति सहसलाभे-विशिष्टस्य कथ-
ञ्चित्ज्ञाते सति अतिरिक्तप्रहणसम्भयः, तस्य च या पारि-
स्थापनिका एषा खलु 'अजाता' अवृष्टाधिकाऽऽहारपरित्या-
गविषयेत्यर्थः । (वोच्छं से विहीए वोसिरणं) प्रावृत्ति
गाथाऽर्थः ॥ ७५ ॥

एतन्मणावाप, अखिले धंदिले गुरुवह्ने ।

आलोए तिषि पुंजे, तिहणं सावणं कुजा ॥ ७६ ॥

पूर्वार्धे प्राग्वत् । (आलोए सि) प्रकाशे चीन् पुञ्जान् कुर्यात् । अत एव मूलगुणदुष्टे त्वेकमुत्तरगुणदुष्टे तु द्वावि-
ति प्रसङ्गः । तथा (तिहणं सावणं कुज सि) पूर्ववदयं गा-
थाऽर्थः ॥ ७६ ॥ गता आहारपरिस्थापनिका । आब०४ अ० ।

(८) अथ दिवा रात्रौ कालगत इति द्वारमाह-

आसुक्कार गिलाणे, पञ्चवलाए व आसुपुव्वीए ।

दिवसस्स व रत्तीइ उ, एगतरे होज्जवकमणं ॥ ६१४ ॥

आसु शीघ्रं जीवस्य निर्जीवकरणत्वादहिविषविशुचिकाऽऽ-
द्योऽप्यासुकारा उच्यन्ते, तैरपक्रमणं मरणं कस्याऽपि भ-
वेत् । ग्लानत्वेन वा मान्द्येन कोऽपि जियते, आनुपूर्व्या वा
शरीरपरिकर्मणा क्रमेण भक्ते प्रत्याख्याते सति कश्चित्काल-
धर्मं गच्छेत् । एवं दिवसरज्ज्म्योरेकतरस्मिन् काले जीवि-
तापदक्रमणं भवेत् ।

एवं कालगयम्मी, मुणिणा सुत्तत्थगहितसारेणं ।

न हु पंतव्वो विसाओ, कायव्वो विहीए वोसिरणं ॥ ६१५ ॥

एवमेतेन प्रकारेण कालगते सति साधौ सूत्रार्थगृही-
तसारेण मुनिना न विषादो मन्तव्यः, किं तु कर्त्तव्यं तस्य
कालगतस्य विधिभावयुरलर्जनम् ।

कथमित्याह-

आयरिओ गीतो वा, जो व कडाई तहिं भवे साह ।

कायव्वो अखिलविही, न तु सोगभया व सीदेजा ॥ ६१६ ॥

यत्सुखाऽऽचार्योऽपणे वा गीतार्थो यो वा अर्गतार्थोऽपि क-
नाऽऽद्रीदशे कार्ये कृतकरणः, आदिशब्दाद्वैर्योऽदिगुणोपेतः
साधुर्भवति, तेनार्थवलोऽपि विधिः कर्त्तव्यः, न पुनः शोका-
व भयाद्वा तत्र सीदेत् यथाह विधिविधाने प्रमादं न कुर्यात् ।

किमालम्य शोकभयौ न कर्त्तव्यौ ? इत्याह-

सव्वे वि मरणधम्मा, संसारी तेण कासि मा सोगं ।

जं चऽपणो वि होहिनि, किं तत्थ भयं परगयम्मि ? ॥ ६१७ ॥

सर्वेऽपि संसारिणो जीवा मरणधर्माण इत्यालम्य शोकं
मा कर्षीः, यच्च मरणमात्मनोऽपि कालक्रमेण भविष्यति, तत्र
परस्य गते परस्य संजाते किं नाम भयं विधीयते, न किञ्चि-
दित्यर्थः । गतं दिवा रात्रौ चेति द्वारम् ।

(९) अथ जागरणबन्धनच्छेदनद्वारमाह-

जं वेलं कालगतो, निक्कारण कारणा भवे निरोधो य ।

जगण बंधण छे-दण एतं तु विहिं तहिं कुजा ॥ ६१८ ॥

दिवा रजन्यां वा यस्यां वेलायां कालगतस्तस्यामेव वेलायां
निष्काशनीयः । एवं निष्कारण उक्तम् । कारणे तु निरोधो नाम
क्रियन्तमपि कालं प्रतीक्ष्यते । तत्र च जागरणं, बन्धनं, छे-
दनम्, एतमेवमावृत्तं विधिं बध्यमाणनीत्या कुर्यात् ।

कैः पुनः कारणैः स प्रतीक्ष्यते ? इत्याह-

हिमतंणसावयभया, पिहितहारो महाणिणादो वा ।

ठवणा णियगा व तहिं, आयरिय महातवस्सी वा ॥ ६१९ ॥

रात्रौ दुरधितहं हिमं पतति, स्तेनभयात् स्थापयभयाद्वा
न निर्गन्तुं शक्नते, नगरद्वाराणि वा तदानीं पिहितानि, महा-

निनादो महाजनजानः, शब्दः तत्र ग्रामे नगरे वा, स्थापना वा
तत्र ग्रामाऽऽदावीदशी व्यवस्था, यथा रात्रौ मृतकं न निष्काश-
नीयं निजका वा स्वजातिकास्तत्र सन्ति ते भणन्ति-अस्माक-
मनापृच्छया न निष्काशनीयः, आचार्यो वा स तत्र नगरे
अतीवलोकाविख्यातः, महातपस्वी वा प्रभूतकालपालिता-
नशनो, रागाऽऽदिक्लपको वा, एतैः कारणैः रजन्यां प्रतीक्ष्यते,
दिवा पुनरेतैः कारणैः प्रतीक्षापयेत् ।

यंतग असती राया, व नीति संतेउरो पुरवती तु ।

यीति व जणणिवहेणं, दाराणेरुद्धाणि णिसि तेणं ॥ ६२० ॥

एतत्कानां शुचिभूतवस्त्राणामभावे, दिवा न निष्काश्यते,
रात्रौ वा सान्तःपुरः पुरपतिर्वा नगरमतिपाति प्रविशति ज-
ननिषहेन वा महता नरतोलिकाऽऽदिवृन्देन नगराभिर्गच्छति,
तद्वारातो निरुद्धानि तेन निशि न निष्काश्यते । एवं दिवाऽपि
प्रतीक्षापणं भवेत् ।

अत्र चाऽयं विधिः-

वातेण अणकंते, अभिणवमुक्कस्स हत्थपादे उ ।

कुव्वंति ते पण्हिते, मुहणयणाणं च संपुटणं ॥ ६२१ ॥

वातेन यावदद्यापि शरीरकमाक्रान्तं स्तब्धं न भवति ताव-
दभिनवजीवितमुक्तस्य हस्तपादान् यथाप्रणिहितान् प्रगुण-
तयाऽलम्बमानान् कुर्वन्ति, मुखनयनानां च संपुटनं सं-
मीलनं कुर्वन्ति ।

जागराऽऽविधिमाह-

जितणिहुवायकुसला, ओरस्मबली य सत्तजुसा य ।

कतकरण अप्पमादी, अभीरुगा जागरंति तहिं ॥ ६२२ ॥

जितनिद्राः, उपायकुशलाः, औरसबलिनो महापराक्रमाः,
सत्त्वयुक्ताः धैर्यसंपन्नाः, कृतकरणा अप्रमादिनः अभीरुकाश्च
ये साधवस्ते तत्र तदा जाग्रन्ति ।

जागरणद्वारे तहिं, अणोसिं वा वि तत्थ धम्मकहा ।

सुत्तं धम्मकहं वा, मधुरगिरो उच्चसदेणं ॥ ६२३ ॥

जागरणार्थं तत्र तैरन्योऽन्यमन्येषां वा धाद्वाऽऽदीनां ध-
र्मकथा कर्त्तव्या । स्वयं वा सूत्रं धर्मकथां वा धर्मप्रतिब-
द्धामाख्यायिकां मधुरगिर उच्चशब्देन गुणयन्ति ।

बन्धनच्छेदनपदे व्याख्याति-

करपायंऽगुटे दो-रकेण बंधिउ पुत्तीमुहं छाए ।

अक्खयदेहे खणणं, अंगुलिविक्खे ण बाहिरओ ॥ ६२४ ॥

करपादाङ्गुष्ठान् कण्ठगुष्ठयान् पादाङ्गुष्ठद्वयं च दवर-
केण बद्ध्वा मुखपोत्तिकया मुखं छादयेदंतबन्धनमुच्यते ।
तथा अक्षतदेहे तस्मिन् । (अंगुलीविच्छेदं) अङ्गुलिमध्ये
वीरके खननम् ईषत्फलनं क्रियते, न घाततः ; एतच्छेदनं
मन्तव्यम् ।

अप्पाइदुसरीरे, पंता वा देव तत्थ उट्टिजा ।

परिणापि ठव्वहत्थे-ण बुज्झ गुज्झ व मा मुज्झ ॥ ६२५ ॥

एवमपि क्रियमाणं यद्यन्याऽऽविष्टशरीराः सामान्येन व्यन्त-
राधिष्ठितदेहः, प्राप्ता वा प्रत्यनीका कश्चिदेवताऽभावसरे
तत्कलेधरमनुप्रविश्योनिष्ठेन्, ततः परिणामिनीं कायिकीम्
(इव्वहत्थेण सि) वामहस्तेन, गृहीत्वा तत्कलेधरं सेवनीयं,

इवं च वक्तव्यम्-बुध्यस्व बुध्यस्व गुह्यक ! मा मुञ्च मा प्रमादीः
संस्तारकान्मेतिष्ठेति भावः ।

विचासेज रसेज व, भीमं वा अट्टहास मुंचेजा ।

अभिण्य सुविहिण्यं, कायव्व विहीए वोसिरणं ॥६२६॥

अन्याधिष्ठितं तत्कडेवरं विशासयेन् विकरालरूपं दर्शयित्वा भावयेत् रसेद्वा आरट्ट मुञ्चेत्, भीमं वा रोमहर्षजनकमट्टहासं मुञ्चेत्, तथाऽपि तत्राऽभीतेन सुविहितेन विधिना पूर्वोक्तेन, वक्ष्यमाणेन च व्युत्सर्जने कर्तव्यम् । गतं जागरणाऽऽदिह्यत् ।

(१०) अथ कुशप्रतिमाद्वारमाह-

दोषि जदि सङ्खेत्ते, दब्धमया पुनगा तु कायव्वो ।

समखेत्तमि य एको, अवङ्कु अत्तिरेण कायव्वो ॥६२७॥

कालगते सति संयते नक्षत्रं विलोकयति ततश्चतुर्गुरु, ततो नक्षत्रे विलोकिते यदि सार्धक्षेत्रं तदानीं नक्षत्रं, सार्धक्षेत्रं नाम-पञ्चवत्वारिंशन्मुहूर्तभोग्यं, सार्धे, दिनभोग्यमिति यावत् । तदा दर्भमयौ द्वौ पुत्तलकौ कर्त्तव्यौ, यदि न करोति तदाऽऽभ्यपरं साधुद्वयमाकर्षति, तानि च सार्धक्षेत्राणि नक्षत्राणि षट् भवन्ति । तद्यथा-उत्तराफाल्गुन्यः, उत्तराषाढाः, उत्तराभद्रपदाः, पुनर्वसुः, रेवती, विशाखा चेति । अथ समक्षेत्रं त्रिंशन्मुहूर्तभोग्यं यदा नक्षत्रं तत एक, पुत्तलकः कर्त्तव्यः, एष तं द्वितीय इति वक्तव्यम् । अकरणे अपरमेकमाकर्षति । समक्षेत्राणि चामूनि पञ्चदश-अश्विनी, कृतिका, मृगशिरः, पुष्यो, मघाः, पूर्वाफाल्गुन्यो, हस्तः, चित्रा, अनुराधा, मूलं, पूर्वाषाढाः, अवर्णाः, धनिष्ठाः, पूर्वमद्रपदा, रेवती चेति । अथापार्धक्षेत्रं पञ्चदशमुहूर्तभोग्यं तत्रक्षत्रम् अभीक्षिर्वा तत एकोऽपि पुत्तलको न कर्त्तव्यः । अपार्धक्षेत्राणि चामूनि-षट् शतभिषक्, भरणी, आर्द्रा, अश्लेषा स्वातिः, ज्येष्ठा चेति ।

(११) अथ नियन्तनद्वारमाह-

थंडिलवापाएणं, अट्टवा वि अनिच्छिए अणाभोगा ।

भमिऊण उवागच्छे, तेणैव पठेण न नियत्ते ॥६२८॥

यत्र मृते नीयमाने स्थण्डिलाभ्याः षट्कहरिताः षडभिषर्ग्याघातो भवेत् । अनाभोगेन वा स्थण्डिलमर्तकान्तं भवेत्, ततो अभित्वा प्रदक्षिणं कुर्वाणा उपागच्छेयुः, तेनैव पथा न निवर्त्तेरन् " जइ तेणैव मग्गेणं, निवत्तंति ततो अलमायारी कया उट्टेजा, सो य जओ जेव उट्टइ, तओ जेव उट्टइ, तओ जेव पहावइ, तथ जओ गामो तओ धाविजा । " तत एवं कर्त्तव्यम्-

बाधायम्मि उवेडं, पुवं च अपेहियम्मि थंडिल्ले ।

तह खीति जह से कपा, ण होति गामस्स पडिहुत्ता ॥६२९॥

स्थण्डिलस्य व्याघ्रान्ते पूर्व वा स्थण्डिलं न प्रत्यवेक्षितं ततस्त्वं मृतकमेकान्ते स्थापयित्वा स्थण्डिलं च प्रत्युपेक्ष्य तथा च भ्रमयित्वा नयति यथा मृतस्य क्रमो पादौ ग्रामाभिमुखौ न भवतः ।

(१२) अथ मात्रकद्वारमाह-

सुत्तयतदुभयविज, पुरतो घेत्तुण पाणग कुसे य ।

गच्छति जइ सागारिय, परिद्वेऊण आयमणं ॥६३०॥

सुत्रार्थतदुभयवेदी मात्रके असंस्पृष्टपानकं कुशांश्च दर्भान् समच्छेद्वान् परस्परमसंबद्धान् हस्तचतुरङ्गुलप्रमाणान् गृहीत्वा पृष्ठतोऽनवेक्षमाणः पुरतोऽग्रतः स्थण्डिलाभिमुखो गच्छति, दर्भानामभावे चूर्णानि केशराणि वा गृह्यन्ते, यदि सागारिकं ततः शवं परिष्ठाप्याऽऽचमनं हस्तपादशौचाऽऽदिकं कर्त्तव्यम्, आचमनग्रहणेनैवं ज्ञापयति-यथा यथा प्रवचनोजडाहो न भवति तथा तथा अपरमपि विधेयम् ।

(१३) अथ शीर्षद्वारमाह-

जसो दिसाएँ गामो, तसो सीसं तु होइ कायव्वं ।

उट्टेतरक्खणट्टा, अमंगलं लोगगरिहाय ॥ ६३१ ॥

यस्यां दिशि ग्रामस्ततः शीर्षं शवस्य प्रतिश्रयाद् नीयमानस्य परिष्ठाप्यमानस्य च कर्त्तव्यम् । किमर्थमित्याह-उत्तिष्ठतो रक्षणार्थं, यदि नाम कथञ्चिदुत्तिष्ठते तथापि प्रतिश्रयाभिमुखं नागच्छतीति भावः । अपि च-यस्यां दिशि ग्रामस्तदभिमुखं पादयोः क्रियमाणयोरमङ्गलं भवति, लोकश्च गर्हो कुर्यात्-अहो अमी धमणका एतदपि न जानन्ति, यद् ग्रामाभिमुखं शवं न क्रियते ।

(१४) अथ तृणाऽऽदिद्वारमाह-

कुसमुट्टिण एकेणं, अव्वोच्छिन्नए तथ धाराए ।

संधार संधरेजा, सवत्थ समो य कायव्वो ॥ ६३२ ॥

यदा स्थण्डिलं प्रमाजितं भवति तदा कुशमुष्टिभैः केनाप्युच्छिन्नया धारया संस्तारकं संस्तरंत्, स च सर्वत्र समः कर्त्तव्यः ।

विषमे एते दोषाः-

विसमा जदि होज तणा, उवरिं मज्जे तहेव हेट्टे य ।

मरणं गेलएणं वा, तिणं पि उ णिहिसे तथ ॥६३३॥

विषमाणि तृणानि यदि तस्मिन् संस्तारके, उपरि च मध्ये वा अधस्ताद्वा भवेयुः, तदा त्रयाणामपि मरणं ग्लानत्वं वा निर्दिशत् ।

केषां त्रयार्णामित्याह-

उवरिं आयरियाणं, मज्जे वसभाण हेट्टे भिक्खूणं ।

तिणहं पि रक्खणट्टा, सवत्थ समा य कायव्वो ॥६३४॥

उपरि विषमेषु तृणेषु आचार्याणां मध्ये वृषभाणामधस्ताद्विक्षणां मरणं ग्लानत्वं वा भवेत् । अतस्त्रयाणामपि रक्षणां सर्वत्र समानि तृणानि कर्त्तव्यानि ।

जत्थ य नत्थ तिणाहं, चुण्णेहिं तथ केसरेहिं वा ।

कायव्वोऽस्थ ककारो, हेट्ट नकारं च बांधिजा ॥ ६३५ ॥

यत्र तृणानि न सन्ति तत्र चूर्णैर्वा नागकेशैः वा अव्युच्छिन्नया धारया ककारः कर्त्तव्यः, तस्य आधस्तात्तकारं च बध्नीयात् क इत्यर्थः, चूर्णानां केशराणानां आभावे प्रलेपकाऽऽदिरपि क्रियन्ते ।

(१५) अथोपकरणद्वारमाह-

चिंधट्टा उवगरणं, दोसा तु भवे अविंधकरणम्मि ।

मिच्छत्तं सो व राया, कुणंति गामाण वहकरणं ॥६३६॥

परिष्ठाप्यमाने विद्वार्थे यथाज्ञातमुपकरणं पाशैः स्थापनीयम् । तद्यथा-रजोहरणं, मुखपांसिका, ओलपट्टकाः, यद्येतन्न स्थापयन्ति ततश्चतुर्गुरु, आज्ञाऽऽद्यश्च दोषा चिह्नस्याकरणे भवन्ति । स च कालगतो मिथ्यात्वं गच्छेत्, राजा वा

जनपरम्परया तं ज्ञात्वा कश्चिन्मनुष्योऽमीभिरपद्राधित इ-
ति बुद्ध्या कुपितः प्रत्यासन्नवर्तिनां द्विष्यादीनां ग्रामाणां ब-
न्धं कुर्यात् ।

अथैतदेव भाषयति-

उवगरणमहाजाने, अकरणे उज्जिभिस्सुदिद्वितो ।

लिंगं अपेच्छमाणे, काले बहरे तु पाडेति ॥ ६३७ ॥

यथाजानमुपकरणं यदि तस्य पार्श्वे न कुर्वन्ति ततोऽमी
[देवतांकगतः प्रत्युक्तावधेरहमनेन गृहीतलङ्घनः परलिङ्गेन वा
देयां ज्ञान इति मिथ्यात्वे गच्छन् । उज्जिभिर्निष्कृष्टान्त-
आत्र भवन्ति, स चाऽधश्चकटीकातोऽवगन्तव्यः ॥ ६३७ गाथा.
आव० ४ अ०) यस्य वा ग्रामस्य पार्श्वे परिष्ठापितस्तत्र त-
त्पार्श्वे लिङ्गमपश्यन् लोकौ राजानं विश्वापयेत्, स च केना-
ऽप्यपद्राविताऽप्रिमान मत्वा काले नयाते वैरं पानयान्, वैरं
निर्यातीति भावः ।

(१६) कायोत्सर्गद्वारमाह-

उद्वाणाऽऽई दोसा, हवन्ति तन्धेव काउसगम्मि ।

आगम्मुवस्सयं गुरु-समीव अविहीएँ उस्सगे ॥ ६३८ ॥

तत्रैव परिष्ठापनभूमिकायां कायोत्सर्गे क्रियमाणे उत्था-
नाऽऽदयो दोषा भवन्ति, अत उपाश्रयमागम्य गुरुसमीपे
अविधिपरिष्ठापनिकाकायोत्सर्गः कर्तव्यः ।

(१७) प्रादक्षिण्यद्वारमाह-

जो जहियं सो तसो, शियत्तइ पयाहिणं न कायव्वं ।

उद्वाणाऽऽदी दोसा, विराहणा बालवुद्धाणं ॥ ६३९ ॥

शयं परिष्ठाप्य यो यत्र भवति ततो निवर्तने, प्रादक्षिण्यं
न कर्तव्यं, यदि कुर्वन्ति तत उत्थानाऽऽदयो दोषाः, बालवृ-
द्धानां च विराधना भवन्ति ।

(१८) अथाऽभ्युत्थानद्वारमाह-

जइ पुण अशीशिओ वा, गीशिजंतो विविचिओ वा वि ।

उद्देज समाइट्टो, तत्थ इमा मग्गणा होति ॥ ६४० ॥

यदि पुनः स कालगतोऽनिष्काशितो वा निष्काशमानो
वा विविक्तो वा परिष्ठापितो व्यन्तरसमाविष्टः तिष्ठत्,
ततस्तत्रैव मार्गणा भवति-

वसहि निवेसण साहीएँ, गाममज्जे य गामदारे य ।

अंतर उज्जाणंतर गिसीहिया उड्डितो वोच्छं ॥ ६४१ ॥

वसन्तो वा स उत्तिष्ठत्, निवेशने वा पाटके, साहिकायां
वा गृहपट्टक्रियायां, ग्राममध्ये वा ग्रामद्वारे वा, ग्रामोद्या-
नयोगन्तरे वा, उद्याननैपथिक्यारन्तरा वा, नैपथिक्यं शव-
परिष्ठापनभूम्यामेतेषु स्थितं यो विधिस्तं च वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञानमैव कर्तव्यं-

उवसय निवेसण साही, तामदे दारे गाम मोत्तव्वो ।

मंडल खंडं देसे, गिसीहियाए य रज्जं तु ॥ ६४२ ॥

तत्कडेयरं नीयमानं यदि वसताबुत्तिष्ठति तत उपाश्रयो
मोक्तव्यः । अथ निवेशने उत्तिष्ठति ततो निवेशनं मोक्तव्यं,
साहिकायामुत्थिते साहिका, ग्राममध्ये उत्थिते ग्रामार्द्धे,
ग्रामद्वारे उत्थिते ग्रामो मोक्तव्यः ग्रामस्य चोद्यानस्य चा-
न्तरा यशुत्तिष्ठति तदा विषयमण्डलं मोक्तव्यम् । उद्यानं

उत्थिते खण्डं देशखण्डं मण्डलाद् बृहत्तरं पणित्यक्तव्यम् ।
उद्यानस्य नैपथिक्यं चान्तर्गतं उत्तिष्ठति देशः पणित-
व्यः, नैपथिक्यामुत्थिते राज्यं पणित्यक्तव्यम् । एवं तावन्नाय-
मानस्योत्थाने विधिरुक्ताः । परिष्ठापितं च तस्मिन् गीतार्थो
एकस्मिन् पार्श्वे मुहूर्तं प्रतीक्षन्ते, कदाचित्परिष्ठापिताऽप्यु-
त्तिष्ठत् ।

तत्र चाऽयं विधिः-

वचन्तो जो उ कपो, कलंवरवावणम्मि वोच्चत्थो ।

नवरं पुण शाणत्तं, गामदारे निवोद्धव्वं ॥ ६४३ ॥

व्रजतां निर्गच्छतां कडेयरं स्थाने यः क्रमो भणितः,
स एव विपर्यस्तः कडेयरस्य परिष्ठापितस्य भयः प्रविश-
ने विक्षेपां, नवरं पुनश्च नानाचं ग्रामद्वारे बाद्धव्यं, तत्र वै-
परीत्यं न भवति, किं तु तुल्यतैवान् भावः । तथा चात्र वृ-
द्धसंप्रदायः-"निर्सीहियाए पण्डित्विषु जइ उड्डिता तन्धेव
पडिजा ताहे उवस्सओ मोत्तव्वो, निर्सीहियाए उज्जाणस्स
य अंतरा पडइ निवेसणं मोत्तव्वं, उज्जाणं पडइ साही
मोत्तव्वो, उज्जाणस्स य अंतरा पडइ गाममज्जे मोत्तव्वं गाम-
दारे पडइ गामो मोत्तव्वो, गाममज्जे पडइ मंडलं मोत्त-
व्वं, साहीए पडइ देसखंडं मोत्तव्वं, निवेसणं पडइ देसो
मोत्तव्वो, उवस्सए पडइ रज्जं मोत्तव्वं ।" अत्र निर्गमने प्र-
वेशने च ग्रामद्वारस्थाने ग्रामत्याग एवोक्त इति ग्रामद्वारे
तुल्यतैव भवति, न वैपरीत्यम् ।

अथ परिष्ठापितो ह्यादिवागन् वसन्ति प्रविशन्ति

ततोऽयं विधिः-

विडयं वसहिमिति ते, तगं च अमं च पुव्वतो रज्जं ।

तिपपितिमिति सैव उ, मुयंति रज्जो पविसंते ॥ ६४४ ॥

निर्गन्तो यदि द्वितीयं वारं वसन्ति प्रविशन्ति तदा त-
च्चान्यच्च राज्यं मुच्यते, राज्यद्वयामन्यर्थः । अथ त्रीन् चतु-
रो बहुशो वागन् वसन्ति प्रविशन्ति तदा त्रीण्येव राज्या-
नि मुच्यन्ति ।

असिवाइ वहिया का-रणोहिं तन्धेव वयंति जो उ तवो ।

अभिगहियाणभिगहितो, सा तस्स उ जोगपरिवुड्डी ॥ ६४५ ॥

यदि वहिराशिवाऽऽदिभिः कारणैर्न तर्गच्छन्ति, ततस्त्रैव
वसन्ति, यस्य यत्ततो अभिगृहीतमताभिगृहीतं वा, तेन तस्य वृ-
द्धिः कर्तव्या, सा च योगपरिवृद्धिर्निधीयते । किमुक्तं भव-
ति ?-ये नमस्कारप्रत्याख्यायिनस्तं पौरुषं कुर्वन्ति, पौरुषीप्र-
त्याख्यायिनः पूर्वार्द्धं कृत्वा शक्नो सत्यामाचाम्लं पारयन्ति,
शक्नोभावे निर्धिरुतिकमेकाशनकं यावदशनकमपि । यदाह
चूर्णिकृत्-"सह सामन्थे आयं-विलं च पारंति, असह निव्वो-
यं । एकामणयं अलणयमममत्था सवीहयं पि ति ॥ १ ॥" एवं
पूर्वार्द्धप्रत्याख्यायिनश्चतुर्थे, चतुर्थप्रत्याख्यायिनारः पष्ठे, षष्ठ्य-
प्रत्याख्यायिनोऽष्टमम् । एवं विस्तरेण विभाषा कर्तव्या ।

एवं योगपरिवृद्धिं कुर्वतामपि यदि कदाचिदुत्थाय आग-
च्छन्, तदाऽयं विधिः-

अण्णाइडमरीरे, पंता वा देव तत्थ उद्देजा ।

काइयं उव्वहत्थेण, भण्णमा गुज्झया ! गुज्झा ॥ ६४६ ॥

गतार्थो ।

(१९) अथ व्याहृत्यद्वारमाह-

गिरहइ खामं एग-स्स दोएह अइवा वि होअ सव्वेसिं ।

खिप्पं तु लोयकरण, परिम गणभेद चारममं ॥६४७॥

एकस्य द्वयोः सर्वेषामनो नाम गृहानि भवेत्कदानिदप्येवं, तदा तेषां क्षिप्रं लाञ्छः कर्तव्यः। (परिमं चि) प्रत्याख्यानं तप-
स्तत्र द्वादशमुपवासपञ्चकरूपं ते कारावणीयाः। अथ द्वादशं
कर्तुं कोधदमहिष्युर्न शक्नोति, ततो दशममष्टमं यष्टं चतु-
र्थं वा काराप्यते, गणभेदश्च क्रियते, गच्छान्निर्गम्यते, पृथ-
ग्भवन्तीति भावः ।

(२०) अथ कायोत्सर्गद्वारमाह-

चेइयरुवम्मए वा, हायंतीओ थुईउ ते विंति ।

सारवणं वसहीए, करेति मव्वं वसहिपालो ॥६४८॥

अविधिपरि ज्ञाण, काउस्सगो य गुरुसमीवम्मि ।

मंगलमंतिनिमित्तं, थओ तओ अजियसंतीणं ॥६४९॥

चैत्यगृहे उपाश्रये वा परिहीयमानाः स्तुतीस्ते ब्रुवते भजन्ति,
यावच्च ते अद्यापि नाऽऽगच्छन्ति तावज्जन्तिपालो चलतेः
सारवणं प्रमार्जनं, तदादिकं सर्वमपि कृत्यं करोति । अविधि
परिष्ठापननिमित्तं च गुरुसमीपे कायोत्सर्गः कर्तव्यः, ततो
मङ्गलार्थं शान्तिनामस्तं चाऽजितशान्तिस्तथा भणनीयः ।
अत्र चूर्णिः—“ ते साहुणो चेइयरुवे वा उवस्सए वा ठिया
हाजा जइ चेइयरुवे ता परिहायंतीहं थुईहं चेइयाइ वं-
दिता आयरियसगाने इरियावहिर पडिऊमिउं अविओइपरि-
ट्ठावणियाए काउस्सगं करेति ताहं मंगलमंतिनिमित्तं अजि-
यसंतिथओ ओस्सेठिदे चैयपडायंने रुहेने उउएवर वि एव
चैय चेइयबंदणज्जं ।” विशेषचूर्णिः पुनरित्थम्—“ तओ आ-
गम्म चेइयरुवं गच्छंति, चेइयाणं वंदिता संतेनेमित्तं अजि-
यसंति थुई परिवाइजइ, निज्जि थुईओ परिहायंतीओ कट्ठिज्जं-
ति, तओ आगतुं अविहिपरिट्ठावणियाए काउस्सगो कीरइ ।”

(२१) अथ क्षणस्वाध्यायमार्गद्वारमाह-

खमणे वा सज्झाए, रातिणिय मठाणियाय णियए वा ।

सेसेसु नत्थि खमणं, शेव असज्झाइयं होइ ॥ ६५० ॥

यदि रात्रिक आचार्याऽऽविरपगे वा महानिनादे लो रुवि-
भूतः कालगतो भवति, निजका वा स्वज्ञानिकास्तत्र सन्ति,
ते महतीं न धृतिं कुर्वन्ति, तत एतेषु क्षणं कं स्वाध्यायिकं
च कर्तव्यं, शेषेषु साधुषु कालगतेषु क्षणं नास्ति, स्वाध्या-
यिकं न च भवति ।

(२२) व्युत्सर्जनद्वारमाह-

उत्थारपासवणमत्त-गा य अत्थरणकुसपलालाऽऽदी ।

संथारया बहुविहा, उज्जंति अण्णगेलएणे ॥ ६५१ ॥

यानि तस्योत्थारप्रक्षरणवेलमात्राणि, ये चाऽऽस्तरणार्थं
कुशलालाऽऽदिमया बहुविधा संस्कारकास्तान् सर्वानप्यु-
ज्जन्ति (अण्णगेलएणि ति) यथान्यस्य ग्लानत्वं नास्ति,
अथाऽपरोऽपि ग्लानः कश्चिदस्ति, तत्सदर्थं तानि मात्रका-
ऽऽदीनि ध्रियन्ते इति भावः ।

अहिगरणं मा होही, करइ संथारगे विकरणं आसु ।

उवहि विगिचती जो, छेवइ तस्मा विछेवइओ ॥६५२॥

अशिवगृहीतः स यदि स्तनस्तदा येन संस्तारकेन स नीत-

स्तं विकरणं कुर्वन्ति परदशः कृत्वा परिष्ठापयन्तीत्यर्थः ।
कुत इत्याह-अधिकरणं गृहस्थेन गृहीते प्रान्नदेवतया वा
पुनरप्यानीते भवेत्, तन्माभूदिति कृत्वा विकरणी क्रियते
यच्च तदीय उपाधिरपरो वा तेन स्ववपुषा उभस्तं सर्वमपि
परिष्ठापयन्ति ।

असिचम्मि शत्थि स्वमणं, जोगविवड्डी य शेव उस्सगो ।

उवओगट्टं तोले शेव, अहाजाय करणं तु ॥ ६५३ ॥

अशिवे स्तनस्य क्षपणं न कर्त्तव्यं, योगवृद्धिस्तु क्रियते, नैव
साधुभिः परिष्ठापनायाः कायोत्सर्गः क्रियते (उपओगट्टं
ति) मुहुर्त्तमानं तालयित्वा यथाजातं तस्य नैव कर्त्तव्यम् ।
किमुक्तमभवति ?-अशिवे स्तनस्य समीपे यथाजातं न स्थाप्य-
ते अतो देवलोकं गतो यावदुपयुक्तो भवति तावत्तदीयं वपुः
प्रतिध्व एव प्रतीक्षाप्यते, येन प्रतिध्वस्थितं स्ववपुर्दृष्ट्वा सं-
यतोऽहमिति जानीते ।

(२३) अथाऽवलोकनद्वारमाह-

अवरुज्जगस्स तत्तो, सुत्तथविसारएहिं थेरहिं ।

अवलोयण कायव्वं, मुभासुभगतोनिमित्तद्वा ॥ ६५४ ॥

तस्य कालगतस्य अपरं गृहितीये दिवसे सूत्रार्थविशार-
दः स्थायिरः शुभाशुभगतिनिमित्तज्ञानार्थमवलोकनं क-
र्त्तव्यम् ।

कथमित्याह-

जं दिसि विगिट्ठितो खलु, देहेणं अक्खएण संचिट्ठे ।

तं दिसि सिवं वदंती, सुत्तथविसारया धीरा ॥६५५॥

यस्यां दिशि शिवाऽऽदिभिराकर्षितं, क्षतेन देहेन संति-
ष्ठेत्, तस्यां दिशि सूत्रार्थविशारदा धीराः शिवं सुभितं सु-
खविहारं च वदन्ति ।

जति दिवसे संचिट्ठति, तति वरिसे धातगं च खेमं च ।

विवरीए विवरीतं, अक्खिण सव्वहिं उदिनं ॥ ६५६ ॥

यति यावतो दिवसान् यस्यां दिशि अक्षतदेहस्तिष्ठति
तति तावन्ति वर्षाणि तस्यां दिशि धानं च खेमं च भ-
वति । अथ क्षतदेहः संजातः ततो विपरीते क्षतदेहे विपरी-
तं मन्तव्यं, यस्यां दिशि क्षतदेहो नीतस्तस्यां दुर्मिक्षाऽऽदिकं
भवतीति भावः । अथ नाम्नाक्रुष्टः किं तु तत्रैवाक्षतस्ति-
ष्ठति ततः सर्वत्रोदिनं सुभितं, सुखविहारं च द्रष्टव्यम् ।

एतन्निमित्तं कस्य गृहाने ? इत्याह-

खमगस्साऽऽरियस्सा, दीहपरिणयस्स वा निमित्तं तू ।

सेसे तथऽपथा वा, बवहारवसा इमा य गती ॥६५७॥

क्षपकस्याऽऽचार्यस्य वा दीर्घपरिहानिनो वा प्रभूतकालपा-
लितानशनस्येदं निमित्तं ग्रहीतव्यम् । शेष एतदतिरिक्तः त-
था वा अन्यथा वा भवेत् । न कोऽपि नियमः व्यवहारवशा-
च्चर्य गतिः प्रविषत्तव्या ।

थलकरणा वेमाणिओ, जोतिसिओवाणमंतर समम्मि ।

गड्ढाए भवणवासी, एस गती से समासेण ॥ ६५८ ॥

यदि तस्य शरीरकं स्थले कृतं शिवाऽऽदिभिरारोपितं तदा
वेमानिकः संजात इति मन्तव्यम् । समभूभागे नीतस्य ज्योति-
ष्केषु व्यन्तरेषु वा उपायानां द्वयः । गर्तायां नीते भवनवासि-

पु गत इत्यवगन्तव्यम् । एषा गतिः समासेन तस्याभि-
हिता । व्याख्यानास्तिस्राऽपि द्वारगाथाः ।

अथात्रैव प्रायश्चित्तमाह-

एकिकस्मि उ ठाणे, हुंति विवक्षासकारणे गुरुणा ।

आथाइणो य दोसा, विराइखा संजमाऽऽयाए ॥६५६॥

एषां प्रत्युपेक्षणाऽऽदीनामैकिकस्मिन् स्थ. विपर्यासं कुर्वतां
अन्वारो गुरुकाः, आथाऽऽद्यश्च दोषाः, संजमाऽऽत्मविराधना
च द्रष्टव्या ।

एतेन मुक्तं न गतं, मुक्तनिवातो उ दव्वसारे उ ।

उद्वस्मि इव चउलहुगा, छड्डुलहुगा अभिगमे ॥६६०॥

यदेतद् द्वारकदम्बकमन्तरं व्याख्यातम्, एतेन सूत्रं न
गतं, किं तु सामाचारिणाः नार्थं सर्वमेतदुक्तम् । किं पुनस्तद्वच-
नस्य प्रकृतमित्याह-सूत्रनिपातः पुनः सागारिकसत्के बहव-
काष्ठलक्षणे द्रव्ये भवति, रात्रौ कालगते यदि बहवकाष्ठा-
नुत्थापनाय सागारिकमुत्थापयति तदा चतुर्लघु, अरहद्वयो-
जनाऽऽद्यश्च दोषाः तस्मात्प्रोत्थापनीयः, किं तु यद्येकोऽपि क-
श्चिन् द्रव्यावृत्त्यकरः समर्थस्तद्वोदुं ततस्तत्काष्ठं न गृह्यते, अ-
थासमर्थमन्तः पावन्तः शकनुवन्ति तावन्तस्तेन काष्ठेन बह-
न्ति, अथ बहवकाष्ठं तत्रैव परिष्ठाप्याऽऽगच्छन्ति तदाऽपि च-
तुर्लघु, अपरेण च गृह्यते अधिकरणं, सागारिको वा तदपश्य-
त्, एतैः शठैर्बहवार्थं काष्ठं नीत्वा तत्रैव परित्यक्तमिति मत्वा
प्रतिष्ठाप्यवच्छेदकं गृहीऽदिकं कुर्यात्, तस्मादानेतव्यं, यदि
पुनरानीते गृहीतेनैव अभिगमनं प्रवेशं कुर्वन्ति तदाऽपि च-
तुर्लघु ।

एते च दोषाः-

मिच्छन्तऽदिएणदाणं, समलाऽवण्णो जुगुच्छितं चेव ।

दिवा रातो अभिधावण, वोच्छेओ होति वसहीए ॥६६१॥

सागारिकस्तत्काष्ठं प्रवेश्यमानं दृष्ट्वा मिथ्यात्वं गच्छेत्, एते
भणन्ति-अस्माकमक्षस्याऽऽज्ञानं न कल्पने, यथैतदलीकं
तथाऽन्यद्वर्णलीकमेव । अथवा भूयात्-समला अमी अस्थि-
सरजस्कानामप्युपरिवर्तिनः एवमवर्णो भूयात् जुगुप्सितं वा
जुगुप्सामपि कुर्यात्-सूतकं हतका मम गृहमानयन्ति, ततो
यदि दिवा रात्रौ वा साधूनाम् (अभिधावणं) निष्काशनं
कुर्यात्, वसतेश्च व्यवच्छेदनाऽतः परं दधानीत्येकस्यानेकपां
वा कुर्यात् ।

यत एते दोषा अतोऽयं विधिः-

अइगमणं एगेणं, अणाए पति द्वांति तत्थेव ।

णाए अणुतोसण त, सस वणवितियउड्डाणमसिबे वा ६६२

एकेन साधुना नत्स्थानमतिगमनं, यदि सागारिको नाद्याप्यु-
त्तिष्ठते ततः स एतेनाज्ञाते काष्ठमानीय यतो गृहीतं तत्रैव प्र-
तिष्ठापयति । अथ सागारिक उत्थितस्तस्याग्रे निवेद्यते-
यूयं प्रसुप्ता इति कृत्वा नाऽस्माभिर्व्यापिताः, रात्रौ साधुः
कालगतः बुध्मदीयकाष्ठेन निष्काशितः । साम्प्रतं तदानीयता-
मुपनीय परिष्ठाप्यतामेवमुक्ते यदसौ भणति ततः प्रमाणम् ।
अथ स्थापिते सागारिकेन कथमपि ज्ञाते, ततः कुपितस्या-
जुतोषणं विधेयम् । अथवा ज्ञाते कुपितस्यापि तस्य वक्ष्य-
माणं वचनं भवति, तदा गुरुभिः स साधुर्निष्काशनीय इति

शेषः । द्वितीयपदे उत्थितोऽसौ प्रागः अशिवगृहीतो वा-
ऽसौ ततस्तत्रैव परिष्ठापयेत् । न सागारिकस्य प्रत्यर्पयेत् ।

अथ सागारिकवचनं दर्शयति-

जइ नीयमणा पुच्छा, आणिज्जति किं पुणो धरं मज्झ ? ।

दुगुणो एसऽवराधो, ण एस पाणाऽऽल्लओ भगवं ॥६६३॥

यद्यस्माकमनापृच्छ्यते नीतं, ततः किमर्थमिदानीं पुनरपि
मदीयगृहमानीयते, एष बृह्निगुणोऽपराधः, न त्रैप भगवन् ।
मदीय आवासः पाणानां मातङ्गानामालयो, यदेवं मृतको-
पकरणमत्राऽऽनीतम् ।

एवमुक्तं गुरुभिर्वक्तव्यम्-

किमियं सिद्धम् गुरु, पुरतो तस्सेव शिच्छुमति तं तु ।

अविजाणंताण कयं, अम्ह वि अस्से वि णं वे ति ॥६६४॥

किमिव दृष्टान्तज्ञानमभूत्, ततः शेषसाधुभिः शय्यातरण
वा गुरुणां शिष्टम्-अमुकेन साधुना यनापृच्छ्या काष्ठं नीतम्,
ततो गुरुवस्तस्यैव शय्यातरस्य पुरतस्तं साधुं किमना-
पृच्छ्या नयसीति निर्मेत्यैव कैतवेन निष्काशयन्ति, अन्ये-
ऽपि साधवो ब्रुवन्ते-अस्माकमप्याधिजानतामेवममुना कृतम् ।
अन्यथा जानन्तो न कर्तुं दम इति ।

वारंते अणुकुभणं, इहरा अस्साए ठाति वमहीए ।

मम गीतो निच्छु भई, कइतव कलहेण वा वितिओ ॥६६५॥

यदि सागारिको वारयति मा निष्काशयेति, नैवं, भूयः क-
रिष्यति, ततोऽनिष्काशनं, निष्काशयते इतरथा अवारयति
सागारिकेऽन्यस्यां वसतो तिष्ठति, द्वितीयश्च साधुः कैतवेन
मातृस्थानेन भणति-मम निजको यदि निष्काशयते ततोऽह-
मपि गच्छामि; सागारिकेण वा समं कोऽपि कलहयति, ततः
सांऽपि निष्काशयते, स च तस्य द्वितीयो भवति । वृ० ४३० ।

(२३) असंजतपरिस्थापना । साम्प्रतं तस्मिन्नेव द्वारगाथा-
द्वितये यां विधिरुक्ताः, स सर्वैः कर्तव्यः, क वा न कर्तव्यः?,
इति प्रतिपाद्यमाह-

एसा उ विही सव्वा, कायव्वा सिवम्मि जो जहिं वसइ ।

असिबे खमण विवड्डी, काउस्सगं च वज्जेजा ॥ ६४ ॥

(एस ति) “ अणंतरयकक्षायाविही मेरा सीमा आयरणा
इति एगद्धा । (कायव्वा) करेयव्वा, तुशब्दोऽवधारणं, धव-
हियसम्बन्धो कायव्वो एवं, कम्मि ?, (सिवम्मि ति) प्रा-
न्तदेवताहृतोपसर्गवर्जितं, कालं, ‘ जो ’ साह ‘ जहिं ’ खेत्ते
वसइ, असिबे कहं ?, अनिबे खमणं विवज्जइ, किं पुण ?,
जांगवियही कीरइ, ‘ काउस्सगं च वज्जेजा ’ काउस्सगो
य न कीरइ । ”

साम्प्रतमक्रार्थोपसंहारार्थं गाथामाह-

एसो दिसाविभागो, नायव्वो दुविहदव्वहरणं च ।

बोसिरणं अवलायण, सुहामुहगईविसेमो य ॥ ६५ ॥

(एसो इति) अणंतरदारगाहादुगस्सऽन्तो, किं ?, दिसा-
विभागो नायव्वो दिसाविभागो नाम अचित्तसंजयपरि-
दृष्टाण्यविहिं पइ दिसिप्यदरिसणं संखंवेण दिमिपडिवज्जा-
यणं ति भणियं होइ । अहवा-दिसिबिभागो मूलदारगहणं,
संसदार्गेवलकखणं वेयं दडुव्वं, अचित्तसंजयपाण्डावणियं
पइ एसो दारविबेओ नायव्वो ति भणियं होइ । (दुविह-
दव्वहरणं चेति) दुविहदव्वं णाम-पुव्वकालगदियं कुसा-

इ एणवधमिति अणुवधप, (वीसिरणं नि) संजयसरीर-
स्म परिदुवणं, 'अवलोयणं' विद्यदिणे निरिक्खणं नि ॥ (सुहा-
सुहगतीविसेसो य ति) सुहासुहगतिविसेसो वंतरासु
उववायमेया यत्ति भणियं होइ । एसा अचिन्तसंजयपरिदु-
वणिया भणिया ।

इयाणि असंजयमणुस्सालं भणइ । तत्थ गाहा-

असंजयमणुएहिं, जा सा दुविहा य आणुपुव्वीए ।

सच्चित्तेहिं सुविहिया !, अच्चित्तेहिं च नायव्वा ॥६६॥

इयं निगदसिद्धेव । तत्थ सच्चित्तेहिं भणइ ।

कहं पुण नीए संभवो ति ? । आह-

कप्पट्ठगरूयस्म उ, वीसिरणं संजयाण वमहीए ।

उदयपह बहुमया-गम विपज्जाऽऽलोयणं कुज्जा ॥६७॥

का० अचिराया संजयाण वसहीए कप्पट्ठगरूवं साहरेज्जा,
सा तिहिं कारणेहिं लुम्भेज्जा, किं ?-एणमिं उद्वाहो भवउ
ति लुम्भेज्जा पडिणीययाए, काह माहम्मिणी लिगतथी एणहिं
मम लिंगं हरियं ति एएण पडिणिवेसेण कप्पट्ठगरूवं पडिय-
स्मयसमीचे साहरेज्जा । अहवा-चरिया तव्वणिणगिणी
वोडिगिणी पाडुडिया वा मा अम्हाणं अजसो भविस्सइ,
तसो संजओवस्सगसमीचे ठवेज्जा, एणमिं उद्वाहो होउ ति,
अणुकपाए काइ दुकाले दारयकूवं छुट्टिउंकामा चिनेइ-एए
भगवतो सत्तहियट्ठाए उवट्टिया, एतेसि वसहीए साहगमि.
एए सि भत्तं पाणं वा दाहिणे । अहवा कहिं वि सेज्जायरेसु
वा इयरघरेसु वा लुमिस्संति, अओ साहुवस्सए परिदुवेज्जा,
भएण काइ य रंडा पउत्थयइया साहरेज्जा, एए अणुकपि-
इहिंति; तत्थ का विही ? । दिवसे २ वसही वसहेहिं चत्तरि
वाग परिचयिक्का, पव्वूस एओसे अयगणं अहुरत्ते, मा
मा एए दोसा होहिंति, जइ विगिचन्ती दिट्ठा ताहे बालो
कीरइ-एसा इत्थिया दारयकूवं छुट्टेऊण पलाइया, ताहे लोगो
एइ, पेच्छइ य तं, ताहे सो लोगो जं जाणउ तं करेउ, अइ न
दिट्ठा ताहे विगिचिज्जइ, उदयपह जणो वा जत्थ एएसे एए
निगमओ अत्थइ, तत्थ ठवेत्ता पडिक्खइ, अणुओमुदो जहा
लोगो न जाणइ, जहा किंवि पडिक्खंतो अत्थइ, जहा तं
सुणएण काएण वा मज्जारेण वा न मग्गिज्जइ, जाहे केणइ
दिट्ठं ताहे सो आसरइ । सच्चित्तासंजयमणुपरिदुवणिया
गया ।

इयाणि अचिन्तासंजयमणुपरिदुवणिया भणइ-

पडिणीयसरीरल्लुहणे, वणीवगाईसु हांइ अचिन्ता ।

तोऽवेक्ख कालकरणं, विपज्जाविगिचणं कुज्जा ॥६८॥

पडिणीओ कोइ वणीवममरीरं लुहेज्ज जहा एणमिं उद्वा-
हो भवउ ति, वणीवगो वा तत्थागतूण मओ, केणइ वा
मारेऊण एत्थ निहांसं ति छुट्टिओ, आचरेइयाए मणुस्सेण
वा उक्कलंथियं होज्जा, तत्थ तंवेव बोलं करेति, लोगस्स क-
हिज्जइ-एसो लुट्ठा ति, उक्कलंथियं निव्विण्णेण वारेताणं र-
इंताणं मरिओ अप्पा होज्जा ताहे दिट्ठे ए कालस्सेवो का-
यव्वो, पडिलेहिऊण जइ कोइ नत्थ ताहे तत्थ कस्सइ नि-
वेसणं न होइ तत्थ विगिचिज्जइ उवेक्खेज्ज वा, एओसो
बहइ संवरइ लोगो ताहे निरुसंवरं विवेगो जहा एत्थ आ-
एसे ए उवेक्खेयव्वो ताहे चेव विगिचिज्जइ, अइपहाए संज-

कम्मावेत्ता अप्पसागारिण विगिचिज्जइ, जइ नत्थ कोइ व-
डियरइ, अइ कोइ पडियरइ तस्सेव उधीरं लुम्भइ, एवं वि-
पज्जहणा, विगिचणा शामं-जं तत्थ तस्स भंडोवगणं त-
स्स विवेगो, जइ कहिरं ताहे न लुम्भेज्जइ, एकहा वा विहा
वा मग्गो नज्जिहि ति, ताहे बोलकरणविभासा । अचिन्तासं-
जयमणुपरिदुवणिया गया । आव० ४ अ० ।

(२४) भोजनजातं परिगृह्य सुगमं मुक्ते, तुरभिं परिप्रापयति,
तस्य प्रायश्चित्तम्

जे भिक्खु अस्सयरं भोयणजायं पडिमाहिता सुग्धिं
भुंजइ, दुग्धिं परिदुवेइ, परिदुवंतं वा साइजइ ॥ ४३ ॥

सुभं सुग्धी, असुभं दुग्धी, शरं पूर्वचत् ।

वमणं य गंधेण य, रसेण फासेण जं तु उववेतं ।

तं भोयणं तु सुग्धिं, तव्विवरीतं भवे दुग्धिं ॥ ३२२ ॥

जं भोयणं वरणगंवरसकालेहिं उववेतं तं सुग्धिं भएण-
ति, इतरं दुग्धिं ।

अहवा-

रसालमवि दुग्धिं, भोयणं तु न पूजियं ।

सुगंधिमरमालं पि, पूहयं तेण सुग्धिं तु ॥ ३२३ ॥

रसेण उववेयं पि भोयणं दुग्धिमंथेण पूजितं, दुग्धिमि-
त्यर्थः । अरसालं पि भोयणं सुगंधमभुज्जं पूजितमित्यर्थः ।

घेत्तूण भोयणदुग्धं, पनेयं अहव एकतो चेव ।

जे सुग्धिं भुंजिता, दुग्धिं तु विगिचणं कुज्जा ॥ ३२४ ॥

सुग्धिं दुग्धिं च भोयणं एकतो पनेयं वा घेत्तुं जा साह
सुग्धिं भोवा दुग्धिं परिदुवेति, तस्स मासलहु ।

इमे य बोला-

सो आणा अणवत्थं, भिच्छत्तविराधणं तथा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, दुग्धिं पुव्वेतरं पच्छा ॥ ३२५ ॥

कंठा ।

इमे य बोला-

रसगेहि अधिकखाए, अविधिवदंगालुपक्रमे माया ।

लोभे एमणवाघातो, दिट्ठो अज्जमंगूहिं ॥ ३२६ ॥

रसेसु तेही भवति, अणुमाहृंहितो अहेगं खायति-भोय-
णमाणातो अहेगं खायति, एगआ गहियस्स उव्वत्ति सुभं
खायति, इतरं छुट्टेति कार्गलियालगमइयं । कारगगाहा । एवं
अविही भवति, इंगालरीसो य भवति, रसांगज्जा गच्छे अ-
धितिं अलभंतो गच्छा उपक्रमति, अयक्रमतीत्यर्थः । मायी
मंडलीए रसालं अलभंतो भिक्खुगओ रसालं भोत्तमागच्छ-
ति, भइकं भइगं भोवा विघरणं विरसमाहारइयादि रसभो-
यणे लुओ । एएणं पि पेहेति । एत्थ दिट्ठो-“अज्जमंगू” । जहा
अज्जमंगू आयरिया बहुस्सुया बहुपारवारा मधुरं (पुरिं)
आगता, तत्थ सहेहिं धरिज्जति, ता कालंतरेण आसगणा
जाना, कालं काऊण भवत्तुवानीसु उववणो, सा बहुपडि-
बोहणट्ठा आगओ सरीरमाहिमाए अइकंताए जाहे णिहा-
लेति । पुच्छिआ-को भयं ? भणानि-अज्जमंगूहं साधु सहाय
अणुनामिउ गता । एते दोसा पडिपक्के अज्जसमुदा, ते र-
सगेहीमीता एकतो मव्वं मेलेउं भुंजति, तं च अरसं विरसं
वावि सव्वं भुंजे ए छुट्टे । सूतीभहितं च इतं भवति ।

“ रसगेहि सि ” अस्य व्याख्या-

सुम्भीदङ्गुजीहो, शेच्छति छातो वि भुञ्जितुं इतरं ।

आवस्सयपरिहाणी, गोयरदीहो उ उज्झिमिया ॥ ३२७ ॥

इतरं बुद्धिं ति लभेतां वि सुद्धिं भत्तिणिमित्तं ईहं भि-
क्खाऽऽरियं अज्झति, सुत्तयमादिपसु आवस्सयसु
परिहाणी भवति, बुद्धिमयस उज्झिमिया परिद्ववणिया ।

“ अधिकखाए सि ” अस्य व्याख्या-

मणुसं भोयणजायं, भुञ्जंताण तु एकतो ।

अधिकं खादए जो तु, अधिकखाए स वुच्चति ॥ ३२८ ॥

मनसो वचितं मनोज्ञं भोजनं जातमिति प्रकारवाचकः,
साधुभिः सार्द्धं भुजतां जो अधिकतरं खाए सो अधिकखा-
आ भरणह ।

जम्हा एते दोसा-

तम्हा त्रिधीए भुञ्जे, दिरणम्मि गुरूण सेस रातिणिण ।

भुञ्जति करम्मिऊणं, एवं समता तु सर्वेसि ॥ ३२९ ॥

का पुण बिही ? जाए आयरियगिलाणबालबुद्धआदंसमादि-
याणं उक्किट्ठियं पत्तेयगहियं वा दिरणं, मेसं मंडलीए रातिणिआ
सुद्धिबुद्धिद्ववाविराहण करं वेत्तु मंडलीए भुञ्जति, एवं स-
र्वेसि समता भवति । एवं पुच्छता दोसा परिद्वविया भवति ।

कारणआ परिद्ववेज्जा-

वितियपदे दोमि वि बहु, मीसे च विगिचणारिहं होजा ।

अविगिचणारिहं वा, जवणिज्ज गिलाणमायरिए ॥ ३३० ॥

पूर्ववत् कंठं ।

जं होज्ज अभोजं जं, वज्जेसियत्तं विगिचणारिहं च ।

विसकयमंतकयं वा, दव्वविरुद्धं कयं वा वि ॥ ३३१ ॥
पूर्ववत् ।

(२५) मनोज्ञं भोजनं परियूह्य तद् बहूपि ।

साधर्मिकेभ्योऽदत्त्वा परिप्रापयति-

जे भिक्खू मणुसभोयणजायं पडिग्गाहिता बहु परियाव-
सं अदरे तत्थ साहम्मिया संभोइया से समणुस्सा अयरिहा-
रिया संता पग्विसइ, जे अणापुच्छिता अस्सणिमंतियं प-
रिद्ववेइ, परिद्ववंतं वा साइज्जइ ॥ ४४ ॥

जं चेव सुद्धिसुत्ते सुद्धिं भोयणं वुत्तं तं चेव मणुणं । अ-
हवा-भुक्त्वत्तरु पंतं पि मणुसं भवति । अट्टमल्लवउत्थआ-
यंयिलेगायणिआणउमच्छगपरिहाणीए हिंइताणं असइण
जहा विधीए स्वआमे वा संभुजंत जे, ने संभोइया, समणुसा
उज्जयविहारी । चोदगाऽऽह संभोइयगहणातो चेव अपरिहारि-
गहणं सिज्जं, किं पुण अपरिहारिगहणं ? आचार्याऽऽह-चउ-
अंगे द्वितीयअंगे सानिचरिपारहरणार्थं, संत इति विद्यमानः ।

जं चेव सुद्धिसुत्ते, वुत्तं तं भोयणं मणुसं तु ।

अहवा वि परिज्झुसिए, समणुसं होति पंतं पि ॥ ३३२ ॥

परिभूतिनो बुभुक्षितः, शेषं मतार्थम् ।

आचार्यो विधिमाह-

जावतियं उवउज्जति, जत्तियमेत्ते तु भोयणे गहणं ।

अतिरेगमण्डाए, गहणे आणाऽऽदिणो दोसा ॥ ३३३ ॥

१४७

परिमाणतो जावतियं उवउज्जति तप्पमाणां धेसव्वं, अति-
रेगं गिरहन्तो लोभदोसा, परिद्ववणियदोसो य, आणाइ-
णो य दोसा, संजमे पिपीलियादी भरंती, आयाए अतिवहुए
भुत्ते विसुद्धियादी, तम्हा अतिप्पमाणं रा धेसव्वं ।

चोदगाऽऽह-

तम्हा पमाणगहणे, परियावसं शिरत्थयं होति ।

अथवा परियावसं, पमाणगहणं ततो अजुत्तं ॥ ३३४ ॥

तस्मादिति जति पमाणजुत्तं धेसव्वं तो परियावणगहणं णो
भवति सुत्तं शिरत्थयं, अह परियावणगहणं तो पमाणगह-
णमजुत्तं, अन्था शिरत्थआ ।

अह दोगह वि गहणं-

एवं उभयविगोधे, दो वि पया तू शिरत्थया होति ।

जह हुंति ते सयत्था, तह सुण वोच्छं समासेणं ॥ ३३५ ॥

अहवा दो वि पया शिरत्थया । आचार्याऽऽह पच्छं ।

आयरिए य गिलाणे, पाहुणए दुल्लभे सह अदाणे ।

पुच्चगहिते व पच्छा, अभत्तछंदो भवेज्जाहि ॥ ३३६ ॥

जत्थ मट्ठाइठवणाकुला र्णत्थ तत्थ पत्तेयं सव्वसंघाडिया
आयरियस्स गेरहंति, तत्थ य आयरिआ एगसंघाडगाली-
तं गेरहंति, मेसं परिद्ववणियं भवति । एवं गिलाणस्म वि
सव्वे मंदिट्ठा सव्वेहि गहियं, पवं पाहुणं वि । अहवा कांइ
संघाडआ दुल्लभवव्वस्वीराऽऽदिणा शिमंतिआ सहसा दाता-
रणं महंतं भायणं भरियं, एवं अतिरिक्तं । अहवा भत्ते
गहिए पच्छा अभत्तछंदो जातो वा, पवं वा अतिरेगं होज्ज ।

एतेहि कारणेहि, अतिरेगं होज्ज पज्जयावमं ।

तमणालोएत्ता रां, परिद्ववे तम्मि आणाऽऽदी ॥ ३३७ ॥

जं तुब्धे चोदयं पज्जसावणं तमेतोहि कारणेहि हवज्ज, त-
मेवं पज्जसावणं अणालोएत्ता अणिमंतत्ता परिद्ववेति, तस्स
आणादी, मासलहुं च पच्छिज्जं ।

इमे य परिचत्ता-

बाला बुद्धा सेहा, खमग गिलाणा महोदराऽऽएसा ।

सव्वे वि पग्गिन्ता, परिद्ववंतेण ऽणापुच्छ ॥ ३३८ ॥

बाला बुद्धा य तिकव्वबुद्धा पुणो वि जेमज्जा, सेहा वा अभा-
विता पुणा वि जेमज्जा, खमगा वा पाग्गणे पुणो जेमज्जा,
गिलाणस्स वा नं पाउग्गं, महोदरा वा मंडलीएण उवट्ठा
जेमज्जा, आदसा वा तंति आगता होज्जा, अज्जाणविआ,
वा ण जिमिता, पुणो जेमज्जा; तत्थ अणापुच्छा परिद्वव-
तो एते सव्वे परिचवयति ।

इमे पच्छिज्जं-

आयरिए य गिलाणे, गुरूगा लहुगा य खमगपाहुणए ।

गुरूगो य बालबुद्धे, सेहे य महोयरे लहुआ ॥ ३३९ ॥

जति तेण भत्तेण विणा आयरियगिलाणए विराहणा
भवति तो आणितस्स अणापुच्छा परिद्ववंतस्स चउगर-
गा, खमग पाहुणए य खडलहुगा, बाले बुद्धे गुरूगा, सेहे
महोदरे लहुआ ।

चोदगाऽऽह-

जदि तेण विणा आवा- धा होजा तो भवे वेत्ता ।

शीते बहुपरिभोगो, भङ्गो तम्हा अणेगंतो ॥३४०॥

जति तेसि आयरियाऽऽदीणं तेण भस्सेण विणा परितावणा-
ऽऽदी पीला हवेज्ज, ततो वेत्ता हवेज्ज, जति एण परिभोगः
स्यात् तो पायच्छित्तमपि म्यान्, तस्मादनेकान्तत्वात्तेषामानी-
यमानेनाऽवश्यं दोष इत्यर्थः ।

आचार्याऽऽह-

भुंजंतु मा व समणा, आतविसुद्धीए णिज्जरा विउला ।

तम्हा छुत्तमन्थेणं, शेयं अतिसेसिए भयणा ॥ ३४१ ॥

अभुक्तेऽपि साधुभिः आत्मविशुद्ध्या नयतः विपुलो
निर्जरालाभो भवत्येव, छुत्तमनि स्थितः छुत्तस्थः, अनतिशयीः
तेनावश्यं नेयं । स्तितिसई पुण जाणित्ता जति भुंजइ ता
णेति, अस्सहा ए णेति ।

चोदगाऽऽह-आयविसुद्धीए अपग्निभुंजंते कहं निर्जरा ?

आचार्यो हृष्टान्तमाह-

आतविसुद्धीए जती, अवाहंसापरिणए जदि बधेति ।

सुज्झति जतणाजुत्तो, अवधेत्तो वि हु लग्गति पमत्तो ॥३४२॥

यथा आत्मविशुद्ध्या यतिः प्रव्रजितः न हिंसा अहिंसा
तद्भावपरिणतः यद्यपि प्राणिनां बाधयति तथाऽपि प्राणा-
तिपातफलेन न युज्यते, यतनायुक्तत्वात् । पमत्तो पुण भाव-
स्सऽविशुद्धत्वात् अवधेत्तो वि पाणातिपातफले लग्गतिति ।

दिट्ठनोपसंहारमाह-

एवेव अगहितम्मि वि, णिज्जरलाभो तु होति समणस्स ।

अलमस्स सो ए जायनि, तम्हा शेजा सति बलम्मि ॥३४३॥

अगहिते वि भक्षपाणे आयसुद्धीओ णेतम्म णिज्जरा
विउला भवति । जो पुण अलसदोमजुत्तो अविशुद्धमणो,
तस्म सो णिज्जरलाभो ए भवति । तस्माज्निर्जराभा-
र्थिना सति बले णेयं ।

तन्धिमो कमो भक्षति-

तम्हा आलोएजा, सक्खंते सालए इतरे पच्छा ।

खेत्तंते अण्णगामे, खेत्तवहिं वा अवोच्चत्थं ॥ ३४४ ॥

आलोएति कहयति स्वक्षेत्रे स्वग्रामे सालए स्वप्रतिश्र-
ये जेट्ठिया संभोतिया ते भणानि-इमं भत्तं जइ अट्ठो भे
तो घेप्पउ, जइ ते शेच्छंति ताहं अण्ण भणानि, इतरे पच्छा
स्वग्रामे वा अण्णप्रतिश्रये, जति ते वि शेच्छंति ताहं सखेत्तं
अण्णगामं, जति ते वि शेच्छंति ताहं खेत्तवहिं अण्णगामं
कारणतो णिज्जति, एवं अवोच्चत्थं णेति, कारणे अण्णसं-
भोतिण स खेव कमो उत्क्रमकरणप्रतिषेधार्थम् ।

आसण्णुवणए मोत्तुं, दूरट्ठाणं तु जो एए ।

तस्स सखेव बालादी-परच्चायविराधणा ॥ ३४५ ॥

आसण्णे मोत्तुं जो दूरट्ठाणं पक्खवाएण णेति, तस्स सा
खेव बालातिविराधणा पुब्बुत्ता

स्वजनममीकारप्रतिषेधार्थम्-

ए पमाणं गणो एत्थ, सीसो खेव ए वा सओ ।

समणुएणता पमाणं तु, कारणे वा विवज्जओ ॥३४६॥

मूलभेदो गणो, गच्छो वा गणो, सो अत्र प्रमाणं ए भवति,

मम सीसो स्वजन इदमपि प्रमाणं ए भवति । समणुएणता सं-
भोगो, सो अत्र प्रमाणं, कारणे पुण आसणे मोत्तुं दूरे णेति, सं-
भोतिण वा मोत्तुं अण्णसंभोग्याण वि णेति, तं पुण गिलाणा-
ऽऽदिकारणं बहुविधं ।

अववाएण आणेत्तो सुद्धो-

वितियपद होज्जमप्पं, दूरट्ठाणे सपक्खवाए य ।

कालो वा अत्थमती, सुद्धी जं भे व तं दुद्धी ॥३४७॥

अप्यं स्तोत्रं अण्णेत्तो विसुद्धो, दूरं वा अट्ठाणं, दूरे आसणे वा
सपक्खवाए ए णेति, जाव णेति ताव आदिच्छं आत्थमेति,
तेहिं वा सुद्धिं लज्जं, तं च पारिट्ठावणियं दुद्धिं, एवमादि-
कारणेहिं आणेत्तो वि सुद्धो अपक्खिनी । नि० चू २ उ० ।

(२६) अधुना नोआहारपारिस्थापनिकां प्रतिपादयति-

णोआहारस्मी जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

उवगरणम्मि सुविहिया !, नायव्वा नो य उवगरणे ॥७७॥

निगदसिद्धा, नवरं नोउपकरणं स्तेप्माऽऽदि गृह्यते ।

उवगरणम्मि उ जा सा, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

जाया चेव सुविहिया !, नायव्वा तह अजाया य ॥७८॥

निगदमिद्धैव, नवरमुपकरणं वत्ताऽऽदि ।

जाया य वत्थपाए, वंका पाए य चीवरं कुज्जा ।

अज्जाय वत्थपाए, वोच्चत्थे तुच्छपाए य ॥ १ ॥ (५०)

जाता च वस्त्रं पात्रे च वक्तव्या, चोदनाऽभिप्रायस्तावद्वस्त्रं
मूलगुणाऽऽदिदुष्टे वद्धानि पात्रे च चीवरं कुप्यतु, अजाता च
वक्तव्या-वस्त्रं पात्रे च (वोच्चत्थे तुच्छपाए य) चो-
दनाऽभिप्रायां वस्त्रं विपर्यस्तं-अजु स्थाप्यते पात्रं च अजु
स्थाप्यत इति, सिद्धान्तं तु वक्ष्यामः, एव तावद् गाथाऽर्थः ।
इयं चान्यकर्तृकी गाथा-

दुविहा जायमजाया, अभिओगविसे य सुद्धसुद्धा य ।

एगं च दोणिण तिप्पि य, मूलुत्तरसुद्धि जाणाहि ॥ ७९ ॥

द्विविधा जाता अजाता पारिस्थापनिका-आभियोगिकी
विषे च अशुद्धा शुद्धा च, तत्र शुद्धा अजाता भविष्य-
ति, अयं च प्राग्निर्दिष्टः सिद्धान्तः-“एगं च दोणिण ति-
प्पि य, मूलुत्तरसुद्धि जाणाहि ।” मूलगुणाऽशुद्धं एको प्र-
स्थिः, पात्रं च रेखा, उत्तरगुणाशुद्धं द्वौ शुद्धं त्रय इति
गाथाऽर्थः । अवयवार्थस्तु गाथाऽयस्याप्ययम्-सामाचार्यभि-
क्षेर्गीत इति-उवगरणे णोउवगरणे य । उवगरणे जाया अ-
जाया य, जाया वत्थे पाए य, अजाया वि वत्थे पत्ते य, जाया
णाम-वत्थपायं मूलगुणअसुद्धं उत्तरगुणअसुद्धं वा अभिओ-
गं वा विसेण वा, जइ विसेण आभिओगियं वा वत्थं पा-
यं वा खंडाखंडि काऊण विगिज्जियव्वं, सायणा य तहेव, जा-
णि अइगित्ताणि वत्थपायाणि कालगए वा पडिभग्गे वा
साहारणगहिप वा जापज एत्थ का विगिज्जणविही ? चो-
यओ भणइ-आभिओगविसाणं तहेव खंडाखंडि काऊण
विगिज्जणं मूलगुणअसुद्धवत्थस्स एकं वंका कीरइ, उत्तर-
गुणअसुद्धस्स दोणि वंकाणि, सुद्धं उज्जुयं विगिज्जइ,
पाए मूलगुणअसुद्धं एगं चीरं विज्जइ, उत्तरगुणअसुद्धं दोणि
खीरखंडाणि पाए कुब्भंति, सुद्धं तुच्छं कीरइ-रित्तयं ति भणि-
यं होइ । आयरिया भणंति-एवं सुद्धं पि असुद्धं भवइ, क-
हं ?-उज्जुयं उवियं, एमेण वंकेण मूलगुणअसुद्धं जायं, दोहि

उत्तरगुणअसुद्धं, एकवकं वुयं वा होज्जा, वुयं एकवकं वा होज्जा, एवं मूलगुणे उत्तरगुणे होज्जा, उत्तरगुणे, वा मूलगुणां होज्जा, एवं चेव पाए वि होज्जा, एगं चीवरं निगयं मूलगुणासुद्धं जायं, दोहिं यिणिग्गएहिं सुद्धं जायं, जे य नेहं वन्थपाएहिं परिभुंजिएहिं दोमा तेमि आवत्ती भयइ, तम्हा जं भणियं ते ते न जुत्तं, तन्नो कहं दाउं विगिचियद्धं ? । आपरिया भणति-मूलगुणे असुद्धे वन्थे एगो गंठी करिइ, उत्तरगुणअसुद्धे दोरिण सुद्धे तिणिण, एवं वन्थे, पाए मूलगुणअसुद्धे अंतो अट्टए एगसहिंया रेहा करिइ, उत्तरगुणअसुद्धे दोरिण, सुद्धे तिणिण रेहाअं, एवं लायं होइ, जाणएण कायव्वाणि, कहिं परिद्वेषयव्वाणि ?-एगंतमणावाए सह पत्ताबंधरयन्ताणेण, असइ पडिलेहणियाए दोरेण मुंहे थज्झइ, उडमुहाणि ठविज्जंति, असइ ठाणस्स पामसियं ठविज्जइ, जअं वा अगमां तन्नो पुण्णयं कीरइ; एयाए वि-ट्टीए विगिचिज्जइ, जइ कोइ आगारां पायइ तहा वि वोंसट्टा-ऽहिंगरणा सुद्धा साहुणो, जेहिं असेहिं साहहिं गहियाणि जइ कारणे गहियाणि ताणि य सुद्धा जावज्जावाए परिभुंजंति, मूलगुणउत्तरगुणसु उत्पण्णे ते विगिचइ । गतोपकरणपारिस्थापनिका ।

अधुना नोउपकरणपारिस्थापनिका प्रतिपाद्यते आह च-
नोउवगरणे जा सा, चउव्विहा होइ आणुपुव्वीए ।
उच्चारे पामवणे, खेले सिंघाणए चेव ॥ ८० ॥
व्याख्या निगदसिद्धेव ।

विधिं भणति-

उच्चारं कुर्वन्तो, छायं तसपाणरक्खणट्टाए ।
कायदुयदिसाभि-ग्गहे य दो चेव अभिगिण्हे ॥ ८१ ॥
पुढविं तसपाणसमु-ट्टिएहिं एत्थं तु होइ चउभंगो ।
पढमपयं पसत्थं, सेसाणि उ अप्पमत्थाणि ॥ ८२ ॥

इमीणं वक्खाणं-जरुस गहणी संसज्जइ तेण छायाए वो-
सिरियव्वं, केरिसियाए छायाए ?-जां ताए लोणस्स उव-
भोगरक्खो तथ न वोसिरिज्जइ, निरुवभंगे वोसिरिज्जइ,
तथ वि जा मयाअं पमाणाअं निगया तन्थेव वोसिरि-
ज्जइ, असइ पुण निगयाए तन्थेव वोसिरिज्जइ, असति
रक्खाणं कारणं छाया कीरइ, तेसु परिणएसु वच्चइ, काया
दोरेण-तमकाअं, थावरकाअं य । जइ पडिलेहेइ वि पम-
ज्जइऽवि तो पांगिय्या वि रक्खिया तसा वि, अह पडिलेहेइ
न पमज्जइ तो थावरा रक्खिया तसा परिचत्ता, अह
न पडिलेहेइ पमज्जइ थावरा परिचत्ता तसा रक्खिया,
इयरन्थं दोवि परिचत्ता, सुण्णडिलेहियसुण्णमज्जिएसु वि
पढमं पयं पसत्थं, विइयतइए एक्कंकेण चउत्थं दोहिं वि अ-
प्पसत्थं, पढमं आयरियव्वं, सेसा परिहणियव्वा । दिसाभि-
ग्गहे-“उभे मूत्रपुरीषं च, दिवा कुर्यादुद्वेगमुखः । रात्रौ द-
क्षिणतश्चैव, तस्य आऽऽयुर्न हीयते ॥ १ ॥” दो चेव एयाउ
अभिगेएहंति, उगलगहणं तहेव चउभंगो, सूरिए गामं एव-
माह विभासा कायव्वा जहामंभव ।

अधुना शिष्यानुशास्तिपरां परिस्माप्तिगाथामाह-

गुरुमूले वि वसंता, अनुकूला जे न होति उ गुरुणं ।
एएसि तु पयाणं, दूरं दूरेण ते होति ॥ ८३ ॥

‘गुरुमूले’ गुरुवन्तिकेऽपि ‘वसन्तः’ निवसमाना अनु-
कूला ये न भवन्त्येव गुरुणाम्, एतेषां ‘पदानाम्’ उद्गल-
नानां, तुशब्दादन्येषां च, दूरं दूरेण ते भवन्ति, अविनी-
तत्वात्तेषां श्रुतापरिणतेरिति गाथाऽर्थः । आव० ४ अ० ।

(२७) गृहवर्त्ताऽऽदिषु उच्चारप्रश्रवणे परिष्ठापयति-

जे भिक्खु गिहंसि वा गिहमुहंसि वा गिहदुवांसि वा
गिहपडिदुवारंसि वा गिहलोयंसि वा गिहंजाणंसि वा गि-
हवच्चंसि वा उच्चारं वा पामवणं वा परिद्वेषइ, परिद्वेषं
वा साइज्जइ ॥ ७२ ॥

थंडिलं उवघाती, गिह तस अगणीए पुढविसंवद्धं ।

आउवणस्मतीए, विभासितव्वं जहा सुत्ते ॥ ८३ ॥

थंडिलं तिथिहोद्यन्नित्यं आयपवयणे संजमगिहे आ-
उवघातो, तमअगणिपुढविआउवणस्मतिस्संबद्धं संजमो-
वघातित्यं, विभासा विस्तारेण कर्त्तव्या, जहा सुत्ते आया-
यितियसुतक्खंथे थंडिलमन्निक्कए ।

इमो सुत्तथो-

अंतोगिहं ग्वलु गिहं, कोट्टग सुविधी व गिहमुहं होति ।

अंगण मंडवथाणं, अगगारं दुवारं तु ॥ ८४ ॥

गिहवच्चं परंता, पुरोहडं वा वि जत्थ वा वच्चं ।

घरस्स अंतो गिहं भणति, गिहगहणेण वा सव्वं चेव घरं
घेप्पति । कोट्टाअं अग्गिमालिदअं सुविधी कुहाअल्लिदो, एतं
दो वि गिहमुहं गिहस्स अगगतां अज्जावगासं, मंडवथाणं, अ-
गणं भणति, अगगारं पावसितं तं गिहदुवारं भणति, गिहस्स,
समंततो वच्चं भणति, पुरोहडं वा वच्चं पच्छंतं ति वुत्तं
भवति, जं वा वच्चं करंति तं वच्चं समोभूमी भणति ।

जे भिक्खु मडगगिहंसि वा मडगच्छारियंसि वा मडग-
भूभियंसि वा मडगसुयंसि वा मडगलेणंसि वा मडगथंडि-
लंसि वा मडगवच्चंसि वा उच्चारं वा पामवणं परिद्वेषइ, प-
रिद्वेषं वा साइज्जइ ॥ ७३ ॥

इमो सुत्तथो-

मडगगिहं मेच्छाणं, धूभा पुण विच्चगा होति ॥ ८५ ॥

छारो तु अपुंजकडो, छारचित्ताविरहितं तु थंडिलं ।

वच्चं पुण परंता, सीताणं वावि सव्वं तु ॥ ८६ ॥

मडगगिहं णाम मेच्छाणं घरचमंतरं मनयं छांदुं विज्जति,
न उज्झति, तं मंडगगिहं, अभिणवड्डं अपुंजकयं छारां
भणति, इट्टगाऽऽदिडिया विच्चा धूभो भणति, मडगं आध्रया
मडाऽऽथयः, स्थानमित्यर्थः । मसाणाऽऽसंसे अणेतुं मडयं
जत्थ सुव्वति तं मडासयं, मडयस्स उयारि जं देवकुलं तं लेणं
भणति, छारचित्तावज्जितं केवलं मडयं दहट्टाणं थंडिलं भ-
णति, मडयं परंतं वच्चं भणति, सव्वं वा सीघाणं सी-
ताणस्स वा परंतं वच्चं भणति । नि० सू० ३ उ० ।

(२८) रात्रौ विकाले वा उच्चारं कृत्वा पात्रे स्थापयित्वा प्रातः
परिष्ठापयन्ति-

जे भिक्खु सगपायंसि वा परपायंसि वा दिया वा राओ
वा वियाले वा उच्चाहिज्जमाणे सपायं गहाय परपायं

जायइ, जाइत्ता उच्चारं पासवणं वा परिद्वेइ, परिद्विच्ता
अणुगण सूरिण पाडेइ, पावंतं वा साइजइ ॥ ८१ ॥

राउत्ति निसा, वियाली त्ति संभावगमां, उत्प्रावद्वेन बा-
धा उब्बाहा, अप्पणिओ सण्णामत्तआं सगपायं भण्णति,
अप्पणियस्स अभांथे परपाते वा जाइत्ता वांसिरइ, परं
अजाइत्तां वोसिरंतस्स मासलहुं. अणुगण सूरिण छुट्टेति
मासलहुं, मत्तगे णिक्कारेण वोसिरति मासलहुं ।

णिज्जुत्ती-

णो कप्पति भिक्खुस्सा, णियमत्ते तह परायण वा वि ।
वोसिरिउ गुच्चारं, वोसिरमाणे इमे दोसा ॥ १०४ ॥
णिअयमत्तए, परायत्तए वा णो कप्पति भिक्खुस्स वांसि-
रिउं । जो वोसिरति तस्स इमे दोसा ।

सेहाऽऽदीण दुगुंछा, णिमिरेज्ज तं व दिस्स ऽगारीणं ।

उडाहभाणभेयण-तिसुपावणमादिपलिमंथो ॥ १०५ ॥

सेहा मंथेणं वा दडुण वा विपरिणमेज्ज, दुगुंछं करेज्ज,
इमेहि दडुसरक्खा वि जिता अगारीणो वा णिसिरिउज्जंतं दडुं
उडाहं करेज्ज-“अहो इमे असुइणां सच्चलोमं विट्ठालेति ।”
भाणभेयं करेज्ज, उब्भेदिते आइंज जाव परिद्वेयति तिसु-
आवेति त्ति जाव उब्भेवेति जाव सुत्तंथ पलिमंथो भव-
ति, आदिसहानो परेण विट्ठु संकाभोतिगाऽऽविपसंगो ।

चोदगाऽऽह-

एयं मुत्तं अफलं, अत्था वा दो वि वा विरोधेणं ।

चोदग दो वि असत्था, जह होंति तहा णिसामेहि ॥ १०६ ॥
सुत्ते वांसिरणं न पडिभिद्धं तुमं पुण अत्थेण पडिसेह-
मि, एवं एगंतरेण अफलेण भवितव्वं, दो वि वा परोप्परं
विरोधेन टिता । आयत्तिआऽऽह-चोदग पच्छुद्धं कंठं ।

सुत्तं कारणीयं, कं ते कात्तणा ? इमे-

गेलसमुत्तमडे, रोहग अद्दाण सावण तेणे ।

मेहे दुविधरुयाण, कहगदुग अभिगाहाऽऽसणणे ॥ १०७ ॥

गिलाणो काइयसण्णाभूमी गंतुं ण तरति, अणासगमु-
त्तिमडुं, तं पडियणो ण तरति गंतुं, रोधने काइयसणा-
भूमी णत्थि, सागारियपडिबद्धा वा, अद्दाणे सांचत्तादी पुढ-
वी, राओ वा, वसहीओ णिग्गच्छंतस्स सावयभयं पि य, मेहे
मुत्तमुक्कराए य एयाए दुविधरुजाए पुणो पुणो वांसिरति,
अणिओगकहणे धम्मकहणे य, अभिगाहे मोहपडिमं पडि-
बण्णो, भावाऽऽसणो वा काइयसण्णाभूमी गंतुं ण तरति ।

अप्पे संसत्तम्मि य, सागरऽवियत्तभावपडिबद्धे ।

पाणिदयाएँ मणो वा, वोसिरणं मत्तए भणियं ॥ १०८ ॥

अप्पा काइयभूमी, संसत्ता वा काइयभूमी, साधुस्स वा
बाहिरे सण्णायगादिं सागारियं, सेज्जायस्स वा अंतो वां-
सिरिउज्जमाणे अधियत्तं इत्थीहिं वा समं भावपडिबद्धा काइ-
यभूमी, पाणिदयट्ठा वा वासमिहियासु पडंतीसु विज्जाए
उवयारो काइयाए आयमियव्वं काउं; एतेहिं कारणेहिं मत्तए
वोमिरिउं बाहिं जयणाए उदिने सूरिण पडुवैति ।

अभिगाह अप्पदाराणं इमा वांएह वि व्याख्या-

अभिगाहिय त्ति कए, कहयं पुण होति मोहपडिमाए ।

अप्पो त्ति अप्प मोहं, मोदमभो भवति अप्पा ॥ १०९ ॥

पुव्वद्धं कंठं अप्पमिति मोहं अप्पं पुणो भवति, काइयभू-
मी वा अप्पा, तेण मत्तए वोसिरति ।

एतेहिं कारणेहिं, वोसिरणं दिवसतो व रत्ती वा ।

पगतं तु ण होति दिया, अधिकारो, रतिवोसट्ठे ॥ ११० ॥

इह सूत्रं दिवसतो णाधिकारो, रातो वोसिरित्तेणाहिकारो ।

सगपातम्मि य रातो, अधवा परपायंगंसि जो भिक्खू ।

उच्चारमायरिसा, सूरम्मि अणुगण राओ ॥ १११ ॥

उच्चारो सण्णा, पासवणं काइया, जो राओ वोसिरिउं
अणुगण सूरिण परिद्वेयति, तस्स्येयमुत्तमं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहयं तहा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, सूरम्मि उगण राओ ॥ ११२ ॥

कंठा ।

रातो परिद्वेयस्स इमे दोसा-

तेणाऽऽरक्खिय सावय-पडणीयणपुंसइत्थितेरिच्छा ।

ओहाणपेहि पेहा-णसे य बाले य मुच्छा य ॥ ११३ ॥

राओ णिग्गओ तेणाऽऽरक्खिपहिं थेप्पेज्ज, मीहमाइणो वा
सावया, तेहिं स खजेज्जा पडिणीओ वा पडियरिउं राओ
असागरिते पतायेज्ज, पडिणीओ वा भणेज्ज एव चोरोपार-
दारिओ, जेण राओ णिग्गच्छति, णपुंसगो वा रातो बला
गेहेज्ज, इत्थी वा गेहेज्जा । अहवा-अहभावेण साधू
इत्थी य जुगवं णिग्गता, तत्थ संकाइया दोसा, एवं महा-
सहियादितिरिक्खीय वि संकेज्ज, अधवा णपुंसकइत्थिति-
रिच्छीय वा कोवि अणायारं मेनिज्ज, ओहाणपेही वा
दिवसतो छिहं अलभमाणो रातो समाहिपरिद्वेषणलक्खेण
ओहावेज्जा, एवं वेहाणं पि करेज्जा, सप्पाऽऽविणा वा
बालेण खइतो ण तरति अक्खाउं, मुच्छा वा से हांज्ज । ज-
म्हा एते दोसा तम्हा ण परिद्वेयद्धो ।

समाहिमत्तओ अणुगण वि परिद्वेयति-

वितियपदे सागारो, संसत्तप्पेच्छणाण हेतुं वा ।

एतेहिं कारणेहिं, सूरम्मि अणुगण राओ ॥ ११४ ॥

उगण सूरिण परिद्वेज्जमाणे सागारियं भयति, अंतो वा
कायभूमी, अप्पा संसत्तो वा, तां दिवसतो वि मत्तए वां-
सिरिउं राओ अप्पसागारिण, परिद्विज्जति, उगते सूरिण
जाव परिद्वेयति वि सुवावेति वा सुत्तपरिमंथो महंता
भवति त्ति अणुगण सूरिण परिद्वेयति, परिद्वेयतो सुखो
भवतीत्यर्थः । नि० खू० ३ उ० ।

(२६) अङ्गारवाहाऽऽदिषु स्थितिषु उच्चारप्रश्रवणे करोति-

जं भिक्खू इंगालदाहंसि वा खारदाहंसि वा भुसदाहंसि वा
उच्चारं वा पासवणं वा परिद्वेइ, परिद्वेयंतं वा साइजइ ॥ ७४ ॥

इमो सुत्तंथो-

इंगालखारदाहे, खदिरादी वत्थुलादिया होंति ।

गोमाऽऽदिरोगसमणो, दहंसि गच्छे तहिं आसि ॥ ६७ ॥

सहस्रऽदी इंगाला वःथुलमादी खारो जराऽद्विरोगमरंता-
णं गोरुआणं रोगपसमणं थं जत्थ गाओ इधंति तं गायदाहं
भसति कुंभकारा जत्थ बाहिरओ तुसे इधंति तं तुमडाहट्टाणं,
प्रतिवर्धं खल्लगट्टाणे ओससं जत्थ भुलं इधंति तं भुसडाहट्टाणं ।

जे भिक्खू खवासु गोलेहणियासु वा, खवियासु वा
मट्टियाखाणीसु वा, परिभुंजमाणियासु वा, अपरिभुं-
जमाणियासु वा, उच्चारं वा पासवणं वा परिद्वेइ, परिद्ववंतं
वा साइज्जइ ॥ ७६ ॥

इमो सुत्तन्थो-

उसच्छाणे गाओ, लिहंति भुंजंति अभिणवा सा तु ।

अचियत्तमणलेहण, एमेव य मट्टियाखाणी ॥ ८८ ॥

जत्थ गाओ उसच्छाणा लिहंति, सा भुज्जमाणी गिरुद्धा न-
वा भरणति, तत्थ दोसा सच्चिमीसा पुढविकायो, अचियत्तं
गोसाभियस्स वा खवा, तत्थ गाओ लेहयेति, अंतरायदोसा,
अरणत्थ वा लेहयेति पुढविवहो, मट्टियाखाणीए वि सच्चि-
मीसा पुढवी जणवयस्स अचियत्तं अरणं वा खाणि पवतेति ।

जे भिक्खू मे आययणंसि वा, पंकांसि वा, पणगंसि वा,
उच्चारं वा पासवणं वा परिद्वेइ, परिद्ववंतं वा साइज्जइ ॥ ९५ ॥

इमो सुत्तन्थो-

पंको पुण चिकखलो, पणगो पुण जत्थ मुच्छते ठाणे ।

साओ कदमवहुलो, आवयणं तस्म गिका तू ॥ ८६ ॥

सच्चित्तोवेत्तविममण पुणसहो, आयतनमिति स्थानं, पणअं
उ खोत्ता जत्थट्टाणे संमुच्छति, तं पणगट्टाणं, कदमवहुलं
पाणीयं साओ भरणति, तन्त आययणं गिका ।

जे भिक्खू उंवरवच्चंसि वा, नगोहवच्चंसि वा, आमन्थवच्चंसि
वा पिलक्खुवच्चंसि वा, पिप्पलीवच्चंसि वा, डागवच्चंसि वा
उच्चार पासवणं वा परिद्वेइ, परिद्ववंतं वा साइज्जइ ॥ ७७ ॥

उंवरम्म फला जत्थ किरिबंड उव्वविज्जंति तं उंवरवच्चं
भरणति, एवं लण्णोहो वडो, आसन्थो पिप्पला, पिलक्खू पि-
प्पलभेदो, सो पुण इत्थियमिहाणा पिप्परी भरणति, डागो
पन्नसागो; एतेसां मुक्कंति फला जहिं सेव ।

एतेसाम्मतं, थंडिल्ले जो तु वोसिरे भिक्खू ।

पासवणुआरं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ १०० ॥
कंठा ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू इच्छुपणंसि वा, सालिवणंसि वा, कुमुभवणं-
सि वा, कप्पासवणंसि वा, उच्चारं पासवणं वा, परिद्वेइ,
परिद्ववंतं वा साइज्जइ ॥ ७८ ॥ जे भिक्खू मडगवच्चंसि
वा, सागवच्चंसि वा, मूलयवच्चंसि वा, कोत्थंभरि-
वच्चंसि वा, खारवच्चंसि वा, जीरियवच्चंसि वा, द-
मणयवच्चंसि वा, मरुगवच्चंसि वा, उच्चारं पासवणं वा प-
रिद्वेइ परिद्ववंतं वा, साइज्जइ ॥ ७९ ॥ जे भिक्खू अ-
सांगवणंसि वा, संनिवणवणंसि वा, चंपगवणंसि वा,
चूयवणंसि वा, अरणयरेसु तहप्पारेसु पत्तोवएसु
पुण्णोवएसु फलोवएसु छाउवएसु उच्चारं वा पासवणं वा
परिद्वेइ, परिद्ववंतं वा साइज्जइ ॥ ८० ॥

देसाऽऽदिइकेन जनपदप्रसिद्धा भेया ।

एते पुण सव्वे वि थंडिला तिविधे उववाए पंडोते-

आया संजम पवयण, तिविधं उववाइयं तु गायव्वं ।

गिहमादिंगालाऽऽदी, सुसाणमादी जहा कमसो ॥ १०१ ॥

गिहं आउवाघातो, तं गिहं अपरिग्गहमितरं वा अपरिग्गहं
माललहुं, सपरिग्गहं चउलहुं; गेरुहणं कट्टणाऽऽदयो दोसा एवं
मडगाऽऽदिएसु वि सुसाणमादिएसु पवयणोवघातो-असुति-
ट्टाणमेवेणो एते कापालिका इव चउलहुं, अविलेसा प्रायसो
संजमेवघातिणो उवउज्ज अप्पणा जो जत्थ उवघातो
स तत्थ वत्तव्वो ।

इमे दोसा-

छट्ठावण पंतावण, तत्थेव य पाइणाऽऽदयो दिट्ठे ।

अदिट्ठे अरणकरणे, काया कायाण वा उव्वरि ॥ १०२ ॥

गिहाऽऽदिविरुद्धाणं वोसिरंतो छट्ठविज्जति, पंताविज्जति
वा, तत्थ वा पाइइ, एते दिट्ठ दोसा, अदिट्ठे पुण अरणं
इंगालादीदाहट्टाणं कर्त्तं, कार्याघराहणा भवति, तं वा
सगणं कायाण उव्वरि छंति ।

विनियपदमणप्पज्जे, ओमणणाऽऽईण रोहणट्टाणे ।

दुव्वलगहशि गिलाणे, जयणाए वोसिरंजाहि ॥ १०३ ॥

अणप्पज्जे वित्ताऽऽदीए ओसममिति निरायणं अपरिभं-
गट्टाणं आइरणं आर्याग्यं सव्वो जणो जत्थ वोसिरंति
रोहणे वा अरणं थंडिल्लं जन्थि, अज्जाणपडिक्खा वा वोसिरंति,
दुव्वलगहणी वा अरणं थंडिल्लं गंतुं न सक्कंति, गलाणा वा अं
अपपदोमतं तत्थ वोसिरंति, एस जयणा अथवा-अणो
अवलोपति, अरणो वोसिरंति, पउरइवेणं कुरुकुरं करोति ।
नि० चू० ३ उ० ।

(३०) आगस्ततेषु परिघापयति-

जे भिक्खू आगंतारसु वा माहावइकुलेसु वा परियावमहेसु
वा उच्चारं पासवणं वा परिद्वेइ, परिद्ववंतं वा साइज्जइ ॥ ९० ॥

इच्छाइसुत्ता उच्चारेयव्वा जाव महाकुलेसु वा माहागिहसु
वा उच्चारं पासवणं परिद्ववंति । सुत्तन्थो जहा अट्टमउ-
इसगे, इह एउरं उच्चारपासवणं स्ति वत्तव्वं ।

एतेसु ठाणेषु उच्चारमादीणि वासिरंतस्स माहा-

आगंतारादि ठाणा, जेत्तियंमत्ता उ आहिया सुत्ते ।

तेसुआराऽदीणि, आयरमाणम्म आणाऽऽदी ॥ २६२ ॥
कंठा ।

एतेसु ठाणेषु आयरंतस्स इमे दोसा-

अयमो पवयणहाणी, विपरिणामो तंवेव य दुगुच्छा ।

आगंतरादीसु, उच्चाराऽऽदीणि आयरतो ॥ २६३ ॥

असुइममायां लंगाऽ यागबाहिरा, अलजगावि सलजगा
लांगावमांगट्टाणाणि असुईणि भुंजमाणा विहरंति, एवमदि
अयसो लंगाववादिण य अपसोवहएसु ए फोइ पव्वज्जति
स्ति पवयणहाणी दंडिगादि वा णिवारेज्ज, तारिग्गं वा समा-
यारं ददं अहिनवधम्म; सहगाऽऽदिविपरिणवेज्ज, संहं वा
विपरिणवेज्ज, मिच्छं वा थिरीकरज्ज असुई एते स्ति महाज-
णमज्जे दुगुंछज्ज, दुगुंछाप वा तं काएसु परिद्विज्जा, तम्हा
ए कप्पति आयरिउं ।

इमो अववातो-

वितियपदमण्यपज्भे, ओसम्पाईण रोहगद्वाणे ।

दुब्बल गहणि गिलाणे वोसिरणं होति जयणाए ॥२६४॥

एतीए गाहाए इमा वक्कणाणामिद्धाणेसु अण्यपज्भो आ-
यरेज्जा ।

उम्सम्पाऽपरिभोगा, आइमो जत्थ अम्ममम्पिहं ।

अद्वाणे वडिवज्जति, महाणिवेमे व सन्थम्मि ॥२६५॥

लोग अगरेभागं आसयणं भरणं जहिं अणमगणा जणो
बहु वोसिरं नं आइमं नं वा ठाणं रोहगे अणुगणात्तं अद्वा-
णपवरणा वा वोसिरंति, छुट्टेति वा । अहवा-महत्तसन्थेण
अद्वाणं पवणात्तं सन्थणिवमे जाव वोलेउं जति पंति यत्ता-
व महत्तो कालो गच्छति, अतो तत्थेव वोसिरंति ।

दुब्बलगहणिगिलाणे, अतिसारमादी व थंडिलं ।

गंतुं नवतिदं पुण, मिदिज्जति अत्थं समतिरेगं ॥२६६॥

दुब्बलगहणी ए सकंति थंडिलं गंतुं गिलाणो वा वोसिरंजा,
अतिसारंण वा गहिओ । कित्तिए वारं गमिस्सति, एवमादि-
कारणेहि थंडिलं गंतुमसमत्थो वोसिरं, जयणाए एगो सागा-
रिओ णिरिक्खति, एगो वोसिरं । अथवा-सागारियं हवेज्जा
तो से अत्थं बहु दवं दिज्जति, अविस्सपुढवीकुरुकुयं कंरति ।

जे भिक्खु उज्जाणंसि वा उज्जाणगिहंसि वा उज्जाणसालंसि
वा निज्जाणंसि वा निज्जाणसालंसि वा उच्चारं वा पासवणं
वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७१ ॥ जे भिक्खु
अट्ठंसि वा अट्ठालयंसि वा वरियंसि वा दारगंसि वा गोपूज-
रगंसि वा उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्ज-
इ ॥ ७२ ॥ जे भिक्खु दगंसि वा दगमगंसि वा दगपहंसि वा
दगतीरंसि वा दगठाणंसि वा उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, प-
रिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७३ ॥ जे भिक्खु सुम्भगिहंसि वा सुम्भसा-
लंसि वा भिम्भगिहंसि वा भिम्भसालंसि वा कूडागारगिहंसि
वा कूडागारसालंसि वा कोट्टागारंसि वा कोट्टागारगिहंसि वा
कोट्टागारमालंसि वा उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परि-
ट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७४ ॥ जे भिक्खु तणगिहंसि वा तणमालंसि वा तु-
सगिहंसि वा तुससालंसि वा भुसगिहंसि वा भुससालंसि वा
उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७५ ॥ जे
भिक्खु जाणगिहंसि वा जाणसालंसि वा जुगगिहंसि वा जु-
ग्गसालंसि वा भुसगिहंसि वा भुससालंसि वा उच्चारं पासवणं
वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७६ ॥ जे भिक्खु पणिय-
गिहंसि वा पणियसालंसि वा कुवियगिहंसि वा कुवियसालं-
सि वा उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७७ ॥
जे भिक्खु गोणगिहंसि वा गोणसालंसि वा महाकुलंसि वा
उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ७८ ॥

गाहा—

उज्जाणट्ठाणादिसु, उदगपहसुम्भघरमादिणसुं च ।

जाणसालाऽऽदीसुं, महाकुलसुं च एस गमो ॥२६७॥

यसा गाहा कंठा । नि० चू० १५ उ० ।

(३१) अनन्तरहितायां पृथिव्यामुच्चारप्रभवणं परिष्ठापयति-

जे भिक्खु अणंतरहियाए पुढवीए उच्चारं पासवणं वा परि-
ट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे भिक्खु ससर-
क्खाए पुढवीए उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा
साइज्जइ ॥ ४४ ॥ जे भिक्खु ससणिद्धाए पुढवीए उच्चारं
पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे भि-
क्खु चित्तमंताए सिलाए चित्तमंताए लेलुए कोलावासं-
सि वा दारुणं जाव पइट्टिए सअंडे सपाणे सवीए सहरिए
सउस्से सउत्तिगपणगदगमट्टिमकडासंताणए उच्चारं पासव-
णं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥ जे भिक्खु
थूणंसि वा गिहणलुयंसि वा उसकालंसि वा कामजलंसि
वा उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥
जे भिक्खु कुलियंसि वा सित्तिसि वा लेसुंसि वा अंतरि-
क्खजायंसि वा उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं वा सा-
इज्जइ ॥ ४८ ॥ जे भिक्खु खंधंसि वा थंभंसि वा दुवद्धे दु-
निक्खित्ते चलावचलं उच्चारं पासवणं वा परिट्टवेइ, परिट्टवंतं
वा साइज्जइ ॥ ४९ ॥ जे भिक्खु खंधंसि वा थंभंसि वा मं-
चंसि वा मालंसि वा पासायंसि वा हम्मियतलंसि वा अम्म-
यगंसि वा अंतरिक्खजायंसि वा उच्चारं पासवणं वा परिट्ट-
वेइ, परिट्टवंतं वा साइज्जइ ॥ ५० ॥

ते संवमाणं आवज्जइ चाउम्मामियं परिहाराट्ठाणं उग्घाइयं ६।
णितीहं अज्झयणं सालसमो उहेमो संमत्तो ॥१६॥

एवं ससणिद्धादि उच्चारणेष्ववा गाहा-

पुढवीमादी कुलमा-दिणसु थूणाऽऽदि ग्वंभमादीसु ।

तेसूकरादीणि, परिट्टवंतम्मि आणादी ॥ ७८० ॥

आदिमहानो मसणिक्खससरक्खाऽऽदी जे सुत्तपदा भणि-
ता तेषु उच्चारं पासवणं परिट्टवंतस्स आयसंजमविराह-
णा भवति, आणाऽऽदिया य दांता । चउलहुं पच्छिक्तं । एते
पुढवादी पदा जहा तेरम्ममे उहेमो वक्कवाया तहा भा-
णियव्वा; एवमं तत्थ ठाणाऽऽदी भणिया इह उच्चारपा-
सवणं भाणियव्वं ।

इमो अववातो-

वितियपदमण्यपज्भे, ओसम्पाईणि रोहमद्वाणे ।

दुब्बलगहणिगिलाणे, वोसिरणं होति जयणाए ॥७८१॥

अण्यपज्भो खित्तचित्ताऽऽदी, ओसमं ति विरायखं
अपरिभागं आइमं, जणोवि तत्थ वोसिरंति, रोहगे वा
तं अणुसयां, दुब्बलो वा साधू, गहणिदुब्बलो वा थंडिलं
गंतुं न समत्थो, गिलाणो वा असमत्थो, एते वोसिरंति,
जयणाए वोसिरंति, जह्म आयसंजमविराहणा ए भ-
वतीत्यर्थः । “ देहहं सीहथो राया, ततो जेट्ठा स-
होयरा । कणिट्ठा देउलोऽणरणो, सत्तमो य जतिज्ज-
गो ” ॥ १ ॥ एतेमि मज्झिमो जो ओमं देवी तेण चित्तिया ।
नि० चू० १६ उ० । दश० । स्था० । (उदकतीरे उच्चारप्रभव-
णे न परिष्ठापयेदिति ' दगतीर ' शब्दे अतुर्थभागे २४४२ पू-

हे उक्तम्) (आचार्य उपाध्यायो वाऽन्तरुपाधये उक्तवार-
प्रश्रवणे परिष्ठापयन्नानिक्कामतीति 'अइसेस' शब्दे प्रथ-
मभागे १२ पृष्ठे १७ पृष्ठे च उक्तम्) " सहसा पडिबु-
च्छं पडिग्गामियंतं तक्खणपरिग्गामियंतं तक्खणारं प-
रिद्वेति निरुवहं थंडिलं खवणं ।" महा० १ चू० (सच्चित्तवृ-
त्तसूत्रे स्थित्वा परिस्थापना 'सच्चित्तवृत्त' शब्दे वक्ष्यते)

जे भिक्खु वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं वा पायपुच्छणं
वा अलं थिरं धुवं थारणिजं पलिच्छिदिय पलिच्छि-
दिय परिद्वेइ, परिद्वंतं साइजइ ॥ ६८ ॥

क्याभियकप्पासादि वत्थं, उरिणयकप्पासादि कंबलं रय-
हरणं पायपुच्छणं उवग्गहियं वा पलिच्छिदिय शस्त्राऽऽविना ।

जे भिक्खु दंडगं वा जाव० वेणुसुयं वा पलिभंजिय पलि-
भंजिय परिद्वेइ, परिद्वंतं वा साइजइ ॥ ६९ ॥

हत्थेहिं आमोडणं पलिभंजणं ।

गाहा-

पायम्मि य जो उगमो, णियमा वत्थम्मि होति सो चेव ।
दंडगमादीसु जहा, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥ २६५ ॥
नि० चू० ५ उ० ।

अप्रत्युपक्षिने स्थण्डिले-

दिया थंडिलेहिं एगओमन्नं वोसिरिज्जा समाहीए वा ए-
गामणं गिलाणस्स अमेसिं तु छट्ठमेव जईणं दिया णं थंडि-
लं पच्चुप्पेहियं गो णं समाही संजमिया अपच्चुप्पेहिं थं-
डिले पेहिया चेव ममाहीए रयणीए मत्तं वा काइयं वा थो-
सिरिज्जा एगामणं गिलाणस्स (महा० १ चू०) अपच्चुप्पे-
हिय थंडिले उच्चारं वा पासवणं वा सिंघाणं परिद्वेज्जा
निव्विगइयं । महा० १ चू० ।

(३२) अविधिपरिष्ठापने दोषाः-

जे भिक्खु खुड्ढगंमि थंडिलेसि उच्चारं पासवणं वा परिद्वेइ,
परिद्वंतं वा साइजइ ॥ १४० ॥

रयणिपमाणतो जं आरतो तं खुड्ढं, तत्थ जो वोसिरति,
तस्स मासलहुं आणाऽऽदिया दोसा ।

विन्थाराऽऽयामेणं, थंडिलं जं भवे रयणिमेतं ।

चतुरंगुलमागादं, जहमयं तं तु वित्थिमं ॥ १४४ ॥

विन्थारो मोहच्चं, आयामो दिग्घत्तणं रयणी हत्थां तम्मा-
णे ठितं रयणिमेतं, जस्स थंडिलस्स चत्तारि अंगुला अहे
सच्चित्ता, तं च उरंगुलावगादं, एयणपमाणं जहमयं विन्थरणं ।

एसो हीणतरागं, खुड्ढागं तं तु होति शातव्वं ।

अतिरेगतरं पत्तो, वित्थियणं तं तु शायव्वं ॥ २६५ ॥

सव्वुद्धोसं विन्थिसं बारसजोयणं तं च जत्थ चक्खवट्ठिसं-
भावारो ठिओ ।

पासवणुच्चारं वा, खुड्ढाए थंडिलिम्मि जो भिक्खु ।

जति वोसिरती पावति, आणा असवत्थमादीणि ॥ २६६ ॥

छक्कायाण विराधण, उभएणं भावणा तसाणं च ।

जीवितचक्खुविणासो, उभयणिराहेण खुड्ढाए ॥ २६७ ॥

आससे छक्काया, ते उभएण काइयसमाए भावन्ति, तसाणं च
जावणा खुड्ढं काऊण वोसिरति जीवियचक्खुविणासो भवति ।

वितियपदं-

थंडिल्लअसतिअद्धान, रोधए संभमे भयाससे ।

दुब्बलगहणि गिलाणे, वोसिरणं होति जतणाए ॥ २६८ ॥

असति पमाणजुत्तस्स थंडिलस्स, चोरसावयभया पमाण-
जुत्तं ए गच्छति, आसरणं स्ति अणधियासओ पमाणजु-
त्तं गंतुं ए सक्रति, दुब्बलगहणी वा ए तरति गंतुं, इमा
जयणा, एत्थ सएणं वोसिरति, काइयं अणत्थ, अह काइयं
पि, तांहे काइयं मत्तए पडिच्छति ।

जे भिक्खु उच्चारं वा पासवणं वा आविहीए परिद्वेइ,
परिद्वंतं वा साइजइ ॥ १४१ ॥

थंडिलमामायारी ए करेति, एम अविधीए वोसिरति,
तस्स मासलहुं आणाऽऽदिया य दोसा ।

पासवणुच्चारं वा, जे भिक्खु वोसिरेज्ज अविधीए ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ २६९ ॥

इमा विधी-

पडिलेहणा दिसाणं, पाए य पमज्जणदु कायदुवे ।

भयणा छाया दिसऽभि-ग्गहे य जतणा इमा तत्थ ॥ ३०० ॥

दिसि पवण गाम सूरिय, छाया य पमज्जित्तुणं तिक्वुत्तो ।

जस्सोग्गहो सि कुज्जा, राउ दिए पमज्जणा जतणा ॥ ३०१ ॥

सागारियसंरक्खणदु उद्धमहो तिरियं च दिसावलोगो
कायव्वो, अह ए करेति तो दव्वकप्पकलुसादिपदि उद्धा-
हो भवति, पदमं पदं जत्थ वोसिरिउ कामो तद्धानस्स
पासे संडासगं पादे य पमज्जति, अह ए पमज्जति तो रया-
ऽऽदिविणासणा भवति, असमायरी य; चमदानो थंडिलं च,
वितियपदं (कायदुवे भयण स्ति) भयणसहो उभयपदीपकः,
इय कायभंगभयणा कज्जति, जति पडिलेहेति ए पमज्ज-
ति । एत्थ थावरं रक्खति, ए तसे, अथ ए पडिलेहेति, पमज्ज-
ति, एत्थऽऽत्थ वा रभसे रक्खति, पडिलेहेति, ए पमज्जति
एत्थ वि दोवि काए रक्खति, ए पडिलेहेति, ए पमज्जति, एत्थ
दोवि ए रक्खति, अहवा इमा चउद्विहा भयणा-थंडिलं तस-
पाणविरहियं, थंडिलं तसपाणसहियं, अथंडिलं तसपाणविर-
हियं, अथंडिलं तसपाणसहियं एवं ततियपयं (भयणा छाया
स्ति) असंसत्तगहणी उरहे वोसिरति, संसत्तगहणी छायाए
वोसिरति, तो चउलहुं, एयं चउत्थपदं, दिसाभिग्गहो-दिवसे
उत्तराहुत्तो गओ दक्खिणाहुत्तो । अह अक्षतो सुहो वसइ
ततो मासलहु, दिवसपवणगामसूरियादी य सव्वं अवि-
वरियं कायव्वं विवरीए मासलहुं ।

वितियपदं-

संकाऽऽगारं अहं, गरहमसंसत्त असति दोसे य ।

पंचसु वि पदेसु एते, अवरपदा होति शातव्वा ॥ ३०२ ॥

दिसालोअ ए करेज्ज, तत्थ गामे तेणभयं, दिसालोअं करे-
तो संकिज्जति, एस तेणो वारिओ वा पादे वि ए पमज्जिजा
सागारिय स्ति काउं, अहमिति अदि थंडिलं ए पमज्जति,
अथवा-तं थंडिलं गरहणिजं तेण ए पमज्जति, असंसत्त
गहणी, तेण ए छायाए वोसिरति, असति दोसाणं दिसा-
भिग्गहणं ए करेज्जा, वट्ठियसओ डगलगं पि ए गेएहेज्जा,
गामसूरियादीण वि पिड्ढिं देज्जा, जत्थ लोगो दोसं ए गेयह-

ति । पंचसु वि पपसु एते अवरपदा भविता । नि० चू०
४ उ० । ग० ।

विषयसूची-

- (१) परिष्ठापनाविधिः ।
- (२) उदकसंस्कारस्याऽऽहारस्य परिष्ठापनिका ।
- (३) जङ्घा दीक्षाऽनर्हः ।
- (४) कालगतसाधुपरिष्ठापनिका ।
- (५) दिग्द्वारम् ।
- (६) शतकद्वारम् ।
- (७) सोमशुभपरिष्ठापनिका ।
- (८) दिवा रात्रौ कालगत इति द्वारम् ।
- (९) जागरणवन्धनच्छेदनद्वारम् ।
- (१०) कुशप्रतिमाद्वारम् ।
- (११) निवर्तनद्वारम् ।
- (१२) मात्रकद्वारम् ।
- (१३) शीर्षद्वारम् ।
- (१४) तृणाऽऽदिद्वारम् ।
- (१५) उपकरणद्वारम् ।
- (१६) कायोत्सर्गद्वारम् ।
- (१७) प्रादक्षिण्यद्वारम् ।
- (१८) अभ्युत्थानद्वारम् ।
- (१९) व्याहरणद्वारम् ।
- (२०) कायोत्सर्गद्वारम् । तत्र स्तुतित्रयम् ।
- (२१) क्षणस्याध्यायमार्गद्वारम् ।
- (२२) व्युत्सर्जनद्वारम् ।
- (२३) अश्लोकनद्वारम् । असंजतपरिद्वयणा च ।
- (२४) भोजनजातं परिगृह्य सुरभिं भुङ्क्ते वरभिं परिष्ठापय-
ति तत्र प्रायश्चित्तम् ।
- (२५) मनोऽहं भोजनं परिगृह्य तद्बह्वपि साधर्मिकेभ्योऽ-
दृष्ट्वा परिष्ठापयति ।
- (२६) नोआहारपरिस्थापनिका ।
- (२७) गृहवर्षादिषु उच्चार-प्रश्रवणे परिष्ठापयति ।
- (२८) रात्रौ विकाले वा उच्चारं कृत्वा पात्रे स्थापयित्वा
प्रातः परिष्ठापयति ।
- (२९) अङ्गारदाहादिषु स्थण्डिलेषु उच्चार-प्रश्रवणे ।
- (३०) आगन्तरेषु परिष्ठापना ।
- (३१) अनन्तरहितायां पृथिव्यामुच्चारप्रश्रवणपरिष्ठापना ।
- (३२) अविधिपरिष्ठापने दोषाः ।

परिद्वयणिसमिद्धि परिष्ठापनासमिति-स्त्री० । समितिभेदे,
सम्प्रति परिष्ठापनसमितिमाह-

उच्चारं पासवणं, खेलं सिंघाणजलियं ।

आहारं उर्वहि देहं, अमं वाजि तहाविहं ॥१५॥

उच्चारं पुरीषं, प्रश्रवणं मूत्रं, खेलं मुखनिर्गतं श्लेष्मा-
णम्, (सिंघाणं ति) नासिकाभिष्क्रान्तं तमसः, (जलियं ति)
आर्षत्वात् जङ्घो मलस्तम्, आहारमशनाऽऽदिमुपधि वर्पाक-
त्वाऽऽदिदेहं शरीरम् अन्यद्वा कारणेन गृहीतं गोमयाऽऽदि,
अपिः पूरणे, तथाविधं परिष्ठापनाऽहं, प्रक्रमान् स्थण्डिले
व्युत्सर्जयेदित्युत्तरेण संबन्धः । उक्त० २४ अ० । नि० चू० ।

परिद्वयणिया-परिष्ठापनिकी-स्त्री० । परिष्ठापनं प्रधानभाजन-

गतद्रव्यान्तरोक्तलक्षणम् । तेन निर्वृत्ता परिष्ठापनिकी
आव० ४ अ० । त्यागे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । अपुनर्मे-
हणतया न्यामेन निर्वृत्तक्रियायाम्, आव० ४ अ० ।

परिद्वयिअ-परिष्ठापित-त्रि० । त्यक्तपूर्वे, आचा० २ शु० १
चू० २ अ० १ उ० ।

परिद्वयिजमाण-परिष्ठाप्यमान-त्रि० । त्यज्यमाने, क्षिप्यमाणे,
आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ५ उ० ।

परिद्वि-प्रतिष्ठा-स्त्री० । “ निष्प्रती आत्परी माल्य-स्थोर्वा । ”
॥ ८ ॥ ३८ ॥ इति सूत्रेण प्रतेः परिः । सवर्गुणस्थापने प्रा० १ पाद ।

परिद्विवियव-परिष्ठापितव्य-त्रि० । साधुना सम्यग्विधत्वाय
परिहर्तव्ये, आचा० २ शु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

परिद्वि-प्रतिष्ठित-त्रि० । “ निष्प्रती आत्परी माल्य-स्थोर्वा । ”
॥ ८ ॥ १ । ३८ ॥ इति सूत्रेण प्रतेः पर्यादेशः । उपरि स्थिते,
प्रा० १ पाद । “ उच्च शिञ्जल शिञ्जला भिसिणीपक्षमि
रेह वलाया । शिञ्जलमरगअभायण-परिद्विआ संखसुत्ति
व्व ” ॥ १ ॥ प्रा० २ पाद ।

परिणद-परिणति स्त्री० । परिणमने, परिणामे, विशेषः ।

परिणदमञ्जुल-परिणतिमञ्जुल-न० । परिणतौ मञ्जुलम् ।

परिणामसन्दरे, दर्श० ३ तथ ।

परिणद-परिणद-त्रि० । परिणते, ज्ञा० १ शु० ६ अ० । वेष्टिते,
तपुंसके क्तः । परिणदने, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

परिणममाण-परिणमत्-त्रि० । पूर्यमाणे, परिपूर्णप्राये, “ अ-
दृमभक्त्यं परिणममाणं । ” ज्ञा० १ शु० १ अ० । परिणामा-
न्तराणि गच्छति । भ० ७ शु० १० उ० ।

परिणय-परिणत-त्रि० । अवस्थान्तरमाप्तं, ज्ञा० १ शु० १२
अ० । परिणतिं गते, भ० १ शु० १ उ० । स्रकायपरकाय-
शब्दाऽऽदिना परिणामान्तरमापादिने अचिन्ताभूते, स्था० २
ठा० १ उ० । आचा० । परिणतमुदकदायकावस्थां प्राप्तम्,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । “ परिणयजलदलविस्मृतिरुवा । ” प-
रिणतं प्राप्तुं तज्जलं पानीयं, दलं च दुर्याऽऽदि तयोर्वा विशु-
द्धिरनवद्यता, दोषरहितत्वाऽदिलक्षणा, सैव रूपं स्वभावो
यस्याः सा परिणतजलदलविशुद्धिरुवा । पञ्चा० ७ विष० ।
परिणके, पाइ० ना० १४३ गाथा ।

परिणयण-परिणयन-न० । विवाहे, भगवता श्रुपमेण युग-
लधर्मव्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता ब्राह्मी बाहुशलिने
दत्ता, बाहुवर्तिना सह जाता सुन्दरी भरताय दत्ता, तत आ-
रभ्य प्रायो लोकेऽपि कन्या पित्रादिना दत्ता सती परिणी-
यते इति प्रवृत्तम् । आ० म० १ अ० ।

परिणयवय-परिणतवयम्-पुं० । स्त्री० । संप्रदायस्थाविशेषे,
तरुणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । अतिक्रान्तयौवने, मध्यम-
वयःप्राप्ते, वृ० १ उ० ३ प्रक० । स्थविर्गच्छियाम्, वृ० १ उ०
२ प्रक० । त्रि० । विगतयौवने, ज्ञा० १ शु० ६ अ० ।

परिणाम-परिणाम-पुं० । परि ममन्तामनं परिणामः । सुदी-
र्घकालपूर्वापरपर्यालोचनजन्ये आत्मनो धर्मविशेषे, न० ।
स्था० । परीति सर्वप्रकारं नमनं जीधानामजीधानां च जीव-
त्वाऽऽदिस्वरूपानुभवनं प्रति प्रह्वीभवने, उक्त० १ अ० । प-
रिणामं परिणामः, कथञ्चिदवस्थितस्य यस्तुतः पूर्वोऽवस्थाप-

रित्यागेनोत्तरावस्थागमने, “ परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥ ” पं० सं० २ द्वार । स० । पतञ्जलिटीकाकारोऽप्याह-“ अवस्थितस्य द्रव्यस्य पूर्वधर्मेनिवृत्तौ धर्मान्तरात्परिणामः । ” स्या० । कथञ्चित् पूर्वकपस्यागेनोत्तररूपाऽऽपत्तौ, आ० म० १ अ० । अ० । अने० । स्या० । स्था० । पं० । पर्यायान्तराऽऽपत्तौ दशः = अ० । तत्तद्भावगमने, स्था० १० टा० । द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वर्तने, अनु० । विपरिवर्तने, विशेष० । आचा० । तत्त्वसम्बद्धपरिणामो-णाम्, द्वयं दुविहं भवति-तं जीवद्वयं, अजीवद्वयं च, तस्मदुविहस्तस्य विद्वत्स्य जो उपायाद्वृत्तिभेदोऽपि पञ्जायभावो सौ द्रव्यपरिणामो भवति, तत्त्वैकतयागुणैः आगास-स्थिकायस्स गह्वरं कथं, तस्मैकतया परिणामो परपञ्च-ओः योगसंस्थिकायादिसौ द्वये पञ्चव्य भवति स्ति । तत्त्वकालपरिणामो णाम-समयावलिपुद्गलाऽऽदी अणुगभेदो हवत् । भावपरिणामो नाम-एगगुणकालगादी अणुगभेदो दृष्टव्यो स्ति । एतेन च उच्यते विद्वत्स्यैककालभावाणं जो परिणामो तस्मैकतया परिणामस्तस्य विवर्तितकारणं अणुतं केवल-णाम् भवति स्ति । आचू० १ अ० । आ० म० ।

(१) जीवाजीवपरिणामाः-

कइविहे णं भंते ! परिणामे पणत्ते ! । गोयमा ! दुविहे परिणामे पणत्ते । तं जहा- जीवपरिणामे य, अजीवपरिणामे य ॥ १८१ ॥

(कइविहे णं भंते ! परिणामे पणत्ते इत्यादि) कतिविधः कतिप्रकारेण गमिति वाक्यालङ्कारे भवन्ति ! परिणामः प्रकृतः, परिणामनं परिणामः, “अकर्त्तरि०” ॥ ३१३१६॥ (पाणि०) इति भावे द्रव्यप्रत्ययः, परिणामनं च नयभेदेन विचित्रं, नयाश्च नैगमाऽऽद्वयोऽनेके तेषां च समस्तानामपि संप्राप्तौ प्रवचनं द्वौ नयौ । तद्यथा-द्रव्याऽऽस्तिकनयः, पर्यायाऽऽस्तिकनयश्च । तथा चाहुः श्रीमन्नवादिनः-“ तिथिरथयणसंगह-विसेसपत्थारसुलवा-गरणी । द्रव्यद्विओ य पञ्चव-नञ्चा य मेसा विगप्ता सि ॥ १॥ ” तत्र द्रव्यास्तिकनयमनेन परिणामनं नाम यत् कथंचित्सदे-वोत्तरपर्यायरूपं धर्मान्तरमाधगच्छति, न च पूर्वपर्यायस्यापि सर्वथावस्थानं नाऽप्येकान्तेन विनाशः, तथा चाहुः “परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥ ” पर्यायाऽऽस्तिकनयमनेन पुनः परिणामनं पूर्वसंपर्यायापेक्षया विनाश उत्तरेण चासता पर्यायेण प्रादुर्भावः, तथा चः मुंमव नयम-ध्रिकृत्यान्गबोक्तम्-“ संपर्यायेण विनाशः, प्रादुर्भावोऽसतोऽथ पर्ययतः । द्रव्याणां परिणामः, प्राकृतः खलु पर्ययनस्य ॥ १ ॥ ” भगवानाह-गौतम ! द्विविधः परिणामः प्रकृतः । तद्यथा- जीवपरिणामश्चाऽजीवपरिणामश्च, तत्र जीवस्य परिणामो जीवपरिणामः, स प्रायोगिकः, अजीवस्य परिणामः अजीवपरिणामः, स वैश्वसिकः, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ, तांश्च भेदान् अग्रे सूत्रद्वयेन वक्ष्यति ॥ १८१ ॥

(जीवपरिणामस्य दशविधत्वे सूत्रम्-(१८२) ‘जीवपरिणाम’ शब्दे चतुर्थभागे १५५७ पृष्ठे गतम्) तद्व्याख्या चेत्यम्-(जी-

* तीर्थकरवचनसामान्यविशेषप्ररूपणामतथाकतांती । द्रव्याधिकः पर्यायाधिकश्च, शेषा भेदा अनयोः ॥ १ ॥

वपरिणामे णं भंते ! इत्यादि) दशविधो जीवपरिणामः । तद्यथा-गतिपरिणाम इत्यादि, तत्र गम्यते नैरयिकाऽऽदिग-तिकर्मोदयवशाद्व्याप्यत इति गतिः-नैरयिकत्वाऽऽदिपर्याय-परिणतिः गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः १, तथा इन्द्रा-दिन्द्रः-आत्मा ज्ञानलक्षणपरमैश्वर्ययोगात् तस्येदम्-इन्द्रिय-मिति निपातनादिन्द्रशब्दादियप्रत्ययः, इन्द्रियाण्येव परिणाम इन्द्रियपरिणामः २, तथा कर्षन्ति-हिंसन्ति परस्परं प्राणिनां-स्मिन्निति कपः-संसारस्तमयन्त-अन्तर्भूतएयर्थत्वात् गमय-न्ति प्रापयन्ति ये ते कषायाः “कर्मणोऽण” ॥ ५११७२॥ (सि-द्ध०) इत्यणप्रत्ययः, कषाया एव परिणामः कषायपरिणामः ३, लेभ्याऽऽदिशब्दार्थो वदयमाणः, लेभ्या एव परिणामः लेभ्याप-रिणामः ४, योग एव परिणामो योगपरिणामः ५, उपयोग एव परिणाम उपयोगपरिणामः ६, पर्व ज्ञानपरिणाम ७ दर्शनपरि-णाम ८ चारित्रपरिणाम ९ वेदपरिणामेऽपि भावनीयम् १० ।

(२) गतिपरिणामः-

गतिपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ! । गोयमा ! च-उच्चिहे पणत्ते । तं जहा-नैरयिगतिपरिणामे, तिरियगति-परिणामे, मणुयगतिपरिणामे, देवगतिपरिणामे १ । इंदिय-परिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ! । गोयमा ! पंचविहे पणत्ते । तं जहा-सोइंदियपरिणामे, चर्किखदियपरिणा-मे, घाणिदियपरिणामे, जिंभदियपरिणामे, फासिंदियप-रिणामे २ । कसायपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ? । गोयमा ! चउच्चिहे पणत्ते । तं जहा-काहकसायपरिणामे, माणकसायपरिणामे, मायाकसायपरिणामे, लोभकसायप-रिणामे ३ । लेस्सापरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा ! छविहे पणत्ते । तं जहा-कणहलेमापरिणामे, नीलेलेमापरिणामे, काउलेसापरिणामे, तेउलेसापरिणामे, पम्हलेसापरिणामे, सुकलेसापरिणामे ४ । जोगपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा ! तिहिहे पणत्ते । तं जहा-मणजोगपरिणामे, वइजोगपरिणामे, कायजोगपरिणामे ५ । उवआंगपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ? । गोयमा ! दुविहं पणत्ते । तं जहा-सागारं वओंगपरिणामे य, अणगारं वओंग-परिणामे य ६ । नाणपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे पणत्ते । तं जहा-आभिणिबोहियनाणप-रिणामे, सुयनाणपरिणामे, ओहिनाणपरिणामे मणपज्व-नाणपरिणामे, केवलनाणपरिणामे । अआणपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ? । गोयमा ! तिहिहे पणत्ते । तं जहा-मति-अआणपरिणामे, सुयअआणपरिणामे, विभंगनाणपरिणामे ७ । दंसणपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा ! तिहिहे पणत्ते । तं जहा-सम्मदंसणपरिणामे, मिच्छादंसणपरिणामे, सम्माभिच्छादंसणपरिणामे ८ । चारित्तपरिणामे णं भंते ! क-इविहे पणत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे पणत्ते । तं जहा-सामा-इअ चारित्तपरिणामे, छेदोवद्वावणियचारित्तपरिणामे, परिहार-

विमुद्विचरित्तपरिणामे, सुद्रुमसंपरायचारित्तपरिणामे, अ-
हक्खायचारित्तपरिणामे ६ । वेदपरिणामे णं भंते ! कतिविहे
पणत्ते ? । गोयमा ! ति विहे पणत्ते । तं जहा-इत्थिवेदपरि-
णामे, पुरिमवेदपरिणामे, नपुंसगवेदपरिणामे १० ।

नेरइया गतिपरिणामेणं निरयगतिया, इंदियपरिणामेणं पं-
चिंदिया, कसायपरिणामेणं कोहकसाई वि० जाव लोभकसाई
वि लेस्मापरिणामेणं कणहलेस्मा वि नीललेस्मा वि काउ-
लेस्मा वि, जोगपरिणामेणं मणजोगी वि वइजोगी वि काय-
जोगी वि । उवओगपरिणामेणं सागारोवउत्ता वि अणागारो-
वउत्ता वि नाणपरिणामेणं आभिणिबोहियनाणी वि सुयना-
णी वि ओहिनाणी वि, अन्नाणपरिणामेणं मतिअन्नाणी वि
सुयअन्नाणी वि विभंगनाणी वि दंसणपरिणामेणं सम्मादिट्ठी
वि मिच्छादिट्ठी वि सम्मामिच्छादिट्ठी वि, चरित्तपरिणामेणं
नो चरिती नो चरित्ताचरिती अचरिती, वेदपरिणामेणं नो-
इत्थिवेदगा वि पुरिसवेदगा नपुंसगवेदगा । असुरकुमारा वि
एवं चेव, नवरं देवगतिया कणहलेस्मा वि० जाव तेउलेस्मा
वि । वेदपरिणामेणं इत्थिवेदगा वि पुरिसवेदगा वि नो न-
पुंसवेदगा, सेसं तं चेव, एवं० जाव थणियकुमारा । पुढवी-
काइया गतिपरिणामेणं निरियगतिया इंदियपरिणामेणं ए-
गिंदिया, मेसं जहा नेरइयाणं, नवरं लेस्मापरिणामेणं ते-
उलेस्मा वि, जोगपरिणामेणं कायजोगी, नाणपरिणामे न-
त्थि, अन्नाणपरिणामेणं मइअन्नाणी सुयअन्नाणी, दंसण-
परिणामेणं मिच्छादिट्ठी सेसं तं चेव । एवं आउवणफ-
इकाइया वि, तेउ वाऊ वि एवं चेव, नवरं लेस्मापरि-
णामेणं जहा नेरइया, वेइंदिया गतिपरिणामेणं निरियगति-
या, इंदियपरिणामेणं वेइंदिया, सेसं जहा नेरइयाणं, नवरं
जोगपरिणामेणं वणजोगी कायजोगी, नाणपरिणामेणं
आभिणिबोहियनाणी वि सुयणाणी वि, अन्नाणपरिणामेणं
मतिअन्नाणी, वि, सुयअन्नाणी वि णो विभंगणाणी, दंसण
परिणामेणं सम्मादिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि नो सम्मामिच्छा-
दिट्ठी वि, सेसं तं चेव, एवं० जाव चउरिंदिया, नवरं इंदि-
यपरिवुट्ठी कायवा । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया गइपरि-
णामेणं तिरीयगतिया, मेसं जहा नेरइयाणं, नवरं लेस्मा-
परिणामेणं० जाव सुक्कलेस्मा वि, चरित्तपरिणामेणं नो
चरिती अचरिती वि चरित्ताचरिती वि, वेदपरिणामेणं
इत्थिवेदगा वि पुरिसवेदगा वि नपुंसगवेदगा वि । मणुस्मा
गतिपरिणामेणं मणुयगतिया, इंदियपरिणामेणं पंचिंदिया
अण्दिंदिया वि, कसायपरिणामेणं कोहकसाई वि० जाव
अकसाई वि, लेस्मापरिणामेणं कणहलेस्मा वि० जाव अले-
स्मा वि, जोगपरिणामेणं मणजोगी वि० जाव अजोगी वि,

उवओगपरिणामेणं जहा नेरइया, नाणपरिणामेणं आ-
भिणिबोहियनाणी वि० जाव केवलनाणी वि । अन्नाण-
परिणामेणं तिभि वि अन्नाणा, दंसणपरिणामेणं तिभि
वि दंसणा, चरित्तपरिणामेणं चरिती वि अचरिती
वि चरित्ताचरिती वि । वेदपरिणामेणं इत्थिवेदगा वि पु-
रिसवेदगा वि नपुंसगवेदगा वि अवेदगा वि, वाणमंतरा ग-
तिपरिणामेणं देवगतिया, जहा असुरकुमारा, एवं जोइमि-
या वि, नवरं तेउलेस्मा । बेमाणिया वि एवं चेव, नवरं
लेस्मापरिणामेणं तेउलेस्मा वि पणहलेस्मा वि सुक्कलेस्मा
वि । सेसं जीवपरिणामे ॥ १२३ ॥

“गइपरिणामे णं भंते ! कइथिहे” इत्यादि पाठमिद्धम् । सं-
प्रति नैरयिकाऽऽवयो धैः परिणामविशेषविशिष्टास्तास्तथाप्र-
तिपादयति-“नेरइया इत्यादि” सुगमं, नवरं नैरयिकाणां कृ-
ष्णनीलकापोतरूपाः निरय एव लेस्या न शेषाः, ता अपि
निरयः पृथिवीक्रमेणैवम-आद्ययोर्द्वयोः पृथिव्योः कापोत-
लेश्या, तृतीयस्यां कापोतलेश्या नीललेश्या च, चतुर्थ्यां नील-
लेश्या, पञ्चम्यां नीललेश्या कृष्णलेश्या च, षष्ठीमन्तम्यां कृष्ण-
लेश्यैव । तत उक्तम्-“कणहलेस्मा वि नीललेस्मा वि काउले-
स्मा वि ।” तथा निर्यक्पञ्चन्द्रियमनुष्यव्यतिरेकेणान्यत्र चा-
ग्निपरिणामः सर्वथा न भवति, भवत्वाभावात्, ततः कृ-
तश्चाग्निपरिणामनिषेधः, वेदपरिणामनिवृत्तायां च नैर-
यिका नपुंसका एव न स्त्रियो, नापि पुरुषाः । “नारकसम्मू-
च्छिन्नो नपुंसकानि” (तथा० अ० २ सूत्रम् ५०) इति वचनात्
एवमसुरकुमाराणामपि, नवरं गतिमधिकृत्य देवगतिका-
स्तेषां च महर्द्धिकानां तेजोलेश्याऽपि भवति, तत उक्तम्-
“तेउलेस्मा वि” इति । वेदपरिणामनिवृत्तायां स्त्रियः
पुरुषा वा न नपुंसकाः, देवानां नपुंसकत्वस्याऽसंभवात् ।
तथा पृथिवीकायिकवृत्ते, नवरं (लेस्मापरिणामे णं इत्यादि)
इह पृथिव्यम्बुवनस्पतीनां तेजोलेश्याऽपि सम्भवति, येन सौ-
धमेशानपर्यन्तानां देवानामेतेषूपपादसंभवात् । तत उक्तम्-
“तेउलेस्मा वि” । एतेषां च पृथिव्यादीनां पञ्चानामपि
सामानसम्यक्त्वमपि न भवति, आगमे निषेधात् ततो ज्ञा-
ननिषेधः सम्यक्त्वनिषेधश्च कृतः, सम्यगभिध्यात्वपरिणा-
मस्तु सङ्क्षिपञ्चान्द्रियाणामेव भवति, न शेषाणामनस्तत्त्वनिषेधः,
र्द्धा द्वयाऽऽदीनां पुनः केषाञ्चित् करणापर्यायावस्थानां सा-
सादनसम्यक्त्वमवाप्यते, ततस्तं ज्ञानपरिणामा अपि सम्यक्-
दृष्ट्याऽप्युक्ताः । निर्यक्पञ्चन्द्रियाणां च षडपि लेश्याः सम्भ-
वन्ति । ततः सूत्रे उक्तम्-“० जाव सुक्कलेस्मा वि इति” तथा-
देशतश्चाग्निपरिणामाऽपि तेषामुल्लसति । तत उक्तम्-“च-
रित्ताचरिती वि इति ।” तथा ज्योतिष्काणां तेजोलेश्यैव
केचला, न शेषा लेश्याः । ततोऽभिहितम्-“लेस्मापरिणामे णं
तेउलेस्म स्मि ।”

(३) अजीवपरिणामः-

अजीवपरिणामे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा !
दमविहे पणत्ते । तं जहा-बंधणपरिणामे १, गइपरिणामे २,
संठाणपरिणामे ३, वेदपरिणामे ४, वअपरिणामे ५,

गंधपरिणामे ६, रसपरिणामे ७, फासपरिणामे ८, अगुरुलघुपरिणामे ९, सहपरिणामे १० ॥ १८४ ॥
बंधपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! कुविहे पस्यते । तं जहा-शिद्धबंधपरिणामे य, लुक्खबंधपरिणामे य ।

“समशिद्धयाए बंधो, न होइ समलुक्खयाए विण होइ।
बेमाणिदलुक्ख-सणेण बंधो उ खंधाणं ॥ १ ॥

शिद्धस्स शिद्धेण दुयाहिणं,
लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिणं ।

शिद्धस्स लुक्खेण उवेइ बंधो,
जहन्नवज्जो विसमो समो वा ॥ २ ॥”

गतिपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! कुविहे पस्यते । तं जहा-फुममाणगतिपरिणामे य, अफुसमाणगतिपरिणामे य १। अहवा-दीहगइपरिणामे य, हस्सगइपरिणामे य २ । संठाणपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! पंचविहे पस्यते । तं जहा-परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आयतसंठाणपरिणामे ३। भेदपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! पंचविहे पस्यते । तं जहा-खंडभेदपरिणामे जाव उकरियाभेदपरिणामे ४। वज्रपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! पंचविहे पस्यते । तं जहा-कालवज्रपरिणामे जाव सुक्किलवज्रपरिणामे ५। गंधपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते । गोयमा ! कुविहे पस्यते । तं जहा-सुब्धिगंधपरिणामे य, दुब्धिगंधपरिणामे य ६। रसपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! पंचविहे पस्यते । तं जहा-तित्तरसपरिणामे जाव महुररसपरिणामे ७। फासपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते । गोयमा ! अट्टविहे पस्यते । तं जहा-कक्खडफासपरिणामे य जाव लुक्खफासपरिणामे य ८। अगुरुलघुपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! एगागारे पस्यते ९। सहपरिणामे गं भंते ! कतिविहे पस्यते ? गोयमा ! कुविहे पस्यते । तं जहा-सुब्धिसहपरिणामे य, दुब्धिसहपरिणामे य १०। सेत्तं अजीवपरिणामे ॥ १८५ ॥

(बंधपरिणामे गं भंते ! इत्यादि) स्निग्धबन्धनपरिणामो रूक्षबन्धनपरिणामश्च । तत्र स्निग्धस्य सतो बन्धनपरिणामः स्निग्धबन्धनपरिणामः । तथा रूक्षस्य सतो बन्धनपरिणामः रूक्षबन्धनपरिणामः । चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ । अथ कथं स्निग्धस्य सतो बन्धनपरिणामो भवति, कथं वा रूक्षस्य सत इति बन्धनपरिणामस्य लक्षणमाह- (समनिद्धयाण इत्यादि) परस्परं समस्निग्धतायां समगुणस्निग्धतायाम्, तथा परस्परं समरूक्षतायां समगुणरूक्षतायां बन्धो न भवति, किं तु यदि परस्परं स्निग्धत्वस्य रूक्षत्वस्य च विषममात्रा भवति तदा बन्धः स्फुर्यतामुपजायते । इयमत्र

भावना-समगुणस्निग्धस्य परमाएवादेः समगुणस्निग्धेन परमाएवादिना सह सम्बन्धो न भवति, तथा समगुणरूक्षस्यापि परमाएवादेः समगुणरूक्षेण परमाएवादिना सह संबन्धो न भवति, किं तु यदि स्निग्धः स्निग्धेन रूक्षः रूक्षेण सह विषमगुणो भवति तदा विषममात्रत्वाद्भवति तेषां परस्परं सम्बन्धः । विषममात्रया बन्धो भवतीत्युक्तम्, ततो विषममात्रानिरूपणार्थमाह- (शिद्धस्स शिद्धेण दुयाहिणेत्यादि) यदि स्निग्धस्य परमाएवादेः स्निग्धगुणेनैव सह परमाएवादिना बन्धो भवितुमर्हति तदा नियमाद् द्यादिकाधिकगुणेनैव, परमाएवादिनेति भावः, रूक्षगुणस्यापि परमाएवादेः रूक्षगुणेन परमाएवादिना सह यदि बन्धो भवति तदा तस्याऽपि तेन द्यादिकाधिकगुणेनैव नाप्यथा, यदा पुनः स्निग्धरूक्षयोः बन्धस्तदा कथामेति चेदत आह- (निद्धस्स लुक्खेणेत्यादि) स्निग्धस्य रूक्षेण सह बन्ध उपैति उपपद्यते जघम्यवज्जो विषमः समो वा । किमुक्तं भवति ?-एकगुणस्निग्धमकगुणरूक्षं च मुक्त्वा शेषस्य द्विगुणस्निग्धाऽऽदि द्विगुणरूक्षाऽऽदिना सर्वेण बन्धो भवतीति । उक्तो बन्धनपरिणामः अधुना गतिपरिणाममाह- (गइपरिणामे गं भंते ! इत्यादि) द्विविधो गतिपरिणामः । तद्यथा-स्पृशद्रतिपरिणामोऽस्पृशद्रतिपरिणामश्च । तत्र वस्त्वन्तरं स्पृशतो यो गतिपरिणामः स स्पृशद्रतिपरिणामो, यथा-ठिक्करिकाया जलस्योपरि यत्नेन निर्यग् प्रक्षिप्तायाः सा हि तथा प्रक्षिप्ता सती अपान्तरालजलं स्पृशन्ती २ गच्छति, बालजनप्रसिद्धमेतत् । तथा अस्पृशतो गतिपरिणामोऽस्पृशद्रतिपरिणामः, यद्वस्तु न केनापि सहापान्तराले संस्पर्शनमनुभवति तस्यास्पृशद्रतिपरिणाम इति भावः । अन्ये तु व्याचक्षते-स्पृशद्रतिपरिणामो नाम येन प्रयत्नविशेषान् क्षेत्रप्रदेशान् स्पृशन् गच्छति, अस्पृशद्रतिपरिणामो येन क्षेत्रप्रदेशान् अस्पृशन्नव गच्छति, तत्र बुद्ध्यामहे, नभसः सर्वव्यापितया तत्प्रदेशसंस्पर्शव्यतिरेकेण गतेरसम्भवात् । बहुश्रुतेभ्यो वा परिभाषनीयम् । अत्रैव प्रकारान्तरमाह- (अहवा दीहगतिपरिणामे य, हस्सगतिपरिणामे य इति) अथर्वाति प्रकारान्तरं । अन्यथा वा गतिपरिणामो द्विविधः । तद्यथा-दीर्घगतिपरिणामो, ह्रस्वगतिपरिणामश्च । तत्र विप्रकृष्टदेशान्तरप्राप्तिपरिणामो दीर्घगतिपरिणामस्तद्विपरीतो ह्रस्वगतिपरिणामः २. परिमण्डलाऽदिसंस्थानविशेषाः खण्डभेदाऽऽद्यश्च प्रागेव व्याख्याता इति न भूयो व्याख्यायन्ते ३, अगुरुलघुपरिणामो भाषाऽदिपुद्गलानां “कम्मगमणभासाहं, एयाहं अगुरुलघुयाहं” इति वचनात् । तथा अमूर्तद्रव्याणां चाऽऽकाशाऽऽदीनाम्, अगुरुलघुपरिणामग्रहणमुपलक्षणं, तेन गुरुलघुपरिणामोऽपि द्रष्टव्यः, स चौदरिकाऽदिद्रव्याणां तेजसद्रव्यपथानामधत्तेयः, “ओरालिय वेउव्विय-आहान्ग तेय गुरुलह्वया,” इति वचनात् । (सुब्धिसह इति) शुभशब्दः (दुब्धिसह इति) अशुभशब्दः । प्रज्ञा० १३ पद । स्था० । आ० म० । सूत्र० । आ० चू० ।

(४) स्कन्धाः पुद्गलाश्च परिणामवन्तः-

एस गं भंते ! पोग्गले तीतयणंतं सासयं समयं लुक्खी-
समयं अलुक्खीसमयं लुक्खी वा अलुक्खी वा पुण्वि च गं

करणेण अणोगवणं अणोगरूपं परिणामं परिणामइ, अहे मे परिणामे शिञ्जिणे भवइ. तत्रो पच्छा एगवणे एगरूपे सिया? हंता गोयमा! एस गं पोगले तीतं तं चेव० जाव एगरूपे सिया। एस गं भंते! पडुप्पणं सासयं समयं एवं चेव। एवं अणायमणंतं पि। एस गं भंते! खंधे तीतमणंतं एवं चेव। खंधे वि जहा पोगले। एस गं भंते! जीवे तीतमणंतं सासयं समयं दुक्खीसमयं अदुक्खीसमयं दुक्खी वा अदुक्खी वा पुत्ति च गं करणेण अणोगभावं अणोगभूतं परिणामं परिणामइ. अहे मे विय शिञ्जिणे भवइ, तत्रो पच्छा एगभावे एगभूते सिया? हंता गोयमा! एस गं जीवे० जाव एगभूते मिया। एव पडुप्पणं सासयं समयं, एवं अणायमणंतं सासयं समयं। परमाणुपोगले गं भंते! मासए असासए? गोयमा! मिय मासए, मिय असासए। से केणट्टेणं भंते! एवं वुच्चइ सिय सासए, सिय असासए? गोयमा! दव्वट्टयाए मासए, वसुपज्जेहिं० जाव फासपज्जेहिं असासए. से तेणट्टेणं० जाव सिय अमासए ॥

“पोगले १ खंधे २ जीवे ३, परमाणु सासए य ४ चरमे य ५। दुविहे खलु परिणामे, अजीवाणं च जीवाणं ॥६॥” अस्याश्चार्थ उद्देशकार्याधिगमावगम्य एवेति। (पुगले ति) पुद्गलः परमाणुः स्कन्धरूपश्च। (तीतमणंतं सासयं समयं ति) विभक्तिपरिणामादतीतं अनन्तं अपरिणामत्वात् शाश्वतं अक्षयत्वात् समयं कालं। (समयं लुक्खी ति) समयमेकं यावत् रूक्षस्पर्शसद्भावादरूक्षी। तथा-(समयं अलुक्खी ति) समयमेकं यावदरूक्षस्पर्शसद्भावादरूक्षी, लिङ्गस्पर्शवान् बभूव। इदं च पदद्वयं परमाणौ स्कन्धे च सम्भवति। तथा (समयं लुक्खी वा अलुक्खी व ति) समयमेव रूक्षश्चारूक्षश्च, रूक्षस्तिग्धलक्षणस्पर्शद्वयोंपेतो बभूव। इदं च स्कन्धापेतं, यतो ह्यणुकाऽऽदिस्कन्धे देशो रूक्षो, देशश्चारूक्षो भवतीति। एवं गुणपद्वस्तिग्धस्पर्शसम्भवां, वाशब्दो चेह समुच्चयार्थः, एवंरूपश्च सन्नसौ किमनेकवर्णाऽऽदिपरिणामं परिणमति। पुनश्चेकवर्णाऽऽदिपरिणामः स्यादिति पृच्छन्नाह-(पुत्ति च गं करणेण अणोगवणं अणोगरूपं परिणामं परिणमइ इत्यादि) पूर्वं च एकवर्णाऽऽदिपरिणामात्प्रागेव करणेन प्रयोगकरणेन विस्त्रयाकरणेन वा; अनेकवर्णा कालनीलऽऽदिवर्णभेदेन अनेकरूपं, गन्धरसस्पर्शसंस्थानभेदेन परिणामं पर्यायम्। (परिणमइ ति) अतीतकालविषयत्वादस्य परिणतत्वानिति द्रष्टव्यम्। पुद्गल इति प्रकृतम्, स च यदि परमाणुस्तदा समयभेदेनानेकवर्णाऽऽदित्वं परिणतवान्, यदि च स्कन्धस्तदा यौगपद्यनापीति (अहं से ति) अथ अनन्तरं सण्य परमाणो स्कन्धस्य चानेकवर्णाऽऽदिपरिणामो निर्जीर्णः क्षीणो भवति, परिणामान्तराऽऽधायककारणापनिपातवशात्। तः पश्चात्तिर्जरणानन्तरम् एकवर्णोपेतवर्णान्तरत्वादेकरूपो विवर्तितगन्धाऽऽदिपर्यायापेक्षयाऽपर्यायाणामपेतत्वात्। (सि य ति) बभूव, अतीतकालविषयत्वादस्येति प्रश्नः। इहोत्तरमेतदेवेति-अनेन च परिणामिता पुद्गलद्रव्यस्य प्रतिपाद-

तेति। (एस गमित्यादि) वर्तमानकालसूत्रं, तत्र च (पडुप्पणं ति) विभक्तिपरिणामात्प्रत्युत्पन्ने वर्तमाने शाश्वते सदैव तस्य भावात्समयं कालमात्रं। (एवं चेव ति) करणात्पूर्वसूत्रोक्तमिदं दृश्यम्-(समयं लुक्खी समयं अलुक्खी समयं लुक्खी वाऽलुक्खी वेत्यादि) यच्चानन्तमिति नाधीतं, तद्वर्तमानसमयस्यानन्तत्वासम्भवात् अतीतानागतसूत्रयोस्तु अनन्तामत्यधीतं तयोरनन्तत्वासम्भवात्। अनन्तरं पुद्गलस्वरूपं निरूपितं, पुद्गलश्च स्कन्धो भवतीति। पुद्गलभेदभूतस्य स्कन्धस्य स्वरूपं निरूपयन्नाह-(एस गं भंते! खंधे इत्यादि) स्कन्धश्च स्वप्रदेशापेक्षया जीवोऽपि स्यादिति-तथमेव जीवस्वरूपं निरूपयन्नाह-(एस गं भंते! जीवे इत्यादि) एव प्रत्यक्षो जीवोऽतीतऽनन्ते शाश्वतं समयं समयमेकं दुःखी, दुःखहेतुयोगात्समयं चादुःखी, सुखहेतुयोगाद्बभूवा समयमेव च दुःखी वा, अदुःखी वा, वाशब्दयोः समुच्चयार्थत्वात्-दुःखी च सुखी च तद्वत्तुयोगात् पुनरेकदा दुःखसुखवेदनमस्त्येकोपयोगत्वाज्जीवस्येति। एवंरूपश्च सन्नसौ स्वहेतुतः किमनेकभावपरिणामं परिणमति, पुनश्चेकभावपरिणामः स्यादिति पृच्छन्नाह-(पुत्ति च गं करणेण अणोगभावं अणोगभूतं परिणामं परिणमइ इत्यादि) पूर्वं च एकभावपरिणामात्प्रागेव करणेन कालस्वभावाऽऽदिकारणसंवलितया शुभाशुभकर्मबन्धहेतुभूतया क्रियया अनेको भावः पर्यायो दुःखित्वाऽऽदिरूपो यस्मिन् स तथा, तमेकभावं परिणाममिति योगः। (अणोगभूतं ति) अनेकभावत्वादेवानेकरूपं परिणामं स्वभावम्। (परिणमइ ति) अतीतकालविषयत्वादस्य परिणतवान् प्राप्तवान् इति। (अहं से ति) अथ तदुःखित्वाऽऽद्यनेकभावहेतुभूतम्। (वियणिजे ति) वेदनीयं कर्म, उपलक्षणत्वाच्चस्य ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि च निर्जीर्णं क्षीणं भवति, ततः पश्चात्। (एकभावे ति) एको भावः सांसारिकसुखविषयत्वात्स्वाभाविकसुखरूपो यस्यात्सावेकभावाऽन एव च एकभूत एकत्वं प्राप्तः। (मिय ति) बभूव, कर्मकृतधर्मान्तराविरहादिति प्रश्नः। इहोत्तरमेतदेव, एवं प्रत्युत्पन्नाऽऽगतसूत्रे अपीति। पूर्वं स्कन्ध उक्तः, स च स्कन्धरूपत्यागादिनाशो भवति, एवं परमाणुरपि स्यान्न वेत्याशङ्क्यामाह-(परमाणु इत्यादि) (परमाणुपोगलेणं ति) पुद्गलः स्कन्धोऽपि स्यादतः परमाणुग्रहणम् (मासए ति) शश्वद्भूतनाच्छाद्यतो नित्यः, अशाश्वतस्वनित्यः। (सिय मासए ति) कथञ्चिच्छाश्वतः। (दव्वट्टयाए ति) द्रव्यमुपेक्षितपर्यायं वस्तु, तदेवार्थो द्रव्यार्थस्तद्भावेन तत्ता तथा द्रव्यार्थतया, शाश्वतः, स्कन्धान्तर्भावोऽपि परमाणुवस्याधिनष्टत्वात्प्रदेशलक्षणव्यपदेशान्तरव्यपदेश्यत्वात्। (वसुपज्जेहिं ति) पणि सामस्येनावृत्ति गच्छन्ति ये ते पर्याया विंशत्या धर्मा इत्यनर्थान्तरम्। ते च वर्णाऽऽदिभेदादनेकध्वन्यतो विशिष्यते-वर्णस्य पर्याया वर्णपर्याया अतस्तेः (असासए ति) थिनाशी पर्यायाणां पर्यायत्वेनैव विनश्यन्त्यादिति भ० १४ श० ४ उ० १। (देवो बाह्यपुद्गलानादाय परिणामयितुं शक्नोति विउव्वणा शब्दे वक्ष्यते) (लेस्यानां परस्परपरिणामः 'लेस्सा' शब्दे वक्ष्यते)

(५) पुद्गलपरिणामः-

कइविहे गं भंते! पोगलपरिणामे पण्णे? गोयमा! पं-

चविहे पोगलपरिणामे पस्यते । तं जहा-वक्षपरिणामे, गंध-परिणामे, रसपरिणामे, फासपरिणामे, संठाणपरिणामे । व-रणपरिणामे गं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयमा ! पंच-विहे पणत्ते । तं जहा-कालवक्षपरिणामे० जाव मुक्किल्लव-रणपरिणामे । एवं एणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे । फासपरिणामे अट्टविहे । संठाणपरि-णामे गं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पणत्ते । तं जहा-परिमंडलसंठाणपरिणामे० जाव आ-ययसंठाणपरिणामे ॥

(परिमंडलसंठाणपरिणामे स्ति) इह परिमण्डलसंस्थानं बलयाऽऽकम् । यावत्करणाच्च-“ वट्टसंठाणपरिणामे, तंस-संठाणपरिणामे, चउरंसंठाणपरिणामे, ” स्ति दृश्यम् । अ ०८ श० १० उ० ।

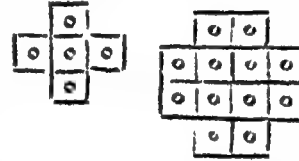
(६) वर्षगन्धरसस्पर्शसंस्थानपरिणताः पुत्रलाः-

(ये किं तं रूविअजीवपसवणा इत्यादि अजीवपसवणा शब्दे प्रथमभागे २०६ पृष्ठे “संठाणपरिणया ” इत्यन्तं गतम्)

जे वरणपरिणया ते पंचविहा पणत्ता । तं जहा-कालवक्षपरिणया नीलवक्षपरिणया लोहिणवक्षपरिणया हालिद्ववक्षपरिणया मुक्किल्लवक्षपरिणया । जे गंधपरिणया ते दुविहा पणत्ता । तं जहा-सुग्धिगंधपरिणया य, दु-ग्धिगंधपरिणया य । जे रसपरिणया ते पंचविहा पणत्ता । तं जहा-तित्तरसपरिणया कडुयरसपरिणया कमायरसपरिण-या अंवलिरसपरिणया महुररसपरिणया । जे फासपरिणया ते अट्टविहा पणत्ता । तं जहा-कक्खडफासपरिणया म-उयफासपरिणया मुख्यफासपरिणया लहुयफासपरिणया सीयफासपरिणया उमिणफासपरिणया शिद्धफासपरिण-या लुक्खफासपरिणया । जे संठाणपरिणया ते पंचविहा प-णत्ता । तं जहा-परिमंडलसंठाणपरिणया वट्टसंठाणपरिण-या तंसंठाणपरिणया चउरंसंठाणपरिणया आयतसं-ठाणपरिणया ॥

(जे वक्षपरिणया इत्यादि) ये वर्षपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रकृताः । तद्यथा-कृष्णवर्णपरिणताः कज्जलाऽऽदिवत्, नीलव-र्णपरिणताः नीलपादिवत्, लोहितवर्णपरिणताः हिङ्गुलकाऽऽदिवत्, हारिद्रवर्णपरिणताः हरिद्राऽऽदिवत्, शुक्लवर्णपरि-णताः शङ्खाऽऽदिवत् । ये गन्धपरिणतास्ते द्विविधाः प्रकृताः । तद्यथा-सुरभिगन्धपरिणताश्च, दुरभिगन्धपरिणताश्च । च-शब्दौ परिणामभवनं प्रति विशेषाभावख्यापनायौ । तथा-हि-यथा कथाञ्चिदवस्थिताः सामग्रीवशतः सुरभिगन्धप-रिणामं भजन्ते तथा कथाञ्चिदवस्थिता एव सामग्रीवशतो दुरभिगन्धपरिणाममपीति, सुरभिगन्धपरिणताश्च यथा धी-व्रगडाऽऽदयः, दुरभिगन्धपरिणताः लशुनाऽऽदिवत् । ये रस-परिणतास्ते पञ्चविधाः प्रकृताः । तद्यथा-तिक्करसपरिणताः कोशातक्यादिवत्, कटुकरसपरिणताः शुण्ठ्यादिवत्, क-वायरसपरिणता अपक्वकापित्याऽदिवत्, अम्लरसपरिणता

अम्लवैतसाऽऽदिवत्, मधुररसपरिणताः शर्कराऽऽदिवत् । ये स्पर्शपरिणतास्ते ऽष्टविधाः प्रकृताः । तद्यथा-कर्कशस्पर्शपरि-णताः पाषाणाऽऽदिवत्, मृदुस्पर्शपरिणता हंसकृताऽऽदिवत्, गुरुस्पर्शपरिणताः वज्राऽऽदिवत्, लघुस्पर्शपरिणता अर्क-तूलाऽऽदिवत्, शीतस्पर्शपरिणता मृणालाऽऽदिवत्, उष्णस्पर्श-परिणता बह्म्यादिवत्, स्निग्धस्पर्शपरिणता घृताऽदिवत्, रुक्षस्पर्शपरिणता भस्माऽदिवत् । ये संस्थानपरिणतास्ते प-ञ्चविधाः प्रकृताः । तद्यथा-परिमण्डलसंस्थानपरिणता बलय-वत्, घृतसंस्थानपरिणताः कुलालचक्राऽऽदिवत्, व्यस्यसं-स्थानपरिणताः शृङ्गाटकाऽऽदिवत्, चतुरस्रसंस्थानपरिणताः कुम्भिकाऽऽदिवत्, आयतसंस्थानपरिणता दण्डाऽऽदिवत् । एतानि च परिमण्डलाऽदीनि संस्थानानि घनप्रतरभेदेन द्वि-विधानि भवन्ति, पुनः परिमण्डलमपहाय शेषाणि आञःप्रदे-शजानितानि युग्मप्रदेशजानितीति द्विधा । तत्रोक्तं परि-मण्डलाऽऽदिसर्वमनन्ताणुनिष्पन्नमन्त्रेयप्रदेशावगाढं च-ति प्रतीतमेव, जघन्यं तु प्रतिनियतमन्त्रपण्माणवात्मकम्, अतो नानिर्दिष्टं ज्ञानं शक्यं इति विनियजानुग्रहाय तदु-पदर्शने-तत्राञःप्रदेशप्रतरवृत्तं पञ्चपरमाणुनिष्पन्नं पञ्चाऽऽ-काशप्रदेशावगाढं च । तद्यथा-एकः परमाणुर्मध्ये स्थाप्य-ते, चत्वारः क्रमेण पूर्वाऽऽदिषु चतसृषु दिक्षु । स्थापना-

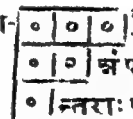
युग्मप्रदेशप्रतरवृत्तं द्वादशपर-माणवात्मकं द्वादशप्रदेशाव-गाढं च, तत्र निरन्तरं चत्वारः परमाणवश्चतुर्ष्वकाशप्रदेशेषु

कचकाऽऽकारेण व्यवस्थाप्यन्ते, ततस्तत्परिस्तेषु शेषा अष्टौ आञःप्रदेशं घनवृत्तं समप्रदेशं समप्रदेशावगाढं च । तच्चैवम्-तत्रैव पञ्चप्रदेशं प्रतरवृत्तं मध्यस्थितस्य परमाणोरुपरिष्ठाद-धस्ताच्च एकैकोऽणुरवस्थाप्यते, तत एवं समप्रदेशं भवति । युग्मप्रदेशं घनवृत्तं द्वात्रिंशत्प्रदेशं द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं च । तच्चैवम्-पूर्वोक्तद्वादशप्रदेशाऽऽत्मकस्य प्रतरवृत्तस्योपरि द्वादश, तत उपरिष्ठादधस्तान्ये चत्वारश्चत्वारः परमाणव इति १, १ । आञःप्रदेशं प्रतरवृत्तं त्रिप्रदेशं त्रिप्रदेशावगाढं च । तच्चैवम्-पूर्वं निर्यगणुद्वयं न्यस्यते, तत आद्यस्याध एकौऽणुः । स्थापना-

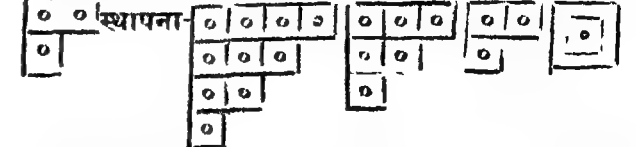
युग्मप्रदेशं प्रतरवृत्तं षट्पर-माणुनिष्पन्नं षट्प्रदेशावगाढं च ।

तत्र निर्यगुनिरन्तरं त्रयः परमाणवः स्थाप्यन्ते, तत आद्यस्या-ध उपर्यधोभावेनानुद्वयं द्वितीयस्याध एकौऽणुः । स्थाप-ना-

आञःप्रदेशं घनवृत्तं पञ्चत्रिंशत्परमाणुनिष्प-न्नं पञ्चत्रिंशत्प्रदेशावगाढं च । तच्चैवम्-निर्यगुनिर-न्तराः पञ्च परमाणवः स्थाप्यन्ते, तेषां चाधोऽधःक्रमेण निर्यगेव चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चेति पञ्चदशात्मकः प्रतरो जातः ।

स्थापना-

एते मीलिताः पञ्चत्रिंशद्भवन्ति । युग्मप्रदेशं घनवृत्तं

चतुष्परमाणवात्मकं चतुष्प्रदेशावगाढं च प्रतरस्यस्यैव त्रि-
प्रदेशाऽऽत्मकस्य सम्बन्धिन एकस्याणोरुपर्येकोऽणुः स्थाप्यते,
नतो मीलिताश्चत्वारो भवन्ति ३. अञ्जः प्रदेशं प्रतरचतुरस्रं
नवपरमाणवात्मकं नवप्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यग्निरन्तरं
त्रिप्रदेशास्तिस्रः पङ्क्तयः स्थाप्यन्ते । स्थापना-
३. युग्मप्रदेशं प्रतरचतुरस्रं चतुष्परमाणवात्मकं च-
तुष्प्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यगुत्तिप्रदेशं द्वे पङ्क्ती स्था-
प्यन्ते । स्थापना-
३. अञ्जः प्रदेशं घनचतुरस्रं सप्तविं-
शतिपरमाणवा-
त्मकं सप्तविंशतिप्रदेशावगाढं च ।
तत्र नवप्रदेशाऽऽत्मकस्यैव पूर्वोक्तस्य प्रतरस्याथ उपरि च नव
नव प्रदेशाः स्थाप्यन्ते-ततः सप्तविंशतिप्रदेशाऽऽत्मकमोजः
प्रदेशं घनचतुरस्रं भवति ३, अस्त्यैव युग्मप्रदेशं घनचतुरस्रमष्ट-
परमाणवात्मकमष्टप्रदेशावगाढं च । तथैव चतुष्प्रदेशाऽऽत्म-
कस्य पूर्वोक्तस्य प्रतरस्यापि चत्वारोऽन्ये परमाणवः स्थाप्यन्ते
३, ३ । अञ्जः प्रदेशं श्रेण्यायनं त्रिपरमाणु त्रिप्रदेशाऽवगाढं
च, तत्र तिर्यग्निरन्तरं त्रयः स्थाप्यन्ते-
३. युग्म-
प्रदेशं श्रेण्यायनं द्विपरमाणु द्विप्रदेशाऽवगाढं च, तथैवाणुद्वयं
स्थाप्यन्ते-
३. अञ्जः प्रदेशं प्रतराऽऽयनं पञ्चदशपर-
माणवात्मकं पञ्चदशप्रदेशावगाढं च, तत्र पञ्चप्रदेशाऽऽत्मका-
स्तिस्रः पङ्क्तयः तिर्यक् स्थाप्यन्ते-
३. युग्म-
प्रदेशं प्रतराऽऽयनं षट्परमाणवा-
त्मकं षट्प्रदेशावगाढं च, तत्र त्रिप्रदेशं
स्थाप्यन्ते । स्थापना-
३. अञ्जः प्रदेशं घनाऽऽ-
यनं पञ्चचत्वारिंशत्परमा-
णवात्मकं तावत्प्रदे-
शावगाढं च, तत्र पूर्वोक्तस्यैव प्रतराऽऽयनस्य पञ्चदशप्रदेशा-
ऽऽत्मकस्याथ उपरि तथैव पञ्चदश परमाणवः स्थाप्यन्ते-
३. युग्मप्रदेशं घनाऽऽयनं द्वादशपरमाणवात्मकं द्वादशप्रदेशाऽ-
वगाढं च, तत्र प्रागुक्तस्य षट्प्रदेशस्य प्रतराऽऽयनस्योपरि
तथैव तावन्तः परमाणवः स्थाप्यन्ते ३, ४ । प्रतरपरिमण्ड-
लं विंशतिपरमाणवात्मकं विंशतिप्रदेशावगाढं च तच्चैवम-
प्राच्यादिषु चतसृषु दिक्षु प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारोऽणवः
स्थाप्यन्ते, विदिक्षु च प्रत्येकमेकैकोऽणुः स्थाप्यते ३. प्र-
ज्ञा० १ पद । परिमण्डलमुक्त्यायनो द्विभेदमेव, तत्र प्रतर-
परिमण्डलं विंशतिप्रदेशं विंशतिप्रदेशावगाढं च, तत्र च
प्राच्यादिषु चतसृषु दिक्षु चत्वारश्चत्वारो, विदिक्षु चैकैकः
स्थाप्यः, मीलिताश्चैव विंशतिर्भवन्ति । स्थापना-१,

०	०	०	०
०	०	०	०
०	०	०	०
०	०	०	०

उक्त० १ अ० । घनपरिमण्डलं चत्वारिं-
शत्प्रदेशावगाढं चत्वारिंशत्परमाणवा-
त्मकं च, तत्र तस्या एव विंशतिपरमाणवा-
त्मकं चत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं च, तत्र च
प्राच्यादिषु चतसृषु दिक्षु चत्वारश्चत्वारो, विदिक्षु चैकैकः
स्थाप्यः, मीलिताश्चैव विंशतिर्भवन्ति । स्थापना-१,

इत्थं चैषां प्ररूपणमिताऽपि न्यूनप्रदेशतायां यथोक्तमंस्था-
नाभावात्, एतन्मन्त्रप्रतिष्ठाद्वयमा उत्तराध्ययन (प्रथमाऽध्य-
यन) नियुक्तिगाथाः—

“ परिमण्डले य वद्रे, तंसे चउरंसे आयए चैव ।

घणपर पढमयजं, अञ्जपणं य जुम्मे य ॥ ३८ ॥

पंचग वारसगं मलु, सत्तम पत्तीमगं च वद्रेम्मि ।

निय छक्क पणतीमा, चत्तारि य होति तंसम्मि ॥ ३९ ॥

नव चैव तद्वा चउरो, सत्तावीसा य अट्ट चउरंसे ।

तिगदुगपन्नरसेव य, छुचैव य आयए होति ॥ ४० ॥

पणयालीसा वारम, छुचैव य आययम्मि संठाणे ।

बीसा चत्तालीसा, परिमण्डले य संठाणे ॥ ४१ ॥ ” इत्यादि ।

(७) संप्रत्येतेषांमव वर्णाऽऽदीनां परस्परं संवेधमाह—

जे वप्पओ कालवप्पपरिणया ते गंधओ सुब्धिगंधपरि-
णया वि, दृड्धिगंधपरिणया वि । रसओ तित्तरसपरिणता
वि कडुयरसपरिणता वि कसायरसपरिणता वि अंबिल-
रसपरिणता वि महुररसपरिणता वि । फासओ-कक्खड-
फामपरिणता वि मउयफासपरिणता वि गुरुयफासपरिण-
ता वि लहुयफासपरिणता वि सीतफासपरिणता वि उमि-
णफामपरिणता वि शिद्धफासपरिणता वि लुक्खफासपरि-
णता वि । मंठाणओ परिमण्डलसंठाणपरिणता वि वट्ट-
संठाणपरिणता वि तंसंठाणपरिणता वि चउरंसंठा-
णपरिणता वि आयतसंठाणपरिणता वि २० । जे वप्प-
ओ नीलवप्पपरिणता ते गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि
दुब्धिगंधपरिणता वि । रसओ तित्तरसपरिणता वि कडु-
यरसपरिणता वि कसायरसपरिणता वि अंबिलरसपरिण-
ता वि महुरसपरिणता वि । फासओ कक्खडफासपरि-
णता वि मउयफामपरिणता वि गुरुयफामपरिणता वि
लहुयफामपरिणता वि सीतफासपरिणता वि उमिणफा-
सपरिणता वि शिद्धफामपरिणता वि लुक्खफासपरि-
णता वि, संठाणओ परिमण्डलसंठाणपरिणता वि वट्टसं-
ठाणपरिणता वि तंसंठाणपरिणता वि चउरंसंठाण-
परिणता वि आयतसंठाणपरिणता वि २० । जे वप्पओ
लोहियवप्पपरिणता ते गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि दु-
ब्धिगंधपरिणता वि, रसओ तित्तरसपरिणता वि कडुयर-
सपरिणता वि कसायरसपरिणता वि अंबिलरसपरिणता वि
महुरसपरिणता वि, फासओ कक्खडफामपरिणता वि
मउयफामपरिणता वि गुरुयफासपरिणता वि लहुयफा-
सपरिणता वि सीतफामपरिणता वि उमिणफामपरिणता
वि शिद्धफामपरिणता वि लुक्खफामपरिणता वि, संठाणओ
परिमण्डलसंठाणपरिणता वि वट्टसंठाणपरिणता वि तंसं-
ठाणपरिणता वि चउरंसंठाणपरिणता वि आयतसंठाणप-
रिणता वि २० । जे वप्पओ हालिद्वामपरिणता ते गंध-
ओ सुब्धिगंधपरिणता वि दुब्धिगंधपरिणता वि, रसओ
तित्तरसपरिणता वि कडुयरसपरिणता वि कसायरसपरि-
णता वि अंबिलरसपरिणता वि महुरसपरिणता वि,
फासओ कक्खडफामपरिणता वि मउयफासपरिणता वि
गुरुयफामपरिणता वि लहुयफामपरिणता वि सीतफास-
परिणता वि उमिणफासपरिणता वि शिद्धफामपरिणता वि

फासपरिणता वि, संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणता वि
वट्टसंठाणपरिणता वि तंसंठाणपरिणता वि चउरंसंठा-
परिणता वि आयतसंठाणपरिणता वि २०, जे रसओ कडु-
यरसपरिणता ते वस्सओ कालवस्सपरिणता वि नीलवग्गप-
रिणता वि लोहितवग्गपरिणता वि हालिद्वग्गपरिणता वि
मुक्खिल्लवग्गपरिणता वि, गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि दु-
ब्धिगंधपरिणता वि, फासओ ककखडफासपरिणया वि मउ-
यफासपरिणया वि गुरुयफासपरिणया वि लहुयफासपरिण-
या वि सीयफासपरिणया वि उमिणफामपरिणया वि शिद्ध-
फासपरिणया वि लुक्खफासपरिणता वि, संठाणओ परि-
मंडलसंठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि तंसंठाणप-
रिणया वि चउरंसंठाणपरिणया वि आयतसंठाणपरि-
णता वि २०, जे रसओ कसायरसपरिणता ते वस्सओ
कालवग्गपरिणया वि नीलवग्गपरिणया वि लोहितव-
ग्गपरिणया वि हालिद्वग्गपरिणया वि मुक्खिल्लवग्गप-
रिणता वि, गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि दुब्धिगंधपरिण-
ता वि, फासओ ककखडफासपरिणया वि मउयफासपरि-
णया वि गुरुयफासपरिणया वि लहुयफासपरिणया वि सी-
यफासपरिणया वि उमिणफासपरिणया वि शिद्धफासप-
रिणया वि लुक्खफासपरिणता वि, संठाणओ परिमंडल-
संठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि तंसंठाणपरि-
णया वि चउरंसंठाणपरिणया वि आयतसंठाणपरिणया
वि २०, जे रसओ अंगिलरसपरिणया ते वस्सओ काल-
वग्गपरिणया वि नीलवग्गपरिणया वि लोहितवग्गपरि-
णया वि हालिद्वग्गपरिणया वि मुक्खिल्लवग्गपरिणया वि,
गंधओ सुब्धिगंधपरिणया वि दुब्धिगंधपरिणया वि, फाम-
ओ ककखडफासपरिणया वि मउयफासपरिणया वि गुरुय-
फामपरिणया वि लहुयफामपरिणया वि सीतफासपरिण-
या वि उमिणफासपरिणया वि शिद्धफासपरिणया वि लु-
क्खफामपरिणया वि, संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया
वि वट्टसंठाणपरिणया वि तंसंठाणपरिणया वि चउरंसं-
ठाणपरिणया वि आयतसंठाणपरिणया वि २०, जे रसओ
महुरसपरिणता ते वग्गओ कालवग्गपरिणया वि नीलवग्ग-
परिणया वि लोहितवग्गपरिणया वि हालिद्वग्गपरिणया वि
मुक्खिल्लवग्गपरिणता वि, गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि दुब्धि-
गंधपरिणता वि, फासओ ककखडफामपरिणता वि मउय-
फासपरिणया वि गुरुयफामपरिणया वि लहुयफामपरिणता
वि सीतफासपरिणया वि उमिणफामपरिणया वि शिद्धफा-
सपरिणया वि लुक्खफासपरिणता वि, संठाणओ परिमंडल-
संठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि तंसंठाणपरिण-
या वि चउरंसंठाणपरिणया वि आयतसंठाणपरिणया वि

शया वि महुरसपरिणता वि, फासओ कक्खडफासपरिण-
या वि मउयफासपरिणया वि गुरुयफासपरिणया वि लहु-
यफासपरिणया वि सीतफासपरिणया वि उमिणफासप-
रिणता वि, संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि वट्टमं-
ठाणपरिणया वि तंमसंठाणपरिणया वि चउरंसंठाणपरि-
णया वि आयतसंठाणपरिणया वि २३, १८४ । जे संठा-
णओ परिमंडलसंठाणपरिणता ते वरणओ कालवणपरि-
णया वि नीलवणपरिणया वि लोहितवणपरिणया वि
हालिद्ववणपरिणया वि सुक्खिवणपरिणता वि, गंधओ
सुब्धिगंधपरिणता वि दुब्धिगंधपरिणता वि, रसओ तित्-
रसपरिणया वि कटुयरसपरिणया वि कसायरसपरिणया वि
अंबिलरसपरिणया वि महुरसपरिणता वि, फासओ क-
क्खडफासपरिणया वि मउयफासपरिणया वि गुरुयफासप-
रिणया वि लहुयफासपरिणया वि सीतफासपरिणया वि उ-
मिणफासपरिणया वि शिद्धफासपरिणया वि लुक्खफासप-
रिणता वि २० । जे संठाणओ वट्टसंठाणपरिणया ते वणओ
कालवणपरिणया वि नीलवणपरिणता वि लोहितवणपरि-
णता वि हालिद्ववणपरिणता वि सुक्खिवणपरिणता वि,
गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि दुब्धिगंधपरिणता वि,
रसओ तित्तरसपरिणता वि कटुयरसपरिणता वि क-
सायरसपरिणता वि अंबिलरसपरिणता वि महुरसप-
रिणता वि, फासओ कक्खडफासपरिणता वि मउय-
फासपरिणता वि गुरुयफासपरिणता वि लहुयफास-
परिणया वि सीतफासपरिणया वि उमिणफासपरिण-
या वि शिद्धफासपरिणता वि लुक्खफासपरिणता वि २० ।
जे संठाणओ तंमसंठाणपरिणता ते वरणओ का-
लवणपरिणया वि नीलवणपरिणया वि लोहितवणप-
रिणता वि हालिद्ववणपरिणता वि सुक्खिवणपरिणता वि,
गंधओ सुब्धिगंधपरिणता वि दुब्धिगंधपरिणता वि, रस-
ओ तित्तरसपरिणता वि कटुयरसपरिणता वि कसायरस-
परिणता वि अंबिलरसपरिणता वि महुरसपरिणता वि,
फासओ कक्खडफासपरिणता वि मउयफासपरिणता वि
गुरुयफासपरिणया वि लहुयफासपरिणया वि सीतफासप-
रिणया वि उमिणफासपरिणया वि शिद्धफासपरिणया
वि लुक्खफासपरिणया वि २० । जे संठाणओ
चउरंसंठाणपरिणता ते वरणओ कालवणपरिणता
वि नीलवणपरिणता वि लोहितवणपरिणता वि हालिद्व-
वणपरिणता वि सुक्खिवणपरिणता वि, गंधओ सुब्धि-
गंधपरिणता वि दुब्धिगंधपरिणता वि, रसओ तित्तरसप-
रिणता वि कटुयरसपरिणता वि कसायरसपरिणया वि अ-
ंबिलरसपरिणता वि महुरसपरिणता वि, फासओ कक्ख-

फासपरिणता वि मउयफासपरिणता वि गुरुयफासपरिण-
ता वि लहुयफासपरिणता वि सीतफासपरिणता वि उमिण-
फासपरिणता वि शिद्धफासपरिणया वि लुक्खफासपरिणया
वि २० । जे संठाणओ आयतसंठाणपरिणता ते वरणओ
कालवणपरिणया वि नीलवणपरिणया वि लोहितवणपरि-
णया वि हालिद्ववणपरिणया वि सुक्खिवणपरिणता वि, गं-
धओ सुब्धिगंधपरिणया वि दुब्धिगंधपरिणता वि, रसओ
तित्तरसपरिणता वि कटुयरसपरिणया वि कसायरसपरिण-
या वि अंबिलरसपरिणया वि महुरसपरिणया वि, फासओ
कक्खडफासपरिणया वि मउयफासपरिणया वि गुरुयफास-
परिणया वि लहुयफासपरिणया वि सीतफासपरिणया वि
उमिणफासपरिणया वि शिद्धफासपरिणया वि लुक्खफास-
परिणया वि २०, १०० ।

(जे वज्रतो इत्यादि) ये स्कन्धाऽऽदयो वर्णतो वर्णमाश्रि-
त्य कालवर्णपरिणता अपि भवन्ति, ते गन्धतो गन्धमा-
श्रित्य सुर्भिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, दुर्भिगन्धपरि-
णता अपि । किमुक्तं भवति ?-गन्धमधिकृत्य ते भाज्याः,
केचिन्सुर्भिगन्धपरिणता भवन्ति, केचिद्दुर्भिगन्धपरिण-
ताः, न तु प्रतिनिधयैरुगन्धपरिणामपरिणता एवेति । एवं
च रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च वाच्याः, न च ह्यौ गन्धौ,
पञ्च रसाः, अष्टौ स्पर्शाः, पञ्च संस्थानानि । एते च मीलि-
ता विशतिगतिं कृष्णवर्णपरिणता एतावन्तो भङ्गान् लभ-
न्ते २०, एवं नीलवर्णपरिणता अपि २०, लोहितवर्णपरिण-
ता अपि २०, हारिद्रवर्णपरिणता अपि २०, शुक्लवर्णप-
रिणता अपि २०, एवं पञ्चभिर्वर्णैर्लेख्यं शतम् १०० । ग-
न्धमधिकृत्याऽऽह-(जे गंधओ इत्यादि) ये गन्धतो गन्धम-
धिकृत्य सुर्भिगन्धपरिणामपरिणतास्ते वर्णतः कालवर्णप-
रिणता अपि नीलवर्णपरिणता अपि लोहितवर्णपरिणता
अपि हारिद्रवर्णपरिणता अपि शुक्लवर्णपरिणता अपि ४,
एवं रसतः ५, स्पर्शतः ८, संस्थानतः ५ । एते च मीलि-
तास्त्रयोविंशतिः २३, इति सुर्भिगन्धपरिणतास्त्रयोविंशति-
भङ्गान् लभन्ते, एवं दुर्भिगन्धपरिणता अपि २३, ततो ग-
न्धपदेन लब्धा भङ्गानां पदप्रत्ययानि ४६ । रसमाधिकृ-
त्याऽऽह-ये रसतो रसमधिकृत्य तिरुग्मसपरिणतास्ते वर्णतः
५, गन्धतः २, स्पर्शतः ८, संस्थानतः ५ । एते सर्वेऽपि ए-
कत्र मीलिता विशतिगतिं तिरुग्मसपरिणता विशतिभङ्गा-
ल्लभन्ते २०, एवं कटुकसपरिणताः २०, कषायसपरि-
णताः २०, अम्लसपरिणताः २०, मधुरसपरिणताश्च
२० । एव रसपञ्चकनयोगे लब्धे भङ्गकानां शतम्-१०० ।
(इत्यादि) स्पर्शमधिकृत्याऽऽह-(जे फासतो कक्खडफासप-
रिणया इत्यादि) ये स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणतास्ते वर्णतः
५ गन्धतः २, रसतः ५, स्पर्शतः ६, प्रतिपत्तस्पर्शयोगाभा-
धान् संस्थानतः ५ । एते सर्वेऽप्येकत्र मीलितास्त्रयोविंश-
तिः २३, एतावन्तो भङ्गान् कर्कशस्पर्शपरिणता लभन्ते
२३, एतावन् एव मृदुस्पर्शपरिणताः २३, शुक्लस्पर्शपरिणताः २३,
लघुस्पर्शपरिणताः २३, शीतस्पर्शपरिणताः २३, उष्णस्पर्-

शेषपरिणताः २३, स्निग्धस्पर्शपरिणताः २३, रूक्षस्पर्शपरिणताः २३। एतेषामेकत्र मीलने जानं भङ्गकानां चतुर्गुणव्यधिकं शतम्-१८४। (इत्यादि) संस्थानमाधिकृत्या ऽह- (जे सं-
ठाण्यो परिमंडलनंठाणपरिणया इत्यादि) ये संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणतास्ते वर्णतः ५ गन्धतः २ रसतः ५ स्पर्शतः २; एते सर्वेऽप्येकत्र मीलितानि विंशतिः २०, एतावन्तो भङ्गात् परिमण्डलसंस्थानपरिणता लभन्ते । एवं वृत्तसंस्थानपरिणताः २० व्यस्यसंस्थानपरिणताः २० चतुरस्रसंस्थानपरिणताः २० आयतसंस्थानपरिणताः २० अभीषां चैकत्र मीलने लब्धं भङ्गकानां शतम् । एतेषां च वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानानां सकलभङ्गसङ्कलने जानानि पञ्चशतानि त्रिंशदधिकानि ५३० । इह यद्यपि बादरेषु स्कन्धेषु पञ्चापि वर्णा द्वावपि गन्धौ पञ्चापि रसाः प्राप्यन्ते, ततोऽधिकृतवर्णाऽऽदिव्यतिरेकेण शेषवर्णाऽऽदिभिरपि भङ्गाः सम्भवन्ति, तथाऽपि तेज्वेव बादरेषु स्कन्धेषु ये व्यवहारतः केवलकृष्णवर्णाऽऽद्युपेता अपान्तगलस्कन्धा यथा देहस्कन्ध एव लोचनस्कन्धः कृष्णस्नदन्तर्गत एव कश्चिद्विहितोऽन्यस्तदन्तर्गत एव शुक्ल इत्यादि ते इह विवक्ष्यन्ते, तेषां चान्यद्वर्णान्तराऽऽदि न सम्भवति, स्पर्शचिन्तायां त्ववधिकृतस्पर्शं प्रति प्रतिपक्षव्यतिरेकेणाऽन्ये स्पर्शा लोकाऽप्यविरोधिता इत्यन्ते, ततो यथोक्तैव भङ्गसंख्या, साऽपि च परिस्थूरन्यायमङ्गीकृत्याभिहिता, अन्यथा प्रत्येकमप्येषां तारतम्येनानन्तत्वात् अनन्ता भङ्गाः सम्भवन्ति, एतेषां च वर्णाऽऽदिपरिणामानां जघन्यतोऽवस्थानभेदं समयमुत्कर्षतोऽतन्वयेयं कालम् । प्रश्ना० १ पद ।

(=) द्वीपतमुद्राणां पुद्गलपरिणामत्वात्तेषां च पुद्गलानां विशिष्टपरिणामपरिणतानामिन्द्रियप्राप्तत्वादतीन्द्रियविषयपुद्गलपरिणाममाह-

कतिविहे णं भंते ! इन्द्रियविमए पोगलपरिणामे पण्णत्ते ! गोयमा ! पंचविहे इन्द्रियविमए पोगलपरिणामे पण्णत्ते । तं जहा-सोइन्द्रियविसए० जाव फासिन्द्रियविमए । सोइन्द्रियविसए णं भंते ! पोगलपरिणामे कतिविहे पण्णत्ते ! गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-सुब्भिसहपरिणामे य, दुब्भिसहपरिणामे य । एवं चक्खिन्द्रियविसएहं वि सुरुवपरिणामे य, दुरुवपरिणामे य । एवं सुब्भिमंथपरिणामे य, दुब्भिमंथपरिणामे य । एवं सुरिमपरिणामे य, दुरिमपरिणामे य । एवं सुफासपरिणामे य, दुफासपरिणामे य । से णूणं भंते ! उच्चावणु सहपरिणामेसु उच्चावणु रूवपरिणामेसु, एवं गंधपरिणामेसु रसपरिणामेसु य, फासपरिणामेसु परिणममाणा पोगला परिणमतीति वत्तवं मिया ! । हंता गोयमा ! उच्चावणु सहपरिणामेसु परिणममाणा पोगला परिणमतीति वत्तवं मिया । से णूणं भंते ! सुब्भिमहा पोगला दुब्भिमहात्ताए परिणमंति, दुब्भिसहा वा पोगला सुब्भिमहात्ताए परिणमंति ! । हंता गोयमा ! सुब्भिमहा दुब्भिमहात्ताए परिणमंति, दुब्भिमहा

सुब्भिमहात्ताए परिणमंति । से नूणं भंते ! सुरुवा पोगला दुरुवत्ताए परिणमंति, दुरुवा पोगला सुरुवत्ताए परिणमंति ! । हंता गोयमा ! । एवं सुब्भिमंथा पोगला दुब्भिमंथात्ताए परिणमंति, दुब्भिमंथा पोगला सुब्भिमंथात्ताए परिणमंति ! । हंता गोयमा ! । एवं सुरसा दुरसत्ताए, दुरसा सुरसत्ताए ? हंता गोयमा ! । एवं सुफासा दुफासत्ताए, दुफासा सुफासत्ताए ? हंता गोयमा ! । ते चेव णं भंते ! सुब्भिसहा पोगला दुब्भिसहात्ताए परिणमंति, दुब्भिसहा पोगला सुब्भिसहात्ताए परिणमंति ! । हंता गोयमा ! । एवं सुरुवा दुरुवत्ताए, एवं गंधा रसा वि फासा वि, तं चेव णं सुफासा दुफासत्ताए परिणमंति । हंता गोयमा ! ० जाव परिणमंति ।

(कइविहे णं भंते ! इति) कतिविधो भदन्त ! इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः प्रकृतः ! भगवानाह-गौतम ! पञ्चविधः इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः प्रकृतः । तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियविषय इत्यादि सुगमम् । (सुब्भिमहापरिणाम इति) शुभः शब्दपरिणामः (दुब्भिसहपरिणाम इति) अशुभः शब्दपरिणामः (से णूणं भंते ! इत्यादि) अथ नूनं निश्चिन्तयन्तं भदन्त ! उच्चावचैकतमार्थमः शब्दपरिणामैर्यावत् स्पर्शपरिणामः परिणमन्तः पुद्गलाः परिणमन्तीति वक्तव्यं स्यात् परिणमन्तीति ते वक्तव्या भवेयुरित्यर्थः । भगवानाह- (हंता गोयमा ! इत्यादि) हन्तेति प्रत्ययधारेण, स्यादेव वक्तव्यमिति भावः, परिणामस्य यथावस्थितस्य भावान्, तथा द्रव्यक्षेत्रसामग्रीवशतस्तद्व्याऽऽस्कन्दने हि परिणामः स च तत्ताऽस्तीति न कोश्चन्यथाऽभिधाने दोषः । (से णूणं भंते ! इत्यादि) अथ नूनं निश्चिन्तयन्तं भदन्त ! शुभशब्दरूपाः पुद्गला अशुभशब्दतया परिणमन्ति, अशुभशब्दरूपा वा पुद्गलाः शुभशब्दतया । भगवानाह (हंता गोयमा ! इत्यादि) सुप्रतीतमेतन् सान्त्वयपरिणाममाहान्यथा तदयोगात् असतः सत्ताऽनुपपत्तेर्गतप्रसङ्गात् । एवं रूपरसगन्धस्पर्शेष्वपि आत्मीयात्मायाभिलापनं हेतुं द्वावालापकौ वक्तव्याः । जा० ४ प्रति० १ उ० । विस्त्रमाभयजन्येवृत्पादाऽऽदिषु, नं० ।

(६) प्रयोग-मिश्र-विश्रमा परिणताः पुद्गलाः-

रायगिहे० जाव एवं बयासी-कइविहा णं भंते ! पोगला पण्णत्ता ! गोयमा ! निविहा पोगला पण्णत्ता । तं जहा-पओगपरिणया, भीमपरिणया, वीममापरिणया य ।

(पओगपरिणय स्ति) जीवव्यापारेण शरीराऽदितया परिणताः (भीमपरिणय स्ति) मिश्रकपांशुता-प्रयोगविक्ष्रसाभ्यां परिणताः, प्रयोगपरिणामस्य जन्तो विस्त्रमया स्वभावान्तरमापादिता मुक्तकलेवराऽदिरूपाः । अथ वौदारिकाऽऽदिवर्गणारूपा विस्त्रमया निष्पादिताः सन्तो ये जीवप्रयोगैकैन्द्रियादिशरीरप्रभृतिपरिणामान्तरमापादितास्ते मिश्रपरिणताः । ननु प्रयोगपरिणामोऽप्येवंविध एव ततः क एषां विशेषः ? सत्यम् किन्तु प्रयोगपरिणतेषु विस्त्रसा सत्यपि न विवक्षितेति (वीममापरिणय स्ति) स्थमावपरिणताः ।

अथ—“पयोगपरिणताणं” इत्यादिना ग्रन्थेन नवभिर्दण्डकैः
प्रयोगपरिणतपुद्गलाभिरूपयति—

पञ्चोगपरिणया शं भंते ! पोगला कइविहा पसत्ता ? ।
गोयमा ! पंचविहा पसत्ता । तं जहा-एगिंदियपञ्चोगपरिण-
या, बेइंदियपञ्चोगपरिणया० जाव पंचिंदियपञ्चोगपरिण-
या य । एगिंदियपञ्चोगपरिणया शं भंते ! पोगला कइ-
विहा पसत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा पसत्ता । तं जहा-
पुढविकाइयएगिंदियपञ्चोगपरिणया० जाव वणस्सइकाइय-
एगिंदियपञ्चोगपरिणया । पुढविकाइयएगिंदियपञ्चोगपरि-
णया शं भंते ! पोगला कइविहा पसत्ता ? । गोयमा ! दु-
विहा पसत्ता । तं जहा-सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोग-
परिणया य, बादरपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोगपरिणया य ।
आउकाइयएगिंदियपञ्चोगपरिणया वि एवं चेव । एवं
दुयओ भेओ० जाव वणस्सइकाइयएगिंदियपञ्चोगपरिण-
या । बेइंदियपञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणेग-
विहा पसत्ता । एवं तेइंदियपञ्चोगपरिणया, चउरिंदियप-
ञ्चोगपरिणया वि । पंचिंदियपञ्चोगपरिणया शं भंते ! पु-
च्छा ? । गोयमा ! चउविहा पसत्ता । तं जहा-नेरइयपंचि-
ंदियपञ्चोगपरिणया, तिरिक्खपंचिंदियपञ्चोगपरिणया, एवं
मणुस्सदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य । नेरइयपंचिंदियप-
ञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! सत्तविहा पसत्ता । तं
जहा रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य०
जाव अहे सत्तमपुढविनेरइयपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य । ति-
रिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा !
तिविहा पसत्ता । तं जहा-जलचरतिरिक्खजोगियपंचिंदि-
यपञ्चोगपरिणया, थलचरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चो-
गपरिणया, खहयगतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया
य । जलचरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणयाणं
पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा पसत्ता । तं जहा-सम्मुच्छिमज-
लचरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य, गम्भवकं-
तियजलयरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य । थ-
लचरतिरिक्खपंचिंदियपञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा !
दुविहा पसत्ता । तं जहा चउप्पयथलचरपंचिंदियतिरिक्ख-
जोगियपञ्चोगपरिणया य, परिमप्पथलयरपंचिंदियतिरि-
क्खजोगियपञ्चोगपरिणया य । चउप्पयथलयरपंचिंदिय-
तिरिक्खजोगियपञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा
पसत्ता । तं जहा सम्मुच्छिमचउप्पयथलयरतिरिक्खजोगि-
यपंचिंदियपञ्चोगपरिणया, गम्भवकंतियथलयरतिरिक्ख-
जोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य । एवं एएणं अभिलावेणं
परिसप्पथलयरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया दु-

विहा पसत्ता । तं जहा-उरपरिसप्पथलयरतिरिक्खजोगि-
यपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य, भुयपरिसप्पथलयरतिरि-
क्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य । उरपरिसप्पथल-
यरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया दुविहा पसत्ता ।
तं जहा-सम्मुच्छिमउरपरिसप्पथलयरतिरिक्खजोगियपं-
चिंदियपञ्चोगपरिणया, गम्भवकंतियउरपरिसप्पथलयरति-
रिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया य । एवं भुयपरि-
सप्पथलयरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया वि ।
एवं खहयरतिरिक्खजोगियपंचिंदियपञ्चोगपरिणया वि । म-
णुस्समपंचिंदियपञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा
पसत्ता । तं जहा-संमुच्छिममणुस्समपंचिंदियपञ्चोगपरिणया,
गम्भवकंतियमणुस्समपंचिंदियपञ्चोगपरिणया । देवपंचिंदिय-
पञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! चउविहा पसत्ता । तं
जहा-भवणवामीदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया, एवं० जाव वे-
माणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया । भवणवामीदेवपंचि-
ंदियपञ्चोगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दसविहा पसत्ता ।
तं जहा-असुरकुमारदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया० जाव थ-
णियकुमारदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया । एवं एएणं अभि-
लावेणं अट्टविहा वाणमंतरदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया,
पिलायदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया० जाव गंधर्वदेवपंचि-
ंदियपञ्चोगपरिणया य । जोइसियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरि-
णया पंचविहा पसत्ता । तं जहा चंदविमाणजोइसियदेव-
पंचिंदियपञ्चोगपरिणया० जाव ताराविमाणजोइसियदेव-
पंचिंदियपञ्चोगपरिणया । वेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगप-
रिणया दुविहा पसत्ता । तं जहा-कप्पोववणवेमाणिय-
देवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया, कप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदि-
यपञ्चोगपरिणया, कप्पोववणगवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चो-
गपरिणया दुवालमविहा पसत्ता । तं जहा-सोहम्मक-
प्पोववणगवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया, एवं० जाव
अच्चुयकप्पोववणगवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया ।
कप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया दुविहा प-
सत्ता । तं जहा गेवेज्जगकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगप-
रिणया, अणुत्तरोववाइयवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिण-
या । गेवेज्जगकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरि-
णया शवविहा पसत्ता । तं जहा-हिट्ठिमगेवेज्जगकप्पाती-
यवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया० जाव उवग्गिमगे-
वेज्जगकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिणया । अ-
णुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदियपञ्चोगपरिण-
याणं भंते ! पोगला कइविहा पसत्ता ? । गोयमा !
पंचविहा पसत्ता । तं जहा विजयअणुत्तरोववाइयकप्पा-

तीयवेमाणियदेवपंचिदियपओगपरिणया० जाव सव्वट्ठसि-
द्धअणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपओगप-
रिणया य १ ॥

तत्र चैकेन्द्रियाऽऽदिसर्वार्थगिद्धद्वान्तजीवभेदविशेषितप्रयो-
गपरिणतानां पुद्गलानां प्रथमो दण्डकः । तत्र च-(आउकाइ-
य एगंदिय एवं चेव । सि) पृथिवीकायिकैकेन्द्रियप्रयोगपरि-
णता इव अण्कारिकैकेन्द्रियप्रयोगपरिणता वाच्या इत्यर्थः ।
(एवं दुयओ । सि) पृथिव्यप्कायप्रयोगपरिणतेष्विव द्विको
टिपरिमाणो द्विपदो वा भेदः सूक्ष्मबादरविशेषणकृतस्तेज-
स्कायिकैकेन्द्रियप्रयोगपरिणताऽऽदिषु वाच्य इत्यर्थः । अणे-
गधिह । सि) पुलाककूमिकाऽऽदिभेदत्वाद् द्वीन्द्रियाणां त्रीन्द्रि-
यप्रयोगपरिणता अप्यनेकविधाः कुन्थुपिपीलिकाऽऽदिभेदत्वा-
त्तेषां अतुगिन्द्रियप्रयोगपरिणता अप्यनेकविधा एव मल्लिका-
मशकाऽऽदिभेदत्वात्तेषामेतदेव सूचयन्नाह-(एवं तेइदीत्यादि)

अपर्याप्तपर्याप्तसूक्ष्मबादरविशेषण-
न-

सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपओगपरिणया णं भंते ! पोम
ला कइविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-
केह अपजत्तगं पदमं भणंति पच्छा पजत्तगं । पजत्तसुहुमपु-
ढविकाइयएगिंदियपओगपरिणया, अपजत्तसुहुमपुढविकाइ-
यएगिंदियपओगपरिणया । बादरपुढविकाइयएगिंदियप-
ओगपरिणया वि एवं चेव । एवं० जाव वणस्मइकाइयए-
गिंदियपओगपरिणया एकंका दुविहा-सुहुमा य, बादरा
य, पजत्तगा य, अपजत्तगा य भाणियन्वा । वेइंदियप-
ओगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-
पजत्तगवेइंदियपओगपरिणया, अपजत्तगवेइंदियपओगप-
रिणया य । एवं तेइंदियपओगपरिणया वि एवं चउइंदियप-
ओगपरिणया वि । रयणप्पभापुढविणेइयपंचिदियपओगप-
रिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-प-
जत्तगरयणप्पभापुढविणेइयपंचिदियपओगपरिणया, अप-
जत्तगरयणप्पभापुढविणेइयपंचिदियपओगपरिणया । एवं०
जाव अहे सत्तमपुढविणेइयपंचिदियपओगपरिणया । समु-
च्छिमजलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियपओगपरिणयाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-पजत्तगसम्मु-
च्छिमजलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियपओगपरिणया, अप-
जत्तगसम्मुच्छिमजलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियपओगप-
रिणया य । एवं गभवक्कंतियजलयरतिरिक्खजोणियपंचि-
दियपओगपरिणया वि । सम्मुच्छिमचउप्पयथलयरतिरि-
क्खजोणियपंचिदियपओगपरिणया वि एवं चेव । एवं ग-
भवक्कंतियचउप्पयथलयरतिरिक्खजोणियपंचिदियपओग-
परिणया वि । एवं० जाव संमुच्छिमखहयरतिरिक्खजोणि-
यपंचिदियपओगपरिणया वि, गभवक्कंतियखहयरतिरिक्ख-
जोणियपंचिदियपओगपरिणया वि । एक्केकं पजत्तगा य ।
अपजत्तगा य भाणियन्वा ! सम्मुच्छिममणु सपंचिदि-

यपओगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं
जहा-पजत्तगसम्मुच्छिममणुसपंचिदियपओगपरिणया अ-
पजत्तगसम्मुच्छिममणुसपंचिदियपओगपरिणया य । ग-
भवक्कंतियमणुसपंचिदियपओगपरिणयाणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-पजत्तगगभवक्कंतियमणु
सपंचिदियपओगपरिणया, अपजत्तगगभवक्कंतियमणुस-
पंचिदियपओगपरिणया य । असुरकुमारभवणवासीदेवपं-
चिदियपओगपरिणयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता ।
तं जहा-पजत्तगअसुरकुमारदेवपंचिदियपओगपरिणया, अ-
पजत्तगअसुरकुमारदेवपंचिदियपओगपरिणया य । एवं०
जाव पजत्तगथणियकुमारदेवपंचिदियपओगपरिणया, अप-
जत्तगथणियकुमारदेवपंचिदियपओगपरिणया य । एवं एण-
णं अभिलावेणं दुपणं भेणं विसाया य० जाव गंभवदेव-
पंचिदियपओगपरिणया य । एवं पजत्तापजत्तगचंदजोइमि-
यदेवपंचिदियपओगपरिणया० जाव पजत्तापजत्तगतारा-
विमानदेवपंचिदियपओगपरिणया य । पजत्तगमोहम्मकप्पो-
ववणगदेवपंचिदियपओगपरिणया, अपजत्तगमोहम्मक-
प्पोववणगदेवपंचिदियपओगपरिणया एवं० जाव पजत्ताप-
जत्तगअचुअकप्पोववणगदेवपंचिदियपओगपरिणया वि ।
पजत्तापजत्तगहेट्टिमहेट्टिमगेवजगकप्पातीयदेवपंचिदियप-
ओगपरिणया० जाव पजत्तापजत्तगउवरिमउवरिमगेव-
जकप्पातीयदेवपंचिदियपओगपरिणया वि । एवं चेव
पजत्तापजत्तगविजयअणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदे-
वपंचिदियपओगपरिणया० जाव पजत्तापजत्तगसव्वट्ठमि-
द्धाणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपओगप-
रिणया य २ ॥ जे अपजत्तगसुहुमपुढविकाइयएगिंदियपओ-
गपरिणया ते ओरालियतेयाकम्ममरीरप्पओगपरिणया, जं
पजत्तसुहुमपुढविकाइयएगिंदियपओगपरिणया ते ओ-
रालियतेयाकम्ममरीरप्पओगपरिणया, एवं० जाव पजत्त-
गचउगिंदियपओगपरिणया । नवरं, जे पजत्तगबादरा-
उकाइयएगिंदियपओगपरिणया ते ओरालियवेउविय-
तेयाकम्ममरीरप्पओगपरिणया । मेसं तं चेव, जे अपजत्तग-
रयणप्पभापुढविनेइयपंचिदियपओगपरिणया ते वेउविय-
तेयाकम्ममरीरप्पओगपरिणया, एवं पजत्तगरयणप्पभा-
पुढविनेइयपंचिदियपओगपरिणया वि, एवं० जाव अहे जे
पजत्तापजत्तसत्तमापुढविनेइयपंचिदियपओगपरिणया ते
वेउवियतेयाकम्ममरीरप्पओगपरिणया । जे अपजत्त-
गसंमुच्छिमजलयरपंचिदियपओगपरिणया ते ओरालिय-
तेयाकम्ममरीरप्पओगपरिणया, एवं जे पजत्तगसंमुच्छि-
मजलयरपंचिदियपओगपरिणया ते ओरालियतेयाकम्म-

सरीरपञ्चोपपरिणया । एवं चेव अपञ्जत्तगगम्भवकंति-
यजलयरपंचिदियपञ्चोपपरिणया वि, पञ्जत्तगगम्भवकंति-
वि एवं चेव, नवरं सरीरगाणि चत्तारि जहा बादरवाउ-
काइयाणं पञ्जत्तगाणं । एवं जहा जलचरेषु चत्तारि आ-
लावगा भाणिया तहा चउप्पयउरपरिसप्पभूयपरिसप्पख-
हयरेषु वि चत्तारि आलावगा भाणियव्वा । जे संपुच्छि-
ममणुस्सपंचिदियपञ्चोपपरिणया ते ओरालियतेयाकम्म-
सरीरपञ्चोपपरिणया, एवं गम्भवकंतिया वि । अपञ्जत्तग-
पञ्जत्तगा वि एवं चेव, नवरं सरीरगाणि पंच भाणियव्वाणि,
जे अपञ्जत्ता असुरकुमारभवणवासिदेवपंचिदियपञ्चोपपरि-
णया जहा शेरइयपंचिदियपञ्चोपपरिणया वि तहेव, एवं
पञ्जत्तगा वि, एवं दुपएणं भेएणं० जाव थणियकुमारभवण-
वासिदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया । एवं पिसायदेवपंचि-
दियपञ्चोपपरिणया० जाव गंधव्वदेवपंचिदियपञ्चोपपरिण-
या । चंदविमाणजोइसियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया० जाव
ताराविमाणजोइसियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया, एवं सो-
हम्मकप्पोववम्भेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया० जाव
अच्चुअकप्पोववम्भेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया ।
एवं हेट्ठिमगेवज्जगकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोप-
परिणया० जाव उवरिमगेवज्जगकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदि-
यपञ्चोपपरिणया । एवं विजयअणुत्तरोववाइयकप्पातीय-
वेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया० जाव सव्वट्ठसिद्धअ-
णुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया
एक्केके दूयभेया भाणियव्वा० जाव जे य पञ्जत्ता सव्व-
ट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपञ्चो-
पपरिणया ते वेउव्वियतेयाकम्मासरीरपञ्चोपपरिणया दं-
उओ ३ ॥ जे अपञ्जत्तगा सुहुमपुढविकाइयएगिंदियप-
ञ्चोपपरिणया ते फासिंदियपञ्चोपपरिणया; जे पञ्ज-
त्ता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोपपरिणया एवं चेव ।
जे अपञ्जत्ता बादरपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोपपरिणया एव
चेव, एवं पञ्जत्तगा वि, एवं चउकभेएणं० जाव वणस्सइकाइ-
यएगिंदियपञ्चोपपरिणया । जे अपञ्जत्ता वेइंदियपञ्चोप-
परिणया ते जिम्भिदियफासिंदियपञ्चोपपरिणया, जे पञ्जत्ता
वेइंदियपञ्चोपपरिणया एवं चेव, एवं० जाव चउरिंदि-
यपञ्चोपपरिणया, नवरं एक्केकं इंदियं वड्डेयव्वं । जे
अपञ्जत्ता रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिदियपञ्चोपपरिणया
ते सोइंदियचक्खिदियघाणिदियजिम्भिदियफासिंदियपञ्चो-
पपरिणया । एवं पञ्जत्तगा वि, एवं सव्वं भाणियव्वा । ति-
रिक्खजोणियपंचिदियपञ्चोपपरिणया मणुस्सपंचिदियप-
ञ्चोपपरिणया देवपंचिदियपञ्चोपपरिणया० जाव सव्वट्ठ-

सिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोप-
परिणया ४ ॥ जे अपञ्जत्ता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोप-
परिणया ते फासिंदियपञ्चोपपरिणया जे पञ्जत्ता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोपपरिणया-
कम्मासरीरपञ्चोपपरिणया एवं चेव, अपञ्जत्ता बादरपुढवि-
काइयएगिंदियपञ्चोपपरिणया ते सोइंदि-
यवघाणिदियचक्खिदियजिम्भिदियफासिंदियपञ्चोपपरिण-
या ५ ॥ जे अपञ्जत्ता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोपपरि-
णया ते वणअओ कालवम्भपरिणया शीलवम्भपरिण-
या लोहियवम्भपरिणया हालिहवम्भपरिणया सुक्खिवम्भपरि-
णया, गंधअओ मुम्भिगंधपरिणया दुम्भिगंधपरिणया वि,
रसअओ तित्तरसपरिणया वि कडुयरसपरिणया वि कसायर-
सपरिणया वि अंबिलरसपरिणया वि महुररसपरिण-
या वि, फागअओ कक्खडफासपरिणया वि० जाव लुक्खफा-
सपरिणया वि. संठाणअओ परिमंडलमंठाणपरिणया वि
वट्ठतंसचउरमआयतमंठाणपरिणया वि । जे पञ्जत्ता सुहु-
मपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोपपरिणया वि एवं चेव जहाणु-
पुव्वीए णेयव्वं० जाव जे पञ्जत्ता सव्वट्ठसिद्धअणुत्त-
रोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियपञ्चोपपरिणया ते
वम्भअओ कालवम्भपरिणया वि० जाव आयतमंठाणपरि-
णया वि ६ ॥ जे अपञ्जत्ता सुहुमपुढविकाइयएगि-
दियपञ्चोपपरिणया ते वेउव्वियतेयाकम्मासरीरपञ्चोपपरिणया ते वम्भअओ
कालवम्भपरिणया वि० जाव आयतमंठाणपरिणया वि, जे
पञ्जत्ता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपञ्चोपपरिणया एवं चेव । एवं जहाणुपुव्वीए जस्स जइ
सरीराणि० जाव जे पञ्जत्ता सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयक-
प्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियवेउव्वियतेयाकम्मासरीरपञ्चो-
पपरिणया ते वम्भअओ कालवम्भपरिणया वि० जाव आयतमं-
ठाणपरिणया वि ७ ॥ जे अपञ्जत्ता सुहुमपुढविकाइयए-
गिंदियफासिंदियपञ्चोपपरिणया ते वम्भअओ कालवम्भपरि-
णया० जाव आयतमंठाणपरिणया वि । जे पञ्जत्ता सुहुम-
पुढविकाइयएगिंदियफासिंदियपञ्चोपपरिणया एवं चेव, एवं
जहाणुपुव्वीए जस्स जइ इंदियाणि तस्स तत्तिवाणि भ-
णियव्वाणि० जाव जे पञ्जत्ता सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय-
कप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदियसोइंदिय० जाव फासिंदिय-
पञ्चोपपरिणया ते वम्भअओ कालवणपरिणया वि० जाव आ-

यतसंठाणपरिणया वि ८ । जे अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयए
गिंदियओरालियतेयाकम्मसरीरफासिदियपओगपरिणया
ते वप्पओ कालवप्पपरिणया० जाव आयतसंठाणपरिणया,
जे पज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियओरालियतेयाक-
म्मसरीरफासिदियपओगपरिणया एवं चेव, एवं जहाणुपु-
ढीए जस्स जइ सरीराणि इदियाणि य तस्स तत्तियाणि
भाणियव्वाणि० जाव जे पज्जत्ता सव्वट्ठमिद्धअणुत्तरोववा-
इयकप्पातीयवेमाणि यदेवपंचिंदियवेउव्वियकम्मसरीरसो-
इदिय० जाव फासिदियपओगपरिणया ते वप्पओ काल-
वप्पपरिणया० जाव आयतसंठाणपरिणया वि, एए नव-
दंडगा ६ ॥

(सुहुमपुढविकाइयेत्यादि) सर्वार्थसिद्धदेवान्तःपर्याप्त-
कापर्याप्तकविशेषणो द्वितीयो दण्डकस्तत्र (एकेकेत्या-
दि) एकैकस्मिन्निष्कायं सूक्ष्मधातुभेदाद् द्विविधाः पुद्गला-
याख्याः, ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभेदात्पुनर्द्विविधा वा-
क्या इत्यर्थः । (जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीत्यादि) औदारि-
काऽऽदिशरीरविशेषणस्वतन्त्रो दण्डकस्तत्र च (ओरालि-
यतेयाकम्मसरीरपओगपरिणय नि) औदारिकतैजसका-
र्मणशरीराणां यः प्रयोगस्तत्र परिणता ये ते तथा । पृथि-
व्यादीनां हि एतदेव शरीरत्रयं भवतीति कृत्वा तत्प्रयोगप-
रिणता एव ते भवन्ति, धातुपर्याप्तकवायूनां त्वाहारकवर्जं
शरीरत्रयपुण्यं भवतीति कृत्वाऽऽह- (नवरं जे पज्जत्ते यादि)
(एवं गन्धवर्णवर्णवि अपज्जत्तगि नि) धैकियाऽऽहा-
रकशरीराभावाद्भवेः पुनर्कान्तिका अपपर्याप्तका मनुष्यास्त्रि-
शरीरा एवेत्यर्थः (जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीत्यादि) इन्द्रि-
यविशेषणश्चतुर्थो दण्डकः । (जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीत्या-
दि) औदारिकाऽऽदिशरीरस्पर्शाऽऽदिन्द्रियविशेषणः पञ्चमः ।
(जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीत्यादि) वर्णगन्धरसस्पर्शनेस्था-
नविशेषणः षष्ठः । एवं औदारिकाऽऽदिशरीरवर्णाऽदिभाववि-
शेषणः सप्तमः । इन्द्रियवर्णाऽऽदिविशेषणोऽष्टमः । शरीरिन्द्रिय-
वर्णादिविशेषणो नवम इति । अत्र एवाह-एते नव दण्डकाः ।

अथ मिश्रपरिणतपुद्गलांश्चिन्तयति-

मीसापरिणया णं भंते ! पोगला कइविहा पणत्ता ? गो-
यमा ! पंचविहा पणत्ता । तं जहा-एगिंदियमीसापरिणया०
जाव पंचिंदियमीसापरिणया । एगिंदियमीसापरिणया णं
भंते ! पोगला कइविहा पणत्ता ? । एवं जहा पओग-
रिणएहिं नव दंडगा भणिया, एवं मीसापरिणएहिं नव
दंडगा भाणियव्वा, तहेव सव्वं निरवसेसं, नवरं अभिलावो
मीसापरिणया भाणियव्वो, सेसं तं चेव० जाव जे पज्जत्ता
सव्वट्ठमिद्धअणुत्तरोववाइय० जाव आयतसंठाणपरिणया ।

मिश्रपरिणतेष्वप्येत एव नव दण्डका इति ।

अथ विस्वसापरिणतपुद्गलांश्चिन्तयति-

वीससापरिणया णं भंते ! पोगला कइविहा पणत्ता ? ।
गोयमा ! पंचविहा पणत्ता । तं जहा-वप्पपरिणया गंध-

परिणया रसपरिणया फासपरिणया संठाणपरिणया । जे
वप्पपरिणया ते पंचविहा पणत्ता । तं जहा-कालवप्प-
परिणया० जाव सुक्खिवप्पपरिणया । जे गंधपरिणया
ते दुविहा पणत्ता । तं जहा-सुगंधपरिणया, दुगंधपरिणया
वि । एवं जहा पप्पवणाए तहेव निरवसेसं० जाव संठाणओ
आयतसंठाणपरिणया ते वप्पओ कालवप्पपरिणया वि० जाव
लुक्खफासपरिणया वि ।

(विस्वसापरिणयाणमित्यादि ।) (एवं जहा पप्पवणाए
त्ति) तत्रैवमिदं सूत्रम्- ' जे रसपरिणया ते पंचविहा पप्प-
त्ता । तं जहा-तिसरसपरिणया, एवं कहुयकसायअंजिलमहु-
ररसपरिणया, जे फासपरिणया ते अट्ठांविहा पप्पत्ता । तं जहा-
कक्खडफासपरिणया, एवं मउयगयलहुयसीयउसिणांनज-
लुक्खफासपरिणया य । " इत्यादि ।

अथैकं पुद्गलद्रव्यमाश्रित्य परिणामांश्चिन्तयन्नाह-

एगे भंते ! दव्वे किं पयोगपरिणए, मीसापरिणए, वी-
समापरिणए ? । गोयमा ! पओगपरिणए वा, मीसापरिणए
वा, वीसमापरिणए वा । जइ पओगपरिणए किं मणपओग-
परिणए, वइपओगपरिणए कायपओगपरिणए ? । गोयमा !
मणपओगपरिणए वा, वयपओगपरिणए वा, कायपओ-
गपरिणए वा । जइ मणपओगपरिणए किं सच्चमणपओ-
गपरिणए, मोसमणपओगपरिणए, सच्चमोसमणपओगप-
रिणए, असच्चमोसमणपओगपरिणए ? । गोयमा ! सच्चम-
णपओगपरिणए वा, मीसमणपओगपरिणए वा, मच्चा-
मांसमणपओगपरिणए वा, असच्चामोसमणपओगपरिण-
ए वा । जइ सच्चमणपओगपरिणए किं आरंभसच्चमणप-
ओगपरिणए, अणारंभसच्चमणपओगपरिणए, सारंभसच्चम-
णपओगपरिणए, असारंभसच्चमणपओगपरिणए, समारंभ-
सच्चमणपओगपरिणए, असमारंभसच्चमणपओगपरिणए ? ।
गोयमा ! आरंभसच्चमणपओगपरिणए वा० जाव असमा-
रंभसच्चमणपओगपरिणए वा । जइ मोसमणपओगपरि-
णए किं आरंभमोसमणपओगपरिणए वा, एवं जहा सच्चे-
ण तहा मोसेण वि; एवं असच्चामोसमणपओगेण वि ।
जइ वइपओगपरिणए किं सच्चवइपओगपरिणए, मोस-
वइपओगपरिणए ? । एवं जहा मणपओगपरिणए तहा
वइपओगपरिणए० जाव असमारंभवइपओगपरिणए वा ।
जइ कायपओगपरिणए किं ओरालियसरीरकायपओ-
गपरिणए ओरालियमीसासरीरकायपओगपरिणए, वेउ-
व्वियसरीरकायपओगपरिणए वेउव्वियमीसासरीरकायप-
ओगपरिणए, आहारमसरीरकायपओगपरिणए, आहार-
गमीसासरीरकायपओगपरिणए, कम्मसरीरकायपओग-
परिणए ? । गोयमा ! ओरालियसरीरकायपओगपरिणए वा,

० जाव कम्मासरीरकायप्पओगपरिणए वा । जइ ओरालि-
यसरीरकायप्पओगपरिणए किं एगिंदियओरालियसरीर-
कायप्पओगपरिणए, एवं ० जाव पांचिंदियओरालिय ० जाव
परिणए ? । गोयमा ! एगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगप-
रिणए वा, बेइंदिय ० जाव परिणए वा, पांचिंदिय ० जाव
परिणए वा । जइ एगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगप-
रिणए किं पुढविकाइयएगिंदिय ० जाव परिणए वा ० जाव व-
णस्सइकाइयएगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए ? ।
गोयमा ! पुढविकाइयएगिंदिय ० जाव पओगपरिणए वा
० जाव वणस्सइकाइयएगिंदिय ० जाव परिणए वा । जइ
पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरीर ० जाव परिणए किं
सुहुमपुढविकाइय ० जाव परिणए, वादरपुढविकाइयएगि-
दिय ० जाव परिणए ? गोयमा ! सुहुमपुढविकाइयएगिंदिय ०
जाव परिणए वा, वादरपुढविकाइय ० जाव परिणए वा ।
जइ सुहुमपुढविकाइय ० जाव परिणए किं पज्जत्तसुहुमपुढवि-
काइय ० जाव परिणए, अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइय ० जाव
परिणए ? । गोयमा ! पज्जत्तसुहुमपुढविकाइय ० जाव प-
रिणए वा, अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइय ० जाव परिणए वा ।
एवं वादरा वि, एवं ० जाव वणस्सइकाइयाणं चउक्कभेदो,
बेइंदियतंइंदियचउरदियाणं दुयओ भेदो पज्जत्तगा, अप
ज्जत्तगा य । जइ पांचिंदियओरालियकायप्पओगपरिणए
किं तिरिक्खजोगियपांचिंदियओरालियसरीरकायप्पओग-
परिणए, मणुस्सपांचिंदिय ० जाव परिणए ? । गोयमा ! ति-
रिक्खजोगिय ० जाव परिणए वा, मणुस्सपांचिंदिय ० जाव
परिणए वा । जइ तिरिक्खजोगिय ० जाव परिणए किं
जलचरतिरिक्खजोगिय ० जाव परिणए, थलचरखहचर ०
जाव परिणए ? । एवं चउक्कभेदो ० जाव खहयराणं ।
जइ मणुस्सपांचिंदिय ० जाव परिणए किं सम्मुच्छिममणु-
स्सपांचिंदिय ० जाव परिणए, गम्भवकंतियमणुस्स ० जाव
परिणए ? । गोयमा ! दोसु वि । जइ गम्भवकंतियमणुस्स
० जाव परिणए किं पज्जत्तगगम्भवकंतिय ० जाव परिणए,
अपज्जत्तगगम्भवकंतिय ० जाव परिणए ? । गोयमा ! पज्ज-
त्तगगम्भवकंतिय ० जाव परिणए वा, अपज्जत्तगगम्भवकं-
तिय ० जाव परिणए वा । जइ ओरालियमीसासरीर-
कायप्पओगपरिणए किं एगिंदियओरालियमीसासरीरका-
यप्पओगपरिणए, बेइंदिय ० जाव परिणए ० जाव पांचिंदि-
यओरालिय ० जाव परिणए ? । गोयमा ! एगिंदियओरा-
लिय ० जाव परिणए । एवं जहा ओरालियसरीरकायप्पओ-
गपरिणएणं आलावगो भाणियो तहा ओरालियमीसासरी-
रकायप्पओगपरिणए वि आलावगो भाणियव्वो, नवरं

वादरवाउकाइयगम्भवकंतियपांचिंदियतिरिक्खजोगियगम्भ-
वकंतियमणुस्साण य, एएसि पज्जत्तापज्जत्तगाणं सेसाणं
अपज्जत्तगाणं । जइ वेउव्वियसरीरकायप्पओगपरिणए किं
एगिंदियवेउव्वियसरीर ० जाव परिणए, पांचिंदियवेउव्वि-
यसरीर ० जाव परिणए ? । गोयमा ! एगिंदिय ० जाव परि-
णए वा, पांचिंदिय ० जाव परिणए वा । जइ एगिंदिय
० जाव परिणए किं वाउकाइयएगिंदिय ० जाव परिणए,
अइवा अउकाइयएगिंदिय ० जाव परिणए ? । गोयमा ! वा-
उकाइयएगिंदिय ० जाव परिणए, नोअवाउकाइय ० जाव
परिणए । एवं एएणं अभिलाहेणं जहा ओगाहणसंठाण-
वेउव्वियसरीरं भाणियं तहा इह भाणियव्वं ० जाव पज्ज-
त्तासव्वट्टिसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपांचि-
दियवेउव्वियसरीरकायप्पओगपरिणए वा, अपज्जत्तास-
व्वट्टिसिद्धअणुत्तरोववाइय ० जाव परिणए । जइ वेउव्विय-
मीसासरीरकायप्पओगपरिणए किं एगिंदियमीसासरीर ०-
जाव परिणए, ० जाव पांचिंदियमीसासरीर ० जाव परि-
णए । एवं जहा वेउव्वियं तहा वेउव्वियमीसगं पि, खवरं
देवनेरइयाणं अपज्जत्तगाणं सेसाणं पज्जत्तगाणं तहेव ०
जाव नोपज्जत्तासव्वट्टिसिद्धअणुत्तरोववाइय ० जाव परि-
णए, अपज्जत्तासव्वट्टिमिद्धअणुत्तरोववाइयदेवपांचिंदिय-
वेउव्वियमीसामरीरकायप्पओगपरिणए । जइ आहारगस-
रीरकायप्पओगपरिणए किं मणुस्साहारगसरीरकायप्पओ-
गपरिणए, अमणुस्साहारग ० जाव परिणए ? । एवं जहा
ओगाहणसंठाणे ० जाव इड्डिपत्तपमत्तसंजयसम्महिट्ठिपज्ज-
त्तासंखेज्जवासाउय ० जाव परिणए, नोअणड्डिपत्त ०
जाव परिणए । जइ आहारगमीसासरीरकायप्पओगपरि-
णए किं मणुस्सआहारगमीसासरीर ० जाव परिणए ? । एवं
जहा आहारगं तहेव मीसगं पि निरवसेमं भाणियव्वं ।
जइ कम्मासरीरकायप्पओगपरिणए किं एगिंदियकम्मा-
सरीरकायप्पओगपरिणए ० जाव पांचिंदियकम्मासरीर ० जाव
परिणए ? । गोयमा ! एगिंदियकम्मासरीर ० जाव परिणए ।
एवं जहा ओगाहणसंठाणे कम्मगस्स भेदो तहेव इह वि
० जाव पज्जत्तासव्वट्टिसिद्धअणुत्तरोववाइय ० जाव दे-
वपांचिंदियकम्मासरीरकायप्पओगपरिणए वा, अपज्जत्तास-
व्वट्टिसिद्धअणुत्तरोववाइय ० जाव परिणए वा । जइ मीसा-
परिणए किं मणुमीसापरिणए, वयमीसापरिणए, कायमी-
सापरिणए ? । गोयमा ! मणुमीसापरिणए वा, वयमीसाप-
रिणए वा, कायमीसापरिणए वा । जइ मणुमीसापरिणए वा
किं सव्वमणुमीसापरिणए वा, मोसमणुमीसापरिणए वा ?,
जहा पओगपरिणए तहा मीसापरिणए वि भाणियव्वं,

निरवसेसं० जाव पञ्च तासव्वट्टसिद्धअणुत्तरोववाइय० जाव देवपंचिदियकम्मासरीरमीसापरिणए वा । अपञ्चतासव्वट्टसिद्धअणुत्तरोववाइय० जाव कम्मासरीरमीसापरिणए वा । जइ वीससापरिणए किं वप्पपरिणए, गंधपरिणए, रसपरिणए, फासपरिणए, संठाणपरिणए ? गोयमा ! वप्पपरिणए वा० जाव संठाणपरिणए वा । जइ वप्पपरिणए किं कालवप्पपरिणए, नीलवप्प० जाव सुक्खिवप्पपरिणए ? गोयमा ! कालवप्पपरिणए वा० जाव सुक्खिवप्पपरिणए वा । जइ गंधपरिणए किं सुब्धिगंधपरिणए, दुब्धिगंधपरिणए ? गोयमा ! सुब्धिगंधपरिणए वा, दुब्धिगंधपरिणए वा । जइ रसपरिणए किं तित्तरसपरिणए पुच्छा ? गोयमा ! तित्तरसपरिणए० जाव महुररसपरिणए वा । जइ फामपरिणए किं कक्खडफासपरिणए० जाव लुक्खफासपरिणए ? गोयमा ! कक्खडफासपरिणए वा० जाव लुक्खफासपरिणए वा । जइ संठाणपरिणए पुच्छा ? गोयमा ! परिमंडलसंठाणपरिणए० जाव आययसंठाणपरिणए वा ।

(एतेत्यादि) (मणपञ्चांगपरिणए सि) मनस्तया परिणतमित्यर्थः । (वयपञ्चांगपरिणए सि) भाषाद्रव्यं काययागेन गृहीत्वा वाग्यांगेन निरुज्यमानं वाक्प्रयोगपरिणतमित्युच्यते । (कायपञ्चांगपरिणए सि) औदारिकाऽऽदिकायांगेन गृहीतमौदारिकाऽऽदिवर्णाद्रव्यमौदारिकाऽऽदिकायतया परिणतं कायप्रयोगपरिणतमित्युच्यते । (सत्त्वमणेत्यादि) सद्भूतार्थचिन्तननिबन्धनस्य मनसः प्रयोगः सत्यमनःप्रयोग उच्यते । एवमन्येऽपि, नवरं मृया अनद्धतोऽर्थः सत्यमृयाभिधो, यथा पञ्चानु दारकेषु जानेषु दश दारका जाता इति अनत्यमृयासत्यमृयास्वरूपमतिक्रान्ता यथा देहीत्यादि । (आरंभसत्त्वन्त्यादि) आरम्भो जीवापघातस्तद्विषयं सत्यमारम्भसत्यं तद्विषयो यो मनःप्रयोगस्तेन परिणतं यत्तत्तथा, एवमुत्तरतर्वापि नवरमनारम्भो जीवानुपघातः । (सारंभ सि) संरम्भो बधसङ्कल्पः, समारम्भस्तु परिताप इति । (ओरालिएत्यादि) औदारिकशरीरमेव पुद्गलस्कन्धरूपत्वेनोपचीयमानत्वात् काय औदारिकशरीरकायस्तस्य यः प्रयोग औदारिकशरीरस्य वा यः कायप्रयोगः स तथा, अयं च पर्याप्तकस्यैव वेदितव्यस्तेन यत्परिणतं तत्तथा । (ओरालियमिस्सासरीरकायपञ्चांगपरिणए सि) औदारिकमुत्पत्तिकाले अनेपूर्णं सन् मिश्रं कार्मणेनेति औदारिकमिश्रं, तदेवौदारिकमिश्रकं, तल्लक्षणं शरीरमौदारिकमिश्रकशरीरं, तदेव कायस्तस्य यः प्रयोग औदारिकमिश्रकशरीरस्य वा यः कायप्रयोगः स औदारिकमिश्रकशरीरकायप्रयोगस्तेन परिणतं यत्तत्तथा, अयं पुनरौदारिकमिश्रकशरीरकायप्रयोगो पर्याप्तकस्यैव वेदितव्यो, यत आह—“जोएण कम्मएणं, आहारंइ अणंतरे जीवो । तेण परं मीसेणं, जाव सरीरस्स निष्कत्ती ॥ १ ॥” एवं तावत् कार्मणनौदारिकशरीरस्य मिश्रतात्पत्तिमाश्रित्य तस्य प्रधानत्वान्, यदा पुनरौदारिकशरीरो वैक्रियलब्धिसम्पन्नो मनुष्यः पञ्चांगव्यतिर्यग्यानिः, पर्याप्तवाद्वायुकायिको वा वैक्रियं

करोति तदौदारिककाययोग एव वर्तमानः प्रदेशान्विहित्य वैक्रियशरीरयोग्यान् पुद्गलानुपादाय यावद्वैक्रियशरीरपर्याप्त्या न पर्याप्तं गच्छति तावद्वैक्रियेणौदारिकशरीरस्य मिश्रताप्रारम्भकत्वेन तस्य प्रधानत्वादेवमाहारकेणाप्यौदारिकशरीरस्य मिश्रता वेदितव्येति । (वेडविषयसरीरकायपञ्चांगपरिणए सि) । इह वैक्रियशरीरकायप्रयोगो वैक्रियपर्याप्तकस्येति (वेडविषयमीसासरीरकायपञ्चांगपरिणए सि) । इह वैक्रियमिश्रकशरीरकायप्रयोगो देवनारकेषुत्पद्यमानस्यापर्याप्तकस्य, मिश्रता चेह वैक्रियशरीरस्य कार्मणेनैव लब्धिवैक्रियपरित्यागे न्यौदारिकप्रवेशाद्वायामौदारिकोपादानाय प्रवृत्ते वैक्रियप्राधान्यादौदारिकेणापि वैक्रियस्य मिश्रतेति । (आहारगसरीरकायपञ्चांगपरिणए सि) इहाऽऽहारकशरीरकायप्रयोग आहारकशरीरनिर्वृत्तौ सत्यां तदानीं तस्यैव प्रधानत्वान् । (आहारगमीसासरीरकायपञ्चांगपरिणए सि) इहाऽऽहारकमिश्रकशरीरकायप्रयोग आहारकस्यौदारिकेण मिश्रतायां, सा च आहारकत्यांगनौदारिकप्रवृत्त्याभिमुखस्य । एतदुक्तं भवति—यदाहारकशरीरीभूत्वा कृतकार्यः पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदाहारकस्य प्रधानत्वाद्दौदारिकप्रवेशं प्रति व्यापारभावान् परित्यजति यावत्सर्वधेवाऽऽहारकं तावदौदारिकेण सह मिश्रतेति । ननु न तत्तेन सर्वथा मुक्तं पूर्वनिर्वर्तितं निष्ठत्यय तत्कथं गृह्णाति ? सत्यं निष्ठति, तत् तथाप्यौदारिकशरीरापादानार्थं प्रवृत्त इति गृह्णात्येवंत्युच्यते इति । (कम्मासरीरकायपञ्चांगपरिणए सि) इह कार्मणशरीरकायप्रयोगो विप्रतं समुदातगतस्य च केवलिनस्तृतीयचतुर्थपञ्चममयेषु भवति । उक्तं च—“कार्मणशरीरयांगी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीयं च” इति । एवं प्रज्ञापनाटीकाऽनुसारेणौदारिकशरीरकायप्रयोगाऽऽदीनां व्याख्याशनकटीकाऽनुसारत पुनर्मिश्रकायप्रयोगणामेवम औदारिकमिश्र औदारिक एवापरिपूर्णो मिश्र उच्यते यथा गुडमिश्रं दधि न गुडतया नापि दधितया व्यपदिश्यते, तत् छाभ्यामपरिपूर्णत्वादेवमौदारिकं मिश्रं कार्मणेन नौदारिकतया नापि कार्मणतया व्यपदेष्टुं शक्यमपरिपूर्णत्वादिति तस्यौदारिकमिश्रव्यपदेशः, एवं वैक्रियाऽऽहारकमिथायपीति, नवरम् (वायरवाउकाइय इत्यादि) यथौदारिकशरीरकायप्रयोगपरिणते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाऽऽदिप्रतीत्यालापकाऽधीतस्तथौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगपरिणतेऽपि वाच्यां नवरमयं विशेषः तत्र सर्वेऽपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकाऽऽदयः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणा अधीता इह तु वाद्वायुकायिका गर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याश्च पर्याप्तका पर्याप्तकावशेषणा अभ्येतव्याः शेषास्च पर्याप्तकविशेषणा एव यतो वाद्वायुकायिकाऽऽदीनां पर्याप्तकावस्थायामपि वैक्रियाऽऽरम्भेण औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगो लभ्यते, शेषाणां पुनरपर्याप्तकाऽवस्थायामेवेति । (जहा आंगाहणसंठाणे सि) प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे तत्र चैवमिदं सूत्रम्—“जइ वाउकाइयपंगिदियवेडविषयसरीरकायपञ्चांगपरिणए किं सुद्धमवाउकाइयपंगिदिय० जाव परिणए, वायरवाउकाइयपंगिदिय० जाव परिणए ? गोयमा ! नासुद्धम० जाव परिणए, वायर० जाव परिणए” । इत्यादीति । (एवं जहा आंगाहणसंठाणे सि) तत्र चैवमिदं सूत्रम्—“गोयमा ! नाअमणुस्साऽऽहारगसरीरकायपञ्चांग-

गपरिणए मणुस्साहारगमरीरकायप्पओगपरिणए इत्यादि) (एवं जहा ओगाहणमंठाणे कम्मगस्स भेओ सि) स चायं भेदः--“ वेइंदियकम्मासरीरकायप्पओगपरिणए वा, एवं तेइंदियचउरिंदिय० ” इत्यादिरिति ।

अथ द्रव्यद्वयं त्वन्तयन्नाह--

दो भंते ! दब्बा किं पओगपरिणया, मीसापरिणया, वीससापरिणया ?। गोयमा ! पओगपरिणया वा, मीसापरिणया वा, वीससापरिणया वा । अहवा-एगे पओगपरिणए, एगे मीसापरिणए । अहवा-एगे पओगपरिणए, एगे वीससापरिणए । अहवा एगे मीसापरिणए, एगे वीससापरिणए । जइ पओगपरिणया किं मणप्पओगपरिणया, वयप्पओगपरिणया, कायप्पओगपरिणया ?। गोयमा ! मणप्पओगपरिणया वा, वयप्पओगपरिणया वा, कायप्पओगपरिणया वा । अहवा-एगे मणप्पओगपरिणए, एगे वयप्पओगपरिणए । अहवा एगे मणप्पओगपरिणए, एगे कायप्पओगपरिणए वा । अहवा-एगे वयप्पओगपरिणए, एगे कायप्पओगपरिणए । जइ मणप्पओगपरिणया किं सच्चमणप्पओगपरिणया, किं असच्चमणप्पओगपरिणया, किं सच्चमोसमणप्पओगपरिणया, किं असच्चमोसमणप्पओगपरिणया ?। गोयमा ! सच्चमणप्पओगपरिणया वा ० जाव असच्चमोसमणप्पओगपरिणया वा । अहवा-एगे सच्चमणप्पओगपरिणए, एगे मोसमणप्पओगपरिणए । अहवा-एगे सच्चमणप्पओगपरिणए, एगे सच्चमोसमणप्पओगपरिणए । अहवा एगे सच्चमणप्पओगपरिणए, एगे असच्चमोसमणप्पओगपरिणए । अहवा-एगे मोसमणप्पओगपरिणए, एगे सच्चमोसमणप्पओगपरिणए । अहवा एगे मोसमणप्पओगपरिणए, एगे असच्चमोसमणप्पओगपरिणए । अहवा एगे सच्चमोसमणप्पओगपरिणए, एगे असच्चमोसमणप्पओगपरिणए १० । जइ सच्चमणप्पओगपरिणया किं आरंभसच्चमणप्पओगपरिणया ० जाव असचारंभसच्चमणप्पओगपरिणया ?। गोयमा ! आरंभसच्चमणप्पओगपरिणया वा ० जाव असचारंभसच्चमणप्पओगपरिणया वा । अहवा-एगे आरंभसच्चमणप्पओगपरिणए, एगे अणारंभसच्चमणप्पओगपरिणए वा, एवं एएणं गमणं दुयसंजोगो नेयव्वो, सव्वे संजोगा जत्थ जत्थिया उट्ठंति ते भाणियव्वो ० जाव सव्वट्ठसिद्धग सि । जइ मीमापरिणया किं मणमीसापरिणया ?। एवं मीसापरिणया वि । जइ वीससापरिणया किं वसपपरिणया, गंधपरिणया ?। एवं वीससापरिणया वि ० जाव अहवा एगे चउरंससंठाणपरिणए, एगे आययसंठाणपरिणए वा । तिमि

भंते ! दब्बा किं पओगपरिणया, मीसापरिणया, वीससापरिणया ?। गोयमा ! पओगपरिणया, मीसापरिणया, वीससापरिणया । अहवा एगे पओगपरिणए, दो मीसापरिणया १ । अहवा-एगे पओगपरिणए, दो वीससापरिणया २ । अहवा-दो पओगपरिणया, एगे मीसापरिणए ३ । अहवा-दो पओगपरिणया, एगे वीससापरिणए ४ । अहवा-एगे मीमापरिणए, दो वीससापरिणया ५ । अहवा-दो मीमापरिणया, एगे वीससापरिणए ६ । अहवा-एगे पओगपरिणए, एगे मीमापरिणए, एगे वीससापरिणए । जइ पओगपरिणया किं मणप्पओगपरिणया, वयप्पओगपरिणया, कायप्पओगपरिणया ?। गोयमा ! मणप्पओगपरिणया वि, एवं एक्कामंजोगो, दुय संजोगो, तियमंजोगो य भाणियव्वो । जइ मणप्पओगपरिणया किं सच्चमणप्पओगपरिणया ?। गोयमा ! सच्चमणप्पओगपरिणया ० जाव असच्चमोसमणप्पओगपरिणया वा । अहवा-एगे सच्चमणप्पओगपरिणए, दो मोसमणप्पओगपरिणया । एवं दुयसंजोगो तियसंजोगो य भाणियव्वो; एत्थ वि तहं ० जाव अहवा-एगे तंसंमंठाणपरिणए, एगे चउरंसंमंठाणपरिणए, एगे आययसंमंठाणपरिणए वा । चत्तारि भंते ! दब्बा वि पओगपरिणया ?। गोयमा ! पओगपरिणया वा, मीमापरिणया वा, वीससापरिणया वा । अहवा-एगे पओगपरिणए, तिमि वि मीमापरिणया । अहवा-एगे पओगपरिणए, तिमि वि वीससापरिणया । अहवा-दो पओगपरिणया, दो मीसापरिणया । अहवा-दो पओगपरिणया, दो वीससापरिणया । अहवा-तिमि पओगपरिणया, एगे मीमापरिणए । अहवा-तिमि पओगपरिणया, एगे वीससापरिणए । अहवा-एगे मीमापरिणए, तिमि वीससापरिणया । अहवा-दो मीमापरिणया, दो वीससापरिणया । अहवा-तिमि मीसापरिणया, एगे वीससापरिणए । अहवा-एगे पओगपरिणए, दो मीसापरिणया । अहवा-एगे पओगपरिणए, दो मीसापरिणया, एगे वीससापरिणए । अहवा-दो पओगपरिणया, एगे मीमापरिणए, एगे वीससापरिणए ।

इह प्रयोगपरिणता ऽविपदत्रये एकत्वे त्रयो विकल्पाः॥ द्विक्रयान् ऽपि त्रय एवेत्येवं पदं । एवं मनःप्रयोगा ऽऽद्वित्रये ऽपि । सत्यमनःप्रयोगपरिणता ऽऽदीनि तु चत्वारि पदानि, तेष्वेकत्वे चत्वारः, द्विक्रयानि तु पदं, एवं सर्वे ऽपि दश । आरम्भसत्यमनःप्रयोगपरिणता ऽऽदीनि च पदं पदानि, तेष्वेकत्वे पदं, द्विक्रयानि तु पञ्चदश सर्वे ऽऽन्येकविंशतः॥ सूत्रं च--(अत्र ध्वने आरंभसच्चमणप्पओगपरिणए इत्यादि) नह द्विक्रयानि प्रथम एव भङ्गको दर्शिनः, शेषास्तदन्यपदं नम्रमवांशानि-द्वेन पुनर्दर्शयतां क्रम--(एवं एएणं गमणं भित्तिदि) एवं

मेतेन गमेनाऽऽरम्भसत्यमनःप्रयोगाऽऽदिपदप्रदर्शितेन द्विक-
संयोगेन नेतव्यं समस्तं द्रव्यत्रयसूत्रम्, द्विकसंयोगस्य चैक-
त्वाविकल्पाभिधानपूर्वकत्वादिकत्वेविकल्पेति दृश्यम् तत्र च
यत्राऽऽरम्भसत्यमनःप्रयोगाऽऽदिपदसमूहे यावन्तो द्विकसंयो-
गा उत्तिष्ठन्ते सर्वे ते तत्र भणितव्याः। तत्र चाऽऽरम्भसत्यमनः-
प्रयोगाऽऽदिपदप्रदर्शिता एव, आरम्भाऽऽदिपदप्रदर्शकविशेषितेषु
पुनरित्यमेव त्रिषु सृष्टामनः प्रयोगाऽऽदिपु चतुर्षु च सत्यवा-
कप्रयोगाऽऽदिपु प्रत्येकमेकत्वे पद पद विकल्पाः, द्विकसंयोगे
तु पञ्चदशेत्येवं प्रत्येकमेव सर्वेष्वप्येकविंशतिरौदारिकशरी-
रकायप्रयोगाऽऽदिपु तु सप्तसु पदेष्वेकत्वे समद्विकयोगे त्वैक-
विंशतिरित्येवमप्यविंशतिरित्येवमेकेन्द्रियाऽऽदिपृथिव्यादिप-
दप्रभृतिभिः पूर्वोक्तक्रमेणौदारिकाः, द्विकायप्रयोगपरिणतद्र-
व्यद्वयं प्रपञ्चनीयम्। कियद्दूरं यावदित्याह—(जाव सव्वट्टसि-
द्धं त्ति) एतच्चैवम्—“जह सव्वट्टसिद्धअणुत्तराववाइयक-
प्पातीयवेमाणि पदेवपंचिदियकम्मानरीरकायप्पआंगपरिण-
या किं पज्जत्ता सव्वट्टसिद्धं जाव परिणया, अपज्जत्ता
सव्वट्टसिद्धं जाव परिणया वा ?। गोयमा ! पज्जत्ता सव्व-
ट्टसिद्धं जाव परिणया वा, अपज्जत्ता सव्वट्टसिद्धं जाव
परिणया वा । अहवणे पज्जत्ता सव्वट्टसिद्धं जाव परिण-
ए, एगे अपज्जत्ता सव्वट्टसिद्धं जाव परिण त्ति ।” (एवं
वीससापरिणया वि त्ति) एवमिति प्रयोगपरिणतद्रव्यद्व-
यवत्प्रत्येकविकल्पैर्द्विकसंयोगैश्च विस्मृतापरिणते अपि द्रव्ये
वर्णनवत्समस्पर्शस्थानेषु पञ्चाऽऽदिनेषु वाच्ये । कियद्
दूरं यावदित्याह—(जाव अहवणे इत्यादि) अयं च पञ्च-
भेदसंस्थानस्य दशानां द्विकसंयोगानां दशम इति । अथ
द्रव्यद्वयं विन्यस्य आह—(निशीत्यादि) इह प्रयोगपरिणता-
ऽऽदिपदत्रयं एकत्वे त्रयो विकल्पाः, द्विकसंयोगे तु पद । क-
थमाद्यस्यैकत्वं शेषयोः क्रमेण द्वित्वे द्वौ, तथाऽऽद्यस्य द्वित्वे
शेषयोः क्रमेणैकत्वेऽन्यौ द्वौ, तथा द्वितीयस्यैकत्वं तृतीयस्य
च द्वित्वेऽन्यः, तथा द्वितीयस्य द्वित्वे तृतीयस्य चैकत्वेऽन्यः,
इत्येवं पद, त्रिकयोगे त्वैक एवेत्येवं सर्वे दश । एवं म-
नःप्रयोगाऽऽदिपदत्रयेऽपि । अत एवाऽऽह— एवमेकासंजोगो
इत्यादि) सत्यमनःप्रयोगाऽऽदीनां तु चत्वारि पदानि
इत्यत एकत्वे चत्वारो, द्विकसंयोगे तु द्वादश, कथमाद्यस्यै-
कत्वेन शेषाणां त्रयाणां क्रमेणैकत्वेन त्रयो लब्धाः, पु-
नरन्ये त्रय आद्यस्थानेकत्वेन शेषाणां क्रमेणैकत्वेन, तथा
द्वितीयस्यैकत्वेन शेषयोः क्रमेणैकत्वेन द्वौ, पुनर्द्वितीयस्या-
नेकत्वेन शेषयोः क्रमेणैकत्वेन द्वावपि, तृतीयचतुर्थयोगेक-
त्वाभ्यामेकः, पुनर्विपर्ययेक इत्येवं द्वादश । त्रिकयोगे
तु चत्वारः, इत्येवं सर्वेऽपि विंशतिरिति सूत्रं तु कौशिकद्विपद-
र्थशेषानतिदेशत आह—(एवं द्वाकसंयोगो इत्यादि) (इत्य-
वि तदेव त्ति) अत्रापि द्रव्यप्रवाधकारं तथैव वाच्यं सूत्रं,
यथा द्रव्यद्वयाधिकार उक्तम् । तत्र च मनेत्याकायमदन्तः यः
प्रयोगपरिणामा मिश्रतापरिणामो वर्साऽदिभेदतश्च विस्मृता-
परिणाम उक्तः स इहाऽपि वाच्य इति भावः । किमन्तं तत्सूत्रं
वाच्यमित्याह—(जावेत्यादि) इह च परिमण्डलाऽऽदीनां पञ्च
पदानि, तेषु चैकत्वे पञ्च विकल्पाः, द्विकसंयोगे तु विंशतिः, क-
थमाद्यस्यैकत्वं शेषाणां च क्रमेणैकत्वं, तथा आद्यस्थानेक-
त्वे, शेषाणां तु क्रमेणैकत्वेऽन्यौ । एवं द्वितीयस्यैकत्वे अनेक-

त्वे च शेषत्रयस्य चानेकत्वे एकत्वे च पद, तथा तृतीयस्यै-
कत्वेऽनेकत्वे च द्वयोश्चानेकत्वे एकत्वे च चत्वारः । तथा च-
तुर्थस्यैकत्वेऽनेकत्वे च पञ्चमस्य चानेकत्वे एकत्वे च द्वावि-
त्येवं सर्वेऽपि विंशतिस्त्रिकयोगे तु दश । तत्र च—“ अहवा
एगे तंसंस्थाणं ” इत्यादिना त्रिकयोगानां दशमो दर्शित इति ।
अथ द्रव्यचतुष्कमाधित्याऽऽह—(चत्वारि भंत ! इत्यादि) इह
च प्रयोगपरिणताऽऽदित्रये एकत्वे त्रयो, द्विकयोगे तु नव । क-
थमाद्यस्यैकत्वे द्वयोश्च क्रमेण त्रित्वे द्वौ, तथाऽऽद्यस्य द्वित्वे
द्वयोरपि क्रमेणैव द्वित्वेऽन्यौ द्वौ, तथाऽऽद्यस्य त्रित्वे द्वयोश्च
क्रमेणैकत्वेऽन्यौ द्वौ, तथा द्वितीयस्यैकत्वेऽन्यस्य त्रित्वे, तथा
द्वयोरपि द्वित्वे तथा द्वितीयस्य त्रित्वेऽन्यस्य चैकत्वे त्रयोऽ-
न्ये इत्येवं सर्वेऽपि नव । त्रययोगे तु त्रय एव भवन्तीत्येवं
सर्वेऽपि पञ्चदशेति । “ जह पञ्चांगपरिणया किं मणपञ्चांग ”
इत्यादिना चोक्तशेषं द्रव्यचतुष्कप्रकरणमुपलक्षितम् । तत्र पू-
र्वोक्तानुसारेण संस्थानसूत्रान्तमुचितभङ्गकौपेतां समस्तम-
ध्येयमिति ।

(१०) अथ पञ्चाऽऽदिद्रव्यप्रकरणान्यनिर्देशतो दर्शयन्नाह—

एवं एएणं क्रमेणं पंच छ सत्तं जाव दस संखेज्ज अ-
संखेज्ज अणंता दव्वा भाणियव्वा । दुया संजोएण तिया
संजोएणं जाव दमसंजोएणं वारससंजोएणं उवउंजिऊ-
णं जत्थ जइया संजोगा ते सव्वे भाणियव्वा । एए पुण
जहा नवमसए पवेसणए भणिहामि तहा उवउंजिऊण
भाणियव्वा जाव असंखेज्जा अणंता एवं चैव, नवरं
एकं पदं अब्भहियं जाव अहवा अणंता परिमण्डलसंठा-
ण परिणया जाव अणंता आययसंठाणपरिणया ।

(एवं एएणमित्यादि) एवं चाऽभिलाषः—“पंच भंत ! दव्वा
किं पञ्चांगपरिणया ? । गोयमा, पञ्चांगपरिणया वा ३ । अह-
वा-एगे पञ्चांगपरिणए, चत्वारि मांसापरिणया ” इत्यादि । इह
च द्विकसंयोगे विकल्पा द्वादश । कथम् ?—एकं चत्वारि च १ ।
द्वे त्रीणि च २ । त्रीणि द्वे च ३ । चत्वार्येकं चेत्येवं चत्वारो वि-
कल्पा द्रव्यपञ्चकमाधित्यैकत्र द्विकसंयोगे पदत्रयस्य त्रयो
द्विकसंयोगाः । ते च चतुर्भिर्गुणिता द्वादशेति । त्रिकयोगे तु
पद । कथम्—त्रीण्येकमेकं च १, एकं त्रीण्येकं च २, एकमेकं
त्रीणि च ३, द्वे द्वे एकं च ४, द्वे एकं द्वे च ५, एकं द्वे द्वे चेत्येवं पद ।
(जाव दस संजोएणं त्ति) इह यावत्करणाच्चतुष्काऽऽदिसं-
योगाः सूचिता, तत्र च द्रव्यपञ्चकापत्त्या सत्यमनःप्रयो-
गाऽऽदिपु चतुर्षु पदेषु द्विकत्रिकचतुष्कसंयोगा भवन्ति ।
तत्र च द्विकसंयोगाश्चतुर्विंशतिः कथम् ?—चतुर्णां पदानां पद,
द्विकसंयोगाः तत्र चैकैकस्मिन् पूर्वोक्तक्रमेण चत्वारो विक-
ल्पाः, पक्षां च चतुर्भिर्गुणेन चतुर्विंशतिरिति । त्रिकसंयोगा
अपि चतुर्विंशतिः कथम् ?—चतुर्णां पदानां त्रिकसंयोगाश्चत्वा-
र एकैकस्मिन् पूर्वोक्तक्रमेण पदविकल्पाश्च चतुर्णां च पद-
भिर्गुणेन चतुर्विंशतिरिति । चतुष्कसंयोगे तु चत्वारः । कथम् ?—
आदां द्वे त्रिषु चैकैकं १, तथा द्वितीयस्थाने द्वे शेषेषु चैकै-
कं २, तथा तृतीयस्थाने द्वे शेषेषु चैकैकं ३, तथा चतुर्थे
द्वे शेषेषु चैकैकमित्येवं चत्वार इति । एकेन्द्रियाऽऽदिपु तु प-
ञ्चसु पदेषु द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चसंयोगा भवन्ति । तत्र च

द्विकसंयोगाश्चत्वारिंशत् । कथम् ?-पञ्चानां पदानां दशद्विक-
संयोगाः, एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे पूर्वोक्तक्रमेण चत्वारो वि-
कल्पाः, दशानां च चतुर्भिर्गुणैश्चत्वारिंशदिति । त्रिकसंयो-
गे तु षष्टिः । कथम् ?-पञ्चानां पदानां दश त्रिकसंयोगाः, एकै-
कस्मिन् त्रिकसंयोगे पूर्वोक्तक्रमेण षड्विकल्पाः, दशानां च
षड्भिर्गुणैश्च षष्टिरिति । चतुष्कसंयोगास्तु विंशतिः । कथम् ?-
पञ्चानां पदानां तु चतुष्कसंयोगे पञ्च विकल्पाः, एकैकस्मिन्
पूर्वोक्तक्रमेण चत्वारो भङ्गाः । पञ्चानां च चतुर्भिर्गुणैश्च विंशति-
रिति । पञ्चकसंयोगे त्वेक एवेति । एवं षट्पञ्चसंयोगा अ-
पि चाच्याः, नवरं षट्संयोग आरम्भसत्यमनःप्रयोगाऽऽदि-
पदान्याश्रित्य सप्तकसंयोगस्तथाद्वारिकाऽऽदिकायप्रयोगमा-
श्रित्य । अष्टकसंयोगस्तु व्यन्तरभेदान्, नवकसंयोगस्तु प्रवे-
यकदेवभेदान्, दशकसंयोगस्तु भवनपतिभेदानाश्रित्य वैकि-
यशरीरकायप्रयोगापेक्षया समवसेयः । एकादशसंयोगस्तु सू-
त्रे भोक्तुः, पूर्वोक्तपदेषु तस्यासम्भवात् । द्वादशसंयोगस्तु
कल्पोपपन्नद्वयभेदानाश्रित्य वैकियशरीरकायप्रयोगापेक्षयैवे-
ति । (पञ्चमण एति) नयमशतमत्कृततीर्थेदिशकं गाङ्गेया-
भिधानानगारकृतनरकाः दिगतिप्रवृत्तनविचारे कियन्ति त-
दनुसारं द्रव्याणि वाच्यानीत्याह- (जाव अमंखज नि)
असङ्ख्ययान्तनारकाऽऽदिवक्त्रयताऽऽश्रयं हि तन् सूत्रम् ।
इह तु यो विशेषस्तमाह । अणुता इत्यादि) एतदेवाभिला-
षता दर्शयन्नाह- (जाव अणुतत्यादि)

अथेतेषामेवाऽल्पबहुत्वं चिन्तयन्नाह -

एषसि गं भंते ! पोगलानं पओगपरिणयानं मीसा-
परिणयानं वीसमापरिणयानय कयरे कयरेहंतो० जाव
विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्यत्थोवा पोगला पओग-
परिणता मीसापरिणता अणंतगुणा वीससापरिणता अ-
णंतगुणा । सेवं भंते ! भंते ! ति ।

(एषसि गमित्यादि) (सव्यत्थोवा पोगला पओगपरि-
णय ति) कायाऽऽदिरूपतया जीवपुत्रलम्बन्धकालस्य
स्तेकत्वात् । (मीसापरिणया अणंतगुण ति) कायाऽऽदिप्र-
योगपरिणतेभ्यः सकाशान्मिश्रकपरिणता अनन्तगुणाः । यतः
प्रयोगकृतमाकारमपरित्यजन्तो विस्त्रसया ये परिणामान्तरमु-
पागता मुक्तकलेवराऽऽद्यवयवरूपास्तेऽनन्ताः । विस्त्रसाप-
रिणतान्तु तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः, परमाणवादीनां जीवग्रहण-
प्रायोग्याणामप्यनन्तानन्तत्वादिति । भ० ८ श० १ उ० ।

अह भंते ! पाणाइवाणं, मुसावाणं जाव भिच्छादंसण-
सल्ले पाणाइवाणवेरमणे० जाव भिच्छादंसणसल्लविवेगे
उप्पत्तिया० जाव पारिणामिया उग्गहे० जाव धारणा
उट्ठाणे कम्भे बले वीरिए पुरिसकारपरकमे शेरइयत्ते असु-
रकुमारते० जाव वेमाणियत्ते पाणावरणिजे० जाव अंत-
तराए कणहलेस्सा० जाव सुक्कलेस्सा सम्मादिट्ठीए ३ ।
चक्खुदंसणे ४ । आभिणिबोहियणाणे० जाव विभंग-
णाणे आहारसप्पाए ४ । ओरालियसरीरे ५ । मणजोगे ३ ।
सागारोवओगे अणागारोवओगे, जे यावस्से तहप्पगारा स-

वे ते णत्थ आताए परिणमंति ? । हंता गोयमा ! पा-
णाइवाणं जाव सवे ते णत्थ आताए परिणमंति ।
जीवे णं भंते ! गम्भे वक्कममाणे कइवणणे, कइगंधे ? । एवं
जहा वारसमए पंचमुदेसए० जाव कम्मओ णं जए णो अ-
कम्मतो विभत्तिभावं परिणए । सेवं भंते ! भंते ! ति ।

(अहेत्यादि) (णत्थ आताए परिणमंति ति) ना-
न्यत्रात्मनः परिणमन्त्यात्मानं वर्जयित्वा नान्यत्रैते यस्मिन्ते,
आत्मपर्यायत्वादेर्षां पर्यायाणां च पर्यायिणा सह कथ-
ञ्चिदेकत्वादात्मरूपाः सर्व एवैते नाऽऽत्मनो भिन्नत्वेन परिण-
मन्तीति भावः । अनन्तरं प्राणातिपाताऽऽदयो जीवधर्मा-
श्चिन्तिताः । अथ कथञ्चित्तद्धर्मा एव वर्णाऽऽदयश्चिन्त्यन्ते-
(जीवे णमित्यादि) । जीवो हि गर्भे उत्पद्यमानस्तैजसका-
र्मणशरीरसहित औदारिकशरीरग्रहणं करोति, शरीराणि च
वर्णाऽऽदियुक्तानि । तद्व्यतिरिक्तञ्च कथञ्चिज्जीवोऽत उच्यते-
(कतिवरणमित्यादि) “एवं जहा” इत्यादिना चेदं सूचितम्-
“कतिरसं कतिकसं परिणामं परिणमंति ? । गोयमा ! पंच-
वरणं पंचरसं दुग्धं अट्ठकसं च परिणामं परिणमंति ।”
इत्यादि । व्याख्या चाऽऽस्य पूर्ववद्वेति । भ० २ श० ३ उ० ।
“उणञ्जंति चयंति य, परिणमंति य गुणा न दव्वाहं ।”
आ० चू० १ अ० । परिणमंति परिणामः । णिजन्ताद् घञ-
प्रत्ययः । परिणामाऽऽपादने, क० प्र० १ प्रक० । कर्म० । ‘क-
वोयपरिणामे ।’ कपोतस्यैव परिणाम आहारपाको यस्य
स तथा । कपोतस्य हि पायान्नचरानि जडरागिनेत्येति
केवलश्रुतिः । आ० । “दाहिं ठाणेहि आया परिणमेह-
द्वेसेण वि सव्वेण वि ।” परिणमयति परिणामं नयति स्व-
लभ्यसविभागेन भक्ताऽऽश्रयदेशस्य प्लीहाऽऽदिना रुद्धत्वान्
देशनः, अन्यथा सर्वत्रः । स्था० २ ठा० २ उ० ।

(११) जीवोऽकर्मतो विभक्तिभावं परिणमंति -

कम्मओ णं भंते ! जीवो णो अकम्मओ विभत्तिभावं परि-
णमइ, कम्मओ णं जए णो अकम्मओ विभत्तिभावं परिण-
मइ ? । हंता गोयमा ! कम्मओ णं तं चेव० जाव परिणमइ,
णो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ, सेवं भंते ! भंते ! ति ।
कर्मतः सकाशात्, नो अकर्मतः न कर्माणि विना जीवो
विभक्तिभावं विभागरूपं नाकतिर्यग्मनुष्यामरभवेषु नाना-
रूपं परिणाममित्यर्थः । परिणमंति गच्छन्ति । तथा- (कम्म-
ओ णं जए ति) गच्छन्ति तस्मात्कारकाऽऽदिनावानिति ज-
गत् जीवसमूहो जीवद्रव्यस्यैव वा विशेषो जङ्गमान्निधानः,
“जगन्ति जङ्गमान्याहुः ।” इति वचनादिति । भ० १२ श० ५ उ० ।
(द्रव्याणां शान्तिं णपरिणामः ‘पाण्डुवणा’ शब्दोऽस्ति ध्व भागे
५७३ पृष्ठे उदकसंखुष्टाऽऽहारपरिष्ठापनाप्रस्ताप्यं प्राग्नादि-
तः) (निर्गन्धानां परिणामद्वयम् ‘णिग्गंध’ शब्दे चतु-
र्थभागे २०४० पृष्ठे गतम्) (संयतानां च परिणामद्वय-
म् ‘संजय’ शब्दे वक्ष्यते) (मूलप्रकृतेर्महदादिकरणे परि-
णामः ‘संख’ शब्दे परीक्षित्यते) स्वभावे, परिणामः पर्या-
यः स्वभावो धर्म इति यावत् । स्था० ६ ठा० । अध्यवसाने,
स० ११ अ० । क० प्र० । पञ्चा० । अध्यवसायविशेषे, विशेषः ।
भावे, व्य० ६ उ० । चित्तभावे, द्वा० ७ द्वा० ।

(१२) परिणामानुसारेण कर्मबन्धः-

अज्झत्थविमोहीए, जीवनिक्काएहि संधडे लोए ।

देसियमहिंसयत्तं, जिणेहिं तेलुकदंसीहिं ॥ ७० ॥

नान्वदमुक्कमेव यदुताध्यात्मविशुद्धया सत्यप्युपकरणे नि-
र्मेयः साधवः । किं च-यद्यध्यात्मविशुद्धिर्निष्पद्यते ततः
(जीवनिक्काएहिं संधडे लोए ति) जीवनिक्कायैः जीवसं-
घनैरयं लोकः संसृतो वर्तते ! ततश्च जीवनिक्कायैः संसृते
व्याप्तं लोके कथं न अकश्चिद्व्ययं वधको न भवति यद्य-
ध्यात्मशुद्धिर्निष्ठयते तस्मादध्यात्मविशुद्धया देशितमहिंस-
कत्वं जिनैस्त्रैलोक्यदर्शिभिर्गतिः ।

क प्रदर्शितं तदित्यत्र आह-

उच्चालियम्मि पाए, इरियाममियस्स मंक्कमहाए ।

वावेज्जेअ कुलिगी, मरिज्जतं जोगमासज्ज ॥ ७१ ॥

उच्चालिते उत्पाटिते पादे सति ईर्यामितस्य साधोः संक्रमा-
र्थम् उत्पाटिते पादे इत्यत्र संबन्धः । व्यापद्येन संवदनाऽऽदिना
परित्याग्येन । कः ? कुलिङ्गी कुत्सितानि लिङ्गानि इन्द्रियाणि य-
स्याऽसौ कुलिङ्गी इन्द्रियादि स परित्याग्येन । उत्पाटितपादं
सति प्रियतवाऽसौ कुलिङ्गी तत्रापादनयोगमाप्ताय प्राप्य ।

न य तस्म तन्निमित्तो, बंधो सुहुमो वि देसिओ ममए ।

अणयज्जो उवओगेण ण सव्वभावेण मो जयउ ॥ ७२ ॥

न तस्य तन्निमित्तो बन्धः सूक्ष्मोऽपि देशितः समर्थ नि-
श्चिन्ते ? किं कारणं यतः अनवद्योऽनो साधुस्तेन व्यापा-
दनव्यापारेण, कथम् ? सर्वभावेन सर्वाऽऽत्मना मनोवाङ्माय-
कर्मभिरनवद्योऽसौ यस्मान् न सूक्ष्मोऽपि तस्य बन्ध इति ।

किं च-

णाणी कम्मस्स खय-मुट्ठिओ नो ठिओ उ हिमाए ।

जयइ अमहं अहिंस-त्थमुट्ठिओ अवहओ मो उ ॥ ७३ ॥

ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी, सम्यग्ज्ञानेन पुरु इत्यर्थः । कर्मणः
क्षयार्थं चान्धित उद्यत इत्यर्थः । तथा हिंसायै न स्थितः । प्रा-
णिश्रयणोपयोगे न व्यवस्थित इत्यर्थः । तथा जयति कर्मक्षय-
णे प्रयत्नं करोतीत्यर्थः । (अमहं ति) शठभावग्रहितो यत्नं
करोति, न मिथ्याभावेन, सम्यग्ज्ञानपुरु इत्यर्थः । तथा-(अ-
हिंसत्थमुट्ठिय ति) अहिंसार्थमुत्थितः उगुरुः । किं तु सह-
सा कथमपि प्रयत्नं कुर्वतोऽपि प्राणिबधः संजातः । स
एवंविधः अवधक एव साधुर्गतिं तत्राऽनया गायया भ-
ङ्गकाष्ठे स्थिताः । तद्यथा-“ नाणी कम्मस्स खयट्ठं उट्ठिओ,
हिंसाए यण विठिओ १ । नाणी कम्मस्स खयट्ठं उट्ठिओ हिंसाए
य ठिओ २ । नाणी कम्मस्स खयट्ठं नो ठिओ, हिंसाए
पुण पमत्तो वि न ठिओ, देवजंगेण कहवि तप्पणं पा-
णिणो नामी । एस तउओ अउडो य ३ । यत्र नाणी कम्मस्स
खयट्ठं नो ठिओ, हिंसाए य ठिओ ४ । तथा-“ अजाणी ”
मिथ्याज्ञानपुरु इत्यर्थः । “ कम्मस्स खयट्ठमुट्ठिओ, हिंसाए
न ठिओ ५ । अजाणी कम्मस्स खयट्ठं उट्ठिओ, हिंसाए य ठि-
ओ ६ । अजाणी कम्मस्स खयट्ठं नो ठिओ, हिंसाए य ठिओ ७ ।
अजाणी कम्मस्स खयट्ठं नो ठिओ, हिंसाए य ठिओ ८ ।
एस अट्टमो । ” तत्र गाथाप्रयोजनं शुद्धः प्रथमो भङ्गकः
कथितः, पश्चाद्देन च द्वितीयो भङ्गकः कथितः । कथं ?-(ज-

यइ ति) कर्मक्षयणोद्यतः । (अमहं ति) सम्यग्ज्ञानसंपन्नः
(अहिंसत्थमुट्ठिओ ति) अहिंसायामुत्थितः अभ्युद्यतः । किं
तु सहसा प्रयत्नं कुर्वतोऽपि प्राणिबधः संजातः, स चैवं-
विधोऽवधकः, शुद्धभावत्वान् ।

तस्स असंचेअयओ, संचेअयओ य जाइ सत्ताइ ।

जोगं पप्प विणस्सं-ति नत्थि हिंसाफलं तस्स ॥ ७४ ॥

तस्यैवंप्रकारस्य ज्ञानिनः कर्मक्षयार्थमभ्युद्यतस्य असंचेत-
यतोऽज्ञानानस्य, किं ?, सत्त्वानि, कथमपि ? प्रयत्नवताऽपि
न दृष्टः, प्राणी व्यापादितश्च । तथा संचयतो ज्ञानानस्य, कथम् ?
अस्त्यत्र प्राणी ज्ञातो दृष्टश्च, न च प्रयत्नं कुर्वताऽपि रक्षितुं पा-
रितः, ततश्च तस्यैवंविधस्य यानि सत्त्वानि योगं कायाऽदि-
प्राप्य विनश्यन्ति तस्य साधोः हिंसाफलनापराधकसंसार-
जननं, दुःखजननमित्यर्थः । यदि परमार्थप्रत्ययं कर्म भवति
तच्च एकस्मिन् समर्थं बद्धमन्यस्मिन् समर्थं क्षपयति ।

जो य पमत्तो पुरिमो, तस्म य जोगं पडुच्च जे सत्ता ।

वावज्जंतं नियमा, तेसिं सो हिंसओ होइ ॥ ७५ ॥

यश्च प्रमत्तः पुरुषः तस्यैवंविधस्य संबन्धिनं योगं कायाऽऽ-
दिकं प्रतीत्य प्राप्य ये सत्त्वा व्यापाद्यास्तेषां सत्त्वानां निय-
मादवश्यं स पुरुषः हिंसको भवति, तस्मात्प्रमत्तभाजिता-
नि कर्मबन्धकारणानि ।

जे वि न वावज्जंती, नियमा तेसिं पि हिंसओ सो उ ।

सावज्जो उवओगे-ण सव्वभावेण मो जम्हा ॥ ७६ ॥

येऽपि सत्त्वा न व्यापाद्यन्ते तेषामन्यसौ नियमान् हिंसको
भवीति । कथं ? (सावज्जो उवओगेण) सह अवद्येन वर्तते इति
सावधः, सपाप इत्यर्थः । ततश्च साधवो यतः प्रयोगं कार्या-
दिना सर्वभावेन सर्वैः कायवाङ्मनोभिर्नतः अव्यापाद्यश्चापि
व्यापादकः स एवाऽसौ पुरुषः, स एवाऽयं गाथावर्ति ।

यतश्चैवमतः-

आया चंव अहिंसा, आया हिंसंति निच्छओ एसो ।

जो होइ अप्पमत्तो, अहिंसओ हिंसओ इयगे ॥ ७७ ॥

आत्मैवाहिंसा, आत्मैव हिंसति इत्ययं निश्चयः, परमार्थ इत्य-
र्थः । कथं वाऽसौ अहिंसकः, कथं वा हिंसकः ? इत्यत्र आह-
(जो होइ अप्पमत्तो नि) यो भवति अप्रमत्तः, प्रयत्नवर्तित-
व्यर्थः । स स्वैवंविधः अहिंसको भवीति (हिंसओ इयगे
ति) इतरः प्रमत्तो यः स हिंसको भवतीत्यर्थः परमार्थ इ-
ति । अथवा-नयाभिप्रायेणैव गाथा व्याख्यायते-ततो नै-
गमस्य जीवेषु अजीवेषु च हिंसा, तथा च वक्तागं लोकं दृ-
ष्ट्वा यतो जीवोऽनेन हिंसितो विनाशितः ततश्च हिंसा श-
ब्दानुगमाज्जावेष्वजीवेषु च हिंसा नैगमस्य, अहिंसाऽप्येव-
मेवेति । संग्रहव्यवहारयोः षट्पु जीवनिक्कायेषु हिंसाः संग्र-
हश्चात्र देशग्राही द्रष्टव्यः, सामान्यरूपश्च नैगमान्तर्भावः । व्य-
वहारश्च स्थलाविशेषग्राही, लोकव्यवहारशीलश्चायम्, तथा
च लोकं बाहुल्येन षट्स्वैव जीवनिक्कायेषु हिंसामिच्छतीति ।
अनुसृत्यश्च प्रत्येकं २ जीवहिंसाव्यतिरिक्तमिच्छतीति शब्दम-
भिरुद्ध एवभूतनयाश्चाऽ-त्मैव अहिंसंछन्ति, एतदभिप्राये-
णैवाऽह-“ आया चंव अहिंसा इत्यादि ” आत्मैव अहिंसा इ-
त्ययं निश्चयनयाभिप्रायः । कुतो ?-यो भवति अप्रमत्तो जीवः

स खल्वहिंसकः, इतरश्च प्रमत्तः, ततश्च स एव हिंसको भवति, तस्मात् आत्मैव अहिंसा, आत्मैव हिंसा, अयं निश्चयः परमार्थ इति ।

इदानीं प्रकारान्तरेण तथाविधविशेषान् हिंसाविशेषं प्रतिपादयन्नाह—

जो य पओगं जुंजइ, हिंसत्थं जो य अन्नभावेणं ।

अमणो य जो पउंजइ, एत्थ विसेसो महं वुत्तो ॥७८॥

यश्च जीवः प्रयोगं मनोवाक्यकर्मभिः हिंसार्थं युनक्ति प्रयुज्जति, यश्चान्यभावेन । एतदुक्तं भवति—लभ्यविन्धनार्थं कारणं क्षिप्तं, यावता अन्यस्य मृगाऽऽदौर्लभ्यं, ततश्चान्यभावेन यः प्रयोगं प्रयुज्जते, तस्मादनन्तरोक्तात् पुरुषविशेषात् महान्विशेषः । तथा अमनस्कः मनरहितः सन् मूर्च्छन् इत्यर्थः । स चायम्—प्रायोग्यं कायाऽऽदिकं प्रयुक्तम्, अत्र विशेषो महानुक्तः । एतदुक्तं भवति—यो जीवः मनोवाक्यकर्मभिः हिंसार्थं प्रयोगं प्रयुज्जते तस्य महान्कर्मबन्धो भवति, यश्चान्यभावेन प्रयुज्जते तस्याल्पतरः कर्मबन्धः, यश्चामनस्कः प्रयोगं प्रयुज्जते तस्याल्पतरतमः कर्मबन्धः, ततश्चात्र विशेषो महान् दृष्ट इति ।

एतदेव व्याख्यानयन्नाह—

हिंसत्थं जुंजतो, सुमहं दोसो अणंतरं इयरो ।

अमणो य अप्पदोसो, जोगनिमित्तं च विक्खेओ ॥७९॥

हिंसार्थं प्रयोगं युज्जतः सुमहान् दोषो भवति, इतरश्च यो न्यभावेन प्रयुज्जते तस्य मन्दतरं दोषो भवति, अल्पतर इत्यर्थः । तथा अमनस्कश्च सन्मूर्च्छनः प्रयोगं युज्जत अल्पतरतमो दोषो भवति, अतो योगनिमित्तं जोगकरणकः कर्मबन्धो विक्षेप इति ।

किं च—

रत्तो वा वुट्ठो वा, मूढो वा जं पउंजइ पओगं ।

हिंसा वि तत्थ जायइ, तम्हा सो हिंसओ चव ॥८०॥

रक्त आहाराऽऽद्यर्थं सिंहाऽऽदि द्विष्टः सर्पाऽऽदि मूढा वैदिकाऽऽदि, य एवंविधः रक्तो वा द्विष्टो वा मूढो वा यः प्रयोगं कार्याऽदिकं प्रयुज्जते तत्र हिंसाऽपि जायते, अपिशब्दादनृताऽदिव जायते । अथवा हिंसाऽप्येवं रक्ताऽऽदिभावेन उपजायते, न तु हिंसामात्रेण विघटति तस्मात्स हिंसको भवति । यो रक्ताऽऽदिभावयुक्तः । इह न च हिंसयैव हिंसको भवति ।

तथा चाऽऽह—

न य हिंसामित्तेणं, सावज्जेणा वि हिंसओ होइ ।

सुद्धस्म उ मंपत्ती, अफला भणिया जिणवरं हिं ॥८१॥

न च हिंसामात्रेण सावधेनापि हिंसको भवति, कुतः?—शुद्धस्य पुरुषस्य कर्मसंप्राप्तिरफला भणित्वा जिनवरं इति ।

किं च—

जा जयमाणस्स भवे, विराहणा सुत्तविहिसमगस्स ।

सा होइ निज्जरफला, अज्जत्थविसोहिजुत्तस्स ॥८२॥

या विराधना यतमानस्य भवेत्, किंविशिष्टस्य सतः? सूत्रविधिना समग्रस्य युक्तस्य, गीतार्थस्य इत्यर्थः । तस्यैवंविधस्य या भवति विराधना सा निर्जराफला भवति । एतदुक्तं १५४

भवति—एकस्मिन्समये बद्धं कर्म अन्यस्मिन्समये क्षपयति इति । किंविधस्य? अध्यात्मविशोध्ययुक्तस्य, विशुद्धभावस्य इत्यर्थः ।

किं च—

परमरहस्समिसीणं, समग्रगणिपिटगभरियसाराणं ।

परिणामियं पमाणं, निच्छयमवलंबमाणं ॥८३॥

परमं प्रधानमिदं रहस्यं तत्त्वं, केयम्? श्रुतीणां सुविहितानां, समग्रं च तत् गणिपिटकं च समग्रगणिपिटकं तस्य क्षरितः पतितः सारः प्राधान्यं यैस्ते समग्रगणिपिटकक्षरितसारास्तेषामिदं रहस्यं—यदुत परिणामिकं प्रमाणं—परिणामे भवं परिणामिकं, शुद्धाऽऽशुद्धश्च परिणाम इत्यर्थः । किंविशिष्टानां सतां परिणामिकं प्रमाणं? निश्चयनयमवलम्बमानानां, यतः शब्दाऽऽदिनिश्चयनयानामिदं भवं दर्शनं यदुत परिणामिकमिच्छन्ति ।

आह—यद्ययं निश्चयस्ततोऽयमेवालम्ब्यतां किमन्येनेति? उच्यते—

निच्छयमवलंबता, निच्छयओ निच्छयं अयाणंता ।

नासेति चरणकरणं, बाहिरकरणालसा केइ ॥८४॥

निश्चयमवलम्बमानाः पुरुषाः निश्चयतः परमार्थतः निश्चयमजानानाः सन्तः नाशयन्ति चरणकरणं । कथं? बाह्यकरणालसा यावत् वैयवृत्याऽऽदिकरणं तत्र अलम्बाः प्रयत्नरहिताः सन्तः चरणकरणं नाशयन्ति केचन इदं चाङ्गीकुर्वन्ति—यदुत परिशुद्धः परिणाम एव प्रधानो, न तु बाह्यक्रियारहितः । एतच्चानाङ्गीकर्तव्यम्, परिणाम एव बाह्यक्रियारहितः शुद्धो न भवति, ततश्च निश्चयव्यवहारमतम् उभयस्वरूपमेवाङ्गीकर्तव्यमिति । उक्तमुपधिहारम् ।

इदानीमायतनद्वारव्याचिख्यासया स्वबन्धं प्रतिपादयन्नाह—

एवमिणं उवगरणं, धारमाणो विहीसु परिसुद्धो ।

इवइ गुणाणाययणं, अविहियसुद्धे अणाययणं ॥८५॥

एवमुक्तव्यायेन उपकरणं धारयन् विधिना परिशुद्धः दोषयज्जितं, किं भवति?—गुणानामायतनं भवति । अथ पूर्वोक्तविपरीतं क्रियते—यदुत अविधिना धारयति, अविशुद्धं तदुपकरणं, ततः अविधिना अशुद्धं ध्रियमाणं तदेवोपकरणमनायतनमस्थानं भवतीति । ओघ० ल० । द्वा० । आ० । ध० । दर्श० आ० म० । प्रति० । पञ्चा० । परिणामश्चाऽऽकारबोधक्रियाभेदात्त्रिधा । (अत्र पुरुषजातसूत्राणि, 'पुरिसजाय' शब्दे) (अभिनिर्वगडायां वसन्तौ शुभोऽशुभो वा भाव उपजायते इति 'वसहि' शब्दे वक्ष्यते) यंभा कोहा अणाभोगा, अणापुच्छा असंतई । परिणामाउ असुद्धो, भावो तम्हा वि उ पमाणं ॥ ३५ ॥ ('परवक्खण' शब्दे स्मिन्नेव भागे १०२ पृष्ठे व्याख्याता) पेहिकाऽऽमुष्मिकाऽऽशंसायाम्, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

विषयसूची—

- (१) जीवाऽजीवपरिणामाः ।
- (२) गतिपरिणामाः ।
- (३) अजीवपरिणामाः ।
- (४) स्कन्धाः पुद्गलाश्च परिणामवन्तः ।

- (५) पुद्गलपरिणामः ।
- (६) वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानपरिणताः पुद्गलाः ।
- (७) वर्णादीनां परस्परं संबन्धः ।
- (८) अतीन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः ।
- (९) प्रयोग-मिश्र-विश्रसा-पारंगताः पुद्गलाः ।
- (१०) पञ्चादिद्रव्यप्रकरणानि ।
- (११) जीवाऽकर्मते विभक्तिभावं परिणमति ।
- (१२) परिणामाऽनुसारेण कर्मबन्धः ।

परिणामकड-परिणामकृत-न० । दध्यादिकृतपारंगामे, आ-
व० १ अ० ।

परिणामग-परिणामक पुं० । यथास्थानमपवादपदपरिणमन
शीले, वृ० ।

परिणामकस्वरूपम् । अथ भावतः परिणामकानिपरिणाम-
कौ व्याख्येयानि चेत्तस्मिन् व्यवस्थाय सूरिगिमां निर्युक्ति-
गाथामाह-

परिणामे अइपरिणा म परवणा पडिमेह चरिमडुगे ।

अवाई दिट्ठो, कहणा य इमेहि ठाणेहि ॥ ८० ॥

परिणामकानिपरिणामकानां प्ररूपणा कर्त्तव्या, प्रतिपञ्च-
श्रमादिकस्यापरिणामकस्य युगलस्य कर्त्तव्यः । अनर्थशङ्क-
दधुतं न दातव्यमिति भावः । एषां च त्रयाणामपि परिणामार्थ-
मात्राऽऽदिदृष्टान्ता वक्तव्यः । आदिशब्दादृक्त्वात्परिग्रहः ।
तथा च परिणामात्तन्नामभिप्रायं गृहीते सति कथंता प्रतिव-
चनमेभिर्बन्धमात्रैः स्थानैः प्रकारैरगात्रार्थेण कर्त्तव्यम् ।

अथैनामेव गाथायां विवृणोति-

जो दवखित्तकयका लभावओ जं जहा जिणऽक्खमायं ।

तं तह सदहमाणं, जाणसु परिणामयं साधु ॥ ८०२ ॥

अत्र तुलादृग्दमग्रहणस्यायेन कृतशब्दे मध्येऽभिहिते-
ऽपि सर्वत्रापि संबध्यन्त यः कश्चित् द्रव्यकृतं क्षेत्रकृतं काल-
कृतं भावकृतं, द्रव्याऽऽदिभिः तैः सूत्रं विहितमित्यर्थः । यद्व-
स्तु यथा येनात्मर्गापवादरूपेण प्रकारेण जिनैराख्यातं तत्तथा
अहंभाति, तमेवं अहंभातं संबध्यन्तं जानीहि परिणामकं सा-
धुम् । इयमत्र भावना-द्रव्यतः सचित्ताचित्समिध्राणि द्रव्या-
णि यादृशे कार्ये कल्पन्ते, न वा क्षेत्रतोऽप्यनि वा जनपदे वा
यद्यथाऽवकल्पाऽदिकमाचरणीयं, कालतो दुर्मित्तुमित्ता-
ऽऽदी यो यादृशः कल्पः भावतो ग्लानाऽऽदिष्वागादानागा-
दाऽऽदिको यादृक् विधिस्तद्वत् सर्वमपि अहंभातो यथाऽवसरं
प्रयुज्जानश्च परिणामका ज्ञातव्यः । वृ० १ उ० १ प्रक० । पं०
य० । व्य० । नि० चू० । (अस्य सदृष्टान्तप्रकरणे ' अइपरि-
णामग ' शब्दे प्रथमभागे ३ पृष्ठे गता)

परिणामओ जं भाणियं, जिणेहि अह कारणं न जाणामि ।
दिट्ठे परिणामेण, परिवाडी उक्कमकराणं ॥ ७० ॥

अथ यदुक्तं जिनैः परिणामतः संसारिणामिन्द्रियविभाग-
स्तत्र कारणं न जानामि । एवं तेनोक्तेन दृष्टान्तेन परिणामम-
श्रित्य क्वचिदुक्कमपरिपाटी क्वचित्कमपरिपाटी वक्तव्या ।

एतदेव सविस्तरं भावयति-

चरिएण कप्पिएण व, दिट्ठेण व तहा तयं अत्थं ।

उवणेइ जहा शु परो, पत्तियइ अजोगरुवमवि ॥ ७१ ॥

चरितेन कल्पितेन वा दृष्टान्तेन तथा तं विवक्षितमर्थमुप-
नयति । यथा परः अयोग्यरूपमपि प्रत्येति ।

दिट्ठता परिणामे, कहिज्जेते उक्कमेण वि कयाइ ।

जह ऊ एगिदीणं, वणास्सई कत्थई पुव्वं ॥ ७२ ॥

दृष्टान्तात्परिणामयतीति परिणामस्तस्मिन् दृष्टान्तपरिणा-
मके इत्यर्थः । कदाचिद् बोधोत्पादानुगुण्येन उत्कमेणाऽपि
कथ्यते, यथा शस्त्रपरिहायामेकैन्द्रियाणां जीवत्वप्रसाधन
विधौ पूर्वं प्रथमोद्देशके वनस्पतिः कथ्यते, अन्तिमे चोद्देश-
के वायुकायिकः ।

तत्र प्रथम उत्कमेण वनस्पतीनां जीवत्वव्यापनार्थमाह-

पत्तंति पुप्फंति फलं वदंती,

कालं वियाणंति तहिदियन्थे ।

जाती य बुद्धी य जग य जेमि,

कहं न जीवा उ भवंति ते ऊ ? ॥ ७३ ॥

ये पत्रयन्ति पत्राणि मुञ्चन्ति, पुष्पभाजो भवन्ति, पुष्पं च
ददति, कालं च तत्र पुष्पफलानिमित्तं जानन्ति, इन्द्रियार्था-
श्च गीताऽदीन् ये विजानन्ति, वकुलाऽदीनां तथा दर्शनान् ।
तथा तेषां जातिवृद्धिर्जग च ते कथं न जीवा भवन्ति, भ-
वन्त्येवंति भावः । पुरुषाऽऽदिधर्माणां सर्वेषामपि तत्रोपल-
भ्यमानत्वान् । प्रयोगश्च वनस्पतयो जीवाः, जातिजगदु-
द्घात्यपेनत्वान्, गतुष्यवन् ।

जाहे ते सदहिया, तहे कहिज्जेति पुढविकाईया ।

जह वा पेलगलोण, उवलगिरीणं च परिबुद्धी ॥ ७४ ॥

यदा ते वनस्पतयो जीवन्त आदि ता भवन्ति, तदा पृथ-
वीकायिका जीवाः कथ्यन्ते (१) प्रचोलाऽऽदिषु परि-
वृद्धिदर्शनान् ।

कललंऽहरमाऽऽदीया, जह जीव तहेव आउजीवा वि ।

जोइण जह जीवो, हवई तह तेउजीवा वि ॥ ७५ ॥

यथा कललं गर्भप्रथमावस्थारूपमहरस इत्येवमादयो जी-
वास्तथैवापकायजीवा अपि प्रतिपत्तव्याः । प्रयोगः-अपकायिका
जीवाः, अनुपहतव्यं सति द्रवत्वान्, कललारडरसाऽऽदिषु-
त तथा । यथा ज्यातिरिङ्गणा जीवस्तथा तेजस्कायिकाः
अपि । प्रयोगस्त्वेवम-तेजस्कायिका जीवाः स्वभावान् आ-
काशं गमनान् ज्यातिरिङ्गणवन्, ज्यातिरिङ्गणः स्वयानकः ।
यथा वा ज्वरिते ऊष्मनि सजीवस्तथा तेजोजीवा अपि ।
प्रयोगभावनात्वेवम-तेजस्कायिका जीवाः, अमूर्त्यकरणत्वे
सन्त्युष्मधर्मापितव्यान् ।

जह सदहिते तेऊ, वाऊ जीवा तहा य सीसंति ।

सत्थपरिमाणं वि य, उक्कमकरणं तु एयट्ठा ॥ ७६ ॥

यदा तेजस्कायिकान् जीवन्त अहंभाति, तदा तस्य
वायवो जीवाः शिष्यन्ते, तथा वायवो जीवा अपरप्रेरितव्ये
सति तिर्यग्गतिगमनान्, गवादिष्वन् । शस्त्रपरिहायामप्यु-
त्कमकरणं पूर्ववनस्पत्युद्देशस्थान्ते वायुकायिकोद्देशस्य कर-
णमित्यर्थः । वृ० १ उ० ।

परिणामद्वाराण-परिणामस्थान-न० । अध्ययस्थाने, “संज्ञमद्वाराणं नि वा अङ्गवत्त्वाणं नि वा परिणामद्वाराणं नि वा एगद्वं ” नि० सू० २० उ० ।

परिणामण्या-स्त्री० । परिणामन्-न० । परिणत्युत्पादने, प्रका० ३४ पद ।

परिणामित्तए-परिणामयितुम्-अव्य० । परिणामं कारयितु-मित्यर्थे, भ० ३ श० ४ उ० ।

परिणामविद्विहणु-परिणामविधि-पुं० । पुद्गलानां परिणामविधि जानानीति परिणामविधिः । वृ० ३ उ० ।

परिणामालंबणग्रहणसाहण-परिणामाऽऽलम्बनग्रहणसाधन-न० । परिणमनं परिणामः, अन्तर्भूतार्थजार्थान् व्यञ्जनात् घञ् ७ ३-१३२ इति घञ् प्रत्ययः । परिणामाऽऽपादनमित्यर्थः । आलम्बयत इत्यालम्बनम्, भावेऽनदप्रत्ययः । गृहीतिर्ग्रहणम्, तेषां साधनम् साध्यतेऽनेनेति साधनम्, योगमन्धिदीर्यम् ‘कण्ठाऽऽधारे’ (५ । ३ । १२६) इत्यनदप्रत्ययः । बीर्ये, कर्म ५ कर्म० (‘जाग’ शब्दे चतुर्थभागे १६१४ पृष्ठे व्याख्यातम्)

परिणामि (ण)-परिणामिन् त्रि० । अन्यथा चान्यथा च भवतोऽप्यन्यथित्वं परिणामः, स विद्यत यस्य स परिणामी । पा० १६ दिव० । परिणमनं प्रतिसमयमपरापगपर्यायं गमनं परिणामः । स नित्यमस्यास्तीति परिणामी । परिणामस्वभावं, यथा-जैनममत आत्मा । रत्ना० ७ परि । परिणन्तुं प्र-धानितुं शीलं यस्य तत् । आधिर्भावतिरोभावमात्रपरिणाम-शालिनि यथा सुवर्णं कटकाऽऽदिरूपेण । स्था० १० ठा० ।

परिणामिय-परिणामित-त्रि० । परिणामान्तरमापादिते, भ० १२ श० ४ उ० । अविस्तीकृते, कल्प ३ अधि० ६ क्षण । शम्भुपरिणामितानि-शम्भुण स्वकायपरकायाऽऽदिना निर्जी-वीकृतं वर्णगन्धरसाऽऽदिभिश्च परिणमितं हिमाप्राप्तम् । सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । आनु० ।

परिणामिक-पुं० । परिणमनं द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वर्तनं भवनं परिणामः, स एव पारिणामिकः, तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त इति वा पारिणामिकः । अनु० । अपारित्यक्त-पूर्वावस्थस्यैव तद्भावगमनलक्षणे तन्निर्वृत्तलक्षणे वा भाव-भेदे, स च साधनाऽऽदिभेदेन द्विविधः, तत्र सादिर्जीर्णधृ-ताऽऽदिना तद्भावस्य सादित्वात् । अनादिपारिणामिकस्तु धर्मास्तिकायाऽऽदीनाम्, तद्भावस्य तेषामनादित्वान् । स्था० ६ ठा० । भ० । अनु० । स च द्विविधः-सादिर्नादि-श्च । तत्र धर्मास्तिकायाऽऽद्यरूपिद्रव्याणामनादिः परिणामः, अनादिकालात्तद्द्रव्यत्वेन तेषां परिणतत्वाद्, रूपिद्र-व्याणां तु सादिः परिणामः । अनु० ।

से किं तं पारिणामि ए ? पारिणामि ए दुविहे पप्सते । तं जहा-सादिपारिणामि ए अ, अणादिपारिणामि ए अ । से किं तं सादिपारिणामि ए ? साइपारिणामि ए अणैगविहे प-प्सते । तं जहा-

“ जुमसुरा जुमगुलो, जुमपयं जुमत्तदुला चैव ।

अभा य अब्भक्त्वा, संभा गंधर्वरागा य ॥ १ ॥”

उक्तावाया दिसादाहा गजियं विज्जू शिग्घाया जूवया जक्खादिता धूमिया महिआ रयुग्घाया चंदोवरागा सरो-वरागा चंदपरिवेसा सूरपरिवेसा पडिचंदा पडिसूरा इंद-धणु उदगमच्छा कविहसिआ अमोहा वासा वासधरा गामा शगरा घरा पव्वता पाताला भवणा निरया रय-णप्पहा सक्करप्पहा बालुअप्पहा पंकप्पहा धूमप्पहा तम-प्पहा तमतमप्पहा सोहम्मो जाव अचुत्ते गवेज्जे अणु-त्तरे इसिप्पभारा परमाणुपोग्गले दुपएसि ए जाव अण-तपएसि ए । से तं साइपारिणामि ए । से किं तं अणाइपारि-णामि ए ? अणाइपारिणामि ए अणैगविहे पप्सते । तं जहा-धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थि-काए, पुग्गलत्थिकाए, अद्वासमए, लोके, अलांके, भवसि-द्धिआ, अभवसिद्धिआ । से तं अणादिपारिणामि ए । से तं पारिणामि ए ।

(से किं तं इत्यादि) सर्वथा अपरित्यक्तपूर्वावस्थस्य यद्-पान्तेरण भवनं परिणमनं स परिणामः । तदुक्तम्-“ परिणा-मो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च स-र्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदमिष्टः ॥ १ ॥ ” इति । स एव तेन वा निर्वृत्तः पारिणामिकः । सोऽपि त्रिविधः-सा-दिर्नादिश्च । तत्र सादिपारिणामिका (जुमसुरेत्यादि) जी-र्णसूराऽऽदीनां जीर्णत्वपरिणामस्य सादित्वान् सादिपारिणा-मिकता । इह चाभयावस्थयोग्यतुगतस्य सुराद्रव्यस्य न-व्यतानिर्वृत्तौ जीर्णतारूपेण भवनं परिणाम इत्येवं सुख-प्रतिपत्त्यर्थं जीर्णानां सुराऽऽदीनां ग्रहणम् । अन्यथा सुरेणैवपि तेषु सादिपारिणामिकता अस्यैव । कारणद्रव्यस्यैव नूतनसु-राऽऽदिरूपेण परिणतेः, अन्यथा कार्यानुत्पत्तिप्रसङ्गाद्, अत्र बहु वक्तव्यं तत् नोच्यते, स्थानान्तरगमनव्यवस्थादस्यार्थेऽप्येति । अत्राणि सामान्येन प्रतीतान्येव, अत्रवृत्तास्तु तावदेव वृत्ताऽ-ऽकारपरिणतानि, सन्ध्या-कालनीलाऽऽद्यभ्रपरिणतिरूपा प्र-तीतैव, गन्धर्वनगराण्यपि सुरपद्मप्रासादोपशोभितनगराऽऽ-कारतया तथाविचनमःपरिणतपुद्गलराशिरूपाणि प्रतीतान्ये-व । उल्कापाता अपि व्यामसंमूर्च्छितज्वलनपतनरूपाः प्रमि-द्धा एव, दिग्दाहास्त्यन्यतरस्यां विशि क्षिप्तमूलज्वलनज्वाला-कगलिताम्बरप्रतिभासरूपाः प्रतिपत्तव्या, गर्जितविद्युन्नि-र्घाताः प्रतीताः । यूपकास्तु-“ संभाङ्गियाचरणां, य जूयआं सुक दिण निशि ।” इति गाथादलप्रतिपादितस्वरूपा आचश्य-कादवसेया, यक्षादीतकानि नभोदृश्यमानाग्निपिशाचाः, धू-मिका रुक्षा प्रविणला धूमाभा प्रतिपत्तव्या, महिका तु स्निग्धा घना, स्निग्धत्वादेव भूमौ पतिता सार्द्धतृणाऽऽदि-दर्शनद्वारेण लक्ष्यते, रजउद्धातो रजस्वला दिशः, चन्द्रसू-र्योपरागा राहुग्रहणानि, बहुवचनं चाऽत्रार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्र-वर्तितचन्द्रार्काणां युगपदुपरागभावान् मन्तव्यमिति चूर्णिका-रः । चन्द्रसूर्यपरिवेगाश्चन्द्राऽऽदित्ययोः परितो घलयाऽऽका-रपुद्गलपरिणतिरूपाः सुमतीता एव, प्रतिचन्द्रः उत्पाताऽऽदि-सूचको द्वितीयश्चन्द्रः, एवं प्रतिसूर्योऽपि । इन्द्रधनुःप्रनिर्द्धमय, उदकप्रतस्यास्तिचन्द्रधनुःकण्डान्येव, कपिद्वितान्यकक्षाभ-

सि ज्वलद्भीमशब्दरूपाणि, अमोघाः सूर्यविम्बादधः कदाचि-
दुपलभ्यमानशकटोर्द्धिस्थितश्चामाऽऽविरेखाः, वर्षाणि भ-
रताऽऽदीनि, वर्षधरास्तु हिमवदादयः, पातालाः पातालकल-
शाः, शेषास्तु ग्रामाऽऽदयः प्रसिद्धा एव । अत्राऽऽह-ननु वर्ष-
धराऽऽदयः शाश्वतत्वात् न कदाचित्तद्भावं मुञ्चन्ति तत्कथं
साविपारिणामिकभाववन्ति तेषाम् ? नैतदेवम्, तदाकार-
मात्रतयैव तेऽवतिष्ठमाना शाश्वता उच्यन्ते, पुद्गलास्त्वसं-
ख्येयकालादूर्द्ध्वं न तेष्वेवावतिष्ठन्ते, किं त्वपरापरं तद्भावं
न परिणमन्ति, तावत्कालादूर्द्ध्वं पुद्गलानामेकपरिणामेनाऽव-
स्थितेः प्रगेष निविद्धत्वादिनि साविपारिणामिकता न विरु-
ध्यते, अनादिपारिणामिकं तु धर्मास्तिकायाऽऽदयः तेषां तद्-
पतया अनादिकालात्परिणतेः, धावनान्तराण्यपि सर्वाण्यु-
क्त्वानुसारतो भावनीयानि । (से तं इत्यादि) निगमनद्वयम् ।
अनु० । आभ्यन्तरचित्तं, “ परिणामियं पमाणं, णिच्छ-
यमवलंबमाणं (८१) । ” जी० १४ अधि० ।

परिणामिया-पारिणामिकी-स्त्री० । परि समन्तान्ममं परि-
णाम । सुदीर्घकालपूर्वापरपर्यालोचनजन्य आत्मनो धर्म-
विशेषः स प्रयोजनमस्याः पारिणामिकी । नं० । परिणामजन्ये
बुद्धिभेदे, आ० म० १ अ० ।

संप्रति पारिणामिक्या लक्षणमाह-

अणुमाणहेउदिदं-तसाहिया वयविवागपरिणामा ।

हियनिस्मेसफलवई, बुद्धी परिणामिया नाम ॥ ११ ॥

“ अणुमाण ” इत्यादि । लिङ्गात् लिङ्गिनि ज्ञानमनुमानं, तच्च
स्वार्थानुमानमिह द्रष्टव्यम्, अन्यथा हेतुग्रहणस्य नैरर्थक्या
ऽऽपत्तेः । अनुमानप्रतिपादकं वचो हेतुः, परार्थानुमानमित्यर्थः ।
अथवा-ज्ञापकमनुमानं कारणं हेतुः, दृष्टान्तः प्रतीतः । आह
अनुमानग्रहणेन दृष्टान्तस्य गतत्वादलमस्योपन्यास । न अनु-
मानस्य कयचिद् दृष्टान्तमन्तरेणाऽन्यथानुपपत्तिग्राहकप्र-
माणबलतप्रवृत्तेः । यथा साध्यकजीवच्छरीरं प्राणाऽऽदि-
मन्वान्यथानुपपत्तेः, न च दृष्टान्तोऽनुमानस्याहम् । यत
उक्तम्-“ अन्यथाऽनुपपन्नत्वं यत्र तत् त्वेण किं ततः
पृथग्दृष्टान्तस्योपादानम् । ” तत्र साध्यस्योपमाभूतो
दृष्टान्तः । तथा चोक्तम्-“ यः साध्यस्योपमाभूतः स दृष्टा-
न्त इति कथ्यते । ” अनुमानहेतुदृष्टान्तैः साध्यमर्थं सा-
ध्यतीति अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका । तथा कालकृतो दे-
हावस्थाविशेषो वयः, तादृषाकं परिणामः पुष्टता यस्याः
सा वयोविपाकपरिणामा । तथा हितमभ्युदयो निःश्रयसं मो-
क्षः, ताभ्यां फलवती, ते हे अपि तस्याः फलं इत्यर्थः । बुद्धिः
पारिणामिकी नाम । नं० । (आद्यः १ अ० ६४८ गाथा) ।

अस्या अपि शिष्यगुणहितायोदाहरणैः स्वरूपं प्रकटयति-
“ अभये ” इत्यादि गाथा त्रयम्-

अभये सेट्टि कुमारे, देवी उदिओदए हवइ राया ।

साहू य नदिसेणे, धणदत्ते सावय अभये ॥ १२ ॥

खमए अमच्चपुत्ते, चाणके चैव थूलिभदे य ।

नासिकमुंदरीन-दे वइरे परिणामिया बुद्धी ॥ १३ ॥

चलणाहए आमडे, मणी य सप्पे य खणि थुभिदे ।

परिणामियबुद्धीए, एवमाई उदाहरणा ॥ १४ ॥ नं० ।

(अभये ति) अभयकुमारस्य यच्चण्डप्रद्योताहरचतुष्टयमा-
र्गेण, यत्तु चण्डप्रद्योतं बध्वा नगरमध्येनाऽऽरटन्तं नीतवा-
नित्यादि सा पारिणामिकी बुद्धिः । (सेट्टि ति) काष्ठ-
श्रेणी, तस्य यत् स्वभार्योदुश्चरितमवलोक्य प्रव्रज्याप्रति-
पत्तिकरणं, यच्च पुत्रे राज्यमनुशासति वर्षाचतुर्मासिकान-
न्तरं विहारक्रमं कुर्वतः पुत्रसमक्षं धिग्जातीयैरुपस्थाप-
ताया ह्यक्षरिकाया आपन्नसखायास्त्वदीयोऽयं गर्भः त्वं च
प्रामान्तरं प्रति चलितः ततः कथमहं भविष्यामीति वद-
न्त्याः, प्रवचनापयशोनिवारणाय यदि मदीयो गर्भः ततो यो-
नेर्विनिर्गच्छतु, नो चेदुदरं भित्वा निर्गच्छत्विति यद् शापप्रदा-
नं सा पारिणामिकी बुद्धिः । (कुमारं ति) मोदकप्रियस्य कु-
मारस्य प्रथमं वर्षासर्वसमानस्य कदाचिद् गुणन्यां (?) गतस्य
प्रमदाऽऽदिभिः सह यथेच्छं मोदकान् भक्षितवतो जीर्णरो-
गप्रादुर्भावात्तपूतगन्धिं घातकायमुत्सृजतो या उद्भूता
चिन्ता । यथा अहं तादृशान्यपि मनोहराणि कणिकाऽऽदीनि
द्रव्याणि शरीरसंपर्कवशात् पूतिगन्धानि संजातानि, तस्मा-
त् धिग् इदम् अशुचि शरीरं, धिग्व्यामोहो, यदेतस्यापि श-
रीरस्य कृते जन्तुः पापान्यागमते, इत्यादिरूपा सा पारिणामि-
की बुद्धिः, तत ऊर्द्धं तस्य शुभशुभतराध्यवसायभावतोऽ-
न्तर्मुह्यतेन केवलज्ञानोत्पत्तिः । (देवी ति) देव्याः पुष्पवर्त्यभ-
धानायाः प्रव्रज्यां परिपाल्य देवत्वेनोपज्ञायाः यत्पुष्पचूला-
ऽभिधानायाः स्वपुत्र्याः स्वप्ने नरकदेवलोकप्रकटनेन प्रबोध-
करणं सा पारिणामिकी बुद्धिः । (उदिओदए ति) उदितादयस्य
राज्ञः धीकान्तपतेः पुरिमतालपुरं राज्यमनुशासतः श्रीका-
न्तानिमित्तं धाराणसीवास्तव्येन धर्मरुचिना राज्ञा सर्वव-
लेन समागत्य निरुद्धस्य प्रभूतजनपरिहृत्यभयेन यत् वैश्रवण-
मुपवातं कृत्वा समाहूय मनगरस्याऽऽत्मनोऽन्यत्र संक्रामणं
सा पारिणामिकी बुद्धिः । (साहू य नदिसेणे ति) साधोः
श्रेणिकपुत्रस्य नन्दिप्रेमस्य स्वशिष्यस्य अतमुज्जितुकामस्य
स्थिरीकरणाय भगवद्दर्शमानस्याभिवन्दननिमित्तचलितमु-
क्ताऽऽभरणश्वेताम्यरपरिधानरूपमणीयकविनिर्जितामर-
सुन्दरीकस्वान्तःपुरदर्शनं कृतं सा पारिणामिकी बुद्धिः, स हि
नन्दिप्रेमस्य तादृशमन्तःपुरं नन्दिप्रेमपरिचयकं दृष्ट्वा दृढत-
मं संयमं स्थितो बभूव । (धणदत्ते ति) धनदत्तस्य सुमुमाया
निजपुत्र्याभिलाषोपप्रेमं परिणतायाः कालमपेक्ष्य गम्भीरभ-
क्षणं सा पारिणामिकी बुद्धिः । (सावगो ति) कांर्षि श्राव-
कः प्रत्याख्यातपरस्त्रीसंभोगः कदाचिद्विजजायासखीमवलोक्य
तत्रार्तावाध्युपपन्नः, तं च तादृशं दृष्ट्वा तद्भार्याऽचिन्त-
यत्, नूनमेवं यदि कथमप्येतस्मिन्नध्यवसाने वर्त्तमानां श्रिय-
ते तर्हि नरकगतिं निर्यग्गतिं वा याति, तस्मान्करोमि किञ्चि-
दुपायमिति । तत एव चिन्तयित्वा स्वपतिमभाषीत् मा
त्वमातुरा भूरहमेतां विकालंवेलायां संपादयिष्यामि, तेन प्रति-
पन्नं, ततो विकालंवेलायामीपयन्धकारे जगति प्रसरति स्व-
सख्या वस्त्राण्यभरणानि च परिधाय सा स्वसखीरूपेण रह-
सि तमुपासृपत् । स च मेयं मद्भार्यामस्तीत्यवगम्य तां पार-
शुक्रवान्, परिभोगे च कृतेऽपगतकामाध्यवसायोऽस्मरञ्च-
प्रागृहीतं वनं, ततो वनमङ्गो मे समुद्रयादीनि खेदं कर्तुं प्र-
वृत्तः, ततस्तद्भार्या तस्मै यथास्थितं निवेद्यामास, ततो म-
नाक् स्वस्थीवभूव गुरुपादमूलं च गत्वा दुष्टमनःसंकल्पनिमि-
त्तवतमङ्गशुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं प्रतिपन्नवान् आशिकायाः परि-

णामिकी बुद्धिः । (अप्रचयेति) वरचतुर्विधतुल्यस्य ब्रह्मस्य
कुमारविनिर्गमनाय यत्तुल्यत्वात्तत् सा परिणामिकी बुद्धिः ।
(समयति) क्षपकस्य कोपवशात् सृत्वा सर्वत्वेनाप्यस्य
ततोऽपि सृत्वा जातराजपुत्रस्य प्रव्रज्याप्रतिपत्तौ चतुः क्षर
कान् पुराणीतस्य यद्वा जतं वलायां तैः क्षपकैः पात्रं निष्ठू-
त्तीनक्षेत्रादि क्षमाकरणमात्मानेन्द्रं क्षरकगुणप्रशंसा ।
परिणामिकी बुद्धिः । (अप्रचयेति) अप्रत्ययपुत्रस्य वर-
धनुनाम्नो ब्रह्मदत्तकुमारवेपथे दीर्घपृष्ठस्वरूपप्रापनाऽऽदिपु-
त्रेषु तेषु प्रयोजनेषु परिणामिकी बुद्धिः । (चाणक्येति) चाण-
क्यस्य चन्द्रगुप्ते राज्यमनुशासनि भारद्वाजे निष्ठिते सति
यद्वैकदेवनाऽऽद्याऽऽदिशत सा परिणामिकी बुद्धिः । (धू-
लभहेति) स्थूलभद्रस्यामिनः पितरि माग्निने नन्दनामा-
स्यपदपरिपालनाय प्रार्थ्यमानस्यापि यत्प्रव्रज्याप्रतिपत्तक-
रणं सा परिणामिकी बुद्धिः । (नामिच्छसुन्दरीनेति) ना-
मिच्छपुत्रे सुन्दरीभर्तुः नन्दस्य भ्राता साधुना यन्महेश्वर-
सि तपते, यच्च देवमिधुनकश्यते सा परिणामिकी बुद्धिः ।
(चहरति) वज्रम्यामिनो बालरात्रेऽपि वर्त्तमानस्य मात-
रमवगणय्य संभवदुमानकरणं सा परिणामिकी बुद्धिः । (च-
ल्लणाऽऽहणत्) कोऽपि राजा तस्मैऽपुत्रराज्ञा, यथादेव !
तस्मात्तव पार्थ्य धिरन्ना किं स्थायैर्दलोपालतविशामत-
शरीरैः । ततो राजा तान् परीक्षतिमित्रं हूँ-योसां शरीरं न
पादेन ताडयति तस्य कोऽवगड्यते । प्राहुः-तिलतिल मा रा-
णि खण्डानि स विकृत्य मार्यते हतः । ततः स्थविगन् प्रवृत्तः ।
ऽवाचन-देव ! परिमदय कथं तामः । तस्मैऽपि काना गजायि-
नितम्-को नाम हृदयवृत्तमां देवी व्याताप्यमाना देव शि-
रनि ताडयन्तुम ईदृशवृत्तमा देवी निशयतः संज्ञानती-
या, ततस्ते समगत्य राजानं विजयपराभातुः स विधेयतः स-
त्कारणीय इति । ततो राजा पतितेषु पापानः तान् प्रशंसित-
वान्-को नाम बुद्धिस्त्वत्तायाय पर्यावधबुद्धिभागवर्त्तनः । ततः
सदैव स्थविरान् पार्थ्य धारयामास, न तस्मात्तिनि राज्ञः
स्थविगणां च परिणामिकी बुद्धिः । (आमदति) हृदिम-
मामलकमतिकठिनत्वादकालावाच्य केनापि यथावस्थितं
ज्ञानं तस्य परिणामिकी बुद्धिः । (मणिनि) कोऽपि नरपौ-
वृत्तमारुह्य सदैव पक्षिणामण्डानि भक्षयति, अन्यदा च वृ-
क्षस्थितो निपाति तः, मणिश्च तस्य तत्रैव कविप्रदो दियतः,
तस्य च वृत्तस्यायस्मात्कृपोऽस्ति, उपरिस्थितमणिप्रभावि-
च्छुतिं सकलमपि कृपादकं रक्तीभूतमुपलक्ष्यते, कूरादरुष्ट-
सुशकं स्यामाधिकं दृश्यते एतच्च बालेन केनापि निजपितुः
स्थविरस्य निवेदितं, साऽपि तत्र समागत्य सम्यक् परिमा-
य्य मणिं गृहीतवान्, तस्य परिणामिकी बुद्धिः । (मर्त्येति)
सर्पस्य चण्डकौशिकस्य भगवन् प्रति या चिन्ताऽर्-ई-
हमयं महात्म यदि का परिणामिकी बुद्धिः । (स्वयति)
कोऽपि श्रावकः प्रथमयौवनसदमहितमना धर्ममहत्या पञ्च-
न्यमुपगतः स्वज्ञः समुत्पन्नः यस्य गच्छतोऽर्थेयारि पात्रेयाः
चर्माले लम्बित स जीवविशेषः, स चाट्यां चतुःपथं जतं मा-
रयित्वा स्वादयति अन्यदा च तेन पथा गच्छन् साधुन दृष्टवा-
न्, स चाऽऽकमितुं न शक्नोति, ततस्तस्य जनिस्तरणं भक्त-
स्थावशानं देवलं रुग्मन् तस्य परिणामिकी बुद्धिः । (धूमति)
विशालायां पुं कृत्तगालकेन विशालामहाय यन्नुतिपुत्र-
स्वामिशकुकासूतवान् सा तस्य परिणामिकी बुद्धिः ।

नं । विशेषत आसानर्थः कथानकेभ्य एवावलेयः । तानि चामू-
नि- "अमयस्स कंठं परिणामिया बुद्धी ? जया पञ्चोऽशो रा-
यगिहं ओरोहति एयरं, पच्छा तेण पुंयं निखित्ता खंधावा-
रनिवेनजाणएणं, कहिएणट्ठो, एसा । अहवा-जाहे गणियाए
छलेण गीओ बद्धो जाव तोसिओ चत्तीर वरा चितियं
चऽणेण मोयावेमि अयमं, वरो मांगओ-अग्गी अहाम-
त्ति, मुक्को भणइ अहं छलेण आणीओ, अहं तं दिवस-
ओ पजोओ हीगइ ति कंदतं नेमि, गओ य रायगिहं, दासो
उम्मत्तओ, वाणियदांयाओ, गहिओ, रुडंता दिओ, एय-
माइयाओ बहुयाओ अमयस्स परिणामियाओ बुद्धीओ १ ॥
"सोड" ति कट्ठो णाम भट्ठी एगत्थ एयरं वसइ,
तस्स वज्जा नामं भज्जा, तस्स नेच्छइलो देवसम्मो णाम
बंधणां, सेट्ठी दिताज्जाए गओ, भज्जा से तेण समं संप-
लगा, तस्व य घरे तिउ पिक्की-सुओ य, मयणमलगा,
कुकुडगो य ति । सो ताणे उवाणक्खिबिसा गओ
सोऽपि धिजाओ रत्ती अइइ, मयणमलगा भणइ, को
तायस्स न वोहइ ? सुयओ वांइ-जो अविषाण देओ
अहं पि तायओ हाइ, सा मयणा अणहियाभिया धिजा-
इयं पचि-वइ, मागिया तीए, सुयओ ण मागिओ अमया
साह भिक्खवन्तं तं गिह अइया, कुकुडयं पच्छइण ण
सा साह दिनालेयं काज्जण भणइ-जो एयस्स सीमं खाइ
सो राया हाइति, ते कहि धितेण धिजाइणं अविणं
सुयं, तं भणइ-मागिह चाम, सा भाइ आं अणिज्जइ,
सा पुत्तमंडं संघट्टयं, निव्वंथे कए मागिओ जाव गहाउं
गओ, ताव तीने पुत्ता लेइ मालओ आगओ, तं च निव्व
तस्मै सो गंयइ सीमं दिणं, सा आगओ भाणइ छुटं,
सीमं मगइ, भणइ निव्वज्जइ दणं, सो रुट्ठो एयस्स कज्ज
मण सारविओ, जइ परं एयस्स सीमं खाण्ज्जा तो राया
हाज्ज, कयं निव्वंथे वरियरा, दासीए सुय, तओ चव
वार्यं गहाय पलाया अस्स एयर गयाणि तथ अणुतो
राया मओ, अणेण पाणस्वओ, सा राया जाओ इओ य
कट्ठो आगओ, गियययं सोडयपाडयं पाणइ, सा पांछइ रा,
ण कहइ, सुयणं पंजपुण्ण कहियं वंमणइ तं रा सा त
हेव, अले सो राववडांणं अं ए तीने करण कंठवमणु-
हवामि एसा पि एवायइ ति पवइओ, इयराणि तं चव रा-
यरं गयाणि जत्थ सो दाओ राया जाओ, साह ति विहंते
तथेव गओ, तीए पवविजाओ भिक्खार समं सुयणं दिणं
कवियं गहिओ, रायाए मूने गीओ, भाडीए राओ, ताण
निव्विमयाणि आणतायि, राया भेताइं निव्विमिओ, नेच्छइ,
राया सहो कओ, वनिवागंते पुंयं वयं तस्म अकिंरा-
णिमिन्तं धिजाइरहिं दुवस्वाव्याए उवइविओ, परिभट्ठि
यारुवं कयं, सा सुविणीया अणुययइ, तीए गहिओ,
सा पयणस्स उट्ठाहो हाउ ति भणइ- जइ मय तो जाणीए
गीउ " अह ण मय ता पोडुं मिदित्ता गीउ, एवं भाण रा भवे
पोडुं मया, वओ य जाओ, नेइए पाणितामिडयं, जीए
वा पवइओ ति, २ ॥ " कुमारी " - सुगमज्जमो, सा जहा
जागमं गहिं, तस्म वि परिणामिया ३ ॥ " वरी " - एण-
भइ एयरं पुंयमेणो राया, पुंयइ देवी, तीने दो पुत्तमं-
डाणि-पुंयवृत्ता, पुंयवृत्ता । ताणि अणुययणि भोगे
भुंजति, देवी पवइया, द्यलोने देवा उवइया, तो चितेइ

जह पयाणि एवं मरंति तो नरयतिरिपसु उववज्जिहति सुविण्ण सो तीसं नेरइए वरिसेइ. सा भीया पुच्छइ पामं-डिणां, ते न याणंति. अन्नियपुत्ता तत्थ आर्याया. ते स-हाविद्या, ताहं सुत्तं कहुंति । सा भणइ-किं तुम्हेहिं वि सुविण्णो दिट्ठो ? सो भणइ-सुत्तं अम्ह पारिसं दिट्ठं पुणो-वि देवल्लोए वरिसेइ. ते एवि से अन्नियापुत्ताहिं काहिया, पवइया. देवस्स पारिणामिया बुद्धी, ४ ॥ " उदिआदय " पुरिमयाले णयं ओदिआदयो राया सिरिकंता देवी, सा-वगाणि दोरिण वि, परिवाइया पराजया दामीहिं मुहम-कडियाहिं देलविद्या निक्खुदा पओसमावण्णा, वाणारसीए धम्मरुइ राया, तत्थ गया फलयपट्ठियाए सिरिकंताए रुवं लिहिरुण दाएइ धम्मरुइस्स रणो, सो अज्झाववओ, दूयं विमज्जेइ, पडिहओ अवमाणिओ निक्खुदो, ताहं स-ववलेणागओ. णयं रोहेइ, उदिआदयो विनेइ-किं एवहु-ण जणक्खण्ण कण्ण ? उववासं करइ, वेसमणेण देवेण सणयं माहाओ. उदिआदयस्स पारिणामिया बुद्धी, ५ ॥ " साहु य नंदिसेणो " ति. सणियपुत्ता नंदिसेणो, सीसो तस्म आहाणुंही तस्म चिंता (जाया)-भगवं जइ राय-गिहं जाएज्जा तो दीओओ अन्नं य पिच्छुण्ण साइसए जइ थिरो होज्ज ति. भट्ठाओ य गओ, सेणाओ उण गीति संत पुरो अन्नं य कुमारो सअनेउरा, णंदिसेणस्म अनेउर सेतवगवसणं पउमिणिमज्जे हंसीओ वा मुक्काभरणाओ सव्वामि छांयं हरति. सो ताओ दट्ठण्ण विनेइ-जइ भट्ठा-रण मम आर्याएण पारिसियाओ मुक्काओ किमंग पुण मज्जे मंदपुत्तस्म अनेताण परिच्छइयं ? तवियण्णइ, णिव्वे-यमावणो आलाइयपडिक्कंते थिरो जाओ. दोरइ वि परिणा-मिगी बुद्धी, ६ ॥ अणदत्तो मुमुमाए पिया परिणामइ-जइ एयं न खामो तो अंतरा मगामो ति तस्म पारिणामिगीबुद्धी, ७ ॥ सावओ मुच्छिओ अज्झाववणो साविद्याए वयंनियण्ण, ती-से पांगणामो-मा मागिहि ति अट्ठवमट्ठो नरएसु तिगिपसु वा (मा) उववाज्जिहि ति तीसे आभरणेहिं विण्णोओ. संवगो क-हुणं च, तीए पारिणामिया बुद्धी, ८ ॥ आमखं-वग्धणुपिया जउधरे कर विनेइ-मा मागिओ होइ एव कुमारो, काहिं पि रक्खिज्जइ, सुरंगाए नीणिओ, पलाओ एयस्स वि परि-णामिया बुद्धी, ९ ॥ अन्नं भणंति-एगो राया देवी से अइ-पिया कालगया, सो य मुद्धो, सो तीए वियोगदुक्खिओ न स सरीरठिइ करइ, मंतीहिं भणिओ-देव ! पारिमी सं-सारट्ठिइ ति किं कीरइ ? सो भणइ-ताहं देवीए सरीर-ट्ठिइ अकरोतीए करमि. मंतीहिं परिचितयं-न अओ उवा-ओ ति. पच्छा भणियं-देव ! देवी सगं गया तं तत्थ ट्ठि-याए चव मे सव्वं पेसिज्जउ, लद्धकयदेवीट्ठिइ पउत्तीए प-च्छा कोज्जसु ति, रत्ता पडिसुयं, माट्ठाणेण एगो पेसिओ, रणो आगंतुण साहइ-कया सरीरट्ठिइ देवीए, पच्छा रा-या करइ, एवं पडिणिं कौताण काला ववइ, देवीपेसण-धवपेसण यहुं कडिपुनगाइ खज्जइ राया, एगेण वि तियं अहं पि ग्गंति करेमि, पच्छा राया दिट्ठो, तेण भणिओ कुता तुमं ? भणइ देव ! सग्गाओ, रणो भणियं देवी दिट्ठ ति, सा भणइ-तीए चव पेसिओ कडिसुत्तगाइ नि-मित्तं ति, दवावियं से जहिदिच्छुयं, किं पि ण संपडइ, र-णो भणियं कया गमिस्सति ? तेण भणियं-कज्जं, रणो

भणियं-कज्जं ते संपाडेस्सं, मंती आदिट्ठा-मिग्घं संपाडेइ, तेहिं चितियं-विनट्ठं कज्जं, को एत्थ उवाओ ति विसरणा, एगेण भणियं-धीरा होइ अहं भलिस्सामि. तेण तं संपा-डिउण राया भणिओ-देव ! एस कहुं जाहि ति ? रणो भणियं-अओ कहुं जंतगा ?, तेण भणियं-अम्हे जं पट्ठवेता तं जलणप्पवेसणं, न अणहा सगं गमिस्सइ, रत्ता भ-णियं-तदेव पेसेइ. तहा आहता, सो विमखो, अलो य भु-सो बायालो रणो समक्खं बहु उवहसइ, जहा-देवि भ-णिज्जति-मिणेहवंतो ते राया, पुणो वि जं कज्जं तं संदि-सेज्जाति, अणं च इमं च बहुविहं भणेज्जामि, तेण भणियं-देव ! णाहमेत्तिगं अविगलं भणिउं जाणामि, एसो चव लट्ठो पेसिज्जउ, रणो पडिसुयं, सो तदेव णिज्जउमा-हत्तो. यरो मुक्को, अवस्स माणुणाणि, से विमण्णाणि प-लयंति-हा ! देव ! अम्हेहिं किं करेज्जामो ?, तेण भणियं नियंतुं रक्खेज्जइ, पच्छा मंतीहिं खगंडियमुक्को, मडगं दहं, मंतिस्स पारिणामिया, १० ॥ " खमए " ति. खमओ चेहण्ण समं भिक्खं हिइइ, तेण मंडुलिया मागिया, आलोयणवे-लाए णालोएइ, खुट्ठणं भणियं-आलोएहि ति, कट्ठे आहणामि ति यंमे अज्झिओ मओ, एगत्थ विरादियसा-मण्णणं कुलं दिट्ठीविमो सणो जाओ, जाणंति परोप्परं, र-ति चरंति मा जीव माग्गामि ति, फालुगं आहारमि ति । अणया रणो पुत्तो अदिणा खइओ मओ य. राया पओ-समावणो, जो सणं मांइ तस्म दीणारं देइ, अणया आ-हिडिणं ताणं रेक्काओ दिट्ठाओ, तं बिलं आसहीहिं धमति, सीमाणि रिताणि छिइइ, सो अभिमुद्धो न रीइ. मा मां-हामि किंवि ति जाइस्सरणत्तणं, तं निग्गयं छिइइ, तेण पच्छा रायाए उवणीयाणि, सो राया खागदेवयाए बोहिज्जइ, बरो दिणो-कुमारो हाहि ति, सो खमगतणो मओ समाणो तत्थ राणियाए णागदत्तो पुत्तो जाओ, उम्मुक्कवालभाओ सा-हुं दइ जाइ संभरित्ता पवइओ. सो य बुहालुगो अभिगहं नेरइ-मए ण रुमियव्वं ति. दोसीणस्म हिइइ. तस्म य आ-र्यायस्स गच्छं चत्तारि खमगा, मानिओ दोमासिओ ति-मासिओ चउमानिओ, रतिं देवया आगया, तं सव्वं खमए अइकमिन्ता खुट्ठयं वंदइ खमएण निग्गच्छं ती इत्थं गहिया, भणिया य-कडगपूयणं ! एयं तिकालभेदयं वंदमि, इमे म-हातवस्सी न वंदमि ति, सा भणइ-भावस्समं वंदामि न दव्वखमए ति, गया, पमाए दोसीणस्स गओ, निसेंते ति, एगेण गहाय पाए, खलो छूदो, भणइ- ' मिच्छा मि द्ढुडं ' खलमल्लो तुभं गावणीओ, एवं सेवेहिं वि. जं मेउमारओ, तेहिं वारिओ निव्वंगमावणो, पंचवि सिद्धा, विभासा, सव्वामि पारिणामियाबुद्धी, १० ॥ अमच्चपुत्तो वग्धण, त-स्स तेसु तेसु पओयसेसु पारिणामिओ. जहा माया मो-यविद्या, सो पलाइओ, एवमाइ सव्वं विभासियव्वं । अमे भणंति-एगो मंतिपुत्तो कण्णडियरायकुमारण समं हिइइ, अणया निमित्तिओ घडिओ, रतिं देवकुंडसोठयाणं सि-वा रडइ, कुमारण नेमित्तिओ पुच्छिओ किं एसो भणइ ति, तेण भणियं-इमं भणइ-इमं न दिनिस्थमि पुराणियं कले-वरं विट्ठइ, एयस्स कडीए सतं पायंकाणं, कुमार ! तुमं गि-एहाहि, तुज्ज पायंका मम य कंडं वरं ति, मुदियं पुण न सकुणामि ति, कुमारस्स कोहुं जायं, ने वंनिय एगागी गओ,

तदेव जायं, पायंके घेत्तुण पञ्चागओ, पुणो रडइ, पुणो पुच्छि-
ओ, सो भणइ, चण्फलिगाइयं कहेइ, एसा भणइ कुमार ! तुज्झ
वि पायंकसयं जायं मज्झ वि कलेवरं ति, कुमारो तुसिणीओ
जाओ, अमच्चपुत्तेण चित्तिं- पेच्छामि से सत्तं किं किवणस-
ण्ण गहियं आउ सौंडीरयाए ? जइ किवणसण्ण कयं न
एयस्स रज्जंति नियत्तामि । पच्छूसे भणइ-वच्छह तुज्झ, मम
पुण सलं कज्जइ न सकुणामि गंतुं, कुमारेण भाणियं-न
जुत्तं तुमं मांक्ख गंतुं, किं तु मा काइ एत्थ मे जाणहिं ति
तेण वच्चाओ, पच्छा कुलपुत्तगघरं शीओ समप्पिओ, तं च
सव्वं पेज्जामोहं दिअं, मंतिपुत्तस्स उअगयं जहा-सौंडीरयाए
त्ति, भाणियं चएण-अत्थि मे विसेसा अओ गच्छामि,
पच्छा गओ, कुमारेण रज्जं पत्तं, भोगा वि से दिण्णा, एय-
स्स परिणामिगी बुद्धी ११ ॥ चाणको, गोहविसए चणय-
ग्गामो, तत्थ य चाणग्गो माहणो, सो य सावओ, तस्स
घरे साहू ठिया, पुत्तो से जाओ सह दाढाहिं, साहूण पाएसु
पाडिओ, कहियं च- गया भविस्सइ ति, मा दुग्गइ जाइ
स्सइ ति वंता घट्टा, पुणोऽवि आयगियाणं कहियं, भणइ,
किं कज्जउ ? एत्ताहे विबंतरिओ भविस्सइ, उम्मुकवाल-
भावेण चोहमविजाठाणाणि आगमियाणि, सो य सावओ
संतुट्ठो, एगाओ भइमाहणकुलाओ भज्जा से आणिया । अ-
एणया कम्मि वि कोउने माइघरं भज्जा से गया, केइ
भणंति-भाइविवाहे गया, तीसं य भगिणीओ अण्णेसि खज्जा
दाणियाणं दिरण्णिआओ, ताओ अलंकिरियिभूसियाओ आ-
गयाओ, मव्वोऽवि परियणो ताहिं समं संलवए ति, सा
एगंते अत्थइ, अइधूइ जाया, घरं आगया, ससोगा, नि-
व्वंय मिट्ठं, तेण चित्तिं-नंदो पाडलिपुत्तं देइ तत्थ व-
च्चामि, तओ कलियपुण्णमाण पुअण्णत्थ आसणं पढमे
णिसओ, तं च तस्स सल्लीपतियस्स सया ठविज्जइ, सिद्ध-
पुत्तो य एणंण समं तत्थ आगओ भणइ एस बंभणो एणं-
वंसस्स छांयं अकमिउए ठिओ, भणिओ दासीए-भगवं !
बिनीए आसणे णिवेसाहि, अत्थु, चित्तिए आसणे कुंडियं
ठवेइ, एवं ततिए दंडयं, चउत्थं गणित्तिं, पंचमं जएणो
वइयं, थिट्ठो ति निच्छूट्ठो, पाओ उक्खिस्सो, अएणया य
भणइ-" कोशेन भूयैअ निवज्जमूलं, पुंअ मित्रैअ विवृ-
द्धशस्त्रम् । उपास्य तन्दं परिवर्त्तयामि, महादुर्मं वायुरिवा-
अवेगः ॥ १ ॥ " निगगओ मगइ पुग्गिं, सुयं चएण वि-
बंतरिओ राओ हाहामि ति, नंदस्स मोरपोमगा, तेमि
गामं गओ परिव्वायगालेगणं तेमि च महत्तग्गयाए चं-
दपियणे दाहलो, सो समुदाणिनो गओ, पुच्छंति, सो
भणइ जइ इमं मे दागं देइ तो णं पापमि चंदं, पडिमुण-
ति, पडमंडवे कए तद्विज्जं पुण्णिमा, मज्झे छिडं कयं,
मज्झगए चंदं सव्वगमालूहिं दव्वेहिं संजोएत्ता दुअस्स
थालं भरियं, सहाविया पच्छइ पिअइ य, उवीरि पुरिसो
अट्ठाडइ, अवरणीए जाओ पुत्तो चंदगुत्तो मे नामं कयं,
सोऽवि ताव संवड्ढइ, चाणको य भाउबलाणि मगइ ।
सो य दारगोहिं समं रमइ गायणीए, विभासा, चाणको
पडिणइ, पेच्छइ तेण वि मगिओ अमह वि दिज्जउ, भणइ
गावीओ लएहिं, मा मारेज्जा कोइ, भणइ-" वीरभोज्जा
पुहवी, " खातं जहा विष्ठाणं पि मे अत्थि, पुच्छिओ क-
स्स ति ? दारएहिं कहियं परिव्वायगपुत्तो एसो, अहं सो

परिव्वायगो, जामु जा ते रायाणं करेमि; पलाओ, लोगो
मिलिओ, पाडलिपुत्तं रोहियं । एणंण भग्गो परिव्वायगो,
आसेहिं पिट्ठीओ लग्गो, चंदगुत्तो पउमसरे निव्वडो, इमो
उपसृशति, सण्णाए भणइ बोलीणो ति । अवे भणंति-चंद-
गुत्तं पउमणीसरे कुभित्ता रयओ जाओ, पच्छा एगेण
जव्ववट्ठीककिसोरगएण आसवारेण पुच्छिओ भणइ-
एम पउमसरे निविट्ठो तओ आसवारेण दिट्ठो, तओऽणेण
घोडगो चाणकस्स अल्लितो, खगं मुक्कं, जाव निगुडिउं
जलोयरणदुयाए कंचुगं मिहइ, तावएण खगं घेण्ण दु-
हाकओ, पच्छा चंदगुत्तो टट्ठारेय चडाविआ, पुणो प-
लाया, पुच्छिओऽण्ण चंदगुत्तो-जं घेलं तांसे सिट्ठो तं वेलं
किं तुमे चित्तिं ? तेण भाणयं भुवं एवमेव साहणं भवइ,
अज्जो चव जाणइ ति, तओऽणेण चित्तिं-जोगो एम न
विपरिणमइ ति । पच्छा चंदगुत्तो छुहाइओ चाणको तं
ठवेसा भत्तस्स अइगओ, शीहइ य-मा एत्थ नज्जेज्जा मो
डोडस्स बाहिं निगयस्स पोहं फालियं, दाहकूरं गहाय
गओ, जिमिओ दाओ । अण्णया अण्णत्थ गामे रस्ति समु-
याणेइ, थरीए पुत्तगभंडाणं विलंबी वट्ठिया, एकेण मज्जे
इत्थो छूट्ठो, दहो रोवइ, ताए भणइ-चाणकमंगलयं, पु-
च्छियं, भणइ-पासाणि पढमं घेप्पंति, गओ हिमवंतकूडं,
पव्वइओ राया, तेण समं मित्तया जाया, भणइ-समं स-
मेण विभज्जामो रज्जं, उपवेत्ताणं एगत्थं गयरं न पडइ,
पविट्ठो निदंडी, वत्थुणि जाणइ, इंदकुमारियाओ दिट्ठोओ,
तामि तण्णएण ए पडइ, मायए शांणावियाओ, पडियं
नयरं, पाडलिपुत्तं रोहियं, नंदो धम्मवारं मगइ, एगेण
रहणं जं तरांसं तं नीणाहि, दो भज्जाओ एगा कसा दव्वं
च एणइ, कसा चंदगुत्तं पलाएइ, भाणिया जाहि ति,
ताह विलग्गंतीए चंदगुत्तरहे एव अरगा भगा, निदंडी
भणइ-मा वारेहि, नवपुरिसजुगाणे तुज्झ वंसा हाहि ति,
अइयओ, दोभागीकयं रज्जं । एगा कसगा विसभाविया,
तत्थ एव्वयगस्स इच्छा जाया, सा तस्स दिस्सा, आगपरियं-
चणं विनपरिगओ मरिउमारज्जं भणइ-वयंस ! मरिज्जइ,
चंदगुत्तो कंमामि ति ववीनओ, चाणकए मिउडी कया,
णिपत्तो, दावे रज्जाणि तस्स जायणि । नंदमण्णया चोरिया-
ए जीवंति, चारग्गाहे मगइ, निदंडी बाहिरयाए नलदामं
मुइंगमारणे दंठु आगओ, रसा सहाविओ, आगकमं दिरणं,
वीमत्था कया, भत्तदाणंण सकुडंया मारया । अण्णए-वं-
सीहिं अवेगा परिकिन्ता, विवरीए रुट्ठो, पलाविओ, मव्वो
गामो, तेहिं गामिल्लरहिं कएडिउत्तं भत्तं न दिरणं ति काउं ।
कामनिमित्तं परिणामिया बुद्धी-जयं रमइ कडपासएहिं,
सोवएण थालं दीणागणं भरियं, जो जणइ तस्स एयं, अहं
जीणामि एगो दीणारा दायव्वो । अरविरे ति अवे उवायं
चिनेइ, खागराण भत्तं देइ मज्जपाणं च, मत्तेलु पणचिओ,
भणइ-" दामज्झ धाउरत्ता कंचणकुंडिया निदंडं च राया वि
य वसवसी, एत्थ वि ता मे होलं वाएहिं । अण्णो असहमा-
णो भणंति-गयपोययस्स मत्तस्स उप्पइयस्स जाअणसह-
स्सं पर पर सयसहस्सं एत्थ वि ता मे होलं वाएहिं । अजा
भणइ-तिलआदयस्स बुत्तस्स निष्फणस्स बहुनइयस्स
तिले तिले सयसहस्सं ता मे होलं वाएहिं । अण्णो भणइ-
नवपाउसम्मि पुएणाए गिरिणईयाए सिग्गवंगए एगाहम-

परिणामिया

हियमेत्तेण नवणीएण पालि बंधामि एत्थ वि ता मे होलं वाणीह । अन्नो भणइ जञ्जाण नवकिसेराण तद्वियमेण जायमेत्ताण केसेहि नहं छाणमि एत्थ वि ता मे होलं वाणीह । अन्नो भणइ-दो मज्झ अत्थि रयणा सालि पसूई य गहमिया य छिन्ना छिन्ना वि रुहंति एत्थ वि ता मे होलं वाणीह । अन्नो भणइ-सयसुक्किलनिब्वसुयंधो भज अणुज्जय नत्थि पवासो निरिणो य दुपंवसआ एत्थ वि ता मे होलं वाणीह । एवं णाऊण रयणाणि मणिऊण कोट्ठागणि सालीण भरियाणि, गहमियार पुच्छिआ छिन्नाणि २ पुणो पुणा जायंति, आत्मा एगदिवसजाया मणिगा एग दिवसियं एवणीयं, एस परिणामिया चाणकस्स बुद्धी १० ॥

यूलभइस्स परिणामिया विइमि मणिण संदेण भणिआ-अमच्चो होहिं सि, अत्तागवाणाय विंतेइ-कंरिआ भोगा घाउलाणंति पच्चइआ । रणणा भणिआ-पेच्छइ मा कवडेण गणिआयणं जाएज्जा, नितस्स सुणामडेण वावणणेण णां ए गेहइ, पुरिसांदि रणो कदियं, विग्नमंणो सि विरिआ ठविआ, यूलभइस्स परिणामिया रणो य १३ ॥ णालिक्कं एयरं, संदे वणिपयो, सुंदरी मे भज्जा, सुंदरिन्दो मे नाम कयं, तस्स भाया पच्चइआ, सो सुणेइ-जहा सो तीए अत्तागवाणो, पाहुणआ आगआ, पाटलाभिआ, भाणं तेणं गदियं, इह पत्थवियउंति उज्जाणं नीणिआ, लोणेण य भायणइत्थो दिट्ठो, तआ णं उवदमंति पच्चइआ सुंदरिन्दो, तआ सो ततो गग्रा उज्जाणं साहुणा मे देवणा कया, उज्जङ्गमो नि नतीरइ मंता लाइउं, वेउधियलज्जिं च भागं साह, तमोऽणेण विनियं न अण्णा उवाआ ति आत्तागवाणो उवतामान, पच्छा मेरु पय्हाविआ, न इच्छइ, अत्थिआणिआ, सुहुनेण आणे मि, पाडिमुए परट्ठो, मज्झज्जमं विउधियं । अत्ते भणंति-मज्झं वेव दिट्ठं, साहुणा भणिआ-सुंदरी वानरीआ य का लट्ठरी ? सो भणइ-भगवं ! अवहेनी मग्गि व मेरु-वमत्ति, पच्छा विजाइग्गमहुणं दिट्ठं, तत्थ पुच्छिआ भणइ तुल्ला वेव, पच्छा देवमिहुणं दिट्ठं, तत्थ वि पुच्छिआ भणति-भगवं ! एए अग्गआ वानरी सुंदरी ति, साहुणा भणियं थोवेण धम्मेण एसा पविज्जइ ति, तथो मे उवतयं, पच्छा पच्चइआ । साहुस्स परिणामिया बुद्धी १४ ॥ वडस्समिस्स परिणामिया-माया णाणुयान्तया, मा संवे । अवमज्झिज्जति ति, पुणो देवेहि उज्जेणं, वेउधियलज्जि विज्जा, पाडलिउंत मा पविमिदि ति वेउधियं कयं, पुरिया, पवयणआहावणा मा होहिंति ति सच्चं कद्वयं १५ ॥ चलणाहए राया तरुणं वृणादिज्जइ, जहा थेग कुमाग्ग आ अविज्जंतु, सो तेनि पक्खिणणोमिंतं भणइ-जो गयं सीवे पाएण आहणइ तस्स को वंटा ? तरुणा भणंति, तिलं तिलं छिंदियव्वआ, थेग पुच्छिआ-विनेमो ति आ-सरिया चिंतेति नूणं देवीए को अग्गो आहणइ ति आगया भणंति मज्झरेयवा । रणणा तेनि च परिणामिया १६ ॥ (आमंड ति) आत्तागं, तिंतामं पाएणायं अइकडिणं अकाले विवो होइ ति । तस्सा च परिणामिया १७ ॥ (मण ति) * गतम् १८ ॥ रायो चंडकोभिआ विंतेइ-

* नन्दिमूर्तिकायाम् ।

एगिसो महप्पा इच्चाइविभासा, एयस्स परिणामिगी १६ ॥ “ स्वग्गी ति ” सावयपुत्तो जाव्वणदलुम्मसो धम्मं न गि-हएइ, मरिऊण खगिसु उव्ववणो, पिट्ठिस्स वोरिं वि पावेहिं जहा पक्खरा तहा चम्माणि लंबंति अडवीए च-उप्पहे जणं मरिइ, साहुणो य तेणेव पहेण अइकमंति, वेगेण आगआ, तेण ए तरइ अज्जिउं, विंतेइ-जाई सं-भगिया, पच्चक्खाण, देवलोणगमणं । एयस्स परिणामि-गी २० ॥ धूमे-वेसालाए रायरीए णाभीए मुणिसुव्वयस्स धूमो, तस्स गुणेण कृणियस्स ए पडइ, देवया आगासे कृणियं भणइ-“ समणो जइ कुलशालर, मागदियं गणियं लभिस्सति । लाया य अत्तागचंदए, वेसालि नगरि गंहेस्स इ ॥ १ ॥ ” सो मणिज्जइ तस्स का उप्पसी ?-एगस्स आ-ययिस्स वेज्जिआ अविणीआ, तं आययिआ अंशइइ, सो वेरं वहइ । अत्रया आययिया निज्जमितं तेण नमं वंदगा विलगा, उत्तरंताण वधार सिला मुक्का, दिट्ठा आययि-ण, पाया आत्तागिया इहग मरिआ होतो, सावो दिक्को वरात्मन् ! इत्थिआ विगमिस्सहिंति ति, मिच्छायाई एमो भउ ति काउं तावसाऽऽनमं अत्यइ, नईए कुले आया-वेइ, पंथम्मामे जो सत्थो एइ तआ आहारो होइ, गहए कुले आयावेमाणस्स ना गं अत्तागो पड्ढा, तेण कुलवा-रआ नाम जायं, तत्थ अत्थो आगमिआ, गणिआओ स-हावियाआ, एसा भणइ-अत्ता आणेमि कवडसायिया जा-या, सत्थेण गया, वंदइ उहाण होइयमि चइयाइ वंदा-मि तुच्चे य सुया, आगयामि, पाणो मोदगा संजाइया विज्जा, अइमारी जाओ, पञ्चणेण ठविआ, उव्वत्तगाहिं संमिजं चित्तं, आणेआ, भाणिआ-रणो वयणं करंदि, कदं ? जहा वेसाली घेपइ, धूमे नीणाविआ, गहया । गणिआ कुलमलगाणं दोणइ वि परिणामिगी २१ ॥ इंदपाउयाओ चाणक्रेण पुव्वमणिगाओ, एसा परिणामिया २२ ॥ आव-१ अ० । परिणामज्ञायाम्, “ परिणामिय परिणामं, जा जाणइ पुग्गलानं तु । ” पुद्गलानां विचित्रं परिणामं जानाति सा पा-णिमिगी । व्य० ५ उ० ।

परिणाह परिणाह-पु० । परिणो, स्था० २ डा० ३ उ० । शरी-रावस्तरं, स्था० ८ डा० । नातिरुद्धं, नातिरुद्धलतायाम्, वृ० १ उ० २ प्रक० । विस्तरं, पाइ० ना० १६८ गाथा ।

परिणिज्जमाण परिणीयमान-त्रि० । दुःखं प्राप्यमाणे, “ एगं रुवं सुगजं परिणीयमाणं । ” आवा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

परिणिट्ठा-परिनिष्ठा-त्वा० । संपूर्णं, सिद्धं, “ परिणिट्ठमत्त-मए ” मत्तमं अघणे परिनिष्ठा भवति । एतदुक्तं भवति-सुकव-दनुमापत एव मत्तमं अघणं । विशे० । आ० म० ।

परिणिट्ठाण-परिनिष्ठान-न० । अवसाने, विशे० ।

परिणिट्ठिय-परिनिष्ठित-त्रि० । संपूर्णं निज्जे, उक्त० २ अ० । आ-व० । एगं समन्ताग्निं गतः परिनिष्ठितः । ज्ञाननिष्ठां गते, आ० म० । “ पडुच्च जिट्ठं गतो परिणिट्ठिता । ” आ० चू० १ अ० । “ परिणिट्ठितो, परिआओ । ” परिनिष्ठितो नाम-यथायथं विवेकतया सम्यक् परिज्ञातः । व्य० १० अ० । निष्पन्न-कृत्यं, अजायनीयं सिद्धं, विशे० ।

परिशिष्टिया-परिनिष्ठिता-स्त्री० । त्रिस्त्रिंशो वृत्ताऽऽदिशोधनेन कृषिभेदे, पुनः पुनरतिचाराऽऽलाचनेन प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

परिशिष्टिवायणया-परिनिर्वाण्यवाचनता-स्त्री० । परीति सर्वप्रकारं निर्वापयतो निरो निर्दग्धाऽऽदिषु भृशार्थस्यापि दर्शनात् भृशं गमयतः पूर्वदत्ताऽऽलापकाऽऽदि सर्वोऽऽत्मना स्वाऽऽत्मीनि परिणामयतः शिष्यस्य सूत्रगतशेषग्रहणकालं प्रतीक्ष्य शक्यतुरुपप्रदानेन प्रयोजकत्वमनुभूय परिनिर्वाण्य वाचनता । पूर्वदत्ताऽऽलापकानधिगम्य शिष्याय पुनः सूत्रदाने, स्था० २ डा० । वाचनतासंप्रदेदे, उत्त० १ अ० ।

परिनिव्वविय वायणा, जेतिय मेत्तं तु तरइ उग्गेंडं ।

जोहगदिद्वंतेणं, परिचिते ताव तमुदिसति ॥

परिनिर्वाण्य वाचयति, किमुक्तं भवति? जोहकदृष्टान्तेन या-
वन्मात्रमवग्रहीतुं शक्नोति तावन्मात्रमग्रेननपरिचिते तामुदि-
शति । एषा परिनिर्वाण्य वाचना । व्य० १० उ० ।

परिशिष्टव्ययंत-परिनिर्व्रजत्-त्रि० । परि समन्ताद् व्रजत् । सं-
यमानुष्ठानोद्युक्तं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

परिशिष्टव्याण-परिनिर्वाण न० । परि समन्ताधिवातीति नि-
र्वाणम् । सकलकर्मकृतविकारनिराकरणतः स्वस्थीभवनं प-
रिनिर्वाणम् । स्था० १ डा० । अनिवृत्तिरूपे, आचा० १ श्रु०
४ अ० २ उ० । सर्वकर्मक्षयरूपे (संथा०) सुखे, आचा० १
श्रु० १ अ० ६ उ० । सर्वदुःखानामन्ते, पं० सू० ४ सूत्र । कल्प० ।
माक्षगमने, आच० ४ अ० । स्वस्थीभवने, नि० १ श्रु० ५ वर्ग १
अ० । " एगे परिनिर्वाणम् । " - परिनिर्वाणम् एकमेकदा तस्य
संभवे पुनरभावादि । स्था० १ डा० । कर्मकृतसन्तापाभा-
वेन शीतीभवने, आ० । उपरती, मरणे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

परिशिष्टव्याणचरिणिगिबद्ध-परिनिर्वाणचरितनिबद्ध-न० । ती-
थप्रवर्तनचरमर्पार्गनर्वाणनिबद्ध नाट्यविधौ, रा० ।

परिशिष्टव्याणपुर-परिनिर्वाणपुर-न० । सिद्धिपत्तने, आव०
४ अ० ।

परिशिष्टव्याणमग-परिनिर्वाणमार्ग-पुं० । कर्माभावप्रभवसु-
खापायं, उत्त० २ अ० । निर्वृत्तिनगरीपथे, स्था० ६ डा० ।

परिशिष्टव्याणवत्तिय-परिनिर्वाणप्रत्ययिक-पुं० । परिनिर्वाणं
मरणं, तत्र यच्छरीरस्य परिष्ठापनं तदपि परिनिर्वाणमेव,
तद्वयं प्रत्ययो हंतुर्यस्य सः । मृतपरिष्ठापननिमित्तकं का-
यात्मनो, " तएणं ते थरा भगवन्ता खंदयं अणुगारं काल-
मयं जाणित्ता परिणिष्ठाणवत्तियं काउस्सगं करेइ " भ० २
श० १ उ० ।

परिशिष्टवुड-परिनिर्वृति-स्त्री० । परिनिर्वाणे, आनन्दसुखा-
वाप्ता, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

परिशिष्टवुय-परिनिर्वृत-त्रि० । परि समन्ताधिर्वृतः । अशेषक-
र्मक्षयं कृतवति, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । कर्मकृतविकारवि-
रहान् स्वस्थीभूते, स्था० १ डा० । निर्वाणं गते, पञ्चा० १६
विश्व० । स्था० । अ० । कर्मक्षयसिद्धे, सर्वतः शारीरमानसा-
१५६

स्वास्थ्यविरहिते, " एगे परिणिष्ठाप । " परिनिर्वृत एकः,
द्रव्यार्थतया परिनिर्वृतशब्दाभिधेयत्वसाम्यात् वा । अन्यथा
त्वनन्ताः । स्था० १ डा० । कषायोपशमाच्छीतीभूते, परि-
निर्वृत (मिद्ध) कल्पे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।
आचा० । रागद्वेषविरहाच्छ्रान्तीभूते, सूत्र० १ श्रु० ३ उ० ।
स्वास्थ्यतिरेकान् (ज्ञा० १ श्रु० ५ अ०) सर्वसन्तापवर्जिते,
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । परि समन्तात्सर्वप्रकारैर्निर्वृतः ।
सकलसमीहितार्थलामप्रकर्षप्राप्त्या शीतीभूते, अनु० ।
परिणीआ-परिणीता-स्त्री० । विवाहितकुमारिकायाम्, पाइ०
ना० २२२ गाथा ।

परिम्प-परिज्ञ-त्रि० । परि समन्ताद् विंशपतो जानातीति प-
रिज्ञः । ज्ञानयुक्ते, " ए इत्थी ए पुरिमे ए असहा परिम्प । "
आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

परिम्पचारि (ए)-परिज्ञाचारिन्-त्रि० । परिज्ञानं परिज्ञा
सदसद् विवेकः, तथा चरितुं शीलमस्येति परिज्ञाचारि । ज्ञा-
नपूर्वक्रियाकारिणि, " तहा विमुक्कस्स परिम्पचारिणो, धिती-
मतो दुक्खस्समस्स भिक्खुणां । " आचा० २ श्रु० ४ चू० १ अ० ।

परिम्पा-परिज्ञा-स्त्री० । परिज्ञानं परिज्ञा । अवबोधे, पो० ५
विब० । ज्ञाने, स्था० २ डा० । सदसद्विवेके, आचा० २ श्रु०
४ चू० १ अ० । सूत्र० । ध० २० । आव० । केवलं न
मनसा पर्यालोचनं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ज्ञानपूर्वकं
प्रत्याख्यानं, स्था० ६ डा० ।

परिज्ञानिक्षेपः-

शामं ठवणपरिष्ठा, दव्वे भावे य होइ नायव्वा ।

दव्वपरिष्ठा तिविहा. भावपरिष्ठा भवे दुविहा ॥ १० ॥

(शास्त्रमन्यादि) तत्र नामस्थापनाद्रव्यभावभेदान्परिज्ञा
चतुर्धा । तत्रापि नापस्थापने क्षुब्धत्वादनान्य द्रव्यपरिज्ञां
प्रतिपादयन् गाथापरार्द्धमाह-द्रव्यपरिज्ञेति । द्रव्यस्य द्रव्येण
धा परिज्ञा द्रव्यपरिज्ञा, सा च परिच्छेद्यद्रव्यप्राधान्यात्तस्य
च नवित्ताचित्तिमिश्रभेदेन त्रिविध्यातिविधेति । भावपरि-
ज्ञाऽपि हपरिज्ञाप्रत्याख्यानपरिज्ञाभेदेन द्विविधेति, शेषस्वा-
गम-नोआगम-ज्ञशरीर-भयशरीरव्यतिरिक्ताऽऽदिको वि-
चारः शस्त्रपरिज्ञावद् द्रव्यः । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

परिज्ञा चतुर्थेत्याह-

दव्वं जाणण पच्च-कखाणे दविण् सरीर उवगरणे ।

भावपरिष्ठा जाणण. पच्चकखाणं च भावेण ॥ ३७ ॥

(दव्वे सच्चित्ताऽऽदी, भावे अणुभवेण जाणा मप्पा य ।
मति होई जाणा पुण, अणुभवेणा कम्मसंजुत्ता ॥ ३८ ॥

आहारभयपरिग्गह-मेहुणसुहुदुक्खमोहविततिगिच्छा ।

कोहमाणमायलोभे, सोगे लोगे य धम्मोहे ॥ ३९ ॥ *)

तत्र द्रव्यपरिज्ञा त्रिधा-हपरिज्ञा, प्रत्याख्यानपरिज्ञा च । ह-
परिज्ञा आगमनोआगमभेदाद् द्विधा, आगमनो ज्ञातानुपगु-
हः, नोआगमनस्त्रिधा. तत्र व्यतिरिक्ता द्रव्यपरिज्ञा या यत्
द्रव्यं जानीते सचित्ताऽऽदि सा परिच्छेद्यद्रव्यप्राधान्यात् द-
व्यपरिज्ञेति, प्रत्याख्यानपरिज्ञाऽप्येवमेव, तत्र व्यतिरिक्त-
*

* एकास्मिन् मुद्रितपुस्तके इमे गाथे न सन्तः ।

व्यप्रत्याख्यानपरिष्ठा देहापकरणपरिष्ठा नम्, उपकरणं च रजोहरणाऽऽदि, साधकतन्त्रात्, भावपरिष्ठाऽपि द्विधैव-
ज्ञपरिष्ठा, प्रत्याख्यानपरिष्ठा च । तत्राऽऽगतो ज्ञानोपयुक्त-
श्च, नोआगमतस्त्वद्मेयाऽध्ययनं ज्ञानक्रियारूपम्, नोश-
ब्दस्य मिश्रवाचिन्वात्, प्रत्याख्यानभावपरिष्ठाऽपि तथैव,
आगमतः पूर्ववत्, नोआगमनस्तु प्राणातिपातनिवृत्तिरू-
पा मनोवाक्यायुक्तकारितानुमतिभेदाऽऽत्मिकाक्षेयात् । आ-
चा० १ भु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । उक्त० । स० । आ० चू० ।

तत्थ खलु भगवया परिष्ठा पवेइया ॥ १० ॥

तत्र कर्मणि व्यापारेऽकार्षमहङ्गरोमि करिष्यामीत्यात्मप-
रिणितस्वभावतया मनोवाक्यायुक्त्यापारूप भगवता वी-
रवर्द्धमानस्वाभिना परिष्ठा नं परिष्ठा, सा प्रकर्षेण प्रशस्ता-
ऽऽर्था वा वेदिता प्रवेदिता । एतच्च मुधर्मस्वामी जम्बूस्वामि
नाम्न कथयति । सा च द्विधा-ज्ञपरिष्ठा प्रत्याख्यानपरिष्ठा
च । तत्र ज्ञपरिष्ठा सावयव्यापारेण बन्धा भवतीत्येवं
भगवता परिष्ठा प्रवेदिता, प्रत्याख्यानपरिष्ठा च सावय-
व्यागा बन्धहेतवः प्रत्याख्येया इत्येतेरूपा चेति ।

अमुमेवार्थं निर्युक्तिरुदाह-

तत्थ अकारि करिस्सं-ति बंधचिंता कया पुणो होइ ।

सहसम्मइया जाणइ, कोइ पुण हेतुजुत्तीए ॥ ६७ ॥

तत्र कर्मणि क्रियाविशेषः, क्रिभूत इत्याह- (अकारि
करिस्संति) अकारिती कृतवात् (करिस्संति) करिष्या-
मीत्यनेन तीतानागतं, पाश्चिनेन तन्मध्यवर्तिनो वर्तमानस्य
कारितानुमत्याधोपसंग्रहादपि भेदा आत्मपरिणामत्वेन
योगरूपा उपात्ता द्रष्टव्याः । तत्रानेनाऽऽत्मपरिणामरूपेण क्रि-
याविशेषेण 'बन्धचिन्ता कृता भवति' बन्धस्यापादानमुपा-
त्तं भवति, 'कर्मयोगनिमित्तं' बध्यते इति वचनात्, एतच्च क-
श्चिज्ज्ञानानि आत्मता सट या सन्ततिः स्वर्गातर्ज्यवधि
मन पर्यायस्त्वलज्ञानेस्मरणरूपा तया जानाति, कश्चिच्च
पक्षधर्मान्वयव्यतिरेकलक्षणया हेतुपुक्त्यति । आचा० १ भु०
१ अ० १ उ० ।

श्रुताध्ययने परिष्कारूपो गुणो भवति-

सज्झायं जाणंतां, पंचिदियमं बुडो तिगुतो य ।

होति य एगगमणो, विणएण समाहितो साहू ॥

अत्र च 'सज्झायं जाणंतां' इत्यनेन ज्ञपरिष्ठा, 'पंचि-
दियमं बुडो' इत्यादिना तु प्रत्याख्यानपरिष्ठाऽभिहितेति
द्रष्टव्यम् । भु० १ उ० २ प्र० । परि समन्तात् ज्ञानं पापप-
रित्यागं परिष्ठा । सामाधिके, विश० । (तत्र कथान-
कमिलापुत्रस्थ, तच्च 'इलापुत्र' शब्दे द्वितीयभागे ६३२
पृष्ठे गतम्)

गाथेत्थते-

परिजाणिऊण जीवे, अजीवे जाणणापरिजाए ।

सावज्जोगकरणं, पडिजाणइ मो इलापुत्तो ॥

परिज्ञाय जीवान् अजीवांश्च (जाणणापरिजाणए इति) ज्ञ-
परिष्ठाया, सावयवयोगकरणं सावयवयोगक्रियाम्, (परिजाणइ
ति) प्रत्याख्यानपरिष्ठाया परिज्ञानानि, स इलापुत्रः । ग-
तं परिष्ठाकारम् । आ० म० १ अ० । आ० चू० । भक्तप्रत्या-
ख्याने, भु० १ उ० ३ प्र० । अनशने, नि० चू० १ उ० ।

परिष्ठा माह-

पंचविहा परिष्ठा पणत्ता । तं जहा-उवहिपरिष्ठा, उव-
स्मयपरिष्ठा, कसायपरिष्ठा, जोगपरिष्ठा, भक्तपणपरिष्ठा ।

(पंचविहत्यादि) सुगमम् । नवरं, परिष्ठा नं परिष्ठा वस्तु-
स्वरूपस्य ज्ञानं, तत्पूर्वकं प्रत्याख्यानम्, इयं च द्रव्यतो भावत-
श्च, तत्र द्रव्यतोऽनुपयुक्तस्य भावतस्तुपयुक्तस्येति, आह च-
" भावपरिष्ठा जाणण पञ्चकक्षणं च भावेण । " इति तत्रो-
पधी रजोहरणाऽविस्तस्यातिरिक्तस्याशुद्धस्य सर्वस्य वा परि-
ष्ठा उपधिपरिष्ठा एवं शयनशान्ति, नयनम् उपाधीयते से-
व्यते संयमाऽऽत्मपालनायैतुपाधयः । स्था० ५ टा० २ उ० ।

परिष्ठाण-परिज्ञान-न० । परि समन्तात् ज्ञानम् । घटपटश-
ब्दाऽऽदिविषये ज्ञाने, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । अयमेवं-
विध इति ज्ञाने, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

परिष्ठाय परिज्ञात-त्रि० । परीति सर्वप्रकारं ज्ञानः परिज्ञातः ।
ज्ञपरिज्ञयेह परत्र च महानर्थतया विदिते प्रत्याख्यानपरिष्ठा-
या च प्रत्याख्याने, उक्त० १३ अ० । आचा० ।

परिज्ञाय-अर्थ० । सम्यगवबुध्येत्यर्थे, सूत्र० १ भु० १५ अ० ।

परिच्छिद्येत्यर्थे, आचा० १ भु० २ अ० ३ उ० । सूत्र० । हेयो-
पादयतया बुद्धेत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० ।

परिष्ठापकम्-परिज्ञातकर्मन्-त्रि० । परि समन्ताज्ज्ञातं कर्म
स्वरूपतो विपाकतस्तदुपादानतश्च येन स परिज्ञातकर्मा ।
सूत्र० २ भु० १ अ० । सावयवकरणकारणानुमतिनिवृत्ते,
स्था० ४ टा० ३ उ० । परिज्ञातानि ज्ञपरिष्ठाया स्वरूपतोऽवग-
तानि प्रत्याख्यानपरिष्ठाया च परिज्ञातानि कर्मणि कृष्यादी-
नि येन स परिज्ञातकर्मा । परिज्ञातकृष्यादि सावयव्यापारे,
स्था० ४ टा० ३ उ० ।

परिष्ठापकिरिय-परिज्ञातकिय-पुं० । परिज्ञातकर्मणि, आचा०
१ भु० १ अ० १ उ० ।

परिष्ठापगिहायाम-परिज्ञातपृष्ठाऽऽवास-पुं० । परिज्ञातो निः
सारतया गृहवासो येन स तथा । सूत्र० २ भु० १ अ० । प्रव-
जिते, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

परिष्ठापसंग-परिज्ञातसङ्ग-पुं० । परिज्ञातः सङ्गः सम्बन्धः स-
बाह्याभ्यन्तरो येन सः । गृहसङ्गाभिर्गत । प्रवजिते, सूत्र० २
भु० १ अ० ।

परिष्ठापसम-परिज्ञातसंज्ञ-त्रि० । परिज्ञाताः संज्ञा आहारात्सं-
ज्ञाः स्या येन सः परिज्ञातसंज्ञः । त्यक्तसंज्ञ, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

परिष्ठापिवेग-परिज्ञापिवेक-पुं० । परिज्ञाविशिष्टतायाम् अ-
ध्यवसायविशेषे, आचा० १ भु० ५ अ० ४ उ० ।

परिष्ठापमय-परिज्ञासमय-पुं० । सम्यगज्ञानविषये, "मे हु प्प-
रिष्ठापमयमि वट्टह, रिगममे उवगयमेहुणे चंर । भुजंगमे जु-
ल्लतयं जहा जहे, विमुञ्जती मे दुडमेज माहणे ॥ ६ ॥ "
आचा० २ भु० ४ चू० ।

परिस्त्वचिय-परिज्ञोपचित-न० । केवलमनोव्यापारेण केवल-
कायक्रियोच्छेदेन बाधिते हिमाकर्मणि, सूत्र० १ भु० १
अ० २ उ० । (परिज्ञोपचितं कर्म न बध्यते भिक्षुनमये इति
'कम्म' शब्दे तृतीयभागे ३३१ पृष्ठे चिन्तितम्)

परितंत-परितान्त-त्रि० । सर्वतः लिखे. ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
विषा० । निर्विषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । विशेष० । ज्ञा० । नि० ।
विश्रान्ते, अणु० ३ वर्ग १ अ० ।

परितप्पमाण-परितप्यमान-त्रि० । परि समन्तात् तप्यमानः ।
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । अतिदुःखेन पीड्यमाने, सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । "मम्मण" वणिग्वदार्तध्यायिनि, सूत्र०
१ श्रु० १० अ० । ('मम्मण' शब्दे कथां वक्ष्यामि)

परितलिय-परितलित-न० । सुकुमालिकाऽऽदिके तैलाऽऽदि-
तलिते, औ० ।

परिताव-परिताप-पुं० । परि समन्तात्तापः परितापः । उत्त०
पाई० २ अ० । गाढोष्मणि, उत्त० २ अ० । परितस्तापोत्पादने,
ध० ३ अधि० । सूत्र० । आचा० । अन्तर्वाहि, सूत्र० २ श्रु० २
अ० । शोवे, पञ्चात्तापे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । आचा० ।

तिहिं ठाणेहिं देवे परितप्पेजा । तं जहा-अहो खं मए
संते बले संते वीरिए संते पुग्गिस्कारपरकमे खेमंसि सुभि-
वत्तांसि आयरियउवज्जाएहिं विज्जमाणेहिं कल्लसरीरेणं णो
बहुए सुए अहीए ॥ १ ॥ अहो खं मए इहलोगपडिवद्धेणं
परलोगपरंमुहेणं विसयतिसिएणं णो दीहे सामन्नपरियाए
अणुपालिए ॥ २ ॥ अहो खं मए इड्डिरससायगुरुएणं भोगासं-
सगिद्धेणं णो विसुद्धे चरित्ता फासिए ॥ ३ ॥ स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
टीकासुगमा ।

परितावकर-परितापकर-त्रि० । परमार्थेन दुःखानुभवकरे,
पो० १६ विव० । प्राणिनामुपतापहेतौ, ग० १ अधि० । औ० ।

परितावण-परितापन-त्रि० । परिताप्यतेऽत्र । प्रश्न० १ आ-
ध्र० द्वार । सर्वतः पीडनं, ग० २ अधि० ।

परितावणकर-परितापनकर पुं० । प्राणिनामुपतापनहेतौ, अ-
प्रशस्तमनोविनये, औ० ।

परितावणकरी-परितापनकरी-स्त्री० । प्राणिनां दुःखदुःभा-
पायाम्, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

परितावणस्मर-परितापनाऽऽश्रव-पुं० । परितापनपूर्वके आ-
श्रवे हिंसायाम्, प्रश्न० १ आध्र० द्वार ।

परिताविय-परितापित-त्रि० । सर्वतः पीडितं, ध० २ अधि० । भ० ।

परितावैत-परितापयत्-त्रि० । समन्ताज्जातसन्तापे, भ० ८ श०
७ उ० ।

परितावेयव्व परितापयितव्व-त्रि० । शागीरमानसपीडात्पाद-
ननोऽपद्रावयितव्ये, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । सूत्र० ।

परितोस-परिताप-पुं० । आनन्दे, पञ्चा० ७ विव० । प्रीतिवि-
शेषे, पो० ६ विव० ।

परित्त-परीत-पुं० । परि समन्तादितो गतः । प्रश्न० सूत्र० २
श्रु० ६ अ० । एकप्रदेशिकत्वेन विक्रमभावेन परिमिते,
भ० १२ श० २ उ० । न० । नियतप्रमाणे, भ० ५ श० ६ उ० ।
" पासेणं अरहया पुरसादाणिणं सासए परिसे । " भ०
५ श्रु० ६ उ० । प्रत्येकशरीरिणि परीतीकृतसंसारे च जी-

वे. विशेष० । स्था० । ह० । नि० चू० । (द्रव्यतः परीतलक्षणम्
' अणंतजीव ' शब्द प्रथमभागे २६५ पृष्ठे उक्तम्) ।

परित्तकायसंजुत-परीतकायसंयुक्त-त्रि० । परीतकायेन वन-
स्पतिना युक्ते, नि० चू० ।

सुत्त-

जे भिक्खु परित्तकायसंजुत्तं आहारेइ, आहारंतं वा साइ-
ज्जइ । ४ ।

परित्तवणस्सइकाइएणं संजुत्तं जो असणाइ भुंजइ, तस्स
चउलहुं, आणाइणां य दोसा भवन्ति ।

गाढा-

जे भिक्खु असणाऽऽदी, भुंजइ परित्तकायसंजुत्तं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १६ ॥
कंठा ।

इमा संजमविराहणा-

तं काय परिचयती, तेण य चत्तेण संजमं चयते ।

अतिखाइ अणुचितेण य, विसूइगादीणि आताए ॥ १७ ॥

तं ति पणित्तं कायं परिचयइ, न रत्ताते, व्ययतीत्यर्थः ।
तेण य परिचत्तेण संजमो चइआ, विराहिआं ति कुत्तं भ-
वन्ति । एसा संजमविराहणा, तेण य तिगदुयसंजुतेण अइण्य-
माणेण भुत्तेण, अणुचितेण य अजिन्नं, विसूइयाए आय-
विराहणा ।

नत्थ इमे उदाहरणा-

भूतणगादीणि असणे. पाणे सहकारपाडलादीणि ।

स्वाइमे फलसुत्तादी, साइमे तंबोलं पंचजुयं ॥ १८ ॥

भूतणं अज्जगं भद्रइ तेण संजुत्तं असणं भुंजइ. आइसहाओ
करमाइयाऽऽदिफला, मूलगपत्तं आसुरिपत्तं च, अत्र य बहु-
पत्तपुण्णफला दंसंतरपसिद्धा, पाणं मइगारपाडला, नीलुप्प-
लार्हिं संजुत्तं पियइ, स्वाइमे सुत्ते अंवफला पसिद्धां
तेहिं न खायइ, कविट्ठविचाइ वा लोणमहियं साइमे जा-
इफलं ककालयं कप्पूरं लवंगं पूगफलं । एते पंच दव्वा तंबो-
लपत्तमहिया खायइ एत्थ तिन्नि अज्जिन्ना । अट्ठया-पूगफलं
खदिग्घत्तं न गणिज्जइ, वीयपूरगतया पंचमा लुब्भइ । सा
दुयिहा-अत्ताचित्ता संभवइ । अइवा-संखनुस्सा, पूगफलं
खइरो, कप्पूरं जाइपत्तिया । एते पंच अजित्ता । एतेहिं स-
हियं तंबोलपत्तं साइमे ।

कारणे परत्तमहियं भुंजेज्जा-

वितियपदं गेलमे, अट्ठाणे चेव तह य ओमम्मि ।

एएहिं कारणेहिं, जयण इमा तत्त कायव्वा ॥ १९ ॥

गेलसे वेज्जावएसा अट्ठाणे अन्नम्मि अलभंते, ओमि अ-
संथरंता, एवमाइकारणेहिं इमा जयणा कायव्वा ।

गाढा-

ओमे तिभागपदे, तिभागमायंचिले चउत्थाई ।

णिम्मिस्से भिस्से वा, परित्तकायम्मि जा जयणा ॥ २० ॥

णिम्मिस्सं सुद्धं, भिस्सं परित्तकायसंजुत्तं, सेसं जह्वा पेदे
तहा यत्तव्वं नि० चू० १२ उ० ।

परिचजीव-परीतजीव-पुं० । प्रत्येकजीवे, “जस्स जीवस्स भग्गस्स, समो भंगो य दिस्सए। परिचजीवां से मूले, जेया-यन्ने तहाविहे ॥ १ ॥” वृ० १ उ० २ प्रक० ।

परिचजोणि-परीतयोनि-पुं० । परीता योनिर्यस्य स परी-तयोनिः । प्रत्येकजीवे, नि० चू० १ उ० ।

परिचतिग-परीतत्रिक-न० । प्रत्येकस्थिरशुभाऽऽख्ये प्रत्येकत्रि-कं, कर्म० २ कर्म० ।

परिचमीसिया-परीतमिश्रिका-स्त्री० । प्रत्येकवनस्पतिवन-स्पतिसंघातमनन्तकार्यिकेन सह गशीकृतमवलोक्य प्रत्ये-कवनस्पतिरयं सर्वोऽपि वदति । भाषायाम्, प्रश्ना० ११ पद ।

परिचसंसारिय-परीतसंसारिक-पुं० । परीतः परिमितः स चा-सौ संसारः परीतसंसारः, सांऽस्यास्तीति परीतसांसारिकः । “अतोऽनेकस्वराद्” ॥ ७ । २ । ६ ॥ (हैम०) इतीकणप्रत्ययः । सान्तसंसारे, परिमितसंसारे, प्रति० । “दुविहा नेरइया पणत्ता। तं जहापरिचसंसारिया चंच, अपरिचसंसारिया नेच” । स्था० २ डा० २ उ० ।

परिदेवणता-परिदेवनता-स्त्री० । पुनः पुनः क्लिष्टभाषणे, स्था० ४ डा० १ उ० । आर्तध्यानलक्षणे, द० ।

परिदेविअ परिदेवित-त्रि० । विलपिते, पाइ० ना० १६६ गाथा ।

परिपामअ-परिपार्श्वक-पुं० । रात्रिक्षेत्रक्षके, “परिपामउ-त्ति छंते, जो पुग्गिंता लुअइराईए ।” पाइ० ना० २१६ गाथा ।

परिपिडिय-परिपिडित-त्रि० । ऐक्यमापादितेषु बहुषु व-स्तुषु, आच० ३ अ० । वन्दनदीपभेदे, न० । “परिपिडिअं वय-णकरणआवावि” परिपिडितं प्रभूतानां युगपद्वन्दनम् । य-द्वा-कुक्ष्यारुपरिहृत्वा व्यवस्थाप्य परिपिडितकरचरणस्या-व्यक्तसूत्रांशारणपुरस्सरं वन्दनम् । ध० २ अधि० । आ० चू० ।

परिपिडित्ता-परिपिधाय-अव्य० । क्षुपित्वेत्यर्थे, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

परिपीलिअ-परिपीडित-त्रि० । दुःखितं, निर्गलितं, प्रश्न० ३ आश्न० डा० ।

परिपीलिअ-परिपीडय-अव्य० । वृषरुधिराऽऽदिकं निर्गल्ये-त्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

परिपुष्प-परिपूर्ण-त्रि० । अनुपहतं, उक्त० १ अ० ।

परिपुष्पिणदियया-परिपूर्णोद्भियता-स्त्री० । अनुपहतचक्षुर्गावि-करणतारूपे शरीरसंपदभेदे, स्था० ८ डा० ।

परिपूणग-परिपूणक-पुं० । घृतक्षीरगालनं, सुगृहाभिधानच-ट्टाकुलालयं, न० । आ० म० । विश० । सुगृहाचट्टिकाविर-चिते नीडविशेषे, विशेष० । आ० क० ।

परिपूय-परिपूत-त्रि० । गालितं, “दुसपट्टपरिपूयं” वस्त्रपट्टगा-लितमन्यर्थः । तं० । ज्यो० । औ० । कल्प० ।

परिपेलव-परिपेलव-त्रि० । अददे. निःसारे, वराके, आचा० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

परिपोसिज्जंत-परिपोष्यमाण-त्रि० । उपचीयमानं, पं० सू० १ सूत्र ।

परिप्पवंत परिप्पवत्-त्रि० । परिप्लवने, पाइ० ना० २६७ गाथा ।

परिप्पुय-परिप्पुत-त्रि० । आप्लुते, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

परिप्पुया-परिप्पुता-स्त्री० । घृताऽऽदिभिः परिप्लुतभोजनः परिप्लुत एव तं कृत्वा परिप्लुतयित्वा सुहस्तिनां रङ्गवत् या सा तथोच्यते । प्रवज्याभेदे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

परिप्फंद-परिप्पन्द-पुं० । देशाद्देशान्तरप्राप्तिलक्षणे क्रियाभे-दे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

परिफग्गु-परिफल्गु-त्रि० । निष्फले, ध्रु० ३ उ० । आ० म० ।

परिफासिय-परिस्पृष्ट-त्रि० । व्याप्ते, दश० ५ अ० १ उ० ।

परिभट्ट-परिभट्ट-त्रि० । संसारगर्तायां पतिते, उक्त० ७ अ० ।

परिभत-देशी-निपिडे, भीरौ, च । दे० ना० ६ वर्ग ७२ गाथा ।

परिभमंत-परिभ्रमत्-त्रि० । पर्यटति, “एत्थ परिभमंतो हु-वेण्यं” प्रा० ४ पाद ।

परिभमिय-परिभ्रान्त-त्रि० । पर्यटिते, “अणंतलुत्तो नम-लुभूआं” सङ्घा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

परिभव-परिभव-पुं० । जुगुप्सायाम्, गर्हायाम्, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

परिभवण-परिभवन न० । आभाव्यार्थपरिहारणं न्यक्क्रि-यायाम्, औ० ।

परिभवणिज्ज परिभवनीय-त्रि० । अनभ्युत्थानाऽऽदिभिः । (आ० १ ध्रु० ३ अ०) अवज्ञायमानं, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

परिभवविणिवाय-परिभवविनिपात-पुं० । पगभिभवसंपर्के, औ० ।

परिभुमियसंपन्न-पर्युषितसंपन्न-पुं० । पर्युषितं रात्रिपरिचमनं तेन संपन्नः पर्युषितसंपन्नः । इदुरिकाऽदे आहारभेदे, ना हि पर्युषितकलनीकृता आत्मरत्ना भवन्ति आगमनास्थिता-ऽऽस्रफलाऽऽदि वेति । स्था० ४ डा० २ उ० ।

परिभाइंत-परिभाजयत्-त्रि० । विभज्य वदति, “परिभुंजंता-णि वा परिभाइंतानि विच्छद्दमाणानि वा ।” आचा० २ ध्रु० २ चू० ११ अ० । नि० चू० । शा० ।

परिभाइजमाण-परिभाज्यमान-त्रि० । पार्श्ववर्तिभ्यां मना-ग्मनाग दीयमानं, ग० । आचा० । जी० ।

परिभाइत्ता-परिभाजय-अव्य० । विभागैर्दश्येत्यर्थे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

परिभाव्य-अव्य० । आलोच्येत्यर्थे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

परिभाइय-परिभाजित-त्रि० । पूर्वमेव परंभ्यः परिकल्पिते, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

परिभाणुं-परिभाजयितुम्-अव्य० । दायाऽऽदिषु विभज्य दा-तुमित्यर्थे, “पक्कामं दाउं परिभाणुं” । परिभाजयितुं दायाऽऽ-

दीनां प्रकामं दानाऽदिषु यावत् चापि देयमलं तावदस्तीति हृदयम् । भ० ६ श० ३३ उ० ।

परिभाषा-परिभाष्य-अव्य० । विभागीकृत्येत्यर्थे, आ-
चा० २ श्रु० १ चू० ६ अ० २ उ० ।

परिभाषमाण-परिभाषयत्-त्रि० । परस्परं यच्छति, कल्प० ।
अधि० ५ क्षण । ददति, भ० १२ श० १ उ० । आचा० ।

परिभाषणी-परिभाषयन्ती-स्त्री० । ददत्याम्, विभा० १
श्रु० २ अ० । आचा० ।

परिभाषयति-परिभाषयन्तिका-स्त्री० । पर्वदिनेषु स्वजनपृ-
ष्ठेषु खण्डखाद्याऽदेः परिभाजनकारिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

परिभाषण-परिभाषन-न० । दाने, अनुप्रदाने च । व्य० २
उ० । नि० चू० । परिवेषणे, नि० चू० १ उ० ।

परिभावइत्ता-परिभावयितु-त्रि० । प्रभावके, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

परिभावणीय-परिभावनीय-त्रि० । पर्यालोचनीयं, पञ्च०
४ विव० ।

परिभाषण-परिभाषण-न० । परि समन्तात् भाषणम् । प्रति-
पादनं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । वचनं, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० । साध्याचारनिन्दाया विधानं, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० ।

परिभाषा-परिभाषा-स्त्री० । परिभाषणं परिभाषा । अपरा-
धिनं प्रति कोपाऽऽविष्कारेण मा यासीदित्यभिधानं, स्था० ७
डा० । परिभाष्यतेऽप्यनयेति परिभाषा । चूर्णी, नि० चू० २ उ० ।

परिभाषि(ण)-परिभाषितु-त्रि० । परिभवकारिणि, स० २०
सम० ।

परिभुञ्जत-परिभुञ्जान-त्रि० । अभ्यवहति, नि० चू० १ उ० ।
“अस्यं पाणं स्वाहमं साहमं परिभुञ्जताणि वा परिभाषताणि
वा ।” आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० । नि० चू० । अभ्यवहारे कुर्वति,
नि० चू० १ उ० ।

परिभुञ्जमाण-परिभुञ्जान-त्रि० । परिभोगं कुर्वाणं, भ० ३
श० १ उ० ।

परिभुञ्जमाण-परिभुञ्जमान-त्रि० । परिभोगायां पयुज्यमाने,
जं० १ वल० । “अगपिडे परिभुञ्जमाणं ।” आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० ४ उ० ।

परिभुत्त परिभुक्त-त्रि० । कृतपरिभोगे, आमेवितं, ‘परिभुत्तं
वा अपरिभुत्तं वा ।’ आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । स्था० ।

परिभुतपुव्व-परिभुक्तपूर्व-त्रि० । पूर्वपरिभुक्तं, आचा० २ श्रु०
१ चू० २ अ० ३ उ० ।

परिभूय परिभूत-त्रि० । निरस्कृते, स्था० ८ डा० । प्रश्न० ।

परिभोग-परिभोग-पुं० । परिभुज्यते इति परिभोगः । पुनः पुनर्व-
स्थावेर्भोगं, परिशब्दस्याभ्यावृत्तौ वर्तमानत्वान् । वसनाल-
ङ्काराऽदेर्वहिर्भोगे च । परिशब्दस्य बहिर्वीचकत्वान् । अत्र० ६
अ० । प्र० । स्था० । “पुणो पुणो परिभोगो वत्थाऽभ्रगाऽऽदीणं
पुण्फतं बोलार्हणं ।” आ० चू० ६ अ० । उपा० । आनेवने, प्रश्न०
३ आश्र० द्वार । पञ्चा० । स्वधलायां वत्थाऽदेः परिभोगे, वृ० ३
उ० । परिभुज्यत इति परिभोगः । पुनः पुनर्भोगे गृहा-
१५७

ज्ञानाऽदिके, आनु० । (‘एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां परिभोगः
‘पिड’ शब्दे धृत्यते)

तेषां कालेण तेषां समेषां गयगिहे० जाव भगवं गोयमे
एवं वयमी अह भंते ! पाणाइवाए मुसावाए० जाव
मिच्छादंसणसल्ले पाणाइवाए वेरमणे० जाव मिच्छादं-
सणसल्ले वेरमणे पुढविकाइए० जाव वणस्सइकाइए धम्म-
न्यिकाए आधम्मन्थिकाए आगामन्थिकाए जीवे अमरी-
रपडिबद्धे परमाणुपोगले मेलेमिपडिवम्मए अणगारे सव्वे
य बादरवोदिधरा कडेवरा एणं दुविहा जीवदव्वा य,
अजीवदव्वा य । जीवदव्वाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छं-
ति ? । गोयमा ! पाणाइवाए० जाव एणं दुविहा जीव-
दव्वा य अजीवदव्वा य, अत्थेगइया जीवाणं परिभोग-
त्ताए हव्वमागच्छंति, अत्थेगइया जीवाणं० जाव णो हव्व-
मागच्छंति । मे केणट्ठेण पाणाइवाए० जाव णो हव्वमाग-
च्छंति ? । गोयमा ! पाणाइवाए० जाव मिच्छादंसण-
सल्ले पुढविकाइए० जाव वणस्सइकाइए सव्वे य बादर-
वोदिधरा कडेवरा एणं दुविहा जीवदव्वा य, अजीवदव्वा
य, जीवाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । पाणाइवायवेरम-
णे० जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे धम्मन्थिकाए अधम्मन्थि-
काए० जाव परमाणुपोगले मेलेमि पडिवम्मए अणगारे एणं
दुविहा जीवदव्वा य, अजीवदव्वा य जीवाणं परिभोगत्ताए
हव्वमागच्छंति । मे तेणट्ठेण० जाव णो हव्वमागच्छंति ।

(तेणमित्यादि) (जीवे अमरीरपडिवद्धे नि) न्यक्कसर्वशरी-
रो जीवः । (बादरवोदिधरा कडेवरा नि) स्थूलाऽकारधरा-
णि न सूक्ष्माणि कडेवराणि निश्चतना देहाः, अथवा, बादर-
वोदिधरा बादराऽकारधारिणः कडेवराव्यतिरिक्ताकडेवरा-
न् त्रिन्द्रियाऽदयो जीवाः (एणमित्यादि) एतानि प्राणानि-
पाताऽऽदीनि सामान्यतो द्विविधानि, न प्रत्येकं, तत्र पृथिवी-
कायाऽदयो जीवद्रव्याणि, प्राणानि पाताऽदयस्तु न जीवद्र-
व्याणि, अपि तु तद्धर्मा इति न जीवद्रव्याण्यजीवद्रव्याणि, ध-
र्मास्तिकायाऽदयस्तु अजीवरूपाणि द्रव्याणीति कृत्वा जी-
वद्रव्याणीति जीवानां परिभोग्यत्वायाऽऽगच्छन्ति, जीवैः प-
रिभुज्यन्त इत्यर्थः तत्र प्राणानि पाताऽऽदीन् यदा कमेति
तदा तान् मेवने, प्रवृत्तिरूपत्वात्तेषामित्येवं तत्परिभोगः ।
अथवा-चारित्रमोहनीयकर्मदलिकभोगं हंतुत्वात्तेषां चारित्र-
मोहाणुभोगः प्राणानि पाताऽऽदिपरिभोग उच्यते, पृथिव्या-
दीनां तु परिभोगो गमनशोचताऽऽदिभिः प्रतीत एव, प्राणा-
नि पातविरमणाऽऽदीनां तु न परिभोगोऽस्ति, यथाऽऽदिवि-
तिरूपत्वेन जीवस्वरूपत्वात्तेषां, धर्मास्तिकायाऽऽदीनां तु
चतुर्णाममूर्तत्वेन परमाणोः सूक्ष्मत्वेन शैलेशीप्रतिपक्षाऽनगा-
रस्य च प्रेषणाऽऽद्यविषयत्वेनानुपयोगित्वाच्च परिभोग इति ।
भ० १८ श० ३ उ० ।

परिभोगेसणा परिभोगेसणा-स्त्री । प्राप्तैषणायाम्, उक्त०
२४ अ० ।

परिभोक्तुं परिभोक्तुम्-अर्थ०। पानाऽऽदिपरिभोगं कर्तुमित्यर्थे,
“स्मिया य गोयस्गगग्रा इच्छेज्जा परिभोक्तु य । पकोदुगं भि-
त्तिमूलं वा, पांडिलहिताण कासुअं ॥२॥” दश०४ अ० १ उ० ।

परिमंडण परिमण्डन-न० । भूगयाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

परिमंडल-परिमण्डल-न० । बहिस्ताद् वृत्ताऽऽकारं मध्ये सु-
रिरे वलयश्च संस्थानभेदे, भ० १४ श० ७ उ० । प्रश्न० १ स्थ० ।
“एणे परिमंडल ।” परिमण्डलं संस्थानं वलयाऽऽकारं प्रतरश्च-
नभेदाद् द्विविधमिति तदेकं परिमण्डलत्वमाभ्याम् । स्थ०
१ डा० वृत्तभावे, औ० गोलःऽऽकारे, “पेढाल-निअळल-वट-
दुलाई परिमंडलत्थमि ।” पाठ० ना० ८३ गाथा ।

परिमंडलमंडाण-परिमण्डलमंस्थान-न० । वलयाऽऽकारे,
न० ८ श० १० उ० अनु० ।

परिमंडिय-परिमण्डित वि० । परि सामंस्त्येन मण्डितम् । भू-
दिने, औ० । ना० ।

परिमण्ड-परिमर्दन-न० । पृष्ठाऽऽदेर्मलनमात्रे, परिशब्दस्य धा-
त्वर्थमात्रवृत्तित्वान् । स्थ० ४ डा० ३ उ० । औ० ।

परिमल-परिमल-पुं० । सुगन्धे, पाठ० ना० १३७ गाथा ।

परिमाइय-परिमात्रिक-त्रि० । सर्वतो मात्रावति, भ० ३ श०
६ उ० ।

परिमाण-परिमाण-न० । संख्याने, स्थ० १० डा० । इयत्ता-
याम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । तच्च महत्तु दीर्घे हस्वमि-
ति चतुर्विधं व्यवहारकरणम् । सम्म० ३ काण्ड । (निर्धन्वा-
नां परिमाणद्वयं ‘निगंथ’ शब्दे चतुर्थभागं २०४४ पृष्ठे
गतम्) (संयतानां च ‘संजय’ शब्दे वदयते)

परिमाणकड-परिमाणकृत न० । परिमाणं संख्यातं दत्तकव-
लगृहभित्ताऽऽदीनां कृतं परिमस्वत् परिमाणकृतम्, इत्यादि-
भिः कृतपरिमाणे, भ० ८ श० २ उ० । स्थ० १ ल० प्र० ध० ।
कृतपरिमाणं, “रति परिमाणकड ।” मैयुनमेवं प्रति कृत-
योऽपि भोगपरिमाणं, पञ्च० १० विव० । आश्र० ।

दत्तीहि व कवलेहि व, घरेहि भिक्खुहि अहव दवेहि ।

जो मतपरिचायं, करेइ परिमाणकडमयं ॥ १५७६ ॥

दत्तिमर्वा कवलेयां गृहेभित्ताभिः । अथवा द्रव्यैर्गदनाऽऽदि-
मिगहागाऽऽयामितमानैर्यो भक्तपरित्यागं करोति (परिमाण-
कडमयंति) कृतपरिमाणमेतदिति गाथान्ममावार्थः ॥ १५७६ ॥
“अवयवत्थां पुण-दत्तीहि अज मण एगा दत्ती दो वा ३४४
दत्ती, किं वा दत्ती परिमाणं ? नञ्चगं (निन्थगं पि) एकमि
लुम्भइ एगा दत्ती, डोवलिं पि जत्तियाओ वागाओ पण्का-
इड तावइयाओ नाओ दत्तीओ । एवं कवले एङ्गणं जाव व-
त्तां वेदीहि जाणया कवलेहि, घरेहि एङ्गादिपां २-३४ । भि-
क्खुओ एङ्गाइगाओ २-३४ । दवे अमुं आदगे खज्जगधि-
ही वा आयांथलं वा अमुं वा कुलणं एवमाइ विमासा”
गतं कृतपरिणामद्वयम् । आश्र० ६ अ० ।

परिमाणसंखा-परिमाणसंख्या-स्त्री० । संख्याभेदे, अनु० ।

से किं तं परिमाणसंखा ? परिमाणसंखा द्विविहा पप्पत्ता ।

तं जहा-कालिअसुअपरिमाणसंखा, दिट्ठिवायसुअपरिमा-
णसंखा य । से किं तं कालिअसुअपरिमाणसंखा ? कालि-
असुअपरिमाणसंखा अणगविहा पप्पत्ता । तं जहा-पञ्चव-
संखा अक्खरसंखा संघायसंखा पथसंखा पायसंखा गाहा-
संखा सिलोगसंखा वेदसंखा निज्जुत्तिसंखा अणुओगदा-
रसंखा उइसगसंखा अज्झयणसंखा सुअसंधसंखा
अंगसंखा । से तं कालिअसुअपरिमाणसंखा । से किं तं
दिट्ठिवायसुअपरिमाणसंखा ? दिट्ठिवायसुअपरिमाणसंखा
अणगविहा पप्पत्ता । तं जहा पञ्चसंखा० जाव अणुओग-
दारसंखा पाहुडसंखा पाहुडिआसंखा पाहुडपाहुडियासंखा
वन्धुसंखा । से तं दिट्ठिवायसुअपरिमाणसंखा । से तं प-
रिमाणसंखा ।

संख्यायते अनयेति संख्या, परिमाणं पर्यवाऽऽदि तद्रूपा सं-
ख्या परिमाणसंख्या, सा च कालिकश्रुतदृष्टिवादविषयत्वेन
द्विविधा, तत्र कालिकसूत्रपरिमाणसंख्यायां पर्यवसंख्या इत्या-
दि पर्यवाऽऽदिस्वरूप-परिमाणविशेषेण कालिकश्रुतं संख्या-
यत इति भावः । त (-पर्यवाः पर्याया धर्मा इति यावत् । तद्रूपा
संख्या पर्यवसंख्या । सा च कालिकश्रुते अनन्तपर्यायाऽऽत्मिका
द्रष्टव्या, एकैकस्याप्यकाराऽऽद्यत्वं तदभिधेयस्य च जीवा-
ऽऽदिवस्तुनः प्रत्येकमनन्तपर्यायत्वात् एवमन्यत्रापि भावना
कार्या नवरं संख्येयान्यकाराऽऽद्यत्वाणि, द्वायत्वाभ्युपगम्यः
संख्येयाः संघाताः, सुतिष्ठन्तानि समयप्रतिष्ठानि वा संख्येया-
नि पदानि गाथाऽऽदिवत्तुर्थांशरूपाः संख्येयाः पादाः, संख्येया
गाथाः संख्येयाश्च श्लोकाः प्रतीताः, एवं कुशविशेषरूपाः सं-
ख्येयावष्टकाः निक्षेपनिर्युक्तपुष्टिपदानि निर्युक्ते नृत्रपश्यंति-
र्युक्तेल्ललापा विविधा निर्युक्तेः व्याख्येयान्मृतानि स्वपदप्र-
पणताऽऽन्युपक्रमाः दीर्घा वा संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि, सं-
ख्येया उद्देशा, संख्येयान्यध्ययनानि, संख्येयाः श्रुतस्कन्धाः सं-
ख्येयान्यङ्गानि । एषा कालिकश्रुतपरिमाणसंख्या । एवं दृष्टिवा-
देऽपि मानना कार्या, नवरं प्राभूताऽऽदयः पूर्वोन्तर्गताः श्रुता-
धि कारविशयाः । (सेत्तमित्यादि) निगमनद्वयम् । अनु० ।

परिमास परिमर्श-पुं० । जलधिजलस्पर्शं, नाविकप्रारब्धे च
नौगतकाष्ठांशे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

परिमिय-परिमित त्रि० । परिमाणतो मिते आ० म० १ अ० ।

परिपियपिडवाइय-परिपितपिण्डपातिक पुं० । परिमितो
द्रव्याऽऽदिः परिमाणतः पिण्डपातो भक्ताऽऽदित्ताभो
यस्याऽऽस्त स परिमितपिण्डपातिकः । स्थ० ४ डा० १
उ० । अङ्गयागाऽऽदित्ताभं प्रति कृतपरिमाणं, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ।

परिमियभन्दाण-परिमितभक्तदान न० । परिमितानां भक्तक-
र्माभेदात्तन्मिति निश्चयं, व्य० ६ उ० ।

परिमोक्ख-परिमोक्ष-पुं० । परित्यागे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
समन्तान्मोक्षे “अणुअया अधिज्जा परिमोक्खमाहु ।”
आत्ता० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रतिमोक्षे पुं० । अणमोक्षे,
स्था० ३ डा० ३ उ० ।

परियंत-पर्यन्त-पुं० । सकलान्तिमे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

परियाच्छिय-परिकक्षित-त्रि० । परिगृहीते, आ० म० १ अ० ।

परियट्ट-परावर्त-पुं० । पुत्रलपरावर्ते, विशेषः । आ० म० । पं०
चू० । पं० भा० । (तस्य चन्द्राऽऽदिभेदभिन्नस्य प्ररूपणा
' पोग्गलपरियट्ट ' शब्दे वक्ष्यते) पुनः पुनः स्थापनेन परिव
र्तने, आ० १ भु० ३ अ० ।

परियट्टग-परिवर्तक-पुं० । वस्त्रपरावर्तग्राहके, नि० चू०
१० उ० ।

परियट्टण-परिवर्त्तन-न० । परिपालने, व्य० ६ उ० । द्विगुण-
त्रिगुणाऽऽदिभेदे, वर्तने, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । वाम
पार्श्वेन वर्तने, स्वार्थेऽनङ् । आव० ४ अ० ।

परियट्टणा परिवर्त्तना-स्त्री० । पुनः पुनर्भवने, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । सूत्रपाठस्य मुहुर्मुहुर्गुणने, उक्त० २६ अ० । सूत्रस्य
गुणने, स्था० ४ डा० ३ उ० । पूर्वार्थात्तस्यैव सूत्राऽऽदेरभिस्मर
णानिर्जरायै अभ्यासे स्थ० ४ डा० ३ उ० । आव० । " परि-
यट्टणा नाम परियट्टणं ति अऽभ्यसाणं ति गुणणं ति वा
एगडा । " दश० १ अ० । आ० चू० । आ० म० । एष स्वा-
ध्यायभेदः स्था० ४ डा० ३ उ० । उक्त० ।

परिवर्त्तनार्थाधरेणः-

" हरियं सुपडिक्कंतां, कडसाम्, आ व सुट्टु पिडियमुहो ।
सुत्तं दोनविमुत्तं, सपयच्छेयं गुणइ मड्डा ॥ १ ॥ " इति ।
ध० २ अ० ३ लक्ष० ।

परियट्टणायणं भंते ! जीवे किं जणयइ ! परियट्टणायणं
वंजणाइ जणयइ वंजणलद्धिं च उप्पाणइ ॥ २१ ॥

हे पूज्य हे स्थापित ! परिवर्त्तनया शास्त्रस्य गुणनेन जी-
वः किं जनयति ? गुरुगह-हे शिष्य ! परिवर्त्तनया जीवो व्य-
ञ्जनानि अक्षराणि जनयति, विस्मृतान्यक्षराण्यनयति, त-
थाविधकर्मक्षयोपशमात् व्यञ्जजालविध्य व्यञ्जनसमुदायरू-
पां पदलब्धि पदानुमागिणी लब्धि जनयति ॥ २१ ॥ उ-
क्त० २६ अ० ।

परियट्टतिग-परिवर्त्तनिक-न० । प्रव्रज्यापर्यायपरिवर्त्तनिकं,
तद्य-छेदत्रिकं, सलत्रिकमनवस्थाप्यत्रिकं च । व्य० १ उ० ।

परियट्टिय-परावर्त्तित-न० । साधुनिमित्तं कृतपरावर्त्ते, पि० ।
आचा० । यदि प्रतिवेशिकगृहं परिवर्त्य ददाति । आचा० २
भु० १ चू० १ अ० २ उ० । ग० । प्र० । पं० सू० पं० भा० ।
अत्र संभवति दशमे उदगमदोषे, पि० ।

अधुना परिवर्त्तितद्वारमभिधिसुगह-

परियट्टियं पि दुविहं, लोइय लोगुत्तरं समासेण ।

एकेकं पि य दुविहं, तद्वे अणदवे य ॥ ३२३ ॥

परिवर्त्तितमप्युक्तशब्दार्थं समासेन संक्षेपेण द्विविधम् । तद्य-
था-लौकिकं, लोकौत्तरं च । एकैकमपि द्विविधम् । तद्यथा-
तद्द्रव्ये तद्द्रव्यविषयं, अन्यद्रव्येऽन्यद्रव्यविषयं च । तत्र
तद्द्रव्यविषयं यथा कुथितं घृतं दत्त्वा साधुनिमित्तं सुगन्धि
घृतं गृह्णाति इत्यादि । अन्यद्रव्यविषयं यथा कौद्रवकूरं स-
मर्पयित्वा साधुनिमित्तं शालयोदनं गृह्णातीत्यादि । इदं च
लौकिकम् । एवं लोकौत्तरमपि भावनीयम् ।

संप्रति लौकिकस्योदाहरणं गाथात्रयेणाऽऽह-

अवरोप्परसज्जिक्कलगा, संजुत्ता दो वि अब्रमभेणं ।

पोग्गलिय संजयट्टा, परियट्टणं संखडे बोहो ॥ ३२४ ॥

अणुकंप भगिणिगेहे, दरिइ परियट्टणा य कूरस्स ।

पुत्ता कोइवकूरे, मच्छर गाइक्ख पंतावे ॥ ३२५ ॥

इयरो वि य पंतावे, निसि ओसवियाण तेसि दिक्खा य ।

तम्हा उ न धेत्तव्वं, कइ वा जे ओसमोहंति ? ॥ ३२६ ॥

वसन्तपुरे नगरे निलयो नाम श्रेष्ठी, तस्य सुदर्शना नाम
भार्या, तस्या द्वौ पुत्रौ । तद्यथा क्षेमकूरं, देवदत्तश्च लक्ष्मी-
नाम च दुहिता, तत्रैव वसन्तपुरे तिलको नाम श्रेष्ठी, सुन्दरी
नाम तस्य महिला, तस्या धनदत्तः पुत्रो, बन्धुमती दुहिता,
तत्र क्षेमकूरं समितिसूरीणामुपकण्ठे दीक्षां गृहीतवान्,
देवदत्तेन च बन्धुमती धनदत्तेन च लक्ष्मीः परिणीता अन्य-
दा च कर्मवशतो धनदत्तस्य दारिद्र्यमुपतस्थे, ततः स
प्रायः कौद्रवकूरं भुङ्क्ते, देवदत्तश्च श्वरः, ततः स सर्वदैव शा-
ल्योदनं भुङ्क्ते, अन्यदा च स क्षेमकूरः साधुर्यथा विहारकं
तत्राऽऽजगाम । स च चिन्तयामास-यदि देवदत्तस्य भ्रातृगृ-
हे गर्मिण्यामि ततो मे भगिनी दारिद्र्येणाहमभिभूता ततो न
मम गृहे साधुरपि भ्राता समुत्तीर्ण इति परिभवं मंस्यते इति ।
ततोऽनुकम्पया तस्या एव गृहे प्रविवेश, भिक्षावेलायां च
तया लक्ष्म्या चिन्तनम्-यथा एकं तावदयं भ्राता द्वितीयं
साधुः तृतीयं प्रार्थूणकः, मम च गृहे कौद्रवकूरः, ततः
कथमसावस्यै दीयते शाल्योदनश्च मम गृहे न विद्यत, ततो
भ्रातृजायायाबन्धुमत्याः सकाशात् कौद्रवौदनपरावर्त्तनेन
शाल्योदनमादाय ददामीति तथैव कृतम् । अशान्तरं च देव-
दत्तो भोजनार्थं स्वगृहमागतः, बन्धुमत्या च प्रच्छेद्यथाऽद्य
कौद्रवौदनो जेमिनव्यः, तेन चाविज्ञातपरिवर्त्तनवृत्तान्तेन
चिन्तितम् यथाऽनया कृपणतया कौद्रवौदनो राज्ञा न शा-
ल्योदनः, ततस्तां ताडयितुमारेभे, सा च ताड्यमाना प्राह-
किं मां ताडयसि, तवैव भगिनी कौद्रवौदनं सुख्वा शाल्यो-
दनं नीतवती, धनदत्तस्याऽपि च भोजनार्थमुपविष्टस्य यः
शाल्योदनः क्षेमकूरस्य दीयमान उद्धरितः स गौरवेण लक्ष्म्या
परिवेषितः, ततस्तेन सा पृष्टा-कुतोऽयं शाल्योदनः ? । ततः
कथितः सर्वोऽपि तया वृत्तान्तः, श्रुत्वा च तं वृत्तान्तं सुकौप
धनदत्तो-यथा हा पापे ! कामोत तथा मानमेकं शालेः पक्या
साधवे शाल्योदनो न दत्तो यत्पुनर्गृहादानयनेन मालिन्य-
मापादितं, ततस्तेनापि सा ताडिता, साधुना चायं वृत्ता-
न्तो गृहद्वयवर्त्ती सर्वोऽपि जनपरम्परातः श्रुत्वे, ततो निशि
सर्वाण्यपि तानि प्रतिबोधितानि, यथेत्थमस्माकं न कल्पते,
परमजानता मया गृहीतम्, अतएव च कलहाऽऽदिदोषसं-
भवात् भगवता प्रतिषिद्धं ततो जिनप्रणीतं धर्मं सविस्तरं
कथितवान् जातः सर्वेषामपि संवेगो, दत्ता च दीक्षा त-
यां सर्वेषामिति । सूत्रं सुगमम्, नवरम्-अवरोप्पर-
सज्जिक्कलगा इति) लक्ष्मीदेवदत्तौ बन्धुमतीधनदत्तौ परस्परं
सज्जिक्कलौ भ्रातृगौ, ते च हे अपि लक्ष्मीबन्धुमत्यौ । (अक्ष-
मभेणं ति) अन्योन्यमपि संबद्धं, देवदत्तस्य भगिनी लक्ष्मीर्ध-
नदत्तेन, धनदत्तस्यापि भगिनी बन्धुमती देवदत्तेन परिणीता
इत्यर्थः । (पोग्गलियं सि) पौद्गलिकस्य शाल्योदनस्य, संय-

तार्थं क्षेमङ्करसाधुनिमित्तं, परिवर्त्तनं कृतं, ततः 'संखडं' कल-
हः, ततो 'बोधिः' प्रव्रज्या ॥२२४॥ अस्या एव गाथाया विघर-
णभूतमुत्तरं गाथाद्वयम्, तदपि च सुगमं, नवरम् (मच्छरुं नि)
विमङ्गिलोपात् मन्सरेण (गाइख्वत्ति) परिवर्त्तनं अकथितं
(पंतावे) अताडयत् । (आसधियाणत्ति) उपशमितानां,
ननु परिवर्त्तनमपीदं प्रव्रज्यायाः कारणं बभूव ततो विशेषतः
साधुभिरेदमाचरणीयमत आह- (कइ वत्ति) कति वा कि-
यन्तो वा क्षेमङ्करसाधुसदृशा भविष्यन्ति । ये इत्थं परिवर्त्त-
नममृत्युं कलहमपनीय प्रव्रज्यां ग्राहयिष्यन्ति, तस्मान्नैवेद-
माचरणीयम् । उक्तं लौकिकं परिवर्त्तनम् । अथ लोकोत्तरं
तद वक्तव्यं, तत्र यत्साधुः साधुना सह वस्त्राऽऽदिपरिवर्त्तनं
करोति तल्लोकोत्तरं परिवर्त्तनम् ।

तत्र दोषानुपदर्शयति-

ऊणऽहिय दुब्बलं वा, खर गुरु च्छिन्न पडलं असीयसहं ।

दुब्बलं वा नाउं, विपरिणमे अब्भणिओ वा ॥ ३२७ ॥

वस्त्रपरिवर्त्तने कृते सति इदं न्यूनं, यत्तु मदीयं वस्त्रं बभूव
तत् मानयुक्तं प्रमाणोपपन्नम् । यद्वा- इदमधिकं मदीयं पुनर्मो-
नयुक्तम् । एवं सर्वत्र भावना । नवरं दुर्बलं जीर्णप्रायं, खरं क-
र्कशस्पर्शं, गुरु स्थूलसूत्रनिष्पन्नया भारयुक्तं, छिन्नं निपुष्प-
कं, मलिनं मलाऽऽविलम् । अशीतसहं शीतरक्षणक्षमं, दुर्ब-
लं विरूपच्छायम्, इत्थंभूतं स्वयमेव ज्ञात्वा विपरिणमेन् ।
घृष्टोऽहमिति विचिन्तयेत् । यद्वा-अन्येन साधुना खगुण्डन
भणित उत्प्रासितो विपरिणमेन् ।

अथैवापवादमाह-

एगस्म माणजुत्तं, न उ विहए एवमाइ कजेसु ।

गुरुपामूले ठवणं, सो दलयइ अब्भहा कलहो ॥ ३२८ ॥

एकस्य साधोर्यस्य सत्कं तं न भवति तस्य मानयुक्तं प्रमा-
णोपपन्नं वस्त्राऽऽदि, न द्वितीये द्वितीयस्य साधोर्यस्य सत्कं
तस्य मानयुक्तं, किं तु ?-न्यूनमधिकं वा, तत एवमादिषु
कार्येषु समुत्पन्नेषु परिवर्त्तनस्य संभवो भवति, तत्र परिव-
र्त्तनस्य संभवो यस्य सत्कं तत् वस्त्राऽऽदि तेन गुरुपादमूले
तस्य वस्त्राऽऽदेः स्थापनं कर्तव्यं, गुरुपादमूले माङ्गल्यमित्य-
र्थः नतो वृत्तान्तः कथनीया वृत्तान्ते च कथितं सति स गु-
रुर्ददाति, अन्यथा गुरुपादमूलस्थापनाऽऽद्यभावे कलहः पर-
स्परं राटिः संभवतीति । उक्तं परिवर्त्तितद्वारम् ॥३२८॥ पि०।

मुत्तं-

जे भिक्खू परिगाहं परिग्रहेइ, परिग्रहावेइ, परिग्रहियमाहडु
दिज्जमाणं पडिग्गहेइ, पडिग्गहंतं वा साइअः ॥ ३ ॥

अर्पणञ्जं वेति, परस्परितयं गेगहति नि परिग्रहिस्सं, एत्थ
अउलहुं । नि० सू० १४ उ० ।

परियडण-पर्यटन-न० । इतश्चेतश्च गमनं, विशेष० ।

परियण-परिजन-पुं० । स्वजनवर्गे, उत्त० ६ अ० ।

परियंतजुग-पर्यन्तजुग-न० । सकलयुगान्तिमयुगे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

परियत्तण-परिवर्त्तन-न० । इतरस्यां दिशि स्थापनं, सू० ३
उ० नि० सू० ।

परियत्तणा-परिवर्त्तना-स्त्री० । घोषादिशुद्धगुणने, ध० ३ अ० ।
परियत्तमाणा-परावर्त्तमाना-स्त्री० । तदा तदा प्रतिबन्धोदय-
संभवे यथायोगं स्वबन्धोदयहेतुस्त्वभिधानतो बन्धमुदयं वा-
ऽऽश्रित्य परावर्त्तन्ते, न भूयां भवन्तीति परावर्त्तमानाः । पं०
सं० ३ द्वार । अपरावर्त्तिनीषु कर्मप्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वार ।
(एतासां स्वरूपम् 'परावर्त्तमाणा' शब्दोऽस्मिन्नैव भागे
५५० पृष्ठे उपदर्शितम्)

परियत्तिय परिवर्त्तित-त्रि० । परावृत्ते, " बालिअयं परिवत्ति-
अं ।" दे० ना० २६५ गाथा ।

परियत्तेउं-परावर्त्य अत्र्य० । परावर्त्त कृत्वेत्यर्थे, तं० ।

परियर-परिकर-पुं० । परिचारे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । रा० ।

परियाइत्तकंडकलाव-पर्याप्तकाण्डकलाप-त्रि० । विवित्रका-
ण्डकलापयोगात् संपूर्णकाण्डकलापः, रा० । जी० ।

परियाइत्ता-पर्यादाय-अत्र्य० । गृहीत्वेत्यर्थे, स्था० ७ ठा० ।

परियाइयण-पर्यायान-न० । अङ्गप्रत्यङ्गैः समन्तादयाने, म० ।

पर्यादान-न० । शरीरनिष्पत्तेरारभ्य यथायांगमङ्गप्रत्यङ्गैर्लो-
माहागाऽऽदीनां समन्ततः पुत्रलदाने, प्रश्ना० ३४ पद । भ० ।

परियाइय-पर्यायातीत-त्रि० । विवक्षितपर्यायमतीतं, स्था० २
ठा० ३ उ० ।

पर्याप्त-त्रि० । सामस्यगृहीते, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

परियागत-पर्यायाऽऽगत-त्रि० । सर्वतो निष्पन्नतां गतं ज्ञा०
१ ध्रु० ७ अ० ।

परियाण-परियान-न० । परि-या-लुट् । "अधिपरी अनर्थकौ"
॥१।४।६३॥ इति (पा०) कर्मप्रवचनीयसंज्ञाया उपसर्गसंज्ञा-
निर्यथाज्ञात्वं । देशान्तगमने, स्था० १० ठा० । निर्यग्ला-
कावतरणाऽऽदी, स्था० ३ ठा० ३ उ० । परियायंतं गम्यन्ते
येनेति परियानम् । परियानकरणं, स्था० ८ ठा० ।

परित्राण-न० । परित्रायत इति परित्राणम् । रक्षणीयं, सूत्र०
१ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

परियाणियविमाण-परियानिकविमान-न० । परियायते गम्य-
ते येस्तानि परियानानि तान्येव परियानिकानि । परियानं वा
गमनं प्रयोजनं येषां तानि परियानिकानि, तानि च विमा-
नानि । यानकारकाभियोगिकपाल काऽऽदिदेवकृतेषु पालका-
ऽऽदिषु, स्था० ।

एणु णं अट्ठु कप्पेसु अट्ठ इंदा पप्पत्ता । तं जहा-सक्के०
जाव सहस्मारे । एणसिं अट्ठएहं इंदाणं अट्ठ परियाणिया
विमाणा पप्पत्ता । तं जहा-पालण, पुष्फण, मोमणसे, मिरिव-
च्छे, खंदियावते, कामकमे, पीइमण, विमले । स्था० ८ ठा० ।

परियाय-पर्याय-पुं० । कर्थाश्च-प्रागवस्थस्य-गेनायस्थान्तया-
ऽऽस्तां, आ० म० १ अ० । (वस्तुनः स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च
' अकस्मर ' शब्दः प्रथमभागे १५२ पृष्ठे गताः) " परियाआं
दुविहा-जम्मणओ, पवज्जाए य ।" नि० सू० १९ उ० । पर्या-
यो द्विवा-जन्मनः, प्रव्रज्यया च । जन्मना जन्मपर्यायः, प्र-
व्रज्यया प्रव्रज्यापर्याय इति । तत्र जन्मपर्यायः जन्मलक्ष-

यः जन्मकालः । स्था० ६ उ० । प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकृणः ।
आ० म० १ अ० । स्था० । आ० । संयमानुष्ठानकृणो वा ।
आ० १ अ० ५ अ० ५ उ० ।

अधुना पर्यायद्वारमाह-

गिहि सामने य तहा, परियाओ दुविह होइ नायव्वो ।
इगुतीसा वीसा य, जहअ उकोस कोइणा ॥

पर्यायो जयति द्विधा ज्ञातव्यः । तद्यथा-गृहे गृहविषयः ।
जन्मन आरभ्येत्यर्थः । तथा आमण्य आमण्यविषयः । आमणमा-
वप्रतिपत्तेरारभ्य इति भावः । इयमत्र भावना द्विविधः प-
र्यायः । तद्यथा-जन्मपर्यायो, दीक्षापर्यायश्च । इगुतीसा वीसा य
जहएण (ति) यथास्थेन योजना-जन्मपर्यायो जघन्यनो
जन्मत एकोनविंशत्तया विहयः । दीक्षापर्यायो विंशतिः
वर्षाणि उत्कर्षतः । अभयत्वापि देशोना पूर्वकोटः । तत्तत्त्व-“प-
रियाओ दुविहो-जन्मपरियातो य, दिक्खापरियातो य । जन्म-
परियातो जहएण इगुणतीसं ठाणं, उकोसेणं देसुणा पु-
व्वकोटो । दिक्खापरियातो जहएणं त्वासा, उकोसे-
णं देसुणा पुव्वकोटो ” । गते पर्यायद्वारम् । ६५० १
अ० । आ० म० । ब्रह्मचर्ये, आय० ४ अ० । अभिप्राये, युक्तिवि-
शेषं, सूत्र० १ अ० १ अ० ३ उ० । उच्यते क्रमभाविनि ध-
र्म, रत्ना० ५ परि० । (‘पञ्चव’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २११
पृष्ठाद्वारभ्य सर्वा वक्तव्यतास्ता)

परियायंतकडभूमि-पर्यायान्तकडभूमि-स्त्री० । तीर्थकरस्य
कवलिप्यकाक्षमाभित्यान्तकरभूमौ, कल्प० १ अधि० ६ कृण ।
ज्ञा० । (कस्य तीर्थकृतोऽन्तकडभूमयः कियत्थ इति ‘तित्थय-
र’ शब्दे चतुर्थजागं २२७१ पृष्ठ उक्तम्)

परियायजिह्व-पर्यायज्येष्ठ-पुं० । चिरप्रजाजिते, दश० १० अ० ।

परियायथेर-पर्यायस्थविर-पुं० । प्रव्रज्यातः स्थविरं वृद्धं,
स्था० ३ उ० २ उ० ।

परियायसंगइय-पर्यायसाङ्गतिक-पुं० । तापसपर्यायवर्तिनि,
मित्रे, भ० ७ श० ६ उ० ।

परियायाय-पर्यायायात-त्रि० । पर्यवाऽऽगते, अवस्थान्तरं
प्राप्ते, ज० १४ श० ७ उ० ।

परियारग-परिचारक-त्रि० । परिचरगतिं सेवन्ते स्त्रियमिति प-
रिचारकाः । स्था० २ उ० ४ अ० । मैथुनाभिषेककर्तारि, प्रअ० ५
आ० । रोगिपरिचारकारके वेद्ये, स्था० ४ उ० ४ अ० ।

परियारणया-परिचारणता-स्त्री० । यथायोगं शब्दाऽऽदिष्वप्यो-
पयोगं, प्रज्ञा० ३४ पद ।

परियारणा-परिचारणा-स्त्री० । देवमैथुनमेवायाम्, स्था० ।

तिविहा परियारणा पप्पत्ता । तं जहा-एगे देवे अणे देवे
अणेसिं देवाणं देवीओ य अभिजुंजिय अभिजुंजिय परि-
यारेइ । अप्पाणिजित्ताओ देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय
परियारेइ । अप्पाणमेव अप्पाणं विउव्विअ विउव्विअ प-
रियारेइ । एगे देवे णो अणे देवे णो अणेसिं देवाणं दे-
वीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ । अप्पाणिजि-
१५८

त्ताओ देवीओ अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेइ । अ-
प्पाणमेव अप्पाणं विउव्विअ विउव्विअ परियारेइ ।
एगे देवे णो अणे देवे णो अणेसिं देवाणं देवीओ
णो अप्पाणिजित्ताओ अप्पाणमेव अप्पाणं विउव्विअ विउ-
व्विअ परियारेइ ॥

परिचारणा देवमैथुनमेवेति । एकः कश्चिदेवो, न सर्वोऽप्येव-
मिति किम् (अत्र देवे (न) अन्यान्देवान्दर्शयितुं तथाऽप्येषां
देवानां सत्का देवीश्चाभिजुंज्याऽजियुज्याश्चिदप्याश्चिदप्येव-
शीकृत्य वा परिचारयति परिजुंजके वदवाधोपशमायेति । न च
न सम्भवति देवस्य देवसत्त्वा पुस्त्यनेत्याशङ्कनीयम्,
मनुष्येभ्यश्च तथाऽऽश्रयणात् । न चात्रार्थे नरामरयोः प्रायां
विशेषोऽस्तीत्येक एवायं प्रकारो देवदेवीनामन्यत्वसामा-
न्यात् । अतएव द्वयोरपि पदयोरंकः क्रियानिसंबन्ध इति । एव-
मात्मीया देवीः परिचारयतीति द्वितीयः, तथाऽऽमनमव परि-
चारयति, कथाम्?, अमना विकृत्य विकृत्य, परिचारणायोग्य
विधायेति तृतीयः । एव प्रकारवत्तुपाऽप्येकेयं परिचारणा, प्र-
भविष्णुत्कटकामैकपरिचारकवशादिति । अथान्यो देव आद्यप्र-
कारपरिहारणान्त्यप्रकारद्वयेन परिचारयतीति द्वितीयमप्रभ-
विष्णुचिन्तकामपरिचारकदेवविशेषात् । तथाऽन्यो देव आद्य-
प्रकारद्वयवर्जनेनान्त्यप्रकारेण परिचारयतीति तृतीयाऽनुत्कट-
कामादपार्किकदेवविशेषवर्णामकत्वादिति । स्था० ३ उ० १ उ० ।

संप्रति परिचारणां प्रतिपादायपुरंदरमाह-

देवा णं भंते ! किं सदेवीया सपरियारा, सदेवीया अप-
रियारा, अदेवीया सपरियारा, अदेवीया अपरियारा ? गो-
यमा ! अत्येगतिया देवा सदेवीया सपरियारा, अत्येगति-
या देवा अदेवीया सपरियारा, अत्येगतिया देवा अदेवीया
अपरियारा । नो चेव णं देवा सदेवीया अपरियारा । से के-
णट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धि-अत्येगतिया देवा सदेवीया सप-
रियारा तं चेव जाव नो चेव णं देवा सदेवीया अपरि-
यारा ? गोयमा ! भवणवइवाणमंतरजोइससोहम्पीसाणेसु
कप्पेसु देवा सदेवीया सपरियारा । सणकुमारमाहिंदव-
भलोगलंतगमहासुकसहस्सारआणयपाणयआरणच्चुपसु -
कप्पेसु अदेवीया सपरियारा । गोविआणुत्तरोववाइया देवा
अदेवीया अपरिचारा नो चेव णं देवा सदेवीया अप-
रियारा से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धि-अत्येगतिया देवा
सदेवीया सपरियारा तं चेव नो चेव णं देवा सदेवीया
अपरियारा ।

सुगमं, नवरं भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कलौधर्मेशानकल्पेषु दे-
वाः सदेवीकाः, देवीनां तत्रोत्पादात् । अत एव सपरिचाराः
परिचारणासहिताः, देवीनां तत्परिग्रहे यथायोगं भावनः
कायप्रवीचाराभावान् । सनकुमारमाहिन्दयोजिह्वलोकान्तक-
योमहाशुकसहस्सारयोराननाऽऽदिचतुर्षु कल्पेषु देवाश्चादेवी-
काः, तत्र देवीनामुत्पादाज्जाबात् । अथ च परिचारणाज्जाहता,
सौधर्मेशानगतदेवीभिः सह यथाक्रमं स्पर्शरूपशब्दमनःप्रवी-

आरभावात् । प्रैवेयकानुत्तरोपपातिनो देवा अदेवीकाः, देवीनां त-
त्रोत्पादाभावात् । अपरिचारा अप्रवीचाराः, अत्यन्तमन्वपुरुषव-
दोदयतया मनसाऽपि प्रवीचारासन्वात्, न पुनस्ते देवाः स-
देवीका अपरिचाराः, तथाभवस्याभावात् । (से तेणमित्या-
दि) निगमनवाक्यम् । प्रहा० ३४ पद । वेदादयप्रतीकारे,
कथा० ५ अ० २ उ० ।

देवाः सदेवीकाः सपरिचारा इत्युक्तं, तत्र परिचार-
णामेव जिहासुः पृच्छति-

कतिविहा णं भंते ! परियारणा पसुत्ता ? गोयमा ! पंच-
विहा पसुत्ता । तं जहा-कायपरियारणा, फासपरियारणा,
रूपपरियारणा, सहपरियारणा, मणपरियारणा । से के-
णट्टेणं भंते ! एवं बुद्धि-पंचविहा परियारणा पसुत्ता । तं
जहा-कायपरियारणा० जाव मणपरियारणा ? गोयमा !
भवणवऽवाणमंतरजोइससोहम्मीसाणेसु कप्पेसु देवा का-
यपरियारणा, सणकुमारमाहिदेसु कप्पेसु देवा फासपरियार-
णा, वंभलोयलंतगेसु कप्पेसु देवा रूपपरियारणा, महासुक्क-
सहस्सारेसु देवा सहपरियारणा, आणयपाणयआरणाच्चु-
एसु कप्पेसु देवा मणपरियारणा, गेविआणुत्तरोववाइया
देवा अपरियारणा, से तेणट्टेणं गोयमा ! तं चेव० जाव मण-
परियारणा ।

(कतिविहा णमित्यादि) सुगमम् । भगवानाह-(गोयमेत्यादि) गता-
र्थमनवरम (कायपरिचारणा इति) कायेन शरीरेण मनुष्यस्त्रीपुं-
सानामिव परिचारो मेषुनोपसेवनं येषां ते कायपरिचारकाः ।
किमुक्तं भवति ? भवनपत्यादय ईशानदेवलोकापर्यन्ताः संक्रिष्टा-
दयपुरुषवेदकमप्रजावतो मनुष्यवत् मेषुनसुखप्रतीयमानाः स-
र्वाङ्गाणं कायकलेशजं संस्पर्शमुखमवाप्य प्रीतिमासादयन्ति,
नान्यथेति । सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः कल्पयोर्देवाः स्पर्शपरिचारकाः
स्पर्शेन स्तनभुजोरुजघनाऽर्द्धगात्रसंस्पर्शेन परिचारः प्रवीचा-
रो येषां ते तथा । ते हि यदा प्रवीचारमभिलषन्ति तदा प्रवीचा-
राभिलाषुकृतया प्रत्यासर्ज्यभूतानां देवीनां स्तनाऽऽपचयवान्
संस्पृशन्ति, तावन्मात्रेणैव येषां कायप्रवीचारादनन्तगुणसुख
वेशोपशान्तिश्चोपजायते । ब्रह्मलोकसाप्तकयोः कल्पयोर्देवा रु-
पपरिचारका रूपेण रूपमात्रदर्शनेन परिचारो मेषुनोपसेवनं
येषां ते तथा । ते हि सुरसुन्दरीणां मनभिवराजस्थानीयं हि-
म्यमु-मादजनकं रूपमुपसभ्य कायप्रवीचारादनन्तगुणं सुरतसु-
खमासादयन्ति, तावन्मात्रेणैवोपशान्तवेदा उपजायन्ते । महा-
शुक्लसदृशेषु कल्पेषु देवाः शब्दपरिचारकाः शब्देन शब्द-
वाचश्रवणेन परिचारो येषां ते तथा । ते हि इच्छाविषयीकृत-
वर्षावत्कमीनहमित्तमविकारभाषितनूपुराऽऽदिष्वनिश्रवणमात्रत-
एव कायप्रवीचारादनन्तगुणं सुखमुपलब्धजने, तावन्मात्रेणैव
स्व तेषां येद उपशान्तिमेति । आनतप्राणतारणाक्युतेषु कल्पे-
षु देवाः मनपरिचारकाः मनसा मनोजवविकारापहृम्भित-
परस्परोच्चावचमनःसंकलनेन परिचारो मेषुनोपसेवनं येषां
ते तथा । ते हि परस्परोच्चावचमनःसंकल्पमात्रेणैव कायप्र-
वीचारादनन्तगुणं सुखमाप्नुवन्ति, तृप्ताश्च तावन्मात्रेणैवोपजा-
यन्ते । प्रैवेयकानुत्तरोपपातदेवा अपरिचारका न विद्यन्ते परि-

चारो मिथुनोपसेवनं मनसाऽपि येषां ते तथा, तेषां प्रतनु-
माहोदयतया प्रशमसुखान्तर्लीनत्वात्, यथेवं कथं न ते ब्रह्म-
चारिणः ? उच्यते-चारित्रपरिणामाभावात् । “से तेणट्टेण” इ-
त्यादि निगमनवाक्यम् ।

तत्र ये कायपरिचारका देवास्तेषां कायपरिचारं
चिन्ताविषयिषुरिदमाह-

तत्थ णं जे ते कायपरियारणा देवा, तेसि णं इच्छामणे
समुप्पज्जइ, इच्छामो णं अच्छराहिं सद्धिं कायपरियारं करे-
त्तए; तए णं तेहिं देवेहिं एवं मणसी कए समाणे खिप्पामेव
ताओ अच्छराओ उरालाई सिंगाराई मणुआई मणोहराई
मणोरमाई उत्तरविउव्वियाई रुवाई विउव्विति, विउव्विति-
त्ता तेसिं देवाणं अंतियं पाउव्वन्ति । तए णं ते देवा ताहिं
अच्छराहिं सद्धिं कायपरियारणं करन्ति, करन्तिता से जहा-
नामए सीता पोग्गला सीतं पप्प सीतं चेव अइवइत्ता णं
चिद्धंति, उसिणा वा पोग्गला उसिणं चेव अइवइत्ता णं
चिद्धंति । एवमेव तेहिं देवेहिं ताहिं अच्छराहिं सद्धिं कायप-
रियारणं कए समाणे इच्छामणे खिप्पामेववेति । अरिय
णं भंते ! तेसिं देवाणं सुक्कपुग्गला ? हंता अरिय । तेणं
भंते ! तासिं अच्छराणं कीसत्ताए भुजो भुजो परिणमंति ?
गोयमा ! सोइदियत्ताए चक्खिदियत्ताए घाणिदियत्ताए
रसिंदियत्ताए फासिंदियत्ताए इट्टत्ताए कंतत्ताए मणुसत्ताए
मणामत्ताए सुभगत्ताए सोभगारूपजोव्वणगुणलावस-
त्ताए ते तासिं भुजो भुजो परिणमंति । तत्थ णं जे ते
फासपरियारणा देवा तेसिं णं इच्छा मणे समुप्पज्जइ; एवं
जहेव परियारणा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं । तत्थ णं
जे ते रूपपरियारणा देवा तेसिं णं इच्छा मणे समुप्पज्जइ-
इच्छामो णं अच्छराहिं सद्धिं रूपपरियारणं करेत्ताए; तए णं
तेहिं देवेहिं एवं मणसी कए समाणे तहेव० जाव उत्तरवेउ-
व्वियाई रुवाई विउव्वन्ति, विउव्वन्तिता जेणामेव ते देवा
तेणामेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता तेसिं देवाणं अदूरसा-
मंते ठिच्चा ताई उरालाई० जाव मणोरमाई उत्तरवेउव्वियाई
रुवाई उवदंसेमाणी उवदंसेमाणी उवचिद्धंति । तए णं ते देवा
ताहिं अच्छराहिं सद्धिं रूपपरियारणं करन्ति, सेसं तं चेव० जाव
भुजो भुजो परिणमंति । तत्थ णं जे ते सहपरियारणा
देवा तेसिं इच्छा मणे समुप्पज्जइ-इच्छामो णं अच्छराहिं स-
द्धिं सहपरियारणं करित्तए; तए णं तेहिं देवेहिं मणसी कए
समाणे तहेव० जाव उत्तरवेउव्वियाई रुवाई विउव्वन्ति, वि-
उव्वित्ता जेणामेव ते देवा तेणामेव उवागच्छंति, उवाग-
च्छित्ता तेसिं देवाणं अदूरसामंते ठिच्चा उच्चावयाई
सहाई समुदीरेमाणीओ समुदीरेमाणीओ चिद्धंति ।
तए णं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं सहपरियारं करं-

ति, सेसं तं चेव० जाव भुजो भुजो परिणमंति । तत्थं
जे ते मणपरियारणा देवा, तेसिं इच्छामणे सपुणजइ-
इच्छामो णं अच्छराहिं सद्धिं मणपरियारणं करेत्तए, तए
णं तेहिं देवेहिं एवं मणसी कए समाणे विप्पामेव ताओ
अच्छराओ तत्थ गयाओ चेव समाणीओ अणुत्तराई उ-
चावयाई मयाई पहारेमाणीओ पहारेमाणीओ चिट्ठेति,
तए णं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं मणपरियारणं
करंति, सेसं निरवसेसं० जाव भुजो भुजो परिणमंति ।

(तत्थ णमित्यादि) तत्र तेषु कायपरिचारकाऽऽदिषु देवेषु म-
ध्ये ये ते पूर्वमुक्ताः कायपरिचारका भवन्पतिव्यन्तरज्योति-
ष्कसौधमेशानदेवास्तेषाम् । णमिति वाक्यालङ्कारः, इच्छामनः
कायपरिचारच्छाप्रधानं मनः समुत्पद्यते । केनेप्पेक्कनसमुत्प-
द्यते ? इच्छामोऽभिलषामो, णमिति पूर्ववत् अप्सरोजिः
सार्कं कायचारं कर्तुमिति । (तए णमित्यादि) ततस्तै-
र्देवैरेव मुनेन प्रकारेण कायपरिचारे मनासि कृते सन्ति
क्रियामेव शीघ्रमेव ता अप्सरसः स्वस्वोपभोगयोग्यदेवा-
भिप्रायमुपत्य परिचाराजिलाणुकतया उत्तरवैक्रियाणि रूपा-
णि, विकुर्वन्तीति संबन्धः । कथंभूतानीत्यत आह-उदाराणि,
स्फाराणि, न तु हीनावयधानि, तानि अपि गृह्णाराणि गृह्णारो
विभूषणाऽऽदिभिरुद्भूतं स विद्यते येषां तानि गृह्णाराणि ।
“ अस्माऽऽदिज्यः ” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति अप्रत्ययः । विभूष-
णाऽऽदिभिरुद्भूतगृह्णाराणीत्यर्थः । तानि च कदाचित्कस्य-
चिदमनोऽङ्गा न भवेयुः । अत आह-मनोऽङ्गानि स्वस्वोपभो-
ग्यदेवमनोविषयभावपेशानि, तानि लेशतो सजाव्यन्ते, नत्
मनोहराणि स्वस्वोपभोग्यस्य देवस्य मनो हरन्ति आत्मवशं
नयन्तीति मनोहराणि । लिहाऽऽदित्यादौ । ततः स्वमनोह-
रत्वं प्रथमसमयापानमात्रजावर्षा जवति, तत आह-मनोर-
माणि मनः स्वस्वोपभोग्यदेवमन्त्रिण रमयन्तः क्रीडयन्ति
प्रतिकृणमुत्तराजिलाणुकतया अनयन्तीति मनोरमाणि, ता-
नि इत्यंभूतानि उत्तरवैक्रियाणि रूपाणि विकुर्वन्तीति तेषां दे-
वानामन्तिकं समीपं प्राप्नुवन्ति । (तए णमित्यादि) ततो,
णमिति पूर्ववत् । ते देवास्ताभिरप्सरोजिः सार्कं कायपरि-
चारणं मनुष्य इव मनुष्यत्वाभिः सर्वाङ्गोपकरणैश्च पूर्वकं
मैथुनोपसेवनं कुर्वन्ति । एवमेव तेषां विशेषशान्तिभावात् । त-
था चासुमेधार्थं दृष्टान्तेन दृढयति-(से जहा नामएत्यादि)
(से इति) अथ शब्दार्थः, स चात्र वाक्योपपत्त्यासे, यथा
नाम ते विवकिताः शीताः पुद्गलाः शीतं शीतयोनिकं प्राणि-
नं प्राप्य शीतमेव शीतत्वमेवातिव्रज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति ।
किमुक्तं भवति ?-विशेषतः शीतभूतस्य शीतयोनिकस्य प्राणि-
नं सुखित्वायोपकल्पन्ते, उष्णा वा पुद्गला उष्णयोनिकं प्रा-
णिनं प्राप्य उष्णमेव उष्णत्वमेवातिव्रज्यातिशयेन गत्वा ति-
ष्ठन्ति । विशेषतः स्वरूपज्ञानसंपत्त्या तस्य सुखित्वायोपतिष्ठ-
न्ति इति भावः । एवम्-अनेनैव प्रकारेण ते देवास्ताभिरप्सरो-
जिः सार्कं यथोक्तरूपैः कायपरिचारेण कृते सन्ति इच्छामनः-
कामविषये प्रधानं मनः क्रियमेशानितृप्तिभावात् शीतौभव-
ति । इयमत्र जावना यथा शीतपुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणि-
नः सत्पक्षे शीतत्वं विशेषत आसादयन्तस्तस्य सुखित्वा-

योपकल्पन्ते । उष्णपुद्गला वा उष्णयोनिकस्य प्राणिनः स-
त्पक्षे उष्णत्वमिति प्रभूतमासादयन्ते सुखाय घटन्ते । तथा दे-
वीशरीरपुद्गला देवशरीरपुद्गला अपि देवीशरीरमवाप्य प-
रस्परं तद्गुणतां भजमानाः परस्परं सुखित्वायोपकल्पन्ते । त-
तः सुखमुपजायते, आहोऽश्चिद्व्यथेति संशयानो देवानां शुक्र-
पुद्गलास्तित्वं पृच्छन्ति--(अस्थि णमित्यादि) अस्तीति नि-
पातोऽत्र बह्वर्थे, णमिति पूर्ववत्, भवन्ति ! तेषां देवानां शुक्र-
पुद्गला यत् सत्पक्षतो देवीनां सुखमुपजायते । भगवानाह-(इ-
ता ! अस्थि गौतम !) सन्ति केवलं वैक्रियशरीरान्तर्गता इ-
ति, न गजोऽऽधानहेतवः । (ते णं भंते ! इत्यादि) शुक्रपुद्गला
णमिति पूर्ववत् । भवन्ति ! तासामप्सरसां कीदृक् स्वरूपतया
चूयो चूयो यदा कुर्यान्ति तदा तदा इत्यर्थः । परिणम-
न्ति ? भगवानाह-(गौयमेत्यादि) भोवेन्द्रियं यावत् स्पर्शने-
न्द्रियतया तेषां कदाचिदतिष्ठतया परिणमन्तः सज्जाव्यन्ते ।
तत आह-इष्टतः सौभाग्याय सौभाग्यहेतवे रूपयौवनलाभ-
एयरूपा गुणा यस्य तत्सौभाग्यरूपयौवनलाभयगुणं, तज्जा-
वस्तत्ता, तथा, तत्र रूपसौन्दर्यवती भावार्तायौवनं परमस्त-
र्गणमा स्वावयमतिशयमनोभवविकारहेतुः परिणतिविशेषो,
यतः सौभाग्यहेतुरूपाऽऽदिगुणनिबन्धनतया परिणमन्ति ततः
सुभगतया परिणमन्तीत्युच्यते । एवं ते शुक्रपुद्गलास्तासामप्स-
रसां भूयः भूयः परिणमन्ति । तदेव कायपरिचार उक्तः ।
सम्प्रति--“ भंते ! तासि अच्छराणं कीलत्ताए भुजो २ परिणम-
न्ति ? गौयमा ! सोऽर्हादयत्ताए इट्ठाए कंतत्ताए भुजो भुजो
परिणमन्ति । ” अस्यापि पातनिकाव्याख्या प्राग्वत् । नवरम-
स्मिन् स्पर्शशुक्रपुद्गलकर्मो विषयप्रभावाद्यसेवः । एव रूपपरि-
चाराऽऽर्हादपि भावनीयम् । तदेवमुक्तः स्पर्शपरिचारकाः । स-
म्प्रति रूपपरिचारणां विभावयिषुराह-(तत्थ णमित्यादि) सुग-
मम् । यावत्तावद्विकुर्वन्तीति । (जेणामेव ति) यत्रैव देवलांक वि-
माने प्रदेशे च ते देवाः सन्ति तत्रैव स्थाने ता अप्सरस उ-
पागच्छन्ति, उपागम्य च तेषां देवानाम् (अदूरसामंते इति)
अदूरसमीपे स्थित्वा तानि पूर्वं विकुर्वन्तानि उदाराणि यावद्-
त्तरवैक्रियाणि रूपाणि उपदर्शयन्त्यस्तिष्ठन्ति । ततस्तैर्देवास्ता-
भिरप्सरोजिः सार्कं रूपपरिचारणां परस्परसखित्वासहृष्टिविक्र-
पां प्रत्यङ्गनिरीक्षणनिजनिजानुगागप्रदर्शनप्रदिष्टेष्टप्रकटना-
ऽऽदिक्रपां कुर्वन्ति । (सेसं तं चेव ति) शेषम् (से जहाना-
मए इत्यादि) तदेव यावत् (भुजो भुजो परिणमन्तीति)
वाक्यम् । तदेव भाविता रूपपरिचारणा । सम्प्रति शब्दपरि-
चाराणां भावयितुकाम आह-(तत्थ णमित्यादि) कण्ठ्यम् ।
नवरमदूरसमीपे स्थित्वा अनुत्तरान् सर्वमनःप्रह्लादजनक-
तया अनन्यसदृशान् उच्चावचान् प्रबलप्रबलतरममथोद्गोप-
कसभ्यासज्यरूपां शब्दान्, नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात् । समु-
दीरयन्त्यस्तिष्ठन्ति । शेषं तथैव । (एवं तत्थ णमित्यादि)
मनःपरिचारकसूत्रमपि तथैव यावन्मनःपरिचारं मनसि कृ-
ते सन्ति क्रियमेष ता अप्सरसस्तत्र स्थिता एव सौधमे-
शानदेवलोकान्तर्गतस्वस्वविमानस्थिता एव सत्योऽनुत्तरा-
णि परमसन्तोषजनकतया अनन्यसदृशानि उच्चावचानि का-
मानुषकसज्ज्यासभ्यरूपाणि मनांसि प्रवाचारायत्यस्तिष्ठन्ति ।
इह (तत्थ गया चेव समाणीओ) इति वदता देव्यः सहस्रारं
यावद्गच्छन्ति, न परत इत्यावेदितं कृष्टव्यम् । तथा आह सम्प्र-
हृष्टिभूतटीकाकारो हरिजद्रसुरिः-सनत्कुमाराऽऽदिदेवानां ८-

ताजिलावे सति देव्यः स्वल्पपरिगृहीता सहस्रारं याचकृच्छ-
न्तीति । तथा स एव प्रदेशान्तरे आह-“ इह सोहम्मे कल्पे
जासि देवीणं पलिओवमाओ गंताओ तद्देवाणं चेव हवन्-
ति, जासि पुण पलिओवमाइसमयाहिया ठिई दुसमयति-
समयसंखेजा असंखेजसमयाहिया० जाव दसपलिया सो-
हम्मेगदेवीओ ताओ सणकुमाराण गच्छन्ति, एव दसपलियो
वरि जासि समाहिया ठिई० जाव वीसं पलिया ताओ वम-
लोणगयाणं गच्छन्ति, एवं वीसपलियोवरि जासि समयाहि-
या ठिई० जाव तीसं पलिया ताओ महासुद्धदेवाणं गच्छ-
न्ति, एवं तीसं पलिओवरि जासि समयाहिया ठिई० जाव
चत्तालीसं पलिया ताओ आणयदेवाणं तथ ठिया चेव
आणालंबणं हुनि, एवं चत्तालीसं पलिओवरि जासि
समयाहिया ठिई० जाव पंचासपलिया ताओ आरणदेवाणं,
तथ ठिया चेव आणालंबणं हुनि, तथा ईसाणे जासि देवाणं
पलिओवममहियमाउयं ताओ तद्देवाणं चेव हवन्ति, जासि
पुण अहियपलिओवमाइ समयाहिया ठिई दुसमयतिसमय-
संखेजा संखेजसमयाहिया० जाव पणरसपलिया ताओ मा-
हिदेदेवाणं गच्छन्ति, एवं पणरस पलिओवरि समयाहिया
ठिई० जाव पणवीसपलिया ताओ संतगदेवाणं, जासि पुण
पणवीसपलिओवरि समयाहिया ठिई० जाव पंचतीसं पलिया
ताओ सहस्रारदेवाणं, जासि पुण पंचतीसपलिओवरि
समयाहिया ठिई० जाव पणयालीस ताओ पाणयदेवाणं, तथ
ठियाओ चेव आणालंबणे हुनि, जासि पुण पणयालीस पलि-
ओवरि समयाहिया ठिई० जाव पणपलपलिया ताओ अच्यु-
यदेवाणं तथ ठियाओ चेव आणालंबणे हुनि इति । ” (तप
णमित्यादि) ततो णमिति पुर्यवत्, ते देवाः ताभिर्गम्भरोभिः
सा मनःपरिचारणसुरतानुबन्धि परस्परमभ्यासभ्यमनःसं-
कल्पकरणरूपं कुर्वन्ति । (नेममित्यादि) होपम् (सं जहानामप
सीया पोग्गमा इत्यादि) । निरवशेषं तादृशकल्पं यावत् “ वृज्जो
भुज्जो परिणमन्तीति ” सर्वास्तिमं वाक्यम् । व्याख्या चास्य प्रा-
श्यत् । तत ऊह्यते तु प्रवेयकदेवा मनसाऽपि योषितो न प्रार्थय-
न्ते, प्रतनुवेदोदयत्वात् । यथोक्तं वा तेऽनन्तगुणसुखभाजः ।
तथाहि-कायप्रवीचारेण्योऽनन्तगुणसुखाः स्पर्शपरिचारकाः,
तेज्योऽनन्तगुणसुखा रूपपरिचारकाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणसुखा
मनःपरिचारकाः, तेभ्योऽपि अपरिचारकाः ।

साम्प्रतमेतेषामेव परस्परमल्पाद्भुत्वमभिधित्सुराह-

एणसि णं भंते ! देवाणं कायपरियारगाणं० जाव मणपरि-
यारगाणं अपरियारगाणं य कयेरे कयेरेहितो अप्पा वा ४ ।
गांयमा ! सव्वत्थोवा देवा अपरियारगा, मणपरियारगा
संखिज्जगुणा, सहपरियारगा असंखिज्जगुणा, रूपपरियारगा
अमंखिज्जगुणा, फरिसपरियारगा अमंखिज्जगुणा, कायप-
रियारगा असंखिज्जगुणा ।

सर्वस्नोका देवा अपरिचारकाः, ते हि प्रवेयकानुसरोपपा-
तिनः, ते च सर्वसंख्यया क्षेत्रपदोपमासंख्येयजागर्तनः प्रदे-
शराशिप्रमाणा इति, तेभ्योऽपि मनःपरिचारका देवाः संख्येय-
गुणाः, तेवामानताऽऽदिकल्पवत्तुष्टयवर्तित्वात्, तद्वर्तिनां च पू-
र्वदेवापेक्षया संख्येयगुणक्षेत्रपदोपमासंख्येयजागर्तताऽऽका-
शप्रदेशराशिपरिमाणत्वात्, तेज्यः शब्दपरिचारका असंख्येय-

गुणाः, ते हि महाशुक्लसदस्मारकल्पवासिनः, ते च धनीकृतस्या-
लोकस्य एकप्रादेशिकयाः अणेरसंख्येयतमे भागे यावन्त आ-
काशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः, तेभ्योऽपि रूपपरिचारका देवा अ-
संख्येयगुणाः, ते हि ब्रह्मलोकक्षान्तकल्पनिवासिनः, ते च पूर्व-
देवानधिकृत्यासंख्येयगुणक्षेत्र्यासंख्येयजागर्तनजः प्रदेशराशिप्र-
माणाः, तेज्योऽपि स्पर्शपरिचारका देवा असंख्येयगुणाः, तेषां
सनकुमारमाहंस्कल्पवर्तित्वात्, तद्वर्तिनां च ब्रह्मलोकक्षान्त-
कदेवानपेक्ष्यासंख्येयगुणक्षेत्र्या संख्येयभागवत्प्राकाशप्रदेश-
परिमाणतयाऽधीतत्वात्, तेभ्यः कायपरिचारका देवा अ-
संख्येयगुणा जघनपत्यार्क्षानामीशानान्तानां सर्वेषां कायपरिचार-
कत्वात्, तेषां सर्वसंख्येयया प्रत्यासंख्येयभागवत्तिनजः प्रवेश-
राशिप्रमाणत्वादिति । प्रश्ना० ३४ पद । स्त्रिया वृत्ताकारेणो-
पभागे, व्य० ३ उ० । “ वंदिं णणेहि आया ओभासेइ दे-
सेण वि, सव्वेयु वि । ” (परिचारय सि) मैथुन सेवने देशेन
मनोयोगाऽऽदीनामन्यतमेन, सर्वेण योगवयेणापि । स्या० २ उ०
२ उ० । आसेवनायाम्, आचा० २ भु० १ सू० २ अ० १ उ० ।

परियारणासह-परिचारणाशब्द-न० । पुरुषेण प्रुज्यमाना स्त्री
य शब्द करोति तस्मिन्, “ परियारणसहं वा ” । पुरिस्-
णिन्थो परिनुज्जमाणा ज सहं करोति एव परियारणासहा
भणति । नि० सू० १ उ० ।

परियारणिङ्गि-परिचारणर्द्धि-स्त्री० । अन्यान् देवानन्यसत्का
देवीरभियुज्याऽऽत्मानं च विकृत्य परिचारयन्तीत्येवं लक्षणायां
देवानां कामसंवेर्द्धौ, स्या० ३ उ० ४ उ० ।

परियारसह-परिचारशब्द-पुं० । पुरुषेण परिभुज्यमानायाः
शब्द, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० सू० ।

परियारेमाण-परिचारयत्-त्रि० । परकीयदेवीनां भोगं कर्तुंका-
मे, भ० ३ श० २ उ० । कामभीष्टां कुर्वति, भ० १२ शः ६ उ० ।

परियाल-परिवार-पुं० । वृत्तौ, अङ्गाऽऽदिकोशे, प्रश्न० १
आभ० द्वार । शिष्याऽऽदिर्वर्गे, स्या० ६ उ० ।

परियालिय-परिचालित-त्रि० । वेष्टितं, “ वंदिअयं परिया-
लियं । ” पाह० ना० १६६ गाथा ।

परियालोयण-पर्यालोचन-न० । अनुचिन्तने, आच० ४ अ० ।

परियावज्जणा-स्त्री० । पर्यापादन-न० । पर्यापत्तौ, आसेवा-
याम्, “ तिबिहा परियावज्जणा पक्खता । तं जहा-जाण, अ-
जाण, विनिगिच्छा । ” तत्र जानतो जाण, अजानतोऽजाण,
संशयवतो धिक्चिक्किता । स्या० ३ उ० ४ उ० ।

परियावण-परितापन-न० । ताडनाऽऽदिदुःखविशेषे, स्या०
२ उ० १ उ० । पीडोत्पादने, आचा० २ भु० ३ उ० ।

परियावणा-स्त्री० । परियापन-न० । वृत्तौ, स्थितौ, “ एग-
यिहा अविसेसमणणात्ता सव्वलाणं परियावणा । ” भ० ३४
श० २ उ० ।

परियावप्प-पर्यायापन्न-स्त्री० । विस्मृते, वृ० ३ उ० । कुपर्या-
यमामे, “ जहा रुहिरं चेव यूयपरिणामेण ठितं । ” नि० सू०
१६ उ० । आव० । आ० वृ० ।

परियावृत्ति-पर्यापत्ति-स्त्री० । सम्मूर्द्धने ऊष्माभिभूताया मूर्द्धाया आपत्तौ, आचा० १ भ्रु० १ अ० ५ उ० । पर्यापादने, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

परियावृत्त-पर्यावृत्त-पुं० । ये गृहपर्यायं मुक्त्वा प्रमज्यापर्यायिण स्थितास्तेषामावृत्तः पर्यावृत्तः । नि० चू० ३ उ० । भिक्षुकाऽऽदिमते, आचा० २ भ्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

परियावृत्तमात्र-परिताप्यमान-त्रि० । अग्न्यादौ समन्ततः पीड्यमाने, सूत्र० २ भ्रु० १ अ० ।

परियावृत्ति-परितापित-त्रि० । समन्ततः पीडिते, आव० ४ अ० ।

परियास-पर्यास-पुं० । परिक्षेपे, अरघदृष्टीन्यायेन परिभ्रमणे सूत्र० १ भ्रु० १२ अ० ।

परिरम्भण परिरम्भण-न० । आलिङ्गने, "परिरम्भणमवर्णनं ।" पाद० ना० १६८ गाथा ।

परिरक्षण-परिरक्षण-न० । पालने, प्रश्न० ३ संब० द्वार ।

परिरय परिरय-पुं० । पर्याये, आ० चू० १ अ० । पर्याहार, परिधौ व्य० १ उ० । "पञ्जाहारो स्ति वा परिरउ स्ति वा एगट्टु ।" परिरया भवति गिरिनद्यादीनां विषये । इयमत्र भावना-यद् गिरिनदीनामाऽदिशब्दात् समुद्रवाचिपरिग्रहः । व्य० १ उ० ।

परिरयपरिहरण परिरयपरिहरण-स्त्री० । गिरिसारसारहरणायान्, आव० ३ अ० । व्य० ।

परिलिम्भ-देशी-लीने, दे० ना० ६ वर्ग २४ गाथा ।

परिलित-परिलीयमान-त्रि० । लयं याति, आ० १ भ्रु० १ अ० । प्रश्न० ।

परिली-परिली-स्त्री० । आतोद्यभेद, आ० चू० १ अ० ।

परिलीण-परिलीन-त्रि० । निलीने, "परिलीणं च निलीजं ।" पाद० ना० १६६ गाथा ।

परिलीयमाण-परिलीयमान-त्रि० । अन्यत आगत्याऽऽगत्याऽऽश्रयति लयं याति, "परिलीयमानमस्तस्य ययकुसुमाऽसवलालमदुरगुमगुमायमाणं गुञ्जतदेसमाया ।" परिलीयमाना अन्यत आगत्याऽऽश्रयन्तो मत्ताः षटपदा कुसुमाऽसवलालाः किञ्चलरगतत्वम्पटः मदुरगुमगुमायमाना गुञ्जन्तश्च शब्दविशेषं च । अत्राना देशभागेषु तस्मिन् तस्मिन् देशभागे येषां ते परिलीयमानमस्तस्य ययकुसुमाऽसवलालमदुरगुमगुमायमानगुञ्जदेशागाः । ममकवादेवमपि समासः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० । औ० । रा० ।

परिल्ल-पर-त्रि० । "स्वार्थे हलः ।" "चरमे परिल्लेज्वाणं परिज्ञाणं ।" आव० ४ अ० ।

परिल्लज्ञास-देशी-अज्ञातगतौ, दे० ना० ६ वर्ग ३ गाथा ।

परिवहता-परिव्रजत्-त्रि० । परिव्रजितुं शक्ते, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

परिवन्दण-परिवन्दन-न० । परिसंस्तवे, आचा० १ भ्रु० ३ अ० ३ उ० । प्रश्नताया १, आचा० १ भ्रु० १ अ० १ उ० ।

परिवच्छि-स्या-निर्णये, 'परिवच्छि' ति देशीशब्दोऽयं निर्णये वर्तते । भ्रु० १ उ० ३ प्रक० ।

परिवच्छिद्य-परिपक्षित-त्रि० । परिगृहीते, परिवृते, आ० १ भ्रु० १६ अ० ।

परिव्रजन्त-परिव्रजयत्-त्रि० । परिहरति, पा० ।

परिव्रजण परिव्रजन-न० । परि समन्ताद् वर्जनं परिव्रजनम् । दर्श० १ तत्त्व । परित्यागे, आव० ६ अ० । आचा० । सूत्र० ।

परिव्रजयन्त-परिव्रजयत्-त्रि० । परकृतान् दोषान् परिहरति, सूत्र० १ भ्रु० १३ अ० ।

परिव्रजिय-परिव्रज्य-अव्य० । अपमानमविगल्येत्यर्थे, आचा० १ भ्रु० ६ अ० १ उ० ।

परिवृण-परिवर्त्तन-न० । पुनः पुनर्देहोद्वर्त्तने, नि० चू० १ उ० ।

परिवृद्धि-देशी-प्रवर्त्तिते, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

परिवृष्टि-परिवर्त्तित-न० । साधुनिमित्ते कृतपरावर्त्ते उद्गम-दापभेदे, प्रथ० ६७ द्वार ।

परिवृष्टि-प्रतिपत्ति-त्रि० । अष्टे, "सुहं अणुद्वारं परिवृष्टिं ।" प्रतिपत्तिं तथाविधकर्मदोषाद् अष्टम् । पञ्चा० ४ विच० ।

परिवृत्त परिवर्त्त-पुं० । मत्स्याऽऽदीनां परिवर्त्तने, अनेकधा सञ्चरणे, स० ११ अ० । आ० । धमणे, सूत्र० १ भ्रु० २ अ० २ उ० ।

परिवृत्तयन्त परिवर्त्तयत्-त्रि० । उत्तानमवाकमुत्तानं वा कुर्वन्ति, सूत्र० १ भ्रु० ५ अ० १ उ० ।

परिवृद्धमाणय-परिवर्धमानक-त्रि० । समन्ताद् वर्धमाने, न० ।

परिवयन्त-परिवदत्-त्रि० । निन्दति, प्रश्न० ४ आध्र० द्वार । आचा० । समन्ताद् वदति, आचा० १ भ्रु० २ अ० १ उ० ।

परिवसण-परिवसन-न० । आवासे, जं० २ वलः ।

परिवसणा-परिवसना-स्त्री० । परि समन्ताद् वसन्त्यत्र परिवसनाः । पर्थुपणायाम्, वर्याऽवासे, नि० चू० । "जम्हा उदुबजिया दव्वेसकालभावपजाया एत्थ परि समन्ताआ सविज्जंति पत्तियज्जंतित्यर्थः । अरणे य दव्वेसकाल पुरिसकालपाआग्गा देवुं आयरज्जंति, तम्हा एगखेस चत्तारि मासा पविषसंतीति तम्हा परिवसणा भएणाति ।" नि० चू० १० उ० ।

परिवहण-परिवहन-न० । पृष्ट्याऽऽरोपणपुरस्सरं नयने, स्था० ३ डा० १ उ० । नि० चू० ।

परिवाग-परिपाक-पुं० । निपत्तौ, सूत्र० २ भ्रु० ३ अ० ।

परिवाड-घट-धा० । अष्टायाम्, "घटः परिवाडः" ॥८४॥ इति सूत्रेण घटधातोः परिवाडाऽऽदेशः । 'परिवाड' घटने, आ० ४ पाद ।

परिवाडी परिपाटी-स्त्री० । पद्धतौ, भृ० १ उ० ३ प्रक० । आ० म० । प्रका० । आ० क० । विशेषः । श्रेयाम्, संथा० । क्रमः परिपाटी वर्गाणां वर्गो राशिरिति पर्यायाः । आ० म० १ अ० । आनुपूर्व्याम्, विशेषः । गृहपङ्क्तौ, उत्त० १ अ० । 'अणुपुञ्जि परंपरा उ परिवाडी ।' पाद० ना० १६६ गाथा ।

परिवादिणी-परिवादिनी-स्त्री० । वीणाविशेषे, प्रश्न० ५ सं-
च० द्वार । रा० ।

परिवाय-परिवाद-पुं० । पण्डितं परिवादः । अयशोगुण-
कीर्तनं, नि० सू० १० उ० । विकथने, स्था० १ ठा० । दोष-
परिकीर्तने, स्था० ४ ठा० ४ उ० । असद्भूतदोषाऽऽविष्क-
रणे, आनु० । दस्युरयं पिशुनो धेत्येवं मर्मोद्घटने, आचा० १
श्रु० ३ अ० २ उ० ।

परिवार-परिवार-पुं० । दार्मीकर्मकराऽऽदिके, सूत्र० २ श्रु० २
अ० । रा० । आ० म० । “ परिवारपूयहं उं पास्त्याणं च आ-
णुवत्तीप । ” परिवार आत्मव्यतिरिक्तः, ततः परिवारेण पूजा
परिवारस्य वा पूजा । नृस्वत्वं प्राकृतप्रभवं, तस्या हेतु
निमित्तम् । दर्श० ३ तत्र । खड्गनिवासवर्ममयगृहे, “ कलहं
परिवारं । ” पा० ना० २३४ गाथा ।

परिवारण-परिवारण-न० । निगकरणे, प्रश्न० १ आ० अ० द्वार ।

परिवारिअ-देशी-घटिते, दे० ना० ६ वर्ग ३० गाथा ।

परिवारिय-परिवारित-त्रि० । परिवारः पण्डितः संजातोऽ-
न्येति परिवारितः । उत्त० ११ अ० । समन्ततो वेष्टिते, प्र-
श्ना० २ पद । पण्डिते, स० । “ सव्वस्मा परिवारिअो । ”
सर्वतः परिवृत इत्यर्थः । उत्त० ११ अ० ।

परिवार्ये-अव्य० । वेष्टित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

परिपालिय-परिपाल्य-अव्य० । सूत्रोक्तं विधिना परिपाल-
नं कृत्वेत्यर्थे, पं० व० ५ द्वार ।

परिवाविआ-परिवाविता-स्त्री० । छिन्निर्वा उपाय स्थानान्त-
राऽऽरोपणतः परिवर्तयती । शालिह्विवत् करिभेदे, महा-
व्रताऽऽरोपणतः निरतिवारस्य गतिवारस्य वा मूलप्राय-
श्चित्तदानतः प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

परिवाम-देशी-क्षेत्रधारिणि, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

परिवामिय-परिवाहक-पुं० । पृथ्वाणोपके, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

परिवाह-देशी-दुर्विनये, दे० ना० ६ वर्ग २३ गाथा ।

परिविच्छय-परिविद्ध-त्रि० । परि समन्तान् अन्तकप्रकारं
हते, छिन्ने च । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । “ मायापुते न
याणां जेणण परिविच्छुर । ” सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

परिविद्ध-परिवेपित-त्रि० । भांजिते, “ ते मुग्गडा हगविआ, जे
परिविद्धा ताहं । अवगेण्णरु जेहंता-हं सामिउ गंजिउ जाहं । ”
प्रा० ४ पाद । ये तेषां परिवेपितास्ते मुधा हारिताः मुधा जा-
ताः तेषां परस्परं युध्यतां स्वामी गांजितः, पीडित इत्यर्थः ।
हुं० ४ पाद ।

परिवित्तसन-परिवित्तसन-न० । उद्देगपूर्वकभये, आचा० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

परिशीलिय-परिशीलय-अव्य० । पुनः पुनः पीडयित्वेत्यर्थे,
आचा० २ श्रु० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

परिवुड परिवृत-त्रि० । संयुक्ते, उत्त० २२ अ० । रा० । परिक-
रिते, स्था० १ श्रु० १ अ० । आ० म० । भ० । श्रेयन्तरैः परि-
कृतं, भ० १ श्रु० ६ उ० । परिवारिते, आ० ।

परिवुसिय पर्युपित-त्रि० । संयमे, उदुक्कविहारिणि, “ ओ
अवेले परिवुसिए संचिक्खति । ” आचा० १ श्रु० ६ अ० २
उ० । व्यवस्थिते, “ तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए । ” आचा० १
श्रु० ८ अ० ७ उ० ।

परिवृद्ध-परिवृद्ध-त्रि० । युद्धाऽऽदौ समर्थे, उत्त० २४ अ० । प्रभौ,
उपचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थे उत्त० ७ अ० ।
आचा० ।

परिवृहण-परिवृहण-न० । उपनये, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

परिवेष्टिय-परिवेष्टित-त्रि० । असहदेष्टिते, स्था० १० ठा० । प्रश्ना०
भ० । पुरतः पृष्ठतः पार्श्वतश्च वेष्टिते, नि० सू० १ उ० । जं ।
परिवेष्टय-अव्य० । पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतश्च वेष्टिते, “ असणं
पाणं खाइमं साइमं अणुविसिय परिवेष्टिय परिवेष्टिय जा-
यइ । ” नि० सू० १ उ० ।

परिवेवमाण-परिवेवमान-त्रि० । अनहृत्कम्पमाने, “ भिक्खुं
सीयफासपरिवेवमाणं गायं तं उवसंक्रमितुं गाहावती
बुया । ” आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० ।

परिवेस-परिवेष-पुं० । चन्द्राऽऽदित्ययोः परितो बलयाऽऽका-
रायां पुद्गलपरिणतौ, अनु० ।

परिवेमाण-परिवेषण-त्रि० । परिवेष्यते तत् भोजनं दीयते
यस्मै स परिवेषणः । भुजाने, पि० ।

परिवेमयंतिया-परिवेपयन्तिका-स्त्री० । भोजनपरिवेषणका-
रिकायाम्, स्था० १ श्रु० ७ उ० ।

परिव्वयंत-परिव्वजत्-त्रि० । परि समन्ताद् व्रजन् गच्छन् प-
रिव्वजत् । गुरुपदेशाऽऽदिता संयमयोगेषु वर्तमाने, दश० २
अ० । संयमानुष्ठायिनि, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । आचा० । उ-
द्यच्छति, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । सूत्र० । समन्तात्
मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० ।

परिव्वाइया-परिव्वाजिका-स्त्री० । प्रतिर्नाविशेषे, स्था० १ श्रु०
६ अ० । आ० म० । आचा० ।

परिव्वायग-परिव्वाजक-पुं० । परि समन्तान् पापवर्जनेन व्र-
जति गच्छतीति परिव्वाजकः दश० २ अ० । पापवर्जितं श्रम-
णे, दश० १० अ० । द्वा० । आव० । आचा० । आ० म० ।

लौकिकपरिव्वाजकानामाचारः-

से जे इमे जाव सन्निवेसेसु परिव्वायगा भवन्ति । तं जहा-
संवा जेई कविला भिउच्चा हंमा परमहंमा बहुउदया
कुडिब्वया कएहपरिव्वायगा । तत्थ खलु इये अट्ट माह-
णपरिव्वायगा भवन्ति । तं जहा-“ कएहे अ करकंडे य,
अवंडे य पगसरे । कएहे दीवायणे चव, देवमुत्ते य
णारण ॥ १ ॥ ” तत्थ खलु इमे अट्ट खत्तिअ परिव्वायगा
भवन्ति । तं जहा-“ सीलई ससिहारे य, णग्गई भग्गई ति अ ।
विदेहे राया-राया, राया-रामे बले ति अ ॥ १ ॥ ” ते णं
परिव्वायगा रिउव्वेदजजुव्वेदसामवेदअहव्वणवेदइतिहास-
पंचमाणं शिबंदुल्लद्धाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं चउ-

एहं वेदाणं सारगा पारगा धारका वारका सडंगवी सडितं-
तविसारदा संखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदे णिरुत्ते जो-
तिसामयणे अस्सेसु य वंभणएसु अ सत्थेसु सुपरिणिट्ठिताया-
वि हुत्था । ते णं परिव्यायगा दाणधम्मं च सोअधम्मं च ति
स्थाभिसेअं च आघवेमाणा पस्सवेमाणा परूवेमाणा विहरंति ।
जं णं अग्गे किंचि असुई भवति तं णं उदएण य मट्ठिआए
अ पक्खालिअं सुई भवति, एवं खलु अग्गे चोक्खा चोक्खा-
यारा सुई सुइसमायारा भवेत्ता अभिसेअजलपूअउपाणो
अविग्गेण सगं गमिस्सामो, तेसि णं परिव्यायगाणं णो
कप्पइ अगडं वा तलायं वा णइं वा वाविं वा पुक्खरिणिं
वा दीहियं वा गुंजालिअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहि-
त्तए, णस्सउत्थ अट्ठाणामणे, णो कप्पइ सगडं वा० जाव
संदमाणिअं वा दुरुहित्ता णं गच्छित्तए, तेसि णं परिव्याय-
गाणं णो कप्पइ आमं वा इत्थि वा उट्ठं वा गोणिं वा
महिमं वा खरं वा दुरुहित्ता णं गमित्तए, तेसि णं परि-
व्यायगाणं णो कप्पइ नडपेच्छाइ वा० जाव मागहपेच्छाइ
वा पिच्छित्तए, तेसि परिव्यायगाणं णो कप्पइ हरिआणं ले-
सण्या वा घटण्या वा थंभण्या वा लूसण्या वा उप्पा-
दया वा करित्तए, तेसि परिव्यायगाणं णो कप्पइ इत्थिक-
हाइ वा भत्तकहाइ वा देसकहाइ वा रायकहाइ वा चोर-
कहाइ वा जणवयकहाइ वा अणत्थदंडं करित्तए, तेसि णं
परिव्यायगाणं णो कप्पइ अयपायाइ वा तउअपायाणि वा
तंबपायाणि वा जसदपायाणि वा मीसगपायाणि वा रु-
प्पपायाणि वा मुवसपायाणि वा अमयराणि वा बहुमुल्ला-
णि वा धारित्तए, णस्सउत्थ लाउपाएण वा दारुपाएण वा
मट्ठिआपाएण वा, तेसि णं परिव्यायगाणं णो कप्पइ अ-
यबंधणाणि वा तउअबंधणाणि वा तंबबंधणाणि० जाव
बहुमुल्लाणि धारित्तए, तेसि णं परिव्यायगाणं णो कप्पइ
णाणाविहवमरागरत्ताइं वत्थाइं धारित्तए, णस्सउत्थ एकाए
धाउरत्ताए, तेसि णं परिव्यायगाणं णो कप्पइ हारं वा अट्ठ-
हारं वा एकावलिं वा मुत्तावलिं वा कणगावलिं वा रयणाव-
लिं वा मुरविं वा कंठमुरविं वा पालंबं वा तिसरयं वा
कडिसुत्तं वा दसमुद्दिआणंतकं वा कडयाणि वा तुणि-
याणि वा अंगयाणि वा केउराणि वा कुंडलाणि वा मउ-
दं वा चूलामणिं वा पिण्डित्तए, णस्सउत्थ एकेण तंविणं
पवित्तएणं, तेसि णं परिव्यायगाणं णो कप्पइ गंथि-
मवेदिमपूरिमसंग्रतिमे चतुविहं मल्ले धारित्तए, णस्सउत्थ ए
मेण कसपूरेणं, तेसि णं परिव्यायगाणं णो कप्पइ अ-
गलुएण वा चंदणेण वा कुकुमेण वा गायं अणुलि-
पित्तए, णस्सउत्थ एकाए गंगामट्ठिआए, तेसि णं परि-

व्यायगाणं कप्पइ मागहए पत्थए जलस्स पडिगाहित्तए,
सेउवि य वहमाणे णो चेव णं अवहमाणे सेउवि य णिमिओ-
दए णो चेव णं कदमोदए, सेउवि अ बहुपससे णो चेव णं
अबहुपससे, सेउवि अ परिपूते णो चेव णं अपरिपूते, सेउवि
अ ण दिसे णो चेव णं अदिसे, सेउवि अ पिवित्तए णो चेव
णं इत्थपायचरुचमसपक्खालणट्ठाए सिगाइत्तए वा, ते-
सि णं परिव्यायगाणं कप्पइ मागहए अट्ठाए जलस्स प-
डिगाहित्तए, सेउवि य वहमाणे णो चेव णं अवहमाणे०
जाव णो चेव णं अदिसे, सेउवि य इत्थपायचरुचमसप-
क्खालणट्ठाए णो चेव णं पिवित्तए सिगाइत्तए वा, ते णं
परिव्यायगा एयारुवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वा-
साइं परियायं पाउणंति, बहूइं वासाइं परियायं पाउणि-
त्ता कालमासे कालं किच्चा उकासेणं बंभलोए कप्पे दे-
वत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गई तहिं तेसिं ठिई
दससागरोवमाइं ठिई पसत्ता, सेसं तं चेव ॥ १२ ॥

(परिव्यायग ति) मस्करिणः । (संख ति) सांख्याः—बुद्धय-
हङ्काराः दिकार्थग्रामवादिन प्रकृतीश्वरयोः जगत्कारणत्वम-
भ्युपगताः । (जोइ ति) यागिनः—अध्यात्मशास्त्रानुष्ठायिनः
(कविल ति) कपिलो देवता येषां ते कापिलाः, सांख्या एव
निरीश्वरा इत्यर्थः । (मिउअ ति) भृगुः लोकप्रसिद्ध श्रुति-
विशेषः, तस्मैति शिष्या इति भार्गवाः । “ हंसा परमहंसा
बहुउदगा कुडिअया ” इत्येते चत्वारोऽपि परिभाजकमते
यतिविशेषाः । तत्र हंसा—ये पर्वतकुहमपथाऽऽश्रमदेवकु-
लाऽऽरामवासिनः भिक्षार्थं च ग्रामं प्रविशन्ति परमहंसास्तु-
ये नदीपुलिनसमागमप्रदेशेषु वसन्ति चौरकौपीनकुशाश्च
त्यक्त्वा प्राणान् परित्यजन्ति । बहुदकास्तु—ग्रामे एकरात्रि-
का नगर पञ्चरात्रिकाः प्राप्तभोगांश्च ये भुञ्जन्त इति । कुटी-
व्रताः—कुटीचराः । ते च गृहे वर्त्तमाना व्यपगतक्रोधलोभ-
मोहा अहङ्कारं वर्जयन्तीति । (कएदपरिव्यायग ति) कृष्ण-
परिभाजकाः परिभाजकविशेषा एव, नारायणभक्तिका इति
केचित् । कएदवादयः षोडश परिभाजका लोकतोऽवसेया ।
(रिउव्वेदजजुव्वेदसामवेदअहवणवेद ति) इह पृथिवीबु-
वचनलोपदर्शनात् श्रुत्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्ववेदानामिति
दृश्यम् । (इतिहासपंचमाणं ति) इतिहासः पुराणमुच्यते ।
(निघंटुदुट्ठाणं ति) निघण्टुः नाम कोशः । (संगोवंगणं
ति) अङ्गानि शिक्षाऽऽदीनि, उपाङ्गानि तदुक्तप्रश्नपराः प्र-
बन्धाः । (सरहसनाणं ति) पेदम्पर्ययुक्तानामित्यर्थः । “ चउ-
एहं वेयाणं ति ” व्यक्रमम् । (सारय ति) अध्यापनद्वारेण प्र-
वर्त्तकाः सारका वा अन्येषां विस्मृतस्य सारणात् । (पारय
ति) पर्यन्तगामिनः (धारय ति) धारयितुं क्षमाः (सडं-
गवी ति) षडङ्गविद्ः शिक्षाऽऽदिविचारका । (सडितंनवि-
सारय ति) कापिलीयतन्त्रपरिहृताः । (संखाणे ति) सं-
ख्याने गणितस्कन्धेषु, परिनिष्ठिता इति योगः । अथ षड-
ङ्गानि दर्शयन्नाह—(सिक्खाकप्पे ति) शिक्षा च अक्षर-
स्वरूपनिरूपकं शास्त्रं, कल्पश्च तथाविधसमाचारनिरूपकं
शास्त्रमेवेति शिक्षाकल्पस्तत्र । (वागरणे ति) शब्दलक्ष-

परिसर-परिसर-पुं० । प्रान्ते, औ० । “ नगरपरिसरेह वा । ”
आ० म० १ अ० । “.....परिसरो कृत्यौ, देवापान्तप्रदेश-
योः ।” है० । “ परिसरो पामा । ” पा० ना० २३६ गाथा ।

परिसर-परिषद्-पुं० । परीति समन्तात् स्वहनुभिरुदीरिता
मार्गाच्यवननिर्जगर्थ साध्वादिभिः सह्यन्ते इति परीपहाः ।
उत्त० २ अ० । साधुभिः सहनीयेषु कुदादिषु, भ० १ श० ६
उ० । औ० । विशेष० । सूत्र० । आ० वृ० । आव० ।

ननु केऽमी परीपहाः ?, किरूपाः ?, किञ्चाऽऽलम्बनमुग्-
रीकृत्येतेषु सत्स्वर्पा न विनययितुं घनमित्याशङ्काऽऽपो-
हाय परिपहास्तत्स्वरूपाऽऽदि चाभिधेयमित्यनेन सम्बन्धे-
नाऽऽयातस्यास्य महार्थस्य महापुग्भ्यं च चतुरनुयोगद्वार-
स्यरूपमुपवर्णनीयं, तत्र च नाम निष्पन्ननिक्षेपस्य परी-
पह इति नाम, अतस्तत्रिक्षेपदर्शनायाऽऽह भगवान्निर्गुण-
कारः-

णामो परीसहाणं, चउच्चिहो दुच्चिहो उ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमतो, नोआगमओ य सो तिविहो ॥६५॥

नियतं निश्चितं वाऽऽसनं नामाऽऽदिगचनाऽऽत्मकं क्षेपणं
न्यासां निक्षेप इत्यर्थः । अयं च केवामित्याह-परीति समन्तात्
सह्यन्ते तुभिरुदीरिता मार्गाच्यवननिर्जगर्थ साध्वादिभिः स-
ह्यन्ते इति परीपहास्तेषां, चत्वारो विधाः प्रकारा अस्ते-
ति चतुर्विधाः, नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् । तत्र नामस्था-
पनं क्षेपणं, इत्यनादृत्य द्रव्यपरीपहमाह- ‘ द्विविधो ’ द्विभे-
दः, तुः पूरणे, भवति ‘ द्रव्ये ’ इति द्रव्यविषयः, प्रक्रमात्प-
रीपहः । स च (आगम नोआगमतो ति) आगमतो नोआ-
गमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता, तत्र चानुपयुक्त इत्यागम-
स्यरूपमतिपरीचितामिति परिहृत्य नोआगमत आह नो
आगमतस्तु नोआगमं पुनराश्रित्य ‘ स ’ इति परीपहः
‘ त्रिविधः ’ त्रिप्रकार इति गाथाऽर्थः ॥ ६५ ॥

अविध्यमेवाऽऽह-

जाणगसरीर भविण, तव्वडरित्ते य से भवे दूविहं ।

कम्म नोकम्म या, कम्मम्मि य अणुदओ भणिओ ॥६६॥

(जाणगसरीर ति) ज्ञायको ज्ञा वा तस्य शरीरं ज्ञा-
यकशरीरं, ज्ञशरीरं वा जीवरहितं निष्कशिलानलग्नं
निर्वाधिकागतं वा, अहं ! असुता शरीरसमुच्छ्रयेणोपासनेन
परीपह इति पदं शिक्षितम्, अयं घृतघटोऽभूदितिवत्सं-
भाव्यमानं, तथा (भविण ति) शरीरशब्दस्य काकालि-
गोलकन्यायेनोभयत्र सम्बन्धात् भव्यशरीरं, तत्र भविष्यति
तेन तेनावस्थाऽऽत्मना सत्तां प्राप्स्यति यः स भव्यो जी-
वस्तस्य शरीरं यद्यपि परीपह इति पदं न शिक्षते, ए-
ष्यति तु शिक्षिष्यते, तद्यं घृतघटो भविष्यतीति वस्तुभा-
व्यमानम् । नोआगमतो द्रव्यपरीपहः (तव्वडरित्ते य ति)
ताभ्यां ज्ञशरीरभव्यशरीराभ्यां व्यातिरिक्तः पृथग्भूतः तद्व्य-
तिरिक्तः, स च प्रकृतत्वाद् द्रव्यपरीपहो भवेत्, ‘ द्विविधः ’
द्विभेदः । कथमित्याह-क्रियते मिथ्यात्वाविराटिकाययोगा-
नुगतेनाऽऽत्मना निर्वर्त्यत इति कर्म, तत्र ज्ञानाऽऽवरणाऽऽ-
दिरूपे, ‘ नोकर्मणि च ’ तद्विपरीतरूपे, च, समुच्चये, दीर्घ-
त्वं च “ हस्यदीर्घो मिथो वृत्तौ ” ॥८.१९॥ इति प्राकृतल-

क्षणात् । तत्राऽऽद्यमाह-कर्मणि विचार्ये, चः पूरणे, द्रव्यप-
रीपहः अनुद्यः उद्याभावः, प्रक्रमात् परीपहंवदनीयक-
र्मणांमिष, ‘ भणितः ’ उक्त इति गाथाऽऽर्थः ॥ ६६ ॥

द्वितीयभेदमाह-

णोकम्मम्मि य तिविहो, सच्चित्ताचित्तमीसओ चेव ।

भावे कम्मस्सुदओ, तस्स उ दाराणिमं हुंति ॥ ६७ ॥

नोकर्मणि पुनर्विचार्ये, चस्य पुनर्थत्वाद् द्रव्यपरीपहः त्रि-
विधः त्रिभेदः, (सच्चित्ताचित्तमीसओ ति) लुप्तनिर्दिष्टत्वाद्धि-
भक्तेः सच्चित्तोऽचित्तो मिश्रक इति, समाहारे वा सच्चित्ताचि-
त्तमिश्रकमिति, प्राकृतत्वाच्च पुंलिङ्गता, चः स्वगतानेकभे-
दसमुच्चये, एवोऽवधारणे इत्यन्त एवामी भेदाः, तत्र नोक-
र्मणि सच्चित्सद्रव्यपरीपहो गिरिनिर्गजजलाऽऽदिः, अचित्सद्र-
व्यपरीपहश्चक्रचूर्णाऽऽदिर्मिश्रद्रव्यपरीपहो गुडाऽऽदि-
काऽऽदि त्रयस्यापि कर्माभायरूपत्वात् कुत्परीपहजनकत्वा-
च्च, इत्थं पिपामाऽऽदिजनकं लवणजलाऽऽद्यप्यनेकधा नोक-
र्मद्रव्यपरीपह इति स्वाधिया भावनीयम् । भावपरीपह आग-
मतो ज्ञाता तत्र चोपयुक्तो, नोआगमतस्तु नोशब्दस्यैकदेश-
वाचित्वे आगमैकदेशभूतीमदमेवाध्ययने, निषध्याचित्वे तु
तदभावरूपः परीपहंवदनीयस्य कर्मण उद्यः, तथा चाऽऽह-
(भावे कम्मस्सु उदओ ति) कर्मण इति परीपहंवदनी-
यकर्मणां बहुत्वेऽपि जात्यपेक्षयैकवचननिर्देशः । ‘ तस्य च ’
भावपरीपहस्य ‘ दाराणि ’ व्याख्यानमुत्त्वानि ‘ इमानि ’
अनन्तरवक्ष्यमाणानि, नवन्तीति गाथाऽर्थः ॥ ६७ ॥

तान्येवाऽऽह-

कुतो कम्म व दव्वं, समोआर अहिआसए नय वत्तणा कालो ।

खित्तुदेसे पुच्छा, निदंमे सुत्तफासे य ॥ ६८ ॥

‘ कुतः ’ इति कुतो ज्ञाऽऽदिरिदमुद्धृतं १, (कस्म इति) कस्य
संयताऽऽदिरमी परीपहाः २, ‘ द्रव्यम् ’ इति किममीपासुत्पाद-
कं द्रव्यं ३, ‘ समवतार ’ इति क कर्मप्रकृतौ पुरुषविशेषे
वाऽमीपां सम्भवः ? ४, ‘ अध्यास ’ इति कथममीपामध्या-
सना सहनाऽऽत्मिका ? ५, ‘ नय इति को नयः कं परीपह-
मिच्छति ? ६ चः समुच्चये, ‘ वर्तना ’ इति कति कुदाद्यः
एकदैकस्मिन् स्वार्थमिति वर्तन्ते ७ ‘ काल ’ इति कियन्तं
कालं यावत् परीपहान्तत्वम् ८, (खित्ते ति) कतरस्मिन्कि-
यति वा क्षत्र ९, ‘ उद्देशो ’ गुरोः सामान्याभवाय वचनं
१०, ‘ पुच्छा ’ तज्ज्ञासां शिष्यस्य प्रश्नः ११, ‘ निदेशः ’
गुरुणा पृष्टार्थविशेषभाषणम् १२, ‘ सूत्रस्पर्शः ’ सूत्रसूचिता-
र्थवचनम् १३, ‘ चः ’ समुच्चये । इति गाथात्ममासार्थः ॥ ६८ ॥

तत्र कुन इति प्रश्नप्रतिवचनमाह-

कम्मप्पवायपुव्वे, सत्तरसे पाहुडम्मि जं सुत्तं ।

सणयं सोदाहरणं, तं चेव इहं पि णायव्वं ॥ ६९ ॥

कर्मणः प्रवादः प्रकर्षेण प्रतिपादनमस्मिन्निति कर्मप्रवादं,
तच्च तत् पूर्वं च तस्मिन्, तत्र बहूनि प्राभुतानीति कतिथं
प्राभूते इत्याह-सप्तदशे प्राभूते-प्रतिनियतार्थाधिकाराभिधा-
यिति, यत् ‘ सूत्रं ’ गणधरप्रणीतभुतरूपं ‘ सनयं ’ नैगमाऽऽ-
दिनयान्वितं, ‘ सोदाहरणं ’ सदृष्टान्तं, (तं चेव ति) चः

पूरणे एवोऽवधारणे, ततस्तदेव 'इहापि' परीषहाध्ययने,
'ज्ञानव्यम्' अवगन्तव्यं, न न्वधिकम् । किमुक्तं भवति ?-
निरवशेषं तत एवेदमुद्धृतं न पुनरन्यत इति गाथाऽर्थः ॥६६॥

कस्येति यदुक्तं तदुक्तमाह-

तिएहं पि णेममणओ, परीमहो जाव उज्जुमुत्ताओ ।

तिएहं सइणयाणं, परीमहो संजए होइ ॥ ७० ॥

'अयाणामपि' अधिरतविरताविरताधिरतानां, न तु विरत-
स्यैव नैगमनयः, 'परीषहः' क्षुदादिरिति, मन्यत इति
शेषः । अयाणामपि परीषहवेदनीयासाताऽऽदिकर्मोदयजनि-
तस्य क्षुधादेस्तत्सहनस्य च यथायांगं सकामाकामनिर्ज-
राहेतोः सम्भवाद् अनैकगमत्वेन चास्य सर्वप्रकारसङ्ग्रा-
हित्वात्, (जाव उज्जुमुत्ताउ त्ति) सोपस्कारत्वादस्यैव
यावदुज्जुत्तः । कोऽर्थः ?-संग्रहव्यवहारश्च जुम्भा अपि अ-
याणामपि परीषहं मन्यन्ते एकैकनयस्य शतभेदत्वेनैत-
द्भेदानामपि केषाञ्चित् परीषहं प्रति नैगमेन तुल्यमतत्वात्,
'अयाणां' त्रिसङ्ख्यानां, केषाम् ?-शब्दप्रधाना नयाः शब्द-
नयाः, शाकपाथिवाऽऽदिवन् समामः, तेषां शब्दसमभिरूढैव-
भूतानां, मनन्तेति शेषः । परीषहः 'संयते' धिरते भवति ।
" मार्गाव्यवनिर्जरार्थे परियोढव्याः परीषदाः । " (तत्त्वा०
६ अ० ८ सू०) इति लक्षणोपेतनिरुपचरितपरीषहशब्दवृ-
त्तस्तत्रैव सम्भवान्, इति गाथाऽर्थः ॥ ७० ॥

द्रव्यहारमधिकृत्य नयमतमाह-

पहमम्मि अट्ट भंगा, संगहे जीवो व अट्ट नोजीवो ।

ववहारे नोजीवो, जीवद्वं तु मेसाणं ॥ ७१ ॥

'प्रथमं' प्रकमागमनयं अष्टौ भङ्गाः, स हि-" णेमोहि
माणेहि, मिणहत्ती णेममस्स नेरुत्ती । " इति लक्षणादनेकधा
करणमिच्छन् यदेकं पुरुषाऽऽदिना चपेटाऽऽदिना परीषह उ-
दीर्यते तदा परीषहवेदनीयकर्मोदयनिमित्तत्वेऽपि तस्य तद-
विवक्षया जीवेनाऽसौ परीषह उदीरित इति वक्ति १, यदा
बहुभिस्तदा जीवैः २, यदा अचेतनेनैकेन दृषदादिना जीव-
प्रयोगरहितेन तदाऽजीवेन ३, यदा तैरेव बहुभिस्तदा अ-
जीवैः ४, यदेकं लुब्धकाऽऽदिना वाणाऽऽदिनैकेन तदा जीवेन
वाऽजीवेन च ५, यदा तैरेकैरेव बहुभिः बाणाऽऽदिभिस्तदा
जीवेनाजीवैश्च ६, यदा बहुभिः पुरुषाऽऽदिभिरेकं शिलाऽऽदिक-
मुत्क्षिप्य क्षिप्रद्विस्तदा जीवैरजीवेन च ७, यदा तु तैरेव मुद्र-
राऽऽदीन् बहून् मुञ्चद्विस्तदा जीवैश्चाजीवैश्चेति ८ ॥ 'संग्रहं'
संग्रहनाभि नये चिचार्यमाणे जीवो 'वा' अथवा-नोजीवो
हेतुरिति प्रक्रमः किमुक्तं भवति ?-जीवद्रव्येणाजीवद्रव्येण
वा परीषह उदीर्यते । स हि " संग्रहिर्यपिडियत्थं, संग्रह-
वयणं समासतो वेति । " इति वचनान् सामान्यग्राहित्वेनै-
कत्वमेवेच्छति, न पुनर्द्विवचनं । अस्यापि च शतभेदत्वा-
द्यदा चिद्रूपतया सर्वे गृह्णाति तदा जीवद्रव्येण, यदा त्वचि-
द्रूपतया तदा अजीवद्रव्येण ॥ 'व्यवहारं' व्यवहारनये (नो-
जीव इति) अजीवो हेतुः । कोऽर्थः ? अजीवद्रव्येण परी-
षह उदीर्यते इत्येकमेव भङ्गमयमिच्छति । तथाहि-" वव्वइ
धिणिच्छियत्थं ववहारो सव्वद्वंत्तुं । " इति तल्लक्षणम् । तत्र
च 'विनिश्चितम्' इत्यनेकरूपत्वेऽपि यस्तुतः सांव्यवहारि-
कजनप्रतीतमेव रूपमुच्यते, तद्वाहकोऽयम् । उक्तं च-

" भमराह पंचवयणा-ई तिणिच्छिय जम्मि वा जणवयस्स ।

अथे विनिच्छियओ जो, विनिच्छियत्थु त्ति सां मेज्झो ॥१॥

बहुयउ त्ति व नं चिय, गमेइ संतेऽपि सेसए मुयइ ।

संववहारपरतया, ववहारो लोममिच्छन्तो ॥ २ ॥ " इति ।

ततोऽयमाशयः-

" कालो सभाव नियई, पुव्वकयं पुगिसकारणेगता ।

मिच्छन्ते ते चेव उ, समासओ होति सम्मत्तं ॥ १ ॥ "

इत्यागमवचनतः सर्वस्थानेककारणत्वेऽपि कर्मकृतं लो-
कवैचित्र्यमिति प्रायः प्रसिद्धेयत् कर्म कारणिष्यति तत्क-
रिष्याम इत्युक्तेश्च कर्मैव कारणमित्याह-तच्चाचेतनत्वेना-
जीव एवेति । (जीवद्वं) तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् जीवद्र-
व्यमेव, शेषाणाम्-अजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवभूतानां पर्यो-
यनयानां मतेन, हेतुरिति गम्यते । अयमर्थः-जीवद्रव्येण
परीषह उदीर्यते इत्येव एवैषां भङ्गोऽभिमतः, ते हि पर्योया-
स्तिकत्वेन परीषहमाणमेव परीषहमिच्छन्ति, परीषहणं चो-
पयोगाऽऽत्मकम् उपयोगस्य च जीवस्वाभाव्यात् जीवद्रव्यमे-
व सन्निहितमव्यभिचारि च कारणं तद्विपरीतं तु अजीवद्रव्यं
दृग्वाऽऽदीत्यकारणं, जीवद्रव्यमिति तु द्रव्यग्रहणं पर्योयनय-
स्यापि गुणसंहतिरूपस्य द्रव्यस्येष्टत्वात् । तदुक्तम्-" पर्योय-
नयोऽपि द्रव्यमिच्छति गुणसन्तानरूपम् । " इति गाथाऽर्थः ७१ ।

सम्प्रति समवतारद्वारमाह-

समो यारो खलु दुविहो, पयडीपुरिसेसु चेव नायव्वो ।

एणसि नाणत्तं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ७२ ॥

'समवतारः खलु द्विविधः' इति खलुशब्दस्यवकारार्थ-
त्वात् द्विविध एव, द्वैविध्यं च विषयभेदत इति । तमाह-
प्रकृतयश्च पुरुषाश्च प्रकृतिपुरुषास्तेषु, कोऽर्थः ?-प्रकृतिषु
ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपासु, पुरुषेषु चशब्दात् स्त्रीपण्डकेषु च,
तत्तद्गुणस्थानविशेषवर्तिषु, एवेतिपूरणे, 'ज्ञानव्यः'
अवबोद्धव्यः, 'एतेषां' प्रकृत्यादीनां 'नानात्वं' भेदं वक्ष्ये,
'अथ' अनन्तरम् 'आनुपूर्व्या' क्रमेणेति गाथाऽर्थः ॥ ७२ ॥
उक्तं २ अ० ।

एणं भंते ! वावीसं परीसहा कइसु कम्मपगडीसु समोयरं-
ति ! गोयमा ! चउसु कम्मपगडीसु समोयरंति । तं जहा-
णाणावरणिजे, वेयणिजे, मोहणिजे, अंतराए । णाणावर-
णिजे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ! गोयमा ! दो
परीसहा समोयरंति । तं जहा-पणापरीसहे, णाणपरीसहे ।
वेयणिजे णं भंते ! कइ परीसहा समोयरंति ! गोयमा !
एकारस परीसहा समोयरंति-" पंचव आणुपुव्वी, चरि-
या सेज्जा वहे य रोगे य । तणफास जल्लयेव य, एकारस
वेयणिजम्मि ॥ १ ॥ " दंसणमोहणिजे णं भंते ! कम्मे
कइ परीसहा समोयरंति ! गोयमा ! एगे दंसणपरीसहे स-
मोयरइ । चरित्तमोहणिजे णं भंते ! कइ परीसहा समोयरं-
ति ! गोयमा ! सत्त परीसहा समोयरंति । तं जहा-" अरई
अवेलइत्थी, निसीहिया जायणा य अक्रोसे । सकार पुर-
कारे, चरित्तमोहम्मि सत्तेते ॥ १ ॥ " अंतराए णं भंते !
कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ! गोयमा ! एगे अलाभपरी-
सहे समोयरइ ॥

(कइसु कम्मपगडीसु समोयरंति सि) कतिषु कर्मप्रकृतिषु विषये परीषहाः समवतारं ब्रजन्तीत्यर्थः । (पक्षा परी-सहेत्यादि) प्रज्ञापरीषहो ज्ञानाऽऽवरणे मतिज्ञानाऽऽवरणरूपे समवतरति । प्रज्ञाया अभावमाश्रित्य तदभावस्य ज्ञानाऽऽवरणोदयसम्भवत्वात् । यत् तदभावे दैन्यवर्जनं तत्सद्भावे च मानवर्जनं तच्चारित्रमोहनीयक्षयोपशमाऽऽदेरिति । एवं ज्ञानपरीषहोऽपि । नद्यं मत्यादिज्ञानाऽऽवरणेऽवतरति “पंचेत्यादि गाथा । (पंचेव आणुपुण्वी ति) क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंश-मशकपरीषहा इत्यर्थः । एतेषु च पीडैश्च वेदनीयान्धा, तदधि-सहनं तु चारित्रमोहनीयक्षयोपशमाऽऽदिसम्भवमधिसहनस्य चारित्ररूपत्वादिति । (एते दंसणपरीसहे समोयरंति सि) यतो दर्शनं तच्च अज्ञानरूपं दर्शनमोहनीयस्य क्षयोपशमाऽऽदौ भवत्युदये तु न भवतीत्यतस्तत्र दर्शनपरीषहः समवत-रतीति । “अरई” इत्यादिगाथा । तत्र चारित्रपरीषहो रतिमोह-नीये, तज्जन्यत्वाच्चेलपरीषहो जुगुप्सामोहनीये लज्जापेक्षया, स्त्रीपरीषहः पुरुषवदमोहो, रुयपेक्षया तु पुरुषपरीषहः स्त्रीवदमोहः, तथैव : रुयाद्यभिलाषरूपत्वात्तस्य, नैवेधकीप-रीषहो भयमोहः उपसर्गभयापेक्षया, याज्यापरीषहो मानमोहः तदुपकरत्वापेक्षया, आक्रोशपरीषहः क्रोधमोहः क्रोधोत्प-त्यपेक्षया, सत्कारपुरस्कारपरीषहो मानमोहः मदात्यपेक्षया समवतरति । सामान्यतस्तु सर्वेऽप्येते चारित्रमोहनीये समवतरन्तीति । (एते अलाभपरीसहे समोयरंति सि) अ-लाभपरीषह एवान्तराये समवतरत्यन्तरायं वेह लाभा-न्तरायं तदुदय एव लाभाभावात्, तदधिसहनं च चारि-त्रमोहनीयक्षयोपशम इति । भ० ८ श० ८ उ० ।

तत्र प्रकृतिनामात्यमाह-

शाणावरणे वेए, मोहम्मि य अंतराए चैव ।

एएमुं बावीसं, परीसहा हुंति शायव्वा ॥ ७३ ॥

ज्ञानाऽऽवरणे वंश मोहं चानन्तराधिकं चैव, एतेषु चतुर्षु क-र्मसु वक्ष्यमाणस्वरूपेषु द्वाविंशतिः परीषहा भवन्ति ॥ ७३ ॥

अनेन प्रकृतिभेद उक्तः । सम्प्रति यस्य यत्रावतारस्तमाह-

पक्षाआणुपरिसहा, शाणावरणम्मि हुंति दुअए ।

इको य अंतराए, अलाहपरीसहो होइ ॥ ७४ ॥

प्रज्ञा चाज्ञानं च प्रज्ञाऽज्ञाने, ते एवोन्मेकवैकव्याकरणतः परीषह्यमाणे परीषहौ, ‘ज्ञानाऽऽवरणे’ कर्मणि भवतो ‘द्वौ’ एतां, तदुदयक्षयोपशमाभ्यामनयोः सद्भावात्, एकश्च ‘अ-न्तराये’ अन्तरायकर्मण्यलाभपरीषहो भवति, तदुदयनिब-न्धनत्वाद्दलाभस्य इति गाथाऽर्थः ॥ ७४ ॥

मोहनीयं द्विधेति यत्र तद्वेद वेदनीये च यत्परिषहाव-तारस्तमाह-

अरई अचेल इत्थी, निसीहिथा जायणा य अक्रोसे ।

सत्कारपुरकोरे, चरित्तमोहम्मि सत्तेए ॥ ७५ ॥

अरईए दुंगुळाए, पुंवेय भगस्स चैव माणस्स ।

कोहस्स य लोहस्स य, उदएण परीसहा सत्त ॥ ७६ ॥

दंसणमोहे दंसण-परीसहो नियमसो भवे इको ।

सेसा परीसहा खलु, इकारस वेयणिजम्मि ॥ ७७ ॥

‘अरतिः’ इति अरतिपरीषहः, पञ्चमुखेष्वपि परीषहस-धः सम्बन्धनीयः । (अचेलं सि) प्राकृतत्वाद्धिन्दुलो-पः, अचेलं, ‘स्त्री नैवेधिकी याचना चाऽऽक्रोशः सत्कार-पुरस्कारः’ सत्तेते वक्ष्यमाणरूपाः परीषहाः ‘चरित्रमो-हं’ चरित्रमोहनास्ति मोहनीयभेदे भवन्तीति गम्यते । तदुद-यभावित्वाद्येषाम् ॥ चारित्रमोहनीयस्यापि बहुभेदत्वात्तस्य तद्वेदस्योदयेन यत्परीषहसद्भावस्तमाह-‘अरतेः’ अरति-नाम्नचारित्रमोहनीयभेदस्य, अचेलस्य जुगुप्सायाः, (पुंवे-य सि) सुपो लोपात् पुंवेदस्य, भयस्य चैवं मानस्य क्रो-धस्य लोभस्य च उदयेन परीषहाः सत्त । इह चाऽऽरत्युदये नारतिपरीषहः जुगुप्सादयेनाचेलपरीषह इत्यादि यथाक्रमं योजना कार्येति । तथा दर्शनमोहं ‘दर्शनपरीषहः’ वक्ष्य-माणरूपो, (णियमसो सि) आर्पत्वेन नियमान् भवेद्, ‘एकः’ अद्वितीयः ‘शेषाः’ एतदुद्धरिताः, परीषहाः पुनः एकादश ‘वेदनीये’ वेदनीयनाम्नि कर्मणि संभवन्तीति गा-थात्रयार्थः ॥ ७५-७६-७७ ॥

के पुनस्ते एकादशेत्याह-

पंचेव आणुपुण्वी, चरिया सिज्जा वहे य रोगे य ।

तण्णफास जल्लमेव य, इकारस वेयणिजम्मि ॥ ७८ ॥

पञ्चैव पञ्चसंख्या एव, तं च प्रकारान्तरेणपि स्युरित्याह-‘आनुपूर्व्या’ परिपाठ्या, क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशकमशकाऽऽ-ख्या इति भावः । चर्या शय्या वधश्च रोगश्च तृणस्पर्शो जल एव च इत्यमी एकादश वेदनीयकर्मण्युदयवति परीषहा भवन्तीति शेषः, इति गाथाऽर्थः ॥ ७८ ॥

सम्प्रति पुरुषसमवतारमाह-

बावीसं बायरसं-पराए चउदम य सुहुमरागम्मि ।

छउमत्थवीयराए, चउदस इकारम जिणम्मि ॥ ७९ ॥

‘द्वाविंशतिः’ द्वाविंशतिसंख्याः प्रक्रमान्तपरीषहाः ‘बाद-रसंपराये’ बादरसम्परायनाम्नि गुणस्थाने । किमुक्तं भव-ति ?-बादरसम्परायं यावत्सर्वेऽपि परीषहाः सम्भवन्ति, चतुर्दश चतुर्दशसंख्याः, चः पूरणे, सूदमसंपराये, सूदम-सम्परायनाम्नि गुणस्थाने, ‘सप्तानां’ चारित्रमोहनीयप्रतिब-द्धानां, दर्शनमोहनीयप्रतिबद्ध्यस्य चैकस्य तत्राऽऽसम्भवदिति भावः । ‘छस्रस्थवीतरागे’ छस्रस्थवीतरागनाम्नि गुणस्थाने, ‘चतुर्दश’ उक्तरूपा एव, ‘एकादश’ एकादशसंख्याः जिने केवलित्ति, वेदनीयप्रतिबद्धानां जुदादीनामेव तत्र भावाद्, इति गाथाऽर्थः ॥ ७९ ॥

अधुना अध्यागमनामाह-

एसणमणेसणिजं, तिण्हं अग्गहणऽभोयण नयाणं ।

अहिआसण बोद्धव्वा, फासुय सद्दुज्जुसुत्ताणं ॥ ८० ॥

एष्यत इत्येषणम्-एषणाशुद्धम् अनेषणीयं तद्विपरीतं, सं-पस्कारत्वाद्यदक्षाऽऽदि तस्य, यद्वा-‘सुपां सुपो भवन्ति’ इति न्यायादेवणीयस्य अनेषणीयस्य च, (अग्गहणऽ-भोयण सि) अग्रहणम्-अनुपादानं, कथञ्चिद् ग्रहणं वा-अभोजनम्-अपरिभोगाऽऽत्मकं ‘त्रयाणाम्’ अर्थार्थैगमस-कमहव्यवहाराणां नयानां मतेनाध्यासना बोद्धव्येति सम्ब-न्धः । अमी हि स्थूलदर्शिनः बुभुक्षाऽऽदिसहनमन्नाऽऽदिपरि-हाराऽऽत्मकमेवेच्छन्ति । (फासुग सद्दुज्जुसुत्ताणं ति) शब्दन

यानां त्रयाणामृजुसूत्रस्य च मतेन प्रासुकमशाऽऽदि, उपल-
क्षणात् कल्प्यं च गृह्णते भुज्जानस्याप्यध्यासनेति प्रक्रमः ।
ते हि भावप्रधानतया भावाध्यासनामेव मन्यन्ते, सा च ना
भुज्जानस्यैव, किं तु शास्त्रानुसारिप्रवृत्त्या समताऽवस्थित-
स्य प्रासुकमेवणीयं च धर्मवृद्धनार्थं भुज्जानस्यापीति गा-
थाऽर्थः ॥ ८० ॥

सम्प्रति नयद्वारमाह-

जं पण्यं नेगमनञ्चो, परीसहो वेयणा य दुण्हं तु ।

वेयणं पडुच्च जीवे, उज्जुसुओं सदस्स पुण आया ॥ ८१ ॥

'यद्' यन्तु गिरिनिर्झरजलाऽऽदि 'प्राप्य' आयाय क्षु-
दिपरिषहा उत्पद्यन्ते नैगमो नैगमनयो, यत्तद्वर्तिन्याभि-
सम्बन्धात् तत्परीषह इति, वक्तीति शेषः । स ह्येवं मन्यते-यदि
तत् क्षुदाद्युत्पादकं वस्तु न भवेत्तदा क्षुदाद्येव न स्युः,
तदभावाच्च किं केन सह्यत इति परीषहाभाव एव स्यात्,
ततस्तद्भावभावित्वान् परीषहस्य तत् प्रधानमिति तदेव
परीषहः, प्रस्थकात्पादककाष्ठप्रस्थकवत् । आह नैगमत्वा
नैगमस्य कथमेकरूपतैव परीषहाणामिहोक्ताः ? उच्यते-श-
शास्त्रत्वादस्य न सर्वभेदाभिधानं शक्यमिति कश्चिद्वैव क्व-
चिदुच्यते । एवं शेषनयेष्वपि यथोक्ताऽऽशङ्कायां वाच्यमिति ।
वेदना' क्षुदादिजनिता अस्मात्वेदना, चशब्दात्तदुत्पादकं
च परीषहः, 'द्वयोस्तु' पाणिशेष्यान् सङ्गप्रवृत्त्यवधारणः
पुनर्मतेनेति गम्यते । अयं चानयोरभिप्रायः-यदि तावद्गिरि-
निर्झरजलाऽऽदिक्षुदादिवेदनाजनकत्वेन परीषहः, कथमिव क्षु-
दादिवेदना न परीषहो, निरुपचरितं परीषह्यत इति परीषह-
लक्षणं वेदनाया एव सम्भवति, उपचरितं तु गिरिनिर्झरज-
लाऽऽदौ, तावद्विकचस्तुनिबन्धनश्चापचार इति तदभावं त-
स्याप्यभाव एव स्यात् । वेदनां क्षुदाद्यनुभवाऽऽत्मिकां 'प्र-
तीत्य' आश्रित्य जीवं परीषह इति ऋजुसूत्रः मन्यत इती-
हापि गम्यते । अयमस्याऽऽशयः-सति हि निरुपचरितलक्ष-
णान्वितेऽपि परीषहे स एव परीषहोऽस्तु, किमुपचरित-
कल्पनया ? ततो निरुपचरितलक्षणयोगाद्देनैव परीषहः,
सा च जीवधर्मत्वाज्जीवनाजीव इति वेदनां प्रतीत्य जीवं
परीषह उच्यते, न तु पूर्वैषामिवाजीवेऽपीति, 'शब्दस्य'
इति शब्दाऽऽख्यनयस्य साम्प्रतसर्वाभरुद्धैवभूतभेदतत्त्व-
रूपस्य मतेनाऽऽत्मा जीवः, परीषह इति प्रक्रमः । पुनःशब्दो
विशेषं द्योतयति, विशेपश्च परीषहोपयुक्तत्वम्, अयं ह्युपयो-
गप्रधानः, उपयोगश्चाऽऽत्मन एवेति परीषहोपयुक्त आत्मैव
परीषह इति मन्यते इति गाथाऽर्थः ॥ ८१ ॥

इदानीं वर्त्तनाद्वारमाह-

वीसं उकोमपण, वटंति जहन्नञ्चो हवइ एणो ।

सीउमिण चरियं निसी-हिया य जुगवं न वटंति ॥ ८२ ॥

विंशतिः उत्कृष्टपदं विन्यमानं परीषहाः वर्त्तन्ते, युगप-
देकत्र प्राणिनीति गम्यते । 'जवन्यतः' जवन्यपदमाश्रित्य
भवेदेकः परीषहः, ननुत्कृष्टपदे द्वाविंशतिरपि किं नैकत्र व-
र्त्तन्त इत्याह (सीउमिणं नि) शीतोष्णे चर्यानेपेधिक्यौ
च 'युगपद्' एककालं 'न वर्त्तते' न भवतः, परस्परं प-
रिहारस्थितिलक्षणत्वाद्मीषाम्, तथाहि-न शीतमुष्णे न चो-
ष्णे शीते न चर्यायां नैपेधिकी नैपेधिक्यां वा चर्येत्यतो यौ-

गपथेनामीषामेकत्रासम्भवाश्रोतृष्टतोऽपि द्वाविंशतिरिति ।
आह-नैपेधिकीवत्कथं शय्याऽपि न चर्याया विरुध्यते ? उच्य-
ते । निरोधबाधाऽऽदितन्वद्भनिकाऽऽदेरपि तत्र सम्भवाक्षेप-
धिकी तु स्वाध्यायाऽऽदीनां भूमिः, ते च प्रायः स्थिरतायामे-
वानुज्ञाता इति तस्या एव चर्याया विरोधः, इति गाथाऽर्थः ॥ ८२ ॥

कालद्वारमाह-

वासगमो अ तिण्हं, मुहुतमंतं च होइ उज्जुसुण् ।

सदस्स एगममयं, परीसहो होइ नायव्यो ॥ ८३ ॥

(वासगमो य स्ति) आर्पत्वाहर्षाऽऽप्रतः, कोऽर्थः ?-वर्षल-
क्षणं कालपरिमाणमाश्रित्य, परीषहो भवति इति गम्यते । चः
पूरणे 'त्रयाणां' नैगमसङ्गहःप्रवहारनयानां मतेन, ते ह्यनन्त-
राक्रान्त्यायतस्तदुत्पादकं वस्त्वपि परीषहमिच्छन्ति, तच्चैताव-
त्कालस्थितिकर्मणि सम्भवत्येवंति, (मुहुत्तमंतं च इति) प्रा-
कृतत्वादन्तर्मुहुत्तं पुनर्भवति, प्रक्रमात्परीषहः, ऋजुसूत्रे वा
विचार्यमाणं, स हि प्रागुक्तनीतितां वेदनापरीषह इति वक्ति ।
सा चोपयोगाऽऽत्मिका, उपयोगश्च- 'अंतुमुहुत्ता उ परं,
जांगुवओंगा न संतीति' इति वचनात् आन्तर्मुहुत्तक एव;
'शब्दस्य' साम्प्रताऽऽदिभेदस्य मतेनैकसमयं परीषहो
भवति ज्ञातव्य अवबोद्धव्यः, स ह्युक्तनीतितां वेदनापयुक्त-
मात्मानमेव परीषहं मनुते, स चैतस्य पर्यायाऽऽत्मकतया प्र-
तिसमयमन्यान्य एव भवतीति समयमैवैतन्मतेन परीषहो
युक्तः । इति गाथाऽर्थः ॥ ८३ ॥

'वर्षाप्रतः' त्रयाणां परीषह इति यदुक्तं; तदेव दृष्टा-

न्तेन द्रढयितुमाह-

कंडु अभत्तल्लो, अच्छीणं वेयणा तहा कुच्छी ।

कासं सासं च जरं, अहिआमं मत्त वासमण् ॥ ८४ ॥

(कण्डू) कण्डूतिम् : 'अभक्तुन्दं' भक्ताविरूपमः 'अ-
ह्णोः' लोचनयोः वेदनां दुःखानुभवः सर्वत्र द्वितीयाथे
प्रथमाः तथैति समुच्चयः (कुच्छी स्ति) मुख्यत्ययात् कुच्यो-
वेदनां-शलाऽऽदिरूपां 'काशं' श्वासं च 'जरं' त्रयमपि प्रती-
तमेव । 'अध्यास्त' इति अधिभक्तः सप्त वर्षशतानि याव-
त् । अनेन तु सनत्कुमारचक्रवर्त्तुदाहरणं सूचितं; स हि महा-
त्मा सनत्कुमारचक्रवर्त्ती शक्रप्रशंसाऽऽनहनसमायातामरु-
यनिवेदिनशरीरविकृतिरूपधैर्यैवागम्यमानः पटप्रान्तावलश-
तृणवदखिलमपि राज्यमपहायाभ्युपगतदीप्तः प्रतिक्षणमभि-
नयाभिनवप्रवर्द्धमानसंयुक्तो मधुकर्तृस्यैव यथोपलब्धाद्य-
पानोपरचितप्राणवृत्तिजनन्तराक्रमसंहाङ्गकण्डादिवेदनावि-
धुग्तिशरीरोऽपि संयमाश्च मनागां पञ्चबाल, पुनस्तत्त्व-
चपरीक्षणाऽऽयातभिप्रायव्यापारोपदर्शितद्व्यादशांशुमालिस-
माङ्गुल्यवयवश्च तत्पुनः " पुर्व्वि कडाणं कम्मणां वेयइ-
णा " इत्यादि संवगात्पादकमागमवचः प्ररूपयन् स्वयमाग-
न्य शक्रेणाभिवन्दित उपबृंहितश्च । इति गाथाऽर्थः ॥ ८४ ॥

सम्प्रति क परीषह इति क्षेत्रविषयप्रश्नप्रतिवचनमाह-

लोणं भंथारम्मि य, परीसहो जाव उज्जुमुत्ताओ ।

तिण्हं महनयाणं, परीसहो होइ अत्ताणे ॥ ८५ ॥

लांके संस्तारके च परीषहाः (जाव उज्जुमुत्ताओ स्ति)
सूत्रत्वात् ऋजुसूत्रं यावत्; अस्य च पूर्वार्द्धस्य सूचक-
त्वात्पिशुङ्गनैगमस्य मतेन लांके परीषहाः, तत्सहिष्णु-

यतिनिवासभूतक्षेत्रमपि चतुर्दशगज्ज्वात्मकलोकानर्थान्तर-
त्वात्, इत्थमपि च व्यवहारदर्शनाद्, एवमुक्तरोत्तराऽऽवि-
शुद्धविशुद्धतरतश्चेदोपेक्षया निर्यगलोकजम्बूद्वीपभरतदीप्ति-
णार्जुपाटलीपुत्रोपाश्रयाऽऽदिषु भावनीयं, यावदन्यन्तविशुद्ध-
तमनैगमस्य यत्रोपाश्रयैकदेशे अमीषां सोढा यतिस्तत्रामी
इति, एवं व्यवहारस्यापि, लोकव्यवहारपरत्वादस्य, लोकं
च नेह वसति प्रीयते इति व्यवहारदर्शनात्, सङ्ग्रहस्य सं-
स्तारके परीषदाः, स हि संगृह्णातीति संग्रह इति निरुक्ति-
यशान् सङ्ग्रहोपलक्षितमेवाऽऽधारं मन्यते, संस्तारक एव च
यतिशरीरप्रदेशैः संगृह्यते न पुनरुपाश्रयैकदेशाऽऽदिरिति सं-
स्तारक एवास्य परीषदाः, अजुसूत्रस्य तु धेन्याकाशप्रदेशे-
व्वात्माऽवगाढस्तेष्वेव परीषदाः, संस्तारकाऽऽदिप्रदेशानां
तदणुभिरेव व्याप्तत्वात्, तत्रावस्थानाभावात्, त्रयाणां शब्द-
नयानां परीषदा भवति आत्मनि, स्वामनि व्यवस्थित्वात्म-
वस्य । तथाहि-सर्वं वस्तु स्वाऽऽत्मनि व्यवतिष्ठते सत्त्वाद्
यथा चैतन्यं जीवं । आह-किमेवं नयैर्व्याख्या ? निषिद्धा
ज्ञसौ । यदुक्तम्-“ एतन्नि पुहुते समोयानं ” इति । उच्यते-
दृष्टिवादीकृतत्वादस्य न दोषः । तथा च प्रागुक्तम्-“ कम्म-
पवायपुब्धं ” इत्यादि । दृष्टिवादे हि नयैर्व्याख्येत्यत्रापि तथैवा
मिधानम् । इति गार्थः ॥ ८४ ॥

इदानीमुद्देशाऽऽदिष्टात्रयमल्पवक्रव्य-
मिन्यकगाथया गीदतुमाह-

उद्देशो गुरुवयणं, पुच्छा सीमस्म उ मुण्येव्वा ।

निर्देशो पुणिमं खलु, वाचीसं मुत्तफासे य ॥ ८६ ॥

उद्दिश्यत इति उद्देशः, क इत्याह-गुरुवचनम् गुरोः विच-
क्षितार्थस्वाम्याऽभिधायकं वचो, यथा प्रस्तुतमेव (इह
खलु वाचीसं परीमहा ति) 'पुच्छा शिष्यस्य तु 'गुरुद्विष्टा-
र्थावशेषजिज्ञासांविनयस्य, तुः पुनः, प्रकमावचनम् 'मुणि-
नव्या' ज्ञानव्या । यथा-(कयरे खलु ते वाचीसं परीमहा ?
इति) निर्देशश्चेति निर्देशः-पुनः इमे खलु द्वाविंशतिः, परी-
षदा इति गम्यते, अनेन च शिष्यप्रश्नानन्तरं गुरोर्निवेचनं
निर्देश इत्यर्थोदकं भवति, अत्र चैवमुदाहरणद्वारेणा-
भिधानं पूर्वोदाहरणद्वारेणैव सूचनार्थं वैविध्यव्यापनार्थं
चेति किञ्चिन्वृत्तगाथाऽर्थः ॥ ८६ ॥

इत्थं 'कुतः' इत्यादि द्वादशद्वारवर्णनादवसितो नामनि-
ष्पन्ननिक्षेपः, समर्पित 'सूत्ररूपशः' इति चरमद्वारस्य सूत्रा-
ऽऽन्तापकनिष्पन्ननिक्षेपस्य चावसरः, तच्चाभयं सूत्रे सति भ-
वतीति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमकावायं-इह खलु
वाचीसं परीमहा समणेण भगवया महावीरेण कामवेणं
पवेद्या, जे भिक्खु सुद्धा नद्धा जिद्धा अभिभूय भिक्खा-
यरियाणं पण्डितंते पुट्ठा नो विनिहमेज्जा ।

श्रुतम् आकर्णितमवधारितमिति यावत् । (मे) मया 'आ-
युष्मन् !' इति शिष्याऽऽसम्भरणं, कः कमेवमाह ?-सुधर्मस्वामी
जम्बूस्वामिनः किं तत् श्रुतमिदं-तेनेति त्रिजगत्प्र-
तीतिन 'भगवता' अष्टमहाप्रतिहार्यरूपसमग्रैश्वर्याऽऽ-
दिपुङ्गेन, एवमित्यमुता वक्ष्यमाणन्यायेन 'आख्यातं',

सकलजन्तुभाषाऽभिव्याप्त्या कथितम् । उक्तं च-" देवा देवीं
नरा नारीं, शबराश्चापि शाबरीम् । निर्यञ्जोऽपि हि तैर-
र्क्षी, मेनिरे भगवद्भिरम् ॥ १ ॥ " किमत आह-इहेति
लोके प्रवचनं वा 'खलुः' वाक्यालङ्कारं, अवधारणं वा,
तत इहेव जिनप्रवचन एव द्वाविंशतिः परीषदाः, सन्ती-
ति गम्यते । अत्र च श्रुतमित्यनेनावधारणाभिधायिना स्वय-
मवधारितमेव अन्यस्यै प्रतिपादनीयमित्याह, अन्यथाऽभि-
धानं प्रत्युतापायसम्भावान् । उक्तं च-" किं एत्तो पावयर,
सम्मं अण्हिगयधम्मसम्भावां । अन्नं कुंदमणाणं, कट्टतरा-
यम्मि पांडइ ॥ १ ॥ " इति । मय्येत्यनेनार्थतोऽनन्तराऽऽग-
मत्वमाह-भगवन्तेत्यनेन च वक्रः केवलज्ञानाऽऽदिगुणवत्त्वस्-
चकेन प्रकृतवचसः प्रामाण्यं व्यापयितुं वक्रः प्रामाण्यमा-
ह-वक्तृप्रामाण्यमेव हि वचनप्रामाण्यं निमित्तम् । यदुक्तम्-
" पुरुषप्रामाण्यमेव शब्दे दर्पणसङ्ग्रहान्ते सुखमिवापचारा-
दभिधीयते । " तेनेति च गुणवत्त्वप्रसिद्ध्याभिधानेन प्र-
स्तुताध्ययनस्य प्रामाण्यनिश्चयमाह; संदिग्धे हि वक्तृगुणव-
त्त्वं वचसाऽपि प्रामाण्यं संदिह्यतेति, समुदायेन तु आ-
त्मोद्भव्यपरिहारेण गुरुगुणप्रभावनापरंरेव विनयेभ्यो देशना
विशेषा, एतद् भक्तिपरिणामं च विद्याऽऽदेरपि फलसिद्धिः ।
यदुक्तम्-" आर्यार्यभक्तिराण-ण विज्जा मंता य निउक्कंति ।"
अथवा-" आउसंतेणं ति " भगवद्देशरणम्, आयुष्मता भ-
गवताः चिरजीविन्यर्थं महत्त्ववचनंभनत् । यद्वा-आयु-
ष्मतांत परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्भाग्यता, न तु मुक्ति-
मवाप्त्याऽपि तीर्थनि काराऽऽदिदर्शनात्पुनरिहाऽऽयानेन । यथा-
च्यते किञ्चित्-" ज्ञानिनो धर्मतोऽर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् ।
गत्याऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकागतः ॥ १ ॥ "
एवं हि अनुभूतिर्ज्ञानः शेषगागाऽऽदिदोषत्वात्तद्वचसाऽप्रामा-
ण्यमेव स्यात्, निःशेषोन्मूलनं हि रागाऽऽदीनां कुतः पुन-
रिहाऽऽगमनसम्भव इति । यदि वा-आवसंतेणं ति) मय-
त्यस्य विशेषणं, तत आर्द्धित-गुरुदर्शितमर्यादया वसता,
अनेन तत्त्वतो गुरुमर्यादावर्तिव्यरूपत्वाद् गुरुकुलवासस्य त-
द्विधानमर्थत उक्तं, ज्ञानाऽऽदिहेतुत्वात्तस्य । उक्तं च-" एण-
स्स होइ भागी, थिरयरतो दंसणं चरितं य । धम्मा आवक-
हाए, गुरुकुलवासं न सुचंति ॥ १ ॥ " अथवा-(आमुसंते-
णं) आमुशता भगवत्पादागविन्दं भक्तिनः करतलयुगाऽऽदि-
ना स्पृशता । अनेनैतदाह-आधिगतममस्तरोन्वयणपि गुरुव-
श्रमणाऽऽदिचिन्तयितुं न मोक्षव्यम् । उक्तं हि-" जहाऽऽहि-
अग्गी जलणं नमंते, णाणाहुइमंतपयाहिंविनंते । एवाऽऽर्या-
यं उवविट्टएज्जा, अणंतणणावगताऽधि संतो ॥ १ ॥ " इति ।
यद्वा-(आउसंतेणं ति) प्राकृतत्वेन निवृत्त्ययादाजुप-
माणेन श्रवणाधिप्रमयादिया गुरून् मेवमनेन, अनेनाप्यत-
दाह-विचित्रैवाचितदेशस्थेन गुरुमकाशान् श्रोतव्यं, न तु
यथाकथञ्चित् । गुरुविनयमीत्या गुरुपदेदुक्षितेभ्यो वा न
काशान् । यथोच्यते-" पांसुद्वियाणं पाने, सुण्ह सो विण-
यपरिभंसी " इति । यदुक्तं भगवता आख्यातं द्वाविंशतिः प-
रीषदाः सन्तीति, तत्र किं भगवता अन्यतः पुरुषविशेषा-
दपौरुषेयाऽगमात् स्वतो वा अमी अवगताः, इत्याह श्रमणेन
भगवता महावीरेण काव्यपेन (एवेइय ति) सूत्रव्याप्तं
प्रविदिताः, तत्र आस्यतीति श्रमणः-नपस्वी, तेन, न तु

“ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्म-
श्च, सहस्रिदं चतुष्टयम् ॥ १ ॥” इति कणादाऽऽदिपरिक-
ल्पितमदाशिवचर्याऽऽदिमंसिद्धेन, तस्य देहाऽऽदिविरहात्
तथाविधप्रयत्नाभावेनाऽऽख्यानायोगात् । उक्तं च-“वयं
न कायजोगा-भावे ण य सो अणादिसुद्धस्म । गहणांम
य नो हेत्, सत्थं अत्ताऽऽगमां कहणु ? । १ ॥” भगवन्तति
च समप्रज्ञानैश्वर्याऽऽदिमूचकं सर्वज्ञतागुणयोगित्वमाह ।
तथा च यत् कैश्चिदुच्यते-“हेयोपादेयत्वस्य, साध्यो-
पायस्य वेदकः । यः प्रमाणमपाविष्टो, न तु सर्वस्य वेद-
कः ॥ १ ॥” इति, तद् व्युद्भूतं भवति, अमर्षतो हि न य-
थावत्सोपायहेयोपादेयत्वविज्ञवति, प्रतिप्राणि भिन्ना हि
भावानामुपयोगशक्तयः, तत्र कोऽपि कस्यापि पथमपि क्वा-
प्युपयोगीति कथं सोपायहेयोपादेयत्ववेदनं सर्वज्ञतां वि-
ना सम्भवतीति, महावीरेणैव शकुरुनान्ता चरमतीर्थ-
करेण, ‘काश्यपेन’ काश्यपनोद्रेण; अनेन च नियत-
शकालकुलाभिधायिना सकलदेशकालकलाङ्गापिपुरुषाङ्गे-
तनिराकरणं कृतं भवति । तत्र हि सर्वस्यैकत्वमदयमाख्या-
नाऽस्मै व्याख्येयमित्यादिविभागाभावेन आख्यानस्यैवास-
म्भव इति, प्रविदिताः प्रकर्षेण स्वयं साक्षात्कारिस्त्वलक्षण-
न ज्ञाना, अनेन बुद्धिव्यवहितार्थपरिच्छेदादः परिज्ञेता
भवति, स्वयमसाक्षात्कारी हि प्रतीपहस्तान्यपुरुषवद्
व्यतिरिक्तबुद्धियोगोऽपि कथं कञ्चनार्थं परिच्छेदं क्षमः
स्याद् ? । एवं चैतदुक्तं भवति-नान्यतः पुरुषविशेषादेत-
द्वगतः, स्वयं सम्बुद्धत्वाद्भगवतः, नाप्यपौरुषेयाऽऽगमात्,
तस्यैवासम्भवाद्, अपौरुषेयत्वं ह्यागमस्य स्वरूपापेक्ष-
मर्थप्रत्यायनापेक्षं वा ? , तत्र यदि स्वरूपापेक्षं तदा नाल्वादि-
करणव्यापारं विनैवास्य सदोपलम्भप्रसङ्गः न चाऽऽवृत्तत्वात्
नोपलम्भ इति वाच्यं, तस्य सर्वथा नित्यत्वं आख्यानस्या-
किञ्च-कृतत्वात्, किञ्चत्करत्वं वा कथञ्चिदनित्यत्वप्रसङ्गाद्,
अथार्थप्रत्यायनापेक्षम्, एवं कृतसङ्केता भालाऽऽदयोऽपि त-
तोऽर्थं प्रतिपत्तवन्ति नापौरुषेयाऽऽगमसम्भव इति । ते च
कौटशा इत्याह यानिति परीषहान् ‘भिक्षुः’ उक्तनिरुक्तः,
‘श्रुत्वा’ आकरय, गुर्यनितक इति गम्यते । ‘ज्ञात्वा’ यथा-
वदवबुध्य, ‘जित्वा’ पुनः पुनरभ्यासेन परिचितान् कृत्वा
‘अभिभूय’ सर्वथा तन्नामार्थमुपहृत्य, भित्तोश्चर्या वि-
हितक्रियासंवेन भिक्षुचर्या, तथा ‘परिव्रजन्’ समन्तादि-
हरन् स्पृष्ट आश्रयः, प्रक्रमत्परीषहैव, ‘नो’ नैव, ‘वि-
निहन्त्यत’ विविधैः प्रकारैः संयमशरीरगोपधानेन विनाशं
प्राप्नुयात् । पठन्ति च-‘भिक्षवायरियाए परिव्वयंतो पुटो नो विनिहन्नेजा ।
भिक्षाचर्यायां-भिक्षाऽऽने परिब्रजन्, उदीर्यन्ते हि भिक्षा-
ऽऽने प्रायः परीषहाः । उक्तं हि-“भिक्षवायरियाए वावीसं
परीसहा उदीरिज्जंते ।” इति, शेषं प्राग्वत् ॥ इत्युक्त उद्देशः ।

पृच्छामाह-

कयरे ते खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महा-
वीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्षु सुचा नचा जिचा अभिभूय
भिक्षवायरियाए परिव्वयंतो पुटो नो विनिहन्नेजा ।

(कयरे) किं नामानः ‘ते’ अनन्तरम्बोदिष्टाः ‘खलु’
वाक्यालङ्कारे, शेषं प्राग्वदिति ।

निर्देशमाह-

इमे खलु ते वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं
कासवेणं पवेइया, जे भिक्षु सुचा नचा जिचा अभिभूय
भिक्षवायरियाए परिव्वयंतो पुटो नो विनिहन्नेजा ।

‘इमे’ अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वाद् इति विपरिवर्तमानतया
प्रत्यक्षा इमे ‘ते’ इति ‘ये’ त्वया पृष्टाः, शेषं पूर्ववत् ॥

तं जहा-दिर्गिच्छापरीसहे १, पिवासापरीसहे २, सी-
यपरीसहे ३, उसिणपरीसहे ४, दंसमसगपरीसहे ५, अ-
चेलपरीसहे ६, अरइपरीसहे ७, इत्थीपरीसहे ८, च-
रियापरीसहे ९, निमीहियापरीसहे १०, सिजापरीसहे ११,
अकोसपरीसहे १२, वहपरीसहे १३, जायणापरीसहे १४,
अलाभपरीसहे १५, रोगपरीसहे १६, तणफासपरीसहे १७,
जल्लपरीसहे १८, सकारपुरस्कारपरीसहे १९, पप्मापरीसहे
२०, अन्नाणपरीसहे २१, सम्मत्तपरीसहे २२ ।

तद्यन्त्युदाहरणान्यासार्थः, दिर्गिच्छापरीषहः १, पिपा-
सापरीषहः २, शान्तिपरीषहः ३, उष्णपरीषहः ४, दंशमश-
कपरीषहः ५, अचेलपरीषहः ६, अग्निपरीषहः ७, क्षीप-
रीषहः ८, चर्यापरीषहः ९, नैयधिकीपरीषहः १०, शय्या-
परीषहः ११, आक्रोशपरीषहः १२, वधपरीषहः १३, याच-
नापरीषहः १४, अलाभपरीषहः १५, रोगपरीषहः १६, तृण-
स्पर्शपरीषहः १७, जल्लपरीषहः १८, सत्कारपुरस्कारपरीष-
हः १९, प्रज्ञापरीषहः २०, अज्ञानपरीषहः २१, दर्शनपरीषहः
२२ । इह च-“दिर्गिच्छा” देशीवचनेन बुभुक्षोच्यते, सैवा-
न्यन्तव्याकुलत्वं तुरन्त्यनयमभीकृतया आहारपरिपाकाऽऽ-
दिवाञ्छाविनिवर्तनेन परीति-सर्वप्रकारं संहत इति परीषहः
दिर्गिच्छापरीषहः १, एवं पातुमिच्छा पिपासा, नैव परीषहः
पिपासापरीषहः २, ‘इयं’ गतापित्यस्य गत्यर्थत्वात्कर्त्तरि
क्तः, ततो “द्रवमूर्तिस्पर्शयोः शयः” (पा० ६-१-२४) इति
संप्रसारणे स्पर्शवाचिन्वाच्च “स्योऽस्पर्शो” (पा० ८-२-७)
इति नन्वाभावे शान्ति स्पर्शः तदेव परीषहः शी-
तपरीषहः ३, ‘उप’ दाह इत्यस्याणाऽऽदिकनकप्रत्यया-
न्तस्य उष्णं निदाघाऽऽदितापाऽऽत्मकं तदेव परीषहः उ-
ष्णपरीषहः ४, दशन्तीति दंशाः पचाऽऽदि-वादश्च; मार-
यितुं शक्नुवन्ति मशकाः, दंशाश्च मशकाश्च दंशमशकाः
युक्ताऽऽनुपलक्षणे चेतत् ; त एव परीषहो दंशमशकप-
रीषहः ५, अचेल चेलाभावो जिनकल्पिकाऽऽदीनाम्, अन्ये-
षां तु भिक्षमल्पमूल्यं च चेलमप्यचेलमेव, अवस्थार्थाला-
ऽऽदिवत्, तदेव परीषहोऽचेलपरीषहः ६, रमणं रतिः सं-
यमावपया धृतिः, तद्विपरीता न्यगतिः, सैव परीषहः अरति-
परीषहः ७, स्यायतेः स्तुणेत्योर्वाटं टित्वाच्च ऊपि क्ली,
सैव तद्वत्तरागहेतुर्गतिविभ्रमं कृताऽऽकारविलोकनेऽपि-
“त्यगर्थाधरमांसमेव-स्तारवस्थिशिगमणैः सुदुर्गन्धम् ।
कुचनयनजघनवदनो-रसुच्छिन्नो मन्यते रूपम् ॥ १ ॥”

तथा-

“निष्ठावितं जुगुप्स-न्यघरस्थं पिबति मोहितः प्रसभम् ।
कुञ्जजघनपरिधायं, मेच्छति तन्मोहितो भजते ॥ २ ॥”

इत्यादिभावनातोऽभिधास्यमाननीतितश्च परिषद्भाषणत्वा-
त्परीषदः स्त्रीपरीषदः ८, चरणं चर्या ग्रामानुग्रामं विहरणाऽ-
त्मिका, सैव परीषदः चर्यापरीषदः ९, निषेधनं निषेधः पापक-
र्मणां गमनाऽऽदिक्रियायाश्च समयोजनमस्या नैवेधिकी-स्मशा-
नाऽऽदिका स्वाध्यायाऽऽदिभूमिः, निषेधेति यावत्, सैव परीषदो
नैवेधिकीपरीषदः १०, तथा-शरतेऽस्यामिति शय्या उपाश्रयः ।
सैव परीषदः शय्यापरीषदः ११, आक्रोशनमाक्रोशः-असत्यभा-
षाऽऽत्मकः, स एव परीषदः आक्रोशपरीषदः १२, हननं वधः-
ताडनं, स एव परीषदो वधपरीषदः १३, याचनं याच्ना, प्रार्थने-
त्यर्थः, सैव परीषदो याच्नापरीषदः १४, लभनं लाभो न लाभो-
त्लाभः अभिलषितविषयाप्राप्तिः, स एव परीषदः अलाभपरी-
षदः १५, रोगः कुप्राऽऽदिरूपः स परीषदो रोगपरीषदः १६, तर-
न्नीति तृणानि, औणाऽऽदिको नक् षड्वत्त्वं च, तेषां स्पर्शः तृ-
णस्पर्शः, स एव परीषदस्तृणस्पर्शपरीषदः १७, जल इति मलः,
स एव परीषदो जलपरीषदः १८, सत्कारो वस्त्राऽऽदिभिः पु-
जनं पुरस्कारः अभ्युत्थानाऽऽसनाऽऽदिसम्पादनम् । यद्वा-स-
कलैयाभ्युत्थानाभिवादनवानाऽऽदिरूपा प्रतिपत्तिरिह सत्का-
रस्तेन पुरस्करणं सत्कारपुरस्कारः, ततस्तथैव स एव
वा परीषदः सत्कारपुरस्कारपरीषदः १९, प्रज्ञापरीषदः अ-
ज्ञानपरीषदश्च प्राग्भाविनाथौ, नवरं प्रज्ञायतेऽनया व-
स्तुतत्त्वमिति प्रज्ञा, स्वयं विमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, तथा
ज्ञायते वस्तुतत्त्वमनेनेति ज्ञानं, सामान्येन मत्यादि, तदभा-
वोऽज्ञानम् २०-२१ दर्शनं सम्यग्दर्शनं तदेव क्रियाऽऽदिवादिना
विविधमतश्चरणेऽपि सम्यक् परिषद्भाषणं-निश्चलचित्ततया
ध्यायमाणं परीषदो दर्शनपरीषदः । यद्वा-दर्शनशब्देन दर्शन-
व्यामोहहंतुरैहिकाऽऽमुष्मिकफलानुपलम्भादिरिह गृह्यते,
ततः स एव परीषदो दर्शनपरीषदः २२ । इत्थं नामतः परी-
षद्भाषणभिधाय तानेव स्वरूपतोऽभिधत्तुः सम्बन्धार्थमाह-

परीसहाणं पविभर्त्ता, कासवेण पवेइया ।

तं भे उदाहरिस्सामि, आणुपुण्वि सुणेह मे ॥ १ ॥

'परीषद्भाषणम्' अनन्तराकृताम्नां प्रविभर्त्ताः 'प्रकर्ष-
श्च स्वरूपसम्भोदाभावलक्षणं विभागः-पृथक्ता 'काश्य-
पेन' काश्यपगात्रेण, महावीर्येणेति यावत् । 'प्रवेदिता' प्ररू-
पिता 'तामिनि' काश्यपप्ररूपितां परीषदप्रविभर्त्ता (भे
इति भवताम्, उदाहरिष्यामि प्रतिपादयिष्यामि, 'आनु-
पूर्व्या' क्रमेण शृणुत (मे) मम प्रकमादुदाहरतः, शिष्याऽऽ-
दरुपपापनार्थं च काश्यपेन प्रवेदिनेति वचनम् । इति सूत्रा-
र्थः ॥ १ ॥ उक्तं २ अ० ।

संप्रत्यव्ययनार्थोपसंहारमाह-

एष परीसहा सवे, कासवेण पवेइया ।

जे भिक्खु न विहसेजा, पुट्टो केणइ कएहुइ ॥ ४६ ॥

'एने' अनन्तरमुपदर्शितस्वरूपाः, 'परीषद्भाषणं' क्षुद्रादयः 'सवे'
द्वाविंशतिस्वरूपा अपि न तु क्रियन्त एव 'काश्यपेन' श्रीम-
म्भवादीयेण 'प्रवेदिताः' प्ररूपिताः (जे इति) यानुक्रम्यायेन
ज्ञात्वेति शेषः, भिज्जुर्यतिरे सैव 'विहस्येत' पराजीयेत । कोऽ-
र्थः-संयमात्पात्येत, 'स्पृष्टं' बाधितः केनापि प्रकमात् द्वाविंश-
तिरेकतरेण दुर्ज्ञेयानपि परीषदेण (कएहु इति) कुञ्चित्
देशे काले वा इति सूत्रार्थः । उक्तं २ अ० ।

सुहं पिवासं दुस्सिज्जं, सीउएहं अरई भयं ।

अहियासे अव्वहिओ, देहे दुक्खं महाफलं ॥ २९ ॥

क्षुधं बुभुक्षां, पिपासां तृषं, दुःशय्यां विषभूय्यादिरूपां, शी-
तोष्णं प्रतीतम्, अरतिं मोहनीयोद्भवां, भयं व्याघ्राऽऽदिसमु-
त्थमपिसहेत्, एतत्सर्वमेव अव्यथितो दीनमनाः सन् देहे दुःखं
महाफलं, संविम्वेति वाक्यशेषः । तथा च-शरीरे सत्येतत्
दुःखं शरीरं वाऽसारं सम्यगतिस्सहमानं च मोक्षफलमेवेदम्,
इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० । व्य० । स्था० ।

अथ बन्धस्थानान्याश्रित्य परीषद्भाषणं विचारयन्माह-

सत्तविहवंधगस्स णं भंते ! कइ परीसहा पप्पत्ता ? गो-
यमा ! वावीसं परीसहा पप्पत्ता । वीसं पुण वेएइ । जं
ममयं सीयपरीसहं वेएइ नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ,
जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ नो तं समयं सीयपरीसहं
वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ नो तं समयं निसी-
हियापरीसहं वेएइ, जं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ नो तं
समयं चरियापरीसहं वेएइ ॥ अट्ठविहवंधगस्स णं भंते ! कइ
परीसहा पप्पत्ता ? गोयमा ! वावीसं परीसहा पप्पत्ता । तं
जहा-छुदापरीसहे पिवासापरीसहे सीयपरीसहे जाव अला-
भपरीसहे । एवं अट्ठविहवंधगस्स वि । छविहवंधगस्स
णं भंते ! सरागछउमत्थस्स कइ परीसहा पप्पत्ता ? गोयमा !
चोदस परीहा पप्पत्ता । वारस पुण वेएइ । जं ममयं सीय-
परीसहं वेएइ नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं
उसिणपरीसहं वेएइ नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ ।
जं समयं चरियापरीसहं वेएइ नो तं समयं सेजापरीसहं
वेएइ, जं ममयं सेजापरीसहं चेव वेएइ नो तं समयं चरि-
यापरीसहं वेएइ । एकविहवंधगस्स णं भंते ! वीयरगछउ-
मत्थस्स कइ परीसहा पप्पत्ता ? गोयमा ! एवं जहेव छवि-
हवंधगस्स । एगविहवंधगस्स णं भंते ! सजोगिभवत्थके-
वलिस्स कइ परीसहा पप्पत्ता ? गोयमा ! एकारस परीसहा
पप्पत्ता । नव पुण वेएइ । सेसं जहा छविहवंधगस्स । अबं-
धगस्स णं भंते ! अजोगिभवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा
पप्पत्ता ? गोयमा ! एकारस परीसहा पप्पत्ता । नव पुण वे-
एइ । जं समयं सीयपरीसहं वेएइ नो तं समयं उसिणप-
रीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ नो तं समयं
सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ नो तं
समयं सेजापरीसहं वेएइ, जं समयं सेजापरीसहं वेएइ नो
तं समयं चरियापरीसहं वेएइ ।

सत्तविधबन्धक आयुर्वर्जशेषकर्मबन्धकः । (जं समयं सी-
यपरीसहमित्यादि) यत्र समयं शीतपरीषदं वेद्यते न त-
त्रोष्णपरीषदं, शीतोष्णयोः परस्परमत्यन्तविराधनेकद्वैकता-
सम्भवात् । अथ यद्यपि शीतोष्णयोरेकद्वैकतासम्भवस्तथा-
प्यात्यन्तिके शीते तथाविधाभिस्तन्निधौ युगपदेवैकस्य पुं-

स एकस्यां दिशि शीतमन्यस्यां चोष्णमित्येवं चयोरपि शी-
तोष्णपरीषहयोरस्ति सम्भवः । नैनदैवम्, कालकृतशीतोष्णा-
ऽऽश्रयत्वाद्भिन्नतत्त्वस्यैवविधन्यतिकरस्य वा प्रायेण न-
पस्विनामभावादिति । तथा- (जं समयं चरियापरीसहमि-
त्यादि) तत्र चर्या ग्रामाऽऽदिषु सञ्चरणं, नैवेधिकी च ग्रामा-
ऽऽदिषु प्रतिपन्नमासकल्पाऽऽदेः स्वाध्यायाऽऽदिनिमित्तं श-
य्यातो विविक्तोपाश्रये गत्वा निपद्यन् । एवं चानयोर्विहारा-
वस्थानरूपत्वेन परस्परविरोधाच्चैकदा संभवः । अथ नैवेधि-
कीवच्छ्रयाऽपि चर्या सह विरुद्धेति न तथैकैकदा सम्भ-
वः, ततश्चैकोनविंशतरेव परीषहणामुत्कर्षेणैकदा वेदनं प्रा-
प्तमिति । नैवम् । यतो ग्रामाऽऽदिगमनप्रवृत्ता यदा कश्चिदौ-
त्सुक्यादिनिवृत्ततत्परिणाम एव विभ्रामभोजनाऽऽद्यर्थमित्वरं
शय्यायां वर्तते तदोभयमप्यविरुद्धमेव, तत्तत्तत्तथा अस्-
मान्वादाश्रयस्य चाश्रयणादिति । यद्येवं तर्हि कथं पङ्क्ति-
ध्वन्यधकमाश्रित्य वक्ष्यति । (जं समयं चरियापरीसहं वेप-
इ तो तं समयं सेजापरीसहं वेपइत्यादि) । अत्रोच्यते-प-
ङ्क्तिध्वन्यधका मोहनीयस्याविद्यमानकल्पत्वान्त्वसर्वत्रोत्सुक्या-
भावेन शय्याकाले शय्यायामिव वर्तते, न तु बादररागवदौ-
त्सुक्येन विहारपरिणामाविच्छेदाश्चर्यायामप्यतस्तदपेक्षया त-
योः परस्परविरोधाद्युपपत्तिसम्भवस्ततश्चासाध्वेयं (जं स-
मयं चरियापरीसहं वेपइत्यादि) (छविचक्षुःध्वेत्यादि) पङ्क्तिध्वन्यधकस्याऽऽ-
युर्मोहवर्जानां बन्धकस्य सूक्ष्मसम्परायस्येत्यर्थः, एतदेवाऽऽ-
ह- (सरागञ्जउमन्थस्तेत्यादि) सूक्ष्मलोभाणानां वेदनात्त-
रागोऽनुत्पन्नकवलत्वाच्चक्षुःस्थस्ततः कर्मधार्याऽतस्तस्य ।
(चांइसपरीसहं ति) अष्टानां मोहनीयसम्भवानां तस्य मो-
हाभावेनाभावाद् द्वाविंशतः शेषाश्चतुर्दश परीषहा इति । ननु
सूक्ष्मसम्परायस्य चतुर्दशानामेवाभिधानात् मोहनीयस-
म्भवानामष्टानामसम्भव इत्युक्तं, ततश्च सामर्थ्यादनिवृत्ति-
बादरसम्परायस्य मोहनीयसम्भवानामष्टानामपि सम्भवः
प्राप्तः, कथं चैतदुच्यते, यतो दर्शनसप्तकोपशमं बादरकपायस्य
दर्शनीयोदयाभावेन दर्शनपरीषदाभावात्समानामेव सम्भवां,
नाष्टानाम् । अथ दर्शनमोहनीयसत्ताऽपेक्षयाऽसावपीष्यत
इत्युपादेव, तर्ह्युपशमकत्वे सूक्ष्मसम्परायस्यापि मोहनीय-
सत्तासद्भावात् कथं तदुत्थाः सर्वेऽपि परीषहा न भवन्ती-
ति, न्यायस्य समानत्वादिति । अत्रोच्यते-यस्मादर्शनसप्तको-
पशमस्योपर्येव नपुंसकवेदाऽऽद्युपशमकाले अनिवृत्तिवादरस-
म्परायो भवति, स चाऽऽवश्यकाऽऽदिव्यतिरिक्तग्रन्थान्तरमनेन
दर्शनत्रयस्य बृहति भाग उपशान्ते शेषे चानुपशान्ते ए-
व स्यात् । नपुंसकवेदं चाऽमौ तेन सहोपशमयितुमुक्तं,
ततश्च नपुंसकवेदोपशमावसरे अनिवृत्तिवादरसम्परायस्य
सतो दर्शनमोहस्य प्रदर्शन उदयोऽस्ति, न तु सतैव, ततस्त-
त्पत्त्यया दर्शनपरीषहस्तस्यास्तीति । ततश्चाष्टावपि भवन्ती-
ति; सूक्ष्मसम्परायस्य तु मोहसत्तायामपि न परीषहहेतुभूतः
सूक्ष्मोऽपि मोहनीयोदयोऽस्तीति न मोहजन्यपरीषहसंभवः ।

आह च-

" मोहनिमित्ता अट्ट धि, वायरगगे परीसहा किहं गु ।
किहिं वा सुहुमनगां, न हुंति उवन्नामए मन्वे ॥ १ ॥ "

आचार्य आह-

" सत्तगपरउच्छिय जे-ण वायरं जं च साधसेममि ।

मग्निग्लमि पुरिहं, लग्गइ तो दंसणस्सावि ॥ २ ॥

लम्भइ पएसकम्मं, पबुञ्च सुहुमोदओ तओ अट्ट ।

तस्स भणिया न सुहुमे, न तस्स सुहुमोदओ वि जओ ॥ ३ ॥ "

इति । यश्च सूक्ष्मसम्परायसूक्ष्मलोभकिट्टिकानामुदया नासौ
परीषहहेतुर्लोभहेतुकस्य परीषहस्यानभिधानात् । यद्विच कां-
ऽपि कथञ्चिदसौ स्यात्तदा तस्येहात्यन्ताल्पत्वेनाविवर्त्तते ।
(एर्गावह्वधगस्स ति) वेदनीयबन्धकस्येत्यर्थः । कस्य तस्ये-
त्यत आह- (वीअरागञ्जउमन्थस्स ति) । उपशान्तमोह-
स्य, क्षीणमोहस्य चेत्यर्थः । (एवं चेत्येत्यादि) । चतुर्दश
प्रवृत्ता द्वादश पुनर्वेदयतीत्यर्थः ॥ शीतोष्णयाश्चर्याशययोश्च
पर्यायेण वेदनादिति । भ० ८ श० ८ उ० । प्रव० । प० सं० ।
(जिनस्यैकादश ११ परीषहा वेद्या इति केवलयाहारवि-
न्तायामुक्ताः) द्रव्यभावपरीषहेषु उदाहरणम् । एते च परी-
षहा द्विविधाः । तद्यथा-द्रव्यपरीषहा भावपरीषहाश्च । तत्र
द्रव्यपरीषहा नाम य इदलोकनिमित्तं बन्धनाऽऽदिषु वा
पश्यशेनाधिसह्यन्ते । तत्रोदाहरणं यथा-सामायिके धक्कट-
टान्ते इन्द्रपुगे इन्द्रदत्तपुत्रस्या भावपरीषहा ये संसारव्य-
वच्छेदमननानाऽऽकुलेना स नाधिसह्यन्ते तैरेव वासाधि-
कारः । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

पञ्चभि प्रकारेः छुअस्थपरीसहाः-

पंचहिं ठाणेहिं छउमन्थेणं उदिसे परीसहोवसगे मम्मं
सहेजा, खमेजा, निनिक्खेजा, अहियासेजा । तं जहा-उदि-
अकम्मे खलु अयं पुरिसे उम्मत्तगभूए तेण मे एम पुरिसे
अकोसइ वा, अवहमइ वा, गिच्छोइ वा, गिअन्थेइ वा,
वंधइ वा, रुंधइ वा, छविच्छेयं करइ वा, पमारं वा, गेइ उहवेइ
वा, वत्थपडिगहं कंबलं पायपुंछणमाच्छिदइ वा, विच्छिदइ
वा, भिदइ वा, अवहरइ वा ॥ १ ॥ जक्खाइत्त खलु अयं
पुरिसे तेण मे एम पुरिसे अकोसइ वा, तहव० जाव अवहरइ
वा ॥ २ ॥ ममं च गं तव्वववेयगिजे कम्म उदिसे भवइ
तेण मे एम पुरिसे अकोसइ वा० जाव अवहरइ वा ॥ ३ ॥
ममं च गं मम्मं असहमाणस्स अक्खममाणस्स अतिनि-
क्खमाणस्स अणहियासेमाणस्स किम्मचे कजइ एगंत-
सो मे पावकम्म कजइ ॥ ४ ॥ ममं च गं मम्मं महमा-
णस्स० जाव अहियासेमाणस्स किम्मचे कजइ ?, एगंतसोमे
निज्जग कजइ ॥ ५ ॥ इच्चेएहिं पंचहिं ठाणेहिं छउमन्थे
उदिसे परीसहोवसगे मम्मं सहेजा० जाव अहियासेजा ॥

(पंचहीत्यादि) स्फुटं, किं तु ज्ञायते येन नत् छुअ ज्ञानाऽऽ-
वरणाऽऽदिघातिकर्मचतुष्टयं, तत्र तिष्ठतीति छुअस्थः, सक-
पाय इत्यर्थः । उदीर्णानुदितान् परीषहोपमर्गानभिहितस्वरू-
पान सम्यक्ततकपायोदयनिरोधाऽऽदिना सहते भयाभावेना-
विवलनाद्धं भटवन् क्षमेत, क्षान्त्या निनिक्षत अदीनतया,
अध्यामीनपरीषहाऽऽद्येवाऽऽधिक्यनासीत् न क्षलेक्षित,
उदीर्णमुदितप्रबलं वा कर्म मिथ्यात्वमोहनीयाऽऽदि यस्य स
उदीर्णकर्मा, सत्तुर्धाक्यालङ्कारं, अयं प्रत्यक्षः पुरुष उन्मत्त-
को मादिराऽऽदिना विन्तुतचित्तः स इव उन्मत्तकभूतो भूत-
शब्दस्योपमानार्थत्वात् उन्मत्तक एव वा उन्मत्तकभूतो भूत-

शब्दस्य प्रकृत्यर्थत्वात् । (तेण स्ति) उदीर्यकर्मो यतोऽय-
मुन्मत्तकभूतः पुरुषस्तेन कारणेन । (मे इति) माम् एषो-
ऽयमाक्रोशति, शपति, अपहसति, उपहासं करोति, अपघर्ष-
ति वा अपघर्षणं करोति, निच्छोडयति सम्बन्धान्तरसंब-
द्धहस्ताऽऽदौ गृहीत्वा बलात् क्षिपति निर्भर्त्सयति दुर्वचनैर्व-
ध्नाति रज्ज्वादिना, रुणञ्चि कारागारप्रवेशनाऽऽदिना, छुवः
शरीरावयवस्य हस्ताऽऽदेशेदं करोति, मारणप्रारम्भः प्रमारो
मूर्च्छाविशेषो मारणस्थानं वा तं नयति प्रापयतीति अप-
द्राघयति मारयति, अथवा-प्रमारं मरणमेव । (उह्वेह
स्ति) उपद्रवयति उपद्रवं करोतीति । पतद्ग्रहं पात्रं, कम्ब-
लं प्रनीतं, पादप्रोच्छ्वनं रजोहरणम् आच्छिनसि बलादु-
द्घालयति । विच्छिनसि विच्छिन्नं करोति दूरे व्यधस्था-
पयतीत्यर्थः । अथवा वस्त्रमीषाच्छिनसि आच्छिनसि । विशे-
षेण छिनसि विच्छिनसि, भिनसि पात्रं स्फोटयति, अपहरति
चोरयति, वाशब्दाः सर्वे विकल्पार्था इत्येकं परीषहाऽऽदि-
सहनाऽऽलम्बनस्थानम्, इच्छाऽऽक्रोशाऽऽदिकमिह प्राय आ-
क्रोशवधाभिधानपरीषहद्वयं रूपं मन्तव्यम्, उपसर्गविवक्षायां
तु मानुष्यकप्रादुर्ध्विकाऽऽद्युपसर्गरूपमिति । तथा यक्षाऽऽविष्टो
देवाधिष्ठितोऽयं तेनाऽऽक्रोशतीत्यादि द्वितीयम् । तथा अयं हि
परीषहापसर्गकारी मिथ्यात्वाऽऽदिकर्मवशवती (मम च ए
ति) मम पुनस्तेनैव मानुष्यकं भवेन जन्मना वेद्यतेऽनुभू-
यते यत्तद्भवद्वेदनीयं कर्म, उदीर्य भवत्यस्ति तेनैव मामाक्रो-
शतीत्यादि तृतीयम् । यथा एष बालिशः पापाभीतत्वात् क-
रांतु नामाक्रोशनाऽऽदि मम पुनरसहमानस्य (किं मञ्च स्ति)
मन्ये इति निपातां वितर्कार्थः । (कञ्च स्ति) संपद्यते, इह
चिन्तिष्यमाह- (एगंतसो स्ति) एकान्तेन सर्वथा पापं क-
र्माऽस्मानाऽऽदि क्रियते संपद्यते इति चतुर्थः । तथा अयं ता-
वत्पापं बध्नाति मम चेदं महती निर्जरा क्रियते इति प-
ञ्चमम् । (इच्छेपहीत्यादि) निगमनमिति । शेषं सु-
गमम् ।

छुअस्थविपर्ययः केवलीति तत्सूत्रम्-

पंचाहिं ठाणेहिं केवली उदिन्ने परीसहोवसगो सम्मं
सहेज्जा० जाव अहियासेज्जा । तं जहा वित्तचित्ते
खलु अयं पुरिसे तेण मे एस पुरिसे अकोसइ वा
तंहव० जाव अवहरइ वा ॥ १ ॥ दित्तचित्ते खलु अयं
पुरिसे तेण मे एस पुरिसे० जाव अवहरइ वा ॥ २ ॥ ज-
कवाइहे खलु अयं पुरिसे तेण मे एस पुरिसे० जाव अ-
वहरइ वा ॥ ३ ॥ ममं च एं तम्भववेयणिजे कम्मे उदि-
न्ने भवइ तेण मे एस पुरिसे० जाव अवहरइ वा ॥ ४ ॥
ममं च एं सम्मं सहमाणं खममाणं तित्तित्तमाणं अहि-
यासेमाणं पामित्ता बहवे अन्ने छउमत्ता ममणा निगंथा
उदिन्ने परीसहोवसगो एवं सम्मं सहिस्मंति० जाव अहि-
यासिस्संति ॥ ५ ॥ इच्छेएहिं पंचाहिं ठाणेहिं केवली उ-
दिन्ने परीसहोवसगो सम्मं सहेज्जा० जाव अहियासेज्जा ।

तत्र च क्षिप्रचित्तः पुत्रशोकाऽऽदिना, नष्टचित्तः पुत्रजन्मा-
ऽऽदिना दर्पवक्षित उन्मत्त एवेति । मां च सहमानं दृष्ट्वा अ-
१६२

स्येऽपि सहिष्यन्त्युत्तमानुसारिवात् प्राय इतरेषाम् । यदाह-
“ जो उत्तमंहि ” मग्गो, पढओ सो दुक्खे न संसारं । आ-
यरियम्मि जयंते, तयणुवगा केण सीएज्ज ? ” ॥ १ ॥ इति ।
(इच्छेपहीत्यादि) अत्राऽपि निगमनम् । शेषं सुगममिति ।
स्था० ५ डा० १ उ० ।

परीषहाः मोहव्या इत्युपदेशः-

संवुडकम्मस्स भिक्खुणो, जं दुक्खं पुट्टं अबोहिण् ।

तं संजमओऽवचिज्जई, मरणं हेच्च वयंति पण्डिया ॥ १ ॥

संवृतानि निरुद्धानि कर्माण्यनुष्ठानानि सम्यगुपयोगरू-
पाणि वा मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकपाययोगरूपाणि वा
यस्य भिक्षोः साधोः स तथा तस्य यत् दुःखम् अस-
हेयं तदुपादानभूतं वा अष्टप्रकारं कर्म स्पृष्टमिति बद्धस्पृष्ट-
निकाचितमित्यर्थः, तच्च अत्र “ अबोधिना ” अज्ञानेनोप-
पन्नं सत् संयमतो मैत्रीन्द्रोक्तात् समदृशरूपादनुष्ठानाद-
पचीयते प्रतिलक्षं क्षयमुपयाति । एतदुक्तं भवति-यथा तटा-
कादरसंस्थितमुदकं निरुद्धापरप्रवेशद्वारं सदाऽऽदित्यकर-
संपर्कात् प्रत्यहमपचीयते, एवं संवृताऽऽश्रवणद्वारस्य भिक्षो-
रिन्द्रिययोगकपायं प्रति संलीनतया संवृताऽऽत्मनः सतः
संयमानुष्ठानेन चाऽनेकभवाज्ञानोपपन्नं कर्म क्षीयते, ये च
संवृताऽऽत्मनः सदनुष्ठायिनश्च ते हित्वा त्यक्त्वा ‘ म-
रणं ’ मरणस्वभावम्, उपलक्षणत्वात् जातिजगमरणशो-
काऽऽदिकं त्यक्त्वा मोक्षं व्रजन्ति पण्डिताः सदस-
त्तिवेकिनः, यदि वा पण्डिताः सर्वज्ञ एवं वदन्ति यत्
प्रागुक्तमिति ॥ १ ॥

येऽपि च तेनैव भवेन न मोक्षमाप्नुयन्ति तानधिकृत्याऽऽह-

जे विअवणाहिज्जोमिया, संतिन्नेहिं समं वियाहिया ।

तम्हा उडुंति पासहा, अदक्खु कामाइ रोगव ॥ २ ॥

ये महासत्त्वाः कामार्थिभिर्विज्ञाप्यन्ते यास्तदर्थिन्यो वा का-
मिन् विज्ञापयन्ति ता विज्ञापनाः स्त्रियस्ताभिः अनुष्टुप्ता अंश-
विताः क्षयं वा-अयसायलक्षणमतीतास्ते सन्तीर्यमुक्तैः समं
व्याख्याताः, अतीर्णा अपि सन्तो यतस्ते निष्किञ्चनतया श-
ब्दाऽऽदिषु विषयेष्वप्रतिबद्धाः संसारान्वयनस्तटापान्तवर्ति-
नो भवन्ति तस्मादुर्ध्वमिति मोक्षं योषित्पत्तित्यागादुर्ध्वं यद्भ-
वति तत्पश्यत यूयम् । ये च कामान् रोगवद्व्याधिकल्पान्
“ अद्राक्षुः ” दृष्टवन्तस्ते संतीर्णसमा व्याख्याताः । तथा
चोक्तम्-“ पुष्पफलाणं च रसं, सुराह मंसस्य महिलियाणं
च । जाणंता जे विरिया, ते दुक्खकारणं वेदं ॥ १ ॥ ” तृतीय
पादस्य पाठान्तं वा-“ उहं तिगिय अद्वे तद्वा ” ऊर्ध्वमिति
सौधर्माऽऽदिषु, (तिगियामिति) तिर्यक्लोकं, अध इति-भवनप-
त्यादौ, ये कामास्तान् रोगवद्व्याक्षुर्यं ते तीर्णकल्पा व्याख्या-
ता इति ॥ २ ॥

पुनरप्युपदेशान्तरमाधिकृत्याऽऽह-

अगं वणिणीहं आहियं, धारंती राईणिया इहं ।

एवं परमा महव्वया, अक्खवाया उ सगइभोयणा ॥ ३ ॥

‘ अग्रं ’ वर्थ प्रधानं गन्तव्याऽऽभरणाऽऽदिकम् । तद्यथा-
वणिग्भिर्देशान्तरादाहितं दौकितं राजानस्तत्कल्पा ईश्वरा-
ऽऽदयः इहाऽस्मिन्मनुष्यलोकं धारयन्ति विभ्रति, एवमेता-

न्यपि महाव्रतानि रत्नकल्पानि 'आचार्यैः' आख्यातानि प्रति-
पादितानि नियोजितानि सरात्रिभोजनानि रात्रिभोजन-
विरमणपट्टानि साधवो विभ्रानि, तु शब्द पूर्ववन्तेभ्यो महाव्र-
तरत्नानां विशेषाऽऽपादक इति । इदमक्रं भवति यथा प्रधा-
नरत्नानां राजान एव भाजनम् एवं महाव्रतरत्नानामपि
महासत्त्वा एव साधवो भाजनं, नान्ये इति ॥ ३ ॥

किञ्च-

जे इह सायाणुगा नरा, अज्जोववन्ना कामेहिँ मुच्छिया ।
किवण्णं समं पगग्गिभया, न विजाणंति सप्पाहिमाहितं ॥४॥

ये नरा लघुप्रकृतयः, इहाऽस्मिन् मनुष्यलोके, स्नानं सुख-
मनुगच्छन्तीति स्नानानुगाः-सुखशीला पण्डिताऽऽमुष्मिका-
ऽपायभीरवः समृद्धिः समातागौरवेष्वध्युपपन्नाः गृद्धाः ।
तथा- 'कामेषु' इच्छामदनरूपेषु 'मूर्च्छिताः' कामोन्क-
टतृणः । कृपणा दीनो वराकक इन्द्रियैः पराजितस्तेन
समास्तुतकामाऽऽनयने 'प्रगलिभताः' धृष्टतां गताः । यदि
चा-किमनेन स्तोकेन दंष्ट्रेणाऽऽमस्यकृपण्युपेक्षणा-ऽदिरूपेणा-
ऽस्मत्संयमस्य विराधनं भविष्यत्येवं प्रमादवन्तः कर्त्तव्येष्व-
धर्मादन्तः समस्तमपि संयमं पटवन्मणिकुट्टिमवद्वा मलि-
नीकुर्वन्ति, एवंभूताश्च ते सप्पात्रि धर्मध्यानाऽऽदिकम् 'आ-
ख्यातं' कथितमपि न जानन्तीति ।

पुनरप्युपदेशान्तरमधिकृत्याऽऽह-

वाहेण जहा व विच्छेए, अवले होइ गवं पचोइए ।
से अंतसो अप्पथामए, नावहइ अवले विसीयति ॥५॥

व्याधेन लुब्धकेन (जहा व नि) यथा (गवं ति) मृ-
गाऽऽदिपशुर्विधिमनकप्रकारेण कृटपाशाऽऽदिना क्षतः
परवशीकृतः श्रमं वा प्राहितः प्रणादिनाऽऽनयलो भवति,
जातश्रमत्वात् गन्तुमसमर्थः, यदि चा-वाहयतीति वाह-
शार्कटिकस्तेन यथावद् बहन् गौर्विधिश्वं प्रतादाऽऽदिना
क्षतः प्रचोदिताऽऽनयलो विषमपथाऽऽदी गन्तुमसमर्थो
भवति, स चाऽन्तशो मरणान्तमपि यावदल्पनामर्थो ना-
ऽर्तावाचोदुं शक्नोति एवंभूतश्चाऽनयलो भारं बोदुमसमर्थ-
स्तत्रैव पक्काऽऽदी विपीदतीति ।

दार्ष्टान्तिकमाह-

एवं कामेसणं विऊ, अज्ज सुए पयहेज्ज संथवं ।
कामी कामेण कामए, लोद्धे वा वि अलद्धे करहुई ॥६॥

एवमनन्तरांश्या नीत्या कामानां शब्दाऽऽदीनां विषयाणां
या गवेषणा प्रार्थना तस्यां कर्त्तव्यायां 'विज्ञान' निपु-
णः कामप्रार्थनालक्षः शब्दाऽऽदिपदं मयः स चैवंभूतो-
ऽद्य श्वा वा संस्तवं पश्चिमं कामसंयमं प्रजह्यान् किलति,
एवमध्यवसाय्येव सर्वदाऽऽनयन्ते, न च तान् कामान् अ-
नयलो बलीवर्द्धवत् विषमं मार्गं न्यरुमलं, किञ्च न चेहि-
काऽऽमुष्मिकापायदर्शितया कामी भूत्वापनतानपि कामान्
शब्दाऽऽदिविषयान् धैर्यस्वामि-जम्बूनामाऽऽदिवद्वा काम-
धेन् अभिलषोदति । तथा लुल्लककुमाग्वत् कुतश्चिन्मिता
त् " सुदृढु गाइयं " इत्यादिना प्रतिबुद्धा लब्धानपि प्राप्ता-
नपि कामान् अलब्धवन्मान् मन्यमानो महासत्त्वतया तन्नि-
स्पृहो भवोदति ॥ ६ ॥

किमिति कामपरित्यागो विधेय इत्याशङ्क्याऽऽह-

मा पच्छ असाधुता भवे, अच्चेही अणुसास अप्पणं ।

अहियं च असाहु सोयती, से थणती परिदेवती बहु ॥७॥

मा पश्चात्पणकाले भवान्तरे वा कामानुषङ्गादसाधुता
कुगतिगमनाऽदिकरूपा भवेत् प्राप्नुयादिति, अतो विषया-
ऽऽसङ्गादात्मानम् अत्येहि त्याज्य, तथाऽऽत्मानं च अनुशाधि
आत्मनोऽनुशास्तिं कुरु, यथा हे जीव ! यो हासाधुः असाधुक-
र्मकारी हिंसाऽनृतस्तेयाऽ दी प्रवृत्तः सन् दुर्गतां पाततोऽधि-
कम् अत्यर्थमेवं शोचति, स च परमाधार्मिकैः कदर्थमानस्ति-
र्यक्षु वा क्षुदादिवेदनाप्रस्तोऽत्यर्थं स्तनति मशश्च निःश्वसि-
ति, तथा परिदेवते विलपत्याक्रन्दति सुबह्विति- " हा मा-
त ! म्रियत इति, आता नैवाऽस्ति सांप्रतं कश्चित् । किं शर-
णं मे स्यादिह, दुष्कृतचरितस्य पापस्य ? ॥ १ ॥ " इत्येवमा-
दीनि दुखान्यसाधुकारिणः प्राप्नुवन्तीत्यतो विषयानुषङ्गा न
विधेय इत्येवमात्मनोऽनुशासनं कुर्वीति संबन्धनीयम् ॥ ७ ॥

किञ्च-

इह जीयियमेव पासहा, तरुणव वाससयस्स तुट्ठी ।

इत्तरवामे य धुक्कइ, गिद्धनरा कामेसु मुच्छिया ॥८॥

इहा स्मिन् संसारं, आस्तां तावदन्यजीवितमेव सकलसुखा-
ऽऽस्वदमनित्यताऽऽप्राप्तम् आवीविमरणेन प्रतिक्षणं विशग-
रुम्भमात्रं, तथा- सर्वाऽऽपुःक्षप एव वा तदण एव युधैव वर्ष-
शताभ्युत्पन्नप्रकृतयोऽध्यवसायानि मित्ताऽदिरूपादायुस्सु-
ख्यति प्रव्यवते यदि चा-सांप्रतं सुखद्वयापुर्ध्वशतं तस्य त-
स्य तदने तुट्ठीति, सागरपमापेक्षया क्षतिपयनिमेषप्राय-
त्वात् इत्यववासकलं वर्तते- स्तोकेतिवासकलमित्येवं बुध्य-
ध्वयुयं, तथैवभूतेऽप्यायुषे नराः पुरुषा लघुप्रकृतयः कामेषु
शब्दाऽऽदिषु विषयेषु गृद्धा अध्यपपन्ना मूर्च्छिताः तत्रैवा-ऽऽ-
क्रवेतसो नरकाऽऽदियाननास्थानमाऽनुचरन्तीति शेषः ॥ ८ ॥

अपि च-

जे इह आरंभनिस्मिया, आतदंडा एगंतलूमगा ।

गंता ते पावलोगयं, चिररायं आभुरियं दिसं ॥ ९ ॥

ये केचन महामोहाऽऽकुलितचेतसः 'इह' अस्मिन्मनुष्यलो-
के आरम्भं हिंसाऽदिकं साध्यानुष्ठानरूपे निश्चयेन श्रिताः-
संयज्ञा अध्यपपन्नास्ते आत्मानं दण्डयन्तीत्यात्मदण्डकाः,
तथैकान्तेनैव जन्तूनां लूका-हिंसकाः सधनुष्ठानस्य वा
ध्वनकाः, ते एवंभूता गन्तारं यास्यन्ति 'पापं लोकं' पापक-
र्मकारिणां यो लोको नरकाऽऽदिः " चिररात्रोमिति " प्रभूत-
कालं तन्निर्वासनो भवन्ति । तथा बालतपश्चरणाऽदिना य-
थाय तथैव प्रवृत्त्वाऽऽपानस्तथाऽप्यसुराणामियमासुरी-
तां दिशं याति, अपरप्रेष्या किलिपिका देवाऽधमा भव-
न्तीत्यर्थः । ॥ ९ ॥

किञ्च-

रा य संखयमाहु जीवितं, तह वि य बालजणो पगग्गई ।

पच्छुपन्नेण कारियं, को दहुं परलोकमागते ? ॥ १० ॥

(रा य संखयत्यादि) न च नैव भ्रुटितं जीवितमायुः सं-
स्कृतुं संघातुं शक्यते एवमाहुः सर्वज्ञाः । तथाहि- " बृद्धक-
लियं करिता, यच्चंति इ राइओ य दिवसा य । आउं सं-

वेष्टता, गया य न पुणो नियसन्ति ॥ १ ॥ ” तथाऽप्येव-
मपि व्यवस्थिते जीवानामायुषि बालजनः अज्ञो लोको निर्वि-
वेकतया असदनुष्ठाने प्रवृत्तिं कुर्वन् प्रगल्भते घृष्टतां याति,
असदनुष्ठानेनाऽपि न लज्जत इत्यर्थः । स चाऽज्ञो जनः
पापानि कर्माणि कुर्वन् परं चोदतो घृष्टतया अलीकपाणिङ्-
स्याभिमानेनेदमुत्तरमाह प्रत्युत्पन्नेन वर्त्तमानकालमायिना
परमार्थमता अतीतानागतयोर्विनाशानुत्पत्त्येवनाऽविद्यमान-
त्वात् कार्यं प्रयोजनं, प्रज्ञापूर्वकारिभिस्तदेव प्रयोजनमाधक-
त्वादादीयते, एवं च सतीहलोक एव विद्यते न परलोक
इति दर्शयति कः परलोकं दृष्ट्वाऽऽयातः, तथा चोचुः-
“पिब स्वाद च साधु शोभने !, यदतीतं धरगात्रि ! तन्न ते ।
न हि भीरु ! गतं निवर्तते, समुद्रयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ १ ॥ ”

तथा-

एतावानेव पुरुषो, यावन्निन्द्रियगोचरः ।

भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद्धन्त्यबहुश्रुताः ॥ १ ॥ ” इति ॥ १० ॥
सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

विषयाननाश्रयन् कथं भावसमाधिमाप्नुयादन्याह—

अरुं रहं च अभिभूय भिक्षुः,

तणाइफासं तह सीयफासं ।

उरुं च दंसं चऽहियासएजा,

सुब्धिं व दुब्धिं व तितिकलएजा ॥ १४ ॥

स भावभिक्षुः परमार्थदर्शी शरीराऽदौ निरूप्यहो मोक्षगमने-
कप्रयत्नश्च या संयमऽरतिरसंयमं च रतिर्वा तामभिभूय एत
दोषलक्षितं । तद्यथा-निष्क्रियतया तृणाऽऽदिकान् स्पर्श-
नाऽदिप्रवृत्तिभिर्भोजनभूषणदशस्पर्शश्च सम्यग्गन्धिरहेतुः, त-
था शीतोष्णदेशमशकृत्पिपासा-ऽदिकान् परीपहानतोभ्य-
तया निर्लेगधर्म आश्रययन् आश्रयहेतुः, तथा गन्धं सुरभि-
मित्रं च सम्यक् नितिसंयमयन्, चशब्दादाकोशवधाऽ-
दिकान् परिपहानमुमुक्तस्तिनिक्षेपदिति ॥ १४ ॥ सूत्र० १
श्रु० १० अ० ।

एव ता अरमेव लुप्यए, लुप्यंती लोअमि पाणिणो ।

एवं सहिएहिं पासए, अणिहे मे पुढे अहियासए ॥ १३ ॥

परीपहोपसर्गा एतद्वाचनापर्यन्तं संवदन्त्याः, नाहमेवैकस्मा-
द्वेदिह शीतोष्णाऽदिदुःखविशेषः ‘लुप्ये’ पीड्ये, अपि त्वन्-
पि ‘प्राणिनः’ तथाविधास्तयङ्मनुष्याः अस्मिन्लोकं ‘लु-
प्यन्ते’ अतिदुःसहैर्दुःखैः पणितप्यन्ते, तेषां च सम्यग्विवे-
काभावात् निर्जराऽऽख्यफलमस्ति । यतः-

“ज्ञानं न क्षमया गृहोन्नतं लुप्यं त्यक्तं न मन्तोषतः ।

सोढा दुःखदनापरीतं यत्नफलं न तत्तं तपः ।

ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितं हन्त्येनं तत्त्वं परं, तत्तत्कर्म
कृतं सुखार्थिभिरहो तैर्मनैः फलैर्विद्धताः ॥ १ ॥ ” तद्वत् कले-
शाऽऽदिमहानं सखिवकितां संयमाभ्युपगमे सति गुणविवे-
ति । तथाहि-

‘कार्ष्णं लुप्त्रभयं कदम्बमशनं शीतोष्णयोः पात्रता,

पाकृष्यं च शिरोरुहेषु शयनं महास्नने केवले ।

एतान्यत्र गृहे वहन्त्यवनतिं तान्युन्नतिं संयमे,

दोषाश्चापि गुणा भवन्ति हि नृणां योग्ये पदे योजि-
ताः ॥ १ ॥ ” एवं सहितो ज्ञानाऽऽदिभिः स्वहितो वा
आत्महितः सन् ‘पर्येत’ कुशाग्री यथा बुद्ध्या पर्यालो-

चयेदन्तरोदितं तथा निह्नयत इति निहः न निहोऽनि-
हः क्रोधाऽऽदिभिरपीडितः सन् स महास्त्वः परीपहैः स्पृ-
ष्टोऽपि तान् ‘अधिसहेत’ मनःपीडां न विदध्यादिति । य-
दि वा-‘अनिह’ इति तपःसंयमे परीपहसहने वाऽनिगू-
हितबलवीर्यः, शयं पूर्ववदिति ॥ १३ ॥

अपि च-

धुणिया कुलिये व लेववं, किसए देहमणासणा इह ।

अविहिंसामेव पव्वए, अणुधम्मो मुणिणा पवेदितो ॥ १४ ॥

(धुणिया इत्यादि) ‘धृत्वा’ विधूय (कुलियं) कण्डणकृतं
कुड्यं ‘लेववत्’ सलेपम्, अग्रमन्त्रार्थः-यथा कुड्यं गोमयाऽ-
दिलेहेन सलेपं जाग्रद्व्यमानं लेपापगमात् कृशं भवति, एवम्
अनशनाऽऽदिभिर्देहं ‘करीयेत्’ अविततमानशोणितं विद-
ध्यात्, तदवयवाश्च कर्मणोऽपवयो भवतीति भावः । त-
था विविधा हिमा विहिंसा न विहिंसा अविहिंसा, ता-
मेव प्रकरणेन वज्रत्, अहिंसाप्रधानो भवदित्यर्थः । अनुगतो
मोक्षं प्रत्यनुकूलो धर्मोऽनुधर्मः अनावहिंसालक्षणः, परी-
पहोपसर्गमहनलक्षणश्च धर्मो ‘मुनिना’ सर्वज्ञेन ‘प्रवेदि-
तः’ कथित इति । १४ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

संतप्ता केसलोएणं, बंभचेरपराइया ।

तस्य मंदा विसीयंति, मच्छा विद्धा व केयणे ॥ १३ ॥

समन्तान् तप्ताः सन्तप्ता केशानां ‘लोवः’ उत्ताटनं तेन,
तथाहि-सरुधिरकेशोत्ताटने हि महती पीडोपपद्यते तथा
चालसत्त्वाः विस्तीर्णानि कां भजन्ते, तथा ‘ब्रह्मचर्यं’ च-
स्तिनिरोधस्तेन च पराजिताः पराभगाः सन्तः ‘तत्र’
तस्मिन् केशोत्ताटनेऽतिदुर्जयकामोदके वा सति ‘मन्दाः’
जडा लघुप्रकृतयो विपीदन्ति संयमानुष्ठानं प्रति शीतली-
भवन्ति, सर्वथा संयमात् वा अश्रयन्ति, यथा मत्स्याः ‘के-
तनं’ मत्स्ययन्त्रेन प्रविष्टा निर्गतिकाः सन्तो जीवेतात्
अश्रयन्ति, एवं तेऽपि चरकाः सर्वे कवकामपराजिताः सं-
यमजीवेतात् अश्रयन्ति ॥ १३ ॥

किञ्च-

आयदंडसमायारे, मिच्छासंठियभावणा ।

हरिमप्यओसमावन्ना, केई लुसंतिऽनारिया ॥ १४ ॥

आत्मा दण्डयते-खण्डयते हितान् अश्रयन् धनं स आत्म-
दण्डः ‘समाचारः’ अनुष्ठानं ययामनार्थाणां ते तथा,
तथा मिथ्या-विपरीता संस्थिता स्वाऽऽग्रहाऽऽकृता भावना-
अन्तःकरणवृत्तिर्येषां ते मिथ्यासंस्थितभावना-मिथ्यात्वो-
पहतदृष्ट्य इत्यर्थः । हर्षश्च प्रद्वेषश्च हर्षप्रद्वेषं, तद्वापन्ना राग-
द्वेषममाकुला इति यावत् । न एवम्भूता अनार्याः सदाचारं
साधुं क्रीडया प्रद्वेषेण वा कृत्तकर्मकामित्यात् ‘लुप्यन्ति’
कदर्थयन्ति दण्डाऽऽदिभिर्विवाग्भवैति ॥ १४ ॥

एतद्वत् दर्शयितुमाह-

अपेगे पलियंते सिं, चारो चारो ति सुवयं ।

बंधंति भिक्खुयं बाला, कमायवयणेहि य ॥ १५ ॥

अपि. संभावेन, एके, अनार्या आत्मदण्डसमाचारा भि-
ध्यात्थोपहतदृष्टयो रागद्वेषपरिगताः साधुं (पलियंते नि-
ति) अनार्यदेशपर्यन्ते वर्त्तमानं (चारो ति) चरोऽयं
‘चोरः’ अयं स्तेन इत्येवं मत्वा सुवतं कदर्थयन्ति, तथा-

हि- 'बध्नन्ति' रज्ज्वादिना संयमयन्ति 'भिक्षुकं' भिक्ष-
णशीलं 'बाला' अज्ञाः सदस्मद्विवेकविकलाः, तथा 'कषा-
यवचनैश्च' क्रोधप्रधानकटुवचनैर्निर्भर्त्सयन्तीति ॥ १५ ॥

अपि च-

तत्थ दंडेण संवीते, मुट्टिणा अदु फलेण वा ।

नानीणं सरती बाले, इत्थी वा कुट्टगामिणी ॥ १६ ॥

'तत्र' तस्मिन्ननार्यदेशयन्ते वर्तमानैः साधुरनार्यैः 'द-
एंडेन' यष्टिना मुष्टिना वा 'संवीतः' ग्रहतोऽथ वा- 'फलेन
वा' मातुलिकाऽऽदिना खड्गाऽऽदिना वा स साधुरं नैः
कदर्थ्यमानः कश्चिदपणितः 'बालः' अज्ञो 'ज्ञातीनां'
स्वजनानां स्मरति । तद्यथा-यद्यत्र मम कश्चित् सम्बन्धी
स्यात् नाहमेवम्भूतां कदर्थ्यनामवाप्नुयामिति । दृष्टान्तमाह-
यथा स्त्री कुट्टा सती स्वगृहान् गमनशीला निराश्रया मां-
सपेशीव सर्वस्पृहणीया तस्कराऽऽदिभिरभिहृता सती जात
पश्चात्तापा ज्ञातीनां स्मरति, एवमसावपीति ॥ १६ ॥

उपसंहारार्थमाह-

एते भो ! कसिणा फासा, फरुसा दुरहियासया ।

इत्थी वा सरमंवित्ता, कीवाऽवम गया गिहं ॥ १७ ॥

भो इति शिष्याऽऽमन्त्रणं, य एत आदितः प्रभृति दंशमश-
काऽऽदयः पीडात्पादकत्वेन परीपहा एवोपसर्गा अभिहिताः
'कृन्ताः' सम्पूर्णा बाहुल्येन स्पृश्यन्ते-स्पर्शेन्द्रियेणानु-
भूयन्ते इति स्पर्शाः । कथम्भूताः ? - 'परुषाः' परस्परनार्यैः
कृतन्वान् पीडाकारिणः, ते चाल्पसत्त्वेदुःखेनाधिमग्नान्ते
तांश्चासहमाना लघुप्रकृतयः केचनाश्टाधामङ्गीकृत्य हस्ति-
न इव रणाशिरसि 'शरजालसंवीताः' शरशताऽऽकुला भङ्ग
मुपयान्ति एवं 'क्लीबाः' असमर्थाः 'अवशाः' परवशाः क-
र्माऽऽयत्ता गुरुकर्माणः पुनरपि गृहमेव गताः । पाटान्तरं वा-
"तिव्वमहं ति" तत्रैवपमर्गैरभिहृताः 'शठाः' शठानुष्टा-
नाः संयमं परित्यज्य गृहं गताः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
परिसहचमू-परिपहचमू-स्त्री० । परिपहसैन्यं, भ० ६ श० ३३
उ० । कल्प० ।

परिसहजय-परिपहजय-पुं० । परिपहजय इति मार्गाच्छयव-
ननिर्जगऽर्थे परिपह्यते इति परीपहः कुत्पपासाशीतोष्णदंश-
मशकाऽऽद्या द्वाविंशतिः, तेषां जयः अभिभवः परीपहा-
णां सहनेन । स चैवं योगशास्त्रवृत्त्युक्तः- "तथाऽऽर्तः श-
क्लिभाक् साधु-रेपणां नातिलङ्घ्येत् । अदीनांऽविह्वलां वि-
ह्वान्, यात्रामालोचयतश्चरेत् ॥ १ ॥ 'अयं क्षुत्परीपहजयः ।
ध० ३ आध० । (एवं पिपासाऽऽदिपरीपहजया अपि 'पि-
वासा' आदिशब्देषु दृश्याः)

परिमहवनिय-परिपहप्रत्यय-त्रि० । शीतोष्णप्रशकाऽऽदीनां
परीपहाणां संपाद्ये, परीपहा शीतोष्णमशकाऽऽदयः प्रत्य-
यो यत्र तत्संर्थान् व्युत्पत्तेः । म्था० ३ डा० ३ उ० ।

परिसा-पर्वत्-स्त्री० । आस्थान्याम्, "अन्थाणी तह सदा परि-
सा ।" पाइ० ना० १६७ गाथा । सभायाम् आचा० १ श्रु० १
अ० १ उ० । तिस्रः पर्वदः-सिंहपरिपत्, मृगपरिपत्, वृषभप-
रिपत् । वृ० ।

अथ सिंहाऽऽदीनां पर्वदां व्याख्यानमाह-

कडजोगि मीहपरिसा, गीयन्थ चरा य वसभपरिसा उ ।

मुत्तकडगऽगीयत्था, मिगपरिसा होइ नायव्वा ॥७५७॥

कृतयोगिनः संयमगीतार्थाः परं तथा समर्थोस्ते सिंहपर्वदु-
च्यन्ते, यद्वीतार्था अपरं च स्थिरा बलवन्तस्ते वृषभपर्वदः,
ये तु कृतसूत्राः सूत्रे अधीतिनः परमगीतार्थास्ते मृगपरि-
पादति ज्ञातव्या भवति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

ज्ञा, अज्ञा, दुर्विदग्धा ३ पर्वत्-

सा समासश्चो तिविहा पणत्ता । तं जहा-

जाणिया अजाणिया दुव्विअठा ।

जाणिया जहा-

खीरमिव जहा हंसा, जे घुटंति इह गुरुगुणसमिद्धा ।

दोमे य विवजंती, तं जाणसु जाणियं परितं ॥ १ ॥

अजाणिया जहा-

जा होइ पगइमहुरा, मियसावयसीहकुडयभूया ।

रयणमिव असंठविया, अजाणिया सा भवे परिसा ॥२॥

दुव्विअठा जहा-

न य कत्तइ नियमाओ, न य पुच्छइ परिभवस्स दोमेणं ।

वन्थि व्व वायपुओ, पुट्टइ गामिल्लय दुवियहुं ॥ ३ ॥

(सा समासतो निविहेत्यादि) सा पर्वत् समासतः संक्षेपेण
त्रिविधा त्रिप्रकारा प्रज्ञता, तीर्थङ्करगणधर्मगर्गत गम्यते । पर्व-
दिति कथं लभ्यते इति चेत् ? उच्यते-इह प्रागुक्तं प्राग्भूत-
यः प्रवचनानुयोग इति । अनुयोगश्च शिष्यमधिकृत्य प्रवर्तते,
निरालम्बनस्य तस्याभावात् । ततः सामर्थ्यात्संन्युक्तं पर्वदिति
लभ्यते, तद्यथेन्द्रियदाहरणोपदर्शनार्थम्-(जाणय त्ति) 'ज्ञा' अ-
वबोधने, जानातीति ज्ञा । "इगुपधक्षाप्रीकरिः कः" ॥ ३ । १ ।
१३५ ॥ इति (पाणि०) कप्रत्ययः । इटि च- "अतो लोपः" ॥ ६।४।
४८ ॥ इति (पाणि०) अकारलोपः । ततः-"अजाऽऽद्यतः टाप्"
॥ ४।१।४ ॥ इति (पाणि०) स्त्रियामाप् । त्रैय शिका स्वार्थिकः
कप्रत्ययः । ततः "भस्त्रेपाजाज्ञाहस्या नभपूर्वाणामपि"
॥ ७।३।४७ ॥ इत्याप म्थाते इकाराऽऽदेशः, कप्रत्ययाच्च
परतस्त्रियामाप् । ततः सिद्धं शिकोत । ज्ञा नाम परिज्ञान-
वती । किमुक्तं भवति ?-कुपधप्रवृत्तपात्रएडमंतनार्थादग्धा-
न्तःकरणं गुणदोषविशेषपरिज्ञानकुशला सतामपि दोषाणा-
मपरिग्राहिका केवलं गुणग्रहणयत्नवतीति उक्तं च-

"गुणदोर्मवसेसम्, अणभिग्गहिया य कुम्सुइमपसु ।

एसा जाणगपग्गिस्सा, गुणतत्तिस्सा अगुणवज्जा ॥ १ ॥ "

अ३ (गुणतत्तिस्ति) गुणेषु यत्नवती, गुणग्रहणपरायणा
इत्यर्थः । (अगुणवज्जे त्ति) अगुणान् दागान् वर्जयति
मन्तोऽपि न गुणहातीत्यगुणवर्जा, तथा आहिका शिक-
विलक्षणा सम्यक्परिज्ञानरहिता । किमुक्तं भवति ? या
ताम्रचूडकण्ठीरवकुरङ्गपोतचन् प्रकृत्या मुग्धस्वभावा अ-
संस्पर्धपतजात्यगन्तमिवान्तर्गुणविशिष्टगुणसमृद्धा सुव्यवहा-
पनीया पर्वत् सा अज्ञिका । उक्तं च-"पगई सुद्धअयणियं,
मिगल्लावगसीहकुडयभूया । रयणमिव असंठविया, सुह-
सभाणा गुणसमिद्धा ॥ १ ॥ " इह (मिगसावगसीहकुड-
गभूय त्ति) सा चशब्दोऽग्रे संबध्यते, ततो "मिगसीहकुड-

इसावभूता" इत्यर्थः, (असंठविय स्ति) असंस्थापिता असंस्कृता इत्यर्थः । सुखसंज्ञाप्या सुखेन प्रज्ञापनीयाः । तथा (दुर्विद्ययद् स्ति) दुर्विद्यया मिथ्याऽहङ्कारविडम्बिताः । किमुक्तं भवति ?-या तत्तद्गुणरूपाऽर्धोपगमनेन कतिपयपदान्युपजीव्य परिणेत्याभिमानिनी किञ्चिन्मात्रमर्थपदं सारपञ्चवमात्रं धृत्वा तत ऊर्ध्वं निजपरिणेत्यस्यापनायाभिमानतोऽवज्ञयाऽपन्नपति । अर्द्धं कथ्यमानं चाऽऽत्मनो बहुलतासूचनायाग्रं त्वरितं पठति, सा पर्यद् दुर्विद्यध्वंशुच्यते । उक्तं च - "किञ्चिन्मात्रमार्हा, पञ्चवगाही य तुरियगाही य । दुर्विद्यिहा उ एसा, भणिया निविहा भवे परिसा ॥१॥" अमृतां च तिसृणां पर्यदां मध्ये आद्ये द्वे पर्यदावनुयोगयोग्ये, तृतीया त्वयोग्या । यदाह चू-
र्ध्विकृत्- "पथ जाणिया अजाणिया य अरिहा, दुर्विद्यह्मा अण-
रहिया ।" इति । तत आद्ये एव द्वे अधिकृत्यानुयोगः प्रारम्भणीयो न तु दुर्विद्यध्वाम्, मा भूदाचार्यस्य निष्कलः परिध्रमः, तस्यश्च दुरन्तसंसारोपनिपातः । सा हि तथास्वाभाव्यान् यत्किमप्यर्थं पदं शृणोति तदप्यवज्ञया श्रुत्या च सारपदमस्यत्र सर्वजनातिशायिनिजपरिणेत्याभिमानतो महतो महीयसाऽवमन्यते, तदप्यवज्ञया च दुरन्तसंसारोपनिपात इति स्थितम् । न० । अनु० । वृ० । आ० चू० । आच० । (पर्यदां शैलघनाऽऽशुदाहरणानि ' सीस ' शब्दे वक्ष्यन्ते) द्विविधा पर्यत् लौकिकी, लोकोत्तरा च । वृ० ।

संप्रति ये अस्याध्ययनस्य योग्यास्तानाह-

खीरमिव रायहंसा, जो घुटति उ गुणे गुणममिद्धा ।

दोसं वि य छड्ढता, ते वसभा धीरपुरमे ति ॥ ३७० ॥

ये गुणममृद्धा अवितथाऽदिगुणसमन्विताः क्षीरमिव राजहंसा गुणान् घोटयन्ति आस्वादयन्ति, येऽपि केवलानुपपादं प्रभवा दोगास्तानपि ते छर्दयन्ति परित्यजन्ति । ते वृषभा निशीथिन गीतार्था धीरपूरुषा अधिकृतस्याध्ययनस्य योग्याः । अजानतां पर्यदमाह-

जे होंति पगड्मुद्धा, भिगछावगसीहकुङ्कुरगभूया ।

रयणमिव असंठविया, सुहमत्तप्पा गुणममिद्धा ॥ ३७१ ॥

ये प्रकृत्या स्वभावेन मुग्धा मृगभिहकुङ्कुरशावभूताः, सा थायां शावशब्दस्थान्यर्धोपनिपातः प्राकृतत्वात् भूतशब्द औपम्ये । ततोऽयमर्थः-यथा मृगाऽऽदिशावा अरगयादानी-
य यदि रोचन्ते तर्हि भद्रका क्रियन्ते, अथवा भृगाः एवं ये प्रकृत्या मुग्धाः परतीर्थिकेश्च अभावितास्ते यथा भण्यन्ते तथा कुर्वन्ति; तथा रत्नमिव असंस्थापिता यथा रत्नमसंस्थापितं यादृशाऽभिप्रायस्तादृशं प्रदित्वा क्रियन्ते, एवमेत-
ऽपि यथा रोचन्ते तथा क्रियन्ते तथा चाऽऽह-सुखप्रज्ञापनीयाः गुणममृद्धा विनयाऽदिगुणनिधयः ।

जे खलु अभाविता कु स्फुटीहि न य सममण गदियसारा ।

अकिलेसकरा सा खलु, भाययरं छकोटिपरिमुद्धं ॥ ३७२ ॥

ये खलु कुश्रुतिभिः कुलमृद्धानैरभाविता न च स्वसमये गृहीतसाराः सा खलुक्लेशकरा अजाननी पर्यत् पदकोटिशुद्धं च क्षमिव, गुणनिधानपदकोटिशुद्धं नाम-यत् स्वभावेन षड्वर्षीय दिक्षु शुद्धम् ।

संप्रति दुर्विद्यधां पर्यदमाह-

किञ्चिन्मात्रमार्हा, पञ्चवगाही य तुरियगाही य ।

दुर्विद्यिहा उ एसा, भणिया परिसा भवे ति विहा ॥ ३७३ ॥

किञ्चिन्मात्रमार्हाणः पञ्चवगाहिणः त्वरितमार्हाणः; एवमेषा दुर्विद्यधा पर्यत् त्रिविधा त्रिप्रकारा भाणिता ।

तत्र किञ्चिन्मात्रमार्हाणिमाह-

नाऊण किञ्चि अन्न-स्स जाणियवेन देति ओगासं ।

न य निजितो वि लज्जइ, हज्जइ य जयं गल्लरेवण ॥ ३७३ ॥

ज्ञात्वा किञ्चिदन्यस्य ज्ञातव्येनावकाशं ददाति, न च निजितोऽपि लज्जते, केवलं गल्लरेवण महागलप्रमाणताऽऽरटन-जयामिच्छति ।

पञ्चवगाहिणीमाह-

न य कथइ निम्मातो, ग य पुच्छइ परिभवस्स दोसेणं ।

वत्थीव वायपुणो, फुट्टइ गामिल्लगवियड्डो ॥ ३७४ ॥

प्राप्तयकेषु विद्ययां प्राप्तयकविद्ययां न च कुत्रचित् निर्मातः, सर्वत्र पञ्चवगात्रमार्हित्वान् न च परं पृच्छति, परिभवा मे भविष्यतीति परिभवस्य दोषेण केवलं वस्तिग्वि वातपूषः परिणेतोऽयमिति लाकप्रवादगर्वितः स्फुटति स्फुटीभवतिष्ठति ।

त्वरितमार्हाणिमाह-

दुग्धियविजो पवं-तनिवासो वावदूक इइ काको ।

खलिकरण भोटपुरतो, लांगुत्तर पेडियागीति ॥ ३७५ ॥

एकः पुण्या व्याकरणसूत्राणि किञ्चित्पठितानि कृत्वा प्रत्यन्तग्रामं गत्वा वृत्त-अहं वैयाकरणः, तत्र स ग्रामयकैराभिरैः परिगृहीतो वृत्तिः पुष्टा कृता, ततः सुखेन तत्र निवसति । अस्यदा तत्र वावदूकः छत्रैः परिवृतः पुस्तकभारेण समागतः, ततस्तं प्रत्यन्तग्रामवासिभिस्तस्य शिष्याः पूषाः क एष समागतः, तैरर्वाद्-वैयाकरणः, ततस्तं प्रत्यन्तग्रामवासिनां वृत्तं-अस्माकमप्यस्ति वैयाकरणः, तेन सह शब्दगोष्ठी भवतु, तैः प्राश्नुतम्, जात एकत्र मेलापकः, ततो दुग्धीतविद्येनोक्तम्-काग इति कथं भगवन् ? वैयाकरणोक्तम्-काक इति; एवमुक्तं स मानमध्यतिष्ठत् । दुग्धीतविद्येनोक्तम्-अन्याऽपि लोकः काकमेव भणत, को विशयो व्याकरणस्य ? अह भणामि काकः । ततो ग्रामयकैर्ज्ञानतमुन्मुष्टिश्च कृत, अस्माकं परिणेतैव पराजित इति । पश्चान् स वैयाकरणः प्रहयमापन्नो नगरं गत्वा यस्य भोजिकस्य स ग्रामस्तेन कर्षयित्वा तस्य पुरतः खलीकृत्य ग्रामान्निष्काशितः एव दृष्टान्तः । एवं लोकोत्तरऽपि कस्याप्याचार्यः शिष्यः किञ्चित् पीठिकामात्रं शिक्षयित्वा एकाकी प्रत्यन्तनगरं गत्वा तदुगतानन्यान्ऽगीतार्थान् द्रावयति, अकर्मणीयान्यपि च करोति, अप्रायश्चित्तंऽपि च प्रायश्चित्तं ददाति अन्यं, पूजामन्त्रा-
ग्मांश्चाणि भक्षयते, न च पृच्छति पश्चादन्ये गीतार्थास्तत्राऽऽगतास्तैर्द्राविन, प्रायश्चित्तं च तस्य दत्तं, दीक्षा तस्यापहृता ॥
साथाऽक्षरयोगेजना न्वियम्-दुग्धीतविद्यः कोऽपि प्रत्यन्तनिवासः, तत्रैको वावदूको महाविद्वान् वैयाकरणः समागतः, तस्य तेन विवाद् काकारुत्कृतः, उपहान्मूर्धकमुन्मुष्टिः कृता, ततः स वैयाकरणा वावदूको नगरं गत्वा भोजिकपुरतः खलीकरणमकार्षत् । एवं लोकोत्तरऽपि पीठिकागी-

ने पीठिकामात्रेण गीतार्थकर्तव्यं या करोति सैषा दुर्विद-
ग्धा पर्यन्तः ।

आयारियत्तण तुरितो. पच्चं मीसत्तणं अकाऊणं ।

हिंडइ चोक्वाऽऽपरिओ, निरंकुमो मत्तहत्थि व्व ॥३७५॥

कोऽपि शिष्यो दशत्रैकालिकमात्रं पठित्वा आचार्य-
स्वरितः प्रत्यन्तं ग्रामं नगरं वा गन्वा पीठिकायां निविष्ट
आत्मानमाचार्यमभिमन्यते. स एव शिष्यत्वमकृत्वा निरङ्कु-
शो मत्तहस्तीव चाप्यो चालो मूर्खः सन् आचार्यो हिरडते
परिभ्रमति ।

कीदृशस्य मूर्खत्वमत्र आह-

छत्तालयम्मि काऊ-ण कुंडियं अभिमुहं जलीमुढितो ।

गेरु पुच्छति पमिणं, किं तु हु सा वागे किंचि ॥३७६॥

गेरुकः परिव्राजकः पडनाले भिदगंडे कुण्डिकां कृत्वा कृता-
ज्जलिगमिषुखं येन्याहनः पादपतिनं पुच्छति प्रत्ययति किन्तु
सा कुण्डिका तथा पुच्छयमाना किञ्चनपरिव्राजकस्य व्या-
श्रुणाति नैव किञ्चन यादृशं तस्याः कुण्डिकाया आचार्य-
त्वं तादृशमेतस्यापि ।

सीमा वि य तूरनी, आयारिया वि हु लहुं पमीयंति ।

तेण ददि सिक्खियाणं, भरितो लोगो पिमायाणं ॥३७६॥

शिष्या अव्याचार्यपदपरिपालनाय त्वरन्ति आचार्या अपि
लघु शीघ्रं प्रकीर्तयन्ति, न पुनः परिभाषयन्ति. यथा नाद्या-
पि पाठ्यप्रश्नप्रतीतिरिति तत्रैव न शिष्यानां, अत एव पि-
शाचानां ग्रहिलानां लोकोऽत्र भूतः ।

नेगिच्छे मने पुच्छा, अत्तहिं वालुकं देवि कहि चिन्ना ।

तोसत्थेण कहति य, विज्जनिमिद्धे ततो दंडो ॥३७६॥

"एषो विज्जोराउल आलगाद. सो मतो, रग्गा पुच्छियं-
अत्थि स पुत्तो, कहियं-अत्थि, नवरं विज्जममिक्खितं
रग्गा भणियं-वच्च पडादि. नद्व. था चैव ते भोगा. ततो अन्न-
त्थ गंतुं पठितुमागच्छं, तत्थ अद्याए पुणेहडे चरंतीए ग-
लए वालुकं लगं. बिर्मडमिन्थ रे. । सा विज्जममिक्खिमाणि
था. विज्जेण पुच्छियं-कहिं चिन्ना एसा । कहियं-पुणेहडे.
तेण नायं विम्मडं लगं ति. पोत्तं गलए थोथडे तहा व-
लियं जहा तं सत्तिमग्गं निग्गयं गलिया तो तेण विज्जपु-
त्तेण वितियं-एस उवाता विज्जियाए किग्गियाए, पाठनि-
यत्ता. रग्गा अत्तीणां. पुच्छितो रग्गा भिक्खियं विज्जयं ति.
तेण भणियं-विक्खियं. ततो रग्गा विक्खियं अहो मेहावी-
नि सक्कायं कतो. अत्रगा रग्गा अ महाविक्खियं गलगंडं उ-
द्धितं सा वाहिता भणइ. कहिं चिन्नेल्लिया । तहिं भणियं
पुच्छामो, इयंएण भणियं-भण पुणेहडे. तहिं वितियं-नृणं
वेज्जगहस्सभेयं । ततो भणियं-पुणेहडे चिन्ना पच्छा तेण ग-
लए साडेणेण आयोहिता माग्ग्या. पच्छा रग्गा अतो विज्जा
पुच्छिया-किं सत्थिनिदेवेण कया किग्ग्या, उयाहु आम-
त्थेण ? तत्थ विवादे विज्जहिं निपादिआ. पच्छा माग्गिरेण
वड्डणं वड्डितो. " अत्तरगमनिका-चिकित्सके वैद्यं मृतं राज्ञः
पृच्छा-अस्ति तस्य पुत्रः कथितम् अस्ति. परमशिक्षितो वै-
द्यकस्य । राजा भणितम् अन्यत्र गत्वा पठ, स गत. तत्र वालु-
कमजागल वत्थाऽऽवेष्टनेन भिद्यमानं दृष्ट्वा लब्धं वैद्यरहस्य-

मिति विचिन्त्य प्रतिनिवृत्तः, तत्र देव्या गलगण्डमभवत्, स
आकारितः पृष्ठवान् कचीर्णा ? तोषार्थिना तोषमिमित्तं कथ-
यन्ति-पुणेहडे, ततः सा पोताऽऽवेष्टनेन मारिता. स विवादे
वैद्येन निषिद्धः, ततः शरीरो दण्डस्तस्य राज्ञा कृतः । एष
दृष्टान्तः ।

उपनयमाह-

कारणनिसेवि लहुसग, अगीयपच्चय विसोहि दइण ।

सव्वत्थ एव पच्चं-तगमण गीया गते दंडे ॥३८०॥

आचार्येणान्यस्य कस्यापि साधोः कारणनिषेधोऽगी-
तप्रत्ययनिमित्तं किञ्चित् यथा लघु प्रायश्चित्तं दत्तं, विशो-
धिः प्रायश्चित्तमित्यनर्थान्तरम् । तत् दृष्ट्वा चिन्तयति-सर्वत्रैवं
प्रायश्चित्तं दत्तव्यं, ततः प्रत्यन्ते ग्रामे नगरे वा (सि) तस्य
गमनं तत्र गमनं न ह्यने अहमपि जानामि प्रायश्चित्तं, तत्र
निष्कारणं प्रतिस्वेचिते भणान भण मया कारणे प्रति-
सेधितं. तत एवमुक्ते स ह्यने-त्वं शुद्धः, तथापि किञ्चित् गी-
तार्थप्रत्ययं प्रायश्चित्तं दत्ताम, एवं कुर्वन् पश्चादप्येषां गी-
तार्थानामागमनं, तेनैवैर्गीतार्थैरपद्रवितो, दीक्षा तस्याऽप-
हृता । ईदृशा ये पुरुषाः सा दुर्धिदग्धा पर्यन्तस्य या द-
दात सूत्रमर्थं वा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं, जानन्त्याश्च
सूत्रार्थप्रदाने चतुर्लघु । अथवा द्विविधा पर्यन्त-लौकिकी,
लौकोत्तरा च । तत्र लौकिकी पञ्चविधा ।

तमेवाऽऽह-

पूरंती छत्तंनिय, बुद्धी मंती रहस्मिया चेव ।

पंचविहा खलु परिभा, लोइय लोउत्तरा चेव ॥३८१॥

पूर्यन्ती, छत्रवती, बुद्धिमन्त्री, राहस्यिकी च । एवं लौकि-
की लौकोत्तरा च खलु पञ्चविधा पर्यन्तः ।

तत्र लौकिकी पञ्चप्रकारामपि दर्शयति-

पूरयंतिया महाजणो, छत्तविदिन्ना उ ईसरा वितिया ।

समयकुमला उ मंती-लोइय तह रोहिणिजाया ॥३८२॥

महाजनः पूरयन्तिका पर्यन्तः, वितीर्णछत्रा श्वरा द्विती-
या छत्रान्तिका, स्वसमयकुशला तृतीया बुद्धिपर्यन्तः, चतुर्थी
मन्त्री, पञ्चमी राहस्यिका रोहिणियानामवधिका अन्तः-
पूरमहत्तमिका, एषा लौकिकी पञ्चप्रकारा पर्यन्तः ।

तत्र पूरयन्तिकामाह-

नीहम्मियम्मि पूरयति, रग्गो परिभा न जा परमतीति ।

जे पुण छत्तविदिन्ना, अयंति ते बाहिरं सालं ॥३८३॥

यदा राजा निर्गच्छति तस्मिन् निर्गतं यः कोऽपि महान्
जनः स सर्वोऽपि राजा दंडने यावत् गृहं नायाति सा प-
र्यन्त पूरयति यः । ये पुनस्तत्र वितीर्णछत्राः प्रदत्तछत्रा राजा-
नो भद्रमोक्षकाश्च ते बाह्यराजायां यावदागच्छन्ति, शेषा
वार्थन्ते, एषा छत्रान्तिका छत्रवती ।

तृतीया पर्यन्तमाह-

जे लोगनेयसमए-हिं कोविया तेहिं पत्थिवो सहिओ ।

समयमतीय परिच्छइ, परप्पयायाऽऽगमे चेव ॥ ३८५ ॥

ये लोकं, वेदं, समये चेत्यर्थः, कोविदाः कुशलस्तैः सहितः

पार्थिवः समयमवसरमतीतः प्राप्तः सन् परप्रवादीनामाग-
माः परप्रवादाऽऽगमास्तान् परीक्षते । एषा बुद्धिपर्वत् ।

मन्त्रिपर्वदमाह-

जे रायसत्यकुसला, अस्तकुलीया हिता परिणया य ।

माइकुली या वसिया, मंतेति निवो रहे तेहि ॥ ३८६ ॥

ये राजशास्त्रेषु कौटिल्यप्रभृतिषु कुशला राजशास्त्रकुशलाः,
आत्मकुलीया राजकुल भवाः पैटुकेण संबन्धेन संबद्धा इ-
त्यर्थः । हिताः हितान्वेषिणः, परिणयाः वयसा, मातृकुलीया
मातृकेण संबन्धेन संबद्धा वसिका आयत्ताः, तैः सह रहसि
नृपो मन्त्रयति । एषा मन्त्रिपर्वत् ।

राहिलीयां पर्वदमाह-

कुविया तोसेयवा, रयससला वार अस्मासत्ता ।

छसपगासे य रहे, मंतयते रोहणिजेहि ॥ ३८७ ॥

या देवी राज्ञः कृपिता तां रोहिलीया निवेदयन्ति, ततो हू-
तत्वेन प्रसादननिमित्तं प्रेष्यन्ते, यथा युष्माभिः सा देवी तां-
वयिनव्या, तथा या रः स्वला ऋतुस्नाता, ततो रोहिलीया-
कथयन्ति, यस्याश्च यस्मिन् दिवसे वारकस्तं गच्छस्तस्याः
कथयन्ति, याऽपि कथा यौवनप्राप्ता तामपि परिणयनीय-
राज्ञे निवेदन्ति (अस्मासत्ता ति) अन्याऽऽस्तकः, व्यभिचारे-
णीत्यर्थः तामपि राज्ञः कथयन्ति-यथैषा देव ! दुश्चारिणीति ।
अ यातापि यानि छसनि प्रकाशानि च रहांसि रतिकार्याणि
तानि रोहिलीयैः सह राजा मन्त्रयते । एषा पञ्चमी राहिली-
का पर्वत् । तदेवमुक्ता पञ्चप्रकाराऽपि लौकिकी पर्वत् ।

संप्रति लौकिके पञ्चविधा पर्वदमाह-

आवस्मगमादीया, मुत्तकडा पूरयंतिया भवे परिसा ।

दसामादि उवरिमसुया, हवति उ छत्तंतिया परिसा । ३८८ ।

लोइयवेइयसामा-एसु सत्थेसु जे समोगाहा ।

ससमयपरसमयविसा-रया य कुसला य बुद्धिमती । ३८९ ।

आवश्यकमार्गं कृत्वा यावत् सूत्रकृतमङ्गं तावदधीतश्रुता
पूरयन्ती पर्वत्, न खल्वत्र कश्चनापि साधुः पठन् निरुध्यते,
वशाश्रुतस्कन्धमार्गं कृत्वा येषामुपरितनानि श्रुतानि सा
छत्तंतिका पर्वत् । तत्र हि ये परिणामका अतिपरिणामकाश्च
निवार्यन्ते, ये च लौकिकेषु धैरिकेषु सामायिकेषु च शास्त्रेषु
समवगाढाः स्वसमयपरसमयविशारदाः कुशलाः सा बु-
द्धिमती पर्वत् ।

आह-किं प्रयोजनं बुद्धिपर्वदा ? तत आह-

आसन्नपतीभक्तं, खेयपरिसा जस्रो तहा मत्थे ।

कहमुत्तरं च दाहिसि, अमुगो किर आगतो वादी । ३९० ।

बुद्धिपर्वदा सह श्रमं कुर्वन् आसन्नप्रतिभन्वसुपजायते, त-
था यः शास्त्रे निरन्तरव्याख्याकरणतः खेदः परिश्रमस्त-
स्य जयो भवति, कदाचित्परिश्रमे जाते व्याख्याकरणतस्तं
परिश्रममपनयति, तथा सा बुद्धिपर्वदं शिक्षयते-अमुकः
किंल आगतो वादी ततः कथं त्वमुत्तरं दास्यसि ? एवं बुद्धि-
पर्वदा सह कृताऽऽभ्यासः सुखं परप्रवादिनं निगृह्णाति ।
उक्ता बुद्धिपर्वत् ।

मन्त्रिपर्वदमाह-

पुव्वं पच्छा जेहि, सिंगणादितविही समणुभूतो ।

लोए वेदे समए, कयागमा मंतिपरिसा उ ॥ ३९१ ॥

येः पूर्वं गृहवासः पश्चात् श्रमणभावे शृङ्गनादिनाविधिः, स-
र्वेषु कार्येषु मध्ये शृङ्गभूतं यत् कार्यं तत् शृङ्गनादेतमुच्यते,
तद्विधिः समनुभूतः, स लोके वेदे समये च कृताऽऽगमा
मन्त्रिपर्वत् ।

एतदेव व्याख्यासुराह-

गिहवासे अत्थसत्थे-हि कोविया केइ समणभावमि ।

कजेसु सिंगभूयं, तु सिंगनादि भवे कज्ज ॥ ३९२ ॥

पूर्वगृहवासं अर्थशास्त्रेषु, पश्चात् श्रमणभावे स्वसमयपरस-
मयेषु ये केचित् कोविदाः सा मन्त्रिपर्वत्, कार्येषु शृङ्गभूतं य-
त्कार्यं तत् शृङ्गनादितं भवति ।

किं नदित्याह-

तं पुण चेइयनासे, तद्व्याविण्णसणे दुविहभेदे ।

भत्तोवहिवोच्छेदे, अभिवायणबंधपिट्ठादी ॥ ३९३ ॥

तत्पुनः शृङ्गनादितं कार्यं चेत्यविनाशो लोको नमभयनप्रति-
माविनाशः, तद्व्यविनाशनं चेत्यद्रव्यविद्रावणं, तथा द्वि-
विधो भेदे मरणमुत्पन्नाजनं वा, यो वा भक्तं भिक्षां वारयति,
उपधि वा, यथा मा काऽप्यमीषां भक्तमुपधि वा दद्यादिति
भक्त्यवच्छेद उपधिऽप्यवच्छेदो वा, तथा कोऽपि धिगजा-
तीयो मृत-ब्राह्मणानभिवादयन्, बन्ध्यामिति यो बन्धा-
पयति पिट्ठयति, आदिग्रहणाद्यो निर्दिश्यानाज्ञापयति आक्रो-
शयति वा, पांडित्ये राजादि तत् अभिवादनं बन्ध्याताऽदि
च शृङ्गनादितं कार्यं तद्विधियैः समनुभूतः सा मन्त्रिपर्वत् ।

वितहं ववहरमाणं, सत्थेण वियाणतो निहोडेइ ।

अमहं सपक्खदंडो, न चेरिमो दिविल्लए दंडो ॥ ३९४ ॥

राजाऽऽदि वितथं व्यवहरन्तं मन्त्रिपर्वदन्तर्गतो विज्ञायकः
स्वसमयपरसमयतयात् शास्त्रकुशलः शास्त्रेण निहोडयति सु-
खं वारयति, यथा अस्माकं स्वपक्षे दण्डो भवति, संघो दण्डं
करोतीत्यर्थः । न च राजा प्रभवति, नाऽपि प्रपन्नदीक्षाकस्यै-
तादृशो दण्डः । एषा मन्त्रिपर्वत् ।

संप्रति राहिलीयां पर्वदमाह-

सल्लुद्धरणे समण-स्म चाउकम्मा रहसिसया परिमा ।

अज्जाणं चउकम्मा, छक्का अट्टकम्मा वा ॥ ३९५ ॥

द्विविधं शल्यम्-द्रव्यशल्यं, भावशल्यं च । द्रव्यशल्यं कण्ट-
काऽऽदि, भावशल्यं मायानिदानमध्यात्वानि । अथवा-
भावशल्यं मूलोत्तरगुणातिचारः, ततः श्रमणस्य भावशल्यो-
द्धरणे, आचार्यमर्मपि आलोचयत इत्यर्थः । राहिलीयां पर्वत्
भवति । कथंभूतयत आह-चतुष्कर्षा द्वायार्यस्य द्वौ सा-
धेरिति चत्वारः कर्षा यत्र सा तथा, आचार्याणां चतुः-
कर्षा, षट्कर्षा वा, तत्र यदा निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थ्याः पुरतः
आलोचयति तदा चतुःकर्षा, यथा निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थपा-
र्व्वं आलोचयतः, यदा त्वद्वितीयस्थविरगुरुसमीपे आलो-
चयति सद्धितीया भिक्षुकी तदा षट्कर्षा, सद्धितीयतरुण-
गुरुसमीपे सद्धितीयायाभिक्षुक्या आलोचयन्त्या अष्टकर्षा ।

तत्र प्रथमतः संयतस्य चतुर्कूर्णा भावयति-

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवजितो गुरुसगामे ।

एगंतमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥ ३६६ ॥

एकान्ते अनापाते एकाऽद्वितीय एकस्याद्वितीयस्याऽऽचार्यस्य निश्चया, तत्पुरत इत्यर्थः । गौरवपरिवर्जितं आचार्यसंसातगौरवपरिवर्जितं, गौरवादि सम्यगालोचयितव्यं भवतीति तत्प्रतिषेधः गुरुसमीपे आलोचनादाचार्यसमीपे आलोचनां प्रयुक्ते ।

कथमित्याह-

विरहम्मि दिसाभिग्गह, उकुडुतो पंजली निसेजा वा ।

एम सपक्खे परप-क्खे मोत्तु छणं निसेजा वा ॥ ३६७ ॥

एकान्ते यत्र कोऽपि न तिष्ठति तत्र विरहे छत्रे प्रवेशे पूर्व गुरोर्निषद्यां कृत्वा पूर्वामुत्तरां चरन्तिकां वा दिशमभिगृह्य घन्दनकं कृत्वा उत्कुटुकः प्रवह्याञ्जलिः अथासौ व्याधिमान् प्रभूतं वाऽऽलोकनीयं ततो निषयामनुज्ञाप्याऽलोकयति, एष स्वपक्षे आलोचनाविधिः । परपक्षे नाम संयती तत्र छत्रं मुष्वा आलोचना दानव्या, निषद्या च न कार्यते । इयमत्र भावना-यदा संयती संयतस्य पुरत आलोचयति तदा छत्रं वर्जयति, किं तु यत्र लोकस्य संलोकस्तत्राऽऽलोकयति निषद्यां वाऽऽचार्यस्य न करोति, आत्मनाऽप्युत्थिता आलोचयति ।

अमलीमधिकृत्याऽऽलोकनार्थं चतुर्कूर्णस्वमाह-

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवजिया उ गणिणीए ।

एगंतमणावाए, एगाए निस्सिया ममणी ॥ ३६८ ॥

या अमली गौरवपरिवर्जिता गणिन्याः पुरत आलोचनां प्रयुक्ते । कृत्याह-एकान्ते अनापाते एका द्वितीया एकस्या द्वितीयाया गणिन्या निश्चया ततो गुरुसमीपे अमणस्यैव अमण्या अपि गणिन्याः पुरतः आलोचयन्त्याश्चतुर्कूर्णा पर्यट् भवति ।

पट्कर्णमाह-

आलोयणं पउंजइ, एगंते बहुजणस्स संलोए ।

अव्वितियथेरगुरुणो, मविइया भिक्खुणी निहुया ॥ ३६९ ॥

अद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे सद्धितीया भिक्षुकी नभृता निष्कारा न दिशो नापि विदिशः आलोकयति, नापि यत्किञ्चिदुक्तापयति इत्यर्थः । एवंभूता सती एकान्ते बहुजनस्य संलोक आलोचनां प्रयुक्ते ।

अथ कीदृशीतस्या द्वितीया भवतीत्यत आह-

नाणदंसणसंपप्पा, पोढा वयसपरिणया ।

इंगियागारमंपप्पा, भणिया तीसे विइजिया ॥ ४०० ॥

ज्ञानदर्शनसंपप्पा प्रोढा समर्था या संयतस्य तस्या वा भावं विज्ञाय तं मन्त्रणं कर्तुं ददाति, किं तु वदति-यद्यालौचितं तर्हि व्रजामो, तो चेदालोचनयाऽपि न प्रयोजनमिति, तथा वयसा परिणता परिणतवयाः, तथा इक्षिताऽऽकारमंपप्पा इक्षितेनाऽऽकारेण च यस्य यादृशा भावस्तस्य तं जानानीत्यर्थः । एवंभूता सा तस्या द्वितीया गणिन्या सा पुनः कियद् इमे तिष्ठति । उच्यते-एके सूर्या वदन्ति-यत्रोभयोगाकारा दृश्यन्ते तावन्मात्रं, परं भुवने-यत्र अत्रयं शब्दरूपेति ।

अष्टकर्णमाह-

आलोयणं पउंजइ, एगंते बहुजणस्स संलोए ।

सव्वितियतरुणगुरुणो, सव्विइया भिक्खुणी निहुया ॥ ४०१ ॥

एकान्ते बहुजनस्य संलोके सद्धितीयस्य तरुणगुरोः समीपे सद्धितीया तादृशी प्रागुक्ता ।

संप्रति यादृशस्य आचार्यस्य द्वितीयस्तादृशमाह-

नाणेण दंसणेण य, चरित्तवविणयआलयगुणेहिं ।

वयपरिणामेण य अभि-गमेण इयरो हवइ जुत्तो ॥ ४०२ ॥

ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा विनयेन आलयगुणैर्वाह-अष्टाभिः प्रतिलेखनाऽऽदिभिरुपशमगुणेन च यथा वयःपरिणामेन अभिगमेन सम्यक्त्वशाल्माथकोशलेन युक्ता भव-व्याचार्यस्येतरो द्वितीयः । उक्ताः पञ्चप्रकारा अपि पर्यट् । ४०१ उ० १ प्रक० । आव० । राजाऽऽदिलोके, 'सार्मी समोसंढे परिसा गिण्णया धम्मो कहिआं परिसा पडिगया ।' नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० । मिथिलाया नगर्या वास्तव्यो लोकः समस्तोऽपि भगवन्तमागतं श्रुत्वा भगवद्वन्द्वनार्थं स्वस्मादाध्याद् विनिर्गते इत्यर्थः । सू० प्र० १ पाहु० । भ० । परिचारे, जी० ।

चमरस्म णं असुरिंदस्म असुररन्नो कति परिमाओ प-अत्ताओ ? । गोयमा ! तन्नो परिसाओ पन्नत्ताओ । तं जहा स-पिता चंडा जाया, अन्नितरिया समिया, मज्जे चंडा बाहिं जाया । चमरस्म णं भंते ! असुरिंदस्म असुररन्नो अन्नंतपरिमाए कति देवसाहस्मीओ पन्नत्ताओ, मज्जिम-परिमाए कति देवसाहस्मीओ पन्नत्ताओ, बाहिरपरिमाए कति देवसाहस्मीओ पन्नत्ताओ ? । गोयमा ! चमरस्म णं असुरिंदस्म अन्नितरपरिमाए च जीमं देवसाहस्मीओ प-अत्ताओ, मज्जिमियाए परिमाए अट्टासीसं देवसाहस्मीओ पन्नत्ताओ, बाहिरियाए परिमाए वनीसं देवसाहस्मीओ प-न्नत्ताओ । चमरस्म णं भंते ! असुरिंदस्म असुररन्नो अन्नितरियाए परिमाए कइ देवीमया पन्नत्ता, मज्जिमियाए परिमाए कइ देवीमया पन्नत्ता, बाहिरियाए परिमाए कइ देवीमया पन्नत्ता ? । गोयमा ! चमरस्म णं असुरिंदस्म असुररन्नो अन्नितरियाए परिमाए अट्टा देवीमया पन्नत्ता, मज्जिमियाए परिमाए तिन्नि देवीमया पन्नत्ता, बाहिरियाए परिमाए अट्टा देवीमया पन्नत्ता ॥

(चमरस्म णमित्यादि) चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्या-ऽसुरराजस्य कति कियत्संख्याकाः पर्यट् प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह-गौतम ! तिस्रः पर्यट् प्रज्ञप्ताः । तथा-समिता अ-बडा जाता । तत्राऽऽभ्यन्तरिका पर्यट् समिताभिधाना । एवं मध्यमिका चण्डा, बाह्या जाता । (चमरस्म णमित्यादि) चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्याऽसुरराजस्य अभ्यन्तरिका-णां पर्यट् कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? । मध्यमिकायां पर्यट् कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? । बाह्यायां पर्यट् कति दे-वसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? । भगवानाह-गौतम ! चमरस्य असु-

रेन्द्रस्य असुरराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि चतुर्विंशतिदेव-
सहस्राणि प्रक्षप्तानि, मध्यमिकायामष्टाविंशतिदेवसहस्राणि,
बाह्यायां द्वाविंशत् देवसहस्राणि प्रक्षप्तानि (चमरस्स णं
भंते ! इत्यादि) चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्य असुरेन्द्र-
राजस्याऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रक्षप्तानि ?,
मध्यमिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रक्षप्तानि ?, बाह्यायां
पर्षदि कति देवीशतानि प्रक्षप्तानि ? भगवानाह गौतम ! अ-
भ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्धतृतीयानि देवीशतानि प्रक्षप्तानि,
मध्यमिकायां पर्षदि त्रीणि देवीशतानि प्रक्षप्तानि, बाह्यायां
पर्षदि अर्धचतुर्थानि देवीशतानि प्रक्षप्तानि जी० ३ प्रति० ४
अधि० । “ एवं तावतीसगणं वि लोणपालाणं तुंवा तुडिया
पञ्चा, एवं अगमहिस्सीणं वि । ” स्था० ३ डा २ उ० ।

पर्षदि देवीस्थितिः—

चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररओ अम्भितरियाए
परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?, मज्झिमिया-
ए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?, बाहिरियाए
परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?, अम्भितरियाए
परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?, मज्झिमियाए
परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?, बाहिरियाए
परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?। गोयमा ! चम-
रस्स णं असुरिंदस्स अम्भितरियाए परिसाए देवाणं
अङ्काइजाइ पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए प-
रिसाए देवाणं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परि-
साए देवाणं दिवड्डुपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अम्भितरि-
याए परिसाए देवीणं दिवड्डुपलिओवमं ठिई पन्नत्ता,
मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता,
बाहिरियाए परिसाए देवीणं अट्ठपलिओवमं ठिई पन्नत्ता ।

(चमरस्स णं भंते इत्यादि) चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्य
असुरराजस्य अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां कियन्ते कालं
स्थितिः प्रक्षप्ता ?, मध्यमिकायां पर्षदि देवानां कियन्ते कालं
स्थितिः प्रक्षप्ता ?, एवं बाह्यपर्षद्विषयमपि प्रक्षप्तं वक्तव्यम्-
तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां, कियन्ते कालं स्थितिः
प्रक्षप्ता ?। एवं मध्यमिकाबाह्यपर्षद्विषयं अपि प्रक्षप्तं वक्तव्यं ।
भगवानाह गौतम ! चमरस्यासुरेन्द्रस्य असुरराजस्य अभ्य-
न्तरिकायां पर्षदि देवानामर्धतृतीयानि पल्लोपमानि स्थितिः
प्रक्षप्ता । मध्यमिकायां पर्षदि देवानां द्वे पल्लोपमं स्थितिः प्रक्ष-
प्ता । बाह्यायां पर्षदि देवानां द्वयर्थं पल्लोपमं स्थितिः प्रक्षप्ता ।
तथाऽऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां द्वयर्थं पल्लोपमं स्थि-
तिः प्रक्षप्ता । मध्यमिकायां पर्षदि देवीनां पल्लोपमा स्थितिः
प्रक्षप्ता । बाह्यायां पर्षदि देवीनामर्धपल्लोपमं स्थितिः प्रक्षप्ता ।
इह भूयान् वाचनामेव हांते यथार्थास्थितं पाठनिर्णयार्थं
सुगममपि सूत्रमक्षरसंस्कारमात्रेण विवक्ष्यते ।

संप्रत्यभ्यन्तरिकादिव्यपदेशं कारणं पिपृच्छिषुरिंदमाह—

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-चमरस्स असुरिंदस्स
तओ परिसाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-समिया चंडा जाया,
अम्भितरिया समिया, मज्झिमिया चंडा, बाहिरिया जाया ?।

गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररओ अम्भितरप-
रिसा देवा णं वाहिता हव्वमागच्छंति गोयमा ! णो अवा-
हिता; मज्झिमपरिसाए देवा वाहिता हव्वमागच्छंति,
अवाहिया वि; बाहिरपरिसा देवा अवाहिता हव्वमाग-
च्छंति । अदुत्तरं च णं गोयमा ! चरमे असुरिंदे अमुर-
राया अअयरेसु उच्चावसेसु कज्जकोहुंसेसु समुप्पमेसु अ-
म्भितरियाए साद्धिं समइसंपुच्छणावहुले विहरइ, मज्झि-
मियाए परिसाए साद्धिं पियं पवंचेमाणे २ विहरति, बाहि-
रयाए परिसाए साद्धिं पयं पवंचेमाणे २ विहरइ, से ते-
णट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-चमरस्स णं असुरिंदस्स अ-
सुररओ तओ परिसाओ पन्नत्ताओ-समिया चंडा जाया,
अम्भितरिया समिया, मज्झिमिया चंडा, बाहिरिया जाया ।

(से केणट्ठेणमित्यादि) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते—
चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरराजस्य तिस्रः पर्षदः प्रक्षप्ताः ?।
तद्यथा—समिता चण्डा जाया, अभ्यन्तरा समिता; मध्यमि-
का चण्डा बाह्या जाया । भगवानाह गौतम ! चमरस्य असु-
रेन्द्रस्य असुरराजस्य अभ्यन्तरपर्षदा देवा (वाहिता) आ-
हुता (हव्वं) शीघ्रमागच्छन्ति । (नोअवाहिता) अनाहुता अनेन
गौरवमाह, मध्यमपर्षदा देवा आहुता अपि शीघ्रमागच्छ-
न्ति । अनाहुता अपि मध्यमप्रतिपत्तिविषयत्वात् बाह्यपर्ष-
दा देवा अनाहुताः शीघ्रमागच्छन्ति । तेषामाकारेण लक्ष-
णगौरवानर्हत्वात् । (अदुत्तरं च णमित्यादि) अथोत्तरमथा-
न्यत् अभ्यन्तरस्याऽर्षद्विषये कारणं गौतम ! चमराऽसुर-
ेन्द्रोऽसुरराजोऽन्यतरांषु उच्चावसेषु शोभतेषु “कज्जकोहुंसेसु”
इति कौटुम्बेषु कार्येषु, कुटुम्बे भयानि कौटुम्बानि, स्वराट्-
विषयार्णान्तर्यः । तेषु कार्येषु समुत्पन्नेषु अभ्यन्तरिकया परि-
पदा साद्धिं समीतिसंप्रश्नबहुलश्चापि विहरति, सम्मन्या उत्त-
मया मत्या यः संप्रश्नः पर्यालोचनं तद्वहुलश्चापि विह-
रत्यास्ते, स्वल्पमपि प्रयोजनं प्रथमतस्तथा सह पर्यालोच्य
चिदधातीति भावः । मध्यमिकया पर्षदा साद्धिं यदभ्यन्त-
रिकया पर्षदा सह पर्यालोच्य कर्त्तव्यतया निश्चितं पदं तत्
प्रपञ्चयन् २ विहरति ! एवमिदमस्माभिः पर्यालोचितमिदं वा
कर्त्तव्यमिदं वा न कर्त्तव्यमन्यथा दोष इति विस्तारयन् २
आस्ते; बाह्याया पर्षदा सह यदभ्यन्तरिकया पर्षदा सह प-
र्यालोचनं मध्यमिकया सह गुणदोषप्रपञ्चकयन्तो वि-
स्तारितं पदं तत् प्रपञ्चयन् २ विहरति । आश्चाप्रधानः सन्न-
वश्यं कर्त्तव्यतया निरूपयन् निष्ठति, यथा इदं युष्माभिः
कर्त्तव्यमिदं न कर्त्तव्यमिति तद्वयं या एकान्तेन गौरवमेव
केवलमर्हति, यथा च सहात्तमनित्वात् स्वल्पमपि कार्यं
प्रथमतः पर्यालोचयति सा गौरवविषयं पर्यालोचनायां
चात्यन्तमभ्यन्तरा वर्तते इति, अभ्यन्तरिकायां तु गौरवार्हा
पर्यालोचनं चाभ्यन्तरिकया पर्षदा सहावश्यं कर्त्तव्यतया
निश्चितं, न तु प्रथमतः सा किल गौरवपर्यालोचनायां च
मध्यमे भावं वर्तते इति मध्यमिका, या तु गौरवं न जानु
चिदप्यर्हति, न च यया सह कार्यं पर्यालोचयति, केवलम्
आदेश एव यस्ये दीयते सा गौरवान् पर्यालोचनायाश्च
बहिर्भावं वर्तते इति बाह्या तदेवाऽऽभ्यन्तरिकाऽऽदिव्यपदे-

शनिधन्वनमुक्तम् । संप्रत्येतदेवोपसंहरन्नाह—(से तेणट्टेण-
मित्थादि) पाठमिदम् । यानि तु 'समिया चण्डा जाता' इति
नामानि तानि कारणान्तरानि सन्धानानि कारणान्तरं च प्र-
स्थादवसानव्यम् ।

अथ संप्रणिगाथा-

“ चउवीसट्टाऽवीसा वत्तामसहस्स देव चमरस्स ।
अणुबुद्धा तिन्नि तहा, आह्वाइजा य देविमया ॥ १ ॥
अह्वाइजा देवि दि-वडुपल्लि कमेण देवीनई ।
पल्लिअं दिवडुमगे. आह्वा देवीण परिमासु ॥ २ ॥ ”

बल्यादीनाम्-

बलिस्म गं भंते ! वडरोयणरन्नो कड परिमाओ पन्नत्ता-
ओ ? गोयमा ! तिन्नि परिमाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-समि-
या, चंडा, जाया । अम्भितरिया समिया, मज्झिमिया चंडा,
बाहिरिया जाया । बलिस्म गं वडरोयणिदस्स वडरोयणरन्ना
अम्भितरिया परिमाए कड देवमहस्सा ? मज्झिमियाए प-
रिमाए कड देवमहस्सा० जाव बाहिरिया परिमाए कड
देविमया पन्नत्ता ? गोयमा ! बलिस्म गं वडरोयणिदस्स
अम्भितरिया परिमाए वीमं देवमहस्सा पन्नत्ता, म-
ज्झिमिया परिमाए चउवीमं देवमहस्सा पन्नत्ता, बाहि-
रिया परिमाए अट्टावीमं देवमहस्सा पन्नत्ता, अम्भित-
रिया परिमाए अपंचमा देविमया पन्नत्ता. मज्झिमि-
या परिमाए चत्तारि देविमया पन्नत्ता, बाहिरिया परि-
माए अट्टदेविमया पन्नत्ता ।

बल्यादीनां स्थितिः-

बलिस्म ट्टिण पुच्छा ? ० जाव बाहिरिया परिमाए दे-
वाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! बलिस्म वडरो-
यणिदस्स अम्भितरिया परिमाए देवाणं अणुबुद्धपल्लिओव-
माइं ठिई पन्नत्ता. मज्झिमा परिमाए तिन्नि पल्लिओवमा-
इं ठिई पन्नत्ता, बाहिरिया परिमाए अट्टाह्वाइजां पल्लिओव-
माइं ठिई पन्नत्ता, अम्भितरिया परिमाए देवाणं अट्टाह्वाइजां
पल्लिओवमाइं ठिई पन्नत्ता. मज्झिमिया परिमाए देवीणं
दोपल्लिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, बाहिरिया परिमाए दे-
वीणं दिवडुं पल्लिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, भंसे जहा चमरस्स
अणुरिदस्स अणुरकुमाररन्नो ।

धरणाऽऽदीनाम्-

धरणस्म गं भंते ! नागकुमारिदस्स नागकुमाररन्नो कड
परिमाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! तिन्नि परिमाओ ताओ
चव जहा चमर-म । धरणस्म गं नागकुमारिदस्स नागकु-
माररन्नो अम्भितरिया परिमाए सट्ठिं देवमहस्सा पन्नत्ता,
मज्झिमियाए सत्तरि देवमहस्सा पन्नत्ता, बाहिरियाए अ-
सीतिं देवमहस्सा पन्नत्ता, अम्भितरिया परिमाए पन्नत्तरं दे-
विसयं पन्नत्तं, मज्झिमिया परिमाए पन्नासं देविसयं प-
न्नत्तं, बाहिरिया परिमाए पण्णवीमं देविसयं पन्नत्तं ॥

“ महिहोए ० जाव पभासेमाणे से णं तत्थ वायालीसाए
भवणावात्ममयमहस्साणं छुगहं मामाणियसाहस्सीणं वा-
यलीसाए तावलीसाणं चउगहं लोणपालाणं छुगहं अग्ग-
माहपीणं सगरिवाणं तिगहं परिमाणं सत्तरहं अस्सिया-
दियडिणं चउवीसाए आयरक्कदेवसाहस्सीणं अस्सिणि च
वट्टणं दाहिह्वाणं नागकुमारणं देवाणं देवाण्य आहवच्च०
जाव विहरतीति ” पाठमिदम् ।

स्थितिः—

धरणस्म गं रन्नो अम्भितरिया परिमाए देवाणं केवइ-
कालं ठिई पन्नत्ता ? मज्झिमिया परिमाए देवाणं केवइयं
कालं ठिई पन्नत्ता ? बाहिरिया परिमाए देवाणं केवइयं
कालं ठिई पन्नत्ता ? अम्भितरिया परिमाए देवीणं केवइयं
कालं ठिई पन्नत्ता ? मज्झिमिया परिमाए देवीणं केवइयं
कालं ठिई पन्नत्ता ? बाहिरिया परिमाए देवीणं केवइयं
कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! धरणस्म रन्नो अम्भितरि-
या परिमाए देवाणं साइरेणं अट्टपल्लिओवमं ठिई पन्नत्ता,
मज्झिमिया परिमाए देवाणं अट्टपल्लिओवमं ठिई पन्नत्ता
बाहिरिया परिमाए देवाणं देमूणं अट्टपल्लिओवमं ठिई प-
न्नत्ता ॥ अम्भितरिया परिमाए देवीणं देमूणं अट्टपल्लिओ-
वमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमिया परिमाए देवीणं साइरेणं
चउभागपल्लिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरिया परिमाए दे-
वीणं चउभागपल्लिओवमं ठिई पन्नत्ता, अट्टो जहा चमरस्म ।

भूतानन्दस्य-

भूयानंदस्म गं भंते ! नागकुमारस्म रन्नो अम्भितरिया-
ये परिमाए कड देवमाहस्मियाओ पन्नत्ताओ ? मज्झिमाए
परिमाए कड देवमाहस्मीओ पन्नत्ताओ ? बाहिरिया परि-
माए कड देवमाहस्मीओ पन्नत्ताओ ? अम्भितरिया परि-
माए कड देवीमया पन्नत्ता ? मज्झिमा परिमाए कड देवि-
मया पन्नत्ता ? बाहिरिया परिमाए कड देवीमया पन्नत्ता ?
गोयमा ! भूयानंदस्म गं नागकुमाररन्नो अम्भितरिया परि-
माए पन्नत्तं देवमहस्मीओ पन्नत्ताओ. मज्झिमिया परि-
माए सट्ठिं देवमाहस्मीओ पन्नत्ताओ, बाहिरिया परिमाए स-
त्तरि देवमाहस्मीओ पन्नत्ताओ, अम्भितरिया परिमाए दोप-
ल्लिओवमा देविमया पन्नत्ता, मज्झिमिया परिमाए दो देवि-
मया पन्नत्ता, बाहिरिया परिमाए पन्नत्तरं देविसयं पन्नत्तं ।

स्थितिः—

भूयानंदस्म गं भंते ! नागकुमारिदस्स नागकुमाररन्नो
अम्भितरिया परिमाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
मज्झिमा परिमाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
बाहिरिया परिमाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
अम्भितरिया परिमाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
मज्झिमिया परिमाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
बाहिरिया परिमाए देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?

गोयमा ! भूयाणंदस्स णं अग्निंतरियाए परिमाए देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिमाए देवाणं सातिरेगं अद्दपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिमाए देवाणं अद्दपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अग्निंतरियाए परिमाए देवाणं अद्दपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, मज्झिमियाए परिमाए देवाणं देसूणं अद्दपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, बाहिरियाए परिमाए देवाणं सातिरेगं चउब्भागपलिओवमं ठिई पन्नत्ता, अद्दो जहा चमरस्स अवसेसा वि देवादीणं महाघोसपज्जवमाण्णाणं ठाणपयवत्तवया शिरवसेमं भाणियव्वा, परिमाओ जहा धरणिंदभूयाणदाणं दाहिणिद्धाणं जहा भूयाणंदस्स परिमाणं पि, ठिई वि ।

कालस्य-

कालस्स णं भंते ! पिमायकुमारिंदस्स पिमायकुमाररम्मो कति पिसाओ पप्पत्ताओ ? । गोयमा ! तिप्पि परिमाओ पप्पत्ताओ । गोयमा ! ईसा तुडिया दहरहा, अग्निंतरिया ईसा, मज्झिमिया तुडिया, बाहिरिया दहरहा । कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररम्मो अग्निंतरियाए परिमाए कति देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ । जाव बाहिरियाए परिमाए कति देविसया पप्पत्ता ? । गोयमा ! कालस्स णं पिमायकुमारिंदस्स पिमायकुमाररायस्स अग्निंतरपरिमाए अद्द देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ, मज्झिमाए परिमाए दम देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ, बाहिरियाए परिमाए वारस देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ, अग्निंतरियाए परिमाए एकं देविसयं पप्पत्तं, मज्झिमियाए परिमाए एकं देविसयं पप्पत्तं, बाहिरियाए परिमाए एकं देविसयं पप्पत्तं ।

स्थितिः-

कालस्स णं भंते ! पिमायकुमारिंदस्स पिमायकुमाररम्मो अग्निंतरपरिमाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पत्ता ? , मज्झिमियाए परिमाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पत्ता ? , बाहिरियाए परिमाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पत्ता ? , अग्निंतरियाए परिमाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पत्ता ? , मज्झिमियाए परिमाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पत्ता ? , बाहिरियाए परिमाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पत्ता ? । गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिंदस्स पिमायकुमाररम्मो अग्निंतरपरिमाए देवाणं अद्दपलिओवमं ठिती पप्पत्ता, मज्झिमियाए परिमाए देवाणं देसूणं अद्दपलिओवमं ठिती पप्पत्ता, बाहिरियाए परिमाए देवाणं सातिरेगं चउब्भागपलिओवमं ठिती पप्पत्ता, अग्निंतरियाए परिमाए देवाणं सातिरेगं चउब्भागपलिओवमं ठिती पप्पत्ता, मज्झिमपरिमाए देवाणं चउब्भागपलिओवमं ठिती पप्पत्ता, बाहिरपरिमाए देवाणं देसूणं चउब्भागपलिओवमं ठिती

पप्पत्ता, अद्दो जाव चमरस्स एवं उत्तरिल्लस्स वि, एवं निरंतरं जाव गीयजसस्स । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

संप्रति ज्योतिष्काणाम् । तत्र सूर्यस्य-

सूरस्स णं भंते ! जोतिसिंदस्स जोतिसरम्मो कति परिमाओ पप्पत्ताओ ? । गोयमा ! तिप्पि परिमाओ पप्पत्ताओ । तं जहा तुंवा तुडिया पव्वा । अग्निंतरिया तुंवा, मज्झिमिया तुडिया, बाहिरिया पव्वा । ससं जहा कालस्स परिमाणं, ठिती वि, अद्दो जहा चमरस्स चंदस्स ति एवं चव । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

शक्रस्य पर्वदः स्थितिश्च-

सक्रस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरम्मो कति परिमाओ पप्पत्ताओ ? । गोयमा ! तत्रो परिमाओ पप्पत्ताओ । तं जहा समिता चंडा जाता । अग्निंतरिया समिता, मज्झिमिया चंडा, बाहिरिया जाता । सक्रस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरम्मो अग्निंतरियाए परिमाए कति देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ ? , मज्झिमियाए बाहिरियाए तहेव पुच्छा ? । गोयमा ! सक्रस्स देविंदस्स देवरम्मो अग्निंतरियाए परिमाए वारस देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ, मज्झिमियाए परिमाए चांइमदेवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ, बाहिरियाए परिमाए मोलस देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ । एवं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! सक्रस्स देविंदस्स देवरम्मो अग्निंतरियाए परिमाए सत्त देविसया पप्पत्ता, मज्झिमियाए परिमाए छच्च देविसया पप्पत्ता, बाहिरियाए परिमाए पंच देविसयाणि पप्पत्ताइ ॥

शक्रस्य भद्रन्त ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य कति पर्वदः प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह-गौतम ! तिस्रः पर्वदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-शमिका चण्डा जाता, अभ्यन्तरिका शमिका मध्यमिका चण्डा बाह्या जाता- (सक्रस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरम्मो अग्निंतरियाए) इत्यादि प्रश्नपटकं सुप्रतीतम् । भगवानाह-गौतम ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अभ्यन्तरिकायां पर्वदि द्वादश देवमहस्त्राणि प्रज्ञप्तानि, मध्यमिकायां चतुर्दश देवमहस्त्राणि, बाह्यायां षोडश देवमहस्त्राणि । तथा अभ्यन्तरिकायां पर्वदि सप्तशतानि देवीनां प्रज्ञप्तानि, मध्यमिकायां देवीनां पटशतानि, बाह्यायां देवीनां पञ्चशतानि ।

सक्रस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरम्मो अग्निंतरियाए परिमाए देवाणं केवइयं कालं ठिती पप्पत्ता ? , एवं मज्झिमियाए बाहिरियाए वि ? । गोयमा ! सक्रस्स णं देविंदस्स देवरम्मो देवाणं अग्निंतरियाए परिमाए पंच पलिओवमाइ ठिती पप्पत्ता, मज्झिमियाए परिमाए देवाणं चत्तारि पलिओवमाइ ठिती पप्पत्ता, बाहिरियाए परिमाए देवाणं तिप्पि पलिओवमाइ ठिती पप्पत्ता, अग्निंतरियाए परिमाए देवाणं तिप्पि पलिओवमाइ ठिती पप्पत्ता, मज्झिमियाए परिमाए दोप्पि पलिओवमाइ ठिती पप्पत्ता, बाहिरियाए परिमाए एगं पलिओवमं ठिती पप्पत्ता, अद्दो सो चव जहा भवणवासीणं ।

“ सकस्स णं भंते ! देविदस्स देवरण्णो अभिन्तरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ” इत्यादि प्रश्नपदकं सुप्रतीतम् । भगवानाह-गौतम ! शकस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चपल्योपमाना स्थितिः प्रज्ञता । मध्यमिकायां चत्वारि पल्योपमानि, बाह्यायां त्रीणि पल्योपमानि, तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञता, मध्यमिकायां द्वे पल्योपमे, बाह्यायामेकं पल्योपमम् । “स केणद्वेणं भंते ! एवं बुद्धइ-सकस्स णं देविदस्स देवरण्णो तत्रो परिसाओ ” इत्यादि सकलमपि सूत्रं समरवक्त्रव्यतायामिव भावनीयम् । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

ईशानस्य—

ईसाणस्स णं भंते ! देविदस्स देवरण्णो कति परिसाओ पणत्ताओ ! गोयमा ! तत्रो परिसाओ पणत्ताओ । तं जहासमिता चंडा जाता, तहेव सव्वं, णवरिं अभिन्तरियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मज्झिमियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ, बाहिरियाए परिसाए चोइस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ । देवीणं पुच्छा ! गोयमा ! अभिन्तरियाए परिमाए णव देवीसया पणत्ता, मज्झिमियाए परिमाए अट्ठमया पणत्ता, बाहिरियाए परिमाए सत्त देवीसया पणत्ता । देवाणं ठितीपुच्छा ! गोयमा ! अभिन्तरियाए परिमाए देवाणं सत्त पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए छपलिओवमाइं, बाहिरियाए पंचपलिउवमाइं ठिती पणत्ता । देवीणं पुच्छा ! गोयमा ! अभिन्तरियाए परिमाए पंच पलिओवमाइं, मज्झिमियाए परिमाए चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिमाए तिप्पि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, अट्ठो तहेव भाणियव्वो ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि दश देवसहस्राणि, मध्यमिकायां द्वादश, बाह्यायां चतुर्दश, तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि नव देवीशतानि, मध्यमिकायामष्टौ देवीशतानि, बाह्यायां सप्त देवीशतानि, तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां सप्त पल्योपमानि, मध्यमिकायां बाह्यायां षट् पञ्च तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां पञ्च पल्योपमानि, मध्यमिकायां चत्वारि, बाह्यायां त्रीणि, शेषं शकवत् । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

सनत्कुमाराऽऽदीनाम्—

सणकुमाराणं पुच्छा तहेव ठाणपदगमेणं जाव सणकुमारस्स तत्रो परिसाओ समिताऽऽदी तहेव, नवारिं अभिन्तरियाए परिसाए अट्ठ देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मज्झिमियाए परिमाए दस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए परिमाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, अभिन्तरियाए परिमाए देवाणं ठिती अट्ठपंचमाइं सागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिमाए अट्ठपंचमाइं सागरोवमाइं चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिमाए अट्ठपंचमाइं सागरोवमाइं तिप्पि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, अट्ठो सो चेव ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि अष्टौ देवसहस्राणि, मध्यमिकायां दश, बाह्यायां द्वादश, देवीपर्षदो न वक्त्रव्याः । तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमाणि पञ्चपल्योपमानि स्थितिर्मध्यमिकायां अर्द्धपञ्चमानि सागरोपमाणि चत्वारि पल्योपमानि, बाह्यायामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमाणि त्रीणि पल्योपमानि । शेषं सर्वं शकवत् । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

एवं माहिदस्स वि तहेव जाव तत्थ अभिन्तरियाए परिसाए छ देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मज्झिमियाए परिसाए अट्ठ देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ ठिती, देवाणं अभिन्तरियाए परिमाए अट्ठपंचमाइं सागरोवमाइं सत्त पलिओवमाइं ठिती, मज्झिमियाए परिमाए अट्ठपंचमाइं सागरोवमाइं छ पलिओवमाइं बाहिरियाए परिमाए अट्ठपंचमाइं सागरोवमाइं पंचपलिओवमाइं ठिती पणत्ता । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि षट् देवसहस्राणि, मध्यमिकायामष्टौ देवसहस्राणि, बाह्यायां दश देवसहस्राणि, तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमाणि पञ्चपल्योपमानि । शेषं सर्वं यथा सनत्कुमारस्य । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

बंभस्स वि तत्रो परिसाओ पणत्ताओ । अभिन्तरियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ, मज्झिमियाए परिमाए छदेवसाहस्सीओ, बाहिरियाए अट्ठ देवसाहस्सीओ । देवाणं ठिती अभिन्तरियाए परिमाए अट्ठणवमाइं सागरोवमाइं पंचपलिओवमाइं, मज्झिमियाए परिमाए अट्ठणवमाइं सागरोवमाइं, बाहिरियाए अट्ठणवमाइं सागरोवमाइं तिप्पि पलिओवमाइं, अट्ठो सो चेव ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि चत्वारि देवसहस्राणि, मध्यमिकायां षट् देवसहस्राणि, बाह्यायामष्टौ देवसहस्राणि, तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धनवमानि सागरोपमाणि पञ्चपल्योपमानि स्थितिः, मध्यमिकायां पर्षदि अर्द्धनवमानि सागरोपमाणि चत्वारि पल्योपमानि, बाह्यायामर्द्धनवमानि सागरोपमाणि त्रीणि पल्योपमानि, शेषं यथा सनत्कुमारस्य । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

लंतगस्स वि जाव तत्रो परिसाओ जाव अभिन्तरियाए दो देवसाहस्सीओ, मज्झिमियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए छदेवसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती भाणियव्वो, अभिन्तरियाए परिमाए देवाणं बारस सागरोवमाइं सत्त पलिओवमाइं ठिती, मज्झिमियाए परिमाए बारस सागरोवमाइं छ पलिओवमाइं ठिती, बाहिरियाए परिमाए बारस सागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, अट्ठो सो चेव ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि द्वे देवसहस्रे, मध्यमिकायां चत्वारि, बाह्यायां षट्, तथा अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां द्वादश

सागरोपमाणि सप्त च पल्योपमाणि स्थितिर्मध्यमिकायां द्वादश सागरोपमाणि षट् पल्योपमाणि, बाह्यायां द्वादश सागरोपमाणि पञ्च पल्योपमाणि । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

महासुकपुच्छा ? । गोयमा ! ० जाव अम्भितरियाए एग-
देवसाहस्सीओ, मज्झिमियाए परिसाए दो देवसाहस्सीओ
पप्पत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए चत्तारि देवसाहस्सीओ,
ठिती अम्भितरियाए परिसाए अद्धसोलससागरोवमाइं पं-
च पलिओवमाइं, मज्झिमियाए अद्धसोलससागरोवमाइं
चत्तारि पलिओवमाइं, बाहिरियाए अद्धसोलससागरोव-
माइं तिप्पि पलिओवमाइं, अट्ठो सो चेव ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि एकं देवसहस्रं, मध्यमिकायां द्वे
देवसहस्रे, बाह्यायां चत्वारि देवसहस्राणि । तथा अभ्यन्त-
रिकायां पर्षदि अर्द्धषोडश सागरोपमाणि पञ्च पल्योपमानि
स्थितिः, मध्यमिकायामर्द्धषोडश सागरोपमाणि चत्वारि प-
ल्योपमानि स्थितिः, बाह्यायामर्द्धषोडश सागरोपमाणि त्री-
णि पल्योपमानि । शेषं पूर्ववत् । जी० ४ प्रति० ७ उ० ।

सहस्रारि पुच्छा ? ० जाव अम्भितरियाए परिसाए पंच दे-
वसया, मज्झिमियाए परिसाए एगा देवसाहस्सीओ, बा-
हिरियाए दो देवसाहस्सीओ पप्पत्ताओ, ठिती अम्भितरि-
याए अद्धद्वारससागरोवमाइं सत्त पलिओवमाइं ठिती पप्प-
त्ता । एवं मज्झिमियाए अद्धद्वारस सागरोवमाइं छपलिओ-
वमाइं, बाहिरियाए अद्धद्वारस सागरोवमाइं पंच पलिओव-
माइं, अट्ठो सो चेव ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्च देवशतानि, मध्यमिकायामेकं
देवसहस्रं, बाह्यायां द्वे देवसहस्रे, तथा अभ्यन्तरिकायां प-
र्षदि देवानामर्द्धषोडश सागरोपमाणि सप्त च पल्योपमानि,
मध्यमिकायां पर्षदि अर्द्धषोडश सागरोपमाणि षट् पल्योपमा-
नि, बाह्यायामर्द्धषोडश सागरोपमाणि पञ्च पल्योपमानि ।
शेषं पूर्ववत् । जी० ४ प्रति० २ उ० ।

आणयपाणयस्स वि पुच्छा ? ० जाव तओ परिसाओ, गुवरि
अम्भितरिया अट्ठाइजा देवसया, मज्झिमियाए पंच देवम-
या, बाहिरिया एगा देवसाहस्सीओ, ठिती अम्भितरियाए
एगूणसागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं, मज्झिमियाए परिसा-
ए एगूणवीससागरोवमाइं चत्तारि पलिओवमाइं, बाहि-
रियाए परिसाए एगूणवीससागरोवमाइं तिप्पि पलिओव-
माइं ठिती, अट्ठो सो चेव ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धतृतीयानि देवशतानि, मध्यमि-
कायां पञ्च देवशतानि, बाह्यायामेकं देवसहस्रं, तथा अभ्यन्त-
रिकायां पर्षदि देवानामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमाणि पञ्च
पल्योपमानि स्थितिः, मध्यमिकायामर्द्धकोनविंशतिः साग-
रोपमाणि, चत्वारि पल्योपमानि, बाह्यायामर्द्धकोनविंशतिः
सागरोपमाणि त्रीणि च पल्योपमानि, शेषं पूर्ववत् । जी० ४
प्रति० २ उ० ।

आरणाऽच्युताऽऽदीनाम्-

कहिं गं भंते ! आरणऽच्युयए देवाणं ? तहेव अच्युए प-
रिवारे० जाव विहरति । अच्युयस्स गं देविदस्स तओ प-
रिसाओ पप्पत्ताओ-अम्भितरपरिसाए देवाणं पणुवीससयं,
मज्झिमियाए अट्ठाइजसया, बाहिरपरिसाए पंचसया, अ-
म्भितराए एकवीसं सागरोवमा सत्त पलिओवमा, मज्झि-
मियाए एकवीसं सागरोवमा छपलिओवमा, बाहिराए ए-
कवीसं सागरोवमा पंच पलिओवमा ठिती पप्पत्ता ।

अभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चविंशं देवशतं, मध्यमिकायाम्
अर्द्धतृतीयानि, देवशतानि, बाह्यायां पञ्च देवशतानि । तथा
अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामेकविंशतिः सागरोपमाणि
सप्त च पल्योपमानि, मध्यमिकायां पर्षदि एकविंशतिः साग-
रोपमाणि षट् पल्योपमाणि, बाह्यायामेकविंशतिः सागरोप-
माणि पञ्च पल्योपमाणि शेषं पूर्ववत् । जी० ४ प्रति० २ उ० ।
अ० । स्था० । (सूर्यामस्य देवस्य सामानिकपरिषदुपपन्नकदे-
वानां स्थितिः 'टिड' शब्दे चतुर्थभागे १७२६ पृष्ठे गता)
(प्रायश्चित्तदानयोग्या पर्षदु " तर्हिगृहपरिसा य " इति द्वार-
म् ' पच्छित्त ' शब्देऽस्मिन्नैव भागे १३६ पृष्ठे गतम्)

परिमाइ (गु)-परिमाविन्-वि० । कुपकत्वाऽऽदिना क्षणं,
स्था० ४ टा० ४ उ० ।

परिसाडय-परिश्राव्य-अव्य० । निर्गल्येत्यर्थे, आवा० २ भु०
१ चू० १ अ० २ उ० ।

परिसागय-पर्षद्वत्-वि० । साधुसंहतिमध्यगते, पा० ।

परिमाड-परिशाट-पुं० । उज्ज्वल, आव० ४ अ० । 'शट' कजा-
विशरणगन्धवसादनीप्पतिधानोः पुद्गलानां परिशाटनमव-
सादनं परिशाटः । पुद्गलानामवसादनं, विश० ।

परिमाडकरण-परिशाटकरण-न० । कण्ठपत्राऽऽदिना शब्द-
स्तेव निष्पादने, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । विश० । आ०
म० आ० चू० । (एतच्च 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३६१
पृष्ठे दर्शितम्)

परिसाडणा-परिशाटना-स्त्री० । जीवप्रदेशेभ्यः पृथक्करणे,
सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

परिसाडणिया-परिशाटनिका-स्त्री० । अर्चनिकायाम्, वृ०
१ उ० १ प्रक० ।

परिमाडिअ-परिशाटित-वि० । पृथक्कृते, कल्प० १ अधि०
२ क्षण ।

परिशाट्य-न्यक्तत्वेत्यर्थे, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

परिमाडि (गु) परिशाटिन वि० । कुशाऽऽदितृणसंस्तारकान्
परिभुज्जानस्य यस्य न किञ्चित्परिशटति स परिशाटी । वं-
शकलराऽऽदौ संस्तारके, नि० ष० २ उ० ।

परिसामिय परिऽयामित-वि० । कृष्णाकृते, आ० १ भु०
१ अ० ।

परिसाववहारि (गु)-पर्षदुपवहारिण-पुं० । पर्षद्व्यामव्यव-
हारयो द्वेऽपि पक्षौ तौ सन्ते यदि द्वावऽपि पक्षौ मध्यस्थौ
भवत इति स्वरूपं व्यवहारिणि, व्य० ३ उ० ।

परिसिद्ध-परिशिष्ट-त्रि० । उद्धारिते, आत्मा० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

परिसिद्ध-परिपिक्त-न० । नपुंलके क्तः । परिपेक्क, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

परिसिद्धगण-परिपिक्तपानक-न० । यत् उष्णोदकेन दधि-
सृजिका नियं गालयते तस्मिन्, नि० सू० ४ उ० ।

परिमिद्ध पर्वदत्त-त्रि० । पर्वपुष्पे, वृ० ३ उ० ।

परिमीसग प्रतिशीर्षक-न० । स्वशिरःप्रतिरूपके पिष्टाऽऽदिम-
याशिरसि "परिसीसयं च दत्ताहि ।" प्रतिशीर्षकाणि च दत्त
स्वशिरःप्रतिरूपाणि पिष्टाऽऽदिमयाशिरांसि आत्मशिरःप्रका-
शे यच्छ्रुतं चण्डिकाऽऽदिभ्य इत्यर्थः । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

परिसुक्त परिशुक्त-त्रि० । स्वतःशोषमुपागते, विपा० १ भु०
२ अ० ।

परिसुक्तमुह-परिशुक्तमुह-त्रि० । परिशुक्तं निर्गतनिष्ठावन-
तयाऽनादृत्यमुपगतं मुहमस्येति परिशुक्तमुहः । उक्त० २
अ० । गतानिष्टावनतं न शुक्कनालुजिह्वेष्ट, उक्त० २ अ० ।

परिसुद्ध परिशुद्ध-त्रि० । निर्दोषः पञ्चा० ४ विव० । सर्वप्रका-
रशुद्धः पा० १ विव० । त्रिशुद्धिमात्रया निश्चिते, पञ्चा०
२ विव० ।

परिसुद्धग-परिशुद्धक-त्रि० । अपगतदोषः पञ्चा० १६ विव० ।

परिसुद्धजलगद-परिशुद्धजलगद-न० । वलपतत्रस-
हितजलगद, आ० ।

परिसुद्धि-परिशुद्धि-त्रि० । दंष्ट्राविशुद्धिः पञ्चा० १६ विव० ।

परिमेय-परिपेक-पुं० । दुष्टवर्णाऽऽदिस्थितस्योपरि पेचने,
पि० आ० ।

परिसोपवत्सग-परिदुपपन्नक-पुं० । परिहारोपपन्नकः, स्था० ३
ठा० १ उ० ।

परिमोक्षि-परिमोक्षित-त्रि० । परिममन्ताच्छेषितमपन्विती-
कृतम् । उक्त० १ अ० । तरसा दुर्बलीकृते, उक्त० १ अ० ।

परिस्म-परिश्रम-पुं० । समन्ताद्धृतः " खुडं पियामं परि-
स्ममं च न विद्धि ।" आ० म० १ अ० ।

परिस्सव-परिश्रव-पुं० । कर्मनिर्जगऽऽस्पदेषु अनुष्ठानेषु प-
रिममन्ताच्छ्रवति गलति यैः अनुष्ठानविशेषैस्ते परिश्रवा इति
व्युत्पत्तः । आ० १ भु० ४ अ० २ उ० । (" जे आसवा
ने परिस्सवा ।" इति 'आसव' शब्दे द्वितीयभागे ४७५
पृष्ठे व्याख्यातम्)

परिस्सवन्त-परिश्रवन्-त्रि० । गतति, तं० । सर्वतो गलति, तं० ।

परिस्साइ-(ण)-परिस्साविन्-पुं० । आलोचकदोषा उपश्रुत्या-
वगिरति, स्था० १ ठा० ।

परिह-परिव-पुं० । अर्गलायाम्, अनु० ।

परिहृ-मृद-धा० । लो० । "मृदा मलमदपरिहृ" ॥ ८ । ४ ।

१२६ ॥ इत्यादि वृत्तेण मृद्वन्तः परिहृताऽऽदेशः । ' परिह-
हृ ।' प्रा० ४ पाद ।

परिहादिस-परिहादित-त्रि० । मर्दिने, " पञ्चाडिअयं परिहादि-
अ ।" पाद० ना० १७८ गाथा ।

परिहृष्टी-देशी-प्रतिहारिण्याऽऽकृष्टौ, दे० ना० ६ वर्ग ७२
गाथा । आकृष्टौ, दे० ना० ६ वर्ग २१ गाथा ।

परिहृण-देशी वसने, दे० ना० ६ वर्ग २१ गाथा ।

परिहृणय-परिधानक-न० । परिधानीये, "जाण सिचयं कडि-
डिहं, निमंसणं साहुली य परिहृणय ।" पाद० ना० ६६ गाथा ।

परिहृत्य-देशी दत्त, आव० ४ अ० । आत्मा० । " परिहृत्यो
दच्छो ।" पाद० ना० २४४ गाथा ।

परिहरन्त-परिहरन्-त्रि० । " धातवोऽर्थान्तरेऽपि " ॥ ८ । ४ ।
२५६ ॥ इति परिहरन्तेस्त्यागे वृत्तेः । त्यजति, प्रा० ४ पाद ।

परिहरण-परिहरण-न० । आसेव्यस्य वस्तुनोऽनासेवने,
स्था० १० ठा० ।

परिहरणदोष-परिहरणदोष-पुं० । दोषभेदे, स्था० । परिहर-
णमासेवा, स्वदर्शनस्थित्या लोकरूढ्या वा अनासेव्यस्य त-
देव दोषः परिहरणदोषः । अथवा-परिहरणमनासेवनं, समा-
रूढ्याऽसेव्यस्य वस्तुनस्तदेव तस्माद्वा दोषः परिहरणदो-
षः । अथ यदि नोपन्यस्तस्य दूषण-यासम्यक्परिहारो जा-
त्युत्तरं परिहरणदोष इति । यथा वैदितोक्तम्-अनित्यः शब्दः
कृतकत्वात् घटवदिति । अत्र मीमांसकः परिहारमाह ननु
घटगतं कृतकत्वं शब्दस्थानित्यत्वसाधनायोपन्यस्यते, शब्द-
गतं वा ? यदि घटगतं तदा तच्छब्दे नास्तीत्यभिप्रेतता हेतोः ।
अथ शब्दगतं तत्रानित्यत्वेन व्याप्तमुपलब्धमित्यसाधारणा-
नैकान्तिको हेतुरित्ययं सम्यक् न परिहारः । एवं हि सर्वानु-
मानोच्छेदप्रसङ्गः, अनुमानं हि साधनधर्ममात्रान्साध्यधर्ममा-
त्रनिर्णयाऽऽत्मकम्, अन्यथा धूमादनुमानमपि न सिध्यति ।
तथा हि-अग्निरत्र धूमाद्यथा महानमे । अत्र विकल्पति-किम-
र्थेति शब्दनिर्दिष्टपर्यन्तकप्रदेशाः-दिगतधूमाऽग्निमाधनायो-
पात्तः, उक्तं महानसगतः ? यदि पर्यन्तादिगतः सोऽग्निना न
व्याप्तः सिद्ध इत्यसाधारणानैकान्तिको हेतुः । अथ महान-
सगतस्तदा नाऽनौ पर्यन्तकदेशे वर्तते इत्यभिप्रेतता हेतुरिति ।
अयं परिहरणदोष इति । स्था० १० ठा० ।

परिहरणा-परिहरणा-त्रि० । ' हृष ' हरणे, अस्याः परिपूर्व-
स्यैव ल्युङन्तस्यैव परिहरणं परिहरणा । सर्वप्रकारैर्वर्जना-
याम्, प्रतिक्रमशब्दार्थे, आव० ।

निक्षेपः-

नामं ठवणा दविण, परिरय परिहार वज्रणाए य ।

अणुगह भावे अ तहा, अट्टविहा होइ परिहरणा ॥ १२३६ ॥

नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यपरिहरणा-हेतुं विषयमधिकृत्य अ-
नुपयुक्तस्य, सम्यग्गदष्टैर्लेख्यादिनिमित्तं वा उपयुक्तस्य वा नि-
हत्यस्य कण्टकाऽदिपरिहरणा वेति । परिहरणपरिहरणा-गि-
रिस्मिन्परिरयपरिहरणा । परिहारपरिहरणा-लौकिकलोकां-
त्तरभेदमित्रा, लौकिकी मात्रादिपरिहरणा । लोकांसग पार्थ-
व्याऽऽपरिहरणा । वर्जनापरिहरणा अपि लौकिकलोकोत्तरभे-
देव । लौकिका इत्यग यावत्कथिका च, इत्यग प्रसूतसूतका-
ऽऽदिपरिहरणा, यावत्कथिका डोम्याऽऽदिपरिहरणा । लो-
कांसग पुनरित्यग शय्यापरिहरणाऽऽदिपरिहरणा, यावत्क-
थिका तु राजपिण्डाऽऽदिपरिहरणा । अनुग्रहपरिहरणा-अ-

कक्षादभङ्गपरिहरणा । भावपरिहरणा-प्रशस्ता, अप्रशस्ता च ।
अप्रशस्ता ज्ञानाऽऽदिपरिहरणा, प्रशस्ता क्रीडाऽऽदिपरिहरणा ।
अथवा आघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः, तथेहाधिकारः, प्रति-
क्रमणपर्यायता चास्याः प्रतिक्रमणमप्यशुभयोगपरिहारैवे-
ति । आ० ४ अ० । आ० चू० । विशेषः ।

अथ परिहरणायां बुग्धकायेन दृष्टान्तः-बुग्धकायो बुग्ध-
काययष्टिः-

“ एकः कोऽप्यभवत् ग्रामे, कुत्रापि कुलपुत्रकः ।
अन्यान्यग्रामयोस्तस्यो-दूतमस्ति स्वखड्गयम् ॥ १ ॥
तस्याभूत् बुद्धिता जाम्योः, पुत्रौ तेषां च यौवने ।
स्वस्वन्नुद्धते जाम्यौ, पुत्र्यर्थे सममागते ॥ २ ॥
सोऽवदत्कस्य यच्छामि, पुत्र्येका तद्युवां सुतौ ।
अत्र प्रेषयतं वास्ये, ततः हृत्यविद्ः सुताम् ॥ ३ ॥
गते ते प्रेषितौ पुत्रौ, मातुलेन तदैव तौ ।
अप्रेषित्वा घटानुकौ, बुग्धमानयतं व्रजान् ॥ ४ ॥
काययष्टिं गृहीत्वा तौ, गतौ भृत्या पयो घटान् ।
निवृत्तौ तानथाऽऽदाय, तत्र चास्ति पथद्वयम् ॥ ५ ॥
नेदीयान् विषमः पन्थाः, दवीयांश्च समः पुनः ।
विषमं परिहृत्यैकं स्तत्राचालीतमाध्वना ॥ ६ ॥
विषमणापि नैकट्या-चलति स्म द्वितीयकः ।
स्वल्लस्यस्य तस्यैको, भग्नः कुम्भोऽपरोऽपि च ॥ ७ ॥
अभाजि पतता तेन, रिक्त एवाऽयं सोऽभ्यगान् ।
समाध्वना शनैरन्यो, गृहीत्वा बुग्धमाययौ ॥ ८ ॥
तुष्टस्तस्मै ददौ पुत्रौ, द्वितीयं प्रेषयत्पुनः ।
मयोक्तं बुग्धमानयं, शीघ्रान् शीघ्रगतिर्न तु ॥ ९ ॥
द्रव्ये परिहरणं, भाग्यं चोपनयः पुनः ।
तीर्थहस्तकुलपुत्रेऽभू-चारित्रं पयसः पदे ॥ १० ॥
तद्रक्षद्विः प्रयत्नेन, प्राप्या कन्यय निवृत्तिः ।
गोकुलं मानुषं जन्म, पन्थास्तत्र परं तपः ॥ ११ ॥
स्थत्रिराणामनिकटो, निकटो जिनकल्पिनाम् ।
रक्षेत्र चारित्रपयोऽ-गीतार्थो जिनकल्पिकः ॥ १२ ॥
दुष्प्रापा निवृत्तिस्तस्य, स्वल्लितस्य कथञ्चन ।
प्राप्याऽन्यैस्तु शनैः लिङ्गि-भारिक्क्षीररक्षकैः ॥ १३ ॥ आ०
क० ४ अ० । आसेवायाम्, स्था० ५ डा० २ उ० । वृ० ।
परिभोगे व्यापारणे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । पं० चू० । स्था० ।
आ० म० ।

परिहरणिज-परिहरणीय-त्रि० । अकार्ये, आ० चू० १ अ० ।

परिहरणोवधाय-परिहरणोपघात-पुं० । अलाक्षणिकस्याक-
ल्पस्य वेषकरणस्य सेवा, तथा यः स परिहरणोपघातः ।
उपघातमेव, स्था० १० डा० । परिहरणा आनेवा, तयोप-
ध्याद्वैरकल्प्यता, तत्रोपधेयथा एकाकिना हिरण्यकसाधुना
यदासेवितमुपकरणं तदुपहतं भवतीति समयव्यवस्था ।
स्था० ५ डा० २ उ० । (अत्र विशेषः ‘उवधाय’ शब्दे द्विती-
यभागे ऽऽऽ पृष्ठे गतः)

परिहरमाण-परिहरत्-त्रि० । परिभोगयति, व्य० ६ उ० ।

परिहरित्त-परिहर्तुम्-अव्य० । आसेवितुमित्यर्थे, स्था० ५
डा० ३ उ० । आना० ।

परिहरिय-परिहृत्य-अव्य० । निक्षिप्येत्यर्थे, उक्त० १२ अ० ।

परिहरियन्-परिहर्तव्य-त्रि० । सर्वैः प्रकारैर्वर्जनीये, आ० ।
नि० चू० ।

परिहरिस-परिहर्ष-पुं० । आनन्दे, “आमोओ परिहरिस्तो
तांसो ।” पा० ना० १६८ गाथा ।

परिहलाविअ-देशी-जलनिर्गमे, वे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

परिहवंत-परिभवत् पुं० । पार्श्वस्थोऽऽदौ अयतमाने, “परिह-
वंतो नाम पासत्यो” । व्य० १ उ० ।

परिहा-परिखा-स्त्री० । अध उपरि च समखाति, भ० ५ श०
७ उ० । नि० चू० । ज्ञा० । अनु० । “खायं तह खाहआ परिहा ।”
पा० ना० १५८ गाथा । रंषि, वे० ना० ६ वर्ग ७ गाथा ।

परिहाअ-देशी-क्षीणि, वे० ना० ६ वर्ग २५ गाथा ।

परिहाणमाण-परिहीयमान-त्रि० । परिहाणिमुपनीयमाने,
“मायाए परिहाणमाणा ।” स्था० ४ डा० २ उ० । जं० ।

परिहाण-परिधान-न० । वस्त्रे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

परिहाणि-परिहानि-स्त्री० । अपचये, आ० १ अ० । सूत्रार्थ-
विस्मरणे, आ० १ अ० । सर्वथा त्यागे, ध० २ अधि० । पं० भा० । पं० चू० ।
परिहाय-त्रि० । दुर्बले, “परिहायं दुग्धलं ह्रीणं ।” पा०
ना० १८१ गाथा ।

परिहार-परिहार-न० । परिह्रियते परित्यजते गुरुमूलं गत्वा
यत् तत् परिहारम् । “अकर्त्तरि च करके-” ॥ ३।३।१६ ॥
इति (पाणि०) कर्मणि घञ् । विषये, व्य० १ उ० ।

(१) संप्रति परिहारशब्दनिक्षेपप्रकरणार्थमाह-

नामं ठवणा दविण, परिणय परिहरण वज्जऽणुगहना ।

भावाऽऽवसे सुद्धे, नव परिहारस्म नामाई ॥ २७ ॥

परिहारशब्दो विभक्तिपरिणामेन सर्वत्र संबध्यते । तद्यथा-
नामपरिहारः, स्थापनापरिहारः, (दविण ति) द्रव्यविषयः
परिहारो द्रव्यपरिहारः, परिणयपरिहारः, परिहरणपरि-
हारः, ‘वृज’ वर्जने, वृज्यते इति वर्जनं, कर्मण्यनद, वर्ज्यमि-
त्यर्थः । वर्जनपरिहारः । अनुगृह्यते इति अनुग्रहः, कर्मण्ययच्च
तस्य भावोऽनुग्रहताऽनुग्रहणमित्यर्थः । अनुग्रहतया परि-
हारोऽनुग्रहतापरिहारः । (भाव ति) भावविन्तायां मापञ्चे
आपन्नस्य परिहारः आपन्नपरिहारः, शुद्धे शुद्धस्य परिहारः ।
एवं परिहारस्य नामाऽऽदिविशेषणतो नव नामानि भवन्ति ।
एष गाथाऽक्षरार्थः । अधुना भावार्थ उच्यते-तत्र नाम-
स्थापने प्रतीते, द्रव्यपरिहार उच्यते-द्रव्यपरिहारो द्विधा-
आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतः परिहारशब्दा-
र्थज्ञाना, तत्र चानुपयुक्तः । नोआगमतस्त्रिधा-क्षरीरं
भव्यक्षरीरं तद्वतिरिक्तः । तत्र क्षरीरं भव्यक्षरीरं प्राग्वन् ।

तद्वतिरिक्तपरिहारपरिणयपरिहाराऽऽदिप्रतिपादनार्थमाह-
कंटगमादी दव्वे, गिरिनइमाईण परिओ होइ ।

परिहरणधरणभोगे, लोउत्तर वज्ज इत्तरिण ॥ २८ ॥

द्रव्ये इति द्वारपरामर्शः । नोआगमतो क्षरीरं भव्यक्षरीरं व्य-
तिरिक्तो, द्रव्यपरिहारो नाम-यत् कण्टकाऽऽदि, कण्टकम्, आ-
दिशब्दात् । आणुविषसर्पाऽऽदिकं च परिहरति-द्रव्यस्य परिहा-
रो द्रव्यपरिहार इति व्युत्पत्तेः । परिणयो नाम पर्याहारः, परिधि-

रिति यावत् । उक्तं च—“ पञ्चाहारो स्ति वा परिहरो स्ति वा एगद्वं ।” परिहरेण परिहारः, स च परिहरो भवति संभवति गिरिनद्यादीनां विषये । इयमत्र भावना—यत् गिरिनदीस, आदिशब्दात् समुद्रमटर्था वा परिहरेण परिहरति, एष परिहरोपरिहारः । तथा परिहियते इति परिहरणं, भावे अनद । तच्च द्विधा—लौकिकं, लोकोत्तरं च । तत्र लौकिकं यथा—माता पुत्रं परिहरति, भ्रातरं परिहरति, न परिभुङ्क्ते इत्येवमादि । लोकोत्तरं साक्षादाह—परिहरणधरणभोगे—लोकोत्तरं परिहरणं द्विधा—धरणभोगे धरणपरिहरणं, परिभोगपरिहरणं चेत्यर्थः । तत्र धरणपरिहरणं नाम—यत्किमप्युपकरणं संगोपयति प्रतिलेखयति च न परिभुङ्क्ते । परिभोगपरिहरणं—यत्तु अधिकरुद्राऽदि परिभुङ्क्ते, प्रावृणातीत्यर्थः । उक्तं च—“ लोके जह माता ऊ पुत्रं परिहरइ एव मादीश्रो । लोमुत्तरपरिहारो, दुवेदो परिभोग धरणे य ॥१॥ ” अत्रैवं व्युत्पत्तिः—परिहरणमेव परिहारः (लोमुत्तर वज्र इत्तरिण) वर्जं वर्ज्यं तत् द्विधा—(लोमं स्ति) लौकिकम् (उत्तरं स्ति) लोकोत्तरम् । लौकिकं द्विधा—उत्तरं, यावत्कथितं च । तत्रोत्तरं यत् सूतकसृत्काऽदि दशदिवसान् यावत् वर्ज्यते इति । यावत्कथिकम्—“वरुडविडकचम्मकारडोयाऽदि, एनेदि” यावज्जीवं शिष्टेः सांभोगाऽऽदिना वर्ज्यन्ते । लोकोत्तरमपि वर्ज्यं द्विधा—इत्तरं, यावत्कथिकं च । तत्रोत्तरं “वारे अभिगमसहे” इत्यादि । यावत्कथिकम्—“अट्टारस परिसेसुं, वीसं इत्थीसु दस नपुंससु ।” इत्यादि । “वज्र इत्तरिण” इत्यत्र ग्रहणमुपलक्षणं, तेन यावत्कथिकमित्यापि द्रष्टव्यम्, तस्य परिहारः परित्यागो वर्जनपरिहारः ।

खोडाऽऽदिभंगऽणुगह, भावे आवरण—सुद्वपरिहारो ।

मासाऽऽदी आवामे, तेण उ पगयं न अन्नहिं ॥ २६ ॥

“ खोडभंग इति वा उक्कोडभंग इति वा अत्ताटभङ्ग इति वा ” एकार्थम् । उक्तं च निशीथचूसी—“ खोडभंगो स्ति वा उक्कोडभंगो स्ति वा अक्खोडभंगो स्ति एगद्वं ।” खोडं नाम यत् राजकुले हिरण्याऽदि द्रव्यं दानव्यम् । आदिशब्दात् वेष्टिकरणं चाग्भटाऽदीनां भोजनादिप्रदानमित्यादिपरिग्रहः । खोटाऽऽदिभङ्गः खोटाऽऽदिभङ्गाऽनुग्रहः, पदैकदेशे पदसमुदायापचारादनुग्रहः परिहारः । एतदुक्तं भवति—राजकुलानुग्रहवशेन एकद्वित्र्यादिवर्षमर्यादया यथाङ्गरूपं खोटाऽऽदिभङ्गं न एकं द्वे त्रीणि वर्षाणि यावत् वसति तावन्तं वा कालं यावत् राजाऽनुग्रहः कृतः तावन्तं कालं वसति, न च हिरण्याऽदि प्रदत्तानि, नापि वेष्टि करोति, न चापि चाग्भटाऽदीनां भोजनाऽदिप्रदानं विधत्ते । एष खोटाऽऽदिभङ्गाऽनुग्रहपरिहारः । (भावे इति) भावविषयः परिहारो द्विधा । तद्यथा—आपन्नपरिहारः, शुद्धपरिहारश्च । तत्र यत् विशुद्धः सन् पञ्चयाममनुत्तरं धर्मे परिहरति, परिहारशब्दस्य पारभोगेऽपि वर्तमानत्वात् स शुद्धपरिहारः, शुद्धस्य मतः परिहारः पञ्चयामानुत्तरधर्मकरणं शुद्धपरिहार इति व्युत्पत्तेः । यदि वा—यो विशुद्धकल्पव्यवहारः क्रियते स शुद्धपरिहारः, शुद्धत्वापौ परिहारश्च शुद्धपरिहार इति व्युत्पत्तेः । तथा यन्मासिकं यावत्वारमासिकं वा प्रायश्चित्तमापन्नस्तन् आपन्ने अरिभोगेऽपि वर्तते, परिहियते इति परिहारः । कर्मणि घञ् । आपन्नमेव परिहार आप-

अपरिहार इति व्युत्पत्तेः । तथा चाऽऽह—(मासाऽऽदी आवामे इति) मासाऽऽदिकं यत्प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्नं परिहार इति भावः । अथवा—परिहरणं परिहार इति भावे घञ्, आपन्नं प्रायश्चित्तस्थानं परिहारो वर्जनं, साधोरिति गम्यते । आपन्नपरिहारः । तथाहि—प्रायश्चित्ती अविशुद्धत्वात् विशुद्धकरणे साधुभिर्यावत्प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या न शुद्धो भवति तावत् प्रातर्हियते, इह तेन आपन्नपरिहारेण प्रकृतमधिकारो न शेषः परिहारः तदेवं परिहारशब्दनिक्षेपप्ररूपणा कृता । व्य० १ उ० । नि० चू० । (मासिकाऽदिपरिहारस्थानं प्रतिसेव्याऽऽलोचयेत् इति ‘पच्छिन्न’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४२ पृष्ठे गनम्) परिहरणं परिहारः । पुं० । तपोविंशति, स्था० ५ ठा० २ उ० । प्रव० । विंश० । अनपणीयाऽऽदेस्त्वांगे च । अनु० ।

मासिकाऽदिपरिहारस्थानं प्रतिसेव्याऽऽलोचयेत् । तत्र परिहारतपोदानम्—

जे भिक्खू चाउम्मासियं वा सातिरेगचाउम्भामियं वा पंचमासियं वा सातिरेगपंचमामियं वा एएसिं परिहारट्ठाणाणं अन्नयर परिहारट्ठाणं पडिमेवित्ता आलोएजा अपलिउंचियमाणं ॥ ४ ॥

इत्यस्य सूत्रायस्य व्याख्या प्राप्तवत् । (‘पच्छिन्न’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४५ पृष्ठे कृतः परिहारतपोवक्रव्यतासंग्रहः) अधस्तनसूत्रं परिहारतपो नोक्तमिह परिहारतपो विभाव्यते इति तत्र येन वक्रव्यक्रमेण परिहारतपो वक्रव्यं भवति तद्वक्रव्यक्रमसंमुखिकां द्वारगाथामाह—

को भने ! परियाथां, सुत्तथाभिगहो तयोक्कम्मं ।

कक्खडमकक्खडे वा, सुद्धतवे भंडवा दोत्ति ॥३५०॥

प्रथमतः परिहारतपोयोग्यतापरिहानाय को भदन्त ! त्वमसीति पृच्छा कर्तव्या । तदनन्तरं परिहारतपोयोग्यस्य पर्यायो वाच्यः, ततः सूत्रार्थः, तदनन्तरमभिग्रहः, तथा तपःकर्म, तत्र यदि तपसा कर्कशो भवति । किमुक्तं भवति ?—कर्कशं तपसि सदा कृताभ्यामतया न कर्कशेन तपसा परिभूते ततः परिहारतपस्तत्त्वे दीयते, इतरस्मिन्स्वकर्कशं शुद्धं तपः । अत्रार्थे द्वौ भण्डपावेरण्डशिलानिष्यञ्चौ दृष्टान्तौ । एष द्वारगाथामेकैवार्थः ।

व्यामार्थं तु प्रतिद्वारे विवक्षुः प्रथमतः पृच्छाद्वारं विवृणोति—सगणस्मि नऽन्धि पृच्छा, अन्नगणा आगतं तु यं जाणे । आमार्थं पुण पृच्छे, परिहारतवस्स जोगट्ठा ॥ ३५१ ॥ स्वगणं स्वगणमन्धन्धिं पृच्छा उक्तस्वरूपा, वक्ष्यमाणा वा नास्ति, स्वगणवास्तव्यतया परिब्रित्तवान् । अन्यगणादपि, तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । स च भिन्नकर्मत्वाद् संबध्यते, आगतं यं जानाति गीताऽदिरूपमाकाराङ्गिताऽदिभिः, तस्मिन्नपि नास्ति पृच्छा, अज्ञातं पुनः परगणादागतं परिहारतपसा योग्यार्थं योग्योऽयं न वेति परिहानार्थं पृच्छेत् ।

कथमित्याह—

गीतमगीतो गीतो, अहं ति किं वत्तु कास वऽसि जोगो । अविगीए स्ति व भणिण, थिरमथिर तवे य कयजोगो ३५२ स प्रायश्चित्तस्थानप्राप्त आलोचयितुमुपस्थितः पृच्छयन् किं त्वं गीतो गीतार्थः ? । प्रकारोऽलाङ्गणकः । अगीतोऽगी-

तार्थः । तत्र यदि ज्ञे-अहं गीतो-गीतार्थः । ततः पुनरपि पृच्छयते-त्वं किं वसिष्ठि आचार्य उपाध्यायो वृषभाऽऽदिर्वा । तत्राऽप्यतरस्मिन्कथिते भूयः पृच्छयते-(कास वऽसि जोगो सि) कस्य वा तपसस्त्वमसि योग्यः । किमुक्तं भवति ?-किं तपः कर्तुमुत्सहसे, कस्य वा तपसः समर्थ इति पृच्छनीय इति । अथ स ज्ञे-अहमविगीतो, न विशिष्टो गीतः, अगीतार्थ इत्यर्थः । ततोऽविगीत इति भणितं पुनः पृच्छयते-(थिरमथिर सि) किं त्वं स्थिरो वा अस्थिरो वा । तत्र स्थिरो नाम-धृतिसंहननाभ्यां बलवान्, तद्विपरीतोऽस्थिरः । तत्र यदि श्रयादहमस्थिरः, ततः पुनः परिपृच्छा कार्या-(तवे य कयजोगो सि) तपसि कृतयोगो नाम-कर्कशतपोभिर्गते-कथा भाषिताऽऽत्मा, इतरस्तु नेति । तत्र यदि तपसि कृत-योगस्ततस्तस्मै परिहारतपो दीयते, इतरस्मै शुद्धतपः । गतं पृच्छाद्वारम् ।

(२) अधुना पर्यायद्वारमाह-

गिहि सामन्ने य तहा. परियाओ दुविह होइ नायव्वो ।

इगुतीसा बीसा य, जहन्न उक्कोस देसूणा ॥ ३५३ ॥

पर्यायो भवति द्विधा ज्ञातव्यः । तद्यथा गृहिणि गृहविषयः, जन्मन आरभ्येत्यर्थः । तथा ग्रामेण ग्रामविषयः, धर्म-राभावप्रतिपक्षेण इति भावः । इयमत्र भावना-द्विवि-धः पर्यायः । तद्यथा-जन्मपर्यायो, दीक्षापर्यायश्च । (इगुतीसा बीसा य जहन्न सि) यथासंख्येन योजना-जन्मपर्यायो जघ-न्यतो जन्मत एकांशश्चिद्वर्षाणि विज्ञेयो, दीक्षापर्यायो विश-तिवर्षाणि । उत्कर्षत उभयत्राऽपि देशानां पूर्वकोटी । उक्तं च-“ परियाओ दुविहो-जन्मपरियातो य, दिक्खापरियातो य । जन्मपरियातो-जहन्नं इगुतीसां ठाणं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी दिक्खापरियातो-जघण्णं बीसां बासा, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ति । ” (अत्र बहु वक्तव्यता ' परियाय ' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ६२८ पृष्ठे गता) गतं पर्यायद्वारम् ।

(३) संप्रति सूत्रार्थमाह-

नवमस्स तइयवत्तू, जहस्स उक्कोस ऊणगा दमओ ।

सुत्तयाणि अभिगह-दव्वाऽऽदि तवोरयणमादी ॥ ३५४ ॥

जघन्यतः सूत्रमर्थश्च यावत् नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचार-नामकं वस्तु, उत्कर्षतो यावदुत्तमं किञ्चिन्न्यूनानि दश-पूर्वार्थणि परिपूर्वदशपूर्वधराऽऽदीनां परिहारतपोदानायोगात् । तेषां हि वाचनाऽऽदिपञ्चविधस्वाध्यायविधानमेव सर्वोत्तमं कर्म निर्जरास्थानम् । गतं सूत्रार्थद्वारम् ।

(४) इदानीमभिग्रहद्वारमाह अभिग्रहा द्रव्यादिकाः । तद्यथा-द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च तत्र द्रव्याभिग्रहाः-अथ मया कुलमाषा ग्राह्याः । यदि वा-तत्राऽऽदिकमेकं द्रव्यमिति । क्षेत्रतोऽभिग्रहाः-देहलीमाकस्येत्यादिकाः । कालतोऽभिग्रहाः-तृतीयस्यां पौरुष्याम् भावतोऽभिग्रहाः यदि हसन्ती रु-वन्ती वा भिक्षां ददातीत्येवमादिकाः । गतमभिग्रहद्वारम् ।

(५) अधुना तपोद्वारमाह-(तपोरयणमादी) तपो र-त्नाऽऽदिकम्, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् रत्नाऽऽव-ऽऽह्यादिकम् । आदिशब्दात्कनकाऽऽवलिमुक्ताऽऽवलिर्नि-ह्विकीकृताऽऽदितपःपरिग्रहः । एवं गीतार्थत्वं यथोक्तं पर्यायसूत्रार्थाभिग्रहकर्कशतपःकर्मलक्षणगुणनमूहयुक्तस्य

परिहारतपो दीयते, एतद्वगुणविहीनस्य पुनः शुद्धं तपो देयम् ।

अत्र शिष्यः पृच्छति-

एयगुणसंजुयस्स उ, किं कारण दिज्जए उ परिहारो ।

कम्हा पुण परिहारो, न दिज्जए तव्विहूणस्स ? ॥ ३५५ ॥

भगवन् ! किं कारणमेतैरनन्तरादिभिर्गीतार्थत्वादिभिर्गुणैर्यु-क्तस्य परिहारः परिहारतपो दीयते । कस्मात्पुनस्तद्विही-नस्य गीतार्थत्वाऽऽदिगुणविकलस्य परिहारो न दीयते ? ।

अत्राऽऽचार्यो ह्यै मण्डपौ दृष्टान्तीकरोति शैलमण्डपम-ण्डपमण्डपश्च । तथा चाऽऽह-

जं मायति तं लुभति, सेलमए मंडवे न एरंडे ।

उभयबलियम्मि एवं, परिहारो दुव्वले सुद्धो ॥ ३५६ ॥

शैलमये पाषाणमये मण्डपे यतिकर्मणि मतिं तत्सर्वं लु-भ्यते इति क्षिप्यते । तस्य तावन्त्यपि प्रक्षिप्तं भङ्गासंभवात् । एरंडे एरंडमये पुनर्मण्डपे न यन्मतिं तत्सर्वं क्षिप्यते, भ-ङ्गसंभवात्, किं तु यावत् क्षमते तावत्प्रक्षिप्यते । एवं उभयं धृत्या शरीरसंहनेन च बलिकं बलिष्ठं गीतार्थत्वाऽऽदिगुणयु-क्ते परिहारः परिहारतपो दीयते । दुर्वले धृत्या, संहननेन वा, उभयेन वा बलविहीने शुद्धतपो दीयते । एते च परिहार-शुद्धतपसी तुल्यायामप्यापत्तौ पुरुषविशेषाऽऽश्रयणं दीयते ।

तथा चाऽऽह-

अविसिद्धा आवत्ती, सुद्धतवे तह य चेव परिहारो ।

वत्थुं पुण आसज्जा, दिज्जइ इयरो व इयरो वा ॥ ३५७ ॥

शुद्धतपसि दातुमिष्टे परिहारे च अविशिष्टा तुल्या आप-त्तिस्तथाऽपि वस्तु धृतिसंहननसंपन्नं पुरुषवस्तु आसाद्य अपेक्ष्य इतरन् परिहारतपो दीयते, धृतिसंहननविहीनं पुरुषवस्तु आसाद्य इतरन् शुद्धतपो दीयते । किमुक्तं भव-ति ?-यद्यपि ह्यपि जनौ तुल्यमापत्तिस्थानमापन्नौ, तथा-ऽपि यो धृतिसंहननसंपन्नस्तस्मै परिहारतपो देयम्, इतरस्मै तुल्यायामप्यापत्तौ शुद्धतपः ।

अत्र दृष्टान्तमाह-

वमण विरेयणमाई, कक्खड किरिया जहाऽऽउरं बलिए ।

कीरइ न दुव्वलम्पी, अह दिट्ठतो भवे दुविहे ॥ ३५८ ॥

यद्यपि ह्यपि पुरुषौ सह रोगाभिभूतौ तथापि तयो-र्मध्ये यः आतुरः शरीरेण बलवान् तस्मिन् बलिकं यथा वम-नविरेचनाऽऽदिका कर्कशा क्रिया क्रियते, न तु दुर्वले तस्मिन् यथा संहते तथा अकर्कशा क्रिया क्रियते । (अह सि) एष दृष्टान्तः तपसि द्विविधे परिहारशुद्धतपोलक्षणे । इदमुक्तं भव-ति-अयमत्रोपसंहारः-बलवत्यातुरे कर्कशक्रियेव धृतिसंह-ननसंपन्ने परिहारतपो दीयते, बलहीने त्वकर्कशक्रियेव धृतिसंहननविहीने शुद्धतप इति ।

(६) संप्रति येभ्यो नियमतः शुद्धतपः परिहारतपो वा शुद्ध-तपःपरिहारतपोयोग्याऽऽपत्तिस्थानाऽऽपत्तौ तपो देयं तत्प्र-तिपादनार्थमाह-

सुद्धतवो अज्जाणं, अणियत्थे दुव्वले असंघयणे ।

धितिवलिय य समन्ना-गए य सर्वेति परिहारो ॥३५६॥
परिहारतपोयाग्यऽप्यापत्तिस्थाने समापत्ति आर्याणा-
मार्यिकाणां शुद्धतपो देयम्, आर्यिकाणां धृतिमहत्तन-
दुर्बलतया पूर्वानाश्रयमात्र परिहारयाग्यत्वात्, तथा योऽ-
गीतार्थो, यश्च धृत्या दुर्बल गंगाऽऽदिना अनुपचितदेहो दु-
र्बलो, यश्चासंहनन आदिमानां त्रयाणां संहननानामन्यतमेना-
ऽपि संहननेन विकलः एतेभ्यो नियमतः शुद्धं तपो दानव्यम्
अगीतार्थत्वाऽऽदिना परिहारयाग्यत्वात्, यः पुनर्धृत्या वलि-
कां बलवान् वज्रकुण्डलममानो, यश्च समन्वागतः, आदिमानां
त्रयाणां संहननानामन्यतमेन संहननेन गीतार्थत्वाऽऽदिगुणै-
श्च युक्तः एतेभ्यः सर्वेभ्यो नियमतः परिहारतपोयाग्याऽऽप-
त्तिस्थानप्राप्तौ परिहारतपो देयम्, तस्याऽयं विधिः-“ठवणि-
ज्ज ठवइत्ता ।” यत्तेन सह नाऽऽचरणीयं तन् स्थानीयमुच्य-
ते, तन् सकलगच्छन्मत्तं स्थापयित्वा ।

कथं स्थापयित्वेत्यत आह-

विउसगो जाणणट्ठा, ठवणा तीए य दोमु ठविएमु ।

अगडे नदी य राया, दिंतो गीय आसथो ॥ ३६० ॥

परिहारतपोदानात् प्राक् आदावेव कार्यात्मर्गः क्रियते । कथ-
मिति चेत्? उच्यते-गुरुः पूर्वदिगभिमुखः, उत्तरदिगभिमु-
खो वा, चरन्नीदिगभिमुखः वा, चेत्यानां चाभिमुखः, एवं प-
रिहारतपस्यपि, नवरं गुरोर्वामपार्श्वे ईषत्पृष्ठतस्तौ द्वाप-
पि भणतः-“परिहारतपपञ्जावणट्ठा कर्मि काउसत्तगं
निरुवसगवतियाए सद्धाए मेहाए धिए धारणाए० जाव
धासिगमि, एणु गीनुस्सालकालं सुभज्ज मनार्या चउवीमत्थं
धा धितेज्जा, नमोक्काणं पारत्ता अस्सवलिपं चउवीमत्थं
उच्चरन्ति ।” अत्र शिष्यः प्राऽऽह-किमर्थमेव कार्यात्मर्गः क्रि-
यते? उच्यते-(जाणणट्ठा)साधूनां परिहारार्थम् । अथवा-नि-
रुपसर्गनिमित्तम् । एतच्चानन्तरगाथायां वक्ष्यते । (ठवणि ज्ज)
कल्पस्थितस्य अनुपरिहारिकस्य च स्थापना कर्तव्या ।
तत्रा (दोमु ठविएमु) कल्पस्थिते अनुपरिहारिके च स्थापिते
सति स परिहारिकः । कदाचिद्धीतो भवेत्-कथमहमा-
लापनादिपरिचरितः सन्नुग्रं तपः करिष्यामीति ॥ तत ए-
वं स भीतः सन् आश्वासयितव्यः । तत्राऽवटः, कूपो, नदी,
सिन्धु राजा च दृष्टान्तः । तथाहि-यथा कोऽप्यवटे पतितः
सन् भयमगमन्-कथमुत्तरिष्यामि ॥ ततः स तटस्थः-
श्चास्यते-मा भैरव्यं, वयं त्वामुत्तरयिष्यामः, तथा च
रज्जुरियमानीता वर्त्तन्ते इति । एवमाश्वासितो निर्भयः स-
न् स्तावां वध्नाति, यदि पुनरुग्रं प्रत्यवमुच्यते-मृत एव
घगको न कोऽप्युत्तरयिष्यामि, ततः स निराशः सन्नद्धं
निरुहं मुक्त्वा त्रियते, ततः स यथा नियमत आश्वा-
सनीयस्तथा परिहारिकोऽप्याश्वासनीयः । यथा वा कोऽपि
तथा अनुश्रोतमं ह्यमानो भयमायामात्, ततः स तट-
स्थैराश्वास्यते, आश्वासितश्च सन् स्तावां प्राप्नोति, अ-
नाश्वासितो निराशो भयेनैव त्रियते । यथा वा कस्यचित्
राजा रुष्टः, ततः स भीतो नूनमहं मारयिष्ये इति । ततः
सोऽप्यैराश्वास्यते-मा भैरव्यं राजानं विह्वलयिष्यामि, न च
राजाऽपन्यायं करोति । एवं परिहारिक आश्वासनीयः ।
आश्वासनदानेन च तस्मिन् भीते आ समन्तात् स्वस्थे
जाते अधिकृततपसः प्रतिपत्तिः क्रियते ।

(७) संप्रति कार्यात्मर्गकरणाय कारणान्तरमाह-

निरुवसगानिभित्तं, भयजणणट्ठाए सेसगाणं च ।

तस्सऽपणो य गुरुणो, य साहए होइ पडिवत्तो ॥३६१॥

कार्यात्मर्गकरणमादौ निरुपसर्गनिमित्तम्-निरुपसर्ग परि-
हारतपः समाप्ति यायादिव्येवमर्थम् । तथा शराणां साधूनां
भयजनार्थम्-यथाऽमुकमापत्तिस्थानमेव प्राप्त इत्यस्य महा-
घोरं परिहारतपो दास्यते, तस्माद्वैतदापत्तिस्थानं सेवनीयं,
किं तु यत्ततो रक्षणीयमिति । ततः कार्यात्मर्गस्य करणा-
नन्तरं तस्य परिहारतपः प्रतिपत्तुर्गुरोश्च सायकं अनुकूले
शुभे तिथिकरणमुहूर्ताऽऽदिकं शुभे ताराबले शुभे चन्द्रबले
परिहारतपसः प्रतिपत्तिर्भवति ।

अन्यथा कार्यात्मर्गकरणानन्तरम् आदावेव तं परिहा-
रिकमिदं गुरुर्हते-

कप्पिटो अहं ते, अणुपरिहारी य एस ते गीतो ।

पुवं कयपरिहारो, तस्सऽसतीयरोऽवि दददेहो ॥३६२॥

यावत्तत्र कल्पपरिहारसमाप्तिस्तावदहं तत्र कल्पस्थितः
यन्दनवाचनाऽऽदिषु कल्पभावं स्थितो, न तु परिहार्यः । शेषाः
पुनः साधवः परिहार्याः । अन्यथा-एष साधुर्गीतो गीतार्थः ।
पूर्वं कृतपरिहारः त्वेन सकलसामाचारीज्ञाता तवायमनुपरि-
हारी-यत्र यत्र भिक्षाऽऽदिनिमित्तं परिहारी गच्छति तत्र
अनु पश्चात् पृष्ठतो लभः सन् गच्छतीत्यनुपरिहारी । अथ-
वा-अणुपरिहारीत्यपि शब्दसंस्कारः । तत्राऽयमन्वर्थः परि-
हारिणांऽणु स्तोके प्रतिलेखनाऽऽदिषु साहाय्यं करोतीत्यणु-
परिहारी, तत्र यदि पूर्वं कृतपरिहारोऽनुपहारी न लभ्यत,
ततस्तस्य अस्ति अमांध, इतरोऽपि अहृतपरिहारतपो
अपि दददेहो ददमंजनो गीतार्थोऽनुपरिहारी स्थाप्यते ।
एवं कल्पस्थितमनुपरिहारिणं च स्थापयित्वा स्थापना
स्थापनीया ।

तां च स्थापनां स्थापयन्नाचार्यः शेषमाधुनिदं वक्ति-

एस तवं पडिवज्जइ, न किंचि आलवति मा य आलवह ।

अचट्ठचित्तगस्मा, वाघातो भे न कायवो ॥ ३६३ ॥

आचार्यः समस्तमपि सवालवृद्धं गच्छामामन्य ब्रूते एषः
‘साधुः’ परिहारतपः प्रतिपद्यते, ततः कल्पस्थितिरप्या, न कि-
ञ्चित्साधुमिदं वा आलापयति । “वर्तमानसामीप्ये वर्तमान-
घटा” ॥३६३॥ इति (पाणि०) वचनतो भविष्यति वर्तमा-
ना । ततोऽयमर्थः-न कश्चिदालापयिष्यति, मा च यूयमपि
एनमालापयथ आलापयिष्यथ । तथा आत्मन एव केवल-
स्या र्थं भक्ताः विलक्षणं चिन्तयन्ति, न बालाऽऽदीनाम्, तथा
कल्पसमाचारादित्यात्मार्थचिन्तकः । यदि वा-आत्मार्थो नाम-
अदीचारमालिनस्याऽयमनो यथोक्तं प्रायश्चित्तविधिना निर-
निचारकरणं विशोधनमन्यर्थः । चिन्तयतीत्यात्मार्थं चि-
न्तकस्तस्य (भे) भवद्भिरन्तेः पदैर्व्याघातो न कर्तव्यः ।

तान्येव पदान्याह-

आलावण पडिपुच्छण-परियदुट्ठाण वंदण मत्ते ।

पडिलेहण संघाडग-भत्तदाण संभुजणा चेव ॥ ३६४ ॥

एष न कश्चिदप्यालापयिष्यति युष्माभिरप्येव नालपयि-
तव्यः । तथा सूत्रमर्थमन्यद्वा किंचिदेष न युष्मान् प्रक्षयति

युष्माभिरप्येष सूत्रार्थाऽऽदौ न प्रष्टव्यः, तथा युष्माभिः सह नैष सूत्रमर्थं वा परिवर्तयिष्यति नाऽपि युष्माभिरनेन सह सूत्राऽऽदि परिवर्तनीयम् । तथैष कालवेलाऽऽदिषु युष्माभ्योऽपि पयिष्यति युष्माभिरप्येष नोत्थापयितव्यः । तथा न बन्धनं युष्माकमेव करिष्यति, नापि युष्माभिरेतस्य कर्तव्यम् । तथा उच्चारप्रथमखेलमात्रकार्येषु युष्मभ्यं न दास्यति नापि युष्माभिरेतस्मै दातव्यम् । तथा-न किञ्चिदुपकरणमेष युष्माकं प्रतिलेखयिष्यति नापि युष्माभिरुपकरणमेतस्य प्रतिलेखनीयम् । तथा नैष युष्माकं संघाटकभावं यास्यति न च युष्माभिरेतस्य संघाटकैर्भवितव्यम् । तथा न युष्मभ्यमेष भक्तं पानं वा आनीय दास्यति न च युष्माभिरेतस्याऽऽनीय दातव्यम् । तथा नायं युष्माभिः सह भोक्ष्यते नापि युष्माभिरेनेन सह भोक्तव्यम्, तथा कल्पसमाचारात् । तस्मात् आलापने प्रतिप्रच्छन्ने परिवर्तने उत्थापने बन्धनदापने माने उच्चारप्रथमखेलमात्रकानयने प्रतिलेखने संघाटके संघाटककरणे भक्तदाने संभोजने च सहभोजनविषये व्याघातो न कर्तव्य इति संबन्धः, आलापनाऽऽदिभिरव्याघातो न कार्य इत्यर्थः । एवमेतैर्देशभिः पदैर्गच्छेन स परिहृतः सोऽपि गच्छमेतैः पदैः परिहरति ।

(७) यदि पुनर्गच्छवासी एतानि पदान्यतिचरति तत इदं प्रायश्चित्तम् ।

संघाडगो उ जाव य, लहुओ मासो दसएह उ पयाणं ।

लहुगा य भत्तपाणे, भुंजणे होंतऽणुग्याया ॥ ३६५ ॥

दशानां पदानां मध्ये आलापनपदादारभ्य यावदष्टमं पदं संघाटकरूपं तावदेकैकस्मिन् पदेऽतिचर्यमाणं लघुको मासः प्रायश्चित्तम् । यदि पुनर्भक्तं पानं च गच्छयासिनः प्रयच्छन्ति ततो भक्तदानं भक्तपानदानविषये लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः प्रायश्चित्तम् । संभोजने सहभोजने भवन्त्यनुदात्ताः, चत्वारो गुरुमासा इत्यर्थः ।

साम्प्रतमेतत्पञ्च पदेषु परिहारिणः प्रायश्चित्तमाह-

संघाडगो उ जाव य, गुरुगो मासो दसएह उ पयाणं ।

भत्तपयाणे संभुं-जणे य परिहारिणे गुरुगा ॥ ३६६ ॥

दशानां पदानामालापनपदादारभ्य यावत्संघाटकः संघाटकपदं तावदनेषु पदेष्वतिचर्यमाणेषु प्रत्येकं परिहारिकं गुरुको मासः, यदि पुनर्गच्छवासीभ्यो भक्तदानं करोति, तैः सह भुङ्क्ते वा तदा प्रत्येकं भक्तदानं संभोजनं च प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।

यः पुनः कल्पास्थितः स इदं करोति-

कितिकम्मं च पडिच्छइ, परिण पडिपुच्छयं पि मे देइ ।

सो वि य गुरुमुवइइइ, उदंतमवि पुच्छितो कहए ॥ ३६७ ॥

कृतिकर्म बन्धनकं तत् यदि परिहारिको ददाति तदा गुरुः प्रतीच्छति । उपलक्षणमेतत्-आलोचनमपि प्रतीच्छति । (परिण ति) प्रत्युपनि अण्णइ च परिक्षां प्रत्याख्यानं तस्मै ददाति । तथा सूत्रे अर्थे वा यदि पृच्छति ततः प्रतिपृच्छां च ददाति । सोऽपि च परिहारिको गुरुमाचार्यमागच्छन्तमभ्युत्थानाऽऽदिना दिनयेनोपतिष्ठते । उदन्तः शरीरस्य वार्त्तमानिकी वार्ता, तामपि गुरुणा पृष्ठः सन् कथयति ।

एवं स्थापनायां स्थापितायां भीतस्य च पूर्वोक्तप्रकारेणाऽऽश्वासनायां च कृतायां स पारिहारिकः तपो वोढुं प्रवर्त्तते, तपो वहंश्च क्लमं गतो वीर्याऽऽचारमनिगूढयन् यद्यन्यतरां क्रियां कर्तुमसमर्थो भवति तदा तु पारिहारिकः करोति ।

तथा चाऽऽह-

उट्ठिज्ज निसीएज्जा, भिक्खं हिंढिज्ज भंदयं पेहे ।

कुवियपियबंधवस्स व, करेइ इयरो वि तुसिणीओ ॥ ३६८ ॥

यद्युत्थानं न शक्नोति ततो वृत्ते-उतिष्ठापि तदनन्तरमनु-पारिहारिकः समागत्योत्थापयेत् । तथा यदि निर्षीदनं कर्त्तुमसमर्थस्तदा निषीदामीति वचनानन्तरं सत्वरमागत्य निर्षीदयेत् । यच्च भिक्षां गतः सन् कर्त्तुं न शक्नोति तदपि भिक्षाग्रहणाऽऽदिकं करोति । अथ भूते-भिक्षामेव हिण्डिनुम-समर्थः तदा भिक्षामनुपारिहारिकः केवलां हिण्डेत । एवं भण्डकप्रत्युपेक्षणेऽपि साहाय्यं करोति, समस्तं वा भण्डकं प्रत्युपेक्षते । कथमेतत् सर्वं करोतीत्यत आह-(कुवियेत्यादि) यथा कोऽपि कुपितप्रिषवान्धवस्य यत्करणीयं तत्सर्वं तूष्णीकः करोति । एवमितरोऽप्यनुपारिहारिकस्तस्य पारिहारिकस्य तूष्णीकः सन् सर्वं करोति ।

अत्र पर आह-

अवसो व रायदंडो, न एव एवं तु होइ पच्छित्तं ।

सकररिसवमगडे-मंडववत्थेण दिट्ठो ॥ ३६९ ॥

'अवसो' इत्यत्र प्रथमा तृतीयाऽर्थे, आर्षत्वात् । ततोऽयमर्थः-यथा राजदण्डोऽवश्यमवशंतापि बाढव्यः, किमेवमध्यवसानं कृत्वा प्रायश्चित्तं बाढव्यम्, उतान्प्रदालम्बनं कृत्वा ? सगराह-नवरं राजदण्डन्यायं बाढव्यं, किं तु चरणविशुद्धिनिमित्तमेतत् प्रायश्चित्तमित्येवमध्यवसायं भवति प्रायश्चित्तं बाढव्यम् । अथवा यथा राजदण्डोऽवश्यमवशंताप्युह्यते यदि पुनर्नैति नाशो नतः शरीरविनाशो भवति । एवमशब्द एवमशब्दात्परतां द्रष्टव्यः । एवमेव राजदण्डन्यायं नैव प्रायश्चित्तमप्यवश्यं भवति बाढव्यं, तद्वहताभावे चारित्र-शरीरविनाशोऽप्येतः पुनरप्याह-प्रभूतं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नमुह्यतां किं स्तोत्रमापन्नमुह्यते, न खलु किमाप तावता प्रायश्चित्तस्थानेनाऽपन्नं भवति ? अत्राऽऽचार्यः प्राह-"संकरेत्यादि पश्चादर्थम् ।" सर्कस्तृणाऽऽद्यवस्करः, तेन तथा सर्पपाः प्रतीताः सर्पप्रहरणं पापाणां पलक्षणम् । ततोऽयमर्थः-शकटे पापाणेत, मण्डपे सर्पेण, वस्त्रेण वात्र दृष्टान्तः । तथाहि-यथा सारण्या क्षेत्रे पाप्यमाने सारणीस्रोतानि तृणशूकमेकं तिर्यग्लभं, तैर्नाऽपनीतं, तच्चिथया अन्यान्यपि तृणशूकानि लग्नानि, तच्चिथया प्रभूतः पङ्को लग्नः । तत एवं तस्मिन् स्रोतसि रुद्धे क्षेत्रे समस्तमपि शुष्कम् । एवं स्नोकेनाऽपन्नं पङ्कोताशोध्यमानेन चरणा कल्पानिगंधचरणक्षेत्र-विनाशो भवति, तत एवं ज्ञात्या स्तोत्रमाप प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं बाढव्यमिति । शकटदृष्टान्तो यथा-एकः पापाणः शकटे प्रक्षिप्तः स नापनीतः अन्यः प्रक्षिप्तः, सोऽपि नापनीतः, एवं प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स कोऽपि गरीयान् पापाणो यस्मिन् प्रक्षिप्ते तच्छकटं भङ्गयति । एवं स्नोकेन स्तोत्रेण समापन्नेन प्रायश्चित्तस्थानेन शोध्यमानेन चरणेण क्लेशे चारित्र-शकटं भज्यते । अथवाऽन्यथा शकटदृष्टान्तभावता-शकटे एकं दाह भग्ने तत्र संस्थापितमेवमवश्यं भग्ने न स्थापित-

मिति सर्वं भग्नम् । एवं चारित्रशकटेऽप्युपसंहारो भावनीयः । तथा परराडमण्डपे एकः सर्वपः प्रक्षिप्तः, स नापनीतः, अन्यः प्रक्षिप्तः, सोऽपि नापनीतः । एवं प्रक्षिप्यमाणेषु सर्वेषु भविष्यति सर्वेषो येन प्रक्षिप्तेन सोऽल्पीयानेपरराडमण्डपो भज्यते । एवं स्तोत्रेण स्तोत्रेणाऽऽपञ्चेनाशोध्यमानेन कालक्रमेण चारित्रमण्डपो भज्यते । वस्त्रदृष्टान्तभावना यथा-शुद्धं वस्त्रं कर्दमबिन्दुः पतितः स न प्रक्षालितः, अन्यः पतितः, सोऽपि न प्रक्षालितः । एवं पतन्तु कर्दमबिन्दुषु अप्रक्षाल्यमानेषु कालक्रमेण सर्वं तद्वस्त्रं कर्दमवर्धं संजातम्, एवं शुद्धचारित्रं स्तोत्रायां स्तोत्रायामापतितायामापत्तौ प्रायश्चित्तेनाशोध्यमानायां कालक्रमेणाचारित्रं सर्वथा भवति ।

एवं दृष्टान्तैः प्रायश्चित्तस्य दाने करणे च प्रसाधिते पर
आह-

अनुकंपिया य चत्ता, अहवा सोही न विजए तेसिं ।

कण्पट्टगंड़ीए, दिहुंतो धम्मया सुद्धो ॥ ३७० ॥

तुल्यायामप्यापत्तौ यस्य शुद्धतपः प्रयच्छत स युष्माभिरनुकम्पितः, तद्विषये च भयतामवश्यं गगोऽन्यथेत्यनुकम्पाकरणानुपपत्तेः । यस्य पुनः परिहारं प्रयच्छत स परित्यक्तः कर्कशतपोदानेन तथा वर्त्तते तस्मिन् व्यक्तं प्रहृष्टः । अथवा-परलोकमपेक्ष्य परिहारतपश्चानुकम्पितः, परिहारतपोदानेन तच्छरणशुद्धिकरणात् शुद्धतपस्वी च परित्यक्तः, शुद्धतपसा तच्चारित्रस्य शुद्धयभावात् । एवं विवक्षानो द्वावप्यनुकम्पितौ यदि त्यक्ताविति (अहवा सोहीत्यादि) अथवा तयोः शोधिः सर्वथा न विद्यते तथाहि-यदि परिहारतपसा शुद्धिस्ततः शुद्धतपस्विनो न शुद्धिः तस्य परिहारतपोऽभावात् । अथ शुद्धतपसा शुद्धिस्तर्हि परिहारिकस्य यत् परिहारतपसः कर्कशस्य करणं तत् सर्वं निरर्थकं, शुद्धतपसा शुद्धयभ्युपगत्तौ तेन शुद्धयभावात् । अत्राऽऽचार्य आह-(कण्पट्टगंत्यादि) कल्पस्थका बालाः, तेषां भण्डी गन्ध्री तथा दृष्टान्तः । कल्पस्थकप्रहणं महदुपलक्षणं, तेन महद्गन्ध्या दृष्टान्त इत्यपि द्रष्टव्यम् । इयमेव भावना-अत्र बालकगन्ध्या बृहत्पुरुषगन्ध्या च दृष्टान्तः । तथाहि-डिम्भा आत्मीयया गन्ध्या कीडानि स्वकार्यनिष्पाप्तिं च साधयन्ति । न पुनः शक्यनुर्वन्ति बृहत्पुरुषगन्ध्या कार्यं कर्तुम् तथा बृहत्पुरुषा अपि आत्मीयया बृहद्गन्ध्या कार्यं कुर्वन्ति न डिम्भकगन्ध्या । अथ डिम्भकगन्ध्या कुर्वन्ति ततो भूयान् पलिमन्थदोषो, न चाऽभिलषितस्य कार्यस्य परिपूर्णा सिद्धिः । अथ बृहद्गन्ध्या भारस्तस्यामारोप्यत तर्हि सा भज्यते, मूलत एव कार्यं न सिद्ध्यति । एवं शुद्धतपस्विनां शुद्धतपसा शुद्धिर्भवति, परिहारतपस्विनां परिहारतपसा, यदि पुनः शुद्धतपस्विनां परिहारतप आरोप्यते ततस्तत्र तेषां शक्यभावात् मूलत एव भ्रंशः । अथ च परिहारतपस्विनां शुद्धतपस आरोपस्तर्हि चरणशुद्धयभावः, तावता तेषां चरणशुद्धयोगात् । अथ कथं शुद्धतपस्वी, परिहारतपस्वी च स्वस्वनपसा शुद्धयति, नात्येन, तत आह-(धम्मया सुद्धो) इह शुद्धतपस्वी परिहारतपस्वी वा शुद्धो भवति 'धम्मया' स्त्रीत्व प्राकृतत्वात् धर्मेण स्वशक्लितक्षणेन स्वभावेन, तत एवमेव शुद्धिर्नान्यथा ।

एतदेव स्पष्टतरं भाषयति-

जो जं काउ ममत्थो, सो तेण विसुज्झए असदभावो ।

शुद्धिवलो न सुज्झइ, धम्म सहावो ति एगट्ठं ॥ ३७१ ॥

यः साधुर्यत् शुद्धतपः परिहारतपो वा कर्तुं समर्थः स साधुरशठभावः स्वकीयं प्रति मायामकुर्वाणः स्वधर्मव्यवस्थितत्वात्तेन तपसा शुद्धयति । यः पुनर्गृहीतबलः स्वधीर्यं निगृहति स न शुद्धयति । स्वधर्मगृहनात् धर्मः स्वभाव इति द्वयमप्येकार्थम् । एतेन "धम्मया सुद्धो" इति धर्मशब्दस्य पर्यायेण व्याख्या कृता पादत्रयेण त्यादिमेन तत्त्वत इति ।

(=) अथ शुद्धतपःपरिहारतपसोः कतरत् कर्कशं तपः ? ।

सूरिगह-

आलवणाऽऽदी उ पया, सुद्धतवे अत्थि कक्खडो न भवे ।

इयरम्मि उ ते नऽत्थी, कक्खडओ तेण सो होइ ॥ ३७२ ॥

यस्मात् शुद्धतपसि दशाप्यालपनाऽऽदीनि सन्ति, तेन कारणेन तत्तपः कर्कशं न भवति, इतरस्मिन्सु परिहारतपसि यस्मात्ताम्यालापनाऽऽदीनि पदानि न सन्ति, तेषां पूर्वमेव सकलगच्छममसं स्थापितत्वात् । तेन तद्व्यति कर्कशमिति । यः पुनस्तपःकालं, यच्च तपकरणं तत् द्वयोरपि तुल्यम् ।

तम्हा ऊ कण्पट्टिय अणु-परिहारिं च तो ठवेऊण ।

कजं वेयावच्चं, किच्चं तं विज्जवच्चं तु ॥ ३७३ ॥

यस्मादेवं परिहारतपःस्थितिः तस्मात्कल्पस्थितम् अनुपरिहारिकं च स्थापयन्, स्थापयित्वा च तौ ततस्तदनन्तरं स्वमापन्नं परिहारतपो वादव्यं, तच्चाऽऽपन्नं परिहारतपः प्रपन्नस्य ताभ्यां कल्पस्थितानुपरिहारिकाभ्यां स्थापिताभ्याम्- 'करणिज्जं वेयावच्चं' इति सूत्रपदम्, एतदेवानुवर्तते कार्यं वेयावृत्त्यम् । एतदेव व्याचष्टे-कृत्यं करणीयं तत् स्वीकृतं ताभ्यां वेयावृत्त्यम् ।

किं तत् वेयावृत्त्यं यत्ताभ्यां कर्तव्यमिति आह-

वेयावच्चं तिविहे, अप्पाणम्मि य परे तदुभए य ।

अणुसट्ठि उवालींभे, उवगगे चेव तिविहम्मि ॥ ३७४ ॥

वेयावृत्त्यं त्रिविधम् । तद्यथा अनुशिष्टिपालम्भोऽनुग्रहश्च । त्रिविधेऽपि तस्मिन् वेयावृत्त्ये प्रत्येकं त्रयो भेदाः । तद्यथा-अनुशिष्टिरात्मनि आत्मविषया, परस्मिन्परविषया, तदुभयस्मिन् तदुभयविषया, आत्मपरतदुभयविषया इत्यर्थः । एवमुपालम्भोपग्रहावपि प्रत्येकमान्तरतदुभयविषयौ भाषयितव्या । तत्र उपदेशप्रदानमनुशिष्टिं स्तुतिकरणं वा अनुशिष्टिः, तत्र यत् आत्मानमात्मना अनुशास्ति सा आत्मानुशिष्टिः । यत्पुनः परस्य परेण वाऽनुशासनं सा परानुशिष्टिः । तत्रोदाहरणम्-चम्पायां नगर्या मुभद्रा, सा हि सर्वैर्गणैर्नागरिकजनैरनुशिष्टा, यथा धन्याऽमित्यं कृतपुरयासि त्वमिति । यत्पुनरात्मानं परं वाऽनुशास्ति सा उभयानुशिष्टिः । तथा-अनाचारं कृते मति यत्सा तु नयापदेशदानमेष उपा लम्भः । सोऽपि त्रिविधः तद्यथा-आत्मनि परं, तदुभये च । तत्र यदात्मानमात्मनैवोपालम्भते, यच्च त्वयैव दे कृतं, तस्मात्स्वम्यक् सहस्वेति स आत्मोपालम्भः । परेणाऽऽचार्याऽऽदिना यदुपालम्भनं स परोपालम्भः । तत्रोदाहरणम्-मृगावती देवी, सा हि आर्यचन्दनया अकालवारिणीति कृत्वा उपालब्धा । उभयोपालम्भनो नाम-यत् प्रथमत आ-

त्मानमान्मनोपालम्भे, पश्चादाचार्योऽऽदिना परोपोपालभ्यते । यदि वा-गुरुणा उपालभ्यमानस्तत् गुरुवचनं सम्यक् प्रति-
पद्यमानः प्रत्युत्तरति, एष उभयोपालम्भः । तथा उप-
ग्रहणमुपग्रहः, उपष्टम्भकरणमित्यर्थः । सोऽपि त्रिवि-
धः । तद्यथा-आत्मोपग्रहः, परोपग्रहः, उभयोपग्रहश्च । तत्र य-
दात्मन उपष्टम्भकरणं स आत्मोपग्रहः, यत्पुनः परमुपगृ-
ह्णाति स परोपग्रहः, आत्मनः परस्य चोपष्टम्भकरणमुभयो-
पग्रहः । उपग्रहश्च स्वरूपतो द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । अ-
त्र चतुर्भेदिका-द्रव्यतो नाभिक उपग्रहो, न भावतः १ ।
भावत एको, न द्रव्यतः २ । एको द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि ३ ।
एको नाऽपि द्रव्यतो नापि भावतः । अत्र चतुर्थो भेदः शून्यः ।
तृतीयभेदे उदाहरणमाचार्यः ।

तथा च उक्तामेव दृष्टान्तानुपदर्शयति-

अणुसट्टीर् सुभद्रा, उवालेभम्मि य मिगावती देवी ।

आयरिओ दोसुव-गहे य सव्वत्थ वाऽऽयरिओ ॥३७४॥

अनुशिष्टौ परानुशिष्टावुदाहरणं सुभद्रा, उपालम्भे परोपा-
लम्भे उदाहरणे मृगावती देवी । एते च द्वे अप्युदाहरणं
प्रागेव भाविते, परस्य द्रव्यभावयोरविषये उपग्रहे उदाहर-
णमाचार्यः । स हि द्रव्यमन्त्रपालाऽऽदिकं दापयति, भावतः
प्रतिपृच्छाऽऽदिकं करोति । (अथवा दोसु उवग्गहे य स्ति)
द्वयोः पारिहारिकानुपारिहारिकयोरुपग्रहं आचार्यो वर्तते ।
तस्मात्परोपग्रहे आचार्य उदाहरणम् । अथवा सर्वत्र अनु-
शिष्टौ उपालम्भे उपग्रहे च उदाहरणमाचार्यः । यतः सप-
रिहारिकस्यानुपारिहारिकस्य समस्तस्याऽपि च गच्छस्या-
नुशिष्ट्यादीनि करोतीति । व्य० १ उ० । (सर्वोऽप्यनुशिष्टि-
विषयः ' अणुसट्टी ' शब्दं प्रथमभागे ४२० पृष्ठे गतः)

संप्रत्यात्मोपालम्भोक्तेर्यं दर्शयति-

तुमए चेव कयमिणं, न सुद्धगारिस्स दिअए दंडो ।

इह मुक्को वि न मुचइ, परत्थ अह होउपालंभो ॥३७५॥

त्वयैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थानं, तस्मान्न कस्यान्य-
पर्यन्यथाभावः कल्पनीयः, न खलु शुद्धकारिणो लोकं-
पि दण्डो दीयते । किं च-यदि इह भवं कथमन्याचार्यै-
वमेव मुच्यते । तथा इह भवं मुक्काऽपि परत्र परलोकं न मु-
च्यते । तस्मात्प्रमादाऽऽपन्नं प्रायश्चित्तमवश्यं गुणवृद्ध्या
कर्तव्यमिति । अथ एष भवत्युपलम्भः । एष आत्मोपालम्भः,
एतदनुसारेण परोपालम्भः, उभयोपालम्भोऽपि भावनीयः ।

संप्रति परोपग्रहे यदुक्तम्-" आयरिओ दोसुवग्गहे

य " इति । तत् व्याख्यानयति-

दब्बेण य भावेण य, उवग्गहो दब्बे, अत्तापाणाई ।

भावे पडिपुच्छाई, करेति जं वा गिलाणस्स ॥ ३७८ ॥

उपग्रहो द्विविधः-द्रव्यण, भावेन च । तत्र " दब्बे " इति
तृतीयार्थे सप्तमी, द्रव्यणोपग्रहः, कल्पस्थितोऽनुपारिहा-
रिको वा असमर्थस्य स्तोऽग्रपानाऽऽद्यानेतुं ददाति । भावे
भावोपग्रहो यत् सूत्रेऽर्थे वा प्रतिपृच्छाऽऽदि करोति । अथवा
यत् ग्लानस्य क्रियते समाधानोत्पादनमेव भावोपग्रहः ।

अधुना " दोसुवग्गहे य " इत्यस्य व्याख्यानान्तरमाह-

परिहारणुपरिहारी, दुविहेण उवग्गहेण आयरिओ ।

उवगेएहइ सव्वं वा, सवालवुद्धाऽऽउलं गच्छं ॥ ३७६ ॥

परिहारिकमनुपरिहारिकं च एतौ द्वावपि द्विविधेन द्र-
व्यरूपेण भावरूपेण चोपग्रहेणाऽऽचार्य उपगृह्णाति, ततः आ-
त्मोपग्रहे आचार्य उदाहरणम् । " सव्वत्थ वाऽऽयरिओ " इत्यस्य
व्याख्यानमाह- (सव्वं वा इत्यादि) वाशब्दः पूर्वार्थोक्तपक्षपि-
क्षया पदान्तरसूचनं, सर्वं पारिहारिकमनुपारिहारिकं स-
वालवुद्धाऽऽकुलं च गच्छमाचार्यो द्रव्यतो भावतश्चोपगृह्णा-
ति, ततः सर्वत्र समस्तेऽपि गच्छं आचार्य उपग्रहं वर्तते,
तस्मात्परोपग्रहे स उदाहरणम् ।

अत्रैव व्याख्यानान्तरमाह-

अहवाऽणुसट्टुवालं-भुवग्गहे कुणति निभि वि गुरु से ।

सव्वस्स वि गच्छस्स, अणुसट्टाईणि सो कुणति ॥३८०॥

अथवेति प्रकारान्तरे, अनुशिष्टपुपालम्भोपग्रहान् त्रीनपि
गुरुगचार्यः (से) तस्य पारिहारिकस्य यथायोगं
करोति, न केवलं पारिहारिकस्य यथायोगं करोति किं
तु सर्वस्याऽपि गच्छस्य अनुशिष्ट्यादीनि त्रीण्यपि स
आचार्यः करोति । व्य० १ उ० । नि० चू० । (बहवः पारि-
हारिका इच्छन्ति अभिनिपद्यां गन्तुमिति तद्वक्तव्यता ' अ-
भिणिसज्जा ' शब्दं प्रथमभागे ७१५ पृष्ठे दर्शिता)

(८) परिहारकल्पस्थितस्य भिक्षोरन्यत्राऽऽचार्याणां

वेयावृत्त्याय गमनम्-

परिहारकल्पस्थितं भिक्षु बहिया थेराणं वेयावडियाए
गच्छेज्जा, थेरा य से मरेज्जा, कप्पइ से एगराइयाए पडिमाए,
जं णं जं णं दिमि अस्से साहम्मिया विहरंति तं णं तं णं देसं
उवलातुं णो से कप्पइ, तन्थ विहारवत्तियं वत्थए, कप्पइ से
तन्थ कारणवत्तियं वत्थए, तस्मिं च णं कारणंसि निट्ठियं-
सि परो वएज्जा-वसाहि अज्जो ! एगरायं वा दुरायं वा, एवं
से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए, नो मे कप्पइ
एगरायं वा दुरायं वा परं वत्थए, जं तत्थ एगरायाओ वा
दुरायाओ वा परं वसइ, मे संतराए छेदे वा परिहारे वा ॥ २३ ॥
परिहारकल्पस्थितं भिक्षु बहिया थेराणं वेयावडियाए ग-
च्छेज्जा, थेरा य से णो मरेज्जा, कप्पइ से णिविसमाणस्स
एगराइयाए पडिमाए, जं णं जं णं दिमि० जाव तन्थ एगराओ
वा दुराओ वा परं वसति, से संतरा छेदे वा परिहारे वा
॥ २४ ॥ परिहारकल्पस्थितं भिक्षु बहिया थेराणं वे-
यावडियाए गच्छेज्जा, थेरा य से मरेज्जा वा, णो मरेज्जा वा,
कप्पइ से णिविसमाणस्स एगराइयाए० जाव छेदे वा प-
रिहारे वा ॥ २५ ॥

परिहारस्य कल्पः नमाचारी परिहारकल्पस्तत्र स्थितः
परिहारकल्पस्थितः, प्रायश्चित्तनपःप्रकारे व्यवस्थित इत्यर्थः ॥
भिक्षुव्रती, बहिरन्यत्र नगराऽऽदी स्थविराणामाचार्याऽऽदीनां,
वेयावृत्त्याय वेयावृत्त्यकरणाय गच्छेत् । स्थविराश्च येषां
समीपे तिष्ठन्ति ते स्मरेयुर्यथैव परिहारकल्पस्थिता वर्तन्ते,
स्मरन्ति स्थविरैः स वक्तव्यो-यावत्प्रत्यागच्छसि तावन्नि-

क्षिप परिहारतपः। तत्र यदि सामर्थ्यमस्ति, ततः परिहारतपः प्रपन्नो गच्छति, अथ नास्ति, ततो निक्षिपति निक्षिप्य च (से) तस्य कलपेन एकरात्रिकया प्रतिमया, अत्र प्रतिमाशब्दोऽभिग्रहवाची, एकरात्रिकेणाभिग्रहेण । किमुक्तं भवति ?—यत्पाप-
स्तराले वसामि तत्र गोकुलाऽऽदौ प्रचुरगोमसाऽऽदिलाभे-
ऽपि प्रतिबन्धमकुर्यता कारणमन्तरेण मयैकरात्रमेव वस्तु-
व्यं, नात्रिक्रमत्वेवरूपेणाभिग्रहेण (जं खं जं खं दिसमित्या-
दि) अत्र द्वितीया समम्यर्थे, यस्यां यस्यां दिशि, णंशब्दो
वाक्यालङ्कारे । अन्ये साधर्मिकाः—(लिङ्गसाधर्मिकाः) प्रव-
चनसाधर्मिका वा संविप्रसांभोगिकाऽऽदयो वक्ष्यमाणा-
स्तिष्ठन्ति । (तं खं तं खं दिसमिति) तां तां दिशं, णंशब्दो प्रा-
णवत् । उपलान् प्रदीतुम्, आश्रयितुमित्यर्थः । ' ला आदाने '
इति वचनात् । (नो से कप्यइ इत्यादि) (नो) नैव (से) तस्य
परिहारकलपास्थितस्य, निक्षिपपरिहारतपसो वा कलपते,
तत्रैति गच्छन् यत्र वसति भिक्षां वा करोति, तत्र सुन्दर आ-
हारः, सुन्दर उपधिः, सुन्दरा शय्येति समीचीनां विहार इति
विहारप्रत्ययं वस्तुम् (कप्यइ मे इत्यादि) कलपते (से) तस्या-
नन्तरेदितस्य यत्र भिक्षां कृतवान् उपितवान् वा, तत्र कार-
णप्रत्ययं वक्ष्यमाणसूत्रार्थप्रतिपृच्छादानाऽऽदिकरणनिमित्तं
वस्तुम्, (तस्मिन् च लमित्यादि) । येन कारणेनापितस्मिन्
कारणे निष्ठिते परिसमाप्ते यदि ब्रूयात्—अहो आर्थ ! इमं ए-
करात्रं द्विरात्रं वा तत्र एवं तदुपगच्छतः (से) तस्य कलपेन ए-
करात्रं, द्विरात्रं वा वस्तुं, न पुनः (ने) तस्य कलपेन एक रात्रान्
द्विरात्राद् नापरं वस्तुं, यत्पुनस्त्वेकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं
वसति निष्कारणवत्तरूपात् वा (से) तस्य प्रायश्चित्तं
छेदे वा परिहारो वा परिहारतपो वेति । एष सूत्रसंज्ञ-
पार्थः ॥ २३ ॥ (परिहारकः गृह्णति) एतदपि सूत्रत्रयं तथैव
नवमेतावान् विशेषः—(थरा य मे सरिजा वा नो सरि-
जा वा नो कप्यइ से नियमितमाणस्येति) अस्याऽयम-
र्थः—स्थगिः (से) तस्य परिहारकलपं स्मरेयुः । यदि वा-
व्याप्तिरात्र स्मरेयुः, वाशब्दादुमावयि न स्मर्याताम्, तथा
ऽपि यदि निविशमानको गच्छति ततः (से) तस्य नि-
विशमानकस्य एकरात्रिकया प्रतिमया एकरात्रिकेण वा
साभिग्रहेण कदाचिदपि प्रतिबन्धमन्तरेण गच्छन् इत्यादि ।
तथा चाऽऽह—इह त्रीणि सूत्राणि, तद्यथा—प्रथमं स्मरणसूत्रं,
द्वितीयमस्मरणसूत्रम्, तृतीयं मिश्रकसूत्रम् स्मरणस्मर-
णसूत्रमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

साम्प्रतमेतदेव सूत्रं विचरीषुः प्रथमतो भि-

क्षुण्दयिष्ये चालनाप्रत्ययस्थाने आह—

परिहारियगहणेणं, भिक्षुगहणं तु होइ किं पगयं ।

किंच गिहीणं वि भाम्पित्ति, गणिआयरियाण पडिमेहो ? ॥ ६७ ॥

अथवा—परिहारिकग्रहणेन परिहारकलपस्थितग्रहणेन भि-
क्षुग्रहणं किं न भवतीति भावः, परिहारिकस्य भिक्षुच्चा-
व्यभिचारान् न खलु परिहारिकस्य गृहस्थस्याऽपि भव-
ति । एतदेव काका आह—(किं च गिहीणं वि ति) किं वा गृ-
हिणामपि गृहस्थानामपि भवति परिहारिकत्वं, येन तद्व्य-
वच्छेदकरणतां भिक्षुग्रहणं सफलतामश्नुवीत ? नैव भवतीति
भावः ततो निरर्थकं भिक्षुग्रहणम् । अत्राऽऽह भगवते उत्तरं
दीयते—गण्याचार्ययोगिणी गच्छाधिपतिराचार्यस्तयोः, उप-

लक्षणमेतत्—उपाध्यायस्य च प्रतिषेधो भिक्षुग्रहणेन, आ-
चार्योपाध्यायप्रतिषेधार्थं भिक्षुग्रहणमिति भावः ।

पुनरप्यत्राऽऽक्षेपपरिहाराबाह—

वेयावच्चुजमणे, गणिआयरियाण किन्तु पडिसेहो ।

भिक्षुपरिहारिओ वि हु, करेइ किमु आयरियमादी ? ॥ ६८ ॥

वेयावृत्त्याद्यमने वेयावृत्त्यावषयोद्यतकरणे, किं नु खलु गण्या
चार्ययोगिच्छाधिपत्यनुयोगाऽऽचार्योपाध्यायानां प्रतिषेधः, नै-
वाऽनो युक्त इति भावः । यतो भिक्षुपि, अपिशब्दो भिक्ष-
कमत्वादत्रोपात्तोऽप्यन्यत्र संबध्यते । परिहारिकः करोति ।
संघवेयावृत्त्यं किमुनाऽऽचार्याऽऽदिन करोति, सुतरां तेन क-
र्तव्यम्, गुणोत्तमतया विशेषतस्तस्य तत्करणाधिकारत्वात् ।

अत्र सूरिराह—

जम्हा आयरियाऽऽदौ, निक्खवित्कणं करेइ परिहारं ।

तम्हा आयरियाऽऽदौ, वि भिक्षुणो होति नियमण ॥ ६९ ॥

यस्मादाचार्याऽऽदिकः परिहारं परिहारतपः करोति आचा-
र्याऽदिपदं निक्षिप्य मुक्त्वा, तस्मादाचार्याऽऽद्याऽपि भवन्ति
नियमेन भिक्षु इति । भिक्षुग्रहणेन तेषां तद्वस्थापगता
गृहीता इति ।

(६) अथ स्थगिराणां वेयावृत्त्याय गच्छतीत्युक्तं, तत्र किं
वेयावृत्त्यं, येन हेतुभूतेन स गच्छति ? । तत आह—

परिहारिओ उ गच्छे, सुत्तथविसारओ सलदीओ ।

अत्रोसं गच्छाणं, इमाइ कजाइ जायाइ ॥ ७० ॥

यस्मात्स परिहारिकः सूत्रार्थविशारदः सम्यक् सूत्रार्थत-
दुभयकुशलः । तथा सलविशारकोऽनेकलविशारदः । ततः सू-
त्रार्थप्रतिपृच्छाप्रदाननिमित्तम्, तथाऽऽचार्या गच्छाऽऽदीनां प-
ष्टी समम्यर्थे प्राकृतत्वात्, अन्येषु गच्छन्तु, इमानि वक्ष्यमाणा-
नि, कार्याणि जातानि, ततः साधनार्थं च गच्छन् ।

इदं तु महत्प्रवचनस्य वेयावृत्त्यं यत् सूत्रार्थप्रदानादि करोति ।
अथ कान्यन्येषु जातानि कार्याणि, यदर्थं स प्रजन्तुः ? अत आह—
अकिरिय जीए पिट्ठण—संजम बंधे य भत्तमलभंते ।

भत्तपरिणम गिलाणे, संजमऽतीए य वादी य ॥ ७१ ॥

अक्रियावादी नास्ति को वादी स राजसमज्ञं वादं याचते ।
(जीए ति) जीविते वा साधूनां प्राणेषु वा राजा केनापि
कारणेन प्रविष्टः (पिट्ठण ति) पिट्ठयति वा लकुटाऽऽदि-
भिः साधून् (संजम ति) संजमाहा व्याचयति, उत्पन्नाजय-
तीति भावः । (बंध ति) बध्नाति वा साधून्, बन्धे च कृते
साधूनां गच्छः सकाशाद्गृहपानं लभन्ते वा, न वा । किमु-
क्तं भवति ?—बन्धयित्वा स्वयं ददाति वा, वाचयति वा यदेते-
भ्यो द्विगुमानेभ्यः कोऽपि मा भिक्षां दद्यादिति । (भत्त
ति) दुर्भिक्षे वा समापतिते भूकमर्ताव दुर्लभं जानमिति
गत्वा स संपादयति । (भत्तपरिण ति) भूकमर्त्याख्यानं वा
केनाऽपि साधुना कृतं, स च परिहारिकः शोभनो निर्याम-
कः (गिलाणे ति) ग्लानो वा कोऽप्याचार्याऽऽदिकः प्रवच-
नाऽऽधारभूतो जातः, स च परिहारिकः सम्यक् वेयाक्रिया-
कुशलः । (संजमतीति ति) संजमातीताः उत्पन्नजिताः
ते गच्छा कृताः, कृत्वा च धृता वर्तन्ते इति तन्मोचनार्थं ग-
च्छति (वादि ति) नास्तिकवादिव्यतिरिक्तो दर्शनान्तरस्थः
कोऽपि वादं याचते । एतेषां कारणानामन्यतमसिन्नपि

कारणे जाते अन्यगच्छद्विभिः संघाटकः प्रेषितः, तेन च संघाटकेन आचार्यस्य निवेदिनम् ।

तत आचार्यस्तस्य परिहारिकस्य माहात्म्यमवगच्छन्निदमाह-

न वि य समत्थो अस्मो, अहयं गच्छामि निक्खिविय भूमिं ।
सरमाणेहिं वि भाणियं, आयरिया जाणिया तुज्झं ॥ ७२ ॥

पारिहारिकं मुक्त्वा नैव, अपिशब्दोऽवधारणार्थः । अन्यः कोऽपि तं वादिनं निवारयितुम्, अन्यथा प्रयोजनं साधयितुं समर्थः । यदि ना-स एव पारिहारिको ह्यने-प्रचण्डः स-वादी, न मां मुक्त्वा अन्यः कोऽपि निवारयितुं समर्थः, न वा राजानं पिट्ठनाऽऽदि कारयन्तम्, ततो यदि गुरवोऽनुजानते, ततोऽहं गच्छामि । एवं स्वयं तन्महात्म्ये ज्ञानेऽन्येन वा कथिते नैराचार्यैरेव परिहारतपो वहतीति स्मरन्निदं प्रति भाणितं कर्तव्यम्, एतत् ज्ञ्यात् तं प्रनीत्यर्थः । यथा आर्य ! निक्षिप मुञ्च, भूमिमात्मीयां भूमिकां, यावत् प्रत्यागमनमिह भवति तावत् मुच्यतां परिहारतप इति । एवमुक्तं यदि निक्षिपति ततो निक्षिपं कार्यते । अथ ह्यने पारिहारिका-भगवन् ! शक्नोमि प्रायश्चित्तं वोढुं, तदपि च प्रयोजनं कर्तुम् । तत आचार्यैर्वक्तव्यम्-(आयरिया जाणया तुज्झमिति) नच आचार्या ब्रूयाः । किमुक्तं भवति ?-यत्र त्वं गच्छसि तत्र ये आचार्यास्ते यत् भुवन्ते तत् कुर्या इति ।

अत्र यदुक्तम्-"न वि य समत्थो अस्मो अहयं गच्छामि" तद्विभावयिष्येतिमाह-

जाणता माहपं, कहेति सो वा सयं परिकहेइ ।

तत्थ स वादी हु मए, वादेसु पराजितो बहुमो ॥ ७३ ॥

तस्य पारिहारिकस्य माहात्म्यमनुतां शक्तिं स्वयं जानाना इदं तस्मै कथयन्ति-यथा नान्यः कोऽपि समर्थस्त्वां मुक्त्वा । अथवा स एव पारिहारिकः स्वयं गुरुभ्यः परिकथयति । यथा-तत्र तस्मिन् गन्तव्ये स्थाने यो वादी वर्तते स मया (हु) निश्चितं बहुशोऽनेकवारं वादेष्वक्रियावादाऽऽदिषु पराजितः, प्रचण्डश्च स न मां मुक्त्वाऽन्येन निवारयितुं शक्यते, नापि राजा पिट्ठनाऽऽदि कारयन् । ततो यदि गुरुणामनुज्ञा भवति, ततोऽहं गच्छामीति । शेषं पूर्वगाथागतमुक्तानमिति न व्याख्यातम् ।

अत्र चादक आह-

चोएइ कहे तुज्झं, परिहारतवं तगं पवणं तु ।

निक्खिविउं पेसेहा !, चोयग ! सुण कारणमिणं तु ॥ ७४ ॥

चादयति प्रश्नयति पणं, यथा-कथं यूयं त्वं परिहारतपःप्रतिपक्षं परिहारतपो वहन्तं (निक्खिविउमिति) परिहारतपो निक्षिप्य निक्षिपं परिहारतपसः कारयित्वा प्रेषयेत् ? , स हि महानपस्वी दुष्करकारी, ततो न युक्तमेतस्य तपो मोक्षयित्वा प्रेषणमिति । अत्राऽऽचार्य आह-चादक ! शृणु कारणमिदं, येन कारणेन स तपो निक्षिप्य प्रेष्यते ।

तदेव कारणमाह-

तिक्खेसु तिक्ख कज्जं, सहमाणेसु य कमेण कायव्वं ।

न य नाम न कायव्वं, कायव्वं वा उवादाय ॥ ७५ ॥

तीक्ष्णं नाम-यद् गुरुकमतिपाति च, तेषु तीक्ष्णेषु कार्येषु समुत्पन्नेषु, यतीक्ष्णकार्यम् । अत्र तरलोपो द्रष्टव्यः । तीक्ष्णतरं कार्यं, तत्प्रथमं कर्तव्यं, पश्चादितरत् । उक्तं च-"युगपत्समुपेतानां कार्याणां यदतिपाति तत्कार्यम् । अनिष्टं निष्वपि फलदं, फलदेऽपि धर्मलंयुक्तम् ॥ १ ॥ (सहमाणेसु य ति) सहमानं गुरुकमतिपाति च, तेषु सहमानेषु पुनः कार्येषु समुत्पन्नेषु, तद्यथा-देशकालाऽऽद्यैर्वित्येन युज्यते तत्तथा क्रमेण कर्तव्यम् । (न य नाम न कायव्वं ति) न च नाम तीक्ष्णतरं कार्यं कृत्वा पश्चात्सहमानकं न कर्तव्यं, किं तु कर्तव्यमेव । (कायव्वं वा उवादायेति) यदि वा-ह्योरतिपातिनोः कार्ययोः समुत्पन्नयोर्गुरुलाघवविन्नामुपादाय यत् यत् गुरुकं प्रवचनोपकारि सकलसंघसाधारणं च तत्तत् कर्तव्यम्, इतरदतिपात्युपेक्षते ।

तत्र यदुक्तं तीक्ष्णतरं प्रथमतः कृत्वा पश्चात्सहमानकं कर्तव्यम्, न च तत्र कर्तव्यमिति तत्र दृष्टान्तो व्रणकिञ्चा । तामेवाऽऽह-

वणकिरियाए जा हो-इ वावडा जरधणुग्गहाऽऽदीया ।

काउमुवदवकिरियं, समिति तो तं वणं विजा ॥ ७६ ॥

व्रणक्रियायां प्रारब्धायामपान्तराले वा भवति व्यापत् उपद्रवः । काऽप्यापदित्याह-ज्वरधनुर्ग्रहाऽदिका ज्वरो वा समुत्पन्नो, धनुर्ग्रहा वा वातविशेषः, आदेशश्चान्तदन्येषां गुरुकव्याविवेशराणां जीवितान्नकारिणां परिग्रहः । तस्य व्यापल्लस्य उपद्रवस्य क्रियां कृत्वा ततः पश्चात्तं व्रणं वैद्याः शमयन्ति उपशमयन्ति एव दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः-

जह आरोगे पगयं, एमेव इममि कम्मखवणेण ।

इहरा उ अवच्छेदं, ओहावण तित्थहाणी य ॥ ७७ ॥

यथा वैद्यक्रियायामारोग्यं, प्रकृतं-येनाऽऽरोग्यं भवति तत् प्रथमं क्रियते, शेषं पश्चादित्यर्थः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण, अल्पमपि मोक्षानुष्ठानं कर्मक्षरणेन प्रकृतं, येनानुष्ठानेन कर्मक्षरणमचिराद्भवति तत्प्रथमतः कर्तव्यमिति भावः । इयमत्र भावना-मोक्षार्थं क्रियमाणायां क्रियायामपान्तराले यदन्तरायमुपजायते येनाक्रियमाणेन प्रायश्चित्तमुपजायते, तत्प्रथमतः कर्तव्यमितरत्पश्चात्, तथाऽत्रापि परिहारतपस्युत्थानं अन्यथा संघाऽऽदिकार्यमुपस्थितं, ततः परिहारतपो निक्षिप्य तत् क्रियते, अन्यथा प्रायश्चित्ताऽऽपत्तितः कर्मक्षरणानामेव । तथा चाऽऽह-इतथा आचरुतमंवाऽऽदिप्रयोजनाकण्ठे अवान्तलयं संघावातलयप्रत्ययम्, अपभ्रजनाप्रत्ययं, तीर्थहानिश्च तीर्थहानिप्रत्ययं च प्रायश्चित्तमापद्यते इति ।

अपरिहारी गच्छति, तस्म असतीएँ जो उ परिहारी ।

उभयमि वि अविरुद्धे, आदरेहेतुं तु तगहणं ॥ ७८ ॥

अत्रयं सामान्वारी-यद्यपारिहारिकः सूत्रार्थलेखः सलब्धिकश्च तत्कार्यं साधयितुं समर्थः ततः स गच्छति । तस्य तथाभूतस्यापारिहारिकस्यासन्धविद्यमानत्वे यः परिहारी पारिहारिकः स वा गच्छति । एवमुभयस्मिन्नपि पारिहारिके अपारिहारिके च गमने अविरुद्धे यत्सूत्रे तद्वहणं तस्यैव पारिहारिकस्य ग्रहणं कृतं तदादरेहेतुः । सूत्रे द्वितीया पञ्चम्यर्थे, आदरस्यापनार्थमित्यर्थः । किमुक्तं भवति ?-

यदि पारिहारिकोऽपि गच्छति ततः सुतरामपारिहारिकेण गन्तव्यमिति स्थापनार्थं पारिहारिकग्रहणम्; न चोभयग्रहण-सुपपत्तिम्, पारिहारिकग्रहणेनैवोक्तयुक्ति उभयग्रहणस्य सिद्धत्वात् । यदि पुनरपारिहारिकग्रहणमेव केवलं स्यात्ततः पारिहारिको न यातीति प्रतिपत्तिः स्यात् । न चैव तत्समो-चीनम्, अतो यथान्यासः श्रेयानिति ।

संप्रति तस्य संस्थितस्य सहायविन्तां करोति-

संविग्गमणुम्पुजुओ, असती अमणुस मीस पंथेण ।

समणुण्णेषुं भिक्खं, काउं वसण्णेषुं ॥ ७६ ॥

स पारिहारिकः संविग्रमनोहयुक्तोऽसति मनोहे संविग्रा-मनोहसहायो गच्छेत् । इयमत्र भावना-तस्य पारिहारिक-स्य गन्तुं प्रस्थितस्य संविग्रो मनोहश्च सहायो दातव्यः । मनोहः सांभोगिकः, तद्भावे संविग्रोऽसांभोगिकः । एवंभू-तसहायस्य च यदि सामर्थ्यमस्ति तत्र उत्सर्गतः कल्पते निर्विशमानकस्य सतो गन्तुम्, निर्विशमानको नाम-परिहा-रकल्पस्थितः । अथ नास्ति सामर्थ्यं, ततः परिहारतपो निक्षिप्य गोकुलाऽऽदिषु प्रतिबन्धमकुर्वन् गच्छति । तत्र यदु-क्तम्-"जस्सं जस्सं दिसं साहम्मिया तस्सं तस्सं दिसं उवलित्तए" इति । तद्व्याख्यानमाह-(मीसपंथेण) मिथेण सार्धमिकयु-क्तेन पथा गन्तव्यम् । तस्यैव व्याख्यानमाह-(समणुण्णेषुं इत्यादि) स पारिहारिकः समनोहेषु वसति १, एव प्रथमो भङ्गः साजादुपात्तः । एतस्यासंभवे सांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असांभोगिकेषु वसति २ । एतस्याप्यभावे तृतीयः-असांभो-गिकेषु भिक्षां कृत्वा सांभोगिकेषु वसति ३ । एतस्याप्यसंभवे चतुर्थे-असांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असांभोगिकेषु वसति ४ । एवमेतं संविग्रसांभोगिकेषु चत्वारो भङ्गा उक्ताः । एवं सं-विग्रासांभोगिकाऽऽदिष्वपि द्रष्टव्याः ।

तथा चाऽऽह-

एमेव य संविग्गे, असंविग्गे च एत्थ संजोगा ।

एमेव य पच्छाकड-सावगसंविग्गपक्खा य ॥ ८० ॥

यथा संविग्रसांभोगिकासांभोगिकेषु चतुर्भङ्ग्या भिक्षा व-सतश्च उक्ताः, एवमेव असंभवे प्रकारेण संविग्गे असंविग्गे वा सांभोगिके भिक्षावसतिविचारि संयोगा वक्तव्याः । एवमेव असंविग्गाः सांभोगिकाः पश्चात्कृतसाभिग्रहणिरभिग्रहभाव-केषु, तद्भावे पश्चात्कृतनिरभिग्रहभावकसंविग्रपाक्षिकश्चा-वकेषु, तेषामप्यसंभवे संविग्रपाक्षिकसंविग्रपाक्षिकश्चा-वकेषु प्रत्येकं चत्वारः संयोगाः । सर्वत्र च पूर्वपूर्वचतुर्भङ्गी उत्तरोत्तरचतुर्भङ्ग्या प्रथमो भङ्गः । तद्यथा-संविग्रनासांभो-गिकेषु भिक्षां कृत्वा संविग्रनासांभोगिकेषु वसति १ । एत-स्य भङ्गस्याभावे संविग्रनासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असंवि-ग्रनासांभोगिकेषु वसति २ । असंविग्रनासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा संविग्रनासांभोगिकेषु वसति ३ । अस्यासंभवे असंवि-ग्रनासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असंविग्रनासांभोगिकेषु वस-ति ४ । तदेवं संविग्रनासांभोगिकचतुर्भङ्गी भाविता । सांप्रतमसंविग्रसांभोगिकपश्चात्कृतसाभिग्रहचतुर्भङ्गी भाव्यते-असांभोगासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असांभोगासांभोगिकेषु वस-ति १ । एव पूर्वचतुर्भङ्ग्या चतुर्थो भङ्गः । एतस्यासंभवे असंवि-ग्रासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रहभावकेषु व-

सति २ । पश्चात्कृतो-वनपर्यायस्तेः पश्चात्कृताः मुक्तवतपर्यायाः, पुराणा इत्यर्थः । एतस्यापि भङ्गस्याऽभावे पश्चात्कृतसाभिग्रह-भावकेषु भिक्षां कृत्वा असंविग्रना सांभोगिकेषु वसति ३ । एतद्-भावे पश्चात्कृतसाभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभ-ग्रहभावकेषु वसति ४ । इदानीं पश्चात्कृतसाभिग्रहणिरभिग्रहभा-वकचतुर्भङ्गी भाव्यते-पश्चात्कृतसाभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रहभावकेषु वसति १ । एव पूर्वचतुर्भङ्ग्या च-तुर्थो भङ्गः । एतस्याभावे पश्चात्कृतसाभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृ-त्वा पश्चात्कृतनिरभिग्रहभावकेषु वसति २ । एतस्याभावे पश्चा-त्कृतनिरभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रहभावके-षु वसति ३ । एतद्भावे पश्चात्कृतनिरभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृ-त्वा पश्चात्कृतनिरभिग्रहभावकेषु वसति ४ । संप्रति पश्चात्कृ-तनिरभिग्रहसंविग्रपाक्षिकभावकेषु चतुर्भङ्गी भावना-पश्चात्कृ-तनिरभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतनिरभिग्रहभाव-केषु वसति १ । एव प्राक्कृतचतुर्भङ्ग्या चतुर्थो भङ्गः एत-स्याभावे पश्चात्कृतनिरभिग्रहभावकेषु भिक्षां कृत्वा संविग्रपा-क्षिकभावकेषु वसति २ । एतस्याप्यसंभवे संविग्रपाक्षिकभा-वकेषु भिक्षां कृत्वा संविग्रपाक्षिकभावकेषु वसति १ । एव पूर्व-चतुर्भङ्ग्या चतुर्थो भङ्गः । एतस्याभावे संविग्रपाक्षिकभावकेषु भिक्षां कृत्वाऽसांभोगिकभावकेषु वसति २ । एतस्याभावे असंविग्रपाक्षिकभावकेषु भिक्षां कृत्वा सांभोगिकभावकेषु वसति ३ । अस्याऽप्यसंभवे असंविग्रपाक्षिकभावकेषु भिक्षां कृत्वा असंविग्रपाक्षिकभावकेषु वसति ४ ।

संप्रति यदुक्तम्-"नो से कप्पइ विहारवत्ति यत्थए" इति ।

तत्र विहारं व्याख्यानयन्माह-

आहारोवहिजातो, सुंदर सेजा वि होइ हु विहारो ।

कारणतो उ वसेजा, इमे उ ते कारणा हुंति ॥ ८१ ॥

आहारः क्लृप्तश्च शोभनो लज्यते, यदि वा-उपरिः, स्वाध्या-यो वा तत्र सुखेन निर्वहति । अथवा-सुन्दरा शोभना शय्या वसतिरिति । एव आहाराऽऽदिर्विहारहेतुत्वाद्भवति विहारः, तत्प्रत्ययं न क्लृप्ते वस्तुम्, कारणतः पुनः अशब्दस्य पुनः-शब्दार्थत्वात् । एतेन "कारणवत्ति यत्थए" इति व्याख्या-नयति । तानि पुनः कारणानि इमानि वक्ष्यमाणानि ज्ञेयानि ।

तान्येवाऽऽह-

उभतो गेलचे वा, वाम नदी सुत्तअत्थपुच्छा वा ।

विजा निमित्तगहणं, करेइ आगाढपणे व ॥ ८२ ॥

उभयतो द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां ग्लान्यं ग्लान्तं ज्ञेयम् । किमु-क्तं ज्ञेयम् ?-न एव परिहारिको गच्छन् अवान्तराले ग्लाना जातः, ततो वसेत् । यदि वाञ्छ्यः कोऽपि साधुर्नान्तं ह-प्रा भूत्वा वा तत्परिचरणार्थं तिष्ठेत् । यदि वा-यत्पतति, न-दी वा पूरणं समागता । (सुत्तअत्थपुच्छा वा इति) काचि-दाचार्याः सूत्रमर्थं प्रतिपृच्छेयुः, ततः सूत्रार्थप्रतिपृच्छाज्ञा-नामिदं वसेत् । (विज्जातं) पर्यादिना मुखवन्धकारणा-कस्यापि पाशे विद्या समाप्तिः, यदि वा-मायुर्गो नाकुली इत्या-दिकाः कस्यापि विद्याः सन्ति, निमित्तं वा अनिश्चायि कस्य-चित्संकाशोऽस्ति, ततो यावद् विद्याग्रहणं वा करोति ताव-दास्ते । तथा (आगाढं) आगाढयोःप्रविष्टाः केचन साध-वः, तेषामाचार्याः । यदि वा यस्तं निर्वाहयति वाचनप्रदा-

नाऽऽदिना, स वा काशगतः, ततो यावत्तान् वाचयति तावद्व-
निष्ठने । (पञ्च सि) इदं किमपि शास्त्रमपान्तराले तेन ल-
ब्ध यस्मिन्धीते गाढाज्ञाभवाति, ततः प्राक्कोऽह भूयामि-
ति वसेत् ।

स मूलादारभ्य कथं व्रजतीति १, अत आह-

बहमाण अवहमाणो, संघादगेण वा असति एगो ।

असती मूलसहाए, अणे वि सहायए देति ॥ ८३ ॥

परिहारतया बहन्, यदि वा अहन् निक्षिप्तपारहारतयाः
(संघादगेणेति) संघादकेन संघटनाधुनेकन सह व्रजेत् ।
तथा आचार्येण ग्लानाऽऽदिप्रयोजनव्यापृततया तस्य संघट-
साधुः सहायो न दत्तः, ततोऽनति संघाटकसाध्यावेकाकी
व्रजेत् । एकाकिनश्च गच्छन्तः सतारसति मूलसहाये अ-
विद्यमाने मूलादारभ्य संघटनसाध्यावस्थेऽपि यथामाचार्येणां
मध्येन गच्छति, तेऽपि तस्य सहायान् ददति ।

मुत्तूण भिक्खवेले, जाणि य कज्झाई पुव्वभणियाई ।

अप्पटिबद्धो वच्चइ, कालं धामं च आसज्ज ॥ ८४ ॥

मुक्त्वा निक्षिप्तानां याति च कार्याणि पूर्वमागतानि " उम-
जोगे लले या " इत्यादिकराणि, तानि च मुक्त्वा अप्रतिबद्धो
गोकुलाऽऽदिषु प्रचुरगारमपरिरादनाऽपि प्रतिबन्धमकु-
स्कात् परिहारोचितं स्थामं च प्राणमात्मीयं गमनविषयमासाद्य,
परिहारकमकालौचित्येन स्वगतौचित्येन चेत्यर्थः, व्रजत ।

गंतूण य मो तत्थ य, पुत्ति मंगिएहए ततो परिसं ।

संगिएहता परिसं, करेह वादे समं तेणं ॥ ८५ ॥

यास्मन् स्थानेषु प्रयोजनं तत्र साऽधकः परिहारकदर-
स्थितो निक्षिप्तपारहारतया वा गत्वा पूर्वमेव सगृह्णाति आ-
त्मीकरोति परिपदं, सगृह्य च परिपदं पट्टेनाऽऽवोषयति-
यस्य वादं कर्तुं शक्तिरास्त स तदजिक्काङ्क्षं भव्य समागच्छ-
तु, एव च बोधनायां कारितायां तेन समं वादं करोति ।

कथमित्याह-

अबंभचारि एसो, किं नाहिति कोट्ट एस उवगरणं ।

वेसिन्थीएँ पराजितो, निव्विमयपरुवणा समए ॥ ८६ ॥

वादान् पूर्वमेव निमित्तमुपयुज्य तस्य स्वरूपमवगच्छति,
तत्तत्तस्मिन्नागते इह वृत्ते-एव तावदब्रह्मणोऽपि दोषाः जा-
नानि, अत एषोऽब्रह्मवर्गी अब्रह्मप्रतिमवो पशुवदब्रह्मणोऽपि
कोषानजानन् कथमन्यत् कस्यति ? । एवमुक्ते सज्याः प्रेक्षका
वा श्रूयुः-कथमवामनमयाऽब्रह्मवर्गाणि ? । स प्राऽह- गच्छन्
प्रेक्ष्य यत्र यत्रासाववस्थितः तास्मन् कोष्ठके आश्रयावशेन उ-
पकरणं द्यात् अमुकप्रदेशे संगोपितमस्तीति । तथा अमुक-
या वेशयया सममेव अमुकप्रदेशे द्युतेन रममाणं पराजितस्तत
एतस्य सत्यं ब्रह्म प्रदणकगृहीतम्, एवमादिभिर्हिचैरेवगच्छन्त
यथेवाऽब्रह्मवर्गीति ते गत्वा सर्वे सवेदित कथितं राज्ञः । " नि-
व्विमयपरुवणा " इत्याह पश्चात् व्याख्यास्यते । तदेवं नि-
मित्ताऽऽमागच्छन्तः यन् कर्तव्यं तदुक्तम् ।

सांप्रतमतिशयावशेषमधिकृत्याऽऽह-

जो पुण अतिमयनाणी, मो भणती एस भिक्खवोत्ति ।

कोऽणेण समं वादो, दइं पि न जुज्जए एम ॥ ८७ ॥

६६६

यः पुनरतिशयज्ञानी अवधिज्ञानाऽऽदिकलितः, स च बहुतरं
तस्य दुःशालित्वमवगम्य सर्वमुच्चैर्निःशङ्कितं भणति-यथैव
भिन्नमत इति । ततः कोऽनन सममस्माकं वादो य एव हृष्ट-
मपि न युज्यते इति । अथ केन समं युज्यते वादः ? । उच्यते-
आर्यत्वाऽऽदिगुणोपेतेन । तथ चोक्तम्- ' अज्जेण जव्वेण वि-
याणएण, धम्मएणएण अलीयमीरुणः । सालकुलाऽऽया-
समाजएण, वाय च नेणं सममायरेजा ॥ १ ॥ ' आर्य आर्यकर्म-
कारि, अज्जुपुटितकारीत्यर्थः । तेन, भव्याऽनेकगुणसंभावनायाः,
विको वादाभिज्ञः, धर्मप्रतिज्ञा धर्मकणान्युपगमपरः,
अज्ञो कजोरु- सत्यवादी, तथा शीलाऽऽचारसमन्वितः, शील-
दोषरहितः, कुलाचारसमन्वितः कुलाचाररहितः । तेन समं वादं
समाचरेत् । तत ईदृशेन समं वादस्तीर्थकरैरनुज्ञातो, नाप्या-
दृशेतीति । अथ स शून्यवादो भवेत् न दर्शनी, तत स्वशक्तिय-
लेन यथा इत्तमुच्यते स स प्रयुक्तार्थासङ्गतिरुक्त्या-
नैकान्तिकत्वदोषैर्दर्शय- इयः, प्रतिज्ञाऽऽदिकमपि दर्शयत्ययम् ।

अथ कदाचित्तेनास्मदीय एव सिद्धान्तो जगृह-यथा हं
जीवाजीवलकृणो राशो जगतीति मम प्रतिज्ञेति । अत्र पूर्व-
गाथाखगुरुस्याऽवकाशः- (पराजितो निव्विमयपरुवणा स-
मए वत) तत परिहारिकेण त्रोन राशीन् प्रस्थापयित्वा
वादो पराजितस्य, एतच्च निदर्शनमात्रम् । अन्यथापि (सदा-
न्तोर्तागणमुच्चैर्नापित्वा पराजितस्य, पराजितश्च स यदि भ-
वेत् राज्ञा च निर्विषय आदिष्ट, ततः पश्चात्तत्कतपरस्त्वमक
समये स्वसमयविषया प्रकरणा कर्तव्या ।

कथमित्याह-

परिभूय मतिं एय स्म एतदुत्तं न एस णे समओ ।

समएण विणिग्गहिए, गज्जइ वसभो व्व परिमाए ॥ ८८ ॥

यदुक्तं मया त्रयो राशयो-जीवोऽजीवो नो जीव इत्या-
दि, न एषाऽस्माकं समस्या, किं त्वेतस्य वादना मतिं प-
रामावतुमनदुक्तम् याद पुनः स्वसमयेन परो विानगृहीतः
स्यास्तत्कर्तास्मन्निगृहीते वृत्त इव प्रतिधूरभ निजित्य प-
रदि पर्यन्तमेव गज्जति गज्जन्निशेषतः स्वसमयप्रवृत्त्यां कुरुते ।
तदेवमक्रियावादीति गतम् ।

(१०) सप्रति " जीए सि " दारव्याख्यानाथंमाह-

अणुमाणेउं रायं, मत्तातीयग मेम्हमाण विज्जाऽऽदि ।

पच्छाकडे चरित्ते, जहा तहा नेव मुद्धो उ ॥ ८९ ॥

यदि राजा मृत-मया सह वादो दीयतामिति तदा रा-
जानमनुमानयेत् अनुकृतवचसा प्रतियोधयेत् । यथा राजा
पृथिवीपतिः, तच्छयाश्विनाः प्रजाः सर्वे च दर्शयित्वा, ततः
कथं राजा सह विवादः ? ।

अत्रार्थं चेदमुक्तं चेत् किं तदित्याह-

अन्थवतिणा निवतिणा, पक्खवता बलवता पर्यडेण ।

गुरुणा नीएण तव-स्सिणा य सह वज्जए वादं ॥ ९० ॥

अथंतिना धनपतिना नृपतिना राजा, पक्खवता नृपवर्गीयपक्-
समान्येन, तथा बलवता विद्यामन्त्रचूर्णऽऽदिबलपेतेन,
प्रवण्डननीघोषेण, तथा गुरुणा विद्ययायन, धर्मप्रदायिता
वा, तथा नीयेन नीचजानीयेन, तथा तथास्वना विकृष्टनपःका-
रिणा च सह वज्जयेत् वादमात ।

एवमनुमानोऽपि यदा न निष्ठति तदा ये राज्ञः सङ्ज्ञानकाः, स्व-
जना इत्यर्थः । तैरनुमानयेत् । तैःपि प्रतिबोध्यमानो याद न निष्ठ-
ति तदा । चक्षुः । ऽऽदिना वक्ष्य कुर्यात् । आदेशाद्वात् मन्त्रेण यागस्य-
र्षीणां वक्ष्य कुर्यादिति पारप्रहः । । चक्षुः । ऽऽदिना । ऽऽद्यगृह्यमाणे चा-
ग्निर्विषये पश्चात्कृतो भूयात् स्वातन्त्र्यं परित्यज्य गृहिलिङ्गं च
गृहीत्वा तथा कस्यच यथा नैव स राजा भवति । एतद-
पि स कुर्याणः शुद्ध एव, प्रवचनरक्षार्थं तस्य प्रवृत्तेः ।

यथा च स राजा उत्पाटनीयः तथा नष्टिपय मत्कोटकोरुदि-
चाणक्यप्रयुक्तं नन्दसत्त्वचौरसमूलघाति नलदामकुविन्द-
ष्टान्तमुपदर्शयति-

नन्दे भोऽय खणा, आरक्खिववडण गेरु नलदामे ।

मुदंगेहडहणा, ठवणा भत्तेमु कत्तमिरा ॥ ७१ ॥

नन्द चाणक्येनात्पाटिते चन्द्रगुप्ते च राज्ये संस्थापिते न-
न्दमत्का ये भोजिकास्त चाणक्येन, " खणा " इति । हे-
शीपदमेतत् । स्यान्मताः द्वापताः, ततस्ते अजीवन्तश्चन्द्रगु-
प्तमत्कैः सह सघट्टन कृतवन्तः, कृत्वा च कलत्रवन्तः । ऽऽदिना न-
गरमुपलब्धवन्तः, येऽप्यस्य आरक्षिकाः स्थापयन्त तानपि स्व-
लायत्वा तथैव नगरेष्वपि कुर्वन्त । ततश्चाणक्येन चिन्त-
यित्वा गेरु रुचेण ' मुदंगा ' नि देशीपद मत्कोटकाचक्रम ।
मत्कोटगेहहने प्रवृत्तं नलदामनामानं दृष्ट्वा तस्मिन् आरक्ष-
कादस्य स्थापना कृता । तेन च नन्दमत्कभोजिकानां समस्ता-
नामपि सपुत्राणां मत्के नलदामनेलायां शिरांसि खूतानि ।
एव गा नामकेपार्थः । भावार्थः कथानकावयमेव । तच्छेद-
म-" नन्द निष्कूटरज्जु परिछादिते चन्द्रगुप्त नन्दस्य जे जोऽया
ते चाणकेण भूमिया, ताहे ते अजीवमाणा चन्द्रगुप्तारक्षि-
एहिं समं सर्वाल्या खल्लमणणा । ऽऽदि नगरं उपवहति, जे वि-
अन्न आरक्खिया ठविज्जनि ते वि सवर्त्तान, ताहे चाणकेण चिन्ति-
य-को लज्जिजा चौरगाहो जो न भवर्त्तलज्ज, जो य समूल चारे उ-
ष्णारोह, ताहे चाणको पारिव्वायगमेवं काळम नयरव दिरियाए
हिरुव, हिरुमाणेण दिट्ठा नलदामकुविन्दो तनुवायसालाठितो, न-
स्मि वलाए नलदामकोनियस्म पुत्तो रममाणो मत्कोरुपण खड-
तो, रोयतोऽपि उस्मभममल्लिणो कहिय-मत्कोरुपण अह खडतो,
नलदामेण जखव देवेदि जत्यागामे खलितोऽस्मि । ऽऽसितो लो ओ-
यानो, ततो तेण नलदामेण जे विलातो निगया दिट्ठा मत्कोरु-
या ते विसे खलित्ता, जे विलम्भेनो अरुया दिट्ठा तसु तगुणि
पक्षिखयित्ता पत्तावित्ता अडयार्गि इकुणि । चाणकेण भो पुच्छ-
तां कि कारण खणता अं । विस्मय पत्ताविं ? । नलदामो भण-
ए अरुया निष्फज्जा खाहस्मात् । ततो चाणकेण चितिय-
णस चौरगाहो कतो संतो समत्थो मुदंगपरिदाह व्व चोरा
उच्छेदइउं । ततो सो चौरगाहो ठवितो ताहे केइ नन्दप-
क्खिया चोरा नलदामं मंतवोत, सुबहुं चौरभागं दाहामो,
मा रक्खेह । नलदामेण भणियं-एवं होउ त्ति, इमं च भाणियं-
अजे वि एवमुयलभेह, तो सव्वे पत्तेजाधित्ता मसकस-
माणेहिं तेहिं तह त्ति कयं सव्वे सम्माणिया नलदामेण ।
अन्नया तेण नलदामेण तेसि चोराणां विपुलं भनं सज्जि-
यं, जाहे सव्वे सपुत्ता आगया, ताहे सव्वेसि सपुत्ताणं
सिराणि छिन्नाणि ।" तदेवं यथा चाणक्येन नन्द उत्पाटि-
तो, यथा च नलदामो मत्कोटकाश्चौराश्च समूला उच्छेदि-

तास्तथा प्रवचनप्रद्विष्टं राजानं समूलमुत्पाटयति । ये च
तस्य साहाय्यं कुर्वन्ते, ये च तटीस्थिता अनुमोदन्ते, ते सर्वे
शुद्धाः, प्रवचनोपघातरक्षणे प्रवृत्तत्वात् । न केवलं शुद्धिमा-
त्रं, किं त्वचिरान्मोक्षगमनम् । तथा चात्र दृष्टान्तः प्रवचनो-
पघातरक्षको विष्णुकुमार इति ।

समतीतम्मि उ कज्जे, परे वयंतम्मि एग दुविहं वा ।

संवासो न निस्सिद्धो, तेण परं छेय परिहारो ॥ ६१ ॥

समतीते पुनः कार्ये यदि परे वदति-एकरात्रं द्विरात्रं
वा संवासः क्रियतामिति । एवं परस्मिन् वदति एकरात्रं द्वि-
रात्रं त्रिरात्रं वा वासो न निषिद्धः, तथा संवासोऽपि न
किमपि प्रायश्चित्तार्थं भावः । ततो द्विरात्राद् त्रिरात्राद्वा
परं यदि वदति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं छेदः, परिहारो वा ।
यदि पुनः सूत्रार्थप्रतिपृच्छादानाऽऽदिलक्षण कारणं भवेत्
तर्हि ततः परमाप वसेत् यावत्प्रयोजनपरिसमाप्तिः । तथा
चाऽऽह-

सुत्तन्थपाडिपुच्छं, करेति माह उ तस्समीवम्मि ।

आगाढम्मि उ जोगे, तेसि गुरु होज कालगतो ॥ ६२ ॥

सूत्रार्थप्रतिपृच्छां कुर्वन्ति तस्य समीपं साधवः । यदि वा-
आगाढं योगं व्यवस्थितानां तेषां साधूनां गुरुः, उपलक्षणमे-
तत्, यो वाचनाप्रदानेन तेषां निस्तारकः सोऽपि कालगतः,
ततः स तान् सूत्रार्थप्रदानाऽऽदिना निर्वाहयति, तथा याव-
त्सूत्रार्थप्रतिपृच्छा यावच्च तेषामवगाढयोगानां परिसमाप्ति-
स्तावदवतिष्ठते ततः परं तु नेति । अथ सूत्र-" ते संतरा
छेदं वा परिहारे वा ।" इत्युक्तम्, तत्र परिहारात् छेदं गरी-
यान् । प्रथमं च लघु वक्तव्यं, पश्चात् गुरु, ततः " ते संतरा
परिहारे वा छेदं वा " इति वक्तव्ये किमर्थं प्रथमः ? ।

उच्यते-

बंधाणुलोमयाए, उक्कमकरणं तु होति सुत्तस्स ।

आगाढम्मि य कज्जे, दप्पेण ठिते भवे छेदो ॥ ६३ ॥

एवंरूपां हि पाठो ललितपदविन्यासतस्ततो बन्धानु-
लोमतया, तथा आगाढं प्रयोजने समुपस्थिते यदि कथम-
पि दप्पेण स्थिते छेद एव प्रायश्चित्ते, तस्य भवति प-
रिहारतप इति, एतदर्थं च सूत्रस्याप्युत्कमकरणमिति ।

तत्र यदि प्रद्विष्टं राजानं समूलमुत्पाटयितुमीशः तर्हि स
सलब्धिकः समस्तं संघं निस्तारयेत्, अथ न समस्तं
संघं निस्तारयितुमीष्टं, तत इमान् पञ्च निस्तारयेत् ।
तानेवाऽऽह-

आयारिए अभिसेण, भिक्खु खुड्डे तहव धेर य ।

गहणं तेसि इणमो, संजोगगमं च वोच्छामि ॥ ६४ ॥

आचार्यो गच्छाधिपतिः । अभिषेकः सूत्रार्थनदुभयापेक्ष
आचार्यपदस्थापनार्हः, भिक्षुः प्रतीतः । लुक्को बालः, स्थ-
विरो वृद्धः । एतेषां पञ्चानामपि ग्रहणमिदं वक्ष्यमाणं सं-
योगगमं संयोगतो गमः प्रकारो यस्य तत्तथा वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

तरुणे निष्फजे परि चोर लद्धीजुते तहव अग्भासे ।

अभिसेयम्मि य चउरो, सेसाणं पंच चेव गमा ॥ ६५ ॥

यदि शक्तिरस्ति ततः पञ्चापि आचार्याऽऽदीन् युगपन्निस्तारयेत् । अथ न शक्तिस्ततः स्थविरवर्जान् चतुरः, तत्राप्यशक्नोः कुल्लकस्थविरवर्जान्, तत्राप्यशक्नोः आचार्यमेकं, सोऽप्येकः स्थविरः यदि वर्तते अपर-तरुणस्तर्हि तयोर्मध्ये तरुणो निस्तारणीयः । द्वयोस्तरुणयोर्वा मध्ये निष्पन्नः सम्यक् सूत्रार्थकुशलः । द्वयोरनिष्पन्नयोर्वा सपरिवारः, द्वयोः सपरिवारयोर्वा लब्धियुक्तयोर्वा अभ्यासे समीपे स्थितः । अत्र संप्रदायः-द्वयोरभ्यासे स्थितयोर्वा नन्दुमशक्नोः स निस्तारणीयः । एतेषां पञ्च गमा आचार्ये भवन्ति । अभिषेकस्तु नियमाभिष्पन्न एव भवति, अन्यथा तत्त्वत आचार्यपदस्थापनायोग्यत्वानुपपत्तेः । ततस्तस्मिन्निष्पन्ने निष्पन्नानिष्पन्नगमाभावात् शेषास्तु चत्वारो गमाः । तद्यथा-स्थविरतरुणयोर्मध्ये तरुणः द्वयोस्तरुणयोर्वा सपरिवारः, द्वयोः सपरिवारयोर्वा लब्धियुक्तः, द्वयोरलब्धियुक्तयोरलब्धियुक्तयोर्वाऽभ्यासे-स्थितः । इति शेषाणां भिक्षुकुल्लकस्थविगाणां पञ्चैव गमा भवन्ति । ते यथा-अनन्तरमाचार्यो भावितस्तथा भावनीया ।

तथा चैतद्वै व्याचिख्यासुगांध्याह्वयमाह-

तरुणे बहुपरिवारं, सलद्विजुते तदेव अभ्यासे ।

एते वसहस्म गमा, निष्फल्पो जेण सो नियमा ॥६६॥

तरुणे निष्फले वा, बहुपरिवारं मलद्वि अभ्यासे ।

भिक्षुखुड्ढाथेरा-ण होंति एण गमा पंच ॥ ६७ ॥

गांध्याह्वयमाह- व्याख्यातार्थं, नवरं वृषभाऽभिषेकः, स परिवारश्च वृषभाऽऽदीनामाचार्यप्रवृत्तः, प्रवर्जितस्वजनवर्गो वा द्रष्टव्यः । तद्वै साधूनां निस्तारणविधिरुक्तः ।

इदानीं साध्वीनां तमाह-

प्रवर्तिणि भिसेयपत्ता, भिक्षुखुड्ढा तदेव थेरी य ।

गहणं तासिं इणमो, संजोगगमं तु वोच्छामि ॥ ६८ ॥

प्रवर्तिनी समस्तसाध्वीनां नार्थिकाऽऽचार्यस्थानीया, अभिषेकप्राप्ता प्रवर्तिनीपदयोग्या, भिक्षुल्लिका, स्थविरा च प्रवर्तिता । एतासां पञ्चानामपि ग्रहणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्याहयति-

तरुणि निष्फल परिवार सलद्विया जा य होति अभ्यासे ।

अभिसेयाणं चउरो, सेसाणं पंच चेव गमा ॥ ६९ ॥

यदि शक्तिरस्ति ततः पञ्चापि प्रवर्तिन्यादयो युगपन्निस्तारणीयाः, अशक्नोः चतस्रः, तत्राप्यशक्नोः तिस्रः, तदभावे द्वे प्रवर्तिन्यभिषेकं, तत्राप्यशक्नोः प्रवर्तिन्येका, तत्रापि यत्रैका प्रवर्तिनी स्थविरा भवति अपरा च तरुणी तरुणीस्थविरयोर्मध्ये तरुणी निस्तारणीया, द्वयोस्तरुणयोः स्थविरयोर्वा मध्ये निष्पन्ना द्वयोरनिष्पन्नयोर्वा मध्ये सपरिवारा, द्वयोः सपरिवारयोरपरिवारयोर्वा मध्ये लब्धियुक्ता, द्वयोरलब्धियुक्तयोरलब्धियुक्तयोर्वा या भवत्यभ्यासे सा निस्तारणीया । एते पञ्च गमाः प्रवर्तिन्याम्, अभिषेकायां चत्वारो गमाः, तस्या निष्पन्नतया निष्पन्नानिष्पन्नगमासंभवात् । शेषाणां भिक्षुकीकुल्लिकास्थविगाणां पञ्च गमा भवन्ति । तेऽपि पञ्चापि

गमाः प्रवर्तिन्या एव भावनीयाः । तद्वै साधूनां साध्वीनां च प्रत्येकं निस्तारणविधिरुक्तः ।

सांप्रतमुभयेषां संयोगत आह-

आयरिय गणिणि वसभे, कमाण गहणं तदेव अभिसेया ।

सेसाण पुव्वमिथी, मीसगकरणे कमो एम ॥ १०० ॥

यद्यस्ति शक्तिस्ततो द्वावपि वर्गौ युगपन्निस्तारयेत् : अथासमर्थस्तत एवं यतना-आचार्यप्रवर्तिन्योर्मध्ये प्रथमत आचार्यं निस्तारयेत् ततः प्रवर्तिनीम्, प्रवर्तिनीवृषभयोर्मध्ये पूर्वं प्रवर्तिनीं पश्चात् वृषभम्, वृषभाभिषेकयोर्मध्ये पूर्वं वृषभं पश्चादभिषेकम् । (सेसाण पुव्वमिथी नि) शेषपुष्ठी सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, पूर्वं स्त्री निस्तारणीया, अनुक-म्यन्वान्पश्चात्पुरुषः । तद्यथा-भिक्षुभिक्षुकयोर्मध्ये पूर्वं भिक्षुकी पश्चाद्भिक्षुः, कुल्लिकाकुल्लकयोर्मध्ये प्रथमतः कुल्लिका, पश्चात् कुल्लकः, स्थविरास्थविरयोः पूर्वं स्थविरा, पश्चात् स्थविरः । अत्रापि सुनिपुणेन भूत्वा अल्पबहुत्वविस्ताकर्त्तव्या । कृत्वा च यद् बहुगुणं तत्समान्तरणीयम् । उक्तं च- " बहुविध्यमुत्सर्गं, बहुतरुमुववायविथरं नाउ । जह जह संजमवुद्धी, तह जयस्स निज्जग जह य ॥१॥ " एष मिश्रकरणं युगपत्साधुसाध्वीवर्गनिस्तारणकरणं एषोऽनन्तरादितः क्रमः । गतं " जीयस्ति " ङागम् ।

(११) अधुना पिट्टनङ्गात्माह-

भिक्षु खुड्ढग थेरे, अभिसेगे चेव तह य आयरिए ।

गहणं तेसिं इणमो, संजोगगमं तु वोच्छामि ॥ १०१ ॥

भिक्षुः कुल्लकः स्थविराऽभिषेक आचार्यः, तेषामेवं क्रमेण व्ययस्थानां पञ्चानामपि ग्रहणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्याहयति-

तरुणे निष्फले परि-वारं सलद्विए जे अ होंति अभ्यासे ।

अभिसेयम्मि य चउरो, मेमाणं पंच चेव गमा ॥१०२॥

यदि शक्तिस्ततः पञ्चापि युगपन्निस्तारयेत्, तदशक्नोः चैकहान्या यावदेकं भिक्षुं सोऽपि यदेकः तरुणापरश्च स्थविरः तदा तरुणो निस्तारणीयः । द्वयोस्तरुणयोरतरुणयोर्वा निष्पन्नो, द्वयोरनिष्पन्नयोर्वा सपरिवारः, द्वयोः सपरिवारयोर्वा सलब्धिकः, द्वयोः सलब्धिकयोर्वा या भवत्यभ्यासे समीपे स निस्तारणीयः । एते पञ्च गमा भिक्षुः भवन्ति, अभिषेकगमाश्चत्वारो, निष्पन्नतया तस्य निष्पन्नानिष्पन्नगमाभावात् । शेषाणां तु कुल्लकस्थविराऽऽचार्याणां च भिक्षोरिव पञ्चैव गमाः ।

तत्र भिक्षुकाऽऽदिक्रमकरणे कारणमाह-

अमहंते पत्तासू, रणम्मि मा होज सव्वपन्थारो ।

खुड्ढो भीरु शुक्को, असहो घायस्स थेरा य ॥१०३॥

गणि आयरिया उ सह, देहविआणं वि साहमविज्जी ।

एमेव भंसणम्मि वि, उहसवेदो ति नाणत्तं ॥ १०४ ॥

भिक्षवो हि यदा राक्षा पिष्टयितुमारभ्यन्ते तदा ते किञ्चिदगीतार्थत्वेनामहमानाः प्रत्यास्तव्येभ्यः । प्रत्यास्तव्यं नाम-संमुखीभूय युद्धकरणम् । ततोऽसहमाने, जानावेकवचन-

म्, षष्ठ्यर्थे सप्तमी । असहमानानां प्रत्यास्तरणे प्रति-
कूलमभिमुखीभूय स्तरत्वकरणे मा सर्वप्रस्तारः समस्तसं-
घोपद्रवो भूयात् । किमुक्तं भवति ?-आगादतरं प्रद्विष्टं सन्
गजा सर्वमपि सङ्घमुपद्रवेत्, अनेन कारणेन पिष्टनद्वारं
भिक्षुः प्रथममुपात्तः, तदनन्तरं कुल्लकः, स हि बालत्वाद्भीकर-
नुकम्प्यश्च । ततः स द्वितीये स्थाने स्थापितः, तदनन्तरं स्थवि-
रो, यतः स्थविरत्वेनाङ्गप्रत्यङ्गानां श्लथीभूततया तस्य
पिष्टनस्यामहः । (गणि आयरिया उ सङ्घ इत्यादि) गणी ग-
च्छाधिपतिराचार्य आचार्यपदार्हः, एतौ द्वार्याप सहौ समर्थौ,
घातस्येति संबध्यते, अपि च देहवियोगे-पि देहभ्रंशे अपि,
तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, साध्यसविवर्जना, अविमृश्य प्रवृत्तिः
साध्यसं, तद्विवर्जनौ, संमुखीभूय युद्धप्रदानलक्षणसाध्यस-
रहितविविध भावः । ततः स्थविरानन्तरं तौ द्वार्यापपा-
त्तौ, तत्राप्यभिषेकादिनिशेधेन सहो गच्छाधिपतिरित्यभि-
षेकानन्तरं गणित उपादानम् । (एमवेत्यादि) भ्रंशेन सं-
यमव्यवनद्वारंऽप्येवमेव अनेनैव प्रकारेण भिक्षुकाःऽदिकमक-
रणाकरणमभिधानीयम् । नवरं भिक्षुदीर्घवेदोऽपि संभव-
तीति नानाव्ययम् । किमुक्तं भवति ?-यदि भिक्षोस्तत्तत्तया प्र-
चुरमोहनीयोदयतया वा उपद्राजनमनुकूलं भवेत्, ततः स
क्षिप्रमुत्प्रवेत् इति, प्रथमं भिक्षुप्रहणम्, तदनन्तरं कुल्लकाःऽ-
दिकमकरणे प्रयोजनं प्रागुक्तमवसानव्ययम् । तासां पञ्चानामपि
करणं निस्तारणकरणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

तरुणी निष्कमा ऊ, परिवार सलद्विया य अन्भासे ।

अभिसेयाए चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ १०५ ॥

अस्याः साधुगतगाथाया इव व्याख्या ।

संप्रति द्वयोरपि साधुमाध्वीवर्ग्याः संयोगेन निस्तारण-
विधिमाह-

पंतावण मीमाणं, दोएहं वगाण होइ करणं तु ।

पुवं तु संजईणं, पच्छा पुण संजयाण भवे ॥ १०६ ॥

"पंतावणं" नाम पिष्टनं, तत्र मिश्रयाद्वयोरपि वर्ग्याः
साधुमाध्वीरूपयोः करणं निस्तारणकरणं भवति । पूर्वं संय-
तीनां पञ्चापुनर्मेवाति । संयतानाम् तद्यथा-भिक्षुभिक्षुकाः
पूर्वं भिक्षु ही पञ्चापि द्रव्यः, एवं कुल्लिकाकुल्लकाः पूर्व कुल्लिका कु-
ल्लिकास्थविरयोः स्थविग, अभिषेकाभिषेकयोर्भिषेका आचा-
र्यप्रवर्तिन्याः पूर्व प्रवर्तिनी, पञ्चादाचार्यः । गतं पिष्टनद्वारम् ।

अबुना संयमव्यवनद्वारमाह-

भिक्षु खुड्डे थेरे, अभिसेयाऽऽयरिणं संजमे पडुप्पमे ।

करणं तेमि इणमो, संजोगगमं तु वुच्छामि ॥ १०७ ॥

भिक्षुः, कुल्लकः, स्थविरोऽभिषेक आचार्यः, कथंभूत एकैक-
इत्याह-संयमं प्रमुत्पन्ना वर्त्तमानः, तेषां भिक्षुप्रभृतीनां
पञ्चानां निस्तारणकरणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं संयोग-
तोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि ।

यथाप्रतिज्ञातमेव करोति-

तरुणे निष्कम परिवारे सलद्विए जे य होइ अन्भासे ।

अभिसेयामि य चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ १०८ ॥

अस्या व्याख्या प्राग्वत् ।

संप्रति यदुक्तम्-" उदिन्नवेदो स्ति नाणत्तमिति " तद्व्याचि-
ख्यासुराह-

अपरिणतो सो जम्हा, अन्नं भावं वएज तो पुवं ।

अपरीणामो अहवा, न निजई किं वि काहीइ ॥ १०९ ॥

स भिक्षुर्यस्मादपरिणतोऽपरिणामत्वाद् चाऽन्यं भावमु-
त्पन्नाजनाभिप्रायलक्षणं, वजेत्, ततः स सत्वरमेवोत्पन्ना-
ज्यते । अन्यच्च-अथवा न ज्ञायते साऽपरिणामः सन् (कि-
चीति) किमपि सम्मुखीभूय युद्धं करिष्यति, येन सकल-
स्यापि संघस्योपद्रवो भवेत्, तत एव तद्दोषभयात् पूर्वं
भिक्षुर्निस्तारणीय इति पूर्वं तस्योपादानं, शेषाणां तु क-
मोपन्यासे प्रयोजनं पिष्टनद्वारवदवसेयमिति ।

अत्रैव साध्वीगधिकृत्य निस्तारणविधिमाह-

भिक्षुणि खुड्डे थेरी, अभिसेग पवत्तिणि संजमे पडुप्पमा ।

करणं वा मि इणमो, संजोगगमं तु वुच्छामि ॥ ११० ॥

तरुणी निष्कम परिवारा, सलद्विया जा य होइ अन्भासे ।

अभिसेयाए चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ १११ ॥

इदं गाथाद्वयमपि प्राग्वत् ।

संप्रति संबन्ध लभन्ते इति द्वारव्याख्यानार्थमाह-

खुड्डे थेरे भिक्षु, अभिसेयाऽऽयरिणं भत्तपाणं तु ।

करणं तेमि इणमो, संजोगगमं तु वुच्छामि ॥ ११२ ॥

कुल्लकः, स्थविगः, भिक्षुर्भिषेक आचार्यः, तेषां पञ्चाना-
मप्येवं कमव्यवस्थितानां राज्ञा निरुद्धं भक्त्यान्मार्थिकृत्य
करणं निस्तारणकरणं संयोगगमं संयोगतोऽनेकप्रकारं
वक्ष्यामि ।

यथाप्रतिज्ञातमेव करोति-

तरुणे निष्कमपरिवारे, सलद्विए जे य होइ अन्भासे ।

अभिसेयामि य चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ ११३ ॥

शक्तौ सन्यां पञ्चापि युगपन्निस्तारयेत्, शक्यभावे एकै-
कहान्या यावत्पूर्वं कुल्लक निस्तारयेत् साऽपि यदैकस्त-
रुणोऽपरोऽनरुणः । तरुणां नाम-प्रथमकुमारत्वे वर्त्तमान
इति । निष्पन्नता वज्रस्वामिन इव भावनीया । द्वयोर्निष्पन्न-
योर्वा सपरिवारः, द्वयोः सपरिवारयोर्परिवारयोर्वा सल-
द्विकयोरलधिकयोर्वा यो भवत्यभ्यासे स निस्तार्यः । एत
पञ्च गमाः कुल्लकस्य, अभिषेके चत्वारः, निष्पन्नतया अन्य
निष्पन्नानिष्पन्नगमाभावात् । शेषाणां स्थविरभिक्षोऽऽचा-
र्याणां पञ्च गमाः ।

संप्रति साध्वीगधिकृत्य निस्तारणमाह-

खुड्डिय थेरी भिक्षुणि, अभिसेय पवत्ति भत्तपाणं तु ।

करणं तासि इणमो, संजोगगमं तु वुच्छामि ॥ ११४ ॥

तरुणी निष्कमपरिवारा, सलद्विया जा य होइ अन्भासे ।

अभिसेयाए चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ ११५ ॥

इदं गाथाद्वयं साधुगतगाथाद्वयमिव व्याख्यानव्ययम् ।

अबुना कुल्लकाऽदिकमकरणे प्रयोजनमाह-

अणुकंपा जणगरिहा, तिकवखुड्डो होइ खुड्डो पढमं ।

इह भत्तपाणरोहं, दुल्लभन्ते वि एमेव ॥ ११६ ॥

लुप्तकस्य यदा प्रथमतो भक्षपानविषये निस्तारणं क्रियते तदा तस्यानुकम्पा कृता भवति, यदि पुनस्तस्य प्रथमं निस्तारो न क्रियते किं त्वाचार्याऽऽदीनां तदा जनगर्हा । यथा-धिगेतान् मुण्डान् यद् बालं बुभुक्षाक्लान्तं मुक्त्वा आत्मानं चिन्तितवन्त इति । अपि च-बालत्वादेव स तीक्ष्णतुत्वाच्च, स्तोककालेनापि भक्षपाननिरोधेन क्लममुपयाति । तेन कारणेन लुप्तकः प्रथमं निस्तार्यते, तदनन्तरं स्थविरः, सोऽपि हि बालवत् स्तोककालेनाऽपि भक्षपाननिरोधेन क्लम्यति, केवलं लुप्तकापेक्षया मनाक् सहत इति तदनन्तरं तस्योपादानम् । स्थविरादपि भिक्षुधिरकालसह इति तदनन्तरं तस्योपादानम् । ततोऽप्यभिषेकः समर्थस्त्वस्मादाचार्य इति तदनन्तरं तौ क्रमेणोपाप्ताविति । इति प्रथमं भक्षपाननिरोधद्वाराऽऽदिक्रमकरणे प्रयोजनगतं विधिः लभत इतिद्वारम् । अथुना लुप्तकभक्षद्वारमाह (दुल्लभभक्षे वि पंच) एवमेव अनेनैव प्रकारेण दुर्भिक्षत्वेन दुर्लभे भक्षे निस्तारणविधिर्वक्तव्यः ।

तद्यथा-

खुड्डे थेरे भिक्षु, अभिसेयाऽयरिणं दुल्लभं भक्षं ।
करणं तेसिं इणमो, संजोगगमं तु बुच्छामि ॥ ११७ ॥
तरुणे निष्फन्नपरिवारे, सलद्धिं जे य होइ अब्भासे ।
अभिसेयम्मि य चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ ११८ ॥
खुड्डिय थेरी भिक्षुणि, अभिसेय पवित्ति दुल्लभं भक्षं ।
करणं तासिं इणमो, संजोगगमं तु बुच्छामि ॥ ११९ ॥
तरुणी निष्फन्न परिवारा, सलद्धिया जा य होइ अब्भासे ।
अभिसेयाए चउरो, सेमाणं पंच चेव गमा ॥ १२० ॥
लुप्तकाऽऽदिक्रमकरणप्रयोजनमपि तथैव वक्तव्यम् । गतं दुर्लभभक्षद्वारम् ।

अथुना भक्षपरिज्ञाद्वारं ग्लानद्वारं च युगपदाह-

परिमाय गिलाणस्स य, दोण्ह वि कयरस्स होति कायव्वं ।
अमतीएगिलाणस्स य, दोण्ह वि संते परिमाए ॥ १२१ ॥
परिज्ञानंति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् भक्षपरिज्ञात-
शब्दः प्रत्याख्यानवाची क्लान्तस्य च परिनिपातः, प्राकृतत्वा-
त्सुखाऽऽदिदर्शनाद्वा । प्रत्याख्यातभक्षस्य ग्लानस्य च संभवे
द्वयोर्मध्यं कतरस्य भवति कर्तव्यम् ? । उच्यते शक्नो सत्यां
द्वयोरपि कर्तव्यम्, अथ न शक्नो द्वयोरपि कर्तुं ततो ग्लान-
स्य कर्तव्यं, तस्य जीवितसापेक्षत्वात् । शक्नो सत्यां द्वयोरपि
वैयावृत्ये क्रियमाणे सति परिज्ञाते प्रत्याख्यातभक्षस्येत्य-
र्थः, विशेषतः कर्तव्यमिति वाक्यशेषः ।

अथ शक्तावसत्यां ग्लानस्य कर्तव्यमित्युक्तमकारणमत आह-

सावेक्खो उ गिलाणो, निरवेक्खो जीवियम्मि उ परिमी ।

इइ दोण्ह वि कायव्वे, उक्कमकरणं करे असहू ॥ १२२ ॥

ग्लानो जीविते जीवने सापेक्षः, परिमी भक्षपरिज्ञानवान्
जीविते निरपेक्षः, ततोऽवश्यं ग्लानो जीवितव्य इति । द्व-
योरपि कर्तव्ये 'असहू' अशक्ताः, उत्क्रमेण भक्षपरिज्ञाव-
न्तं मुक्त्वा ग्लानस्य करणं वैयावृत्यं कुर्यात् । यदुक्तं शक्नो
सत्यां द्वयोरपि कर्तव्यं, प्रत्याख्यातभक्षस्य विशेषतः क-
र्तव्यमिति ।

तत्र कारणमाह-

वसहे जोहे य तहा, निजामगविरहिणं जहा पोए ।

पावति विणासमेवं, भत्तपरिमाए संमूढो ॥ १२३ ॥

यथा वृषभा बलीवर्दः सुस्वार्थरहितः, यथा वा योधाः
सुस्वामिविरहिताः, यथा च निर्यामकधिर्गहितः पोतः प्राप्नोति
विनाशम्, एवं भक्षपरिज्ञायां सम्यग्निर्यामकाभावतः संमूढः
सन् समाधिलाभलक्षणं प्राणविनाशमाप्नोति ।

तत्र प्रथमं वृषभदृष्टान्तं भावयति-

नामेणं गोएण य, विपलायंतो वि सावितो संतो ।

अवि भीरु विनियत्तइ, वसहो अफ्फालिओ पट्टणा ॥ १२४ ॥

यथा वृषभः प्रथमं सारथिरहितः सन् प्रतिवृषभेण युद्धं
पराजितो विपलायते, न युद्धाऽभिमुखो भवति, विपलाय-
मानश्च कथमपि प्रभुणा सारथिना दृष्टः सन् नाम्ना गोत्रेण
च शायितः शशितः, आकारित इत्यर्थः । तथा प्रसादपु-
स्सरमास्फालितश्च स्कन्धाऽदिप्रदेशेषु हस्तेन, तत एवं
प्रोत्साहितस्त्वः सन्, अपि संभावने, भीरुपि विपलाय-
मानोऽपि पुनरपि प्रतिवृषभेण सह युद्धदानाय प्रतिनिर्यत-
ते । एवं कृतप्रत्याख्यानोऽपि सम्यग्निर्यामकाभावतो जातम-
न्दपरिणामोऽपि निर्यामकेन प्रोत्साहितः सन् प्रतिवर्तते स
परीपहचमूमभिभवितुमिति वृषभदृष्टान्तः ।

संप्रति योधदृष्टान्तभावनामाह-

अफ्फालिया जह रणे, जोहा भंजंति परबलानीयं ।

गीयजुतो उ परिमी, तह जिण्ह परीमहाणीयं ॥ १२५ ॥

प्रभुणा नाम्ना गोत्रेण गुणप्रशंसनेन च आस्फालिता-आ-
समन्तात् स्फारं प्रापिता यथा योधाः सुभटा रणे संप्राप्ते
परबलानीकं परेषां वैरिणां बलं परबलं, तच्च तत् अनीकं
च परबलानीकं भजन्ति । तथा परिमी भक्षपरिज्ञावान् गी-
तयुतः सम्यग्निर्यामकापेता जयति अभिभवति परीपहा-
नीकमिति । उक्ता योधदृष्टान्तभावना ।

संप्रति पोतदृष्टान्तभावनामाह-

सुणिउणनिजामगविर-हियस्स पोयस्स जह भवे नासो ।

गीयत्थविरहियस्स उ, तहेव नासो परिस्स ॥ १२६ ॥

सुनिपुणः सम्यग्जलमार्गकुशलः तेन निर्यामकेन विर-
हितस्य पोतस्य यथा भवति विनाशः, तथैव गीतार्थविर-
हितस्य परिज्ञाणः कृतभक्षपरिज्ञानस्य भवति विनाशः, प्र-
त्याख्यानफलस्य सुगतिलाभस्याभावात् ।

निउणमतीनिजामग, पोतो जह इच्छियं वए भूमिं ।

गीयत्थेणुव्वेतो, तह य परिमी लहइ सिद्धिं ॥ १२७ ॥

यथा पोतः प्रवहणं, निपुणमतिः निर्यामक-कर्षधारो य-
स्य स तथा ईप्सितां भूमिं व्रजति, एवं गीतार्थेनापेता यु-
क्तः सन्परिज्ञी लभते सिद्धिं मोक्षमिति । उक्ता पोतद-
ृष्टान्तभावना ।

अथ किं तस्य विशेषतः करणीयमित्यत आह-

उक्कत्तणा य पाणग, धीर वणा चेव धम्मकहणा य ।

अंतोबहिनीहरणं, तम्मि य काले नमांकारो ॥ १२८ ॥

तस्य कृतभक्षप्रत्याख्यानस्य स्वयमुद्धर्तनं कर्तुमशक्नुवत

उद्धर्तना वक्रव्या, तस्यां च क्रियमाणायां महानाश्वासो भवति, समाधिं च परमं लभते, ततः साधयति परममुत्तमार्थम् । तथा नृपापीडितस्य मत्तः पानकं पानं समर्पणीयम् (धीरवणा चैव नि) दुःखेन परिताप्यमानस्य धीरापना कर्त्तव्या, यथा-धीरा भव अहं त्वैव तत् दुःखं विश्रामणाऽऽदिता अपनयामि । अपि च पुण्यभा गिन ! सहस्रैतत् दुःखं सम्पश्यत एव तत्सहानान्तर्गमचि- रात्सर्वदुःखप्रदीणा भविष्यसीति इत्यादि । तथा धर्मकथना पूर्वपरमवृत्तकारिभिरुत्तरितरूपा कथयितव्या, मध्ये ध- र्ममहत्मानस्य बहिर्निर्हरणं बहिर्नयनं, बहिर्वाताऽऽदिकम् महत्मानस्य अन्ते निर्हरणम् । तथा तस्मिन् काले मरणसम- ये नमस्कारो दातव्यः । गतं परिज्ञाद्वारं, ग्लानद्वारं वा ।

संप्रति संयमातीतद्वारं वादिद्वारम्, तथा चाऽऽह-
जो क्षिय भंसिज्जते, गमओ सो चैव भंसियाणं पि ।

हेट्ठा आकिरियवादी, भणितो इणमो किरियवादी ॥ २६ ॥

य एव चारित्र्याद् भ्रंश्यमाने संयमप्रत्युत्पन्नद्वारे गमक उ-
क्तः स एव अंशितानामुत्थप्राजितानामपि ध्रियमाणानां वेदितव्यः, न पुनः किञ्चिदपि नानावम् । गतं संयमातीत-
द्वारम् । अधुना वादिद्वारमाह- (अकिरियवादी इत्यादि) य
एव प्राक्परवादिनि गम उक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यः,
केवलं सोऽक्रियावादी भणितोऽयं नु क्रियावादीति विशेषः ।

यत्र स्थानं वादो दातव्यः तत्र गतस्य यत्कर्त्तव्यम्,
तथा चाऽऽह-

वादे जेण समाही, विजागहणं च वादिपाडिवक्खे ।

न सरइ विक्खेवेणं, निव्विसमाणो तहिं गच्छे ॥ २७ ॥

वादं वादविषयं येन तस्य समाधिरुपजायते तत्सर्वं क्रि-
यते । तद्यथा वादी भणति-यास्यगटवक्खिं ब्राह्मणार्थोपधं
दीयताम् इति तदीयते । शरीरजाड्यापहारितदुपदिष्टं वै-
द्योपदिष्टं वा किञ्चिद्वस्तु । यदि वा दुग्धाऽऽदिविकृतिप्रणी-
तमक्रम् । अथ या-देशज्ञानं सर्वज्ञानं यस्माऽऽदिविभूया वा ।
विद्याग्रहणं च (वादिपाडिवक्खेति) विद्याग्रहणं वा वा-
दिप्रतिपक्षे वादिभिर्विद्याप्रोत्पन्नमृतं कार्यते । किमुक्तं भव-
ति ? याः प्रतिवादिज्ञाताः, तासां प्रतिपक्षिन्यो या अन्या
विद्याः । यथा-"मोरी नउलि विगली" इत्यादि । तासां ग्रह-
णं कार्यते । कस्मादितत्सर्वं क्रियते इति चेत् ? उच्यते-गुणद-
शनात् । तथाहि-ब्राह्मण्याऽऽद्योपधोपयोगतो वाक्पाठयं, शरी-
रजाड्यापहार्योपधोपवहारतः शरीरलघुता, दुग्धप्रणीताऽऽ-
हाराभ्यवहारतो मेधाविशिष्टं च धारणावलं, सर्पिःसन्मिश्र-
भोजनं भुक्त्वा तु ऊर्जा, "घृतेन पाठयम्" इति वचनान् । देशतः
सर्वतो वा ज्ञानेन यस्माऽदिविभूयायां च तेजस्विता, प्रतिपक्ष-
विद्याग्रहणतो महान्मानसिकोऽवपटम्भः । एतत्सर्वं वादं
लायामुपयोगि ।

तथा चाऽऽह-

वाया पुगललहुया, मेहा उज्जा य धारण वलं च ।

तेजस्सिया य सत्तं, वायामइयम्मि संगामे ॥ २८ ॥

वाग्व्यक्ताङ्गा, पुद्गललघुता शरीरपुद्गलानां जाड्यापगमः,
मेधा अपूर्वापूर्वजहाऽत्मको ज्ञानविशेषः, ऊर्जा बलं प्र-
भूततरभावणंऽपि प्रवर्द्धमानस्वबलः, आन्तर उत्साहविशेष

इत्यर्थः । धारणावलं प्रतिवादिनः शब्दतदर्थवधारणबलं,
तेजस्विता प्रतिवादिज्ञोभाऽऽदिका शरीरस्य स्फूर्तिमती वै-
दीप्यमानता, सर्वं प्राणव्यपरोपणसमर्थव्याप्रयोगेऽप्यविच-
लितस्तन्मानं(पमर्देहेतुग्वष्टम्भः । एतत्सर्वं बाह्यमये संग्रा-
मे उपयुज्यते । सूत्रम्-(परिहारकण्टट्टिने भिक्खू बहिया
थेराणं वेयावडियाणं गच्छेज्जा, थेरा य से नो सरंज्जा,
कण्णइ से निव्विसमाणस्स एगराइयाणं पडिमाण ॥ २४ ॥
इत्यादि) अत्र "नो सरंज्जा" इति विशेषः । शेषं समन्तम-
पि पूर्ववत् । "नो सरंज्जा" इत्यस्यायमर्थः-एव परिहा-
रतपो वहनं ; तिष्ठतीति स्थविरा आचार्या न स्मरंयुः । क-
स्मात्त स्मरेयुरिति चेत् ? उच्यते-अयाक्षि गत् । तथा चाऽऽह-
"नसरइ" इत्यादि पूर्वगाथापश्चाद्भेदम् । विद्यानां निमित्तानां
प्रत्युत्तराणां च कथनतो, बहुविधसंदेशकथनतो वा आचार्यो
न स्मरति, ततस्तस्मिन्नस्मरणे सति स निर्विशमानक एव
गच्छेत्, गत्या च यत्र गन्तव्यम्, तत्र यत्करोति तदाह-

तत्थ गतो वि य संतो-पुरिसं थामं च नाउ तो ठवणं ।

साहीणमसाहीणे, गुरुम्मि ठवणा असहणाओ ॥ २९ ॥

तत्र गतोऽपि च सत्पुरुषं प्रतिवादिलक्षणं प्रचण्डं वा
स्थाम च प्राणमात्मनो ज्ञात्वा तदनन्तरं यदि समर्थमा-
त्मानं संभावयति तदा न निक्षिपति । अथाशक्तिः संभाव्य-
ते ततः स्थापना निक्षेपणं परिहारतपसः कर्त्तव्यम् । किमुक्तं
भवति ?-दुर्जयः खलु प्रतिवादी न यथा कथञ्चन जेतुं श-
क्यते, अतः च क्षामतया बहुविधमुत्तरं दातुमशक्ता, मतिमो-
हो वा तदानीं मम क्षामतया भवेत्, इति यदि संभावय-
ति तर्हि निक्षिपति । अथ कथं स निक्षिपतीत्यत आह-
(साहीणेत्यादि) स्वार्थानि सञ्जिहिते अस्वार्थानि असञ्जि-
हिते गुरौ च सहस्य स्थापना परिहारतपसो निक्षेपणं भ-
वति । इयमत्र भावना-यद्याचार्यः सञ्जिहितो भवति ततः
स एव तं निक्षेपयति । अथ नास्ति सञ्जिहितः ततोऽशक्तः
क्षामत्वेन परवादिनं जेतुमिच्छालभ्यतः स्वयमेव नि-
क्षिपति । अत्र पर आह-ननु यदि स्वयं निक्षिपति ततः स
आत्मच्छन्दसा निक्षिपन् यदि उद्धातितं वहीत ततोऽनुद्धा-
तितं प्राप्नोति, अथानुद्वर्तितं ततः परतरं स्थानमा-
प्नोति इति ।

सूरिगाह-

कामं अप्पच्छंदा, निक्खिणमाणो उ दोसवं होइ ।

तं पुण जुअइ अमदे, वीरियकजे पुण वाहंजा ॥ ३० ॥

कामशब्दो मकरध्वजे, अवधूतो च । इहावधूतं काममव-
धूतमतत् । आत्मच्छन्दसा निक्षिपन् दीपवान् भवति, परं
निष्कारणे यदि पुनरशक्तः सन् एवं चिन्तयति-न शक्तः
क्षामतया परवादिनं जेतुमिदानीं वीरितकार्यः समाप्तकार्यः
पुनर्भूयो बहयामिति ततस्तद् निक्षेपणं युज्यते एव । अदृष्टमे-
व पुष्टाऽऽलम्बनत्वान् । सूत्रम्-(परिहारकण्टट्टिने भिक्खू ब-
हिया थेराणं वेयावडियाणं गच्छेज्जा, थेरा य से सरंज्जा वा
नो सरंज्जा वा नो कण्णइ से निव्विसमाणस्स ॥ २५ ॥
इत्यादि) एतदपि सूत्रं तथैव, नवरमेतावान्विशेषः-(थेरा
य से सरंज्जा वा नो सरंज्जा वा नो कण्णइ से निव्विसमा-

णस्मेति) अस्यायमर्थः-स्थविराः (से) तस्य परिहार-
कल्पं स्मरन्त्युच्यते वा व्याक्षेपाच्च स्मरन्त्युः, वाशब्दादुभावपि
न स्मरन्त्यातां, तथापि यदि निर्विशमानको गच्छति ततः
(से) तस्य एकरात्रिक्या प्रतिमया एकरात्रिकेण वा साभि-
प्रेहेण कचिदपि प्रतिबन्धमन्तरेण गच्छति इत्यादि ।

तथाऽऽह-

समयाद्यो जो उ गमो, अस्सरमाणो वि होइ एमेव ।

एमेव मीसगम्मि वि, देसं सव्वं च आसज्ज ॥ १३४ ॥

इह श्रीणि सूत्राणि । तद्यथा-प्रथमं स्मरणसूत्रं, द्वितीयम-
स्मरणसूत्रम्, तृतीयं मिथकसूत्रं, स्मरणास्मरणसूत्रमित्यर्थः ।
तत्र य एव गमः स्मरणं स्मरणसूत्रे उक्तं, एवमेव अनेनैव
प्रकारेण प्रथमसूत्रप्रकारेणेत्यर्थः । अस्मरणं अस्मरणसूत्रे
भवति गमः, एवमेव अनेनैव प्रकारेण मिथकसूत्रेऽपि ।
तत्र सूत्रत्रयेऽपि बह्वन् निर्दिष्टं भाषां वा देशं सर्वं वा
आसाद्य प्रतीत्य द्रष्टव्यः ।

तत्र द्वयोरपि विस्मरणं सूचितं, तत्र कारणमाह-
विज्ञानिमित्तउत्तर कहणे अप्पाहखा य कहियाओ ।
अतिसंभम तुरियविणि-गयाण दोहं पि विस्सरिया ॥ १३५ ॥
विद्यानां प्रातिवादिप्रतिपक्षभूतानां निमित्तानामनेकप्रका-
रणाम् उत्तराणां प्रातिवादिविषयाणां यथा यदि स वादी एवं
ब्रूयात्, तदा भवानित्ये वदितव्यमादिरूपाणां, कथने, त-
था 'अप्पाहखा य' संदेशकाः कथितास्तन आचार्यस्याति
संभ्रमेण उत्तरस्यापि वाऽतिसंभ्रमादेव त्वरितविनिर्गतस्य
द्वयोरपि विस्मृतम् यथा-परिहारतपो निक्षेपणीयमिति । तत्र
यदि आचार्याः स्मरन्त्युः, स वा स्मरन्त्यति, तदा निक्षेप्य ग-
च्छति, अथ द्वयोरपि विस्मृतं तदा निर्दिशमानक एव याति ।

यदा तु पूर्वं स स्मृतवान् विस्मृतवान् पश्चात्तदा का
वास्मृत्यत आह-

पुव्वं सो मरिऊणं, संपत्थिणं विज्जमादिकज्जहिं ।

जस्स पुणो विस्सरियं, निव्विसमाणो तहिं वि वूए ॥ १३६ ॥

पूर्वं स परिहारिकः स्मृत्वा परिहारतपो निक्षेप्य मया ग-
म्यप्रमिति विविन्त्य संप्रस्थिते संप्रस्थानकाले विद्याऽदि-
कार्यविद्याग्रहणाऽदिकार्यव्याकुलीभूततया यस्य पुनर्विस्मृ-
तं, यो वा विस्मरणं गतवान्, तत्रापि पूर्वं स्मरणे निर्विश-
माना व्रजेत् ।

संप्रति यदुक्तम्-देशं सर्वं वा आसाद्येति तद् व्याख्या-
नयति-

देसं वा वि वहेज्जा, देसं व ठवेज्ज अहव भोमिज्जा ।

सव्वं वावि वहेज्जा, सव्वं ठवेज्ज सव्व भोमिज्जा ॥ १३७ ॥

त्रिष्वपि सूत्रेषु देशं वा वाहयेदपि, देशं वा स्थापयेदपि, अ-
थवा देशं भाषयेदपि । वाशब्दाः सर्वं चेत्याद्यपेक्षया विक-
ल्पार्थाः । अपिशब्दाद् बह्वन्ऽऽदिषु परस्परसमुच्चयार्थः । त-
था-त्रिष्वपि सूत्रेषु सर्वं वा स्थापयेदपि, सर्वं वा भाष-
येदपि । अत्र वाशब्दो देशं चेत्याद्यपेक्षया विकल्पार्थः । अ-
पिशब्दाः पूर्ववत् ।

अथ कथं देशस्य बह्वन्ऽऽदि ? । उच्यते परिहारतपः
प्रायः पूर्वं व्यूढं स्नाकं तिष्ठति, अत्रान्तरे च गमनकार्यम-

धिकृतं समुत्पन्नम्, तत आचार्यैरुक्तम्-

निकिखव न निकिखवामी, पंथि चिय देसमेव वोज्झामि ।

असहू पुणं निकिखवए, भोसंति मएऽज्ज तवसेस ॥ १३८ ॥

निक्षेप्य मुञ्च्य अधिकृतं परिहारतपः, यत इदं गमनकार्य-
मिदानीं समुत्पन्नम् । तत्र समर्थः संप्राह-न निक्षेपामि न मु-
ञ्चामि, यत एव देशं पथ्येव मार्गं एव वोक्ष्यामि, न च प-
थि क्लमं गमिष्यामि, शक्यत्वात् । असहोऽन्वयः पुनर्गम-
नं गमिष्यामीति विचिन्तयन् तं देशं निक्षेपति । अथवा-
(से) तस्य यदवशं स्नाकमव्यूढमवतिष्ठते, तत्तस्य सं-
प्रस्थितस्य वाऽऽचार्याः प्रसादबुद्ध्या समस्तं भाषयन्ति मु-
ञ्चन्ति । यथा महति प्रयोजने त्वं संप्रस्थिता वर्त्तसे इति
मुक्तं प्रसादतस्तथैतत् तपः शयमिति । तदेवं देशस्य बह्वन्नि-
क्षेपणभाषा भाविताः ।

संप्रति सर्वस्य तान् भाषयति-

एमेव य सव्वं पि व, दूरद्धाणम्मि तं तवे नियमा ।

एमेव सव्वदेसे, बाहणभोसा पडिनियत्ते ॥ १३९ ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण सर्वमपि बाह्यं निक्षेपणीयं च
भावनीयम् । नवरं तद्भवति बाह्याऽदिकं नियमात्तदुप-
नि । तथाहि-कस्यापि परिहारतपो, दत्तं, वाहुं च स प्रवृत्तः,
अत्रान्तरे च गमनप्रयोजनमुपजतं, तत आचार्या ब्रुवन्त-
मद् ! समुत्पन्नमिदं गमनप्रयोजनं तस्मान्निक्षेप्य परिहारतप
इति । स समर्थः सन् प्राऽऽह-भगवन् ! गच्छत्रपि समर्थोऽह
योदुमध्वनो दूरत्वाच्च मार्गं एव समस्तं वोक्ष्यामि । त-
थाहि-सर्वजघन्यं परिहारतपो मातिकं तदापन्नोऽमौ, गन्त-
व्यं चाऽनन्दपुरात् मथुरायां, ततस्तत्तपो मार्गं एव समाप्ति-
मुपयातीति अन्वयः पुनर्निक्षेपान्, यदि वा-महत्प्रयो-
जनमुपस्थितं, गरीयांश्चाध्वा, एतस्य च प्रयोजनस्यायमेव
गुणगरीप्रस्ताम् कर्त्ता, ततः सम्प्रकप्रवचनमूनाऽयं परम-
दुष्करकारिणि विविन्त्य सूर्यः सर्वमपि तस्य प्रसादतो मु-
ञ्चन्ति । एवं सर्वस्य बह्वन्निक्षेपणभाषाः (एमेवेत्यादि) एव-
मेव अनेनैव प्रकारेण प्रतिनिवृत्तं प्रत्यागतस्य देशस्य सर्वस्य
वाहनाभाषौ धेदितव्यौ । तद्यथा यदि गच्छता देशं नि-
क्षेपितस्ततः स देशः प्रत्यागतं बोध्यते, अथ समस्तं ततः
सर्वमिति । यदि वा-अहो दुष्करमिदं कार्यमेनेन कृतामिति
परितुष्टाः सूर्यो निक्षेपितं देशं सर्वं वा मुञ्चन्ति ।
एवं प्रत्यागतस्य देशसर्ववाहनभाषौ । अथ कथं देशस्य
सर्वस्य वा प्रसादतो भाषकरणं ? न खलु प्रसादतः पापमु-
पयानीति ।

तत आह-

वेयावच्चकराणं, होति अणुग्घातिणं वि उग्घायं ।

सेसाण अणुग्घाया, अप्पच्छंदोववेताणं ॥ १४० ॥

यथा अनुदघातिने परिहारतपसि प्राप्ते वैयावृत्त्यकराणां
संघाऽदिवैयावृत्त्यप्रवृत्तानामुद्घाति परिहारतपो भवति
दानयोग्यं, वैयावृत्त्याऽऽलम्बनेन तेषामवलम्बितत्वात् । एवं क-
दाचित् देशकालाऽऽद्यपेक्षया देशस्य सर्वस्य वा भाषोऽपि
क्रियते, तथा तीर्थकरानुज्ञाप्रवृत्तेः । तथा चोक्तम्-" तिथि-
गरेहिं भणियं, वेयावच्चकराणां भासो भवति, अणुग्घा-
तितं कज्जइ " इति । शयाणां वैयावृत्त्याऽलम्बनरहितानामु-

वधातिते प्राप्ते उद्घातितमेव दीयते, तथाऽऽदौ वैयावृत्या-
ऽऽलम्बनरहिता आत्मछन्दसा निक्षिपन्तो यदि उद्घातितं
बहन् आसीरन् तदा अनुद्घातितं निक्षिपवन्तस्तत उप-
रितनं तेषां प्रायश्चित्तमिति । व्य० १ उ० ।

(१२) द्वयोरैकत्र विहरतोरन्यतरस्य परिहारतपोदानम्-

दो साहम्मिया एगञ्चो विहरंति, एगे तत्थ आप्पयरं
अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा ठवण्णिजं ठवइत्ता
करणिजं वेयावडियं ॥ १ ॥

द्वौ साधर्मिकौ संविग्नसांभोगिकाऽऽदिरूपावेकत एकस्मिन्
स्थाने समुदितौ विहरतः । तत्रैकाऽन्यतरत् अकृत्यं स्थानं
प्रतिसेव्य आलोचयेत् । तत्र यद्यगीतार्थः प्रतिसेवितवान् त-
तस्तस्मै शुद्धतपो दातव्यम् । अथ गीतार्थस्तर्हि यदि परिहा-
रतपोयोग्यमापन्नस्ततः परिहारतपो दद्यात्, तदनन्तरं
स्थापयन् विविक्तं कृत्वा प्रकल्प्यते इति स्थापनीयं परिहा-
रतपोयोग्यमनुष्ठानं तत् स्थापयित्वा प्रकल्प्य य आपन्नः स
परिहारतपः प्रतिपद्यते, इतरः कल्पस्थितो भवति । स एव
च तस्यानुपारिहारिकः, ततस्तेन तस्य करणीयं वैयावृ-
त्यमित्येव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिविस्तरः-

दो साहम्मिय छ वा-रसेव लिंगम्मि होइ चउमंगो ।

चत्तारि विहारम्मि उ, दुविहो भावम्मि भेदा तु ॥१४१॥

द्विशब्दस्य साधर्मिकशब्दस्य च यथाक्रमं पद द्वादश नामा-
ऽऽद्यो निक्षेपाः, द्विशब्दस्य पदः साधर्मिकशब्दस्य द्वा-
दशको निक्षेप इत्यर्थः । लिङ्गे लिङ्गविषये चतुर्भङ्गी, भवति ।
सूत्रं च पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तथा विहारं चत्वारो
नामाऽऽद्यो निक्षेपाः । तत्र भावे द्विविधो भेदः । एष द्वार-
गाथासंक्षेपार्थः । व्य० २ उ० । (द्वयोर्विहारसंभवां 'विहार'
शब्दे वक्ष्यते)

दो साहम्मिया एगतो विहरंति, दो वि ते आप्पयरं
अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, एकं तत्थ कप्पागं
ठवइत्ता एगे णिव्विसेज्जा, अह पच्छा से वि णिव्विसेज्जा ॥२॥

(दोसाहम्मिआ एगञ्चो विहरंति इत्यादि) द्वौ साध-
र्मिकावैकत्र एकत्र स्थाने विहरतः, तौ द्वावप्यन्यतर-
दकृत्यं स्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेयाताम् । तत्र यदि द्वा-
र्वापि गीतार्थौ ततस्तत्र तयोर्द्वयोरमध्ये एकं कल्पस्थितं स्थाप-
यित्वा एकां निर्विशन्, परिहारतपः प्रतिपद्यते । यश्च कल्प-
स्थितः स एव चानुपारिहारिको भवति, अन्यस्याभावात् । नतः
स तस्य वैयावृत्यं करोति । अथ परिहारतपःसमाप्त्यनन्तरं
स कल्पस्थित पश्चाद्विशेषपरिहारतपः प्रतिपद्यते, इत-
रस्तु कृतपरिहारतपःकर्मा कल्पस्थितोऽनुपरिहारकश्च
भवति, एव सूत्रार्थः ।

एतमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत्स्विशेषमाह-

त्रितिण निव्विसण्णो, निव्विह्वे तेण निव्विसे इयरो ।

एगतरम्मि अगीते दोसु य सगणेयरे सोही ॥५७॥

द्वितीयं सूत्रं द्वयोरपि गीतार्थयोरन्यतरत् अकृत्यस्थानमा-
पन्नयोरैकां निर्विशन्ति परिहारतपः प्रतिपद्यन्ते । द्वितीयः क-

ल्पस्थितोऽनुपारिहारिकश्च, भवतीति वाक्यशेषः । ततस्ते-
न विशिष्टं परिहारतपसि कृते इतरौ द्वितीयो निर्विशन्ति
कृतपरिहारतपःकर्मा तु तस्य कल्पस्थितोऽनुपारिहारि-
कश्चापजायते । यदि पुनरेकतरोऽगीतोऽगीतार्थो भव-
ति ततः शोधिः, शुद्धतपः प्रायश्चित्तदानम् । अथ द्वयो-
रपि अगीतार्थयोः सतोः प्रायश्चित्तस्थापनाऽऽपसौ स्वग-
णे इतरस्मिन् परगणे वा गीतार्थानां मिलित्वा गताभ्यां
शोधि शुद्धं तपः प्रतिपद्यन्ते, अगीतार्थत्वेन परिहारतपो-
योग्यताया अभावात् ।

(१३) सूत्रम्-

बहवे साहम्मिया एगञ्चो विहरंति, एगे तत्थ आप्पयरं
अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, तत्थ ठवण्णिजं च
ठवइत्ता करणिजं वेयावडियं ॥ ३ ॥

(बहवे साहम्मिया एगतो विहरंति इत्यादि) बहवः सा-
धर्मिका एकतः एकत्र स्थाने विहरन्ति । तत्र तेषां मध्ये
एको गीतार्थोऽन्यतरदकृत्यस्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेत्,
आलोचनानन्तरं परिहारतपो दाने स्थापनीयं, प्रागुक्तम्बरूपं
स्थापयित्वा अनुपारिहारिकेण तस्य करणीयं वैयावृत्यमि-
त्येव सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

एतमेव भाष्यकृत्स्विशेषमाह-

एमेव तइयमुत्ते, जइ एगो बहुग मज्झं आवजं ।

आलोयणगीयन्थे, सुद्धे परिहार जइ पुव्वि ॥ ५८ ॥

एवमेव अनेनैव प्रागुक्तेन प्रकारेण यद्येको बहुषु मध्ये
अवतिष्ठमानः प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते, ततस्तेन तत्क्षणं
गीतार्थस्य पुरत आलोचना दातव्या । तत्र यदि सोऽगी-
तार्थो भवति तदा शुद्धं तपस्तस्मै दातव्यम् । अथ गीता-
र्थस्ततः परिहारतपः, तच्च यथा स्थापनीयस्थापनापुनस्त-
पूर्वमुक्तं, तथाऽत्रापि वक्तव्यम् । इयमत्र भावना-ने बहवः
साधर्मिका गीतार्था अगीतार्थाः वा भवेयुः, गीतार्थमिथा
वा । तत्र गीतार्थमिश्रेषु जघन्यनैको गीतार्थो भवेत्, उत्कर्ष-
तो द्वित्राऽऽदिकाः, तत्र यदि सर्वे गीतार्थाः । यदिचा-द्वित्रा-
ऽऽदिका गीतार्थाः प्राप्यन्ते, तदा एकः कल्पस्थितः क्रियते,
एकोऽनुपारिहारिकः । अथ सर्वे आचार्यव्यतिरेकेणागी-
तार्थाः, ततः शुद्धतपो देयम् । अथाऽऽचार्य एव प्रायश्चित्त-
स्थानमापन्नस्ततः सोऽन्यत्र गच्छेत् गत्वा परिहारतपः प्र-
तिपद्यते । अथ समस्ता अप्याचार्यप्रभृतयो गीतार्थास्ततो-
ऽन्यत्र गच्छान्तरे ते सर्वे गत्वा यः प्रायश्चित्तमापन्नः स शुद्धं
तपः प्रतिपद्यते ।

सूत्रम्-

बहवे साहम्मिया एगञ्चो विहरंति, सव्वे ते आप्पयरं अ-
किच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, एगं तत्थ कप्पागं ठवइत्ता
अवसेमा णिव्विमिज्जा, अह पच्छा सेवि निव्विसेज्जा ॥४॥

बहवः साधर्मिकाः एकतो विहरन्ति, ते च तथा विहर-
न्तः, सर्वेऽप्यन्यतरत् अकृत्यस्थानं प्रतिसेव्याऽऽलोचयेयुः,
आलोच्य एकं तत्र कल्पस्थितं कृत्वा अवशेषाः सर्वेऽपि नि-
र्विशन्ति, परिहारतपः प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः । ततः तेषां परि-
हारतपःसमाप्त्यनन्तरं पश्चात्स कल्पस्थितोऽपि निर्विशेत् ।

स परिहारतपः प्रतिपद्येतेति भावः । तस्यैकोऽनुपारिहारको वीयते । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ ४ ॥

व्यासार्थं तु भाष्यकदाह-

सर्वे वा गीयन्ता, मीसा व जहन्न एगो गीयन्तो ।

परिहारिणं आलवणा, इय भक्तं दैति गेहंती ॥५६॥

लहु गुरु लहुगा गुरुगा, सुद्धतवाणं व होइ पम्पवणा ।

अह हौति अगीयन्ता, अब्रगणे सोहणं कुजा ॥ ६० ॥

ते बहवः साधर्मिकाः कदाचित्सर्वेऽपि गीतार्था भवेयुः, कदाचिद् गीतार्थमिथाः । तत्र यदि जघन्येनको गीतार्थः, शेषाः सर्वेऽगीतार्था इति य एको गीतार्थः प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्तस्य एवाऽऽचार्यः कल्पस्थितः, स एव चानुपारिहारिकः । यदि पुनर्बहवो गीतार्थाः प्राप्यन्ते, यदि वा-सर्वे गीतार्थाः, तत एकं कल्पस्थितं कृत्वा बहवः परिहारिका भवन्ति, तेषां च परिहारिकी कर्तव्या, परिहारिकैश्च परिहारतपसि व्युद्धे अनुपारिहारिकाः परिहारतपः प्रतिपद्यन्ते । कृतपरिहारतपः कर्माणस्तु तेषामनुपारिहारिका भवन्ति । कल्पस्थितोऽपि परिहारतपो वहति, तस्याप्यनुपारिहारिक एको दातव्यः । यदि पुनराचार्यः परिहारतपोयोग्यं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नो भवति, शेषास्तु सर्वेऽप्यगीतार्थाः, ततः सोऽन्यगणं गत्वा परिहारतपः प्रतिपद्यते, परिहारिकस्य यदि शेषाः साधव आलापनाऽऽदिकं कुर्वन्ति । आदिशब्दात्सूत्रवाचनाऽऽदिपरिग्रहः । ततस्तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवः । अथ भक्तं ददति, तदा चत्वारो गुरुवः । तथा परिहारिकाद्वक्तं गृह्णाति, तदा चत्वारो लघवः । परिहारिक एवाऽऽलापनाऽऽदिकं करोति भक्तं वा ददति, गृह्णाति वा तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो गुरुवः । ये पुनर्गीतार्थास्तेभ्यः शुद्धतपो दातव्यम् । अगीतार्थतया तेषां परिहारतपोयोग्यत्वाभावात् । अथ कीदृशाः परिहारतपोहोः, कीदृशाः शुद्धतपोयोग्या इति शिष्यप्रश्नावकाशात् परिहारतपोयोग्यानां च प्रज्ञापना प्रवृत्त्या कर्तव्या । अत्रापि तत्प्रवृत्त्यायाः स्थानत्वात् । सा च प्रागेव कृता न भूयः क्रियते । अथ सर्वेऽप्यगीतार्था भवेयुस्ततस्ते अन्यास्मिन् गणे गत्वा शोधनं कुर्युर्गालोचनां दत्त्वा शुद्धतपः प्रतिपद्येरन्निति भावः ।

(१४) परिहारकल्पस्थितं ग्लायन्तम्-

परिहारकल्पद्विरे भिम्बू गिलायमाणे अप्पयरं अकि-
ञ्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएजा, से य संथरेजा ठव-
णिज्जं ठवइत्ता करणिज्जं वेयावडियं ॥ ५ ॥ से य णो
संथरेजा अणुपरिहारिणं करणिज्जं वेयावडियं, से य संते
बले अणुपरिहारिणं कीरमाणं वेयावडियं साइज्जेजा से
य कसिणे तत्थेव आरुहेयव्वे भिया ॥ ६ ॥

“ परिहारकल्पद्विरे भिम्बू गिलायमाणे ” इत्यादि
सूत्रद्वयम्-परिहारकल्पस्थितो भिन्नुग्लायन् ग्लानिमु-
पपन्नः अन्यतरदकृत्यस्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेत् । स
च तेनाकृत्यप्रतिसेवनेन संस्तरत् परिहारतपोवहने

समर्थो भवेत्, ततः स्थापनीयं स्थापयित्वा अनुपारि-
हारिकस्तस्य स्थापयितव्यः, तेन तस्य करणीयं वेयावृ-
त्त्यमितिदमेकं सूत्रम् ॥ ५ ॥ द्वितीयं सूत्रमाह-(से य णो
संथरेजा इत्यादि) सोऽधिकृतः परिहारिको ग्लायन्नकृत्य-
प्रतिसेवनेनाऽपि न संस्तरत्, न परिहारतपोयोग्यमनुष्ठानं
विधातुमलम्, ततः स्यानुपारिहारिकेण वेयावृत्त्यं करणीयं,
तच्च यथा करणीयं तथा भाष्यकदृशयिष्यति । यदि पुनः स-
न्यपि बलेऽनुपारिहारिकेण क्रियमाणं वेयावृत्त्यम्, (साः ज्ञेज्ज
ति) स्वादेयत् अनुमन्येन, तदपि प्रायश्चित्तं कृत्स्नम् तत्रैव
उह्यमाने परिहारतपसि अनुग्रहकृत्स्नताऽऽपयितव्यं स्या-
दिति सूत्रद्वयसंक्षेपार्थः ॥ ६ ॥

व्यासार्थं तु भाष्यकप्रतिपादयति-

परिहारियाहिगारे, अणुवत्तं अयं विसेसो उ ।

आवसदाणमंथर-मंसथरे चेव नाणत्तं ॥ ६१ ॥

परिहारिके प्रकृतेऽनुवर्त्तमाने अयं वक्ष्यमाणलक्षणो विशे-
षः परिहारिकविधिगत आभ्यां सूत्राभ्यामभिधीयते । को
विशेषः ? इत्यत आह-(आवसदाणमंथरे ति) परिहारत-
पः प्रायश्चित्तमापन्नस्य परिहारतपोदानं कृते सति तन् व-
हन्तो ग्लानिमुपगतस्य अन्यतरदकृत्यस्थानं प्रतिसेवयेत्, न
संस्तरतः । प्रथमसूत्रेण विधिर्गमिष्यति, द्वितीयसूत्रेण
पुनस्तेनाप्यसंस्तरत इति सूत्रद्वयस्य परस्पर पूर्वान-
न्तरसूत्राच्च नानात्वं विशेषः ।

पर आह-

उभयबले परियायं, मुत्तथाभिगहे य वसेता ।

न हु जुज्जं वुत्तुं जे, जं तदयत्थो वि आयज्जे ॥ ६२ ॥

ननु तस्य परिहारकस्य पूर्वमुभयं धृतिसंहननबलरूपं व-
र्धितं, पर्यायश्च गृहयतिपर्यायरूप उभयनो वर्धितः, सूत्रा-
र्थावपि तस्य यावत्प्रमाणो भवतस्तावत्प्रमाणो वर्धितो अभि-
ग्रहा अपि च तस्य क्षेत्राऽऽदिविषयाः पूर्वमधस्तात् व्यावर्णि-
तास्तत उभयबलमुभयं पर्यायं सूत्रार्थावामप्रहाश्च वर्णयित्वा
(नहु) नैव युष्माकं युज्येत वक्तुम् । ‘ ज ’ इति पादपूर्णे ।
यत्तद्वस्थेऽपि परिहारतपः प्रतिपन्नाऽप्यपद्यते, प्रायश्चित्त-
स्थानाऽऽपत्तिर्भवान् ।

अत्र सृग्गाह-

दोहि वि गिलायमाणे, पडिमेवंते मिगेण दिट्ठो ।

आलोयणा अफरिसे, जोहं वसहं य दिट्ठे ॥ ६३ ॥

द्वाभ्यामाभ्यां परीषदाभ्यां क्षुत्तिपासालक्षणाभ्यां ग्लायन्
ग्लानिमुपगच्छन् गुरुलावघचिन्तया अनपणाऽऽदिकर्माप-
त्तिर्भवत, तस्मिन् तया प्रतिनयमानं दृष्टान्तं सृग्गाहं वे-
दितव्यः । स च तथा प्रतिनयन्याऽऽलोचयेत् । आलाचनायां
च तेन दीयमानायामपरुषं भाषणीयम् । यदि पुनः परुषं
भाषन्ते प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मानाः, आज्ञाऽनवस्था-
मिथ्यात्वाविराचनाश्च दोषाः । अत्राऽप्ये योधात् दृष्टान्तो-
कुर्याद्, यदि वा-वृत्तेण दृष्टान्तः कर्तव्य इति । तत्र सृग्गाह-
दृष्टान्तोऽयम्-“ एगो भिगो भिम्बूकलं संपत्ते तणहाए
अभिभूतो पाणिपट्ठाणं गतो पासह-कंदंडकंधगियदत्थं
वाहं । ततो भिगो इमं चित्ते-जहं न पियामि तो लिपं
महिहामि । पीते सुहेण मरिज्जामि । अवि य-पीए कयाइ

बलियत्तणगुणेण पलाइजा वि । एवं चित्तिऊण सो अक्षेण
आंगासेणं खिप्पं पाणिं पाउं लग्गो । जाव सो चाहं तं
आंगामं पावइ ताव कह वि घोहे करेत्ता पलातो एवं सो
वि पारिहारिआं चित्तेइ-जइ न पडिसेवामि तो मग्गामि ।
अवुढं च पायच्छित्ते अन्नमवि कम्मनिज्जरणं न काहामि ।
पडिसेविए पुण पच्छित्तं च, जं च अवुढं च वहिस्सामि
अन्नं च कम्मनिज्जरणं चित्ते जीवतो करेस्सामि भवमत्तम-
देवदिट्ठतेणं कयाइ सिउम्भेहामि विवेयं । जतो भणियं-

“अप्पेणं बहुमेत्तेजा, एयं पंडियलक्खणं ।

सव्वासु पडिसेवासु, एयं अट्ठाययं विदु ॥ १ ॥”

अत्रोत्तरार्द्धाक्षरगमनिका-सर्वासु प्रतिसेवासु प्रतिसेवना-
सु एतदन्तरोदितमल्पेन च षट्के परमाप्तार्थपदं सार्थकम-
पवादपदं विदुर्जानन्ति पूर्वमहर्षयः ।

एनमेव मृगदृष्टान्तं भावयन्ति-

गिम्हे स मोखिएसुं, दट्ठुं वाहं गतो जलोयारे ।

चित्तेइ जइ न पाहं, तोयं तो मे धुवं मरणं ॥ ६४ ॥

पाउं मरणं पि सुहं, कयाइ चेड्डिआ पलाएजा ।

इति चित्तेउं पाउं, नोल्लेउं तो गतो वाहं ॥ ६५ ॥

ग्रीष्मे ग्रीष्मकाले स मृगोऽवतारं गतो व्याधं मोक्षतेपु मो-
क्षितो मोक्षमिष्ट इषुर्याणो येन स तथा तं, दृष्ट्वा चिन्तयति-
यदि न पास्यामि तोयं जलं ततो मे ध्रुवं मरणम् । अपि च
पानीयं पीत्वा मरणमपि मे सुखं, तथा कदाचित्पानीयपानेन
क्षुष्टितः सचेष्टाकः सन् पलाययमपि, इति चिन्तयित्वा पानी-
यमन्यस्मिन्नवकाशे पीत्वा वेगबलेन व्याधं मुदित्वा प्रयं गतो
मृगः स्वस्थानम् उक्तो मृगदृष्टान्तः ।

संप्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह-

मिगसमाणो माहू, दगपाणसमा अकण्णपडिसेवा ।

वाहोवमो य बंधो, सेविय पीतं पणोल्लेइ ॥ ६६ ॥

मृगसमानो मृगसदृशः साधुः, उदकपानसमा उदकाभ्य-
वहारसमा अकल्पप्रतिसेवा, व्याधोपमो व्याधस्थानीयो
बन्धः । कर्मबन्धमकल्पं प्रतिसेव्य मृग इव पानीयं पीत्वा
व्याधं प्रमुदति प्रययति । संप्रति आलोचनाया अपरुपभा-
षणं योऽदृष्टान्त उपन्यस्तः । स भाव्यते-“एगो राया, सो
परबलणं अभिभूतो, तेण जाहा दिट्ठा जुज्झंता परबलेन
पहारंदिं परिताविया भग्गा, ततो आगया अप्पणिज्जगस्स
रज्जो पायमूलं, तेण वायमगेहिं तज्जिया-तुज्झं मम
चित्तिं खाइत्ता किं पहराणं भीया पडिआगता ? ताहे ते
जाहा परबलममिभविउमनमत्था इमं चित्तं-जुज्झंताणं
आउहपहारंण भग्गाणं पडिआगयाणं वायासरपहारा
बंधणमरणादीणि विसेसंति कीम अप्पा न प-
रिवत्तां ति चित्तंऊण नेहिं जायेहिं राया बंधउं परबल-
मां दिमां ।”

एनमेवार्थमाह-

परबलपहारचइया, वायासरतोइया य ते पहुणा ।

परपच्चूहात्ता, तस्सेव हवंति घायाय ॥ ६७ ॥

योधाः परबलकृतैः प्रहारैस्त्याजिताः संग्रामाध्यवसायमो-
क्षिताः, ततः प्रत्यागताः सन्तस्ते प्रभुणा स्व तीर्थेन राज्ञा

वाक्पुनरैस्तोदिता अतिशयेन पीडिताः परप्रत्युद्वासक्ताः पर-
बलप्रतिक्षेपं कर्तुमसमर्थाः तस्यैवाऽऽत्मीयस्य राज्ञो व्या-
घाता य भवन्ति ।

“अगणो राया परबलेणाभिभूतो तहंवे जोहे पेनेइ, परबल-
पहारंदिं भग्गो पडिआगतो प्रोत्साहयति ।” कथमित्याह-
नामेण य गोएण य, पसंसिया चेव पुव्वकम्मेहिं ।

भगवणिया वि जोहा, जिणंति सत्तुं उदिमं पि ॥ ६८ ॥

ते योधाः प्रत्यागताः सन्तः तेन राज्ञा नाम्ना अभिधा-
नेन गात्रेणान्वयेन तथा पूर्वकर्मभिः पूर्वकृतैरनेकैः संवि-
धानकैः प्रशंसिताः सम्यक् स्तुताः, ततस्तथा प्रशंसया उत्क-
र्षं प्राहिताः सन्तो व्रणिताः सन्तो भग्ना भग्नप्राणताः, रा-
जदन्ताऽऽदिदर्शनाद्भयशब्दस्य पूर्वनिपातः । तथाभूता अपि
उदीर्क्षमपि प्रबलमपि शत्रुं जयन्ति । उक्तो योऽदृष्टान्तः ।

संप्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह-

इय आउरपाडिसेवं-त चोदितो अहव तं निकाए तो ।

लिंगाऽऽरोवणं चागं, करेज्ज घायं व कलहं वा ॥ ६९ ॥

एतन् योऽधृगतेन प्रकारेणाऽऽनुरः प्रथमः, द्वितीयः परीषहा-
भिभूतनाऽऽकुलीभूतोऽनेपणाऽऽदि प्रतिस्वमानः सन् चोदितो
ऽथवा तत्प्रतिसेचितं निकान्धयन् आलोचयन् चोदितो, यथा-
हं निर्धर्मिन ! किमीदृशं त्वया कृतमित्यादि । स च तथा परुष-
भाषणेन रोषं प्राहितः सन् तां प्रतिचोदनाममहमानो लि-
ङ्गस्य वा योऽहं गन्मुखवत्त्रिकारूपस्य आरोपणं वा, प्रा-
यश्चित्तस्य त्यागं वा कुर्यात् । यदि वा-घातं चोदकस्य कुर्यात्,
घातग्रहणमुपलक्षणम्-पिष्टनं वा लकुटाऽऽदिभिर्जीविताद्य-
परोपणं वा कुर्यात्, कलहं वा राटिरूपं विदध्यात्, कोपाऽऽवे-
शतः सर्वस्याप्यकृत्यसंभवात् । संप्रति वृषभदृष्टान्त उ-
च्यते-“केदारसुं साली वाधिता, तं य केयारा
वितीणं परिक्षिप्त्वा कया, तेन एकं वारं कयं, अत्रया
तेण वारंण वसभो पविट्ठा केयारेसु चरइ, केयारसामी
आगतो तं वसभं पविट्ठ पामिऊण तं वारं, ढक्कियं, ततो
सरमादीहिं तं वसभं परिताविति, ताहं तेणं परिता-
विएणं इमं कयं ।”

जे पि न चिमं तं ते-ण चपटियं पेल्लियं सराईहिं ।

केयारेकद्वारे, पेयालेणं निरुद्धेणं ॥ ७० ॥

केदारसत्के एकस्मिन् द्वारे सति तेन द्वारस्थगनतो नि-
रुद्धेन पेयालेन मण्डवृषभेण यदपरेषु केदारेषु न चीर्णं
तदापि शराऽऽदिभिर्प्राप्ताप्यमानेन इतस्ततः परिभ्रमता
(चर्मद्वयं ति) विनाशितं (पेल्लियं चेति) पातितं च शीघ्रम्
एव दृष्टान्तः ।

अथमर्थोपनयः-

तणुयम्मि वि अवगहे, कयम्मि अणुवायचोइएणं वा ।

सेम चरणं पि मलियं, असमत्थ पसन्थ विइयं तु ॥ ७१ ॥

एवं वृषभदृष्टान्तप्रकारेण स्तोकेऽप्यपराधं कृते अनु-
पायन उपायाभावेन यश्चोदितस्तेनानुपायचोदितेनाधिकृ-
तप्रतिसेवनानः शेषं यश्चारिभ्रमयतिष्ठते तदपि लिङ्गत्या-
गाऽऽदिना मलिनं क्रियते । इदमप्रशस्तमुदाहरणम् । द्वितीयं
तदाहरणं प्रशस्तम् । तच्चेदम्-“अग्रे केयारसामी वसभं केया-

रेखुं सारिं खरंतं पासिऊण दुवारस्त एगपासे मिच्छा सहं करेइ, ततो सो वसभो नीतो तेण दुवारेण निष्कडति, निष्कडंतो य लेद्धुमादीहिं आहतो, एवं तस्स संसमलणादिया पुवुत्ता दोसा न जाया । एवं आयरियण वि सो उधारण खोएयवो जहा न रुतति, ततो पुवुत्तो एगो वि दोसो न संभवति ।” व्याख्यातं प्रथमसूत्रम् ।

अधुना द्वितीयं व्याख्यासासुः प्रथमतः सूत्रेण सह संबन्धमाह—

तेणेव सेविणं, असंथरंतो वि संथरो जातो ।

वितिओ पुण सेवंतो, अकप्पियं नेव संथरति ॥७२॥

अनन्तरसूत्राभिहितोऽसंस्तरश्च तेनैव प्रागुक्तेनाकल्पिकेन सेवितेन संस्तरो विवक्षितानुष्ठानवहनसमर्थो जातः । द्वितीयः पुनरधिकृतसूत्रोक्तोऽकल्पिकमपि प्रतिसेवमानो नैव संस्तरति नैवाधिकृतानुष्ठानवहनसमर्थ उपजायते ।

ततोऽसंस्तरतो व्याख्यासनार्थमधिकृतसूत्राऽऽरम्भः—

एमेव वीयसुत्ते, नाणत्तं नवरमसंथरंतम्पि ।

करणं अणुपरिहारी, चोयगोणीए दिट्ठंतो ॥ ७३ ॥

यथा प्रागुक्तसूत्रेऽभिहितम् “उभयबले परियायं” (६२) इत्यादि, एवमेव अनेनैव प्रकारेणास्मिन्नप्यधिकृते द्वितीये सूत्रे वक्तव्यं, नवरमत्तं नानात्वमिदमसंस्तरति अकल्पिकप्रतिसेवनेनापि संस्तरणमप्राप्तुयति करणमनुपरिहारिणः यन्न शक्नोति परिहारिकः कर्तुं तज्जिणतः, स न करोत्यनुपरिहारिक इति भावः । “चोयगोणीए दिट्ठंतो” इति पश्चाद् व्याख्येयम् ।

संप्रति यदनुपरिहारिणा कर्तव्यं तदाह—

पेहा भिक्खग्गहणे, उट्ठंनिवेसणे य धुवणे य ।

जं जं न तरइ काउं, तं तं से करेइ वितिओ उ ॥ ७४ ॥

प्रेक्षा या भिक्षाग्रहणं उत्तिष्ठति उत्थानं कर्तुमारभमाणो निवेशते चानुपरिहारिणः, करणं भवतीति शेषः । इयमव भावना—यदि परिहारिको भारुडं प्रत्युपेक्षितुं न शक्नोति ततोऽनुपरिहारिकं भूते—प्रत्यवेक्षन्वेदं भारुडकामति । ततोऽनुपरिहारिकस्तस्य भारुडं प्रत्यवेक्षते । तथा यदि भिक्षा-निमित्तं हिण्डितुं न शक्नोति ततोऽभिधत्ते, भिक्षामटि-त्वा ददाति । एवमुत्थानं यदि कर्तुं न शक्नोत उत्थापयति, उपवेष्टुमशक्नुमुपवेशयति, लेपकदादिना खण्डितं पात्रवन्धाऽऽदि यदि प्रक्षालयितुमशक्नोत तदपि प्रक्षालयति । अत्र “चोयगोणीए दिट्ठंतो” इत्यस्यावकाशः । चोदक आह—यदि नाम तस्यानुपरिहारिणा कर्तव्यं, ततः किमुक्तमेव करोति, सर्वं कस्माच्च कुरुते ? तथाहि—यथा भिक्षाहिण्डनार्थमुत्थातुमशक्नुवता परिहारिकेणोक्ते मामुत्थापयेति तमनुपरिहारिक उत्थापयति । तथा भिक्षामटि-त्वा कस्माद् भक्षमानेतुं ददाति । यथा वा भणितः सन् भिक्षामटित्वा भक्षमानेतुं तस्मै प्रयच्छति । तथा भारुडप्रत्युपेक्षणाऽऽदिकमप्यभणित एव कस्माच्च करोति ? । सुरिराह—गोण्या दृष्टान्तः—यथा कस्यापि गौर्वाताऽदिना लग्नशरीरा, तामुपविष्टामुत्थातुमशक्नुयतीं पुरुषे गृहीत्वा गोनायक उत्थापयति, सा चोत्थिता स्वयमेव चारिं खरितुं याति, यदि पुनरसमर्था चारिचरणाय गन्तुं तदा चारिं पानीयं वाऽऽनीय ददाति, एवं च तावत् कारिता यावद्वलिहोपजा-

यते । एवं च परिहारिकोऽपि यत् यत्कर्तुं न शक्नोति तत्तत् (से) तस्य द्वितीयोऽनुपरिहारिकः करोति, यत्पुनः कर्तुमलं तत्स्वयमेवानिर्गृहीतयत्तवीर्यः करोति । एवं नाम तेन वीर्याचारोऽनुवीर्यो भवति ।

संप्रति यदुक्तम्—“अणुपरिहारिणं कीरमाणं वेयावच्चं जं साइज्जति ।” तत्र साइज्जणामाह—

जं से अणुपरिहारी, करेइ तं जइ बलम्मि संतम्मि ।

न निसेहेइ साइ-ज्जणा उ तहियं तु संठाणं ॥ ७५ ॥

यत् (से) तस्य परिहारिणोऽनुपरिहारी करोति, तद्यदि तेन क्रियमाणं सत्यपि बलं, अपिशब्दोऽत्रानुक्तोऽपि सामर्थ्याद्भवति । न निषेधतं न निवारयति । सा नाम “साइ-ज्जणा” स्वादना, तत्र च तस्यां च स्वादनायां क्रियमाणायां प्रायश्चित्तं स्थानम् । किमुक्तं भवति ?—प्रथमोद्देशके येषु स्थानेष्वालपनाऽऽदिलघव उक्तास्तेषु स्थानेष्वन्य गुरुका दातव्याः, अनुमननाध्यवसायस्याभिप्रायमादहेतुत्वादिति ।

सूत्रम्—

परिहारकप्पट्टियं भिक्खुं गिलायमाणं णो कप्पइ तस्स गणावच्छेइयस्स णिज्जुहत्तए, अगिलाए तस्स करणिज्जं वेयावडियं० जाव ततो रोगायंकाओ विप्पमुक्को ततो पच्छा तस्स अहालहुस्सयं नामं ववहारे पट्टवेयव्वे सिया ॥ ७६ ॥

अथास्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह कः संबन्धः ? उच्यते—

तवसोसियस्स वाऊ, खुभेज पित्तं व दोवि समगं वा ।

ससुग्गि पारणम्मी, गेलसमयं तु संबंधो ॥ ७६ ॥

तपःशोषितस्य यो हि परिहारतपसा शोषमुपगतस्य वातः क्षुभ्येत, यदि वा पित्तम् । अथवा द्वयमपि वातपित्तं समकं क्षुभ्येयाताम् । ततो वातेन पित्तेन वा सन्ने विध्याते अग्नौ पारणे कृते सति ग्लानत्वमुपजायते । ततो ग्लानस्य सतो विधिरूपनाथमैतत्सूत्रमुपगतमित्यप्यस्य संबन्धः । अनेन संबन्धेनाऽऽयातस्याऽस्य सूत्रस्य (७) व्याख्या—परिहारकल्पितं भिक्षुं ग्लायन्तं यस्य सकाशमागतस्तस्य गणावच्छेदिनो न कल्पते निर्युद्धितुमपाकर्तुं वेयावृत्त्यकरणाऽदिना, किं त्वग्लान्या तस्य करणीयं वेयावृत्त्यं तावद्यावन्त रोगाऽऽनङ्काद्विप्रमुक्तो भवति, ततः पश्चात्तस्य परिहारिणो (लघुस्सग ति) स्तोको नाम व्यवहारः प्रायश्चित्तं प्रस्थापयितव्यो दातव्यः स्यादिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

व्यासार्थं तु भाष्यकृद्भिर्युक्तैः कारणैः न ग्लायति तान्य-

भिधित्सुराह—

पढमविइएहिं न तरइ, गेलमेणं तवोकिलंतो वा ।

निज्जुहत्तए अकरणे, ठाणं व न देइ वसहीए ॥ ७७ ॥

प्रथमद्वितीयाभ्यां क्षुत्पिपासालक्षणाभ्यामभिभूतः सन् परिहारी ग्लायति । यदि वा—ग्लानत्वेन, अथवा—तपसा क्लान्तः सन् । एतावता “गिलायमाणं” इति पदं व्याख्यातम् । अधुना “निज्जुहत्तए” इति व्याख्यासुराह—निर्युद्धना नाम वेयावृत्त्यन्याकरणं, यदि वा—घसतौ दोषाऽभावे यत्स्थानं न ददाति एषा निर्युद्धना । वेयावृत्त्याकरणाऽदिना यत्तस्य नपोऽकरणं सा निर्युद्धनेति भावः ।

यदुक्तम्—“अगिलाए तस्स करणिज्जं” इति । तत्र गिलाप्रति-वेधेन अगिला ज्ञायते, इति गिलाव्याख्यानार्थमाह—

निबेदिं व कुणतो, जो कुणई एरिसा गिला होइ ।

पडिलेहुहुवणाई, वेयावडियं तु पुवुत्तं ॥ ७८ ॥

यो नाम नृपवंशि राजवंशमिव कुर्वन् वैयावृत्यं करो-
ति एतादृशी भवति गिला ग्लानिः, तस्याः प्रतिषेधा-
ऽगिला, तथा करणीयं वैयावृत्यम् किं तादृत्यत आह-प्रति-
लेखोत्थापनाऽऽदिकं भाण्डस्य प्रत्युपक्षणमुपविष्टस्यात्थाप-
नम्, आदिशब्दात् भिन्नानयनाऽऽदिपरिग्रहः । एतत्पूर्वोक्तं
वैयावृत्यम् ।

अत्र निर्युक्तिविस्तरः-

परिहारि कारणम्मी, आगमे^१ निज्जुहणम्मि चउ गुरुगा ।

आणाइया य दोमा, जं सेवइ तं च पाविहिंति ॥ ७९ ॥

परिहारिणः कारणे वक्ष्यमाणलक्षणे आगमे^२ सति यदि
निर्युहना क्रियते तदा तस्य गणावच्छेदिनो निर्युहितुः प्रा-
यश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः मासाः, तथा आज्ञाऽऽद्यश्च आज्ञा-
ऽनवस्थामिध्यात्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः । तथा य-
द्वैयावृत्याकरणतः स्थानलाभेन वा प्रतिसंवत्ते परिहारी, त-
च्च तन्निमित्तमपि च प्रायश्चित्तं स प्राप्नोतीति ।

संप्रति यैः कारणैः परिहारिण आगमनं भवति, तान्य-
भिधित्सुगह-

कालगतो से^३ सहाओ, अमिचे राया व बोहियभए वा ।

एएहि^४ कारणेहिं, एगागी होज्ज परिहारी ॥ ८० ॥

(से) तस्य परिहारिणः सहाय एको अनेको वा कालग-
तः । यदि वा-साधूनामशिवमुपास्थितम् । अथवा राजा प्र-
द्विष्टः (बोहिय ति) म्लेच्छाः तद्वयं वा समुपजातं, ततः
साधूनां वृन्दस्फोट उपजायते, एतैः कारणैः स परिहारी ए-
काकी भवेत्, एकाकिनश्च सतः परिहारतपो न निर्वहति
विशेषतो ग्लानस्तस्य आगमनमिति ।

तम्हा कायवं से, कपट्टियमणुपरिहारियं ठवेऊण ।

वितियपदे अमिवादी, गहियागहियम्मि आदेसो ॥ ८१ ॥

यस्मादेवं कारणे समागतस्तस्मात् (से) तस्य परिहारिण
प्रायश्चित्तपरिज्ञाननिमित्तं सकलगच्छाममत्तं कल्पस्थित-
मनुपरिहारिणं च स्थापयित्वा कर्त्तव्यं यत्करणीयं, द्वितीय-
पक्षे आशवाऽऽदिलक्षणेऽपवादं निर्युहितोऽपि परिहारिणं
स गणावच्छेदी अशवाऽऽदिभिश्च गृहीतागृहीतविषये आ-
देशः प्रकारश्चतुर्भङ्ग्यात्मकः ।

तमेव प्रकारमाह-

गहियागहिं भंगा, चउरो न उ वसीति पढमविनिण्णुं ।

इच्छाएँ तइयभंगे, सुद्धो उ चउत्थओ भंगो ॥ ८२ ॥

गृहीतागृहीते वा गृहीतविषये भङ्गाश्चत्वारः । तद्यथा अ-
शिवेन गच्छं गृहीतो न परिहारीति प्रथमो भङ्गः । परिहारी
गृहीतो न गच्छ इति द्वितीयः । परिहार्यो गृहीतो गच्छाऽ-
पीति तृतीयः । न गच्छं न परिहारीति चतुर्थः । तत्र प्रथ-
मे द्वितीये वा भङ्गेन प्रविशति प्रथमभङ्गे परिहारिणो, द्विती-
यभङ्गे वास्तव्यानामनर्थ संभवात्, तृतीयभङ्गे पुनरिच्छया
प्रवेशः । यदि सदृशताशिवेन गृहीतः परिहारी, गच्छश्च ततः
प्रवेश्यते, अथ विसदृशेन एकः सौम्यमुखीभिरपरः कालमुखी-

भीरुमुखीमिवा तदा न प्रवेश्यते । अन्यतरस्यानर्थसंभवात् ।
यस्तु चतुर्थो भङ्गः स शुद्ध एव ।

संप्रति प्रथमाऽऽदिषु भङ्गेषु प्रतिषिद्धमपि प्रवेशनं कुर्वतः
प्रायश्चित्तविधिमाह-

अङ्गमणे चउगुरुगा, साहु सागारि गामबहिं ठेति ।

कण्ठ सिद्ध सची, साहु गिहत्थं व पेसेति ॥ ८३ ॥

प्रथमाऽऽदिषु प्रतिषेधमतिक्रम्य गमनं प्रवेशनमतिगमनं, त-
स्मिन्प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुका मासाः, आज्ञाऽनवस्थामिध्यात्व-
विराधनाश्च दोषाः । तथा यदि प्रथमाऽऽदिषु भङ्गेषु प्रतिषि-
द्धेऽपि प्रवेशने कृते साधुरेकोऽपि कालं कर्त्तुं, तदा चरमं
पाराश्चित्तं नाम प्रायश्चित्तम् । अथ शय्यातरस्य कालकरणं
ततश्चत्वारो गुरुकाः, यत एवं प्रायश्चित्तमतः परिहारिकेण
ग्रामस्य बहिः स्थित्वा यदि कल्पस्थकं पश्यति । यदि वा-
(सिद्ध ति) निद्धपुत्रम् । अथवा संज्ञितं भावकं साधुं वा वि-
चाराऽऽदिविनिर्गतेन गृहस्थं वाच्यम्, ततः संदेशं कथयित्वा
प्रेरयति । यथा गत्वा साधूनामात्रं बहिः प्रव्रजितो युष्मा-
न् द्रुमुकामस्तिष्ठति, स तथा प्रेषितः साधूनामाख्याति ।

ततः किमित्याह-

गंतूण पुच्छिऊणं, तस्म य वयणं करेति न करेति ।

एगाऽऽभोयण मव्वे, बहिटाणं वारणं इयरे ॥ ८४ ॥

प्राप्ताभ्यन्तरर्चनः साधवः परिहारिणः समीपं गत्वा पृच्छ-
न्ति-निग्राह्यं भवतो वर्त्तते । तत्र यदि ब्रूते-गृहीतोऽहम-
शिवेनति, तदा (तस्य य वयणं करेति, न करेति ति) तस्य
परिहारिकस्य वचनं प्रवेशलक्षणं ते कुर्यान्ति । किमुक्तं भवति ?-
प्रथमे द्वितीये वा भङ्गे न कुर्वन्ति । तृतीये भङ्गे चतुर्थे कुर्वन्ति ।
तृतीये यतनामाह- (एगाभोयणेत्यादि ।) तृतीये भङ्गे य-
दि सदृशमशिवं तत एकस्मिन्नुपाश्रये ते कुर्यान्ति । अथ
विसदृशं तर्हि नैकस्मिन्नुपाश्रये स्थापनायां अन्यतरस्यानर्थ-
संभवात्, किं तु मिथे, तस्मिन्नप्यसंबद्धे अथ व्यवच्छिन्नं
गृहं न किमपि लभ्यते, ततः संबद्धेऽपि गृहं पृथग्भां स्था-
पनीयः । (एगाभोयण मव्वे ति) एकस्य साधाराभोगनं
प्रतिजागरणम् । किमुक्तं भवति ?-एकः साधुस्तं ग्लायन्तं
प्रतिहारिणं प्रति जागर्ति, शराः सर्वेऽपि साधवः त-
त्प्रायोग्यमौपधाऽदिकं याचन्ते । (बहिटाणं भाति) यदि पु-
नः परिहारिणो वसतावानयेन शय्यातराऽप्रीतिं करोति,
तदा ग्रामस्य बहिर्वर्ततः दुर्गं वा योऽन्यो वाटकाऽऽदिस्तत्र
परिहारिणं स्थानं कर्त्तव्यम् । (वारणं इयरे इति) अथ
सागारिको यस्तं प्रतिवर्त्तति, यश्च तत्र गत्वा शरीरवार्त्ता
पृच्छति तस्मिन् वारणं प्रतिषेधं करोति । यथा-यूयम-
शिवगृहीतन्य समीपं गच्छन्, आगच्छा, एवं च तेन सह
संपर्कं कुर्वाणा अस्माकमप्यशिवं संवारिष्यतस्तस्मान्मा
कांऽपि युष्मन्मध्ये तत्र यासीत्, तदा यतना कर्त्तव्या ।
सा चात्र स्वयंभव वक्ष्यते ।

सांप्रतम् " एगाऽऽभोयण मव्वे " इति व्याख्यानयन्माह-

वुच्छिन्नवरस्सामइ, पिहदुवारे व संबद्धे ।

एगां तं पडिज्जगइ, जेगं सव्वे वि भोसंति ॥ ८५ ॥

व्यवच्छिन्नगृहस्यासंबद्धस्यापाश्रयस्य असति अभिवे संब-
द्धेऽप्युपाश्रये वसति । कथं भूते ? इत्याह-पृथग्द्वारे विभिन्न-

एसो त्ति न एसो त्ति व, वज्जेऊ भंडणं सगणे ॥३५६॥
यो मणधरः स्वाभिप्रेतं गणरासम्मतं गुणरहितमपि स्थापयि-
तकामोऽभिमानवशेनैव यं स्थो, न पुनरेव गणसम्मतो योग्य-

इत्येवं स्वगणे भगडनं कृत्वा स्थापयति तस्मिन् गणस्य ग-
च्छस्य अग्रितिकं यथा भवति एवं स्वाभिप्रेतमाचार्यं स्था-
पयति प्रायश्चित्तं भवति परिहारः परिहारतपः, तत एत-
दर्थप्राप्तपादनार्थं दिग्बन्धसूत्रानन्तरं परिहारसूत्रम् । एष
तृतीयः सम्बन्धप्रकारः ।

सम्प्रति चतुर्थे पञ्चमे च सम्बन्धप्रकारमाह-

परिहारो वा भक्षितो, न तु परिहारमि भक्षिया मेरा ।

ववहारे वा पगते, अह ववहारो भण्णे तेमि ॥ ३५७ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतनार्थः, अधस्तात्परिहार उक्तो, न
तु तस्मिन्परिहारो बोद्धव्यो व्यावर्णितो मर्यादा वि-
धिरित्यर्थः । व्यवहारार्थं किल व्यवहाराध्ययनं प्रकृतं,
ततस्तस्मिन् नदीस्रोतोवदनुवर्तमाने कृते व्यवहारे-
'अह' एष तेषां परिहारिकाणां च व्यवहारो भण्य-
ते । अनेन सम्बन्धपञ्चकेनाऽऽयातस्यास्य सूत्रस्य (२५)
व्याख्या-बहवः प्रभूताः पारिहारिकाः, बहवाऽपरिहा-
रिकाः कारणवशतः तीर्थरूपेण दर्शयन्त्या, न स्वच्छ-
न्देच्छया इच्छेयुरेकत एकत्र स्थाने एकमासं वा
द्विमासं वा त्रिमासं वा चतुर्मासं वा पञ्चमासं वा षण्मा-
सं वस्तुं तेऽन्योन्यं परस्परमपि, पारिहारिका इति शेषः ।
संभुज्जते सर्वप्रकारैः भुज्जन्ति पारिहारिका यावत्तपो
बहन्ति तावत्ते परस्परमपरिहारिकैः वा समं न संभुज्जति ।
यैः षण्मासाः सेविताः तेषां यः षण्मासोऽपरिवर्ती मासस्तं या-
वत्ते पारिहारिकाः परस्परं परिहारिकैः, सममुपलक्षणमेतत्-
अपरिहारिकैर्वा सममेकत्र न संभुज्जन्ते, आलपनाऽऽदीनि कु-
र्वन्ति, तत उपरितनमासपरिपूर्णं भवनानन्तरं पश्चा-
त्सर्वेऽपि पारिहारिका अपारिहारिकाश्च एकत एकत्र स्थाने
सर्वप्रकारैर्भुज्जन्ते । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अत्र पर आह-ननु बहवः पारिहारिकाः, अपारिहारिकाश्च
कार्यमेकत्र संभवन्ति, येनाधिकृतं सूत्रमुपपद्येत, तत आह-

कारणिगा ते भोगा, बहुगा परिहारिका भवेज्जाहि ।

अपरिहारिणं भोगो, परिहारि न भुंजण बहओ ॥ ३५८ ॥

बहवः पारिहारिका एकत्र मिलिता भवेयुः, कारणिगाः
कारणवशेनेति भावः । ततो नाधिकृतम्वानुपपत्तिः । तत्रापारि-
हारिकाणामेकत्र परस्परं भोगो भवति । एतावता " ते
अणमसं संभुज्जन्ति " इति व्याख्यातम् । यस्तु परिहारी प-
रिहारतपो बहन् परिहारिभिर्वा समं न भुङ्क्ते, एतेन " अ-
न्नमन्नं तो संभुज्जन्ति " इति व्याख्यातं, पारिहारिका नाम-य
परिहाररूपं प्रायश्चित्तं प्रपन्नाः ते अपरिहारिकास्तत्र
परिहारतपःप्रतिपादनविधिः, परिहारविधिश्च निशी-
थाध्ययने कल्पे च व्यावर्णितः ।

यस्तु तत्र नोक्तस्तमिदानीं प्रतिपिपादयिषुगाह-

गिम्हाणं आवओ, चउसु वि वामासु दैति आयरिया ।

पुणम्मि मामवज्जण, अप्पुमे मासियं लहुयं ॥ ३५९ ॥

इह ग्रीष्मग्रहणेन ऋतुबद्धकालग्रहणं, तेषामृतुबद्धानां मा-
सानां मध्ये एकमासं यावत्परमासं तावत्परिहारतपः स-
मापन्नस्तद्वर्षात्रे चतुर्थेपि मासेषु दीयते । अत्रार्थे च
कारणं स्वयमेव वक्ष्यति । यस्तु षण्मासं पारिहा-
रतपः प्रपन्नस्तस्य पूर्णं षण्मासे उपरि मासवर्जनं

मासं यावदेकत्र भोजनवर्जनम्, एतेन मासाऽदिके परिपूर्णं
पञ्चरात्रिन्दिवाऽऽदिभोजनवर्जनमुपलक्षितम्, तच्चानन्तरगा-
थायां स्वयमेव वक्ष्यति । तत्र यावद् भोजनं प्रतिपिञ्चं तत्र
तावत्परिपूर्णभोजनं कुर्वतः प्रायश्चित्तं मासिकं लघु ।

संप्रति "पुणम्मि मामवज्जणं" इत्येतद्व्याचिख्यासुगाह-

पण्णं मासे मासे, वज्जेअइ मास छण्ह मासाणां ।

न य भइपंतदोसा, पुव्वुत्तगुणा य तो वासे ॥ ३६० ॥

मामे मासे पञ्चकं परिवर्द्धमानं तावत्पर्यन्ते यावत्पण्णं
मामानामुपरि मासो वर्ज्यते । इयमत्र भावना-यो मासिकं
परिहारतप आपन्नस्तस्य मासं बहन्तः पूर्वोक्ता विधिराला-
पनवर्द्धमानाऽऽदिको वेदितव्यः । मासे तु व्यूढे उपरि पञ्चरा-
त्रिन्दिवादि यावदालापनाऽऽदीनि सर्वाणि क्रियन्ते, तद्वर्त्मकं
भोजनमेकत्र वर्ज्यते, एवं यो द्वी वा मासावापन्नस्तस्य
दशरात्रिन्दिवादि त्रीन्मासान् तस्य विंशतिः, यः पञ्चमासान्
तस्य मिश्रमासं यावत्, यस्तु षण्मासानामपन्नस्तस्य षण्मा-
सेषु व्यूढेषु उपरि मासं यावदेकत्र भोजनमेकं वर्ज्यते, एवं
त्यालापनाऽऽदिकं सर्वं सर्वत्र दशरात्रिन्दिवाऽऽदौ क्रियते ।
अथ कस्मादनुबद्धेषु मासेषु प्रपन्नस्यापि रात्रेः तपो दीय-
ते तत आह-(न य भइपंतदोसा इत्यादि) ऋतुबद्धे काले
यदि परिहारतपो दीयते ततस्तस्मिन् दत्तं सति यदि
मामकल्पे परिपूर्णं सति विहरन्ति तर्हि पारिहारिकाणां
परितापनाऽऽदिदोषप्रादुर्भावः । अथ न विहरन्ति ततो भ-
द्रकप्रान्तकृतदोषसम्भवः । भद्रकता उद्गमाऽऽदिकरणं, प्रान्त-
कृतदोषा अतिचिरावस्थानेन चमदनाऽदिका वर्षाकाले त्वेने
दोषाः प्रयाजतः संभवन्ति, सर्वदर्शितां वर्षाकालस्य तयो-
ऽनुष्ठानाऽऽश्रयतया सम्मनत्वेन कस्यचिदपि विंशतः प्रति-
द्वेपस्य वा संभवात् । तथा पूर्वोक्तगुणाश्च कलराध्ययनप्रति-
पादिताः गुणाश्च वर्षाकाले अवाप्यन्ते, ततो वर्षासु परि-
हारतपो दीयते ।

अथ के ते पूर्वोक्ता गुणा इति विस्तरणशीलान् प्रति
तान् भूय उपदर्शयति-

वामासु बहू पाणा, बलिओ कालो चिरं च ठायव्वं ।

सज्जायसंजमतवे, धीणयं अप्पा निओत्तव्वो ॥ ३६१ ॥

वर्षाकाले सर्वतः प्रायो बहवः प्राणाः, ततो दीर्घाभिवर्या न
भवन्ति । तथा स्निग्धतया स कालो बलिको बलियान्,
तपः कुर्वतां बलावष्टम्भं करोति इति भावार्थः । तथा चिरं
च प्रभूतं कालं चकत्र स्थानव्यम् । अत एव स्वाध्यायसंयमं
तपमि च धर्णयमत्यर्थमात्मा नियाक्रव्या भवति । तत
एवं प्रभूतगुणोपदर्शनता वर्षाकाले परिहारतपःप्रतिपत्तिः
कार्यते । एतेन " गिम्हाणं आवओ, चउसु वि वामासु दै-
ति आयरिया । " इत्यत्र यदुक्तं तत्र कारणं स्वयमेव व-
क्ष्यतीति तत्समर्थितम् ।

संप्रति षण्मासवहनानन्तरमुपरि यन्मात्रोऽसौ भो-
जनमधिकृत्य वर्ज्यते तत्र कारणमाहपुनस्तस्मिन्मि-
धिसुगाह-

मामस्म गोणनायं, परिहरणा पूतिनिबलणमामो ।

ततो पमोयमामो, भुंजणवओ न सेसेहि ॥ ३६२ ॥

अथ पक्षां मासानामुपरि मासस्य परिहरणं भोजनमधिकृत्य क्रियते । उच्यते-निर्वलनार्थं प्रमोदार्थं वेति वाक्यशेषः । तथा हि-कुक्षितमद्याऽऽदिगन्धं मृत्तिकाभाजनं यावदद्यापि निर्वलितं न भवति, तावत्तत्र क्षाराऽऽदिप्रक्षेपः एवमेवोऽपि दुष्करित-दुरभिगन्धभाविनो नियमादेतावता कालेन निर्वलितो भवति नान्यथा, तथा जिनप्रवचनप्रवृत्तेः, तथा कश्चित् केनाप्यगम्य-गामित्वेनालीकेनानिशयितुं राजकुले च निवेदितः । स तप्तमा-साऽऽदिकं गृहीत्वा शुद्धः स तप्तकालाऽऽदिकं गृहीत्वा शुद्धः सन् मिथः भाषणादिभिः प्रमोदं कृत्वा परस्परं स्वजनैः सह मु-ञ्चके, एवमेवोऽपि परिहारिक आत्मानमपराधमलिनं प्रायश्चि-त्सेन विशोध्य मांसं यावत् मिथः संभाषणादिभिः प्रमोदमादाय तैः सहैकत्र भुञ्जते, तदेवमुक्ते कारणवशाद्यतोऽन्यैः सममभुञ्जा-नो मांसं यावद्वतिष्ठते. तस्मादेतस्य मासस्य गौणं गुणनिष्प-न्नं नाम द्विधा । तद्यथा-पूर्तिनिर्वलितः मास इति प्रमोदमास इति । पूर्तिदुरभिगन्धः, तस्य निर्वलितमास्केटनं तत्प्रधानो मासः पूर्तिनिर्वलितमासः । तथा प्रमादहेतुर्मासः स च मासो भोजनेन वर्ज्यः परिहर्त्तव्यो, न पुनः शैशुरालापाऽऽदिभिः । यथाऽऽभ्यां कारणाभ्यां मासपरिवर्जनं प्रवृत्तं पञ्चरात्रिन्दिवा-ऽऽदि परिवर्जनमपि भावनीयम् ।

किञ्च-अन्यदपि कारणमस्ति पञ्चरात्रिन्दिवाऽऽदिपरिवर्जने ।

ततस्तदभिधिसुराह-

दिञ्जइ सुहं व वीसुं, तवमांसिययस्स जं बलकरं तु ।

पुणरवि य होज जोगो, अचिरा दुविहस्स वि तवस्स ॥ ३६३ ॥

इह यद्यैकत्र भुञ्जते ततः सहैव स्वसंघाटकैर्नैव भुञ्जते इत्य-नादरबुद्ध्या यत्तपःशोषितस्य बलवर्द्धनकरं तस्य दानं न भवति, तेष्वप्युक्तप्रतिभाजने पुनस्तपःशोषितगात्रोऽयम-द्यापि न मण्डल्यां भुञ्जते, इत्यादृग्बुद्धिभावतः तपसा शोषि-तस्य तद्वलवर्द्धनकरमशनाऽऽदि तत्सुखेनैव सर्वैरपि साधु-भिरपि दीयते । तस्यपि दाने को गुण इत्याह-बलवर्द्धनकरा-ऽशनाऽऽदिप्रदाने पुनरप्यत्रिरान्तरांकेन कालेन द्विविधस्या-पि तपसः परिहारतपसः शुद्धतपसश्चेत्यर्थः, योग्यो भवति ।

सूत्रम्-

परिहारकण्ठद्वयस्स भिक्खुस्स णो कप्पइ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा, थेरा य णं वा देज्जा इमं तं अज्जो ! तुमं एतेसिं देहि वा अणुप्पदेहि वा, एवं से कप्पइ दाउं वा अणुप्पदाउं वा, कप्पइ से लेवं अणुजाणवित्तिणं अणुजाणह भंते ! लेवाए, एवं से कप्पइ लेवं समासेवित्तिणं ॥ २६ ॥

(परिहारकण्ठद्वयस्स भिक्खुस्स इत्यादि) अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ? उच्यते-

एसा बूढे मरा, होइ अबूढे अयं पुण विसेसो ।

सुत्तेणेव निसिद्धे, होइ अणुप्पा उ सुत्तेण ॥ ३६४ ॥

एषा अनन्तरसूत्रप्रतिपादिता मर्यादा स्थितिर्भवति ब्यूढे परिहारतपसि, अब्यूढे पुनः परिहारतपसि अयमधिकृतसूत्र-ण प्रतिपाद्यमानो मर्यादाया 'विहारकण्ठद्वयस्स' विशेषः । एष पूर्वसूत्रेण सहाधिकृतसूत्रस्य संबन्धः । अनेन संबन्धे-

नाऽऽयालस्यास्य सूत्रस्य (२६) व्याख्या-परिहारकल्पस्थि-तस्य भिक्षोर्न कल्पते अशनं पानं खादिसं खादिसं वा अ-न्यस्मै साक्षात्स्वहस्तेन दातुमनुप्रदातुं वा परस्परकेण प्र-दातुमनुशब्दस्य परस्परद्योतकत्वात् । अत्रैवानुज्ञामाह-(थे-रा य णं मिथ्यादि) यदि पुनः स्थविराः, णमिति वाक्या-लङ्कृतौ । वदेयुरिमं परिहारकल्पस्थितं भिक्षुम् । अहो आर्य ! त्वमेतेभ्यो देहि परिभाजय, अनुप्रदेहि वा । एवं स्थविरैरनुज्ञाते सति (से) तस्य कल्पते दातुमनुप्रदातुं वा, दानेऽनुप्रदाने च तस्य हस्तो विकृतिप्रश्रेणिस्तराणेटतो भवति, ततः (से) तस्य कल्पते लेपं विकृतिहस्तगतमनु-ज्ञापयितुम् । यथा-भदन्त ! युयमनुजानीथ लेपस्वरणटतं ह-स्तम् । (लेवाए इति) समासेवितुमेवमनुज्ञापनं कृते सति (से) तस्य कल्पते लेपं विकृतिं हस्तगतां समासेवितुम्, उपलक्षण-मेतदन्यदपि यदुद्धरितं तदप्यनुज्ञातं सत् कल्पते समासेवि-वितुमिति, इति सूत्रसंक्षेपार्थः । व्याप्तार्थं तु भाष्यकृद्विष-यः प्रथमतः सामान्यत आह चेत्यादि सूत्रेणैव प्रदानेऽनुप्र-दाने च प्रथमतो निषिद्धे तदनन्तरं तेनैव सूत्रेण दानेऽनुप्र-दाने च भवत्यनुज्ञा । एवं संक्षेपतः सूत्रार्थं कथिते-

किह तस्स दाउ कप्पइ, चोयग ! मुत्तं तु होइ कारणियं ।

सो दुब्बलो गिलायइ, तस्स उवाएण देते य ॥ ३६५ ॥

(किह) कथं केन प्रकारेण तस्य परिहारकल्पस्थितस्य भि-क्षोर्दातुं क्रियतेऽशनाऽऽदिकं, तद्दानकरणस्य तत्कल्पविरु-द्धत्वात् । अत्र सूत्रिगाह-हे चोदक ! सूत्रमिदं भवति कारणि-कं कारणेन निवृत्तं कारणिकं, कारणमधिकृत्य प्रवृत्तमित्य-र्थः । तदेव कारणमाह-(तो दुब्बलो इत्यादि) स परिहार-कल्पस्थितो भिक्षुः दुर्बलस्तपःशोषितशरीरत्वादन एव पदे ग्लायति । ततस्तस्यानुकम्पनार्थं प्रथममेतदुपायं दानानुप्रदा-नकाऽऽरोपणलक्षणेन विकृतिं स्थविरा ददति प्रयच्छन्ति । तत एवाऽपि परिहारकल्पसमाचारी, न कश्चिदोषः ।

संप्रति यथा तस्य दानमनुप्रदानं वा करणीयं भवति, येन च कारणेन स्थविरा अनुजानते, तदभिधिसुराह-

परिमिय असई अणे, सो वि य परिभायणम्मि कुमलो उ ।

उच्चुरपउरलंभे, अगीयवामोहणनिमित्तं ॥ ३६६ ॥

तवमांसियमज्झावा अओ य तवभाविओ भवे अहवा ।

थेरा नाऊणेवं, वदेति भाएहि तं अज्जो ! ॥ ३६७ ॥

इह यद्दानमनुप्रदानं वा परिभाजनं उच्यते. तच्च यथा संभव-ति तथोपपाद्यते-साधुभिः सर्वैस्तपोविशेषप्रतिपन्नवर्जितैरे-कत्र मण्डल्यां भोक्तव्यम् । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते । इह द्विविधाः साधवो-लब्धिमन्तो. लब्धिरहिताश्च । तत्र ये लब्धि-रहितास्ते बहिर्गतास्तथाविधं प्रायोग्यं न लभन्ते. मण्डल्यां त-पविष्टानां लब्धिमत्साधुसंघाटकाऽऽनीनपरिभाजनेन तेषाम-न्येषामपि च बालशैकृद्भ्रग्लानाऽऽदीनां प्रायोग्यं भवतीति तेषामनुप्रदाय मण्डलीबन्धकरणं मण्डलीबन्धे च कृते क-स्यचिदजीर्णं भवति, जीर्णेऽपि च काश्चित् विकृतीर्भुञ्जते, न सर्वैः सर्वाः. ततः प्रचुरविकृतिलाभे सर्वजनानुप्रदाय परिभा-जनं क्रियते, तत्र स परिहारकल्पस्थितो भिक्षुस्तपःशोषि-तशरीर इति तस्य विकृतिविषयेऽध्युपपातः श्रद्धा जाता ।

अथवा-पूर्वं सदैव तस्यां विकृतौ भवित इति तद्भावनया तस्यामध्युपपातो जातस्तत एतत् स्थविरा ज्ञात्वा तदनुग्रहाय परितो विकृतिलाभं सति अत्रत् अविद्यमानोऽन्यः परिभाजनकुशलो यः सर्वेषामौचित्येनाऽऽपूरयति तस्याऽपि परिहारकल्पस्थितः परिभाजनकुशल इति सर्वमायूनां वचनेन प्रकाशयेवं वदति-अहो आर्याः ! गाथायामेकारान्तता प्राकृतलक्षणवशात् । त्वमेतेभ्यः साधुभ्यः परिभाजय, यदि पुनः (उच्छूर) नानाविधं प्रचुरमतिप्रभूतं घृताऽऽदि लब्धं भवति तदा उच्छूरप्रचुरलाभे अगीतव्यामोहननिमित्तम् अगीतार्थमा विपरिणमन्तिवति । यद्वा तद्वा कारणं वचसा प्रकाश्य तद्व्यामोहननिमित्तमेवं ब्रुवते-आर्य ! त्वं साधुभ्यः परिभाजय ।

परिभाइँ संसदे, जो हत्थो संलेहावए परेण ।

फुसइ व कुइ लहुओ, अणणुसाए भवे लहुओ ॥ ३६८ ॥

आचार्योपदेशेन परिभाजिते सति तस्य हस्तः संसृष्टो घृताऽऽदिना लिप्तो भवति, तस्मिन्संसृष्टे यदि तथैव संसृष्टेन हस्तेनावनिष्ठते तर्हि प्रायश्चित्तं मामलदुको वा । हस्तं परेण संलेहापयति तस्यापि प्रायश्चित्तं मामलदु । अथवा-कुड्ये हस्तं स्पृशति तदाऽपि मामलदु । अथवा काष्ठेन निवृण्व्य छर्दयति तत्रापि मामलदु । अथवा-अननुज्ञातः सन् स्वयं लेदि हस्तं तदाऽपि तस्य प्रायश्चित्तं लुको मासः ।

कप्पति य विगम्भी, चोगवयणं म मेस सूवस्स ।

एवं कप्पइ अप्पा-यणं तु कप्पट्ठिती चेसा ॥ ३६९ ॥

वितीर्षि अनुज्ञाते सति कलरस्थे स्वयं हस्तं परिलेदुम् । इयमत्र भावना-यथाचार्याः समादिशन्ति तं स्वहस्तं घृताऽऽदिविकृतिलिखरिण्डतं स्पर्शमेव लेदि, चशब्दादन्यदपि यन्परिभाजितशेषं तदप्याचार्येणानुज्ञातं भुङ्क्ते (चोगवयणं ति) अत्र चोदकवचनम्-यथारूपं परिहारिकस्य विकृतेरनुज्ञापनं युक्तमिति । सुरिराह-(मेस सूवस्स) सूवस्य सूफकारस्य यथा शेषाऽऽभाव्यं भवति तथा तस्यापीति भावः । एतदुक्तं भवति-यथा सूफकारः केतापि स्वादिता संविष्ट एतावत्प्रमाणैस्तन्दुलसुङ्गाऽऽदिभिर्भक्तं निष्पाद्येतावत् पुरुषान् भोजयेत्यादेशे लब्धे साधिते भक्ते भोजितेषु पुरुषेषु यच्छ्रेयमुद्भवति तत्तर्ध सूफकारस्याऽऽभाव्यम् । एवमाचार्योपदेशतः परिहारिकेण परिभाजिते यच्छ्रेयमुद्भवति तत्तस्य परिहारिकस्याभाव्यम् । सूफकारदृष्टान्त उपलक्षणं, तेनाऽऽपुषिकदृष्टान्तोऽपि वेदितव्यः । स चैवम्-केताप्यापुषिक आदिष्ट एतावता कणिक्काऽऽदिना द्रव्येण एतावत्प्रमाणं मण्डकाऽऽदि कर्तव्यमेवमादेशे लब्धे तर्धेव मण्डकाऽऽदिके निष्पादिते शेषं यदुद्भवति मण्डकाऽऽदि तदापुषिकस्य भवत्येवं परिहारिकस्यापि, तत एवं तपःशोषितशरीरस्याऽऽप्यायननिमित्तमाचार्यस्य कलरते अनुज्ञापनमित्येवम् । कलरस्थितिरंवा यन्ग्लायत आप्यायनानिमित्तमेवमनुज्ञापनं कर्तव्यं, येन शेषं प्रायश्चित्ततपः सुखेन वहतीति ।

सूफकारदृष्टान्तमेव सविस्तरं भावयति-

एवइयाणं भत्तं, करेहि दिस्सम्मि सेसयं तस्स ।

इय भाइय पज्जंते, सेसुवरियं च देतस्स ॥ ३७० ॥

एतावन्नित्तन्दुलाऽऽदिकैरेतावद्भक्तं कुर्विति समादेशे लब्धे निष्पादिते भक्ते वत्से चोक्तप्रमाणेभ्यः पुरुषेभ्यो भोजने यच्छ्रेयं तस्याऽऽभवति, इत्येवममुना प्रकारेणाऽऽचार्योपदेशतः पर्याप्तं भाजिते शेषमुद्भवितमस्य परिहारिकस्य परिवेषस्याऽऽचार्यो ददाति ।

संप्रति येन प्रमाणेनाऽऽचार्यमुपदिशति
तत्प्रमाणमभिधित्सुराह-

द्ववप्पमाणं तु विदित्तु पुव्वं,

थेरा से दाए ततियं पमाणं ।

जुत्ते वि सेसं भवते जहा उ,

उच्छूरलंभे तु पकामदाणं ॥ ३७१ ॥

इहाऽऽचार्यैः पूर्वं द्रव्यं प्रमाणयितव्यम्-यथेदं किं युक्तप्रमाणमाहोऽभित्तपरिस्थापनमेवं पूर्वं द्रव्यप्रमाणं विदित्वा ज्ञात्वा स्थविरा आचार्याः (से) तस्य परिहारिकस्य तत्कप्रमाणं दर्शयन्ति यथा युक्तेऽपि युक्तप्रमाणेऽपि शेषं भवति (उच्छूरलाभे) प्रचुरनानाविधघृताऽऽदिलाभे प्रकामदानं यावत् यस्य रोचते तावत्तस्य दीयतामित्येवंरूपमनुज्ञाप्यते ।

सूत्रम्-

परिहारकप्पट्टिण भिक्खू सएणं पडिग्गहेणं वहिया अप्पणो वहियावेयाए गच्छिज्जा, थेरा तं वएज्जा-परिग्गहेहि अज्जो ! अहं पि भोक्खामि वा पाहामि वा, एवं णं से कप्पइ पडिग्गहि-त्तए, तत्थ णो कप्पइ अपपरिहारिणं परिहारिस्स पडिग्गहिस्स असणं वा पाणं वा ग्वाइमं वा साइमं वा भोत्तए वा, पातए वा, कप्पइ से सकंमि वा पडिग्गहंमि वा सकंमि वा पलामंमि वा सकंमि वा कमदंमि वा सकंमि वा सुवगंमि वा उद्धइ भोत्तए वा पायए वा, एस कप्पे अपपरिहारियस्स परिहारियस्सो ॥ २७ ॥

(परिहारकप्पट्टियं भिक्खू सएणं पडिग्गहेणमित्यादि) अस्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह संबन्धप्रतिपादनार्थमाह-

आयाणाऽऽदिऽवमाणं, संपुडितो एस हाइ उदेसो ।

एगाहिगारियाणं, वारेइ अतिप्पसंगं वा ॥ ३७२ ॥

आदानमादिः, अवसानं पर्यन्तः, तयोः साधर्मिकाधिकारप्रतिपादनादेष उद्देशः संपुटितः, संपुटं सञ्जातमस्येति संपुटितः । तारकाऽऽदिदर्शनादिन प्रत्ययः । इयमत्र भावना-अस्यादेशकस्याऽऽभावन्त च प्रत्येकं द्वे द्वे सूत्रे साधर्मिकाऽऽधिकारप्रतिपादकं तत एव उद्देशकः, साधर्मिकाधिकारेण संपुटितः, संपुटितत्वाच्च संपुटनकरणमेवास्य सूत्रस्य संबन्धः । अथवा-एकाधिकारिकानि यान्यनन्तरमुद्दिष्टानि परिहारिकसूत्राणि तेषामिकाधिकारिकाणां यो भक्तदानैकत्रमंजनप्रतिषेधेऽतिप्रसङ्गस्तं वाग्यन्याधिकृतं सूत्रद्वयेनेत्येव पूर्वसूत्रेण सहस्य संबन्धः । अनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्य (२७) सूत्रस्य व्याख्या-परिहारकल्पस्थितो भिक्षुः स्वकीयत एतद्व्रहेण प्रतिग्रहणेन वा वसन्तेर्यहरात्मनः स्वशरीरस्य वैयावृत्त्याय, भिक्षाऽऽनयनावेत्यर्थः । गच्छन् स्थविराश्च तथा गच्छन्तं दृष्ट्वा वदेयुर-स्मद्योग्यमपि स्वपात्रकं गृहीया अहमपि भोक्थे पास्या-

मि वा एवमुक्ते (से) तस्य कल्पते स्थविरयोग्यं प्रतिगृही-
तम् । तत्र तस्मिन्परिगृहीते सति नो कल्पते अपरिहारिके-
ण सता पारिहारिकस्य पतद्ग्रहे अशनं पानं खादिमं स्वा-
दिमं वा भोक्तुं वा पातुं वा, किं तु कल्पते (से) तस्यापरि-
हारिकस्य स्वकीये पतद्ग्रहे तुम्बाऽऽदिमये स्वकीये वा पला-
शपात्रके स्थाले स्वकीये वा (खुव्वप सि) पलाशाऽऽदिप-
त्रमये दोषिके (उडुदु उडुदु इति) अवकृष्यावकृष्य भोक्तुं
वा पातुं वा । उपलक्षणमेतत्-दुर्लभपानीयभावे कालाप्रापणे
वा तत्पात्रे एव पारिहारिकेण समं कल्पते भोक्तुं वा पातुं
वा । उपसंहारमाह-एव कल्पोऽपारिहारिकस्य, पारिहारिक-
तपः पारिहारिकमधिकृत्य । एव प्रथमसूत्रसंक्षेपार्थः ।

परिहारकपट्टि ए भिक्खु थेराणं पडिग्गहणं बहिया थे-
राणं वेयावडियाए गच्छेआ, थेरा णं वदेआ-पडिग्गहेहि अ-
ओ ! अत्थ तुमं पि एत्थ भोयसि वा पाहासि वा, एवं से कप्प-
इ पडिगाहिस्सए, तत्थ सो कप्पइ पारिहारिणं अपारिहा-
रियस्स पडिग्गहंसि असणं वा पाणं वा खाइमं वा सा-
इमं वा भोयए वा पायए वा, कप्पइ से सयंसि पडि-
ग्गहंसि सयंसि वा पलासगंसि वा सयंसि वा कमढगंसि
सयंसि वा खुव्वगंसि वा पाणिसि उडुदु उडुदु भोयए वा
पायए वा, एस कप्पे पारिहारियस्स अपारिहारियओ सि
वेमि ॥ २८ ॥

द्वितीयसूत्रसंक्षेपार्थस्वयम्-परिहारकल्पस्थितो भिक्षुः
स्थविराणां पतद्ग्रहेण वसतेर्बहिः स्थविराणां वैयावृत्या-
य, भिक्षाऽऽनयनायत्यर्थः । गच्छेत्, स्थविराश्च तं तथा गच्छ-
न्तं दृष्ट्वा नूनं सर्वगृहेषु भिक्षाकालः समकं वर्तते, ततो-
ऽस्मद्योग्यमानीय पश्चादेष आत्मनो योग्याऽऽनयनाय प्रवि-
ष्टो न किमपि लप्स्यते इति कारणवशतो यदेयुः-प्रति-
गृहीयाः ? त्वमप्यत्र भोक्ष्यसे, पास्यसि वा, एवमुक्ते (से) त-
स्य कल्पते प्रतिगृहीतुं तत्र तस्मिन् आत्मयोग्यग्रहे स-
ति न कल्पते पारिहारिकेणापारिहारिकस्य पतद्ग्रहे अ-
शनं पानं खादिमं स्वादिमं वा भोक्तुं वा पातुं वा, किं तु
कल्पते तस्य स्वकीये वा पलाशके स्वकीये वा कमठे स्व-
कीये वा खुव्वके भोक्तुं वा पातुं वा, उपलक्षणव्याख्यान-
मत्राऽपि द्रष्टव्यम् । एव कल्पः पारिहारिकस्य पारिहारि-
कतपोऽपारिहारिकमधिकृत्य इति ब्रवीमि तीर्थकरोपदेशतो
न स्वमनीषिकयेति ।

संप्रति निर्युक्तिभाष्यविस्तरः-

सपडिग्गाहे परपडि-ग्गहे य बहि पुव्व पच्छ तत्थेव ।

आयरिपसेहऽभिग्गह-सम संडासे अहाकप्पो ॥ ३७३ ॥

पूर्वं वसतेर्बहिर्भिक्षाऽऽनयनाय निष्कस्य स्वपतद्ग्रहे स्व-
योग्यमानीय पश्चात्परपतद्ग्रहे आचार्ययोग्यमानयति ।
अथवा-पूर्वं परपतद्ग्रहे आचार्ययोग्यमानीय पश्चात्स्वपत-
द्ग्रहे स्वयोग्यमानयति । अथवा-कारणवशतः तत्रैव
एकस्मिन्पतद्ग्रहे उभययोग्यमानयति । आनीते च स्थ-
विरेण पूर्वं भुक्तं पश्चात् पारिहारिकेण भोक्तव्यम् ।
अथ कालो न प्राप्यते तत आचार्यः स्थविरः,
१७२

शैलाभिग्रहः पारिहारिकः, एतौ द्वावपि सममेकका-
लमेकस्मिन् पतद्ग्रहे भुञ्जाते । तत्र च संडासापलक्षितः
शुनकमांसदृष्टान्तो वक्तव्यः । एष यथाकल्पोऽयं यथावस्थि-
ता सामाचारी ।

माम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः “सपडिग्गहं पर-
पडिग्गहे य बहि पुव्वं ” इति व्याख्यानयति-

कारणिय दोषि थेरो, व सो गुरु अह च केणई असहू ।

पुव्वं सयं व गेएहइ, पच्छा येतुं च थेराणं ॥ ३७४ ॥

अथवाऽपि कारणवशतो द्वौ आचार्यपरिहारिकौ कारणिकौ
जातौ । किमुक्तं भवति ?-अशिवाऽऽधिकारणवशतः शेषसाधून्
देशान्तरे प्रेष्य तावेव केवलावकत्र स्थाने स्थितौ, तत्र योऽ-
सौ गुरुः स स्थविर इति कृत्वा । अथवा-केनपि गेणेण प्रस-
ति भिक्षामटितुमसहोऽसमर्थः, यः पुनस्तस्य सहायः स प-
रिहारतपःप्रतिपक्षो वर्तते, ततस्तत्रेयं सामाचारी-पारिहारि-
कः पूर्वजात्मीयेन पतद्ग्रहेणाऽऽत्मनो योग्यमानीय मुक्त्वा आ-
त्मीयपतद्ग्रहं स्थापयित्वा पश्चात्स्थविरस्तकं पतद्ग्रहं गृही-
त्वा स्थविराणां योग्यं ग्रहीतुमटति । अथवा-पूर्वं स्थविरस-
त्कं पतद्ग्रहं कृत्वा स्थविरयोग्यमानीय स्थविराणां समर्थं
पश्चादात्मीयेन पतद्ग्रहेन हिरिडत्वा आत्मना भुङ्क्तं ।

अत्र परस्यावकाशमाह-

जह एस समाचारी, किमट्ट सुत्तं इमं तु आरट्टं ।

सर्पाऽग्गहेतरेण व, परिहारी वेजवच्चकरो ॥ ३७५ ॥

यदि नाम एषा सामाचारी, यथा-परिहारी पारिहारिकः
स्वपतद्ग्रहेण इतरेण वाऽऽचार्यपतद्ग्रहेण यथाक्रमं स्वस्या-
ऽऽचार्यस्य च वैयावृत्यकर इति तत इदं ‘सूत्रं’ सूत्रद्वयं कि-
मर्थमारब्धं, सूत्रोक्तस्याऽसंभवात् । आचार्यः प्राऽह-न सूत्रो-
क्तार्थसंभवः, कारणतः सूत्रद्वयस्य पतितत्वात् । अथ कानि
कारणानि बह्वशादिदं सूत्रद्वयं पतितम् ।

आह-

दुल्लहदवं पडुव्वं, तवखेयवियं समं च सति काले ।

चोगम ! कुव्वंति तयं, जं वुत्तमिहेव सुत्तम्मि ॥ ३७६ ॥

हे चोदक ! दुर्लभं द्रवं पानीयं प्रतीत्य, यदि वा-तपसा खे-
दितं पारिहारिकम्, अथवा-समकमेककालं सर्वगृहेषु सति
भिक्षाकाले आचार्यपरिहारिकौ न कुर्वतः; यदुक्तमिहैव सूत्रं ।
तथाहि-स परिहारिकस्तपसा खेदितः सन् आत्मनः स्थविर-
स्य वाऽर्थाय द्वौ धारौ भिक्षामटितुमसमर्थः, ततस्तं परिहा-
रिकं स्वकीयेन पतद्ग्रहेणाऽऽत्मनोऽर्थाय हिरिडत्वा पश्चात्स्थ-
विराणामर्थाय स्थविरपतद्ग्रहेण हिरिडये इति बुद्ध्या सं-
प्रस्थितं स्थविराः समर्थे ज्ञात्वा बुधते-अस्माकमपि योग्य
मात्मीयेन पतद्ग्रहेण गृहीयाः, तत उपरि एकस्मिन्वा पार्श्वे
स्थविरयोग्यं गृह्णामि, गृहीते च तथा तस्मिन् स्थविरस्ततः
समाकृष्य समाकृष्य भुङ्क्तं । एषा स्थविरस्य सामाचारी । प-
रिहारिकस्य पुनरियम्-तं परिहारिकं स्थविराणां पतद्ग्रहं
गृहीत्वा स्थविरस्यार्थाय हिरिडत्वा पश्चादात्मनोऽर्थाय हि-
रिडये, एवं बुद्ध्या संस्थितं दृष्ट्वा गृहाऽऽदिकं परिमितं ज्ञा-
त्वा स्थविरा भाषन्ते । आत्मनोऽप्यर्थायास्तदीये एव पात्र
प्रतिगृहीया एवं संदिष्टः सन् स तथैव च गृहीत्वा समागतः,

ततः स्थविरः पतद्ग्रहादात्मीये पतद्ग्रहे पलाशभाजने क मठके वा समाकृष्य समाकृष्य भुङ्क्ते, परिहारिकस्य सामा-
चारी, एतावता "तवत्वेयावयं" इति भावितम्। सम्प्रति "स-
मं च सह काले" इति भावयते। यत्र ग्रामे नगरे वा तौ स्थ-
विर्गपरिहारिकाऽथर्थास्थितौ तत्र सर्वगृहेषु समकालं भिक्षा-
कालोऽजनिष्ट, तं स्थविरा ज्ञात्वा मा द्वितीयवारं
प्रविष्टः संक्षेप न लभेतेति संप्रस्थितं भाषन्ते—एकत्रै-
वाऽऽत्मनो मम च योग्यं गृहीया इति। तत्र चोभयोरपि
सूयमाणं स्तोत्रं पानीयं लभ्यते, ततः पारिहारिकः पत-
द्ग्रहस्य च प्रक्षालनाय पानीयं पूर्यते, तत एतत् ज्ञात्वा
स्थविरास्तं पारिहारिकं संदिशन्ति—एकस्मिन्नेव पतद्ग्रहे
द्वयोरपि योग्यं गृहीताः, एवं संदिष्टे पारिहारिकस्येयं सामा-
चारी—तस्मिन्पतद्ग्रहे स्थविरयोग्यं भक्षं तद्विष्वक् गृह्णाति,
द्वितीये पार्श्वे आत्मीययोग्यम्, अथवाऽऽत्मयोग्यमधस्ताद्
गृह्णाति, स्थविरयोग्यमुपरिष्ठात्, एवं गृहीत्वा घसनावाग-
च्छति, तत्राऽऽचार्यभोजनविधिः—तस्य धैकस्य पतद्ग्रहस्य
एकस्मिन्पार्श्वे उपरिष्ठात् यदाचार्ययोग्यं गृहीतं तस्मिन्पार्श्व-
यो भुङ्क्ते, पश्चात्पारिहारिको यदन्यस्मिन्पार्श्वेऽधस्तात्तस्यां
ग्यं गृहीतं तद्भुङ्क्ते, अथवा—यावत् स्थविरं भुज्यते तावत्
सूरोऽस्तमुपयाति, ततो ह्यपि समकं भुञ्जते। एतावता
"समं च" भावितम्।

एतदेव व्याचिख्यासुराह—

पासे उवरि व गहणं, कालम् दवस्म वावि असतीण ।
पुवं भोत्तुं भेरा, दलंति समगं च भुंजति ॥ ३७७ ॥

इदस्य पानीयस्यास्मति अभावे एकस्मिन्पार्श्वे उपरि वा
यद् ग्रहीतमाचार्ययोग्यं, ततः पूर्वं स्थविरा भुक्त्वा पश्चाच्छुपं
परिहारिकाय ददति, कालस्य द्वयोः क्रमेण भोजनकाल-
स्यास्मति समकं वा एककालं तौ भुञ्जते। सम्प्रति संडासां-
पलक्षितं शुनकमांसदृष्टान्तभाषना क्रियते—यथा कांऽथल-
केण शुना खादितः, स यदि तस्यैव शुनकस्य मांसं खादति
ततः प्रगुणी भवति। अनेन कारणेन शुनकमांसं खाद्यते, स च
तं खादितुकामः कथमहं सर्वामृशं शुनकमांसं मृशामीति
संदंशकेन मुखे प्रक्षिपति, एवं पारिहारिकोऽपि कारणत
एकस्मिन्पार्श्वे उपरि वा गृहीतं स्थविरमांसं जुगुप्समान
इव तत् परिहरन् आत्मीयं समुद्दिशति। व्य० २ उ०।

अन्यस्मै वसतिद्वानाऽऽदि, अन्यस्मै अशनाऽऽदिदानम्—

जे भिक्खु अपरिहारियं वण्जा—एहि अजो ! तुमं च अहं च
एगओ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगहे-
त्ता, तओ पच्छा पत्तेयं पत्तेयं भोक्खामो वा पेहामो वा प-
अत्तं एवं वदेइ, वदंतं वा साइज्जइ ॥ ४८६ ॥

पायच्छिन्नमणावक्षो अपरिहारिओ आधक्षो मामाति० जाव
छुम्मामियं सो परिहारिओ वृया ग्रवीति—अज ! इति आ-
मंत्रणं एगतओ संघाडण भत्तं भोक्खामो, पाणं पाहामो,
उग्घाणं मासलहुं। सीसो भणति—भगवं ! सो कहि आ
उत्तो आधक्षो ?, आयरिओ आह । नि० चू० ४ उ०।

परिहारकपाट्टिगस्स णं भिक्खुस्स कप्पइ आगारिओवज्झा-

एण तदिवसं एगगिहंसि पिंडवायं दवावित्तए, तेण परं
नो से कप्पइ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
दाउं वा अणुप्पयाउं वा, कप्पइ से आयरं वेयावडियं
करित्तए । तं जहा—उट्ठावणं वा वि निसीयावणं वा
तुयट्ठावणं वा उच्चारपासवणं खेलजल्लसिघाणविगिचणं वा
विमोहणं वा करित्तए, अह पुण एवं जाणिज्जा-
ज्झिआवाएसु पंथेसु आउरे भिक्खिए पिवासिए तवस्सी
दुब्बले किलंतं मुच्छिज्ज वा, पवडिज्ज वा, एवं से कप्पइ
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणु-
प्पदाउं वा ॥ २६ ॥

अस्य संबन्धमाह—

पच्छिन्नमेव पगतं, महम्म परिहार एव न उ सुद्धे ।

तं बहतो का भेरा, परिहारियमुत्तमं वंधो ॥ ६८६ ॥

प्रायश्चित्तमेवाऽनन्तरसूत्रे प्रकृतं, तच्च सद्विष्णोः समर्थस्य
प्रथमतः संननाऽऽदिगुणपुक्तस्य परिहारतपो रूपमेव दातव्यं,
न पुनः शुद्धतपोरूपम्, अतस्तत्परिहारतपो बहतः का
मर्यादा का सामाचार्यस्य जिज्ञासायामिदं परिहारिक-
सूत्रमारभ्यते, एष संबन्धः।

वीमुवणमुत्ते वा, गीतो बलवं च नं परिदृष्ठा ।

चोपण कनहम्मि कते, तस्म उ नियमेण परिहारो ॥ ६८० ॥

अथवा विष्णुयनसूत्रे मरणसूत्रे गीतायां बलवांश्च प्रथम-
संननतपुक्तः, तन्नुतकं परिदृष्ट्वा काष्ठमातयन् गृहस्थेन
नादिना यदि कलहं करोतीति तदा तस्य निरमेन पारि-
हारो दातव्यः। तस्य च विधिरनेताभिधीयते—अनेन संबन्धे-
नाऽऽयातस्यास्य सूत्रस्य (२६) व्याख्या परिहारकल्पस्थि-
तस्य भिक्षाः कलंते आचार्योऽध्यायेन तद्विवर्तमानमहा-
ऽऽयुस्मदीति एकस्मिन् गृहे विण्डपातं विपुलमवगाह-
नाऽऽदिमकलामं दायितुम्, ततः परं (से) तस्य न क-
लंते अशनं वा पानं वा खादितं वा स्वादितं वा दातुमनुप्र-
दातुम्। दातुम् एकस्य अनुप्रदातुं पुनः पुनः किं तु कलंते (से)
तस्य परिहारिकस्यान्यतरं द्रव्यावृत्तं कर्तुम्। तद्यथा उत्था-
पनं वा निरीक्षणं वा। न्यवर्तयनं वा उच्चारप्रसवणं खेलमिघा-
नाऽऽदीनां च विवचनं परिष्ठापनं विशोधनं वा उच्चाराऽऽदिल-
रगिउत्तोपकरणऽदेः प्रक्षालनं कर्तुम् अथ पुनरेवं जानीयान्-
छिन्नाऽऽपातपु व्ययच्छिन्नममागमेषु पथिषु आनुगे ग्लानः
(भिक्षितो) बुभुक्षाऽऽर्त्तेः पिपासितमृत्पितो न शक्नोति
विवर्तितं ग्रामं प्राप्तुम्। अथवा—ग्रामाऽऽश्वपि निष्ठतां स
तपस्वी पछाष्टमाऽऽदिपरिहारतपःकर्म कुर्यन् दुर्वला भवे-
त् ततो भिक्षावर्धया फलान्तः सन सुद्धं वा, प्रपत्ते वा, ए-
वं (से) तस्य कलंते अशनाऽऽदिकं दातुमनुप्रदातुं वा।
एष सूत्रार्थः।

अथ निर्धुक्किविस्तरः—

कंटकमादिषु जहा, आदिकडिल्ले नहा जयंतस्स ।

अवमंठणणाऽऽलोयणं ठवणजुतो व वोस्सग्गो ॥ ६८१ ॥

ननु भगवान् प्रमादो न कर्मस्य इत्युद्दिशति संयमाव-
नि गच्छन्, कथं परिहारिकत्वं प्राप्त इति ? उच्यते—तथा क-

एतकाऽऽकीर्णं मार्गे उपयुक्तस्याऽपि कण्टको लगति, आदि-
शब्दादिष्वमेवाप्युपयुक्तोऽप्यागच्छन् प्रपतति, कृतप्रयत्नो
वा यथा नदीवेगेन स्थिते, सुशिक्षितोऽपि यथा खड्गन
लुप्यते, एवं कण्टकाऽऽविस्थानीयमादिकडिल्लकम्, आदि-
ग्रहणात् यदुद्गमोत्पादनैषणारूपं ज्ञानाऽऽदिरूपं वा, तन्न यत्-
मानस्याप्यवश्यं कस्याऽपि क्षलना भवति, क्षलितेन वाऽव-
श्यमालोचना दातव्या, ततो यः संहतनाऽऽगमाऽऽदिभिर्गु-
णैर्धुक्तः संहितस्तस्य स्थापना परिहारतपःप्रायश्चित्तदानं
कर्तव्यम् । तत्र चायं विधिः—प्रशस्तेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु त-
स्य साधोर्निविष्टनपःकर्मसमाप्त्यै शेषसाधूनां च भयज-
ननार्थं सकलैनाऽपि गच्छेन व्युत्तरगः कर्तव्यः । तत्राऽऽचा-
र्यो भणति—“तस्स साधुस्स निव्वसगगनिमित्तं ठामि
काउस्सगं जाव वासिरामि ।” ततश्चतुर्विंशतिस्वमनु-
ब्रूय—“नमो अरिहंताणं” भणित्वा चतुर्विंशतिसूत्रं सु-
खेनोच्चार्य भणति—

एस तवं पडिवज्जति, ण किंचि आलवति मा णमालवहा ।

अत्तद्वचित्तगस्स, वाघातो ते ण कायव्वो ॥ ६६२ ॥

एष आत्मविशुद्धिकारकपरिहारतपः प्रतिपद्यते, अतो न
किञ्चिद् युष्मानालपति । अत्र “सत्सामीप्ये सद्ब्रह्म” ॥ ५।४।
१ ॥ (हैम०) इति सूत्रेण भविष्यदर्थं वर्तमाना । ततो नालप्य-
तीत्यर्थः । तथा न एष युष्मान् सूत्रार्थोभयं, शरीरोदन्तं वा न
पृच्छति, यूयमप्येनं मा पृच्छत । एवमन्येष्वपि परिवर्तनाऽऽ-
दिपदेषु भावनीयम् । इत्थमानमार्थचिन्तकस्यास्य ध्यानस्य
परिहारतपसश्च व्याघातां ‘ते’ भवद्भिर्न कर्तव्यः ।

अथ यानि पदानि तेन साधुभिश्च परस्परं परिहर्तव्यानि
तानि दर्शयति—

आलावण पडिपुच्छण, परियदुट्ठाण वंदणग मत्ते ।

पडिलेहण संघाटग, भत्तदाण संभुजणा चेव ॥ ६६३ ॥

आलापनं संभाषणमनेन युष्माकं न कर्तव्यं, युष्माभिरप्यस्य
न विधेयम् । एवं सूत्रार्थयोः, शरीरवार्ताया वा प्रतिप्रच्छ-
नं पूर्वाधीतस्य परिवर्तनं कालग्रहणनिमित्तम् (उट्ठाणं ति)
उत्थापनं, रात्रौ सुप्तास्थितेर्वन्दनकरणं, खेलकायिकसंज्ञा-
मात्रकाणां समर्पणम् उपकरणस्य प्रत्युपेक्षणं भिक्षावि-
चाराऽऽदौ गच्छतः संघाटकनं भवनं, भक्षस्य पानकस्य
वा दानं एकमण्डल्यां वा समेकीभूय भोजनं न कर्तव्यम् ।

अथ कुर्वन्ति तत इदं प्रायश्चित्तम्—

संघाटगा उ जाव उ, लहुओ मासो दसरह उ पयाणं ।

लहुगा य भत्तपाणा, संभुजण होतऽणुग्घाता ॥ ६६४ ॥

एतेषामालापनाऽऽदीनां दशानां पदानां मध्यादालापनादार-
भ्य यावत् संघाटकपदं तावदष्टानां पदानां कारणे गच्छसाधू-
नां प्रत्येकं मासलघु, अथ भक्षदानं कुर्वन्ति ततश्चतुर्लघु,
एकमण्डल्यां संभुजते ततस्तेषामेव चत्वारोऽनुद्धाता मासाः ।

परिहारकस्य इदं प्रायश्चित्तम्—

अट्ठहं तु पदाणं, गुरुओ परिहारियस्स मासा उ ।

भत्तपदाणे संभुं जणे य चउरो अणुग्घाया ॥ ६६५ ॥

परिहारकस्याष्टानां पदानां संघाटकान्तानां करणे मासगुरु,
भक्षदानं संभोजनं वा कुर्वन्तश्चत्वारो मासा अनुद्धाताः ।

इमे च दोषाः—

कुर्वन्ताणेषाणि उ, आणाऽऽदि विराहणा दुवण्हं पि ।

देवएँ पमत्तल्लणा, अभिगरणाऽऽदी उदेतम्मि ॥ ६६६ ॥

एतान्यालपनाऽऽदीनि कुर्वन्तामाणाऽऽदयो दोषाः, विराधना
द्वयोरपि पारिहारिकगच्छसाधुवर्गयोर्भवति, प्रमत्तस्य च
द्वयतया क्षलनमन्येन वा साधुना भणितः—किमित्या-
लपनाऽऽदीनि करोषि, एवमुदिते भणिते सत्याधिकरणा-
ऽऽदयो दोषा भवन्ति ।

अथ “कण्णह एगगिहम्मि” इत्यादि सूत्रं व्याख्यानयति—

विउलं च भत्तपाणं, दट्ठणं साहुवज्जणं चेव ।

नाऊण तस्स भावं, संघाटं देति आयरिया ॥ ६६७ ॥

संघवाह्यमुत्सवे वा विपुलं भक्षपानं साधुभिरानीतं इह
तद्विषय ईषदभिलाषो भवेत्, साधुवर्जनां च साधुभिः सु-
दुश्चरितैः परित्यक्तोऽहमन्येषं मनसि चिन्तयेत्, एवं ज्ञा-
त्वा तदीयभावमाचार्याः संघाटं ददति ।

अथेदमेव भावपदं व्याचष्टे—

भावो देहावत्था, तप्पडिवद्धो व ईसिभावो से ।

अप्पाइय इयतएहो, वहति सुहं सेस पच्छित्तं ॥ ६६८ ॥

भावो नाम देहावस्था देहस्य दुर्बलता, तत्प्रतिबद्धा वा वि-
पुलभक्षपानविषय ईषत् भावाऽभिलाषस्तस्य सञ्जातः, तत-
श्च यथाऽभिलषिताऽऽहारेणाऽऽप्यायिता हततृष्णाश्च सन्
सुखेनैव शेषं प्रायश्चित्तं वहतीति मत्वा संघाटको दीयते ।

असुमेवार्थमन्याऽऽचार्यपरिपाट्या किञ्चिद्विशेषयुक्तमाह—

देहस्स उ दोब्बल्लं, भावो ईसिं च तप्पडीवंधो ।

अभिलाएँ सोधिकरणे-ण वा वि पावं पहीणं से ॥ ६६९ ॥

देहस्य दीर्घत्वम्, ईषद्वा मनोक्षाऽऽहारविषयप्रतिबन्ध एष
भाव उच्यते । यद्वा—अगत्या शोधिकरणेन पापं तस्य प्रक्षी-
णप्रायम्, एवंविधभावमाचार्या जानीयुः ।

कथं पुनरेतत् जानन्ति ?, इत्युच्यते—

आगंतु-एयरो वा, भावं आतसेसिआं उ जाणिजा ।

हेऊअहि वेसभावं, जाणित्ता अणतिसेसी वि ॥ ७०० ॥

आगन्तुक इतरो वास्तव्याऽतिशयी नवपूर्वधराऽऽदिरव-
धिज्ञानाऽऽदियुक्तो वा स एवंविधं भावं (से) तस्य जानी-
यात् । अथवाऽतिशयज्ञान्यपि बाह्यैर्वादिभिर्हेतुभिस्तस्य
भावं चेतो जानीयात् ।

सकमहादी दिवसो, पणीयभत्ता व संखडी विपुला ।

धुवलंभिग एगघरं, तं सागकुलं असागं वा ॥ ७०१ ॥

शकमहाऽऽदीर्घवसो यदा संजातस्तदा तं कापि धाद्वगृहे न-
यन्ति, प्रणीतभक्ता वा काचिद्विपुला संखडिस्तत्र वा विन-
र्जयन्ति । तच्च धुवलंभिकमवश्यसंभावनीयलाभमेकमेव
गृहं विद्यते, इह च आथक्यगृहमभावकगृहं वा भवेत् उभ-
यत्राऽपि गुरवः स्वयं प्रथमतो गच्छन्ति, तं च पारिहारिकं
ब्रूवते—आर्य ! समागन्तव्यममुकगृहे पात्रकमुद्ग्राह्य त्वये-
ति, ततस्तत्र प्राप्तस्य विपुलमवगाहिमाऽऽदिकं भक्षं वाप-
यन्ति । अथाऽसौ वयं गन्तुं न शक्नोति ततो भाजनानि

गृहीत्वा स्वयमानीय गुरवो ददाति । एतायता “कण्ठ आ-
परिग्रो उवज्झापणं तद्विवसं एगगिहंसि पिंडवायं दवा-
वित्तप ।” इति सूत्रं व्याख्यातं मन्तव्यम् ।

अथ “तेण परं से मो कण्ठ” इत्यादि सूत्रं व्याख्याति-

भक्तं वा पाणं वा, यं दिति परिहारियस्स ण करेति ।

कारणे उट्ठवणाऽऽदी, चोपग गोणीए दिट्ठतो ॥७०२॥

भक्तं वा पाणं वा ततः परं परिहारिकस्य निष्कारणे न
प्रयच्छन्ति, न वा किमप्यालपनाऽऽदिकं कुर्वन्ति. कारणे
तु यदा स्थानाऽऽदिकं कर्तुं क्षीणवेहतया न शक्नोति तत
उत्थापनाऽऽदिकं कारयन्ति । अत्र बोद्धव्यं : प्राह-किं प्राय-
श्चित्तं राजदण्ड इवावशेन बोद्धव्यं, येनेदृशीमवस्थां प्राप्त-
स्यापि भक्तपानमानीय न दीयते । सूरिराह-गौर्दृष्टान्तोऽत्र
क्रियते । यथा-नवप्रावृषि या गौरुत्थानुं न शक्नोति, तां
गोप उत्थापयति, अटवीं च चारिचरणार्थं नयति या तु गन्तुं
न शक्नोति, तस्या गृहे आनीय प्रयच्छति । एवं परिहारि-
कोऽपि यत्कर्तुं शक्नोति तत्कार्यते, यत्पुनरुत्थानाऽऽदिकं
कर्तुं न शक्नोति तदनुपरिहारिकः करोति ।

कथं पुनरसौ करोतीत्याह-

उट्ठेज निसीएजा, भिक्खं गेरेहेज भंडगं पेहे ।

कुवियपियबंधवस्स व, करेइयगे वि तुसिणीओ ॥७०३॥

स परिहारिकस्तपसा क्लान्तो ब्रवीति-उत्तिष्ठेयं, निर्षादेयं,
भिक्षां हिरेडेयं, भारेडकं प्रत्युपेक्षेयम्, एवमुक्ते अनुपरिहा-
रिक उत्थापनाऽऽदिकं सर्वमपि करोति । कथामित्याह-यथा
प्रिययाधवस्य कुपितः कश्चिद्वन्धुर्यत्करणाय तत्तूष्णीकः क-
रोति । एवमितरोऽप्यनुपरिहारिकः सर्वमपि तूष्णीकभा-
वेन करोति ।

अथ भिक्षाहिरेडनाऽऽदी विधिमाह-

णीणेति पवेसेति य, भिक्खगए उग्गह ते उग्गहियं ।

रक्खति य रीयमाणं, उक्खिन्नइ करे य पेहाए ॥७०४॥

भिक्षां गतस्य परिहारिकस्यावग्रहं प्रतिग्रहं तेन परिहा-
रिकेण गृहीतमनुपरिहारिकः पात्रं बन्धते निष्काशयति री-
यमाणं च पर्यटन्तं तं गवाद्युपद्रवात् प्रपतनाऽऽदेवां रक्षय-
ति, भारेडप्रत्युपेक्षणायामशक्तस्य कसौ हस्तावनुपरिहारिक
उत्क्षिपति येन स्वयमेव प्रत्युपेक्षते ।

आह-यदि नामाशक्तस्तर्हि कस्मादसौ भिक्षाहिरेडनाऽऽदि-
कं विधीयते ? इत्याह-

एवं तु असदभावो, हरियायरियाविअणुचिम्मो ।

भयजणणं सेसाण य, तवो य सप्पुरिसचरियं वा ॥७०५॥

एवं यथाशक्ति कुर्वन्तस्तस्याशठभावो भवति, वीर्याऽऽ-
चारश्चानुवीर्यं भवति, शेषाणामपि साधूनां भयजननं कृतं
भवति, तपः सम्यगनुपालितं भवति, सत्पुरुषचरितं च
कृतं भवति ।

“अथ क्षिप्वावापसु पंथेसु” इत्यादिसूत्रं व्याचष्टे-

क्षिप्वापाते किलंते, ठवणा खेत्तस्स पालणा दोण्हं ।

असहुस्स भत्तदाणं, कारणे पंथे व भत्ते वा ॥७०६॥

क्षिप्वाऽपाते अवनि गच्छन् परिहारिको यदि बुध्दया तृषा

क्लान्तो ग्रामं प्राप्तुं न शक्नोति, ततोऽनुपरिहारिको भक्तपानं
गृहीत्वा तस्यान्तरग्रामे ददाति । अथवा-स भगवान् अभिगृ-
हितबलवीर्यो यथा कामं भिक्षां पर्यटति, तत्र हिरेडत्वा तपः-
क्लान्तो यदा न शक्नोत्यागन्तुम्, तत आगन्तुमसमर्थं तस्मिन्
क्षेत्रस्य स्थापना कर्तव्या । मूलग्राम एव स हिरेडते, न बहि-
र्भिक्षाचर्या गच्छतीत्यर्थः । (पालणा दोण्हं ति) द्वयोरपि परि-
हारिकानुपरिहारिकयोः पालना कर्तव्या । कथमित्याह (अ-
सहुस्स भत्तदाणं कारणे ति) यदि स परिहारिकः स्वग्रा-
मेऽपि हिरेडितुं न शक्नोति ततोऽनुपरिहारिको हिरेडत्वा
तस्य प्रयच्छति, अनुपरिहारिकस्तु मण्डलीनः समुद्दिशति ।
तथाऽनुपरिहारिकोऽपि ग्लानत्वेनासहिष्णुर्भिक्षां गन्तुं न
शक्नोति, तत एवंविधकारणे द्वयोरपि गच्छमन्काः सा-
धवः प्रयच्छन्ति । एवं द्वावपि पालिनावनुकम्पितौ भवतः ।
एवं स्थानस्थितानां यतना भणिता ।

संप्रति पूर्णं मासे वर्षावासे वा ग्रामानुग्रामौ विहरतां प-
थि ग्रामे ग्रामानां वा यतनाऽभिधीयते-

ठवयंति डहरगामं, पत्ता परिहारिए अपायंते ।

तस्सऽद्धा तं गामं, ठवेंति अंसेसु हिंडंते ॥ ७०७ ॥

पथि व्रजन्तो डहरं लघुतरं ग्रामं प्राप्ताः परिहारिक-
स्यार्थाय स्थापयित्वा द्वितीयमर्द्धं स्वयमटन्ति । एवं ता-
वत्पथि वर्षेमाने परिहारिकं भणितं यत्र तु साधवः प-
रिहारिकश्च समकमेव प्राप्तान्तरापर्यट्ते ग्रामं साधवो हि-
रेडन्ते, अर्धे परिहारिकः । अथ साधूनामर्द्धे पर्यटनां न
पूर्यते ततस्मैः सर्वस्मिन् ग्रामे पर्यटिते परिहारिकः प-
र्धोत्पर्यटति ।

अथ परिहारिको यथा कारणे गच्छन्साधूनां वैयावृत्यं क-
रोति तथाऽभिधीयते-

विइयपयकारणम्मि, गच्छे वाऽऽगाढं सो तु जतणाए ।

अणुपरिहारिउ कप्प-ट्ठितो व आगाढ संविमो ॥७०८॥

द्वितीयपदे कारणे कुलाऽऽदिकार्ये परिहारिकाऽपि साधूनां
वैयावृत्यं करोति । यथा पाराश्रिकः “अन्ध उ पदारुभंगो,
महासु पुण सयागरो संघो ।” इत्यादि भणित्वा वैयावृत्यं
कृतवान् । तथा गच्छे वा आगाढं कारणं समजति ततः सो-
ऽपि धतनया वक्ष्यमाणया भक्तपानीयाऽऽहरणाऽऽदिवैयावृ-
त्त्यं करोति । (अणुपरिहारिए) इत्यादि पश्चार्द्धम् । अथ ग-
च्छन्साधवः प्रक्षिप्तमहाधुनाऽऽदीनामन्यतरमागाढयागं प्रति-
पन्ना, उपाध्यायश्च ग्लानः कालान्तो वा, ततोऽनुपरिहारि-
कः कल्पस्थितो वा वाचनां गच्छस्य ददाति । अथ ताव-
त्प्राप्तो ततः परिहारिकोऽपि वाचनां ददाति, स च तां द-
दानोऽपि संविम एव मन्तव्यः । इह मा भूत्कस्यापि मतिः-पू-
र्यमन्त्रेण प्रतिपिद्धं, पूर्वसूत्रार्थदानाऽऽदिकमनेनानुज्ञातम् ।

एवं पूर्वापरविरुद्धमाचरन्संविमोऽस्मादिति तन्मतिव्यपो-
हार्यं संविमप्रहणं व्याचष्टे-

मयणच्छवगविसो मे, देति गणो वा तिरो व अतिरो वा ।

तज्जाणेषु सएसु व, तस्म वि जोगं जणो देति ॥७०९॥

मदनः कांक्षः, तस्य कुरेण भक्तेन गच्छः, सर्वोपि ग्लानो जातः ।
शवकमशिवं तेन वा गृहीतः, प्रत्यनीकेन वा विषो दत्तः, अ-

धर्मदयौ वा न संस्तरति, ततः परमागादेन कारणेन, पारिहारिको भूपायमौषधानि वा तद्भाजने गच्छ-
सत्केषु पात्रकेषु, तेषामभावे स्वभाजनेषु, वा गृहीत्वा
तिरोहितमतिरोहितं वा गच्छस्य प्रयच्छति । तिरोहितं
नाम—आनीयानुपारिहारिकस्य ददाति, सोऽपि गच्छस्या-
र्पयति, अथानुपारिहारिकोऽपि ग्लानः, तदा कल्पस्थितस्य
ददाति, सोऽपि तथैव, गच्छस्यार्पयति, कल्पस्थितस्यापि
ग्लानत्वे अतिरोहितं तिरोहितं वा स्वयमेव गच्छस्य ददा-
ति । यच्च तेषां योग्यं जनो ददाति तत्तेषामर्थाय गृह्णाति,
यत्तु तस्य योग्यं तदात्मनो गृह्णाति ।

एवं ता पंथमी, तत्थ वि य ठिया तहिं पि एमेव ।

बाहिं अढती इहरे, इयरे अद्दइ अढते वा ॥ ७१० ॥

एवं तावत्पथि गच्छतामभिहितं, तत्रापि च ग्रामाऽदौ
स्थिताः, तत्राप्येवमेव मन्तव्यम् । मार्गे च यत्न गच्छो न प्रा-
प्तः, तत्र बहिः इहरेणान्तःपुरे धर्मकथनार्थं (?) कृतस्य-
सगर्थः । भाषार्थस्त्वयम्—“ पाडलिपुत्ते मुकुंडो नाम राया गं-
गाय नावारूढो उदगे एहायंतो अभिरमइ । साहुणो पङ्कुले
पामिस्ता सयमेव नावं नेउं साहुणो वि लागविता भणइ-
कहं कहंइ, जाव नइ उत्तरामो । अक्खेवखाइ कहालिजुत्तो
साहु कहिउमारखो । तंण कहितेण अक्खित्तो नावियं सञ्ज-
इ-सणियं कहंइ, जेण एस साहु चिरं कहंइ । साहुण
कारणे सणियं गच्छताणं जत्तिया अवेज्जंवा तत्तिया
चउलहुगा । उत्तिसेण रत्ता अंतउरे कहिया कहा, सुंदराओ
कहाओ नरङ्गयत्याथाः कथयन्ति साधवः । अंतउरि-
याणं काउगं जायं, रायाणं विज्जवैति—जइ न साहुणो इह-
माणिज्जिजा ता अहं वि सुणेज्जामो । रत्ता गवेसित्ता प-
वेसित्ता साहुणो अंतउरे । ”

तत्र च प्रविष्टानामंते दोषाः—

सुत्तथे पलिमंथो—ऽणगा दोसा य णिवधरपवेसे ।

सइकरण कोउएण च, भुत्ताऽभुत्ताण गमणाऽऽदी ॥ ७११ ॥

सूत्रार्थयोः पलिमन्थः, स्मृतिकरणेन कौतुकं च भुक्ताभु-
क्तानां प्रतिगमनाऽऽद्योऽनेके दोषा नृपगृहप्रवेशे भवन्ति ।
एते अनुकम्पायां दोषा उक्ताः ।

अथ प्रत्यनीकतायां दोषानाह—

बुज्झण सिंचण बोलण, कंबलसबला य घाडिते मित्ते ।

अनुसद्धी कालगता, णागकुमारसु उववसे ॥ ७१२ ॥

बाहनं सेचनं बोलनं वा प्रत्यनीकेन साधुना क्रियेत । तत्र
सामान्येन दृष्टान्तोऽयम्—मथुरायां भण्डारयत्तया जायां कम्ब-
लशबली वृषभौ घाटिकेन मित्रेण जिनवासस्यानापृच्छया
बाह्वितौ तन्निमित्तं सज्जानवैराग्यौ आवकंणानुशिष्टौ भक्तं
प्रत्याख्याय कालगतौ नागकुमारेषूपपञ्चौ ।

ततस्ताभ्यां किं कृतमिति ?, आह—

वीरवरस्स भगवतो, नावारूढस्स कासि उवसगं ।

मिच्छदिट्ठिपरदो, कंबलमबलोहं तारिओ भगवं ॥ ७१३ ॥

वीरवरस्य भगवतो नावारूढस्य सुदीढो नागकुमार उ-
पसर्गमकार्षीत् । तेन मिथ्यादृष्टिना प्रारब्धो जले बोलयि-
तुं कम्बलशबलाभ्यां मोदितो भगवान् । कथानकमाध्व-
१७३

कादधधारणीयम् । एवं नावारूढस्य साधोर्बोलनाऽऽदिकं
सम्भवतीति ।

अथ बाहनाऽऽदिपदानि व्याचष्टे—

सीसगता वि ण दुक्खं, करेह मज्झं ति एवमवि वांत्तुं ।

जो छुम्भंतु समुदे-सुं वति णावं विलगोसु ॥ ७१४ ॥

सिद्धार्थका इव शिरसि गता अपि मम दुःखं न कुरुष्व
एवमप्युक्त्वा कश्चित्प्रत्यनीको यदा साधवो नावं विलग्नस्त-
दा नाथं नदीमुखेषु मुञ्चति । येन समुद्रे प्रक्षिप्यन्ते, तत्र
पतिताः क्रियन्तां प्रियन्तां चेति कृत्वा । गतं बाहनम् ।

अथ सेचनं बोलनं चाऽऽह—

सिंचति ते उवहिं वा, ते चेव जले छुभेज्ज उवधिं वा ।

मरणोवधिनिष्कम्भं, अणमग तणानि तरपणं ॥ ७१५ ॥

नाविकोऽन्यो वा प्रत्यनीकस्तान् साधूनुपधिं वा सिञ्च-
ति, तानेव साधूनुपधिं वा जले प्रक्षिपेत् । बालवेदित्यर्थः ।
तत्र चाऽऽत्मधारिधनायां मरणनिष्पन्नम्, उपधिनाशे उप-
धिनिष्पन्नम् यच्चाऽन्यणीयमुपधिं प्रहीष्यन्ति, तृणानि
वा सेविष्यन्ते, तन्निष्पन्नं सर्वमपि प्राप्नोति । तरपणं वा
स मार्गेयत्, अदीयमाने चिरं निरुन्ध्यात्, दीयमाने अधि-
करणम् । गताः प्रत्यनीकद्वाराः ।

अथ बहवः प्रत्यपाया इति व्याचष्टे—

संघट्टणा य सिंचण, उवकरणे पडण संजमं दोसा ।

सावयतेणे तिण्हे-गतर विराहणा संजमाऽऽताए ॥ ७१६ ॥

ब्रसाऽऽदीनां संघट्टना जलेन वा सेचनमुपकरणेऽऽस्यात्मना
वा पतनं वा एते संयमं दोषाः । श्वापदकृता स्तेनकृता वा
आत्मधारिधना (तिण्हेगयर स्ति) अनुकम्पाप्रत्यनीकता-
तदुभयाऽऽदिरूपाणां त्रयाणामेकतरस्मिन् संयमाविगधना-
ऽऽत्मविगधना च भवति । एष संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथेनामेव विवृणोति—

तसउदगवणं घट्टण, सिंचण लोणे अणावि सिंचणना ।

बुज्झण उवधी तुभये, मगराऽऽदि समुदे तेणे य ॥ ७१७ ॥

जलोद्भवानां त्रसानामुदकस्य वा सेवालाऽऽदिरूपस्य वन-
स्पतेर्वा संघट्टनं भवेत्, लोकं नाविकेन वा साधोरुपकर-
णस्य वा सेचनं क्रियेत, अतिसंबाधे वा उपधेगात्मनस्तदु-
भयस्य वा स्ताधे अस्ताधे वा जले (बुज्झणं) बालनं
भवति । मकराऽऽदयः श्वापदाः समुद्रे स्तेनाश्च तत्र भवेयुः ।

इदमेव व्याचष्टे—

ओहार मगराऽऽदी वा, घोरा तत्थ उ सावया ।

सरीरावहिमदीया, णावा तेणा य कथई ॥ ७१८ ॥

ओहारमकराऽऽद्यस्तत्र तथा घोराः श्वापदा भवन्ति । आ-
हारो मत्स्यविशेषः, स किल नावमधस्तले जलस्य नयान् ।
शरीरहरा उपधिहरा वा नौस्तेनाः कुत्रापि भवेयुः । एते-
रात्मन उपधेर्वा विनाशे तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ “ तिण्हेगयर स्ति ” पदं व्याख्यति—

सावय तेणा उभयं, अणुकंपादी विराहणा तिणि ।

संजम आतुभयं वा, उत्तरणावुत्तरंते य ॥ ७१९ ॥

श्वापदाः १, स्तेनाः २, श्वापदा अपि स्तेना अपि ३, एत-
त्रयम् । अथवा-अनुकम्पया १, प्रत्यनीकतया २, अनुक-
म्पाप्रत्यनीकोभयार्थतया वा ३ । अथवा-तिस्रो विराधनाः,
तद्यथा-स ग्रामे पारिहारिकः प्राप्तो बहिर्ग्रामे पर्यटति उ-
त्तरति । अथ वेलाऽतिक्रमो दूरे वा स ग्रामस्तनस्तत्रैव मू-
लग्रामे अर्द्धे पारिहारिकः पर्यटति अर्द्धे गच्छमाधवः, तेन
अटिते वा गच्छः पर्यटति । किं बहुना ?-पक्षद्वयस्याप्ययं पर-
मार्थः ।

उच्यते-

कप्पट्टिं परिहारी, अणुपरिहारी व भक्तपाणाणं ।

पंथे खिते व दुवे, सो वि य गच्छस्स एमेव ॥ ७२० ॥

पथि वा क्षेत्रे वा द्वयोरपि वर्तमानो ग्लानत्वाऽऽदौ कारणे
कल्पस्थितः परिहारी अनुपरिहारिको वा पारिहारिकस्य भ-
क्तपाणौपग्रहं करोति, सोऽपि च पारिहारिको गच्छस्यैव
मेघोपग्रहं करोति । ७० ४ ३० ।

परिहारकप्पट्टिं भिक्षू बहिया थेराणं वेयावडियाए
गच्छेज्जा, से य आहव अइकमिज्जा, तं च थेरा जाणिज्जा
अप्पणो आगमेण अनेसिं वा अंतिं सुच्चा, तयो पच्चा
तस्स अहालहुस्सए नामं ववहारे पट्टयेयवे सिया ॥ ५३ ॥

अस्य संबन्धमाह-

निकारणपडिसेवी, अजयणकारी व कारणे साहू ।

अइवा विप्रतकिवे, परिहारं पाउणे जोगो ॥ ३५२ ॥

निकारणे मात्रज्ञत्वाऽऽदिकं प्रतिसेवितुं शीलमस्येति नि-
ष्कारणप्रतिसेवी स तथा, कारणे वा योऽवतनाकारी पू-
र्वोक्तयन्तां जिता गात्रज्ञत्वाविधायी साधुः । अथवा-यस्य-
कृत्यो नीरुगभूतोऽपि तदेव ज्ञत्वाऽऽदिकमुपजीवति, स प-
रिहारतपः प्राप्नुयादिति योगः संबन्धः । अनेन संबन्धेना-
ऽऽयातस्यास्य सूत्रस्य (५३) व्याख्या-परिहारकस्य स्थितौ
भिक्षुर्वेदित्यत्र नगराऽऽदौ स्थविगणामाचार्याणामादेशेन
वैयावृत्यर्थं गच्छेत् । किमुक्तं भवति ? अन्यस्मिन् गच्छं के-
वाश्चिदाचार्याणां वादी नास्तिकाऽऽदिक उपसंस्थितः, तेषां च
नास्तिवादलब्धिसंपन्नस्तस्ते येणामाचार्याणां स परिहारि-
कस्तेषामन्तिकं संघाटकं प्रेषयन्ति । स च संघाटको हंत-वा-
दिनं कमपि मृत्कलयत । एवमुक्तं ते आचार्याः परिहारकं प-
रिहारिनिग्रहक्षमं मत्वा प्रेषयन्ति, ततस्तदा देशादसौ परिहा-
रतपो बहमान एव गच्छेत् । इदं च महत्प्रवचनस्य वैयावृ-
त्यं यदग्लान्या परवादिनिग्रहणं, ततस्तदर्थं गतः स परि-
हारिकः (आहव) कदाविदतिक्रमेण पादधायनाऽऽदिकं
प्रतिसेवितुम्, तत् स्थविरा मौलाऽऽचार्या आत्मन आगमेना-
वध्यायनिशयज्ञानेन अन्येषां वा अन्तिकं श्रुत्वा जानीयुः ।
ततः पश्चात् तत्परिज्ञानानन्तरं तस्य पारिहारिकस्य यथा-
लघुस्वको नाम स्नाकप्रायश्चित्तरूपा व्यवहारः प्रस्थापयि-
तव्यः स्यादिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्-

परिहारिओ य गच्छे, आसण्णे गच्छे वाइणा कज्जं ।

आगमणं तीहं गमणं, कारणपडिसेवणा वाए ॥ ३५३ ॥

परिहारिकः क्वापि गच्छे विद्यते, क्वचित्त्वासत्त्वेऽन्यगच्छे

वादिना कार्यमुत्पन्नं, ततस्तत्र गच्छे आगमनम् । अन्यगच्छा-
त् संघाटक आगतस्तेन च वादी प्रेष्यतामित्युक्ते गुरो-
रादेशात् परिहारतपो बहमानस्यैव तस्य तत्र गमनम् । तत्र
गतेन तेन परवादी राजसभासमक्षं निःपिष्टप्रश्नव्याकरणः
कृतस्ततः प्रवचनस्य महती प्रभावना समजनि, तेन च वाक्-
स्य करणे अमूनि प्रतिसेवितानि भवेयुः-

पाया व दंता व सिया उ धोया,

वा बुद्धहेतुं च पणीयभत्तं ।

तं वातिगं वा मइसत्तेओ,

सभाजयट्ठा सुवयं च सुक्कं ॥ ३५४ ॥

पादौ वा दन्ता वा प्रवचनजुगुप्सापरिहारार्थं धीताः स्यु-
र्भवेयुः, प्रणीतभक्तं वा घृतवृग्धाऽऽदिकं वाग्देतोर्बुद्धिहेतोश्च
भुक्तं भवति, “ घृतेन चर्द्धते मेधा ” इति वचनात् । वातिकं
नाम-विककटं, तद्वा मतिहेतोः सत्त्वहेतोर्वा सेवितं भवेत् ।
मतिर्नाम परवागुपन्यस्तस्य साधनस्याऽपूर्वपूर्वकृपणोद्वाऽऽ-
त्मको ज्ञानविशेषः । सत्त्वं प्रभूतप्रभूततरभाषणं प्रवर्धमान
आन्तर उत्साहविशेषः सभाजयार्थं वा शुक्लं ‘ सुवयं ’ वक्तुं
प्रावृत्तं भवेत्, “ जिता वल्लवता समा । ” इति वचनात् ।

थेरा पुण जाणंती, आगमओ अहव अणुओ सुच्चा ।

परिसाए मइकमिए, ठवणा वा होइ पच्छित्ते ॥ ३५५ ॥

एवमादिकं तेन प्रतिसेवितं स्थविराः सूरयः पुनरागमतो
जानीयुः । अथवा-अन्यतः श्रुत्वा, ततस्तस्य भूयः समाग-
तस्य पर्यन्तं प्रायश्चित्तस्य स्थापना कर्तव्या भवति ।

इदमेव व्याचष्टे-

नवदसचउदमओही, मणणाणी केवली य आगमओ ।

सो चवऽणो उ भवे, तदणुचरो वा वि ओगो वा ॥ ३५६ ॥

नवपूर्विगो दशपूर्विणश्चतुर्दशपूर्विणः अर्धार्धज्ञानिनो, मनः-
पर्यवज्ञानिनः, केवलज्ञानिनो वा, ते आगमातिशयेन ज्ञात्वा
प्रायश्चित्तं दयुः । अन्यो नाम स एव परिहारिकः सन्मु-
खादालोचनाद्वारेण श्रुत्वा । यद्वा-यं तस्य परिहारिकस्या-
नुचरा, सहायाः प्रेषितास्तैः कथितम् । उवको नाम-अन्यः
कोऽपि तिर्यगापनितो मिलितः तेषां गच्छन्तर्को न भव-
तीत्यर्थः । तेन वा कथितम् यथेतनामुक्तं पादधायनाऽऽदिकं
प्रतिसेवितम् ।

ततः-

तेसिं पच्चयहेउं, जे पेसविया सुयं व तं जेहिं ।

भयहेउं मेसगणे, इमाउ आरोवणारयणा ॥ ३५७ ॥

ये तेन सार्द्धं प्रेषिताः, यैर्वा प्रेषितैरपि तत्प्रतिसेवनं श्रुतं,
तेषामुभयपामन्यपरिणामकानां प्रत्ययहेतोः, शेषाणां च अ-
तिपरिणामिकानां भयोत्पादनहेतोरियमारोपणा रचना व्यव-
हारप्रस्थापना सूरिभिः कर्तव्या । (७०) (यथा लघुस्वको
व्यवहारः ‘ अहालहुस्सय ’ शब्दे प्रथमभागे ८७० पृष्ठे विस्त-
रतो गतः) (कं व्यवहारं केन तपसा पूरयतीति अस्मिन्ने-
व शब्दे ६८१ पृष्ठे गतम्)

एवं प्रस्तारं पूरयित्वा सूरयो भणन्ति-

जं इत्थं तुह रोयइ, इमे व गिएहाहि अंतिमे पंच ।

इत्थं च भमादेउं, जं अकमते तगं वहइ ॥ ३६३ ॥
यद्वामीयां प्रायश्चित्तानां मध्ये तव रोखते तद् गृहाण,
अमूनि वा अग्निमानि पञ्च रात्रिन्दिवानि गृहाण । एवमुक्ते
स यथालुप्तकं प्रायश्चित्तं गृह्णाति । अथवा-इत्थं आम-
यित्वा यत्प्रायश्चित्तं गुरव आक्रमन्ति तत्कं गृह्णाति ।

सूर्यश्चेदं तं प्रति भणन्ति-

उन्भावियं पवयणं, थोवं ते तेण मा पुणो कासि ।

अइपरिणए मुत्तं, वेइ वहंतो वयं एअं ॥ ३६४ ॥

एवमपरादिनां निगृह्णता प्रवचनमुद्गाहितं तेन स्तोकं, ते
प्रायश्चित्तं, मा पुनः भूयोऽप्येवं कार्षीः । अथातिपरिणता-
श्चिन्तयेयुः-एष तावन्मात्रेण मुक्त इति । ततो यदि तस्या-
न्यदपरं प्रदानं तपोऽपूर्णं तदा तदेव बहमानोऽतिपरिणा-
मिकाऽऽदीनां पुरतो गुरुन् भणन्ति-एतत्प्रायश्चित्तं युष्माभि-
र्दत्तं बहामीति । वृ० ५ उ० । वज्जेने च । प्रव० १० द्वार ।
नि० चू० ।

विषयसूची-

- (१) परिहारशब्दनिक्षेपप्रकरणम् ।
- (२) पर्यायद्वारम् ।
- (३) सूत्रार्थद्वारम् ।
- (४) अभिग्रहद्वारम् ।
- (५) तपोद्वारम् ।
- (६) येभ्यो नियमतः शुद्धतपः परिहारतपो वा देयं त-
त्प्रतिपादनम् ।
- (७) यदि गच्छामी एतानि पदान्यतिचरति तत इदं
प्रायश्चित्तम् ।
- (८) शुद्धतपःपरिहारतपोः कतरत् कर्कशं तपः । प-
रिहारकल्पस्थितस्य भिक्षोरन्यत्राचार्याणां वैयाघ्र-
त्याय गमनम् ।
- (९) स्थविराणां वैयाघ्रत्याय गच्छतीत्युक्तं, तत्र किं वै-
याघ्र्यं, येन हेतुभूतेन स गच्छति ।
- (१०) " जीए ति " द्वारव्याख्यानम् ।
- (११) पिष्टनद्वारम् ।
- (१२) द्वारेति तत्र विहरन्तेरन्यतरस्य परिहारतपोदानम् ।
- (१३) तृतीयं सूत्रम् ।
- (१४) परिहारकल्पस्थितं ग्लायन्तम् ।
- (१५) कं व्यवहारं केन तपसा पूरयतीति ।

परिहारकल्पद्वय-परिहारकल्पस्थित-पुं० । परिहारस्य कल्पः
सामाचारी परिहारकल्पस्तत्र स्थितः । प्रायश्चित्ततपःप्रका-
रैर्व्यवस्थिते, व्य० १ उ० ।

परिहारद्वार-परिहारस्थान-न० । परिहारो विषयः, तिष्ठन्ति
जन्तवः कर्मकलुषिता अस्मिन्निति स्थानम् । परिहारश्च तत्
स्थानं परिहारस्थानम् । प्रायश्चित्तार्हकार्यविषये, व्य० १ उ० ।
नि० चू० ।

परिहारग-प्रतिहारक-पुं० । परिहारिके, उक्त० २८ अ० ।

परिहारविसुद्धिय-परिहारविशुद्धिक-पुं० । परिहरणं परिहार-
स्तपोविशेषस्तेन विशुद्धं, परिहारो वा विशेषेण शुद्धं य-
स्मिंस्तत् परिहारविशुद्धं, तदेव परिहारविशुद्धिकम् । स्था० ५
डा० २ उ० । परिहरणं परिहारस्तपोविशेषस्तेन कर्मनिर्जराक-

पा विशुद्धिर्यस्मिन् चारित्रे तत्परिहारविशुद्धिकम् । संयमवि-
शेषे, वृ० ६ उ० । पञ्चमहाव्रतानां पारहारे, आ० चू०
१ अ० । तृतीये चारित्रभेदे, एतदीप द्विभेदम्-नि-
र्विशमानकं, निर्विष्टकायिकं च । तत्रास्यैव चारित्रस्यासेवका-
साधयो निर्विशमानका उच्यन्ते, तदव्यतिरेकादिदमपि
चारित्रं निर्विशमानकं भण्यते । आसेवितैतच्चारित्रकाया-
स्तु मुनयो निर्विष्टकायाः, त एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादाभि-
विष्टकायिकाः, तदभेदादिदमपि चारित्रं निर्विष्टकायिकम्,
एतत्स्वरूपं च विस्तरतो भाष्येऽभिधास्यत इति ॥ १२६० ॥
विशे० । (अत्र " से किं तं परिहारविसुद्धियचरित्ता-
रिया । " इत्यादि सूत्रम् ' चरित्तारिय ' शब्दे तृतीयभागे
११५२ पृष्ठे गतम्)

अथ निर्विशमान-निर्विष्टकायिककल्पस्थितिद्वयं विवरी-
पुराह-

परिहारकल्पं पवक्खामि, परिहरंति जहा विज्ज ।

आदिमज्जसवसाणेसु, आणुपुप्पि जहकर्म ॥ ३६६ ॥

परिहारकल्पं प्रवक्ष्यामि । कथमित्याह-यथा विद्वांसो विदि-
तपूर्वगतश्रुतरहस्याः, तं कल्पं परिहरन्ति, धातूनामनेकार्थ-
त्वादासेवन्ते, कथं पुनर्वक्ष्यसीत्यत आह आदिमध्यावसानेषु
यथाक्रममानुपूर्व्येति ।

पंचहिं अगगो भत्ते, तत्तेगाए अभिगगो ।

उवाहिणो अगगो दसे, इयरो एकतरीयओ ॥ ३७० ॥

भक्ते, उपलक्षणत्वात्-पानके च संसृष्टासंसृष्टाऽऽख्यमाद्यमे-
षणाद्वयं वर्जयित्वा पञ्चभिरुपरितनाभिरेषणाभिराग्रहः, स्वी-
कारस्तत्राप्येकस्यामेकतरस्यामभिग्रहः, एकया कयाचिन्न-
क्रमपरया पानकमन्वेषयन्तीत्यर्थः ।

आह च बृहद्भाष्यकृत-

" संसृष्टमाहाराणं, सव्वरहं एसणाण उ ।

आइल्लहिं उ दोहिं तु, अगगो गह पंचहिं ।

तन्ध वि अन्नतरीए, एगाए अभिगगं तु काऊणं ॥ " इति ।

उपधिर्वेद्याऽदिरूपस्तस्योदिष्टाऽप्रेक्षा अंतरा उज्झितधर्म-
काख्याः पीठिकायां व्याख्याता, याश्चनन्न एषणास्तत्र द्वयोरुप-
रितनयोराग्रहः स्वीकारः, इतरोऽभिग्रहः, स एकतरस्यामुप-
रितन्यां भवति, यदा चतुर्थ्या न तदा तृतीयायां, यदा तृ-
तीयायां न तदा चतुर्थ्या गृह्णातीति भावः ।

कदा पुनस्तेऽमुं कल्पं प्रतिपद्यन्ते इत्याह-

अइरुगयम्मि सूर, कप्पं देसंति ते इमं ।

आलोइय पडिक्कंता, ठावयंति तओ गणे ॥ ३७१ ॥

अचिरोद्भूते सूर्ये ते भगवन्तः कल्पमिमं वक्ष्यन्ति, स्वयं प्रति-
पक्षा अन्येषां दर्शयन्ति, तत आलोचनप्रतिक्रान्ता आलोच-
नाप्रदानपूर्व प्रवृत्तमिष्ट्यादुण्डताग्नीन् गणान् स्थापयन्ति ।

तेषु च त्रिषु गणेषु कियन्तः पुरुषा भवन्तीत्याह-

सत्तावीसं जहमेण, उक्कोसेण सहस्ससो ।

निगंथसूरा भगवंतो, सव्वगणेण वियाहिंया ॥ ३७२ ॥

सप्तविंशतिः पुरुषा जघन्येन भवन्ति, एकैकस्मिन् गणे,
उत्कर्षतः सहस्रशः सहस्रसंख्याः पुरुषा भवन्ति, श-
ताग्रशो गणानामुत्कर्षतो वक्ष्यमाणत्वात् । एषं ते भग-
वन्तो निर्गन्धसूराः सर्वाग्रेण सर्वसंख्यया व्याख्याताः ।

गणमङ्गीकृत्य प्रमाणमाह-

सयमगसो य उकोसा, जहमेणं तओ गणा ।

गणो य श्वओ वुत्तो, एमेता पडिवत्तिओ ॥ ३७३ ॥

शताग्रशः शतसंख्या गणा उत्कर्षताऽमीषां भवन्ति, जघन्येन ज्ञेया गणाः, गणश्च नवको नवपुरुषमान उक्तः, एवमेताः प्रतिपत्तयः प्रमाणाऽऽविषयप्रकारा मन्तव्याः ।

एगं कप्पट्टियं कुआ, चत्तारि परिहारिए ।

अणुपरिहारिगा चैव, चउरो तेसिं तु ठावए ॥ ३७४ ॥

नवानां जनानां मध्यादेकं कल्पस्थितं गुरुकल्पं कुर्यात्, चतुरः परिहारिकान् कुर्यात्, तेषां शेषांश्चतुरोऽनुपरिहारिकान् स्थापयेत् ।

ए तेसिं जायती विग्घं, जा मासा दस अट्ट य ।

ए वेयणा ए वाऽऽतंका, एव असे उवदवा ॥ ३७५ ॥

अट्टारससु पुमेषु, होज एते उवदवा ।

उणिए उणिए यावि, गणमेरा इमा भवे ॥ ३७६ ॥

तेषामेवं कल्पं प्रतिपन्नानां न जायते विघ्नोऽन्यत्र संहरणाऽऽदि यावन्मासा दशाष्टौ च, अष्टादशेत्यर्थः । न वेदना न वाऽऽतङ्को नैवान्यैः केचनोपद्रवाः प्राप्तव्यपरोपणकारिण उपसर्गा, अष्टादशपु मासेषु पूर्णेषु भवेयुरन्येते उपद्रवाः, उपद्रवैश्च यदि तेषामेक उम्बा भ्रियन्ते । अथवा-तेषां कोऽपि स्थविरकल्पात् जिनकल्पे च गतो भवति, शेषास्तु तमेव कल्पम्-“अनुपालकम्मे तउ पवज्जति तेउ णिते गणा जाने” इयं गणमर्यादा गणसामाचारी भवति । इहे निते ऊनिते इति द्विरुच्चारणं भूयोऽप्यष्टादशसु मासेषु पूर्णेषु एव एव विधिरिति ज्ञापनार्थः ।

एवं तु उविए कप्पे, उवमंपज्जति जो तहिं ।

एगो दुवे अणेगे वा, अविस्सुद्धा भवन्ति ते ॥ ३७७ ॥

एवमन्तराकनीत्या कल्पं स्थापिते सति यथैकाग्र्या निषेधः । अन्यत्र वा गच्छेयुः ततो यस्तत्रापसंपद्यते स एको वा द्वौ वाऽनेके वा भवेयुः । तथा प्रतिपद्यमानानां मध्ये प्रतिपन्नानामवसानं प्रस्तुतकल्पसमाप्तिं या आनुपूर्वी सामाचार्याः परिपाटिस्तां, यथाक्रमं वक्ष्यामीति नटङ्कः ।

तत्र कतरस्मिन् तीर्थे एवं कल्पो भवतीति जिज्ञासायामिदमाह-

सायामिदमाह-

भरहेरवएसु वासेसु, जदा तित्थगरा भवे ।

पुरिमा पच्छिमा चैव, कप्पा दंसंति ते इमं ॥ ३७८ ॥

भरहेरवनेषु वर्षेषु दशवर्षे यदा तृतीयचतुर्थाऽऽरकायाः पश्चिमे भागे पूर्वाः पश्चिमाश्च तीर्थकरा भवेयुः, तदा ते भगवन्त इमं प्रस्तुतं कल्पं दिशन्ति प्ररूपयन्ति । अर्थावापन्नं-मध्यमतीर्थकृतां महाविदेहेषु नास्ति परिहारकल्पस्थितिरिति ।

आह-यथेवं ततः-

केवइयं काल संजोगं, गच्छो तु अणुसज्जती ।

तित्थयेरसु पुरिमेसु, तदा पच्छिमएसु य ॥ ३७९ ॥

कियन्तं कालं संयागं परिहारकल्पिकानां गच्छ । पूर्वेषु पश्चिमेषु च तीर्थङ्करेषु अनुसज्जति परम्परयाऽनुवर्तते ।

एवं शिष्येण पृष्टे सति सूरिराह-

पुव्वसयसहस्साइं, पुरिमस्स अणुसज्जति ।

वीसगसो य वासाइं, पच्छिमस्साणुसज्जति ॥ ३८० ॥

पूर्वशतसहस्राणि पूर्वस्य श्रुषभस्वामिनस्तीर्थे परिहारकल्पोऽनुसज्जति, तत्र श्रुषभस्वामिनः तीर्थे यानि पूर्वशतसहस्राण्युक्तानि तानि देशोने द्वे पूर्वकोटी मन्तव्ये । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह पूर्वकोट्यायुषो मनुष्या जन्मत आरभ्य संजाताष्टवर्षाः प्रमज्जितास्तेषां च नवमे वर्षे उपस्थापना संजाता, एकोनविंशतिवर्षपर्यायाणां च दृष्टिवाद उद्दिष्टः, तस्य वर्षेण योगः समाप्तिं नीतः, एवं नवविंशतिश्च मिलिता एकोनविंशद्वर्षाणि । एतावरसु वर्षेषु गतेषु श्रुषभस्वामिनः पार्श्वे परिहारकल्पं प्रतिपन्नाः, तत एकोनविंशद्वर्षन्यूनां पूर्वकोटीं परिहारकल्पं तैरनुपालितं सति ये वाऽन्ये तेषां मूले परिहारकल्पं प्रतिपद्यन्ते, तेऽप्येवमेवैकोनविंशद्वर्षन्यूनां पूर्वकोटीमनुपालयन्ति । एवं देशोने द्वे पूर्वकोटी भवतः, पश्चिमस्य तु यानि विंशत्यग्रशो वर्षाण्युक्तानि तानि देशोने द्वे वर्षशतं भवतः ।

तथा वाऽऽह-

पव्वजा अट्टवासस्स, दिट्ठिवादो उ वीसहिं ।

इति एकण्णीतीसाए, सयमूणं तु पच्छिमे ॥ ३८१ ॥

पालइत्ता मयं ऊणं, वासाणं ते अ पच्छिमे ।

काले देमिति अण्णेभिं, इति उणा तु वे मता ॥ ३८२ ॥

श्रीवर्द्धमानस्वामिकाले वर्षशताऽऽयुषां मनुष्याः, तत्राष्टवर्षस्य जन्मनः प्रभृति संज्ञानवराष्टकस्य कस्याऽपि प्रव्रज्या संज्ञाना, पूर्वोक्तरीत्या च विंशत्या वर्षे दृष्टिवादो योगतः समर्थितः, ते श्रीमन्महावीरसकांश परिहारकल्पं नव जनाः प्रतिपद्य देशान्तवर्षशतमनुपालयन्ति इत्येवमेकोनविंशतं पश्चिमं पश्चिमतीर्थङ्करकाले भवति । ततस्तं वर्षाणां शतमनं तं कल्पं पालयित्वा पश्चिमं काले निजाऽऽष्टवर्षपर्यन्ते अन्येषां तं कल्पं दिशन्ति प्ररूपयन्ति, प्रवर्तयन्तीति भावः । तेऽप्येवमेवैकोनन्यूने शतं पालयन्ति । इत्येवं द्वे शतं ऊनं वर्षाणां भवत इति ।

किमर्थं तृतीया पूर्वकोटी तृतीयं वा वर्षशतं न भव-

तीत्याह-

पडिवज्जजिणिदस्स, पादमूलम्मि जे विउ ।

ठावयंति अ तेअप्पे, ए उ ठावितठावगा ॥ ३८३ ॥

जितेन्द्रस्य पादमूले ये चिह्नान्सः प्रस्तुतं, कल्पं प्रतिपन्नास्त एवान्यान् तत्र कल्पं स्थापयन्ति, न तु स्थापितस्थापकाः, जिनेन स्थापिताः स्थापका येषां ते स्थापितस्थापकास्ते अमुं कल्पमन्येषां न स्थापयन्ति । इदमत्र हृदयम्-इयमेवास्य कल्पस्य स्थितिरित्यर्थकसमीपे वा अमुं प्रतिपद्यन्ते तीर्थकरसमीपप्रतिपन्नमाधुसकांशे वा नान्येषामनस्तृतीयं वर्षे पूर्वकोटि-वर्षशतं न भवत इति ।

अथ कीदृशगुणापेक्षा अभी भवन्ति ? इत्याह-

सव्वे चरितमंता य, दंसणे परिनिट्ठिया ।

एवपुण्विया जहमेणं, उकोमं दमपुण्विया ॥ ३८४ ॥

पंचविदे ववहारे, कप्पे ते दुविहम्मि य ।

दसविधे य पच्छित्ते, सव्वे वि परिनिष्ठिता ॥ ३८५ ॥

सर्वेऽपि भगवन्तः आरिष्वन्तो दर्शने च सम्यक्त्वे परिनिष्ठिताः परमकोटिसुपगताः ज्ञानमङ्गीकृत्य तु नवपूर्विणो जघन्येनोत्कर्षतो दशपूर्विणः, किञ्चिन्न्यूनदशपूर्वधरा मन्तव्याः, तथा पञ्चविधे व्यवहारे आगमश्रुताः ॥ ५५ धारणाजीनलक्षणैः, द्विविधे च कल्पे अकल्पस्थापनाकल्परूपे जिनकल्पस्थविरकल्परूपे वा दशविधे प्रायश्चित्ते आलोचनाऽऽदौ पाराश्रिकान्ते सर्वेऽपि परिनिष्ठिताः परिक्षायां परां निष्ठां प्राप्ताः ।

अप्यणो आउगं सेसं, जाणित्ता ते महामुणी ।

परकमं च बलविरियं, पच्चवाए तहेव य ॥ ३८६ ॥

आत्मन आयुः शेषं सातिशयश्रुतोपयोगेन ज्ञात्वा ते महामुनयो बलं शरीरं सामर्थ्यं, धैर्यं जीवशक्तिः, तदुभयमपि दर्शितस्वफलं पराक्रमः, एतान्यात्मनो विज्ञायाऽमुं च कल्पं प्रतिपद्यन्ते । प्रत्यपाया जीवितोपद्रवकारिणो रोगाऽऽद्यस्ता नपि तथैव प्रथममेव भोगयति, किं प्रतिपन्नानां भविष्यन्ति न वेति, यदि न भवन्ति ततः प्रतिपद्यन्ते, अन्यथा तु नन्ति ।

आपुच्छिऊण अरहंते, मगं देसंति ते इमं ।

पमाणाणि य सव्वाइ, अभिगहे य बहुविहे ॥ ३८७ ॥

अर्हतस्तीर्थकृत आपृच्छुथ तेषामनुज्ञया असुं कल्पं प्रतिपद्यन्ते । ते च तीर्थकृतस्तेषां प्रभुतकल्पस्य इमम् अनन्तमेव वक्ष्यमाणं मार्गं सामान्तरं देशयन्ति । तद्यथा-प्रमाणानि च सर्वाणि, अभिग्रहाश्च बहुविधान् ।

एतान्येव व्याचष्टे-

गणोवहिपमाणां, पुरिसाणं च जाणितुं ।

दव्वं खेत्तं च कालं च, भावमाणं य पज्जवं ॥ ३८८ ॥

गणप्रमाणानि उपधिप्रमाणानि पुरुषाणां च प्रमाणानि यानि प्रस्तुते काले जघन्याऽऽदिभेदादनेकधा भवन्ति । यच्च तेषां द्रव्यमशनाऽऽदिकं कल्पनीयं, यच्च क्षेत्रं मासकल्पपायो-ग्यं च वर्षावासप्रायोग्यं वा, यतश्च तयोरेव मासकल्पवर्षावा-सयोः प्रतिनियतः कालो, यच्च भावः कौश्र्मनिग्रहाऽऽदिरूपो ये चान्येऽपि निष्प्रतिकर्मताऽऽद्यां लक्ष्याध्यानाऽऽद्यां वा पर्यायास्तेषां सम्प्रयन्ति तान् सर्वानपि भगवन्तस्तेषामुपदिशन्ति, स एको वा द्वौ वा अनेके वा भवेयुः । तत्र यावद्भिः परिहारिकगण ऊनस्तावता उपसंपदर्थमागतानां मध्यात् गृहीत्वा गणः पृथक्, ये शेषास्तं पारिहारिकनपस्तुलनां कुर्वन्तः तिष्ठन्ति, ते च पारिहारिकैः साखं तिष्ठन्तोऽविरुद्धा भवन्ति, पारिहारिकाणां प्रकलनीया भवन्तीत्युक्तं भवति; ते च तावत् तिष्ठन्ति यावद्वन्धे उपसंपदर्थमुपतिष्ठन्ति, तैः पूरयित्वा पृथग् गणः क्रियते ।

इदमेव व्याख्याति-

ततो य ऊणए कप्पे, उपसंपज्जति जो तहिं ।

जत्तिण्ण गणो ऊणो, तत्तिण्ण तत्थ पक्खिखे ॥ ३८९ ॥

ततश्च पूर्वोक्तकारणादूनके एकस्मादिभिः साधुभिरुने कल्पे यस्तत्तत्पसंपद्यते तत्रायं विधिर्यावद्भिरकाऽऽदिसंख्याकैः स गणः ऊनस्तावत्तदवशकान् तत्र गणे प्रक्षिपेत् प्रवेशयेत् ।

ततो अणुणए कप्पे, उवसंपज्जति जे तहिं ।

उवसंपज्जमाणं तु, तप्पमाणं गणं करे ॥ ३९० ॥

अथ कोऽप्युपद्रवर्तन कालगतस्तत्र एवमन्यूनके कल्पे ये तत्रोपसंपद्यन्ते ते यदि नव जनाः पूर्णास्ततः पृथग् गणो भवति । अथाऽपूर्णास्ततः प्रतिलिख्यन्ते यावद्वन्धे उपसंपदर्थमागच्छन्ति, ततस्तमुपसंपद्यमानं साधुजनं मीलयित्वा तत्प्रमाणं नवपुरुषमानं गणं कुर्यात् स्थापयेत् ।

पमाणं कप्पठितो तत्थ, ववहारं ववहरित्ते ।

अणुपरिहारियाणं पि, पमाणं होति से विऊ ॥ ३९१ ॥

तेषां परिहारिकाणां तत्र कल्पे क्वचित् स्थलिताऽऽदौ आप्ले व्यवहारप्रायश्चित्तं व्यवहर्तुं दातुं कल्पस्थितः प्रमाणं, यदसौ प्रायश्चित्तं ददाति तत्सर्वोद्व्यमिति भावः । एवमनुपरिहारिकाणामप्यपराधपदमापन्नानां स एव विद्वान् गीतार्थः प्रायश्चित्तदाने प्रमाणम् ।

आलोपण कप्पठिते, तवमुज्जाणोवमं परिवहंते ।

अणुपरिहारिणं गोवा-लए णिच्चं उज्जुत्तमाउत्तो ॥ ३९२ ॥

ते परिहारिकानुपरिहारिकाः, आलोचनमुपलक्षणत्वान् वन्दनकं प्रत्याख्यानं च कल्पस्थितस्य पुरतः कुर्वन्ति । (तवमुज्जाणोवमं परिवहंते स्ति) यथा किल काश्चिदुद्यानिकां गत एकान्तरतिप्रसक्तस्वच्छन्दसुखं विहरमाण आस्ते, एवं तेऽपि पारिहारिका एकान्तसमाधिभिन्नुनिमग्नमनसस्तप उद्यानोपमम् उद्यानिकासदृशं परिवहन्ति, कुर्वन्तीत्यर्थः । अनुपरिहारिकाश्च चन्द्रांगेऽपि परिहारिकाणां भिक्षाऽऽदौ पर्यटनां पृष्ठतः स्थिता नियमुद्यनकाः प्रयत्नवन्त आयुक्ताश्च उपयुक्ता हिरडन्ते, यथा गोपालको गवां पृष्ठतः स्थित उयुक्त आयुक्तश्च हिरडन्ते ।

पडिपुच्छं वायं गं, मोत्तूणं णत्थि संकहा ।

आलावो अत्तणिंदमो, परिहारस्स कारणे ॥ ३९३ ॥

तेषां च पारिहारिकाऽऽदीनां नवानामपि जनानां सूत्रार्थयोः प्रतिपृच्छां वाचं मुक्त्वा नास्त्यन्योन्यं परस्पर संकथा, पारिहारिकस्य च कारणे उत्थाननिषेधनाऽऽद्यशक्तिरूपे आलाप आत्मनिर्देशरूपो भवति, यथा उत्थास्यामि, उपवेद्यामि, भैक्ष्यं हिरिडमात्रकं प्रेष्ये इत्यादि ।

वारस दसऽट्ठ दम अट्ठ ल्लच्चऽट्ठल्लचउरो य उकोसं ।

मज्झिमज्झन्ना ऊ, वासासिसिरिगिम्हे उ ॥ ३९४ ॥

पारिहारिकाणां वर्षाशिशिर्ग्रीष्मरूपे त्रिविधे काले उत्कृष्टमध्यमजघन्यानि तेषां भवन्ति । तत्र वर्षारात्रे उत्कृष्टं तपो द्वादशं, शिशिरे दशमम् उत्कृष्टं ग्रीष्मे अष्टमं, वर्षारात्रे मध्यमं दशमं, शिशिरे अष्टमं, ग्रीष्मे षष्ठं वर्षारात्रे जघन्यमष्टमं, शिशिरे षष्ठं, ग्रीष्मे चत्वारि भक्तानि, चतुर्थमित्यर्थः ।

आयं बिलवारसगं, पत्तेयं परिहारणा परिहरंति ।

अभिगहितएसणाए, पंचएह वि एगो संभोगो ॥ ३९५ ॥

परिहारिकाः उत्कर्षतो द्वादशतपः कृत्वा आचाम्लेन पारयन्ति, ते च परिहारिकाश्चत्वारोऽपि प्रत्येकं पृथक् परिहरन्ति, न परस्परं समुद्देशनाऽऽदिसंभोगं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

ते च पारिहारिका अभिवृद्धतया पञ्चानामुपरितनानाम-
प्येषणया भक्षणं गृह्णन्ति, ये तु चत्वारोऽनुपारिहारिका
एकत्र कल्पे स्थितास्तेषां पञ्चानामप्येक एव संभोगः । ते च
प्रतिविचसमाचाम्लं कुर्वन्ति । यस्तु कल्पस्थितः स स्वयं न
द्विगृह्यते, तस्य योग्यं भक्षणमनुपारिहारिका आनयन्ति ।

परिहारिभ्यो ह्यम्मासे, अणुपरिहारिभ्यो वि ह्यम्मासा ।

कप्पिदितो वि ह्यम्मासे, एते अट्टारस उ मासे ॥३६६॥

परिहारिकाः प्रथमतः षण्मासान् प्रस्तुत तपो वहन्ति, ततो-
ऽनुपरिहारिका अपि षण्मासान् ब्रह्मन्ति, इतरे तु तेषामनु-
परिहारिकत्वं प्रतिपद्यन्ते, तैरपि व्यूढे सन्ति कल्पस्थितः ष-
ण्मासान् ब्रह्मन्ति, ततः शेषाणामेकः कल्पस्थितो जयति, एकः
पुनरनुपरिहारिकत्वं प्रतिपद्यते, एवमेते अष्टादश मासा जवन्ति ।

अणुपरिहारिणा चैव, जया ते परिहारिणा ।

असमस्येसु ठाणेषु, अविरुद्धा भवन्ति ते ॥ ३६७ ॥

अनुपरिहारिकाश्च ये च ते परिहारिकास्ते अग्न्याग्न्येषु स्था-
नेषु कालजेदेन परस्परमकैकस्य वैयावृत्त्य कुर्वन्तोऽविरुद्धा
एव भवन्ति ।

तच्च-

गएहिं छहिं मासेहिं, निविद्धा य भवन्ति ते ।

ततो पच्छा य बवहारं पट्ठयन्ति अणुपरिहारिया ॥३६८॥

गएहिं छहिं मासेहिं, निविद्धा य भवन्ति ते ।

बहइ कप्पिदितो पच्छा, परिहारं तदाविहं ॥ ३६९ ॥

ते परिहारिकाः षण्मासैर्गैर्नैतपस्मि व्यूढे सन्ति निविष्टा नि-
विष्टकायिका भवन्ति, ततः पञ्चाङ्गनुपरिहारिका व्यवहार
परिहारतपसः समाचारं प्रस्थापयन्ति कर्तुं प्रारम्भन्ते । ते-
ऽपि अग्निर्मासैर्गैर्निविष्टा भवन्ति, पञ्चाङ्गकल्पस्थितोऽपि त-
थाविधं परिहार तावदेवं मासं ब्रह्मन्ति ।

एवं च--

अट्टारसीहं मासेहिं, कप्पो होति ममाणितो ।

मूलद्वयणाए समं, ह्यम्मासा उ अणुणगा ॥ ४०० ॥

अष्टादशभिर्मासैर्यं कल्पः समापनो भवति । कथमन्या-
ह- (मूलद्वयणा इत्यादि) मूलस्थापना नाम-अनुपरिहारि-
काः प्रथमत इह तपो प्रातपद्यन्ते, तस्यां षण्मासा अग्न्यु-
नाम्नयो भवन्ति, एवममु पारिहारिकाणां कल्पस्थितस्य च
मूलस्थापनया सम तुल्यं तपो प्रत्येकं ज्ञेयं, षण्मासान् याव-
त्तप्यर्थः । एव त्रिभिः पञ्चदश मासा जवन्ति । ते च द्विधा-
जिनकल्पिकाः, स्थविरकालिकाश्च ।

स जयेषामपि व्याख्यानमाह-

एवं ममाणिण कप्पे, जे तेसिं जिणकप्पिया ।

तमेव कप्पं उण्णवि, पालणं जावजीवियं ॥ ४०१ ॥

पञ्चमनन्तरात्कविधिना अष्टादशभिर्मासैः कल्पं समापिते
सन्ति ये तेषां मध्यात् जिनकल्पिकास्ते तमेव कल्पमूना अपि
अष्टाऽऽदिसंख्याका अपि यावज्जीवं पालयन्ति ।

अट्टारसेहिं पुमोहिं, मासेहिं येरकप्पिया ।

पुणो गच्छं नियच्छन्ति, एसा तेसिं अट्ठाठ्ठी ॥४०२॥

ये स्थाविरकल्पिकास्ते अष्टादशभिर्मासैः पूर्णैः पुनः नूयांसि

(गच्छं ति) गच्छं नियच्छन्ति आगच्छन्तीत्यर्थः । एसा तेषां
यथास्थितियथाकल्पः ।

अथ पट्ठायां बह्विधेनौ का कुत्रावतरतीत्याह-

तइयच्चतुत्था कप्पा, समयरति तु ठियम्मि कप्पम्मि ।

पंचमच्छट्ठितीसुं, हेठिद्वारणं समयारो ॥ ४०३ ॥

तृतीयचतुर्थी निर्विशमानकनिर्विष्टकायिकाऽऽद्यौ द्वितीये जे-
दोपस्थापनायनास्तिककल्पे समवतरतः । तथा सामाधिककल्पो-
पस्थापनीयनिर्विशमानकनिर्विष्टकायिकाऽऽद्या आद्याश्चतस्रः
स्थितवारंभस्तत्र कल्पयन्ते । तासां परमावष्टस्थित्योजिन-
कल्पस्थावरकल्पस्थितिरूपयोः समवनारो भवति । ततं नि-
र्विशमानकनिर्विष्टकायिककल्पस्थितिद्वयम् । वृ० ६ क० १० । स्था० ।
अनु० । सप्त० । कर्म० । प्रज्ञा० । अथेते परिहारविशुद्धिकाः
कारिमन् क्षेत्रे काले वा भवन्ति । उच्यते--इह क्षेत्राऽऽदिकप-
णार्थं विशर्तद्वाराणि । तद्यथा-क्षेत्रद्वारम् १, कालद्वारम् २, खा-
रित्रद्वारम् ३, तार्थद्वारम् ४, पर्वोयद्वारम् ५, आगमद्वारम् ६, वे-
दद्वारम् ७, कल्पद्वारम् ८, लिङ्गद्वारम् ९, क्षेत्राद्वारम् १०, श्या-
नद्वारम् ११, गणद्वारम् १२, अग्निप्रहद्वारम् १३, प्रमज्जद्वारम्
१४, मृगपनाद्वारम् १५, प्रायाश्चर्यविशुद्धिद्वारम् १६, कारणद्वारम्
१७, निःप्रतिकर्मताद्वारम् १८, भिक्षाद्वारम् १९, बन्धद्वारम् २० ।
तत्र क्षेत्रे द्विधा मार्गणा-जन्मतः, सद्भावतश्च, यत्र क्षेत्रे जा-
तस्तत्र जन्मतो मार्गणा । यत्र च कल्पे स्थितो भवेत् तत्र स-
द्भावतः । उक्तं च--" क्षेत्रे दुहेह मग्गण, जम्मणओ खेव संति-
भावे य । जम्मणओ ब्रहिं जातो, सतीभावो जहिं कप्पो ॥१॥"
तत्र जन्मतः सद्भावतश्च पञ्चसु जनेषु पञ्चस्यैरावनेषु, न तु
महाविदेहेषु, न चैतेषां सद्वरणमस्ति, येन जिनकल्पिका इव
सद्वरणतः सर्वासु कर्मभूमिषु कर्मभूमिषु वा प्राप्येरन् । उक्तं
च--" स्थिते जरेहयए, सु णोति सद्वरणवज्जिया नियमा ।"
कालद्वार-अवसरपिण्यां तृतीये चतुर्थे वाऽऽदिके जन्मसद्भा-
वः, पञ्चमेऽपि उत्तरपिण्यां द्वितीये तृतीये चतुर्थे वा जन्म-
सद्भावः, पुनस्तृतीये चतुर्थे वा । उक्तं च--" भोःसंविणोपे दोसुं,
जम्मणया तासु सतिभावेण । उत्तरपिण्यावसरीओ, जम्मण-
ओ सतिभावे य ॥ १ ॥" उत्तरपिण्यावसरीणीकूपे तु चतु-
ऽऽधारकप्रतिज्ञाकाले न सम्भवति, महाविदेहक्षेत्रे तेषामस-
म्भवात् । चारित्रद्वार-संयमस्थानद्वारेण मार्गणा, तत्र सामा-
यिकस्य क्षेत्रोपस्थापनस्य च चारित्रस्य यानि अध्यायानि
संयमस्थानानि, तानि परस्परतुल्यानि, समानपरिणामत्वात्,
ततोऽसद्व्ययश्लोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि संयमस्थानान्यति-
कम्याद्धृत्वा यानि संयमस्थानानि तानि परिहारविशुद्धिकयोग्या-
नि तान्यपि च केवलप्रज्ञया परिभाष्यमानानि असद्व्ययश्लो-
काऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि, तानि प्रथमद्वितीयचारित्राचिराधी-
नि, तेष्वपि समवात, तत ऊर्ध्वं यानि संख्यानीतानि संयमस्था-
नानि तानि सूक्ष्मस्मरप्रापयथाख्यातचारित्रयोग्यानि । उक्तं च-

"तुल्ला जहण्ठाणे, संयमठाणए पढमविश्याणं ।

तत्तो असखण्ठाए, संतुं परिहारियठाणा ॥ १ ॥

ते वि असखा लोणा, अविरुद्धा चैव पढमविश्याणं ।

उत्तरि वि ततोऽसंखा, संयमठाणा उ दौण्हं पि ॥ २ ॥

तत्र परिहारविशुद्धिककल्पप्रतिपत्तिः स्वकीयेष्वेव संयम-
स्थानेषु वर्तमानस्य भवति, न शेषेषु, यदा स्थनीतनयमधिकृत्य
पुनःप्रतिपत्तो विद्युते तदा शेषेष्वपि संयमस्थानेषु भवति, प-
रिहारविशुद्धिककल्पसमाप्त्यनन्तरमन्येष्वपि चारित्रेषु संभवत्य,

तेष्वपि च वर्तमानस्यातीतनयमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपक्षवापिरोधात् ।
उक्तं च-“सद्भागे चन्द्रिवासी, अनेसु वि होज पुष्वपदिवासी ।
तेसु वि वहुतो सो-प्रीतनयं पप पुष्वपदि उ” ॥ १ ॥ तीर्थद्वारे-
परिहारविशुद्धिको निवमतस्तीर्थप्रवर्त्तमान एव सति भवति,
न तच्छेदो नानुपपत्तिरवा न तदभावे जातिस्मरणाऽऽदिना । उक्तं
च-“तिथि सति निवमतो विचर, होइ स तिथिस्मि न कृण त-
दभावे । विगएऽपुण्यवे वा, जाइसरणाइपीइ तु” ॥ १ ॥ पर्वो-
पद्वारे-पर्वोपो विधा-गृहस्थपर्वोपो, वतिपर्वोपो । एकैकोपि
विधा-अध्ययतः, उत्कर्षतः । तत्र गृहस्थपर्वोपो अध्ययतः ए-
कोनत्रिंशत्कर्षाणि, यतिपर्वोपो विंशतिः, द्वात्रिंशत् चोत्कर्षतो देशो-
नपूर्वको दीप्रमाणौ । उक्तं च-“एगस्स एस मेओ, गिदिपरिवाओ
अइह गुणतीसा । अइपरिवाओ बीसा, दोसु वि उक्कोसदसुणो”
॥ १ ॥ आगमद्वारे-अपूर्वमागमे स माधीते वस्मात्सकदपम-
धिकृत्य प्रगृहीतोचितयोगाऽऽराधनत एव स कृतकृत्तवर्त्ता भजते,
पुर्वाधीते तु विज्ञोतीसकाक्षयनिमित्तं निव्यमेवैकाग्रमनाः स-
कृत् प्रायोऽनुस्मरति । आह च-

“अपुण्वं न अदिउजइ, आगममेसो पडुव कपं तु ।
अमुचियपगदियजंगा-राहणमां वेव कर्षाकमां ॥ १ ॥
पुव्वाहीयं तु तवं, पायं अणुसरइ निव्यमेवस ।
एगममणो सस्मे, विस्सोयसिगारे कयहेह ॥ २ ॥”

वेदद्वारे-नित्यं प्रभृत्तिकांते वेदे पुरुषवेदो भवेत्, नपुंसकवेदो
वा, न स्त्रीवेदः, स्त्रियाः परिहारविशुद्धिकदपप्रतिपक्षसंभवात् ।
अतीतनयमधिकृत्य पुनः पूर्वप्रतिपक्षश्चिन्त्यमानः सवेदो वाऽ-
वेदो वा, तत्र सवेदं श्रेणिप्रतिपक्षभावे, उपशमश्रेणिप्रतिपक्षौ
त्यवेद इति । उक्तं च-“वेदो पविच्छिकांते, इत्थीवेदो उ होइ
एगयरो । पुव्वपदिवासी पुण, होउज सवेदो अवेदो वा ॥ १ ॥”
कदपद्वारे-स्थितकदपे एवाय, नास्थितकदपे, “ठियकपमि य नि-
यमा” इति वचनात् । तत्रावेत्तकयाऽऽदिषु इशस्वपि स्थानेषु ये
स्थिताः साधवस्तत्कदपः स्थितकदप उच्यते । ये पुनश्चतुर्षु शय्या-
तरपिण्डेष्वेवावस्थितेषु कदपेषु स्थिताः शेषेषु चावेत्तकयाऽऽदि-
षु षट्सु अदि तास्तत्कदपोऽस्थितकदपः । उक्तं च-“ठिय अदिमां
य कपो, आवेत्तुक्काइएसु ठाणेसु । सवेसु ठिया पढमो, चउ
ठियठसु अदिवा बीमां ॥ १ ॥” आवेत्तकयाऽऽदीनि च दश
स्थानान्यमुनि । “आवेत्तुक्कोसिय, सिउजायर रायपिंर कि-
यकम्म । वयजेउ पदिक्कमणं, मामं पउजोमवणकपो ॥ १ ॥”
चत्वारिंशत्वावस्थिताः कदपा इमे-“सेउजायरपिंइस्मी, आठ-
उजामे य पुरिसजेट्टे य । किइकम्मस्स य करणे, चत्तारे
अवठिया कपा ॥ २ ॥” त्रिङ्गद्वारे-नियमतो द्विविधेऽपि
लिङ्गे भवते । तथा-द्वयलिङ्गं, भावलिङ्गं च, एकेनापि विना
विवक्तिनकदपोचितसामाचार्ययोगात् । सद्भावाद्वारे-तेजःप्रभृति-
कास्थितरासु निम्बेषु विशुद्धासु भेदयासु परिहारविशुद्धिकं
कदपं प्रतिपक्षेण पूर्वप्रतिपक्षः, पुनः सर्वस्यपि कथञ्चिद्भवति,
तत्राऽपीश्वरविशुद्धिकदपेभ्यस्तु नात्यन्तसंक्रिष्टासु वर्तते, तथा-
भूतासु वर्त्तमानो न प्रज्ञतं कालमवतिष्ठते, किं तु स्तोतं, यतः
स्वर्वायं वशात् ऋटित्येव तास्यो व्यावर्त्तते । अथ प्रथमत
एव कक्षाप्रवर्त्तते, उच्यते-कर्मवशात् । उक्तं च-

“लेसासु विसुद्धासु व, पदिउजइ तीसु न उण सेसासु ।
पुव्वपदिवासी पुण, होउजा सव्वासु वि कहिंवि ॥ १ ॥
जज्जंतसंकिमिडासु, योव कर्म्म च वहुति न इयरासु ।

विचिन्तकम्माण गर्ह, तथा वि बीरियकत्तं देह ॥ २ ॥”
ध्यानद्वारे-धर्मध्यानेन प्रवर्त्तमानेन परिहारविशुद्धिक प्रतिप-
क्षेण, पूर्वप्रतिपक्षः पुनरासंरीक्ष्योरपि भवति, केवलं प्रायेण
निरनुबन्धः ।

आह च-

“आशुस्मि वि नियमेणं, पदिउजइ सो पवकुमायेण ।
इयरेसु वि कायेसु, पुव्वपदिवासी न पमिसिक्को ॥ १ ॥
एवं च आणजोगं, उहामे तिक्कम्मपरिणामा ।
रोइइसु वि भायो, इमस्स पायं निरपुण्वं ॥ २ ॥”
गणनाद्वारे-अध्ययतस्त्वयो गणाः प्रतिपद्यस्ते, उत्कर्षतः शतस-
ङ्ख्याः, पूर्वप्रतिपक्षाः । अध्ययतं सकृत्पुनो वा शतशः, पुरुषग-
णनया अध्ययतः प्रतिपद्यमानाः सप्तविंशतिः, उत्कर्षतः सहस्रं,
पूर्वप्रतिपक्षाः पुनः अध्ययतः शतशः, उत्कर्षतः सहस्रशः । आह च-
“गणओ तिक्कव गणा, अइअपठियां सयस्स उक्कोसा ।
उक्कोसज्जयेणं, सयसो वि य पुव्वपदिवासा ॥ १ ॥
सत्तायीस अइजा, सहस्स मुक्कोसमो य पदिवासी ।
सयसो सहस्ससो वा, पदिवाज अइज उक्कोसा ॥ २ ॥”

अन्यच्च यदा पूर्वप्रतिपक्षकदपमध्यादेको निर्गच्छति, अन्यः
प्रविशति तदा न प्रक्षेपप्रतिपक्षौ कदाचिदेकोऽपि जवति पृथक्त्वं
वा, पूर्वप्रतिपक्षाऽप्येवं भजनया कदाचिदेकः प्राप्यते, पृथक्त्वं
वा । उक्तं च-“पदिउजमाणतवणा-ए होउज एक्को विक्कणपक्के-
वे । पुव्वपदिवासी वि य, मइया एक्को पुहुत्तं वा ॥ १ ॥” अतिप्रह-
द्वारे-अभिप्रदाश्चतुर्विधाः । तस्या-उच्यमिप्रहाः, क्रैत्राऽभिप्र-
हाः, कालाभिप्रहाः, भावाभिप्रहाश्च । एते चान्यत्र अस्मिताः इति
न भूयश्चर्यते । तत्र परिहारविशुद्धिकस्यैतेऽभिप्रहा न भवति ।
वस्मादितस्य कदप एव यद्योदितकपोऽभिप्रहो वर्त्तते । उक्तं च-

“दव्वाइ अभिगह, विचिन्तव्वा न होति पुण केह ।
एयस्स जीयकपो, कपो वि यऽभिगहो जेण ॥ १ ॥
एयस्मि गोयराइ, नियया नियमेण निरववाइ य ।
तप्पावणे वि य परं, एयस्स विसुद्धिवाणं तु ॥ २ ॥”

प्रज्ञयाद्वारे-नासावन्त्यं प्रज्ञाजयति कदपस्थितिरेवेति कृत्वा
आह च-“पव्वावेह न एसो, मणं कप ठेइ ति काठणं ।”
इति । उपदेशं पुनर्यथाशक्तिं प्रयच्छति । मुष्मत्पतद्वारेऽपि ना-
सावन्त्यं मुष्मयति । अथ प्रज्ञयाऽनन्तरं नियमतो मुष्मन्मिति
प्रज्ञयाग्रहेणैव तद्वृत्तीति किमर्थं पृथक् द्वारम् । तद्व्यु-
क्तम् । प्रज्ञयाद्वारे नियमतो मुष्मन्मस्यासम्भवात् अयोग्यस्य
कथञ्चिद् दत्तायामपि प्रज्ञयायां पुनरयोग्यतापरिज्ञाने मुष्मन्ना-
योगादतः पृथगिदं द्वारमिति । प्रायश्चित्तविधिद्वारे-मनसाऽ-
पि सूक्ष्ममप्यतिचारमापन्नस्य नियमतश्चतुर्गुरुक प्रायश्चित्त-
प्रत्ययः, यत एव कदप एकाग्रताप्रधानः, ततस्तत्तद्वक्ते गुरुतर-
दोष इति । कारणद्वारे-तथा कारणं नाम आग्रसत्त्वं, यत्पुनः
सुपरिशुद्धिः कालाऽऽदिकं, तत्रास्य न विद्यते ये न तत्राभिर्यापवा-
दपदसेविता स्यात् । एव हि सर्वत्र निरपेक्षं किञ्चिदकर्मकथनिमित्तं
प्रारब्धमेव स्वकदपे यथोक्तविधिना समापयन् महत्मा वर्त्तते ।

उक्तं च-

“कारणमालंघणं मोक्षं, पुण नाणाइ य सुपरिसुद्धं ।
एयस्स तं न विज्जइ, उचियतपसाहोपायं ॥ १ ॥
सत्तथ निरवयक्खो, आदत्तं वि य इदसमाणंतो ।
वहुइ एस महणा, किलिहुकम्मकथयनिमित्तं ॥ २ ॥”

निःप्रतिकर्मताद्वारे-एष महात्मा निःप्रतिकर्मशरीरोऽकिम-
लाऽऽदिकमपि कदाचिन्नापनयति, न च प्राणान्तिकेऽपि समाप-
तिते व्यसने द्वितीय पदं लेखने ।

उक्तं च-

“ निष्पादिकमशरीरो, अचिह्नमलां वि नावणेऽस्य ।
पाणंति ए वि य महा, वसणमि न वद्वए बोए ॥ १ ॥
अप्यबहुताऽऽलोयण, विमयादीभो उ होए एस स्ति ।
अहवा सुहभावाभो, व गपयं चिय इमस्स ॥ २ ॥ ”

जिह्वाद्वारे-एतदेव चारित्रं तथा विहारक्रमश्च तृतीयस्यां
पौरुष्यां भवति, शेषासु च पौरुषासु कायोत्सर्गो निद्राऽपि
आस्थाद्वारा कृष्टव्या । यदि पुनः कथमपि जलप्राप्तमस्य परि-
हृणीं भवति, तथाऽप्येषो विहारश्च महाभागो न द्वितीयप-
दमापद्यते । किं तु तत्रैव यथाकल्पमात्मीयं योगं विदधानाति ।

उक्तं च-

“ तद्वयाँ पोरिसीए, निक्काकालो विहारकालो व ।
सेसासु उ उस्समो, पाय अप्पा य निह स्ति ॥ १ ॥
जंघावन्नमि खीण, अबिहरमाणो वि नवरमावउजे ।
तत्थेव अहाकप, कुणइ व जोग महाभागो ॥ २ ॥ ”

एते च परिहारविशुद्धिका द्विविधाः । तद्यथा-इत्थराः, याव-
त्कथिकाश्च । तत्र ये कल्पसमाप्त्यनन्तरं तमेव कल्पं गच्छ-
न्नासमुपयास्यन्ति ते इत्थराः, ये पुनः कल्पसमाप्त्यनन्तरमव्य-
वधानेन जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते यावत्कथिकाः । उक्तं च-
“ इत्तरिय धेरकप्पे, जिणकप्पे आवकहिय स्ति । ” अत्र याव-
त्कल्पप्रदण उल्लङ्घन-स्वकल्पं चेति कृष्टव्यम् । तत्रेत्थराणां
कल्पप्रभावादेवमनुष्यैर्यथोक्तानां उपसर्गाः सद्योघातिनः
आतङ्का मनीवाविषयाश्च वेदना न प्रादुष्यन्ति, यावत्कथि-
कानां सम्भवैयुरपि । ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्स्यमाना जिन-
कल्पनाश्रममुविदधति, जिनकल्पिकानां चोपसर्गाऽऽद्यः सम्भ-
वतीति । उक्तं च-“ इत्तरियाणुवसग्गा, आतंका वेयणा य
न हवंति । आवकहिया ण भइया । ” इति । प्रज्ञा० १ पद ।
पञ्चा० । पं० स० । आ० म० । प० भा० । भौ० । वृ० ।

परिहारविसुद्धिलादि-परिहारविशुद्धिलादि-स्त्री० । परिहारस्त-
पोविशेषः, तेन विशुद्धिर्यस्यैता-परिहारविशुद्धिकम्, तस्य स्त-
विधिः । परिहारविशुद्ध्याश्च चारित्र्यं धौ, भ० ८ श० २ उ० ।

परिहारिणी-देशा-चिरप्रसूतमाह्वयाम्, दे० ना० ६ वर्ग ३१
गाथा ।

परिहारिय-परिहारिक-पुं० । परिहारं परित्यागमर्हतीति व्युत्प-
स्या परिहारिकाः । भिक्षाग्रहणे परिहर्तव्येषु, वृ० २ उ० ।
नि० चू० । परिहारतपांऽनुशालकेषु, पं० व० ४ द्वार । वस० ।
अनु० । स्था० ।

परिहाल-देशा-जलनिर्गमे, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

परिहाविय-परिहापित-त्रि० । परिहाणि नीने, व्य० ४ उ० ।

परिहास-परिहास-पुं० । सर्वत्र उपहासे, सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

हास्ये, “ केली नम्म च परिहासो । ” पाद० ना० १६६ गाथा ।

परिहासदि-स्त्री० । रीतौ, “ ढाला एह परिहासमी, अहिइ जन
काणेदि हेमि । ” प्रा० ४ पाद ।

परिहासणा-परिभाषणा-स्त्री० । परिभाषणं परिभाषणा । कोपा-
ऽऽवृत्तकरणं मा यासीरित्यपराधनोऽभिधाने, आद्य० १ अ० ।

“परिहासणा उ पदमा ।” प्रथमा स्वल्पापराधविषया परिभाष-
णा प्रागुक्तस्वरूपा भगवता आदिनाथेन प्रवर्तिताऽऽसीद् इत्यु-
क्तीति । आ० म० १ अ० ।

परिहि-परिधि-पुं० । परिणाहे, ला० २ उ० ३ उ० । परिधे, दे० ।

परिहिअ-परिहित-त्रि० । “ आलइअं परिहअं पिणकं च । ”
पाद० ना० १७४ गाथा ।

परिहित्ता-परिधाय-अव्य० । परिधानं कृत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ भु०
४ अ० १ उ० ।

परिहिय-परिहित-त्रि० । विधसिने, ला० १ भु० १६ अ० । भौ० ।
प्रज्ञा० । स्था० । प्रनि० । उत्त० । निवसतीकृते, दशा० १० अ० ।

परिहीण-परिहीन-न० । भावे कः । परिहाणौ, रा० । क्षीणे-
“ जहा य परिहीणकम्मा सिद्धा । ” सू० प्र० १ पाद० ।

परिहीणधण-परिहीनधन-त्रि० । दारिद्रे, नि० चू० २ उ० ।

परिहुअ-परिभूत-त्रि० । अनादत्ते, “ परिहुअं आदत्तं पराहु-
अ । ” पाद० ना० १६१ गाथा ।

परिहेरग-परिहेरक-न० । आभरणविशेषे, औ० ।

परी-क्षिप्-धा० । कृपणे, “ क्षिपेगंअथा दुक्ख-सोद्ध-पेद्ध-
हुत-हुत-परा-घताः ॥ ८ । १४३ ॥ इति सूत्रेण क्रियधातोः
परीत्यादेशः । ‘परीड’ । कृपति । प्रा० ४ पाद ।

भ्रम-धा० । भ्रमष्टिगिटिद्ध-कुण्डलु दंदलु-चक्रम्-जमड-ज-
म ड -ननम्रपट -जगट भ्रम-धुम-धुम-धुम-धुम-
धुन-परी-पराः ॥ ८ । १६१ ॥ इति सूत्रेण परीत्यादेशः ।
‘परीड’ । अस्म्यति । प्रा० ४ पाद ।

परीत-परीत-त्रि० । परामिते, रा० । प्रत्येकशरीरिणि, पु० ।
आ० म० १ अ० ।

परीयसंमारिय-परीतसांमारिक-पु० । परीतः परिमितः, स
चाऽतो समारभ्य परीतमन्तरः । “अतोऽनेकस्वरात् ॥ ७२ ६ ॥
इतीकप्रत्ययः । मान्तसमार, रा० ।

परु-परुत्-अव्य० । पूर्वस्मिन् वर्षे चत् परभ्रान्तादेशः । गतव-
र्षे, वाच० । आचा० १ भु० २ अ० २ उ० ।

परुढ-परुढ-त्रि० । वृक्षमुपगते, औ० ।

परुवडत्ता-परुप्य-अव्य० । जेतनः । स्था० ३ उ० १ उ० । अप-
पत्तिकथनतो वा निरूप्येत्यर्थे, भ० ६ ज० ३ उ० ।

परुवणा-परुपणा-न० । प्रकर्षेण कृपणं प्रकृपणम् । स्वरूपकथने,
नि० चू० १ उ० । प्रवेदाऽऽदिकथनतः (स्था० ३ उ० २ उ० । वि-
शे० ।) नामाऽऽदिभेदस्वरूपकथने, न० । प्रज्ञापने, अनु० । व्यक्त-
पर्यायवचनतः प्रकृपणे, ऊ० १ भु० १ अ० । अनु० । अमल्यत-
प्रदेशाऽऽत्मकाऽऽदिस्वरूपा धर्मास्तिकाय इत्यादिरूपे, अनु० ।
द्वयेण च भोतृद्वये सकामणे, कदा० ३ आ० १६ कृपण ।
गत्यादिषु द्वारषु विचारणे, आ० म० १ अ० ।

परुवणा-परुपणा-स्त्री० । प्रकृष्टा प्रधाना प्रगता वा रूपणा
प्रकृपण । वर्णनायाम्, विशेष० । आ० म० । पञ्चविधा प्रकृप-
णा -“ आगोवणा य भयणा, पुच्छा नह वायणा व निज्जवणा ।
एमा वा पंचविहा, परुवणा तस्य न.वदश ॥ १ ॥ ” (‘णमोक्तर’
शब्दे तृतीये भागे १८३३ पृष्ठे व्याख्याता) विशेष० । आ० म० ।
आ० चू० । नि० चू० । प्रकथने, आद्य० ४ अ० । प्रकृपणं च वा

कहणं सि वा चकलाणमणे सि वा एगट्टा ।" आ० चू० १ अ० ।
"पक्षं सि वा पक्षवणं सि वा विक्षवणं सि परुषणं सि वा एगट्टा ।"
नि० चू० १ उ० । "परुषणं सि वा कण्णं सि वा एगट्टा ।" नि० चू०
१ उ० । पदार्थकथनार्थं च । आ० ४ अ० । विशेष० । ४० ।

परुषिय-परुषित-त्रि० । नामाऽऽदिस्वरूपकथनतः (स० १ अ०)
सुवार्थकथनतः (ग० २ अधि० । स्था० । अनु०) स्वनामकथ-
नेन (स० २९ अ०) भेदानुभेदकथनेन कथिते, प्रश्न० १
सम्ब० द्वार । प्रतिपन्नमर्थकथनतः प्राक्ते, अनु० ।

परुर्वेत-परुषयत्-त्रि० । उपपत्तिभिः स्थापयति, औ० ।

परेय-देशा-पिशाचे, दे० ना० ६ वर्ग १२ गाथा ।

परेय-प्रेत-त्रि० । पिशाचे, "द्वरा पुयाइणे पिप्पया परेया पि-
क्षसया भूया ।" पाइ० ना० ३० गाथा ।

परेवय-देशी-पाइपत्ते, दे० ना० ६ वर्ग १८ गाथा ।

परोक्ष-परोक्ष-न० । परेय्याऽऽकापेक्षया पुद्गलमयत्वेन द्रव्येन्द्रि-
यमनोय्याऽऽक्षय जीवस्य यत्तपरोक्षम्, निरुक्तिवशात् । अथ-
वा-परैरक्षयस्त्वन्येन जगज्जनकभावलक्षणमभ्यति परोक्षम् ।
इन्द्रियमनोयव्ययनेनाऽऽप्तमनोऽध्यप्रत्ययकर्मसाक्षात्काराण्य,
स्था० २ रा० १ उ० ।

परोक्षणाण-परोक्षज्ञान-न० । क० स० । अपत्यकाऽऽत्मके
ज्ञाने, विशेष० ।

अथ परोक्षज्ञानस्वरूपमाह--

अक्खस्स पोग्गलकया, जं दव्विदियमणा परा तेणं ।

तेहिं तो जं नाणं, परोक्खमिह तमणुमाणं व ॥ ६० ॥

यद्यस्माद् द्रव्यान्ध्याण, द्रव्यमनश्च, अक्षय जीवस्य पराण
भिन्नानि वसन्ते । कथं भूतानि पुनर्द्रव्येन्द्रियद्रव्यमनोऽस्याह-
पुद्गलकृतानि पुद्गलरूपधनित्वनिष्पन्नानि, हेतुद्वारेण चैवं वि-
शेषणं द्रव्यम, पुद्गलकृतत्वाद्, येन द्रव्येन्द्रियमनोऽसि जीवस्य
परभूतानि, तेन तेज्या यमनिभूतलक्षणं ज्ञानमुपजायते, तस्य
साक्षात्प्राप्ते परोक्षम् अनुमानवर्तिनः । इदमुक्तमर्थनि-अपौ-
लिकत्वादमूर्तो जीवः, पौलिकत्वात् मूर्तानि द्रव्यान्ध्यामनो-
नि, अमूर्ताश्च मूर्तं पृथग्भूतं, ततस्तेभ्यः पौलिकेन्द्रियमनो-
य्या यमनिभूतलक्षणं ज्ञानमुपजायते, तस्माऽऽदेरन्ध्यादिज्ञान-
स्त्वेतानि सत्त्वात् परोक्षमिह ज्ञानमने परिभाष्यते । इति गा-
थायः ॥ ६० ॥ विशेष० । ४० ।

परोक्षं लक्षयन्ति-

अस्पृष्टं परोक्षम् ॥ १ ॥

इति प्राक्सूचितस्य स्पृष्टत्वाभावभाजिष्णु यत्प्रमाणं तत्प-
रोक्षं लक्षयितव्यम् ॥ १ ॥

अथैतत्प्रकारतः प्रकटयन्ति-

स्मरणप्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानाऽऽगमभेदतस्तत्प्रकारम् । २ ।

स्पष्टम् । रत्ना० ३ परि० । आ० चू० । "परोक्षणाणं बुधिहे-
पक्षे । तं जहा अभिणिबोहियणाणे जेव, सुअनाणे जेव ।"
स्था० ३ रा० १ उ० । आ० म० न० । विशेष० । सम्म० । क्याख्या
स्थस्थस्थाने (नैयायिकसम्मतानां प्रत्यक्षज्ञानानां परोक्षत्वम्
'पक्षक' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितम्)

परोक्षज्ञानभेदाः-

से किं तं परोक्षनाणं ? परोक्षणाणं दुविहं पसत्तं । तं
१७५

जहा-अभिणिबोहियणाणपरोक्षं च, सुयनाणपरोक्षं च ।

(से किं तमित्यादि) अथ किं तत् परोक्षज्ञानम् ? परोक्षज्ञानं
द्विविधं प्रकृतम् । तद्यथा-अभिनिबोधिज्ञानपरोक्षं च, श्रुत-
ज्ञानपरोक्षं च । चशब्दा स्वगतानेकभेदसूत्रकौ परस्परं सहभा-
यमेव तयोर्देशयतः । न० । ४० । स्था० । (एतत् सर्वं 'अस्ती-
करण' शब्दे प्रथमभागे ५०४ पृष्ठं न्यक्षेणादर्शितं)

परोक्षवयण-परोक्षवचन-न० । स देवदत्त इत्यादिरूपे परो-
क्षार्थप्रतिपादके वचनभेदे, आ० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

परोप्पर-परस्पर-त्रि० । पर-वाप्तायाम् द्वित्वम्, सुट् च । "न-
मस्कारपरस्परे द्वितीयस्य" ॥ ८ । १ । ६२ ॥ इति द्वितीय-
स्यात् ओत्वम् । 'परोप्परं' प्रा० १ पाद् । "परस्पराः कः" ॥
८ । २ । ५३ ॥ इति सूत्रस्य बाहुलकत्वात्तस्य भागस्य प्फः ।
प्रा० २ पाद् । अन्योन्यस्मिन्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । "तांस्ति
परोप्परं पीई" आ० म० १ अ० । प्रश्न० । सूत्र० ।

परोक्कम-परोपक्रम-पुं० । परकृतमरणं, भ० २० श० १०
उ० । स्था० ।

परोवगइ-परोपकृति-स्त्री० । परोपकारे, परोपकारपरो हि
पुमान् सर्वस्य नेत्राञ्जनम् । ध० १ अधि० ।

परोवगार-परोपकार-पुं० । परस्मै अशनाऽऽदिप्रदाने, संघा० ।
तत्राऽपि विशेषतः परोपकारकरणं प्रवर्तितव्यं, तस्यैवान्व-
यव्यतिरेकाभ्यामपि पुण्यबन्धनिबन्धनत्वात् । उक्तं च-
"संक्षेपात्कथ्यते धर्म्मो जनाः ! किं विस्तरेण वः ? । परोप-
कारः पुण्याय, पापाय परपीडनम् ॥ १ ॥" स चापकारो
हेधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यत उपकारो भोजनशयना-
ऽऽच्छादनप्रदानाऽऽदिलक्षणः । स चादपनयाऽनान्यन्तिकश्चेद्दि-
कार्यस्याऽपि साधनेनैकान्तेन साधीयानिति । भावापकार-
स्वध्यापनधावणाऽऽदिस्वरूपो गरीयानित्यात्यन्तिक उभय-
लोकसुखायहश्चेत्यतो भावापकार एव यतितव्यम् । स च प-
रमार्थतः पारमेश्वरप्रवचनोपदेश एव, तस्यैव भवशताप-
चितदुःखक्षयक्षमत्वात् । आह च-"नोपकारो जगत्पस्मि-
स्तादृशो विद्यते क्वचित् । यादृशी दुःखविच्छेदा हेहिनां
धर्मदेशना ॥ १ ॥" संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

परोवताव-परोपताप-पुं० । परेषां प्रतिपत्तिविघ्नः, पं० सू० ३ सूत्र ।

परोहड-न० । अज्ञाने भूमिगृहे, "घरवाडयं परोहडं" पाइ०
ना० २६४ गाथा ।

पल-पर-त्रि० । "रसाले-शौ" ॥ ८ । ४ । २८८ ॥ इति रस्य लः ।

"एतु भवं शमणे भयवं महावीले । भयवं कर्तं, ये अप्पणां पक्खं
उग्गिअ पलस्स पक्खं पमाणीकलेशि ।" प्रा० ४ पाद् ।

पल-न० । मांस, अदु० । औ० । कर्पचनुष्टयं, ज्यो० २ पाहु० ।

अनु० । गुञ्जात्रयेण पलः स्यात् गद्याणस्ते च । "पलं च दश-
गद्याणै-स्तेषां सार्द्धशतैर्मणम् ।" तं० । दशमदेवलोकांश्च वि-
मानभेदे, स० २० सम० । स्वेदं, दे० ना० ६ वर्ग १ गाथा ।

पलअ-पलय-न० । नाशे, "पलअो निहणं नासो ।" पाइ०
ना० १६७ गाथा ।

पलंघण-पलङ्घन-न० । पौनःपुन्येन कर्देमाऽऽदीनामतिक्रमणे,
ग० १ अधि० । स्था० । अतिविकटे पादविक्षेपे, प्रश्न० ३६

पद । विस्तीर्णभूत्वाते, (प्रकृष्टे) पुनः पुनर्लङ्घने, भ० २ श० ५ उ० । उक्त० ।

पलंघति- प्रलङ्घयितुम् अव्य० । पुनः पुनर्लङ्घयित्वेत्यर्थः, भ० ।

पलंडु-पलाण्डु-पुं० । (काँदा-प्याज) इतिख्याते कन्दविशेषः, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । उक्त० ।

पलंब-प्रलम्ब-त्रि० । प्रलम्बते इति प्रलम्बः । प्रलम्बमाने, रा० । “ पलम्बकोरटमल्लदामविसोहियं । ” प्रलम्बते इति प्रलम्बं, तेन प्रलम्बमानेन कोरटमाल्यदामा कोर-गटपुष्पमालया उपशोभिन् प्रलम्बकोरटमाल्यदामोपशो-भितम् । रा० । ईषल्लम्बमाने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । प्र० । जी० । आ० म० । चले. ओघ० । ज्ञा० । दीर्घे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । अतिदीर्घे औ० । प्रलम्बत इति प्रलम्बः । आभरणविशेषः, आ० म० १ अ० । कुम्बनके, जं० २ वक्ष० । औ० । कल्प० । नि० चू० । उपा० । त्रयःपष्टि-तमे महाप्रदे. “ त्रयःपष्टि २ डा० ३ उ० । कल्प० । चं० प्र० । सू. प्र० । पलाण्डु-पलाण्डुविमानभेदे, स० १७ सम० । आ० । पलाण्डु-पलाण्डुविमानभेदे, स० ३० सम० । शक-टाऽऽदिकम् । तस्याऽऽपरादिशे १ वृ० २ उ० । “ मूलगुणपडिसे-वणां शब्दे अनन्त्यातप्रतिभेचनाप्रस्तां शब्दप्रलम्बभक्षणं व-ह्यते) “ अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् ” ॥ ३ । ३ । १६ ॥ इति घञप्रत्ययः । प्रलम्बते प्रकर्षेण वृद्धिः याति वृद्धोऽस्मा-दिति । मूले, व्य० १ उ० । फले, स्था० ४ डा० १ उ० ।

(१) प्रलम्बग्रहणनिषेधः-

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा आमे तालपलंबे अभिजे पडिगाहित्थे ॥ १ ॥ वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

(निर्ग्रन्थाऽऽमशब्दानां सनित्ताया व्याख्या स्वस्वस्थानं)

(२) अथ प्रलम्बपदं विबुधोति-

नामं ठवणपलंबं, दव्वे भावे अ होइ बोधव्वं ।

अट्टविहकम्मगंठी, जीवो उ पलंबए जेणं ॥ २ ॥

नामप्रलम्बं-स्थापनाप्रलम्बं द्रव्यप्रलम्बं भावप्रलम्बं च भवति याद्व्यम् । नामस्थापने सुगम । द्रव्यप्रलम्बम एकभक्तिवञ्जा-ऽयुष्काभिमुखनामगोत्रभेदभिन्नं मूलोत्तरगुणभेदभिन्नं च, द्र-व्यतालवद् भावप्रलम्बं च वक्तव्यम् । यद्वा-अष्टविधः कर्मग्र-न्थिर्भावप्रलम्ब उच्यते इत्याह-येन कर्मणा जीवः, तुशब्दः सं-मार्गति विशेषणार्थः । तालवत् प्रलम्बते नैरयिकाऽऽदिकां गतिं प्रति लम्बत इति तद्भावनः प्रलम्बम् ।

अथ परः प्राऽऽह-

तालं तलो पलंबं, तालं तु फलं तलो ठवइ रुक्खो ।

पलंबं तु होइ मूलं, भिज्झिरिमाई मुणेयव्वं ॥ ४३ ॥

किमिदं तालं, को वा तलः, किं वा प्रलम्बम् ? अत्र मूरिराह-तालं च तावत्फलं, तलं वृक्षसंबन्धि, तस्याप्रफलं प्रलम्बमु-च्यते. तलः पुनस्तदाधारभूतो वृक्षः । प्रलम्बं पुनर्मूलं भवति, प्रलम्बशब्देन इह मूलप्रलम्बं गृहीतमिति भावः । तच्च क्रिया-ऽऽदिकं भिज्झिरिप्रभृति वृक्षसंबन्धि (मुणेयव्वं) ज्ञातव्यम् ।

तदेव मूलप्रलम्बमाह-

भिज्झिरिमुभिपलंबे, तालपलंबे अ सल्लइपलंबे ।

एवं मूलपलंबं, नेयव्वं आणुपुष्वीए ॥ ४४ ॥

भिज्झिरि वल्ली पलाशकः, सुरभिः किशुकस्तयोः प्रलम्बं मूल-म् । एवं तालप्रलम्बं च, सल्लकीप्रलम्बं, चशब्दादन्यदपि मूलं व-ल्लोकस्योपभोगमायाति तदेतद् मूलप्रलम्बं ज्ञातव्यमानुपूर्व्या ।

अथाऽप्रलम्बं विबुधोति-

तलनालिएरलउए, कविह्ठ अंबाह अंबए चेव ।

एअं अगपलंबं, नेयव्वं आणुपुष्वीए ॥ ४५ ॥

तालफलं, नारिकेरफलं लकुचफलं, कपित्थफलम्, आम्रफ-लम्, चशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वादन्यदपि कदलीबीजपूरा-ऽऽदिकम्, एतदप्रलम्बं ज्ञातव्यमानुपूर्व्या ।

अथ परः प्राऽऽह-

जइ मूलगपलंबा, पडिसिद्धा न हु इयाणि कंदाई ।

कप्पंति न वा जीवा, को व विसेसो तदगहणे ॥ ४६ ॥

यदि मूलप्रम्वप्रलम्बे प्रतिषेधे, न पुनरिदानीमस्मिन् सूत्रे कन्दाऽऽद्य-कन्दस्कन्धत्वकृशाखाप्रबालपत्रपुष्पबीजानि प्रतिषिद्धानि. यन्मतेषां प्रतिषेधे न करोति सूत्रं ततो मदी-यायां मतौ प्रतिभासते-अवश्यमेते कन्दाऽऽद्यः कल्पन्ते प्रतिगृहीतुं जीवा अपि सन्तः । अथवा-तत्रतो नामी जीवा भवन्ति, यदि हि जीवा भवेयुस्ततः प्रतिषेधाऽप्यमीषाम-स्मिन् सूत्रे कृतः स्यात्. अथर्था भलिष्यन्ति भवन्तः-जीवा एवामी न कल्पन्ते ततः सूत्रं दुर्बलम्. अथ ब्रवीध्वं जीवा अमी न च कल्पन्ते सूत्रं च सुबलं, ततः को वा विशेषहेतुः, तेषां कन्दाऽऽदीनामग्रहणे तेन गृहीता इति ।

अत्र मूर्तिः प्रतिषेधनमाह-

चायग ! कवसुहेहिं. सहेहिं अमुच्छित्तो विमहे फासे ।

मज्झमि अट्ट विमया, गहिया एवऽह्ठ कंदाई ॥ ४७ ॥

हे नांदक ! यथा दशवैकालिकं-“ कवसोक्खेहिं सहेहिं पेमं नाभिनिवेसए । दारुणं कक्कसं फासं, काएणं अहियासए ॥ १ ॥ ” इत्यस्मिन् श्लोके कर्मसुखैः सुश्रवैः शब्देरमूर्छितो भवेदिति श-ब्दत्रययो रागः प्रतिषिद्धः, विषहेत स्पर्शं दारुणमित्यनेन तु स्पर्शविषयो द्वेष इति शब्दरूपरसगन्धस्पर्शानामिष्टानिष्टरूप-तया दशविधानां मध्यादिप्रशब्दानिष्टस्पर्शयोगघन्तयोरितत्सू-त्रलाघवार्थं ग्रहणं कृतम् । अन्यथा होवमभिधानव्यं स्यात्-

“ कवसोक्खेहिं सहेहिं, पेमं नाभिनिवेसए ।

दारुणं कक्कसं सहे. सोएण अहियासए ॥ १ ॥

चक्खुसोक्खेहिं रूपेहिं, पेमं नाभिनिवेसए ।

दारुणं कक्कसं रूपं, चक्खुणा अहियासए ॥ २ ॥ ”

इत्यादि परमाद्यन्तग्रहणं मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायाद्-ष्टावपि मध्यवर्तिनां निष्टशब्दाऽऽद्या इष्टस्य शास्त्रा विषया-गृहीता भवन्ति । एवमत्रापि सूत्रं गृह्यत्तरं मा भूदिति हेतो-राद्यन्तयोगप्रमूलप्रलम्बयोर्ग्रहणे मध्यवर्तिनः कन्दाऽऽद्यो-ऽष्टावपि गृहीता द्रष्टव्याः ।

एतेषां च मूलकन्दाऽऽदीनां दृष्टानामपि भेदानां सुखप्रतिष-त्यर्थमियं गाथा लिख्यते-

‘मूले कंदं खंधे, तथा य साले पबाल पत्ते य ।

पुष्पे फले य बीए, फलं वसुत्तमि दस भेय ॥ १ ॥”

प्रकारान्तरेण प्रतिबन्धनमाह-

अहं एगगहणे, गहणं तज्जातियाणं सव्वेसिं ।

तेण्णऽगपलंवेणं, तु मूइया सेसगपलंवा ॥ ४८ ॥

अथवा “एकग्रहणे तज्जातीयानां सर्वेषां ग्रहणं भवति” इति न्यायो यतः समस्ति, तेनाग्रप्रलम्बग्रहणेन, तु शब्दान्मूलप्रलम्बग्रहणेन च शेषाणि कम्दाऽऽदीनि प्रलम्बनानि सूचितानि ।

अथ पुनरपि परः प्राह-

तलगहणा उ तलस्सा, न कप्पे सेसाण कप्पई नामं ।

एगगहणा गहणं, दिट्ठतो होइ सालीणं ॥ ४९ ॥

तलगहणाविति, उपलक्षणत्वात्तालप्रलम्बग्रहणात् तालस्यैव संबन्धीनि मूलकम्दाऽऽदीनि प्रलम्बानि न कल्पन्ते, शेषाणां पुनराज्ञाऽऽदीनां प्रलम्बानि कल्पन्त इत्यर्थावापन्नं, नामेति संभावनायां, संभाव्यते अयमर्थ इति भावः । दूरिराह- “एकग्रहणात् तज्जातीयानां सर्वेषां ग्रहणं भवति” इष्टान्तः शालिलंबन्धी अत्र भवति-यथा निष्पन्नः शालिरित्युक्ते नैऋत एव शालिकणो निष्पन्नः प्रतीयते, किं तु शालिजातिः, तथाऽपि तालप्रलम्बग्रहणे न केवलस्यैव तालस्य, किं तु सर्वेषां वृक्षजातीयानां प्रलम्बान्युपात्तानि प्रतिपत्तव्यानि ।

अथ पुनरपि प्रश्नयति-

को नियमो उ तलेणं, गहणं अवेसिं जेण न कयं तु ।

उभयमवि एइ भोगं, परिच साऊ च तो गहणं ॥ ५० ॥

को नाम नियमस्तलेन तस्यैव ग्रहणं कृतं नान्येषां वृक्षाणाम् ? दूरिराह-तालस्य संबन्धि मूलप्रलम्बरूपमुभयमपि भोगमुपयोगमेति, तथा परीक्षं प्रत्येकशरीरं स्वादु च मधुरं तत् भवति, अतस्तत्प्रतिषेधं सुतरामनन्तकायिकाऽऽदीनां प्रतिषेधः कृतो भवति, ततस्तालस्य ग्रहणं कृतम् । इति गतं प्रलम्बपदम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । (अथ भिन्नपदव्याख्या 'भिन्न' शब्दे करिष्यते)

अत्र चतुर्भङ्गीमाह-

भावेण य दव्वेण य, भिन्नाभिन्ने चउक्कभयणाओ ।

पदमं दोहिं अभिन्नं, विइयं पुण दव्वतो भिन्नं ॥ ५१ ॥

तइयं भावतो भिन्नं, दोहि वि भिन्नं चउत्थगं होइ ।

एएसिं पच्छित्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ५२ ॥

भावेन च द्रव्येन च भिन्नाभिन्नयोश्चतुष्कभजना चतुर्भङ्गीरचना कर्तव्या । तत्र च प्रथमं प्रथमभङ्गवर्ति प्रलम्बं द्वाभ्यामपि भावेन द्रव्येण च अभिन्नं, द्वितीयं पुनर्द्रव्यतो भिन्नं भावनरूपभिन्नं, तृतीयं भावतो भिन्नं द्रव्यतः पुनर्भिन्नं, चतुर्थं द्वाभ्यामपि भावतो द्रव्यतश्च भिन्नं भवति । एतेषां चतुर्भोगमपि प्रायश्चित्तं यथानुपूर्व्या यथोक्तपरिपाठ्या वक्ष्यामि भविष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

लहुगा य दोसु दोसु य, लहुओ पदममि दोहि वी गुरुगा ।

ववगुरुअ कालगुरुओ, दोहि वि लहुओ चउत्थो उ ॥ ५३ ॥

प्रथमद्वितीययोर्द्वयोर्भङ्गयोश्चत्वारो लघुकाः, भावतोऽभिन्नतया सचेतनत्वात् द्वयोस्तु तृतीयचतुर्थयोर्मासलघु, तथा

प्रथमे भङ्गे ये चत्वारो लघुकास्ते द्वाभ्यामपि लघुकाः-तपसा कालेन च लघुकं, तत्र मासलघु द्रष्टव्यमित्यर्थः ।

उग्राहया परिचे, होंति यऽण्णुग्राहया अणंतमि ।

आणाणवत्थमिच्छा, विराहणा कस्सऽगीयत्ये ? ॥ ५४ ॥

एतानि प्रायश्चित्तान्युद्घातिकाणि लघुकानि परीक्षे प्रत्येकप्रलम्बे भणितानि, अनन्ते अनन्तकाये पुनरेतान्येवानुद्घातिकाणि गुरुकाणि ज्ञातव्यानि, प्रथमद्वितीययोश्चत्वारो गुरुकाः, तृतीयचतुर्थयोस्तु भङ्गयोर्मासगुरु प्रायश्चित्तं, तपःकालविशेषितं पूर्ववद्भक्त्यमिति भावः । तथा प्रलम्बं गृह्णता तीर्थकृताऽऽज्ञाभङ्गः कृतो भवति, अनवस्था मिथ्यात्वं विराधना च संयमाऽऽत्मविषया कृता भवति । शिष्यः पृच्छति-कस्यैतत्प्रायश्चित्तमाज्ञाऽऽद्यश्च दोषाः ? गुरुराह-अगीतार्थस्य भिक्षोरित्येतत्त्वं सप्रपञ्चमुपरिष्ठाद्भाविष्यते ।

अथ प्रलम्बग्रहणे विस्तरेण प्रायश्चित्तं वर्णयितुकाम इमां द्वारगाथामाह-

अन्नस्य तस्य गहणे, पडिते अश्चित्तमेव सच्चित्ते ।

लुभणाऽऽरुहणा पडणे, उवही तत्तो य उट्ठाहो ॥ ५५ ॥

प्रलम्बग्रहणं द्विधा अन्यत्र ग्रहणं, तत्र ग्रहणं च । वृक्षादन्यत्रान्यस्मिन् प्रदेशे ग्रहणम् अन्यत्रग्रहणम् । तत्रैव वृक्षप्रदेशे ग्रहणं तत्रग्रहणम् । तथा पतितं वृक्षस्याधस्तात् यद् गृह्णाति तद् द्विधा-अचित्तं, सचित्तं च । तस्य पतितस्य प्राप्ती वृक्षोपरिस्थितप्रलम्बपातनाय (लुभणं चि) काष्ठाऽऽदेः प्रक्षेपणम् । तथा प्राप्ती-(आरुहणं चि) तस्मिन् वृक्षे आरोहणं करोति, आरुढस्य च कदाचित्पतनं भवेत्, प्रलम्बं गृह्णन्तं दृष्ट्वा प्रान्तेन केनचिदुपाधिरपह्रियते, ततश्चाङ्गाहः संजायत इति गाथाऽर्थः ।

विस्तरार्थं प्रतिद्वारं विभणिषुः प्रथमतोऽन्यत्र ग्रहणं विवृणोति-

असगहणं तु दुविहं, वसमाणे अदवि वसति अंतो यहिं ।

अंताऽऽवण तव्वज्जे, रत्थागिह अंतो पासे वा ॥ ५६ ॥

अन्यत्र ग्रहणं द्विविधम्, तद्यथा-वसतो, अदव्यां च । तत्र यद्भवति प्रदेशे तद् द्विधा-प्रामाद्वीनामन्तः, बहिश्च । यद् प्रामाऽऽदीनामन्तस्तत् पुनर्द्विविधम्-आपणे, तद्वर्त्ये च । आपणे हटे, तत्र स्थितस्य प्रलम्बस्य यद् ग्रहणं तदापणविषयम् । यत् पुनरापणवर्जे गृहे वा रथ्यायां वा गृह्णाति तत्तद्वर्जविषयं, तत्र यदापणविषयं, तत्र यदापणस्यान्तर्वा भवेत्, पार्श्वतो वा, यत्तद्वर्जविषयं तदपि रथ्याया गृहस्य वा अन्तर्वा भवेत्, पार्श्वतो वेति । एतच्च सर्वमपि द्विधा अपरिग्रहं, सपरिग्रहं च । तत्राऽऽपणे तद्वर्जे वा अपरिग्रहे गृह्णानस्य द्रव्यस्य कालभावभेदाच्चतुर्विधं प्रायश्चित्तम् ।

तत्र द्रव्यतस्तावदाह-

कप्पदु दिट्ठे लहुओ, अहुप्पत्ती य लहुग ते चेव ।

परिवहुमाणे दोसे, दिट्ठाई अन्नगहणमि ॥ ५७ ॥

कल्पस्थः समयपरिभाषया बालक उच्यते, तेन प्रलम्बमचित्तं गृह्णानो यदि दृष्टस्तदा मासलघु । अथ संयतं प्रलम्बं गृह्णन्तं दृष्ट्वा कल्पस्थकस्योत्पत्तिरहमपि गृह्णामीत्येवंलक्षणा भवति ततश्चतुर्लघवः । अथ न कल्पस्थेन, किं तु महता पुरुषेण प्रलम्बं गृह्णानो दृष्टस्तदा (ते वेव चि) त एव चत्वारो

लघवः। अथ तस्याप्यर्थोऽप्यस्तेऽहमपि गृह्णामीति ततोऽपि च-
त्वारो लघवः। अत्र च ये दृष्टाऽऽद्यः परिवर्द्धमाना दोषा अ-
न्यत्र प्रदृष्टे भवन्ति, ताननन्तरगाधया वक्ष्यमाणान् शृणुत ।

तानेवाऽऽह-

दिद्वे संका भोइएँ, घाडिनियाऽऽरक्खिसेद्विराईणं ।

चत्तारि छच्च लहु गुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥५६॥

युवादिना महता पुरुषेण प्रलम्बानि गृह्णन् दृष्टं चतुर्लघु, त-
तस्तस्य शङ्का जायते-किं सुवर्णाऽऽदिकं गृहीतं उत प्रलम्बं,
तदाऽपि चतुर्लघु निःशङ्किते चत्वारो गुरवः। अथ असौ (भो-
इय सि) भोजति भर्तारमिति भोजिका भार्या, तस्याः कथय-
ति-प्रिये! मया संयतः कलानि गृह्णानो दृष्टः, इत्युक्तं यदि तथा
प्रतिहतो-मैवं वार्दने संभवत्येवंदृशं महात्मनि साधाविति ।
ततश्चतुर्गुरुकमेव । अथ तथा न प्रतिहतस्ततः षड् लघवः,
अस्तीतरः संबन्ध इति कृत्वा प्रथमं भोजिकाया अग्रे कथ-
यतीति एवं मित्रादिष्वपि मन्तव्यम् । ततो (घाडि सि) घाटः
संघाटः सौहृदमित्येकोऽर्थः। स विद्यतेऽस्तेति घाटी, सहजा
तकाऽऽदिव्यस्य इत्यर्थः । तस्याग्रे तथैव कथयति, तेनापि य-
दि निहतस्तदा षड् लघव एव । अथ न प्रतिहतस्ततः षड्
गुरवः, ततो निजमातापित्रादयस्तेषां कथयति, तैः प्रतिहतः
षड् गुरव एव, अप्रतिहते पुनः छेदः, तत आरक्षिकेनाऽऽरक्षक-
पुरुषैर्वा तस्य सकाशादन्यतो वा प्रलम्बग्रहणवृत्तान्तं श्रुते
ततः प्रतिहते छेद एव अप्रतिहते पुनर्मूलं, ततः श्राष्टनः श्री-
द्व्याध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गस्य तस्य वृत्तान्त-
श्रवणे तेन च प्रतिहते मूलमेव, अप्रतिहतेऽनवस्थाप्यम्, ततो
राक्षोपलक्षणत्वादमात्येन च ज्ञाते ततः प्रतिहतेऽनवस्थाप्यं, प्र-
तिहते पाराञ्चिकं, पञ्चाङ्गे यथाक्रमममीषामेव प्रायश्चित्तान्य-
भिहितान्येव, नवरं (दुगं ति) अनवस्थाप्यपाराञ्चिकद्वयम् ।

एवं ता अदुगुंछिअ, दुगुंछिअ लसुणमाइ एमेव ।

नर्वरि पुण चउलहुगा, परिग्गहं गिएहणादीया ॥५६॥

एवं तावदजुगुप्सिते आम्नाऽऽदौ प्रलम्बे गृह्यमाणे प्रायश्चि-
त्तं द्रष्टव्यं, जुगुप्सितं पुनरिदं नानात्वम् । जुगुप्सितं द्विधा-
जातिजुगुप्सितं, स्थानजुगुप्सितं च । तत्र जातिजुगुप्सितं
लघुनाऽऽदि, आदिग्रहणे पलायनप्रभृतिपरिग्रहः । स्थानजुगु-
प्सितं पुनरशुचिस्थाने कर्दमाऽऽदौ पतितम् द्विविधंऽपि जु-
गुप्सितं एवमेव जुगुप्सितवत् प्रायश्चित्तं वक्तव्यं, नवरं
केवलं पुनः कल्पस्थकदृष्टं जुगुप्सितं, गृह्णानस्य चतुर्लघु-
वोऽऽज्ञातव्याः, अजुगुप्सितं पुनः 'कप्पट्टु दिद्वं लहुग सि'
लघुमान एवाङ्क इति विशेषः । एतच्च सर्वमप्यपरिग्रहम-
धिकृत्याङ्कम् । (परिग्गहं गिएहणादीयं ति) यत्पुनः प्रलम्बं
कस्याऽपि परिग्रहे वर्तते, तस्मिन् जुगुप्सिते वा अजुगुप्सि-
ते वा प्रायश्चित्तं तथैव वक्तव्यं, परं यस्य शिष्याऽऽदौ परि-
ग्रहं तानं प्रलम्बानि वर्तन्ते, तत्कृता ग्रहणाऽऽकर्षणव्यवहा-
राऽऽदयो दोषा अत्राऽधिका भवन्तीति । गतं द्रव्यतः प्राय-
श्चित्तम् ।

अथ क्षेत्रतः कालतश्च प्ररूपयति-

खेने निवेशणार्हं, जा सीमा लहुगमाइ जा चरिमं ।

केसिची विवरीयं, काले दिण अट्टहि सपदं ॥ ६० ॥

क्षेत्रतो निवेशनमार्हो कृत्वा यावत् ग्रामस्य सीमा, एतेषु

स्थानेषु गृह्णानस्य लघुकाऽऽदिकां यावच्चरिमं पाराञ्चिकम् ।
किमुक्तं भवति? - निवेशने महापरिहारभूतग्रहसमुदायरूपे गृ-
ह्णाति चत्वारो लघवः, पाटके गृह्णते चत्वारो गुरवः, संहि-
कायां गृहपङ्क्तिरूपायां गृह्णाति, षट् लघवः एवं ग्राममध्ये
षट् गुरवः, ग्रामद्वारे छेदः, ग्रामस्य बहिर्मूलम्, उद्याने अ-
नवस्थाप्यं, ग्रामसीमायां पाराञ्चिकं केषाञ्चिदाचार्याणां म-
नेन विपरीतमुक्तविपर्यस्तं प्रायश्चित्तम् । तथा-सीमायाम-
न्यग्रामे वा गृह्णाति चतुर्लघु, उद्याने चतुर्गुरु, ग्रामबहिर्वह-
लघु, ग्रामद्वारे षड्गुरु, ग्राममध्ये छेदः, साहिकायां सुलं,
पाटके अनवस्थाप्यं, निवेशने पाराञ्चिकमिति । तथा काले
कालविषयं प्रायश्चित्तम् अष्टमे दिने स्वपदं पाराञ्चिकम् । इय-
मत्र भावना-प्रलम्बानि गृह्णतः प्रथमे दिवसे चत्वारो ल-
घवः, द्वितीये चत्वारो गुरवः, तृतीये षड् लघवः चतुर्थे
षड् गुरवः, पञ्चमे छेदः, षष्ठे मूलं, सप्तमे अनवस्थाप्यम्,
अष्टमे पाराञ्चिकम् ।

अथ प्रकारान्तरं क्षेत्रत एव प्रायश्चित्तमाह-

निवेशणवाडगसाही, गाममज्जे अ गामदारे य ।

उज्जाणे सीमाए, अन्नगामे य खेत्तम्मि ॥ ६१ ॥

क्षेत्रे प्रकारान्तरं प्रायश्चित्तमिदम्-निवेशने चतुर्लघु, पाट-
के चतुर्गुरु, साहिकायां षड् लघु, ग्राममध्ये षड् गुरु, ग्राम-
द्वारे छेदः, उद्याने सुलं, सीमायाम् अनवस्थाप्यम्, अन्य-
ग्रामे पाराञ्चिकम् ।

अथ भावनः प्रायश्चित्तमाह-

भावाट्टवारमपदं, लहुगाई मीस दमहि चरिमं तु ।

एमेव य बहिया वी, सत्थे जत्ताइठाणं सु ॥ ६२ ॥

भावे अष्टभिर्यो पदैः स्वपद पाराञ्चिकम् । किमुक्तं भवति? -
एकं वारं प्रलम्बानि गृह्णाति चत्वारो लघवः, द्वितीयं वारं
चत्वारो गुरवः, तृतीयं वारं षड् लघवः, चतुर्थं वारं
षड् गुरवः, पञ्चमं वारं छेदः, षष्ठं वारं सुलं,
सप्तमं वारम् अनवस्थाप्यम्, अष्टमं वारं गृह्णतः पाराञ्चि-
कम् । एतच्च सर्वमपि सचित्तप्रलम्बविषयं भणितं, मिश्रप्रल-
म्बे तु गृह्यमाणे लघुमान्ताऽदिकं दशभिः स्थानैः चरमं
पाराञ्चिकम् । तथा-मिश्रप्रलम्बं गृह्णाति, कल्पस्थकेन
दृष्टं मासलघु, महता पुरुषेण दृष्टं शङ्कायां मासलघु, नि शङ्क-
मासगुरु, भोजिकायाः कथने चतुर्लघु, घाटिनो निवेद्यने च-
तुर्गुरु, ज्ञातीनां ज्ञापने षड्लघु आरक्षिकाणां निवेद्यने षड्गुरु,
सार्थवाहजाने छेदः, श्राष्टकथने सुलम्, अमात्यस्य निवेद्यने
अनवस्थाप्यं, राक्षो ज्ञापने पाराञ्चिकम् । एतच्च द्रव्यतः प्राय-
श्चित्तम् । क्षेत्रतः पुनरिदम् निवेशने मासलघु, पाटके मासगुरु,
साहिकायां चतुर्लघु ग्राममध्ये चतुर्गुरु ग्रामद्वारे षड्लघु ग्राम-
बहिः षड्गुरु, उद्याने छेदः, उद्यानसीमान्तरन्तरे मूलं, सी-
मायामनवस्थाप्यं, सीमायाः परतोऽन्यग्रामाऽऽदौ पाराञ्चि-
कम् । कालतः पुनः प्रथमे दिवसे मासलघु, द्वितीये मासगुरु,
एवं यावद्दशभिर्वारैः पाराञ्चिकम् । भावनः प्रथमं वारं गृ-
ह्णतो मासलघु, द्वितीयं मासगुरु । एवं यावद्दशभिर्वारैः
पाराञ्चिकम् । गतमापणतद्वर्जभेदात् द्विविधमपि ग्रामान्त-
विषयं ग्रहणम् ।

अथ ग्रामबहिर्भावि ग्रहणमाह-" एमेव य " इत्यादि प-
ञ्चाङ्गम् । एवंमेव बहिरपि ग्रामस्य ग्रहणं भणितव्यं, तत्पुन-

बहिर्ग्रहणम् । (सत्ये सि) सार्थो वासस्थाने वा भवेत्, या-
त्राऽऽदिस्थाने वा । यात्रास्थानं तत्र लोक उद्यानिकाऽऽदियात्र-
या गच्छति । आदिशब्दादन्यस्याप्येवंविधस्थानस्य परिग्रहः ।

अथ बलिग्रहणे प्रायश्चित्तमिति दर्शयन्माह-

अतो आवणमाई, गहणे जा बलिया सवित्यारा ।

बहिया उ अन्नगहणे, पदियम्मी होइ सखेव ॥ ६३ ॥

ग्रामाऽऽदीनामन्तर्मध्ये आपणाऽऽदौ आपणे आपणवर्जं वा
जुगुप्सिते अजुगुप्सिते वा सपरिग्रहे अपरिग्रहे वा सवि-
स्तारा "दिट्ठे संका भोइए" इत्यादि लक्षणप्रपञ्चसहिता वार्त्ति-
ता, शोधिरित्युपस्कारः । सैव ग्रामाऽऽदीनां बहिः पतितप्र-
लम्बविषयेऽन्यत्र ग्रहणे निरवशेषा द्रष्टव्या । उक्तं बहिर्ग्रहणं
तद्ग्रहणे च समर्थितं च सत्प्रदेशविषयं ग्रहणम् ।

अथाटवीविषयमाह-

कोट्टगमाई रसे, एमेव जयो उ जत्थ पुंजेइ ।

तहियं पुण वचंते, चउपगभयणा उ छइसिया ॥ ६४ ॥

जनो लोकः प्रचुरफलायामटव्यां गत्वा फलानि यावत्
पर्याप्तं गृहीत्वा यत्र गत्वा शोषयति पश्चाद् गन्त्रीपोटलका-
ऽऽदिभिरानीय नगराऽऽदौ विक्रीणानि तत्कोट्टकमुच्यते, त-
तश्चारण्ये कोट्टकाऽऽदौ प्रदेशे यत्र जनः फलानि शोषणार्थं
पुञ्जयति पुञ्जीकरोति, तत्र प्रलम्बग्रहणे, एवमेव यथा-"व-
सिमे दिट्ठे संका भोइए" इत्यादिकमुक्तं तथैव प्रायश्चित्त-
मवसातव्यम् । विशेषः पुनरयम्-तत्र पुनः कोट्टकाऽऽदौ प्र-
जतः चतुर्भिः पदैर्भोजना भङ्गकरचना षट्दशिका षोडशभ-
ङ्गप्रमाणा कर्तव्या ।

कथमिति चेत् ?, उच्यते-

वचंतस्स य दोसा, दिया य राओ य पंथ उप्पंथो ।

उवउत्त अणुवउत्ते, सालंब तहा निरालंबे ॥ ६५ ॥

तत्र व्रजतो बहवा दोषा भवन्ति, ते चोपरिष्ठादश भणि-
व्यन्ते, दिवा च, रात्रिश्च, पन्था उत्पथश्च, उपयुक्तः, अनुपयु-
क्तः, सालम्बस्तथा निरालम्बश्चेति अक्षरयोजना । अथ भावा-
र्थ उच्यते-दिवा गच्छति पथा उपयुक्तः सालम्बः १, दिवा ग-
च्छति पथा उपयुक्तः निरालम्बः २, दिवा गच्छति पथा अ-
नुपयुक्तः सालम्बः ३, दिवा गच्छति पथा अनुपयुक्तो नि-
रालम्बः ४ । एवमुत्पथपदेनापि चत्वारो भङ्गाः प्राप्यन्ते ।
जाना अप्पटी भङ्गाः ८ । एते दिवा पदममुञ्चता लभ्यन्ते ।
एवं रात्रिपदममुञ्चताऽप्यप्पटी भङ्गा लभ्यन्ते । सर्वसंख्यया
षोडश भङ्गाः ।

अर्माणां रचनोपायमाह-

अट्टग चउक दुग ए-कगं च लहुगा य होति गुरुगा य ।

सुद्धा एगंतरिया, पढमराहिय सेसगा निमि ॥ ६६ ॥

इहाक्षाणां चतस्रः पङ्क्तयः स्थाप्यन्ते-तत्र प्रथमपङ्क्तौ प्रथमम-
ष्टौ लघुकाः, ततोऽप्यष्टौ गुरुका इत्येवं षोडशाक्षा निक्षेपणीयाः ।
द्वितीयपङ्क्तौ चत्वारः प्रथमं लघुकाः, ततश्चत्वारो गुरुकाः, पु-
नश्चत्वारो लघुकाः, तदनु चत्वारो गुरुकाः । तृतीयपङ्क्तावपि
षोडशाक्षाः द्वौ लघुकौ, द्वौ गुरुकावित्यनेन क्रमेण निक्षेप्याः च-
तुर्थपङ्क्तावपि लघुक एकौ गुरुक एवमेकान्तनितलघुगुरुक-
१७६

पाः षोडशैवाक्षाः स्थापयितव्याः । एवमन्यत्रापि भङ्गकप्रस्तारे
यत्र यावन्तो भङ्गकास्तत्र तावदायामः । चरमपङ्क्तावेकान्त-
रितानामर्वाकनपङ्क्तिषु पुनर्द्विगुणद्विगुणानां लघुगुरुणाम-
क्षाणां निक्षेपः कर्तव्यः । उक्तं च-"भंगप्रमाणाऽऽयामो, लहुओ
गुरुओ य अक्खनिकखेवो । आउ दुगुणा दुगुणा, पत्थारे होइ
निकखेवो ॥ १॥" एतेष्वेव शुद्धाशुद्धस्वरूपं दर्शयति-(सुद्धा एगं-
तरिया इत्यादि) प्रथमे भङ्गकाष्टके प्रथमभङ्गरहिताः शेषा-
ख्यो भङ्गका एकान्तरिताः शुद्धाः । इदमुक्तं भवति-प्रथमो
भङ्गकश्चतुर्वेपि पदेषु निरवयवत्वादेकान्तेन शुद्ध इति न का-
चित् तर्क्या विचारणा । तं मुक्त्वा यं प्रथमाष्टके शेषा भङ्गका-
स्तेषाम् एकान्तरितस्तृतीयपञ्चमसप्तमरूपाख्यः कचिदुप-
थाऽऽदौ पदे अशुद्धा अपि सालम्बनत्वात् शुद्धाः प्रतिपत्तव्याः ।
अर्थादापन्नं द्वितीयचतुर्थपञ्चाष्टमभङ्गका दिवाऽऽदौ पदे शुद्धा
अपि निरालम्बनत्वादशुद्धाः । एवं द्वितीयाष्टकेऽपि प्रथमो
भङ्गः शुद्धः शेषाख्य एकान्तरिता अशुद्धाः, सालम्बनत्वात् ।

अत एवाऽऽह-

पढमे एत्थ उ सुद्धो, चरिमो पुण सव्वहा असुद्धो उ ।

अवसेसा वि य चउदस, भंगा भइयव्वगा होति ॥ ६७ ॥

प्रथमो भङ्गोऽत्रां षोडशानां भङ्गानां मध्ये शुद्धः सर्वथा
निर्दोषश्चरम अशुद्धः, अवशेषाश्चतुर्दश भङ्गा भङ्गव्या विक-
ल्पयितव्या भवन्ति, केचित्पुनरशुद्धा इति भावः ।

कथमिति चेत् ?, उच्यते-

आगादम्मि उ कजे, सेस असुद्धो वि सुज्झए भंगा ।

न विसुम्भे अणगादे, सेमपदेहिं जइ वि सुद्धे ॥ ६८ ॥

आगादे कार्ये पुष्टे आलम्बने गच्छतः शेषैराव्युत्पथानुपयु-
क्तलक्षणैः पदैरशुद्धोऽपि भङ्गः शुद्धयति, अनागादे आलम्ब-
नाभावे शेषैर्दिवापथावपुक्तलक्षणैः पदैरपि शुद्धस्तथापि
न विशुद्धयति ।

अथ किं तत्र प्रायश्चित्तं भवतीति ?, उच्यते-

लहुगा य निरालंबे, दिवसतो रचिं हवेति चउगुरुगा ।

लहुगो य उप्पहणं, रायादी चेवऽणुवउत्तो ॥ ६९ ॥

यत्र यत्र निरालम्बस्तत्र तत्र दिवसे गच्छतः चत्वारो
लघुकाः, रात्रौ चत्वारो गुरुकाः, यत्र यत्र दिवसत उत्पथन
गच्छति तत्र तत्र मासलघु, यत्र यत्र दिवसत ईर्याप्रभृति-
समितिष्वनुपयुक्तो गच्छति तत्र तत्र मासलघु, रात्रावुत्पथ-
गमने अनुपयुक्तगमने च मासगुरु ।

अथ प्रकाशान्तरेण प्रायश्चित्तमाह-

दियओ लहुगा गुरुगा, आणा चउगुरुग लहुगा य ।

संजमआपविराहण, संजमे आरोवणा इणमो ॥ ७० ॥

अशुद्धेषु भङ्गेषु सर्वेष्वपि दिवसतो गच्छतश्चत्वारो लघु-
काः, रात्रौ पुनश्चत्वारो गुरुकाः, तीर्थकराणामाज्ञाभङ्गे चतु-
र्गुरुकाः, अनवस्थायां चत्वारो लघुकाः, मिथ्यात्वेऽपि च-
त्वारो लघुकाः अत्र चानवस्थामिथ्यात्वे प्रक्रमाद् द्रष्टव्ये ।
विराधना द्विविधा-संयमे, आत्मनि च । तत्र संयमविराध-
नायामियं वक्ष्यमाणा आरोपणा प्रायश्चित्तम् ।

तामेवाऽऽह-

छकारे चउमु लहुगा, परिते लहुगा य गुरुग साहारे ।

संघट्टेणं परितापणे, लहु गुरुगऽतिवायणे मूलं ॥ ७१ ॥

पट्टायाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिवसरूपाः, तेषां मध्ये चतुर्षु पृथिव्यप्तेजोवायुषु संघट्टनाऽऽदौ लघुकपर्यन्तं प्रायश्चित्तम् । 'परीने' प्रत्येकवनस्पतिकार्येऽपि लघुकान्तं, साधारणं अनन्तवनस्पतौ गुरुकान्तम् । तथा द्वीन्द्रियाऽऽदीनां संघट्टने परितापने च यथायोगं लघुका गुरुकाश्च प्रायश्चित्तम् । अतिपातने विनाशने मूलम् । इयमत्र भावना-पृथिवीकार्यं संघट्टयति मासलघु, परितापयति मासगुरु, अपद्रावयति चतुर्लघु, एवमकार्ये तेजःकार्ये वायुकार्ये प्रत्येकवनस्पतिकार्ये च द्रष्टव्यम् । अनन्तवनस्पतिं यदि संघट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति चतुर्लघु, अपद्रावयति चतुर्गुरु; द्वीन्द्रियं संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, जीविताद् व्यपरोपयति षडलघु, त्रीन्द्रियं संघट्टयतश्चतुर्गुरु, परितापयतः षडलघु, परितापयतः षडगुरु, जीविताद् व्यपरोपयतः छेदः । पञ्चन्द्रियं संघट्टयतः षडगुरु, परितापयतः लघुमासिकः छेदः, अपद्रावयतो मूलम् ।

अथेतदेव प्रायश्चित्तं रात्रौ विशेष्यन्नाह-

जहिँ लहुगा तहिँ गुरुगा, जहिँ गुरुगा कालगुरुगा तहिँ ठाणे ।
छेदो य लहुय गुरुओ, काए साऽऽरावणा रत्ति ॥ ७२ ॥

यत्र दिवसतो लघुकाणि मासलघुचतुर्लघुषटलघुरूपाणि, तत्र रात्राधितान्येव गुरुकाणि मासगुरुचतुर्गुरुषडगुरूपाणि कर्तव्यानि । यत्र पुनरत्रेऽपि गुरुकाणि मासाऽऽदीनि तत्र स्थाने तान्येव कालगुरुकाणि दातव्यानि । यत्र च छेदो लघुकस्तत्र स एव गुरुकः कर्तव्यः । कार्यं कार्यविषया एवा आरोपणा रात्रौ ज्ञानव्या ।

अथाऽऽत्मविराधनामाह-

कंटऽट्टिवाणुविजल-विसमदरीनिन्नमुच्छमूलविसे ।

वालऽच्छभल्लकोले, सीहविगवराहमेच्छित्थी ॥ ७३ ॥

तेणे देवे मणुस्से, पडिणीए एवमाइआएमुं ।

माम चउ छच्च लहु गुरु, वेदो मूलं तह दुगं च ॥ ७४ ॥

न साधुः कोट्टकाऽऽदौ व्रजन् कण्टकेन वा अस्थना वा स्थाणुना वा पादयोः परिताप्येतः (विजलं) पङ्क्तिः, विषमं निम्नोन्नतं, दरी कुस्मागऽऽदिका निम्नं गर्भागा गर्ताः पंथु पतितस्य सृष्टा भवेत्, शूलं वा अनुधावेत्, (विसे ति) विषकण्टकेन वा विध्येत, विषफलं वा भक्षयेत्, तथा व्यालेन सर्पोऽऽदिना अन्ध्रमल्लेन वा ऋलेण कालेन वा सुक्रेण मिहेन वा वृक्रेण वा वराहेण वा परुद्धयेत्, म्लेच्छपुत्रं अप्रतिनया प्रहाराऽऽदिकं दद्यात् स्त्री वा तं साधुमुपसर्गयेत् । अथवा-म्लेच्छस्त्री पुलिन्दीप्रभृतिका तमुपसर्गयेत्, तन्निमित्तं म्लेच्छः कुपितो यथवन्धाऽऽदि कुर्यात् । स्तेनो द्विविधः-शरीरस्तेनः, उपधिस्तेनश्च । तेनोपद्रवः क्रियते देयता वा प्रान्ता तं साधुं प्रमत्तं दृष्ट्वा छलयेत् । अपरो वा कोऽपि प्रत्यनीको मनुष्यो धिजनमरणं मत्वा मारणाऽऽदि कुर्यात् । एवमादिका आत्मनि विराधना भवन्ति । तत्रैवं प्रायश्चित्तम्-"मास चउ" इत्यादि पञ्चार्द्धम् । कण्टकाऽऽदिभिरगाढं परिताप्यते चतुर्लघु, आगाढे परिताप्यते चतु-

र्गुरुः । अथ महादुःखमुत्पद्यते ततः षडलघु, सृष्टासृष्टे षडगुरु, कण्टकप्राणे छेदः, कण्टके मूलं, मारणान्तिकसमुदाते अनवस्थाप्यं, कालगते पाराश्विकम् ।

अथाऽऽत्मविराधनायामेव सामान्यतः प्रायश्चित्तमाह-

कंटऽट्टिमाइएहि, दिवसतो सब्वत्थ चउगुरु होति ।

रत्ति पुण कालगुरु, जत्थ व अमत्थ आयवहो ॥ ७५ ॥

कण्टकास्थिकाऽऽदिभिः परितापनायां सर्वत्र दिवसतश्चतुर्गुरु भवन्ति । रात्रौ पुनस्त एव चतुर्गुरुवः कालगुरुका ज्ञातव्याः, अन्यत्राऽपि यत्राऽऽत्मवध आत्मविराधना भवति तत्र सर्वत्राऽपि चतुर्गुरुवः प्रायश्चित्तम् ।

तथा-

पोरिसि नासणपरिता-वठावणं तेण देहउवहिगतं ।

पंतादेवयज्जलणं, मणुस्सपडिणीयवहणं च ॥ ७६ ॥

कण्टकाऽऽदिना पीडितः सन् सूत्रपौरुषीं न करोति मासलघु, अर्थपौरुषीं न करोति मासगुरु, सूत्रं नाशयति चतुर्लघु, अर्थं नाशयति चतुर्गुरु । (परितापेति) अनागाढपरितापे चतुर्लघु, आगाढपरितापे चतुर्गुरु, (ठावणेति) अनाहारं परिस्थापयति चतुर्लघु, आहारं परिस्थापयति चतुर्गुरु परीक्षं स्थापयति चतुर्लघु, अनन्तं स्थापयति चतुर्गुरु, अस्नेहं स्थापयति चतुर्लघु, सस्नेहं स्थापयति चतुर्गुरु । तथा (तेसु) उपधिस्तेनास्तेरुपधेरहित्यमाणं उपधिगतं जगन्मध्यमेतरुपधेर्विनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । देहस्तेनाः शरीरापहारिणस्तेरेकः साधुः हियते मूलं द्वयं हियमाणं रानवस्थाप्यं, त्रिषु हियमाणेषु पाराश्विकम्, प्रान्तया देवतया यदि छलनं क्रियते ततश्चतुर्गुरु, प्रत्यनीकमनुष्येण पुरुषेण स्त्रिया नपुंसकेन वा हन्येत चत्वारो गुरुवः ।

अथ प्रकृतमर्थमुपसंहरन्मर्थान्तरमुपन्यस्यन्नाह-

एवं ता अमहाए, महायसहि, इमे भवे भेदा ।

जय अजय इत्थि पंडे, अस्मंजयमंजईहि वा ॥ ७७ ॥

एवं तावदमहायस्य एकाकिना व्रजतो दाया उक्ताः, सहायसहिते व्रजति विचार्यमाणे एते महायस्य भेदा भवन्ति । तद्यथा-यताः संयताः अयताः असंयताः । (इत्थि ति) पाक्खिडिअयः, परडका नपुंसकाः, असंयतो गृहस्थस्त्रियः, संयत्यः साध्यः, एतैः सार्द्धं गच्छति ।

इदमेव व्याचष्टे-

संविग्गाऽनेविग्गा, गीया ते चेव होति अग्गीया ।

लहुगा दोहि विमिडा, तेहि समं रत्ति गुरुगाओ ॥ ७८ ॥

संविग्गा गीतार्थाः, अनेविग्गा अगीतार्थाः, एतैः समं गच्छतो ऋभ्यां तपःकालाभ्यां विशिष्टा लघुकाः प्रायश्चित्तं । तद्यथा-संविग्गीतार्थैः समं व्रजति चत्वारो लघवस्तपसा कालेन च गुरुलघुकाः । अनेविग्गीतार्थैः समं गच्छति चतुर्लघुवः, तपसा लघुकाः कालेन गुरुकाः, संविग्गीतार्थैः सार्द्धं याति चतुर्लघु, कालेन लघु तपसा गुरु, अनेविग्गीतार्थैः समं व्रजति चतुर्लघु, तपसा कालेन च गुरु । एतद्विषमनो ज्ञातव्यं, रात्रौ तैः समं व्रजत एवमेव तपःकालविशेषिताश्चतुर्गुरुकाः ।

अस्मंजयलिगीयिउ, पुरिसागिइपंडएहिँ य दिवा उ ।

अस्साय सोय छल्लहु, ते चेव उ रत्ति गुरुगाओ ॥ ७९ ॥

असंयता द्विविधाः-गृहिणी, लिङ्गिनश्च । लिङ्गमेवां वियत इति लिङ्गिनः, अन्ये पाष्ठादिन इत्यर्थः । तथा पुरुषाऽऽकृतयः पुरुषनेपथ्यधारिणः परङ्काः, एते त्रयोऽपि प्रत्येकं द्विविधाः-शौचवादिनः, अशौचवादिनश्च । तत्र शौचवादिभिः समं व्रजति पद्मलघु, उभयलघुकं, शौचवादिभिः समं व्रजति पद्मलघु, कालगुरुकम्, अन्यलिङ्गिभिरशौचवादिभिः सार्धं व्रजति पद्मलघु, काललघुकं, शौचवादिभिः समं व्रजति पद्मलघु, तपोगुरुकं पुरुषाऽऽकृतिभिः परङ्कैरशौचवादिभिः समं व्रजति पद्मलघु, तपोगुरुकं, शौचवादिभिः समं व्रजति पद्मलघु, तपसा कालेन च गुरुकम्, एतद्विवसतः प्रायश्चित्तमुक्तम्, रात्रौ तु त एव परमासा गुरुकाः, पद्मगुरुवस्तपःकालविशेषिता एवमेव दातव्या इति भावः ।

पासंदिगिति पदे, इत्थीवेसेसु दिवसतो छेदो ।

तेहिं चिय निसि मूलं, दियरत्ति दुगं तु समणीहिं ॥८०॥

तापसीपरिवाजकाऽऽदिभिः पाष्ठादिनीभिः (इति स्ति) गृहस्थस्त्रीभिः, आश्वेपधारिभिश्च परङ्कैरशौचवादिभिः सह दिवसतो गच्छतो लघुकः छेदः, शौचवादिभिः सह गुरुकश्छेदः, तैरेव सह निशि रात्रौ गच्छतो मूलं, धमणीभिः समं दिवा गच्छतोऽनवस्थाप्यं, रात्रौ धमणीभिः सह गच्छति पाराश्रिकम् । प्रकाशान्तरेणाऽत्रैव प्रायश्चित्तमाह-संयतास्तैः सार्धं दिवा गच्छति चतुर्लघु, रात्रौ गच्छति चतुर्गुरु, असंयताभिः समं दिवा व्रजति छेदः, रात्रौ गच्छति मूलं, संयताभिः सह दिवसतो गच्छति अनवस्थाप्यं, रात्रौ गच्छति पाराश्रिकम् । तदेवमुक्तमटवीविषयं ग्रहणं, तदुक्तं चायनितमन्यत्र ग्रहणम् प्रलम्बग्रहणम् ।

अथ तत्र ग्रहणं विभावयिष्येऽर्थसदृशं विधिमतिविश्लाह-

जह चैव अन्नगहणे-ऽरसे गमणाऽऽह वसियं एयं ।

तत्थ गहणे वि एवं, पडियं जं होइ अचिचत्तं ॥ ८१ ॥

यथैवाप्यत्र ग्रहणे आरण्यविषयं षोडशभङ्गचनया गमनम्, आदिशब्दात्संयमाऽऽत्मविराधनासमुत्थं दीपजालं प्रायश्चित्तं त्वेनानन्तरमेव वर्धितं, तत्र ग्रहणेऽपि विवक्षितप्रलम्बाऽऽधारभूतं वृत्तस्याधः पतितं यद्विचिंतं प्रलम्बं तद्गृहानस्याप्येवमेव निरवशेषं वर्धनीयं यावत् धमणीभिः सह गमनमिति ।

यस्तु विशेषस्तमुपदिदर्शयिषुराह-

तत्थ गहणं दुविहं, परिगहमपरिगहं दुविहमेयं ।

दिट्ठादपरिगहीए, परिगहिंए अणुगहं कोइ ॥ ८२ ॥

तत्र ग्रहणं द्विविधम् । तद्यथा-सपरिग्रहम्, अपरिग्रहं च । यदेवनाऽऽदिभिः परिगृहीतं वृत्ताऽऽदि तद्विषयं सपरिग्रहम्, तद्विपरीतमपरिग्रहम्, तदुभयमपि द्विविधमेवं द्विविधेन सविज्ञाचित्तभेदपार्थक्यं यस्य तत् द्विविधमेवं सविज्ञाचित्तभेदमिति भावः । तत्र यदि परिगृहीतमचित्तं तद् गृहानस्य (दिट्ठा इति) "दिट्ठे संका भोइए" इत्यादिका आरोपणा सर्वाऽपि प्राग्वद् द्रष्टव्या । यत्पुनः परिगृहीतमचित्तं तद् गृहगतः कश्चिद् भद्रकः परिगृहीता अनुग्रहं मन्येत, एतद्वप्रतो भावविषयते ।

अथ सपरिग्रहस्यैव स्वरूपं निरूपयितुमाह-

तिविह परिगह दिव्हे, चउलहु चउगुरु छल्लहुकोसो ।

अहवा छल्लहुग चिय, अंतगुरु तिविहदव्वम्मि ॥८३॥

सपरिग्रहं त्रिविधम् । तद्यथा-देवपरिगृहीतं, मनुष्यपरिगृहीतं, तिर्यकपरिगृहीतम् । तत्र दिव्यं देवपरिगृहीतं तत्रिविधम् जघन्यं, मध्यमम्, उत्कृष्टं च । व्यन्तरपरिगृहीतं जघन्यं, तत्र चतुर्लघु, भवनपतिज्योतिष्कपरिगृहीतं मध्यमम्, तत्र चतुर्गुरु, धैमानिकपरिगृहीतम् उत्कृष्टम् । तत्र पद्मलघवः । अथवा-त्रिष्वपि जघन्यमध्यमोत्कृष्टेषु पद्मलघव एव प्रायश्चित्तं, केवलं तपःकालविशेषितं, जघन्यं तपोलघु कालगुरुकं, मध्यमे काललघु तपोगुरुकम्, अन्ये चोत्कृष्टे आभ्यामपि गुरुकं कर्त्तव्यमिति त्रिविधं दिव्यविषयं प्रायश्चित्तम् ।

अथ मनुष्यपरिगृहीतमाह-

सम्मेतर सम्म बुहा, सम्मे लिगि लहु गुरु उ गिहिएसुं ।

मिच्छा लिगि गिही वा, पागयलिगीसु चउलहुगा ॥८४॥

मनुष्यपरिगृहीतं द्विधा-सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतम्, (इत्यस्ति) मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतं च । तत्र यत्सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतं तत् द्विधा-पार्थ्वस्थाऽऽदिलिङ्गस्थपरिगृहीतं च, गृहस्थपरिगृहीतं च । लिङ्गस्थपरिगृहीते मासलघु, गृहिभिः सम्यग्दृष्टिभिः परिगृहीते मासगुरु, यत्पुनर्मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतं तद् द्विविधम्-(लिगि स्ति) अन्यपाष्ठादिपरिगृहीतं, गृहस्थपरिगृहीतं च । तत्र गृहस्थपरिगृहीतं त्रिधा-प्राकृतपरिगृहीतं, कौटुम्बिकपरिगृहीतं, दण्डिकपरिगृहीतं च । तत्र प्राकृतपरिगृहीते च चतुर्लघु ।

गुरुगा पुण कोहुंवे, छल्लहुगा होति दंडियाऽऽरामे ।

तिरिया य दुट्ठदुट्ठे, गुरुगा इयेरय चउ लहुगा ॥८५॥

कौटुम्बिकपरिगृहीते पुनश्चत्वारो गुरुकाः, दण्डिकाऽऽरामे दण्डिकपरिगृहीते उद्याने षट् लघुकाः । गतं मनुष्यपरिगृहीतम् । अथ तिर्यकपरिगृहीतं भाव्यते-तिर्यक्षः द्विविधाः-दुष्टाः, अदुष्टाश्च । दुष्टा हस्तिशुनकाऽऽदयः, अदुष्टा शृगालहरिणाऽऽदयः । दुष्टतिर्यकपरिगृहीते चतुर्गुरुकाः, इतरेरदुष्टैः परिगृहीते चतुर्लघुकाः । गतं तिर्यकपरिगृहीतम् ।

अथ यदुक्तम्-" परिगहिंए अणुगहं

कोइ " इति । तदेतद्व्याख्यात-

भदेतर सुरमणुया, भदे चिपंति दडुणं भणइ ।

अक्के वि साहु ! गिएहसु, पंतो छण्हेगयर कुजा ॥ ८६ ॥

यस्य सुरस्य मनुजस्य वा परिग्रहं स आरामो वर्त्तते स भद्रको भवेदिनरो वा प्रान्तः । तत्र भद्रः प्रलम्बं गृहमाणं दृष्ट्वा तं साधुं भणति-साधु त्वया कृतं, तारिता वयं संसारसागरात्, अन्यान्यपि हे साधो ! पर्याप्तानि गृहाण इत्यादि । प्रान्तः पुनः वरणां प्रकाराणामेकतरं कुर्यात् ।

अथ क एते षट् प्रकाराः ?, उच्यते-

पडिसेहणा खरंटाण, उवलभ पंनावणा य उवहिम्मि ।

गिएहणकडुणववहा-रपच्छकडुडुहनिव्विए ॥८७॥

प्रतिषेधनं प्रतिषेधना, निवारणेत्यर्थः १. खरंटाणा खरपरुषव-खनैर्निर्भर्त्सना २. उपालम्भः सपिपासवचनैः शिक्षा ३. प्रान्तापना यद्विमुक्त्यादिभिस्ताडना, (उवहिम्मि स्ति) उपधिह-

रणम् ५ इति पञ्च भेदाः। प्रहणाऽऽकर्षणव्यवहारपञ्चाङ्कतोद्भा-
हनिर्विषय इत्येक एव षष्ठो भेदः। इति संप्रहणायासमासार्थः ।

अथेनामेव विचरीपुराह-

अं गहियं तं गहियं, बिहियं मा गिएह हरइ वा गहियं ।

जायसु ममं व कजे, मा गिएह सयं तु पडिसेहो ॥८०॥

यत् गृहीतं प्रलम्बं तद् गृहीतं नाम द्वितीयं पुनर्वारं मा गृही-
रिति वचनं यद्वक्ति, यद्वा-गृहीतं सत्प्रलम्बं तस्य प्रवृजि-
तस्य हस्तात् हरति उहालयति, भणति वा कार्ये समाप-
तिते मामेव याचस्व, स्वयं पुनर्मा गृहाणेत्येष सर्वोऽपि प्र-
तिषेध उच्यते ।

अथ खरगटनामाह-

धी मुंडितो दुरप्पा, धिरत्थु ते एरिसस्स घम्पस्स ।

अन्नत्थ वा विलज्जिसि, मुक्कोऽसि खरंटणा एमा ॥८१॥

धिग मुण्डितो दुरात्मा, धिगस्तु ते तव संबन्धिन ईद-
शस्य धर्मस्य, यत्र चौर्यं क्रियत इति भावः । यद्वा-मया
मुक्कोऽसि परमन्यत्रापि त्वमीदृशेष्टेष्टिनैर्विडम्बनां लज्जयसे,
एमा निष्पिपासनिर्भर्त्सना खरगटना भण्यते ।

उपालम्भमाह-

आमफलाणि न कप्पं-ति तुम्ह मा सेसए वि दूसेहि ।

मा य सकजे मुज्झसु, एमाई होउवालंभो ॥ ८० ॥

आमफलानि युष्माकं ग्रहीतुं न कल्पन्ते, अतः शेषानपि
साधून् मा दूषय निजदुष्कर्मिणः सकलकृतान् कुरु, मा च
स्वकार्ये निरवद्यप्रवृत्त्यात्मके चारित्र्ये मुहः, एवमादिकः स-
पिपासशिञ्जिरूप उपालम्भो भवति ।

प्रान्तापनोपधिहरणे भावयति-

करपायदंडमाइसु, पंतावणि गाढमाइ जा चरिमं ।

अप्पो अ अहाजाओ, सव्वो वुविहो वि जं च विणा ॥८१॥

करपाददण्डाऽऽदिभिः, आदिशब्दात् लताऽऽदिभिश्च ताडनं
प्रतापना, तस्यां चानागादपरितापाऽऽदिषु चरमं पाराञ्चिकं
यावत्प्रायश्चित्तम् । अल्पं वा बहुं वा स उपधि हरत् । अ-
हो नाम यथाज्ञातः, निषद्याद्ययोपेतं रजोहरणं मुख्य-
स्त्रिका चोलपट्टश्चेत्यर्थः । बहुः पुनः सर्वश्चतुर्दशविध उप-
धिः । अथवा-द्विविध औपधिकौपग्निरद्विकरूपः । यच्च तृणग्रह-
णाऽऽदिकम् उपधिं विना भवेत्तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

संप्रत्यनुग्रहाऽऽदिपदेषु प्रायश्चित्तमाह-

लहुगा अणुगहम्मी, अप्पत्तिए गुरुग तीसु ठाणेसुं ।

पंतावणे चउगुरुगा, अप्पवहुम्मी हिए मूलं ॥८२॥

यस्य संबन्धी स आरामः स यदि चिन्तयति-अनुग्रहो
मे यन्मदीयानि प्रलम्बानि साधवो गृह्णन्ति, इत्यनुग्रहे म-
न्यमाने चतुर्लघवः । अथ प्रीतिकं करोति तूष्णीकस्तिष्ठति
ततश्चतुर्गुहकाः । अथाप्रीतिकवशात्प्रतिषेधं खरगटनामुपा-
लम्भं वा कुर्यात्ततस्त्रिष्वपि स्थानेषु प्रत्येकं चतुर्गुहकाः । अ-
ल्पं वा बहुं वा उपधौ हन्ते मूलम् । यद्वा-उपधिनिष्पन्नम् । तद्य-
था-उत्कृष्टे उपधौ चतुर्लघवः, मध्यमे मासलघु, जघन्ये रा-
त्रिन्द्विपञ्चकम् । आह-कथमेकत्रैव मूलमुपधिनिष्पन्नं वा ?
उच्यते-प्रमादतः प्रलम्बानि गृह्णत उपधिहरणे उपधिनिष्पन्नं,
द्वर्पतस्तु प्रलम्बानि गृह्णतस्योपकरणापहारं मूलम् ।

अथ " पंतावणिगाढमाइ खरमं पि " पदं व्याचष्टे-

परितावणा य पोरिसि, ठवणा महए मुच्छकिच्छकालगए ।

मास चउ छच्च लहु गुरु, छेओ मूलं तह दुगं च ॥८३॥

प्रान्तापितस्य सतोऽनागाढा परितापना भवति चतु-
र्लघु, आगाढा भवति चतुर्गुहं परितापनाभिभूतः सन् स-
त्रपौरुषी न करोति मासलघुः अर्धपौरुषी न करोति मा-
सगुरु, सूत्रं नाशयति चतुर्लघु, अर्थं नाशयति चतुर्गुहं, प्रा-
शुकं स्थापयति चतुर्लघु, अप्राशुकं स्थापयति चतुर्गुहं, प्र-
त्येकस्थापने चतुर्लघु, अनन्तस्थापने चतुर्गुहं, इत्यादि प्राग्ब-
द्धकथ्यम् । (महय स्ति) महादुःखे पबलघु, सूच्छायां बह्वगुरु-
कच्छप्राणं छेदः, कुच्छोच्छ्वासे मूलं, समवहते अनवस्थाप्यं,
कालगते पाराञ्चिकम् ।

अथ यच्च तृणग्रहणाऽऽदिकमुपधिना विना भवेदिति पदं
विवृणोति-

तणगहणे सुसिरेतर, अग्गी सट्ठाण अभिनवे जं च ।

एसण पेण्ण गहणे, काया सुय मरणओहाणे ॥ ८४ ॥

वर्षाकल्पाऽऽदावुपकरणे हन्ते शीताभिभूतास्तृणानि गृह-
न्ति सेवन्ते, तत्र शुषिरतृणसेवने चतुर्लघु, अशुषिरतृणसेवने
मासलघु, अग्निं सेवन्ते तत्र स्वस्थानप्रायश्चित्तं चतुर्लघु इ-
त्यर्थः । अथाभिनवमग्निं जनयानं सृजं, यच्चाग्निममारम्भे
अन्येषां जीवानां विराधनं तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तम् । अथा-
पकरणाभावे उद्भवाऽऽदिदोषदुष्टं वस्त्राऽऽदि गृह्णन्त एषणां
प्रेरयन्ति ततस्तन्निष्पन्नं (गहणे स्ति) शीताऽऽदिभिः परिता-
प्यमाना गृहस्थैरदत्तमपि वस्त्राऽऽदि गृहीयुस्तन्निष्पन्नम् । नि-
शीथचूर्णिकृता तु " गमणे स्ति " पाठा गृहीतस्तत्र चाप-
धि विना शीताऽऽदि परीषहमाणो जघन्यवीथिकन्धकः
मार्गे गच्छति मूलं, द्वयोर्गच्छतोर्नवस्थाप्यं, त्रिषु पारा-
ञ्चिकम् । (काय स्ति) अग्निं सेवमाना एषणां प्रेरयन्तो
यावत्पृथिव्यादिकायान् विराधयन्ति तन्निष्पन्नम् । (सुय स्ति)
धुने सूत्रं तस्य पौरुषी न कुर्यान्ति, उपलक्षणत्वादर्थपौरु-
षी न कुर्यान्ति, सूत्रं नाशयन्ति अर्थं नाशयन्ति, तन्निष्पन्नम् ।
(मरण स्ति) उपकरणं विना यथेकाऽपि स्त्रियन्ते तथाऽ-
पि पाराञ्चिकम् । (ओहाणे स्ति) यथेकः साधुरवधारति
मूलं, द्वयान्नवस्थाप्यं, त्रिषु पाराञ्चिकम् ।

अथ प्रहणाऽऽकर्षणाऽऽदिरूपं पदं प्रकारं भावयति-

गेएहण गुरुगा छम्मा-स कहुणे छेदो होइ ववहारे ।

पच्छाकडम्मि मूलं, उहुहण विरुंगणे नवमं ॥ ८५ ॥

उहवणे निव्विमए, एगमणेगे पदेस पारंवी ।

अणवदुप्पा दोसु अ, दोसु च पारंविओ होइ ॥ ८६ ॥

प्रलम्बानि गृह्णानो यदि प्रलम्बस्याभिना दृष्ट्वा गृहीतस्त-
तो प्रहणे चतुर्गुहकाः, अथ तेनापकरणे हस्ते वा गृही-
त्वा राजकुलाभिमुखमाकृष्टस्तत आकर्षणे षणमासा गुरवः,
अथ कारणिकानां समीपे व्यवहारे कारयितुमारब्धः ततः
छेदः, व्यवहारे विधीयमाने यदि पञ्चाङ्कतः पराजितः ततो
मूलम्, अथ चतुष्कचत्वरगऽऽदिष्वेव प्रलम्बचौर इति शेष-
णापुग्गस्मरमुद्ग्रहः हस्तपादाऽऽदौ वा अवयवे व्यङ्गितस्तत
एवमुद्ग्रहणे (विरुंगणे स्ति) व्यङ्गते वा नवममनवस्थाप्यम् ।
अथान्यायोदीर्घकं यो नलेन राजाऽऽदिना अपद्राबितो निर्वि-

ययो वा आहृतः, ततोऽपद्रावणे निर्विषये वा कृते पाग-
न्धिकम् । अथ वा-एकस्यानेकेषां वा साधनामुपरि प्रह्वं
यदि व्रजति तदा पाराङ्गिकम् । अथ च द्वयोर्द्वहृद्वनव्यङ्गन-
योरनवस्थाप्यो भवति, द्वयोर्भापद्रावणनिर्विषययोः पारा-
ङ्गिक इति ।

अथ परिग्रहविशेषेण प्रायश्चित्तविशेषमाह-

आरामे मोक्षकीर्ण, परतिस्थिय भोइएण गाम वणी ।

घडकोडुं वियराउल-परिगहे चेव भदितरा ॥ ६७ ॥

इहाऽऽरामः कश्चिदादिन एवाऽऽग्नीयो वा भवेत्, मूल्येन
क्रीतो वा, यो मूल्येन क्रीतः स केन क्रीतो भवेत् ? उच्यते-पर-
तीर्थिकेन वा १, भोगिकेन वा २, प्रमेय वा ३, वणिजा वा
४, घटया वा, गोष्ठ्या इत्यर्थः ५, कौटुम्बिकेन वा ६, आर-
क्षिकेन वा ७, राजा वा ८ । एतद् द्वयमपि राजकुलशब्देन गृ-
हीतम् । एतेषां परिग्रहे वर्त्तमानाद्वारामाप्रलम्बानि गृह्णो
यथाक्रमं प्रायश्चित्तं चतुर्लघु १, चतुर्गुरु २, षडलघु ३, ष-
डगुरु ४, छेदो ५ मूलम् ६, अनवस्थाप्यं ७, पाराङ्गिकम् । अ-
त्रापि त एव भद्रेतरा भद्रकप्रान्तकृता अनुग्रहप्रतिषेधाऽऽ-
दयो दोषा चक्रव्याः । एतत्सर्वमयाचिते प्रलम्बे द्रष्टव्यं, या-
चिते तु ग्रहणाऽऽकर्षणाऽऽदिदोषान् विना शेषमिति । एता-
वता वृक्षस्याधः प्रपतितमचितं व्याख्यातम् ।

अथ सचिन्ताऽऽदिद्वारचतुष्टयमभिधत्तुराह-

एमेव य सचिन्ते, छुभणा अरोहणा य पढणा य ।

जं इत्थं नाणचं, तमहं वोच्छं समासेणं ॥ ७८ ॥

यथा-आचिते "दिट्ठे संका" (५६) ग० । इत आराभ्य "आरामे
मांझ" (६७) ग० । इति पर्यन्तं भणितम् । एवंमथ सचिन्तेऽपि
द्रष्टव्यम् । प्रक्षेपणमारोहणं एतन्मन्येतान्यपि द्वाराणि तथैव
चक्रव्यानि, यत्पुनरत्र नानात्वं विशेषस्तदहं वक्ष्ये समासेन ।

तत्र सचिन्ते तावद्विशेषमाह-

तं च सचिन्तं दुविहं, पडियापडियं पुणो परित्थियरं ।

पडितऽसति अपावते, छुभई कडाइए उवरिं ॥ ६६ ॥

तत्पुनः सचिन्तं द्विविधम्-पतितमपतितं च । पुनरैकं च
द्विधा-परितं प्रत्येकम्, इतरत् अनन्तं च । अत्र पतितस्यास-
त्यभावे वृक्षप्रतिष्ठितेऽपि हस्ताऽऽदिना अप्राप्यमाणे ततः
प्रलम्बपातनार्थं काष्ठाऽऽदीन्युपरि क्षिपति ।

तत्र यद् वृक्षोपरि स्थितं भूमिस्थितं हस्तेन गृह्णाति, तत्र
प्रायश्चित्तमाह-

सजियपयडिणं लहुगो, सजिए लहुगा य जत्थिया गाहा ।

गुरुगा हौति अण्णते, हत्थप्पसं तु गेहहंते ॥ १०० ॥

सजीववृक्षप्रतिष्ठितमचित्तफलं गृह्णाति मासलघु, अत्र च
यावतो ग्राहान् करोति तावन्ति मासलघुकानि । अथ स-
जीवं सचिन्तवृक्षप्रतिष्ठितं गृह्णाति चतुर्लघु, सचिन्तप्रतिष्ठा-
तप्रत्ययं च मासलघु, तत्रापि यावतो ग्राहान् करोति ता-
वन्ति चतुर्लघूनि, मासलघूनि च, एतत्प्रत्येके भणितम् ।
अनन्ते पुनरेतान्येव प्रायश्चित्तानि गुरुकाणि, मासगुरु-
चतुर्गुरुकाणि भवन्ति, एवं भूमिस्थितस्य वृक्षस्थितं ह-
स्तप्राप्तं प्रलम्बं गृह्णतः प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

अथ यदुक्तम्—" छुभई कडाइए उवरिं ति " तदेतद्वि-
चरीपुराह-

छुभमाण पंचकिरिए, पुढवीमाई तसेसु तिसु चरिमं ।

तं काय परिचयई, आवडणे अप्पगं चेव ॥ १०१ ॥

प्रलम्बपातनार्थं काष्ठलघुशुष्कगोमयाऽऽदिकं गवेषयति च-
तुर्लघु, काष्ठाऽऽदिकं लब्ध्वा वृक्षाभिमुखं क्षिपति, चतुर्लघु-
व एव । स च क्षिपन्नेव पञ्चक्रियः पञ्चभिः क्रियाभिः
स्पृष्टः । तद्यथा-कायिक्या १, आधिकारिणिक्या २, प्राद्विषि-
क्या ३, पारितोषिक्या ४, प्राणातिपातिक्रियया चेति ५ ।
पृथिव्यादिषु च जीवेषु संघट्टनापरितापनाऽपद्रावणैर्लघुमा-
साऽऽदिकं प्रायश्चित्तं यथास्थानं ज्ञातव्यम् । (तसेसु तिसु
चरिमं ति) त्रिषु पञ्चन्द्रियरूपेषु त्रसंघु व्यपरोपितेषु च-
रमं पाराङ्गिकम् । तथा काष्ठाऽऽदिकं क्षिपन् तं कार्यं वनस्प-
तिलक्षणं नियमादेव परित्यजति, स च लघुगाऽऽदिरुद्धं
क्षिप्तः शाखाऽऽदौ प्रतिस्मृताभिवृत्तस्तस्यैव शरीराभिसु-
खमायाति तस्यापतना । आत्मानं परित्यज्यतीति ।

कथं पुनः पृथिव्यादिकायानां विराधको भवतीति? उच्यते-

पावते पत्तम्मि उ, पुणो पडंते य भूमिपत्ते य ।

रयवासविज्जुमाई, वायफले मच्छिगाइ तसे ॥ १०२ ॥

तत् काष्ठाऽऽदिकं हस्ताच्छ्रुतं सत् यावद्द्वेष्टनाऽस्फालति,
तावत्प्राप्नुवत् भगयते, तस्मिन् प्राप्नुवति तथा वृक्षं प्राप्तं पुनः
पतति च भूमिप्राप्तं च पदकार्यविराधना ज्ञातव्या । कथमिति
चेदित्याह— (रय इत्यादि) आदिशब्दः प्रत्येकं संबध्यते ।
ततश्च रजःप्रभृतिकं पृथिवीकार्यं वर्षोदकाऽऽदिकमप्यार्यं, वि-
द्युदादिकं तेजःकार्यं, वातं च तत्रैव घ्नन्तं, फलानि तस्यैव
वृक्षस्य सत्त्वानि, उपलक्षणत्वात्पत्राऽऽदीन्यपि, मलिकाऽऽ-
दीन् व्रतान् विराधयति ।

इदमेव स्पष्टयन्माह-

खोल्लतयाईसु रग्गो, महिवासोस्साऽऽइ अग्गि दवदड्डे ।

तत्थेवऽनिल वणस्सइ, तसा उ किमिकीडसउण्णई ॥ १०३ ॥

" खोल्लं ति " देशीशब्दत्वात् कोटरं, त्वक् प्रतीता, तद्वदिषु
स्थानेषु वृक्षे रजःप्रभृतिकं पृथिवीकार्यविराधना, महिकायां
निपतन्त्यां, वर्षे, अवश्याये वा निपतति, आदिग्रहणेन हस्त
न्तुकाऽऽदिसंभवे अप्कायविराधना च दक्षाऽऽदिनाग्निना दग्ने
वृक्षे, उपलक्षणत्वात् विद्युति वाऽग्निकायविराधना, तत्रैवाग्नौ
नियमादनिर्लो वायुः संभवतीति वायुकायविराधना, वनस्प-
तिः स एव प्रलम्बलक्षणः पत्रपुष्पाऽऽदि च व्रसास्तु किमिकी-
टशकुनाऽऽदिका विराध्यन्ते, कृमयो विष्टाऽऽदिसमुद्भवाः की-
टिका घृणाऽऽदयः, शकुनाः काककपोताऽऽदयः, आदिग्रहणेन
सरटाऽऽदिपग्रहः । एवं वृक्षमप्राप्ते काष्ठाऽऽदौ पदकार्यवि-
राधना, एवमेव प्राप्ते पुनः पतिते भूमि प्राप्तेऽपि ज्ञातव्यम् ।

यत आह-

अप्पत्ते जो उ गमो, सो चेव गमो पुणो पडंतम्मि ।

सो चेव य पडियम्मी, निकपे चेव भोमाऽऽई ॥ १०४ ॥

य एवाप्राप्ते गमः प्रकारः स एव गमः पुनः पतति, उपलक्ष-
णत्वात्प्राप्तेऽपि भूयो गमः, एवमशब्दोच्चारणं पदकार्यविराध-
नां प्रतीत्याऽऽत्यन्तिकतुर्यताख्यापनार्थम् । स एव च भूमौ

पतितेऽपि काष्ठाऽऽदौ प्रकारः प्रतिपत्तव्यः केवलम् (निक्षेपं चेव भोमाई ति) तत्काष्ठाऽऽदकं महता भारगौरवेण " निक्षेपं निस्महं " पृथिव्यां यक्षिपतति तेन भूम्यादीनां पृथिव्यादीनां महती विराधनति चूर्षिदभिप्रायः । निशीथचूर्णिणकाराभिप्रायेण तु " निक्षेपं चेव भूमीम् " इति पाठः । अरय व्याख्या-यस्यां भूमौ स्थितः काष्ठाऽऽदित्तेपणाय निशिष्टं स्थानबन्धमध्यास्ते तत्राऽपि पादयानिष्कम्पत्वेन पक्षां कायानां विराधको भवति ।

एवं द्रव्यतो छामं, विराधयो भावयो उ इहारा वि ।

चिज्जइ हु धणं कम्मं, किरियगहणं भयनिमित्तं ॥१०५॥

एवमेतेन प्रकारेण चतुर्ष्वप्यप्राप्ताऽऽदिपदेषु द्रव्यतः पक्षां कायानां विराधकः प्रतिपत्तव्यः, भावतस्तु इतरथाऽपि द्रव्यतो विराधनां विनाऽप्यसौ षट्कायविराधको लभ्यते, संयमं प्रति निरपेक्षतया तस्य भावतः प्राणानिपातसद्भावात् । भावप्राणानिपाते च यथा घनं निविडं कर्म चीयते न तथा द्रव्यप्राणानिपातेन । आह-यदुक्तम्-पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्ट-स्नत्कथं संवादमश्नुते यावता यदि निवारयति तदा कायिकी अधिकरीणि की च क्रिये संभवतः, अथ विराधयति तदा तादृश-तन्त्रा भवेयुः, प्राडेपिकी पुनः कथं भवेत् ? मृगिराह-क्रियाग्रहणं भयनिमित्तं भयजननार्थं क्रियते येन माधवः क्रियापञ्चकाऽऽपत्तिदोषभीता मूलत एव प्रलम्बग्रहणे न प्रवर्त्तन्ते । यद्वा-दृष्टिवादनयाभिप्रायेण पुण्यात् यत्रैका क्रिया तत्र पञ्चापि क्रियाः संभवन्तीति न दोषः । यदाह निशीथचूर्णिणकृत्- " अहवा जन्थ एगा किरिया तत्थ दिट्ठि यनयमुहुमत्त-णञ्चा पंच किरियाओ भवन्ति, अतो पंचाकांग्यागहणं न दोसा । " एवं तावत्संयमविराधना भाविता ।

(३) अथाऽऽत्मविराधनां भावयति-

कुवणउ पत्थर लेट्ट, पुव्वं छूट्टे फले व पवडंते ।

पञ्चफालेण आया, अच्चायामेण हत्थाऽऽई ॥ १०६ ॥

अन्येन केनचित्प्रलम्बाधिना पूर्वं (कुवणउ ति) लगुडः क्षिप्तः, स तत्रैव वृक्षशाखायां विलग्नः सन् वायुप्रयागेण, विवक्षितमाधुक्षिप्तकाष्ठाऽऽदिप्रयोगेण वा सञ्चालितस्तस्यैव साधारणपरि निपतन विराधनां कुर्यात्, एवं प्रस्तरः पाषाणां, लेष्टुरिष्टकाशकलं, मृत्तिकापिण्डो वा पूर्वं क्षिप्तः पतन् फलं वृत्तच्युतं वृक्षात्प्रपतेत्, तस्यैव काष्ठाऽऽदः प्रतिनिवृत्तस्वस्यसंमुखं प्रत्यास्फालनं आत्मविराधना भवेत्, अन्यायामेन चानीव हस्तमुच्छ्रगणेन लगुडाऽदौ क्षिप्तमाणे हस्ताऽऽदः परितापना भवेदिति । गतं क्षेपणद्वारम् ।

अथाऽऽरोहणा-

खिचणेऽवि अपावतो, दुरुहड तिहिं कंटयिच्छुअहिमाई ।

पक्खितरच्छाइवहो, देवत खिनाऽऽइकरणं च ॥१०७॥

तन्थेव य गिहवणं, अंगहिं समोहएहिं छकाया ।

आरोवण सञ्चेव य, गिलाणपरितावणाऽऽईया ॥१०८॥

काष्ठाऽऽदः क्षेपणे कृतेऽपि यदा प्रलम्बानि न पतन्ति तदाऽधःस्थितस्तान्यप्राप्तुवन्नलभमानस्तं वृक्षं (दुरुहड ति) आरोहति, स च यावद्विवादुक्षेपकैरंगोदति तावन्ति चतुर्लङ्घकानि, अगन्ते पुनश्चतुर्लङ्घकानि, तत्र वृक्षे आरोहतो यत्कण्ट-

कैर्विध्यते, यच्च वृक्षिकेन अहिना वा, आदिशब्दाक्षकुलाऽऽदिना वा दृश्यते, यच्च पक्षिभिः श्येनाऽऽदिभिस्तरुवादिभिश्चाटव्यर्जा-वैर्वधो भवति, यथा वा देवतया अधिष्ठितोऽसौ वृक्षस्तथा यदसौ साधुः क्षिप्तचित्तः क्रियते । आदिग्रहणेनापरया कयाचिद्विडम्बनया विडम्ब्यते । यद्वा-सा देवता स्वाधिष्ठितवृक्षाऽऽरोहणकुपिता तत्रैव निष्ठापनम् आयुषः समापनं तस्य यत् कुर्यात् । अथवा-तं साधुमारोहन्तमेव यत्पातयेत् एषा सर्वाऽऽप्यात्मविराधना, पतितस्य च तस्याङ्गानि समग्रह-म्यन्ते, भज्यन्त इत्यर्थः । तैरङ्गैर्हस्तपादाऽदिभिः समग्रहतेर्यत्र भूमावसौ पतति तत्र षट्काया विराध्यन्ते, तेषां च संघ-ट्टनाऽऽदिभिरारोपणा सैव द्रष्टव्या । या " छुकायचउत्तु ल-हुगा " इत्यादिगाथायामुक्ता आत्मविराधना, या च ग्लानविष-या परितापनाऽऽदिनिष्पन्नाया आरोपणा, साऽपि प्राग्बद्ध-सातव्या । गतमारोहणद्वारम् ।

(४) अथ पतनद्वारमाह-

मरणगिलाणाऽऽईया, जे दोसा होति गेएहमाणस्स ।

ते येव य साऽऽरुवणा, पवडंते होति दोसा उ ॥१०९॥

कदाचिदसौ तं वृत्तमारोहन् पतेत्, ततश्च मरणग्लान-त्वाऽऽदिका ये दोषा आरोहतो भवन्ति, प्रपततोऽपि त एव दोषाः साऽऽरोपणाः सप्रायश्चित्तनिरवशेषा वक्तव्याः । " पव-डंते होति सविसेमा " इति निशीथचूर्णिलिखितपाठः । तत्रा-यमर्थः आरोहतो दोषाणां संभव एव भणितः, एतत् पुन-स्त्वर्थ्यभाविनां गात्रभङ्गाऽऽदयो दोषा इति सातिशेपग्रहणम् । गतं पतनद्वारम् ।

(५) अथोपधिद्वारं विवृणोति-

तम्मूल उवहिगहणं, पंतो साहूण कोइ सव्वेमि ।

तणअग्गिगहणं परिता-वणा य गेलन्न पडिगमणं ॥११०॥

यस्य परिग्रहं तानि प्रलम्बानि तन्मूलं च ग्रहणनिमित्तं, तस्यैव साधारणपधिग्रहणं कुर्यात् । यद्वा-कश्चिन् प्रान्तः स-र्वेषां साधूनामुपधिं गृह्णीयात् । तत्र यथा जाते रजोहरणा-ऽऽदिकं उपधौ हतं मूलं, शेषे पुनरुत्कृष्टे चतुर्लङ्घु, मध्यमे मासलघु, जघन्ये पञ्चकम्, उर्ध्वे विना तृणानि गृह्णीया-न्, अग्निग्रहणं वा कुर्यात्, अग्निं संवेतति भावः । अथाग्निं न संवेते ततः शीतेन परितापः तस्य भवेत्, शीतेन वा भुक्ते अजीर्यमाणे ग्लानत्वं भवेत्, शीताभिभूता वा साध-वः पार्श्वस्थाऽऽदिषु प्रतिगमनं कुर्युः ।

संप्रत्यत्रैव प्रायश्चित्तमाह-

तणगहणं अग्निमेवण, लहुगा गेलम्म होइ तं चेव ।

मूलं अणवट्ठणो, दुग तिग पारंविओ होइ ॥१११॥

अशुषितृणानि गृह्णीयात् चतुर्लङ्घु, परकृतमग्निं संवेते च-तुर्लङ्घु, अभिनवमग्निं जनयति मूलम्, अग्निशकटिकायां वा साययन् यावता वागन हस्तं वा संचालयति तावन्ति च-तुर्लङ्घूनि, यस्तु धर्मश्रद्धालुर्गग्निं न संवेत स शीतेन ग्लानः सजायते, ग्लानत्वे चाऽनागादपरितापनाऽऽदौ तदेव प्रा-यश्चित्तम् । अथ शीतपरीपहमसदृष्टिः पार्श्वस्थाऽऽदिषु व्र-जति चतुर्गुण, यथा छन्देषु व्रजति चतुर्गुणः । यद्येकोऽवधावति अन्यतीर्थिकेषु वा याति ततो मूलं, द्वयोरनवस्थाप्यं, त्रिषु पाराश्रिकम् । गतमुपधिद्वारम् ।

(६) अथोद्वाहद्वारं विवृणोति—

अपरिगृहीतं पलंबं, अलभंतो समणजोगमुकधुरो ।

रसगेहीपडिबद्धो, इतरे गिरहंतो गहिओ य ॥ १२२ ॥

अपरिगृहीतानि प्रलम्बान्यलभमानः समणयोगमुकधुरः परित्यक्तमणव्यापारभार इति भावः । रसगृहीतमतिबद्धः, इतराणि परिगृहीतप्रलम्बानि गृह्णन् प्रलम्बस्थामिना दृष्ट्वा गृहीतः ।

ततश्च—

महजणजाणया पुण, सिंघाडगतिगचउकगामेसुं ।

उद्धहिजण विसजिते, महजणयाए ततो मूलं ॥ १२३ ॥

तेन प्रलम्बस्थामिना गृहीत्वा शृङ्गाटकमिकचतुष्कस्थानेषु ग्रामेषु वा बहुषु नीत्वा महाजनस्य पौरजनपदरूपस्य स्थापना कृता । यथा—एतेन मदीयानि प्रलम्बानि चोरितानीत्यादि महाजनस्य पुरत उद्वाहात् विसर्जितो मुक्तस्तत एव महाजने ज्ञाते सति मूलं नाम प्रायश्चित्तम् ।

कथमुद्गृह्य इत्याह—

एस उ पलंबहारी, सहोद गहिओ पलंबठाणेसु ।

सेसाण वि बाघाओ, सविहोदविहोदिए होइ ॥ १२४ ॥

येनाऽऽरामधिपतिना संप्रलम्बानि गृह्णानो गृहीतः, स रासभाऽऽरामपितं शृङ्गाटकमिकचतुष्काऽऽदिषु सर्वतः परिभ्राम्यकेवमुद्धोषयति—भो भोः पौराः भूयतामस्य प्रव्रजितकस्य दुश्चरितम्—एष प्रलम्बहारी मदीयाऽऽरामसत्कप्रलम्बचौरः सहोदः सोपलब्धो गृहीतो, मया दुरात्मा प्रलम्बस्थानेष्वारामप्रदेशेष्वित्यादिघोषणापुनस्मरमितश्च नीयमानो महाजनेन सखेदमवलोक्यमानः स कृतेन कर्मणा विडम्ब्यते । ततश्च सविहोदं सजुप्सनीयं यथा भवतीत्येवं विडम्ब्यते, तस्मिन् शयाणामपि साधूनां व्याघातः—सर्वेऽप्यमी एवंविधा एवेति प्रभापरिभ्रंशा भवतीति व्याख्यातमुद्वाहद्वारम् । तद्व्याख्याने च समर्थिता “अज्ञत्थ तत्थ गहणं” इत्यादिद्वारागथा । अथ यदुक्तमधस्तात्—“आणाऽणवत्तमिच्छा, विराहणा कस्स गीयत्थां ।” तदिदानीं प्रामावसरं व्याख्यायते—तत्राऽऽज्ञेति द्वारं भगवता प्रतिपिञ्चं यत्प्रलम्बं न कल्प्यते तदग्रहणं कुर्वता भगवतामाज्ञाभङ्गः कृतो भयति, तस्मिन्नाऽऽज्ञाभङ्गे चतुर्गुरुकाः । ६०१ उ० २ प्रक० । (आज्ञाद्वारम् ‘आणा’ शब्दे द्वितीयभागे १२१ पृष्ठे गतम्)

(७) अथानवस्थाद्वारमाह—

एगेण कयमकज्जं, करेइ तप्पच्चया पुणो अओ ।

सायाबहुल परंपर, वोच्छेदो संजमतवाणं ॥ १२५ ॥

एकेन केनचिदाचार्याऽऽदिना किमप्यकार्यं प्रमादस्थानं कृतं प्रतिसेधितं, ततोऽप्योऽपि तत्प्रत्ययादेव आचार्याऽऽदिः श्रुतधरोऽप्येवं करोति, नूनं नास्त्यत्र दोष इति तद्व्याकार्यं करोति, ततोऽप्योऽपि तथैव करोति, तदप्योऽपि तथैवेत्येवं सातबहुलानां सातगौरवप्रतिबद्धानां प्राणिनां परम्परया प्रमादस्थानमासेवमानानां संयमनपसो व्यवच्छेदः प्राप्नोति, यच्च संयमस्थानं वा पूर्वाऽऽचार्येण सातगौरवगृह्णुतया वर्जितं तत्प्राप्त्यैरदृष्टमिति कृत्वा व्यवच्छिन्नमेवेति । गतमनवस्थाद्वारम् ।

(८) अथ मिथ्यात्वद्वारं विवृणोति—

मिच्छते संकाऽऽई, जहेय मोसिं तहेव सेसं पि ।

मिच्छते धिरीकरणं, अब्भुवगमे वारणमसारं ॥ १२६ ॥

मिथ्यात्वे विचार्यमाणे शृङ्गाऽऽदयो दोषा वक्तव्याः । शृङ्गा नाम—किं मन्ये अमी यथा वादिनस्तथा कारिणो न भवन्ति, येन प्रलम्बानि गृह्णन्ति, आदिशब्दात्कात्क्षादयो दोषाः । तथा यथैतद्वृत्तं, तथैव शेषमन्यद्येतेषां मिथ्यारूपमेवेति चित्तविप्लुतिः स्यात्, मिथ्यात्वाद्वा खलितभावस्य सम्यक्त्वाभिमुखस्य प्रलम्बग्रहणदर्शनात् पुनरपि मिथ्यात्वे स्थिरीकरणं भवति, अब्भुवगमं वा प्रव्रज्यायाः, अणुव्रतानां वा, सम्यग्दर्शनस्य वा कर्तुंकामस्यापरः कश्चिद् वारणं कुर्यात्—नैतेषां समीपे प्रतिपद्यस्व असारं निस्सारममीषां प्रवचनं मयेवं च दृष्टमिति । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ।

(९) अथ विराधना । सा च द्विविधा—संयमे, आत्मनि च । द्वे अपि प्रागेव सप्रपञ्चं भाविते, तथाऽपि विशेषमुपदर्शयितुमाह—

तं काय परिचयई, नाणं तह दंसणं चरितं च ।

वीयाऽऽईपडिसेवग, लोगो जह तेहिं सो पुटो ॥ १२७ ॥

प्रलम्बं गृह्णन्तं तं कायं वनस्पतिलक्षणं परित्यजति; तथा—ज्ञानं दर्शनं चारित्र्यं चेति बीजाऽऽदिप्रतिसेवको लोको यथा असंयमेन स्पृष्टः, तथा सोऽपि साधुसैः प्रलम्बैरासेषितैरसंयमेन स्पृष्ट इति निर्युक्तिगाथाऽन्तरार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह—

कायं परिचयंतो, सेसे काए वए य सो चयई ।

णाणे णाणुवदेसे, अब्भुमाणो उ अभाणी ॥ १२८ ॥

प्रलम्बानि गृह्णानो वनस्पतिकार्यं परित्यजति, तं च परित्यजन् शेषानपि कार्यान्सौ भावतः परित्यजति, तत्परित्यागे च प्रथमव्रतपरित्यागः, प्रथमव्रतपरित्यागे च शेषव्रतपरित्यागोऽप्युपजायत इति व्रतान्यप्यसौ परित्यजतीत्युक्तम् । तथा ज्ञाने ज्ञानविषये परित्यागे चिन्त्यमाने ज्ञानोपदेशे क्रियाद्वारेणावर्तमानोऽसौ ज्ञान्यपि अज्ञानी मन्तव्यः ।

दंसणचरणा मूढस्स, नत्थि समया व नत्थि संमं तु ।

विरईलक्खण चरणं, तदभावे नत्थि वा तं तु ॥ १२९ ॥

ज्ञानाभावात्सौ मूढो भवति, मूढस्य दर्शनचारित्र्ये न स्तः । यद्वा—प्रलम्बग्रहणादस्य जीवेषु समता न विद्यते, समताया अभावाच्च सम्यक्कमपि नास्ति, तस्यापि सामायिकभेदतया समतारूपत्वात् विरतिलक्षणं चरणं भणितं, तच्च लक्षणं प्रलम्बानि गृह्णतो न विद्यते, तदभावे लक्षणाभावे तत्तत्पुनश्चारित्र्यं नास्ति, वाशब्दः प्रकारान्तरघातकः । अथ “वीयाई” इत्यादि व्याख्यायते—फलाद्बीजं भवतीति कृत्वा बीजग्रहणम् । आदिशब्दात्फलपुष्पपत्रप्रवालशास्त्रात्वकृस्कन्धकन्दमूलानि गृह्णन्ते । शिष्यः प्राऽऽह—सर्वेऽपि वनस्पतयः मूलादेव एव भवन्ति, अतो ‘मूलाई पडिसेवग’ इति कर्तुमुचितं किमिति “वीयाई पडिसेवग” इति कृतम् ? ।

सुरिराह—

पापण बीयभोई, चोयग ! पच्छाऽणुपुच्छि वा एवं ।

जोषिगघाते व हतं, तदादि वा होइ वणकाओ ॥१२८॥

लोकः प्रायेण बीजभोजी, तेन कारणेन बीजमादौ कृतम् । यद्वा-हे नोदक ! समये त्रिविधाऽनुपूर्वी प्ररूप्यन्ते । तद्यथा-पूर्व्यानुपूर्वी, पश्चानुपूर्वी, अनानुपूर्वी च । त्रिविधाऽपि च यथा-यसरं व्याख्याङ्गमित्यत्र पश्चानुपूर्वी गृहीता । अथवा-बीजं व नरूपतिनो योनिरुत्पत्तिस्थानम्, अतस्तस्य घाते विनाशे सर्वमपि मूलाऽऽदिकं निरपेक्षतया हतं भवति । यदि वा-तद्वादिर्वनरूपतिकायो भवति, तद्बीजमादिर्यस्य स तदादिः, सर्वेषामपि वनरूपतीनां तत एव प्रसूतः, अतो बीजाऽऽदि-ग्रहणं कृतम् ।

ततश्च-

विरइसभावं चरणं, बीयासेवी हु सेमघाती वि ।

अस्संजमेण लोगो, पुटो जह सो वि हु तहेव ॥१२९॥

यो बीजाऽऽसेवी स नियमात् शेषाणां मूलाऽऽदीनामपि घाती विज्ञेयो, यश्च मूलाऽऽदीनि घातयति तस्य विरतिस्वभावं यश्चरणं चारित्रं तन्न भवति । यथा च बीजाऽऽदिप्रति-लेखको लोकोऽसंयमेन स्पृष्टस्तथैवासावपि तैः प्रलम्बैरासे-धितैरसंयमेन स्पृष्ट इति । गता संयमविराधना ।

(१०) आत्मविराधनामाह-

तं चेव अभिहणेजा, आवडियं अहव जीहलोलुपता ।

बहुगाईं भुजित्ता, विमुचिकाईहिं आयवहो ॥१३०॥

तैलगुडाऽऽदिकं क्षिप्तं पुनरापतितं सत् तमेव साधुमभिह-म्यात्, इदं च प्रागुक्तमपि स्थानाश्रयार्थमलोपात्तमिति न पुन-रुक्तरीत्ये । अथवा-जिह्वालोलुपतया बहुकानि प्रलम्बानि भु-कत्वा विमुचिकाऽऽदिभ्यो रागैरुत्पन्नैरात्मबन्धो भवति । उक्ताऽऽत्मविराधना । तदुक्तौ च व्याख्याता आह्वाऽऽद्यश्च स्वागो-ऽपि दोषाः । वृ० १ उ० २ प्रक० । (गीतार्थेन गच्छसारणा न कर्तुं शक्यते इति 'गच्छसारणा' शब्दे तृतीयभागे ८०६ पृष्ठे उक्तम्) (प्रलम्बाधिकारे द्रव्यतः परीतमनन्तं वा येन लक्षणैरेव जानाति तदभिहितम्, 'अणंतजीव' शब्दे प्रथ-मभागे २६३ पृष्ठे)

(११) अथ ग्रहणद्वारम्-

अउभंगि गहणे पक्खे-वए अ एगम्मि मासियं लहुयं ।

गहणे पक्खेवम्मी, हांति अणेगा अणेगंसु ॥१७६॥

चतुर्भङ्गाग्रहणे प्रक्षेपके च द्रष्टव्या । तद्यथा एकं ग्रहणम् एकः प्रक्षेपकः १, एकं ग्रहणमनेके प्रक्षेपकाः २, अनेकानि ग्रहणानि एकः प्रक्षेपकः ३, अनेकानि ग्रहणानि अनेके प्रक्षेपकाः ४ । अत्र च हस्तेन यत् प्रलम्बमादानं तत् ग्रहणम्, यत्पुनर्मुखे प्रवेशनं स प्रक्षेपकः । तत्र प्रथमभङ्गे एकस्मिन् ग्रहणे प्रक्षेपके च प्रत्येकं मासलघु । द्वितीयभङ्गे एकस्मिन् ग्रहणे मासलघु, प्रक्षेपस्थाने यावन्तः प्रक्षेपकान् करोति तावन्ति मासलघूनि । तृतीयभङ्गे तु यावन्ति ग्रहणानि तावन्ति मासलघुकानि, प्रक्षेपकवि-पयस्त्वको मासलघु । चतुर्थभङ्गे अनेकेषु ग्रहणेषु प्रक्षेपकेषु वा अनेकान्येषु मासलघुकानि, एतच्च सामान्यरीतिष्वनं गन्त-व्यम् । यत्पुनर्जीवघातनिष्पन्नं चतुर्लघुकाऽऽदिकं तत् स्थि-तमेव । एतच्च ग्रहणप्रक्षेपकनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं यथा केवली जानाति तथा गीतार्थोऽपीति । गतं ग्रहणद्वारम् ।

(१२) अथ तुल्ये रागद्वेषाभाव इति द्वारम् । तत्र शिष्यः प्राऽऽह-

पडिसिद्धा खलु लीला, विइए चरिमे य तुल्लदव्वेसुं ।

निइयता वि हु एवं, बहुघाए एगे पच्छित्तं ॥१७७॥

अहो भगवन्तो रागद्वेषाभ्यासितमनसः । तथाहि-तुल्य-द्रव्येषु, समानेऽपि प्रलम्बद्रव्याणां जीवत्वे इत्यर्थः द्वितीय-भङ्गे एकफलस्य, अरमभङ्गे बहुनां फलानां बहुन् वारान् प्रक्षे-पं करोतीति बहुनि मासिकानि, इत्थं तृतीयभङ्गे तु बहुनि व-नफलानि गृहीत्वा वा एकः प्रक्षेपक इति कृत्वैकं मासिकं च दृष्ट्वा तन्मम मनसि प्रतिभासते-नूनं लीलैव युष्माभिः प्रतिपिद्धा न पुनर्जीवोपघातः । एवं च भगवतां द्वितीये भङ्गे प्रलम्बजीवानामुपरि रागो, बहुमासिकदानात् तृती-यभङ्गे तु द्वेषः, एकस्यैव मासिकस्य दानात् । यद्वा-द्वितीये भङ्गे गृह्णतां शिष्याणामुपरि द्वेषः । तृतीये तु रागः, कारणं प्राग्वदेव । किं च-युष्माकमेवं बहुघाते युगपद्बहुनां मुखं प्रक्षिप्य भक्षणं एकमेव मासिकं दत्तां निर्दयता भवति ।

अथ रागद्वेषाभावं समर्थयन् सूरिः परिहारमाह-

चोपग ! निइयतं विय, शेच्छंता विडसणं पि नेच्छामो ।

निवमेच्छल्लगलसुरकुड-मतामते लिपभक्खणता ॥१७८॥

हे चोदक ! निर्दयतामेव नेच्छन्तो वयं विद्वानमपि नेच्छामः, विविधं दशनं भक्षणं विद्वानं, लीला इत्यर्थः । म्लेच्छद्वयदृष्टान्तं वर्णयति-"जहा एगस्स रओ दा मेच्छा ओलग्गगा, तेण रओ तेसि मेच्छाणं तुट्ठेण दा सुरकुडा दा य छगला दिण्णा, ते तेहि य तुट्ठा, तथ एगं छगला गलप्पहा-रेणं माग्गिण्ण खाइओ दाहिं निहिं । वातओ एक्केअं अंग छुत्तं खायति, तं पि सो छेदे थामं लाण्णं आसुरीहिं वा छगण्णं वा लिपइ । एवं तस्स छगलस्स जीवंतस्सेव गाता-णि घेत्तुं खाइयाणि, मतां य पढमस्स एगप्पहारंण एक्को वधो, वितियस्स जत्तिपहिं छेदेहिं मग्गि तत्तिया वधा, लांगे य पावो गणिज्जति । एवं जेण पल्लवस्स एक्को पक्खेयो कओ, तस्स एकं मासियं, जो विडसंता खायति तस्स त-त्तिया पच्छित्ता घणबिक्खणाय य पाग्गिनायणियाए किरिया-ए वट्ठति । विउसणा णाम-आमादेतां थावं खायति ।" अत एवाऽऽह-"नियमेच्छ" इत्यादि । कस्यचिद् नृपस्य द्वौ म्लेच्छाववलगवौ, तेन तुष्टेन तयोः छगलकौ सुराकुटौ च वृत्तौ, तत्रैकेन छगलकस्य मृतस्य द्वितीयेन पुनर्मृतस्यैवै-कैकमङ्गं क्षिप्त्वा लक्षणाऽऽदिभिर्गालिष्य भक्षणं कृतमिति ।

किं च-

अच्चित्ते वि विदसणा, पडिसिद्धा किमु सचेयसे दव्वे ? ।

कारणे पक्खेवम्मि तु, पढमो तइओ अ जयखाए ॥१७९॥

अचित्तंऽपि द्रव्यं विद्वानां प्रतीतिरिद्धा, किं पुनः सचेतने द्रव्यं ?, सचित्तं प्रलम्बं सुतरां विद्वानया न भक्षणीयमिति भावः । यत्र पुनः कारणे सचित्तं मुखे प्रक्षिपति, तत्रा-ऽपि प्रथमभङ्गः एकग्रहणैकप्रक्षेपरूपः, तृतीयो भङ्गस्त्वनेकग्र-हणैकप्रक्षेपरूपो यतनया संयितव्यः ।

अथानन्तकायस्य वर्जनेति द्वारम् । यतः प्रथमतो द्वार-गाथामाह-

पायच्छित्ते पुच्छा, उच्छुकरणमहिद्धिदारुयथली य ।

दिद्वंतो चउत्थपदं, विकडुभ पलिमंयणाचिभं ॥१८०॥

प्रथमं प्रायश्चित्ते पृच्छा कर्त्तव्या, तत इच्छुकरणेनेकुयोदन, महर्द्धिकेन राक्षा (दारु लि) दारुभारेण स्थल्या च देवद्रोण्या दृष्टान्तः कर्त्तव्यः । अतुर्थे द्रव्यतो मावतोऽपि भिन्नमिति यत्पदं तत्र जीणि द्वाराणि-विकडुभं, परिमन्यः, अनाचीर्णेमिति समासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह-

चोएइ अजीवत्ते, तुझे कीस गुरुगो अणंतमि ।

कीस य अचेयणम्मी, पच्छित्तं दिज्जे दब्बे ? ॥१८१॥

शिष्यो बोधयति-भावतो भिन्नं द्रव्यतोऽभिन्नं, भावतो भिन्नं द्रव्यतोऽपि भिन्नमिति तृतीयचतुर्थयोर्भेदयोः परीत्ते अनन्ते च अजीवत्वे तुल्येऽपि कस्मात् अनन्ते गुरुमासः, परीत्ते लघुमासो दीयते ? कस्माच्चेतने द्रव्ये परीत्ते अनन्ते वा जीवोपधातं विनाऽपि प्रायश्चित्तं दीयते ? अपरं च रागद्वेषयन्ता यद्वेतने परीत्ते मासलघु, अनन्ते अचेतनेऽपि मासगुरु प्रायच्छन् ।

तत्र यत्तावन्नोदितं कस्मात्परीत्ते मासलघु, अनन्ते मासगुरु, तद्विषयं समाधानमाह-

साज्ज जिणपडिकुट्टो, अणंतजीवाण गायनिफ्फो ।

गेहीपसंगदोसा, अणंतकाए अतो गुरुगो ॥ १८२ ॥

परीत्तादनन्तकायः स्वादुः स्वादुनरः, तथा जिनैस्तीर्थकरैः प्रतिकुट्टः । कारणेऽपि परीत्तं ग्रहीतव्यं नानन्तमिति जिनोपदेशात् । अनन्तानां च जीवानां च गात्रेण स निष्पन्नः सुखादुत्वाधाधिकतरा तत्र गृद्धिर्भवति, तस्याश्च प्रसङ्गेनानेपणीयमपि गृहीयादित्यादयो बहुषो दोषा अतोऽनन्तकायं अचिन्तेऽपि गुरुको मासः प्रायश्चित्तम् । एवं च द्रव्यानुरूपं प्रायश्चित्तं ददनामस्माकं रागद्वेषावपि दूरापास्तप्रसराविति । यच्चोक्तं कस्मादचित्ते प्रायश्चित्तं प्रयच्छतेति, तत्राऽपि समाधीयते-अनवस्थाप्रसङ्गनिवारणार्थं, सजीवग्रहणपरिहारार्थं वाऽचित्तेऽपि प्रायश्चित्तप्रदानमुपपन्नमेव ।

तथा चात्राऽऽचार्या इच्छुकरणदृष्टान्तमुपदर्शयति-

न वि खाइयं नावि वति, न गोणपडियाइए निवारेइ ।

इतिकरणभर्द्दिच्छो, विवरीए पसत्पुवणओ य ॥ १८३ ॥

“ एगेण कुटुंघिणा उच्छुकरणं रोविद्यं, तस्सपरपेरंतो न वि खाइया न वि वरेए फलिहियं, न वि गोणपडि निवारेइ, नावि पहिए जायंते वारेइ, तांहे तेहि गोणपडि अवारिज्जमाणेहि तं सव्वं उच्छाइयं, एवं करंतो सो कम्मकरणे भर्द्दिच्छो, जं च पराइयं खित्तं धावि तेण बुलं-एत्तियं ते दाहंति तं पि दायव्वं । एवं सो उच्छुकरणे विणट्टे मूले छिण्णे जं जस्स वंयं त अर्दिंतो बद्धो विणट्टो य । एस अपसत्थो । अक्षेण वि उच्छुकरणं कयं, सो विवरीतो भाणियव्वो, खाइयादि सव्वं कयं, जं य गोणपडि पडंति ते तहा अजे वि न दहंति । एस पसत्थो । ” अथाक्षरार्थः-कश्चित् कुटुम्बी इच्छुकरणं रोपयित्वा नापि खातिकां नापि वृत्तिं कृतवान्, न वा गोपधिकाऽऽदीन् खादतो निवारयति, इत्येवं कुर्वन् इच्छुकरणस्य संबन्धिनी या वृत्तिः कर्मकराऽऽदिदं प्रव्यं, तथा क्षिप्रस्फुटितः सन् विनष्टः । एतद्विपरीत-श्च प्रशस्तदृष्टान्तो वक्तव्यः । उपनयश्च द्वयोरपि दृष्टान्तयोर्भवति ।

स वाऽयम्-

को दोस दोहि भिन्ने, पसंगदोसेण अणरुई भत्ते ।

भिन्नाभिन्नगहणे, न तरइ सजिए वि परिहारिउं ॥१८४॥

कश्चाभिर्द्धर्मा प्रलम्बानि गृहीतुकामः को दोषः स्यात् द्वाभ्यां द्रव्यभावाभ्यां भिन्ने प्रलम्बे गृह्यमाणे इति परिभाव्य द्रव्यभावभिन्नानि प्रलम्बान्यानीतवान् । यदि च-तस्य प्रायश्चित्तं न दीयते तदा स निर्विशङ्कं भूयो भूयस्तानि गृह्णाति, ततश्च लब्धप्रलम्बरसाऽऽस्वादस्य प्रसङ्गदोषेण तैः प्रलम्बैरलभ्यमानैस्तस्य भक्ते अरुचिरराचको भवति, ततो यानि भावतो भिन्नानि द्रव्यतोऽभिन्नानि तेषां ग्रहणं प्रवर्तते, यदा तान्यपि न लभते तदाऽसौ प्रलम्बरसगृह्यं सजीवान्यपि प्रलम्बानि न शक्नोति परिहर्तुमिति । विशेषयोजना त्वयम्-कुटुम्बिस्थानीयं साधुः, इच्छुकरणस्थानीयं चारित्रं, परिखास्थानीया अचित्तप्रलम्बाऽऽदिनिवृत्तिः, वृत्तिस्थानीया गुर्वीक्षा, गोपधिकाऽऽदिस्थानीया रसगौरवाऽऽदयः, तैरुपहृत्यमाणं प्रलम्बग्राहिणश्चारित्रमचिरादेव विनश्यति, येनाऽसौ कर्षक एकभक्तिं मरणं प्राप्तस्तथाऽयमप्यनेकानि जन्ममरणानि प्राप्नोतीत्येष अग्रशस्त उपनयः । प्रशस्तः पुनरयम्-यथा तेन द्वितीयकर्षकेण कृतं सर्वमपि परिखाऽऽदिकम्, उदासिता गवादयः, रक्षितं स्वलोभं, संजाताऽमावेहिकानां कामभोगानामाभागी, एषमत्रापि केनाऽपि साधुना द्रव्यभावभिन्नं प्रलम्बमानातिमात्रार्याणामालोचितं तैराचार्यैः स साधुरत्यर्थं खरणितः ।

ततश्च-

छद्वाविय कवदंटे, ए कमेति मती पुणो वि तं घेतुं ।

न य से वड्डइ गेही, एमेव अणंतकाए वि ॥१८५॥

स साधुराचार्यैः प्रलम्बानि छद्वापितः त्याजितः, प्रायश्चित्तदण्डश्च तस्य कृतः, ततश्च छद्वापितकृतदण्डस्य पुनरपि तत्प्रलम्बजातं गृहीतुं मतिर्न क्रमेत नोत्सहते । न च नैव (से) तस्य प्रलम्बे गृद्धिर्भवति, ततश्चाऽभौ विगतिरूपया परिख्या गुर्वीक्षारूपया वृत्त्या परित्तिसामुक्तरणकल्पं चारित्रं रसगौरवाऽऽदिगोपधिकैरुपहृत्यमाणं सम्यक् परिपालयितुमीष्टं, जायते चेहिकाऽऽमुष्मिककल्याणपरम्पराया भाजनमेवं तावत्प्रत्येके भणितम्, अनन्तकायेऽप्येवमेव द्रष्टव्यमिति ।

अथ महर्द्धिकदारुभरदृष्टान्तद्वयमाह-

कञ्जतेपुर ओलो-यणेण अनिवारियं विणट्टं तु ।

दारुभरो य विलुत्तो, नगरदारे अवारितो ॥ १८६ ॥

वितिएणोलोयंती, सव्वा पिडितु तालिता पुरतो ।

भयजणणं सेसाण वि, एमेव य दारुहारी वि ॥१८७॥

महिद्धिओ, राया भण्ड-तस्स कञ्जतेपुरं वायायणेहि ओलो-एइ, तं न कोऽपि वारेइ, तांहे तेणं पसंगेणं निगंतुमादत्ताओ तह वि ए को वि निवारेइ, पच्छा विडुत्तेहि समं आलावं काउमादत्ताओ । एवं अवारिज्जानओ विणट्टाओ । दारुभरदिदं तो-एगस्स सेट्ठिस्स दारुभरिया भंडी पविसति, नगरदारे एकं दारुभं सयं पडियं तं गणहंतं पासित्ता न वारियं ति काउं अक्षेण चेडुरुवेण भंडीओ चेव गहियं, तं अवारिज्जमाणं पासित्ता सव्वो दारुभरो विलुत्तो लांगणं । एते अपसत्था । इमे पसत्था-वितिएणं अंतपुरपालणेण एगा ओलायंती

दिद्वा, तर्हि तेण सव्वाओ पिडित्ता तासिं पुगतो सा तालिता, तर्हि सत्तियाओ वितीयाओ ण पलोयंति । एवं अंते उरं रक्खियं । एवं पढमदारुहारी वि पिडित्ता दारुभरो वि रक्खितो । ” अथाऽक्षरगमानका-कन्याऽन्तःपुरमवलोकनेन घातायनेनावलोकमानमनिवारितं सत् क्रमेण विटपुत्रैः सार्द्धमालाप कर्णाग्रिनष्टम् । एवं दारुभरोऽपि, नगरद्वारे दारूणि गृह्णाति, चेटरूपाययवारयति शाकटिके सर्वोऽपि विलुप्तो मुपितः । द्वितीयेन पुनरन्तःपुरपालकेनैका कन्यका अवलोकमाना दृष्टा, ततः सर्वा अपि कन्यकाः पिएडीकृत्य तामां पुरतस्ताडिता, यथा शेषाणामपि भयजननं भवति । एवमेव च दारुहार्यपि प्रथमः कुट्टितो यथा शेषां विभ्यतीति ।

स्थलीदृष्टान्तमाह-

थल्लगोणि मयं मुयभ सव्वणेण लद्धपमरा थल्लि तु पुणो ।

घातेसुं विनिपट्टिउ, कोट्टगवंदिग्गहनियत्ती ॥१८८॥

थली नाम देवदोणी ततो गावीणं गोयरं गयाणं एका जग्गवी मया, सा पुलिदेहिं सयं मयं ति खइया, कहियं गोवालएहिं देवदोणीपरिचारमाणं । ते भणंति-जइ खइया नाम ता खइया । पच्छा ते पसंगेणं अवारिज्जंता अप्पणा चेव मारेउमारहा, पच्छा तेहिं लद्धपमरेहिं थली चेव घातिता । एम अपसन्थो । इमो पसन्थो-तर्हि च गावीणं गोयरं गयाणं एका मया, सा पुलिदेहिं खइया, गोवालएहिं सिट्ठं परिचारणां, तेहिं गंतुणं विइयविस्से तं कोट्टं भग्गं मा पसंगं काहिसिं ति काउं तत्थ वंदिग्गहां कओ । ” अक्षरार्थः-स्थलीसंवन्धिनीनां गवां गोचरगतानामेका जग्गवी स्वयं मृता, तस्या भजणेन लब्धप्रसङ्गाः पुलिन्दाः स्वयंमयाऽऽगम्य-स्थलीं घातितवन्तः । द्वितीयेः पुनर्देवदोणीपरिचारकैः कोट्टकं पुलिन्दपल्लीं तद्वर्षा भग्गं मा भूत्प्रसङ्ग इति कृत्वा तेषां पुलिन्दानां वन्दिग्रहणं निवृत्तिः कृता । उपनययोजना-“ कोदोसो दोहि भिजे, पसंगदोसेण अणरुई भस्से । ” इत्यादि प्रागुक्तानुसारं सर्वत्राऽपि द्रष्टव्या ।

अथ “ विकडुभ-पल्लिमंथारं ” व्याख्यानयति-

विकडुभयमगणे दी-हगोयरं एसणं व पेल्लिज्जा ।

निप्पिमिय सौडनायं, मुग्गल्लिवाडीणं पल्लिमंथो ॥१८९॥

इह प्रलम्बरस्वभिन्नदादतया प्रलम्बैर्विना केवलः कुरो यदा न प्रतिभासते, ततोऽन्यस्मिन् भ्रूपाते लब्धेऽपि विकडुभं शालनकं, तन्मार्गेयल्लभमानो दीर्घं गोचरं करान्ति, पणणीयं वा अलभमानोऽनेपणीयं विकडुभं गृह्णन्पणां प्रेरयन् । अत्र च निष्पशितः पिशितवर्जी शौण्डो मयपो ज्ञानम् उदाहरणम्-“ जहा एगो अमंसभक्कयी पुरिसो, तस्स य मज्जराएहिं सह संसग्गो, अज्जदा तेहिं भणिओ-मज्जं गिज्जीवे को दासो, ते हि य सो सवहं गाहितो, तओ लज्जमाणो एगंते पंगेण आणीय पिबइ, पच्छा लद्धपमरो बहुजणमज्जे वेडिअ वि चत्तलज्जो पाउमादन्तो, तेमि पुणं मंसं विलंको उरंतेव इत्यर्थः । इयस्स पुणं चिन्मिदवाणं यण्णइ-गाईणि भाणिय सव्वकालं न भवन्ति, पुणो तेहिं भणियं-कारसं मज्जपाणं विणा विलंकेणं ?, परमारिणं य मंसं को दोसो खाइसु । इमं तत्थ विनेसे वहं गाहितो परमारिणं तत्थ दोसो ति खायति पच्छा लद्धरमो कटिणचित्तीभू-

तो निद्धमपरिणामो अप्पणा वि मारेउं खायति निस-ग्गो जाओ, जहा सो सौडओ विलंकेण विणा न सक्केइ अट्ठिउं एवं तस्स वि पल्लंवेहिं विणा कुरो न परिहाइ, तस्स एरिसी गेही तेसु जायइ, जीए एगदिणमवि तेहिं विणा न सक्केइ अत्थितुं, पच्छा सणियं चेव रुक्खेहिं तो गिएहइ ति तथा मुग्गल्लिवाडी कोमला मुग्गफली, उपलक्षणत्वादिसुख-एडितिन्दुकाऽऽदिकमपि यत्तुच्छैषाधिकरूपं तस्मिन् भयमात्रे परिमन्थः सूत्रार्थव्याघातो भवति, न पुनः काचित् तस्मिन्ना संजायते । अपि च-कदाचिदात्मविराधनाऽपि भवेत् । तथा चात्र दृष्टान्तः-“ एका अविरहया मुग्गल्लेसे कोमलाओ मुग्गफलिवा खायंती रखा आहेइएण वञ्चंतेण दिद्वा, एतेणं वि दिद्वा सा, तर्हेव तस्स काउयं जायं, केत्तियाओ पुण ख-त्तिया होज्ज ति पट्टं से काडियं जाव नवरं दिट्ठं फणरसो, एवं विराहणा होजा । गते विकडुभ-परिमन्थद्वारे ।

अथानाचीर्षद्वारमाह-

अविअ हु गव्वपलंया, जिणगणहरमाइएहिं णाइसा ।

लाउत्तरिया धम्मा, अणुगुरुणो तेण ते एवं ॥१९०॥

तथा अपिचेति दूषणाभ्युच्चयं, पूर्वोक्ता दोषास्तावत् स्थिता एव, दूषणान्तरमस्तीति भावः । इति निश्चितं, सर्वाणि सच्चित्ताचित्ताऽऽदिभेदाभिन्नानि मूलकन्दाऽऽदिभेदादशविधानि वा प्रलम्बानि जिनैस्तीर्थकरैरेणधरैश्च गौतमाऽऽदिभि-रादिग्रहणेन जम्भूप्रभवशय्यंभवाऽऽदिभिः स्थविरैरप्यनाचीर्षान्यनासंविनानि, लांकोत्तरिकाश्च ये केचन धर्माः समाचारास्ते सर्वेऽप्यनुगुरवो यद्यथा पूर्वगुरुभिराचरितं तत्तथैव पाश्चात्यैरप्याचरणीयमिति गुरुपारम्पर्यवस्थया व्यवहरणीया इति भावः । येनैवं तेन तानि प्रलम्बानि वर्ज्यानि परिहर्त्तव्यानीति । वृ० १ उ० २ प्रक० । (अत्र विधिः ‘ अणाइस ’ शब्दे प्रथमभागे ३०५ पृष्ठे गतः) अयं सर्वोऽपि विधिर्निर्ग्रन्थानाश्रित्याह-

(१३) अथ निर्ग्रन्थीरधिकृत्यामुमेवातिदिशन्नाह-

एसेव गमो नियमा, निगंथीणं पि होइ नायव्वो ।

सविसेमतरा दोसा, तासिं पुण गिएहमाणीणं ॥१९५॥

एष एव सर्वोऽपि गमः प्रकारो निर्ग्रन्थीनामपि भवति ज्ञातव्यः, तासां पुनर्गृह्णीनां प्रलम्बन इत्युक्तकर्मकरणाऽऽदिना सविशेषनरा दोषा वक्तव्या इति ।

सूत्रम्-

कप्पड निगंथीणं वा आमं तालपल्लंवे भिजे पडिगा-हिसण ॥ २ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरं भिन्नं भावनो व्यपगतजीवं द्रव्यता भिन्नं वा, तृतीयचतुर्थभङ्गवर्त्तीयर्थः, सूत्रेणानुज्ञातं, यथा-आमं भिन्नं कल्पते, अर्धतः पुनः प्रतिषेधयति-न कल्पते । आह-यदि न कल्पते ततः किं सूत्रे निवर्द्धं कल्पत इति ? उच्यते-

जइ वि निवंधो सुत्ते, तह वि जईणं न कप्पई आमं ।

जइ गिएहइ लगति सो. पुरिमपदनिवारिए दोसे ॥१९६॥

यद्यपि सूत्रे निवन्धः कल्पते भिन्नमितिलक्षणस्तथापि यतीनां न कल्पते आमं भिन्नमपि यदि गृह्णाति, ततः स पूर्वपदं पूर्वसूत्रं नियामिता ये दोषास्तान् लगति प्राप्नोति ।

आह—यदि सूत्रे अनुज्ञातमपि न कल्पते, तर्हि सूत्रं निरर्थकम् ? स्वरिराह—

सुत्तं तू कारणियं, गेलन्नद्वाराओममाईसु ।

जह नाम चउत्थपदे, इयरे गहणं कहं होजा ? ॥१६७॥

सूत्रं कारणिकं तानि च कारणाभ्युनि—ग्लानत्वमध्वा, अवमौर्त्यम्, एवमादिषु कारणेषु कल्पते, तत्र प्रथमतश्चतुर्थमङ्गे, तदलाभि तृतीयद्वितीयप्रथममङ्गेष्वपि । आह—यथा नाम चतुर्थपदे चतुर्थमङ्गे ग्रहणं तथेतरस्मिन् मङ्गत्रये कथं ग्रहणं भवेत् ? उच्यते—तथापि कारणतो ग्रहणं भवत्येव, यथा च भवति तथोत्तरत्राभिधास्यते । ६०१ उ० २ प्रक० । (दृष्टान्तफलम् 'दिदंत' शब्दे चतुर्थभागे २५०६ पृष्ठे गतम्)

कथमिति वेत् ? उच्यते—

एसेव य दिदंतो, विहि अविहीए जहा विसम दोसं ।

होइ सदोसं च तहा, कजितर जयाजयफलाइ ॥२०३॥

एव एव त्वदुक्तो दृष्टान्तोऽस्माभिः प्रस्तुतसूत्रार्थेऽवतार्यते, तथा विधिना विषमुपभुज्यमानमदोषमविधिना भुज्यमानं तदेष सदोषं, तथा कार्यं यतनया फलाऽऽदीनि आसेव्यमानानि न दोषायापतिष्ठन्ते (इत्यरे स्ति) इतरस्मिन् कार्ये यतनया वा अयतनया वा सेव्यमानानि निर्दोषायापकल्पन्ते ।

अपि च—

आयुहे दुभिसिद्धिम्मि, परेण बलसा हिए ।

वेताल इव हुजत्तो, होइ पञ्चगिराकरो ॥२०४॥

यथा केनापि शरीरबलदर्पोक्षतेन परवध्याऽऽयुधं निरुद्धं मुक्तं, तच्च दुर्निरुद्धं कृतं, येन तदेव परेण हतं गृहीतम् । बद्धा—अनिमृष्टमेवाऽऽयुधं परेण (बलसं स्ति) छान्दस्तत्त्वाद् बलात्कारेण हतं, ततस्तस्मिन् आयुधे दुर्निरुद्धं परेण बलात्कारेण आहूते स्मिति तस्यैव तेन प्रतिघातः क्रियते । एवं स्वयाऽप्यसदभिप्रतदृष्टान्तप्रतिघाताय विषदृष्टान्त उपन्यस्तः, अस्माभिस्तु तेनैव दृष्टान्तेन न सर्वत्र दृष्टान्तः क्रमत इति भवत्प्रतिज्ञायाः प्रतिघातः कृतः, स्वाभिप्रेतार्थः प्रमाधित इति । यथा केनचिन्मन्त्रवादिना होमजापाऽऽदिभिर्वेताल आहूत आगच्छत, स च वेतालः किञ्चित्दीयेच्छलितं दृष्ट्वा दुर्युक्तो दुःसाधितो न केवलं तस्य साधकस्याभीष्टमर्थं न साधयति, किं तु कुपितः सन् प्रत्यङ्गिराकरः, प्रत्युत तस्यैव साधकस्योन्मत्तत्वाऽऽविलक्षणोपकारकारी भवति; एवं भवताऽपि स्वपक्षसाधनार्थं विषदृष्टान्त उपास्तः, स च दुष्प्रयुक्तत्वात्प्रत्युत भवत एव प्रतिघातपवातलक्षणमपकारमादधाति स्मेति ।

किं च—

निरुजस्स विकडुभोगो, अपत्थो अकारणे य अविहीए ।

इय दप्पेण पलंवा, अहिया कजे य अविहीए ॥२०५॥

यथा नीरुजस्य विशेषेण कटुकं विकटुकमौषधमित्यर्थः । तस्य यो भोग उपयोगस्तथा कारणे च रोगाऽऽदौ यस्तस्यैव आविधिना भोगः स उभयोऽप्यपथ्योऽहितो विनाशकरः जायते इत्येवं तर्पण कारणभावेनाऽऽसेव्यमानानि प्रलम्बान्यहितानि संसारवर्जितानि भवन्ति, कारणे चावमौर्त्योऽऽज्ञावविधिना अयतनया गृहीतानीह परत्र चाहितानि जायन्ते ।

अथ दृष्टान्तमेव समर्थयन्नाह—

जइ कुसलकप्यिआओ, उवपाउ न होज जीवलोगम्मि ।

छिन्नभं पि व गगणे, मभिज लोगो निरुवमाओ ॥२०६॥

कुशलैः परिदत्तैः कल्पितास्तेषु तेषु ग्रन्थेषु विरचिता उपमा दृष्टान्ता अस्मिन् जीवलोके यदि न भवेयुस्तर्हि छिन्नाभमिव छिन्नं व्यवच्छिन्नमेकीभूतं यदभं तद्यथा प्रचण्डपवनेन गगने इतस्ततो भ्राम्यते, एवमयमपि लोको निरुभिकस्तदर्थप्रसाधकदृष्टान्तविकलो दोलायमानमानसः संघाऽऽदिभिरितस्ततो भ्राम्येत, न कस्याप्यर्थस्य निर्णयं कुर्यादिति भावः । उक्तं च—
“ तावदेव चलत्यर्थो, मन्तुर्विषयमागतः । यावन्नोत्तम्भवेनेव, (?) दृष्टान्तो नावलम्ब्यते ॥ १ ॥ ” एवं च बहुभिः प्रकारैर्व्यवस्थापितं दृष्टान्तं प्रमापयन् शिष्यः प्राऽऽह—भगवन् ! यद्येवं ततः क्रियतां दृष्टान्तः । उच्यते ?—कुर्म आकर्ण्यतां दत्तकर्णेन भवता—

मरुपहिं य दिदंतो, कायव्वो चउहिं आगुणुव्वीए ।

एवमिहं अट्ठाणे, गेलन्ने तहेव ओमम्मि ॥ २०७ ॥

मरुकैः ब्राह्मणैः चतुर्भिर्दृष्टान्तः कर्त्तव्य आनुपूर्व्या, एवं मरुकदृष्टान्तानुसारेणैहाध्वनि ग्लानत्वे तथैवावमे द्वितीयपदं द्रष्टव्यमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ पूर्वोद्धे तावद् व्याख्याति—

चउमरुग विदेसं सा—इपाए मुणग सत्थवाहे य ।

ततियदिणपूतिमुदगं, पारगो सुणयं हणिय खामो ॥२०८॥

परिणामत्थउ एगो, दो अपरिणामा तु अतिमोऽतीव ।

परिणामो सहहती, कम्मपरिणामो मतां वित्तिओ ॥२०९॥

तत्तिओ एतमकिं, दुक्खं मीरंउ तितं समारदो ।

किं एबिरस्स सिद्धं, अइपरिणामो हियं कुणति ॥२१०॥

पच्छित्तं खु वहिजह, पढमो अहालहुस धाडितो तत्तिओ ।

चउत्था अतिपसंगा, जाओ सोवागचंडालो ॥२११॥

जहा चत्तारि मरुआ अज्झाइस्सामो स्ति काउं विवेसं पत्थिता, तेहि य एगो साहापारगो विटो, पुच्छिओ—कथं वव्वसि ? सो भणइ—जन्थेव तुज्झं, ताहे ते एगम्मि पचन्ते अज्झाणमीसए सत्थं पडिच्छन्ति, सो य सत्थो मिलइ, साहापारगो सुणगं सारवेइ । तेहिं भणियं—किं तुभं एएणं ? सो भणइ—अहमेयं जाणामि कारणं, तओ ते सत्थेणं समं अडवि पविट्ठा, तेसिं अरस्से पवन्ताणं सो सत्थो मओ अओ विसो विसिं पलाइतो, इतरे वि मरुया पंचजणा सुणगकुट्टा एकतो पडिता अइव तिसियभुक्खिया तइयविणे पिच्छन्ति पूइमुदगं मयगकलेधराउलं, तत्थ ते साहापारगेण भणिता एवं—सुणगं मांउ खामो, एयं च सरुहिरं पाणियं व पिषामो, अज्झा मरिज्जामो, एयं च वेदरहस्सं आवत्तीए भणियं चेव न दोसो, एवं तेण ते भणिता । तेसिं मरुया एको परिणामगो, दो अपरिणामगो चउत्था तु अतिपरिणामओ । तत्थ जो सो परिणामगो तेण तं साहापारगवयणं सहहियं, अज्झुधगयं च, जे ते दो अपरिणामगो तेसिं एकेण साहापारगवयणं सोउं कखा । किया तइयो अहो अकज्जं कखा वि मे ण सुणन्ति, सो अपरिणामगो तिसियभुक्खितो मतो । जो सो वित्तिओ अपरिणामगो सो भणति—एयं एयमवत्थाए वि अकिच्चं किं पुण दुक्खं मरिज्जति स्ति काउं अइयं णेण । जो सो अतिपरिणामगो सो भणति—किह चिरस्स सिद्धं उवियामो अतीते

काले जं ए कनियं । एवं तेहिं फाडिना खहओ । तन्थ जेहिं
जातियं ते साहापारगेण भणित्ता-इतो निथिआ समाणा
पच्छित्तं वहेअइ, तन्थ जो सो परिणामगो तेण अप्पसा
गरियं एगस्स अज्झावगस्स आलाइयं तेण सुद्धं ति भ-
णियं पञ्चगम्भे वा दिशं । तन्थ जो सो अपरिणामओ सो
निथिओ समाणो सुणगक ति मिरं काउं माहणमिलिता
चाउव्वेअस्स पादेहिं पडित्ता साहति, सो चाउव्वेअणं धिज्जि-
कतो निच्छुद्धो । जो सो अहपरिणामगो एत्थिं किंवि अभ-
क्खं अपेयं वा अतिपरिणामपसंगेण सो मायंगचंडालो
जातो ।" अथात्तरार्थः-अत्वारो मरुका विदेशं प्रस्थितास्त-
तः शाखापारगो वेदाध्ययनपारगतो मरुकस्तेषां मिलित-
स्तेन च शुनकः सार्द्धं गृहीतः, अरण्ये च गतानां सार्ध-
स्य वधो, मोषणं, ततस्तेर्मरुकैरेकां दिशं गृहीत्वा पलायि-
तैः तृतीयदिने पुनिकुथिनं मृतकडवराऽऽकीर्णमुदकं दृष्टं,
शाखापारगो वक्ति-एनं शुनकं हत्वा भक्षयामः । अत्र चैकः
परिणामको, द्वौ अपरिणतौ अपरिणामकौ, अन्तिमश्चतुर्थो-
ऽनीव परिणामकः प्रथमः शाखापारगवचनं भ्रूयते, द्वितीयः
पुनरपरिणतः कर्णौ स्थगितवान्, न शृणुम एनां वार्तामपीति
कृत्वा मृतः । तृतीयोऽप्यपरिणतश्चिन्तयति-एनवेतस्यामप्य-
वस्थायामकुत्यं परं किं क्रियते दुःसहं मर्तुमिति शुन-
कभक्षणं कर्तुं समारब्धः । चतुर्थस्त्वतिपरिणामकः-किमि-
यतः कालात् शिष्टं कथितमित्युक्त्वा अधिकं करोति, गो
गर्दभाऽऽदिमांसान्यपि भक्षयतीति । शाखापारगेण च ते भणि-
ताः-अटव्या उत्तीर्णाः प्रायश्चित्तं बहध्वं, तत्र यः प्रथमः
परिणामकः स यथाशक्तप्रायश्चित्तेन शुद्धो, द्वितीयस्तु
मृत एव, तृतीयो निर्धाटितश्चतुर्विधैः पङ्कर्वह्निष्कृत इत्यर्थः ।
चतुर्थश्चातिप्रसङ्गात् नास्ति किञ्चिद्भक्ष्यमपेयं चेति श्व-
पाकरूपश्चण्डालो जात इति ।

अथोपयोजनमाह-

जह पारगो तह गणी, जह मरुगा एव गच्छवामी उ ।

सुणगसरिसा पलंवा, मडतोयसमं दग्मफासं ॥२१२॥

यथा शाखापारगस्तथा गणी आचार्यो, यथा चत्वारो म-
रुका एवमुना प्रकारेण गच्छवासिनः साधवः, शुनकस-
दृशान्यत्र प्रलम्बानि, विप्रकृष्टाध्वाऽऽदिकारणं विना साधूना-
मभक्षणीयत्वात् । मृततोयसमं मृतकडवराकुऽऽलादकतुल्य-
मप्रासुकोदकं ज्ञातव्यम् । अपयत्वात् ।

अथ यदुक्तम्—" एवमिदं अद्वाणं, गेलखं तहेव ओम-
म्मि ।" तत्राध्वद्वारं विवृणोति-

उददरे य सुभिक्षे, अद्वाणं पवजसं तु दप्पेणं ।

लहुगा पुणऽदपदे, जं वा आवजती तत्थ ॥२१३॥

ऊर्ध्वं वरः पूर्यते यत्र काले तदूर्ध्वदरं, प्राकृतसैलया उद्वरं,
ते दरा द्विविधाः-धाम्यदरा उद्वरदराश्च । धाम्यानामाधारभू-
ता दरा धाम्यदराः, कटपल्लयादय उदराण्येव दरा उद्व-
रराः । ते उभयेऽपि यत्र पूर्यन्ते तदूर्ध्वदरम् । तथा-सुभिक्षं भि-
क्षाचरैः सुलभाभक्षम् । अत्र चतुर्भङ्गी-ऊर्ध्वदरं सुभिक्षं च १,
ऊर्ध्वदरं न सुभिक्षं २, सुभिक्षं नोर्ध्वदरम् ३, नोर्ध्वदरं नो सुभिक्षम्
४ । तत्र प्रथमभङ्गे तृतीयभङ्गे वा यदाध्वानं दप्पेण प्रतिपद्यते
तदा यद्यपि न मूलान्तरगुणविग्राहनाऽऽदिकं किमप्यापद्यते,

तदापि शुद्धपदे चत्वारो लघुकाः प्रायश्चित्तम्, कस्मादूर्ध्वणा-
श्वानं प्रतिपद्यते इति ? यद्वा-आत्मविग्राहनाऽऽदिकं यत्रा-
ऽऽपद्यते तत्र तद्विषयं प्रायश्चित्तम् अर्थादापकं शेषभङ्गद्वये
दुर्भिक्षत्वाद्भवगमनं प्रतिपत्तव्यमिति प्रथमतृतीययोरपि
भङ्गयोः कारणतो भवेद्वगमनम् ।

आह-किं तत्कारणम् ? उच्यते-

असिवे ओमोयरिए, रायहुट्टे भए वऽनागाढे ।

गेलख उत्तिमहे, नाखे तह दंसणचरित्ते ॥ २१४ ॥

विवक्षितदेशे आगाढमशिवमौर्ध्वं राजद्विष्टं भयं वा प्र-
त्यनीकाऽऽदिसमुत्थमागाढशब्दः प्रत्येकमाभिसंबध्यते, तथा
तत्र वसतां ग्लानत्वं भूयो भूय उत्पद्यते । यद्वा-देशांतरे
ग्लानत्वं कस्यापि समुत्पन्नं, तस्य प्रतिजागरणं कर्त्तव्यम् ।
उत्तमार्थं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य निर्यापनं कार्यम् । तथा
विवक्षिते देशे ज्ञानं वा दर्शनं चारित्र्यं वा नोत्सर्पति ।

एपहिं कारणेहिं, आगाढेहिं तु गम्ममाणेहिं ।

उवगरणं पुव्वपडिले-हिएण सत्थेण गंतव्वं ॥ २१५ ॥

एतैरनन्तराङ्गैः कारणैरागाढैः समुत्पन्नैः सङ्निगम्यते, ग-
च्छद्भिर्वाध्वप्रायाग्यमुपकरणं गुलिकाऽऽदिकं गृहीत्वा मा-
र्थं, पूर्वमेव प्रत्युपेक्षणीयस्तेन पूर्वप्रत्युपेक्षितेन सार्धेन सा-
र्द्धं गन्तव्यम् ।

अत्र विधिमाह-

अद्वाणं पविमंतो, जाणगनीसाए गाहए गच्छं ।

अइ तत्थ न गाहेजा, चाउम्पामा भवे गुरुगा ॥२१६॥

अध्वानं प्रविशन्नाचार्यो ज्ञायको गीतार्थेनन्निधया गच्छं
सकलमप्यध्वकल्पस्थितिं प्राहयति । अथ तत्राध्वप्रवेशेऽध्व-
कल्पस्थितिमाचार्यो न प्राहयेयुस्तत्रानुमाना गुरुवः प्राय-
श्चित्तं भवेयु ।

स्यान्मतिः कथं वा गच्छप्रध्वकल्पं प्राहयतीति ? उच्यते-

गीयत्थेण सयं वा, गाहइ छडितो य पच्चयनिमित्तं ।

सारिति तं सुयत्था, पसंग अप्पच्चओ इहरा ॥ २१७ ॥

यथाचार्य आत्मना केनाऽपि कार्येण व्यापृतस्ततोऽन्ये-
कोवाध्यायाऽऽदिना गीतार्थेन, अथ न व्यापृतस्ततः स्वयमा-
त्मनेवाग्यगीतार्थान् पुरतः अर्द्धकल्पसामाचारी गच्छं प्रा-
हयति, स च कथको प्राहयन्नन्तरान्तरा अर्थपदज्ञातं छुई-
यन् परित्यजन् कथयति, ततो ये ते धृतार्था गीतार्थास्ते
तदर्थं यदर्थपदज्ञानं त्यक्तं तत् स्मारयन्ति, यथा विस्मृ-
तं भवतामेव तच्चैतद्वार्थपदमिति । किनिमित्तमेवं क्रियते ?
इत्याह-अगीर्थानां प्रत्ययनिमित्तं-यथा सर्वेऽप्येते यदेनां
सामाचारीमित्यमेव जानन्ति, न नूनं साऽन्येवेयमिति, इत-
रथा यद्येवं न क्रियते, ततस्तेषामगीतार्थानां मध्ये ये अ-
तिपरिणतास्ते अध्वन उत्तीर्णा अपि तत्रैव प्रसङ्गं कुर्युः ।
ये त्वपरिणामकास्तेषामप्रत्ययो भवेत्, यथैते इदानीमेव स्व-
बुद्धिकल्पनाशिलपनिमित्तामेवंविधां स्थितिं कुर्वन्तीति शिष्यः
प्राह-या काचिदध्वनि प्रलम्बप्रहरणे सामाचारी तमिदानी-
मीमेव भणत ।

गुरुराह-

अद्वाये जयणाए, पल्लवणं वक्खती उवरि सुत्ते ।

ओमे वुवरि वोच्छइ, रोगायंकेसिमा जयणा ॥ २१८ ॥

अध्वनि गच्छन्तां या प्रलम्बग्रहणे यतना सामाचारी, तस्याः प्ररूपणमुपरि अधः सूत्रे इहैवोद्देशके वक्ष्यति, अवमेऽपि यः कोऽपि विधिः स सर्वोऽप्युपरि इहैव प्रलम्बप्रकृते वक्ष्यते । अत्र पुनर्यत् ग्लानत्वद्वारं तदभिधीयते । तच्च ग्लानत्वं द्विधा-रोगः, आतङ्कः । तयोः रोगाऽऽतङ्कयोर्द्वयो-रपीयं वक्ष्यमाणलक्षणा यतना ।

अत्र तिष्ठतु तावद्यतना, रोगाऽऽतङ्कयोरेव कः परस्परं वि-
शेषः ?, उच्यते-

गंडीकोदखयाऽऽदी, रोगो कासाइओ य आयंको ।

दीहरुया वी रोगो, आतंको आसुघाती उ ॥ २१९ ॥

गण्डी गण्डमालाऽऽदिकः, कुष्ठं पाण्डुरोगः, गलतकुष्ठं वा, ज्वरो राजयज्मा, आदिशब्दात् श्लीपदश्चयुगुत्माऽऽदिकः सर्वोऽपि रोग इति व्यपदिश्यते । कासाऽऽदिकस्तु आतङ्कः, आदिग्रहणेन श्वासशूलद्विधाज्वरातिसाराऽऽदिपरिग्रहः । अथवा-दीर्घकालभाविनी सर्वाऽपि रुक् रोग उच्यते । यस्तु आसुघाती विस्त्रिकाऽऽदिकः स आतङ्कः ।

अथ सामान्येन ग्लानत्वे विधिमाह-

गेलसं पि य दुविहं, आगाढं चेव नो अ आगाढं ।

आगाढे कमकरणा, गुरुगा लहुगा अणागाढे ॥ २२० ॥

ग्लानत्वमपि द्विविधम्-आगाढं चैव, नो आगाढम्, अनागाढ-मित्यर्थः । आगाढं यदि क्रमेण पञ्चकपरिहाण्या करोति ततश्चत्वारो गुरुवः, अनागाढे तु यदि आगाढकरणीयं करोति तदा चत्वारो लघवः ।

एतदेव स्पष्टयन्माह-

आगाढमणागाढं, पुचुत्तं खिप्पगहणमागाढे ।

फासुगमफासुगं वा, चउ परियट्ठंऽणागाढे ॥ २२१ ॥

आगाढम्, अनागाढं च पूर्वोक्तम्-"अहिडक्खिसविसूरे" इत्यादिना पूर्वमेव व्याख्यातं, तत्राऽऽगाढे शूलविस्त्रिकाऽऽदौ ग्लानत्वे समुत्पन्ने प्राशुकम्, अप्राशुकं वा-एषणीयमनेषणीयं वा तिप्रमेव गृहीतव्यम्, आगाढे त्रिःपरिवर्तनरूपया, पञ्चकपरिहाणिरूपया वा यतनया क्रमेण गृह्णाति, ततश्चत्वारो गुरुवः, अनागाढे पुनस्त्रिकृत्वः परिवर्तने कृतेऽपि यदि शुद्धं न प्राप्यते ततश्चतुर्थे परिवर्तने पञ्चकाऽऽदियतनया अनेषणीयं गृह्णाति । अथ "अनागाढे स्ति" परिवर्तनं पञ्चकपरिहाणि वा न करोति ततश्चतुर्लघवः ।

अथ ग्लानत्वविषयां यतनामाह-

विजे पुच्छा जयणा, पुरिसे लिंगे य दव्वगहणे य ।

पिट्ठमपिट्ठे आलो-यणा य पक्खण जयणा य ॥ २२२ ॥

प्रथमतो वैद्यस्वरूपं वक्तव्यं, ततस्तत्पार्श्वे यथा प्रच्छन्ने यतना क्रियते तथा वाक्यं, पुरुष आचार्याऽऽदिकोऽभिधानव्यः, लिङ्गेन वा यथा प्रलम्बग्रहणं भवति यथा वक्तव्यं, द्रव्य-ग्रहणं वा लेपाऽऽदिद्रव्योपादानमभिधानीयम्, पिट्ठस्य च प्रलम्बग्रहणे विधिर्द्वयः, तत आलोचना प्रज्ञापना यतना वाऽभिधानव्या । इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ तस्या एव भाष्यकृत् व्याख्यानमाह-

विज्जऽट्ठा एगदुगाऽऽ-दिपुच्छणे जा चउक्कउवएसो ।

इह पुण दव्वपल्लवा, तिन्नि य पुरिसाऽऽयरियमाई ॥ २२३ ॥

वैद्याष्टकमष्टौ वैद्याः-"संविग्गमसंविग्गा २, लिंगी ३ तह सावप ४ अद्वाभदे ५ । अण्णभिग्गह मिच्छे ६ तर ७, अट्ठमण अन्नतिथी य ८ ॥ १ ॥" इति गाथोक्ताः प्रष्टव्याः । एते च मासकल्पप्रकृते ग्लानद्वारं व्याख्यास्यन्ते । एतेषां च प्रच्छन्ने इयं यतना-वैद्यस्य समीपे एकः प्रच्छन्को न गच्छति, मा यमदण्ड आगत इति निमित्तं ग्रहीन् । द्वावपि न व्रजतः, यमदूतावेतायिति मननान् । आदिशब्दात् च-त्वारोऽपि न व्रजन्ति नाहरणकारिण एते इति कृत्या, यत एवं ततस्त्रयः पञ्च वा गन्तव्या इति, इत्यादिको विधिस्तावद् द्वयो यावत् किमस्तिन् रोगे प्रतिकर्तव्यमिति पृष्ठः सन् स वैद्यश्चतुष्कोपदेशं दद्यात् । तद्यथा-द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च । एते ग्लानद्वार एव व्याख्यास्यन्ते । इह पुनर्द्रव्यतः प्रलम्बानि पुरुषाश्च त्रय आचार्याऽऽद्य आचार्योपाध्यायभिक्षुरूपा द्रष्टव्या इति । तत्र वैद्यः पृष्ठः कदाचिदेवमभिध्यात्-यादृशं रोगं धृत्य कथयत इदं शस्यो-पशमनार्थमिदं घनस्पतिजातं ग्लानस्य दातव्यम् ।

स च घनस्पतिर्यो यस्य रोगस्योपशमनाय प्रभवति त-
द्विषयं तमभिधित्तुमाह-

पउमुप्पले माउलिगे, एरंहे चेव निवपत्ते य ।

पित्तुदए संनिवाण, वायकोवे य मिंभे य ॥ २२४ ॥

पित्तादये पञ्चोत्पलमौषधं सन्निपातं मानुलिङ्गं वीजपूरकं, वा-तप्रकोपे एरण्डपत्राणि, (लिंभ स्ति) ऋग्मादये निम्बपत्राणि । अथ यदुक्तम्-"निम्ब य पुरिसाऽऽयरियमाई स्ति" तदंत-द्भावयति-

गणि वसभ गीय परिणा-मगा य जाणंति तं जहा दव्वं ।

इयरेसि वाउलणा, नायंसि य भंडिपोउवमा ॥ २२५ ॥

योऽसौ ग्लानः स गणी आचार्यो, वृषभ उपाध्यायो, भिक्षुश्चेति त्रयः पुरुषाः । अत्र भिक्षुर्द्विधा-गीतार्थोऽगीतार्थश्च, परिणामकोऽपरिणामको वा तत्र गणीवृषभगीतार्थभिक्षूणां त्रयाणां पुरुषाणां प्राशुकैषणीयं द्रव्येणाऽऽलेपाऽऽदिना कर्त्तव्यं, यदा प्राशुकमेषणीयं वा न प्राप्यते तदा तदितरे-णापि कर्त्तव्यम् । एतेषां च यद्यथा गृहीतं ततश्चैव निवेद्यते, निवेद्यन्ते च तं तथैवाऽऽगमप्रामाण्येन सचिन्मचिन्सं वा शु-द्धमशुद्धं वा द्रव्यं यद्यस्मिन्नवसरे कर्त्तव्यं तद्यथावद् जान-न्ति । यस्तु अगीतार्थः परं परिणामकः सोऽपि यद्यथा क्रियते ततश्चैव, परिणामकत्वात्कथितं सज्जानीते, इतरे अपरि-णामकाः सन्तो ये अगीतार्थस्तेषां न कथ्यते । यथा-अप्राशुकमनेषणीयं वा गृहीतं, किं तु तेषां व्याकुलना क्रियते । यथा अमुकगृहादात्मार्थं कृतमानीतमिदम्, अथ कथमपि तैर्जातं, यथा-एतदप्राशुकमनेषणीयं वा, ततो ज्ञाते सति भण्डी गन्त्री, पोतः प्रवहणं, तदुपमा कर्त्तव्या । यथा-

"जा एगदेसे अद्वा उ भंडी,

सीलप्पसा उ करेति कज्जं ।

जा पुच्छला सीलधिया वि संती,

न नं तु सीलंति विसिज्जदार्तं" ॥ १ ॥

शीलाच्यते, समारच्यते इत्यर्थः ।

तथा—

“जो एगदेसे अददो उ पोता, सीलण्ण सो उ करेइ कज्जं ।
जे दुब्बलो सीलविओ वि संतो न तं तु सीलंति विसिअदाहं”
एवं त्वमपि जानीये अहं प्रगुणीभविव्यामि, प्रगुणीभूत-
इव प्रायश्चित्तं वांढासि । अपरं च स्वाध्यायवैयावृत्यतपःप्र-
भृतिभिरधिक लाभसुपार्जयिष्यामीति तत इदं प्रतिसेवस्वा-
कल्पनीयम् । अथैतंपामसमर्थस्ततो मा प्रतिसेवस्वेति गतं
क्षेपप्रच्छन्नयतनापुरुषलक्षणं द्वारत्रयम् ।

अथ लिङ्गाऽदीनि सर्वाण्यपि द्वाराणि गाथाद्वयेन भाषयति—
सो पुण आलेवो वा, हवेज्ज आहारियं व मिसियरं ।

पुच्चं तु पिट्ठगहणं, विगरणजं पुव्वच्छिन्नं वा ॥ २२६ ॥

भावियकुलेसु गहणं, तेमऽसति सल्लिगगेहणाऽन्नो ।

विकरणकरणाऽऽलोयण, अमुगगिहे पच्चओऽगीते ॥ २२७ ॥

यो घनस्पतिभेदो ब्रह्माऽदौ पितृदयाऽदौ वा उपयुज्यते, स
पुनराज्ञो वा स्याद् बहिः पितृदीप्रदानाऽऽदिक इत्यर्थः । आ-
हारिमं वा बीजपूराऽऽदिकं, तच्छाभयमपि प्रथमतोऽचित्तं, त-
दलाभे मिश्रम्, अस्याप्यभावे इतरत् सचित्तम् । अथ वा मिश्रं
नाम—यदालेप आहारयितव्यं च भवति, इतरन्नाम—यदाल-
पो नाहारयितव्यं, तच्च स्पर्शेन स्पर्शनीयं वा स्यात् पक्षा-
त्यलवत्, नाविकया आघ्रातव्यं भवेत्पुष्पाऽऽदिवत् । एतावता
द्रव्यग्रहणद्वारं व्याख्यातम् । अथ पिष्टापिष्टद्वारम्—तत्राऽऽ-
लेपाऽऽदिकं सर्वमपि यत्पूर्व पिष्टं लभ्यते तस्य ग्रहणं कर्त-
व्यम्, पूर्वपिष्टस्यालाभं तृतीयेनाऽपि भङ्गेन, तस्याप्यलाभे द्वि-
तीयेन, तस्याप्यसति प्रथमभङ्गेन यत् पूर्वच्छिन्नं तद्विकरणं कृ-
त्वा प्राज्ञं, विविधमनेकप्रकारं करणं स्वरूपं यस्य तद्वि-
करणं, तत्तद्वशं चाऽऽनीय परीक्षणीयम् । एतेन च यदधस्तादुक्तम्—

“इयं गहणं कहे होजा ?” इति, तदेवं भवेदिति प्रति-
पत्तव्यम् । अथ पूर्वच्छिन्नं न लभ्यते तत आत्मनाऽपि छिन्द-
न्ति, तच्च पूर्वच्छिन्नं भावितकुलेषु ग्रहीतव्यम्, तत्र यानि आ-
जकुलानि मातापितृममानानि साधूनामपवादपदे प्राशुका-
ऽऽदिकं गृह्णतामनुवादकारीणि तानि भावितकुलान्युच्यन्ते,
तेषामसति यद्यभावितकुलेषु स्वलिङ्गेन गृह्णानि ततो महा-
नवसो भवति, अतस्तेष्वन्यलिङ्गेन ग्रहीतव्यम् । इति लिङ्ग-
द्वारमपि व्याख्यातम् । अथवा भावितकुलानामभावं यानि
सुप्रज्ञापनीयानि कुलानि तानि प्रज्ञाप्य मार्गयति गृह्णानि च
पया प्रज्ञापना मन्तव्या । एतानि पुनः प्रथमद्वितीयभङ्गव-
र्त्तानि प्रलम्बानि यत्र गृहीतानि तत्रैव विकरणानि कृत्या
आनीय गुरुसमीपे आलोचयान अगीतार्थप्रत्ययानाभिसं,
यथा—अमुकस्य गृहे स्वार्थं कृतानि मया लब्धनीनि । एषा आ-
लोचना । यतना तु सर्वथा पूर्वच्छिन्नानामलाभे स्वयमपि
छिन्नव्यानि च प्रथमं परीक्षानि, ततोऽतन्तान्यपि पूर्व
स्वलिङ्गेन, तत इतरेणापि, एतच्च निरर्थनानाश्रित्य भणितम् ।

अथ निरर्थनानां विधिमितिदशप्राह—

एमेव गमो नियमा, निगंथीणं पि नवरं छब्भंगा ।

आमे भिआभिन्ने, जाव पउमुप्पलाईणि ॥ २२७ ॥

एष एवगमो नियमान् निरर्थनानामपि ज्ञातव्यो, यावन्पक्षो-
त्पलाऽऽदीनि “ पउमुपलमाउल्लिगे ” इत्यादिगाथा यावत् ।

एतच्च निर्युक्तिमङ्गीकृत्योक्तम् । भाष्यमाश्रित्य तु—“अमुगगिहे
पच्चओऽगीते” इति पर्यन्तं द्रव्यं, नवरं तासामां प्रलम्बे
भिआभिन्नपदाभ्यां विधिभिन्नाविधिभिन्नपदसहिताभ्यां पञ्च-
भङ्गाः कर्तव्या ते ज्ञानन्तरमूत्रे स्वस्थान एव भाषयिष्यन्ते ।

(१४) सूत्राणि—

कप्पइ निगंथीणं पक्के तालपलंघे भिन्ने वा पडिगाहितए
॥३॥ नो कप्पइ निगंथीणं पक्के तालपलंघे अभिन्ने पडि-
गाहितए ॥४॥ कप्पइ निगंथीणं पक्के तालपलंघे भिन्ने प-
डिगाहितए, से वि य विहिभिन्ने, नो चेव णं अविहिभिन्ने ॥५॥

एतानि त्रीणि सूत्राणि समक्रमेण व्याख्यायन्ते—कल्पते
निरर्थनानां पक्कं तालप्रलम्बं द्रव्यतो भिन्नं वा प्रतिगृहीतुम् ;
नो कल्पते निरर्थनानां पक्कं तालप्रलम्बमभिन्नं प्रतिगृहीतुम् ;
कल्पते निरर्थनानां पक्कं तालप्रलम्बं च द्रव्यो भिन्नं प्र-
तिगृहीतुं, नदपि च विधिभिन्नं विधिना वक्ष्यमाणलक्ष-
णं भिन्नं विचारितं नैव, णं वाक्यालङ्कारे । अविधिभिन्न-
मिति सूत्रार्थः । वृ० १ उ० २ प्रक० । (‘ पक्क ’ शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे तन्निक्षेपः कृतः)

अथ भिआभिन्नपदे व्याचष्टे—

पक्के भिन्ने समणा—ण वि दोसे किं तु समणीणं ।

समणे लहुओ मासो, विकडुभमाई य ते चेव ॥ २३६ ॥

पक्कं यन्निर्जातं तद् द्रव्यतो भिन्नं वा स्यादभिन्नं वा । तत्रा-
भयेऽपि भ्रमणानामपि दोषा भवन्ति, किं तु किं पुनः भ्रम-
णीनां, भ्रमणा यदि गृह्णन्ति ततो मासलघु, द्वाभ्यामपि तपः-
कालाभ्यां लघुकं विकडुभपलमन्थाऽऽद्यश्च त एव दोषाः ।

इदमेव स्फुटनरमाह—

आणाऽऽदिरसपमंगा, दासा ते चेव जे पढमसुत्ते ।

इह पुण सुत्तनिवाओ, ततियचउत्तंमु भंगेसु ॥ २३७ ॥

आज्ञा दया रसप्रसङ्गाऽऽद्यश्च दासास्त एव पक्कप्रलम्बग्रह-
णेऽपि भवन्ति ये प्रथममूत्रेऽभिहिताः । यद्येवं ततः सूत्रम-
पार्थक्यमन्याह—इह पुनः सूत्रनिपातस्तृतीयचतुर्थयोर्भङ्गयो-
र्भवति, भावतो भिन्नमिति कृत्वा तृतीयचतुर्थरूपं भङ्गद्वय-
मधिकृत्य सूत्रं प्रवृत्तमिति भावः ।

एमेव संजईण वि, विकडुभपलमंयमाइया दोसा ।

कम्माइया य तहा, अविभिन्ने अविधिभिन्ने च ॥ २३८ ॥

एवमेव संयतीनामपि विकडुभपलमन्थाऽऽद्यो दोषाः ।
तथा अविभिन्नं अविधिभिन्नं च प्रलम्बं हस्तकर्माऽऽद्यः स-
शिवया दासा मन्तव्याः, अतस्तासां विधिभिन्नमेव कल्पते
नाविधिभिन्नम् ।

अत्र च षड्भङ्गीमाह—

विहिअविहीभिन्नमि य, समणीणं होतिमे तु छब्भंगा ।

पढमं दोहि अभिन्नं, अविहिविही दव्वचिइ तइए ॥ २३९ ॥

एमेव भावतो वि य, भिन्ने तत्थेक दव्वतोऽभिन्नं ।

पंचमे छट्ठे दोहि वि, नवरं पुण पंचमे अविही ॥ २४० ॥

“ से वि य विहिभिन्ने नो चेव णं अविहिभिन्ने ” इत्यत्र
भ्रमणानां मूत्रे इमे षड्भङ्गा भवन्ति । “ पढमं ” इ-

त्यादि । प्रथमं ब्राह्म्यामपि भावद्रव्याभ्यां वा भावतोऽभिन्नं, द्रव्यतोऽप्यभिन्नम् । द्वितीयं भावतो भिन्नं द्रव्यतोऽविधिभिन्नं, तृतीयं भावतोऽभिन्नं, द्रव्यतो विधिभिन्नम् । एवमेव भावतो भिन्नंऽपि भङ्गव्यं, तत्रैकं चतुर्थं भावतो भिन्नं द्रव्यतोऽभिन्नं, पञ्चमषष्ठौ भङ्गौ ब्राह्म्यामपि भिन्नौ, नवरं केवलं पञ्चमं अविधिभिन्नं, भावतो भिन्नं द्रव्यतोऽविधिभिन्नमिति भावः । अर्थादापन्नं षष्ठे भावतो भिन्नं, द्रव्यतो विधिभिन्नमिति ।

अथ षट्स्वपि भङ्गेषु यथाक्रमं प्रायश्चित्तमाह-

लघुगा तीसु परित्ते, लघुओ मासो उ तीसु भंगेसु ।

गुरुगा होंति अणंते, पछित्ता संजईणं तु ॥ २४१ ॥

आयेषु त्रिषु भङ्गेषु परीक्षवनस्पतौ चत्वारो लघुकाः प्राग्यस्तपःकालविशेषिताः भावतोऽभिन्नत्वात् । उत्तरेषु त्रिषु भङ्गेषु परीक्षवनस्पतावेव लघुको मासस्तपःकालविशेषितः प्राग्वत्, भावतो भिन्नत्वात् । अनन्तवनस्पतौ तु न एव गुरुकाः कर्तव्याः, चत्वारो गुरवो गुरुमासश्चेति भावः । इत्थं षट्स्वपि भङ्गेषु संयत्तानां प्रायश्चित्तानि द्रव्यानि । अथ हस्तकर्मसंभवान्भवे चेतसि व्यवस्थाप्य प्रकारान्तरेणैव प्रायश्चित्तमाह-

अहवा गुरुगा गुरुगा, लघुगा गुरुगा य पंचमे गुरुगा ।

छट्ठसि हवति लघुओ, लघुगन्थाणे गुरुऽणंते ॥ २४२ ॥

अथवा प्रथमे भङ्गे गुरुका अभिन्नत्वात्, द्वितीयेऽपि गुरुका अविधिभिन्नत्वात्, तृतीये लघुका विधिभिन्नत्वात्, चतुर्थे गुरुकाः अभिन्नत्वात्, पञ्चमेऽपि गुरुकाः अविधिभिन्नत्वात्, षष्ठे लघुको मासो विधिभिन्नत्वात् अविन्नत्वाच्च । एतच्च परीक्षे भणितम्, अनन्ते तु लघुकस्थाने गुरुकं, यत्र चतुर्लघवस्तत्र चतुर्गुरवो यत्र लघुमासस्तत्र गुरुमास इत्यर्थः ।

आयरीउ पवत्तिणीए, पवत्तिणी भिक्खुणीए न कहेइ ।

गुरुगा लघुगा लघुओ, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ २४३ ॥

गेयहंतीणं गुरुगा, पवत्तिणीए पवत्तिणी जइ वा ।

न सुणेती गुरुलघुगा, मासलहू भिक्खुणी जाव ॥ २४४ ॥

एतत्प्रलम्बसूत्रमान्यार्यः प्रवर्त्तिन्या न कथयति चत्वारो गुरवः, प्रवर्त्तिनी भिक्षुणीनां न कथयति चत्वारो लघवः, यदि भिक्षुण्यो न शृण्वन्ति ततो लघुमासः । तत्राप्येकं यत्ने अश्रवणे वा आह्वाऽऽव्यो दोषाः । यदि भिक्षुणीनां प्रलम्बं गृह्णतीनां प्रवर्त्तिनी सारणाऽऽदिकं न करोति तदा प्रवर्त्तिन्याश्चत्वारो गुरवः, प्रवर्त्तिनी यथाचार्याणां कथयतां न शृणोति तदा चत्वारो गुरवः, प्रवर्त्तिन्याः पार्श्वे गणाचच्छेदिनी न शृणोति चत्वारो लघवः, अभिवेका न शृणोति मासगुरु, भिक्षुणी न शृणोति मासलघु ।

अथ निर्ग्रन्थीरधिकृत्य द्वारगाथामाह-

अभिन्ने महव्वयपुच्छा, मिच्छत्तविराहणा य देवीए ।

किं पुण ता दुविहाओ, भुत्तभोगा अमोगा य ॥ २४५ ॥

अभिन्नं महाव्रतपृच्छा कर्तव्या, तथा अज्ञानसदृशमभिन्नं प्रलम्बं गृह्णती निर्ग्रन्थी दृष्टा कश्चित् मिथ्यात्वं मजेत्-यदेवा अज्ञानाऽऽकारमेव विधफलं गृह्णाति, तद् नू-

नमेतासां तीर्थकृता नैव दोषो दृष्टः, असर्वज्ञ एवामूषां गुरुविरत्यादिविराधना वा भवेत् । तत्र च देव्या दृष्टान्तो वक्तव्यः । यदि च तस्या अपि देव्याः प्रतिसेवनाकौतुकं समज्जनि, किं पुनः भ्रमणीनामिति वक्तव्यम् ? । ताश्च भ्रमण्यो द्विविधाः-भुक्तभोगिन्याः भुक्तभोगिन्यश्चेति समासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते-तत्र प्रथमभिन्ने महाव्रतपृच्छाद्वारं शिष्यः पृच्छति-निर्ग्रन्थानां भिन्नमभिन्नं वा पकं कल्पते, निर्ग्रन्थीनां पुनर्भिन्नमेव कल्पते, नाभिन्नं, तदपि विधिभिन्नमित्यत्र यथा भेदस्तथा किमेवं महाव्रतेष्वपि तासां भेदः ?, यथा किल तत्र नभिकानां मते भिक्खुणामर्हत्तृतीयानि शिक्षापदशतानि भिक्षुणीनां पञ्च शिक्षापदशतानि; एवं किं निर्ग्रन्थीनामपि षट् महाव्रतानि, दश वा, येनैवमभिधीयते ? ।

उच्यते-

न वि छ महव्वया ने-व द्दुगुणिया जह उ भिक्खुणीवग्गे ।

बंधवयरक्खण्ढा, न कप्पती तं तु समणीणं ॥ २४६ ॥

नाऽपि निर्ग्रन्थीनां षट् महाव्रतानि, नैव साधूनां संबन्धिभ्यः पञ्चमहाव्रतेभ्यो द्विगुणितानि, दशेत्यर्थः । यथा सौगतानां मते भिक्षुणीवर्गे द्विगुणानि शिक्षापदानि भवन्ति न तथाऽत्र, किं तु पञ्चैवेति भावः । यद्येवं तर्हि किमर्थमत्र निर्ग्रन्थीनामभिन्नं न कल्पते ? । उच्यते-ब्रह्मव्रतरक्षणार्थं तत्तु अभिन्नं भ्रमणीनां न कल्पते, मा करकर्माऽऽदिकमनेन कार्पूरिति कृत्वा ।

न केवलमत्रैव प्रलम्बे भ्रमणीनां विशेषः, किं त्वन्यत्रापिनि दर्शयति-

अन्नत्थ वि जत्थ भवे, एगयरे मेहणुब्भवो तं तु ।

तस्सेव उ पडिक्कुट्ठं, विइयस्सअण्णे दोसेणं ॥ २४७ ॥

अन्यत्राऽपि यत्र भुङ्क्ते स्पृष्टं वा (एगयरे इति) षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदादेकतस्य साधुपक्षस्य साध्वीपक्षस्य तु तदेवान्येनासंयमलक्षणेन दोषेण प्रतिषिध्यते ।

निदर्शनमाह-

निज्जोमसलोमऽजिणे, दारुणदंडे सर्वेटपाए य ।

बंधवयरक्खण्ढा, वीसुं वीसुं कया सुत्ता ॥ २४८ ॥

यथा निर्ग्रन्थानां निर्लोमाजिनं स्मृतिकरणकौतुकाऽऽदिदोषपरिहारार्थं प्रतिषिद्धं, निर्ग्रन्थीनां पुनः प्राणिदयानिमित्तमतिरिक्तोपधिभारपरिहारार्थं च तदेव प्रतिषिध्यते । एवं सलोमाजिनं निर्ग्रन्थीनां स्मृतिकरणाऽऽदिदोषनिवारणार्थं, निर्ग्रन्थानां पुनस्तदेव प्राणिदयानिमित्तं प्रतिषिद्धम् । दारुणदंडकं पादप्रोच्छन्नं संवृतपात्रं च निर्ग्रन्थीनां ब्रह्मव्रतानुपालनार्थं, निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां पुनरतिरिक्तोपधिविदोषपरिहारार्थं नानुज्ञातम् । एवं ब्रह्मव्रतरक्षणार्थं निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च विष्वक् पृथक् पृथक् सूत्राणि कृतानि ।

आह-कर्मोदयादेव प्राणिनां मैथुनोद्भवो भवति ततः कि-

मेवं सलोमाऽऽदिपरिहारः क्रियते ? । उच्यते-

नत्थि अनिदाणओ हो-इ उब्भवो तेण परिहर निदाणं ।

ते पुण तुल्लाऽत्तुल्ला, मोहनिदाणा दुपक्खे वि ॥ २४९ ॥

निदानं कारणमित्येकोऽर्थः । तच्छेदश्च शब्दरूपरसगन्धस्पर्शाऽऽत्मकं, यत्प्रतीत्य गुरुपक्षेऽऽदिमोहनीयमुदयमासादयति । तदुक्तम्-"कालं भावं च भवं, दृष्टं चेतं तद्वा समासज्ज । तस्स समासुद्दिहो, उद्भो कम्मस्स पंचविहो ॥ १ ॥" ततश्च नास्ति न

विद्यते एतत् यदभिधानको निदानमन्तरेण मोहनीयोद्भवो भवति, तेन कारणेन परिहर निदानमिष्टशब्दाऽऽदिरूपं, ते पुनः शब्दाऽऽदयो मोहनिदानमूता द्वयोः पक्षयोः समाहारे द्विपक्षं स्त्रीपुरुषवर्गद्वयं, तस्मिन् द्विपक्षेऽपि मोहोद्भवं प्रति केचित् तुल्याः केचित्स्वतुल्याः ।

तानेवाऽऽह-

रसगंधा तद्हि तुल्ला, सदाई सेस भय दुपक्खे वि ।

सरिसे वि होइ दोसो, किं पुण ता विसमवत्थुम्मि ? ॥२५०॥

स्त्रीणां पुरुषाणां च तत्र मोहोद्भवे रसगन्धास्तुल्याः । किं मुक्तं भवति ?-यथा स्निग्धमधुराऽऽदिरसैः क्लृप्तचन्दनाऽदि-
गन्धैश्च पुरुषाणामिन्द्रियाणि मोहोद्रेकभाजि भवन्ति, तथा स्त्रीणामपीति मोहोद्भवं प्रति रसगन्धास्तुल्याः । शेषान् श-
ब्दरूपस्पर्शान् भज विकल्पय द्विपक्षेऽपि उभयपक्षयोरपि, यतः पुरुषस्य पुरुषसंबन्धिनि शब्दे क्षुत्ते रूपे दृष्टे स्पर्शे विन्मृष्टे मोहोदयो भवेद्वा न वा यदि भवेन्न तादृशस्ती-
जः । पुरुषसंबन्धिषु प्रायो भवेत्येव, तीव्रश्च भवति, तदेवं महेशेऽपि स्पर्शाऽऽदौ वस्तुनि दोषो भवति, किं पुनस्ताव-
द्विषमे विसदृशे वस्तुनीति । यतश्चैवमतः सलोमनिलोमा-
ऽऽदीन्यतुल्यानि वा तानि विशेषतः परिच्छिद्यन्ते, अत एव
आवाभिन्नमविधिभिन्नं च न कल्पते । गतमभिन्ने महाव्रतपृ-
च्छेति द्वारम्, सुबोधत्वात् भाष्यकृता न भावितम् । अथ
विराधनाद्वारम् । अभिन्नं गृह्णीतां निर्धन्यानामात्मनो ब्र-
ह्मव्रतस्य वा विराधना भवेत् । अत्र च देव्या दृष्टान्तः ।

तमेवाऽऽह-

चीयसि ककडी को उ-कंटकं विसप्प समिय सत्थे य ।

पुणरवि निवेस फोडण, किमु समणि निरोह भुत्तितरा ॥२५१॥

“एगस्स रब्धो महादेवी, तीन्ने ककडियाओ पियाओ. ता-
ओ अ एगो णिउत्तपुरिसो दिणे दिणे आणेति, अजया तेण
पुरिसेण अहापविसीए अंगादाणवंडिया ककडिया आ-
णीता तीसे देवीए तं ककडियं पासिन्ता कोतुयं जायं-पे-
च्छामि ताव केरिसो फासो ति एयाए पडिसेविउ-
माहन्ता । तीसे ककडियाए कंटओ आसी, से तम्मि सागा-
रिए लग्गो, विसप्पियं तं, ताहं बेज्जस्स सिद्धं, ताहं वे-
ज्जेणं समिआ महिया तत्थ निवेसाविया उट्टवेन्ता सुसि-
यप्पदेसम्मि पदेसे तीए अपेच्छमाणीए सत्थउप्परासुह-
धारं खोहियं, पुणो तेणव आगारेण निवेसाविया, फोडि-
यं पूएण समं निग्गओ कंटओ पउणा जाया । जति ताव
तीसे देवीए दंडिएण पडिसेविज्जमाणीए कोउयं जायं, कि-
मंग पुण समणीणं णिबनिरुद्धाण भुत्तभोगीणं अभुत्तभो-
गीण य ” अथ गाथाऽक्षरार्थः-राहः कस्यचिदेव्याः कर्कटि-
का (चियसा इति) प्रीतिकरा कच्या इत्यर्थः । अङ्गाशनाका-
रा च कर्कटिकां दृष्ट्वा कौतुकमुत्पन्नं, ततः प्रतिसेव्यमाना-
यास्तस्याः कण्टकः सागारिकं लग्नः, विसर्पितं च तत्
सागारिकं, ततो धैयेन समिता कणिका, तस्यां मर्दिता-
यां निवेशित्वा ततः शुष्कप्रदेशे शस्त्रकं पक्षितम्, ततः पुन-
रपि तथैव निवेशयते, तेन शस्त्रकेण सागारिकस्य पाटने
कृते पूयेन समं कण्टके निर्गते प्रगुणीकृतम् । यद्यि तस्या

अप्येवंविधं कौतुकमजनिष्ट, किं पुनः भ्रमणीनां नित्यनि-
रोधानां भुक्तानामितरासां वा अभुक्तानाम् ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह-

कसिणाविहिभिन्नम्मि य, गुरुगा भुत्ताण होइ सइकरणं ।

इयरसिं कोउगाई, यिप्पंते जं च उट्टाहो ॥ २५२ ॥

कृत्स्नमभिन्नं, तत्र, अविधिभिन्ने च भ्रमणीनां चत्वारो गु-
रुकाः, भुक्तभोगिनां स्मृतिकरणम्, इतरासां तु कौतुकाऽऽ-
दयो दोषा भवन्ति तस्मिन्नाङ्गादानाऽऽकारे गृह्यमाणे यच्चो-
ट्टाहो भवति-यथा नूनमेतेनैवा पादकर्म करिष्यति, तन्नि-
ष्पन्नमपि प्रायश्चित्तम् ।

तेन च प्रलम्बेन पादकर्म कृत्वा चिन्तयति-

जइ ताव पल्लवाणं, सहत्थणुआण एरिसो फासो ।

किं पुण गाढालिगण, इयरम्मि य निहओ छुट्टो ॥२५३॥

यदि तावत्प्रलम्बानां स्वहस्तेन नुबानां, शुद्धमेरणे । प्रेरिताना
मित्यर्थः । इदं शः स्पर्शः, किं पुनर्गाढाऽऽलिङ्गनेन इतरस्मि-
न्नङ्गादाने पुरुषेण (निहओ छुट्टे ति) निर्दयं यथा भवत्ये-
वमुत्प्रायलेन क्षिते सति स्पर्शो भविष्यतीति ।

ततश्चोत्थं विचिन्त्योद्दिष्टप्रबलमोहनीयकर्मा सा इदं कुर्यात्-
पटिगमणमभ्रतिरियग, सेवे संजयं लिग हत्थे य ।

वेहायसो उहाणे, एमेव अभुत्तभोगी वि ॥ २५४ ॥

काचित् पार्श्वस्थाऽऽदिभ्यः समागता भवेत्, साऽपि तत्रैव
प्रतिगच्छेत्, अन्यतीर्थिकेन वा सिद्धपुत्रेण वा आत्मानं प्र-
तिसेवयेत्, संयतं वा उपसर्गयेत् एतानि स्वलिङ्गे स्थिता
कुर्यात्, इत्तकर्म वा भूयो भूयः कुर्यात् । यद्वा-मया व्रतानि
भग्नानीति, कथङ्कारं वा प्राधीयसं कालं परिपालितं शीलर-
त्नमहं भङ्गशर्माति निर्वेददुर्नमानसा वैहायसं मरणं विद-
ध्यात् । अथवा-प्रलम्बमोहवशा अवधावनं विदध्यात् । एता-
नि पदानि भुक्तभोगिनी कुर्यात् । अभुक्तभोगिन्यप्येवं कुर्यात् ।

शिष्यः प्रश्नयति न जानीमहे वयं कीदृशमविधिभिन्नं
कीदृशं विधिभिन्नमिति ? । स्वरिराह-

भिन्नस्स परवणया, उज्जुत तह चकली विसमकोहे ।

ते चेव अविहिभिन्ने, अभिन्ने जे वणिया दोसा ॥२५५॥

अन्यमदोषनिवर्तनार्थमविधिना विधिना च विभिन्नस्य
प्ररूपणा क्रियते-तत्र यत् चिर्मटाऽऽदिकं विदार्य ऊर्ध्वफा-
लिरूपाः पेश्यं कृतं, तदजुकभिन्नं; यत्पुनस्तिर्यक्कृद्द्वयः क-
ललिकाकृतं तत् चकलिकाभिन्नम् । एतं द्वे अप्यविधिभिन्ने
मन्तव्ये । यत्पु पेश्यः कृत्वा पुनः रुद्धणरुद्धणतराऽऽदिभिः क-
ण्डैरनेकशः कृत्वा तथा भूयस्तदाकारं कर्तुं न पार्यते तदेवं-
विधं विषमकुट्टभिन्नमुच्यते । विषमैः पुनस्तथा कर्तुमशक्यैः
कुट्टैः रुद्धणखण्डैर्भिन्नमिति व्युत्पत्तेः । एतच्च विधिभिन्नम्,
अत्र चाऽविधिभिन्ने त एव दोषा द्रष्टव्याः, ये अभिन्ने देवी-
दृष्टान्तेन वर्णिताः ।

कथमिति चेत् ? । इच्युते-

कट्टेण व सुत्तेण व, संदाणिते अविहिभिन्ने ते चेव ।

सविसेसतरा य भवे, वेउव्विय भुत्तइत्थीणं ॥२५६॥

काष्ठेन वा शलाकाऽऽदिना, सूत्रेण वा दवरकाऽऽदिना सन्दा-
निते संघातिते, पूर्वाऽऽकारं स्थापिते इत्यर्थः । अविधिभिन्ने

त एव दोषा ज्ञातव्या ये अभिज्ञे भविताः साविशेषतरा भवे-
युः । कथमित्याह-विकुर्वन्ति तं वेदकाऽऽद्याभरणेनालङ्कृतं
यदङ्गादानं तेन याः स्त्रियो भुक्तपूर्वास्तासां प्रमज्जितानां तत्र
काङ्गादिसम्मानितप्रसङ्गे विकुर्वन्ताङ्गादानकल्पे इहे स-
मधिकतरा दोषा उपलब्धकन्ते ।

अथाऽर्थतः कारणात् सूत्रमुपदर्शयन्नाह-

विहिभिर्भं पि न कप्यइ, लहुओ मासो उ दोम आणाई ।
तं कप्यती न कप्यइ, निरर्थकं कारणं किं तं ? ॥२५७॥

यदपि सूत्रे विधिभिर्भमनुज्ञातं तदपि न कल्पते, यदि गृह-
न्ति ततो मासलघु, आह-ऽऽद्यञ्च दोषाः । आह-ननु सूत्रे भ-
षितं-तद्विधिभिर्भं कल्पते । गुरुह-यद्यपि सूत्रे अनुज्ञातं त-
थाऽपि न कल्पते । यद्येवं तर्हि निरर्थकं सूत्रम् । नैवम् । कार-
णात् सूत्रम् । आह-किं पुनस्तत्कारणं यद्यपि नाभिधीयते ?

उच्यते-इमः-

गेलअऽद्दाओमे, तिविहं पुण कारणं समासेण ।

गेलअं पुण्वुत्तं, अद्दाणुवरि इमं ओमे ॥ २५८ ॥

ग्लानत्वमध्या अवमौदर्यमेतत् समासेन संक्षेपेण त्रिविधं
कारणम् । तत्र ग्लानत्वे इदं प्रलम्बप्रकृते " विज्ञे पुच्छण
जयणा " इत्यादिपूर्वोक्तं द्रष्टव्यम् । अध्वनि तु उपरि अध्व-
सूत्रे इहैवादेशके भविष्यते, इदमनन्तरमेव वक्ष्यमाणमवमे
द्रष्टव्यम् ।

निर्गन्धीयं भिन्नं, निर्गन्धाणं च भिन्नभिन्नं तु ।

जह कप्यइ दोणं पी, तमहं वोच्छं समासेण ॥ २५९ ॥

निर्गन्धीनां नियमाद्विधिना षष्ठे भङ्गे भिन्नं, निर्गन्धानां
चतुर्थतृतीययोर्भङ्गयोः भिन्नमभिन्नं वा यथा द्वयोरपि वर्गयोः
कल्पते तद्वहं वक्ष्ये समासेन ।

यथाप्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति-

ओमम्मि तोसलीए, दोणह वि वग्गाण दोसु खेत्तेसु ।

जयण्डिपाण गहणं, भिन्नाभिन्नं च जयणाए ॥ २६० ॥

अवमकाले साधवः साध्यञ्च तोसलिविषयं गत्वा
स्थिताः, तत्र द्वार्यापि वर्गा द्वयोः क्षेत्रयोः स्थितौ,
एकस्मिन् क्षेत्रे संयताः द्वितीयस्मिन् संयत्य इत्यर्थः । तथा
चतुरस्रगत एकत्र क्षेत्रे मिलितौ नावतिष्ठेते एवैव यतना,
तथा स्थितौ यतनास्थितौ । यद्वा-साधुसाध्वीप्रायोग्यं विधिं
ग्राहयित्वा यौ स्थितौ तौ यतनास्थितौ, तयोरेवं स्थितयो-
र्बतनया वक्ष्यमाणभिन्नस्याभिन्नस्य वा ग्रहणं कल्पते ।

आह-कोऽर्थं नियमो येन तोसलेरेव ग्रहणं कृतम् ? उच्यते-

आणुवऽग्रंगलदेसे, बासेण विणा वि तोसलिगहणं ।

पायं च तत्त वासति, पउरपलंबो अ अओ वि ॥ २६१ ॥

देशो द्विधा-अनूपो, जङ्गलञ्च । नद्यादिपानीयबहुलो अनूपः,
तद्विपरीतो जङ्गलः, निर्जल इत्यर्थः । यथा अनूपोऽग्रङ्गल
इति पर्यायौ, तत्रायं तोसलिदेशो यातोऽनूपो, यतश्चास्मिन्
देशे वर्षणं विनापि सारणीपानीयैः सस्यानिष्पातिः । अपरं च-
तत्र तोसलिदेशे प्रायो बाहुल्येन वर्धति, ततोऽतिपातीयेन
विजहेसु सस्येषु प्रलम्बोपभोगो भवति । अन्यञ्च-तोसलिः
१८०

प्रचुरप्रलम्बः । तत एतैः कारयैस्तोसलिग्रहणं कृतम् । अ-
न्योऽपि य ईदृशः प्रचुरप्रलम्बस्तत्राप्येव एव विधिः ।

पुच्छ सहुभीयपरिसे, चउथउ भंगे पदमपे अणुआओ ।

सेसतिए नाऽणुआ, गुरुणा परियइणे जं च ॥ २६२ ॥

पुच्छांत-यदुक्तं भवार्द्धद्वयोः वर्गयोः क्षेत्रद्वयस्थितयोरित्या-
दि, तत्र संयतीनां पृथक् क्षेत्रे स्थितानां व्यापारो बाहुं दुःशको
भवति, दोषदर्शितञ्च यूयं पृथक् क्षेत्रे स्थापयत, यतश्च दोषाः
समुत्पद्यन्ते तत्रैकावता नोपादातुमुचितम्, प्रबुधचने च तत्र
तत्र प्रदेशे संयत्यः प्रमाजनीया उक्ता एव, अतः पर्यनुयु-
ज्यते-किं परिवर्तयितव्याः संयत्यः, उत नेति ? गुरुह-ना-
स्त्यत्र कोऽपि नियमो यदवश्यमेव परिवर्तयितव्या न
वेति । यदि पुनः प्रमाज्य न्यायतः परिवर्तयति ततो महती
कर्मनिर्जरा मासादयति । अथान्यायतः परिवर्तयति ततो महा-
मोहमुपचित्य दीर्घसंसारसंपातभागभवति । तर्हि कीदृशेन प-
रिवर्तयितव्याः ? उच्यते (सहुभीयपरिसे सि) सहिष्णुमी-
तर्पणं पदद्वयं चतुर्भङ्गी सा चेयम्-सहिष्णुरपि भीत-
परिवर्तयि १, सहिष्णुर्भीतपरिवर्तय २, असहिष्णुः परं भीत-
परिवर्तय ३ असहिष्णुर्भीतपरिवर्तयति ४ । तत्रेन्द्रियनिग्रहसम-
र्थः संयतीप्रायोग्यक्षेत्रवस्त्रप्रात्राऽऽदीनामुत्पादनायां प्रभवि-
ष्णुः सहिष्णुरुच्यते, यस्य तु सर्वोऽपि साधुसाध्वीवर्गो भयात्
कामप्यक्रियां करोति स भीतपरिवर्तय, तत्र प्रथमभङ्गेषु
वर्तमानो नानुज्ञात, यदि परिवर्तयति तदा चत्वारो गुरुकाः ।
(जं च सि) द्वितीयभङ्गे आत्मना सहिष्णुः परमभीतपरि-
पत्त्या स्वच्छन्दप्रचाराः सत्यो यत् किमपि ताः करिष्यन्ति
नन्तर्वमयमेव प्राप्नोति । तृतीयभङ्गे तु स्वयमसहिष्णुतया
तासामङ्गप्रत्यङ्गाऽऽदीनि दृष्ट्वा यदाचरति तन्निष्पन्नम् । चतुर्थे
भङ्गे द्वितीयतृतीयभङ्गदोषानेव प्राप्नोति ।

प्रथमभङ्गवर्त्तिनमुद्दिश्याऽऽह-

जह पुण पव्वावेत्ती, जावजीवाए ताओ पालेइ ।

अभासति कपे वि हु, गुरुणा जं निज्जरा विउला ॥ २६३ ॥

यदीत्यभ्युपगमे, तत्राभ्यायमर्थः-ताः प्रथमतोऽपि यनस्ततः
प्रमाजयितुं न करन्ते, यदि पुनः प्रमाजयति ततो यथोक्त-
विधिना यावज्जीवं ताः पालयति, योगक्षेमविधानेन सम्यक्
निर्वाहयतीत्यर्थः । स प्रथमभङ्गवर्त्ती यदि जिनकल्पं प्रति-
पित्तुरपरं चाऽऽर्यिकाः परिवर्तयितव्या, ततः किं करानु ? इ-
ति चिन्तायां यद्यस्ति तदीये गच्छे कोऽप्यार्यिकाणां विधिना
परिवर्त्तापकस्ततस्तस्य समर्थं जिनकल्पं प्रतिपद्यताम् । अथ
नास्त्यन्यो वर्त्तापकस्तर्हि मा जिनकल्पप्रतिपत्तिं करोतु, किं
त्वार्यिका एव परिवर्तयतु । कुत इत्याह-अन्यस्य वर्त्तापक-
स्यास्त्यभावं जिनकल्पेऽपि प्रतिपद्यमाने, दुर्निश्चये, चत्वारो
गुरुकाः । आह-सकलकर्मक्षयकारणं जिनकल्पंऽपि प्रति-
पद्यमाने किमेवं प्रार्थयन्तमाह-यद्यस्मात्कारणाज्जिनकल्पं
प्रतिपद्यस्य या निर्जरा, तस्याः सकाशाद्विपुला निर्जरा
यथावत् संयतीं परिपालयतां भविष्यतीति युक्तियुक्तमव
प्रायश्चित्तम् ।

अथ "जयण्डिपाण गहणं" इति यदुक्तं तत्र यथा यतन-
या स्थितास्तामाह-

उधयगणी पेहेऊ, जइ सुदं तत्त संयती खेति ।

अमनी व जहि भिक्षा, अभिषे अविहीइमा जयणा । २६४ ।
(उभयं सि) उभयः साधुनाध्वीवर्गद्वयरूपं गणाऽस्यास्ती-
त्युभयगणी, स आचार्योऽवमकाले तौसलिप्रभृतिके प्रचुरप्रल-
म्बदेशे गत्वा गीतार्थेनाऽऽत्मना वा क्षेत्रद्वयं प्रत्युपेक्ष्य ययोः
शुद्धं भङ्गं लभ्यते, न प्रलम्बमिश्रितमित्यर्थः । तयोः क्षेत्रयोः
पृथक् द्वावपि वर्गौ स्थापयति । यदि द्वे क्षेत्रे ईदृशे न स्त-
स्ततो यत्र शुद्धं भङ्गं प्राप्यते तत्र संयतीर्नयति स्थापय-
ति, यत्र पुनः प्रलम्बमिश्रितं तत्राऽऽचार्यो आत्मना तिष्ठन्ति,
अथ नास्ति सर्वथा निर्मिश्रभङ्गक्षेत्रं ततो यत्र प्रलम्बमि-
श्रितं भङ्गं लभ्यते तत्र साध्वीः स्थापयति, स्वयं नु निर्मि-
श्रप्रलम्बक्षेत्रे तिष्ठन्ति । अथ सर्वेष्वपि क्षेत्रेषु निर्मिश्रप्रल-
म्बानि प्राप्यन्ते ततः (अनइ सि) प्रलम्बमिश्रस्याभावे यत्र
विविधभिज्ञानं प्राप्यन्ते तत्र संयत्यः स्थापनीयाः, स्वयं पुन-
रभिज्ञाविधिभिज्ञक्षेत्रं तिष्ठन्ति । अथ सर्वेष्वपि क्षेत्रेष्वभि-
ज्ञान्यविधिभिज्ञानं वा प्राप्यन्ते तत इयं यतना कर्तव्या ।

तामेवाऽऽह-

भिज्ञाणि देह भिक्षु-णि वा वि असति पुरतो सिं भिंदति ।
ठाविति तहिं समणी, ता चेव जयंति तेसऽसती ॥ २६५ ॥

यत्र क्षेत्रे संयतीः स्थापयितुं कामस्तत् क्षेत्रं साधवः पूर्वमे-
वेत्थं भावयन्ति-यद्वा गृहस्थैः प्रलम्बाभ्यानीतानि भव-
न्ति तदा साधवो भणन्ति-यानि भिज्ञानि तान्यस्मभ्यं क-
नः अथ न सन्ति भिज्ञानि, सन्ति वा परं स्तोत्राणि, ते-
अ संस्तरणं न भवतीति परिभाष्य साधवो भणन्ति-अ-
स्मभ्यमेतानि भिक्षा प्रयच्छन्, न कल्पन्ते अस्माकमीदृशा-
नीति । अथ ते गृहस्था-यदि नेचते तत ईदृशान्येव गृही-
त इत्युक्त्वा अभिज्ञान्येव प्रयच्छन्ति, ततोऽसत्यभावे सति
तेषां गृहस्थानां पुरतस्तानि प्रलम्बानि भिन्दन्ति, भिक्षा
च गृह्णन्ति, एवं विधीयमाने गृहस्थानां चेतानि गाढतरं
निश्चय उत्पद्यते, यथा-नूनं न कल्पते अमीषामभिज्ञानी-
ति, ततस्ते भिज्ञान्येव प्रयच्छन्तीत्येवं तदा तत् क्षेत्रं भा-
वितं भवति, तदा तत्र श्रमणीः स्थापयन्ति । तेषां संयता-
नामसत्यभावे व्यापृतेषु वा तेषु क्वापि प्रयोजनान्तरे ता एव
संयत्या या तत्र स्थाविरास्ता एवमेव यतन्ते ।

भिज्ञासति वेलाऽति-क्रमे च गेहंति थेरियाऽभिन्ने ।

दारे भिक्षु एंति व, ठाणाऽसति भिंदती गणिणी । २६६ ।

विधिना भिज्ञानामसति, यावद्वा गृहस्थैर्भेदयन्ति, आत्मना
वा यावत्तत्र भिन्दन्ति तावद्धेलाऽतिक्रमो भवति, ततो याः
स्थाविरास्ता अभिज्ञानि अविधिभिज्ञानि वा, यास्तु तरुणा-
म्ना विधिभिज्ञानि गृह्णीत, ततः प्रतिनिवृत्ताः स्थाविरा अ-
भिज्ञाविधिभिज्ञान्युपाश्रयद्वारे भिक्षा विधिभिज्ञानि कृ-
त्वा वसन्ति यान्ति, प्रविशन्ति इत्यर्थः । अथ बहिः स्थानं
नास्ति ततः स्थानस्यासत्यभावे गणिणी प्रवर्तिनी तस्या-
स्तानि समर्थयन्ते, ततः सा गणिनी तानि भिज्जति, विधि-
भिज्ञानि करोतीत्यर्थः । कृत्वा च तरुणानां समुद्देशं ददाति ।

आह-किं कारणं तरुणीनां प्रतिग्रहीतुं समुद्देशं वा अभि-
ज्ञानि अविधिभिज्ञानि न दीयन्ते ? । उच्यते-

क्रवस्तरुवस्त्रवेकच्छिन्ना-ऽऽइमाईसु गूमए तरुणी ।

तउ भिन्नं कुभति पदि-ग्गहेसु न य दिजए सयसं ॥ २६७ ॥

कक्षायाः अन्तरं कक्षान्तरम् “उक्खो सि” परिधानव-
र्त्तकदेशः । आह च निशीथचूर्णकृत्-“परिधानवर्त्तस्स अ-
भिन्तरचूलाए उवरि कवे नाभिहेट्ठा उक्खो मणइ ।” वैकलि-
की संयतीनामुपकरणविशेषः । एतेष्वदिशब्दादभ्यन्त्राऽपि
व्यग्रान्तरे तद्वर्णी सा (गूमए सि) “छेदेणैणुम-नूम-सन्नुम-
ढकौम्वाल-पठ्वालाः” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति प्राकृतलक्षणान्
समाच्छादयेत्, ततो भिक्षाप्रदणकाले तस्याः प्रतिग्रहेषु
भिन्नं प्रकृष्यते, न च सकलमभिन्नमविधिभिन्नं वा तस्या
भोजनकाले दीयते ।

एवं एसा जयणा, अपरिग्गहेसु होति खेत्तेसु ।

तिविहोई परिग्गहिए, इमा उ जयणा तहिं होइ ॥ २६८ ॥

एवमेवा अनन्तरोक्ता यतना अपरिगृहीतेषु क्षेत्रेषु कर्त्त-
व्या भवति त्रिविधैः संयतसंयतीतदुभयैः परिगृहीते इमा
वक्ष्यमाणा यतना तत्र क्षेत्रं भवति ।

इदमेव स्फुटतरमाह-

पुच्चे गहिए खित्ते, तिविहेण गणेण जइ गणो तिविहो ।

एजा इमयं खेत्तं, ओमे जयणा तहिं काणू ? ॥ २६९ ॥

विविधेन संयतसंयतीतदुभयरूपेण गणेन त्रिविधस्य वा
अन्यतरं पूर्वमेव गृहीते क्षेत्रं यदि त्रिविध एव गणो
अवमकाले अनेस्तरन् इमं क्षेत्रमयात् आगच्छंस्तस्तेषा-
मागतानां स्थानव्ये वास्तव्यानां वा अवग्रहे दानव्ये का,
नुरिति यित्ते, यतना ? ।

अत आह-

आयरिय वमभ अभिमे-गधिकसुणो पेत्तलंभे न य दैत्ति ।

गुरुगा दोहि विमिडा, चउगुरुगा दिज जा लहुगो ॥ २७० ॥

यत् संयतपरिगृहीतं क्षेत्रं तदपामन्तरं परिगृहीतं चेत् ।
तद्यथा-आचार्येण वा वृषभेण वा अभिषेकेण वा भिक्षुणा
वा, ये आगन्तुकास्तं क्षेत्रं चत्वारो द्रष्टव्याः । संयत्याऽपि
वास्तव्या आगन्तुकाश्चैवमेव चतुर्विधाः, नवरमाचार्यस्थाने
प्रवर्तिनी वृषभस्थाने गणावच्छेदिनी वक्ष्य्या । अत्र चाऽऽ-
चार्यः प्रसिद्धः, उपाध्याया वृषभानु इति कृत्वा वृषभ उच्यते,
यः पुनरित्वराभिषेकेणाऽऽचार्यपदेऽभिषिक्तः स इह अभिषेकः ।
अथवा-गणावच्छेदक इह अभिषेकः । शः सामान्यसाधवो भि-
क्षवः । एतेषां चैव चारणिका-आचार्यपरिगृहीते क्षेत्रे यद्वन्ध
आचार्य आगतो, यदि च स वास्तव्य आचार्यः क्षेत्रं पूर्य-
माणं भक्षणं बालभ्यमानं आगन्तुकस्य स्थातुं न ददाति,
तदा चत्वारो गुरुवः । अथ न पूर्यते क्षेत्रं, स आगन्तुको बला-
त्प्रयते तस्यापि चतुर्गुरुकाः । एतच्च प्रायश्चित्तं तपसा कालेन
च द्वाभ्यामपि गुरु । स एव वास्तव्य आचार्यो वृषभस्या-
ऽऽगन्तुकस्य न ददाति, वृषभो वा बलात्तिष्ठति, उभयोरपि
चत्वारो गुरुकाः, तपसा गुरुवः कालेन लघवः, स एव वास्त-
व्य आचार्य आगन्तुकभिज्ञानेव स्थातुं न प्रयच्छति, स वा-
भिक्षुर्वास्तव्यमाचार्य बलादवज्ञाय तिष्ठति, द्वयोरपि चत्वारो
गुरुवः, तपसा कालेन च लघवः । एवमाचार्ये पूर्वस्थिते भ-
णितम् । एवं वृषभभिषेके भिक्षुमिरपि पूर्वस्थितैः प्रत्येकं
चत्वारो गमाः कर्त्तव्याः, प्रायश्चित्तमप्येवमेव च तपःकाल-
विशेषतम् । एवमेते सर्वसंख्यया योदश गमाः । अथ चैतेष्वे-

य बोद्धशसु गमेषु प्रायश्चित्तम् । प्रकृपणायामयमादेशः—(अउ-
गुरुग विज्ज जा लहुगो सि) अस्य भावना—आचार्यस्वाऽऽ-
गतस्य स्थातुं न ददाति, आगन्तुको वा प्रेरयति, द्वयोरपि
वत्सारो गुरुः, उभयगुरुकाः, आचार्यो वृषभस्य न प्रयच्छति,
वृषभो वा बलात्तिष्ठति चतुर्लघवः, तपसा गुरुकाः, आचार्य
एवामिषेकस्य न ददाति, अभिषेको बलात्प्रेरयति मासगुरु,
कालेन गुरुः, आचार्यः सामान्यमिहोरायातस्य स्थातुं नाउ-
जानीते आगन्तुको वा मिषुर्बलादेवावतिष्ठते मासलघु, उभ-
यतो लघुकम् । एवं शेषेष्वपि द्वादशसु गमेषु चतुर्गुरुकाऽऽदिकं
लघुमासान्तं तपःकालविशेषितमेवमेव प्रायश्चित्तम् । तदेवं
संयतानां संयतैः सह चारणिकया बोद्धश विकल्पा उक्ताः ।

अथ शेषविकल्पप्रदर्शनायाऽऽह—

एमेव य मयणा वी, सोलसिया एकमेकपक्वत्तम् ।

उभयम्पि वि नायव्वा, पेहमर्देते च न पावे ॥ २७१ ॥

पथमेव एकैकस्मिन् पक्षे बोद्धशका भजना भङ्गवत्त्वा क-
र्त्तव्या । सन्तदुजयकपां गणो न भवति किं तु केवल एव सं-
यतपक्व, सबतीपक्वो वा, स एकैकपक्वोऽभिधीयते । तत्र संय-
तानां संयतैः सह प्रथमा बोद्धश भङ्गी । सा च सप्रपञ्च प्रा-
विता । अथ संयतीभिः परिगृहीते क्षेत्रे अपराः संयतयः समा-
गच्छन्ति, तत्रापि प्रथमिभागणावच्छेदिभ्यभिषेकानिषुजीभिः
पूर्वस्थिताभिः सह प्रत्येकमागन्तुकप्रवर्तिमोगणावच्छेदिभ्य-
भिषेकानिषुगीरुपाणां चतुर्थी पदानां चार्णिकां कुर्वणैरेव-
मेव द्वितीया बोद्धशभङ्गी । संयतीभिश्चतुर्विधाजरागच्छ-
न्तीनिरेवमेव तृतीया बोद्धशभङ्गी, संयतीनां चतुर्विधानां पूर्व-
स्थितानां संयतैश्चतुर्विधैरेवाऽऽगच्छन्तिरेवमेव तृतीया बोद्धशभ-
ङ्गी । सर्वसंयतया जाता भङ्गानां चतुःषष्टिः । एतेन केवलसंयत-
संयतैः पक्वचारणिकया लब्ध । अथोभयपक्वमधिकृत्याऽऽह—(उ-
जयस्मि धि नायव्वा सि) उभयशब्देनोभयगणाधिपतिः परिगृ-
ह्यते, तत्राप्येवमेव भङ्गवत्त्वा ज्ञातव्या । तथाहि—चतुर्विधाजय-
गणाधिपतिभिः परिगृहीते क्षेत्रे चतुर्विधैरेवाऽऽगन्तुकसंयतैरा-
गच्छन्ति । पूर्वोक्तानां यैश्चोद्धश भङ्गाः । तथा—तरेव परिगृहीते प्र-
वर्तिभ्यश्चिमेदाश्चतुर्विधाः संयतयो यद्वागच्छन्तुस्तदापि चोद्धश
भङ्गाः, चतुर्विधेषु तदुभयगणाधिपतिषु पूर्वस्थितेषु चतुर्विधा-
नामभोजनगणाधिपतीनामागमनेऽप्येवमपि चोद्धश भङ्गाः । च-
तुर्विधसंबन्धेषु पूर्वस्थितेषु चतुर्विधा उजयगणाधिपतय आग-
च्छन्तुः । अत्रापि चोद्धश भङ्गाः । एवं चतुर्विधसंयतानां चतुर्विधाना-
मभोजनगणाधिपतीनामागमने चोद्धश भङ्गाः । एवमेताः पञ्च बो-
द्धशभङ्गयः संजाताः, पञ्चजिह्व चोद्धशभङ्गाभिर्लब्धा भङ्गानाम-
शान्तिः पूर्वोक्ता, एकैकपक्वविषयया भङ्गकचतुःषष्टया मीह्यते
ज्ञाने, चतुश्चरारिणं शानं भङ्गानाम् प्रायश्चित्तं च सर्वत्र प्राग्वह-
कृष्टव्यम् । (पेहमर्देते च न पावे सि) एतत्पक्षं सर्वभङ्ग-
नृपति प्रतिपत्तव्यम् । आपुर्यमाणे क्षेत्रे आगन्तुको यदि बला-
त्प्रेष तिष्ठति ततो वास्तव्या निर्गच्छन्तोऽथमैर्द्वयसमुत्थमारम-
संयमविराजनां यत्प्राप्नुवन्ति तज्जपणं प्रायश्चित्तमागन्तुका-
नाम् । अथ वास्तव्याः पूर्वमाणे क्षेत्रे आगन्तुकानां स्थातुं न दद-
ति, ततो यद्वागन्तुका बहिः पश्यन्तो भक्ताऽऽदिकमलममामा
चिराचनं प्राप्नुवन्ति तज्जपणं वास्तव्यानामापद्यते ।
आह यथेषं कुर्वेतामन्तप्रायश्चित्तकदम्बमुपहोक्ते तर्हि नान्तं
व्यवहृत्य दूर दूरेणैव स्थातुं युक्तम् । अथोक्तं—

चउवगो वि हु अत्थउ, असंथराऽऽगंतुगा य वच्चंतु ।

वत्थव्वा व असंथरे, मोसु गिलावस्स संघाडं ॥ २७२ ॥

चतुर्वर्गो नाम वास्तव्याः संयतानां, संयत्यभ्यः आगन्तुकाः संयतानां,
संयत्यभ्यः । एते चत्वारोऽपि वर्गा एकस्मिन् क्षेत्रे यदि संस्तर्गमि-
तर्हि तिष्ठन्तु, न केनाऽपि परस्परं प्रसरः कर्त्तव्यः, यदि संस्तर्ग-
न भवति तत आगन्तुका भजन्तु, अथाऽऽगन्तुकजङ्गकं तत् क्षेत्र-
मागन्तुका वा आदेशिका आदेशकानवन्तः, ततो वास्तव्या आरम-
नस्तेषां वा असंस्तर्गणे निर्गच्छन्ति । एवमागन्तुका वास्तव्या वा
वै निर्गच्छन्ति तेषां यदि कश्चित् भ्रान्तो भवन् ततो भ्रान्तः
लघाटकस्तिष्ठति, तं मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि गच्छन्ति ।

इमेव संजईयं, बुद्धितरुणीया जुंगितकमार् ।

पायादिविगल तरुणी, य अत्थए बुद्धिओ पेसे ॥ २७३ ॥

एवमेव संयतवत् संयतीनां निर्गमनविधिरभिधातव्यः,
परमत्र द्विकभेदः कर्त्तव्यः । कथमित्याह—बुद्धानां तरुणी-
नां च मध्ये यदि प्रत्यपायं ततस्तदपयो गच्छन्ति, बुद्धा
भासते, तथा जुङ्गितानामबुद्धितानां च जुङ्गितानिष्ठानि,
अबुद्धिका भजन्ति । जुङ्गिता विविधाः—जातजुङ्गिताः, श-
रीरजुङ्गिताश्च । तत्र जातिजुङ्गिता गच्छन्ति, शरीरजुङ्गिताः पादा-
ऽऽदिधिकलास्तत्रैवाऽसते, तदपयोऽपि यदि सप्रत्यपायं मा-
र्गाऽऽदी ततस्तत्रैवाऽऽसते, बुद्धास्तु प्रेषयन् ।

एवं तेसि ठियाणं, पत्तेगं वावि अहव मिसाणं ।

ओमम्मि असंथरणे, इमा उ जयणा उ जीहं पणयं ॥ २७४ ॥

एवमन्तरोक्तप्रकारेण तेषामाचार्याऽऽदीनां तत्र क्षेत्रे प्रत्येक
वा एकतरुवङ्गरेण, मिधानां वा द्विवर्गचतुर्वर्गकपतया स्थिता-
नाम् अवमकाले असंस्तर्गणे इयं यतया पस्यामिदं प्रशम्बसुत्रं
प्रकृतम् ।

तामेवाऽऽह—

ओयणमीसे निम्मी—सुवक्खडे पक्व आयपत्तेगे ।

साधारण सग्गामं, परगामे भावतो विभए ॥ २७५ ॥

ओदनम् १ मिधोपस्कृतम् २ निर्मिधोपस्कृतम् ३ पक्वम् ४ आ-
मम ५ प्रत्येकम् ६ साधारणम् ७ एतानि सप्तापि यथाक्रमं प्रथमं
स्वप्नमे ततः परंप्रामे ग्रहीतव्यानि, भावतोऽपि याव्यपि भिन्नानि
ताम्बापि यतनापरिपाटिप्राप्तानि भजेत संवत्, शृङ्गीयादिभ्यधः ।
इति द्वारगाथासमासाधः ।

अथ प्रतिद्वारं विस्तरार्थमभिहितसुरोदनद्वारमाह—

वत्तीसाई जा ए—को घास खवणं व न वि य से हाणी ।

आवासएसु अत्थउ, जा छम्मासे न य पल्लवे ॥ २७६ ॥

ओदनस्य द्वारिशकवलाः पुरुषस्य प्रमाण आहारः, यदि ते
एकेन कवलेन स्यूताः द्वारिशकवला लभ्यन्ते नैस्तिष्ठन्, यदि
तस्याऽऽवश्यकयोगा न परिहीयन्ते, एवमेकैक कवल परिहा-
पयता तावद्वक्तव्या यावत् यद्येको प्राप्तः कवलः प्राप्यते, तत-
स्तेनैवास्तां यदि तस्याऽऽवश्यकयोगा न परिहीयन्ते, मा च प्र-
शम्बानि शृङ्गातु । अथैकोऽपि कवलो न प्राप्यते तत एकं दिवसं
कृपणमुपवासं कृत्वा, आस्तां द्वितीये दिवसे द्वारिशकवलेः
पारयन्तु । यदि तावन्तो न सस्यन्ते, एकैककवलपरिहापयता ताव-
द्वक्तव्यं यावत् यद्येकोऽपि कवलो न अवश्यततः पञ्च कृत्वा ख-

माधिमध्यास्तां, पष्ठस्य च पारणके प्रमाणप्राप्तमाहारमुपादत्त ।
अथ न लक्ष्यते, ततः पूर्वोक्तयुक्त्या यावदेकोऽपि कथञ्चो न ल-
क्ष्यते ततोऽहमे कृत्वा निष्ठुतु, मा च प्रसन्नान्यादधीत । एवम-
नयैव दिशा दशमाऽऽदिकमुत्तरोत्तरकृपणं वर्धयता तावज्जेतयं
यावत्पणमासकृपणम् । अथ वरमासकृपणे धर्माऽऽवश्यक-
योगाः परिहीयन्ते, तत एकदिनन्यूनं वरमासकृपणं करोतु,
तदपि न शक्नोति निश्चिदं तत एकैकं कृपणं परिहापयता ताव-
द्वक्तव्यं यावदेकमपि कृपणं कर्तुं न शक्नोति ।

ततः किं करोतीत्याह--

जावदयं वा लब्धम्, सगामे सुद्वसेस परगामे ।

मीसं च उवक्खडियं, सुद्वञ्जवपूरुगं गिएहे ॥२७७॥

वाशब्दः पातनायां, सा च कृतेवेति, यावत् शुद्धौदन स्वप्राप्तं
लभ्यते यदि तावता न संस्तरति ततो यावता न्यूनं तावत्परप्रा-
प्तान् शेषं शुद्धौदनमानयति । गन्मोदनद्वारम् । अथ मिश्रोपस्कृ-
तद्वारमाह--(मीसं च इत्यादि) यदा स्वप्राप्तपरप्राप्तयोः
पर्याप्तं शुद्धौदनं न प्राप्यते, तदा यदादनं प्रसन्नैर्मिश्रमुपस्कृतं
तत् शुद्धौदनस्याध्यवपूरकं गृह्णाति ।

इदमेव विशेषयन्माह--

तत्थ वि पदमं जं मी-सुवक्खडं दव्वभावतो भिन्नं ।

दव्वभिन्नं वि भिन्नं, तस्सऽपति उवक्खडं ताहे ॥२७८॥

तत्रापि मिश्रोपस्कृते शुद्धमाणे प्रथमं यद् द्रव्यतो भावनञ्च भि-
न्नेः प्रसन्नैर्मिश्रमुपस्कृतं तत् स्वप्राप्तपरप्राप्तयोर्गृह्णाति, तस्या-
प्यसत्पत्ताने यदादनं द्रव्यतोऽभिज्ञैर्जावतो जिज्ञैः प्रसन्नैर्बि-
न्नेर्मिश्रमुपस्कृतं तत्तदा शुद्धौदनस्याध्यवपूरकं प्रथमं स्वप्राप्ते तद्
गृह्णाति । गन् मिश्रोपस्कृतम् ।

अथ निर्मिश्रोपस्कृतमाह--

पणगाइ मासपत्तो, ताहे निम्मिस्सुवक्खडं भिन्नं ।

निम्मिस्सुवक्खडियं, गिएहति ताहे ततियभेगे ॥२७९॥

येषु सूक्ष्मप्राज्ञातिकाऽऽदोषेषु पञ्चकप्रार्थान्नं तेषां दिश-
ब्दादिहरात्रिमास्यऽऽदिस्थानेषु च यत्तिता यदा निजमालम-
तिकास्तो लघुमासं च प्राप्तो भवति, तदा यत् द्रव्यतो भा-
वनञ्च भिन्नं निर्मिश्रं प्रसन्नजानमुपस्कृतं तत् शुद्धौदनस्य
मिश्रोपस्कृतस्य वाऽध्यवपूरकं स्वप्राप्तपरप्राप्तयोर्गृह्णाति, यदा
वरमभेदे न लक्ष्यते तदा निर्मिश्रोपस्कृतमेव तृतीयभेदे ल-
क्ष्यतोऽतिष्ठ गृह्णाति । गन् निर्मिश्रोपस्कृतम् ।

अथ पक्षमासं च व्याख्यानवति--

एवेव पउलियापउ-लिने य चरिमततिया भवे भंगा ।

ओसहिफलमाईसुं, जं चाइसं तगं येयं ॥ २८० ॥

एवमेव पक्षपक्षयोश्चरमतृतीयौ जज्ञौ जवनः, पक्षं नाम
यद्गतिना सं कृतं यथेन्द्रावाजिविश्वाऽऽदि, अपक्षं यद्गतिना
अभ्यन्तं वेधनधूमाऽऽदिना प्रकारेण न पक्षं परं निर्जीवावस्थं,
यथा परिपक्षकडर्ताफलपुष्पाऽऽदि, तत्र निर्मिश्रोपस्कृतस्यात्ता-
मे प्रथमं पक्षं चतुर्थमङ्गं, तत्तत्तृतीयमङ्गे अपक्षमपि चतु-
र्थमङ्गं तृतीयमङ्गयोरेवमेवाध्यवपूरकं गृह्णाति । अत्र चौषधिकला-
ऽऽदिषु यच्च पूर्वमाधुतिरवगाऽऽदिकारणं विनाऽप्याचीर्षं त-
क्षय नवीय, प्रहीतस्यमित्यर्थः । यद् वा-तत केयं ज्ञानव्यं, त-
चौषधयो धान्यानि, तेष्वचीर्षं यथा वणका माषा वा, फलेषु

आचीर्षं यथा त्रिकलाऽऽदि, आदिशब्दाभ्युक्तकन्दाऽऽदिष्वपि
यथा योगमाचीर्षमनाचीर्षमवस्थाऽनुसर्तव्या ।

तत्रौषधीषु यदाचीर्षं तद् व्याख्ये-

सगलासगलाऽऽश्ने, मीसोवक्खडियं नत्थि हाणी उ ।

जइउं अमिस्सगहणं, चरिमदुए जं अयाइसं ॥२८१॥

वणकमाषाऽऽदिषु पूर्वाऽऽवर्गैराचीर्षेषु सकसेषु असकसे-
षु वा मिश्रेषु निर्मिश्रेषु वा उपस्कृतेषु नास्ति पञ्चकपरि-
हाणिः । यच्च पूर्वाऽऽवर्गैरनाचीर्षं तत्र पञ्चकपरिहाण्या य-
न्तिता लघुमासं प्राप्तश्चरमद्वयोः चतुर्थे तृतीयमङ्गयोः अमिस्सस्य
निर्मिश्रोपस्कृतस्य ग्रहणं कार्यं नावीर्यति ।

आह-यन्मिज्जीवं तत् कथमनाचीर्षम् ? । उच्यते-

जइ ताव पिहुगमाई, सत्थोवहया वि होतऽण्णान्ना ।

किं पुण अस्तथुवहया, पेसी य फला य सरइ य । २८२॥

इह ये ब्रीहयः परिपक्वाः सन्तो आहूःऽऽहौ भुज्यन्ते, ततः
स्फुटिता अपनीतवचः पृथुका इत्युच्यन्ते, आदिगृहणेनाभ्य-
पि बदेव निश्चयते तत्परिग्रहः । यदि तावत्पृथुकाऽऽहयो अ-
ग्निशक्त्रोपहता अप्यनाचीर्षा भवन्ति किं पुनरशक्त्रोपहताः
पेशयः प्रसन्नानामुच्यन्ताः, फलाफलानि तथा प्रसन्नानि
म्लानवृन्ताऽऽदि धानि सरङ्गति अक्षकास्थिकफलानि ताभ्य-
शक्त्रोपहतानि कथमाचीर्षानि भाव्यन्तात्यर्थः ? । एतत् सर्व-
मपि परीक्षविषयमुक्तम् । गन् परीक्षद्वारम् ।

अथ साधारणद्वारमाह-

साधारणे वि एवं, मीसामीमे वि होति भंगा उ ।

पणगाऽऽदी गुरुपत्तो, सव्वविसोही य जय तोहे ॥२८३॥

साधारणमन्तं, तत्राप्येवं प्रत्येकवत्, मिश्रोपस्कृते चतुर्थे-
तृतीयमङ्गौ भवतः, नवरं यदा तृतीयमङ्गं प्रत्येकप्रसन्नं मि-
श्रोपस्कृतं न लक्ष्यते तदा मासजघुकादुपरि यत्रोद्गमाऽऽहौ
लघुपञ्चरात्रिमास्यभ्यधिकमापद्यन्ते, ततः स्वप्राप्ते वा प-
रप्राप्ते वा गृह्णाति, एवं यदा पञ्चकाऽऽदिहेहाप्या गुरुमासं प्रा-
प्तो जवति तदा साधारणं निर्मिश्रोपस्कृतं प्रथमं चतुर्मेङ्गं स्व-
प्राप्तपरप्राप्तयोर्गृह्णाति । यदा तृतीयमङ्गेनापि न प्राप्यते, तदा
सर्वेषु विशोधिकोऽदोषेषु यत्तत्तत् प्रथमं कुरु, तत्र आधाकर्म-
कर्मोद्देशकात्रिकआहारपूतिकर्ममध्यजातान्याधिकवाद्प्राज्ञातिका
अध्यवपूरकचरमधिकरूपान्ऽविशोधिकोऽदोषान् मुक्त्वा श-
वाः सर्वेऽप्यौद्देशिकाऽऽहयं उद्गमदोषा विशोधिकोऽहयः, तेष्व-
पि गुरुलघवाऽऽहोचनता यद्यदाहपदोषनरतत्पूर्वं पूर्वमन्ति-
वमानास्तावद्यन्ते यावच्चतुर्मेङ्गस्थानानि, तेष्वपि यदा न लक्ष्य-
ते तदा चतुर्मेङ्गकादुपरि पञ्चपरिहाण्या यन्तिता यदा च-
तुर्मेङ्गं प्राप्नोति जवति तदा किमाधाकर्मं गृह्णातु, इत प्रथम-
द्वितीयमङ्गाविति ।

अत्रोच्यते-

कम्मे आदेसदुगं, मूलुत्तरे ताहि वि कलि पत्तेगे ।

दावरकली अण्णते, ताहे जयसाएँ जुत्तस्स ॥ २८४ ॥

अत्राऽऽधाकर्मणि प्राप्ते आदेशद्विकम् । नद्यथा-आधाकर्मणि
चरवरो गुरुवः, प्रत्येकं प्रथमद्वितीययोर्मङ्गयोश्चत्वारो लघवः,
एवं च प्रायश्चित्तऽऽद्यानुलोभेनाऽऽधाकर्मगुरुकं, वानाजुलोभेन

प्रथमद्वितीयभङ्गौ गुरुकौ, तयोः प्रतिबन्धमाणयोः प्राणाति-
पातजनस्य लोपसङ्गाधिति । अथवा-आधाकर्म उत्तरगु-
णोपधातिस्वात् लघुतरं प्रथमद्वितीयभङ्गौ मूलगुणोपधाति-
स्वाद्गुरुतरौ; एवमवैशङ्ग्ये कृतेऽप्याधाकर्मैव प्रथमतो प्रहीत-
व्यम् । न च प्रथमद्वितीयभङ्गौ, कृतः १, इति चेत्, उच्यते-आ-
धाकर्मणि जीवाः परेण व्यपरोपिता इति तत्र गृह्यमाणे न तादृ-
शो निःशून्योपधावने, यादृशी प्रथमद्वितीययोर्भङ्गयोरेव कवी-
कृत्यमाणानां जीवानामात्मनैव मुखे प्रक्रिय्य भङ्ग्यमाणानां व्यप-
रोपणा भवति । अत आधाकर्मैव प्रथमतो प्राज्ञं, न प्रथमदि-
तीयजङ्गादिनि क्षिप्तम् । (तादृ वि कलि पतेगं लि) यदा
आधाकर्मोऽपि न लभ्यते तदा प्रत्येकद्वितीयजङ्गे प्रहीतव्यम्,
तद्भावे कलिः प्रथमो भङ्गः तत्राऽपि प्राज्ञम् (दाघरकर्म
अणते लि) यदा प्रत्येकस्याऽपि प्रथमो जङ्गो न प्राप्यते तदा
ह्यपर इति समयपरिभाषया द्वितीयः, कलिरिति तु प्रथम उ-
च्यते । ततश्च प्रथममन्तकालिकं द्वितीयं भङ्गेन तद्भावे प्र-
थमेनाऽपि प्रहीतव्यं, यदा अन्तस्याऽपि प्रथमो भङ्गो न
प्राप्यते तदा यतनया युक्तस्य यत्र यत्राप्यपरः कर्मवन्धो
भवति तत्तत् गृह्यमाणस्याशुपरिणामस्य समय एव जवनी-
ति वाक्यशेषः । एवं तावत् संयतानां चकृत्य यतनोक्ता ।

अथ संयतीरुहिर्याऽऽह-

एमेव संजईण वि, विहि अविही नवरि तेसि नाणसं ।

सम्बत्थ वि सग्गामे, परगामे भावओ विमए ॥२८५॥

यथा संयतानां स्वप्नमपरमामऽऽदिचिन्तापुस्तकं भिन्ना-
निश्वस्यतना जगिता, एवमेव संयतीनामपि वक्तव्या, तत्र
तासां नानात्वं विशेषो, विधिभिन्नाप्यविधिभिन्नानि च संभ-
वन्ति । विधिभिन्नानि मुख्यपदे सर्वत्रापि गृह्यन्ते, स्वप्नमपर-
आमयोश्च प्रथमं वृत्ते भङ्गस्तदभ वे पञ्चमस्तस्याप्यलाम्बे च-
तुर्थस्तस्याप्यप्राप्तौ जावतोऽप्यभिज्ञानं तृतीयद्वितीयप्रथमभङ्ग-
वर्तीनि यथाक्रमं भजेत् प्रतिसेवेन, न कश्चिद्दोषः । इति क-
ल्पटीकायां प्रलम्बप्रकृतं समाप्तम् ।

" दुर्गस्थानवहुत्वमीरुक्तया मन्दाऽपि दानं पडा-
भ्येन कञ्चुगिनिशीघ्रच्युर्णिगुगलीयाष्टद्वयोद्दर्शनात् ।
मेर्य मेर्य पदे पदे निजगर्भी किप्रप्रचारे मया,
कल्पे यत्प्रकृतं प्रलम्बविषयं तद्भावे चारिता ॥ १ ॥ "

श्रु० १. ७० २ प्रक० । नि० श्रु० ।

(१५) प्रलम्बं न गृह्ययात्-

कंदं मूलं पलंखं वा, आमं छिन्नं व सभिरं ।

तुवागं सिंगेवरं च, आमगं परिवज्जए ॥ ७० ॥

कंदं सुरणाऽऽदिलक्षणं, मूलं विदारिकारूपं, प्रलम्बं वा ताल-
फलाऽऽदि आमं छिन्नं वा (सान्नरमिति) पत्रशाकं, तुम्बाक
स्वामिभ्रान्तवर्ति, आर्द्धं तुलसीमिश्रस्यं, शृङ्गेवरं चार्द्धकम्,
आमं परिवज्जयेदिति सूत्रार्थः ॥ ७० ॥ दश० ५ अ० १ उ० ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण पलंखजातं जा-
येआ । तं जहा-अंभपलंखं वा अंवाडगपलंखं वा तालप-
लंखं वा भिक्खिरिपलंखं वा सुरभिपलंखं वा सल्लरपलंखं वा
अस्ययरं वा तहप्पगारं पलंखजातं आमगं असत्थपरिणतं
१८१

अफासुयं अयेसणिजं० जाव लाभे संते यो पडिगाहेआ
(४५) । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

विषयसूची-

- (१) प्रलम्बप्रहणनिषेधः ।
- (२) प्रलम्बपत्रविवरणम् ।
- (३) आत्मविराधनमायना ।
- (४) पतनद्वारम् ।
- (५) उपाधद्वारविवरणम् ।
- (६) उद्ग्राहद्वारविवरणम् ।
- (७) अनवस्थाद्वारम् ।
- (८) मिथ्यात्वद्वारम् ।
- (९) विराधनायां विशेषः ।
- (१०) अथात्मविराधना ।
- (११) प्रहणद्वारम् ।
- (१२) तुल्ये रागद्वेषमाय इति द्वारम् ।
- (१३) निग्रन्थीरधिकृत्य प्रलम्बप्रहणम् ।
- (१४) निग्रन्थीरधिकृत्य प्रलम्बप्रहणविषयाणि सूत्राणि ।
- (१५) प्रलम्बं न गृह्ययात् ।

पलंखकूट-प्रलम्बकूट-पुं० । जम्बुद्वीपे रुक्मवरपर्वतस्य पष्ठे
कूटे, स्वा० ८ उ० ।

पलंखजाय-प्रलम्बजात-न० । प्रलम्बवावच्छिन्ने, आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

पलंखपाग-प्रलम्बपाक-पुं० । फलानां पचने, नि० श्रु० १ उ० ।

पलंखमाण-प्रलम्बमान-त्रि० । प्रकर्षेण लम्बमानम् । इतस्ततो
मनाक चसनेन लम्बमाने, रा० । झा० । औ० । आ० म० ।
" पलंखपलंखमाणं नितुल्लसु कयालाहं । " कदर० १ अधि०
३ कण ।

पलंखवणमालाधर-प्रलम्बवनमालाधर-त्रि० । प्रलम्बेन इति
प्रलम्बं या वनमाला तां धरतीति प्रलम्बवनमालाधरः ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आपातलम्बिन्या वनमालया यु-
क्ते, कर्म० १ कर्म० । स्वा० । उपा० । जी० ।

पलग-पलक-पुं० । विनाशे, दर्श० ४ तत्त्व ।

पलज्जण-प्रलज्जन-त्रि० । प्ररज्यते इति प्ररज्जनः । अनुराग-
वान, विपा० १ श्रु० २ अ० । सूत्र० । झा० ।

पलत्त-प्रलत्त-न० । शब्दे, औ० । भाषणे, रा० ।

पलय-प्रलय-पुं० । प्रलयः स्त्रापायस्थायाम्, मृत्त० १ श्रु०
१ अ० ४ उ० । जगतः स्वकारणं सये, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
४ उ० ।

पलयघण-प्रलयघन-न० । प्रलयकालिकमेधे, प्रा० १ पाद ।

पलल पलल-न० । पल-कचक्ष । मांसं, पक्के, तिलचूर्णे च ।
पलं क्षाति ला-कः । राकसे, पुं० । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
विशे० ।

पललिय-प्रलपित-त्रि० । प्रकीर्तिते, झा० १ श्रु० १ अ० ।

पलवण-प्रलपन-न० । सकौ, प्रव० ४ द्वार ।

पलवण-पु० । वृक्षाविशेषे, तस्य स्वगन्तजीवा, न स्वन्वेऽवय-
वाः । प्रव० ४ द्वार ।

पलविय-प्रलपित-न० । अनर्थकभाषणे, प्रव० २ आभ० द्वार ।

पलस-देशी-कर्पासफले, स्वदे च । दे० ना० ६ वर्ग ७० गाथा ।

पलसू-देशी-सेवाय म, दे० ना० ६ वर्ग ३ गाथा ।

पलहि(ही)-कर्पास-पु० । कर्पासशब्दस्य पलहीत्यादेशः (कपासे)
जातव्यान् सूत्रयानिफले वृक्षभेदे, प्रा० २ पाद । दे० ना० ६
वर्ग ४ गाथा । " पलही ववण तूली कुवां ।" पाद० ना०
२५५ गाथा ।

पलाश-देशी-चौरे, दे० ना० ६ वर्ग ८ गाथा ।

पलाइ (ण)-पलायिन्-त्रि० । पलायनकर्तृषु, ये महःऽऽदयो
राक्षः पृच्छां विना सकुटुम्बाः प्रणश्य गणान्तरं गच्छन्ति । वृ०
१ उ० ३ प्रक० । (गच्छान् पलायिनां साधूनां प्रतिक्रिया 'ओ-
हावण' शब्द तृतीयजाग १३० पृष्ठे दर्शिता)

पलाइय-पलायित-न० । कुतश्चिद् नाशने, दश० ४ अ० । क-
र्त्तार नाः । इक्षान्तरं गते, नि० च० १ उ० । नष्टे, अघ० ।

पलायमाण-पलायमान-त्रि० नश्यति, प्रव० १ आभ० द्वार ।

पलाल-प्रलाल-न० । प्रकृष्टा लाला यत्र तत्प्रलालम् । लालाप्र-
लवशात्काल, " अज्ञात प्रलाल ।" अनु० । इह प्रकृष्टा लाला
यत्र तत्प्रलालं वस्तु प्राकृते पलालमुच्यते, यत्र तु पलाला-
नाशस्तस्य तृतीयशेषकं पलालमुच्यते इति प्राकृतशैली-
भङ्गाकृत्यात्राऽप्यर्थानां मन्त्रव्या, संस्कृते तु तृतीयशेषरूपं
पलालं तदपुनरुत्पत्तिकर्मवाच्यते इति न यथार्थाऽप्यथायचित्ता
मभवति । अनु० । आ० क० । सूत्र० । आ० म० । आवा० । " वि-
परीरं च पलाश ।" पाद० ना० १४२ गाथा ।

पलालपीठय-पलालपीठक-न० । पलालमध्ये आसने, नि०
च० १२ उ० ।

पलालपुंज-पलालपुञ्ज-न० । मञ्जोपरि व्यवस्थिते पलाशवृक्ष-
ने, आवा० १ अ० १ अ० २ उ० ।

पलाय-प्रलाप-पु० । अनर्थक वचनं, द्वा० १ अ० १ अ० ।
नश-या० । अदर्शने, " नशेऽपि उरु-नासव-हारव-विषग-
ल पलायः " ॥ ८ । ४ । ३१ ॥ इति नशः पलायाऽऽदेशः ।
'पलायइ' नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

पलावि (ण)-प्रलापिन्-त्रि० । अनर्थकवादिनि, प्रव० २
आभ० द्वार ।

पलास-पलाश-पु० । पत्रमशनातीति पलाशः । मांसभक्षके, " नो
पत्रं अन्नं इति पलासा ।" पत्रं मांसमश्नन्नपि पलाश इति गौ-
णनामरीत्या पलाशः । पत्रं, कर्म० ३ कर्म० । अनु० । आवा० ।
द्वा० । आ० च० । अगु० । दत्ते, द्वा० १ अ० ३ अ० । कथुके, प्रका० १
पाद । अनु० । नि० च० । न० । ('वणफट' शब्दे एतदुपपाताऽऽ-
दिशक्तव्यता) स्वनामख्याते नीलवद् वर्षधरस्य कूटे, स्या० ८
उ० । " उन्न पलासं ह्य पत्तं ।" पाद० ना० १३७ गाथा ।

पलाससमुगय-पलाशसमुद्रक-पु० । सुगन्धनृतसमुद्रके, जी०
३ प्रा० ४ आ० ।

पलासी-देशी-भक्षके, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा । इमे, वाच० ।

पलिभंक-पर्यङ्क-पु० । शयनविशेष, सूत्र० १ अ० ६ अ० ।
आवा० । आसनविशेष, प्रति० । रा० । अ० ।

पलिय-पलित-न० । कर्मणि, सुगन्धते, अनुष्ठाने, आवा० १
अ० ६ अ० २ उ० ।

पलित्चण-प्रतिकुञ्चक-पु० । निहवं कुवांजे, सूत्र० १ अ०
१३ अ० ।

पलित्चण-प्रतिकुञ्चन-न० । सरलतया प्रवृत्तस्य वस्तुनस्या-
कारणेन, अ० १२ श० ५ उ० ।

परिकुञ्चन-न० । परि समन्तात् कुञ्चयते वक्तव्यमापद्यते कि-
या येनति । मायानुष्ठाने, ' पलित्चणं च भयणं च, ' निह-
वस्यगाणि य ।' सूत्र० १ अ० ६ अ० । स० । मायायाम्, सूत्र०
१ अ० ६ अ० ।

पलित्चणा-परिकुञ्चना-स्त्री० । परिकुञ्चनमपराधस्य क्षेत्रका-
लजावानां गोपायनमन्यथा सतामन्यथा जणनं परिकुञ्चना परि-
वञ्चना वा । स्या० ४ उ० १ उ० । गुरुद्वेषस्य मायया लज्जु-
दायकयत्ने, यथा सञ्चित प्रतिवेद्य मयाऽचितं प्रतिषेधित-
मित्यादेति । द्य० १ उ० ।

प्रतिकुञ्चना-स्त्री० । प्रायश्चित्तविशेषे, द्य० ।

इदानीं प्रतिकुञ्चनाप्रायश्चित्तमाह--

द्वये खेत्ते काले, भावे पलित्चणा चउविगप्पा ।

चोयग कप्पारोवण, इह ई भणिया पुरिमजाया ॥१५०॥

प्रतिकुञ्चयते अन्यथा प्रतिसेवितमन्यथा कथ्यते, यथा सा प्र-
तिकुञ्चना सा चतुर्विधा । तद्यथा--द्वये द्वयविधया, एवं क्षेत्रे
काले भावे च । अत्र परस्य प्रश्नमभिधिसुराह- (चोयग ति)
अत्र चोयको ह्येव ननु कलेऽपि प्रायश्चित्तमभिहितं, व्यवहारे-
ऽपि तदेव प्रायश्चित्तमभिधीयते, इति द्वयोरप्यध्ययनयोर्विशे-
षाभावात् । अत्रार्थे सूर्यवचनम्- (कप्पारोवणेत्यादि) कल्प क-
ल्पपाध्ययने कल्पितानां मूलोत्तरगुणापराधप्रायश्चित्तानामपराध-
ण नानमिह व्यवहाराध्ययने जगितम् । इ इति पादपूरणे ।
इति वचनात्, सानुस्वारता प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि पदास्त
सानुस्वारता भवतीति । किमुक्तं भवति?--कल्प पाध्ययने आजगम् ।
प्रायश्चित्तमुक्तं न तु दानम्, इह तु दानं भाणितामिति विशेषः । तथा
कल्पपाध्ययन प्रायश्चित्तादाः पुरुषजाता न भाणता इह तु भाणि-
ता इति महान् विशेषः । एष गाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां व्याचिरयासुः प्रथमतो द्वयाऽऽदिने-
दाभ्यां प्रतिकुञ्चनां व्याख्यातयति-

सञ्चिते अञ्चितं, जणवयणपाडेमेवियं तु अद्वाणे ।

सुभिक्खम्पि दुभिक्खे, हट्ठेण तहा गिलाणेणं ॥१५१॥

द्वयविधया प्रतिकुञ्चना नाम सञ्चिते, उपलक्षणमेतत्-मिधे
वा प्रतिसञ्चिते अञ्चितं मया प्रतिसञ्चितमित्यालोचयति । क्षेत्र-
प्रतिकुञ्चना जनपदं प्रतिसेव्य वदन्वानि प्रतिसञ्चितमित्यालोच-
यति । कालप्रतिकुञ्चना यत्सुभिक्खे काले सञ्चित्वा दुभिक्खे मया
प्रतिसञ्चितमित्यादिदयति । जावप्रतिकुञ्चना यत् हट्ठेण सता
प्रतिसञ्चितमित्यादिदयति । सता मया प्रतिसञ्चितमित्यालोचयति । उक्ता

प्रतिकुञ्चना । अ० १ उ० । (मासिकाऽऽदिगारिहारत्वात्ताऽऽप-
कस्य प्रतिकुञ्चकस्य दृष्टान्तः 'पचिद्ध' शब्देऽस्तिमेव जागे
१४४ पृष्ठे व्याख्यातः)

पलिउंचमाय-प्रतिकुञ्चमान-त्रि० । गोपयति, आचा० २ अ०
१ अ० ४ अ० २ उ० ।

पलिउंचिय-प्रतिकुञ्चय-अव्य० । 'कुञ्च कुञ्च' कौटिल्यादयो-
भाषयोः । परि सर्वतो भावे परि समन्तात् कुञ्चत्वा कौटि-
ल्यभाष्यं परिकुञ्चय । सूत्रे "इच्छाकपिण्डाऽऽदीनाम्" इति वि-
कल्पयन्तनां रेफस्य लकारभावः । कौटिल्यभाषाद्यर्थे, अ०
१ उ० । गोपयित्वेत्यर्थे, आचा० २ अ० १ अ० ११ उ० ।
नि० क० ।

पलिउंचिय-परियौगिक-पुं० । परि समन्ताद् यौगिकाः । प-
रिज्ञानिनि, प्र० २ श० ५ उ० ।

पलिओवम-पल्योपम-त० । पल्योपमा येषु तानि पल्योप-
मानं । अभिधानवर्षकांटाकौटिल्यभाष्येषु कालविशेषेषु, स्था० २
उ० ४ उ० ।

से किं तं पलिओवमे ? पलिओवमे तिविहे पस्यते । तं जहा-
उद्धारपलिओवमे, अद्धारपलिओवमे, खेत्तपलिओवमे अ ।

तत्र पल्योपमं त्रिधा । तद्यथा- (उद्धारपलिओवमे इत्यादि)
तत्र वक्ष्यमाणस्वरूपबालाग्राणां, तत्स्वरूपानां वा, तदुद्धारण
द्वीपसमुद्राणां वा प्रतिसमयसमुद्धारणमप्युद्धारणमुद्धारः, त-
द्विषयं तत्प्रधानं वा पल्योपमसमुद्धारपल्योपमम् । तथा-अजे-
ति कालः, स चेह प्रस्ताबाह्वयमाणबालाग्राणां, तत्स्व-
रूपानां वा प्रत्येकं वर्षशततल्लक्षण उद्धारकालो गृह्यते । अ-
थवा-यो नारकाऽऽद्यायुःकालः प्रकृतपल्योपममेयत्वेन वक्ष्यते
स एवापादीयते, ततस्तत्प्रधानं पल्योपममद्धारपल्योपमं,
तथा क्षेत्रम् आकाशं तदुद्धारप्रधानं पल्योपमं क्षेत्रपल्योपम-
म् । अनु० । (उद्धारपल्योपमव्याख्या 'उद्धारपलिओवम' शब्दे
द्वितीयभागे ८३२ पृष्ठादरभ्य गता)

अथाऽद्धारपल्योपमं निरूपयितुमाह-

से किं तं अद्धारपलिओवमे ? अद्धारपलिओवमे दुविहे प-
स्यते । तं जहा-सुहुमे अ, वावहारिए अ । तत्थं यं जे से
सुहुमे से ठप्पे, तत्थं यं जे से वावहारिए से जहानामए पल्ले सिआ
जोअणं आयामविकखंभेणं जोअणं उव्वेहेणं नं तिगुणं सविसेसं
परिक्खेवेणं से यं पल्ले एगाहियवेआ-
हिअतेआहिअ० जाव भरिए बालगकोडीणं, ते यं बालग्गा
यो अग्गी दहेज्जा० जाव नो पलिबिद्धंसिआ नो पूहत्ताए ह-
व्वमागच्छेज्जा, ततो यं वाससए वाससए एगमेगं बालगं
अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे नि-
ट्टिए भवइ, से तं वावहारिए अद्धारपलिओवमे । "एएसिं पल्ला-
यं कोडाकोडी भविज्ज दसगुणिता । तं ववहारिअस्स अद्-
सागरोवमस्स एगस्स भवे परिमाणं ॥ १ ॥" एएहिं वव-
हारिएहिं अद्दासागरोपमपलिओवमेहिं किं पओअणं ? ए-

एहिं ववहारिएहिं अद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं नत्थि किंचि
पओअणं, केवलं पस्यवणा पस्यविज्ज । से तं ववहारिए
अद्धारपलिओवमे । से किं तं सुहुमे अद्धारपलिओवमे ? ।
सुहुमे अद्धारपलिओवमे से जहानामए पल्ले सिआ
जोअणं आयामविकखंभेणं जोअणं उव्वेहेणं तं ति-
गुणं सविसेसं परिक्खेवेणं, से यं पल्ले एगाहिअवेआहिअ-
तेआहिअ० जाव भरिए बालगकोडीणं, तत्थं यं एगमेगे
बालगे असंखेज्जाइं खंडाइं कज्ज, ते यं बालग्गा दिट्ठी
ओगाहणाओ असंखेज्जभागमेत्ता सुहुमस्स पणसुहुम-
सरीरोगाहणाओ असंखेज्जगुणा, ते यं बालग्गा यो अ-
ग्गी० जाव नो पलिबिद्धंसिआ नो पूहत्ताए हव्वमागच्छेज्जा,
ततो यं वाससए वाससए एगमेगं बालगं अवहाय जाव-
इएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे निट्टिए भवइ,
से तं सुहुमे अद्धारपलिओवमे । "एएसिं पल्लाणं, कोडा-
कोडी भवेज्ज दसगुणिआ । तं सुहुमस्स अद्दासा-गरोवम-
स्स एगस्स भवे परिमाणं ॥ १ ॥" एएहिं सुहुमेहिं अद्धार-
पलिओवमसागरोवमेहिं किं पओअणं ? । एएहिं सुहुमेहिं
अद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं नेरइअतिरिक्खजोणिअमसु-
स्सदेवाणं आउअं भविज्जति (१३६) ।

(से किं तं अद्धारपलिओवमे इत्यादि) इदमप्युद्धारपल्यो-
पमवत्सर्वं भावनीयं, नवरमुद्धारकालस्यैह वर्षशतमानत्वाद्
व्यावहारिकपल्योपमे संख्येया वर्षकांटयोऽवसेयाः, सूक्ष्मप-
ल्योपमे त्वसंख्येया इति । अनु० । (नेरविकाऽऽदीनां स्थिति-
परिमाणम् 'टिह' शब्दे चतुर्थभागे १७१७ पृष्ठे उक्तम्)
से तं सुहुमे अद्धारपलिओवमे । से तं अद्धारपलिओवमे । (१४२)

उक्तं सप्रयोजनमद्धारपल्योपमम् । अनु० ।

से किं तं खेत्तपलिओवमे ? खेत्तपलिओवमे दुविहे प-
स्यते । तं जहा-सुहुमे अ, वावहारिए अ । तत्थं यं जे सुहुमे
से ठप्पे, तत्थं यं जे से ववहारिए से जहानामए पल्ले सिआ
जोअणं आयामविकखंभेणं जोअणं उव्वेहेणं तं तिगुणं स-
विसेसं परिक्खेवेणं, से यं पल्ले एगाहिअवेआहिअतेआहि-
अ जाव० भरिए बालगकोडीणं, ते यं बालग्गा यो अग्गी
दहेज्जा० जाव यो पूहत्ताए हव्वमागच्छेज्जा, जे यं तस्स
पल्लस्स आगासपएसा तेहिं बालगंहिं अप्फुन्ना तओ यं
समए समए एगमेगं आगासपएसं अवहाय जावइए-
णं कालेणं से पल्ले खीणे ० जाव निट्टिए भवइ से तं
ववहारिए खेत्तपलिओवमे । "एएसिं पल्लाणं, कोडाकोडी
भवेज्ज दसगुणिआ । तं ववहारिअस्स खेत्तसाग-
रोवमस्स एगस्स भवे परिमाणं ॥ १ ॥" एएहिं ववहा-
रिएहिं खेत्तपलिओवमसागरोवमेहिं किं पओअणं ? । एएहिं
ववहारिएहिं नत्थि किंचि पओअणं, केवलं पस्यवणा प-

पलिच्छिदिय-परिच्छिद्य-अन्य० । राखाऽऽदिना (नि० सू० ५
उ०) द्विवेत्यर्थे, आत्मा० १ शु० ३ अ० २ उ० । अपनीयेत्य-
र्थे, आत्मा० १ अ० ४ अ० ४ उ० ।

पलित्त-प्रदीप्त-त्रि० । “ प्रदीपिदोहदे लः ” ॥ ८ । १ । २२१ ॥
इत्यनेन दस्य लः । प्रा० १ पाद । प्रज्वलिते, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार ।

पलित्तखेह-पर्याप्तखेह-त्रि० । पर्याप्तः परिपूर्णः स्नेहसैलाऽऽ-
दिरूपो यस्य तत्पर्याप्तस्नेहम् । पूर्णस्नेहे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पलिबाहिर-परिबाह्य-न० । समन्ताद् बाह्ये, आन्त्रा० १ भु० ५
अ० ४ उ० ।

पलिभाग-परिभाग-पुं० । सादृश्ये, कर्म० ५ कर्म० ।

पलिभिदिय-परिभिद्य-अव्य० । परिभाष्येत्यर्थे, परिभिद्येत्यर्थे
च । “ पलिभिदियाणं तो पच्छा पादुद्धददुमुद्धिपहाणं
ति । ” ॥ २ ॥ सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

पलिभेय-प्रतिभेद-पुं० । अण्डाखण्डाकरणे, नि० चू० ५ उ० ।

पलिमंथ-परिमन्थ-पुं० । परिमथन्ति इति परिमन्थाः । व्या-
घातकेषु, स्था० ६ टा० । “ विलोडनाय व्याघाताय स्थिते,
सूत्र० २ भु० ७ अ० । विघ्ने, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-“ पलि-
मंथमहं विघाणिया, जा वि य वंदण पूयणा इहं । ” सूत्र० १ भु०
२ अ० २ उ० ।

पलिमंथग-परिमन्थक-पुं० । वृत्तचरणके, कालचरणके च । भ०
६ श० ७ उ० । विलम्बे, स्था० ७ उ० ।

पलिमंथु-परिमन्थु-पुं० । परिमथन्तीति परिमन्थवः । उणाऽ-
दित्याद उग्रन्थवः । स्था० ६ टा० । सर्वतां विलोडयितरि,
छ कप्पस्स पलिमंथू पप्पत्ता । तं जहा-कुक्कुए संजम-
स्स पलिमंथू, मोहरिए सच्चवयणस्स पलिमंथू, चक्खु-
लोले इरियावहियाए पलिमंथू, तित्तिणिए एसणागोयरस्स
पलिमंथू, इच्छालोले मुत्तिमगस्स पलिमंथू, भुज्जा भुज्जा
णिपाणकरणे सिद्धिमगस्स पलिमंथू, सव्वत्थ भगवया
अनियाणया पसत्था ॥ १३ ॥ बृ० ६ उ० ।

(‘ क०प ’ शब्दे तृतीयभाग २२६ पृष्ठ सूत्रं व्याख्यातम्)

पलिमद-परिमर्द-पुं० । परिमर्दयन्ति ये ते परिमर्दकाः । परिम-
र्दोपजीवके, नि० चू० ६ उ० ।

पलिमद्वंत-पलिमर्दयत्-त्रि० । शरीरमर्दनं कारयति, नि०
चू० १७ उ० ।

पलिय-पलित न० । कर्मणि, आन्त्रा० १ भु० ४ अ० ३ उ० ।

पल-भावं कृः । केशाऽऽदौ जरया जातायां श्वेतता-
याम्, मांसाऽऽदेर्वलिपरीतभावे च । कर्तरि कृः । वृद्धे,
स्त्रियां पलिता । योषिति तु पलिक्रीत्युक्तम् । वाच० । आ०
म० । आन्त्रा० ।

पलियंक-पर्यङ्क-पुं० । शय्याविशेषे, व्य० १० उ० । दश० ।
जीत० । भ० । ज्ञा० । नि० चू० । कल्प० । जी० ।

पलियंकबंध पर्यङ्कबन्ध-पुं० । आसनविशेषे, पो० १४ विव० ।

पलियंत-पर्यन्त-त्रि० । परि समन्तावन्तो यस्येति पर्यन्तः ।
मान्ते, सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।

पल्यान्त-न० । त्रिपक्षोपमान्ते, सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।

पलियत्तपकामहत्थ-पलितत्वकर्णहस्त-त्रि० । जगप्रस्तत्यकर्ण-
हस्तं, “ न हि दिज्जइ आहरणं पालयत रक्खइत्थस्त ” विशेष० ।
१८२

पलियस्सओ-परिपार्श्वतस्-अव्य० । समापे, “ पलियस्सओ
पुण अन्थि । ” भ० ६ श० ५ उ० ।

पलियाम-पलिताऽऽम-त्रि० । परिपक्वतां प्राप्याऽऽमे यत्परि-
पक्वं पर्यायं वा प्राप्तम् । तथाऽऽप्यामम् । नि० चू० १५ उ० ।

पलिल-पलित-त्रि० । “ पलितं वा ” ॥ ८ । १ । २१२ ॥ इति
स्वरेण तकारस्य वैकल्पिकः लकारः । जगप्रस्ते, प्रा० १ पाद ।

पलिवग-प्रदीपक-त्रि० । प्रदीपनकर्तरि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पलिविय-प्रदीपित-त्रि० । ‘ पानीयाऽदिव्वित् ’ ॥ ८ । १ । १०१ ॥
इति दीर्घेकारस्य ह्रस्वेकारः । ज्वलिते, प्रा० १ पाद ।

पलिह-परिघ-पुं० । अर्गलादण्डं, औ० ।

पलिस्सइउ-परिष्वक्तुम्-अव्य० । परिष्वङ्गं कर्तुमित्यर्थे, वृ०
४ उ० ।

पलिस्सयण-परिष्वजन-न० । आश्लेषनिर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थीपरि-
ष्वङ्गः । वृ० ।

सूत्रम्-

निगंथि च णं गिलायमाणं पिया वा भाया वा पुत्तो वा
पलिस्सएजा, तं च निगंथं साइजेजा मेहुणपडिसेवणपत्ता
आवज्जइ चाउन्मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं ॥ ६ ॥
णिगंथं च णं गिलायमाणं माया वा भगिणी वा धूता वा
पलिस्सएजा, तं च निगंथी साइजेजा, मेहुणपडिसेवणपत्ते
आवज्जइ चाउन्मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं ॥ १० ॥

अथास्य सूत्रद्वयस्य कः सम्बन्ध इति ? आह-

उवहयभावं दव्वं, सच्चित्तं इय णिवारियं सुत्ते ।

भावामुभसंवरणं, गिलाणसुत्ते वि जोगोऽयं ॥ ३५२ ॥

कुपनाऽऽदिभिर्दोषैरुपहतो कृपितो भावः परिणामो य-
स्य तदुपहनभावं पञ्चविधं सच्चित्तद्रव्यं प्रधानाऽऽदौ
(इय) एवमनन्तरसूत्रे निवारितम् । इहापि ग्ला-
नसूत्रेऽशुभभावस्य परिपूजनानुमोदनलक्षणस्य संचरणं
निवारणं विधीयतेऽयं योगः संबन्धः । अनेनाऽऽध्यातस्या-
स्य सूत्रस्य (६-१०) व्याख्या-निर्ग्रन्थी प्रागुक्तशब्दार्थी, अ-
शब्दो वाक्यान्तरोपन्यासे, णमिति वाक्यालङ्कारे । (गिलाय-
माणं ति) ग्लायन्ती, ‘ ग्लं ’ हर्षक्षये, शरीरक्षयेण हर्षक्षय-
मनुभवन्ती पिता वा भ्राता वा पुत्रो वा निर्ग्रन्थः सन् प-
रिष्वजेत् । प्रधानन्ती धारयन् निवेदयन् स्थापयन् वा शरीरे
स्पृशेत् । तत्र पुरुषस्पर्शं सा निर्ग्रन्थी मैथुनप्रतिसेवनप्राप्ता
स्वादयेत् अनुमोदयेत्, नत आपद्यते चातुर्मासिकं परिहार-
स्थानमनुवर्तनकम् । एवं निर्ग्रन्थसूत्रमपि व्याख्येयम्, नवरं तं
माता वा भगिनी वा दुहिता वा परिष्वजेत् । इति सूत्रार्थः ।
अथ निर्गुक्तिविस्तरः । तत्र परः प्राऽऽह-तत्र पुरुषांस्तमो धर्म
इति कृत्वा प्रथमं निर्ग्रन्थस्य सूत्रमभिधातव्यं, ततो निर्ग्र-
न्थ्याः, अतः किमर्थं व्यन्याम इति ? आह-

कामं पुरिसाऽऽदीया, धम्मा सुत्ते विवज्जतो तह वि ।

दुब्बलबलस्सभावा, जेणित्थी तां कता पढमं ॥ ३५३ ॥

काममात्मतमिदं यत्पुरुषाऽऽदयः पुरुषमुख्या धर्मा भवन्ति,

तथाऽपि सूत्रे विपर्ययः कृतः । कुतः ? इत्याह- दुर्बला धृति-
बलविकलस्वभावा स्त्री येन कारणेन भवति ततः प्रथ-
ममसौ कृता इत्यदोषः ।

वशीणि चि खवरि शम्भं, अमा वि श कप्पती सुविहियाणं ।

अवि पसु ज्ञाती आलिं गिउं पि किमुता पलिस्मइउं ॥३५४॥

इह सूत्रे यत् व्रतिनी निर्ग्रन्थी भाणता तन्नवरं नर्म । च-
हमुपलक्षणं द्रष्टव्यं, तेनान्याऽपि स्त्रीः सुविहीतानां न क-
ल्पते परिष्वजतुम् । इदमेव व्याचष्टे-पशुजातिरपि पिकी-
प्रभृतिपशुजातीयस्त्रीरप्यालिङ्गितुं न कल्पते किमुत यत् प-
रिष्वजतुम् । यत् सूत्रे परिष्वजनमभिहितं तत्कारणिकम् ।

अत एवाऽऽह-

निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थि, इत्थि गिहित्थं व संजयं चेव ।

पलिसयमाणे गुरुगा, दो लहुगा आणमादीणि ॥३५५॥

निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थी परिष्वजति चतुर्गुरुकाः, तपसा कालेन
च गुरवः, स्त्रियमविरतिकां परिष्वजति त एव तपसा गु-
रवः, गृहस्थं परिष्वजति चतुर्लघुकाः, कालेन गुरवः, सं-
यतं परिष्वजति त एव, द्वाभ्यामपि लघवस्तपसा कालेन
च, सर्वत्र चाऽऽज्ञाऽऽदीनि कृपणानि भवन्ति ।

इदमेव व्याचष्टे-

निर्ग्रन्थी गुरुगा गिहि-पासंडिममणा य चउलहुगा ।

दोहिं गुरुगा य लहुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥३५६॥

निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थी परिष्वजतश्चतुर्गुरुवो द्वाभ्यामपि गु-
काः, स्त्रियं परिष्वजत एव तपोगुरवः, गृहस्थं परिष्वजत-
श्चतुर्लघवः कालगुरवः, पाण्डिडपुरुषं श्रमणं वा साधुं परि-
ष्वजतश्चतुर्लघवः । एवं द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघवः ।

मिच्छत्तं उड्ढाहो, विराहणा फास भावसंबंधो ।

आतंको दोहह भवे, गिहिकरणे पच्छकम्मं वा ॥३५७॥

निर्ग्रन्थं निर्ग्रन्थ्या परिष्वजन्तं दृष्ट्वा यथा भद्रकाऽऽद्यो मि-
थ्यात्वं गच्छेद्युः । एते यथा-वादिनस्तथा कारिणो न भव-
न्ति । उड्ढाहो वा भवेत्-एतं मेयं नीभिरपि सममब्रह्मचा-
रिणः । एवं शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किने मूलम् । एवं च प्र-
वचनस्य विराधना भवेत् । तेन वा स्पर्शेन द्वयोरपि मोहोदये
संजाते भावसंबन्धोऽपि स्यात्, तत्रश्च प्रतिगमनाऽऽद्यो
दोषाः । आतंको वा द्वयोरन्यतरस्य भवेत् स परिष्वजनं संक्र-
मेत् । गृहस्थस्य च परिष्वजनकरणात्पश्चात्कर्मदोषो भवेत् ।

इदमेव पश्चार्द्धं व्याचष्टे-

कोइखए कच्छुजरे, अ परोवरसंकमते चउभंगो ।

इत्थीणातिसुदीण य, अविपत्ती गेहहणाऽऽदी य ॥३५८॥

कुष्ठतकच्छुज्वरप्रभृतिके रोगे परस्परं संक्रामति चतुर्भ-
ङ्गी भवति-संयतस्य संबन्धी कुष्ठाऽऽदिः संयत्याः संक्रा-
मति, संयत्याः संबन्धी वा संयतस्य संक्रामते, द्वयोरप्य-
न्योऽन्यं संक्रामति, अत्राऽऽद्यमङ्गत्रयं रोगसंक्रमणकृताः प-
रितापनाऽऽद्यो दोषाः । (इत्थी इत्यादि) तस्याः स्त्रियः
संबन्धिना ये ज्ञानयो ये च सुहृदस्तेषामप्रीतिकं भवति, त-
तश्च ग्रहणादऽऽद्यो दोषाः ।

गिहपसु पच्छकम्मं, भंगो ते चेव रोगमादीया ।

संजात असंखहाऽऽदी, भुत्ताभुत्ते य गमणाऽऽदी ॥३५९॥

गृहिषु परिष्वज्यमानेषु पश्चात्कर्म भवति, संयतेन
स्पृष्टोऽऽयमिति कृत्वा गृहस्थः स्नानं कुर्यादिति भावः । अ-
विरतिकाः । परिष्वङ्गे भावसंबन्धोऽपि जायेत । ततश्च मत-
भङ्गो ब्रह्मचर्यविराधना भवेत्, रोगसंक्रमणाऽऽद्यश्च त-
एव दोषाः, संयतं तु परिष्वजतः तेन सहासंखड्गद्वयो दोषाः ।
भुक्तभोगिनश्च स्मृतिकरणेनाभुक्तभोगिनः कौतुकेन प्रति-
गमनाऽऽद्यो दोषाः । एवं तावद्विष्कारणे अग्लानयोद्भोक्तम् ।

एमेव गिलाशाए, सुत्तऽफलं कारणे तु जयणाए ।

कारणे गएऽगिलाशा, गिहकुल पंथे व पत्ता वा ॥३६०॥

एवमेव ग्लानाया अपि संयत्याः परिष्वजने क्रियमाणे दो-
षजालं मन्तव्यम् परः प्राह-नन्वदं सूत्रमफलं प्राप्नोति, तत्र
हि परिष्वजनमनुज्ञातं, स्वादनं पुनः प्रविद्धम् । स्मिराह-
कारणे यतनया क्रियमाणे परिष्वजने सूत्रमवनरति । कथं
पुनस्तस्य संभव इत्याह-कारणे काचिवार्थिका (एग ति)
एकाकिनी संवृता सा च पश्चाद्ग्लानीभूता, (गिहिकुल ति)
गृहस्थकुला निश्चया सा स्थिता । अथवा-(गिहिकुल ति) मा-
ताऽथैककुलसमुद्भूता भगिन्यादिसंबन्धेन जिनकां गृहस्थ-
तां परित्यज्य तर्दान्तके प्रव्रजिता, सा चानीयमाना पथि
वा वर्तमाना विवक्षितग्रामं वा प्राप्ता ग्लाना जाता ।

तत्रेयं यतना-

माता भगिणी धूता, तथेव सम्पातिगा य मङ्गीए ।

गारत्थि कुलिगी वा, असोय सोए य जयणाए ॥३६१॥

तस्याः संयत्या या माता भगिनी बुद्धिता वा तथा तस्या
उत्थापनाऽऽदिकं कार्यते । एतासामभावे या सन्नानिका भा-
गिनेयीपौत्रीप्रभृतिका, तथा कार्यते । तस्या अभावे आ-
धिक्या, तदभावे गृहस्थया तथा भद्रिक्या, कुलिङ्गिन्या
वा कार्यते, तास्वपि प्रथममशौचवादिनीभिस्ततः शौचवा-
दिनीभिरपि यतनया कारयितव्यम् ।

एयामिं अमतीए, अगार सप्पाय णालवद्धो य ।

समणो अणालवद्धो, तस्मऽसति गिही अवयतुद्धो ॥३६२॥

एतासां स्त्रीणामभावे योऽगारः सन्नानिकस्तस्याः स्वजनः,
स च मातुलपुत्राऽऽदिरपि स्यात्, अतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह-
णालवद्धो बल्लिवद्धः, पितृभ्रातृपुत्रप्रभृतिक इत्यर्थः । स उ-
त्थापनाऽऽदिकं तस्याः कार्यते, तदभावे श्रमणोऽपि यस्त-
स्या णालवद्धो असमाननया, तस्यासति अणालवद्धोऽपि गृ-
ही वयसा अनुल्यः स कार्यते ।

दोन्नि वी णालवद्धासु, जुजंती एत्थ कारणे ।

किदी कप्पा वि मज्झा वा, एमेव पुरिसेसु वि ॥३६३॥

णालवद्धाभावे द्वावपि स्त्रीपुरुषावणालवद्धावपि कारणे
आगाढे उत्थापनाऽऽदिकं कारयितुं युज्येते । तत्रापि प्रथमं
(किदि ति) स्थविरा स्त्री कार्यते, तदभावे कन्यका, तद्-
प्राप्तौ मध्यमा । एवं पुरुषेष्वपि वक्ष्यम ।

अमुंमवार्थं पुरातनगाथया व्याख्यायति-

असई य पाउवग्गे, पिता व माता व सो करेजाहि ।

दोएह वि तेसिं करणं, जति पंथे तेण जतणाए ॥३६४॥

मातृवर्गो नाम स्त्रीजनस्तस्याभावे य अस्याः संबन्धी पिता
भ्राता वा स उत्थापनाऽऽदिकं करोति । (दोषह वि इत्या-
दि) द्वयोरपि तयोः कर्णम् । किमुक्तं भवति ?-पथि वर्त-
मानायाः प्राप्तायाः वा । अथवा-निजकाया वा अनिजकाया वा
अनन्तरोक्तविधिना तस्या उत्थापनाऽऽदिकं कर्तव्यम् । यथा
च पथि ग्लाना संवृत्ता तदा स्वयमेव यतनया गोपालकम्बु-
कनिरोधने विधूय तस्याः परिकर्म करोति । अथवा-(दोषिह
वि सि) विभक्तिव्यत्ययाद् द्वाभ्यामपि द्रष्टव्यम् ।

तत्राऽयमर्थः-

वीपुरिसखालऽखाले, सपक्खपरपक्ख सोयऽसोए य ।

आगाहम्मि उ कजे, करेति सव्वे वि जतणाए ॥३६५॥

आगाहे कार्ये क्रिया पुरुषेण वा नालवदेन वा अनालवदेन
वा स्वपरपक्षेण वा शौचवादिना अशौचवादिना वा सर्वे-पि
यतनया कुर्वन्ति ।

पंथम्मि अपंथम्मि व, अणस्स, सती सती व कुणमाणो ।

अंतरियकंशुकादी, सच्चिय जयणा उ पुक्खुत्ता ॥ ३६६॥

पथि अपथि वा वर्तमानाया अन्यस्याभावे यद्वा अस्ति अ-
न्यः परं स भणितोऽपि न करोति, ततः स्वयमेव कुर्वन्
गोपालकम्बुकाऽऽदिभिरन्तरितं करोति । अथ च सैव पूर्वोक्ता
यतना मन्तव्या या तृतीयोद्देशके प्रथमसूत्रे ग्लानसंयत्याः प्र-
तिचरणे प्रतिपादिता । एवं तावदेकाकिनः साधोर्बोधकः ।

अथ गच्छे तमेवाऽऽह-

गच्छम्मि पिता पुत्तो, भ्राता वा अज्जगो व थू वा ।

एतेसि असतीए, तिबिहा वि करेति जयखाए ॥३६६॥

गच्छे वसतां यदि तस्या पिता पुत्रो भ्राता वा आर्यको वा
पितामहाऽभिर्नसा वा पौत्रोऽस्ति, ततः संबन्धीनामपरस्य वा
स्त्रीजनस्याभावे तैः कर्तव्यम् । एतेषां पितृप्रभृतीनामभावे
त्रिविधा अपि स्थविरमध्यमतरुणाः साधवो यतनया कम्बु-
कतिरोहितं कुर्वन्ति, इदं गच्छे प्राप्ताया अभिहितम् ।

अथ पथि वर्तमानाया उच्यते-

दोषि वि वयंति पंथं, एकतरा दोप्पि वा न वचंती ।

गच्छ विसए व जतणा, जा वुत्ता खायगादीया ॥३६७॥

ये अपि द्वे निजकानिजकसंयत्यौ पन्थानं प्रजतः-एकतरा
वा अजति, द्वे अपि न प्रजतः, एवमेते त्रयः प्रकाराः । अत्र
तृतीयः प्रकारः शून्यस्थानस्थितानां वा अशक्यवृत्तां गच्छ-
मप्राप्तानां भवति,.... ? त्रिष्वपि खामीषु या पूर्वं क्ता-
तकाऽऽदिक्रमेण प्रोक्ता ।

एवं वि कीरमाणे, साइज्जे चउगुरु ततो पुच्छा ।

ताम्मि अवत्थाए भवे, तदिगं च भवे उदाहरणं ॥३६८॥

एवमपि यतनया क्रियमाणे परिकर्मणि यत्र पुरुषस्पर्श
स्वादयति तदा वनुरुक्त, ताभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुवः ।
ततः शिष्यः पृच्छति-यस्यां ग्लानावस्थायामुत्थातुमपि न
शक्यते तस्यामपि मैथुनाभिलाषो भवतीति कथं भवेयम् ? ।
स्वरिराह-तत्रेति तादृगवस्थायामपि मोहोदये इवमुदाहरणं
भवेत् ।

कुलवंसम्मि पहीणा, ससगभसएहि होइ आहरणं ।

सुकुमालिपपव्वजा, सपक्खवाता य फासेणं ॥ ३६९ ॥

शशक-भसकाभ्यामाहरणं भवति । कथमित्याह-कुले वं-
शे सर्वस्मिन्नशिवेन प्रक्षीणे सति सुकुमारिकायाः प्रव्रज्या
ताभ्यां दत्ता, सा चातीव सुकुमारा रूपवती च ततस्तेन
स्पर्शोद्देशेणालक्षणातया रूपदोषेषु च सप्रत्यपाया ज्ञाता ।

एतामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्याति-

जिवससु नरवरिद-स्स अंगया ससभसे य सुकुमाली ।

धम्मे जिणपक्खे, कुमारगा चेव पव्वइता ॥ ३७० ॥

तरुणाइमे निचं, उवस्सए सेसिगाण रक्खइता ।

गणिणिगुरुभातुकहणं, वीसुवस्सए हिंडए एको ॥३७१॥

इक्खागे दसभागं, सव्वे वि य वयिहणो उ छभागं ।

अम्हं पुण आयरिया, अद्दं अद्देण विभयंति ॥३७२॥

हतमहितविप्परदे, वयिहकुमारोहिं तुरुमिणीनगरे ।

किं कारिति हिंडंतो, पच्छा ससग भसगओ चेव ॥३७३॥

भायणुर्कपपरिणा, समोहयं एगो भंडगं वितिओ ।

आसत्यवणियगइणं, भातुकसारिक्खीदक्खा य ॥३७४॥

“इहेव अजमरेदे वणवासीए नयरीए जिट्टमाउणो जरकु-
मारस्स मए जियस्सत्तू राया, तस्स पुवं पुत्ता, सैसओ
अ भूया य सुकुमालिया नामेणं । अजया ते माउणो दो
वि पव्वइया गीयत्था जाया । सा भायगदंसणत्थं आगया,
नवरं सव्वे वि कुलवंसपहीणा सुकुमालियं एकं मोलुं । सा
तेहि पव्वाविया तुरुमिणी नगरि गया, महयरिया पडिआ,
सा अतीव रुक्खई जओ जओ भिक्खविधाराऽऽदिषु वणइ
तओ तओ तण्णजुवाणा पिट्ठतो वचंति, वसहीए पविट्ठाए
वि तरुणा उवस्सयं पविसित्ता चिट्ठंति, संजईओ न तरंति
पडिलहणई किंचि काउं, ताहे ताए महयरियाए गुरुणं
कडियं-सुकुमालिपत्तएणं समं अन्नाओ वि विणिस्सिहंति,
गुरुणा ससगभसगा भणित-सारक्खइ एतं भणिणं, ते
तां वेत्तुं वीसुं उवस्सएट्ठिया, तेसि एगो भिक्खं हिंडइ, एगो
तं पयसेण रक्खइ, दो वि भायरो साहस्समज्जा, जे तरुणा
अद्विहंति ते हतमहिते काउं घाडेंति, ते य विराहिया
भिक्खं न दिति. तओ स एगो हिंडंतो तिएहं पज्जत्तं न लहइ,
पच्छा देसकाले फिडिए हिंडितो न संथरइ, ताहे सा भ-
णइ. तुम्हे वुक्खिया माहोइ, अद्दं भत्तं पक्खक्खामि, पक्खक्खाए
मारणनियसमुग्घाएणं समोहया, तेहि नायं कालगय सि ताहे
एगेणं उवगरणं गहियं. वीएण वासा गहिया, गच्छंताणं
ताएईसि सि पुरिसफासो वेइओ, साइजियं च तओ ते
तं परिट्ठवित्ता गया गुरुसगालं, इयरी रत्तीए सीयलवाएणं
समासत्था सवेयणा जाया, गांसे एगेणं सत्थवाहपुत्तेणं दिट्ठा,
ताएसो भणिओ-जइ ते मए कज्जं तो सारवेहि, सा तेण सा-
रविया महिला से जाया । ते भायरो अजया भिक्खं हिंडंते द-
ट्ठुं पाएसु पडियाए रुक्खा, सा तेहि सारिक्खेण पक्खभिन्नाया
पुणो पव्वाविया एवं । जइ ताव तीए समुग्घायगयाए साइजि-
यं किमंग । पुण इयरी गिलाणी साइजिजा ।” अथाऽऽचार्यः
जितशकुनरवरेंद्रस्याङ्गौ पुत्रौ शशकभसकौ, सुकुमारिका
च दुहिता । ततो जिनप्रणीते भर्मे कुमारकावेव तौ प्रव्रजितौ,
क्रमेण च ताभ्यां भगिन्यपि प्रव्रजिता । ततस्तस्या रूपदोषेषु

तरुणैराकीर्णै नित्यमुपाश्रये शेषसाध्वीनां रक्षणार्थं गणिन्या गुरवे निवेदितम् गुरुभिश्च भ्रात्रोः कथितं, ततः पृथगुपाश्रये तां गृहीत्वा स्थितौ, तयोर्मध्यादंको भिक्षार्थं द्विगडंत, एकस्तां रक्षति । किमर्थं पुनस्तस्या रक्षणमेवं तौ कृतवन्तावित्याह—
(इक्ष्वागा इत्यादि) इत्याकव इक्ष्वाकुवंशशृणुपतयः प्रजाः सम्यग् पालयन्तोऽपालयन्तश्च यथाक्रमं तद्वीर्यपुण्यपापयोर्विशभागं लभन्ते, सर्वेऽपि च वृष्णयो हरिवंशशृणुपतय एवमेव षट्भागं लभन्ते अस्माकं पुनः प्रवचने आचार्याः साधुसाध्वीजनं संयमाऽऽत्मप्रवचनविषयप्रत्यपायेभ्यः सम्यक् पालयन्तो वा यथाक्रमं पुण्यपापं चार्द्धमर्द्धेन विभजन्ति, अत एव तौ तां रक्षितवन्ताविति भावः । ततश्च (वरिहकुमारेहि ति) वृष्णयो यादवास्त्रेयां कुमारौ वृष्णिकुमारौ, वृष्णि-कुमारौ शशकभसकावित्यर्थः । ताभ्यां तुरुमर्णानगर्यामुपसर्गकारी तरुणजनो भूयान् हयमधितविप्ररब्धः कृतस्तत्र हतश्चपेटाऽऽदिना मथितो नाम भ्रान्तिं प्रापितो विप्ररब्धो विविधस्वरूपरूपवचनैः प्रकर्षेण निवारितः । एवं प्रभूत-लोकैर्विगर्हितं सति किं करिष्यति पञ्चाङ्गिणां द्विगडमानः शशको भसको वाः भक्तपामलाभाभावात् किमपीति भावः । ततः सुकुमारिकया भ्रात्रेणुक्तम्पया परिज्ञा भक्तप्रत्याख्यानं, ततो मरणसमुद्धानेन समवहतां कालगतंयमिति ज्ञात्वा एको भारदुपकरणं द्वितीयस्तस्या गृहीतवान्, ततः शीत-लवातेन आश्वस्तायास्तस्या वणिजा ग्रहणं, कालान्तरं च भ्रातृभ्यां साहचर्येण प्रत्यभिज्ञाय दीक्षा प्रदत्तेति व्याख्यातं निर्ग्रन्थीसूत्रम् ।

अथ निर्ग्रन्थसूत्रं व्याचष्टे—

एमेव गमो नियमा, निर्गन्धीणं पि होइ गायवो ।

तामिं कुलपवज्जा, भत्तपरिक्खा य भातुम्मि ॥३७६॥

एष एव गमो निर्ग्रन्थस्य परिष्वजनं कुर्वन्तीनां निर्ग्रन्थीनां ज्ञातव्यो भवति, नवरं तासां निर्ग्रन्थीनां संबन्धी (कुल ति) एककुलोद्भवा भ्राता रूपवान् प्रवर्जितस्तस्यापि क्रमणं भक्त-परिज्ञा संजाता ।

इदमेव व्याचष्टे—

विउलकुले पव्वइते, कप्पट्टक किदिय कालकरणं च ।

जोव्वण तरुणीपेळ्ळण, भगिणी मारक्खणे वीसुं ॥३७७॥

मो चेव य पडियरणे, गमतो जुवतिजणवारणपरिणा ।

कालगतो ति समोहतो, उज्झण गणिया पुरिमदेमी ३७८

क्वपि विपुलकुले समुद्भूतं भगिनीद्वयं प्रवर्जितं, ततः कुलवंशस्तथैव सर्वोऽपि प्रक्षीणो, नवरमेकः कल्पस्थको जीवति, ततः ज्ञानदर्शनाय गतेन तेनार्यिकाद्वयेन किटिका स्थविगा, मातेत्यर्थः । तत्प्रभृति कुटुम्बस्य कालकरणं श्रुतं स च कल्पस्थकः प्रवर्ज्य गुरुणां दत्तः, यौवनं च प्राप्नोऽसावतीव रूपवान् समजनि, ततस्तरुणीति प्रेर्यते, ततो गुरुणामाज्ञया ते भगिन्यौ विप्वगुपाश्रये नीत्वा संगति-तवन्तौ । कथमित्याह—स एव प्रतिचरणे रक्षणं गमो भव-ति, यः सुकुमारिकाया उक्तः । एवं युवतिजनवारणे क्रि-यमाणे तस्य भगिनीदुःखं तथाविधं दृष्ट्वा भक्तपरिज्ञा, त-तः समवहतः कालगत इति विज्ञायोत्कनं परिष्ठापनं, तस्य च स्त्रीस्पर्शेण समाश्वसितस्य पुनश्चेत्येव संजाते

पुरुषद्वेषिण्या गणिकया ग्रहणं, ततस्तस्याः पतिः संजातः, कियत्यपि कालं गते समागताभ्यां भगिनीभ्यां प्रत्यभि-ज्ञाय भूयः प्रवर्जित इति । वृ० ४ प्र० ।

पलिहस्स—देशी—मूर्खे, दे० ना० ६ वर्ग २० गाथा ।

पलिहस्स—देशी—ऊर्ध्वदारौ, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

पलिहा—देशी—ऊर्ध्वदारौ, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

पलीण—प्रलीन—त्रि० । प्रकर्षेण लीने, भ० २५ श० ७ उ० ।

सूत्र० । सम्बद्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । (अस्य विस्त-रतो व्याख्या ' धारणावबहार ' शब्दे २७४६ पृष्ठ ६५३ व्य-वहारगाथायां गता)

पलीवणया—प्रदीपनता—स्त्री० । संयुक्लिखन्मुहीविय—मुञ्जा-लिङ्गं पलीविङ्गं जाण । संयुमिङ्गं ऊसिक्किङ्गं उब्भुसिङ्गं च तेअविङ्गं ॥ १६ ॥ पाइ० ना० १६ गाथा । स्वार्थे तल् । नाशने, नि० चू० १६ उ० ।

पल्लुत्तरा—पद्योत्तरा—स्त्री० । एकैकपल्लवृद्धिसूचिकायां रेखा-याम्, ज्यो० २ पाहु० ।

पलेमान—प्रलीयमान—त्रि० । प्रकर्षेण लीयते प्रलीयमानः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । पौनःपुन्येन कृतजन्माऽऽदिसन्धाने, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

पलोएमाण—प्रलोकयत्—त्रि० । दीर्घा दृष्टि दिक्षु प्रक्षिपति, भ० १५ श० । उपादयनया प्रेक्षमाणे, औ० ।

पलोइण—प्रत्यागमन—न० । उच्यते, व्य० १ उ० ।

पलोइफेणाउल—प्रत्यागतफेनाऽऽकुल—त्रि० । प्रवृत्त्युत्पन्नेन के-नेन व्याप्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पलोइट्ट—प्रति—आ—गम्—धा० । यत्ने गतस्तत्रैवाऽऽगमने, " प्र-त्याङ्ग पलोइट्टः । " ॥ ८ । ४ । १६६ ॥ इति प्रत्याङ्गपूर्वस्व-गमधानाः पलोइट्टाऽऽदेशः । ' पलोइट्ट । पञ्चागच्छ । ' प्रत्याग-च्छति । प्रा० ४ पाइ ।

पलोइजीह—देशी—रहस्यंभदिनि, दे० ना० ६ वर्ग ३५ गाथा ।

पलोभिण—प्रलाभित—त्रि० । प्रकृष्टं लाभं कारिते, " णिष-दंमणेण पलोभिण्या कयणियाणा । " आ० म० १ अ० ।

पलोय—प्रलोक—पुं० । प्रलोकयत इति प्रलोकः । लोके, आ० म० २ अ० ।

पलोयण—प्रलोकन—न० । पर्यालोचने, आचा० २ श्रु० ४ अ० १ अ० १ अधि० ।

पलोयणा—प्रलोकना—स्त्री० । प्रलोकनं प्रलोकना । प्रकर्षेणा-ऽऽलोकं, औ० । " जे भिक्खु संख्खिपलोयणाए असणं पा-णं खाइमं साइमं पडिग्गाहं । " नि० चू० ३ उ० ।

पल्ल—पल्लय—न० । शकटकाऽऽदिकृते भान्याऽऽधारविशेषे, स्था० ३ आ० १ उ० । अनु० । रा० ।

पल्लक—पल्लय—पुं० । शाकभेदे, प्रव० ४ द्वार ।

पल्लग—पल्लय—पुं० । (पाल—खंय) लाटदेशप्रसिद्धे, भान्याऽऽ-धारविशेषे, प्रज्ञा० ३३ पद । आ० म० । विशे० । न० ।

पल्लट्ट-पर्यस्-धा० । पतने, घाते, विलोपे च । बा० ॥ पर्य-
सः पलोह-पल्लट्ट-पल्लट्टाः ॥ ८ । ४ । २०० ॥ इति सूत्रेण
पर्यस्यतेः पल्लट्टाऽऽदेशः 'पल्लट्ट' पर्यस्यति । प्रा० ४ पाद ।

पल्लट्टिउं-परिवर्त्य-अव्य० । स्थकीयकोप्रवैदनाऽऽदिसमर्पणे-
न परकीयशालयोदनाऽऽदि गृहीत्वैत्यर्थे, पञ्चा० १३ वि० ।
पल्लट्ट-पर्यस्त-त्रि० । " पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये लः " ॥ ८ ।

२ । ६८ ॥ इति र्यस्य लः । प्रा० २ पाद । " पर्यस्ते धटौ " ॥ ८ । २ । ४७ ॥ इति स्तभागस्य धकारटकारौ । प्रा० २
पाद । प्रक्षिप्तं, विक्षिप्तं, पर्वतशैलाद् गरडशैल इव स्वाश्रया-
वृत्तिलिप्तं, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । " करयत्पल्लट्टमुहं । " क-
स्तले पर्यस्ते मुखं यस्य स तथा । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
पर्यस्ते, पर्यस्तशब्दभवे । दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा ।

पल्लट्टयंत-पर्यस्तयत्-त्रि० । पर्यस्तं कुर्वति, "अक्षया वग्गणा-
णि पल्लट्टयंतीप रयणाणि जायाणि ।" नि० चू० १ उ० ।

पल्लय-पल्लयक-पुं० । अनुत्तरापपतिक्दशानां दशमाऽध्य-
यनोक्तवक्तव्यताके साधौ, स्था० १० टा० ।

पल्लल-पल्लल-न० । लघुतडागे, " पल्ललं अखायतल्लं । " पा०
१३० गाथा । पुं० । प्रल्लादनशीलं जलस्थानदिशेषं, भ० ५
श० ७ उ० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । प्रश्न० ।

पल्लव-पल्लव-पुं० । संज्ञातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपे वरा-
ङ्कुरं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स० । औ० । जी० । " कि-
सलयाई पल्लवा पवाला य । " पा० ना० १३८ गाथा ।
ग० । जं० । किशलयं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

पर्यव-पुं० । प्राकृतत्वात्तथाऽऽदेशः । वस्तुधर्मे, स० ४ अ० ।

पल्लविअ पल्लवित-त्रि० । लाजारमरुक्ते, " लक्खारुणं प-
ल्लविअं । " पा० ना० २६८ गाथा ।

पल्लविय पल्लवित-त्रि० । संज्ञातपल्लवे, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । लाजारमरुक्ते, न० । दे० ना० ६ वर्ग ११ गाथा ।

पल्लवकुर-पल्लवाङ्कुर-पुं० । संज्ञातपरिपूर्णप्रथमपत्रभाव-
रूपेऽङ्कुरे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पल्लवग-पर्यवाग-न० । पर्यवप्रमाणे अभिधेयाऽऽदितर्जमसं-
ख्यानं, यथा " पारत्ता तमा । " इत्यादि । स० ४ अ० ।

पल्लवगाहिणी-पल्लवगाहिणी स्त्री० । " न य कथं निम्मा-
तो, न य पुच्छइ परिभवस्स वांसंखं । बन्धीव वायपुत्तो, फुट्टइ
गामिन्नगाविपक्खेसु ॥ ३७५ ॥ " इत्युल्लङ्घने दुर्विदग्धपर्य-
वदे, वृ० १ उ० २ प्र० ।

पल्लवाय-वैशी-लेत्रे, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

पल्लविल्ल-पल्लव पुं० । " स्वार्थे कश्च वा " ॥ ८ । २ ।
१६४ ॥ इति सूत्रेण स्वार्थे इल्लप्रत्ययः । किशलये, प्रा० २
पाद ।

पल्लाउत्त पल्ल्यागुप्त-पुं० । वंशकटाऽऽदिकृते धान्याऽऽ-
धारविशेषे, स्था० ३ टा० १ उ० ।

पल्लाण-पर्याण-न० । ' पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये लः ॥ ८ ।
२ । ६८ ॥ इति र्यस्य लः । उष्ठाऽऽदिपृष्ठापरिस्थे विशिष्टसं-
ख्याने आसनादेशे, प्रा० २ पाद ।

पल्लिय-पल्लित-त्रि० । आक्रान्तं, नि० चू० २ उ० । "अति-
णिहापल्लिओ । " अतिनिद्राप्रसन्नः । नि० चू० १ उ० । पाल्य-
न्तेऽनया दुःकृतविधायिनां जना इति पल्ली नैरुक्ता विधिः ।
उत्त० ३० अ० ।

पल्ली-पल्ली-स्त्री० । वृत्तवंशाऽऽदिगहनाऽऽश्रिते प्रान्तजन-
स्थाने, उत्त० ३० अ० । नि० चू० ।

पल्लीण-प्रलीन-त्रि० । प्रकर्षेण लीनः प्रलीनः । कल्प० १
अधि० ४ क्षण । बहुतरं लीने, जीत० ।

पल्लीवइ-पल्लीपति-पुं० । पल्लारात्रे चौरपत्न्यादौ, स्था० ४
टा० ४ उ० ।

पल्लोट्ट-पर्यस्त-त्रि० । " केनाङ्कुलाऽऽदयः " ॥ ८ । ४ । २४८ ॥
इति निपातः । विक्षिप्तं, प्रा० ४ पाद ।

पल्लट्ट-पर्यस्त-त्रि० । " केनाङ्कुलाऽऽदयः " ॥ ८ । ४ । २४८ ॥
इति निपातः । पतिते, विक्षिप्ते, प्रा० ४ पाद ।

पर्यस्-धा० । विलोपे, " पर्यसः पलोह-पल्लट्ट-पल्लट्टाः " ॥
८ । ४ । २०० ॥ इति सूत्रेण परिपूर्वकस्यामधातोः पर्य-
सादेशः । ' पल्लट्ट' पर्यस्यति । प्रा० ४ पाद ।

पल्लट्टिय पर्यस्तिन-त्रि० । पर्यस्तीकृते, सर्वतः क्षिप्तं, ज्ञा०
१ ध्रु० १६ अ० ।

विरचित-त्रि० । विरचिते, " पल्लट्टियमुल्लिङ्गिपं । " पा०
ना० २०१ गाथा ।

पल्लट्टिया-पर्यस्तिका-स्त्री० । जङ्घापरि वम्बेष्टनाऽऽत्मके,
उत्त० १ अ० । जङ्घापरि पादमोचनं, उत्त० १ अ० ।

पल्लट्टियावट्ट-पर्यस्तिकापट्ट-पुं० । यांगपट्टे, वृ० ३ उ० ।

पल्लट्टिय प्रल्लादित-त्रि० । आपन्नमुत्रे, आचा० १ ध्रु० ३
अ० १ उ० ।

पल्लाय-प्रल्लाद-पुं० । " हं लट् । " ॥ ८ । २ । ७६ ॥ सूत्रेणास्य
हकाराऽऽक्रान्तलकारस्य लकाराऽऽक्रान्तो हकारः । प्रा० २
पाद । " अहो अभिरूपा एता " इत्यादि विकल्पजे आनन्दं,
उत्त० १६ अ० ।

पल्लायजणण प्रल्लादजनन-न० । प्रल्लादोत्पादे शीर्ताभवेन,
व्य० १० उ० । अन्तःकरणस्य हरोत्पादके उत्त० १६ अ० ।

पल्लायणिज्ज-प्रल्लादनीय-त्रि० । आल्लादके, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

पवअ-पल्लवग-पुं० । वानरे, " साहामिओ बलिमुहो, पयंगमो
वानरो कई पवओ । " पा० ना० ४३ गाथा ।

पवंग-पल्लवग-पुं० । वानरे, पा० ना० ४३ गाथा ।

पवंगम पल्लवग-पुं० । वानरे, " साहामिओ बलिमुहो, पयंगम-
मो वानरो कई पवओ । " पा० ना० ४३ गाथा ।

पवंव-प्रपञ्च-पुं० । प्रपञ्चयते बहुधा नटवद्यस्मिन् स प्रप-
ञ्चः संनते, जानिजगमणरोमशोकाऽऽदिके, सूत्र० १ ध्रु० ७
अ० । विस्तारे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । औ० । पर्यामापर्या-

तक्रमुभगाऽऽदिद्वन्द्वविकल्पे आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । वृ० ।
पयंचण प्रपञ्चन-न० । विप्रतारणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पवंचा-प्रपञ्चा-स्त्री० । प्रपञ्चयति विस्तारयति खेलकासा-
ऽऽदीनि प्रपञ्चा । सप्तम्यां पुरुषस्य दशायाम्, नं० ।

सप्तमीउ पवंचाओ, जं नरो दसमस्सिओ ।

निच्छुभइ चिकणं खेलं, खासई य म्बणे म्बणे ॥७॥

सप्तमी प्रपञ्चा दशा, यां दशामाश्रितः (निच्छुभइ स्ति) ब-
हिर्निक्षिपति यत्र कुत्रापि बहिर्निस्सारयति चिकणं पि-
च्छिलं, चैवकतुल्यमित्यर्थः । खेलं श्रेष्ठमाणं च पुनः क्षणे क्षणे
वारं वारं (खासइ स्ति) कासितं करोतीत्यर्थः । तं० । दश० ।

पवंचियणु-प्रपञ्चितइ-पुं० । विस्तरगदितश्चे विनये, नं० ।

पवग-स्रवक-पुं० । उत्प्लुत्य गर्ताऽऽदिलङ्घनकाक्षिषु, ये उत्सव-
न्ति गर्ताऽऽदिकं क्रियाभिलेक्षप्रयन्ति नद्यादिकं वा तरन्ति
तेषु, अतु० । जं० । कल्प० । जी० । औ० । प्रश्न० । रा० ।
ज्ञा० । नि० चू० । स्रवका वा प्रथमं वंशं विलग्नः सन् स्रवने,
ततः पश्चादभ्यस्यन्नाकाशेऽपि तानि तानि करणानि करो-
ति । वृ० १ उ० ।

पवज्जा-प्रवज्या-स्त्री० । प्रवज्जनं पापेभ्यः प्रकर्षेण चरणयोगे-
षु गमने, ध० ३ अधि० । महाप्रतप्रतिपत्तौ, पञ्चा० १६ विच० ।

पव्वयणं पव्वज्जा, पावाओ सुद्धचरणजोगेसु ।

इअ मुक्खं पइ वयणं, कारणकज्जोवयाराओ ॥ ५ ॥

प्रवज्जनं प्रवज्या, प्रकर्षेण वज्जनं प्रवज्या, कुतः केत्यत आह-
पापाच्छुद्धचरणयोगेषु, इह पापशब्देन पापहेतवो गृहस्थानु-
ष्ठानविशेषा उच्यन्ते, कारणे कार्योपचारान्, यथा-दधिव्रतपुत्री
प्रत्यक्षां ज्वर इति । शुद्धचरणयोगास्तु संयतव्यापाराः सुखव-
र्जिताऽऽदिप्रत्युपेक्षणाऽऽद्य उच्यन्ते । (इयं एवं मोक्षं प्रति व-
ज्जनं प्रवज्या । कथमित्याह-“कारणे कार्योपचारान्” कारणं शु-
द्धचरणयोगं तत्र मोक्षाऽऽख्यकार्योपचारान् । यथा-“आयु
धृतम्” इत्यायुषः कारणत्वाद् घृतमेवाऽऽयुरित्यर्थं मोक्षकारण-
त्वात् शुद्धचरणयोग एव मोक्ष इति । ततश्च मोक्षं प्रति प्रव-
ज्जनं प्रवज्या इति गाथाः । एव तावत्प्रवज्यातत्त्वार्थः ।

(१) अनुता भेदत एतां व्याचिख्यासुराह-

नामाहचउभंआ, एमा दव्वम्मि चरणमाईणं ।

भावेण जिणपयम्मि उ, आरंभपरिगहञ्चाओ ॥ ६ ॥

नामाः दिवन्तुर्भेदा एषा इयं च प्रवज्या नामाऽऽदिचतुर्भेदा भ-
वति । तद्यथा-नामप्रवज्या स्थापनाद्रव्यभावप्रवज्या चेति ।
तत्र नामस्थापने क्षुब्धत्वाद्नाहृत्य नोऽगमन एव क्षरी-
रभयशरीरव्यतिरिक्तां द्रव्यप्रवज्यामाह-द्रव्ये चरकाऽऽदीनां
द्रव्य इति द्वारपरामर्शः । द्रव्यप्रवज्या चरकाऽऽदीनां चरक-
परिवाजकमिदानीनाऽऽदीनां, द्रव्यशब्दश्चेहाप्रधानवाचको व-
र्तमानभूतमविष्यद्भावयोग्यतावाचक इति नोऽगमन एव
भावप्रवज्यामाह-भावेनेति भावतः परमार्थतः जिनमत एव
गमाऽऽदिजेतृवाजिनतः तन्मत एव, वीतरागशामन पत्रेत्य-
र्थः । आरम्भपरिग्रहत्यागः व्यवमाणाऽऽरम्भपरिग्रहवर्जनं जि-
नशामन एव, अन्यशामनेष्वारम्भपरिग्रहस्वरूपानवगमात्स-
म्यकृत्वाभाव इति गाथाऽर्थः ।

आरम्भपरिग्रहस्वरूपप्रतिपादनायाऽऽह-

पुढवाइमु आरंभो, परिगहो धम्मसाहणं मुत्तुं ।

मुच्छा य तत्थ वज्जा, इयरो मिच्छत्तमाईओ ॥७॥

पृथिव्यादिषु कार्येषु विषयभूतेषु आरम्भ इत्यारम्भणमार-
म्भः संघट्टनाऽऽदिरूपः परिग्रहणं परिग्रहः । असौ द्विविधः-
बाह्यः, आन्तरिकः । तत्र धर्मसाधनं सुखवर्जिकाऽऽदि सुकथा
बाह्य इति संबन्धः । अन्यपरिग्रहणमिति गम्यते । मूर्च्छा च
तत्र धर्मोत्कर्षणे बाह्या एव परिग्रह इति । इतरस्त्वान्तरपरि-
ग्रहो मिथ्यात्वाऽऽदिरिव । आदिशब्दाद्विरतितुष्टयंगा गृह्यन्ते
परिगृह्यन्ते, तेन कारणभूतेन कर्मणा जीव इति गाथाः ।
पं० व० १ द्वार । नि० चू० ।

(२) प्रवज्यापर्यायाः । अनुनैतत्पर्यायानाह-

पव्वज्जा निक्कमणं, समया चाओ तहेव वेरगं ।

धम्मचरणं अहिंसा, दिक्खा एगाट्टियाई तु ॥ ६ ॥

प्रवज्या निरूपितशब्दार्था, निष्कमणं द्रव्यभावसङ्गात्, सम-
ता सर्वेष्विष्टानिष्टेषु त्यागो बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहस्य, तथैव
वैगम्यं विषयेषु, धर्मचरणं क्षान्त्यासासेवनम्, अहिंसा प्राणि-
घातवर्जनम्, दीक्षा सर्वसत्त्वाभयप्रदानेन भावसन्नम् । एका-
धिकानि तु एतानि प्रवज्यायाः, तुः विशेषणार्थः शब्दन्या-
भिप्रायेण, समभिरूढनयाभिप्रायेण तु नानार्थान्येव भिन्नप्रवृ-
त्तिनिमित्तत्वात्सर्वशब्दानाम् इति गाथाऽर्थः । पं० व० १ द्वार ।

(३) त्रिविधा प्रवज्या-

तिविहा पव्वज्जा पप्पत्ता । तं जहा-इहलोगपडिबद्धा,
परलोगपडिबद्धा, दुहओ पडिबद्धा ॥

सूत्रचतुष्टयं सुगमं, केवलं प्रवज्जनं गमनं पापाच्छरणव्यापारेष्वि-
ति प्रवज्या, एतच्चरणयोगमनं मोक्षगमनमेव, कारणे कार्योप-
चारान्, तन्दुलान्वर्षति पर्जन्य इत्यादिवदिनि । उक्तं च पञ्च-
वस्तुके-“पव्वयणं पव्वज्जा, पावाओ सुद्धचरणजोगेसु । इयं
मोक्षं पइ गमणं, कारणकज्जोवयाराओ” ॥ ५ ॥ इति ॥
(अस्याः व्याख्याऽनुपदमेव गता) इहलोकप्रतिबद्धा ऐ-
हलौकिकभोजनाऽऽदिकार्यार्थिनां, परलोकप्रतिबद्धा जन्मा-
न्तरकामाऽऽद्यर्थिनां, द्विधा प्रतिबद्धा इहलोकपरलोकप्रतिब-
द्धा, सा चोभयार्थिनामिति । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

चतुर्विधा प्रवज्या-

चउव्विहा पव्वज्जा पप्पत्ता । तं जहा-इहलोगपडिबद्धा,
परलोगपडिबद्धा, दुहओ लोपडिबद्धा अपडिबद्धा ॥

इहलोकप्रतिबद्धा निर्वाहाऽऽदिमात्तार्थिनाम्, परलोकप्रति-
बद्धा जन्मान्तरकामाऽऽद्यर्थिनाम्, द्विधालोकप्रतिबद्धा, उभ-
यार्थिनाम् । अप्रतिबद्धा-विशिष्टसामायिकवताम् । स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

तिविहा पव्वज्जा पप्पत्ता । तं जहा-पुरओ पडिबद्धा, मग्ग-
ओ पडिबद्धा, दुहओ पडिबद्धा ।

पुरतोऽप्रतः प्रतिबद्धाः प्रवज्यापर्यायभाविषु शिष्याऽऽदि-
व्याशंसनतः प्रतिबन्धत्वात्, मार्गतः पृष्ठतः स्वजनाऽऽदिषु
केदाच्छेदनात्, तृतीया द्विधाऽपीति । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

चउव्विहा पव्वज्जा पप्पत्ता । तं जहा-पुरओ पडिबद्धा, म-
माओ पडिबद्धा, दुहओ पडिबद्धा अपडिबद्धा ॥

पुरतोऽग्रतः प्रव्रज्यापर्यायभाविषु शिष्याऽऽहाराऽऽदिषु या प्रतिबद्धा सा तथा उच्यते, एवं मार्गतः पृष्ठतः स्वजनाऽऽदिषु द्विधाऽपि काचित् अप्रतिबद्धा पूर्ववत् । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तिविहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-तुयावइत्ता, पुयावइत्ता, बुयावइत्ता ॥

(तुयावइत्ता सि) 'तुद्' व्ययने इति वचनात् । तोदयित्वा तोदं कृत्वा व्ययामुत्पाद्य या प्रव्रज्या दीयते मुनिबन्धुपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते । (पुयावइत्ता सि) 'पु' गताविति वचनात् । प्लावयित्वाऽन्यत्र नीत्वाऽऽर्यरक्षितवत् या दीयते सा तथेति । (बुयावइत्ता) संभाष्य गौतमेन कर्षकवदिति । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

चउव्विहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-तुयावइत्ता, पुयावइत्ता, मोयावइत्ता परिपुयावइत्ता ॥

(तुयावइत्ता सि) तोदं कृत्वा तोदयित्वा व्ययामुत्पाद्य या प्रव्रज्या दीयते, मुनिबन्धुपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते । (मोयावइत्ता सि) क्वचित्पाठस्तत्र भोजो बलं शरीरं विद्याऽऽदिसत्कं वा तत् कृत्वा प्रदृश्य दीयते सा भोजयित्वंभ्यभिधीयते । (पुयावइत्ता सि) प्लुक् गताविति वचनात्, प्लावयित्वा, अन्यत्र नीत्वाऽऽर्यरक्षितवत्, पूतं वा दूषणव्यपोहेन कृत्वा या सा पूतयित्वेति । (बुयावइत्ता सि) संभाष्य गौतमेन कर्षकवत् वचनं वा पूर्वपक्षकपं कारयित्वा निगृह्य च प्रतिज्ञावचनं वा कारयित्वा या सा तथोक्ता । क्वचित् " मोयावइत्ता सि " पाठस्तत्र मोचयित्वा साधुना तैलार्थत्वादासन्नप्राप्तभगिनीवदिति । (परिपुयावइत्ता सि) घृताऽऽदिभिः परिप्लुतभोजनः परिप्लुत एव, तं कृत्वा परिप्लुतयित्वा सुहृस्तिनो रङ्गवत् या सा तथोच्यते । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तिविहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-उवायपञ्चज्या, अ-क्खायपञ्चज्या, संगारपञ्चज्या ॥

अवपातः सेवा सवगुरुणां ततो या सा अवपातप्रव्रज्या, तथा आख्यातस्य वा प्रव्रज्येत्यभिहितस्य गुरुभिर्याप्ताऽऽख्यातप्रव्रज्या फल्गुरक्षितस्येति । (संगार सि) संकेतस्तस्माद्या सा संगारप्रव्रज्या, मेतार्याऽऽदीनामिवेति । अथवा-यदि त्वं प्रव्रजसि तदा मया प्रव्रजितव्यमित्येवं या सा । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

चउव्विहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-उवायपञ्चज्या, अ-क्खायपञ्चज्या, संगारपञ्चज्या, विहगगइपञ्चज्या ।

(उवाय सि) अवपातः सवगुरुणां सेवा, ततो या प्रव्रज्या साऽवपातप्रव्रज्या, आख्यातस्य प्रव्रज्येत्याद्युक्तस्य या स्यात् साऽऽख्यातप्रव्रज्या, आर्यरक्षितभ्रातुः फल्गुरक्षितस्येति । (संगार सि) संकेतस्तस्मात् या सा तथा, मेतार्याऽऽदीनामिव । यदि वा-यदि त्वं प्रव्रजसि तदाऽहमपि इत्येवं संकेततो या सा तथेति । (विहगगइ सि) विहगगत्या पक्षिभ्यामेव परिवाराऽऽदिवियोगेनैकाकिनो देशान्तरगमनेन च या सा विहगगतिप्रव्रज्या, क्वचिद्विहगप्रव्रज्येति पाठः, तत्र विहगतस्येवेति हरयम्, विहगतस्य वा दारिद्र्यादिभिरिति भिद्येति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

चउव्विहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-शादक्खइत्ता, भट-क्खइत्ता, सीहक्खइत्ता, सियालक्खइत्ता ।

नटस्येव संवेगविकलधर्मकथाकरणोपाजिभोजनाऽऽदीनाम् । (जइय सि) आदितं भक्षणं यस्यां सा नटआदिता, नटस्येव वा (खइ सि) संवेगशून्यधर्मकथनलक्षणो हेवाकः स्वभावो यस्यां सा तथा, एवं भटाऽऽदिष्वपि, नवरं भटस्तथा-विषयबलोपदर्शनलब्धभोजनाऽऽदेः आदिता आरभटवृत्तिलक्षणहेवाको वा, सिंहः पुनः शौर्यातिरेकादवह्नयोपासस्य यथारब्धभक्षणेन वा, आदिता तथाविधप्रकृतिर्वा, शृगालस्तु न्यग्वृथोपासस्यान्याम्यस्थानभक्षणेन वा आदिता तत्स्वभावो वेति । ४ ।

कृषिहृष्टान्तः-

चउव्विहा किसी पस्यता । तं जहा-वाविया, परिवाविया, निंदिया, परिणिंदिया । एवामेव चउव्विहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-वाविया, परिवाविया, णिंदिया, परिणिंदिया ।

कृषिर्धान्यार्थं क्षेत्रकर्षणम् (वाविय सि) । सकृद्धान्यवपनवती । (परिवाविय सि) द्विस्त्रिर्वा उत्पाद्य स्थानान्तराऽऽरोपणनः परिवपनवती, शालिकृषिश्च । (णिंदिय सि) एकदा विजातीयतृणाऽऽद्यपनयनेन शोधिता निम्दिता । (परिनिंदिय सि) द्विस्त्रिर्वा तृणाऽऽदिशोधनेनेति प्रव्रज्या तु (वाविया) सामायिकाऽऽरोपणेन । (परिवाविया) महा-ज्जताऽऽरोपणेन निरतिचारस्य सातिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानतः (निंदिया) सकृदतिचाराऽऽलोचनेन (परिणिंदिया) पुनः पुनरिति ।

धान्यपुञ्जसमाना-

चउव्विहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-धम्मपुंजियसमाणा, धम्मविरल्लियसमाणा, धम्मविकित्तसमाणा, धम्मसंकट्टियसमाणा ।

(धम्मपुंजियसमाणा सि) खले लूनपूतविशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमाना सकलातिचारकचवरविरहेण लब्धस्वस्वभावत्वात् एकाऽन्या तु खलक एव यद्विरक्षितं विनारितं वा-युना पूतपुञ्जीकृतं धान्यं तत्समाना, या हि लघुनाऽपि यत्नेन स्वस्वभावं लप्स्यत इति । अन्या तु यद्विकीर्णं गो-खुरक्षुरणतया विक्षितं धान्यं तत्समाना, या हि सहसमुत्पन्नातिचारकचवरयुक्त्वात्सामग्र्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यविकीर्णसमानांच्यते । अन्या तु यत्संकर्षितं क्षेत्रादाकर्षितं खलमानीतं धान्यं तत्समाना, या हि बहुतरातिचारोपेतत्वाद्बहुतरकालप्राप्तव्यस्वस्वभावा, सा धान्यसङ्कर्षितसमानेति । इह च पुञ्जिताऽऽदेर्धान्यविशेषणस्य परिपातः प्राकृतत्वादिति । इयं च प्रव्रज्या एवं विचित्रसंज्ञावशाद्भवतीति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

दशविधा प्रव्रज्या-

दसविहा पञ्चज्या पस्यता । तं जहा-"छंदा रोसा परिजु-ष्ठा, सुविष्ठा पडिस्सुया चेव । सारणिया रोगणिया, अ-खादिया देवसज्जी ॥ १ ॥ " वच्छानुबंधिषा ।

" छंदायाहा "-(छंदि सि) छन्दात् लकीयादभिप्रायविशेषाद्देविन्दवावकस्येव सुन्दरीनन्दनस्येव वा परकीयाद्वा ।

भातृवशभवदत्तस्येव या सा (रोस ति) रोपात् शि-
वभूतेरिव या सा रोपा । (परिजुष ति) परिच्युताहारिद्रव्या-
त्काष्ठाऽऽहारकस्येव या सा परिच्युता । (सुविण ति) स्व-
प्नात् पुष्पचूलाया इव या स्वप्ने वा या प्रतिपद्यते सा
स्वप्ना । (पडिस्सुया चेव ति) प्रतिश्रुतात् प्रतिज्ञाताया सा
प्रतिश्रुता, शालिभद्रभगिनीपतिधन्यकस्येव । (सारणिय ति)
सारणाया सा सारणिका, मल्लिनाथस्मारितजन्मान्तराणां
प्रतिबुद्धयाऽऽदिगजानामिव । (रोगणिय ति) रोग आलम्ब-
नतया विद्यते यस्यां सा रोगिणी, सैव रोगिणिका, सन-
त्कुमारस्येव । (अणाडिय ति) अनादनादनादराया सा अ-
नादता, नन्दिपेणस्येव, अनादतस्य वा शिथिलस्य या सा
तथा । (देवसन्नसि ति) देयमंशमेतदेवप्रतिबोधनाया सा तथा,
मेतार्याऽऽदेरिवेति । (वत्थाणुवंधिय ति) गाथाऽतिरिक्तम-
वर्तः पुत्रस्तदनुबन्धो यस्यामस्ति सा वत्मानुबन्धिका, वैर-
स्वामिमानुगिवेति । स्था० १० ठा० । (इत्येतासां मिलितानां षो-
डशानामच्छब्दाऽऽदीनां प्रवज्यानां छन्दाऽऽदिशब्देषु व्या-
ख्या) पं० भा० । पं० चू० ।

(४) धर्मश्रवणतोऽभिसमागमतश्च दीक्षामेव तन्वत आह-
तत्र दीक्षामेव तावत्स्वरूपतो निरूपयन्नाह-

दिक्खा मुंडणमेत्थं, तं पुण चित्तस्म होइ विमोयं ।

ए हि अप्पसत्तचित्तो, धम्मऽहिगारी जओ होइ ॥ २ ॥

दीक्षणं दीक्षा, सा च मुण्डनं द्रव्यतः केशापनयनं, भावत-
स्तु क्रोधाऽऽपनयनम् । यदाह-“पंचमुंडा पञ्चता । तं जहा-
कोहमुंडे मिरमुंड ।” पण्यते च धातुपाठः-“दीक्षा” मौण्ड्यं
इति । तदिह किं द्रव्यमुण्डनमपि दीक्षा, नेत्याह-“ पण्यं
ति) अत्र जिनदीक्षाऽधिकारे तदिति मुण्डनं, पुनःशब्दः
पूर्वोक्तार्थस्य विशेषणार्थः । चित्तस्य भावस्य मिथ्यात्वक्रो-
धकण्ड इत्यादिरूपस्य, भवति वर्तते, विज्ञेयं ज्ञातव्यं, सर्वं
विगतिदीक्षा तु शिरोमुण्डनमपीति भावः । कुत एतद्व-
मित्याह-न हि नैव, हिशब्द एवकारार्थो, दीक्षाया मुण्डनवि-
शेषस्वरूपताभावनार्थो वा, अप्रशान्तचित्त उत्कटक्रोधाऽऽ-
दिदूषितभावो, धर्मे सम्यग्दर्शनाऽऽदिरूपं कुशलकर्मण्यधि-
कारी नियोगवान् धर्माधिकारी, यतो यस्मात्कारणात् भव-
ति जायते । यदाह-“ तत्रास्य विषयतृष्णा प्रभवत्युच्चैर्न द-
ष्टिसंमोहः । अरुचिर्न धर्मपथ्ये, न च पापा क्रोधकण्डूतिः
॥ १ ॥ ” “ अप्पसत्तचित्तो ति ” वा पाठः । तत्र आपत्स्य-
ऽवैक्यक्रममध्यवसानकं च सारमुक्तं, ततश्चाल्पं तुच्छं
सर्वं यत्र तदल्पमव्यं, तच्चित्तं यस्य सोऽल्पमव्यचित्त इति,
शयं तथैव । इति गाथाऽर्थः ॥ २ ॥

इयं च भावमुण्डनरूपा दीक्षा यदा यस्य च भवतीत्यन-
वभिधित्सुराह-

चरिमम्मि चैव भणिया, एमा खलु पोगलाण परिपेटे ।

सुद्धमहावस्म तहा, विमुज्जमाणस्म जीवस्म ॥ ३ ॥

चरम एवानादित्वाद्भवजीवयोरनन्तानां पुद्गलपरावर्तानां
सर्वान्तिम एव नान्यत्रापि भणित्वा अभिहित्वा जिनेत्या
भावमुण्डनरूपा दीक्षा, खलुश्रोक्यालङ्कारे, पुद्गलानां पर-
माणवादीनां परिचये एकजीवापेक्षया खिलपुद्गलप्रदण्डमित

कालरूपे, स च समयप्रसिद्धोऽनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरू-
पः । यदाह-

“ आरालविउवियते-यकम्मभासाणुपाणमणपहि ।

जीवस्स सयलपोग्गल-गहणद्धा धुलपरियट्ठो ॥ १ ॥

आंगलियापे पङ्के-कमेयओ सव्वपांगलगहणं ।

कालेण जेण सो पुण, भवति इह सुहुमपरियट्ठे ” ॥ २ ॥

इत्यादि शुद्धस्वभावस्य यथाप्रवृत्तिकरणेनापचित्तीर्णक-
र्मस्थितिकत्वेन निर्मलस्वरूपस्य, तथेति विशेषणान्तरस-
मुच्चयार्थः । अथवा-तथा तेन प्रकारेण तत्कालाचित्तशु-
द्धयेति भावः, विशुद्धमानस्योत्तरोत्तरं विशुद्धिमानुभवतो
न पुनः संकलश्यमानस्य जीवस्य प्राणिनः । यदाह-“ बहून्
परिणामे, पडिवज्जइ सो चउएदमस्यरं । एमेव वड्डियम्मि
वि, हायंति न किञ्चि पडिवज्जे ॥ १ ॥ ” इति गाथाऽर्थः । प-
ञ्चा० २ विष० । व्य० ।

अवयवार्थं प्रतिद्वारमभिधित्सुः प्रथमतः प्रवज्याद्वारमाह-
सोच्चाऽभिसमेसा वा, पञ्चजा अभिसमागमो तत्थ ।

जाइस्सरणाईओ, सनिमित्तमनिमित्तओ वावि ॥ ३३१ ॥

भुत्वा तीर्थकरगणधराऽऽदीनां धर्मदेशनां निशम्य अभिसमे-
त्य वा सह सन्यस्याऽऽदिना स्वयंमेवावबुध्य, प्रवज्या भवे-
त्, तत्राल्पवक्त्रव्यत्वात् प्रथममभिसमागम उच्यते. साऽपि
समागमो जातिस्मरणाऽऽदिकः सनिमित्तकोऽनिमित्तको वा
द्रष्टव्यः । तत्र यद्वाहं निमित्तमुद्दिश्य जातिस्मरणमुपजाय-
ते तत्सनिमित्तकं, यथा वलकलवीरप्रभृतीनां, यत् पुनरेव त-
दाचारकर्मणां क्षयोपशमनात्पद्यते तदनिमित्तकं, यथा स्वयंबु-
द्धकपिलाऽऽदीनाम् । एतेन जातिस्मरणेन, आदिप्रहणान् भाव-
कस्य गुणप्रत्ययप्रभवेणार्थविज्ञानेन अन्यतीर्थिकस्य वा विभ-
ङ्गज्ञानेन प्रवज्याप्रतिपत्तिः संभवति । गतमभिसमेत्य द्वारम् ।

अथ भुत्वाति द्वारं विचरीपुराह-

सोच्चा उ होइ धम्मं, म केरिमो केण वा कहेयव्वो ? ।

के तस्म गुणा वुत्ता दोसा अगुवायकहणाए ॥ ३३२ ॥

धर्ममाचार्याऽऽदीनामन्तिके भुत्वा प्रवज्या भवति । अत्र शिष्यः
पृच्छति-स धर्मः कीदृशः केन वा कथयितव्यः, के वा तस्या-
पायकथने गुणाः प्रोक्ताः, के वा अनुपायकथने दोषा इति ।

तत्र कीदृशः केन वा कथयितव्यः इति प्रश्ने निर्वचनमाह-

संसारदुक्खमहणां, विवाहओ भवियपुंडरीयाणं ।

धम्मो जिणपन्नतो, पगप्पजइणा कहेयव्वो ॥ ३३३ ॥

संसार एव जन्मजगमरणाऽऽदिदुःखनिबन्धनत्वाद् दुःखं,
संसारस्य वा दुःखानि शरीरमानसिकलक्षणानि, तस्य
तेषां वा मथनो विनाशकः, तथा भव्या एव विनयाऽदिविभ-
लगुणपरिमलयोगात् ज्ञानाऽऽदिलक्ष्मीनिवासयोग्यतया च पु-
ण्डरीकाणि श्वेतसरारुहाणि तेषां विशेषेण मिथ्यात्वाऽऽदि-
विद्रावणलक्षणेन बोधकः सम्यग्दर्शनाऽऽदिविकाशकारी ई-
दृशो जिनप्रज्ञतो धर्मः प्रकल्पयतिना निशीथाध्ययनसूत्रा-
र्थधारिणा साधुना कथयितव्यः, स हि संधिगन्गीतार्थत-
यात्मगापवात्पदानि स्वस्थानि स्वस्थाने विनियुज्जानो न
त्रिपरान्तप्ररूपगायाऽऽत्मानं वा दीर्घभवभ्रमणभाजनमात्मो-
तीति । परः प्राह-किमेवविधोऽपि भगवतो धर्ममुपदिश्य-

मानः केषाञ्चिद् बोधनं जनयति येनैवमभिधीयते भव्यपुण्ड-
रीकाणां विबोध इति ।

अत्रोच्यते-

जह सूरस्स पभावं, दहुं वरकमलपौडरीयाइ ।

बुज्झंति उदयकाले, तत्थ उ कुमुदा न बुज्झंति ॥३३४॥

एवं भवसिद्धीया, जिगवरसूरस्स थुइपभावेणं ।

बुज्झंति भवियकमला, अभवियकुमुदा न बुज्झंति ॥३३५॥

यथा सूर्यस्य प्रभावं प्रभापटलरूपं दृष्ट्वा सरसि स्थिता-
नि वरकमलपुण्डरीकाणि उदयकाले प्रभाते बुद्ध्यन्ते, त-
थैव च सरसि कुमुदा अपि सन्ति, परं तानि न बुद्ध्यन्ते,
एवमेतैरेव दृष्टान्तेन जिनवरसूरस्य या स्तुतिरागमः प्र-
भापटलकस्य, तत्प्रभावेन भव्यकमलानि बुद्ध्यन्ते सम्य-
क्त्वाऽऽदिविकाशमासादयन्ति । तानि च "भव्या यि ते अणं-
ता, जे सुत्तिसुहं न पावंति ।" इति घञ्जनावसंभाषनीयसिद्धि-
गमनान्यपि भवेयुरित्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह-भवा भाविनी-
ति त्विद्विर्येषां तानि भवसिद्धिकानि, यस्मिंश्च जीवलोक-
सगतिं भगवतः प्रभावेन भव्यकमलानि बोधमश्नुवन्ते, तस्मि-
न्भव्यकुमुदान्यपि कालसौकरिकप्रभृतीनि सन्ति, परं तानि
न प्रतिबुद्ध्यन्ते, तथास्वाभाव्यात् । यद्वादि वादिमुच्येन-
"सखमर्षीजवपनानघकांशलस्य, यल्लोकबान्धव ! नवापि
बिलान्यभूषन् * । तन्नादभुतं खगकुलं विह तामसेषु, सूर्यो-
शयो मधुकराचरणवदाताः ॥ १ ॥ " (६ स्या०)

अत्र परः प्राह-

पुवं तु हाइ कहओ, पच्छा धम्मो उ उक्कमो किं नु ? ।

तेण वि पुवं धम्मो, सुतो उ तम्हा कपो एसो ॥३३६॥

पूर्वं तावत्कथको धर्मोपदेश भवति पश्चात्तदुपदेशं श्रुत्वा
धर्म उत्पद्यते, ततः किमेवं कीदृश इति प्रथमं धर्मस्वरूप-
मुद्दिश्य केन वा कथयितव्य इति कथकस्वरूपं पश्चादुद्दिश्य
द्विगत्क्रमः क्रियते ? गुरुगह-तेनापि कथकेन पूर्वं गुरुणां
समीपं धर्मः श्रुत एव तस्मात्क्रम एव नोत्क्रम इति ।

अयं च धर्म उपायनैव कथयितव्यो नानुपायेन । आह-के
दोषा अनुपायकथनं ? उच्यते-

जइधम्मं अकहेत्ता, अणु दुविधं सम्म मंसविरई वा ।

अणु वा सए कहिते, चउजमला कालगा चउरो ॥३३७॥

यो खलु मिथ्यादष्टिरनुपासकस्तत् प्रथमतया धर्मश्रव-
णार्थमुपनिष्ठते तस्य यतिधर्मः कथयितव्यो यदि यतिधर्मम-
कथयित्वा श्रावकसंबन्धिनमणुधर्मं कथयति तदा चत्वारो
गुरवः, तपसा कालेन च द्वाभ्यामीप गुरुकाः, यदा यतिधर्मं
प्रतिपन्नं नोत्सहते तदा मूलोत्तरगुणभेदान् द्विविधः श्राद्ध-
धर्मः कथनीयः, सम्यक्त्वमूलानि द्वादश मतानीत्यर्थः । यदि
श्राद्धधर्ममकथयित्वा सम्यग्दर्शनमात्रं कथयति तदा च-
त्वारो गुरवः, तपसा गुरवः, कालेन लघवः । यदा श्राद्धधर्मं
प्रहीतुं न शक्नोति तदा यदि सम्यग्दर्शनमनुपदिश्य मद्यमां-
सविरतिं कथयति तदा चत्वारो गुरवः, तपसा लघवः, का-
लेन गुरवः, यदा सम्यग्दर्शनमप्यङ्गीकर्तुं न शक्नोति तदा
यदि मद्यमांसविरतिमप्रकुर्यैद्विकमामुष्मिकं वा तद्विरति-
फलं कथयति तदाऽपि चत्वारो गुरवः, तपसा कालेन लघवः ।

* अमतिवते तेषांऽऽदि स्मिन्मुच्यते

(चउजमला कालगा चउरो स्ति) चत्वारि यमलानि तपः-
कालयुगललक्षणानि येषु ते चतुर्थमलाः, चत्वारः कालकाश्च-
त्वारश्चतुर्गुरुका इत्यर्थः । आह-भङ्गाऽऽदयश्च दोषाः ।

अपि च-

जीवा अभ्युद्विस्ता, अवहीकहणा वि रंजिया संता ।

अभिमेळूढा होति उ, संसारमद्वन्तं तेण ॥ ३३८ ॥

ते जीवाः प्रव्रज्यायामभ्युत्तिष्ठन्तोऽपि तदीयया अविधिक-
यनया रजिताः सन्तिश्चिन्तयन्ति-यदि श्रावकधर्मेणाऽपि
कामभोगान् भुञ्जानैः सुगतिरवाप्यते ततः किमनया सि-
कताकथलनिरास्वाद्या प्रव्रज्याया ? एवं यदि सम्यग्दर्शनमा-
त्रेणापि सुगतिरवाप्यते तर्हि को नामाऽऽत्मानं विरतिशुद्ध-
तायां प्रवृत्त्यतीत्यादि । एवं ते विपरिणामिताः प्रव्रज्यामगृह-
न्तः पटकायान् विराधयेयुः अनन्तं कथकेन संसारमहा-
णैवमभि अभिमुच्येन प्रक्षिता भवन्ति, चिरेण मुक्तिपदप्राप्तः ।

एसेव य नूण कपो, वेरगगओ न रोयए तं च ।

दुहतो य निरणुकंपा, सुणिपायसतरच्छअद्वम ॥३३९॥

ते जीवा इत्थं चिन्तयेयुः-नूनमेव एव च क्रमः परिपाटिः
यत्पूर्वं श्रावकधर्मं स्पृष्ट्वा पश्चाद्यतिधर्मं प्रतिपद्यते । अथवा-
पूर्वं सम्यग्दर्शनमात्रमुत्तीकृत्य ततो देशविरतिरूपा दीयते ।
यद्वा-मद्यमांसविरतिं स्पृष्ट्वा पश्चात् सम्यक्त्वं गृह्यते इति ।
न चाऽऽरम्भवहुलं तथा गृहवासस्यापारिधेरारग्यसुपगतः प्रव-
्रज्यां प्रतिपत्तुमायातः, स च धर्मकथां श्राद्धधर्मं प्ररूपयितुं ल-
भः, तं चास्मौ वैराग्याधिकरूढमानसत्वात् न रोचयति ततो वि-
परिणम्य तद्विरतिःऽद्विषु (?) गच्छति, ते चैवमविधिना धर्मं
कथयन्तो द्विधाऽपि तिरनुक्रम्याः, येषां कायानां तस्य चापारं
अनुक्रम्यार्गहताः (सुणि सि) वीराशानकादृष्टान्तो, यथा-सा
वीराशुनिका पूर्वमालपमाना परिखेदिता पश्चात्तन्मृतमपि ने-
च्छति, एवमत्रापि पूर्वं श्राद्धधर्मं कथितं पश्चात् यत्नतोऽभि-
धीयमानमपि श्रमणधर्ममस्मौ न प्रतिपद्यते । तथा (पायस सि)
यथा-कस्यापि प्राघूर्णकस्य पूर्वं घालितमङ्गं दत्तं, ततः स उद्-
रपूरं तदुक्तात् पश्चात् घृतमधुसंयुक्तं पायसमीपं दीयमानं
तस्य न रोचते । (तरच्छ अद्वम सि) यथा तरुतो व्याघ्रविशे-
षः स पूर्वं अस्त्राऽऽघातः पश्चादागमिमपि न रोचयति, एवम-
स्यापि श्रावक धर्मघातस्य यतिधर्मो न प्रतिभासते यत एते
दोषा अतो विधिनैव कथनीयम् ।

के पुनीविधिकथने गुणाः ? उच्यते-

तित्थाणुसज्जणए, आयहियाए परं समुद्धरति ।

मगणपभावणाए, जइधम्मकहा अओ पढं ॥ ३४० ॥

यतिधर्मकथा प्रथमतः क्रियमाणा नीर्यस्यानुसज्जता भव-
ति, बहुतां जन्तूनां प्रव्रज्याप्रतिपत्तेः । तीर्थानुसज्जता च कृता
आत्महिताय जायते, परं च प्रव्रज्याप्रदानेन संसारमागगाद-
सौ समुद्धरति, अत एव मार्गस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदेः प्रभावना-
यै सा प्रभवति, यत एते गुणा अतो यतिधर्मकथा प्रथमं स्व-
रूपतो गुणतश्च कर्तव्या । तत्र स्वरूपतो यथा-" खंती य म-
हवज्जव मुत्ती " इत्यादि । गुणतो यथा-" ना दुष्कर्मप्रयासो न
कुपुवतिसुतस्वामिदुर्वाक्यदुःखं, राजाऽऽदौ न प्रणामोऽसनवस
नधनस्थानचिन्ता न चैव । ज्ञानाऽऽसिलोऽकपूजा प्रशमनुत्तरसः

प्रेत्य मोक्षाऽऽद्यवाप्तिः, भ्रामरयेऽमी गुणाः स्युस्तदिह सुमत-
यः किं न यत्नं कुरुष्वम् ? ॥१॥ ” इत्यादि । यदा यत्निर्धर्मम
झीकर्तुं न शक्नोति तदा सम्यक्त्वमूलः आश्रयधर्मः कर्तव्यत-
व्यः, यदा तमपि न प्रतिपद्यत तदा सम्यग्दर्शनं. तस्याप्यप्र-
तिपत्तौ मद्यमांसविरतिः । एवं चानुपासकपुरतो धर्मकथायां
विधिः । उपासकस्य तु यथा स्वरुचि, धर्मकथां करोतु न क-
श्चिदोषः । गतं प्रव्रज्याहारम् । ५० १ ३० २ प्रक० ।

(५) अधुना केनेत्येतद् व्याख्यायते । तत्र योग्येन गुरुणा
स चेत्यभूत इत्याह-

पव्वज्जाजुग्गुणे-हि संगओ विहिपव्वपव्वओ ।

सेवियगुरुकुलवासो, सययं अक्खलियसीले अ ॥१०॥

प्रव्रज्यायोग्यस्य प्राणिनो गुणाः प्रव्रज्यायोग्यगुणाः आर्यदे-
शापन्नऽऽर्यो वक्ष्यमाणाः । तथाऽन्यत्राप्युक्तम्-अथ प्रव्रज्या-
र्ह आर्यदेशान्पन्नः विशिष्टजातिकुलान्वितः क्षीणप्रायकर्मम-
लः । तत एव विमलबुद्धिर्दुर्लभं मानुष्यं जन्ममरणनिमित्तं दुःखं
संपदश्चलाः विषयाः दुःखहेतवः संयोगो वियोगः प्रतिक्षणं म-
रणं दारुणं विपाक इत्यवगतसंसारनिर्गुण्यः, तत एव तद्-
विरक्तः प्रतनुकपायोऽल्यहास्याऽऽदिः कृतज्ञो विनीतः प्राग-
पि राजामात्यपौरजनबहुमतोऽग्राहकारी कल्याणाङ्गः आश्र-
यः स्थिरः समुपसंपन्नश्चेति । एभिः संगतो युक्तः समेतः सन्
किमित्याह-विधिप्रपन्नप्रव्रज्या-विधिना वक्ष्यमाणलक्षणैः
प्रपन्नाऽऽर्हाकृता प्रव्रज्या येन स तथाविधः । तथा सेवितगुरु-
कुलवासः समुपासितगुरुकुलवास इत्यर्थः । सततं सर्वकालं
प्रव्रज्याप्रतिपत्तेरारभ्याऽस्वलितशीलो वाऽस्वरिडनशीलश्च,
चशब्दान् परद्राहर्षितभावश्चेति गाथाऽर्थः ।

सम्मं अहीअसुत्तो, तत्तो विमलयरवोहजोगाओ ।

तत्तएणु उवमत्तो, पव्वणवच्छल्लजुत्तो अ ॥ ११ ॥

सम्यग् यथाङ्गयोगविधानेन अधीतसूत्रो गृहीतसूत्रः ततो
विमलतरवोध्ययोगादिति-ततः सूत्राध्ययनाद्यः शुद्धतरो बा-
धस्तरसंबन्धादित्यर्थः । किमित्याह-तत्पन्नः वस्तुतयवेदी ।
उपशान्तः क्रोधविपाकावगमेन, प्रवचनवान्सत्ययुक्तश्च प्रव-
चनमिह सक्तः, सूत्रं या, तद्वत्सलभावयुक्त इति गाथाऽर्थः ।

सत्तहिअरओ अतहाऽऽदेशो, अणुवत्तगो अ गंभीरो ।

अविमाई परलोए, उवसमलद्धाईकलिओ अ ॥१२॥

सत्त्वहितरतश्च सामान्यनैव जीर्वाहतं सक्तश्च, तथा न के-
वलमित्यर्थः, किं त्वादेयोऽनुवर्तकश्च गम्भीरः । तत्राऽऽदे-
यो नाम ग्राह्यवाक्यः, अनुवर्तकश्च भावानुवृत्त्येन सम्यक्
पालकः गम्भीरो विपुलचित्तः, अधिवादी परलोकेन परी-
पद्वाऽऽर्थमिदुतः कायसंरक्षणाऽऽदी दैन्यमुपयाति । उपशम-
लध्यादिकलितश्च उपशमलब्धुपकरणलब्धिस्थिरहस्तल-
ब्धिगुरुश्चेति गाथाऽर्थः ।

तह पत्रयणात्पवत्ता, सुगुरुअणुआयगुरुपओ चेव ।

एअरिसो गुरु खलु, भणिओ रागाइरहिएहि ॥ १३ ॥

तथा प्रवचनार्थवक्ता, स्वार्थवक्त्रेत्यर्थः । स्वगुर्वनुज्ञातगुरु-
पदश्चैव अस्मिन् दिने सम्यगाचार्याऽऽदिना स्थापि-
तगुरुपद इत्यर्थः, ईदृशा गुरुः । खलुशब्दोऽवधारणार्थः, ईदृ-
श एव, दालदोषादन्यतरगुणरहितोऽपि बहुतरगुणयुक्त इति

वा विशेषेणेत्यर्थः । भाणतो रागाऽऽदिरहितैः प्रतिपाऽऽदि-
तो, वीतरागेरिति गाथाऽर्थः ।

एअरिसेण गुरुणा, सम्मं परिसाइकज्जरहिणं ।

पव्वजा दायव्वा, तयणुग्गहनिज्जराहेओ ॥ १४ ॥

ईदृशेन गुरुणा एवंविधेनाऽऽचार्येण, सम्यगविपरीतेन
विधिना पर्षदादिकार्यरहितेन पानकाऽऽद्यैहिककार्यनिर-
पेक्षेण प्रव्रज्या दातव्या दीक्षा विधेया, किं तर्ह्यङ्गीकृत्येत्य-
त्राऽऽह-तदनुग्रहनिर्जराहेतोरिति, विनेयानुग्रहार्थं कर्मक-
थार्थं चेति गाथाऽर्थः ।

ईदृशि गुरौ गुणमाह-

भत्तिवहुमाणसद्धा, धिरया चरणम्मि होइ सेहारं ।

एअरिसम्मि नियमा, गुरुम्मि गुणरयणजलहिम्मि ॥ १५ ॥

भक्तिबहुमानाविति-भक्तिर्बाह्यविनयरूपा, बहुमानो भाव-
प्रतिबन्धः, एतौ भवतः, शिक्षकाणामभिनवप्रव्रजिताना-
मिति यागः । केत्याह-ईदृश्येवंभूते गुरौ आचार्ये नियमा-
खियमेन । पुनरपि स एव विशेष्यते-गुणरत्नजलधौ गुण-
रत्नसमुद्र इति । ततः श्रद्धा स्थिरता च चरणं भवतीति ।
तथाहि-गुरुभक्तिबहुता न भवत एव चारित्र्ये श्रद्धा स्थैर्यं
च भवति, नान्यथेति गाथाऽर्थः ।

गुणान्तरमाह-

अणुवत्तगो अ एसो, हवइ ददं जाणइ जओ सत्ते ।

चित्ते चित्तमहावे, अणुणुवत्ते तह उवायं च ॥ १६ ॥

अनुवर्तकश्च एषोऽनन्तरादितो गुरुर्भवति ददमत्यर्थम् । कु-
त इत्याह-जानाति यतः सत्त्वान् प्राणिनश्चित्रान् नानारू-
पांश्च स्वभावान्नानास्वभावान्, अनुवर्त्योति निति अनुवर्तनी-
यान्, तथापायं चानुवर्तनोपायं न जानातीति गाथाऽर्थः ।

अनुवर्तनागुणमाह-

अणुवत्तणाए मेहा, पायं पावति जोगयं परमं ।

रयणं पि गुरुकम्मि, उवेइ मोहम्मणगुणेण ॥ १७ ॥

अनुवर्तनया करणभूतया शिक्षकाः प्रायो बाहुल्येन, क-
टुककल्पं दुःखं विहाय प्राप्नुवन्ति योग्यतामपवर्तं प्रति प-
रमां प्रधानाम् । स्यादितद् योग्या एव प्रव्रज्याऽर्हा इति किं
गुरुणेत्यतश्चाशङ्क्याऽऽह-रत्नमपि पद्मरागाऽऽदि गुणोत्कर्षे
कान्त्यादिगुणप्रकर्षमुपैति (मोहम्मणगुणेण) रत्नशोधक-
प्रभावेण, वैकाटकप्रभावेणेत्यर्थः । एवं सुशिक्ष्या अपि गुरु-
प्रभावेणेति गाथाऽर्थः ।

किं च-

एत्थ पमायकखलिआ, पुव्वब्भासेण कस्स व न हुंति ।

जो ताइऽवणेइ संमं, गुरुत्तणं तस्स सफलं ति ॥ १८ ॥

अत्र च प्रव्रज्याविधाने, प्रमादस्वलितानानीति-प्रमादस्त-
काशाद् दुश्चेष्टितानि पूर्वाभ्यासेन कस्य वा न भवन्ति । अना-
दिभवाभ्यस्तो हि प्रमादः न भटित्येव त्यक्तं पार्यते, यस्ता-
नि स्वलितान्यपनयति सम्यक् प्रवचनोक्तेन विधिना गुरुत्वं
तस्य सफलम् । गुरुगुरुत्वेनेति गाथाऽर्थः ।

एतदेव लौकिकोदाहरणेन स्पष्टयति-

को णाम मारहीणं, स होज जो भद्वाजियो दमए ।

दुष्टे वि अ जो वाऽऽसे, दमेइ तं सारहिं विंति ॥१६॥
को नाम सारथीनां स भवेत् को भद्रवाजिनः शोभनाऽ-
श्वान् दमयेत्, न कश्चिदसौ, असारथिरेवेत्यर्थः । दुष्टानपि तु
योऽश्वान् दमयति शोभनान् करोति तं सारथिं भुवनं
लौकिकाः । पाठान्तरं वा-तमाश्विकं भुवत इति गाथाऽर्थः ।

शिष्यानुपालनेन गुरोर्बोधमाह-

जो आयरें पढमं, पच्चावेऊण नाणुपालेइ ।
सेहे सुत्तविहीण, सो पचयणपच्चणीउ चि ॥ २० ॥
यो गुरुरादरेण बहुमानेन प्रथमं प्रव्रज्य प्रव्रज्यां प्राहयित्वा
पञ्चाङ्गानुपालयति शिष्यकान् सूत्रविधिना, स किमित्याह-
स प्रवचनप्रत्यनीकः शासनप्रत्यनीक इति गाथाऽर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

अविकोविअपरमत्था, विरुद्धमिह परभवे अ सेविता ।
जं पार्वंति अणत्थं, सो खलु तप्पच्चओ सव्वो ॥२१॥
अविकोपितपरमार्थाः अविकोपितसमयसद्भावाः, विरुद्धं,
सेवमाना इति योगः । इह परभवे च यं प्राप्नुवन्त्यनर्थं, स
खलु तत्प्रत्ययः सर्वः, अननुवर्त्तकगुरुनिमित्त इति गाथाऽर्थः ।
जिणसासणस्सऽवमो, मिअंकधवलस्स जो अ ते दडुं ।
पार्वं समायरंतो, जायइ तप्पच्चओ सो वि ॥ २२ ॥

जिनशासनस्यावर्णोऽभ्याघा मृगाङ्गधवलस्य चन्द्रधवल-
स्य, यश्च तान् दृष्ट्वा पापं समाचरतः सेवमानान् जायते
जनितो भवति । तत्प्रत्ययोऽसावपि अननुवर्त्तकगुरुनिमि-
तोऽसावपीति गाथाऽर्थः ।

अनुवर्त्तकस्य तु गुणमाह-

जो पुण अणुवर्त्तेइ, हिण य निष्पायइ अ विहिणा उ ।
सो ते अन्ने अप्पा-णयं च पावेइ परमपयं ॥ २३ ॥
यः पुनरनुवर्त्तते स्वभावानुकूल्येन हिते योजयति, क्रियां
निष्पादयति च ज्ञानक्रियाभ्यां विधिना आगमोक्तेन स गुरु-
स्तान् शिष्यान् प्राणिनः आत्मानं च प्रापयति परम-
पदं नयति मोक्षमिति गाथाऽर्थः ।

एतदेव दर्शयति-

णाणाइलाभओ खलु, दोसा हीयंति वडुई चरणं ।
इअ अब्भासाइसया, सीसाणं होइ परमपयं ॥ २४ ॥
ज्ञानाऽऽदिलाभतः खलु अनुवर्त्तमाना हि शिष्याः स्थिरा
भवन्ति, ततो ज्ञानदर्शने लभन्ते, ततो लाभान्, खलुश-
ब्दोऽवधारणे, तत एव दोषा रागाऽऽदयो हीयन्ते त्यज्यन्ते,
हीयन्ते वा, ततो वर्द्धने चरणं चारिअम् (इय) एवं अभ्या-
सातिशयाद्भ्यासानिशयेन तत्रान्यत्र वा जन्मनि कर्मक्षय-
भावाच्छिष्याणां भवति परमपदं मोक्षाऽऽख्यमिति गाथाऽर्थः ।
एआरिसा इहं खलु, अण्णसिं सासणम्मि अणुराओ ।
वीअं सवणपविची, संताणो तेसु वि जहुत्तं ॥ २५ ॥

तान् ज्ञानाऽऽदियुतान् दृष्ट्वा ईदृशा ज्ञानाऽऽदियुक्ता इह खलु
ईदृक् जिनशासने इत्यन्येषां गुणपक्षपातिनां शासने अनुरागो
भवति, भावत एव शोभनमिदं शासनं, बीजमित्येतदेव सम्य-
क्त्वापवर्गबीजं केवाञ्चित्, केवाञ्चित् त्वनुरागातिशयाच्छ्रव-
णप्रवृत्तिरहो शोभनमेतदिति शृण्वन्त्येव, अपरे अङ्गीकुर्वन्ति

च, सन्तान इत्येवं कुशलसन्तानप्रवृत्तिः तेषामप्यन्येषां स-
न्तानिनां यथोक्तमिति ज्ञानाऽऽदिगुणलाभतः परमपदमेवेति
गाथाऽर्थः ।

इअ कुसलपक्खहेऊ, सपरवयारम्मि निच्चमुज्जुत्तो ।

सफलीकयगुरुसदो, साहेइ जहिच्छिअं कज्जं ॥ २६ ॥

(इय) एवं कुशलपक्षहेतुः पुण्यपक्षकारणं स्वपरं नित्यो-
गुक्ता नित्योद्यतः सफलीकृतगुरुश्रद्धा गुणत्वेन साधयति
यथेप्सितं कार्यं परमपदमिति गाथाऽर्थः ।

विपर्ययमाह-

विहिणाऽणुवर्त्तित्वा पुण, कहिं वि सेविंति जइ व पीडमिद्धं ।

आणाकारि चि गुरु, न दोसवं होइ सो तह वि ॥२७॥

विधिनाऽनुवर्त्तमानाः पुनः कथञ्चि-कर्मपरिणामतः सेवन्ते
यद्यपि प्रतिषिद्धं सूत्रे आणाकारीति गुरुन दोषवान् भव-
त्यसौ तथाऽपि भगवदाज्ञाऽनुवर्त्तनासंपादनादिति गाथाऽर्थः ।

आहऽस्यमेवणाए, गुरुस्स पावं ति नायवज्जमिणं ।

आणाभंगाउ तयं, न य सो अस्सम्मि कह वज्जं ? ॥२८॥

आह परः-अन्यसेवनया अनुवर्त्तितशिष्यपगवसेवनया
गुरोः पापमिति न्यायबाह्यमिदं, ततश्च स खलु तत्प्रत्ययः
सर्वे इत्याद्युक्तमित्यस्योत्तरमाह-आणाभंगात्तद् भगवदाज्ञा-
भङ्गेन पापं न चासाधन्यस्मिन्, किं तु गुरवं, कथम् ?, बाह्यं
नैव न्यायबाह्यमिति गाथाऽर्थः ।

तम्हाऽणुवर्त्तित्वा, सेहा गुरुणा उ सो अ गुणजुत्तो ।

अणुवर्त्तणामपत्थो, जं तो एआरिसेणोव ॥ २९ ॥

यस्मादेवं तस्मादनुवर्त्तितव्याः शिष्यका गुरुणैव, स च गु-
णयुक्तश्च सन् अनुवर्त्तनासमर्थो यद्यस्मात्तस्मादीदृशेनैव
गुरुणा प्रव्रज्या दातव्येति गाथाऽर्थः ।

अपवादमाह-

कालपरिहाणिदोसा, इत्तो एगाइगुणविहीणोणं ।

अक्केण वि पच्चजा, दायव्वा सीलवन्तेणं ॥ ३० ॥

कालपरिहाणिदोषादतोऽनन्तरोक्त उदितगुणोपेताद् गुरोरे-
काऽऽदिगुणविहीनेनान्येनापि प्रव्रज्या दातव्या शीलवता शी-
लयुक्तेनेति गाथाऽर्थः । केणं ति दारं गयं ।

विशेषतः कालाचितं गुरुमाह-

गीतत्थो कडजोगी, चारिती तह य गाहणाकुसलो ।

अणुवर्त्तगोऽविसाई, बीओ पच्चावणाऽऽयरिओ ॥३१॥

गीतार्थो गृहीतसूत्रार्थः, कृतयोगी कृतसाधुव्यापारः,
चारित्री शीलवान्, तथा च-ग्रहणाकुशलः क्रियाक-
क्षापकुशलः शिक्षणानिपुणः, अनुवर्त्तकः स्वभावानुकूल्येन
प्रतिजागरकः, अविषादी भावापस्तु, द्वितीयः अवर्गादकः
प्रवाजनाऽऽचार्यः प्रव्रज्याप्रयच्छको गुरुरिति गाथाऽर्थः ।
केनेति व्याख्यातम् ।

(६) अधुना केभ्य इति व्याख्यायते-केभ्यः प्रव्रज्या दातव्या ।

के पुनस्तद्वर्हा इत्येतदाह-

पच्चजाए अरिहा, आरियदेसम्मि जे समुप्पजा ।

जाइकुलेहिं विसुद्धा, तह खीणप्पायकम्ममला ॥३२॥

प्रव्रज्याया अर्हा बोध्याः । क इत्याह-आर्यदेशे ये समुत्पन्ना

अर्जुनश्चिद्विशतिजनपदेज्वित्यर्थः । जातिकुलाभ्यां विशिष्टाः । मा-
तृसमुत्था जातिः, पितृसमुत्थं कुलं, तथा क्षीणप्रायकर्ममलाः,
अल्पकर्माण इति गाथाऽर्थः ।

ततो अ विमलबुद्धी, बुद्धिहमणुअत्तणं भवसमुद्धे ।

जम्भो मरणनिमित्तं, चवलाओ संपयाओ अ ॥ ३३ ॥

ततश्च कर्मक्षयाद्विमलबुद्धयः, विमलबुद्धित्वादेव च दु-
र्लभं मनुजत्वं भवसमुद्धे संसारसमुद्धे, तथा जन्म मरण-
निमित्तं, चपलाः संपदश्चेति गाथाऽर्थः ।

विसया य दुक्खहेउ संजोगे निअमओ विओगो ति ।

पइसमयमेव मरणं, एत्थ विवागो अ अइरुहो ॥ ३४ ॥

विषयाश्च दुःखहेतवः, तथा संयोगे सति नियमतो वियो-
ग इति, तथा प्रतिसमयमेव मरणमवीचिमाश्रित्य, अत्र
विपाकश्चातिरौद्रः परभव इति गाथाऽर्थः ।

एवं पयईए चिअ, अवगयमंसारनिगुणसहावा ।

ततो अ तव्विरत्ता, पयणुकसायाऽप्यहासा य ॥ ३५ ॥

एव प्रकृत्यैव स्वभावेनैव अवगतसंसारनिर्गुणस्वभावाः तत-
श्च निर्गुणयावगमात्तद्विरक्ताः संसारविरक्ताः प्रतनुकपाया अ-
ल्पहास्याश्च, हास्यग्रहणं रत्याशुपलक्षणमिति गाथाऽर्थः ।

सुकयणुआ विणीया, रायाईणमविरुद्धकारी य ।

कल्लाणंगा सङ्गा, थिरा नहा समुवमंपमा ॥ ३६ ॥

सुकृतज्ञाः, विनीताः, राजऽऽदीनामविरुद्धकारिणश्च, आ-
दिशब्दादमात्याऽऽदिपरिग्रहः कल्याणाङ्गाः, आङ्गाः, स्थिरा,
तथा समुपसंपन्ना इति गाथाऽर्थः ।

उत्तर्गत एवंभूता एव, अपवादनस्वाह-

कालपरिहाणिदोसा, एत्तो एक्काऽऽदिगुणविहीणा वि ।

जे बहुगुणसंपन्ना ते, जुग्गा हुंति नायक्का ॥ ३७ ॥

कालपरिहाणिदोशा इतोऽनन्तरोदितगुणगणान्वितेभ्यः ए-
क्काऽऽदिगुणविहीना अपि ये बहुगुणसंपन्नास्ते योग्या भव-
न्ति ज्ञातव्याः, प्रव्रज्याया इति गाथाऽर्थः ।

नणु मणुअमाइएहिं, धम्मोहिं जुत्त एत्तिण्णोव ।

पायं गुणसंपन्ना, गुणपगरिसमाहगा जेण ॥ ३८ ॥

ननु मनुजाऽऽदिभिर्धर्मैः युक्ता इत्येतावन्तैव योग्या, इति
आदिशब्दादार्थदेशोत्पन्नग्रहः । किंमन्तदित्यभिमित्याऽह प्रायो
बाहुल्येन गुणसंपन्नाः सन्तः गुणप्रकर्षसाधका येन, गुणप्रक-
र्षश्च प्रव्रजितेन साधनीय इति गाथाऽर्थः ।

निगमयआह-

एवंविहाण देआ, पव्वज्जा भवविरत्तचित्ताणं ।

अचंतदुकरा जं, थिरं च आलं वणमिमेसि ॥ ३९ ॥

एवंविधेभ्यो बहुगुणसंपन्नेभ्यो देया ज्ञातव्या प्रव्रज्या दीक्षा
भवविरक्तचित्तेभ्यः संसारविरक्तचित्तेभ्यः । किमित्यत्राऽह-
अत्यन्तदुकरा यन् यस्मात् थिरं चाऽऽलम्बनममीषां भववि-
रक्तावेत्तानामतोऽमी सदा वैराग्यभावेन कुर्वन्तीति गाथाऽर्थः ।

दुष्करव्यनिबन्धनमाह-

अइगरुओ मोहनरु, अणाऽभवभावणाविअयमूलो ।

दुक्खं उम्पलिअइ, अचंतं अप्पमत्तेहिं ॥ ४० ॥

अनिगुरुरतिरौद्रो मोहनरुर्मोहस्तरुवाशुभपुष्पफलवानभा-
वेन मोहनरुनादिभवभावनाभाषितमूलः अनादिमस्यो याः
संसारभावना विषयस्पृहाऽऽद्यास्ताभिर्व्याप्तमूलः यतश्चैवम-
तो दुःखमुन्मूल्यते अपनीयते, अत्यन्तमप्रमत्तैः सन्निरिति
गाथाऽर्थः ।

संसारविरत्ताण य, होइ तओ न उण तयभिर्नदीणं ।

जिणवयणं पि न पायं, तेसिं गुणसाहगं होइ ॥ ४१ ॥

संसारविरक्तानां च भवति तत्र इत्यसावप्रमादो न पु-
नस्तदभिनन्दिनां संसाराभिनन्दिनां जिनवचनान्निविध्यती-
ति चेदेतदाशङ्क्याऽऽह जिनवचनमपि आस्तां तावदन्यत् न
प्रायस्तेषां संसाराभिनन्दिनां गुणसाधकं भवति शुभ-
निर्वर्तकं भवतीति गाथाऽर्थः ।

किमित्यत्र आह-

गुरुकम्माणं जम्हा, किलिद्धचित्ताण तस्स भावत्थो ।

नो परिणामइ ति सम्मं, कुंकुमरागो व्व मल्लिणम्मि ॥ ४२ ॥

गुरुकर्मणां प्रचुरकर्मणां यस्मात् क्लृष्टचित्तानां मलिनचित्ता-
नांतस्य जिनवचनस्य भावार्थोऽधिपरीतार्थो न परिणमति
न प्रतिभासते सम्यग् भावपरीतः । दृष्टान्तमाह-कुंकुम-
राग इव मल्लिने, वामसीति गम्यते । न चापरिणमतोऽ-
सावप्रमादप्रसाधक इति गाथाऽर्थः ।

किं च-

विट्ठाएँ मूअरो जह, उवएसेण वि न तीए धरिओ ।

संसारमूअरो इअ, अविरत्तमणो अकज्जम्मि ॥ ४३ ॥

विट्ठायां पुरीषलक्षणायां मूकरः पशुविशेषो यथा उपदेशे-
नापि निवारणालक्षणेन अपि शब्दान् प्रायः क्रिययाऽपि न
शक्यते धर्तुं, किं तु यत्नात् प्रवर्तते, एवं संसारमूकरः प्रा-
णी, इति एवमविरक्तमनाः, संसार एवेति गम्यते । अकार्य
इत्यनासेवनीये न शक्यते धर्तुमिति गाथाऽर्थः ।

ता धञ्जाणं, गीओ, उवाहिंसुद्धाण देइ पव्वज्जं ।

आयपरपरिआओ, विवज्जए मा इविज्ज ति ॥ ४४ ॥

यस्मादेवं तस्माद् धन्येभ्यः पुण्यभाग्येभ्यः गीत इति गीतार्थः
उपाधिशुद्धेभ्यः आर्यदेशममुपपन्नाऽऽदिविशेषणशुद्धेभ्यो, द-
ानि प्रव्रज्यां प्रयच्छन्ति दीक्षाम्, आत्मपरपरित्यागो विपर्यये
मा भूदिति । तथा ह्यधन्येभ्योऽनुपाधिशुद्धेभ्यः प्रव्रज्यादाने
आत्मपरपरित्यागो नियमात् एव इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव भावयति-

अविणीओ न य सिक्खइ, सिक्खं पडिमिद्धमेवणं कुणइ ।

मिक्खावणेण तस्स हू, सइ अप्पा होइ परिचत्तो ॥ ४५ ॥

अविनीत इति स ह्यधन्यः प्रव्रजितः प्रकृत्यैवाधिनीतो
भवति, न च शिक्षति शिक्षां ग्रहणाऽऽसेवितारूपां, प्रतिपिद्ध-
सेवनं कर्तुं अविहितानुष्ठानं च प्रवर्तते, शिक्षणेन त-
स्येदंभूतस्य सदा सर्वकालमात्मा भवति परित्यक्तः, अ-
विषयप्रवृत्तेरिति गाथाऽर्थः ।

तम्म वि य अट्ठभाणं, सद्भाभावम्मि उभयलोगेहिं ।

जीविअमहलं किरिया-णाएणं तस्स चाओ ति ॥ ४६ ॥

तस्यापि चाऽधन्यस्य शिक्षायां प्रवर्त्तमानस्याऽऽसंख्यानं अ-

वति । किमित्यत आह-अज्ञाभावे सति आहस्य हि तथा प्रवर्तमानस्य सुखं, नेतरस्य । ततश्चोभयलोकयोरिहलोके परलोके च जीवितमफलं तस्य, इहलोके तावद्विज्ञाऽटनाऽऽदियोगात्परलोके च कर्मवन्धात् । क्रियाज्ञानेनेति वैद्य क्रियोदाहरणेन, तस्य त्याग इत्यनेन प्रकारेण परित्याग इति गाथाऽर्थः ।

क्रियाज्ञानमाह-

जह लोअम्मि वि विजा, असज्झवाहीण कुणइ जो किरिया ।

सो अप्पाणं तह वा-हिए अ पाहेइ केसिम्मि ॥४७॥

यथा लोकेऽपि वैद्यः असाध्यव्याधीनामातुराणां करोति यः क्रियां, स आत्मानं तथा व्याधितोऽपि पातयति क्लेशे. व्याध्यपगमाभावादिति गाथाऽर्थः ।

तह चेव धम्मविजो, एत्थ असज्झाण जो उ पव्वजं ।

भावकिरिअं पंजइ, तस्स वि उवमा इमा चेव ॥ ४८ ॥

तथैव धर्मवैद्य आचार्यः अवाधिकारे असाध्यानां कर्मव्याधिमाश्रित्य यस्तु प्रमज्यां भावक्रियां प्रयुक्ते कर्मगंगनाशनाय, तस्यापि धर्मवैद्यस्य उपमा इयमेव, आत्मानं तौ क्लेशे पातयतीति गाथाऽर्थः ।

चोदक आह-जिनक्रियाया असाध्या

नाम न सन्ति । सत्यम् । इत्याह-

जिणकिरियाए अमज्झा, ण इत्थलोगम्मि केइ विजंति ।

जं तप्पओगऽजोग्गा, तेऽसज्झा एस परमत्था ॥ ४९ ॥

जिनानां संबन्धिनी क्रिया तन्मरणेन जिनक्रिया, तस्या असाध्या अत्रिकाम्या नात्र लोके प्राणिलोके केचन प्राणिनो विद्यन्ते, किं तु ये तत्प्रयोगाऽयोग्या जिनक्रियाप्रयोगानुवितास्ते असाध्याः कर्मव्याधिमाश्रित्य, एष परमार्थः, इदमेव हृदयमिति गाथाऽर्थः ।

एणमि वयपमाणं, अट्टन्माउ ति वीअरागेहि ।

भणियं जहअयं खलु, उक्कोसं अणवगल्लो ति ॥ ५० ॥

एतेषां प्रमज्यायोग्यानां वयःप्रमाणं शरीरावस्थाप्रमाणमष्टौ समा इत्यष्टवर्षाणि बीतरागैर्जिनेभ्यो प्रतिपादितं जघम्यकं खलु सर्वस्तोकमेतदेव प्रत्यलिङ्गप्रतिपत्तिरिति । उक्कष्टं वयःप्रमाणम् (अनवगल्ल इति) अनत्यन्तवृद्ध इति गाथाऽर्थः ।

अतः को दोषः? इति चेत्तुच्यते-

तदहो परिभवस्वित्तं, ण चरणभावो वि पायमेएसि ।

आहव भावकहणं, सुत्तं पुण होइ नाहव्वं ॥ ५१ ॥

तद्वध. परिभवस्तर्जामन्यष्टभ्यो वर्षेभ्य आरादसौ परिभवाजनं भवति । न चरणभावोऽपि न चारित्रपरिणामोऽपि प्रायो बाहुल्येनामीषां तदधावर्तिनां बालानामिति । आह-एवं सति सूत्रविरोधः "कुम्मासियं खुसु जीयं" इत्यादि-अवणासैव चरणपरिणाममन्तरेण भावनः षट्सु यतो भवतीति (?) ।

अत्रोत्तरमाह-

केई भणंति बाला, किल एए वयंजुआ वि जे भणिया ।

खुल्लगभावाओ चिय, न हुंति चरणस्स जुगग सि ॥ ५२ ॥

केचन भणन्ति तन्त्रान्तरीयास्त्रैविष्टुद्धाऽऽद्यो बालाः किल एते । क इत्याह-वयोयुक्ता अपि ये भणिता अपृवर्षा अपि ये उक्ताः, यतश्चैवमतः खुल्लगभावादेव बालत्वादेव, किमित्याह-न संभवन्ति चरणस्य याग्या इति, न चारित्राचिता इति गाथाऽर्थः ।

अत्रे उ भुत्तभोगा-एमेव पव्वजमणघमिच्छन्ति ।

संभावणिज्जदोसा, वयम्मि जं खुड्डगा होति ॥ ५३ ॥

अन्ये तु त्रैविष्टुद्धा भुक्तभोगानामवर्तनीयौवनानां प्रवज्यामनघामपापामिच्छन्ति प्रतेपयन्ति । किमित्यत्राऽऽह-संभावनीयदोषाः संभाव्यमानत्रयया संवनागराधाः, ययाम यौवने, यद्यस्मात्खुल्लका भवन्ति । संभवा च दोषः परिहर्तव्या यतिर्भारति गाथाऽर्थः ।

किं च-

विष्णायविमयमंगा, सुहं च किल ते तओऽणुपालिति ।

कोउअनिअत्तभावा, पव्वजमसंकरिज्जा य ॥ ५४ ॥

विज्ञातविषयसङ्गा अनुभूतीवपयसङ्गाः सन्तः सुखं च किल ते अतीतवयसः, ततो विज्ञातविषयसङ्गत्वात्कारणादनुपालयन्ति, प्रवज्यामिति यागः । कस्माद्धेतोरित्यत्राऽऽह कौतुकानुवृत्तभावा इति कृत्या । "निमित्तकारणो-तुषु सर्वाणां प्राया दर्शनम्" इति वचनात् । विषयाऽऽलम्बनकौतुकनिवृत्तभावत्वादित्यर्थः । गुणान्तरमाह-अशङ्कनीयाश्चेति अतिकान्तवयसः सर्वप्रयोजनस्य शङ्कनीयाश्च भवन्तीति गाथाऽर्थः ।

किं च-

धम्मऽन्थकाममोक्खा, पुरिमत्था जं चयार लोगम्मि ।

एण आसंविअव्वा, निअनिअकालम्मि सव्वे वि ॥ ५५ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाः पुरुषार्थाः यस्माच्चत्वारो लोके, तत्र द्विमाऽऽदित्तत्वेण धर्मे, द्विमाऽऽदित्यर्थः, इच्छामदनलक्षणः कामः, अनावाधो मोक्ष, एतं चत्वारः पुरुषार्थाः संवित्तव्याः, निजनिजकाले आत्मीयाऽऽत्मीयकाले सर्वेऽपि, अन्यथा अर्हाणः कामनिबन्धनकर्मणस्तत्परित्यागदोषोपपत्तिरिति गाथाऽर्थः ।

गुणान्तरमाह-

तहऽभुत्तभोगदोसा, कोउगकामगहपत्थणाइआ ।

एण वि होति विजहा, जोग्गाहिगयाण तो दिक्खा ॥ ५६ ॥

तथा अभुक्तभोगदोषा इति न भुक्ता भोगा यैस्ते अभुक्तभोगास्तदोषाः कौतुककामग्रहप्रार्थनाऽऽद्यः, तत्र कौतुकं सुरतविषयमौत्सुक्यं, कामग्रहस्तदनासेवनोद्रेकादिभ्रमप्रार्थना योषिदभ्यर्थना, अदिशब्दाद्वलाग्रहणाऽऽदिपरिग्रहः । एतेऽपि भवन्ति विजहाः परित्यक्ता अतिकान्तवयसिभिः प्रमज्यां प्रतिपद्यमानैरिति याग्याधिकृतानामतिकान्तवयसा-मेव प्रमज्या, इतरे त्वयोग्या एवोक्तदोषापरित्यक्तिरिति गाथाऽर्थः । एष पूर्वपक्षः ।

अत्रोत्तरमाह-

भमइ खुड्डगभावो, कम्मखुववसपभ.वपभवेणं ।

चरणेण किं विरुज्झइ, जेणमजोग ति सग्गाहो ॥ ५७ ॥

भग्यतेऽव प्रतिवचनं-खुल्लगभावो बालभावः कर्मवयो-

पशमभावप्रभवेन कर्मज्ञोपशमभावात्प्रभव उत्पादो यस्य तथैतथंभूतं चरणेन " सहाये तृतीया " इति सह, किं विरुध्यते ? येन अयोन्याः कुल्लका इत्यसद्वहः ? न विरुध्यत इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव स्पष्टयन्नाह-

तत्कर्मस्वभावसमो, चित्तनिबन्धनमुत्पन्नो भणितो ।

न उ वयनिबन्धनो चिय, तम्हा एआणमविरोहो ॥५८॥

तत्कर्मज्ञोपशमः चारित्र्यमोहनीयकर्मज्ञोपशम चित्तनिबन्धनसमुद्भवा नानाप्रकारकारणादुत्पादो यस्य स तथाविधो, भणितः उक्तोऽर्हदादिभिर्न तु वयोनिबन्धन एवमविशिष्टशरीरावस्थाकारण एव, यस्मादेवं तस्मादितयोर्वयश्चरणपरिणामयोरविरोधोऽवाधति गाथाऽर्थः ।

इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमिति दर्शयति-

गयजोव्वणा वि पुरिमा, बालु व्व समायरंति कम्माणि ।

ढोगाइनिवंधणाई, जोव्वणावंता वि ण य केइ ॥ ५९ ॥

गतयौवना अप्यतिक्रान्तवयसोऽपि पुरुषा बाला इव यौवनोन्मत्ता इव समाचरन्ति अभिवन्त कर्माणि क्रियारूपाणि । किंविशिष्टानीत्याह—दुर्गतिनिबन्धनानि कुर्गति-कारणानि, यौवनवन्तोऽपि यौवनममन्विता अपि केऽपि न समाचरन्ति तथाविधानि कर्माणि, ततो व्यभिचारि यौवनमिति गाथाऽर्थः ।

ततश्च-

जोव्वणमविवेगो चिअ, विम्वो भावओ उ तयभावो ।

जोव्वणविगमो सो उण, जिणेहिं न कयावि पडिमिदो ॥६०॥

यौवनमविवेक एव विवेकः भावतस्तु परमार्थत एव तदभावः अविवेकाभावो, यौवनविगमः स पुनर्गवंधकाभावो जितेन कर्तव्यप्रतिपिद्धः, सदैव संभवादिति गाथाऽर्थः ।

अत्राऽऽह-

जइ एवं तो कम्हा, वयम्मि निअमा कओ उ नणु भणियं ।

तदहो परिहवखित्ता इ कारणं बहुविहं पुवं ॥ ६१ ॥

यथेवं यौवनं व्यभिचारि ततः कस्मादयमिति नियमः कुत एव अष्टौ समा इत्येवंभूतः ? अत्रोत्तरमाह-ननु भणितमत्र तद्व्यपेक्षितमत्राऽऽदि कारणं बहुविधमनकप्रकारं पूर्वमिति गाथाऽर्थः ।

पूर्वपक्षमुल्लिख्य व्यभिचार्यन्नाह-

संभावणिज्जदोसा, वयम्मि खुडू त्ति जं पितं भणितं ।

तं पि न अणहं जम्हा, सुभुत्तभोगाण वि ममं तं ॥६२॥

कर्मणां संभावनीयदोषाः वयसि कुल्लका इति यदपि तद्वर्णितं पूर्वं तदपि तद्वर्णितं नानथं न शोभनम् । कुत इत्याह—यस्मात्सुभुत्तभोगानामप्यतीतवयसामृष्यशृङ्गपितृप्रभृतीनां समं तुल्यं तत्संभावनीयदोषत्वमिति गाथाऽर्थः ।

किञ्च-

कम्माण रायभूअं, तं जाव य मोहणिजं तु ।

संभावणिज्जदोसा, चिद्वह ता चरमदेहा वि ॥ ६३ ॥

कर्मणां राजभूतमशुभतया प्रधानमित्यर्थः । ओघत एव मिथ्यात्वाऽऽद्वारभ्य वेदान्तं यावन्मोहनीयं तु, तिष्ठतीति योगः । तुर्विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि स्वप्रक्रियामाश्रित्य ? एवं तत्रोत्तरं त्वाश्रित्य भवाभिनन्दिनी अविद्या परिगृह्यते । संभावनीयदोषास्तावच्चरमदेहा अपि पश्चिमशरीरा अपि तिष्ठन्तु तदन्य इति गाथाऽर्थः ।

यतश्चैवम्-

तम्हा न दिक्खिअव्वा, केई अणिअट्टिवायरादारा ।

ते न य दिक्खाविअला, पायं जं विसममेअं ति ॥६४॥

यस्मादेवं तस्मान्न दीक्षितव्या इति स्वप्रक्रियानुसारेण स्वसमयपरिभाषया बादरशक्यानुसंधेनावासाणिमाऽऽविभाव्य-भ्य आरादिति (?) । ते चानिवृत्तिबाधराः अवासाणिमाऽऽवि-भावा वा न दीक्षाविकलाः न प्रवज्याशून्याः प्रायस्तत्राम्यत्र वा जन्मनि द्रव्यदीक्षामप्याश्रित्य मरुदेवीकल्पाभ्यर्थभावव्यव-च्छेदार्थं प्रायोग्रहणम् । एतच्च तन्त्रान्तरेऽपि स्वपरिभाषया गी-यत एव, अत्यन्तमनवाप्तकल्पाणोऽपि कल्याणं प्राप्त इति वच-नान् । यद्यस्मादेवं विषममेतच्च ततस्तस्माद्विषमं संकटमेतत् । किमुक्तं भवति ?—दीक्षाव्यतिरेण विशिष्टगुणा न भवन्ति तद्व्य-तिरेकेण च न दीक्षेतीतिरेतराऽऽश्रयविरोध इति गाथाऽर्थः ।

अन्यदुच्चार्य समतां दर्शयन्नाह-

विष्णायविमयसंगा, जमुत्तमिच्चाइ तं पि ण हि तुल्लं ।

अप्पायविमयसंगा, वि तग्गुणा केइ जं हुंति ॥ ६५ ॥

विज्ञातविषयसङ्गा यदुक्तमित्यादि पूर्वपक्षवादिनस्तदपि न तुल्यं, प्रत्यक्षेऽपि कथमित्याह—अज्ञातविषयसङ्गा अपि तद्-गुणाः विज्ञातविषयसङ्गगुणाः कंचन प्राणिनो यद्यस्माद्व्यव-र्त्तन्ति गाथाऽर्थः ।

स्वपक्षे योजयन्नाह-

अव्भामजसियपसरा, पायं कामा य तब्भवव्भासो ।

अमुदपविस्तिणिमित्तो, तेमिं नो सुंदरतरा ते ॥ ६६ ॥

अभ्यासजनितप्रसरा आसवनोद्भूतवंगाः प्रायः कामश्च बाहुल्येन कामा एवंविधा वर्तन्ते, तद्भावाभ्यास अशुभप्रवृ-त्तिर्निमित्तस्तेषां न विद्यते । अन्यभवाभ्यासस्तु मनागपि प्र-कृष्ट इति सुन्दरतराः शोभनतरास्ते अज्ञातविषयसङ्गा इति गाथाऽर्थः ।

परंपर्यस्तमुपपत्त्यन्तरमुच्चार्य परिहरन्नाह-

वम्मन्त्यकाममोक्खा, जमुत्तमिच्चाइ तुच्छमेअं तु ।

संसारकारणं जं, पयईए अत्यकामा उ ॥ ६७ ॥

धर्मार्थकाममोक्षा यदुक्तमित्यादि पूर्वपक्षवादिना, तुच्छमेत-दप्यसारमित्यर्थः । कुत ? इत्याह—संसारकारणं यत् यस्मा-त्प्रकृत्या स्वभाववार्थकामौ, ताभ्यां बन्धादिति गाथाऽर्थः ।

तत् किमिति चेत् ? उच्यते-

अमुहो अ महापावो, संसारो तप्परिक्खयणिमित्तं ।

बुद्धिमया पुरिमणं, सुद्धो धम्मो अ कायवो ॥ ६८ ॥

अशुभश्च महापापः संसारस्तत्परिक्खयनिमित्तं बुद्धिमत्ता पु-रुषेण शुद्धो धर्मस्तु कर्तव्यः, शुद्ध एव चारित्र्यधर्मः स्वप्र-क्रियया अप्रवृत्तिरूपशुद्धतन्त्रान्तरानुसारेणेति गाथाऽर्थः ।

अन्नं च जीविन्नं जं, विज्जुलयाऽऽहोअन्नचलमसारं ।

पिअजणसंबंधो वि अ, सया तन्नो धम्ममाराहे ॥ ६६ ॥

अन्यच्च जीवितं यद्यस्मात् विद्युल्लताऽऽटोपचञ्चलं स्थितितः
असारं, स्वरूपतः प्रियजनसंबन्धोऽपि च एवंभूत एव, य-
तश्चैवं सदा ततो धर्मेमाराधयेद्धर्मं कुर्यादिति गाथाऽर्थः ।

किं च-

मोक्खो वि तप्फलं चिय, नेअो परमत्थओ तयत्थं पि ।

धम्मो विअ कायव्वो, जिणभणिओ अप्पमत्तेण ॥ ७० ॥

मोक्षोऽपि तत्फलमेव धर्मफलमेव ज्ञेयः परमार्थतः, यतश्चैव-
मतस्तदर्थमपि मोक्षार्थमपि धर्म एव कर्तव्यो जिनभणितः
चारित्र्यधर्मः अप्रमत्तेनेति गाथाऽर्थः ।

अन्यदप्युच्चार्य तिरस्कुर्वन्नाह-

तइऽधुत्तभोगदोसा, इआइ जमुत्तमुत्तिमित्तमिदं ।

इअरेसिं दुइयरा, सइमाईया जओ दोसा ॥ ७१ ॥

तथा अभुक्तभोगदोषा इत्यादि यदुक्तं पूर्वपक्षयादिना, उक्ति-
मात्रमिदं, वचनमात्रमिदमित्यर्थः । किमित्यत आह-इतरेषां तु
भुक्तभोगानां दुष्टतराः स्मृत्यादयो यतो दोषा इति गाथाऽर्थः ।

स्वपक्षोपचयमाह-

इअरेसिं बालभाव-प्पभिइं जिणवयणभाविअमईणं ।

अणभिसाणं पायं, विसएसु न हुंति ते दोसा ॥ ७२ ॥

इतरेषामभुक्तभोगानां बालभावप्रभृति बालादारभ्य जिन-
वचनभाषितमनीनां सतां वैराग्यसंभवादनभिज्ञानां च वि-
षयेषु प्रायो न भवन्ति, ते दोषाः कौतुकाऽऽद्य इति
गाथाऽर्थः ।

उपसंहरन्नाह-

तम्हा उ सिद्धमेअं, जहसओ भणियवयजुआ जोगा ।

उओम अणवगल्लो, भयणा संयागसामसे ॥ ७३ ॥

यस्मादेवं तस्मान् सिद्धमेतज्जघन्यतो भणितवयोजुआः अ-
ष्टवर्षा योग्याः प्रव्रज्याया उत्कृष्टतोऽनवकल्पो योग्यः । अवक-
ल्पमधिकृत्याऽऽह-भजना संस्तारकधामण्यं, कदाचिद्भावि-
लमतिरवकल्पोऽपि संस्तारकधामणः क्रियत इति गाथाऽर्थः ।

अस्से गिहासमं चिय, कुच्चंति पहाण मंदबुद्धीओ ।

जं उवजीवंती तं, नियमा सव्वे वि आसमिणो ॥ ७४ ॥

अन्ये वादिनो गृहाऽऽश्रममेव गृहस्थमेव श्रुते प्रधानमि-
ति अभिदधति ऋष्यतरमिति मन्दबुद्धयः अल्पमतय इ-
ति । उपपत्तिं चाभिदधति-यद्यस्मादुपजीवन्ति तं, कं ? गृह-
स्थम् अन्नलाभाऽदिना नियमान्नयमेन सर्वेऽप्याश्रमिणो लि-
ङ्गिन इति गाथाऽर्थः ।

अत्रोत्तरमाह-

उवजीवणाकयं जइ, पाहसं तो तन्नो पहाणयरा ।

हलकरिसगपुदवाई, जं उवजीवंति तौ ते वि ॥ ७५ ॥

उपजीवनाकृतं यदि प्राधान्यमुपजीव्यं प्रधानमुपजीवक-
स्त्वप्रधानमित्याश्रीयते (तो इति) ततस्तस्मात्त इति गृ-
हाश्रमाप्रधानतराः श्लाघ्यतराः हलकर्षकपृथिव्यादयः पदा-
र्या इति । आदिशब्दाञ्जलपरिग्रहः । किमियत्राऽह-यद्यस्मा-

दुपजीवन्ति तेभ्यो धान्यलाभेन तान् हलाऽदींस्तेऽपि गृह-
स्था अपीति गाथाऽर्थः ।

मिय णो ते उवगार, करेसु एतंसि धम्मनिरयाणं ।

एवं मसंति तन्नो, कह पाहसं हवइ तेसिं ? ॥ ७६ ॥

स्यादित्याशङ्क्यामर्थेयं मन्यसे-नां ते हलाऽऽद्यः एवं मन्य-
न्त इति योगः । मन्यन्ते जानन्ति । कथं न मन्यन्त इत्याह
उपकारं कुर्मो धन्यप्रदानेन एतेषां धर्मेनिरतानां गृहस्था-
नामिति । यतश्चैवं ततः कथं प्राधान्यं भवति तेषां हलाऽऽ-
दीनां, नैव प्राधान्यं, तथा मननाभावादिति गाथाऽर्थः ।

अत्रोत्तरमाह-

ते चेव तेहिँ अहिया, किरियाए मंतिएण किं तत्थ ।

णाणाइविरहिया अह, इइ एतेसि होइ पाहसं ॥ ७७ ॥

त एव हलाऽऽद्यस्तेभ्यो गृहस्थेभ्योऽधिकाः क्रियया, प्राधान्याः
करणेनैव, यतस्तेभ्यो धान्याऽदिलाभतस्तु उपजीव्यते गृहस्थे-
रतो मन्त्रितेन ज्ञातेन किं तत्र । क्रियया एव प्राधान्ये सति, ज्ञा-
नाऽऽदिविरहिता अथ ते हलाऽऽद्य इति मन्यसे एतदाश-
ङ्क्याऽऽह-(इति) एवमेतेषां ज्ञानाऽऽदीनां भवति प्राधान्यं,
नापजीव्यस्येति गाथाऽर्थः ।

ततः किमिति चेदुच्यते -

ताणि य जईण तम्हा, हुंति विसुद्धाणि तेसिं तु ।

तं जुत्तं आरंभो, अ होइ जं पावहेउ ति ॥ ७८ ॥

तानि च ज्ञानाऽऽदीनि यतीनां प्रव्रजितानां यस्माद्भवन्ति वि-
शुद्धानि निर्मलानि, तेन हेतुना तेषामेव यतीनां तत्प्राधान्य-
युक्तम्, आरम्भश्च भवति यद्यस्मात्पापं हेतुरित्यतोऽपि तन्नि-
वृत्त्यैकत्वात्तेषामेव प्राधान्यं युक्तमिति गाथाऽर्थः ।

अस्से सयणविरहिआ, इमीएँ जोग ति एत्थ मसंति ।

सो पालणीयगो किल, तच्चाए होइ पावं तु ॥ ७९ ॥

अन्ये वादिनः स्वजनविरहिता आत्रादिबन्धुवर्जिना अस्याः
प्रव्रज्याया योग्याः इत्येवमत्र लोके मन्यन्ते । कया युक्त्येति
तां युक्तिमुपन्यस्यति-स पालनीयो रक्षणीयः किल, त-
स्यामे स्वजनत्यागे भवति पापमेवेति गाथाऽर्थः ।

सोगं अकंदणविल-वणं च जं दुक्खिओ तन्नो कुणइ ।

सेवइ जं च अकजं, तेण विणा तस्स सो दोसो ॥ ८० ॥

शोकमाफन्देन विलपनं, अशब्दादन्यथा ताडनाय दुःखि-
तस्तक इत्यस्मै स्वजनः करोति, सेवने यच्चाकार्यं शीलवण्ड-
नाऽदि, तेन विना तेनेति पालकेन प्रव्रज्याभिमुखेन तस्यासौ
दोष इति यः स्वजनं विहाय प्रव्रज्यां प्रतिपद्यत इति गाथा-
ऽर्थः । एष पूर्वपक्षः ।

अत्रोत्तरमाह-

इअ पाणवहाईआ, ण पावहेउ ति अह मयं ते वि ।

णणु तस्स पालणे तह, ण होंति ते चित्तणीयमिणं ॥ ८१ ॥

इति एवं स्वजनत्यागादौपे सति प्राणिवधाऽऽद्या न पापहेतव
इति । आदिशब्दाद् मृणावादाऽदिरिग्रहः । स्वजनत्यागादेव
पापभावादित्यभिप्रायः । अथ मतं तेऽपि प्राणिवधाऽऽद्यः पाप-
हेतव एव । एतदाशङ्क्याऽऽह ननु तस्य स्वजनस्य पालने त-

धेत्यारम्भयोगे न भवन्ति ते प्राणवधाऽऽद्यः चिन्तनीयमि-
दमेतद्भवत्येवेति गाथाऽर्थः ।

एतदेव प्रकटयन्माह-

आरंभमन्तरेण, यः पालणं तस्मै संभवइ जेण ।

तस्मिन् अः प्राणवहाई, नियमेण हवन्ति पयडमिणं ॥८२॥

आरम्भमन्तरेण न पालनं तस्य स्वजनस्य संभवति
येन तस्मिन् प्राणवधाऽऽद्यः नियमेन भवन्ति, प्रकट-
मिदं । लांकेऽपीति गाथाऽर्थः ।

आप्तं च तस्मै चाश्रो, प्राणवहाई व गुरुतरा होजा ।

जइ ताव तस्मै चाश्रो, को एत्थ विसेसहेउ ति ॥८३॥

अन्यच्च तस्य स्वजनस्य त्यागः प्राणवधाऽऽद्यो वा पाप-
चिन्तया गुरुतरा भवेयुरिति विकल्पौ । किं च न इत्याह-
यदि तावत्तस्य स्वजनस्य त्यागो गुरुतर इत्यत्राऽऽह-कां-
ऽत्र विशेषहेतुरिति यतोऽयमेवेति गाथाऽर्थः ।

अह तस्मै उ पीडा, किं शो अप्पेसि पालणे तस्मै ? ।

अह तेऽपराइ मो वि हू, सत्तत्तचित्ता इमे चैव ॥८४॥

अथेत्यथैवं मन्यन्ते-तस्यैव तु स्वजनस्य पीडा विशेषहेतु-
रित्यत्रोत्तरमाह-किं नो अन्येषां सत्त्वानां पालने तस्य पीडा ?
पीडयेति भावः । अथ तेऽपराइ इति, अपरे, आदिशब्दा-
द्वेकेन्द्रियाऽऽद्यश्च, अत्रोत्तरम्-असावपि स्वजनः स्वतत्त्व-
चिन्तायां परमार्थचिन्तायामेवमेव पराऽऽदेरेव, अनित्यत्वात्
तत्संयोगस्येति गाथाऽर्थः ।

पक्षान्तरमाह-

सिअ तेण कयं कम्म, एमो नो पालगो ति किं ण भवे ? ।

ता नूणमप्प पालग, जोगं वि अ तं कयं तेण ॥ ८५ ॥

स्यादित्यथैवं मन्यन्ते-तेन स्वजनेन कृतं कर्मादृष्टं, किं फल-
मित्याह-एष प्रविशतिपुनः अस्माकं पालक इत्येवं फलम्, अ-
त्रोत्तरम्-किं न भवति ?, कर्मणः स्वफलदानात् न च भवति,
तन्नूनमवश्यमन्यः पालक इत्येतदुचितमेव तत्कर्म कृतं तेन
स्वजनं नति गाथाऽर्थः ।

किं च-

बहुपीडाए अ कहे, थोवसुहं पंडिआणमिदं ति ? ।

जलकट्टाइगयाण य, बहुण घाओ तदच्चाए ॥८६॥

बहुपीडायां च अनेकजलाऽऽद्युपमर्हने च कथं स्तोकासुखं
स्तोकानां स्वजनानां स्तोकां या स्वल्पकालभावेन सुखं स्तोका-
सुखं परिहृतानामिष्टमिति ? बहुपीडामाह जलकाष्ठाऽऽदिग-
तानां च, प्राणिनामिति गम्यन्ते । बहुनां घातस्तद्व्यागं स्वजना-
त्यागं, आरम्भमन्तरेण तत्परिपालनाभावादिति गाथाऽर्थः ।

एवंविहा उ अह ते, मिदं वि न तत्थ होइ दोसो उ ।

इअ मिद्विवायपक्वे, तच्चाएणं कहे दोसो ? ॥८७॥

एवंविधा एव तथा मरणधर्माणः, अथ ते जलकाष्ठाऽऽ-
दिगता प्राणिनः स्पृष्टा इति न तत्र स्वजनमरणार्थं त-
ज्जिघांसेन भवति दापस्तु । अत्रोत्तरमाह-इति एवं सृष्टि-
षादपक्षेऽङ्गीक्रियमाणं तथागेन स्वजनत्यागेन कथं दोषो ?
नैव दोष इति, यतोऽसौ स्वजनस्तथाविध एव सृष्टः, येन त्य-
ज्यत इति गाथाऽर्थः ।

यतश्चेतदित्थं न घटते-

ता प्राणवहाईआ, गुरुतरगा पावहेउणो नेआ ।

सयणस्स पालणम्मि अ, निअमाए इति भणियमिणं ॥८८॥

यस्मादेवं तस्मात्प्राणवधाऽऽद्या गुरुतराः पापहेतवो ज्ञेयाः
स्वजनत्यागास्तकाशात् । ततः किमिति चेत् ? उच्यते-स्वजन-
स्य पालने च नियमादिति प्राणवधाऽऽद्या इति भणितमिदं
पूर्वमिति गाथाऽर्थः ।

एवं पि पावहेउ, अप्पयरो णवर तस्स चाउ ति ।

सो कह ण होइ तस्सा, धम्मत्थं उज्जयमइस्स ॥ ८९ ॥

एवमपि पापहेतुरेव अल्पतरो, नवरं तस्य स्वजनस्य त्या-
ग इति स पापहेतुः कथं न भवति तस्य प्रविशतिप-
धर्मार्थमुद्यतमतेः, भवत्येवेति गाथाऽर्थः ।

अत्रोत्तरमाह-

अव्युपगमेण भणितं, ण उ विहिचाओ वि तस्स हेउ ति ।

सोमाइम्मि वि तेमि, मरणेव विमुद्धचित्तस्स ॥ ९० ॥

अभ्युपगमेन भणितम्-अन्यच्च तस्य त्याग इत्यादौ, न तु
विधिन्यागोऽपि, स्वजनस्येति गम्यन्ते । तस्य हेतुरिति, तस्यैव
पापस्य हेतुर्विधिन्यागकथनाऽऽदिना अन्यत्र निर्गमस्य शोका-
ऽऽदावपि तेषां स्वजनानां मरण इव विशुद्धचित्तस्य रागा-
ऽऽदिगहितस्य, मरण इवेति च विद्वः परस्य दृष्टान्तोऽन्यथा
तत्रापि स्वजनशोकाऽऽदिभ्यः पापप्रसङ्ग इति गाथाऽर्थः ।

अणो भणंति धम्मा, सयणाइजुआ उ होति जोग ति ।

मंतस्स परिच्चागा, जम्हा ते चाइणो हंति ॥ ९१ ॥

अन्ये वादिनो भणन्ति अभिदधन्ति-धन्याः पुण्यभाजः स्व-
जनाऽऽदियुक्ता एव स्वजनहिरण्याऽऽदिसमन्विता एव भ-
वन्ति । योग्याः, प्रवज्याया इति गम्यन्ते । उपपत्तिमाह-अन्य
वादिनो सन्तो विद्यमानस्य परित्यागात्स्वजनाऽऽदेर्यस्यान्का-
रणात् स्वजनयुक्तास्त्यागिनां भवन्ति, त्यागिनां च प्रवज्येभ्यत
इति गाथाऽर्थः ।

जे पुण तप्परिहीणा, जाया देवाओ चैव भिक्खागा ।

तह तुच्छभावउ चिय, कहं ण ते होति गंभीरा ? ॥९२॥

येन पुनस्तत्परिहीणा जाता देवादेव कर्मपरिणामे चैव
भिक्षाकाः भिक्षाभोजिनः, ततश्च तथा तेन प्रकारेण तुच्छ-
भावत्वादेवासारतत्त्वादेव, कथं न ते भवन्ति गंभीराः,
नैव ते भवन्त्युदारचित्ता अनुदारचित्ताश्चायाग्या इति
गाथाऽर्थः ।

किं च-

मज्जंति अ ते पायं, अहिययरं पाविऊण पजायं ।

लोगम्मी उवघाओ, भोगाभावाण चाई य ॥ ९३ ॥

मज्जन्ति च मन्दं गच्छन्ति ते अगम्भीराः प्रायो बाहुल्येना-
धिकतरमिहलोक एव शोभनतरं प्राप्य पर्यायमाप्ताद्याव-
स्थाविशेषम्, अधिकश्चेह लोकेऽपि तथाविधगृहस्थपर्यायान्प्र-
वज्यापर्यायः, लोके चोपघातः क्षुद्रप्रवज्याप्रदानेन तथा भो-
गाभावानां त्यागिनश्च ते, अगम्भीराः त्यागिनश्च प्रव-
ज्यांकया (?), 'से हू चाई ति बुझति ।' इत्यादिवचनादिति
गाथाऽर्थः । एष पूर्वपक्षः ।

अत्रोत्तरमाह-

एयं पि न युक्तिरमं, विषेयं मुद्रविम्हयकरं तु ।

अविबेगपरिचागा, चाई जं निच्छयनयस्स ॥६४॥

एतदपि न युक्तिरमं विषेयं न युक्तिसमर्थं ज्ञातव्यं, यदु-
क्तं पूर्वपक्षवादिना, मुग्धविस्मयकरं तु मन्दमतिवेनोद्धारि त्वे-
तत् । कथमित्याह-अविबेगपरित्यागाद्भावतोऽज्ञानपरित्यागे-
न, त्यागी यद्यस्मादविच्छयनयस्याभिप्रेत इति गाथाऽर्थः ।

किमित्येतदेवमत आह-

संसारहेतुभूतो, पवत्तगो एस पावपक्खम्मि ।

एअम्मि अपरिचत्ते, किं कीरह बज्झचागेण ॥६५॥

संसारहेतुभूतः संसारकारणभूतः प्रवर्तकः एवोऽविवेकः
पापपक्षेऽकुशलव्यापारे, यन्मैवमतः-एतस्मिन्नविबेके अ-
परित्यक्तं किं कियते बाह्यत्यागेन स्वजनाऽऽदित्यागेनेति
गाथाऽर्थः ।

किं च-

पालेइ साहुकिरिअं, सो सम्मं तम्मि चेव चत्तम्मि ।

तवभावम्मि अ विहलो, इअरस्स कम्मो वि चाउ चि ॥६६॥

पालयति साधुक्रियां यतिसामाचार्यं स प्रवर्जितः सम्य-
गविपरीतेन मार्गेण तस्मिन्नेवाविवेके त्यक्ते इति तस्मात्त्वे चा-
विवेकसत्तायां च सत्यां विफलः परलोकमङ्गीकृत्य, इतरस्य
स्वजनाऽऽदेः कृतोऽपि त्यागो विवेक इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव दर्शयति-

दीसंति अ केइ इहं, सइ तम्पी बज्झचायजुत्ता वि ।

तुच्छपविस्सी अफलं, दुहा वि जीवं करेमाणा ॥ ६७ ॥

दृश्यन्ते केचिदिहलोकं सति तस्मिन्नविबेके बाह्यत्याग-
युक्ता अपि स्वजनाऽऽदित्यागसमन्विता अपि तुच्छप्रवृत्त्या
अविबेकाल्पविधरसाऽऽद्यभारप्रवृत्त्या अफलं द्विधाऽपि
इहलोकपरलोकपेतया जीवितं कुर्वन्तः सन्त इति गाथाऽर्थः ।

तथा च-

चइऊण घरावासं, आरंभपरिगहेसु वट्टंति ।

जं सप्पाभेएणं, एअं अविबेगसामत्थं ॥ ६८ ॥

त्यक्त्वाऽपि गृहवासं प्रव्रज्याऽङ्गीकरणेनाऽऽरम्भपरिग्रहयो-
रुत्तलक्षणयोर्वर्तने यद्यस्मात्संज्ञाभेदेन एवं त्यक्त्वा देवाऽऽ-
द्यर्थोऽयमित्येवंशब्दभेदेन एतदित्यंभूतमविबेकसामर्थ्यमज्ञा-
नशक्तिरिति गाथाऽर्थः ।

एतदेव दृष्टान्तद्वारेणाऽह-

मंसनिविस्सि काउं, सेवइ दंभिकयं ति अणिभेअ ।

इअ चइऊणाऽऽरंभं, पर ववएसा कुणइ बालो ॥६९॥

मांसनिवृत्तिं कृत्वा कश्चिदविबेकात्सेवते दम्भिकमिति ध्व-
निभेदाच्छब्दभेदेन (इय) एवं त्यक्त्वाऽऽरम्भम् "एकग्रहणे
तज्जातीयग्रहणम्" इति न्यायात्परिग्रहं च, परव्यपदेशात् प-
रवादिष्यपददेशेन करोति बालोऽज्ञ इति गाथाऽर्थः ।

किमित्येतदेवमित्यत आह-

पयइए सावजं, संतं जं सव्वहा विरुद्धं तु ।

अणिभेअम्मि वि महरग-सीअलिगाइ व लोगम्मि ॥७०॥

१८६

प्रकृत्या स्वभावेन सावद्यं सपापं सदवद्यं यद्यस्मात्सर्वथा
सर्वैः प्रकारैर्विच्छेदमेव दुष्टमेव ध्वनिभेदेऽपि शब्दभेदेऽपि
सति, किं तदित्याह-मधुरकशीतलिकाऽऽदिवक्त्रोक्त इति । न
हि विषं मधुरकमित्युक्तं न व्यापादयति, स्फोटिका वा शीत-
लिकेत्युक्ता न तद् वुनोतीति गाथाऽर्थः ।

अत्राऽऽह-

ता कीस अणुमओ सो, उवएसाइम्मि कुवणाएणं ।

गिहिजोगो उ जइस्स उ, साविकखस्सा परट्ठाए ॥७१॥

यद्येवं तत्किमित्यनुमतोऽस्मावारम्भः । केत्याह-उपदेशाऽऽदा-
धिति-उपदेशे भावकाणामादिशब्दात्कचिदात्मनाऽपि लूता-
ऽऽद्यपनयनमाप्यत इति । अत्रोत्तरमाह-कूपज्ञानेन प्रवचनप्र-
सिद्धकृपादाहरणेन गृहयोग्यस्तु भावकयोग्य एवेति, मध्यस्थ-
स्य शास्त्रार्थकथने नानुमतिः, यतः प्रवर्जितस्य सापेक्षस्य ग-
च्छवासिनः परार्थं सत्त्वाहं गुणमाश्रित्य निरीहस्य यतनया
विहितानुष्ठानस्याज्ञानानुमतिरिति गाथाऽर्थः ।

तथा चाऽऽह-

अप्पाभावे जयणा-ए मग्गणासो इविअ मा तेणं ।

पुव्वकया जइणाइसु, ईसिं गुणसंभवे इहरा ॥ ७२ ॥

अन्याभावे भावकाऽऽद्यभावे, यतनया आगमोक्तया क्रियया,
मार्गनाशस्तीर्थनाशो मा भूदित्यर्थः । तेन कारणेन पूर्व-
कृतायतनाऽऽदिषु महति सन्निवेशे सञ्चारितलोकाऽऽकुले अ-
र्द्धपतितायतनाऽऽदिषु ईषद् गुणसंभवे च कस्यचित्प्रतिपत्त्या-
विस्तोकगुणसंभवे च सति एतदुक्तम्, इतरथाऽन्यथा ।

चेइअकुलगणसंभवे, आयरियाणं च पवयणसुए य ।

सव्वेसु वि तेण कयं, तवसंजममुज्जमंतेणं ॥ ७३ ॥

चैत्यकुलगणसंभवे-चैत्यान्यहन्प्रतिमाः, कुलं चन्द्राऽदिः पर-
स्परसापेक्षोऽनेककुलसमुदायो गणः, बालुकापर्यन्तः सङ्घः, त-
था आचार्याणां प्रसिद्धतत्त्वानां, प्रवचनभृतयोश्च-प्रवचन-
मर्थः, भूतं तु सूत्रमव, एतेषु सर्वेष्वपि, तेन साधुना कृतं य-
त्कर्त्तव्यं, केनेत्याह-तपःसंयमयोरुद्युक्तेन तपसि संयमे बो-
धमं कुर्वता, इति गाथाऽर्थः ।

एत्थ अविबेगचागा, पवत्तई जेण तम्ह सो पवरो ।

तस्सेव फलं एसो, जो सम्मं बज्झचाउ चि ॥ ७४ ॥

अत्र च तपश्चादौ, अविबेकत्यागात्प्रवर्तते, येन कारणेन,
तस्मादसावविबेकत्यागः प्रवरः, तस्यैवाविबेकत्यागस्य फ-
लमेव, कः, यः सम्यग्बाह्यत्याग इति गाथाऽर्थः ।

यतश्चैवम्-

ता कसिणमिअं कज्जं, सयणाइजुओ न वेति सइ तम्मि ।

एत्तो चेव य दोसा, ण हुंति सेसा धुवं तस्स ॥ ७५ ॥

ततः कृत्स्नो लोको भुवनमिदं कार्यं स्वजनाऽऽदियुक्तो न वेति
सति तस्मिन्नविबेकत्यागे अत एव चाविबेकत्यागाम् दोषा न
भवन्ति, शेषा ध्रुवं तस्य अगम्भीरमदाऽऽद्य इति गाथाऽर्थः ।यतस्तत्र उक्तम्-"जय कंते पिप" इत्यादौ "से हु चाइ चि
बुद्धति ।" तत्कथं नीयत इति चेतसि निधायाऽऽह-

सुत्तं पुण ववहारे, साहीणत्ता तवाइभावेणं ।

बहु अवि सदत्थम्मी, अओ वि तओ हवइ चाई ॥ ७६ ॥

सूत्रं पुनः “ से हु चार्ह ” इत्यादिष्ववहारनयविषयं व्यवहारतत्तावदेवं स्वाधीनत्वात्तपश्चादिभावनं तपसा अनिदानेन. आदिशब्दान् कोटिप्रयोद्यमपणित्यांगेन बहुः सूत्रोक्तः. अपि शब्दार्थे वा सोऽप्यन्योऽपि ततो भवति, त्यागीति गाथाऽर्थः ।

किं च—

को वा कस्म न सयणो, के वा केणं न पाविआ भोगा ।

संतेसु वि पडिवंधो, दुट्ठो चि तओ चएअव्वो ॥ १०७ ॥

को वा कस्य न स्वजनः के वा केन न प्राप्ता भोगा अनादौ संसारे इति । तथा सन्स्वपि स्वजनाऽऽदिषु प्रतिबन्धो दुष्ट इत्यसौ त्यक्तव्यः, असत्स्वपि तत्संभवादिति गाथाऽर्थः ।

उभययुक्तानां तु गुणमाह—

वग्गा य उभयजुत्ता, धम्मपवितीइ हुंति अन्नोसिं ।

जं करणमिहं पायं, केसिं चि कयं पसंगेणं ॥ १०८ ॥

केसिं चि दारं गयं। वन्याभ्योभययुक्ता बाह्यागविवेकत्यागद्वयसंपन्नाः, किमन्यत आह—धर्मप्रवृत्तेर्भवन्ति, अन्येषां प्राणिनां, यद्यस्मात्कारणदिह प्रायेण केषाञ्चिदभ्येष्टमिति कृतं प्रसङ्गेनिति गाथाऽर्थः । केभ्य इति व्याख्यातम् । इदानीं कस्मिन्निति व्याख्यायते ।

(७) कस्मिन् क्षेत्राऽऽदौ प्रप्रज्या दातव्येत्येतदाह—

ओसरणे जिणभवणे, उच्छुवणे खीररुक्खवणंसडे ।

गंभीरसाणुणाए, एमाइपमत्थखित्तम्मि ॥ १०९ ॥

समवसरणे भगवदध्यानिंत क्षेत्रे, वृत्ततद्भावे वा, जिनभवेन अर्हदायतने, इच्छुवने प्रतीति. क्षीरवृत्तवनस्पण्डे अश्वत्थाऽऽदिवृत्तलम्बे. गंभीरसानुनादे महाभोगप्रतिशब्दे वा. एवमादौ प्रशस्तक्षेत्रे, आदिशब्दान्प्रदक्षिणाऽऽयत्तजलपरिग्रह इति गाथाऽर्थः ।

दिज्ज ण उ भग्गम्मामिअ-मुसाणमुसामणुम्मगेहेसुं ।

छारंगारवयारा-मेज्झाईदव्वदुट्ठे वा ॥ ११० ॥

एवंभूतं क्षेत्रे दद्यात् तु भगव्यामितश्मशानशय्यामनोक्तगृहेषु दद्यात्. ध्यामितं दर्भं, तथा क्षाराङ्गागावकाराभ्याऽऽदिद्रव्यदुष्टे वा क्षेत्रे न दद्यात् । आदिशब्दोऽमेध्यत्वस्यैव व्यापक इति गाथाऽर्थः ।

(८) व्यतिरेकप्राधान्यतः कालमधिकृत्याऽह—

चाउडमि पम्मरमिं, च वज्जए अट्ठमिं च नवमिं च ।

छाट्ठं च चउत्थि वा-रासिं मेसासु दिज्जाहि ॥ १११ ॥

चतुर्दशी पञ्चदशी च वर्जयदष्टमी च नवमी च पक्षौ च चतुर्था द्वादशी च । शेषासु तिथिषु दद्यादन्यथापरहितस्त्विति गाथाऽर्थः ।

नक्षत्रागयधिकृत्याह—

तिमु उत्तरासु तहा रो-हिणीसु कुज्जा उ मेहनिक्वमणं ।

गणिवायए अणुम्मा, महव्वयाणं च आरुहणा ॥ ११२ ॥

तिष्ठपूतगासु आपादाऽऽदिलक्षणासु. तथा रोहिणीषु कुर्यात् शिष्यकनिष्क्रमणं. दद्यात् प्रयज्यामित्यर्थः । तथा गणिवाचकयोरनुज्ञा एमेवेव क्रियते, महाप्रतानां चाऽऽरोपणेति गाथाऽर्थः ।

वर्ज्यनक्षत्राण्याह—

संभागयं रविगयं, विट्ठेरं सग्गहं विलंविं च ।

राहुहयं गहभिन्नं, च वज्जए सत्त नक्खत्ते ॥ ११३ ॥

संभ्यागतं रविगतं विट्ठेरं सवग्रहं विलम्बि च राहुहयं ग्रहभिन्नं च वर्जयेत्सप्त नक्षत्राणि ।

“अथमणे संज्भागय, रविगय जठियं ठिओ उ आइओ ।

विट्ठेरमवहीरिय, सग्गह कूरग्गहठियं जं तु ॥ १ ॥

आइओपिट्ठो जं, विलंवि तं राहुहयं तु जहि” गहणं ।

मज्जेणं जस्स गहो, गच्छइ तं होइ गहभिन्नं ॥ २ ॥

संभागयम्मि कलहो, आइओगते य पवयणे हाणी ।

विट्ठेरे परविजओ, सग्गहम्मि य विग्गहो होइ ॥ ३ ॥

दोसो अ भंगयत्तं, होइ कुभत्तं विलंविनक्खत्ते ।

राहुहयम्मि य मरणं, गहभिन्ने सोण उग्गालो ॥ ४ ॥” इति गाथाऽर्थः ।

उपसंहरन्नाह—

एसा जिणाणमाणा, खित्ताईआ य कम्मणो हुंति ।

उदयाइकारणम्मि, तम्हाए एस जइअव्वं ॥ ११४ ॥

कस्मिं चि दारं गयं । एसा जिनानामाणा यदुक्तोक्तलक्षणेष्वेव क्षेत्राऽऽदिषु दातव्येति । क्षेत्राऽऽव्यञ्ज कर्मणां भवन्ति उदयाऽऽदिकारणं यद्यस्मान्. यत उक्तम्—“ उदयकस्वओ य खउ-वग-समोवसम्मा जं च कम्मणो भणिया । दव्वं खित्तं कालं, तथं च भावं च संपप्पा । १ ।” यस्मादेवं तस्मादेतेषु क्षेत्राऽऽदिषु यतितव्यं शुद्धेषु यत्नः कार्यः । इति गाथाऽर्थः । पं० च० १ द्वारा ।

(९) चरमपुद्गलपरावर्त्ते विशुध्यमानस्य च दीक्षा भवतीत्येकस्याः सामान्यतोऽधिकारी निरूपितोऽथ तमेव विशेषतो निरूपयन्नाह—

दिक्खण्णै चैव रागो, लोमविरुद्धाण चैव चाउ ति ।

सुंदरगुरुजोगो वि य, जस्स तओ एत्थ उचिओ ति ॥ ४ ॥

दीक्षायामेव प्रागुक्तस्वरूपदीक्षणक एव, चैवशब्दोऽवधारणार्थः तेन न पुनर्दीक्षाप्रतिपक्षेऽपि, रागोऽनुरागो वक्ष्यमाणलक्षणः । तथा लोकविरुद्धानां बहुजनविरोधहेतुभूता-नुष्ठानविशेषाणां वक्ष्यमाणरूपाणाम्, चशब्दः समुच्चयार्थः, पञ्चशब्दस्त्ववधारणार्थः । तस्य चैवं प्रयोगः—त्यागः एव परिहार एव । अथवा—चैवत्यवधारणे । तेन लोकविरुद्धानामेव, न तु तदविरोधवतां त्यागः, इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः । ततश्च इत्येवंरूपो वक्ष्यमाणविषयभेद इत्यर्थः । अथवा—इतिशब्दः परिमामौ । ततश्च इति एतावदेव दीक्षाणीयजीवस्य स्वगतं दीक्षारागलोकविरुद्धत्यागरूपं दीक्षाधिकारित्वस्य लक्षणम् । अतः। अन्यन्मायोगिकमिति दर्शितं भवति । तथा सुन्दरगुरुयोगः सम्यग्ज्ञानसदनुष्ठानसंपन्नदीक्षावायकाचार्यसम्बन्ध । अपिशब्दोऽवधारणे । चशब्दः समुच्चये । तेन सुन्दरगुरुयोग एव च न पुनरसुन्दरगुरुयोगोऽपि । अथवा—अपिचैवन्तन्ममुच्चय एव । यस्यानिर्दिष्टविशेषस्य दीक्षाणीयजीवस्य, अस्तीति गम्यम् । तकोऽस्माच्च जिनदीक्षायासुचितो योग्यः । इतिशब्दो दीक्षाधिकारिजीवलक्षणसमाप्तिघातकः । एतावदेतस्य लक्षणमिति हृदयमिति द्वाराणा-थाऽर्थः ॥ ४ ॥

दीक्षारागं लक्षयितुं गाथात्रयमाह-

पयतीए सोऊण व, दङ्गण व केह दिक्खिए जीवे ।

मग्गं समायरंते, धम्मियजणबहुमए निब्बं ॥ ५ ॥

एईए चेव सद्धा, जायइ पावेज कहमहं एयं ?

भवजलहिमहाणावं, शिखेक्खा साणुवंधा य ॥ ६ ॥

विग्घाणं चाभावो, भावे वि य चित्थेज्जमच्चत्थं ।

एयं दिक्खारागो, सिद्धिदं समयकेऊहि ॥ ७ ॥

प्रकृत्या निसर्गेण, स्वतः सम्भूततथाविधकर्मक्षयोपशमेने-
त्यर्थः । एतस्यां श्रद्धा जायत इति सम्बन्धः । तथा श्रुत्वाऽऽ-
कर्ण्य दीक्षागुणऽऽदिप्रतिपादनपरं श्रुतधर्मप्रति गम्यते । अ-
थवा दीक्षितान् जीवानिति सम्बध्यते । वाशब्दो विकल्पा-
र्थः । दृष्ट्वा वा चक्षुषोपलभ्य, कानित्याह- (केहं स्ति) कांश्चित् न
सर्वान् सर्वेषां दीक्षितत्वासम्भवात् । अथवा कांश्चित्सामा-
न्यान् स्वजातिभिः स्वदेशाऽदिभिरविशेषितान् । अनेनावि-
शेषेण गुणिषु प्रमोदमावेदयति । दीक्षितान् प्रतिपन्नजिनदी-
क्षान् । ततः किंभूतास्ताः?—मार्गं सम्यग्दर्शनाऽऽदिरूपं निर्वा-
णनगरगमनपथम्, समाचरन्तां विदधतः । तथा धार्मिकजन-
बहुमतान् धर्मचारिणलोकसंमतान्, नित्यं सर्वदर्शित । इह च
प्रकृत्यन्यनेन निसर्गेणः सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिरुक्ता, श्रुत्वा वा
दृष्ट्वा वेत्यनेन चार्थगमन इति प्रकारद्वयमेव चास्व प्रतिप-
त्ता स्यात् । यदाह—“तज्जिन्नागं दधिगमाद्वेति ।” (तत्त्वार्थः)
॥ ५ ॥ एतस्यांगं प्रस्तुतदीक्षायां, न दीक्षान्तरं, श्रद्धा रुचिः,
जायते प्रादुर्भवति । श्रद्धामेवांशेखतो दर्शयति—प्राप्तुयां
लभ्यम्, कथं केन प्रकारेण ? अहमेतां दीक्षाम् । किम्भूतां?—
भवजलहिमहानावं संसारसमुद्रतरणमहाद्वाराणाम् । किंभूता
श्रद्धेत्याह—निरपेक्षा निःस्पृहा, सांसारिकफलानि प्रति लौकि-
कधर्मदेवगुरुत्याप्रतीत्याविद्यमानापेक्षेत्यर्थः । यत एतस्यांग
एव दीक्षा । यदाह—“समणोवासओ पुव्वामेय मिच्छन्ताओ
पडिक्कमति सम्मत्तं उचसंपज्जति, नो से कप्पति अज्जप्पभिई
अज्जउत्थिए वा अज्जउत्थियद्वययाणि वा ।” इत्यादि ।
सानुबन्धाऽव्यवच्छिन्नतद्भावमन्तानां, चशब्दः समुच्चय इति
॥ ६ ॥ तथा-विघ्नानां दीक्षाप्रतिपत्तिप्रत्यूहानाम् । चशब्दः
समुच्चयः । अभावोऽविद्यमानता, श्रद्धालक्षणशुभभावव्यपो-
हित्वात्तयाम् । भावेऽपि च निरुपक्रमक्रियकर्मवशादिप्रज्ञानां
सद्भावेऽपि च, अपि चेति समुच्चयार्थः । चित्तस्थैर्यं दी-
क्षां प्रति मनोदाढ्यम्, अत्यन्तम्, वदिति शेषः । एतन्न-
न्तरां श्रद्धाविज्ञाभावचित्तदाढ्यरूपं त्रयम् । किमित्याह—
दीक्षारागो दीक्षाऽनुरागः, निर्विघ्नं कथितम् । कैरित्याह—स-
मयकेतुभिः प्रकाशकत्वेन सिद्धान्तचिह्नभूतैः समयैरिति
यावत् । इति गाथात्रयार्थः ॥ ७ ॥

उक्त्वा दीक्षारागोऽथ लोकविरुद्धत्यागाभिधित्तया लोक-
विरुद्धानुष्ठानोपदर्शनायाऽऽह—

सच्चस्स चेव सिद्धा, विसेसओ तह य गुणसमिद्धाणं ।

उज्जुधम्मकरणहसणं, रीढा जणपूयणिज्जाणं ॥ ८ ॥

बहुजणविरुद्धसंगो, देसादाचारलण्णं चेव ।

उल्लण्णभोमो य तहा, दायाइ वि पगइमसे तु ॥ ९ ॥

साहुवसणम्मि तोसो, सइ सामत्थम्मि अपडियारो य ।

एमाइयाणि एत्थं, लोगविरुद्धाणि शेयाणि ॥ १० ॥

सर्वस्यैव समस्तस्यैव लोकस्य, चैवशब्दोऽवधारणः । नेन
न पुनः कस्यचिदेव । निन्दा जुगुप्सा, लोकविरुद्धमिति
सर्वत्र योज्यम् । निन्दमानो हि लोको निन्दकं प्रति घृ-
द्धो भवत्यनो लोकविरुद्धम् । एवं सर्वत्र भावना कार्या ।
तथा विशेषतो विशेषेण, नितरामित्यर्थः । तथा चेति पुनर-
र्थः । गुणसमृद्धानां ज्ञानाऽऽदिगुणहिमतामाचार्याऽऽदीनाम् ।
निन्देति प्रकृतमेव । गुणवतां हि बहुलोकः पक्षपाती भवत्यन-
स्तनिन्दा विशेषतो लोकविरुद्धमिति भावः । श्रद्धा नामव्यु-
त्पन्नबुद्धीनां धर्मकरणे स्वबुद्ध्यनुसारेण कुशलानुष्ठानाऽऽस्ते-
वने हसनमुपहासो धूर्तैर्विदम्बिताः खल्वेत इत्यादिरूप श्र-
द्धधर्मकरणहसनम् । बहवो श्रद्धुपपन्ना एव लोकाः, ते च
तद्धर्माऽऽचारहसने सति विरुद्धा एव भवन्ति । तथा रीढा
हीला, जनपूजनीयानां राजामात्यश्रेष्ठितद्वगुरुप्रभृतीनाम् ।
भावनाभिप्रायः प्रतीत एव ॥ ८ ॥ तथा बहुजनैः प्रभूतलोकैः
सह ये विरुद्धास्तदपकारकत्वेन विरोधवन्तस्तैः सार्धं
यः सङ्गः सम्पर्कः स तथा । देशाऽऽद्याचारलक्षणमेव च ज-
नपक्षग्रामकुलप्रभृतिगमाचारानतिक्रम एव च । पुनस्तदनु-
लक्षणमपि । चशब्दः समुच्चये । एवकारश्चावधारणः । अन-
योश्च प्रयोगो दर्शित एव । तथोल्लवणः खिद्गजनाऽऽचरि-
तो भोगो वरुपुण्याऽऽदिभिर्वैहसत्कार उल्लवणभोगः । तथा
तेन प्रकारेण देशकालविभववयोऽवस्थाऽऽद्यनौचित्यलक्षणेन ।
तथा दानाऽऽद्यपि वित्तवितरणतः प्रभृतिकमपि, न केवलमु-
ल्लवणभोग इवेत्यपिशब्दार्थः । किम्भूतं दानाऽऽदीत्याह—प्रक-
टमगम्भीरतया लोकप्रकाशम् । अन्ये त्वपरे पुनराचार्याः, लोक-
विरुद्धमाहुरिति गम्यम् । तथाविधदानाऽऽदिविधायकस्य
हि लोक उपहासकारी स्यादिति लोकविरुद्धेति ॥ ९ ॥ तथा-
साधुव्यसने दुष्टराजाऽऽदिजनितायां शिष्टजनानामापदि, तोपः
प्रमोदः । अत्र हि साधवस्तत्पातिकाश्च विरुद्धा भवन्ति ।
तथा सति विद्यमाने, सामर्थ्ये साधुव्यसनपरिब्राणवले,
अप्रतिकारो व्यसनापरिब्राणम् । चशब्दः समुच्चये । लोक-
विरुद्धमिति योगः । शेषलोकविरुद्धोपलक्षणार्थमाह—एव-
मेतानि सर्वजननिन्दाऽऽदीनि, आदिः प्रकारो येषां ताभ्येवमा-
दिकानि । आदिशब्दात्पेक्षयाऽऽदिप्रहः । (एत्थं स्ति) अत्र
जिनदीक्षाधिकारे, लोके वा, लोकविरुद्धानि लोकविरोध-
वन्त्यनुष्ठानानि, श्रेयानि ज्ञातव्यानि अपरिहया, प्रत्याख्या-
नपरिहया तु परिहर्तव्यानीति गाथात्रयार्थः ॥ १० ॥

अथ सुन्दरगुरयोगं दर्शयन्नाह—

णाणाइजुओ उ गुरु, सुविणे उदगादितारणं तत्तो ।

अचलाइरोहणं वा, तहेव बालाइरक्खा वा ॥ ११ ॥

ज्ञानाऽदियुतश्च गुरुः । इह चशब्दस्तुशब्दो वा पुनरर्थः । त-
स्य चैवं प्रयोगः—लोकविरुद्धानि, तावत्सर्वजननिन्दाऽदीनि,
गुरुश्च दीक्षाऽऽचार्यः पुनर्ज्ञानादियुतः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारि-
त्रयुक्तः सुन्दरो भवतीति हृदयम् । अथवा-ज्ञानाऽदियुत एव
गुरुर्भवतीत्येवमवधारणं व्याख्येयम् । अथ तद्योगः क इत्याह—
स्यमे निद्रासंवलितमनोविज्ञानविशेषरूपे, उदकाऽऽदिभ्यो
जलानलगतोऽदिव्यस्तारणम् । ततो गुरोः सकाशान् दीक्षा-
कामस्य । एतच्च सुन्दरगुरयोगपरिज्ञानदेतुत्वात्सुन्दरयो-

गोऽभिधीयते । एवमचलाऽऽदिषु पर्वतप्रसादवृक्षशिखरप्रभृ-
तिषु, रोहणमारोपणमचलाऽऽदिरोहणम् । वाशब्दः पूर्वोक्त-
पक्षापेक्षया विकल्पार्थः । तथैव तेनैव प्रकारेण स्वप्ने ततः
सकाशादित्येवंलक्षणेन, व्यालाः श्वापदा भुजगा वा तदादि-
भ्यः । आदिशब्दाद्वाजाऽऽदिभिश्च रक्षा व्यापाद्यमानस्य आणं
व्यालाऽऽदिरक्षा । वाशब्दो विकल्पार्थ एवेति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥
उक्ता दीक्षा । पञ्चा० २ विव० ।

(१०) समवसरणान्तःपुष्पपाते योग्यतानर्णयाहीत्यतेऽ-
सौ, बहिस्तन्पाते तु को विधिरित्याह-

बाहिं तु पुष्पपाए, वियङ्गचउसरणगमणमाईणि ।
काराविज्जइ एसो, वारतिगमुवरि पडिसेहो ॥ २७ ॥

बहिर्बहिस्तात्समवसरणात्, तुशब्दः पुनःशब्दार्थः, स च
पूर्वोक्तार्थापेक्षयात्तरार्थस्य विलक्षणतासूचनार्थः । पुष्पपाते कु-
सुमपतने सति, विकटनं च शङ्काऽऽद्यतिचाराऽ-लोचना स्वा-
भिप्रायनिवेदनमात्रं वा, चतुःशरणगमनं 'चत्तारि सरणं पव-
ज्जामि' इत्यादिरूपमादिर्येषां तानि विकटनचतुःशरणगमना-
ऽऽदीनि । मकारश्चेद्वाऽऽगमिकः, आदिशब्दात् पञ्चतमस्कारा-
ऽदिपरिग्रहः (काराविज्जति नि) कार्यते विधाप्यते गुरुणा एव
दीक्षाधिकृतजीवः । कियतीर्त्तरा इत्याह- (वारतिगं) क्षेत्रं
वारान् यावत्, उपरि तस्योर्ध्वं प्रतिपेक्षो निपेक्षो दीक्षायाः ।
इदमुक्तं भवति- बहिः पुष्पपाते सत्यालोचनाऽऽदि कायित्वा
तथैव पुष्पपातः कार्यते, पुनर्बहिः पाते पुनरपि स एव विधि-
गवर्त्यते । ततो वारत्रयेऽपि यदि बहिरेव पुष्पपातो भवति,
तदा त्रिनिश्चितत्वात्दीक्षाऽनर्हत्वस्य प्रतिषिध्यत एवासौ
दीक्षाप्रहणं प्रति भद्र ! प्रस्तायान्तरे तव दीक्षा दास्यते, ना-
धुनेत्यादिभिः कोमलवचनैरेति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥

उक्तविपर्ययमाह-

परिसुद्धस्स उ तह पु-फपायजोगेण दंसणं पच्छा ।
ठितिसाहणमुवबूहण, हरिसाइपलोयणं चेव ॥ २८ ॥

परिशुद्धस्य दीक्षोचितविशुद्धिप्राप्ततया निश्चिनस्य सनो
दीक्षणीयस्य, तुशब्दः पुनःशब्दार्थः । कथमित्याह-तथेति
तथाविधः पूर्वोक्तन्यायतः समवसरणमध्यभावी यः पुष्पपात-
योगः कुसुमपतनव्यापारः स तथा तेन पुष्पपातयोगेन ।
किमित्याह- दर्शनं नयनाऽऽवरणवसनापनयनं जिनप्रतिमां
प्रति तस्य दर्शनक्रियायां प्रयोजनं गुरुणा कार्यम् । पञ्चादिति
पुष्पपातेन तद्विशुद्धिनिश्चयानन्तरम् । अथवा-दर्शनमिति स-
म्यग्दर्शनं तस्याऽऽनर्पणीयमेतद्वारोपणमेव च दीक्षाच्यते ।
उक्ता वासन्तेपाऽऽदिलक्षणा सामाचारी ।

तत्र चावश्यकचूर्णयन्नुसारी सम्प्रदायोऽयम्-चैत्यवन्ना-
ऽऽदिना तदुचितेन सर्वविरतिसामायिकाऽऽरोपणक्रमेण गुरु-
रोदमुच्चारयितव्यं दीक्षणीयेन चैतदेव प्रत्युच्चारयताऽभ्युपग-
म्यव्यम् । तद्यथा-" अहं भंते ! तुम्हाणं समीवे मिच्छताओ
पडिकमामि, सम्मत्तं उवत्संपज्जामि, नो मे कण्णइ अज्जप्पमिइ
अअउत्थिप या, अअउत्थियदेवयाणि वा अअउत्थियपरिग्ग-
हियाइ अरहंतचेयाणि वा वंदित्तप वा नमंसित्तप वा पुठिं
अनालत्तेण आलवित्तप वा संलवित्तप वा, तेसि अलणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुण्यदाउं वा

नक्तथ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देव-
याभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं विसीकंतारेणं वव्वओ केत्तओ
कालओ भावओ, वव्वओ णं दंसणदव्वाइं भंगीकाऊणं,
केत्तओ णं सम्बलोप, कालओ णं जावज्जीवाए, भाव-
ओ णं जाव गहेणं न गहिज्जामि, जाव छलेणं न छलि-
ज्जामि, जाव संनिवाएणं न भंजामि (नाभिर्भाविज्जामि)
जाव केण वि परिणामवत्सेण परिणामो मे न परिवडति ताव
मे एसा दंसणपडिम सि । " ततश्च वासप्रक्षेपपूर्वकं स-
र्वविरतिसामायिकाऽऽरोपणे इव " नित्यारगपारगो होहि
गुरुगुणेहि वड्ढाहि सि " आशिवं प्रयुज्जते । अयमेवार्थो-
ऽन्यत्वाऽऽचार्यैरेवमुक्तः-" इय मिच्छाओ विरमिय, सम्मं उ-
वगम्म भणति गुरुपुरओ । अरहंतो निस्संगो, महदेवो इ-
क्खिणा साहु ॥ १ ॥ " इति । नतश्च (ठितिसाहणं सि) दी-
क्षितमर्यादाकथनं कार्यम् । यथा-" अज्जप्पमिइ तुम्हं अ-
रहं देवो, साहवो गुरु, जीवाइपयच्छ नह्हाणं सम्मत्तं, नो
ते कप्पति लोइयतित्थे एहाणणपिंडपयाणाइ, कण्णइ पु-
ण तिकालं देववंदणाइयं अणुगुणं । " अथवा-स्थितिसा-
धनं दीक्षामाचारप्रकाशनं कार्यम् । यथा-" भो भद्र !
दीक्षाप्रतिपात्तिक्रमोऽयमस्थिस्थगनपुष्पप्रक्षेपाऽऽदिरिति न
त्वयाऽन्यथा संभाषनीयः । तथा- (उवबूहणं सि) इह प्रा-
कृतत्वेन निरनुस्वारः पाठः । ततश्चोपबूहणं तस्यानुमोदनं
कार्यम् । यथा-" धन्यस्त्वं धर्माधिकारी क्षीणप्रायस्त्वहः य-
तो भगवतो भुवनबान्धवम्याऽऽगच्छकुसुमनिपातेन निश्चितो-
ऽसि समासन्नकल्याण इति । " अथवा-" धन्यस्त्वं येन
सकलकल्याणवल्लीकन्दकल्पा भागवती दीक्षाऽवाप्ता, तद्-
वाप्तौ चावाप्तानि सकलकल्याणानि । " अपि च-" धणा-
ण निवेसिज्जति, धम्मा गच्छन्ति पारमेयस्स । गंतुं इमस्स
पारं, पारं दुक्खाणं वण्णंति ॥ २ ॥ " इति । तथा-हर्षाऽऽदी-
नां तद्वतप्रमोदप्रभृतीनाम् । आदिशब्दादैन्योदासीनताऽऽदि-
ग्रहः । प्रलोकनमवलोकनं हर्षाऽऽदिप्रलोकनं तदाचार्येण मु-
खप्रसन्नताऽऽदिभिर्लक्षणैस्तस्य कार्यम्, किमयमेतत्समाचार-
दर्शनं हृष्टोऽन्यथा चैत्यवगन्तव्यमित्यर्थः । चैवेति समुच्चय
इति गाथाऽर्थः ॥ २८ ॥ पञ्चा० २ विव० ।

(११) कथं चेति प्रकारेण दातव्येत्येतदाह-

पुच्छ कइणा परिच्छा, सामाइअमाइसुसदाणे च ।

चिइवंदणाइआए, विहीएँ सम्मं पयच्छिजा ॥ ११५ ॥

प्रश्नः प्रवज्याऽभिमुखविषयः, कथनं कथा साधुक्रिययोः प-
रीक्षा सावधपरिहारेण, सामायिकाऽऽदिसूत्रदानं च विशुद्धा-
ऽऽलापकं, ततश्चैत्यवन्दनाऽऽदिविधिना वक्ष्यमाणलक्षणं,
सम्यगसंभ्रान्तः, प्रयच्छेत्प्रवज्यां दद्यादिति गाथासमुदा-
यार्थः

अवयवार्थं तु ग्रन्थकार एवाऽऽह-

धम्मकहाअक्खित्तं, पव्वजाअभिमुहं तु पुच्छिजा ।

कत्थ तुमं सुंदर ! प-व्वयसी वा किं निमित्तं ति ॥ ११६ ॥

धर्मकथाऽऽद्याक्षिप्तमिति धर्मकथया अनुष्ठानेन वा आच-
र्जितं प्रवज्याऽभिमुखं तु सन्तं पृच्छेत् । कथमित्याह-कः कुत्र
त्वं सुन्दर ! कसुवं कुत्र वा त्वमायुष्मन् !, प्रवज्जसि वा किं
निमित्तमिति गाथाऽर्थः ।

स खट्वाह-

कुलपुत्रो तगराए, असुहभक्त्वयनिमित्तमेवेह ।

पञ्चामि अहं भंते !, इह गच्छो मयण सेसेमु ॥ ११७ ॥

कुलपुत्रोऽहं तगरायां नगर्यामित्येतद्वाङ्मनमधुराऽऽपुलकं
वेदितव्यमिति । अशुभभक्त्वयनिमित्तमेवेह, भवन्त्वस्मिन्क-
र्मवशवर्तिनः प्राणिन इति भवः संसारस्तत्परित्यज्यनिमित्त-
मित्यर्थः । प्रव्रजामि अहं भवन्त । इति एवं ब्रुवन् ब्राह्मः, भजना
शेषु अकुलपुत्रान्यनिमित्ताऽऽदिषु । एवं च विशिष्टस्त्रात्रुसा-
रतो द्रष्टव्यः । उक्तं च-“ जे जहि ” बुभुक्षित्या खसु, पञ्चा-
खलवसहिभनपायेछुं । जिखबकणे पडिहुजा, वजेयव्वा वय-
सेछुं ॥ ११ ॥ ” इत्यादीति गाथाऽर्थः । प्रश्न इति व्याख्यातम् ।

(१२) कथामधिकृत्याऽऽह-

साहिजा दुरणुवरं, कापुरिसाखं सुमाहुकिरिअं ति ।

आरंभनियत्ताण य, इह परभविण सुहविवागे ॥ ११८ ॥

साधयेत् कथयेत् दुरणुवरां कापुरुषाणां सुदृश्यानां सु-
साधुक्रियामिति, तथा आरम्भनियुक्तानां च इह परभविके शु-
भविवाकान् प्रशस्त्यवदेवलोकरमवाऽऽदीमि इति गाथाऽर्थः ।

जह वेव उ मोक्खफला, आशा आराहिआ निणिदाणं ।

संसारदुक्खफलया, सह वेव विराहिआ होइ ॥ ११९ ॥

यथैव तु मोक्खफला, भवतीति बोधः । आशा आराधिता
अखरिइता सती जितेन्द्राणां संबन्धिर्नाति, संसारदुःखफ-
लादा तथैव च विराधिता खरिइता भवतीति गाथाऽर्थः ।

किं च-

जह बाहिओ उ किरिअं, पवत्तिउं सेवई अपत्थं तु ।

अपवसगाउ अहियं, मियं च स वावइ विणासं ॥ १२० ॥

यथा व्याधितस्तु कुट्टाऽऽदिप्रसूनः क्रियां प्रतिपत्तुं किञ्चित्काम-
मभित्य संवते अर्थं तु । स किमित्याह-अप्रपञ्चासकाशा-
दधिकं शीघ्रं च स प्राप्नोति, विनाशमप्यसंबन्धेन प्रकटित-
व्याधिवृद्धेरिति गाथाऽर्थः ।

एमेव भावकिरिअं, पवत्तिउं कम्मवाहिखयहेउं ।

यच्छा अपत्थसेवी, अहियं कम्मं समज्जिणइ ॥ १२१ ॥

‘एवेमेव भावक्रियां प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुं, किमर्थमित्याह-क-
र्मव्याधितयहेतोः पञ्चादपत्थसेवी प्रव्रज्याधिकृत्यकारी अ-
धिकं कर्म समाजयति, भगवदाज्ञाधिलोपनेन कूराऽऽशय-
त्वादिति गाथाऽर्थः । कथंति व्याख्याता ।

(१३) परीक्षायाह-

अण्णुवगयं पि संतं, पुण परिखिज्जइ पवयणविहीए ।

छम्मासं जाऽसज्ज व, पत्तं अद्दाए अप्पवहुं ॥ १२२ ॥

अभ्युपगतमपि अङ्गीकृतमपि सन्तं पुनः परीक्षेत प्रवचन-
विधिना स्ववर्त्यप्रदर्शनाऽऽदिना, कियन्तं कालं यावदित्याह-
पणमासं यावदासाय वा पात्रमद्यायाः अल्पबहुत्वमज्ञा-
कालः, सपरिणामके पात्रके विशेषे अलग्तर इतरस्मिन् ब-
हुतरोऽपीति गाथाऽर्थः । परीक्षेति व्याख्यातम् ।

(१४) साम्प्रतं सामायिकाऽऽदिसूत्रदानमाह-

सोभणदिणमि विहिणा, दिजा आलावणेण सुविसुद्धं ।

सामाइआइसुत्तं, पत्तं नाऊण जं जोगं ॥ १२३ ॥

१८७

शोभनदिने विशिष्टनक्षत्राऽऽदियुक्ते विधिना चैत्यवन्दनम-
स्कारपाठनपुरस्सराऽऽदिना इद्यादालापकेन, न तु प्रथमेव प-
ट्टिकालिकनेन सुविशुद्धं रूपं सामायिकाऽऽदिसूत्रं, प्रतिश्र-
मणेर्यापयिकाऽऽदीत्यर्थः । पात्रं ज्ञात्वा वद्योग्यं तद्द्यान्न व्य-
स्ययेनेति गाथाऽर्थः । उक्तं सूत्रदानम् ।

(१५) शेषविधिमाह-

ततो अ जहाविहवं, पूअं स करिअ वीयरागाणं ।

साहूण य उवउत्तो, एअं च विहिं गुरु कुणइ ॥ १२४ ॥

ततश्च ननुत्तरकालं यथाविभवं यो यस्य विभवं, विभवा-
नुरूपमित्यर्थः, पूजां स प्रव्रजजिषुः कुर्याद्रीतरागाणां जिनानां
माल्याऽऽदिना, साधूनां वस्त्राऽऽदिना, उपयुक्तः सन्निवि । एवं
च ब्रह्ममाण्डलक्षणं विधिं गुरुराचार्यः करोति । सूत्रस्य
विकालगोचरत्वप्रदर्शनार्थं वर्तमाननिर्देश इति गाथाऽर्थः ।

चिइवंदखरइहरणं, अद्दा सामाइयम्स उस्सगो ।

सामाइयतियकहुण, पयाहिणं चेव तिवसुत्तो ॥ १२५ ॥

चैत्यवन्दनं करोति रजोहरणमर्थयति, अष्टां गृह्णाति,
आमाविकरबांत्वनं इति कायेन्मनं च करोति, सामायि-
कत्रयाऽऽकर्षणमिति त्रिवो वाराः सामायिकं पठति, प्रदक्षि-
णां चैव त्रिः तिस्रो वाराः शिष्वं कारयतीति गाथास-
दुदायाऽर्थः ।

अथावयवार्थं त्वाह-

सेहमिह वामपोस, ठविजु तो चेइए पवदंति ।

साहूहिं समं गुरवो, युइवुद्धी अप्पणो चेव ॥ १२६ ॥

शिष्यकमिह प्रव्रज्याऽभिमुखं धामपात्रं स्थापयित्वा तत-
श्चैत्याम्यर्चनप्रतिमालक्षणानि प्रवन्दन्ते साधुभिः समं गुर-
वः, स्तुतिबुद्धिरात्मनैवति आचार्या एव वन्द्यपाठाभ्यां प्र-
वर्त्तमानाः स्तुतीर्ददतीति गाथाऽर्थः ।

(१६) वन्दनविधिमाह-

पुरओ वजंति गुरवो, सेसा वि जहकमं तु सद्दाणे ।

अक्खलिआइकमेणं, विवज्जए होइ अविही उ ॥ १२७ ॥

पुरत एव तिष्ठन्ति गुरव आचार्याः, शेषा अपि सामान्य-
साधवः यथाक्रममेव ज्येष्ठार्थतामङ्गीकृत्य स्वस्थाने तिष्ठ-
न्ति, तत्रास्खलिताऽऽदिन स्मालिनं न मिलितमित्यादिक्रमे-
ण परिपाटया, सूत्रमुच्चारयन्तीति गम्यते । विपर्यये स्थानमु-
च्चारणं वा प्रति भवति । आवेधिरध्वन्द्वन इति गाथाऽर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

खलियमिलियवाइदं, हीणं अक्खलराइदोसजुअं ।

वदंताणं नेआ-ऽसामायारि ति सुत्ताणं ॥ १२८ ॥

स्खलितमुपलाऽऽकुलायां भूमौ लाङ्गलवत्, मिलितं विस-
हशधान्याऽऽमलकवत्, व्याधिजं विपर्येस्तरङ्गमालावत्,
हीनं न्यूनम्, अत्यक्षराऽऽदिवैषययुक्तमिति, अत्यक्षरमाधि-
काक्षरम्, आदिशब्दादमतिपूर्वाऽऽदिप्रहः । इत्थं वन्दमानानां
केषा असामाचारी अस्थितिसूत्राऽऽज्ञा आगमार्थं एवंभूत
इति गाथाऽर्थः । व्याख्यातं चैत्यवन्दनद्वारम् ।

प्रव्रज्यां व्याचिख्यासुराह-

वंदिय पुण्डिआणं, गुरुण ता वदणं समं दाउं ।

सेहो भयाइ इच्छा-कोरेणं पव्वयावेह ॥ १२६ ॥

चन्दित्वा द्वितीयप्रणिपातदण्डकावसानधन्दनेन पुनरुत्थितेभ्यः प्रणिपाताभिषेकोत्थानेन गुरुभ्यः आचार्येभ्यस्तत्त-
स्तदनन्तरं धन्दनं समं वेचाऽऽद्यभिमुखमेव दत्त्वा शिक्षको
भणति । किमिति तदाह-इच्छाकारेण प्रमाजयत, अस्मानि-
ति गम्यते । एष गाथाऽर्थः ।

इच्छामो ति भाणिता, उद्वेउं कङ्किउण मंगलयं ।

अप्पेइ रओहरणं, जिणपन्नं गुरु लिंगं ॥ १२७ ॥

इच्छाम इति भणित्वा विष्णुवचसा दत्त्वा तु मूर्च्छस्थानेन आ-
कृष्य मङ्गलकं पाठित्वा पञ्चनमस्कारमप्येति रजोहरणं जि-
मप्रकृतं गुरुः लिङ्गमिति गाथाऽर्थः ।

(१७) लिङ्गवान एव विधिमाह-

पुव्वाभिमुहो उत्तर-मुहो व देज्जाऽहवा पढिच्छिज्जा ।

जाए जिणाऽऽदभो ना, दिसाए जिणचेइआइं वा ॥ १२८ ॥

पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा दद्याद् गुरुः । अथवा-प्रतीच्छे-
च्छिष्यः, यस्यां जिनाऽऽदभो वा दिशि, जिनाः मनःपर्यायकानिनः
अवधिमपन्नाश्चतुर्दशपूर्वधराश्च, । जनैः प्यानि वा यस्यां दिशि
आसन्नान् तदभिमुखो दद्यात्, अथवा-प्रतीच्छेच्छिष्यं गाथाऽर्थः ।
रजोहरणं लिङ्गमुक्तम् ।

साऽप्रतं तवङ्कुराद्यमाह-

हरइ रयं जीवाणं, वज्जं अब्भंतरं च जं तेणं ।

रयहरणं ति पवुच्चइ, कारणकज्जोवयाराओ ॥ १२९ ॥

हरत्यपनयति रजो जीवानां बाह्यं पृथिवीरजःप्रभृति, अज्ज-
न्तरं च बध्यमानकर्मरूपं यज्जस्मानेन कारणेन रजोहरणमि-
ति प्रोच्यते, रजो हरतीति रजोहरणम् । अज्जन्तररजोहरण-
माशङ्क्याऽऽह-कारणं कार्योपचारात्संयमयोमा रजोहरास्त-
त्कारणं चेदमिति गाथाऽर्थः ।

एतदेव प्रकटयति-

संजमजोगा एत्थं, रयहरणा तेसि कारणं जेणं ।

रयहरणं उवयारो, भणइ तेणं रओकम्मं ॥ १३० ॥

संयमयोगाः प्रत्युपचिन्तप्रमृष्टभूभागस्थानाऽऽदिष्यापाराः, अ-
त्राधिकारे, रजोहरणा बध्यमानकर्महरा इत्यर्थः । तेषां संयमयो-
गानां कारणं येन कारणेन रजोहरणमित्युपचारादस्तेन हेतुनेति ।
रजःस्वरूपमाह-भणयने रजःकर्म बध्यमानकमिति गाथाऽर्थः ।

केइ भणंति मूढा, संजमजोगाण् कारणं नेवं ।

रयहरणं ति पमज्जण-माईहुवघायभावाओ ॥ १३१ ॥

केचन भणन्ति मूढा दिगम्बरविशेषाः संयमयोगानां युक्त-
लक्षणानां कारणं नैवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण रजोहरणमिति ।
यथा न कारणं तदाह-प्रमार्जनाऽऽदिभिः प्रमार्जनेन संमार्जनेन
च उपघातजावात्प्राणिनामिति गाथाऽर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

मूइंगलिआइणं, विणाससंताणभोगविरहाई ।

रयदरिथगसंसं-जणाऽऽइणा होइ उवघाओ ॥ १३२ ॥

प्रमार्जनेन सति मूर्च्छलिकाऽऽदीनां विपीलिकामत्कोटकप्रभृ-
तीनां विनाशमन्तानमोभ्यविरहाऽऽदयो, भवन्तीति वाक्यशेषः ।
रजोहरणसंस्पर्शनादल्पकायानां विनाश एव, सन्तानः प्रवक्ष्यः-

गमनं भोग्यं तिकुथाऽऽदि, एतद्विरहस्तु जवत्थेवेत्युपघातः ।
तथा-रजोदरिथगसंसंजनाऽऽदिना भवत्युपघात इति । संज-
यति च प्रमार्जने सति रजसा हरिष्यगनं, तत्संसर्जनं च संयो-
पघात इति गाथाऽर्थः । एष पूर्वपङ्क्तः ।

अत्रोत्तरमाह-

पडिलेहिउं पमज्जण-मुपाघाओ कह णु तत्थ होजा उ ॥

अपमज्जउं च दोसा, वज्जाऽऽदागादवोसिरणे ॥ १३३ ॥

प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा विपीलिकाऽऽद्यनुपलब्धौ सत्यामुपलब्धावपि
प्रबोजनविशेषं वतनया प्रमाज्जनसूत्रे उक्तं, वतनैवमन उपघातः
कथं नु तत्र प्रवेत? नैव भवतीत्यर्थः । सत्यानुपलब्धौ किमर्थं प्र-
माज्जनमिति चेत्? उच्यते-सूत्रोक्तथाविधसंस्पर्शकारणमुप-
लब्धावपि प्रबोजनं तत्तु अप्रमार्जने तु दोषः । तथा चाऽऽह-
अप्रमृज्ज च दोषाः वज्ज्या आदावागादव्युत्सर्गे, आदिशब्दादि-
इयेकाङ्गलिकाऽऽदिपरिग्रह इति गाथाऽर्थः ।

(१८) अप्रमार्जनदोषमाह-

आयपरपरिष्वाओ, दुहा वि सत्यस्सऽकोसलं नूणं ।

संसज्जाइदोसा, देहे व्व विहीए णो हुंति ॥ १३४ ॥

यो हि कथञ्चिद्विपुरीषात्सर्गमङ्गीकृत्य असाहस्यः, ससक्तं च
स्थगिरक्तं, तेन दयालुना स तत्र न कार्यः, कार्यो वेति ह्यवी-
गतिः । किं चात उभयवादीच दोषः । तथा चाऽऽह-आत्मपर-
परित्यागोऽकरणे आत्मपरित्यागः, करणं परपरित्याग इति ।
किं चात इत्याह-द्विधाऽपि शास्त्रितुः स्वद्विभिनतीयंकरस्या-
काशत्वं नूनमवश्यं, कुशलस्य चाकुशलताऽऽद्यात्वेन आशातमे-
ति । पञ्चान्तरपरिजिहोषयाऽऽह-संसज्जनाऽऽदिदोषाः पूर्वपङ्क्त-
वाद्यजिह्वना अवधिनाऽपरिजोगेन (१) भवन्ति देह इव शरीर-
इव, अवधिना स्वसंमज्जसाऽऽहारस्य देहेऽपि भवत्येवेति गा-
थाऽर्थः । रजोहरणमिति व्याख्यातम् ।

अष्टा इति व्याचिख्यासुराह-

अह वंदिउं पुणो सो, भणइ गुरुं परमभतिसंजुत्तो ।

इच्छाकारेणऽम्हे, मुंडावेहि ति सपणामं ॥ १३५ ॥

अगमन्तरं वदिष्या पुनरपि स शिष्यको भणति गुरुमा-
चार्यं परमभक्तिसंयुक्तः सन् । किमित्याह-इच्छाकारेणास्म न्
मुण्डयेति सपणामं भक्ततीति गाथाऽर्थः ।

इच्छामो ति भाणिता, मंगलगं कङ्किउण तिवसुत्तो ।

गिएहइ गुरु उवउत्ता, अट्टा से तिभि अच्छिज्जा ॥ १३६ ॥

इच्छाम इति भणित्वा गुरुमङ्गलकमाकृष्य पाठित्वा त्रिःकु-
ल्वः, तिस्रो वारा इत्यर्थः । गृह्णाति गुरुः, उपयुक्तः तस्य अष्टाः
स्तोकके शम्रहणरूपाग्निस्त्र्यः, अच्छिज्जा जस्त्र्यल्लिता इति गाथा-
ऽर्थः । अष्टा इति व्याख्यातम् ।

अधुना सामायिककाद्योत्सर्ग इति व्याख्यानवज्जाह-

वंदिनु पुणो सेहो, मज्जाऽऽगेवेह नवरमायरियं ।

इह भणइ संविग्गो, सामाइयमिच्छकारेणं ॥ १४० ॥

इच्छाकारेण सामायिकं ममत्वावरोपयतेति भणति संविद्धः ।
सन्नवरमाचार्यमिति गाथाऽर्थः ।

इच्छामो ति भाणिता, सो वि अ सामईअरोवणानिमित्तं ।

संरेण समं सुत्तं, कङ्किता कुणइ उस्सगं ॥ १४१ ॥

इच्छाम इति मणित्वा सोऽपि च गुरुः सामायिकाऽऽरोपण-
निमित्तं शिष्यकण साहं सुत्रं सामायिकाऽऽरोपणनिमित्तम्-
“ करेमि काउरुसगं अक्षय सरिपणं ” इत्यादि पणित्वा
करोति कायोत्सर्गमिति भाषाऽर्थः ।

पुनश्च-

लोगस्सुजोयगरं, चित्ते उस्सारए असंभंतो ।

नवकारेणं तप्पु-अगं च वारे तम्भो तिप्पि ॥ १४२ ॥

तत्र लोकस्वाङ्गानकरं चित्तवित्त्वा उस्सारयात् संयमबोधं,
तदन्तरं भाविकवासंयमेन असंभान्तः सत्त्वस्कारेण “ तमो
अरहंताणं ” इत्यनेन (?) । ‘ कायोत्सर्गं ’ इति व्याख्यातम् ।
पं. व. १ द्वार ।

(१६) साधुधर्मे परिभाषिते चत्कर्तव्यं तदभिधानुमाह-

परिभाषि साधुधर्मे जहोदिअणुणे जइज्जा सम्ममेअं
पडिअण्णिअए अपरोवतावं परोवताओ हि तप्पडिवत्तिवि-
ग्यं, अणुपाओ सु एसो न खलु अकुसलारभओ हिअं ।
अप्पडियुद्धे कहिंचि पडिबोहिआ अम्मापिअरे । उभयलो-
गसफलं जीविअं समुदायकडा कम्मा समुदायफल ति ।
एवं सुदीहो अ विओगो । अस्सहा एगस्सवनिवासिसउण-
मुल्लमेअं । उद्दामो मच्चू पच्चासरणो अ । दुल्लहं मणु-
अत्तं समुदपडिअरयणलाभतुल्लं । अइप्पभूआ असे मया
दुवस्ववहुला मोहंधयारा अकुसलाणुबंधिणो अजुग्गा
मुद्धधम्मस्स । जुगं च एअं पोअभूअं भवसमुद्धे जुवं स-
कज्जे निउंजिउं संवरदुइअच्छिइं नाणकसधारं तवपवण-
जवणं । खणे जुल्लहे सच्चकओवमार्इए सिद्धिसाहगधम्म-
साहगत्तेण । उवादेआ य एसो जीवाणं; जं न इमीए ज-
म्भो, न जरा, न मरणं, न इद्विओगो. नाणिदुसंपओगो, न
खुहा, न पिवासा, न अस्सो कोइ दोसो, सच्चहा अपरतंतं
जीवावत्पाणं असुभरागाइरहिअं संतं सिवं अक्काहं ति ।

परिभाषिते साधुधर्मे अनन्तरसुओदितेन विधिना यथोदिन-
गुणः संसारविरक्तः संविभः अममः अपरोपतापी विबुधः
विबुधव्यमानजायः सन्, यत्नेन सस्याध्विनाऽनु धर्मे प्रतिपन्-
म । कथं ? इत्याह-अपरोपतापीमिति क्रियाविशेषणम् । किमे-
तदाधीयते ? इत्याह-परोपतापी इति तत्प्रतिपत्तिविधौ परोप-
तापी वरमाकर्मप्रतिपत्त्यन्तरावः । एतदेवाऽऽह-अनुपाव एवैव
धर्मप्रतिपत्तौ परोपतापः । कथम् ? इत्याह-न अस्वकुशलाऽऽर-
म्भतो हितम् । अकुशलाऽऽरम्भश्च धर्मप्रतिपत्त्याधी परोपता-
पः । न चाभ्यस्तत्राद्योऽयं संभवतीति । संभविपरिहाराद्यमाह-
अप्रतिबुद्धौ कथञ्चित्कर्मवैधित्यतः, प्रतिबोधव्यवस्थानापिनरी । न
तु प्रायो महास्वस्वैतावप्रतिबुद्धौ प्रवत इति । कथञ्चित् ? इ-
त्याह-अभयकोकसफलं जीवितं, प्रशस्वत इति शेषः । तथा स-
मुदायकृतानि कर्माणि, प्रकमाद्वुर्जानि समुदायफलानीति ।
अनेन भूयोऽपि बोगाऽऽक्रेपा । तथा वाऽऽह-एवं सुदीर्घो विबो-
गः, भवपरपरवा सर्वेषामस्माकमिति प्रकमः । अभ्यवैवमक-
रणे एकवृत्तनिवासिशकुनतुल्यमेतत्, चेदितमिति शेषः । अ-

थोक्तम्-“ वासवृत्तं समागम्य, विवक्तुं यथाऽऽणजः ।
नियतं विप्रयोगान्त-स्तथा जूनममागमः ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।
एतदेव स्पष्टयन्नाह-उद्दामो मृग्युः अनिवारितप्रसरः, प्रत्यास-
क्त्याहवाऽऽयुधेन । तथा पुनर्भवे मनुजस्य, भवाद्याविति शेषः ।
अत एवाऽऽह-समुद्रपतितरत्नलाभतुल्यम्. अतिदुरापमित्यर्थः ।
कुतः ? इत्याह-अतिप्रभूता अन्ये जनाः पृथिवीकायाऽतिस्वल्धि-
नः कायस्थित्वा । यथोक्तम्-“ असस्संसापपणिस-पपणीउ
एतिव्याण उ उउहं । ता खेव ऊ अणता, पणस्सतीए उ बा-
धन्वा ॥ १ ॥ ” एतं च दुःखबहुला उरकटात्मावदनीया मोहा-
न्धकाराः तदुदयतीव्रतया, अकुशलानुबन्धिनः प्रकृत्याऽस्व-
हान्तुत्वेन, यत एवमनः-अयोग्याः बुद्धधर्मस्य चारित्र्यलक्षण-
स्य, बोध्यं चैतन्मनुजस्यम् । किञ्चिदप्युक्तम् ? इत्याह-पातज्ञतं
भवसमुद्धे तदुत्सारकत्वेन । यत एवमतो युक्तं स्वकार्ये नि-
योक्तुं धर्मलक्षणे । कथम् ? इत्याह-संवरव्यतिरिक्तद्विज्जाणि
प्राणानिपाताऽविरमणाऽऽह्वीनि । तथा ज्ञानकर्णधारमर्भादणं त-
दुपयोगतः । तयःपवनजवनम्, अनशनाऽऽद्यासेवनतया । एवं
युक्तं स्वकार्ये निष्ठाकुम् । किम् ? इत्यत आह-कण एव दु-
र्लभः । कणः प्रस्तावः सर्वकार्योपमानीत एव । कथम् ? इत्याह-
सिद्धिसाधकधर्मसाधकत्वेन हेतुना, उपादेया चैवा जीवानां
सिद्धिरिव । यथास्यां सिद्धौ जन्म प्रादुर्भावसकृणम् न जरा व-
योहानिरकृणा, न मरण प्राणत्यागलक्षणम्, नेष्टवियोगः, त-
वजायात् । नानिदुसंप्रयोगोऽन एव हेतोर्न कुटु, बुभुक्काकपा ।
न पिपासा, उदकेच्छकाकपा । न चाप्यः काश्चिदोषः शीताण्णा-
ऽऽदिः । सर्वथाऽऽरतम् जीवावस्थानम्, अस्यां सिद्धाविति
प्रकमः । अशुभरागाऽऽदिरहितमेतदवस्थानम् । एतदेव विशे-
षणे-शान्तं शिवमवस्थावाधमिति । शान्तं शक्तितोऽपि क्रोधा-
ऽऽद्यभावान्, शिषं सकलाऽऽशियाऽभावान्, अस्यावाधं नि-
ष्क्रियत्वेनेति ।

विवरीओ अ संसारो इमीए अणवडिअसहावो । इत्थं खलु
सुही वि असुही. संतमसंतं, सुविणु व्व सच्चमालमालं ति ।
ता अलमित्थं पडिबंधेणं । करेह मे अणुगहं । उज्जमह
एअं बुच्छिंदितए । अहं पि तुम्हाणुमईए साहेमि एअं । नि-
व्विओ जम्ममरणेहि । समिज्झइ अ मे समीहिअं गुरुपमावे-
णं । एवं सेसे वि बोहिआ । तम्भो सममेएहिं सेविज्ज धम्मं ।
करिओचिअकरणिअं निरासंसो उ सच्चदा एअं परमसु-
णिसासणं ॥

विपरीतश्च संसारोऽस्याः सिद्धेर्जन्माऽऽदिरुपत्वात् सर्वोपद्रवा-
ऽऽल्लयो, तथाऽऽह-“ जरामरणदौर्मत्य-व्याधयस्तावहासताम् ।
मग्ने जम्मापि वीरस्य, जूवो जूवस्सपाकरम् ॥ १ ॥ ” अत एवाऽऽह-
अनवस्थितस्वभावः संसारः । अत्र खलु सुखव्यसुखी पर्यावतः,
सर्वव्यसत्यव्यवत एव । स्वप्न इव, सर्वमालमात्रमाणाऽभावेनात् ।
यत एव तदलमत्र प्रतिबन्धन संसारं, कुरुत ममानुग्रहम् । क-
थम् ? इत्याह-उद्यच्छतैर्न व्यवच्छेदं संसारं यूयम् । अहमपि
युष्माकमनुमत्या साधवामेवतद्व्यवच्छेदनम् । किमिति ? अत
आह-निर्विओ जन्ममरणादयो संसाराऽऽगामिभ्याम् । समुद्ध्यति
अमम समीहितं संसारव्यवच्छेदनं, गुरुप्रभावेन । एवं शेषाण्य-
पि भार्याऽऽदीनि बोधवैधौचित्योपस्थासेन । ततः समोभमर्माता-
पिमादिभिः सेवेत धर्मे चारित्र्यलक्षणम् । कथम् ? इत्याह-निरा-

शस एव सर्वदा, इह शोकपरलोकाज्जन्तम् । एतत्परममुनिना
मने, धीतरागवचनान्मत्स्यधः ।

अबुद्धभाषणेषु अ कम्मपरिणैए विहिजा जहामत्ति त-
दुवकरणं आओवायसुदं समईए । कयण्णुआ खु एसा ।
करुणा य धम्मपण्णहाणजणणी जणम्मि । तओ अणुप्पाए
पडिवजिज्ज धम्मं । असहा अणुवहे चेव उवहिजुत्ते सिआ ।
धम्माराहणं खु हिअं सव्वसत्ताणं । तहा तहेअं संपाडिजा ।
सव्वहा अपडिवज्जमाणे चइज्जा ते अट्ठाणगिलाणोसह-
त्थचागनाएणं ॥

अबुध्यमानेषु च मातापित्रादिषु कर्मपरिणामा हेतुभूतया, वि-
दध्यात् यथाशक्ति शक्त्यनुसारेण तदुपकरणमर्थजा शरीरवर्धः ।
किम् ? "कारणे कार्योपचारात् ।" वि. मृतम् ? इत्याह-आया-
पायशुद्धं स्वमत्या । ततोऽन्वसम्भूतारावः कलापराऽऽदिश्या-
यः । किमेतदेवं कुर्यात् ? इत्याह-कृतकतैवेवा भवेत् । कदा न
किंविशिष्टेषु ? इत्याह- धर्मप्रधानजननी जने, आसन्नोऽभित-
मित्तमित्यर्थः । ततोऽनुज्ञातः सन्, मातापित्रादिभिरिति प्रकृतः ।
प्रातिपद्यन् धर्मं चारित्र्यलक्षणम् । अन्वयमपि, तत्तद्वृत्तान्तम् ।
अनुपपन्न एव, ज्ञातः । तर्पावयुक्तः इत्याह, व्याज्जात् व्याजित्वा
धं । तत्तत्त- "निर्मात्र एव भोवन, मायावर्तु भवेत्कल्पम् ।
पश्येत्स्वपरयोपेक्ष, सानुवर्त्तितव्यम् ॥ १ ॥" एव न यमाऽऽ-
राधनमेव हि तं सर्वस्वानामिति । तथा तत्रैव दुःस्वप्नाऽऽदि-
कथनेन संपादयेत्कर्माऽऽराधनं, सर्वथाऽऽतिपद्यमानात् । अमु-
नाऽपि प्रकारेण त्यजेतान् मातापित्रादीन् । अस्यानन्तावधि-
भार्ययागङ्गातन ज्ञातमुदाहरणम् ।

एतदेवाऽऽह-

से जहा नामए केइ पुरिसे कठंचि कंतारणए अम्मापिइ-
समेए तप्पडिवदे वञ्चिजा । तेसिं तत्थ नियमयाई पुरिस-
मित्तासउम्हे संभवओसहे महायंके सिआ । तत्थ से
पुरिसे तप्पडिवंधाओ एवमालोचिअ न भवंति एए नि-
अमओ ओसहमतरेण, ओसहभावे अ संमओ कालम-
हाणि अ एआणि । तहा संठविअ संठविअ तदोसहनिमि-
त्तं सवित्तिनिमित्तं च चयमाणे साहु । एम चाए अचाए,
अचाए चेव चाए । फलमित्थ पढाणं बुहाणं धीरा ए-
अदंसिणो ॥

तद्यथा नाम कश्चिदपुरुषो विवर्जितः कथञ्चित्कालान्तरगतः सन्
मातापितृसमेतः, जार्याऽऽपुत्रलक्षणमेतत् । तत्प्रतिषेधो मज्जन् ।
तयोर्मातापित्रास्तत्र कालान्तरे नियमयार्ता पुरुषमात्राभावे, न
सम्यक्दीपधः मदानङ्कः स्यात् । आनङ्कः सन्ध्यावातो गणः । तत्रा-
सौ पुरुषः तत्प्रतिषेधमात्रापितृभ्रातृभवेन, एवमाहोच्य न
जन्त एतौ मातापितरौ नियमन औपधमन्तरेणौषधं विना ।
औषधभावे च सशयः-कदाचिज्जवतोऽपि, कालमही चेतौ मा-
तापितरौ । तथा तेन वृत्त्याऽऽज्ञातनाऽऽदिना प्रकारेण संस्था-
प्य संस्थाप्य तदौषधानामस्य, तयोर्मातापित्रोरौषधार्थं, स्ववृ-
त्तिनिमित्तं च आत्मवृत्त्यर्थं च त्यजन् साधुः शान्तः । क-
थम् ? इत्याह-एव त्यागोऽयागः, सयागफलत्वात् । अत्याग
एव त्यागो, त्रययागफलत्वात् । यादं नमिष्यत- किम् ? इ-

त्याह-फलमत्र प्रधानं बुधानां परिमृतानाम् । धीरा एतद्व-
र्तिनः, निपुणबुद्ध्या फलवर्तिनः ।

स ते ओसहसंपायणेषु जीवाविजा । संभवाओ पुरिसो-
चिअमेअं । एवं सुकपक्खिए महापुरिसे संसारकंतारण-
दिए अम्मापिइसंगए धम्मपडिवदे विहरिजा । तेसिं तत्थ
निअमविणासगे अपचवीजाइपुरिसमित्तासउम्हे संभवंत-
सम्मत्ताइओसहे मरणाइविवागे कम्मार्थंके सिआ । तत्थ
से सुकपक्खिए पुरिसे धम्मपडिवंधाओ एवं समालोचिअ
विणस्संति एए अवस्सं सम्मत्ताइओसहविरहेण । तस्म
संपादये विभासा । कालसहाणि अ एआणि ववहारओ ।
तहा संठविअ संठविअ इहलोगचिताए तेसिं सम्मत्ताइ-
ओसहनिमित्तं विसिद्धगुरुमाइभावेषु सवित्तिनिमित्तं च
किञ्चकरणेषु चयमाणे संजमपडिवत्तीए ते साहु सिद्धीए
एस चाए अचाए तत्तभावणाओ । अचाए चेव चाए मि-
च्छाभावणाओ । तत्तफलमित्थ पढाणं बुहाणं परमत्थ-
ओ । धीरा एअदंसिणो आयममन्वा ॥

न पुत्रः तौ मातापितरौ औषधरूपाद्वेन जीयन्ते । तत्रव-
त्वेनदत्त एवाऽऽह-ममारापुत्रोऽपि तमेतद्युनेभ्यः स्वयं दत्त ।
अथ दृष्टान्तोऽयमर्थोपपन्न इत्याह-एव सुकपक्खिका महापु-
रिसे, परीक्षामंभार इत्यर्थः । अथोक्तम् "जन्म अवसुं पोष-
क-परिवर्द्धो संसरो जन्ममारो । सा सुकपक्खिओ भवु, अ-
हिमं पुण कयइपक्खिओ ॥ १ ॥" किमयं ? इत्याह-अन्तार-
कालान्तरागतः सन्, मातापित्रादङ्कः । उपलक्षणमेतत् भार्या-
वीनां, धर्मप्रतिबद्धा । बहरेत् । तथामातापित्रास्तत्र अन्तारका-
लान्तरे नियमविनाशकः, ज्ञातयोऽऽदिपुरुषमात्रा, साध्या, भे-
वात्म्यकथाऽऽद्यै एव, मरणाऽद्विपाकः कर्मात्मकः स्यात् ।
द्विष्टं कर्मत्यर्थः । तत्राऽसौ शुक्ल शक्कः पुरुषः, धर्मप्रा । अन्व-
योः, एव समालोच्य विनश्यत एतौ मातापितरौ, अग्रह्य संस्थ-
कथाऽऽद्यौषधिविहेण संस्थाप्यऽऽद्यौषधानावेन । तत्संस्था-
प्ये संस्थाप्यऽऽद्यौषधरूपाद्वेन विभासा, कदाचिदेतत्संपादयि-
तु शक्यते, कदाचिज्ज इत्येवंप्रकारम् । कालमही चेतौ व्य-
हान्तः । तथा औषधमन्तरेण नियमनम् । यथोक्तम्-"आ-
युनि बडुपणने, कलाऽऽहन्तमिति तदुदाहरणम् । तच्छुष्य
मित्रमिति तत्, दुर्भावा वाचिदुष्यन्ते तच्छुष्यम् ॥ १ ॥" तथा
तेन स्त्रीद्वित्याऽऽरात्रप्रकारेण संस्थाप्य संस्थाप्य इहलोकवि-
नशा तयोर्मातापित्रोः सम्यक्त्वाऽऽद्यौषधानामित्तं, विशिष्टगुणा-
निमात्रेण धर्मकथाऽऽदिज्ञातम् । स्ववृत्तिनिमित्तं च कृत्यकरणे-
न हेतुना त्यजन्संयमप्रतिपत्त्या तौ मातापितरौ साधुधर्म-
मतः सिद्धौ सिद्धिविषये । किमत्यंतवेधम् ? इत्याह-एव त्या-
गोऽत्यागस्तत्तद्वृत्तान्तस्तद्विनिमित्तम् । अस्याग एव त्यागो,
मिश्रमात्रवृत्तान्तस्तद्विनिमित्तम् । तत्तत्तत् साधुधर्ममत्र प्र-
धानं बुधानां परमार्थतः परमार्थेन । धीरा एतद्वर्तिन आसन्न-
भव्या नाऽन्य ।

स ते सम्मत्ताइओसहसंपादणेषु जीवाविजा अचंचि-
अं अमरणावंकवीअजोगेणं । संभवाओ सुपुरिसोचिअ-
मेअं दुप्पडिआराणि अ अम्मापिइणि । एस धम्मो सयाणं

भगवं इत्य नायं परिहरमाणो अकुसलाणुर्वाधि अम्मापिह-
सोर्गं ति । एवमपरोवतावं सञ्चहा सुगुरुसमीवे पूत्ता भ-
गवंते वीअरागे साहू अ तोसिऊख विहवोचिअं किवणार्ई
सुण्यउत्तावस्सए सुविसुद्धनिमित्ते समहिवासिए विसुज्झ-
माणो महया पमोएणं सम्मं पव्वइज्जा लोअधम्मोहिती
लोगुत्तरधम्मगमणेण । एसा जियाणमाणा महाकल्लाण
त्ति न विराहिअव्वा बुहेणं महायत्थभयाओ सिद्धिकं-
खिणा ।

स शुक्लपाक्षिकः पुरुषः तौ मातापितरौ सम्बन्धवाऽऽद्यौषधस-
म्पादनेन जीवयेदात्यग्निकम् । कथम् ? इत्याह-अमरणावन्त्यवी-
जयोगेन, अरममरणावन्त्यकारणसम्बन्धवाऽऽदियोगेनेत्यर्थः । सं-
प्रवर्त्येतद्वत् एवाऽऽह-संजवात्पुरुषोचितमेतद्, यदुत्तैवं तत्त्वाग
इति । किमिति ? अन आह-दुष्पतिकारौ मातापितरौ, इति कृ-
त्वा एव धर्मः सतां सत्पुरुषाणां भगवान्ज्ञातं महावीर एव
परिहरन् तज्जामिप्रहप्रतिपत्त्याऽकुशलानुबन्धिनम् । तथा क
मपरिणत्वा मातापितृशोकं प्रज्जयाप्रदणेअवमिति । उक्तं च-
“अह सत्तममिम मासे, गज्जत्तां केवइभिग्गहं गेएहे । गाइं
समणं होइ, अम्मापियरे जियतमि ॥ १ ॥” प्रस्तुतनिगमना-
वाऽऽह-एवमपरोपतापं सर्वथा सम्बन्ध प्रज्जहेदिति योगः । वि-
धिंशेषमाह-सुगुरुसमीपे, नाम्ना, पूजयित्वा भगवतो वीत-
रागां जितान्, तथा साधून् यतीन् तोषयित्वा, विजयेत्तानं
कृपणाऽऽदीन् दुःखितसत्त्वानित्यर्थः । सुप्रयुक्ताऽऽवश्यकः समु-
च्चिनेन नपद्याऽऽदिना सुविशुद्धनिमित्तः प्रतियोगं समज्जिवालि-
तां गुरुणा गुरुमन्त्रेण विशुद्धमानो महता प्रमोदेन लोकोत्तरेण
सम्यग्भाववन्दनाऽऽदिगुरुणा प्रज्जहेत् । किमुक्तं भवति ? लोकध-
र्मैः सत्त्वैः लोकोत्तरधर्मगमनेन, प्रकर्षेण वज्रद्वित्यर्थः ।
एषा जितानामाह यदुत्तैवं प्रज्जितव्यम् । इयं च महाकल्याण-
नि कृत्वा न विराधितव्या बुधेन, नाम्ना कर्त्तव्येत्यर्थः । क-
स्मात् ? इत्याह-महानर्थभयात् । ताकाविराधनतोऽन्वोऽनर्थः ।
अर्थवत्तद्वाराधना इति । अत एवाऽऽह-सिद्धिकाङ्क्षिणा मुक्त्य-
र्थिनेति । न अद्वैताकारधनातोऽन्यः सिद्धिपथ इति ज्ञानीयम् ।
धं० सू० ३ सूत्र ।

(२०) पालनात्त्रयम्-

विधिना प्रज्जया प्राहोत्येतत्, अस्म्य चर्माभिधातुमाह-

स एवमभिपव्वइए समाणे सुविहिभावओ किरिआ-
फलेण जुज्झइ । विसुद्धचरणे महासत्ते न विवज्जयमेइ ।
एअअभावेअभिपेअसिद्धी उवायपविस्सीओ नाविवज्ज-
त्थोणुवाए पयइइ । उववाओ अ साहगो निअमेण । त-
स्स तत्तच्चाओ, अण्णहा अण्णसंगाओ निच्छयमयमेअं ।

स प्रस्तुतां मुमुक्षुः, एवमुक्तेन विधिनाऽभिप्रयोजितः सन्
सुविधिभावतः कारणात् क्रियाफलेन युज्यते, सम्बन्ध
क्रियात्वाद्धिकृतक्रियायाः । स एव विशेष्यते-विशुद्धच-
रणो महासत्त्वः, यत एवम्भूतः, अतो न विपर्ययमेति, मि-
थ्याज्ञानरूपम् । एतदभावे विपर्ययाभावेऽनिप्रेतसिद्धिः सा-
मान्यतैव । कुतः ? इत्याह-उपायप्रवृत्तेः । इयमेव कुतः ?
१८८

इत्याह-नाविपर्यस्तोऽनुपाये प्रवर्त्तते । इयमेवाविपर्यस्तकथा-
विपर्यस्तता । यदुतोपाये प्रवृत्तिरन्यथा तस्मिन्नेव विपर्य-
यः । एवमपि किम् ? इत्याह-उपायप्रवृत्तेः साधको निय-
मेन कारणं कार्याव्यभिचारीत्यर्थः । अतस्त्वननस्वभावस्य
तत्कारणत्वायोगादतिप्रसङ्गात् । एतदेवाऽऽह-तत्स्वतत्त्वत्याग
एवोपायस्वतत्त्वत्याग एवान्यथा स्वमुपेक्षमसाध्यतः । कुतः ?
इत्याह-अतिप्रसङ्गात् । तदसाध्यकत्वावशोपेक्षाऽनुपायस्याऽऽप्यु-
पायत्वप्रसङ्गात् । न चैवं व्यवहारोऽत्र आशङ्कनीय इ-
त्याह-निश्चयप्रतमेतदिति सूक्ष्मबुद्धिगम्यम् ।

से समलिङ्गकचणे समसत्तामित्ते निअत्तगहदुक्खे प-
समसुहसमेए सम्मं सिक्खमाइअइ । गुरुकुलवासी गु-
रुपटिवद्धे विणीए भूअत्थदरिसी न इओ हिअं त-
त्तं ति मअइ सुस्ससाइगुणजुत्ते तत्ताभिनिवेसाविहि-
परे । परममंतो ति अहिज्जइ सुत्तं बदलक्खे आसं-
साविप्पमुक्के आययट्ठी । स तमवेइ सञ्चहा । तओ
सम्मं निउंजइ । एअं धीराण सासणं । अण्णहा अ-
ण्णिओगो । अविहिगहिअमंतनाएण अण्णाराहणाए न
किंचि तदय्यारंभाओ धुवं । इत्थ मग्गदेसणाए दुक्खं
अवधीरणा अण्णटिवत्ती । नेवमहीअमहीयं अवगमविर-
हेण न एसा मग्गगामिणो विराहणा अण्णत्थमुहा । अत्थ-
हेऊ तम्सारऽऽम्भाओ धुवं । इत्थ मग्गदेसणाए अण्णभि-
निवेसो । पटिवत्तिमित्तं किरिआरंभो । एवं पि अहीअं
अहीअं अवगमलेसजोगओ । अयं सवीओ नियमेण ।
मग्गगामिणो क्खु एसा । अवायवहुलस्स निरवाए जहो-
दिण सुत्तुत्तकारी हवइ पवयणमाहसंगए पंचसमिए ति-
गुत्ते अण्णत्थपरे । एअच्चाए अविअत्तस्स सिसुजण्णिचा-
यनाएण । विअत्ते इत्थ केवली एअफलभूण सम्ममेअं
विआण्णइ दुविहाए परिआण ॥

स एव समभिप्रयोजितः समलोपकाञ्चनः सन् सर्वथा स-
मशब्दमित्रः । एवं निवृत्ताऽऽग्रहदुःखः, अतः स प्रथममुक्तस-
मेतः । प्राधिकारितया सम्यक् शिक्षामादत्ते, प्रहणाऽऽसेवनाक-
पाम् । कथम् ? इत्याह-गुरुकुलवासी, तदतिर्गमनेन । गुरुप्र-
तिबद्धः, तद्गृहमाणात् । विनीतो बाह्यविमर्शेन । भूतार्थदर्शी
तत्त्वार्थदर्शी, न इतो गुरुकुलवासात् हितं तत्त्वमिति सम्य-
ते, वचनानुसारित्वात् । अतः च-“गाणस्स होइ जागी,
धिरवरओ दंसणे अरिते व । असा आनकहाए, गुरुकुलवा-
सं ण मुंचेति ॥ १ ॥” स अद्वैत बुद्ध्याऽऽदिगुणयुक्तः शुभ-
वा १ अवण २ ग्रहण ३ चारणा ४ विज्ञाने ५ ह ६ ऽपोह ७
तत्त्वार्थनिवेष्टाः ८ प्रज्ञागुणा इत्येतद्युक्तः । तत्त्वार्थनिवेष्टाविधि-
परः सन्, किम् ? इत्याह-परममन्त्रो रागाऽऽदिविपन्नयेति कृ-
त्वाऽऽधीते सुखं पाठश्रवणादयाम् । किंविशिष्टः सन् ? इत्याह-
बदलकोऽनुष्ठेयं प्रति । आशंसाविप्रमुक्तः इहलोकाऽऽद्यपेक्षया
आयतार्थी मोक्षार्थी, अत एव स एवम्भूतः तत्सुखमवैति ।
सर्वथा यावात्तद्व्येन । ततः किम् ? इत्याह-ततोऽवगमात्सम्य-
प्रियुक्ते तत्सुत्रम्, एतद्वीराणां शासनं, यदुत्तैवमधीतं सम्य-

प्रियुक्तमिति । अन्यथाऽविषयध्वयनेऽनियोगः, नियोगादप्योऽ-
नियोगः पिपर्ययानियोग इत्यर्थः । अत एवाऽऽह-अविधिगृहीत-
मन्त्राकृतेन तत्रापि प्रह्लाऽऽदिभावाद्भिपर्वणात् योग एव । अना-
राधनायामेकान्तेन प्रवृत्तस्य न किञ्चिद्विषयमिष्टं वा फल-
म् । मोक्षात्मादाऽऽदिसदनुष्ठानं हि मोक्षफलमेव । यथोक्तम्-
" आमयस्य फलं मोक्षः, प्रधानमितरत् पुनः । तत्त्वतोऽफ-
लमेवेदं, हेतुं कृषिपलालवत् ॥ १ ॥ " भक्त्याप्युन्मादाऽयेव ।
यथोक्तम्-" उन्मादं च लभेज्जा, रोगातंकं च पाउयो वीहं । के-
चलिपक्षताम्रो, धम्माभो चावि जसेज्जा ॥ १ ॥ " न पुनर-
सम्यक्त्वमेव कथमत्रानाराधनायां न किञ्चित् ? इत्याह-
नन्दनारम्भतो भूवं तथैतस्त्वस्यानारम्भात् । न चान्धस्मि-
न्नेवोद्भवत्यतिप्रसङ्गात् । इदं लिङ्गमाह-अत्रानाराधनायां
मार्गदेशनायां तारिकायां दुःखं गृह्यतो भवति । उक्तं च-
"शुक्रदेशना हि शुक्रलवमृगयूपसंज्ञासन्निहनादः" । तथा
अवधीरणा मनाश्च्युतरकर्मणो न दुःखम् । तथा अप्रतिपत्ति-
स्ततोऽपि च्युतरकर्मणो नावधीरणा । ततः किम् ? इत्याह-नैव-
मनाराधनयाऽधीनमधीतं सूत्रं तत्त्वतः । कुतः ? इत्याह-
अवगमोपरिहरेण सम्यगवबोधभावेन । नैषा मार्गगामिन एका-
न्तमनाराधना भवति । सम्यक्त्वाऽऽदिभावे सर्वथा सत्कियायां-
गात् । अत एवाऽऽह-विराधना प्रक्रमादध्ययनस्य अनर्थमुक्त्वा
उन्मादाऽऽदिभावेन । अयं च गुरुनरदोषोपेक्षयाऽर्थदेतुः । पार-
म्प्येण मोक्षाकामोवेत्यर्थः । कुतः ? इत्याह-तस्याऽऽरम्भात् भूवं
मोक्षगमनस्यैवाऽऽरम्भात् । कण्टकश्चरमोहोपेतमार्गगतृवत् ।
उक्तं च-" मुनेर्मार्गप्रवृत्तर्था, सा सदावाऽपि सैव हि । कण्ट-
कज्वरसंमोह-युक्तस्त्वैव सदाध्वनि ॥ १ ॥ " एतज्ज्ञेयं लिङ्गमाह-
अत्र विराधनायां सत्यां मार्गदेशनायां पारमार्थिकाधामनभिनि-
वेशः शृण्वतो भवति, हेयोपादयनामाधकृत्य यथाह-समेषु स्था-
लक्ष्णधर्माधरच-भूकवच कृपाऽऽदिषु तथा संमोहादिति । तथा
प्रतिपत्तिमात्रं मनाश्चिराधकस्य नानिर्जनवेशः । तथा किंवा-
ऽऽरम्भोऽष्टपतरविराधकस्य न प्रतिपत्तिमात्रम् । एवं किम् ?
इत्याह-एवमपि विराधनयाऽधीतमधीतं सूत्रं भावतः । कुतः ?
इत्याह-अवगमलेशयोगतः सम्यग-बोधलेशयोगेन । अयं स-
र्वज्ञो नियमेन । विराधकः सम्बन्धशोनाऽऽदियुक्त इत्यर्थः ।
कुतः ? इत्याह-मार्गगामिन एवैषा विराधना, प्राप्तबीजस्ये-
ति भावः । न सामान्येनैव । किं तर्ह्यपायवदुल्लङ्घनिरुप-
क्रमकृष्टकर्मवतः, निरपायो यथोक्तः मार्गगामिति प्रक-
मः । एतदेवाऽऽह-सूत्रोक्तकारी भवति सर्वाज्ञो निरपायः प्र-
वचनमातृसङ्गतः सामान्येन तद्युक्तः । विशेषणैतदेवाऽऽह-प-
ञ्चममितः त्रिगुणः । ईर्यासमित्याद्याः समितयः पञ्च । मनो-
गुण्याद्याश्च तिस्रो गुणव इति । सम्यग्ज्ञानपूर्वकमेवामत्याह-
अनर्थपरश्चारित्रप्राणकृत्वेन । एतस्यागः प्रवचनमातृत्या-
गः । सम्यगेतद्विजानातीति योगः । कस्यानर्थपर एतस्यागः ?
इत्याह-अवकस्य भावबाहस्य । केनोदाहरणेन ? इत्याह-
शिशुजननीत्यागकृतेन, शिशोर्बाहस्य जननीत्यागोदाहरणे-
न, स हि तस्यागाहिनश्चति । व्यक्तोऽत्र कः ? इत्याह-व-
क्ताऽत्र भावचित्तायां केवली सर्वज्ञ एतत्फलचूतः प्रवचन-
मातृफलभूतः, सम्यग्ज्ञानपरिणत्या । एतद्विजानात्यनन्तरो-
द्दिनम् । एतदेवाऽऽह-द्विविधया परिक्रया-कृपरिक्रया, प्रत्या-
व्यानपरिक्रया च । कृपरिक्राऽपराधमात्रकृपा, प्रत्याव्या-
नपरिक्रा तदुर्माक्रियाकृपा ।

तथा आसासपयासदीवं संदीक्षाऽथिराहभेज्जा (?) असंदी-
क्षितिरत्यमुज्जमः । जहासत्तिमसंभते अणुसुगे असंसत्त-
जोगाराहए भवइ उत्तरुत्तरजोगसिद्धीए मुचइ पावकम्भुण
ति । विमुज्जमाणे आभवं भावकिरिअमाराहेइ । पस-
मसुहमणुहवइ अपीहिण संजमतवकिरिआए अव्वहिण प-
रीसहोवसग्गेहि बाहिअसुकिरिआनाएणं ।

तथा आश्वासप्रकाशदीपं दीपं वा सम्यग्विजानातीति वर्तते ।
किंविशिष्टम् ? इत्याह-स्पन्दनस्थिराऽऽदिभेदम् (?) । इह-
भवाग्धावाश्वासदीपो, मोहान्धकारे दुःखगहने प्रकाशदी-
पश्च । तत्राऽऽद्यः स्पन्दनवानस्पन्दनर्थाश्च, स्थावनवानस्थावन-
र्थाश्चेत्यर्थः । इतरोऽपि स्थिराऽस्थिरश्च । अप्रतिपाती, प्र-
तिपाती चेत्यर्थः । अयं च यथासंख्यं मानुष्ये क्षायोपशमि-
कक्षायिकचारित्र्यरूपः, क्षायोपशमिकक्षायिकज्ञानरूपश्च ।
उभयाऽऽद्योऽनाद्येपेणैष्टिसिद्धये, सप्रत्यपायत्वात् । अरमस्तु
सिद्धये, निष्प्रत्यपायत्वात् । सम्यगेतद्विजानाति, न केवलं
विजानाति । अस्पन्दनवत् स्थिरार्थमुद्यमं करोति सूचनी-
त्या । कथम् ? इत्याह-यथाशक्ति शक्त्यनुरूपम्, असंभ्रान्तो
भ्रान्तिरहितः, अनुत्सुक औत्सुक्यरहितः, फलं प्रति ।
असंसङ्गयोगाऽऽराधको भवति । निःसपत्नधामयव्यापार-
कर्त्ता, सूत्रानुसारित्वात् । सूत्रं च-" जोगो जोगो जिणसा-
सणम्मि दुक्कलक्कया पउंजंतो । अबोअमवाहंतो, असवत्तो
होइ कायव्वो ॥ १ ॥ " एवमुत्तरोत्तरयोगसिद्धया, धर्मव्या-
पारसिद्धयेत्यर्थः । किम् ? इत्याह-मुच्यते पापकर्मणा तत्तद्गु-
णप्रतिबन्धकेन इति । एवं विशुद्धयमानः सन् आभवं आ-
जन्माऽऽसंसारं वा भावक्रियां निर्वाणसाधिकामाराधयति
निष्पाद्यत्यौचित्याऽऽरम्भनिर्वहणरूपम् । तथा प्रथमसुख-
मनुभवति । तारिकं कथम् ? १-याह-अपीहितः संयमतप-
क्रियया आभवनिरोधानशनाऽऽदिरूपया । तथा अव्यधितः
सन् परीपहोपसर्गैः शुद्धिव्याऽऽदिभिः । कथमेतदेवम् ?
इति निदर्शनमाह-व्याधितस्य सुक्रियाकृतेन रोगितस्य शो-
भनक्रियोदाहरणेन ।

एतदेवाऽऽह-

से जहा नामए केइ महावाहिगहिण अणुहअतव्वेअणो
विष्माया मरुवेण निव्विणे तत्तओ । सुविजवयणेण सम्मं
तमवगच्छिअ जहाविहाणओ पवण्ण सुकिरिअं । निरुद्धजहि-
च्छाचारे तुच्छपत्थभोई मुचमाणे वाहिणा निअत्तमाणवेअणो
समुवल्लभारोगं पवहुमाणतवभावे तद्वाभनिव्वुइए तप्पदि-
वंधाओ सिराखाराइजोगे वि वाहिसमारुग्गविष्माणोण इह-
निप्फत्तीओ अणाकुलभाषयाए किरिओवओणेण अपीहिण
अव्वहिण सुहलेस्साए वहुइ । विअं च इहु पसइ ।

तद्यथा-कश्चित्सर्वो महाव्याधिगृहीतः, कुष्ठाऽऽदिप्रसूत इ-
त्यर्थः । अनुभूततद्वेदनः अनुभूतव्याधिबेदनः । विज्ञाता स्व-
रूपेण वेदनायाः, न कण्डूगृहीतकण्डूयनकारिवद्विपर्यस्तः ।
निर्विण्णस्तत्त्वतः, तद्वेदनयेति प्रक्रमः । ततः किम् ? इत्याह-
सुवैद्यवचनेन हेतुभूतेन सम्यगवैपरीत्येन तं व्याधिमव-
गम्य यथाविधानतो यथाविधानेन देवतापूजाऽऽदिसंस्तुतेन,

प्रपन्नः सुक्रियां परिपाचनाऽऽदिकृपां, निरुद्धयदृच्छाचारः सन् प्रत्यपायभयास्तथा तुच्छपथ्यभोजी व्याध्यानुगृह्यतः । अनेन प्रकारेण मुख्यमानो व्याधिना कसराऽऽद्यपगमेन, निवर्त्तमानवेदनः कण्टाघमाघात्, समुपलभ्याऽऽरोग्यं सदुपलभ्येन । प्रवर्द्धमानतद्भावः प्रवर्द्धमानाऽऽरोग्यभावः, तन्नाम निर्वृत्त्या आरोग्यलाभनिर्वृत्त्या, तत्प्रतिबन्धात् आरोग्यप्रतिबन्धाद्धेतोः शिराकाराऽऽवियोगेऽपि शिरावेधकारपातभावेऽपीत्यर्थः । व्याधिशमाऽऽरोग्यविज्ञानेन व्याधिशमाद्यदारोग्यं तदवबोधेनेत्यर्थः । किम् ? इत्याह—इह निष्पत्तेरारोग्यनिष्पत्तेर्हेतोरनाकुलभावतया निबन्धनाभावात् । तथा क्रियोपयोगेन इतिकर्त्तव्यतायां बोधेन हेतुना अपीक्षितः अव्यधितो निवातस्थानाऽऽसन्नौषधपानाऽऽदिना । किम् ? इत्याह—शुभलेश्यया प्रशस्तभावरूपया वर्द्धते वृद्धिमान्नोति । तथा वैद्यं च बहु मन्यते महापायनिवृत्तिहेतुरयं ममेति सम्यग्ज्ञानात् । एष इष्टान्तः । अयमर्थोपनयः—

एवं कम्मवाहिगहिणं अणुभूजजम्माइवेअणो विष्ठाया दुक्खस्त्वेवं निव्विस्से तत्तओ । तओ सुगुरुवयणेण अणुद्वाणाइया तमवगच्छिअ पुव्वुत्तविहाणओ पव्वे सुकिरिअ पव्वजं निरुद्धपमायायारे असारसुद्धभोई मुच्चभाणे कम्मवाहिणा निअत्तमाणिद्विअओगाइवेअणो समुवलम्भचरणा-रुगं पव्वुमाणसुहभावे तल्लाभनिव्वुइए तप्पडिबंघविसेसओ परिसहोवसगभावे वि तत्तसंवेअणाओ कुसलासयवुड्डी थिरासयत्तेण धम्मोवओगाओ सया थिमिए तेउलेस्साए पव्वुइ । गुरुं च बहु मज्जइ । जहोचिअं असंगपडिबत्तीए निसगपविचिभावेण । एसा गुरुई विआहिआ भावसारा विसेसओ भगवतवहुमाणेण । जो मं पडिमज्जइ से गुरुं ति तदाणा । अज्जहा किरिआ अकिरिआ कुलढानारी-किरिआसमा गरहिआ तत्तवेईणं अफलजोगओ विससत्तत्ती फलमित्थ नायं आवट्टे खु तफलं असुहाणुबंधे ।

एवं कर्मव्याधिगृहीतः प्राणी । किंविशिष्टः ? इत्याह—अनुसर्तजम्माऽऽदिवेदनः । आदिशब्दाज्जामरणाऽऽदिप्रज्ञः । विज्ञाता दुःखरूपेण जम्माऽऽदिवेदनायाः । न तु तत्रैवाऽऽसक्त्या विपर्यस्त इति । ततः किम् ? इत्याह—निर्विण्णस्तत्त्वतः । ततो जम्माऽऽदिवेदनायाः । किम् ? इत्याह—सुगुरुवचनेन हेतुनाऽनुष्ठानाऽऽदिना तमवगम्य सुगुरुं कर्मव्याधिं च, पूर्वोक्तविधानतस्तृतीयसंज्ञोक्तेन विधानेन प्रपन्नः सन्, सुक्रियां मज्ज्यां निरुद्धप्रमादाऽऽचारो यदृच्छया, असारशुद्धभोजी संयमाऽऽनुगृह्येन, अनेन विधिना मुख्यमानः कर्मव्याधिना निवर्त्तमानेष्टवियोगाऽऽदिवेदनस्तथा मोहनिवृत्त्या किम् ? इत्याह—समुपलभ्य चरणाऽऽरोग्यं सदुपलभ्येन, प्रवर्द्धमानशुभभावः प्रवर्द्धमानचरणाऽऽरोग्यभावः । बहुतरकर्मव्याधिविकारनिवृत्त्या तन्नाम निवृत्त्या, तत्प्रतिबन्धविशेषात् । चरणाऽऽरोग्यप्रतिबन्धविशेषात् स्वाभाविकात् कारणात् परीवहोपसर्गभावेऽपि सुहृद्व्याऽऽदिव्यसनभावेऽपि तत्त्वसंवेदनात्सम्यग्ज्ञानाद्धेतोः । तथा कुशलाऽऽशयवृद्ध्या कार्योपशमिकभाववृद्ध्या, किराऽऽशयत्वेन चित्तस्थैर्येण हेतुना । तथा धर्मोपयोगात् इतिकर्त्तव्यताबो-

धात् कारणात् सदा स्तिमितः भावद्वन्द्वविरहात् प्रशान्तः । किम् ? इत्याह—तेजोलेश्यया शुभप्रभावरूपया वर्द्धते वृद्धिः मनुभवति, गुरुं च बहु मन्यते भाववैद्यकरूपम् । कथम् ? इत्याह—यथोचितमौचित्येन, असङ्गप्रतिपत्त्या स्नेहद्विहिततद्भावप्रतिपत्त्या । किमस्या उपन्यासः ? इत्याह—निसर्गप्रवृत्तिभावेन सांख्यिकप्रवृत्तिस्त्विन हेतुना, एषाऽऽसङ्गप्रतिपत्तिर्गुर्वी व्याख्याता भगवद्भिः । किमिति ? अत आह—भावसारा तथौदयिकभावविरहेण विशेषतः असङ्गप्रतिपत्तेः । इहैव युक्त्यन्तरमाह—भगवद्बुद्धानेन अविन्यविस्तामक्षिकरूपतीर्थकरप्रतिबन्धेन । कथमयम् ? इत्याह—यो मां प्रतिमन्यते भावतः स गुरुमि-त्येवं तदाज्ञा भगवदाज्ञा इत्थं नत्वं व्यथस्थितम् । अन्यथा गुरुबहुमानव्यतिरेकेण क्रियाऽप्यक्रिया प्रत्युपेक्षणाऽऽदिकृपा, अक्रिया सत्क्रियातोऽप्या । किंविशिष्टा ? इत्याह—कुलढानारीक्रियासमा दुःशीलवनितोपवासक्रियातुल्या । ततः किम् ? इत्याह—गर्हिता तत्त्ववेदिनां विदुषाम् । कस्मात् ? इत्याह—अफलयोगतः । इष्टफलादन्यदफलं, मोक्षात्सांसारिकमित्यर्थः । तद्योगात् । एतदेव स्पष्टयन्नाह—विषाप्रतृप्तिफलमत्र ज्ञातमल्पं विपाकदारुणं, विराधनाऽऽसेधनात् । एतदेवाऽऽह—आवर्त्त एव तत्फलम्, आवर्त्तन्ते प्राणिनोऽस्मिन्नित्यावर्त्तः संसारः, स एव तत्त्वतः तत्फलं विराधनाविषजन्यम् । किंविशिष्ट आवर्त्तः ? इत्याह—अशुभानुबन्धः । तथा तथा विराधनोत्कर्षेण ।

एवं सफलं गुर्वबहुमानमभिधाय तद्बहुमानमाह—

आयओ गुरुबहुमाणो अवंभकारणत्तेण । अओ परमगुरुसंजोगो । तओ सिद्धी असंसयं । एसेह सुहोदए प-गिट्ठतयणुबंधे भववाहितेगिच्छी । न इओ सुंदरं परं । उ-वमा इत्थं न विज्जइ । स एवं पणे एवं भावे एवं परि-णामे अप्पडिवडिए वहुमाणे तेउलेस्साए दुवालसमासि-एणं परिआएणं अइकमइ सच्चदेवतेउलेस्सं एवमाह महा-मुणी । तओ सुके सुकाभिजाई भवइ । पायं छिस्सक-म्माणुबंधे स्वइ लोगसंयं । पडिसोअगामी अणुसोअ-निवित्ते सया सुहजोगे एस जोगी विआहिए । एस आ-राहगे सामसस्स, जहा गहिअपइस्से सच्चोवहासुद्धे संघइ सुद्धं भवं सम्मं अभवसाहगं भोगकिरिआ सुरुवाइकपं । तओ ता संपुष्ठा पाउणइ अविगलहेउभाओ असंकिलिद्ध-सुह्रुवाओ अपरोवताविणो सुंदरा अणुबंधेणं न य अ-णा संपुष्ठा ॥

आयतो गुरुबहुमानः साद्यपर्यवसितत्वेन, दीर्घत्वादायतो मोक्षः स गुरुबहुमानः, गुरुभावप्रतिबन्ध एव मोक्ष इत्यर्थः । कथम् ? इत्याह—अवन्ध्यकारणत्वेन मोक्षं प्रत्यप्रतिब-ज्जसामर्थ्यहेतुत्वेन । एतदेवाऽऽह—अतः परमगुरुसंयोगः, अतो गुरुबहुमानातीर्थकरसंयोगः । ततः संयोगादुचिततत्त्वम्बन्धत्वात् सिद्धिरसंशयं मुक्तिरेकान्तेन, यतश्चैवमत एषोऽ-ज शुभोदयो गुरुबहुमानः, कारणे कार्योपचारात् यथाऽऽयुर्वृतमिति । अयमेव विशेष्यते—प्रकृततदनुबन्धः प्रधानशुभोदयानुबन्धः, तथा तथाऽऽराज्जनोत्कर्षेण । तथा भ-व्याधिविचिकित्सकः गुरुबहुमान एव हेतुफलभावात् । न

तत्तत्त्वखण्डनेन सहकलेशाऽऽदिभ्यः उभयलोकापेक्षया, भो-
गक्रियास्वरूपखण्डनेनेति भावः । एतद् ज्ञानमित्युच्यते यदे-
वमिष्टवस्तुतत्त्वरूपकम् । एतस्मिन् शुभयोगसिद्धिः । एत-
स्मिन् ज्ञाने सति शुभव्यापारनिष्पत्तिः लोकद्वयेऽपीष्टप्रवृत्तौ ।
किं विशिष्टा ?, इत्याह-उचितप्रतिपत्तिप्रधाना संज्ञानाऽऽलो-
चनेन , तत्तदनुबन्धेक्षणत् । न हस्तदारभते, यद्विनाशयति,
अत एवाऽह-अत्र भावः प्रवर्तकः प्रस्तुतप्रवृत्तौ सदस्तः कर-
णलक्षणो न मोह इति । अत एवाऽह-प्रायो विघ्नो न विद्यते ।
अत्राधिकृतप्रवृत्तौ, सनुपाययोगादित्यर्थः । एतद्वीजमेवाऽऽ-
ह-निरनुबन्धाशुभकर्मभावेन न ज्ञानीदृश इत्थं प्रवर्त्तते, इति
हृदयम् । सानुबन्धाशुभकर्मणः सम्यक् प्रव्रज्यायोगात् ।
आदिभाः स्वीकृता एवैते योगाः सुप्रव्रज्याव्यापाराः । कु-
तः ?, इत्याह-भावाऽऽप्राधनात् ॥ तथा जन्मान्तरे तद्वहुमाना-
ऽऽदिप्रकारेण । ततः किम् ?, इत्याह-तत आक्षेपास्तस्यैव प्रव

तेते, नियमनिष्पादकत्वेन । ततः किम् ? इत्याह—निष्पाद-
यन्त्यनाकुलः सन् इष्टम् । एवमुक्तेन प्रकारेण क्रिया सुक्रि-
या भवति; सम्यग्ज्ञानादौचित्यारब्धेत्यर्थः । इयमेव विशे-
ष्यते—एकान्तनिष्कलङ्का, निरतिशारतया । निष्कलङ्कार्थसा-
धिका, मोक्षसाधिकेत्यर्थः । यतस्तथा शुभानुबन्धा, अव्य-
वच्छेदेनोत्तरोत्तरयोगसिद्धया ततः शुभानुबन्धायाः सुक्रि-
यायाः सकाशात् स प्रस्तुतः प्रवर्जितः साध्यति निष्पा-
दयति, परं प्रधानं, परार्थं सत्यार्थं, सम्यगधिपरीतम् । त-
त्कुशलः परार्थसाधनकुशलः, सदा सर्वकालम् । कथम् ? इ-
त्याह—तैस्तैः प्रकारैर्बीजबीजन्यासाऽऽदिभिः सानुबन्धं परार्थं
ग्रहोदयोऽसौ परपरार्थसाधनात् । एतदेवाऽऽह—बीजबीजाऽऽ-
दिस्थापनेन बीजं सम्यक्त्वं बीजबीजं तदोपलक्षकशासनप्रशं-
साऽऽदि, एतन्म्यासेन । किंविशिष्टोऽयम् ? इत्याह—कर्तृबीर्यो-
ऽऽदियुक्तः परं परार्थं प्रति । अवन्ध्यशुभचेष्टः, एतमेव प्रति ।
समन्तभद्रः, सर्वाऽऽकारसंपन्नतया । सुप्रणिधानाऽऽदिहेतुः
कचिदप्यन्यूनतया । मोहतिमिरदीपस्तदपनयनस्वभावतया ।
रागाऽऽमयैव्यस्तीक्ष्णकिंतासमर्धयेगेन । द्वेषानलजलानिधि-
स्तीक्ष्णध्यापनशक्तिभावात् । संवेगसिद्धिकरो भवति, तद्धेतुयो-
गेन । अचिन्त्यचिन्तामणिकल्पः, स्वस्वसुखहेतुतया । सां-
धिकृतः प्रवर्जितः । एवमुक्तेनान्या परपरार्थसाधकः, धर्मदा-
नेन । कुतो हेतोः ? इत्याह—तथा करुणाऽऽदिभावतः, प्रधान-
भव्यतया । किम् ? इत्याह—अनेकैर्भवेज्जन्माऽऽदिभिर्विमुच्यमा-
नः पापकर्मणा, ज्ञानाऽऽवर्णीयाऽऽदिलक्षणेन । प्रवर्द्धमानश्च शु-
भभावेः संवेगाऽऽदिभिः । अनेकभविष्यताऽऽगधनया पारमा-
र्थिकया प्राप्नोति सर्वोत्तमं भवं तीर्थकराऽऽदिजन्म । किंवि-
शिष्टम् ? इत्याह—चरमं पश्चिममन्त्रमभवहेतुं, मोक्षहेतुमि-
त्यर्थः । अधिकलपरपरार्थनिमित्तम् अनुत्तरपुण्यसंभारभावे-
न तत्र कृत्वा निरवशेषं कृत्यं यदुचितं महासत्त्वानां वि-
धूतरजोमलः बध्यमानप्राग्बद्धकर्मरहितो व्यवहारतः सि-
द्ध्यति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं क-
रोतीति । अत्र सिद्ध्यति सामान्येनाणिमाऽऽद्यैर्भवे प्राप्नो-
ति । बुध्यते केवली भवति । मुच्यते भवोपप्राहिकर्मणा । प-
रिनिर्वाति सर्वतः कर्मविगमेन । किमुक्तं भवति ? सर्वदुःखा-
नामन्तं करोति, सदा पुनर्भवाऽभावान् । यद्वा—सिद्ध्यति सर्व-
कार्यपरिसमाप्त्या । बुध्यते तत्राऽपि केवलाप्रतिघातेन ।
मुच्यते । निरवशेषकर्मणा । परिनिर्वाति समप्रसूताऽऽप्या ।
एवं सर्वदुःखानामन्तं करोतीति निगमनम् । नयान्तरमतव्य-
वच्छेदार्थमेतद्वचम् । इति प्रव्रज्यापरिपालनासूत्रं समाप्तम् ।
५० सू० ४ सू० ।

(२१) प्रव्रज्याविधिः—

जंबू ! परंपराए पव्वावणविहीए दिक्खिया से गुरु परंप-
रागमे चि वुच्चइ । का सा भंते ! पव्वावणविही । एवं
खलु जंबू ! पुवं पत्तपरिक्खा गुणुसगादिदोसरहिया ।
मुमुहुस्ततिहिनक्खत्तकरणजोगेणं सूरिणा विहिणा दह-
दिसाण बंधणं काऊण वासा अभिमंतियव्वा । पं-
चमुहापओगेण सत्तमुहापओगेण वा यतस्स सिर-
म्मि खिवति । तओ पच्छा सीसस्स खमासमणदुगं दावे-
ऊणं देवे वंदावेइ० जाव “ जय वीअराय चि ” पाठो ।

तओ शियमं तेण वासे अभिमंतिय दत्तखमासमणं सीसं
भणावेइ । ममं पव्वावेह, ममं वेसं समप्पेह । तओ सू-
री उट्ठाए शमुकारपुवं सुग्गहियं करेहि चि भणंतो
सीसदक्खिणवाहो सम्मुहं रओहरणदसिआओ करिं-
तो पुव्वाभिमुहो उत्तराभिमुहो वा सीसस्स वेसं सम-
प्पेइ । सीसो इत्थं ति भणइ । ईसाणदिसिभागे गंतुं आ-
भरणाइअलंकारं मुयइ, वेसं परिग्गहेइ । पुणो सूरि-
समीवमागम्म वंदित्ता भणइ—इच्छाकारेण भंते ! ममं
मुंहावेह, सव्वविरइसामाइयं ममारोवेह । तओ सीसो बार-
सावत्तं वंदणं देइ । तओ दो वि सव्वविरइसामाइय-
रोवणत्थं सत्तावीसुसासकाउस्सगं करिति; पारित्ता उ
चउवीसत्थयं भणंति । तओ पत्ताए लग्गवेलाए आब्धि-
तरपविसमाणं सीसं शमुकारतिगमुच्चरित्तु सूरि उट्ठाइओ
तस्स तिभि अट्ठाओ अक्खलियाओ गिएहइ, गिएहत्ता
सणमुकारं तिन्निवारं सामाइयं भणइ । सेहो वि उट्ठाइ-
ओ चेव भावियप्पा अप्पाणं कयत्थं मक्खमाणो अणु-
कडुइ । तो जइ पुव्वि संखेवेणं वासा अभिमंतिया तां
इत्थं वित्थरेणं वासाभिमंतणं । संघवासदाणं । तओ
खमासमणपुवं इच्छकारि तुम्हे मव्वविरइं सामाइयं
आरोवेह । इच्छाइयं च खमासमणाणि दाउं पुव्वि च सम-
वसरणं गुरु भणइ । संघो तस्सोवरि सिरे वासे खिवइ ।
एवं जाव तिन्निवारा । तओ खमासमणं दाउं भणइ—तुम्हा-
णं पवेइयं साहूण य पवेइयं संदिसह काउस्सगं करेमि ।
पुणो वि वंदित्ता भणइ—सव्वविरइसामाइयथिरीकरणत्थं
करेमि काउस्सगं सत्तावीसुसासचित्थं चउवीसत्थयं भ-
णइ । तओ खमासमणपुवं सीसो भणइ—इच्छकारि भंते !
ममं शामट्ठवणं करेह । तओ सूरि नियनामवगाइदोसर-
हियं गंधे खिवंतो शामं ठवेइ । तओ सीसो जहारायणिया-
ए साहू वंदइ । सावयसावियासाहूणीओ य तं वंदंति ।
तओ सूरि माणुस्साखित्तजाइ चि वा, अहवा चत्तारि
परमंगाणि चि इच्छाइ देसणं देइ । आयंविताइं जहा-
सत्तीए तवो कायव्वो । एअं सामाइयं चरित्तु उकोसं
० जाव छम्मासं पच्छा उट्ठावणिया किज्जति । सा इमा
विही । तत्थ पटियाइ । १ “ वास २ चिइ ३ वय तिवेला ४
खमासमणं च सत्तहा ५ दिसाबंधो । दुविहि तिविहा तहा-
नयं—देसेणं मंडली सत्त ॥१॥ पटियकहियअडिगयपरि—ह-
रउट्ठावणा य कप्पो चि । छकं तीहिं विसुद्धं, परिहर नवएण
भेयणं ॥२॥ अप्पत्तं अकहित्ता, आणाहिगयपरिच्छणे य
आणाइ । दोसा जिणेहिं भणिया, तम्हा पत्तादुवट्ठावे ॥३॥ ”
एवं सुपरिक्खियगुणसीसो तिहिनक्खत्तमुहुत्तराविजोगाइय
पसत्थिदिवसे अप्पाणं वोसिरामि जिशभवणाइपहाणखि-

से गुरुं वंदित्ता भणइ-इच्छकारि तुम्हे अम्ह पंच महव्वयाई राइभोअणवेरमणछट्ठाई आरोवावणिया, र्णंदिकरावणि-
यं वासाणिकखेवं करेह । तओ पुव्वं वासकखेवं करिय दे-
वे वंदिय वंदणं दाउं महव्वयाइआरोवणत्थं सत्तावीसु-
स्सामं काउस्सगं दोवि करिति । तओ सूरिहिं तिहा तुन्नएहिं पिदोवरि कुप्परिचिडिहिं करोहिं रयहरणं ठा-
वित्ता वामकराज्जाभियाए मुहपुत्तिं लवंति धरितु सम्मं उवओगपरो सीस अद्दोवणयकयं इक्किं वयं नमु-
कारपुव्वं तिन्निवारं उच्चारवेइ । तत्थ खलु पढमं भं-
ते ! महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वं भंते !
पाणाइवायं पच्चक्खामि, से सुहुमं वा बायरं वा तसं वा
थावरं वा नेव सयं पाणे अइवाइजा, नेवऽन्नेहिं पाणे अ-
इवायाविजा, पाणे अइवाइयंते वि अस्से ण समणुजाणामि
जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं करेमि,
ण कारवेमि, करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स
भंते ! पढिक्कमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसि-
रामि । पढमे भंते ! महव्वए अब्भुट्ठिओमि सव्वाओ पाणा-
इवायाओ वेरमणं ॥ १ ॥ अहावरे दोच्चे भंते ! महव्वए
मुसावायाओ वेरमणं, परिग्गहं परिगिण्हंते वि सव्वं भंते !
मुसावायं पच्चक्खामि । से कोहा वा लोहा वा भया वा
हासा वा नेव सयं मुसं वएजा, नेवऽन्नेहिं मुसं वायावेजा,
मुसं वयंते वि अस्से न समणुजाणामि जावजीवाए० जाव
वोसिरामि । दुच्चे भंते ! अब्भुट्ठिओमि सव्वाओ मुसावाया-
ओ वेरमणं ॥ २ ॥ अहावरे तच्चे भंते ! महव्वए अदि-
आदाणाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! अदिआदाणं पच्चक्खामि,
से गामे वा णगेर वाऽरन्ने वा अप्पं वा बहूं वा अणुं वा
थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा नेव सयं अदि-
अं गिण्हेजा, नेवऽन्नेहिं अदिअं गिण्हवेजा, अदिअं गि-
ण्हंते वि अन्नं न समणुजाणामि जावजीवाए तिविहं
तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न० जाव वोसिरामि ।
तच्चे भंते ! महव्वए अब्भुट्ठिओमि सव्वाओ अदिआदाणा-
ओ वेरमणं ॥ ३ ॥ अहावरे चउत्थे भंते ! महव्वए मेहुणा-
ओ वेरमणं, सव्वं भंते ! मेहुणं पच्चक्खामि, से दिव्वं वा
माणुसं वा तिरिक्खजोणियं वा नेव सयं मेहुणं से-
विजा, नेवऽन्नेहिं मेहुणं सेवावेजा, मेहुणं सेवंतं वि अन्नं
न समणुजाणामि जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणे-
णं० जाव अप्पाणं वोसिरामि । चउत्थे भंते ! महव्वए अ-
ब्भुट्ठिओमि सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं ॥ ४ ॥ अहावरे
पंचमे भंते ! महव्वए परिग्गहाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! प-
रिग्गहं पच्चक्खामि, से अप्पं वा बहूं वा थूलं वा चित्त-
मंतं वा अचित्तमंतं वा नेव सयं परिग्गहं परिगिण्हेजा,

नेवऽन्नेहिं परिग्गहं परिगिण्हेजा, परिग्गहं परिगिण्हंते
वि अन्ने न समणुजाणामि जावजीवाए तिविहं तिविहेणं
मणेणं० जाव वोसिरामि । पंचमे भंते ! महव्वए अब्भुट्ठिओ-
मि सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ॥ ५ ॥ अहावरे छट्ठे भंते !
वए राइभोयणाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! राइभोअणं पच्च-
क्खामि असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा नेव सयं
राइ भुंजिजा,० जाव वोसिरामि । छट्ठे भंते ! वए अब्भु-
ट्ठिओमि सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं ॥ ६ ॥

(एतेषां सूत्राणां व्याख्या 'पडिकमण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
२२४ पृष्ठादारभ्य गता)

तओ पत्ताए लग्गवेलाए इच्चेइयाई पंचमहव्वयाई राइभोय-
णवेरमणछट्ठाई अत्तहिअट्ठाए उवसंपजित्ता णं विहरामि । एयं
तिन्निवारेण भणावेइ । तओ वंदित्ता सीसो भणइ-इच्छ-
कारि भगवं ! तुम्हे अम्ह पंच महव्वयाई राइभोयणवेरमण-
छट्ठाई अत्तहिअट्ठाए उवसंपजित्ता णं विहरामि । इच्चाइ
खपासमणपुव्वं पयाहिणा समवसरणे कायव्वा, तओ सी-
सस्स आयरियउवज्झाओ दुविहो दिसीबंओ कीरइ ।
अमुगगणो अमुगसाहा अमुगकुलं अमुगो गुरु अमुगा
आयरिया अमुगा व उवज्झाया अमुगाओ पवत्तिणीओ ।
महत्तराओ साहुणीओ सिरिसोहम्मसाहम्मियाओ अमुग-
अमुगा आयरिया परंपराएणं जहा दसासुअकखंधे अट्ठम-
ज्झयणे थेरावलीओ बूइया ।

(सा च स्थविरावलिः 'थविरावलि' शब्दे चतुर्थभागे २३६४
पृष्ठादारभ्य द्रष्टव्या)

तहा तस्स सीसस्स गणो ठावेइयव्वो । जहा जंबू ! ममं परं-
पराए कोडिगणे वइज्झरी साहा चंदकुलं ठवियस्संति । एवं
पव्वावणविहीए दिक्खिउण पंचमहव्वयरक्खणट्ठा देसणं
दित्ति, गुरुणो उज्झया-भोगीया-रक्खिया-रोहिणीपंच-
सालिअक्खणं जहा नायाभम्मकहाए । एसा पव्वाव-
णविही जंबू ! ममं पुरो समणेणं भगवया महावीरेणं वि-
आहिया । एआए विहीए इंदभूइपायोक्खाणं चउइससमण-
माहस्सीयाए पव्वाविया, छीसअजियासाहस्सीओ प-
व्वाविया, जहा तुम पि मए पव्वाविओ तहा ममं पिअत्था
अन्ने वि आयरियउवज्झाया सीसाणं सीसिणीणं पव्वावि-
स्संति० जाव दुप्पसहसूरी वि एवं पव्वावइस्सइ । एसा परं-
परा सुद्धा । एसा पव्वावणविही पव्वइअकालाइदेसेणं ब-
लमेहाबुद्धीण हाणीए वमायं सेवमाणा वि सुद्धा जिणमयं
पयासयंता साहुणो णेयव्वा । अङ्ग० ।

(२२) गुरुवं आत्मनिवेदनम्-

उक्तां गुरुव्यापारः । अथ शिष्यव्यापारं दर्शयन्नाह-
अहं तिपयाहिणपुव्वं, सम्मं सुद्धेण चित्तरयणेण ।

गुरुणो शिवेयणं स-व्वहेव ददमप्पणो एत्थ ॥ २६ ॥

अथोक्तविधानादनन्तरं निस्तृणां प्रदक्षिणानां समाहारस्त्रि-
प्रदक्षिणम्, तत्पूर्वं प्रथमं यत्र तत्तथा क्रियाविशेषणमिदम् ।
गुरुं निःप्रदक्षिणीकृत्येत्यर्थः । सम्यक् शुद्धेन तत्त्वतो नि-
र्मलेन, न कल्पनयेत्यर्थः । चित्तं मनस्तदेव रत्नं माणिक्यं
प्रकाशस्वभावाध्यात्म्याश्चिररत्नं, तेन । गुरोर्धर्माऽऽचार्यस्य
निवेदनीयम्—“भवदीयोऽहं किङ्करो, यूयं मे भवाधर्मानिमग्नस्य
नाथाः ” इत्येवं समर्पणम् । सर्वथैव समस्तैरपि प्रकारैर्द्विप-
दचतुष्पदधनाऽऽघर्षणलक्षणैर्मनःप्रभृतिभिर्वा, न तु कथञ्चि-
दनिवेदनम् । दृढमत्यर्थमव्यभिच रितया । कस्य निवेदनम् ? ।
इत्याह—आत्मनः स्वस्य । अत्र दीक्षायां वृत्तायां सत्यामिति
गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

अथ तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते, न वा ? यदि न प्रति-
पद्यते तदा न युक्तं, निष्फलत्वात्तस्येत्याशङ्कां परिहरन्नाह—
एसा खलु गुरुमसी, उकोसो एस दाणधम्मो उ ।

भावविमुद्धीर्षे ददं, इह्रा वि य बीयमेयस्स ॥ ३० ॥

यदेतत् गुरुणां सर्वथाऽऽत्मनिवेदनमनन्तरोक्तमेवा इयं, खलु-
र्वाक्यालङ्कारेऽथवाऽवधारणं, तेनैवैव न त्वन्याऽपि । यदाह—
“का भक्तिस्तस्य येनाऽऽत्मा, सर्वथा न नियुज्यते । अभक्तेः का-
र्यमेवाऽऽह—रंशेनाप्यनियोजनम् ॥१॥ ” गुरुभक्तिर्धर्माचार्य-
ह्रमानः । गुरुभक्तिश्च सदा विधया दुष्प्रतिकारत्वात् गुरोः, त-
स्याश्च महार्थसाधकत्वात् । उक्तं चानन्तरोक्तार्थद्वयसंवादि-
‘तिरुहं दुष्पडियारं समणाउसो । तं जहाः अम्मापियरस्स,
गुरुस्स, भत्तिस्स ।” तथा—“गुरुभक्तेः धृतज्ञानं भवेत् कल्पन-
रूपमम् । लोकहितयभावित्य-स्ततः स्युः सर्वसम्पदः ॥१॥”
तथा उत्कृष्यत इत्युत्कर्ष उत्कृष्टः । (एस स्ति) इहोत्तरस्थै-
कागर्थस्य तुशब्दस्य सम्बन्धादेश एवायमेव गुरोरात्मनिवेद-
नरूपो नान्यः । वस्त्वन्तरदाने हि तद्वैकं दत्तं स्यात्, आ-
त्मदाने तु सर्वमपीत्यात्मदानधर्मस्यैवोत्कृष्टता । दानधर्मो
वितरणरूपं कुशलानुष्ठानम् । विधेयश्चासौ महार्थसाधकत्वा-
त् । यदाह—“दानात्कीर्तिः सुधाशुभा, दानात्सौभाग्यमुत्तम-
म् । दानात्कामार्थमोक्षाः स्युः—दानधर्मो वरस्ततः ॥ १ ॥” किं
यथाकथञ्चिदपि आत्मनिवेदनमुत्कृष्टदानधर्मो भवति ? , ने-
त्याह—भावविशुद्ध्या परिणामनिष्कलङ्कतया, दृढमत्यन्तम्, प-
रिणामकलङ्कं च कीर्त्याशयेति । तर्हि भावशुद्ध्यभावे किं
स्यादित्याह—(इह्रा वि य स्ति) इतरथाऽन्वयाभावविशुद्धि-
व्यतिरेकेत्येत्यर्थः । अपि चेति पुनःशब्दार्थः । बीजमिव बीजं
हेतुर्भवतीति । द्रव्यतोऽपि सद्बुद्धानस्य प्रायो भावानुष्ठान-
कारणत्वादेतन्मोक्तुप्रदानधर्मस्याऽऽत्मनिवेदनमिति प्रकृत-
म् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

कथमिदं भावविशुद्ध्यभावपूर्वकमात्मनिवेदमुत्कृष्टदान
धर्मबीजं भवतीत्याह—

जं उतमचरियमिणं, सोउं पि अणुत्तमा ण पारंति ।

ता एयसगासाओ, उकोसो होइ एयस्स ॥ ३१ ॥

यद्यस्मात्कारणात् उत्तमचरितं सत्पुरुषवेष्टितम्, इदमन-
न्तरदर्शितमात्मनिवेदनम्, श्रोतुमप्याकर्णयितुमपि, आस्ता-
मनुष्ठानम् अनुत्तमा असत्पुरुषाः । न पारयन्ति न शक्नुव-
न्ति, तथाविधबीजैरहितत्वात्सेवाम् । तत्समात्कारणादेतत्स-
काशादेतस्माद्भावविशुद्धीविरहावर्हितोत्तमपुरुषचरितम्—

पाऽऽत्मनिवेदनादवधेः । तुशब्द एवकारार्थः । तत्प्रयोगं च
दर्शयिष्यामः । प्रकर्ष उत्कर्षो भवत्येव जायत एव । एतस्या-
नन्तरगाथांरुदानधर्मस्य । इदमुक्तं भवति—यद्यप्यात्मनिवेदन-
रूपा दानधर्मो विशुद्धभावाऽभावे विधीयमानोऽनुत्कृष्टो भ-
वति तथाऽप्युत्तमचरितरूपत्वात्तस्योत्कृष्टनानिमित्तभूताया
भावविशुद्धेर्जनकत्वाद्युत्कृष्टदानधर्मबीजं भवतीति, अतः सा-
धूक्तम्—“ इह्रा वि य बीयमेयस्स स्ति ।” अतो गुरुणाऽप्रति-
तिपन्नत्वेऽपि न निष्फलताऽऽत्मनिवेदनस्येति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

अथ यदि तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते, तदाऽधिकर-

णदोषो गुरोः स्यादित्याशङ्कां परिहरन्नाह—

गुरुणो वि णाहिगरणं, ममत्तरहियस्स एत्थ वत्थुम्मि ।

तम्भावसुद्धिहेउं, आणाएइ पयइमाणस्स ॥ ३२ ॥

गुरोरपि न केवलं दीक्षितस्याऽऽत्मनिवेदननिष्कलत्वलक्षणो
दाणाऽभिहितयुक्तेन भवति धर्माचार्यस्याऽपि, न नैव ; अधि-
क्रियते दुर्गतायनेनाऽऽत्मस्यधिकरणम् । दीक्षितेनाऽऽत्मनि
निवेदिने परिग्रहाऽऽऽम्भानुमतिरूपो दोषो भवतीति गम्य-
ते । किम्भूतस्येत्याह—ममत्वरहितस्य निःसङ्गस्य । केत्याह—
अत्रैतस्मिन्ननन्तरोक्तं, वस्तुनि पदार्थे दीक्षितसत्त्वतदीयाऽऽप-
र्यावित्ताऽऽदिरूपे । पुनः किम्भूतस्येत्याह—प्रवर्त्तमानस्य व्या-
प्रियमाणस्य । कया ? आहया आत्तोपदेशेन । किमर्थम् ? तद्भा-
वशुद्धिहेतुं दीक्षितसत्त्वपरिणामविशोधनहेतोः । एवं हि प्र-
वृत्तौ तस्य भावशुद्धिरुपजायत इति । एवं चेद्वहानुमानप्रयो-
गो यदुत—दीक्षिताऽऽत्मनिवेदनं गुरोरधिकरणं न भवति,
ममत्वरहितत्वात्, शरीराऽद्विधदिति दृष्टान्तोऽभ्युह्यः । न च
ममत्वरहितत्वमसिद्धं, तदुपकारायाऽऽज्ञया प्रवृत्तत्वाच्चारि-
त्तोपकाराय भोजनाऽऽर्वाविधेति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

एवं दीक्षाविधिं परिसमाप्य दीक्षितोपदेशं प्रत्याचार्य-
स्योपदेशमाह—

णाऊण य तम्भावं, जह होइ इमस्स भाववुद्धि ति ।

दाणादुवदेसाओ, अणेण तह एत्थ जइयव्वं ॥ ३३ ॥

ज्ञात्वा च विज्ञाय पुनः, तद्भावं दीक्षितपरिणाममाका-
राऽऽदिभिः । यदाह—“ आकांरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन
च । नेत्रवक्त्रविकारैश्च, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ १ ॥ ” यथा
येन प्रकारेण भवति जायते । (इमस्स स्ति) अस्य दीक्षि-
तस्य, धर्मवृद्धिर्दीक्षार्थं समृद्धिः । इतिशब्दः समाप्तौ ।
तस्य च “ जइयव्वं ” इत्यत्र गाथान्ते प्रयोगः । दानाऽऽदीनां
वितरणप्रभृतीनाम् । आदिशब्दाद् गुरुसेवातपःप्रभृतीनां चो-
पदेशः । प्रवर्त्तनमादिर्यस्य कुसंसर्गनिषेधाऽऽदेः स तथा तत्र
दानाऽऽद्युपदेशाऽऽदौ, अनेन दीक्षाऽऽचार्येण, तथा तेन प्र-
कारेण, अत्र दीक्षायां वृत्तायां सत्याम्, यतितत्त्वं यत्नो वि-
धेयः । तत्र दानोपदेशो, गुरुसेवोपदेशश्च यथा—

“ न्यायात्तं स्वल्पमपि हि, भृत्यानुपरोधतो महादानम् ।

दीनतपस्थ्यादौ गु-र्वनुज्ञया दानमन्यतु ॥ १ ॥

एवं गुरुसेवाऽऽदि च, काले सद्योगविघ्नवर्जनया ।

इत्यादिकृत्यकरणं, लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्त्यै ॥ २ ॥ ”

इति गाथाऽर्थः ॥ ३३ ॥

इदं च मिथ्यात्वप्रतिक्रमणः।ऽऽध्यात्मनिवेदनाऽऽदि वा दीक्षावि-
धानं यादृशौ शिष्याऽऽचार्यौ कुरुतस्तादृशव्यव दशयितुमाह-
णाणाङ्गुणजुष्टो खलु, शिरभिस्संगो पदत्थरसिगो जो ।
इय जयइ न उण्य असो, गुरु वि एयारिसो चव ॥३४॥

ज्ञानाऽऽदिगुणयुतः खलु सम्यग्ज्ञानध्यानगुरुभक्तिसत्त्वप्रभु-
तिगुणसंपन्न एवेति, यतत इति सम्बन्धः । खलुग्वधारणे ।
निरभिष्वङ्गो मिथ्यादृष्टिव्यवहारेषु बाह्यद्रव्ये च निःस्पृहः ।
पदार्थरसिक आगमोक्तदेवतस्वगुरुतत्त्वाऽऽगमतत्त्वजीवाऽऽदि-
भावप्रीतियुक्तः । चशब्दः समुच्चये । यो दीक्षितजीवः, स इति
गम्यते । इत्यनेन प्रकारेणाऽनन्तरोक्तमिथ्यात्वप्रतिक्रमणस-
म्यक्त्वप्रतिपत्त्यात्मनिवेदनाऽऽदिलक्षणं । यतते यत्नं करो-
तिः न पुनरन्यो ज्ञानाऽऽदिगुणयुतादपरः, एवंविधयत्नस्य
ज्ञानाऽऽदिगुणयोगसाध्यत्वात् । तथा गुरुरपि न केवलं शिष्य
एवंविध एव एवं यतने धर्माऽऽचार्योऽप्येतादृश एव ज्ञानध-
्यानचारित्र्यशिक्षाऽनुग्रहवृद्धिसत्त्वाप्रमादाऽऽदिगुणयुतो निः-
सङ्गः पदार्थरसिकश्चेत्यर्थः न पुनरन्यो ज्ञानाऽऽदिगुणस्य प्रा-
गुक्तविधावशक्तत्वात्, ससङ्गस्य दीक्षितेनाऽऽत्मनिवेदनं कृते-
भिष्वङ्गसंभवेन तद्भावयुद्धयर्थमात्मया प्रवर्तनासम्भवान्, पदा-
र्थरसिकताशून्यं च देवतत्त्वाऽऽदिप्रतिपादकत्वाभावादिति ।
चैवशब्दोऽवधारणार्थः । दर्शितं चावधारणम् । इति गाथा-
र्थः ॥ ३४ ॥ यथाविधौ दीक्षकदीक्षितौ यथावदीक्षासाध-
कौ स्यातां तथाविधावृद्धौ, (प्रथमं प्रव्रजतः उपधिग्रहणम्
'उवहि' शब्दे १०६८ पृष्ठे "णिगंधस्स" १५ इत्यादिना
सूत्रेण प्रतिपादितम्)

अथ यथावदीक्षितानां प्रशंसामाह-

धम्माणमेयजोगो, धम्मा चेद्वंति एयसीईप् ।

धम्मा बहु मसुते, धम्मा जे ण प्पदुमंति ॥ ३५ ॥

धन्यानां भावधनलब्ध्यां तन्साधूनां वा, सत्त्वानामिति
गम्यते । एतद्योगो जिनदीक्षया सह सम्बन्धः । तथा तयो-
नेऽपि धन्याः पुण्यवन्तः, चेष्टन्ते प्रवर्तन्ते, एतस्मिन्ना दी-
क्षाऽवसराभ्युपगतन्यायेन त्रिकालं जिनवन्दनपूजनाऽऽदिना ।
तथा धन्याः पुण्या बहु मन्यन्ते बहुमानविषयीकुर्वन्ति,
दीक्षितान् दीक्षां वा स्वयं तां कर्मदोषादप्रतिपन्ना अपीति ।
तथा धन्याः पुण्या ये जीवाः, न प्रदुष्यन्ति न प्रक्षिष्टा भव-
न्ति, दीक्षार्यामिति गम्यते । क्षुद्रमत्त्वा हि न केवलं तां न
प्रतिपद्यन्ते, मोहान्धनया तस्यामेव द्वेषिणा भवन्तीति ।
वक्ष्यति च-"विहिअपअसो जेसि, आसन्ना ते वि सुद्धप-
त्तं ति । खुहमिगाणं पुण सु-द्धवेसणा सिहनायसमा ॥१॥"
इति गाथाऽर्थः ॥ ३५ ॥

अथ दीक्षितानन्तरं दीक्षितेन यद्विधेयं तदुपदिशन्नाह-

दाणमह जहापत्ती, सद्धासंवैगकमजुयं णियमा ।

विहवाणुमारओ तह, जणोवयारो य उचिओ ति ॥३६॥

दानं प्रासुकैषणीयवत्प्रात्राक्षपानाऽऽदीनां सद्धाऽऽदिभ्यो वि-
तरणम् । यतः सर्वविरतिदीक्षामधिकृत्योक्तम्-"अणयघयगुल-
गोरम-फासुगपडिलाहणं समणसंघे । असह गणिवायगाणं,
तदसह सव्वस्स गच्छस्स ॥ १ ॥" (अनन्तकं वस्स) अ-
वेति दीक्षाप्रदधानान्तरम् । यथाशक्ति शक्तरनतिक्रमेण, चि-

त्तवित्तानुरूपमित्यर्थः । दातव्यमिति शेषः । किम्भूतं तदि-
त्याह-अद्धा स्वकीयोऽभिलाषः, पराननुवृत्तिरित्यर्थः । संवे-
गो मोक्षाभिलाषः, क्रमो देयद्रव्यपरिपाटिलोककूटा यथा-
ज्येष्ठता वा, एभिर्युतं संयुक्तं यत्तथा । नियमादवश्यंभावेन ।
तथा विभवानुसारतो विभवापेक्षया । तथाशब्दो विध्यन्तर-
प्रतिपादनपरवाक्योपक्षेपार्थ उत्तरार्धस्याऽऽदौ द्रष्टव्यः । अ-
थवा-तथेति तेन प्रकारेण लोककूटेन, जनोपचारः स्वजनाऽऽ-
दिलोकपूजा । चशब्दः समुच्चये । उचितः स्वपरयोग्यताऽनु-
रूपो, विधेय इति गम्यम् । इतिशब्दः समाप्तौ । तेनेतावदेव
दीक्षाऽनन्तरकृत्यमित्यर्थः स्यादिति गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

एतावत्प्रयत्नकृताऽपि दीक्षा सम्यगन्यथा च स्यात्तत्रेयं सम्य-
ग्दीक्षेति कथमवसेयम् ? उच्यते-लिङ्गितोऽतस्तान्येवाऽह-
अहिगयगुणसाहम्मिय पीईबोहगुरुभक्तियुद्धी य ।

लिङ्गं अव्वभिचारी, पइदियहं सम्मदिक्खाए ॥ ३७ ॥

अधिकृता दीक्षाप्रतिपत्त्याऽङ्गीकृताः प्रस्तुता वा अधिगता वा
प्राप्तास्ते च ते गुणाश्च सम्यक्त्वतत्सहभयप्रशमसंवेगनिर्वेदा-
ऽऽस्तिक्यानुकम्पाशुश्रूपाधर्मगगदेवाऽऽदिवैद्यावृत्त्यकरणाऽ-
दयोऽधिकृतगुणाः, ते च साधर्मिकप्रीतिश्च समानधार्मिका-
नुरागः, बोधश्च तस्यावगमो, गुरुभक्तिश्च धर्माऽऽचार्याऽनुराग
इति द्वन्द्वः । अतस्तासां वृद्धिदीक्षाऽवसरादारभ्य वर्धनमिति
समाप्तः । चशब्दः पुनरर्थः । तद्भावना चैवम्-सम्यग्दी-
क्षायां दानाऽऽदिकं तावदनन्तरकृत्यमधिकृतगुणसाधर्मिक-
प्रीतिबोधगुरुभक्तियुद्धिः पुनर्लिङ्गं गमकं चिह्नमव्याभचार्यका-
न्तिकम्, प्रतिदिवसमहर्निशम् ; एतच्चाधिकृतगुणाऽऽदिवृ-
द्धिर्विशेषणम् । कस्या लिङ्गमियमित्याह-सम्यग्दीक्षाया अ-
मिथ्यादीक्षणस्य, एतद्विपर्ययस्तु सामर्थ्यादसम्यग्दीक्षायाः ।
इति द्वारगाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥

अथ सम्यग्दीक्षाया यथाधिकृतगुणवृद्धिलिङ्गं भवति, तथा
दर्शयन्नाह-

परिसुद्धभावओ तह, कम्मखओवसमजोगओ होइ ।

अहिगयगुणबुद्धी खलु, कारणओ कजभावेण ॥ ३८ ॥

परिशुद्धभावतोऽतिशुद्धाव्यवसायात् तथेति तथाप्रकारा-
दीक्षाप्रतिपत्तिरूपदित्यर्थः । वक्ष्यमाणकारणापेक्षया वा समु-
च्चयार्थस्तथाशब्दः । कर्मणोऽधिकृतगुणाऽऽवर्णस्य क्षयोप-
शमो दीक्षाप्रतिपत्तिरूपपरिशुद्धभावजन्यो विगमविशेषस्ते-
न यो योगः सम्बन्धः स तथा ततः कर्मक्षयोपशमयोगतः ।
किमित्याह-भवति जायते । काऽसौ ? अधिकृतगुणवृद्धिः स-
म्यक्त्वाऽऽदिगुणवर्धनम् । खलुर्वाक्यालङ्कारेऽवधारणं वा । अ-
वधारणार्थत्वे चास्य भवत्येवंत्येवं प्रयोगो दृश्यः । केन
कारणेनैतद्वमित्याह-कारणतो हेतोः सकाशात् कार्यभावे-
न फलसद्भावात् । तत्र दीक्षारूपपरिशुद्धभावः कारणकारणं,
कर्मक्षयोपशमस्तु कारणम् । तथा शब्दाद्वितीयव्याख्यान-
पत्ते नु परिशुद्धभावः, कर्मक्षयोपशमश्चेति कारणद्वयम्, अ-
धिकृतगुणवृद्धिश्च कार्यम् । अतः परिशुद्धभावरूपसम्यग्दी-
क्षायामधिकृतगुणवृद्धिः कार्यत्वाद् लिङ्गं भवति । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ३८ ॥

अथ साधर्मिकप्रीतिवृद्धिर्यथा सम्यग्दीक्षाया लिङ्गं भवति
तथा दर्शयन्नाह-

धम्माम्मि य बहुमाणा, पहाणभावेण तदणुरागाओ ।

साहस्यमपिपिउ ऊ, हंदि बुद्धी धुवा होइ ॥ ३६ ॥

धर्मे दीक्षारूपे दीक्षितजनानुष्ठेयश्रुतचारिकरूपे च, चशब्दः समुच्चयार्थो भिन्नक्रमश्च । बहुमानात्पक्षपातात्, प्रधानभावेन प्राधान्याच्च धर्मप्रधानत्वात् साधर्मिकाणामिति हृदयम् । तदनुरागात् साधर्मिकस्नेहात् । इह यद्यपि साधर्मिकशब्दः परपदे समस्तश्च वर्तते, तथापि तच्छब्देन स एव संस्पर्शनीयः, यकत्रा तथैव विवक्षितत्वात्, यकत्राधीनत्वाच्छब्दप्रवृत्तेः, इत्येते चैवंविधः प्रयोगस्तत्र तथेति । किं स्यादित्याह-साधर्मिकप्रीतेः समानधर्मजनविषयप्रेमजन्यवात्सल्यस्य । कार्ये कारणीपचारात् । तुशब्दः पुनरर्थः । तद्भावना जैवम्-परिशुद्धभावतोऽधिकृतगुणानां वृद्धिर्भवति, साधर्मिकप्रीतिः पुनर्धर्मबहुमानतः साधर्मिकानुरागादिति । अथवा-धर्मे बहुमानात्प्रीतिमात्रात् प्रधानभावेन धर्मस्योत्तमत्वबुद्ध्या तदनुरागाच्च धर्मभक्तेर्यथार्थः । धर्मविषययोः प्रीतिभक्त्योश्चायं विशेषो यथा-

“यत्नाद्वोऽस्ति परमः, प्रीतिश्च हितोदया भवति कर्तुः ।

श्रेष्ठत्यागेन करो-ति यच्च तत्प्रीत्यनुष्ठानम् ॥ १ ॥

गौरवविशेषयोगाद्-बुद्धिमतो यद्विशुद्धतरयोगम् ।

क्रिययंतरतुल्यमपि, ज्ञेयं तद्भक्त्यनुष्ठानम् ॥ २ ॥

अत्यन्तवल्लभा खलु, पत्नी तद्वदिता च जननीति ।

तुल्यमीप कृत्यमनयो-क्षांतं स्यात्प्रीतिभक्तिगतम् ॥ ३ ॥” इति ।

साधर्मिकप्रीतिस्तु साधर्मिकानुरागस्य । हृदीरगुपप्रदर्शने, वृद्धिर्वर्धनम्, भुवा निश्चिना, भवति जायते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

अथ बोधवृद्धेलिङ्गतादर्शनायाऽऽह-

विहियाणुद्वाणाओ, पाएणं सव्वकम्मखउवसमो ।

खाणावरणावगमा, शियमेणं बोहवुद्धिं सि ॥ ४० ॥

विहितानुष्ठानाद् दीक्षादीर्घकृतसमाचाररूपसत्त्वात्, प्रायेण बाहुल्येन, कस्यापि जीवस्य भावविशेषादेव क्षयोपशमो भवतीति प्रायेणैत्युक्तम् । सर्वकर्मक्षयापशमो निश्चिन्तानाऽऽवरणाऽऽदिशतिकर्मणां विगमविशेषो, भवतीति गम्यम् । घातिकर्मणामिति व्याख्यानम्-“मोहस्संश्लेषसमो, खाओ-वसमो खउरह चार्हणं । उदयकम्पपरिणामा, अदुरह चि ह्वीति कम्माणं ॥ १ ॥” इति वचनात् । ततश्च हानाऽऽवरणापगमात् घातिकर्मन्तर्गतस्य हानाऽऽवरणीयकर्मणः क्षयापशमाऽऽदेः सकाशाद्वियमेन नियोगेन, बोधवृद्धिर्ज्ञानवर्धनं भवति । इतिशब्दो बोधवृद्धिरुक्तव्यतासमाप्तिलेखनार्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४० ॥

अथ गुरुभक्तिवृद्धेलिङ्गतादर्शनायाऽऽह-

कल्लाणसंपयाए, इमिए हेऊ जओ गुरु परमो ।

इय बोहभावओ चिय, जायइ गुरुभक्तियुद्धी वि ॥ ४१ ॥

कल्याणानामैहिकाऽऽमुष्मिकश्रेयसां संपत्संपत्तिः कल्याणसंपत् तदवस्थेतुत्वादीक्षादीक्षितसमाचारश्च कल्याणसंपदुच्यतेऽतस्तस्याः (इमिए सि) अस्या अनन्तरोक्तायाः, हेतुः कारणम्, यतो यस्मात्, गुरुधर्मोऽचार्यः, परमः प्रधानो वर्तते । ततः कारणान्महाभक्तिविषयोऽयमिति शेषः । इत्यनेन प्रकारेण कल्याणहेतुत्वेन भक्तिविषयो गुरुरित्येवंलक्षणैव यो बोधो ज्ञानं तस्य यो भावः सत्ता स तथा तस्मादिति बोधभावादेव नान्यथा । ‘चिय’ शब्दोऽवधार-

णार्थः । जायते भवति गुरुभक्तिवृद्धिरपि धर्माचार्यबहुमानवर्धनमपि, न केवलं स्वहेतोर्बोधवृद्धिरिति गाथाऽर्थः ॥ ४१ ॥

अथानन्तरोक्तादीक्षागुणानामनन्तरफलं दर्शयन्नाह-

इय कल्लाणी एसो, कमेण दिक्खागुणे महासत्तो ।

सम्मं समायरंतो, पावइ तह परमदिक्खं पि ॥ ४२ ॥

इति उक्तन्यायेन सम्यग्दीक्षाकृतगुणवृद्ध्यादितत्त्विकप्राप्ति-लक्षणेन । कल्याणी कल्याणवान् लोकद्वयभाविक्ल्याण-हेतुभूतदीक्षाऽवाप्तिः । भवतीति गम्यते । एषोऽनन्तरोक्तरूपो दीक्षितजीवः । तथा क्रमेण परिपाटया शुद्धशुद्धतरशुद्धतम-येत्यर्थः । दीक्षागुणान् जिनदीक्षाधर्मान् जिनसाध्वागमभक्तिप्रभावाऽऽदीन्, समाचरन्निति योगः । महासत्त्वा महाभुवावः । सम्यग्भावसारं, समाचरन्ना संवमानः, प्राप्नोति लभते । तथेति फलान्तरसमुच्चयार्थः । परमदीक्षामपि सर्वविरतिदीक्षामपि, न केवलं कल्याणैव भवति इत्यपिशब्दार्थः । अथवा-कल्याणी स-क्षेप प्राप्नोति तथा परमदीक्षामपि यथेतरदीक्षां प्राप्त इति हृदयम् । शेषं तथैव । इति गाथाऽर्थः ॥ ४२ ॥

अथ जिनदीक्षाया एव परम्परफलोपदर्शनायाऽऽह-

गरहियमिच्छायारो, भावेणं जीवमुत्तिमणुहविउं ।

णीसेसकम्ममुक्को, उवेइ तह परममुत्तिं पि ॥ ४३ ॥

गहिता निन्दिता मिथ्याऽऽचारा मोक्षमार्गविपरीतसमाचारा मिथ्यात्वाविरतिकषायदुष्टयोगलक्षणा अतीतकालाऽऽसेविता येन स तथा परमदीक्षाऽवाप्त्या । उपलक्षणत्वाच्चास्य वर्तमानानां मिथ्याऽऽचाराणां संवरणम्, अनागतानां च प्रत्याख्यानमिह द्रष्टव्यम् । अन्ये तु मिथ्याऽऽचारलक्षणं वदन्ति-“बाह्येन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान् विमूढाऽन्मा मिथ्याऽऽचारः स उच्यते ॥ १ ॥” इति । कथं गहितमिथ्याऽऽचार इत्याह-भावेन परमार्थतो न द्रव्यत एव, उपैति परममुक्तिमपीति योगः । अथवा-भावत इत्येतत्पदमनुभूयेत्यनेन सम्बन्धनीयम् । जीवतः प्राणान् धारयतो मुक्तिमोक्षो निःसङ्गताप्रकर्षेण जीवन्मुक्तिस्ताम्, अनुभूय संवेद्यः अनुभवन्ति च जीवन्त एव परमदीक्षायन्तो मुक्तिम् । यदाह-“निर्जितमदमदनानां, वाक्पायमनोविकारगहितानाम् । विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥” निःशेषकर्ममुक्तः क्षीण-कलकर्मो, उपैत्युपगच्छति, तथा तेन प्रकारेण जिनदीक्षाजनितगुणप्रकर्षपर्यन्तवृत्तिलक्षणेन, परममुक्तिमपि सकलकर्मोशग्रहणमपि, न केवलं परमदीक्षामपि प्राप्नोतीत्यपिशब्दार्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४३ ॥

अथ प्रकरणोपसंहारायाऽऽह-

दिक्खाविहाणमेयं, भाविजंतं तु तंतणीतीए ।

सइअणुणबंभगाणं, कुग्गहविरहं लहुं कुणइ ॥ ४४ ॥

दीक्षाविधानं जिनदीक्षाविधिः, एतदनन्तरोक्तम्, (भाविजंतं तु सि) भाव्यमानमपि पर्यालोच्यमानमपि, आस्तामासेव्यमानम्, सकृद्वन्धकापुनर्वन्धकाभ्यामिति गम्यम् । अथ भाव्यमानमेव नाभाव्यमानमपि, तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, एवकारार्थो वा । तन्वनीयाऽऽगमन्यायेन । कथो-

रित्याह—सकृदेकदा न पुनरपि बन्धो मोहनीयकर्मोत्कृष्ट-
स्थितिबन्धनं ययोस्तौ सकृदपुनर्बन्धकौ तयोः, सकृद्वन्धक-
स्यापुनर्बन्धकस्य चेत्यर्थः । तत्र यो यथाप्रवृत्तकरणेन प्र-
न्थिप्रदेशमागतोऽभिन्नप्रन्थिः सकृदेवात्कृष्टां सागरोपमको-
टीकोटीसप्ततिलक्षणां स्थितिं भग्नस्यत्यसौ सकृद्वन्धक उ-
च्यते । यस्तु तां तथैव क्षपयन् प्रन्थिप्रदेशमागतः पुनर्न
तां भग्नस्यति भेत्स्यति च प्रन्थि सोऽपुनर्बन्धक उच्य-
ते । एतयोश्चाभिन्नप्रन्थित्वेन कुग्रहः सम्भवति, न पुनर-
विरतसम्यग्दृष्ट्यादीनां, मार्गाभिमुखमार्गपतितयोस्तु कुग्र-
हसंभवेऽपि तत्याग एव तद्भावनामात्रसाध्य इत्यत उक्तं
सकृद्वन्धकापुनर्बन्धकयोरिति । एतयोश्च भावसम्यक्त्वा-
भावाद् दीक्षायां द्रव्यसम्यक्त्वमेवमारोप्यत इति । कुग्रह-
विरहमसदभिनिवेशविशेषवियोगं, लघु शीघ्रं करोति विध-
त्ते । इह विरहशब्देन हरिभद्राऽऽचार्यकृतत्वं प्रकरणाख्या-
याऽऽवेदितं विरहाङ्गत्वात्सत्यत्वेवं सर्वत्र । इति गाथाऽर्थः ॥४४॥
पञ्चा० २ वि० ।

(२३) इह तु परं तत्फलमभिधातुमाह—

स एवमभिसिद्धे परमवर्गे मंगलालप जम्मजरामरणरहि-
ए पहीणसुहे अणुवंधसत्तिवज्जिए संपत्तनिअसरुवे अकि-
रिए सहावसंठिए अणंतनाणे अणंतदंसणे ॥

स प्रकान्तः प्रवज्याकारी, एवमुक्तेन सुखपरम्पराप्रकांशा-
भिसिद्धः सन् । किम्भूत इत्याह—परमब्रह्म, सदाशिवत्वेन । म-
ङ्गलाऽऽलयः, गुणोत्कर्षयोगेन । जम्मजरामरणरहितो निमित्ता-
भावेन । यथोक्तम्—“ दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति ना-
ङ्कुरः । कर्मबीजं तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥१॥ ” इति ।
प्रहीणाशुभ एकान्तेन अनुबन्धशक्तिर्वर्जितः अशुभमङ्गीकृत्या-
ऽत एव संप्रामादितस्वरूपः केवलो जीवः, अक्रियो गमनाऽऽ-
दिशून्यः, स्वभावसंस्थितः सांख्यिकधर्मवान् । अत एवाऽऽ-
ह—अनन्तज्ञानोऽनन्तदर्शनः, ज्ञेयानन्तत्वात् । स्वभावश्चास्याय-
मेव । यथोक्तम्—“ स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्ध-
या । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभवत् ॥ १ ॥ ”

अथ कीदृशोऽसौ वर्गेरूपाभ्याम् ? इत्याशङ्काऽपोहायाऽऽह—
से न सहे, न रुवे, न गंधे, न रसे, न फासे, अरूची
सत्ता अणित्थं संठाणा अणंतविरिआ कयकिआ सव्वा-
बाहविवज्जिआ सव्वहा निरविक्षा थिमिआ पसंता । असं-
जोगिए एसाणंदे अओ चैव परे मए । अविक्षा अणा-
णंदे, संजोगो विओगकारणं, अपलं फलमेआओ विणि-
बायपरं खु तं, बहुमयं मोहाओ अबुहाणं, जमित्तो विवज्ज-
ओ, तओ अणत्था अपज्जवसिआ, एस भावरिओ परे ।
अओ वुत्ते उ भगवया । नागासेण जोगो एअस्म । से
सरुवसंठिए । नागासमसत्थ । न सत्ता सदंतरमुवेइ । अ-
चित्तमेअं केवलिगम्मं तत्तं निरुद्धयमयमेअं । विजोगवं च
जोगो ति न एस जोगो भिषं लक्खणमेअस्स । न इ-
त्याविक्षा सहावो खु एसो अणंतसुहसहावकण्णो । उवमा
इत्थं न विज्जइ । तन्भावेऽणुभवो परं तस्सेव । आणा ए

सा जिणाणं सव्वण्णं अवितहा एगंतओ । न वितहसे
निमित्तं । न चानिमित्तं कजं ति । निदंसणमित्तं तु नवरं ।

स सिद्धः न शब्दो, न रूपं, न गन्धो, न रसो, न स्पर्शः,
पुद्गलधर्मत्वादमीषाम् । अभावस्तर्हीत्येतदपि नेत्याह—अरू-
पिणी सत्ता ज्ञानवत् । अनित्यं स्थित्यसंस्थापना, इदं प्रकारमा-
पन्नमित्यम्, इत्थं स्थितमित्यस्य, न इत्थं स्थित्यम् अनित्यं स्थित्यम्,
संस्थानं यस्य । अरूपिण्याः सत्तायाः सा यथोक्ता । अन-
न्तवीर्या इयं सत्ता प्रकृत्यैव । तथा कृतकृत्या तन्निष्पाद-
नेन निवृत्ततच्छक्तिः, सर्वाऽऽबाधाविवर्जिता द्रव्यतो भा-
वतश्च । सर्वथा निरपेक्षा, तच्छक्त्यपगमेन । अत एव
स्तिमिता प्रशान्ता सुखप्रकर्षादनुकूला निस्तरङ्गमहोदधि-
कल्पा । एतस्या एव परमसुखत्वमभिधातुमाह—असांयोगि-
क एव आनन्दः, सुखविशेषः । अत एव निरपेक्षत्वा-
त् परो मतः प्रधान इष्टः । इहैव व्यतिरेकमाह—अपेक्षाऽ-
नानन्द, औत्सुक्यदुःखत्वात् । अपेक्ष्यमाणाऽऽप्या तन्निवृत्तौ
दोषमाह—संयोगो वियोगकारणं, तदवसानतया स्वभाव-
त्वात् । अफलं फलमेतस्मान् संयोगान् । किमिति ? अत
आह—विनिपातपरमेव तत्सांयोगिकफलम् । कथमिदं बहुम-
तम् ? इत्याह—बहुमतं मोहादबुधानां पृथग्जनाना-
म् । तत्रापि निबन्धनमाह—यदतो विपर्ययः, मोहा-
दत एवाफले फलबुद्धिः । ततो विपर्ययादनर्था अस-
त्प्रवृत्त्या अपर्ययसिताः सानुबन्धतया । एवमेष भावरिपुः
परो मोहः, अत एवोक्तो भगवता तीर्थकरेण । यथोक्तम्—
“ अस्माकतो रिपू अस्मो, पाणिणं णेव विज्जइ । एतोऽस-
क्किरिया तीण, अणत्था विस्सतो सुहा ॥ १ ॥ ” यदि सं-
योगो दुष्टः कथं सिद्धस्याऽऽकाशेन न स दुष्टः ? इत्याशङ्क्या-
ऽऽह—नाऽऽकाशेन सह योग एतस्य सिद्धस्य । किमिति ?
अत आह—स स्वरूपसंस्थितः सिद्धः । कथमाधारमन्तरेण स्थि-
तिः ? इत्याशङ्क्याऽऽह—नाकाशमन्यत्राऽऽधारे । अथैव यु-
क्तिर्न सत्ता सद्गन्तव्यमुपैति, न वाऽन्यथाऽन्यद्वयम् । अविन्य-
मेतत्प्रस्तुतं केवलिगम्यं तत्त्वम् । तथा निश्चयमतमेतद्व्यव-
हारमतं त्वन्यथा सत्यपि तस्मिन्निदं तत्संयोगशक्तितयात्
सूपपन्नमेव । अभ्युच्चयमाह—वियोगवाँअ योग इति कृत्वा
नैव योग सिद्धाऽऽकाशयोगेति भिन्नं लक्षणमेतस्याधिकृत-
योगस्य । न चात्रापेक्षामिदस्य । कथं लोकान्ताऽऽकाशगम-
नम् ? इत्याह—स्वभाव एवैव तस्य । अनन्तसुखस्वभावकल्पः
कर्मक्षयव्यङ्ग्यः । कीदृशमस्यानन्तं सुखम् ? इत्याह—उप-
माऽत्र न विद्यते, सिद्धसुखं । यथोक्तम्—“ स्वयं वेद्यं हि
तद्ब्रह्म, कुमारी श्रीपुष्पं यथा । अयोगी न विजानाति,
सम्यक् जात्यन्धवद्वटम् ॥ १ ॥ ” अत एवाऽऽह—तद्भावे सि-
द्धसुखभावे अनुभवः परं तस्यैव । एतदपि कथं ज्ञायते ?
इत्याह—आज्ञा एषा जिज्ञानां, ध्वनमिदस्यर्थः । किंविशिष्टा-
नाम् ? इत्याह—सर्वज्ञानाम् । अत एव अवितथा, एकान्ततः
सत्येत्यर्थः । कुतः ? इत्याह—न विनयतत्वे निमित्तं रागाऽऽद्य-
भावात् । उक्तं च—“ रागाद्या द्वेषाद्या, मोहाद्या वाक्यमुच्यते ह्य-
नृतम् । यस्य तु नैते दोषा—स्तस्यानृतकारणं नास्ति ॥१॥ ” न
चानिमित्तं कार्यमित्यपि । तथा जिनाऽऽह । एवं स्वसंवेद्यं
सिद्धसुखमित्यामवाहः । निदर्शनमात्रं तु नवरं सिद्धसुख-
स्येवं वक्ष्यमाणलक्षणम् ॥

सर्वसत्तुक्त्व एव सर्वबाहिविगमे सर्वविच्छासंयोगेण सर्वविच्छासपत्ती ए जातिसमेष्टं, इतोऽयंतगुणं तं तु भावसत्तुक्त्वयादितो । रागादभ्यो भावसत्तु, कम्मोदयावाहिणो, परमलदीभ्यो उ अट्टा, अशिच्छेच्छा इच्छा । एवं सुहृदमेष्टं न तत्तभ्यो इयरेण गम्भइ । जइ सुहं व अजइणा । आरुगसोहं व रोगिण सि विभासा । अचित्तमेष्टं सरूवेणं । साइअपजवसिष्टं एगसिद्धाविक्षाए । प-बाहभ्यो अणार्ह । ते वि भगवंतो एवं । तथा भव-त्ताइभावभ्यो । विचित्तमेष्टं तहाफलभेएण । नावि-चिषे सहकारिभेभ्यो तदविक्षो तभ्यो सि अणेगंतवाभ्यो तत्तवाभ्यो । स खलु एवं इहरहेगंतो मिच्छत्तमेसो न इतो व-वत्था । अणारिहमेष्टं । संसारिणो उ सिद्धत्तं । नावदुस्स मुत्ती सहत्तरहिआ । अणार्हमं बंधो पवाहेणं अईअकाल-तुल्लो । अवदुबंध्यो वा मुत्ती पुणो बंधपसंगभ्यो अवि-सेसो अबुदुमुक्काणं । अणार्हजोगे वि विभ्योगो कंचणोवल-नाएणं । न दिदिक्खा अकरणस्स । न यादिदुम्मि एसा । न सहजाए निविची । न निविचीए आयट्ठाणं ।

सर्वशुद्धये सति तथा सर्वव्याधिविगमे, एवं सर्वार्थसं-योगेन सता तथा सर्वेच्छासंप्राप्त्या यादृशमेतत्सुखं भवति, अतोऽनन्तगुणमेव सिद्धसुखम् । कुतः ? इत्याह—भावशु-द्धयाऽऽदितः । आदिशब्दाद्भावव्याधिविगमाऽऽदयो गृह्य-न्ते । तथा चाऽऽह—रागाऽऽदयो भावशत्रवः रागद्वेषमोहाः, जीवापकारित्वात् । कम्मोदया व्याधयः, तथा जीवपीड-नात् । परमलब्धयश्चर्याः, परार्थहेतुत्वेन । अशिच्छेच्छा इच्छा सर्वथा तन्निवृत्त्या । एवं सूक्ष्ममेतत्सुखं न तत्त्व-तः परमार्थेन इतरेण गम्यते । असिद्धेन निदर्शनमाह—य-तिसुखमिषाऽयतिना विशिष्टज्ञातृपञ्चमिकभाववेद्यत्वावस्य, एवमारोग्यसुखमिव रोगिणेति । उक्तं च—“ रागार्हणमभा-वे, जं होइ सुहं तयं जिणो मुणइ । ए हि सखियायगहि-भ्यो, जाणइ तदभावजं सोकसं ॥ १ ॥ ” इति विभाषा कर्त्तव्या । सर्वथाविन्त्यमेतत्स्वरूपेण सिद्धसुखं न तत्त्वतो मन्तरविषयत्वात् । साधपर्यवसितं प्रमाणत एकसिद्धापेक्ष-या न तु तत्प्रवाहमधिकृत्य, प्रवाहतस्त्वनदितदोषमाभि-त्य । तथा चाऽऽह—तेऽपि भगवन्तः सिद्धा एवं एकसिद्धा-पेक्षया साधपर्यवसिताः प्रवाहापेक्षया अनाद्यपर्यवसिता इति । समाने भव्यत्वाऽऽदौ कथमेतदेवम् ? इत्याह—तथा-भव्यत्वाऽऽदिभावात् तथाफलपरिपाकीह तथाभव्यत्वम् । अत एवाऽऽह—विचित्रमेतत्तथाभव्यत्वाऽऽदि कुतः ? इत्याह—तथा-फलभेदेन कालाऽऽदिभेदभाषिफलभेदेनेत्यर्थः । समा-ने भव्यत्वे सहकारिभेदात्फलभेद इत्याशङ्काऽपोहायाऽऽह—नाविचित्रे तथाभव्यत्वाऽऽदौ सहकारिभेदः । किमिति ? इ-त्याह—तदपेक्षस्तक इति तदतत्त्वभावत्वे तदुपनिपाताभादि-ति । अनेकान्तवादस्तत्त्ववादः सर्वकारणसामर्थ्याऽऽपादना-त् स खल्वनेकान्तवाद एवम् । तथाभव्यत्वाऽऽदिभावे इतर-वैकान्तः सर्वथा भव्यत्वाऽऽदेस्तुल्यतायाम् । खड्गः किम् ?

इत्याह—मिथ्यात्वमेव एकान्तः । कुतः ? इत्याह—नातो व्यवस्था एकान्तात् भव्यत्वभेदे सहकारिभेदस्यायोगात् तत्कर्मताभावात् । कर्मणोऽपि कारकत्वात् अतस्त्वभावस्य च कारकत्वासम्भवादिता भावनीयम् । अत एवाऽऽह—अ-नार्हमेतदेकान्ताऽऽभ्यक्षम् । प्रस्तुतप्रसाधकमेव न्याया-न्तरमाह—संसारिण एव सिद्धत्वं, नान्यस्य । कोऽयं निय-मः ? इत्याह—नावदस्य मुक्तिः तत्त्विकी, इत्याह—शब्दा-र्थरहिताबन्धाभावेन । अयं आनादिमान् बन्धः प्रवाहेण संतत्या । कथं युक्तिसङ्गतोऽभूतिभावेन इत्याह—अतीतका-लतुल्यः स हि प्रवाहेणानादिमाननुभूतवर्त्तमानभावश्च । य-थोक्तम्—“ भवति स नामातीतः, प्राप्तो यो नाम वर्त्तमान-त्वम् । एष्यश्च नाम स भवति, यः प्राप्स्यति वर्त्तमानत्वम् ॥१॥ ” किं वाऽबद्धबन्धने प्रथमं अमुक्तिर्मुक्त्यभावः । कुतः ? इत्याह—पुनर्वन्धप्रसङ्गात् अबद्धत्वेन हेतुना । तथा चाऽऽह—अविशेषो बद्धमुक्त्योरिति । अनादिमिति बन्धे मोक्षाभावः । तत्स्वामाधिकत्वेनेत्याशङ्कानिराशयाऽऽह—अनादियोगेऽपि सति वियोगोऽविरुद्ध एव काञ्चनोपलक्षणेन लोके तथाद-र्शनात्, योगो बन्ध इत्यनर्थान्तरम् । आदावबद्धस्य दिदृक्षा, बद्धमुक्तस्य तु न सेति दोषाभावादादिमानेव बन्धोऽस्त्वि-त्याशङ्काव्यपोहायाऽऽह—न दिदृक्षाऽकरणस्येन्द्रियरहितस्या-ऽबद्धस्य चैतानि । तथा न चादृष्टे एषा दिदृक्षा, द्रष्टुमि-च्छा दिदृक्षेति कृत्वा सहजैवेत्येकारानिराकरणायाऽऽह—न सहजाया निवृत्तिर्दिदृक्षायाश्चैतन्यवत् । अस्तु वेयमित्यभ्यु-पेक्ष्य दोषमाह—न निवृत्तौ दिदृक्षाया आत्मनः स्थानं, तदव्य-तिरेकात् । तथा चाऽऽह—

न यऽसहहा तस्सेसा, न भवत्ततुल्ला, नाएणं, न केव-बलजीवरूबमेष्टं, न भाविजोगाविक्षाए तुल्लत्तं, तथा केवलत्वेणं सया विसेसभ्यो, तथा सहावकप्पणमप्पमाणं व । एसेव दोसो परिकप्पिआए, परिणामभेद्या बंधाइभेड सि साह । सव्वनयविसुद्धिए निरुवचरिआभयभावंणं । न अप्पभूअं कम्मं । न परिकप्पिअमेष्टं । न एवं भवादिभे-भ्यो । न भवाभावो उ सिद्धी ॥

नान्यथा तन्मैषा आत्मनो दिदृक्षा योगात् । तदव्यतिरेकेऽपि भव्यत्वस्यैव तन्निवृत्तौ दोषाभाव इत्याशङ्काऽपोहायाऽऽह—न भव्यत्वतुल्या न्यायेन दिदृक्षा । कुतः ? इत्याह—न केवलजी-वरूपमेतद्भव्यत्वम् । दिदृक्षा तु केवलजीवरूपेत्यर्थः । न भा-वियोगापेक्षया महदादिभावे तदा केवलत्वेन तुल्यत्वं दिदृक्षा-या भव्यत्वेन । अत्र युक्तिमाह—तदा केवलत्वेन भावियोगाभावे सदा अविशेषास्तथा सांसिद्धिकत्वेन तदूर्ध्वमपि दिदृक्षाऽऽप-तिरिति हृदयम् । एवं स्वभावैवेयं दिदृक्षा या महदादिभावा-द्विकारदर्शने केवलावस्थायां निवर्तते, इत्येतदाशङ्कयाऽऽह—तथा स्वभावकल्पनं कैवल्यविशेषे प्रक्रमादिदृक्षाया भावा-भावस्वभावकल्पनमप्रमाणमेव । आत्मनस्तद्भेदाऽऽपत्तेः प्रक-तेः पुरुषाधिकत्वेन तद्भावापत्तेति गर्भः । अत एवाऽऽह—एष एव दोषः प्रमाणाभावलक्षणः परिकल्पितायां दिदृक्षायाम-भ्युपगम्यमानायां तथाहि परिकल्पिता न किञ्चित् । कथं तत्र प्रमाणावृत्तिरिति । तदेवं व्यवस्थिते सति परिणामभेदादा-

त्मन इति प्रक्रमः । बन्धाऽऽदिभेदो बन्धमोक्षमेव इत्येतत्साधु प्रमाणोपपन्नम् । न खल्वन्ययोगवियोगौ विहाय मुख्यः परिणामभेदः, भावाच्च मुक्तिरनादिमाँश्च भव इति नीत्या । अत एवाऽऽह-सर्वनयविशुद्धया । अनन्तरोदितसाधुफलोपदर्शनायाऽऽह-निरुपचरितोभयभावेन प्रक्रमान् मुख्यबन्धमोक्षभावेन, एवं द्रव्यास्तिकमतमधिकृत्य कृता निरूपणा । पर्यायास्तिकमतमधिकृत्याऽऽह-नाऽऽत्मभूतं कर्म, न बाधस्वलक्षणमेवेत्यर्थः । तथा न परिकल्पितमसदेवैतत्कर्मवासनाऽऽदिरूपम् । कुतः ? इत्याह-नैवं भवाऽऽदिभेदः । आत्मभूते परिकल्पिते वा कर्मणि बाधमात्राविशेषेण क्षणभेदोऽपि मुक्तक्षणाभेदश्च भवापवर्गविशेषः । तथा न भवाभाव एव सिद्धिः, सन्तानोच्छेदरूपा प्रध्यातप्रदीपोपमा । अत्र युक्तिमाह-

न तदुच्छेदेऽनुत्पादः । न एवं समंजसत्वं । नाऽऽणामं-तभवो । न हेतुफलभावा । तस्स तहा सहावकप्पणमजुत्तं निराहारअयकओ निआगेणं । तस्सेव तहाभावे जुत्तमेअं सुहुममद्वपयमेअं । विचित्तिअव्वं महापप्पाए ति ।

न तदुच्छेदेऽनुत्पादः, न सन्तानोच्छेदेऽनुत्पादस्तस्यैव किं तर्ह्युत्पाद एव यथाऽसौ सन्नुच्छिद्यते, एवमसन्नप्युत्पद्यतामिति को विरोधः ? । यद्येवं ततः किम् ? इत्याह-नैवं समञ्जसत्वं न्यायोपपन्नम् । कथम् ? इत्याह-एवं हि नानादिमान् भवः संसारः कदाचिदेव सन्तानोत्पत्तिः । तथा न हेतुफलभावः । अरमाऽऽद्यक्षणयोरकारणकार्यत्वात् । पक्षान्तनिरासायाऽऽह-तस्य तथास्वभावकल्पनमयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-निराधारोऽन्वयः कृतो नियोगेन, अयमत्र भावार्थः । स्वो भाव इत्यात्मीया सत्ता स्वभावः । एवं च स निवृत्तिस्वभाव इति स्वभाविका आत्मीया सत्तन्ति निराधारत्वम् । यद्वा-अन्वयाभावस्तन्निवृत्तेस्तथावदिति नियोगग्रहणमवश्यमिदमित्यमन्यथा शब्दार्थायोगादिति व्यापनार्थम्, एवमाद्यक्षणेऽपि भावनीयम् । अत एवाऽऽह-तस्यैव तथाभावे युक्तमेतत्तथास्वभावकल्पनमिति सूत्रमर्थपदभेदतद्भावगम्यत्वात्, विचिन्तितव्यं महाप्रज्ञया, अन्यथा कृतमशक्यत्वादिति । आनुषङ्गिकमभिधाय प्रकृतमाह-

अपज्जवमिअमेव सिद्धसुखं । इत्तो चेवुत्तमं इमं । सव्वहा अणुस्सुगत्तेणतभावाओ । लोगंतसिद्धिवामिणो एए । जत्थ य एगो तत्थ निअमा अणंता । अकम्मणो गई पुव्वपओगेण अलाउप्पभिइनायओ । निअमो अओ चेव अफुसमानगईए गमणं उकरिमविसेसओ इअं । अन्वुच्छेओ भव्वाण अणंतभावेण । एअमणंतणंतयं समया इत्थ नायं । भव्वत्तं जोगयामित्तमेव केमि चि पडिमाजुग्गदा-रुनिदंसणेणं । ववहारमयमेअं । एमोऽवि तत्तं पविचि-विसोहणेण अणेगंतसिद्धीओ निच्छयंगभावेण । परिमुद्धो उ केवलं एसा आणा इह भगवओ समंतभदा तिको-डिपरिसुद्धीए अपुणबंधगाइगम्मा ।

अपर्ववसितमेवमुक्तेन विधिना सिद्धसौख्यम् । अत एव कारणादुत्तममिदम् । एतदेव स्पष्टमभिधातुमाह-सर्वथाऽ-

नुत्सुकत्वे सति अनन्तभावात्कारणात् । क निवास एवाम् ? इत्याह-लोकान्तसिद्धिवासिन एते । अतुर्देशरज्ज्वात्मकलोकान्ते या सिद्धिः प्रशस्तक्षेत्ररूपा तद्वासिन एते सिद्धाः । कथं व्यवस्थिताः ? इत्याह-यत्रैकः सिद्धस्तत्र क्षेत्र नियमाभियोगेनानन्ताः सिद्धाः । उक्तं च-" जत्थ य एगो सिद्धो, तत्थ अणंता भवक्खयधिसुक्का । अणंताणमणावाहं, चिट्ठं ति सुद्धी सुहं पत्ता ॥ १ ॥ " कथमिह कर्मक्षये लोकान्तगमनम् ? इत्याह-अकर्मणः सिद्धस्य गतिरितो लोकान्तं पूर्वप्रयोगेण हेतुना तत्स्थाभाव्यात् । कथमेतदेवं प्रतिपत्तव्यम् ? इत्याह-अलाबुप्रभृतिज्ञाततः, अष्टमृल्लेपलितजलाक्षिताधो-निमग्नतदपगमोर्द्धगमनस्वभावाऽलाबुवत् प्रभृतिग्रहणादेर-एडफलाऽऽविग्रहः । ऊर्द्धगमनं तत्रैव चासकृद्गमनागमनं किं न ? इत्येतदाशङ्क्याऽऽह-नियमोऽत एवालाबुप्रभृतिज्ञाततः एकसमयाऽऽदिः, उत्पलपत्रशतव्यतिभेददृष्टान्तेन एकसमयेन तद्वतिर्युक्तेत्याशङ्काऽवोहायाऽऽह-अस्पृशज्ञत्या गमनं सिद्धस्य सिद्धिस्तत्र प्रति स्पृशज्ञतिमदपेक्षया चोत्पलपत्रशतव्यतिभेददृष्टान्तः । कथमियं सम्भवति ? इत्याह-उत्कर्षविशेषत इयं गत्युत्कर्षविशेषदर्शनादेवमस्पृशज्ञतिः सम्भवतीति भावनीयम् । सिद्धस्यापुनरागमनात्कालस्य चानादि-त्वान्, षष्मासान्तः प्रायोऽनेकसिद्धिर्भव्योच्छेदप्रसङ्ग इति वि-अमनिरासार्थमाह-अव्यवच्छेदो भव्यानामनन्तभावेन, तथा सिद्धिगमनाऽऽदावपि वनस्पत्यादिषु कायस्थितिज्ञपदर्शना-दनन्तस्याऽपि राशेः क्षयोपपन्नः पुनः संशय इति तदव्यवच्छिद्यर्थमाह-एतदनन्तानन्तकम् एतद्व्यानन्तकमनन्तान-न्तकं न युक्तानन्तकाऽऽविसमया अत्र ज्ञातं, तेषां प्रतिक्षणम-तिक्रमेऽनुच्छेदोऽनन्तत्वात् । कथं तर्हेतत् ? उच्यते-" अतुर्त्यतीतः परिवर्त्तनं पुनः, क्षयं प्रयातः पुनरिति चन्द्रमाः । गतं गतं नैव तु संनिवर्त्तनं, जलं नदीनां च नृणां च जीवितम् ॥ १ ॥ " इति । उच्यते एतद्व्यवहारतस्मूच्यते, अन्यथा तस्यैव पगावृत्तौ बाल्याऽऽद्यनिवृत्तिः । तस्य तद्वाल्याऽऽद्यापादनस्वभावत्वादिति परिभाषनीयम् । अतो न क्षयो भव्यानामिति स्थितम् । एवं च सति भव्यत्वं योग्यतामात्रमेव सिद्धिं प्रति केयाश्चिन्प्राणिनां ये न कदाचिदपि सेत्स्यन्ति । तथा चाऽऽगमः-" भव्वा वि न मिज्झिस्संतं केइ " इत्यादि । भव्यत्वं सिद्धगमनयोग्यत्वम् । फलगम्या च योग्यता । को वा एवमभ्येभ्यो विशेषो भव्यानाम् ? इत्याशङ्काव्यवोहायाऽऽह, प्रतिमायोग्यदार्शनदर्शनेन । तथाहि-तुल्यायां प्रतिनिष्पत्तौ तथाप्येकं दारु प्रतिमायोग्यं ग्रन्थ्यादिशून्यतया न तदन्यशुक्ततयत्यादिविद्वद्भङ्गाऽऽदिमिदमेतत् । न चात्राऽपि तत्र स्वभावत्वाऽऽदिविकल्पचिन्ता कार्या । कुतः ? इत्याह-व्यवहारमनमेतत्, अयं चैवं व्यवस्थितः, इति भविष्यमेव । न चायं संवृत्तिरूप इत्याह-एषोऽपि तत्त्वाङ्गमेषोऽपि व्यवहारनयः परमार्थाङ्गमिह प्रक्रमे, तथा योग्यताबुद्धेरपि सन्नित्यनन्तत्वात् । तत्त्वभावाविशेषे तु दार्बन्तरवदयोग्यदार्क्येऽपि, तथा बुद्धयसिद्धेरित्यादि निर्लोडितमन्यत्र । इत्यनुष्ठानमेवाधिकृत्याऽऽह-एषोऽपि तत्त्वाङ्गम् । यथाङ्गम्-" जइ जिणमयं पव-जइ, ना मा वयहारनिच्छुए मुयइ । वयहारणउच्छेए, ति-थुच्छेओ जतोऽवस्सं ॥ १ ॥ " अत एषोऽपि व्यवहारनयस्तत्त्वाङ्गम्, प्रवृत्तौ मोक्षाङ्गमित्यर्थः । कुतः ? इत्याह-प्र-

सिधिशोधनेन तन्मतेन प्रवज्याऽऽदिप्रदानात्परलोकप्रवृत्ति-
विशोधनेन, इत्थमनेकान्तसिद्धितः सञ्जीत्या, तथा निश्च-
याङ्गभावेन । एवं प्रवज्याऽपुनर्वन्धकाऽऽदिप्राप्तेः । परिशुद्धस्तु
केवलमाहाऽपेक्षी पुष्टाऽलम्बनः । एषाऽऽहेह भगवत उभय-
नयनर्भा । अथवा-सर्वेषु पञ्चसूत्रोक्ता । किंविशिष्टा ? इत्या-
ह-समन्तभद्रा । सर्वतो निर्दोषा । कथम् ? इत्याह-त्रिको-
टिपरिशुद्धया कषच्छेदतापपरिशुद्धया । इयं च भागवती स-
दाज्ञा सर्वेषु अपुनर्वन्धकाऽऽदिगम्या । अपुनर्वन्धकाऽऽद्यो ये
सत्त्वा उत्कृष्टां कर्मस्थितिं, तथा अपुनर्वन्धकत्वेन ये क्षप-
यन्ति ते खल्वपुनर्वन्धकाः । आदिशब्दान्मार्गाभिमुखमार्गप-
तिताऽऽद्यः परिशुद्धन्ते । इदमप्रतिष्ठाऽल्लोचकाऽऽदिलिङ्गाः ए-
तदभ्यर्थं न संसाराभिनन्दिगम्या, तेषां ह्यतो विषयप्रतिभास-
मात्रं ज्ञानमुदेति न तद्वेषत्वाऽऽदिवेदकमिति । उक्तं च-“न
यथाऽवस्थितं शास्त्रं, खल्वङ्गो वेत्ति जानुचित् । ध्यामला-
दपि बिम्बात्, निर्मलः स्यात्स्वहेतुतः ॥ १ ॥ ” अपुनर्वन्धक-
त्वाऽऽदिलिङ्गमाह-

एतदपिअसं खलु इत्थं लिंगं ओचितपवित्तिविशेषं संवे-
गसाहगं निश्चया । न एसा अभेसिं देया । लिंगविवज्या-
ओ तत्परिष्ठा । तयशुग्गहद्वयाए, आमकुंभोदगनासनाएणं
एमा करुणं ति बुद्धऽ, एतपरिसुद्धा अविराहणाफला तिलां-
गनाहवहुमाणेणं निस्सेअससाहिगं ति पञ्चआफलसुत्तं ।

एतन्प्रियत्व खल्वत्र लिङ्गम् । आज्ञाप्रियत्वमपुनर्वन्धकाऽऽदि-
लिङ्गम् । प्रियत्वमुपलक्षणं, अवघाभ्यासाऽऽदेः । एतद्व्योचि-
त्यप्रवृत्तिविशेषं, तदाराधनेन तद्वहुमानात् । औचित्यवा-
या तु प्रवृत्तौ न तन्प्रियत्वं मोह एवासाविति । एतन्प्रि-
यत्वमेव विशिष्यते-संवेगसाधकं नियमान् । यस्य भागव-
ती सदाज्ञा प्रिया तस्य नियमनः संवेग इति । यत एव-
मतो नैषा अन्यभ्यो देया । नैषा भागवती सदाज्ञा,
अन्यभ्योऽपुनर्वन्धकाऽऽदिव्यतिरिक्तभ्यः संसाराभिनन्दिभ्यो
देया । कथं ते ज्ञायन्ते ? इत्याह-लिङ्गविपर्ययात्तत्परिष्ठा ।
प्रक्रमादपुनर्वन्धकाऽऽदिलिङ्गविपर्ययात् संज्ञा, न द्वेषाऽऽदि-
लक्षणान्तत्परिष्ठा संसाराभिनन्दिपरिष्ठा । उक्तं च-
“बुद्धो लोभरतिर्दीनो, मत्सरी भयवान् शठः । अज्ञा भवाभि-
नन्दी स्यात् निष्फलाऽऽरम्भमङ्गलः ॥ १ ॥ ” किमिति न ते-
भ्यो देया ? इत्याह-तदनुग्रहार्थं संसाराभिनन्दिस्त्वानुग्रह-
ार्थम् । उक्तं च-“अप्रशान्तमत्तौ शास्त्रं-सङ्गावप्रतिपादनम् ।
दोषायाभिनवोदीरणं, शमनीयमिव ज्वरं ॥ १ ॥ ” इहैव नि-
दर्शनमाह-आमकुम्भोदकन्यासज्ञातेन । उक्तं च-“आमे घडे
निहत्तं, जहा जलं तं घडे विण्णसेह । इयं सिद्धन्तरहस्मं,
अपाहारं विण्णसेह ॥ १ ॥ ” एषा करुणाख्यते, अयोग्ये-
भ्यः सदाज्ञाऽप्रदानरूपा । किं विशिष्टा ? इत्याह एकान्तप-
रिशुद्धा, तदपायपरिहारणं । अत एवेयमविराधनाफला,
सम्यगालोचनेन । न पुनर्ग्लानापथ्यप्रदानेन निबन्धनकरणा-
वत्तदाभासेति । इयं वैधंभूता त्रिलोकनाथबहुमानेन हेतु-
ना निश्चयससाधिकेति । किमुक्तं भवति ?-जानागमिकस्ये-
यं भवति, किं तु परिणताऽऽगमिकस्य । अस्य च भगव-
त्वेयं बहुमानः । एवं वेयं मोक्षसाधिकैव सानुबन्धसुप्रवृ-
त्तिभावेन । पं० सू० ५ सूत्र ।

(२४) प्रवजितस्यार्थिकाभिर्वन्दनम्-

वन्दन्ति अज्जियाओ, विहिणा सङ्गा य साविआओ य ।

आयारियसमीवम्पी, अनुपविसइ तओ असंभतो ॥ १५४ ॥

ततस्तं प्रवजितं वन्दन्ते आर्थिकाः, पुरुषोत्तमो धर्म इति
कृत्वा । कथमित्याह-विधिना प्रवचनोक्तं, किं ता एव, ने-
त्याह-आवकाः आधिकाश्च वन्दन्ते आचार्यसमीपं चापवि-
शति । ततस्तदुत्तरकालं, किंविशिष्टः सञ्चित्याह-असंभा-
न्तः अनन्यचित्त इति गाथाऽर्थः ।

प्रवजितं प्रति तथोपदेशो यथाऽस्यः प्रवजेत् । ततश्च-

भवजलहिपोअभूअं, आयरिओ तह कठेइ से धम्मं ।

जह संसारविरत्तो, अओ वि पवजए दिक्खं ॥ १५५ ॥

भवजलधिपातभूतं संसारसमुद्रबोद्धित्यकल्पमाचार्य-
स्तथा कथयति, तस्य प्रवजितस्य धर्मं यथा संवेगानि-
शयात्मसारविरक्तः सन्नन्योऽपि तत्पर्वदन्तर्वर्त्ती सखः
प्रपद्यते दीक्षां प्रवज्यामिति गाथाऽर्थः ।

भूतेषु जंगमत्तं, तेषु वि पंचिदिअत्तमुक्कोसं ।

तेषु वि अ माणुसत्तं, माणुस्से आरिओ देसो ॥ १५६ ॥

भूतेषु प्राणिषु जङ्गमत्वं द्वीन्द्रियाऽऽदित्वं, तेष्वपि जङ्गमेषु
पञ्चेन्द्रियत्वमुत्कृष्टं प्रधानं, तेष्वपि पञ्चेन्द्रियेषु मानुषत्वमु-
त्कृष्टमिति वर्तते । मनुजत्वं आर्यो देश उत्कृष्ट इति गाथाऽर्थः ।

देसे कुलं पहाणं, कुले पहाणे अ जाइमुक्कोसा ।

तीए रुवसमिद्धी, रुवे अ बलं पहाणयरं ॥ १५७ ॥

देशे आर्यं कुलं प्रधानमुत्राऽऽदि कुले प्रधाने च जानिरुत्कृष्टा
मातृसमुत्था, तस्यामपि जातौ रूपसर्मादिरुत्कृष्टा सकलाङ्ग-
निष्पत्तिरित्यर्थः । रूपे च सति बलं प्रधानतरं सामर्थ्यमि-
ति गाथाऽर्थः ।

होइ बले वि अ जीअं, जीए वि पहाणयं तु विस्साणं ।

विस्साणे सम्मत्तं, सम्मत्ते सीलसंपत्ती ॥ १५८ ॥

भवति बलेऽपि न जीवितं प्रधानमिति योगः, जीवितेऽपि
प्रधानतरं विज्ञानं, विज्ञाने सम्यक्त्वं, क्रिया पूर्ववत् । सम्य-
क्त्वं शीलसंप्राप्तिः प्रधानतरंति गाथाऽर्थः ।

सीले खाइअभावो, खाइअभावे वि केवलं नाणं ।

केवळे पडिपुणे, पत्ते परमक्खरे मोक्खे ॥ १५९ ॥

शीले क्षायिकभावः प्रधानः, क्षायिकभावे च केवलं ज्ञानं,
प्रतिपक्षयोजना सर्वत्र कार्येति । केवल्ये प्रतिपूर्णे प्राप्ते परमा-
खरे मोक्ष इति गाथाऽर्थः ।

पप्परसंगो एमो, समासओ मोक्खसाहणोवाओ ।

एत्थ बहु पत्तं ते, थोवं संपावियव्वं ति ॥ १६० ॥

पञ्चदशाङ्गः पञ्चदशभेद एष अनन्तरोदितः समासतः
संक्षेपणं मोक्षसाधनोपायः सिद्धिसाधनमार्गः । अत्र मो-
क्षसाधनोपायं बहुप्राप्तं त्वया शीलं यावदित्यर्थः स्तोत्रं
संप्राप्तव्यं-क्षायिकभावः केवलज्ञानद्वयमिति गाथाऽर्थः ।

ता तह कायव्वं ते, जह तं पावेसि थोवकालेणं ।

सीलस्स नत्थिऽसज्जं, जयम्मि तं पाविअं तुमए ॥ १६१ ॥

नस्तथा कर्त्तव्यं त्वया यथा तच्छेषं प्राप्नोषि स्तोककालेन । किमित्यत आह-शीलस्य नास्त्यसाध्यं जगति तत्प्राप्तं त्वया, प्रव्रज्या प्रतिपन्नेति गाथाऽर्थः ।

लघूण सीलमेवं, चिंतामणिकप्पपायमम्भहित्रं ।

इह परलोए अ तथा, सुहावहं परममुणिचरिअं ॥१६२॥

लघ्वा शीलमन्तिकविशष्टमित्याह-चिन्तामणिकल्पपादपा-
भ्यधिकं निर्वाणहेतुत्वं । एतदेवाऽऽह-इहलोकं परलोकं च
तथा सुहावहं परममुनिभिश्चरितमासेवितमिति गाथाऽर्थः ।

एअम्मि अप्पमाओ, कायव्वो सइ जिणिंदपन्नते ।

भावेअव्वं च तथा, विरसं संसारणेगुम् ॥१६३॥

एतस्मिन् शीले अप्रमादो यत्नातिशयः कर्त्तव्यः सदा सर्व-
कालं जिनेन्द्रप्रज्ञे तीर्थकरप्रणीते अप्रमादोपायमेवाऽऽह-
भाषयितव्यं च तथा शुभान्तःकरणेन विरसं संसारनैर्गुण्यं
वैराग्यसाधनमिति गाथाऽर्थः ।

आह विरइपरिणामो, पवज्जा भावओ जिणाएसो ।

जं ता तह जइअव्वं, जह सो होइ ति किमणेणं ॥१६४॥

आह परः, किमाह-विरतिपरिणामः सकलसावययोगवि-
निवृत्तिरूपः प्रव्रज्या भाषतः परमार्थतो जिनाऽऽदेशः अहं-
जननमित्थं व्यवस्थितमिति यद् यस्मादेवं तत्तस्मात्तथा
यतितव्यम् तथा प्रयत्नः कार्यो यथाऽसौ विरतिपरिणा-
मो भवतीति किमनेन चैत्यवन्दनाऽऽदिक्रियाकलापेनेति
गाथाऽर्थः ।

परइव स्वपत्तं समर्थयआह-

सुव्वइ अ एअवइअर-विरहेणं भरहमाईणं ।

तयभावम्मि अभाओ, जं भणिओ केवलस्स सुए ॥१६५॥

भूयते च एतद्व्यतिकरविरेहणाऽपि चैत्यवन्दनाऽऽदिसंयन्ध-
मन्तराणां स विरतिरूपपरिणाम इह जिनशासने भरताऽऽ-
दीनां महासत्पुरुषाणामिति । कथमिति चेदुच्यते-तदभावे
विरतिपरिणामभावे भावतः अभावोऽसंभवः यद्यस्माद्भ-
णित उक्तः केवलस्य भूते प्रवचन इति गाथाऽर्थः ।

संपादिए वि अ तथा, इमम्मि सो होइ नत्थि एअं पि ।

अंगारमहगाई, जेण पवज्जंत अमव्वा वि ॥१६६॥

संपादिनेऽपि च तथा तस्मिंचैत्यवन्दनाऽऽदौ व्यतिकरे
सति स विरतिपरिणामो भवति । नास्त्येतद्व्यव्याप्यनियम
एवेति । एतदेवाऽऽह-अंगारमहकाऽऽदयो येन कारणेन प्र-
तिपाद्यन्ते अधिकृत्य व्यतिकरमभव्या अपि, आसतां ताव-
दन्य इति गाथाऽर्थः ।

किं च-तच्चैत्यवन्दनाऽऽदि विधिना सामायिकाऽऽरोपणं सति
वा विरतिपरिणामे क्रियेन नेति वा उभयथाऽपि दोषमाह-
सइ तम्मि इमं विहलं, असइ मुमावायगो गुरुस्सावि ।

तम्हा न जुत्तमेअं, पवज्जाए विहाणं तु ॥१६७॥

सति तस्मिन्विरतिपरिणामे, इदं चैत्यवन्दनाऽऽदि विधिना
सामायिकाऽऽरोपणं, विकलं, भावत एव तस्य विद्यमानत्वाद्-
न्यथा ताविव असत्यविद्यमाने विरतिपरिणामे सामायि-
काऽऽरोपणं कुर्वतः सृष्टावाद् एव गुरोरपि असदभ्यागेपणा-
द्विगुणश्चाच्छिद्यस्यापि । अथ ताविव प्रतिपत्तेर्यस्मादेवं त-

स्माच्च युक्तमेतच्चैत्यवन्दनाऽदि विधिना सामायिकाऽऽरो-
पणरूपं प्रव्रज्याया विधानमेवमुभयथाऽपि दोषदर्शनादिति
गाथाऽर्थः । एष पूर्वपक्षः ।

अत्रोत्तरमाह-

सअं खु जिणाएसो, विरइपरिणामओ उ पवज्जा ।

एसो तस्स उवाओ, पायं ता कीरइ इमं तु ॥१६८॥

सत्यमेव जिनाऽऽदेशो जिनवचनमिदंभूतमेव, यदुत विर-
तिपरिणाम एव प्रव्रज्या नाऽन्यथाभावः । तथाऽप्यधिकृतवि-
धानमवध्यमेवेत्येतदाह-एष पुनश्चैत्यवन्दनाऽऽदिविधिना
सामायिकाऽऽरोपणव्यतिकरस्तस्य विरतिपरिणामस्या-
पायो हेतुः प्रायो बाहुल्येन यद्यस्मात् तस्मात्क्रियत एवेदं
चैत्यवन्दनाऽऽदिप्रव्रज्याविधानमिति गाथाऽर्थः ।

उपायतामाह-

जिणपप्पत्तं लिंगं, एसो उ विही इमस्स गहणम्मि ।

पत्तो मए ति सम्मं, चित्तं तस्सा तओ होइ ॥१६९॥

जिनप्रज्ञं लिङ्गं तीर्थकरप्रणीतमेव तत् साधुचिह्नं रजोह-
रणमिति । एष च चैत्यवन्दनाऽऽदिलक्षणो विधिरस्य लि-
ङ्गस्य ग्रहणे अङ्गीकरणे प्राप्तो मयाऽत्यन्तपुराप इत्येवं चि-
न्तयतः सतः शुभभावत्वादसौ विरतिपरिणामो भवतीति
गाथाऽर्थः ।

कथं गम्यत इति चेदुच्यते-

लक्खिज्जइ कजेणं, जम्हा तं पाविऊण सप्पुरिसा ।

नो सेवन्ति अकज्जं, दीसइ थोवं पि पाएणं ॥१७०॥

लक्ष्यते गम्यते कार्येणाऽसौ विरतिपरिणामः, कथमित्या-
ह-यस्मात्तं चैत्यवन्दनपुरस्सरं सामायिकाऽऽरोपणविधि
संप्राप्य सत्पुरुषाः महासत्त्वाः प्रव्रजिताः, वयमिति, न से-
वन्ते अकार्यं परलोकविरुद्धं । कश्चित् दृश्येतत्प्रक्षेपणैवाप-
लभ्यत एतत् स्तोकमप्यकार्यं प्रायशो बाहुल्येन न सेवन्ते,
अतो विपरिणामसामर्थ्यमेतदिति गाथाऽर्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं भूयते चैतद्व्यतिकरविरेहणापि स इह भ-
रताऽऽदीनामित्येतत्परिजिहीषुराह-

आहव भावकहणं, नय पाओ जुअए इहं काउं ।

ववहारनिच्छया जं, दोभि वि सुत्ते समा भणिया ॥१७१॥

कदाचित्कभावकथनं भरताऽऽदिलक्षणं न च प्रायो युज्यते
इह विचारे कर्तुम् किमित्यत आह-व्यवहारनिश्चयौ यतो न-
यौ द्वावपि सूत्रे समौ भणितौ प्रतिपादितौ भगवद्भिरिति
गाथाऽर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

जइ जिणमयं पवज्जह, तो मा ववहारणिच्छए सुयह ।

ववहारणउच्छेए, तित्थुच्छेओ जओऽवस्सं ॥१७२॥

यदि जिनमतं प्रपद्यध्वं यूयं ततो मा व्यवहारनिश्चयौ सुञ्ज-
तं महाशिष्टाः । किमित्याह-व्यवहारनयोच्छेदे तीर्थोच्छेदो
यतोऽवश्यमतो व्यवहारतोऽपि प्रव्रजित एव गाथाऽर्थः ।

एतदेव समर्थयति-

ववहारपवत्तीअ वि, सुहपरिणामो तओ अ कम्मस्स ।

निअमेणमुवसमाई, शिच्छयणयसम्मयं तत्तो ॥१७३॥

व्यवहारप्रवृत्त्याऽपि चैत्यवन्दनाऽदिविधिना प्रवर्जितोऽहमित्यादिलक्षणो यः शुभपरिणामो भवति, ततश्च शुभपरिणामात्कर्मणः ज्ञानाऽऽचरणीयाऽऽर्चनियमेनोपशमाऽऽद्यो भवन्ति । आदिशब्दात् क्षयक्षयोपशमाऽऽदिपरिग्रहः । निश्चयनयसम्मतं तत इति तत उपशमाऽऽदेर्विरतिपरिणामो भवतीति गाथाऽर्थः ।

यच्चोक्तं सति तस्मिन्निदं च फलमित्यादि, तन्निराकरणा-
र्थमाह-

होति वि तस्मि विहलं, न खलु इमं होइ एत्थऽणुद्वारं ।

सेसाणुद्वारं पि अ, आणाआराहणाए उ ॥ १७४ ॥

भवत्यपि तस्मिन्विरतिपरिणामे विफलं न खल्विति चैत्यवन्दनं चेदं चैत्यवन्दनाऽऽदि भवत्यत्र प्रक्रमेऽनुष्ठानं, किं तु सफलमेव शेषानुष्ठानमिवापाधिप्रत्युपेक्षणाऽऽदिषत् । कुत इत्याह—आज्ञाऽऽराधनात् एव तीर्थकरोपदेशानुपालनादेव, भगवदुपदेशाप्रज्ञानमिति गाथाऽर्थः ।

द्वितीयं पक्षमधिकृत्याऽऽह-

असइ मुसावाओ वि अ,इसिं पि न जायते तहा गुरुणो ।

विहिकारगस्स आणा-आराहणभावओ चेव ॥ १७५ ॥

असति विरतिपरिणामे मृपावादाऽपि ईषदपि मनागपि न जायते गुरोरुल्लक्षणस्य । किंविशिष्टस्येत्यत्राऽऽह-विधिकार-कस्य सूत्राऽऽज्ञासंपादकस्येति । कुत इत्याह-आज्ञाऽऽराधन-भावत एव भगवदाज्ञासंपादनादेवेति गाथाऽर्थः ।

विधिप्रव्राजने गुणानाह-

होति गुणा निअमेणं, आसंसाईहं विप्पमुक्कस्स ।

परिणामविसुद्धीओ,अजुत्तकारिम्मि वि तयम्मि ॥ १७६ ॥

भवन्ति गुणा नियमेन कर्मक्षयाऽऽद्यो विधिप्रव्राजने सति आसंसाऽऽदिभिर्विप्रमुक्कस्य गुरोरदिशब्दात्संपूर्णपर्वदादिपरिग्रहः । कुतो भवन्ति-परिणामविशुद्धेः सांसारिकदुःखेभ्यो मुच्यन्तेऽयमित्यध्यवसायाद्युक्ताकारिण्यापि कुतश्चित्कर्मोद्या-त् तस्मिन् शिष्ये । इति गाथाऽर्थः ।

तम्हा न जुत्तमेअं, पव्वजाए विहाणकरणं तु ।

गुणभावओ अकरणे, तित्थुच्छेआइआ दोसा ॥ १७७ ॥

यस्मादेवं तस्माच्च युक्तमेतदनन्तरोदितं प्रव्रज्यायाः विधान-कारणं तु चैत्यवन्दनाऽऽदि । कुत इत्याह-गुणभावत उक्त्या-यात्कर्मक्षयाऽऽदिगुणभावादकारणे प्रस्तुतविधानस्य तीर्थो-च्छेदाऽऽद्यो दोषाः, तीर्थोच्छेदसत्त्वे प्रव्रज्या न कल्पते इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव भावयति-

छउमत्थो परिणामं, सम्मं नो मुणइ ता ण देइ तओ ।

न य अइसओ वि तीए, विणा कहं धम्मचरणं तु ॥ १७८ ॥

छउमत्थसत्त्वः परिणामं विनेयसंबन्धिनं सम्यक् न मनुते न जानाति, ततो न वदात्यसौ दीक्षां परदर्शनेन, ततोऽतिशयी दास्यतीति चेदत्राऽऽह-न चातिशयोऽप्यवध्यादिः, तथा भावतो दीक्षया विनैव कथं धर्मचरणमिति सामान्येनैव ध-र्मचरणभावाः । इति गाथाऽर्थः ।

" यस्माओ " भरनाऽऽद्युदाहरणमुक्तं तदङ्गीकृत्याऽऽह-

आहवभावकहणं, तं पि हु तप्पुव्वयं जिष्सा विंति ।

तयभावे ण य जुत्तं, तयं पि एसो विही तेणं ॥ १७९ ॥
कादाचित्कभावकथनं भरनाऽऽर्चनामतिशयाऽऽदिरूपं यत्त-दपि तत्पूर्वकं जन्मान्तराभ्यस्तप्रव्रज्याविधानपूर्वकं जिना भु-वते । तदभावे च जन्मान्तराभ्यस्तप्रव्रज्याविधानाभावे च, न युक्तं, तदपि कादाचित्कभावकथनं यत एवमेव विधिरनन्तरो-दितः प्रव्रज्यायाः ततोऽन्याया । इति गाथाऽर्थः ।

अस्से अगारवासं, पावाओ परिचयंति इइ विंति ।

सीओदगाइभोगं, अदिअठाण ति न करंति ॥ १८० ॥

अस्ये वादिन इति भुवत इति संबन्धः । किमित्याह-अ-गारवासं गृहवासं पापात्परित्यजन्ति, पापदयनं तत्परि-त्यागबुद्धिरुत्पद्यते । (?) इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव समर्थयति-

बहुदुक्खसंविदत्तो, नासइ अत्थो जहा अभव्वारणं ।

इअ पुणेहिं वि पत्तो,अगारवासो वि पावाणं ॥ १८१ ॥

(बहुदुक्खसंविदत्तो ति)बहुदुःखसमर्जितः सन्नश्यत्यर्थो य-था अभव्वानामपुण्यवताम् । (इय) एवं पुण्यैरपि प्राप्तः अगारवासोऽपि पापानां नश्यति, क्षुद्रपुण्यापात्तत्वादिति गाथाऽर्थः ।

चत्तम्मि घरावासे, ओआसविवज्जिओ पिवासत्तो ।

सुहिओ अ परिअदंतो, कहं न पावस्स विसउ ति ॥ १८२ ॥

त्यक्तं गृहाऽऽवासे, प्रवर्जितः सन्नित्यर्थः । अवकाशविवर्जि-तः आश्रयरहितः पिपासाऽऽर्त्तः तदपरीतः क्षुधार्तश्च पर्यटन् कथं न पापस्य विषय इति पापे येन सर्वमेतद्भवतीति गा-थाऽर्थः ।

तथा चाऽऽह-

मुहभाणाओ धम्मो, सव्वविहीणस्स तं कओ तस्स ॥

असं पि जस्स निव्वं, नत्थि उव्वट्ठमहेउ ति ॥ १८३ ॥

शुभध्यानात् धर्मध्यानाऽऽर्धर्म इति सर्वतन्त्रप्रसिद्धः, स-र्वविहीनस्य सर्वोपकरणरहितस्य तच्छुभध्यानं कुतस्तस्य प्रवर्जितस्य, अन्नमपि भोजनमपि, आस्तां शीतत्राणाऽऽदि, यस्य नित्यं सर्वोचितकालं, नास्त्युपप्लवहेतुः शुभध्यानाऽऽ-श्रयस्य कायस्येति गाथाऽर्थः ।

तम्हा गिहासमरओ, संतुट्ठमणो अणाउलो धीमं ।

परहिअकरणंकरई, धम्मं साहेइ मज्झत्थो ॥ १८४ ॥

यस्मादेवं तस्माच्च गृहाश्रमरतः सन् संतुष्टमना न तु लोभा-भिभूतः, अनाकुलो न तु सदा गृहकर्तव्यतामूढः, बुद्धिमान् तत्त्वज्ञः, परहितकरणैकरतिर्न त्वात्मभरिर्धर्मं साधयति म-ध्यस्थो न तु कचिद्रक्तो द्विष्टो वेति गाथाऽर्थः । एष पूर्वपक्षः ।

अत्रोत्तरमाह-

किं पावस्स सरूवं, किं वा पुअस्स संकिलिहं जं ।

वेइअ य तेषेव य, तं पावं पुअमिअरं ति ॥ १८५ ॥

पापात्परित्यजन्ति पुण्यापात्तं गृहाश्रममिति परमतम् । आ-चार्यस्त्वाह-किं पापस्य स्वरूपं किं वा पुण्यास्येति पुण्यपापयो-र्वथा सम्यक्लक्षणं तथा कुशलानुबन्धिनः पुण्यात्परित्यजन्ति पुण्यापात्तं गृहाश्रममिति परमकुशलानुबन्धिनः पापात् परि-त्यजन्ति गृहवासमित्येतच्च वक्ष्यति । परमस्तु तयोः स्वरू-पमाह-संक्रिष्टं मलिनं यस्स्वरूपं तद् वेद्यते आनुभूयते ते,

नैव संक्लेशेन तत्पापम् । पुण्यमितरदिति यदसंक्लेशेनैव च
वेद्यते । इति गाथाऽर्थः ।

एवमनयोः स्वरूपे उक्ते सत्याह-

जइ एवं किं गिहिणो, अत्थोवायाणपालणाईसु ।

विअणा ण संकिलिद्धा, किं वा तीए सरूवंति ? ॥ १८६ ॥

यद्येवं पुण्यपापयोः स्वरूपं यथाऽभ्यधाति भवता, नन्वेवं किं
गृहिणः अर्थोपादानपालनाऽऽदिषु सन्सु आर्तध्यानाऽऽदि-
ष्वादिशब्दान्नाशाऽऽदिपरिग्रहः । वेदना न संक्लिष्टा, संक्लि-
ष्टैवेत्याभिप्रायः । किं वा तस्याः संक्लिष्टाया वेदनायाः स्वरूपं,
यद्येपाऽपि संक्लिष्टा न भवतीति गाथाऽर्थः ।

पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

गेहईणमभावे, जातं रूवं इमइ अह इट्ठं ।

जुज्जइ अ तयभिसंगे, तदभावे सव्वहाऽजुत्तं ॥ १८७ ॥

गेहाऽदीनां गृहधनाऽऽदीनामभावे या वेदना तदपमस्याः सं-
क्लिष्टाया वेदनायाः । अथेष्टमभ्युपगतं भवता । एतदाशङ्क्या-
ऽह-युज्यते एतदपं तस्याः तदभिष्वङ्गं गेहाऽऽदिष्वाभिलाषे
सति, तदभावेऽभिष्वङ्गाभावे सर्वथा एकान्तेनायुक्तं तदप-
मस्य निराभिष्वङ्गस्य संक्लेशयोंगादिति गाथाऽर्थः ।

एतदेव समर्थयति-

जो एत्थ अभिस्संगो, संतासंतेसु पावहेउ चि ।

अट्ठज्झाणविअप्पो, म इमीए मंगओ रूवं ॥ १८८ ॥

योऽव लोके अभिष्वङ्गा मूर्च्छालक्षणः सदसत्सु गेहाऽऽदिषु
पापं न तु गति पापकारणमार्तध्यानविकल्पः अशुभध्यानभदो-
ऽभिष्वङ्गः स खल्वस्यां संक्लिष्टाया वेदनायाः संगतो रूप-
मिति गाथाऽर्थः ।

ततः किमित्याह-

एमो अ जायइ ददं, संतेसु वि अकुमलाणुबंधाओ ।

पुत्ताओ ता तं पि हु, नेअं परमत्थओ पावं ॥ १८९ ॥

एषा याऽभिष्वङ्गा जायते दृढमत्यर्थं, सत्स्वपि गेहाऽऽदिष्वि-
ति गम्यते । कुत इत्याह-अकुशलानुबन्धिनः मिथ्यानुष्ठानो-
पात्तात्पुण्याद्यस्मादिवं तत्तस्मात्तदप्यकुशलानुबन्धि पुण्यं
ज्ञेयं परमार्थतः पापं संक्लेशहेतुत्वादिति गाथाऽर्थः ।

तथा च-

कइया सिज्झइ दुगं, को वामो मज्झ वट्टए कहं वा ? ।

जायं इमंति चिंता, पावा पावस्स य निदाणं ॥ १९० ॥

कदा निध्यति दुर्गबलदेवपुराऽऽदि, को वामः प्रतिकूलो मे
नरपतिर्वर्तते, कथं वा जातमिदमस्य धामत्वमिति । एवं
भूता चिन्ता पापा संक्लिष्टाऽऽर्तध्यानत्वात् । पापस्य च
निदानं कारणमार्तध्यानत्वादेवेति गाथाऽर्थः ।

इइ चिंताविसथारिअ देहां विमए वि मेवइ न जीवो ।

चिट्ठउ अ ताव धम्मो-ऽसतेसु वि भावणा एवं ॥ १९१ ॥

इति एवं चिन्ताविषयधारितदेहां चिन्ताविषयामशरीरः सन्
विषयानपि मेवते, न जीवः । तथा आकुलत्वात् तिष्ठतु च
तावद्धर्मो विशिष्टाप्रमादमाध्यः अपत्स्वपि, गेहाऽऽदिष्वि-
ति गम्यते । अभिष्वङ्गं सति भावना एवमिति अशुभचिन्ता
धर्मविराधिनी यायादेवेति गाथाऽर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

दीणो जणपरिभूओ, असमत्थो उदरभरणपिसे वि ।

वित्तेण पावकारी, तह वि हु पावस्स फलं एअं ॥ १९२ ॥

दीनः कृपणः, जनपरिभूतो लोकगर्हितः, असमर्थ उदरभ-
रणमात्रेऽपि-आत्मभरिरपि न भवति । वित्ते न पापका-
री तथापि तु एवंभूतोऽपि सन्नसदिच्छया पापचित्त इ-
त्यर्थः । पापफलमेतदिति जन्मान्तरकृतस्य कार्यभाविनश्च
कारणमिति गाथाऽर्थः ।

यद्येवं किं विशिष्टं तर्हि पुण्यमित्यत्राऽऽह-

संतेसु वि भोगेसु, नाभिस्संगो ददं अणुद्वारं ।

अत्थि य परलोगम्मि वि, पुअं कुसलाणुबंधमिणं ॥ १९३ ॥

इह यदुदयात् सत्स्वपि भोगेषु शब्दाऽऽदिषु नाभिष्वङ्गो दृढम-
त्यर्थमनुष्ठानमस्ति च परलोकेऽपि दानध्यानाऽऽदि पुण्यं कुश-
लानुबन्धादि जन्मान्तरेऽपि कुशलकारणत्वादिति गाथाऽर्थः ।

परिसुद्धं पुण एयं, भवाविहविनिबंधणेसु विसएसु ।

जायइ विरागहेऊ, धम्मज्झाणस्स य निमित्तं ॥ १९४ ॥

परिसुद्धं पुनरतदभ्यासवशेन कुशलानुबन्धि पुण्यं भववि-
टपिनिबन्धनेषु विषयेषु संसारवृत्तधीजभूतत्वित्यर्थः । जा-
यते विरागहेतुर्वैराग्यकारणं धर्मध्यानस्य च निमित्तं म-
हापुण्यवतां महापुरुषाणां तथोपलब्धिरिति गाथाऽर्थः ।

एतच्च विषये विरागाऽऽदि महत्सुखमित्याह-

जं विसयविरत्ताणं, सुखं मज्झायभाविअमईणं ।

तं मुणइ मुणिवरो चिअ, अणुहावओ पुण अओ वि ॥ १९५ ॥

यद्विषयविरक्तानामसदिच्छुराहितानां सौख्यं सद्भ्यान्भा-
विनमतीनां च धर्मध्यानाऽऽदिभावितचित्तानां तन्मनुते
जानाति मुनिवर एष साधुरेवानुभावतोऽनुभवंते पुनरस्या-
ऽप्यस्नाधुः तथानुभवभावादिति गाथाऽर्थः ।

एतदेव समर्थयति-

कंखिज्जइ जो अत्थो, मंपत्तीए न तं मुहं तस्स ।

इच्छाविणिवित्तीए, जं खलु बुक्कुप्पवाओऽयं ॥ १९६ ॥

काहृदयतेऽभिलष्यते योऽर्थः संप्राप्त्या न तत्सुखं तस्या-
र्थस्य इच्छाविनिवृत्त्या यत्खलु सुखं वृद्धप्रवादोऽयमाप्तप्रवा-
दोऽयमिति गाथाऽर्थः ।

मुत्तीए वभिचारो, तं णो जं सा जिणेहिं पक्कत्ता ।

इच्छाविणिवित्तीए, चेव फलं पगरिमं पत्तं ॥ १९७ ॥

मुक्त्या व्यभिचारस्तत्काङ्क्षणे तन्प्राप्त्यैव सुखभावादेतदाश-
ङ्क्याऽऽह-तन्नयद्यस्मादस्मां मुक्तिर्जितैः प्रक्षप्ता तीर्थकरैरुक्ता इ-
च्छाविनिवृत्तेरेव फलं न पुनरिच्छापूर्वकमिति प्रकर्षे, प्राप्तं सा-
माधिकं संयताऽऽदेरारभ्योन्कर्षेण निष्ठाप्राप्तमिति गाथाऽर्थः ।

किं च-

जस्सिच्छाए जायइ, संपत्ती तं पडुक्खिमं भणिअं ।

मुत्ती पुण तदभावे जमाणिच्छा केवली भणिया ॥ १९८ ॥

यस्यार्थस्यच्छया प्रवृत्तिनिमित्तभूतया जायते संप्राप्तिस्तम-
र्थं विलयाऽऽदिकं प्रतीत्येवं भणितं, काङ्क्षत इति । मुक्तिः पु-
नस्तदभावे इच्छाभावे जायते । कुतः ? इत्याह-यद्यस्मादस्मि-

च्छाः केवलिनो भविताः “अमनस्काः केवलिनः” इति वचनात् । इति गाथाऽर्थः ।

एवं तर्हि प्रथममपि प्रवज्याऽऽदौ तद्विच्छाऽशोभना प्राप्नोतीत्येतदाशङ्कयाऽऽह-

पहमे वि जा इहेज्जा, सा वि पसत्थ सि नो पडिक्कुट्टा ।

सा चेव तहा हेज्ज, जायइ जपणिच्छभावस्स ॥१६६॥

प्रथममपि प्रवज्याऽऽदिकाले या इच्छा मुक्तिविषया साऽपि तस्यामवस्थायां प्रशस्तेति कृत्वा नो प्रतिकुष्टा न प्रतिषिद्धा । किमित्यत आह-सा चेच्छा तथा तेन प्रकारेण सामायिक-संयताऽऽद्यनुष्ठानरूपेणाभ्यस्यमाना हेतुर्जायते यद्यस्माद्विच्छा प्रायस्य केवलित्वस्येति गाथाऽर्थः ।

इतश्च प्रवजितस्यैव सुखमित्यावेदयन्नाह-

भणिञ्चं च परमसुखिहिं, मासाइदुवालसप्परीआए ।

बंतरअणुत्तराणं, वीईवइ तेअलेस्सं ति ॥२००॥

भणितं परमसुखिभिः, किमित्यत्राऽऽह-महाश्रमणो महानपस्वी मासाऽऽदिद्वादशपर्याय इति । मासाऽऽदिकं कृत्वा द्वादशमासपर्याय इत्यर्थः । व्यन्तराऽऽद्यनुत्तराणामिति व्यन्तराऽऽदीनामनुत्तरोपपत्तिकपर्यन्तानां व्यतिक्रामति तेजोलेश्यां सुखप्रभावलक्षणामनुक्रमेणेति गौतमपृष्ठेन यथोक्तं भगवता-“ज मे अज्जत्ताए समया णिग्गंथा विहरन्ति० जाव अंतं करेइ ।” (इति पाठाऽस्मिन्नेव शब्दे ७५२ पृष्ठे गतः)

“जाव अंतं करेइ ।” एतदेवाऽऽह-

तेण परं सुकेसु-कभिजाई तहा य होज्जञ्ज ।

पच्छा सिज्जइ भयवं, पावइ सव्वुत्तपं ठाणं ॥२०१॥

तेन इति द्वादशभ्यां मासेभ्य ऊर्द्धमप्रतिपत्तितचरणपरिणामः सन्नसं शुक्रः कर्मणा शुक्लाभिजास्य आशयं तथा च भूत्वा समप्रशमसुखसमन्वितः पञ्चारितइत्यति भगवान् एकान्तनिष्ठितार्थो भवति प्राप्नोति सर्वोत्तमं स्थानं. परमपदमिति गाथाऽर्थः ।

प्रकृतयाजनां कुर्वन्नाह-

लेसा य सुप्पसत्था, जायइ सुहियस्स चेव सिद्धमिणं ।

इअ सुहनिबंधणं चिअ पावं कह पंडिओ भणइ ॥२०२॥

लेसा च सुप्रशस्ता जायते सुखितस्यैव नेतरस्येति सिद्धमिदं विपश्चिनाम्. इति एवं सुखनिबन्धनमवागारवासपरित्यागं पापं कथं परिहृतां विपश्चिन्नयति । अतोऽयुःक्रममुक्तम्-“अगारवासं पावाओ परिचयंति ।” इति गाथाऽर्थः ।

तम्हा निरभिस्संगा, धम्मउक्काणम्मि मुणिअतत्ताणं ।

तह कम्मक्खयहेज्ज, विअणा पुआ उ निदिट्ठा ॥२०३॥

तस्माच्चिरभिष्वङ्गाः सर्वप्रशंसाविप्रमुक्ता धर्म्मध्याने तथाऽऽद्वादके सति ज्ञानतत्त्वानां मोहरहितानां तथा तेन प्रकारेणान्यानुपादानलक्षणेन कर्मक्षयहेतुः वेदना तथाविधाऽऽत्मपरिणामरूपाऽऽपादिनी पुण्या निर्दिष्टा तत्त्वतः पुण्यफलमेवंविधमिति गाथाऽर्थः ।

तह एसा संजायइ, अगारवासम्मि अपरिचत्ताम्मि ।

नाभिस्संगेण विणा, जम्हा परिपालणं तस्स ॥२०४॥

तथैवा वेदनोत्पत्त्या संजायते अगारवासे गृहवासेऽपरित्यक्तं भावतः । किमिति ? नाभिष्वङ्गेण विना यस्मात्प्रति-

पालनं तस्यागारवासस्य; न च तस्मिन् सतीत्यं भवतीति धिरोधादिति गाथाऽर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

आरंभपरिग्गहओ, दोसा न य धम्मसाहणे ते उ ।

तुच्छत्ताऽपडिबंधा, देहाहाइतुल्लसा ॥२०५॥

आरंभपरिग्रहतो दोषाः संक्लेशाऽऽद्यः अगारवासे चाश्व-श्यंभावी आरंभपरिग्रह इति । अत्रान्तरं लब्धावसरः परः क्षणिकः कदाचिद्वं वृथात्-उपकरणग्रहणेऽपि तुल्यमेतदित्याशङ्कयाऽऽह-न च धर्म्मसाधने वस्त्रपात्राऽऽदौ त एव दोषाः । कुतः ? तुच्छत्वावसारत्वात्तस्य । तथा अप्रतिबन्धात्प्रतिबन्धाभावात् देहाऽऽहागाऽऽदितुल्यत्वात्स्वरूपा भवन्तोऽपि दोषाः संसृच्छंतजाऽऽद्यो देहाऽऽहाराऽऽदितुल्यत्वाद् बहुगुणा एवेति गाथाऽर्थः ।

तम्हा अगारवासं, पुआउ परिचयंति धीमंता ।

सीओदगाइभोगं, विवागकहुअं ति न करिंति ॥२०६॥

यस्मादेवं तस्मादगारवासं निगडबन्धबन्धवत्पुण्यान्परित्यजन्ति धृतिमन्तः । परित्यक्ते तस्मिन् सुखभावाच्छीतोदकाऽऽदिभोगं विवाजभोगवद्विपाककडुकमिति कृत्वा न कुर्वन्ति तपस्विन इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव समर्थयति-

केइ अविआगहिआ, हिंसाईहिं सुहं पमाहिंति ।

नो अजे ण य एए, पडुअ जुत्ता अपुअ सि ॥२०७॥

केचित्प्राणिनो विद्यागृहोता अज्ञानेनाभिभूता हिंसाऽऽदिभिः करणभूतैः, आदिशब्दादनुत्तमभाषणाऽऽदिपरिग्रहः । सुखं विषयोपभोगलक्षणं प्रसाधयन्त्यात्मन उपभोगतया नान्य इति । न पुनरन्ये प्रसाधयन्त्यपि तु तेन विनैव तिष्ठन्ति । न च त एवंभूता विवेकिनः सुखभोगरहिता अपि नान् हिंसाऽऽदिभिः सुखप्रसाधकान् प्रतीत्याऽऽश्रित्य युक्ता अपुण्या इति । तेषां हि विपाकदारुणे प्रवृत्तत्वात्परस्यपि सिद्धमेतदिति गाथाऽर्थः । एतेन बहुदुःखत्यार्घ्याणि परिगृह्यतां, गृहवासस्य वस्तुतोऽनर्थत्वादित्थानीं त्यक्तं गृहवास इत्यादि परिहरन्नाह-

चइउण्णऽगारवासं, चरित्तिणो तस्स पालणाहेउं ।

जं जं कुणंति चिट्ठं, मुत्ता सा सा जिणाणुमया ॥२०८॥

त्यक्त्वा अगारवासं द्रव्यतो भावतश्च चारित्रिणः संयतस्य तस्य चारित्रस्य पालनहेताः पालननिमित्तं यां यां कुर्वन्ति चेष्टां देवकुलवासाऽऽदिलक्षणां सूत्रादागमानुसारं सा सा जिनानुमता, गुर्वनुमनपालने च सुख्यैवेति गाथाऽर्थः ।

किञ्च-

अवगासो आयं चिय, जो वा सो व सि मुणिअतत्ताणं ।

निअकारिओ उ मज्झं, इमो सि दुक्खस्सुवायाणं ॥२०९॥

अवकाशोऽपि तत्त्वत आत्मैव ‘जो वा सो व सि’ ज्ञात-तत्त्वानां देवकुलाऽऽदिः निजकारितस्तु ममायमिति जीवस्वाभाव्याद् दुःखस्योपादानमिति गाथाऽर्थः ।

तवसो अ पिवासाई, संतो विण दुक्खरूवगा शेआ ।

जं ते खयस्स हेज्ज, निदिट्ठा कम्मवाहिस्स ॥२१०॥

तपसश्च पिपासाऽऽद्यः सन्तोऽपि भिक्षाटनाऽऽदौ न दुःखरूपा ज्ञेयाः । किमित्यत्राऽऽह-यद्यस्मात्ते पिपासाऽऽद्यः क्षयस्य हेतवो निर्दिष्टा भगवद्भिः कर्म्मध्याधेरिति गाथाऽर्थः ।

तथा -

वाहिस्स य खयहेज्, सेविजंता कुणंति धिमेव ।

कडुगाई वि जणस्मा, ईमि दंमिंतगाऽऽरोगं ॥२११॥

व्याधेगपि कुष्ठाऽऽदः क्षयहेतवः सेव्यमानाः कुर्वन्ति धृति-
मेव, कटुकाऽऽद्याऽपि जनस्य ईषदृश्यन्त आरोग्यमनुभव-
मिद्धमेतदिति गाथाऽर्थः । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः-

इअ एए वि अ मुणिगो, कुणंति धिमेव सुद्धभावस्स ।

गुरुआणामंपाडण-चरणाइ सयं ति दंमिन्ता ॥ २१२ ॥

(इय) एवमनेऽपि च कृदाद्यो मुनेः कुर्वन्ति धृतिमेव, न
तु दुःखं, शुद्धभावस्य गगाऽऽदिविरहितस्य । किं दर्शयन्तः
सन्त ? । (?) इति गाथाऽर्थः ।

ण य ते वि होंति पायं, अविअपं धम्मसाहणमइस्स ।

न य एगंतेण वि अ, ते कायव्वा जओ भणिणं ॥२१३॥

न च तेऽपि भवन्ति प्रायः कृदादयः अविकलां प्राप्नुयान-
विरहेण धर्मसाधनमतेः प्रव्रजितस्य धर्मप्रभावादेव । न
चैकान्तेनैव ते कृदादयः कर्त्तव्या मोहापशमाऽऽदिव्यतिरेके-
ण यता भगितमिति गाथाऽर्थः ।

किं तदित्याह-

मो हु तवो कायव्वो, जेण मणोऽमंगलं न चिंतेइ ।

जेण न इदियहाणी, जेण य जोगा ण हीयंते ॥२१४॥

तद्धि तपः कर्त्तव्यमनशनाऽऽदि येन मनोऽमङ्गलमसुन्दरं न
विमनयति, शुभाध्यवसायनिमित्तात्कर्मजयस्य । तथा येन ने-
न्द्रियहानिः, तद्भावि प्रत्युपेक्षणाऽऽधभावात् । येन च योगाः च-
क्रवालसामाचार्यन्तर्गता व्यापारा न हीयन्ते इति गाथाऽर्थः ।

देहे वि अपडिवद्धो, जो मो गहणं करेइ अन्नस्स ।

विदियाणुद्धाणमिणं, ति कड तओ पावविसउ ति ॥२१५॥

देहेऽप्यप्रतिबद्धो यः विवेकात्म्यं ग्रहणं करान्यन्नस्योदना-
ऽऽदेविहितानुष्ठानमिति, न तु लोभाद्यतश्चैवमतः कथमसौ
पापविषय इति नैव पापविषयः । एतेन कथं न पापविषय
इत्येतन्न्युक्तमिति गाथाऽर्थः ।

किं च -

तत्थ वि अ धम्मफाणं, न य आसंमा तओ अ सुहमेव ।

सव्वं इय अणुदाणं, सुहावहं होइ विअंअ ॥२१६॥

तत्राऽपि चात्रग्रहणाऽऽदौ धर्मध्यानं, सूत्राऽऽज्ञासंपाद-
नात् । न चाऽऽशंसा, सर्वत्रैवाभिष्वङ्गनिवृत्तेः । यतश्चैव ततश्च
सुखमेव तत्राऽपि सर्वं वत्त्रपात्राऽऽदि (इय) एवमुक्तेन न्या-
येन सूत्राऽऽज्ञासंपादनाऽऽदिना अनुष्ठानं साधुसंयन्धि सु-
खाऽऽवहं भवति विज्ञयमिति गाथाऽर्थः ।

एवंभावयत सूत्रोक्ता चेष्टा सुखदेव, तदन्यस्य तु दुः-

खेति सिद्धसाध्यता । तथा चाऽऽह-

चारित्तविहीणस्मा, अभिमंगपरस्स कलुमभावस्स ।

अस्माणिणो अ जा पुण, सा पडिमिद्धा जिणवरंहि ॥२१७॥

चारित्र्यविहीनस्य द्रव्यप्रव्रजितस्याभिष्वङ्गपरस्य भिक्षाऽऽ-
दावेव कलुषभावस्य यो द्वेषाऽऽप्ता तस्याऽज्ञानिनश्च मूर्ख

स्य या भिक्षाऽऽटनाऽऽदिचेष्टा सा प्रतिषिद्धा जिनवरः, प्र-
त्युत बन्धनिबन्धनमसाविति गाथाऽर्थः ।

तथा च-

भिक्षुं अहंति आरं-भसंगया अपरिसुद्धपरिणामा ।

दीणा मंसारफलं, पावाओ जुत्तमेअं तु ॥ २१८ ॥

भिक्षामटन्त्युद्वरभरणार्थमारम्भसङ्कतास्तथा षड्जीवनिका-
योपमर्दनप्रवृत्त्या अपरिसुद्धपरिणामाः उक्कानुष्ठानगम्यमहा-
माहाऽऽदिविरजिताः, दीना अल्पसत्त्वाः संसारफलां भिक्षां,
न तु सुयतिवद् दातृगृहीतारपवर्गफलां, पापाद्युक्तमेव तदि-
ति । एतदित्थंभूतमकुशलानुबन्धिना पापेन भवतीति न्या-
य्यमेतदिति गाथाऽर्थः ।

कस्य पुनः कर्मणः फलमिदमित्याह-

इमं काऊण सुहं, निवाडिया जेहि दुक्खगहणम्मि ।

मायाएँ केइ पाणी, तेसं एआरिमं होइ ॥ २१९ ॥

इत्थं कृत्वा सुखं गलप्रव्रजिताऽविधिपरिपालनाऽऽदिना नि-
पातिता र्थदुःखगहने दुःखसङ्कटे मायया केचिन्प्राणिनश्च-
जयस्तेषां सत्यानामीदृशं भवति ईदृक्फलदायि पापं भव-
तीति गाथाऽर्थः ।

तथा च-

चइऊण घरावासं, तस्स फलं चेव मोहपरतंता ।

ण गिही ण य पव्वइआ, संसारविवड्डुगा भणिआ ॥२२०॥

त्यक्त्वा गृहवासं दात्ताभ्युपगमेन, तस्य फलं चेव गृहवा-
सत्यागस्य फलं प्रव्रज्या, तां च त्यक्त्वा विरुद्धासंयमेन, मो-
हपरतन्त्राः सन्तो न गृहिणः, प्रकटवृत्त्या तस्य न्यागाच्च
प्रव्रजिता, विहितानुष्ठानाकरणात् । त एवमभूताः (संसा-
रपवड्डुगति) संसाराऽऽकर्षकाः, दीर्घसंसारिण इत्यर्थः ।
भगितास्तीर्थकरगणधैरैरिति गाथाऽर्थः ।

उपसंहरन्नाह-

एएणं चिअ सेसं, जं भणिअं तं पि सव्वमक्खितं ।

सुहभाणाइअभावा, अगारवामम्मि विअंअं ॥२२१॥

एतेनैवानन्तर्गादेन शेषमपि शुभध्यानाद्धर्म इत्यादि य-
द्भगितं तदीय सर्वमाक्षिप्तमागृहीतं, विज्ञेयमिति योगः ।
कुत ? इत्याह-शुभध्यानाऽऽधभावात् आगारवास इति । न
ह्यगारवासो उक्तवत्कदा सिद्धयति दुर्गमित्यादिना शुभध्या-
नाऽऽदिसम्भव इति गाथाऽर्थः ।

यच्चोक्तं परहितकरणैकरतिरित्यत्राऽऽह-

मुत्तुण अभयकरणं, परोवयारो वि नत्थि अणो ति ।

दंदिगतेणुगणायं, न य गिहिवासे अविगलं तं ॥२२२॥

मुक्त्वाऽभयकरणमिहलोकपरलोकयोः परोपकारोऽपि ना-
स्त्यन्य इति अत्र दृष्टान्तमाह-दण्डकस्तेनकक्षातमत्र द्रष्ट-
व्यम् । न च गृहवासे अविकलं तदभयकरणमिति गाथाऽर्थः ।
यच्चोक्तं परहितकरणैकरतिरित्यत्र दण्डकीस्तेनोदाह-

रणमाह-

तेणस्स वज्जनयणं, विहाणग रायपत्तिपामणया ।

निवविमवणं कुणिमो, उवयारं किं पि एअस्स ॥२२३॥

रायाणुष्ठा सद्वरणं, विलेवणं भूसयं सुहाऽऽहारं ।

अभयं च कयं ताहि, किं लदं पुच्छिण अभयं ॥२२४॥

अनयार्थः कथानकेनैवोच्यते—“ वसंतउरे नयरे जिय-
सत्ताया पियपत्तीहिं सद्धि निज्जहगगओ चिट्ठ । इ-
ओ य तेणगो वज्झो निज्जह । सो य मच्चुभएण विहाण-
गो रायपत्तीहिं दिट्ठो । कारुणिगाहिं विखलो राया-महा-
राय ! कृणिमो एयस्स एयावन्धगस्स य किं पि उवगारं
ति । राइणाऽणुत्ताया ने । ताओ एगाए मिह्मायेऊण एयं
पि नाव पावओ तिक्कं पागीनह्माइणाऽभंगावेऊण एहविओ
परिहाविओ विल्लिता य । इससाहस्सीण गीअपरिवणं
अप्पाए भूतिऊणहाराऽऽविणा भुंजाविओ अट्टारस वि खंड-
एगारं दीससाहस्सीएणं परिवरणं । अप्पाए भणियं—महारा-
य ! णत्थि मे विहवं जेण एयस्स उयगरेमि । राइणा भणि-
यं—मए इवति किं तुज्झ नत्थि, देह जं रोयतीति । तीए
भणियं—जह एवं ता अभयं एयस्स । इयरीहिं भणियं—मोग-
डा एमा । तीए भणियं—जं मए दिअं तं न तुज्झेहिं ।
एत्थ एमां पमाणं । पुच्छिओ तेणगो—भण किमत्थ लद्धं
ति ? तेण भणियं—संसं ण याणाभि, अभयदाणं मे वय-
णपममुत्ति । ” अतोऽभयकरणमेव परंपकार इति गा-
थाऽर्थः ।

गृहिणस्तं तद्विकलं न भवतीत्याह—

गिहिणो पुण संपज्झ, भोअणमित्तं पि निअमिओ चव ।

छजीवकायघाए—ण ता तओ कह गु लद्धो ति ॥२२५॥

गृहिणः पुनः संपद्यते भोजनमात्रमप्यास्तां तावदन्यद्वा-
गादि नियमत एव । केनत्याह—पटर्जावकायघातेन भतक्षेवं
तनस्तस्मादसौ गृहाऽऽश्रम कथं नु लब्धा, नैव शोभनः ।
इति गाथाऽर्थः ।

अनत वावस्थानान्तरमपि परिहृतं द्रष्टव्यमित्येतदाह—

गुरुणो वि कह न दोसो, तवाइदुयखं तथा करिंतस्स ।

मीसाणमेवमाइ वि, पडिमिद्धं चव एएण ॥ २२६ ॥

गुरुरपि प्रव्राजकस्य कथं न दोषः तपश्चादिना दुःखं तथा
तेन प्रकारेणानशनाऽदिना कुर्वतः केपामित्याह—(शय्याणां
मेयमाद्यपि कुतोऽयमादिशब्दात् स्वजनविद्यांगाऽऽदिपतिप्र-
ह । प्रतिषिद्धमेव एतेनानन्तरोदितेन ग्रन्थेनति गाथाऽर्थः ।

कर्थमित्याह—

परमत्थओ न दुक्खं, भावस्मि वि तं सुहस्स होउ ति ।

जह कुमलविअकिरिआ, एवं एअं पि नायव्वं ॥२२७॥

‘कह व ति दारं गयं ।’ परमार्थतो न दुःखं तप इत्युक्तं
भावंऽपि दुःखस्य तत् तथा दुःखं सुखस्य हेतुरिति । निर्वृति-
साधकत्वेनात्र दृष्टान्तमाह—यथा कुशलवैद्यक्रिया दुःखदाऽ-
प्यातुगस्य न वैद्यदोषावैद्यमेतदपि सांसारिकदुःखमोचकं त-
योऽनुष्ठानं ज्ञातव्यमिति गाथाऽर्थः । पं० व० १ द्वार । (दी-
क्षापोडशकम् ‘दिक्खा’ शब्दे चतुर्थभागे २५०६ पृष्ठे उक्तम्)
(२५) परीक्ष्य प्रव्राजयति—

से भयवं ! कहं परिकखा ? गोयमा ! णं जे केइ पुरिमे इ वा,
इत्थियाओ वा सामखं पडिवज्जिउकामे कंखेज्ज वा, निसीएज्ज
वा, छडिं वा पकरेज्ज वा, सगेण वा परगेण वा आसंतेइ वा
सन्निएइ वा, ते बहुत्तं गच्छेज्ज वा, अनालोइज्ज वा, पलो—

इज वा, वेसग्गहणं ठाइज्जमाणं कोइ उप्पाइ वा
अमुहे दुब्बिमित्ते इ वा भवेज्जा; से खं गीयत्थं मखी अ-
मइयरेइ वा मयहरादी महयाऽभेणं निरुवेज्जा, जस्स
खं एयाइं परकज्जा, से णं णो पव्वावेज्जा, से खं गुरुप-
डिणीए भवेज्जा, से णं निद्वम्मसवले भवेज्जा, से खं
सव्वहा सव्वपयारेसु खं केवल एगंणं अइज्जकरणुज्जए
भवेज्जा, से खं जेण वा तेणं वा सुएण वा विआणेश
वा गारवेए भवेज्जा, से खं संजइवगस्स चउत्थवयखंड-
णगीले भवेज्जा, से खं बहुरूवे भवेज्जा । से भयवं ! कयरेखं
मे बहुरूवे वुच्चइ ? जे णं आंसन्नविहारीणं ओसन्ने उज्जुय-
विहारी णं निद्वम्मसवलाणं निद्वम्मसवले बहुरूवी रंगग-
वारणं इव, णं खेणं रामो खेणं लक्खणे खेणं
दमग्गीवरावणे खेणं दप्परयत्तुदंतुरजराजुत्तगत्त-
पंडुरकेसवहुपवंचभरिणं विदूसगे खेणं तिरियंचजाती
वाणरहणुयंतकेमरी; जहा एस गोयमा ! तहा णं से ब-
हुरूवे । एवं गोयमा ! जे णं अपई कयाइ वुक्खल्लिएणं प-
व्वावेज्जा से खं दूरट्ठाणववट्टिए करेज्जा, से खं सन्निहिए णं
धरेज्जा, मे खं आयारणं नो आलवेज्जा, से खं भंदमत्ता-
वगरणं नो पडिलाहावेज्जा, से खं तस्स गच्छसत्थं
नो उहिमेज्जा, से खं गंथसत्थं नो थणुजाणेज्जा, मे खं
तस्म सद्धिं गुज्झरहस्सं वा णं मंतिज्जा । एवं गोयमा ! जे
केइ एयदोसविप्पमुक्के से खं पव्वावेज्जा । तहा णं गोयमा !
मिच्छइसुप्पन्नं अणारियं णो पव्वावेज्जा, एवं वेस्सामुयं नो
पव्वावेज्जा, एवं गण्णिगं नो पव्वावेज्जा, एवं चक्खुवि-
गलं, एवं विगप्पियकरचरणं, एवं छिन्नकब्बनासंठं, एवं कु-
ट्ठाहीए गलमाणं सडहडंतं, एवं पंगुं अयंमं मूयं वहिरं,
एवं अच्चुकडकसायं, एव बहुपासंडसंसंठं, एवं घणरा-
गदोसमोहामिच्छुत्तमलखवालियं, एवं आजियउतयं, एवं
पोराणनिकखुडं, एवं जिणालयाइवहुदेववलीकरणभोइयं
चक्कायरं, एवं णडणट्ठच्छत्तवारणं, एवं भयजडु चरणक-
रणजडुं जडुकायं णो पव्वावेज्जा, एवं तु जाव णं नाम्मी-
णं थामहीणं कुलहीणं जाइहीणं बुद्धिहीणं पन्नाहीणं गाम-
उडमयहरं वा गामउडं मयहरमुयं वा अन्नरयरं वा नि-
दियाणमहीणजाइयं वा अविआयकुलसहावं गोयमा !
सव्वहा णो दिक्खे, णो पव्वावेज्जा । महा० ५ अ० ।

(२६) एकादशपत्तिमाप्रतिपक्षस्य आचकस्य प्रव्रज्या—

अथ तदनन्तरं यत्तस्य विधेयं स्यात्तदभिधित्सुराह—
भावेऊणऽत्ताणं, उवेइ पव्वज्जमेव सो पच्छा ।

अहवा गिहत्थभावं, उचियत्तं अप्पणो नाउं ॥ २६ ॥

भावयित्वा वासयित्वा प्रतिमाऽनुष्ठानेनाऽऽत्मानं स्वमुपैत्युप-
गच्छति, प्रव्रज्यामेधानगारत्वमेव, तदुचितमात्मानं ज्ञात्वत्सु-

त्सर्गः । स इति धावकः । पञ्चाप्रतिमाऽनुष्ठानान्तरम् ।
अथवेति प्रकारान्तरद्योतनार्थः । गृहस्थभावं गृहित्वमेवो-
पैतीति वर्तते । किं कृत्वेत्याह-उन्नितत्वं योग्यतां गृहिभाष-
स्यैवाऽऽत्मनः स्वस्य ज्ञान्वाऽवगम्येति गाथाऽर्थः ।

अथ कस्मात्प्रतिमाभिर्भावयित्वैवाऽऽत्मानमुपैति प्रव्रज्या-
मित्याशङ्क्याऽऽह-

गहणं पञ्चज्याए, जञ्जो अजोग्गाण शियमतोऽण्त्थो ।

तो तुलिऊणऽप्पाणं, धीरा एयं पवज्जंति ॥४०॥

प्रहणं स्वीकरणं प्रव्रज्यायाः आमरणस्य यस्मादयोग्याना-
मनुचिन्तानां नियमतोऽवश्यमेवानर्थोऽप्रायस्तस्मान्तुल्यित्वा
भावनया परीक्ष्य, योग्यतां निश्चित्येत्यर्थः । आत्मानं स्वं धीरा
धीमन्नः एतां प्रतिपद्यन्तेऽङ्गीकुर्वन्तीति गाथाऽर्थः ।

तुल्यित्वाऽऽत्मानमित्युक्तमथ तुलनैव कथमित्यत आह-

तुलणा इमेण विहिणा, एतीए हंदि नियमतो रेया ।

णो देसविरइकंडय-पत्तीए विणा जमेस ति ॥ ४१ ॥

तुलना आत्मना योग्यता परीक्षाऽनेनानन्तराक्रेन विधिना
विधानेन प्रतिमाऽनुष्ठानलक्षणेन एतस्याः प्रव्रज्यायाः, इन्दी-
त्युपप्रदर्शितं, नियमतो नियोगेन विज्ञेया अवसंया । अथ कस्मा-
द्व्यमित्याह-(नो) नैव देशविरतिरनुष्ठानाऽऽदिप्रतिपत्तिपरि-
णामस्तस्य कण्डकान्यध्यवनायस्थानानि, तेषां या प्राप्तिली-
भः सा तथा तथा देशविरतिकण्डकप्राप्त्या, विना तद्भावे,
यद्यस्मात्कारणादेवा प्रव्रज्या भवति । इतिशब्दो वाक्यार्थम-
भासौ । प्रायिकं चेतन्-यतोऽसंख्याततमो भागः सिद्धानाम-
प्राप्तदेशविरतिकोऽपि सिद्धत्वमुपगमोऽभिधीयते । यदाह-
“भांगहि अमंखेज्जंदि फानिया देसविरइउ ति ” तथा तु-
लनाऽनेन विधिनेत्यपि प्रायिकम् । एतच्च स्वयमेवाग्रे दर्श-
यिष्यतीति गाथाऽर्थः ।

एवं तुलानापूर्वकं प्रव्रज्यायां सत्यां यद्भवति तद्दर्शयितुमाह-
तीए य अविगलाए, बज्झा चेट्टा जहोदिया पायं ।

हंति णवरं विसेसा, कथयति लखिऊण ण तहा ॥ ४२ ॥

तस्यामुक्ततुलनापुरस्सरप्रव्रज्यायां, चशब्दः पुनरर्थः । अवि-
कलायां परिपूर्णयां तथोग्यतानिश्चयपूर्वकत्वेन प्रतिपन्नत्वा-
त्, बाह्या बहिर्वर्तिनी, चेष्टा प्रत्युपेक्षणाऽऽदिसामाचार्यनुपा-
लनारूपा, यथादिताऽऽगमोक्ता, प्राया बाहुल्येन, प्रायोप्रहणं
चोक्त्वपिगीतकारिभिर्गुरुकर्मप्राणिभिर्व्यभिचारोऽभिहितार्थ-
स्य मा भूदिति कर्तामिति भवति स्यात् । ननु कदाचिन् ग्लान-
त्वाऽऽर्द्रा तथा प्रव्रज्यायामप्यसौ न दृश्यते इत्याशङ्क्याऽऽह-
नवरं केवलं भवत्यपि सामान्येन सा विशेषतो विशेषण
कचिद्देशे काले पुरुषे वा पुष्टाऽऽलम्बनादाश्रयापवाद् ल-
क्ष्यं निश्चीयते स्थूलदृष्टिभिर्नैव तथा तद्वद्यथा स्वस्था-
यस्थायां बाह्यं चेष्टति प्रकृतमिति गर्हमित्तराजगृहीत-
माध्विमात्रनार्थमुज्ज्वलिण्यामानीतषष्ठवतिमाप्रस्तकटक-
कालिकाऽऽचार्यश्चेदोदाहरणमिति गाथाऽर्थः । (कालि-
काचार्यवृत्तम् ‘कालगज्ज’ शब्दे तृतीयभागे ४६० पृष्ठे
विस्तरतो गतम्)

अथ कस्मादिह यथाकैव चेष्टा न्यादित्याह-

भवणिव्येयाउ जतो, मोक्खे रागाउ णाणपुव्वाओ ।

मुद्धासयस्स एसा, ओहेण वि वसिया समए ॥४३॥

भवनिर्वेदात्संसारविरागाद्यतो यस्मात्कारणात्तथा मोक्षे
निर्वाणे रागादभिलाषात् । किं भूतात् ? ज्ञानपूर्वात् सम्यक्-
ज्ञानपुरस्सरात् न तु मिथ्याज्ञानपूर्वकात् शुद्धाः शयस्य नि-
र्मलाध्यवसायस्य जीवस्य एषा प्रव्रज्या आधेनाऽपि सामान्य-
तोऽपि सामायिकमात्रप्रतिपत्त्यपेक्षयाऽप्यास्तां विशेषतोऽप्र-
मत्ताऽऽदिसामायिकप्रतिपत्तिर्वाणिता भणिता समंय सि-
द्धान्ते, अतः कथमस्यामयथोक्तार्था चेष्टा । इति गाथाऽर्थः ।

येन वचनेन समये सा तथा वर्णिता तद्दर्शयन्माह-

तो समणो जइ सुमणो, भावेण य जइ ण होइ पावमणो ।

सयणे य जणे य समो, समो य माणावमाणेसु ॥ ४४ ॥

इह प्राकृतशैल्यपेक्षया भ्रमणशब्दं व्युत्पादयति -(तां इति)
ततस्तस्माद्वेतोः “सह मणेण वित्तेण वट्ठइ ति” समणो, न
वेह मनोमात्रास्तित्वं विवक्षितशब्दस्य सामायिकविशेषप्र-
तिपादनार्थस्य व्युत्पत्तिनिमित्ततया विवक्षितं, सकलसंज्ञिसा-
धारणत्वात् तस्येत्यतस्तद्विशेषणार्थमाह यदीत्यभ्युपगमे,
शोभने धर्मध्यानाऽऽदिप्रवृत्ततया मनीषितं यस्य स सुमनाः ।
अनेन सद्गुणान्वितमनस्कत्वं विवक्षितशब्दव्युत्पत्तिनिमि-
त्तत्वेनोक्तम् । अथ दोषरहितमनस्कतामाह-भावेनाऽऽमप-
गिणामेन तत्त्वतो वा निरुपचरितत्वेन, चशब्दः समुच्चयं, य-
दीत्यभ्युपगमे, न भवति नैव स्यात् पापं प्राणतिपाता-
ऽऽदिप्रस्तनिदानं वा मनो यस्य स पापमनाः, तथा स्वजने च
पुत्राऽऽदिके जने चान्यस्मिन् समस्तुल्यः प्रमाप्रमवर्जनेन ।
तथा समश्च तुल्य एव मानापमानयोः पूजेतरयोरिति उत्त-
रार्द्धापेक्षया त्वत्वं व्युत्पत्तिः-समः सन् सम्यग् वा अणति
वर्तते योऽसौ निरुक्तविधिना ‘समण इति’ स्यादित्येवं शु-
द्धाऽऽशयस्यैवा वर्णितेति गाथाऽर्थः ।

अथ कस्याऽपि प्रतिमाऽनुष्ठानं विनाऽपि प्रव्रज्या यथोदि-

नैव स्यादिति दर्शयन्माह-

ता कम्मखओवसमा, जो एयपगारमंतरेणावि ।

जायति जहोइयगुणो, तस्म वि एसा तहा रेया ॥४५॥

(ता इति) यस्माद्भवनिर्वेदाऽऽर्द्राः सकाशाद्विशुद्धाऽऽशय-
स्यैवा वर्णिता तस्मात्कारणात् क्षयोपशमात् ज्ञानाऽऽवर-
णाऽऽदिकर्मविगमविशेषान् कारणाद्यः प्रायेतत्प्रकारमन्त-
रेणाऽपि बालत्वाऽऽदिकारणात्प्रतिमाऽऽनुष्ठानव्यतिरेकेणा-
ऽपि एतत्प्रकारेण तावज्जायत एवेत्यपिशब्दार्थः, जायते सं-
पद्यते यथादितगुणः प्रव्रज्याञ्चितगुणस्तस्याऽपि प्राणिनो, न
केवलं प्रतिमाकारिण एव, एषा प्रव्रज्या, तथा तद्वत् प्रतिमा-
कारिण इव ज्ञेयाऽवशेया, कर्मक्षयोपशमादिवेति गाथाऽर्थः ।

प्रतिमाप्रतिपत्तिव्यतिरेकेणाऽपि प्रव्रज्या जायते इत्येत-
स्यैव समर्थनार्थमाह-

एत्तो चिय पुच्छाऽऽदिसु, हंदि विसुद्धस्स सति पयत्तेणं ।

दायव्वा गीतेणं, भणियमिणं सव्वदंसीहि ॥४६॥

(एतो चिय ति) यत एतत्प्रकारमन्तरेणाऽपि उचितगुणस्य
प्रव्रज्याप्रतिमाकर्तृग्वि यथोक्ता भवति, अत एव कारणात्;
पृच्छाऽऽदिषु पृच्छाकथनापरीक्षासु । तत्र पृच्छा-“ कोऽसि
तुमं, कत्तो वा, पडवयमि वा किंनिमित्तं ति । ” एवमादिरूपा ।
कथना पुनः प्रविप्रजिपाः प्रव्रज्यास्वरूपकथनम् । यथा-“जइ

येष मोक्षफलया, आया आराधिया जिणिवाणं । संसा-
रदुष्फलया, तह चेष विगाहिया होइ ॥ १ ॥ ” इति । परीक्षा
तु यथामात्राऽऽदिकालमाना चितयाऽऽदिभिस्तद्योग्यतानिरु-
पणा । एतेषु पदेषु, इन्द्रीन्युपप्रदर्शने, विशुद्धस्य निर्दोषतां
गतस्य सकृत्सदा प्रयत्नेनाऽऽदरेण दातव्या देया, प्रव्रज्येति
प्रकृतम् । गीतेन “पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् ” गीतार्थे-
न सूत्रार्थविदा, नान्येनेति, भणितमुक्तमिदमेतत्सर्वदर्शिभिः
केबलिभिरिति गाथाऽर्थः ।

पुनरपि सामान्यतोऽपि प्रव्रज्याग्रहणमस्तीति समर्थयन्नाह-

तह तम्मि तम्मि जोए, सुत्तुवओगपरिसुद्धभावेणं ।

दरदिम्माए वि जओ, पडिसेहो वसिओ एत्थ ॥ ४७ ॥

तथेति ज्ञापकान्तरसमुच्चयार्थः । तस्मिन्स्मिन् तत्र प्र-
व्राजनमण्डनादौ योगे प्रव्रज्यादानव्यापारे विषयभूते, प्रति-
पेक्षे वर्णित इति योगः । सूत्रोपयोगेनाऽऽगमोपयुक्ततया परि-
शुद्धो विशुद्धो भावोऽध्यवसायो यस्य स तथा तेन, गुरुणा,
किमित्याह-इन्द्रकायामपीषद्वितीर्णाधामपि, दीयमानाया-
मित्यर्थः । आस्तामदत्तायां प्रव्रज्यायामिति प्रकृतम् ।
यतो यस्मात्कारणात्, प्रतिपेक्षो निषेधोऽयोग्यानाम्, व-
र्णित उक्तः, अत्रेति वक्ष्यमाणे प्रव्रज्याभिधानसूत्रे प्रव्रज्या-
यां वर्ति । अतो ज्ञायते प्रतिमानुष्ठानमन्तरेणाऽपि प्रव्रज्या-
भिधानमस्तीति गाथाऽर्थः ।

अथ कथं सूत्रे प्रव्राजनायां प्रतियोगनिषेध उक्त इत्यवसि-
तमित्याह-

पवाविओ सिय ति य, मुंडावेउमाइ जं भणियं ।

सव्वं च इमं सम्मं, तप्परिणामे इयति पायं ॥ ४८ ॥

प्रव्राजितः स्यादिति च मुण्डापायितुमित्येतद्वाक्यमादिर्यस्य
सूत्रस्य तत्तथा तत् यद्यस्माद्भणितमुक्तं कल्पभाष्ये, तस्मा-
त्प्रतियोगं प्रव्रज्यायां निषेधो वर्णित इत्यवसीयते । तच्च
सूत्रम्-“पवाविओ सिय ति य, मुंडावेउं अणायरणजो-
गां । ते चिय मुंडावेते, पुरिमपयनिवारिया दोसा ॥ १ ॥ ” त-
था-“मुंडाविओ सिय ति य, सिक्खावेउं अणायरणजोगां ।
ते चिय सिक्खावेते, पुरिमपयनिवारिया दोसा ॥ १ ॥ ” एवं
उद्भावेउं, एवं भुंजावेउं, एवं संवांसउं एवं, संवाहउं । “अयम-
र्थः-प्रव्राजितः प्रयाजयिष्यामस्वामित्येवमभ्युपगमो राजाह-
णादिसाधुवेषदानत इत्यर्थः । तत्र प्रव्राजित इति च । एत-
दध्यययोग्यप्रव्राजनलक्षणमसंभाव्यं वस्तु स्याद्वेत् । लुब्धस्य-
तयाऽनाभोगयशात् ततः किमुचितमित्याह-मुण्डापायितुम-
ष्टामहणतो लुब्धयितुम् । अनाचरणयोग्यः अनासेवनार्हः, तथा-
ऽपि मुण्डापायित्याचार्ये त एवाऽऽनाभङ्गाऽऽद्यः । पूर्वपदस्य प्र-
व्राजनस्य संबन्धिनो दोषा अनिवारिता भवन्तीति । एवमन्य-
गाथाऽपि बोद्धव्या इति । अथ प्रस्तुतार्थं निगमयति-सर्वं च
समत्वे पुनरिदं पृच्छाऽऽशिविशुद्धस्य प्रव्रज्यादानाऽदिकमाग-
मिकं वस्तु, सम्यग् समीचीनं भवति । अथवा-सम्यक्त्वपरि-
णामे यथावत्प्रव्रज्यापरिणतो सत्यां भवति स्यात्, मायो
बाहुल्येन । प्रायोग्रहणं आहारमर्दकाऽदिव्यभिचारपरिहारा-
र्थमिति । ततः प्रतिभाकरणमन्तरेणाऽपि प्रतिभाकेषु प्र-
व्रज्या स्यादिति इदमिति गाथाऽर्थः ।

ननु यदि प्रतिभाकरणमन्तरेणाऽपि प्रव्रज्या सम्यग् भवति
तदा किं तेनेत्यत आह-

जुत्तो पुण एस कम्मो, ओहेणं संपयं विसेसेण ।

जम्हा असुहो कालो, दुरणुचरो संजमो एत्थ ॥ ४९ ॥

यद्यपि प्रक्रमान्तरेणाऽपि प्रव्रज्या स्यात्तथाऽपि युक्तः
सङ्गतः । पुनर्गति विशेषणार्थः । एषोऽनन्तरोक्तः प्रतिमानु-
ष्ठानाऽऽदिः क्रमः प्रव्रज्याप्रतिपत्ता परिपाटिः । कथमित्याह-
अध्वेन सामान्येन न तु सर्वधैव, तं विनाऽपि बहूनां प्रव्रज्याश्र-
यणात् । कालापेक्षया विशेषमाह-सांप्रतं वर्तमानकाले विशेष-
णेन विशेषतो युक्त एष क्रमः । कुत एतदेवमित्याह-यस्मा-
त्कारणाद् अशुभाऽशुभानुभावः कालो दुःखमालक्षणे वर्तते ।
ततश्च दुरनुचरो दुःखाऽऽसन्ध्यः, संयमः संयतन्वम्, अत्राऽशु-
भकालः अतः प्रव्रजितुकामेन प्रतिमाऽभ्यासो विधेय इति
भावः । इति गाथाऽर्थः ।

तन्त्रान्तरप्रसिद्धया प्रतिमापूर्वकार्त्तं प्रव्रज्याया योग्यत्वं स-
मर्थयन्नाह-

तंतंतरेसु वि इमो, आसमभेओ पसिद्धओ चव ।

ता इय इह जइयव्वं, भवविरहं इच्छमाणेहिं ॥ ५० ॥

तन्त्रान्तरेष्वपि दर्शनान्तरेष्वपि आस्तां जिनप्रवचने । अयम-
नन्तरोक्तः, आसमभेदो भूमिकाविशेषः, “ब्रह्मचारी गृहस्थश्च,
वानप्रस्थो यतिस्तथा ।” इत्यादिनां रूपास्वरूपः । “इमो” इति पा-
ठान्तरम् । तत्र इतो शुभकालदुरनुचरसंयमलक्षणाजंतुद्वयात्,
अथवा इतो जिनप्रवचनात्तन्त्रान्तरेष्विति । प्रसिद्धकश्चैव सि-
द्ध एव न तु साध्यः । यस्मादेवं तत्तस्माद्, इत्युक्तम्यायन, इह प्र-
तिमापूर्वकप्रव्रज्यायां यतितव्यं यतो विधेयः, भवविरहं सं-
सारयिोगम्, इच्छादिर्वाञ्छादिनिमित्तलशामनप्रवरपारग-
ताऽगमायलम्बिमीरित गाथाऽर्थः । पञ्चा० १० वि० ।
(‘सेहभूमि’ शब्दे जडस्यापरिणामस्य दीप्ता)

(२७) पण्डक-यातिक-फलीवप्रव्रज्यानिषेधः-

तओ नो कप्पंति पवावित्ताए । तं जहा-पंडए, वाइए,
कीवे ॥ ४ ॥

अस्य संबन्धमाह-

न ठविज्जई वएसुं, सजं एएण होइ अणवडो ।

दुविहम्मि वि न ठविज्जई, लिंग अयमज जोगो उ ॥ २५ ॥

येन तद्वापपरतोऽपि सद्यः तत्क्षणदेवानाचरिततपो-
विशिष्टो भावलिङ्गरूपेण महाव्रतपु न स्थाप्यत, एतेन का-
रणेनानवस्थाप्य इत्युच्यते । स चाऽनन्तरसूत्रे भणितः । अ-
यं पुनरन्यः पण्डकाऽदिर्विविधोऽपि द्वयभावलिङ्गो न स्था-
प्यते प्रतिपद्यते, एव योगः संबन्धः । अनेन संबन्धेनाऽऽया-
तस्यास्य सूत्रस्य (४) व्याख्या-अथा नो कल्पने प्रव्राज-
यितुम् । तथा-पण्डको नपुंसको यातिको नाम-यदा स्वनि-
मित्ततोऽन्यथा वा ग्रहणं कपायितं भवति तदा न शक्नोति
वेदं धारयितुम् । फलीवोऽसमर्थः, स च दण्डिकलोऽऽ-
दिलक्षण एव सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः-

वीसं तु अपव्वजा, निज्जुत्तीए उ वविया पुत्तिं ।

इह पुण तिहिं अधिकारो, पंडे कीवे य वाइ य ॥ २५ ॥

विशान्तर्वाल्लुब्धाऽऽदिभेदाद्विशालित्वं अत्राज्याः पूर्व

नामनिष्पन्ने निक्षेपे निर्युक्तौ पञ्चकल्पे सप्रपञ्चं वर्णिताः । इह पुनस्त्रिभिरेवाधिकारः-परङ्कनेन क्लीवेन वातिकेन चेति गुरुतरा दोषदुष्टा अमी इति कृत्वा ।

अथ प्रवाजनाविधिमेव तावदाह-

गीयत्ये पव्वावण, गीयत्येऽपुच्छिऊण चउगुरुगा ।

तम्हा गीयत्यस्स उ, कप्पइ पव्वावणा पुच्छा ॥२६०॥

गीतार्थेनैव प्रवाजना कर्त्तव्या नागीतार्थेन, यद्यगीतार्थः प्रवाजयति तदा चतुर्गुरुकम् । गीतार्थोऽपि यदि अपृष्टा पृच्छामन्तरण प्रवाजयति तदा तस्यापि चतुर्गुरुकाः । तस्मात् गीतार्थस्य पृच्छा शुद्धं कृत्वा प्रवाजना कर्तुं कल्पते । पृच्छा-विधिश्चायम् कोऽसि त्वं को वा ते निर्वेदा येन प्रव्रजसि ? ।

एवं पृष्टे सति-

सयमेव कोइ साहति, मिच्छेहिँ व पुच्छिऊओ उवाएणं ।

अहवा वि लक्खणेहिँ, इमेहिँ नाउं परिहरेआ ॥२६१॥

स्वयमेव कोऽपि परङ्कः कथयति-यथा सहस्रं मनुष्यत्वे ममेदरात्मैराशिके वेदः समुदासी इति । यद्वा-मिद्वैस्तस्य निर्वेदकारणमभिधीयते । प्रवाजकेन वा स एवापायपूर्व पृष्टः कथयेत् । अथवा-लक्षणैर्महिलास्वभावाऽऽदिभिरेभिर्वक्ष्य-मागैर्कृत्वा परिहरेत् ।

तत्र पृच्छां तावद्भावयति-

नजंतमणजंतं, निव्वेयमसदं पढमया पुच्छे ।

अन्नातो पुण भवइ, पंडाइ न कप्पइ अम्हं ॥ २६२ ॥

यः प्रव्रजितुमुपस्थितः स ज्ञायमानो वा स्यादज्ञायमानो वा । ज्ञायमानो नाम-अमुकोऽमुकपुत्रोऽयं; तद्विपरीतोऽज्ञायमानः; स यदि आहः श्रावको न भवति, ततः प्रथमतस्तं निर्वेदं पृच्छेत् । यः पुनरज्ञातः स समासेन भ्रमयते-न कल्प-ते अस्माकं परङ्काऽऽदिः प्रवाजयितुम् ।

स च यदि परङ्कस्तत एवं चिन्तयति-

नाओ मिति पणासइ, निव्वेयं पुच्छिआ व मे मित्ता ।

साहंति एम पंडो, सयं व पंडो ति निव्वेयं ॥२६३॥

ज्ञाताऽस्म्यहममीभिरिति मत्वा प्रणयति । अथवा यानि तस्य मित्राणि तानि पृच्छन्तं एष तरुण ईश्वरो नीरोगश्च विद्यते, ततः केन निर्वेदेन प्रव्रजति ? । एवं पृष्टानि तानि ब्रु-वन्ते-एष परङ्क इति । स्वयं वा स परङ्कोऽस्म्यहमिति निर्वेदं कथयति । वृ० ४ उ० । दश० ।

(२८) अथैतेषां प्रवाजने प्रायश्चित्तमाह-

दससु वि मूलायरिए, वयमाणस्स वि हंवति चउगुरुगा ।

सेसाणं छण्हं वी, आयारिए वदंति चउगुरुगा ॥२७८॥

परङ्काऽऽदीन् आसिक्कास्तान् दशापि नपुंसकान् यः प्रवाज-यति तस्याऽऽचार्यस्य दशस्वर्गप्राप्त्येकं मूलम् । तेष्वेव दश-सु यां वदति प्रवाजयति तस्याऽपि चतुर्गुरुका भवन्ति । शेषा-णां वर्द्धिताऽऽदीनां पञ्चमपि च प्रतिमकानां प्रवाजने आचा-र्यस्य चतुर्गुरुकं, यो वा प्रवाजयति तस्याऽपि चतुर्गुरुकम् ।

अथ शिष्यः प्रश्नयति-

थीपुरिमा जह उदय, धरेति भाणावनामणियमेहिँ ।

एवमपुमं पि उदयं, धरिज्ज त्ति को तहिँ दोसो ? ॥२७९॥

यथा स्त्रीपुरुषा ध्यानोपवासनियमैरुपयुक्तं बोधयं धार-यन्ति, एवं नपुंसकोऽपि यदि धारयेत्, ततः प्रव्रजिते को दोषः स्यात् ? ।

अहवा ततिए दोसो, जायइ इयरेसु किं न सो भवति ? ।

एवं तु नत्थि दिक्खा, सवेययाणं न वा तित्थी ॥२८०॥

अथवा युष्माकमभिप्रायो भवेत्-तृतीये नपुंसके वेदोदये चारित्र्यभङ्गलक्षणो दोषो भवेत्, ततः स उच्यते, इतरयोः स्त्रीपुरुषयोरपि वेदोदये स दोषः किं न भवति ? । अपि च-क्षीणमोहाऽऽदीन् मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि संसारस्था जीवाः सवेदकास्तेषां च दोषदर्शनादेव भवदुक्कनीत्या नास्ति दीप्ता, तदभावाच्च न तीर्थिनस्तीर्थस्य संततिर्न वेति ।

सूरिराह-

थीपुरिसा पत्तेयं, वसंति दोसरहिण्सु ठाणेसु ।

संवासे फासदिट्ठी, इयरे वच्छंबदिट्ठो ॥ २८१ ॥

स्त्री प्रव्रजितास्त्रीणां मध्ये निवसति, पुरुषः प्रव्रजितः पुरु-षमध्ये वसति । एवं तौ प्रत्येकं दोषरहितेषु स्थानेषु वसतः । इतरस्तु परङ्को यदि स्त्रीणां मध्ये वसति तदा संवासे स्प-र्शतो दृष्टितश्च दोषा भवन्ति । एवं पुरुषेष्वपि संवसतस्तस्य दोषा भवन्ति । वन्साऽऽन्नदृष्टान्तश्चात्र भवति-यथा बरतो मा-तरं दृष्ट्वा स्तन्यमभिलषति, माताऽपि पुत्रं दृष्ट्वा प्रस्नोति । आन्नं वा स्वाद्यमानं दृष्ट्वा यथा मुखं क्लिन्ति, एवं तस्य संवा-साऽऽदिना वेदोदयेनाभिलाष उत्पद्यते, भुक्ताभुक्तभोगिनः साधवस्तमभिलषेयुः । यत एवमतः परङ्को न दीक्षणीयः ।

द्वितीयपदे एतैः कारणैः प्रवाजयेदपि-

असिमे ओमोयरिए, रायदुट्ठे भए व आगाडे ।

गेल्ले उच्चमट्ठे, नाणे तवदेसणचरित्ते ॥ २८२ ॥

स प्रव्रजितः सन् अशिवमुपशमयिष्यति, अशिवगृहीतानां वा प्रतिनिरूपणं करिष्यति । एवमवमौदये राजद्विष्टे बांधिका-ऽऽदिभ्ये वा आगाढं ग्लानत्वे उत्तमार्थे वा ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये वा सहायं करिष्यति । एतैः कारणैः परङ्कं प्रवाजयेत् ।

अथैनामेव गाथां व्याख्याति-

रायदुट्ठभयेसुं, ताणदु निवस्स चेव गमणदु ।

विज्जो व सयं तस्स उ, तप्पिस्सति वा गिलाणस्स ॥२८३॥

गुरुणो व अप्पणो वा, नाणादी गिएहमाणे तप्पिहिति ।

चरणा देसावकमि, तप्पे ओमासिबेहिँ वा ॥ २८४ ॥

राजद्विष्टे बांधिकाऽऽदिभ्ये च त्राणार्थं, नृपस्य वा अभिग-मनार्थम् । किमुक्तं भवति ?-राजद्विष्टे समापतिते देशान्तरं ग-च्छतां तस्मिन्स्तारणक्षमं भक्तपानाऽऽद्युपदृम्भं करिष्यति; राज-वल्लभो वा स परङ्कस्ततो राजानमनुकूलयिष्यति, बांधि-काऽऽदिभ्ये वा स बलवान् गच्छस्य परित्राणं विधा-स्यति । ग्लानत्वद्वारे स परङ्कः स्वयमेव वैद्यो भवति, त-तो ग्लानस्य विकित्सां करिष्यति । यद्वा-स तस्य ग्लानस्य वा चेतनभेषजाऽऽदिना प्रतिनिरूपिष्यति उपकरिष्यति, वाश-ब्दादुत्तमार्थं प्रतिपात्रस्य वा मम साहाय्यं करिष्यति, स्व-यमेव वाऽन्नाभुक्तमार्थं प्रतिपत्स्यति । तथा गुरोरात्मनो वा ज्ञानम् आदिशब्दाद्दर्शनप्रभावकानि शास्त्राणि गृह्णतोऽसौ भक्तपानाऽऽदिभिर्बन्धाऽऽदिभिर्भोपकरिष्यति । चरणात्, चारि-त्रं पालयितुं न शक्यते ततो देशावपकमखं कुर्वतां मार्गा-

ऽऽदिषु स्वजनाऽऽदिबलाङ्गकृपानाऽऽदिभिस्तस्कराऽऽदिभिः रक्षणतश्चोपकरिष्यति । अथमाशिवयोर्वा प्रतिपिष्यति । अत्र च नानुपूर्व्या, अपि तु वस्तुवक्ष्यापनार्थमवमाशिवद्वारयोः पर्यन्ते व्याख्यानम् ।

एहि कारणेहि, आगादेहि तु जो उ पच्चावे ।

पंढाईसोलसगं, कए उ कजे विगिचणया ॥२८५॥

एतैरागादैः समुपस्थितैः कारणैः यः पण्डकाऽऽदिषोऽङ्कस्यान्यतरं नपुंसकं प्रव्रजयति, तेनाऽऽचार्येण कृते समापिते कार्ये तस्य नपुंसकस्य विवेचनं परिष्ठापनं कर्तव्यम् ।

तत्र प्रव्रजनायां तार्थद्विधमाह—

दुविहो जाणमजाणी, अजाणगं पञ्चवेति उ इमेहि ।

जणपच्चयदुयाए, नजंतमणज्जमाणे वि ॥२८६॥

द्विविधो नपुंसको-ज्ञायको-ज्ञायकश्च । तत्र यो जानाति-साधुना त्रैराशिकः प्रव्रजयितुं न कल्पते स ज्ञायकः, तद्विपरीतोऽ-ज्ञायकः । तत्र ज्ञायकमुपस्थितं प्रज्ञापयन्ति-भवान् दीक्षाया अ-योग्यः, ततोऽवक्रवेषधारी आश्वकधर्मं प्रतिपद्यन्, अन्यथा ज्ञानाऽऽदीनां विराधना ते भविष्यन्ति । अज्ञायकमप्येवमेव प्रज्ञापयन्ति । अथैनां नेच्छति, प्रव्रज्यामेवाभिलषति, आत्मनश्च किञ्चिदशिक्षाऽऽदिकं कारणमुपस्थितं, ततस्तमज्ञायकं जनप्रत्ययार्थममीभिः कटीपट्टकाऽऽदिभिः प्रज्ञापयन्ति । स चाज्ञायकस्तत्र जनेन ज्ञायमानोऽज्ञायमानो वा स्यादु-भयत्राप्ययं विधिः कर्तव्यः—

कटिपट्टए य छिहली, कत्तरिया मुंड लोय पावे य ।

धम्मकह सभि राउल-ववहार विगिचणा विहिणा ॥२८७॥

कटीपट्टकं स परिधाप्यः, छिहली शिक्षा तस्य शिरसि धारणीया, अथ नेच्छति ततः कर्त्तर्या कुरेण वा मुण्डनं विधेयं, लोचो वा विधातव्यः । (पाठि स्ति) परतीर्थिकमताऽऽदीनि स पाठनीयः । कृते कार्ये धर्मकथा कर्त्तव्या येन लिङ्गं परित्यज्य गच्छति । अथैवं लिङ्गं न मुञ्चति ततः संक्षिप्तः आश्वकः प्रज्ञापनीयः । अथ राजकुलं गत्वा कथयति ततो व्यवहारोऽपि कर्त्तव्यः । एवं तस्य विगिञ्जना परिष्ठापना विधिना वक्ष्यमाणनीत्या विधेया । एष द्वारगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

कटिपट्टओ अभिनवे, कीरइ छिहली य अम्ह चेवाऽऽसी ।

कत्तरिया मुंडं वा, अशिच्छे एकेकपरिहाणी ॥२८८॥

कटीपट्टकोऽभिनवप्रव्रजितस्य तस्य क्रियते, न पुनरप्रावपूरकः शिरसि च छिहली शिक्षा ध्रियते । यदि श्रयात्—किं मम अप्रावपूरकं, सर्वमुण्डनं वा न कुरुत ? ततो वृषभा भणन्ति अस्माकमपि प्रथममेव कृतमासीत्, ततश्च मुण्डनं कर्त्तर्या कर्त्तव्यम् । अथ नेच्छति ततो कुरेण कुरमप्यनिच्छतो लोचः कर्त्तव्यः । एवमेकैकपरिहाणिर्मन्तव्या, शेषा तु सर्वत्रापि धारणीया ।

छिहलं तु अशिच्छंते, भिक्खुगमादी मतं पि शेच्छंते ।

परतिस्थियवत्तव्वं, उक्कयदाणं ससमए वि ॥२८९॥

अथ शिक्षामपि नेच्छति ततः सर्वमुण्डनमपि विधीयते । सा च द्विविधा शिक्षा—ग्रहणे, आसेवने च । आसेवनाशिक्षायां क्रियाकलापमसौ न प्राह्यते । ग्रहणशिक्षायां भिक्षुकाः सौगतास्तैवामादिशब्दात्कापिलाऽऽदीनां च परतीर्थिकानां

मतमध्याप्यते । अथ तदपि नेच्छति ततः शृङ्गारकाव्यं पाठ्यते, नदप्यनिच्छन्तं द्वादशाङ्गे यानि परतीर्थिकवक्रवेषतानि-बद्धानि सूत्राणि तानि पाठयन्ति । तान्यप्यनिच्छतः स्वसम-यस्याऽऽलापका उत्क्रमेण विलुप्ता दीयन्त ।

आसेवनाशिक्षायां विधिमाह—

वीयारगोयरे थेर-संजुओ रत्ति दूरे तरुणाणं ।

गाहेण ममं पि ततो, थेरा गाहेति जत्तेणं ॥ २९० ॥

विचारभूमि गच्छन् गोबरं वा पर्यटनं स्थविरसाधुसंयुक्तो हिरण्यप्यते, राज्ञो तरुणानां दूरे क्रियते, ते च साधवो न पाठयन्ति । ततो यदि वृत्ते-मामपि पाठं प्राह्यत, ततः स्थविराः साधवो यत्नेन प्राहयन्ति ।

किं तदित्याह—

वेरम्माकहा विसया-णं गिंदणा उट्टनिसीयणे गुत्ता ।

चुक्खलिए य बहुसो, सरोसमिव नोदए तरुणा ॥२९१॥

यानि सूत्राणि वैराग्यकथायां विषयनिन्दायां च निबद्धानि तानि प्राह्यन्ते । अथवा-वैराग्यकथा विषयनिन्दा च तस्य पुरनः कथनीया, उत्तिष्ठन्तो निषीदन्तश्च साधवो गुक्ताः संवृता भवन्ति, यथाऽङ्गादानं स न पश्यति तस्य यदि सामाचार्या चुक्कस्खलितानि भवन्ति । चुक्कं नाम विस्मृतं किं चित्कार्यं, स्खलितं तदेव विनष्टं, ततो ये तरुणास्ते तं सरोषमिव परवचनोभिर्बहुशो नोदयन्ति येन तरुणेषु नानुबन्धं गच्छति ।

अथ धर्मकथापदं व्याचष्ट—

धम्मकहा पाठिज्जति, कयकज्जो वा से धम्ममक्खंति ।

मा हण परं पि लोगं, अणुव्वता दिक्ख नो तुज्झं ॥२९२॥

धर्मकथां वा स पाठ्यते कृतकार्यो वा स पठ्यते, ततः कार्येण दीक्षितस्तत् समाप्यत, तस्य धर्ममाख्यान्ति, यथा मर्दिता न रजोहरणाऽऽदिलिङ्गं धारयन् । तद्भावे बोधनमपधान-करणाय त्वं वसेसे, ततो मा परमपि लोकं हन विनाशय मुञ्च रजोहरणाऽऽदिलिङ्गम् । तवाणुव्वतीनि धारयितुं युज्यन्ते, न दीक्षा । एवं प्रज्ञापितो यदि मुञ्चति तदा लष्टम् ।

अथ न मुञ्चति ततः—

सक्खि खरकम्मिओ वा, भेसंति कतो इहेस कंचिको ।

णिवसिट्ठे वा दिक्खितो, एतेहि अणाते पडिसेहो ॥२९३॥

यः खरकर्मिकः संक्षी स पूर्वं प्रज्ञाप्यत-अस्माभिः कारणैः त्रैराशिकः प्रव्रजितः, स इदानीं लिङ्गं नेच्छति परित्यक्तं, ततो यूयं प्रज्ञापयत । एवमुक्तो असावागत्य गुरुन् धन्दिवा सर्वान् साधून् निरीक्षते । ततः तं पण्डकं पूर्वकथितचिह्नैरुपलभ्य भूमितलस्फालनशिरःकम्पनखरदृष्टिनिरीक्षणपरुष-वचनैर्मेषयति । कुत एव इह युष्माकं मध्ये कश्चित्को नपुंसक इति । तं च ब्रवीति अपसर साम्प्रतमितः, अन्यथा व्यपरोपयिष्यामि भवन्तम् । एवमुक्तोऽपि यदि न मुञ्चति, खरकर्मिकस्य वा आश्वकस्याभावे यदि नृपस्य कथयति-अहमेतदीक्षितः, साम्प्रतं पुनः परित्यजन्ति । ततो व्यवहारेण जेतव्यः, कथमित्याह-यद्यसौ जनेनाज्ञातो दीक्षितस्ततः प्रतिषेधः क्रियते, नास्माभिर्दीक्षित इति अपलप्यत इत्यर्थः ।

अथाऽसौ श्रयात्—

अज्झाविओ मि एते-हि चैव पडिसेधो किं वऽधीयंते ।

छलियादिकहा कट्ठति, कथं जती कथं छलियाई ॥२९४॥

अहमेतैरेवाध्यापितस्ततोऽत्रापि प्रतिषेधः कार्यो, न किमप्यस्माभिर्ध्यासित इत्यर्थः । अथवा वक्तव्यम्-किं त्वया अधीतम् ? । ततोऽसौ छलितकाव्याऽऽदिकथामाकर्षेत् । तत्र वक्तव्यम्-कुत्र यतयः, कुत्र च छलिताऽऽदि काव्यकथा ? । साधवो वैराग्यमार्गस्थिताः शृङ्गारकथां न पाठयन्ति ।

पठामो वयमीदृशं सर्वज्ञभाषितं सूत्रम्-

पुष्पावरसंजुतं, वेरगकरं सततमविरुद्धं ।

पोराणमदमागध-भासानियतं हवति सुतं ॥२६५॥

यत्र पूर्वसूत्रनिबन्धः पाश्चात्यसूत्रेण न व्याहृत्यते तत्पूर्वोपर-संयुक्तं, वैराग्यकरं विषयमुखवैमुख्यजनकं, स्वतन्त्रेण स्व-सिद्धान्तेन सहाविरुद्धं, सर्वथा सर्वकालं सर्वत्र नास्त्यस्मा इत्यादिस्वाभिधानाविरोधरहितमित्यर्थः । पौराणं नाम पुरा-णैस्तीर्थकरणधरलक्षणैः पूर्वपुरुषैः प्रणीतम् अदमागधभा-षानियतमिति प्रकटार्थम् । एवंविधमस्मदीयं सूत्रं भवति ।

किञ्च-

जे सुतगुणा भणिया, तव्विवरीयाई गाहए पुर्वि ।

निविन्नकारणेणं, मा चेव विगिचणे जयणा ॥२६६॥

ये सूत्रस्य गुणाः पीठिकायां भणितान्तीदृशपरिणामानि वर्ण-विकलानि सूत्राणि तं ग्राहयन् । ततो निस्तीर्णकारणेन मया पूर्वं विवक्षितप्रयोजनाभावतः सैविकथापरिष्ठापने य-तना भवति । एवं व्यवहारेण परिष्ठापनविधिरुक्तः ।

येषु व्यवहारेण न शक्यते परित्यक्तं तस्याऽयं विधिः-

कापालिए सरक्खे, तव्वमि वेसालेगख्खेणं ।

कोहुवग पव्वइण, कायव्वो विहीए वोमिरणं ॥२६७॥

गीतार्था हि विकर्षणाद् वृषभा उच्यन्ते, ते कापालिकपर-जस्कास्तद्विकर्षणप्रवृत्तयेन तं परिष्ठापयन्ति । यो वा कौटु-म्बिको बहुस्वजनः प्रव्राजितस्तस्य संश्रित्यो विधिना व्यु-त्सर्जनं कर्तव्यम् ।

एतदेव भावयति-

निवव्वहे बहुपक्ख-म्मि यावि तरुणवसभा इमे विंति ।

भिन्नकहाओभट्ठा, न घडइ इह वच्च परतिथ्यं ॥२६८॥

यो नृपस्य वल्लभो बहुपाक्षिको वा प्रभूतस्वजनमित्र-वर्धस्तयोरयं परिष्ठापने विधिः । यदा नृपस्यको रक्षसि तरुण-भिक्षुमवभाषते, भिक्षुः कथां वा करोति, तदा ते तरुणवृषभा इदं ब्रुवन्ते-इह यतीनां मध्ये ईदृशं न घटते, यदि त्वमीदृशं कर्तुं कामोऽस्मि ततः निष्क्रमणं कुरु, परन्तीर्थकेषु वा व्रज ।

ततो यदि ह्यान-

तुमए समगं आमं, ति निग्गओ भिक्खमाइलक्खेणं ।

नामति भिक्खुगमादिमुल्लोडण ततो विहि पलाइ ॥२६९॥

तथा समग्रं परन्तीर्थकेषु गमिष्यामि-एवमुक्तः स तरुण-वृषभ आममिति भणित्वा निर्गच्छति, निर्गतश्च भिक्षुः कादिव-षणं गत्वा तेषु भिक्षुकाऽऽदिषु प्रतिपद्य नश्यति, यः पुनस्तत्र नाभिप्रैति, तं साधुं न मुञ्चति, तं रात्रौ मुक्तं मत्वा पलायते, भिक्षाऽऽदिलक्षणेण वा निर्गता नश्यति ।

सूत्रम्-

एवं मुंडावितए भिक्खावितए उवढावितए संभुजितए संवसितए ॥ ५ ॥

यथा एते परण्डकाऽऽद्यः प्रव्राजयितुं न कल्पन्ते । एवमेत-एव कथाश्चिच्छलितेन प्रव्राजिता अपि सन्तो मुण्डापयितुं शिरोलाञ्छनं लुञ्चितुं न कल्पन्ते । एवं शिक्षापयितुं प्रत्युपेक्ष-णाऽऽदिस्माचार्यं ग्राहयितुम्, उपस्थापयितुं महाप्रतेषु व्यवस्थापयितुं, संभोक्तमेकमण्डलीममुद्देशाऽऽदिनाऽभ्यव-हारयितुं, संवासयितुमेकत्र समीपे आसयितुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्-

पन्नाविओ सिय ति उ, सेसं पणगं अणायरणजोग्गो ।

अहवा समायरंते, पुरिमपदणिवारिता दोसा ॥ ३०० ॥

स परण्डकश्चेत्कदाचिदनाभोगाऽऽदिना प्रव्राजितो भवेत् । इतिशब्दः स्वरूपपरामर्शार्थः । एवं प्रव्राजिताऽपि यदि प-श्चात् ज्ञातस्तदा (सेसं पणगं ति) विभक्तियत्ययात् शेष-पञ्चकस्य मुण्डापनाऽऽदिलक्षणस्याऽऽचरणयोग्ये न तदा-चरणायांमति भावः । अथ लाभाऽऽद्यामभूततया तदपि स-माचरति ततः पूर्वपददोषाः पूर्वस्मिन् प्रवचनाऽऽख्यपदे ये प्रवचनापयशः प्रवादादयो दोषा उक्तास्तं अनिवारितास्त-दवस्था एव मन्तव्या इति भावः ।

मुंडाविओ सिय ती, सेसचउक्कु अणायरणजोग्गो ।

अहवा ममायरंते, पुरिमपदनिवारिया दोसा ॥३०१॥

अनाभोगाऽऽदिना मुण्डापितोऽपि स्यात्ततः शेषचतुर्धा स्य शिक्षापनाऽऽदिलक्षणस्याऽऽचरणेऽयोग्यः । अथ समाचरति ततः पूर्वपददोषा अनिवारिताः । एवं तिस्रो गाथा वक्तव्याः ।

यथा-

मिक्खाविओ सिय ती, सेसतिगरमा अणायरणजोग्गो ।

अहवा समायरंते, पुरिमपदनिवारिया दोसा ॥ ३०२ ॥

उवढाविओ सिय ती, सेसदुग्गमा अणायरणजोग्गो ।

अहवा समायरंते, पुरिमपदनिवारिया दोसा ॥ ३०३ ॥

संभुजिओ सिय ती, संवासउं अणायरणजोग्गो ।

अहवा संवामित्ते, पुरिमपदनिवारिया दोसा ॥ ३०४ ॥

एवं पञ्चधर्माच्चित्तव्यकल्पसूत्राणि क्रमेण भवन्ति ।

तथा चात्रामी दृष्टान्ताः-

मूलातो कंदादी, उच्छुविकारा य जह रमा वी य ।

मिपिण्डगोरमाण य, होंति विकारा जहकमेणं ॥ ३०५ ॥

जह वा गिमेगमादी, गम्भे जातस्स खाममादीया ।

होंति कमा लोगम्मी, तह छव्विहकप्पमुत्ताओ ॥३०६॥

यथा मूलात् कन्दस्कन्धशाखाऽऽदयो भेदाः क्रमेण भवन्ति । इच्छुविकाराश्च रसकक्षाऽऽदयो यथाक्रमेण जायन्ते । मृत्पिण्ड-स्य वा यथा स्थानकोशकुशलाऽऽदयो, गोरसस्य च विधिनव-नीताऽऽदयो विकारा यथाक्रमेण भवन्ति । यथा वा गर्भे प्रवि-ष्टस्य जीवस्य निपेक ओजःशुक्रमुद्गलाऽऽहरणलक्षणस्तदा-द्यः, आदिशब्दात्कललार्पुदपेक्षाप्रभृतयः पर्याया भवन्ति, जा-तस्य वा तस्यैव नामाऽऽदयो नामकरणच्छूडाकरणप्रभृतयः क्रमाद्यथा लोके भवन्ति तथा पञ्चविधकल्पसूत्राणि यथा क्रमभाविप्रव्राजिताऽऽदिषुदक्षिण्याणि क्रमेण भवन्ति । ३०४ उ० । म्हा० । ग० । पं० भा० । पं० चू० । नि० चू० । आब० । पं० व० । (परिष्ठापना परण्डकाऽऽदीनां ' परिदृष्टव्या ' शब्दे-ऽस्मादेव भागे ५७५ पृष्ठे विस्तरत उक्ता)

(पञ्चवर्षस्य अतिमुक्तककुमारस्य प्रव्रज्या 'अहमुत्तय' शब्दे प्रथमभागे ६ पृष्ठादवगन्तव्या) पञ्चवर्षजातस्य तस्य प्रव्रजितत्वम् । आह च-“ कुर्वरिस्तो पञ्चवर्षो, निगमं रो चिऊण पावयणं । ” एतदेव चाऽऽभ्यर्थमिहान्यथा वर्षो-
ष्टकादारात् प्रव्रज्या स्यादिति । म० ५ श० ४ उ० ।
पञ्चवर्षप्रव्रज्या कारणीकी-यो देशोनपूर्वकोट्यायुष्मारित्रं प्र-
तिपद्यते, तदपेक्षमिति । ऊनता च पूर्वकोट्या अष्टभिर्धैर्य-
वर्षस्यैव प्रव्रज्याऽर्हत्यात् । यच्च पञ्चवर्षस्त्रिवर्षो वा प्रव्रजितो-
ऽतिमुक्तो वैरक्षामी वा, तत्कादाचित्कमिति न सूत्रावता-
रीति । म० १२ श० ६ उ० ।

(२६) नायकमनायकं वा प्रव्राजयति, अनलं वा प्रव्राजयति-
जे भिक्षुं गायगं वा अणायगं वा उवासगं वा अणुवा-
सगं पञ्चावेइ, पञ्चावतं वा साइजइ ॥१६०॥ जे भि-
क्षु अणलं पञ्चावेइ, पञ्चावतं वा साइजइ ॥१६१॥

गायगो स्वजनः, अथवा नातगो प्रहायमानः, अनायगो अ-
प्रहायमानः, उपासकः आवकः, अनुपासकः मिथ्यादृष्टिः, न
अलं पर्याप्तः अनलं अपर्याप्तः, अयोग्य इत्यर्थः । पञ्चा-
वतस्स चउगुरु आणादिया य दोसा ।

इमा निज्जुत्ती न सुत्तकमेण अणायुपुव्वीए वक्खाणेति-
साहू वा समणो वा, उवासओ वती व अवती वा ।
सो पुण गायग इतरो, एवऽणुवासे वि दो भंगा ॥२२०॥
कामं खलु अलमहो, तिविहो पज्जमत्तहिं पगतं ।

अनलो अपञ्चलो चि य, होति अजोगो व एगट्ठं ॥२२१॥
उवासगो दुविहो-वती, अवती वा । अवती सो परवंसण
संपओ एकैकां पुणो दुविहो-गायगो, अणायगो वा । अणु
वासगो वि-नायगमनायगो य एते चेव दो वि । तथा अनल-
मित्यपर्याप्तः । चोदकाऽऽह-ननु अलंशब्दः त्रिष्वर्थेषु दृष्टः ।
तद्यथा-पर्याप्ते, भूषणे, वारणे । आचार्याऽह-यद्यपि त्रिष्वर्थेषु
दृष्टः तथापि अर्थवशादत्र पर्याप्ते द्रष्टव्यः, न अलं अनलः,
अपञ्चल अयोग्य एकार्थाः ।

ने य पञ्चजाए अजोगा इमे-

अट्टारस पुरिसेसु, वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसु ।

पञ्चावणा अखरिहा, इति अणलो इत्थिया भणिया ॥२२२॥
सव्वे अडयात्तीसं ।

जे ते अट्टारस पुरिसेसु ते इमे-

बाले बुद्धे णपुंसे य, जडे कीवे य वाइए ।

तेणे रायावकारी य, उम्मत्ते य अदंसणे ॥२२३॥

दोसे दुट्ठे य मूढे य, अणभे जुंगिए इय ।

उव्वदए तरुण, सेहणिप्फडिया इअ ॥२२४॥

जो पुरिसणपुंसगो सो पडिसेवाति पडिसेवायेति जानं वीसं ।
इत्थीसु ता इमा-बाला बुद्धी० जाव सेहणिप्फडिया, एते
अट्टारस ।

इमाओ य दो गाहा-

गुव्विणी बालवच्छा य, पञ्चावेउं न कप्पती ।

एएसिं तु परवणा, कायव्वा दुपयसंजुत्ता ॥२२५॥

णपुंसदारे विसेसो-इत्थी णपुंसिया इत्थिवेदो वि से, नपुं-
सगवेदमपि वेदेति पतंति ।

गाहापच्छुद्धं “ दुपदनपुंस सि । ” अस्य व्याख्या-
कारणमकारणे वा, जयणेतरा पुणो दुविहा ।

एस परवण दुविहा, गयं तु दप्पेणिमं सुत्तं ॥२२६॥

कारणे णिकारणे वा पञ्चावेति; कारणे जयणाए, अज-
यणाए वा जो दप्पेण पञ्चावेति तस्स चउगुरुगं, आणा-
दिया य दोसा । नि० चू० ११ उ० । (बालमेवान् ' बाल '
शब्दे वक्ष्यामि) इयाणि नपुंसया दस, ते पुरिसेसु चेव वुत्ता
नपुंसगदारे जे जति पुरिसेसु वुत्ता ते चेव इहं पि । कि क-
तो भेदो ?, भजति-तेहि पुरिसाकिती इहं गहणं, सेसया ण
भवे । इयाणि वीसं इत्थीआं, तस्स बालादी अट्टारस इ-
त्थीओ जहा पुरिसा ।

इयाणि गुव्विणी बालवच्छा य-

जे केइ अणलदोसा, पुव्वं भणिता मए समासेणं ।

ते चेव अपरिमेसा, गुव्विणि तह बालवच्छाए ॥४४४॥

जे एते हेट्ठा अनलाणं बालादी दोसा वन्निया ते गुव्वि-
णी बालवच्छाए भाणियव्वा । कहं ?, उच्यते-गुव्विणीए बा-
लदोसा भविस्सा, बालवच्छाए पुण वट्ठमाणो चेव बाल-
दोसा, नपुंसगा वि ते होजा, सेसा वि भइयव्वा ।

इमो मात्तुं-

योत्तूण खवरि बुद्धं, सरीरजइ च चौरमवगारिं ।

दोसमणसं च तहा, उव्वहाती य जे पंच ॥४४५॥

उव्वहाई पंच इमे-उव्वहंगा, सेहनिप्फेडिया, गुव्विणी, बा-
लवच्छा य । एतेसु सव्वेसु बालेसु न भवन्ति ।

अवसेमा पुण अणला, भइअव्वा तह य गुव्विणीए भवे ।

कायभवत्थो विव्वं, विकितं पसवम्मि व मरेजा ॥४४६॥

अविसेसा मिय अत्थि सिय नत्थि इमे गुव्विणीए चे-
व दोसा लीकाये न भवन्ति, अथवा कायभयसो उक्को-
सेण द्वादशवर्षाणि गर्भत्वेन तिष्ठन्तीत्यर्थः । हस्तपादकर्म-
नासालिविवज्जितं विवं मृगावतिपुत्रवत् । विव्वत सर्पाऽऽ-
दिवद्भवेत् । प्रसवकालं वेदणाए वा मरेज्ज ।

एतेसाममतरं, अणलं जो गाइगाइ पञ्चावे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥४४७॥

अणलं पञ्चावतस्स इमं पच्छुत्तं-

तेणे कीवे राया-वगारि दुट्ठे य जुंगितादी य ।

सेहे गुव्विणि मूलं, सेमे चउरो सवित्थारा ॥४४८॥

कंठा नवरं संहि सि सेहणिप्फेडियाएसु जहुदिट्ठेसु मूलं,
सेसेसु सव्वेसु चउगुरुगा सवित्थारा ।

अहवा अन्नपरिवाडीए इमं भजइ-

कीवे दुट्ठे तेणे, विगुव्विणि रायावगारि मेहे य ।

मूलं तु पारंची.मूलं वा होति चउगुरुगा ॥४४९॥

कीवे मूलं, दुट्ठादिणसु चउसु पारंचीयं, अहवा दुट्ठादिणसु
गुरुगा सवित्थारा ।

अहवा अन्नपरिवाडीए इमं भजइ-

बाले बुद्धे कीवे, जइमत्ते य जुंगियसरीरे ।

गच्छे पञ्चइयाणं, संवासो एगतो भणितो ॥४५०॥

बालबुद्धा कारणे पञ्चाविया, कीवो अभिभूतो शरीरज-

हुं उम्भत्तो शरीरजुंगितो अयंसणो । एते सव्वे पव्वावि-
या संता एस्मा जाता । एतेसि संवामो एकतो च व, न
पुढो जदि ते अन्नवन्नहीए उविज्जंति, तो ते विपादं गच्छु-
न्ति । तम्हा गच्छुगता च व विधीए परिट्टविज्जंति । गुवि-
णी कहं वि अस्माता पव्वाविता, जहा करकंभुमाता पउ-
मायती । पडिणीएण वा, जहा पेढाले जिह्वा, सा विहीए भा-
वितसङ्कुलंसु संगुप्पति, सज्जणिससव्व वट्टमाणं च व-
हंति, अंतरंतरं सेहोवायं ।

जिणवयणपडिकुट्टे, जो पव्वावेति लोभदोसेणं ।

चरियदी य तवस्मी, सो लोपि तमेव तु चरितं ॥४५१॥

अड्यालीसं पडिकुट्टा सिस्मलोभेण अप्पणो चरित्तुहि-
निमित्तं परो पव्वाविज्जति, ते पुण पव्वाविता अप्पणो
वि चरित्तायं करति ।

इमं वितियपदं-

पव्वाविओ सिय ति य, सेसं पणमं अणायरणजोगं ।

अहवा समायरंते, पुरिमपदनिवारिता दोसा ॥४५२॥

जति अणलो पव्वाविनो निअ ति अजाणया जाणया कार-
णेणं सेसं पणमं णायराविज्जति, तं च इमं-मुंडावणसिक्खा-
वणउट्टावणसंभुंजण पंवावे ति, सो एयस्म पणमस्स णायर-
णजोगं, अथ आयरावेति, तो पव्वावणपदे पुंश्ववणिए दोसं
पावति । नि० चू० ११ उ० । (अङ्कारदाहकाऽऽदीन न प्रव्वा-
जयेत् । इति 'आयणिय' शब्दे द्वितीयभागे ३२२ पृष्ठे नतम्)
(अत्रग्रहे यदि कश्चिद् गृहस्थः प्रव्रजिषुगगच्छेत् तत्प्रति-
बोधः 'अवगह' शब्दे प्रथमभागे ७०४ पृष्ठे उक्तः)

(३०) निर्प्रन्थी निर्प्रन्थैरात्मार्थे न प्रव्राजनीया-

णो कप्पति णिगंथाणं णिगंथि अप्पणो अट्टाए पव्वा-
वित्तए वा मुंडावित्तए वा मिक्खावित्तए वा मेहावि-
त्तए वा उवट्टावित्तए वा संभुजित्तए वा संवसित्तए वा
तीसे इत्तिरियं दिमं वा अणुदिमं वा उहिमित्तए वा धा-
रित्तए वा ॥४॥ कप्पति निगंथाणं निगंथि अप्पणो अ-
ट्टाए पव्वावित्तए वा मुंडावित्तए वा मिक्खावित्तए वा से-
हावित्तए वा उवट्टावित्तए वा संभुजित्तए वा संवसित्तए
वा तीसे इत्तिरियं दिमं वा अणुदिमं वा उहिमित्तए वा
धारित्तए वा ॥ ५ ॥ णो कप्पति निगंथीणं निगंथं
अप्पणो अट्टाए पव्वावित्तए वा मुंडावित्तए वा० जाव
धारित्तए वा ॥ ६ ॥ कप्पति निगंथीणं णिगंथं अस्मस्म
अए पव्वावित्तए वा० जाव धारित्तए वा ॥ ७ ॥

न कल्पंत निर्प्रन्थानां निर्प्रन्थीमात्मनोऽर्थाय प्रव्राजयितुं
सामाग्रिकाऽऽपेक्षन्तो मुण्डार्थयितुं लोचकारपणतः शिष्या-
पैयुमानेयनाशिक्षाग्रहणप्रदानतः, उपस्थापयितुमुत्थापना-
करणतः, संभोक्तुं पक्षां संभोगिकानामन्यतमेन यथायोगं
संभोगेन वस्तुं वा, तथा तस्या इत्यदिशमाचार्यलक्षणामनु-
विशं वा उपाध्यायाऽऽदिरूपमुद्दिष्टं वा धारययितुं वा ॥ कल्प-
ते निर्प्रन्थानां निर्प्रन्थीनामन्यार्थमित्यादि प्राग्ब्रह्मवरमन्य-

पामित्याचार्यस्योपाध्यायस्य वा प्रवर्तिन्या अर्थाय ते एत-
स्या उपसंप्रहं करिष्यन्तीत्यभिप्रायेण । शेषं सुगमम् ।

अत्र भाष्यम्-

असुदृमप्यणो वा, पव्वावणे चउगुरु च आणादी ।

मिच्छत्त तेणसंक-ट्ट मेहुणे गाहणे जं च ॥ ६७ ॥

शिष्यस्य मे च सर्वकार्येषु सहायिनी भविष्यतीत्ये-
वमन्यार्थमेवमात्मनो वाऽर्थाय यदि प्रव्राजयति निर्प्रन्थी तदा
तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुह, आणाऽऽद्यश्च दोषाः, तथा मि-
थ्यात्वं तीर्थकरवचनानतिक्रमात् । तथा स्तैन्यार्थं शङ्कायां
किं मन्ये प्रव्राज्याऽऽहरिष्यतीति, उत धर्मेश्रद्धया प्रव्राजयती-
त्येवंरूपायां यत्प्रायश्चित्तं चतुर्लघुकम् । उपलक्षणमेतत्-निः-
शङ्कितमेव प्रव्राज्याऽऽहरिष्यतीति निश्चयेऽपि यत्प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः । तथा-मैथुने शङ्किते यथा किं मैथुनार्थमेव
प्रव्राजयति, उत धर्मेश्रद्धया यत्प्रायश्चित्तं चतुर्लघुकम् । नूनमेव
मैथुनार्थं प्रव्राजयतीत्येवं निःशङ्किते यत्प्रायश्चित्तम् । यच्च
ग्रहण कश्चुकाऽऽदिसंवादप्रावरणोपदेशदाने कक्षान्तराऽऽदि
दृष्टाऽऽमपेक्षजसमुत्पदावैर्ब्रह्मचर्यविराधना ताक्षमिसमपि
प्रायश्चित्तमापद्यते ।

एतदेवोत्तरार्थं व्याचिन्तयामाह-

तेणेट्टे मेहुणे वा, हरइ अयं संकऽसंकिए सोही ।

कक्खादभिवलदंसण-मथक्काऽऽतोभण दोसा ॥६८॥

अयं प्रव्राजनाव्याजेन हरतीत्येवं शङ्कायामशङ्कितं वा स्तैन्य-
स्यार्थे, तथा मैथुनशङ्कायामशङ्कितं वा मैथुन, या श्राद्धः प्रायश्चि-
त्तं तदापद्यते । तथा कक्षाऽऽदीनामथक्रम प्रव्राजमजोक्षणदर्शने
मात्मोजयदोषाः उपलक्षणमेतत्-परदोषाश्चायतनंऽपि प्राप्नोति ।

एतद्वै साधेश्वरमाह-

हरति ती संकाए, लहुगा गुरुणा य होति नीसंके ।

मेहुणसंके गुरुणा, निस्संकिए होइ मूलं तु ॥ ६९ ॥

अथ प्रव्राज्या दानव्या येन हरतीत्येवं शङ्काया प्रायश्चित्तं च-
त्वारो लघुकाः, निःशङ्कदर्शने नूनमेव निश्चितं हरिष्यतीत्येवं
निश्चय भवति चत्वारो गुरुकाः । तथा मैथुनाऽऽशङ्कायां चत्वा-
रो गुरुकाः, निःशङ्कितं मैथुनं वा जयति मूलम् ।

अमुमेवार्थं सूत्रकृताङ्गलापकेन संवादयति-

‘अवि धूयराहि’ वामो, पडिमिद्धो तह य वॉसो सतिहिका ।

वीमत्थादी दोसा, वि जहट्टा एव पुवुत्ता ॥१००॥

पूर्य सूत्रकृताङ्गे १३ गाथा । ४ अ० १ उ० । एवोक्ता आभ-
हिता, पूर्वोक्ताः ।

पव्वावणा मपक्खे, परिपुच्छिऊए दोसवजिए दिक्खा ।

एवं मुत्तं अकल, मुत्तनिवातो उ कारणिओ ॥१०१॥

यस्मादेत दोषा स्वस्मात् सपके प्रव्राजना कर्त्तव्या । तदथा-पुरु-
षाः संयतैः प्रव्राजनीयाः, स्त्रियः संयतभिः संयतैरनुज्ञाताभिः सा-
च दक्षिणा परिपूज्य किं प्रव्रजति इति पृष्टा यद्यभ्युपगच्छति त-
दा दानव्या, पर दायवर्जित “अट्टारम पुरिमसु” इत्येवमादि-
दोषरहिते । अत्र पर आह-यद्येतत्तथै तर्हि सूत्रमपक्वं, सूत्रे
परपक्वऽपि दीक्षाया अभ्यनुज्ञानात्तस्याभ्यासंभवत् । आ-
चार्यः प्राह-सुज्ञानपातः कारणिकः कारणमपेक्ष्येद् सूत्रं
प्रवृत्तमिति भावः ।

किं तत्कारणमत आह—

कारणमेगमदंवे, स्तितिपमादीसु मेलणा होइ ।

पञ्चज्यमभ्युपगए, अप्पाण चउव्विहा तुलणा ॥१०२॥

कारणमसिवाऽऽदिकृष्यमाधिकृत्य कोऽपि साधुरेकाकी जातः, कथमप्येकमरुद्वे गतः । एकमरुद्वे नाम यस्य नियेशस्य स-
र्वासु दिक्षु च नास्ति कोऽप्यन्यो ग्रामो नगर वा तस्मिन्नेकम-
रुद्वे गतस्तत्र च संयत्यो न विद्यन्ते । अथ च तस्मिन्नेकम-
रुद्वे तस्य साधोर्मता भगिनी अस्या वा कान्चन तालसंय-
जा स्वजनाऽस्ति, कोऽप्यन्यो तासां मात्रादीनां मेलना-
पकः साधोर्भवति । स च मात्रादिकः स्त्रीजनो धर्मे
काथिते अकथिते वा प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुमभ्युपगतः । यथा यय
प्रव्रज्यां प्रतिपद्यामहे—एवं प्रव्रज्यामभ्युपगते मात्रादायशङ्क-
नाये स्त्रीधर्मे यतना कर्तव्या । सा चेयम्-नेन साधुना चतुलनया
ताहायितव्यः । तद्यथा-हव्यतः, कृत्रतः, कालतो, जावनञ्च । तत्र
हव्यतो यदि समर्थ आहारमुपधि भेषजाऽऽदिकं चोत्पादयितुं
समर्थः । तथा कस्याप्येवं स्वभावो भवति य । न शक्नोति खा-
तु प्रथमालिकां विना, चतुर्थगणिकाऽऽदिकं वा पानकं न शक्नो-
ति पातु, ततस्तद्विशेषं पानकं प्रथमालिकां वा नेतुं समर्थः ।
तथा कस्याप्येवं स्वभावो भवति केषना यदि शक्नोति पथि
पादाभ्यां गन्तुमभवति वा यदि शक्नोति आहाराऽऽदिमुत्पादयितुं,
कालतो प्रोक्षकाले पानकं, शीतकाले तत्कालप्रयोगमाहाराऽऽ-
दिकं तदुत्पादयितुं समर्थः, गत्रौ मध्याह्ने यदि गन्तुं प्रयुगावतो
याद को वाऽऽदीनां दहनं कर्तुं क्रमो, हानदर्शनचरित्राणि सा-
माचारी च प्रादपितुमास्ते, ततो यावदाचार्याणां प्रवर्तिन्या वा
मूत्रं न प्राप्नोति तावदनया चतुर्विधया तुलनयाऽऽत्मानं तुल-
यित्वा यदि समर्थो जातस्ततः प्रव्रजयति ।

एतदेवाऽऽह—

असिवाऽऽदिकारणगतो, बोच्छिन्नमरुद्वं संजतीरहिते ।

कहियाकहिण् उव्विण्, असंक इत्थीसिमा जयणा ॥१०३॥

असिवाऽऽदिभिः कारणैरेकाकी, व्यवच्छिन्ना ग्रामनगराऽऽद्यो
दिक्षु विदिक्षु च यस्मान्नास्मिन्व्यच्छिन्ने संयतीरहिते मरुद्वे
गतस्तत्र च धर्मे काथिते अकाथिते वा मात्रादयो व्रतग्रहणाधुमु-
पास्वितास्तासु अशङ्कासु अशङ्कनीयास्वयं वक्ष्यमाणा यतना ।

तामवाऽऽह—

आहारादुप्पायण, दव्वं समुदं च जाणते तीसे ।

जइ तरइ गंतु खेत्ते, आहारादीणि अट्ठाणे ॥१०४॥

हव्यं हव्यतां यद्याहाराऽऽदीनाम् । आदिशब्दादुपध्यादिपरिग्र-
हः । उत्पादने समर्थः । 'समुद' नाम स्वभावः, तं तस्य जानाति
यथा प्रथमालिकां विना न शक्नोति चतुर्थगणिकाऽऽदिकं च पा-
नायं पातु न शक्नोति, ततस्तद्विशेषं पानं प्रथमालिकां चोत्पा-
दयितुं क्रमः । तथा केषना यदि पथि पादाभ्यां गन्तुं नरति, अ-
भवति आऽऽहाराऽऽदिकमुत्पादयितुम् ।

गिम्हाइकॉलं पाणग, निसिगमणोपेसु वा वि जइ सत्तो ।

भावे कोहाइजओ, गहणे शाणे य चरणे य ॥१०५॥

कासे प्राप्ताऽऽदी यदि पानकमुत्पादयितुं शक्तः । उपलक्षण-
मेतत्-शीतकासे च प्रायोग्यं तत्संपादयितुं शक्तः । जावे यदि
कोप्राऽऽदि जयः कर्तुं शक्यते, हाने चरणे च तस्या ग्रहणे सम-
र्थस्तदा यावदाचार्यमूलं प्रवर्तिनीमलं च न प्राप्नोति तावदेव-

वा चतुर्विधयाऽऽत्मानं तोत्रयित्वा बलात्मनः समर्थता मय्यते
तदा प्रव्रजयति, यावत्कथाममर्थो वा प्रव्रजयति ।

अत्रेयं मार्गणा-यो यावत्कथं परिपालयितुं समर्थः स निय-
मात्प्रव्रजयति, इतरस्मिन्तु भजना । तथाहि-यो यावत्कथं
परिपालयितुं समर्थस्तस्व यद्याचार्यः सङ्गाधिकः परि-
पालने समर्थोऽस्यो वा स्वगणसक्तः परिपालयितुं क्लमस्त-
त' प्रव्रज्य तस्य समर्पयति । अथाऽऽचार्योऽन्यो वा स्वगण-
सक्तस्तां परिपालयितुं न समर्थस्तदा न प्रव्रजयति ।

इयमितरस्मिन् भजना-

अभ्युजयमेगयरं, पडिवज्जिउकामो जो उ पव्वावे ।

गुरुणा अविज्जमाणे, अणे गणधारणसमत्थे ॥१०६॥

यं ऽभ्युद्यतमेकतरं नाम द्विधिक आर्थिकाणां परिपालने च
समर्थस्तस्य मात्रादिका व्रतग्रहणार्थमुपस्थिताः, स यद्युद्यत-
विहारं मरणं वा प्रतिपत्तुकामस्तर्हि यदि तस्याऽऽचार्योऽन्यो
वा स्वगणसक्तः परिपालने समर्थस्तदा ताः परिब्राज्य तस्य
समर्पयति, समर्थे चाऽभ्युद्यतविहारं मरणं वा प्रतिपद्यते ।
अथ तस्याचार्यः स्वगणसक्तो वा तासां परिपालकस्त-
दा अन्यस्मिन् गणधारणसमर्थे अविद्यमाने यं ऽभ्युद्यतमेकत-
रं विहारं मरणं वा प्रतिपत्तुकामः प्रव्रजयति तस्य प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

जो वि य अलद्धिजुत्तो, पव्वावे तस्य होंति गुरुणा उ ।

तम्हा जो उ समत्थो, सो पव्वावे ताओ वा ॥१०७॥

योऽप्यलद्धियुक्तो न तत्प्रायोग्यमाहारयितुमीशस्तस्याऽपि
प्रव्रजयतो भवन्ति चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तं, यत एवमसम-
र्थतायां प्रायश्चित्तं तस्माद्यः समर्थः स ता मात्रादिकाः स्त्रीः
प्रव्रजयति ।

एवं तुलेउणऽपं, सा वि तुलिजइ उ दव्वमाईहिं ।

कायाण दंसणं दि-कख सिक्ख इतरादिसा नयणं ॥१०८॥

पञ्चमुक्तेन प्रकारेणाऽऽत्मानं हव्याऽऽदिकृष्यया चतुर्विधया तु-
लनया तोत्रयित्वा याऽसौ प्रव्रजनीया साऽपि हव्याऽऽदिभि-
स्तोत्रयितव्या । सा च तुलनाऽप्र मणियते । यदि तुलनायामु-
क्त्या सा धूत-मन्त्रमहं कर्तुं समर्थो इति । तदा सा दीक्षा-
र्थाया । सा च तुलना तस्याः कर्त्तव्या यस्याः स्वभावो न
ज्ञायते । यस्याः पुनः स्वभावो ज्ञातो वर्त्तते तत्राऽऽत्मतु-
लनेन प्रागुक्ता कर्त्तव्या । अथ यदि तस्य माता जगिनी
वा ततः कथं तस्याः स्वभावो न ज्ञायते ? उच्यते-स ल-
घुक एव नष्टः प्रव्रजितो वा ततः स्वभावापरिज्ञानम् । (काया-
ण दंसणमिति) कायानां पृथिवीकायाऽऽदीनां दर्शनं कर्त्त-
व्यम् । यथा-एष पृथिवीकाय उच्यतेऽयमपकायोऽपि तेजस्ककाय
एव वायुकायोऽयं वनस्पतिककाय एव चक्षुषधर्मा द्वान्द्व्याऽऽ-
दिस्त्वमकायः । तत्र पृथिव्याम् आल्लिखनाऽऽदि न कर्त्तव्यम् । अ-
पकायेन स्वमात्रमेवनादि, तेजस्ककायेन प्रतापनाऽऽदि, वनस्पति-
कायेन दन्तधावनाऽऽदि, वनस्पतिकायस्य परितापनाऽऽदि । यदि पुनः
कायैः कार्यमुपजायते तदा उत्कारणे प्रासुकेन परिमितेन कर्त्त-
व्यम् । एवमभ्युपगते तस्या दीक्षा दानव्यं, नदनन्तरं ग्रहणाशि-
क्षा, आसेवनाशिक्षा च शिक्षणीया । तत्र ग्रहणाशिक्षा-भा दश-
वैकालिकाऽऽदिसूत्रं पाठनीया । आसेवनाशिक्षा-यत् परिधाप-
नाऽऽदिशिक्षा, तत्र परिधापनविधिमुपदर्शयितुकामेन पूर्वं लघु-

बाह्यकः संयतीनेपथ्येन परिधाप्यते, तत उच्यते-एवमायं । त्वम-
पि परिधानं कुर्याः । तथा जिज्ञासुनामाचार्यं संक्षेपेण कथयति ।
तत इत्यन्तिककरणम्-यावद्वाच्यसकाशं न व्रजामि तावदह-
मेव ते आचार्योऽहमेव च प्रवर्तिनी, आचार्यसमीपं गतानां स्वा-
चार्या ज्ञातारः । ततो वक्ष्यमाणविधिना गुरुसमीपे नयनम् ।
एष नियुक्तिगाथा समसार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विचरीषुर्भाष्यकारः प्रथमतः-
स्तस्या ह्यस्याऽऽदिभिस्तुलनामाह-

पेजादि पायरासा, सयणासणवत्थपाउरण द्वे ।

दोसीण दुव्वलाणि य, सयणादि असकया एहिं ॥१०६॥

गृहस्थावस्थायां प्रातराशा प्रथमालिका पयाऽऽदिकृपा पेया प्रती-
ता, आदिशब्दास्मण्डकमोदकाऽऽदिवारप्रहः । तथा शयनाऽऽ-
सनवस्त्राणि शोभनानि प्रावरणानि कालोचिताभ्यासीरन्, इहा-
नी तु व्रतप्रतिपत्तौ प्रथमालिकायां मर्क (दोसीणमिति) पर्युषितं
प्रविष्यति, दुव्वलाणि च शयनाऽऽसीनि शयनाऽऽसनवस्त्राणि
प्रावरणानि च, एतेषां कर्तुमशक्यता, इयं ह्येव ह्येवविषया
प्रतिपृच्छा ।

पुनरपि ह्येवविषयामेव तामाह-

पडिकारा य बहुविहा, विसयमुहा आसि भे ण पुण इहिं ।

वत्थाणि एहाणधुवा-विलेवणा ओमहाई च ॥१०७॥

तथा (मे) भगवतीनां गृहस्थावस्थायां व्याधेः प्रतीकारा बहु-
विधा आसीरन्, विषयसुखानि च बहुविधानि । तथाहि-गृह-
स्थावस्थायां प्रतीकानि वस्त्राणि, शरीरमनःप्रहलिकर स्नान,
प्राणमनोनिवृत्तिकरा धृमाः, शरीरसुगमनि विभेपनानि, एतेन
विषयसुखानि भावितानि । तथा औषधानि गृहस्थावस्थायां
नानाप्रकारमगृहीतानि, इहानी पुनर्न विषयसुखानि, नापि
प्रतीकारा बहुविधाः, ततः परं दुष्करं व्रतमेतादिति ।

तेनतः प्रतिपृच्छामाह-

अद्दाण दुक्ख सेजा, करेणु तमसा य वसहिओ खेत्ता ।

परपाएहिं गयाणं, उसियाणं य उउसुहघरेसुं ॥१०८॥

युष्माकं सर्वेषु परपरिमेतानां संदेव च ऋतुसुखेषु गृहेषु-
तानां प्रज्जयाप्रतिपत्त्यनन्तरमभ्यास स्वपादाभ्यां गमने महद्
दुःखं जायतेति, शय्या वर्मानः, करणुका तथा द्वापां रात्रौ
न प्रशान्तयेन, वसन्तयो वसन्तानि तमसा कष्टानि भविष्य-
न्ति, एषा केन प्रतिपृच्छा ।

कालत आह-

आहाराउवओगो, जोगो जो जम्मि होइ कालम्मि ।

सो अब्रहान न य निमि, अकालेऽजोगो य हीणो य ॥१०९॥

यो यस्मिन्काले योग्य आहाराऽऽद्युपयोगः न गृहस्थावस्थायां
समपद्यत, व्रतप्रतिपत्त्यनन्तरं तु न आहाराऽऽद्युपयोगोऽप्यथा
भवति, तथा न रात्रावाहाराऽऽद्युपयोगो, न च कालेऽपि च, क-
ष्टानिद्वयाभ्यां भवति, सोऽपि च न परिपूर्वः, किं तु हानः । इति
गतः कालः ।

प्रतिपृच्छामाह-

सव्वस्स पुच्छणिज्जा न य पडिकूलेन सहरमुदिताऽमि ।

सुहा वि पुच्छणिज्जा, चोयण फरुसा मिरा भाव ॥११०॥

गृहस्थावस्थायां त्वं सर्वस्य प्रच्छनीया वसेसि, तथापि न प्रति-
कूलेन, तथा स्थैर स्वेच्छया मुदिता प्रमादयती गृहस्थावस्था-
यामासि प्रवासि । व्रतप्रातपर्यन्तं तु कुक्षिकाऽपि त्वया
प्रच्छनीया, तथा चोदना शिक्षणं परुषया गिरा भविष्यति ।
एतच्च परमदुस्सहमित्येषा भावे भावाविवषया प्रतिपृच्छा ।

जा जेण वण्ण जहा, व लालिता तं तदब्बहा भणति ।

सोयादिकमायाण य, जोगाण य निग्गहो समिती ॥१११॥

या यस्मिन्वयसि, गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्,
यथा येन प्रकारेण लालिता, वाशब्दे जावविषयप्रतिपृच्छा-
प्रकारान्नरोपदेशतः, तां तदन्यथा इदं व्यक्तं, औप्रादीनामिच्छ-
याणां कपायाणां योगानां च कायप्रभृतीनां निग्रहः कर्तव्यः,
समितयश्च ईर्यासमित्यादयः पञ्च परिपालनीयाः । तदेवं त-
स्या ह्यस्याऽऽदिभिस्तुलनां का ।

सप्रति कायानां च दर्शनमाह-

अलिहणसिचणतावण-वीयणदंतधुवणादिकजेसु ।

कायाण अणुवभोगो, फामुयभोगो परिमितो य । ११॥

पृथिव्याः काष्ठाऽऽदिना आभिन्ननमुश्चेन सेचनमग्निना तापनं
वायोर्वाजन दन्तप्रक्षालनमित्यादिकार्येषु कायानामनुपभोगः ।
यदि पुनः कार्यैः प्रयोजनमुपजायते तदा प्रासुकेन परिभोगः
कर्तव्यः, सोऽपि च परिमित इति ।

सप्रति दीक्षाऽऽदिद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

अब्भुवगयाएँ लोओ, कप्पट्ठगलिंगकरणदंसणया ।

भिक्षुगगहणं कहती, तावदहं ते दिसं तिसि ॥११२॥

पूर्वोक्तं सर्वं यद्यप्युपगतवर्ती जर्वात, तदा तस्या अभ्युपग-
ताया अभ्युपगमवस्था लाञ्छः कर्तव्यः, यदा तु निवसनविधि-
मुपादेष्टुमुपक्रान्तो भवति तदा कष्टस्थकस्य बालकस्य स-
यतीनेपथ्यपरिधापनेन निवसनस्य दर्शनं कर्तव्यम् । तथा भि-
क्षाग्रहणं जिज्ञासुनामाचार्यं कथयति, यद्वा न च यावद्वाचा-
यं समीपं न व्रजाम तावदहं ते तव तिस्रो दिशः । अहमेव
तवाऽऽचार्योऽहमेवोपाध्याया अहमेव प्रवर्तिनीति । आचार्य-
पादमूर्ध्नं गतानां स्वाचार्याः प्रमाणम् ।

नयनार्थायमाह-

माऊण एकियाए, संवंधीइत्थिपुरिमसन्थे य ।

एमेव संयतीण वि, लिंगकरणे मोत्तु विनियपदं ॥११३॥

एकस्या मातुः उपलक्षणमेतत्, भगिन्या वा-नयनं नास्त्वकस्या-
संबन्धिता पुरुषसार्थेन, तस्याप्यभावेऽन्येन जगत्केन सार्थेन सह,
गाथायां सप्तमी तृतीयाथे प्राकृतत्वात् । सूत्रम् "नो कप्ये नि-
ग्याणं निग्यां अप्प ० ॥६॥ कथयति निग्यांयाणं अप्प ० ॥७॥"
इत्यादिसूत्रद्वयम् । अस्यार्थगमनिका प्रावृत् । अत्र ज्ञाप्यकारः
प्राह-"एमेव" इत्यादिगाथापञ्चाङ्गम् । एवमेव अनेनेव प्रकारेण,
सयतीनामापि सयनं प्रज्जयन्तीनां निग्रवेशं वक्ष्येयम् । नयनं
लिंगकरणे (द्वितीयपदं) मुक्त्वा लिङ्गकरणे द्वितीयपदमाधिक्यं वा-
ऽऽसेवनीयमिति भावः ।

एतदेव दर्शयति-

उट्ठं निवेसंते, सह करणादी य लज्जनासे य ।

तम्हा उ सकडिपट्ठं, गाहोते तयं दुविहसिक्खं ॥११४॥

अप्रपूकमात्रकरणे उत्तिष्ठति, निवसति, सकृत्करणाऽऽदौ च य-
स्मात् सञ्जानासो भवति तस्मात्तत्कं संयतं द्विविधमपि शिक्षां
अहयनि, मकदीपद्वयं सन्तं कदीपद्वयपरिधानोपेतं सन्तम् ।

आयरिणं उवज्जमासो, तस्या य पवत्तिणी उ समणीणं ।

अस्सिं अद्वाए, सि होइ एएसि तिहंपि । ११६ ।

अमणीनामाचार्य उपाध्यायस्तृतीया च प्रवर्तिनी भवति,
अमणानां शास्त्रार्थोपाध्यायो । ततोऽन्येषामर्थोयेति यदुक्तं सूत्र-
द्वयेऽपि व्याख्यातम् । ६५० ७ उ० । “कथाया यस्य मोक्षिष्ठाः,
यस्य नाऽऽनवशं मनः । इन्द्रियाणि न गुतानि, प्रव्रज्या तस्य
जीवनम् ॥ १॥” सूत्र० १ भू० ७ अ० । येन प्रव्रज्यायाः पूर्वं लघु-
ध्यायानि प्रत्याख्यातानि भवन्ति, तस्य तदुपहृते तानि कल्पन्ते,
न वेति ? प्रसे, उत्तरम्-अत्र पूर्वं येन लघुध्यायानि प्रत्या-
ख्यातानि तस्य प्रव्रज्याग्रहणे सति अन्धाक्षः प्राप्तो तानि कल्पन्ते
इति ॥ ११८ ॥ टी० ३ प्रका० । (‘मृगशुणपनिसेवणा’ शब्दे क-
ठिकापरिग्रहप्रतिषेधनाप्रस्तावे कुष्ठप्रवाजनाविचारः) (पर्यु-
षणायां दीक्षादानम् ‘पञ्चसवणाकल्प’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
२५० पृष्ठे गतम्) ।

विषयसूची—

- (१) भेदतः प्रव्रज्याव्याख्यानम् ।
- (२) प्रव्रज्यापर्यायाः ।
- (३) त्रिविधा प्रव्रज्या ।
- (४) धर्मभ्रवणतोऽभिसमागमतश्च दीक्षाया एव स्वरू-
पतो निरूपणम् ।
- (५) योग्येन गुरुणा ।
- (६) केभ्यः प्रव्रज्या दातव्या, के पुनस्तदर्हा इति निरू-
पणम् ।
- (७) कस्मिन् क्षेत्राऽऽदौ प्रव्रज्या दातव्या ।
- (८) व्यतिरेकप्राधान्यतः कालनिरूपणम् ।
- (९) चरमपुद्गलपरावर्त्ते विशुद्धधर्मानस्य च दीक्षा भ-
वतीत्येवमस्याः सामान्यतो विशेषतश्चाधिकारि-
निरूपणम् ।
- (१०) समवसरणान्तःपुष्पपाते योग्यतानिर्णयाद्दीक्षयतेऽ-
सौ, बहिस्तत्पाते तु यो विधिस्तन्निरूपणम् ।
- (११) कथं केन प्रकारेण दातव्या ।
- (१२) कथामधिकृत्य ।
- (१३) परीक्षा ।
- (१४) सामायिकाऽऽदिसूत्रदानम् ।
- (१५) शेषविधिः ।
- (१६) धन्द्वनविधिः ।
- (१७) सिद्धदान एव विधिः ।
- (१८) अप्रमार्जनदोषाः ।
- (१९) साधुधर्मे परिभाषिते यत्कर्तव्यं तन्निरूपणम् ।
- (२०) पालनासूत्रम् ।
- (२१) प्रव्रज्याविधिः ।
- (२२) गुरवे आत्मनिवेदनम् ।
- (२३) प्रव्रज्याफलम् ।
- (२४) प्रव्रजितस्याऽऽर्यिकाभिर्वन्दनम् ।
- (२५) परीक्ष्य प्रवाजनम् ।
- (२६) एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नस्य भावकस्य प्रव्रज्या ।

(२७) पण्डक-वार्तिक-क्रीडप्रव्रज्यानिषेधः ।

(२८) पण्डकादीनां प्रवाजने प्रायश्चित्तम् ।

(२९) नायकम्, अनायकं वा अनलं वा प्रवाजयति । तत्र
प्रायश्चित्तम् ।

(३०) निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थैरात्मार्थे न प्रवाजनीया ।

पवज्जियव्व-प्रतिपत्तव्व-त्रि० । स्वीकर्त्तव्ये, “ एषा पवज्जि-
यव्व, एथासि जोगायं उववणं । ” पञ्चा० १६ वि० ।

पवट्ट-प्रवृत्त-त्रि० । “ वृत्त-प्रवृत्त-मुत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः ”
॥ ८ । २ । २६ ॥ इति तस्य टः । उपक्रान्ते, प्रा० २ पा० ।

पवट्टण-प्रवर्त्तन-न० । प्रकपणे, वि० । पुनः पुनर्देहमन्त्रे,
नि० सु० ३ उ० ।

पवट्टय-प्रवर्त्तक-पुं० । प्रवर्त्तयतीति प्रवर्त्तकः । प्रवर्त्तमानस्य
प्रेरके, प्र० २ द्वार ।

पवट्ट-प्रकोष्ठ-पुं० । “ ओतोऽद्वाऽन्योऽन्य-प्रकोष्ठाऽऽनोद्य-
शिरोवेव्वना-मनोहर-सरोरुहे क्कोञ्च वः ॥ ” ८ । १ । १५६ ॥

इति सूत्रेण को इति भागस्य वः । गृहद्वारपरिच्छेदः प्रा० १ पा० ।

पवडंत-प्रपतत्-त्रि० । प्रकर्षेणाधः पतितं, “ पवडंतं व से
तत्थ, पक्खलंतं व संजए । ” दश० ५ अ० १ उ० ।

पवडण-प्रपतन-न० । भूमौ पाते, स्था० ५ डा० २ उ० ।

“ पवडणं भूमिण गसेहि । ” भूमौ प्राप्तं सर्वगात्रैश्च यत्
पतनम् । वृ० ६ उ० ।

पवडणया-प्रपतनता-स्त्री० । प्रपतनशब्दप्रवृत्तिनिमित्ते, प्र-
क्षा० १६ पद । आ० म० ।

पवडणा-प्रपतना-स्त्री० । भूमौ पाते, स्था० ५ डा० २ उ० ।

पवडमाण-प्रपतत्-त्रि० । प्रकर्षेण भूमौ सर्वैरपि गात्रैः पत-
ति, वृ० ६ उ० ।

पवडुण-प्रवर्धन-न० । प्रकर्षेण वर्धनं प्रवर्धनम् । सूत्र० १
भू० २ अ० १ उ० । विवर्धने, सूत्र० १ भू० ६ अ० ।

पवण-पवन-पुं० । पवते पुनातीति वा पवनः । पि० । वा-
यौ, आव० ४ अ० । प्र० । स्वार्त्तान्तरादेयतायाम्, स्था०
२ डा० ३ उ० । आ० म० । “ अगिलां गंधवहो मा-रुओ
समीरो पडंजणो पवणो । ” पाइ० ना० २५ गाथा ।

सुवन-न० । तरणे व्हा० १ भू० १४ अ० । जलोपरि गमने, सूत्र०
१ भू० १४ अ० । उत्सवने, उत्त० २ अ० । “ लंघणजवणपम-
हणसमत्थे । ” जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

पवणकिच्च-सुवनकृत्य-न० । सुवनं तरणं कृत्यं कार्यं यस्येति ।
तरकाण्डे, व्हा० १ भू० १४ अ० ।

पवणकुमार-पवनकुमार-पुं० । वायुकुमारे भवनपतिविशेषे,
स्था० १० डा० ।

पवणवलसमाहय-पवनवलसमाहृत-त्रि० । वातसामर्थ्यात्प्रे-
रिते, व्हा० १ भू० ८ अ० ।

पवणहय-पवनाऽऽहत-त्रि० । वायुप्रेरिते, औ० ।

पवाण-प्रपन्न-त्रि० । अभ्युपगते, प्र० ३ आध० द्वार । उ-
त्त० । “ अनेल्लो य जो अम्मो, जो इमो संतरुत्तरो । एकक-
अपवणाणं, विसेसे किं नु कारणं ? ॥ १३ ॥ ” उत्त० २३ अ० ।

(अस्या गाथाया व्याख्या 'गोयमकेसिज्ज' शब्दे तृतीयभागे ६६० पृष्ठे गता)

पवत्तग-प्रवर्त्तक-पुं० । प्रशस्तयोगेषु साधून् प्रवर्त्तयतीति प्रवर्त्तकः । गच्छे प्रवृत्तिनिवृत्तिविधायके, ध० ।

अथ प्रवर्त्तकगुणानाह-

तपःसंयमयोगेषु, योग्यं यो हि प्रवर्त्तयेत् ।

निवर्त्तयेद्योग्यं च, गणचिन्ती प्रवर्त्तकः ॥ १४३ ॥

गणचिन्तीति गणचिन्ताकारकः । शेषं सुगमम् । प्रशस्त-योगेषु साधून् प्रवर्त्तयतीति प्रवर्त्तकः । प्रवर्त्तकपदयोग्य इत्यर्थः ॥ १४३ ॥ ध० ३ अधि० । आच० । प्रयोजकं, सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० । रा० । ज्ञानाऽऽदिषु प्रवर्त्तयितरि, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । प्रवर्त्तयतीत्येवं शीलः प्रवर्त्तकः । धर्मे वि-षादतां प्रोत्साहके, व्य० १ उ० ।

पवत्तचक्र-प्रवृत्तचक्र-त्रि० । योगिभेदे, द्वा० ।

प्रवृत्तचक्रास्तु पुन-र्यमद्वयसमाश्रयाः ।

शेषद्वयार्थिनोऽत्यन्तं, शुश्रूषाऽऽदिगुणान्विताः ॥ १२३ ॥

(प्रवृत्तचक्रास्तिवति) प्रवृत्तचक्रास्तु पुनर्यमद्वयस्य इच्छा-यमप्रवृत्तियमलक्षणस्य समाश्रया आधारीभूताः । शेषद्वयार्थिनः स्थिरयमसिद्धियमद्वयार्थिनः, अत्यन्तं सद्गुणप्रवृत्त्या, सुश्रूषाऽऽदयो गुणाः सुश्रूषाश्रवणग्रहणधारणविज्ञानाहापोदलक्षणस्तैरन्विता युक्ताः ॥ १२३ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।

पवत्तण-प्रवर्त्तन-न० । "तस्याऽधूर्त्ताऽऽदौ" ॥ ८ । २ ॥ इति सूत्रेणाऽधूर्त्ताऽऽदौविति पर्यदासात् तस्य टो न । प्रा० २ पाद । उद्यमे, उक्त० ३१ अ० ।

पवत्तय-प्रवर्त्तक-न० । प्रथमसमारम्भादूर्ध्वमाक्षेपपूर्वकं प्रवर्त्तमाने, जं० १ वक्ष० ।

पवत्ति (ग्)-प्रवर्त्तिन्-पुं० । प्रवर्त्तयति साधूनाचार्योपदिष्टेषु वैद्यावृत्त्याऽदिषु प्रवर्त्ती । प्रवर्त्तके, रूपा० ४ ठा० ३ उ० ।

प्रवर्त्तिस्वरूपमाह-

तवनियमविशयगुणनिधि-पवत्तया नाणदंसणचरिते ।

संगद्वुवग्गहकुसला, पवत्ति एयारिसा हूति ॥ ३३६ ॥

तयो द्वादशप्रमेयं, नियमा विचित्रा द्रव्याऽऽद्यनिग्रहाः, विनयो ज्ञानाऽऽदिब्रह्मणः, तपोनियमविनयानां गुणानां निधय इव तपोनियमविनयगुणनिधयस्तेषां प्रवर्त्तकाः । तथा ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु वृष्टुः सततोपयोगवन्त इति वाक्यशेषः । तथा संप्रदः शिष्याणां संप्रहणम्, उपग्रहस्तेषामेव ज्ञानाऽऽदिषु सादत्तामुपग्रहमकरणं, तयोः संप्रदोरग्रहयोः कुशलाः, पलादशा पर्यक्षाः प्रवर्त्तिनो जन्वन्ति । यथोचितप्रशस्तयोगेषु साधून् प्रवर्त्तयन्तीत्येवं शीलः प्रवर्त्तिन इति व्युत्पत्तेः ।

तथा चाऽऽह-

तवसंजमनियमेसुं, जो जुगो तत्थ तं पवत्तेइ ।

असह य नियत्तंती, गणतत्तिवो पवत्तीओ ॥ ३४० ॥

तपःसंयमयोगेषु मध्ये यो यत्र योग्यस्त्वं तत्र प्रवर्त्तयन्ति, असह्यवासमर्थोऽपि निवर्त्तयन्ति । एवं गणतत्तिप्रवृत्ताः प्रवर्त्तिनः । उक्तं प्रवर्त्तिस्वरूपम् । व्य० १ उ० ।

पवत्तिणी-प्रवर्त्तिनी-स्त्री० । गणमहत्तरिकायाम् आचार्यस्या-नीयार्था सकलसाधूनां नायिकायाम्, वृ० ३ उ० । व्य० । पं० व० । नि० सू० ।

अथ प्रवर्त्तिनीगुणानाह-

गीतार्था कुलजाऽभ्यस्त-सत्क्रिया पारिणामिकी ।

गम्भीरोमयतो वृद्धा, स्मृताऽऽर्याऽपि प्रवर्त्तिनी ॥ १२६ ॥

गीतार्था भुनक्तिभागमधिकृत्य, तथा कुलजा विशिष्टकुलजाता, तथा अभ्यस्ता सत्क्रिया यया सा तथा, तथा पारिणामिकी उत्सर्गापवाद्बिषयज्ञा । तथा गम्भीरा अलम्ब्यमया । तथा उज्जयतो दीक्षाबयोभ्यां वृद्धा स्थविरा, निरन्तराकृतिपरिणतेत्यर्थः । ईदृशी आर्याऽपि संवत्सरे प्रवर्त्तिनी स्मृता प्रोक्ताति संबन्धः । ध० ३ अधि० ।

अथ वृत्तद्वयं गणिनीस्वरूपं दर्शयति-

समा सीसपटिच्छीयं, चोअणालसु अणालसा ।

गणिनी गुणसंपन्ना, पसत्थपुरिसाणुगा ॥ १२७ ॥

स्वशिष्याणां प्राप्तीच्छिकानां च समा तुष्ट्या, तथा आत्मनासु मननसा कृतांशमा, प्रशस्तपुरुषाऽनुगा प्रशस्तपुरुषानुसारिणी, एवंविधा गणिनी महत्कारका गुणसंपन्ना ज्ञानादिगुणसहितेति । अन्वयः ॥ १२७ ॥

संविग्गा भीयपरिसा य, उम्मादंवा य कारणे ।

सज्झायज्झाणजुत्ता य, संगहे अ विसारया ॥ १२८ ॥

संविग्ना संवेगवर्त्ता, तथा भीयपर्वतं, यत् कारणे उग्रवृक्षा, तथा स्वाध्यायध्यानयुक्ता, तत्र स्वाध्यायः पञ्चधा, ध्यानं च भर्म्मं शुक्लवृक्षगमिति, चकारः अनुसंधार्यः । तथा संगहे शिष्याऽऽदिप्रसङ्गे, चकारादुपग्रहे च, विहारदा कुशलेति । विषमाक्षरेति गायिकाऽऽह ॥ १२८ ॥ ग० ३ अधि० । (प्रवर्त्तिनी गहिताजिनिग्रन्थोभिने रथातव्यमिति 'उहेन' शब्दे द्वितीयभागे ८०८ पृष्ठे गतम्) (निग्रन्था नवमहरतकण्या नोदेष्टव्यम इति 'आयारवक्कण' शब्दे द्वितीयभागे ३५३ पृष्ठे सकम्) (निग्रन्थाः ज्ञानाऽऽचार्याः प्रवर्त्तिनीरव न कल्पते इति 'अवाचार' शब्दे तृतीयभागे ७१८ पृष्ठे उक्तम्)

अयमवप्रवर्त्तिनी-

अहुणा पवत्तिणी तासिं, अजोगा तु इमा मवे ।

वासग्गापविहारे य, वीयाराऽऽदेक दीहिया ॥

अजुत्तावहि अणाउत्ता, अप्पच्छंदा य काहिया ।

पडिणी थदुसुहसीला, गिहिवेयावक्ककारिया ॥

संसत्तवियभत्ता, पाउसी अप्पणद्वया ।

अणायत्तणगवेसी य, छयहंमाणं पलोइया ॥

जाऽऽयऽसा एवमादीया, अजा असेण कडिया ।

आहारे उवहिम्मि य, गतीएँ सयणाऽऽसणे सरिरे य ।

भासाएँ पाउसारं जा जहिँ आरोक्कणा मयिता ॥ (द्वारं)

वासा वासं वसती, तु एक्किया तह य गामअणुगामं ।

दूइजती वियारं, विहारभिकखादि एक्का य ॥

दीहं करेति गोयरमुक्कस्सं-दोवगाणि ममेति ।

चिच्छगाइ थियंसण, अजुत्तवही भवति एसा ॥

इरिषाभासेसणादा-शयिक्खेवसाविर्अनाउत्ता ।
अणुपुच्छाए गच्छति, जत्थिच्छाए व सच्छंदा ॥
मेहेसु गिहत्थणं, गंतुण कहा कहेति काहीया ।
तत्थणादि अहिपदेते, अणुजायति जा उ सा पडिणी ॥
थदा जन्नादिमया-दिपहिं सुहसील दुद्धसील ति ।
सिक्खणबंधणमादिसु, बेयाववं गिहीय करे ॥
उक्कस्सवत्थपत्ता-दिपहिं संसत भावसंसत्ता ।
अहवा वि गिहत्थेसुं, पाउरणादीसु अविमयी ॥
भत्तं वा पाणं वा, यिक्खिवती पाउसी उ जा धुवति ।
अभिकखं तु हत्थपादे, कक्खंततरगुञ्जमादीणि ॥
सपिहहि सखिक्खए चे-व कुणति जा अप्पयो अणुहाए ।
असं वा वि अणुहा, संचययं जा करेती तु ॥
जंतादिसाल तह व-उकोट्टए मेंठसालठाणाणि ।
जा गच्छति एतेसि, अणायतणगवेसिता सा तु ॥
गुञ्जगाणि पलोए अप्पयो अहवा वि जा तु पुरिसाणं ।
उकोसगमाहारं, एसति उवहिं च उकोसं ॥
गच्छति सविलासगती, सयणिअ सतूलियं सनिब्बोयं ।
उव्वंहेति सरीरं, सिणाणमादी व जा कुणति ॥
भम्भुक्खेवादीहिं, सविकारं भासती सवीलासं ।
एमादि अणुरिहा तु, पच्छिचं वावि सट्ठाणं ॥
तच्च पुण तवो इणमो, पच्छिचं भणए समासेसं ।
देंतगघरेतगाणं, अगीतमादीण दोणं पि ॥
अवहुस्सुते ऽगीतत्थे, गिसिरिअगाणं तु अवधारेजा ।
तं देवसियं तस्स तु, भासा चत्तारि भारीया ॥
सत्तरचं तवो होति, ततो छेदो पहावती ।
छेदेण छिन्नपरियाए, ततो मूलं ततो दुगं ॥
एकेकं सत्तादिणे, दातुं तवे तिगिच्छिण ततो छेदो ।
जत्तो तवो आरद्धो, पणगादिक्कडो व जहिं केइ ॥
तुल्ला चेव य ठाणा, तवउदाणं हवंति दोणं पि ।
पणगादि पणगवड्डी, दोणं वि छम्मास शिद्धवणा ॥
किं कारणं न कप्पति, गणहारिअवहुस्सुते अगीतत्थे ।
भसति सो पच्छित्तं, जयणं च य जाणए काउं ॥
दिट्ठतो खड्डेणं, अजाणमाणेण जाणएणं च ।
कायवो इत्थ इणमो, परूवणा तस्सिमा होति ॥
नीयम्मि अभिययम्मि य, सरगाममुच्छयासु सव्वासु ।
कुणति विव्वासं खलु, जह सट्ठमसिन्निखतो णट्ठो ॥
तह कुणति विव्वासं, अगीतो सव्वकरणजोमेसुं ।
सुचत्थमजाणतो, याणे तह दंसणे चरिते ॥
जह नहुमीतवाय, विजाणतो जुंजए समं तालं ।
सुचं तु विजाणतो, तह कुणती सम्मकरणं तु ॥

किं पुण सो य विजाणति, जं कुणती सव्वहिं विव्वासं ।
भसति सुणस इणमो, जं कुणती सो विव्वासं ॥
ठाणसिसीयतुयट्ठण-पेहणपफोडखे तहा सयसं ।
भासामुद्धमहणे, जेप्पे य परूविया धम्मा ॥
उवदिसिउं न वियाणति, सामायारिं तु ठाणमादीयं ।
अजा वि मा अगीता, य जाणए सा वि तह चेव ॥
अप्पच्छंदिओ लुट्ठो, परिभूतो इत्थ पत्थसिज्जो उ ।
बहुलोहमोहक्खणो, अजावग्गो दुरणुकट्ठो ॥
पाएण अप्पच्छंदा, महग्घदाणे तु लोभित अकिचं ।
कुव्वंति छगलिया विव, परिभूताओ व सव्वस्स ॥
मंसादिपेसिया विव, संजतिवग्गो हु पत्थसिज्जो तु ।
धिजाइयदिट्ठिं, बहुं च बहुमोहसक्खाओ ॥
मजायविप्पहूणा, मजादासंपउत्ताम्मि (?) ।
पडिसेहे अणुष्ठाया, मग्गधरविलोमता चउरो ॥
जम्हा तु दुपरियट्ठो, अजावग्गो तु तेण पडिसेहो ।
परियट्ठण अजाणं, मजायविप्पहूणस्स ॥
मजायसंपउत्तो, अजापरियट्ठओ अणुष्ठातो ।
परिअहए अजोग्गे, उवट्टिए चउगुरू सोही ॥
मग्गधरो आयरिओ, सो पुण सिदिलेइ जो तु मज्जादं ।
तस्सुवदेसो कीरति, मज्जादाए ददो होहि ॥
उपदेससारपडिसा-रणे य ते शवरि तिसि मामलहुं ।
छंदे अ बहुमाणं, अपच्छंदं विवजिए ॥
दिट्ठंता य इमेसि, पढमा भासलहुगादि दिजंति ।
छगणोल्लपट्ठंवरण-अवराहेसु तिसु कमेणं ॥
आयरणे उवदेसो, अकप्पपडिसेवणे य उवदेसो ।
विकथादिपमाएसु य, मा वट्ठह एस उवदेसो ॥
णिहाइपमादाइसु, सई तु खलियस्स सारणा होति ।
णयु कहित ते पमादा, मा सीयसु तेसु जाणंतो ॥
तदिवसं बीए वा, सीदंतो वुच्चए पुणो तइयं ।
असं बेलं य सज्जं, भिक्खुपहादीहिं संसत्तं ॥
फुट्ठरुक्खे अवियत्तं, गोणे तुदिदु व्व मा हु पेलेजा ।
सज्ज अतेसे भसति, पसंतचित्तं ततो सारे ॥
भसति दिस्सुवदेसो, तुज्जं पि नियं च साहि तुम्हेहिं ।
एगवारं तु होती सट्ठो, वितियं पुण ते य विसहामो ॥
ताहे पुणोअवराहे, कयम्मि पच्छित्तं देंति मासलहुं ।
भसइ य सुणेहेत्थं, दिट्ठंतं तेणएणं तु ॥
गोणादिहरणगहिओ, मुक्को य पुणो सट्ठोदसंगहितो ।
उल्लोल्लगणहारी, य मुच्चती जायमाणो वि ॥
पुणारवि कयावराहे, मासलहुं चेव देंति से सोहिं ।
भसति पट्टिजंति य, मुक्कं सुद्धं तह तुमं पि ॥

पुणरवि अवरदम्भी, मासो विय तेसिं दिजते दंडो ।
पाणो सो संबुत्तो, अतिरुविय कुंकुमं ततियं ॥
तेण परं शिच्छुभेणं, कुलगणधेरादि तस्स कुब्बंति ।
अपमत्तो वी शियमा. भप्पति तू जस्सिमे दोसा ॥
अप्पच्छंदियं लुद्धं, गिलाणं दुप्पडिजमगं ।
वामं सगच्छितं शब्बा, संवासो वि ण कप्पति ॥
उम्मगदेसणाए, संतस्स य छायाणाए मगस्स ।
मगधर उवाल्भे, मासा चत्तारि भारीया ॥
आयरियाणं छंदे-ण वड्ढती अप्पच्छंदिओ सो तु ।
आहारादुक्कोसं. लद्धं अत्तेहं लुद्धो उ ॥
जो तु गिलाणो अपत्थं, मगति सो होति दुपडिजमो तु ।
दायसु भणितो वड्ढति, वड्ढति य ठाति वामो उ ॥
जच्चादिमादिएहिं, करोति गव्वं तु परिभवति अश्वं ।
शाणादीया मग्गे, परूवणा अएहहा तेसिं ॥
शाणादिमु सीदंतो, ण सुद्धमगं तु जो परूवेइ ।
एमो मगच्छादो, वड्ढयती दीहसंसारं ॥
एतेसिं तु विवेगो, मगधरा खलु कुलादिया धेरा ।
एहिं उवाल्भ्याणं, उवट्ठिताणं गुरु चउरो ॥
बालाणं बुद्धाणं, भिक्खूमादीण चैव सव्वेसिं ।
संखेवेण महत्थो, उवदेसो कीरण इणमो ॥
कप्पे सुत्तथविमा-रण थामावहारविजडेण ।
भत्तादिलंभस्संभे, सकारजडेण होयव्वं ॥
कप्पेति धेरकप्पो, सुत्तथविसारण साहूण ।
सव्वत्थामवलेणं, ण गूहियव्वं समत्थेणं ॥
आहारमादिएहिं, दंडं धीयारमादि पुज्जंतं (?) ।
साहू अपुज्जमाणे, ण एव मणसा वि चित्तेज्जा ॥
पूइज्जंती अ जया, वयं तु सव्वहुग्गमोदिमा ।
आ कहणु ण पुज्जामो, ण करे मण दुकडं एवं ॥
सकारपुरकारे, परीसहो तु अहिआसिओ एवं ।
जूरंतेण सहियामिओ, तम्हा सुमणेण होयव्व ॥
पं० भा० ४ कण्व ॥

केरिसा पुण अज्जा ण कप्पइ परियट्ठियं । गाहा-“ वासग्गाम
सि । ” एक्किया वत्सइ गामं, एक्किया गामाणुगामं दूउज्जइ, वि-
हारं वा विचारं वा एक्किया, एगामी वा दीहं भक्कयायारियं क-
रेइ दोखगाणि वा मगइ । “अजुत्तोवाहं सि । ” विसल्लगार्णि
कंखुगाइ धरेइ । अणाउत्ता इरियाइसु, अप्पच्छंदिया य चो चो
कहेति कहिया । गाहा-“ परीणीयं सि । ” परीणीया प्रत्यनीका,
अन्यदनीकं प्रत्यनीकत्वं वा करोति, यज्जा बुद्धसीला गिहिवे-
यावकचकारिया, गिहिवेयावकचाइ करेइ सिव्वणाइहिं । संसत्ता
पाउरणाइहिं, उवियमत्ता य । पाउनिया चउविवहा । गहं स-
विहारासगइ, सयणपाउनिया विपयोयणाइसु, भासाए स-
वियार ज्ञासइ, कायं हत्थे पाए व भोवइ, तिलियार्हेणि क-
रेइ, अप्पणो परस्स वा संतिहिसंखयसीज्जा । गाहा-“ अणा-

ययणगवोसि सि । ” अणाययणं तु यदुमासाए सुविइ, तहा
य जंतगुणसालादि वा, जा तु गुज्जरेमाइ पत्तोएइ । एवमाइ
अणारिहा पवत्तणित्तणस्स । गाहा-“ आहारे उवहिं सि । ”
आहारोवहिं एएसु जाव सत्तवुयाओ भाहारलेज्जोवही-
सु मणणुगणाए सट्ठाणपडिउत्तं, भासापाउसियाण चउगु-
रुआइविभासा । गाहा-“ अबहुस्सुए सि । ” अबहुस्सुयाइ दे-
तस्स गणे आरोवणा तहिवसमेय तस्स चउगुरयं अहिंकि-
ञ्जितस्स चउगुरयं । गाहा-“ सत्तरत्तं नयो सि । ” सत्त दिव-
साइ दिणं २ चउगुरय, अट्ठमे दिवसे तवाणुक्कवो चउगु-
रुओ, छेओ जाव सत्तदिणा, पक्खरत्तमे दिणे मूअं अणवट्ठ-
पारंवी । एवं दोषइ वि देतधरेताणं । कम्हा अगीयत्थो दाय-
वस्स धरेयवस्स वा अकीणओ ? । उच्यते-नर्नकीट्टाप्पे-
न गाहा-“ जहं नट्ठि सि । ” जहा नट्ठिया भयाणं निया विवचचासं
केरइ गिज्जमाणे नट्ठे य गरहिया व भवइ । एवमगायत्थो
अगीयत्थो य न सक्केइ समायरिउं पडित्तेहणाइ उवट्ठिं-
उ वा परेसुं । इयाणि गीयत्था जहा नट्ठो तं चेव नट्ठमयं वा
अविबचचासं करोति, जसो कित्ति च पावइ, एवं चेव जाणंतो
केरइ सुहं, उवट्ठिसइ य किं पुण न याणइ मासो वा संज-
ओ । गाहा-“ ठाण सि । ” ठाणनिसीयणाइणि संजमाइ न याणइ
न उवट्ठिसिउं पायिउत्त वा गीयत्थो पुण जाणइ । गाहा-
“ ठाणि सि । ” ताण चेव ठाणाइणि संजमनचोवहाणाइं उवट्ठिसइ
केरइ य गीयत्थो । किं च एएसु तवणियमाइसु संजुत्तो गाय-
त्थो आराहओ भवइ । गाहा-“ अप्पच्छंद सि । ” अप्पच्छंदो पुण
इमेहिं कारणेहिं दुपरियट्ठिओ पावल अप्पच्छंदिओ कुडा
य जेण केणइ होआनयाओ अकिच्चमवि भायरंति । उग-
त्थियवग्गो विव परिभूयाओ पयणिज्जाओ य अश्वं पालपादिउ-
त्तेण वा बहुमोहमोहसआइसु धिउज्जाइयासु एएण कारणेण
दुपरिउत्तयाओ । गाहा-“ मउज्जाय सि । ” एव मयाइसप्रयुक्तस्य
अणुपात्तणाकप्पो अणुमाओ, इयरस्स परिसेहो, उवट्ठियस्स
चउगुर । एवता परियट्ठिं मणिया परियट्ठियव्व पि संजइओ
संजया वा चेति मज्जादासंपवत्ता परियट्ठिज्जति । इयरंति
परिसेहो, उवट्ठियाणं चउगुरयं, जे पुण मज्जाय सिद्धितं करंति
तम्सुववेसो, एक्कस्मि सारणा, डिओ पिउपुड्ढान्होअओ सि,
तथ्या पडिभारणा उवे अक्खुमानस्स विगिचणा । गाहा-गल-
हारि वा धेरा सारंति, भइया इमस्स अक्खस्स विवेओ, अप्पच्छं-
दियस्स लुक्कस्स य जहा वा सो गिह्याणो हवइ, तथा दुपरिव-
ट्ठिओ होइ, अयत्थउववाणि मग्गइ वामो गट्ठिओ य विगिचइ ।
गाहा-“ उम्ममगं सि । ” उम्ममगं ओ हेसइ तस्स वि विगिचणा ।
गाहा-“ मगधरात्तं । ” मगधरा नाम कुसधराइ आयरिया वा
एए उवलंभिकण गुरुयं पायाउकुलं देत । एवं धेरकप्पो सु-
त्ताइविसारण वसमगुद्धमाणेण भत्ते वा विरज्जमाणे उवहिं-
स्मि वा मम न लवइ सि मम सक्कारो न कीरइ सि अप्पस्सए
ण होयव्व, किं कारणं ? , जो माणणामादिओ माणेहिं ति वा
कित्तिया जीवा । पं० भा० ४ कण्व ।

अथोभ्यप्रवर्तिनीक्यापनम-

“जो पुण गुणहीणाए, महत्तरत्तं पवत्तखित्तं वा ।
देइ पडिच्छइ तं वा, सो पावइ आणमार्हणि ॥ २ ॥”
विहिगंधाइखेवो, सव्वो उज्जायमेव शायव्वो ।
एसा मव्वजइणं, वंदयिज्जा ति से सिक्खवा ॥

सर्व्वन्नुदेसियमिखं, परं पहाणफलनययं ।
बंभीसुंदरिचंदख-पभिईहिं खिसेविय समंता ॥
अह समखीओ तुम्भं, सरणागया भवभयाओ ।
सारखवारखचोयख-पाईहिं रक्खियव्वाओ ॥
साहुखीयं एसा सिक्खियव्वाओ, साहुखीयं एसा सि-
क्खा गुरवो दिति-

“कुलवहुदिदंतेणं, कजे शिन्धमत्थियाहिं वि कहं वि ।
एयाए पयमूलं, आपरखेतं ख मुत्तव्वं ॥ १ ॥
ख य पडिक्खलेयव्वं, वयखं गुरुखीएँ खीणमार्षे ।
एवं मिहिवासचाओ, जं सफलो होइ तुम्हाणं ॥ २ ॥”

पञ्चसिंहीए भगवईए महत्तवयट्ठवणा । लहुवदमाणविजा-
मंतपयट्ठायं एसा पयट्ठवणविही सम्मत्ता । अङ्ग ० ।

खो कप्पइ पञ्चसिंहीए अप्पवितियाए हेमंतगिम्हासु चा-
रए ॥ १ ॥ कप्पइ पञ्चसिंहीए अप्पततियाए हेमंतगिम्हा-
सु चारए ॥ २ ॥ खो कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पतति-
याए हेमंतगिम्हासु चारए ॥ ३ ॥ कप्पइ गणावच्छेइ-
णीए अप्पचउत्थाए हेमंतगिम्हासु चारए ॥ ४ ॥ खो
कप्पइ पञ्चसिंहीए अप्पततियाए वासावासं च वत्थए ॥ ५ ॥

कप्पइ पञ्चसिंहीए अप्पचउत्थीए वासावासं वत्थए ॥ ६ ॥

खो कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पचउत्थाए वासावासं व-
त्थए ॥ ७ ॥ कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पपंचमाए वा-

सावासं वत्थए ॥ ८ ॥ से गामंसि वा० जाव संनिवे-

संसि वा बहूणं पञ्चसिंहीणं अप्पततियाणं बहूणं गणा-

वच्छेइणीणं अप्पचउत्थीणं कप्पति हेमंतगिम्हासु चारए

असमत्ताए ॥ ९ ॥ से गामंसि वा० जाव संनि-

वेसंसि वा बहूणं पञ्चसिंहीणं अप्पचउत्थीणं बहूणं ग-

णावच्छेइणीणं अप्पपंचमाणं कप्पइ वासावासं वत्थए

असमत्ताए ॥ १० ॥ गामाणुगामं दूज्जमाणीं खं

अज्जिया जं पुरओ कहु विहरिज्जा से य आहव वीसं-

भंजा अज्जिया । इत्थ काइ अणाउवसंपज्जसारिहा कप्पइ

सा उवसंपज्जियव्वा सिया इत्थ काइ अणाउवसंपज्ज-

सारिहा अप्पणो कप्पाए असमत्ता एवं से कप्पइ एग-

रातियाए पडिमाए जं खं जं खं दिसं अणाओ साह-

म्मिणीओ विहरंति, तं खं तं खं दिसं उवलित्ते खो से

कप्पइ तत्थ विहारवत्तिवं तत्थ य कप्पइ से तत्थ कारण

वत्तिवं वत्थए तंसि च खं कारणांसि शिद्धियंसि परो वए-

ज्जा-वसाहि खं अजे । एगरायं वा दुरायं वा, एवं कप्पइ

एगरायं वा दुरायं वा वत्थए, खो से कप्पइ एगरायाओ वा

दुरायाओ वा परं वत्थए, जं तत्थ एगरायाओ वा दुरा-

याओ वा परं वत्ति छेए वा परिहारे वा ॥ ११ ॥ वा-

सावासं पजोसवेइ शिग्गंभी य पुरा कहु विहरति सा य

आहव वीसंभंजा अज्जिया इत्थ काइ अणाउवसंपज्ज-

सारिहा सा उवसंपज्जियव्वा० जाव छेए वा परिहारे वा ॥

१२ ॥ पञ्चसिंही य गिलायमाणी अन्नतरं वदिजा अजे ।

मए खं कालगयाए इयं समुक्कसियव्वा सा य समुक्कसणा-

रिहा समुक्कसियव्वा सिया, सा य खो समुक्कसणारिहा

खो समुक्कसियव्वा सिया, अज्जिया इत्थ काइ अणासमु-

कसिणारिहा सा समुक्कसणारिहा सा चेव समुक्कसिय-

व्वा तेसिं च खं समुक्कट्टंसि परो वएजा-दुसमुक्कट्टाए अजे ।

निक्खिवाहि तीसे शिक्खिवमाणीए वा खत्थि काइ ठेए वा

परिहारे वा जा तओ साहमाणीओ अहाकप्पणाणा उव-

ट्ठायंति तांसि सव्वासिं ठेए वा परिहारे वा ॥ १३ ॥ पञ्च-

सिंही य ओहायमाणी एगतरं वएजा-ममंसि खं अजे ।

ओहाइयंसि एसा समुक्कसियव्वा सिया सा समुक्क-

सिणारिहा समुक्कसियव्वा सिया, सा य खो समुक्कसि-

णारिहा सा चेव समुक्कसियव्वा सिया, तंसि च खं समुक्कट्टंसि

परो वएजा-दुसमुक्कट्टं ते अजे । शिक्खिवाहि, तीसे शि-

क्खिवमाणीए वा तत्थ काइ छेए वा परिहारे वा तं जओ

साहम्मिओ अहाकप्पेणं खो उवट्ठायंति तांसि सव्वासिं त-

प्पत्तियं छेए वा परिहारे वा ॥ १४ ॥

“नो कप्पति पञ्चसिंहीए” इत्यादि तावत् पाषादभिधानसूत्रम् ।

अर्थसम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह-

उद्देशम्मि चउत्थे, जा मेरा वसिया उ साहूणं ।

सा चेव पंचमे सं-जतीण गणणाए शाणत्तं ॥ १ ॥

अतुर्थे उद्देशकं या मर्यादा वर्णिता साधूनां सैव पञ्चमे

उद्देशे संयतीनां वर्ण्यते, केवलं गणनायां नानात्वं, तदीयं

च सूत्रे साक्षादुक्तमिति प्रतीतमतः प्रथमत एव संयती-

सूत्रकदम्बकोपनिपातः ।

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह-

उत्तमहवा बहुत्तं, पिङ्गसुत्ते चउत्थवरमम्मि ।

अपहुत्ते पडिसेहं, काउमणुप्पा बहूणं तु ॥ २ ॥

अथवा अतुर्थेस्योद्देशकस्य चरमे पिण्डसूत्रे बहुत्वमुक्तं,

ततो बहुत्वप्रस्तावात् पञ्चमे उद्देशके संयतीनामबहुत्वे प्र-

तिवेधं कृत्वा बहुतामनुज्ञा कृता । ननु बहुतामपि त्रिप्रभृती-

नां विहारो न कल्पते-असमाप्तकल्पत्वात् । तथाहि-अथन्य-

तोऽपि ऋतुबद्धे काले संयतीनां समकः समाप्तकल्पो

वर्षाकालं नवकल्पतः कथं नाधिकृतसूत्रकदम्बकविरोधः ? ।

उच्यते-नैव दोषः, कारणवशतः सूत्रकदम्बकस्य प्रवृत्तिः ।

तान्येव कारणाभ्युपदर्शयति-

संघयणे वाउलणा, उद्दे अंगम्मि गमणमसिवादी ।

सागरजाते जयणा, उउवट्ठाऽऽस्तोयणा भणिया ॥ ३ ॥

प्रवसिन्था गणावच्छेदिन्था वा उत्तमेन संहननेन, उपल-

क्षणमेतत्-उत्तमया ख धूत्या, सूत्रमर्थश्च भूयान् गृहीतो,

गच्छे च व्यापारः, स च व्याकुलवशात् तत् उक्तं द्वितीयं

कारणं व्याकुलना । सा च “धम्मकहि महिद्धीए” इत्यादिना प्रकारेण यथा प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता तथैवात्रापि भावनीया, पुनरुक्तद्वयभयाच्चाऽभिधीयते । ततः स्वार्थस्मरण-निमित्तमात्मतृतीयायाः प्रवर्तिन्या आत्मचतुर्थायाश्च गणा-चरुद्धेदिन्या गमनम् । तथा पष्ठे अहं ज्ञाताधर्मकथाऽऽख्ये ब-हवः सदृशाऽऽगमाः । तथा च तत्रानेकाः कथानककोटयः सदृशपाठाः, विसदृशपाठास्त्वर्थचतुर्थककोटयः, तदभि-नवगृहीतं वर्तते, पुनः पुनरस्मृतं च विस्मृतमुपयाति, ततस्तन्स्मरणार्थमुक्तपरिवाराया अपि गमनम् । तथा अ-शिवाऽऽदिभिरशिवावमौदर्याऽऽदिभिरुक्तसंख्याकपरिवाराया गमनम् । तथा षष्ठप्रभृतीन्यङ्गानि संयतीनां (सागरसि) व्यंभूरमणसागरतुल्यानि, तान्यभिनवगृहीतानि परावर्त-नोचानि सन्ति, अपरावर्तिनानि नश्यन्ति, ततस्तेषां परा-वर्तनाय यथोक्तसंख्याकपरिवाराया अपि गमनम् । तदेवमाधिकृतसूत्रकदम्बकप्रवृत्तौ कारणान्यभिहितानि । अ-धुना शेषवक्तव्यतामाह—(जाते सि) जाताऽऽदिरूपः कल्पो वक्तव्यः । स च श्रुतबद्धे सप्तक समाप्तकल्पः, तद्वृत्ताऽसमा-प्तकल्पो वर्षाकाले नवकः समाप्तकल्पस्तद्वृत्ताऽसमाप्तक-ल्पश्च । एकैको द्विधा-जातोऽजातश्च गीताथोऽगीतार्थधे-ति । तत्र च भङ्गचतुष्टये प्रथमवर्जेषु शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु प्राग्वत् यतना कर्त्तव्या । तथा श्रुतबद्धे काले निरन्तरं साध्वीप्रेषणतोऽवलोकना कर्त्तव्या भविता । तदेवमभिहि-तानि कारणान्येतैः कारणैरायातस्यास्य सूत्रकदम्बकस्य व्याख्या । सा च तथैव ।

तथा चाऽऽह—

जह भणियं च चउत्थे, पंचमम्मि तह चेविमं तु नाणत्तं ।
गमणित्थिमीससंबं-धिवज्जए पूजिते लिंगे ॥ ४ ॥

यथा चतुर्थे उद्देशके निर्ग्रन्थसूत्राणां व्याख्यानं भणितं, तथा पञ्चमेऽप्युद्देशे निर्ग्रन्थीसूत्राणामपि वक्तव्यं, नवरमिदं नानात्वम् । तदेवाऽऽह—(गमणित्थीत्यादि) विष्वग्भूतायां प्र-वर्तिन्यां गमनं सर्वाभिरार्थिकाभिराचार्यसमीपे कर्त्तव्यं, त-च्च स्त्रीभिः सह, तदभावे भिक्षुः स्त्रीपुरुषैः, तेषामप्यभावे संबन्धिपुरुषैः, तेषामप्यभावे सम्बन्धवर्जितैरधिकारिभिः पुरुषैः । अथ सप्रत्यपायाः पन्थानस्तर्हि यत् यत्र पूजितं लिङ्गं तस्मिन् लिङ्गे गृहीतं गमनम् ।

एतदेव सुव्यक्रमाह—

बीसुंभियाएँ सन्वा-सि गमणं अद्दद्द जाव दोणहेका ।
संबंधिइत्थिसत्थे, भावितमविकारितेहि वा ॥ ५ ॥

विष्वग्भूतायां शरीरात्पृथग्भूतायां, मृतायामित्यर्थः । प्रव-र्तिन्यामाचार्यसमीपे सर्वाभिर्गन्तव्यम् । तत्र च गताना-माचार्येण प्रवर्तिनी स्थापयितव्या, यदि तरुणीनां सर्वासां पथि प्रत्यपायस्तर्हि अर्द्धा याः परिणतवयसस्ता व्रजन्ति । अथ सर्वास्तरुणप्रायाः कतिपयाः स्थविरास्ततो या मन्द-रूपास्तरुण्यो याश्च स्थविरास्ताः समुदायस्य चतुर्भागमात्रा व्रजन्ति । एवं तावद्वाच्यं यावत् द्वे जने गच्छतः, द्वयोरप्य-संभवे एका व्रजति । ताः पुनः केन सार्थेन सह व्रजन्ति ? तत आह—(संबंधीत्यादि) संबन्धिना स्त्रीसार्थेन सह गन्तव्यं, तद्वलाभे असंबन्धिनाऽपि स्त्रीसार्थेन, तस्याऽप्यस्त्राभे

पुरुषा ये भाविताः संबन्धिनोऽपि ये अविकारिणः पुरुषास्तैः कामम् अथ सप्रत्यपायाः पन्थानस्तर्हि यत् यत्र देशे पूजितं लिङ्गं तेन गृहीतं व्रजन्ति । एतच्च सुगमत्वाच्च व्याख्यातम् । अत्र शिष्यः प्राह—यद्यप्याचार्येण प्रवर्तिनी स्थापयितव्या, तर्हि ये एतं द्वे सूत्रे “पवत्तिणी गिलायमाणी वणज्जा म-ए णं कालगयाए समुक्कसियव्वा ।” इत्यादि । तथा “प-वत्तिणी ओहायमाणी वणज्जा मए णं ओहावियाए इयं समु-क्कसियव्वा ।” इत्यादि, ते कथं नीयन्ते ?

तत आह—

असिवाइएसु फिडिया, कालगए वा वि तंसि आयरिए ।
तिगथेराण य असती, गिलाणओहाणिसुत्ताओ ॥ ६ ॥

अशिवाऽऽदिभिः कारणैः गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृत-त्वात् । यस्याऽऽचार्यस्य समीपे आसीरन् तस्मात् स्फिटिताः । ततः सा ग्लानीभूता अवभावनप्रेक्षिका अन्यास्याऽऽचार्यस्य परिज्ञानकरणार्थं सूत्राभिहितं वदति (तिगथेराण य असती इति) त्रिकं कुलगणसंघस्तस्य स्थविरास्त्रिकस्थविरास्तेषाम-सति । किमुक्तं भवति ?—कुलस्थविराणां गणस्थविराणां संघ-स्थविराणां वा प्रत्यासन्नानामभावं शेषस्थविरपरिज्ञानकरणा-य यत्सूत्रेऽभिहितं तद्वदति; ततो ग्लानावधानसूत्रं उपपन्नं ।

साहीणम्मि वि थेरे, पवत्तिणी चेव तं परिकहेइ ।

एसा पवत्तिणी भे !, जोगा गच्छे बहुमता य ॥ ७ ॥

अथवा स्वार्थेनेऽपि स्थविरे आचार्ये सा प्रवर्तिनी ग्लाय-न्ती अवभावनप्रेक्षिका वा तां परिकथयति । यथा (भे) भगवन् ! एसा प्रवर्तिनी योग्या प्रवर्तिनीत्वस्याऽर्हा, सूत्रार्थतदु-भयनिष्पन्नत्वात् गच्छे बहुमता च । एवमपि ते सूत्रे उपपन्ने ।

अब्भुज्जयपरिहारं, परिवज्जिउकामे दुस्समुक्कट्टं ।

जह होती समणाणं, भत्तपरिष्सा तहा तासि ॥ ८ ॥

यथा प्राक् भ्रमणानामभ्युद्यतविहारं प्रतिपत्तुकामे दुःसमु-क्कट्टो भवति, दुःसमुक्कट्टं प्रतिपादितं, तथा तासां भ्रमणीनां भ्रमपरिष्ठां प्रतिपत्तुकामानां दुःसमुक्कट्टं भावनीयम् । व्य-५ उ० ।

पवनिय-प्रवर्तित-त्रि० । जनिते, उक्त० २० अ० ।

पवत्थय-प्रत्यवस्तृत-त्रि० । आच्छादिते, “ केसरपवत्थयाऽ-मिगमे ” ग० ।

पवदमाण-प्रवदमान-त्रि० । प्रवादं कुर्वति, आवा० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

पवद्द-देशी-धने लोहकुट्टनोपकरणे, दे० ना० ६ वर्ग ११ गाथा ।

पवमाण-स्रवन्-त्रि० । जलोपरि तरति, आवा० २ भु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

पुवमान-त्रि० । उत्प्लुतिं कुर्वति, भ० २५ श० ७ उ० ।

पवय-स्रवक-त्रि० । स्रवतीति स्रवकः । उत्सवनकारिणि, भ० २५ श० ७ उ० । स्रवकः कोऽपि तथा शिक्षामभिमनः (आ० म० २ अ०) आकाशस्थितानि करणानि करोति । भ० ।

पत्रयण-प्रवचन-न० । प्रोच्यतेऽनेनास्मादस्मिन् वा जीवा-
ऽद्वयः पदार्था इति प्रवचनम् । अथवा-प्रशब्दस्याव्ययत्वेना-
नेकार्थप्रोक्तत्वात् प्रगतं जीवाऽद्विपदार्थव्यापकं प्रशस्नमा-
दौ वा वचनं प्रवचनम् । द्वादशाङ्गे गणपिपिटके, आदित्वं चास्य
विचक्षणतरीर्यकरापेक्षया प्रवच्यम् । " नमस्तीर्थाय " इति व-
चनमात् तीर्थकरेणाऽपि तत्रमस्करणादिनि । अथवा-जीवा-
ऽद्वित्वं प्रवक्ष्यति व्युत्पत्तेर्द्वादशाङ्गे, गणपिपिटकान्तराद्वा
अनुविधमणसङ्गे च । विशेष० । पा० । उत्त० । पञ्चा० । आ०
म० । स्था० । ज्ञा० । अनु० । व्य० । ज्ञा० । स० । नि० । चू० । प्रकर्ष-
ण परसमयायथावस्थितभूरिभेदप्रभेदैरुच्यन्ते जीवाजीवा-
ऽद्वयः पदार्था अनेनास्मिन्निति वा प्रवचनम् । जीत० ।
प्रशस्तं प्रगतमवगाढं वा वचनं प्रवचनं, प्रकृष्टं वा वचनं श-
वाऽऽगमापेक्षया प्रवचनं सूत्रतोऽर्थात् । द्वादशाङ्गे, षो० १६
विश्व० । पं० व० । विशेष० । शास्त्रे, आ० । विशेष० । उत्त० ।

तं नाणकुसुमवृद्धिं, घेतुं बीयाइवुद्धौ सत्त्वं ।

गंधंति पत्रयणद्वा, माला इव चित्तकुसुमाणं ॥१११॥

प्रगतं वयसं पत्रयण-मिह सुयनाखं कथं तयं होजा ।

पत्रयणमहवा संघो, गंधंति तयशुग्गहट्टाए ॥११२॥

तां तीर्थकरमुक्तां ज्ञानकुसुमवृद्धिं गृहीत्वा बीजाऽद्विबुद्धयो
गणधराः । यः पदाव्ययनेकानि पदशतानि गृह्णाति, असौ बी-
जबुद्धिः । आदिशब्दात् कोष्ठबुद्ध्यादिपरिग्रहः । कोष्ठकप्रक्षिप्तं
धान्यमिष यस्य सूत्रार्थो सुचिरमपि तिष्ठतः स कोष्ठबु-
द्धिः । सर्वे तीर्थकरभाषितं, चित्रकुसुममालामिव प्रवचनार्थं
प्रभ्रन्ति । प्रवचनशब्दार्थमेव कथयति-प्रगतं प्रधानं प्रश-
स्तमादौ वा वचनम्, अत्र भूतज्ञानं द्वादशाङ्गम्, ' तत्
कथं नु नाम भवेद् निष्पद्यते ? ' इत्येवं संप्रधारयन्तस्त-
दर्थं प्रभ्रन्ति । अथवा-प्रवक्ष्यति प्रवचनं संघः । तदनुग्रहार्थं
प्रभ्रन्ति । विशेष० । आगमे, भ० ।

प्रवचनम्-

पत्रयणं भंते ! पत्रयणं, पात्रयणी पत्रयणं । गोयमा ! अ-
रहा ताव शियमं पात्रयणी । पत्रयणं पुण दुवालसंगे गणि-
पिडगे । तं जहा-आयारो० जाव दिडिवाओ ।

प्रकर्षेणोच्यते अभिधेयमनेनेनि प्रवचनमागमस्तत् भव-
न्त ! प्रवचनं प्रवचनशब्दवाच्यं काकाऽध्येतव्यम्, उत प्रव-
चनी प्रवचनप्रणेतृता जिनः प्रवचनं ? दीर्घता च प्राकृतत्वा-
त् । भ० २० श० ८ उ० । सू० प्र० । विशेष० । वर्य० ।

प्रवचननिक्षेपाभिधानायाऽऽह निर्युक्तिरुत्-

निकलेवो पत्रयणम्मी, चउविहो दुविहो य होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥४५॥

जाणगसरीर भविण, तव्वइरिते कुतित्थमाईसुं ।

भावे दुवालसंगे, गणिपिडगे होइ नायव्वं ॥४५६॥

निक्षेपः प्रवचने अनुविधो नामाऽद्विः । तत्र नामस्थापने कुले
पक्षेत्यनाहत्य द्रव्यनिक्षेपमाह-द्विविधो भवति द्रव्ये विचार्ये,
निक्षेप इति गम्यते । द्वैविध्यमेवाऽऽह-आगमनो, नोआगम-
तश्च । तत्राऽऽगमतो ज्ञाता, तत्र चानुपयोगवान् नोआगम-
तस्तु, स द्विविधः । कथमित्याह-(जाणगसरीरभविण तव्व-

इरिते ति) कशरीरभव्यशरीरं प्रकृमात्प्रवचने, तद्व्यतिरिक्त-
म्-(कुतित्थमाईसु ति) कुतीर्थ्यादिषु प्रवचनम् । आदिशब्दा-
त् सुतीर्थेषु च श्रुतमाऽऽदिसंबन्धिषु पुस्तकाऽऽदिव्यस्तं भा-
ष्यमाणं वा । भावे द्वादशाङ्गम्-आचाराऽऽदि दृष्टिवाक्यपर्यन्त-
म् । गणिन आचार्यास्तेषां पिटकमिव पिटकं सर्वस्वाऽऽधारो
गणिपिटकं भवति ज्ञातव्यं प्रवचनम् । नन्वेवं दृष्टिवादान्तर्ग-
तत्वात्सकलकुट्टीनामपि भावप्रवचनतैव प्राप्ता । उच्यते-अ-
स्त्येतत्, किं त्वेकपक्षावधारणपरतयाऽमवृद्धित्वाद् द्रव्यप्र-
वचनतैवाऽऽमामिति नोक्तदोषाऽऽपातः । उत्त० २४ अ० ।

प्रवचनैकार्थिकानि-

एगट्टियाणि तिमि उ, पत्रयण मुत्तं तहेव अत्थो य ।

एकैकस्स य एत्तो, नामा एगट्टिया पंच । १३६६ ॥

एकाऽर्थो येषां तान्येकार्थिकानि जीरयेत् । कानि पुनस्तानि ?
प्रवचनमुक्तार्थं, वक्ष्यमाणार्थं च; सामान्येन भूतज्ञानम् । सूत्र-
नात्सुतं, तद्विशेष एव । अर्थत इत्यर्थः, अयमपि तद्विशेष एव ।
एषां च प्रवचनसूत्रार्थानां मध्ये एकैकस्य प्रत्येकमेकार्थिका-
नि पञ्च पञ्च नामानि भवन्तीति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥१३६६॥

भाष्यम्-

जमिह पगयं पसत्थं, पहाणवयसं च पत्रयणं तं च ।

सामसं सुयनाखं, विसेसओ मुत्तमत्थो य ॥ १३६७ ॥

गताऽर्थो । विशेष० ।

सूत्रार्थयोः प्रवचनेन सहैकार्थता युक्ता, तयोस्तद्विषयत्वा-
त् । सूत्रार्थौ तु परस्परं विभिन्नौ । तथाहि-सूत्रं व्याख्येयम्,
अर्थस्तु तद्व्याख्यानमिति । अथवा-त्रयाणामप्येषां भिन्नार्थ-
तैव युक्त्युपपन्ना, प्रत्येकमेकार्थिकविभागसद्भावात्, घटपट-
शकटवत् । अन्यथा एकार्थतायां सत्यां भेदेनैकार्थिकाऽभिधा-
नमयुक्तम्, घटकुम्भयोरिवेति । अत्रोच्यते-इह यथा मुकुल-
विकसितयोः पञ्चविंशत्योः संकाचयिकाशरूपपर्यायभेद-
ऽपि कमलसामान्यरूपत्वेनाऽभेदः, तथा सूत्रार्थयोरपि प्रवच-
नाऽपेक्षया परस्परतत्त्वाभेदः । तथाहि अविष्टृतं मुकुलतुल्यं
सूत्रं, तदेव विष्टृतं प्रबोधितं विकचकल्पमर्थः, प्रवचनं तु भ-
यमपि, यथा च तेषां कमलसंकाचविकाशानामेकार्थिकवि-
भाग उपलभ्यते, कमलम् अरविन्दं पङ्कजम् इत्यादि पञ्चका-
र्थिकानि, यथा मुकुलं वृन्दं संकुञ्चितमित्यादीनि मुकुल-
कार्थिकानि, तथा विकचं फलं विष्टृतमित्यादीनि विकसित-
कार्थिकानि । तथा प्रवचनसूत्रार्थानामपि पञ्चमुकुलविक-
सितकल्पानामेकार्थिकविभागो न विरुद्ध इति । अथवा अ-
न्यथा व्याख्यायते-एकार्थिकानि जीरयेत्-अत्रिथ्य वक्तव्या-
नि । तद्यथा-प्रवचनमेकार्थिकगोचरः, तथा सूत्रमर्थश्च, शेषं
पूर्ववत् । आह-यद्येवं द्वारगाथायां यदुक्तं प्रवचनैकार्थिकानि
इति तद् व्याहृत्यते, सूत्रार्थयोरप्येकार्थिकाऽभिधानात् । नैव
दोषः । प्रवचनस्य सामान्यविशेषरूपतया सूत्रार्थयोरपि प्रव-
चनविशेषरूपत्वेन प्रवचनत्वोपपत्तेः । आह-यद्येवं तर्हि
विभागश्चेति पृथग्द्वाराऽभिधानमनर्थकम् । तदस्म्यक् । वि-
भागश्चेति । किमुक्तं भवति ? नाविशेषेण सामान्यविशेषरू-
पस्य प्रवचनस्य पञ्चदशैकार्थिकानीति, किं तर्हि विभागश्च
वक्तव्यः, विशेषगोचराऽभिधानपर्यायाणां सामान्यगोचराऽ-
भिधानपर्यायत्वानुपपत्तेः न हि सूत्रसहकाराऽद्वयो वृक्षा-
ऽऽदिशब्दपर्याया भवन्ति, लोके तथाव्यवहाराभावादिति ।

तत्र प्रवचनैकार्थिकान्याह-

सुयधम्म तित्थ मग्गो, पावयणं पवयणं च एगद्धा ।

श्रुतस्य धर्मः स्वभावः श्रुतधर्मः, श्रुतस्य बोधस्वभावत्वात् श्रुतस्य धर्मो बोधो बोधव्यः । अथवा-श्रुतं च तत् धर्मश्च सुगतिधारणं त् श्रुतधर्मः । यादं वा-जीवपर्यायत्वात् श्रुतस्य, श्रुतं च धर्मश्च श्रुतधर्मः । उक्तं च-“ बोद्धो सुयस्स धम्मो, सुयं च धम्मो सजीवपज्जानो । सुगईए संजममिं य. धरणानो वा सुयं धम्मो ॥१॥ ” तथा तीर्थेने संसारममुदोऽनेनेति तीर्थं, तच्च संघ इत्युक्तम् । इह तु तदुपयोगानन्वयात् प्रवचनं तीर्थमुच्यते । आह च-तित्थं ति पुत्र भणियं, संघो जो नाणवरणसंघातो । इह पवयणमपि तित्थं, ततो गत्यंतरं जेण ॥१॥ ” तथा मृज्यते शोध्यतेऽनेनात्मा इति मार्गः, मार्गं वा मार्गः, शिवस्यान्वेषणमिति भावः । उक्तं च-“ मरिगज्जइ सोहिज्जइ, जेणऽत्ता पवयणं ततो मग्गो । अहवा मिवस्स मग्गो मग्गणमणं मणं पंथो ॥१॥ ” इति । तथा प्रगतमभिविधिना जीवाऽऽविषु पदार्थेषु वचनं प्रवचनमुक्तशब्दार्थम् (?) । उक्तानि पञ्चप्रवचनैकार्थिकानि । आ० म० १ अ० । आ० चू० नि० चू० ।

केचिन्प्रवचनमतिक्रामन्ति-

से भयवं ! अत्थि केइ जेणमिणमो परमगुरूणं पि अलं घणिजं परमसरसं फुडं पयडं पयडपयडं परमकल्लाणं कसिणकम्मद्वुक्खनिद्वयणं पवयणं अइकमेज वा, पइकमेज वा, खंडेज वा विराहिज वा, आसाइज वा, से मणसा वा वयसा वा कायसा वा ० जाव णं वयसि । गोयमा ! णं तेणं कालेणं पखित्तमाणेणं । सयं दस अच्छेरेगे भविसु, तत्थ णं अमंखेजे अभव्वे असंखेजे मिच्छादिद्वे असंखेजे सासायणदव्वालिगमासीयसद्धताए उभेणं सकारिजंते एत्थ धम्मगति काऊणं बहवे अदिद्वकल्लाणं जइ णं पवयणमभ्युवगमंति, तदभ्युवगमियं रसलोलुत्ताए विसयलोलुत्ताए दुदितियदोसेणं अणुदियाहिं जहट्टियं मग्गं निद्वंति, उम्मग्गं च उम्मप्पियंति, मव्वे तेणं कालेणं इमं परमगुरूणं पि अलंघणिजं पवयणं ० जाव णं आसायांता । से भयवं ! कयरेणं तेणं कालेणं दस अच्छेरेगे भविसु ! गोयमा ! णं इमे तेणं कालेणं दस अच्छेरेगे मवंति । तं जहा-तित्थयगणं उवमग्गे, गव्वमं कामणे, धामा तिच्छयेरे, तित्थयरस्स ण देसगाए अभव्वसमुदाएणं परिसावंधि सविमाणाणं चंदाइजाणं तित्थयरममवसरणे आगमणं वासुदेवाणं संखेज्जणीए अनयरेणं वा रायकडइणं पराप्परमेलावगो, इहं तु भारहे खेत्ते हरिवंसकुलुप्पतीए चमरुप्पाए एगसमएणं अट्टमयसिद्धिगमणं अयंजयाणं पूयाकारेणे ति । से भयवं ! जे णं केइ कहिं कयाइ पमायदोसओ पवयणमासाएज्ज से णं किं आयरियपलं लभेज्जा ! गोयमा ! जेण केइ कहिं वि

कयाइ पमायदोसओ असइ कोहेणं वा मायेणं वा मायाए वा लोभेणं वा रागेण वा दोसेण वा भएण वा हासेण वा मोहेण वा अक्कासदोसेण वा पवयणस्स णं अन्नयरट्ठाणे बहमेत्तेणं पि अणुगारं असमायारी पव्वमाये वा अणुममेमाये वा पवयणमासाएज्जा, से णं बोहिं पि णो पावे, किमंणं आयरियपलं । से भयवं ! किं अभव्वे मिच्छादिद्वी आयरिए भवेज्जा ! गोयमा ! भवेज्जा । एत्थं च णं इंगालमहगाई नाए से भयवं ! किं मिच्छादिद्वी निखमेज्जा ! गोयमा ! निखमेज्जा । से भयवं ! कयरेणं लिंगेणं से णं वियाणेज्जा जहा णं धुवमेयं मिच्छादिद्वी ! गोयमा ! जे णं कयसामाईए सव्वसंविमुत्ते भवित्ता णं अफासुपायं परिभुंजेज्जा जे णं अणुगारधम्मं पडिबज्जिना णं समई सोयरियं वा परोयरियं वा तेउकारं सेवेज वा, सेवाविज्ज वा सेविज्जमाणं अक्केसिं समयुजाणेज्ज वा, तहा नवएइ बंभचेरगुत्तीणं जे केइ साहू वा साहुणी वा एकमवि खंडिज्ज वा विराहेज वा, खंडिज्जमाणं वा विराहिज्जमाणं वा बंभचेरगुत्तिं परेमि समयुजाणेज्ज वा, मणेणं वा बायाए वा काएण वा से णं मिच्छादिद्वी, न केवलं मिच्छादिद्वी अभिगहियमिच्छादिद्वी विजाणेज्जा । से भयवं ! जे णं केइ आयरिए वा मयहरए वा असई कहिं वि कयाइ तहाविहाणं गमासज्ज इणमो निगंयं पवयणमज्जा पव्वेज्जा, से णं किं पावेज्जा ! गोयमा ! जं सावज्जायरियं पावियं । महा० ५ अ० ।

(प्रवचनान्यथाप्ररूपणायां सावद्याऽऽचार्यः । तदुक्तम् 'सावज्जायरिय' शब्दे वक्ष्यामि)

पवयणउभावयणया-प्रवचनोद्भावना-की० । प्रवचनस्वत्वाद्वादाद्वयोद्भावनां प्रभावनां प्रवचनानि कत्वधर्मकथावादऽऽद्वित्वविधिभिर्बोधवाद्जननं प्रवचनोद्भावनाम्, तदेव प्रवचनोद्भावना । शासनप्रभावनायाम्, स्था० १० डा० ।

पवयणकुमल प्रवचनकुशल-पुं० । सूत्रार्थोत्तराण्यपवादभावव्यवहारकुशलं, ध० ।

अथ प्रवचनकुशल इति पठं भावभावकलक्षणं केत्यम्-

सुत्ते अत्थं २ अ तहा, उम्मग्ग ३ ड्यवाए ४ भावे ५ बवहारे ६ । जा कुसलत्तं पत्तो, पवयणकुसलो तथो छद्धा ॥ ५१ ॥

सूत्रं सूत्रार्थयये यः कुशलत्वं प्राप्त इति प्रत्येकं बोधनीयम् ।

ध० २० २ अवि० ६ लल० । भावकपर्यायोचितसूत्रार्थोत्तरार्थः १ । तथाऽर्थे सूत्रार्थे संधिप्रणीतार्थसमीपे सूत्रार्थप्रत्येकं कुशलत्वं प्राप्त इत्यर्थः २ । उत्तरं सामान्योक्तौ ३ । अपवादं विशेषमणितं कुशलः । अयं भावः-केवलं मोक्षार्थे भावत्वमवने, नापि केवलमपवादं, किं तु प्रत्येकमपि यथायोग्यमालम्ब्य इत्यर्थः ४ । भावं विधितारं धर्मानुष्ठाने करणस्वरूपे कुशलः । इदमुक्तं भवति-विधिकारिणमर्थं बहुमन्यते, स्वयमपि सामग्रीन्नास्ति यथाशक्ति विधिपूर्वकं धर्मानुष्ठाने प्रवर्तते । सामग्र्या अभावे पुनर्विध्याश्रयमनोत्थानं सुचिंत्येति ५ । व्यवहारं नीतार्थोऽचरितरूपे कुशलः देशका-

लाऽऽद्येष्टयोत्सर्गापवादवेदिगुरुलाघवपरिहाननिपुणगीता-
र्थोऽन्तरितं व्यवहारं न कुर्यातीति भावः ६ । " एतो पवयण-
कुसलो, कुम्भेभ्यो सुषिबरेहि " निदिष्टो । किरियागयाई कु-
विह-सिंगाई भावस्तद्वत् ॥ १ ॥ " एतानि भावभाषकस्य
क्रियोपलक्षणानि पठेत् लिङ्गानि । ध० २ अधि० । दर्श० ।

संप्रत्यस्यैव षष्ठलक्षणस्य भावार्थं विचरी-

पुराद्यभेदं गाथाप्रथमपादेनाऽऽह-

उचियमहिजह सुचं,

॥५३॥

उचिंतं योग्यं भाषकभूमिकायामधीते पठति सूत्रं प्रवचन-
मात्राविषयजीवनिकाम् । उक्तं च-"पवयणमार्हकुञ्जी-वनि-
यंता उभयभ्यो वि इयरस्त ।" (प्रहणशिक्वेति तत्र प्रकृतम्)
उभयतः सूत्रतोऽर्थतश्च इतरस्य भाषकस्येति सूत्रप्रहण-
सुपलक्षणं, तेनान्यदपि पञ्चसंप्रहकर्मप्रकृतिकं शास्त्रसंदोहं
शुचप्रसादीकृतं निजप्रज्ञाऽनुसारेण जिनवास्तव्यपठतीति ।
ध० १० २ अधि० ६ लक्ष ।

प्रवचनकुशलमाह-

सुत्तयइउकारख-वागरणसमिद्धचित्तसुयधारी ।

पौराणदुद्धरधरो, सुयरयखनिहाखमवि पुष्पो ॥१३६॥

धारियगुणिसमीहिय, निजवखा विउलवायखसमिद्धो ।

पवयणकुसलगुणनिही, पवयणहियनिगहसमत्थो ॥१४०॥

सूत्राऽऽत्मकत्वात्सूत्रार्थो, यदि वा-सूत्रयुक्तोऽर्थोऽस्ति श्रुति-
सूत्रार्थः, न त्वत्कारानाकटार्थमिति भावः । हेतुरन्वयव्यतिरे-
काऽऽत्मकः, कारणमुपपत्तिमात्रम्, हेतुकारणे व्याक्रियते
प्रतिपाद्यतेऽनेनेति हेतुकारणव्याकरणं समृद्धम्, अनेकाति-
शयाऽऽत्मकत्वात्, चित्तमाश्रयभूतम्, अनन्तागमपर्यायाऽऽ-
त्मकत्वात् । एवंरूपं भूतं धारयतीत्येवंशीलः सूत्रार्थहेतुकार-
णव्याकरणसमृद्धचित्तश्रुतधारी । तथा पौराणमिव पौराणं
यादृशमतीतद्वयोर्मासात् तादृशमिदानीमप्यतिबहुलत्वेनेति
भावः । दुर्द्धरनयप्रज्ञाऽऽकुलतया प्राकृतजनैर्द्वारयितुमशक्यं
धरतेऽर्थात् प्रवचनमिति पौराणदुर्द्धरधरः । तथा भुतरत्नस्य
निधानमिव पूर्णः प्रतिपूर्णाऽर्थनिर्णयप्रदानाऽऽदिना । तथा
धारितं सम्यग्धारणाविषयीकृतं, न विनष्टमिति भावः ।
गुणितं च बहुशः परावर्तितम् । तथा सम्यक् ईदितं पूर्वापर-
संबन्धेन पूर्वापरव्याहृतत्वेनेत्यर्थः । मीमांसितं समीहितम् ।
एतानि वचनविशेषणानि । इत्थंभूतेन प्रवचने तस्य निर्यापणा
मीमांसिततया निर्वोपत्वेन निश्चयतया विपुला विशेषणार्थं
बहुनामाचार्येणां सकाशे प्रहणात्, वाचना विपुलावाचना,
तथा च समृद्धो धारितगुणितममीहितनिर्यापणाविपुलवा-
चनासमृद्धः । तथा प्रवचनपरिहानानुगतानां गुणानां निधि-
रिव गुणनिधिः । किमुक्तं भवति ?-प्रवचनमाधात्पारमनो-
हितं बहस्यमेषां च हितमुपदिशतीति तथा प्रवचनस्याहिता
अवर्णभाषिणस्तन्निग्रहे समर्थः प्रवचनाहितनिग्रहसमर्थः ।
पाठान्तरम्-"पवयणहियनिगहसमत्थो ।" प्रवचनाय
हितः स्वच्छकस्या निगूढेन प्रभाषक इत्यर्थः । निर्गमे आत्म-
नः परस्य च संसारविस्तारणे समर्थः ।

अत्रैव कतिपयपदव्याख्यासार्थमाह-

नयभगाऽऽउलवाय, दुद्धर इव सरो चि ओवम्मे ।

॥५४॥

धारियमविगुणदं, गुणियं परियत्तियं बहुसो ॥१४१॥

पुष्पावरबंधेणं, समीहियं वाइयं तु निजवियं ।

बहुविहवायखकुसलो, पवयणअहिए य निगिएही ॥१४२॥

गाथाद्वयमपि गतार्थं, नवरं वाचितमाक्षेपपरिहारपूर्वकत-
या सम्यक् गुरुपादान्तिके निर्णीतार्थीकृतं, निर्यापितं विपु-
लवाचनासमृद्ध इत्यस्या व्याख्यानं, बहुविधया वाचनया
कुशलो कृतो बहुविधवाचनाकुशलः । उक्तः प्रवचनकुशलः ।
व्य० ३ उ० ।

पवयणखिसा-प्रवचनखिसा-स्त्री० । जिनशासनापभाजनाया-
म्, पञ्चा० १२ विव० । पूजाविधानाऽप्रतिपादनपरं जिनशासन-
मन्यथा कथमार्हताः शौचाऽऽदिव्यतिरेकेणाऽपि जिनं पूजय-
न्ति इत्यादिरूपायां जिनशासनाऽऽज्ञायाम्, पञ्चा० १२ विव० ।

पवयणगहियत्थ-प्रवचनगृहीतार्थ-पुं० । प्रवचनस्य गृहीतो-
ऽर्थः सर्वसारो येन स तथा । गीतार्थे, व्य० १० उ० ।

पवयणगुरु-प्रवचनगुरु-पुं० । प्रधानाऽऽचार्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

पवयणगिएहव-प्रवचननिहव-पुं० । प्रवचनमागमं निहवतेऽ-
पलपन्त्यन्यथा प्ररूपयन्तीति प्रवचननिहवाः । बहुरताऽऽदिपू-
त्स्वप्ररूपकेषु, स्था० ७ डा० । (तच्च 'गिएहव' शब्दे च-
तुर्थभागे २०६४ पृष्ठे व्याख्याताः)

पवयणदेवया-प्रवचनदेवता-स्त्री० । शासनदेव्याम्, स्था०
१० डा० ।

पवयणपचणीय-प्रवचनप्रत्यनीक-त्रि० । शासनप्रत्यनीके,
पं० ब० १ द्वार ।

पवयणवक्ता-प्रवचनवक्त्र-त्रि० । सूत्रार्थवक्त्र, पं० ब० १ द्वार ।

पवयणमा उच्चा-प्रवचनमातृ-स्त्री० । प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य
मातर इव तत्प्रसूतिहेतुत्वान्मातरो जनन्यः प्रवचनमातरः ।
पा० । प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य तदाधारस्य वा संघस्य
मातर इव प्रवचनमातरः । स० ८ सम० । आब० । आ०
म० । प्रवचनाऽऽधारेषु समितिगुप्तिषु,

अद्दु पवयणमायाओ पक्षताओ । तं जहा-इरियासमिई,
भासासमिई, एसणासमिई, आयाणभंडयत्तनिकखेवणास-
मिई, उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपारिद्धावणियासमिई,
मणगुत्ती, वयगुत्ती, कायगुत्ती ।

स० ८ सम० । आ० खू० । ध० । एतदर्थप्रतिपादके चतुर्वि-
धे उत्तराध्ययने, उक्त० ।

संप्रति नामार्थमाह-

अद्दुसु वि समिईसुं, दुवालसंगं समोयरइ जम्हा ।

तम्हा पवयणमाया, अज्जकयणं होइ नायव्वं ॥४५६॥

अद्दुसुप्यहसंख्यास्वपि समितिषु द्वादशाङ्गं प्रवचनं स-
मवतरति संभवति यस्मात्, ताभ्येहाभिधीयन्त इति गम्यते ।
तस्मात् प्रवचनमाता प्रवचनमातरो बोधचारत इति । इद-
मध्ययनं भवति ज्ञातव्यमिति गाथाऽर्थः । गतो नामनिष्प-
न्नो निक्षेपः ।

संप्रति सूत्राऽऽलापकनितोपावसरः। स च सूत्रे सति भवती-
ति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चैवम्—

अट्ट पत्रयणमायाओ, समिती गुत्ती तहेव य ।
पंचेव य समिईओ, तओ गुत्तीओ आहिया ॥१॥

इरियाभासेसणादाणे, उच्चारं समिई इय ।

मणगुत्ती वयगुत्ती, कायगुत्ती य अट्टमा ॥२॥

एया पत्रयणमाया, समासेण वियाहिया ।

बारसंगं जिणक्खायं, मायं जत्थ उ पत्रयणं ॥३॥

प्रकटार्थमेव । उक्तं २४ अ० ।

एया पत्रयणमाया, जे सम्मं आयरं मुणी ।

सो खिप्पं सच्चसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिण ॥४॥

स्पष्टमेव, नवरं सम्यगविपरातेन न तु दम्भाऽऽदिता इति
सूत्रार्थः । उक्तं २४ अ० ।

पत्रयणरहस्स-प्रवचनरहस्य-न० । छेवसूत्रे, पं० भा० ४ कल्प ।
पं० चू० ।

पत्रयणवच्छल्लजुत्त प्रवचनवात्सल्ययुक्त-त्रि० । संघस्य सू-
त्रार्थयोर्वा वत्सलभावयुक्ते, पं० व० १ द्वार ।

पत्रयणवच्छल्लया-प्रवचनवत्सलता-स्त्री० । प्रकटं प्रशस्तं
प्रगतं वा वचनमागमः प्रवचनं द्वादशाङ्गं, तदाधारो वा स-
ङ्गस्तस्य वत्सलता प्रवचनवत्सलता । प्रत्यनीकत्वाऽऽदि-
निरासेन शासनहितकारितायाम्, स्था० १० डा० ।

पत्रयणसार-प्रवचनसार-पुं० । प्रवचनसंदोहं, आव० ४ अ० ।
“तम्हा पत्रयणसारं, ।” (१) सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ल० प्र० ।

“पत्रयणसारुद्धारं” (?) । प्रव० १ द्वार । “पत्रयणसारुद्धारं”
(१६१३) । अनेमिन्द्र नूरिगेविते ग्रन्थे, प्रव० २७६ द्वार ।

पत्रयणहिय-प्रवचनहित-त्रि० । प्रवचनमिति द्वादशाङ्गम् । अ-
थवा धर्मणसंघः, तस्य हितः सुखम् । प्रवचनोपकारके, पं०
चू० १ कल्प । पं० भा० ।

पत्रयणाहियणिगहसमत्थ-प्रवचनहितनिग्रहसमर्थ-त्रि० । प्र-
वचनाऽखर्णवादिनां निग्रहसमर्थं, व्य० ३ उ० ।

पत्रयणुद्वाह-प्रवचनोद्वाह-पुं० । प्रवचनमालिन्ये, ग० २ अधि० ।

पत्रयणुद्वाहकर-प्रवचनोद्वाहकर-त्रि० । आवश्यकान्तरकाष्ठ-
साधुषत् प्रवचनमालिन्यकरे, ग० ३ अधि० ।

पत्रयणोवघाइ-प्रवचनोपघातिन्-त्रि० । प्रवचनोपघातकार-
के, यथा पिरुडग्रहणं कुर्वता निर्धमनाऽऽद्यशुचिस्थानम् ।
ध० २ अधि० ।

पत्रयणोवघाय-प्रवचनोपघात-पुं० । प्रष्टिष्टगजाऽऽदिना जि-
नशासनापभ्रंशे, व्य० १ उ० । (प्रवचनोपघातरक्षको विष्णु-
कुमारवद् विशुद्ध एवेति ‘रायवुड्’ शब्दे वक्ष्यते)

पत्र-प्रवर-त्रि० । प्रकर्षेण वरः श्रेष्ठः । उक्तं ११ अ० । अ-
निप्रधाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । स्था० । विशे० । रा० ।
जी० । आ० म० । प्रज्ञा० । औ० । स० । विशतितमायां गौला-
नुज्ञायाम्, न० ।

पत्रगं-देशी-शिरसि, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

पत्रकच्छ-प्रवरकच्छ-पुं० । कच्छदेशं, जं० ३ वक्ष० ।

पत्रकुंदुरुक-प्रवरकुंदुरुक-न० । विशिष्टचीडाभिधाने गन्ध-
द्रव्यविशेषे, कल्प० १ अधि० २ क्षण । जं० । औ० । स० ।

पत्रगंध-प्रवरगन्ध-पुं० । प्रवरे गन्धे, प्रवरगन्धोपेते, त्रि० ।
स्था० ८ डा० ।

पत्रगवल-प्रवरगवल-न० । वरमहिषशृङ्गे, जं० ३ वक्ष० ।

पत्रगोणजुवाण-प्रवरगोयुवन्-पुं० । श्रेष्ठतरुणबलीवर्दे, “नी-
लुप्पलकयामेलरहि” पत्रगोणजुवाणपीह ति ।” म० ६ श०
३३ उ० ।

पत्रजुवति-प्रवरयुवति-स्त्री० । तरुण्याम्, प्रम० ४ आश्र० द्वार ।

पत्रदिस्तये-प्रवरदीप्तेजस्-त्रि० । प्रवरभावतया वरदीप्त-
तया च युक्ते, स० ।

पत्रधूवण-प्रवरधूपन-न० । गन्धयुक्तयुपदेशविरचिते धूप-
विशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

पत्रपरिहित-प्रवरपरिहित-त्रि० । प्रवरं यथा भवतीत्येवं
परिहितं, म० २ श० ५ उ० । “मंगल्लार्हं वत्थाइं पवरंमं-
गल्लार्हं पवरपरिहिण् ।” (पवरं ति) द्वितीयावधुवचनलो-
पात् प्रवराणि प्रधानानि परिहितानि निवर्तितः । अथ-
वा-प्रवरश्चासौ परिहितश्चेति समासः । औ० । जी० ।

पत्रभवण-प्रवरभवन-न० । प्रवरतोहे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

पत्रभुय-प्रवरभुज-पुं० । प्रलम्बावहौ, औ० ।

पत्रभूषण-प्रवरभूषण-न० । तलभङ्गकबाहुरक्तिकाप्रभृति-
भूते, औ० ।

पत्ररायमीह-प्रवरराजमिह पुं० । पूर्वकृततपःप्रभावात् प्र-
कृष्टराजवीरे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

पत्रवत्थमादि-प्रवरवत्त्वाऽऽदि-त्रि० । प्रधानवसनप्रभृती, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

पत्रवीर-प्रवरवीर-पुं० । प्रधानभटे, म० ७ श० ६ उ० ।
सुभटे, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

पत्रा-प्रवरा-स्त्री० । श्रीवासुदेवस्य शासनदेव्याम्, प्रव०
२७ द्वार ।

पत्रसंत-प्रवसत्-त्रि० । देशान्तरं गच्छति, प्रा० ४ पाद ।

पत्रसण-प्रवसन-न० । जिनकल्पाऽऽदिप्रतिपत्तौ देशान्तरगम-
ने, पं० चू० २ कल्प ।

पत्रसमाण-प्रवसत्-त्रि० । देशान्तरं गच्छति, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ।

पत्रसितकाम-प्रवसितुकाम-त्रि० । परिधातुकामे, “पिंड-
वायपडिपाण पवसितुकामे सव्वं बीवरमायाए ।” आ-
चा० २ श्रु० १ चू० ५ अ० २ उ० ।

पत्रसिय-प्रापित-त्रि० । देशान्तरं गन्तुं प्रवृत्ते, ज्ञा० १
श्रु० २ अ० । स्वस्थानविनिर्गते, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

पत्रह-प्रवाह-पुं० । प्रवह-घम् वृद्धिः । “घम् वृद्धेर्वा”
॥ ८ । १ । ६८ ॥ इति सूत्रेण वैकलिरकवृद्धिः । पत्रहो । प-

वाहो । प्रा० १ पाद । प्रभावे, स्था० १० डा० “ विमला,
एँ दिसा रुयगादीया रुयगप्पवहा । ” भ० १३ श० ४ उ० ।

पवहण-प्रवहण-न० । बेसराऽऽदिषु वाहनेषु, औ० । पोते,
“ समुहे पवहणं पासह । ” आ० म० १ अ० ।

पवहाइअ-देशी-प्रवृत्ते, वे० ना० ६ वर्ग ३४ गाथा ।

पवा-प्रपा-स्त्री० । जलदानस्थाने, ज्ञा० १ भु० = अ० ।
प्रश्न० । दशा० । भ० । औ० । पानीयशालायाम्, कल्प०
१ अधि० ४ क्षण । रा० । इय० । जलदानमण्डपे, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार । आचा० ।

पवाइय-प्रवादित-त्रि० । आस्फालिते, औ० । आ० म० ।
प्रज्ञा० । रा० ।

पवाडेमाण-प्रपातयत्-त्रि० । अधःपातयति, भ० १७ श०
१ उ० ।

पवाय-प्रवाद-पुं० । प्रकर्षणोद्यते प्रतिपाद्यते स्वाभ्युपगतो-
ऽर्थो यैरिति प्रवादाः । दर्शनेषु, “ अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावा-
त्, यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः । ” स्या० । प्रकृष्टो वादः
प्रवादः । आचार्यपारम्पर्योपदेशे, “ जे महं अबहिमणे, प-
चाएण पवायं जाणेजा । ” (१६७) (जे महं इत्यादि) यः
पुरस्कृतमोक्षो महात्महापुरुषो लघुकर्म्मो ज्ञाऽभिप्रायात्
विद्यते बहिर्मनो ब्रह्मासावबहिर्मनः सर्वज्ञोपदेशवर्त्ती-
ति यावत्, कुतः पुनस्तदुपदेशनिश्चय इति चेदाह- (प-
चाए इत्यादि) प्रकृष्टो वादः प्रवादः-आचार्यपारम्पर्योपदेशः
प्रवादः, तेन प्रवादेन सर्वज्ञोपदेशं जानीयात्परिच्छिन्नादि-
ति । यदि वा-अणिमाद्यऽऽद्यविधैर्भ्यर्थदर्शनादिपि न तीर्थक-
ञ्चनान्बहिर्मनो विद्यते, तीर्थिकानिन्द्रजालिककल्पानिति
मत्वा तदनुष्ठानं तद्वादांश्च पर्यालोचयति । कथमित्याह-
(पचाएण इत्यादि) प्रकृष्टो वादः प्रवादः सर्वज्ञवाक्यं, तेन
मौनीन्द्रेण प्रवादेन तीर्थिकप्रवादं जानीयात्परिच्छेदम् ।
तद्यथा-वैशेषिकास्तनुभुवनकरणाऽऽदिकमीश्वरकर्तृकमिति
प्रतिपक्षाः । तदुक्तम्-“ अन्यो जन्तुरनीशः स्या-दात्मनः सु-
खदुःखयोः । ईश्वरं प्रेरितो गच्छेत्, स्वर्गं वा स्वर्गमेव च ॥१॥ ”
इत्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवादेन पर्यालोचयत् । तद्यथा-अभे-
न्द्रधनुरादीनां विशसापरिणामलब्धाऽऽमलाभानां तदतिरि-
क्तेभ्यःऽऽदिकारणपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गः स्यात् । तथा बट-
पटाऽऽदीनां दण्डकचक्रवीवरसलिलकुलालतुरीयेमशलाकाकु-
बिन्दाऽऽदिभ्यापारानन्तरावासाऽऽमलाभानां तदनुपलब्ध्या
पारेष्वरस्य कारणपरिकल्पनायां रासभाऽऽदेरपि किं न स्यात् ?
तनुकरणाऽऽदीनामप्यवश्यस्वरूपकर्मणाऽऽपादितं वैचित्र्यं,
कर्मणोऽनुपलब्धेः । कुत एतदिति चेत्, समानः पर्यनुयोगः ।
अपि च-तुल्ये मातापित्रादिके कारणे अपत्यवैचित्र्यदर्श-
नात्तदधिकेन निमित्तेन भाव्यम्, तज्जेश्वराभ्युपगमेऽप्यह-
ष्टमेवेष्ट्यं, नाम्यथा सुखदुःखसुभगदुर्भगाऽऽदिजगद्वैचि-
त्र्यं स्यादिति । तथा-साङ्ख्येया एवमाहुः-यथा-“ सत्त्वरज-
स्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, प्रकृतेर्महान्ततोऽहकारस्त-
स्यादेकादशेन्द्रियाणि पञ्चतन्मात्राणि, तन्मात्रेभ्यः पञ्च भू-
तानि, बुद्धयश्चषडसितमर्थं पुरुषश्चेतयते, स वाकर्त्ता निर्गुण-
श्चेति । ” तथा प्रकृतिः करोति पुरुष उपभुङ्क्ते, ततः कैवल्य-
वस्थायां ब्रह्माऽस्मीति निवर्तते, इत्यादिकं युक्तिरिहलब्धाभि-

रन्तराः सुहृदः प्रत्येप्यन्ति । तथाहि-प्रकृतेरचेतनत्वात् कुत
आत्मोपकाराय क्रियाप्रवृत्तिः स्यात् ? कुतो वा दृष्टेत्यात्मो-
पकाराय प्रवृत्तिर्न स्यात् ? अचेतनायास्तद्विकल्पाऽसंभवात्,
नित्यायाश्च प्रवृत्तिनिवृत्तभावात् पुरुषस्याप्यकर्तृत्वे संसा-
रोद्वेगमोक्षौत्सुक्यभोक्तृत्वाऽऽद्यभावः स्यादिति । उक्तञ्च-
“ न विरक्तो न निर्विण्णो, न भीनो भवबन्धनात् ।
न मोक्षमुक्तकाङ्क्षी वा, पुरुषो निष्क्रियाऽऽत्मकः ॥ १ ॥
कः प्रवर्जति सांस्थानां, निष्क्रिये क्षेत्रभोक्तरी ।
निष्क्रियत्वात्कथं वाऽस्य, क्षेत्रभोक्तृत्वमिष्यते ? ॥ २ ॥ ” इति ।
तथा-शौखीदनिशिष्यका यन् सत्तन्मर्षं क्षणिकमित्येवं
व्यवस्थिताः । तत्रोत्तरम् । यदि निग्वयो विनाशः स्यात्
ततः प्रतिनियतः कार्यकारणभाव एव न स्यात्, एकस-
त्तानान्तर्गतत्वात्स्यादिति चेत्, अशिक्षितस्योत्पापः, तथा-
हि-न सन्तानिव्यतिरेकेण कश्चित् सन्तानोऽस्ति, तथा च
सति पूर्वकालक्षणावस्थायित्वमेव कारणत्वमेव सर्वं स-
र्वस्य कारणं स्यात् सर्वस्य पूर्वकालक्षणावस्थायित्वात्प्राक्-
ञ्चिदेतदिति । किं च-

“ यज्जातमात्रमेव, प्रध्वस्तं तस्य का क्रिया कुम्भे ? ।

नोत्पन्नमात्रमेव, क्षितं संतिष्ठते वारि ॥ १ ॥

कर्त्तरि जातविनष्टे, धर्म्मोऽधर्म्मश्चिन्ता न सम्भवति ।

तदभावे बन्धः को, बन्धभावे च को मोक्षः ? ॥ २ ॥ ”

इत्यादि बार्हस्पत्यानां तु भूतवादेनाऽऽत्मपुरण्यपापपरलोका-
ऽभाववादिनां निर्मर्यादतया जननाऽतिगानां स्रक्कारपदव्या-
धानमनुत्तरमेवोत्तरमिति ।

अपि च-

“ अज्ज्ञानवर्गकै-र्मूढैः परदारधर्षणाभिरर्तैः ।

माहेन्द्रजालविषयत्, प्रवर्तितमसत्किमप्येतत् ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ मिथ्या च दृष्टिर्भवदुःखघात्री,

मिथ्यामनिश्चापि विवेकशून्या ।

धर्म्माय येषां पुरुषाधमानां,

तेषामधर्म्मो भुवि कीदृशोऽन्यः ? ॥ २ ॥ ”

इत्यनया दिशा सर्वेऽपि तीर्थिकवादाः सर्वज्ञवादमनुसृत्य
निराकार्य इति स्थितम्, तन्निराकरणं च सर्वज्ञप्रवादं निरा-
कार्यं च तीर्थिकप्रवादमेभिस्त्रिभिः प्रकारैर्जानीयात् । आचा० १
भु० ५ अ० ६ उ० । उक्त० । सूत्र० । आ० म० ।

प्रपात-पुं० । गते, ज्ञा० १ भु० १४ अ० । विपा० । भृगुपु, यत्र
मुमूर्षवो जनाः भूम्यां पतन्ति । रात्रिधाट्यां च । जं० १ घत्त० ।
ज्ञा० । पर्वतात्प्रपतज्जलसमूहे, स० ७५ सम० ।

पवायंत-प्रवात्-त्रि० । प्रवहति, “ जंसिप्येगं पवेदंति सिसिरं
मारुण पवायंते । ” आचा० १ भु० ६ अ० २ उ० ।

पवायग-प्रवाचक-पुं० । प्रकर्षेण प्रधानः, आदौ वा वाचकः
प्रवाचकः । गणधरे, आ० म० १ अ० । आ० सू० । विशेष० ।

पवायदह-प्रपातहृद्-पुं० । प्रपतनं प्रपातस्तदुपलक्षितो हृदः
प्रपातहृद् । प्रपातकुण्डे, यत्र हिमवदादेर्नगात् गङ्गाऽऽदिका
महानदी प्रक्षालेनाधो निपतति । स्था० ।

जंभू ! मंदरदाहिणेणं भरहे वासे दो पवायदहा पसुत्ता । तं

जहा-बहुसमतुल्ला० जाव गंगप्पवायदहे चेव सिंघुप्पवायदहे चेव । एवं हेमवण वासे दो पवायदहा पसत्ता बहुसमतुल्ला । तं जहा-रोहिण्यप्पवायदहे चेव रोहिण्यसप्पवायदहे चेव । जंबू ! मंदरदाहिणेणं हरिवासे दो पवायदहा पसत्ता बहुसमतुल्ला । तं जहा-हरिप्पवायदहे चेव, हरिकंतप्पवायदहे चेव । जंबू ! मंदरउत्तरदाहिणेणं महाविदेहे वासे दो पवायदहा पसत्ता । तं जहा-बहुसमतुल्ला० जाव सीयप्पवायदहे चेव, सीओदयप्पवायदहे चेव । जंबू ! मंदरउत्तरेणं रम्मण वासे दो पवायदहा पसत्ता बहुसमतुल्ला० जाव खरप्पवायदहे चेव खरकंतप्पवायदहे चेव । एवं हेरम्भण वासे दो पवायदहा पसत्ता । तं जहा-बहुसमतुल्ला० जाव सुवसकूलप्पवायदहे चेव रूपकूलप्पवायदहे चेव । जंबू ! मंदरउत्तरेणं एरवण वासे दो पवायदहा पसत्ता बहुसमतुल्ला० जाव रत्तप्पवायदहे चेव रत्तवइप्पवायदहे चेव । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

(गङ्गाप्रपातदृष्टाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

पवाया-प्रवाता-स्त्री० । प्रगतवातायां शय्यायाम्, या हि प्री-
ष्मकालेऽपराहं उपलेपनाऽऽदिकरणेन धर्मं नाशयति । शृ०
१ उ० २ प्रक० । आचा० ।

पवाल-प्रवाल-पुं० । किसलये, “ किसलयाहं पल्लवा पवाला
य । ” पाद० ना० १३८ गाथा । “ विह्वुमं पवालं । ” पाद०
ना० २२८ गाथा ।

पवास-प्रवास-पुं० । देशान्तरगमने, आच० १ अ० । “ अतः
समुद्रयादौ वा ” ॥ ८ । १ । ४४ ॥ इति वैकल्पिको दीर्घः ।
प्रा० १ पाद ।

पवाह-प्रवाह-पुं० । सन्तत्याम्, पं० व० ४ द्वार । आ० म० ।
आच० । वंशे, विशेष० । आच० ।

पवाहण-प्रवाहण-न० । प्रवाह्यते अनेनेति प्रवाहणम् । जले,
तस्य मलप्रक्षालनत्वात् । आ० म० २ अ० ।

पविआ-पविका-स्त्री० । “ सिरिहहो पविआ । ” पाद० ना०
२१८ गाथा । पक्षिपानपात्रे, दे० ना० ६ वर्गे ४ गाथा ।

पविइप्प-प्रविकीर्ष-त्रि० । विक्षिप्तं, स्त्री० । व्याप्ते, “ नरवइप-
विइप्पमहीवइपहा । ” नरपतिना राज्ञा प्रविकीर्णो गमनाऽऽ
गमनाभ्यां व्याप्तो महीपतिपथो राजमार्गो यस्यां सा तथा ।
झा० १ ध्रु० १ अ० ।

पविकथण-प्रविकथन-न० । आत्मश्लाघायाम्, स० ३०
सम० ।

पविकसिय-प्रविकसित-त्रि० । प्रकर्षेण विकसितमुद्बोधं गत-
म् । प्रोद्बुद्धे, क० प्र० १० प्रक० ।

पविकिरमाण-प्रविकिरत्-त्रि० । मुञ्चति, “ जालासहस्माहं
पविकिरमाणं भियाह । ” स्था० ८ ठा० ।

पविचरिय-प्रविचरित-न० । इतस्ततो गमनेन सर्वतो व्याप्ते, रा०
पविज्जल-प्रदीप्तजल-त्रि० । प्रतप्तजले, “ सयाजला नाम न-
दीभिदुग्गा. पविज्जला लोहविलीजगसा । ” (२१) रुधिराऽऽ-
विलत्वात् पिच्छिला विस्तीर्णगम्भीरजला वा । अथवा-प्रदी-
प्तजला वा । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

पविट्ठ-प्रविष्ट-त्रि० । अन्तर्गते, अनु० । सूत्र० । उक्त० ।

पवित्त पवित्र-न० । “ पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मेषा-
रिणाम् । अहिंसा सत्यमस्तेय-ब्रह्मचर्याऽपरिग्रहाः ॥ १ ॥ ”
उक्त० १२ अ० । धर्मै, पवित्रशब्दभवः । दे० ना० ६ वर्गे १४
गाथा ।

पवित्तय-पवित्रक-न० । अङ्गुलीयके, भ० २ शृ० ५ उ० ।
औ० ।

पवित्ति-प्रवृत्ति-स्त्री० । प्रवर्त्तने, आचा० १ ध्रु० १ अ० १
उ० । आत्मेच्छायाम्, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । प्रथमाभ्यासे, झा०
१८६० । चेष्टायाम्, पञ्चा० ६ विव० । प्रवर्त्तनं प्रवृत्तिः । अनुष्ठा-
नरूपायां परिशुद्धप्रतिपत्त्यनन्तरभाविन्यां तत्त्वविषयायां वि-
शिष्टक्रियायाम्, षो० १६ विव० । (प्रवृत्तिलक्षणम् ‘ धम्म ’
शब्दे चतुर्थभागे २६७० पृष्ठे उक्तम्) न्यायसंमते शुभाऽशुभ-
फले विशतिविधे वाक्मनःकायव्यापारे, स्या० ।

पवित्तिजम-प्रवृत्तियम-पुं० । संविप्रपाक्षिकस्य प्रवृत्तचक्रत्वा-
नुरोधे सति यमं, झा० १६ झा० ।

पवित्तिया-पवित्रिका-स्त्री० । ताम्रमये अङ्गुलीयके, झा० १
ध्रु० ५ अ० ।

पवित्थर-प्रविस्तर-पुं० । घनधान्याऽऽदिप्रविस्तारे, प्रअ० ५
आश्र० द्वार । घनधान्यद्विपरबतुष्पदाऽऽदिविभूतिविस्तारे,
उक्त० १ अ० । प्रअ० । गृहोपस्करे, दशा० ६ अ० ।

पवित्थरिल्लय-प्रविस्तर-न० । विस्तारवति, प्रअ० ५ आश्र०
द्वार ।

पविद्ध-प्रविद्ध-त्रि० । यद्वन्दनं दददेव नश्यति तादृशे वन्दन-
दोषे, “ पविद्धं बंदणं देनओ चेव उट्टेत्ता णासति । ”
आ० चू० ।

पविद्धमणुवरारं, जं अर्पितो सिजंतिओ होइ ।

जत्थ व तत्थ व उज्झइ, कियकिओऽवक्खरं चेव ॥ १५६ ॥

“ पविद्धमणुवरारं ति । ” पविद्धं नाम यदुपचाररीहितम् ।
एतदेव व्याचष्टे-यद्वन्दनं गुरुभ्योऽर्पयन् ददत् नियन्त्रितो
भवति, अनवस्थित इत्यर्थः । अनवस्थितत्वेन च यत् वा तत्र
वा स्थाने प्रथमप्रवेशाऽऽविलक्षणेऽसमाप्तमपि वन्दनमुज्झि-
त्वा नश्यति । क इव यथा किमुज्झतीत्याह- (कियकिओऽव-
क्खरं चेव ति) एतदुक्तं भवति-केनचित् भाटकिना कुत-
श्चित्रगराजगरान्तरेऽवस्करं भारइमुपनीतम्, अवस्कर-
स्वामिना च स भाटकी भणितः प्रतीक्षस्व किञ्चित्कालं
यावदस्यावस्करस्यावतारणाय स्थानं किञ्चिदन्वेषयामि कुत्रा-
ऽपीति । स प्राह-मयाऽस्मिन्नेव नगरे समानेतद्व्यभिचमिल्ये-
षोक्तमनः कृतकृत्यासातः प्रतीक्षेऽहमित्युक्त्वाऽस्थानं यव
तद्भारइमुज्झत्वा गच्छति । एवं साधुरप्यस्थानं यव वन्दनं प-

रित्यथ नश्यतीत्येतावतांऽशेन दृष्टान्त इति । प्रथ० २
आचार० ।

पविद्धय-प्रविध्वस्त-त्रि० । भस्मस्ताम्रूते, जी० ३ प्रति० १
अधि० १ उ० । विध्वस्ताभिसुखीभूते, स्वा० ३ डा० १ उ० ।

पविभक्ति-प्रविभक्ति-स्त्री० । प्रविभजनं प्रविभक्तिः । न० । प्र-
कर्षेण स्वरूपसम्मोहाभाषलक्षणेन विभागः पृथक्त्वम् । उ-
त्त० २ अ० । पृथक् पृथक् विभागे, उत्त० २ अ० ।

पवियक्त्वण-प्रविचक्षण-त्रि० । प्रकर्षेण अभ्यासातिशयेन
विचक्षणः । क्रियासहितज्ञानयुक्ते, उत्त० ६ अ० । अभ्यासा-
तिशयतः । क्रियां प्रति प्राचीण्यवति, उत्त० ६ अ० ।

पवियार-प्रविचार-पुं० । अग्रहलेवायाम्, प्रथ० १ द्वार । (दे-
वपरिचारणा 'देवपरियारणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२६ पृ-
ष्ठारभ्याम्)

पविरङ्ग-देशी-स्वरिते, दे० ना० ६ वर्ग २७ गाथा ।

पविरङ्गि-देशी-स्मिन्ने, कृतनिषेधे च । दे० ना० ६ वर्ग ७४
गाथा ।

पविरङ्ग-भञ्ज-धा० । आभङ्गे, "भङ्गेयमय-मुसुमूर-मूर-
सूर-सूड-विर-पविरङ्ग-करङ्ग-नीरङ्गाः" ॥ ८ । ४ । १०६॥
इति भङ्गेः पविरङ्गादेशः । पविरङ्ग । भनक्ति । प्रा० ४ पाद ।

पविरय-प्रविरत-न० । प्रस्फुटिते, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

पविरल-प्रविरल-त्रि० । प्रकर्षवृत्तिरिते, "पविरलपरिस्ति-
यदंतसेढी ।" पविरला दन्तविरलत्वेन परिशदिता दन्तानां
केवाञ्छित पतितत्वेन भग्नत्वेन वा दन्तभेदिर्येषां ते तथा ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पविरलफुसिय-प्रविरलस्पृष्ट-त्रि० । प्रविरलानि घनभावे क-
र्मसंभवात् प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता भवन्ति ता-
वन्मात्रेणोत्कर्षेण स्पृष्टानि यत्र वर्षे तत्प्रविरलस्पृष्टम् । प्र-
विरलवर्षे भूमिस्थरेणुमात्रसंवेके वर्षे, "पविरलफुसियं
त्रिवं सुरभिर्यरेणुविष्णासणं गंधोदकवासं वासन्ति ।"
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पविसंत-प्रविशत्-त्रि० । अन्तर्विशति, सू० प्र० १ पाहु० ।
प्रा० । आचा० ।

पविसमाय-प्रविशत्-त्रि० । 'पविसंत' शब्दार्थे, सू० प्र० १
पाहु० । प्रा० । अक्षिपति, भ० १५ श० ।

पविसिञ्ज-प्रविश्य-अव्य० । प्रवेशं कृत्वेत्यर्थे, दश० ८ अ० ।

पविसितुकाम-प्रवेष्टुकाम-त्रि० । प्रवेशकरणेच्छा, आचा० २
श्रु० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

पवीड्य-प्रवीजित-त्रि० । वाय्वर्थमान्दोलिते, "पवीड्यचा-
मरबालवीयणियं ।" प्रवीजिता श्वेतचामरबालानां सत्का-
व्यजनिका यम् । अथवा-प्रवीजिते श्वेतचामरे बालव्यजनि-
का अयं स तथा । अ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

पवीलण-प्रपीडन-न० । असकृदनीयत्वा पीडने, दश० ४
अ० । विरुद्धतपसा पीडने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
१६८

पवुद्ध-प्रवृष्ट-त्रि० । प्रकर्षेण वृष्टि कृतवति, "पवुद्धेवेति
वा निवृद्धेवेति वा नो वपञ्जा ।" आचा० २ श्रु० १ श्रु०
४ अ० १ उ० ।

पवुद्ध-प्रवृष्ट-त्रि० । निर्गते, जं० ४ वक्त० ।

पवेइय-प्रवेदित-त्रि० । प्रकर्षेणाऽऽदौ वा सर्वस्वभाषानुगामि-
न्या वा वेदितम् । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । केव-
लज्ञानवस्तुषाऽधलीक्य प्रतिपादिते, आचा० १ श्रु० २ अ०
५ उ० । प्ररूपिते, उत्त० २ अ० । आचा० । सूत्र० । प्रक-
र्षेण यथावस्थितार्थद्वारेण वेदिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३
उ० । आचा० । विदुः ज्ञान । प्रकर्षेण वेदितम् प्रवेदितम् । वि-
ज्ञाते, दश० ४ अ० । उत्त० । आचा० । स्वयं साक्षात्का-
रित्वेन ज्ञाते, उत्त० १ अ० ।

पवेयण-प्रवेदन-न० । कथनं, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । प्र-
काशे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । अनुभावेन, आचा० १ श्रु०
६ अ० २ उ० । ज्ञाने, परिच्छेदे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
प्रकर्षेण हेतुदण्डान्तैश्चित्तसन्ततावागपणे, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । प्ररूपणे, श्रु० ३ उ० । पूरकरणे, श्रु० १ उ० ३ प्रक० ।

पवेस-प्रवेश-पुं० । प्रवेशने, पञ्चा० ८ विव० । अन्तर्भावे,
विशे० । प्रभ० । "पवेसणिग्गमवारणजोगा" प्रवेशनिर्गम-
वारणान्येव वा योगा व्यापाराः प्रवेशनिर्गमवारणयोगाः ।
पञ्चा० ५ विव० ।

पवेसगुण-प्रवेशनक-न० । गत्यन्तरादुद्धृतस्य विजातीय-
गतौ जीवस्योत्पादे, भ० ।

प्रवेशनकवक्रव्यता-

काइविहे शं भंते ! पवेसणए पसत्ते ? । गंगेया ! च-
उब्बिहे पवेसणए पसत्ते । तं जहा-शेरइयपवेसणए, ति-
रिक्खजोगिणियपवेसणए, मणुस्सपवेसणए, देवपवेसणए ।
शेरइयपवेसणए शं भंते ! काइविहे पसत्ते ? । गंगेया !
सत्तविहे पसत्ते । तं जहा-रयणप्पभाणुदविशेरइयपवेसण-
ए० जाव, अहेसत्तमापुदवीशेरइयपवेसणए । एगे शं भंते !
शेरइए शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणे किं रयणप्पभाए होजा,
सकरप्पभाए होजा, एवं० जाव अहे सत्तमाए होजा ? । गंगे-
या ! रयणप्पभाए वा होजा० जाव अहे सत्तमाए वा होजा ।

‘ एगे शं भंते ! नेरइए ’ इत्यादौ सप्त विकल्पाः-

दो भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा किं रय-
णप्पभाए होजा० जाव अहे सत्तमाए होजा ? । गंगेया ! रय-
णप्पभाए वा होजा० जाव अहे सत्तमाए वा होजा ।
अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए होजा । अह-
वा-एगे रयणप्पभाए एगे बालुयप्पभाए होजा० जाव
एगे रयणप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ६ ।
अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे बालुयप्पभाए० जाव अ-
हवा-एगे सकरप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ५ ।
अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होजा, ए-

वं० जाव अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ४ । एवं एकेका पुढवी छुडेयव्वा० जाव अहवा-एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा ॥

“ दो भंते ! नेरइए ” इत्यादावप्राथिगतिर्विकल्पाः । तत्र रत्नप्रभाऽऽद्याः सत्ताऽपि पृथिवीः क्रमेण पट्टाऽऽदौ व्यवस्थाप्याऽस्तसञ्चारणया पृथिवीनामेकत्वद्विक्रयांगाभ्यां तेष्वसेयाः । तत्रैकैकपृथिव्यां नारकद्रयोत्पत्तिलक्षणैकत्वे सप्त विकल्पाः । पृथिवीद्वये नारकद्रयोत्पत्तिलक्षणैकयोगे त्वेकविंशतिरित्येवमष्टाविंशतिः । (एवं एकेका पुढवी छुडेयव्वं सि) अस्तसञ्चारणाऽपेक्षयेदमुक्तमिति ।

तिप्पि भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा किं रयणप्पभाए होजा० जाव अहे सत्तमाए हाजा ? गंगेया ! रयणप्पभाए वा होजा० जाव अहवा-अहे सत्तमाए होजा । ७ । अहवा-एगे रयणप्पभाए दो सकरप्पभाए होजा० जाव अहवा-एगे रयणप्पभाए दो अहे सत्तमाए होजा । ६ । अहवा-दो रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए होजा० जाव अहवा-दो रयणप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १२ । अहवा-एगे सकरप्पभाए दो बालुयप्पभाए होजा० जाव अहवा-एगे सकरप्पभाए दो अहे सत्तमाए होजा । ५ । अहवा-दो सकरप्पभाए एगे बालुयप्पभाए होजा० जाव अहवा-दो सकरप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १० । एवं जहा सकरप्पभाए वत्तव्वया भणिया, तहा सव्वपुढवीणं भाणियव्वा० जाव अहवा-दो तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ४२ । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए एगे बालुयप्पभाए होजा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए एगे पंकप्पभाए होजा । १२ । ० जाव अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ५ । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होजा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए होजा, एवं० जाव अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे बालुयाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ४ । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए होजा० जाव अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ३ । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । २ । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १ । एवं । १५ । अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होजा । अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे बालुयाए एगे धूमप्पभाए होजा । २ । ० जाव एगे सकरप्पभाए एगे बालुयप्प-

भाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ४ । अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए होजा० जाव अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ३ । अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । २ । अहवा-एगे सकरप्पभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १० । अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए होजा । अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ३ । अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे बालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । २ । अहवा-एगे बालुयाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १ । एवं । ६ । अहवा-एगे पंकाए एगे धूमाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे पंकाए एगे धूमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । २ । अहवा-एगे पंकप्पभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १ । एवं । ३ । अहवा-एगे धूमप्पभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा ॥ ११३५॥ ४॥

“ तिप्पि भंते ! नेरइए ” इत्यादौ चतुरशीतिर्विकल्पाः । तथाहि-पृथिवीनामेकत्वे सप्त विकल्पाः । द्विकसंयोगे तु तास्तामेको द्विवित्यनेन नारकोत्पादविकल्पेन रत्नप्रभया सह शेषाभिः क्रमेण चारिताभिर्लभ्याः षट् द्वायिक इत्यनेनाऽपि नारकोत्पादविकल्पेन षडेव, तदेते द्वादश । एवं शर्कराप्रभया षड् पञ्चेति दश । एवं बालुकाप्रभयाऽष्टौ, धूमप्रभया षट्, धूमप्रभया चत्वारः, तमःप्रभया द्विविति । द्विकयोगे द्विचत्वारिंशद्विकयोगे तु तास्तां पञ्चविंशद्विकल्पाः, ते चास्तसञ्चारणभ्याः, तदेवमेते सर्वेऽपि चतुरशीतिरिति ।

चत्तारि भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा किं रयणप्पभाए होजा पुच्छा ? गंगेया ! रयणप्पभाए वा होजा० जाव अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्पभाए तिप्पि सकरप्पभाए होजा । अहवा-एगे रयणप्पभाए तिप्पि बालुयप्पभाए होजा । एवं० जाव एगे रयणप्पभाए तिप्पि अहे सत्तमाए होजा । ६ । अहवा-दो रयणप्पभाए दो सकरप्पभाए होजा । एवं० जाव दो रयणप्पभाए दो अहे सत्तमाए होजा । ६ । अहवा-तिप्पि रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए होजा । एवं जाव० अहवा-तिप्पि रयणप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । ६ । १० । अहवा-एगे सकरप्पभाए तिप्पि बालुयप्पभाए होजा । एवं जहेव रयणप्पभाए उवरिमाहिं समं संचारियं तहा सकरप्पभाए वि उवरिमाहिं समं चारेयव्वं, एवं एकेकाए समं चारेयव्वं० जाव अहवा तिप्पि तमाए

बालुयप्पभाए दो अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रय-
णप्पभाए एगे सक्कराए दो बालुयाए एगे पंकाए होज्जा ।
एवं० जाव अहवा-एगे रयणाए एगे सक्कराए दो बालु-
याए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । ४ । अहवा-एगे रयणाए
दो सक्कराए एगे बालुयाए एगे पंकाए होज्जा । एवं० जाव
अहवा-एगे रयणाए दो सक्कराए एगे बालुयाए एगे
अहे सत्तमाए होज्जा । ४ । अहवा-दो रयणप्पभाए एगे
सक्कराए एगे बालुयाए एगे पंकाए होज्जा । एवं० जाव
अहवा-दो रयणाए एगे सक्कराए एगे बालुयाए एगे अहे
सत्तमाए होज्जा । ४ । अहवा-एगे रयणाए एगे सक्कराए
एगे पंकाए दो धूमाए होज्जा । एवं जहा चउएह चउक-
संजोगो भण्णिओ, तहा पंचएह वि चउकसंजोगो भाणिय-
व्वो, णवरं अब्भहियं एगे संचारियव्वो० जाव अहवा-दो
पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए
होज्जा । १४० । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्प-
भाए एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए
होज्जा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे
बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे तमाए होज्जा । अहवा-
एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे बालुयप्पभाए
एगे पंकप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-
एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे
धूमप्पभाए एगे तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयण-
प्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे धू-
माए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रय-
णप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे
तमाए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयणप्पभाए
एगे सक्करप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे त-
माए होज्जा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे
पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-
एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे तमा-
ए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे
बालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए
होज्जा । अहवा-एगे रयणप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे
पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहे सत्तमाए होज्जा ।
अहवा एगे रयणप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे पंकप्प-
भाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा ए-
गे रयणप्पभाए एगे बालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे
तमाए एगे अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयण-
प्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमाए एगे तमाए एगे अहे स-
त्तमाए होज्जा । १५ । अहवा-एगे सक्करप्पभाए एगे बा-

लुप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे सकरप्यभाए एगे वालुयप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे सकरप्यभाए एगे वालुयप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा एगे सकरप्यभाए एगे वालुयप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे सकरप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे अहे सत्तमाहे होजा । अहवा-एगे वालुयप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा ॥

“ पंच भंते ! नेरइया ” इत्यादि पूर्वोक्तक्रमेण भावनीयम् नवरं संक्षेपेण विकल्पसंख्या दर्शयते-एकत्वे सप्त विकल्पाः, द्विकसंयोगे चतुरशीतिः । कथम् ? द्विकसंयोगे सप्तानां पदानामेकविंशतिर्भेदाः, पञ्चानां नारकाणां च द्विधा करणं ऽक्तसंस्कारणा ऽध्यात्म्याश्चत्वारो विकल्पा भवन्ति । तद्यथा-एकश्चत्वारश्च द्वौ त्रयश्च त्रयो द्वौ च चत्वार एकश्चेति । तदेवमेकविंशतिश्चतुर्भिर्गुणितश्चतुरशीतिर्भवन्तीति । त्रिकसंयोगे तु सप्तानां पदानां पञ्चविंशद्विकल्पाः, पञ्चानां च त्रिन्वेन स्थापने षट् विकल्पाः । तद्यथा-एक एकश्च त्रयश्च एकौ द्वौ द्वौ च द्वौचत्वारो द्वौ च एकश्च त्रयश्च द्वौ द्वौचत्वारो त्रय एक एकश्चेति । तदेवं पञ्चविंशतः पदभिर्गुणितं दशोत्तरं भङ्गशतद्वयं भवति । चतुष्कसंयोगे तु सप्तानां पञ्चविंशद्विकल्पाः, पञ्चानां च चतुराशितया स्थापने चत्वारो विकल्पाः, तद्यथा-१११२, ११२१, १२११, २१११ । तदेवं पञ्चविंशतश्चतुर्भिर्गुणितं चत्वारिंशदधिकं शतं भवतीति, पञ्चकसंयोगे त्वेकविंशतिरिति । सर्वमीलनं च चत्वारि शतानि द्विषष्ट्यधिकानि भवन्तीति ।

छ भंते ! शेइया शेइयपवेसखएणं पवेसमाणा किं रयणप्यभाए पुच्छा ? गंगेया ! रयणप्यभाए वा होजा ० जाव अहे सत्तमाए वा होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए पंच सकरप्यभाए वा होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए पंच वालुयप्यभाए वा होजा । एवं जाव अहवा-एगे रयणप्यभाए पंच अहे सत्तमाए होजा । ६ । अहवा दो रयणप्यभाए चत्तारि सकरप्यभाए होजा । एवं जाव अहवा-दो रयणप्यभाए चत्तारि अहे सत्तमाए होजा । ६ । अहवा-तिषि रयणप्यभाए तिषि सकरप्यभाए होजा । एवं एणं कमेणं जहा पंचएहं दुयसंजोगो तहा छएहं वि भाणियव्वो, खवरं एको अब्भहिओ संचारेव्वो ० जाव अहवा-पंच तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १०५ । अहवा-एगे रयणप्यभाए एगे सकरप्यभाए चत्तारि वालुयप्यभाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए एगे सकरप्यभाए चत्तारि पंकप्यभाए होजा । एवं जाव अहवा-एगे रयणप्यभाए एगे सकरप्यभाए चत्ता-

रि अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए दो सकरप्यभाए तिषि वालुयप्यभाए होजा । एवं एणं कमेणं जहा पंचएहं तियसंजोगो भणिओ, तहा छएहं वि भाणियव्वो, खवरं एको अब्भहिओ उच्चारेव्वो, सेसं तं चेव । १५० । चउकसंजोगो वि तहेव । ३५० । पंचसंजोगो वि तहेव, खवरं एको अब्भहिओ संचारेव्वो ० जाव पच्छिमो भंगो । अहवा-दो वालुयप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । १०५ । अहवा-एगे रयणप्यभाए एगे सकरप्यभाए एगे वालुयप्यभाए एगे पंकप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए ० जाव एगे धूमप्यभाए एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए ० जाव एगे पंकप्यभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए ० जाव एगे वालुयप्यभाए एगे धूमप्यभाए एगे तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए एगे सकरप्यभाए एगे पंकप्यभाए ० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे रयणप्यभाए एगे वालुयप्यभाए ० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । अहवा-एगे सकरप्यभाए एगे वालुयप्यभाए ० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । ६२४ ।

(छ भंते ! नेरइया इत्यादि) इह एकत्वे सप्त द्विकसंयोगे तु पक्षां द्वित्वे पञ्च विकल्पाः । तद्यथा-१५, २४, ३३, ४२, ५१ । तैश्च सप्तपदद्विकसंयोगैकविंशतर्गुणनात्पञ्चोत्तरं भङ्गकशतं भवति, त्रिकसंयोगे तु पक्षां त्रित्वे दश विकल्पाः । तद्यथा-११४, १२३, २१३, १३२, २२२, ३१२, १४१, २३१, ३२१, ४११ । एतैश्च पञ्चविंशतः सप्तपदद्विकसंयोगानां गुणनात्त्रिंशति शतानि पञ्चाशदधिकानि भवन्ति, चतुष्कसंयोगे तु पक्षां चतुराशितया स्थापने दश विकल्पाः । तद्यथा-१११३, ११२२, १२१२, २११२, ११३१, १२२१, २१२१, १३११, २२११, ३१११ । पञ्चविंशतश्च सप्तपदचतुष्कसंयोगानां दशभिर्गुणनात् त्रिंशति शतानि पञ्चाशदधिकानि भवन्ति । पञ्चकसंयोगे तु पक्षां पञ्चधा करणं पञ्चविकल्पाः । तद्यथा-११११२, ११२११, १२१११, २११११ । सप्तानां च पदानां पञ्चकसंयोगे एकविंशतिविकल्पाः । तेषां च पञ्चभिर्गुणितं पञ्चोत्तरं शतमिति । षट्संयोगे तु सप्तैव ते, सर्वमीलनं च नव शतानि चतुर्विंशत्युत्तराणि भवन्तीति ।

सत्त भंते ! शेइया शेइयपवेसखएणं पवेसमाणा पुच्छा ? गंगेया ! रयणप्यभाए वा होजा ० जाव अहे सत्तमाए वा होजा । ७ । अहवा-एगे रयणप्यभाए छ सकरप्यभाए होजा । एवं एणं कमेणं जहा छएहं दुयसंजोगो तहा सत्तएहं वि भाणियव्वं । खवरं एगो अब्भहिओ संचारिअइ, सेसं तं चेव १२६ । तियसंजोगो ५२५ । चउकसंजोगो । ७०० । पंच-

संजोगो ३१५ । छकसंजोगो य छरहं जहा तहा सत्तरहं वि भाणियव्वं । शवरं एकेको अब्भहिओ संचारेयव्वो० जाव छकसंजोगो । अहवा-दो सकरप्पभाए एगे वालुयप्पभाए० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । ४२ । अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । १७१६ ।

(सत्त भंते ! इत्यादि) इहैकत्वे सप्त, द्विकयोगे तु सप्तानां द्वित्वे षड्विकल्पाः । तद्यथा-१६, २५, ३४, ४३, ५२, ६१ । षड्भिश्च सप्तपदद्विकसंयोगैकविंशतेर्गुणानाम्पञ्चविंशत्युत्तरं भङ्गकशतं भवति त्रिकयोगे तु सप्तानां त्रित्वे पञ्चदश विकल्पाः । तद्यथा ११५, १२४, २१४, १३३, २२३, ३१३, १४२, २३२, ३२२, ४१२, १५१, १४१, ३३१, ४२१, ५११ । एतैश्च पञ्चविंशतः सप्तपद त्रिकसंयोगानां गुणानामपञ्च शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि भवन्तीति । चतुष्कयोगे तु सप्तानां चतुराशितया स्थापने एक एक एकश्चत्वारश्चेत्यादयो विंशतिर्विकल्पाः । ते च वक्ष्यमाणाश्च पूर्वोक्तभङ्गकानुसारेणाः कृतञ्चारणाकुशलेन स्वयमेवावगन्तव्याः । विंशत्या च पञ्चविंशतः सप्तपदचतुष्कसंयोगानां गुणानामपञ्चशतानि विकल्पानां भवन्ति । पञ्चकसंयोगे तु सप्तानां पञ्चतया स्थापने एक एक एक एकश्चत्वारश्चेत्यादयः पञ्चदश विकल्पाः । एतैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणानाम्पञ्चविंशत्युत्तराणि भवन्ति । षट्कसंयोगे तु सप्तानां षोडशकरणे पञ्चकका द्वौ चेत्यादयः १११११२, षड्विकल्पाः । सप्तानां च षडानां षट्संयोगे सप्तविकल्पाः, तेषां च षड्भिर्गुणैश्च द्विचत्वारिंशद्विकल्पा भवन्ति । सप्तकसंयोगे स्वक एवति, सर्वमीलने च सप्तदशशतानि षोडशोत्तराणि भवन्तीति ।

अट्ट भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा किं रयणप्पभाए होजा ? । गंगेया ! रयणप्पभाए वा होजा ० जाव अहे सत्तमाए वा होजा । ७ । अहवा-एगे रयणप्पभाए सत्त सकरप्पभाए होजा । एवं दुयसंजोगो । ४७ । नियसंजोगो । ७३५ । चउकसंजोगो । १२२५ । पंचसंजोगो । ७३५ । जाव छकसंजोगो य जहा सत्तरहं भाणियं, तहा अट्टएहं वि भाणियव्वं । शवरं एकेको अब्भहिओ सेसं तं चव० जाव छकसंजोगस्म । अहवा-निमि सकरप्पभाए एगे वालुयप्पभाए० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । १४७ । अहवा-एगे रयणप्पभाए० जाव दो तमाए एगे अहे सत्तमाए होजा । एवं संचारेयव्वं० जाव अहवा-दो रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा ७ । ३००३ ।

(अट्ट भंते इत्यादि) इहैकत्वे सप्त विकल्पाः, द्विकयोगे त्वष्टानां द्वित्वे एकः सप्तैत्यादयः सप्त विकल्पाः प्रतीता एव । तैश्च सप्तपदद्विकसंयोगैकविंशतेर्गुणानाम्पञ्चविंशत्युत्तरं सप्तचत्वारिंशदधिकं भङ्गकानां भवन्तीति । त्रिकसंयोगे त्वष्टानां त्रित्वे एक एकः षट् इत्यादयः एकविंशतिर्विकल्पाः, तैश्च

सप्तपदत्रिकसंयोगपञ्चविंशतो गुणैश्च सप्तशतानि पञ्चविंशदधिकानि भवन्ति । चतुष्कसंयोगे त्वष्टानां चतुर्धात्वे एक एक एकः पञ्चैत्यादयः पञ्चविंशद्विकल्पाः, तैश्च सप्तपदचतुष्कसंयोगानां पञ्चविंशतो गुणैश्च द्वादशशतानि पञ्चविंशत्युत्तराणि भङ्गकानां भवन्तीति । पञ्चकसंयोगे त्वष्टानां पञ्चत्वे एक एक एक एकश्चत्वारश्चेत्यादयः पञ्चविंशद्विकल्पाः, तैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणैश्च सप्तशतानि पञ्चविंशदधिकानि भवन्तीति । षट्कसंयोगे त्वष्टानां षोडात्वे पञ्चककाश्चत्वारश्चेत्यादयः १११११३ । एकविंशतिर्विकल्पाः, तैश्च सप्तपदषट्कसंयोगानां सप्तपदस्य गुणैश्च सप्तचत्वारिंशदधिकं भङ्गकं शतं भवतीति । सप्तसंयोगे पुनरष्टानां सप्तधात्वे विकल्पाः प्रतीता एव, तैश्चैकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणैश्च सप्तैव विकल्पाः, एषां च मीलने त्रीणि सहस्राणि त्र्युत्तराणि भवन्तीति ।

शव भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा किं रयणप्पभाए होजा पुच्छा ? । गंगेया ! शवरं रयणप्पभाए वा होजा ० जाव अहे सत्तमाए वा होजा । ७ । अहवा-एगे रयणप्पभाए अट्ट सकरप्पभाए वा होजा । एवं दुयसंजोगो० जाव सत्तसंजोगो य जहा अट्टएहं भाणियं, तहा शववहं पि भाणियव्वं, शवरं एकेको अब्भहिओ संचारेयव्वो, सेसं तं चव पच्छिमो आलावगो । अहवा निमि रयणप्पभाए एगे सकरप्पभाए एगे वालुयप्पभाए० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा । ५००५ ।

(नव भंते ! इत्यादि) इहाऽप्येकत्वे सप्तैव, द्विकसंयोगे तु नवानां द्वित्वेऽष्टौ विकल्पाः प्रतीता एव, तैश्चैकविंशतेः सप्तपदद्विकसंयोगानां गुणैश्च अष्टषष्ठ्यधिकं भङ्गकशतं भवन्तीति । त्रिकसंयोगे तु नवानां द्वावेकौ तृतीयश्च सप्तकः ११७ इत्येवमादयोऽष्टाविंशतिर्विकल्पाः, तैश्च सप्तपदत्रिकसंयोगे पञ्चविंशतो गुणैश्च नवशतान्यष्टाविंशत्युत्तराणि भङ्गकानां भवन्तीति । चतुष्कसंयोगे तु नवानां चतुर्धात्वे त्रय एककाः । षट्कैत्यादयः १११६ षट् पञ्चाशद्विकल्पाः, तैश्च सप्तपदचतुष्कसंयोगे पञ्चविंशतो गुणैश्च सहस्रं नवशतानि षष्टिश्च भङ्गकानां भवन्तीति, पञ्चकसंयोगे तु नवानां पञ्चधात्वे चत्वार एककाः पञ्चकश्चेत्यादयः ११११५ सप्ततिर्विकल्पाः, तैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणैश्च सहस्रं चत्वारि शतानि सप्ततिश्च भङ्गकानां भवन्तीति । षट्संयोगे तु नवानां षोडात्वे पञ्चककाश्चतुष्कैत्यादयः ११११४ षट्पञ्चाशद्विकल्पा भवन्ति, तैश्च सप्तपदषट्संयोगसप्तकस्य गुणैश्च शतत्रयं द्विनवत्यधिकं भङ्गकानां भवतीति । सप्तकसंयोगे पुनर्नवानां सप्तत्वे एककाः षट् त्रिकैत्यादयः ११११-११३ अष्टाविंशतिर्विकल्पा भवन्ति, तैश्च एकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणैश्चऽष्टाविंशतिरेव भङ्गकाः, एषां च सर्वेषां मीलने पञ्च सहस्राणि पञ्चाशत्तराणि विकल्पा भवन्तीति ।

दस भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा किं रयणप्पभाए होजा पुच्छा ? । गंगेया ! रयणप्पभाए वा होजा ० जाव अहे सत्तमाए वा होजा । ७ । अहवा-एगे इ-

यण्यभाए नव सकरप्यभाए वा होज्जा । एवं द्युयसंजोगो
० जाव सत्तसंजोगो जहा यवएहं, यवरं एकेको अम्महिओ
संचारेयव्वो, सेसं तं चेव पच्छिमो आलावगो । अहवा-
चत्तारि रयण्यभाए एगे सकरप्यभाए ० जाव एगे अहे स-
त्तमाए होज्जा । ८४ । ८००८ ।

(एस भंते ! इत्यादि) इहाप्येकत्वे सप्तैव, त्रिकसंयोगे तु
दशानां द्विधात्वे एको नव चेत्येवमादयो नव विकल्पाः, तै-
श्चैकविंशतेः सप्तपदत्रिकसंयोगानां गुणने एकोननवत्यधिकं
भङ्गकशतं भवतीति । त्रिकयोगे तु दशानां त्रिधात्वे एक
एकोऽष्टौ चेत्येवमादयः षट्त्रिंशद्विकल्पाः । तैश्च सप्तपदत्रिक-
संयोगे पञ्चविंशतो गुणने द्वादशशतानि षष्ट्यधिकानि भ-
ङ्गकानां भवन्तीति । चतुष्कसंयोगे तु दशानां चतुर्धात्वे एक-
कत्रयं सप्तकश्चेत्येवमादयश्चतुरशीतिविकल्पाः, तैश्च सप्तपद-
चतुष्कसंयोगे पञ्चविंशतो गुणने एकोनत्रिंशच्छतानि चत्वारि-
ंशदधिकानि भङ्गकानां भवन्तीति । पञ्चकसंयोगे तु दशा-
नां पञ्चधात्वे चत्वार एकाः षट्कश्चेत्यादयः षट्विंशत्तु-
त्तरशतसंख्या विकल्पा भवन्ति, तैश्च सप्तपदपञ्चकसं-
योगैकविंशतेर्गुणने षट्त्रिंशतिशतानि षट्चत्वारिंशदधिका-
नि भङ्गकानां भवन्तीति । षट्कसंयोगे तु दशानां षोढात्वे
पञ्चैककाः पञ्चकश्चेत्यादयः षट्त्रिंशत्तुत्तरशतसंख्या विक-
ल्पा भवन्ति, तैश्च सप्तपदषट्कसंयोगसप्तकस्य गुणनेऽष्टौ
शतानि द्वाशीत्यधिकानि भङ्गकानां भवन्ति, सप्तकसंयोगे तु
दशानां सप्तधात्वे षडैककाश्चतुष्कश्चेत्येवमादयश्चतुरशीति-
विकल्पाः, तैश्चैकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणने चतुरशीतिरेव
भङ्गकानां भवन्ति, सर्वेषां त्रैषां मीलने अष्टसहस्राण्यष्टोत्त-
राणि विकल्पानां भवन्तीति ।

संखेयाः-

संखेज्जा भंते ! शेरइया शेरइयपवेसण्यणं पवेसमाणा
पुच्छा ? मंगेया ! रयण्यभाए वा होज्जा ० जाव अहवा-
अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयण्यभाए संखेज्जा
सकरप्यभाए होज्जा । एवं ० जाव अहवा-एगे रयण्यभा-
ए संखेज्जा अहे सत्तमाए होज्जा । ६ । अहवा-दो रयण-
प्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए होज्जा । एवं ० जाव अहवा-
दो रयण्यभाए संखेज्जा अहे सत्तमाए होज्जा । ३ । अह-
वा-तिमि रयण्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए होज्जा । एवं
एणं कमेणं एकेको संचारेयव्वो ० जाव अहवा-दसरय-
ण्यभाए संखेज्जा, सकरप्यभाए होज्जा । एवं ० जाव अह-
वा-दसरयण्यभाए संखेज्जा अहे सत्तमाए होज्जा । ६ ।
अहवा-संखेज्जा रयण्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए हो-
ज्जा ० जाव अहवा-संखेज्जा रयण्यभाए संखेज्जा अहे
सत्तमाए होज्जा । ६ । अहवा-एगे रयण्यभाए संखेज्जा
वालुयप्यभाए होज्जा । एवं जहा रयण्यभा उवरिमपुढवी-
हिं समं चरिया, एवं सकरप्यभा वि उवरिमपुढवीहिं संचारे-

यव्वा, एवं एकेका पुढवी उवरिमपुढवीहिं समं संचारेय-
व्वा ० जाव अहवा-संखेज्जा तमाए संखेज्जा अहे सत्तमाए
होज्जा । २३ । अहवा-एगे रयण्यभाए एगे सकरप्य-
भाए संखेज्जा वालुयप्यभाए होज्जा । अहवा-एगे रयण्य-
प्यभाए एगे सकरप्यभाए संखेज्जा पंकप्यभाए ० जाव अ-
हवा-एगे रयण्यभाए एगे सकरप्यभाए संखेज्जा अहे स-
त्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयण्यभाए दो सकरप्य-
भाए संखेज्जा वालुयप्यभाए होज्जा ० जाव अहवा-एगे
रयण्यभाए दो सकरप्यभाए संखेज्जा अहे सत्तमाए हो-
ज्जा । अहवा-एगे रयण्यभाए तिमि सकरप्यभाए संखे-
ज्जा वालुयप्यभाए होज्जा । एवं एणं कमेणं एकेको स-
ंचारेयव्वो सकरप्यभाए ० जाव अहवा-एगे रयण्यभाए
संखेज्जा सकरप्यभाए संखेज्जा वालुयप्यभाए होज्जा ० जाव
अहवा-एगे रयण्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए संखेज्जा अहे
सत्तमाए होज्जा । अहवा दो रयण्यभाए संखेज्जा सकरप्य-
भाए संखेज्जा वालुयप्यभाए होज्जा ० जाव अहवा-दो रयण्य-
प्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए संखेज्जा अहे सत्तमाए हो-
ज्जा । अहवा-तिमि रयण्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए
संखेज्जा वालुयप्यभाए होज्जा । एवं एणं कमेणं एकेको
रयण्यभाए संचारेयव्वो ० जाव अहवा-संखेज्जा रयण्यप्य-
भाए संखेज्जा सकरप्यभाए संखेज्जा वालुयप्यभाए होज्जा ०
जाव अहवा-संखेज्जा रयण्यप्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए
संखेज्जा अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-एगे रयण्यप्यभाए एगे
सकरप्यभाए संखेज्जा पंकप्यभाए होज्जा ० जाव एगे रयण्यप्य-
भाए एगे वालुयप्यभाए संखेज्जा, अहे सत्तमाए होज्जा ।
अहवा-एगे रयण्यप्यभाए दो वालुयप्यभाए संखेज्जा पं-
कप्यभाए होज्जा । एवं एणं कमेणं त्रियसंजोगो चउक-
संजोगो ० जाव सत्तसंजोगो जहा दमएहं तहेव भाणियव्वो
पच्छिमगो आलावगो सत्तसंजोगस्स । अहवा-संखेज्जा र-
यण्यप्यभाए संखेज्जा सकरप्यभाए ० जाव संखेज्जा अहे-
सत्तमाए होज्जा । ६ । ३३ । ३७ ।

(संखेज्जा भंते ! इत्यादि) तत्र संख्यानां एकादशाऽऽदयः
शीर्षप्रहेलिकान्ताः । इहाप्येकत्वे सप्तैव, त्रिकसंयोगे तु सप्त-
ख्यानां द्विधात्वे एकः संख्याताश्चेत्यादयो दश संख्याता-
श्च संख्याताः संख्याताश्चेत्येतदन्ता एकादश विकल्पाः ।
एते चापरितनपृथिव्यामेकाऽऽदीनामेकादशानां पदानामुच्चा-
रणेऽधस्तनपृथिव्यां तु संख्यातपदस्यैवोच्चारणे सत्यवसेयाः ।
ये त्वन्ये उपरितनपृथिव्यां संख्यातपदस्याऽधस्तनपृथिव्यां
त्वेकाऽऽदीनामेकादशानां पदानामुच्चारणे लभ्यन्ते न इह न
विवक्षिताः । पूर्वम्वक्रमःऽध्ययणात्, पूर्वसूत्रेषु हि दशाऽऽदि-
राशीनां द्वैविध्यकल्पनायामुपपन्नैकाऽऽदयो लघवः संख्यामेकाः

पूर्वं न्यस्ताः, अधस्तु नवाऽऽदयो महान्त एवमिहाप्येकाऽऽद्य उपरि संख्यातराशिश्चाधस्तत्र च संख्यातराशेरधनस्तनस्यैकाऽऽद्याकर्षणेऽपि संख्यातत्वमवस्थितमेव, प्रचुरत्वाच्च पुनः पूर्वसूत्रेषु नवाऽऽदीनामिवैकाऽऽदितया तस्यावस्थानमित्यतो नैवाध एकादिभावोऽपि तु संख्यातसम्भव एवेति नाधिकविकल्पविवक्षति, तत्र रत्नप्रभा एकादिभिः संख्यातान्तैरेकादशभिः पदैः क्रमेण विशेषिताः संख्यातपदविशेषिताभिः शेषाभिः सह क्रमेण चारिताः पदपट्टिभङ्गकान् लभन्ते । एवमेव शर्कराप्रभा पञ्चपञ्चाशत्, बालुकाप्रभा चतुश्चत्वारिंशत्, पङ्कप्रभा त्रयस्त्रिंशत्, धूमप्रभा द्वाविंशति, तमः-प्रभा त्वेकादशति । एवं च द्विकसंयोगविकल्पानां शतद्वयमेकत्रिंशदधिकं भवति, त्रिकयोगं तु विकल्पपरिमाणमात्रमेव दर्शयते । रत्नप्रभाशर्कराप्रभाबालुकाप्रभाश्चेति प्रथमत्रिकयोगः, तत्र च एक एकः सङ्ख्याताश्चेति प्रथमविकल्पः, ततः प्रथमायामेकस्मिन्नेव तृतीयायां तु सङ्ख्यातपद एव स्थितं, द्वितीयायां क्रमेणाक्षविन्यासे द्वाद्यक्षभावेन दशमचारं सङ्ख्यातपदं भवति । एवमेतं पूर्वेण सह एकादश, ततो द्वितीयायां तृतीयायां सङ्ख्यातपद एव स्थिते प्रथमायां तथैव द्वाद्यक्षभावेन दशमचारं सङ्ख्यातपदं भवति । एवं चैतं दश समाप्यते, चेतोऽक्षविन्यासां सङ्ख्यातपदस्य प्राप्तत्वात् । एवं चैते सर्वेऽप्येकत्र त्रिकसंयोगे एकत्रिंशतिः । अनया च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदत्रिकसंयोगानां गुणने सप्तशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि भवन्ति । चतुष्कसंयोगे तु पुनराद्याभिन्नतसृभिः प्रथमः चतुष्कसंयोगः, तत्र चाद्यासु तिसृष्वेकैकश्चतुर्थी तु सङ्ख्याता इत्येका विकल्पः । ततः पूर्वोक्तक्रमेण तृतीयायां दशमचारं सङ्ख्यातपदमेवं द्वितीयायां प्रथमायां च तत एते सर्वेऽप्येकत्र चतुष्कयोगे एकत्रिंशत् । अनया च सप्तपदचतुष्कसंयोगानां पञ्चत्रिंशतो गुणने सहस्रं पञ्चाशीत्यधिकं भवति । पञ्चकसंयोगे त्वाद्याभिः पञ्चभिः प्रथमः पञ्चकयोगः । तत्र चाद्यासु चतसृष्वेकैकः पञ्चम्यां तु सङ्ख्याता इत्येका विकल्पः । ततः पूर्वोक्तक्रमेण चतुर्थी दशमचारं सङ्ख्यातपदमेवं शेषास्वपि । तत एते सर्वेऽप्येकत्र पञ्चकयोगे एकचत्वारिंशत् । अद्याश्च प्रत्येकं सप्तपदपञ्चकसंयोगानामेकत्रिंशतौ लाभादष्टशतान्वेकपट्टयधिकानि भवन्ति । षट्संयोगेषु तु पूर्वोक्तक्रमेणैकत्र षट्योगं एकपञ्चाशद्विकल्पा भवन्ति । अस्याश्च प्रत्येकं सप्तपदषट्संयोगसप्तकं लाभात्त्रिंशति शतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि भवन्ति । सप्तकसंयोगेषु पूर्वोक्तभावनायैकपट्टिविकल्पा भवन्ति । सर्वेषां त्रैषां मीलने त्रयस्त्रिंशच्छतानि सप्तत्रिंशदधिकानि भवन्ति ।

असंख्येयाः-

असंखेजा भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा पुच्छा ? । गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा ० जाव अहे सत्तमाए वा होज्जा । ७ । अहवा-एगे रयणप्पभाए असंखेजा सकरप्पभाए होज्जा । एवं दुयसंजोगो ० जाव सत्तगसंजोगो य । जहा संखेजाणं भणिओ तहा असंखेजाणं वि भाणियन्वो, खवरं असंखेजाओ अब्बहिओ भाणियन्वो, सेसं तं येव ० जाव सत्तगसंजोगस्स पच्छिमओ आलाव-

गो । अहवा-असंखेजा रयणप्पभाए असंखेजा सकरप्पभाए ० जाव असंखेजा अहे सत्तमाए होज्जा ६ । ७ । ३६ । ५८ ।

“ असंखेजा भंते ! ” इत्यादि । संख्यातप्रवेशनकवेदैतदसंख्यातप्रवेशनकं वाच्यं, नवरमिहासंख्यातपदं द्वादशमधीयते, तत्र चैकत्वे सप्तैव द्विकयोगाऽऽदौ तु विकल्पप्रमाणवृत्तिर्भवति । सा चैवम्-द्विकसंयोगे द्वे शतं द्विपञ्चाशदधिकं २५२, त्रिकसंयोगेऽष्टौ शतानि पञ्चोत्तराणि ८०५, चतुष्कसंयोगे त्वेकादशशतानि नवत्यधिकानि ११६०, पञ्चकसंयोगे पुनर्नवशतानि पञ्चवत्वारिंशदधिकानि ६४५, षट्संयोगे तु त्रीणि शतानि द्विनवत्यधिकानि ३६२, सप्तसंयोगे पुनः सप्तषष्टिः ६७ । एतेषां मीलने पदत्रिंशच्छतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि भवन्ति ३६५८ ।

अथ प्रकारान्तरेण नारकप्रवेशनक्रमेणाऽऽह-

उक्कोसेणं भंते ! शेरइया शेरइयपवेसणएणं पवेसमाणा पुच्छा ? । गंगेया ! सव्वे वि ताव रयणप्पभाए होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए सकरप्पभाए य होज्जा । अहवा रयणप्पभाए य बालुयप्पभाए य होज्जा ० जाव अहवा-रयणप्पभाए य अहे सत्तमाए य होज्जा । ६ । अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य बालुयप्पभाए य होज्जा । एवं ० जाव अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य अहे सत्तमाए य होज्जा । ५ । अहवा-रयणप्पभाए य बालुयप्पभाए य पंकप्पभाए य होज्जा । १ । ० जाव अहवा-रयणप्पभाए य बालुयप्पभाए य अहे सत्तमाए होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य पंकप्पभाए य धुमाए य होज्जा । १ । एवं रयणप्पभं अमुयंतेसु जहा तिरह तियसंजोगो भणिओ तहा भाणियन्वं ० जाव अहवा-रयणप्पभाए य तमाए य अहे सत्तमाए य होज्जा । १५ । अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य बालुयप्पभाए य पंकप्पभाए य होज्जा अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य बालुयप्पभाए य धूमप्पभाए य होज्जा ० जाव अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य बालुयप्पभाए य अहे सत्तमाए य होज्जा । ४ । अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य पंकप्पभाए य धूमप्पभाए य होज्जा । एवं रयणप्पभं अमुयंतेसु जहा चउएहं चउक्कोसेजोगो तहा भाणियन्वं ० जाव अहवा-रयणप्पभाए य धूमप्पभाए य तमाए य अहे सत्तमाए य होज्जा । २० । अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य बालुयप्पभाए य पंकप्पभाए य धूमप्पभाए य होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य ० जाव पंकप्पभाए य तमाए य होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य ० जाव पंकप्पभाए य अहे सत्तमाए य होज्जा । ३ । अहवा-रयणप्पभाए य सकरप्पभाए य बालुयप्पभाए य धूमप्पभाए य तमाए य होज्जा । एवं रयणप्पभं अमुयंतेसु ज-

हा पंचरहं पंचसंजोगो तहा भाणियव्वं० जाव अहवा रय-
णप्पभाए य पंकप्पभाए य धूमप्पभाए य तमाए य अहे स-
त्तमाए य होज्जा । १५ । अहवा-रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए
य वालुयप्पभाए य पंकप्पभाए य धूमप्पभाए य तमाए
य होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य० जाव धूमप्पभाए य
अहे सत्तमाए य होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए
य वालुयप्पभाए य पंकप्पभाए य तमाए य अहे सत्तमाए य
होज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य वासुय-
प्पभाए य धूमप्पभाए य तमाए य अहे सत्तमाए य हो-
ज्जा । अहवा-रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य पंक-
प्पभाए य धूमप्पभाए य तमाए य अहे सत्तमाए
य होज्जा । ५ । अहवा-रयणप्पभाए य वालुयप्पभाए
य० जाव अहे सत्तमाए य होज्जा ॥ ६ ॥ अहवा-र-
यणप्पभाए य सक्करप्पभाए० य जाव अहे सत्तमाए
होज्जा ॥ १६४ ॥

(चक्रोत्पत्ति इत्यादि) उत्कर्वा उत्कृष्टपद्मिनो ये उत्कर्षत
उत्पद्यन्ते (सव्वे वि स्ति) ये उत्कृष्टपद्मिनस्ते सर्वेऽपि रत्न-
प्रभायां भवेयुस्तद्गामिनां तत्स्थानानां च बहुत्वात् । इह प्र-
क्रमे द्विकसंयोगे पञ्चमङ्गलात्मिकयोगे पञ्चदश चतुष्कयोगे
विंशतिः, पञ्चकयोगे पञ्चदश, पट्कयोगे षट्, सप्तकयोगे
त्वेक इति ।

अथ रत्नप्रभाऽऽदिष्वेव नारकप्रवेशनकस्यालपत्वाऽऽदि-
निरूपणायाऽऽह-

एयस्स गं भंते ! रयणप्पभापुढविणेरइयपवेसणगस्स
सक्करप्पभापुढविपवेसणगस्स० जाव अहे सत्तमापुढविणेरइ-
यपवेसणगस्स कयरे कयरे० जाव विसेसाहिए वा ! । गं-
गेया ! सव्वत्थोवे अहे सत्तमापुढविणेरइयपवेसणए तमापुढ-
विणेरइयपवेसणए असंखेज्जगुणे पडिलोमग० जाव रयण-
प्पभापुढविणेरइयपवेसणए असंखेज्जगुणे ।

(एयस्स णमिण्यादि) तत्र सर्वस्तोकं सप्तमपृथिवीना-
रकप्रवेशनकं, तद्गामिनां शेषापेक्षया स्तोक्तत्वात्, ततः
षष्ठ्यामसंख्यातगुणं, तद्गामिनामसंख्यातगुणत्वादधमुत्तर-
भाऽपि ।

अथ तिर्यग्योनिकप्रवेशनकप्ररूपणायाऽऽह-

तिरिक्खजोणियपवेसणए गं भंते ! कइविहे पप्पसे ! । गं-
गेया ! पंचविहे पप्पसे । तं जहा-एगिंदियतिरिक्खजो-
णियपवेसणए० जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणए ।
एगे भंते ! तिरिक्खजोणिए तिरिक्खजोणियपवेसणएगं
पवेसमाणे किं एगिंदियेसु होज्जा० जाव पंचिंदियेसु हो-
ज्जा ! । गंगेया ! एगिंदियेसु वा होज्जा० जाव पंचिंदियेसु
वा होज्जा । ५ । दो भंते ! तिरिक्खजोणियपुच्छा ! । गंगेया !
एगिंदियेसु वा होज्जा० जाव पंचिंदियेसु वा होज्जा । ५ ।

अहवा-एगे एगिंदियेसु एगे वेइंदियेसु होज्जा । एवं जहा शे-
रइयपवेसणए तहा तिरिक्खजोणियपवेसणए वि भाणियव्वे
० जाव असंखेज्जा । उक्कोसा भंते ! तिरिक्खजोणिए पुच्छा ! ।
गंगेया ! सव्वे वि ताव एगिंदियेसु होज्जा । अहवा-ए-
गिंदियेसु य वेइंदियेसु य होज्जा । एवं जहा शेरइया सं-
चारिया तहा तिरिक्खजोणिया वि संचारियव्वं । एगिंदिया
अभुयंतेसु दुयसंजोगो तियसंजोगो चउक्कसंजोगो पंचकसं-
जोगो य भाणियव्वो० जाव अहवा-एगिंदियेसु य वेइंदि-
येसु य० जाव पंचिंदियेसु य होज्जा । एयस्स गं भंते ! एगिंदि-
यतिरिक्खजोणियपवेसणगस्स० जाव पंचिंदियतिरिक्खजो-
णियपवेसणगस्स य कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ! ।
गंगेया ! सव्वत्थोवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणए चउ-
रिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणए विसेसाहिए तेइंदियतिरि-
क्खजोणियपवेसणए विसेसाहिए वेइंदियतिरिक्खजोणिय-
पवेसणए विसेसाहिए एगिंदियतिरिक्खजोणियपवेस-
णए विसेसाहिए ।

(तिरिक्खेत्यादि) इहैकस्तिर्यग्योनिक एकेन्द्रियेषु वा भवे-
द्विषुक्तं, तत्र च यद्यन्येकेन्द्रियेष्वेकः कदाचिदप्युत्पद्यमानो न
लभ्यते, अनन्तानामेव तत्र प्रतिसमयमुत्पन्नस्तथाऽपि देवा-
ऽऽदिभ्य उद्भूत्य यस्तत्रोत्पद्यन्ते, तदपेक्षयैकोऽपि लभ्यते, एत-
देव च प्रवेशनकमुच्यते यद्विजातीयंभ्य आगत्य विजातीयेषु
प्रविशति, सजातीयस्तु सजातीयेषु प्रविष्ट एवेति किं तत्र
प्रवेशनकमिति तत्र चैकस्य क्रमेण एतानेव सूचयता
“ अहवा एगे एगिंदियेसु ” इत्याद्युक्तम् । अथ संक्षेपार्थं
ज्यादीनामसंख्यातपर्यन्तानां तिर्यग्योनिकानां प्रवेशनकप्र-
तिवेशन दर्शयन्नाह-नारकप्रवेशनकसमानमिदं सर्वं, परं
तत्र सप्तमु पृथिवीष्वेकाऽऽदयो नारका उत्पादिताः, तिर्य-
ञ्चस्तु तथैव पञ्चस्थानेषु उत्पादनीयाः, ततो विकल्पनाना-
त्वं भवति, तथाभियुक्तं पूर्वोक्तन्यायं स्वयमवगमनव्यमिति ।
इह चानन्तानामेकेन्द्रियाणामुत्पादेऽपि अनन्तपदं नास्ति,
प्रवेशनकस्यालक्षणस्यासंख्यातानामेव भावादिति ।
(सव्वे वि ताव एगिंदियेसु होज्ज स्ति) एकेन्द्रियाणाम-
तिष्ठानामनुसमयमुत्पादात् । (दुयसंजोगो इत्यादि) इह
प्रक्रमे द्विकसंयोगश्चतुर्द्वी, त्रिकसंयोगः षोढा, चतुष्कसंयो-
गश्चतुर्द्वी पञ्चकसंयोगस्तत्रैक एवेति । (सव्वत्थोवे पंचिंदि-
यतिरिक्खजोणियपवेसणए स्ति) पञ्चन्द्रियजीवानां स्तो-
कत्वादिति, ततश्चानुरिन्द्रियाऽऽदिप्रवेशनकानि परस्परं
विशेषाधिकानीति ।

मनुष्यप्रवेशनकं देवप्रवेशनकं च सुगमं, तथाऽपि किञ्चि-
ल्लिख्यते-

मणुस्सपवेसणए गं भंते ! कइविहे पप्पसे ! । गंगेया ! दु-
विहे पप्पसे । तं जहा-संघुच्छिममणुस्सपवेसणए य, ग-
भवकंतियमणुस्सपवेसणए य । एगे भंते ! मणुस्सपवे-
सणएगं पवेसमाणे किं संघुच्छिममणुस्सेसु होज्जा,

गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु होजा ? गंगेया ! संमुच्छिममणुस्सेसु वा होजा, गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु वा होजा । दो भंते ! मणुस्सा पुच्छा ? गंगेया ! संमुच्छिममणुस्सेसु वा होजा, गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु वा होजा । अहवा-एगे संमुच्छिममणुस्सेसु होजा, एगे गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु होजा । एवं ए-एगे कपेणं जहा शेरइयपवेसणए तहा मणुस्सपवेसणए वि भाणियव्वे । एवं जाव दस । संखेज्जाइं भंते ! मणुस्स-पुच्छा ? गंगेया ! संमुच्छिममणुस्सेसु वा होजा, गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु वा होजा । अहवा-एगे संमुच्छिममणुस्सेसु संखेज्जा गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु होजा । अहवा-दो संमुच्छिममणुस्सेसु होजा संखेज्जा गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु होजा । एवं एकेकं उमारिणसु जाव अहवा-संखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु होजा । ? । असंखेज्जाइं भंते ! मणुस्सा पुच्छा ? गंगेया ! सव्वे वि ताव संमुच्छिममणुस्सेसु होजा । अहवा-असंखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु एगे गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु होजा । अहवा-असंखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु दो गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु एवं जाव असंखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु संखेज्जा गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु य होजा ? । उक्कोसा भंते ! मणुस्सा पुच्छा ? गंगेया ! सव्वे पि ताव संमुच्छिममणुस्सेसु होजा । अहवा-संमुच्छिममणुस्सेसु य गन्धर्वकृतियमणुस्सेसु य होजा ? । एयस्स गं भंते ! संमुच्छिममणुस्सपवेसणगस्स गन्धर्वकृतियमणुस्सपवेसणगस्स य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? । गंगेया ! सव्वत्थोवे गन्धर्वकृतियमणुस्सपवेसणए संमुच्छिममणुस्सपवेसणए असंखेज्जगुणे ।

देवपवेसणए गं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गंगेया ! चउळ्विहे पप्पत्ते । तं जहा-भवणवासिदेवपवेसणए जाव वेमाणियदेवपवेसणए । एगे भंते ! देवे देवपवेसणए गं पविसमाणे किं भवणवासीसु होजा, वाणमंतरेसु होजा, जोइसिएसु होजा, वेमाणिएसु होजा ? गंगेया ! भवणवासीसु वा होजा, वाणमंतरेसु वा होजा, जोइसिएसु वा होजा, वेमाणिएसु वा होजा । ४ । दो भंते ! देवा देवपवेसणए गं पुच्छा ? गंगेया ! भवणवासीसु वा होजा, वाणमंतरेसु वा होजा, जोइसिएसु वा होजा, वेमाणिएसु वा होजा । अहवा-एगे भवणवासीसु, एगे वाणमंतरेसु होजा । एवं जहा तिरिक्खजोणियपवेसणए तहव देवपवेसणए वि भाणियव्वे जाव असंखेज्जाइं । उक्कोसा भंते ! पुच्छा ? गंगेया ! सव्वे वि ताव जोइसिएसु होजा । अहवा-जोइसिएसु य भवणवासीसु य होजा । अहवा-जोइसियवाणमंतरेसु य होजा । अहवा जोइसियवेमाणिएसु य होजा ।

अहवा-जोइसिएसु य भवणवासीसु य वाणमंतरेसु य होजा । अहवा-जोइसिएसु य भवणवासीसु य वेमाणिएसु य होजा । अहवा-जोइसिएसु य वाणमंतरेसु य वेमाणिएसु य होजा । अहवा-जोइसिएसु य भवणवासीसु य वाणमंतरेसु य वेमाणिएसु य होजा । एयस्स गं भंते ! भवणवासिदेवपवेसणगस्स वाणमंतरदेवपवेसणगस्स जोइसियदेवपवेसणगस्स वेमाणियदेवपवेसणगस्स य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? । गंगेया ! सव्वत्थोवे वेमाणियदेवपवेसणए भवणवासिदेवपवेसणए असंखेज्जगुणे वाणमंतरदेवपवेसणए असंखेज्जगुणे जोइसियदेवपवेसणए संखेज्जगुणे ।

मनुष्याः स्थानद्वये संमूर्च्छिमगर्भजलक्षणे प्रविशन्ति । इयमाभित्य एकाऽऽदिसंख्यातान्तेषु पूर्ववद्विकल्पाः कार्वाः । तत्र चातिदेश्यानामस्तिमं संख्यातपदमिति तद्विकल्पान् सप्तदादृश्यज्जाइ- (संखेज्जा इत्यादि) इह द्विकयोने पूर्ववत् एकादश विकल्पा असंख्यातपदेषु पूर्वे द्वादश विकल्पा उक्ताः । इह पुनरेकादशैव यतो यदि संमूर्च्छिमेषु गर्भजेषु चासंख्यातत्वं स्यात्तदा द्वादशाऽपि विकल्पा भवेयः सव्वमिह गर्भजमनुष्याणां स्वरूपतोऽप्यसंख्यातानामभावेन तत्र प्रवेशनके असंख्यातासंभवादतो संख्यातपदे विकल्पैकादशदर्शनायाऽऽह- (असंखेज्जा इत्यादि) (उक्कोसा भंते ! इत्यादि) (सव्वेऽपि ताव संमुच्छिममणुस्सेसु होजा स्ति) संमूर्च्छिमानामसंख्यातानां भावेन प्रविशतामप्यसंख्यातानां सम्भवः, तत्र मनुष्यप्रवेशनकं प्रत्युत्कृष्टपदिनः, तेषु सर्वेऽपि भवन्तीति । अत एव संमूर्च्छिमप्रत्युत्कृष्टप्रवेशनकमितरापेक्षयाऽसंख्यातगुणमवगन्तव्यमिति ॥

देवप्रवेशनके (सव्वे वि ताव जोइसिएसु होजा स्ति) ज्योतिष्कगामिनो बहव इति । तेषूत्कृष्टपदिनो देवप्रवेशनकवन्तः सर्वेऽपि भवन्तीति । (सव्वत्थोवे वेमाणियदेवपवेसणए इति) तद्गामिनां तत्स्थानानां चाल्पत्वादिति । अथ नारकाऽऽदिप्रवेशनकस्यैवाल्लपत्वाऽऽदि निरूपयन्नाह- (एयस्स गमित्यादि) तत्र सर्वे स्तोकां मनुष्यप्रवेशनकं, मनुष्यक्षेत्र एव तस्य भाषास्य च स्तोकात्वाच्चैरधिकप्रवेशनकं त्वसंख्यातगुणं, तद्गामिनामसंख्यातगुणत्वादेवमुत्तरापीति ।

अल्पबहुत्वम्—

एयस्स गं गं भंते ! शेरइयपवेसणगस्स तिरिक्खजोणियपवेसणगस्स मणुस्सपवेसणगस्स देवपवेसणगस्स कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? गंगेया ! सव्वत्थोवे मणुस्सपवेसणए शेरइयपवेसणए असंखेज्जगुणे देवपवेसणए असंखेज्जगुणे तिरिक्खजोणियपवेसणए असंखेज्जगुणे । भ० ६ श० ३२ उ० ।

पञ्च-पर्व-न० । पूरणपू जर्मोपचयहेतुत्वात्पर्व अष्टम्यदिनियो, आ० ६ अ० । अमावास्यायाम्, पौर्णमास्याम्, तदुपलक्षिते पक्षे च । स्था० ६ डा० । सू० प्र० । ख० प्र० ।

तत्र पर्वणि चैवमूचुः—

अदुमि चउहसी पु-लिमा य तहऽमावसा इवह पव्वं ।

मासम्मि पव्वञ्जं, तिणि अ पव्वाहं पक्कम्मि ॥ १ ॥

“चाउहसऽदुमुहिदुपुव्वमासीसु सि” सूत्रप्रामाण्यात् । महा-
निशीथे तु ज्ञानपञ्चम्यपि पर्वत्वेन विवृता—“अदुमिचउह-
सीसु-नाणपंचमीसु उयवासं । न करेहं पच्छिस्तं, ॥”
इत्यादिबचनात् । तथाऽन्यत्र च—

“वीमा पंचमि अदुमि, एगारसि चउहसी पणनिहीओ
एआओ सुअनिहीओ, मोअम ! गणहागिआ भणिआ ॥ १ ॥

वीमा दुविहे धम्मं, पंचमि नाणसु अदुमी कम्मं
एगारसि अंगारं, चउहसी चउदपुव्वारं ॥ २ ॥”

एवं पञ्चपर्वी पूर्णिमाऽमावास्याभ्यां सह वदपर्वी च प्रति-
पक्षमुत्कृष्टतः स्यात् । एषु च पर्वसु कृत्यानि यथा पौषधकरणं,
प्रतिपर्वं तत्करणाऽऽशक्तौ तु अष्टम्यादिषु नियमेन । यथा-
गमः—“सव्वेसु कालपव्वे—सु पसरथो जिएमए इवह ओगो ।
अदुमिचउहसीसु अ, निअमेण हविज्ज पोसहिओ” ॥ १ ॥
इति । यथाशक्तिप्रहणादष्टम्यादिष्वपि पौषधकरणाऽऽशक्तौ
द्विप्रतिक्रमणबहुबहुतरसामायिककरणबहुसंक्षेपदेशावका-
शिकमतस्वीकरणाऽऽदि कार्यम् । अ० २ अधि० । कौमुदीप्र-
भृतिषु लौकिकोत्सवनिधिषु, अ० १ अ० २ अ० ।

प्रतिवर्षपर्वसंख्यामाह—

ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स चउव्वीसं पव्वा पसु-
त्ता । दोव्वस्स णं चंदमंवच्छरस्स चउव्वीसं पव्वा पसुत्ता ।
तव्वस्स णं अभिवद्धितसंवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पसुत्ता ।
चउत्तस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउव्वीसं पव्वा पसुत्ता । पं-
चमस्स णं अभिवद्धियसंवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पसुत्ता ।
एवमेव सपुव्वावरेणं पंचसंवच्छरिणं जुगे एगे चउव्वीसे
पव्वसते भवतीति मकरार्थं ॥

(ता पढमस्स णं इत्यादि) ‘ता’ इति । तत्र युगे प्रथमस्य,
णमिति वाक्यालंङ्कृतौ । चान्द्रस्य संवत्सरस्य चतुर्विंशतिः
पर्वणि प्रवृत्तानि । द्वादशमासात्मको हि चान्द्रसंवत्सरः,
एकैकस्मिन् मासे द्वे द्वे पर्वणी, ततः सर्वसंख्यया चान्द्रे
संवत्सरे चतुर्विंशतिपर्वणि भवन्ति । द्वितीयस्याऽपि चान्द्र-
संवत्सरे चतुर्विंशतिपर्वणि भवन्ति । अभिवद्धितसंवत्सर-
स्य षड्विंशतिः पर्वणि, तस्य अयोदशमासाऽऽश्मकत्वात् । च-
तुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वणि । पञ्चमस्य
अभिवद्धितसंवत्सरस्य षड्विंशतिः पर्वणि । कारणमनन्तर-
मेवोक्तं, तत एवमेव उक्तेन च प्रकारेणैव (सपुव्वावरेणं
ति) पूर्वापरगणितमालिनेन पञ्चसांवत्सरिके युगे चतुर्विं-
शत्याधिकं पर्वशतं भवतीत्याख्यातं सर्वैरपि तीर्थकाङ्क्षि-
मया च ।

इह कस्मिन्नयने कस्मिन्वा मण्डले किं पर्वं समाप्तिमुपयाती-
ति चिन्तायां पूर्वाऽऽचार्यैः परिकरणागथा अभिहिताः । तत-
स्ता विनियोजनानुप्रहार्यमुपदर्शयन्ते—

“इच्छा पव्वेहि” गुणं, अयणं रुवज्जुयं तु कायव्वं ।

सोज्जं च इवह ततो, अयणुक्कितं उडुवहस्स ॥ १ ॥

अह अयणा सुज्जंती, तह पंचजुया उ रुवज्जुत्ता ।

तावइयं तं अयणं, नत्थि निरसं हि रुवज्जुयं ॥ २ ॥

कसिणम्मि होइ रुवं, पक्खेवो दो य होति भिजम्मि ।

जावइया तावइया, एते ससिमंडला होति ॥ ३ ॥

ओयम्मि तु गुणकारे, अभिन्तरमंडले इवह आई ।

जुम्मम्मि य गुणकारे, बाहिरगे मंडले आई ॥ ४ ॥”

आमां क्रमेण व्याख्या—यस्मिन् पर्वणि अयनमण्डलाऽऽदिवि-
षया ज्ञातुमिच्छा, तैर्ध्रुवराशिगुणयते अथ कोऽसौ ध्रुवराशिः?,
उच्यते—इह ध्रुवराशिप्रतिपादिकं पूर्वाऽऽचार्योपदिशिता गा-
था—“एवं च मंडलं म-ण्डलस्य सप्तद्विभागं चत्वारि । नव-
केव बुधियाओ, इगनीसकणं छेण ॥ १ ॥” अस्या अ-
क्षरयोजना—एकं मण्डलमेकस्य च मण्डलस्य सप्तपट्टिभा-
गाश्चत्वारः, एकस्य च सप्तपट्टिभागस्य एकत्रिंशत्कृतेन छे-
देन ये खूर्शिका भागास्तेन च एताः त्रयमाणा ध्रुवराशिः ।
अयं च पर्वगतक्षेत्रादयनगतक्षेत्रापगमे शेषाभूत एकस्य
चान्द्रसिमांशं भाषयिष्यामः ॥ १ ॥ तत एवमूर्तं ध्रुवराशि-
मीप्सितपर्वभिर्गुणयित्वा तदनन्तरमयनं रूपाधिकं कर्त्तव्यं,
तथा गुणितस्य मण्डलराशेर्यदि चन्द्रप्रसोऽयनक्षेत्रं परिपू-
र्यमधिकं वा संभाव्यते, तत एतस्मादीप्सितपर्वसंख्यागु-
णितात् मण्डलराशिरुपनेक्षद्रमसोऽयनक्षेत्रं भवति, शा-
धयन्ति च, यावत्संख्यानि चायनानि शुद्ध्यन्ति तति-
भिर्युक्तानि पर्वणि अयनानि क्रियन्ते, कृत्या च भूयो रू-
पसंयुक्तानि विधेयानि । यदि पुनः परिपूर्णानि मण्डलानि
शुद्ध्यन्ति राशिश्च पञ्चाभिलेपो जायते तदा तदयनसंख्या-
नैर्निर्गुणं सङ्गपयुक्तं नास्ति न तत्रायनराशौ रूपं प्रक्षिप्यते इति
भावः । तथा कृत्स्नं परिपूर्णं राशौ भवत्येकं रूपं मण्डल-
राशौ प्रक्षेपणीयं भिन्नं खण्डे भ्रंशलहितं राशाविन्यर्थः । द्वे
रूपे मण्डलराशौ प्रक्षेपणीये प्रक्षेपे च कृते सनि यावान्म-
ण्डलराशिर्भवति तावन्ति मण्डलानि तावन्ति ईप्सितं
पर्वणि भवन्ति । तथा यदि ईप्सितेन पर्वणा आजोरूपेण
विषमलक्षणेन गुणकारो भवति, तत आदिरभ्यन्तरं मण्डले
द्रष्टव्यः, युगे तु समे तु गुणकारे आदिर्वाहं मण्डलेऽ-
वसेयः । एष करणागथासमूहाक्षरार्थः ।

भाषना त्वियम्—कोऽपि पृच्छति—युगाऽऽदौ प्रथमं पर्वं
कस्मिन्नयने कस्मिन्वा मण्डले समाप्तिमुपयाति?, तत्र प्रथमं
पर्वं पृष्टमिति वामपार्श्वे पर्वमूचक एककः स्थाप्यते, तत-
स्तस्यां तु ध्रेणिकक्षिणपार्श्वे एकमयनं, तस्य चानुध्रेण एक
मण्डलं, तस्य च मण्डलान्याऽधस्ताच्छत्वारः सप्तपट्टिभागा-
स्तेषामप्यधस्ताच्च एकत्रिंशद्भागाः । एष सर्वोऽपि राशि-
ध्रुवराशिः, स ईप्सितेन एकेन पर्वणा गुणयते, एकेन च
गुणितं तदेव भवतीति जातस्तावानेव राशिः । “ततो-
ऽयनं रूपाधिकं च कर्त्तव्यम्” इति वचनादिकं रूपमयनं
प्रक्षिप्यते, मण्डलराशौ चायनं न शुद्ध्यति, ततो “दो य
होति भिजम्मि” इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे रूपे
प्रक्षिप्यते, तत आगतमिदं प्रथमं पर्वं द्वितीये अयने तृती-
यस्य मण्डलस्य “ओयम्मि य गुणकारे, अभिन्तर मण्डले
इवह आई” इति वचनात् । अभ्यन्तरवर्तिनश्चतुर्षु सम-
पट्टिभागेषु एकस्य च सप्तपट्टिभागस्य नवकेवकत्रिंशद्भा-
गेषु गतेषु समाप्तिमुपयातीति, अयनं चेह चन्द्रायणमवसे-
यम् । चन्द्रायणं च युगस्याऽदौ प्रथममुत्तरायणं, द्वितीयं

दक्षिणायनमिति । द्वितीये अभ्यन्तरर्धर्तनस्तृतीयस्य मण्डलस्येत्युक्तम् । तथा कोऽपि पृच्छति-द्वितीयं पर्वं कस्मिन्नयने कस्मिन् वा मण्डले समाप्तमधिगच्छतीति ? तत्र द्वितीयं पर्वं पृष्टमिति स एव प्रागुक्तो ध्रुवराशिः समस्तोऽपि द्वाभ्यां गुरयते, ततो जाते द्वे अयने द्वे मण्डले अष्टौ सप्तषष्टिभागा अष्टादश एकविंशद्भागाः, " ततोऽयनं रूपाधिकं कर्त्तव्यम् । " इति वचनात् अयनं रूपं प्रक्षिप्यते, मण्डलराशौ चाऽयनं न शुद्ध्यति, ततो " दो य होति भिन्नमि " इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे प्रक्षिप्यते, तत आगतं द्वितीयं पर्वं तृतीये अयने चतुर्थस्य मण्डलस्य " जुगममि व गुरणकारे, बाहिरगे मण्डले ह्यह आर् । " इति वचनात् बाह्यमण्डलाद्वर्गवर्त्तिनोऽष्टसु सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्याष्टादशस्वेकविंशद्भागेषु अतिक्रान्तेषु परिसमाप्तिमुपैति । तथा कोऽपि प्रश्नयति-चतुर्दशं पर्वं कनिसंख्येष्वयनेषु मण्डलेषु वा समाप्तिं गच्छतीति ? स एव प्रागुक्तो ध्रुवराशिः समस्तोऽपि चतुर्दशभिर्गुरयते, जानान्ययनानि चतुर्दश मण्डलान्यपि चतुर्दश चत्वारः सप्तषष्टिभागाश्चतुर्दशभिर्गुणिता जाताः षट्षष्ट्याशत् ५६ नव एकविंशद्भागाः चतुर्दशभिर्गुणिता जातं षड्विंशत्यधिकं शतम् १२६ । तत्र षड्विंशत्यधिकस्य शतस्य एकविंशता भागाः द्वियते, लब्धाः चत्वारः सप्तषष्टिभागा द्वौ चूरिणकाभागौ तिष्ठतः, चत्वारश्च सप्तषष्टिभागा उपरितने सप्तषष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाताः षष्टिः सप्तषष्टिभागाः ६६ । चतुर्दशस्य च मण्डलेष्वष्टादशभिर्मण्डलैश्चष्टादशभिश्च सप्तषष्टिभागैरयनं शुद्धं, तेन सर्वाययनानि चतुर्दशसंख्यायुतानि क्रियन्ते, ततोऽयनं रूपाधिकं कर्त्तव्यमिति वचनात् भूयोऽपि तत्रैकं रूपं प्रक्षिप्यते, जानानि षोडश अयनानि सप्तषष्टिभागाश्च चतुःपञ्चाशत्संख्यामण्डलराशाबुद्धरितास्तिष्ठन्ति, ते सप्तषष्टिभागराशौ षष्टिरूपे प्रक्षिप्यन्ते, जातं चतुर्दशोत्तरं शतम् ११४ । तस्य सप्तषष्ट्या भागो द्वियते, लब्धमेकं मण्डलं पश्चादवतिष्ठते सप्तचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः, ततो " दो य होति भिन्नमि " इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे रूपे प्रक्षिप्यते, जातानि त्रीणि मण्डलानि चतुर्दशभिश्चात्र गुणितं कृतं, चतुर्दशराशिश्च यद्यपि युग्मरूपस्तथाऽप्यत्र मण्डलराशेरकमयनमधिकं प्रविष्टमिति त्रीणि मण्डलानि अभ्यन्तरमण्डलादारभ्य द्रष्टव्यानि, तत आगतं चतुर्दशं पर्वं, षोडशे अयने अभ्यन्तरमण्डलादारभ्य तृतीये मण्डले सप्तचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागेषु गतेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य द्वयोरेकविंशद्भागयोगतयोः परिसमाप्तीति । तथा द्वाषष्टिमपर्वजिज्ञासायां स पूर्वोक्तो ध्रुवराशिर्द्विषष्ट्या गुरयते, जातानि द्वाषष्टिरयनानि द्वाषष्टिमण्डलानि द्वे शते अष्टावत्वारिंशत्यधिके सप्तषष्टिभागानां ६६६ पञ्चशतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि एकविंशद्भागानाम् तेषामेकविंशता भागे द्वे लब्धाः परिपूर्णा अष्टादश सप्तषष्टिभागास्ते उपरितने सप्तषष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते षट्षष्ट्याधिके २६६ उपरि च द्वाषष्टिमण्डलानि, तेषां द्विषष्ट्याशता मण्डलैर्द्विषष्ट्याशता च एकस्य मण्डलस्य सप्तषष्टिभागैश्चत्वारि अयनानि लब्धाकृतानि अयनराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि षट्षष्टिरयनानि ६६ । पश्चादवतिष्ठते नव मण्डलानि, पञ्चदश च सप्तषष्टिभागा मण्ड-

लस्य, तत्र पञ्चदश सप्तषष्टिभागाः सप्तषष्टिभागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते एकाशीत्यधिके २८१ । तयोः सप्तषष्ट्या भागो द्वियते, लब्धानि चत्वारि मण्डलानि, शेषा अवतिष्ठन्ते त्रयोदश सप्तषष्टिभागा मण्डलानि च मण्डलराशौ प्रक्षिप्यन्त जातानि त्रयोदश मण्डलानि त्रयोदशभिर्मण्डलैश्चष्टादशभिश्च सप्तषष्टिभागैः परिपूर्णमकमयनं लब्धमिति तदयनराशौ प्रक्षिप्यते, जातानि सप्तषष्टिरयनानि । " नत्थि निरंसमि रुवजुयं । " इति वचनात् अयनराशौ रूपं न प्रक्षिप्यते, केवलं " कित्थणमि होइ रुवं पक्खेवो " इति वचनात् मण्डलस्थानि एकं रूपं न्यस्यते, द्वाषष्ट्या चात्र गुणकारः कृतो द्वाषष्टिरूपश्च राशिर्गुण्यमा, यानि अपि च चत्वार्ययनानि प्रविष्टानि तान्यपि युग्मरूपाणि, रूपं चात्राधिकमेकं न प्रक्षिप्यमिति पञ्चममयनं तत्स्थानि द्रष्टव्यमिति बाह्यमण्डलमादिर्द्रष्टव्यं, तत आगतं द्वाषष्टितमं पर्वं सर्वसप्तषष्ट्यायनेषु परिपूर्णेषु जातेषु बाह्यमण्डले प्रथमरूपे परिसमाप्तिं गतमिति । एवं सर्वायपि पर्वानि भावनीयानि । केवलं विनेयजानुग्रहाय पर्वायनप्रस्तारो लेशतो ह्यरताडित उपदर्श्यते-तत्र प्रथमं पर्वं द्वितीये अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्थे सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य नवस्वेकविंशद्भागेषु गतेषु समाप्तमिति ध्रुवराशिं कृत्वा पर्वोऽयनमण्डलेषु प्रत्येकमेकैकं रूपं प्रक्षेप्तव्यं, भागेषु च तावत्संख्यका भागा मण्डले चायनक्षेत्रे परिपूर्णानि त्रयोदश मण्डलानि, एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागा इत्येतावत्प्रमाणमयनक्षेत्रं शोधयित्वाऽयनं प्रक्षेप्तव्यम् । अनेन क्रमेण वक्ष्यमाणः प्रस्तारः सम्यक्परिभावनीयः । स च प्रस्तारोऽयम्-प्रथमं पर्वं द्वितीयेऽयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्थे सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य नवस्वेकविंशद्भागेषु गतेषु समाप्तं द्वितीयं पर्वं, तृतीयेऽयने चतुर्थे मण्डले चतुर्थमण्डलस्याष्टसु सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्याष्टादशस्वेकविंशद्भागेषु तृतीयं पर्वं, चतुर्थेऽयने पञ्चमे मण्डले पञ्चमस्य मण्डलस्य द्वाष्टसु सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य सप्तविंशतौ एकविंशद्भागेषु चतुर्थे पर्वे, पञ्चमे अयने षष्ठे मण्डले षष्ठस्य मण्डलस्य सप्तदशसु सप्तषष्टिभागेषु एकस्य सप्तषष्टिभागस्य पञ्चस्वेकविंशद्भागेषु पञ्चमं पर्वं, षष्ठेऽयने सप्तमे मण्डले सप्तमस्य मण्डलस्य एकविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य चतुर्दशस्वेकः त्रिंशद्भागेषु षष्ठे पर्वे, सप्तमेऽयने अष्टमे मण्डले अष्टमस्य मण्डलस्य पञ्चविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य त्रयोविंशतौ एकविंशद्भागेषु सप्तमं पर्वं, अष्टमे अयने नवमे मण्डले नवमस्य मण्डलस्य त्रिंशति सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकस्मिन्नेकविंशद्भागे अष्टमं पर्वं, नवमे अयने दशमे मण्डले दशमस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकस्मिन्नेकविंशद्भागेषु नवमं पर्वं, दशमे अयने एकादशे मण्डले एकादशस्य मण्डलस्याष्टाविंशत्सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकस्मिन्नेकविंशद्भागेषु दशमं पर्वं, एकादशेऽयने द्वादशे मण्डले द्वादशस्य च मण्डलस्य द्वाचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्याष्टाविंशतौ एकविंशद्भागेषु एकादशं पर्वं,

द्वादशे अयने त्रयोदशे मण्डले त्रयोदशस्य मण्डलस्य सप्तच-
त्वारिंशति सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य षट्सु
एकत्रिंशद्भागेषु द्वादशं पर्व, चतुर्दशे अयने प्रथमे मण्डले प्र-
थमस्य च मण्डलस्याष्टाविंशत्सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तष-
ष्टिभागस्य पञ्चदशस्वेकत्रिंशद्भागेषु त्रयोदशं पर्व, पञ्चदशे
अयने द्वितीये मण्डले द्वितीयस्य मण्डलस्य द्वाचत्वारिंश-
ति सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य चतुर्विंशतौ एक-
त्रिंशद्भागेषु चतुर्दशं पर्व, षोडशे अयने तृतीये मण्डले तृ-
तीयस्य मण्डलस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेष्वेकस्य च
सप्तषष्टिभागस्य द्वयोरेकत्रिंशद्भागयोः पञ्चदशं पर्व, सप्तदशे
अयने चतुर्थे मण्डले चतुर्थस्य मण्डलस्य एकपञ्चाशति स-
प्तषष्टिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकादशस्वेकत्रिंश-
द्भागेषु । एवं शेषेष्वपि पर्वस्वयनमण्डलप्रस्तारो भावनीयः ।
ग्रन्थगौरवमया तु न लिख्यते ।

अथ किं पर्व कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रयोरे परिसमाप्तिमुपया-
मीति चिन्तायां पूर्वाऽऽचार्यैः करणमुपदर्शितम् । संप्रति तद-
व्युपदर्श्यते-

“चउर्वीससयं काऊ-ण पमाणं सत्तमद्विमेव फलं ।
इच्छापण्येष्टिं गुणं, काऊणं पञ्जया लब्ध्वा ॥ १ ॥
अट्टारसहिं सपहिं, तीसंहिं ससगमि गुणियमि ।
तेरस विउत्तरेहिं, सपहिं अभिइमि सुद्धिमि ॥ २ ॥
सत्तद्विविउत्तरेणं, सव्वणेणं तत्ता उ जं सयं ।
तं रिक्खं नायव्व, जत्थ समत्तं इवइ पव्वं ॥ ३ ॥”

त्रैराशिकविधौ चतुर्विंशत्यधिकं शतं प्रमाणं प्रमाणराशि
कृत्वा सप्तषष्टिरूपं फलं फलराशिं कुर्यात्, कृत्वा च धर्मिनैः
पर्वभिर्गुणकारं विधेयात् विधाय चाऽऽद्येन राशिना चतुर्विंश-
त्यधिकशतं भागं हृतं यत्प्रत्यये पर्याया ज्ञातव्याः, यत्पुनः
शेषमवर्तयितुं तदष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकैः संगुणयन्तं, सं-
गुणितं च तस्मिन् तत्तत्त्रयोदशभिः शतैर्द्वयुत्तरैरभिजित् शो-
धनीयः, अभिजित्प्रयोगानामेकविंशतः सप्तषष्टिभागानां द्वा-
पष्ट्या गुणने एतावत्शतशतकस्य लभ्यमानत्वात् ततस्त-
स्मिन् शतशतं सप्तषष्टिर्नक्षत्राया द्वापष्ट्यस्तासां सर्वांशेषु य-
द्भवति । किमुक्तं भवति ?-सप्तषष्ट्या द्वापष्टौ गुणितायां
यद्भवति तेन भागं हृते यत्प्रत्ययं नावन्ति नक्षत्राणि शुद्धानि,
यत्पुनस्ततोऽपि भागहारणादपि शेषमवर्तयितुं तादृशं
नक्षत्रं ज्ञानव्यं यत्र विवक्षितं पर्व समाप्तमिति । एष करणगा-
थात्रयाक्षरार्थः ।

भावना त्वियम्-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सप्तष-
ष्टिपर्याया लभ्यन्ते, तत एकं पर्वं किं लभामहे ? राशि-
त्रयस्थापना-१२४ । ६७ । १ । अत्र चतुर्विंशत्यधिकशतरूपां
राशिः प्रमाणभूतः, सप्तषष्टिरूपं फलं, तत्रान्येन राशिना
मध्यराशिर्गुणयन्ते, जातस्तावानेव । तस्याऽऽद्येन राशिना चतु-
र्विंशत्यधिकेन शतं भागहरणम्, स च स्तोक्त्वाद्भागं न
प्रयच्छति, ततो नक्षत्राऽऽनयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशद-
धिकैः सप्तषष्टिभागरूपैर्गुणयिष्यामः । इति गुणकारच्छेदरा-
शयोरेकैनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्नक्षत्राणि पञ्चद-
शोत्तराणि ६१५, छेदराशिर्द्वापष्टिः ६२ । तत्र सप्तषष्टिर्न-
क्षत्रैः पञ्चदशोत्तरैर्गुणयन्ते, जातान्येकषष्टिसहस्राणि त्रीणि
शतानि पञ्चोत्तराणि ६१३०५ । एतस्मादभिजित्त्रयोदश
२०१

शतानि द्युत्तराणि शुद्धानि स्थितानि, शेषाणि षष्टिसह-
स्राणि द्युत्तराणि ६०००३ । तत्र छेदराशिर्द्वापष्टिरूपः सप्त-
षष्ट्या गुणयन्ते, जातान्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशद-
धिकानि ४१५४, तैर्भागो द्रियते लब्धाश्चतुर्दश १४ । तेन भव-
त्तस्यैकीनि पुण्यपर्यन्तानि चतुर्दश नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषाणि
तिष्ठन्ति अष्टादश शतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि १८४७ ।
एतानि मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं त्रिंशता गुणयन्ते, जातानि पञ्चपञ्चा-
शत्सहस्राणि चत्वारिंशतानि दशोत्तराणि ५५४१०, तेषां भागे
हृते लब्धाश्चतुर्दश मुहूर्त्ताः, शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दश शता-
नि अष्टोत्तराणि १४०८ । एतानि द्वापष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वाप-
ष्ट्या गुणयितव्यानीति गुणकारच्छेदराशयोर्द्वापष्ट्याऽपवर्त्त-
ना क्रियन्ते, तत्र गुणकारराशिर्जातम् एककच्छेदराशि सप्तष-
ष्टिः, एकेन च गुणित उपरिततो राशिर्जातस्तावानेव ततस्त-
स्य सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा एकविंशतिः २१ । पञ्चादव-
तिष्ठते एकः सप्तषष्टिभागः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य
आगतं प्रथमं पर्व, अष्टपयोत्त्रयोदश मुहूर्त्तान् एकस्य च
मुहूर्त्तस्य एकविंशतिर्द्वापष्टिभागान् एकस्य च द्वाप-
ष्टिभागस्यैकसप्तषष्टिभागं भुक्त्वा समाप्तमिति । तथा यदि
चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सप्तषष्टिः पर्याया लभ्यन्ते
ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना-
१२४ । ६७ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिर्गुणयन्ते, जातं
चतुस्त्रिंशदधिकं शतम् १३४ । तस्याऽऽद्येन राशिना चतुर्विं-
शत्यधिकशतरूपेण भागो द्रियते, लब्धा एको नक्षत्रपर्यायः
स्थितः, शेषा दश, तत एतान् नक्षत्रानयनायाऽष्टादशभिः
शतैः त्रिंशदधिकैः सप्तषष्टिभागैर्गुणयिष्यामः इति गुणकार-
च्छेदराशयोरेकैनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्नक्षत्राणि प-
ञ्चदशोत्तराणि ६१५, छेदराशिर्द्वापष्टिः ६२ । तत्र दश नक्षत्रैः
शतैः पञ्चदशोत्तरैर्गुणयन्ते, जातान्येकनवतिशतानि पञ्चाशद-
धिकानि ६१५०, तैर्भ्यश्चतुर्दश शतानि द्युत्तराण्यभिजितः
शुद्धानि स्थितानि पञ्चादशसर्वातशतानि अष्टाचत्वारिंश-
दधिकानि ७८४८ । तत्र द्वापष्टिरूपच्छेदराशिः सप्तषष्ट्या
गुणयन्ते, जातान्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
४१५४ । तैर्भागो द्रियते, लब्धमेकं भवणरूपं नक्षत्रं,
शेषाणि तिष्ठन्ति षट्त्रिंशच्छतानि चतुर्नवत्यधिकानि
३६६४ । एतानि मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं त्रिंशता गुणयन्ते,
जातमेकं लक्षं दश सहस्राणि अष्टौ शतानि विशद्व्युत्तरा-
णि ११०८२० । तेषां छेदराशिना भागे हृते लब्धाः षड्विं-
शतिर्मुहूर्त्ताः २६, शेषाणि तिष्ठन्ति षोडशोत्तराणि अष्टा-
विंशतिशतानि २८१६ । एतानि द्वापष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वा-
पष्ट्या गुणयितव्यानि, तत्र गुणकारच्छेदराशयोर्द्वापष्ट्या-
ऽपवर्त्तना, तत्र गुणकारराशिर्नक्षत्राणि जातच्छेदराशिः स-
प्तषष्टिः, तत्रैकेन उपरिततो राशिर्गुणिता जातस्तावा-
नेव, तस्य सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा द्वाचत्वारिंशत्
द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तष-
ष्टिभागौ, आगतं द्वितीयं पर्व, धनिष्ठानक्षत्रस्य पर्वदश-
तिमुहूर्त्तान्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाचत्वारिंशतं द्वाप-
ष्टिभागानेकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ
भुक्त्वा समाप्तमुपगच्छति । एवं शेषेष्वपि पर्वेषु सप्तषि
नक्षत्राणि भावनीयानि ।

तत्संभाहिकाधेमाः पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शिताः पञ्च गाथाः—

“ सप्त धनिष्ठा अजम, अभिबुद्धी चित्त आस इदंगी ।
रोहिणि जिह्वा मिगसिर, विस्मादिति सवण पिउदेवा ॥१॥
अज अजम अभिबुद्धी, चित्त आसो तहा विसाहा उ ।
रोहिणि मूलो अहा, वीसं पुस्सो धणिष्ठा य ॥ २ ॥
भग अज अजम पुनो, सार्ह अगी य मित्तदेवा य ।
रोहिणि पुव्वासाहा, पुणव्वसू वीसदेवा य ॥ ३ ॥
अहि वसु भगाभिबुद्धी, हत्थऽस्स विसाह कसिया जिह्वा ।
सोमाऽऽउरवी सवणो. पिउ वरुण भगोऽभिबुद्धी य ॥ ४ ॥
चित्ताऽसविसाहऽगी, मूलो अहा य विस्स पुस्सो अ ।
एए जुगपुव्वहे, विसट्ठिपव्वेसु नक्खत्ता ॥ ५ ॥

एतासां व्याख्या—प्रथमस्य पर्वणः समानौ सर्पाः स-
पदेवतोपलक्षितं नक्षत्रम् अश्लेषानक्षत्रम् १ द्वितीयस्य धनि-
ष्ठा २, तृतीयस्यायमा अयमदेवतोपलक्षिता उत्तरफा-
ल्गुन्यः ३, चतुर्थस्याभिवृद्धिदेवतोपलक्षिता उत्तरभद्र-
पदा ४, पञ्चमस्य चित्रा ५, षष्ठस्याऽश्वः अश्वदेवतोपल-
क्षिता अश्विनी ६, सप्तमस्य इन्द्राग्निरिन्द्राग्निदेवतो-
पलक्षिता विशाखा ७, अष्टमस्य रोहिणी ८, नवमस्य
ज्येष्ठा ९, दशमस्य मृगशिरम् १०, एकादशस्य विश्वग्देवतो-
पलक्षिता उत्तराषाढा ११, द्वादशस्यादितिः अदितिदेवतो-
पलक्षितं पुनर्वसु १२, त्रयोदशस्य श्रवणः १३, चतुर्दशस्य
पितृदेवता मघा १४, पञ्चदशस्याजः अजादेवतोपलक्षिता पूर्व-
भद्रपदा १५, षोडशस्यायमा अयमदेवतोपलक्षिता उत्तरफा-
ल्गुन्यः १६, सप्तदशस्याभिवृद्धिभिवृद्धिदेवतोपलक्षिता उत्त-
रभद्रपदा १७, अष्टादशस्य चित्रा १८, एकोनविंशतितम-
स्याश्वोऽश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी १९, विंशतितमस्य वि-
शाखा २०, एकविंशतितमस्य रोहिणी २१, द्वाविंशतितम-
स्य मूलम् २२, त्रयोविंशतितमस्य आर्द्रा २३, चतुर्विंश-
तितमस्य विश्वग् विश्वग्देवतोपलक्षिता उत्तराषाढाः
२४, पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २५, षड्विंशतितमस्य ध-
निष्ठा २६, सप्तविंशतितमस्य भगा भगदेवतोपलक्षिताः
पूर्वफाल्गुन्यः २७, अष्टाविंशतितमस्याऽजो अजदेवतोप-
लक्षिताः पूर्वभद्रपदाः २८, एकोनविंशत्तमस्यार्यमा अयमा-
देवता उत्तरफाल्गुन्यः २९, त्रिशत्तमस्य पुष्यः, पुष्यदेवता-
का रेवती ३०, एकविंशत्तमस्य स्वातिः ३१, द्वाविंशत्तम-
स्याग्निरग्निदेवतोपलक्षिता कृत्तिकाः ३२, त्रयोविंशत्तम-
स्य मित्रदेवा मित्रनामा देवा यस्याः सा तथा अनुराधा
इत्यर्थः ३३, चतुर्विंशत्तमस्य रोहिणी ३४, पञ्चविंशत्तम-
स्य पूर्वाषाढा ३५, षड्विंशत्तमस्य पुनर्वसुः ३६, सप्त-
विंशत्तमस्य विश्वग्देवा उत्तराषाढा ३७, अष्टाविंशत्तमस्या-
ऽहिरहिदेवतोपलक्षिता अश्लेषा ३८, एकोनचत्वारिंश-
त्तमस्य वसुदेवतोपलक्षिता अनिष्ठा ३९, चत्वारिं-
शत्तमस्य भगा भगदेवाः पूर्वफाल्गुन्यः ४०, एकच-
त्वारिंशत्तमस्याभिवृद्धिभिवृद्धिदेवतोपलक्षिता उत्तरभद्रप-
दा ४१, द्वाचत्वारिंशत्तमस्य हस्तः ४२, त्रिचत्वारिंशत्तम-
स्याश्वोऽश्वदेवा अश्विनी ४३, चतुश्चत्वारिंशत्तमस्य वि-
शाखा ४४, पञ्चचत्वारिंशत्तमस्य कृत्तिका ४५, षट्चत्वा-
रिंशत्तमस्य ज्येष्ठाः ४६, सप्तचत्वारिंशत्तमः सोमदेवतोपलक्षि-
तं मृगशिरानक्षत्रम् ४७, अष्टाचत्वारिंशत्तमस्याऽऽयुर्वेवा

पूर्वाषाढाः ४८, एकोनपञ्चाशत्तमस्य रवि रविनामकदेवो-
पलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रम् ४९, पञ्चाशत्तमस्य श्रवणः ५०,
एकोनपञ्चाशत्तमस्य पिता पितृदेवा मघाः ५१, द्विपञ्चा-
शत्तमस्य वरुणदेवोपलक्षितं शतभिषकनक्षत्रम् ५२, त्रि-
पञ्चाशत्तमस्य भगो भगदेवाः पूर्वफाल्गुन्यः ५३, चतुःपञ्चा-
शत्तमस्याभिवृद्धिदेवा उत्तरभद्रपदा ५४, पञ्चपञ्चाशत्तमस्य
चित्रा ५५, षट्पञ्चाशत्तमस्याश्वोऽश्वदेवा अश्विनी ५६,
सप्तपञ्चाशत्तमस्य विशाखा ५७, अष्टपञ्चाशत्तमस्याग्निदे-
वोपलक्षिता कृत्तिकाः ५८, एकोनषष्टितमस्य मूलम् ५९,
षष्टितमस्य आर्द्रा ६०, एकषष्टितमस्य विश्वक् विश्वग्दे-
वा उत्तराषाढाः ६१, द्वाषष्टितमस्य पुष्यः ६२ । एतदुपसं-
हारमाह—एतानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वार्धे यानि द्वाष-
ष्टिसंख्यानि पर्वाणि तेषु क्रमेण वेदितव्यानि । एवं प्रागुक्त-
करणवशादुत्तरार्धेऽपि द्वाषष्टिसंख्येषु पर्वस्वयमन्तव्यानि ।
संप्रति कस्मिन् सूर्यमण्डले किं पर्वं समाप्तिं यातीति वि-
न्तायां यत्पूर्वाऽऽचार्यैरुपदर्शितं करणं तदभिधीयते—

“ सूरस्म वि नायव्वा, मणेण अयण्ण मंडलविभागो ।

अयणम्मि य जे दिवसा, रुवहिण मंडले इवह ॥ १ ॥ ”

अस्या व्याख्या—सूर्यस्याऽपि पर्वविषयो मण्डलविभागो
ज्ञातव्यः द्रष्टव्यः स्वकीयेनायनेन । किमुक्तं भवति ?—सूर्यस्य स्व-
कीयमयनमपेक्ष्य तस्मिन्सिन्धुमण्डले तस्य पर्वणः परिसमा-
प्तिवधारणीयति । तत्राऽयं शोधिते सति ये दिवसा उ-
द्गृहिता वर्तन्ते तत्संख्ये रूपाधिके मण्डले तदीप्सितं प-
रिसमाप्तं भवतीति वेदितव्यम् । एषा करणगाथाऽक्ष-
रघटना ।

भावार्थस्वयम्—इह यत्पर्वं कस्मिन्मण्डले समाप्तमिति
ज्ञातुमिष्यते तत्संख्या ध्रियते । धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते,
गुणयित्वा च रूपाधिका क्रियते, ततः संभवतोऽवमरात्रयः
पात्यन्ते, ततो यदि व्यशीत्यधिकेन शनेन भागः पतति तर्हि
भागे हृतं यत्तन्धे तान्ययनानि ज्ञातव्यानि, कथलं या पञ्चा-
हिवसलेख्याऽवतिष्ठन्त, तन्तिमे मण्डले विवक्षितं पर्वं समा-
प्तमित्यवश्यम् । उत्तरायणे वर्तमाने बाह्यमण्डलादिः कर्त्त-
व्यः दक्षिणायने च सर्वाभ्यन्तरमिति संप्रति भावना क्रियते-
तत्र कोऽपि पृच्छति—कस्मिन् मण्डले स्थितः सूर्यो युगे प्रथमं
पर्वं समापयतीति ? । इह प्रथमपर्वं पृष्टमित्येकको ध्रियते, स
पञ्चदशभिर्गुण्यते, जाताः पञ्चदश अत्रैकोऽप्यवमरात्रो न
संभवतीति तत् किमपि पात्यते, ते च पञ्चदश रूपाधिकाः
क्रियन्ते, जाताः षोडश युगाऽऽदौ च प्रथमं पर्वं दक्षिणायने
तत् आगतं सर्वाभ्यन्तरमण्डलमादि कृत्वा षोडशमण्डले प्र-
थमं पर्वं परिसमाप्तमिति । तथाऽपरः पृच्छति—चतुर्थं पर्वं
कस्मिन् मण्डले परिसमाप्तीति तत्र चतुष्को ध्रियते,
धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते, जाता षष्टिः, अत्रैकोऽवम-
रात्रः संभवतीत्येकः पात्यते, जाता एकोनषष्टिः ५६ ।
सा भूयोऽप्येकरूपयुता क्रियते, जाता षष्टिः, आगतं सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलमादि कृत्वा षष्टितमे मण्डले चतुर्थं पर्वं समा-
प्तमिति । तथा पञ्चविंशतितमपर्वजिज्ञासायां पञ्चविंशतिः
स्थाप्यते, सा पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि
पञ्चसप्तत्याधिकानि ३७५ । अत्र षडवमरात्रा जाता इति षट्
शोधयन्ते, जातानि त्रीणि शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि ३६६,
तेषां व्यशीत्यधिकेन शनेन भागो विद्यते, लब्धौ पञ्चासि-

छन्ति त्रीणि, तानि रूपयुतानि क्रियन्ते, जातानि चत्वारि, यौ च द्वौ लब्धौ, ताभ्यां द्वे अयने दक्षिणायनोत्तरायण-रूपे शुद्धे, तत आगतं तृतीये अयने दक्षिणायनरूपे सर्वाभ्यान्तरमण्डलमादि कृत्वा चतुर्थे मण्डले पञ्चविंशतितमं पर्वपरिसमाप्तमिति चतुर्विंशत्यधिकशततमपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्यधिकं शतं स्थाप्यते, तत्पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातान्यष्टादश शतानि पञ्चपञ्चदशानि १८६०, चतुर्विंशत्यधिके पर्वशते च त्रिशद्वयमरात्रा भूता इति त्रिशत्पान्यते, जातानि पञ्चादष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि १८३०, तानि रूपयुतानि क्रियन्ते, जातान्यष्टादश शतान्येकत्रिशदधिकानि १८३१ । तेषां त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागं हृते लब्धानि दशायनानि, पञ्चादवतिष्ठते एकः, दशमं च अयनं युगपर्यन्ते उत्तरायणं, तत आगतमुत्तरायणपर्यन्ते सर्वाभ्यान्तरे मण्डले चतुर्विंशत्यधिकशततमं पर्व समाप्तमिति ।

संप्रति किं पर्व कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे समाप्तिमधिगच्छति एतन्निरूपणार्थं यत्पूर्वाऽऽचार्यैः करणमुक्तं तदुपदर्शयते-

“अउर्ध्वसस्य काऊ-ण पमाणं पञ्च य पंच फलं ।
इच्छापव्येहि” गुणं, काऊणं पञ्चया लब्धा ॥ १ ॥
अद्वारस य सपहि, तीसंहि सेसगमि गुणियमि ।
सत्तावीससपसु, अद्वारिसेसु पुस्समि ॥ २ ॥
सप्तद्विंशद्विणं, सब्वगेणं तत्रा उ जं मेसं ।
तं रिक्खं सूरस्स उ, जत्थ समत्तं हवइ पव्वं ॥ ३ ॥”

एतासां तिसृणां गाथानां क्रमेण व्याख्या-त्रैराशिकविधौ चतुर्विंशत्यधिकशतं प्रमाणं प्रमाणराशि कृत्वा पञ्च पर्यायान् फलं कुर्यात्कृत्वा च ईप्सितैः पर्वभिर्गुणं गुणकारं विदध्यात्, विधाय चाऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागो द्वर्धयो, भागं हृते यल्लब्धं ते पर्यायाः शुद्धाः ज्ञातव्याः, यत्पुनः शेषमवतिष्ठते तदष्टादशभिः शतैः त्रिशदधिकैर्गुण्यते, गुणिते च तस्मिन् सप्तविंशतिशतेषु अष्टाविंशत्यधिकेषु शुद्धेषु पुन्यः शुद्धयति, तस्मिन् शुद्धे सप्तपष्टिसंख्याया द्वापष्टयः, तासां सर्वांग्रेण यद्भवति । किमुक्तं भवति ?-सप्तपष्टया द्वापष्टौ गुणितायां यद्भवति तेन भागे हृते यल्लब्धं तावन्ति मल्लवाणि शुद्धानि द्रष्टव्यानि, यत्पुनस्ततोऽपि भागहरणादपि शेषमवतिष्ठते तद्वत् सूर्यस्य संबन्धि द्रष्टव्यं यत्र विवक्षितं पर्व समाप्तमिति । एष करणगाथात्रयाक्षरार्थः ।

भावना स्विम-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते, तत एकंन पर्वणा किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना-१२४।५।१। अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, जानस्तावानेव पञ्चकरूपः, तस्याऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, स च स्तोक्तत्वाद्भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्राऽऽनयनार्थम् अष्टादशभिः शतैस्त्रिशदधिकैः सप्तपष्टिभागैर्गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराश्यादोरजेनाऽपवर्तना, जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५ । छेदराशिर्द्वापष्टिः ६२ । तत्र पञ्च नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यन्ते, जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ४५७५ । पुन्यस्य च चतुश्चत्वारिंशद्भागा द्वापष्टया गुण्यन्ते, जातानि सप्तविंशतिशतानि अष्टाविंशत्यधिकानि २७२८ । एतानि पूर्वराशेः

शोधयन्ते, स्थितानि पञ्चादष्टादशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि १८४७ । तत्र छेदराशिर्द्वापष्टिरूपः सप्तपष्टया गुण्यते, जातानि एकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि ४५४४, तैर्भागो ह्रियते, तत्र राशेः स्तोक्तत्वाद्भागो न लभ्यते, ततो दिवसा आनेतव्याः, तत्र छेदराशिर्द्वापष्टिरूपः परिपूर्णनक्षत्राऽऽनयनार्थं हि द्वापष्टिसप्तपष्टया गुणितः परिपूर्णं च नक्षतमिदानीं नाऽऽप्नोति, ततो मूल एव द्वापष्टिरूपच्छेदराशिः केवलं पञ्चभिः सप्तपष्टिभागैर्नक्षत्रां भवति, ततो दिवसाऽऽनयनाय द्वापष्टिः पञ्चभिर्गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि दशोत्तराणि ३१०, तैर्भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्च दिवसाः, शेषास्तिष्ठन्ति द्वे शते समनवत्यधिके २६७, ते मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, तत्र गुणकारच्छेदराशयोः शन्येनाऽपवर्तना, जातो गुणकारराशिस्त्रिकरूपच्छेदराशिरेकत्रिशत् तत्रिकेनोपरितनो राशिर्गुण्यते, जातान्यष्टौ शतान्येकनवत्यधिकानि ८६१, तेषामेकत्रिशता भागो ह्रियते, लब्धा अष्टाविंशतिमुहूर्त्ताः २८, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिरेकत्रिशद्भागाः ३३, आगतं प्रथमं पर्व अश्वेषानक्षत्रस्य पञ्चदिवसानेकस्य च दिवसस्याष्टाविंशतिमुहूर्त्तानेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिमेकत्रिशद्भागान् भुक्त्वा समाप्तम् । अथ वा-पुन्ये शुद्धे यानि स्थितानि पञ्चादष्टादशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि १८४७, तानि सूर्यमुहूर्त्ताऽऽनयनाय त्रिशता गुण्यन्ते जातानि पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि दशोत्तराणि ४५४१०, तेषां प्रागुक्तेन छेदराशिना ४१५४, भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोदश मुहूर्त्ताः १३, शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दशशतान्यष्टोत्तराणि १४०८, ततोऽमूनि द्वापष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वापष्टया गुणयितव्यानि, गुणकारच्छेदराशयोः द्वापष्टयाऽपवर्तना, तत्र गुणकारराशिरेककरूपः छेदराशिसप्तपष्टिरूपः, तत्र एकेन गुणितो राशिस्तावानेव जातः १४०८, तस्य सप्तपष्टया भागो ह्रियते, लब्धा एकविंशतिः २१ द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकसप्तपष्टिभागः, तत आगतं युगस्याऽऽदौ प्रथमं पर्व, अमावास्यालक्षणमश्वेषानक्षत्रस्य त्रयोदशमुहूर्त्तस्य एकविंशतिद्वापष्टिभागानेकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकं सप्तपष्टिभागं भुक्त्वा सूर्यः समायाति । तथा च वक्ष्यति-“ता ए-पसि णं पंचरहं संवच्छुराणं पढं अमावासं वंदे केण न-क्खसेणं जोएइ ? ता असिलेसाणं एके मुहुत्ते चत्तालीसं वाव-ट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तिट्ठिहा छिंता छावट्ठि खु-णिआ सेसा । तं समयं च णं सूरं केणं नक्खसेणं जोएइ ? ता असिलेसाहिं चेव असिलेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं वा-वट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तिट्ठिहा छेता छावट्ठि खुणिया सेसा ।” इति । तथा यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना १२४।५।२। अत्रान्त्येन राशिना त्रिकलक्षणेन मध्यराशेः पञ्चकरूपो गुण्यते, जाता दश १०, तेषामाद्येन राशिना भागहरणं, ते च स्तोक्तत्वाद्भागं न प्रयच्छन्ति, ततो नक्षत्राऽऽनयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिशदधिकैर्गुणयितव्या इति गुणकारच्छेदराश्यादोरजेनापवर्तना जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५ । छेदराशिर्द्वापष्टिः ६२, तत्र नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यन्ते, जातानि एकनवतिशतानि पञ्चाशदुत्तराणि ६१५ ।

तेभ्यः सप्तविंशतिशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि पुण्यसत्त्वानि शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चादशतुःषष्टिशतानि द्वाविंशत्यधिकानि ६४२२, छेदराशिर्द्वापष्टिरूपः सप्तपञ्चा गुण्यते, जातान्येकवत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि ४१५४, तैर्भागो हियते, लब्धमेकं नक्षत्रं, तच्चार्श्लेषारूपमश्लेषानक्षत्रं चार्श्लेषमन एतद्वनाः पञ्चदश सूर्यमुहूर्ता अधिका वेदितव्याः, शराणि निष्ठन्ति द्वाविंशतिशतान्यष्टपञ्चदश्याधिकानि २२६८, ततो मुहूर्ताऽन्यनार्थमेतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातान्यष्टपष्टिद्वयानि चत्वारिंशदधिकानि ६८४०, तेषां छेदराशिना ४१५४ भागो हियते, लब्धाः षोडश सूर्यमुहूर्ताः १६, शेषाण्यतिष्ठन्ते पञ्चदशशतानि पदमन्यधिकानि १५७६, तानि द्वापष्टिभागाऽऽन्यनार्थं द्वापष्ट्या गुणयितव्यानीति गुणकारच्छेदराशयोर्द्वापष्ट्याऽपवर्तना, जातो गुणकारराशिरूपः छेदराशिः सप्तपष्टिः ६०, तत्रोपरितनो राशिरकेन गुणितस्तावानेव जातः, तस्य सप्तपष्ट्या भागं हृतं लब्धास्त्रयोविंशतिर्द्वापष्टिभागाः ३३ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चविंशत्यन्यपष्टिभागाः ३५, तत्र ये लब्धाः षोडश मुहूर्ता ये चोदरिताः पञ्चात्याः पञ्चदश मुहूर्तास्तं एकत्र मीलयन्ते जाता एकत्रिंशत् ३१, तत्र त्रिंशतामथाशुद्धा पञ्चादशरत्येकः सूर्यमुहूर्तस्तत आगतं द्वितीयं पर्वथावगमनमाविर्गण्यमासीत्पूर्व फालगुनीनक्षत्रस्यैकं मुहूर्तमेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिर्द्वापष्टिभागानेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चविंशतं सप्तपष्टिभागान् भुक्त्वा सूर्यः परिसमापयति । तथा च वक्ष्यति—“ ता एषां णं पंचवहं संवच्छराणं पदमं पुण्यमासीणं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएह ? ता धणिद्वीहिं धाणद्वीहिं तिभि मुहुत्ता एगुणीसं च वासट्टिभागा मुहुत्तस्स वासट्टिभागं च सत्तट्टिहा हेत्ता पण्टी चुणिया भागा सेत्ता । तं समयं च णं सूरं केणं नक्षत्रेणं जोएह ? ता पुव्याहिं फग्गुणीहिं पुव्याणं फग्गुणीणं अट्टावीसं च मुहुत्ता अट्टावीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा हेत्ता वत्तीसं चुणिया भागा सेत्ता ।” इति । तथा यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते, ततस्त्रिभिः किं लभामहे ? राशि त्रयस्थापना—१२४।३। अत्रान्त्येन राशिना त्रिकलक्षणेन मध्ये राशिः पञ्चरूपो गुण्यते, जाताः पञ्चदश १५, तेषामाद्येन राशिना भागहरणं, तत्र राशिः स्तंकात्वाद्भागो न लभ्यते, ततो नक्षराऽऽन्यनार्थमष्टादशशतं त्रिंशदीधकैः सप्तपष्टिभागैर्गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराशयोर्द्वापष्ट्याऽपवर्तना, जातो गुणकारराशिरन्यदशतानि पञ्चदशोत्तराणि ६५, छेदराशिर्द्वापष्टिः ६२, तत्र नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः पञ्चदश गुण्यन्ते, जातानि त्रयोदशपष्ट्याणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि १३७२५, तेभ्यः सप्तविंशतिशतान्यधिकानि पुण्यसत्त्वानि शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चादशपष्ट्याणि नवशतानि समन्यधिकानि १०६६७, छेदराशिर्द्वापष्टिरूपः सप्तपष्ट्या गुणितो, जातान्येकवत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि ४१५४, तैर्भागो हियते, लब्धे ८ नक्षत्रे २ । ते चार्श्लेषरामवारूप, अश्लेषरानक्षत्रं चार्श्लेषमन्येतद्वनाः पञ्चदश सूर्यमुहूर्ता उदरिता वेदितव्याः । शराणि निष्ठन्ति पञ्चविंशतिशतानि नवाशीत्यधिकानि २६८६ । एतानि मुहूर्ताः

ऽऽन्यनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातान्यशीतिसद्व्याणि पदशतानि सप्तत्यधिकानि ८०६७० तेषां छेदराशिना ४१५४ भागो न्हियते, लब्धा एकोनविंशतिमुहूर्ताः १६ । शेषाण्यतिष्ठन्ते सप्तदशशतानि चतुःषट्त्वारिंशदधिकानि १७४४ । एतानि द्वापष्टिभागाऽऽन्यनार्थं द्वापष्ट्या गुणयितव्यानीति गुणकारच्छेदराशयोर्द्वापष्ट्याऽपवर्तना, जातो गुणकारराशिरूपः, छेदराशिः सप्तपष्टिः ६७, तत्रोपरितनो राशिरकेन गुणितस्तावानेव जातः १७४४ । तस्य सप्तपष्ट्या भागो न्हियते, लब्धाः पञ्चविंशतिर्द्वापष्टिभागो एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागौ ३३ । तत्र ये लब्धा एकोनविंशतिमुहूर्ताः ये चोदरिताः पञ्चात्या पञ्चदश मुहूर्ताः तं एकत्र मीलयन्ते, जातान्यष्टपष्टिद्वयानि । स च त्रिंशता पूर्वफालगुनी शुद्धा शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारो मुहूर्तास्तत आगतं तृतीयं पर्वमाद्रपदगतमवास्यारूपम् उत्तराफालगुनीनक्षत्रस्य चत्वारो मुहूर्तानेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशतं द्वापष्टिभागानेकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागौ भुक्त्वा सूर्यः परिसमापयति । तथा च वक्ष्यति—“ ता एषां णं पंचवहं संवच्छराणं दोहं अमायासं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएह ? ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं उत्तरफग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणनीसं वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा हेत्ता पणनीसं चुणिया भागा सेत्ता । तं समयं च णं सूरं एवं केणं नक्षत्रेणं जोएह ? ता उत्तराहिं चैव फग्गुणीहिं उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणनीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा हेत्ता पणट्टी चुणिया भागा सेत्ता ।” इति । एवं शेषपर्वसमापकान्यपि सूर्यनक्षत्राण्यनंतव्यानि । अथ चंदं पर्वसु सूर्यनक्षत्रपरिगणनार्थं पूर्वाऽऽचार्योपदेशितं करणम्—

तिनीसं च मुहुत्ता, विसट्टिभागा य दो मुहुत्तस्स ।

चुत्तासचुणिणया भागा, पव्वीकय रिक्ख धुवरासी ॥ १ ॥

इच्छापव्वगुणाओ, धुवरासीओ य सोहणं कुणसु ।

पूसाइणं कमसां जह दिट्ठमणंतनारीहिं ॥ २ ॥

उगवीसं च मुहुत्ता, तेयालीसं विसट्टिभागा य ।

तेनीसचुणिणयाओ, पूसस्स य सोहणं एयं ॥ ३ ॥

उग्यालसयं उत्तर-फग्गु उगुणट्ट दो विसाहासु ।

चत्तारि नवोत्तर उ-त्तराण ऽसाहाण सोऽभाणि ॥ ४ ॥

सव्वन्थ पुस्स ऽस्सेणं, सोऽम्भं अभिस्स च उर उगुवीसं ।

वावट्टी छुभागा, वत्तीसं चुणिणया भागा । ५ ॥

उगुणत्तरं पंचसया, उत्तरमहवय सस उगुवीसा ।

गाहिणि अट्टनयोत्तर-पुणव्वसेतम्मि सोऽभाणि ॥ ६ ॥

अट्टमया उगुवीसा, विसट्टिभागा य होति चउवीसं ।

छावट्टी सत्तट्टी, भागा पुस्सस्स सोहणं ॥ ७ ॥

एतासां क्रमेण व्याख्या—अयस्त्रिंशत्सुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वौ द्वापष्टिभागावेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंशत्चुणिणका भागाः ३३।२।३४ एष सर्वेष्वपि पर्वसु पर्वीकृत एकैकं पर्वणा निष्पादितं ऋतुधुवराशिः सूर्यनक्षत्रविषयो धुवराशिः । कथं मनस्योत्पत्तिरिति चेदुच्यते—त्रैराशिकत्वात् तच्चैवं त्रैराशिकं यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते, तत एकैकं पर्वणा किं लभामहे ? राशि त्रयस्थापना—१२४।५।१ । अत्रान्त्येन राशिना स-

ध्वराशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, “एकेन गुणितं तदेव भवति” इति वचनात् । ततः चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन भागो द्वियते, तत्रोपरितनराशेः स्तोक्तत्वाद् भागो न लभ्यते, लब्धा एकस्य च सूर्यनक्षत्रपर्यायस्य पञ्चचतुर्विंशत्यधिकशतभागाः, तत्र नक्षत्राणि कुर्म इत्यष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकैः सप्तपष्टिभागैः पञ्च गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराशयोरङ्गेनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्नक्षत्राणि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, छेदराशिर्द्वापष्टिः ६२, तत्र नक्षत्राणि शतैः पञ्चदशोत्तरैः पञ्च गुणयन्ते, जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ४५७५, एतानि मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं त्रिंशता गुणयन्ते, जातमेकं लक्षं सप्तत्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते पञ्चाशदधिके १३७२५०, छेदराशिश्च द्वापष्टिरूपः सप्तपष्ट्या गुणयन्त, जातान्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि ४५४५, तैर्भागो द्वियते, लब्धास्त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः ३३, शेषं तिष्ठत्यष्टपष्ट्यधिकं शतम्, १६८, एतत् द्वापष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वापष्ट्या गुणयितव्यमिति गुणकारच्छेदराश्यार्द्वापष्ट्याऽपवर्त्तना, जाता गुणकारराशिरेकरूपः छेदराशिः सप्तपष्टिरूपः “एकेन च गुणितं तदेव भवति” ततोऽष्टपष्ट्यधिकमेव शतं जातं, तस्य सप्तपष्ट्या भागो द्वियते, लब्धौ द्वौ द्वापष्टिभागौ, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागा इति । (इच्छापर्व इत्यादि) इच्छाविषयं यत् पर्व पर्वसंख्यायन्तं तदिच्छापर्वं, तद्गुणो गुणकारो यस्य ध्रुवराशस्तस्मात् । किमुक्तं भवति ?—ईप्सितं यत् पर्व तन्मन्त्रया गुणितात् ध्रुवराशेः पुण्याऽऽदीनां नक्षत्राणां क्रमशः क्रमेण शोधनं कुर्याद्यथादिष्टं यथाकथितमनन्तज्ञानिभिः । कथं कथितमित्याह—“ उगर्वाभं च ” इत्यादि गाथा । एकोनविंशतिमुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद्द्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशच्छतपष्टिभागः ६४३।३३। एतदेतावत्प्रमाणं पुण्यशोधनकम् । कथमेतावतः पुण्यशोधनकस्योत्पत्तिरिति चेत् ? उच्यते इह पाश्चात्ययुगपरिसमाप्तौ पुण्यस्य त्रयोविंशतिसप्तपष्टिभागा गताः, चतुश्चत्वारिंशद्वतिष्ठन्ते, ततस्ते मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुणयन्ते, जातानि त्रयोदश शतानि विंशत्यधिकानि १३२०, तेषां सप्तपष्ट्या भागो द्वियते, लब्धा एकोनविंशतिमुहूर्त्ताः १६, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् ४७, सा द्वापष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वापष्ट्या गुणयन्ते, जातान्येकोनत्रिंशत्शतानि चतुर्दशोत्तराणि २६१४, तत एतेषां सप्तपष्ट्या भागो द्वियते, लब्धास्त्रिचत्वारिंशद्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागा इति । (उगुयालसयमित्यादि) एकोनचत्वारिंशमेकोनचत्वारिंशदधिकं मुहूर्त्तशतमुत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनं १३६, द्वे शते एकोनषष्ट्यधिके विंशत्यापर्यन्तेषु शोधये २५६, चत्वारि मुहूर्त्तशतानि नवोत्तराणि उत्तराषाढानामुत्तराषाढापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधयानि ४६, (सव्यन्थेत्यादि) एतेषु सर्वेष्वपि शोधनेषु यत्पुण्यस्य मुहूर्त्तस्य शेषं त्रिचत्वारिंशत्मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागा इति तत्पत्येकं शोधनीयम्, तथा अभिजितश्चत्वारि मुहूर्त्तशतानि एकोनविंशतान्येकोनविंशत्यधिकानि षट्द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्यैकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिंशच्छतपष्टिभागः सप्तपष्टिभागा इति शोधयम् । एतावता पुण्यादीन्यभिजिदन्तानि नक्षत्राणि

शुद्ध्यन्तीति भावार्थः । तथा (उगुयस्तरत्यादि) एकोनसप्तानि एकोनसप्तत्यधिकानि पञ्च मुहूर्त्तशतानि उत्तरभद्रपदानामुत्तरभद्रपदान्तानां शोधयानि ५६६, तथा सप्तशतान्येकोनविंशत्यधिकानि ७१६, रोहिणीपर्यन्तानां शोधयानि पुनर्वसुपर्यन्ते अष्टौ शतानि नवोत्तराणि ८०६ शोधयानि । (अट्टसपत्वादि) अष्टौ शतान्येकोनविंशानि एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिसप्तपष्टिभागा इति पुण्यस्य शोधनकमेतावता परिपूर्णमेको नक्षत्रपर्यायः शुद्ध्यतीति तात्पर्यार्थः । एष करणगाथाऽज्ञगार्थः ।

संप्रति करणभावना क्रियते—तत्र कोऽपि पृच्छते—प्रथमं पर्व कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे परिसमाप्तिमुपैति ? तत्र ध्रुवराशिर्यस्त्रिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागा इत्येवंपो द्वियते ३३।२।३४। धृत्वा चैकेन गुणयन्ते—“ एकेन गुणितं तदेव भवति । ” ततः पुण्यशोधनकमेकोनविंशतिमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद्द्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागा इत्येवंप्रमाणं शोधयते, ततः स्थितास्त्रयोदश मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकविंशतिद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकः सप्तपष्टिभागः १३।२१।१। तत आगतमेतावदशेषानक्षत्रस्य सूर्यो भुक्त्वा प्रथमं पर्व श्रावणमासभाव्यमावास्यालक्षणं परिसमापयतीति द्वितीयपर्वं चिन्तायाम् स एव ध्रुवराशिः । ३३।२।३४। द्वाभ्यां गुणयते जातः षट्पष्टिमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकसप्तपष्टिभागाः ६६।५।१। एतस्माद्यथादितप्रमाणं १६।४३।३३। पुण्यशोधनं शोधयते, स्थिता पञ्चात्पदचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः त्रयोविंशतिद्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत्सप्तपष्टिभागाः ४६।२३।३५। ततः पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैर्नक्षत्राणां त्रिंशता मघाः, स्थितः पञ्चादेको मुहूर्त्तः, तत आपतं द्वितीयं पर्व पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्यैकं मुहूर्त्तमेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिद्वापष्टिभागानेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत् सप्तपष्टिभागान् भुक्त्वा सूर्यः परिसमाप्तिं नयति, तृतीयपर्वचिन्तायां स एव ध्रुवराशि ३३।२।३४। त्रिभिर्गुणयन्ते जाता नवनवतिमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत्सप्तपष्टिभागाः ६६।७।३५। एतस्मात्पुण्यशोधनं १६।४३।३। शोधयते, स्थिताः पञ्चादेकोनसप्ततिमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागौ ६६।२६।२। ततः पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैर्नक्षत्राणां त्रिंशता मघा त्रिंशता पूर्वफाल्गुनी स्थिताः, पञ्चाष्टत्वारो मुहूर्त्ता आगतं तृतीयं पर्व भाद्रपदमावास्यारूपमुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्य चतुरो मुहूर्त्तानेकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिद्वापष्टिभागान्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागौ भुक्त्वा सूर्यः परिसमापयति । एवं शेषपर्वेष्वपि सूर्यनक्षत्राणि वेदितव्यानि ।

तत्र युगपूर्वार्द्धभाविद्वापष्टिपर्वगतसूर्यनक्षत्रसूचिका इमाः पूर्वाऽऽचार्योपदर्शिता । गाथाः—

“ सप्त भग अजमदुगं, हत्यो चित्ता विसाह भित्तो य ।

जेट्ठाङ्गं च लुक्, अजाऽभिवृद्धी दु पूसाऽऽसा ॥ १ ॥
 लुक् च कसियाई, पिइ भग अजमदुगं च चित्ता य ।
 वाउ विमाहा अणुग-ह जेट्ठा आउं च वीसु दुगं ॥ २ ॥
 सवण धणिट्ठा अजद-व अभिवृद्धिदु अस्स जमवहुला ।
 रोहिणि सोमऽदिदुगं, पुस्सा पिइभगज्जमा हत्थो ॥ ३ ॥
 चित्ता य जिट्ठवज्जा, अभिई अंताणि अट्ठ रिक्खाणि ।
 एए जुगपुव्वंइ, विमंदि पव्वे सरिक्खाणि ॥ ४ ॥

एतासां व्याख्या-प्रथमस्य पर्वणः समाप्तौ सूर्यनक्षत्रं स-
 र्पः सर्पदेवतोपलक्षिताः अश्लेषा १, द्वितीयस्य भगो भ-
 गदेवतोपलक्षिताः पूर्वफाल्गुन्यः २, ततः अर्यमदिकमिति
 तृतीयस्य पर्वणोऽर्यमदेवतोपलक्षिता उत्तरफाल्गुन्यः ३
 चतुर्थस्याऽप्युत्तरफाल्गुन्यः ४, पञ्चमस्य हस्तः ५, षष्ठस्य
 चित्रा ६, सप्तमस्य विशाखा ७, अष्टमस्य मिथुना मित्रदेव-
 तोपलक्षिता अनुराधा ८, ततो ज्येष्ठाऽदिकं पद क्रमेण वक्त-
 व्यम् । तद्यथा-नवमस्य ज्येष्ठाः ९, दशमस्य मूलम् १०, एकाद-
 शस्य पूर्वाषाढा ११, द्वादशस्यान्तराऽऽषाढा १२, त्रयोदशस्य
 भरणी १३, चतुर्दशस्य धनिष्ठा १४, पञ्चदशस्याजोऽजदेव-
 तोपलक्षिता पूर्वभद्रपदा १५, षोडशस्याऽभिवृद्धिरभिवृद्धि-
 देवतोपलक्षिता उत्तरभद्रपदा १६, सप्तदशस्यान्तरभद्रपदा
 १७, अष्टादशस्य पुष्यः पुष्यदेवतोपलक्षिता रेवती १८, ए-
 कानविंशतितमस्याश्वोऽश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी १९,
 पट्टं च कृत्तिकाऽऽदिकमिति विंशतितमस्य कृत्तिकाः २०, एक-
 विंशतितमस्य रोहिणी २१, द्वाविंशतितमस्य मृगशिरः २२,
 त्रयोविंशतितमस्याऽऽर्द्रा २३, चतुर्विंशतितमस्य पुनर्वसु २४,
 पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २५, षड्विंशतितमस्य पितरः पितृ-
 देवतोपलक्षिता मघाः २६, सप्तविंशतितमस्य भगो भग-
 देवतोपलक्षिताः पूर्वफाल्गुन्यः २७, अष्टाविंशतितमस्या-
 र्यमा अर्यमदेवा उत्तरफाल्गुन्यः २८, एकोनविंशतितमस्याप्यु-
 त्तरफाल्गुन्यः २९, त्रिंशत्तमस्य चित्रा ३०, एकत्रिंशत्तमस्य
 वायुर्वायुदेवतोपलक्षिता स्वातिः ३१, द्वात्रिंशत्तमस्य विशा-
 खाः ३२, त्रयत्रिंशत्तमस्यानुराधा ३३, चतुर्त्रिंशत्तमस्य ज्येष्ठा
 ३४, पञ्चत्रिंशत्तमस्य पुनरायुरायुदेवतोपलक्षिता पूर्वाषाढाः
 ३५, षट्त्रिंशत्तमस्य विश्वदेवा उत्तराषाढा ३६, सप्तत्रिं-
 शत्तमस्याप्युत्तराषाढाः ३७, अष्टात्रिंशत्तमस्य भरणी ३८,
 एकोनचत्वारिंशत्तमस्य धनिष्ठा ३९, चत्वारिंशत्तमस्या-
 ऽजोऽजदेवतोपलक्षिता पूर्वभद्रपदा ४०, एकचत्वारिंशत्तम-
 स्याभिवृद्धिरभिवृद्धिदेवा उत्तरभद्रपदा ४१, द्वाचत्वारिं-
 शत्तमस्याप्युत्तरभद्रपदा ४२, त्रिचत्वारिंशत्तमस्याश्वोऽश्व-
 देवा अश्विनी ४३, चतुश्चत्वारिंशत्तमस्य यमो यमदेवा
 भरणी ४४, पञ्चचत्वारिंशत्तमस्य बहुला कृत्तिका ४५, षट्-
 चत्वारिंशत्तमस्य रोहिणी ४६, सप्तचत्वारिंशत्तमस्य सोमः
 सोमदेवोपलक्षितं मृगशिरः ४७, अदितिद्विकमिति अष्ट-
 चत्वारिंशत्तमस्यादितिर्द्विदेवोपलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रम्
 ४८, एकोनपञ्चाशत्तमस्यापि पुनर्वसुनक्षत्रम् ४९, पञ्चाश-
 त्तमस्य पुष्यः ५०, एकपञ्चाशत्तमस्याऽपि पितृदेवा मघा ५१,
 द्वापञ्चाशत्तमस्य भगो भगदेवतोपलक्षिता पूर्वफाल्गुन्यः
 ५२, त्रिपञ्चाशत्तमस्यार्यमा अर्यमदेवतोपलक्षिता उत्तरफाल्-
 गुन्यः ५३, चतुःपञ्चाशत्तमस्य हस्त ५४, अत ऊर्ध्वं चित्रा
 ऽऽदीनि अभिजित्पर्यन्तानि ज्येष्ठावर्जान्यष्टौ नक्षत्राणि क्रमेण

वक्तव्यानि । तद्यथा-पञ्चपञ्चाशत्तमस्य चित्रा ५५, षट्पञ्चा-
 शत्तमस्य स्वातिः ५६, सप्तपञ्चाशत्तमस्य विशाखा ५७,
 अष्टपञ्चाशत्तमस्य अनुराधा ५८, एकोनपष्टितमस्य मूलः
 ५९, पष्टितमस्य पूर्वाषाढा ६०, एकषष्टितमस्योत्तराषाढाः
 ६१, द्वापष्टितमस्याभिजिदिति ६२ । एतानि नक्षत्राणि
 युगस्य पूर्वाद्धे द्वापष्टिसंख्येषु पर्वसु यथाक्रममुक्तानि ।
 एतं करणवशेन युगस्यान्तराद्धेऽपि द्वापष्टिसंख्येषु पर्वसु
 ज्ञातव्यानि किं पर्व चरमदिवसं कियत्सु मुहूर्तेषु गतेषु
 समाप्तिमियतीत्यन्तद्विषयं यत्करणमभिहितं पूर्वाऽऽचार्यै-
 स्तदभिधीयते-

“ चउर्द्धं अहियम्मि पव्वे, एक्के सेसम्मि होइ कलिआंगो ।
 वंसु य दावरजुम्मो, तिसु तेया चउसु कडजुम्मो ॥ १ ॥
 कलिआंगे ते एउई, पक्खेवो दावरम्मि वावट्टी ।
 तेऊए एकतीसा, कडजुम्मं नत्थि पक्खेवो ॥ २ ॥
 सेसंइ तीसगुणे, वावट्टी भाइयम्मि जं लइं ।
 जाणे तइसु मुहुत्ते-सु अहोरत्तस्स तं पव्वं ॥ ३ ॥ ”

एतासां क्रमेण व्याख्या-पर्वणि पर्वराशौ चतुर्भिर्भक्ते सति
 यद्येकः शेषो भवति तदा स राशिः कलशेजो भवति । इ-
 योः शेषयोर्द्वापरयुग्मः । त्रिषु शेषेषु त्रैतोजश्चतुर्षु शेषेषु
 कृतयुग्मः । (कलिआंगेत्यादि) तत्र कलशेजे रूपराशौ
 त्रिनवतिः प्रक्षेपः प्रक्षेपणीयो राशिः, द्वापरयुग्मे
 द्वापष्टिः, त्रैतोजसि एकत्रिंशत्, कृतयुग्मे नास्ति प्रक्षेपः ।
 एवं प्रक्षेपप्रक्षेपाणां पर्वराशीनां सतां चतुर्विंशत्यधि-
 केन पर्वशतेन भागो न्हियंत, हुत्ते च भागे यच्छेषम-
 यतिप्रते तस्यायं विधिः-(सेसंइ इत्यादि) शेषश्चतुर्विं-
 शत्यधिकेन शतेन भागे हुत्ते अर्वाशष्टस्याद्धे कियते, कृत्वा
 च त्रिंशता गुणयते, गुणयित्वा च द्वापष्ट्या भज्यते, भक्ते
 सति यल्लब्धं तान् मुहूर्त्तान् जानीहि, लब्धान् शेषमुहूर्त्तभा-
 गान्, तत एवं स्वशिष्येभ्यः प्ररूपयन् तन् विवक्षितं पर्व
 चरमे अहोरात्रे सूर्योदयास्तावत्सु मुहूर्तेषु तावत्सु च मुहूर्त्त-
 भागेषु अतिक्रान्तेषु परित्यज्यते । एष करणगाथाऽक्षरा-
 र्थः । भावना त्वियम्-प्रथमं पर्व चरमे अहोरात्रे कति मुहूर्त्त-
 नतिक्रम्य समाप्तिमिति जिज्ञासायामेको धियते । अयं किल
 कलशेजोराशिरित्यत्र त्रिनवतिः प्रक्षेप्यते, जाता चतुर्नव-
 तिः, अस्य चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः । स च
 भागो न लभ्यते, राशेः स्तोक्तवान्, ततो यथागमेभ्यं कर-
 णं लक्षणं कर्त्तव्यं, तत्र चतुर्नवतेरद्धे कियते, जाताः सप्त-
 चत्वारिंशत् ४७, सा त्रिंशता गुणयते, जातानि चतुर्दश
 शतानि दशान्तराणि १४१०, तेषां द्वापष्ट्या भागो न्हियंत,
 लब्धा द्वाविंशतिसुहूर्त्ताः २२, शेषास्तिष्ठन्ति षट्चत्वारिंशत्
 ४६, ततश्छेद्यच्छेदकराश्यांरद्धेनापवर्तना, लब्धास्त्रयोविंशति-
 रेकत्रिंशद्भागाः ३१, आगतं प्रथमं पर्व चरमे अहोरात्रे द्वा-
 विंशतिसुहूर्त्तान्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिरेकत्रिं-
 शद्भागानतिक्रम्य समाप्तिं गतमिति द्वितीयपर्वजिज्ञासायां
 द्विको धियते, स किल द्वापरयुग्मराशिरिति द्वापष्टिः प्रक्षे-
 प्यते, जाता चतुःपष्टिः । सा च चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य
 भागो न प्रयच्छति, ततस्त्रयोर्द्धे कियते, जाता द्वाविंशत्, सा
 त्रिंशता गुणयते, जातानि नवशतानि षट्पञ्चविकानि ६६०, तेषां
 द्वापष्ट्या भागो न्हियते, लब्धाः पञ्चदश सुहूर्त्ताः १५, पञ्चा-

द्वतिष्ठते त्रिंशत् ३०, ततश्छेद्यच्छेदकराशयोरर्द्धेनापवर्त्तना, लब्धाः पञ्चदश एकोनविंशद्भागाः १५३१, आगतं द्वितीयं पर्व, चरमे अहोरात्रे पञ्चदश मुहूर्त्तानिकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चदश एकविंशद्भागानतिक्रम्य द्वितीयं पर्व समाप्तमिति । तृतीयपर्वजिज्ञासां त्रिको द्वियते, स किल त्रैतौ-जोराशिरिति तत्रैकविंशत् प्रक्षिप्यन्ते, जाताः चतु-स्त्रिंशत् ३४, सा चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य भागं न प्रयच्छन्ति, ततस्तस्यार्द्धं क्रियते, जाता सप्तदश, ते त्रिं-शता गुणयन्ते, जातानि पञ्चशतानि दशोत्तराणि ५१०, तेषां द्वापष्टया भागो द्वियते लब्धा अष्टौ ८, शेषास्तिष्ठ-न्ति चतुर्दश १४, ततश्छेद्यच्छेदकराशयोरर्द्धेनापवर्त्तना, ल-ब्धाः सप्त एकविंशद्भागाः ११, आगतं तृतीयं पर्व, चरमे अहोरात्रे अष्टौ मुहूर्त्तानिकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्त एकविं-शद्भागानतिक्रम्य समाप्तिं गतमिति । चतुर्थपर्वजिज्ञासायां चतुष्को द्वियते, स किल कृतयुग्मराशिरिति न किमपि तत्र प्रक्षिप्यते, चत्वारश्चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य भागं न प्रयच्छन्ति, ततस्ते अर्द्धं क्रियते, जाती द्वौ, तौ त्रिंशता गुणयन्ते, जाता षष्टिः ६०, तस्या द्वापष्टया भागो द्वियते, भागश्च न लभ्यते इति छेद्यच्छेदकराशयोरर्द्धेनापवर्त्तना, जा-तास्त्रिंशदेकविंशद्भागाः ३१, आगतं चतुर्थं पर्व, चरमे अ-होरात्रे मुहूर्त्तस्य त्रिंशतमेकविंशद्भागानतिक्रम्य समाप्तिं ग-च्छन्ति । एवं शेषेष्वपि पर्वेषु भावनीयम् । चतुर्विंशत्यधिक-शततमपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्यधिकं शतं द्वियते, त-स्य किल चतुर्भिर्भागे हृते न किमपि शेषमवतिष्ठन्ते इ-ति कृतयुग्मोऽयं राशिः, ततोऽत्र न किमपि प्रक्षिप्यते, त-तः चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो द्वियते, जाती राशि-निर्लेपः, आगतं परिपूर्णं चरममहोरात्रं भुक्त्वा चतुर्विंश-शतिशततमं पर्वं समाप्तिं गतमिति । तत्रैवं यथा पूर्वाऽऽचा-रैरिदमेव पर्वसूत्रमवलम्ब्य पर्वविषयं व्याख्यानं कृतं, तथा मया विनयेजनानुग्रहाय स्वमत्यनुसारेणोपदिशितम् । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० । ख० प्र० । जं० । ज्यो० । अथ पर्वं किमुच्यते ?-अत आह-मासाद्धं मासयामिधं पुनः पर्वं भवति । तदेवाऽऽह-

पेक्खस्स अट्ठमी खलु, मासस्स य पक्खियं मुणेयव्वं ।

अमां पि होइ पव्वं, उवरागो चंदसूराणं ॥१५३॥

व्य० ६ उ० । (अस्याः व्याख्या 'अइसेस' शब्दं प्रथमभागे २६ पृष्ठ गता) द्वितीयाऽऽदिपञ्चपर्वी आहविध्यादिस्वीयप्र-स्थानिर्गुणग्रन्थे कास्ति ॥ १५ ॥ " मासस्मि पव्वल्लुक्कं, तिप्पि अ पव्वाइ पक्खस्मि " इति गाथोक्ता चतुष्पर्वी सर्वथाज्ञानां, किं वा लेपथाज्ञाधिकारवर्णितेति ? ॥१६॥ इतिप्रश्ने, उत्तरम्-द्वितीयाऽऽदिपञ्चपर्व्या उपोदयत्वं संविग्नगीतार्थाऽऽचीरे-नया संभाव्यते, अक्षराणि तु आहविधेयग्रन्थे दृष्टानि न स्म-र्यन्ते ॥ १५ ॥ तथा- ' मासस्मि पव्वल्लुक्कं, तिप्पि य पव्वाइ प-क्खस्मि । " इति गाथोक्ते चतुःपर्वी सर्वथाज्ञानां संभा-व्यते, न तु लेपथाज्ञाधिकारोक्तेति ॥ १६ ॥ ही० १ प्र० ।

पव्वइंद-पर्वतेन्द्र-पुं० । पर्वतानामिन्द्रः पर्वतेन्द्रः । मेरौ, सू० प्र० ५ पाहु० ।

पव्वइय-प्रव्रजित-त्रि० । पापात् प्रव्रजितः । भागवतीं दीक्षां प्रतिपत्ते, विश० । न्यक्रराज्याऽऽदिगृहपाशबन्धने, अनु० ।

सूत्र० । आरम्भपरिग्रहात् (दश० २ अ०) पापापिष्का-न्ते, हा० २७ हा० । दीक्षितं, पञ्चा० २ विव० । प्रतिपत्ते, कल्प० १ अधि० १ क्षण । प्रगते प्राप्ते, स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रव्रजनं प्रव्रजितम् । प्रव्रज्यायाम्, व्य० १ उ० । सन्धिबर्धने, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पव्वइसेल्ल-देशी-बालमयकण्टकं, दे० ना० ६ वर्ग ३१ गाथा । पव्वइ-पार्वती-स्त्री० । शिवभार्यायाम्, " दक्षबायणी भवाणी, संलसुआ पव्वइ उमा गंगी । " पाद० ना० ३ गाथा ।

पव्वग-पर्वक-पुं० । पर्वोपेतपु इदवादिषु, आ० चू० १ अ० ।

से किं तं पव्वगा ? । पव्वगा अणोगविहा पमात्ता । तं जहा-

" इक्खूया इक्खुवडए, वीरुणा तह इक्कंडे य मामे य ।

सुंटे सरे य वेत्ते, तिमिरे सतपोरगणले य ॥ १ ॥

वंसे वेलू कणए, कंकावंमे य वववंमे य ।

उदए कुडए विमए, कंडावेलू य कल्लाणे ॥ २ ॥

जे यावप्पे तहप्पगारा, मेत्ते पव्वगा । प्रश्ना० १ पद ।

" कालीपव्वगमंकासे । " काली जड्या तस्याः पर्वाणि स्थूराणि मध्यानि च तनूनि भवन्ति । ततः कालीपर्वाणि जानुकुपेराऽऽदीनि येषु तानि । संधिमध्यं, उत्त० २ अ० । जी० । प्रश्न० । भ० । आचा० । दर्माऽऽ-कनित्ते, नि० चू० १ उ० ।

पव्वजएगपक्खिय-प्रव्रज्यैकपाक्षिक-पुं० । गुरुमहाध्यायाऽऽ-दिषु, वृ० ।

कुत्र पुनरिति चेत् ? उच्यते-

पव्वजएगपक्खिय, उवसंपययंविहा मए ठाणे ।

छत्तीमातिकंते, उवसंपययं तुवादाय ॥ ५३४ ॥

यः प्रव्रज्यैकपाक्षिकस्तस्य पार्श्वे उपसंपदं तान् कुलस्थ-विरा ग्राहयेयुः, सा च उपसंपत् पर्वविधौ चक्षमाणनीत्या भ-वति, तस्यां चापसंपदि षट्त्रिंशद्वर्षातिक्रमं प्राप्तायां (मए ठाणि ति) विभक्तिव्यत्ययात् स्वकमात्मीयं स्थानमुपा-दाय गृहीत्वा तैरुपसंपत्तव्यम् ।

इदमेव भावयति-

गुरुसज्जिल्लओ सज्जं, निउ पिउ गुरुगुरुस्स वा भत्तु ।

अहवा कुलिव्वतो उ, पव्वजाएगपक्खी उ ॥ ५३५ ॥

गुरुसज्जिल्लको गुरुणां महाध्यायी पितृव्यस्थानीयः, स-ज्जंति क आत्मनः सग्रहचारी भ्रातृस्थानीयो, गुरुगुरु पि-तामहस्थानीयो, गुणः संबन्धी न प्राप्तशिष्य आत्मना भ्रातृ-व्यस्थानीयः । एते प्रव्रज्यैकपाक्षिका उच्यन्ते । वृ० ४ उ० ।

पव्वजा-प्रव्रज्या-स्त्री० । प्रव्रजनं प्रव्रज्या । महाव्रतप्रतिप-त्ता, पञ्चा० १६ धिव० । (सर्वा वक्रव्यताऽनुपदम् ' पव्वजा ' शब्दे गता)

पव्वजो-देशी-नखे, शरे, वाले, मृगे च । दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

पव्वणी-पर्वणी-स्त्री० । कार्तिक्यादिषु, भ० ६ श० ३३ उ० ।

पव्वति (शु)-पर्वतिन्-पुं० । स्वनाम्ना गोत्रप्रवर्तके काश्य-पमूलगोत्रीयं पुरुषे, तदपत्येषु च । स्था० ७ ठा० ।

पञ्चतिहि-पर्वतिथि-पुं० । पर्वदिने, अष्टमीचतुर्दश्यादौ, ध० २ अधि० ।

पञ्चती-पार्वती-स्त्री० । शिवभार्यायां, हिमालयपुत्र्याम्, पाइ० ना० ३ गाथा ।

पञ्चतेय-पार्वतेय-पुं० । वैताढ्यपर्वते, पर्वतापत्ये, विद्याधर-काये, आ० चू० १ अ० ।

पञ्चवीय-पर्ववीज-पुं० । पर्व वीजं येषां ते पर्ववीजाः । इत्वा-दिषु, आव० ४ अ० । औ० । आ० म० ।

पञ्चय-पर्वत-पुं० । क्षुद्रगिरौ, जं० १ वल० । गिरौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । क्रीडापर्वते, उज्जयन्तवैभाराऽऽदौ, भ० ७ श० ६ उ० । अनभिभवनीयस्थिराऽश्रयसाधर्म्यात् (मनुष्येषु) कुलपर्वताऽऽदयः शब्दाः प्राच्यन्ते । प्रज्ञा० १ पद ।

पञ्चयकडय-पर्वतकटक-न० । भृगुस्थाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । स्था० ।

पञ्चयग-पर्वतक-पुं० । प्रथमवासुदेवस्य पूर्वाऽऽचार्ये, ति० । निर्वृतिपितरि मथुराराजे, पञ्चा० १४ विव० । आ० म० । नन्दपराजयार्थं चाणक्येन मित्रीकृते हिमवत्कूटराजे, आ० म० १ अ० । तं० । अग्निकसहजाते इन्द्रपुरनगरराजदत्तचंटे, आव० ४ अ० । आ० म० ।

पञ्चयगिह-पर्वतगृह-न० । पर्वतापरि गृहे, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० ३ उ० ।

पञ्चयगुरुय-पर्वतगुरुक-न० । पर्वतवत् गुरुणि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

पञ्चयपाद-पर्वतपाद-पुं० । पर्वतैकदेशे, आ० म० १ अ० ।

पञ्चयराय-पर्वतराज-पुं० । पर्वतानां राजा पर्वतराजः । मे-रौ, सू० प्र० ५ पाहु० । चं० प्र० ।

पञ्चयविदुग्म-पर्वतविदुर्ग-पुं० । नानारूपपर्वते, व्य० ६ उ० । आचा० ।

पञ्चराहु-पर्वराहु-पुं० । राहुभेदे, यः पर्वणि पौर्णमास्या-ममावास्यायां च यथाक्रमं चन्द्रस्य सूर्यस्य वा उपरागं करोति । सू० प्र० १६ पाहु० ।

पञ्चविदुग्म-पर्वविदुर्ग-पुं० । मेखलाऽऽदिभिर्दृष्टा पर्वतैर्वा वि-षमे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

पञ्चहिय-प्रव्यथित-त्रि० । पराजिते वशीकृते, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० । प्रकर्षेण व्यथिते, सर्वस्याऽऽरम्भस्य तदा-श्रयत्वादिति प्रकर्षार्थः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । गृहस्थाऽऽदिभिः परस्परतः कर्मविपाकतां वा व्यथिते, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

पञ्चाइय-प्रवाजित-त्रि० । वेपदानेन गृहाधिःकाशिते, भावे क्रप्रत्ययः । प्रवाजने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० ।

पञ्चाय-म्लै-धा० । हर्षक्षये, “ म्लैर्वापञ्चायौ ” ॥ ८ । ४ । १ ॥ इति म्लायतेः पञ्चायाऽऽदेशः पञ्चायइ । म्लायति । प्रा० ४ पाद । “ पञ्चायं व सुआयं, सुमिअं वायमि गिलाणत्थे । ” पाइ० ना० ८३ गाथा ।

पञ्चाल-छद-धा० । अपवरणे, “ छदंरुंरुंम नूम-सन्नुम-ढकौम्वाल-पञ्चालाः ” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति छदधातोः पञ्चालाऽऽदेशः । ‘ पञ्चालइ । ’ छदयति । प्रा० ४ पाद ।

पञ्चावि-प्लु-णिच् । धा० । तारणे, “ पञ्चावे रोम्वाल-पञ्चालौ ” ॥ ८ । ४ । ४१ ॥ इति पञ्चवर्त्यन्तस्य पञ्चालाऽऽदेशः । प-ञ्चालइ । पञ्चयति । प्रा० ४ पाद ।

पञ्चालिअ-पञ्चावित-न० । “ पञ्चालिअं आउंवालिअं, च स-लितुंच्छयं जाण । ” पाइ० ना० ७८ गाथा ।

पञ्चावण्तेवामि (ण)-प्रवाजनान्तेवामिन्-पुं० । प्रवाजन-या दीक्षयाऽन्तेवासी प्रवाजनान्तेवासी । दीक्षिते, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पञ्चावणा-प्रवाजना-स्त्री० । दीक्षादापने, ध० २ अधि० । (‘ पञ्चजा ’ शब्देऽनुपदमेव सर्वा वक्तव्यतांका)

पञ्चावणारिय-प्रवाजनाचार्य-पुं० । प्रवाजनयाऽऽचार्यतां गते, स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्रवज्याप्रयच्छं गुरौ, पं० व० १ द्वार ।

पञ्चावित्तप-प्रवाजयितुम्-अव्य० । दीक्षापयितुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

पञ्चावेउं-प्रवाजयितुम्-अव्य० । पापाद् व्रजितुमित्यर्थे, पं० चू० १ कल्प० । पं० भा० ।

पञ्चावेऊण-प्रवाज्य-अव्य० । प्रवज्यां प्राहयित्वेत्यर्थे, “ जो-आयेरेण पढमं, पञ्चावेऊण नाणुपालेइ । ” पं० व० २ द्वार ।

पञ्चिद्धा-देशी-प्रतिने, दे० ना० ६ वर्ग ११ गाथा ।

पञ्चाणि-देशी-“ तण्हाइयस्स जोग्गाहारं च नेइ पञ्चाणि ” संमुखे, व्य० ६ उ० ।

पञ्चादो-पञ्चात्-अव्य० । दिक्कालकृतपरत्वे, “ भीमसेणस्स प-ञ्चादो हिंडीअदि । हिंडीआप घडुक्कयशोकंण उवशमादि । ” पञ्चात् ऊसः अत्यतलुक् । “ ऊसः सां दो० ” ॥ ८ । ३ । ८ ॥ इति ऊसिस्थाने दो० । प्रा० दुं० ३ पाद ।

पमइ-प्रमृति-स्त्री० । अस्ति द्वयेन निष्पन्ने नायाकारताव्य-वस्थापितप्राञ्जलकरतले, अनु० । “ दो अमईआ पसई दो पमईआ य मइया हाइ । ” ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । औ० । नं० ।

पमओ-देशी-सुगे विशंपे, दे० ६ वर्ग ४ गाथा ।

पमंग-प्रमङ्ग-पुं० । प्रसङ्गं प्रसङ्गः । अभिषङ्गं, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आ० म० । सातत्ये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । अमीक्षणयोगे । आ० चू० १ अ० । अभ्यासे, आ० म० १ अ० । नं० । उत्तरांस्तरुः खमंमेव, नि० चू० ४ उ० । अवशस्या-निष्टप्राप्तौ, नि० चू० १ उ० । आनंशायाम्, विस्तारे च । पञ्चा० १८ विव० । अनुष्ठाने, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

पयंजण-प्रमज्जन-न० । प्रसङ्गे, नि० चू० १ उ० ।

पसंहि देशी-कनके, दे० ना० ६ वर्ग १० गाथा ।

पसंत-प्रशान्त-त्रि० । प्रकर्षेण सर्वाऽऽत्मना शान्तः प्रशान्तः । आ० म० १ अ० । शमं गते, स० ३४ सम० । रागाऽऽदि-रहिते, वृश० १० अ० । कपायनोकपायादिकरहिते, अष्ट० ३० अष्ट० । प्रश्न० । क्रोधरहिते, आम० १ अ० । बहिर्बु-

स्या शमं गते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । औ० । विफलीकृतक-
षायोदये, झा० १ भु० ५ अ० ।

पसंतर्गभीरासय-प्रशान्तगम्भीराऽऽशय-पुं० । प्रशान्ताः क्षा-
न्तियोगात् गम्भीरोऽगाधतया आशयश्चिन्तपरिणामो येषां ते
प्रशान्तगम्भीराऽऽशयाः । क्षमाप्रधानगम्भीरमतिकेसु, पं०
सू० १ सूत्र ।

पसंतचित्तमाणस-प्रशान्तचित्तमानस-त्रि० । प्रशान्तानि शमं
गतानि चित्ताणि रागद्वेषाऽऽद्यनेकविधविकारयुक्ततया विधि-
धानि मानसान्यन्तःकरणानि यस्य स तथा । स० ३४ सम० ।

पसंतडिंबडमर-प्रशान्तडिंबडमर-त्रि० । अनुदितडिंबड-
मरे, यत्र राष्ट्रे विन्ता डमराणि राजकुमाराऽऽदिकृतानि कु-
रा वा प्रशान्ताः । रा० ।

पसंतमण प्रशान्तमनस्-त्रि० । अरुह्यष्टान्तःकरणे, नं० ।

पसंतरस-प्रशान्तरस-पुं० । काव्यरसभेदे, अनु० ।

अथ हेतुलक्षणकारैरेव प्रशान्तरसमुदाहरति-

निहोसमणसमाहा-णसंभवो जो पसंतभावेण ।

अविकारलक्षणो सो, रसो पसंतो चि त्तायव्वो ॥१८॥

पसंतो रसो जहा-

संभावनिविगारं, उवसंतपसंतमोम्मदिट्ठीअं ।

ही जह पुण्णिणो सोहइ, मुहकमलं पीवरसिरीअं ॥१९॥

निर्दोषं हिंसाऽऽदिदोषरहितं यन्मनस्तस्य यत्समाधानं-वि-
षयाऽऽद्यौत्सुक्यनिवृत्तिलक्षणं स्वास्थ्यं तस्मात्संभवो यस्य
स तथा, प्रशान्तभावेन-कांक्षाऽऽदिपरित्यागेन यो भवती-
ति गम्यते, स प्रशान्तो रसो ज्ञातव्य इति घटना, स
चाधिकारलक्षणो-निर्विकारताचिह्न इत्यर्थः ॥ १८ ॥ " स-
म्भाव " इत्यादिदाहरणगाथा-प्रशान्तवदनं कञ्चित्साधुमव-
लोक्य कश्चित्समीपस्थितं कञ्चिदश्रित्य प्राह-हीति प्रशा-
न्तभावातिशयद्योतकः, पश्य मां : । यथा मुनेर्मुखकमलं शां-
भनं, कथंभूतं ? सङ्गावतो न मातृस्थानतो निर्विकारं विभूषा-
भूषेपाऽऽदिविकाररहितम्, उपशान्ता रूपाऽऽलोकनाऽऽ-
द्यौत्सुक्यत्यागतः प्रशान्तो कौक्षाऽऽदिदोषपरिहारतोऽत एव
सौम्यदृष्टिर्भवति तत्तथा, अस्मादेव च पीषरश्रिकम्-उपाचि-
तोपशमलक्ष्मीकमिति ॥ १९ ॥ अनु० ।

पसंतवाहिया-प्रशान्तवाहिता-स्त्री० । प्रशान्तं बोटुं शीलं य-
स्य तत्प्रशान्तवाहि तद्भावस्तत्ता । बो० । प्रशमैकवृत्तिस-
न्ताने, झा० । प्रशान्तवाहितासंभं साकृत्पानां, विसभागपरि-
क्षयो बौद्धानां, शिववर्म शैवानां, ध्रुवाध्या महावतिकाना-
म्, असङ्गानुष्ठानं जैनानाम् । झा० २४ द्वार ।

पसंतण प्रसन्धन-न० । सातत्येन प्रवर्तने, पि० ।

पसंत-प्रशस्य-पुं० । प्रशस्यते सर्वैरिन्द्रियैरिति प्रशस्यः । नि०
चू० १ उ० ।

पसंसंत-प्रशंसत्-त्रि० । वर्णयति, समर्थयति, सूत्र० १
भु० १ अ० २ उ० । स्तुवति, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।
श्लाघमाने, सूत्र० १ भु० ११ अ० । आब० ।

पसंसण-प्रशंसन-न० । श्लाघायाम्, जी० २३ अधि० ।

पसंसा-प्रशंसा-स्त्री० । प्रशंसनं प्रशंसा । स्तुतौ, आब० ६
अ० । आ० । नि० चू० । श्लाघायाम्, प्रब० १४ द्वार ।
उत्त० । आब० । ध० । साधुकारे, आ० म० १ अ० । आब० ।

पार्श्वस्थाऽऽदीनां वंदनप्रशंसा-

जे भिक्खू पासत्थं वंदइ, वंदंतं वा साइज्जइ ।

एवं कुशीलमवसन्नं संसक्तं नित्यकाथिकं पश्यतिकं
मनाकं संप्रसारकं वा वन्दते, प्रशंसति वा । नि० चू० १३
उ० । " पसंस ति वा सज्जाजणं ति वा सलाघणं ति वा
पगट्ठाणि । " आ० चू० १ उ० ।

पासत्थाऽऽदियाण सर्व्वसि इमं सामंभं भवति-

एएसामंभतरं, जे भिक्खू पसंसए अहव वंदे ।

सो आणा अणवत्था, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १०३ ॥

पच्छिन्नं जगंति, संजमधिगहणं च पावति ।

इमाणि पसंसणकारणाणि भवन्ति-

महाविणीयवित्ती, दाण्णरुई चेतितान्ण अतिसत्तो ।

लोगपगतो पवक्को, पियवाईऽपुव्वभाभी य ॥ १०४ ॥

अणुज्जमंतस्स एते सर्व्वे अणुणा दट्ठ्वा, तम्हा मेहा-
दिपहि पसंसवयणंहि ण पसंसियव्वा, अणसु वि सत्तंसु
पासत्थाऽऽदियाण वंदणं पडिसिद्धं ।

जतो भवति-

ठियकप्पे पडिसेहो, सुहसीलज्जाण चेव कितिकम्मं ।

णवगस्स या पसंसा, पडिसिद्ध पक्कप्पमज्झयणे ॥ १०५ ॥

इमो ठियकप्पो-" आचेलकुहंसिय-संज्ञातररायपिडकि-
निकम्मे । वयजेट्ठपडिकमणे, मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥ "
एत्थ पडिसिद्धं वंदणयं, पसंसा य सुहसीलाणं पासत्थादी-
अज्जाण य कितिकम्मं पडिसिद्धं, कितिकम्मं वंदणयं (ण-
वगस्स ति) पासत्थादी पंच, काहिकादि चउरो, एते सर्व्वे
णव पगप्पा, इमं चेव णिसीहज्झयणं, एत्थ णवगस्स पसंसा
पडिसिद्धा ।

इदानीं सामखेणं सीयंतेसु वंदणपडिसेहो कज्जति-

मूलगुण उत्तरगुणे, संथरमाणा वि जे पमाणंति ।

ते होति वंदणिज्जा, तट्ठाणारोवणा चउरो ॥ १०६ ॥

जो संथरंतो मूलुत्तरगुणसु सीदति, सो अवंदणिज्जा, जं च
पासत्थादिताणं सेवति, तेहि वा सह संसग्गं करेति, अतो
तट्ठाणासेवणेण आरावणा, से चउलहु अहालंदवज्जेसु, अहा-
लंदेण पुण चउगुरुं ।

गाहा-

वितियपदमणप्पज्जे, पसंसते अविकोविते च अप्पज्जे ।

जाणीते वा वि पुणो, भयसातव्वादिगच्छट्ठा ॥ १०७ ॥

अणवज्जो खित्ताऽऽदिचित्तो पगाधीणत्तणतो पसंसे, अवि-
काधितो सेहो, सो वा दोमं अजाणंतो पसंसे मत्थचिन्तो
वि । अधवा-जाणंतो वि दोसे भया पसंसे, राया सा-
तव्वा दिति, कोइ परधादी इमेरिसं पक्खे करेज्ज-पासत्था-
दयो ण पसंसणिज्जा इति प्रतिज्ञा, अस्य प्रतिघातत्वं
पसंसिधत्वं, दोसो ण, गच्छस्स वा उवग्गहकारी सो पास-
त्थादिपुरिसो, अतो गच्छट्ठा पसंसिनि ।

इमा वंदनस्म अवातो वितियगाहा-
वितियपदमणपुज्जे, वंदे अविक्कोविते व अप्पज्जे ।
जाणंते वा वि पुणो, भयमातव्वादिगच्छद्वा ॥१०८॥
पूर्ववत् ।

अहवा-उस्मग्गो भसति. अवधादेण जदा पासत्थादियाण
शरीरणिगवाहगवेसणं करेति, तदा वंदणविग्हियं करेति ।
जतो भसति-

गच्छपरिक्खणद्वा, अणागयं आउवायकुमलेणं ।

एवं गणाधिपतिणा, सुहमीलगवेसणा कुजा ॥१०९॥

आमगायद्वुद्धादिसु गच्छस्म वा उवग्गहं करेस्सन्ति न्ति ग
च्छं वा अणागयं न्ति तस्मि आमार्दिगं कारणे अणुपण्णावि-
आउत्ति, जस्म पासानो अलणवत्थादिसंजमवुद्धो वा गच्छ-
निगवाहो वा आया, उवायकुमलत्तं पुण गणाधिपति-
णा तदा सुहमीलाणं गवेसणं करेति, जहा ण वंदति, ते
गवेसन्ति य, ण य तेस्मि अप्पत्तियं भवति ।

सा य तेस्मि गवेसणा इमेहि ठाणंहि कायव्वा-

वाहिं आगमणपदे, उजाणे देउले मपोसरणे ।

रत्तउवस्मगपत्ता, अतो जयणा इमा होति ॥ ११० ॥

जत्थ ते गामणगरादिसु अत्थंति तेस्मि वाहिं ठितो जदा
ते पस्सन्ति सेज्जानरादि वा, तदा णिए वाहादि गवेसन्ति ।
जया वा ते आगच्छन्ति भिक्खायरियादियस्मि वा पहि-
दिट्ठाणं गवेसणं करेति, एवं उज्जाणादिट्ठाणं वितियवंदण-
निमित्तमागतो वा देवउले गवेसन्ति, समोसरणे वा दिट्ठा,
रत्थाए वा भिक्खुवर्द्ध अडंता अभिमुहा समिज्ज गवेसन्ति,
कदाचित्ते पासत्थाऽदयो वाहिं दिट्ठा भणज्जा अमहं पडिस्स-
यं ण कदाइ एह; ताहे तदाणुवत्ती एतेस्मि उवस्मयं पि गम्मे-
ति, तत्थ उवस्मयस्म वदिया ठितो सव्वं णिए वाहादि
गवेसन्ति, इमा जयणा गवेसियव्वे भवन्ति, अहवा-जयणा
इमा होति पुरिसविसेमवंदणे ।

सो य पुरिसविसेसो इमा-

मुक्कधुरा संपागड-ऽकिच्चे चरणकणपरिहाणे ।

लिगावसेममेत्ते, जं कीरति तारिमं वाच्छं ॥ १११ ॥

संजमधुरा मुक्का जेण सो मुक्कधुरो, समत्थजणस्म पागडाणि
अकिच्चाणि करेति जो सो संपागडकिच्चा । अहवा-संजम-
किच्चाणि संपागडादि करेति जो सो संपागडकिच्चा. संपाग-
डसेवी वा मूलगुणउत्तगुणं भवन्तीत्यर्थः । सो अकिच्चे प
डिंसवणतो चेव चरणकणपद्मट्टो चरणकणपरिहीणत्तणो
चेव दव्वलिगावसेमो दव्वलिगं से अपारिवत्तं लिगं भवे
सव्वं परिवत्तं. मावाशशं लल्लणवाची, पव्वजालत्तणं दव्व-
लिक्कमात्रमित्यर्थः । ता तारिसे दव्वलिगमत्तं तारिसे वंदणं
कीरति तारिमं सुणसु ।

गाहा-

वायाए णमोकारो, हत्थेण य होइ सीसनमणं च ।

संपुच्छणऽत्थणं छो-भवंदणं वंदणं वावि ॥ ११२ ॥

वाहिं आगमणपहादिएसु ठाणेषु दिट्ठस्म पासत्थादिय-
स्स वायाए वंदणं कायव्वं, वंदामो न्ति भणन्ति । वि-
सिद्धतरे उग्गसभावं वायाए हत्थेण च अंजलिं करेति

अतो वि विसिद्धतरउग्गतस्मभावस्स वा दो वि एते क-
रेति, ततियं च सिरप्पणामं करेति, ततो विसिद्धतरे ति-
णि वि काउं पुरिट्ठितो भस्ति पिव वरिसंतो सरीरे यट्ठमार्णी
पुच्छति, ततो विसिद्धतरस्स पुच्छित्ता खणमेसं पज्जुवा-
सेतो अत्थंति । अथवा-पुरिसविसेसं जाणिऊण उच्छंभवं-
दणं देति-" इच्छामि खमासमणो वंदितं जायणिज्जाए
निर्मादियाए तिविहेण पयं उच्छंभवंदणयं । " अहवा पु-
रिसविसेसं णाउं पुरेणं वारसावसं वंदणं देति ।

ते य वंदणविसेषकारणा इमे-

परियायपरिसपुरिसं, खत्तं कालं य आगमं णवा ।

कारणजाते जाते, जहारिहं जस्स जं जोगं ॥ ११३ ॥

बंधं चरमभगं वि रंसितो दीहो परियाओ सेसुत्तगुणे-
हिं सीदेति, परिसा परिवारे. सो संजमविणीतो मूलु-
त्तगुणेषु उज्जुत्तो, पुरिसो गथादि दिक्खित्तो बहुसंमतो
वा पव्वणुग्गभावणो खत्तं पासत्थादिभावियं, तदगुणएहिं
तस्म वसियव्वं, आमकाले जो पासत्थो स गच्छयजाव-
णं करेति, तस्स जहारिहो सकारो कायव्वो, आगमं से सुत्तं
अत्थि, अत्थं वा से पणवेति, चाग्निगुणं प्रज्ञापयतीत्यर्थः ।
कारणा कुलादिया पढमजातशहा प्रकारवाची, वितिआं
जातसहा उपपणवाची, जस्म पुरिस्स जं वंदणं अरिहं
नं कायव्वं । चादगाह-जोगगहणं णिरत्थयं, पुणरुत्तं वा ।
आचार्य आह-ण णिरत्थयं । कहं ?, भसति-अमं पि जं
करणिज्जं अब्भुट्ठाणास्सणविस्सामणभत्तवत्थादिपदाणं तं पि
सव्वं कायव्वं, एयं जोगगहणं गहितं ।

गाहा-

एयाइ अकुव्वंतो, जहारिहं अरिहंसिए मग्गे ।

न भवइ पव्वणभत्ती, अभत्तिमंतादिया दोसा ॥ ११४ ॥

एयाइ ति वायाए णमोकारमादियाइ ति परियायमादि-
याणं पुरिसाणं अरिहंसिए मग्गे ठियारं जहारिहं वंदणा-
ऽऽदिउवचारं अकरेताणं सो पव्वणे भत्ती कया भवति. वं-
दणाऽऽदिउवचारं अकरेत्तस्म आणाऽऽदिया दोसा, चउलहुं
च से पच्छित्तं ॥ ति० चू० १३ उ० ।

पमंनावयण-प्रशंमावचन-न० । श्लाघावचने, यथा रूपवती
स्त्री । आचा० २ थु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

पसंमिय-प्रशंसित-त्रि० । श्लाघितं, उक्त० १४ अ० । सं-
स्तुतं श्लाघितं, स्था० ५ गा० ३ उ० । तीर्थकराऽऽदि-
भिः श्लाघितं, उक्त० १४ अ० । आचा० ।

पसज्जण प्रसज्जन-न० । प्रसङ्गे, ति० चू० १ उ० ।

पसज्जणा-प्रसज्जना-स्त्री० । भोजिकाघाटिकाऽऽदिप्रसङ्गपर-
म्पगायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रायश्चित्तवृद्धौ, वृ० १ उ०
२ प्रक० ।

पसज्ज-प्रसज्ज-अव्य० । प्र सह-ल्यप् । हठादित्यर्थे, " सहं
वयमाणस्म पसज्जं दाकणं । " प्रसज्ज प्रकटमेव वाचं भुव-
तः सतोऽर्थो मोक्षस्तत्कारणभूतो वा संयमः स बहु परि-
हीयते ध्वंसमुपयानि । मू० १ थु० २ अ० २ उ० ।

पसठ-प्रशठ-त्रि० । प्रकर्षेण शठे, दश० ५ अ० १ उ० । सूत्र० ।

प्रसङ्ग-त्रि० । “ विक्रीयमाणं पसदं रपणं परिफासियं । ”
हडादित्यर्थे, दश० ५ अ० १ उ० ।

पसदिल-प्रशियिल-त्रि० । प्रश्लथे, शिथिलबन्धने, औ० । अ-
दृढे, औघ० । ध० । “ पसिदिलमग्रणं अणिगयं च । ” आघ० ।

पसम्-प्रसम्-त्रि० । स्वच्छे, औ० । कालुष्यरहिते, अष्ट० ।
विकाररहिते, उत्त० १८ अ० । “ पसन्ते ते तद्वा मणो । ”

उत्त० १८ अ० । सूत्र० । द्राक्षाऽऽदिद्रव्यजन्यायां मनःप्रसत्ति-
हेतौ सुरायाम्, विपा० १ भू० २ अ० । नि० । “ मज्जं च सीधुं च

पसन्ते च आसापमाणी विहरइ । ” (स्त्री०) उत्त० ४ अ० जी० ।
पसमचन्द्र-प्रमञ्चचन्द्र-पुं० । जम्बूद्वीपेऽपर्ववर्द्धं प्रसिद्ध-

नगरराजे, यच्छासितनगरजा धनः सार्धवाहः सार्धेन ध-
र्मधोपसृनीन् नीत्वा मार्गे वृष्टिपाने निरवद्याऽऽहाराऽलाभतः

खिद्यतः घृते प्रतिलाभ्य तीर्थकृत्वं ससुपार्जयत् । आ० क०
१ अ० । यस्य प्रसञ्चचन्द्रस्य सुतः वज्रजङ्घजीवार्धधनुज-

सुविधिजन्मसहजाता महीधरो नाम जातः । आ० क० १
अ० । वीरान्तिके प्रवर्जिते राजर्षिभेदे, आ० क० ।

तर्धारत्रमेवम्-

“ क्षितिप्रतिष्ठितपुरं, जगच्चित्तप्रतिष्ठितम् ।

प्रसञ्चचन्द्रस्तत्राऽऽसी-नृथीवीपाकशासनः ॥ १ ॥

श्रीवीरः समवासापार्श्वे, तत्र नन्तुमगान्त्रप ।

श्रुत्वा धर्मं प्रबुद्धः सन्, सुते राज्यं न्यचशयत् ॥ २ ॥

प्रवज्याऽऽदाय क्षिप्रं द्वे, स गीतार्थोऽभवन्मुनिः ।

अन्यदा जिनकल्पं स, प्रतिपिच्छुर्मेहामुनिः ॥ ३ ॥

सप्रभिर्भायताभिः स्वं, भावयन् धर्मतत्त्वावित् ।

राजयुते श्मशाने स, कायान्तरगैर्ण तस्थिवान् ॥ ४ ॥

तदा तमोरिपूर्वी-स्तत्रापि समवासरत् ।

वन्दारुर्निर्धयौ लोकः, कौकयत्पीतमानसः ॥ ५ ॥

क्षितिप्रतिष्ठितान्त्रा-ऽऽयार्ता द्वौ च वणिग्वयौ ।

प्रसञ्चचन्द्रराजर्षि, दृष्ट्वा मार्गसमीपगम् ॥ ६ ॥

एकाऽभाविष्ट दृष्टः सन्, धन्याऽऽत्मा प्रभुरेव नः ।

राज्यलक्ष्मीं परित्यज्य, स्वीचकार तपःश्रियम् ॥ ७ ॥

द्वितीयः स्माऽऽह धन्यत्वं, कुतोऽमुष्य महामुनः ? ।

‘योऽस्मंजातबलं पुत्रं, कृत्वा राज्यंऽप्रहीड व्रतम् ॥ ८ ॥

वराकः सोऽधुना डिम्भा, दायार्दः परिभूयते ।

उपहृतं पुरं लोकां, दुःखं बहुरपात्यत ॥ ९ ॥

तद्वद्रष्टव्यं पथाय-मित्याकर्ष्याऽकुपन्मुनिः ।

दध्यौ पुत्रं मयि सति, दुर्द्वीरपकरोति कः ॥ १० ॥

तदैव तत्र मनसा, स ययौ विस्मृतव्रतः ।

हस्त्यश्वरथपादाति-सैन्यानि समनाहयत् ॥ ११ ॥

महासंग्राममारंभे, रौद्रध्यानवशावद् ।

संजहं वैरिणोऽनेकान्, शल्यभक्ताऽऽदिहेतिभिः ॥ १२ ॥

अत्रान्तरे प्रभुं नन्तु, श्रेणिकः स्माभुर्दीपयिवान् ।

स दृष्ट्वा तमवन्दिष्ट, कायान्तरगैर्ण मुनिम् ॥ १३ ॥

तं नेपदपि दृष्ट्वाऽपि, स पुनः समभाषयत् ।

श्रेणिकोऽचिन्तयन्नूनं, शुक्रध्याने स्थितोऽस्यसौ ॥ १४ ॥

ततः श्रीश्रेणिको वीरं, नत्वाऽगाक्षीज्जगत्प्रभो ! ।

प्रसञ्चचन्द्रराजर्षि-र्यादृग्ध्यानो मया नतः ॥ १५ ॥

तत्र कालं स चेत्कुर्या-त्तस्य जायेत का गतिः ? ।

बभाषे भगवान् वीरः, सप्तम्यामघनौ गतिः ॥ १६ ॥

तच्छ्रुत्वा श्रेणिको दध्यौ, हा किमेतन्मया भुतम् ? ।

अत्रान्तरेऽस्य राजर्षेः, संग्रामाऽऽरूढचेतसः ॥ १७ ॥

प्रधानरिपुणैकेन, युध्यमानस्य निर्भयम् ।

निष्ठां गतानि शस्त्राणि, शिरस्त्राणे करं न्यधात् ॥ १८ ॥

हतैर्नैनं हनिष्यामि, हताः सर्वेऽपरेऽस्यः ।

यावन्पस्पर्शे मौलिं स, तावद्वरेऽस्ति लुञ्चितम् ॥ १९ ॥

ततः संवेगमापन्नो, राजर्षिर्दध्यैवानिदम् ।

आः किं चक्रे मया धिग धिग, विगच्छं प्रथमव्रतम् ॥ २० ॥

शुद्धध्यानपरिणामः, स्वं निन्दन्नतिचारिणम् ।

ततो बद्धानि कर्माणि, मनसैव क्षिपन्तदा ॥ २१ ॥

श्रेणिकः पुनरप्राक्षी-त्स राजर्षिः प्रभोऽधुना ।

यादृग्ध्यानोऽस्ति तवैव, कां गतिं ननु यास्यति ? ॥ २२ ॥

स्वाम्युच्ये संप्रति मृता-ऽनुत्तरेषु सुरा भवेत् ।

अथाचं श्रेणिकः स्वामिन !, पूर्वमन्यन्यरूपि किम् ? ॥ २३ ॥

किमन्यथा मयाऽज्ञायि, स्वाभ्याह न मयाऽन्यथा ।

ऊचे स्वयाऽन्यन्नाध्यायि, श्रेणिकः स्माऽऽह तत्कथम् ? ॥ २४ ॥

स्वाम्यथावाच तच्छ्रुत्, सर्वं श्रेणिकभूभुजे ।

प्रसञ्चचन्द्रराजर्षेः, पार्श्वेऽभूद् दुन्दुभध्वनिः ॥ २५ ॥

दध्यैः कलकलश्चक्रे, राजाचं किमिदं प्रभो ! ? ।

स्वाभ्याह तस्य राजर्षेः, शुभध्यानाऽऽत्मनोऽधुना ॥ २६ ॥

कुर्वन्ति केवलान्त्वसौ, महिमानं सुरासुरा ।

दृष्टान्तो भूतदेकोऽय-मुत्तमं द्रव्यमात्रयोः ॥ २७ ॥ ”

आ० क० १ अ० । आ० म० । आ० सू० । नवाङ्गीटीका-
कृतोऽभयदेवमूरेः शिष्ये, उमास्वातिवाचककृत्सिद्धप्रथा-
गग्रन्थस्य टीकाकृति आचार्ये च । जे० इ० ।

पसत्-प्रसक्त-त्रि० । आसक्ते, दश० २ अ० । तत्परे, ग० २
अधि० । आचा० । ग० ।

पसत्ति-प्रसत्ति-स्त्री० । प्रसादे, अर्द्धदादिगुणबहुमानेन शुभ-
रूपतायाम्, विशेष० । नि० चू० ।

पसत्य-प्रशस्त-त्रि० । “ स्तस्य थोऽसमस्तस्तम्बे ” ॥ ८ । २ ।

४५ ॥ इति स्तस्य त्थः । प्रा० २ पाद । प्रशंसाऽऽस्पदीभूत, जी०

३ प्रति० ४ अधि० । स्तुते, दश० १ अ० । व्य० । श्रेष्ठ, न० ।

शोभने, आ० म० १ अ० । प्रव० तं । मङ्गल्ये, स० । औ० । रा० ।

अतिप्रशस्ये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । औ० । लक्षणोपेते, क-

ल्प० १ अधि० २ क्षण । रा० । प्रशंस्ये, म० । प्रश्न० । श्लाघते,

‘शंसु’ स्तुताविनिवचनात् । स्था० ५ डा० १ उ० । ज्ञा० ।

प्रश्न० । पवित्रे, विशेष० । प्रशंसितं, स्था० ५ डा० ३ उ० । सा-

मायिकं, तस्य मोक्षसाधकत्वेन प्रशस्तत्वात् । आ० म० १ अ० ।

पसत्यकायविणय-प्रशस्तकायविनय-पुं० । विनयभेदे, स्था०
७ डा० । (वक्रव्यतां ‘विणय’ शब्दे वदयामि)

पसत्यकारण-प्रशस्तकारण-न० । तीर्थकरानुज्ञातप्रत्युपेक्षा-
कारणे, नि० चू० १ उ० ।

पसत्यज्ञाणोव उत्तया प्रशस्तध्यानोपयुक्ता-स्त्री० । प्रशस्त-
ध्यानेन धर्मशुक्लाऽऽदिलक्षणशुभाध्यवसानेनोपयुक्ता संपन्न-

ता प्रशस्तध्याने चोपयुक्ता दत्तावधानता प्रशस्तध्यानोपयु-

क्ता । धर्मशुक्रध्यानध्यायितायाम्, “ एसा महव्यउच्चारणा

पसत्यज्ञाणोव उत्तया । ” महाव्रताच्चारणं कुर्यता शृण्वतो

वा नियमादन्यतरशुभशुभतरध्यानसंभवात् । पा०

पसत्थतिवलि-प्रशस्तत्रिवलि-न० । प्रशस्तास्तिस्रो वल्यो
लक्षा यत्रैतत् प्रशस्तत्रिवलि । त्रिरेखायां कटौ, कल्प० १
अधि० २ क्षण ।
पसत्थदोहला-प्रशस्तदोहदा-स्त्री० । अनिन्द्यमनोरथायाम-
न्तर्वन्त्याम्, कल्प० १ अधि० ४ क्षण । भ० ।
पसत्थमणविणय-प्रशस्तमनोविनय-पुं० । प्रशस्तः शुभो म-
नसो विनयनं विनयः, प्रवर्त्तनमित्यर्थः; प्रशस्तमनोविनयः ।
विनयभेदे, " पसत्थमणविणय सत्तविहे परणत्ते । तं जहा-
अपावण, असावजे, अकिरिए, निरुवकंसे, अणएहकरे, अ-
च्छुविकरे, अभूयाभिमेकमणे । " स्था० ७ डा० ।
पसत्थरुव-प्रशस्तरुप-त्रि० । मनोरमे, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
पसत्थलक्खण-प्रशस्तलक्षण-त्रि० । प्रशस्तानि शोभनानि
लक्षणानि यस्य सः । शुभचिह्नधरे, रा० ।
पसत्थवडविणय-प्रशस्तवाग्विनय-पुं० । विनयभेदे, स्था०
७ डा० । (वक्रव्यता 'विणय' शब्दादवगन्तव्या)
पसत्थविहगगङ्गाम-प्रशस्तविहायोगतिनामन्-न० । विहा-
योगतिनामकर्मभेदे, यदुदयाजन्तोः प्रशस्ता विहायोगति-
र्भवति, यथा हंसाऽऽदीनाम् । कर्म० ६ कर्म० । उक्त० ।
पसत्थार-प्रशास्तु-त्रि० । अनुशासके, मर्यादाकारिणि सभा-
नायके, सभ्ये च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्था० । सभ्यो वा
तस्माद् द्विष्टादुपेक्षकाद्वा दोषः, प्रतिवादिनो जयदानलक्षणी
विस्मृतप्रमेयप्रतिवादिनः प्रमेयस्मरणाऽऽदिलक्षणी वा । प्र-
शास्तुदोषभेदे, धर्मशास्त्रपाठके, औ० । आव० । लक्षाऽऽचा-
र्याऽदौ, स्था० ३ डा० १ उ० । आव० ।
पसत्थालंवरण-प्रशस्तालम्बन-न० । प्रशस्तज्ञानाऽऽशुपकार-
कमालम्यते इत्यालम्बनम् । प्रवृत्तिनिमित्तं शुभाध्यवसाने,
आव० ४ अ० ।
पसत्था-प्रसत्था-स्त्री० । मदिरायाम्, " कार्यवरी पसत्था,
हाला तह वारुणी मइरा । " पाइ० ना० ६४ गाथा ।
पसत्पण-प्रसर्पक-त्रि० । प्रकर्षेण सर्पति गच्छतीति प्रसर्पकः ।
गमके, स्था० ४ डा० ४ उ० ।
पसम-प्रशम-पुं० । कषायाभावे, अष्ट० २७ अष्ट० ।
प्रश्रम-पुं० । प्रकर्षेण श्रमः प्रश्रमः । स्वपरसमयतत्वाधिग-
मरूपे खेदे, आव० ४ अ० ।
पसमरइ-प्रशमरति-पुं० । उमास्वातिवाचकगणिसंहृद्धं प्र-
न्थविशेषे, ग० १ अधि० । संघा० ।
पसर-प्रशर-पुं० । छिखुराऽऽटव्यचनुपदपशुविशेषे, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार ।
प्रसर-पुं० । प्रसरणे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
पसरिअ प्रसृत-त्रि० । विस्तारमुपगते, औ० । " उव्वेळं पस-
रिअ पयल्लं च । " पाइ० ना० १८६ गाथा । जातप्रमरे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । " लखणसरामयं देइ । " स्था० ४ डा०
२ उ० ।
पसरेहा देशी किञ्जल्के, दे० ना० ६ वर्ग १३ गाथा ।

पसव-प्रसू-धा० । पुत्राऽऽदिजनने, " उव्वणस्याचः " ॥ ८ । ४ ।
२३३ ॥ इति सूत्रेणोकारस्यावादेशः । ' पसवइ ' । प्रसूते ।
प्रा० ४ पाद ।
प्रसव-पुं० । पुत्राऽऽदिजन्मनि, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । सूक्ष्मसु-
मनसि, दश० १ अ० । प्रश्न० । पुण्ये, " कुसुमं पसवं पसुवं
च । " पाइ० ना० १३६ गाथा ।
पसवडक-देशी-विलोकने, दे० ना० ६ वर्ग ३० गाथा ।
पसाय-प्रसाद-पुं० । तद्विषयभक्तिबहुमानवशे उच्छलितवि-
शिष्टकर्मक्षयोपशमभावे, प० सं० ५ द्वार । मनःप्रसत्तौ, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । प्रसन्नतायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
पसायंपहि (ण)-प्रसादप्रेक्षिन्-त्रि० । प्रसादोऽयं यदन्य-
सद्भावोऽपि मामादिशन्ति गुरुव इति प्रेक्षितुमालोचयितुं
शीलमस्येति प्रसादप्रेक्षी । गुरुणां स्नेहप्रेक्षणशीले, उक्त०
१ अ० । आतुगप्रस्फुटार्थं वा गुरुपरितोषाभिलाषिणि, उक्त०
पाइ० १ अ० ।
पसार-प्रसार-पुं० । उत्तरोत्तरोत्पत्तौ, ध० २ अधि० ।
पसारण-प्रसारण-न० । अज्ञानां विक्षेपे, आव० ४ अ० ।
प्रव० । आ० म० । संयोगविभागोत्पत्तौ अवयवानामृजु-
त्वसंपादने कर्मभेदे, सम्म० ३ काण्ड । आ० सू० ।
पसारय-प्रसारक-त्रि० । विस्तारके, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० ।
पसारिय-प्रसारित-न० । गात्रविततकरणे, दश० ४ अ० ।
रा० । प्रलम्बीकृते, उक्त० १६ अ० । विशेष ।
पसारमाण-प्रसारयत्-त्रि० । हस्ताऽऽदीनवयवान् धिनिव-
र्त्तमाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
पसाहण-प्रसाधन-न० । मण्डने, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । भ० ।
पसाहणपरग-प्रसाधनगृहक-न० । मण्डनाऽऽलये, यत्राऽऽग-
त्य स्वं परं च मण्डयन्ति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
रा० । जं० ।
पसाहा-प्रशाखा-स्त्री० । शाखांशे, दश० ६ अ० २ उ० । जं० ।
सम्म० । औ० ।
पसाहिअ-प्रसाधित-त्रि० । " टिविडिक्किअ-चिन्त्रिक्किअ-चि-
चइअ-पसाहिआइ मंडिआइ । " पाइ० ना० ८५ गाथा ।
पसाहिया-प्रसाधिका-स्त्री० । मण्डनकारिण्यां दास्याम्,
भ० ११ श० ११ उ० ।
पसाहेमाण-प्रसाधयत्-त्रि० । पालयति, नि० १ श्रु० ४ वर्ग १
अ० । औ० । स्था० । सूत्र० ।
पसिअ-देशी-पूगफले, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा ।
पसिअंत-प्रसीदत्-त्रि० । " पानीयाऽऽदिपित् " ॥ ८ । १ । १०१ ॥
इतीकारस्य न्हस्वः । मनसा हृष्यति, प्रा० १ पाद ।
पसिडि-न० । सुवर्णे, " हेमं कणयं वामी-अरं पसिडि च
तवणिज्जं । " पाइ० ना० ५० गाथा ।

पसिदिल-प्रशिथिल-त्रि० । प्रश्लथे, पं० व० २ द्वार । “प-सिदिलभूषणा ।” प्रशिथिलानि भूषणानि दुर्बलत्वाद् यस्याः सा तथा । भ० ६ श० ३३ उ० ।

पसिण-प्रइन-पुं० । परस्परगलाभालाभाऽऽदिप्रच्छन्ने, ध० ३ अधि० । पा० । औ० । संशयाऽऽपन्नस्य निःसंशयार्थं गुरुप्रच्छन्ने, विशेष० ।

अथ प्रश्नमाह-

पणहो उ होइ पसिणं, जं पासइ वा सयं तु तं पसिणं ।
अंगुदुच्छिदपदे, दप्पणअसितोयकुड्ढाई ॥५१३॥

प्रश्नस्तु देवताऽऽदिपृच्छारूपः “पसिणं” भण्यते । यद्वा यत् स्वयमात्मना तुशब्दादन्येऽपि तत्रस्थाः पश्यन्ति तत् “प-सिणं” प्राकृतशैल्याऽभिधीयते । किं नदित्याह- (अंगुदु उ-च्छिदु लि) कंसाराऽऽदिभक्षणेनोच्छिष्टपदे प्रतीतेः, दप्पणे आदर्शे, अमौ खड्गे, तोये उदके, कुड्ढे भिक्षौ, आदिशब्दा-द्वाहादौ वा यद्देवताऽऽदिकमवर्तार्थं पृच्छति पश्यति वा स प्रश्नः । यदि वा- “कुड्ढाई” इति पाठः । तत्र च क्रुद्धः प्रशान्तां वा यत्तथाविधकल्पविशेषात्पश्यति न प्रश्न इति । वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । आचा० । (मार्गे यादृशान् प्रश्नान् कुर्यात् यादृशान् वा प्रश्नान् पृष्टान् न व्याकुर्यात्तथा ‘विहार’ शब्दे)

पसिणविज्ञा-प्रइनविद्या-स्त्री० । यकाभिः लौमकाऽऽदिपु-दे-वताऽऽधिकारः क्रियते तासु विद्यासु स्या० १० डा० ।

पसिणहेलिया प्रइनहेलिका-स्त्री० । शब्दार्थत्रित्वे पद्यभेद-त-द्रचनं चतुर्णाष्टितमा कला । कल्पः १ अधि० ७ लग् ।

पसिणापसिण-प्रश्नाप्रश्न-पुं० । स्वप्नविद्यया कथितस्यान्य-स्मै कथने, ध० ३ अधि० । वृ० ।

प्रश्नाप्रश्नमाह-

पसिणापसिणं सुमिणे, विज्जासिद्धो कहेइ अन्नस्स ।

अहवा आईखिणिया, धंठियसिद्धं परिकहेइ ॥५१४॥

यत् स्वप्ने अवतीर्णया विद्यया विद्याधिष्ठात्र्या दे-वतया शिष्टं कथितं सदन्यस्मै कथयति । अथवा- “आईखिणिया” डोम्बी, भस्म्याः कुलदेवतं घण्टिकयत्नां ना-म पृष्टः सन् कथं कथयति । सा च तेन शिष्टं कथितं सदन्यस्मै प्रच्छकाय शुभाशुभाऽऽदि यत्परिकथयति एष प्र-श्नाप्रश्नः । वृ० १ उ० २ प्रक० । व्य० । पं० व० । आव० । नि० चू० ।

पसिणाययण-प्रश्नाऽऽयतन-म० । आदर्शप्रश्नाऽऽदेगाविष्कर-णे, यथावस्थितप्रश्ननिर्णयने, लौकिकानां परस्परव्यवहारे, मि-थ्याशास्वगतसंशये वा प्रश्ने सति यथावस्थितार्थकथनद्वारेण निर्णयने, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

पसिद्ध-प्रसिद्ध-त्रि० । प्रकर्षेण सिद्धं प्रसिद्धम् । साधनीयाव-स्थामापनिते, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । प्रख्याते, प्रश्न० १ संब० द्वार ।

पसिद्धि-प्रसिद्धि-स्त्री० । प्र-सिध-क्रिन् “अतः समृद्ध्यादौ वा” ॥ ८१४४ ॥ इति वाऽऽदेर्दीर्घः । प्रा० १ पाद । आक्षेप-परिहारः, आ० म० १ अ० । अनु० । उत्तरपक्षे, विशेष० । “त-
२०४

तो निन्नन्ना पसिद्धी ।” आक्षेपानन्तरं निर्णयः प्रसिद्धिः । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

पसिस्स-प्रशिष्य-पुं० । शिष्यस्याऽपि शिष्ये, आ० म० १ अ० ।

पमु-पशु-पुं० । पश्यति प्रसूयते वा पशुः । अजैडकहस्यध्व-गोमहिष्यादिकं, उत्त० ६ अ० । सूत्र० । स० । पं० व० । निर्यग्यानिजं जन्तौ, ध० ३ अधि० । आचा० । स्था० । उत्त० । सूत्र० । आ० म० । आव० । छगलकं, अजमात्रं, अनु० । प्र-व० । पशुमादृश्यान् कर्तव्याकर्तव्यविधकगहिततया हिताहि-तप्राप्तिपरिहारशून्यत्वात् तथाविधे मूर्खे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

पमुजाइय-पशुजातीय-त्रि० । हगवादौ, स्या० ५ डा० २ उ० । सूत्र० ।

पमुत्त-प्रमुत्त-त्रि० । “अतः समृद्ध्यादौ वा” ॥ ८१४४ ॥ इति सूत्रेणाऽऽदेर्दीर्घो वा । प्रा० १ पाद । निद्रां गतं, आनु० ।

पमुत्तविगम-पशुत्वविगम-पुं० । पशुत्वमन्वत्वं तस्य विगमेऽ-पगमः सर्वथा निवृत्तिः । अज्ञानध्वंसे, पं० १६ विव० ।

पमुत्ति-प्रमुत्ति-स्त्री० । नखाऽऽदिविदारणेऽपि चेतनाया अस्-वितिद्रुतापायं, पि० ।

पमुधम्म-पशुधर्म-पुं० । मात्रादिगमनलक्षणे पश्वाचारं, दश० १ अ० ।

पमुपाल-पशुपाल-पुं० । अजाऽऽदिपशुरक्तकं, ध० १० १ अधि० १ गुण । उत्त० । (पशुपालदृष्टान्तः ‘धम्मरयण’ शब्दे चतु-र्थभागे २७२६ पृष्ठ गतः)

पमुवह-पशुवध-पुं० । पशुहिंसायाम्, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

पमुभत्त-पशुभक्त-न० । राजादिना पशुभ्यां वितीर्यमाणं आ-हारे, नि० चू० ८ उ० ।

पमुभूय-पशुभूत-पुं० । पशुकल्पे, यथा हि पशुगहाभयमैथु-नपरिग्रहाभिन्न एवं केवलमसावपि सद्गुणानरहितत्वात्पशु-कल्पः । सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

पमुमेह पशुमेध-पुं० । अश्वमेधे, आ० म० १ अ० ।

पमुसंघाय-पशुसंघात-पुं० । गवादिपशुवर्गे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पमुसंसत्त-पशुसंसक्त-त्रि० । गवादिभिः संसंक्तं, स्या० ६ डा० ।

पमुअ-प्रमूत-न० । कुसुमे, “कुसुमं पसवं पसुअं च ।” पाद० ना० १३६ गाथा ।

पमुइ-प्रसूति-स्त्री० । उत्पत्तौ, नि० चू० २० उ० । आ० म० । प्रति० । विशेष० ।

पमुइत्ता-प्रसूय-अव्य० । उत्पाद्येत्यर्थे, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

पमुन-देशी-न० । कुसुमे, दे० ना० ६ वर्गे ६ गाथा ।

पमुय-प्रसूत-त्रि० । जाते, सूत्र० १ भु० १० अ० । आचा० । रा० । आ० म० ।

पसेदि-प्रश्रेणि-स्त्री० । तथाविधविन्दुजाताऽऽदेः परकृतेर्विनि-र्गतायां परकृते, आ० म० १ अ० । जी० । रा० ।

पसेयइय-प्रसेनजित्-पुं० । अवसर्पिणीजातानां पञ्चादशानां पञ्चमे कुलकरे, स्था० ७ ठा० । जं० । प्रश्न० । कल्प० । आ० म० । प्रति० । द्वारवत्यां नगध्यामन्धकवृष्णधाराण्यां जाते स्वनाम-
ख्याते पुत्रे, स चारिष्टनेमरन्तिके प्रव्रज्य शत्रुञ्जयऽनशनेन मृत-
स्सिद्ध इत्यन्तकहशानां प्रथमे वर्गेऽष्टमेऽध्ययने सूचितम् । अ-
न्त० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । स्था० । राजनगरमहाराजे श्रेणि-
कमहाराजपितारि, नं० “आसीत्पुंराजगृहे, महाराजः प्रसे-
नजित् । श्रेणिकस्तस्य पुत्रोऽभूत्, राजलक्षणलक्षितः ॥१॥”
आ० क० १ अ० । आव० । येन राजगृहनगरं निवासितम् ।
आव० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० ।

पमेय-प्रसेक-पुं० । अधिकनिष्ठीवनप्रवृत्तौ, “प्रसेकः सदनं
भ्रमः” इत्येतानि अजीर्णकार्याणि । ध० १ अधि० ।

पसेयग-प्रसेचक-पुं० । कोत्थलके, दत्तौ, स च ऊर्ध्व-
मपाटितेनापनीतमस्तकेन निकर्षितचर्मान्तर्वर्तिसर्वास्थ्या-
दिकचवरेणापरचर्ममथस्थिगलकस्थगितापानच्छिद्रेण सं-
कीर्णमुखीकृतग्रीवाऽन्तर्विवरेणाजापश्चरन्त्यतरस्य शरीरेण
निष्पन्नश्चर्ममयः प्रसेचकः कोत्थलकः । प्रायो ययनैर्जलभाण्ड-
तया व्यवहार्यते । पि० ।

पसेवअ-देशी-प्रहणि, दे० ना० ६ वर्ग २२ गाथा । पाइ० ना० ।
स० । कल्प० ।

पस्ट-पट्ट-पुं० । “दृष्टयोः स्तः” ॥ ८१४ । २६० ॥ इति छिन्न-
स्य दृश्य सकाराऽऽकान्तः स्तः । वस्त्रे, प्रा० ४ पाद ।

पस्स-दृश्य-त्रि० । दर्शनयोग्ये, स्था० ।

चउएहमेगमरीरं नो पस्सं भवइ । तं जहा-पुढवीकाइया-
णं, आउकाइयाणं तेउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं ॥

(नो पस्संति) चतुषा नो दृश्यमिति सूक्ष्मत्वात् । कञ्चित् सुप-
स्सं नीति पाठः । तत्र न सुखदृश्यं न चतुषा प्रत्यक्षदृश्यमनुमा-
नाऽऽदिमिस्तु दृश्यमपीत्यर्थः । बादरवायूनां तथा सूक्ष्माणां
पञ्चानामपि यदेकमनेकं वाऽदृश्यमिति चतुर्णामित्युक्तं, वन-
स्पतय इति साधारणा एव प्राज्ञाः, प्रत्येकशरीरस्यैकस्यापि
दृश्यत्वादिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पस्संत-पश्यत्-त्रि० । पर्यालोचयति, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

पस्सयवत्तण-प्रश्रवत्व-न० । विनयनप्रतायाम्, सूत्र० २ श्रु०
१ अ० ।

पह-पथ-पुं० । मार्गे, विशेष० । अनु० । स्था० । प्रश्न० । रा० ।
पथिन्नितिशब्दपर्यायस्य पथशब्दस्यादन्तस्य दर्शनात् ।
स्था० । प्रज्ञा० । आ० म० । “मग्गो पंथो सरणी, अट्ठाणं व-
न्निणी पहा पयवी ।” पाइ० ना० ५७ गाथा ।

पथिन्-पुं० । मार्गे-“पथिपृथिवीप्रतिश्रुन्मूषिकहरिद्रावि-
भीतकंष्वन्” ॥ ८१५ ॥ इति इकारस्याकारः । प्रा० १ पाद ।
सामान्यमार्गे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

पहएल्ल-देशी-पणके, दे० ना० ६ वर्ग १८ गाथा ।

पहंकरा-प्रभङ्गरा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां सुर्याग्रमहिष्याम्,
ज्ञा० २ श्रु० ८ वर्ग ४ अ० ।

पहंजण प्रभञ्जन-पुं० । पधने, “अणिलो गंधवहो मा-दधो
समीरो पहंजणो पवणो ।” पाइ० ना० २५ गाथा । स० । कल्प० ।
पहकर-प्रहकर-पुं० । समूहे भ० ए श० ३३ उ० । अन्त० । नि-
करे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । संघाते, रा० । विपा० । जं० ।
औ० । जी० ।

पहट्ट-प्रहट्ट-त्रि० । प्रमुदिते, तं० । प्रहसितवदने ससुभूतरो-
महर्षे, श्रु० १ उ० २ प्रक० । दे० ना० ।

पहट्टभमरगण-प्रहट्टभमरगण-पुं० । प्रमुदितमधुकरनिकरे,
प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । जी० । भ० ।

पहण-देशी-कुले, दे० ना० ६ वर्ग ५ गाथा ।

पहणी-देशी-संमुखाऽऽगतनिरोधे, दे० ना० ६ वर्ग ५ गाथा ।

पहद-देशी-सदा दष्टे, दे० ना० ६ वर्ग १० गाथा ।

पहम्म-प्रहम्म-धा० । ‘हम्म’ गतौ । प्रघाते, ‘पहम्मइ’ । प्रहम्म-
ने । प्रा० ४ पाद । सुरक्षाते, दे० ना० ६ वर्ग ११ गाथा ।

पहय-प्रहत-त्रि० । आच्छोदिते, जं० २ वत्त० । क्षणं, “आय-
रिपहिं पहओ मग्गो ।” श्रु० १ उ० १ प्रक० ।

पहयर-देशी-निकरे, दे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा । “उत्पक्को
आण्णीलो, उक्केरो पहयरो गणो पयरो ॥ १८ ॥ ओहां निवहो
संघो, संघाओ संहरो निअरो । संघाहो निउग्गो, भरो नि-
हाओ समूह-नामाइ ॥ १९ ॥ पाइ० ना० १८-१९ गाथा ।

पहर-प्रहर-पुं० । अहोरात्राष्टमे भागे, “पहमपहराइकाला,
जंभूदीवम्म दीसु पासेसु ।” मण्ड० ।

प्रहार-पुं० । “घम वृद्धिर्वा ॥ ८१६ ॥ इति दीर्घाऽऽकारस्य
ह्रस्वः । प्रहरणैर्घाते, प्रा० १ पाद ।

पहरण-प्रहरण-न० । प्रहारप्रवृत्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
असिकुन्ताऽऽदिके आयुधे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । आ०
म० । नि० चू० । औ० । जी० । स्था० । आ० क० । प्रश्न० रा० ।
उत्त० । ज्ञा० । “जामो पहरो ।” पाइ० ना० २६८ गाथा ।
“पहरणाभरणभरियजुद्धसज्जं ।” प्रहरणानामायुधकवचानां
भूतं यजुद्धसज्जं च संग्रामगुणं च यत्तत्तथा । औ० । भावे-
ल्युट् । प्रहाग्दाने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । “आउहं अत्थं च
पहणं होइ ।” पाइ० ना० १२१ गाथा ।

पहरणकोस-प्रहरणकोश-पुं० । प्रहरणस्थाने, रा० । स्था० । स० ।

पहराइया-प्रहरादिका-स्त्री० । आहम्या लिपेर्भेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पहगय प्रभाराज-पुं० । सममण्डवाखुदेवप्रतिशत्रौ, ति० ।
आव० । ती० । प्रव० ।

पहरिस-प्रहर्ष-पुं० । प्रहर्षणं प्रहर्षः । स्वजनमेलापकाऽऽदौ सं-
घमेलापकाऽऽदौ वा महती पूजा भविष्यतीति प्रमोदे, आनु० ।
“आमोओ पहरिसो तोसो ।” पाइ० ना० १६८ गाथा ।

पहलिअ-देशी-विषमे, दे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।

पहल्ल-धूर्ण-धा० । अमणे, “धूर्णो घुल-घोल-धुम्म-पहल्लः
॥ ८१७ ॥ इति धूर्णधातोः पहल्लऽऽदेशः । ‘पहल्लइ’ । धू-
र्णते । प्रा० ४ पाद ।

पहसिय-प्रहसित-न० । हास्ये, वृ० १ उ० ३ प्रक० । भ० ।
हसितुमास्त्रे, विपा० १ भु० ६ अ० । कर्त्तरि क्तः । ह्वेतप्रभा-
पटलप्रवलनया हसति । ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

पहा-प्रभा-स्त्री० । चन्द्राऽऽदीनां प्रकाशे, उत्त० २८ अ० ।
दीप्तौ, चं० प्र० १८ पाहु० । प्रभावे, उपा० २ अ० । आव० ।
आलौओ उज्जोओ, द्विती भासा पहा पयासो य । ” पाह०
ना० ४८ गाथा ।

पहाण-प्रधान-न० । उत्तमे, नि० १ भु० १ वर्ग १ अ० ।
ज्ञा० । नं० । जी० । जं० । प्रचरे अपेक्षणीये, पञ्चा० ७ विव० ।
औ० । स्या० । प्रभौ, स्था० ४ ठा० २ उ० । मुख्ये, विशे० ।
जं० । औ० । म० । सूत्र० । साधकतमे, पञ्चा० ४ विव० । स-
त्वरजस्तमोरूपे अव्यक्ते प्रकृतौ, सूत्र० २ भु० ५ अ० । आध० ।
दशा० । सम्म० ।

पहाणकजशिवंध-प्रधानकार्यनिबन्ध-पुं० । प्रधानकार्ये वि-
शिष्टफलदायिनि प्रयोजने, आग्रहे, ज्ञा० १२ ज्ञा० ।

पहाणकड-प्रधानकृत-त्रि० । सांख्यपरिकल्पितया सत्वरज-
स्तमसां साम्यावस्थारूपयाऽऽविर्भाविते, सांख्यानां हि पुम-
र्यापेक्षप्रकृतिपरिणाम एव लोक इत्यन्यत्र परीक्षितम् ।
नूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० ।

पहाणजय-प्रधानजय-पुं० । प्रकृतेः सर्ववशित्वे, ततो मनो-
जावन्तं विकरणाभावः प्रधानजयश्च । ज्ञा० २६ ज्ञा० ।

पहाणद्वय-प्रधानद्वय-न० । चन्द्रनागरकपूर्वपुष्पाऽऽदिषु प्र-
वरपृजाऽङ्गेषु, पञ्चा० ८ विव० ।

पहाणपुरिस-प्रधानपुरुष-पुं० । तात्कालिकं पुरुषाणां शौ-
र्याऽऽदिभिः प्रधानत्वात् । स० । वासुदेवे, स० ।

पहाणभाव-प्रधानभाव-पुं० । प्राधान्ये, पञ्चा० २ विव० ।

पहाणमग्न-प्रधानमार्ग-पुं० । महापुरुषसेविते (उत्त० १४
अ०) प्रवज्यारूपे मोक्षमार्गे, उत्त० पाह० १४ अ० ।

पहाणमहेत्तागुण-प्रधानमहेत्तागुण-पुं० । अतिशायिमहे-
त्तानां प्रियम्बदन्वभर्तृचित्तवृत्तवर्तकत्वप्रभृतिषु गुणेषु, जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

पहाय-प्रहाय-अव्य० । परित्यज्येत्यर्थे, औ० । आच्चा० ।

पहार-प्रहार-पुं० । कशाऽऽदिना प्राणिनां क्रेशविशेषाऽऽपाद-
ने, ज्ञा० १ भु० २ अ० । प्रश्न० । “ वरुणं पहारो । ” पाह० ना०
२२४ गाथा ।

पहारगाढ-गाढप्रहार-पुं० । प्राकृतत्वात् गाढशब्दस्य पर-
ानपातः । दृढाऽऽघाते, दश० ७ अ० ।

पहारिय-प्रधारित-त्रि० । विकल्पिते, ज्ञा० १ भु० ८ अ० ।

पहारेत्ता-प्रधारयितृ-त्रि० । स्थापयितरि, भ० ५ श० ६ उ० ।

पहारमाण-प्रधारयत्-त्रि० । पर्यालोचयति, स्था० ३ ठा० । सूत्र० ।

पहावण-प्रधावन-न० । शीघ्रं कार्यस्य निष्पादने, व्य० १ उ० ।

पहाविय-प्रधावित-त्रि० । वेगेन प्रवृत्तं, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।
“ ततो सो नगरं पहावितो । ” आ० म० १ अ० । तं चक्र-
यणं पुष्पाभिमुखं पहावितं । ” आ० म० १ अ० ।

पहास-प्रहास-पुं० । निन्दास्तुतिरूपे उपहासे, आनु० । औ० ।
पहासमुदाय-प्रभासमुदाय-पुं० । ६ त० । कान्तिसमूहे, कल्प०
१ अधि० २ क्षण ।

पहि-प्रधि-पुं० । नेमौ, नेगे, हे० ।

पहिअ-पान्थ-पुं० । “ पथो णस्येकद ” ॥ ८२१४२॥ “ नित्यं णः
पन्थश्च ” ॥ ६ । ४ । ८६ ॥ इति सूत्रेण यः पथो णो विहि-
तस्तस्येकद भवतीति एकद । नित्यपथिकं, प्रा० २ पाद ।
पूगफले, दं० ना० ६ वर्ग ६ गाथा ।

पहिऊण-प्रहाय-अव्य० । परित्यज्येत्यर्थे, व्य० ३ उ० ।

पहिता-प्रहाय-अव्य० । प्रकर्षेण स्थगयित्वेत्यर्थे, स० ३०
सम० ।

पहिय-पथिक-पुं० । पथि गच्छतीति पथिकः । नानाविधनगर-
प्रामदंशपरिभ्रमणकारिणि, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

प्रहित-त्रि० । केनापि कचित्कार्ये प्रेषितं, ज्ञा० १ भु० ८ अ० ।

प्रथित-त्रि० । प्रसिद्धिं गते, सूत्र० १ भु० २ अ० २ उ० ।

पहियकित्ति-प्रथितकीर्ति-त्रि० । विधृतयशसि, औ० । जं० ।
ख्यातप्रसिद्धौ, संथा० । जं० ।

पहीण-प्रहीण-त्रि० । प्रकर्षेण हीनं रहितं प्रहीणम् । आव० ३
अ० । आ० म० । प्रभंष्टे, सूत्र० २ भु० १ अ० । प्रभंष्टे, त्यक्ते,
उत्त० १४ अ० । परित्यक्ते, सूत्र० ३ भु० १ अ० । स्था० ।

प्रहीण-त्रि० । नष्टप्राये, स्था० १ ठा० ।

पहीणगोत्तागार-प्रहीणगोत्रागार-न० । प्रहीणं विरलीभूतं
मानुषं गोत्रागारं तन्स्वामिगोत्रगृहं येषां तानि तथा । भ०
३ श० ७ उ० । येषां महानिधानानां धनिकसम्बन्धीनि गो-
त्राणि अगाराणि च प्रहीणानि विरलीभूतानि भवन्ति तानि
प्रहीणगोत्रागाराणि । तेषु, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

पहीणजरमरण-प्रहीणजरामरण-पुं० । प्रहीणं तदाऽपुनर्भा-
वित्वेन जरामरणे येषां ते तथा । जन्माऽऽदिर्विजाभावान् ।
पं० सू० १ सूत्र । वयोहान्या प्राणत्यागेन च विद्युक्ते, ल० ।

पहीणसंथव-प्रही (ही) णसंस्तव-पुं० । प्रहीणः प्रहीणो
वा संस्तवः वचनसंवासरूपा वा यस्य सः । गृहिभिः सहा-
संसर्गवति, उत्त० २१ अ० ।

पहीणसामिय-प्रहीणस्वामिक-न० । अल्पीभूतस्वामिके धने,
कल्प० १ अधि० ४ क्षण । भ० ।

पहीणसेउय-प्रहीणसेतुक-न० । अल्पीभूतधनप्रदोत्तरि, भ०
३ श० ७ उ० । कल्प० ।

पहु-प्रभु-त्रि० । समर्थे, आच्चा० १ भु० ५ अ० ६ उ० । स्वामिनि,
आव० ४ अ० । आच्चा० । सम्बोधने तु “ डो दीर्यो वा ” ॥ ८ ।
३ । ३८ ॥ इति नित्यं सेडो प्राप्ते “ अक्कीवे सौ ” ॥ ८ ।
३ । १६ ॥ इति ह्युत्तोरकारान्तस्य च प्राप्ते दीर्घः सौ वा
भवतीति दीर्घविकल्पः । हे पहु । हे पहा । प्रा० ३ पाद ।

पहुजिणवरसूरि-प्रभुजिनवरसूरि-पुं० । विविधतीर्थकल्पोपदे-
शकं प्रवचनोद्भावं आचार्ये, ती० २१ कल्प ।

पहुट्ट-प्रहृष्ट-त्रि० । प्रकर्षेण हृष्टः प्रहृष्टः । प्रहसितमनसि, नि०
चू० ४ उ० ।

पहुडि-प्रभृति-अव्य० । “ प्रत्यादौ डः ” ॥ ८ । १ । २०६ ॥ इति
तकारस्य डकारः । प्रा० १ पाद । “ उहृत्वादौ ” ॥ ८ । १ । २११ ॥
इति सूत्रेण ऋकारस्योकारः । प्रा० १ पाद । तदारभ्येत्यर्थे,
वाच० ।

पहुत्त-प्रहृन्-न० । द्रव्यतो नीचैर्बृत्तिलक्षणे, भावतश्च सा-
ध्याचारं प्रति प्रवर्णनरूपे नीचत्वे, उत्त० १ अ० । नि० चू० ।
“ पञ्जनं च पनुत्तं । ” पाइ० ना १८४ गाथा ।

पहुत्थ-विरेच-धा० । आन्तरवस्त्रनां बाह्याकरणे, “ वि-
रिचैरेलुएडोल्लगडपहुत्थाः ” ॥ ८ । ४ । २६ ॥ इति विपूर्व-
कारविधातः । पहुत्थाऽऽदेशः । ‘ पहुत्थइ । ’ विरेचयति । प्रा०
४ पाद ।

पहुमंदिट्ट-प्रभुमंदिट्ट-त्रि० । प्रभ्वादिष्टे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पहेजमाण-पहीयमान-न० । जीवप्रदेशः सह संक्रिष्टस्य क-
र्मणस्तभ्यः पतनलक्षणेन हीयमाने कर्मणे, भ० १ श० १ उ० ।

पहेणय-पहेणक-न० । वध्या नीयमानायाः पितृगृहे भोजने,
आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । सूत्र० । “ वायणं च पहेणयं । ”
पाइ० ना० २०६ गाथा । भोजनोपायोन्मयेषु, दे० ना० ६ वर्ग
७३ गाथा ।

पहेलिया-पहेलिका-स्त्री० । गूढाऽऽशयपद्ये, स० ७२ सम० ।
जं० । ज्ञा० ।

पहोडअ-देशी । पर्याप्त-प्रभुत्वयोः, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

पहोलिर-प्रधूर्णक-त्रि० । द्विक्रियाम्, (हिचकनार-गुजरानी)
“ रंधालिरं पहोलिरं । ” पाइ० ना० १८६ गाथा ।

पहोवण-प्रधोवन-न० । पुनःपुनः प्रक्षालनं, आचा० २ श्रु० १
चू० २ अ० १ उ० । नि० चू० ।

पा-पा-धा० । पाने, “ स्वरादनतो वा ” ॥ ८ । ४ । २४० ॥ इ-
त्यकाराऽऽगमः । ‘ पाइ । पाअइ । ’ प्रा० ४ पाद ।

पाअ-पाद-पुं० । चरणे, पादस्य मध्यतलप्रदेशे, पडङ्गुलवि-
स्तीर्णं चितस्त्यङ्गे, पादैकदेशत्वात्पादत्वव्यपदेशात् । अनु० ।
रथचक्रं, दे० ना० ६ वर्ग ३७ गाथा ।

पाअड-प्रकृत-त्रि० । “ अतः स्वरादनतो वा ” ॥ ८ । ४ । २४० ॥
इति सूत्रेणाऽऽदेर्वा दीर्घः । प्रक्रान्ते, प्रा० ४ पाद ।

पाइअ-देशी-वदनविस्तारे, दे० ना० ६ वर्ग ३६ गाथा ।

पाइक-पदाति-पुं० । “ मलिनोभय-शुक्ति-लुमाऽऽरुच्य-पदा-
नेर्मह्लानह-मिपि-क्षिप्ता-दन्त-पाइकं ” ॥ ८ । २ । १३८ ॥
इति सूत्रेण पदातिस्थानि पाइकाऽऽदेशः । प्रा० २ पाद । पाद-
चारिणि सैन्याङ्गपुरूपे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पाइत-देशी-इतस्ततः स्पन्दिते, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पाइन-पाकय-त्रि० । पाकप्रायोग्ये, दश० ७ अ० ।

पाइभ-प्रातिभ-न० । अक्षलिङ्गशब्दव्यापारानपेक्षे ज्ञान, रक्षा० २
परि० । “ प्रातिभान्नर्वतः संवित् ” द्वा० २६ द्वा० । पा० ।

पाइल्लय-देशी-कटनिर्वर्तके अयोमये उपकरणे, आ० म० १
अ० । विश० ।

पाई-पात्री-स्त्री० । भाजनविशेषे, स्था० ६ डा० । जी० । रा० ।
सूत्र० ।

प्राची-स्त्री० । सूर्यदर्शनदिशि, यत्र यः सूर्यं पश्यति सा त-
स्य प्राची । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । (“ जस्म जओ आइओ,
उएइ सा तस्म होइ पुवदिसा ॥ ४ ॥ ” इत्यादिगाथा ‘ दि-
सा ’ शब्दे चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे गता) पूर्वस्याम्, स्था० २
डा० १ उ० । आचा० ।

पाईण-प्राचीन-त्रि० । अपश्चिमे, पं० चू० १ कल्प । पूर्वोभि-
मुखे प्राच्याः दिशि स्थिते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । आचा० ।
पूर्वस्यां दिशि, स्था० २ डा० १ उ० । स० । आचा० । आ० म० ।
पाईणगामिणी-प्राचीनगामिनी-स्त्री० । पूर्वदिग्गामिन्याम्, क-
ल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

पाईणतम-प्राचीनतम-स्त्री० । पूर्वजन्मनि, आ० क० ४ अ० ।

पाईणपडीणायय-प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयत-त्रि० । प्राचीनं पूर्व-
तः प्रतीचीनं पश्चिमत आयता । पूर्वतः पश्चिमतश्च दीर्घे, स०
६००० सम० ।

पाईणवाय-प्राचीनवात-पुं० । पूर्वदिग्वाते, भ० ३ श० ७ उ० ।
यः प्राच्या दिशः समागच्छति वातः । जी० १ प्रति० । स्था० ।
चं० प्र० ।

पाईणवाह-प्राचीनवाह-पुं० । पूर्वदिग्गमिमुखप्रवाहे, वृ० १
उ० ३ प्रक० ।

पाईणम-प्राचीनश-पुं० । स्वनामख्यातं गोत्रप्रवर्तके श्रुतौ,
“ धेरे अजमहवाह पाईणमगुने । ” कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।
पाईणा प्राचीना-स्त्री० । पूर्वस्याम्, स्था० ६ डा० । (का प्रा-
चीनेति ‘ दिमा ’ शब्दे चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे निर्णीतम्)

पाउ-पायु-पुं० । पिबति तैलाऽऽदिकमनेनेति पायुः । गुदे, आ-
चा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

प्रादुष्-अव्य० । प्रकाश्ये सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । अनु० । ज्ञा० ।

पाउअ-प्रावृत्त-त्रि० । “ उहृत्वादौ ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति सू-
त्रेण ऋकारस्योकारः । आच्छादिते, प्रा० १ पाद ।

पाउअय-प्रावृत्तक-त्रि० । आच्छादिते, “ ऊढिअयं पाउअयं । ”
पाइ० ना० २६५ गाथा ।

पाउआ-पादुका-स्त्री० । पदु स्त्री० भावे उक्तं पादु स्वार्थे क इत्यः ।
चर्ममये पादाऽऽच्छादने, वाच० । औ० ।

पाउआजुग-पादुकायुग-पुं० । पादुकायुगे, औ० ।

पाउकर-प्रादुकर-त्रि० । स्वतः सन्मार्गानुष्ठायिनि, अन्ये-
षां च प्रादुर्भावके, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

पाउकिमि-पायुकुमि-स्त्री० । गुदजातकृमौ, आचा० १ श्रु०
१ अ० ६ उ० ।

पाउक-देशी-मार्गीकृते, दे० ना० ६ वर्ग ४१ गाथा

पाउकरण-प्रादुकरण-न० । प्रादुःशब्दः प्रकाशार्थस्तत्क-
रणम् । पञ्चा० १३ विध० । वह्निप्रदीपमण्यादिना भिष्यप-
नयनेन वा वह्निर्निष्काश्य द्रव्यधारणेन वा प्रकटकरणे,
ध० ३ अधि० । ग० । पञ्चा० । पं० व० । जी० । प्रश्न० । प्रव० ।

तद्योगात् प्रादुः प्रकटं करणं यस्येति वा । उग्रमदोषविशिष्टं, भक्तादौ च । पि० । आचा० । इथा० ।

अथ प्रादुष्करणद्वारं विभक्तिषुः प्रथम-
तस्तत्संभवं गाथापद्धेनाऽऽह-

लोयविरलुत्तमंगं, तवोकिंसं जल्लखउरियसरीरं ।

जुगपेसंतरदिट्ठिं, अतुरियचवलं सगिहमितं ॥ २६२ ॥

दट्ठण य अणगारं, सट्ठी संवेगमागया काइ ।

विपुलनपाण धेचू-ण निग्गया निग्गओ सो वि ॥ २६३ ॥

नीयदुवारम्मि धरे, न सुज्झई एसण त्ति काउणं ।

नीहम्मि ए अगारी, अच्छइ विलिया व गहिणं ॥ २६४ ॥

चरणकरणासम्मि य, अन्नम्मि य आगए गहिय पुच्छा ।

इहलोगं परलोगं, कठेइ चइउं इमं लोगं ॥ २६५ ॥

नीयदुवारम्मि धरे, भिक्खं निच्छंति एमणासमिया ।

जं पुच्छसि मज्झ कं, कप्पइ लिंगोवजीवीइ ॥ २६६ ॥

साहुगुणेषणकहणं, आउट्टा तम्मि तिप्पइ तहेव ।

कुकुडि चरंति एए, वयं तु चिन्नवया वीओ ॥ २६७ ॥

काचित् आचिका अनगारं साधुमेकाकिविहारिणं लो-
चविरलोत्तमाङ्गम् अत्रात्तमाङ्गशब्देनोत्तमाङ्गस्थाः कंशा
उच्यन्ते । ततोऽयमर्थः-लोचनेन विरलोत्तमाङ्गकंशं तपःकृशं
मलकलुषितशरीरं युगमात्रान्तरन्यस्तदृष्टिमन्वरितमक्षपलं
स्वगृहमागच्छन्तम् ॥ दृष्ट्वा संवेगमागता, ततो गृहमध्ये विपु-
लं भक्तं पानं च गृहीत्वा गृहमध्याद्विनिर्गता, सोऽपि च सा-
धुः ॥ नीचद्वारेऽस्मिन् गृहे न शुद्ध्यति ममैषणंति कृत्वा ततः
स्थानाद्विनिर्गता, निर्गते च तस्मिन् गृहीतेन भक्तपानेन
संजातविप्रिये वाऽवतिष्ठते ॥ अत्रान्तरे चरणकरणासोऽ-
न्यस्तस्मिन् गृहे साधुभिस्तार्थमागतः, ततस्तस्मै सा भिक्षा
तया दत्ता, गृहीतायां च भिक्षायां न साधुः पृष्टो यथा
भगवन्निदानमेव साधुरीदृशस्तादृशं वाऽत्र समागतः, परं
तेन भिक्षा न गृहीता, त्वया गृहीता, तत्र किं कारणम् ?
ततः स ऐहलौकिकं भिक्षालाभमात्राऽऽदिकं पारलौकिकं
धर्मं यथाक्रममल्पगुणं बहुगुणं च विचिन्त्यं लोकात्-लो-
कात् लभ्यं भिक्षामात्राऽऽदिकं परित्यज्याकृवान् ॥ यथा नी-
चद्वारे गृहे साधव एषणासमितिसमिता भिक्षां नेच्छन्ति,
तत्रान्यकारभावत एषणाशुद्ध्यभावात्, सोऽपि च भगवान् ।
साधुरेषणासमितभूतो न गृहीतवानिति । यद्यप्युक्तम्-
किं कारणं त्वया गृहीता ? इति, तत्राहं लिङ्गमात्रोपजीवी, न
साधुगुणयुक्तः ॥ ततः साधूनां गुणानेषणां च यथागमं कथि-
तवान्, ततः सा स्वचेतसि चिन्तयामास अहो जगति नि-
जदोषप्रकटनं परगुणोत्तीर्णं चातिदुष्करम्, तदप्येतेन
कृतमिति तस्मिन्नतिशयेन भक्तिं कृतवती, विपुलं च भक्त-
पानं (तिप्पइ त्ति) तेपते क्षरति, ददाति स्मेति भावार्थः ।
गते च तस्मिन् अन्यः कोऽप्यगणितदीर्घसंसारपरिभ्रम-
णभयो निर्दोषो साधुराजगाम, सोऽपि भिक्षां दत्त्वा तथैव
वृष्टः । ततः स पापीयानुकृवान्-एते इत्थंभूताः कुकट्या
मायया चरन्ति, ततस्त्वदीयचिन्ताऽऽवर्जनार्थं तेन मातृस्था-
नतो न भिक्षा गृहीता, यावता न तत्र कश्चिद् दोषः, ईदृशानि
च मातृस्थानबहुलानि व्रतान्तरनाभिरपि पूर्वं चीर्णानि,

परमिदानीं चिन्तितं-किं मातृस्थानकरणेनेति न मायां
कुर्मः ? ततः सा चिन्तितवती-अहोऽयं निर्दोषो पापीयान्,
यस्तादृशमपि साधुं निन्दतीति विसर्जितः । इत्थंभूता च
भक्तिपरवशगा साधुशनाय प्रादुष्करणमपि कुर्यादिति प्रा-
दुष्करणसंभवः ।

संप्रति तदेव प्रादुष्करणं गाथाद्वयेनाऽऽह-

पाओकरणं दुविहं, पागडकरणं पगासकरणं च ।

पागड संक्रामण कु-इदारपाए य छिन्ने व ॥ २६८ ॥

रणणपईवे जोई, न कप्पइ पगासणा सुविहियाणं ।

अत्तट्ठि अपरिभुत्तं, कप्पइ कप्पं अकाउणं ॥ २६९ ॥

प्रादुष्करणं द्विधा । तद्यथा-प्रकटकरणं प्रकाशकरणं च । तत्र
प्रकटकरणम्-अन्धकारादपसार्य बहिः प्रकाशं स्थापनम् । प्र-
काशकरणं-स्थानस्थितस्यैव भित्तिरन्ध्रकरणाऽऽदिना प्रकटी-
करणम् । एतदंवाऽऽह-तत्र प्रकटकरणमन्धकारादप्यत्र संक्रा-
मणेन प्रकाशकरणं (कुइदारपाए इत्यादि) अत्र सर्वत्राऽपि
तृतीयार्थं समीचीनं, कुड्यस्य द्वारपातेन रन्ध्रकरणेन, यदि
वा-कुड्येन मूलत एव छिन्नेन येन कुड्येन कुड्यैकदेशेन
वाऽन्धकारमासीत्तेन मूलत एवापनीतनेत्यर्थः । चशब्दाद-
न्यस्य द्वारस्य करणेन चेत्यादिपरिग्रहः ॥ तथा-रत्नेन पद्मरा-
गाऽऽदिना प्रदीपेन प्रतीतेन ज्योतिषा ज्वलता वैश्वानरेण त-
त्रैवं प्रकाशना सुविहितानां न कल्पते । किमुक्तं भवति ?-
प्रकाशकरणेन प्रकटकरणेन च यद्दीयते भक्ताऽऽदि तत्संय-
तानां न कल्पते, तत्रयापवादमाह-(अस्तीदृ त्ति) आत्मा-
र्थीकृतं तदपि कल्पते, नवरं ज्योतिःप्रदीपो धर्जेयत्, ता-
भ्यां प्रकाशितमात्मार्थीकृतमपि न कल्पते, तेजस्कायदीप्ति-
संस्पर्शनात् । साधुपात्रमाश्रित्य विधिमाह-इह सहसाकारा-
ऽऽदिना प्रादुष्करणदोषाऽऽघातं कथमपि भक्तं पानं वा गृहीतं,
ततस्तत् अपरिभुक्तं, उपलक्षणमेतत्-अर्द्धभुक्तमपि परिस्था-
प्योद्धरितसिन्धुलेपाऽऽदिना खरगिटंतऽपि तास्मिन् पात्रे कल्पं
जलप्रक्षालनरूपमकृत्वाऽप्यन्यत् शुद्धं गृहीतुं कल्पते ।

एतदेव गाथाद्वयं विवरीषुः प्रथमतश्शुद्धीसं-

क्रमणमाश्रित्य प्रकटकरणं स्पष्टयति-

संचारिमा य चुल्ली, बहिं व चुल्ली पुरा कया तेमिं ।

तहिं रंधंति कयाई, उवही पूई य पाओ य ॥ ३०० ॥

इह विधा चुल्ली । तद्यथा-एका संचारिमा, या गृहाभ्यन्त-
रवर्तिष्यापि बहिरागतुं शक्यते । चशब्दात्साऽप्याधाक-
र्मिकी द्रष्टव्या, द्वितीया बहिरेव तेषां साधूनां निमित्तं चुल्ली
पुरा कृता आसीत् । चशब्दात्तदानीं वा साधुनिमित्तं बहि-
श्चुल्ली कृता वेदितव्या, सा च तृतीया । ततो यदि कदाचिन्
तत्र निस्सृणां चुल्लीनामन्यतमस्यां गृहस्था राध्यन्ति, ततो द्वी
दोषो । तद्यथा-उपकरणपूतिः, प्रादुष्करणं च । यदा च चुल्ल्याः
पृथक्कृतं तदेयं वस्तु तदा प्रादुष्करणरूप एवैकः केवलो दोषः,
पूतिदोषस्तृतीया । यदा चुल्ल्योऽपि शुद्धास्तदाऽपि प्रादु-
ष्करणरूप एवैको दोषः ।

यदर्थं प्रादुष्करणं गृहस्था कृतवती तं भिक्षायै गृहमाग-
च्छन्तं दृष्ट्वा यदजुत्वेन भाषते, तदाह-

नेच्छइ तमिसम्मि तओ, बाहिल्लुल्लीणं साधु सिद्धमे ।

इय सोउं परिहरण, पुट्टे सिद्धमि वि तहेव ॥ ३०१ ॥

हे साधो ! त्वं तमिन्ध्रेऽन्धकारे भिक्षां नेच्छसि, ततो ब-
हिश्चुल्ल्यां सिद्धं एकमन्नम् इति अस्माभिः भक्षमिति भु-
त्वा तथा दीयमानं परिहरति, प्रादुष्करणदोषदुष्टत्वात्,
तथा प्रादुष्करणशङ्कायां किमर्थमयमाहारोऽद्य गृहस्य बहि-
स्तात्पकः ?, इत्येवं पृष्टे तथा श्रुतया यथावस्थिते कथिते
तथैव परिहरति । एतनाऽऽद्यगाथायां “संकामण” इत्यवयवो
व्याख्यातः । नन्वयं संकामणकृत आहारः केनाऽपि प्रकारेण
कल्पते ?, किं वा न ?, इति । उच्यते-आत्मार्थीकृतः कल्पते ।

कथमस्या आत्मार्थीकरणसंभव इति चेदत आह-

मच्छिद्यधम्मा अतो, वाहि पत्रायं पगासमासन्नं ।

इय अत्तद्वियगहणं, पागडकरणे विभासेयं ॥ ३०२ ॥

साध्वर्थे पूर्वं बहिश्चुल्ल्यादि कृत्वा काचिद्वं चिन्तयति-
गृहस्यान्तर्मेक्षिका, धर्मश्च । उपलक्षणमेतत्, तेनान्धकारं वृ-
त्तं च पाकस्थानात् भोजनस्थानमित्यादिपरिग्रहः, बहिश्च प्र-
धातं तेन मेक्षिकाऽऽद्यो न भवन्ति, तथा प्रकाशमासन्नं च
पाकस्थानाद्भोजनस्थानं, ततो वयमत्रैवाऽऽत्मनिमित्तमपि
सदैव पत्न्याम इत्येवमात्मार्थीकृते ग्रहणं, कल्पते इति भावः ।
इयं प्रकटकरणे कल्याकल्यविषया विभासा ।

संप्रति प्रकाशकरणं स्पष्टयन्, “कुङ्कुमारपाण” (२६८) इत्या-
दि व्याचिख्यासुराह-

कुङ्कुस्स कुणइ छिङ्गं, दारं वक्केइ कुणइ अन्नं वा ।

अवणेइ छायेणं वा, ठावइ रयेणं व दिप्पंतं ॥ ३०३ ॥

जोइपईवे कुणइ व, तहेव कहणं तु पुट्ट दुट्टे वा ।

अत्तद्विए उ गहणं, जोइपईवे उ वज्जित्ता ॥ ३०४ ॥

प्रकाशकरणार्थं कुङ्कुस्थं छिद्रं करोति, यद् वा-ठारं लघु-
मत् वर्धयति वृहत्तरं करोति । यदि वा-अन्यन् द्वितीयं
ठारं करोति । अथवा गृहस्योपरितनं छादनं स्केटयति ।
यदि वा-दीप्यमानं रत्नं स्थापयति ॥ यद्वा-ज्योतिः प्रदीपं
वा करोति, तथैवान्तर्गतं प्रकाशेण स्वयमेव यदि वा-
पृष्टे सति प्रादुष्करणे कथितं यत् भक्षाऽऽदि प्रादुष्करणदो-
षदुष्टं तत् साधनां न कल्पते । यदि पुनः प्राक्तेन प्रकारे-
णाऽऽत्मार्थीकरोति तदा ग्रहणं कल्पते इति भावः । ज्योतिः-
प्रदीपाभ्यां प्रकाशमात्मार्थीकृतमपि न कल्पते, तेजस्कायसं-
स्पर्शात् ।

संप्रति “अपरिभुक्तं कप्यइ कप्यं अकाऊणं” (२६६) इति
व्याचिख्यासुराह-

पागडपयामकरणे, कयम्मि सहमा व अहवऽणाभोगा ।

गहियं विगिचिऊणं, गेहइ अन्नं अकयकप्पे ॥ ३०५ ॥

प्रकटकरणे प्रकाशकरणे वा कृते सति यत् सहसाऽनाभो-
गतो वा गृहीतं तत् (विगिचिऊणं) परिग्राप्य तस्मिन् पा-
त्रे उज्ज्वलेन लेशमात्रस्पर्शितेऽपि अकृतकत्वं जलप्रक्षाल-
नरूपकल्पदानाभावेऽप्यन्यत् शुद्धं गृह्णाति, नास्ति कश्चिदायां,
विशेषिकोदितत्वात् । पि० ।

पाउग-प्रायोग्य-त्रि० । उचिने, पञ्चा० १३ विष० । आवा० ।

दशा० । अनुज्ञापनीयं, वृ० १ उ० २ प्रक० । समाधिकारकं
द्रव्ये, नि० वृ० १ उ० । आ० वृ० ।

पाउगिअ-प्रायोगिक-पुं० । श्रुतकारयितरि, “ पाउगिअो
य सहिअो । ” पाइ० ना० १०४ गाथा ।

पाउइ-प्रावृत्-त्रि० । गुणितं, आवा० १ भु० २ अ० २ उ० ।
छादिते, आवा० १ भु० २ अ० ४ उ० । प्रावरणसहिते, सूत्र०
२ भु० २ अ० ।

पाउप्पभाया-प्रादुःप्रभाता-स्त्री० । प्रादुः प्रकाशयेन प्रभाता । प्र-
काशप्रभातायां किञ्चिदुपलभ्यमानप्रकाशायां रजन्याम्,
अनु० । दशा० ।

पाउम्भवत्-प्रादुर्भवत्-त्रि० । प्रकटीभवति, इथा० ३ उ० ३ उ० ।

पाउम्भाव प्रादुर्भाव-पुं० । उत्पाद, सूत्र० १ भु० १ अ० ३
उ० । दशा० । त० ।

इन्द्राणां परस्परं प्रादुर्भावः-

पभू णं भंते ! सके देविंदे देवराया ईसाणेणं देविंदे-
णं सद्धिं आलावं वा संलावं वा करेतए ? । हंता ! पभू जहा
पाउम्भवणा । अत्थि णं भंते ! तेसिं सकीमाणाणं देविं-
दाणं देवराइणं किञ्चाइं करणिजाइं ? । हंता ! अत्थि । से
कहमियाणिं पकंइ ? । गोयमा ! ताहे चेव णं से सके देविंदे
देवराया ईसाणस्स देविंदस्स देवगमो अंतियं पाउम्भव-
इ । ईसाणे वा देविंदे देवराया मक्कस्स देविंदस्स देव-
रगमो अंतियं पाउम्भवइ । इति भो सका देविंदा देव-
राया दाहिणकुलोगाहिवई । इति भो ईसाणा देविंदा
देवराया उत्तरकुलोगाहिवई । इति भो इति भो सि ते अ-
णममस्स किञ्चाइं करणिजाइं पच्चणुम्भवमाणा विहरंति ।
अत्थि णं भंते ! तेसिं सकीमाणाणं देविंदाणं देवराइणं
विवादा ममुप्पजंति ? । हंता ! अत्थि । से कहमिदाणिं प-
कंइ ? । गोयमा ! ताहे चेव णं सकीसाणा देविंदा देवराया-
णां सणकुमारं देविंदं देवरायं मणसीकरेइ । तए णं से
सणकुमारं देविंदं देवराया तेहिं सकीसाणेहिं देविंदेहिं देव-
राइहिं मणसीकेण समाणे खिप्पामेव सकीसाणाणं देविं-
दाणं देवराइणं अंतियं पाउम्भवंति । जं से वयइ तस्स आ-
णाउववायवयणानिहेसे चिट्ठंति । भ० ३ श० १ उ० ।

पाउम्भूय प्रादुर्भूत-त्रि० । आविर्भूत आगते, हा० १ भु० १
अ० । ज० । सू० प्र० । औ० । आ० म० । समवसरणे समागते,
रा० । आ० म० ।

पाउया-पादुका-स्त्री० । काष्ठाऽऽदिमये खरणरक्षोपकरणे, ध०
२ अवि० । भ० । प्रव० । “ परिवारसंबुदा पाउयातो मुयइ । ”
अ० म० ? अ० । सूत्र० ।

पाउरणा-प्रावरण-न० । वस्त्रे, आवा० २ भु० १ वृ० १ अ० १ उ० ।

पाउरिय-प्राचुर्य-न० । बाहुल्यं, इथा० ४ उ० १ उ० ।

पाउल्लग-पादवत्-न० । पुरुषपुत्तलके, नि० वृ० १ उ० ।

पाउम-पुं० । प्रावृष्ट-स्त्री० । “ उदरवाधौ ” ॥ ८ । १।३१ ॥ इ-

ति कृत उकारः । प्रा० १ पाद । “ प्रावृष्ट-शस्त्र-तरणयः पुंसि ”
॥ ८ । १।३१ ॥ इति पुंस्त्वं प्राकृते । प्रा० १ पाद । आषाढआष-

णलक्षणे प्रथमश्रुतौ, स्था० ५ ठा० २ उ० । का० । म० प्र० ।
ज० । उयो० । ख० प्र० । आचणप्राप्तपदमासयुगे, वृ० १
उ० ३ प्रक० ।

पाउसागम-प्रावृत्तागम-पु० । वर्षाप्रारम्भे, " पाउसागमा ऊ-
जा ।" पा० २३२ गाथा ।

पाउसियकाल-प्रावृत्तकाल-पु० । वर्षाकाले, "महुगण जयरोए
एगो साहु पाउसियकाल घेसु अइकंताए ।" नि० ख० १ उ० ।

पाउसिया-प्राद्वेषिकी-ख्री० । प्रद्वेषो मत्सरस्तेन निर्वृत्ता प्राद्व-
ेषिकी । स० ५ स० १ म० । प्रद्वेषो मत्सरस्तत्र भवा तेन वा

निर्वृत्ता सा एव वा प्राद्वेषिकी । म० ३ श० ३ उ० । मत्स-
रिकायां क्रियायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० आच० आ० ५० ।

पाए-प्राक् भव्य० । " जत्तो पाए खेत्ते, गया व पखिलेहणा
ततो पाए ।" घनः प्राग् यतो दिनाद्वारभ्येत्यर्थे वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पाएमणा-पात्रैषणा-ख्री० । अन्नाहुकाऽऽदिपात्रान्वेषणसामा-
न्यार्थम्, आच० २ ध्रु० ६ म० । ('पत्त' शब्देऽस्मिन् एव भागे
३६२ पृष्ठ उक्ता)

पाओकरण-पादुष्करण-न० । 'पाउकरण' शब्दार्थे, पि० ।

पाओगिथ-प्रायोगिक-त्रि० । प्रयोगपरिणामपरिणामिते कुतु-
म्भरागाऽऽदौ, आ० म० १ म० ।

पाओपगम-पादोपगम-न० । 'पाओवगमण' शब्दार्थे, वय० १ उ० ।

पाओवगमण-पादोपगमन-न० । पादपो वृक्तः, उपशब्दश्चो-
पमेयेऽपि सादृश्येऽपि दृश्यते, ततश्च पादपमुपगच्छति सा-
दृश्येन प्राप्नोतीति पादपोपगमनम् । पादपवर्षाज्जमे, ख० ३
अधि० । दश० । नि० च० । ज० । कटप० । सर्वथा परिरूपद्वार्ज-
ितं, चतुर्विधाऽऽहारत्यागनिष्पन्नऽनशनभेदे, पञ्चा० १६ विष० ।
स० । औ० । प० । ख० । संथा० । स्था० । म० । प्रब० ।

पादपोपगमनविचारज्ज्ञेयः -

से किं तं पाओवगमणे ॥ पाओवगमणे दुविहे पसुत्ते ।
तं जहा-णीहारिमे य, अणीहारिमे य । शियमा अपडि-
मे । सेत्तं पाओवगमणे । भ० २५ श० ७ उ० ।

(पाओवगमणे (न) पादपस्योपगमनमस्त्वत्तयाऽवस्थानं
पादपोपगमनम् । इदं च चतुर्विधाऽऽहारपरिहारनिष्पन्नमेव भ-
वति (न) हारिमे य (न) निहारीमे निर्वृत्त यस्तानि हारिमे, प्रति-
भये यो स्त्रियते तस्यैतत् तत्कालेवरस्य निर्धारणात् । अ-
निहारीमे तु योऽद्वयार्थं म्रियत इति । ज० २ श० १ उ० । (ता
भलिना यथा पादपोपगमनं प्रतिपेदे तथा 'तामलि' शब्दे
चतुर्थभागं २२२ पृष्ठे उक्तम्) अधुना पादपोपगमनमुच्य-
ते तदपि प्रवृत्त्याऽऽदिना र्थाव्यवच्छेदपर्यन्तं कृत्वा पञ्चतपः-
सूत्राऽऽदि तोषयित्वा च प्रतिपद्यते । तत्र नियमतां निष्पानि-
कर्म निश्चलं वा । तथाहि-ऊर्द्धस्थानेन उपवेशते, न पार्श्व-
ेन वाऽभ्येन वा, येन स्थानेन स्थितः स यावज्जीवमपि तेन
स्थानेन तिष्ठति, न पुनरन्यस्थानं गच्छ्य कर्तुं स्वप्रयोगेण कक्ष-
ते । तच्च द्विधा-निहारीमम्, अनिहारीमम् च । निहारीमं नाम यत्
ग्रामाऽऽदीनामस्तः प्रतिपद्यते, ततो हि मृतस्य स तत्तस्य शरीरं
निष्काशनीयं भवति ('णीहारिमे' शब्दे चतुर्थभागं २१५६ पृष्ठे
व्याख्या गता) । अनिहारीमं नाम-यत् ग्रामाऽऽदीनां बहिः प्रति-
पद्यते ('अणीहारिमे' शब्दे प्रथमभागं ३४० पृष्ठ व्याख्या)

संप्रति पादपोपगमनस्य निरुक्तिमाह-

पाओपगमं भणियं, समविसमे पायवो जहा पडितो ।

नवरं परप्पओगा, कपेज्ज जहा चल तरु व्व ॥ ५४४ ॥

पादपोपगमं नाम भणितं यथा समे विषमे वा पादपः पति-
तस्तथैवाऽवतिष्ठते, तथा यो यथा समे विषमे वा पतितः
स यावज्जीव तथा तिष्ठति, नवरं परप्रधानात् कम्पेन, य-
था तरुः परप्रयोगाच्चालः । पादपस्योपगमोऽभ्युपगमः पतन-
स्य यत्र तत्तथेति व्युत्पत्तिः ।

विशुद्धं स्थितिमेव निर्दोषमेवाऽऽह-

तसपाणवीयरहिण, वित्थिअविओरं थंडिलविसुदे ।

निहोसा निहोमे, उवेत्ति अब्भुज्जयामरणं ॥ ५४५ ॥

त्रसप्राणबीजगर्हणे विस्तीर्णविचारे विपुलप्रचारे यत्र कृष्य-
माणस्याप्यस्थितिमलग्नमनदोषो न जयति, तत्र निर्दोषाः सा-
धवाऽभ्युद्यतमरणं पादपोपगमनमरणमुपर्याप्तं प्रतिपद्यन्ते ।

पुव्वभवियवेरेणं, देवो साहरति कोऽवि पायाले ।

मा सो चरमसरीरं-ण वेयणं किंचि पाविहिति ॥ ५४६ ॥

पूर्वमवकर्मधरेण कोऽपि देवस्तं प्रतिपन्नपादपोपगमनं पाता-
ले पातालकलशेषु संहरेत् । माऽसौ चरमशरीरेण काञ्चिदपि
वेदनां प्राप्नोतीति कृत्वा न तथा हतः सम्यक् तमुपसर्गं
सहते, न केवलमेव मननानपि ।

तथा चाऽऽह-

उप्पन्ने उवसग्गे, दिव्वे माणुस्सए तिरिच्छे य ।

सव्वे पराइसित्ता, पाओवगया परिहरंति ॥ ५४७ ॥

उत्पन्नान् उपसर्गान् दिव्यान्मानुषान् तैरश्नांश्च सर्वान्पराजि-
त्य पादपोपगताः परिहरन्ति ।

जह नाम असी कोसे, अस्सो कोसे असी वि खलु अस्सो ।

इय मे अस्सो देहो, अस्सो जीवो त्ति मम्मति ॥ ५४८ ॥

यथा नाम असिः खड्गकोशे प्रत्याकारे वर्तते, तत्रान्यः पु-
थक् खड्गः कोशाऽभ्यः अस्तिरिति । एवमनुना दृष्टान्तप्रकारेण
ममान्यां देहाऽभ्यो जीवः परश्च भवति । देहां न जीव इति न
काचित्मे कृतिरिति मन्यते, तथा मननाच्च सम्यग् प्रस-
गान् सहते ।

पुव्वावरदाहिएणु-त्तेरिहं वाएहिं आवयंतेहिं ।

जह न विकंपइ मेरु, तह ते भाणाउ न चलंति ॥ ५४९ ॥

यथा मेरुः पूर्वापरदर्शितात्तरैर्वातैरापतद्भिर्न विकम्पते, तथा
ते पादपोपगता उपसर्गनिपातेऽपि ध्यानाज्ज चल्तिन्ति ।

पढमम्मि य संघयणे, वटंतो सेलकुडुसामाणा ।

तेसिं पि य वुच्छेदो, चोदसपुव्वीण वुच्छेए ॥ ५५० ॥

प्रथमे च आप्तमनाराधनं हनते वर्तमाना धृत्या शैलकुडुसमानाः
पादपोपगमनं प्रतिपन्नाः पादपोपगमनं प्रतिपद्यन्ते । तेषामपि
च पादपोपगमनप्रतिपत्तौ चतुर्दशपूर्विष्यवच्छेदे व्यवच्छेदा-
ऽभवत् ।

दिव्व मणुया उ दुग तिग, अस्से पक्खेवंगं सिया कुआ ।

वोसट्ठचत्तेहो, अहाउयं कोइ पालेआ ॥ ५५१ ॥

देवा मनुष्या वा अनुलोमानि प्रतिज्ञोमानि वा ह्येषाणि वि-

कम, अनुलोमप्रतिबोमलक्षणोभयमहितं तदेव त्रिकम् । अथवा-
सांचित्तमचित्तं वा इति द्विकं, तदेव हि मिथसहितं त्रिकं,
तस्य द्विकस्य त्रिकस्य वा आस्ये मुखे प्रक्षेपं कुर्युः, स तेन द्वारे-
ण मुखे प्रक्षिप्तेन व्युत्सृष्टः प्रतिबन्धाभावनस्यक्तः परिकर्मक-
रणतो दहो येन स व्युत्सृष्ट्यक्तदेहः, कोऽपि यथाऽऽप्युयथा-
वस्थितमात्मीयमायुः पालयति ।

द्विकत्रिकाऽऽहारव्याख्यानार्थमाह-

अणुलोमा पडिलोमा, दुर्गं तु उभयसहिया तिगं होति ।

अहवा चित्तमचित्तं, दुर्गं तिगं मीसगसमणं ॥५५२॥

अनुलोमानि ऊव्याणं प्रातर्बोमानि चाति द्विक, तान्येवाभयस-
हितानि त्रिकम् । अथवा सांचित्तमचित्तमाति द्विक, तदेव
मिथसममं त्रिकमिति ।

पुदविदगअगणिमारुअ-वणस्सइतसेसु कोवि साहरइ ।

वोसट्टचत्तदेहो, अहाउयं कोइ पालेज्जा ॥ ५५३ ॥

कोऽपि पादपोषगम प्रतिपन्न पृथिव्यां पृथिवीकायमध्ये उ-
दके अण्काये अनेनौ मार्कते वायुकाये वनस्पतिषु जलेषु च सं-
हरति, स च तथा सहनो व्युत्सृष्ट्यक्तदेहो यथायुः कोऽपि
पालयति ।

एगंत निजरा से, दुविहा आराहणा धुवा तस्स ।

अंतकिरियं व साह, करेज्ज देवोवपत्तिं वा ॥५५४॥

एकान्तेन ' से ' तथावस्थितस्य निजरा भवति । तथा तस्य
धुवा द्विविधा निर्दिष्टगमनयोग्या कल्पोपपत्तियोग्या चाऽऽरा-
धना यथा साधुरन्ताक्रियां वा कुर्यात्, देवोपपत्तिं वा ।

मज्जण गंधं पुण्फो-वयार परियारणं सिया कुज्जा ।

वोसट्टचत्तदेहो, अहाउयं कोइ पालेज्जा ॥ ५५५ ॥

कांचित् रूपानि शयलुब्धाः तस्य कृतपादपोषगमनस्य मज्जने
स्ताने, ततः पटवासाऽऽदगन्ध, तदनन्तरं पुष्पोपचारः, ततः
परिचारणं गले गर्जित्वा परिमन्थनपरिबुम्बनाऽऽदिरूपं कृत्वा
कदाचित् कुर्यात् । तत्र स व्युत्सृष्ट्यक्तदेहो यथायुः कोऽपि
पालयति, अरक्तचिष्टः सन् सम्यक् तत्सहमानो यावज्जी-
वमवतिष्ठते ।

पुव्वभवियपेम्मेणं, देवो कुरुउत्तरकुरासु ।

कोई तु माहरंज्जा, सव्वसुहा जत्थ अणुभावा ॥५५६॥

पूर्वविवेकेन प्रेम्णा कोऽपि देवो यत्र अनुजवाः सर्वे शुभा-
स्तासु देवकृत्तृत्तृकुरुषु वा सहरत् । स च तथा तथा तत्र
सहनो व्युत्सृष्ट्यक्तदेहो यथायुः कोऽपि पालयति ।

पुव्वभवियपेम्मेणं, देवो माहरइ नागभवणम्मि ।

जहियं इट्ठा कंता, सव्वसुहा हुंति अणुभावा ॥ ५५७ ॥

पूर्वविवेकेन प्रेम्णा कोऽपि देवो यत्र सर्वे शुभा अनुभावा
इष्टाः कान्ताश्च भवन्ति, तत्र नागजवने सहरत्, सोऽपि तत्र त-
थैवावतिष्ठते ।

वत्तीसलक्खणधरो, पाओपगतो य पागडसरीरो ।

पुरिमइसी कम्मा, रायविनिष्सा उ गेएहेज्जा ॥ ५५८ ॥

चात्रिशल्लक्षणधरः पादपोषगतः सन् प्रकटशरीरो जात-
स्तं पुष्पद्विषणी कन्या राजविनीर्ष्या राज्ञा अनुज्ञाता सती
गृह्णायात् ।

गृहीत्वा किं कर्तव्यं त आह-

मज्जण गंधं पुण्फो-वयार परिचारणं सया कुज्जा ।

वोसट्टचत्तदेहो, अहाउयं कोवि पालेज्जा ॥ ५५९ ॥

अस्या व्याख्या प्राग्वत् ।

तथा-

नवंगसुत्तपरिवोहि-याएँ अट्टारसरतिविसेसकुसलाए ।

वावत्तरिकलापं-हियाए चोसट्टिमहिलागुणेहिं च ॥५६०॥

द्वे आकृषी, द्वौ कर्मी, द्वौ नासापुटौ, जिह्वास्पर्शनं, नवम मनः
एतानि च अङ्गानि यावदद्यापि यौवनं न भवति तावत्सुप्ता-
नि भवन्ति । न खलु तदानीमेतेषामतीवराऽभ्यङ्गः सुखं भ-
वति, ततः सुप्तानीति व्यपदिश्यन्ते । यौवनं तु प्राप्तस्य कल्पगु-
णं प्रतिबुद्धानि जायन्ते । नवाङ्गानि सुप्तानि प्रतिबोधानि
यथा सा तथा । तथा अष्टादशदेशभाषास्तासु मध्ये यस्य यत्र
रतिविशेषस्तत्र कुशलतया, चासप्तकलापिण्डतया चतुःष-
ष्टि महेन्द्रागुणरूपतया ।

नवाङ्गाऽऽदिव्याख्यानं तावदाह-

दो सोअ नेत्तमादी-खवंगं सुत्ता हवन्ति एए उ ।

देसीभासऽट्टारस, रतीविसेसा इगुवीसं ॥ ५६१ ॥

कोसल्लमेकवीसइ-विहं गुणेहिं तु जुत्ताए ।

एवं च रूवजोव्वण-विलासलावण्णकलियाए ॥५६२॥

द्वे श्रोत्रे, द्वे नेत्रे, आदशश्चास्मापुटद्वयजिह्वास्पर्शनं परि-
ग्रहः । एतानि नवकं नवमेक्यानि सुप्तानि भवन्ति । देशभाषा-
ऽष्टादश ताः शास्त्रात्मिका, रतिवशात् एतेन विंशतिनमः । त-
त्र कौशलमेव विंशतिविधं शास्त्रप्रसिद्धम्, एवमादिभिर्गु-
णैः युक्तया, तथा रूपयौवनविलासलावण्यकलितया ।

चउक्कम्मि रहस्से, रागेणं रायदिक्खपसराए ।

तिमिमगरोहिं उदही, न खोभिओ जो मणो मुण्णिणो ॥५६३॥

जाहे पराजिया सा, न समत्था सीलखण्डणं काउं ।

नेऊण सेलसिहरं, मे मिले मुंचए उवरिं ॥ ५६४ ॥

चतुःकर्षे रहस्यं रागेणानुगमेण राजदत्तप्रसरया गृह्यते, गृ-
हीत्वा चाऽनेकप्रकारः संतोम अपद्यते । तत्र य-मुनेमन-
स्तत् न याति । नाममकरैर्वोदधिर्न क्रोभनः, ततो यदा सा प-
राजिता शीलखण्डनं कर्तुं न समर्था तदा रोषात् शैलशिखरं
नान्धा (मे) तस्यापार शिलां मुञ्चति ।

एगंतनिजरा से, दुविहा आराहणा धुवा तस्स ।

अंतकिरियं च साह, करेज्ज देवोवपत्तिं वा ॥ ५६५ ॥

इयं प्राग्वत् ।

मुण्णिमुव्वयंतेशामी, खंदग दाहे य कुंभकारकडे ।

देवी पुंदरजसा, दंडइ पालक मरुओ य ॥ ५६६ ॥

कुम्भकारकृतं नगरे दण्डार्कनाम राजा, तस्य दंडी पुर-
न्दरयशाः, पाशको नाम मरुकः पुरोहितः । तत्र भगवतो मुनि-
सुव्रतस्वामिनाऽनेवासी रक्तदंका नाम विहारक्रमेण गतः स
स्वाश्रय्याणां यत्र पीडनेन मरुखं, विशेषतो बालशुद्धकस्यो-
पलभ्य संजातकापो यन्त्रपादनमारितोऽङ्गकुमारेषु उत्पद्य
जाति स्मृत्वा समस्तस्यापि देशस्य दाहं कृतवान्, शिष्याः
सुसमाधिं प्राप्तः सृ-युमुपागताः (विस्तर- 'खंदग' शब्दे तृती-
यजागे २६३ पृष्ठे गतः) ।

तथा साऽऽह-

पंच सया जंतेयं, रुद्रेण पुरोहिण्य मलियाई ।

रागदोसतुल्यं, समकरणं चितयंतायं ॥ ५६७ ॥

रागदोषतुल्यं समकरणं समभावं चिन्तयतां साधूनां पञ्च शतानि रुद्रेण पुरोहिणेन यन्त्रमलितानि, तथापि न तेषां मनागपि ध्यानविज्ञानोऽभवत् । एवमन्यैरपि सोढव्यम् ।

तथा साऽऽह-

जंतेय करकण्य व, सत्येय व सावणीहं विविहेहि ।

देहे विद्विस्संते, न ह ते भाणाउ फिट्ति ॥ ५६८ ॥

यन्त्रेण करकचन शस्त्रेण वा खरूपाऽऽदिना हवापदैर्वा विविधैः शृंगालिकाप्रभृतिभिः देहे विध्वंस्यमाने (न ह) नैव ते पादोपगता ध्यानात् स्फुटस्मिन् परिभ्रम्यन्ति ।

पडिणीयताएँ कोई, अग्नि से सव्वतो पदेजाहि ।

पादोपगएँ सजे, जह चाणकस्स य करीसे ॥ ५६९ ॥

पादोपगते सति कोऽपि प्रत्यनीकतया ' से ' तस्य सर्वतः सर्वास्तु दिक्षु अग्निं प्रदद्यात् । यथा चाणक्यस्य करीये करीवमये व्यवस्थितस्य स्वबन्धुनाममास्यः सर्वतोऽग्निं प्रदीपितयानिति ।

पडिणीयताएँ कोई, चम्म से कीलएँहि विदुणिता ।

मधुपयमक्खियदेहं, पिपीलियाणं तु देजाहि ॥ ५७० ॥

प्रत्यनीकतया कोऽपि (से) तस्य पादोपगमनस्य कीलकैर्लोहमयैश्चर्म विधूय तदनन्तरं ते मधुघृतप्राक्षनदेहं कृत्वा पिपीलिकानां दद्यात्, तथापि न सम्यक् सोढेत ।

तत्र सदेहे दृष्टान्तमाह-

जह सो चिलाइपुत्तो, वोसट्टनिसट्टचत्तदेहो उ ।

सोणियगंधेण पिपी-लियाहिँ चालांकितो धीरो ॥ ५७१ ॥

यथा स चिलानीपुत्रां निसृष्टमतिशयेन व्युत्सृष्ट्य रुद्रेः शोणितगन्धेन पिपीलिकामिश्रालङ्कृतः चालनांकितो धीरो मनागपि ध्यानाच्छ्रितवाञ्छ, एवं सर्वैरपि सोढव्यम् ।

अन्य दृष्टान्तमाह-

जह सो कालपण्मी, ठितोऽवि मोग्गल्लसेलसिहरम्म ।

खइओ विउन्विऊणं, देवेणं सियालरुवेणं ॥ ५७२ ॥

यथा स ब्रह्मचर्याध्यायनप्रसिद्धः कालप्रदेशी मौढ्यशब्दाश्चरै स्थितो देवेन शृंगालरूपं विकुर्यित्वा शृंगालरूपेण आदितो भक्तिः, तथापि सम्यगाभिसोढवान्, एवं सर्वैरपि सोढव्यम् ।

जह सो वंसिपण्सी, वोसट्टनिसट्टचत्तदेहो उ ।

वंसीपत्तेहिँ विणि-ग्गएँहिँ आगासमुक्खितो ॥ ५७३ ॥

यथा साधुरेकः पादोपगतः, स प्रत्यनाकैर्कात्स्न्य वंशीकुरुकुर्योपरि मुक्ताऽधरूपाव वंशा उच्यन्ते तैर्गणैः प्रवर्कमानैः स साधुर्विदो ह्यमुपचैरङ्कुररूपैर्विनिर्गतेर्ह्यमाकाशमुत्क्रामो वेदनां सोढवान्, एवं सर्वैरपि सोढव्यम् ।

जहऽवन्तीसुकुमालो, वोसट्टनिसट्टचत्तदेहो उ ।

धीरो सपेल्लियाएँ, सिवाएँ खतितो तिरिक्खेणं ॥ ५७४ ॥

यथा अवन्तिसुकुमालो व्युत्सृष्टनिसृष्ट्य रुद्रेः धीरः (सपेल्लियार) पेक्षिकसहितया बालस्यपुत्रजाएडमहितया शिवया

शृंगलया रात्रित्रिकेण मल्लिः सम्यक् सोढवान्, एवमन्यैरपि सोढव्यम् ।

जह ते गोहट्टाणे, वोसट्टनिसट्टचत्तदेहो उ ।

उदएण वोज्झमाणा, विरयम्मि उ संकरे लगा ॥ ५७५ ॥

ग्रामेऽऽसन्नप्रवेशे केचित्साधवः पादोपगतास्मत्तो यथा ते गोष्ठस्थाने प्रवेशविशेषे निसृष्ट निम्नहृतया व्युत्सृष्ट्य रुद्रेहा अन्तरिक्षेण पतितेनोदकेन उल्लामाना विरयं नद्या आनमि संकरं लग्नाः सम्यग्वेदनां सहमानाः कालगताः, एवं शैपरपि सोढव्यम् ।

एतदेवाऽऽह-

वावीममाणुपुन्वी, तिरिक्ख मणुया व भंमणन्थाए ।

विसयाणुकपरक्खण, करेज्ज देवा व मणुया वा ॥ ५७६ ॥

व्याघ्रशक्तिं परीषट्वा अनुपूर्व्या पूर्वानुपूर्व्या वा तिर्यङ्चा मनुष्या वा चारित्र्यजननाथमुदीरयेयुः । तथा देवा मनुष्या वा विषयाणामिन्द्रियविषयाणां प्रत्यनीकतया अनिष्टानामनुकम्पया कृष्टानामुदीरणमनुकम्पया रक्षणं कुर्युः, तत्रारक्तद्विष्टः सन् सम्यक् सोढेत ।

पुनरपि दृष्टान्तान्तरमाह-

जह सा वत्तीसघडा, वोसट्टनिमट्टचत्तदेहो उ ।

वीरा धातेण उदा-रिण्य दियलम्मि आलइया ॥ ५७७ ॥

यथा सा व्याघ्रशक्तिगोष्ठी, पुरुषा इत्यर्थः । व्युत्सृष्टस्तत्रान्तर्गन्ध-परित्यागेन निसृष्टोऽनिशयस्यको, मनागपि परिचेष्टाया अकरणात्, देहो यथा सा तथा पादोपगता भ्रातेन तृप्तेन द्वापान्त-रवामिना स्लेच्छेन दृष्टा, ततः कल्पे ममैते ज्ञेयं ज्ञेयस्थिती-ति चिन्तयित्वा बुद्धिं विज्ञानार्थायत्वा (दियलम्मि) बलायां जावन् एव ते (आलइया) अवलम्बिताः, ते सम्यग्वेदनां सहमानाः कालगताः ।

उपसंहारमाह-

एयं पाओपगमं, निप्पाडिक्कमं तु वमितं सुत्ते ।

तिथ्यरगणहरेहि य, साहूहि य सेवियमुदारं ॥ ५७८ ॥

एतत्पादोपगमं सूत्रं आगमं निष्पन्निकर्म वर्णितं तीर्थक-रैर्गणधरैः शेषमाधुमिश्रात्समधूतिसंहननोपेतैः, उदारं स्फी-तं यथा भवति पयमांसचितम् । व्य० १० उ० ।

पाओपगम-पादोपगत-त्रि० । पादपद्मपुपगतः पादोपगतः ।

अवेष्टनया स्थितेऽनशनविशेषं प्रतिपक्षे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

पाओसिणाण-प्रातःस्नान-न० । प्रत्यूषजलावगाहने, " पाओसिणाणाऽऽदिसु नत्थि मोक्खो ।" सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

पाओसिया-प्राद्वेषिकी-स्त्री० । प्रवेष्टो मत्सरस्तेन निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी । ध० ३ अधि० । स्था० । मारयाम्येनमित्यशुभमनः-सम्प्रधाने, प्रति० । (' किरिया ' शब्दं तृतीयभागे ५५० पृष्ठे सूत्रं गतम्)

पांडुकंबलशिला-पाण्डुकम्बलशिला-स्त्री० । मेरोः पाण्डुक-वमस्य पूर्वदक्षिणविदिशि शिलायाम्, " दो पांडुकंबलशिला ।" स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पांडुकी-देशी-शिविकायाम् । दे० ना० ६ वर्गे ३६ गाथा ।
 पांडुर-पाण्डुर-त्रि० । शुक्लं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । धौतपट्टं, अनु० ।
 पांडुरंग-पाण्डुरङ्ग-पुं० । भस्माद्धूलितगात्रे, अनु० । शैले, ज्ञा०
 १ ध्रु० १४ अ० । अनु० ।
 पाकम्म-प्राकाम्य-न० । इच्छाभ्रमभिघाते योगसिद्धिभेदे, ज्ञा०
 २६ ज्ञा० ।
 पाक्षिकायण-पाक्षिकायण-पुं० । मूलगोत्रकौशिकवंश्ये स्वना-
 मख्यतेऽवान्नरगात्रप्रवर्तकपौ० तत्सन्तानेषु च । स्था० ७४० ।
 पाग-पाक-पुं० । विक्लव्यनुकूल व्यापारे, औ० । (मृद्भा-
 गदानां पाकं प्रथममृषभदेव उपदिदेशेति 'उसह' शब्दे द्वि-
 तीयभागे ११२६ पृष्ठे उक्तम्) (ग्लानार्थं साधुभिरपि पाकः
 कर्तव्य इति 'गिलाण' शब्दे तृतीयभागे ८८६ पृष्ठे उक्तम्)
 शिष्टाश्च पुरयार्थमेव पाकक्रियायां प्रवर्तन्ते । तथाहि-न पितृ-
 कर्माऽऽदिभ्योहेनाऽऽमार्थमेव क्षुद्रमन्त्रवत्प्रवर्तन्ते शिष्टा
 इति न स्वार्थमेव पठ्यम् । दश० ४ अ० १ उ० । बलवति
 रिपौ च । आ० म० १ अ० ।
 पागट्टि (ण)-प्राकर्षिन्-त्रि० । प्राकर्षके, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
 प्रवर्तके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
 पागड-प्रकट-त्रि० । समृद्ध्यादित्वाद् दीर्घः । प्रकाशान्वि-
 ते, आ० म० १ अ० । प्रव० । आब० । प्रश्न० ।
 प्राकृत-न० । प्रकृतिः संस्कृतं, तत्र भवं तत् आगतं वा प्रा-
 कृतम् । प्रा० १ पाद । स्वभावसिद्धे, वृ० १ उ० १ प्रक० ।
 आत्मा पुद्गल एवमादिरूपस्य संस्कृतस्य विकृतिरूपे "आ-
 ता योगले" इत्यादिरूपे भाषाभेदे, आ० चू० १ अ० । स्था० ।
 तत्रत्याः कांतपयनियमा-
 अथ प्राकृतम् ॥ ८ । १ । १ ॥ अथशब्द आन-
 न्त्यर्थोऽधिकारार्थश्च । प्रकृतिः संस्कृतं, तत्र भवं तत्
 आगतं वा प्राकृतं, संस्कृतानन्तरं प्राकृतमधिक्रियते ।
 संस्कृतानन्तरं च प्राकृतस्यानुशासनं सिद्धसाध्यमानभे-
 दसंस्कृतयोर्नैरेव, तस्य लक्षणं, न देश्यस्येति ज्ञापना-
 र्थम् । संस्कृतसमं तु संस्कृतलक्षणेनैव गमार्थम् । प्राकृते
 च प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारकसमाससंज्ञाऽऽद्यः संस्कृतवद्भि-
 त्त्याः । लोकादिति च वर्तते । तेन ऋ-ऋ-ल-ल-प-ओ-
 इ-अ-श-पू-विभर्जनीय-प्लुत-वज्यो वर्णसमाम्नायो लो-
 कादवगन्तव्यः । ङ-औ स्ववर्गसंयुक्तौ भवत एव । ऐदौनौ
 च केवाक्षित्-कैतवम् । कैअवं । सौन्दर्यम् । सौअरिअं ।
 कौरवाः । कौरवा । तथा च-अस्वरं व्यञ्जनं द्विवचनं च-
 तुर्यीबहुवचनं च न भवति ।
 बहुलम् ॥ ८ । १ । २ ॥
 बहुलमित्यधिकृतं वेदितव्यमाशास्त्रपरिसमाप्तेः । ततश्च-क-
 चिन् प्रवृत्तिः, कचिद् अप्रवृत्तिः, कचिद् विभाषा, कचिद् अ-
 न्यदेव भवति । तच्च यथास्थान दर्शयिष्यामः ।
 आर्षम् ॥ ८ । १ । ३ ॥ ऋषीणामिदमार्ष-
 म् । आर्षं प्राकृतं बहुलं भवति । तदपि यथास्था-
 नं दर्शयिष्यामः । आर्षं हि सर्वे विधयो विकल्पन्ते ।
 प्रा० १ पाद ।

एओकास्पराई, अंकारपरं च पायए नत्थि ।

वसगारमज्झिमाणि य, कचवगगतवगनिहणाई ॥

अस्या इयमक्षरगमनिका-एकारपरः-ऐकारः, ओकारपरः-
 औकारः, अंकारपरः-अःकार इति विसर्जनीयाऽऽख्यमक्ष-
 रम् । तथा वकारसकारयोर्मध्यगे ये अक्षरे-शषा-विति, या-
 नि च कवर्गचवर्गतवर्गनिधनानि-ऊअना इति । एताम्यक्षरा-
 णि प्राकृते न सन्ति । तत एतैरक्षरैर्विहीनं सर्वं वचनं तत्प्रा-
 कृतमवसातव्यमेभिरेव-ऐओअःशष ऊअन इत्येवं रूपैरुपेतं
 संस्कृतम् । वृ० १ उ० । प्राकृते हि विभक्तीनां व्यत्ययोऽपि भव-
 ति । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-" व्यत्ययोऽप्या-
 सामिति । " आ० म० १ अ० । द्वितीयार्थे षष्ठी । यदाह पाणि-
 निः स्वप्राकृतलक्षणे-" द्वितीयार्थे षष्ठी । " न० । " प्राकृते
 हि पूर्वोत्तरनिपातोऽनन्तरः । आवा० १ ध्रु० ४ अ० ३ उ० ।
 ननु जैनं प्रवचनं सर्वं प्राकृतनिबद्धमिति दुःश्रद्धेयम्, मैत्रं
 शङ्क्यम् । " बालसीमूढसूत्राणां, नृणां चारित्रिकाङ्क्षिणाम् ।
 अनुग्रहाय तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः स्मृतः ॥ १ ॥ " वि-
 शे० । प्रकृतिषु भवः प्राकृतः । आ० म० १ अ० । साधारणे,
 स्वाभाविके, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । लघुतरे, वृ० १ उ० ।
 पागडिय-प्रकटित-त्रि० । प्रकटत्वं प्राप्ते, " पागडिणं पंखु-
 लिपणं । " तं० ।
 पागडेमाण-प्रकटयत्-त्रि० । व्यकीकुर्वन्, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
 पागद्व-एकद्वय-न० । कयरीपाकाऽऽदिविशिष्टनिष्पन्ने स्वा-
 द्रव्ये, ही० । कयरीपाक इत्यादिलोकप्रसिद्धानि पाकद्रव्या-
 णि तद्विषयनिष्पन्नानि आर्द्रशाकप्रत्याख्यानवतां कल्पन्ते, न
 वेति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र कल्पन्ते ईदृशी प्रवृत्तिर्दृश्यते इति ।
 ही० ४ प्रका० । कयरीपाक इत्यादिलोकप्रसिद्धद्रव्याणि
 आसवाश्चार्द्रशाकावयवनिष्पन्नतया तत्प्रत्याख्यानवतां क-
 ल्पन्ते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र "कयरीपाक" इत्यादिलोकप्र-
 सिद्धपाकद्रव्याणि आसवाश्चार्द्रशाकावयवनिष्पन्नान्यपि तन्प्र-
 त्याख्यानवतां कल्पन्ते इति प्रवृत्तिर्दृश्यते इति । ही० ४ प्रका० ।
 पागद्व-प्रागल्भ्य-न० । धाट्यै, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।
 पागद्विभ-प्रागल्भिक-त्रि० । प्रागल्भ्यं धाट्यै तद् विद्यते
 यस्य तत् स प्रागल्भी । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । धृष्टे, सूत्र०
 १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । यः प्रागल्भ्येन चरति धृष्टतामापन्नः ।
 सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।
 पागभाव-प्रागभाव-पुं० । प्राक् पूर्वं वस्तुत्पत्तेरभावः प्राग-
 भावः । वस्तुत्पत्तेः प्राक्कालिकेऽभावे, रत्ना० ।
 तत्र प्रागभावमाधिर्भावयन्ति-
 यन्निवृत्तावेव कार्यस्य समुत्पत्तिः सोऽस्य प्रागभावः ५६ ।
 यस्य पदार्थस्य निवृत्तावेव सत्यां, न पुनरनिवृत्तावपि, अ-
 निव्याप्तिप्रसङ्गे । अन्धकारस्याऽपि निवृत्तौ कचिद् ज्ञानोत्प-
 त्तिदर्शनादन्धकारस्यापि ज्ञानप्रागभावत्वप्रसङ्गात् । न चैव-
 मपि रूपज्ञानं तन्निवृत्तावेवाप्ययत इति तत्प्रति तस्य तत्त्व-
 प्रसङ्गिरिति वाच्यम् । अतीन्द्रियदर्शिनि नृकञ्चराऽऽदौ च त-
 द्ज्ञावऽपि तद्भावात् । स इति पदार्थः, अस्याति कार्यस्य ॥ ५६ ॥
 अब्रोदाहरन्ति-
 यथा मृत्पिडनिवृत्तावेव समुत्पद्यमानस्य घटस्य मृत्पिण्डः ॥ ६० ॥
 रत्ना० ३ परि० ।
 पागसासण-पाकशासन पुं० । पाकं दैत्यं शास्ति शिक्षयती-
 ति पाकशासनः । कल्प० १ अधि० १ कृष्ण । पाको नाम बल-

वान् रिपुः, स शिष्यते निराक्रियते येन स पाकशासनः ।
आ० म० १ अ० । शके, पुरन्दरे, आ० म० १ अ० । प्रज्ञा० ।
म० । जी० । उपा० ।

पागसासणी-पाकशासनी-स्त्री० । इन्द्रजालसंज्ञिकायां वि-
द्यायाम्, सूत्र० २ भू० २ अ० ।

पागार-प्राकार-पुं० । शालायाम्, प्रज्ञा० २ पद । विपा० ।
गृहस्य पत्तनस्य वा (आचा० २ भू० १ चू० १ अ० ५ उ०)
वये, उत्त० ६ अ० । अनु० । रा० । प्रश्न० । जं० ।

पागारतिगणास-प्राकारत्रिकन्यास-पुं० । शालानां त्रयस्य
न्यसने, पञ्चा० २ विव० ।

पाड-पाड-पुं० । चडे, पाडाश्चडाः । वृ० ३ उ० ।

पाडग-पाटक-पुं० । आम्रान्तर्गते वसतिसन्निवेशे, जीत० ।
आचा० । आ० म० । ज्ञा० ।

पाडवर-पाटवर-पुं० । चोरे, " कलमो सुकुमालो तक्रो य
पाडवरो थेणो ।" पाइ० ना० ७२ गाथा । आसक्तचित्ते, दे०
ना० ६ वर्ग ३४ गाथा ।

पाडण-पा (त) टन-न० । कल्पत्राऽऽदिभिः (आच० ६ अ०)
निष्कुटादधो वज्रभूमौ प्रक्षेपे, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
रुचिराऽऽदिगालने, नि० १ भू० १ वर्ग १ अ० ।

पाडणा-पातना-स्त्री० । अक्षरद्वयैव गर्भस्य पातनोपाये,
विपा० १ भू० १ अ० ।

पाडल-पाटल-त्रि० । रक्ते, " अरुणं सोणं रत्तं, पाडलं आयं-
विरं तंबं ।" पाइ० ना० ६३ गाथा ।

पाडलसउण-देशी-हंसे, दे० ना० ६ वर्ग ६ गाथा ।

पाडला-पाटला-स्त्री० । पुष्पजातिविशेषे, ज्ञा० १ भू० १७ अ० ।
रा० । प्रज्ञा० । कल्प० । जं० ।

पाडलिउत्त-पाटलिपुत्र-न० । उदायिनुपवासिते मगधदेशीये
गङ्गातटस्थे पुरभेदे, ती० ।

" आनम्य धीनेमिन-मनेकपुंरत्नजनिपवित्रस्य ।

धीपाटलिपुत्राऽऽह्वय-नगरस्य प्रस्तुमां वृत्तम् ॥ १ ॥ "

पूर्वे किल श्रीश्रेणिकमहाराजे-स्तं गते तदात्मजः कृणिकः
पितृशोकाच्चरुपापुरीं प्रविशत्सस्मिन्भालेख्यशयतां प्रयाते त-
त्सु नुरुदायिनामधेयअम्पायां क्षाणिजानिगजनिष्ठ । सांऽपि
स्वपितुस्तानि तानि सभाकीडाशयनाऽऽसनाऽऽदिस्थानानि
पश्यन्नस्तोकं शोकमुद्वहत् । ततोऽमात्यानुमत्या नूतनं नगरं
निवेशयितुं नैमित्तिकवरात् स्थानगवेषणायाऽऽदिशत् । तेऽपि
सर्वत्र नांस्तान् प्रदेशान् पश्यन्तो गङ्गातटं ययुः । तत्र स-
कुसुमं पाटलितरुं प्रेक्ष्य तच्छोभावशीकृतास्तच्छाखायां
निषण्णं चापं व्यासवदनं स्वयं निपतन्कीटपेटकमालोक्य
चेतस्यचिन्तयन्नहो यथाऽस्य चापपक्षिणो मुखे स्वयमेत्य
कीटाः पतन्तः सन्ति, तथाऽत्र स्थाने नगरे निवेशितेऽस्य
राक्षः स्वयं ध्रियः समेध्यन्ति । तद्य ते राक्षि व्यजिह्वपन् ।
सोऽप्यतीव प्रमुदितः । तत्रैको जरकैमिणिको व्याहरत्-देव ।
पाटलातद्वरं न सामान्यः, पुरा हि क्षामिना कथितम्-
" पाटलातः पवित्रोऽयं, महामुनिकरोटिभूः ।" एकावनारो-
ऽस्य मूलजीवश्चेति विशेषः । ती० ३५ कल्प । (प्रयागती-
र्थकथा ' पयाग ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५० पृष्ठे उक्ता) स-
रेः करोटिर्यादोभिस्त्रोव्यमानाऽपि जलोर्मिभिर्नदीतीरं नीता

इतस्ततो लुलन्ती च शुक्लिवन्नदीनटे काऽपि गुप्तविषमं प्रदेशे
लम्बा तस्थौ तस्य च करोटिकर्पणस्यान्तः कदाचित् पाटला-
बीजं व्यपतत्, कमात् करोटिकर्परं भित्त्वा दक्षिणह्रतोः पाट-
लानरुद्धतो, विशालधायमजनि । तदत्र पाटलिद्रोः प्रभावा-
च्चापनिमिषाच्च नगरं निवेश्यताम्, आशिवाशब्दं च
सूत्रं दीयताम् । ततो गङ्गाऽऽदिष्टा नैमित्तिकाः पाटलां पूर्वतः
कृत्वा पश्चिमां तत उत्तरां तत, पुनः पूर्वां, ततो दक्षिणां शिवा-
शब्दावधिं गत्वा सूत्रमपातयन्नेवं चतस्रः सीमाः पुरस्य सन्नि-
वेशे बभूवुः । तत्राङ्गिते प्रदेशे पुरमचीकरन्पुनः । तद्य पा-
टलीनाम्ना पाटलिपुत्रं पत्तनमासीत् । ती० । (नन्दराज-
वृत्तम् ' गंवराय ' शब्दे चतुर्थभागे १७५ पृष्ठे गतम्)
" गौडवंशावतंसस्य, धीजिनप्रभमूरयः, कल्प पाटलिपु-
त्रस्य, रत्नयां चक्ररागमात् ॥ १ ॥ " ती० ३५ कल्प । आ०
क० । आ० म० । आ० चू० । जी० । संथा० । आच० । विपा० ।
विशे० । कल्प० ।

पाडलिसंड-पाटलिखण्ड-न० । स्वनामख्याते भागतखण्डी-
ये पुरभेदे, विपा० १ भू० ७ अ० । " पाडलिसंड नयरे वण-
संड उज्जाणे उंवरत्ते य जक्वं । तत्थ णं पाडलिसंड णयरं
सिद्धत्थराया । तत्थ णं पाडलिसंड णयरं सागरदत्तसत्थवाहं
हान्था ।" विपा० १ भू० ७ अ० । आ० म० । स्या० ।

पाडवण-देशी-पादपतने, दे० ना० ६ वर्ग १८ गाथा ।

पाडिअ-पातित-त्रि० । निपतिते, " औसजं पाडिअं निसुद्धं
च ।" पाइ० ना० १६४ गाथा ।

पाडिअग्ग-देशी-विभामे, दे० ना० ६ वर्ग ४४ गाथा ।

पाडिअज्झ-देशी-पितृगृहात्पतिगृहं वध्वाः प्रापके, दे० ना०
६ वर्ग ४३ गाथा ।

पाडिकं-प्रत्येकम्-अव्य० । एकं जीवं प्रति प्रत्येकम् ।
" प्रत्येकमः पाडिकं पाडिण्कं " ॥ ८ । २ । २१० ॥ प्रत्येकमि-
त्यस्यार्थे पाडिकं पाडिण्कमिति प्रयोक्तव्यं वा । प्रा० २ पाद ।
" एगे जीवं पाडिकणं सरीरेणं ।" एकं जीवं प्रति गतं
यच्छरीरं प्रत्येकशरीरनामकमौद्र्यास्तत्प्रत्येकं, तदेव प्रत्ये-
ककम, दीर्घत्वाऽऽदि प्राकृतत्वात् । स्था० १ डा० । " सयमेव
पाडिण्कं चित्तफलं करेह ।" एकमात्मानं प्रति प्रत्येकं पितुः
फलकाद् भिन्नमित्यर्थः । भ० १५ श० । स्था० । " पाडिकं
पत्तञ्जं ।" पाइ० ना० २४५ गाथा ।

पाडिकअ-देशी-प्रतिक्रियायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

पाडिच्छिय-प्रातीच्छित्-त्रि० । प्रतीच्छकेषु, येऽन्यतो गच्छा-
न्तरादागत्य साधयस्तत्रोपसंपदं गृह्णन्ति तेषु, व्य० १ उ० ।

पाडिपहिय-प्रातिपथिक-पुं० । प्रतिपथनाभिमुखेन चरति
प्रातिपथिकः । सूत्र० २ भू० २ अ० । आचा० । सम्मुखप-
थिके, आचा० २ भू० १ चू० ३ अ० २ उ० । संमुखीनं,
आचा० १ भू० १ चू० ३ अ० ३ उ० । नि० चू० ।

पाडिप्फट्टि (शृ)-प्रतिस्पट्टिन्-त्रि० । " स्प-स्पयोः फः "
॥ ८ । २ । ५३ ॥ " इति स्पस्य फादेशः । प्रा० २ पाद । समू-
ह्यादित्वाद् दीर्घः । पराभिभवेच्छौ । प्रा० २ पाद ।

पाडिय-पातित-त्रि० । अधोभ्रंशिते, जं० ३ वक्ष० ।

पाडियंतिय-प्रात्यन्तिक-न० । अभिनयभेदे, रा० ।

पाडिया-पाटिका-खी० । उत्तरीयवस्त्रं, भ० १ श० १ उ० ।

पाडिवश्मा-प्रतिपद्-खी० । “ स्त्रियामादियुतः ” ॥ ८ । १ ।
१५ ॥ स्त्रियां वर्त्तमानस्यान्त्यव्यञ्जनस्याऽऽत्वं भवति । इत्या-
त्वमन्त्यस्य । प्रा० १ पाद् । प्रथमतिथौ, स० १५ सम० ।
अने० । ज्यो० ।

पाडिवश्मारिय-प्रातिपदाचार्य-पुं० । कल्किनृपसमकालिके स-
ङ्घप्रवर्तकाचार्ये, ती० २ कल्प । “ पाडिवश्मा नामेणं, अ-
णगारो ” ति० ।

पाडिवेसिय-प्रातिवेशिमक-पुं० । पार्श्वगृहवासिनि, घ० ।
“ सुप्रातिवेशिमके ” इति । शोभनाः शीलाऽऽदिसंपन्नाः प्रा-
तिवेशिमका यत्र तस्मिन् । कुप्रातिवेशिमकत्वे पुनः “ संस-
र्गजा दंपगुणा भवन्ति ” इति घञ्नात् निश्चितं गुण-
हानिरुत्पद्यत इति तन्निषेधः । दुष्प्रातिवेशिमकास्त्वेते शा-
स्त्रप्रसिद्धाः-“ खरिश्वा तिरिक्खजाणी, तालायरसमणमाह-
णसुसाणा । वग्गुरि अहवा गुम्मिअ, हरिणस पुलिदम-
च्छिद्धा ” ॥ १ ॥ घ० १ अधि० ।

पाडिसार-देशी-पटुतायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

पाडिमिर-देशी-खलीनयुक्तायां खलायाम्, दे० ना० ६ वर्ग
४२ गाथा ।

पाडिस्सुइय-प्रातिश्रुतिक-न० । नाट्यशास्त्रप्रसिद्धे अभिनय-
भेदे, ज० ५ वक्षः । आ० म० ।

पाडिहत्थी-देशी-मालायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ४२ गाथा ।

पाडिहारिय-प्रातिहारिक-न० । प्रतिहरणं प्रतिहारः, प्रत्य-
र्णं, तमर्हन्तीति प्रातिहारिकम् । पुनः समर्पणीये संस्ता-
नकाऽऽदौ, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । आच० । प्रव० । दशा० ।

पाडिहुअ-देशी-प्रतिभुधि, (साक्षिणि) दे० ना० ६ व
र्ग ४२ गाथा ।

पाडिहं प्रातिहार्य-न० । जिनानामतिशयपरमपुण्यव्यवस्थापका-
लङ्कारविशेषः, अष्ट महाप्रातिहार्याणि जिनानाम्-“ अशो-
कवृत्तः १ सुरपुण्यवृष्टिः २ दिव्यध्वनिश्चामर ४ मासनं
च ५ । भामरदलं ६ दुन्दुभिउरातपत्रं ८, षट् प्रातिहा-
र्याणि जिनैश्वराणाम् ॥ १ ॥ ” दर्श० १ तत्त्व । देवतोप-
हारं, औ० । ज्ञा० ।

पाडीगणिय-पाटीगणित-न० । यावत्तावतिके गुणकणि, स्था०
१० डा० ।

पाडुखिया-प्रातीतिका-खी० । बाह्यं वस्तु प्रतीत्याऽऽश्रित्य भ-
वा सा प्रातीतिका । स्था० २ डा० १ उ० । जीवाऽऽदीन प्र-
तीत्य भवन्त्यां क्रियायाम्, स्था० ५ डा० २ उ० । “ पाडु-
खिया क्रिया दुविहा परणत्ता । तं जहा-जीवपाडुखिया
चेव, अजीवपाडुखिया चेव ” । स्था० २ डा० १ उ० । आच० ।
जीवं प्रतीत्य यः कर्मबन्धः सा तथा । अजीवं प्रतीत्य यो
रागद्वेषोद्भवः तज्जो यः कर्मबन्धः सा अजीवप्रातीतिकी ।
स्था० २ डा० १ उ० ।

पाडुखी-वंशी-तुग्गमरुद्धे, दे० ना० ६ वर्ग ३१ गाथा । “ पा-
डुखी तुग्गदेहपिजरणं । पाडु ना० २१० गाथा ।

पाठ-पाठ-पुं० । पठनं पाठः । पठ्यते वा तदिति पठ्यते व्य-
क्तं क्रियतेऽनेनास्मादस्मिन्निति अभिधेयमिति पाठः । आ०
म० १ अ० । शास्त्रं, “ पाठो स्ति वा सत्यं ति वा एगट्ठा । ”
आ० चू० १ अ० । प्रश्न० ।

पाठशब्दार्थमाह-

पठणं पाठो तं ते-ण तम्मि व पडिअएऽभिधेयं ति । (१३८४)

पठनं पाठः । पठ्यते वा व्यक्तीक्रियते तदिति पाठः । पठ्य-
तेऽभिधेयमनेनास्मादस्मिन्निति वा पाठः । प्रहणाऽऽसेवना-
शिक्षायाम्, विशेष० । आव० ।

पाठयंत-पाठयत्-त्रि० । आवकादिभ्यः सूत्रदानतः भाणयति,
जीवा० ।

अधुना विंशतितममाह-

अन्ने उ गुरुयसिरिमो-हरायआणापरव्वसा बाला ।

पाडिति सावयजणे, उत्सग्गस्ववायगाहाओ ॥ १ ॥

अन्ये पुनरपरे गुरुकथ्रीमोहराजाऽऽज्ञापरवशा महाभ्राननृप-
तिशामनाऽऽयत्ताः अन एव बाला हितहितविवेकविकलाः,
पाठयन्ति सूत्रदानतः आवकजनान् भ्रातृलोकान्, उत्सर्गा-
पवाद्गाथाः समयप्रसिद्धा इति गाथाऽर्थः ।

तीर्तिक सम्मनं, न वेत्थाह-

तं तु न कहिं पि हरिसं, जणेइ सुवहुस्सुयाण सूरिणं ।

जम्हा निमीहगंथे, सावयमुद्दिस्म भणियमिणं ॥ २ ॥

तत्पुनर्न कथमपि न केनापि प्रकारेण हर्षं सन्तोषं जनयत्यु-
त्पादयति सुबहुश्रुतानामतिशयाऽऽगमज्ञानानाम्, इतराणां तु
जनयेदपि, सूरिणामाचार्याणां, यस्माद्विशिष्टप्रत्ये प्रतीते,
आवकं भ्रातृमुद्दिश्याऽऽश्रित्य भणितमुक्तमिदं वक्ष्यमाण-
मिति गाथाऽर्थः ।

तदेवार्थतो गाथाद्वयेनाऽऽह-

इयरमुयं पि हु पाठं-तथाण साहण संजईणं च ।

पच्छिन्नं खलु एयं, मिदंताओ पुणो तंति ॥ ३ ॥

छज्जीवणिया सुते-गुप्पा पिडेसणेव अत्थाओ ।

कणइ पडिउं सोउं, व आगमाओ न उण अने ॥ ४ ॥

इतरसूत्रमापे प्रकरणाऽऽदिकं न केवलसिद्धान्तसूत्रमित्यपि-
शब्दाऽर्थः । पाठयतां सूत्रदानतः आवकाऽदिकमित्यध्याहारः
साधूनां यतीनां, संयतीनां चार्थिकणां चः समुच्चये प्रायश्चि-
त्तमेव समये प्रणीतमुत्सर्गतः । खलुवधारणे, एतत् वक्ष्यमा-
णं सिद्धान्तादागमान्पुनस्तेषां आवकाणाम् । ३ । पङ्कजीवनिका
समयप्रसिद्धा, सूत्रेण पाठदानलक्षणं, अनुज्ञाता सूत्राऽनु-
ज्ञायामर्थोऽपि एतस्याऽनुज्ञातो द्रष्टव्यः, अर्थतः अभिधेयमा-
श्रित्य पिएडेयणैव प्रतीता, कल्पने युज्यते, अपवाद इति
शेषः । पठितुं सूत्रं, ध्यातुं वाऽर्थतः, आगमात् सिद्धान्ता-
न् पुनर्नैवान्यदपरम् । तथा च निशीथगाथाजम्-“ पवजा-
ए अभिमुह-वाएति गिहिअअपामेडी ” एव चूर्णिः-“ गिहिं
अअपासांइ वा पवज्जाभिमुहं सायगं वा छज्जीवणिय ति
जाव सुत्तओ अत्थओ जाव पिडेमणाओ एस गिहत्थाइसु
अववाउ ति । ” इति गाथाद्वयाऽर्थः ।

सूत्रेण विहितसंबन्धां गाथामाह-

किं च जईण वि परिणा-मियाण दिजंति छेयसुत्तरया ।

अइपरिणयाणऽपरिणा-मियाण न उणंऽवदिट्ठता ॥५॥

किं चेत्यभ्युच्चये । आशकाणां तावत् छेदग्रन्थाऽदीनां सर्व-
था निषेधः सिद्ध एव, यतीनामपि अनिपरिणामकाणा-
मुत्सर्गापवादप्रियाणां दीयन्ते द्वितीयन्ते छेदग्रन्थस्यार्थाः
प्रतीताः, अपरिणामकाणामपवादरन्ध्रिकानामुत्सर्गतन्त्रनिष्ठा-
नां नैव न च, पुनः शब्दोऽवधारणार्थो दर्शित एव । आश्र-
यन्तात् कृतज्ञातात् । तच्चैवम्-किल केनचिदाचार्येण सिद्धा-
न्तरहस्यं दातुकामेन निजकुलरूपरीक्षार्थं कुलकत्रयकमाह्वये-
दमुक्तम्-भो अस्मदर्थमाश्रयकलान्यायन । ततस्तैरिदं चिन्ति-
तम्, प्रथमेन प्रहृष्टसहजवदनकमलेनाहृत्यमिदं, द्वितीयेन न
कर्तव्यमिदं, तृतीयेन च किं खण्डैरखण्डैर्वालेपितैरैवा पक्कै-
रपक्कैः प्रयोजनमिति न सम्यग् ज्ञायते । ततो गुरुमभिवन्द्य पृ-
ष्ट्वा भगवन्नयगतौ युष्माकमादेशः, परं विशेषनां ज्ञातु-
मिच्छामि, ततः कथयन्तु पूज्या येन तान्यानयामि शी-
घ्रमिति । अत्र प्रथमः उत्सर्गप्रियत्वादपरिणामको, द्वितीय-
स्त्वपवादरन्ध्रित्वादप्यपरिणामकः, तृतीयस्तु भयप्रियत्वात्प-
रिणामकः । आद्याद्योग्यौ, तृतीयस्तु योग्य इति
गाथाऽर्थः ।

अथैवाऽर्थे दोषमात्रिकुर्वन्निदमाह-

अविहियउवहाणाणं, नाणऽयारेण तह असज्झाए ।

सज्झाय कुणंताणं, ववहारे भणियमेवं ति ॥ ६ ॥

अविहितोपयानानामकृततपसां ज्ञातानिचारेण श्रुतमा-
लिन्यजनकेन, तथा अस्वाध्याये कालवेलाऽऽदौ स्वाध्या-
यं पाठं कुर्वतां विदधतां व्यवहारे छेदग्रन्थाऽऽख्ये भणित-
मुक्तमेवमिदमिति वाक्यसमासाविति गाथाऽर्थः ।

तदेवाऽऽह-

उम्मायं व लभेज्जा, रोगायकं व पाउणे दीहं ।

केवलपन्नत्ताओ, धम्माओ वावि भंसेज्जा ॥ ७ ॥

प्रकटाऽर्था ।

अथैवार्थे दोषं दर्शयन् दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकगर्भगाथाद्वयमाह-

जह रत्ता पडिसिद्धे, पदातिनो देंत गेएह रयणाओ ।

पावइ दंडमिहोगं, तह जिणरत्ता तु नाणुमए ॥ ८ ॥

क्षेयसुयत्तरयणोव-मेओ मोहा पढंत पाठेता ।

पावेति महाघोरं, भवदंडं लंघियजिणाणा ॥ ९ ॥

यथेति दृष्टान्तार्थो, राज्ञा भूपतिना प्रतिपिद्धे निवारिते नै-
तानि कस्य चिदातव्यानीति, वदत् प्रयच्छन् भारडागारि-
काऽऽदिः गृह्णन्त्याऽऽद्वानाः पदात्यादीन् रत्नानि मणिकया-
नि तुः पूरणं, प्राप्नोति लभते, दण्डं चितापहाराऽऽदिकम्, इह
जगत्युग्रं क्रकचपादाटनाऽऽदि । तथेति दार्ष्टान्तिकयोजनार्थम्,
जिनराज्ञा सर्वजनरेश्वरेण तु तथैव न नैवाऽनुमताननुज्ञाता-
न् छेदसूत्रार्थान् रत्नोपमान् मणिकयसदृशान् मोहादज्ञानात्
पठन्तः आशकाऽऽख्यः, पाठयन्तश्च नानेव यत्याख्यः । विभ-
क्तिव्यत्ययात् प्राप्स्यन्ति लप्स्यन्ते महाघोरम् अतीव रौद्रं
भवदण्डं संसारभ्रमणं, किंविशिष्टाः ? लङ्घितजिनाणाः त्यक्त-
सर्वज्ञासनाः । इति गाथाद्वयार्थः ।

यत एवमतो जीवशिलामाह-

तम्हा मा जीव ! तुमं, सङ्गाणं देसु ज्ञेयसुत्तये ।

२०७

जं पि य कहेसि किंचीतं पि य इयबुद्धिए कहसु ॥१०॥
तस्मान्मेति निषेधे जीवात्मन् ! देहि प्रयच्छ छेदसूत्रार्थान्,
उपलक्षणत्वादस्यान्यदपि सिद्धान्तनिपिद्धं द्रष्टव्यम् । यदापि
कथयसि व्याचक्षते किंचित् स्तोत्रं, दीर्घनां चान् पूर्ववत् ।
तदपि च इतिबुद्ध्या एवमत्या कथय ब्रूहीति गाथाऽर्थः ।

तामेवाऽऽह-

अविकोविण्हि तरलिय-मइणो मा धम्मवाहिरा हुंतु ।

एए भव्या दंमे-मि तेण पडिक्खवयणाइ ॥ ११ ॥

अविकोविदैरगीतार्थैस्तरलितमतया विसंस्थुलबुद्धयो, मे-
ति प्रतिषेधे, धर्मबाह्या दीनाऽऽपुत्तीर्णा भवन्तु एते प्रत्य-
क्षवर्तिनां भव्या मोक्षगामिनः । दर्शयामि प्रकटयामि तेन का-
रणेन प्रतिपक्षवचनानि उत्तरयन्तासि ।

ननु अन्यान् वाग्यसि स्वयं तु संवादार्थं निजभ-
णितस्य सर्वत्र तद्वाथाः कथयसि, विरुद्धमिदम् ? ।
सत्यम् । यदा विप्रतिपक्षो जनो दर्शनं प्रति भवति तदा
रहस्यकथनंऽप्युच्यते । तथा च निशीथे भणितमिदम्-
“ तम्हा न कहेयद्वं, आयरिणं तु पवयणरहस्यं । खेत्तं
कालं पुरिसं, नाऊण पगासए गुज्जं ॥१॥ ” इति गाथाऽर्थः ।

व्यतिरेकमाह-

जइ पुण तुमं पि एमे-व कहेमि सङ्गाण दुव्वियङ्गाणं ।

ता तुज्जं वि भवदंडो, निरत्यओ एरिसो हाही ॥१२॥

यदि पुनस्त्वमपि, न केवलं पूर्वोक्ता इत्यपेक्षार्थः । (एमेव स्ति)
तरलितमत्यभावे कथयसि जल्पसि श्राद्धानां आशकाणां, किं
विशिष्टानां ? दुर्विद्वधानां ज्ञानलघवध्वोद्धुराणां तस्मात् तवा-
पि न केवलं पूर्वोक्तानाम्, इत्यपेक्षार्थः । भवदण्डं संसारभयं नि-
रर्थको निःप्रयोजनो दण्ड इदं नो भविष्यति । इति गाथाऽर्थः ।
जीवा २० अधि० ।

पाठग-पाठक-पुं० । बहुश्रुतन्धनिबन्धनपदवीविशेषभाजि,
अष्ट० ३२ अष्ट० ।

पाठगाया-पाठनता-स्त्री० । वाचनतायाम्, “ उद्दिश्य वाय-
ण स्ति य, पाठयता चैव एगदा । ” पं० भा० ४ कल्प ।

पाठा-पाठा-स्त्री० । अनन्तजीवधनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

पाठीण-पाठीन-पुं० । मनस्यविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पाण-पाण-पुं० । मातङ्गे, स्था० ४ टा० ४ उ० । “ मायंगा तह
जणंगमा पाणा । ” पाइ० ना० १०५ गाथा । खण्डाले, व्य०
१ उ० । ये ग्रामस्य नगरस्य च बहिराकाशे वसन्ति तेषां गृ-
हाभावान् । व्य० ३ उ० । वृ० । गुच्छवनस्पतिकायभेदे, प्रज्ञा०
१ पद ।

पान-न० । पीयत इति पानम् । कर्मणि ल्युट् । उच्चवर्णरसाऽऽ-
पुपेते दश० ५ अ० १ उ० । खर्जूरद्राक्षापानकाऽऽदौ, प्रव० ४
द्वार । आचा० । स्था० । उत्त० । चं० प्र० । भ० । सुराऽऽदौ,
स्था० ३ टा० १ उ० । सु० प्र० । प्रश्न० । सौवीरास्त्राऽऽ-
दिष्वचने, ध० २ अधि० । दशा० । दश० । उष्णोदका-
ऽऽदौ, स० १२ अङ्ग० । दर्श० । भाष० । आचा० । आ० चू० ।
पञ्चा० । त्रिफलाकृतं प्रासुकं पानीयं कुत्र सिद्धान्ते प्रोक्तम-
स्तीति ? प्रश्ने, उत्तरम् अत्र त्रिफलाकृतं प्रासुकमुदकं
सिद्धान्तानुमतं ज्ञायते । यतः-“ तुषारे फले य पत्ते, रुक्खासि-

लातुःपमहणादीसु । पामंरणे पचाने अथिवनसं वहे अगडे ।
॥२०४॥” इति निशीथभाष्यगाथा । एतच्चूर्णी तुवरफला ह
रीतक्यादय इति व्याख्यानमस्तीति ॥७॥ ही०३ प्रका० प्रव० ।

संप्रति पानमाह-

पाणं सोवीर जयो-दगाऽइ चितं सुराडयं च ।

आउकाओ मवो, ककडगजलाडयं च तथा ॥ २१२ ॥

सोवीरं काञ्जिकं, यवाकाऽऽदि यवभावनम् आदिशब्दाद्रो-
धमपाणिकाऽऽदिनन्दुल कोद्वयभावेनाऽऽदिपरिग्रहः । तथा चित्रं
नानाप्रकारं सुराऽऽदिकं चैव, आदिशब्दान्तरकाऽऽदिपरिग्र-
हः, तथाऽपूकायः सर्वः सरःसारत्कृपाऽऽदिस्थानसंबन्धी,
तथा कर्कटजलाऽऽदिकं च कर्कटकानि चिभिटकानि, तन्म-
ध्यवर्ति जलं, तदादिर्यस्य तत्कर्कटजलाऽऽदिकमादिशब्दान्
खजूरद्राक्षाचिञ्चणकापानंकनुरमाऽऽदिग्रहः । एतत्सर्वं
पानम् । प्रव० ४ द्वार ।

चित्रपानलक्षणमाह-

उस्सेइम संमेइम, पुप्फरमो रत्तपभिइ तणुजायं ।

आउकाओ सवो, सोवीरजवांदगाईयं ॥ ४४ ॥

उच्चुरस मेरयसुरा-ऽऽमव वप्फं य मिरिफलाइ फलनीरं ।

हिमकरवहरतणार्ई, चितं पाणं विणिहिट्टं ॥४६॥ ल० म० ।

पानीयस्य अचित्तत्वकालः-उष्णकालाऽऽदौ उष्णं प्रासुकं वा
पानीयं पश्चाऽऽदिग्रहं यावदचित्तं, ततः परं सचित्तं भवती-
त्यक्षराणि कुत्र सन्ति । तथा तत्र यावत्त्रमजीवोत्पत्तिर्जाता
न भवति तावत् गालितं तत्पातुं कल्पते, न वा इति प्रश्ने, उत्तर-
म्-अत्र उष्णकालाऽऽदौ उष्णं प्रासुकं वा पानीयं पश्चाऽऽदि-
ग्रहं यावदचित्तं, ततः परं सचित्तं भवतीत्यक्षराणि प्रवचन-
सारंगेन्द्रास्त्ववृत्तिमध्ये प्रोक्तानि । तथा तत्र त्रमजीवोत्पत्ति-
र्जाता भवतु, मा वा तथाऽपि गालितमेव तद्व्यापारणीयं, नागा-
लितमिति परम्परा दृश्यते इति । ही० ४ प्रका० । पानीयाना-
मचित्तत्वकालः-एकविंशतिपानीयानां प्रासुकीभवनानन्तरं
पुनः कियता कालेन सचित्तता भवति ? । तथा तेषां सर्वेषां
सांप्रतं प्रवृत्तिः कथं नास्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र उष्णा-
दकस्य यथा वर्षाऽऽदौ प्रहरत्रयाऽऽदिकः कालः प्रोक्तो-
ऽस्ति तथा प्रासुकादकभावेनाऽऽदीनामपीति बाध्यम्, तेषां
प्रवृत्तिस्तु यथामेवं विद्यते इति । ही० ३ प्रका० । पा भावे
रुद पानं, जलाऽऽदिरुपभागे, दर्श० १ तथ्य । उच्छ्रामाऽऽ-
दौ, स्था० १ डा० । बले, स्था० ६ डा० । प्रव० । जीयिते, ग० २
अधि० “पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, निश्वास उच्छ्रामम-
थान्यदायुः । प्राणा दर्शने भगवद्भिहृक्ता-स्तेषां वियोगीकरणं
तु हिंसा ॥१॥” दर्श० ५ तथ्य० विशेष० । सूत्र० । प्रव० । दश० ।
आतु० । आव० । जी० । द्विविधाः प्राणाः-द्रव्यप्राणाः, भाव-
प्राणाश्च । प्रका० १ पद । (ते च ‘पणवणा’ शब्देऽस्मिन्ने-
व भागे ३८८ पृष्ठे व्याख्याताः) निश्वासे, स० ४० । (के-
प्राणिनः कियता कालेन प्राणन्तीति ‘प्राण’ शब्दे द्विती-
यभागे १०५ पृष्ठे उक्तम्) उच्छ्रामनिःश्वासयोरपि काले,
तं । संस्थातावलिकाप्रमाणं निश्वासकाले, स्था० २
डा० ४ उ० ।

हृहस्सऽनवगप्पस्स, गिरुवकिट्ठस्स जंतुणो ।

एगे ऊसासणीसासे, एस पाणं ति वुच्चइ ॥ १ ॥

हृष्टस्य तुष्टस्य अनवकल्पस्य जरसा अपीडितस्य निरुपक्लि-
ष्टस्य व्याधिना वाऽनभिभूतस्य जन्तोर्मनुष्याऽऽदेरेक उच्छ्रा-
सयुक्ताः निःश्वास उच्छ्रामनिश्वासः एष प्राण उच्यते । अनु० ।
प्राणशब्देनाभेदोपचारात् तद्वान् गृह्यते । जन्तौ, आचा० १ शु०
२ अ० ३ उ० । दशविधप्राणभाक्त्वत्वात्तदभेदोपचारात् प्राणिनि,
सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० । द्वीन्द्रियाऽऽदिजन्तौ, वृ० ६ उ० ।
“प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः
पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, सत्त्वाः शेषाः इतीरिताः ॥१॥” स्था० ५ डा० २
उ० । सूत्र० । आचा० । आ० चू० । रसजाऽऽदिषु कुण्ठ्यादिषु
प्राणिषु, आव० ४ अ० । स्था० । आचा० । शा० कल्प० । “स-
र्वे पाणा सव्ये भूया सव्ये मत्ता सव्ये जीवा ।” सर्वे प्राणाः
सर्वे एव पृथिव्यपतेजोवायुवनस्पतयः द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रि-
यबलोच्छ्रामनिःश्वासाऽऽयुक्कलक्षणप्राणधारणात् प्राणाः ।
आचा० १ शु० ४ अ० १ उ० । (कर्तविधाः क्षुद्रजन्तु प्राणा
इति ‘खुद्रजन्तु’ शब्दे तृतीयभागे ७५० पृष्ठे उक्तम्)

पाणकलंद-पाणकलन्द-न० । “पाणकलंदं कुंडं ।” उदरम-
ध्यभागभवे, उपा० ।

पाणकमण-प्राणयाक्रमण-न० । द्वीन्द्रियाऽऽदीनां त्रसानां
पादेन क्रीडने, आव० ४ अ० ४० ।

पाणक्खय प्राणक्खय-पुं० । बलक्षयः, भ० ३ श० ७ उ० । मो-
रिहते प्राणनाशे, जी० ३ प्रति० ४ अ० ३० ।

पाणग-पानक-न० । द्राक्षापानकाऽऽदौ, स्था० ३ डा० १ उ० ।
च० प्र० । सू० प्र० । भ० । “नरवहजोगो पंचहिं धारसंहि जं
सीमगं हांजा लाणद्व्यं सहियं तं पाणगो ति वुच्चइ ।”
पं० चू० १ कल्प । पं० भा० । व्रतियाग्ये जलविशेष, भ०
१५ श० । (उन्सेदिमाऽऽदिपानकानामचिचिर्भावनाम् ‘अ-
चित्तं’ शब्दे प्रथमभागे १८७ पृष्ठे गतम्)

अचित्तत्वकालः कति प्रहरान् यावत्-“पणपहर माह
फग्गुण, पहरा चत्तारि चित्तवइसाह । जिट्ठासाहे तिपहर,
तेण परं हाइ अच्चित्तां” ॥ २ ॥ चालितस्तु मुहूर्त्तादूर्द्धम-
चित्तः, तस्य चाऽचिचीभूतानन्तरं विनशनकालमानं तु शास्त्रे
न दृश्यते, परं द्रव्याऽऽदिविशेषेण बर्षाऽऽदिविपरिणामाऽभ-
वनं यावत्कल्पते उष्णनीरं तु त्रिदण्डात्कालितायाधिमिश्रम् ।
यदुक्तम् पिंगडनिर्गुप्तौ-

“उमिणोदगमणुवत्ते, दंडं वाने अ पडिअमिचमि ।

मुत्तणाऽऽदेमतिगं, चाउलउदगं बहुपसन्नं ॥ २८ ॥”

अनुदवृत्तेषु त्रिदण्डेषु उत्कालेषु जलमुष्णं मिश्रं, ततः पर-
मचित्तं, तथा वर्षे वृष्टौ पतितमात्रायां ग्रामाऽऽदिषु प्रभूतमनु-
ष्यप्रचारभूमौ यज्जलं तद्यावन्न परिणमति तावन्मिश्रम्, अ-
रण्यभूमौ तु यत्प्रथमं पतति तत्पतितमात्रं मिश्रं, पश्चाद्वि-
पतन् सचित्तम् । आदेशाधिकं भुक्त्वा तरङ्गलादकमवहुप्रसन्नं
मिश्रम्, अतिस्वच्छीभूतं त्वचित्तम् । अत्र त्रय आदेशा यथा
कंचिद्वर्तन्ति तद्वत्कालं तद्वत्प्रक्षालनभाण्डादन्यत्र भाण्डे
उत्काल्यमाणे कुट्टिया भाण्डपाथ्ये लम्बा बिन्द्वो यावन्न शास्य-
न्ति तावन्मिश्रम् । अपरं तु तथैव जाता यावत् बुद्बुदा न शा-
स्यन्ति तावत् । अन्ये तु यावत्तन्मुला न सिद्ध्यन्ति तावत् ।
एते त्रयाऽप्यादेशा अनादेशाः, रुक्षतरभाण्डपवनान्निसंभ-
वाऽऽदिभिरेषु कालानियमस्याभावात्ततोऽतिस्वच्छीभूतमेवा-

चित्तम् । ध० २ अधि० । (' निव्वोदग ' इत्यादि
गाथा 'आउकाय' शब्दे द्वितीयभागे २३ पृष्ठे गता)
(' परिद्वयणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४७२ पृष्ठे उदकसंसक-
स्याऽऽहारस्य परिष्ठापनिका गता)

चतुर्थभक्तिकाऽऽदेः चतुर्थभक्तिकस्य पानकानि-

चउत्प्रभक्तियस्स णं भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणगाई
पडिगाहित्तए । तं जहा-उस्सेइमे, संसेइमे, चाउलधोवणे ।
छट्टभक्तियस्स णं भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणगाई पडि-
गाहित्तए । तं जहा-तिलोदए, तुमोदए, जवोदए । अट्टभक्ति-
यस्स णं भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणगाई पडिगाहित्तए ।
तं जहा आयामए, सोवीरए, सुद्धवियडे ।

नयथास्ति स चतुर्थभक्तिकस्तस्य एवमन्यत्रापि शब्दव्युत्प-
त्तिमात्रमेतत् प्रवृत्तिस्तु चतुर्थभक्ताऽऽदिशब्दानामेकाऽऽप्यु-
पयानाऽऽदिष्विति । भिक्षुणशीले धर्मस्तन्साधुकारिता वा य-
स्य स भिक्षुभिर्नान्ति वा क्षुत्रमिति भिक्षुस्तस्य पानकानि
पानाऽऽहारा उन्म्वेदेन निर्वृत्तमन्म्वेदिमं येन ग्रीहादि पिष्टं
गुग्गुऽऽद्यगम उन्म्वेद्यते । तथा संनेकेकेन निर्वृत्तमिति संने-
किसम् । अरणिकाऽऽदिप्रशकमुत्काल्य येन शीतलजलेन
संनिच्यते तदिति । तन्मुल प्रापनं प्रतीतमेव । तिलोदकाऽऽ-
दि तनप्रक्षालनजले, नवरं तुरादकं ग्रहीयुदकम् । आयामक-
मवप्रावणं सौवीरकं कार्जिकं शुद्धं चिकटमुष्णोदकम् । स्या०
३ टा० ३ उ० । (' गिलाण ' शब्दे तृतीयभागे ८८६ पृष्ठे तस्मै
कार्जिकं तण्डुलोदकं संसृष्टं चेति क्रमेण देयमित्युक्तम्)

पानकप्रहणविधिः—“ गच्छुस्सइएँ अकप्पे, अंबिलभरिए
अ ऊत्तित्ते ” इति हारमभिधानस्तुः प्रथमतः संबन्धमाह—

भुत्ते भुंजतम्मि तु, जम्हा नियमा दवस्स उवओगो ।

समहिगतरो पयत्तो, कायव्वो पाणए तम्हा ॥६३५॥

भुक्ते भोजनानन्तरं पानार्थं, संज्ञाभूमिगमनार्थं वा, भोजनल-
ग्नगलरक्षणार्थं यस्मादभियमाद् द्रवस्य पानकस्यापयोगो भव-
ति तस्मात् भक्षप्रहणप्रयत्नात् समधिकतरः प्रयत्नः पानकप्र-
हणे कर्तव्यः । इत्यतस्तत्प्रहणविधिरनुज्यते ।

इह शनिकेषु वा गच्छुषु प्रभूतं पानकं कार्यं भवति, तच्च
कल्पनीयमेव ग्रहीतव्यम्, अतस्तद्विधिप्रतिषेद्धारसंग्राहि
कामिमां गाथामाह—

पाणगजाइणियाए, आहाकम्मस्स होइ उप्पत्ती ।

पूतीएँ मीसजाए, कडे य भरिए य ओमित्ते ॥६३६॥

पानकस्य याज्यायामाध्याकर्मण उत्पत्तिर्भवति सा वक्रव्या ।
ततः (पूरति) पूतिका (मीनति) स्वगृहयतिमिथा स्वगृह-
पाखण्डमिथा स्वगृहं यावदप्येकमिथा च । (कडे य ति)
आध्याकृता क्रीतकृताऽऽत्मार्यकृता वक्रव्या (भरिए ति)
भरणं भरितमस्ति नामाभिधानव्यम् (ओमित्ति ति)
उत्प्रेक्षनमुत्सृक्तं तद्वक्रव्यमिति द्वाग्गाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

अत्तोऽअदवोभामण-मंदेमो पुँसँ बेइ घरमामी ।

वृल्लं ठवंहि अस्सं, महल्लसोवीरिणिं गेहे ॥ ६३७ ॥

कोऽपि भद्रको गृहपतिरन्यान्यं संघाटकान् द्रव्यस्याऽव-
भाषणं कुर्वाणान् दृष्ट्वा तेषां च मध्ये केषाञ्चित् संघाटका-
नां संदेशं मुत्कलनं गृहीतम् । अग्रतः संघाटकैः पानकं ना-
स्तीदानीं भवद्योग्यमिति क्रियमाणं निरीक्ष्य—(पुणं ति) पु-
ण्यार्थं गृहस्वामिनीं ब्रवीति—धर्मप्रिये ! मा कञ्चनापि साधुं
जङ्गमं निर्धामिव गृहाङ्गणमायातं प्रतिपद्येः । किं भवत्या
दानधर्मकथायामयं श्लोको नाऽऽकक्षितः ? यथा “ वातुमन्न-
चित्तस्य, गुणयुक्तस्य वाऽर्थिनः । दुर्लभः खलु संयोगः, सुवी-
जक्षेत्रयोरिव ॥ १ ॥ ” ततः सा ब्रूयात्—नास्त्यंतावन्तं साधू-
नां योग्यं कार्जिकम् । ततोऽनौ गृहपतिर्ब्रूयात्—कल्यं स्थाप-
यान्यां महतीं सौविरीणीमग्लिनीम् । गेहे येन सर्वेषामपि
योग्यं पानकं पूर्यते । एतच्चाकर्ण्य वक्रव्यम्—

मा काहिसि पडिसिद्धो, जइ बूया कुणसु दाणमन्नेमिं ।

ते चुदिद्विवज्जी, न यावि निच्चं अधिपदंति ॥ ६३८ ॥

न कल्पते एवं विधीयमानं ग्रहीतुमनो मा कार्षीः । यद्येवं प्र-
तिषिद्धः स गृहस्वामी ब्रूयात् प्रिये ! कुर्यात्संघं तावदपरं सौ-
वीरिणीं, यद्येवं न गृहीष्यति ततोऽन्येषां साधूनां पानक-
दानं करिष्यते । ततो वक्रव्यम्—तेऽपि साधव उद्दिष्टविधजिनः
साधर्मिकमुद्दिश्य कृतं वर्जयितुं शीलं येषां ते तथाऽनापि च
नित्यं पानकार्थमपि निपतन्ति, अनियतभिक्षाऽटनशीलत्वादे-
नाम् ।

इत्थमुक्तं यद्यनौ गृहस्वामी ब्रूयात्—

अम्ह वि होहिइ कज्जं, घेच्छंति बहू य अन्नपामंडा ।

पत्तेयं पडिसेहो, साहारे होइ जयणा उ ॥ ६३९ ॥

अस्माकमपि भविष्यति कार्यं कार्जिकेन, ग्रहीष्यन्ति च
बहवोऽन्येऽपि शुद्धद्रव्यतिरिक्ताः पाखण्डिन इति । तत्र सा-
धारणे यतना कर्तव्या । यथा अस्माकं तावन्न कल्पते (प-
त्तेयं पडिसेहो ति) अथ गृहपतिर्भणति—अन्येऽपि निर्ग्रन्थाः
पानकार्थमायास्यन्ति, तेभ्यो वास्यन्ते, इत्थं प्रत्येकं निर्ग्रन्था-
नेवाऽऽभित्याऽभिधीयमाने प्रतिषेधः कार्यः, न कल्पते साधू-
नामिदं विधीयमानम् । एवं प्रतिषिद्धेऽपि कोऽपि सप्त सौ-
वीरिणीः स्थापयेत् ।

ताश्चेताः—

आहाकम्मि य संथर, पामंडमीए जाव कीएँ पूइ अत्तकडे ।

एकेकम्मि उ सत्त उ, करे य काराविए चेव ॥६४०॥

आध्याकर्मिका साधूनामिवाध्याय कारिता १, स्वगृहपतिमिथा
गृहस्य साधूनां चार्थाय निर्मापिता २, स्वगृहपाखण्डमि-
था, गृहस्य पाखण्डिनां चार्थाय कारिता ३, यावदर्थिकमि-
था पु यावन्तः केचनागारिणः पाखण्डिनस्थागमिष्यन्ति
स्वगृहं चोद्दिश्य कृता ४, क्रीतक्रीता साध्वर्थं मूल्येन गृहीता
५, पूतिकर्मिका आध्याकर्मिकमुधाऽऽदिना पूरितछिद्रा ६, आ-
त्मार्यकृता, स्वयोगार्थमेव स्थापिता ७, एतासां समानां सौवा-
रिणानामेकैकस्यां संथरभरणानि भवन्ति सप्त च सर्वाभिस्ता-
द्वित एकोनपञ्चाशद्वर्ति । एषा च प्रत्येकं कृते कारापितं
च संभवति, ततो द्वाभ्यां गुणयते, जाता भेदानामष्टानव-
तिरिति ।

अथ सप्त भरणानि, दर्शयति—

कम्मघरे पासंडे, जावतिय कीय पूइ अत्तकडे ।

भरणं सत्ताविकल्पं, इकिक्कीए उ रसिणीए ॥ ६४१ ॥

आधाकर्मिकं १, स्वगृहयतिमिश्रं २, स्वगृहपात्रादिमिश्रं ३, यावदर्थिकमिश्रं ४ क्रीतकृतं ५, पूतिकर्मिकम् ६, आत्मार्यकृतं चेति ७ सप्तविकल्पं सप्तप्रकारं भरणमेकैकस्यां रसिन्यां सौवीरिण्यां भवति ।

अथ किं सर्वत्र रसिन्यां भवन्ति नाधिका इत्युच्यते-
सत्त त्ति नवरि नेम्मं, उगमदोसा हवन्ति अन्ने वि ।

संजंगा कायव्वा, सत्तिहं भरणेहि रसिणीणं ॥ ६४२ ॥

सन्नेन यदुक्तं तन्नवरं केवलं नेमं चिह्नमुपलक्षणं द्रष्टव्यं, तेनोद्गमदोषा आदिशिकाऽऽद्योऽन्येऽपि यथासंभवमत्र मन्तव्याः । याः प्रक्षितैरभ्यधिका अप्यङ्गिन्यो भवन्ति, अत्र च संयोगा भङ्गाः कर्तव्याः, सप्तभिर्भरणैः सप्तानामेव रसिनीनाम् । तद्यथा-आधाकर्मिका सौवीरिणी भरणमपि तस्यामाधाकर्मिका सौवीरिणीभरणं स्वगृहपतिमिश्रम्, एवं सौवीरिणी तस्यैव भरणं पात्रादिमिश्रम्, यावदर्थिकमिश्रम्, क्रीतकृतं, पूतिकर्मिकम्, आत्मार्यकृतम् । एवं स्वगृहपतिमिधाऽऽदिष्वपि सौवीरिणीषु प्रत्येकं सप्त २ भरणानि योजनीयानि ।

ततश्च कियन्तो भङ्गा उन्निष्ठन्ते इत्याह-

जावइया रसिणीओ, तावइया चेव ह्योति भरणो वि ।

अउणो पप्पं भेया, सयगसो यावि शेयव्वा ॥ ६४३ ॥

यावत्या यावत्संख्याका रसिन्यस्तावन्त्येव तावत्संख्याकाभ्येव भवन्ति भरणानि । ततश्च यदा समास्तिन्यः, सप्त च भरणानि गृह्यन्ते तदा एकानपञ्चाशद्विंशति भङ्गा भवन्ति । अध्यानान्युद्गमदोषान् प्रक्षिप्य बहुतराः सौवीरिण्यां बहुतराणि च भरणानि विवक्ष्यन्ते ततः शताग्रशः शतसंख्यापरिच्छिन्ना अपि भेदाः मन्तव्याः ।

अथाऽऽधाकर्मिकभरणं भावयति मूलभरणं च भावयति-

मूलभरणं तु वीया, तटिं छम्मासा न कप्पए जाव ।

तिन्नि दिणा कड्डियप, चाउलउदए तहाऽऽयामे ॥ ६४४ ॥

मूलभरणं नाम प्राशुकायामस्तिन्यां राजिकाऽऽदीनि बीजानि संयतार्थं यत्प्रक्षिप्यन्ते तच्चाधाकर्मिकमतस्तत्र यदन्यत् प्राशुकमपि क्षिपन्ति तत् परमात्मान् यावन्न कल्पते, परतस्तु कल्पते । अथ तस्या रसिन्याः सकाशात्तदाधाकर्मिकमाकारितं ततस्तस्मिन्नाकर्णितं (चाउलउदगं) तन्दुलधायनं तथा आयाममवस्त्रावणं यत्तत्र क्षिप्यते तत् त्रीन् दिनान् न कल्पते, पूतिकर्मत्वात्, तत ऊर्ध्वं कल्पते ।

अथ स्वगृहमिधाऽऽदिभरणान्यतिदिशमाह-

एमेव सधरपासं ढमीस जाव किइ पूइ अत्तकडे ।

कयकीयकडे ठविण, तहेव वत्थाइणं गहरणं ॥ ६४५ ॥

एवमेवाऽऽधाकर्मिकचरणवत् स्वगृहमिश्रं पात्रादिमिश्रं जावदर्थिकमिश्रं क्रीतकृतं पूतिकर्म आत्मार्यकृतं च भरणं मन्तव्यम् । वस्त्राऽऽदिविषयमप्यतिदेशमाह-"कय इत्यादि" पञ्चाद्वम् । कृतं संयतार्थं निष्पादिने क्रीतकृते मूल्येन गृहीते स्थापिते साध्यर्थे निक्षिप्ते तथैव पानकवत् वस्त्राऽऽदीनां ग्रहणं भावनीयम् । एतच्च पञ्चादूर्ध्वमुत्तरत्र भाषयिष्यते ।

अथानन्तरोक्तभङ्गकेषु प्रायश्चित्तमाह-

जेण अमुद्धा रसिणी, मरणं उभयं च तत्थ जाऽऽरुवणा ।

मुद्धुभय लहुसामित्ते, कम्ममजीवे वि मुणिभरणे ॥ ६४६ ॥

पूर्वोक्तभङ्गेषु यत्र येनाऽऽधाकर्मोऽऽदिना दोषेणाशुद्धा रसिनी भरणं च उभयं वा सौवीरिणीभरणयुगं यत्र येन दोषेण दूषितं तत्र तद्दोषनिष्पन्ना या काचित् प्रत्येकं संयोगतो वा आरोपणा सा वक्ष्यमाणनीत्या वक्ष्या । तथा यत्र रसिनी भरणं च उभयमपि शुद्धं, परं संयतार्थं पानकमुन्निष्कृतं तत्र लघुमासः । (कम्ममजीवे वि मुणिभरणे स्ति) यदजीवमपि प्राशुकमपि मुनीनां हेतोर्भरणं क्रियते तदप्याधाकर्म मन्तव्यं परं विशोधिकोटिः ।

अथाऽऽधाकर्मोऽऽदिभेदेध्वारोपणमाह-

तिन्नेव य चतुगुरुगा, दो लहुगा दो गुरुग अंतिमो मुद्धो ।

एमेव य भरणे वी, एकेकीए उ रसिणीए ॥ ६४७ ॥

आधाकर्मणि स्वगृहमिश्रं पात्रादिमिश्रं च प्रत्येकं चतुर्गुरुकमिति त्रयः चतुर्गुरवो भवन्ति, द्वयोर्यावदर्थिकक्रीतकृतयोश्चतुर्लघवः, भङ्गपानपूतिकं गुरुमासः, उपकरणपूतिकं लघुमास इत्यनुक्तमपि दृश्यम् । अन्तिमः आत्मार्यकृतलक्षणा भेदः शुद्धः, एवमेकैकस्यां रसिन्यामुक्तम् भरणंऽप्येकैकस्मिन्नेव मन्तव्यम् ।

अथाऽऽसमे चाऽस्तिनीनां मध्ये को विशोधिकोटिः कां वा अविशोधिकोटिरित्यादिचिन्तां चिकीर्षुताह-

संयतकडे य देसे, अण्फासुग फासुगे य भरणे य ।

अत्तकडे वि य ठविण, लहुगो आणाइणो चेव ॥ ६४८ ॥

संयतानेव केवलानाधित्य कृतं संयतकृतमाधाकर्म (द्वेस्ति) देशत एकदेशेन संयताऽऽदीनामाधित्य कृतं देशकृतं, गृहमिधाऽऽदिकमित्यर्थः । अप्राशुकेन प्राशुकन वा संयतार्थं यद्भरणं तदप्याधाकर्म (अत्तकडे वि य ठविण स्ति) आत्मार्य कृतायामस्तिन्यां यदात्मार्य भरणं तदीप यदि भ्रमणार्थमुत्सृज्य बहिः स्थापयति तदा स्थापनादोष इति कृत्वा न ग्रहीतव्यं, यदि गृह्णाति तदा लघुका मासः, आशाऽऽद्यश्च दोषाः । एषा निर्युक्तिगाथा ।

अथेनामैव व्याख्यानयति-

देसकडा मज्झपदा, आदिपदं अंतिमं च पत्तेयं ।

उगमकोडी च भवे, विमोहिकोडी च जो दोसो ॥ ६४९ ॥

यानि मध्यपदानि स्वगृहमिश्रपात्रादिमिश्रयावदर्थिकमिश्रक्रीतकृतपूतिकर्मलक्षणानि तानि देशकृतान्युच्यन्ते, देशतः स्वगृहार्थं देशतस्तु साध्याद्यर्थममीषां क्रियमाणत्वात् । यत्पुनरादिपदमाधाकर्म अन्तिमपदं चात्मार्य कृतं तत् द्वितयमपि प्रत्येकमेकविषयं केवलमेव, साधुपक्षं स्वगृहपक्षं चेद्विषय प्रवृत्तत्वात् । अत्र च यो देशो देशकृतः स्वगृहमिधाऽऽदिको दोषः स उद्गमकोटिकोटिर्वा भवेत्, अविशोधिकोटिरित्यर्थः । विशोधिकोटिर्वा । तत्र स्वगृहमिश्रं पात्रादिमिश्रं च नियमाद्विशोधिकोटिः, पूतिकर्मयावदर्थिकमिश्रक्रीतकृतं चेति त्रीणि विशोधिकोटयः । आधाकर्मिकं पुनरेकान्तेनाविशोधिकोटिः, आत्मार्य कृतं तु निरवद्यमेवेति ।

जं जीवजुयं भरणं, तदफासुय फासुयं तु तदभावा ।

तं पि य हु होइ कम्मं, न केवलं जीवघाण ॥६५०॥

यज्जीवयुतं राजिकाऽऽदिबीजसहितं भरणं तदप्राशुकं, तदभावाद्वाजिकाऽऽदिबीजाभावाद्यद्भरणं तदप्राशुकं, तदपि च निज्जीवं भरणं संयतार्थं क्रियमाणमाधाकर्म भवति, न केवलं जीवघातेन राजिकाऽऽदिबीजजन्तृपघातेन निष्पन्नमिति ।

अथात्सिक्रपदं भावयति—

समणे घेरं पासंडे, जावं ति य अत्तणो य मुत्तूणं ।

छट्टो नत्थि विकप्पो, उस्सिंचणमो जयट्ठाण ॥६५१॥

काञ्जिकस्य सौवीरणीतो यश्चिकाशनं तदुत्सिक्रम् । तच्च पञ्चधा—धमणार्थं साधूनामर्थीयेत्यर्थः १, स्वगृहयार्थमिच्छं २, पाखण्डमिच्छं ३, यावदर्थिकमिच्छं ४, आत्मार्थकृतम् ५ । एतान् पञ्चभेदान् मुक्त्वा अपरः षष्ठो विकल्पो नास्ति यदर्थमुत्सिचनं भवेत् । अत्र चाऽऽत्मार्थं यद् गृहीतमस्ति तदेव गृहीतुं कल्पते, न शेषार्थमिति । उक्त आहारविषयो विधिः ।

अथापिधिवपयं तंवाऽऽह—

तत पाइय विततं पि य, वत्थं एकेकगस्म अट्ठाण ।

पायं भिन्नं निको-रियं च जं जत्थ वा कमइ ॥६५२॥

वत्समैकैकस्यार्थाय ततं पायितं विततं वक्तव्यम् । तद्यथा—संयतार्थं ततं, संयतार्थं पायितं, संयतार्थमेव च विततम् १ । संयतार्थं ततं, संयतार्थं पायितम्, आत्मार्थं विततम् । संयतार्थं ततम् २ । आत्मार्थं पायितं, संयतार्थं विततम् ३ । संयतार्थं ततम्, आत्मार्थं पायितम्, आत्मार्थमेव विततम् ४ । एवमात्मार्थं ततनापि चत्वारो भङ्गा लभ्यन्ते, जाता अष्टौ भङ्गाः । अत्र चाष्टमो भङ्गः शुद्धः, अयाणामन्यात्माार्थं कृतत्वात् । एवं स्वगृहाज्जप्राप्त्यगुडमिश्रयावदर्थिकमिच्छेत्पि द्रष्टव्यं, सर्वेऽपि चाष्टमो भङ्गः शुद्धः, शेषास्तु सर्वेऽप्यशुद्धा इति । पात्रमप्युद्भिन्नं निष्कीर्णं चैवं भव्यम् । तद्यथा—संयतार्थमुद्भिन्नं, संयतार्थं चांकीर्णं १, संयतार्थमुद्भिन्नम्, आत्मार्थमुत्कीर्णम् २, आत्मार्थमुद्भिन्नं, संयतार्थमुत्कीर्णम् ३, आत्मार्थमुद्भिन्नम्, आत्मार्थमेव चांकीर्णम् ४ । अत्र चतुर्थो भङ्गः शुद्धः, शेषास्तुऽप्यशुद्धाः । यदा क्रीतकृतमार्थापताऽऽदिकं यत्र वस्त्रे पात्रे वा क्रमेण अवतरति तं तत्र सम्यगुपयुज्य योजनीयम् । अत्र च तननं वा विशोधिकोऽटिः, पायनं विशोधिकोऽटिगिर्याचार्यस्य मतम् । परस्तु धवीति-पायनमशोधिकोऽटिः, कन्दाऽऽदिजीवोपघातनिष्पन्नत्वात् । तननं वितननं च विशोधिकोऽटिः जीवोपघातस्याऽहश्यमानत्वादिति । अत्र सूरिगृह-नास्माकं जीवोपघातेनैवाऽऽधाकर्म, किं तु भ्रमणार्थं यत्नाऽऽदर्यत्पर्यायान्तरनयनं तदप्याधाकर्म मन्तव्यम् ।

अपि च—

अत्तट्ठित्तं तूहिं, समणह ततो अ पाइय वुतो य ।

किं सो ण होइ कम्मं, फासूण विवज्जिओ जो उ ॥६५३॥

जइ पज्जणं तु कम्मं, इतरं न स कप्पऊ धोओ ।

अह धोओ वि न कप्पइ, तण्णं विण्णं तओ कम्मं ॥६५४॥

आत्मार्थिनाः स्वार्थं निष्पादिता ये तन्तयस्तैः भ्रमणार्थं यः पटः ततः पायितो ऊनश्च, स प्राशुकैताऽपि स्वार्थमचिसीकृ-

तेन खलिकाद्रव्यसंभरणं पायितः सन् किम् आधाकर्म न भवति ? त्वदुक्कनीत्या न भवतीति भावः । ततो यदि जीवोपघातनिष्पन्नत्वात्पायनमाधाकर्म, इतरस्तु तननं वितननं वा कर्म न आधाकर्ममिति तर्हि स पटो धौतः सन् कल्पतां, भवतं पनीतपायनिकालपत्वात् । अथ ब्रवीथाः—धौताऽप्यसौ न कल्पते ततस्तननं वितननं चार्थाधाकर्म संवृत्तमिति सिद्धं नः समीहितम् । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

अपरिणतं पानकं न गृह्णाति—

से भिक्खू वा भिक्खूणी वा० जाव पविट्ठे समाणे मे जं पुण पाणगजायं जाणज्जा । तं जहा-उस्सेइमं वा संसेइमं वा चा-उलोदगं वा अमयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं अहुणा धोतं गअं विलं अवोक्कंतं अपरिणतं अविद्वत्थं अफामुयं अणोमणिजं लाभे संते णो पडिगाहेज्जा । अह पुण एवं जाणज्जा-चिग भोयं अं विलं वुक्कंतं परिणतं विद्वत्थं फासुयं पडिगाहेज्जा । मे भिक्खू वा० जाव पविट्ठे समाणे से जं पुण पाणगजायं जाणज्जा । तं जहा-तिलोदगं वा, तुमादगं वा, जवोदगं वा, आयापं वा, मोवीरं वा, सुद्धविपडं वा अमतरं वा तहप्पगारं पाणगजायं पुव्वामं व आलोए-ज्जा, आउसो त्ति वा भगिणि त्ति वा दाहिमि मे एतां अमतरं पाणगजायं ? । से सेवं वदंतस्म परो वण्णा-आउसंतो समणा ! तुमं चेवेदं पाणगजायं पडिगं हेण वा उस्सिचियाणं उर्यात्तियाणं गिणहाहि, तहप्पगारं पाणगजायं सयं वा गिणहज्जा, परो वा से दिज्जा, फासुयं लाभे संते पडिगाहेज्जा । (४१) ।

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं पानकार्थं प्रविष्टः सन् यत्पुनरेवं जानीयात् । तद्यथा—(उस्सेइमं वेति) पिष्टान्स्वेदनार्थमुदकम् (संसेइमं वेति) तिलधावनोदकम् । यदि वा-अरुणिकाऽदिसंस्त्रिधावनोदकम् । तत्र प्रथमद्वितीयोदकं प्रासुकं एव तृतीयचतुर्थं तु मिथं कालान्तरेण परिणतं भवतः । (चाउलोदयं ति) तन्दुलधावनोदकम् । अत्र च त्रयोऽनादिशाः । तद्यथा—बुद्बुदविगमो वा, भाजनलग्नविन्दुशोषो वा, तन्दुलपाको वा । आदिशस्त्वयम्—उदकस्वच्छाभावः, तदेवमाशुदकम् अनाम्लं स्वस्यादादर्चालतम् अव्युत्क्रान्तमपरिणतमविध्यस्तमप्रासुकं यावन्न प्रतिगृहीयादिति ।

एतद्विपरीतं तु ग्राह्यमित्याह—अहेत्यदि सुगमम् । पुनः पानकार्थिकार एव विशेषार्थमाह—स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टो यत्पुनः पानकजातमेवं जानीयात् । तद्यथा—'तिलोदकं' तिलैः केनचित्प्रकारेण प्रासुकीकृतमुदकम् ४ एवं तुर्यैर्यवैर्वा ५-६ तथा-आचाप्लम् अवश्याने ७, 'सौवीरम्' आरुणालं ८, 'शुद्धीविकटं' प्रासुकमुदकम् ९, अन्यथा तथाप्रकारं द्राक्षापानकाऽऽदि 'पानकजातं' पानीयसामान्यम्, पूर्वमेव 'अवलोकायत्' पश्येत् । तच्च दृष्ट्वा तं गृहस्थम् अमुक ! इति वा भगिनि ! इति धेत्यामन्धैवं श्रूयात्—यथा दास्यासि

मे किञ्चित्पानकजातम् ? स परस्ते भिक्षुमेवं वदन्तमेवं वृथात् यथा आयुष्मन् ! श्रमण ! त्वमेवं पानकजातं स्वकीयेन पानकप्रहेण टोपरीरकया कटाहकेन वा तस्मिन्पानकवृत्त्य वा पानकभागडकं गृहाण । स एवमभ्यनुज्ञातः स्वयं गृहीयान् पानं वा तस्मै दद्यात्, तदेवं लाभे सति प्रतिगृहीयादिति ।

किञ्च-

मे भिक्षू वा० जाव समाणे मे जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा अणंतगहियाए पुढवीए० जाव संताणाए उद्धु २ णिक्खिते मिया, अमंजए भिक्षुपडियाए उदउल्लेण वा समिण्डेण वा सकमाण्ण वा मत्तेण वा सीतादण्ण वा संभोएत्ता आहहु दलण्जा, तहप्पगारं पाणगजातं अफासुयं लाभे मंते णो पडिगाहेज्जा । एवं खलु तस्म भिक्षुस्म वा भिक्षूणिण वा मामग्गियं जं सव्वेदुहिं समिण्डि मण्हिं सदा जएज्जा ॥ ४२ ॥

स भिक्षुर्गृहपतिरपि जानीयात्पानकं सचित्तेष्वव्यवहितेषु पृथिवीकायाऽऽदिषु तथा मर्कटकाऽऽदिमन्तानके वाऽन्यतो भ्राजनादुत्पन्नोद्भूतं निक्षिप्तं व्यवस्थापितं स्यात् । यदि वा-मण्वाभ्यन्तरे गृहस्थो भिक्षुर्नित्यं भिक्षुमुद्दिश्य उदकाऽऽद्रेण गलश्विन्दुना स्वस्त्रिधनं गलदुदकश्विन्दुना सकपायेण सचित्पृथिव्याद्यवयवगुणितेन मात्रेण भाजनेन शीतोदकेन वा (संभोएत्ता) मिश्रयित्वा आहत्य दद्यात्तथाप्रकारं पानकजातमप्राप्तुकमनेयसीयमिति मत्वा न परिगृहीयान् । आचा० २ भू० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

आम्नाऽऽदिपानकानि-

मे भिक्षू वा० जाव पविट्ठे समाणे मे जं पुण पाण-गजायं जाणेज्जा । तं जहा अंबगपाणं वा अंबाडगपाणं वा कविट्ठपाणं वा मानुलिंगपाणं वा मुहियापाणं वा दालिमपाणं वा खज्जूरपाणं वा खालिणपाणं वा करीरपाणं वा कोलपाणं वा आमलपाणं वा चिंचापाणं वा आमयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं सअट्ठियं सकणुयं सवीयं असंजए भिक्षुपडियाए छव्वेण वा दूमेण वा बालगेण वा आवीलियाण परिवीलियाण परिमाइ-याण आहहु दलण्जा तहप्पगारं पाणगजायं अफासुयं लाभे मंते णो पडिगाहेज्जा ।

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन्न यत् पुनर्गन्धभूतं पानकजातं जानीयात् । न यथा-“अंबगपाणं” इत्यादि सुगमम् । नवरं मुहिया द्राक्षा, कोलानि वदगणि । एतेषु च पानकेषु द्राक्षावदगन्धालकाऽऽदि कतिचित्पानकानि तत्क्षणमेव संमर्थं क्रियन्त, अण्णाण त्वाप्पाम्वाटकाऽऽदिपानकानि द्वि-त्रादिदिनमन्वानेन विधीयन्ते इत्येवभूतं पानकजातं तथा-प्रकारमन्यदपि सास्थिकं सहास्थिता कुलकेन यद्वर्त्तते, तथा सह कणुकेन त्वगाद्यवयवेन यद्वर्त्तते, तथा बीजेन सह यद्वर्त्तते । आस्थवीजयोश्चाऽऽमलकाऽऽदौ प्रतीतो वि-शेषः । तदेवंभूतं पानकजातमन्यतो गृहस्थः भिक्षुमुद्दिश्य साध्वर्थं द्राक्षाऽऽदिकमामर्थं पुनर्वर्त्तमानिपदिनद्युधकेन

वा, तथा (दुर्लभं) वस्त्रं तेन वा, तथा (बालगेण चित्) गवादि-बालधिवालनिष्पन्नचालनकेन सुघारिकागृहकेन वेत्यादिनोप-करणेनास्थ्याद्यपनयनार्थं सकृदापीड्य पुनः पुनः परिपीड्य तथा परिस्त्राव्य निर्गाल्याऽऽहत्य च साधुसमीपं दद्यादित्येवं प्रकारं पानकजातमुत्तमदोषदुष्टं सत्यपि लाभे न प्रतिगृही-यान् । ते चामी उद्गमदोषाः-

“ आहाकम्मुदेसिय, पृतीकस्मे य मीसजाए य ।

ठवणा पाहुडियाए, पाओअर कीय पामिच्छे ॥ ६२ ॥

पत्तियट्ठिए अभिहंइ, उच्चिसे मालाहंइ इय ।

अच्छिज्जे अणिमंठे, अज्झोयरए य सोलसमे ॥ ६३ ॥ ” पि० ।

व्याख्या-साध्वर्थं यत्तन्निक्षिप्तमधिस्त्रीक्रियते, अन्विष्टं वा य-त्पच्यते तदाधार्क्यम् । तथा आत्मार्थं यत्पूर्वसिद्धमेव लक्ष्णक-चूर्णकादि साधुमुद्दिश्य पुनरपि सन्ततगुडाऽऽदिना संस्क्रियते तदुद्देशकं सामान्येन विशेषतो विशेषमूत्रादवगन्तव्यमिति । यदाधार्क्यमाऽऽद्यवयवसंमिश्रं तत्पृतीकम् । संयतासंयताऽऽ-द्यर्थमादेगभ्याऽऽहारपरिपाकां मिश्रम् । साध्वर्थं क्षीराऽऽदि-स्थापनं स्थापना भरणं । प्रकरणस्य साध्वर्थमुत्सर्पणमवसर्पणं वा प्राभृतिका । साधुमुद्दिश्य गवाक्षाऽऽदिप्रकाशकरणं बहिषो प्रकाश आहारस्य व्यवस्थापनं प्रादुःकरणम् । द्रव्याऽऽदि-विनयमयेन स्वीकृतं कीनम् । साध्वर्थं यदन्यस्मादुच्छिन्नकं गृ-ह्यते तत् ‘पामिच्छे’ इति । यच्छास्त्रोदनाऽऽदि कौद्रवाऽऽदिना प्रतिवेशिकगृहे परिवर्त्य ददाति तत्परिचर्त्तनम् । यद्गृहाऽऽदेः साधुवसतिमानीय ददाति तदाहृतम् । गोमयाऽऽद्युपलभं भा-जनमुद्दिश्य ददाति तदुद्भिन्नम् । मालाऽऽद्यवस्थितं निक्षेपयादि-नाऽवतार्य ददाति तन्मालाहृतम् । भृत्यादेराच्छिद्य यहीयते त-दाच्छिद्यम् । सामान्यं श्रेणिभक्तकाऽऽद्यकस्य ददताऽऽनिच्छम् । स्वार्थमाधायणाऽऽदौ कृते पश्चात्तदुलाऽऽदिप्रख्यादिप्रक्षेपा-दध्यवपरकः । तदेवमन्यतमेनाऽपि दायेण दुष्टं न प्रतिगृहीया-दिति । आचा० २ भू० १ चू० १ अ० ७ उ० । (भक्षपानकमधिकृत्य विशेषः ‘गोयस्त्रिया’ शब्दे तृतीयभागे ६६६ पृष्ठे गतः)

पानकग्रहणम् । साम्प्रतं पानकविधिमाह-

तहेवुचावयं पाणं, अदुवा वारधोयणं ।

मेमेइमं चाउलोदगं, अहुणा धोयं विवज्जए ॥ ७५ ॥

तथैव यथा अशनम् उच्चावचं तथा पानम् उच्चं वर्णाऽऽ-द्युपेतं द्राक्षापाणाऽऽदि, अवचं वर्णाऽऽदिहीनं पृत्यारत्नाला-ऽऽदि । अथवा-वारकपावने गुडघटपावनमित्यर्थः । संस्वेदजं पिष्टोदकाऽऽदि । एतदशनवदुत्तमगोपवादाभ्यां गृहीयादिति वाक्यशेषः । तदुलोदकम्-“ अट्टिकरकं ” अधुना धौतमप-रिणतं विवर्जयेदिति सूत्राऽर्थः ।

अत्रैव विधिमाह-

जं जाणिज्ज चिरा धोयं, मईए दंसणेण वा ।

पडिपुच्छिज्जण सोच्चा वा, जं च निस्संकियं भवे ॥ ७६ ॥

यत्तदुलोदकं जानीयात् विद्यात् चिरधौतं, कथं जानीयादि-त्याह- मत्या दर्शनेन वा मत्या तदग्रहणाऽऽदिकर्मजया, दर्शने-न वा वर्णाऽऽदिपरिणतमूत्राऽनुसारेण च, वा अशब्दार्थः, तद-प्येवंभूतं कियती वेलास्य धौतस्येति पृष्ठा गृहस्थं धुत्वा वा मदती वलति धुत्वा च प्रतिवचः, यच्चैति यदेव निः शङ्कितं भवति निरवयवप्रशासनतया तदुलोदकं तत्प्रसिद्धीयात्, इति विशेषः पिष्टोदनिर्मुक्तावुक्त इति सूत्राऽर्थः ।

उष्णोदकाऽऽविधिमाह--

अजीवं परिणयं नञ्चा. पडिगेरहेज संजए ।

अह संकियं भवेजा, आसाइत्ता ण रोयए ॥ ७७ ॥

उष्णोदकमजीवं परिणतं ज्ञान्वा शिदण्डपरिचर्षनाऽऽदिरूपं मत्या दर्शनेन चेत्यादि वर्त्तते, नदित्थं भूतं प्रतिगृहीयान् सं-
यतः सनुर्थस्वमपूत्यादिवैदोपकारकं मत्यादिना ज्ञात्वेत्यर्थः ।
अथ शङ्कितं भवेत् तत आस्वाद्य रोचयेत् विनिश्चयं कु-
र्यादिति सूत्रार्थः ।

तथैवम्-

थोवमासायणट्टाए, हत्थगम्मि दलाहि मे ।

मा मे अच्चाविलं पूअं, नालं तएहं विणिस्सए ॥ ७८ ॥

स्तोत्रमास्वादनार्थं प्रथमं नाथम् हस्ते द्वाहं मे. यदि साधु-
प्रायोग्यं ततो गृहीष्ये. मा मे अत्यस्तं पूतिनालं तृडपनादाय ।
ततः किमनेनानुपयोगिनिति सूत्रार्थः ।

आस्वादितं च सत्त्वाधुप्रायोग्यं चेद गृह्यते एव, नो
चेदग्राह्यम् -

तं च अच्चाविलं पूयं, नालं तिणहं विणिस्सए ।

दितियं पडिआइक्खे, न मे कण्णइ तारिंसं ॥ ७९ ॥

तं च होज अकामेण, विमणेणं पडिच्छियं ।

तं अप्पणा न पिबे, नो वि अन्नस्स दावए ॥ ८० ॥

तच्चात्यस्ताऽदि भवेत् अकामेन उपरोधशीलतया वि-
मनस्कं नान्यचित्तेन प्रतीप्सितं गृहीतं तदात्मना कायाप-
कारकमित्यनाभोगधर्मश्रज्या न पिबेत्, नाप्यन्यभ्या दापये-
त्, रत्नाधिकेनाऽपि स्वयं दानस्य प्रतिपन्नप्रापनार्थं दापनप्र-
हणम् । इह च--“ सव्यत्य संजमं संजमाओ अप्पाणमव । ”
इत्यादि भावनयेति सूत्रार्थः ।

अस्यैव विधिमाह--

एगंतमवकमित्ता, अचित्तं पडिलेहिया ।

जयणाए परिद्वेजा, परिट्टाय पडिकमे ॥ ८१ ॥

एकान्तमवकस्य गत्वा अचित्तं दग्धं दशाऽऽदि प्रत्युपेक्ष्य च-
क्षुषा प्रसृज्य च रजोहरणेन, स्थण्डिलमिति गम्यते । यतः स-
त्वरितं प्रतिष्ठापयेत् विधिना त्रिवर्क्यपूर्वं व्युत्सृजेत् । प्रति-
ष्ठाप्य वसतिमागतः प्रतिक्रामेत् ईर्यापधिकाम् । एतच्च वहि-
रागतनियमकरणसिद्धं प्रतिक्रमणमवहिरपि प्रतिष्ठाप्य प्र-
तिक्रमणनियमप्रापनार्थमिति सूत्रार्थः । दश० ५ अ० १ उ० ।
वृ० । पं० व० । आव० ।

पानकजातं प्रतिगृह्य परिष्ठापयति-

जे भिक्खु अस्सयरं पाणगजायं पडिगहिच्चा पुण्फं २ आ-
इयंति, कसायं २ परिट्ठावइ, परिट्ठावंतं वा साइजइ ॥ ८२ ॥

अन्यतरग्रहणान् अनेके पानका प्रदर्शिता भवन्ति । खण्ड-
कपानपुल्लमकरादालिममुहितावितादि. पानं जानग्रहणा-
त् प्रासुकं; पडीत्युपसर्गं, ग्रहण आदाने विधिपूर्वकं गृहीत्वा,
पुण्फं णाम अच्छं वक्ष्यं धरस्वफासेहि पधानं. कसायं स्पर्शा-
दिप्रतिलोमसप्रधानं कपायं कलुषबहलमित्यर्थः । स्वस-
मसंज्ञाप्रतिबद्ध इदं सूत्रं, एवं करेतस्स मासलहुं । एस
सुत्तथो ।

अहुणा णिज्जुत्ती-

जं गंधरसोवेतं, अच्छं च दवं तु तं भवे पुण्फं ।

जं दुब्धिगंधिमरसं, कलुसं वा तं भवे कलुसं ॥ ३१४ ॥
कंठा ।

पित्तूण दोमि वि दाव, पसेयं अहव एकनो चेव ।

जे पुण्फमादिइत्ता, कुज कसाए विणिचणयं ॥ ३१५ ॥

दोरिण वि पुण्फं कसायं च, एगम्मि वा भायणे पसंगेसु
वा भायणेषु पुण्फमाइत्ता कसाए परिद्वयणं करेज्ज, तस्स
मासलहु ।

इमे य दोमे पावेज-

सो आणा अणावत्थं, पिच्छत्त विराधणं तहा दुविधं ।

पावनि जम्हा तेणं, पुव्व कमाएतरं पच्छा ॥ ३१६ ॥

आयमंजमविगाहणा, पुव्वं कसायं पिबे, इतरं पुण्फं प-
च्छा. जो पुण्फं पुव्वं पिबे कसायं परिद्वेति, तस्मिन्मं दोसा ।
तस्मि य गिट्ठो अमं, णेच्छे अलभेता एमणं पेज्ज ।

परिठाविते य कूडं, तसाण मंगामदिट्ठेता ॥ ३१७ ॥

अच्छदब्धे गिट्ठो अणं कसायं णेच्छति पातुं, तं क-
सायं परिद्वेत्तं पुणं वि हिंडंतस्स सुत्तादिपल्लमंथो, अ-
च्छं अलभेता वा एमणं पेज्ज, आयविगाहणातिथ्या य
यहुदोसा । कलुसे य परिद्विण कूडदोसा, जे कूड पाणिणो
वज्जेति. तहा तथ वि मच्छियादी पडिबज्जेति अस्से य तथ
यहवे पयंगा णिप्पतंति, पिवीलिगाहि य संसज्जति. एवं बहु-
तसघातो दीसति । एत्थ संगामदिट्ठेता-तच्छ कलुसे परिद्व-
विण मच्छिया आलगति. तसि घर्काइला धावति, तीए वि
मज्जारी. मज्जारीए सुणगो. सुणगस्य वि अस्सा सुणगो. सुण-
गणिमिस्सं सुणगसामिणो कलहं करेति. एवं एकखापकवीए
संगामो भवति. जम्हा एतं दोसा तम्हा णो पुण्फं आदिए. कसा-
यं परिद्वेति. इमा सामायारी, वसहिपालो अत्थंता भिक्खा-
गयसाहुआगमणं णाउं गच्छमासज्ज एकं दो तिणिण वा
भायणे उग्गाहेति, तो जो जहा साधुसंघाडगो आगच्छ-
ति तस्स तहा पाणभोयणाओ अच्छंतेसु भायणेषु परि-
गाहेति । एवं अच्छं पुढो कज्जति, कलुसे पि पुढो कज्जति. तं
कसायं भुत्तं वा अभुत्तं वा पुव्वं पिबंति, तस्मि णिट्ठेते
पच्छा पुण्फं पिबंति ।

पुण्फस्स इमे कारणा-

आयरिय अभावित पा-णगट्ठता पाउपोस धुवणट्ठा ।

होति य सुहं विवेगो, सुह आयमणं व सागरिए ॥ ३१८ ॥

आयरियस्स पाणाए, एवं अभावियस्स सहस्स वि उ-
त्तगकालं पाणट्ठता, पायुपोसं अपाणट्ठारं एतसि धुवणट्ठा
उव्वरियस्स य सुहं विवेगो कज्जति, कूडातिदोसा भवं-
ति सागारिए य आयमणादि सुहं कज्जति ।

भाणस्स कप्पकरणं, दट्ठणं बहि आयमंता वा ।

ओभावणमगहणं, कुज्जा दुविधं च वोच्छेदं ॥ ३१९ ॥

अच्छं भायणकस्स कप्पकरणं भवति, बहंते पुण इमं अहम्म-
तगा, असुचित्वान् । अगहणं वा करेज्ज, सर्वलोकापावेडध-
र्मातीता ह्येते अग्राह्याः, अगादरो वा अगहणं, दुविधं वा-

च्छेदं करंज-तद्द्रव्यान्त्यद्रव्ययोः, तद्द्रव्य पानकम्, अन्यद्र-
व्यं भक्तवत्त्वाऽऽदि ।

अह तस्म साधो अन्यस्य वा साधो अवयाणं पुण परि-
हृतो विमुक्तो । जतो—

वितियपदे दोरिह वि बहू, मीसे व विगिचणरिहं होइ ।

अविगिचणरिहं वा, जवणिजे गिलाणमायणि ॥३२०॥

दो वि बह पुणं कसायं च एज्जति । जहा अवस्सकी-
यं परिट्ठविज्जति, जइ वि ते पिज्जति, ताहे ते न पिवंति,
पुणं पिवंति । एय पत्तेयगहियाणं विही । अह मीसं गहियं
तन्थ गालिण पुणं बहुयं कसायं धावं, ताह ते परिट्ठ-
विज्जति, पुणं पिवंति । अहवा-सायं विगिचिण्णारिहं हांज
अणमणिज्जंति, ताह परिट्ठविज्जति । अहवा अविगिचणा-
रिहं पि जं आयरियादीणं जायणज्जं ए भवति, एवं परि-
हृतो विमुक्तो ।

विगिचणरिहस्म वक्खणं इमं-

जं होति अपेयं जम-णेमियं ते विगिचणरिहं तु ।

विसकन मंतकतं वा, दव्यविरुद्धं कतं वा वि ॥३२१॥

अयं मयमांसरसादि, अणमणीयं उगमादिदोतजुतं । अ-
हवा-अपेयं इमं पच्छुडण-विमसंजुतं वसीकरणादिमतेण वा
अभिमतं, दव्याविमुद्धं जहा खीरं विलाणं । नि० चू० २ उ० ।

पाण्यगजाय-पानकजान-न० । पानीयसामान्यं, “पुण पाण-
गजायं जाणंजा । ते जहा-तिलादगं वा, तुमोदगं वा ।” आ-
चा० १ शु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

पाण्यगपञ्चवज्राण पानकप्रत्याख्यान-न० । पानकवर्जिते त्रिवि-
धाः द्वाप्रत्याख्यानं, चतुर्विधाः द्वाप्रत्याख्यानं वा । ध० २
अधि० । “छपाणे ।” पडाकारा भवन्ति पानके पानकाऽहारे
ते येन-“लेपाडेण वा अलेपाडेण वा अत्थेण वा बहलेण वा
सन्तिथेण वा अन्तिथेण वा वोसण्ड ।” अयमर्थः-“इदानीं त्रे-
त्यस्यानुवृत्तं स्तुतीयायाः पञ्चमर्थव्यात् । (लेपाडेण वति) क-
तलेपाडा परिच्छलत्वेन भाजनाऽऽदीनामुपलंपकात्कान् न्य-
उज्जगा । दिपानकाद्व्यवचनं जं यत्वेत्यर्थः । त्रिविधाऽहारे व्यु-
त्पन्नं जतीति योगः । वाशब्दाः लेपकृतपानकपक्षयाऽस्या व-
र्जनीयत्वाविशेषपद्योननार्थः अलंपकारिणो व लेपकारिणाऽप्यु-
पयामाऽऽदेनं भङ्ग इति भावः । एवं अलंपकताडा अपिच्छि-
लात् । अच्छिडा निर्मलानुष्णादकाऽऽदेर्बाह्ययाह्वा गडुला-
त्तिलतण्डूलयावनाऽऽदः समिकथाद्वा भक्तपुलकापतादय-
थावणाऽऽदेः (अस्मिन्थाडा) सिक्थवर्जात्पानकाऽऽहारादि-
ति । पञ्चा० ४ विव० ।

पाण्यगग—पाण्यग-पुं० । मरणाऽऽगमने, ग० २ अधि० ।

पाण्यगजय-पाण्यगतिक-पुं० । अमराऽऽदिकं प्राणिन्वावच्छि-
न्न, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

पाण्यगदी-देशी-स्थयायाप्, दे० ना० ६ वर्ग ३६ गाथा ।

पाण्यगगदृया-पाण्यगगार्थता-स्त्री० । जीवितव्यसंरक्ष-
णं, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

पाण्यगपुष्पा पाण्यपूर्ण-त्रि० । ईन्द्रियाऽऽदिजीवाऽऽकुले, स्था०
६ डा० ।

पाण्यवह-पाण्यवध-पुं० । प्राणा इन्द्रियाऽऽद्यायुःपर्यवसाना-
स्तेषां वधो जीवेन सह वियोगीकरणं प्राणवधः । दर्श २
तत्त्व । प्रश्न० । प्राणातिपाते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पाण्यवधवक्रव्यताद्वारसंग्रहः-

जारिसओ जंनामा, जह य कओ जारिसं फलं दिति ।

जे वि य करिति पावा, पाण्यवहं ते निमामेह ॥ ३ ॥

यादृशको यत्स्वरूपकः, यानि नामानि यस्येति यन्नामा,
यद्भिधानमित्यर्थः । यथा च कृतो निवर्तितः प्राणिर्भर्भ-
तीति । यादृशं यदपि फलं कार्यं दुर्गतिगमनाऽऽदिकं ददाति
करोति । येऽपि च कुर्वन्ति पापाः पापिष्ठाः प्राणिनः प्राणाः
प्राणिनस्तेषां वधो विनाशः प्राणवधः (ते ति) तत्पदार्थ-
पञ्चकं (निमामेह स्ति) निशामयत शृणुत, मम कथयत
इति शेषः । तत्र तत्त्वभेदपर्यायव्याख्यांति न्यायमामृत्य या-
दृशक इत्यनेन प्राणवधस्य तत्त्वं निश्चयतया प्रतिज्ञातं, य-
न्नामेत्यनेन तु पर्यायव्याख्यानम् । शेषद्वारप्रयेण तु भेदव्या-
ख्याकरणप्रकारभेदेन फलभेदेन च तस्यैव प्राणवधस्य भि-
द्यमानत्वान् । अथवा-यादृशो यन्नामा जेत्यनेन स्वरूपतः
प्राणवधश्चिन्तितः, तत्पर्यायाणामपि यथार्थतया तत्स्वरूप-
पर्यायाभिधायकत्वात् । यथा च कृतो ये च कुर्वन्ति अनन
तु कारणतोऽनौ चिन्तितः, कारणप्रकाराणां कर्तृणां च त-
त्कारणत्वात् यादृशं फलं ददतीत्यनेन तु कार्यत्वादयो चि-
न्तितः, एवं च कालत्रयवर्तिता तस्य निरूपिता भवतीति ।
अथवा-अनुयोगद्वारावयवभूतानां पोषादनार्थक्यनुगमस्य प्र-
तिष्ठारणां “ किं कइविहं ” इत्यादीनां मध्यात्कानिचिन्नया
गाथया तानि दर्शितानि । तथाहि-यादृशक इत्यनेन प्राणवध-
स्वरूपापदर्शकं किमित्यतः द्वारमुक्तं, यन्नामेत्यनेन तु निरु-
क्लिष्टारम् । एकार्थं मत्पुण्यनिकं शब्दाभिधानरूपत्वात्सत्य-
“ सम्महिद्विअमोहो ” (८६१ ८६२) इत्यादिना गाथायुगेन
सामायिकनिर्युक्तावपि सामायिकनिर्युक्तिप्रतिपादनात् । यथा
च कृत इत्यनेन कथमिति द्वारमभिहितं, येऽपि च कुर्व-
न्त्यनेन कस्येति द्वारमुक्तं, फलद्वारं त्वानिर्गमिहेति ।

तत्र “ यथोद्देशं निर्देशः ” इति न्यायाद्यादृश इति द्वारा-
भिधानायाऽऽह-

पाण्यवहो नाम एम शिचं जिणोहिं भणिओ पावो चंडो
रुदो मुदो साहमिओ अणाग्गिओ निग्गिणो शिस्संमो मह-
ब्भओ पइभओ अतिभओ बीहणओ तासणओ अमओ
उव्वेयजणओ य शिरवयवओ निद्रम्मो शिपिवासो शि-
कलुणो निरयवामगमणनिधणो मोहपहब्भयपयट्ठओ मरण-
वंमणस्सो पढमं अहम्मदारं ।

प्राणवधो हिंसा, नामेत्यलंकृतौ वाक्यस्य । एषोऽधिकृतत्वे-
न प्रयुक्तो नित्यं सदान कदाचननापि । पापचण्डाऽदिकं व-
क्ष्यमाणस्वरूपं, परित्यज्य वर्तते इति भावनीयम् । जिनैरात्तै-
र्भणित उक्तः । किञ्चिद् इत्याह-पापप्रकृतीनां बन्धहेतुत्वेन
पापः कापोत्कटः, पुरुषकार्यत्वात् चण्डः रौद्राभिधानरस-
विशेषप्रयत्नितत्वाद्गोद्वारः, कुद्रा द्रोहका अधमा वा तत्प्रव-
र्तितत्वात् कुद्राः, सहसा अथितकथं प्रवर्तित इति साहसि-

कः पुरुषः तत्प्रवर्तितत्वासाहसिकः, आराधाताः पापकर्म-
भ्य इत्यार्यास्तन्निषेधादनार्या स्तच्छाऽदयः तत्प्रवर्तितत्वाद्-
नार्याः, न विद्यते घृणा पापजुगुप्सालक्षणा यत्र स निर्घृणः,
नृशंसा निःशुकास्तद्यापारत्वात् नृशंसः, निष्कान्तो वा शं-
सायाः श्लाघाया इति निःशंसो, महद्भयं यस्मादसौ महाभयः,
प्राणिनं प्राणिनं प्रति भयं यस्मान्म प्रतिभयः, भयान्यहलौ-
किकाऽऽदीन्यतिक्रान्ताऽतिभयः। अत एवोक्तम्—“मरणभयं च
भयानं ति।” (वीहण उ ति) भाषयति भयवन्तं करोतीति
भाषनकः, वासः आकस्मिकं भयम् अक्रमात्पञ्चशरीरकम्प
मनःक्षोभाऽऽदिलिङ्गं, तत्कारकत्वात्प्राशनकः। (अभाजो ति)
न म्यायोपेत इत्यन्यायः उद्वेगजनकः चित्तविषयकारी उ-
द्वेगकर इत्यर्थः। चकारः समुच्चये। (गिरवयस्त्रो ति) नि-
र्गताऽपेक्षा परप्राणविषया परलोकाऽऽदिविषया वा यस्मिन्
सौ निरपेक्षः, निरवकाङ्क्षो वा। निर्गतो धर्माच्छुतचारि
अलक्षणादिति निर्द्वैतः। निर्गतः पिपासायाः वध्यं प्रति स्ने-
हरूपाया इति निःपिपासः, निर्गता करुणा दया यस्मादसौ
निष्करुणः, निरयो नरकः स एव चामो निरयवासः, तत्र
गमनं तदेव निधनं पर्यवसानं यस्य स निरयवासगमन
निधनः, तत्फल इत्यर्थः। मोहो मूढता, महाभयमतितीति-
स्तयोः प्रकर्षकः प्रवर्णको यः स मोहमहाभयप्रकर्षकः कचि-
न्मोहमहाभयप्रवर्धक इति पाठः। (मरणवमणसो ति)
मरणेन हेतुना वैमनस्यं वैम्यं देहिनां यस्मान्म मरणवै-
मनस्यः। प्रथममाद्यं सृपावादाऽऽदिद्वारापक्षया अधर्मद्वार-
माश्रयद्वारमित्यर्थः। तदवमित्यता विशेषेण समुदायेन यादृशः
प्राणवध इति द्वारमभिहितम्।

अधुना यन्नामेति द्वारमभिधानुमाह—

तस्स य इमाणि नामाणि गोणाणि हुंति तीसं। तं जहा-
पाणवहो ? उम्भूलणा सरीराओ २ अवीसंभो ३ हिंसविहिंसा
४ तथा अकिञ्चं च ५ घायणा य ६ मारणा य ७ वह-
णा ८ उहवणा ९ तिवायणा य १० आरंभममारंभो ११
आउयकम्मस्सुवहो भयणिहवणगालणा य संवट्टगसंखेओ
१२, मच्चू १३ असंजमो १४ कडगमहणं १५ वोर-
मणं १६ परभवसंकापकारओ १७ दुग्गतिप्पवाओ १८
पावकोवो य १९ पावलोभो य २० छुविच्छेओ २१ जी-
वियंतकरणो २२ भयंकरो २३ अणकरो २४ वज्जो २५
परितावणआसओ २६ विणासो २७ निज्जवणा २८
लुपणा २९ गुणाणं विराहणे ति ३० वि य। तस्स एव-
माईणि णामधेज्जाणि हुंति तीसं २ पाणवहस्स कलुस-
स्स कडुयफलदेसगाइ।

तस्योक्तस्वरूपप्राणवधस्य, चकारः पुनर्थः, नामान्यभि-
धानानीमानि वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षाऽऽसन्नानि गोणाणि गु-
णानिष्पन्नानि भवन्ति त्रिशत्। यथा प्राणानां प्राणिनां वधा
घातः प्राणवधः १। (उम्भूलणासरीराउ ति) वृत्तस्यो-
न्मूलनेषांन्मूलना निष्कासनं जीवस्य शरीरादेहादिति २।
(अवीसंभो ति) अविज्ञासः, प्राणवधप्रवृत्तौ हि जीवा-
नामविश्रंभणीयो भवतीति, प्राणवधस्याविश्रंभकारणत्वा-

द्विश्रंभव्यपदेश इति। (हिंसविहिंस ति) हिंस्यन्त इति
हिंस्या जीवास्तेषां विहिंसा विघातो हिंस्यविहिंसा, अ-
जीवविघाते किल कथञ्चित्प्राणवधो न भवतीति हिं-
स्यानामिति विशेषणं विहिंसाया उक्तम्। अथवा हिंसा
विहिंसा चेह प्राणा, द्वयोरुपादानेऽपि बहुसमत्वादिति। अ-
थवा-हिंसनशीलो हिंसः प्रमत्तः “जो होइ अपमत्तो, अहिं-
सओ हिंसओ इयो” इति वचनात्। तत्कृतुका विशेषवती
हिंसाऽऽहिंसाविहिंसा ४ (तथा अकिञ्चं च ति) तथा तैनेष
प्रकारेण हिंस्याविषयमवेत्यर्थः। अक्रुत्यं चाकरणीयं, चश-
ब्द एकार्थिकसमुच्चयार्थः। घातना मारणा च प्रतीति ६-७।
चकारः समुच्चयार्थ एव। (वहण ति) हननम् ८ (उहव-
ण ति) उपद्रवणमपद्रवणं वा ९ (तिवायणाय ति) त-
याणां मनोवाङ्मयानामथवा त्रिभ्यां देहाऽऽयुक्तेन्द्रियलक्षणे-
भ्यः प्राणैभ्यः पातना जीवस्य भ्रंशना निपातना। उक्तं
च “ कायवहमणो तिप्रि उ, अहवा देहाउ इदियण्णा। ”
इत्यादि। अथवा अतिशयवती पातना प्राणैभ्यो जीवस्यैत्यति-
पातना, तीतपिधानाऽऽदिशब्देष्विवाऽकारलोपात् चकारो-
त्रापि समुच्चय इति १०। (आरंभममारंभो ति) आरभ्यन्ते
विनाश्यन्त इति आरम्भाः जीवास्तेषां समागम उपमर्दः।
अथवा-आरम्भः कृत्यादिव्यापारस्तेन समागमो जीवोप-
मर्दः। अथवा-आरम्भो जीवानामुपद्रवणं, तेन सह समाग-
मः परितापनमित्यारम्भसमागमः, प्राणवधस्य पर्याय इति।
अपवहोऽऽरम्भसमागमशब्दयोरङ्कतर एव गणनीयां, बहु
समरूपत्वादिति ११। (आउयकम्मस्सुवहो भयनिहवण-
गालणा य संवट्टगसंखेवो ति) आयुःकर्मण उपद्रव इ-
ति वा तस्यैव भेद इति वा तन्निष्ठापनमिति वा तद्गाल-
नेति वा। चः समुच्चये, तत्संवनरु इति वा। इह स्वार्थे क
तत्संलप इति वा प्राणवधस्य नाम। एतेषां च उपद्रवाऽऽ-
दीनामेकतरस्यैव गणनेन नाम्ना त्रिशत्प्राणिया, आयुच्छे-
दलक्षणार्थापक्षया सर्वेषामेतेषामेकत्वादिति १२। मृत्युः १३,
असंयमः १४ एतौ प्रतीतौ। तथा कटकेन सैन्येन किलिञ्जेन
वा आक्रम्य मर्दन कटकमर्दनं, ततो हि प्राणवधो भवतीत्यु-
पन्यासात्प्राणवधः कटकमर्दनशब्देन व्यपदिश्यत इति १५।
(वोरमणं ति) व्युपरमणं प्राणैभ्यो जीवस्य व्युपरतिः।
अयं च व्युपरमणशब्दोऽन्तर्भूतकारितार्थः प्राणवधपर्या-
यो भवतीति भावनीयम् १६। परभवसंक्रमकारक इति, प्राण-
वियोजितस्यैव परभवे संक्रान्तिसङ्घावात् १७। दुर्गतौ नर-
काऽऽदिकायां कर्तारं प्रपातयतीति दुर्गतिप्रपातः, दुर्गता वा
प्रपातो यस्मान्म तथा १८ (पावकोवो य ति) पापमपुण्य-
प्रकृतिरूपं कोपयति प्रपञ्चयति पुञ्जयति यः स पाप-
कोप इति। अथवा-पापं चामो कोपकार्यत्वात्कोपश्चेति पाप-
कोपः, चः समुच्चये १९ (पावललोभो ति) पापमपुण्यं लुभ्यति
प्राणिनि क्षिण्वति संश्लथयतीति यावत्। यतः सपापलोभः
अथवा-पापं चामो लोभश्च तत्कार्यत्वात्पापलोभः २०। (छु-
विच्छेयो ति) छुविच्छेदः शरीरच्छेदनं, तस्य च दुःश्रोतृपाद-
रूपत्वात्। प्रस्तुतपर्यायविनाशकारणत्वेन कोपकारात्प्राणव-
धत्वमाह च—“तण्णजायविणासो, दुक्खउप्पातो य संकिंलोभो
य। एस वहो जिणमणिओ, वज्जेयवो पयसेणं ॥ १ ॥” ति।
२१। जीवितान्त करणः २२। भयंकरश्च प्रतीति एव २३।

अणं पापं करोतीति अणकरः २४। (वज्रो ति) वज्रमिव वज्र-
गुणत्वात्तत्कारिप्रणितानामितगुणत्वेनाधोगतिगमनात्। वर्ज्यते
वा विवेकिभिरिति वर्ज्यः। "सावज्जो ति" पाठान्तरे। सावयः
स्वाप इत्यर्थः २५। (परितापणग्रामां ति) परितापनापूर्वक
आश्रयः परितापनाऽऽश्रयः। आश्रयं हि मृपावादाऽऽदिगपि
भवति, न चासौ प्राणवध इति प्राणवधसंभ्रमार्थमाश्रव-
स्य परितापनेति विशेषणमिति। आश्रवा-प्राणवधशब्दं नाम-
वन्तं संस्थाप्य शरीरेनसलनाऽऽदीनि संकल्पनीयानि। ततः
परितापनेति पञ्चविंशतितमं नाम। आश्रव इति तु पञ्चविं-
शतितममिति २६। विनाश इति, प्राणानामिति गम्यते २७।
(णिज्जवण ति) निराधिक्येन यान्ति प्राणिनः प्राणास्तेषां
निर्यातां निर्गच्छतां प्रयोजकत्वं निर्यापना २८। (लुपण ति)
लापना छेदेन, प्राणानामिति २९। गुणानां विगधनेत्यापि चेति।
हिंस्यप्राणिगणगुणानां हिंसकजीवचारिवगुणानां वा विराध-
ना खण्डना इत्यर्थः। इतिशब्द उपप्रदर्शनं, अपि चेति समुच्च-
य इति ३०। (तस्सेत्यादि) प्राणिवधनाम्ना निगमनवाक्यम्।
(एवमाहण ति) आदिशब्दोऽत्र प्रकारार्थः। यदाह-"सामा-
प्य च व्यवस्थायां प्रकारेऽवयवं तथा। चतुर्विधेषु मेधावी,
आदिशब्दं तु लक्ष्यम् ॥ १ ॥" इति। तैत्तरीयमादीन्यवप्रकारा-
गयुक्तस्वरूपाण्यर्थः। नामान्येव नामधेयानि भवन्ति हिं-
शःप्राणिवधस्य कलुषस्य पापस्य कटुकफलादर्शकान्यसुन्द-
रकार्योपदर्शकानि यथार्थत्वात्तन्नामिति। तदियता यन्नामेत्यु-
क्तम्। अथ गाथाक्रुद्धारनिर्देशकमाऽऽगतं यथा च कृतमित्यत-
दुपदर्शयति। तत्र च प्राणिवधप्रकारेण प्राणिवधकर्तृ-
णामन्त्यतत्त्वाऽऽद्या धर्मा जलचराऽऽद्या यव्यान्तथावि-
धानि मांसाऽऽदीनि प्रयोजनान्यवतरन्त्येतन्निषेधत्वात्प्रा-
णवधप्रकारस्येति।

तानि क्रमेण दर्शयितुमाह-

तं च पुण कर्णेति केइ पात्रा असंजया अविरया अणि-
ह्यपरिणामदुपआगा पणवहं भयंकरं बहुविहं बहुपगारं
परदुक्खुप्यायणपमत्ता इमेहिं तमथावेरहिं जीवेहिं पडिणि
विट्ठा किं ते पाठीगतिमितिमिगिलअणंगभसविविहजाइमंडु-
कदुविहकच्छभणकमगरदुविहगाहदिलिवेढयमंडुयसीमागा-
रपुलुयसुसुमागवदुपगारा जलयरविहाणा कए य एवमाइ
कुरंगरुसरभचमरसंवरउरभससयपसर। ओणरोहियहयग-
यखरकरभखग्गवानरगवयविगमियालकोलमज्जारकोलसु-
णहसिगिकंदलगावत्तकोकंतियगोकप्पमियमहिमवियग्घच्छ-
गलदीवियसाणतरच्छअच्छभल्लसदूलसीहचिल्ललचउप्पय-
विहाणा कए य एवमाइ अयकरगाणसावराहिमाउलिका-
कोदरदंभपुप्फा आसालियमहोरगोरगविहाणा कएय एव-
माइ छीरलसरंगमेहसेल्लग। धुंदरणउलसरइजाहकसुगुंसा-
खाइहिलावाउप्पइयघंगीलियसरीसिवगणे य एवमाइका-
दंबकंक्ववलाकासारमआडिसेतीयवंजुलपारिप्पवकीबसउ-
णदीवियहंसघत्तरट्टभासकुलीकोमकुंचदगतुंडेणियालग-
सूयीमुहकविलपिं। लववगकारं डचक्कवागउकोसगरुलपिं-

लेसुयवरिहिणमयणसालानंदीमुहंनदमाणगकोरंगभिगारग-
कोणालगजीवजीवकतिसिरवट्टगलावगकपिज्जलगकोतक-
गपारेवयगचडगठिककुहुवेसरमयूरचओरगहयपोंढरीबक-
रकचीरल्लसेणवायसविहंगभेयणासियचासवग्गुलियमाट्टिल-
विततपाक्खिखहचरविहाणा कए य एवमाइजलथल्ल-
चारिणो य पंचिंदिए पमूगणे वियतियचउरिंदियपंचिं-
दिए य विविहे जीवे पियजीविए मरणदुक्खपडिकूले
वराए हणंति बहुसंकिलिहकम्मा; इमेहिं विविहेहिं कारणे-
हिं, किं ते चम्मवसामंसमेयसोणियजगियफिफिसमधुद्धि-
गहिययंतपित्तफोफसदंतट्टा अट्टिमिजानहनयणकप्पएहारु-
णिनकधमणीसिंगदाहिपिच्छविसविसाणबालहेओ हिंति
य भमरमधुकरिणो रसेसु गिद्धा तहेव तेइंदिए सरीरोव-
करणट्टयाए किवणे बेइंदिए बहवे वत्थोहरपरिमंडणट्टा
असेहिं य एवमाइएहिं बहुहिं कारणसएहिं अबुहा इह
हिंसंति तसे पाणे इमे य एगिंदिए बहवे वराए तसे य
अप्पे तदस्सिए चव तणुसरिरे समारंभंति अत्ताणे अ-
सरणे अणोहे अवंधवे कम्मविगडवद्धे अकुसलपरिणा-
ममंदबुद्धिजणदुक्खिजाणए पुढवीमए पुढवीसंसिए जलमए
जलगए अणलाणिलतणवणस्सइगणानिस्सिए य तम्मय-
तजिए चव तदाहारे तप्परिणतवत्स। धरमफामबोंदिरुवे
अचक्खुसे य चक्खुसे य तसकाइए अमंखे थावरकइए
य सुहुमवायरपत्तेयमरीरनामसाहारणे अणंते हणंति अ-
विजाणओ य परिजाणओ य जीवे इमेहिं विविहे-
हिं कारणेहिं किं ते करिसणपोक्खरणीवावीवप्पिणकूव-
सरतलागचितिवंदिवातियआरामविहारधूभपागारदारगो-
पुरअट्टालगचरियसेतुसंकमपासायविकप्पभवणधरसरखले-
णआवणचेतियदेवकुलचित्तसभापवाआयतणअवसहधूमि-
घरमंडवाण य कए भायणभंडोवगरणस्स विविहस्स
य अट्टाए पुढविं हिंसंति मंदबुद्धिया जलं च
मज्जणयपाणभोयणवत्थधेवणसेयमाइएहिं पयणपया-
वणजलणजलावणविदंसणेहिं अगणिं सुप्पवियणताल-
विट्पेहुणमुहकरयलसागपत्तवत्थमाइएहिं अणिलं आगा-
रपरियारभक्कवभोयणसयणासणफलकमुसलउखलततवि-
तनातोअवहणवाहणमंडवविविहभवणतोरणविहंगदेवकुल-
जालद्धचंदनिज्जहगचंदसालियवंदियनिस्सेणिदोणिचंगे-
गीखीलाम। कसभाप्पवाऽऽवसहगंधमल्लाणुलेवणअंवरजू-
यलंगलमइयकुसियमंदणसीवारहसगडजाणजुगअट्टालग-
चरियदारगोपुरफलिहजंतसूलकीललउड्डसुंडिसयग्घिबहु-
पहरणाऽऽवरणुवक्खराण कए अप्पेहिं य एवमाइएहिं
बहुहिं कारणसएहिं हिंसंति तरुणो भणियाभणि-

ए य एवमाइसत्ते सत्तपरिवज्जिए उवहणंति दह-
मूढा दारुणमती कोहा माणा माया लोहा हास रती अर-
ती सोयवेदत्थी जीयकामत्थधम्महेउं सवसा अवसा अट्टाप
अणट्टाप य तसे पाणे थावरे य हिंसंति मंदबुद्धी सव-
सा हणंति अवसा हणंति सवसा अवसा दुहओ हणंति अट्टा
हणंति अणट्टा हणंति अणट्टा अट्टा दुहओ हणंति हासा
हणंति वेरा हणंति रतिय हणंति हासा वेरा रतिय हणंति
कुद्धा हणंति लुद्धा हणंति मुद्धा हणंति कुद्धा लुद्धा मुद्धा
हणंति अत्था हणंति धम्मा हणति कम्मा हणंति अत्था
धम्मा कम्मा हणंति, कयरे जे ते सोयरिए मच्छवधा
साउखया बाहा कूरकम्मा बाउरिया दीवियबंधपपआंगत-
प्पगलजालवीरिख्खगायसडब्भवगुराकूडीछेलिहत्था हरि-
एसाउणिया य बीदंमगपासहत्था वणचरगा लुद्धका य
महुघातपोतघाया एणीयारा पणियारा सरदहदीहिय-
तलागपल्लपरिगालणमलणसोतबंधणमलिलासयसोमगा
वि सगरस्स य दायगा उग्गतणवल्लरदवगिणिइयपलीव-
का कूरकम्मकारी इमे य बहवे मिलुक्खुजाई किं ते मक्का
जवणा सवरवच्चरगायगुरुडोइभंडगभित्तियपक्खिया कुल-
वखा गोडसीहलपारसकोचअंधदविडचिन्नलपुलिंदआरो-
सडोवपोक्काणंगंधहारगवहलीयजल्ला रोसमासबउसमलय
चुंचुया य चूलियकोकणगा मेयपहवमालवमहुरआभा-
मिया अणक्खचीणलासियस्सस्सासियनेट्टरमरहट्टमुट्ठि-
यआरवडोविलगकुइणकेकयहूणरोमगरुरुमरुगचिलायविस-
यवासी य पावमइणो जलयरथलयरसणफतोखहचर-
संहाणतोहजीवोवघायजीवी सप्पी य असणिणो य पज्जत्ता
असुभलेस्सपरिणामा एते अस्से य एवमाइ करेइ पाणा-
इंवायकरणं पावा पावाभिगमा पावरुई पाणबहं करेइ पा-
णबहुरूवाणुद्धाणा पाणबहकहासु अभिरमंता तुद्धा पावं
करिउं हुंति य ।

(तं चेत्त्यादि) यस्य स्वरूपं नामानि चानन्तरमुक्तानि तं
प्राणबध्ममित्युत्तरेण पदेन संबन्धः । चकारो विशेषणार्थः । वि-
शेषणं च कर्तृकारकं, पुनः शब्दो भाषामात्रे, कुर्वन्ति विदध-
ति, केचिदिति केचिदेव जीवा न पुनः सर्वे । कीदृशा इत्याह-
पापाः पातकिनः न एव विभज्यन्ते असंयता असंयमवन्तः,
अविरता विशेषतो न ये तपोऽनुष्ठाने रताः (अनिहुयपरिणा-
मदुप्यञ्जोगी ति) अनिभूतोऽनुपशमपरः परिणामो येषां ते
तथा, बुध्ययोगा बुद्धमनोबाह्यायव्यापारा येषां सन्ति ते तथा ।
ततः पद्वयस्य कर्मधारयः । प्राणबधं प्राणतिपातं, किंभूतं?,
बहुविधं भयंकरम् । पाठान्तरेण भयंकरं तथा बहुविधा बहवः
प्रकारा यस्य स तथा, सप्रभेदं भेदयुक्तमित्यर्थः । किंभूतास्ते ?,
परदुःखोत्पादनप्रसक्ताः । तथा (इमेहिं ति) एतेषु प्रत्यक्षेषु च

सस्थाचरेषु जीवेषु प्रतिनिविष्टास्तदक्षणातस्तेषु वस्तुतो
द्वेषवन्तः । (किं ते स्ति) कथं प्राणबधं कुर्वन्तीत्यर्थः । तद्य-
थेति वा (पाठीयेत्यादि) पाठीनो मत्स्यविशेषस्तत्रयस्ति-
मिहिलाश्च महामत्स्या महामत्स्यतमा अनेकशो विविध-
मत्स्याः सूक्ष्ममत्स्यस्तलमत्स्ययुगमत्स्याऽऽदयः, विविधजातयो
नानाजातीयाः । मरुका द्विविधाः कच्छपा मांसकच्छपा-
स्थिकच्छपभेदात् । नका मत्स्यविशेषा एव । (मकरदुविहं ति)
मकरा जलचरविशेषाः सुगडामकरमत्स्यभेदेन द्विभेदाः, प्राहा
जलजन्तुविशेषा एव । दिलिवेष्टकः मदुकसीमाकारपुलकास्तु
प्राहभेदा एव, सुंसुमारा जलचरविशेषाः । तत एषां द्वन्द्वः ।
ततश्च ते बहुप्रकाराश्चेति कर्मधारयोऽनस्तान् प्रन्तीति
वक्ष्यमाणेन योगः । इह च द्वितीयाबहुवचनेऽप्येकाराभाव-
श्छान्वसत्वात् । (जलयरविहाणा कए य एवमाइ स्ति) जल-
चराणां विधानानि भेदास्तान्येव विधानकानि तानि कृतानि
विहितानि यैस्तं तथा तान् जलचरविधानान् कृतांश्च । इह च
कशब्दलोपेन विधानशब्दस्यान्तर्दीर्घत्वम् । एवमादीन् पाठी-
नाऽऽदींस्तथा कुरङ्गाः मृगाः, उरवस्तीदृशेषाः, सरभा महा-
कायाऽऽव्यपशुविशेषाः । ' परामरे स्ति ' पर्यायाः । ये हस्तिन-
मपि पृष्ठे समारोपयन्ति, चमरा आरण्यगावः, संघरा ये-
षामनेकशाले शृङ्गे भवतः, (उरग्धे स्ति) उरग्धा मेयाः, श-
शाः शशका लोमटकाऽऽकृतयः प्रशगा द्विखुरादव्यपशुविशे-
षाः, गौणा गावः, रोहिताश्चतुष्पदविशेषाः । पाठान्तरेण त
एव रोहिताः । हया अश्वा गजा हस्तिनः खरा रामभा, क-
रभा उष्ट्राः, खड्गा येषां पार्श्वयोः पक्षवच्चर्मणि लम्बन्ते
शृङ्गं चैकं शिरसि भवति, वानरा मर्कटाः, गवया गावाकृ-
तयो चतुष्पदाः, वृका ईहामृगपर्यायाः नाखरविशेषाः, शृ-
गाला जम्बुकाः, कोला उन्दुराऽऽकृतयः । पाठान्तरेण कांका
नखरविशेषाः, मार्जारा चिरालाः, (कोलसुणग स्ति) महाशृ-
कराः । अथवा कोडाः शृकराः, श्वानः कोलेयकाः, श्रीकन्द-
लका अवर्ताश्च एकखुरविशेषाः, कोकनिका लोमटका ये
रात्रौ को को इत्येवं रुवन्ति गोकर्णा द्विखुराश्चतुष्पदविशे-
षाः, मृगाः सामान्यहरिणाः । कुरङ्गाऽऽदयस्तु प्रागाभिहिताः
शृगालवर्णाऽऽदिविशेषणास्तद्विशेषाः सामर्थ्यादत्र गम्याः ।
महिषाः प्रतीताः । (वियग्ध स्ति) व्याघ्रा नखरविशेषाः । कुगला
अजाः, द्वीपिकाश्चित्रिकाऽभिधाना नखरविशेषाः, श्वानश्चा-
टव्या एव कोलेयकाः, तरप्ताः अरुक्षभङ्गाः शार्दूलाश्च व्या-
घ्रविशेषाः, सिंहा हरयः, चिल्ला नखरविशेषाः एव । पा-
ठान्तरेण चित्रला हरिणाऽऽकृतयो द्विखुरविशेषाः । तत एषां
कुरङ्गाऽऽदीनां द्वन्द्वः । (चउप्ययविहाणा कए य एवमाइ स्ति)
चतुष्पदविधानकानि तज्जातिविशेषाः, कृतानि विहितानि
यैर्व्यक्लिभूतैः कुरङ्गाऽऽदिभिस्तं तथा । ततः पूर्वपदेन कर्मधा-
रयः । ततस्तांश्च एवमाऽऽदीन् कुरङ्गादिप्रकारान्, तथा अजग-
राः शयुःपर्यायाः उरःपरिसर्पविशेषाः, गौणशा निःफणा-
द्विविशेषाः, वराहयो हृष्टविशेषाऽऽदयः फणाकरणदक्षाः, मकु-
लिना ये फणान् कुर्वन्ति, काकादराः, दर्भपुष्पाश्च दर्भा-
करसर्पविशेषाः, आशालिका महोरगाश्चरपरिसर्पविशेषाः ।
तत्राऽऽशालिका यच्छरीरं द्वादशयोजनप्रमाणमुत्कर्षतो भव-
ति, त्रयकाले च महानगरस्कन्धावाराऽऽदीनाम् अथः उत्पद्यते,
महोरगास्तु मनुष्यक्षेत्रवादिर्भाषिणो, यच्छरीरं योजनसहस्र-

प्रमाणमुत्कर्षत आख्यायत इति । तत एषां द्वन्द्वः । तत उरग-
विधानकानि कृतानि यैस्तं तथा । ततः कर्मधारयः । तत-
श्च तांश्च एवमादीनि तत्तथा । क्षीरलाः सारङ्गाश्च भु-
जपरिस्पर्शविशेषाः । सेहास्तीक्ष्णशलाकाऽऽकुलशरीराः
शल्या कायचर्मकर्तलकैरङ्गुलका विधीयन् गोधो-
न्दुरनकुलाः प्रतीताः । शरटाः कृकलाशाः, जाहकाः
कण्टकाऽऽवृतशरीराः सुगुंसाः खाडहिलाऽऽकृतयः, खाड-
हिलाः शुक्लकृष्णपट्टाङ्कितशरीराः शून्यद्वयकुलाऽऽदिवासि-
न्यः, घातोत्पत्तिका रुढावन्मयाः । गृहकोकिलिकाः गृहगो-
धिकाः । एतेषां द्वन्द्वः । तत एत च, ते मरीसृपगणा-
श्चेति कर्मधारयः । ततस्तेषां च एवमादीनि क्षीरलाऽऽदिप्रका-
रानित्यर्थः । तथा कादम्बाश्च हंसविशेषाः, कङ्काश्च वको-
टाः, वलाकाश्च विसृक्कण्टकाः, सारमाश्च दार्वाघाटाः, आडी-
सेटीकाश्च वज्जुलाश्च खदिरचञ्चवः पारिप्लवाश्च शकुनाश्च
पीपीलिका(?) विकारका हंसाश्च श्वेतपक्षा धार्तराष्ट्रकाश्च कृ-
ष्णचरणाऽऽनना हंसा एव भासाश्च शकुन्ताः (कुलीकोम ति)
कुटीकाशाश्च क्रोञ्चाश्च उदकनुरडाश्च देणिकालकाश्च शूची-
मुखाश्च कपिलाश्च पिङ्गलाक्षकाश्च कार्गण्डकाश्च चक-
वाकाश्च रथाङ्गाः उत्क्रोशाश्च कुरगाः, गरुडाश्च सुप-
र्णाः पिङ्गुलाश्च शुकाश्च कीराः, बर्हिणश्च कलापव-
न्मयूराः, मदनशालाश्च सारिकाविशेषाः, नन्दीमुखाश्च नन्द-
मानकाश्च कोरङ्गाश्च भृङ्गारिकाश्च सतिनिशे(?) भूमौ ह्यङ्गु-
लशरीरा इत्येवंलक्षणाः, कोणालकाश्च जीवजीवकाश्च तिलि-
गाश्च वर्तकाश्च लावकाश्च कपिञ्जलकाश्च कपोतकाश्च पारा-
पतकाश्च चटकाश्च कलविङ्गा दिङ्गाश्च कुर्कुटाश्च ताप्रचूडाः
वेनगाश्च मयूरकाश्च कलापवर्जिताः, चकोरकाश्च हृत्पुण्ड-
रीकाश्च शालकाश्च । पाटान्तरेण करकाश्च चीरग्लाश्च
श्येना एवं वायसाश्च काकाः, विहङ्गभेदनाशिताश्च चा-
पाश्च किकीदीविनः वल्गुल्यश्च चर्म्मास्थिलाश्च चर्मच-
टका विततपक्षिणश्च मनुष्यक्षेत्रबहिर्वर्तिन इति द्वन्द्वः । ते
च ते (स्वचरविधाना क ए य ति) स्वचरविधानककृता-
श्चेति तथा तांश्च एवमादीनुक्तप्रकारान् । एतेषु च शब्देषु
केचिदप्रतीयमानार्थाः । केचित् प्रतीयमानपर्यायाः, नामकोप-
पि केषांश्चिदप्रयोगानभिधानात् । आह च—“जीवजीवकपिञ्ज-
लचकोरगादीनवज्जुलकपोता । कारणद्वयकादम्बककुरगाद्याः
पक्षिजानयो ज्ञेयाः॥१॥” इति पूर्वोक्ताः । ते च संप्रहवचनेना-
ह जलस्थलव्यचरणश्च शब्दा जल-वगाऽऽदिसामान्यसमुच्च-
यार्थः पञ्चेन्द्रियापञ्चेन्द्रियान् पशुगणान्यविधानं (वियनिय-
चउरिदि ति) द्वे च त्रीणि च चत्वारि चैन्द्रियाणि पञ्चेन्द्रि-
याणि येषां ते तथा छीन्द्रियाः, त्रीन्द्रियाः, चतुर्गिन्द्रियाश्च य-
थोऽतस्तान् विविधान् कुलभेदेन जीवान् जन्तून् प्रियजी-
वितानभिमतप्राणधारणान्, मरणलक्षणस्य दुःखस्य मरण-
दुःखयोर्वा प्रतिकुलाः प्रतिपन्थिनो ये ते तथा तान् वरा-
कान् तपस्विनः । किमित्यत आह—“नन्ति विनाशयन्ति बहु-
संक्षलष्टकर्माणः, सत्त्वा इति गम्यते । एवं तावद्वध्यद्वारेण
प्राणवधस्य प्रकार उक्तः । अथ प्रयोजनद्वारेण न उच्यते । ए-
भिर्ध्वज्यमाणप्रत्यक्षविधिभिः कारणैः प्रयोजनैः (कि ते ति)
किं तत्प्रयोजनं, तद्यथेति वा । चर्म त्वक् वशा शरीरः ज्ञहवि-
शेषः, मांसं पलम्, मंसो देहधातुविशेषः, शोणितं रक्तं, यक्ष-

इक्षिणकुक्षौ मांसग्रन्थिः, फिक्कसमुदरमध्यावयवविशेषः, म-
स्तुलिङ्गं कपालभेजकः, हृदयं हृदयमांसम् अन्त्रं पुरीतम्, पिप्प-
दापविशेषः फोफसं शरीरावयवविशेषः, दन्ता दशनाः, एतेषां
द्वन्द्वः । तत एतेभ्य इदमित्येवं विगृह्यार्थशब्दा योजनीया । च-
र्माऽऽदिनिमित्तमित्यर्थः तथाऽस्थानि कीकशानि, मित्रा तन्म-
ध्यावयवविशेषः, नखाः करजाः, नयना लोचनानि, कर्णाः श्रव-
णाः (एहाह ति) स्नायुः (नक्तं ति) नासिका, धमन्यो नाड्यः, शुक्लं
विपाणं दंष्ट्रा दशनविशेषः । (पचच्छं ति) पत्रं, विषं कालकूटं वि-
पाखं इतिदन्तः, बाला केशाः एतेषां द्वन्द्वः । ततस्त एव हेतुरि-
त्येवं हेतुशब्दो योज्यः । ततः पण्यधे द्वितीया । ततोऽयमर्थः—
अस्थिमिञ्जाऽदिहेतोर्ध्वन्तीति प्रक्रमः । तथा हिंसन्ति च बहु-
संक्षिष्टकर्माण इति प्रक्रमः । भ्रमराः पुरुषतया लोकाव्यवहृताः,
मधुकर्ष्यस्तु स्त्रीव्यवहृतास्तद्गणान् तत्पमूहान्, रमेसु
गृह्याः, मधुप्रदणार्थमिति भावः । तथैव हिंसन्त्येवंत्यर्थः । त्री-
न्द्रियान् यूकामत्कुणाऽऽदीन्, शरीरोपकरणार्थं शरीरस्योप-
काराय यूकाऽऽदिहृतदुःखपरिहारार्थम् । अथवा—शरीराय, उ-
पकरणाय चापद्ये । अयमर्थः—शरीरसंस्कारप्रवृत्ता उपकर-
णसाधनसंस्कारप्रवृत्ताश्च विविधेष्टाभिस्तान् ध्वन्तीति । कि-
म्भूतान् ? कृणान् कृपाःस्पदभूतानिति । तथा छीन्द्रियान् ब-
हून् (यन्तो बह्वर्पिर्मंडणद्वे ति) वस्त्राणि चीरराणि (उचहर
ति) उपगृहाणि आश्रयविशेषाः, तेषां परिमण्डनार्थं भूयार्थं कृ-
मिगणं हि रजमानानि ध्रुयन्ते वस्त्राणि, आश्रयास्तु
मण्डन एव शङ्खशुक्लवर्णैरिति । अथवा—वस्त्रार्थमुपगृहार्थं
परिमण्डनार्थं चेति । तन्मन्त्रार्थं पट्मन्त्रवर्णपादने कर्मद्वया
सम्भवति, आलयाथ । तत्परिणतवैदित्येषु वृत्तकाऽदि-
घातो भवति, परिमण्डनं तत्सकारिणं शुक्त्यादिछीन्द्रि-
याणामिति । अन्यैश्चैवमादिदेवैर्बहुभिः कारणशतैरनुधा बालि-
शाः, इह हन्ति इह जीवलोकं हिंसन्ति ध्वन्ति, वसान् प्राणान्,
तथा इमांश्च प्रत्यक्षान् एकेन्द्रियान् पृथिवीकार्याकाऽऽदीन्
वराकास्तपस्विनः समागमन्त इति योगः । न केवलमेक-
न्द्रियारथेव, वसन्त्यान्यान् तदाश्रितांश्चैव, किम्भूतान् ? तनुश-
रीरान् अत्राणान् अनर्थप्रतिघातकाभावात् अशरणानर्थ-
प्रापकाभावात् । अत एव अनाथान् योगक्षेमकारिनायका-
भावात्, अवान्धवान् स्वजनसंपादकार्याभावात्, कर्मनिगड-
बद्धानिति व्यक्तं । तथा अकुशलपरिणामोदयाऽऽवर्जितत्वेन
मन्त्रबुद्धिश्च मिथ्यात्वादयाद्यो जनो लोकस्तेन दुर्ज्ञेया ये ते
तथा तान्, पृथिव्या विकाराः पृथिवीमयान्, पृथिवीका-
यिकानित्यर्थः । तथा पृथिवीर्मेधितान् अलसाऽऽदित्रसान्, एवं
जलमयानपकायिकान् जलगतान् पूतर्काऽऽदित्रसान् शत्रु-
लाऽऽदिवनस्पतिकायिकांश्च अतलस्तेजस्कायो निलो वायु-
कायस्तृणवनस्पतिगणो वाद्वनस्पतीनां समुदायः । एत-
द्विधितांश्च एतदुपजीवकांश्च वसानिति हृदयम् । (तन्मयत-
जिप ति) तेषामनलानिलतृणवनस्पतिगणानां विकारास्तन्म-
या अनलकायिकाऽऽद्य एव, तथा तेषामेवानलाऽऽदीनां जी-
वास्तज्जीवास्तद्येनिका अस्मा इत्यर्थः । तन्मयाश्च तज्जीवा-
श्चेति तन्मयतज्जीवाः । तांश्चैव पाटान्तरेण—तन्मयजीवाश्चेति ।
किम्भूतास्तान् ? (तदाहारेति) पृथिव्यादय आधारे येषां ते
तदाधारास्तानि च वा पृथिव्यादीनां हारयन्तीति तदाधारा-
स्तान्, तेषामेव पृथिव्यादीनां परिणता यर्षगन्धरसस्पर्श-

यो बोन्दी शरीरं सैव रूपं स्वभावो येषां ते तथा तान्, अवाचुषान् चक्षुषाऽदृश्यांश्चालुषांश्च चक्षुर्ग्राह्यान् । कानेवं-
विधानित्याह--असकायस्त्रसनामकर्मोदयवर्तिजीवराशिः, तत्र
भवास्त्रसकायिकाः तान् । कियन्त इत्याह असंस्थान् तथा
स्थावरकायांश्च सूक्ष्माश्च बादराश्च तन्नामकर्मोदयवर्तिनः
प्रत्येकशरीरमिति नामकर्मविशेषा येषां ते प्रत्येकशरीरनामा-
नः, ते च साधारणाश्च साधारणशरीरनामकर्मोदयवर्तिनः
इति द्वन्द्वोऽतस्तान् । कियन्तः?, अनन्तान् साधारणानव शेष-
स्थावरानामसंख्येयत्वात् । जीवानिति योगः । किमित्याह-प्र-
ति । किंभूतान्?, अविजानतश्च स्ववधपरिजानतश्च सुखदुःखे
अनुभवतः । एकैन्द्रियान् अथवा स्ववधमजानत एकैन्द्रियान्
तमेव परिजानतस्त्रसानिति जीवान् जन्तून् एभिर्विविधैः का-
रणैः प्रयोजनैः (किं ते सि) किं तत्, तद्यथोक्तं वा । कर्णं
कृषिः, पुष्करिणीः पुष्करवती चतुः कोणा वा घापीति पुष्करा-
वर्त्ता वा । (घषिण सि) केदाराः, कूपसस्तडागाः प्रतीताः ।
चित्तिभित्तिवैभवनं, मृतकदहनार्थं दारुविन्यासो वा, वेदिर्वि-
नर्दिका, खतिका परिखा, आरामो वाटिका, विहारो वीडाऽऽ-
द्याधयः, स्तूपः चित्तिविशेषः, प्राकारः शालद्वारं प्रतीतं, गोपुरं
प्रतालीकपाट इत्यन्ये । अट्टालकः प्राकारोपरिवर्त्यथयविशे-
षः, चरिका नगरप्राकारयोरन्तरेषु अष्टहस्तप्रमाणो मार्गः,
सेतुर्मार्गविशेषः, पालिर्वी । संक्रमा विपमोत्तरणमार्गः, प्रासादो
नगरेन्द्राऽऽधयः, विकल्पास्तद्वेदाः । भवनानि चतुःशालाऽऽ-
दीनि, गृहाणि सामान्यानि, शरणाणि दृष्टमयानि, लयनानि
पार्वतानि कुट्टितगृहाणि, आपणा दृष्टाः, चैत्यानि प्रतिमाः, देव-
कुलानि मशिक्षन्देवप्रासादाः, चित्रसभा चित्रकर्मवन्मण्डपः,
प्रपा जलदानस्थानम्, आयतनं देवाऽऽयतनम्, आवसथः परिव्रा-
जकाऽऽधयः, भूमिगृहं प्रतीतं, मण्डपश्छायाऽऽधयः पटाऽऽदि-
मय आश्रयविशेषः, एतेषां द्वन्द्वः । तत एतेषां कृतं निर्मितं पृथि-
र्वी हिंसन्ति इति संबन्धः भाजनान्यमन्त्राणि सौच्यार्थाऽऽदीनि,
भारुडानि तान्येव मृगमयानि, क्रयाणकानि लवणाऽऽदीन्युप-
करणान्युदुखलाऽऽदीनि । एषां समाहारद्वन्द्वः । ततस्तस्य चित्र-
धस्य चार्थाय हेतवे पृथिवी पृथिवीकायिकान् हिंसन्ति मन्दबु-
द्धिकाः । तथा जलं चापकायिकांश्च, हिंसन्ति इति वर्तते । मज्जन-
कं स्नानं, पानं भाजनं च प्रतीतम् । चित्रधवनं वासःक्षालनं,
शौचमाचमनमेतदादिभिः कारणैः इति प्रक्रमः । तथा पचनं
पाचनमोदनाऽऽदे । (जलावर्णं ति) स्वतः परतो वाऽऽप्रेरणीयं,
विदर्शनमन्धकारस्थवस्तुप्रकाशनमेतैः कारणैः । च समुच्चयः ।
अग्निं हिंसन्ति । तथा सूर्यं प्रतीतं, व्यजनं वायुदीरकम् ताल-
वृन्तं, तदेव द्विपुटाऽऽदिः । (पेहुणं ति) मयूराङ्गं, मुखमास्यं, कर-
तलं हस्तः, सागपत्रं वृक्षविशेषपत्रं, वस्त्रं प्रतीतमेतदादिभिः
वातोदीर्घवस्तुभिः अनिलं वायुं हिंसन्ति इति । तथा आगारं
गृहं (परियारो ति) परिवारो वृत्तिः, स्वकाऽऽदिकोशा वा । भ-
दराणि मोदकाऽऽदीनि । "खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यम्" इति
वचनात् । भोजनान्योदनाऽऽदीनि, शयनानि शय्याः, आसनानि
विष्टराणि, फलकान्यवष्टम्भनयूताऽऽदिनिमित्तानि, मुशलान्यु-
दुखलाश्च प्रसिद्धाः । ततानि वीणाऽऽदीनि, चित्तानि पटहाऽऽ-
दीनि, आतोद्यानि वाद्यानि, वहनानि यानपात्राणि, वाहनानि
शकुटादीऽऽनि, मण्डपाः प्रतीताः । विविधभवनानि चतुःशा-
लाऽऽदीनि, नोरणानि प्रतीतानि । घिटङ्कः कपोतपाली, देवकुलं
प्रतीतं, जालकं छिद्रान्वितं गृहावयवविशेषः, अर्द्धचन्द्रः सौ-

धविशेषः, निर्युद्धकं द्वारोपरितनपाश्र्वेधिनिर्गतदारु, चन्द्रश-
लिका प्रासादोपरितनशाला, वेदिका वितर्दिका, निःश्रेणिरव-
तरणी, द्रोणी नौः, चङ्करी महती काष्ठपात्री, गृहपटलिका वा ।
कीलाः शङ्खः, मटका मण्डका, सभा आस्थानिका, प्रपा जल-
दानमण्डपः, आवसथः परिव्राजकाऽऽधयः, गन्धाः चूर्णविशे-
षाः, माल्यं कुसुममनुलेपनं विलेपनमम्बराणि वस्त्राणि, यूपो
युगं, लाङ्गलं स्त्रीरं, (मस्तिस्ति) मस्ति, येन कृपा क्षेत्रं मृन्त्यतः, कु-
शिकं हलप्रकारः, स्यन्दनो रथविशेषो, यतो द्विविधो रथः--सां-
प्रामिका, देवयानरथश्च । तत्र संप्रामिकस्य कटीप्रमाणा वेदि-
का भवति, शिखिका पुरुषसहस्रवहनीयकृटाऽऽकारशिखराऽऽ-
च्छादितो जम्पानविशेषः, रथः प्रसिद्धः, शकटं गन्त्री, यानं त-
द्विशेषः, युग्यं गोह्वंशप्रसिद्धो द्विहस्तप्रमाणावेदिकोपशोभि-
तो जम्पानविशेष एव, अट्टालकः प्राकारोपरिवर्ती आश्रयवि-
शेषः । चरिका नगरप्राकारान्तरालं अष्टहस्तप्रमाणा मार्गः,
द्वारं प्रतीतं, गोपुरं पुरद्वारः, परिधा अर्गला, यन्त्राणि अरघट्टा-
ऽऽदियन्त्राणि, शलिका वध्यप्रोनकाष्टं, पाठान्तं शलकः की-
लकविशेषः । (लउड सि) लकुटः मुमुगिडः प्रहरणविशेषः, श-
तघ्नी महती यष्टिः, वह्नी च प्रहरणानि करवालाऽऽदीनि, आ-
वरणानि स्फुरवाऽऽदीनि (?) उपस्करश्च गृहापकरणं मञ्जुका-
ऽऽदि । तत एतेषां द्वन्द्वः । ततश्च एतेषां कृतं अर्थाय अयैश्च ए-
वमादिभिः बहुभिः कारणशतैः हिंसन्ति तरुगणान् । तथा
भणिताभिणतांश्चैवमादिकान् एवंप्राकारान् सत्त्वान् स-
त्वपरिवर्जितान् उपघ्नन्ति । दृढाश्च मूढाश्च दारुणमत-
यश्चन्ति प्रतीतम् । तथाविधकोधान् मानान् मायालाभान्
हास्यगत्यर्तिशोकान् । इह पञ्चमीलोपो दृश्यः । वेदार्थाश्च
वेदार्थमनुष्ठानं, जीविका जीवनं, धर्मधर्मार्थश्च कामश्च-
त्येतेषां हेतोः कारणान्, स्ववशाः स्वतन्त्रा, अवशास्तदि-
तरु अर्थाय च अनर्थाय च त्रसप्राणान् स्थावरांश्च हिंसन्ति
मन्दबुद्धयः । एतदेव प्रपञ्चयन्नाह स्ववशा प्रन्ति, अवशा प्रन्ति,
स्ववशा अवशाश्च इत्येवं (दुहउ ति) द्विविधा प्रन्ति, एवमर्थाय
इत्यादालापकत्रयम् । एवं हास्यवैरर्तिभगालापकचतुष्टयमेवं
कुडलुब्धमुग्धैः अर्थधर्मकामैश्चन्ति । तदेवं यथा च कृत इति
प्रतिपादितम् । अधुना 'फलप्रधानाः क्रियाः' इति न्यायान् ।
फलद्वारं द्वारगाथायां कर्तृद्वारान् प्रागुपन्यस्तमप्युल्लङ्घ्य
"कर्त्रधीना क्रिया" इति न्यायेन कर्तुः प्रधानतया अल्पवक्त्र-
व्यत्वाद्वा येऽपि कुर्वन्ति पापाः प्राणवधमिन्त्येतदाह- (क-
यन्त्येति) तत्र कर्तरे कृष्यादिकारणैः प्राणिनो प्रन्तीति
प्रश्नः । उत्तरमाह- (जे ते सांयरेण इत्यादि) तत्र शकैः मृ-
गयां कुर्वन्ति ये ते शौकरिकाः, मन्स्यवन्त्राः प्रतीताः । शकु-
नीन् प्रन्तीति शकुनिकाः, व्याधाः लुब्धकविशेषाः कृ-
रकर्माण इत्येतेषामेव स्वरूपाभिधायकं विशेषणम् । (वागुरि-
य ति) कविन्पाठः । तत्र वागुरिकया मृगवन्धनविशेषेण चर-
न्तीति वागुरिका इति । तथा द्वीपिकश्चित्रको मृगमारणाय
बन्धनप्रयोगश्च बन्धोपायः तज्जन्तश्च (?) तरुकाण्डविशेषो मन्स्य-
ग्रहणार्थं जलावनरणाय, गलं च वडिशं जालं च मन्स्य-
बन्धनं, चिरल्लकश्च श्येनाभधानः, शकुनिः शकुनिविना-
शाय, आयसी लाहमयी दर्भमयी च या वागुरा मृगवन्धन-
विशेषः सा च कूटन या स्थाप्यते चित्रकाऽऽदिग्रहणार्थं,
छलिका अजा सा कूटछलिका सा च, अथवा कूटं च मृ-
गाऽऽदिग्रहणयन्त्रं छलिका चेति द्वन्द्वः । ता हस्तं येषां ते तथा ।

(दीवियं स्ति) कविन्पाठः । तत्र द्वीपिकेन चित्रकेन चरन्ती-
ति द्वीपिका इति । तत उत्तरपदेन द्वन्द्वम् । अयमालापकः कव-
चिन्कथश्चिदृश्यते, नवरं गमकपक्षमाश्रित्य व्याख्यात । हरि-
केशाश्चण्डालविशेषाः, कुणिकाश्च सेवकविशेषाः । कवचित्
“साउणियं स्ति” पाठः । तत्र शकुनेन चरन्ति शाकुनिका इति ।
(विदंसं स्ति) विदंशन्ति इति विदंशिका श्येनाऽऽद्यः, पाशा-
श्च शाकुनिबन्धनविशेषाः हस्ते येषां ते तथा, वनचरका श-
वराः, लुब्धकाश्च व्याधाः, मधुघातपोतघाताः मधुग्राहकाः
शावग्राहकाश्चैन्यर्थः । (पर्णीयारं स्ति) पर्णी हरिणी मृगप्र-
हणार्थं धारयन्ति पोषयन्ति ये ते । तथा—(पर्णीयारं स्ति)
प्रहृष्टा पर्णीचाराः प्रेणीचाराः, सरो जलाऽऽश्रयविशेषः,
इदं नदः, दीर्घिका शारिणी, तडागं प्रतीतम्, पत्वलं नङ्गल-
मित्येतान् परिगालनेन च शुक्तिशंखमत्स्याऽऽदिग्रहणार्थं ज-
लनिःसारणेन मलनेन च मर्द्दनेन च धोतोबन्धनेन च जल-
पारगमनाय सलिलाऽऽश्रयान् परिशोपयन्ति ये ते तथा ।
विषस्य कालकूटस्य गरलस्य च द्रव्यसंयोगविशेषस्य
दायकाः दातारो ये ते तथा । उद्गततृणानामुद्गतवल्गराणां
क्षेत्राणां द्वाग्निना वर्तित्वालेनेन निर्दयं यथा भवती-
त्यर्थं (पलीवगं स्ति) प्रदीपका ये ते तथा । कृष्णकर्मका-
णि इमे बह्वे (मिलकन्नुजाहं स्ति) म्लेच्छजातीयाः (किं
ते स्ति) तद्यथा—शकाः १ यवनाः २ शवराः ३ बर्बराः ४ कायाः
५ मुरुगडाः ६ उड्डाः ७ भण्डडाः ८ भित्तिकाः ९ पक्कणि-
काः १० कुलात्ताः ११ गौडाः १२ सिहलाः १३ पागसाः १४
कौञ्चाः १५ आन्ध्राः १६ द्रविडाः १७ चिलवला १८ पुलि-
न्दाः १९ आरोग्याः २० डाम्बाः २१ पोकणाः २२ गन्धहार-
काः २३ वलहीकाः २४ जल्लाः २५ रोसाः २६ मायाः २७ वकु-
शाः २८ मलयाश्च २९ चुञ्चुकाश्च ३० चूलिकाः ३१ काङ्क-
णगाः ३२ मेदाः ३३ पङ्क्याः ३४ मालवाः ३५ मङ्गुराः ३६
आभाषिकाः ३७ अरणकाः ३८ चीनाः ३९ लासिकाः ४०
स्रमाः ४१ ग्वामिकाः ४२ नेट्टाः ४३ (मङ्गट्टं स्ति) महारा-
ष्ट्राः ४४ । पाठान्तरेण मुढीः ४५ मौष्टिकः ४६ आरवाः ४७
डोम्बिलकाः ४८ कुङ्कुणाः ४९ कैकयाः ५० हृणाः ५१ रोम-
काः ५२ ररवो ५३ मरुका इति ५४ । एतानि च प्रायां लुप्तप्र-
थमाबहुवचनानि पदानि तथा चिलातविषयवामिनो म्ले-
च्छदेशवासिनः । एते च पापप्रतयः । तथा च जलवराश्च थ-
लवराश्च (सणहपयं स्ति) सनक्षपदाश्च सिंहाऽऽद्य उरगा-
श्च सर्पाऽऽद्यः (खहयस्सदंसुं स्ति) खचराः सदंश-
तुरण्डाश्च सदंसाऽऽकारमुखपक्षिण इति द्वन्द्वः । ते च ते जी-
योपघातजीविनश्चेति कर्मधारयः । कथंभूताः ?, संक्षिप्तश्चा-
संक्षिप्तश्च पर्याप्ताः अशुभलंश्यापरिणामाः, एते चान्ये चैव-
मादयः कुर्वन्ति प्राणानिपातकरणं प्राणवधानुष्ठानं, पापाः
पायानुष्ठानिनः पापभिगमाः पापमेवोपादेयमित्यभिगमाः ।
पापरुचयः पापमेवोपादेयमिति श्रद्धधानाः, प्राणवधकृतगति-
काः प्राणवध एव रूपानुष्ठानाः प्राणवधकथास्वभिरमतः
(तुडा पापं करंतुं हुंति य बहुष्पगारं ति) पापं प्राणवधरूपं
कृत्वा बहुप्रकारं तुष्टाश्च भवन्ति ये ते कुर्वन्ति प्राणवधमि-
ति प्रकृतम् । तद्वियता ये प्राणवधं कुर्वन्ति ते प्राणिपादिनाः ।
इदानीं यादृशं फलं ददाति प्राणवधः एतदुपपादनायाऽऽह-
बहुष्पगारं तस्मै य पावस्म फलविवागं अयाणमाणा वहुंति

महब्भयं अविस्सामवेयणं दीहकालं बहुदुक्खसंकटं नरयति-
रिक्खजोणिं इओ आउक्खए चुया असुभकम्मबहुला उवव-
जंति नरणसु हूलियं महालपसु बहरामयकुडुरुदनिस्संधिदा-
राविरहियनिम्मइवभूमितलखरफासविसमणिरयघरनारपसु
महोसिणसयपतत्तदुगंधविस्सउव्वेयणगेसु वीभच्छदरिस-
णिजेसु निस्सं हिमपडलसीयलेसु य कालोभासेसु य भीम-
गंभीरलोमहरिसणेसु शिराभिरामेसु निप्पडियारबाहिरोगज-
रापीलिसु अईव शिखंधयारतिमिसेसु पतिभएसु ववगयग-
हचन्दसूरणक्खत्तजोइमेसु मेयवसामंसपडलपोच्चडपूयरु-
हिरुकिप्पविलीणचिकणरसियावावस्सकुहियचिक्खल्लकइमेसु
कुक्कूलानलपलित्तजालमुम्भुरअसिखुरकरवत्तभारासु नि-
सितविच्छुयदंडकनिवातोवमफारिसअतिदुस्महेसु य अत्ता-
णा असरणा कडुयदुक्खपरितावणेसु अणुबद्धनिरंतरवेय-
णेसु जमपुरिमसंकुलेसु तत्थ य अंतोमुहुत्तलद्विभवपच्चए-
णं निव्वत्तेति य ते सरीरं हुंडं वीभच्छदरिसणिजं वीभण-
गं अट्टिहहारुणहरोमवजियं असुभगदुक्खविसहं ततो य
पज्जतिवृक्षगया इंदिएहि पंचहि वेएन्ति, असुभाए वेयणाए उ-
ज्जलबलाविउलातिउलउकडखरफरुसपयंडघोरं वीहणगदारु-
णाए । किं ते कंदुमहाकुंभिपयणपउलणतवगतलणभट्टभ-
जणाणि य लोहकडाहकदणाणि य कोट्टवलिकरणकु-
ट्टणाणि य सामलितिकखगलोहकंटकअभिसरणापसरणा-
णि फालणविदालणाणि य अवकोहकबंधणाणि लट्टिस-
यतालणाणि य गल्लगबलुल्लंबणाणि मल्लगभेयणाणि य
आएसपवंचणाणि खिसणाविमाणणाणि य विपुट्टप-
णिजणाणि बज्जमयमातिकाणि य, एवं ते पुब्बकम्म-
कयसंचयोवत्ता निरयग्गिमहग्गिं संपलित्ता गाढदुक्खं म-
हब्भयं कक्कसं असायं सारीरं माणसं च तिक्खं दुविहं वेएइ
वेयणं पावकम्मकारी बहूणि पलिओवममागरोवमाणि
कलुणं पालेति ते अहाउयं जमकायियतासिता य सहं करेइ
भीया । किं ते अविभाव मामि भाय वप्प ताय जियवं !
मुथ मे मरामि दुव्वलो वाहिपीलिओऽहं, किं दाणाऽसि, एवं
दारुणो णिहओ य मा देहि मे पहारं उस्सासे तं मुहुत्तगं मे
देहि पमायं करेइ मा रूस वीममामि गंविजं मुंच मे
मरामि गाढं तएहाइओ अहं देहि पाणीयं, ता इंद विय इमं
जलं विमलसीयलं, निधित्तूण य शिरयपाला तवियं तउयं
से देति कलसेण अंजलीसु दडूण च तं पदीवियंगमंगा
अनुपगलंतपप्पुयच्छा छिप्पा तएहा इय मे कलुणाणि जं-
पमाणा विप्पेक्खत्ता दिसो दिसिं अत्ताणा असरणा अ-
णाहा अवंधवा बंधुविप्पहूणा विपलायंति मिया व वेगेण
भयुव्विग्गा वित्तूण बला पलायमाणाणं निरणुकंपा मुहं

विहाडेत्तु लोहदंढेहि कलकलं एहं वयणांसि लुम्भति केइ
जमकाइया हसंता तेण य दज्झा संते रसंति य भीमाइं
विस्तराइं रोविति कलुण्णगाइं पारेवतगा व एवं पलावितवि-
लावकलुणो कंदियबहुभरुदियसहो परिदेवियरुद्धवद्धका-
रवंसंकुलो नीसहो रसियभणियकुवियकुहुयणिरयपालत-
जियगिएहणकामणपहारछिंदभिदउप्पाडेहि उक्खणाहि क-
त्ताहि विकत्ताहि य भुज्जो हणविहणविचुभोच्छहआकडुवि-
कडु किं ण जंपेसि समराहि य पावकम्माइं दुकयाइं एवं वयण-
महप्पगम्भो पडिसुयसहसंकुलो तासओ सया निरयगोयराणं
महानगरदज्झमाणासरिसो निग्घोसो सुच्चए अणिट्ठो तहियं
शेरइयाणं जातिजंताणं जातणाहिं । किं ते-असिवणदम्भ-
वणजंतपत्तरसईतलखारवाविकलकलितवयरणिकलंबवा-
लुयाजलियगुहनिरुंभणउमिणोसिणकंटइल्लदुग्गमरहजांय-
णतत्तलोहपद्मगणवाहिणाणि इमेहि विविहेहिं आयुहेहिं ।
किं ते-मोग्गरभुसंडिकरकयसत्तिहलगयमुसलचक्कुंततोम-
रसुललउडभिडिमालसद्वलपट्टिमचम्मेदुदुग्गणमुट्टियआसि-
खेडगस्सग्गचावनारायकणगकप्पणिवामिपरसुटंकतिक्खनि-
म्मला अवेहि य एवमाइएहिं असुभेहिं विउव्विएहिं पहर-
णसएहिं अणुबद्धतिव्वेरा परोप्परं वेयणं उदीरेंति अभि-
हणांति तत्थ य मोग्गरपहारचुम्भियभुसंडिसंभग्गमहितदेहा
जंतोप्पीलणफुरंतकप्पिया, केइत्थ सचम्मकविगता णिमू-
ल्लुल्लूणकणोद्वनासिका छिन्नहन्थपाया असिककचति-
क्खकुंतपरसुपहारफालियवासीमंतच्छित्तंगमंगा कलक-
लखारपरिसित्तगाढज्झंतगत्ता कुंतग्गभिन्नजजरिय-
सव्वदेहा विलोलंति महीतले त्रिसुणियंगमंगा, तत्थ य
विगसुणगसियालकागमज्जरसरभदीवियवग्घसद्वलसीहद-
प्पियसुखुहाभिभूतेहिं शिञ्चकालमणसिएहिं घोरारसमाण-
भीमरुवेहिं अकमित्ता दददादागाढडककड्डियसुतिक्खनह-
फालियउद्धदेहा विच्छिप्पंते समंतओ, विमुक्कसंधिवंधणा
वियंगमंगा कंककुररगिद्धघोरकडवायस्सगणेहिं य पुणो
खरथिरददणखल्लेहत्तुंडेहिं ओवत्तिता पक्खाहयतिकखण-
खविक्वित्तजिठ्ठिभदियनयणनिदयो रुग्गभग्गविगयवणा
उक्कोसंता य उप्पयंतनिप्पयंता भमंता पुव्वकम्मोदयो-
वगया पच्छाणुसयेण दज्झमाणा णिंदंता पुरे-
कडाइं पावगाइं तहिं तहिं तारिसाणि ओसञ्चि-
कणाइं दुक्खाइं अणुभविता ततो वाऽऽउक्खएणं उ-
व्वट्टिया समाणा बहवे गच्छंति तिरियवसतिं दुक्खुत्तरं
सुदारुणं जम्मणमरणजरावाहिपरियट्टणारहं जलथल-
खहचरपरोप्परविहिंसणयं च इमं च जगपागडं वरागा दुक्खं
पावंति दीहकालं । किं ते-सीउयहतएहसुहवेयणअप्पडीका-
रअडविजम्मणा शिञ्चभउव्विगवासजागणवधबंधणताल-

णंऽक्खनिवायणऽट्ठिभंजणनासाभेदप्पहारदमणछविच्छेय-
णअभिओगपावणकसंकुसारनिवायदमणाणि वाहणाणि
य मायापितिविओगसोयपरिपीलणाणि य सत्थग्गिवि-
साभिघातगलगवलावलणमारणाणि य गलजालुच्छि-
प्पणाणि पउलणविकप्पणाणि य जावजीवगबंधणा-
णि पंजरनिरोहणाणि य सज्जहनिद्धाडणाणि धम-
णाणि दोहणाणि य कुदंडगलबंधणाणि वाडपरिवार-
णाणि य पंकजलानिमज्जणाणि वारिप्पवेसणाणि य ओवा-
यनिभंगविसमणिवडणदवग्गिजालदहणाइं एवं ते दुक्ख-
सतसंपलित्ता नरगाओ आगया इहं मावमेसकम्मा तिरि-
क्खपंचिदिप्पसु पावंति पावकारी कम्माणि पमादरागदो-
सवहुसंचियाइ अतीव अस्सायककमाइं भमरमसगमच्छि-
गाइएसु जाइकुलकोडियसयमहम्मेहिं णवहिं चउरिंदिया-
णं तहिं तहिं चेव जम्मणमरणाणि अणुभवंता कालमं-
खेज्जकं भमंति नेरइयसमाणतिव्वदुक्खा फरिसरसणघाण-
चक्खुसहिया तहेव तेइदिप्पसु कुंधुपिपीलिकाअवहिहाइकेसु
य जातीकुलकोडिसयसहस्सेहिं अट्ठहिं अणूणएहिं तेइंदिया-
णं तहिं तहिं चेव जम्मणमरणाणि अणुभवंता कालसंखे-
ज्जकं भमंति, नेरइयसमाणतिव्वदुक्खा फरिसरसणघाणसं-
पउत्ता तहेव वेइदिप्पसु गंडूलयजलोयकमियचंदणगमादि-
प्पसु य जातीकुलकोडिसयसहस्सेहिं सत्तहिं अणूणएहिं वेइ-
दियाण तहिं तहिं चेव जम्मणमरणाणि अणुभवंता कालसं-
खेज्जकं भमंति नेरइयसमाणतिव्वदुक्खा फरिसरसणसप-
उत्ता पत्ता एगिंदियत्तणं पि य पुढविजलजलणमाहयवनप्फ-
ति सुहुमवायरं च पज्जत्तमपज्जत्तं पत्तेयसरीरनामसाहारणं
च पत्तेयसरीरजीविप्पसु य, तत्थ वि कालमसंखेज्जकं भमंति
अणंतकालमयंतकाए फासिंदियभावसंपउत्ता दुक्खसमु-
दए य इमं अणिट्ठं पावंति पुणो पुणो तहिं तहिं
चेव परभवतरुणगगहणे कोडालकुलियदालणसलिल-
मलणक्खुभणरुंभणअणलाणिलविबिहसत्थघट्टणपरोप्परा-
भिहणनमारणविराहणाणि य अकामकाइं परपओगो-
दीरणाहि य कज्जपउणेहिं य पेस्सपसुणियित्तं ओस-
हाहारमादिएहिं उक्खणणउक्खणपयणकुट्टणपीसणपिट्ट-
णभज्जणगालणआमोडणसाडणफुडणभंजणछेयणतच्छण-
विलुंचणं तज्झाडणअग्गिदहणाइयाइं एवं ते भवपरंपरा-
दुक्खसमणुबद्धा अडंति संसारे बीहणकरे जीवा पाणा-
इवायाणिरया अणंतं कालं ।

बहुप्रकारं (तस्सेत्यादि) तस्य च पापस्य प्राणवधरूपस्य फ-
लविपाकस्य फलमिव वृक्षसाम्यमिव विपाकः कर्मणामुदयः
फलविपाकस्तं फलविपाकम् (अयाणमाणे स्ति) अजानतः
वर्द्धयन्ति वृद्धिं नयन्ति, नरकतिर्यग्येतिमिति योगः । तदू-

द्विश्च पुनः पुनस्तत्रोत्पादहेतुकर्मबन्धनान्, किंभूताम्?, मह-
द्भयं यस्यां सा महाभया तां महाभयाम्, अविधामवेदनां वि-
धान्तरहितामसातवेदनां दीर्घकालं यावत् बहुभिः दुःखैः
शरीरमानसैः या संकुला सा दीर्घकालबहुदुःखसंक-
टा तां नरकेषु निर्यक्षु च या यानिरुत्पत्तिहेतुत्वात् सा न-
रकतिर्य्यग्योनस्तां, ततश्च इतो मनुष्यजन्मनः सकासा-
दायुःक्षये मरणे सति द्युतास्मन्तः (तस्मैत्यादि) च सूत्रं
कचिद्वदृश्यते अशुभकर्मबहुलाः कलुषकर्मप्रचुराः, उ-
पपद्यन्ते जायन्ते नरकेषु (दुलियंति) शीघ्रं महालयेषु
क्षेत्रीस्थितिभ्यां महत्सु, कथंभूतेषु?, वज्रमयकुड्या रुद्रा
विस्तीर्णा निस्संधयो निर्विवराः द्वारविग्रहिताः अद्वाराः
निर्मोहवभूमितलाश्च कर्कशभूमयः ये नरकास्ते तथा (ख-
ल्लासति) कर्कशस्पर्शाः विपमा निस्त्राजताः निरयगृहसं-
बन्धिनो नारका कुत्पकुटा नारकांन्पत्तिस्थानभूताः येषु नर-
केषु ते तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । अतस्तेषु तथा
महाभयाः अत्युष्णा सदा प्रतप्ताः नित्यतप्ताः दुर्गन्धाः अशुभ-
गन्धाः विश्राः आमगन्धयः कुथितेत्यर्थः । उद्विज्यन्ते उद्विग्नैर्भू-
यन्ते यस्मिन् ते उद्विजनकास्ते ये ते तथा तेषु तथा वीभत्सदर्श-
नीयेषु विरूपेषु नित्यं सदा हिमपटलमिव हिमवृन्दमिव शी-
तलाये ते तथा तेषु च कालः आवभासः प्रभा येषां ते त-
था कालावभासास्तेषु च भीमगम्भीराश्च ते अत एव
लोमहर्षणाश्च रोमहर्षकारिणां भीमगम्भीरलोमहर्षणास्तेषु
निरभिरामेवन्नभिरमणीयेषु निप्रतीकाणां अन्विकित्या ये
व्याधयः कुष्ठाऽऽद्याः जरा च प्रतीता रोगाश्च सद्योधातिनो
ज्वरशूलाऽऽद्यः तैः पीडिता ये ते तथा तेषु । इदं च नारक-
धर्माध्यागोपाश्रकाणां विशेषणमुक्तम् । अतीव प्रकृष्टं नित्यं
शाश्वतमन्धकारं येषु ते तथा तमिच्छं (?) अन्धका-
रप्रकर्षास्ते अतीव नित्यान्यकारनिमित्ता । अथवा-अतीव-
नित्यान्यकारेण निमित्तं ये ते तथा तेषु । अत एव प्रतिभ-
येषु वस्तुं वस्तुं प्रतिभये येषु ते तथा तेषु व्यपगतप्रहवन्द-
सूर्यनक्षत्रज्योतिष्केषु । इह ज्योतिष्शब्देन नारका गृह्यन्ते ।
मदश्च शरीरभ्रातृविशेषः, यसा च शरीरस्नेहः, मानं च
पिशितं, तेषां यत्पटलं वृन्दं (पोखडंति) अनिधिदं च
पृथग्धराभ्यां पकरकशार्णताभ्यां (उक्लिषंति) उत्की-
र्णं मिश्रितं घिलितं जुगुप्सितं चिक्कणमाभ्युपयन् रमि
कया शरीररसाविशेषेण व्यापन्नं विनष्टं स्वरूपमत एव कु-
थितं काथवत् तदेव चिक्कलं प्रयत्नकर्मः कर्मश्च त-
दितरो येषु ते तथा तेषु, कुकूलानलश्च कारीपाग्निः प्र-
दीपज्वाला च मुमुग्श्च भस्माग्निः, अमितुरकरपत्राणां धा-
रासु निशिता वृश्चिकदण्डकस्य तत्पुच्छकण्टकस्य च
निपात इति छन्दः । एभिर्गैपम्यमुपमा यस्य स तथा त-
थाविधः स्पर्शः अतिदुःसहो येषां ते तथा तेषु, अत्राणां
अनर्थप्रतिघातकवर्जिताः, अशरणा स्वार्थप्रापकवर्जिता
जीवाः कटुकदुःखं दारुणं दुःखैः परितोष्यन्ते येषु ते अ-
त्राणां शरणकटकदुःखपरितोषनास्तेषु अनुबद्धनिरन्तरा
अन्यन्तनिरन्तरा वेदना येषु ते तथा तेषु, यमस्य दक्षि-
णदिक्पालस्य पुरुषा अस्याऽऽद्यः असुरविशेषा यमपुरुषा
स्तेः संकुला येषु ते तथा तेषु, तत्र च उत्पत्तौ सति अन्तर्मु-
हूर्तश्च कालमानविशेषः, लब्धिश्च वैक्रियलब्धिर्भवप्रत्ययश्च

भवलक्षणा हेतुगन्तर्मुहूर्तलब्धिश्च भवप्रत्ययं तेन निर्वर्तयन्ति
कुर्वन्ति ते पुनः पापाः, शरीरं किंभूतम्?, दुरादं सर्वत्रान्स्थितं,
वीभत्सदर्शनीयं दुर्दर्शनं (वीहणंति) भयजनकमस्थिस्ना-
युनस्सरोमवर्जितम् असुभगं च तत् दुःखविषहं चेत्यसुभगदुः-
खविषहम् । पाठान्तरेणाः शुभं दुःखविषयं च यत् तत्तथा, ततः
शरीरनिर्वर्तनानन्तरं पर्याप्तिमिन्द्रियपर्याप्तिमानप्राणपर्याप्ति
भाषापर्याप्ति मनःपर्याप्ति चापगताः प्राप्ता इन्द्रियैः पञ्चभि-
र्वेदयन्ति अनुभवन्ति । कं?, दुःखं महाकुम्भपचनाऽऽदीनि
दुःखकारणानीति योगः । कया कलितान्यशुभया वेदनया दुः-
खरूपेत्यर्थः । किंभूतयेत्याह- (उज्जलंत्यादि) तत्राज्ज्वला
विपक्षलेशेनाप्यकलाङ्कता बला बलवती निर्वर्तयितुमशक्या
विपुला सर्वशरीरावयवव्यापिनी । पाठान्तरेण- (तिउलंति)
अत्र मनोवाक्कायास्तुल्यव्यभिभवति या सा त्रिभुला, उ-
त्कटा प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनी, खरममृदुशिलावत् यद्द्रव्य त-
त्सम्पातजनिता खरा, परुषं कर्कशं कूष्माण्डादलमिव
यत्तत्सम्पातसंभवाः परुषाः प्रचण्डाः शीघ्रं शरीरव्या-
पिकाः प्रचण्डापरिवर्तितव्याह्रा प्रचण्डा घोरा भूमिति
जीवितक्षयकारिणी औदारिकवतां परिजीवितानपेक्षा वा
ये ते तथा, घोरास्तत्प्रवर्तित्यान् घोरा इति । (वीह-
णंति) भयोत्पादिका । किमुक्तं भवति? - दारुणा, तत एतेषां
कर्मधारयः । अतः तथा वेदयन्तीति प्रकृतम् । (किं तेति) त-
द्यथा-कन्दुलोही, महाकुम्भी महत्पुष्पा, तयोः पचनं च भक्क-
स्येव (पउलंति) पचनविशेषस्य पृथक्स्येव (तवगंति)
तापिका, तत्र तलनं च सुकुमारिकाऽऽदेरिव आप्ते अवगीपय
भर्जनं च पाकविशेषकरणं चणकाऽऽदेरिवेति द्वन्द्वोऽतस्ता-
नि च लोहकटाहं कथनानि चतुरस्रस्येव (कोटंति) क्रीडा,
तेन बलिकरणं चण्डिकाऽऽदेः पुगता पश्वादीरवोपहारविधा-
नम् । पाठान्तरे- " कोट्टाकोट्टीकारिया " दुर्गा तस्यैव कोट्टाय
वा प्राकाराय बलिकरणं, तच्च कुट्टनं च कुट्टिलत्वकरणं
वैकल्पिकरणं वा कुट्टनं वा चूर्णनं तानि च शालमलया
वृक्षविशेषस्य तीक्ष्णाग्रा ये लोहकण्टका इव लोहकण्टका-
स्तेष्वभिस्तरणं चापेक्षिकमभिमुखऽऽगमनमपस्तरणं च नि-
वर्तनं शालमलीतीक्ष्णाग्रलोहकण्टकाभिस्तरणापस्तरणैः स्फा-
टनं च सकुहारणं च विदारणं च विविधप्रकारैरिति । ते
चावकोटकबन्धनानि बाहुशिरसां पृष्ठदेशे बन्धनानि यष्टि-
शतताडनानि च प्रतीतानि, गलकं कण्ठं बलात् हठान्
यान्युल्लम्बनानि वृक्षशाखाऽऽदावुद्धनानि तानि गलकम्ब-
लोल्लम्बनानि शलाग्रभेदनानि च व्यक्रान्यादशप्रपञ्चनान्य-
सत्यार्थादेशनां विप्रतारणानि, त्विसनविमाननानि च तत्र
त्विसनानि निन्दनानि, विमाननान्यपमानजननानि (विधु-
द्वपणिज्जणाणि) विधुष्टानाम् एते पापाः प्राप्नुयन्ति,
स्वकृतं पापफलमित्यादि चाग्निमंशब्दितानां प्रणयनानि
वध्यभूमिप्राणानि विधुप्रणयनानि वध्यशतानि व्यक्रानि
तान्येव माता उत्पत्तिभूमिरेषां तानि वध्यशतमाट्टकाणि,
बध्याऽऽश्रितदुःखानीत्यर्थः । तानि वैर्धमन्युक्तक्रमेण ते पाप-
कर्मकारिण इत्यनेन संबन्धः । (पुष्टकम्मकयमेवभावतस
ति) पूर्वकृतकर्मणां सङ्घेनेनोपतप्ता आपन्नसन्तापा ये ते
तथा निरय एव अग्निनिर्त्याग्नस्तेन महाग्निनेव सं-
प्रदीप्ता ये ते तथा गाढदुःखां गाढदुःखरूपां द्विविधां
वेदनां वेदयन्तीति योगः । किंभूताम्?, महद्भयं यस्यां सा तथा

तां कर्कशां कठिनद्रव्योपनिपातजनितत्वात्, असातामसाता-
ऽऽख्यवेदनीयकर्मभेदप्रभवां शरीरि मानसीं च तीमां तीमा-
नुभागबन्धजनितां पापकर्मकारिणस्तथा बहुनि पक्ष्योपमसा-
गरापमाणि करुणा दयाऽऽस्पदभूताः करुणं वा पालयन्ति
ते इति पूर्वोक्ताः पापकर्मकारिणः (अहाउयं ति) यथा-
बद्धमायुष्कगादयाऽपि वेदनया नोपक्रम्यत इति भावः । तथा
यमकायिकैः दक्षिणदिक्पालदेवनिकायाऽऽश्रितैरसुरैरम्बा-
ऽऽदिभिरित्यर्थः । त्रासितोत्पादितभया यमकायिकत्रासिना-
स्ते च शब्दमार्तस्वरं कुर्वन्ति भीताः सन्तः । (किं ते सि) त-
द्यथा- (अविभाव सि) हे अविभाव्य अविभावनीयस्वरूप !
(सामि सि) हे स्वामिन् (भाय सि) हे भ्रातः (वप्प सि) हे
वप्प हे पितः इत्यर्थः । एवं हे तात (जितवं ति) हे जितवन् प्राप्त-
जय जीतं वा (मुंच सि) मुञ्च (सो सि) मां (मरामि सि) म्रिये ।
इह च नारकाणां बहुवचनप्रक्रमेऽपि यदेकवचनं तदेकापेक्षं तत्
जात्यपेक्षं छान्दसत्वाद्वा इति । यतः दुर्बलो व्याधिपीडितोऽहं
(किं दाण सि सि) किमिदानीम् असि भवसि (एवं दारुणो
सि) एवं प्रकारो दारुणो रौद्रो निर्दयश्च निर्दूषणश्च, मा देहि
मे मम प्रहारान् (उस्सासेतं मुहुत्तगं मे देहि सि) उच्छ्वासं
उच्छ्वसनम्, एतं अधिकृतम् एकं वा मुहुत्तकं यावत् मे
ममं देहि इति प्रसादं कुरुत, मा कुरुष्व (?) विभ्रमामि
विभ्रामं करोमि (गेचिजं ति) ग्रैव्यकं प्रीयावन्धनं मुञ्च-
(मे) मम यतो (मरामि सि) म्रिये तथा गाढमन्यर्थम् (त-
राहाइउ सि) तृष्णाऽर्दितः पिपासितः, अहम् (देहि सि)
दत्त पानीयं जलम् इति नारकेण उक्ते सति नरकपाला यत्
भणन्ति तदाह- (ता इति) यदि त्वं पिपासितः ततः अहं,
ताहं इति चाऽऽमन्त्रणे, पिब इदं जलं विमलं शीतलम् इति
एतत्शब्दार्थः, भणन्तीति गम्यते । गृहीत्वा च निरयपालाः
तमे प्रपुक्कम् (से) तस्य ददति कलशेन अञ्जलिषु दृष्ट्वा
च तज्जलं प्रवेपिताङ्गापाङ्गाः कम्पितसकलगात्राः अश्रुभिः
प्रगलङ्गिः प्रप्लुते अक्षिणा येषां ते अश्रुप्रगलत्प्लुताक्षाः
(छिएहा तरहा इयऽम्ह सि) (इय सि) इति भिन्नक्रमः । तस्य
च एवं सम्बन्धः, छिन्ना तृष्णा अस्माकम् इति एवं रुपा-
णि करुणानि, वचनानि इति गम्यते । जल्पन्तो विपलायन्ते
च इति योगः विप्रेक्षमाणाः (दिसो दिसं ति) एकस्या दिशः
सकाशात् अन्यां दिशम् अत्राणा अनर्थप्रतिधानवर्जि-
तत्वात् अशरणा अर्थकारकविरहिताः अनाथाः योगक्षेम-
कारिविरहिताः अवान्धवाः स्वजनरहिताः बन्धुविप्रहीणाः
विद्यमानबन्धवविप्रमुक्ताः । कथञ्चिदेकार्थिकानि अपि एतानि
पदानि न दोषाय, अनाथताप्रकर्षप्रतिपादकत्वादिति । वि-
पलायन्ते च नश्यन्ति च, कथं?, मृगा इव येगेन भयोद्विग्ना
इति गृहीत्वा च बलात् हठात् इत्यर्थः । नारकादिति गम्यते ।
तेषां च विपलायमानानां निरनुकम्पा यमकायिका इति योगः ।
मुखं विघाट्य विदार्य लोहदण्डैः (कलकलं एहं ति)
कलकलशब्दयोगात् कलकलं, पूर्वोक्तं प्रपुक्कम् इह स्मर्यते ।
“ एहं ति ” वाक्यालङ्कारे । वदने मुखे लिपन्ति केचित् यमका-
यिका अम्बाऽऽवयः । किंभूताः? हसन्त इति । ततो नारका
यत् कुर्वन्ति तदाह- तेन च तत्प्रपुणा दग्धाः सन्तो (रस-
न्ति च प्रलपन्ति च । किंभूतानि वचनानीत्याह- भीमानि
भयकारीणि विस्वराणि विकृतशब्दानि, तथा रुदन्ति च
कण्ठजानि काहल्यकारीणि । क इवेत्याह- पारापता इवेति

एवंप्रकारो निर्घोषः श्रूयते इति सम्बन्धः । प्रलपितम् अन-
र्थकभाषणं, विलाप आर्त्तस्वरकरणं, ताभ्यां करुणो यः स
तथा, तथा कन्दितं ध्वनिविशेषकरणं, बहु प्रभूतम् (रुषं
ति) अश्रुविमोचनम् (रुदितं ति) आराटीमोचनम् । एतेषां
एतानि वा शब्दः यत्र स तथा तथा, परिदेवनाश्च विलपिताः ।
वाचनान्तरे परिवर्णिताश्च प्रकम्पिता रुद्धाश्च बद्धकाश्च ये
नारकाः ते तथा तेषां य आगवः तेन यः संकुलः स तथा
निवृष्टो नारकैः विमुक्तः आत्यन्तिको वा तथा रसिताः
कृतशब्दाः भणिताः कृता व्यक्रवचनाः कुपिताः कृतकोपाः
उत्कृजिताः कृताऽव्यक्रमहाध्वनया ये निरयपालाः तेषां
यत्कर्जितं-त्रास्यसिरे पापाः ! इत्यादि भणितं नारकविषयं
(गिएह सि) गृहाण कामं लक्षयेत्यर्थः । प्रहारो लकुटा-
दिना छिन्द खड्गाऽऽदिना (भिदि) कुन्ताऽऽदिना (उप्पाडोहि
सि) उत्पाट्य भूतलादुत्तिष्ठ (उक्खणाहि सि) समुत्खन, अक्षि
गोलकबाह्यादिकं कृत कर्तव्य नासाऽऽदिकं विकृत च विवि-
धप्रकारैः (भुज्जां सि) भूयः एकदा हतं, पुनरपि पाठा-
न्तरे भज आमर्त्य हन ताडय क्रियार्थो हनशब्दो निपा-
तः । (विहण सि) विशेषेण ताडय (विच्छुभ सि) विलि-
प त्रपुकाऽऽदिकं मुखे विकीर्णं वा कुरु । वाचनान्तरे विच्छु-
भ निष्कर्ष्य इत्यर्थः । (उच्छुह सि) आधिक्येन क्षिप, प्रवेश-
य इत्यर्थः । आकृष्ट अभिमुखम् आकर्षणं कुरु, विकृता वि-
परीतं विकर्षणं कुरु, किं न जल्पसि ? वाचनान्तरे तु किं न
जानासि ?, सर हे पाप ! कर्माणि दुष्कृतानि, एवममुना प्रकारे-
ण यद्वदनं नरकपालप्रतिपादनं तेन महाप्रगल्भो स्फारो
यस्य स तथा । (पडिसुय सि) प्रतिश्रुतः प्रतिशब्दः तत्-
रूपो य शब्दः तेन संकुलः त्रासकः । वाचनान्तरे तु- “ वी-
हणओ तासणओ पडिभओ अडिभओ सि ” एकार्थाः । नदा
सर्वदा, केषां त्रासक इत्याह- (निरयगोयगणं) नरकवर्ति-
नां (महानगरडङ्गमाणसरिसो सि) दृश्यमानमहानगर-
घाणसदृशो निर्घोषो महाध्वनिः श्रूयते अनिष्टः (ताहयं ति)
तत्र नारके, केषां संबन्धीन्याह- (नेरइयाणं) किंभूतानामि-
त्याह- यात्यमानानां कदर्थ्यमानानां यातनाभिः कदर्थनाप्र-
कारैः (किं ते सि) कास्ता असिधनं खड्गाऽऽकारपत्रयनं,
दर्भवनं प्रतीतं, दर्भपत्राणि छेदकानि तदप्राणि च भेदकानि
भवन्तीति तद्यातनाहेतुत्वेनोक्तम् । यत्र प्रस्तरा घट्टाऽऽदि-
पाषाणयन्त्रमुक्तापाषाणा वा यन्त्राणि च पाषाणाश्चेति वा
यन्त्रपाषाणा सूचीतलमूर्द्धं मुखसूचिकं भूतलं खारवः पयः
क्षारद्रव्यभूतवाप्यकलकलं (त सि) कलकलायमानं यत्
प्रपुकाऽऽदि तद्भूता घैतरण्यविधाना या नदी सा कलक-
लायमानवैतरणी कदम्बपुष्पाऽऽकारा बालुका कदम्बबालुका
ज्वलिता या गुहा कन्दरा सा । ततो द्वन्द्वः । ततोऽसिधनाऽऽ-
दिषु यन्निरोधनं प्रक्षेपणस्तस्यथा उष्णोष्णे अत्युष्णे (कंठइल्लं
सि) कण्टकवति दुर्गमे कृच्छ्रान्तिके रथशकटे यथा-
जनं गवामिव नस्यथा, तमे लोहपथे लोहमयमार्गे यद्गमनं
स्वयमेव वाहनं च परैर्गवामिव तनथा । ततः पदत्रयस्य द्व-
न्द्वः । (इमोहि ति) एतैर्विषयमार्गैर्विविधैः परस्परं देवतामुदी-
रयन्तीति योगः । (किं ते सि) तद्यथा मुद्गरोऽयोधनः भु-
सुरिहः प्रहरणविशेषः, (करकय सि) क्रकचं करपत्रं, शक्तिः
त्रिशूलं, हलं लाकलं, गदा लकुटिविशेषः, मुशलं चक्रं कुन्तं
च प्रतीतं, तामरो बाणविशेषः, शूल प्रतीतम् । (लउड सि)

लकुट, भिरिडमालः प्रहरणविशेषः। सङ्गलो भल्लः, पट्टि स. प्रहरणविशेषः (चर्ममट्टं ति) चर्मवर्षितं पापाणविशेषो, कृषणो मुद्गरविशेषः, मोष्टिको मुष्टिप्रमाणपापाण एव, असि-खेटकम् अमिना सह फलकं खड्गः कंवल एव, चाप धनुः, नाराच आयसो बाणः, कणको बाणविशेषः । कल्पनी कर्तिकाविशेषः, घाभी काष्ठतल्लकोपकरणविशेषः । परशु कुटारविशेषः । तत एतेषां द्वन्द्वस्तनस्ते च ते टङ्का इव तीक्ष्णा निर्मलाश्चेति कर्मधारयः, ततस्तेरिति व्याख्येयम्, तृतीयाबहुवचनलोपदर्शनादिति । अन्यैश्चैवमादिभिः अशुभैर्विक्रियैः प्रहरणशतैरभिधन्तः अनुवदन्तीब्रवैरा अविच्छिन्नोत्कटवैरभावाः परस्परमन्योऽस्य वेदनामुदीरयन्ति नारका एव तिसृभ्यः नरकपृथिवीभ्यः, परतो नरकपालानां गमनाभावात् । (तथ य स्ति) तत्र च परस्परमभिहननेन वेदनादीरणेन मुद्गरप्रहारचूर्णितो मुसुरिडभिः संभग्नो मथितश्च विलाडितो देहो येषां ते तथा, यन्त्रोपपीडनेन स्फुरन्तश्च कलिपताश्च छिन्नाः यन्त्रोपपीडनस्फुरत्कलिपताः (कइथ स्ति) केचिदत्र नरके सचर्मकाश्चर्मणा सह विकृताः, उत्कृताः पृथक्कृतचर्मणा इत्यर्थः । तथा निर्मलोल्लूककर्णोष्ठनाभिकाः चिह्नहस्तपादा अभिन्नकचतीक्ष्णकुन्तपरशुनां प्रहारैः स्फाटिता विदारिता ये ते तथा, वास्या संतक्षितान्यङ्गोपाङ्गानि येषां ते तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । तथा (कल स्ति) कलकलायमानक्षेत्राण्यर्पणपिङ्गं पण्येकः तेन गाढमत्यर्थः (डङ्कत स्ति) दह्यमानं गात्रं येषां ते तथा, कुन्ताग्रमिश्रो जर्जरितश्च सर्वो देहा येषां ते, ततः कर्मधारयः (विलाडि ति) विलुलन्ति । लुण्ठनीत्यर्थः । महीतले भूतले (विसृणियगमंग स्ति) जातवेपथुकाङ्गोपाङ्गाः वाचनान्तरे तु निर्गताग्रजिह्वाः (तथ य स्ति) तत्र च महीतलविलोनेन वृकाऽऽदिभिः विलिप्यन्ते इति योगः । तत्र वृका इहामृगाः (सुणग स्ति) कौल्यकाः, शृगालाः, गोमायवः, काकाः वायसाः, माज्जाराः, विडालाः, सर्भाः परसराः, द्वीपिका चित्रकाः । (वियग्र स्ति) वैयाघ्रा व्याघ्रापत्यानि, शार्दूला व्याघ्राः, सिंहा प्रतीता । पते च ते दर्पिताश्च दमाः क्षुदाभिभूता बुभुक्षिता इति ते तथा ते, नित्यकालमर्तान्तैः निर्भोजनधौग दारुणक्रियाकारिणः आरसन्तः शब्दायमानाः भीमरूपाश्च ये ते तथा, तैः, आक्रम्य दृढं दंष्ट्राभिर्गाढमत्यर्थः (डङ्क स्ति) दंष्ट्राः । कडिय स्ति) कृष्टाश्च आकर्षिता ये ते तथा, सुतीक्ष्णतनवैः स्फाटित उद्धो देहा येषां ते तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । विलिप्यन्ते विकीर्यन्ते, समततः, किंभूतास्ते ? विमुक्तमधिबन्धनाः श्रुथोक्तान्कर्मणानाः, तथा व्यङ्गितानि विकलीकृतान्यङ्गानि येषां ते तथा, तथा कङ्काः पक्षिविशेषः, कुररा उत्कोशाः, शृङ्गा शकुनिविशेषाः, घोरकृष्टा अनिकृष्टाश्च ये वायसान्तेषां ये गणास्तेश्च (पुणो स्ति) समुच्चयार्थः, सराः कर्कशा, स्थिरा निश्चलाः, दृढाः अभङ्गुरा नखा येषां ते तथा, तथैव तुण्डं येषां ते तथा, ततः कर्मधारयसैरवपत्य उपानेपत्य पक्षैराहताः पक्षाऽऽहता तीक्ष्णतनवैः विलिप्ताः आकृष्टा जिह्वाः आच्छिन्ने चाऽऽकृष्टे नयने लाञ्छने, निर्दयं च निष्कृप यथाभन्येव तथा (ओरुगं ति) अवलुगं तनं विकृतं च वदन् येषां, पाठान्तरे “ओलुगं ति” अवलुगतानि छिन्नानि विकृतानि गात्राणि येषां ते, तथा उत्कोशन्तश्च क्रान्तश्च उत्पतन्तो निपतन्तो भ्रमन्तः पूर्वकर्माव-

योपगता इति च पदचतुष्टयं व्यङ्ग्यम् । पक्षादनुशयेन पक्षास्तापेन दह्यमानाः निन्दन्तो जुगुप्समानाः (पूरे कडानि) पूर्वभक्कृतानि कर्माणि क्रियाः पापकानि प्राणातिपाताऽदीनि ततः (तर्हि २) ते तस्यां रत्नप्रभाऽऽदिकायां पृथिव्याम्, उत्कृष्टाः स्थितिके नरके तादृशानि जन्मान्तर उपाजितानि परमाधार्मिकोदीरितपरस्परोदीरितक्षेत्रप्रत्ययरूपाणि (उस्मरणविह्वला इति) उत्सन्नं प्राप्नुयैषु (चिह्ना इति) दुर्विमाचानि दुःस्थानि अनुभूय ततश्च निरयादायुःक्षयेणोद्धृताः सन्तो बहवो गच्छन्ति तिर्यग्वसति तिर्यग्यानि यतोऽल्पा एव मनुष्यपूतपद्मन्ते दुःखोत्तराम् अनन्तोत्सर्पितवचमर्षिणीकायस्थितिकत्वात्, तस्यां सुदारुण्यां दुःखाऽऽश्रयत्वान् जन्ममरणजराव्याधीनां या परिचरिता पुन पुनर्भवतानि ताभिरगच्छो या सा तथा तां तिर्यग्वसति जलस्थलखड्गराणां परस्परं विहिंसनस्य विविधव्यापादनस्य प्रपञ्चो विस्तारो यस्य सा तथा, तस्यां तस्यां च इदं वक्ष्यमाणप्रत्यक्षं जगत्प्रकटं, न केवलमागमगम्यं, किं तु जङ्गमजन्तूनां प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धतया प्रकटमेवेति, वराकान्तपाशिनः, प्राणवधकारिण इति प्रक्रमः । दुष्टं प्राप्नुवन्ति दीर्घकालं, याच (किं तस्ति) तद्यथाशीतोष्णतृष्णाकुट्टिर्वेदना तथा अप्रतीकारं सूतिकर्माऽदिरहितम् । अऽवीजन्म कान्तरजन्म नित्यं भयेनाङ्घ्रिगानां मृगाऽऽदीनां वासाऽवस्थानं जागरणं च अनिद्रागमनं बधो मार्गं बन्धनं संयमनं ताडनं कुहनम्, अङ्कनं तप्तायःशलाकाऽदिना चिन्हकरणं, निपातनं गर्तोऽदिप्रक्षेपणमस्थिभञ्जनं कीकसामर्दनं, नासाभेदो नासिकाविवरकरणं प्रहारैः (दमशं ति) दमनमुपतापः छुविच्छेदनमवयवकर्तनम् अभियोगप्रापणं हठाव्यापारप्रवर्तनं, कसश्च चर्मर्याष्टिका, अङ्गुशं सृणि, आरा च प्रवराणी (?) या दण्डान्तर्वर्तिनी लोहशलाका तासां निपातः शरीरं निवेशनं दमनं शिक्षाग्रहणं ततो द्वन्द्वः । ततः एतानि प्राप्नुवन्तीति प्रक्रमः । बाहनानि च भारस्येति गम्यम् । मातापितृविप्रयोगः श्रोतसां नामामुखाऽदिरन्ध्राणां च परिपीडनानि रज्ज्वादिवद्वन्धनं बाधनानि यानि तानि, तथा शोकपरिपीडनानि वा ततो द्वन्द्वः । ततस्तानि च शस्त्रं चाऽग्निश्च विषं च प्रसिद्धानि, तैरभिधातश्चाभिहननं गलस्य कण्ठस्य गवलस्य शृङ्गस्याऽऽधलनं च मोटनमथवा गलस्य बलादावलनं मारणं चेति तानि च गलेन वडिशेन, जालेन वाऽऽनायेन (उच्छिष्टपणाणि स्ति) जलमध्यान्मत्स्याऽऽदीनामुत्क्षेपणान्याकर्षणानि यानि तानि, तथा (पउलनं) पचनं विकल्पनं छेदनं ते च यावज्जीविकबन्धनानि पञ्जरनिरोधनानि चेति पदद्वयं व्यङ्ग्यम् । स्वयुधाभिर्घाटनानि वा स्वकीयनिकार्यानिष्कालनानीत्यर्थः । धमनानि महिष्यादीनां वायुपूरणानि, बाहनानि च प्रतीतानि, कुदण्डेन बन्धनविशेषेण, गले कण्ठे यानि बन्धनानि तानि तथा, वाटेन वाटकेन वृथेत्यर्थः । परिधारणानि निराकरणानि यानि तानि तथा तानि पङ्कजलनिमज्जनानि कर्दमप्रायजले बालनानि, वाग्निप्रवेशनानि च जले क्षेप, तथा- (ओवाय स्ति) अवपानेषु गर्तविशेषेषु उडङ्क इत्येवंरूपेषु पतनेन निभङ्गो भञ्जनं गात्राणामवपातनिभङ्गः । स च विषमात्यवर्तनशृङ्गाऽदेः निपातनं विषमनिपातनं, तरुव दवाग्निभिर्ज्वालाभिर्दहनं चेति तानि आविर्षेयां तानि तथा कर्माणि प्राप्नुवन्तीति योगः । एवमुक्त्यायेन ते प्राणघातिनः दुःखशतसंघदीप्ताः नरका-

दागता इह तिर्यग्लोके, किभूताः ? सावशेषकर्माणः तिर्यक् पञ्चन्द्रियेषु प्राप्नुवन्ति पापकारिणः । कानीत्याह—कर्माण्य कर्मजन्यानि, तु खानीति भावः । प्रमादरागद्वेषैर्बहुनि यानि सञ्चिन्तान्युपाजितानि तानि तथा, अतीवाऽत्यर्थमशातकर्म-शानि अशानेषु दुःखेषु मध्ये कर्मशानि कठोराणि यानि तानि तथा, अमरमशकमल्लिकाऽऽदिषु चेति सप्तम्या पञ्च-र्थत्वात् अमराऽऽदीनामिति व्याख्येयम् । चतुर्गिन्द्रियाणामिति च सम्बन्धनीयम् । अथवा चतुर्गिन्द्रियाणां अमराऽऽदिषु जानि कुलकोटीशतसहस्रेष्वेव घटनीयमिति । जातौ चतुर्गिन्द्रिय-जातौ यानि कुलकोटीशतसहस्राणि तानि तथा तेषु नवसु (तर्हि २ चेयं ति) तत्रैव तत्रैव चतुर्गिन्द्रियजानाविन्यर्थः । जन-नमरणान्यनुभवन्तः कालं संख्यातकं संख्यातवर्षसहस्रलक्षणं अस्मिन्, किभूताः ? नारकसमानतीव्रदुःखाः स्पर्शनरमनघ्राण-चक्षुःसहिताः इन्द्रियचतुष्टयोपेता इत्यर्थः । तथैवेति यथैव च-तुर्गिन्द्रियेषु तथैव त्रीन्द्रियेषु जननान्यनुभवन्तः, अमन्तीति प्र-कृतम् । एतदेव प्रपञ्चयाह—कुन्धुपिपीलिका अर्धधिकाऽदि-केषु च जाति कुलकोटीशतसहस्राण्येति त्रीन्द्रियगमान्तं च-तुर्गिन्द्रियगमवक्ष्ये, नवरं (गंडूलयं नि) अलसी (चंदण्यं नि) अक्षाः । तथा (पसा एमिदियत्तं पि यं नि) न केवलं प-ञ्चन्द्रियाऽऽदित्वमेव प्राप्ता एकेन्द्रियत्वमपि प्राप्ता तु खसमु-द्यं प्राप्नुवन्ति इति योगः । किभूतमेकेन्द्रियत्वमित्याह—पृथिवीजलज्वलनमारुतयनस्पति उम्बन्धिवत् एकेन्द्रियत्वं तत्पृथिव्याद्येवाव्यते, पुनः किभूतं तत्सूक्ष्मं वादरं च तत्क-र्मोद्यनं पायं, तथा पर्याप्तपर्याप्तं च तत्तत्कर्मणोप्याद्यमेव, तथा प्रत्येकशरीरनामकर्मसंपाद्यं प्रत्येकशरीरनामैवाव्यते । साधारणशरीरनामकर्मसंपाद्यं च साधारणं पर्याप्ताऽऽदि-पदानां कर्मधारयः । चः समुच्चये । एवंविधं चैकेन्द्रियत्वं प्राप्ता, कियन्तं कालं अमन्तीति भेदेनाऽऽह—“ पक्षेन्यादि ” (तत्थं यि ति) तत्राप्येकेन्द्रियत्वे प्रत्येकशरीरे जीवने प्रा-णधारणं येषां ते प्रत्येकशरीरजीविनास्तेषु पृथिव्यादिषु, चकार उत्तरवाक्योपेक्षया समुच्चयार्थः । कालमसंख्यातं अ-मन्ति, अनन्तं कालं वाऽनन्तकाले साधारणशरीरोचित्यर्थः । आह च—“अस्त्वस्मात्तपिणिञ्चो—सपिणीउ एमिदियाण उ च-उयहं । ता चेव ऊ अणुता, वणस्सईए उ बोधव्वं ॥१॥” इति । किभूतास्ते ? स्पर्शनन्द्रियभावेन परिणामेन तत्तथा वासं प्रयुक्ता ये ते तथा दुःखसमुद्यमिमं वक्ष्यमाणमनिष्टं प्राप्नु-यन्ति, पुनः पुनः तत्रैव एकेन्द्रियत्वे इत्यर्थः । किभूतो ? परः प्रकृष्टः सर्वोत्कृष्टकायस्थितिकत्वाद्भव उत्पत्तिस्थानं तरुणो-ष्ठगुच्छाऽऽदिषु त्वसूक्ष्मां यत्रैकेन्द्रियत्वे । पाठान्तरे तु परभ-यतरुणैर्गहनं यत्तथा । तत्र तु खसमुद्यममवाऽऽह—कुहालो भूखनित्रं कुलिकं हलपिशेषस्ताभ्यां (दालणं ति) विदारणं यत्तथा, एतत् पृथिवीजनस्यात्थोर्दुःखकारणमुक्तं, सलिलस्य मलनं च मर्दनं (खुभणं ति) क्षोभणं च सञ्चलणं (रंभणं ति) रो-धनं च तानि सलिलमलनक्षोभणरोधनाग्नि, अनेनापकायिका-नां तु खसूक्ष्मम् । अनलानिलयोरभिघातयोर्विविधैः शस्त्रैः ख-कायपरकायभेदैर्यद् घटनं संघटनं तत्तथा । अनेन आग्निवा-य्वोर्दुःखसूक्ष्मम् । परस्पराऽभिघटननेन यन्मारणं च प्रतीतं वि-राधनं परित्यापनं ते तथा तेषां ब्रह्माऽनस्तानि दुःखानि भय-नीति गम्यम् । तानि किभूतानि ? अकामकानि अनभिलषणी-

यानि । एतदेव विशेषेणाऽऽह—परप्रयोगोदीरणाऽदिभिः स्वव्य-तिरिक्तजनापारदुःखोत्पादनाभिनिप्रयोजनाभिरिति हृदयम्, कार्यप्रयोजनैश्च अवश्यकरणीयप्रयोजनैः किभूतैः ? प्रपञ्च-निमित्तं कर्म करणवादिहेतोरुपलक्षणत्वात्तद्व्यनिमित्तं च या-न्यौषधाऽहारादीनि तानि तथा तैः, उत्खननमुत्पादनम् उत्को-चनं त्वचोऽपनयनं पाकं कुट्टनं चूर्णनं पेषणं घर्षणाऽदिना दल-नं पिष्टनं ताडनं भर्जनं भ्राष्ट्रपचनं गालनं क्षालनमामोदनमीष-झजनं शाटनं खन एष विशागणं स्फुटनं म्यत एव द्वैधीभावग-मनं भजनमामर्दनं छेदनं प्रतीतं तदणं काष्ठाऽऽदेरिव वास्या-दिना विलुञ्चनं लोमाऽऽद्यपनयनम् अन्तर्भाटनं तरुप्रान्नपल्ल-वफलाऽऽदिपातनम् अग्निदहनं प्रतीतम् एतान्यादियेषां तानि तथा, तु खान्येकेन्द्रियाणां भवन्तीति गम्यम् । एकेन्द्रियाधि-कारं निगमयज्ञाह—एषमुक्तक्रमेण ते एकेन्द्रियाः भवपरम्परा-सु यद्दुःखं तस्मिन्नुद्यमविच्छिन्नं येषां ते तथा, अटन्ति संसार एव (वीहणकरं नि) भयङ्कराः प्रसज्जीवाः प्राणा-तिपातनिरताः अनन्तं कालं यावदिति ।

अथ प्राणानिपातकारिणो नरकादुद्भवृत्ता मनुष्यगतिगता यादृशा भवन्ति तथोच्यते—

जे वि य इह माणुसत्तणं आगया कहं वि नरगाओ उव्वट्टिया अधप्पा ते वि य दीमंति पायसो विकय-विगलरूवा खुजा बडगा य वामणा य वहिरा काणा कुंटा य पंगुला वियला य मूया य मम्मणा य अंधिन्न-गणगचकुविणिहयसपिल्लयवाहिरोगपीलियअप्पाउयसत्त-वज्झवाला कुलक्खणुक्किमदेहदुवलकुमंपयणकुप्प-माणकुसंठिया कुरूवा किवणा य हीणदीणमत्ता णिञ्चं सोक्खपरिवज्जिया असुहदुक्खभागी शरगाओ उव्वट्टिता इहं सावसेसकम्मा एवं नरगतिरिक्खजाणिं कुमाणसत्तं च हिंइमाणा पावंति अणुताइं दुक्खाइं पाववारी, एमो सो पाणवहस्स फलविवाओ इहलोइए परलोइए अप्पमु-हो बहुदक्खो महब्भओ बहुरयप्पगादो दारुणा ककमो असाओ वाससहस्सेहिं मुच्चती ण य अवेदयित्ता, अत्थि हु भोक्खो ति, एवमाहुं सु णायकुलणंदणां महप्पा जिणो च वीरवरणामिज्जो कहेसी य पाणवहस्स फलविवागं ए-सो सो पाणवहो पावो चंडो रुहो वलुदो अणारिओ नि-गिणो निस्संसो महब्भओ वीभणओ उत्तासणओ अण्णओ उव्वेयणओ य शिरवयक्खो णिद्धम्मो निप्पिवासो णिक्क-लुणो निरयवासगमणो मोहमहब्भयपवहओ परणवेमण-सो पढमं अहम्मदारं सम्मत्तं ति वेमि ॥

येऽपि इह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागताः प्राप्ताः कथञ्चित्, कुञ्चोदित्यर्थः । नरकादुद्भूता अधस्तास्तेऽपि च हृदयन्त प्राय-शः प्रायणं विकृतविकल्पकाः, प्रायशो महणेन तर्धकराऽऽदि-मिथ्यनिचारः परिहृतः । विकृतविकल्परूपास्त्वमेव प्रपञ्चयाह—कुञ्जाः वकजङ्गाः, अटकाश्च अक्रोपरि कायाः, वामनाश्च का-लानौचित्येनातिहृदयदेहाः, अधिशाः प्रतीताः, काणाः दीपका-याः, फरला इत्यर्थः । कुण्टाश्च विकृतहस्ताः, पङ्कजाः गम-

नासमर्थजङ्गाः, विकलाद्यापरिपूर्णगात्राः, मूकाश्च वक्षनासम-
र्थाः, (पंगुला वि य जलमयं सि) पाठान्तरे । अपि ख्यति
समुच्चये । जलमूका जलप्रविष्टस्यैव यद्वुद् इत्येवकृपा ध्व-
निर्येषां मनमनाश्च येषां जल्पनां स्मालिते बाणी । (आधिष्ठ-
ग सि) अन्धाः, एकं वस्तुर्विनिहतं येषां ते एकवस्तुर्विनिहताः ।
(सपिण्डय सि) सर्वापवन्तुषी । पाठान्तरे (सपिसल्लय सि) तत्र
सह पिमद्वनयेन पिशाचेन वर्तत इति सपिसल्लयाः, व्याधि-
भिः कुष्ठाऽऽद्यैः रोगैर्गात्राभिर्विशिष्टाभिर्वा आधिभिर्मनःपीडा-
जि. रोगैश्च पीडिताः व्याधिरोगपीडिताः, अरुपायुषः स्तोका-
जीविताः, शस्त्रेण हन्यन्ते ये ते शस्त्रवध्याः, बालाः बालिशाः ।
ततोऽधिकाऽऽदीनां दुःखाः कुलकुणैरपलक्यैरुकाण्यै आकीर्ण्यै
देहो येषां ते तथा । दुर्बलाः कृशाः, कुसंहनना वलाविकलाः,
कुप्रमाणाः अनिदीर्घा अनिन्दस्वाः, कुसंस्थिताः कुसंस्थानाः ।
ततो दुर्बलाऽऽदीनां दुःखाः । अत एव कुरुपाः कुरुपाश्च रक्षाः
हीना अत्यागिनो धनहीना वा जात्यादिगुणैः (?) हीनसत्त्वा
अल्पसत्त्वा नित्यं सौख्यपरिवर्जिताः, अशुभमशुभाऽनुबन्धि यद्
दुःखं नञ्जागिनः, नरकाद्दुःखतास्सन्तः, इह मनुष्यलोके दृश्यन्ते,
सायशोपकर्माण इति निगमनम् । अथ यादृशं फलं ददानी-
त्येतन्निगमयन्नाह—(एवमित्यादि) एकमुक्तकमेण नरकीर्तये-
त्योनीः कुमानुषत्वं च हि एवमानाः आधिगच्छन्तः प्राप्नुव-
न्ति अनन्तकानि दुःखानि पापकारिणः प्राणवधकाः विशेषेण
निगमयन्नाह—एष स प्राणवधस्य फलविपाकः ऐहलोकिकम-
नुष्यापेक्षया मनुष्यभावाऽऽश्रयः, पारलौकिकमनुष्यापेक्षया न-
रकगत्याद्याश्रितः, अल्पसुखो भोगसुखव्यवसापादनात्, अवि-
द्यमानसुखो वा, बहुदुःखो नरकाऽऽदिदुःखकारणत्वात् । (मह-
द्भयं सि) महाभयकृपः, बहुरजः प्रभूतं कर्म प्रगाढं दुर्मोचं
यत्र स तथा, दारुणां रौद्राः, कर्कशः कठिनः, असातः असा-
तवेदनीयकर्मोदयकृपः, वर्षसहस्रैर्मुच्यते, ततः प्राणीति शेषः
न च नैव, अवेदयित्वा, तमिति शेषः । अस्ति मोक्षः
अस्मादिति शेषः । इति शब्दः समाप्तौ । अथ केनायं द्वार-
पञ्चकप्रतिबन्धः प्राणोतिपातलक्षणऽऽश्रवणार्मातपादनपरः
प्रथमप्रययनार्थः प्रकपित इति जिज्ञासायामाह—(एवं नि)
एवं प्रकारमनीन्द्रिगभूतमव्यभविष्यदर्थविषयस्फुटप्रतिभास-
प्रकाशनीयमनजिहत्तं वस्तु (आहसु सि) आख्यातवा-
न्, ज्ञातकुलनन्दनः ज्ञाताः कृत्रियविशेषाः, तद्वशसमूहिक-
रः महाभेति प्रतीतं, जिनस्तु जित एव वीरवस्त्रामधेयः
(वीरवरे सि) प्रशस्तनामा, तथा कथितवाञ्छ प्राणवधस्य
फलविपाकप्रययनार्थस्य महावीराजिहितस्य प्रतिपादिनेऽपि
यत् पुनस्तत्फलविपाकस्य वीरकथितत्वाभिधानं नरप्राण-
वधस्यैकान्तिकात्तु मफत्स्वेनात्यन्तपरिहाराऽऽविष्करणार्थमि-
ति । अथ शास्त्रकारः प्राणवधस्य स्वरूपं प्रथमद्वारोपदर्शि-
तमपि निगमनार्थं पुनर्दर्शयन्नाह—एष स प्राणवधोऽर्माह-
तो योऽनन्तरं स्वरूपतः पर्यायतः विधानतः फलतः कर्तुंश्च
वक्तुं प्रतिज्ञात आद्यावामीत् । किंभूतः ? इत्याह—अष्टमः कापन-
स्तत्प्रवृत्तिस्वरूपः, रौद्रमप्रवृत्तिस्वरूपः, कुलजनाऽऽच-
रितत्वात् कुलः, अनार्यलाककरणत्वादनार्थः, घृणायाः अ-
प्राविद्यमानत्वात् निर्घृणः, निःशूक्रजनकतत्त्वान्मुक्तः, महाभ-
यहेतुत्वात् महाभयः । (यादृशं सि) जयवत्प्रवृत्तिस्वात्
आमकः उत्प्रासहेतुत्वात् । अन्यायो न्यायादनपेतत्वात्, उद्भ-
जनकश्च उद्भेगहेतुत्वाजित्वाकाः परप्राणापेक्षा वाञ्छितः,

निर्द्वेष्टो धर्मादपक्रान्तः, निःपिपासः वध्वं प्रति जेहविरहा
भिः करुणो विगतद्वयः, निरवशासगमन इति व्यक्तम् । मोहम-
हाभयप्रकर्षक-तत्प्रवृत्तकमरणेन वैमनस्यं दैन्यं यत्र मरणवैमन-
स्यप्रथममधर्मद्वारं मृषावादाऽऽद्यपेक्षयेदमाद्यमाश्रवणार्त्तं स-
माप्तं, तद्वक्तव्यताऽपेक्षया निष्ठां गतामिति शब्दः समाप्तौ, अर्वाभि
प्रतिपादयामि, नीर्थकरोपदेशेन, न स्वमनीषिकयेति । एतच्च
सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनः स्ववचसि सर्वकृपवचनाऽऽश्रितत्वे-
न व्याभचारोदमिता प्रत्ययोत्पादनार्थम् । तथा स्वस्य गुरुपर-
तन्त्रताऽऽविष्करणार्थं विनियानां चेतव्यायप्रदार्थमाख्यात-
वानिति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पाणभूयजीवसत्तदयद्वया-प्राणभूतजीवसत्त्वदयार्थता-स्त्री० ।

प्राणऽऽद्यु सामाख्येन या द्याऽऽलावर्थः प्राणाऽऽदि-
याऽर्थस्तद् जावस्तत्ता । अथवा-वर्दादका एव प्राणानासुच्चा-
सऽऽदीनां भावात् प्राणानवनधर्मकत्वात् चूना उपयोगलक्ष-
णत्वाज्जीवाः सर्वोपपेतत्वात्सत्त्वास्ततः कर्मधारयः तदर्थता ।
प्राणाऽऽदिरक्षणाभिन्नावे, “ पाणभूयजीवसत्तदयद्वया । ”
वैशायन यूकाश्रयान्तरं प्रति गोशालः । अ० १५ श० ।

पाणभोयण-पानभोजन-न० । काकापानवपुस्कायकाऽऽदि-
के, दश० ५ अ० १ उ० । (अत्रार्थे ‘ दायगदोस ’ शब्दे अतुर्थ-
भागे ३५०३ पृष्ठे विस्तरः)

पाणभोयणा-पानभोजना-स्त्री० । प्राणाः प्राणिनो रसजाऽऽद्यः
प्रोजने इधोऽनाऽऽदौ, संघट्टयन्ते विराध्यन्ते वा यस्यां प्राभू-
तिकायां सा प्राणभोजना । रसजाऽऽदिभोजनप्राभृतिकायाम्,
“ पाणभोयणाप बीयभोयणाप हरिभोयणाप ” । आच० ४ अ०

पाणमंसोवम-पाणमंसोपम-पुं० । पाणो मानसस्त्वमंसम-

स्पृहयन्ते जुगुप्सया दुःखाऽऽख्यं स्वादवं यस्तेषां दुःखाऽऽ-
ख्यः स पाणमंसोपमः । जुगुप्स्ये आहार, स्या० ४ उ० ४ उ० ।

पाणय-पाणत-पुं० । स्तनामख्याने विमानविशेष, दशमद्वे-
लोके तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति । तद्विषयसिद्धेषु च ।
अनु० । विशेष० । स्या० । प्र० । स० अनन्तकलस्येन्द्र, स्या०
४ उ० ४ उ० ।

पाणवत्तिय-प्राणवृत्तिक न० । मित्रदोषप्रत्ययिकाऽऽख्ये दशमे
क्रियास्थाने, सूत्र० २ अ० २ अ० ।

पाणवत्तिया-प्राणप्रत्ययिका-स्त्री० । प्राणवृत्तिके, स्या० । प्राणा
उच्चासादयो वल वा प्राणास्तेषां तस्य वा वृत्तः स्या० ५ उ० ।

पाणविहि-पानविधि-पुं० । उदकमृत्तकया प्रसादितस्य सह-
जनिर्मलस्य तत्तत्संस्कारकरणे, ज० २ वक्र० १० अ० । स० ।

पाणसम-प्राणसम-पुं० । पत्यौ, “ रमणो कंतो पणह, पाणस-
मो पियसमो वृद्धो । ” पा० १ ना० ६१ शाय ।

पाणसमारंभ-प्राणसमारम्भ-पुं० । प्राणिभ्यपरोपणे, आच० १
श्रु० ३ अ० २ उ० ।

पाणसाला-पानशाला-स्त्री० । यत्रोदकाऽऽदिपानं तस्यां शा-
लायाम्, नि० सू० ६ उ० ।

पाणसुहुम-प्राणसूक्ष्म-न० । अनुद्धरिकुक्षौ, स्या० ७ उ० ८ उ० ।

से किं तं पाणसुहुमे ? । पाणसुहुमे पंचविहे पमत्ते । तं
जहा-किपहे, नीले, लोहिप, हालिहे, सुक्लिहे । अस्थि कुंधु-

अशुद्धरी नामं जा ठिया अचलमाणा छउमत्थाणं निगं-
थाणं वा निगंयीण वा नो चक्खुफासं हवमागच्छइ,
जा अठिया चलमाणा छउमत्थाणं निगंथाण वा निगं-
यीण वा चक्खुफासं हवमागच्छइ० जाव छउमत्थेणं
निगंथेण वा निगंयीण वा अभिक्खणं अभिक्खणं जा-

णियच्चा पासियच्चा पडिलेहियच्चा भवइ । से तं पाणसुहृमे ।
तत्र प्राणसुहृमं पञ्चाविधं प्रकृत तीर्थकरणधर्मैः कृष्णाऽऽदि-
वर्णभेदात् । एकस्मिन्वर्णे सहस्रसो वंश बहुप्रकाशाश्च सखा-
गास्ते सर्वे पञ्चसु कृष्णाऽऽदिवर्णेष्वेव अवतरन्ति । प्राणसुहृमं
तु द्वाविधं प्राणा यथाऽनुद्धरी कुन्धः । स हि जलान्नेव
विभाज्यते, न हि स्थानस्यः । कदम्ब० ३ अधि० ६ कृष्ण । इश० ।

पाणह-उपानह-खी० । काष्ठ(चर्म)पाडुकापाम, सूत्र० १ कु०
६ अ० ।

पाणाअअ-देशी-आणमाले, दे० ना० ६ वर्ण ३० पाथा ।

पाणाइवाइया-प्राणातिपातिका-खी० । प्राणातिपातः प्रती-
तस्तद्विषया क्रिया प्राणातिपातिका । प्राणातिपातक्रियायाम्,
आव० ४ अ० ।

पाणाइवाय-प्राणातिपात-पुं० । प्राणा उच्छ्वाऽऽसाइयस्तेष्वम-
तिपन्नं प्राणवता सह विद्योजनं प्राणातिपातः । हिंसायाम्,
स्था० । "पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं वत्तं च, उच्छ्वासनिःश्वासमधान्य-
दायुः । प्राणा इत्येते भगवदुभिरुक्ता-स्तेषां विद्योजीकर-
णं तु हिंसा ॥ १ ॥ " " एते प्राणाइवाप० जाव एते परि-
ग्गेह । " स च प्राणातिपातो द्रव्यभावभेदाद् द्विविधो, वि-
नाशपरितोषसंक्षेपभेदात् त्रिविधो वा । आह च-"तत्पञ्चा-
यविणासो, दुक्खुपाप्पो च संकिलेसो च । एस बहो जिणभणि-
ओ, वज्जेयवो पयसेण ॥ १ ॥ " अथवा-मनोवाक्कुर्याः करणका-
रणानुमतिभेदान्नवधा । पुनः स क्रोधाऽऽदिभेदात् पञ्चविंश-
द्विधो वा इति । स्था० १ उ० । प्रश्न० । ना० चू० । प्राणानामि-
न्द्रियोच्छ्वासाऽऽपुरादीनामतिपातः प्राणिनः सकाशाद् विभं-
शः प्राणातिपातः । प्राणिप्राणविद्योजने, पा० । जीववधे, पा० ।
आव० । प्राणिनां साधुमर्यादातिक्रमेण पाते, आ० चू० ४ अ० ।

प्राणातिपातदोषकथा-

" पुमान् कौङ्कणकः कश्चिन्नस्य प्रियतमा मृता ।

पुत्रस्त्वदीयस्तस्याऽस्ति, तं द्वापाद् विदन् जनः ॥ १ ॥

परिणतुं इदानीं स्या, पुत्री तस्य न कश्चन ।

ततस्तेन सुतोऽर्घात, तिर्थकूलहयेण खेलता ॥ २ ॥ "

आ० क० ६ अ० । आ० चू० । (' पाणबह ' शब्देऽनुपदमेव घ-
कथ्यतोक्ता) प्राणातिपातजनिते तज्जनके वा चारित्र्यमोहनीयक-
र्मणि, म० १२ श० ४ उ० ।

पाणाइवायकरण-प्राणातिपातकरण-न० । प्राणिबधाऽनुष्ठाने,
प्रश्न० १ आध० द्वार । हिंसायाम्, प्रश्न० २ आध० द्वार ।

पाणाइवायकिरिया-प्राणातिपातक्रिया-खी० । प्राणातिपातः
प्रतिकृताद्वयया क्रिया, प्राणातिपात एव वा क्रिया प्राणाति-
पातक्रिया । हिंसाकृते क्रियाभेदे, म० १ श० ३ उ० । (" अ-
स्थि एं जने । जीवाणं पाणाइवायण किरिया० " इति ' कि-
रिया ' शब्दे मृतीयभागे ५३४ पृष्ठे व्याख्यातम्) । प्राणाति-
२१२

पानेन प्राणातिपाताध्यवसायेन क्रिया सामर्थ्यात् प्राणाति-
पातः क्रियते । कर्मकर्तव्यं प्रयोगः । भवतीत्यर्थः । अतीतनया-
निप्रायाऽऽत्मकोऽयं प्रश्नः । कतमोऽयं नयः, यमध्यवसीय पृ-
ष्टमिति चेत् १, इत्युच्यते-ऋजुसूत्रः । तथाहि-ऋजुसूत्रस्य हिंसा-
परिणतिकाल एव प्राणातिपातक्रियारूपते, पृथक्कर्मपदानु-
पादानयोरध्यवसायानुरोधित्वात् नान्यथा परिणताविति । प्र-
गवानभिहितऋजुसूत्रव्यमधिकृत्य प्रशुत्तरमाह- (इता ! अ-
स्थि) इति । संप्रकृणप्रत्ययधारणविशेषः । अत्र प्रत्य-
यधारणे अस्त्विति । प्राणातिपाताध्यवसायेन प्राणातिपातक्रि-
या प्रवर्तते । " परिणामिणं पमायुं, शिङ्गुवमवलम्बमाणां । "
इत्याद्यागमवचनस्य स्थितत्वात् । इदमेव वचनमधिकृत्याऽऽवश्य-
केऽप्येवं सूत्रं प्रवर्तते । " माया खेव अहिंसा, माया हिंसा सि नि-
कमोपसति । " इति शब्दे-मृगावादाऽऽदी तु क्रिया यथावत् प्राणा-
तिपाताऽऽदिका भवतीति प्राणातिपाताध्यवसाये प्राणातिपात-
निवर्तककार्येषु जावमानेषु प्राणातिपातोपचारो, मृगावादा-
ध्यवसाये च यथोचितक्रियानिवर्तककार्येषु जावमानेषु तदु-
पचारः, इत्यत्र बीजमुत्पद्यमानमुत्पन्नम् इत्यस्यार्थे व्यादित ए-
वोपपादस्येत्यमेवोपचारेण संभवात् । परमार्थतस्तु चरमस्व-
मय एवात्पद्यमानं तदैव चोत्पन्नम् । इत्यस्यार्थस्य महता
प्रशब्देन महाभाष्ये व्यवस्थापितत्वात् । आत्मैव हिंसेति तु य-
द्यपि शब्दनयानां मनः, नेगमनयमते जीवाजीवयोः सा, सं-
प्रदव्यवहादयोः परजीवनिकायेषु, ऋजुसूत्रस्य प्रति स्वस्वधा-
त्वे तज्जदेन तन्मते हिंसाभेदाच्छब्दनयानां स्वात्मनाऽऽयो (?) ऽ-
प्यनुत्ताविति वचनास्तथा विषयविजागेन नयप्रदर्शनं तत् । इह
तु हिंसास्वरूपविशेषनेन नयविभागः । तत्र च संकलेशदुःखो-
त्पादनात् पर्यायविनाशभेदेन त्रिविधाऽपि हिंसा नेगमव्यवहा-
रयोः, संकलेशदुःखोत्पादनरूपा त्रिविधा संप्रहस्य, संकलेशक-
पेव ऋजुसूत्रस्य सम्मतस्येवं व्यवस्थितेः । संकलेशाऽऽत्मपरिणा-
मः, आत्मैवस्वतेत्मते आत्मैव हिंसेत्युक्ते दोषाभावाच्छब्दनया-
नामप्येतदेव मतम्- " मूलनिमज्जे पज्जव० " (५) इत्यादि-
पाथा सत्त्वावया ' दृक्वद्वय ' शब्दे चतुर्थभागे २४६० पृष्ठे
गता । इति सम्प्रतिप्रत्येन तेषामृजुसूत्रविस्ताराऽऽत्मकोऽय-
स्थितेर्विशेषिततरतर्थात्त्वस्यैव निर्युक्तावभिधानात्प्राणा-
तिपातनिवृत्तस्वभावस्वमवस्थितमेव व्यवस्थायामाव ऋजुसू-
त्रमते, हिंसा तद्गुणव्यपानावच्य शब्दनयमत इति तु विशेष-
काः । इति० । प्रश्न० । " पाणाइवायकिरिया दुचिहा
पणसा । तं जडा-सहस्यपाणाइवायकिरिया खेव १, परह-
स्यपाणाइवायकिरिया खेव २ । " प्राणातिपातक्रिया द्विधा-स्व-
देहव्यपरोपणप्राणातिपातक्रिया, तत्र स्वदेहव्यपरोपणक्रिया
यत् स्वर्गहेतुः स्वयं देहं परित्यजति, गिरिशिखरं उवाहिने वा
हुतवहं प्राविशति, अमस्ति वाऽत्मानं परित्यजति, आयुश्चन
वा स्वदेहं विनाशयति । परदेहस्य व्यपरोपणं प्राणातिपात-
क्रिया । तस्या-क्रोधाऽऽविष्टः । एवं मानमायालांभमोहक्रो-
धेन कष्टो मारयति । एवं मानेन मत्तो, मायया विश्वासेन
लांभेन लुब्धः शौकारिकवत्, मोहेन मूढः संसारमोक्षकवत्, ये
आन्ये धर्मानिमित्तं प्राणिनो व्यापादयन्ति २ । आ० चू० ४ अ० ।

पाणाइवायविरइ-प्राणातिपातविरति-खी० । प्राणातिपातवि-
रमणव्रते, सूत्र० १ अ० १४ अ० । महा० ।

पाणाइवायविरय-प्राणातिपातविरत-त्रि० । प्राणानां दशप्र-

काराणामप्यतिपातो विनाशस्तस्माद् विरतः स्थितः ।
कृतप्राणातिपातविरतौ, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

पाणाइवायवेरमण-प्राणातिपातविरमण-न० । हिंसानिवृत्तौ
अहिंसायाम्, तच्च स्थूलसूक्ष्मभेदात् देशतः सर्वतो वा
द्विधा । प्रथमं श्रावकाणां, द्वितीयं साधूनाम् । तत्राऽऽद्यं यथा
प्रथममणुवंतं स्थूलकादन्ताऽऽद्यानाद् विरमणम् । श्रु० ।

“ जीवा थूला सुहमा, संकप्पाऽऽरंभओ भवं दुविहा ।

सऽवराह-निरवराहा, साविक्खा चैव निरविक्खा ॥१॥ ”

अस्या व्याख्या-प्राणवधो द्विविधः, स्थूलसूक्ष्मजीवविषय-
भेदात् । तत्र स्थूला द्वीन्द्रियाऽऽदयः, सूक्ष्माश्चैकेन्द्रियाऽऽ-
दयः पृथिव्यादयः पञ्चाऽपि वादराः, न तु सूक्ष्मनामकर्मोदयव-
र्त्तिनः सर्वलोकव्यापिनः, तेषां वधाभावात्, स्वयमायुक्षये-
णैव मरणात्, अत्र च साधूनां द्विविधादपि वधाविवृत्त-
त्वाद्द्विशतिविशोपका जीवदया, गृहस्थानां तु स्थूलप्रा-
णिवधाविवृत्तिर्न तु सूक्ष्मवधात् पृथिवीजलाऽऽदिषु सतत-
भारम्भप्रवृत्तत्वात् इति दशविशोपकरूपमर्थं गतम् । स्थूल-
प्राणिवधोऽपि द्विधा-संकल्पज आरम्भजश्च । तत्र संकल्पात्
भारयाम्येनमिति मनःसंकल्परूपायां जायते तस्माद् गृही-
निवृत्तौ न त्वारम्भजात् कृप्यायारम्भे द्वीन्द्रियाऽऽदिव्यापाद-
नसंभवात् । अन्यथा च शरीरकुटुम्बनिर्याहाऽऽद्यभावात् । एवं
पुनरर्थं गते, जानाः पञ्च विशोपकाः । संकल्पजोऽपि द्विधा-
सापराधविषयो, निरपराधविषयश्च । तत्र निरपराधविषया-
विवृत्तिः, सापराधे तु गुरुलाघवचिन्तनं, यथा गुरुपराधो
लघुर्वेति । एवं पुनरर्थं गते साध्वी द्वौ विशोपकौ जातौ ।
निरपराधोऽपि द्विधा-साऽपेक्षो, अनपेक्षश्च । तत्र निरपेक्ष-
वृत्तिर्न तु सापेक्षात् । निरपराधोऽपि बाह्यमानमद्विषयवृद्ध्या-
ऽऽदौ पाठाऽऽदिप्रमत्तपुत्राऽऽदौ च सापेक्षतया वधवन्धाऽऽ-
दिकरणात्, ततः पुनरर्थं गते सपादां विशोपकः स्थित इति ।
इत्थं च देशतः प्राणवधः श्रावकेण प्रत्याख्यातो भवति ।
प्राणिवधो हि त्रयश्चन्वारिंशदधिकशतद्वयविधः । यतः-

“ भूजलजलगानिलवण-वित्तित्तउपविदिपदिं नय जीवा ।

मणवयणकायगुणिया, हवंति ते सत्तवीम सि ॥ १ ॥

इकामीदि ते कण कारणानुमइताडिआ होइ ।

ते चिअ तिकालगुणिआ, दुसि सया हुनि तेयाला ॥२॥”

इति तेषां मध्ये त्रैकालिकमनोवाक्याकरणकद्वित्रिचतुः-
पञ्चेन्द्रियावयवकहिंसाकरणकारणस्यैव प्रायः प्रत्याख्यान-
संभवात् । एतद्व्यतकलं चैवमाहुः-“ जं आरुग्गमुदग्गमप्प-
डिहयं, आणेयरत्तं फुडं । रुवं अप्पडिरुव-मुज्जलतरा किन्ती
धणं जुव्वणं । दीहं आउ अवंचणो परिअणो पुता सुपुप्पा-
सया, तं सव्वं सचराचरस्मि वि जण नूणं दयाण फलं ॥१॥”
एतदनङ्गीकारं च पशुगुताकुणितकुप्राऽऽदिमहागोमावियोग-
शोकापूर्णाऽऽयुर्दुःखदौर्गत्याऽऽदिकलम् । यतः-“ पाणिवहं व-
ट्ठता भमंति भीमानु गम्भवसहीसुं । संसारमंडलगया, नरय-
तिरिक्खासु जाणीसुं ॥ १ ॥ ” ॥ २५ ॥ श्रु० २ अधि० । “ एगे
पीणाइवायवेरमणं । ” स्था० १ टा० ।

थूलगं पाणाइवायं पञ्चक्खामि जावजीवाए दुविहं निवि-
हेणं ण करेमि, ण कारंवेमि मणसा वयसा कायसा ।

(थूलगं नि) तसविषयं (जावजीवाए सि) यावती चासौ

जीवा च प्राणधारणं यावज्जीवा, या वा जीवः प्राणधार-
णं यस्यां प्रतिज्ञायां सा यावज्जीवा तथा । (दुविहं ति)
करणकारणभेदेन द्विविधं प्राणातिपातं (निविहेणं नि)
मनःप्रभृतिना करणेन (कायस सि) सकारस्याऽऽगमिकत्वा-
त्कायेनेत्यर्थः, न करोमीत्यादिनैतदेव व्यक्तीकृतम् । उपा०
१ अ० । पञ्चा० । पं० ब० ।

थूलगपाणाइवायं समणोवासओ पच्चक्खाइ । से पाणाइवा-
ए दुविहे पणत्ते । तं जहा-संकप्पओ अ १, आरंभओ य २ ।
तत्थ समणोवासओ संकप्पओ जावजीवाए पच्चक्खाइ, नो
आरंभओ ।

स्थूला द्वीन्द्रियाऽऽदयः, स्थूलत्वं चैतेषां सकललौकिकजी-
वत्वप्रसिद्धेरतदपेक्षयैकेन्द्रियाः सूक्ष्माऽधिगमेनाऽजीवत्वसि-
द्धिरिति । स्थूला एव स्थूलकास्तेषां प्राणा इन्द्रियाऽऽदयस्ते-
षामतिपातः स्थूलकप्राणातिपातस्तं भ्रमणोपासकः श्राव-
क इत्यर्थः । प्रत्याख्याति तस्माद्विरमत इति भावना । स च
प्राणातिपातो द्विविधः प्रकृतः, तीर्थङ्करगणधरैः द्विविधः
प्ररूपित इत्यर्थः । तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । सङ्कल्पजश्च,
आरम्भजश्च । सङ्कल्पाज्जातः सङ्कल्पजः, मनसः संकल्पात् द्वी-
न्द्रियाऽऽदिप्राणिनः मांसास्थिचर्मनखबालदन्ताऽऽद्यर्थं व्यापा-
दयतो भवति । आरम्भाज्जात आरम्भजः । तत्राऽऽरम्भा हल-द-
न्तालम्बनस्तत्प्रकारस्तस्मिन् शङ्खचन्दनकपिपीलिकाधान्य-
गृहकारकाऽदिसंघटनपरितापापद्रावणलक्षण इति । तत्र भ्र-
मणोपासकः सङ्कल्पतो यावज्जीवयाऽपि प्रत्याख्याति, न तु या-
वज्जीवयैव नियमत इति नाऽऽरम्भजमिति, तस्याऽवश्यतया-
ऽऽरम्भसद्भावादिति । आहु-एवं सङ्कल्पतः किमिति सूक्ष्म-
प्राणातिपातमपि न प्रत्याख्याति ? उच्यते-एकेन्द्रिया हि प्रा-
यो दुःखपरिहाराः, सञ्जयासिनां संकल्पैव सचित्तपृथिव्यादि-
परिभोगात् । तत्थ पाणाइवाए कज्जमाणे के दोसा, अकीरंते
के वा गुणा ? ”

तत्र दोसे उदाहरणं-

कौकणगो, तस्स भज्जा मया, पुत्तो य से अत्थि, तस्स
दारगस्स दाइयभण्ण दारियं न लहइ, तांहे सो अञ्जल-
क्खेण रमतो विंधइ ।

गुणे उदाहरणं सत्तवदिओ वितियं-

उज्जणीए दारगो, मालवेहि हरिओ सावयदारगो,
सुणए कीओ, सो तेण भणिओ-लावगे ऊसासंहि ।
तेण मुक्का । पुणो भणिओ । मारंहि सि । सो नेच्छइ,
पच्छा पिट्ठेउमारदो, सो पिट्ठिजंता कुवति । पच्छा रत्ता
सुतो, सहाविऊण पुच्छिओ । तांहे सांहेइ रत्ता वि भणिओ,
नेच्छइ, तांहे हत्थिणा भेसिओ तहा वि नेच्छइ, पच्छा र-
त्ता सीमरक्खां ठविओ । अअया थरा समोसठा, तेसि
अतिए पवइओ ।

ततियं गुणे उदाहरणं-

पाडलिपुत्ते नयरे जियसत् राया केमो से अमखो खउ-
व्विहाए बुद्धीए संपप्पो समणोवासगो सावगगुणसंपप्पो ।
सो पुण रत्ता हिउ सि काउं अशेसि दंडमडमोइयाणं
अप्पिओ । ते तस्स विणासणनिमित्तं केमसंतिए पुरिसे दा-
णमाणंहि सक्कंरंति । रत्तो अभिमरण पउंजंति, गहिया य

भयंति-हम्ममाणा अम्हे खेमसंगता, तेण चैव खेमेण नि-
उत्ता। खेमो गहितो भणइ-अहं सव्वसक्काण खेमं करेमि
किं पुण रत्तो सरीरस्स सि ? तद्वा वि वज्झो आणत्तो,
रत्तो य असो गयणियाए अगाहा पोक्खरिणी संछुअपत्तभि-
समुणाला उप्पलपउमोवसोहिया। सा च मगरगाहेहिं दु-
रवगाहा, न य ताणि उप्पलादीणि कोइ उच्चिणितं सम-
त्थो, जो य वज्झो रक्षा आइस्सइ सो बुद्धइ-इत्तो पोक्ख-
रणीओ पउमाणि आणंदि सि। ताहं खेमो उट्टेऊण-“न-
मांऽप्यु रं अरिहंतासं ति” भणितु जइ हं निरवराही तो
मे देवया सानिउभं देतु, सागारं भन्तं पच्चक्खाइउं आगा-
ढा, देवया सानिउभेणं मगरपुट्टिद्विओ वहुणि उप्पलकमलाणि
नेरिहचुत्तिओ। रक्षा हगसिंतण खामिओ उवगुढो य, पांड-
वक्खनिगहं काऊण भणिओ-किं ते वर देमि ? तेण निरुभ-
माणेण वि पव्वज्जा चरिया पव्वइओ, एए गुणा पाणाइवाय-
विरमणे।” इदं चातिचाररहितमनुपालनीयम्। आव०६ अ०।

अतिचाराः-

तदाऽणंतरं च शं शूलयस्स पाणाइवायवेरमणस्स स-
मणोवाणएणं पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा, न ममा-
यरियव्वा। तं जहा-वहे, वधे, छविच्छेए, अइभारे। भत्त-
पाणवोच्छेए। उपा० १ अ०।

(एषां पदानामर्थः स्वस्वस्थाने द्रष्टव्यः) “ सव्वत्थ वि
जयणा, जहा शूलगपाणाइवायवेरमणस्स अतियारा न भ-
वइ तद्वा पर्याप्तियव्वं निरवेक्खववहं धादिंसु य लो गोवघाह-
गा दांसा भाणियव्वा। ” उक्तं सातिचारं प्रथमाणुव्रतम्।
उपा०। (एतदाश्रित्य आवकाणां भक्ताः ‘पच्चक्खण’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे १० पृष्ठे गताः)

अधुना प्रकृतमाह-

पडिवज्जिऊण य वयं, तस्सइपारे जहाविहिं णातुं।

संपुअपालणट्ठा, परिहरियव्वा पयत्तेणं ॥ २५७ ॥

प्रतिपद्य चाङ्गीकृत्य च व्रतं तस्य व्रतस्याऽतिचारा अति-
क्रमणवृत्तयो यथाविधि यथाप्रकारं ज्ञात्वा परिहर्त्तव्याः,
सर्वैः प्रकारैर्वर्जनीयाः, प्रयत्नेनेति योगः। किमर्थम्? संपू-
र्णपालनार्थं, न ह्यतिचारवतः संपूर्णां तत्पालना, तज्ज्ञावे त-
त्त्ववदनाऽऽदिप्रसङ्गादिति।

तथा चाऽऽह-

बंध वह छविच्छेए, अइभारे भत्तपाणवोच्छेए।

कोहाइदूमियमणो, गोमणुआदीण णो कुज्जा ॥ २५८ ॥

तत्र बन्धनं बन्धः, संयमनं रज्जुवामनकाऽदिभिः १। हन-
नं बधस्ताडनं केशाऽदिभिः २। छविः शरीरं तस्य छेदः
पाटनं करपत्राऽदिभिः ३। भरणं भारः अतिभरणम् अ-
तिभारः, प्रभूतस्य पृगफलाऽऽदेः स्कन्धपृष्ठादोपणमित्यर्थः
४। भ्रमशमनमोदनाऽदि पानं पेयमुदकाऽदि तस्य व्यव-
च्छेदो निरोधः, अदानमित्यर्थः ५। एतान्समाचरन्ति चरन्ति
प्रथमाणुव्रतम्। एतान् कोधाऽऽदिदूषितमना न कुर्यादि-
ति। अनन्ताऽपवादमाह, अन्यथाकरणेऽप्रतिषेधावगमात्।
तदत्रायं पूर्वाचार्योक्तविधिः-

“बन्धो दुविहो दुपयाणं चउपदाणं च अट्ठाए अणट्ठाए य।

अणट्ठाए न वट्ठइ बंधेउं, अट्ठाए दुविहो निक्खेवो-सावेक्खो य
निरवेक्खो य। निरवेक्खो निबलं धणियं जं बंधइ, सावेक्खो-
जं दामगंठिणा जं च संक्रइ पलावणगादिसुं मुच्चिउं छिद्रिउं वा
ण संसरपासएण बंधयव्वं, एयं ताव चउपयाणं दुपयाणं पि
दामो वा दाम्मी वा चारां वा पुत्तो वा ण पढंतगाइ जइ बन्धंति
तो सावेक्खाणि बंधितव्याणि, रक्खियव्वाणि य जहा अग्गि-
भयादिसु ण विणस्संति, ताणि किं दुपयच्च उप्पयाणि साध-
गणं नेरिहयव्वाणि जाणि अवज्जाणि चैव अत्यंति। वट्ठो वि
तह चैव। वट्ठो नाम-तालणं, अणट्ठाए णिरवेक्खो निहयं
तालइ, सावेक्खो पुण पुव्वामेव भीयपरिसेण हायव्वं, मा हणणं
करेज्जा, जइ ण करेज्ज तो मम्मं मोत्तण ताहं लयाए दोरेण वा
एकं दो तिभि वारं तालइ। छविच्छेओ अणट्ठाए तहव णिरवे-
क्खो हत्थपायकअट्ठाट्ठाणकाणि णिहयाए, छिद्रइ, सावेक्खो गंडं
वा अइयं वा छिदेज्ज वा, दहेज्ज वा। अइभारे ण आरोवेय
व्वो। पुट्ठि चैव जावाहणाए जीविया सा मोत्तव्वा ण होज्ज
अप्पा जीविया ताहं दुपदं जं सयं चैव उक्खिवइ उत्तरेइ वा
भारं, एवंवहाविजइ वइल्लाणं जहा साभावियाओ वि भागाओ
ऊणओ कीरइ, हलसगंडसु वि वेलाए चैव मुयइ, आसहत्थी-
सुं वि एस चैव विही। भत्तपाणवोच्छेदो ण कस्सइ काय-
व्वो, निव्वच्छुट्ठो मा मंगेज्ज तहव अणट्ठाए दांसा परिहरे-
ज्जा, सावेक्खो पुण रोगणिमित्तं वा वायाए वा भगेज्जा।
अज्ज ते ण देमि त्ति संतिणिमित्तं वा उववासं कागवज्जा
सव्वत्थ वि जयणा जहा शूलगपाणाइवायस्स अइयारा न
भवइ तद्वा जइयव्वं ति। निरवेक्खवंधाऽऽदिसु य लो गोव-
घातादिया दांसा भाणियव्वा।

आह च-

परिसुद्धजलगहण, दारुयधन्नाइआण तह चैव।

गहियाण वि परिभोगो, विहीपे तमरक्खणट्ठाए ॥ २५९ ॥

परिशुद्धजलग्रहणं वस्त्रभूतत्रसगृहितजलग्रहणमित्यर्थः। दा-
रुधान्याऽऽदीनां च तथैव परिशुद्धाणां ग्रहणम् अनिलाजी-
र्णानां दारूणां मकीटविशुद्धस्य धान्यस्य आदिशब्दास्तथावि-
धोपस्करपरिग्रहः। गृहीतानामपि परिभोगो विधिना कर्त्त-
व्यः। परिमितप्रत्युपेक्षिताऽऽदिना। किमर्थं? त्रसगृहणार्थं छी-
न्द्रियादिपालनार्थमिति। आ०। द्वितीयं पुनः सर्वस्मान् स्था-
वरसूक्ष्मविगधनारूपात् प्राणानिपातात्। ध० ३ अधि०।
संथा० दश० सूत्र०। (अत्र “तत्थ वल्लु पढमे भंते!” इत्या-
दि प्राणानिपातविरमणविपर्ययं सूत्रम् ‘पडिक्कमण’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे २८४ पृष्ठे व्याख्यातम्) पा०। सूत्र०। ध०।
(इदं च व्रतं सभावनाकम् ‘अहिंसा’ शब्दे प्रथमभागे
८७५ पृष्ठादौभ्य व्याख्यातम्) संयमे, भ० २० श० २ उ०।
गौणवृत्त्या धर्मास्तिकायं, इह धर्मश्चारित्रलक्षणः, स च
प्राणानिपातविरमणाऽऽदिरूपः। ततश्च धर्मशब्दसाधर्म्यात्
अस्तिकायरूपस्याऽपि धर्मस्य प्राणानिपातविरमणशब्दस्य
पर्यायत्वात्। भ० २ श० १ उ०।

पाणाउय-प्राणायुप्-न०। प्राणाः पञ्चेन्द्रियाणि, त्रीणि मानसा-
ऽऽदीनि बलानि, उच्छ्वासनिःश्वासां च, आयुश्च प्रतीतं, ततो
यत्र प्राणा आयुश्च सप्रभेदमुपवर्ग्यन्ते तदुपचारतः प्राणा-
गुरित्युच्यते। ऋदशे पूर्वे, तस्य पदपरिमाणमेका पदकोटी
पदपञ्चाशच्च पदलक्षणि। न०। अत्र त्रिंशद् वस्त्राणि। न०।

पाणाडंबर पाणाडम्बर-पुं० । मातङ्गानामाडम्बरे महता समारम्भेण पूजनीये, स च यक्षा, हिरिमिकापरनामदेवतं वा । व्य० ७ उ० । आ० सू० ।

पाणापाण-प्राणापान-पुं० । उच्छ्वासनिःश्वासेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

पाणापाणजोग-प्राणापानयोग-पुं० । प्राणापानव्यापारे, विशे० । (अस्य हि शरीरयोगान्तर्गतत्वेन न पृथग्योगत्वमित्युक्तं 'जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६१५ पृष्ठे) ।

पाणापाणपञ्जति-प्राणापानपर्याप्ति-स्त्री० । उच्छ्वासपर्याप्तौ, यथा पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गणादलिक्रमादाय उच्छ्वासरूपतया परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा । पं० सं० १ द्वार । प्रज्ञा० ।

पाणापाणवर्गणा-प्राणापानवर्गणा-स्त्री० । यानि पुद्गलद्रव्याणि जन्तवः प्राणापानरूपतया परिणमय्याऽऽलम्ब्य च निःसृजति तद्वर्गणायाम्, पं० सं० ५ द्वार ।

पाणामा-प्राणामी-स्त्री० । प्रणामोऽस्ति विधेयतया यस्यां सा प्राण मी । प्रणामविधियुक्तायां प्रव्रज्यायाम्, "पाणामाए पञ्चजाए पञ्चइए ।" भ० ३ श० १ उ० ।

पाणायाम-प्राणायाम-पुं० । श्वासप्रश्वासयोगनिविच्छेदे, हा० ।

रेचकः स्याद् बहिर्वृत्ति-रन्तर्वृत्तिश्च पूरकः ।

कुम्भकस्तम्भवृत्तिश्च, प्राणायामस्त्रिवेदः पयम् ॥ १७ ॥

(रेचक इति) बहिर्वृत्तिः श्वासो रेचकः स्याद् अन्तर्वृत्तिश्च प्रश्वासः पूरकः, स्तम्भवृत्तिश्च कुम्भकः, यस्मिन् जलमिव कुम्भे निश्चलतया प्राणोऽवस्थाप्यते, इत्ययं त्रिविधा प्राणायामः प्राणगतिविच्छेदः यदाह-"तस्मिन् सति श्वासप्रश्वासयोगनिविच्छेदः प्राणायामः" २।५६॥ इति । अयं च नासाद्वाद्वाहन्ताऽऽदिदेशेन पञ्चविंशतिमात्राऽऽदिप्रमाणकालेन संख्यया चेत्यतो धारान् कृत एतावद्भिश्च श्वासप्रश्वासैः प्रथम उद्घातो भवतीत्यादिलक्षणेनोपलक्षितो दीर्घत्वमनंश्च आख्यायते । यथोक्तम्-"स तु बाह्याऽऽभ्यन्तरस्तम्भवृत्तिर्देशकालन्याभिः परिदृष्टो दीर्घत्वमसंख्य इति (२-५०)" बाह्याभ्यन्तरविषयो द्वादशान्तद्वयनाभिचक्राऽऽदिरूप एव पर्यालोच्यैव सहसा ततोपलक्षितान् जलप्रायेण गुणपन् स्तम्भवृत्त्या निश्चयमानात् कुम्भकालपर्यालोचनपूर्वकम्भवाभेदेन च चतुर्थोऽपि प्राणायाम इत्यनेन । यथोक्तम्-"बाह्याऽऽभ्यन्तरविषयाक्षेपी चतुर्थः ।" २-५१ ॥ इति ॥ १७ ॥

धारणयोग्यता तस्मात्, प्रकाशाऽऽवरणक्षयः ।

अन्यैरुक्तः क्वचिच्चैत-शुज्यते योग्यताऽनुगम् ॥ १८ ॥

(धारणेति) तस्मात्प्राणायामान् धारणानां योग्यता प्राणायामेन स्थिरीकृतं चेतः सुखेन नियतदेशे धार्यते इति । तदुक्तम्-"धारणा (सु) च योग्यता मनसः" (२-५३) इति । तथा प्रकाशस्य चित्तमन्वगतस्य यदावरणं क्लेशरूपं तत्क्षयः । तदुक्तम्-"ततः क्षीयते प्रकाशाऽऽवरणमिति ।" (२-५२) अयमन्यः पतञ्जलयादिभिरुक्तः । भगवत्प्रवचने तु व्याकुलताहेतुत्वेन निषिद्ध एव श्वासप्रश्वासरोगः, यथा-योगसमाधानमेव प्रवृत्तः ध्येयमत्वात्, प्राणरोधपलितमप्यस्यानतिप्रयोजनत्वात् । तदुक्तम्-"उत्सासं ए गिरंभइ,

आभिग्गाहिओ वि किमु अवेद्वा । पसज्जमरणं निरोधे, मुहु-मुत्सासं च जयणाए ॥ १ ॥" एतच्च पतञ्जलयादुक्तं कश्चित्पुरुषविशेषे योग्यताऽनुगं योग्यताऽनुसारि शुज्यते, नाना-रुचित्वाद्यागिनां प्राणायामरुक्तानां प्राणायामेनाऽपि फलोत्पन्नेः स्वरुचिसंपात्तिसिद्धस्योत्साहस्य योगोपायत्वात् । च-योक्तं योगविन्दो-"उत्साहाभिश्चयाद्वैर्या-त्सन्तोषात्सखदर्शनात् । मुनेर्जनपदत्यागात्, बहुभिर्योगः प्रसिध्यति ॥ ५१० ॥" इति । तस्माद्यस्य प्राणवृत्तिनरोधनेवेन्द्रियवृत्तिनिरोधस्तस्य तदुपयोग इति तत्त्वम् ॥ १८ ॥

रेचनाद् बाह्यभावाना-मन्तर्भावस्य पूरणात् ।

कुम्भनाभिश्चितार्थस्य, प्राणायामश्च भावतः ॥ १९ ॥

(रेचनादिति) बाह्यभावानां कुटुम्बद्वाराऽऽदिममत्वलक्षणानां रेचनात्, अन्तर्भावस्य भवणजनितविवेकलक्षणस्य पूरणम्, निश्चितार्थस्य कुम्भनात् स्थिरीकरणञ्च, भावतः प्राणायामोऽयमेवाव्यभिचारेण योगाङ्गम् । अत एवोक्तम्-"प्राणायामवती चतुर्थाङ्गभावतो भावरेचकादिभावाऽऽदिति ॥ १९ ॥"

प्राणोभ्योऽपि गुरुधर्मः, प्राणाऽऽयामविनिश्चयात् ।

प्राणास्त्यजन्ति धर्मार्थं, न धर्मं प्राणसङ्कटे ॥ २० ॥

[प्राणोभ्योऽपीति] प्राणोभ्योऽपीन्द्रियाऽऽदिभ्योऽपि गुरुमेहस्तरो धर्म इत्यतो भावप्राणायामतो विनिश्चयात् धर्मार्थं प्राणास्त्यजन्ति, तत्रोत्सर्गप्रवृत्तेः । अत एव न धर्मं त्यजति प्राणसङ्कटे प्राणकटे ॥ २० ॥ हा० २२ हा० ।

प्राणारंभ प्राणाऽऽरम्भ-पुं० । प्राणानामारम्भविनाशाऽऽदिरूपः प्राणाऽऽरम्भः । प्राणातिपातः, "सर्वं प्राणारंभं पञ्चकला-मि सि ।" आतु० ।

पाणाली-देशी-हस्तद्वयप्रहारे, दे० ना० ६ वर्गे ४० गाथा ।

पाणि-पाणि-पुं० । हस्ते, औ० । "पाणी ह्यथा य करा ।" पा० ना० ११० गाथा । सूत्र० । उत्त० । आचा० । स० । कल्प० । दशा० ।

पाणि-पुं० । दशविधाः प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणिनः ।

सूत्र० १ भु० ६ अ० । व्यक्रेन्द्रियेषु जीवेषु, सूत्र० २ भु० १ अ० । अनु० । आव० । आ० म० । आचा० । द्रव्या० । सखे भूते, विशे० ।

पाणिअ-पानीय-न० । "पानीयाऽऽदिष्वित्" ॥ ८ । १ । १०१॥ इति दीर्घेकारस्य ह्रस्वेकारः । प्रा० १ पाद् । जले, आ० म० १ अ० ।

पाणिगहण-पाणिग्रहण-न० । हस्तसंयमने, आ० म० १ अ० ।

पाणिघंसि(ण)-पाणिघर्षिन्-पुं० । पाणिना घर्षितुं शीलं येषां ते पाणिघर्षिणः । ब्रह्माद्यौपधीनां पाणिभ्यां घर्षितुं शीलेषु, तद्वैकल्पेषु युगलकमनुष्येषु, "आसी य पाणिघंसी, निम्मियतं दुलपवालपुडभोई । हत्थपलपुडाहारा, जइया किर कुलगरो उत्समो ॥ १ ॥" आ० म० १ अ० ।

पाणिणि-पाणिनि-पुं० । पणनं पणः, ततोऽस्त्यर्थे इति तद्वपत्यम्, अण, नस्य छान्नः । इन् इस् । अष्टाध्यायीव्याकरणकारके दार्ढ्यापुत्रे मुनौ, घाच० । [तद्वचितं हि व्याकरणमि-

दानीं सर्वेभ्यः शब्दशास्त्रेभ्यः उत्तममध्ययनप्रतिबद्धं च,
परं तदसिद्धमसाधु न मन्तव्यम् । अष्टौ व्याकरणान्यन्या-
नीन्द्राऽऽदीनि लोकेऽपि साम्प्रतमभिधानमात्रेण प्रतीनान्ये-
व, अतः कतिपयशब्दविषयलक्षणाभिधानतुच्छं पाणिनिनि-
र्मित एव नाऽग्रहः कार्य इति, व्यासाऽऽदिप्रयुक्तशब्दानामपि
तेनाऽसिद्धेऽन च ते ततोऽपि शब्दशास्त्रानभिज्ञा इति । आ-
च० २ अ० । प्राकृतलक्षणनामकं प्राकृतव्याकरणमपि तेन
रचितम्, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणं—“ व्यत्ययोऽ-
प्यासाम् ” इति तत्र तत्रोल्लेखान् । कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

पाणिनिवह-प्राणिनिवह-पुं० । जीवसङ्कान्ते, आ० ।

पाणिनीय-पाणिनीय-पुं० । पाणिनेरिमे क्वाश इति पाणि-
नीयाः । पाणिन्यन्तेवासिषु, पाणिनिकृतव्याकरणे च । नपुं० ।
प्रा० पुं० २ पाद ।

पाणिदया-पानीयदया-स्त्री० । वर्षोऽऽदौ निपतद्व्याकायाऽऽदि-
जीवदयायाम्, उक्त० २६ अ० । स्था० ।

पाणिपडिगह-पाणिप्रतिग्रह-पुं० । करपात्रे जिनकल्पे, क-
ल्प० १ अधि० ६ क्षण । आचा० । पाणिप्रतिग्रही, एवंभूतः-
वज्रनाभो भरतक्षेत्रे प्रथमो जिनो भावीति । स एव भगवान्,
तदानीमेव तस्यैकोऽनुष्यः प्रधानेक्षुःसकुम्भसमूहप्राभूत-
प्रादाय आगतः, ततोऽसौ तत् कुम्भमादाय भगवन् ! गृहा-
णामां योग्यां भिक्षामिति जगाद् । भगवताऽपि पाणी प्रसा-
रितौ, निरुपृष्टश्च तेन सर्वोऽपि रसः, न चात्र विन्दुरप्यधः प-
तति, किं तूपरि शिखा वर्धते । यतः—“ माहज्ज घडस-
हस्सा, अहवा माहज्ज सागरा सव्वे । जस्सेआरिसल-
ज्जी, सो पाणिपीडग्गही होइ ॥ १ ॥ ” कल्प० १ अधि० ७
क्षण । आचा० ।

पाणिपाणिपमञ्जण-प्राणिपाणिप्रमार्जन-न० । कुन्धवादीनां
प्राणिनां हस्तेन प्रमार्जनं, ध० २ अधि० ।

पाणिपाणिसोहणी-प्राणिपाणिविशोधनी-स्त्री० । हस्त-
स्योपरि कुन्धवादीनां प्राणिनां प्रत्युपेक्षमाणवस्त्रेण प्रमार्ज-
नायाम्, स्था० ६ ठा० ।

पाणिपिञ्ज-पाणिपेय-त्रि० । तटस्थप्राणिभिः पातव्ये, “ पा-
णिं पिञ्जन्ति नो वए । ” दश० ७ अ० ।

पाणिबह-प्राणिबध-पुं० । पृथिवीकायाऽऽदिजीवसमाजस्वी-
कृतनिजनिजप्राणोद्दालने, दर्श० १ तत्त्व । व्य० । प्राण्युपमर्दे,
प्रब० ४१ चार ।

पाणिबहणिरय-प्राणिबधनिरत-त्रि० । जीवव्यापादनशक्ते,
ज्यो० ६ पाद० ।

पाणिरेहा-पाणिरेखा-स्त्री० । हस्तस्थाऽऽयुरेखाऽऽदौ, कल्प०
३ अधि० ६ क्षण । जी० ।

पाणीय-पानीय-न० । जले, उक्त० ३५ अ० । स्था० । प्रश्न० ।
सू० प्र० । आ० । आ० म० । भ० । प्रासुकपानीयस्य संस्कारकः
कञ्चकपानीये मुख्यते, किं वा पृथक् रक्ष्यते ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्—प्रासुकपानीयस्य संस्कारकः सत्रिप्तपानीये न
२१३

क्षिप्यते इत्यक्षराणि शास्त्रे न ज्ञानानि, ततो यथा यतना भ-
वति तथा कर्तव्यं, परं यथा तथा संस्कारको न क्षिप्यते
इति । ४२३ प्र० । सन० ३ उक्ता० ।

पाणीयविदुमित्त-पानीयविन्दुमात्र-न० । सचित्तजललेशमात्रे,
ग० २ अधि० ।

पाणीयविधिपरिमाण-पानीयविधिपरिमाण-न० । पानीयप्र-
काराणां भोग्यत्वंयत्तापरिमाणे, (‘ आणंद ’ शब्दे द्वितीय-
भागे १०८ पृष्ठाद्वारभ्य सूत्रम्)—“ अंतलिक्खोदयं ति । ” यज्ज-
लमाकाशात्पतदेव गृह्यते तदन्तरिक्षादकम् । उपा० १ अ० ।

पाणु-माण-पुं० । संख्ययाऽऽवलिकारूपयोरुच्चासनश्वाभ्यामयोः
काले, कर्म० ४ कर्म० । अनु० । “ हट्ठस्सऽनवगण्यस्स, रि-
ठवकिट्ठस्स जंतुणो । एंग ऊत्तासणिस्सांस, एस पाणु ति
बुद्ध ॥ ११ ” स० ७७ सम० । भ० । हट्ठस्य तुष्टस्याऽनवकल्प-
स्य जग्सा नभिभूतस्य निरुपाक्किण्टस्य व्याधिना प्राक्साम्प्रतं
चानभिभूतस्य जन्तार्मनुष्याऽऽदरेक उच्चासन सह निःश्वा-
स उच्चासनिःश्वासः । य इति गम्यते । एव प्राण इत्युच्यते ।
भ० ६ श० ७ उ० । “ तिदिहे पाणु परणत्ते । तं जहा-तीति,
पहण्पन्न, अणागए ति । ” स्था० ३ ठा० ४ उ० । श्वपत्रं, दे०
ना० ६ वर्ग ३८ गाथा ।

पाणसणा-पानपणा-स्त्री० । पानग्रहणसामाचार्याम्, आचा० ।

अहावराओ सत्त पाणसणाओ । तत्थ खलु इमा
पढमा पाणसणा-असंसद्वे हत्थे असंसद्वे मत्ते, तं
चं व भाणियव्वं, एवरं चउत्थाए णाणत्तं । से
भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव समाणे से जं पुण पाण-
गजायं जाणेजा । तं जहा-तिलोदगं वा, तुमादगं वा,
जवादगं वा, आयापं वा, मावीरं वा, सुद्धविपडं वा, अस्मि
खलु पडिग्गहिंयसि अप्पे पच्छाकम्मे तहेव० जाव पडि-
गाहेजा ॥ ६२ ॥

पानेषणा अपि नेया भङ्गकाश्चाऽऽथोज्याः, नवरं वतुथ्यां ना-
नात्वं, स्वच्छन्वाच्च तस्या अल्पलेपत्वं, ततश्च संसृष्टाऽऽ-
द्यभावः । आसां च एषणानां यथोत्तरं विशुद्धितारतम्यादेव
एव क्रमो न्याय्य इति ।

साम्प्रतमेताः प्रतिपद्यमानेन यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—
इच्चेयासिं सत्तएहं पिंदेसणाणं सत्तएहं पाणेमणाणं अ-
अपरं पडिमं पडिवज्जमाणे णो एवं वदेजा-मिच्छापडिवज्जा
खलु एतं भयंतारो, अहमेगे सम्मं पडिवजे, जे एए भ-
यंतारो एयाओ पडिमाओ पडिवज्जित्ता णं विहरंति, जो य
अहमंसि एयं पडिमं पडिवज्जित्ता णं विहरामि सव्वे वि ते उ
जिणाणाए उवट्ठिया अन्नोन्नसमाहीए, एवं च णं विहरं-
ति, एयं खलु तस्स भिक्षुस्स वा भिक्षुणीए वा सा-
मगियं ॥ ६३ ॥

इत्येतासां सप्तानां पिरुपेणानां पानेषणानां चाऽन्यतरां प्र-
तिमां प्रतिपद्यमानां नैतद्वदत् । तद्यथा—मिथ्याप्रतिपत्ता न स-
म्यक् पिरुपेणाऽऽद्यमिग्रहवन्तो भगवन्तः साधवाः, अहमेव-

कः सम्यक् प्रतिपन्नो, यतो मया विशुद्धः पिरैडैषणाऽभिग्रहः कृतः। एभिश्च नः इत्येवं गच्छन्ति। अर्गितेन गच्छन्तर्गतं वा सम- दृष्ट्या द्रष्टव्यः, नाऽपि गच्छन्तर्गतं नोत्तरात्तरपिरैडैषणाऽ- भिग्रहवता पूर्वपूर्वनरपिरैडैषणाऽभिग्रहवन्तो दृष्ट्या इति । यच्च विधेयं तद्दर्शयति-य एते भगवन्तः साधवः, एताः प्रति- माः पिरैडैषणाऽऽभिग्रहविशेषान् प्रतिपद्य गृहीत्वा प्रामा- न्यमं विहरन्ति यथायोगं पर्यटन्ति, यां चाहं प्रतिमां प्रति- पद्य विहरामि, सर्वेऽप्येते जिनाऽऽज्ञायां जिनाऽऽज्ञया वा समु- त्थिता अभ्युद्यन्तविहारिणः संवृत्ताः, ते चान्योऽन्यस्माधिना यो यस्य गच्छन्तर्गताऽऽज्ञेः समाधिगमिहिनः । तथा-सत्ता- अपि गच्छन्तर्गतानां न निर्गमनानां तु द्वयोश्च ग्रहः पञ्चसु अभिग्रहः, इत्यनेन विहरन्ति यतस्त इति । तथा विहारिणश्च सर्वेऽपि ते जिनाऽज्ञां नानिलङ्घन्ते “जाऽपि दुवन्थ निवन्थो, यदुवन्थ अ- चेलश्चो व्य संथरइ । न हु ते हील्लेति परं, सर्वे वि य ते जिनाणाए ॥ १ ॥ ” एतस्य भिक्षाभिर्भुज्या वा सामग्र्यं संपूर्णं भिक्षुभावो यद्वान्मोक्तवर्जनमिति । आचा० २ भू० १ चू० १ अ० ११ उ० । पा० । ध० । स्था० ।

पात-पात्र-न० । पतद्ग्रहे, प्रव० ६० द्वार । “ पाताणि य मे रयांवहि । ” सूत्र० १ भू० ४ अ० २ उ० । (सर्वा वक्रव्यता ‘ पत्त ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३६२ पृष्ठे गता)

पातखज-पाकखाद्य-न० । गर्ताप्रक्षेपकोद्रवपलालाऽदिना वि- पच्य भक्षणयोग्यं फले, आचा० १ भू० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

पातग-पादाग्र-न० । चरणग्रे, “ पूजितो व ताए पातगकु- सुमप्यतानेन । ” पादाग्रकुसुमप्रदानेन । प्रा० ४ पाद ।

पातरास-पातराश-पुं० । पातराशं पातराशः । प्रत्युपस्थेय भोजने, सूत्र० २ भू० १ अ० । प्रथमालिकायाम्, नि० चू० १ उ० । आचा० । आ० म० । “ जाव मागहश्चो पातरासो स्ति । ” पातराशं प्राभानिकं भोजनकालं यावन्प्रहरद्वयाऽऽदिकमि- त्यर्थः । आ० १ भू० ८ अ० ।

पातिभणाय-पातिभज्ञान-न० । मार्गानुसारिप्रकृष्टोद्दे, आ० १६ आ० ।

पात्थरिअ-देशी-पल्लवे, दे० ना० ६ वर्ग २० गाथा ।

पाद-पात्र-न० । पतन्तमाहारं पातीति पात्रम् । आचा० १ भू० ८ अ० ४ उ० । भोजने, आचा० १ भू० २ चू० ३ अ० ३ उ० । (पात्रस्य स-गोऽधिकारः ‘ पत्त ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३६२ पृष्ठे गतः) कांस्यपात्रादौ, सूत्र० १ भू० ३ अ० ३ उ० । अलावुकाऽऽदौ, दश० ६ अ० ।

पाद पुं० । चरणे, सूत्र० १ भू० १ अ० १ उ० । द्रव्या० । ध० । पञ्चा० । “ उहं पादं गणजा उद्धट्टु । ” पादं संहृत्याग्रतलेन पादं पादप्रदेशं चातिश्रम्य गच्छेत् । आचा० २ भू० १ चू० ३ अ० १ उ० । गाथाऽऽदिचतुर्थीश अनु० । पट्टाऽऽद्यधोभागे, आ० १ भू० १ अ० । पडङ्गुलमिते पादमध्यतले, अष्टौ यवमध्या- न्यैकमङ्गुलमितेनाङ्गुलप्रमाणेन अन्यूनाधिकतया पडङ्गुलानि पादः पादस्य मध्यतलप्रदेशः । जं० ३ वक्र० । किरणे, कल्प० १ अधि० २ क्षण । “ बुध्नांहितुर्गोश-रश्मिप्रत्यन्तपर्वताऽऽ- दिपु, ” है० ।

पादकंचणिया-पादकाञ्चनिका-स्त्री० । पादधावनयोग्यार्था काञ्चनमय्यां पात्रायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पादकंबल-पादकम्बल-न० । पादप्रोच्छ्वने, उक्त० १७ अ० ।

पादकुकुड-पादकुकुट-पुं० । कुकुटविशेषे, आ० १ भू० १७ अ० ।

पादकेसरिआ-पात्रकेशरिका-स्त्री० । पात्रप्रमार्जनहेतुः केश- रिका पात्रकेशरिका । ओघ० । पात्रप्रमार्जनपोत्तिकायाम्, प्रअ० ५ संब० द्वार । यया पात्रं प्रत्युपेक्षते । वृ० ५ उ० । निर्ग्रन्थीनामेव सवृन्ता पादकेशरिका कल्पते ।

सूत्रम्-

नो कप्यइ निर्गन्धीणं सर्वेटियं पादकेसरियं धारित्तए वा, परिहरित्तए वा ॥ ४३ ॥ कप्यइ निर्गन्धीणं सर्वेटियं पाद- केसरियं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ४४ ॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थीनां सवृन्तिका पादकेशरिका धारयितुं वा परिहर्तुं वा ॥ ४३ ॥ कल्पते निर्ग्रन्थीनां सवृन्तिका पा- दकेशरिका धारयितुं वा परिहर्तुं वा ॥ ४४ ॥

अथ केयं सवृन्ता पादकेशरिकेत्याह-

लाउयपमाणदंडे, पडिलेहणिया उ अगए बद्धा ।

सा केसरिया भञ्ज, सनालए पायपेहट्टा ॥ २६४ ॥

यत्राभिनवसंकटमुखे अलावुनि हस्तो न माति, तस्याऽलावु- नो यदुच्छत्वं तत्प्रमाणो दण्डः क्रियते, तस्याग्रभागे बद्धा या प्रत्युपेक्षिका सा पादकेशरिका सवृन्ता भण्यते, कार- णगृहीतमनालमलावुकं तथा प्रत्युपेक्षते, ततो मुखं क्रि- यते । वृ० ५ उ० ।

पायपमज्जणहेऊ, केसरिया पाएँ इक्केका ।

गोच्छक पत्तद्वयणं, इक्केकं गणयमाणेणं ॥ १०१८ ॥

केशरिकाऽपि पात्रप्रमुखवस्त्रिकाऽपि पात्रकप्रमार्जननिमि- त्तं भवति पात्रे पात्रे एकैका पात्रकेशरिका भवति गणन- या, तथा गोच्छकः पात्रस्थापनं च एकैकं गणनाप्रमाणमा- नेनेति । ओघ० ।

पादचार-पादचार-पुं० । चरणभ्यामेव गमने, “ पायचारेण पज्जुवासति । ” आ० १ भू० १३ अ० ।

पादजालग-पादजालक-न० । पादाऽऽभरणे, प्रअ० ५ संब० द्वार ।

पादजालघंटिया-पादजालघण्टिका-स्त्री० । पादाऽऽभरणवि- शेषे, औ० ।

पादद्वयण-पात्रस्थापन-न० । कम्बलमये पात्रोपकरणे, वृ० ३ उ० । यत्र कम्बलखण्डे पात्रं निधीयते । प्रअ० ५ संब० द्वार ।

पादणिज्जोग-पात्रनियोग-पुं० । पात्रपरिकरत्वे उपकरणक- लापे, वृ० ३ उ० ।

स च पात्रकवन्धाऽऽदिः सप्तविधः-

पत्तं पत्ताबंधो, पायद्वयणं च पायकेसरिया ।

पडलाई रयत्ताणं, गोच्छकगओ पायणिज्जोगो ॥

वृ० ३ उ० । (एषा गाथा ‘ उवहि ’ शब्दे द्वितीयभागे १०६३

पृष्ठे व्याख्याता) ध० । पि० । आचा० । औ० । (पाद-
निर्योगव्युत्पत्तिः “ अपत्ते धिय० ” (२६) इत्यादिपिरडिनियु-
क्तिगाथायाः व्याख्याने ‘ धावण ’ शब्दे चतुर्थभागे २७५१ पृ-
ष्ठे गता)

पादातर्णीय-पादातानीक-न० । पादातानीं समूहः पादानं, त-
स्यानीकं पादातानीकम् । उत्त० १८ अ० । पदातिसमूहे,
ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । औ० । भ० । पदातिकटके, औ० ।

पादात्ताणाहिवइ-पादात्ताधिपति-पुं० । पदातिकटकनाय-
के, कलय० १ अधि० २ क्षण । उत्त० ।

पाददहरय-पाददर्दरक-न० । भूमिः पादेनाऽऽस्फोटने, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । भ० । ज्ञा० ।

पादपडिमा-पात्रप्रतिमा-स्त्री० । पात्रविषयकाभिग्रहविशेषे,
स्था० । चतुर्थी पात्रप्रतिमा-उद्दिष्टं दारुपात्राऽऽदि याचिष्ये,
तथा प्रेक्षितं, तथा दातुः स्वाङ्गकं परिभुक्तप्रायं द्वित्रिषु वा
पात्रेषु पर्यायेण परिभुज्यमानं पात्रं याचिष्य इति तृतीया,
उज्जितधर्मिकमिति चतुर्थी । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पादपफोडण पादप्रस्फोटन-न० । पादधूलिच्छाटने, व्य० ६
उ० । (आचार्य उपाध्यायो वा वसन्तेरुतः पादान् प्रस्फो-
टयितुं शक्नोति इति ‘ अइसेस ’ शब्दे प्रथमभागे १२ पृष्ठे
उक्तम्)

पादपरियावस-पादपर्यापन्न-त्रि० । पात्रस्थिते, आचा० २
ध्रु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।

पादपलंब-पादप्रलम्ब-न० । पादौ यावद्यः प्रलम्बने अलङ्का-
रविशेषः, स पादप्रलम्बः । पादपर्यन्ते आभरणविशेषे, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० ।

पादपास-पादपाश-पुं० । बाधुराऽऽदिबन्धने, सूत्र० १ ध्रु० १
अ० २ उ० ।

पादपीठ-पादपीठ-पुं० । पट्टाऽऽदिके, प्रति० । स० । रा० ।

पादपुंछण-पादप्रोच्छन्न-न० । रजोहरणे, औ० । प्रश्न० ध० ।
दश० । भ० । पा० । स्था० ।

निर्ग्रन्थीनां दारुदण्डकप्रोच्छन्नकम् । सूत्रम्-

नो कण्ड निगमंयीणं दारुदण्डं पायपुंछणं धारित्तण
वा, परिहरित्तण वा ॥ ४५ ॥ कण्ड निगमंयीणं दारुदण्डं
जाव परिहरित्तण वा ॥ ४६ ॥

यत्र दारुमयस्य दण्डस्याग्रभागे ऊर्गिका दक्षिका बध्य-
न्ते तद्दारुदण्डकं पादप्रोच्छन्नमुच्यते, तन्निर्ग्रन्थीनां न क-
ल्पते ॥ ४५ ॥ निर्ग्रन्थानां तु कल्पते ॥ ४६ ॥

अत्र भाष्यम्-

ते चेव दारुदण्डे, पाउंछणगमि जे सनालं ति ।

दुरह वि कारणगहणे, वप्पडण दण्डण कुआ ॥ २६५ ॥

ये सनाले पात्रे दोषा उक्तास्त एव दारुदण्डकेऽपि पा-
दप्रोच्छन्नके भवन्ति । द्वयोरपि च सनालपाददारुदण्डक-
योः कारणं निर्ग्रन्थीनामपि ग्रहणं भवति, तत्र च ग्रहणे
कृते वप्पडकान् दण्डकान् कुर्यात् । ॥ ५५ ॥

प्रतिहारिकं पादप्रोच्छन्नं याचित्वा प्रत्यर्पयति-

जे भिक्खू पाडिहारियं पायपुंछणं जाइता तामेव रयणिं
पच्चुप्पिणइस्सामि सि सुए पच्चुप्पिणइ, पच्चुप्पिणंतं वा
साइज्जइ ॥ १५ ॥

प्रतीपं हरणं प्रतीहार्यं, तं अज्ज अ सुए वेलाए रानो वा
आणिहामि सि सुए कल्ल आणेतस्स मासलहुं, आणादिया
य दोमा ।

जे भिक्खू पाडिहारियं पायपुंछणं जाइता सुए पच्चुप्पि-
णस्सामीति तामेव रयणिं पच्चुप्पिणइ, पच्चुप्पिणंतं वा
साइज्जइ ॥ १६ ॥

जे पाडिहारियं पायपुंछणं सुए उवातिणावेस्सामि सि
तमेव रयणीए उवातिणावेति इत्यादि अर्थः पृथक्वत् ।

पाउंछणं दुविहं, तं उदेममि वामियं तहा पुवं ।

तं पाडिहारियं तू, गेएहतोऽऽणादिया दोमा ॥ ४७ ॥
उस्सग्गियं अववातियं च पुवं वितियउदेमं सभेयं वसि-
यं, तं जं पाडिहारियं गेएहति, तस्स आणादिया दोमा ।

इमे पाडिहारियदोमा-

णट्ठेहि य विस्सरिते, अणप्पिणंतमि होइ वोच्छेओ ।

पच्छाकम्म पवहणं, धुवावणं वा तयट्ठस्म ॥ ४८ ॥

भिक्खाइ अउतस्स पडि पणट्ठं नेणगेण हरियं, सज्जायाति-
गयस्स काइयभूमिगयस्स कतो विस्सरियं, पतेहि कारणेहि
अणप्पिणंतस्स तदरणद्वस्स साहुस्स वा वोच्छेओ द्वंज,
गिहत्थो वा अल्लं पाउंछणं करेज्ज, पच्छाकम्मं वा ठवियं
वा जं अत्थति पवहणं करेज्ज, धुवावणं दवावणं तदट्ठ-
स्स पादपुंछणस्स अणणट्ठं वा मुल्लं दवावेज्ज, तम्हा पा-
डिहारियं ए गेएहेज्ज ।

उच्चत्ताए पुवं, भइणमलंभे उ होइ पडिहारी ।

तं पि य ण छिप्पकालं, दोसा ते चेव छिप्पमि ॥ ४९ ॥

जं पाडिहारियं णिहिसेज्ज तं उच्चतागहणं पुवं तारिस्सं
घेत्तव्यं, तारिस्सस्स अलंभे पाडिहारियं अज्ज वा कल्ल वा
छिण्णकालं न करेति, गेएहतंण भाणियव्वं-कताहि वि कंतं
कज्जे आणेहामि, दोसा छिण्णमि ते चेव अज्ज सुए वा अ-
प्पहामि सि छिप्पकाले कदाइ वाधातो द्वंज, ततो अ-
णप्पिणंतो माया मोसं भवति अदत्तं ।

सो साह इमेहि कारणेहि पाडिहारियं गेएहति-

णट्ठेहि य विस्सरिते, भामिय छूदे तहेव परिजुप्पे ।

असति दुल्लभ पाडेसे-इ गहणं पडिहारिए चउहा ॥ ५० ॥

भामितं दल्लं, छूदं ति उत्तरंण कालंण वा खुज्जं, प-
रिजुणं असीत पाडिहारियं ण लप्पमि, दुल्लभं वा जान
लप्पमि, पडिणीएण वा पडिसेवितो इलं चउद्विहं पाडि-
हारियं गेएहति-उस्सग्गुस्सग्गियं, उस्सग्गियं, अव-
वाहियं, अववायाववातियं । अणाभोगेण कते छिण्णकालं,
अलम्भंतं वा छिण्णकालं कते दंगह वि सुत्ताण वि-
वज्जासकरणे इमा जयणा-

तं पाडिहारियं पा-यपुंछणं गिरिहज्ज जे भिक्खू ।

वोच्चत्थमप्पिणादी, सो पावति आणमादीणि ॥ ५१ ॥

तं पाडिहारियं छिगणकालं गेहिहतुं तस्मि चैव कालं अप्पे-
यत्वं, विवरीयमपिणंतस्म इमे दोसा-

मायामोममदिनं, अप्पञ्चओ ग्विसणा उवालेभो ।

वोच्छेदपदोमादी, वोच्चत्थं अप्पिणज्जाहि ॥ ५२ ॥

पूर्ववत् ।

वितियपदे वाघातो, होजा पद्दुणो व अप्पणो वावि ।

पतेहि कारणेहि, वोच्चत्थं अप्पिणज्जाहि ॥ ५३ ॥

पभुणो णिव्विसयाती कारणा होजा ।

अप्पणो इमो--

गेलन्नवाममहिता, पडिणीए रायमंभम भए वा ।

अह समणो वाघातो, णिव्विसयादी य इयरम्मि ॥ ५४ ॥

गिलाणो जातो, वासं महिता वा. पडिणीओ वा अंतरे
रायदुद्धं वाहियादिभयं वा अग्निमादिसंभमं वा जातं । एते
समणोवाघातकारणा ।

जे भिक्खु सागारियमंतियं पायपुंछणं जाइत्ता तामेव
रयणिं पच्चपिणंति, पच्चपिणंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥ जे
भिक्खु सागारियमंतियं पायपुंछणं जाइत्ता सुए पच्चु-
प्पिणिस्सामि त्ति तामेव रयणिं पच्चपिणइ वा, पच्चपिणंतं
वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

दो सुत्ता सागारिणं सेज्जातरे ।

जे भिक्खु पाडिहारियं दंडयं वा लट्ठियं वा अवलेहणियं
वा वेगुसूइ वा एते वि दो वि चैव पाडिहारियसागारियगा-
मएहिं शेयव्वा ॥ २२ ॥ जे भिक्खु पाडिहारियमेज्जामंथा-
रयं पच्चुप्पिणित्ता दोसं पि अणुत्तविय अहाद्वेइ, अहाद्वंतं
वा साइज्जइ ॥ २३ ॥

दो सुत्ता । सूत्रार्थः पूर्ववत् ।

पाडिहारिं जो तु गमो, गियमा सागारियम्मि मो चैव ।

दंडगमादीसु तहा, पुवं अवग्गम्मि य पदम्मि ॥ ५५ ॥

पाउंछणं दूविधं, वितिउदेसम्मि वम्मिंतं पुंवि ।

सागारियमंतियं तं, गेएहंताज्जादिणो दोमा ॥ ५६ ॥

णेट्ठेहि य विस्सरिणं, अणुप्पिणंतं य होति वोच्छेदो ।

पच्छाकम्म पयहणं, जावमं वा तयट्ठम्म ॥ ५७ ॥

उच्चत्ताए, पुवं गहणं, अलंभय होज्ज पडिहारिं, तं पि य
ण छिगणकालं, तं चिय दोसा न छिणं ।

णेट्ठेहि तु विस्मग्गितं, भामिय छूढे तहेव जुणे अ ।

अमती दुल्लभपडिमेह, गहणं सागारिणं चउहा ॥ ५८ ॥

सागारिर्मंतियं तं, पाउंछणं गेहिउण जे भिक्खु ।

वांछिज्ज मपिणज्जा, सो पावति आगमादीणि ॥ ५९ ॥

भाष्यग्रन्थः अविशेषणं पूर्ववत् । नि० सू० ४ उ० । पादेषु
प्राञ्छति येन तस्यादप्राञ्छनकम् । नि० सू० २ उ० । राजाहर-
णस्य तृतीयनिषयायाम् पि० । सा च अभ्यन्तरनिषया या नि-
र्ययपृष्ठकान् कुर्वन्ती चतुरङ्गुलाधिकैकहस्तमाना कम्बल-
मयी भवति, सा च उपवशनापकाग्न्यावधुना पादप्राञ्छन-

कमित्युच्यते । पि० । (अत्र औत्सर्गिकत्वापवादिकत्वविचारः
'रञ्जोहण' शब्दे दृश्यते)

पादपमज्जण-पादप्रमार्जन-न० । पादानां पुनः पुनर्मार्जने, नि०
चू० १५ उ० ।

जे भिक्खु अप्पणो पाए आमज्जेज वा, पमज्जेज वा,
आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ । १५ ।

(जे भिक्खु अप्पणो पाए इत्यादि) अप्पणो पाए आ-
मज्जति एकांमि, पमज्जति पुणो पुणो । अहवा-हत्थेण आमज्ज-
णं, रयहरणं पमज्जणं, तस्स मामलहुं ।

इमा णिज्जुत्ती-

आइसमणाइमा, दुविहा पादे पमज्जणा होति ।

संसत्ते पंथे वा, भिक्खु वियारे विहारे य ॥ ५३ ॥

पुव्वज्जं कंठं । जा आइमा सा इमा अणेगविहा, संमत्तो
पादां आमज्जितव्वो, पंथं वा अथंडिलातो थंडिलं, थंडिलाओ
वा अथंडिलं, अथंडिलातो वा थंडिलं विलक्खणं सकाय-
सत्थं ति काउं संकमंतो करहमातासु पमज्जति, भिक्खुतो
वा पडिणियत्तां, वियारे त्ति सखाभूमीओ वा आगतां, विहारे
त्ति मज्जायभूमीए गामंतराओ वा कुलगणादिपसु कज्जेसु
पडिआगओ पमज्जति, ता उवकरणावधानां भविस्सति ।

एसा आइमा खलु, तव्विवरीया भवे अणाइमा ।

सुत्तमणाइमाइं, तं सेवंतम्मि आणादी ॥ ५४ ॥

खलु अवधारणं । पत्रमादिकारणवतिरित्ता आणातिया सु-
त्ताणवातां अणाइमपमज्जणं णिसेवंतस्म आणादीया दोसा ।

इमा संजमविवाहणा-

संयट्ठणा तु वाते, सुहुमे वादेरं विराधए पाणे ।

पाउसदोम विभूमा, तम्हा ण पमज्जए पादे ॥ ५५ ॥

पमज्जणे वातां संघाद्वर्जितं, अणं य पयंगादी सुहुमं पादे
वा विराहेति, पाउसदोमो य, वंभचरे अणुत्ती, तम्हा पादे ण
पमज्जए ।

वितियपदमणमज्जे, अप्पज्जुव्वातसज्जमाणे वा ।

पुवं पमज्जिऊणं, वीसामे कंडुएज्जा वा ॥ ५६ ॥

अणपज्जेओ अनात्मवशः खित्ताचित्तादिषु पमज्जणाइ करेज्ज,
अणपज्जेओ वा उव्वानां आंतः स पमज्जिओ विस्सामिज्जति,
खमासमणो वा पादे पमज्जिउं कंडुइज्जति । उक्तार्थं पञ्चादम् ।
नि० चू० ३ उ० । स्था० । (आचार्यस्यापाध्यायस्य वा वसतेरन्तः
पादप्रमार्जनं युक्रमिति 'अइंसस' शब्दे प्रथमभागे १७
पृष्ठ उक्तम्)

पादबंधण-पादबन्धन-न० । पात्रबन्धे, प्रश्न० ५ संय० द्वार ।

पादवद्ध-पादबद्ध-न० । वृत्ताऽऽदिचतुर्भागमात्रैः पादैः बद्धे,
जं० १ वक्ष० । जी० ।

पादलगा-पादलग्न-त्रि० । चरणप्रविष्टे, पञ्चा० १८ धिव० ।

पादलिप्त-पादलिप्त-पुं० । "पाटलीपुत्रनगरे, मुरुगडोः भून्मही-
पतिः । आचार्यः पादलिप्ताऽऽख्य-स्तत्र विद्याजलार्णवः ॥ १॥"
इति लिखिते सूरभेदे, आ० क० १ अ० । न० । (विज्ञासिद्ध शब्दे

कथा) ('पागज्जुण' शब्दे चतुर्थभागे १६३५ पृष्ठेऽपि तस्मै स-
म्यक्त्वदानमुक्तम्) " संप्रतिविक्रमादित्यः, शालिवाहनवा-
ग्मदौ । पादलिप्ताऽऽन्नदत्ताश्च, इत्यस्योद्धारकारकाः ॥ १ ॥"
(शत्रुघ्नयतीर्थस्य) । ती० १ कल्प ।

पादलेहणिया-पादलेखनिका-स्त्री० । वर्षासु कर्दमनिर्लेख-
नार्थे काष्ठोपकरणे, वृ० ३ उ० । घ० । पं० भा० ।

..... वासावासासु पायलेहणिया ।

वह उंबरे पिलक्खु, तस्स अलंभम्मि चिचिणिया ॥६२॥
वर्षासु वर्षाकाले वर्षति सति पादलेखनिकया प्रमार्जनं
कर्त्तव्यं, सा च किमयी भवत्यत उच्यते—वटमयी, उदु-
म्बरमयी, मल्लमयी, तस्याभावे मल्लस्याप्राप्तौ चिचिणि-
कामयी अम्बलिकामयीति ।

सा च कियत्प्रमाणा भवतीत्याह—

बारसअंगुलदीहा, अंगुलमेत्तं तु हाइ वित्थिआ ।

घणमसिणनिव्वणा वि य, पुरिसे पुरिसे य पत्तेयं ॥६१॥

द्वादशाङ्गुलदीर्घा भवति, येन मध्ये हस्तग्रहो भवति,
विस्तारस्त्वेकमङ्गुलं स्यात् । सा च घना निविडा कार्या,
मसुणा निर्बणा निर्ग्रन्थिः । सा च किमैकैव भवति ? । नेत्या-
ह—पुरुषे पुरुषे च प्रत्येकम्, एकैकस्य पृथगनौ भवति ।

उभयं नहसंठाणा, सच्चित्ताचित्तकारणा मसिणा ।

(आउकाओ दुविहो, भोमो तह अंतलिक्खो य) ॥६२॥

उभयोः पार्श्वयोः नखवर्त्तिका । किमर्था-सौ उभयपार्श्वयो-
स्तीक्ष्णा कियते ? सच्चित्ताचित्तकारणान्, तस्या एकेन पार्श्वेन
सचित्तपृथिवीकायः संलक्ष्यते, अन्येन पार्श्वेन अचित्तपृ-
थिवीकाय इति । किंविशिष्टा सा ? (मसिण नि)मार्ष्टी कियते
नतितीक्ष्णा, यतो तथा लिखने आत्मविराधना भवति ।
ओष० ।

एकेका सा तिविधा, बहुपरिकम्मा य अप्पपरिकम्मा ।

अप्पपरिकम्मा य तहा, जलभाविता एतरा चैव ॥२१३॥

जलमज्जमुसिते कट्टे जा कज्जति सा जलभाविता, इतरा
अभाविता ।

अद्दंगुला परेणं, छिजंती होति सा सपरिकम्मा ।

अद्दंगुलमेगं तू, छिजंती अप्पपरिकम्मा ॥ २१४ ॥

जा पुव्ववड्डिया वा, जमिता संठविता तच्छिन्ता वा वि ।

लब्धति पमायजुत्ता, सा शातव्वा अभाकडिया ॥२१५॥

पदमचित्तिपाण करणं, सुहुममबीजो तु कारवे भिक्खू ।

गिहि अस्सतिथिएण व, सो पावति आणमादीणि ॥२१६॥

घट्टितसंठविताए, पुर्व्वे जमिताए होति गहणं तु ।

असती पुव्वकडाए, कप्पति ताहे सयंकरणं ॥ २१७ ॥

नि० चू० १ उ० ।

पादव-पादप-पुं० । पार्श्वरथः प्रत्यर्पिमूलाऽऽत्मकैः पिबतीति

पादपः । उक्त० ५ अ० । दश० । वृत्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पादवगण-पादपगण-पुं० । वृक्षसङ्घाते, दश० १ अ० ।

पादविहारचार-पादविहारचार-पुं० । पादविहाररूपे सञ्चरणे,
आचा० ।

पादसंवाहण-पादसंवाधन-न० । पादानामनेकशो मर्दने,
नि० चू० ।

जे भिक्खू अप्पणो पाए संवाहेज्ज वा, पलिमहेज्ज वा, सं-
वाहतं वा पलिमहतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

'सं' नि प्रसंसा, सोमणा वाहा संवाहा, सा चउव्विहा अ-
ट्टिसुहासंसाऽऽरामतया । सा गुरुमायाण विशालं संबन्धा
भवति । जो पुण अद्दरत्ते पच्छिमरत्ते दिवसतो वा अणंग-
सो संवाधेति, सा परिमहा भसति । नि० चू० ३ उ० ।

पादसम-पादसम-न० । पादो वृत्तपादस्तन तुल्यं मिलितं च ।
वृत्तांशतुल्ये गये, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

पादसीसग-पादशीर्षक-न० । पादानामुपरितने अवयवविशे-
षे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । रा० । आचा० ।

पादिम-पाच्य-त्रि० । पाचनयांग्ये, आचा० १ श्रु० १ चू० ४
अ० २ उ० ।

पात्य-त्रि० । देवताऽऽदेः पातनयांग्ये, आचा० १ श्रु० १ चू०
४ अ० २ उ० ।

पादोद्वय-पादोद्गृह्य-न० । दृष्टिवादस्य सिद्धश्रृङ्खिकापरि-
कर्मभेदे, स० १२ अङ्ग ।

पाभाइयक्खण-प्राभातिकक्षण-पुं० । प्राभातिककालग्रहणव-
लायाम्, घ० ३ अधि० ।

पाम-पामन्-न० । विचर्चिकायाम्, प्रअ० १ आश्र० द्वार ।

पामसमुदा-प्रामाण्यमुदा-स्त्री० । प्रमाणदाख्ये, प्रति० ।

पामदा-देशी-पदाभ्यां धान्यमर्दने, दे० ना० ६ वर्ग ४० गाथा ।

पामर-पामर-पुं० । गृहपतां, "पामर गिहवइ सेआ-ल कास-
या दोणया हलिआ ।" पाइ० ना० ७१ गाथा ।

पामाड-प्रपुष्पाट-पुं० । वृक्षविशेषे, "तरवट्टो पामाडो ।" पाइ०
ना० १४५ गाथा ।

पामिञ्च-पामित्य-न० । साध्वर्थमुच्छिद्य दाने, दश० ५ अ० १ उ० ।
ग० । आचा० । साध्वर्थमन्नाऽऽदिवत्समुच्छिद्यमानीयते, तन्प्रा-
मित्यकम् । घ० ३ अधि० । पं० चू० । साध्वर्थमन्यत उद्यतकं यद्
गृह्यते तत्प्रामित्यकम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । प्रश्न० ।
दर्श० । अपमित्य भूयोऽपि तच्च दास्यामीत्येवमभिधाय यत्सा-
धुनिमित्तमुच्छिद्यं गृह्यते तत्तदपमित्यं गृह्यते, तदप्युपचारा-
दपमित्यमिति । पि० । पञ्चा० । जीत० । उद्गमदोषविशेषं, पि० ।

प्रामित्यद्वारमाह—

पामिञ्चं पि य दुविहं, लोइय लोगुत्तरं समासेणं ।

लोइय सज्जिलगाई, लोगुत्तर वत्थमाईसु ॥ ३१६ ॥

प्रामित्यमपि समासेन द्विविधं द्विप्रकारम् । तद्यथा—लौकिकं,
लौकोत्तरं च । तत्र लोके भयं लौकिकं, तच्च सार्धावपबं
(सज्जिलगाई) सज्जिलगा-भगिनी, आदिशब्दाद् आत्रा-
दिपरिग्रहः । तस्मिन्, किमुक्तं भवति ?—भगिन्यादिभिः कि-
यमाणं द्रव्यमिति, अत्र च भगिनीशब्देन कथानकं सूचितं,

तदप्रे स्वयमेव वक्ष्यति । लोकोत्तरं प्रामित्यं ' वस्त्राऽऽदिषु ' वस्त्राऽऽदिविषयं साधूनामेव परस्परमवसंयम् । इह लौकिकं भगिन्यादावित्युक्तम् ।

तत्र भगिन्युदाहरणमेव गाथात्रयेण प्रकटयति-
सुयश्मिगमनायविही, बहि पुच्छा एग जीवइ ससा ते ।
पविसण पाग निवारण, उच्छिंदण तेज जइदाणं ॥३१७॥
अपरिमियनेहवुद्धी, दासत्तं सो य आगओ पुच्छा ।
दासत्तकहण मा रुय, अचिरा मोएमि एत्ताहे ॥ ३१८ ॥
भिक्षदगसमारंभे, कहणाउटो कहिं ति वसहिं सि ।
संवेया आहरणं, विसज्जु कहणा कइवया उ ॥३१९॥

कोशलाविषये कोऽपि ग्रामः, तत्र देवराजो नाम कुटुम्बी, सारिकाऽभिधा तस्य भार्या, तस्याश्च सम्मतप्रमुखा बहवः सुताः, सम्मतिप्रभृतयश्च प्रभूता दारिकाः, तच्च सकलमपि कुटुम्बं परमधावकं, तथा तस्मिन्नेव ग्रामे शिवदेवो नामधेयः, तस्य भार्या शिवा, अन्यदा च समुद्रघोषाभिधाः सूर्यः समागच्छन्, तेषां समीपे जिनप्रणीतं धर्ममाकर्ण्य जातसंवेगः सम्मतो दीक्षां गृहीतवान्, कालक्रमेण च गुरुचरणप्रसादतोऽतीव गीतार्थः समजनि । स चान्यदा चिन्तयामास-यदि मदीयः कोऽपि प्रव्रज्यां गृह्णाति, ततः शोभनं भवति, इदमेव हि तस्मिन्नुपकारकरणं यत्संसारार्णवादुत्तारणमिति । तत एव चिन्तयित्वा गुरुनापृच्छ्य निजबन्धुग्रामे समागमत्, तत्र च बहिः प्रदेशे कमपि पण्डितवयसं पृष्ठवान् पुरुषं-यथाऽत्र देवराजाभिधस्य कुटुम्बिनः सत्कः कोऽपि विद्यते ? इति । स प्राह-मृत सर्वमपि तस्य कुटुम्बं, केवलमेका सम्मत्यभिधा विधवा पुत्रिका जीवतीति । ततः स तस्या गृहं जगाम । सा च आन्तरमायान्तं दृष्ट्वा मनसि बहुमानमुद्वहन्ती बन्धित्वा कञ्चित्कालं पर्युपास्य च तन्निमित्तमाहारं पक्वमुपतस्थे । साधुश्च तां निवारितवान्-यथा न कल्पतेऽस्माकमस्मिन्निमित्तं किमपि कृतमिति, ततो भिक्षावेल्यां सा दुर्गतत्वेनान्यत्र कञ्चिदपि तैलमात्रमप्यलभमाना कथमपि शिवदेवाभिधस्य वाणजो विपण्यस्तैलपलिकाद्वयं दिने दिने द्विगुणवृद्धिरूपेण कलान्तरेण समानीय भ्रात्रे दत्तवती । भ्रात्रा च तं वृत्तान्तमजानता शुद्धमिति ज्ञात्वा प्रतिजगृहे । सा च तद्दिनं भ्रातुः सकाशे धर्मं धृतवती, तेन न पानीयाऽनयनाऽऽदिना तत् तैलपलिकाद्वयं प्रवेशयितुं प्रपारितवती । च द्वितीये दिने भ्राता यथाविहारक्रमं गतः । ततस्तस्मिन् दिने तद्वियोगशोकाऽऽकीर्णमानसतया तत्तैलपलिकाद्वयं द्विगुणाभूतं प्रवेशयितुमशक्नुवती, तृतीये च दिने कर्पेयमृणं जातं, तच्चातिप्रभृतत्वात् प्रवेशयितुं शक्नुम्, अपि च-भोजनमपि पानीयाऽनयनाऽऽदिना कर्त्तव्यं, ततो भोजनार्थं यन्नार्थं सकलमपि दिनं जगामेति न श्रुणुं प्रवेशयितुं शक्नोति, दिने दिने द्विगुणवृद्धया प्रवर्द्धमानमृणमपरिमितघटप्रमाणं जातं, ततः श्रेष्ठिना सा बभूवे-यथा मम तैलं देहि, यद्वा मे दाम्नी भव । ततः सा तैलं दातुमशक्नुवती दासत्वं प्रतिपदे, कियन्तु च वर्षेभ्यतिक्रान्तेषु भूयाऽपि सम्मताभिधः साधुस्तस्मिन्नेव ग्रामे यथाविहारक्रममागमत् । सा च भगिनी स्वगृहे न दृष्टा, तत आगता सती पप्रच्छे, तथा च

प्राचीनः सर्वोऽपि व्यतिकरस्तस्मै न्यवेदि, यावद्दासत्वं शिवदेवगृहे जानमिति, निवेद्य च स्वदुःखं रोदितुं प्रवृत्ता । ततः साधुरबोचत्-मा रोक्षीरचिराद्दं त्वां मोचयिष्यामि । ततस्तस्या मोचनोपायं चिन्तयन् प्रथमतः शिवदेवस्यैव गृहे प्रविवेश । शिवा च तस्य भिक्षादानार्थं जलेन हस्तौ प्रक्षालयितुं लग्ना, तां च साधुर्निवारयामास, यथैवमस्माकं न कल्पते भिक्षाति । ततः समीपदेशवर्ती श्रेष्ठी प्रोवाच-कोऽत्र दोषः ? ततः साधुः कायविराधनाऽऽदीन् दोषान् यथागमं सविस्तरमवकाशयत् । ततः स आहूतो भणति-यथा भगवन् ! कुत्र युष्माकं वसतिः ? येन तत्राऽऽगता वयं धर्मं धृशुमः । ततः साधुरवादीत्-नास्ति मेऽद्यापि प्रतिभयः । ततस्तेन निजगृहैकदेशे वसतिरुद्वायि, प्रतिदिनं च धर्मं शृणोति, सम्यक्-कथमश्रुवतानि च प्रतिपन्नानि । साधुश्च कदाचनपि वासुदेवाऽऽदिपूर्वपुरुषाऽऽर्चाननेकानभिग्रहान् व्यावर्णयामास, यथा वासुदेवनायमभिग्रहो जगृहे-यदि मदीयः पुत्रोऽपि प्रव्रज्यां जिघृक्षति ततोऽहं न निवारयामीत्यादि । एवं च धृत्वा शिवदेवोऽप्यभिग्रहं गृहीतवान्-यदि भगवन् ! मदीयोऽपि कोऽपि प्रव्रज्यां प्रतिपद्यते ततोऽहं न निवारयामीति । अत्रान्तरे च शिवदेवस्य तनयो ज्येष्ठः, सा च साधुभगिनी सम्मतिः प्रव्रज्यां गृहीतुमुपतस्थे । श्रेष्ठिना च तौ द्वावपि विसर्जितौ, ततः प्रव्रज्यां प्रतिपन्नाविति । स्वर्गं सुगमम् । केवलं ' धुताभिगमज्ञातविधिः ' धुताभिगमान् ज्ञातो विधिः क्रियाविधिर्येन स तथा । अत्राऽऽह-नन्वेतत्प्रामित्यं साधुना विशेषतो प्रहीतव्यं, परम्परया प्रव्रज्याकारणत्वात्, अत आह-" कइवया उ " एवंविधा गीतार्था विशिष्टधुतविदो देशनाविधिनिपुणाः कतिपया एव भवन्ति, न भूयानः, कतिपयानामेव च प्रव्रज्यापरिणामः, ततः प्रामित्यं दापयैव । तदेवं तैलविषये प्रामित्ये दाप उक्तः ।

सम्प्रत्यतिदेशेन वस्त्राऽऽदिविषये दोषानभिधितुराह-

एए चेव य दोसा, सविसेसयरा उ वत्थपाएसुं ।

लोइयपामिच्चसुं, लोअुत्तरिया इमे अवे ॥ ३२० ॥

एते चैव दासत्वाऽऽदयो दापा वस्त्रपात्रविषयेषु लौकिकेषु प्रामित्येषु सविशेषतया निगडाऽऽदित्यन्तरणपुरस्सरा द्रष्टव्याः, लोकोत्तरिकाः लोकोत्तरप्रामित्याविषयाः पुनरिमेऽन्ये दोषाः ।

तानेवाऽऽह-

मह्लिएँ फालिएँ खोसिएँ, डिएँ नट्टे बावि अन्न मगंते ।

अवि सुंदरे वि दिसे, दुकररोई कलहमाई ॥ ३२१ ॥

इह द्विधा लोकोत्तरं प्रामित्यं-कोऽपि कस्याऽपि सत्कमेवं वस्त्राऽऽदि गृह्णाति, यथा कियद्दिनानि परिभुज्य पुनरपि ते समर्पयिष्यामि, कोऽपि पुनरेवम्-एतावद्दिनानामुपरि तथैतत् सदृशमपरं वस्त्राऽऽदि दास्यामि, तत्र प्रथमे प्रकारे मलिनितं शरीराऽऽदिमलेन क्लेशितं । यदि वा-पादितेऽथवा-'खोसितं' जीर्णप्राये कृते । यदि वा-चौराऽऽदिना हते, यद्वा-कापि मार्गपतितं कलहाऽऽदयो दोषाः । द्वितीये च प्रकारेऽप्यवस्त्राऽऽदिकं याचमानो याचमानस्य, ' अपिः ' सम्भावनायां, ' सुन्दरेऽपि ' पूर्वभुक्ताः वस्त्राऽऽदेर्विशिष्टतरेऽपि दत्ते कोऽपि दुष्कररुचिर्भवति, महता कष्टेन तस्य रुचिरापादयितुं श-

कथ्यते, ततस्तमधिकृत्य कलहाऽऽद्यो दोषाः सम्भवन्ति, त-
स्मात्त्रोक्तोत्तरमपि प्रामित्यं न कर्तव्यम् ।

अत्रैवापवादमाह—

उच्चत्ताए दाणं, दुल्लभ खग्गुड अलस पामिच्च ।

तं पि म गुरुस्स पासे, ठवेइ सो देइ मा कलहो ॥३२२॥

इह दुर्लभे वस्त्राऽऽदौ सीदतः साधोर्यदि वस्त्राऽऽदिकमपरेण
साधुना दातुमिष्यते, तर्हि तस्य 'उच्चतया' मुधिकतया
दानं कर्तव्यं, न प्रामित्यकरणेन, तथा यः 'खग्गुडः' कु-
टिलो वैयावृत्यादौ न सम्यग् वर्तते, योऽपि चालसः, तौ
दुर्लभवस्त्राऽऽदिदानप्रलोभनेनाऽपि वैयावृत्यं कार्यते, ततस्त-
द्विषयं प्रामित्यं सम्भवति, तत्रापि तदीयमानं वस्त्राऽऽदिकं
दायकां गुरोः पार्श्वे स्थापयेत्, न स्वयं दद्यात्, ततः स
गुरुर्वाति, मा भूदन्यथा तयोः परस्परं कलह इति कृत्वा ।
उक्तं प्रामित्यद्वारम् । पि० । पं० व० । प्रव० ।

प्रतिग्रहं प्रामित्ययति—

जे भिक्खु पडिग्गहं पामिच्चैइ, पामिच्चवेइ, पामिच्चमा-
हडु दिज्जमाणं पडिग्गाहेइ, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥२॥

जे पोतं पामिच्चवे इत्यादि उच्छिष्टं गेहहति, गेहहावेति,
अणुमादेति तस्स चउलहुं । नि० चू० १४ उ० । आवा० । वृ० ।

पामुक-प्रमुक्क-त्रि० । "पामुकं विच्छिद्यं, अवहतिग्रं उ-
ज्जिग्रं चत्तं ।" पाइ० ना० ७६ गाथा ।

पामोक्क-प्रमुक्क-त्रि० । प्रवरे, हा० १ भु० ५ अ० । आ० म० ।

प्रमोक्क-पुं० । आक्षेपस्य परिहारे उक्ते, हा० १ भु० ५ अ० ।

पाय-पाक-पुं० । स्थित्वाऽऽपादने, अनु० ।

पातर्-अव्य० । प्रभातसमये, सू० प्र० २ पाहु० १ पाहु०
पाहु० । उक्त० । स्था० । प्रत्युपसि, सूत्र० १ भु० ७ अ० । पा-
नं पायः । पाने, हा० १ भु० १ अ० ।

पायस्-अव्य० । बाहुल्ये, आ० चू० ५ अ० । वृ० । पं० व० ।
पञ्चा० । आष० । प्रायशब्दोप्यत्र । स्था० ।

पात्र-न० । पात्रेऽपि । स्था० ।

पाद-पुं० । किरणे, "अंस् रस्सी पाया, करा मऊहा गहत्थि-
णो किरणा ।" पाइ० ना० ४७ गाथा । चरणे, "चलणा
कमा य पाया ।" पाइ० ना० १०६ गाथा । सानौ, "पाया
कडया साण् ।" पाइ० ना० १३५ गाथा ।

पायए-पातुम्-अव्य० । गलादधो द्रवं कर्तुमित्यर्थे, भ० ६ श०
३३ उ० ।

पायकंचणिया-पादकञ्चनिका-स्त्री० । 'पादकंचणिया'
शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पायकंबल-पादकंबल-न० । 'पादकंबल' शब्दार्थे, उक्त०
१७ अ० ।

पायकेसरिया-पात्रकेशरिका-स्त्री० । 'पादकेसरिया' श-
ब्दार्थे, ओच० ।

पायखज-पाकखाद्य-त्रि० । पाकेन खादितुं योग्यीकृते, "फ-
लाइं पकाइं पायखजाइं ति नो वए ।" दश० ७ अ० ।

पायगुड-पाकगुड-पुं० । कथितद्रवगुडे, येन खज्जकाऽऽदि लि-
प्यते । ध० २ अधि० ।

पायचार-पादचार-पुं० । 'पादचार' शब्दार्थे, हा० १ भु०
१ अ० ।

पायच्छित्त-पापच्छित्त-न० । पापं क्षिणन्तीति पापच्छित्तम् ।

अथवा-व्यवस्थितप्रायश्चित्तम् । दश० १ अ० । स्था० । स० ।

पापच्छित्तकत्वात् प्रायश्चित्तं, त्रिंशोऽधकत्वाद् वा प्राकृते "पाय-
च्छित्तमिति ।" शुद्धौ, तद्विषये शोधनीयानिचारे, स्था० ३ ठा० ४

उ० । नि० चू० । औ० । म० । ("पायं क्षिदइ०" (१५०८) इत्या-

दिगाथा 'पच्छित्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२६ पृष्ठे गता) व्या-

ख्याविंशो द्रश्यते-पापं कर्मोच्यते, तत् पापं क्षिणन्ति यस्मा-

त्कारणात्प्राकृतशैल्या "पार्याच्छित्तं ति" भग्यते तेन कारणेन,

संस्कृते तु पापं क्षिणन्तीति पापच्छित्तमुच्यते । आष० ५ अ० ।

प्रायश्चित्त-न० । प्रायशो वा चित्तम् जीवं शोधयति कर्ममलिनं

विमलीकरोति तेन कारणेन प्रायश्चित्तमित्युच्यते । प्रायो वा

बाहुल्येन चित्तं स्वेन स्वरूपेण अस्मिन्सतीति प्रायश्चित्तं, प्रा-

योऽग्रहणं संवराऽऽदेरपि तथाविधाचक्षसद्भावादिति गाथायै ।

आष० ५ अ० । स्था० । आ० चू० । पञ्चा० । "प्रायः पापं वि-

चिनिर्विद्धं, चित्तं तस्य च शोधनम् ।" इत्युक्तेः । अथवा-प्रकर्षे-

ण अयत्ने गच्छति अस्मादाचारधर्मे इति प्रायो मुनिलोकस्तेन

चिन्त्यते स्मर्यतेऽतिचारविशुद्धयर्थमिति निरुक्तात् प्रायश्चि-

त्तम् । अनुष्ठानविशेषे, ध० ३ अधि० । (प्रायश्चित्तस्य सर्वो-

ऽधिकारः 'पच्छित्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२६ पृष्ठे गतः)

भेदाः—

तिविहे पायच्छित्ते पप्पत्ते । तं जहा-आलोयणारिहे, प-

डिकमणारिहे, तदुभयारिहे ।

तच्च त्रिधा, दशविधत्वेऽपि तस्य त्रिस्थानकानुरोधेधादि-

ति । आलोचनाई, प्रतिक्रमणाई, तदुभयाईम् । स्था० ३ ठा०

४ उ० ।

तिविहे पायच्छित्ते पप्पत्ते । तं जहा-आलोयणारिहे, दंस-

णपायच्छित्ते, चरित्तपायच्छित्ते ।

(भाषेत्यादि)ज्ञानाऽऽद्यतिचारशुद्धयर्थं यदालोचनाऽऽदि ज्ञाना-

ऽऽदीनां वा योऽतिचारस्तज्ज्ञानप्रायश्चित्ताऽऽदि । तत्राऽकाला-

विनयाध्ययनाऽऽद्योऽष्टावर्तिचारा ज्ञानस्य शङ्किताऽऽद्योऽष्टौ

दर्शनस्य, मूलगुणांतरगुणविराधनारूपाः विविधाः चारित्र-

स्येति । स्था० ३ ठा० ४ उ० । (चतुर्विधप्रायश्चित्तविचारः 'प-

च्छित्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२६ पृष्ठे गतः)

छविहे पायच्छित्ते पप्पत्ते । तं जहा-आलोयणारिहे, पडि-

कमणारिहे, तदुभयारिहे, विवेगारिहे, विउस्सगणारिहे, तवा-

रिहे ।

आलोचनाऽई यद् गुरुनिवेदनया शुद्ध्यति, प्रतिक्रमणाई य-

न्मिथ्याबुद्धतेन, तदुभयाई यदालोचनामिथ्याबुद्धताभ्यां

विवेकाई यत्परिष्ठापित आधाकर्माऽऽदौ शुद्ध्यति, व्युत्सर्गाई

यत्कायवेष्टानिरोधतः, तपोऽई यन्निर्विकृत्तिकाऽदिना तपस-

ति । स्था० ६ ठा० ।

अद्विहे पायच्छित्ते पप्पत्ते । तं जहा-आलोयणारिहे, प-

डिकमणारिहे, तदुभयारिहे, विवेगारिहे, विउस्सगारिहे, तवारिहे, छेयारिहे, मूलारिहे । स्था० ८ ठा० ।

जवविहे पायच्छिन्ने पम्पत्ते । तं जहा-आलोयणा० जाव मूलारिहे अणवट्टप्पारिहे । स्था० ६ ठा० ।

दसविहे पायच्छिन्ने पम्पत्ते । तं जहा-आलोयणारिहे प-डिकमणारिहे, तदुभयारिहे, विवेगारिहे, विउस्सगारिहे, तवारिहे, छेदारिहे, मूलारिहे, अणवट्टप्पारिहे, पारंचियारिहे ।

इह च प्रायच्छिन्नशब्दः अपराधे, तच्छुद्धौ च दृश्यते, तद्विहापराधे दृश्यः । अत्र (आलोयणारिहे ति) आलोचना निबंदना, तल्लक्षणां शुद्धिं यदर्थव्यतिचारजातं तदालोचनार्हमेवमन्यान्यपि केवलं प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतं, तदुभयमालोचनामिथ्यादुष्कृते विवेकाऽशुद्धभक्ताऽऽदित्यागः, व्युत्सर्गः कायोत्सर्गः, तपो निर्विकृतिकाऽऽदिच्छेदः प्रव्रज्यापर्यायहस्वीकरणं मूलं महाव्रताऽऽरापणम् अनवस्थाप्यम् कृततपसो व्रतारापणं पाराश्रिकम् लिङ्गाऽऽदिभेदमिति । प्रायश्चित्तं च तपः उक्तम् । भ० २५ श० ७ उ० । स्था० । आव० । आ० चू० । दुःखेनाऽऽदिविघातार्थं करणीये कर्मविशेषे, भ० ।

पादच्छुम्प-न० । पादेन वा कुसञ्जुदोषपरिहारार्थं पादच्छुम्पः । भ० २ श० ५ उ० । पादे पादेन वा कुसे, दशा० १० अ० । " कयकोउयमंगलपायच्छिन्ना । " विपा० १ श्रु० २ अ० ।

पायच्छिन्नकरण-प्रायश्चित्तकरण-न० । प्रायो बाहुल्येन चित्तं जीवं मनो वा शोधयति पापं विनश्यति वा पश्चात् प्रायश्चित्तम् । तत्करणम् प्रायश्चित्तकरणम् । प्रायश्चित्ताऽऽचरणे, ध० २ अधि० ।

प्रायश्चित्तकरणफलम्-

पायच्छिन्नकरणेण भंते ! जीवे किं जणयइ ? पायच्छिन्नकरणेण पावकम्मविमोहिं जणयइ, निरइयारे अवि भविस्सइ, सम्मं च गं पायच्छिन्नं पडिवज्जमाणे मगं च मगफलं च विसोहेइ आयारं च आयारफलं च आराहेइ । १६ ।

हे भदन्त ! प्रायश्चित्तकरणेन पापशुद्धिकरणेन आलोचनाऽऽदिकेन जीवः किं जनयति ? गुरुर्वदन्ति-हे शिष्य ! प्रायश्चित्तकरणेन पापकर्मविशोधिं जनयति, ततश्च निरतीचारोऽतिचाररहिता भवति, सम्यक् प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यमानः सन्मार्गं सम्यक्त्वं च पुनर्मार्गफलं मार्गस्य सम्यक्त्वस्य फलं ज्ञानं तत् विशोधयति च पुनराचारं आग्राधयति, आचारशब्देन चारित्रमाराधयति-पुनराचारस्य फलं मोक्षमाराधयति साधयति । उक्त० २६ अ० । आव० ।

पायजालग-पादजालक-न० । ' पादजालक ' शब्दार्थे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

पायजालघंटिया-पादजालघण्टिका-स्त्री० । ' पादजालघण्टिया ' शब्दार्थे, स्त्री० ।

पायद्वयण पात्रस्थापन-न० । ' पादद्वयण ' शब्दार्थे, वृ० ३ उ० ।

पायड-प्रकट-त्रि० । आकाशीभनं, विशे० । साक्षान्परिस्फुरति, चं० प्र० १ पाहु० १ पाहु० पाहु० ।

पायण-पायन-न० । लोहकारेण तापितकुक्षिततीक्ष्णधारीकृतपुनस्तापितानां जले निषोलेने, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । भण्डे, न० । अङ्गणे, दे० ना० ६ वर्ग ४० गाथा ।

पायणिजोग-पात्रनिर्योग-पुं० । ' पादणिजोग ' शब्दार्थे, वृ० ३ उ० ।

पायदहरय-पाददर्दरक-न० । ' पाददहरय ' शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पायत्ताणीय-पादात्यनीक-न० । ' पादत्ताणीय ' शब्दार्थे, उक्त० १८ अ० ।

पायत्ताणाहिवइ-पादत्राणाधिपति-पुं० । ' पादत्ताणाधिपति ' शब्दार्थे, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

पायपडिमा-पात्रप्रतिमा-स्त्री० । पात्रप्रतिमा उद्दिष्टदारुपात्राऽऽदि याचिष्ये, तथा प्रक्षितं तथा दातुः स्वाङ्गिकं परिभुक्तप्रायं द्वित्रिषु वा पात्रेषु पर्यायेण परिभुज्यमानं पात्रं याचिष्य इति उज्जतधर्मिकमिति चतुर्थी । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पायपमज्जण-पादप्रमार्जन-न० । ' पादपमज्जण ' शब्दार्थे, नि० वृ० १५ उ० ।

पायपप्फोडण-पादप्रस्फोटन-न० । ' पादपप्फोडण ' शब्दार्थे, व्य० ६ उ० ।

पायपरियावप्प-पादपर्यापन्न-त्रि० । ' पादपरियावप्प ' शब्दार्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १' उ० ।

पायपलंब पादप्रलम्ब-न० । ' पादपलंब ' शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पायपास-पादपाश-पुं० । ' पादपास ' शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

पायपुंज्जण-पादप्रोञ्जन-न० । ' पादपुंज्जण ' शब्दार्थे, औ० ।

पायप्पहड-देशी-कुक्षुटे, दे० ना० ६ वर्ग ४५ गाथा ।

पायबंधण-पादबन्धन-न० । ' पादबंधण ' शब्दार्थे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

पायवट्ट-पात्रवट्ट-न० । ' पादवट्ट ' शब्दार्थे, जं० १ वज्ज० ।

पायय-पात्रक-न० । अल्पे पात्रे, स भिक्षुः स्वकीयं परकीयं वा पात्रकं समाधिस्थानं गृहीत्वा । आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० । प्राकृत-न० । प्रकृतौ भवं प्राकृतम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । संस्कृतविकृतिरूपे भाषाभेदे, वृ० १ उ० १ प्रक० । " बालस्त्री-मूढमूर्खाणां, वृणां चारित्रिकावलिणाम् । अनुग्रहाय तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः स्मृतः ॥ १ ॥ " दश० ३ अ० ।

पापक-पुं० । नीचे, " अहमा ह्यरा य पायया नीया । " पाइ० ना० १०३ गाथा ।

पायल-देशी-चक्षुषि, दे० ना० ६ वर्ग ३ गाथा ।

पायलम्प-पादलग्न-त्रि० । ' पादलग्न ' शब्दार्थे, पश्चा० १८ विष० ।

पायलित्त-पादलित्त-पुं० । ' पायलित्त ' शब्दार्थे, आ० क० ।

पायलेहणिया-पादलेखनिका-स्त्री० । ' पादलेहणिया ' शब्दार्थे, वृ० ३ उ० ।

पायव-पादप-पुं० । वृत्ते, उत्त० ५ अ० । “साही विडवी बच्छो,
महीरुहो पायवो दुमो य तरु ।” पा० ना० १४ गाथा ।

पायवगण-पादपगण-पुं० । ‘पादवगण’ शब्दार्थे, दश०
१ अ० ।

पायविहारचार-पादविहारचार पुं० । ‘पादविहारचार’ श-
ब्दार्थे, आ० ।

पायस-पायस-न० । ‘पायसो-खीरी’ पा० ना० २४० गाथा ।
परमाप्ते, आ० म० १ अ० । जी० । आ० क० ।

पायसंजय पादसंयत-पुं० । कारणं विना कूर्मवल्लीने, दश०
१ अ० ३ उ० ।

पायसंवाहण-पादसंवाहन-न० । ‘पादसंवाहण’ शब्दार्थे,
नि० चू० ३ उ० ।

पायसम-पादसम-न० । ‘पादसम’ शब्दार्थे, स्था० ५ डा० १ उ० ।

पायसीसग-पादशीर्षक-न० । ‘पादसीसग’ शब्दार्थे, जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

पायार-प्राकार-पुं० । दुर्गे, (किष्को गुजराती) “सारो पायारो ।”
पा० ना० २३७ गाथा ।

पायाल-पाताल-पुं० । न० । पत-आलम् । धरायास्तलस्ये
भुवने, ज्योतिषोक्ते लग्नाच्चतुर्थे स्थाने च । याच० । यलयामु-
खपातालकलशेषु, प्रश्न० ३ आध्र० द्वार । अनु० । औ० । भ० ।
“पायालं च रसायलं ।” पा० ना० १७१ गाथा ।

पायालकलस-पातालकलश-पुं० । समुद्रमध्यवर्तिषु (प्रव० १
द्वार) यलयामुखप्रभृतिषु, प्रश्न० १ आध्र० द्वार ।

पायालगंगा-पातालगङ्गा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नेमिना-
धप्रतिमायाम्, शौर्यपुरे शङ्खजिनाऽऽलये पालिनगरे मथुरायां
द्वारकायां सिंहपुरस्तम्भतीर्थे पातालगङ्गाभिधः श्रीनेमिना-
थः । ती० ४३ कल्प ।

पायावच-प्राजापत्य-पुं० । प्राकृतलोके, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
चं० प्र० । ज्यो० । एकानविंशतितमे चतुर्दशे वाऽहोरात्रमु-
हूर्त्ते, स० ३० सम० ।

पायाहिण-प्रादक्षिण्य-न० । नमस्कारपाठेन निवेदने, पं०
व० ३ द्वार ।

पार-शक्-धा० । मर्षणे, “शकेः चय-तर-तीर-पाराः”
॥ ८।४। ८६ ॥ इति शकेः पाराऽऽदेशः । ‘पारइ’ शक्नोति ।
पारयतेरपि-‘पारेइ’ । प्रा० ४ पाद ।

पार-पुं० । न० । तटे, परकूल, आ० १ अ० २ अ० ३
उ० । सूत्र० । स्था० । विशेष० । तीरे, पर्यन्तगमने, सूत्र० २
अ० १ अ० । “परतीरं पारं ।” पा० ना० २२६ गाथा । वृ० ।
स्था० । नरकाऽऽदिके परलोक, सूत्र० १ अ० ६ अ० । मोक्षे,
संसारार्णवतटवृत्तिवादेतत्कारणेषु ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, आ-
वा० १ अ० २ अ० २ उ० ।

प्राकार-पुं० । “व्याकरण-प्राकारागते कर्गोः” ॥ ८।१२६८ ॥

इति कलुक वा । ‘पारो । पाआरो’ । नगरभित्तौ, प्रा० १ पाद ।

पारअ-प्रावारक-पुं० । यावत्तावज्जीविताऽऽवर्त्तमानावट-प्रा-
वारक-वैद्यकुलैश्चमेवे वः” ॥ ८।१। २७१ ॥ इति सस्वरव्य-
३१५

जनस्य वा लुक । पारआ० । पावारओ । उत्तमैर्षवरसे, प्रा०
१ पाद ।

पारंक-देशी सुरामानभारण्ड, दे० ना० ६ वर्ग ४१ गाथा ।

पारंगम-पारंगम-पुं० । पारं गच्छतीति पारं गमः । परकूलग-
न्तारि, गमने गमः, पारस्य पारं वा गमः पारंगमः । पर-
तटगमने, आ० १ अ० २ अ० ३ उ० । (“अतीरंगमा ए-
ण य तीरंगमित्ति अपारंगमा एण य पारंगमित्ति ।”
‘अपारंगम’ शब्दे प्रथमभागे ६०६ पृष्ठ व्याख्यातम्) अथ
तीर-पारयोः को विशेष इति ? उच्यते-तीरं मोहनीयं क्षयः,
पारं शेषघातिक्षयः । अथवा तीरं घातिचतुष्टयाऽपगमः, पारं
भवोपप्रादिकर्माभाव इत्यर्थः । आ० १ अ० २ अ०
३ उ० ।

पारंगय-पारङ्गत-त्रि० । पारं पर्यन्तं संसारस्य प्रयोजनमा-
तस्य वा गतः पारं गतः । सिद्ध, आ० ४ अ० ।

पारंचिय-पाराञ्चिक-न० । पारं तीरं तपसाऽपराधस्याञ्च-
ति गच्छति ततो दीक्षिते यः स पाराञ्चिकः, स एव पारा-
ञ्चिकः, तस्य यस्तत्पाराञ्चिकम् । स्था० ३ डा० ४ उ० । पारमन्तं
प्रायश्चित्तानां तन उत्कृष्टतरप्रायश्चित्तमाभावादपराधानां
पारमञ्चति गच्छतीत्येवं शीलं पाराञ्चिकम् । ध० ३ अधि० ।
व्य० । जी० । दशमप्रायश्चित्ते, तच्छ्रद्ध्यातिचारकर्तृपुरीषे,
स्था० १० डा० । पञ्चा० । तत्प्रायश्चित्तं गौवाऽभिचारपा-
रगमने, औ० । ग० ।

पाराञ्चित-न० । यस्मिन् प्रतिसेवितं लिङ्गक्षेत्रकालतपसा
पारमञ्चितमर्हतीति पाराञ्चितम् । व्य० १ उ० । स्था० ।

तत्रो पारंचिया पञ्चता । तं जहा-दुष्टे पारंचिए, पमत्ते
पारंचिए, अन्नमन्नं करमाणे पारंचिए ॥ २ ॥

अयः पाराञ्चिकाः प्रकृताः । तद्यथा—दुष्टः पाराञ्चिकः,
प्रमत्तः पाराञ्चिकः, अन्योऽन्यं परस्परं मुखापायुप्रयो-
गतः प्रतिसेवनां कुर्वाणः पाराञ्चिक इति सूत्रसमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद्विभक्तिपुराह—

अंचु गति पूयणम्मि य, पारं पुणऽणुत्तरं बुधा विंति ।

सोधीए पारमंचइ, णयावि तदपूजियं हाति ॥ ६३ ॥

‘अञ्चु’ गतिपूजनयोरिति वचनात् अञ्चुधानुर्गता पूजने
वा गृह्यते । तत्र गत्यर्थो यथा-पारं तीरं गच्छति येन प्राय-
श्चित्तनाऽऽसेवितेन तत्पाराञ्चिकम् । अथ पारं कमुच्यते ? इ-
त्याह-पारं पुनः संसारसमुद्रस्य तीरभूतमनुत्तरं निर्वाणं बु-
द्धास्तीर्थकृदादयो ब्रुवते । अनेन मिलितेन साधुमोक्षं ग-
च्छतीति भावः । तद्यस्याऽऽपद्यतेऽन्नाद्यनुपचारात्पाराञ्चिक-
मुच्यते । यथा शोधः पारं पर्यन्तमञ्चति यस्तत्पाराञ्चि-
कमपश्चिमं प्रायश्चित्तमित्यर्थः ॥ पूजार्थो यथा-नवाऽपि
नैव तत्प्रायश्चित्तस्य पारगमनमपूजितं, किं तु पूजितमेव । त-
तो येन तपसा पारं प्रागितेनाञ्च्यते श्रीश्रमणसङ्घेन पूज्य-
ते तत्पाराञ्चिकं पाराञ्चितं वाऽभिधीयते, तद्योगात्साधुरपि
पाराञ्चिकः ।

अथ तमेव भेदतः प्ररूपयति-

आसायण-पडिसेवी, दुविहो पारंचितो समासेण ।

एकेकस्मि य भयणा, सचरिते चैव अचरिते ॥ ६४ ॥

पाराञ्चिकः समासेन द्विविधः । तद्यथा-आशाननापागाञ्चिकः, प्रतिसेविपाराञ्चिकश्च । पुनरैकैकस्मिन् द्विविधा भजना कर्त्तव्या । कथमित्याह-द्रावप्येतां सचारित्रिणौ अचारित्रिणौ वा ।

कथं पुनरेषा भजनेत्याह-

सर्वचरितं भस्सति, केणइ पडिसेवितेण तु पदेणं ।

कथं वि चिट्ठति देसो, परिणामस्वराहमासज्ज ॥ ६५ ॥

केनचिदपराधपदेन पाराञ्चिकः प्रतिपत्तियोग्येन प्रतिसेवि तेन सर्वमपि चारित्रं भस्यति, कुत्रापि पुनश्चारित्रस्य देशाऽवतिष्ठते । कुत इत्याह-परिणामं तीव्रमन्दाऽऽदिरूपमपराधं चोत्कृष्टमध्यमजघन्यरूपमासाद्य चारित्रं भवेद्वा, न वा ।

इदमेव भावयति-

तुल्लम्मि वि अवराहे, परिणामवसेण होइ गणत्तं ।

कथं वि परिणामम्मि वि, तुल्ले अवराहं गणत्तं ॥ ६६ ॥

तुल्येऽप्यपराधे परिणामवशेन तीव्रमन्दाऽऽद्ययसायवैचित्र्यबलाच्चारित्रपरिभ्रंशाऽऽदौ नानात्वं भवति । कुत्रचित्पुनः परिणामे तुल्येऽप्यपराधे नानात्वं प्रतिसेवनावैचित्र्यं भवति ।

अथाऽऽशाननापागाञ्चिकं व्याचिख्यासुराह-

तित्थकरपवयणसुए, आयरिए गणहरे महिड्डीए ।

एते आसायंते, पच्छित्ते मग्गणा होइ ॥ ६७ ॥

तीर्थकरप्रवचनं धृतम्, आचार्यान्, गणधरान्, महर्षिकान् च एतान्, आशानयति तस्य प्रायश्चित्ते वक्ष्यमाणलक्षणा मार्गणा भवति ।

तत्र तीर्थङ्करं यथाऽऽशानयति तथाऽभिधीयते-

पाहुडियं अणुममपति, जाणतो किं च भुंजती भोगे ।

धीतित्थं पि य बुञ्चति, अतिकस्सइदेसणा यावि ॥ ६८ ॥

प्राभृतिकां सुरविर्गञ्चतसमवसरणमहाप्रातिहार्याऽऽदिपूजालक्षणांमर्हन् यदनुमन्यते, तन्न सुन्दरम् । ज्ञानत्रयप्रमाणेन च भवस्वरूपं जानन् विपाकदारुणान् भोगान् किमिति भुङ्क्ते ? । मस्तिनाथाऽऽदेशे स्त्रियाया अपि यस्मिन्मुच्यते । तदतीवामर्चनीयम् । अतीव कर्कशा अतीव दुर्गुचरा तीर्थकर्तृः सर्वोपायकुशलेरपि या देशना कृता, साऽप्ययुक्ता ।

असं च एवमादी, अवि पडिमासु वि तिलोगमहिताणं ।

पडिरुवमकुव्वंतो, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ६९ ॥

अन्यमप्येवमादिकं तीर्थहृतमवर्णं यो भाषते । तथा अपीत्यभ्युच्चये । अलोकमहितानां भगवतां याः प्रतिमास्तास्वपि यद्येवमवर्णं भाषते न तासां पापाणाऽऽदिमयीनां माल्यालङ्काराऽऽदिपूजा क्रियते. एवं भुवन् प्रतिरूपं वा विनयवन्दनस्तुतिस्तवाऽऽदिकं तासामवाचकानुदया अकुर्वन् पाराञ्चिकं स्थानं प्राप्नोति ।

अथ प्रवचनं सङ्गस्तस्याऽऽशाननामाह-

अक्रामतज्जणादिसु, संघमहिक्खिवति मव्वपडिणीआं ।

अमो वि अत्थि मंघा, सियालमंतिकडंकाणं ॥ १०० ॥

यः सङ्गप्रत्यनीकः स (अक्रासणतज्जणादिसु चि) विभक्त्येत्ययात् आक्रोशनर्जनाऽऽदिभिः सङ्गमधिर्निर्पति । यथा

सन्न्यन्येऽपि शृंगालानां तिकडङ्कप्रभृतीनां सङ्गाः, यादृशास्ते तादृशोऽयमपि इति भावः । एष आक्रोश उच्यते । तर्जना तु इं इं जातं भवदीयं सङ्गत्वमित्यादिका ।

अथ धृताऽऽशाननामाह-

काया वता य ते खिय, ते चैव पमायमप्पमादा य ।

मोक्खाहिकारियाणं, जोतिसविआसु किं च पुणो ॥ १०१ ॥

दशवैकालकोत्तराऽध्ययनाऽऽदौ यत्त एव वदकायाः, नान्येव प्रतानि, तांश्च प्रमादाप्रमादौ भूयां भूय उपवर्णयन्ते तदेतदयुक्तम् । मोक्षाधिकारिणां च साधूनां ज्योतिषविद्यासु पुनः किं नाम कार्यं, येन भुते ताः प्रतिपाद्यन्ते ।

अथाऽऽचार्याऽऽशाननामाह-

इङ्गिरससातगुरुगा, परोवदेसुज्जया जहा मंखा ।

अत्तट्ठपोसणरया, पोसंति दिया व अप्पाणं ॥ १०२ ॥

आचार्याः स्वभावादेव इङ्गिरससातगुरुकास्तथा मङ्खा इव परोपदेशोद्यताः, लोकाऽऽवर्जनप्रसक्ता इति भावः । (मङ्गस्वरूपं 'मंख' शब्दे) आत्मार्थं पोषणरताः स्वोदरभरणैकचेतसः । इदमेव व्याचष्टेछिजा इवाऽऽत्मानममी पोषयन्ति ।

गणधराऽऽशाननामाह-

अब्भुज्जयं विहारं, देसंति परेसि सयमुदासीणा ।

उवजीवंति य रिद्धिं, निस्संगा मो चि य भणंति ॥ १०३ ॥

गणधरा गौतमाऽऽद्योऽभ्युद्यतं विहारं जिनकल्पप्रभृतिकं परंशमुपदिशन्ति. स्वयं पुनरुदासीनास्तं न प्रतिपद्यन्ते । श्रुद्धिं चाक्षीणमहानमिकाचारणाऽऽदिकलब्धिसुपजीवन्ति, निःसंगा वयमिति च भणन्ति ।

अथ महर्षिकपदं व्याख्यानयन्ति-

गणधर एव महर्षी, महातवस्मी व वादिमादी वा ।

तित्थगरपढमसिस्सा, आदिगहणेण गहिया वा ॥ १०४ ॥

इह गणधर एव सर्वलब्धिसंपन्नतया महर्षिक उच्यते । यद्वा-महर्षिकां महातपस्वी वा वादिविद्यासिद्धप्रभृतिको वा भगवते । तस्य यदवर्णवादाऽऽदिकरणं सा महर्षिकाऽऽशानता । गणधरास्तु तीर्थकरप्रथमशिष्या उच्यन्ते, आदिग्रहणेन वा ते गृहीता मन्तव्याः ।

अथेतेषामाशाननायां प्रायश्चित्तमार्गणामाह-

पढमवितिएमु चरिमं, संसे एकेक चउगुरू होति ।

सव्वं आमादिते, पावति पारंचियं ठाणं ॥ १०५ ॥

अथ प्रथमस्तीर्थकरो द्वितीयः सङ्गस्तयोर्देशतः सर्वतो वा आशाननायां पाराञ्चिकं; शेषेषु धृताऽऽदिषु एकैकस्मिन् देशेन आशात्यमाने चतुर्गुकाः प्रायश्चित्तं भवति, अथ सर्ववन्तान्याशानयति, ततस्तेष्वपि पाराञ्चिकं स्थानं प्राप्नोति ।

तित्थयरपढमसिस्सं, एकं पासाऽऽदयं तु पारंची ।

अत्थस्मेव जिणिंदो, पभवो सो जेण सुत्तस्स ॥ १०६ ॥

तीर्थकरप्रथमशिष्यं गणधरमेकमप्याशानयन् पाराञ्चिको भवति । कुत इत्याह जिनेन्द्रस्तीर्थकरः, स केवलस्यैवाऽर्थस्य प्रभवः प्रथमत उत्पत्तिहेतुः । सूत्रस्य पुनः स एव गणधरो येन कारणेन प्रभवः प्रथमतः प्रणेता, ततस्तमे-

कमप्याशातयतः पाराश्रिकमुच्यते । उक्त आशातनापारा-
श्रिकः ।

प्रतिसेवनापाराश्रिकमाह-

पडिसेवणपारंवी, तिविधो सो होइ आणुपुर्वी ।

दुष्टे य पमले ब, होयन्वे आत्ममणे य ॥ १०७ ॥

प्रतिसेवनापाराश्रिकः, स इति पूर्वोपन्यस्तस्माद्विधनिप्रका-
रः, आनुपूर्व्या सूत्राकपरिपाट्या भवति । तद्यथा-दुष्टः पागा-
श्रिकः, प्रमत्तः पाराश्रिकोऽन्योन्यं च कुर्वाणः पाराश्रिको
ज्ञातव्यः ।

तत्र दुष्टं तावदाह-

दुविधो य होइ दुष्टो, कसायदुष्टो विसयदुष्टो य ।

दुविहो कसायदुष्टो, सपक्ष परपक्ष चतुर्भंगो ॥ १०८ ॥

द्विविधश्च दुष्टो भवति-कषायदुष्टश्च, विषयदुष्टश्च । तत्र
कषायदुष्टो द्विविधः-स्वपक्षदुष्टः, परपक्षदुष्टश्च । अत्र च-
तुर्भङ्गी । गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । तद्यथा-स्वपक्षः स्व-
पक्षे दुष्टः १, स्वपक्षः परपक्षे दुष्टः २, परपक्षः स्वपक्षे दुष्टः ३,
परपक्षः परपक्षे दुष्टः ४ ।

तत्र प्रथमभङ्गं विभावयिषुगाह-

सासवणाले मुहणं-तण य उलुगच्छि सिहरणी चेव ।

एसो सपक्षदुष्टो, परपक्षे होतिऽणगविधो ॥ १०९ ॥

(सासवणालं ति) सर्पपभर्जिका (मुहणंतकं) मुखवन्त्रि-
का, उलूको धूकस्तस्येवाक्षिणी यस्य स उलूकाक्षः शिख-
रिणी भार्जिता । एते चत्वारो दृष्टान्ताः । एष स्वपक्षक-
षायदुष्टो मन्तव्यः । परपक्षकषायदुष्टः पुनरनेकविधो भव-
तीति निर्युक्तिगाथासमाप्ताऽर्थः ।

अथैनामं विवरीषुः सर्पपनालदृष्टान्तं तावदाह-

सासवणाले छंदण, गुरु सव्वं भुंजएतरे कोवो ।

खामणमणुवसमंत, गणिं ठवेत्तामहिं परिमा ॥ ११० ॥

पुच्छंतमणक्खाए, सोच्चऽसुतो गंतु कथमे गहसरीरं ।

गुरु पुव्वकहिं तहाइ न, पडियरणं दंतभंजणता ॥ १११ ॥

इह प्रथमं कथानकम्-“ एणं साधुणा सासवभज्जिया
सुसंतिया लद्धा, तत्थ से अनीव गेही, आयरियस्स य आ-
लोइयं, पडिदंसिए निमंतिए अ आयरिए सव्वा वि समुहि-
ट्ठा । इतरो पदोसमावणो आयरिएण लक्खियं, मिच्छा मि दु-
च्छं कयं । तहा वि न उव्वसमइ । भणइ य-गुज्झं दंतं भंजामि ।
गुरुणा चितियं-मां असमाहिमरणेण मारिस्सइत्ति । गणे अ-
णं गणहरं ठवेत्ता अणं गणं गंतुण भत्तपच्चक्खाणं क-
यं, समाहीए कालगया । इतरो गवेसमाणो सज्जतिए पुच्छइ
कहिं आयरिया ? तेहिं न अक्खायं, सो असतो सोच्चा तत्थ
गंतुं पुच्छइ-कहिं आयरिया ? ते भणंति-समाहीए कालग-
या । पुणो पुच्छइ-कहिं सरीरगं परिदुवियं, आयरिएहिं
पुव्वं भणियं मा तस्स पवेस्ससमसरीरपरिदुवणियाभूमिं
कहेआहो मा आगद्धिविगहिं करेमाणो उद्वाहं काहिइ । ते-
हिं अकहिइ अजतो सोतुं तत्थ गंतुं उव्वट्ठियाओ गोला-
वलं कद्धिऊण दंतं भंजंता भणइ-एतेहिं तुमे सासवना-
लं खइयं । तं साहहिं पडियरंतहिं विट्ठं । ” अथाक्षरगमनि-
का-सर्पपनालविषयं छन्दमं निमन्त्रणं गुरोः कृतं, गुरुणा च

सर्वं भुक्तम्, इतरस्य कोपो गुरुणा क्षामणे कृतेऽपि नोप-
शान्तः, ततोऽनुपशान्ते तस्मिन् गणिगमाचार्यं स्थापयि-
त्वा अन्यस्मिन् गच्छे परित्रां भक्तप्रन्याख्यानमङ्गीकृतं त-
तः शिष्याधमस्य गुरुवः कुत्र गता इति पृच्छतोऽपि सज्जि-
लकसाधुभिर्नोऽऽख्यातं, ततोऽन्यतः श्रुत्वा तत्र गत्वा कु-
त्र तेषां शरीरमिति पृच्छा कृता । गुरुभिश्च सर्वं एव तदीयां
वृत्तान्तः कथित आसीत् । ततस्तैराचार्यशरीरपरिष्ठापन-
भूमिर्न दर्शिता । स चान्यतः श्रुत्वा गतो दन्तभञ्जनं कृतवान्
साधुभिश्च गुपितस्थाने स्थितः प्रतिचरणं कृतमिति ।

अथ मुखानन्तकदृष्टान्तमाह-

मुहणंतगस्स गहणं, एमेव य गंतु णिमि गलगहणं ।

संमूदेणियरेण वि,मो गलगहितो मता दो वि ॥ ११२ ॥

एकेन साधुना मुखानन्तकमर्तावोज्ज्वलं लक्ष्यम्, तस्य च
गुरुभिर्ग्रहणं कृतं, तत्राऽप्येवमेव पूर्वोऽऽख्यानकदृशं च
कृत्यं, नवरं तत् तत्पुनर्मुखानन्तकं प्रत्यर्पयताऽपि न गृही-
तं, ततो गुरुणा स्वगण एव भक्तं प्रत्याख्यातं, निशायां च
विरहं लब्ध्वा मुखानन्तकं गृह्णातीति भणता गाढतरं ग-
लग्रहणं कृतं, संमूदेन च इतरेणाऽपि गुरुणा स गलकं गृ-
हीतः, एवं द्वावपि मृतौ ।

उलूकाक्षदृष्टान्तमाह-

अत्थं गए वि सिव्वसि, उलुगच्छी उक्खणामि ते अच्छी ।

पढमगमो नवरि इहं, उलगच्छीइत्ति दोकेति ॥ ११३ ॥

एकः साधुरस्ते गतेऽपि सूर्ये सीध्यन् अपरेण साधुना
परिहासेन भणितः-उलूकाक्ष ! किमयमस्ते गंतोऽपि सूर्ये
सीध्यसि ? । स प्राह-एवं भणतस्तव हे अप्यक्षिणी उत्ख-
नामि । अत्राऽपि सर्वोऽपि प्रथमाऽऽख्यानकगमो मन्तव्यः ।
नवरमिह स्वगणे प्रत्याख्यातभक्तस्य कालगतस्य रजोह-
रणाद् अयामयं कीलिकामाकृत्य मामुलूकाक्षं भणसीति छु-
वाणो हे अप्यक्षिणी उद्धृत्य तस्य ढोकयति, वैरं मया नि-
र्यापितमिति कृच्छुः ।

शिखरिणीदृष्टान्तमाह-

सिहरिणिलंभाऽऽलोयण, छंदिए सव्वा वि तेण उगगरणं ।

भत्तपरिमा असाहि, ण गच्छती मो इहं णवरि ॥ ११४ ॥

एकेन साधुना उत्कृष्टा शिखरिणी लब्ध्वा सा च गुरुणामा-
लोचिता, तथा च गुरुवश्छन्दिता निमन्त्रिताः । सा च तैः
सर्वा पीता, स साधुः प्रवृत्तमुपगतो मारणार्थं दण्डकमुद्गीर्ण-
वान्, स गुरुभिः क्षामितोऽपि यदा नोपशाम्यति तदा
भक्तपरिष्ठा कृता, नवरमिह स आचार्योऽन्यस्मिन् गणे न ग-
तः, तस्य च समाधिना कालगतस्य शरीरं तेन पापा-
त्मना दन्तकेन कट्टितम् । यत एते दोषाः ततोऽनन्तस्यैव न
कर्तव्यः ।

तथा चाऽऽह-

तिव्वकसायपरिणतो, तिव्वयरागाणि पावइ भयाइ ।

मयगस्स दंतभंजण, सममरणं दोक्खणुगिरणा ॥ ११५ ॥

तीव्रा उत्कटा ये कषायास्तेषु परिणतो जीवस्तीव्रतर-
काणि भयानि प्राप्नोति । यथा प्रथमदृष्टान्तोक्तस्याऽऽचार्य-
स्य तीव्रलोभपरीतस्य दन्तभञ्जनभयम् । द्वितीयदृष्टान्तयो-

स्तु शिष्याऽऽचार्यायोस्तीव्रक्रोधपरिणतयोः समकालं मरणम् ।
तृतीयदृष्टान्तप्रसिद्धस्य साधोर्लोचनदौकनम् । चतुर्थदृष्टान्तो-
क्तस्य दन्तकोटिद्वयम् । ईदृशाः स्वपक्षकषायदुष्टा लिङ्गपारा-
श्रिकाः कर्तव्याः । गतः प्रथमो भङ्गः ।

अथ द्वितीयमाह-

रायवहाऽऽदिपरिणतो, अहवा वि हवेज रायवहओ तु ।
सो लिंगतो पारंची, जो वि य परिकङ्कनी तं तु ॥११६॥
राज्ञो राजामात्यस्य वा परस्य वा प्रावृत्तगृहस्थस्य व-
धाय परिणतः । अथवा-राजवधक एव स भवेत्, विहित-
राजवध इत्यर्थः । एवमनेकविधपरपक्षदुष्टः, एष सर्वोऽपि
लिङ्गपाराश्रिकः कर्तव्यः । योऽपि वाऽऽचार्याऽऽदिकस्तं राज-
वधकं परिकल्पति योत्तापर्याप्तं सोऽपि लिङ्गपाराश्रिको विधे-
यः । अथ तृतीयभङ्ग उच्यते-परपक्षः स्वपक्षे दुष्टः स कथं
भवति ? उच्यते-पूर्वं गृह्यासं वसन् वादं पराजित आसीत्,
स्कन्दकाऽऽचार्येण पालकवत्, वैरिणो वा स तस्याऽसीत् ।

स पुनः कीदृशो भवेत् ? इत्याह-

सत्री व असत्री वा, जो दुष्टो होति तू मपक्सम्मि ।
तस्स निसिद्धं लिंगं, अतिमसी वा वि दिजाहि ॥११७॥
स च संज्ञी वा असंज्ञी वा य स्वपक्षदुष्टो भवति तस्य
लिङ्गं निषिद्धं, प्रव्रज्या न दातव्येति भावः । अनिशयज्ञानी वा
उपशान्ताऽयमिति मत्वा तस्याऽपि लिङ्गं दद्यात् ।
अथ चतुर्थभङ्गे परपक्षः परपक्षे दुष्ट इति भव्यते-
रओ जुवरओ वा, वाप्यातो अहवा वि इम्मगदीणं ।
सो उ मदेसं ण कप्पति, कप्पति अणाम्मि अण्णाम्मो ॥११८॥
यो गङ्गा वा युवराजस्य वा वधकः स तु पुनः स्वदेशं दीक्षितुं
न कल्पते, किं तु कल्पते अन्यस्मिन् देशे अज्ञातो दीक्षितुम् ।
इत्थं पुण्ण अथीकारो, पढमिल्लुगवितियभंगदुद्धि ।

तेसिं लिंगविवेगो, दुचरिमे वा लिंगदाणं तु ॥११९॥

अत्र पुनः प्रथमद्वितीयभङ्गः दुष्टैर्वाधिकारः स्वपक्षपरपक्ष-
दुष्टा इत्याद्यभङ्गद्वयवर्तिभिरिति भावः । एतेषां लिङ्गं विधेय-
रूपं पाराश्रिकं दातव्यम् । अनिशयज्ञानी वा यदि जानाति, न
पुनरीदृशं करिष्यति, ततः सम्यगावृत्तस्य लिङ्गविधेयं न क-
रोति । (दुचरिमे सि) तृतीयचतुर्थलक्षणे यौ चरमभङ्गौ तयो-
र्यो विकल्पेन लिङ्गदानं कर्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?-परपक्षः
स्वपक्षे दुष्टः परपक्षः परपक्षे दुष्ट इति भङ्गद्वये वर्तमाना यद्यु-
पशान्ता इति सम्यगज्ञायन्त, ततो लिङ्गदानं कर्तव्यम् । अथ
नाशशान्तास्ततो न प्रव्रज्यन्त, अपि तु तानि स्थानानि परि-
हार्यन्ते । एष वाशब्दमूर्चतोऽर्थः ।

अथ सर्पपनालाऽविदृष्टान्तप्रसिद्धो दोषो मा भूदिति हेतो-
राचार्येण यथा सामाचारी-स्थापना कर्तव्याः तथा प्रति-
पादयन्नाह-

सव्वेहि वि घेतव्वं, गहणे य निमंतणे य जो तु विही ।

भुंजती जतणाए, अजतणदोसा इमे हुंति ॥ १२० ॥

सर्वेणपि साधुभिराचार्यप्रायोग्यं स्वस्वमात्रकेषु ग्रहीतव्यम्,
तथा ग्रहणे निमन्त्रणे वा यावद्व्यमाणां विधिः स सर्वोऽपि
कर्तव्यः । एवं यतनया सूरयो भुञ्जते, अयतनया तु भुञ्जा-
नानामिमं वधमाणा दंषा भवति ।

एनामेव निरुक्तिगाथां भाषयति-

सव्वेहि वि गहियम्मी, थोवं थोवं तु केइ इच्छंति ।

सव्वेसिं न वि भुंजति, गहितं पि वितिय आदेशो ॥१२१॥

सर्वैरप्याचार्यप्रायोग्ये गृहीते केचिदाचार्या इदमिच्छन्ति-
यथा तत एकैकस्य हस्तात् स्तोत्रं स्तोत्रं गृहीत्वा गुरुणा
भोक्तव्यम् । एष प्रथम आदेशः । अपरे ब्रुवन्त-एकेनैव गुरुर्यो-
ग्यं ग्रहीतव्यम् अथान्यैरपि गृहीते ततस्तद्गृहीतमापि तेषां
सर्वेषां हस्तात् स्तोत्रं स्तोत्रं न भोक्तव्यं, किं तु तैर्निमन्त्रितान
भोक्तव्यम्-पर्याप्तम्, इत ऊर्ध्वं न गच्छन्ति । एष द्वितीय आदेशः ।

अमुमेव व्याचष्टे-

गुरुभक्तिं जो हिययाणुकूलो,

सो गिएहती णिम्मसमणिसमतो वा ।

तस्सेव सो गिएहति णेयरोसिं,

अलब्धमाणांमि य थोव थोवं ॥१२२॥

गुरुभक्तिमान् यश्च गुरुणा हृदयानुकूलश्चन्द्रोऽनुवर्त्ती स
गुरुप्रायोग्यं निश्चाग्रहंभ्यां अनिश्चाग्रहंभ्यो वा गृह्णाति
तस्यैव च संबन्धि आचार्यो भक्त्या गृह्णाति, नेतरेषाम-
परमाधूनाम् । अथैकः पर्याप्तं न लभते, ततो लभ्यमाने स्तोत्रं
स्तोत्रं सर्वेषामपि गृह्णाति । एष ग्रहणविधिकृत् ।

संप्रति निमन्त्रणे विधिमाह-

सति लंभम्मि वि गिएहति, इयरोसिं जाणिऊण निव्वंथं ।

भुंचति य सावसेसं, जाणति उवयारभणियं च ॥१२३॥

सति विद्यमानेऽपि प्राचुर्येण लाभं यदीतरे साधयो निम-
न्त्रयमाणा गाढं निर्वन्धं कुर्वते, ततस्तं ज्ञात्वा तेषामपि गृ-
ह्णाति, तच्च तदीयं भुञ्जानः सावशेषं भुञ्जति, मा सर्वस्मन्
भुङ्क्ते प्रवेपं स गच्छेत् उपचारमणितं च जानाति-अयमुप-
चारंणायं पुनः सद्भावेन निमन्त्रयते, इत्येवं बहिर्बहिर्गुरुप-
क्षयनीत्यर्थः ।

गुरुणा भुत्तुवरियं, बालादसती य मंडलिं वावि ।

जं पुण ससगगहितं, गिलाणमादीण तं दिति ॥१२४॥

गुरुणा यद्भुक्ताङ्गीरते तद् बालाऽऽदीनां दीयते, तेषामभावे म-
ण्डलीयानि मण्डलीप्रतिगृहे क्षिप्यन्ते, यत्पुनः शेषैर्गुरुभक्तिमद्-
व्यतिरिक्तैः साधुभिर्मित्रकं गृहीतं तद् ग्लानाऽऽदीनां प्रय-
च्छन्ति ।

सेसाणं ममदं, न छुब्धती मंडलिपडिगहिए ।

पत्तेगगहितं छुब्धति, ओभासणलंभ मोचूणं ॥ १२५ ॥

शेषाणां गुरुव्यतिरिक्तानां संस्पृष्टं मण्डलीप्रतिग्रहे न क्षिप्य-
ते । यत्तु ग्लानाऽऽदीनामर्थाय प्रत्येकं पृथक् पृथक् मात्रकेषु गृ-
हीतं, तत्तेषामुद्धरितं मण्डलयां प्रक्षिप्यते, परमवभाषितलाभं
मुक्त्वा प्रक्षिप्यते इति भावः ।

पाहुणगद्दा व तगं, धरेतु अतिबाहडा विमिंचति ।

इइ गहणभुजणविही, अबिधीए इमे भवे दंसा ॥१२६॥

प्राधुणकार्यं वा तत्तं ग्लानार्थमानोत्प्रायोग्यं धृत्या स्थाप-
यित्वा यदि 'अतिबाहडा' अतीव घाताः प्राधुणकाश्च नाया-
नास्तदा विधेयवन्ति परित्यजन्ति, एवमिह ग्रहणभोजन-
विधिर्भवात् ।

यद्येनं विधिं न कुर्वन्ति ततस्तस्मिन् विधौ इमे दोषा
भवेयुः-

तिव्वकसायपरिणतो, तिव्वतरायाई पावइ भयाई ।

मयगस्स दंतभंजण, सममरणं दोकुणुगिरणा ॥ १२७ ॥
व्याख्यातार्था । उक्तः कषायदुष्टः ।

अथ विषयदुष्टमाह-

संजति कप्पट्ठीप, सिआयरि अस्सउत्थिणीए य ।

एसो उ विसयदुट्ठो, सपक्खपरपक्खचउभंगो ॥ १२८ ॥

इहापि स्वपक्षपरपक्षपदाभ्यां चतुर्भेदाः । तद्यथा-स्वपक्षः स्व-
पक्षे दुष्टः, स्वपक्षः परपक्षे दुष्टः, परपक्षः स्वपक्षे दुष्टः, प-
रपक्षः परपक्षे दुष्टः ४ । तत्र कल्पस्थिकायां तरुण्यां संय-
त्यां संयतोऽभ्युपपन्न इति प्रथमो भङ्गः । संयत एव श-
ब्दात्तरुणिकायामन्यतीर्थिक्यां वा अभ्युपपन्न इति द्वि-
तीयः । गृहस्थयती कल्पस्थिकायामभ्युपपन्नाविति तृती-
यः । गृहस्थो गृहस्थायामिति चतुर्थः । एष च विषयदुष्टश्च-
तुर्विधो मन्तव्यः ।

पढमे भंगे चरिमं, अणुवरण वा वि वितियभंगम्मि ।

सेसेख ईई पगत, वा चरिमे लिंगदाणं तु ॥ १२९ ॥

प्रथमे भङ्गे चरमं पाराञ्चिकम् । अनुपरतस्याऽनिवृत्तस्य
द्वितीयेऽपि भङ्गे पाराञ्चिकम् । शेषेण तृतीयचरमभङ्गद्वयेन
इह प्रकृतम् । अत्र पाराञ्चिकस्य प्रस्तुतत्वात्तस्य च परपक्षे
अद्यतमानत्वात् । अथवा (वा चरिमे लिंगदाणं तु सि) वा
विकल्पेन भजनया चरमभङ्गद्वये लिङ्गदानं कर्त्तव्यम्, यद्यु-
पशान्तस्तदा अन्यस्मिन् स्थाने लिङ्गं दातव्यम्, अन्यथा
शु नेति भावः ।

अथ प्रथमभङ्गे दोषं दर्शयन्माह-

लिंगेण लिंगिणीए, संपत्तिं जइ खियच्छती पावो ।

सव्वजिखाणऽआओ, संघो आसातिओ तेणं ॥ १३० ॥

लिङ्गेन रजोहरणाऽऽदिना युक्तो लिङ्गिन्याः संयत्याः संप-
त्तिं यदि अधमतया कथमपि कश्चित्पापो नियच्छति प्रा-
प्नोति तर्हि तेन पापेन सर्वजिनानाम् आर्याः संयत्यः सङ्ग-
श्च भगवानाशातितो मन्तव्यः ।

पावाणं पावयोरो, दिट्ठिभासेऽवि सो ण वट्ठति हु ।

जो जिणपुंगवमुदं, नमिऊण तमेव धरिसेति ॥ १३१ ॥

पापानां सर्वेषामपि स पापतरः, अत एव दृष्टेर्लोचन-
स्याभ्यासेऽपि समीपेऽपि कर्तुं स न वर्त्तते न कल्पते,
यो जिनपुङ्गवमुद्रां धर्मणीं नत्वा तामेव धर्ययति ।

संसारमखवयमं, जातिजरामरणवेदणापउरं ।

पावमलपडलख्खा, भमंति मुहाधरिससेणं ॥ १३२ ॥

संसारमनवदग्रमपर्यन्तं जातिजरामरणवेदनाप्रचुरं पापम-
लपटलख्खा मुद्राधर्षणेन परिभ्रमन्ति ।

ततः-

अत्थुप्पजति दोसो, कीरति पारंचितो स तम्हा तु ।

सो पुण सेवि मसेवी, गीतमगीतो व एमेव ॥ १३३ ॥

यत्र क्षेत्रे यस्य संयतीधर्षणाऽऽदिको दोष उत्पद्यते, उत्प-
स्यते वा स तस्मात् क्षेत्रात्पाराञ्चिकः क्रियते, स पुनः से-
२१६

वी वा स्यात्सेवी वा, तेन तत्कार्यं कृतं वा भवेदकृतं वेति
भावः । एवंमेव गीतार्थोऽगीतार्थो वा स सर्वोऽपि पाराञ्चि-
कः कर्त्तव्यः ।

कथमित्याह-

उवसयकुले निवेशण-पाउगसाहि गाम देस रजे वा ।

कुलगणसेधे निज्ज-हयाए पारंचितो हाति ॥ १३४ ॥

यस्य यस्मिन्नुपाश्रये दोष उत्पन्न उत्पस्यते वा स तत
उपाश्रयात्पाराञ्चिकः क्रियते । एवं यस्मिन् गृहस्थकुले दो-
ष उत्पन्नः, तथा निवेशनमेकनिर्गमप्रवेशद्वारो द्वयोर्धामयो-
रपान्नराते द्वयादिगृहाणां संनिवेशः, एवंविधस्वरूप एव प्रा-
मान्तर्गतः पावकः, साही शास्त्रारूपेण श्रेणिकमण स्थिता
ग्रामगृहाणामङ्कतः परिपाटिः, ग्रामः प्रतीतो, देशो जनपदो,
राज्यं नाम यावत्सु देशेषु एको भूपतिः राजा तावद्देशप्रमा-
णम् । एतेषु यत्र यस्य दोष उत्पन्नः, उत्पस्यते वा, स ततः
पाराञ्चिकः क्रियते । तथा कुलेन यो निर्व्यूढो बाह्यः कृतः स
कुलपाराञ्चिकः । गणाद् बाह्यः कृतो गणपाराञ्चिकः, सङ्घाय-
स्य निर्व्यूहणा कृतो स सङ्घपाराञ्चिकः ।

किमर्थमुपाश्रयाऽऽदिपाराञ्चिकः क्रियेत इत्याह-

उवसंतो वि समाणो, वारिज्जति तेसु तेसु ठाणेषु ।

इदि हु पुणो वि दोसं, तद्वाणाऽऽसेवणा कुणति ॥ १३५ ॥

उपशान्तोऽपि स्वलिङ्गिनीप्रतिमं वनात्प्रतिनिवृत्तोऽपि सन्
तेषु तेषु स्थानेषु प्रतिश्रयकुलनिवेशनाऽऽदिषु विहरन् वा-
र्यते । कुत इत्याह-' इदि ' निष्कारणापप्रदर्शने, दुरिति नि-
श्चये, पुनरप्यसौ तस्य स्थानस्याऽऽसेवनात्तमेव दोषं करोति ।

इदमेव स्पष्टरमाह-

जेसु विहरंति ताओ, वारिज्जति तेसु तेसु ठाणेषु ।

पढमे भंगे एवं, सेसेसु अ ताई ठाणाई ॥ १३६ ॥

येषु ग्रामाऽऽदिषु ताः संयत्यो विहरन्ति तेषु तेषु स्थानेषु
स विहरन् वार्यते, ततः पाराञ्चिकः क्रियत इत्यर्थः ।
एवं प्रथमभङ्गे स्वपक्षः स्वपक्षे दुष्ट इति लक्षणं विधिरुक्तः ।
शेषेष्वपि द्वितीयाऽऽदिषु भङ्गेषु तानि स्थानानि विसर्जनी-
यानि । किमुक्तं भवति ? द्वितीयभङ्गे यस्यां नगर्यामभ्युप-
पन्नस्तदीये कुलनिवेशनाऽऽदौ प्रविशन् वारणीयस्तृतीयचतुर्थ-
भङ्गयोः परपक्षः स्वपक्षे, परपक्षः परपक्षे वा दुष्ट इति लक्षण-
योरुपशान्तस्यापि तेषु स्थानेषु लिङ्गं न दातव्यम् ।

एत्थं पुण अहिगारो, पढमगभंगेण दुविहदुट्ठे वि ।

उच्चारियसरिसाई, सेसाई विकोवख्खाए ॥ १३७ ॥

अत्र पुनर्द्विविधेऽपि कषायतो विषयतश्च दृष्टे प्रथमभङ्गे-
नाधिकारः, शेषाणि पुनर्द्वितीयभङ्गाऽऽदीनि पदानि उच्चारित-
सदृशानि विनेयमतिविकोपनार्थमभिहितानि । गतो विषय-
दुष्टः पाराञ्चिकः ।

संप्रति प्रमत्तपाराञ्चिकं प्राह-

कसाए विकह विगडे, इंदिय निहा पमाद पंचविधो ।

अहिगारो सुत्तम्पी, तर्हि नव इमे उदाहरणा ॥ १३८ ॥

कषायाः क्रोधाऽऽदयः, विकथाः स्त्रीकथाऽऽदिका, विकटं म-
द्यम्, इन्द्रियाणि श्रोत्राऽऽदीनि, निद्रा वक्ष्यमाणा, एष पञ्चवि-
धः प्रमादो भवति । अयं च निशीथपीठिकायां यथा सविस्तरं

सप्रायश्चित्तोऽपि भावितस्तथैवात्राऽपि मन्तव्यः, नवर-
मिह स्वपनं सुप्तं, निद्रा इत्यर्थः; तथा अधिकारः । सा च
पञ्चविधा । ४०५ उ० (तत्र निद्रायाः स्वरूपम् 'णिहा' शब्दे
चतुर्थभागे २०७२ पृष्ठे गतम्) (निद्रानिद्राविवरणं विस्तरतः
'णिहाणिहा' शब्दे चतुर्थभागे २०७२ पृष्ठे गतम्) (प्रचला-
याः सर्वोऽधिकारः 'पयला' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५०७ पृष्ठे
ऽस्ति) (प्रचलाप्रचला चङ्क्रमतो जन्तोरिति 'पयलापय-
ला' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५०८ पृष्ठे गतम्) (अत्र पाराञ्चि-
कस्य प्रस्तुतत्वात् स्यात्तद्विनिद्रया अधिकारः । सा च 'थो-
ण्डि' शब्दे चतुर्थभागे २४१२ पृष्ठे गता) इदानीं पुनः सामा-
न्यलोकवलात् द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं वालनं (यलं) भवतीति
मन्तव्यम् । यत् एवमतः स प्रज्ञापनीयः साम्य ! मुञ्च लिङ्गं
नास्ति तव चरणं चारित्रम् । यद्येवं गुरुणा सानुनयं भ-
णितो मुञ्चति, ततः शोभनम् । अथ न मुञ्चति ततः
सङ्ख्यः समुदिता लिङ्गं तस्य मोक्षमनिच्छतः सकाशात् ह-
न्ति उद्धालयति, न पुनरंकजन इत्याह-मा तस्यैकस्यापरि-
ग्रहं गच्छेत्, प्रह्विपृष्ठं व्यापादनमपि कुर्यात् ।

लिङ्गापहारनियमार्थमिदमाह-

अवि केवलमुपादे, ए य लिंगं देति अणतिसेमी से ।

देसवत दंसणं वा, गिएह अणिच् पलायंति ॥ १४७ ॥

अपिः संभावनं, स चैतत् संभावयति-यद्यपि तेनैव भव-
ग्रहणेन केवलमुपादयति तथाऽपि (से) तस्य स्यात्तर्हि,
ततो लिङ्गमनतिशयी न ददाति, यः पुनर्गतशयज्ञानी स
जानाति-न भूय एतस्य स्यात्तद्विनिद्रादयो भविष्यति, ततो
लिङ्गं ददाति । लिङ्गापहारं पुनः क्रियमाणे अयमुपदेशो दीय-
ते-वैश्वानरानि स्थूलप्राणानि पातविग्रमणाऽऽदीनि गृहाण,
तानि चेन्प्रतिपन्नं न समर्थस्ततो दर्शने सम्यक्त्वं गृहाण ।
अथैवमप्यनुनीयमानो लिङ्गं मोक्षं नच्छति तदा रात्रौ न
मुक्त्वा पलायन्ते देशान्तरं गच्छन्ति । गतः प्रमत्तपाराञ्चिकः ।

अथान्यान्यं कुर्वाणं तमेवाऽऽह-

करणं तु असमसे, समणाणं न कप्पते सुविहिताणं ।

जे पुण करोति गाता, तेसिं तु विविचणा भणिया ॥ १४८ ॥

तुशब्दस्य व्यवहितसंबन्धतया अन्याऽन्यं परस्परं पुनर्य-
त्करणं मुखपायुप्रयोगेण सेवनं तत् श्रमणानां सुविहितानां
कर्तुं न कल्पत । ये पुनः कुर्वन्ति ते यदि ज्ञानारस्तदा तेषां
विवेचना परिष्ठापना भणिता ।

इदमेव व्याचष्टे-

आसगपोसगमेवी, केई पुरिसा दुवेयगा होंति ।

तेसिं लिंगविवेगो, वितियपदं रायपव्वहण् ॥ १४९ ॥

आस्यं सुखम्, आस्यमेवाऽऽस्यकं, पोषकः पायुः, आस्यक-
पोषकाभ्यां संचितुं शीलमपामित्यास्यकपोषकसंविनः के-
चित्पुरुषाः साधवो द्विवेदकाः स्त्रीपुरुषवेदयुक्ता भवन्ति, न-
पुंसकवेदिन इत्यर्थः । तेषां लिङ्गविवेकः कर्तव्यः । द्वितीयपद-
मत्र भवति-यो राजा प्रमजितस्तस्याऽऽस्यकपोषकसंविनो-
ऽपि लिङ्गं नापहियते, परं यतनया परित्यज्यते । गतोऽन्यान्यं
कुर्वाणः पाराञ्चिकः ।

संप्रति यो दुष्टाऽऽदिर्यतः पाराञ्चिकः क्रियते तदेतद्वर्णयति-

विद्वो उवस्मयाई, कीरति पारंचियो न लिंगातो ।

अणुवरमं पुण कीरति, सेसा नियमा तु लिंगाओ ॥ १५० ॥

द्वितीयो विषयदुष्ट उपाधयाऽऽदेः पाराञ्चिकः क्रियते, क्षत्रत
इत्यर्थः । न लिङ्गात्, लिङ्गपाराञ्चिको न विधीयते । अथ ततो
दोषाणां परमत्वं तदा अनुपरमन् लिङ्गतोऽपि पाराञ्चिकः
क्रियते । शेषाः कपायदुष्टप्रमत्तान्योऽन्यसेवाकारिणां निय-
मालिङ्गपाराञ्चिकाः क्रियन्ते । किमेत एव पाराञ्चिका उ-
तान्योऽप्यस्त ? अस्तीति श्रमः ।

कीदृशः सः ?, इति चेदुच्यते-

इन्दियपमाददोसा, जो पुण अवराधमुत्तमं पत्तो ।

सम्भावमपाउटो, जति य गुणा से इमे होंति ॥ १५१ ॥

इन्द्रियदोषात्, प्रमाददोषाद्वा पाराञ्चिकाऽऽपत्तियोग्याद्यः
पुनः साधुरुत्तमसु दुष्टमपराधपदं प्राप्तः स यदि सङ्गवत्त-
मावृत्ता-निश्चयेन भूयोऽहमेवं न करिष्यामि, इति व्यर्थास्त-
स्तदा स तपःपाराञ्चिकः क्रियते; यदि च 'से' तस्य इमे
गुणा भवन्ति ।

के पुनस्ते इत्याह-

संययणविरियआगम-सुत्तथविहीणं जो समगो उ ।

तवसी निग्गहजुत्तो, पवयणसेरे अभिगतत्थो ॥ १५२ ॥

संहननं वज्रशृङ्गभनाराचं, वीर्यधृत्या वज्रकुण्डलसमानता,
आगमा जघन्येन नवमपूर्वान्तर्गतमाचाराऽऽख्यं तृतीयं वस्तु,
उत्कर्षतो दशमपूर्वं संपूर्णं; तच्च सूत्रतोऽर्थात्तच्च यदि परिचितं
भवति । एतैः संहननाऽऽदिभिः, विधिना च तदुचितसमाचारे-
ण यः समग्रः संपूर्णः तपस्वी नाम निर्वहणीकृताऽऽदितपः-
कर्मभाविनः, निग्रहयुक्त इन्द्रियकपायाणां निग्रहसमर्थः,
प्रवचनसारं अभिगतार्थः परिणीतप्रवचनरहस्यार्थं इति ।

किंच-

निलतुमतिभागमेत्तो, णि जस्म असुभो ण विज्जती भावो ।

णिज्जुगणारो सो, सेसे णिज्जुहणा णत्थि ॥ १५३ ॥

यस्य गच्छात्सर्वदुःखस्य निलतुमतिभागमात्रोऽपि निर्वृद्धोऽ-
हमित्यशुभो भावो न विद्यते स निर्वृहणाया अहो योग्यः,
शेषस्य एतद्गुणविकलस्य निर्वृहणा नास्ति न कर्तव्या ।

इदमेव व्याचष्टे-

एयगुणमंपउत्तो, पावति पारंचियारिहं ठाणं ।

एयगुणविप्पमुक्को, तारिमगम्मी भवे मूलं ॥ १५४ ॥

एतं संहननाऽऽदिभिर्गुणैः संप्रयुक्तः पाराञ्चिकार्हं स्थानं प्रा-
प्नोति । यः पुनरतद्गुणविप्रमुक्तस्तादृशे पाराञ्चिकाऽऽपत्ति-
प्राप्तेऽपि मूलमेव प्राप्यश्चित्तं भवति ।

अथ पाराञ्चिकमेव कालनो निरूपयति-

आमायणा जहणे, छम्मामुक्कोस वारसउ मासे ।

वामं वारम वासे, पडिमेवउ कारणा भइओ ॥ १५५ ॥

आशातनापाराञ्चिको जघन्येन परमासान्, उत्कर्षतश्च
छादश मामान् भवति, एतावन्तं कालं गच्छात्सर्वदुःखस्ति-
ष्ठनीत्यर्थः । प्रतिसेवनापाराञ्चिको जघन्येन संवत्सरमुत्कर्ष-
तो छादश वर्षाणि निर्वृद्ध आस्ते । (पडिमेवउ कारणे भ-
इओ ति) यः प्रतिपद्यकपाराञ्चिकः, स कारणं कुलगणा-
ऽऽदिकार्यं भक्तो विकलितो, यथाकालादवागपि गच्छं प्र-
विशतीति भावः ।

अथ तस्यैव गणनिर्गमनविधिमाह-

इत्तरियं शिखेवं, काउं अम्मं गणं गमिता शं ।

दव्वादिसुभे वियडण, निरुवसगट्ट उस्सगो ॥ १५६ ॥

इह यः पारगाञ्चिकं प्रतिपद्यते स नियमादाचार्य एव भवति । तेन च स्वगणे पारगाञ्चिकं न प्रतिपत्तव्यम् । अन्यस्मिन् गणे गन्तव्यम् । तत इत्वरं गणनिर्गमनान्तुल्यं शिष्ये कृत्वा ततोऽन्यं गणं गत्वा द्वयक्षेत्रकालभावेण शुभेण प्रशस्तेषु विकटनामालोचनां परगणाऽऽचार्यस्य प्रयच्छति, उभावापि च निरुपसर्गप्रत्ययं कार्यान्सरं कुरुतः ।

अथ किं कारणं स्वगणे न प्रतिपद्यते ? । उच्यते-

अप्यच्चय शिष्यभयया, आणाभंगो अजंतणा गगणे ।

परगणे न होति एण, आणाथिरता भयं चेव ॥ १५७ ॥

स्वगच्छ एव पारगाञ्चिकप्रतिपत्तौ अनीनार्थानामप्रत्ययो भवति-नृजमकृत्यमनेन प्रतिमंचितं येन पारगाञ्चिकः कृतः तस्तेषां निर्भयता भवति, न गुरुणां विभ्यति इत्यर्थः । अविभ्यतश्चाऽऽज्ञाभङ्गं कुर्यान्, अयन्त्रणा च स्वगणे भवति, शिष्यानुरोधाऽऽदिना स्वयंभवं भङ्गपानाऽऽनयनाऽऽदौ नियन्त्रणं वक्ष्यमाणा न भवतीत्यर्थः । परगणे च एते दोषा न भवन्ति । अपि च-तत्र गच्छता भगवतामाज्ञाऽनुपालने स्थिरता स्थैर्यं कृतं भवति, भयं चाऽऽत्मनः सजायते । ततः परगणं गत्वा तत्र पारगाञ्चिकं प्रतिपद्य निरपेक्षः सकाशयाजनात् क्षत्राद् बहिर्ब्रजति ।

तस्य चयं मामाचार्य-

जिणकप्पियपडिखी, बाहिं खेतस्स सो टितो संतो ।

विहरति वारस वामे, एगागी भाणमंजुता ॥ १५८ ॥

जिनकल्पिकप्रतिरूपी अलेपकृतं भैरवं ग्रहीतव्यं, तृतीयस्यां पौरोष्यां पर्यटनीयमित्यादिका यादृशी जिनकल्पिकस्य चर्या, तां कुर्वन् क्षत्राद् बहिः स्थितः सन् स पारगाञ्चिक एकाकी ध्यानसंयुक्तः श्रुतपरायतनैकचित्तां द्वादशवर्षाणि विहरति ।

यस्याऽऽचार्यस्य सकाशं प्रतिपद्यते तेन यत्कर्तव्यं तदाह-

ओलोयणं गवेसण, आयरिओ कुराति मच्चकालं पि ।

उप्पमे कारणम्मी, सव्वपयत्तेण कायव्वं ॥ १५९ ॥

आचार्यः पारगाञ्चिकस्य सर्वकालमपि, यावन्तं कालं तन्प्रायश्चित्तं वहति तावन्तं सकलमपि कालं यावत् प्रतिदिवसप्रवलोकनं करोतिः तत्समीपं गत्वा तद्दर्शनं करोतीत्यर्थः । तदन्तरं गवेपणम्-गताऽलङ्कामतया भवतां दिवसो रात्रिश्चैति पृच्छां करोति । उत्पन्नं पुनः कारणं ग्लानत्वलक्षणे सर्वप्रयत्नेन भङ्गपानाऽऽहरणाऽऽदिकं स्वयमाचार्येण तस्य कर्तव्यम् ।

जो उ उवेहं कुआ, आयरिओ केणई पमाणं ।

आरोवणा उ तस्सा, कायव्वा पुव्वनिदिहा ॥ ६० ॥

यः पुनराचार्यः कनाऽपि प्रमादेन जनव्यासेणाऽऽदिना उपेक्षां कुरुते, तस्य समीपं गत्वा तच्छरीरम्यादन्तं न वहति, तस्य आरोपणा पूर्वनिर्दिष्टा ग्लानद्वाराऽभिहितता कर्तव्या; अचार्यो गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तमारापयितव्यमिति भावः ।

" उप्पमे कारणम्मि सव्वपयत्तेण कायव्वं "

(१५९) ए तद्भावर्यात्-

आहरति भत्तपाणं, उव्वट्टणमाइयं पि मो कुराति ।

मयमेव गणाहिर्वई, अह अगिलाणो सयं कुराति ॥ १६१ ॥

यदि पारगाञ्चिकं ग्लानो भवेत् ततस्तस्य गणाधिपतिगचार्यः स्वयंभवं भङ्गपानं चाऽऽहरति आनयति उद्धेतनम्, आदिशब्दान् परावर्त्तनाहं कर्त्तव्यपदेशनाऽऽदिकं तस्य स्वयं करोति । अथ जानां ग्लाना नीरागस्तत आचार्यं न कमपि कारयति, किं च सर्वं स्वयंभवं कुरुते ।

"ओलोयणं गवेसण ति" (१५९) ए तद् व्याख्यानाथमाह-

उभयं पि दाऊण मपाडिपुच्छं,

बोदुं सरीरम्स य वट्टमाणं ।

आसासइत्ता य तयोकिलंतं,

तमेव खेत्तं समुवेति थेरा ॥ १६२ ॥

स्थावरा आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छकानां च उभयमपि सूत्रमर्थं च । किंविशिष्टमित्याह सप्रतिपृच्छं पृच्छा प्रश्नः, तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा, तथा स्मृतं सप्रतिपृच्छं, सूत्रविषयेऽर्थविषये यत् येन पृष्टं तत्र प्रतिवचनं दत्त्वा तत्सकाशमुपगम्य तदीयशरीरस्य (वट्टमाणं) वर्त्तमानं कालं भया वर्त्तमानां, वर्त्तत्यर्थः । तां वहन्ति, अलपक्काप्यतां पृच्छन्तीति भावः । साऽपि चाऽऽचार्यमागन्तं मन्तकेन चन्दे इति फेटावन्दनकेन वन्दते । शरीरस्य चोदन्तं पृष्ट्वा यदि तपसा क्लाम्यति, तत आश्वासयति । आश्वास्य च तद्वक्षेत्रं यत्र गच्छाऽर्थात्तुं तत्समुपगच्छन्ति स्थावराः ।

अथ ह्यपि सूत्रार्थो दत्त्वा तत्र गन्तुं न शक्नोति, ततः को विधिरित्याह-

असह मुत्तं दातुं, दोवि अदाउं व गच्छति पगे वि ।

संपाडउं से भत्तं, पाणं चाऽऽणैति मग्गेणं ॥ १६३ ॥

इहैकस्याऽपि कदाचिदेकवचनं कदाचिच्च बहुवचनं सर्वस्याऽपि वस्तुन एकानेरूपताऽऽस्थापनार्थमित्यदुष्टम् । असहिष्णुगचार्यः सूत्रं दत्त्वा गच्छति, अथ तथाऽपि न शक्नोति, ततो ह्यपि सूत्रार्थावदत्त्वा (पगे) प्रगे प्रमात एव गच्छति, तस्य च तत्र गतस्य एकः संघाटको भङ्गपानकं च मार्गेण पृच्छत आनयति ।

कदाचित्तत्र गच्छदपि, तत्रैतानि कारणानि-

गेलमेण व पुटो, अभिनवमुक्को ततो व रोगातो ।

कालम्मि दुव्वले वा, कजे अमे य वाघातो ॥ १६४ ॥

स आचार्यो ग्लानेन वा पृष्टो भवेत् । अथ ग-तस्मान् ग्लानत्वकारणान् रोगादिभिनवमुक्तस्तत्कालगुरुः स्यात्, ततो न गच्छेत् । यदि वा काले दुर्बले न विद्येते बले गमनाय यस्मिन् गाढतपःसंभवाऽऽदिना स दुर्बलो ज्येष्ठाऽपाढाऽऽदिकः, कालशब्दाऽभाषवाची (?) तस्मिन् गच्छेत्, शरीरकलशसंभवात् । " कजे अमे च वाघातो " इति । अत्र समीपे तृतीयार्थे, प्राकृतत्वात् । ततोऽयमर्थः-अन्येन वा कार्येण कनापि व्याघातो भवेत् ।

किं पुनस्तत्कार्यमित्याह-

कयपराजएण कुवितो, चेइयतह्वसंजतीगहणे ।

पुव्वुत्ताण चउएह वि, कज्जाण हवेअ अन्नयरं ॥१६५॥

वादे कस्याऽपि राजयल्लभवादिनः पगजयेन कुपितः स्यात् । अथवा-चैत्यं जिनाऽऽयतने किमपि तेनावरुद्धं स्यात्तन-
स्नन्माचने कुद्धो भवेत् । अथवा-तद्द्रव्यस्य चैत्यद्रव्य-
स्य संयस्या वा ग्रहणं गच्छा कृतं, तन्माचने वा कुपितः । ततः
पूर्वोक्तानामिदं प्रथमोद्देशकं प्रतिपादितानां निर्विषयित्वा-
ज्ञापनभङ्गपाननिषेधोपकरणद्वरणजीविनचारिवभेदलक्षणा-
नां चतुर्णां कार्याणामन्यतरत् कार्यमुत्पन्नं भवेत्, ततो
न गच्छेत् । अथवाऽगमने चोपाध्यायः प्रेषणीयाऽन्यो वेति ।

तथा चाऽऽह-

पेसेइ उवज्झायं, अन्नं गीतं व ओ तहिं जोगो ।

पुटो व अपुटो वा, सया वि दीवेति तं कज्जं ॥ १६६ ॥

पूर्वोक्तकारणवशात् स्वयमाचार्यः तत्र गमनाभावे उपा-
ध्यायं, तदभावे अन्यो वा यो गीतार्थस्तत्र योग्यस्तं
प्रेषयति, तत्र गतं सन् तेन पाराञ्जितेन किमद्य क्षमाभ्रमणा
नाऽऽयाता इति पुटो वा अपुटो वा तत्कार्यं कारणं दीपयेत्
यथा असुकेन कारणेन नाऽऽयातः ।

जाणंता माहणं, समयमेव भणंति एत्थ तं जोगं ।

अत्थि मम एत्थ विसओ, अजाणए सो वए तेसिं । १६७ ।

इह यदि ग्लानीभयनाऽऽदिना कारणेन क्षमाभ्रमणानागमनं
पृष्टेन अपुष्टेन वा क्षीपितं, तदा न किमप्यन्यत्सेन पाराञ्जितेन
वक्तव्यं, किं तु गुर्वदेश एव ततो यथोदितः संपादनीयः । अथ
राजप्रद्वपतो निर्विषयत्वाऽऽज्ञापनाऽऽदिना व्याघातो क्षीपित-
स्वत्र यदि ते उपाध्याया अन्य वा गीतार्थस्तस्य किंचित्
स्वयमेव बुद्ध्यन्ति, ततो जानन्तः स्वयमेव तस्य माहा-
त्म्यं तं भणन्ति ब्रुवन्ते-यथाऽस्मिन् प्रयोजने त्वं योग्य इति
क्रियतामुद्यमः । अथ न जानते तस्य शक्तिः, ततः स एव
तान् अजानानान् ब्रूते-यथा अस्ति ममात्र विषय इति ।
एतच्च स्वमुपाध्यायाऽऽदिभिर्वा भणितो वक्ति-

अत्थउ महाणुभागो, जहासुहं गुणसताऽऽगरो संघो ।

गुरुं पि इमं कज्जं, मं पप्प भवेस्सए लहुयं ॥ १६८ ॥

निष्ठतु यथासुखं महान् अनुभागोऽधिकृतप्रयोजनाऽनुकूला
अचिन्त्या शक्तिरस्य न तथा, गुणशतानामनेकेषां गुणा-
नामाकरा निधानं गुणशताऽऽकरः सङ्गः । यत इदं गुरुकर्मणि
कार्यं मां प्राप्य लघुकं भविष्यति, समयोऽहमस्य प्रयोजनस्य
लीलयाऽपि साधने इति भावः ।

एवमुक्तेऽसौ अनुज्ञातः सन् यत्करोति तदाह-

अभिहाणहेउकुसलो, बहुसु नीराजितो वि उ सभासु ।

गंतूण रायभवरणं, भणति तं रायदारुहं ॥ १६९ ॥

अभिधानहेतुकुशलः, शब्दमार्गे तर्कमार्गे चाक्षुष इत्यर्थः ।
अत एव बहुषु विद्वत्तभासु नीराजितो निर्वदिन इत्थं भू-
तः स राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति ।

किं भणतीत्याह-

पडिहाररुवी ! भण रायरुविं,

तमिच्छए संजयरुवि दहुं ।

निवेदयित्ता य स पत्थिवस्स,

जहिं निवो तत्थ तयं पवेसे ॥ १७० ॥

हे प्रतीहाररूपिन् ! मध्यं गत्वा राजरूपिणं राजानुकारिणं
भण-यथा त्वां संयतरूपी हृष्टुमिच्छति । एवमुक्तः सन् स
प्रतीहारस्तथैव पार्थिवस्य निवेदयति, निवेद्य च राजानुम-
त्या यत्र नृपोऽवतिष्ठते तत्र तं साधुं प्रवेशयति ।

तं पूयइत्ता य सुहासणत्थं,

पुच्छिसु रायाऽऽगयकांउहल्लो ।

पएहे उराले असुए कयाई,

स यावि आइक्खइ पत्थिवस्स ॥ १७१ ॥

तं साधुं प्रविष्टं सन्तं राजा पूजयित्वा शुभाऽऽसनस्थं शुभे
आसने उपविष्टम्, आगतकुतूहलोऽप्राप्नोत् । कानित्याह-प्र-
ज्ञान उदारान् गम्भीरार्थान् कदाचिदप्यश्रुतान् प्रतीहाररूपिन्
इत्येवमाविकान् । स चाऽपि साधुरेवं पृष्टः पार्थिवस्याऽऽचष्टे
किमाचष्टे इत्याह-

जारिसग आयरक्खा, सक्कादीणं तु तारिसो एमो ।

तुह राय ! दारपालो, तं पि य चकीण पडिक्खी । १७२ ।

यादृशकाः खलु शक्ताऽऽदीनाम्, आदिशब्दात्पराऽऽदिपरिप्र-
हः । आत्मरक्षाः, तादृश एव तत्र राजन् ! द्वारपालस्तत्र उक्तम्-
हे प्रतीहाररूपिन् ! तथा त्वमपि यादृशश्चक्रवर्ती तादृशो न
भवसि, रत्नाऽऽद्यभावात् । अत्रान्तरे चक्रवर्तिसमृद्धिराख्यात-
व्या । किं च-प्रतापशौर्यन्यायानुपलब्धताऽऽदिना तत्प्रतिरूपोऽ-
सि, तत्र उक्तम्-राजरूपिणं ब्रूहि, चक्रवर्तिप्रतिरूपमित्यर्थः ।
एवमुक्ते राजा प्राऽऽह-त्वं कथं भ्रमणानां प्रतिरूपी ।

तत आह-

समणाणं पडिक्खी, जं पुच्छसि राय ! तं जहमहं नि ।

निरतीयारा समणा, न तहाऽहं तेण पडिक्खी ॥ १७३ ॥

यत् त्वं राजन् ! पृच्छसि अथ कथं त्वं भ्रमणानां प्रतिरू-
पी, तदहं कथयामि-यथा भ्रमणा भगवन्तो निरतिचाराः,
न तथाऽहं, तेन भ्रमणानां प्रतिरूपी, न साक्षात् भ्रमण इति ।

प्रतिरूपित्वमेव भाषयति-

निव्वूढो मि नरीसर !, खेसे वि जईण अत्थिचं न लमे ।

आतिचारस्स विसोधिं, पकरोमि पमायमूलस्स ॥ १७४ ॥

हे नरेश्वर ! प्रमादमूलस्याऽतिचारस्य सम्प्रति विशोधिं प्रक-
रोमि, तां च कुर्वन् निर्व्यूढोऽस्मि निष्काशितोऽस्मि, तत्र
आस्तामन्यत्, क्षेत्रेऽपि यतीनामहमास्थातुं न लभने, ततः
भ्रमणप्रतिरूप्यहमिति । राजा प्राह-कस्त्वया कृतोऽतिचारः,
को वा तस्य विशोधिः ? ।

इत्थं पृष्टं यत्कर्तव्यं तदाह-

कइणाऽऽउट्टण आगम-ण पुच्छणं दीवणा य कज्जस्स ।

वीसज्जियंति य मए, हासुस्ससितो भणति राया । १७५ ।

कथना रात्रा पृष्टस्य प्रसङ्गतोऽन्यस्याऽपि यथा प्रवचन-
भावना भवति, तत आचर्तनमाकम्पनं, रात्रौ भक्तीभयनमि-
ति भावः । तदन्तरमागमनकारणस्य प्रश्नः, केन प्रायो-

जनेन वृयमत्राऽऽगताः । अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्य दीपना प्रकाशना ततो राजा (हासुच्छलिउ सि) हासेन युक्त उच्छलितो दृष्टो, हसितमुखः प्रहृष्टश्च सन्धित्यर्थः । भणति यथा मया विसर्जितमुत्कलितं निर्विषयाऽऽपनाऽऽदिकं कार्यमिति ।

एवं च किं सञ्जातमित्याह-

संघो न लभइ कज्जं, सव्वं कज्जं महाणुभाएण ।
तुज्झं ति विसज्जेऽहं, सो वि य संघो सि पूएति ॥१७६॥

निर्विषयत्वाऽऽपनमुत्कलनाऽऽदिलक्षणं कार्यं संघो न लभते, किं तु तेन पाराञ्चिकेन महानुभागेन सातिशयाच्चिन्त्य-प्रभावेन लब्धम् । न च स एवं कार्यलाभेन गर्वमुद्वहति । यत आह- (तुज्झं ति इत्यादि) राजा प्राह-युष्माकं भणितेनाहं पूर्वग्राहं त्यक्त्वा यत्कार्यं विसर्जयामि, नान्यथा । सोऽपि च पाराञ्चिको ब्रूते-राजन् ! कोऽहं ? कियन्मात्रो वा गरीयान् सङ्को भट्टारकः, तत्प्रभावादेवाहं किञ्चिन् जानामि, तस्मात् सङ्गमाह्वय क्षमयित्वा यूयमेवं ब्रूत-मुत्कलितं राजा युष्माकमिति । ततो राजाऽपि सङ्गं पूजयति ।

अबभ्रत्थितो व रस्सा, सयं व संघो विसज्जति उ तुहो ।

आदीमज्झवसाणे, सया वि दोसो धुओ होइ ॥१७७॥

राजा सङ्गं ब्रूयान्-मया युष्माकं विसर्जनं कार्यं, परं मदीय-मपि कार्यमिदानीं कुरुत-मुच्चतास्य पाराञ्चिकस्य प्रार्थित-क्षम् । एवं राजा अभ्यर्थितां, यदि वा-स्वयमपि तुष्टः सङ्को विसर्जयति मुरकलयति । किमुक्तं भवति ?-यत् व्यूढं तत् व्यूढमेव शेषं तु पुनः देशतः सर्वतो वा प्रमादेन मुञ्चति, तस्य च पारा-ञ्चिकतपसस्तदानीमादिमध्यावसानं वा भवेत्, त्रिधाऽपि सङ्गस्याऽऽदेशात् सर्वोऽपि पाराञ्चिकाऽऽपत्तिद्वन्द्वोर्दोषो धूतः कम्पितः, प्रमादेन स्फोटितो भवतीत्यर्थः । तत्र देशो देश-देशो वा प्रार्थितस्तस्य तेन बोद्धव्यः । अथ राजा तस्याऽपि भोचने निर्विघ्नं करोति, तदा तदपि मुच्यते, देशो नाम पञ्चभागः, देशदेशो दशभागः ।

तत्र देशो याचन्तो मासा भवन्ति तदेव प्रतिपादयति-

एको य दोप्पि दोप्पि य, मासा चउवीस होति छम्भागो ।

देसं दोएह वि एयं, वहिज्ज मुंछेज्ज वा सव्वं ॥१७८॥

इहाऽऽशातनापाराञ्चिको जघन्यतो वर्षम्, उत्कर्षतो द्वा-दशवर्षाणि भवतीत्युक्तम् । तत्राऽपि वर्षस्य पञ्चभागो द्वौ मासौ, द्वादशवर्षाणां षष्ठे भागे चतुर्विंशतिमासा भवन्ति । एवंविधं देशं द्वयोरप्याशातनाप्रतिसेवनापाराञ्चिकयोः सं-बन्धनं सङ्गस्याऽऽदेशात् वहेत् । यद्वा-सर्वमपि सङ्को मुञ्चे-त्, किमपि कारयेदित्यर्थः ।

अथ देशदेशमाह-

अट्टारस छत्तीसा, दिवसा छत्तीसमेव चरिमं च ।

बावत्तरिं च दिवसा, दसभाग वहेज्ज बितिओ तु ॥१७९॥

आशातनापाराञ्चिके षणमासानां दशमे भागे अष्टादश दि-वसाः, वर्षस्य तु दशमे भागे षट्त्रिंशदिवसा भवन्ति । प्र-तिसेवनापाराञ्चिके संबत्सरस्य दशमे भागे षट्त्रिंशदिवसाः, द्वादशवर्षाणां दशमे भागे वर्षमेकं द्वासप्ततिश्च दिवसा भव-न्ति । एतावन्तं कालं यद्वहेत्, एष द्वितीयो देशदेश उच्यते ।

उपसंहरन्नाह-

पारंचीणं दोएह वि, जहअमुकोसयस्स कालस्स ।

छम्भागं दसभागं, वहिज्ज सव्वं च भोसिज्जा ॥१८०॥

द्वयोरपि आशातनाप्रतिसेवनापाराञ्चिकयोर्जघन्य उत्कृष्ट-श्च यः कालस्तस्य संबन्धनं पञ्चभागं वा अनन्तरोक्तं वहे-त् । यद्वा-सर्वमप्यवशिष्यमाणं सङ्गं भोषयेत्, प्रसादेन सु-ञ्चेदिति भावः । वृ० ४ उ० । पञ्चा० । प्रव० ।

पाराञ्चितशोभ्या अतीचाराः-

तित्थयर पवयण सुपं, आयरियं गणहरं महिक्कीयं ।

आसाइतो बहुसो, आभिनिवसेण पारंची ॥ ६४ ॥

तीर्थकराऽऽदीन् आशातयन् हीलयन् आशातनापारा-ञ्चिको भवति ।

प्रतिसेवनापाराञ्चिकमाह-

जो य सलिंगे दृष्टो, कसायविसएहिं रायवहगो य ।

रायगमहिसिपडिसे-बओ य बहुसो पगासो य ॥६५॥

इह प्रतिसेवनापाराञ्चिकस्त्रिधा-दुष्टो, मूढः, अन्योन्यं कुर्वी-त्यर्थः । यदाह-"पडिसेवणपारंची, ० (१०७) " इत्यादिगाथा सव्याख्याऽस्मिन्नेव भागे ८५६ पृष्ठे गता । यस्य दुष्टः स द्विधा-कषायतो, विषयतश्च । पुनरेकैको द्विधा (सलिंगं सि) समानलिङ्गे स्वपक्षे भ्रमणभ्रमणारूपे, चकारान्तरलिङ्गे च प-रपक्षे गृहस्थेऽन्यतीर्थिकं वा ततश्च स्वपक्षपरपक्षाभ्यां कषा-यदुष्टे विषयदुष्टे च चत्वारः चत्वारो भङ्गा भवन्ति । तत्रैवं कषायदुष्टं भङ्गचतुष्टयम्-स्वपक्षकषायदुष्टः परपक्षकषायदु-ष्टश्चेत्येको भङ्गः । स्वपक्षकषायदुष्टो न परपक्षकषायदुष्ट इति द्वितीयः । न स्वपक्षकषायदुष्टः परपक्षकषायदुष्ट इति तृतीयः । उभाभ्यामपि न दुष्ट इति, चतुर्थः शुद्धो भङ्गः । उक्तं च-"दु-विहो य होइ दुहो, ० (१०८) " इत्यादिगाथा सव्याख्याऽस्मि-न्नेव भागे ८५६ पृष्ठे गता । तत्र स्वपक्षकषायदुष्टे चत्वार्युदा-हरणानि । "सासवनालं १, मुहणंतण य २, उल्लगच्छि ३, सि-हनिणी चव ४ । " (११०) इत्यादिगाथा सव्याख्याऽस्मिन्नेव भागे ८५६ पृष्ठे गता ।

"सासवनालं ति " सर्वपभर्जिका १-

"साधुः कोऽपि गतो भिक्षां, लब्ध्वा सर्वपभर्जिकाम् ।

रुच्यां सुमंस्कृतां गृह्णा-ऽप्याचार्याणामदौकयत् ॥ १ ॥

भुक्त्वा सर्वाऽपि साऽऽचार्यैः, साधुश्चाऽऽक्रोशयत्स तान् ।

ततस्तैः क्षमितोऽप्युच्यै-रुच्यै भक्षयामि ते रदान् ॥ २ ॥

गुरुणाऽचिन्ति मामेष, मायधीदसमाधिना ।

स्वगणेऽन्यमथाचार्यं, कृत्वाभातन गणान्तरे ॥ ३ ॥

मृतभ्रानशनात् तत्र, सोऽथ दुष्टोऽवदन्मुनीन् ।

गुरवः कागमन्नुच्ये, तैर्न विष्टोऽन्यतोऽथ स ॥ ४ ॥

ज्ञात्वा तत्राऽगमन्तांश्चा-पृच्छत् साधून् गुरुः क मे ।

तैरुच्येऽथ मृतस्त्यक्तं, श्मसानेऽस्ति च तद्वपुः ॥ ५ ॥

गत्वा तत्राथ तद्वन्नान्, स भनक्ति च वक्ति च ।

स्वादिष्यसि पुनः किं मे, रुच्यां सर्वपभर्जिकाम् ? ॥ ६ ॥

"मुहणंतण सि " दर्शयति २-

अन्यः कोऽपि मुनिलेख्वा, मुखानन्तकमुज्ज्वलम् ।

गुरोरदौकयत् तत्राऽऽ-द्वे तैः सोऽपि रुष्टवान् ॥ ७ ॥

तद्वर्थापयतोऽप्यस्य, नाऽऽद्वे नं पुनर्निशि ।

तल्लाम्यसीति जल्पन् स, गुरुं गाढं गलंऽग्रहीत् ॥ ८ ॥

संमूढो गुरुरप्यनं, ततो द्वावपि तौ मृतौ ।

“ सिंहविणिं ति ” दर्शयति ४-

साधुना केनचित् कापि, लब्धा शिखिगणी शुभा ॥ ६ ॥

तथा निमन्त्रितस्तेन, गुरुस्तां निखिलां पपी ।

तं सोऽथास्मानमुद्गीर्य, हिंसन्नन्यैर्वार्यत ॥ १० ॥

तथाऽप्यनुपशान्ते च, तस्मिन्ननशनं गुरुः ।

स्वगच्छ एव विदधे, नान्यं गच्छं जगाम सः ॥ ११ ॥

“ उलुर्गाच्छ ति ” दर्शयति ३-

अस्तं गतेऽपि कोऽप्यर्कं सीव्यन् गुरोर्भरोच्यत ।

उलूकान्तोऽस्मि भिक्षा ! त्वं, स रुष्टो गुरुमूचिवान् ॥ १२ ॥

तत्रैवं वदतो द्वे अ-प्यक्षिणी उद्धराभ्यहम् ।

अथाऽसौ गुरुणा गाढं, क्षमिताऽपि न शान्तवान् ॥ १३ ॥

ततो रजोहृतो लोह-मयीमाकृष्य कीलिकाम् ।

गोपाऽऽध्मानः स दुष्टाऽऽत्मा, समुद्रंऽक्षिणी गुरोः ॥ १४ ॥

एते चत्वारोऽपि साधवो दुष्टत्वात् लिङ्गपाराञ्चिकः । पर-

पक्षपायदुष्टस्तु-राजवधक उदायिनृपमारकवन् । विषयदु-
ष्टस्यैवं भङ्गचतुष्टयम्-स्वलिङ्गी स्वलिङ्गीनां साध्वी सेवते १,
स्वलिङ्गी गृहलिङ्गीनां स्त्रियम् २, स्वलिङ्गी अन्यलिङ्गीनां परि-
व्राजिका-दिकाम् ३, अन्यलिङ्गी चान्यलिङ्गीमिति ४ शून्याऽयं
भङ्गः । तत्राऽऽद्यो विषयदुष्टः-“पात्राण०” (१३१) इत्यादिगा-
थाऽस्मिन्नेव भागं ८६१ पृष्ठे गता । द्वितीयविषयदुष्टस्तु बहुशः
पौनःपुन्येन प्रकाशो लोकविदितः राजाग्रमहिषीप्रतिसेवकश्च ।
अग्रमहिषीप्रदण्डादप्या अप्यनतिदिष्टा राजस्तन्नेवकश्च-
श्चात् युवराजसेनापत्याग्रमहिषीसेवकश्च । उच्यते तौ लि-
ङ्गपाराञ्चिकौ । तृतीयविषयदुष्टस्याप्यतिशयी लिङ्गं दद्यान्ना-
न्य । अनतिशयी तु तस्यापि लिङ्गं पाराञ्चिकमिव दत्त इत्यर्थः ।
अत्राऽऽह शिष्यः-सामान्यस्त्रीसेवकः साधुः किं न पारा-
ञ्चिकः ? उच्यते-बहु राया राजाऽऽद्यग्रमहिष्य, तन्नेवेन कु-
लगणसङ्गाऽऽचार्याणां प्रस्तावः संहाररूपो, निर्विषयता वा
स्थात्, इतरस्त्रीषु पुनर्दत्तभङ्ग एव दोषः दोषवन् एव चैक-
स्याऽपाय इति तस्य सलम । व्याख्यातो दुष्टपाराञ्चिकः ।

सुदपाराञ्चिकमाह-

थीणद्विमहादामो, अरण्यस्मामेवणपमनो य ।

चरमहागात्रतिपु, बहुलो य पमत्रण जा उ ॥ ६६ ॥

स्थानदिर्दर्शनाऽऽवरणीयकर्मभेदरूपस्य निद्रापञ्चकस्य प-
ञ्चमो भेदः, यदुदयेऽर्तिलोक्लृपगिरिणामाऽऽदिताऽहमर्थमु-
त्थाय प्रमाथयति, केशवार्द्धबलश्च जायते । तदनुदयेऽपि च
स शेष पुरुषेभ्यस्त्रिचतुर्गुणवलो भवति । इयं च प्रथममहनिन
एव भवति, इयमेव च महान् दोषो यस्य स स्थानदिर्महादो-
षः । अयं च सुदः प्रमत्तश्च कथ्यते । एते च पुद्गलमोदकहस्ति-
दन्तकुम्भकारवटशाखाधवः पञ्च स्थानद्वयोमुदाहरणानि ।

तत्राथा-

“ एकः कुटुम्बिको ग्रामे, मांसमेवात्यनेकधा ।

श्रुत्वा धर्मं स केपाञ्चिन्, समीपे व्रतमग्रहीन् ॥ १ ॥

विचरैश्च कचिद् ग्रामे, महिषं पिशितार्थिभः ।

विभज्यमानमद्राक्षीन्, ततोऽभूत्तत्र सस्पृहः ॥ २ ॥

सोऽप्युच्छिन्नतदाकाङ्क्षां, भुक्त्वा यातो बहिर्भुजम् ।

सूत्रस्य पौरुषी चान्यां, चक्रं सुमस्तथा निशि ॥ ३ ॥

जातस्थानदिर्कृत्याय, गत्वा महिषमण्डलम् ।

हत्वैकं भुक्त्वान् शेष-मेत्य सन्नोपरि न्यधान् ॥ ४ ॥

इदम् दृष्टः प्रगे स्वप्नः, इत्यालोचनवान् गुणः ।

दिशोऽवलोकनात् तच्च, मुनिभिर्मोक्षमीक्षितम् ॥ ५ ॥

सोऽथ स्थानदिर्मान् ज्ञात्वा, लिङ्गपाराञ्चिकः कृतः ।

साधुभिर्ज्ञां भ्रमन् कोऽपि, मोदकान् वीक्ष्य कुत्रचित् ॥ ६ ॥

चिरमैक्षिष्ट गृहस्ता-नलब्ध्वाऽशत तन्मनाः ।

जातस्थानदिर्कृत्याय, गत्वा तद्भवनं निशि ॥ ७ ॥

भिष्वा कपाटमस्ति स्म, मोदकानुसृतानथ ।

पात्रे कृत्वाऽध्वये प्राप्तः प्रातः स्वप्नं न्यवेदयत् ॥ ८ ॥

दृष्ट्वा पादोनपौरुष्यां, तान् पात्रप्रतिलेखने ।

लिङ्गपाराञ्चिकः सोऽपि, ततो गुरुभिराध्वे ॥ ९ ॥

एकः साधुर्गतो भिक्षां, प्राप्तितः करिणा ततः ।

पलायितः कथमपि, तस्मिन् रुष्टश्च सुप्तवान् ॥ १० ॥

जातस्थानदिर्कृत्याय, गत्वा व्यापाद्य तं गजम् ।

आनीय दन्तमुशले, विन्यस्योपाध्रयोपरि ॥ ११ ॥

पुनः सुप्तः प्रगे स्वप्नं, व्याचक्षेऽथ तपोधनैः ।

दृष्ट्वा दन्तान् स विज्ञातो, लिङ्गपाराञ्चिकः कृतः ॥ १२ ॥

गच्छेद् महति कस्मिंश्चित्, प्राप्ताजीकुम्भकारकः ।

सुप्तः स्थानदिर्भावाद्वा, मृत्तिकाभ्यासतः स तु ॥ १३ ॥

समीपस्थितसाधूनां, चिच्छेद् च शिरोऽस्यधीः ।

एकान्ते निक्षिप्य तानि, शीर्षाणि च धूपि च ॥ १४ ॥

शेषा अपमृता भूयः, सुप्तः स्वप्नं प्रगेऽवदत् ।

मृतान् वीक्ष्याथ साधून् स, लिङ्गपाराञ्चिकः कृतः ॥ १५ ॥

वटस्याऽधोऽध्वना कश्चित्, भिक्षाचर्यो गतो मुनिः ।

आतपाऽऽतो वलन् वेगान्, सुतृट्प्रीप्सार्कतापितः ॥ १६ ॥

तच्छास्त्रायामास्फलितो, रुष्टस्तस्यामसन्निधौ ।

स्थानद्विर्गुदयतो गत्वा, भङ्गस्त्या शाखां समागतः ॥ १७ ॥

विन्यस्योपाध्रयद्वारे, सुप्तः स्वप्नं न्यवेदयत् ।

प्रातः स्थानदिर्मान् ज्ञात्वा, लिङ्गपाराञ्चिकः कृतः ॥ १८ ॥

कोऽप्याहुः प्राप्तं वनेशः अभूत् सोऽथ स्थानदिर्माधरः ।

संजमे प्राग्भवाभ्याम्बाव्, वटशाखां ततोऽभनक् ॥ १९ ॥ ”

उक्तां सुदपाराञ्चिकः ।

अन्योऽन्यं कुर्वाणः पाराञ्चिकस्तु-(अरण्यस्मामेवणपमनो
य) अनयोऽन्यं पुरुषः पुरुषान्तरं सद् परस्परं मुखपायुप्र-
योगतो मैथुनाऽसेवनायां प्रसक्तः । तथा चरमस्थानं पाराञ्चि-
कं, तदार्पात्तद्वेन ये अतिचारास्तेषु, बहुशः पौनःपुन्येन
यश्च प्रमज्जति प्रसक्तो भवति, स पाराञ्चिकः क्रियत इत्यर्थः ।

एतदेवाऽऽह-

सो कीरड् पारंची, लिंगाओ खित्त कालओ तवओ ।

सो पागडपरिमंथी, लिंगाओ थीणनिही य ॥ ६७ ॥

पाराञ्चिकः चतुर्द्धा-लिङ्गतः, क्षत्रतः, कालतः, तपोविशे-

यतश्च । तत्र लिङ्गपाराञ्चिकं द्रव्यभावलिङ्गपाराञ्चिकं द्रव्य-

भावलिङ्गाभ्यां चतुर्भङ्गी-द्रव्यलिङ्गेन पाराञ्चिको भावलिङ्ग-

न च १, द्रव्यलिङ्गेन पाराञ्चिको न भावलिङ्गेन २, भाव-

लिङ्गेन पाराञ्चिको न द्रव्यलिङ्गेन ३, उभाभ्यामपि न पारा-

ञ्चिक इति, चतुर्थे शुद्धः । तत्र स प्रकटप्रतिसंखी राजाग्रम-

हिष्यादिसंयकः स्थानदिर्मान् । चशब्दाद् अन्योऽन्योऽसेवना-

प्रसक्तो राजवधकश्च, लिङ्गतः पाराञ्चिको द्रव्यलिङ्गनावलि-

ङ्गाभ्यां पाराञ्चिकः क्रियत इत्यर्थः ।

अत्र पाराञ्चिकं गाथाद्वयेनाऽऽह-

वसहि निवेसण पाडग-साहिनिओगपुरदेसरजाओ ।

खित्ताओ पारंची, कुलगणमंघालयाओ वा ॥ ६८ ॥

जन्पुप्पको दोमो, उपजिस्सइ व जत्थ नाऊण ।

तत्तो तत्तो कीरइ, खित्ताओ खित्तपारंची ॥ ६९ ॥

वसतिः प्रस्तावाद् ग्रामः, निवेशनम् एकनिर्गमप्रवेशनद्वारां
ग्रामयोरन्तराले व्यादिगृहाणां संनिवेशः । पूर्वविधस्वरूप
एव ग्रामान्तर्गतः पाटकः । “ साही ” शास्वरूपेण श्रेणिकमेण
स्थिता ग्रामगृहाणामेकतः परिपाटिः । नियोगपुरं निश्चिनाः
योगाऽऽदिना कृतव्यापारा यस्य स नियोगो राजा, तस्य पुरं
राजधानी, देशो जनपदः, राज्यं राष्ट्रं यायत्सु देशेष्वेको
भूपतिः राजा तावद्देशप्रमाणम् । एतेषां द्वन्द्वः । तस्मान् क्षेत्र-
पारंशिकः कुलगणसङ्घाऽऽलयाद्वा कुलगणसङ्घानामा-
सामस्येन यत्र क्षेत्रं लयनं मिलनं तस्माद्वा यत्र क्षेत्रं वसति-
निवेशनाऽऽदिकं उत्पन्नो दंपः पारंशिकाऽऽपत्तिकारी, उ-
त्पत्स्यते च यत्र तिष्ठतो दंपस्तं ज्ञात्वा ततस्ततः क्षेत्रान्
क्षेत्रपारंशिकः क्रियते ।

कालतपःपारंशिकावाह-

जत्तियमितं कालं, तयसा पारंशियस्स विमए वा ।

कालो दुविगप्पस्स वि, अणवट्ठप्पस्स जोऽभिहिओ । १०० ।

मृचकत्वात् सूत्रस्य यो यावन्तं कालमनुपशान्तदंपां-
ऽनुपगतपारंशिकाऽऽपत्तिहन्त्रातिचारः स तावन्तं कालं का-
लपारंशिकः । ततः पारंशिको द्विधा-आशातनापारंशिकः,
प्रतिसेवनापारंशिकश्च । आद्यः प्रागुक्तः । प्रतिसेवना-
पारंशिकस्त्रिधा-दुष्टः, प्रमत्तोऽन्यान् कुर्वाणश्च । आ-
द्यन्त्यभेदा प्रागुक्तरूपौ । प्रमत्तो मूढः । स पञ्चधा कषाय-
विकथामधेन्द्रियनिद्राऽऽख्यः प्रमादभेदैर्द्विस्तारणाऽऽख्यः,
अस्य च तपःपारंशिकस्य द्विविकल्पस्याऽपि स एव
कालः प्रमाणसमयो यः पूर्वमनवस्थाप्यस्याऽभिहितः । तस्य
चेयं योजना आशातनातपःपारंशिकस्य द्विकल्पस्याऽपि स
एव जघन्येन परमाप्तः, उत्कर्षेण वर्षम् । प्रतिसेवनापारंशिक-
स्य तु जघन्येन वर्षम्, उत्कर्षेण द्वादश वर्षाणि । तथा पा-
रंशिकमपि अनवस्थाप्यमिव संहतनाऽऽदिगुणवत एव दीय-
ते, तयोऽपि पारिहारिकाऽऽख्यमनवस्थाप्यस्यैव पारंशिक-
स्याऽपि भवति ।

प्रतिपक्षपारंशिकस्य साधोर्विधिमाह-

एगागी खित्तवहिं, कुणइ तयं मुविउलं महासत्तो ।

अवल्लोयणमायरिओ, पइदिणमंगो कुणइ तस्स ॥ १०१ ॥

एकाकी महासत्त्वा जितकल्पिकप्रतिरूपः क्षेत्राद्बहिः स्थि-
तः सुविपुलं पारिहारिकतपोरूपं तपः करोति । स च यत्र
यत्र क्षेत्रे आचार्यो विहरति ततस्ततः क्षेत्रादर्थयोजनं प-
रिहृत्य बहिः तिष्ठति, बहिःस्थितस्य च तस्याऽऽचार्यः प्रति-
दिवसमवलोकनं करोति, सूत्रार्थपौरुष्यौ द्वे अपि द्वावा तस्य
समीपं याति, अर्थपौरुषीमदस्त्वा वा याति । अथवा द्वे अ-
प्यद्वावा याति । अथाऽऽचार्यो दुर्बलस्तत्त्वमीपे गन्तुमक्षमः
कुलगणाऽऽदिकार्येण वा व्यापृतः ततो गीतार्थं शिष्यं तत्र
प्रेषयति, तत्र चाऽऽचार्यस्याऽऽचार्यप्रापितस्य वा शिष्यस्य
तत्त्वमीपं गच्छतस्तत्त्वमीपादागच्छतो वाऽपान्तराले साध-
यो भक्तं पानं चोपनयन्ति । पारंशिकसाधुस्तु यद्यग्लानस्त-

वा स्वयमेव भक्तपानाऽऽदिकमानयति, प्रतिलेखनामुद्वर्तना-
ऽऽदिकं च करोति । अथ ग्लानस्तस्याऽऽचार्योऽन्या वा साधु-
भक्तपानाऽऽद्युपनयति, उद्वर्तनाऽऽदिकं च करोति । सूत्राऽर्थेयु
वाऽऽचार्योऽन्या वा तस्य पृच्छायां मुनिरपि ददाति । एवमे-
तत् संक्षेपतः पारंशिकाऽहं प्रायश्चित्तं भणितम् । जीत० ।

पारंशिकस्य गणानुज्ञा-

पारंशियं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्म गणाव-
च्छेदियस्स निज्जुहत्तए अगिलाए तस्म करणिज्जे वे-
यावडियं० जाव रोगातंकाओ विप्पमुक्के ततो पच्छा तस्म
अहालहुस्सगो ववहारो पट्टवियव्वं मिया ॥ ६ ॥

अथाऽस्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह कः संबन्धः ? उच्यते-

सगणे गिलायमाणं, कारणे परगच्छमागयं वावि ।

मा हू ण कुज्जा णिज्जू-हमगिलाए एस संबधो ॥ ६८ ॥

यथाऽनवस्थाप्यस्य कर्तव्यं तथा प्रतिपक्षपारंशिकतप्रा-
यश्चित्तस्याऽपि, न पुनर्यं निर्युद्धितो निष्कामित इति कृत्वा
स्वगणे ग्लान्यन्तं रोगाऽऽतङ्कवशतो ग्लानिमुपगच्छन्तं, यदि
वा प्रागुक्तैरशिवाऽऽदिभिः कारणैः परगच्छमागतं, मा, हू नि-
श्चितं वैद्यावृत्त्यविवरणं न कुर्यात् नाकार्यात्, किं तु तस्या-
ऽपि वैद्यावृत्त्यविवरणमग्लान्या कर्तव्यम् तथा प्रतिपक्षपारा-
श्चित्तप्रायश्चित्तस्याऽपि तत्र गणे क्षेत्रवर्तिःस्थितस्याऽऽचार्यः
स्वयमुद्वर्तं वहति, परगणेऽपि कारणवशादायातस्य तदीय
आचार्यः करोति यथासूत्रं वैद्यावृत्त्यविवरणं पूर्वसूत्रेण न-
दास्य सूत्रस्य संबन्धः । अतः संबन्धनाऽऽयातस्याऽस्य
ध्याख्या कर्तव्या । सा च प्राग्वत् । ६४० २ ३० । जीत० ।

पारंपर-देशी-राक्षसे, दे० ना० ६ वर्ग ४४ गाथा ।

पारंपरिय-पारंपर्य-न० । प्रणालिकायम्, “ आयरियपारंपरि-
यं । ” आचार्याः सुधर्मस्वामिजम्बूनामप्रभवार्थगतिनाऽऽद्या-
स्तेषां प्रणालिका पारम्पर्यम् । सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

पारंभ-प्रारम्भ-पु० । आद्यकृतौ, हा० २५ अष्ट० ।

पारंभमंगल-प्रारम्भमङ्गल-न० । आदिमङ्गले, हा० २५ अष्ट० ।

पारक-पारक-त्रि० । छेदके, “ पारंके य मय्वेन्नि संसयाणं । ”
सर्वेषां संशयानां छेदक इत्यर्थः । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

पारकर-परकीय-त्रि० । “ परराजभ्यां क-डिको च ” ॥ ८ ।
२ । १४८ ॥ इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केराऽऽदेशः । पारंकरं । प्रा० २
पाद । “ अतः समृद्ध्यादौ वा ” ॥ ८ । १ । ४४ ॥ इत्यादिरका-
रस्य दीर्घो जातः । परमस्यन्धिनि, प्रा० १ पाद ।

पारक-परकीय-त्रि० । परमस्यन्धिनि, “ परराजभ्यां क-डिको
च ” ॥ ८ । २ । १४८ ॥ इति कः । प्रा० २ पाद । “ जइ भग्गा
पारकडा. तो नहि ! मज्झु पिरण । अह भग्गा अहं तणा,
तो ते मणिअडण ॥ १ ॥ ” यादं भग्गाः परकीयास्ततो मणि !
मम प्रियेण । अथ भग्गा अस्माकं ततस्ततः मारितेन । प्रा०
४ पाद ।

पारग-पारग-त्रि० । पारं गच्छतीति पारगः । आचा० १ ध्रु०
६ अ० १ ३० । पारगामिनि, आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ ३० ।

ज्ञा० । नि० । व्य० । तीर्गामिनि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
पर्यन्तगामिनि, औ० । पा० । समर्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३
अ० ३ उ० । सर्वस्याऽपि प्रारब्धभूतस्य पारगामिनि, वृ० ६
उ० । सिद्धान्तगामिनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

पारगमण-पारगमन-न० । पूरणे, पालने, “ पारणं ति वा
पालणं ति वा पारगमणं ति वा पण्डितः । ” आ० अ० ५ अ० ।

पारगय-पारगत-त्रि० । संसारस्य प्रयोजनवातस्य वा पर्यन्तं
गते, ल० । भ० । औ० । आ० म० । इन्द्रियविषयात्परतोऽ-
वस्थिते, भ० ५ श० ४ उ० ।

पारगामि (श)-पारगामिन्-त्रि० । पारो मोक्षः संसारार्णव-
तटवृत्तित्वादेतत्कारणानि ज्ञानदर्शनचारिआण्यपि पार इति ।
भवति हि तात्स्थ्यात्तादृश्यम् । यथा-“तन्वुलान् वर्पति पर्ज-
न्यः” अतस्तं पारं ज्ञानदर्शनचारिआऽऽख्यं गन्तुं शीलं यस्य
स पारगामी । सूत्रे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । संसारस्य
कर्मणां वा उत्तिष्ठमभारस्य वा पर्यन्तगामिनि, आचा० १
श्रु० ६ अ० ५ उ० ।

पारण-पारण-न० । भोजने, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । पञ्चा० ।
आचा० । (कस्य तीर्थकरस्य किं पारणकद्रव्यं प्रथममासी-
दिति ‘उमह’ शब्दे द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठे उक्तम् ।)

पारणा-पारणा-स्त्री० । परिसमाप्तौ, पञ्चा० ६ विव० । श्री-
आदिदेवस्य श्रयामिन बहुभिर्गुरुरसकुम्भैः पाण्या का-
रिता, एकैनेवेचुरसकुम्भेन वेति साक्षरं प्रसाधमिति प्रश्ने,
उत्तरम्-“ मत्वेति प्रमदात्पन्न-रोमाञ्चः सांमभूपभूः । उत्पा-
द्येचुरसैः पूर्णान् घटानागाञ्जितान्तकम् ॥ १ ॥ ” इति
श्रुतिमण्डलवृत्तौ ७ पत्रे ।

तावदावसथद्वारि, राजमूनोरुपायने ।

केनचिच्चक्रिरे कुम्भाः नयेचुरससंभृताः ॥ २६१ ॥

श्रयामिनो जातिस्मरणात्, भिक्षादौपेयिभक्तं रसम् ।

मत्वा कल्प्यममुं स्थामिन् !, गृह्णाण्यभ्यधात् प्रभुम् ॥ २६२ ॥

प्रभुणाऽप्यञ्जलीकृत्य, पाणिपत्रे पुरोधते ।

स रसं कलशश्रेण्याभिर्लेपेक्षुसमुद्भवम् ॥ २६३ ॥

इति श्रीभ्रमरकविकृते पद्मानन्दकाव्ये त्रयोदशे सर्गे ।

“ अत्रान्तरे कुमारस्य, प्राभृत्ये केनचिन्मुदा ।

नयेचुरससंपूर्णा, हौकयां चक्रिरे घटाः ॥ ६० ॥

ततो विज्ञातनिर्दोष-भिक्षादानविधिः स तु ।

गृह्यतां कल्पनीयोऽयं, रस इत्यवदद्विभुम् ॥ ६१ ॥

प्रभुरप्यञ्जलीकृत्य, पाणिपात्रमधारयत् ।

उत्तिष्ठप्यात्तिष्ठप्य सोऽपीक्षु-रसकुम्भानलोठयत् ॥ ६२ ॥ ”

इति श्रीहंमन्मन्मृकृतश्रुतभेदचरित्रे तथैवान्तर्धान्ये च
वमुदं वहिर्दौ प्रथमखण्डे च इत्यादिग्रन्थाक्षरानुसारेण
बहुभिरित्तरसघटैः पारणा जातेति ।

तथा “तांहे सयं चैव खोअस्म रसघडगं गहाय भावसुद्धेणं प-
डिगाहगसुद्धेणं तिविहणं निकरगसुद्धेणं दारोणं पडिलाभि-
स्सामिनि” इत्याद्यावश्यकचूर्णवश्यकनिर्युक्तिहारिभद्रवृत्ति
तद्वाद्दशमश्चावृत्तिप्रर्द्धमानसृकृतवृषभन्वरितकल्पकिर-
णावलीप्रभृतिग्रन्थानुसारेण त्वेकेनैवेचुरसघटेन पारणा का-
रितेति ज्ञायते, एतदाश्रित्य निर्णयन्तु सर्वविद्वेद्य इति । २७

प्र० । सेन० ३ उल्ला० । पारणादिना वाचना कल्पते न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-पारणादिनाऽपि वाचना कल्पते, इति ज्ञात-

मस्ति । २०७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । पारणादिनाऽनन्तर-
मुत्तरितुं कल्पते । न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-न कल्पते । २०८ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० ।

पारणाईत-पारणवत्-त्रि० । भोक्तारि, असहिष्णुत्वाऽऽदिना
मण्डल्या बहिर्भोक्तारि, पञ्चा० १२ विव० ।

पारदारिय-पारदारिक-पुं० । परदारान् गच्छति पारदा-
रिक । उद्भ्रामके, आ० म० १ अ० । पारदारिकाणां वृषण-
च्छेदः, शास्त्रमल्युपगूहनाऽऽदीनि च परमाधार्मिकैः क्रियन्ते
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

पारद-पारद-त्रि०, प्रकर्षेणाऽऽरब्धे, स० ६ अ० । ज्ञा० ती० ।

पारादि-पापार्दि-स्त्री० । “पापार्थी रः” ॥ ८ । १ । २३५ ॥ अपदादौ
पकारस्य रो भवति इति पस्य रः । “सर्वत्र-” ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इति

रलुक । पापाऽऽधिक्ये, पापोत्कर्षे, शाकुनिके, पुं० । प्रा० १ पाद ।

पारमाणि-पुं० । परमकोधसमुद्घाते, स्था० ३ डा० ४ उ० । वृ० ।

पारय-देशी-सुरभाण्डे, दे० ना० ६ वर्ग ३८ गाथा ।

पारस-पारस-पुं० । अनार्यदेशविशेषे, प्रव० १४८ द्वार ।

प्रज्ञा० । आ० म० । सूत्र० । तज्जाते स्लेच्छमनुष्ये च । शब्द० ।

पारमकूल-पारसकूल-न० । पारसदेशसीमायाम्, आ० म० १ अ० ।

पारसी-पारसी-स्त्री० । पारसाऽऽख्यानार्यदेशोत्पन्नायां दास्या-
म्, भ० ६ श० ३३ उ० । रा० ।

पाराभोय-पाराऽऽभोग-पुं० । पारं संसार आभोगयन्ति
प्रापयन्तीति । पारप्रापके, कल्प० १ अधि० ८ क्षण ।

पारायण-पारायण-न० । सूत्रार्थतदुभयानां पारगमने, व्य०
४ उ० । आ० म० । विशेषः ।

पारावअ-देशी-गवाक्षे, दे० ना० ६ वर्ग ४३ गाथा ।

पारावय-पारापत-पुं० । “पागपतेरो वा” ॥ ८ । १ । ८० ॥ पा-

रापतशब्दे रस्थस्यात् पद् वा भवति । पारेवओ । पारावअं ।
प्रा० १ पाद । वृक्षविशेषे, ज० ४ वृक्ष० । पक्षिविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

पारावार-पारावार-पुं० । समुद्रे, आ० क० १ अ० । “मयरहरो
सिंधुवर्ह, सिंधू रयणायरो सलिलरासी । पारावारो जलही,

तरंगमाली समुद्रो य ॥ ८ ॥ ” पा० ना० ८ गाथा ।

पारासर-पाराशर-पुं० । स्वनामख्याते पराशराऽऽत्मजे मुनौ,
“पारासरं वगं भोक्षा” (३) । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
उत्त० । ज्ञा० ।

पारिगहिया-पारिग्रहिकी-स्त्री० । परिग्रहे भवायां क्रियाया-
म्, स्था० १ डा० । आव० ।

पारिजाणिय-पारियानिक-न० । परियानं देशान्तरगमनं त-
त्प्रयोजनं येषां तानि पारियानिकानि गमनप्रयोजनानीत्यर्थः ।
देवानामशाश्वनेषु नगराऽऽकारेषु विमानेषु, स्था० १० डा० ।
(‘पारियाणियाविमाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२८ पृष्ठे उक्ता-
नि) परियानप्रयोजनेषु, भ० ११ श० ११ उ० । वृ० ।

पारिजाय-पारिजात-पुं० । सुरद्रुमविशेषे, अन्त० १ श्रु० ३ व-
र्ग ८ अ० । रा० ।

पारिवाचिका-पारिस्थापनिकी-स्त्री० । परि सर्वैः प्रकारैः
स्थापनं परिस्थापनमपुनर्ग्रहणतया न्यास इत्यर्थः, तेन नि-
र्बृत्ता पारिस्थापनिकी । आव० ४ अ० । सर्वथा त्यजत-

प्रयोजने क्रियामेदे, प्रव० ४ द्वार । (पारिष्ठापनिकी विधि-
स्तु ' परिद्ववणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७० पृष्ठे उक्तः)

नवरमसंयतमनुष्यपरिस्थापनान्तरमिव दृश्यम्—

गामाणुगामं दृष्टमाणे भिक्षु य आहञ्च वीसं भवेत्ता,
तं च सरीरयं केइ साहम्मिया पासिजा, कप्पति से तं
सरीरयं मा सागारियं ति कट्टु बं सरीरयं एगते अचित्ते
बहुकासुए उ थंडिले पडिलेहिता पमजित्ता परिद्ववित्तए
अत्थि या इत्थ केइ साहम्मियसंतिए उवगरणजाए सल-
क्खणे परिहरणारिहे कप्पति से सागारकडं गहाय दोञ्चं पि
आंगगहा अणुमवेत्ता परिहारं परिहरित्तए ॥ १७ ॥

ग्रामानुग्रामं (दृष्टमाणे इति) विहरन् "आहञ्च" कदाचित्
शरीरात् विष्वक् पृथक् भवेत्, क्रियते इत्यर्थः । तच्च शरीरकं के-
चित्साधर्मिकाः संयताः पश्येयुः । तत्र सार्धमिकस्य तत् शरी-
रं मा सागारिकं भवन्ति कृत्वा एकान्तं विविक्तं अचित्तं स्थ-
यित्वे बहुप्रासुके कीटकाऽऽविस्वरदिने प्रत्युपेक्ष्य प्रमाज्यं
च परिस्थापयितुम् (अत्थि या इत्थ इत्यादि) अस्ति चात्र कि-
ञ्चित्साधर्मिकसत्कसुपकरणजातं सलक्षणं पतद्ग्रहाऽऽदि परि-
हरणाऽहं करिष्यति (स इत्यादि) कलरंते (से) तस्य सागा-
रकृतं गृहीत्वा सागारकृतं नाम नाऽऽत्मना स्वीकरोति आचा-
र्यसत्कमेतत् आचार्यं पद्य एतस्य ज्ञायकं पद्यं गृहीत्वा आचा-
र्याणां समर्थं यदिदम् आचार्यस्तस्यैव ददाति ततः स मस्त-
केन बन्धे इति ब्रुवाणे आचार्यवचः प्रमाणं करोति, एष द्वि-
तीयोऽवग्रहस्तमनुज्ञाप्य द्विविधेन परिहारेण परिहर्तुं परि-
भोगयेतुम्, अथाऽऽचार्योऽन्यस्मै ददाति, तदा तस्य तदिति
सूत्रसंज्ञेपाऽर्थः ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः—

तं चेव पुव्वभणियं, मुत्तनिवातो उ पंथे गामे वा ।

गामे एगमणेगो, बहू व एमेव पंथे वि ॥ ४२१ ॥

यत्पूर्वं कल्याध्ययनं चतुर्थे उद्देशके विष्वक् भवनं भणितं, त-
देवात्राऽपि द्रष्टव्यं, नवरमिह विशेषो भण्यते—सूत्रनिर्वाता ग्रामं
वा भवेत् पथि वा "गामाणुगामं दृष्टमाणे" इति वचनात् ।
ग्रामे एको वा भवेदनेकं वा, तत्र येऽनेके ते द्विप्रभृतयो या-
वत्सस बहवो वा द्रष्टव्याः । एवमेव पथ्यपि द्रष्टव्यम् एको
वाऽनेकं वा, तत्राऽनेके द्विप्रभृतयो यावत्सस बहवो वा ।

एतदेवाऽऽह—

एगो एगो चेव उ, दुप्पभिई अणंग सत्त बहुगा वा ।

कालगय गामे पंथे, व जाणगा उज्झणविहीए ॥ ४२२ ॥

एकस्तावदक एव, तस्यैकत्वेन भेदाभावात् । द्विप्रभृतयो या-
वत्सस, तावदेनेके, ततः परं बहवः । एतेषां मध्ये कदाचिदेको
ग्रामे पथि कालगतो भवेत् । तत्र उज्झतविधिः परिष्ठापन-
विधये ज्ञायकास्ते यथोक्तविधिना परिष्ठापयन्ति । अथाऽनेके
द्विप्रभृतयो यावत्सस इति कस्मादुक्तं न पञ्च षट् येति ? । उ-
क्तं—सप्तानामेव समाप्तकल्पत्वाद्ग्रन्थात्वेति विधिरिति ज्ञाप-
नाऽर्थम् ।

तथा चाऽऽह—

अउरो बहंति एगो, कुसादि रक्खइ उवस्सयं एगो ।

२१८

एगो य समुग्घातो, इति सत्तएहं अहाकप्पो ॥ ४२३ ॥

चत्वारो जना विष्वग्भूतं वहन्ति, एकः कुशान् दर्मान् पालं
च गृहीत्वा पुरतो याति, एकः षष्ठ उपाश्रयं रक्षति, एकः स-
प्तमः समुद्धानः कालगत इति । एवममुना प्रकारेण सप्तानां
यथाकल्पा विधिकल्पः ।

सत्तएहं हेट्टेणं, अविही उ न कप्पए विहरिउं जे ।

एगागियस्स अविही, उ अत्थिउं गच्छिउं वा वि ॥ ४२४ ॥

सप्तानामवस्थाद्विविधस्ततस्तेषां षट् पञ्चप्रभृतीनां विहर्तुं
न कल्पते । 'जे' इति पादपूरणे । एकाकिनः पुनरासेतुं गन्तुं वा
नियमाद्विधिः । तेषामपि कदाचिन् कारणवशतः स्थि-
तानां यः परिष्ठापनविधिः साऽमेऽभिधास्यते ।

तथा च एकानिकेषामेव विधिमभिधित्सुः प्रथमतो न केषां
प्रतिजानीते—

नेगाण विहिं वुच्छं, नायमनाए व पुव्वखेत्तम्मि ।

दिमि थंडिलभामिय विं—बमादीसु य पदेसमु ॥ ४२५ ॥

पूर्वमेकेऽनेके चोक्ताः, तत्र प्रथमतोऽनेकेषां विधिं वक्ष्यामि ।
प्रतिज्ञातमेव करोति—तत्र ज्ञाते वा पूर्वक्षेत्रे दिक् परि-
भाषनीया, तथा त्रिषु प्रदेशेषु स्थण्डिलं, तच्च स्वाभाविकं
शिलातलाऽऽदिरूपं ध्यामितमग्निना दग्धं, विम्बाऽऽदीनां
समीपे च ।

तत्र प्रथमतो ज्ञातक्षेत्रविषयविधिमाह—

नाए अ पुव्वदिट्ठं, तं चेव य थंडिलं हवति तत्थ ।

अज्ञाते वेलपत्ता, सन्नादिगया उ पेहंति ॥ ४२६ ॥

ज्ञाते क्षेत्रे यत्पूर्वं दृष्टं, तदेव तत्र स्थण्डिलं भवति । अज्ञाते
यदि वेलायां प्राप्तान्ता संज्ञाऽऽदिगताः स्थण्डिलं प्रेक्षन्ते ।

अह पुण विकाले पत्ता—इं ता चेव उ करोति उवओगं ।

अकरणे हवंति लहुगा, वेलं पत्ताण चउगुरुगा ॥ ४२७ ॥

अथ पुनर्विकालवेलायां प्राप्तान्तत आगच्छन्त एव स्थ-
ण्डिलविषयभुपयोगं कुर्वन्ति तदा उपयोगस्याकरणे चत्वा-
रो लघुकाः प्रायश्चित्तं, वेलां प्राप्तानां पुनः स्थण्डिलविषयो-
पयोगाकरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

आणादिणां य दोसा, कालगतंभुं भमादिंसु हुज्जा ।

अत्थंतमपेच्छंता, विणास गरिहं च पावेंति ॥ ४२८ ॥

न केवलं प्रायश्चित्तं किं त्याज्याऽऽद्यश्च दोषा । तथा तेषां म-
ध्ये काऽपि गत्रा कदाचित्कालं कुर्यात् तत्र स्थण्डिलं न प्र-
त्युपेक्षितमिति न परिष्ठापयन्ति अपरिष्ठापयतां च वेता-
लात्त्यानदापः । अथ परिष्ठापयन्ति तर्ह्यस्थण्डिलदोषाऽऽ-
सङ्गाः । तथाहि—गत्रौ बह्निमम्भवो वा स्नेतमम्भमो वा, प-
रचक्रविभ्रमो वा जातः, सोऽपि च प्रती कालगतः स्थण्डि-
लं न प्रत्युपेक्षितमिति न परिष्ठापितः, तत्र यदि अग्निपेक्ष-
मादिषु कथमनाथकलेवरमिव त्यक्त्वा प्रजामो, मा प्रवच-
नस्योद्गोहोऽभूदिति विचिन्त्य तिष्ठन्ति तस्य समीपे, तदा ते-
षामग्न्याद्विनाश उपप्रेष्या स्वेनाऽऽदिभिरपहरणम् । अथ न
तिष्ठन्ति किं तु तथ्यक्त्वा पलायन्ते तदा ते जनमध्ये गत्वा
प्राप्नुवन्ति । अथवा—स्थण्डिलं न प्रत्युपेक्षितमिति प्रभाते
परिष्ठापयन्ति तदा मालिनेर्वस्त्रैस्तस्मिन्परिष्ठाप्यमानं प्रवच-

नस्यापञ्जना-अहो अभी वराका अदत्तदाना मृता अपि शोभां न लभन्ते इति ।

“ संभमादिसुं होजा ” इत्यादिकमेव व्याख्यानयति-

तेणऽग्गिसंभमादिसु, तप्पडिबंशेण दाहो हरणं वा ।

मइलेहि अ छडुंती, गरिहा य अयंडिले वावि ॥४२६॥

स्तेनाग्निसंभ्रमात्-आदिशब्दात्परचक्रसंभ्रमाऽऽदिपरिग्रहः । तत्प्रतिबन्धेन कालगतप्रतिबन्धेन तिष्ठतामग्निदाहः, स्तेनैर्वा हरणं स्यात् । अथ स्थण्डिलं न प्रत्युपेक्षितमिति प्रभाते परिष्ठापयन्ति तदा मलिनैर्वस्त्रैरुपेतं छर्दयन्ति, गर्हा स्यात्, अथेतदोपभयादस्थण्डिलेऽपि परिष्ठापयन्ति ।

तथा अस्थण्डिलं परिष्ठापनादोषः-

एण दोस अपोहिय, अह पुण पुर्वं तु पेहितं होतं ।

तो ताहि चिय निंता, एते दोसा न होता य ॥४३०॥

एते अनन्तरोदिता दोषा अपेक्षिते स्थण्डिले भवन्ति । अथ पुनः पूर्वं प्रत्युपेक्षितमभविष्यत्तत्तद्वैव यदि अनायिष्यन्तस्तदा एते अनन्तरोदिता दोषा नाभविष्यन् ।

अह पेहिण वि पुर्वि, दिया व रातो व होज्ज वाघातो ।

सावयतेणभया वा, वि ठकिया तोहो अन्थावे ॥४३१॥

अथ पूर्वप्रेक्षितेऽपि स्थण्डिले दिवा वा रात्रौ वा भवेन् व्याघातः । कथमित्याह-स्वापदभयान्, स्तेनभयाद्वा । यदि वारात्रौ द्वाराणि ठकितानि पिहितानि तदाऽऽस्थापयन्ति धरन्ति, न परिष्ठापयन्तीत्यर्थः । तथा बन्धनं छुद्वन्जागरमाणाऽऽदिका पूर्वोक्ता यतनाऽपि, स्थण्डिलस्य व्याघातस्तर्हि यावन् स्तेनाऽऽदिभयापगमां भवन्ति, स्थण्डिलं वा किमपि कालोचितं प्राप्यते, तावन्मैव प्राकृती यतना कर्तव्या ।

असतीए सुक्किलाणं, दिणकालगयं निर्भं विगिंचंति ।

पडिहारियं च पच्छा-कडादि कोडीदुगेणं वा ॥४३२॥

अथ दिवने कालगतः परं शुक्लानि वस्त्राणि न विद्यन्ते तर्हि शुक्लानां वस्त्राणामभावे दिनकालगतं बन्धनाऽऽश्रित-नाविषयं कृत्वा निशि रात्रौ (विगिंचंति) परिष्ठापयन्ति । अथ रात्रौ पूर्वोक्तकारणैर्व्याघातस्तर्हि यदन्यत एवमेव यावन् शुक्लं वस्त्रं न लभ्यते तदा पञ्चान्कताऽऽदिषु प्रातिहारिकं शुक्लं वस्त्रं याच्यते । अथ तःपि न लभ्यते तर्हि कोटीद्विके-नाप्युत्पादयेत् । किमुक्तं भवति? -पूर्वं विशोधिकोत्प्रापीति ।

असतीए शेउ निंसि, ठवंतु सागारि यंडिलं पेहे ।

यंडिलवाघातस्मि वि, जयणा एसेव कायव्वा ॥४३३॥

कोटीद्विकप्रकरणेऽपि शुक्लवस्त्राणामभावे निशि रात्रौ सागरिकं शय्यातरं कालगतस्य समीपं स्थापयित्वा स्वयं साध-वः स्थण्डिलं तथाविधं प्रत्युपेक्षन्ते । अथ स्थण्डिलव्याघा-तस्तदा पंचवानन्तरोदिता यतना कर्तव्या । रात्रिद्वारं गतम् ।

अथ दिग्द्वारमाह-

भहल्ल पुर गामे वां, वस्सा वाडग साधिओ ।

इहरा दुव्विभागाओ, कुग्गामे सुविभाविधा ॥४३४॥

यत्र महापुरस्य महालगस्य, महाग्रामस्य वा महत्वेन दि-ग्विभागो दुःखेन विभाव्यते, तत उग्राध्याद्, वाटकान्, सा-

हेर्षा दिग्विभागः परिभाषनीयः, इतरथा दुर्विभागा भवेयुः, कुग्रामे तु सुविभागा दिशः ।

ताः पुनरिमा दिशः-

दिस अवरदक्खिणाद-क्खिणा य अवरा य दक्खिणापुञ्जा अवरुत्तरा य पुव्वा, उत्तर पुव्वुत्तरा चेव ॥ ४३५ ॥

दिक् प्रथमतोऽपरदक्षिणा नैर्ऋती निरीक्षणीया, तद्भा-वे दक्षिणा, तस्या अभावे अपरा पश्चिमा, तस्या अप्य-भावे दक्षिणपूर्वा, आग्नेयी इत्यर्थः । तस्या अभावे अप-रात्तरा वायव्यीति भावः । तस्या अभावे पूर्वा, तस्या अ-प्यभावे उत्तरपूर्वा ।

संप्रति प्रथमायां दिशि सत्यां शेषदिक्षु परिष्ठापने दोषमाह-

समाही अभत्तपाणे, उवगरऽण्णभायमेव कलहो उ ।

भेदो गेलसं वा, चरिमा पुण कडुते असं ॥ ४३६ ॥

अथ प्राप्तायामपरदक्षिणायां परिष्ठापने प्रक्षुराक्षपानलभ-तः समाधिरुपजायते, तस्यां सत्यां द्वितीयस्यां दक्षिणायां परिष्ठापने अभक्षपानं भक्षपानाऽलाभः, तृतीयस्यामनुपकरण-मुपधरभावः, चतुर्थ्यां दक्षिणपूर्वस्यां स्वाध्यायाभावः, पञ्च-म्यामपरात्तरस्यां कलहः, षष्ठ्यां पूर्वस्यां गच्छभेदता, सप्त-म्यामुत्तरस्यां ग्लानत्वं, चरमा अष्टमी पूर्वोत्तरा कृतमृत-कपरिष्ठापना अन्यं मृतकं कर्षयति, मरणमापादयतीत्यर्थः ।

एतदेव स्पष्टतरमाह-

पउरऽसपपाण पढमा, वितियाण भत्तपाणे न लभंति ।

ततियाए उवहिमादी, नऽत्थि चउत्थीए सज्झाओ ॥४३७॥

पंचमियाए असंखड, छट्ठीए गणस्स भेयणं नियमा ।

सत्तमिए गेलसं, मरणं पुण अट्टमी वेति ॥ ४३८ ॥

गाथद्वयमपि व्याख्यातार्थत्वात्सुगमं, नवरं “ पउरसपाण पढमा ” इत्यत्र प्राकृतत्वात्सप्तम्या लोपः । ततः प्रथमाया-मिति द्रष्टव्यम् । अष्टमीति अष्टम्यामिति ।

साम्प्रतमुक्कानुक्कद्वारसंप्रहार्थमाह-

रत्तिदिसा यंडिल्ले, सिल विंवा म्हामिए य उस्ससे ।

छेत्तविभत्ते सीमा, सीसाणे चेव ववहारो ॥ ४३९ ॥

प्रथमं रात्रिद्वारं, तच्च प्रागेव सप्रपञ्चमुक्कम् । द्वितीयं दिग्द्वारं, तच्च भण्यमानमास्ते, तृतीयं स्थण्डिलद्वारं त्रिधा शिलारूपं, चिम्बाऽऽदि वृक्षाऽऽदीनामधो ध्यामितम् । चतुर्थमुत्सन्न-द्वारं, पञ्चमं क्षेत्रविभक्ते भूमिभागे द्वयोर्प्रांमयोः । सीमायां परिष्ठापनीयमित्येवंलक्षणं, षष्ठं शमशाने इति द्वारम् । तत्र च व्यवहारो वक्तव्यः । एव द्वारगाथासंक्षेपायैः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुकामो रात्रिद्वारं किल

प्रागेव सप्रपञ्चमुक्कमतो दिग्द्वार-

रस्य वक्तव्यशेषमाह-

लभमाणे पढमाए, तीए असतीए वावि वाघाते ।

ताहे अन्नाए वी, दिसाए पेहेज्ज जयणाए ॥४४०॥

लभ्यमानायां, गाथायां पुंसत्वं प्राकृतत्वात्, प्रथमायां परिष्ठा-पनम् प्रथमाया अपरदक्षिणस्या अभावे व्याघाते वा सति तत्-

स्तस्याः प्रथमाया दिशोऽन्यस्यां दिशि द्वितीयस्यां स्थण्डिलं यतनया प्रेक्षेत, तस्या अपि लभ्यमानाया अभावे व्याघाते वा तृतीयस्यामेव यावच्छरमायामपि, न च प्रागुक्तो दोषः, तीर्थंकराऽऽज्ञानुपालनपुरस्सरं यतनया प्रवृत्तेः । यदि पुनर्द्वितीयस्यां सत्यां तृतीयस्यां दोष उक्तः स प्रसज्यति, चतुर्थ्यां तृतीयां कुरुः । एवमुत्तरोत्तरदिक्षु अपि भावनीयम् । गतं दिग्द्वारम् ।

अधुना स्थण्डिलद्वारमाह—

सिलायलं पसत्थं तु, जत्थ वुच्छदि फासुयं ।

भापथंडिलमादी वा, निवादीशे समीवगे ॥ ४४१ ॥

शिलातलं शिलातलरूपं यत् प्रशस्तं स्थण्डिलं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथवा—यत्र गोकुलमजा वा उषिताः । आदिशब्दादन्यद्वा यत्प्रासुकं तत्र । यदि वा—ध्यामिते अग्निना दग्धे प्रदेशे, आदिशब्दात् करीषाऽऽदिप्रदेशरूपे वा स्थण्डिलं, यदि वा—निम्बाऽऽदीनां वृक्षाणां समीपे यत्र महान् सार्थ उषितस्तत्र परिष्ठापयन्ति । गतं स्थण्डिलद्वारम् ।

अधुना “उत्सवस्” द्वारमाह—

उत्सवस्साऽऽविष्प कप्पा उ, होंति खेत्तेसु केसुई ।

अथंडिला दिसासुं वा, ते विजाशेज पमव ॥ ४४२ ॥

केपुचित् क्षेत्रेषु उत्सवेन बाहुल्येन बहुकालादाचीर्क्षाः कल्पा भवन्ति । किंविशिष्टा इत्याह—अस्थण्डिलाः, तथाहि—केपुचित् ग्रामेषु नगरेषु वा एवंरूपा मर्यादा यथा एतावति प्रदेशे सूनकं त्यक्तं, नान्यत्र, यत्र च स्थण्डिलभावस्तत्र धर्मास्तिकायप्रदेशनिश्रामुपकरणं परिष्ठापयेत् । यत्राऽपि नदीपूरेण वर्षासु स्थण्डिलप्रदेशः प्लावितोऽभ्यासु विदिक्षु स्थण्डिलव्याघातस्तत्रापि धर्मास्तिकायप्रदेशनिश्रया परिष्ठापनं कुर्यात् । एतच्च प्रस्तावादुक्तम्, अन्यथा नायमाचीर्क्षाः कदाः । तथा केपुचित् क्षेत्रेषु दिक्षु बहुकालाऽऽचीर्क्षाः कल्पा भवन्ति । यथा आनन्दपुरे उत्तरस्यां दिशि संयताः परिष्ठापयन्ति, ततस्तत्र तथैव परिष्ठापनं कर्तव्यं, नास्ति कश्चिदोषः । तानपि स्थण्डिलान् दिक्षु वा कल्प्यान् प्रहावान् जानीयात्, ज्ञान्वा च तथैव समाचरेदिति । गतमुत्सवद्वारम् ।

इदानीं क्षेत्रविभक्तं सीमायामिति द्वारमाह—

खेत्तं वि भते गामे, रायमण वा अदेत सीमाए ।

भोजियमादी पुच्छा, रायपदे सीममउभे वा ॥ ४४३ ॥

कचित् ग्रामे कौटुम्बिकैः क्षेत्रभूमयः सर्वा अपि सीमाच्छेदेन विभक्ताः, ततः समस्तं भूखण्डं क्षेत्रैर्निरुद्धं, क्षेत्रसीमासु च न लभ्यते परिष्ठापयितुम् । कुत इत्याह—(रायमण वा अदेत सीमाए) यदि क्षेत्रसीमायां परिष्ठाप्यते तदा येषां कुटुम्बिनां सीमा, ते राजकुले गृह्यन्ते, यथा युष्माभिरयं मारितः, ततः सीमायां राजभयेन, वाशब्दः समुच्चये, अददन्सु कौटुम्बिकेषु तस्य ग्रामस्य यो भोजिको महतरः, स पृच्छयते—यथा क्षेत्रसीमायां वयं सूनकं परिष्ठापयामः, आदिशब्दात् यदि स ध्यात्—आयुक्तो जानाति, नाहमिति । ततस्तं पृच्छ तदा स पृच्छयते, यदि सोऽनुजानाति ततः सुन्दरम् । अथ नानुजानाति तदा राजपथे परिष्ठाप्यते ।

अथवा—द्वयोर्ग्रामयोर्मध्ये सीमायां सरजोऽवग्रह इति कृ-

त्वाऽधुना श्मशानमाह—

असतीए तु ससाणे, रुंभण अभत्थ अपारिभोगम्मि ।

असती अणुसद्धादी—ऽणंतग अंतर्हं इयरे वा ॥ ४४४ ॥

राजपथस्य ग्रामद्वयमध्यस्य वा कथमन्यभावे (ससाणे) श्मशाने परिष्ठाप्यते । अथ श्मशानपालकः श्मशानद्वारे स्थितो निरुणाद्ध, यथा यत् दानव्यं तद्वत्त्वा श्मशानमभिगच्छथ, तदा अन्यत्रापिभोगे यत्रानाथमृतकानि परिष्ठाप्यन्ते इत्यन्ते वा तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ तादृक् स्थानं न विद्यते तदा तस्य असम्यग्भावे तस्य श्मशानपालकस्य अनुशिष्टिः शासनम् । आदिशब्दात् धर्मकथा च क्रियते । अथ तथापि न ददाति तर्हि (सं) तस्य मृतस्य यानि ‘खंतिगानि अन्तानि’ तस्मै दीयन्ते, अथ तानि नेच्छति, तर्हि इतराणि नवानि दीयन्ते ।

कथंभूतानीत्यत आह—

अदासइ अणिच्छंते, साहारण गमण दार मुत्तण ।

सति लंभपुवारुहणं, स चैव विगिंचणाऽलंभे ॥ ४४५ ॥

अशानि दशरहितानि दीयन्ते, अथ तानि नेच्छति तर्हि साधारणं वचनं भणयते, यथाऽयं कालगतोऽवतारितस्तिष्ठतु, वयं ग्रामं प्रविश्य मार्गयामां, यदि लभ्यामहे दास्यामां, नो चेत् तमिदं मृतकमिति । एवं साधारणं वचनमुक्त्वा, नवर श्मशानद्वारे अथतार्यं ग्राममध्ये गमनं कुर्वन्ति । यदि लब्धानि सदृशानि वस्त्राणि ततः प्रत्यागत्य दत्त्वा परिष्ठापयन्ति । अथ न लब्धानि तदा राजकुले उपारंहरणं चटनं, चटित्वा निवेद्यते—यथा युष्मदीयः श्मशानपालकः श्मशाने अतिनं कालगतं मोक्षं न ददाति, साधवो हि निष्किञ्चनाः स त्वस्मभ्यं याचते । एवं निवेद्य तस्य पुरुषमानीय परिष्ठापयन्ति । एतेन यदधस्तेनद्वारगाथायां व्यवहार इत्युक्तं तद्वतिवत्तम् । अथ राजकुलं ज्ञात्—श्मशानपालस्यैतदायस्तं, ततो यत्स हूते तत्कर्त्तव्यम् । एवं राजकुले व्यवहारस्यालम्बे सैव विवेचना । किमुक्तं भवति ?—पुनस्तत्र गम्यते ।

सीयाणस्स वि असती, अलंभमाणे उवरि कायाणं ।

निसिरंता जयणाए, धम्मादिपदेसनिस्माए ॥ ४४६ ॥

अथ श्मशानपालकः श्मशानद्वारे सूनकस्य स्थापनं न ददाति तदा श्मशानस्याभावे श्मशानद्वारेऽवस्थापयितुमलभ्यमाने अस्थण्डिलेऽपि कायाणां हरति, कायादीनामुपारं यतनया धर्माऽऽदिप्रदेशान्ध्रया धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशेष्विदं परिष्ठापयाम इति कल्पनया, निःसृजन्तः परिष्ठापयन्ति शुद्धाः ।

एसा सत्तएह मजाया, ततो वा जे परेण य ।

हेडा सत्तएह लोणा उ, तेसिं वुच्छामि जो विही ॥ ४४७ ॥

एषा अनन्तरोदिता मर्यादा विधिः सप्तानां, तेभ्यां वा सप्तभ्यः परेण परतो ये अष्टप्रभृतयस्तेषां द्रष्टव्यो, ये तु सप्तानामधस्तात् लोकास्तेषां यो विधिस्तं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञानमेव करोति—

पंचएह दोरिह हारा, भयणा आरेण पालहारेसु ।

ते चैव य कुसपडिमा, नयंति हारावहारो वा ॥ ४४८ ॥

यदि सप्तानामधस्तात् पदं भवति, तदा त्रयो विश्वस्य द्वौ द्वौ भूत्वा बहन्ति, एको वसन्तिपालः, एकस्तृणाऽऽदि मातृकं च गृह्णाति । पञ्चानां विधिं साक्षादाह—पञ्चानां साधूनां संभवे द्वौ द्वौ बहन्ति इत्यर्थः । तृतीयः कुशाऽऽदि नयति,

चतुर्थो वसतिपालः, पञ्चमः कालगतः । पञ्चानामारतो ये चतुःप्रभृतयस्तेषां वसतिगृहेण वहनं च विकल्पना । किमुक्तं भवति ?-यथासंभवमशूल्यां वसतिं कृत्वा शय्यातरस्य वा निवेद्य शय्यामपि कृत्वा यथा शक्नुवन्ति तथा परिष्ठापयन्ति । तथा चाऽऽह-त एव हराभृतवाहकाः कुशानप्यानयन्ति । अयमत्र भावना-शय्यातरस्य च निवेदनं कृते त्रयो विधस्य वहन्ति । यस्तु विश्राम्यति स कुशाऽऽदि नयतीति । अथवा-यः एव समर्थः स हरो भवेत्, स वहतीति भावः ।

एको व दो व उवहि, रत्ति वेहास दिव असुष्मिम् ।

एकस्म य दो चैव य, छड्डण गुरुगा य आणादी ॥४४६॥

यदि त्रयः साधवो भवेयुः तदा एकः कालगतो, यौ च द्वौ तौ रात्रावुपधि विहायसि कृत्वा एको द्वौ वा वहनः । अथ दिवा परिष्ठाप्यते तदा एकस्य मोचनेन विप्रिस्तथैव द्रष्टव्या यथा द्वयानन्तरमुक्तः । किमुक्तं भवति ?-रात्रावुपधि विहायसि कृत्वा परिष्ठापयन्ति, दिने शय्यातरभालनेन वसतिमशूल्यां कृत्वा परिष्ठापयेत् । यद्येकद्वित्रिप्रभृतयः स्तोका वयं कथं धोद्याम इति विचिन्त्य न परिष्ठापयन्ति किं तु त्यक्त्वा गच्छन्ति, तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, न केवलं प्रायश्चित्तमेव किन्वाऽऽद्यादयश्च दोषाः, तन्निमित्तमपि तेषां प्रायश्चित्तमिति भावः ।

इमं चान्यं दोषाः-

गिहि गोण मल्ल राउल-निवेयणा पाणकड्डणुडुहे ।

छक्रायाण विराहण, भावण मुक्खे य वावने ॥४५०॥

साधनामभावे गृहिणस्तं त्यजन्ति । यदि वा-गावौ बलीवर्दी याक्कयित्वा ताभ्यां गृहस्थाः कर्पयन्ति । अथवा-मल्लः परित्याजयन्ति । यदि वा-गृहस्था राजकुले निवेद्यन्ति, तत्र पाणककर्पणे प्रवचनस्यांहुहः । यथा प्राप्तमीदृशेन धर्मेण, यत्रेदृशी अवस्था प्राप्यते, प्रवचनविरूपा दोषा इयं संयमविगधना । अन्यतर्कनीयमनैः षट्कार्याविगधना, ध्यापनं दहनं तस्य कलेवरस्य गृहस्थः क्रियेत, ततस्तत्रापि षट्कार्याविगधना । तथा व्यापन्नं कुथिते कुमिजालसंनके शुष्के शोपमुपगतं द्वीन्द्रियविगधना ।

उपसंहारमाह-

तम्हा उ वड्डितं चैव, वोढुं जे जइण बला ।

नयंति दो वि निहोच्चं, सदोच्चं ठावण निमि ॥४५१॥

यस्मादेतं अनन्तगदिता दोषास्तस्मात्स्तोकैरपि परिष्ठापयितव्यं, तत्र विधिः प्रागुक्त एव । यथा यदि चत्वारस्तदा एको वसतिपालः, शेषास्त्रयो विधस्य तत्कलेवरं वहन्ति, यस्तु विश्राम्यति स तृणाति मात्रकं वहति । अथ त्रयो जनाः, यदि वा-द्वौ, तदा यदि रात्रौ निर्भयं तर्हि (निहोच्चं) निर्भये येन तदुपरि कलेवरं वोढुं प्रति सन्नाः समर्थास्ते छावपि नयन्ति, उपधि तच्च कलेवरं नयन्तीत्यर्थः । नीत्या च कलेवरं परिष्ठापयन्ति । अथ बहिरुपकरणस्तेनभयं तदा रात्रावुपकरणं विहायसि विलम्ब्य द्वारं बद्धा परिष्ठाप्य प्रत्यागच्छन्ति । यदि वा-सदोच्चं समये रात्रौ तत्कलेवरं परिष्ठापयन्ति, स्थापयित्वा बन्धनच्छेदनजागरणाऽऽदिकां यतनां कुर्वन्ति, ततो दिवसे यदि शक्नुवन्ति तदा

उपकरणं गृहीत्वा परिष्ठापयन्ति । अथोपकरणं वोढुं न शक्नुवन्ति तदा शय्यातराऽऽदीनां परिनिवेद्य द्वारं स्थगयित्वा परिष्ठापयन्ति, परिष्ठाप्य भूयो वसन्तौ प्रत्यागच्छन्ति ।

अह गंतुमणा चैव, तो नयंति ततो चिय ।

ओलोयणमकुव्वंतो, असदो तं तु मुज्झए ॥ ४५२ ॥

अथान्यं ग्रामं ते गन्तुमनसस्तत उपकरणं सह नयन्ति । नीत्वा तत्कलेवरं परिष्ठाप्य तत एव परिष्ठापनप्रदेशात्परतोऽन्यं ग्रामं गच्छन्ति । तत्र यदुक्तमधस्तात्कल्पाध्ययने-"अवगम्यमि अवलोयणा कायव्वा" इति । तदन्यग्रामगमनेनाशदोऽकुर्वन् शुध्यति, न दोषभाग् भवति ।

छड्डेउं जइ जंती, नायमनाए व तेण परलिंगं ।

जइ कुव्वंती गुरुगा, आणादी भिक्खुदिट्ठतो ॥ ४५३ ॥

यदि कालगतं छुर्दयित्वा अपरिष्ठाप्य गच्छन्ति तर्हि ते विचारणीयान्तेन ग्रामेण ते ज्ञाता वा, तस्य परिचिता वा इत्यर्थः । तत्र ज्ञाते ग्रामस्य परिचये सति यदि कालगतस्य परलिङ्गं कुर्वन्ति, कृत्वा वा परिष्ठाप्य गच्छन्ति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, आणाऽऽद्यश्च दोषाः । अथ अज्ञाते परलिङ्गं कृत्वा अपरिष्ठाप्य गच्छन्ति तदा कालगतस्य परलिङ्गदर्शनतो मिथ्यात्वगमनम् । अत्र च धावकभिक्खुदृष्टान्तः । स च आवश्यकटीकातो भावनीयः । (स चाऽस्मिन् कांशेऽग्रं 'भिक्खुदिट्ठं' शब्दादवगन्तव्यः)

तत्र ज्ञातेऽन्ये च दोषास्तानेवाऽऽह-

अचियत्तमादि वोच्छे-यमादि दोसा उ होति परलिंगे ।

अन्नाए ओहि काले, अकए गुरुगा य मिच्छत्तं ॥४५४॥

ज्ञाते सति परलिङ्गं कृतमितरांश्च साधून् दृष्ट्वा अप्रति कुर्वन्ति । अष्टो इमे संयता निःशुका निर्लेजा मा परिष्ठाप्योभूदिति परलिङ्गमारोप्यापरिष्ठाप्य त्यक्त्वा गताः । आदिप्रहरेणाऽऽगाहमिथ्यादृष्टीनां प्रीतिरुपजायते इति परिग्रहः । सूत्रं च व्युच्छेदाऽऽद्यो दोषाः । तथाहि-ते आगाहमिथ्यादृष्टयः प्रीतिं कुर्वन्ते । अहो ! सुन्दरमात्मनेव तैः प्रवचनस्य हीलना कृता, मा एतेषामाहारादीनि प्रयच्छथ । आदिप्रहरेणात्र कोऽपि प्रवज्यां प्रतिपद्येत, मा सोऽप्येवंविधामवस्थां प्राप्नुयात् । एते ज्ञातानां दोषाः । अथाज्ञाता यतनां कृत्वा तत्कलेवरमपरिष्ठाप्य व्रजन्ति, यदि क्षिप्रमेव गतास्ततः स पञ्चात्कालगतो देवलांके उत्पन्नोऽर्घ्यं प्रयुह्यते । ततः स एवं मन्यते-अहमेतेन लिङ्गेन देवो जातः, एवं मरणानन्तरं मिथ्यात्वगमनम् । अत्र कालं कृते तेषां गमने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । यस्मादेतं दोषास्तस्माद्विधिना परिष्ठाप्यः ।

संप्रति यः कथञ्चन एकाकी जातस्तस्य

परिष्ठापनाविधिमाह-

एगागी तो जाहे, न तरेज्ज विगिंचिउं तथा सो उ ।

ताहे य विमग्गेजा, इमेण विहिणा सहायाओ ॥४५५॥

तत एकाकी त्यक्तकलेवरं विवेक्तुं न शक्नुयात्, तदा अनेन वक्ष्यमाणेन विधिना सहायान्विमार्गयेत् ।

तमेव विधिमाह-

संविग्गमसंविग्गे, सारुविथसिद्धपुत्त सप्पी य ।

सग्गामम्मि य पुंवि, सग्गामऽसती परग्गामे ॥४५६॥
अप्पाहेइ सयं वा, वि गच्छं तत्थ ठाविआ अस्सं ।
असती निरुपण वा, काउं ताहे व वच्चेआ ॥४५७॥
संविग्गाई ते विय, असतीए ताहे इत्थिवग्गेण ।

सिद्धी साविग संजति, किटि मज्झिम कायतुल्ला वा ॥४५८॥

यदि तस्मिन् ग्रामे अन्येऽपि संविग्गा असांभेगिकाः सन्ति, तदा तैः सह परिष्ठापयन्ति, तेषामभावे असांभेगैः पार्श्वस्थाऽऽदिभिः समं, तेषामप्यभावे सारूपिकसिद्धपुत्रैः, तेषामप्यप्राप्तौ संविभिः आवकैः समम् । एवं पूर्वं स्वग्रामे मार्गणा कर्त्तव्या, तत्र स्वग्रामे संविनामप्यसन्ति अभावे यदि परग्रामे स्वपक्षोऽस्ति तत्र कश्चिन्प्रेषयति, अन्यस्य तथाविधस्य प्रेषणयोग्यस्याभावे (अप्पाहेइ सि) अन्यं गच्छन्तमादिशति, अन्यस्यापि गच्छतोऽसंभवे कालगतस्य पार्श्वे कश्चित् स्थापयित्वा स्वयमन्यग्रामं गच्छन्ति, गत्वा स्वपक्षमन्यमानयति । अथ स कोऽपि न विद्यते यः कालगतस्य पार्श्वे स्थाप्यते, तर्हि यत्र कीटिभिर्न भक्ष्यते तत्र निरत्यये निरपाये स्थाने कालगतं कृत्वा ततोऽन्यग्रामं ब्रजत्, गत्वा संविग्गाऽऽदीनानयति, प्रथमतः संविग्गान् सांभेगिकानानीय तैः समं परिष्ठापयति । तेषामप्यप्राप्तौ आवकैः समं, तेषामप्यभावे स्त्रीवर्गेण । तत्र क्रममाह-प्रथमतः सारूपिकीभिः सिद्धपुत्रीभिरतुल्यवयोभिः, तासामप्यलाभे आविकाभिरतुल्यवयोभिः, तासामप्यलाभे वृद्धाभिः संयतीभिः, तासामप्यप्राप्तौ मध्यमकायाभिः संयतीभिः, तासामप्यलाभे तुल्यभिरपि तुल्यवयोभिरपि संयतीभिः ।

गण भोइए व जुंगिते, संवरमादी मुहा अण्णिच्छेतो ।

अणुसिद्धि अदसादी, तर्हि समं तो विगिंचति तु ॥४५९॥

तुल्यवयसामपि संयतीनामभावे मल्लगणं वा हस्तिपालगणं वा कुम्भकारगणं वा समुपतिष्ठति. ततो यान् न सहायान् ददति तैः समं परिष्ठापयति, गणानामभावे भोजिकं ग्राममहत्तरमुपतिष्ठते ततो यावत्सहायान् ददति तैः सह परिष्ठापयति, तत्रापि सहायानामलभे ये जुङ्गिका हीनजातयो हीनकर्माणश्च संवराऽऽद्यश्च संवराः कचवरोऽसारका, आदिशब्दाश्चखरोधिकास्त्रानकारकक्षालप्रक्षालकाऽदिपरिग्रहः । तेषामनुशिष्टि ददति, ततस्त्रैः सहायैः परिष्ठापयति । अथ ते मुधा नेच्छन्ति तदा ये अन्ये जातिजुङ्गिका वरुडाऽऽद्यस्तेषामनुशिष्टि ददति अथ तेऽपि मुधा नेच्छन्ति तदा तेषामदशानि वस्त्राणि मूल्यं दीयते, अदशानामनिच्छायां ततस्त्रैः समं विगिञ्चयेत् ।

अहव रंभिज्ज दारदो, मूलं दाऊण नीणहा ।

अणुसिद्धादी तु तर्हि, अस्सो वा भस्सती जती ॥४६०॥

तस्मिन्कालगते कदाचित् रात्रौ नीयमाने द्वारस्थो द्वारं रुभ्यान्, यदि किञ्चित् प्रयच्छन् ततो निष्काशं ददामि, कचिद्देशे पुनरवमाचारो-दिवसेऽपि मृतं द्वारपालस्य किञ्चित् दत्त्वा निष्काशयते, तस्य रुध्नोऽनुशिष्टिः कर्त्तव्या । आदिशब्दान् धर्मकथाऽपि । तत्र यदि नेच्छति ततो ययन्यः कोऽपि धर्मकथामनुशिष्टि वा भुत्वा मृते इत्याह-

मुंच दाहामऽहं मुल्लं, उवेहं तत्थ कुवती ।

अदसा देती वत्थे, असती साहरणं वदे ॥४६१॥

अहं लब्धामो आणेमो, अलदे तं वियाणओ ।

सो वि लोगरवा भीतो, मुंचते दारवालओ ॥ ४६२ ॥

मुञ्चामुं साधुमहं ते मूल्यं दास्यामि, तत्रापेक्षां साधुः कुरुते, न तं मूल्यं प्रयच्छन्तं धारयति । अधान्यः कोऽपि नैवं भयति, तदा अदशानि वस्त्राणि ददाति, तेषामनिच्छायां ल-दशान्यपि । अथ वस्त्राणि सदशान्यदशानि वा न सन्ति तदा तेषामभावे साधारणं वदेत् । तथाहि-यदि लब्ध्यामहे तत आनेण्यामो, अलाभे त्वंमत्तस्य कलेवरस्य विहायकः, एवं साधारणे उक्ते सोऽपि द्वारस्थो लांकरवभीतो नियमान् मुञ्चति, अमोचने तत्तत्रैव मुक्त्वा वस्त्रोत्पादनाय गच्छन्ति, गत्वा अस्तं ग्रान्तं वा वस्त्रमानयन्ति, अलाभे सोऽपि द्वारपालो मृतकेन हीत्यते, ततो मुहूर्तानन्तरं स्वयमेव मुञ्चति ।

अज्ञातविषयेऽपवादमाह-

आप्पाए वावि परं, लिंगं जयणाए काउ वच्चेति ।

उवओगट्ट नाऊणं, एम विही असहायए ॥ ४६३ ॥

अथवा अज्ञाते अपरिचिते ग्रामरूपे यतना कालगतस्य परलिङ्गं कृत्वा ब्रजति । कया यतनयेत्याह-उपयोगार्थं ज्ञात्वा एतावता कालेन तस्य कालगतस्य उपयोगलक्षणा-ऽर्थोऽभूत्, नानः परं, परलिङ्गकरणेऽपि कचिद्दोष इति ज्ञात्वा एव विधिरसहायं स्वसहायस्य एकाकिनो द्रष्टव्यो, न तु द्विप्रभृतीनामपीति ।

एण्ण मुत्त न गयं, सुत्तनिवातो उ पंथ गामे वा ।

एणो व अणेगा वा, हवेज्ज वीसुंभिया भिक्खु ॥ ४६४ ॥

यदेतत् व्याख्यानमेतन् न सूत्रं गतं, किं तु सामाचारीप्रकाशनिमित्तं सर्वमेतत् व्याख्यातम् । संप्रति यदधः प्रतिपादितः सूत्रनिपातः पथि ग्रामे वेति तदिदानीं व्याख्यायते-एको वा अनेके वा भयेयुर्विष्वग्भूताः भिक्षवः । इयमत्र भावना । अत्र चत्वारो भङ्गाः-एकेन साधुना एकः कालगतो दृष्टः । १ । एकेन अनेके २, अनेकैरेकः ३ अनेकैरनेके ४ ।

तत्र प्रथमभङ्गमधिकृत्य विधिमाह-

एगागियं तु गामे, दहुं सोउ विगिंचण तहेव ।

जो दारुंभणं तू, एसो गामे विही वुत्तो ॥ ४६५ ॥

ग्रामे एकाकी एकाकिनं कालगतं संविग्रमसंविग्रं वा दृष्ट्वा श्रुत्वा विवेचनं परिष्ठापनं तथा कुर्यात् पथोक्तमनन्तरं तावत् द्वि निरोधनम् । एवं शेषेष्वपि भङ्गेषु संविग्रशरीरं वा असंविग्रशरीरम् वा “ एणो एणं पासह, एणो एणगे, ते पुण संविगियरे वा जे वा ” प्रागुक्तेन विधिना परिष्ठापयितव्याः । एष ग्रामे विग्रहः ।

संप्रति पथि विधिमाभिधित्सुगाह-

एमेव य पंगम्मि वि, एगमणेगे विगिंचणा विहिणा ।

एत्थं जो उ विग्रेसो, तमहं वुच्छं समासेण ॥ ४६६ ॥

(एमेव) अनेनैव प्रागुक्तेन प्रकाशेण, पथ्यपि एकस्यानेकस्य च विवेचना परिष्ठापना द्रष्टव्या, नवरमत्र यो विशेष-पस्तमहं समासेन वक्ष्ये ।

तत्र एकानेकप्रतिपादनार्थमाह—

एगो एगं पासति, एगोऽण्णे अण्णे एगं वा ।

शेगाण्णे ते पुण, मंविगितरे व जे दिट्ठा ॥ ४६७ ॥

एक एकं पश्यतीति प्रथमो भङ्गः १, एकाऽनेकान् २, अनेके एकम् ३, अनेके अनेकान् ४, तत्र ये दृष्टान्ते संबिन्ना भवेयुरन्वयिना वा, सर्वथा परिष्ठापना कर्तव्याः अन्यथा प्रवचनोपघातः स्यात् ।

संप्रति विशेषप्रतिपादनार्थमाह—

वीड्कंते भिन्ने, नियंते सोऊण पंच वि पयाई ।

मिच्छन्त अन्नपंथे-ण कड्डुणा भामणा जं च ॥ ४६८ ॥

व्यतिक्रान्तं, व्यपगतजीवमिति भावः । भिन्नं श्वाऽऽदिभिर्विकीर्णं कुथितमकुथितं वा तस्मिन् व्यतिक्रान्ते, भिन्ने, उपलक्षणमेतत्—अभिन्नं वा श्रुते निवृत्त्य यथाकृतिविधिना तत्परिष्ठापयेत् । यदि पुनः श्रुत्वा एकमपि पदं गच्छति तदा आह्वाऽऽदीनि पञ्चापि पदानि तस्य प्रसजन्ति, न केवलमाह्वाऽऽदीनि पञ्च पदानि, किं त्वन्यान्यऽपि मिथ्यात्वाऽऽदीनि प्रसजन्ति । तद्यथा—श्रुत्वा यदि परिष्ठापनाभयादन्यपथेन उन्मार्गेण वा अन्यग्रामाभिमुखं वर्जति तदा न स यथा—वादकाणीति तस्य मिथ्यात्वम् । (कड्डुणं चि) गृहे वाह्याऽऽकर्षणं यत्प्रायश्चित्तं तर्दापि प्राप्नोति । तथा (भामणं चि) अन्निकाथेन यदि तस्य कलेवरस्य दाहः क्रियते तदा ध्यामननिष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते । यच्चान्यसदपि प्राप्नोति । किं तर्दिने चेत् यावन्त प्राणा विमूर्च्छन्ति तावन्तो विराध्यन्ते यावन्तश्चाऽऽगन्तुकाः प्राणास्तं विराधनागानुवन्ति, तत्सर्वमपरिष्ठापयन्प्राप्नोति । अथवा श्रुत्वा पदमात्रातिक्रमेऽपि पञ्चापि पदानि प्राप्नोति । कानि तानीति ? अत आह—मिथ्यात्वमयथावादकारित्वात् पथेन वर्जति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तम् । २ गृहस्थाऽऽदिभिर्कर्षणं, तन्निष्पन्नम् । ३ अन्निकाथेन दहते तद्धेतुकम् । ४ यच्चान्यत्संमूर्च्छिताऽऽगन्तुकप्राणजातिविराधनाजं, तदपि । ५ ।

साध्वतमनामेव गाथां व्याचिरासुराह—

तं जीवातिक्रान्तं, भिन्नं कुथितेतरं च सोऊण ।

एगपयं पि नियत्तं, गुरुणा उम्मममादी वा ॥ ४६९ ॥

तत्कलेवरं जीवातिक्रान्तं व्यतिक्रान्तमुच्यते, भिन्नं श्वाऽऽदिभिर्विकीर्णं, तच्च कुथितमकुथितं वा । उपलक्षणमेतत्—भिन्नं वा श्रुत्वा एकपदमपि न गच्छति, किं तु निवर्तते, अन्यथा एकपदानतिक्रमेऽपि प्रायश्चित्तं चत्वारोऽपि गुरुकाः, उन्मार्गाऽऽदी वा प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

आणादी पंचपदे, नियत्तणे पावए इमे अन्ने ।

मिच्छन्ताऽऽदी व पदे, कमधिकखेसा व जे पंच ॥ ४७० ॥

न केवलमनिवर्तने प्रायश्चित्तं किं न्वाह्वाऽऽदीनि पञ्च पदानि प्राप्नोति । तद्यथा—आह्वा १, अन्नवस्था २, मिथ्यात्वम् ३, आत्मविराधना ४, संयमविराधना च ५ । न केवलममूनि पदानि, किन्त्वित्यन्यपि मिथ्यात्वाऽऽदीनि पदान्यन्यानि प्राप्नोति । तानि च प्रागेव भावितानि । अथवा पञ्चापि पदानि प्राप्नोति इत्युक्तं तत्र तान्येव पञ्च पदानि उक्तगाथायां दर्शयति—क्रमवित्ते तात्पादवित्ते रात्र्यानि पञ्च पदानि मिथ्यात्वाऽऽदीनि मिथ्या-

त्वमन्यपथेन प्रव्रजने, गृहस्थाऽऽदिभिराकर्षणम्, अन्निकाथेन दहने ४, यच्चान्यत्संमूर्च्छिताऽऽगन्तुकप्राणजातिविराधना-मिति तानि प्राप्नोति । तदेवं पञ्च पदानीत्यस्य व्याख्यानं द्विधा कृतम् ।

संप्रति कर्षणपदं यच्चेति पदं व्याख्यानयति—

गोणादि जत्तियाओ, व पाणजातीउ तत्थ मुच्छंति ।

आगंतुगा व पाणा, जं पावते तयं पावे ॥ ४७१ ॥

गवाद्यो यत्समाकर्षयन्ति, यावन्तो वा प्राणजातयस्तत्र कलेवरे मूर्च्छन्ति, आगन्तुका वा प्राणा यथाऽऽप्नुवन्ति, तदेतत्सर्वं सांज्ञितवर्त्तमानः प्राप्नोति, शेषपदानि सुगमानीति कृत्वा न व्याख्यातानि ।

अधुना विवेचनमाह—

दडुं वा सोउं वा, अव्यावस्यं विगिचए विहिणा ।

वावणे परलिंणं, उवहीनातो व अम्मानो ॥ ४७२ ॥

पथि कालगतं दृष्ट्वा, यदि वा—कालगत इति अन्यतः श्रुत्वा, यदि तत् कलेवरमव्यापन्नम्, अविभिन्नमित्यर्थः । ततः पूर्वोक्तेन विधिना विवेचयेत् । अथ स एकाकी, ततः परिष्ठापयितुं न शक्नोति । यदि वा—शक्नोति परं बहवो मृतास्तनः परलिङ्गं कृत्वा त्यजति । अथ तत् व्यापन्नं तदा तस्मिन्परलिङ्गं कर्तव्यम् । परलिङ्गकरणं नाम—यस्तस्य पथिप्रदहणम् । स चोपधिद्विधा—ज्ञातो वा अज्ञातो वा । ज्ञातो नाम यथेतत्सांभोगिकस्य साधारणकरणम्, अज्ञातो नाम यो न ज्ञायते, किंभय सांभोगिकस्य, किं वा असांभोगिकस्येति ? । तत्र ज्ञातोऽज्ञातो वा तस्योपधिर्गृहीतव्यः ।

अथ कस्मात्परलिङ्गं क्रियते?, तत आह—

मा णं पिच्छंतु बहू, इति नाए वि करेइ परलिंणं ।

गहिउम्मि वि उवगरणे, परलिंणं चेव तं होइ ॥ ४७३ ॥

मा अमुं बहवो जनाः प्रेक्षन्तामिति कृत्वा ज्ञातेऽपि तस्मिन्कालगते परलिङ्गं क्रियते । किं तत्परलिङ्गकरणमिति चेत्?, अत आह—गृहीते चोपकरणे परलिङ्गमेव तद्वदिति, साधु-लिङ्गाभावात् ।

संप्रति ज्ञातस्य चोपधिप्रहणे विधिमाह—

सागारकडे एको, मणुस दिमो सुहो भवे विइओ ।

अमणुमे अप्पिणतो, न गेएहती दिज्जमाणं पि ॥ ४७४ ॥

सागारकृतं नाम य तस्य नाममर्थीकृतं किन्वाचार्या एतस्य विज्ञायका इति बुद्ध्या परिगृहीतं तस्मिन्सागारकृते एकः प्रथमोऽवग्रहः । यदि सांभोगिकस्योपधिग्रह्यमिति ज्ञातस्तदा आचार्यमनीषं गत्वा निवेद्य आचार्यस्य समर्पयति । तत्र यथाचार्यो वृत्तन्वमवामुमुपधिं परिमुद्धव, 'ततो मस्तकेन वन्दे' इति भणित्वा अन्येषां साधूनां निवेदयति । यथा क्षमाश्रमणैरेतद् वस्त्रं पात्रं वा मह्यं दत्तोपाति । ततस्तं ध्रुवते—आराग्यधारिणी-यं क्षमाश्रमणानां गुणैर्वर्द्धय । एवमन्योऽन्यस्य सांभोगिक-स्योपधिर्दत्तस्यावग्रहो द्वितीयः । अयमनोऽहः स उपधि-स्तर्हि तं गुणैः समर्पयति, तं च बुद्ध्या दीयमानमपि न गृह्णाति ।

असांभोगिकसत्कत्वात्तर्हि कथं तत्कर्तव्यमित्याह-
इयरेमिं घेत्तुणं, एगंते परिठवेज्ज विहिणा उ ।

अप्पाए-संविगो-वहिम्मि कुज्जा उ घोसणयं ॥४७५॥

इतरेषामसांभोगिकानां लिङ्गमात्रोपजीविनां वा संबन्धी यदि ज्ञातो भवति तर्हि आचार्याणां नथैव निवृत्तीयं, तत्र यद्यन्य उपश्रितास्ति ततः कारणे आचार्यो ब्रूते-परि-
भुङ्क्ष्याऽसुमुपाधिमिति, तेन च नथैति प्रतिपत्तव्यम् । अथा-
न्य उपाधिः समस्ति, तदा सूर्यचक्षुषां गृहीत्वा एकान्ते प-
रिष्ठापयत् । अथ न ज्ञातो भवति किमयमुपाधिः सांयग्नस्ये-
ति तदा अज्ञाते संविग्नोपधौ विधिना घोषणं कुर्यात् । व्य०
७ उ० । ध० ।

पारिवाणियागार-पारिस्थापनिकाऽऽकार-पुं० । परिष्ठापनं
सर्वथा त्यजनं प्रयोजनमस्य पारिष्ठापनिकम् । तदेवाऽऽका-
रः पारिष्ठापनिकाऽऽकारः । प्रश्ना० ५ वि० । परिष्ठापनरूपं
प्रत्याख्यानाऽऽकारं, प्रश्न० ४ द्वार ।

पारिणामिय पारिणामिक-पुं० । पारि समन्ताभ्रमनं जीवाना-
मजीवानां च जीवन्वाऽऽदिरूपानुभवनं प्रति प्रह्वीभवनं परि-
णामः, स एव तेन वा निर्वृत्तः पारिणामिकः । कर्म० ४ कर्म० ।
जीवाजीवन्वन्वाऽऽदिलक्षणे भावभेदे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ।
अनु० । आ० म० । पं० सं० । आचा० । “ भव्याभवजी-
वत्परिणामः । ” भव्यत्वमभव्यत्वं जीवत्वं वेति त्रयो भेदाः
पारिणामः । कर्म० ४ कर्म० । (अस्य व्याख्या ‘ पारिणामिय ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१५ पृष्ठे दर्शिता)

पारिणामिया-पारिणामिकी-स्त्री० । पारि समन्ताभ्रमनं परि-
णामः । सुदीर्घकालपूर्वापरार्थवलेकनाऽऽदिजन्य आत्मधर्मः
स कारणं यस्याः सा पारिणामिकी । भ० १२ श० ५ उ० ।
प्राये वयैविपाकजन्ये बुद्धिभेदे, ग० । ज्ञा० आ० क० । आ०
चू० । न० । (‘ पारिणामिया ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१६ पृष्ठे
इयं सोदाहरणा लक्षिता) “ एवं विष्णो आं दोहलो, एवहि
भासेहि दारगो जाआ, रसो णिवेइयं, तुट्ठो दासीए छुट्ठाविआ
अनागवणियाए, कहियं सेणियस्स, आगआ, अंबाडिया किं
से पढमपुत्तो उज्झिआं ति ? । गआ अनागवणियं, तेणं सो
उज्जीविआ, अनागचंदो से नाम कयं । तथपि कुकुडिपिङ्ग-
णं कोणं गुली अहिघिडा, सुकुमालिया सा न पण्णइ, कया
जाया, तांहे से दारपाह नःमं कयं कणिआं ति । ” (१२८४
गाथा) आख० ४ अ० । (अशोकचन्द्रवृत्तमपि ‘ पारिणामि-
या ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२० पृष्ठे गतम्) (‘ कणिय ’
शब्दे तृतीयभागे ६२६ पृष्ठादारभ्यात्र विशेषः)

पारितावणिया-पारितापनिकी-स्त्री० । पारितापनं नाम दुःखं,
तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी । ध० ३ अधि० आव० । पारितापनं
दुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी । स० ४ सम० ।
पीडाकरणं भवायाः पीडाकरणेन वा निर्वृत्तायां क्रियायाम् भ० ३
श० ३ उ० । आ० चू० । प्रश्ना० । स्था० । खड्गाऽऽदिघातेन पीडाकरणं,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । सा च द्विधा-स्वदेहपारितापनिकी, पर-
देहपारितापनिकी च । आद्या स्वदेहे पारितापनं कुर्वतः, द्विती-
या-परदेहे पारितापनीमिति तथा चान्यः रष्टोऽपि स्वदेहपारि-
तापनं करोत्येव कश्चिज्जडः । अथवा-स्वहस्तपारितापनिकी,

परहस्तपारितापनिकी च । आद्या स्वहस्तेन पारितापनं कुर्व-
तः, द्वितीया परहस्तेन कारयतः । आव० ४ अ० । आ० चू० ।
पारित-पत्र-अव्य० । पग्लोकं, तं० ।

पारितए-पारायितुम्-अव्य० । पारमंतुमित्यर्थं, भ० १२ श०
१ उ० ।

पारितविइय-परत्राद्वितीय-पुं० । जावानां पग्लोकं द्वितीयं
धर्मं, तं० ।

पारिप्पव-पारिप्पव-पुं० । पालिविशेषं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
आचा० ।

पारियह-न० । बाह्यपृष्ठस्य बाह्यभूमौ, न० ।

पारियावणिया-पारियापनिका-स्त्री० । कालान्तरे याचन्ति-
तौ, “ सर्वं च सं उवट्ठाणपणियावणियं पकिण्ह । ” ज्ञा०
१ ध्रु० ६ अ० । स्था० । पारितापनं ताडनाऽऽदुःखावशेषल-
क्षणं, तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी । स्था० २ डा० १ उ० ।

पारियासिय परिवामित-त्रि० । ह्यस्तेन, भ० १५ श० । पर्यु-
पिते, वृ० ३ उ० । नि० । ग० । (पर्युपिताऽऽहारग्रहणनिषेधो
‘ गायत्रचरिया ’ शब्दे तृतीयभागे ६१७ पृष्ठे कृतः)

पारिव्वज्ज-पारिव्वज्ज-न० । परिव्राजामिदं पारिव्वज्जम् । मस्क-
रित्वं गृहस्थभावत्यागं, हा० १८ अष्ट० ।

पारिव्वाय-पारिव्राज-न० । परिव्राट्संनान्विति, आ० म० १ अ० ।

पारिसाडणिया-पारिशाटनिका-स्त्री० । परिशाटनं दानाय दे-
यवस्तुनो भूमौ छर्दनं, तेन निर्वृत्ता पारिशाटनिकी । ध० ३
अधि० । उज्जनमयायां पारिष्ठापनकयाम् आव० ४ अ० ।

पारिहत्थिय-पारिहस्तिक-पुं० । प्रकृत्यैव दत्ते सर्वप्रयोजना-
नामकालहीनतया कर्तारि स्था० ६ डा० ।

पारिहारिय-पारिहारिक-पुं० । परिहारस्तथाविशेषः, तेन चर-
न्तीति पारिहारिकाः । ध० ४ अधि० । परिहारनपावाहकेषु जी० ।
“ गतास्तथाथ तान् द्रष्टुं, तावत्पश्यन्ति लिङ्गिकान् ।
पृच्छन्ति स्म ततस्ते तं स ददान्पुत्तरं शवः ॥
अभदयादिपरीहारात् किञ्चनं पारिहारिकाः । १०॥ ” जीत० ।

पारी-देशी दाहनभाण्डं, दे० ना० ६ वर्ग ३७ गाथा ।

पारुअग्ग-देशी-विभ्रामे, दे० ना० ६ वर्ग ४४ गाथा ।

पारुअल्ल-देशी पृथुके, दे० ना० ६ वर्ग ४४ गाथा ।

पारुहल्ल-देशी-हन्ते, दे० ना० ६ वर्ग ४५ गाथा ।

पारेवय-पारापत-पुं० । लोमपर्शभेदे, जी० १ प्रति० । जं० ।

फलप्रधानवनरूपनिभेदे, प्रश्ना० १७ पद ४ उ० । प्रश्न० । ग० ।

पालंक-पालङ्क-पुं० । महागण्डाऽऽदिपानिभेदे शाकभेदे, वृ० १
उ० २ प्रक० । आचा० ।

पालंख-प्रालम्ब-पुं० । भुम्बनके, आग्रदीने, आभरणविशेषे,
आचा० १ ध्रु० १ चू० २ अ० १ उ० । ज्ञा० । म० । गलाऽऽभर-
णविशेषे, आ० । तपनीयमये विचित्रमणिरत्नभक्तिविते आ-
त्मनः प्रमाणेन सुप्रमाणे आभरणविशेषे, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । रा० । “ पालंखसंयमाणघोलेतं सुरणधरे । ” प्राल

म्वप्रलम्बमानघोलयद्भूषणधनः । (पलंयमाणघोलं न सि)
दोलायमानानि भूषणानि, तानि धरतीति य स तथा ।
कल्प० १ अधि० १ क्षण । “ पालंयपालंयमाणसुकयपडउत्त-
गिजे । ” प्रलम्बेन दीर्घेण प्रलम्बमानेन च सुष्ठु कृतं पटेनोत्त-
रीयमुत्तरासङ्गो येन स तथा । तं० । प्रलम्बेन दीर्घेण प्रल-
म्बमानेन लम्बमानेन पटेन सुष्ठु कृतमुत्तरीयमुत्तरासङ्गो ये-
न स तथा । भ० ७ श० ६ उ० । औ० । रा० । “ ओऊलं पा-
लंयं । ” पाइ० ना० २०५ गाथा ।

पालग-पालक-न० । खनामख्याते शकेन्द्रस्याऽऽभियोगिके दे-
वे, तद्विरचितं लक्ष्योत्तमप्रमाणे शकस्य पारियानिके, औ० ।
स्था० । “ पालययानविमानपाणकं । ” पालकदेवनिर्मितसौ-
धमेन्द्रसंबन्धि, यानं च तद्विमानं च यानाय वा गमनाय
विमानं यानविमानं, न तु शाश्वतमिति । विमाने, स्था० ४
ठा० ३ उ० । जं० । कल्प० । (पालकदेवस्य कृत्यवर्णनम्
' तिथ्यर ' शब्दे चतुर्थभागे २२५१ पृष्ठे गतम्) चम्पानग-
रीराजस्य स्कन्दकस्य कुम्भकारनगरराजभार्यायाः पुरन्दरय-
शने भ्रातृमृनिस्वतस्याम्यस्तिके प्रमजितस्य मारकं ना-
स्तिकदृष्टौ खनामख्याते ब्राह्मणे, नि० चू० १६ उ० । व्य० ।
खनामख्याते कृष्णवासुदेवपुत्रे, (कृतिकर्मण्ययं दृष्टान्तः)
आप० ३ अ० । आ० म० । नि० चू० । खनामख्याते प्रामे, यत्र
वीरजिनं दानिला नाम वणिक् यात्रायां प्रस्थितोऽसि गृही-
त्वा मारयितुं प्रवृत्तः, स्वयमेव छिन्नशिखाः संजातः । (५२२
गाथा) आ० चू० १ अ० । आव० । आ० म० । अवन्तीराज-
प्रशान्तसुते खनामख्याते वीरनिर्वाणदिनाभिपिक्के अवन्ती-
राजे, आ० क० ४ अ० । तत्कथा ' अस्त्रायया ' शब्दे प्रथम-
भागे ४६४ पृष्ठे गता) “ जं रयणिं सिद्धिं गच्छां, अग्रहा नित्यं-
करा महावीरा । तं रयणिमवन्तीष, अहिसिद्धो पालगो रा-
या ॥ ६१३ ॥ ” नि० ।

पाला-पाला-स्त्री० । महत्तरिकायाम्, व्य० ४ उ० ।

पालि-पालि-पुं० । नेतौ, स्था० ४ ठा० १ उ० । आ० म० । रा० ।
तडागाऽऽदेरनतिक्रमार्थं बन्धे, उपा० ७ अ० । संयममहातडा-
गस्याऽनतिक्रमे, वृ० ३ उ० । पालिरिय पालिजीवितधार-
णात् । भवस्थिता, उत्त० १८ अ० ।

पालिआ-पालिका-स्त्री० । खड्गमुष्टौ, “ असिमुष्टौ पालिआ
य छरु । ” पाइ० ना० १२१ गाथा ।

पालिजंत-पाल्यमान-त्रि० । मनतोपयोगजागरणेन रक्षणी-
ये, औ० । “ एअस्स पहावेणं, पालिजंतस्स सया पयत्तेणं
(१५६५) ” पं० व० ५ द्वार ।

पालितग-पालित्रक-पुं० । पाटलिपुत्रीये खनामख्याते आ-
चार्ये, “ पाडलिपुत्तणपरे पालितगआयरिया अर्थन्ति ” आ०
चू० १ अ० ।

पालित्ता-पालयित्वा-अव्य० । आसेव्येत्यर्थे, कल्प० ३ अ-
धि० ६ क्षण ।

पालित्ताणय-पालित्राणक न० । खनामख्याते नगरभेदे,
“ अत्थि चाल्लकजणवप पालित्ताणयं नाम नयरं, तन्थ
कयट्टिनामधज्जो गाममहत्तरा । ” ती० २७ कल्प । (' कव-
डिजकख ' शब्दे तृतीयभागे ३२५ पृष्ठे उक्तम्)

पालिभेद-पालिभेद पुं० । प्रतिपूर्वस्य शुद्धपरिखामप्रयुक्त-
स्याऽतिक्रमे, वृ० ३ उ० ।

पालिय-पालित-त्रि० । पुनः पुनरुपयोगप्रतिजागरणेन रक्षि-
ते, स्था० ७ ठा० । आचा० । आव० । “ पालियं पुणो पुणो प-
रिजागरमाणेण जाहातिणं महुवावाणियसणं निम्हपुत्ता
निकखेवतो समं ” । आ० चू० ६ अ० ।

उदिण काले विट्ठिणा, पत्तं जं फासियं तयं भणियं ।

तह पालियं तु असई, सम्मं उवओगपडिअरिअं ॥ ५४८ ॥

उदिते काले पूर्वोक्ताऽऽदौ विधिनाधारणाऽऽदिना प्राप्तं यत्
प्रत्याख्याने स्पष्टं तद् भणितं परमशुक्रभिः तत्पालितं तु भ-
ण्यते, गृहीतं सद् यदसकृच्छ्रम्यगुपयोगं प्रतिजागरितम् अ-
विस्मृतमिति गाथाऽर्थः । पं० व० २ द्वार । सीमां यावत्त-
त्परिणामहान्या रक्षितं, स्था० १० ठा० । प्रय० ।

पाली-देशी-दिशि, दे० ना० ६ वर्ग ३७ गाथा ।

पालीबंध-देशी-तटाके, दे० ना० ६ वर्ग ४५ गाथा ।

पालीहम्म-देशी-वृत्तौ, दे० ना० ६ वर्ग ४५ गाथा ।

पालेमाण-पालयत्-त्रि० । स्वयमेव पालनं कुर्याणे, कल्प०
१ अधि० १ क्षण । जं० । जी० । प्रज्ञा० । “ आहं वच्चं पारे-
वच्चं कामेमाणा पालेमाणा विहरइ । ” विपा० १ ध्रु० २ अ० ।

पालेवि-पालयितुम्-अव्य० । “ तुम एवमणाणहमणहि
च ” ॥ ८ । ४ । ४४१ ॥ इत्यनेन तुमः स्थानं तेषु आदेशः ।
“ जंप्पि च एप्पिणु सयल धर, लेविणु तवु पालेवि । वि-
णु संते नित्थेसरण, को सकइ भुवने पि ॥ २ ॥ ” जेतुं
त्यक्तं सकलां धरां लालुं तपः पालयितुम् । विना शान्ति-
ना तीर्थेभ्वरेण कः शक्नोति भुवनेऽपि ॥ प्रा० ४ पाद ।

पाव-पाप-न० । “ क-ग-च-ज० ” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्या-
दिना अनादरेव लुग्विधानात् पश्य न लुक् । “ पा वः ” ॥ ८ ।
१ । २३१ । इति पश्य वः । प्रा० १ पाद । पांशयति मलिन-
यति जीवमिति पापम् । (अत्रार्थे “ पंसेइ० ” (३२५)
इत्यादिगाथा सव्याख्या ' एणोकार ' शब्दे चतुर्थभागे
१८४१ पृष्ठे गता) विशेषः । पातयति नरकाऽऽदिष्विति
पापम् । आव० ४ अ० । आचा० । आ० म० । पांशय-
ति गुण्डयति आत्मनं पातयति चाऽऽत्मन आनन्दरसं
शोषयति क्षययतीति पापम् । स्था० १ ठा० । असदनुष्ठा-
नाऽऽपादिते कर्मणि, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । सर्वतः साव-
द्यानुष्ठाने, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । हिंसाऽनृताऽऽदिरूपे
कर्मणि, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । अशुभे कर्मणि, पञ्चा० ७ विव० ।
“ एगे पावे । ” स० १ सम० । स्था० । अलातोदयफले, अशुभ-
प्रकृतौ, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । प्रश्न० । अनुपये, वश० १
चू० उत्त० । सूत्र० । आव० । आचा० । “ पुत्रल कर्मशुभं यत्तत्पुण्य-
मिति जिनशास्त्रेने दृष्टम् । यदशुभमथ तत्पापमि-ति भवति
सर्वजनिर्दिष्टम् ॥ ११ ॥ ” इति । सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० । आचा० ।
असद्व्यर्थं, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । आचा० । असातवे-
दनीयाऽऽदिके कर्मणि, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । अशुभे कर्म-
णि, तत्कारणत्वाद् हिंसाऽऽदिके कर्मणि पञ्चा० ३ विव० ।

आगमनिषिद्धे कर्मणि, पञ्चा० ११ वि० । सम्यक्त्वाऽऽदि-
गुणविधातइतो ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिप्रकृतिकदम्बे, लो० ३
वि० । प्रव० ।

पापनिक्षेपः-

पापे क्लृप्तं द्रव्ये, सञ्चित्ताचित्त मीसगं चेव ।

खेत्तम्मि निरयमाई, कालो अइदुस्समाईओ ॥ ३८७ ॥

भावे पावं इणमो, हिंसा मुसा चोरियं च अग्बंधं ।

तत्तो परिग्गहो धिय, अगुणा भणियाय जे सुत्ते ॥ ३८८ ॥

पापे पापविषयः (क्लृप्तं ति) पदकः षट्परिमाणो नाम-
स्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावेभेदाभिज्ञेय इति गम्यते । तत्र
च नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्ये विचार्ये आगमतो ज्ञाताऽनु-
पयुक्तो, नो आगमतस्तु व्यतिरिक्तमाह--(सञ्चित्ताचित्त मीसगं
चेव ति) इह च पापमिति योज्यते । प्राकृतत्वाद्योभयत बि-
न्दुलोपः । तत्र सञ्चितद्रव्यपापं यद्विषयचतुष्पदापदेषु म-
नुष्यपशुवृक्षाऽऽदिष्वसुन्दरम् । अचित्तद्रव्यपापं तदेव जीव-
विप्रयुक्तं चतुरशीतिपापप्रकृतयो वा वक्ष्यमाणा । मिश्रद्रव्य-
पापं तथाविधविषयाऽऽद्याऽशुभवत्त्वाऽऽदियुक्तं तच्छरीरा-
णि वा जीववियुक्तैकदेशयुक्तानि । सन्ति हि जीवशरीरेष्वपि
जीववियुक्ता नखकेशाऽऽद्यस्तदंशकदेशाः । उक्तं हि--"तस्मैव
देसे चिए, तस्सव देसे अणुवचिए ति ।" जीवप्रदेशाणेतमेव
हि तत्र चित्तव्यमनुपचितत्वं वा विवर्तितं, पापप्रकृतियु-
क्ता वा जन्तुरेव मिश्रद्रव्यपापमुच्यते । (चेयेति)
प्राग्वत् । क्षेत्रविचार्ये पापं नरकाऽऽदिपापप्रकृत्युदयविषयभूतं
यत्र तदुदयाऽस्ति । काल इति कालपापम् बुद्धमाऽऽदिको,
यत्र कालाऽनुभावतः प्रायः पापोदय एव जन्तूनां जायते । आ-
दिशब्दादव्ययं वा काले यत्र कस्यचिज्जन्तोन्तदुदयः । भावे
विचारयितुमुपक्रान्ते पापम् । इदमनन्तर्गमेव वक्ष्यमाणं (हिंस
स्ति) हिंसा प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं, सुपाऽस्तदभिधानं,
चौर्यं च स्तैन्यम्, अग्न्याभैथुनं, ततः परिग्रहो मूर्च्छाऽऽत्मकः ।
अपिः समुच्चये, च पूरणे, गुणाः सम्यग्दर्शनाऽऽद्यः, तद्विपक्ष-
भूता अगुणाः मिथ्यात्वाऽऽद्यो दोषाः । नञां विपक्षेऽपि दर्शना-
दऽभिधाऽऽदिष्वत् । भणित्वा उक्ताः तुः समुच्चये व्यवहितक्रम-
श्च, अगुणाश्च ये सूत्रे आगमं अन्यत्र इहैव वा प्रस्तुताऽध्ययने ।
उक्त० १७अ० । (पापतत्त्वम् 'नार्यंतराय' इत्यादिगाथाभि 'तत्त'
शब्दे चतुर्थभागे २१८ पृष्ठे प्रकटीकृतम्) इह पापं द्विधा-गोप्यं,
स्फुटं च । गोप्यमपि द्विधा-लघु महच्च । तत्र लघु-कृततुलामाना-
ऽऽदि, महच्च विश्वासघाताऽऽदि । स्फुटमपि द्विधा कुलाऽऽचारेण,
निर्लेज्जत्वाऽदिना च । कुलाऽऽचारेण गृहिणाभारम्भाऽऽदि, म्ल-
च्छाऽऽधीनां हिंसाऽऽदि च, निर्लेज्जत्वाऽदिना तु यनिधेयस्य हिं-
साऽऽदि तत्र निर्लेज्जत्वाऽदिना स्फुटंऽनन्तसंसारित्वाऽऽद्य-
पि, प्रवचनोद्वाहाऽऽदेहेतुत्वात् कुलाऽऽचारेण पुनः स्फुटं स्तो-
कः कर्मबन्धो, गोप्यं तु तीव्रतराऽनत्यमयन्यात् । ध० २ अधि०
पापमेषापचीयमानमुपचीयमानं च मुक्कदुःखहेतुर्न पुण्यं कर्मा-
ऽस्ति पुण्यमत्र अपचीयमानमपचीयमानं च सुखदुःखहेतुर्न
पापमस्तीति, एवंविधवाद् निरस्यतोक्तं भगवता--"अथि पुणे,
अथि पावे ।" श्री० । (अत्र समग्रा नबमगणधरवाद् 'कम्म'
शब्दे तृतीयभागे २५१ पृष्ठाद्वारभ्य दर्शितः) "संभाव्यमानपा-
पोऽह-मपापेनाऽपि किं मया ? निर्विषयाऽपि सर्पस्य, भृशमु-
द्विजिते मनः ॥ १॥" सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । "पावं का-

ऊण सयं, अण्पायं सुद्धमेव ववहरइ । इगुणं करेइ पावं, वीवं
बालस्स मंदत्तं ॥ १ ॥" सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

दीणो जणपरिभूओ, असमत्थो उअरभरणमित्ते वि ।

चित्तेण पावकारी, तह वि हु पापफलं एअं ॥ १६२ ॥

दीनः कृपणः, जनपरिभूतो लोकगर्हितः, असमर्थः उदर-
भरणमात्रोऽपि आत्मानं भरिरपि न भवति । चित्तेन पाप-
कारी तथाऽपि तु एवंभूतोऽपि सन्नसदिच्छया पापचित्त इ-
त्यर्थः, पापफलमेतदिति जन्मान्तरकृतस्य कार्यं, भाविनश्च का-
रणमिति गाथाऽर्थः । पं० ब० १ द्वार । पापमस्यास्तीति पापः ।
पापकारिणि, ज्ञा० १ ध्रु० ४ अ० । पापाऽऽत्मनि, प्रश्न० १ आ-
अ० द्वार । दशा० । हिंस्रं, स्था० ४ डा० ४ उ० । पापकर्म-
णि सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । रा० । पारिष्ठ, प्रश्न० १ आ-
अ० द्वार । विशेषः ।

जीवानां पापं सर्वं दुःखम्-

नेरइयाणं भंते ! पावे कम्मे जे य कदे, जे य कज्जइ, जे य क-
जिस्सइ, सव्वे से दुक्खे, जे निज्जिमे, से मुहे ? इंता गायमा !
नेरइयाणं पावे कम्मं जाव सुहे एवं जाव वेमाणियाणं ।

(नेरइयाणमित्यादि) (सव्वे से दुक्खे ति) दुःखहेतुसंसार-
निबन्धनत्वाद् दुःखम् । (जे निज्जिमे से मुहे ति) सुखस्वर-
पमादहेतुत्वाच्चार्ज्जिमे कर्म तन्नुत्पन्नमुच्यते । भ० ७ श० ८ उ० ।

नवविहा पावस्साऽऽस्यणा पप्पत्ता । तं जहा-पाणाइ-
वाए० जाव परिग्गहे कोहे माणे माया लोभे ।

(नवविहा पावस्सित्यादि) करण्यम्, नवरं पापस्याशुभप्रकृ-
तिरूपस्याऽऽयतनानि बन्धहेतव इति । स्था० ६ डा० । "दुरिअं
कलुपं दुक्खं, अवं अहम्मो य कम्मं पावं । मिच्छा मोहं
विहलं, अलिअमसक्कं असम्भुअं ॥ ५३ ॥" पाइ० ना० ५३ गाथा ।
पावअ-पावक-पुं० । अग्नौ, " धूमद्वओ हुयवहां, विहावम्
पावओ सिही वएही । अण्लो जलणो उहणो, हुअत्तणो ह-
व्ववाहो य ॥ ६ ॥" पाइ० ना० ६ गाथा ।

पावस-पापीयस्-त्रि० । अनिशयेन पापे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

पावकम्म-पापकर्मन्-न० । अशुभे कर्मणि, भ० २६ श० १
उ० । चारित्रप्रतिबन्धकमोहवीयप्रकृती, ध० ३ अधि० । अशु-
भज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मप्रकृतिषु, श्री० । विपा० । असद-
नुष्ठानाऽऽपादिने कर्मणि, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । दुष्कृते,
प्रश्न० १ आअ० द्वार । पापव्यापारे, आ० चू० ३ अ० । पा-
पोपादाने, अनुष्ठाने, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । विषयार्थं
सावधानुष्ठानं, आचा० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । संसारार्णवपरि-
भ्रमणहेतौ, आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । पापहेतौ हिंसाऽऽद्यनु-
ष्ठाने, उक्त० ६ अ० आचा० सूत्र० । मैथुनाऽऽसंयताऽऽदिकं, सूत्र०
१ ध्रु० ४ अ० १ उ० । घातकर्मणि स्था० २ डा० ४ उ० । उक्त०
(" से वसुमं) " (१५५) सूत्रं ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे
२६७५ पृष्ठ उक्तम्) " पावं कम्मं अकुवमाणं एवमहं
अगंधे ।" पापं पापापादानं कर्माष्टादशभेदभिन्नं, तदकुर्वी-
ष्टोऽनाचरन् । एष अहं निर्मन्थः । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ३ उ० ।
"पावं कम्मं णो अर्हसि नं परिभाय मेहावी" - पापं कर्म-अथ-
पननकारित्वान्पापं क्रियतइति कम्मं, तथाऽष्टादशभिर्न प्राण-
तिपातमृगायादादत्ताऽदानमैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालां-

भ्रमेमद्वेषकलहाभ्याख्यानैरुपपत्तिरित्यतिमायासु-
षामिथ्यादर्शनशक्त्याऽऽख्यमिति । एवमेतत्पापमष्टादशभेदं
नान्वेषयेन्न कुर्यात् स्वयं, न चाऽन्यं कारयेत्, न कुर्यान्नम्य-
मनुमोदयेत् । (६१ सूत्रं) आत्मा १ भ्रु १ अ ७ उ ० । सूत्र ० ।
“ पावाणं च खलु भो कडाणं कम्माणं पुंवि दुच्चिक्खणं
दुष्पडिक्कणाणं वेदइत्ता मोक्खो, एत्थि अययइत्ता, तवसा
या भोसइत्ता । ” आत्मा १ भ्रु ६ अ २ उ ० । “ जीवा णं
वेदिं ठाणं पावकम्मं बंधइ । तं जहा-रागेण चैव, दोनेण
चैव । ” रागद्वेषाभ्यां पापकर्म बध्यते उदीर्यते इति । स्था २
ठा ४ उ ० । (‘ बन्ध ’ शब्दे विशेषः) जीवानां पापकर्म-
तया पुद्गलचयः-

जीवा णं दुद्वाणनिव्वत्तिए पोग्गले पावकम्मत्ताए चिणं
वा, चिणंति वा, चिणस्संति वा । तं जहा-तसकायनिव्वत्तिए
चैव, प्रावरकायनिव्वत्तिए चैव, उवचिणंसु वा, उवचिणंति
वा, उवचिणस्संति वा, बंधिसु वा, बंधंति वा, बंधिस्संति
वा, उदीरंसु वा, उदीरंति वा, उदीरिस्संति वा, वेदंसु वा,
वेदंति वा, वेदिस्संति वा, णिज्जरंसु वा, णिज्जरंति वा,
णिज्जिस्संति वा ।

सूत्राणि षट् सुगमानि, नवरं जीवा जन्तवो, ‘ णं ’ वाक्याल-
ङ्कारे, द्वयोः स्थानयोराश्रययोः त्रसथावरकायलक्षणयोः स-
माहारो द्विस्थानं, तत्र मिथ्यात्वाऽऽदिभिर्विनिर्वर्तिताः सा-
मान्येनापार्जिताः वक्ष्यमाणावस्थापदकयोग्यीकृताः, द्वयोर्वा
स्थानयोर्निवृत्तिर्येषां तं द्विस्थाननिवृत्तिकास्तान् पुद्गलान् का-
र्मणान् पापकर्म घातिकर्म सर्वमेव वा ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि,
तद्भावस्तथा, तथा पापकर्मतया, तद्रूपतयर्थः । चित्तव-
न्ता वा अतीते काले, चिन्वन्ति वा सम्प्रति, चेष्यन्ति वा
अनागते काले, केचिदिति गम्यते, चयनं कथायाऽऽदिपरिण-
तस्य कर्मपुद्गलोपादानमात्रम्, उपचयनं तु चित्तस्याऽऽवाधा-
कालं मुक्त्वा ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदितया निषेकः । स चैवम्-
प्रथमस्थितौ बहुतरं कर्मदलिकं निषिञ्चति, ततो द्वितीयायां
विशेषहीनम् । “ एवं जावुक्कांसियाए विसंसेहीणं निसिञ्चइ
स्ति । ” बन्धनं तु तस्यैव ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदितया निषि-
क्तस्य पुनरपि कथापरिणतिविंशतिशतिकाचनमिति । उदीर-
णं तु अनुदयं प्राप्तस्य कण्ठेनाऽऽकृष्योदये प्रक्षेपणमिति ।
वेदनमनुभवः, निर्जरा कर्मणाऽऽकर्मतामवनमिति । कर्म
च पुद्गलाऽऽत्मकमिति । स्था २ ठा ४ उ ० ।

जीवा णं तिद्वाणनिव्वत्तिए पोग्गले पावकम्मत्ताए चि-
णंसु वा, चिणंति वा, चिणस्संति वा । तं जहा-इत्थी-
णिव्वत्तिए, पुरिमणिव्वत्तिए, णपुंमगणिव्वत्तिए । एवं-
“ चिण उवचिण बंध उदी-र वेद तह निजरा चैव । ”

(जीवा णमित्यादि) सूत्राणि षट्, तत्र त्रिभिः स्थानैः स्त्री-
वेदाऽऽदिभिर्विनिर्वर्तितान् अर्जितान् पुद्गलान् पापकर्मतया
अशुभकर्मत्वेनोत्तरात्तगाशुभाध्यवसायतश्चित्तवन्त आसङ्क-
लनतः, एवमुपचितवन्तः परिपोषणतः, एवं बद्धवन्तो निर्मा-
पणतः, उदीरितवन्तः अध्यवसायवशेनाऽनुदीर्णोदयप्रवेशनतः
वेदितवन्तः अनुभवनतः निर्जगितवन्तः प्रवेशपरिणतवन्तः ।

संप्रहणीगाथावर्जमत्र-“ चिण उवचिण बंधोदी-र वेद तह
निजरा चैव । ” इति । अस्य व्याख्या-“ एवमिति । ” यथैकं
कालत्रयाभिलापेनोक्तं तथा सर्वोच्यपीति । कर्म च पुद्गला-
ऽऽत्मकमिति । स्था २ ठा ४ उ ० ।

जीवा णं चउद्वाणनिव्वत्तिए पोग्गले पावकम्मत्ताए चि-
णंसु वा, चिणंति वा, चिणस्संति वा । तं जहा-णै-
रइयणिव्वत्तिए, तिरिक्खजोणिणिव्वत्तिए, मणुस्सणिव्व-
त्तिए, देवणिव्वत्तिए । एवं उवचिणंसु वा, उवचिणंति
वा, उवचिणस्संति वा । एवं “ चिण उवचिण बंधो-
दी-र वेद तह निजरा चैव । ”

(जीवा णमित्यादि) सूत्रपदकं व्याख्यानं प्राक् तथाऽपि
क्रिञ्चिञ्चिष्यते-(जीवा णं ति) ‘ णं ’ शब्दो वाक्यलङ्का-
रार्थः, चतुर्भिः स्थानकैर्नारकत्वाऽऽदिभिः पर्यायैर्विनिर्वर्तिताः
कर्मपरिणामं नीतास्तथाविधाशुभपरिणामवशाद् बद्धास्ते
चतुःस्थाननिर्वर्तितास्तान् पुद्गलान् । कथं निर्वर्तितामित्या-
ह-पापकर्मतया अशुभस्वरूपज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपत्वेन
(चिणंसु स्ति) तथाविधापरकर्मपुद्गलौक्षितवन्तः पापप्र-
कृतीरूपप्रदेशा बहुप्रदेशीकृतवन्तः । (नेरइयणिव्वत्तिए
स्ति) नेरइयकेण सा निर्वर्तिता इति विग्रहः । एवं सर्वत्र
तथा (एवं उवचिणंसु स्ति) चयसूत्राभिलापेनोपचयसूत्रं
वाच्यम्, तत्र (उवचिणंसु स्ति) उपचितवन्त पौनः पुन्ये-
न । एवमिति चयाऽऽदिन्यायेन बन्धाऽऽदिसूत्राणि वा-
च्यानीत्यर्थः । इह च बन्ध उदीरेत्यादिवक्तव्यं यच्चोपच-
यग्रहणं तत्स्थानान्तरप्रसिद्धगायोत्तरार्द्धाऽनुवृत्तिवशादिति ।
तत्र (बन्ध स्ति) कण्ठेयुः श्लथबन्धनबद्धान् गाढबन्धनबद्धान्
कृतवन्तः । ३ । (उदीर स्ति) (उदीरंसु) उदय-
प्राप्ते दलिके अनुदितास्तानाकृष्य करणेन वेदितवन्तः । (वे-
द स्ति) (वेदंसु) प्रतिसमर्थं स्वेन रसविपकिनाऽनुभू-
तवन्तः (तह निजरा चैव स्ति) (निज्जरंसु) कात्स्थेनानु-
समयविशेषतश्चिपाकहान्या परिणटितवन्तः । स्था २ ठा ४
उ ० ।

जीवा णं पंचद्वाणनिव्वत्तिए पोग्गले पावकम्मत्ताए चि-
णंसु वा, चिणंति वा, चिणस्संति वा । तं जहा-
एगिंदियनिव्वत्तिए ० जाव पंचिंदियनिव्वत्तिए । एवं “ चि-
ण उवचिण बंध उदी-र वेद तह निजरा चैव । ” स्था ०
५ ठा ३ उ ० ।

जीवा णं छद्वाणनिव्वत्तिए पोग्गले पावकम्मत्ताए चिणं-
सुं वा, चिणंति वा, चिणस्संति वा । तं जहा-पुढविकाइय-
निव्वत्तिए ० जाव तसकाइयनिव्वत्तिए । एवं “ चिण उव-
चिण बंध उदी-र वेद तह निजरा चैव । ” स्था ० ६ ठा ० ।

जीवा णं सत्तद्वाणनिव्वत्तिए पुग्गले पावकम्मत्ताए चि-
णंसु वा, चिणंति वा, चिणस्संति वा । तं जहा-नेरइय-
निव्वत्तिए ० जाव देवनिव्वत्तिए । एवं “ चिण ० जाव
निजरा चैव । ” स्था ० ७ ठा ० ।

जीवा णमद्वहणनिव्वत्तिए पोगले पावकम्मत्ताए चि-
णिंसु वा, चिण्ति वा, चिणिस्संति वा । पढमसमए नेरइय-
निव्वत्तिए० जाव अपढमसमयदेवनिव्वत्तिए । एवं “ चिण
उवचिण० जाव णिज्जरा चेव । ” स्था० ८ ठा० ।

जीवा णं नवद्वहणनिव्वत्तिए पोगले पावकम्मत्ताए चि-
णिंसु वा, चिण्ति वा, चिणिस्संति वा । पुढविकाइयनि-
व्वत्तिए० जाव पंचिदियनिव्वत्तिए । एवं “ चिण उव-
चिण० जाव निज्जरा चेव । ” स्था० ६ ठा० ।

जीवा णं दसद्वहणनिव्वत्तिए पोगले पावकम्मत्ताए चि-
णिंसु वा, चिण्ति वा, चिणिस्संति वा । तं जहा-पढमस-
मयएमिदियनिव्वत्तिए० जाव फासिदियनिव्वत्तिए । एवं
“ चिण उवचिण बंध उदी-र वेय तह णिज्जरा चेव । ”
स्था० १० ठा० ।

(यथा च पापकर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते त-
था ' अक्षउत्थिय ' शब्दे प्रथमभागे ४४० पृष्ठे गतम्)

से णुणं भंते ! नेरइयस्स वा तिरिक्खजोणियस्स
वा मणुसस्स वा देवस्स वा जे कडे पावे कप्पे, णत्थि तस्स
अवेइयत्ता मोक्खो ? , हंता गोयमा ! नेरइयस्स वा ति-
रिक्खमणुस्सदेवस्स वा० जाव मोक्खो । से केणट्ठेणं भंते !
एवं बुद्धइ-नेरइयस्स वा० जाव मोक्खो, एवं खलु मए ? ।
गोयमा ! दुविहे कप्पे पप्पत्ते । तं जहा-पएसकप्पे य, अणु-
भागकप्पे य । तत्थ णं जं तं पएसकप्पं तं नियमा वेदेइ,
तत्थ णं जं तं अणुभागकप्पं तं अत्थेगइयं वेदेइ, अत्थे-
गइयं नो वेदेइ, णायमेयं अरहया, मुयमेयं अरहया, वि-
णायमेयं अरहया, इमं कम्मं अयं जीवे अज्झोवगमियाए
वेयणाए वेयइस्सइ, इमं कम्मं अयं जीवे उवकमियाए
वेयणाए वेयइस्सइ, अहाकम्मं अहाणिगरणं जहा जहा
तं भगवया दिट्ठं तहा तहा तं विपरिणमिस्सतीति, से ते-
णट्ठेणं गोयमा ! नेरइयस्स वा० जाव मोक्खो ।

(से णुणमित्यादि) ' नेरइयस्स वा ' इत्यादौ नास्ति मोक्ष इत्ये-
वं सम्बन्धात् पट्टा । (जे कडे ति) तैरेव यद्वदं पावकम्मं ति)
पापमशुभं नरकगत्यादि, सर्वमेव वा, पापं दुष्टं, मोक्षव्याधा-
तहेतुत्वात् । (तस्म ति) तस्मात्कर्मणः सकाशात् (अवे-
इयत्ति ति) तत् कर्मानुभूय (एवं खलु ति) वक्ष्यमाण-
प्रकारेण खलुर्वाक्यालङ्कारं (मए ति) मया । अनेन च व-
स्तुप्रतिपादने सर्ववृत्तेनाऽऽत्मनः स्वातन्त्र्यं प्रतिपादयति ।
(पएसकप्पं य ति) प्रवेशः कर्मपुत्रला जीवप्रवेशेत्वन-
मोतास्तद्रूपं कर्म प्रवेशकर्म (अणुभागकप्पं य ति) अनु-
भागस्तेषामेव कर्मप्रदेशानां संवेद्यमानताविषयो रसस्त-
द्रूपं कर्मानुभागकर्म । तत्र यत्प्रदेशकर्म तन्नियमाद्वेद्यति,
विपाकस्थानानुभवनेऽपि कर्मप्रदेशानामवश्यं कृपणात्प्रदेशे-
भ्यः प्रदेशाभियमाच्छातयतीत्यर्थोऽनुभागकर्म च तथाभावं

वेद्यति वा न वा । तथा मिथ्यात्वं तत्क्षयोपशमकालेऽ-
नुभागकर्मतया न वेद्यति, प्रवेशकर्मतया तु वेद्यत्येवे-
ति । इह च द्विविधेऽपि कर्मणि वेद्यितव्ये प्रकारद्वयम-
स्ति, तच्चाहर्तैव ज्ञायत इति दर्शयन्नाह-ज्ञानं सामान्येना-
द्यगतमतोक्त्यमाणं वेदनाप्रकारद्वयम्, अर्हता जिनं (सु-
यं नि) स्मृतं प्रतिपादितम् । अनुचिन्तितं वा, तत्र स्मृत-
मिव स्मृतं केवलित्वेन स्मरणाभावेऽपि जिनस्यात्यन्तम-
व्यभिचारसाधर्म्यादिति । (विष्णायं ति) विविधप्रकारैर्देशका-
लाऽऽदिविभागरूपैर्ज्ञानं विज्ञातं, तदेवाऽह- (इमं कम्मं अयं
जीवे ति) अनेन द्वयोरपि प्रत्यक्षतामाह-केवलित्वादहर्तः
(अज्झोवगमियाए ति) प्राकृतत्वात् अभ्युपगमः, प्रज्याप्र-
तिपत्तितो ब्रह्मचर्यभूमिशयनकेशलुञ्जनाऽऽदीनामङ्गीकारस्त-
न निर्वृत्ता आभ्युपगमिकी तथा (वेयइस्सइ ति) भविष्य-
त्कालनिर्देशः भविष्यत्पदार्थो विशिष्टज्ञानयतामेव ज्ञेयोऽर्था-
तो वर्तमानश्च पुनरनुभवद्वारैरान्यस्याऽपि ज्ञेयः सम्भव-
तीति ज्ञापनार्थः । (उवकमियाए ति) उपक्राम्यनेऽनेने-
त्युपक्रमः कर्मवेदनोपायस्तत्र भवा औपक्रमिकी स्वयमुदी-
र्घस्य उदीरणाकरणेन बोध्यमुपनीतस्य कर्मणाऽनुभवस्त-
या औपक्रमिक्या वेदनया वेद्यिष्यति । तथा च- (अहाकम्मं
ति) यथाकर्म बद्धकर्मानतिश्रमणं (अहानिगरणं ति)
निकरणां नियतानां देशकालाऽऽदीनां विपरिणामहेतूनाम-
नतिक्रमेण यथा यथा तत्कर्म भगवता दृष्टम्, तथा तथा
विपरिणस्यति, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तादिति । भ० १
श० ४ उ० । (अत्र विशेषम् ' बंध ' शब्दं वक्ष्यामि)

पावकम्ममूल-पापकर्ममूल-न० । क्लृप्तज्ञानाऽऽवरणाऽऽविर्बी-
जं, प्रश्न० २ आध० द्वार ।

पावकम्मविगम-पापकर्मविगम-पुं० । पापकर्म मिथ्यात्व-
मोहनीयाऽऽदि, तस्य विगमः विशिष्टो गमः । पापस्य अपुन-
र्भवबन्धकत्वेन पृथग्भावे, पं० सू० १ सूत्र ।

पावकम्मोवदेस-पापकर्मोपदेश-पुं० । पानयति नरकाऽऽदिबि-
ति पापं, तत्प्रधानं कर्म पापकर्म, तस्योपदेश इति समासः ।
कृष्याद्युपदेशे, आच० ६ अ० । आ० । यथा क्षेत्राणि कृष्यं-
त्यादि । उपा० । ध० २० । पापकर्मप्रवर्तने कृष्यादि-
सावद्यव्यापारे, ध० २ अधि० ।

पावकोव-पापकोप-पुं० । पापमपुण्यप्रकृतिरूपं कोपयति प्र-
पञ्चयति पुष्पयति यः स पापकोप इति । अथवा-पापं चासौ
कोपकार्यत्वात् कोपञ्चेति पापकोपः । पापाऽऽत्मनि कोपन-
शीलं च । एकोनविंशे गणप्राणतिपाते, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

पावग-पावक-न० । पुनातीति पावकम् । शुभे अनुष्ठाने, तं० ।
अमौ, दश० ४ अ० । उत्त० ।

पापक-न० । पापमेव पापकम् । पापोपादान कारणं, आच०
१ भु० ६ अ० १ उ० । उत्त० । सावधानुष्ठानरूपं कर्मणि,
सूत्र० १ भु० १२ अ० । अवशे, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० ।
अशुभे, प्रश्न० १ सम्ब० द्वार । उत्त० । कल्मषे, सूत्र० १ भु०
१ अ० २ उ० । प्राणतिपाताऽऽदौ, प्रश्न० १ आध० द्वार ।
आच० । अशुभफलवृत्तिविशेषं, आ० १ भु० १६ अ० । दुः-
खदायकं, उत्त० २० अ० । पापानुष्ठाने, उत्त० १ अ० । मिथुना

ऽऽसेयनाऽऽदिके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । नरकाऽऽदि-
हेतो पापकर्मणि, उक्त० २ अ० । सकारणभूतेषु आध्वेषु,
सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । पापकमस्यास्तीति पापकः । पापवति,
सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । आचा० । पाप एव पापकः । पापक-
र्त्तर, दश० ६ अ० । जलरुहभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

पावगोयर-पापगोचर-पुं० । पापविषये, द्वा० २० द्वा० ।

पावजीवि (ग्)-पापजीविन्-पुं० । पापश्रुताऽऽजीविनि, को-
रटलाऽऽदिशास्त्रोपजीविनि, व्य० ३ उ० ।

पावहाणग-पापस्थानक-न० । पापहेतूनि स्थानकानि पाप-
स्थानकानि । हिंसाऽऽदिषु पापस्थानेषु, प्रच० १०६ द्वार । (ता-
न्यष्टादश 'पेसुख' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यामि)

पावडण-पादपतन-न० । "दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पाद-
पीठेऽन्तर्दे" ॥ ८ ॥ १ । २७० ॥ इति सस्वरव्यञ्जनस्य लुग्भा ।
'पावडण-पाअवडण' । पादयोः पाते, प्रा० १ पाद ।

पावण-पावन त्रि० । पवित्रे, अष्ट० २६ अष्ट० ।

प्रापण-न० । प्राप्तौ, द्वा० १ श्रु० १८ अ० । दृष्टाद् व्यापारप्र-
वर्तने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पावणियाण-पापनिदान-न० । पापानि पापनिबन्धनानि नि-
दानानि । पापोपादानभोगाऽऽदिप्रार्थनायाम्, पा० ।

पावणिवारण-पापनिवारण-न० । त० । अशुभकर्मणो नि-
वन्धके, पा० ।

पावणिवेयण-पापनिवेदन-न० । रागद्वेषकृतानां कर्मणां स्वयं
कृतत्वेन परिकथने, पा० ६ विष० ।

पावदिष्टि-पापदृष्टि-पुं० । पापा, दृष्टिः दुस्त्रिरस्येति पापदृष्टिः ।
पापबुद्धौ उक्त० पाई० १ अ० ।

पावदुगुंछा-पापजुगुप्सा-स्त्री० । पापपरिहारे, पा० ।

पापजुगुप्सालक्षणम्-

पापजुगुप्सा तु तथा, सम्यक् परिशुद्धचेतसा मततम् ।

पापद्वेगाऽकरणं, तदचिन्ता चेत्यनुक्रमतः ॥ ५ ॥

पापजुगुप्सा तु तथा पापपरिहाररूपा सम्यक् परिशुद्धचे-
तसा अविपरीतपरिशुद्धमनसा सततमनवरतं पापद्वेगाऽ-
तीतकृतपापोद्विगता अकरणं पापस्य वर्त्तमानकाले तदचि-
न्ता चेत्यनुक्रमतः तस्मिन् भाविनि पापे अचिन्ताऽचिन्त-
नमनुक्रमेण आनुपूर्व्या कालत्रयरूपया । अथवा-पापद्वेगः
पापपरिहारः कायप्रवृत्त्या अकरणं वाचा तदचिन्ता पापाचि-
न्ता मनसा सर्वाऽपीयं पापजुगुप्सा धर्म्मतत्त्वलिङ्गम् । पा० ।
४ विष० । अष्ट० ।

पावद्, प्रावद्-त्रि० । पाशिते, नि० चू० १६ उ० ।

पावधम्म-पापधर्मन्-पुं० । क० सू० । सावधेषु मगोवाका-
यध्यापांषु, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । पापोपादानकारणे प्र-
रूपमर्दप्रवृत्तौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । मिथ्यात्वाविरति-
प्रमादकर्तृपतान्तराऽऽत्मानि, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

पावपगड-पापप्रकृति-स्त्री० । कटुकरसासु अशुभप्रकृतिषु,
कर्म० ५ कर्म० ।

इदानीं पापप्रकृतीराह-

....., अपदमसंठाणखगइसंधयणा ।

तिरियवुग असाय नीओ-वधाय इग बिगल निरयतिगं । १६ ।

थावरदस वन्नचउक, घाड पणयाल सहिय बासीई ।

पावपयडि ति दोसु वि, वन्नाइगहा सुहा असुहा ॥ १७ ॥

(अपदमसंठाणेत्यादि) संस्थानानि च जगतिश्च संहननानि
च संस्थानखगतिसंहननानि, अप्रथमानि च प्रथमवर्जानि तानि
संस्थानखगतिसंहननानि च अप्रथमसंस्थानखगतिसंहना-
नि । तत्राऽप्रथमसंस्थानानि न्यग्रोधपरिमण्डलसादिकुञ्ज-
वामनदुण्डाऽऽस्थानि पञ्च, अप्रथमखगतिरप्रशस्तविद्यायोग-
निः, अप्रथमसंहननानि-श्रृषभनाराचनाराचार्द्धनाराचकी-
लिकाच्छन्दवृत्तरूपाणि पञ्च, तिर्यग्गच्छिकं तिर्यग्गतितिर्यगानु-
पूर्वीरूपम्, असातं, नीचगोत्रम्, उपघातम् (इग ति) एके-
न्द्रियजातिः, (बिगल ति) द्वीन्द्रियकीन्द्रियवतुरिन्द्रियजात-
यः, नरकत्रिकं नरकगतिनरकानुपूर्वीनरकाऽऽयुर्लक्षणं, स्था-
वरदशकं स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तकसाधारणाऽस्थिराऽशुभदुर्भेग-
दुःस्वरानांदयायशःकीर्तिरूपं, वर्षचतुष्कम्-वर्णगन्धरसस्पर्-
शाऽऽस्थं, (घाडपणयाल ति) सर्वघातिन्यां विंशतिः, देश-
घातिन्यः पञ्चविंशतिः । उभया अपि मिलिताः सामान्येन
घातिन्यः पञ्चचत्वारिंशद्भवन्ति, ताभिः सहिता युक्ताः पूर्वोक्ता
अप्रथमसंस्थानाऽऽदिका वर्षचतुष्कपर्यवसानाः सप्तविंश-
तंख्या द्व्यशीतयः पापप्रकृतयो भवन्ति । इतिशब्दः पग्नि-
मातौ, द्व्यशीतय एव पापप्रकृतयो नाधिक इत्यर्थः । ननु
द्विचत्वारिंशत्पुण्यप्रकृतयो भवन्ति, द्व्यशीतिश्च पापप्रकृतयो,
मिलिताश्चतुर्विंशत्युत्तरं प्रकृतिशतं जातं, बन्धे तु विंशत्यु-
त्तरमेव शतमधिक्रियते "बंधं विसुत्तरसय" मिति वचनात्,
तत्कथं न विरोधः ? इत्याह- (दोसु वि वन्नाइगहा ति) द्वयो-
रपि पुण्यपापप्रकृतिराशयोर्वर्षाऽऽदिप्रहान् वर्णगन्धरसस्पर्-
शप्रहणाश्च कञ्चनापि विरोधः । अयमभिप्रायः-वर्णाऽऽश्व-
यो हि पुण्यस्वभावाः पापस्वभावाश्च वर्तन्ते, ततः पुण्यव-
र्णचतुष्टयं पुण्यप्रकृतिषु मध्ये गृह्यते, पापवर्णचतुष्टयं पुनः
पापप्रकृतिषु । ततः पुण्यपापप्रकृतिराशयोर्वर्षाऽऽदिचतुष्कं
यत्तदेकमेव सत् प्रशस्ताप्रशस्तेभेदेनोभयत्रापि विवक्ष्यते इत्य-
दोषः । तथा एता एव पुण्यप्रकृतयः शुभकारणजन्यत्वात् शु-
भा उच्यन्ते, पापप्रकृतयस्त्वशुभकारणजन्यत्वादशुभा अभि-
धीयन्ते । कर्म० ५ कर्म० ।

पावभीरुयया-पापभीरुकता-स्त्री० । दृष्टादृष्टेभ्यः पापकार-
णेभ्यः कर्मभ्यां भीरुकतायाम्, घ० १ अधि० ।

पावमण पापमनस्-त्रि० । पापं प्राणानि पाताऽऽदिमत्सनि-
दानं वा मनो यस्य स पापमनः । पापोपभोगाऽऽदिप्रार्थन-
या उपेते, पञ्चा० ६ विष० ।

पावमोक्ख-पापमोक्ष-पुं० । पातयति पांशयतीति वा पापं,
मस्माद्भाक्कः । आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । " पावमोक्खो
चि मणमणं अहुना आसंसा एवं परिणाय मेहावी । "
आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । प्रति० ।

पावय-पावक-पुं० । अग्नौ, " धूमदधो हुअवहो, विहावण्ण
पावयो सिही वएही । अणलो जलणो उहणो, हुआवणो
हववाहो य ॥ ६ ॥ " पाई० ना० ६ गाथा ।

पावयण-प्रावचन-न० । प्रकर्षेणाभिविधिनोच्यन्ते जीवाऽऽ-
यो यस्मिन् तत् प्रावचनम् । आ० ४ अ० । ४० । प्रव-
चने, शास्त्रे, प्रश्न० २ संव० द्वार । " सुयधम्मो सि वा
तित्थ सि वा पावयणं ति वा एगद्धा । " आ० चू० १
अ० । संथा० । प्रशस्तेन प्रगतं प्रथमं वा वचनमिति प्रव-
चनम् । आगमे, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । स्था० ३ डा० ४ उ० ।

पावयणिय-प्रावचनिक-पुं० । प्रवचने प्रवचनार्थकथने नि-
युक्तः प्रावचनिकः । न० । प्रवचनं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं त-
दस्यास्तीति प्रावचनी । युगप्रधानाऽऽगमे, आचार्ये, प्रवच-
नप्रभावकभेदे, अ० २ अधि० । आ० १ संथा० । वृ० व्य० ।

पावयणि (न)-प्रवचनिन्-पुं० । दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । प्रव-
चनप्रणेतारि जिने, अ० २० श० ८ उ० । आचार्ये, आ-
चा० २ अ० ३ चू० ।

पावरण-पावरक-पुं० । सलोमके पटे, प्रवारः सलोमकः
पटः, स च मणिक्कीप्रभृतिकः, अन्ये तु प्रावारको बृह-
त्कम्बलः परियच्छिवेत्याहुः । प्र० ८४ द्वार ।

पावरण-पावरण-न० । षट्पदिकाभयेन यत्प्राप्तिर्यते तत्पा-
वरणम् । वृ० ३ उ० । वर्षाकल्पाऽऽदौ, उक्त० १७ अ० ।

पावरुह-पावरुचि-त्रि० । पापमेवोपादेयमिति अद्वैतान्ते, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार ।

पावलोग-पापलोक-पुं० । पापकर्मणां नरकाऽऽदिके लोके, सूत्र०
१ अ० २ अ० ३ उ० ।

पावलोभ-पापलोभ-पुं० । पापमपुण्यं लुभ्यति प्राणिनि स्नि-
ह्यति, संश्लिष्यतीति यावत् यतः स पापलोभः । अथवा-पा-
पं चासौ लोभश्च तत्कार्यत्वात् पापलोभः । विंशतितमे गौ-
णप्राणातिपाते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पावविगार-पापविकार-पुं० । पापजन्ये विषयतृष्णाऽऽदौ, यो०
१ वि० । (धर्मतत्त्वयुक्तस्य विषयतृष्णाऽऽदयो न भवन्ति इति
' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६७२ पृष्ठे दर्शितम्)

पावसंतत्त-पापसन्तप्त-त्रि० । पापकर्मणां सन्तप्तः, सूत्र० १ अ०
४ अ० १ उ० ।

पावसमण-पापश्रमण-पुं० । पापेनोक्तं रूपेण उपलक्षितः धम-
णः पापश्रमणः । पापश्रमणीयोत्तराऽध्ययनवर्णितभावसेवके
दुःश्रमणे, उक्त० ।

जे भावाऽकरणिजा, इह अज्झयणम्मि वन्निय जिणेहि ।

ते भावे सेवतो, नायव्वो पापसमणो सि ॥ ३६० ॥

ये भावाः संसृष्टापठनाशीलताऽऽदयोऽर्थाः अकरणीयाः क-
र्तुमनुचिताः इह प्रस्तुतेऽध्ययने (वन्निय सि) वर्णिताः प्र-
रूपिता जिनैस्तीर्थकुट्टिः तान् भावान् सेवमानोऽनुतिष्ठन्
ज्ञातव्योऽवबोधव्यः पापेन-उक्तं रूपेण उपलक्षितः धमणः
पापश्रमणः । इति शब्दः पापश्रमणशब्दस्य स्वरूपपरामर्शक
इति गाथाऽर्थः । उक्त० पादे० १७ अ० ।

पापश्रमणलक्षणम्-

जे केइ उ पव्वइए नियंते,

धम्मं सुणिता विणओवण्णे ।

३६१

सुदुल्लहं लहिउं वोहिलाभं,
विहरिअ पच्छा य जहासुहं तु ॥ १ ॥
सिजा ददा पाउरणं मि अन्थि,
उप्पज्जई भुत्तु तहेव पाउं ।
जाणामि जं बट्टइ आउसो ति,
किं नाम काहामि सुणण भंते ॥ २ ॥

यः कश्चिदित्यविवक्षितविशेषणः, तुः पूरणे । पठन्ति च- ' जे के
इमे सि । ' तत्र च (इमे सि) अयं प्रवर्जितो निष्क्रान्तो निर्मे-
त्यः प्राग्वत्, कथं पुनरयं प्रवर्जित इत्याह-धर्मं श्रुतत्वा-
रित्तरूपं, श्रुत्वा निश्चयः, विनयेन ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराऽऽ-
त्मकेनोपपन्नो युक्तो विनयोपपन्नः सन् सुदुर्लभमतिशयदु-
ष्पाम् (लभिउं ति) लब्ध्वा बोधिलाभं जिनप्रणीतधर्म-
प्राप्तिरूपम्, अनेन भावप्रतिपत्त्याऽसौ प्रवर्जित इत्युक्तं भव-
ति । स किमियाह-विहरेच्चरेत्पश्चात् प्रवर्जितोत्तरकालं, चः
पुनरर्थो विशेषयोनकस्तनश्च प्रथमं सिंहवृत्त्या प्रवर्ज्य प-
श्चात्पुनर्यथासुखं यथा यथा विकथाऽऽदिकरणलक्षणैः प्रकारै-
ण सुखमात्मनोऽवभासते, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चथासुख-
मेव शृगालवृत्त्यैव विहरेदित्यर्थः । उक्तं हि- " सीहलाए नि-
कखंतो मियाललाए विहरइ सि । " स च गुरुणाऽन्येन वा
हितैषिणाऽध्ययनं प्रति प्रेरितो यद्वक्ति तदाह शय्या वसति-
हंदा वाताऽऽनपजलाऽऽद्युपद्रवैरन्तर्भावाद्या, तथा प्रावरणं व-
र्षाकल्पाऽऽदि मे मम अस्ति । किञ्च-उत्पद्यते जायते भोक्तुं
भोजनाय तथैव पातुं पानाय यथाक्रममशनं पानं चेति शे-
षः । तथा जानाम्यवगच्छामि यद्वर्तते यदिदानीमस्ति आ-
युष्मन्निति प्रेरयितुरामन्त्रणमिति, एतस्माद्वेताः किं नाम?, न
किञ्चिदित्यर्थः । (काहामि सि) करिष्यामि श्रुतेनाऽऽगम-
नाधीतेनेत्यध्याहारः । " भंते सि " पूज्याऽऽमन्त्रणम् । इह च
प्रक्रमात् लेपे । अयं हि किलास्याऽऽशयो यथा ये भवन्तो भ-
दन्ता अधीयन्ते तेऽपि नाऽतीन्द्रियं वस्तु किञ्चनाऽवबुध्य-
न्ते, किं तु साम्प्रतमात्रेक्षिण एव, तच्चैतावदसास्वैयमप्यस्ति,
तत् किं हृदयगलतालुशोषविधायिनाऽधीतेनेति?, इत्येवम-
ध्यवसितो यः स पापश्रमण इत्युच्यते इतीहाऽपि सिद्धान्तलो-
कितन्यायेन संबध्यत इति सूत्रद्वयार्थः ।

किं च-

जे केइ उ पव्वइए, निहासीले पगामसो ।

भोच्चा पिच्चा सुहं सुयई, पावसमणे सि बुच्चइ ॥

यः कश्चित् प्रवर्जितो निद्राशीलो निद्रालुः प्रकामशो ब-
हुशो भुक्त्वा दध्योदनाऽऽदि, पीत्वा तप्ताऽऽदि सुखं यथा भव-
त्येवं सकलक्रियाऽनुष्ठाननिरपेक्ष एव स्वपिति शेते । पश्ये
च-(वसइ सि) वसत्यास्ते ग्रामाऽऽदिषु, स इत्थंभूतः किमि-
त्याह-पापश्रमण इत्युच्यते प्रतिपाद्यत इति सूत्रार्थः ।

इत्थं न केवलमनधीयान एव पापश्रमण उच्यते, किं तु-

आयरियउवज्झाएहिं, सुयं विणयं च गाहिए ।

ते चेव खिसई बाले, पावसमणे सि बुच्चइ ॥ ४ ॥

आचार्योपाध्यायैः श्रुतमागममर्थतः शब्दतश्च विनयं चोक्त-
रूपं ग्राहितः शिक्षितो, वैरिति गम्यते, तानेवाऽऽचार्याऽऽदीन्

(त्विसइ ति) निन्दति बालो विवेकधिकलो गम्यमानत्वा-
द्यः स पापधमण इत्युच्यते इति सूत्राऽर्थः ।

इत्थं ज्ञानाऽऽचारनिरपेक्षं पापधमणमभिधाय दर्शनाऽऽ-
चारनिरपेक्षं तमेवाऽऽह-

आयिरियउवज्झायाणं, सम्मं नो पडितप्पई ।

अप्पडिपूयए थद्वे, पावसमणि ति वुच्चई ॥ ५ ॥

आचार्योपाध्यायानां सम्यगवैपरीत्येन न परित्यज्यते न
तर्तति विधत्ते दर्शनाऽऽचारान्तर्गतवान्सत्यविरहितो न त-
त्कार्येष्वभिधायं विधत्ते इति भावः । अप्रतिपूजकः प्रस्तावा-
दर्शनादिषु यथावत्प्रतिपत्तिपराङ्मुखः स्तब्धो गर्वाऽऽध्मा-
नः केनचित् प्रेर्यमाणोऽपि न तद्वचनतः प्रवर्तते यः स पा-
पधमण इत्युच्यते इति सूत्राऽर्थः ।

सम्प्रति चारित्राऽऽचारविकलं तमेवाऽऽह-

सम्मदमाणे पाणाणि, बीयाणि हरियाणि य ।

असंजण संजय मन्नमाणं, पावसमणि ति वुच्चई ॥ ६ ॥

संथारं फलगं पीढं, निमिजं पायकंबलं ।

अप्पमज्जियमारुहई, पावसमणि ति वुच्चई ॥ ७ ॥

दवदवस्स चरई, पमत्ते य अभिक्खणं ।

उल्लंगणे य चंडे य, पावसमणि ति वुच्चई ॥ ८ ॥

पडिलेहेइ पमत्ते, अवउज्झइ पायकंबलं ।

पडिलेहाअणाउत्ते, पावसमणि ति वुच्चई ॥ ९ ॥

पडिलेहेइ पमत्ते, सो किंचि हु निसामिआ ।

गुरुं परिभावए निब्बं, पावसमणि ति वुच्चई ॥ १० ॥

बहुमाई पमुहगी, थद्वे लुद्धे अणिगहे ।

असंविभागी अचियत्ते, पावसमणि ति वुच्चई ॥ ११ ॥

विवायं च उदीरई, अधम्मं अत्तपणहहा ।

वुग्गहे कलहे रत्ते, पावसमणि ति वुच्चई ॥ १२ ॥

अथिरासणे कुकुईए, जत्थ तत्थ निमीयई ।

आमणम्मि अणाउत्ते, पावसमणि ति वुच्चई ॥ १३ ॥

ससरक्खपाओ मुअई, सिजं न पडिलेहई ।

संथारए अणाउत्तो, पावसमणि ति वुच्चई ॥ १४ ॥

समर्हयन् हिंसन् प्राणानिति प्राणयोगात् प्राणितो ङी-
न्द्रियाऽऽदीन् बीजानि शाल्यादीनि हरितानि च दुर्वाङ्कुराऽऽ-
दीनि सकलैर्केन्द्रियोपलक्षणमनन्तं स्पष्टतरुचैतन्यलिङ्गत्वा-
ध्वनदुपादानम् । अन एवासंयतस्तथापि (संजतमन्नमाणि-
ति) सापेक्षकारत्वात्तन्त्यतोऽहामिति मन्यमानः, अनन्तं च सं-
यिग्नप्राप्तिकृत्यमप्यस्य नास्तीत्युक्तम्, पापधमण इत्युच्यते ।
तथा संस्तारं कम्बलयादिफलकं चम्पकपट्टाऽऽदि, पीठमास-
नं, तिष्यां स्वाध्यायभूम्यादिकां यत्र निष्यद्यते पादकम्बलं
पादपुच्छनम्, अप्रमृज्य रजाहरणाऽऽदिना असंशोध्य, उपल-
क्षणत्वादप्रत्युपेक्ष्य च आराहति समाक्रामति यः स पापधम-
ण इत्युच्यते । तथा (दवदवस्स ति) द्रुतं द्रुतं तथाविधाऽऽ-
क्षम्बनं विनाऽपि त्वरितं त्वरितं चरति गोचरस्वर्याऽऽदिषु प-
रिभ्राम्यति प्रमत्तश्च प्रमादवशगश्च भवतीति शेषः । अभीक्ष्णं

वारं वारमुल्लङ्घनञ्च बालाऽऽदीनामुचितप्रतिपत्त्यकरणतोऽधः-
कर्त्ता चण्डश्च क्रोधनः । यद्वा-प्रमत्तोऽनुपयुक्तः, ईर्यासमितौ
उल्लङ्घनञ्च यत्नहिम्भाऽऽदीनां चण्डश्चरभटवृत्त्याभ्यणतः,
शेषं तथैव । तथा प्रतिलेखयति अनेकार्थत्वान् प्रत्युपेक्षते
प्रमत्तः सन् (अवउज्झइ ति) अपोज्झति यत्र तत्र निक्षि-
पति, प्रत्युपेक्षमाणं वा अपोज्झति, न प्रत्युपेक्षते इत्यर्थः ।
किं तत् ? पादकम्बलं पात्रकम्बलं वा प्रतीतमेव, समस्ता-
पध्युपलक्षणं चैतत्, स एवं प्रतिलेखनाऽनायुक्तः प्रत्युपे-
क्षाऽनुपयुक्तः, शेषं तथैव । तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः सन्
(किंचि हु ति) दुरपिशब्दार्थः, ततः किञ्चिदपि विकथाऽऽ-
दीति गम्यते । (निसामिय ति) निशम्याऽऽकर्ण्य तत्राऽऽक्षि-
प्तचित्ततयेति भावः । (गुरुपरिभासए ति) गुरुन् परिभा-
षते विषयते गुरुपरिभाषकः । पाठान्तरतो गुरुपरिभावको,
नित्यं सदा । किमुक्तं भवति ?-असम्यक् प्रत्युपेक्षमाणं अन्यद्वा
वितथमाचरन् गुरुभिश्चोदितस्तानेव विषयंऽभिभवति
वाऽसम्यक्चनैर्यथा स्वयमेव प्रत्युपेक्ष्य, युष्माभिरेव वय-
मित्यं शिक्षितास्ततो युष्माकमेवैव दोष इत्यादि । शेषं त-
थैव, गुरुपरिभाषकत्वं प्रमत्तत्वस्य च निशमनहंतुत्वं पूर्वस्मा-
द्विशेष इति न पौनरुक्त्यम् । किं च-बहुमायी प्रभूतवञ्जनाप्र-
योगवान् प्रकर्षेण मुखरः स्तब्धो लुब्ध इति च प्राग्वत् । अ-
विद्यमानो निग्रहः-इन्द्रियनोऽन्द्रियनियन्त्रणाऽऽत्मकोऽस्ये-
त्यनिग्रहः । संविभजति-गुरुग्लानयालाऽऽदिभ्य उचितमश-
नाऽऽदि यच्छतीत्येवं शीलः संविभागी न तथा य आत्मरो-
पकत्वेनैव सोऽसंविभागी (अचियत्ते ति) गुर्वविष्व-
प्रीतिमान् शेषं पूर्ववत् । अन्यच्च-विरुपा वादो विवा-
द-वाकलहः, तं, चः पूरणे, (उदीरई ति) कथाञ्चिदुप-
शान्तमप्युत्प्रासनाऽऽदिना वृद्धिं नयति, अधम्मोऽविद्यमान-
सदाचारः (अत्तपणहइ ति) आत्मनि प्रश्न आत्मप्रश्नः तं
हन्त्यात्मप्रश्नहाः, यदि कश्चित्परः पृच्छेत्-किं भवान्तरया-
यी अयमात्मा, उत नेति ?, ततस्तमेव प्रश्नमतिवाचालतया
हन्ति, यथा-नास्त्यात्मा प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणैरनुपलभ्यन्वात्,
ततोऽयुक्तोऽयं प्रश्नः, " सति हि धर्म्मणि धर्म्माश्चिन्त्यन्ते " इति । पठ्यते च-(अत्तपणहइ ति) तत्र च आत्मां सि-
द्धान्ताऽऽदिश्रवणतो गृहीतामात्मां वा इहपरलोकयोः स-
द्बोधरूपतया हितां प्रज्ञात्मानोऽन्त्येषां वा बुद्धिं कुत-
र्कव्याकुलीकरणतो हन्ति यः स आत्तप्रज्ञाहा आत्तप्रज्ञाहा
वा, (वुग्गहि ति) व्युद्ग्रहे दण्डाऽऽदिघानजनिते विरोधे
कलहं तस्मिन्नेव वाचिकं रक्ताभिष्वक्तः । शेषं प्राग्वत् । अ-
परं च अस्थिरासनः कुकुबः कुकुचां वा, द्वयमपि पूर्ववत्, यत्र
तत्रति संसक्तसर्गजस्काऽऽदावपीत्यर्थः, निपीदनीत्युपविशति
आसने पीठाऽऽदावनायुक्तोऽनुपयुक्तः सन्, शेषं प्राग्वत् । त-
था सह रजसा वस्त्रेति इति सर्गजस्कौ तथाविधौ पादौ यस्य
स तथा स्वपिति शनैः । किमुक्तं भवति ?-संयमविराधनां प्रत्य-
भीरुतया पादावप्रमृज्यैव शनैः, तथा शय्यां वसति न प्रतिले-
खयत्युपलक्षणत्वात् न च प्रमाजयति, संस्तारके फलकक-
म्बलाऽऽदौ सुप्त इति शेषः । अनावुक्तः " कुकुडिपायपसारण,
आयामंउं वि आउंटे । " इत्याद्यागमाऽर्थाऽनुपयुक्तं अन्यत्तथै-
वेति सूत्रनवकाऽर्थः ।

इदानीं तप आचारातिक्रमतः पापधमणमाह-

दुद्धदीविगईओ, आहारेइ अभिक्खणं ।

अरण्यं तवोक्तम्, पावसमणिं चि वुच्चई ॥ १५ ॥

अत्यंतमि य सूरमि, आहारेड् अभिकखणं ।

चोइओ पडिचोएइ, पावसमणिं चि वुच्चई ॥ १६ ॥

आयरियपरिचोई, परपासंदसेवए ।

गाणंगणिण दुब्भू, पावसमणिं चि वुच्चई ॥ १७ ॥

दुग्धं, क्षीरं, दधि च तद्विकार एव, दधिदुग्धे, सूत्रे च व्यत्य-
यः प्राग्वत्, विकृतिहेतुत्वात् विकृती, उपलक्षणत्वात्, घृता-
ऽऽद्यशेषविकृतिपरिग्रहः, आहारयत्यभ्यवहरति, अभीक्षणं वारं
वारं, तथाविधपुष्टाऽऽलम्बनं विनापीति भावः। अत एवारत-
आप्रीतिमांश्च तपःकर्मण्यनशनाऽऽदौ, शेषं प्राग्वत् । अपि
च-(अत्यंतमि य स्ति) अस्तान्ते अस्तमयपर्यन्तं, चः पू-
रणं, उदयादागभ्यति गम्यते । सूर्ये आस्वत्याहारयत्यभीक्षणम् ।
किमुक्तं भवति ?-प्रातरारभ्य संध्यां यावत् पुनः पुनर्भुक्त्वं,
यदि वा-(अत्यंतमि य स्ति) अस्तमयति सूर्ये आहारय-
ति, निष्ठति तु किमुच्यत इति भावः । किमेकदेवेत्याह-अ-
भीक्षणं पुनः पुनर्दिने दिने इत्युक्तं भवति । यदि चाऽनौ केन-
चित् गीतार्थसाधुना चोद्यते, यथाऽऽयुष्मन् ! किमेवं त्वया-
ऽऽहारतत्परंणैव स्थीयते ? , दुर्लभा खल्वयं मनुजत्वाऽऽदि-
चतुरङ्गसामग्री, ततः एनामवाप्य तपस्यबोधन्तुमुचितमिति ।
ततः किमित्याह-(चोइओ पडिचोएइ स्ति) चोदितः सन्
प्रतिचोदयति, यथा-कुशलत्वमुपदेशकर्मणि न तु स्वयम-
नुष्ठाने, अन्यथा किमेवमवगच्छन्नपि भवाच्च विकृष्टं तपो-
ऽनुतिष्ठति ? , शेषं तथैव । आचार्यपरित्यागी, ते हि तपः-
कर्मणि विषीदन्तमुद्यमयन्त्यानीतमपि चास्माऽऽदि बालग-
नाऽऽदिभ्यो दापयन्त्यतोऽनीवाऽऽहारलौल्यात्तत्परित्यजनशी-
लः परानन्यान् पाषण्डान् सौगतप्रभृतीन् "सुद्धी शय्या प्रात-
रुत्थाय पेया, " इत्यादिकदमिप्रायतोऽत्यन्तमाहारप्रसक्तां-
स्तत एव हेतोः सेवते-तथा तथाऽपसर्पतीति परपाषण्ड-
सेवकः, तथा च स्वेच्छाप्रवृत्ततया (गाणंगणिण स्ति)
गणाद् गणं परमासाभ्यन्तर एव संक्रामतीति गाणंगणिक
इत्यागमिकी परिभाषा । तथा चाऽऽगमः-"ब्रह्मासंभन्तरतो
गणा गणं संक्रमं करेमाणो ।" इत्यादि । अत एव च दुर्निन्दा-
यां, ततश्च दुरिति निन्दितं, भूतं-भवनमस्येति दुर्भूता, दु-
राचारतया निन्दा भूत इत्यर्थः, अपरं तथैवेति सूत्रत्रयाऽर्थः ।

संप्रति वीर्याऽऽचारविरहतः तमेवाऽऽह-

सयं गेहं परिचज्ज, परगेहंसि वावरे ।

निमित्तेण य ववहरई, पावसमणिं चि वुच्चई ॥ १८ ॥

सम्माइपिहं जेमेइ, निच्छई सामुदाणियं ।

गिहिनिसिजं च बाहई, पावसमणिं चि वुच्चई ॥ १९ ॥

स्वमेव स्वकं, निजकमिन्त्यर्थः । गेहं गृहं, परित्यज्य परिह-
त्य, प्रव्रज्याङ्गीकरणतः परगेहेऽन्यवेशमनि (वावरे स्ति) व्या-
प्रियते पिएडार्थी सन् गृहिणामात्मभावं दर्शयन् स्वतस्तद-
कृत्यानि कुरुते । पश्यते च-(ववहरि स्ति) तत एव हेतो-
र्व्यवहरति गृहिनिमित्तं कथविषयव्यवहारं करोति, निमित्ते-
न च शुभाशुभसूचकेन व्यवहरति द्रव्यार्जनं करोति, अपरं च
पूर्ववत् । अपि च-सन्नाय स्ति स्वज्ञातयः स्वकीयस्वजना-
स्तैर्निजक इति यथेष्टितो यः स्निग्धमधुराऽऽदिराहारो वी-

यते स स्वज्ञातिपिएडस्तं (जेमति स्ति) भुक्त्वं, नेच्छति ना-
ऽभिलषति समुदानानि-भिक्षास्तेषां समूहः सामुदानिकम्,
" अचित्तहस्तिधनोष्ठक " ॥ ४ । २ । ७७ ॥ इति ठक्क । बहुगृह-
संश्लिष्टं भिक्षासमूहमज्ञातोच्छमिति यावत्, गृहिणां नि-
षद्या पर्यङ्कतुल्यादिका शय्या, तां च बाहयति सुखशील-
तया आगेहति, शेषं तथैवेति सूत्रत्रयार्थः ।

संप्रत्यध्ययनार्थमुपसंहरन्नुक्तं पापाऽऽसेवनपरिहारयोः

फलमाह-

एयारिसे पंचकुसीलसंवडे,

रुवं धरे मुणिपवराण हेट्टिमे ।

अयंसि लोण विसमं वगगहिए,

ण से इहं नेव परम्मि लोण ॥ २० ॥

जो वज्ज एण उ सया उ दोसे,

से सुव्वण हाइ मुणीण मज्जे ।

अयंसि लोण अमयं व पूइए,

आराहए दुहओ लोगमिणं (तहा परे) ॥ २१ ॥

एतादृशो यादृश उक्तः-(पंच स्ति) पञ्चसंख्यः कुत्तिमं
शीलमेषां कुशीलाः पार्श्वस्थाऽऽद्यः समाहताः पञ्चकुशीलं
तद्वत्संवृतः-अनिरुद्धाऽऽध्वजहारः पञ्चकुशीलासंवृतो, रूपं
रजोहरणाऽऽदिकं वेषं धारयति रूपधरः, सूत्रे तु प्राकृतत्वा-
दिन्दुनिर्देशः । मुनिप्रवगणामिति प्रधानतर्पास्त्वनाम्-(हिट्टि-
मां स्ति) अधस्ताद्वर्ती, अतिजघन्यसंयमस्थानवर्तिन्वाङ्म-
कृष्ट इत्यर्थः । एतत्फलमाह-(अयंसि स्ति) अस्मिन् लोके
जगति विपमिवेति गरल इव गर्हितो निन्दितः, भ्रष्टप्रतिज्ञो
हि प्राकृतजनेरपि निन्द्यते-धिगर्नमिति । अत एव न स
इहति इहलोकैर्नैवेति नाऽपि परत्र लोके, परमार्थतः सन्निति
शेषः, यो हि नैहिककामासुषिकं वा कञ्चन गुणमुपार्जयति
स तद्वर्णनायामप्रवेशतस्तत्त्वतोऽविद्यमानं पंचति । यो
वर्जयति परित्यज्येतानुक्तरूपान् (सया उ स्ति) सदैव दो-
षान् यथासुखविहाराऽऽदिपापाऽनुष्ठानरूपान् स तथाविधः
सुव्रतो निरतिचारतया प्रशस्यव्रतो भवति मुनीनां मध्ये ।
किमुक्तं भवति ?-भावतो मुनित्वेनाऽऽसौ मुनिमध्ये गण्यते,
तथा वाऽस्मिन् लोके अमृतमिव सुगन्धज्यमिव पूजितोऽ-
भ्यर्हितं आराधयति (दुहता लोगमिणं स्ति) इहलोकपगलो-
कभेदेन द्विविधं लोकम् (इणं स्ति) इममनन चाऽतिप्रनीत-
तया प्रत्यक्षं निर्दिशतीति, इहलोके सकललोकपूज्यतया पर-
लोके च सुगत्यवतिः, ततः पापवर्जनमेवं विधेयमिति भाव
इति सूत्रत्रयाऽर्थः । उक्त १७ अ ।

पावसमणिज्ज-पापश्रमणीय-न० । पापश्रमणस्वरूपोपदर्शके,
सप्तदशे उत्तराध्ययने, उक्त १७ अ० ।

पावसुमिण-पापस्वप्न-पुं० । दुःस्वप्ने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पावसुय-पापश्रुत-न० । पापोपादानहेतौ शास्त्रे, स्था० ६
ठा० । आवा० ।

पावसुयपसंग-पापश्रुतप्रमङ्ग-पुं० । पापोपादानहेतुः श्रुतं त-
त्र प्रसङ्गस्तथा सेवारूपो विस्तरो वा सूत्रवृत्तिकरूपः पा-
पश्रुतप्रसङ्गः । उत्पाताऽऽदिके पापश्रुते, स्था० ।

नवविहे पावसुयपसंगे पप्पते । तं जहा—“ उप्पाए ने-
मित्तिणं मंते, आइक्खए तिगिच्छीए । कलाऽऽवरणं अभा-
खे, मिच्छापावयणे ति म ॥ १ ॥ ”

पापोपादानहेतुः श्रुतं शास्त्रं पापश्रुतं, तत्र प्रसङ्गः तथा से-
वारूपो विस्तरतो मूत्रवृत्तिकरूपः पापश्रुतप्रसङ्गः । (उप्पाए
मित्तिणो) तत्रोत्पातः प्रकृतिविकाररूपः सहजकधिरवृष्ट्या-
दि तत्प्रतिपादनपरं शास्त्रमपि तथा, राप्पोत्पाताऽऽदि, तथा
निमित्तमतीताऽऽदिपरिज्ञानोपायशास्त्रं कूटपर्वताऽऽदि, म-
न्त्रामन्त्रशास्त्रं जीवोद्धरणगारुडाऽऽदि (आइक्खए ति) मान-
ज्जविद्या, यदुपदेशादतीताऽऽदि कथयति डोव्यो वधिरा इति
लोकप्रतीताः ४, वैकित्तमकमायुर्वेदः, कला लेखाऽऽद्या गणि-
तप्रधानाः शकुनरूपपर्यवसाना ह्यासप्ततिः, तच्छास्त्राण्यपि ।
तथा आविश्यते आकाशमन्त्रेनेत्यावरणं भवनप्रासादनगराऽऽ-
दि तत्क्षणं शास्त्रमपि तथा, वास्तुविद्येत्यर्थः । अज्ञानं लौकि-
कश्रुतं भारतकाव्यनाटकाऽऽदि ८ मिथ्याप्रवचनं शाक्याऽऽ-
दिनीतिरुशान्तमिति । एतच्च सर्वमपि पापश्रुतं, संयतेन पुष्टा-
ऽऽलम्ब्येननाऽऽसेव्यमानमपापश्रुतमेवेति । इतिरेवं प्रकारे, चः
समुच्चयः । स्था० ६ टा० ।

पगूषतीसइविहे पावसुयपसंगेणं पप्पते । तं जहा—भोमं
उप्पाण सुमिणे अंतरिक्खे अंगे सरं वंजणे लक्खणे । भो-
मे तिविहे पप्पते । तं जहा—सुत्ते वित्ती वत्तिए । एवं एकेकं
तिविहं, विकहाजोगे, विज्जाणुजोगे, मंताणुजोगे, जोगाणुजो-
गे, अस्मतिस्थियपवत्ताणुजोगे ॥

पापोपादानानि श्रुतानि तेषां प्रसङ्गस्तथाऽऽसेवनारूपः पापश्रु-
तप्रसङ्गः । स च पापश्रुतानामेकानविंशद्विधत्वान् तद्विध उक्तः
पापश्रुतविषयतया पापश्रुतान्येवोच्यन्तेऽत एवाऽऽह—(भोमे
इत्यादि) तत्र भौमं भूमिविकारफलाऽभिधानप्रधानं निमित्त-
शास्त्रं, तथा उरगतं सहजकधिरवृष्ट्यादिलक्षणोत्पातफलनि-
रूपकं निमित्तशास्त्रम्, एवं स्वप्नं स्वप्नफलाऽऽविर्भा-
वकम्, अन्तरिक्षमाकाशप्रभवप्रहयुद्धभेदाऽऽदिभावफलनि-
वेदकम्, अङ्गं शरीराऽवयवप्रमाणस्वन्दिताऽऽदिविकारफला-
द्भावकं, स्वरं जीवाजीवाऽश्रितस्वरस्वरूपफलाऽभिधायकं,
व्यञ्जनं मयाऽऽदिव्यञ्जनफलपदेशकं, लक्षणं लाङ्गुनाऽऽद्यनक-
वियलक्षणव्युत्पादकमित्यष्टावतान्येव मूत्रवृत्तिवार्तिकभेदा-
द्यनुविंशतिः तत्राङ्गवर्जितानामन्येषां मूत्रं सहस्रप्रमाणं, वृत्ति-
लक्षणप्रमाणा, वार्तिकं वृत्त्यर्थान्तररूपं कालिमाणमङ्गस्य तु
मूत्रं छदणं वृत्तिः टीका वार्तिकमपि परिमितमिति । तथा वि-
कथाऽनुयोगोऽनर्थकामोपायप्रतिपादनपराणि कामन्दक्या-
त्ययानाऽऽर्दीन भारताऽऽर्दीन वा शास्त्राणि २५ तथा विद्याऽ-
नुयोगो रोहिणीप्रभृतिविद्यामाभनाऽभिधायकानि शास्त्राणि
२६ मन्त्राऽनुयोगश्चेदकाऽदिमन्त्रसाधनाऽभिधायकानि पाप-
शास्त्राणि २७, योगाऽनुयोगो घर्षाकरणाऽऽदिकानि हरमेख-
लाऽऽदियोगाऽभिधायकानि शास्त्राणि २८, अन्यतीर्थिकेभ्यः
कापिलाऽऽदिभ्यः सकाशाद् यः प्रवृत्तः स्वकीयाऽऽचारव-
स्तुतत्त्वानामनुयोगो विचारस्तत्करणार्थं शास्त्रसम्बन्धं इत्य-
र्थः, सोऽन्य इति २६ । स० २६ सम० । आ० चू० । आव० ।
सूत्र० । प्रश्न० । ध० ।

अद्व निमित्तंगाई, विव्वुप्पायंतलिकवभोमं च ।

अंगसरलक्खणवं—जणं च तिविहं पुणोकेकं ॥ १ ॥

सुत्तं वित्ती तह व—सियं च पावसुय अउणतीसविहं ।

मंघव्वनद्वत्थुं, आउं धणुवेयसंजुत्तं ॥ २ ॥

अष्ट निमित्ताङ्गानि, दिव्यं व्यन्तराऽऽद्यदृष्टासाऽऽदिविषयम्,
उत्पातम् सहजकधिरवृष्ट्यादिविषयम्, अन्तरिक्षम्—प्रहभेदा-
ऽऽदिविषयं, भौमं—भूमिविकारदर्शनादेवास्मादिवं भवति इ-
त्यादि विषयम्, अङ्गम् अङ्गविषयं, स्वरम्—स्वरविषयम्, व्य-
ञ्जनम्—मयाऽऽदि तद्विषयं, लक्षणं लाङ्गुनाऽऽदि तद्विषयम् ।
तथा च—अङ्गाऽऽदिदर्शनतस्तद्विदो भाविनं सुखाऽऽदि जान-
म्येव, त्रिविधं पुनरेकैकं दिव्यादि—सूत्रम्, वृत्तिः, तथा—वार्तिकं
चेत्यनेन भेदेन—

“ दिव्याऽऽदीणं सरूवं, अंगविज्जाणं होइ सत्तरहं ।

सुत्तं सहस्सलक्खो, य विसि तह कोडि वक्खणं ॥ १ ॥

अंगस्स सयसहस्सं, सुत्तं वित्ती य कोडि विज्जेया ।

वक्खणं अपरिमियं, इयमेव य वत्तियं जाण ॥ २ ॥ ”

पापश्रुतमेकोनविंशद्विधं, कथम् ? अष्टौ मूलभेदाः सूत्राऽऽदि-
भेदेन त्रिगुणाश्चतुर्विंशतिः गन्धर्वाऽऽदिसंयुक्ता एकानविंश-
द्वचन्ति, (वत्थुं ति) वास्तुविद्या (आउं ति) वैद्यकम् । शेषं
प्रकटार्थम् । आव० ४ अ० ।

पावसुयण पापसूदन—न० । “ पापसूदनमप्येवं, तत्तत्पापाऽऽ-
द्यपेक्षया । चित्रमन्त्रजपप्रायं, प्रत्यापत्तिविशोधितम् ॥ १३५ ॥ ”

(यो० वि०) इतिलक्षिते तपोभेदे, टा० ।

पापसूदनमप्येवं, तत्तत्पापाऽऽद्यपेक्षया ।

चित्रमन्त्रजपप्रायं, प्रत्यापत्तिविशोधितम् ॥ २१ ॥

पापसूदनमप्येवं परिशुद्धं विधानतश्च ज्ञेयम् । तत्तत्चित्ररूपं
यन्पापं साधुद्रोहाऽऽदि तदपेक्षया यथाऽर्जुनमुनिराजस्याङ्गी-
कृतप्रमज्ज्यस्य साधुवधस्मरणे तद्दिनप्रतिपन्नाभोजनानिमि-
हस्य परमासान् यावज्जातव्रतपर्यायस्य सम्यक् संपन्नाऽऽरा-
धनस्य किल न कचिदिने भोजनमजनीति चित्रो नानाविधः
“ ह्रीं असिञ्चाउसा नमः ” इत्यादिमन्त्रस्मरणरूपो मन्त्रजपः प्रा-
यो बहुलो यत्र तत् प्रत्यापत्तिस्तत्तदपराधस्थानान्महता
संयोगेन प्रतिक्रान्तिस्तथा विशोधितं विशुद्धिमान्नीतम् । टा०
१२ टा० ।

पावा—पापा—स्त्री० । मध्यमाऽपरनाम्यां वङ्गदेशराजधान्याम्,
प्रव० २७५ द्वार । पञ्चा० । प्रज्ञा० । आ० म० । सूत्र० ।
यत्र भगवान् निर्बुतः । ती० ।

पापाकल्पः—

सिद्धार्थोक्त्या वनान्ते खरडु(?) कुसुमितान्यञ्जनद्रोणिभाजः,
शल्ये निष्किण्चमाणे श्रुतियुगविषराक्षीमपीडाऽर्दितस्य ।
यस्या अमर्युर्भागेऽन्तिमजिनमुकुटस्याद्यदाभ्यर्चमुच्चै-
श्चञ्चलीकारगवस्कुटितगिरिवरी दृश्यतेऽद्यापि पूरः ॥ ११ ॥
चक्रे तीर्थप्रवृत्तिं खरमजिनपतिर्यत्र वैशाखशुक्ल-
कादश्यामित्य रात्रौ वनमनु महसेनाङ्घ्र्यं जम्भिकातः ।

सच्छात्रास्तत्र वैकादश गणपतयो दीक्षिता गौतमाऽऽद्याः,
जग्रन्धुर्द्व्यशाङ्गी भवजलधितरी ते निषद्याम्बेण ॥ २ ॥

यस्यां श्रीवर्जमानो ब्रह्महमनशनकृद्देशनाकृतिमन्यां (?),
कृत्वा श्रीहस्तगालाभिधधरणि भुजोऽधिष्ठितः शुक्कशास्त्रम् ।

स्वातावृजस्य दर्शे शिवमसमसुखध्रीनिशान्तं निशान्ते,
प्रापत्पापास्तपापान् विरचयतु जनान् सा पुरीणां धुरीणा । ३ ।
नागा अद्यापि यस्यां प्रतिकुनितिलया दर्शयन्ति प्रभावं,
निस्तैले नीरपूर्णे ज्वलति गृहमणिः कौशिके यन्निशासु ।
भूयिष्ठैश्चर्य्यभूमिभ्रमजिनवरस्तृपरम्यस्वरूपा,
सा पापा मध्यमाऽऽदिर्भवतु वरपुरी भूतये यात्रिकेभ्यः । ४ ।
इति श्रीपापाकल्पः । ती० १३ कल्प ।

“पणमिय वीरं बुच्छं, तस्सं व य सिद्धिगमपविस्तीय ।
पापापुरीइ कप्पं, दीवमहुप्पत्तिपडिबद्धं ॥ १ ॥
गउडेसु पाडलिपुंरे, संपइ राया निखंडभरहवई ।
अज्जसुहन्थिगणहरं, पुच्छइ पणओ परमसहो ॥ २ ॥
दीवाल्लिअपव्वमियं, लोए लोउत्तरे अ लोगओ रचिअं ।
भयवं ! कह संभूयं ? अइ भणइ गुरु निव ! सुलेसु ॥ ३ ॥”

(ती०) (इतोऽग्रे ‘ कलिजुग ’ शब्दे तृतीयभागे ३७६ पृष्ठे गतम्) (दुःपमावृत्तम् ‘ वृत्तमा ’ शब्दे चतुर्थभागे २६॥१ पृष्ठे गतम्) (कलिकवृत्तान्तम् ‘ कलिक ’ शब्दे तृतीयभागे १८१ पृष्ठे गतम्) । “ दत्तो राया वावत्तरियासाओ पइदिणं जिणं च इमं-
डियं मंहि काही, लोणं च सुद्धिअं काहिनि । दत्तस्स पुत्तो जि-
यस्सत्तु, तस्सचिओ मेघघोसो, कक्किअणंतं महानिसीहं न च-
ट्टिस्सइ । दीवाससहस्सट्ठिणो भासरासिग्गहस्स पीडाए नि-
यत्ताए य देवा वि दंसणं दाहिनि, बिज्जा मंता य अण्येण वि जा-
वेण पढावं दंसिस्संति, ओहिताण जाइस्सरणाइभावा य किंचि-
पयट्टिस्संति, तदनंतरं एगुणवीससहस्साइ जाव जिणधम्मो
वट्टिस्सइ (दुप्पसहस्सिगुत्तम् ‘ दुप्पसह ’ शब्दे चतुर्थभागे २५६२ पृष्ठे गतम्) दुप्पसहो मूरी, कग्गुसिरी अज्जा, नाइलो सावओ,
सव्वसिरी साविया, अपच्छिओ मंघा इत्थं पुव्वएहे भारहे वासे
अत्थमेहिइ, मउभरहे विमलवाहणो राया, सुमुहो मंती, अवर-
एहे अग्गी, एवं धम्मरायनीइपागाईणं बुच्छओ होहिइ, एवं पं-
चमो अओ दूस्सा संपूसा, तओ दूस्समदूस्समाए छुट्टे अरण प-
यट्टे पलयवाया बाइस्संति, वरिसिस्संति विसहरज्जला, भवि-
स्सइ वारसाऽऽइस्ससो सूरु, अइसीयं मुंविस्सइ चंदो, गंगा-
सिंधूभयनडेसुं वेयइमूले बाइत्तणिए मूलसुं छुत्तंडभरहवा-
सिणो नरतिरिया वसिस्संति, वेयइअरओ पुव्वावरनडेसुं गं-
गाए नव नव विलाइ, एवं वेयइपरओ यि एवं छुत्तीसं, एमेव
मिधुए वि छुत्तीसं, एणसे वावत्तरि विलाइ रहपहमिस्सपवा-
हाणं गंगामिधुणं जले उप्पसं मच्छाई न विलवामिणो गंति
काट्टिस्संति, दिवा ताव भएण निगंतुमकवमा मूरकिरणपक्को
तेरयणीए खाहिनि, ओमहिक्कखगामनगरजलासयपव्वयाई-
ण वेयइउसभकूडवज्जं निवेसट्ठारणं पि न दीसिहिइ छुव्वासा
इत्थीओ गम्भं धारिस्संति, सोलसवासाओ नरा पुत्तपपुत्ते द-
च्छंति, इत्थसमुस्सिअ काला कुरूवा उम्माकसाया नग्गा पायं
नरयगामी विलवासिणो एगवीसं सहस्साइ भविस्संति । एवं
छुट्टे अरण ओस्सपिणीए समसे वि पढमे अरण एसा वेव
वत्तव्वथा तम्मि थोलीणे वीयारपयारंभे सप्पाहं पंच मेहाभा-
रंइ वासे वासिस्संति कमेणं । तं जहा-पढमो पुक्खरावत्तो ता-
वं निव्वधेहिइ, वीओ वीरोदो घनकारी, तइओ वओदओ नह-
कारओ चउत्थो मओदओ ओसहीकरो, पंचमो रसोदओ भू-
मीए ससंजणणो, ते य विलवासिणो परसमयं वट्टमाणसरीरा-
ओपुडविसुद्धं ददण विलंहितां निस्सरंति, अन्नं फलाइं भुंजता

मंसाहारं निवारइस्संति, तओ मउभरहेसं सत्त कुलगरा भवि-
स्संति, तत्थ पढमो विमलवाहणो, वीओ सुवामो, तइओ संन-
ओ, चउत्थो सुपासो, पंचमो दत्तो छुट्टो सुमुहो, सत्तमो संमुची ।
जाइस्सरणेणं विमलवाहणो नगराइनयेसं काही, अग्गिणि
उप्पसं अरणपाणं सिप्पाइ कालाओ लोणववहारं च सव्वं
पव्वेत्तेही । तइओ एगुणनवइपक्खस्स मज्झिअ उस्सपिणी-
अरणदुगे वइकंतं पुंडवज्जणंदेसे सयदारे पुरे संमुइनरवह-
णो भहाए देवीए चउत्तममहासुमित्तसूइओ सेणियराव-
जीओ रयण्णभाए लोलुबुजयपच्छुडाओ चुलसीइ वाससह-
स्साइ आउं पालिता उव्वट्ठा समाणो कुच्छिसि पुत्तत्ताए उव-
वज्जिहिइ, वक्खप्पमाणालंबणआऊणि गम्भावहारवज्जं पंचक-
क्काणयाण मासतिहिनखत्ताणि जहा मम तहेव भविस्संति ।
नवरं नामणं पउमनाहो, देवसेणो, विमलवाहणो अ । तओ वी-
वत्तिवयरो सुपासाजीवो सूरदेवो, तइओ उदाइजीवो सु-
पासो, चउत्थो पोट्टिलिजीवो सयंपभो, पंचमो वट्टाडजीवो-
ओ सव्वाणुभई, छुट्टो कित्तियजीवो देवसुओ, सत्तमो संल-
जीवो दओ, अट्टमो अणंदजीवो पेढालो, नवमो सुनंदाजीवो
पाट्टिलो, दसमो सयगजीवो सयकिस्सी, एक्कारसमो देवइ-
जीवो मुणिसुव्वओ, वारसमो कणणजीवो अम्मो, तेरसमो
सव्वइजीवो निकमाओ, चउत्तममो बलदेवजीवो निप्पुला-
ओ, परणरसो सुलताजीवो निम्ममो, सोलसमो रोहिणी-
जीवो वित्तगुत्तो । “ केइ पुण भणति-कक्किपुत्तो दत्तनामो प-
रणरसउ त्तिउत्तं विक्कमवरिसं संतुजउत्तारं कारित्ता
जिणभवणमंइअं च वसुद्धं काउं अजियत्तित्थयरमामो सगं
गंतुं वित्तगुत्तो नामजिणवरो होहिनि । इत्थं य बहुस्सुअसं-
मयं पमाणं । ” सत्तरसो रेवइजीवो समाही, अट्टारसो सयालि-
जीवो संबरो, एगुणवीसो दीवायणजीवो जसोहरो, वीमइमो
कणणजीवो विजओ, एगवीसो नारदजीवो मल्लो बावीसह-
मो अंबइजीवो देवो, तेवीसइमो अमरजीवो अणंतविअओ,
चउवीसइमो सयंपुजजीवो भइकरो, अंतरालाइ पच्छाणुपु-
व्वीए जहा बहुमाणजिणारणं । तं वि चक्कवट्टिणो दुवालस हो-
हिनि । तं जहा-दीहदंतो, गूढदंतो, सिरिचंदो, सिरिभूई, सिरि-
सोमो, पउमो नायगो, महापउमो, विमलो, अमलवाहणो, विलो,
अरिट्टो अ । नव भावियासुदेवा । तं जहा- नंदी, नंदिमित्तो, सुंइ-
रवाइ, महावाइ, अइबल्लो, दुविट्ठू, निचिट्ठू य । नव भाविपडि-
वासुदेवा जहा-तओ लोहजंघो, केसरी, बली, पहराओ, अपरा-
जितो, भीमो, सुग्गीयो । नव भाविबलदेवा जहा-जयंतो,
अजिओ, धम्मो, सुप्पओ, सुदंसणा, आणंदे, नंदणो, पउमो,
संकरिसणो य । इगमट्टा सलागापुरिसा ओसपिणीए तइए
अरण भविस्संति, अपच्छिमजिणचक्कवट्टिणो य दुग्गि चउ-
त्थे अरण होहिनि । तओ दसमगाई कप्परुक्खा उप्पज्जिहिं-
ति । अट्टारस कोडाकोडीओ सागरोवमाणं निरंतरं जुगल-
धम्मो भविस्सइ । उस्सपिणी अवसपिणी कालचक्काणि
अणंतसो धंअहाओ अणंतगुणाणि भारंइ वासे होहिनि ।
एवमाइ असे पि भविस्सकाले सरुवं वागरिसा कम्मि वि
गामे देवसम्मविप्पस्स बोहणत्थं गाअमसामी पट्टविओ, जहा
एयस्स पेमबंधो क्रिज्झइ, तओ तीसं वासाइ आगारवा-
से वलिता पक्खेहिं अ सहवारसवासे छुउमत्थो तीसं
वासाइ नेरस पक्खारं केयलो विहरित्ता कत्तिअअमाव-

साप रापई चरमजामऽजे चंदे दुष्टे संवच्छरे पीडयच्छरे
बासे नंदिवच्छरे पक्षे देवानंदप रयणीप उवसमे दिने
नागे करणे सव्वट्टसिद्धे मुहुत्ते साइनकवत्तं अयं पज्जंका-
सणे सामी सक्केणं विज्जन्तो—भयवं ! दोवामसहस्सट्ठिई
भासरासी नाम तीसइमो गढो अट्ठुदप्पा तुम्ह जम्मन-
कवत्तं संकतो संपयं ता मुहुत्तं पडिक्खह, जहा तस्स मुहं
वंचियं भवइ, अजहा तुम्ह वि अ तिथस्स पीडा विरं
होहिति । भयवया भणियं—भो देवरायराया ! अम्हंऽथ पु-
हवि क्खत्तं, मेरं च दंडं काउं पगाहलाए सयंभूरमणसमुहं
वरिउं, लोअं च अलोए खिविउं समत्था, न उए आ-
उकम्मं बद्धेउं वा हासेउं वा समत्था, तत्रो अवस्सं भा
विभावाणं नत्थि वड्ढमो, तत्रो दोवामसहस्सं जाव अव-
स्सं भाविणी तिथस्स पीड ति । सामी पच्चावन्नं अज्जय-
थाई कक्काएफलविवागाई पच्चावन्नं च पावकम्मफलवि-
वागाई विभावइता छत्तीसं च अज्जुवागरणाई वागरिता
पहाणं नाम अज्जयणं वि भासमाणं सेलेसीमुवगम्म क-
यजोगनिरोहो सिद्धाणंतपंचगो पगाली निद्धि संपत्ते अ-
णंतं नाणं, अणंतं दंसणं, अणंतं सम्मत्तं, अणंतो आण-
हो, अणंतं विरयं च ति पंचाणंतं, तथा य अणुदरीकुं-
थुणं उप्पत्ति ददतुं अज्जपभिइ संजमं दुगाराहए भविस्स-
इ ति समणा समणाओ अ वड्ढं भत्तं पक्खिक्खसु । (नी०)
अजं च—“ कासीकोसलगा नव मज्झई नव लच्छई अट्ठार-
सगणरायाणो अमावसाए पोमहोववासं पारिता गए भा-
बुओए दव्वुज्जोअं करिस्सामि ” ति । (१२७ सूत्र कल्प० १
अधि० ६ कण) परिभाविण रयणमयदीवहि उज्जायकां सि
कालकमेण अगिदीवहिं मो जाओ, एवं दीवालिया जाया,
देवेहिं देवीदिय आगच्छतगच्छंतेहिं सा रयणी उज्जाअमई
कोलाहलसंकुला य जाया । भगवओ य मरीरं देवाहिं सक्कायि
भासरासि पडिक्खो पीडापडिवायस्थं देवमाणु नगवाईणं नी-
राजणा जणेहिं कया तेण क्रि मंग इयाणि पविता जाया ।

गोयमसामी पुणं तं दिअं पडिबोहिता जाव भयवओ वंद-
त्थं पच्चागच्छइ ताव देवाणं संलावे सुणेइ जहा भयवं काल-
गओ ति सुट्ठुअरं अधिति गओ । अटो ममम्मि भत्तं वि नामि-
णो निज्झया जमहं अंतसमए वि समीवे न ठाविओ, कहं वा
वीअरागाणं सिण्हेइ ति नायसुअं ति चलियेपमबंधणो तक्क-
णं चैव केवली जाओ । सक्केणं कलियसुट्ठपडिवायए आगास-
ओ केवलिसिद्धिमा कया । भयवं सद्धस्सदलकणयपंकए निवेसि-
ओ, पुप्फप्पयरं काउं अट्टमंगलाई पुअओ आहिलिअई, देस-
णा य सुआ । अओ चैव पाडिवाए महमओ अज्ज वि जयं पि
पवसई । सुस्मिंतो अ गोअमसामीए र्णीओ, तस्सागहगा
गोअमकंयलुप्पसिदिवसु ति तस्मि दिने समवसरणे अ-
क्खरहवणाइपूअं सुग्णिणो कर्णिते सावया य भयवं अ-
त्यमिए सुअनाणं चैव सव्वविहासु पहाणं ति सुअनाणं
पूअति नंदिवज्जननरिंदो सामिणो जिट्ठभाया भयवंतं सि-
द्धिगयं सुच्चा अईव मंगं कुणंतो पाडिवाए कओववासो
कसिअसुद्धवीयाए संयोहिता निअवरे आमंतिता सुई-
सणाए भगिणीए भाओ तंवीलवत्थाइ दिणं, तप्प-
भिई भायवीयापव्वं रुहं । एवं दीवूसवट्ठिई संजाया । जे
अ दीवमहे वड्ढिअमावसासु काडीसहिअमुववासं काउं

अट्ठप्पगारपूयआए सुअनाणं पूइता पंचाससहस्सपरिवारं
सिरिगोअमसामी सुवक्कमले ठियं जाइता पइदिणं पंचास-
सहस्साई तंनुलाणं, एगसे वारस लक्खाई वउवीस पट्टयपु-
रओ बोइता तवुवरि अखंडदीवयं बोहिता गोअमं आराहिति,
ते परमपयसुहलच्छिं पावन्ति सि दीवूसयअमावसाए उज्जम-
णं कुज्जा । तत्थ दीवूसवे जिणालए सऽक्खन्हावणाइ पूयं
काऊण नंदीसरपडपुरओ वा दप्पणसंकतजिणीवियेसु न्धव-
णाइ काउं वावणणि वलिट्ठोइजावत्थूण य पक्कभेया नारि-
गजवीरकयलीफलाईणि नालिपराइ पगाईणि अउक्कल-
ओओ अज्जरमुद्धियावरिनालयउत्तरिसित्तालयउत्तसिया
वायवाईणि खीरमाइयालाई दीवयाइक्काइकोलियाओ
वावन्नं तंवीलाइवाणपुव्वं सातिया णंदिया अओ च दीवूसव
विअ भावसारा नंदीसरतवं आदधिति ति ।

अह पुणरवि अज्जसुहत्थीणं संपइमहाराओ पुक्किंसु भ-
यवं ! इत्थ दीवालिया-पव्वम्मि विसेसओ घराणं मंडणं
अअवत्थाईणं विसिट्ठपरिभोगो अओअं वाऽऽहाराइकरणं
जणाणं केण कारजेसु दीसइ ! तत्थ इमं पक्खुत्तरं अज्जसु-
हत्थिसुग्णिणो पक्खिसु—जहा पुव्वं उज्जेणीए पुरीए उज्जाणे
सिरिमुणिसुव्वइसामिसीसो सुव्वयाऽयरिओ समासहो,
तस्स वंदणत्थं गओ सिरिधम्मराया, तेसु वि मंती विज्जं
तत्थ गओ, सूरीहिं समं विवायं कुणंतो खुल्लगेण पगजिओ,
गओ रक्खा समं गेहं तिराए सुखिणो हंतुं कहिअखणो
गओ उज्जाणं, देवयाए नंभिओ गोसं विम्भिएण रक्खा
खामिता मोइओ लज्जिओ नट्ठो गओ हत्थिखाउंर, तत्थ
पउमुत्तरो राया, जाला तस्स देवी, तीसे दो पुत्ता-वि-
एदुकुमारो, महापउमो अ । जिट्ठे अणिच्छंते महापउ-
मस्स जुवगायपयं पिउणा दिअं, नमुई तस्स मंती नाओ,
तेण मीइरहो रणं विजिओ, महापउमो तुट्ठो वरं दिअं, तेण
न सीकओ वरो, एगया जालादेवीए अरहंतरो कारिओ,
तीसे सवसीए लच्छीए पच्छिमाइट्ठिए पुण वंभरहो, पढमं
रहकहणे दुसह वि देवाणं विवाहे बोवि रहा रक्खा चारिया,
माउए अवमाणं ददतुं महापउमो देसंतरं गओ, कमेण मयणा-
वलि परिणिता साहियल्लकखंडभारहो गयउरं समागओ, पि-
उणा रज्जं दिअं, विण्दुकुमारोणं समं पउमुत्तरो सुव्वयाऽय-
रियपायमूले दिक्खं गिरिहत्ता सयं सिवं पत्ता, विण्दुकुमा-
रस्स य सट्ठिवासमयाई तवं कुणंतस्स अणेगाओ लद्धीओ
संपन्नाओ, महापउमो चक्की जिणभणमंडियं महिं काउं रह-
जुत्ताओ कारिता पूरेइ माउयमणोरहो, नमुचिणा बक्का नासा
कया वेरेण जणकरत्थं रज्जं मणिगओ, तेण सव्वसंधेण त-
स्स रज्जं दाउं सयं ठियमंतेउरे, सुव्वयायरिया य विहरिता ।
तथा हत्थिखाउंर वासाअउम्मामिं ठिया, आगया सव्व पा-
संडिणो अहिलयनिधं ददतुं, न सुव्वयाऽयरिया, तओ कुओ न-
मुई भणेइ—ममभूमीए तुज्जेहिं सत्तादिणोवारं न ठायव्वं, अज-
हा मारमि, जओ मं वदतुं तुम्हे नागया तओ सूरीहिं संघं पु-
ल्लिता एगो साह गयणगामिविउज्जाए संपन्नो आइट्ठो मेरुसूलि-
याठियस्स विण्दुकुमारस्स आणयणत्थं । तेण विअत्तं भंते !
मम गंतुं सत्ता अत्थि, न उए आगंतुं । गुरुहिं वुत्तो—सो चैव
तुमं आणेह ति । तओ सो पत्तो मेरुतलं वदिऊण विअत्तं स-
व्व सरूवं महारिणा, तक्कणं चैव सो उप्पइओ साहुणं

तु साहुणा नहनलं, आगओ गयउरं, राउलं च, तमुइवज्जेहिं सव्वेहिं वंदिओ, उवलकिन्नओ य । तमुइ पणविओ वि अहो ठाउं न देइ साहुणं । ताप विणहुणा राय सि गयमाणा भूमी तेण दिआ । भणियं च-जो बाहिं पयतिगाओ दिहुं, तं मारेहामि, ता वेउमियल दीए लकज्जायण पमाणदेहो जाओ, विणहुणिसी किरीडकुंडलगयाचकलगाधणुं धारितो तं ओहेण नाऊण पट्टवियाओ सुरंगणाओ कसुजा हेट्टाओ महुग्सरेण संति-उवसमगभगीयाणि गाइति, चकवट्टिपमुहा य विष्णायवहरा पसायणत्थं पाप सइति, तओ उवसंतो पगइमावसो मह-रिसी आभिओ चकवट्टिणा संघेण य, विणहुकुमाराओ च-किणा य मोयाविओ किवाए तमुइ, तथा य वासाणं च-उत्थमासस्स पक्खसंघिदिणं आसी, तंसि उप्पाए उवसमे लोएहिं पुसुआयं च अण्णाणं मक्षमाणाहिं अओभं वधहारा-कया, विसिद्धवरमंडणच्छायणमोयणतंबोलापरिमोगा प-वसिया, तप्पमिह एयमि दिवसे एयवरिसंते वेव वधहा-रा पयट्टिज्जंति, विणहुकुमारो य कालेण केवली होऊण सि-ओ महापउमचकवट्टि सि इसपुव्विस्स मुहाओ एवं सोऊण संपन्नरिंदो आसी जिएरयओ वि सेसं पुव्वदियहेसु म-ज्झिमाए पावाए पुंवि अयावा पुरि सि नामं आसि, संकणं पावापुरि सि नामं कयं, जेण इत्थ महावीरसामी कालगओ । इत्थेव य पुरीए वरसाडसुइएकारसीदिवसे जंभियगा-माओ रसि बारस जंयणणि आगंतूण पुव्वणहवंसकाले महमेणवणे भयवया गोयमाइणहरा सीडयगणपरिबुडा दिक्खिया, अणुओगगणालुआ य तेसि दिआ, तेहिं च नि-सिउज्जातिगेण उप्पायविगमभुव्वलकणं पयतिगं लद्धं सामिसगात्ताओ नत्थ णं दुवालसंगी विवरिया । इत्थेव न-थरीए भयवओ कसुद्धितो सिद्धत्थवाणियउवकमेणं करय-वेज्जेण कसुसलाआ उद्धरिया, तदुद्धरणे य वेदलावनेण भयवया विहाररवां मुक्को, तेण पन्नासन्नपव्वओ दुहा जा-ओ, अज्ज वि तत्थ अंतरालसज्झिमगो वीसइ । तहा इ-त्थेव पुरीए कलियअमावसाए रयणीए भगवओ निव्वाणदुहा-णं मिच्छदिट्ठीहिं सिरिदीग्गधूं ठावियं नागमंडवं अज्ज वि वा उवसियलोहा जसामहसयं करिंते, तीए वेव एगरली देवा-णुभावेणं कूवा इहियजलपुसमल्लियाए दीवो पज्जलइ तिहं विणा, पुव्वुत्ता य अत्थासयवया इत्थेव नथरे वकवाणिया, इत्थेवई भगवं संपत्तो सिद्धि, इच्चाइ अ पभूयसंविहाणठाणं पावापुरीतिरथं ।

“ इय पावापुरिकणो, दीवमहुप्पत्तिभणणुरमणिजो ।
जिणपहसूरीहिं कओ, ठिएहिं सिरिदेवगिरिनथरे ॥ १ ॥
तेरइसत्तासीए, विक्कमवरिसम्मि भद्वयवहुले ।
पूससितकारसिए, समात्थओ एस सत्थिकरो ॥ २ ॥ ”
समाप्तः श्रीअपापावृहत्कल्पो, दीपोत्सवकल्पो वा । ती० २० कल्प ।

पावाइय-प्रावादिक पुं० । प्रकर्षेण मर्यादया वदितुं शीलं ये-
षां ते प्रावादिनः, त एव प्रावादिकाः । यथाऽवस्थितानांऽर्थस्य
प्रतिपादनाय वाचककेषु, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

पावाउय-प्रावादुक-पुं० । प्रवदन्शीलत्वात् प्रावादुकः । सूत्र०
१ श्रु० १ अ० ३ उ० । पद्मतिनि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रा-
वादुकाः पाखण्डिनः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० ।

पावाण-पापान्य-पुं० । साधुधर्मे व्यवस्थिते, नि० चू० ४ उ० ।
पावाभिगम-पापाभिगम-पुं० । पापमंशोपादेयमित्यभिगमे,
प्रश्न० १ आध० द्वार ।

पावाययण-पापाऽऽयतन-न० । अशुभप्रकृतिवन्धेतौ, स्था० ।
“ नव पावस्साऽऽययणा पक्खत्ता । तं जहा-पाणाववाए जाव
परिग्गहे कोहे माणे माया लोहे । ” स्था० ६ ठा० ।

पावारग-प्रावारक-पुं० । मेपालाऽऽदिराङ्गवरामवृहत्कम्बलेषु,
बृ० ३ उ० । नि० चू० । हा० । जी० ।

पावासुअ-प्रवासिन्-त्रि० । “ प्रवासीक्षौ ” ॥ ८ । १ । ६५ ॥
इत्यादिरित उक्थम् (पावासुओ) प्रापितं, प्रा० १ पाद ।

पाविऊण-प्राप्य-अव्य० । समाधिगम्येत्यर्थे, पं० व० १ द्वार ।

पाविट्ठि-पापदि-स्त्री० । ऋद्धिविशेषे, “ दाणमोगरहिआ
साया विट्ठी अणत्थकला । ” ध० २ अधि० ।

पाविता-प्राप्य-अव्य० । लब्ध्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

पावियंत-प्राप्यमाण-त्रि० । गम्यमाने, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

पाविया-पापिका-स्त्री० । दोषवत्याम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० ।

पावीढ-पादपीठ पुं० । “ दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पाद-
पीठेऽस्तवः ” ॥ ८ । १२७० ॥ इति मध्ये वर्त्तमानस्य सस्वरव्य-
जनस्य दकारस्य लुग वा । ‘ पावीढं । पाअपीढं । ’ पट्टाऽऽदौ,
प्रा० १ पाद ।

पावेसणय-प्रवेशनक-पुं० । भगवनीनवमशतसत्कटुतीयोदे-
शकं गाङ्गेयाभिधानानगरकृतनरकाऽऽदिप्रवेशनविचारं, भ०
८ श० १ उ० ।

तदेव दर्शयते-

वंदितु बद्धमाणं, गंगेअसुपुट्टभंगपरिमाणं ।

इगजोगे सग भंगा, दुगजोगे भंग इगवीसा ॥ १ ॥

‘ वंदितु सि ’ वन्दित्वा वर्द्धमानं गाङ्गयपुट्टभङ्गपरिमाणं
कथ्यत इति । “ इगजोगे ” अवेयोगे भङ्गाः सप्त सप्त भवन्ति
सप्तसु नरकेषु, एकस्मिन्नेकस्मिन् त्रिकसंयोगे भङ्गाः २१-२१,
तद्यथा-प्रथमद्वितीययोः १, प्रथमतृतीययोः २, प्रथमचतु-
र्थ्योः ३, प्रथमपञ्चम्योः ४, प्रथमषष्ठ्योः ५, प्रथमसप्तम्योः
६, द्वितीयतृतीययोः ७, द्वितीयचतुर्थ्योः ८, द्वितीयपञ्च-
म्योः ९, द्वितीयषष्ठ्योः १०, द्वितीयसप्तम्योः ११, इत्या-
दिभङ्गप्रस्तारवशाज्ज्ञेयम् । प्रथमनरकेण सह भङ्गाः ६, द्विती-
येन सह ५, तृतीयेन सह ४, चतुर्थेन सह ३, पञ्चमेन
सह २, षष्ठेन सह १, एवम्-२१ ॥ १ ॥

तिगचउजोगे पत्ते-अ भंग पणतीस पंचसंजोए ।

इगवीस य छजोए, सग भंगा सत्तए एगो ॥ २ ॥

एकस्मिन्नेकस्मिन् त्रिकसंयोगे चतुष्कसंयोगे च प्रत्येकं प्रत्ये-
कं भङ्गाः ३५-३५ भवन्ति । त्रिकसंयोगे यथा-प्रथम द्वितीय-
तृतीयेषु १, प्रथमद्वितीयचतुर्थेषु २, प्रथमद्वितीयपञ्चमेषु ३,
इत्यादिभङ्गप्रस्ताराज्ज्ञेयम् । प्रथमेन सह १५, द्वितीयेन सह
१०, तृतीयेन ६, चतुर्थेन ३, पञ्चमेन १, एवम् ३५ । एक-

स्मिन्नकस्मिन् चतुर्थो भङ्गाः ३४-३५, प्रथमद्वितीयचतुर्थेषु १, प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमेषु २, प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमेषु ३, प्रथमद्वितीयतृतीयसप्तमेषु ४, इत्यादि प्रस्तारवशाज्ज्ञेयम् । प्रथमनरकेण सह भङ्गाः २०, द्वितीयेन १०, तृतीयेन ४, चतुर्थेन १, एवम् ३५ । एकस्मिन्नकस्मिन् पञ्चयोगे भङ्गाः २१-२२ भवन्ति । प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमेषु १, इत्यादि प्रस्ताराज्ज्ञेयम् । प्रथमेन सह १५, द्वितीयेन सह ५, तृतीयेन सह १, एवम् २१ । एकस्मिन्नकस्मिन् षट्संयोगे भङ्गाः ७-७, प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठेषु १, इत्यादि भङ्गप्रस्ताराज्ज्ञेयम् । प्रथमनरकेण सह भङ्गाः ६, द्वितीयेन सह १ एकः । सप्तसंयोगे भङ्गक एक एव प्रथमनरकेण सह, प्रथमद्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठ-सप्तमेषु प्रस्ताराज्ज्ञेयम् ॥ २ ॥

अनुना संयोगमधिकृत्याऽऽह-

एगपवेमे सत्त य, दुपवेसे सत्त ते अमंजोगे ।

दुगसंजोगो एगो, भंगगुणा जोग कायव्वा ॥ ३ ॥

एकप्रवेशे भङ्गाः सप्तैव, द्विप्रवेशेऽसंयोगे भङ्गाः सप्तैव, द्विक्रियां संयोग एक एव । स्थापना चयम्-

१	१
---	---

 भङ्गगुणा योगाः कर्त्तव्याः, किमुक्तं भवति ?-यत्र यत्र द्विक्रियाः ऽऽदिका यावन्तो यावन्तः संयोगा भवन्ति, ते संयोगा भङ्गगुणाः कर्त्तव्याः, यस्मिन् यस्मिन् संयोगे यावन्तो यावन्तो भङ्गाः भवन्ति तद्गुणाः कर्त्तव्याः ॥ ३ ॥

तिपवेसे इगजोगे, सत्त य भंगा इमेव मव्वन्थ ।

दुगजोगे संजोगा, दो चेव हवंति नायव्वा ॥ ४ ॥

त्रिप्रवेशे 'एकयोगे' असंयोगे भङ्गाः सप्त ७, एवं सर्वत्र चतुःप्रवेशाऽऽदिषु ज्ञातव्यम् । असंयोग भङ्गाः ७-७,

१	२
---	---

 द्विकसंयोगे द्वौ संयोगौ भवत ॥ ४ ॥ स्थापना चयम्-

तिगसंजोगे एगो, चउएह य पवेसि तिमि दुअजोगा ।

निय जोगा तिन्नेव य, चउमंजोगो भवे एगो ॥ ५ ॥

त्रिकसंयोग एक एव, स्थापना चयम्-

१	१	१
---	---	---

 (चउएह ति) चतुर्णां प्रवेशे

१	३
---	---

 श्रयो द्विकसंयोगा

२	२
---	---

 त्रिकसंयोगे त्रय

१	२	१
---	---	---

 भवन्ति, स्थापना चयम्-

३	१
---	---

 एव । तद्यथा-

चतुष्कसंयोगे एक एव ॥ ५ ॥ स्थापना चयम्-

१	१	१	१
---	---	---	---

पंचपवेसि दुजोण, संजोगा इह हवंति चत्तारि ।

निगजोए छजोआं, चउसंजोगा य चत्तारि ॥ ६ ॥

"पंचपवेसि ति" पञ्चानां प्रवेशे

२०	१०	१०	२०
----	----	----	----

 चत्वारो द्विकसंयोगा भवन्ति । तद्यथा

त्रिकसंयोगे षट्

१०	१०	१०	१०	१०	१०
----	----	----	----	----	----

 संयोगा भङ्गाः

१	१	१	१	१	१
---	---	---	---	---	---

 भवन्ति । तद्यथा

१	१	१	१	१	१
---	---	---	---	---	---

 चतुष्कसंयोगाश्चत्वारो भवन्ति ॥ ६ ॥ तद्यथा-

इग पंचगमंजोगो, छपवेसे पंच हुंति दुगजोगा ।

तिगजोगा दस चेव य, चउकसंजोग दस एव ॥ ७ ॥

पञ्चकसंयोगे एक एव,

तद्यथा-

१	१	१	१	१
---	---	---	---	---

षट्प्रवेशे पञ्च द्विकसं-

योगा भवन्ति । तद्यथा-

विकसंबोना दश भवन्ति । स्थापना चयम्-

चतुष्कसंयोगा दश भवन्ति । तद्यथा-

संयोगोत्पादन उपायमाह-यथा-दश प्रवेशेऽधस्तात् बहयः स्थाप्यन्ते अष्टाऽऽद्यः (सप्ताऽऽद्यः) उपरि एक एकः स्थाप्यन्ते । यथा-चतुःसंयोगे ४-४-६-७ एष प्रथमो भङ्गः । पञ्चादूर्द्धमुत्तं १-१-१-७

भङ्गाः सञ्चार्यन्ते १-१-२-६ एष द्वितीयसंयोगः । १-२-१-६-एष तृतीयः संयोगो भवति । २-१-१-६, एष चतुर्थः संयोगः । ततः पञ्चादुपरिस्थ एको निवर्तते, स च पञ्चमश्चादेकश्च, षावत्येकश्च कृत्वा द्वितीयस्थाने सञ्चार्यते । स्थापना-१-१-३-५, एष पञ्चमः संयोगः । ततो द्वितीयस्थानात् एकोऽग्रे संचार्यते १-२ २-५, ततोऽप्यूर्द्धमकः संचार्यते २-१-२-५, तत उपरिस्थ उपरिस्थ एको निवर्तते स च, द्वितीयस्थानमध्यादेकश्च, षावति तृतीय स्थाने संचार्यते १-३-१-५, एष अष्टमः संयोगः । एवमूर्द्धमुत्तः संचार्यन्ते, सर्वोपरि गत्वा निवर्तन्ते, अधस्तात् द्विकाऽऽद्या यत्र वर्तन्ते तन्मध्यादेकेन सहोर्द्धस्थाने संचार्यन्ते, ततोऽप्यूर्द्धमकं तावन्तकं यत्र यावद्बहव उपरिस्था भवन्ति, अन्यत्र एक एक एवति ७-१-१-१, एष चरमो भङ्गः, इत्थं संयोगा उत्पाद्याः ॥ ७ ॥

पञ्चसंजोगा पंच य, छस्मंजोगो अ होइ इगु चेव ।

सत्तपवेसि दुजोण, संजोगा इत्थं छवेव ॥ ८ ॥

(पञ्चसंजोग ति) पञ्चसंयोगाः

१	१	१	१	१
---	---	---	---	---

 पञ्च भवन्ति । सर्वत्र संयोगाः प्रस्तारवशाज्ज्ञातव्याः । ते चेमे पञ्चकसंयोगाः । स्थापना-

षट्संयोग एक एव । स्थापना-

१	१	१	१	१	१
---	---	---	---	---	---

सप्तप्रवेशे द्विकसंयोगाः षट् ॥ ८ ॥

तद्यथा-

१	६
२	४
४	३
४	२
५	१

तिगसंजोगा पणरस, बीसा पुण हुंति चउकसंजोगा ।

पणमंजोगा पणरस, छजोगा हुंति छवेव ॥ ९ ॥

त्रिकसंयोगाः पञ्चदश संयोगप्रस्ताराज्ज्ञातव्याः । चतुःसंयोगा विशतिर्भवन्ति । पञ्चसंयोगाः पञ्चदश भवन्ति । षट्संयोगाः षट् भवन्ति ॥ ९ ॥

सगजोगे इग भंगो, अद्वपवेसे दुजोगे सत्तेव ।

सिगजोगे इगवीस य, चउजोगे हुंति पणतीसा ॥३०॥

सप्तसंयोगे भवति एकः, संयोगप्रस्ताराज्ज्ञातव्यः-

स्थापना-

१	१	१	१	१	१	१
---	---	---	---	---	---	---

अष्टप्रवेशे द्विकसंयोगाः सप्त । तद्यथा-

७	७	७	७	७	७	७
---	---	---	---	---	---	---

त्रिकसंयोगा एकविंशतिभङ्गा भवन्ति । तद्यथा-एककेन संयोग एक, द्वितीयाङ्केन ३, द्विकत्रिकाभ्यां ६, द्विकत्रिक-चतुष्कैः १०, द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकैः १५, एवं ३५ संयोगा भवन्ति ॥ १० ॥

पणजोए पणतीसा, इगवीस छजोग सत्त सगजोए ।

नव पविसि अह दुजोगा, तिगसंजोगा य अहवीसा ॥ ११ ॥

पञ्चकसंयोगे पञ्चविंशद् ३५, एककेन १, द्विकेन ४ द्विक-त्रिकाभ्यां १०, द्विकत्रिकचतुष्कैः २०, एवं ३५, भवन्ति । एकविंशतिः षट्संयोगे, एकेन संयोगः १, द्विकेन ५, द्विकत्रिकाभ्यां १५ । सप्तसंयोगे सप्त भङ्गाः, तद्यथा-

१	१	१	१	१	१	२
१	१	१	१	१	२	२
१	१	१	१	२	१	१
१	१	१	२	१	१	१
१	१	२	१	१	१	१
१	२	१	१	१	१	१
२	१	१	१	१	१	१

नवप्रवेशेऽष्टौ द्विकसंयोगाः तथा-

११	७	७	७	७	७	७
७	७	७	७	७	७	७

त्रिकसंयोगाः २८ ॥ ११ ॥

छप्पन्ना चउजोगे, मत्तरि हवई अ पंचसंजोए ।

छप्पन्ना छजोए, अहवीसा मत्तसंजोआ ॥ १२ ॥

चतुर्योगे षट्पञ्चाशद् भङ्गा भवन्ति । पञ्चसंयोगाः सप्ततिः, षट् संयोगाः षट्पञ्चाशद्, सप्तसंयोगाः २८ अष्टाविंशतिः, एवं सर्वत्र संयोगप्रस्ताराज्ज्ञातव्याः ॥ १२ ॥

दसगपवेसे नव दुग-संजोगा तिभि जोगे ठचीसा ।

चउसंजोगा चुलसी, पणजोग सयं च छवीसं ॥ १३ ॥

दशकप्रवेशे नव द्विकसं-

७	७	७	७	७	७	७
७	७	७	७	७	७	७

योगा भवन्ति, तद्यथा-

७	७	७	७	७	७	७
७	७	७	७	७	७	७

त्रिकसंयोगाः ३६ षट्त्रिंशद्भवन्ति । चतुष्कसंयोगाः ८४ । पञ्चकसंयोगाः १२६ ॥ १३ ॥

छजोगे १२६ छवीसं, सतगजोगे हवति चुलसीई ।

एवं भंगपरुवण, कहिआ तेलोक्दसीई ॥ १४ ॥

षट्संयोगे १२६ संयोगा भवन्ति । शतशब्दोऽत्रापि योज्यः । सप्तसंयोगे ८४ चतुरशीतिः भङ्गा ज्ञातव्याः ॥ १४ ॥

भंगा अहोमुहा खलु, चारेअव्वा य अगगअगओ चेव ।

संजोगा उड्डुमुहा, दुतिचउपंचाई पि हु चेव ॥ १५ ॥

भङ्गा अघोमुखाभ्यार्याः, (अगगअगउ त्ति) अत्रेतना अ-
त्रेतना अङ्गा अत्रतोऽत्रतः संख्याः, संयोगास्त्रैमुखा उ-
पर्युपरि सञ्चार्याः, संयोगप्रस्ताराज्ज्ञातव्याः । “ दुतिच-
उ ” इत्यादि ॥ १५ ॥

दुगजोगे एगेगो, तिजोगि हुंति अ इगाइ अद्वता ।

चउजोगि इग ति छ दस, पणरस इगवीस अहवीसा १६

द्विकसंयोग एककेन सह भङ्ग एक एव द्विकेन सह संया-
गा एकः, एवं त्रिकेन १, चतुष्केन १, पञ्चकेन १, षट्केन १,
सप्तकेन १, अष्टकेन, नवकेन १ एक एव संयोग उत्पद्यते । त्रि-
कसंयोग एककेन सह १, द्विकेन सह संयोगौ २, द्विकत्रि-
काभ्यां ३, द्विकत्रिकचतुष्कैः ४ द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकैः ५,
द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकषट्कैः ६, द्विकाऽऽदिसप्तमैः, एवं द्वि-
काऽऽष्टमैः ८, एवमूर्द्ध्वमूर्ध्व सञ्चार्यमाणानां संयोगा लभ्य-
न्ते ३६ । चतुष्कसंयोग एककेन भङ्गः १, द्विकेन ३, द्विकत्रिका-
भ्यां षट्, एवं द्विकाऽऽदिचतुष्कान्तैः १०, पञ्चान्तैः १५, षष्ठान्तैः
२१, सप्तान्तैः २८ । सर्वे चतुरशीतिः ८४ भवन्ति ॥ १६ ॥

चउ दस वीस पणतीसा, छप्पन्न पणजुगि छसगजोआ ।

पण पणरम पणतीसा, मयारि छ इगवीस छप्पन्ना ॥ १७ ॥

पञ्चकसंयोग एककेन सह १, द्वितीयाङ्केन सह ४, द्विक-
त्रिकाभ्यां १०, द्विकाऽऽदिचतुष्कान्तैः २० द्विकाऽऽदिपञ्च-
कान्तैः ३५, द्विकाऽऽदिषट्कान्तैः ५६, सर्वे १२६ । षट्संयोग
एककेन सह १, द्विकेन सह ५, द्विकत्रिकाभ्यां १५, एवं द्विका-
ऽऽदिचतुष्कान्तैः ३५ द्विकाऽऽदिपञ्चकान्तैः ७०, सर्वे १२६ ।
सप्तसंयोगे एककेन सह १, द्विकेन ६, द्विकत्रिकाभ्यां २१,
द्विकत्रिकचतुष्कैः सञ्चार्यमाणैः सह ५६, सर्वे ८४ ॥ १७ ॥

संजोगगुणिअभंगा, कायव्वा सव्वमेव परिमाणं ।

उत्तरभंगाणं इह, गुडुहिट्ठा य कायव्वा ॥ १८ ॥

संयोगगुणिता भङ्गाः कर्त्तव्याः, उत्तरभङ्गाणां सर्वे परि-
माणं भवेत्, तद्यथा-एकप्रवेशे भङ्गाः ७, द्विप्रवेशेऽसंयोगे
भङ्गाः ७, द्विकसंयोग एक एव, द्विकसंयोगे भङ्गाः २१, तै-
रेका गुणितास्तावन्तः एव भवन्ति २१, सर्वे २८ । त्रिप्र-
वेशेऽसंयोगे भङ्गाः ७, द्विकसंयोगौ द्वौ, तौ भङ्गैरेकविंश-
त्या गुणितौ जाताः ४२, त्रिकसंयोग एक एव, भङ्गाः ३५ तै-
र्गुणिताः भङ्गाः ३५ भवन्ति, सर्वे ८४ । चतुष्प्रवेशेऽसंयोगे
७, द्विकसंयोगाः ३ भङ्गैरेकविंशत्या गुणिता जाताः ६३,
त्रिकसंयोगाः ३ भङ्गैः पञ्चविंशता गुणिताः १०५, चतुःसं-
योग एक एव पञ्चविंशता गुणिता जाताः ३५, सर्वे २१०;
पञ्चप्रवेशेऽसंयोगे ७, द्विकसंयोगाः ४ भङ्गैरेकविंशत्या गुणि-
ता जाताः ८४, त्रिकसंयोगाः ६ पञ्चविंशता गुणिताः २१०,
चतुःसंयोगाः ४ पञ्चविंशता गुणिताः १४०, पञ्चकसंयो-
ग एक एव, (भङ्गाः २१ तैर्गुणिताः) भङ्गाः २१, सर्वे भ-
ङ्गाः ४६२ । षट्प्रवेशेऽसंयोगे ७, द्विकसंयोगाः ५ (भङ्गाः
२१ तैः) भङ्गैर्गुणिताः १०५, त्रिकसंयोगाः १०, (भङ्गाः ३५
तैः) भङ्गैर्गुणिताः ३५०, चतुःसंयोगाः १० पञ्चविंशता गु-
णिताः ३५०, पञ्चकसंयोगाः ५ एकविंशत्या गुणिता जा-
ताः १०५ । षट्संयोग एक एव सप्तगुणाः ७, सर्वे भङ्गाः
६२४ । सप्तप्रवेशेऽसंयोगे ७, द्विकसंयोगाः ६ एकविंशत्या
गुणिताः १२६, त्रिकसंयोगाः १५ पञ्चविंशता गुणिताः ५२५,
चतुःसंयोगाः २० पञ्चविंशता गुणिताः ७००, पञ्चकसंयोगाः
१५ एकविंशत्या गुणिताः ३१५, षट्संयोगाः ६ भङ्गाः
सप्तभिर्गुणिताः ४२, सप्तसंयोग एक एव, सर्वे १७१६ ।

अष्टप्रवेशेऽसंयोगे ७, द्विकसंयोगाः ७ एकविंशत्या गुणि-
ताः १४७, त्रिकसंयोगाः २१ पञ्चविंशत्या गुणिताः ७३५,
चतुःसंयोगाः ३५ पञ्चविंशत्या गुणिताः १२२५ पञ्चकसं-
योगाः ३५ एकविंशत्या गुणिताः ७३५ षट्संयोगाः २१
सप्तगुणाः १४७, सप्तसंयोगाः ७ एकगुणाः सप्तैव, सर्वे
३००३ भवन्ति । नवप्रवेशेऽसंयोगे ७, द्विकसंयोगाः ८ ए-
कविंशत्या गुणिताः १६८, त्रिकसंयोगाः २८ पञ्चविंशत्या
गुणिताः ६८०, चतुःसंयोगाः ५६ पञ्चविंशत्या गुणिताः
१६६०, पञ्चकसंयोगाः ७० एकविंशत्या गुणिताः १४७०, षट्सं-
योगाः ५६ सप्तभिर्गुणिताः ३६२, सप्तसंयोगे २८, सर्वे ५००५ ।
दशकप्रवेशेऽसंयोगे ७ द्विकसंयोगाः ६ एकविंशत्या गुणिताः-
१८६, त्रिकसंयोगाः ३६ पञ्चविंशत्या गुणिताः १२६०, चतुःसं-
गाः ८४ पञ्चविंशत्या गुणिताः २६४०, पञ्चसंयोगाः १२६
एकविंशत्या गुणिताः २६४६, षट्संयोगाः १२६ सप्तगुणि-
ताः ८८२, सप्तसंयोगाः ८४ एकगुणितास्तावन्त एव, सर्वे
८००८ ॥ १८ ॥

(एक प्रवेशाऽऽदिभङ्गसङ्ख्यापरिमाणम्)

एकप्रवेशे भङ्गाः ७,
द्विप्रवेशे भङ्गाः २८,
त्रिप्रवेशे भङ्गाः ८४,
चतुःप्रवेशे भङ्गाः २१०,
पञ्चप्रवेशे भङ्गाः ४६२,
षट्संयोगे भङ्गाः ६२४,
सप्तप्रवेशे भङ्गाः १७१६,
अष्टप्रवेशे भङ्गाः ३००३,
नवप्रवेशे भङ्गाः ५००५,
दशप्रवेशे भङ्गाः ८००८

एवम्-.....१६४४७ ।

(नरकसंकासंयोगाऽऽदिभङ्गकथनक्रमः)

अ० द्वि० त्रि० च० प० ष० स० ।

१	१	१	१	१	१	१	१
—	१	१	१	१	१	१	१
—	—	१	१	१	१	१	१
—	—	—	१	१	१	१	१
—	—	—	—	१	१	१	१
—	—	—	—	—	१	१	१
—	—	—	—	—	—	१	१
—	—	—	—	—	—	—	१

७, २१, ३५, ३५, २१, ७ ।

एवं सर्वभङ्गकरचनां नरकप्रस्तारं च विधाय नष्टमा-
श्रित्यमाह-

नष्टंकाउ य भंगे, सोहिजा जत्थ बहुअरा भंगा ।

संजोगेहि हर तीई, लद्धे मुण मूलभंगे अ ॥ १६ ॥

(नष्टंकाउ ति) नष्टाङ्केभ्यो येऽल्पतरा भङ्गास्तान् शो-
धयेत्, नष्टाङ्कमध्याभिष्काशयेत्, तावन्निष्काशयेद् याव-
द्बहुतरा भङ्गा न स्युः, यत्र तु नष्टाङ्काङ्का बहुतरास्त-
त्र संयोगैस्तद्भवसंयोगैर्हर भज इति लब्धान् मूलभङ्गान्
(मुण सि) जानीहि ॥ १६ ॥

उद्धरिष संजोगे, जाणिजा अहव अतिपडिआ य ।

साधारणसंजोगा, भंगा जइ इगदुगतिगई ॥ २० ॥

उद्धरितान् संयोगान् जानीयाः । किमुक्तं भवति ?-एताव-
न्तो भङ्गा गताः, वर्तमाने भङ्ग एतावत्परिमाणः संयोगो
वर्तते इति । (अहव सि) अथवा यदि साधारणसंयोगा
भङ्गा अन्ये पतिताः । (इगदुगतिगई सि) एकाद्विकत्रिक
चतुष्काराऽऽदिसाधारणभङ्गा अन्यपतिताः ॥ २० ॥

ते तम्पजा कडिअ, उद्धरिष मिलिअभंगमइआ य ।

जाणिजा संजोगे, सेसे वि अ जाण भंगे अ ॥ २१ ॥

तान् भङ्गान् तल्लब्धमूलभङ्गकमध्यात् (कडिअ सि) नि-
ष्कास्योद्धरितान् भङ्गान् मेलयित्वा यावद्भिः साधारणत्वं
भवति तावद्भिर्भङ्गैर्मेल्यत्वा लब्धान् संयोगान् जानीहि, शे-
वानुद्धरितान् संयोगान्तर्गतभङ्गान् जानीहि, अशब्दादिदाव-
पि साधारणसंयोगा भवन्ति, तत्र तैर्हत्वा संयोगान् जा-
नीहि, अष्टप्रवेशमाधित्योद्गाहरणं यथा-केनाऽपि पृष्ठं, सैका-
ननवतिकाष्टादशशततमो भङ्गः स कीदृशो भवति ? तदै-
तावन्मध्याङ्काः ७ असंयोगिकाः, द्विकसंयोगे १४७, त्रि-
कसंयोगे ७३५, षट्संयोगतानि सैकोननवतिकाणि ८८६,
निष्कासितानि, शेषाः सहस्रं, चतुष्कसंयोगे १२७५, भङ्गाः
सन्ति, बहुतरा इति कृत्वाऽत्र सहस्रं संयोगैर्हर इति सं-
योगाः ३५, पञ्चविंशत्या द्वियमाणा लब्धभङ्गाः २८, अती-
ता गताः, उद्धरिता विंशतिर्भङ्गाः । किमुक्तं भवति ? एकोन-
विंशतमे भङ्गे विंशतितमोऽयं संयोगो वर्तते, द्वितीये न-
रके ४, चतुर्थे नरके १, षष्ठे नरके १, सप्तमे २, इति कथ-
नीयम् । अष्टप्रवेशमाधित्य केनाऽपि पृष्ठं सैकोनचत्वारिंश-
त्कषोडशशततमो भङ्गः कीदृशो भवति ? ततस्तन्मध्यात्
१६३६, नष्टमध्यात् ८८६, निष्कास्यन्ते, शेषाः ७५०, ते प-
ञ्चविंशत्या द्वियन्ते, लब्धाः २१, उद्धरिताः १५, एकविंश-
तितमो भङ्गोऽत्र साधारणपतितः, त्रिभिः साधारणः पञ्च-
मषष्ठसप्तसाधारणपतितोऽत्र एकविंशतिमध्यादेको निष्का-
स्यते पृथक् क्रियते पञ्चविंशद्भङ्गाः पञ्चदशभिर्कडरितैर्मी-
लिता जाताः ५०, त्रिसाधारण इति त्रिभिर्भङ्गाः १६ षो-
डश संयोगा उद्धरितौ द्वौ सप्तदशसंयोगे द्वितीयो भङ्गः ।
किमुक्तं भवति ?-विंशतिर्भङ्गा गता उपरि षोडश संयोगाः
सप्तदशसंयोगे द्वितीयो द्वितीयो भङ्गो वर्तते, द्वितीये नर-
के १, तृतीये ४, चतुर्थे १, षष्ठे २, सैकोनचत्वारिंशत्कषो-
डशशततमोऽयं भङ्ग ईदृशो भवति इति कथनीयं, अशब्दा-
दिदावपि साधारणा भङ्गाः पतितान्ता तेऽपि भङ्गा याव-
द्भिः साधारणास्तैर्भज्यन्ते, यथा-अष्टप्रवेशे द्विकसंयोगे
षट् साधारणा भङ्गा भवन्ति, तदा षड्भिर्ह्रियन्ते, यथा-
केनाऽपि पृष्ठम्, अष्टप्रवेशे द्विकसंयोगे चत्वारिंशत्तमो भङ्गः
स कीदृशो भवति ? तदा षट् साधारणत्वात् षड्भिर्भ-
ज्यन्ते, लब्धाः ६, उद्धरिताः ४, तदा कथनीयं षट्संयोगा
अतीताः सप्तमे संयोगे चतुर्थो भङ्गो वर्तते (प्रथमे) ७
(पञ्चमे) १ इति कथनीयमित्यादि ज्ञातव्यम् ॥ २१ ॥ इति
नष्टकरणगाथात्रयम् ।

अथादिष्टकरणमाह-

उद्धितीअभंगा, संजोगगुणा य सहिअसंजोगा ।

उद्दिष्टमंगसंज्ञा, इअ कहिआ धीरपुरिसेहि ॥ २२ ॥

(उद्दिष्ट सि) उद्दिष्टे सति ये पूर्वे भङ्गा अतीतास्त एकत्र करणीयाः, वर्त्तमाने संयोगे ये भङ्गास्तेऽपि तैः संयोगैर्गुणाः कर्त्तव्याः । किमुक्तं भवति ?—वर्त्तमानाङ्गात्पूर्वे ये भङ्गा गतास्ते भङ्गास्तत्सम्बन्धिभिः संयोगैर्गुणाः कर्त्तव्याः, वर्त्तमाने भङ्गे ये संयोगास्तेऽपि, ते त्रयोऽपि, ते त्रयोऽपि, भेदा एकत्र करणीयाः, एवं कृते सति या संज्ञा भवति, तत्संज्ञयो भङ्ग इति उद्दिष्टभङ्गसंज्ञया धीरपुरुषैः कथिता ॥२२॥

जइ भंगयसाहारण-संजोगा जे अ तेहि गुणित्जण ।

सेसे भंगे मेलिअ, एगीकाऊण सव्वगं ॥ २३ ॥

(जइ सि) यदि भङ्गकसाधारणसंयोगाः येऽतीताः गतास्तान् संयोगान् तैः साधारणभङ्गैर्द्वित्रिचतुरादि-साधारणभङ्गैर्गुणयित्वा 'शेषान्' वर्त्तमानसम्बन्धिन उत्तरभेदान् मेलयित्वा पञ्चात्पूर्वमुत्पन्नान् भङ्गान् भङ्गकसाधारणसंयोगांश्चैकीकृत्य चक्रव्यमेतावत्संज्ञयाकोऽयं भङ्गः । अष्टप्रवेशमाश्रित्योदाहरणमाह—केनाऽपि पृष्टम्—१ १ १ १ अयं भङ्गः कतिथः ? तदा गणनीयं, गणने एकोनविंशतमोऽयं भङ्गो वर्त्तते । कथम् ? अष्टाविंशतिर्भङ्गा गतास्ते संयोग-गुणाः कर्त्तव्याः पञ्चविंशद् गुणाः कर्त्तव्याः, गुणनाज्जाताः ६८०, विंशतितमः संयोग एकोनविंशतमे भङ्गे वर्त्तते, एकत्र करणे जातं सहस्रं पूर्वं येऽतीताः ते असंयोगे ७, द्विकसंयोगे १४७, त्रिकसंयोगे ७३५, सर्वै एकीकरणे जातानि भङ्गानां १८८६ अष्टादशशतान्येकोनवत्येति, तदा कथनीयं सैकोनवत्यष्टादशशतनमो भङ्गः । यदा केनचित् पृष्टमयं—१ १ १ १ भङ्गः कतिथः ?—तदाऽत्र भङ्गाः २० गताः, संयोगैर्गुणिताः (३५ गुणिताः) जाताः ७००, एकविंशतितमे भङ्गे षोडश संयोगा अतीता गतास्ते त्रिसाधारणत्वात् त्रिभिर्गुणिता जाताः ४८, सप्तदश संयोगे द्वितीयो भङ्गस्ताभ्यां सह जाताः ५०, सप्तशतैः सह जातानि सार्धानि सप्तशतानि ७५०, पूर्वमसंयोगे ७, द्विसंयोगे १४७, त्रिकसंयोगे ७३५, अतीतास्तेऽपि ८८६ मध्ये संज्ञाः सर्वे जातानि सैकोनवत्यष्टादशशतानि षोडश शतानि तदा कथनीयमयं सैकोनवत्यष्टादशशततमो भङ्गः । तृतीयमुदाहरणम्—केनचित्पृष्टमयं १ १ १ भङ्गः कतिथः ? तदा दृश्यते, अत्र सप्तमसंयोगे चतुर्थो भङ्गोऽयम्, अत्र षट्संयोगा अतीताः ते षट्साधारणत्वात् षड्गुणाः क्रियन्ते, जाताः ३६, सप्तमे संयोगे चतुर्थो भङ्गो वर्त्तते अतस्तेऽपि मध्ये संज्ञाः जाताः ४०, तदा कथनीयमयं चत्वारिंशतमो भङ्गः, एवं सर्वत्रोद्दिष्टभङ्गा आनेतव्याः । शेषं सुगमम् । एवं सङ्ख्येयानामसङ्ख्येयानां च संयोगा ज्ञातव्याः । यत्र यत्र ये ये उत्पद्यन्ते तत्र तत्र ते न उत्पाद्याः सूत्रादतिविस्तारबाहुल्याच्च लिखिताः । श्रीभगवत्पञ्चनवमशते ३२ छा-त्रिशतमोद्देशकाद्यमधिकारोऽलेखि ॥ २३ ॥

इय भंगियसुअभणणे, नासंति अ घोररोगउवसगा ।

पावंति अ सुहसंपय, सिवं च देवत्तणं पई ॥ २४ ॥

सिरिसेइनामपंडिअ-सीसेण सिरिविजयनामवेण ।

रइयं एयं सुत्तं, नियसरण परोत्तं हिअमट्ठं ॥ २५ ॥

अनयोर्व्याख्या सुगमा ॥ २४ ॥ २५ ॥ इति गाङ्गेयपृष्ठभङ्गका-वचुरिः पन्थासश्रीविजयगणिना कृता समाप्ता ।

अथ गाङ्गेयभङ्गप्रस्तारो लिख्यते—

एक एकसंयोगे भङ्गाः ७, प्र० १, द्वि० २, तृ० ३, च० ४, पं० ५, ष० ६, स० ७ । द्विकसंयोगे भङ्गाः २१, प्र० द्वि० १, प्र० तृ० २, प्र० च० ३, प्र० पं० ४, प्र० ष० ५, प्र० स० ६, द्वि० तृ० ७, द्वि० च० ८, द्वि० पं० ९, द्वि० ष० १०, द्वि० स० ११, तृ० च० १२, तृ० पं० १३, तृ० ष० १४, तृ० स० १५, च० पं० १६, च० ष० १७, च० स० १८, पं० ष० १९, पं० स० २०, ष० स० २१ । त्रिकसंयोगे भङ्गाः ३५, प्र० द्वि० तृ० १, प्र० द्वि० च० २, प्र० द्वि० पं० ३, प्र० द्वि० ष० ४, प्र० द्वि० स० ५, प्र० तृ० च० ६, प्र० तृ० पं० ७, प्र० तृ० ष० ८, प्र० तृ० स० ९, प्र० च० पं० १०, प्र० च० ष० ११, प्र० च० स० १२, प्र० पं० ष० १३, प्र० पं० स० १४, प्र० ष० स० १५, द्वि० तृ० च० १६, द्वि० तृ० पं० १७, द्वि० तृ० ष० १८, द्वि० तृ० स० १९, द्वि० च० पं० २०, द्वि० च० ष० २१, द्वि० च० स० २२, द्वि० पं० ष० २३, द्वि० पं० स० २४, द्वि० ष० स० २५, तृ० च० पं० २६, तृ० च० ष० २७, तृ० च० स० २८, तृ० पं० ष० २९, तृ० पं० स० ३०, तृ० ष० स० ३१, च० पं० ३२, च० पं० स० ३३, च० ष० स० ३४, पं० ष० स० ३५ । चतुष्कसंयोगे भङ्गाः ३५, प्र० द्वि० तृ० च० १, प्र० द्वि० तृ० पं० २, प्र० द्वि० तृ० ष० ३, प्र० द्वि० तृ० स० ४, प्र० द्वि० च० पं० ५, प्र० द्वि० च० ष० ६, प्र० द्वि० च० स० ७, प्र० द्वि० पं० ष० ८, प्र० द्वि० पं० स० ९, प्र० द्वि० ष० स० १०, प्र० तृ० च० पं० ११, प्र० तृ० च० ष० १२, प्र० तृ० च० स० १३, प्र० तृ० पं० ष० १४, प्र० तृ० पं० स० १५, प्र० तृ० ष० स० १६, प्र० च० पं० ष० १७, प्र० च० पं० स० १८, प्र० च० ष० स० १९, प्र० पं० ष० स० २०, द्वि० तृ० च० पं० २१, द्वि० तृ० च० ष० २२, द्वि० तृ० च० स० २३, द्वि० तृ० पं० ष० २४, द्वि० तृ० पं० स० २५, द्वि० तृ० ष० स० २६, द्वि० च० पं० २७, द्वि० च० पं० स० २८, द्वि० च० ष० स० २९, द्वि० पं० ष० स० ३०, तृ० च० पं० ३१, तृ० च० ष० स० ३२, तृ० पं० ष० स० ३३, च० पं० ३४, च० पं० स० ३५ । पञ्चकसंयोगे भङ्गाः २१, प्र० द्वि० तृ० च० पं० १, प्र० द्वि० तृ० च० ष० २, प्र० द्वि० तृ० च० स० ३, प्र० द्वि० तृ० पं० ष० ४, प्र० द्वि० तृ० पं० स० ५, प्र० द्वि० तृ० ष० स० ६, प्र० द्वि० च० पं० ७, प्र० द्वि० च० ष० स० ८, प्र० द्वि० च० पं० स० ९, प्र० द्वि० पं० ष० स० १०, प्र० तृ० च० पं० ११, प्र० तृ० च० ष० स० १२, प्र० तृ० च० स० १३, प्र० तृ० पं० ष० स० १४, प्र० च० पं० १५, द्वि० तृ० च० पं० १६, द्वि० तृ० च० ष० स० १७, द्वि० तृ० च० स० १८, द्वि० च० पं० १९, प्र० तृ० च० पं० स० २०, प्र० तृ० च० ष० स० २१ । षट्संयोगे भङ्गाः ७, प्र० द्वि० तृ० च० पं० ष० १, प्र० द्वि० तृ० च० पं० स० २, प्र० द्वि० तृ० च० ष० स० ३, प्र० द्वि० तृ० पं० ष० स० ४, प्र० द्वि० च० पं० ष० स० ५, प्र० तृ० च० पं० ष० स० ६, द्वि० तृ० च० पं० ७ । सप्तसंयोगे भङ्गाः १, प्र० द्वि० तृ० च० पं० ष० स० १ ।

[illegible]

अष्टप्रवृत्त सप्तसंयोगिभङ्गाः ७ ।

१	२	३	४	५	६
७	८	९	१०	११	१२
१३	१४	१५	१६	१७	१८
१९	२०	२१	२२	२३	२४
२५	२६	२७	२८	२९	३०
३१	३२	३३	३४	३५	३६
३७	३८	३९	४०	४१	४२

नवप्रवेशे द्विकसंयागिभङ्गाः ८

१	१	२	२	३	१	२	३	४	१	२	३	४	५	१	२	३	४	५	६	१	२	३	४	५	६	७	
१	२	१	३	२	१	४	३	२	१	५	४	३	२	१	६	५	४	३	२	१	७	६	५	४	३	२	१
७	६	६	५	५	५	४	४	४	४	३	३	३	३	३	२	२	२	२	२	२	१	१	१	१	१	१	१

[illegible][illegible][illegible]

[illegible]

१	२	३	४	५	६	७	८	९
१	२	३	४	५	६	७	८	९

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

दशकप्रवेशे पदसंयोगिभङ्गा. १२६,

5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

[illegible]

दशप्रवेशे सप्तसंयोगिभङ्गाः ८४ ।

[illegible][illegible]

१	२	१	१	२	१	२	३	१	१	१	२	१	१	२	१	२	३	१	१	२	१	२	३	४
२	१	१	२	१	३	२	१	१	१	२	१	१	२	१	३	२	१	१	२	१	३	२	१	४
१	१	३	२	२	१	१	१	२	१	१	३	२	२	१	१	१	३	३	२	२	२	१	१	१
२	२	१	१	१	१	१	१	४	३	३	३	२	२	२	२	२	१	१	१	१	१	१	१	१
२	२	२	२	०	०	२	२	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
१	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
१	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१

एकप्रवेशे भङ्गाः ७, द्विप्रवेशे भङ्गाः ७८, तन्मध्येऽसंयोगिकभङ्गाः ७, द्विकसंयोगिभङ्गाः २१ ।

त्रिप्रवेशे भङ्गाः ८४, असं० ७, द्विकसं० ४२, त्रिकसं० ३५ ।

चतुःप्रवेशे भङ्गाः २१०, असं० ७, द्वि० ६३, त्रि० १०५, च० ३५ ।

पञ्चप्रवेशे भङ्गाः ४६२, असं० ७, द्वि० ८४, त्रि० २१०, च० १४०, पं० २१ ।

षट्प्रवेशे भङ्गाः ६७४, असं० ७, द्वि० १०५, त्रि० ३५०, च० ३५०, पं० १०५, ष० ७ ।

सप्तप्र० भङ्गाः १७१६, असं० ७, द्वि० १२६, त्रि० ५२५, च० ७००, पं० ३१५, ष० ४२, स० १ ।

अष्टप्र० भङ्गाः ३००३, असं० ७, द्वि० १४७, त्रि० ७३५, च० १२२५, पं० ७३५, ष० १४७, स० ७ ।

नवप्र० भङ्गाः ५००५, असं० ७, द्वि० १६८, त्रि० ८८०, च० १६६०, पं० १४७०, ष० ३६२, स० २८ ।

दशप्र० भङ्गाः ८००८, असं० ७, द्वि० १८६, त्रि० १२६०, च० २६४०, पं० २६४६, ष० ८८२, स० ८४ ।

०:०:०

पावोवरय-पापोपरत-त्रि० । पापान् पापहेतोः सावधानुष्ठा-
नान् हिंसाऽनुतादानाग्रह्यरूपादुपरतः पापोपरतः । त्यक्त-
पापे, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

पाम-दृश-धा० । प्रेत्ये, “ दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छा-
वयस्स-वज्ज-सव्वय-देकसो अकखावकखावअकल-पुलोएपु-
लए-निआवआस-पासाः ” । ८ । ४ । १८१ ॥ इति दृशधातोः
‘पास’ आदेशः । ‘पासइ’ पश्यति । प्रा० ४ पाठः । “पासिमं वविण
लाए ।” “पासिमं” इत्यादि यदुक्तमुद्देशकाऽऽदेरारभ्यानन्तर-
गृहं यावत्तमिममर्थं पश्य परिच्छिन्धि कर्त्तव्याकर्त्तव्यतया
विवेकेनायधारय कोऽसौ द्रव्यभूतो-सुक्रिगमनयोग्यः सा-
धुरित्यर्थः । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । “दाहिं ठाणेहिं आया
रूवाइ पासइ-देसेण वि, सव्वेण वि ।” स्था० २ डा० १ उ० ।
पाश-पुं० । पाशयति बध्नातीति पाशः । सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । “परिस्सणे पासो ।” पाइ० ना० १३६ गाथा । पुत्रक-
लत्रधनप्रमुखबन्धनं, उक्त० ४ अ० । प्रश्न० । गलयन्नाऽऽदौ,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ७ उ० । रज्जुबन्धने, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० । संयमप्रवृत्तिं प्रति स्वातन्त्र्यापरोधिनि, उक्त०
पाइ० ४ अ० । बन्धनविशेषः, प्रश्न० ४ आश्र० ढाग । आचा० ।
मिथ्यान्याऽऽदिषु धन्धहेतुषु, व्य० १ उ० । अविद्या वे-
दान्तिनां, क्रेशः सांन्यानां, कर्म जैनानाम्, आदिशश्वाह्
वासना सौगनानाम्, पाशः शैवानाम् (११ श्लोक) डा०
२६ डा० । श्रुतोपकरणे, जं० ३ वक्त० । अत्यन्तपापवश्य-
हेतो कलत्राऽऽदिसंबन्ध, उक्त० ६ अ० ।

पार्श्व-न० । समीपे, उक्त० २४ अ० । यामदक्षिणभागे, प्रव० २
ढाग । सूत्र० । स्वनामख्याति तीर्थकरे, आच० ।

सप्यं सयणे जगणी, तं पासइ तमसि तेण पासजिणो १०६१
इदानीं पासो ति, तत्र पूर्वोक्तयुक्तिकलापादेव पश्यति
सर्वभावानिति पार्श्वः, पश्यक इति चाग्ये । ‘तत्थ सव्वेऽवि

सव्वभावाणं जाणगा पासगा यत्ति सामखं, विसेसो पुण-
व्याख्या-(गाहखं) गच्छगण भगवंतं तेलोक्कबंधवे सत्तस्मिन्
लागं सयणिज्जे णिविज्जे माया से सुविणं दिट्ठसि, तथा
अंधकारं सयणिज्जगयाए गच्छप्पभावेण य एतं सप्प पा-
सिऊणं गणो सयणिज्जे णिगया बाहा चडाविया, भणि-
ओ य-यस्स सप्पो वळइ, रखा भणियं-कहं जाणसि ?,
भणइ-पेच्छमि, दीवणं पलाइओ, दिट्ठा य सप्पो, गणो
विता गच्छस्स एसो अइसयप्पहावो जण एस्सि तिमि-
रंधयारे पासइ, तेण पासो ति लागं कयं । आच० १ अ० ।
पश्यति सर्वभावानिति निरुक्तात्पार्श्वः । तथा गर्भस्थ भग-
वति जनन्या निशि शयनीयस्य पार्श्वे अन्धकारे सपौ दृष्ट
इति गर्भानुभावोऽयमिति मत्वा पश्यतीति पार्श्वः । अ०
२ अधि० । अन्यामवपरिणयां भरतक्षेत्रजं त्रयोविंशे तीर्थ-
करे, अनु० । म० । आ० चू० ।

अथ जयन्यमध्यमोक्तपुत्रावनाभिः श्रीपार्श्वदेवचरित्रमाह-
तेणं कालेणं तेणं ममणं पासं अरहा पुरिमादाणीए
पंचविसाहे हुत्था । तं जहा विसाहाहिं चुए चइत्ता गम्भं
वक्कंते विसाहाहिं जाए, विसाहाहिं मुंटे भवित्ता अगाराओ
अणगारिअं पञ्चइए, विसाहाहिं अणंते अणुसरे निव्वा-
घाए निरावरणे कमिणे पडिपुभे केवलवरनाणदंसणे स-
मुप्पन्नं विसाहाहिं परिनिव्वुडे ॥१४६॥

(तेणं कालेणं इत्यादि) तस्मिन्काले (तेणं समरणं) त-
स्मिन् समये (पासं अरहा पुरिमादाणीए) पार्श्वनामा अ-
र्हन् पुरुषश्चासौ आदांनीयश्च आदेयवाक्यतया आदेयना-
मतया च पुरुषादांनीयः, पुरुषप्रधान इत्यर्थः । (पंचविसाहं
हान्था) पञ्चकल्याणकानि विशाखायां, (पञ्चविशाख) अ-
भवत् (तं जहा-) तद्यथा- (विसाहाहिं चुए, चइत्ता गम्भं
वक्कंते) विशाखायां व्युतः, व्युत्था गर्भे उत्पन्नः १ (विसा-

हार्हि जाय) विशाखायां जातः २ (विसाहार्हि मुंडे भवि-
त्ता) विशाखायां मुरडो भूत्वा (अगाराओ अणुगारियं प-
व्वइए) अगाराओस्कस्य साधुतां प्रतिपन्नः ३, (विसाहा-
र्हि अणते अणुत्तरे निव्वाघाए) विशाखायां अनन्ते अनुप-
मे निवर्थाघाते (निराघरणे कम्मिणे पडिपुत्ते) समस्ताऽऽवर-
णरहिते समस्ते प्रतिपूर्णे (केवलवरणाणं शंसणे समुत्पन्ने)
पवंविधे केवलवरणाणं दर्शने समुत्पन्ने ४, (विसाहार्हि परि-
निव्वुडे) विशाखायां निर्वाणं प्राप्तः ५, ॥ १४६ ॥

च्युतिः-

तेणं कालेणं तेणं समणं पासे अरहा पुरिसादाणीए जे
से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं
चित्तबहुलस्स चउत्थीपक्खेणं पाणयाओ कप्पाओ वीसं
सागरोवमट्ठियाओ अणतरं चयं चइत्ता इहेव जंबुदीवे
दीवे भारहे वासे वाणारसीए नयरीए आसमेणस्स रओ
वम्माए देवीए पुव्वरत्तावरत्तकालमयंसि विमाहाहिं न-
क्खत्तेणं जोगमुवागणं आहारवक्कंतीए भववक्कंतीए मरी-
रवक्कंतीए कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंते ॥ १५० ॥

(ते णं काले णं) तस्मिन् काले (ते णं समणं) तस्मिन्
समये (पासे अरहा पुरिसादाणीए) पार्श्वः अर्हन् पुरुषा-
दानीयः (जे से गिम्हाणं पढमे मासे) योऽसौ उष्ण-
कालस्य प्रथमं मानः (पढमे पक्खे) प्रथमः पक्षः (चि-
त्तबहुलं) चैत्रस्य बहुलपक्षः (तस्स णं चित्तबहुलस्स च-
उत्थीपक्खेणं) तस्य चैत्रबहुलस्य चतुर्थीदिवसे (पाण-
याओ कप्पाओ) प्राणतनामकान् दशमकल्पात्, कीदृ-
शात् ?- (वीसं सागरोवमट्ठियाओ) विशतिस्सागरपमस्थि-
तिः आयुःप्रमाणं यत्र, ईदृशात् (अणतरं चयं चइत्ता)
अनन्तरं दिव्यशरीरं त्यक्त्वा (इहेव जंबुदीवे दीवे) अ-
स्मिन्नेव जम्बूद्वीपे द्वीपे (भारहे वासे) भरतक्षेत्रे (वा-
णारसीए नयरीए) वाणारस्यां नगर्यां (आसमेणस्स र-
ओ) अश्वत्थेनस्य रात्रः (वामाए देवीए) वामायाः दे-
व्याः (पुव्वरत्तावरत्तकालमयंसि) पूर्वापरगात्रिसमयं, म-
ध्यरात्रौ इत्यर्थः । (विसाहार्हि नक्खत्तेणं जोगमुवागणं)
विशाखायां नक्षत्रे चन्द्रयोगमुपागतं सति (आहारवक्कं-
तीए) दिव्याऽऽहारत्यागेन (भववक्कंतीए) दिव्यभवत्यागेन
(मरीरवक्कंतीए) दिव्यशरीरत्यागेन (कुच्छिसि गम्भत्ताए
वक्कंते) कुक्षीं गर्भतया व्युत्क्रान्त उत्पन्नः ॥ १५० ॥

च्यवनज्ञानम्-

पासे णं अरहा पुरिसादाणीए तिआणोवगए आवि हुत्था ।
तं जहा-चइस्सामि ति जाणइ, तेणं चेव अभिलावेणं सु-
विणंदसणविहाणेणं सव्वं जाव निअगं गिहं अणुपविट्ठां
जाव मुहं सुहेणं तं गम्भं परिवहइ ॥ १५१ ॥

(पासे णं अरहा पुरिसादाणीए) पार्श्वः अर्हन् पुरुषादानी-
यः (तिआणोवगए आवि हुत्था) त्रिज्ञानोपगत आसीत् ।
(तं जहा) तद्यथा- (चइस्सामि ति जाणइ) उपाख्ये इ-
ति जानाति (तेणं चेव अभिलावेणं) तेनैव पूर्वोक्तपा-
डेन (सुविणंदसणविहाणेणं) स्वप्नदर्शनस्यावफलप्रश्न

प्रमुखम् (सव्वं जाव निअगं गिहं अणुपविट्ठा) सर्वं वा-
च्यं यावत् निजं गृहं वामादेवी प्राविशत् (जाव मुहं
सुहेणं तं गम्भं परिवहइ) यावत् सुखं सुखेन तं गर्भं परिपाल-
यति ॥ १५१ ॥

तेणं कालेणं तेणं समणं पासे अरहा पुरिसादाणीए
जे से हेमंताणं दुक्खं मामे तच्चे पक्खे पोसव्वहुले तस्स
णं पोसव्वहुलस्स दसमीपक्खेणं नवएहं मामाणं बहुपडि-
पुआणं अट्ठमाणं राइदिआणं विइकंताणं पुव्वरत्तावरत्त-
कालमयंसि विमाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागणं आरो-
ग्गारोगं दारयं पयाया ॥ १५२ ॥

(तेणं कालेणं) तस्मिन् काले (तेणं समणं) तस्मिन्
समये (पासे अरहा पुरिसादाणीए) पार्श्वः अर्हन् पुरुषा-
दानीयः (जे से हेमंताणं) योऽसौ शीतकालस्य (दुक्खं
मामे तच्चे पक्खे) द्वितीयो मासः तृतीयः पक्षः (पोसव-
हुलं) पौषबहुलः (तस्स णं पोसव्वहुलस्स दसमीपक्खेणं)
तस्य पौषबहुलस्य दशमीदिवसे (नवएहं मामाणं) नवमु
मासेषु (बहुपडिपुआणं) बहुप्रतिपूर्णेषु सन्तु (अट्ठमा-
णं राइदिआणं) अष्टाष्टसु च अष्टांगेषु (विइकंताणं)
व्यतिक्रान्तेषु सन्तु (पुव्वरत्तावरत्तकालमयंसि) पूर्वाप-
रगात्रिसमयं, मध्यरात्रौ इत्यर्थः । (विसाहार्हि नक्खत्तेणं जोग-
मुवागणं) विशाखायां नक्षत्रे चन्द्रयोगमुपागतं सति
(आरोग्गारोगं दारयं पयाया) आरोग्या वामा आरोग्यं
दारकं प्रजाता ॥ १५२ ॥

जे रयणिं च णं पासे अरहा पुरिसादाणीए जाए, सा
णं रयणी बहूहिं देवेहि य देवीहि यं जाव उप्पिजलभू-
आ कहकहगभूआ आवि हुत्था ॥ १५३ ॥

(जे रयणिं च णं) यस्यां रजन्यां (पासे अरहा पुरिसादा-
णीए जाए) पार्श्वः अर्हन् पुरुषादानीयः जातः (सा णं
रयणी बहूहिं देवेहि य देवीहि यं) सा रजनी बहुभिः देवैः
देवीभिश्च कृत्वा (जाव उप्पिजलमाणभूआ) यावत् भृशं
आकुला इव (कहकहगभूआ आवि हुत्था) अव्यक्रवर्ण-
कालाहलमयी अभवत् ॥ १५३ ॥

सेमं तदेव, नवरं जम्मं णं पामाभिलावेणं भाणिअव्वं
जाव तं होउ णं कुमारे पासे नामेणं ॥ १५४ ॥

(सेमं तदेव, नवरं पामाभिलावेणं भाणिअव्वं) शयं ज-
न्मात्मन्वाऽऽदि तथैव पूर्ववत्, परं पार्श्वाभिलापेन भाणिअव्वं
(जाव तं होउ णं कुमारे पासे नामेणं) यावत् तस्मात् भ-
वतु कुमारः पार्श्वः नाम्ना कृत्वा । तत्र प्रभो गर्भस्थे सति
शयनीयस्था माना पार्श्वे स्पर्शन्तं कृष्णसर्पं ददर्श, ततः पा-
श्व इति नाम कृतं, क्रमेण यौवनं प्राप्तः । तथैवम्- " धात्री-
भिरन्द्राऽ दिष्टाभिर्लाल्यमानो जगत्पतिः । नवहस्तप्रमाणा-
ङ्गः क्रमादाप च यौवनम् ॥ १ ॥ " ततः कुशस्थलंशः प्रसेन-
जिन्नपुत्रो प्रभावतानाम्नी कनीम् आगृष्ट पित्रा परिणा-
यितः, अन्येद्युर्गवाक्षस्यः स्वामी एकस्यां दिशि गच्छतः पु-
ण्याऽ दिपूजोपकरणसहितान्नागरांश्च निरीक्ष्य पते क गच्छ-

नीति कश्चित्प्रच्छ, स आह. प्रभो ! कुत्रचित्सन्निवेशे वा-
स्तव्यो वरिद्रो मृतमानापितृकां ब्राह्मणपुत्रः कृपया लोकै-
र्जीवितः कमठनामा, स च एकदा रत्नोऽभरणभूषितान् ना-
गरान् वीक्ष्य अहो एतत्प्रागजन्मतपसः फलमिति विचि-
न्त्य पञ्चाग्न्यादिमहाकष्टार्थं तपस्वी जातः, सोऽयं पुर्या ब-
हिर्गागतोऽस्ति तं पूजितुं लोका गच्छन्तीति निश्चय्य प्र-
भुरपि सपरिवारस्तं द्रष्टुं ययौ । तत्र काष्ठाग्निर्दहमानं महा-
सर्पं ज्ञानेन विज्ञाय करुणासमुद्रो भगवानाह-अहो मूढ
तपस्विन ! किं दयां विना वृथा कष्टं करोषि, यतः-“ कृपा-
नदीमहातीरे, सर्वे धर्मास्तृणाङ्कुराः । तस्यां शोषमुपेतायां,
क्रियन्त्यन्ति ते चिरम् ? ॥ १ ॥ ” इत्याकर्ण्य क्रुद्धः कमठो-
ऽबोचत्-राजपुत्रा हि गजाश्वाऽऽदिक्रीडां कर्तुं जानन्ति, धर्मं
तु वयं तपोधना एव जानीमः । ततः स्वामिनाऽग्निकुण्डान्
ज्वलत्काष्ठम् आकृष्य कुठरेण द्विधा कृत्वा च तापव्याकु-
लः सर्पो निष्कासितः, स च भगवन्नियुक्तपुरुषमुखाभ्रम-
स्कारान् प्रत्याख्यानं च निश्चय्य तत्क्षणं विषय धरणेन्द्रो
जातः, अहो ज्ञानीति जनैः स्तूयमानः स्वामी स्वगृहं ययौ.
कमठोऽपि तपस्तप्त्वा मेघकुमानेषु मेघमाली जातः ॥ १५४ ॥

पामे शं अरहा पुरिसादाणीए दक्खे दक्खपइअं पडिरुवे
अल्लीणे भइए विणीए, तीसं वासाइं अगारवाममज्झं व-
सित्ता पुणगवि लोयंतिएहिं जिअकप्पिएहिं देवेहिं ताहिं
इट्ठहिं० जाव एवं बयासी ॥ १५५ ॥

(पासे शं अरहा पुरिसादाणीए) पार्श्वः अर्हन् पुरु-
षादानीयः (दक्खे दक्खपइअं) दक्षः दक्षप्रतिक्षः दक्षा
प्रतिक्षा यस्य (पडिरुवे अल्लीणे भइए विणीए) रूपवान्
गुणैरालिङ्गितः भद्रकः विनयवान् (तीसं वासाइं अगार
वासमज्झं वसित्ता) त्रिशद्वर्षाणि गृहस्थावस्थायं स्थित्वा
(पुणगवि लोयंतिएहिं) पुनरपि लोकातिक्रान्तः (जि-
अकप्पिएहिं देवेहिं) जीतकलिकाः देवाः (ताहिं इट्ठ-
हिं जाव एवं बयासी) तस्मिन् इष्टाभिर्वाग्भिः यावत् ए-
वम् अवादिषुः ॥ १५५ ॥

“ जय जय नंदा, जय जय भद्रा, ” ० जाव जयजयसइं
पउंजंति ॥ १५६ ॥

(जय जय नंदा जय जय भद्रा जाव जयजयसइं पउं-
जंति) जयजयवान् भव, हे समृद्धिमन् ! जयजयवान् भव,
हे कल्याणवन् ! यावन् जयजयशब्दं प्रयुज्जन्ति ॥ १५६ ॥

पुर्वि पि शं पासस्स अरहओ पुरिसादाणीयस्स माणु-
स्सगाओ गिहत्थधम्माओ अणुत्तरे अ होइए तं चेव
सव्वं जाव दाणं दाइयाणं परिभाइत्ता जे से हेमंताणं दुब्बे
मामे तब्बे पक्खे पोसवहुले तस्म शं पोसवहुलस्स इक्का-
रसीदिवसेणं पुव्वएहकालसमयंसि विसालाए सिबिआए
सदेवमणुआसुराए परिसाए समणुगम्ममाणमणे तं चेव
सव्वं, नवरं वाणारसिं नयरिं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ,
निग्गच्छित्ता जेणव आममपए उज्जाणं जेणव अमोग-
वरपायवे तेणव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता असोगवरपा-

यवस्स अहे सीयं ठावेइ, ठावेइत्ता सीयाओ पञ्चोरुहइ, पञ्चोरुह-
इत्ता सयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुअइ, ओमुअइत्ता
सयमेव पंचमुट्ठिअं लोअं करेइ, करेइत्ता अट्टमेणं भत्तेणं
अपाणएणं विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं एणं दे-
वदूसमादाय तिहिं पुरिससएहिं सार्द्धं मुंडे भवित्ता आगा-
राओ अणगारियं पव्वइए ॥ १५७ ॥

(पुर्वि पि शं पासस्स अरहओ पुरिसादाणीयस्स) पू-
र्वमपि पार्श्वस्य अर्हतः पुरुषादानीयस्य (माणुस्सगा-
ओ) मनुष्ययोग्यात् (गिहत्थधम्माओ) गृहस्थधर्मात्
(अणुत्तरे अ होइए) अनुपमम् उपयोगाऽत्मकम् अवधिज्ञान-
मभूत् (तं चेव सव्वं जाव दाणं दाइयाणं परिभाइत्ता)
तदेव सर्वे पूर्वोक्तं वाच्यं, यावत् धनं गोत्रिणो विभज्य
वृत्वा (जे से हेमंताणं) योऽसौ शीतकालस्य (दुब्बे
मासे तच्चे पक्खे) द्वितीयो मासः वृतीयः पक्षः (पोसव-
हुले) पौषस्य कृष्णपक्षः (तस्म शं पोसवहुलस्स इक्का-
रसीदिवसेणं) तस्य पौषवहुलस्य एकादशीदिवसे (पुव्वएह-
कालसमयंसि) पूर्वोक्तकालसमये प्रथमप्रहरं (विसालाए
सिबिआए) विशालायां नाम शिविकायां (सदेवमणु-
आसुराए) देवमनुष्यासुरसहितया (परिसाए स-
मणुगम्ममाणमणे) पर्यदा समनुगम्यमानं प्रभुमश्रतः (तं
चेव सव्वं नवरं) सर्वे तदेव पूर्वोक्तं वाच्यम्, अयं विशेषः-
(वाणारसिं नयरिं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ) वाराणस्या
नगर्या मध्यभागेन निर्गच्छति (निग्गच्छित्ता) निर्गत्य (जे-
णव आसमपए उज्जाणं) यत्रैव आश्रमपदनामकमुद्यानम्
(जेणव असोगवरपायवे) यत्रैव अशोकनामा वृक्षः (तेणव
उवागच्छइ) तत्रैव उपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागम्य
(असोगवरपायवस्स अहं) अशोकवृक्षस्य अधस्तात्
(सीयं ठावेइ) शिविकां स्थापयति (ठवित्ता) संस्थाप्य
(सीयाओ पञ्चोरुहइ) शिविकान्तः प्रत्यवतरति (पञ्चो-
रुहइत्ता) प्रत्यवतीर्य (सयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमु-
अइ) स्वयमेव आभरणमल्लालंकारान् अवमुञ्चति (ओ-
मुअइत्ता) अवमुच्य (सयमेव पंचमुट्ठियं लोअं करेइ)
स्वयमेव पञ्चमौष्टकं लोचं करोति (करित्ता) लोचं कृत्वा
(अट्टमेणं भत्तेणं अपाणएणं) अष्टमेन भक्तेन अपानकेन ज-
लरहितेन (विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं) विशाला-
यां नक्षत्रे चन्द्रयोगमुपागते स्मिन् (एणं देवदूसमादाय)
एकं देववृष्यं गृहीत्वा (तिहिं पुरिससएहिं सार्द्धं मुंडे भ-
वित्ता) त्रिभिः पुरुषशतैः सार्द्धं मण्डो भूत्वा (अगा-
राओ अणगारियं पव्वइए) गृहाभिष्कम्य साधुतां प्रति-
पन्नः ॥ १५७ ॥

पामे शं अरहा पुरिसादाणीए तेसीइं राइदियाइं नि-
च्चं वोमट्ठकाए चियत्तदेहे, जे केइ उवसग्गा उप्प-
जंति । तं जहा-दिवा वा, माणुस्सा वा, तिरिक्ख-
जोणिआ वा, अणुलोमा वा पडिलोमा वा, ते उप्पेअ
सम्मं सहइ तित्तिक्खइ खमइ अहियासेइ ॥ १५८ ॥

(पासे शं अरहा पुरिसादाणीए) पार्श्वः अर्हन् पुरुषा-

दानीयः (तेसीइं राइदियाइं) व्यशीति रात्रिबिबसान् यावत् (निष्ठां घांसदृकाए वियसंवहे) नित्यं व्युत्सृष्टकायः त्यक्तदेहः (जे कर उषसंगा उप्पज्जति) ये केचन उपसर्गा उत्पद्यन्ते । (तं जहा) तद्यथा- (विन्वा वा माणुस्सा वा तिरिक्खजोणिआ वा) देवकृताः मनुष्यकृताः तिर्यकृताः (अनुलोमा वा पडिलोमा वा ते उप्पन्ते समं स-हइ) अनुलोमा वा प्रतिलोमा वा तान् उप्पज्जान् स-म्यक् सहते (तिनिक्खइ खमइ अहियासेइ) तिनिक्खे क्षमते अभ्यासयति, तत्र देवोपसर्गः कमठसम्बन्धी । स चै-षम्-स्वामी प्रव्रज्यैकदा विहरन् तापसाऽऽश्रमे कूपसमीपे न्यमोधो निशि प्रतिमया स्थितः, इतः स मेघमाली सु-राधमः श्रीपार्श्वमुपद्रोतुम् आगत्य काधान्ध स्वविकुर्वितशा-वृल्लुब्धिकाऽऽदिभिरभीतं प्रभुं निर्गन्ध गगनेऽधकारसञ्चि-भान् मेघान् विकुर्व्य कल्पान्तमेघवद्वर्षितुम् आरंभे, विद्युन्-अ अनिरीद्राऽऽकारा विशि विशि प्रसृताः, गर्जारवं च प्रसा-रडस्फोटसदृशम् अकरोत् । क्षणादेव च प्रभुनात्मां यावज्ज-लं प्राप्ते आसनकम्पेन धरणेन्द्रो महिषीभिः सममागत्य फलैः प्रभुम् आच्छादितवान् । अवधिना च विज्ञानाऽम्बेण वर्षन् मेघमाली धरणेन्द्रेण हकितः प्रभुं शरणीकृत्य स्वस्थानं ययौ, धरणेन्द्राऽपि नाट्याऽऽदिभिः प्रभुपूजां विधाय स्वस्थानं ययौ, एवं देवाऽऽदिकृतानुपसर्गान् सम्यक् सहते ॥ १५८ ॥

तए खं से पासे भगवं अणुगारे जाए, इरियासमिए० जाव अप्पाणं भावेमाणस्स तेसीइं राइदियाइं विइकंताइं, चउरामीइमस्स राइदियस्स अंतरा वट्टमाणस्स जे से गि-म्हाणं पढे मासे पढे पक्खे चित्तवहुले तस्स खं चित्तवहुलस्स चउत्तीपक्खेणं पुव्वरहकालसमयंसे धायइ-पायवस्स अहे छट्ठेणं भत्तेणं अपाणणं विसाहाहिं न-क्खत्तेणं जोगमुवागणं भाणंतियाए वट्टमाणस्स अ-णंते अणुत्तरे० जाव केवलवरणाणंदंसणे समुप्पन्ने० जाव जाणमाणे पासमाणे विहरइ ॥ १५९ ॥

(तए खं से पासे भगवं अणुगारे जाए) ततः स पार्श्वो भगवान् अनगारो जातः (इरियासमिए० जाव अप्पाणं भावेमाणस्स) ईर्यायां समितः यावत् आत्मानं भावयतः (तेसीइं राइदियाइं विइकंताइं) व्यशीतिः अहोरात्रा व्यति-क्रान्ताः (चउरामीइमस्स राइदियस्स अंतरा वट्टमाणस्स) चतुरशीतितमस्य अहोरात्रस्य अन्तरा वर्तमानस्य (जेसे गिम्हाणं पढे मासे पढे पक्खे) योऽसौ ग्रीष्मकाल-स्य प्रथमो मासः प्रथमः पक्षः (चित्तवहुले) चैत्रस्य बहुलपक्षः कृष्णपक्षः (तस्स खं चित्तवहुलस्स चउत्ती-पक्खेणं) तस्य चैत्रबहुलस्य चतुर्थीदिवसे (पुव्वरहका-लसमयंसे) पूर्वाह्नकालसमये प्रथमप्रहरं (धायइपायवस्स अहे) घातकीनामवृक्षस्य अवः (छट्ठेणं भत्तेणं अपाणण-णं) षष्ठेन भक्तेन अपानकेन जलरहितेन (विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागणं) विशाखायां नक्षत्रे चन्द्रयोगमु-पागते सति (भाणंतियाए वट्टमाणस्स) शुक्लध्यान-मध्यभागे वर्तमानस्य (अणंते अणुत्तरे० जाव केवलवर-णाणंदंसणे समुप्पन्ने) अनन्ते अनुपमं यावत् केवलवर-

ज्ञानदर्शने समुत्पन्नं (जाव जाणमाणे पासमाणे विहरइ) यावत् सर्वभावान् जानन् पश्यंश्च विहरति ॥ १५९ ॥

पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स अट्ठ गणा अट्ठ गणहरा हुत्था । तं जहा-“ मुभे य १ अज्जघांसे य २ वसिठ्ठे ३ बंभयारि य ४ । सोमे ५ सिरिहरे ६ चेव, वीरभहे ७ जसेवि य ८ ॥ १ ॥ ” ॥ १६० ॥

(पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स) पार्श्वस्य अर्हतः पुरुषादानीयस्य (अट्ठ गणा अट्ठ गणहरा हुत्था) अष्टौ गणा अष्टौ गणधराश्च अभवन्, तत्र एकवाचनिका यतिसमूहा गणास्तत्रायकाः सूर्यो गणधरास्ते श्रीपार्श्वस्य अष्टौ । आवश्यके तु दशगणा दशगणधराश्चोक्ताः, तस्मा-दिह स्थानाङ्गं च द्वौ अल्पायुक्तत्वाऽऽदिकाणां श्रौः इति टिप्पणके व्याख्यातम् (तं जहा) तद्यथा- (मुभे य १ अज्जघांसे य २) शुभश्च १ आर्यघोषश्च २ (वसिठ्ठे ३ बंभयारि य ४) वशिष्ठः ३ ब्रह्मवारी ४ च (सोमे ५ सि-रिहरे ६ चेव) सोमः ५ श्रीधरश्चैव ६ (वीरभहे ७ जसे-वि य ८) वीरभद्रः ७ यशस्वी ८ च ॥ १ ॥ १६० ॥

पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स अज्जदिअपासु-क्खाओ सोलस समणसाहस्मीओ उक्कोसिआ समणसं-पया हुत्था ॥ १६१ ॥

(पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स) पार्श्वस्य अ-र्हतः पुरुषादानीयस्य (अज्जदिअपासुक्खाओ) आर्यदिक्ष-प्रमुखाणि (सोलस समणसाहस्मीओ) षोडश भ्रमणसह-स्राणि (उक्कोसिआ समणसंपया हुत्था) उत्कृष्टा एतावती भ्रमणसम्पदा अभवत् ॥ १६१ ॥

पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स पुप्फचूलापासु-क्खाओ अट्ठत्तीसं अज्जियासाहस्मीओ उक्कोसिया अ-ज्जियासंपया हुत्था ॥ १६२ ॥

(पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स) पार्श्वस्य अ-र्हतः पुरुषादानीयस्य (पुप्फचूलापासुक्खाओ) पुष्पचूला-प्रमुखाणि (अट्ठत्तीसं अज्जियासाहस्मी) अष्टत्रिंशत् आ-र्यासहस्राणि (उक्कोसिया अज्जियासंपया हुत्था) उत्कृष्टा एतावती आर्थिकासम्पदा अभवत् ॥ १६२ ॥

पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स सुव्वयपासुक्खाणं समणोवासगाणं एगा सयसाहस्मी चउसट्ठी च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासगाणं संपया हुत्था ॥ १६३ ॥

(पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स) पार्श्वस्य अ-र्हतः पुरुषादानीयस्य (सुव्वयपासुक्खाणं) सुव्रतप्रमुखा-णाम् (समणोवासगाणं) भ्रमणोपासकानां श्रावकाणां (एगा सयसाहस्मी) एकलक्षः (चउसट्ठी च सहस्सा) च-तुःषष्टिश्च सहस्राणि (उक्कोसिया समणोवासगाणं संपया हुत्था) उत्कृष्टा एतावती श्रावकाणां सम्पदा अभवत् ॥ १६३ ॥

पासस्स खं अरहओ पुरिसादाणीयस्स सुनंदापासुक्खाणं समणोवासिआणं तिन्नि सयसाहस्मीओ सत्तावीसं च स-हस्सा उक्कोमिआ समणोवाभियाणं संपया हुत्था ॥ १६४ ॥

(पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीअस्म) पार्श्वस्य अर्हतः पुरुपादानीयस्य (सुनंदापामुक्खाणं) सुनन्दाप्रमुखाणां (समणोवासियाणं) धमणोपामिकानां धाविकाणां (तिन्नि सयभाहस्सीओ) त्रयः शतसहस्राः त्रयो लक्षाः (भत्तावीसं च सहस्सना) सप्तविंशतिश्च सहस्राः (उक्कोसिया समणोवासियाणं संपया हुत्था) उक्कूष्ठा एतावती धमणोपामिकानां सम्पदा अभवत् ॥ १६४ ॥

पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीयस्म अद्दुट्ठसया चउहसपुव्वीणं अजिणाणं जिणमंकासाणं० जाव चउहसपुव्वीणं संपया हुत्था ॥ १६५ ॥

(पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीअस्म) पार्श्वस्य अर्हतः पुरुपादानीयस्य (अद्दुट्ठसया चउहसपुव्वीणं) अद्दुट्ठशतानि चतुर्दशपूर्विणं (अजिणाणं जिणमंकासाणं) अकंवल्लिनामपि कंवल्लितुल्यानां (जाव चउहसपुव्वीणं संपया हुत्था) यावत् चतुर्दशपूर्विणं सम्पदा अभवत् ॥ १६५ ॥

पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीयस्म चउहसमया ओहिणाणीणं दसमया केवल्लनाणीणं, इक्कारसमया वेउवियाणं, छस्समया रिउमईणं, दसममणमया सिद्धावीसं अजियासयाई मिद्धाई, अट्ठमया विउलमईणं, छमया वाईणं, बारसमया अणुत्तरोववाइयाणं ॥ १६६ ॥

(पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीअस्म) पार्श्वस्य अर्हतः पुरुपादानीयस्य (चउहसमया ओहिणाणीणं) चतुर्दशशतानि अवधिज्ञानिनां सम्पदा अभवत् (दसमया केवल्लनाणीणं) दशशतानि केवल्लज्ञानिनां सम्पदा अभवत् । (इक्कारसमया वेउवियाणं) एकादशशतानि वैक्रियलक्षितमतां सम्पदा अभवत् (छस्समया रिउमईणं) षट्शतानि अजुमतीनां मनःपर्यवसानिनां सम्पदा अभवत् (दसममणमया सिद्धा) दश धमणशतानि सिद्धानि (रीसं अजियासयाई मिद्धाई) विंशतिः आर्याशतानि सिद्धानि (अट्ठमया विउलमईणं) अष्टौ शतानि विपुलमतीनां सम्पदा अभवत् (छमया वाईणं) षट्शतानि वादिनां सम्पदा अभवत् (बारसमया अणुत्तरोववाइयाणं) द्वादशशतानि अनुत्तरोपपानिनां सम्पदा अभवत् ॥ १६६ ॥

पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीयस्म दुविहा अंतगडभूमी हुत्था । तं जहा-जुगंतगडभूमी, परिपायंतगडभूमी य० जाव चउत्थाओ पुरिसजुगाओ जुगंतगडभूमी, तिवासपरिआए अंतमकासी ॥ १६७ ॥

(पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीयस्म) पार्श्वस्य अर्हतः पुरुपादानीयस्य (दुविहा अंतगडभूमी हुत्था) द्विविधा मुक्तिर्गामिनां मर्यादा अभवत् (तं जहा-) तत्रथा- (जुगंतगडभूमी) युगान्तकृद्भूमिः (परिपायंतगडभूमी य०) पर्यायान्तकृद्भूमिश्च (जाव चउत्थाओ पुरिसजुगाओ जुगंतगडभूमी) चतुर्थे पट्टवपुर्व्वं युगान्तकृद्भूमिः, धीपार्श्वनाथादास्य चतुर्थे पुरुषं यावत् सिद्धिभागो बहमानः स्थितः (तिवासपरिआए अंतमकासी) त्रिवर्षपर्यायं कश्चिन्मुक्तिं गतः पर्यायान्तकृद्भूमं तु केवलं तपस्त्रिपु वक्ष्ये सिद्धिगमनः ५५ भ्म ॥ १६७ ॥

तेणं कालेणं तेणं समणं पासे अरहा पुरिसादाणीए तीसं वासाई अगारवासमज्जे वसित्ता, तेसीइ राईदिआई छउमत्थपरिआयं पाउणित्ता देस्सणाई सत्तरिवासाई केवल्लिपरिआयं पाउणित्ता, पडिपुत्ताई सत्तरिवासाई सामअपरिआयं पाउणित्ता, एकं वासमयं सव्वाउयं पालइत्ता स्त्रीणवेयणिज्जाउयनामगुत्ते इमीसे ओमप्पिणीए दसममुसमाए बहुविहकंताए जे से वासाणं पढमे मासे दुब्बे पक्खे सावणसुद्धे, तस्स गं सावणसुद्धस्स अट्ठमीपक्खेणं उप्पि सप्पेअसेलमिहरंसि अप्पचउत्तीसइमे मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुआगएणं पुव्वएहकालसमयंसि वग्घारियपाणी कालगए विहकंते० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १६८ ॥

(तेणं कालेणं) तस्मिन् काले (तेणं समणं) तस्मिन् समये [पासे अरहा पुरिसादाणीए] पार्श्वः अर्हन पुरुपादानीयः [तीसं वासाई अगारवासमज्जे वसित्ता] त्रिशन् वर्षाणि गृहस्थावस्थायामुपित्वा स्थित्वा [तेसीइ राईदिआई] त्र्यशीतिमहारात्रान् [छउमत्थपरिआयं पाउणित्ता] छुमत्थपर्यायं पालयित्वा [देस्सणाई सत्तस्सत्तरिवासाई] किञ्चिदुनानि समतिवर्षाणि [केवल्लिपरिआयं पाउणित्ता] केवल्लिपर्यायं पालयित्वा [पडिपुत्ताई सत्तरिवासाई] प्रान्तिपूर्णाणि समतिवर्षाणे [सामअपरिआयं पाउणित्ता] आरित्रपर्यायं पालयित्वा [एकं वासमयं सव्वाउयं पालइत्ता] एकं वर्षशतं सर्वायुः पालयित्वा [स्त्रीणं वेयणिज्जाउयनामगुत्ते] क्षीणेषु सन्सु वेदनीयाः युनामगोत्रेषु कर्मसु [इमीसे ओमप्पिणीए] अस्यामेव अवसर्पित्यां [दसममुसमाए बहुविहकंताए] दुष्यमसुपमनामकं चतुर्थेऽर्के बहुव्यतिक्रान्ते सति [जे से वासाणं पढमे मासे दुब्बे पक्खे] योऽसौ वर्षाकालस्य प्रथमो मासः द्वितीयः पक्षः [सावणसुद्धे] श्रावणशुद्धः [तस्स गं सावणसुद्धस्स अट्ठमीपक्खेणं] तस्य श्रावणशुद्धस्य अष्टमीदिवसं [उप्पि सप्पेअसेलमिहरंसि] उपायं सम्मतनामशैलशिखरस्य [अप्पचउत्तीसइमे] आत्मना चतुश्चिह्नशतमः [मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं] मासिकेन भक्तं अपानकेन [विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुआगएणं] विशाखानक्षत्रे चन्द्रयोगानुयागतं सति [पुव्वएहकालसमयंसि] पूर्वाह्नकालसमये, तत्र प्रभोर्मोक्षगमनं पूर्वाह्ण एव कालः, “ पुव्वएहकालसमयंसि स्ति ” कवित्पाठस्तु लेखकदोषान्मतान्तरभेदाद्वा [वग्घारियपाणी] प्रलाम्बतौ पाणी हस्तौ येन स तथा, कायात्मनो स्थितत्वात् प्रलम्बितभुजत्रयः [कालगए विहकंते० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे] भगवान् कालगतः व्यतिक्रान्तः यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः ॥ १६८ ॥

पामस्म गं अरहओ पुरिसादाणीअस्स० जाव सव्वदुक्खप्पहीणस्स दुपालस वासमयाई विहकंताई, तेरसमस्स य वाममयस्स अयं तीसइमे संवच्छरे काले गच्छइ ॥ १६९ ॥

(पासस्तु एं अरहभ्यो पुरिसादाणीअस्तु) पार्श्व-
स्य अर्हतः पुरुषादानीयस्य (जाव सव्वदुक्खण्ण-
णस्तु) यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणस्य (दुवालस वाससयां
विहङ्गतां) द्वादश वर्षशतानि व्यतिक्रान्तानि (तेरसम-
स्त य वाससयस्तु) त्रयोदशमस्य वर्षशतस्य (अयं ती-
सहमे संवच्छरे काले गच्छइ] अयं त्रिशत्तमः संवत्सरः
कालो गच्छति, तत्र श्रीपार्श्वनिर्वाणात् पञ्चाशदधिक-
वर्षशतद्वयेन श्रीवीरनिर्वाणं, ततश्चाऽशीत्यधिकमवर्षश-
तानि अनिक्रान्तानि, तदा वाचना; ततो युक्कमुक्कमिं त्र-
योदशमशतसंवत्सरस्यायं त्रिशत्तमः संवत्सरः कालो गच्छ-
तीति । कल्प० १ अधि० ७ क्षण (' तिथ्यर ' शब्दे चतुर्थे-
मागे २२४७ पृष्ठादारभ्यविस्तरः गतः)

पार्श्वनाथचरितं गद्यमयम्—

जिणे पासि ति नामेणं, अरहा लोकेसु पूइओ ।

संबुद्धप्पा य सव्वन्नु, धम्मतिथ्यरे जिणे ॥ १ ॥

“ जिणे पासि ति नामेणं ” इत्यस्यां गाथायां कथितो-
ऽयं पार्श्वनामा तीर्थङ्करः कस्मिन् भवे चनेन तीर्थङ्कर-
नामकर्म निबद्धमिति सकौतुकं श्रोतृवैराग्योत्पादनार्थं पा-
रश्वनाथचरित्रमुच्यते—इहैव जम्बूद्वीपे भगतक्षेत्रे पोतनपु-
रनगरं अरविन्दो नाम राजा, तस्य विश्वभूतिर्नाम पुरो-
हितः, स भावकोऽस्ति, तस्य द्वौ पुत्रौ—कमठो, मरुभूति-
श्च । तयोः क्रमेण भार्या वरुणा, वसुन्धरा च । तयोः क-
मठमरुभूत्योः शिरसि गृहकार्यभारं विन्यस्य स्वयं धर्म-
कुर्वाणः क्रमेण कालं कृत्वा विश्वभूतिर्वैवलोकं गतः, त-
द्भार्याऽनुदरी विशेषतः करलेन शोषितशरीरा मृता, क-
मठोऽपि कृतमातृपितृभेतकर्मः पुरोहितो जातः, मरुभूति-
रपि प्रायो ब्रह्मचारी कृतोद्यमः सम्पन्नः, तस्य भार्याम-
नोहरोद्भेदं दृष्ट्वा कमठस्य चित्तञ्चलितं, तां सविकारलोच-
नाभ्यां पश्यति, साऽपि कामविरहमसहन्ती तं सविकारं प-
श्यति, उभयोर्भृशं रङ्गोक्तासे अनाचारप्रवृत्तिर्जाता, मरुभू-
तिना सामान्यतो ज्ञाता, विशेषज्ञानाय तस्याः कमठस्य च
पुरोऽहं भ्रामान्तरं यास्यामीत्युक्त्वा निजमन्दिराद् बहिर्गत्वा
संन्यासमये कार्पटिकरूपं कृत्वा स्वरभेदेन कमठं प्रत्येवं
बभ्राण—हे महानुभाव ! निराहारस्य मम शीतत्राणाय किञ्चि-
न्निवातस्थानं देहि, अविज्ञातपरमार्थेन कमठेन भणितम्-
अहो कार्पटिक ! अत्र चतुर्हस्तमध्ये स्वच्छन्दं निवस, तत-
स्तत्र रात्रौ स्थितो मरुभूतिस्तयोः सर्वमनाचारस्वरूप-
मालोक्य ईर्ष्यापरवशो जातः, परं लोकापवादभीरुत्वाच्च त-
योः प्रतीकारं चकार, प्रभाते च राजाश्रितिके गत्वा सर्वं त-
योः स्वरूपं यथास्थितमाख्यातवान् । राजा च कुपितेन
समादिष्टाः स्वपुरुषाः, तैर्दण्डमास्फालनपूर्वं गलाऽऽरोपितश-
स्त्रमास्त्रः खराऽऽरूढः कमठः सर्वतो नगरे भ्रामितः, आ-
वृत्तायामोगकार्यमिति जनानां पुरो निर्घोषं कृत्वा स
नगराभिक्रान्तः, ततः सञ्जातामर्षः कमठोऽपि समुत्प-
न्नगुरुवैराग्यो गृहीतपरिव्राजकलिङ्गो वुस्तरं तपः कर्तुं ल-
ब्धः, तं च वृत्तान्तं ज्ञात्वा मरुभूतिः संजातपश्चात्तापः स्वाप-
राधक्षामणाय तस्यान्तिके गत्वा पादयोः पपात । कमठो-
ऽपि तदानीं समुत्पन्नपूर्ववैराग्यासेन मरुभूतेर्मूर्खोपरि महा-
शिलां पातितवान् । ततो मरुभूतिस्तस्याः पाणिप्रहारेण आ-

रटन् कालं कृत्वा विन्ध्याचले बहुयूथाधिपतिः करी
समुत्पन्नः । इतश्च अरविन्दराजा कदाचित् शरत्काले स्वा-
न्तःपुरप्रसादोपरि स्थितः क्रीडन् शरदभ्रं सुस्निग्धं प्र-
च्छादितनभस्तलं मनोहरं दृष्ट्वा, पुनस्तत्क्षणादेव वायु-
ना विलीनं तदभ्रं पश्यन् दृष्टान्तावष्टम्भेन सर्वेषां भावा-
नां क्षणभङ्गगुरतां भावयन् समुत्पन्नावधिज्ञानः परिजनेन
ध्रियमाणोऽपि दक्षनिजपुत्रराज्यः प्रमजितः । अन्यथा स
राजर्षिर्विहरन् सागरदत्तसार्थवाहेन समं संमतशिखर-
वैत्यवन्दनार्थं प्रस्थितः, सागरदत्तसार्थवाहेन पृष्टः—भगव-
न् ! क्व गमिष्यसि । यतिना उक्तम्—तीर्थयात्रायाम् । सार्थवा-
हेनोक्तम्—कीदृशो भवतां धर्मः ? । मुनिना कथितो दयादान-
विनयमूलः सविस्तरः स्वस्य धर्मः, तं श्रुत्वा स सार्थवाहः
भावको जातः, क्रमेण महादर्वी प्राप्तः, यत्र सो मरुभूति-
जीवः करी जानोऽस्ति, तत्र महासरोवरं दृष्ट्वा तत्तीरे
सार्थं उत्तीर्णः, अत्रान्तरे तस्मिन्नेव सरसि बहुहस्तिनीप-
रिवृत्तः स करी जलपानार्थमागतः, जलं सविलासं पी-
त्वा पालमारूढः सर्वत्र चक्षुर्विलिपन् सार्थं दृष्ट्वा तद्वि-
नाशनार्थं त्वरितं धावितः, तं च तथाऽऽगच्छन्तं दृष्ट्वा सार्थ-
जना इतस्ततः प्रणष्टाः, मुनिस्तु अवधिना ज्ञात्वा स्वस्थाने
स्थितः कायोन्सर्गण, तेन करिणा सर्वं सार्थप्रदं भ्रमता
दृष्टः स महामुनिः, तदभिमुखं स धावितः, आसन्नप्रदेशे
गत्वा तं पश्यन् उपशान्तकोपो निश्चलः स्थितः, तथारूपं
तं दृष्ट्वा तत्प्रतिबोधनार्थं पाणिकायोत्सर्गो मुनिरेवमूचे-
भो मरुभूते ! किं न त्वं स्मरन्ति माम् अरविन्दनरपतिम्, आ-
त्मनः पूर्वभवं वा । एतन्मुनिवचः श्रुत्वा स करी सञ्जातजा-
तिस्मरणः पतितो मुनिचरणेषु मुनिनाऽपि सविशेषदेशनाक-
रणपूर्वं स भावकः कृतः, ततः प्रणम्य स्वस्थानं गतः, अ-
त्रान्तरे उपशान्तं तं करिणं दृष्ट्वा साभ्यर्थं सार्थजनः पुन-
स्तत्र मिलितः, प्रणम्य मुनिचरणयुगलं प्रतिपन्नवान् द-
यामूलं भावकधर्मं, ततः कृतकृत्यः सर्वोऽपि सार्थो मुनि-
श्च स्वस्वाचारनिरतो विजहार । इतश्च स कमठपरिव्राज-
को मरुभूतिविनाशनेनाऽपि अनिवृत्तवैरानुबन्धो निजायु-
क्त्ये मृत्वा समुत्पन्नः कुर्कुटसर्पः, विन्ध्याचले परिभ्रमता
तेन दृष्टः स हस्ती पङ्कनिमग्नः पूर्ववैराग्यासेन कुम्भस्थ-
ले दृष्टः, तद्विषयदनामनुभवश्चपि भावकत्वात् क्षमावान्
मृत्वा समुत्पन्नः सहस्रारकले देवः, कुर्कुटसर्पोऽपि न-
स्मिन् समये मृत्वा सप्तदशसागरोपमाऽऽयुः पञ्चमनरकपु-
थिव्यां नारकः सञ्जातः । इतश्च स हस्तिदेवश्च्युतः इहैव
जम्बूद्वीपे पूर्वविदेहं कच्छविजये वैताळ्यपर्वते तिलकम-
गयीं विशुद्धनिविद्याधरस्य भार्यायाः कनकनिलकायाः कि-
रणवेगो नाम पुत्रो जातः, स च तत्र क्रमाऽऽगतः राज्यम-
नुपाल्य सुगुरुसमीपे प्रव्रजितः एकत्वविहारी चारुणध-
मणो जातः, अन्यथा आकाशविहारी स गतः पुष्कर-
द्वीपे, तत्र कनकगिरिसन्निवेशे कायोन्सर्गण स्थितः कि-
ञ्चित्तपः कर्तुमारब्धः, इतश्च स कुर्कुटसर्पेर्जीवो नरकातुव-
ृष्य तस्यैव कनकगिरेः समीपे सञ्जातो महोरगः, तेन स
मुनिः दृष्टो दृष्टश्च, विधिना कालं कृत्वा अच्युतकले ज-
म्बुमाधर्तविमाने देवो जातः, सांऽपि महोरगः क्रमेण कालं
कृत्वा पुनरपि सप्तदशसागराऽऽयुः पञ्चमपृथिवीनारको जातः,

किरणवर्गदेवोऽपि ततः च्युत्वा इहैव जम्बूद्वीपेऽपरविदेहे सुगन्धविजये शुभङ्करानगर्या वज्रवीर्यराज्ञो विमता (?) या भार्याया वज्रनाभनामा पुत्रः समुत्पन्नः, सोऽपि तत्र क्रमा-ऽऽगतं राज्यमनुपाल्य दत्तचक्राऽऽयुधनामस्वपुत्रराज्यः क्षेम-करजिनसमीपे प्रव्रजितः, तत्र विविधतपोविधानेन बहुल-विधिसम्पन्नो गतः सुकच्छविजयं, तत्राप्रतिबद्धविहारेण विह-रन् सम्प्राप्तो ज्वलनगिरिसमीपं, दिनेऽस्तमिते तत्रैव का-योत्सर्गेण स्थितः, प्रभाते ततश्चलितोऽटव्यां प्रविष्टः । इत-श्च स महोरगनायकः पञ्चमपृथिवीत उर्वरस्य कियन्तं संसा-रं भ्रान्त्वा तस्यैव ज्वलनगिरिसमीपे भीमाटव्यां जातो वने-चरश्चाण्डाल, तेनाऽऽखेटकनिमित्तं निर्गच्छता दृष्टः प्रथमं स स्नाधुः, ततः पूर्वभववैरवशतोऽपशकुनोऽयमिति कृत्वा बाणं विद्धः, तेन विधुरीकृतवेदनो विधिना मृत्वा वज्रनाभो मुनि-र्मध्यमग्रैवेयके ललिताङ्गो नाम देवो जानः, सोऽपि चारण्डाल-वनेचरस्तं विपन्नं महासुनिं दृष्ट्वा अहोऽहं महाधनुर्धर इति मन्यमानो निकाचितकूरकर्मा कालेन मृत्वा सप्तमे नरके नारकत्वेन समुत्पन्नः, वज्रनाभदंष्ट्रस्ततश्च्युत इहैव जम्बूद्वीपे पूर्वविदेहे पुराणपुरं कुलिशबाहुराज्ञः सुदर्शनादेव्याः कनक-प्रभो नाम पुत्रो जातः, स च क्रमेण चक्रवर्ती जातः, अन्यदा प्रासादोपरि संस्थितेन आकाशे निर्गच्छन् देवसङ्घातो दृष्टः, तद्दर्शनादेव विज्ञातं जगन्नाथतीर्थङ्गरागमः, स्वयं निर्गत-स्तद्वन्दनार्थं, वन्दित्वा च तत्रोपविष्टस्य तस्य पुरतो भग-वता देशना कृता, तां च श्रुत्वा दृष्टश्चक्रवर्ती वन्दित्वा स्व-नगर्यां प्रविष्टः, अन्यदा कनकप्रभनामा चक्रवर्ती तां तीर्थ-करदेशनां भावयन् जातजातिस्मरणः पूर्वभवान् दृष्ट्वा भवविरक्तचित्तः प्रव्रजितः, इतश्च स क्रमेण विहरश्चसौ क्षी-रवनाटव्यां क्षीरपर्वते सूर्याऽभिमुखं कायात्सर्गेण स्थितः । इतश्च स चारण्डालवनचरस्ततो नरकादुद्भूत्य तस्यामंवा-टव्यां क्षीरपर्वतगुहायां सिंहा जातः, स च भ्रमन् कथमपि संप्राप्तः मुनिसमीपे, ततः समुच्छलितपूर्ववैरेण तेन विना-शितः स मुनिः, समाधिना कालं कृत्वा निबद्धतीर्थङ्करना-मकर्मा प्राणतकल्पं महाप्रभे धिमानि उत्पन्नो विंशतिसागर-पमायुर्देवः, सोऽपि सिंहो बहुलसंसारं भ्रान्त्वा कर्मव-शाङ्गाक्षणो जातः । तत्रापि पापोदयवशेन जातमात्रस्य पितृमातृभ्रातृप्रमुखः सकलोऽपि स्वजनवर्गः क्षयं गतः, स च दयापरेण लोकेन जीवितः संप्राप्तयौवनोऽपि कुरुषो दुर्भगो दुःखेन वृत्तिं कुर्वन् वैराग्यमुपगतो वने कन्दमूलफलाऽऽ-हारस्तापसो जातः, करोति बहुप्रकारम् अन्नानतपोविशेषम् । इतश्च स कनकप्रभचक्रवर्तिदेवः प्राणतकल्पात् चैत्रकृष्ण-चतुर्थ्यां च्युत्वा इहैव जम्बूद्वीपे भारते क्षत्रे काशीदेशे वाराणस्यां नगर्यामश्वसेनस्य राज्ञो वामादेव्याः कुक्षौ मध्यरात्रिसमये विशाखानक्षत्रे त्रयोविंशतिनमतीर्थङ्करत्वेन समुत्पन्नः, तस्यामेव रात्रौ सा वामादेवी चतुर्दश स्वप्नान् ददर्श, निवेदयामास च राज्ञे, तेनापि राज्ञा अनीवाऽऽनन्द-मुद्रता भणितम्-प्रिये ! सर्वलक्षणसम्पूर्णः शूरः सर्वकला-कुशलस्तव पुत्रो भविष्यति तद्वचः श्रुत्वा सुष्ठुनरं परितुष्टा, सा, प्रभाते च राज्ञा स्वप्नपाठकानाह्वय तान् यथार्थानाच-क्षौ । तेऽपि पूर्णस्वप्नाध्यायं सविस्तरमाख्याय चतुर्दश स्वप्नानां फलमवमाहुः-तीर्थकरमाता चक्रवर्तिमाता यापतां-अनुर्देशस्वप्नान् पश्यति, ततोऽस्याः कुक्षौ तीर्थङ्करश्चक्रो

वा समुत्पन्नोऽस्तीति स्वप्नानुसारेण पूर्णेषु मासेषु शुभ-वेलायां भगवान् जातः, षट्पञ्चाशद्विक्रमाङ्कमारीभिर्जन्ममहो-त्सवः पूर्वं कृतः, ततः स्वासनकम्पाद्विज्ञातभगवज्जन्माभि-षेकः शत्रैर्मैरुशिरासि जन्माभिषेकः कृतः, प्रभाते आश्वसे-नोऽपि नगरान्तर्देशाहिकोत्सवं कृतवान्, अस्मिन् गर्भस्थिते भगवति जनन्याः पार्श्वे गच्छन् सर्पो रात्रौ दृष्टस्ततोऽस्य पार्श्वे इति नाम कृतं, ततः कल्पतरुवज्रनाऽऽनन्दकः स भग-वान् वृद्धिं प्राप, अष्टवार्षिकश्च भगवान् सर्वकलाकुश-लो बभूव । अथ भगवान् सर्वमनोहरं यौवनं प्राप, पित्रा च तदानीं प्रभावतीं कन्यां परिणायितः, भगवान् तथा समं विषयसुखं बभुजे, अन्यदा भगवता प्रासादोपरि गवाक्ष-जालस्थेन दिगवलोकनं कुर्वता दृष्टो नगरलोकः प्रक्ष-कुसुमहस्तो बहिर्गच्छन्, पृष्ठं च भगवता कस्यचित्पार्श्व-वर्तिनः-भो ! किमद्य कश्चित्पर्वोत्सवोऽस्ति, येनैव जनः पुण्य-हस्तो बहिर्गच्छन्नस्ति । तेन पुरुषणोक्तम्-अद्य कोऽपि पर्वोत्स-वो नास्ति किं तु कमठो नाम महातपस्वी पुराद् बहिः समाग-तोऽस्ति, तद्वन्दनार्थं प्रस्थितोऽयं जनः, ततस्तद्वचनमाकर्ण्य जानकौतुकीवशेषो भगवान् तत्र गतः, पञ्चाश्रितपः कुट्याणं कमठं दृष्टवान्, विज्ञानवता भगवता ज्ञात एकस्मिन्नभिकुण्डे प्रक्षिप्तातीवमहत्काष्ठमध्ये प्रज्वलन् सर्प उत्पन्नपरम-करुणेन भगवता भणितम्-अहो कष्टमज्ञानं यदीदृशोऽ-पि तपसि क्रियमाणे दया न ज्ञायते । ततः कमठेन भ-णितम्-राजपुत्राः कुञ्जरतुरङ्गाऽऽधममेव जानन्ति, धर्मं तु मुनय एव विदन्तीति । ततो भगवता एकस्य स्वपुरुषस्य एवमादिष्टम्-अरे ! इदमग्निमध्ये प्रक्षिप्तं काष्ठं कुठारेण छि-धा कुरु, तेन पुरुषेण तत्काष्ठं छिधा कृतं, तत्र दृष्टो दृष्ट-मानः सर्पः, तस्य भगवता स्ववदनेन पञ्चपरमेष्ठिनम-स्काराः प्रदायिताः, नागोऽपि तत्प्रभावान्मृत्वा समुत्पन्नो नागलोकं धरणेन्द्रो नाम नागराजः, लोकैश्च अहो भगवतो ज्ञानशक्तिरिति भण्डिर्महान् सत्कारः कृतः, ततो विल-क्षीभूतः कमठपरिमाजको गाढमहानतपः कृत्वा मेघकु-मारनिकायमध्ये समुत्पन्नो मेघमाली नाम भवनवासी दे-वः, अन्यदा सुखेन तिष्ठतो भगवतो वसन्तसमयः समा-गतः, तदज्ञापनार्थम् उद्यानपालेन सहकारमञ्जरी भग-वतः समर्पिता, भगवता भणितम्-भो ! किमेतत् ? स आह-भगवन् ! बहुविधकीडानिवासो वसन्तसमयः प्राप्तः, तेन मित्रप्रेरितः श्रीपार्श्वकुमारो वसन्तकीडानिमित्तं बहुजन-परिवारसमन्विनो यानाऽऽरूढो गतो नन्दनवनं, तत्र याना-त्समुत्तीर्य निषण्णो नन्दनवनप्रासादमध्यस्थितकनकमर्यासि-हासने अतिरमणीयं नन्दनवनं सर्वतः पश्यन् भिसिस्थं प-रमं रम्यं चित्रं दृष्ट्वा अहो किमत्र लिखितं ज्ञानमिति स-म्यग् निरूपयता भगवता दृष्टम्-अरिष्टनेमिचरित्रम्*, तत-श्चिन्तितुं प्रवृत्तः-धन्यः सोऽरिष्टनेमियो विरसायमानं विष-यसुखमाकलय्य निर्भरानुरागं निरुपमरूपलाभण्यां ज-नकवितीर्णा राजकन्यां च त्यक्त्वा भग्नमदनमण्डलप्रचारः कुमार एव निष्क्रान्तः, ततोऽहमपि करोमि सर्वसङ्गपरि-त्यागम् । अत्रान्तरे लोकांतिका देवास्तत्राऽऽगत्य भगवन्तं प्रतिबोधयन्ति स्म, ततो मार्गणगणस्य यथेष्टितं साम्ब-त्सरिकदानं दत्त्वा भगवान् मातृपित्राद्यनुकूपा महामह-

* तत् 'अरिष्टनेमि' शब्दे प्रथमभागे ७६२ पृष्ठे गतम् ।

पूर्वम् आश्रमपथोद्यानेऽशोकपादपस्याधः पौपशुद्धैकादशी-
दिने पूर्वार्द्धसमये पञ्चमैष्टिकं लोचं कृत्वा अपानकेन अ-
ष्टमभक्तेन एकं देवदूष्यमादाय त्रिभिः पुरुषशतैः समं
निष्क्रान्तः । अथ श्रीपार्श्वो भगवान् विहरन्नेकदा वटपा-
दपाधः कार्यात्सर्गेण स्थितः । इतश्च स कमठजीवो मेघमा-
ली असुरोऽवधिना ज्ञात्वा आत्मनो व्यतिकरं स्मृत्वा च
पूर्वभववैरकारणं समुत्पन्नतीव्रामर्षः समागतस्तत्र प्रारब्धा-
स्तेनानेकसिंहाऽऽदिरूपैरनेके उपसर्गाः, तथाऽपि भगवा-
न् श्रीपार्श्वोऽक्षुब्धा धर्मध्यानाच्च चलितः, तादृशं तं ज्ञा-
त्वा कमठ एवं चिन्तयामास-अहमेनं जलेन प्लावयि-
त्वा मारयामीति ध्यात्वा भगवदुपरिष्ठान्महामघवृष्टिं च-
कार, जलेन भगवदङ्गं नासिकां यावत् व्यासम्, अत्रान्तरे क-
स्मिन्ताऽऽसनेन धरणेन्द्रेण अवधिना ज्ञातभगवद्व्यतिकर-
ेण समागत्य स्वामिश्रीर्षोपरि फणिकलाऽऽटोपं कृत्वा
फणिशरीरेण भगवच्छरीरमावृत्य जलोपसर्गे च निवार्य
भगवत्पुरो वेणुवीणागीतनिनादैः प्रवरं प्रेक्षणं कर्तुमाच्छ-
वान् । कमठासुरस्तादृशम् अक्षोभ्यं भगवन्तं धरणेन्द्रकृत-
महिमानं च दृष्ट्वा समुपशान्तदर्पो भगवच्चरणौ प्रणम्य
गतां निजस्थाने, धरणेन्द्रोऽपि भगवन्तं निरुपसर्गे ज्ञात्वा
स्तुत्वा च स्वस्थानं गतवान् । पार्श्वस्वामिनो निष्क्रमण-
दिवसाक्षतुरशीतितमे दिवसे चैत्रकृष्णाष्टम्याम् अष्टमभ-
क्तेन पूर्वार्द्धसमयेऽशोकनरोधः शिलापट्टे सुखनिषण्य
शुभध्यानेन क्षीणवानिकर्मचतुष्कस्य सकललोकावभासि
केवलज्ञानं समुत्पन्नं, चलिताऽऽसनेः शक्रेः तत्राऽऽगत्य
केवलज्ञानोत्सवां महान् कृतः, पार्श्वोऽर्हन् सप्तफणाला-
ब्जुनो वामदक्षिणपार्श्वयोः वैरोट्याधरणेन्द्राभ्यां पथुपा-
स्यमानः प्रियदूषणदेहो नवहस्तशरीरो भव्यमखान् प्रति-
बोधयन् चतुस्त्रिशदतिशयसमेतः पृथिवीमण्डले विहर-
ति, स्म पार्श्वभगवतो दश गणा गणधरा अभवन्, आर्यदि-
क्षप्रमुखाः षोडशसहस्रसाधवोऽभवन्, पुण्ड्रचूलाप्रमुखा
अष्टत्रिंशत्सहस्राऽऽयिका अभवन्, सुनन्दप्रमुखाः धर्मणां
पासकाः, एकलक्षं चतुःषष्टिसहस्राश्च अभवन्, सुनन्दा-
प्रमुखा धर्मणां पासिका लक्षत्रयं समविंशतिसहस्राश्चाभ-
वन्, सार्द्धत्रीणि शतानि चतुर्दशपूर्विणामभवन्, अवधिज्ञा-
निनां चतुर्दश शतानि, केवलज्ञानिनां दशशतानि, वैक्रियल-
ब्धिमताम् एकादश शतानि, विपुलमतीनां सार्द्धत्रीणि शता-
नि, वादिनां षट्शतानि अन्तर्वासिनां दश शतानि सिद्धि-
गतानि, आर्यिकाणां विंशतिशतानि, सिद्धानि अनुत्तरोप-
पातिकानां द्वादश शतानि अभवन्, श्रीपार्श्वनाथस्य एषा प-
रिवारसम्पदा अभूत् । ततः पार्श्वो भगवान् देशोनानि स-
प्तनिवर्षाणि केवलपर्यायेण विहृत्य एकं वर्षशतं सर्वायुः
परिपाल्य संमेतशिखरं ऊर्द्धस्थित एवाधःकृतपाणिः निर्वा-
णमगमत् । तत्कलेवरसंस्कारोत्सवः शकाऽऽदिमिस्तत्रैव
विहितः । उक्तं २३ अ० ।

पार्श्वप्रतिमानां कल्पः-

" सुरअसुरखयरकिञ्जर-जोईसगविसरमहुराऽऽकलिअं ।
तिहुअणकमलागेहं, नमामि जिणचलणनीरकहं ॥१॥
अं पुब्बसुणिगणेणं, अथि अप्पाणण्यकप्पमऽऽम्मि ।
सुरनरकणिमहमहिअं, कहियं मिरिपासजिणवरिअं ॥२॥
संखिससत्थनिक्खि-सत्थिसत्थिण धम्मिअजणाणं ।

तोसकए तं कप्पं, भणामि पासस्स लेसेणं ॥ ३ ॥
अवभमणमेयणत्थं, भविआ ! भवदुक्खभारभरियंगा ।
एयं समासओ पुण, पभणिज्जंतं मए सुणह ॥ ४ ॥
विजया जया य कमठो, पउमावइपासकखवरुहा ।
धरणां विज्जा देवी, सोलसऽहिट्ठायागा जस्स ॥ ५ ॥
पडिमुप्पत्तिनिआणं, कप्पं कालअं पि नेह संकलिअं ।
एयस्स गोरघभया, पडिहिइ न हु कोइ गं पच्छा ॥ ६ ॥
अह जलहि खुलुअमाणं, करेइ नारयविमाणसंखेवं ।
पासजिणपडिममहिमं, कहिउं न वि पारए सो वि ॥ ७ ॥
एसा पुराणपडिमा, अलगगणेषु संठेअणं ।
खयरसुरनरवरेहि, महिया उवमगगसमणत्थं ॥ ८ ॥
तह वि हु अणमणनिखल-भावकए पाससामिपडिमाए ।
इदाईकयमहिमं, कितिय-मेत्ताइ ना बुच्छं ॥ ९ ॥
सुरअसुरवंदिअपए, सिरिमुणिसुव्वयजिणंसरे इत्थ ।
भारहसरम्मि भविजण-कमलाइ बाहियंतम्मि ॥ १० ॥
सकस्स कितियअभवे, सयसंखाभिग्गहा गया सिद्धि ।
एआए भाणाओ, वयगहणाणंतं तइया ॥ ११ ॥
सोहम्मवासवो तं, पडिमा माहणसोहणा सुणिउं ।
अंचइ तन्थेव ठिअं, महाविभूई दिव्वाए ॥ १२ ॥
एवं वच्छइ कालो, कहियवासंहि रामवणवासो ।
राहवपहावदंसण-इउं लोआण हरिययणा ॥ १३ ॥
रयणजडिखयरसंजुअ-सुरजुअलेणं च दंडगारसे ।
सतुरयरहो अ पडिमा, दिन्नेसा रामभइस्स ॥ १४ ॥
सहमा से नवदिअहे, विदेहदुहिओवणीयकुसुमेहि ।
भत्तिभरनिब्भरंखं, महिआ रहुपुंगवेण तहा ॥ १५ ॥
रामस्स य चलकम्मय-मलंघणिज्जं च वमणमोइखं ।
नाऊण सुरा भुज्जां, तं पडिमं निति सट्ठाणं ॥ १६ ॥
पूअइ पुणो वि सक्को, उक्किट्ठभत्तीइ दिव्वभोएहि ।
एवं जा संपुष्सा, एगारस वासलकखा य ॥ १७ ॥
तेणं कालेण जउ-वंसे थलएवकएहजिणताहा ।
अवइसा संपत्ता, जुव्वणमह केसवो रज्जं ॥ १८ ॥
करहेण जरासंध-स्स विग्गंहे निअदलोवसणोसु ।
पुट्ठां नेमी भयवं, पच्छूहविणासणोवायं ॥ १९ ॥
तत्तो आइसइ पट्ट, पुरिसस्स मज्झ सिद्धिगमणाओ ।
सगमयपप्पसाहिअ-तेतीसहसेहिं + वरिसाणं ॥ २० ॥
होही पासो अरिहा, विविहाहिट्ठायेगेहिं नयचलणां ।
जस्सऽच्चरहवणजला-सिंसे लोए समइ असिवं ॥ २१ ॥
सामी संपइ कथं वि, तस्स जिणिइस्स चिट्ठए पडिमा ।
इय चकधंरुणे, तमिदमहिअं कहइ नाहो ॥ २२ ॥
इअ जिणजणहणाणं *, अह सो मुणिउं मणोगयं भावं ।
मायलिसारहिरहिअं, रहमेयं पडिममण्येइ ॥ २३ ॥
मुइओ सुर रिट्ठिपडिमं, रहावइ घणसारघणघणरसेहि ।
पूयइ परिमलबहला-मलचंदणचारुकुसुमेहि ॥ २४ ॥
पच्छाऽऽगयगहविअं, सिअं सिअं सामिसाललेणं ।
अंतुवसगा वलिअं, विलयं जह जोगिचिन्ताइ ॥ २५ ॥
बहुदुहवहणं तिअणं, पसे पव्वज्जचक्खवीट्ठम्मि ।
जाओ जयजयवाओ, जादवनिवनिविडभडिअं ॥ २६ ॥
तन्थेव विजयठाणे, निम्मावि अमहिणवं जिणाऽऽएसा ।
संखउरनयरजुत्तं, ठविजणं पासपहुविवं ॥ २७ ॥

+ ३३०० अनन्तरम् । * जिनजनार्दनयोः ।

पडिममिमं संगिरिह्र, निम्ननयरमुवागयस्स करहस्स ।
भूवेहिं वासुदेव-सणाभिसंश्रोसवो विहिह्रो ॥ २८ ॥
करहनरिदेण तन्त्रो, मणिकंचणरयणरह्रपासाप ।
सत्तयवसेसयाहं, संठाविय पूह्रमा पडिमा ॥ २९ ॥
जाए जायवजाहं-ए लए देवा उ दारवइवाहं ।
सामिपहावा देवा-लयमि न हु पावगो लम्गो ॥ ३० ॥
सद्धि पुगीइ तइया, जलनिहिणा रुहरमंदिरसमेओ ।
लोललहरीकरंहि, नाहो नीरंतरे नीओ ॥ ३१ ॥
तक्खयनागिंदेणं, तइआ रमणत्थमुरगरमणीहिं ।
तत्थाऽऽगएण दिट्ठा, पहुपडिमा पावनिहलणी ॥ ३२ ॥
पमुइअमणेण तत्तो, नायबहुविहिअनहृकलहट्टं ।
महया महेण महिआ, जाव सिवाहं वाससहसाहं ॥ ३३ ॥
वरुणोऽवरहरितवई, तहेव सरसाथरं पलोअंतो ।
तक्खयपूइजंतं, पासइ तिहुयणपहुं पासं ॥ ३४ ॥
एत्तो सो गोसामी, जो सुरनाहेण पूह्रओ पुंवि ।
इरिह मज्झ वि जुज्झइ, सहायणं सामिचलणाणं ॥ ३५ ॥
वित्तिअमत्थमहीणं, पावइ सेवइ जिणेसमणवरयं ।
जाय उ वच्छुरसहसा, ठिआ य अह तेण समएणं ॥ ३६ ॥
सिगिबद्धमाणजलय, तिलए लोअस्स भरहखिलमि ।
अविरलगांपुरेणं, सिधिते भव्वसस्साहं ॥ ३७ ॥
कंतिकलाकलुमीकय-सुरपुरपउमाइ कंतिनयरीए ।
वसइ सुरसत्थवाहो, धणेसरो सत्थबाहु त्थि ॥ ३८ ॥
सो अअया महिओ, विणिग्गओ जाणवयजत्ताए ।
संजत्तिअययुत्तो, सिहलदीवमि संपत्तो ॥ ३९ ॥
तत्थ विटप्पिअपणएण-मागच्छंतस्म तस्म वेगेण ।
पवहणथंभो सहसा, जाओ जलरासिमभूमि ॥ ४० ॥
धिमणमणो जा चितइ, एयडीहोऊण सासणसुरी ता ।
पउमावई परंपई, मा बीहसु वत्थ ! सुण वयणं ॥ ४१ ॥
अहिणिम्मियमहिमोसो, महिमोहमरदमइणो भइ !
इह नीरतले चिट्ठइ, पासजिणो नयसु सट्ठाणं ॥ ४२ ॥
वेधि ! कहं मह सत्ती, जिणेसगहणे समुइजलमूला ।
एवं धणेण कहिय, तो भासइ सासणा देवी ॥ ४३ ॥
पविन मह पुट्टिलगो, कड्डइसु पहुमामसुत्तंतूहिं ।
आरांवि य तं सावय, बुट्टिसु जलहिमि नू त्ति पुणो ॥ ४४ ॥
काऊण सव्वमेयं, लोणुत्तमनायगं गहेऊण ।
संजायहरिसपगरिस-पुलइअगओ महासत्तो ॥ ४५ ॥
खणमिंतेण सटाणं, समागओ परिसरे पडकुडीओ ।
इअविअ जाविहिओ, एइ पुणो सम्मुहो नाव ॥ ४६ ॥
गंधव्वगीइवाइअ-रवेण सुरवरनारिधवलंहिं ।
बहिरिअककुहो नाहं, दाणं दितो पवेसेइ ॥ ४७ ॥
रययालयसच्छायं, पासायं कारिऊण कंतीए ।
विणवंसिअभवणगुरुं, तिव्वं पूएइ भसीए ॥ ४८ ॥
कालंतरमावसे, धणेसंर पउरनायरवरेहिं ।
वाससहस्से पहुणो, पूइजंतस्स वक्तंत ॥ ४९ ॥
देवादिदेवमुत्ति, परिअररिह्रं तथा य कंतीए ।
मेलियरसस्स थंभण-निमित्तमागासमग्गेणं ॥ ५० ॥
कलिअकल(कालतय-पालितयगणहरोवएसाओ ।
नागज्जुणे जा इंदो, आणेही अण्णो ठाणे ॥ ५१ ॥
जोइणिगए कयत्थो, तत्थं मुत्तुख नाहमइवीए ।

रसयंभाओ होही, थंभणयं* नाम तित्थं ति ॥ ५२ ॥
उच्छिअवंसयालं-नरट्टिओ सुरहिखीरह्रविअंगो ।
अकंतखिइनिमग्गो, जणेण जरहु त्ति कयनामे ॥ ५३ ॥
अवि पस्सइ तयवत्थो जिणनाहो पणसयाहं वरिसाणं ।
तयण धरणिदनिम्मिअ-सन्निओ विइअसुअसारो ॥ ५४ ॥
सिरिअभयदेवसूरी, दूरीकयदूरिअरोगसंघाओ ।
पयडं तित्थं काही, अहीणमाहप्पविप्पंतं ॥ ५५ ॥
कंतीपुरीए भयव, पुणो गमिस्सइ तन्त्रो अ जलहिमि ।
बहुविहनयरेसु अगड्ड व, अगणियमहिमाइ दिप्पंते ॥ ५६ ॥
अह कौती अणागय-पाडिमाठाणाण साहणसमत्थो ।
अइ वि हु सो सहसमुहो, हविज्ज रसणासयसहस्सो ॥ ५७ ॥
पावाचंपट्ठावय-रेवयसंमअविमलसेलेसु ।
कासीनासिगमिहिला-रायगिहप्पमुहतिथेसु ॥ ५८ ॥
जत्ताइ पूअणेणं, दाणेणं अं फलं लहइ जीवो ।
तं पासपडिमइंसेण-मिसेणं पावए इत्थ ॥ ५९ ॥
मासक्खमणस्स फलं, वंदणबुद्धीइ पाससामिस्स ।
छम्मासिअस्स पावइ, नयणपहगयाइ पडिमाए ॥ ६० ॥
निरवत्थो बहुतणओ, धणदीणो धणयसंनिहो होइ ।
दोहग्गो वि हु सुहओ, पहु दिट्ठीए जणो दिट्ठा ॥ ६१ ॥
मुक्खत्तं कुकलत्तं, कुजाइजम्मां कुरुवदीणत्तं ।
अअभवे पुरिसाणं, न हुंति पहुपडिमपणयाणं ॥ ६२ ॥
अइसट्ठित्तिथजत्ता-कए भमइ कह वि मोहिओ लोओ ।
तेहिंतोऽणंतगुणं, फलमर्पिते जिणे पासे ॥ ६३ ॥
एणेण वि कुसुमेणं, जो पडिमं महइ तिव्वभाओ सो ।
भूवालिमउलिमउलिअ-वरणो वक्काहिवो हाई ॥ ६४ ॥
अ अट्ठविहं पूअं, कुणंति पडिमाइ परमभसीए ।
तेसिं देविदाई-पयाई परयंकजत्थाइ ॥ ६५ ॥
जो वरकिरीडकुंडल केउराईणि कुणइ देवस्स ।
तिहुअणमउडो होऊ-ण सो लहुं लहइ सिवसुक्खं ॥ ६६ ॥
तिहुअणचूडाणयणं, जणनयणांमयसलागिणा एसा ।
जेहिं न विट्ठा पडिमा, निरत्थयं नाण मणुयत्तं ॥ ६७ ॥
सिरिसंघदासमुणिणो, लहुकण्णो निम्मिओ अ पडिमाए ।
गुरुकण्णाओ अ मया, संबंथलवे समुखरिओ ॥ ६८ ॥
जो पइ सुणइ चितइ, एयं कण्ण स कण्णवासीसुं ।
नाहो होऊण भवे, सत्तमए पावए सिद्धि ॥ ६९ ॥
गिहवेइअमि जो पुण, पुत्थयलिहिअं पि कण्णमच्चेइ ।
सो नारयतिरिएसुं, निअमा लहई अचिरवोहिं ॥ ७० ॥
हरिजलहिजलणगयगया-खोरोरगगहनिवारियारिपेयाणं ।
वेयालसाइणीणं, भयाई नासंति दिणमणिणो ॥ ७१ ॥
भव्वाण पुअसोहा-पाणीआइअहिअयठाणमि ।
कण्णो कण्णतरूइव, बिलसंतो वंछिअं वेडं ॥ ७२ ॥
जावइ मेरुपईवो, महिमल्लिअओ समुइजलनिहो ।
उज्जाअंतो चिट्ठइ, नरखितं ता जयउ कण्णो ॥ ७३ ॥
इति श्रीपार्श्वनाथस्य कल्पसंक्षेपः । ती० ५ कल्प । अक्षि-
वि-शोभयोः, दे० ना० ६ वर्ग ७५ गाथा ।
पउय-ति० । पश्यतीति पश्यः । इष्टिरि, आ० १ भू० २ अ० ३ ड० ।
पामंड-पापण्ड-न० । वस्ते, अनु० । अन्यदर्शिते परिव्राज-
काऽऽदौ, पुं० । उक्त० २३ अ० ।

* तत्कल्पः 'थंभणय' शब्दे चतुर्थभागे २३८१ पृष्ठे गतः ।

पासंडत्थ-पाण्डत्थ-पुं० । लिङ्गिनि, आ० १ भु० ८ अ० । अ-
स्ये, भ० ६ श० ३२ उ० । "दरिद्रेण नाम पासंडत्था" आ० भ०
१ अ० । "परिष्वापरत्तपडमादी पाखंडत्था ।" नि० चू० १ उ० ।

पासंडणाम-पाण्डनामन्-न० । पाण्डिडविशेषप्रतिपाण्ड-
कं शब्दे, "सं किं तं पासंडणामे ? पासंडणामे समणे य पंड-
रंगे भिक्खु कावलिण अनावसण । सेसं पाखंडणामे ।" इह
येन यत्पाण्डमाश्रितं तस्य तन्नाम स्थाप्यमानं पाण्ड-
स्थापनानामभिधीयते । अजु० ।

पासंडधम्म-पाण्डधर्म-पुं० । शाक्याऽऽदीनां धर्मे, जं० २ वक्ता ।

पासंडि (ण)-पाण्डिन्-पुं० । पाण्डं व्रतं, तदस्यास्ती-
ति पाण्डी । जैनसाधौ, "पाण्डं व्रतमित्याहुस्तस्या-
स्त्यमलं भुवि । स पाण्डी वदन्यन्ये, कर्मपाशाद्विनिर्ग-
तः" ॥ १ ॥ दश० २ अ० । द्वा० । द्विजाऽऽदिषु, आचा० १
भु० ४ अ० २ उ० । परमतिकेषु, प्रव० ।

अमीइसयं किरिआणं, १८०

अकिरियवाईण होइ चुलसीई ८४ ।

अन्नाणि य सत्तही ६७ ,

वेणइआणं च वत्तीसं ३२ ॥ १२०२ ॥

न कर्त्तारमन्तरेण क्रिया पुरयबन्धाऽऽदिलक्षणा संभवति,
तत एव परिज्ञाय तां क्रियामात्मन्मयायिनीं वदन्ति, त-
च्छीलाश्च ये ते क्रियावादन आत्माऽऽद्यस्तिस्वप्रतिपत्तिल-
क्षणाः, तेषामशीत्यधिकं शतं भवति, वक्ष्यमाणप्रकारेण
अशीत्यधिकशतसंख्यास्ते इति भावः । ता न कस्यचित्प्र-
तिक्षणमवस्थितस्य पदार्थक्रिया संभवति, उत्पत्त्यन्तर-
मेव विनाशादित्येवं ये वदन्ति ते अक्रियावादिन आत्मा-
ऽऽदिनास्तिस्वप्रतिपत्तिलक्षणाः । तथा वाऽऽहुः—" लक्षिकाः
सर्वसंस्काराः, अस्थिराणां कुतः क्रिया ? । भूतिर्येषां
क्रिया सैव, कारकं सैव बोध्यते ॥ १ ॥ " तेषां अतुरशी-
तिर्भवति, तथा कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं, तदेषामस्ति, तेन वा च-
रन्तीत्यज्ञानिकाः, असंचिन्त्यकृतबन्धवैफल्यऽऽदिप्रतिपा-
दनपराः । तथा हि-ते एवमाहुर्न ज्ञानं श्रेयस्तस्मिन् सति प-
रस्परं विद्यादयोगेन चित्तकालुष्याऽऽदिभावतो दीर्घतरसंसा-
रप्रवृत्तेः । तथाहि-केनचिन्पुरुषेणान्यथा देशिते वस्तुनि वि-
वक्षितो ज्ञानी ज्ञानभावगर्वाऽऽध्मातमानसस्तस्योपरि कलुष-
चित्तस्तेन सह विवादे च क्रियमाणे तीव्रतीव्रतरचित्तका-
लुष्यभावतोऽहङ्कारतश्च प्रभूतप्रभूततराशुभकर्मबन्धसं-
भवः, तस्माच्च दीर्घदीर्घतरसंसारः । तथा श्लोकम्-" अज्ञेण
अज्ञहा द्वे-सिद्धिम्मि भावम्मि नाणगव्वेण । कुणइ विवा-
यं कलुसिअ-चित्तो तप्तो य से बंधो ॥ १ ॥ " यदा पु-
नर्न ज्ञानमाधीयते तदा नाहङ्कारसंभवो, नापि परस्योप-
रि चित्तकालुष्यभावः, ततो न कर्मबन्धसंभवः । अपि च-यः
संचिन्त्य क्रियते कर्मबन्धः स दारुणविपाकोऽत ए-
वावश्यं वेद्यस्तस्य तीव्राध्यवसायतो निष्पन्नत्वात्, यस्तु
मनोव्यापारमन्तरेण कायवचनकर्मवृत्तिमात्रतो विधीय-
ते, न तत्र मनसोऽभिनिवेशः, ततो नासाववश्यंवेद्यो, ना-
ऽपि तस्य दारुणो विपाकः । केवलं शुष्कसुधापक्ववर्ज-
तमिषिगन्तज्जोराजिरिव स कर्मसङ्गः शुभ एव, शुभा-

ध्यवसायपवनविहोभितोऽपयाति । मनसोऽभिनिवेशाभाव-
श्चाज्ञानाभ्युपगमे समुपजायते, ज्ञाने सत्यभिनिवेशसंभ-
वात्तस्मादज्ञानमेव मुमुक्षुणा मुक्तिमार्गप्रवृत्तनाभ्युपगन्तव्यं,
न ज्ञानमिति । किं च-भवेत्पुनो ज्ञानस्याभ्युपगमो यदि
ज्ञानस्य निश्चयः कर्तुं पार्यते, परं यावता स एव न पा-
र्यते । तथाहि-सर्वेऽपि दर्शनिनः परस्परं भिन्नमेव ज्ञानं प्र-
तिपञ्चास्ततो न निश्चयः कर्तुं शक्यते, किमिदं ज्ञानं स-
म्यगुत नेदमिति । यदुक्तम्-" सव्वं य मिहो भिन्नं, ना-
णं इह नाणियो जज्झा विंति । तीरइ तज्झो न काउं, वि-
ल्लिच्छज्झो एवमेयं सि ॥ १ ॥ " तेषामज्ञानिकानां सत्त-
ष्टिभेदाः, तथा विनयेन ये चरन्तीति वैनायिकाः । एते ज्ञानव-
द्वृत्तलिङ्गाऽऽचारशास्त्राः केवलं विनयप्रतिपत्तिप्रधानाः, एषां
च द्वाविंशद्देश इति । प्रव० २०६ द्वार । सूत्र० । औ० ।
ध० । आचा० । न० । दशा० । तत्र त्रिषष्ट्यधिकशतत्रयपाण-
डिकाः समवसरणाद् बहिस्तिष्ठन्ति, किं वा मध्ये इति प्र-
श्ने, उत्तरम्-पाण्डिकाः प्रायो बहिरेव भवन्ति, कश्चित् क-
दाचिन्मध्येऽपि समेति, तदा कांऽत्र प्रभावकाश इति । १४३
प्र० । सेन० ३ उक्ता० ।

पासंडिय-पाण्डिक-पुं० । द्विजाऽऽदिषु, आचा० १ भु० ४
अ० २ उ० ।

पासंडियावसह-पाण्डिकाऽऽवसथ-पुं० । पाण्डिकानामा-
वसथः । परित्राजकानां शालागृहे, नि० चू० ८ उ० ।

पासंत-पश्यत्-त्रि० । प्राप्नुवति, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

पासंदण-प्रस्यन्दन-न० । निर्देरणे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
नि० चू० ।

पासग-पाशक-पुं० । दूतोपकरणे, अत्रस्ताभ्याऽऽदिवन्धने,
जं० ३ वक्ता । सूत्र० । जं० । आ० भ० । (मनुष्यत्वदौलभ्ये पाश-
को दृष्टान्तः 'माणुसत्त' शब्दे वक्ष्यते) घिले, नि० चू० १ उ० ।

पश्यक-पुं० । पश्यतीति पश्यः, स एव पश्यकः । पश्यतीति
पश्यकः । सर्वज्ञे, तदुपदेशवर्तिनि च । आचा० १ भु० २
अ० ३ उ० । " उद्देशो पासगस्स एत्थि घाले पुण णिहे
कामसमणुणे । " आचा० १ भु० २ अ० ३ उ० । परमार्थ-
दृशि, " सव्वसो उद्देशे पासगस्स एत्थि घाले । " आचा०
१ भु० २ अ० ६ उ० । तीर्थकृति, " दुक्खं च एयं पासगस्स
दंसणं उवरयसत्थस्स पलियंतगरस्स आयाणं णिसेडा
सगडम्मि किमत्थि उवाधी पासगस्स ण विज्जति । " आचा०
१ भु० ३ अ० ४ उ० । " कोहं च माणं च मायं च लोभं
च एयं पासगस्स दंसणं । " आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

पासण्या-पश्यता-स्त्री० । पश्यतो भावः पश्यता । बोधप-
रिणामविशेष, भ० १६ श० ७ उ० ।

पश्यतावक्रव्यना-

कतिविहा णं भंते ! पासण्या पप्पता ! गोयमा ! दुविहा
पासण्या पप्पता । तं जहा-सागारपासण्या, अणागार-
पासण्या य । सागारपासण्या णं भंते ! कतिविहा
पप्पता ! गोयमा ! अविहा पप्पता । तं जहा-सुयणा-

पासण्या, ओहिनाणपासण्या, मणपज्जवनाणपासण्या, केवलनाणपासण्या, सुयअभाणसागारपासण्या, विमंगनाणसागारपासण्या । अणागारपासण्या णं भंते ! कइविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! निविहा पम्पत्ता । तं जहा-चक्खुदंसणअणागारपासण्या, ओहिदंसणअणागारपासण्या, केवलदंसणअणागारपासण्या । एवं जीवाणं पि ।

(कतिविधा णं भंते ! इत्यादि) कतिविधा कतिप्रकाराणमिति वाक्यालङ्कारे, भवन्त ! (पासण्या स्ति) 'दशिर' प्रेक्षणे, पश्यतीति "सति वानितौ" ॥ ५ । २ । १६ ॥ इति (हैम०) अतुष्टप्रत्ययः, कर्त्तर्यनदादेशः । "पात्राध्मास्थान्मादाम्दृशयति औत्तिकुधुधिशदसदः पिवजिप्रधमतिष्ठमनयच्छुपश्यच्छुभृ-कृधिशियसीदाम्" ॥ ४ । ३ । १० ॥ इति (हैम०) दृशः पश्चात् ५-देशः, पश्यतो भावः पश्यता, "भविस्वतलौ" ॥ ७ । १५ ॥ इति तत्प्रत्ययः । "अ त्" ॥ २ । ४ । १ ॥ इति (हैम०) आप् । सव पासण्यात्पुच्यते, एव च 'पासण्या' शब्दे रुदिवशात् साकारानाकारबोधप्रतिपादकः, उपयोगशब्दवत्, तथा चोपयोगविषये प्रश्नोत्तरम्—('उवआंग' शब्दे द्वितीयभागे ८५६ पृष्ठे गते) "कइविहा णं भंते ! पासण्या पम्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पासण्या पम्पत्ता तं जहा-सागारपासण्या, अणागारपासण्या इति । " ननु तुल्ये साकारानाकारभेदे कोऽनयोः प्रतिविशेषो, येन पृथगुच्यते, उच्यते-साकारानाकारभेदगतावान्तरभेदसंख्यारूपः । तथाहि-पञ्च ज्ञानानि जीवपञ्चाना नीत्यष्टविधः साकार उपयोगः, साकारपश्यता तु षड्विधामतिज्ञानमत्यज्ञानयोः पश्यतयोः अनभ्युपगमान्, कस्मादिति चेत्, उच्यते-इह पश्यता नाम पश्यतो भाव उच्यते, पश्यतो भावश्च 'दशिर' प्रेक्षणे इति वचनात्, प्रेक्षणमिह रुदिवशात् साकारपश्यतायां चिन्त्यमानायां प्रदीर्घकालम् अनाकारपश्यतायां चिन्त्यमानायां प्रकृष्टं परिस्फुटरूपमीक्षणमवसेयं, तथा च सति येन ज्ञानेन त्रैकालिकः परिच्छेदो भवति तदेव ज्ञानं प्रदीर्घकालविषयत्वात् साकारपश्यताशब्दाच्च न शेषं, मतिज्ञानमत्यज्ञाने तु उत्पज्जविनष्टार्थग्राहकं सांप्रतकालविषये, तथा च मतिज्ञानमधिकृत्यान्यत्रोक्तम्— "जमवगगहाविरुद्धं, पच्चुपज्जवत्पुगाहं लोप । इन्द्रियमणो-निमित्तं, तं आमिनिबोधितं वेति ॥ १ ॥ " तत् द्वे अपि साकारपश्यताशब्दाच्चे न भवतः, श्रुतज्ञानाऽऽदीनि तु त्रिकालविषयाणि । तथाहि-श्रुतज्ञानेन अतीता अपि भाषा ज्ञायन्ते, अनगता अपि । उक्तं च—

"जं पुण तिकालविसयं, आगमगंथाणुसारि विआणं । इन्द्रियमणोनिमित्तं, सुयनाणं तं जिणा किंति ॥ १ ॥ " अवधिज्ञानमपि संख्यातीता उत्सर्पित्यवसर्पिणीः अतीताः (परिच्छिन्न स्ति) भाविनीश्च मनःपर्यायज्ञानमपि पल्योपमासंख्येयज्ञानमतीतं जानाति भाविनं च केवलं सकलकालविषयं सुप्रतीतं, श्रुतज्ञानविभक्तज्ञाने अपि त्रिकालविषये, ताभ्यामपि यथायोगमतीतानागतभावपरिच्छेदात्, ततो ज्ञानानि साकारपश्यताशब्दाच्चाणि, उपयोगस्तु यत्राऽऽकारो यथोदितस्वरूपः परिस्फुरति स बोधो वर्तमानकालविषयो वा यदि भवति त्रिकालिको वा तत्र सर्वत्राऽपि प्रवर्तते इति साकारोपयोगोऽष्टविधः, तथा चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं केवलदर्शनमिति चतुर्विधोऽनाकारोपयोगः,

अनाकारपश्यता तु त्रिविधा, अचक्षुर्दर्शनस्य अनाकारपश्यताशब्दाच्चयत्वाभावात् । कस्मादिति चेदुच्यते-उक्तमिह पूर्वमनाकारपश्यतायां चिन्त्यमानायां प्रकृष्टं परिस्फुटरूपमीक्षणमवसेयमिति, तत्राचक्षुर्दर्शने परिस्फुटरूपमीक्षणं न विद्यते, न हि चक्षुषेऽवश्येवेन्द्रियमनोभिः परिस्फुटमीक्षते प्रमाता, ततोऽचक्षुर्दर्शनस्याऽनाकारपश्यताशब्दाच्चयत्वाभावात् त्रिविधानाकारपश्यता, तदेवं साकारभेदेऽनाकारभेदे च प्रत्येकमवान्तरभेदे वैशिष्ट्यभावात्मानुष्योगपश्यतयोः प्रतिविशेषः, एनमेव प्रतिविशेषं प्रतिपिपादयितुः प्रथमतः साकारानाकारभेदौ ततस्तद्वतावान्तरभेदान् प्रतिपादयति-गोयमा ! दुविहा पासण्या पम्पत्ता । तं जहा-सागारपासण्या, अणागारपासण्या य । सागारपासण्या णं भंते ! कतिविहा पम्पत्ता ? । इत्यादि भावितार्थम् । तदेवं सामान्यतो जीवपदविशेषणरहिता पश्यतांक्षा । साम्प्रतं तमिव जीवपदविशेषणसहितामभिधित्सुराह—(एवं जीवाणं पि) एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण जीवानामपि जीवपदविशेषणसहिताऽपि पश्यता वक्तव्या । सा वैषम्यम्—जीवा णं भंते ! कतिविहा पासण्या पम्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पासण्या पम्पत्ता । तं जहा-सागारपासण्या, अणागारपासण्या य । जीवाणं भंते ! सागारपासण्या कतिविहा पम्पत्ता । इत्यादि तदेवं जीवानामपि सामान्यत उक्ता ।

संप्रति चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण वदति—

शेरइया णं भंते ! कतिविहा पासण्या पम्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पासण्या पम्पत्ता । तं जहा-सागारपासण्या, अणागारपासण्या य । शेरइया णं भंते ! सागारपासण्या कइविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! चउविहा पम्पत्ता । तं जहा-सुयनाणसागारपासण्या, ओहिनाणसागारपासण्या, सुयअभाणसागारपासण्या, विमंगनाणसागारपासण्या । शेरइया णं भंते ! अणागारपासण्या कइविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-चक्खुदंसणअणागारपासण्या, ओहिदंसणअणागारपासण्या य । एवं ० जाव यणियकुमारा । पुढविकाइया णं भंते ! कतिविहा पासण्या पम्पत्ता ? । गोयमा ! एगा सगासपासण्या । पुढवीकाइया णं भंते ! सागारपासण्या कतिविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! एगा सुयअभाणसागारपासण्या पम्पत्ता । एवं ० जाव वणप्फइ-काइयाणं । वेइदियाणं भंते ! कतिविहा पासण्या पम्पत्ता ? । गोयमा ! एगा सागारपासण्या पम्पत्ता । वेइदिया णं भंते ! सागारपासण्या कइविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-सुयनाणसागारपासण्या, सुयअभाणसागारपासण्या य । एवं तेइदिया णं वि । चउरिंदिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा सागारपासण्या पम्पत्ता । तं जहा-सागारपासण्या, अणागारपासण्या । सागारपासण्या जहा वेइदियाणं । चउरिंदिया णं भंते ! अणागारपासण्या कतिविहा पम्पत्ता ? । गोयमा ! एगा चक्खुदंसणअणागारपासण्या पम्पत्ता । मणूसाणं जहा

जीवाणं सेसा जहा शेरइया० जाव बेमाणियाणं ।
(नेरइया णं भंते !) इत्यादि सुगमत्वादुपयोगपदे
प्रायां भाषितत्वात् खान्तरोल्लाभावनाऽनुसारेण स्वयं
परिभाषनीयं, तदेवं सामान्यतो विशेषतश्च जीवानां
पश्यत्तोक्ता ।

सम्प्रति जीवानेव पश्यत्ताविशिष्टान् विचिन्तयिष्याह-

जीवा णं भंते ! किं सागारपस्सी, अणागारपस्सी ? ।

गोयमा ! जीवा सागारपस्सी वि, अणागारपस्सी वि ।
से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-जीवा सागारपस्सी
वि, अणागारपस्सी वि । गोयमा ! जे णं जीवां सु-
यनाणी, ओहिनाणी, मणपज्जवनाणी, केवलनाणी, सु-
यअम्माणी, विभंगनाणी, तेणं जीवा सागारपस्सी ।
जे णं जीवा चक्खुदंसणी ओहिदंसणी केवलदंसणी
ते णं जीवा अणागारपस्सी, से एतेणट्ठेणं गोयमा ! एवं
बुच्चइ-जीवा सागारपस्सी वि, अणागारपस्सी वि ।
शेरइया णं भंते ! किं सागारपस्सी, अणागारपस्सी ? ।
गोयमा ! एवं चेव, नवरं सागारपासण्याए मणपज्ज-
वनाणी, केवलनाणी न बुच्चति, अणागारपासण्याए के-
वलदंसणं नत्थि, एवं० जाव थणियकुमाग । पुढविका-
इयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! पुढवीकाइया सागारपस्सी, नो-
अणागारपस्सी । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ । गोयमा !
पुढविकाइयाणं एगा सुयअम्माणसागारपासण्या पप्पत्ता ।
से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ । एवं० जाव वण-
स्सइकाइयाणं बेइंदियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! सागार-
पस्सी, नो अणागारपस्सी । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बु-
च्चइ-गोयमा ! बेइंदियाणं दुविहा सागारपासण्या
पप्पत्ता । तं जहा-सुयनाणसागारपासण्या, सुयअम्माण-
सागारपासण्या य । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ ।
एवं तेइंदियाण वि । चउरिंदियाणं पुच्छा ? । गोय-
मा ! चउरिंदिया सागारपस्सी वि, अणागारपस्सी वि ।
से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ? । गोयमा ! जे णं
चउरिंदिया सुयनाणी, सुयअम्माणी, ते णं चउरिंदिया
सागारपस्सी, जे णं चउरिंदिया चक्खुदंसणी, ते णं च-
उरिंदिया अणागारपस्सी । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं
बुच्चइ । मणूसा जहा जीवा, अवसेसा जहा शेरइया०
जाव बेमाणिया ॥ ३१३ ॥

(जीवा णं भंते किं सागारपस्सी इत्यादि) जीवा जी-
वन्मुक्तः, प्राणधारिण इत्यर्थः । णमिति वाक्यालङ्कारे,
किमिति प्रश्ने, साकारपश्यता विद्यते येषां ते साकार-
पश्यन्ति, प्राकृतत्वात्साकारपस्सी इत्युक्तम् । (मणप-
ज्जवनाणी केवलनाणी न बुच्चइ इत्यादि) नैरयिकाणां खा-
रिप्रतिबतेरभावो मनःपर्यवधानकेवलज्ञानकेवलदर्शना-

नाममवात् । इह किल कृद्यस्थानां साकारोऽनाकारयो-
पयोगः क्रमेणोपजायमानो घटते, सकर्मकत्वात् सकर्मकाणां
हान्यतरस्योपयोगस्य वेलायामन्यतरस्य क्रमेणाऽऽवृत्तत्वा-
त् न घटते एवोपयोग इति । केवली तु घातिखलुप्य-
त्वाद्भवति, ततः संशयः-किं क्षीणज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽव-
रणत्वात् यस्मिन्नेव समये रत्नप्रभाऽऽदिकं जानाति तस्मि-
न्नेव समये पश्यति, उत जीवस्वाभाव्यात्क्रमेणति । ततः पृ-
च्छति-

केवली णं भंते ! इमं रयणप्पभं पुढविं आगारेहिं
हेतूहिं उवमाहिं दिट्ठेहिं वन्नेहिं संठाणेहिं पमाणेहिं
पडोयारेहिं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ, जं स-
मयं पासइ तं समयं जाणइ । गोयमा ! णो इणट्ठे स-
मये । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-केवली णं इमं
रयणप्पभं पुढविं आगारेहिं जं समयं जाणइ, नो तं
समयं पासइ, जं समयं पासइ नो तं समयं जाणइ ? ।
गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ, अणागारे मे दंसणे
भवइ । से तेणट्ठेणं० जाव नो तं समयं जाणइ एवं० जा-
व अहे मत्तमं, एवं सोहम्मकप्पं० जाव अच्चुयं ।
मेवेज्जगविमाणा अणुत्तरविमाणा ईसिप्पम्भारं पुढवीपर-
माणुपोग्गलं दुपदेसियं खंधं० जाव अणंतपदेसियं खंधं ।
केवली णं भंते ! इमं रयणप्पभं पुढविं अणागारेहिं अहे-
उहिं अणुवमेहिं अदिट्ठेहिं अवन्नेहिं असंठाणेहिं अ-
प्पमाणेहिं अपडोयारेहिं पासइ न जाणइ । इता गोयमा !
केवली णं इमं रयणप्पभं पुढविं अणागारेहिं० जाव पासइ
न जाणइ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-केवली णं इमं
रयणप्पभं पुढविं अणागारेहिं० जाव पासइ न जाणइ ? । गो-
यमा ! अणागारं से दंसणे भवइ, सागारे से नाणे भवइ ।
से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-केवली णं इमं रयण-
प्पभं पुढविं अणागारेहिं० जाव पासइ न जाणइ, एवं०
जाव ईसिप्पम्भारं पुढविं परमाणुं पुग्गलं अणंतपदेसियं
खंधं पासइ न जाणइ ।

(केवली णं भंते ! इत्यादि) केवलं ज्ञानं दर्शनं चास्या-
स्तीति केवली, णमिति वाक्यालङ्कारो, भदन्त ! परमकल्या-
णयोगिन् ! इमां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानां रत्नप्रभाभिधां पृ-
थिवीम्-(आगारेहिं ति) आकारभेदा यथा इयं रत्नप्रभा
पृथिवी त्रिकारण्डा खरकारण्डपङ्ककारण्डापाङ्ककारण्डभेदात्, खर-
कारण्डमपि षोडशभेदम् । तद्यथा-प्रथमं योजनसहस्रमानं,
रत्नकारण्डं तद्वन्तरं योजनसहस्रप्रमाणमेव, षड्कारण्डं
तस्याप्यधो योजनसहस्रमानं षड्विंशत्कारण्डमित्यादि । (हेउ-
हिं ति) हेतव उपपत्त्यः, तादृशमाः केन कारणेन रत्नप्र-
भेत्यभिधीयते ? उच्यते-यस्मादस्या रत्नमयं कारणं तस्मा-
द्रत्नप्रभा रत्नानि प्रभाः स्वरूपं यस्या सा रत्नप्रभेति

व्युत्पत्तिरिति । (उचमाहि इति) उपमाभिः 'माह' माने, अस्मा-
दुपपूर्वात् उपमितम् उपमा । " उपसर्गादातः " ॥ ५३११० ॥
इति अरूपप्रत्ययः । ताश्चैवम्—रत्नप्रभायां रत्नप्रभाऽऽदीनि
काण्डानि वर्णविभागेन, कीदृशानि ?, पद्मरागेन्दुसहशा-
नीत्यादि । (दिदुतेहि ति) दृष्टः अन्तः परिच्छेदो विवक्षि-
तसाध्यसाधनयोः सम्बन्धस्याधिनाभावरूपस्य प्रमाणेन यत्र
ते दृष्टान्तास्तेर्यथा घटः स्वगतैर्द्वैतैः पृथुबुध्नोदगाऽऽद्याका-
राऽऽदिरूपैरनुगतः परधर्मैभ्यश्च पटाऽऽदिगतेभ्यो व्यतिरिक्त
उपलभ्यत इति पटाऽऽदिभ्यः पृथक् वस्त्वन्तरं तथैवैषाऽपि
रत्नप्रभा स्वगतधर्मैरनुपक्रा, शर्कराप्रभाऽदिभेदेभ्यश्च व्यतिरि-
क्तेति, ताभ्यः पृथक् वस्त्वन्तरमित्यादि । (वज्रेहि ति) शुक्लाऽऽदि
वर्णविभागेन तेषामिव उत्कर्षापकर्षसंख्येयाऽसंख्येयानन्तगुण-
विभागेन च वर्णग्रहणमुपलक्षणं तेन गन्धरसस्पर्शविभा-
गेन चेति द्रष्टव्यम् । (मंडाणेहि ति) यानि तस्यां रत्नप्र-
भायां भवननारकाऽऽदीनि संख्यानानि । मद्यथा—“तेषां भवणा
बाहि वट्टा अतो चउरंसा अहे पुक्खरकक्षियासंठाणमंडि-
या । ” तथा “ ते णं नेरइया अतो वट्टा बाहि चउ-
रंसा अहे खुग्गपसंठाणमंडिया । ” इत्यादि । तथा—
(परिमार्णीहि ति) प्रमाणानि । (अहेत्यादि) परि-
माणानि । यथा—“अनीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहूजा र-
ज्जुप्पमाणमेत्ता आयामविक्खभेणं । ” इत्यादि (पडोयारे-
हि ति) प्रति सर्वतः सामर्थ्येन अवतीर्यते व्याप्यते यैस्ते
प्रत्यवतारास्ते चात्र घनोदध्यादिवलया वेदितव्याः । ते हि
सर्वासु दिक्षु विदिक्षु चेमां रत्नप्रभां परिनिष्प्य व्यवस्थिता-
स्तैः । (जं समयीमति) “ कालाध्वनोव्यासी ” ॥ २१२४२ ॥
इत्यधिकरणभावेऽपि द्वितीया । ततोऽयमर्थः—यस्मिन् समये
जानाति आकाराद्विशेषां परिच्छिन्नसि (तं समयं सि)
तस्मिन् समये पश्यति केवलदर्शनविषयीकरोति । भ-
गवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः—नायमर्थो युक्त्युप-
पन्न इति भावः । तत्रमजानानः पृच्छति—(से कण्ठेण
भंते ! इत्यादि) अ इति अथशब्दार्थे, अथ केनार्थेन
कारणेन भदन् ! एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेणाच्यते ?, तमेव प्र-
कारं दर्शयति—(केवली णमित्यादि) भगवानाह—(गा-
ययत्त्यादि) अस्यार्थं भावार्थः—इह ज्ञानेन परिच्छिन्दन् जा-
नानीत्युच्यते, दर्शनेन परिच्छिन्दन्पश्यतीति, ज्ञानं च (से)
तस्य भगवतः साकारमन्यथा ज्ञानत्वायोगात् विशे-
षानभिगृह्णातो हि बोधां ज्ञानं सविशेषं पुनर्ज्ञानमिति व-
चनान् दर्शनमनाकारं निर्विशेषं विशेषाणां, प्रज्ञो दर्श-
नमुच्यते इति वचनात् तत्र ज्ञानं च दर्शनं च जीवस्य
अण्डशो नोपजायते, यथा कतिपयेषु प्रदेशेषु ज्ञानं, कति-
पयेषु प्रदेशेषु दर्शनं, तथा स्वाभाव्यात्, किं तु यदा ज्ञानं
तदा सामर्थ्येन ज्ञानमेव, यदा दर्शनं तदा सामर्थ्येन
दर्शनमेव, ज्ञानदर्शने च साकारानाकारतया परस्परं विरु-
द्धे, छायातपयोऽखितेतराभावानन्तरीयकत्वात्, ततो यस्मि-
न् समये जानाति तस्मिन् समये न पश्यति, यस्मिन् स-
मये पश्यति तस्मिन् समये न जानाति । एतदेवाऽऽह—(से प-
ण्ठेणमित्यादि) एतेन यद्वादीद्व्यादी निजसंनिविष्टाकरो—य-
था केवली भगवान् युगपत् जानाति पश्यति चेति तद-

प्यपास्तमवगन्तव्यम्, अनेन सूत्रेण साक्षात् युक्तिपूर्वं ज्ञा-
नदर्शनोपयोगस्य क्रमशो व्यवस्थापितत्वात् । एवं शर्करा-
प्रभाबालुकाप्रभापङ्कप्रभाधूमप्रभातमः प्रभातमस्तमः प्रभासौ-
धर्मेशानसनत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मलोकलान्तकशुकसहस्रारानत-
प्राणतारणाच्युतकल्पमैवेयकविमानान्युत्तरविमानेषत्प्राग्भा-
राभिधपृथिवीपरमाणुपुद्गलद्विप्रदेशिकस्कन्धयावदनन्तप्रदे-
शिकस्कन्धविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि । ननु यदि
ज्ञानदर्शने साकारानाकारतया पृथगेवं व्यवस्थापितविषये
तत इदमायातं, यदा भगवान् केवली रत्नप्रभाऽऽदिकमाका-
राऽऽद्यभावेन परिच्छिन्नसि तदा स पश्यतीत्येवं वक्तव्यो
न जानातीति । सत्यमेतथा चाऽऽह—“ केवली णं भंते ! इमं
खण्णपमं पुढवि अणागरेहि अहेऊहि । ” इत्यादि प्रायो
भावितत्वात्सुगमम् प्रज्ञा० ३० पद ।

पासणाह—पार्श्वनाथ—पुं० । पश्यतीति पार्श्वः, पार्श्वोऽस्य वै-
यावृत्त्यकरः, तस्य नाथः पार्श्वनाथः । अवसर्पिण्यां जाते
त्रयोविंशे तीर्थकरे, ध० २ अधि० । “ पान्तु वः पार्श्व-
नाथस्य, पादपद्मनखांशवः । अशेषविज्जसंधान-तमोभैदेकहे-
तवः ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० । प्रव० । ती० । (पार्श्व-
नाथवक्त्रव्यता ' पास ' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव गता)

पासणिय—प्राश्रिक—पुं० । प्रश्नेन राजाऽऽदिर्किञ्चुत्तरूपेण दर्प-
णाऽऽदिप्रश्ननिमित्तरूपेण वा चरन्तीति प्राश्रिकाः । प्र-
श्नोपजीविनी साधौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

प्राश्रिकं बन्दते—

जे भिक्खू पासणियं वंदइ, वंदंतं वा साइजइ ॥ ५३ ॥ जे
भिक्खू पासणियं पसंमइ, पसंसंतं वा साइजइ ॥ ५४ ॥

जे पासणियं इत्येवमादि दो सुत्ता । जणवयववहारेसु ण-
उणइइणादिसु वा जो पेक्खणं करेति, सो पासणिओ ।

लोइववहारमूलां, पासन्थादिएसु कज्जेसु ।

पासणियत्तं कुण्ठती, पासणिओ सो य नायवो ॥ ६६ ॥

“ लोइयववहारेसु सि । ” अस्य व्याख्या—

माधारणे विरेगं, साहति पत्त पउए य आहरणा ।

दोएह य एगो पत्तो, दोमि य महिला उ एगस्स ॥ ६७ ॥

दोएहं सामरणं साधारणं तस्स विरेगं विभयणं तत्थेस
पासणिया केसुमममत्था मोभावच्छंणाभां छिदति, कइं ?,
एत्थ उदाहरणं जहा—एमोक्कारणिज्जुत्ताए पडगआहरणं पि
जहा तत्थेव, एवं असेसु वि बडसु लांगववहारेसु पास-
णियसं करइ छिदति वा ।

“ लाए सत्थादिए सि ” अस्य व्याख्या—

छंदगिरुत्तं सत्थं, अत्थं वा लोइयाण सत्थाणं ।

भावत्थं य साहति, छलियादी उत्तरे सउण ॥ ६८ ॥

छंदादियाणं लोगसत्थाणं सुत्तं कहेति, अत्थं वा । अहवा-
अत्थं व सि, अत्थं सत्थं सेसुमादियाणं वा बड्ढणं कच्चाणं
कांडल्लयाणं य वेसियमाणं य भावत्थं पसाहेति, छलियसिगा-
रकहाछावसगादी उत्तरे तित्थं पुत्तरादी, अहवा ववहारे
उत्तरं सिखावइ । अहवा—उत्तरे ति लोउत्तरे वि सउणभया-
दीणि कहयति । नि० चू० १३ उ० । साक्षिणि, वे० मा० ६
वर्ग ४१ गाथा ।

पासत्य-पार्श्वस्थ-पुं० । सवनुष्ठानात् पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थाः । नाथवादिकमण्डलचारिषु, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । साधुज्ञानाऽऽदीनां पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः । पासत्य इति वा संस्कारस्तत्रेयं व्युत्पत्तिः-मिथ्यात्वाऽऽद्यो बन्धहेतवः पाशास्तेषु तिष्ठतीति पासत्यः । व्य० १ उ० । प्रथ० । नि० । ध० । जी० । ज्ञा० । पार्श्वः सम्यक्त्वं तस्मिन् ज्ञानाऽऽदिपार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । दर्श० । साधुगुणानां पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । शबलाऽऽचारे, व्य० ३ उ० । मन्दभ्रमे, ज्यो० १० पाहु० । ज्ञानाऽऽदिबहिर्वर्तिनि, भ० १० श० ४ उ० । स्था० ।

पार्श्वस्थो भूत्वा गणमुपसम्पद्यते-

जे भिक्षु वा गणाओ अवकम्म पासत्यविहारे विहरेजा, से य इच्छेजा दोचं पि तमेव गणं उवसंपज्जिता णं विहरित्तं अत्थि या इत्थ से पुणो आलोएजा, पुणो पडिकमेजा, पुणो छेदपरिहारस्स उवट्ठाइजा । एवं अहाळंदो कुसीलो ओसमो संसत्ता ॥ २६ ॥

भिक्षुरक्षशब्दार्थः, 'वा' वाक्यभेदे, गणादपक्रम्य निःसृत्य पार्श्वस्थविहारं पार्श्वस्थचर्यां प्रतिपद्यते । स भूयोऽपि भाववपरिवृत्त्या इच्छेत द्वितीयमपि चारं गणमुपसंपद्य विहर्तुम् । (अत्थि या इत्थ ति) अस्ति चात्र कश्चित् यः शेषे चारित्रस्य सति पुनरालोचयेत् । पुनः प्रतिक्रामेत्, पुनश्चेदं परिहारं प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्य छेदस्य परिहारस्य वा प्रतिपत्त्ये अभ्युत्तिष्ठेत् । यः पुनः स्वर्थाऽपगते चारित्रं पुनरालोचयेत्, पुनः प्रतिक्रामेत्, स मूलमापन्न इति मूलस्य प्रतिपत्त्ये अभ्युत्तिष्ठेत् । व्य० १ उ० । (यथाकुन्दाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

अथ कथं पार्श्वस्थाऽऽद्यो जायन्ते तत आह-

गच्छमि केइ पुरिसा, सउणा जह पंजरंतरनिरुद्धा ।

सारणपंजरचइया, पासत्यगयाइ विहरंति ॥ २०६ ॥

यथा शकुनिः शकुनिका पञ्जरान्तर्निरुद्धा महता कष्टेन वर्तते, तथा केचित् गुरुकर्माणां पुरुषा गच्छं स्मारणा बोधनाऽऽदिमहत्कष्टमभिमन्यमानाः कष्टेन वर्तन्ते, ततः स्मारणलक्षणपञ्जरत्यागिनः सन्तः पार्श्वस्थगताऽऽद्यः, आदिशब्दाद्यथाच्छन्दोगताऽऽदिपरिग्रहः । विहरन्त्यवतिष्ठन्ते, विहृत्य च केचित् भूयः स्वगणमुपसंपद्यन्ते ।

तेषां चोपसंपद्यमानानां प्रायश्चित्तं देयमतस्तद्विचक्षुरिदमाह-

तोसं पायच्छित्तं, वोच्छं ओहे य पयविभागे य ।

उपं तु पयविभागे, ओहेण इमं तु बुच्छामि ॥ २१० ॥

तेषां पार्श्वस्थाऽऽदीनां स्वगुणमुपसंपद्यमानानां प्रायश्चित्तं वक्ष्ये । कथमित्याह-ओधेन सामान्येन, पदविभागेन च कालाऽऽदिविशेषेण । गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे । तत्र यत्पदविभागेन प्रायश्चित्तं वक्तव्यं तत् स्थापनीयं, पञ्चाद्व्यत्यते इत्यर्थः । ओधेन सामान्येन, कालादिविशेषपरहितत्वेनेति भावः । पुनरिदमनन्तरं वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षीभूतमिव वक्ष्यामि-

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

ऊसववज्जे कयाई, लहुओ लहुया अभिक्खगहणम्मि ।

ऊसवे कयाइ लहुया, गुरुया य अभिक्खगहणम्मि ॥ २११ ॥

उत्सववर्जमुत्सवाभावं यदि कदाचित् शय्यातरपिण्डाऽऽदिकं गृहीतवान्, ततस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुकां मासः, तथाऽभीक्षणं गृहीतवान् ततश्चत्वारो लघुमासाः । अथोत्सवं कदाचित् शय्यातरपिण्डमग्रहीत् ततश्चत्वारो लघुका मासाः । अथाभीक्षणमुत्सवेषु गृहीतवान् ततश्चत्वारो गुरुकाः । इहानुत्सवावृत्तस्य गुरुकशोधिप्रदानकरणमग्रे स्वयमेव वक्ष्यतीति नाभिधीयते । अत्र कालविशेषा न कोऽपि निर्दिष्ट इतीदमोधेन प्रायश्चित्ताभिधानम् ।

इदानीं कालसामान्यत आह-

चउळम्मासे वरिसे, कयाइ लहु गुरु य तह य छगुरुगा ।

एएसु चेव भिक्खं, चउगुरु तह छगुरु छेदो ॥ २१२ ॥

चतुरां मासान् यावत्कदाचिदपि गृहीतवान् यदि शय्यातरपिण्डं ततश्चत्वारो लघुकाः, परमासान् कदाचित् ग्रहणे चत्वारो गुरुकाः । वर्षं यावत्कदाचिदभिगृहीते परमासा गुरुवः । एतेष्वेव चतुर्मासपरमासवर्षेषु अभीक्षणग्रहणे यथाक्रमं चतुर्गुरु, षड्गुरु छेदश्च । किमुक्तं भवति? -चतुरां मासान् यावदभीक्षणग्रहणे चत्वारो गुरुकाः मासाः, परमासान् अभीक्षणग्रहणे परमासा गुरुवः । वर्षं यावदभीक्षणग्रहणे छेदः । अत्रोत्सवानुत्सवविशेषरहिततया सामान्येनाभिधानम् ।

तथा चाऽऽह-

एसो उ होति ओहे, एत्तो पयविभागतो पुणो बुच्छं ।

चउत्थमासे चरिसे, ऊसववज्जे जइ कयाइ ॥ २१३ ॥

गेएहइ लहुओ लहुया, गुरुया इत्तो अभिक्खगहणम्मि ।

चउरो लहुया गुरुया, छगुरुया ऊसववज्जा ॥ २१४ ॥

एषोऽनन्तरोक्तः प्रायश्चित्तविशेषः । ओधेन सामान्येन भवति द्रष्टव्यः । अत ऊर्ध्वं पुनर्विभागेन पदविभागेन प्रायश्चित्तं वक्ष्ये । यथाप्रतिज्ञातं करोति-चतुरां मासान् यदि कदाचित् उत्सववर्जमग्रहीत् शय्यातरपिण्डं ततो मासलघु, परमासानुत्सववर्जमभिगृहीते चत्वारो लघुकाः, वर्षं यावदुत्सववर्जं कदाचिदभिग्रहणे चत्वारो गुरुका इत ऊर्ध्वमेते । अथ चतुःषड्वर्षेऽभीक्षणग्रहणे वक्ष्ये चत्वारो लघुका गुरुकाः षड्गुरुका उत्सववर्जा यथाक्रमं ज्ञातव्याः । किमुक्तं भवति? -चतुरां मासानुत्सववर्जं शय्यातरपिण्डमभीक्षणमग्रहीत् ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः, परमासानुत्सववर्जमभीक्षणग्रहणे चत्वारो गुरुकाः, षड्गुरुका उत्सववर्जमभीक्षणग्रहणे षड्गुरुका । उत्सववर्जं

इदानीमुत्सवे प्रतिपादयति-

चउरो लहुया गुरुगा, छम्मासा ऊसवम्मि उ कयाई ।

एवं अभिक्खगहणे, छगुरु चउ छगुरु छेदो ॥ २१५ ॥

चतुरां मासान् यदि कदाचिदुत्सवं गृहीतवान् ततश्चत्वारो मासा लघवः, परमासान् कदाचिदुत्सवं ग्रहणे चत्वारो गुरुकाः । वर्षं यावत्कदाचिद् गृहीतः परमासा गुरुवः । एतत्पुनर्वक्ष्यमाणमभीक्षणग्रहणे षड्गुरु इत्यादि । चतुरां मासानुत्सववर्जमभीक्षणग्रहणे परमासा गुरुवः । परमासानुत्सवं व-

छमभीक्ष्णग्रहणे चतुर्गुरुकक्षेत्रं, वर्षे यावद्भीक्ष्णमुत्तरेषु
 ग्रहणे नष्टगुरुकं क्षेत्रं ।

अथ कस्मादुत्सवेषु कदाचिद्भीषणं वा ग्रहणे अधिकतर-
प्रायश्चित्तदानमत आह-

असववज्जं न गेहहृ, निव्वंधा असव्वम्मि गेहहंति ।

अज्झोयरादीया, इति अहिगा ऊसवे सोही ॥२१६॥

एष साधुरस्त्वयजें उत्सवरहिते शेषे काले भिक्षां न गृह्णाति, उत्सवे पुनर्विपुलं भक्षणं प्राप्तुमुपलभ्य कथमपि निर्वन्धात् गाढाऽऽदरकरणात् गृह्णाति, ततोऽस्मै पर्याप्तं दातव्यमिति किञ्चित् न अव्यवपूर्काऽऽदयो दोषाः संभवन्ति । आदिशब्दात् भिक्षकाऽऽदिदोषपरिग्रहः । इति अस्माद्विद्वतोस्तस्य अधिका बहुतरा शोधिः प्रायश्चित्तमिति ।

एवं उबद्धिग्रस्त यः पण्डितपिय साङ्गणो पदं हसति ।

चाण्ड रागदोमे,दिष्टंतो पम्पगतिलेहि ॥ २१७ ॥

एवमुपदर्शितेन प्रकारेण शब्दांतरपरिग्रहाऽऽदि प्रतिसेव्य पु-
नरकणनयोर्पक्षे प्रत्यक्ष ग्लानाऽऽदिप्रयोजनेषु प्रतीतिता भ-
क्तानामप्रदानाऽऽदिता संवत्स्रीकृताः साधवा येन स प्रत-
पितसाधुस्तस्य पदं प्रतिस्वालक्षणं इत्यति । एवमेव मु-
च्यते । अयमत्र संप्रदायः—यदि पञ्चगव्येतिदिवं दशरात्रि-
न्दिवं यावद्विप्रमान इत्यावरो भवति, ततः स एवमेव मु-
च्यते, तस्य साधुप्रतर्पणेतैव शुद्धिभावात् । अथ मासाऽऽ-
दिमासपञ्चमस्तत्र पदं इत्यति । तथा—यदि द्वौ मा-
सावापञ्चमस्तत्र एको मासो मुच्यते, एको दीयते । अथ
त्रीन्मासान् तर्हि एका मासो मुच्यते, द्वौ मासौ दीयते
इत्यादि । अत्र एकं रागद्वयं चांदयन्ति—यथा यूरं रा-
गद्वयवन्तः । तथाहि—येन साधूनां प्रतीतिं तस्य पदमनुग-
मनां ह्यस्य प्रत्यक्ष पुनर्न प्रतिनिधितं तस्य द्वयतः सकलम-
पि प्रायश्चित्तं परिपूर्णं प्रयच्छत्य । सूरिराह—(दिष्टं पञ्चगति-
लेहि) न वयं रागद्वयवन्तः । तथा चात्र दृष्टान्त उपमा । पञ्च-
कनिलैः । तथाहि—पञ्चकनिला नाम दुर्गन्धितिलाः, ते स्थान-
द्वयेऽपि स्थापिताः । तत्रैकं निम्बपुष्पैर्वालिता, अरं स्वा-
भाविका एव स्थिताः । तत्र ये निम्बपुष्पैर्वालितास्ते-
षां दुरभिगन्धो बहुविधेनोपक्रमेणापनेतुं शक्यते, इतरेषां
स्नोकेन । एवमिहापि ये स्वरुतः पार्श्वस्थाः, अरं च सा-
धुसामाचार्यप्रद्वयतां ग्लानाऽऽदिप्रयोजनेषु साधूनामप्रती-
तिः । अथैवमात्रेण ते महता प्रायश्चित्तेन शुद्धिमासादयन्ति ।
ये तु पार्श्वस्था अपि कर्मलवुतया साधुसामाचारानुरा-
गान्तराः ग्लानाऽऽदिप्रयोजनेषु प्रतर्पयन्ति श्लाघाका-
रिणोऽपि कापरयेत एवमेव शुद्ध्यन्ति । महापरा-
प्रतिज्ञाऽऽदिद्वयतः स्नोकेन प्रायश्चित्तेनेति । पञ्चकनिला-
भ्यामपलक्षणे, तेन सर्वशरस्वशाश्वताभ्यां धौताधौतशर-
द्वयताभ्यां पञ्चकनिलेन चापमा द्रष्टव्या । तथा सर्वमन्वा-
र्त्तव्यं शीलः सर्वशी बहुमज्जतः अतर्शी अरपोजीः
तत्र सर्वशी रोगी कर्कशया क्रियया शुद्धिमासादयति,
असर्वशी स्नोकया क्रियया । यथा वा द्वौ पटौ शरदौ, त-
त्रैको धातुं धातिं प्रतिदिवसं तेन धातुन धुयन्त, अरपो
न, एवं तयोर्द्वयोर्पि कालक्रमेण मलिनीभूयते । विवृत-
पटः स्नोकेनोपक्रमेण शुद्धिमासादयत्यविवृतपटो बहुनोप-

कमेण । एवं यः पार्श्वस्थः साधूनामवर्णभाषी स महता
प्रायश्चित्तेन शुद्धिं लभते इति तस्मै परिपूर्णे प्रायश्चित्ते
दीयते, इतरस्य तु साधूनां प्रतर्पणेन वर्णभाषणेन च
शुद्धिः संभवत्येतदर्थं न्यास इति ।

साम्प्रतमेतदेव विचरीषुः परः प्रश्नं भाषयति-

जो तुम्हें पढितप्पइ, तस्सेगं ठाणगं तु हासेह ।

बहुह अषडितप्पे, इह रामदोसिया तुम्हे ॥ २१८ ॥

यो युष्माकं प्रतितर्पयति उपकारं करोति तस्य एकं स्थानकमस्तिमलक्षणं प्रागुक्तस्वरूपं न्हासयथ, य. पु-
नर्न प्रतितर्पयति तस्मिन्नप्रतिनिर्णये तदेकस्थानकमस्तिम-
लक्षणं वर्द्धयथ, परिपूर्णं तस्मै प्रायश्चित्तं दत्त इत्यर्थः ।
इयेषममुना प्रकारेण व्ययं रागद्वेषिका रागद्वेषवन्तः ।

संप्रति यदुक्तम् “ पञ्चकतिलैर्दृष्टान्तः ” इति तस्मादयमिति-

इहरह वि ताव चोयग !, कहुयं तेल्लं तु पन्नगतिलाणं ।

किं पुण निबतिलेहिं, भाविययाणं भवे स्वसं ॥२१६॥

इतरथाऽपि निम्बकुसुमाः दिवास्नामन्तरेणाऽपि तावत् द्वे
चोदक । पञ्चकतिलानां तैलं कटुकमेव, तुरेयकारार्थं भि-
न्नक्रमश्च, न खाद्यं भवतीति भावः । किं पुनस्तेषां पञ्चकति-
लानां स्वतिलैः, तिलानि इव सूक्ष्मत्वात् तिलानि कुसुमानि,
स्वस्य तिलानि स्वतिलान्नैर्निम्बकुसुमैर्गन्धार्थः । भाषिता-
नां वासितानां तैलं खाद्यं भवेत् ?, नैव भवेदित्यर्थः । एष दृ-
ष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

एवं सो पासन्थां, अवस्यवादी पुणो य साहूणं ।

तस्स य महती सोही, बहुदोसो सोत्थओ चव ॥२२०॥

एवं शोधितः साधुरेकं तावत्पार्श्वस्थसमाचारकारी
पुनः साधूनामयर्षेवादी, साधुसमाचारप्रद्वेषात् । ततस्तस्य
तथारूपस्य महती शुद्धिः प्रायश्चित्तं, यतः सोऽत्र प्रायश्चि-
त्तदानविधौ परिगिन्यमानो बहुदोष एव भवति वर्तते । त-
द्वचमप्रशस्तार्तिरूपनयः कृतः ।

संप्रति प्रशस्तितैस्तमभिधित्सुराह-

जह पुण ते चैव तिला, उमिणोदगधोयखारउव्वक्का ।

तेमि जं तेस्त्रं तं, घयमाडं पी विसेसेइ ॥२७१॥

यथा पुनस्त एव पञ्चकतिला उष्णोदकेन पूर्वं घृतास्तद-
नन्तरं क्षीरेण दुग्धेन (उज्ज्वला) क्षीरमध्ये प्रक्षिप्य कियत्कालं
भूत्वा ततो निष्काशिताः, तेषां यस्मैलं तद् घृतमाहमपि
विशेषयति, ततोऽप्यधिकतरं भवतीति भावः । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

कारणं संविग्गायं, आहारादीहि^५ तपितो जो उ ।

नीयावताणुतप्पी, तप्पक्खिय वसुवादी य ॥ २२२ ॥

यः काश्चेत्प्यशिष्यावमौर्द्याऽऽदिषु संविद्धानां सुसंयतानामा-
हाराऽऽदिगोक्तपानैषध्याऽऽदिभिस्तर्पितः प्रतर्पणं कृतवान्, तथा
यः संविद्धानां नैषिर्बुध्दित्वेन यस्य स तथा। किमुक्तं भवति ?-
स तान्वन्दते, न पुनर्बन्धापयति । तथा अकल्पं किमपि प्र-
तिसेव्य अनु पश्चात् हा वुष्टं कारितमस्यादिकूपेण तपति
सन्तापमनुभवतीत्येवंशीलोऽनुतापी । तथा तेषां संविद्धानां

पक्षस्तपक्षस्तत्र भवस्तत्पाक्षिकः, संविघ्नपाक्षिक इत्यर्थः ।
तथा वर्णवादी न्यायाकारी सुविहितानाम् ।

ततः किमित्याह-

पावस्स उवचियस्स वि, पडिसाडण मो करेति सो एवं ।

सव्वासिरोगिउवमा, सरणं य पडे अ विधुयम्मि ॥२२३॥

एवमनुना प्रकारेण संविघ्नतर्पणाऽऽदिनाऽद्यापि पार्श्वस्थेन सता उपचयं नीतं, तथाऽपि तस्योपचितस्वापि पापस्य परिशाटनभावं करोति । मो इति पादपूर्णे, तेन तस्यैकपदस्य हासः । उक्ता पञ्चतिलकदृष्टान्तभाषना । एवमवर्णवादिनः पार्श्वस्थस्य परिपूर्णप्रायश्चित्तदाने सर्वाशिरोगिण उपमा, या च शारदिके पडे वातविधूते मा च दृष्टान्तभाषना भाषितव्या ।

संप्रति तामेव दृष्टान्तभाषनामाह-

पुम्नो यऽथ ते किमिणो य, अणुवायं वड्ढितो य उल्लो य ।

केण वि सेवायपुत्तेणं, बुभुलइयं उलइयं मुणा णम् ॥२२४॥

तदेवमितरः पार्श्वस्थः साधूनामप्रतर्पिता, न च पापं कृत्वा तु तपति, यदपि च पापं कुरुते तदपि निर्दयः सन्, साधूनां वाऽवर्णभाषी, ततः सोऽन्यथा न शुभ्यतीति तस्मै परिपूर्णप्रायश्चित्तं दीयते, द्वितीयस्तु साधुप्रतर्पणाऽऽदिना बहु पापं क्षपितवान्, न च निर्दयः सन्नकरोत्यापामिति तस्य पदहासः ।

तदेव भाषयति-

थावं भिन्नमासा-दिगाउ राइदियाई जा पंच ।

सेमे उ पर्यं हसती, परिताप्ये एयरे सयलं ॥२२५॥

यदि नाम स्नोक्तं भिन्नमासाऽऽदिकादारभ्य यावत्पञ्चरात्रिविवानि एतानि समुदिनान्येकतरं वा प्रायश्चित्तमापन्नस्तदा स एवमेवमुच्यते, तस्य साधुप्रतर्पणाऽऽदिना शुद्धीभूतव्यात् । यदि पुनर्भिन्नमासस्योपरि प्रायश्चित्तमापन्नस्ततस्तस्मिन् शेषे तु प्रायश्चित्तं समापनितं सति पदमन्तिमं प्रतर्पिते साधौ हसति, तस्य चान्तिमपदहासस्य भाषना प्रागेव कृता, इतरस्मिन्साधूनामप्रतर्पितवर्षवादिनि च सकलं परिपूर्णं प्रायश्चित्तं, तस्यानन्यथा शुद्धयभावाद् । ततो न ययं रागद्वेषवन्तः ।

संप्रति पार्श्वस्थान् व्याख्यानयति-

दुविहो खलु पासत्थो, देसे सव्वे य होइ नायव्वो ।

सव्वे निन्नि विकप्पा, देसे सेजायरकुलादी ॥ २२६ ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलु निश्चितं पार्श्वस्थः । तद्यथा-देशदेशतः, सर्वस्मिन् सर्वतः पार्श्वस्थः । शब्दसंस्कारमाधित्यत्रयो विकल्पाः त्रयः प्रकाराः । तद्यथा-पार्श्वस्थः, प्रास्वस्थः, पाशस्थश्च । एते स्वयमेवाग्रे बध्यन्ते । देशे देशतः पार्श्वस्थः शय्यातरकुलाऽऽदिप्रतिषेधमानः ।

"तिस्सि विगप्पा" (२२६) इत्युक्तं तत्र प्रथमं प्रकारमाह-

दंसखनाणचरित्ते, तवे य असाहितो पवयणो य ।

तेसि पासविहारी, पासत्थं तं वियाणाहि ॥ २२७ ॥

दर्शनं सम्यक्त्वं ज्ञानमाभिनिनोधिकाऽऽदि, चारित्रमाधवनिरोधः । एतेषां समाहारो ब्रह्मः । तस्मिन्, तथा तपसि बाह्याऽऽभ्यन्तररूपे द्वादशप्रकारे, प्रवचने च द्वादशाङ्गलक्षणै

* इयं गाथा अलग्ना, असंगता, टीक्यतो भिन्नाधिका नास्ति ।

यस्याऽऽत्मा हतोपयुक्तो, न सम्यग्योगवानित्यर्थः । यदि बा-
अभिहितस्तेषां, विराधकत्वात्, किं तु तेषां ज्ञानाऽऽदीनां पार्श्वे
तटे विहरतीत्येवंशीलो विहारी, न तेषु ज्ञानाऽऽदिष्वन्तर्गतेन
इत्यर्थः । स पार्श्वस्थ इति जानीहि । ज्ञानाऽऽदीनां पार्श्वे तिष्ठती-
ति व्युत्पत्तः । इह यद्यपि यो दुष्करमाश्रयनिरोधं करोति स प-
रमार्थतत्त्वप्राप्त्युक्त एवेति वचनतश्चारित्र्यग्रहणेन तपोज्ञानग्र-
हणेन च प्रवचनं गतं तथापि तयोक्तपादानं मोक्षं प्रति प्रा-
धान्यं गता इत्याख्यानार्थः, भवति च तपो मोक्षं प्रति प्रधान-
मङ्गं, पूर्वसंचितकर्मक्षपणत्वात्प्रवचनं च विधेयोपदेशदायि-
त्वादिति । उक्त एकः प्रकारः ।

संप्रति द्वितीयं प्रकारमाह-

दंसखनाणचरित्ते, सत्थो अत्थति तहिं न उज्जमति ।

एणं पासत्थो, एसो अणो वि पजाओ ॥ २२८ ॥

ज्ञानदर्शनचारित्र्ये यथोक्तरूपे यः स्वस्थोऽवतिष्ठत, न पुनस्त-
त्र ज्ञानाऽऽदौ यथा उद्यच्छति उद्यमं करोति, एतेन कारणे-
नैव पार्श्वस्थ उच्यते । प्रकर्षेण समन्तात् ज्ञानाऽऽदिषु निरुद्य-
मतया स्वस्थः प्रास्वस्थ इति व्युत्पत्तेरेव स्वस्थस्यो द्विती-
योऽपि पर्यायः । अपिशब्दः खल्वयं भिन्नकमश्च, स च यथा-
स्थानं योजितः । उक्तो द्वितीयः प्रकारः ।

संप्रति तृतीयं प्रकारमाह-

पामो सि बंधणं ति य, एणं बंधेयओ पासो ।

पासत्थिओ पासत्थो, असो वि य एस पजाओ ॥ २२९ ॥

पाश इति वा बन्धनमिति वा एकार्थम् । इह ये मिथ्या-
त्वाऽऽदयो बन्धितवस्ते पाशास्तेषु स्थितः पाशस्थः, पाशे-
षु तिष्ठतीति पाशस्थ इति व्युत्पत्तः । एषोऽन्यः खलु तृती-
यः पर्यायः । उक्तात्मयोऽपि प्रकारास्तद्वर्णनाच्च भणितः सर्व-
तः पार्श्वस्थः ।

इदानीं देशतः पार्श्वस्थं व्याख्यास्यामुना यदुक्तम्-"सेजा-
यरकुलादी" इति, तद् व्याख्यानयति-

सेजायरकुल निस्सिय, ठवणकुल पलोयणा अभिहडे य ।

पुव्वि पच्छं संथव, निइअगपिंडभोइ पासत्थो ॥ २३० ॥

यः शय्यातरपिण्डं भुङ्क्ते, यानि च तस्य निश्चिन्तान्याश्रि-
तानि कुलानि तानि सततमुपजीवति । किमुक्तं भवति ? या-
नि कुलानि प्रपन्नानि, तानि येषु ग्रामेषु नगरेषु वा वस-
न्ति, तेषु गत्वा तेभ्य आहाराऽऽदिकमुत्पादयति । (ठवण
स्ति) स्थापनाकुलानि निर्विशति । अथवा-यानि लोके ग-
र्हिनानि कुलानि स्थापितान्युच्यन्ते, नेषामपरिभोग्यतया
जिनैः स्थापितत्वात्, तेभ्यः आहाराऽऽदिकमुत्पादयति । (प-
लोय स्ति) संखड्याः सततमाहाराल्लयतः प्रलोकना येन क्रि-
यते, शरीरस्य वा शुभवर्णाऽऽदिनिरीक्षणार्थं प्रलोकना; तथा
अभ्याहतानि आजीर्णानाजीर्णांश्चाऽऽहारान् यो गृह्णाति, यश्च
पूर्वं संस्तुतान् मातापित्रादीन् पश्चादसंस्तुतान् वा करोति ।
तथा नित्यपिण्डमग्रपिण्डं च यो भुङ्क्ते न देशतः पार्श्वस्थः ।
(नित्यपिण्डव्याख्या ' शिानर्थापिंड ' शब्दे चतुर्थभागे २०६७
पृष्ठे गता) (अग्रपिण्डव्याख्या ' अगर्थापिंड ' शब्दे प्रथमभागे १६४
पृष्ठे गता) (' अभिहड ' शब्दे प्रथमभागे ७३१ पृष्ठे विस्तरः)
साम्प्रतमभ्याहृतपिण्डं नियतपिण्डं च व्याख्यानयति-

आइममणाइणं, निसीहऽभिहडं च नोनिसीहं च ।

साभावियं च निययं, शिकायणनिमंतणे लहुओ ॥२३१॥

अभ्याहृतं द्विविधम्—आचीर्णमनाचीर्णं च । तथाऽऽचीर्णमुप-
योगसंभवे गृहत्रयमध्ये, ततः परमनाचीर्णम्, उपयोगासंभवा-
त् । अनाचीर्णमपि द्विधा—निशीथाभ्याहृतं, नोनशीथाभ्याहृतं
च । तत्र यत्साधोरविदितमभ्याहृतं तन्नशीथाभ्याहृतम्, इतर-
त्साधोर्विदितमानीतं नोनशीथाभ्याहृतम् । एतानि कारणे
निकाकारणे वा यथाकथञ्चिदभिगृह्णानां देशतः पार्श्वस्थः । तत्
त्रिविधम् । तद्यथा—स्वाभाविकं निकाचितम्, अनिकाचितं,
निमन्त्रितं च । तत्र यत्र संयतार्थमेव किन्तु य एव भ्रम-
णाऽन्यो वा प्रथममागच्छति तस्मै यदप्रपिण्डादि दीयते
तत्स्वाभिविकं, यत्पुनर्भूतिकर्माऽऽदिकरणतश्चतुर्मासाऽऽदि-
कणतश्चतुर्मासाऽऽदिकं कालं यावत् प्रतिदिवसं निकाचितं
निबद्धीकृतं गृह्यते तन्निकाचितम् । यत्तु दायकेन निमन्त्रणापु-
रस्सं प्रतिदिवसं नियतं दीयते तन्निमन्त्रितम् । एतान्यपि
गृह्णानां देशतः पार्श्वस्थः स्वाभाविकनियते निकाचने नि-
मन्त्रणे च सर्वत्र प्रायश्चित्तं मासलघु ।

अथ पार्श्वस्थो भूत्वा पुनः कथं संविप्रविहारमुपपद्यते,
येनोच्यते “सं य इच्छेज्जा दोषं तमेव ठाणं उवसं-
जिज्जा णं विहरित्थं” इत्यादि । तत आह—

संविगजणो जडो, व जह सुद्धितो सारणाएँ वड्ढो उ ।

वड्ढं संभरमाणो, तं चेव गणं पुणो एति ॥ २३२ ॥

इह संविप्रो जनो जड इव हस्तीव वेदितव्यः । तथाहि—
यथा न हस्ती वनादानीता घृतगुडाऽऽदिभिः पुष्टिं नीतः,
स्मृत्या घनं जगाम, तच्च घनमनावृष्टिभावतोऽचारीभूतं,
ततस्तत्र दुःखमनुभवन् घृतगुडाऽऽदिकं स्मरति, स्मृत्वा
च भूयो नगरमायाति । एवं साऽप्यधिकृतः संविप्रो जनः
संविप्रानां मध्ये भगवत्प्रसादत उत्कृष्टैराहारैः पोषमुपाग-
तस्ततः सुखितः सन् स्मारणामसहमानस्तथा त्याजितः पा-
र्श्वस्थविहारमुपपद्यते, तत्र च स्थितः पार्श्वस्थ इति कृत्वा
आज्ञाऽऽदिभिर्माऽऽदिष्यते, केवलं लोकत आक्रोशमवाप्नोति,
यथाऽयं भिक्षु शिथिलो यात इति, ततः संविप्रानां पूजां स-
त्कारं च संस्मरन् तमेवाऽऽत्मीयं गणं पुनर्गति समागच्छति,
समागतश्च सज्जालोचनाऽऽद्यर्थमभ्युत्तिष्ठति ।

तत इदमाह—

अत्थि य से सावसेसं, जइ नत्थी मूलमत्थि तवळेया ।

धोवं जइ आवओ, पडितप्पणं साहुणा सुद्धो ॥२३३॥

पूर्वमिदं परिभाषनीयम्—(ने) तस्य आलोचनाऽऽद्यर्थमभ्यु-
द्यतस्य सावशेषं चारित्रमस्ति, चशब्दात् किं वा नास्ति,
ततो मूलं दातव्यं, मूलं नाम सर्वपर्यायाच्छेदः । अथाऽस्ति
सावशेषं चारित्रं, ततस्तस्मै तपो वा दीयतां, छेदो वा, तत्र
यदि स्नोकमापन्नो भवति । स्नोकं नाम रात्रिदिवपञ्चका-
दाभ्य भिन्नमामं यावत्साधूनां च स प्रतिनर्पितः, ततः स
साधुप्रतिनर्पणादेव शुद्ध इति प्रसादेन मुच्यते । मासाऽऽद्या-
पत्तौ त्वन्तिमपादहास इति । गतं पार्श्वस्थसूत्रम् । व्य० १ उ० ।

पार्श्वस्थं वन्दते प्रशंसति वा—

जे भिक्खू पासत्थं पसंसति, पसंसंतं वा साइजइ ॥४१॥

सुलजं ते माणुस्सं जम्मं, जं साहु ण वड्ढसि, एवमादि प-

संसविधीण वंदणं उच्छोभणवंदणं वा । एस सु-
त्तथो । नि० सू० १३ उ० । आव० । आचा० ।
आ० सू० । सूत्र० । पार्श्वस्थं तु यत्र स्थाने यत् भ-
णितं प्रायश्चित्तं तस्मिन् स्थाने यथाच्छन्दे विषर्जनां
विशेषेण वर्द्धितं जानीहि, तच्च तथैवान्तरमुपदर्शितम् ।
कस्मादिह वर्द्धितं जानीहि इति चेत् ? उच्यते—प्रतिसेवनात्,
प्ररूपणाया बहुदोषत्वात् । इह पार्श्वस्थत्वं त्रयाणामपि सं-
भवति । तद्यथा—भिक्षोर्गणावच्छेदिन आचार्यस्य च, यथाच्छ-
न्दत्वं पुनर्भिक्षोरेव । ततः पार्श्वस्थविषयं सूत्रं त्रिसूत्राभ्युत्थकं,
यथाच्छन्दविषयं त्वेकस्वरूपमिति । व्य० १ उ० । तथा देश
पार्श्वस्थो बन्धः कास्तीति, अत्र पूर्वोक्ताक्षरानुसारेणाऽऽचा-
र्याऽऽदिः प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यमानो द्वादशाऽऽद्यर्त्तवन्दनं पार्श्व-
स्थाऽऽदेः करोति । कारणान्तरे सर्वपार्श्वस्थाऽऽदेरपि बृहव-
न्दनाऽऽदि करोतीति आवश्यकनियुक्त्यादौ कथितमस्ति ।
इति० ३ प्रका० । पार्श्वस्थाऽऽदीनामशनाऽऽदिदाने तेभ्योऽ-
शनाऽऽदिग्रहणे चतुर्लघु । व्य० ३ अधि० ।

पासत्यविहारि (ण)—पार्श्वस्थविहारिन्—पुं० । पार्श्वस्थानां
यो विहारो बहूनि दिनानि यावत्तथा वर्तनम् स पार्श्वस्थवि-
हारः, सोऽस्यास्तीति पार्श्वस्थविहारी । ज्ञा० १ भु० ५ अ० ।
अकालं पार्श्वस्थसमाचारे, भ० १ श० ४ उ० ।

पासपिण्डंतरोरुपरिणय—पार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणय—त्रि० । पार्श्वे
च पृष्ठान्तरे च तद्विभागौ ऊरू च परिणयौ निर्णयप्रकर्षा-
वस्थां गतौ यस्य स तथा । उत्तमसंहनने, उत्त० ४ अ० ।

पासपुट्ट—पार्श्वस्पृष्ट—त्रि० । कुममात्रे, स्था० १० ठा० ।

पासमग्न—पाशमार्ग—पुं० । पाशप्रधानां मार्गः पाशमार्गः ।
पाशकूटकवायुराऽन्विते मार्गे, सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

पासमग्नण—पाशमार्गण—न० । सुनिगतनरसमीपाव् याचने,
प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

पासमाण—पश्यत्—त्रि० । अवलोकके, भ० १६ श० ६ उ० ।
“पासमाणो चित्तं” आ० म० १ अ० । दर्शनोपयुक्ते, आ-
चा० १ भु० ८ अ० १ उ० ।

पासमूल—पार्श्वमूल—न० । पार्श्वसमुत्थरोगे, जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

पासल्लिय पार्श्विक—त्रि० । पार्श्वशायिनि, प्रव० ६७ द्वार ।
पञ्चा० । भ० ।

पासवण—प्रश्रवण—न० । प्रकर्षेण भययं, भवतीति भवणम् ।
एकाकिकायाम्, आचा० २ भु० २ चू० ३ अ० । सूत्रे, आव०
४ अ० । स० । कल्प० । ज्ञा० । कायिकभूमिस्थाने, नि०
चू० १ उ० ।

पासवणगिरोह—प्रश्रवणनिरोध—पुं० । मूत्रसंरोधे, स्था०
१० ठा० ।

पासवणपडिकमण—प्रश्रवणप्रतिकमण—न० । मूत्रोत्सर्ग वि-
धायर्यापथिकाप्रतिकमणे, स्था० । “उच्चारं पासवणं भूमीण वो-
सिरित्तु उवउत्तो ओसिरित्तुणं हरियावहियं पडिकमण वोसि-
इह मत्तंगे जइ न पडिकमणं य मत्तंगं जो उ साहु परिट्ठवइ
नियमेण पडिकमे सो उ सि ।” स्था० ६ ठा० ।

पासवणभूमि—प्रश्रवणभूमि—स्त्री० । मूत्रस्थण्डिले, ताश्च द्वा-
दश । आलयपरिभोगान्ताः पट्, वड् बहिः । आव० ५ अ० ।

पासाग्र-प्रासाद-पुं० । “पासाग्रो हस्मिन्” पा० ना० २७३ गाथा ।

पासाईय-प्रासादीय-त्रि० । प्रसादाय मनःप्रसन्नये हि-
तस्तत्कारित्वात् प्रासादीयः । मनःप्रसन्निकारिणि, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । ज्ञा० । प्रज्ञा० । जं० । मनःप्रसा-
दकारणे, व्य० ६ उ० । प्रसादो मनःप्रमोदः प्रयोजनं यस्ये-
ति । औ० । नि० । आ० म० । द्रष्टॄणां चित्तप्रसादजनकं, भ०
५ श० २ उ० । रा० । विपा० । ज्ञा० । स्था० । प्रामादेषु
भवा प्रासादीया । प्रामादबहुलायां पुरि, स्त्री० । सू० प्र० १
पादु० १ पादु० पादु० । “पासाईया” प्रसादः प्रसन्नता निर्म-
लजलता विद्यते यस्याः सा प्रासादिका । प्रासादा बासुदेव-
कुलसन्निवेशास्ते विद्यन्ते यस्यां समन्ततः सा प्रासादिका ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

पासाण-पाषाण-पुं० । स्फटिकाऽऽदिकं पृथ्वीविकारं, नि०
चू० २ उ० । विजातीयरत्नेषु, दश० ६ अ० ।

पासाणधात-पाषाणधातु-पुं० । युक्तिविशेषेण ध्मायमानं सु-
वर्णवर्णेन परिणमिने पाषाणे, “जम्ब पासाणे जुन्तिणि-
क्षुत्तं वा धममाणे सुवर्णदायकं सो पासाणधातुः” नि०
चू० १३ उ० ।

पासाणिग्र-देशी-साक्षिणि, दे० ना० ६ वर्ग ४१ गाथा ।

पासादीय-प्रासादीय-त्रि० । ‘पासाईय’ शब्दायें, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

पासाय-प्रासाद-पुं० । देवानां राज्ञां च भवने, उत्सेधबहुलं
गृहे च । भ० ५ श० ३ उ० । जी० । प्रश्न० । अनु० । उत्त० । प्रा-
सादमवनयोः को विशेषः ? उच्यते-भवनमायामाप्तेपया कि-
ञ्चिन्मन्यूनोच्छ्वायमानं भवति, प्रासादस्तु आयामद्विगुणा-
च्छ्वाय इति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । जं० । राजगृहे,
ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । राजमन्दिरे, उत्त० १६ अ० ।

अक्रवर्त्यादीनां प्रासादप्रमाणम् । ऊर्ध्वतः परिमाणमाह-
अद्रुसयं चकीर्णं, चउसट्टी चेव बासुदेवाणं ।

वत्तीसं मंडलिण, सोलस हत्था उ प्रागतिण ॥४६॥

अष्टाधिकं शतं सहस्रानामूर्ध्वतश्चक्रवर्तिनां प्रासादो
भवति, चतुःषष्टिर्वासुदेवानां, द्वात्रिंशत् माण्डलिकस्य, यो
उश हस्ताः प्राकृतिके प्राकृतजनसंबन्धिनि प्रासादः ।

भवणुजाणादीणं, एसुस्सेहो उ वत्थुविजाण ।

अणितो सिप्पिनिहिम्मि उ, चकीमादीणं सुव्वेसिं ॥४७॥

शिष्टिपनिधौ वास्तुविद्यायां सर्वेषामपि चक्रवर्त्यादीनां
भवनोद्यानाऽऽदीनामेव उत्सेधो अणितः । व्य० ६ उ० ।

पासायवर्द्धिसग-प्रासादावतंसक-पुं० । प्रासादानामवतंसक इ-
व शेखरक इव प्रासादावतंसकः । प्रासादविशेषे, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । आ० म० । स० । रा० । प्रासादोऽवतंस-
कः । भ० २ श० ८ उ० । प्रासादभावतंसकश्च प्रासादावतं-
सकः । प्रधानप्रासादि, ज्ञा० १ श्रु० ११ अ० ।

पासाला-स्त्री० । देशी-भक्त्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।
२२६

पासावग्र-देशी-गवाक्षे, दे० ना० ६ वर्ग ४३ गाथा ।

पासावखिज-पार्श्वपत्तीय-पुं० । पार्श्वपत्तयस्य पार्श्वश्चा-
मिशिष्यस्यापत्यं शिष्यः पार्श्वपत्तीयः । सूत्र० २ श्रु० ७
अ० । पार्श्वपत्त्यानां पार्श्वजिनशिष्याणामयं पार्श्वपत्तीयः ।
भ० १ श० ६ उ० । पार्श्वनाथशिष्यशिष्ये, स्था० ६ डा० ।
चानुर्यामिकमाधौ, भ० १५ श० । “समणस्स एं भग-
वन्नो महावीरस्स अम्मापितरो पाम्मावखिजा ।” आचा०
२ श्रु० ३ चू० ।

पासितण-द्रष्टुम्-अव्य० । प्रेक्षितुमित्यर्थे, नि० चू० ६ उ० ।

पामित्ता-दृष्ट्वा-अव्य० । प्रेक्ष्येत्यर्थे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।
अनु० । “दससुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ।” स्था० १०
ठा० । आचा० ।

पासिय-पाशित-त्रि० । पाशोपेते अनर्थापादके, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० ।

दृष्ट्वा-अव्य० । ज्ञात्वेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १
उ० । दशा० ।

पाशिक-पुं० । पाशेन बन्धनविशेषेण चरनीनि पाशिकः ।
पाशेन दननोपजीवकं, प्रश्न० २ आध० द्वार ।

पासियव्व-द्रष्टव्य-त्रि० । चक्षुषा निरीक्षणीयं, कल्प० ३ अधि० ।

पासी-देशी-चूडायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ३७ गाथा ।

पासेल्लिय-पार्श्ववत्-त्रि० । पार्श्वशायिनि, दशा० ७ अ० ।

पाहत्त-प्राधान्य-न० । प्रधानतायाम्, स० १० अ० ।

पाहत्तया-प्रधानता-स्त्री० । प्रधानस्य भावः प्रधानता ।
प्रधानभावे, अनु० ।

से किं तं पाहत्तयाए ? पाहत्तयाए अणेगविहे पत्तत्ते । तं
जहा-असोगवणे सत्तवणवणे चंपगवणे चूअवणे नागव-
णे पुभागवणे उच्छुवणे दक्खवणे सालिवणे । से तं
पाहत्तयाए ॥

(से किं तं पाहत्तयाए इत्यादि) प्रधानस्य भावः प्र-
धानता, तथा किमपि नाम भवति, यथा बहुष्वशोकवृक्षेषु
स्तोकेष्वात्राऽऽदिपादेष्वशोकप्रधानं वनमशोकवनमिति ना-
म । सप्तपर्णाः-सप्तच्छदाः, नत्प्रधानं वनं सप्तपर्णवनम्, इत्या-
दि सुगमम्, नवरमत्राप्याह-ननु गुणनिष्पन्नादिदं न भिद्यते,
नैवम्, तत्र क्षमाऽऽदिगुणेन क्षमणाऽऽदिशब्दवाच्यार्थस्य साम-
स्येन व्याप्तत्वाद्वा त्वशोकाऽऽदिभिरशोकवनाऽऽदिशब्दवा-
च्यानां वनानां सामस्येन व्याप्तिरभावादिति भेदः ॥५॥ अनु० ।

पाहाण-पाषाण-पुं० । “दश-पाषाणे हः” ॥ ८ । २ । २६२ ॥

इति प्रकारस्य हः । पाहाणे । पासाणे । प्रस्तरे, प्रा० १ पाद ।

पाहाणजल-पाषाणजल-न० । पाषाणानामुपरि बहति जले,
ओध० ।

पाहिज्ज-पाथेय-न० । पथि भक्ताऽऽदिभूतौ, “पाहिज्जणाणसं वा-
हिमुभयपपसं जेव, गाम्मा पच्छाकडाएत्तुं” दृ० १ उ० २
प्रक० । “पयःपथं संबलं च पाहिज्जं” पा० ना० १५ गाथा ।

पाहुड-प्राभृत-न० । प्रकर्षेण समन्ताद् अभियते प्राप्यते चि-
त्तमभीष्टस्य पुरुषस्यानेनेति प्राभृतमिति व्युत्पत्तिः । “ कृद्व-
हुलम् ” ॥ ५ । १ । २ ॥ इति वचनात् करणे कृत्यप्रत्ययः । “ उ-
द्वत्वाद्वा ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति श्रुतं उक्तं । भस्य हः ।
प्रा० दुं० १ पाद । “ पाहुडं उवायणं । ” पाहु० ना० २३६
गाथा । पूर्वान्तर्गते श्रुतविशेष, विशेष० । स० । अथ
प्राभृतमिति कः शब्दार्थः ? । उच्यते-इह प्राभृतं नाम लोकं
प्रसिद्धं यदभीष्टाय पुरुषाय देशकालांचितं दुर्लभं वस्तु
परिणामसुन्दरमुपनीयते ततः प्राभियते प्राप्यते चित्तमभी-
ष्टस्य पुरुषस्यानेनेति प्राभृतमिति व्युत्पत्तिः “ कृद्वहुलम् ”
॥ ५ । १ । २ ॥ इति वचनात् च करणे कृत्यप्रत्ययः । विवक्षिता
अपि च ग्रन्थपद्धतयः परमदुर्लभाः परिणामसुन्दराश्चाभीष्ट-
भ्यो विनयाऽऽदिगुणकालिनेभ्यः शिष्येभ्यो देशकालौचित्येनो-
पनीयन्ते । चं० प्र० १ पाहु० १ पाहु० पाहु० । सू०
प्र० । अनु० । आचा० । स० । कलहे, नि० चू० १० उ० ।
वृ० । स्था० । कौशलिकपरमक्रोधे, स्था० ३ डा० ४ उ० । प्रा-
भृतिकायाम्, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

पाहुडच्छेद-प्राभृतच्छेद-पुं० । परिमाणपरिच्छिन्नप्राभृतवद-
र्थच्छेदे, नि० चू० २० उ० । व्य० ।

पाहुडपाहुड-प्राभृतप्राभृत-न० । प्राभृतमिव प्राभृतम् । प्राभृतेषु
चान्तर्गतं प्राभृतं प्राभृतप्राभृतम् । सू० प्र० १ पाहु० १ पाहु०
पाहु० । प्राभृतान्तर्वर्तिने अधिकारविशेषे, कर्म० १ कर्म० ।

पाहुडपाहुडसमास-प्राभृतप्राभृतसमास पुं० । पूर्वान्तर्वर्तिना-
मधिकारविशेषाणां प्राभृतप्राभृतानां व्यादिसमुदाये, कर्म० १
कर्म० । अनु० ।

पाहुडसमास-प्राभृतसमास-पुं० । पूर्वान्तर्वर्त्यधिकारविशेषा-
णां प्राभृतानां व्यादिसमुदाये, कर्म० १ कर्म० ।

पाहुडसीलया-प्राभृतशीलता-स्त्री० । कलहनसम्बन्धतायाम्,
स्था० ४ डा० ४ उ० ।

पाहुडिया-प्राभृतिका-स्त्री० । कस्मैचिदिष्टाय पूज्याय वा बहु-
मानपुरस्सरीकारेण यदभीष्टं वस्तु दीयते तत्प्राभृतमुच्य-
ते, तदेव प्राभृतिका । प्रश्न० ६७ द्वार । प्राभृतं कौशलिकं
तदिवोपचारसाधर्म्यात् या भिक्षा सा प्राभृतिका । पञ्चा०
१३ विध० । प्राभृतमिव प्राभृतं साधुभ्यो देयं भिक्षाऽऽदिकं
प्राभृतमेव प्राभृतिका । यद् वा-प्र इति प्रकर्षेण आ इति
साधुदानलक्षणमर्यादया भृता निर्वर्तिता यका भिक्षा सा
प्राभृता, सा स्वार्थिकप्रत्ययविधानात् प्राभृतिका । प्रश्न०
६७ द्वार । पि० । कालान्तरभाविनो विवाहाऽऽदेरिदानीं स-
न्निहिताः साधवः सन्ति तेषामप्युपयोगो भवत्विति बुद्ध्या
इदानीमेव करणे, सन्निकृष्टस्य विवाहाऽऽदेः कालान्तरे सा-
धुसमागमं संचिन्त्योत्कर्षणे च । ध० ३ अधि० । उद्गमदो-
षविशेषे च । आचा० २ धु० १ चू० २ अ० ३ उ० । स्था० ।
पं० चू० । पि० ।

संप्रति प्राभृतिकाद्वारमभिधित्पुराह-

पाहुडिया वि हु दुविहा, बायर मुहुमा य होइ नायन्वा ।
उस्सकणमोसकण, कव्वट्टीए समोसरणे ॥२८५॥

द्विविधा प्राभृतिका । तद्यथा-बादरा, सूदमा च । एकैका-
ऽपि द्विधा । तद्यथा-अवष्वक्करणेन, उत्पव्वक्करणेन च । सूत्रे चात्र
विभक्तिरूप आर्पत्वात्, तत्रावष्वक्करणं स्वयोगप्रवृत्तनिय-
तकालावधेरर्वाक्करणम्, उत्पव्वक्करणं परतः करणम् । तत्र
बादरप्राभृतिकाविषयमाह-(कव्वट्टीए समोसरणे) इह
समयपरिभाषया ‘ कव्वट्टी ’ लघ्वी दारिका भण्यते । त-
स्याः सत्कस्य, उपलक्षणमेतत्, पुत्राऽऽदंश्च सत्कस्य विवाह-
स्य अवष्वक्करणमुत्पव्वक्करणं वा समवसरणे साधुसमुदा-
यविषयं । इयमत्र भावना-साधुसमुदायं यथाविहारक्रममा-
यातं दृष्ट्वा कोऽपि धावकः चिन्तयति, यथा-ज्योतिर्वि-
दापदिष्टं विवाहादिने यदि विवाहः क्रियते, ततोऽर्वांगेव सु-
विहितजनां विहारक्रमेण गमिष्यति ततो न किमपि मदीयं
विवाहसंभयं मादकाऽऽदिकं तन्दुलधावनाऽऽदि शोपकारि-
ष्यते, तत एव चिन्तयित्वा अर्वाक् विवाहं करोति । यदि
वा-भूयान् सुविहितजनां यथाविहारक्रममागच्छन् ध्रुयते,
विवाहश्च तदागमनादर्याक्, ततो न किमपि तेषां मदी-
यमुपकरिष्यतीति, तत एवं चिन्तय्य परतो विवाहं क-
रोति, इदं च विवाहस्यावष्वक्करणमुत्पव्वक्करणं वा कृत्वा यदुप-
स्क्रियते भक्ताऽऽदि, सा बादरा प्राभृतिका ।

संप्रत्यपसर्पणरूपां सूदमप्राभृतिकां भाष्यकृत् गाथाद्वये-
नाऽऽह-

कत्तामि ताव पेलुं, तो ते देहामि पुत्त ! मा रोव ।

तं जइ सुणोइ साहु, न गच्छए तत्थ आरंभो ॥३५॥

अन्नद उट्टिया वा, तुज्झ वि देमि सि किं पि परिहरति ।

किह दाणि न उट्टिहिसी, साहुपभावेण लब्भामो ॥३६॥

काचित्कर्त्तनं कुर्वती भोजनं याचमानं बालकं प्रति वद-
ति-कृणन्मि तावीदं पेलुं कृतपूणिकां, कृणन्मीति
‘ कृदुपवेष्टुं ’ इत्यस्य रौधादिकस्य प्रयोगः, ततः पञ्चात्
(ते) तुभ्यं दास्यामीति मा रोदीः, अत्रान्तरे च साधुरा-
गतो यदि शृणोति तर्हि तत्र गृहे न गच्छति, न तत्र
भिक्षां गृह्णातीत्यर्थः । मा भूत्साधुनिमित्त आरम्भो बालक-
भोजनदानतदनन्तरहस्तधावनाऽऽदिरूपः । सा हि साध्वर्थमु-
त्थिता सती बालकस्यापि भोजनं ददाति, ततो हस्तधा-
वनाऽऽदिनाऽऽकायाऽऽदिकं च विनाशयति । इह कृतपूणि-
कर्त्तनसमाप्त्यनन्तरं दातव्यतया बालकाय प्रतिज्ञाते भो-
जने साधुनिमित्तमर्वागुत्थानेन यदर्वांगेव बालस्य भोजन-
दानं तदवसर्पणम् । अथवा-गृहस्था कर्त्तनं कुर्वती भोजनं या-
चमानं पुत्रं प्रति वदति अन्यार्थमन्येन प्रयोजनेनोत्थिता
सती तवाऽपि तुभ्यमपि किमपि खादिमाऽऽदि दास्यामि,
अत्रान्तरे च साधुरागत एव ध्रुते परिहरति । अथवा-
तथाभूतगृहस्थावचनानाकरणेऽपि साधौ समागते बालकां
जननीं वदति-कथमिदानीं नोत्थास्यसि ?, समागतो ननु
साधुस्ततोऽवश्यमुत्थातव्यं त्वया, तथा च सति साधुप्र-
भावेण वयमपि लप्स्यामहे, तत एवं बालकवचनं श्रुत्वा
तया दीयमानं परिहरति, मा भूदवसर्पणरूपसूदमप्राभृ-
तिकादोषः ।

संप्रत्युत्सर्पणरूपां सूदमप्राभृतिकां गाथाद्वयेनाऽऽह-
मा ताव भंस्स पुत्तय !, परिवाडीए इहेहि सो साहु ।

एयस्स उट्ठिया ते, दाहं सोउं विवजेइ ॥ २८६ ॥

अहवा-

अंगुलियाए घेतुं, कहुइ कप्पट्टओ घरं जत्तो ।

किं ति कहिए न गच्छइ, पाहुडिया एस सुहुमा उ ॥ २८७ ॥

इह काचित् गृहस्था भोजनं याचमानं पुत्रं प्रतिपादय-
ति-हे पुत्रक ! मा तावत् भूष वारं वारं जल्प, इह परि-
पाट्या साधुगमिष्यति ततस्तस्यार्थमुत्थिता सती ते
तुभ्यं दास्यामि, अत्रान्तरे च साधुगगत इदं वचः श्रुत्वा
विवर्जयति, मा भूदुत्सर्पणरूपसूक्ष्मप्राभृतिकादायः, अत्रा-
र्थाक् विवर्जितस्य भोजनदानस्य साधुभिक्षादानेन समं परतः
करणमुत्सर्पणम् । अथवा-प्राकृतने जनन्यां बालकं भुने
सति स 'कप्पट्टओ' बालकस्ते साधुमङ्गुल्या गृहीत्वा यतो
निजगृहं ततः समाकर्षति । ततः साधुस्तं बालकं पृच्छति ।
यथा किं मामाकर्षसि ? ततः स यथावस्थितं कथयति,
बालकत्वेन श्रुजुत्वात्, ततः कथिते तव न गच्छति, मा
भूदुत्सर्पणरूपसूक्ष्मप्राभृतिकादायसंपर्कः । एषा सर्वाऽप्यनन्त-
रांक्षा सूक्ष्मप्राभृतिका ।

संप्रति " कव्वट्टीए समोवरणे " इत्यवयवं व्याचिख्यासुः
प्रथमतोऽवष्यक्करूपां बादरप्राभृतिकामाह-

पुत्तस्म विवाहदिणं, ओसरणे अइच्छिए मुणिय सङ्गी ।

आसकंतो सरणे, संखडिपाहेणगदवट्टा ॥ २८८ ॥

पुत्रस्य उपलक्षणमेतत्, पुत्रिकाऽदेव, विवाहदिनं ज्योति
र्विदा अवसरणे साधुसमुदाये यथाविहारक्रममतिक्रान्तेऽ-
न्यत्र गते सत्युपदिश्यमानं श्रुत्वा आसी विवाहमवष्यक्क-
ते, अर्वाक् दिनं दृष्ट्वा विवाहं करोति । किमर्थम् ? इत्याह-
समवसरणे, पट्टासन्नभ्योरर्थं प्रत्यभदान् समवसरणस्य
साधुसमुदायस्य विवाहरूपायां संखड्यां ग्रहणकं मोद-
काऽऽदि द्रवं-तन्मुलधावनाऽऽदि तदर्थं-तद्दानार्थम्, भावना
च प्रथमगाथायामेव कृता ।

उत्सर्पणरूपां बादरप्राभृतिकामाह-

अप्पत्तम्मि य ठवियं, ओसरणे होहिइति उस्मकणं ।

स्थापितं विवाहदिनं किलाप्राप्ते यथाविहारक्रममनागते
'अवसरणे' साधुसमुदायरूपं भविष्यति, ततो न किमपि
मदीयं विवाहसत्कं साधूनामुपकरिष्यतीतिकृत्वा विवाह-
स्यान्तर्पणं करोति, साधुसमागमकाल एव करोतीत्यर्थः ।
उक्ता बादरा प्राभृतिका ।

संप्रति द्विविधाया अवन्तर्पणान्तर्पणरूपाया कर्त्तारं
प्रतिपादयति-

तं पागडमियरं वा, करेइ उज्जू अणुज्जू वा ॥ २८९ ॥

नामवष्यत्कणोत्पक्करूपां द्विधामपि श्रुजुः प्रकटं करो-
ति सकल जननिवेदनेन करोति । अनृजुरितरत्-प्रच्छन्नम्,
यथा न कोऽपि जानातीति भावः । तत्र यदि प्रकटं करोति
तर्हि तां जनपरंपरात एव ज्ञात्वा परिहरन्ति । अथाप्रकटं
तर्हि निपुणं शोधयित्वा वर्जयन्ति, निपुणशोधनेऽपि यदि
कथमपि न परिह्वानं भवति तदा न कश्चिदायः, परिणामस्य
शुद्धत्वात् ।

अथ किमर्थं बादरमवष्यक्करणाऽऽदिकं करोति, तत आह-

मंगलहेउं पुन्न-ट्टया व ओसकियं दुहा पणयं ।

उस्सकियं पि किं ति य, पुट्टे सिट्टे विवज्जंति ॥ २९० ॥

प्रकृतं विवाहाऽऽदिकं द्विधा-द्विधायां प्राकाराभ्यामवष्य-
क्तं भवति । तद्यथा-मङ्गलहेतोर्विवाहं गृहस्य साधुवर-
णैः स्पर्शनं तेभ्यो दानं च मङ्गलाय इति कृत्वा; यद्वा-
पुरयार्थम्, एवमुत्पक्किक्रितमपि द्विधा, ततो निपुणपृच्छं
किमिदमिति पृष्ट्वा गृहस्थेन च यथावस्थिते कथितं तद् विवा-
हसत्कं परिहरन्ति, मा भूत् बादरप्राभृतिकादायानुषङ्ग इति ।

ये तु न परिहरन्ति तेषां दाषमाह-

पाहुडिभत्तं भुंजइ, न पडिकमए य तस्स ठाणस्स ।

एमेव अइइ बोडो, लुक्कविलुक्को जइ कवोडो ॥

यः प्राभृतिकामङ्गं भुङ्क्ते, न च तस्मात् प्राभृतिकापरिभोगरू-
पात् स्थानात्-प्रतिक्रामति स 'बोडा' सुरइ एवमेव निष्फ-
लमटति, यथा लुञ्चितविलुञ्चितकपोतः । उक्तं प्राभृ-
तिकाद्वारम् । पि० । बल्यादिनिमित्तं या ददाति ।
पि० । पञ्चा० । जी० । व्य० । सूक्ष्मप्राभृतिकायाम् अ-
विकृतिप्रायश्चित्तम् । जीत० । " गोयरन्ध्रियाणं पाहु-
डियं न पडिपरिया तस्स णं चउत्थं पायडित्तं उवसेइ-
जा । " महा० १ चू० । " मंडीपाहुडियाए बलिपाहुडियाए ठव-
णापाहुडियाए अणसणाए जो मे अइयारो कओ । " (मण्डा-
प्राभृतिकाऽऽदीनां यस्यां वसन्तो स्थितानां कर्म प्राभृतं
भवति सा प्राभृतिका । वसन्तेश्छादनलेपनाऽऽदिकरणं,
आव० ४ अ० । आ० चू० । (व्याख्या स्वस्वस्थाने)

वसतिविषया प्राभृतिका । अथ प्राभृ-

तिकाद्वारं विभावयिषुराह-

पाहुडिया वि य दुविहा, वायर सुहुमा य होइ नायव्वा ।

एक्केका वि य एत्तो, पंचविहा होइ नायव्वा ॥

प्राभृतिका वसन्तः छादनलेपनाऽऽदिरूपा, सा द्विविधा-बा-
दरा, सूक्ष्मा च भवति ज्ञातव्या, एकैकाऽपि चेतः ऊर्जं पञ्च-
विधा भवति ज्ञातव्या ।

तत्र बादरां पञ्चविधामपि नायदाह-

विद्धंसण छावण ले-वणं भूमीकम्म पडुच्च पाहुडिया ।

उस्सकण ओसकण, देमे सव्वे य नायव्वा ॥

वृ० १ उ० २ प्रक० । पं० व० । (अस्या गाथायाः व्याख्या
'वसहि' शब्दादवगन्तव्या) सुरधिरञ्जितसमवसरणमहा-
प्रतिहार्यादि (नि० चू० ४ उ०) पूजायाम्, वृ० ४ उ० । प्राभृ-
तिका भिक्षा भरणे, पूजाऽपि । वृ० १ उ० ।

पाहुण-प्राधुण-पुं० सङ्घस्थितं, स च सङ्घस्य गौरवार्हतया
प्राधुणं लभ्यते । वृ० ३ उ० । विक्रये, दे० ना० ६ वर्ग४० गाथा ।

पाहुणग-प्राधूर्णक-पुं० । आगन्तुकं भिक्षा, स्था० ६ ठा० ।
तदर्थे पथ्ये च । न० । आ० वृ० ३ अ० । वृ० ।

पाहुणगभत्त-प्राधूर्णकभत्त-न० । प्राधूर्णका आगन्तुका भि-
क्षुका एव तदर्थे यद् भक्तं तत्तथा प्राधूर्णको वा गृही स
यहापयति तदर्थं संस्कृत्य तत्तथा । प्राधूर्णकार्थाऽऽहारं,
स्था० ६ ठा० । प्राधूर्णकः कोऽपि कश्चिद् गतो यत्प्रतिभि-
क्षये संस्कृत्य ददाति, प्राधूर्णका वा साध्वादय इहाऽऽयाता
इति यहापयति तत्प्राधूर्णकभक्तम् । औ० ।

पाहुणिज्ज-प्राहवणीय-त्रि० प्रकर्षणाऽऽहवनीये, आचा० १
ध्रु० १ अ० १ उ० । ज्ञा० ।

पाहुणिय

पाहुणिय-पाहुणिक-पुं० । पृष्ठे महाप्रहे, " दो पाहुणिया ।"
 स्था० २ डा० ३ उ० । कल्प० । चं० प्र० । सू० प्र० । जं० ।
 पाहुस-पाहुण्य-न० । आगन्तुकसंयतानामातिथये, वृ० १
 । उ० ३ प्रक० । आ० म० ।
 पाहेज-देशी-पाथेये, दे० ना० ६ वर्ग २४ गाथा ।
 पि-पि-अव्य० । सम्भावेन, विशेष० । " प्यादयः " ॥ ८ । २ ।
 २१८ ॥ प्यादयां नियतार्थवृत्तयः प्राकृते प्रयोक्तव्या इति ।
 पा० २ पाद ।
 पिअण-देशी-वुग्धे, दे० ना० ६ वर्ग ४८ गाथा ।
 पिअमा-देशी-फलिन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।
 पिअमाह्वी-देशी-कोकिलायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ५१ गाथा ।
 पिआ-पितृ-पुं० । जनकं, " पिआ जणआ । " पाइ० ना० २५२ गाथा ।
 पिआमह-पितामह-पुं० । ब्रह्मणि, " कमलासण य सयंभू, चउ-
 मुहां य परमिड्डी । धरो विड्डी विरिंची, पयावई कमलजोणी
 य ॥ २ ॥ " पाइ० ना० २ गाथा ।
 पिउअ-पितृक-पुं० । " उवृत्वादौ " ॥ ८ । १ । ५३१ ॥ अतु-
 ष्यादिषु शब्देषु आदेश्चैत उदिति अकारस्योकारः । प्रा० १
 पाद । जनकं, उत्त० १ अ० । स्था० । विपा० । आ० । जं० ।
 पिउअंग-पैतृकाङ्ग-न० । शुक्रविकारबहुले पितृजाने अङ्गे,
 " तआ पिउअंगा पखला । तं जहा-अत्थिमिजाकेसमसुरा-
 गनहा । " तं० ।
 पिउआ-पितृका-स्त्री० । " आन्तान्ताङ्गाः " ॥ ८ । ४ । ४३२ ॥
 'प्रपञ्चं स्त्रियां वर्तमानाः प्रत्ययो भवति इति डा । प्रा० ४ पाद ।
 पिउकज-पितृकार्य-न० । देवतानां पितृणां च जलाजलिदा-
 नाऽऽदिकं कृत्यं, नि० १ भु० १ वर्ग ५ अ० ।
 पिउच्छा-पितृस्वसृ-स्त्री० । ६ तं० । " मातृपितुःस्वसुः सि-
 आ-छी " ॥ ८ । २ । १४२ ॥ इति स्वसुः स्थाने आदेशः ।
 पितृभगिन्याम्, प्रा० २ पाद । " कुष्किआ पिउच्छा । "
 पाइ० ना० २५३ गाथा ।
 पिउड-देशी-कूरशिक्षाऽऽदौ, आ० म० १ अ० । विशेष० ।
 नि० वृ० ।
 पिउदत्त-पितृदत्त-पुं० । श्रावस्त्यां नगर्या श्रीमद्रायाः आवि-
 हायाः पत्न्या स्वनामख्याते गृहपतौ, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
 पिउदेवता-पितृदेवता-स्त्री० । मधायाम्, चं० प्र० १० पाहु०
 २० पाहु० पाहु० ।
 पिउपजय-पितृप्रार्जक-पुं० । पितुःप्रपितामहे, म० ६ श०
 १३ उ० ।
 पिउपिंड-पितृपिण्ड-पुं० । मृतकमङ्गे, आ० चू० २ भु० १ चू०
 १ अ० २ उ० ।
 पिउवइ-पितृपति-पुं० । " गौणान्त्यस्य " ॥ ८ । १ । १३४ ॥ इति
 अत उत् । यमे, प्रा० १ पाद ।
 पिउवण-पितृवन-न० । " गौणान्त्यस्य " ॥ ८ । १ । १३४ इति
 अत उत्वम् । श्मशाने, आ० चू० १ भु० २ उ० । प्रा० ।
 प्रअ० । स्था० । ' पञ्चवणं पिउवणं मसार्त्तं च । " पाइ० ना०
 १५८ गाथा ।

पिउव्वेय-पितृव्वेय-पुं० । पितृचित्तसन्तापे, हा० २५ अष्ट० ।
 पिउसम-पितृसम-पुं० । पितृविभूत्याऽनुमाने, स्था० ४ डा०
 १ उ० ।
 पिउसिया पितृष्वसृ-स्त्री० । " गौणान्त्यस्य " ॥ ८ । १ ।
 १३४ ॥ इति अत उत्वम् । प्रा० १ पाद । " मातृ-पितुः स्व-
 सुः सिआ छी " ॥ ८ । २ । १४२ ॥ इति पितुः परस्य स्वसुः
 'सिआ' आदेशः । प्रा० २ पाद । जनकभगिन्याम्, विपा० १
 भु० ३ अ० ।
 पिउसुक-पितृशुक-न० । जनकस्य शुकपुत्रले, नं० । स्था० ।
 पिउसेणकणह-पितृमेनकृष्ण-पुं० । श्रेणिकभार्यायाः पितृसे-
 नकृष्णयाः पुत्रे, स च धीरान्तिके प्रव्रज्य वर्षद्वयपर्याय-
 परिपालनं कृत्वा प्राणतदेवलांके दशमे उत्पद्य एकानविश-
 तिसागरोपमाययुरनुपाल्य ततश्चतुर्तां महाविदेहं सेत्स्य-
 तीति निर्यावलिंकानां नवमेऽध्ययने सूचितम् । नि० १ भु०
 १ वर्ग १ अ० ।
 पिउसेणकणहा-पितृमेनकृष्णा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां कृ-
 षिकमहाराजकुद्रमातरि श्रेणिकभार्यायाम्, नि० १ भु० १
 वर्ग ५ अ० । सा चाऽऽर्यचन्द्रनाया अन्निके प्रव्रज्य मुक्तावली
 तपःकर्मोपसंघ सिद्धंति अन्तकृद्दशानाम् पञ्चमेऽध्ययने र-
 चितम् । अन्त० १ भु० ८ वर्ग ६ अ० ।
 पिंकार-अपिकार-पुं० । अकारलोपोऽनुस्वाराऽङ्गमअ । अपि-
 शब्दे । अनुयोगभेदे, अपिः संभावनानिवृत्त्यपेक्षासमुच्चयगर्हा-
 शिक्तामर्षणभूषणप्रश्नेषु, तत्र- " एवं पि एगे आसासे । " इत्यत्र
 सूत्रे एवमपि । अन्यथा पीति प्रकारान्तरसमुच्चयार्थोऽपिश-
 ब्दः । स्था० १० डा० ।
 पिंवा-प्रेस्वा-त्रि० । " डोला पिंवा । " पाइ० ना० २३२ गाथा ।
 पिंखोलमाण-प्रेस्खोलमान-त्रि० । दोलायमाने, हा० १ भु०
 १ अ० ।
 पिंग-पिङ्ग-त्रि० । पिङ्गले, स्था० ४ डा० २ उ० । कपिशे,
 स्त्री० । " कविलं कविसं पिङ्गं, पिसंगयं पिंगयं कडारं च । "
 पाइ० ना० ६३ गाथा ।
 पिंगंग-देशी-मकैटे, दे० ना० ६ वर्ग ४ गाथा ।
 पिंगय-पिङ्गक-त्रि० । पिङ्गे, पाइ० ना० ६३ गाथा ।
 पिंगल-पिङ्गल-त्रि० । कपिले, हा० १ भु० ८ अ० । अनु० ।
 चत्वारिंशे महाप्रहे, कल्प० १ अधि० ६ लण । चत्वारिंशत्तमे
 महाप्रहे, " दो पिंगला । " स्था० २ डा० ३ उ० । हा० । सू०
 प्र० । तं० । स्था० । चं० प्र० । (' असोवर्णीय ' शब्दे प्रथम
 भागे ५०६ पृष्ठे उदाहरणम्) कपिलाऽऽदिगुणे स्थपतौ, पुं० ।
 स्था० ४ डा० ३ उ० । " पिंगलंगुलिया । " पिङ्गला पिङ्गा
 अङ्गुल्यो येषां ते तथा । प्रश्न० ४ आध० द्वार ।
 पिंगलकख-पिङ्गलाख-पुं० । पिङ्गले पिङ्गे अक्षिणी लोचने यस्य
 स पिङ्गलाखः । कपिशलोचने, स्था० ४ डा० २ उ० । पञ्चविशे-
 ने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्त्री० । रा० । प्रश्न० ।
 पिंगलग-पिङ्गलक-पुं० । अक्रवर्तिनां निधिभेदे, प्रव० ।
 सञ्चा आहरणविही, पुरिसायां जा य महिलायां ।

आसाण य इत्थीण य, पिंगलगनिहिम्मि सा भणिया । १२२०
सर्वोऽप्याभरणविधिर्यः पुरुषाणां, यश्च महिलानां, तथाऽ-
श्वानां हस्तिनां च, स यथौचित्येन पिङ्गलनामके महाविधौ
भूषितः । प्र० २१३ द्वार । आ० चू० । जं० । दर्श० । भावस्यां नग-
र्यां स्कन्दकेन कृतसम्भावे वैशालिकभावके निर्ग्रन्थे, प्र० २
श० १ उ० । ('संभग' शब्दे तृतीयभागे ६६३ पृष्ठे स-
म्भाद उक्तः)

पिंगला-पिङ्गला-स्त्री० । सागरदत्तसुतायां ब्रह्मदत्तचक्रि-
भार्यायाम्, उक्त० १३ अ० ।

पिंगलायण-पिङ्गलायन-पुं० । कौत्समूलगोत्रान्तर्गतगोत्रवि-
शेषप्रवर्तके पिङ्गलापत्ये स्वनामख्याते पुरुषे, स्था० ७ ठा० ।
जं० । सू० प्र० ।

पिंगा-पिङ्गा-स्त्री० । आकाशभ्रमणप्रधानायां कपिञ्जलायाम्,
सूत्र० १० भू० ३ अ० ४ उ० ।

पिचू-देशी-पककरीरे, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिछोली-देशी-मुखमारुताऽऽपूरिततृणवाद्यविशेषे, दे० ना०
६ वर्ग ४७ गाथा ।

पिञ्जयंती-पिञ्जयन्ती-स्त्री० । कर्पासात्कार्पासिकविभजनं कु-
र्वन्त्याम्, प्र० ३ अधि० ।

पिंजर-पिंजर-पुं० । न० । पिजि अरष्ट्र । हरिताले, स्वर्णे,
नागकेशरे, विहगाऽऽदिबन्धनस्थाने, देहास्थिवृन्दे, अ-
श्वभेदे, पीतरक्तवर्णे च । पुं० । तद्धति, त्रि० । वाच० । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

पिंजरअ-पिंजरक-पुं० । "स्वार्थे कञ्च वा" ॥ ८ । २ । १६४ ॥
इति प्राकृतं स्वार्थिकः कः । पक्षिवन्दीपञ्जरे, पीतवर्णे, मिभिते,
"कुंकुमपिंजरञ्च" प्रा० २ पाद ।

पिंजरुड-देशी-भेरुण्डे, वदनद्वयेपेतभारुण्डाऽऽख्यपक्षिणि,
दे० ना० ६ वर्ग ५० गाथा ।

पिंजिअ-देशी-विधुने, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिंजिअय-देशी-विधुने, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिंजिय-पिंजित-न० । पिञ्जनिकया ताडिते कर्पासे, वृ० १
उ० ३ प्रक० ।

पिंड-पिण्ड-पुं० । 'पिंडि' संघाते । पिण्डं न पिण्डः । "इदितो
नुम् धातो" ॥ ७ । १ । ५ ॥ इति नुम् । प्र० ६७ द्वार । कथञ्चिद-
भिन्न इति त एव बहवः परार्था एकत्र समुदिताः पिण्डशब्दे-
नोच्यन्ते । पिं० । जीत० । दोषविशुद्धाऽऽहारे, प्र० ३ अ-
धि० । समयभाषया भङ्गः, स्था० ७ ठा० ।

पिण्डाऽऽद्योऽर्थाधिकाराः । तत्र प्रथमतः पिण्ड इति व्या-
ख्यायते । व्याख्या च तत्त्वभेदपर्यायैः, अतः प्रथमतः पि-
ण्डशब्दस्य पर्यायानभिधिसुराह-

पिंड निकाय समूहे, संपिंडण पिंडणा य समवाए ।

समुसरण निचय उवचय, चए य जुम्मे य रासी य ॥ २ ॥

एते सर्वेऽपि सामान्यतः पिण्डशब्दस्य पर्यायाः, विशेष-
वापेक्षया तु कोऽपि कापि रूढः । तत्र पिण्डशब्दो गुड-
पिण्डाऽऽदिरूपे सङ्घाते रूढो, निकायशब्दो भिक्षुकाऽऽदिस-

ङ्घाते रूढो, समूहशब्दो मनुष्याऽऽदिसमुदाये, संपिण्डनश-
ब्दः सेवाऽऽधीनां खण्डपाकाऽऽदेश परस्परं सम्यक्संयोगे,
पिण्डनाशब्दोऽपि तत्रैव, केवलं मीलनमात्रे संयोगे, स-
मवायशब्दो वणिगादीनां संघाते, समवसरणशब्दः ती-
र्थकृतः सदेवमनुजासुराणां पर्षदि, निचयशब्दः शूकराऽऽ-
दिसंघाते, उपचयशब्दः पूर्वावस्थातः प्रचुरीभूते संघात-
विशेषे, चयशब्द इष्टिकारवनाविशेषे, युग्मशब्दः पदार्थ-
द्वयसंघाते, राशिशब्दः पूगफलाऽऽदिसमुदाये । तदेवमिह य-
द्यपि पिण्डाऽऽद्यः शब्दाः लोके प्रतिनियत एव संघात-
विशेषे रूढाः, तथाऽपि सामान्यतो यद् व्युत्पत्तिनिमित्तं सं-
घातत्वमात्रलक्षणं तत्सर्वेषामप्यविशिष्टमिति कृत्वा सामान्य-
तः सर्वे पिण्डाऽऽद्यः शब्दा एकार्थिका उक्ताः, ततो न कश्चि-
द्दोषः । पिं० आ० चू० । औ० । (विशेषतो निकायशब्दव्याख्या
'निकाय'शब्दे चतुर्थभागे २०१६ पृष्ठे गता) (समूहशब्दविष-
यम् 'समूह' शब्दे वक्ष्यामि) (संपिण्डनतत्त्वं तु 'संपिण्डण'
शब्दे एव वक्ष्यामि) (पिण्डनाशब्दार्थः 'पिंडणा' शब्दा-
दवगन्तव्यः) (समवायविषया सर्वा वक्तव्यता 'समवाय'
शब्दादवगन्तव्या) (निचयविषयस्तु 'निचय' शब्दे चतु-
र्थभागे २०४४ पृष्ठे गतः) (उपचयशब्दार्थावलोकनायां
दण्डकः 'उपचय' शब्दे द्वितीयभागे ८८१ पृष्ठे गतः)
(चयः 'चय' शब्दे तृतीयभागे ११२३ पृष्ठे गत एव) (यु-
ग्मशब्दार्थविचारः, तत्र भेदाः, तद्वक्तव्यता च 'युग्म' शब्दे
चतुर्थभागे १५७८ पृष्ठादारभ्य द्रष्टव्या) (राशिम 'रा-
सि' शब्दे वक्ष्यामि) ।

पिण्डव्याख्या । अथ भाष्यम्—

पिंडं जं संपञ्चं, पिंडगज्जं च पिंडविगई वा ।

जं तु सभावा लुत्तं, तं जाणसु लोयगं नाम ॥ १८३ ॥

पिण्डो नाम यदशनाऽऽदिकं संपञ्चं विशिष्टाऽऽहारगुणयुक्तं
पदसंश्लेषमिति यावत् । यद्वा—यन्पिण्डप्राज्ञं पिण्डरूपतया
हस्ते ग्रहीतुं शक्यते, पिण्डविकृतिर्वा गुडाऽऽदिघनविकृति-
रूपा पिण्डोऽभिधीयते । यत्पुनरप्राऽऽदिषु स्वभावादेव लुप्त-
माहारगुणैरनुपेतं तल्लोचकं नाम जानीहि । क्षीरदधिनवनति-
सर्पिस्तैलाऽऽदिसुप्रसिद्धानीति । वृ० २ उ० । सूत्र० आ० चू० ।

तदेवं पिण्डशब्दस्य पर्यायानभिधाय सम्प्रति भेदाना-
विरूपासुराह-

पिंडस्स उ निक्खेवो, चउक्कओ छक्कओ व कायव्वो ।

निक्खेवं काऊणं, परुवणा तस्स कायव्वो ॥ ३ ॥

(पिंडस्स) प्रागुक्तशब्दार्थस्य, लुप्तशब्दः पुनरर्थः, स च
निक्षेपशब्दानन्तरं योज्यः, 'निक्षेपो' नामाऽऽदिन्यासरूपः,
पुनश्चतुष्ककः पदकको वा कर्त्तव्यः । तत्र चत्वारः परि-
माणमस्येति चतुष्कः, "सकक्याडतेआऽऽश्लिष्टेः कः" ॥ ६ । ४ ।
१३० ॥ इति कः प्रत्ययः, ततो भूयः स्वार्थिककप्रत्ययविधाना-
च्चतुष्ककः । एवं पदककोऽपि वाच्यः । इह यत्र वस्तुनि
निक्षेपो न सम्यग् विस्तरतोऽवगम्यतेऽवगतो वा विस्मृ-
तिपथमुपगतस्तत्राप्यवश्यं नामस्थापनाद्रव्यभावरूपश्चतु-
ष्कको निक्षेपः कर्त्तव्य इति प्रदर्शनार्थं चतुष्कग्रहणं, यत्र
तु तथाविधगुरुसम्प्रदायतः सविस्तरमधिगतो भवति ।
नाप्यधिगतो विस्मृतिपथमुपगतस्तत्र सविस्तरं निक्षेपो

वक्तव्य इति न्यायप्रदर्शनार्थं षट्ककप्रकरणम् । तथा चोक्तम्—“ जत्थ य जं जाणिजा, निक्खेवं निक्खिखे निरवसेसं । जत्थ वि य न जाणिजा, खड्कयं निक्खिखे न-
त्थ ” ॥ १ ॥ ततश्चैतदत्रोक्तं भवति—यदि षट्को निक्के-
पः सम्यग्गतिगतो भवति, अधिगतोऽपि च न विस्मृत-
स्त्वा षट्करूपो निक्षेपः कर्तव्यः, अन्यथा तु नियमत-
श्चतुष्करूप इति । एवं च निक्षेपं कृत्वा तस्य पिरण्डस्य
प्ररूपणा कर्तव्या, येन पिरण्डेनेहाधिकारः स पिरण्डः प्र-
रूपणीय इति भावार्थः । इदमेव च नामाऽऽदिभेदापन्यासेन
व्याख्यायाः फलं यदुत यावन्तो विवक्षितशब्दवाच्याः प-
दार्थाः घटन्ते तान् सर्वानपि यथास्वरूपं वैधिस्येनोपद-
श्यं येन केनचिन्नामाऽऽद्यन्तमेन प्रयोजनं स युक्तिपूर्वमधि-
क्रियते, शेषास्त्वपाक्रियन्ते । तथा चोक्तम्—अप्रस्तुतार्थापाक-
रणाप्रस्तुतार्थव्याकरणान् निक्षेपः फलवानिति । इह चतु-
ष्कः षट्को वा निक्षेपः कर्तव्य इत्युक्तं, तत्र नानिर्दिष्टस्व-
रूपं चतुष्कं षट्कं वा निक्षेपं शिष्याः स्वयमेवावगन्तुमी-
शास्तनोऽवश्यं तन्स्वरूपं निर्दिष्टव्यं, तत्र षट्कं निर्दिष्टे त-
दन्तर्गतत्वाच्चतुष्कोऽर्थाभिर्दिष्टो भवति, ततः स एव षट्क-
निक्षेपो निर्दिश्यते इति ।

एतद्वद्वान्तपुरस्सरं प्रतिपादयिषुराह—

कुलए उ चउभाग-स्स संभवो छकए चउएहं च ।

नियमेण संभवो अ-त्थि छकगं निक्खिखे तम्हा ॥४॥

यथा ‘कुलके’ चतुःसंनिकाप्रमाणे चतुर्भागस्य मेतिका-
प्रमाणस्य सम्भवो विद्यमाननाऽवश्यं भाविनी, एवं षट्के
निक्षेपे चतुर्णां निक्षेपस्य चतुष्करूपस्य निक्षेपस्य नियमेन
अवश्यंतया सम्भवाऽस्ति, ततस्तमेव षट्ककमिह निक्षेपामि
षट्करूपमेव निक्षेपं प्ररूपयामि, तस्मिन् प्ररूपिते तस्यापि
चतुष्करूपस्य निक्षेपस्य प्ररूपितत्वमावादिति भावार्थः ।

प्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति—

नामं ठवणा पिंडो, दव्वे खेसे य काल भावे य ।

एसो खलु पिंडस्स उ, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥५॥

(नामं ति) नामपिरण्डः, स्थापनापिरण्डः, ‘द्रव्ये’ द्रव्यवि-
षयः पिरण्डो द्रव्यपिरण्डः, द्रव्यस्य पिरण्ड इत्यर्थः । तथा—
‘क्षेत्रे’ क्षेत्रस्य पिरण्डः, एवं कालपिरण्डो, भावपिरण्डश्च,
‘एषः’ अनन्तरोक्तः खलु ‘पिरण्डस्य’ पिरण्डशब्दस्य नि-
क्षेपः वद्विधो भवति ।

तत्र नामपिरण्डस्य व्याख्यानाय स्थापनापिरण्डस्य तु सम्ब-
न्धनायाऽऽह—

गोणं समयकयं वा, जं वावि हवेज्ज तदुभएण कयं ।

तं विति नामपिंडं, ठवणापिंडं अओ वोच्छं ॥ ६ ॥

इह यत् पिरण्ड इति वर्णावलीरूपं नाम स नामपिरण्डः,
नाम चासौ पिरण्डश्च नामपिरण्ड इति व्युत्पत्तेः । पि० । (च-
तुर्धा नाम ‘णाम’ शब्दे चतुर्थभागे ११६८ पृष्ठे गतम्)
पिरण्डनं पिरण्ड इति व्युत्पत्त्यर्थाघटनाच्च गौणम्, अथ च
समये प्रसिद्धम् । तथा च आचाराङ्गं द्वितीयधृतस्कन्धे प्रथमे
पिरण्डेणभिधानेऽध्ययने सप्तमाहंशकम्ब्रम्—‘सं भिक्खु वा
भिक्खुणी वा० जाव पडिगाडिजा ।’ (४१) । (इति सूत्रं ‘पाण्य’

शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८२६ पृष्ठे गतम्) अत्र पानीयमपि पिरण्ड-
व्वेनाभिहितम्, ततः पानीये पिरण्ड इति नाम समयप्रसिद्धं, न
वान्वर्थयुक्तमिति समयजमित्युच्यते, यदा पुनर्भिक्खुकी वा
भिक्खार्थे प्रविष्टा सती गृहपतिकुलं गुडपिरण्डम्, ओदनपिरण्डं
सक्कुपिरण्डं वा लभते तदा पिरण्डशब्दस्तत्र प्रवर्त्तमान उभयजः,
समयप्रसिद्धत्वादन्यर्थयुक्तत्वाच्च, यदा पुनः कस्यापि मनुष्यस्य
पिरण्ड इति नाम क्रियते, न च शरीरावयवसङ्घातविषया तदा
तदनुभयजम् । सम्प्रति गाथाऽक्षराणि विम्रियन्ते—यत्पिरण्ड
इति नाम गौणं, यद्वा—समयकृतं समयप्रसिद्धम्, यद्वा भवे-
त्तदुभयकृतम्, उभयम्—गुणः, समयश्च । तच्च तदुभयं च तदु-
भयं, तेन कृतं तदुभयकृतं, समयप्रसिद्धमन्यर्थयुक्तं चेत्यर्थः ।
अपिशब्दाद् यद्वा अनुभयजमन्यर्थविकलं समयाप्रसिद्धं च
तन्नामपिरण्डं ब्रुवते तीर्थंकरगणधराः ।

अत ऊर्ध्वं स्थापनापिरण्डमहं वक्ष्ये—एनामेव गाथां भाष्य-
कृत् सप्रपञ्चं व्याचिख्यासुः प्रथमं गौणं नाम व्याख्या-
नयन्नाह—

गुणनिष्फलं गौणं, तं चेव जहत्थमत्थवी वेति ।

तं पुण खवणो जलनो, तवणो पवनो पईवो य ॥ १ ॥

गुणेन परतन्त्रेण (तन्त्रशब्दार्थाः ‘तन्त्र’ शब्दे चतुर्थभागे
२१६७ पृष्ठे गताः) व्युत्पत्तिनिमित्तेन द्रव्याऽऽदिना यन्निष्फलं
नाम तत्रौणं, यच्च (स्य) गुणैर्निष्फलं तद्गुणात्तस्मिन् वस्तुन्या-
गतमिति “तत आगते” ॥६३॥ १४५॥ इत्यनेनाणप्रत्ययः, तदेव
च गौणं नाम ‘अर्थविद्’ शब्दार्थविद् । यथार्थं ब्रुवते । गौणं च
नाम त्रिधा । तद्यथा—द्रव्यनिमित्तं, गुणनिमित्तं, क्रियानिमित्तं
च । एतच्च प्रागेव भाविनं, तत्र पिरण्ड इति नाम क्रियानिमित्तं,
पिरण्डनमिति व्युत्पत्तेः, तत उदाहरणान्यपि क्रियानिमि-
त्तान्येव दर्शयति—(तं पुण इत्यादि) तत्पुनर्गौणं नाम क्षण
इत्यादि, तत्र क्षणयति कर्माणीति क्षणः—क्षपकर्थः, (अत्र
विस्तरः ‘खवण’ शब्दे तृतीयभागे ७२७ पृष्ठे गतः) इह क्ष-
पकर्थः क्षणलक्षणां क्रियामधिकृत्य क्षण इति नाम प्रवृत्त-
मनो गौणम्, एवं शेषेष्वप्युदाहरणेषु भावना कार्या । तथा—
ज्वलतीति ज्वलनः (अस्यार्थाः ‘जलण’ शब्दे चतुर्थभागे
१४२६ पृष्ठे गताः) वैश्वानरः । तपतीति तपनः (अर्थाः ‘तव-
ण’ शब्दाद् चतुर्थभागस्य २२०६ पृष्ठद्वयगतव्याः) इति ।
पवते पुनातीति वा पवनः (विशेषः ‘पवण’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ७७७ पृष्ठे गतः) वायुः । प्रदीप्यते इति प्रदीपः (‘पईव’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२ पृष्ठे सर्वे प्रतिपादितम्) दीपकलिका ।
वकारोऽन्येषामप्येवंजातीयानामुदाहरणानां समुच्चयार्थः ।
तदेवं सामान्यतो गौणं नाम व्याख्यातम् ।

सम्प्रति पिरण्ड इति नाम गौणं समयकृतं च व्याचिख्या-
सुराह—

पिंडण बहुदव्वाणं, पडिवक्खेणावि जत्थ पिंडस्वा ।

सो समयकओ पिंडो, जह सुत्तं पिंडपडियाई ॥ २ ॥

बहुनां सजातीयानां विजातीयानां वा कठिनद्रव्याणां यत् पि-
ण्डनम् एकत्र संश्लेषस्तत्र पिण्ड इति नाम प्रवर्त्तमानं, गौणमि-
ति शेषः, व्युत्पत्तिनिमित्तस्य तत्र विद्यमानत्वात्, तथा प्रतिपक्षे-
णाप्यत्र प्रकरणात्प्रतिपक्षशब्दः कठिनद्रव्यसंश्लेषाभाववाची ।
ततोऽयमर्थः—यत्र प्रतिपक्षेणापि बहुनां द्रव्याणां मीलनमन्तरे-

ए तावत्पिण्ड इति नाम प्रवर्तते एव, न काचित्तत्त्वं व्याहृति-
रित्यपिशब्दार्थः, समयप्रसिद्ध्या 'पिण्डाख्या' पिण्ड इति नाम,
स पिण्डाऽऽख्यावान् नामपिण्डः समयकृत इत्युच्यते, तत्र ना-
मनामवतोरभेदोपचाराद्वैधं निर्देशः, उपचाराभावे त्वयमर्थ-
तत्र वस्तुनि तत्पिण्ड इति नाम समयकृतमिति । एतदेव दर्शयति-
(जह सुसं पिंडपडियाई) यथेत्युपदर्शने पिण्डेति
पिण्डपातग्रहणं, तत एव गाथायां निर्देशो द्रष्टव्यः—“ पिंड-
चायपडियाए, ” इत्यादि । आदिशब्दात् “पविट्टे समाने” (४१)
इत्यादिसूत्रपरिग्रहः । (तच्च ‘पाण्य’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
८२६ पृष्ठे प्रागेव दर्शितम्) इयमत्र भावना—अत्र सूत्रे
प्रभृतकठिनद्रव्यपरस्परसंस्तेषाभावेऽपि पानीये पिण्ड इति
नामान्वयर्थगहितं समयप्रसिद्ध्या प्रयुज्यते, अत इदं सम-
यजमभिधीयते इति ।

सम्प्रति उभयजं पिण्ड इति नाम दर्शयति—

जस्म पुण पिंडवाय-द्वया पविट्टस्म होइ मंपत्ती ।

गुडओयणपिंडेहिं, तं तदुभयपिंडमाहंसु ॥३॥ (भा०)

यस्य पुनः कस्याचित् पिण्डपातार्थतया पिण्डपात आ-
हारलाभस्तदर्थतया माधेगृहपतिगृहं प्रविष्टस्य सतो भ-
वति आ सम्प्राप्तिः, (गुडओदणपिंडेहिं नि) “ व्यत्ययोऽ-
प्यात्मा ॥ ” इति प्राकृतलक्षणवशात्पृथगर्थे तृतीया । ततोऽयम-
र्थः—गुडोदनपिण्डयोः गुडपिण्डस्य, ओदनीपिण्डस्य चेत्यर्थः ।
गुडोदनग्रहणमुपलक्षणं, तेन सकृपिण्डाऽऽदेव या सम्प्राप्तिस्तं
गुडपिण्डाऽऽदिकं तदुभयपिण्डं गुणनिष्पन्नसमयप्रसिद्धपिण्ड
शब्दवाच्यमुक्तवन्तस्तीर्थकरणधराः, इहापि नामनामवतो-
रभेदोपचारात् एवं गाथायां निर्देशः, उपचाराभावे त्वयं भा-
वार्थः—तद्विषयं पिण्ड इति नाम उभयजम्, अन्वर्थयुक्त-
त्वात्समयप्रसिद्धत्वाच्चति ।

सम्प्रत्युभयातिरिक्तं सामान्यतो नाम प्रतिपादयति—

उभयाइरित्तमहवा, अन्नं पि हु अत्थि लोइयं नाम ।

अत्ताभिप्पायकयं, जह सीहगंदवदत्ताई ॥४॥ (भा०)

अथवेति नाम प्रकारान्तरताद्योक्तः, ‘ उभयातिरिक्तं ’
गौणसमयजविभिन्नम्, अन्यदप्यस्ति ‘ लौकिकं ’ लोके प्र-
सिद्धमात्माभिप्रायकृतं नाम, अनुभयजमिति भावार्थः । तदे-
वोदाहरणेन समर्थयमान आह—यथा सिंहकदेषदत्ताऽऽदि, आ-
दिशब्दाद्यदत्ताऽऽदिपरिग्रहः इदं हि सिंहकदेषदत्ताऽऽदिकं ना-
म सौम्यकौर्याऽऽदिगुणनिबन्धनोपचाराभावे देवा एनं देवासु-
रिति व्युत्पत्त्यर्थोऽस्मभवे च यस्य कस्यचिदात्माऽभिप्रायतः
पित्रादिभिर्दीयमानं न गौणमन्वर्थविकलत्वाच्चापि समयप्र-
सिद्धमत उभयातिरिक्तमिति । एवं पिण्ड इत्यपि नाम उभ-
यातिरिक्तं भावनीयम् । ननु पिण्ड इति नाम निर्युक्तिगाथा-
यामुभयातिरिक्तं नोपन्यस्तं, तत्कथं भाष्यकृता व्याख्यायते ?
तदयुक्तं, नोपन्यस्तमित्यसिद्धेः, अपिशब्देन तत्र सूचितत्वात् ।

तथा चाऽऽह भाष्यकृत्—

गौणसमयाइरित्तं, इणमन्नं वाऽवि सुइयं नाम ।

जह पिंडउ त्ति कीरइ, कस्सइ नामं मणुसस्स ॥ ५ ॥

इदं पिण्ड इति नाम । अन्यथा—‘ गौणसमयातिरिक्तं ’ गौ-
णसमयजविभिन्नमपिशब्दसूचितमस्ति, तदेव दर्शयति—यथा

कस्यापि मनुष्यस्य पिण्ड इति नाम क्रियते, तद्धि न गौ-
णं, प्रभूतद्रव्यसंस्तेषासम्भवाच्छरीरावयवसङ्घातस्य चावि-
वक्षणात्, नापि समयकृतम्, अत इदमुभयातिरिक्तमिति ।
ननु समयकृतोभयातिरिक्तयोर्न कश्चित्परस्परं विशेष उपल-
भ्यते, उभयत्राप्यन्वर्थविकलत्वादात्माभिप्रायकृतत्वाविशेषा-
च्च, तत्कथं द्वयोरुपादानम् ? साङ्केतिकमित्येवोच्यताम् । एवं हि
द्वयोरपि ग्रहणं भवति । तदयुक्तम्, अभिप्रायापरिहानात् ।
इह हि यत्नौकिकं नाम साङ्केतिकं तत्पृथग्जनाः सामा-
यिकाश्च व्यवहरन्ति, यत्पुनः समय एव साङ्केतिकं, तत्
सामायिका एव न पृथग्जनाः ।

तथा चाऽऽह भाष्यकृत्—

तुल्लेऽवि अभिप्पाए, समयपमिद्धं न गिरहण लोओ ।

जं पुण लोयपमिद्धं, तं सामइया उवचरंति ॥६॥ (भा०)

(अभिप्रायशब्दस्य बहुवोऽर्थाः ‘ अभिप्पाय ’ शब्दं
प्रथमभागे ७२५ पृष्ठे गताः) इहाभिप्रायशब्देन
पदैकदेशे पदसमुदायापचारादभिप्रायकृतत्वमुच्यते । त-
त्रायमर्थः—अभिप्रायेण इच्छामात्रेण कृतं न तु वस्तु-
बलप्रवृत्तमभिप्रायकृतं, तस्य भावोऽभिप्रायकृतत्वं, साङ्के-
तिकत्वमित्यर्थः, तस्मिन्स्तुत्येऽपि समानेऽपि, आस्तामस-
माने इत्यपिशब्दार्थः, समयप्रसिद्धं ‘ लोकः ’ पृथग्जनरूपा
न गृह्णाति न समयप्रसिद्धेन साङ्केतिकेन नाम्ना व्यवहरति,
न खलु पृथग्जना भोजनाऽऽदिकं समुद्देशाऽऽदिना स-
मयप्रसिद्धेन साङ्केतिकेन नाम्ना व्यवहरति, यत्पुनर्लौक-
प्रसिद्धं तत्पृथग्जनाः सामायिकाश्चाप्यवहरन्ति, तत इत्थं स-
मयकृतोभयातिरिक्तयोः स्वभावभेदाद् तद् द्वयोरपि पृथगुपा-
दानमर्थवत् । एतेन गौणोभयकृतयोरपि स्वभावभेदसूचनेन
पृथगुपादानं सार्थकमुपपादितं द्रष्टव्यम् । तथाहि—यद्यपि
गौणमुभयकृतं आन्वर्थयुक्तत्वेनाविशिष्टं, तथापि यद्वैशं त-
त्पृथग्जनाः सामायिकाश्च व्यवहरन्ति, यत्पुनः समयप्रसि-
द्धं गौणं तत्सामायिका एव, न पृथग्जनाः, तेषां तेन प्र-
योजनाभावात् समयप्रसिद्धेन हि नाम्ना गौणेनापि यथा-
कसमयपरिपालननिष्पन्नत्वेनसां गृहीतवतानां प्रयोजनं न गृ-
हस्यानाम्, अतः स्वभावभेदात्तयोरपि पृथगुपन्यासः सा-
र्थक इति । तदेवं नामपिण्डो निर्युक्तिरुक्तोपदर्शितो भाष्य-
कृता सप्रपञ्चं व्याख्यातः ।

स्थापनापिण्डः । साम्प्रतं यत्पूर्वं प्रतिज्ञातं निर्युक्ति-
कृता ‘ ठवणापिंडं अतो वोच्छं ’ तत्समर्थयमानः स
एवाऽऽह—

अक्खे वराइए वा, कट्टे पुत्थे व चित्तकम्मे वा ।

सम्भावमसम्भावं, ठवणापिंडं वियाणाहि ॥ ७ ॥

सत इव विद्यमानस्येव भावः सत्ता सद्भावः । किमुक्तं भवति ?
स्थाप्यमानस्येन्द्राऽऽदेरनुरूपाङ्गोपाङ्गसिद्धिवाहनप्रहरणाऽऽदि-
परिकररूपो य आकारविशेषो यद्दर्शनात्साक्षाद्विद्यमान इये-
न्द्राऽऽदिलक्ष्यते स सद्भावः, तदभावाऽसद्भावः, तत्र सद्भाव-
मसद्भावं चाऽऽश्रित्य ‘ अक्खे चन्दने कपट्टे वगट्टके, वाशब्दोऽ-
ङ्गुलीयकाऽऽदिसमुच्चयार्थः । उभयत्रापि च जातावेकवचनं,
तथा काष्ठे वाकणि, ‘ पुत्थे ’ दिउल्लिकाऽऽदौ, वाशब्दो लेण्या-
वाणसमुच्चये, चित्रकर्मणि वा या पिण्डस्य स्थापना साऽ-

क्षाऽऽदिः काष्ठाऽऽदिश्चाकारविशेषो वा पिरण्डत्वेन स्थाप्यमानः स्थापनापिरण्डः । इयमत्र भावना-यदा काष्ठे लेप्ये उपले चित्रकर्मणि वा प्रभूतद्रव्यसंश्लेषरूपः पिरण्डाकारः साक्षाद्विद्यमान इवालिख्यते यद्वा-अक्षाः कपर्दिका अङ्गुलीयकाऽऽदयो वा एकत्र संश्लेष्य पिरण्डत्वेन संस्थाप्यन्ते, यथैष पिरण्डः स्थापित इति तदा तत्र पिरण्डाऽऽकारस्यानुपलभ्यमानत्वात् सद्भावतः पिरण्डस्थापना, यदा त्वेकस्मिन्नक्षेत्रे वराटकं अङ्गुलीयकं वा पिरण्डत्वेन स्थापना-एष पिरण्डो मया स्थापित इति, तदा तत्र पिरण्डाऽऽकारस्यानुपलभ्यमानत्वात्, अक्षाऽऽदिगतपरमाणुसङ्घातस्य चाविवक्षणादसद्भावतः पिरण्डस्थापना, चित्रकर्मण्यपि यदा एकविन्द्वालिखनेन पिरण्डस्थापना यथैष पिरण्ड आलिखित इति विवक्षा तदा प्रभूतद्रव्यसंश्लेषाऽऽकारादर्शनादसद्भावपिरण्डस्थापना, यदा पुनरेकविन्द्वालिखनेऽपि एष मया गुडपिरण्ड आदनपिरण्डः सरूपपिरण्डो वा आलिखित इति विवक्षा तदा सद्भावतः पिरण्डस्थापना ।

अमुमेव सद्भावासद्भावस्थापनाविभागं भाष्यकदुपदर्शयति-

इको उ असम्भावे, तिरण्डं ठवणा उ होइ सम्भावे ।

चित्तेसु असम्भावे, दारुअलेण्णोवले सियरो । ७। (भा०)

एकोऽतो वराटकोऽङ्गुलीयकाऽऽदिर्वा यदा पिरण्डत्वेन स्थाप्यते । तदा सा पिरण्डस्थापना 'असद्भावे' असद्भावविषया, असद्भाविकीत्यर्थः, तत्र पिरण्डाऽऽकृतेरनुपलभ्यमानत्वात्, अक्षा-दिगतपरमाणुसङ्घातस्य चाविवक्षणात् । यदा तु त्रयाणामक्षणां वराटकानामङ्गुलीयकाऽऽदीनां वा परस्परमेकत्र संश्लेषकरणेन पिरण्डत्वेन स्थापना तदा सा पिरण्डस्थापना, सद्भावे सद्भाविकी, तत्र पिरण्डाऽऽकृतेरनुपलभ्यमानत्वात्, त्रयाणां चेत्यनुपलक्षणं, तेन द्वयोरपि बहुनां चेत्यपि द्रष्टव्यम् । तथा 'चित्रेषु' चित्रकर्मसु यदैकविन्द्वालिखनेन पिरण्डस्थापना तदा साऽप्यसद्भावे, यदा तु चित्रकर्मस्वपि अनेकविन्दुसंश्लेषालिखनेन प्रभूतद्रव्यसंघाताऽऽत्मकपिरण्डस्थापना तदा सा सद्भावस्थापना, पिरण्डाऽऽकृतेस्तत्र दर्शनात्, तथा-दारुकलेष्वपलेषु पिरण्डाऽऽकृतिसम्पादनेन वा पिरण्डस्य स्थापना स 'इतरः' सद्भावस्थापनापिरण्डः, तत्र पिरण्डाऽऽकारस्य दर्शनात् । तदेवमुक्तः स्थापनापिरण्डः । सम्प्रति द्रव्यपिरण्डस्याऽवसरः । स च द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्राऽऽगमतः पिरण्डशब्दार्थस्य ज्ञानं चानुपयुक्तः, अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात्, नो आगमतस्त्रिधा । तद्यथा-क्षशरीरद्रव्यपिरण्डः, भव्यशरीरद्रव्यपिरण्डः, क्षशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यपिरण्डश्च । तत्र पिरण्डशब्दार्थस्य यच्छरीरं सिद्धशिलातलाऽऽदिगतमपगतजीवितं तत् भूतपिरण्डशब्दार्थपञ्चज्ञानकारणत्वात् क्षशरीरद्रव्यपिरण्डः, यस्तु वालको नैदानीमवबुध्यते पिरण्डशब्दार्थम्, अथ चावश्यमायत्यां तेनैव शरीरेण परिषर्जमानेन भोक्तव्यं स भावपिरण्डशब्दार्थपरिज्ञानकारणत्वाद् भव्यशरीरद्रव्यपिरण्डः ।

क्षशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यपिरण्डं निर्युक्तिरुदाह-

तिविहो उ दन्वपिंडो, सच्चित्तो मीसओ अचित्तो य ।

एकैकस्स य एत्तो, नव नव भेओ उ पत्तेयं ॥ ८ ॥

क्षशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यपिरण्डस्त्रिधा । तद्यथा-सच्चित्तो, मिश्रोऽचित्तश्च । तत्र मिश्रः सच्चित्ताचित्तरूपः, इह पृथिवीकायाऽऽदिकः पिरण्डत्वेनाभिधास्यते, स च पूर्वं सच्चित्तो भवति, ततः स्वकायशरणाऽऽदिभिः प्रासुकीक्रियमाणः कियन्तं कालं मिश्रो भवति, तत ऊर्ध्वमचित्तः, तत एतदर्थस्थापनार्थं सच्चित्तमिश्राचित्ताः क्रमेणोक्ताः, 'इतो' भेदत्रयाभिधानादनन्तरम् 'एकैकस्य' सच्चित्ताऽऽर्भेदस्य प्रत्येकं नव नव भेदा वाच्या भवन्ति ।

तानेव नवनवभेदानाह-

पुढवी आउकाओ, तेऊ वाऊ वणस्सई चेव ।

बेइदियं तेहंदिय, चउरो पंचेदिया चेव ॥ ९ ॥

इह पिरण्डशब्दः पूर्वगाथातोऽनुवर्तमानः प्रत्येकं सम्बध्यते । तद्यथा-पृथिवीकायपिरण्डोऽपकायपिरण्डस्तेजस्कायपिरण्डो वायुकायपिरण्डो वनस्पतिकायपिरण्डो मूलीन्द्रियपिरण्डस्त्रीन्द्रियपिरण्डश्चतुरिन्द्रियपिरण्डः पञ्चिन्द्रियपिरण्डश्च ।

सम्प्रत्यमीशमेष नवानां भेदानां सच्चित्तत्वाऽऽदिकं विभावयिषुः प्रथमतः पृथिवीकायं भाषयति-

पुढवीकाओ तिविहो, सच्चित्तो मीसओ य अचित्तो ।

सच्चित्तो पुण दुविहो, निच्छय ववहारओ चेव ॥ १० ॥

पृथिवीकायस्त्रिविधः । तद्यथा-सच्चित्तो, मिश्रः, अचित्तश्च । सच्चित्तः पुनर्द्विधा । तद्यथा-निश्चयतो, व्यवहारतश्च ।

एतदेव निश्चयव्यवहाराभ्यां सच्चित्तस्य द्वैविध्यं प्रतिपादयति-

निच्छयओ सच्चित्तो, पुढविमहापव्वयाण बहुमज्जे ।

अचित्तमीसवज्जो, सेसो ववहारमच्चित्तो ॥ ११ ॥

निश्चयतः सच्चित्तः पृथिवीकायो धर्मोऽऽदीनां पृथिवीनां मेवादीनां महापर्वतानाम्, उपलक्षणमेतत्, तेन टङ्काऽऽदीनां च बहुमध्यभागे वेदितव्यः, तत्राचित्तताया मिश्रताया-श्च हेतुनां शीताऽऽदीनामसम्भवात्, शेषः पुनः अचित्त-मिश्रवज्जो वक्ष्यमाणस्थानसम्भविमिश्राचित्तव्यतिरिक्तो निरावाधाऽऽरण्यभूम्यादिषु व्यवहारतः सच्चित्तो वेदितव्यः । उक्तः सच्चित्तपृथिवीकायः ।

सम्प्रति तमेव मिश्रमाह-

खीरदुमहेट्ठपंथे, कट्ठोले इंधणे य मीसो उ ।

पोरिसि एग दुग तिगं, बहु इंधण मज्जे थोवे य ॥ १२ ॥

(खीरदुमहेट्ठं ति) खीरदुमा वटाभ्यन्तरेऽऽव्यस्तेषामधस्तात् तल्लेपे पृथिवीकायः स मिश्रः । तत्र हि खीरदुमाणां माधुर्येण शरत्त्वाभावात् कियान्सचित्तः शीताऽऽदिशरत्त्वसम्पत्सम्भवाच्च कियानचित्त इति मिश्रता, तथा पथि ग्रामाजगराह्य बहिर्यः पृथिवीकायः वर्तने सोऽपि मिश्रो, यतस्तत्र गन्धीचक्राऽऽदिभिर्य उन्मत्तः पृथिवीकायः स कियान्सचित्तः कियान् शीतवानाऽऽदिभिरचित्तीकृत इति मिश्रः, (कट्ठोले ति) कट्ठो हलविदारितः सोऽपि प्रथमतो हस्तेन विदार्यमाणः सचित्तः, ततः शीतवानाऽऽदिभिः कियानचित्तीक्रियते इति मिश्रः, तथाऽऽद्रो जलमिश्रतः । तथाहि-मेघस्यापि जलं सचित्तपृथिवीकायस्यापारि निपतत् कियन्तं पृथिवी-

कार्यं विराधयति ततो जलाऽऽर्द्रपृथिवीकायो मिश्र उपपद्यते, सोऽप्यन्तर्मुहूर्तादनन्तरमचिन्तीभवति, परस्परशस्त्रत्वेन द्वयोरपि पृथिव्यप्काययोरचिन्तीभवनसम्भवात् । यदा त्वतिप्रभूतं मेघजलं निपतति तदा तज्जलं यावन्नाद्यापि स्थितिं बध्नाति तावत् मिश्रः पृथिवीकायः, स्थितिबन्धे तु कृते सति सचिन्ताऽपि सम्भाव्यते, तथा इन्धने गोमयाऽऽदौ मिश्रः । तथाहि-गोमयाऽऽदिकमिन्धनं सचित्तपृथिवीकायस्य शस्त्रं, शस्त्रेण च परिपीड्यमानो यावन्नाद्यापि सर्वथा परिणमति तावन्मिश्रः । अत्रैवेन्धनविषये कालमानमाह- (पोरिसीत्यादि) बद्धिन्धनमध्यगत एकां पौरुषीं यावन्मिश्रो, मध्यमेन्धनसंपृक्तस्तु पौरुषादिकम्, अल्पेन्धनसम्पृक्तस्तु पौरुषात्रिकं, तत ऊर्ध्वमचिन्त इति । तदेवमुक्तो मिश्रः पृथिवीकायः ।

साम्प्रतमचित्तमाह-

सीउरहखारखत्ते, अग्नीलोणसअंबिलेनेहे ।

बुक्तंजोणिपणं, पओयणं तेणिमं होइ ॥ १३ ॥

इह सर्वत्र सप्तमी तृतीयाऽथे, प्राकृतलक्षणवशात् । तथा आऽऽह पाणिनिः प्राकृतलक्षणे- ' व्यन्ययोऽप्यासाम । ' इत्यत्र सूत्रे सप्तमी तृतीयाथे । यथा- ' तिसु तेसु अलंकिवा पुहवी ' इति । ततोऽयमर्थः-शीतलोणखारखत्तेण, तत्र शीतं प्रतीतम्, उष्णः सूर्याऽऽदिपरितापः, खारः यवक्षाराऽऽदिः, खत्रं करीषविशेषः । एतैः, तथा (अग्नीलोणसअं बिलेनेहे इति) अग्निः वैश्वानरः, लवणं प्रतीतम्, ऊषः ऊवराऽऽदिक्षेत्रोद्भवो लवणिमसम्मिश्रो रजोविशेषः, आम्लं काजिकं, स्नेहः तैलाऽऽदिः । एतैश्चाचित्तः पृथिवीकायो भवति, इह शीतान्गम्लखारखत्रस्नेहाः परकायशस्त्राणि, ऊषः स्वकायशस्त्रम्, उष्णश्चेह सूर्यपरितापरूपः स्वभाक्षोष्णः, तथाविधपृथिवीकायपरितापरूपो वा गृह्यते । नाग्निपरितापरूपकृतस्याग्निग्रहणं नैव गृहीतत्वात्, ततः साऽपि, स्वकायशस्त्रोपादानेन परकायशस्त्रोपादानेन चान्यान्यानि स्वकायपरकायशस्त्राण्युपलक्ष्यन्ते, यथा कटुकरसो मधुररसस्य स्वकायशस्त्रमित्यादि, एतेन पृथिवीकायस्याचित्ततया भवनं चतुर्धा प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् । तद्यथा-द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च । तत्र स्वकार्येन परकायेण वा यदचिन्तीकरणं तद् द्रव्यतः, यदा तु क्षाराऽऽदिक्षेत्रोत्पन्नस्य मधुराऽऽदिक्षेत्रोत्पन्नस्य च तुल्यवर्णस्य भूम्यादेः पृथिवीकायस्य परस्परं सम्प्रेक्षणाचित्तताभवनं तदा तत् क्षेत्रतः, क्षेत्रस्य प्राधान्येन विवक्षणात् । यद्वा-मा भूदपरक्षेत्रोद्भवेन पृथिवीकायान्तरेण सह मीलनं, किम्बन्धनं क्षेत्रे योजनशतपरतो यदा नीयते तदा सर्वोऽपि पृथिवीकायः सर्वस्यापि क्षेत्राद्योजनशतादूर्ध्वमानीतो भिन्नाऽऽहारत्वेन शीताऽऽदिसम्पर्कतश्चाऽऽवश्यमचिन्तीभवति, इत्थं च क्षेत्राऽऽदिकमेणाचिन्तीभवनमप्याऽऽदीनामपि भावनीयं, यावद्भनस्पतिकायिकानां, तथा च हरीतक्यादयो योजनशतादूर्ध्वमानीताऽचिन्तीभूतत्वादौषधाऽऽर्घ्यं साधुभिः प्राप्तगृह्यन्ते इति । कालतस्वचित्तता स्वभावतः स्वायुःक्षयेण सा च परमार्थतोःतिशयज्ञानेनैव सम्यक् परिहायते, न ह्यास्थिकज्ञानेनेति न व्यवहारप्रथमवतरति । अत एव च तृषाऽतिपीडितानामपि साधूनां स्वभावतः स्वायुःक्षयेणाचिन्तीभूतमपि तडागोष्कं पानाच्च

वर्द्धमानस्वामी भगवान् नानुज्ञातवान्, इत्थंभूतस्याचिन्तीभवनस्य कुत्रस्थानां दुर्लभ्यत्वेन मा भूत् सर्वत्रापि तडागोष्के सचित्तेऽपि पाश्चात्यसाधूनां प्रवृत्तिप्रसङ्ग इति कृत्वा, भावतोऽचिन्तीभवनं पूर्ववर्णाऽऽदिपरित्यागतोऽपरवर्णाऽऽदितया भवनम् । तदेवमुक्तोऽचिन्ताऽपि पृथिवीकायः । एतेन आचिन्तेन साधूनां प्रयोजनम् । तथा आऽऽह- (बुक्तं इत्यादि) व्युत्क्रान्ता अपगता योनिः उत्पत्तिस्थानं यत्र तेन विध्वस्तयोनिना प्राप्तुं कन, इदं वक्ष्यमाणस्वरूपं प्रयोजनं साधूनां भवति ।

तदेवोपदर्शयति-

अवरद्विगविसबंधे, लवणेन व सुरभिउवलपणं वा ।

अचित्तस्स उ गहणं, पओयणं तेणिमं वऽक्कं ॥ १४ ॥

अपराधनम् अपराद्ध पीडाजनकता, तदस्यास्तीति अपराद्धिकां लूतास्फोटः, संपर्काऽऽदिदेशो वा । विषं प्रतीतिं तच्च द्रष्टृप्रभृतिषु चारितं सम्भवति, तयोरुपशमनाय बन्ध इव बन्धः प्रलेपस्तस्मिन् कर्तव्येऽचित्तपृथिवीकायस्य गौरवृत्तिकारदारतिकाऽऽदिरूपस्य ग्रहणं प्रयोजनम् । यद्वा-लवणेन प्रतीति-न (अचित्तस्स ति) विभक्तिपरिणामेनेह तृतीयान्तं स्वबध्यते, अचित्तेनालवणमक्रभोजनाऽऽदौ प्रयोजनम्, अथवा सुगन्धुपलेन गन्धपाषाणेन गन्धराहकाऽऽस्थेन प्रयोजनं, तेन हि पामाप्रस्तवान्नाताऽऽदिः क्रियते, वाशब्दे विकल्पार्थः, अथवा-तेन पृथिवीकायनेदमन्यत्प्रयोजनम् ।

तदेवाऽऽह-

ठाणनिसियणतुयट्ठण-उच्चाराईण चेव उस्सगो ।

घुट्ठगडगललेवो, एमाइ पओयणं बहुहा ॥ १५ ॥

इह साधुभिः सचित्तप्रिध्रपरिहारद्वारेणाचित्ते भूतलप्रवेशे यत् स्थानं कायोऽन्तर्गो विधीयते, यच्च निषीदनम् उपवेशनं, यच्च त्वगपवर्तनं स्वापः, यच्च उच्चाराऽऽदीनां पुरीषप्रस्त्रवणक्षेत्रमनिष्ठधृतानामुत्सर्गः, तथा यो घुट्ठकां लेपितपात्रमसृणताकारकः पाषाणो, ये च डगलकाः पुरीषोत्सर्गानन्तरमपानमोञ्चनकपापाणाऽऽदिस्त्रण्डरूपाः, यच्च लेपो भोगपुरपापाणाऽऽदिनिष्पन्नस्तौम्वकपात्राभ्यन्तरे दीयते, एवमादि ' बहुधा ' बहुप्रकारम् अचित्तेन पृथिवीकायेन प्रयोजनम् । उक्तः सचित्ताऽऽदिभेदभिन्नः पृथिवीकार्यापण्ड । पि० (अक्कायस्य पण्डं सचित्तम् ' आउकाय ' शब्दे द्वितीयभागे २२ पृष्ठेऽवोचम्) (अचित्तेनाक्कायेन बहुप्रकारेण द्रष्टव्यः) जीवन्धाधनं संयतानां वर्षाकालादव्याग् कल्पने, न शेषकालं, शेषकाले त्वनेकदोषसंभवान् । (ते च दोषाः ' धावण ' शब्दे चतुर्थभागे २७५१ पृष्ठे गताः) (तेजस्कायः ' तेउक्काइय ' शब्दे चतुर्थभागे २३४३ पृष्ठे गतः) (' वाउकाय ' शब्दे वक्ष्यामि वायुकार्यापण्डम्) (द्विन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियशब्देषु तत्तत्पिण्डाः) तदेवं सचित्ताऽऽदिभेदभिन्नस्त्रिप्रकारोऽपि द्रव्यपिण्डः प्रत्येकं पृथिवीकायाऽऽदिभेदान्नवविध उक्तः । संप्रति एतेषामेव नवानां पृथिवीकायाऽऽदीनां द्रव्यादिमिश्रणतो मिश्रं द्रव्यपिण्डमभिधित्तुराह-

अह मीसओ य पिंडो, एएसिं चिय नवएह पिंडाणं ।

दुगसंजोगाईओ, नायव्वो जाव चरमो ति ॥ ५३ ॥

अयेनान्तर्त्यद्योतने, केवलपृथिवीकायाऽऽदिपिण्डाभिधाना-

इह क्षेत्रकालपिण्डौ-“नामं उच्यते पिंडः, द्रव्यं स्वसे य कालं भावे य।” इति गाथानिर्देशक्रमोपेतया चतुर्थपञ्चमपिण्डौ क्षेत्रम् आकाशम् कालः समयविषयैरूपः, तत्र त्रयः प्रदेशाः क्षेत्रप्रस्तायादाकाशप्रदेशाः, तथा त्रयः समयाः कालस्य निर्विभागा भागाः, तुशब्दो विशेषणार्थः, स च परस्परमनुगता इति विशेषयति; चतुष्पञ्चमपिण्डयोः क्षेत्रकालपिण्डयोः स्वरूपम्। इयमत्र भावना-त्रयः परस्परमनुगता आकाशप्रदेशाः त्रयः परस्परमनुगताः समया यथाक्रमं क्षेत्रपिण्डः कालपिण्ड इति वेदितव्याः, त्रिग्रहणं सोपलक्षणं, तेन द्वित्रपुरादयोऽपि द्रष्टव्याः। तदेवं क्षेत्रकालपिण्डौ निरुपचरितौ प्रतिपाद्य सम्प्रति तावैव सोपचारावभिधत्तं-(ठागद्विदुः दक्षिण

नया एसा) (दधिः स्ति) द्रव्ये पुद्गलस्कन्धरूपे स्थानम्-अव-
गाहः, स्थितिः कालतोऽस्थानं, स्थानं च स्थितिश्च स्थान-
स्थिती, ताभ्यां स्थानस्थितिः । अत्र पञ्चमी " यपः कर्मा-
ऽऽधारे " इत्यनेन सूत्रेण । ततोऽयमर्थः-स्थानं स्थिति
चाऽऽश्रित्य यस्तदाऽऽदेश क्षेत्रकालाऽऽदेशः क्षेत्रकालप्रा-
धान्यविवक्षया क्षेत्रेण कालेन च व्यपदेशस्तस्माच्चतुष्पञ्च-
मपिण्डयोः प्ररूपणा कार्या । किमुक्तं भवति ?-स्कन्धरूपं
पुद्गलद्रव्येऽवगाहचिन्तामाश्रित्य क्षेत्रप्राधान्यविवक्षया यदा
क्षेत्रेण व्यपदेशो यथा एकप्रादेशिकोऽयं द्विप्रादेशिकोऽयं त्रि-
प्रादेशिक इत्यादि, स इत्थं क्षेत्रतो व्यपदिश्यमानः क्षेत्रपिण्ड
इत्युच्यते क्षेत्रतो व्यपदिष्टः पिण्डः क्षेत्रपिण्ड इति व्युत्पत्तेः ।
यदा तु कालतोऽवस्थानमाश्रित्य कालप्राधान्यविवक्षया
कालेन व्यपदेशो यथा एकसामयिको द्विसामयिक इत्यादि,
तदा स कालपिण्डोऽपि भवत्यनेन कालतो व्यपदिष्टः पिण्डः
कालपिण्ड इति समासाऽऽध्यायणान् । अथवा-त्रिप्रदेशा-
ऽऽद्यात्मकक्षेत्रपिण्डः, यदि वा-त्रिसमयाऽऽद्यात्मककालपि-
ण्डे यदवस्थितं पुद्गलद्रव्यं तत्तदादेशान् क्षेत्रकालव्य-
पदेशान्, क्षेत्रकालोपचारादित्यर्थः । यथाकमं क्षेत्रपिण्डः
कालपिण्डः । प्रकारान्तरं संपचारी क्षेत्रकालपिण्डावाह-
(जन्तु जया तत्परवर्णया) ' यत्र वसत्यादौ यदा प्र-
थमपौरुष्यादौ ' तत्प्ररूपणा ' पिण्डप्ररूपणा क्रियते स-
पिण्डः प्ररूप्यमाणो नामाऽऽदिपिण्डो वसत्यादिकेत्रमधिकृत्य
क्षेत्रपिण्ड उच्यते, यथाऽमुकवस्तिरूपक्षेत्रपिण्ड इति, प्र-
थमपौरुष्यादिकं तु कालमाधिकृत्य कालपिण्डो यथाऽमुकप्र-
थमप्रहराऽऽदिरूपः कालपिण्ड इति । " इह तिष्ठि उ पयस-
समया " इत्यत्र पर आक्षेपमाह-ननु मूर्तेषु द्रव्येषु परस्पर-
मनुबन्धतः सङ्ख्याबाहुल्यतश्च पिण्ड इति व्यपदेशो घटते,
क्षेत्रकालयोस्तु न परस्परमनुबन्धो नाऽपि काले सङ्ख्याबाहु-
ल्यम् । तथाहि-क्षेत्रमाकाशमुच्यते "सत्तं खलु आगासं" इति
वचनात्, तच्च नित्यमर्कव्रजमन्यान्, ततः सदैव विविक्रप्रदे-
शाऽऽत्मकतया व्यवस्थितमिति कथमाकाशप्रदेशानामनुब-
न्धः?, एकत्र मिश्रणाभावात् । कालोऽपि पूर्वापरसमयाविविक्रो
वार्त्तमानिकसमयरूप एव परमार्थिकः, पूर्वापरसमयविवि-
नष्टानुपपन्नत्वेन परमार्थतोऽसम्वात्, सतां च परस्परम-
नुबन्धः सङ्ख्याबाहुल्यं वा नासतां सदसतां वा, ततः काल-
द्वयमपि नापपद्यते इति कथं तत्र पिण्ड इति व्यपदेशः ? ।

अत्र प्रतिविधानमभिधित्सुराह-

मुत्तदविषसु जुजइ, जइ अन्नोऽन्नाणुवेहओ पिंडो ।

मुत्तिविमुत्तेसु वि सो, जुजइ नणु संखवाहल्ला ॥ ५६ ॥

ननु यदि मूर्तेषु द्रव्येषु ' अन्योऽन्यानुबन्धतः ' परस्परा-
नुबन्धतः, ' संखवाहल्ला ' इत्यप्यत्र सम्बध्यते, ' सङ्ख्या-
बाहुल्यतश्च ' आदिसङ्ख्यासम्भवतश्च पिण्ड इति व्यप-
देशो ' युज्यते ' योगमुपैति, घटते इत्यर्थः । तर्हि स पिण्ड
इति व्यपदेशः ' सूत्तिविमुत्तेष्वपि ' सूत्तिरहितेष्वपि, अमू-
र्तेष्वित्यर्थः, क्षेत्रप्रदेशकालसमयेषु युज्यते, तत्राऽपि पिण्ड-
शब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य परस्परानुबन्धस्य सङ्ख्याबाहुल्यस्य
च सम्भवात् । तथाहि-सर्वेऽपि क्षेत्रप्रदेशाः परस्परं नैर-
न्तर्यलक्षणं संबन्धेन सम्बद्धा अवतिष्ठन्ते, ततो यथा बाह-
रिण्यादिते चतुराऽऽदिघने परस्परनैरन्तर्यरूपानुबन्धतः स-

ङ्ख्याबाहुल्यतश्च पिण्ड इति व्यपदेशः प्रवर्त्तते । तथा क्षेत्र-
प्रदेशेष्वपि पिण्डशब्दः प्रवर्त्तमानो न विरुध्यते, तत्राऽपि
परस्परनैरन्तर्यरूपस्यानुबन्धस्य सङ्ख्याबाहुल्यस्य च सम्भ-
वान्, तथा कालोऽपि परमार्थतः सन् द्रव्यं च, ततः सोऽपि
परिणामे, सतः सर्वस्य परिणामित्वाभ्युपगमाद्, अन्यथा
सन्वायोगान्, एतादृशान्यत्र धर्मसङ्ख्यागिणीकादौ * विभा-
घितमिति नेह भूयो विभाव्यते, ग्रन्थगौरवभयात्, परि-
णामी चान्वयी तेन तेन रूपेण परिणममान उच्यते, ततोऽ-
स्ति वार्त्तमानिकस्याऽपि समयस्य पूर्वापरसमयाभ्यामनुब-
न्धः, केवलं तौ पूर्वापरसमयावसम्भावपि बुद्ध्या सन्नाविव
विवक्षितौ, ततः सङ्ख्याबाहुल्यमपि तत्रास्तीति पिण्डश-
ब्दप्रवृत्त्यविरोधः ।

सम्प्रति क्षेत्रे पिण्डशब्दप्रवृत्त्यविवर्गं
दृष्टान्तद्वारेण समर्थयते-

जह तिपासो खंधो, तिसु वि पयमेसु जो समोगाहो ।

अविभागिण संबद्धो, कहं तु नेवं तदाधरो ? ॥ ५७ ॥

यथा कश्चिदनिर्दिष्टव्यक्तिकः ' त्रिप्रदेशिकः ' त्रिपरमाणुवा-
त्मकः स्कन्धस्त्रिष्वप्याकाशप्रदेशेष्ववगाहो, न त्वेकस्मिन् द-
योर्वैत्यपिशब्दार्थः ' अविभागेन सम्बद्धो ' विभागां नैरन्त-
र्याभावस्तद्भावाऽविभागां, नैरन्तर्यमित्यर्थः । तेन सम्बद्धो
नैरन्तर्यसम्बन्धसंबद्ध इति भावः, पिण्ड इति व्यपदिश्यते,
नैरन्तर्येणावस्थानभावात् सङ्ख्याबाहुल्यतश्च, एवं त्रि-
प्रदेशावगाहत्रिपरमाणुस्कन्ध इव तदाधारः-त्रिपरमाणु-
स्कन्धाऽऽधारः प्रदेशत्रयसमुदायः कथं तु न पिण्ड इति
व्यपदिश्यते?, सोऽपि पिण्ड इति व्यपदिश्यताम्, उभय-
त्राप्युक्तनीत्या विशेषाभावात् ।

सम्प्रति " जन्तु जया तत्परवर्णया " इत्येतद्व्याचिख्यासु-
नामस्थापनाद्रव्यभावपिण्डानां योगविभागसम्भवान् पारमा-
र्थिकं पिण्डत्वं, क्षेत्रकालयोस्तु योगविभागसम्भवत आप-
चारिकं प्रतिपादयन्नाह-

अहवा चउएह नियमा, जोगविभागेण जुजए पिंडो ।

दोसु जहियं तु पिंडो, वमिजइ कीरए वावि ॥ ५८ ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने, पूर्वं हि क्षेत्रकालयोर्यथास-
ङ्ख्यं प्रदेशसमयानां परस्पराऽनुबन्धतः सङ्ख्याबाहुल्यतश्च
पारमार्थिकं पिण्डत्वमुक्तम् । यथा तत्र युज्यत एव, योगवि-
भागसम्भवात् । तथाहि-लोके यत्र योगं सति विभागः
कर्तुं शक्यते, विभागे वा सति योगः तत्र पिण्ड इति व्य-
पदेशः, न च क्षेत्रप्रदेशेषु योगं सत्यपि विभागः कर्तुं श-
क्यः, नित्यत्वेन तेषां तथाव्यवस्थितानामन्यथा कर्तुमश-
क्यत्वात्, ततो न तत्र पारमार्थिकं पिण्डत्वं, तथा समयो
वर्त्तमान एव सन् नातीतोऽनागतो वा, तयोर्विनष्टानुपप-
त्वेनाविद्यमानत्वात्, ततोऽत्र विभाग एव न तु कदाचनोऽपि
योग इति पारमार्थिकपिण्डत्वाभावः, ततोऽन्यथा क्षेत्रकालपि-
ण्डप्ररूपणा कर्तव्येति प्रकारान्तरता, ' चतुर्णां ' नामस्थाप-
नाद्रव्यभावपिण्डानां ' योगविभागेन ' योगविभागसम्भवेन
नियमान्पिण्ड इति व्यपदेशो युज्यते । तथाहि-नाम्नः पि-

एङः, “ नामनामयतोरभेदोपचारात् । ” यद्वा-नाम्ना पिरण्डो नामपिरण्ड इति व्युत्पत्तेः पुरुषाऽऽदिकमेव भग्यते, तस्य च हस्तपादाऽऽदिभिरवयवैर्युक्तस्याऽपि खङ्गाऽऽदिभिर्विभागः कर्तुं शक्यते इत्यस्ति योगे सति विभागः । यद्वा-पूर्वे गर्भे मांस-पेशीरूपस्य सन्तो हस्ताऽऽदिभिरवयवैर्वियोगः पश्चात्कमेण तैः सह संयोग इति विभागे सति योगः ततः पिरण्डरूपता, तथा स्थापनापिरण्डऽक्षत्रिकाऽऽदिरूपे पूर्वे विभागे सति संयोगः, संयोगे वा सति विभाग इति पिरण्डरूपता, द्रव्य-पिरण्डेऽपि गुडौदनाऽऽदिके विभागपूर्वकः संयोगः संबंधपूर्व-को वा विभागः सुप्रतीत इति पारमार्थिकपिरण्डरूपता, भावपिरण्डेऽपि भावभाववतोः कथञ्चिदभेदात्साध्यादिरेव मूर्तौ विग्रहयान् गृह्यते, तत्र संयोगविभागौ नामपिरण्ड इव तत्त्विकाविति पारमार्थिकी पिरण्डरूपता, क्षेत्रकालयो-स्तूक्तनीत्या न संयोगविभागाविति न तत्र पिरण्डशब्दप्रवृ-त्तिः, तस्मात्नामाऽऽदिपिरण्ड एव तत्तत्क्षेत्रनिवासाऽऽदिकं प-र्यायमुद्भूतरूपं विवक्षित्वा क्षेत्रपिरण्डकालपिरण्डशब्दाभ्यां व्य-पदिश्यते । तथा चाऽऽह-“ दोसु जहियं तु ” इत्यादि । ‘ जयोः ’ क्षेत्रकालयोः ‘ यत्र ’ वसत्यादौ यदा वा प्रथमपौरुष्यादौ यः पि-रण्डो नामाऽऽदिरूपो व्याघर्यते, यद्वा-यत्र गृहे महानसाऽऽदौ वा पिरण्डो गुडपिरण्डाऽऽदिमौदकाऽऽदिपिरण्डो वा क्रियते, यदा वा प्रथमप्रहराऽऽदौ निष्पाद्यते स व्याघर्यमानो नामाऽऽदिपि-रण्डः क्रियमाणो वा गुडौदनाऽऽदिपिरण्डस्तत्क्षेत्रकालापेक्षया क्षेत्रपिरण्डः कालपिरण्डश्च व्यपदिश्यते, यथाऽमुकवसत्यादिक्षे-त्रपिरण्डः प्रथमपौरुषीपिरण्ड इत्यादि । उक्तौ क्षेत्रकालपिरण्डौ ।

सम्प्रति भावपिरण्डमभिधित्सुराह-

दुविहो उ भावपिंडो, पसत्थओ चैव अप्पमत्थो य ।

एणमि दोएहं पि य, पत्तंय परूवणं बोच्छं ॥५६॥

‘ द्विविधः ’ द्विप्रकारः भावपिरण्डः, तद्यथा-प्रशस्तः, अप्रश-स्तश्च । तत्र एनयोर्द्वयोरपि प्रत्येकं प्ररूपणां प्ररूप्यते, छा-त्रपि भावपिरण्डौ यथा गाथापद्धत्या सा प्ररूपणा, तां वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

एगविहाइ दसविहो, पसत्थओ चैव अप्पसत्थो य ।

संजम विजाचरणे, नाणाऽऽदितिगं च तिविहो उ ॥६०॥

नाणं दंसण तव सं-जमो य वय पंच छञ्ज जाणेजा ।

पिंडेसण पाणेमण, उगहपडिमा य पिंडम्मि ॥६१॥

पवयणमाया नव बं-भगुत्तिओ तह य समणधम्मो य ।

एस पसत्थो पिंडो, भणिओ कम्मट्टमहणेहि ॥६२॥

प्रशस्तः, अप्रशस्तश्च भावपिरण्डः प्रत्येकं दशविधः दश-प्रकारः ‘ किं रूपः ? ’ इत्याह ‘ एकविधाऽऽदिकः ’ एकविधो द्विविधस्त्रिविधश्चतुर्विधो यावद्दशविध इति, तत्र प्रथमन उद्देशकमप्रामाण्यानुसरणात्प्रशस्तं भावपिरण्डं दशविधम-प्यभिधधाति- (संजमेत्यादि) तत्रैकविधः प्रशस्तो भाव-पिरण्डः संयमः, इह संयमो ज्ञानदर्शने विना न भवति, पूर्व-द्रव्यलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्ध इति वचनप्रामा-ण्यात्, ततो ज्ञानदर्शने संयम एवान्तर्भूते विवक्षिते इति संयम एवैकः प्रशस्तभावपिरण्डत्वेन प्रतिपाद्यमानो न वि-रुध्यते । (प्रशस्तैकविधभावपिरण्डः, तत्स्वरूपम् ‘ सं-जम ’ शब्दे वक्ष्यामि) १ । द्विविधः पिरण्डः- विद्या

१, चरणम् २ । विद्या-ज्ञानं १ (प्रशस्तद्विविधभावपिरण्डः ‘ णाण ’ शब्दे चतुर्थभागे १६३६ पृष्ठे गतः) त-त्त्व-आभिनिबोधिक-धृतावधि-मनःपर्यव-केवलज्ञान-भेदात् पञ्चविधम् । (तत्र आभिनिबोधिकज्ञानम् ‘ आ-भिणिबोहिय ’ शब्दे द्वितीयभागे २५२ पृष्ठे गतम्) (धृतज्ञानम् ‘ सुय ’ शब्दे वक्ष्यामि) (अवधिज्ञानम् ‘ ओहिणाण ’ शब्दे तृतीयभागे १५६ पृष्ठे प्रतिपादितम्) (मनःपर्यवज्ञानम् ‘ मणपञ्जवणाण ’ शब्दे वक्ष्यामि) (केवलज्ञानसर्वस्वम् ‘ कं-वलणाण ’ शब्दे तृतीयभागे ६४२ पृष्ठे विस्तरतो गतम्) चरणं क्रिया २, (सा च विस्तरतः ‘ किरिया ’ शब्दे तृती-यभागे ५३१ पृष्ठे निरूपिता) अत्र सम्यग्दर्शनं ज्ञान एवा-न्तर्भूतं विवक्षितमिति न पृथग्गणितं, विवक्षा हि वक्त्रधी-ना, वक्त्रा च कदाचित्संक्षेपेणाभिधित्सुस्तां तां प्र-त्याससिमधिकृत्य तत्तदन्तर्भावेनाभिधत्ते, कदाचि-त्पुनर्विशेषपरिज्ञानोत्पादनाय विस्तरेणाभिधित्सुः सर्व-धैविकत्वेन पृथक् प्रतिपादयति, ततः कदाचित् ज्ञानाऽऽदि-तिकं संयम इति प्रतिपाद्यते, कदाचित् ज्ञानक्रिये इति, क-दाचित्पुनः परिपूर्णमपि साक्षाद्यथा ज्ञानाऽऽदिकमिति न कश्चिदोपः २ । त्रिविधः पिरण्डः पुनः-‘ ज्ञानाऽऽदिकम् ज्ञान-दर्शनं-चरित्राणि । (प्रशस्तत्रिविधभावपिरण्डः-ज्ञानम् १-‘ णाण ’ शब्दे चतुर्थभागे १६३६ पृष्ठे प्ररूपितम्) तद्भेदाश्च स्वस्वशब्दादवगन्तव्याः । (दर्शनम् २- सभेदम् ‘ दंसण ’ शब्दे चतुर्थभागे २४२५ पृष्ठेऽवलोकनीयम्) (चरित्रम् ३-‘ चारित्त ’ शब्दे तृतीयभागे ११७५ पृष्ठे गतम्) (विस्तरश्चात्र-‘ चरित्त ’ शब्दे तस्मिंश्च भागे ११४१ पृष्ठे निरूपितः) ३ । चतु-र्विधः पिरण्डः-ज्ञान १-दर्शन २-तपः ३-संयमाः ४, (प्रश-स्तचतुर्विधभावपिरण्डमध्ये ज्ञानम् १-स्वस्थाने । दर्शनम् २, ‘ दंसण ’ शब्दे । तपः तद्भेदश्च ३ ‘ तव ’ शब्दे चतुर्थभा-गे २१६६ पृष्ठे विस्तरं गतः ३) (‘ संयम ’ ४ स्वस्थाने वक्ष्यामि) ४ । पञ्चविधः-पञ्चवर्तानि, प्राणातिपात १-मृषावादा २-उत्तादान ३-मैथुन ४-परिग्रहनिवृत्तिलक्ष-णानि ५ । अत्राऽपि ज्ञानदर्शने अन्तर्भूते विवक्षिते इति न पृथग्गणितं, रात्रिभोजनविरमणमप्येतत्पु पञ्चसु यथायो-गमन्तर्भूतं विवक्षितं ततो न पञ्चविधत्वव्याघातः । एव-मुत्तरत्राऽपि यथायोगमन्तर्भावभाषणा भावनीया । (प्रशस्तपञ्चविधभावपिरण्डान्तर्गता प्राणातिपातनिवृत्तिः १-‘ पाणाइवायवेरमण ’ शब्देऽस्मिंश्च भागे २४६ पृष्ठे गता) (मृषावादननिवृत्तिः २ ‘ मुसावायवेरमण ’ शब्दादवगन्तव्या) (अदत्तादाननिवृत्तिः ३ ‘ अदत्तादाणवेरमण ’ शब्दे प्रथम-भागे ५४० पृष्ठे गता) (मैथुननिवृत्तिम् ४ ‘ मेहुणवेरमण ’ शब्दे वक्ष्यामि) (परिग्रहनिवृत्तिः ५ ‘ परिग्गहवेरमण ’ शब्देऽस्मिंश्च भागे ५७० पृष्ठे गता) ५ । षड्विधो भावपि-रण्डः-षड् व्रतानि, तत्र पञ्च व्रतानि पूर्वोक्तान्येव प्राणाति-पातविरमणाऽऽदीनि, षष्ठं तु रात्रिभोजनविरमणलक्षणम् (प्रशस्तषड्विधभावपिरण्डान्तर्गताः प्राणातिपाताऽऽद्यः परि-ग्रहविरमणान्ताः स्वस्वस्थाने व्याख्याताः) (रात्रिभोजनवि-रमणम् ‘ रात्रिभोजणवेरमण ’ शब्दे वक्ष्यामि) ६ । तथा सप्त विधे पिरण्डे-सप्त पिरण्डवणाः, सप्त पानैषणाः, सप्त अ-वग्रहप्रतिमाः । तत्र पिरण्डवणाः पानैषणाश्च सप्त संसृ-ष्टाऽऽद्यः । ताश्चमाः-

“ संसदुमसंसदु, उद्ध नह अण्णलेयडा खेव ।

उग्गहिया पग्गहिया, उज्झयधम्मा य सत्तमिया ॥१॥ ” पिं ।

(विस्तरं ‘ पिंडसणा ’ शब्देऽप्ये वक्ष्यामि) (पानिपणाञ्च

‘ पाणेसणा ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८४६ पृष्ठे व्याख्याताः)

(अवग्रहप्रतिमा वर्णनविषयनियमविशेषाः, ते च द्वि-

तीयभागे ७२४ पृष्ठे ‘ उग्गह ’ शब्दे व्याख्याताः) (विशेषं

चात्र ‘ वसहि ’ शब्दे वक्ष्यामि) ७ । तथा—अष्टविधः

पिण्डः—अष्टौ प्रवचनमातरः, (ताश्च ‘ पवयणमाउआ ’

शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७८५ पृष्ठे गताः) ८ । तथा नव-

विधः पिण्डः नव ब्रह्मचर्यगुणयः । तासां खेदं स्वरूपम्—

“ वसहि कह निस्सिज्जिय, कुहुंनर पुव्वकीलिय पणीए ।

अइमायाहार विभू-सणं च नव वंभगुत्तीओ ॥ १ ॥ ”

(प्रशस्तनवविधभावपिण्डप्रतिपादिकायाविशेषं ‘ वं-

भन्नेरगुत्ति ’ शब्दे वक्ष्यामि) ९ । तथा चेति समुच्चये,

दशविधः पिण्डः दशप्रकारः भवणधर्मः । स चायम्—

“ खंती य महवऽज्ज, मुत्ती तव संजमे य बोद्धव्ये ।

सखं सायं आकि-चणं च वंभं च जइधम्मो ॥ १ ॥ ”

(प्रशस्तदशविधभावपिण्डप्रतिपादिकाया अस्या गाथाया

अक्षरगमनिका ‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे २६६७ पृष्ठे गता)

(विस्तरश्चाऽत्र ‘ समणधम्म ’ शब्दादवगन्तव्यः) प्रश-

स्तभावपिण्डस्योपसंहारमाह—(एसो इत्यादि) ‘ एष ’ द-

शप्रकारोऽपि भावपिण्डः कर्माष्टकमर्थनैः तीर्थकुट्टिभेदि-

तः, अनेन स्वमनीषिकाव्युदासमाह ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

सम्प्रति अप्रशस्तं भावपिण्डं दशविधमपि क्रमेणाऽऽह—

अपसत्थो य असंजम, अआणं अविरइ य मिच्छत्तं ।

कोहायामवकाया, कम्मं गुत्ती अहम्मो य ॥ ६३ ॥

(अपसत्थो य इत्यादि) अप्रशस्तः पुनर्भावपिण्ड एक-

विधः—असंयमः, विरत्यभावः, अत्राऽज्ञानमिथ्यात्वाऽऽदी-

नि सर्वाण्यप्यन्तर्भूतानि धिक्चयन्ते, ततो न कश्चिद्विषयः ।

(अप्रशस्तं कविधभावपिण्डः असंयमः, स च सप्तदश-

विधः ‘ असंजम ’ शब्दे प्रथमभागे ८२३ पृष्ठे निरू-

पितः) १ । द्विविधः—अज्ञानाऽविरती, चशब्दा मिथ्या-

त्वशब्दानन्तरं योजनीयः, अत्र मिथ्यात्वकषायाऽऽद्यः स-

र्वेऽप्यत्रैवान्तर्भूता विवक्षितास्ततो न द्विविधव्याघातः,

एवमुत्तराभ्यन्तर्भावभावना भावनीया, (अप्रशस्तद्विवि-

धभावपिण्डान्तर्गतम् अज्ञानम् १—‘ अआण ’ शब्दे प्रथ-

मभागे ४८७ पृष्ठे सविस्तरं निरूपितम् ।) (तन्मध्यगा दश-

विधाऽपि अविरतिः २—‘ अविरइ ’ शब्दे तस्मिन्नेव

भागे ८०८ पृष्ठे निरूपिता) २ । द्विविधः—मिथ्यात्वं,

चशब्दादज्ञानाविरती च । (मिथ्यात्वम् १—मिच्छत्तं ’ श-

ब्दादवगन्तव्यम् ।) (अज्ञाना २—ऽविरती ३ स्वस्वस्थाने गते)

३ । चतुर्विधः—अस्वारः क्रोधोऽऽद्यः क्रोधमानमायालोभाः,

(तत्र क्रोधस्वरूपम्—‘ कोह ’ शब्दे तृतीयभागे ६८३

पृष्ठे गतम्) (तस्यानेकविधक्रोधस्याऽऽत्मप्रतिष्ठितत्वाऽऽदि-

भेदाः सदण्डकाः ‘ कसाय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३६५ पृष्ठे

उक्ताः) (मानम् २—‘ माण ’ शब्दे विस्तरतो वक्ष्यामि) (माया

३—‘ माया ’ शब्दादवलोकनीया) (लोभः, तत्फलानि च ४—

‘ लोभ ’ शब्दे वक्ष्यामि) ४ । पञ्चविधः—पञ्चाऽऽभवद्वाराणि

प्राणानिपातसृपावादाऽऽस्ताऽऽदानमैथुनपरिग्रहरूपाणि । (तत्र

प्राणानिपातः १—‘ पाणाइवाय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८४३ पृष्ठे

रूपितः) (सृपावादा २—‘ मुसावाय ’ शब्दे वक्ष्यामि) (अ-

दस्ताऽऽदानम् ३—‘ अदस्तादाण ’ शब्दे प्रथमभागे ५२७ पृष्ठे ग-

तम्) (मैथुनम् ४—‘ मैथुण ’ शब्दे वक्ष्यामि) (परिग्रहः ५

‘ परिग्रह ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५५२ पृष्ठे गतः) ५ । पञ्च-

विधः—(कायं सि) कायवधाः पृथिवीकायिकाऽऽदिविनाशाः,

(ते च ‘ लुकायवह ’ शब्दे तृतीयभागे १३४३ पृष्ठे निरूपि-

ताः) ६ । सप्तविधः—कर्मणि कर्मविषयो द्रष्टव्यः । इह क-

र्मशब्देन कर्मबन्धनवन्धनभूता अध्यवसाया गृह्यन्ते,

भावपिण्डाधिकारात्, तत आयुर्जेशेषसप्तकर्मबन्धनिब-

न्धनभूताः कायायिका अकायायिका वा परिणामविशे-

षा जातिभेदापेक्षया सप्तभेदाः । सप्तविधोऽप्रशस्तो भाव-

पिण्डः । (अध्यवसायशब्दार्थः ‘ अज्जवसाय ’ शब्दे

प्रथमभागे २३२ पृष्ठे गतः) (ते च अध्यवसायाः ‘ अणु-

भागबंधद्वाराण ’ शब्दे प्रथमभागे ३६६ पृष्ठे विस्तरतो नि-

रूपिताः) (सप्तविधकर्मज्ञानाय तृतीयभागे २४३ पृष्ठ-

गत ‘ कम्म ’ शब्दो द्रष्टव्यः) ७ । अष्टविधोऽपि भा-

वपिण्डः—कर्मविषयः । तत्रापीयं भावना—कर्माष्टकबन्ध-

नवन्धनभूताः कायायिकाः परिणामविशेषा जातिभेदा-

पेक्षयाऽष्टभेदाः, अष्टविधोऽप्रशस्तो भावपिण्डः । (अष्ट-

विधं कर्म ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २४८ पृष्ठे विस्तरतः प्रति-

पादितम्) ८ । (अगुत्तीओ सि) नव ब्रह्मचर्यगुमिप्रतिपक्ष-

भूता नव ब्रह्मचर्यगुमयः, (ताश्च ‘ वंभन्नेरगुत्ति ’

शब्दे वक्ष्यामि) ९ । तथा अधर्मः—दशविधधर्मप्रति-

पक्षभूतः (स चाधर्मः ‘ अध (ह) म्म ’ शब्दे प्रथमभागे

५६६ पृष्ठे गतः) दशविधोऽप्रशस्तो भावपिण्डः १० ।

सम्प्रति प्रशस्ताप्रशस्तयोर्भावपिण्डयोर्लक्षणमाह—

वज्जइ य जेण कम्मं, सो सव्वो होइ अप्पसत्थो उ ।

मुच्चइ य जेण सो पुण, पसत्थओ नवरि विभेओ ॥६४॥

इह येन भावपिण्डेनैकविधाऽऽदिकेन प्रवर्त्तमानेन ‘ कर्म ’

ज्ञानावरणीयाऽऽदि बध्यते, चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स

च दीर्घस्थितिकं दीर्घसंसागानुबन्धि विपाककटुकं च

येन बध्यते इति समुच्चिनोति, स सर्वोऽप्यप्रशस्तो

भावपिण्डो ज्ञातव्यः । येन पुनरेकविधाऽऽदिना प्रवर्त्तमानेन

कर्मणः सकाशात् शनैः शनैः सर्वोऽऽत्मना वा मुच्यते,

स प्रशस्तो भावपिण्डो विज्ञेयः । आह—पिण्डो नाम बहुना-

मेकत्र मीलनमुच्यते, पिण्डनं पिण्ड इति व्युत्पत्तेः, भावाश्च

संयमाऽऽदयो यदा प्रवर्त्तन्ते तदैकसङ्ख्या एव, एकस्मिन्

समये एकस्यैवाध्यवसायस्य भावात्, ततः कथं पिण्ड-

त्वम् ? इति, अत्रोत्तरमाह—

दंमणानाणचरित्ता ण पज्जवा जे उ जत्तिया वावि ।

सो सो होइ तयक्खो, पज्जवेयालणा पिंडो ॥ ६५ ॥

इह चारित्रग्रहणेन तपःप्रभृत्यपि गृह्यते, तस्याऽपि विरति-

परिणामरूपतया चारित्रभेदत्वात्, ततो दर्शनज्ञानचारि-

भारणां प्रत्येकं ये ये ‘ पर्यवाः ’ पर्यायाः आविभागपरिच्छेदरूपा

यदा यदा ‘ यावन्तो ’ यत्परिमाणा वर्त्तन्ते स स तदा तदा त-

त्तदाख्यो-दर्शनाऽऽख्यो ज्ञानाऽऽख्यश्चात्राऽऽख्यः ‘ पर्यववेयाल-

नापिण्डः ’ पर्यायप्रमाणकरणेन पिण्डः पर्यायसंघतिविशेषा

पिण्डो भवनीत्यर्थः। इयमत्र भावना-इह यदा संयमपक्ष के-
यलः प्राधान्येन विवक्ष्यते, न तु सर्वा अपि ज्ञानदर्शने, संयम-
स्य तद्विनाभावित्वेन तयास्तत्रैवान्तर्भावविषयत्वात्, तदा ये
नस्य संयमस्याऽविभागपरिच्छेदाऽऽख्याः पर्यायास्ते समु-
दायेनैकत्र पिण्डीभूय व्यवतिष्ठन्ते, परस्परं तादात्म्यसम्बन्धे-
न सम्बद्धत्वात्, ततः संयमपर्यायसंहृत्यपेक्षया पिण्ड इति
संयम एकविधभावपिण्डित्वेनोच्यमानो न विवक्ष्यते, यत्र
तु तस्मिन्नेव संयमरूपेऽध्यवसाये पृथग्ज्ञानविषयता क्रिया-
विषयता च भवति, यथा वस्तुयाथान्म्यपरिच्छेदरूपोऽंशो ज्ञानं
प्राणातिपाताऽऽदिविरतिरूप परिणामविशेषस्तु क्रियेति
तदा ये ज्ञानस्याविभागपरिच्छेदरूपाः पर्यायास्ते परस्परं ता-
दात्म्यसम्बन्धेनावस्थिता इति ज्ञानपिण्डः। ये तु क्रियाया
अविभागपरिच्छेदरूपाः पर्यायास्ते क्रियापिण्डः, ततो द्वि-
विधो भावपिण्डो ज्ञानक्रियाऽऽख्यः प्रतिपाद्यमानो न विव-
क्ष्यते, यदा तु तस्मिन्नेव संयमरूपेऽध्यवसाये पृथग् ज्ञान-
विषयता दर्शनविषयता चारित्रविषयता च, यथा वस्तुया-
थान्म्यपरिच्छेदरूपोऽंशो ज्ञानं तस्मिन्नेव वस्तुनि परिच्छिद्य-
मानं जितैरिन्धुमुक्तम्, अत इदं तथेतिप्रतिपत्तिनिबन्धनं क-
विरूपः परिणामविशेषो दर्शनं, प्राणातिपाताऽऽदिविरति-
रूपस्तु परिणामविशेषश्चारित्रमिति, तदा ये ज्ञानस्यावि-
भागपरिच्छेदरूपाः पर्यायास्ते समुदिता ज्ञानपिण्डो, ये तु
दर्शनस्य ते दर्शनपिण्डः, ये तु चारित्रस्य ते चारित्रपि-
ण्ड इति त्रिविधो ज्ञानदर्शनचारित्राऽऽख्या भावपिण्ड उप-
पद्यते, यदा तु तयोर्रूपोऽपि परिणामो भवति भिन्नश्च चा-
रित्राद्विवक्ष्यते तदा त्रयः पिण्डाः पूर्वोक्ताश्चतुर्थस्तु तपः-
पिण्ड इति चतुर्विधो भावपिण्डः, यदा तु पञ्च महाव्रता-
न्पेव केवलानि विवक्ष्यन्ते ज्ञानदर्शनतपांसि पुनस्तत्रैवान्त-
र्भावानि तदा ये प्राणातिपातविरतिपरिणामस्याविभागपरि-
च्छेदरूपा पर्यायास्ते परस्परं समुदितत्वात् प्राणातिपात-
विरतिपिण्डः, ये तु मृषावाद्विरतिपरिणामस्य ते मृषावाद्-
विरतिपिण्डः। एवं यावदे परिग्रहविरतिपरिणामस्य ते
परिग्रहविरतिपिण्ड इति पञ्चविधो भावपिण्ड उपपद्यते।
एवं शेषेष्वपि पिण्डेषु पिण्डत्वभावना भावनीया। एवम-
प्रशस्तेष्वपि भावपिण्डेषु। तदेवं पिण्डनं पिण्ड इति भाव-
विषयां व्युत्पत्तिमधिकृत्य संयमाऽऽदेः पिण्डत्वमुक्तम्। अ-
थवा-भावपिण्डविचारे पिण्डशब्दः कर्तृसाधनां विवक्ष्यते,
यथा पिण्डयति कर्मणा सहाऽऽत्मानं मिश्रयतीति पिण्डो,
भावश्चासौ पिण्डश्च भावपिण्डः।

एतदेवाऽऽह-

कम्पाण जेण भावे-ञ्च अप्पगे चिण्डि चिकणं पिंडं ।

सो होइ भावपिंडो, पिंडयए पिंडणं जम्हा ॥ ६६ ॥

येन 'भावेन' परिणामविशेषेण कर्मणां पिण्डं (चिकण
सि) अन्योऽन्यानुबोधेन गाढसंश्लेषरूपमात्मानं चिनोति स
भावो भवति भावपिण्डः। अत्र हेतुमाह-यस्मात्पिण्डमिति
पिण्डयते आत्मा स्वेन सह येन तत्पिण्डनं कर्म ज्ञानाऽऽवर-
णीयाऽऽदि तात्पिण्डयति आत्मना सह सम्बद्धं करोति स
भावस्तस्मात्कारणात्स भावपिण्ड इत्युच्यते। अत्र चेत्थं प्र-
शस्ताप्रशस्तत्वभावना-येन भावेन शुभं कर्म आत्मन्युपची-

यते न प्रशस्तो भावपिण्डः, येन त्वशुभं सोऽप्रशस्त इति ।
तदेवमुक्ता भावपिण्डः। पि०। ओघ०। पं० भा०। पं० सू०।

सम्प्रत्यमीषां पिण्डानां मध्ये येनात्रा-
धिकारस्तमभिधित्सुराह-

द्वये अचित्तेण, भावमि पसत्थएणिहं पगयं ।

उच्चारित्यसरिसा, सीसमइविकोवण्डाए ॥ ६७ ॥

'इह' अस्यां पिण्डनिर्युक्तौ 'द्वये' द्वयपिण्डविषये
'अचित्तेन' अचित्तद्रव्यपिण्डेन 'भावे' भावपिण्डविषये
पुनः 'प्रशस्तेन' प्रशस्तभावपिण्डेन 'प्रकृतं' प्रयोजनं,
यद्येवं तर्हि शेषाः किमर्थमभिहिताः?, अत आह-(उच्चा-
रिए' त्यादि) शेषा-नामाऽऽद्यः पिण्डाः पुनरुच्चारितार्थ-
सदृशाः उच्चरितः-प्रतिपादितः योऽर्थः पिण्डशब्देनान्व-
र्थयुक्तं तत्सदृशाः-तेन तुल्याः, तेषामपि पिण्डा इत्येव-
मुच्चार्यमाणत्वात्, ततः शिष्याणां मतेः विकल्पनं-प्रका-
पनं ऋटिति तत्तदर्थव्यापकतया प्रसरीमघनं तदर्थमुक्ताः।
इयमत्र भावना-जगति नामाऽऽद्योऽपि पिण्डा उच्यन्ते,
तत्रापि पूर्वोक्तप्रकारेण पिण्डशब्दप्रवृत्तिदर्शनात्, केवल-
मिह तेषां मध्येऽचित्तद्रव्यपिण्डेन प्रशस्तेन च भावपिण्ड-
नाधिकारः, न शेषैरुच्यन्तत्वादिति, अस्यार्थस्य वैवि-
क्येन प्रतिपादनार्थं शेषनामाऽऽदिपिण्डोपन्यास इति ।
आह-मुमुक्षूणां सकलकर्मशुद्धलाभबन्धविमोक्षाय प्रश-
स्तेन भावपिण्डेन प्रयोजनं भवतु, अचित्तेन तु द्रव्यपि-
ण्डेन किं प्रयोजनम्?, उच्यते-भावपिण्डोपचयस्य तदु-
पष्टम्भकत्वात् ।

एतदेवाऽऽह-

आहार उवहि सेज्जा, पसत्थपिंडस्सुवग्गहं कुणइ ।

आहारे अहिगारो, अट्ठहिं ठाणेहिं सो सुद्धो ॥ ६८ ॥

इहाचित्तद्रव्यपिण्डस्त्रिधा। तद्यथा-आहाररूपः, उपधिरूपः,
शय्यारूपश्च। एष च त्रिविधोऽपि प्रशस्तस्य ज्ञानसंयमा-
ऽऽदिरूपस्य भावपिण्डस्य 'उपग्रहम्' उपष्टम्भं करोति,
तत्त्रिविधेनाप्येतनं यतीनां प्रयोजनं, केवलमिह ग्रन्थ 'अ-
धिकारः' प्रयोजनम्, 'आहारे' आहारपिण्डे, स चाष्टभिः
स्थानैः उग्रमाऽऽदिभिः परिशुद्धो यथा यतीनां गवेषणीयो
भवति तथाऽभिधास्यते। किं कारणमत्र विशेषत आहार-
पिण्डेन प्रयोजनम्?, अत आह-

निव्वाणं खलु कज्जं, नाणाइतिगं च कारणं तस्स ।

निव्वाणकारणाणं, च कारणं होइ आहारो ॥ ६९ ॥

इह मुमुक्षूणां 'कार्यं' कर्तव्यं निर्वाणमेव, न शेषं, खलु-
शब्दोऽवधारणार्थः, शेषस्य सर्वस्याऽपि लुक्छन्वात्। 'तस्य'
निर्वाणस्य कारणं 'ज्ञानाऽऽदितिकं' ज्ञानदर्शनचारित्ररूपम्-
"सम्प्रत्यदर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः"। (तत्त्वा० अ०
१ सू० ६) इति। वचनप्रामाण्यात्, ततस्तदवश्यमुपादेयम्,
उपायसंघामन्तरेणोपेयप्राप्त्यसम्भवात्, तेषां ज्ञानाऽऽदीनां
निर्वाणकारणानां कारणमष्टभिः स्थानैः परिशुद्ध आहारः,
आहारमन्तरेण धर्मेकायस्थितेरसम्भवात्, उग्रमाऽऽदिदोषदु-
ष्टस्य च चारित्रभ्रंशकारित्वात् ।

एतदेवाऽऽहारस्य निर्वाणकारणज्ञानाऽऽदिकारणत्वं
दृष्टान्तेन समर्थयते—

जह कारणं तु तंतू, पडस्स तेसिं च होति पम्हाइं ।
नाणाइतिगस्सेवं, आहारो मोक्खनेमस्स ॥ ७० ॥

यथा पटस्य तन्तवः कारणं, तेषामपि तन्तूनां कारणानि
पद्माणि भवन्ति, 'एवम्' अनेन प्रकारेण ज्ञानाऽऽदिक-
स्य (मोक्खनेमस्स स्ति) नेमशब्दो देश्यः कार्याभिधाने
रूढः, ततो मोक्षो नेमः कार्यं यस्य तस्य कारणं भवत्या-
हारः । इह कश्चिन् ज्ञानाऽऽदीनां मोक्षकारणतामेव न प्रतिप-
द्यते, विवित्रत्वात्सर्वत्रिषु वृत्तेः ।

ततस्तेन प्रति ज्ञानाऽऽदीनां मोक्षकारणतां दृष्टान्तेन भावयति—

जह कारणमणुवहयं, कजं साहेइ अविकलं नियमा ।

मोक्खक्खमाणि एवं, नाणाईणि उ अविगलाइं ॥ ७१ ॥

यथा बीजाऽऽदिलक्षणं कारणमनुपहतम् अग्न्यादिभिर्गन्ध-
स्वप्नम् 'अविकलं' परिपूर्णसामग्रीसम्पन्नं नियमादङ्कुराऽऽदि-
लक्षणं कार्यं जनयति । 'एवम्' अनेनैव प्रकारेण ज्ञानाऽऽ-
दीनाप्यविकलानि परिपूर्णानि, तुशब्दादनुपहतानि च निय-
मतः 'मोक्षलक्षणाणि' मोक्षलक्षणकार्यसाधनानि भवन्ति । त-
थाहि—संसारपगमरूपो मोक्षः, संसारस्य च कारणं मिथ्या-
त्वाज्ञानाविरतयः, तत्प्रतिपक्षभूतानि च ज्ञानाऽऽदीनि, ततो
मिथ्यात्वाऽऽदिजनितं कर्म नियमतो ज्ञानाऽऽद्यान्वायामपग-
च्छति, यथा हिमप्रपातजनितं शीतमनलाऽऽसेवायामितीत, कार-
णानि मोक्षस्य ज्ञानाऽऽदीनि, तानि च परिपूर्णानि, तुशब्दा-
दनुपहतानि च, अनुपहतत्वं च चारित्रस्याङ्गमाऽऽदिदोषपरि-
शुद्धाऽऽहारग्रहणं सति, नान्यथा, ततोऽष्टभिः स्थानैराहारो
यतिभिर्माह इत्येतदत्र वक्तव्यम् । अत आहारपरिणतेनाधि-
कारः । पि० । तदेवमुक्तपिण्डे, पं० व० ३ द्वार । दर्श० । प्रव० ।
पिण्डनीये, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । (शय्यातरपिण्डः, रा-
जपिण्डश्च स्वस्वस्थाने) (पिण्डप्रतिसेवना 'पडिसेवणा'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३६४ पृष्ठे उक्ता) शरीरे, बा० ६
विष० । कालिङ्गे, (कलेजा) पिण्डो मांसेन विकृतिः ।
पं० व० २ द्वार । गुडाऽऽदिपिण्डवत्पिण्डः । स्कन्धे, अनु० ।

पिंडकापिय-पिण्डकटिपक-पुं० । पिण्डविशुद्धिविशुद्धाऽऽहा-
रग्रहणसामाचारीके, वृ० ।

संप्रति पिण्डकटिपकमाह—

अप्पत्ते अकहिता, अणाहिगयपरिच्छणे य चउगुरुगा ।

दोहिं गुरुतवगुरुगा, कालगुरु दोहिं बी लहुगा ॥ ५३६ ॥

सूत्रं नाम प्रागासीत् आचारगतं पिण्डैषणाऽध्ययनमिदं-
मौ तु दशवैकालिकगतं पिण्डैषणाऽध्ययनं, तस्मिन्प्राप्ते अ-
पत्रिते यदि पिण्डस्याऽऽनयनाय तं प्रेषयति तदा तस्य प्रा-
यश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, कालेनापि च गुरुकाः । अथ सू-
त्रं प्राप्तस्तथापि यदि तस्यार्थमकथयित्वा प्रेषयति तदा
चत्वारो लघुकाः, नवरमकेन कालेन लघवः । अथ कथि-
तोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः, अथवाऽधिगतः परमस्यापि न
तं सम्यक् अहधाति, तमनधिगतार्थमअहधानं वा प्रेषय-
तश्चत्वारो लघुकाः, तपसैकेन लघवः । अथाऽधिगतार्थमप्य-

परीक्ष्य प्रेषयति तदा चत्वारो लघुकाः, द्वाभ्यां लघवः । त-
द्यथा तपसा कालेन च यत एवं प्रायश्चित्तमतः—

पटिण्ण य कटिण्ण अहिगएँ, परिहरती पिण्डकपितो एसो ।

तिविहं तीहि विसुद्धं, परिहर नवगेण भेदेण ॥ ५४० ॥

पिण्डैषणाध्ययने पठिते तस्यार्थं कथितं तेन चाधिगते, उ-
पलक्षणमेतत्, सम्यक् अहिते च, यस्मिन्विधमुद्रमशुद्धमु-
त्पादनाशुद्धमेपणाशुद्धं, त्रिभिर्मनोवाक्यायैर्विशुद्धं यः परि-
हारविषयेण नवकेन भेदेन परिहरति । तथाचा-मनसा न
गृह्णाति, नाप्यन्यैर्ग्राहयति, न च गृह्णन्तमनुजानीते । एवं च
वाक्यानापि प्रत्येकं त्रिकमवसानव्यम् । एष पिण्डकटिप-
कः । अत्र पिण्डनिर्युक्तिः × सर्वा वक्तव्या । वृ० १० उ० १
प्रक० । (अत्रार्थे 'पिंडणिज्जुति' शब्दोऽवलोकनीयः)
(उद्गमाऽऽदिदोषाणां प्रायश्चित्तमन्यत्रान्यत्र) पूर्वं सूत्रतोऽ-
र्थतश्चाधीतपिण्डकल्प आसीत् । इहेदानीं पुनर्दशवैकालिका-
न्तर्गतायां पिण्डैषणायामपि सूत्रतोऽर्थतश्चाधीतायां पिण्ड-
कटिपकः क्रियते सोऽपि भवति । व्य० ३ उ० ।

पिंडग-पिण्डक-पुं० । पिण्डकरूपे कर्दमे, यः पादयोः पि-
ण्डरूपतया लगति । आश्र० ।

पिंडगुड-पिण्डगुड-पुं० । कटिनगुडे, अद्रवगुडे, प्रव० ४ द्वा-
र । पं० व० ।

पिंडघर-पिण्डगृह-न० । चिक्खलपिण्डैर्भिन्नादिने गृहे, व्य०
४ उ० ।

पिंडगा-पिण्डना-स्त्री० । सेवाऽऽदीनां खण्डपाकाऽऽदौ प-
रस्परं संयोगे, (२ गाथा) पि० ।

पिंडणिगर-पिण्डनिकर-पुं० । दापितभक्ते, पिण्डदाने च ।
नि० सू० ८ उ० । पितृपिण्डे, मृतकभक्ते, आचा० २ शु० १
सू० १ अ० २ उ० ।

पिंडणिज्जुति-पिण्डनिर्युक्ति-स्त्री० । पिण्डैषणाभिधपञ्चमा-
ध्ययननिर्युक्ती, पि० ।

सा वैवम्—

" जयति जिनवर्द्धमानः,

परहितनिरतो विभूतकर्मरजाः ।

मुक्तिपथचरणपोषक-

निरवद्याऽऽहारविधिदेशी ॥ १ ॥

नत्वा गुरुपदकमलं,

गुरुपदेशेन पिण्डनिर्युक्तिम् ।

विवृणोमि समासेन,

स्पष्टं शिष्यावबोधाय ॥ २ ॥ "

आह-निर्युक्तयो न स्वतन्त्रशास्त्ररूपाः, किं तु तत्तत्सूत्रपर-
तन्त्राः, तथा तद्व्युत्पत्त्याधरणात् । तथाहि-सूत्रोपात्ता
अर्थाः स्वरूपेण सम्बद्धा अपि शिष्यान् प्रतिनिर्युज्यन्ते नि-
श्चितं सम्बद्धा उपदिश्य व्याख्यायन्ते यकाभिस्ता निर्युक्तयः,
भवताऽपि च प्रत्यक्षापि पिण्डनिर्युक्तिमहं विवृणोमि, तदेवा
पिण्डनिर्युक्तिः कस्य सूत्रस्य प्रतिबद्धेति ? उच्यते-इह द-
शाध्ययनपरिणामश्चूलिकायुगलभूषितो दशवैकालिको नाम

श्रुतस्कन्धः, तत्र च पञ्चममध्ययने पिरण्डैषणानामकं, दशवै-
कालिकस्य च निर्युक्तिश्चतुर्दशपूर्वविदा भद्रबाहुस्वामिना
कृता, तत्र पिरण्डैषणाभिधपञ्चमाध्ययननिर्युक्तिरिति प्रभूतप्र-
न्धत्वान्पृथक् शास्त्रान्तरमिव व्यवस्थापिता, तस्याश्च पि-
ण्डनिर्युक्तिरिति नाम कृतं, पिरण्डैषणानिर्युक्तिः पिरण्डनिर्यु-
क्तिरिति मध्यमपदलोपसमानाः श्रयणाद् अत एव चाऽऽहा-
वत्र नमस्कारोऽपि न कृतो, दशवैकालिकनिर्युक्त्यन्तर्गतत्वेन
तत्र नमस्कारेणैवात्र विघ्नोपशमसम्भवात्, शेषा तु निर्यु-
क्तिर्दशवैकालिकनिर्युक्तिरिति स्थापिता । अस्याश्च पिरण्डनि-
र्युक्तिरगदाविधमधिकारसङ्ग्रहाया-

पिण्डे उगम उप्पा-यणसणा (सं) ज्ञायणा पमाणं च ।

इंगल धूम कारण, अट्टविहा पिण्डनिञ्जुत्ती ॥ १ ॥

‘ पिण्डि संघाते ’ पिरण्डनं पिरण्डः सहघातो, बहुनामेकत्र स-
मुदाय इत्यर्थः । समुदायश्च समुदायिभ्यः कथञ्चिदभिज्ञ इ-
ति न एव बहवः पदार्था एकत्र समुदिताः पिरण्डशब्देना-
व्यन्ते, न च पिरण्डो यद्यपि नामाऽऽदिभेदादनेकप्रकारो वक्ष्य-
ते, तथा पीठ संयमाऽऽदिरूपभावपिरण्डोपकारको द्रव्यपिरण्डो
गृहीष्यते, सोऽपि च द्रव्यपिरण्डो यद्यप्याहारशब्दोपधिभेदा-
त् त्रिप्रकारः, तथाऽप्यत्राऽऽहारशुद्धिः प्रक्रान्तत्वादाहाररूप
एवाधिकरिष्यते, ततस्तस्मिन्नाहाररूपे पिरण्डे विषयभूते प्र-
थमत उद्गमो वक्तव्यः, तत्र उद्गम उत्पत्तिरित्यर्थः । उद्गम-
शब्देन च इह उद्गमतादोषा अभिधीयन्ते, तथाविवक्षणात् ।

ततोऽयं वाक्यार्थः प्रथमत उद्गमगता आधाकर्मिकाऽऽद्यां
दाषा वक्तव्याः, (ते च ‘ उगम ’ शब्दे द्वितीयभागे ६६२
पृष्ठे, ‘ आधाकर्म ’ शब्दे च तस्मिन्नेव भागे २१६ पृष्ठादार-
भ्य दर्शिताः) १ । ततः- (उप्पायणं लि) उत्पादनमुत्पाद-
ना, धात्रीत्वाऽऽदिभिः प्रकारैः पिरण्डस्य संपादनमिति भावः ।
सा वक्तव्या । किमुक्तं भवति-उद्गमदाषाऽभिधानानन्तरमुत्पा-
दनादाषा धात्रीत्वाऽऽद्यां वक्तव्याः, (ते उत्पादनादाषाः ‘ उप्पा-
यणा ’ शब्दे द्वितीयभागे ६३६ पृष्ठे गताः) २ । तत (एसण
लि) एषणमेषणा सा वक्तव्या, (एषणादाषाः ‘ एसणा ’ श-
ब्दे तृतीयभागे ५३ पृष्ठे समुक्ताः) ३ । एषणा त्रिधा । तद्य-
था-गवेषणेषणा, ग्रहणेषणा, प्राप्तेषणा च । तत्र ‘ गवेष ’
अन्वेषणं, एषणा अभिलाषो गवेषणेषणा, एवं ग्रहणेषणा-
प्राप्तेषणेषणौ भावनीय, तत्र गवेषणेषणा उद्गमोत्पादनावि-
षयेति तद्ग्रहणेनैव गृहीता द्रष्टव्या । प्राप्तेषणा त्वभ्यवहार-
विषया, ततः संयोजनाऽऽदिग्रहणेन सा गृहीष्यते, तस्मादिह
पारिशेष्यादेपणाशब्देन ग्रहणेषणा गृहीता द्रष्टव्या, ग्रहणै-
षणाग्रहणेन च ग्रहणेषणागता दाषा वेदितव्याः, तथाविव-
क्षणात् । ततोऽयं भावार्थः-उत्पादनादाषाभिधानानन्तरं ग्रह-
णेषणागता दाषाः शङ्कितमूर्तिनाऽऽद्यांऽभिधानव्याः । ततः
संयोजना वक्तव्या, तत्र संयोजनं संयोजना गृह्यया रसोत्कर्ष-
सम्पादनाय सुकुमारिकाऽऽदीनां खण्डाऽऽदिभिः सह मीलनं,
सा द्रव्यभावभेदाद् द्विधा । वक्ष्यति च-‘ द्रव्ये भावे संज्ञाय-
णा य ’ इत्यादि । (संयोजनादाषाः ‘ संज्ञायणा ’ शब्दादवगन्त-
व्याः) ४ । ततः प्रमाणं केवलमह्व्यालक्षणं वक्तव्यं, (प्रमा-
णम् ‘ आहार ’ शब्दे द्वितीयभागे ५२१ पृष्ठे गतम्) ५ । अकारः
समुच्चये, स च भिन्नक्रमत्वात्कारणशब्दानन्तरं द्रष्टव्यः । ततः
(इंगलधूमं लि) अङ्गारदोषा धूमदोषश्च यथा भवति तथा

वक्तव्यं, (अङ्गारदोषः ‘ आहार ’ शब्दे द्वितीयभागे ५२२
पृष्ठे गतः) (विशेषः-‘ अंगार ’ शब्दे प्रथमभागे ४२ पृष्ठे
गतः) ६ । (धूमदोषः ‘ धूम ’ शब्दे चतुर्थभागे पृष्ठे २७६८
सामान्यत उक्तः) (विशेषम् ‘ सधूम ’ शब्दे वक्ष्यामि) ७ ।
तदनन्तरं (कारणं लि) यैः कारणैराहारो यतिभिर्गदीयते,
यैस्तु न, तानि कारणानि च वक्तव्यानि, (आहाराऽनयना-
ऽऽनयनकारणानि ‘ वयणा ’ शब्दे वक्ष्यामि) ८ । सूत्रं च
विभक्तिंलोप आर्पत्वात्, तद्वदम् ‘ अष्टधा ’ अष्टप्रकारा
अष्टभिरर्थोधिकारैः सम्बन्धेति भावार्थपिरण्डनिर्युक्तिः पिरण्डै-
षणानिर्युक्तिः । स्यादन्तद्, एतेऽष्टावप्यर्थोधिकाराः किं
कुनश्चित्सम्बन्धविशेषादायाता, उत यथाकथञ्चिद्वक्तव्याः?,
उच्यते-सम्बन्धविशेषादायाताः । तथाहि-पिरण्डैषणाऽध्यय-
ननिर्युक्तिर्वक्तृमुपक्रान्ता, पिरण्डैषणाऽध्ययनस्य चन्वार्यनुयाग-
द्वाराणि । तद्यथा-उपक्रमां, निक्षेपः, अनुगमां, नयाश्च । तत्र
नामनिष्पन्ने निक्षेपे पिरण्डैषणाऽध्ययनमिति नाम, ततः
पिरण्ड इति अध्ययनमिति च व्याख्येयं, तत्राध्ययनमिति प्रा-
गेव इमपुष्पिकाऽध्ययने व्याख्यातम्, इह तु पिरण्ड इति
व्याख्येयं, तत एव गवेषणा च एषणा च गवेषणेषणा, ग्रहणै-
षणा, प्राप्तेषणा च । गवेषणेषणाऽऽद्यश्च उद्गमाऽऽदिवि-
विषयास्ततस्ते वक्तव्याः । पि० ।

संप्रत्यस्या एषणायाः सकलदोषसंकलनमाह-

सोलम उगमदासा, सोलम उप्पायणा य दासा उ ।

दस एमणा य दासा, संज्ञायणमाह पंचेव ॥ ६६६ ॥

सुगमा । सर्वसंख्यया सप्तचत्वारिंशत् एषणादाषाः एतान्
विशोधयन् पिरण्डं विशोधयति, पिरण्डविशुद्धौ च चारित्र-
शुद्धिः, चारित्रशुद्धौ मुक्तिर्संप्राप्तिः ।

उक्तं च-

“ एष विमोहयंतो, पिण्डं सोढेह संमग्नो नत्थि ।

एष अविसोहितं, चरित्तमेयं वियाणाहि ॥ १ ॥

समणत्तणस्स सारो, भिक्खायरिया जिणेहि पक्खत्ता ।

एत्थ परितप्पमाणं, तं जाणसु मंदसंवेगं ॥ २ ॥

णाणचरणस्स मूलं, भिक्खायरिया जिणेहि पक्खत्ता ।

एत्थ उ उज्जममाणं, तं जाणसु तिब्बसंवेगं ॥ ३ ॥

पिण्डं असोहयंतो, अचरित्ती एत्थ संमग्नो नत्थि ।

चरित्तमि असंतं, निरत्थया होइ दिक्खा उ ॥ ४ ॥

चारित्तमि असंतमि, निव्वाणं न उ गच्छइ ।

निव्वाणमि असंतमि, सव्वादिक्खा निरत्थया ॥ ५ ॥ ”

तस्मादुद्गमाऽऽदिदोषपरिशुद्धिः पिरण्ड एषयितव्य इति ।

एसो आहारविही, जह भणिओ सव्वभावदंसीहि ।

धम्मावस्सयजोगा, जेण न हायति तं कुजा ॥ ६७० ॥

एष आहारविधिः पिरण्डविधिर्यथा येन प्रकारेण भणितस्ती-
र्थकराऽऽदिभिस्तथा कालानुरूपस्वमतिविभवेन मया व्या-
ख्यात इति वाक्यविशेषः । पञ्चाद्धेनापवादमाह- (धम्मसत्यादि)
धर्माऽऽवश्यकयोगाः श्रुतधर्मचारित्रधर्मप्रतिक्रमणाऽऽदिव्या-
पाराः येन न हीयन्ते न हानिं व्रजन्ति, तन्कुर्वीत्, तथा-
तथापवादं सेवेतेति भावः, साऽधुना हि यथायथमुत्सर्गा-
पवादस्थितेन भवितव्यं, या आपवादमासेवमानस्याऽ-
शब्दस्य विराधता साऽपि निर्जराफला ।

तथा आऽऽह-

जा जयमाणस्स भवे, विराहणा सुत्तविहिसममास्स ।

सा होइ निजरफला, अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥६७१॥

यतमानस्य सूत्रोक्तविधिपरिपालनपूर्वकस्य, अध्यात्मविशो-
धियुक्तस्य रागद्वेषाभ्यां रहितस्येति भावः । या भवेद्विरा-
धना अपवादप्रत्यया सा भवति निर्जराफला । इयमत्र भा-
वना-कृतयोगिनो गीतार्थस्य कारणवशेन यतनयाऽपवाद-
मासेषमानस्य या विराधना सा सिद्धिफला भवतीति ।
तदेवं निश्चितं पिण्डपदमेवणापदं च, तन्निक्षेपकरणाच्चाभि-
हितो नाम निक्षेपः, तदभिधानाच्चाभ्यन्तपरिपूर्णा पिण्डनिर्यु-
क्तिरिति ।

“ धनैषा पिण्डनिर्युक्ति-र्युक्तिरम्या धिनिर्मिता ।

द्वादशाङ्गविदे तस्मै, नमः श्रीभद्रबाहवे ॥ १ ॥

व्याख्याता धैर्या, विषमपदार्थाऽपि सुललितवचोभिः ।

अनुपकृतपरोपकृतो, विवृतिकृतस्ताम्रमस्कुरे ॥ २ ॥

इमां च पिण्डनिर्युक्ति-मतिगम्भीरां विधृण्वता कुशलम् ।

यदवापि मलर्यागिरिणा, सिद्धि तेनाश्नुतां लोकः ॥ ३ ॥

अर्हन्तः शरणं सिद्धाः, शरणं मम साधवः ।

शरणं जिननिर्दिष्टो, धर्मः शरणमुत्तमः ॥४॥” पिं० नि० चू० ।

पिंडत्थ-पिण्डार्थ-पुं० । समुदायार्थे, विशेष० । अनु० ।

पिंडदाण-पिण्डदान-न० । पितृभ्यः पिण्डविस्मर्जनं, आ० चू०

४ अ० । प्रथमं मृताय श्रेणिकमहाराजाय कृष्णिकेन पिण्डदानं
कृतमिति ततो लोके रुढम् । “ स्वामिन् पिण्डाऽऽदिदानेन,
क्रियते निर्वृतः पिता । तथा चक्रे जनेऽप्येषा, प्रवृत्तिरभवत्त-
नः ॥६७॥ ” श्री० क० ४ अ० । (‘संख्य’ शब्दे विशेषं वक्ष्यामि)

पिंडदोस-पिण्डदोष-पुं० । पिण्डस्योद्गमोत्पादनैषणादांषेषु,
पञ्चा० १३ विव० ।

पिंडपगडि-पिण्डप्रकृति-स्त्री० । अवान्तरभेदपिण्डाऽऽत्मिका-
सु नामकमेप्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वार । क० प्र० । (ताश्च ‘णाम-
कम्म’ शब्दे चतुर्थभागे १६६६ पृष्ठे उक्ताः)

पिंडरस-पिण्डरस-पुं० । खर्जुराऽऽर्द्रा, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
(पिण्डरसद्रव्याणि ‘लेव’ शब्दे प्रसङ्गोपात्तानि)

पिंडलइय-पिण्डलतिक-त्रि० । पिण्डस्वरूपं समुद्दिष्टे, “ पि-
डजायं पिंडलइयं ” पाइ० ना० २०८ गाथा ।

पिंडलग-पिण्डलक-न० । पटलके, “ पिंडलगपिण्डुणसंठाण-
संठिया । ” पिण्डलकं पटलकं पटलपुण्यभाजनं तद्वत्
पृथुलं संस्थानं तेन संस्थिता इति । स्था० ७ डा० ।

पिंडलिअ-देशी-पिण्डीकृतार्थे, वे० ना० ६ वर्ग ४४ गाथा ।

पिंडवद्धण-पिण्डवर्द्धन-न० । कवलवृद्धिकारणे, भ० ११ श०
११ उ० ।

पिंडवाएसणा-पिण्डपातैषणा-स्त्री० । विशुद्धपिण्डग्रहणैषणा-
याम्, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

पिंडवाएसणारय-पिण्डपातैषणारत-त्रि० । लब्धे पिण्डपाते
आसैषणारते, “संथारपिंडं वा एसणारय संति भिक्खुणे । ”
आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

२३३

पिंडवाय-पिण्डपात-पुं० । भक्ताऽऽदिभिक्षालाभे, स्था० ५ डा० १
उ० । भिक्षालाभे, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । भैक्ष्यं,
स्त्र० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । आचा० ।

पिंडवायपडिया-पिण्डपातप्रतिज्ञा-स्त्री० । पिण्डस्य पातो भो-
जनस्य पात्रं गृहस्थाक्षिपतनम्, तत्र प्रतिज्ञा ज्ञानबुद्धिः
पिण्डपातप्रतिज्ञा । पिण्डस्य पातो मम पात्रे भवत्विति
बुद्धौ, भ० ८ श० ६ उ० । अहमत्र भिक्षां लप्स्ये इत्य-
ध्यवसाये, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

पिंडविमुद्धिकत्ता-पिण्डविशुद्धिकर्ता-पुं० । जिनवल्लभग-
णिनि, संन० । “ पिण्डविशुद्धिविधाना जिनवल्लभग-
णिः खरतरोऽप्यो वेति प्रश्ने, उत्तरम्—जिनवल्लभगणेः
खरतराच्छ्रवणध्वं न संभाव्यते, यतस्तत्कृते पौषध-
विधिप्रकरणे धाडानां पौषधमध्यं जेमनाक्षरदर्शना-
त्कल्याणकस्तावे च श्रीवीरस्य पञ्चकल्याणकप्रतिपादनाच्च
नस्य सामाचारी भिक्षा, खरतराणां च भिक्षाति । २३ प्र० ।
संन० १ उल्ला० ।

पिंडविमुद्धिकहण-पिण्डविशुद्धिकथन-न० । आधाकर्माऽऽदि-
दोषादुपितभक्तभयानं, जी० ३ अधि० ।

पिंडविसोहि-पिण्डविशुद्धि-स्त्री० । ‘ पिंडि ’ संघाते इत्यस्य
“ इदंतां नुमं तांताः ” ॥७१॥ १५॥ इति (पाणि०) नुमि कृते पि-
ण्डनं पिण्डः संघातो बहूनां सजातीयानां विजातीयानां वा क-
ठिनद्रव्याणामेकत्र समुदाय इत्यर्थः । समुदायश्च समुदायिभ्यः
कथञ्चिदभिन्न इति त एव बहवः पदार्था एकत्र संश्लिष्टाः
पिण्डशब्देनाच्यन्ते, तस्य विविधमनैराधाकर्माऽऽदिपरिहा-
रप्रकारैः शुद्धिर्निर्दोषता पिण्डविशुद्धिः । प्रव० ६७ द्वार ।
आध० । आहाराऽऽदरेनैराधाकर्माऽऽदिपरिहारैर्निर्दोषताया-
म्, ध० ३ अधि० । ग० । पं० चू० । द्रवरूपं च जलमपि सम-
यमापया पिण्ड एव । तदुक्तम्—“ पिंडो देहो भक्षइ, तस्स अ-
वट्ठंभकारणं दब्धं । एगमणंगं पिंडं, समयपसिडं विआणा-
हि ॥ १ ॥ ” ध० ३ अधि० । प्रव० । नि० चू० । (‘ पढमालिया ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७६ पृष्ठे विशेष उक्तः)

उद्गमाऽऽदिदोषरहित आहारः-

सुद्धो पिंडो विहिओ, समणायं संजमायहेउ ति ।

सो पुण इह विमोओ, उग्गमदोसाऽऽदिरहितो जो ॥२॥

शुद्धो निरवय एव पिण्डो भक्ताऽऽदिरूपो विहितो ग्राह्यतया
निरूपितः, गुरुभिरिति गम्यम् । श्रमणानां साधूनाम् । कुत एत-
देवमित्याह—संयमस्य पृथिव्यादिसंरक्षणरूपस्याऽऽत्मनः स्वश-
रीरस्य, संयमरूपस्य वाऽऽत्मनः, संयमायस्य वा संयमलाभस्य
हेतुर्निमित्तं संयमाऽऽत्मेहेतु संयमायहेतुर्वा इति कृत्वा । शुद्ध-
स्यैव लक्षणमाह—स पुनः शुद्धः, इह पिण्डाधिकारे विज्ञेयो
ज्ञानव्यः उद्गमदोषरहितो वक्ष्यमाणलक्षणेऽप्युत्पादनैष-
णादुपणाविकलः । य इति पिण्ड । इति गाथाऽर्थः ।

उद्गमदोषाऽऽदीनामेव परिमाणमाह-

सोलस उग्गमदोसा, सोलस उप्पायणाएँ दोसा उ ।

दस एसणाएँ दोसा, बायालीसं इय हवंति ॥३॥

षोडशोद्गमदोषा आधाकर्माऽऽदयो वक्ष्यमाणस्वरूपास्तथा
षोडशोत्पादनायामपि वक्ष्यमाणनिरुक्तायां, तस्या वा दोषाः

वृषणानि धात्र्यादयः, तुशब्दोऽपिशब्दार्थो, नियोजित-
आयं प्राक्, तथा वृषणानां वक्ष्यमाणनिरुक्तायां,
तस्या वा दोषा वृषणानि शङ्किताऽऽदयः, सर्वमी-
क्षने यत्स्यात्तदाह—द्विचत्वारिंशदोषा इति । एवमुक्तक्रमेण,
भवन्ति जायन्ते, इति गाथाऽर्थः । पञ्चा० १३ वि० । पि० ।
दर्श० । महा० । सम्म० ।

ते च द्विचत्वारिंशदोषा नामनो निरूप्यन्ते—

(आधाकर्मदोषः 'आधाकर्म' शब्दे द्वितीयभागे २१६
पृष्ठे उक्तः) १ । ('उद्देश्य' शब्दे तस्मिन्नेव भागे ८१७ पृष्ठे
त्रैद्वेशिकदोष उक्तः) २ । (पूर्वाकर्मदोषः 'पूर्वाकर्म' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) ३ । (मिथजातदोषम् 'मीसजाय'
शब्दे वक्ष्यामि) ४ । (स्थापनादोषः 'ठवणा' शब्दे चतुर्थ-
भागे १६८२ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितः) ५ । (प्राभृ-
तिकादोषः 'पाहुडिया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१४ पृष्ठे
गतः) ६ । (प्रादुर्करणदोषः 'पाउकरल' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ८१८ पृष्ठे उक्तः) ७ । (क्रीतदोषः 'कीयगड' शब्दे तृ-
तीयभागे ५६३ पृष्ठे गतः) ८ । (प्रामित्यदोषः 'पामिष'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८५३ पृष्ठे उक्तः) ९ । (परिवर्तितदोषः
'परिवर्तित' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२७ पृष्ठे उक्तः) १० ।
(अभ्याहृतदोषः 'अभिहृड' शब्दे प्रथमभागे ७३० पृष्ठे गतः)
११ । (उद्भिन्नदोषः 'उद्भिन्न' शब्दे द्वितीयभागे ८४० पृष्ठे
उक्तः) १२ । (मालाहृतदोषम् 'मालाहृड' शब्दे वक्ष्यामि)
१३ । (आच्छेद्यदोषः 'आच्छेज' शब्दे प्रथमभागे १६७ पृ-
ष्ठे प्रतिपादितः) १४ । (आनसृष्टदोषः 'अणिसट्ट' शब्दे
तस्मिन्नेव भागे ३३६ पृष्ठे समुक्तः) १५ । (अध्यवपूरकदोषः
'अज्जोयरय' शब्दे तस्मिन्नेव भागे २३४ पृष्ठे गतः) १६ ।
(धात्रीदोषः 'धात्रीपिड' शब्दे चतुर्थभागे २७४० पृष्ठे प्र-
तिपादितः) १७ । (दूतीदोषः 'दूई' शब्दे तस्मिन्नेव भा-
गे २६०४ पृष्ठे गतः) १८ । (निमित्तपिण्डदोषः 'णिमित्त'
शब्दे तस्मिन्नेव भागे २०८२ पृष्ठे उक्तः) १९ । (आजीवन-
दोषः 'आजीव' शब्दे द्वितीयभागे १०२ पृष्ठे गतः) २० ।
('वनीमग' शब्दे वनीपकदोषं वक्ष्यामि) २१ । (त्रिकि-
त्सादोषः 'तिगिच्छा' शब्दे चतुर्थभागे २२३८ पृष्ठे गतः)
२२ । (क्रोधदोषः 'क्रोहपिड' शब्दे तृतीयभागे ६८६ पृष्ठे
उक्तः) २३ । (मानदोषम् 'माणपिड' शब्दे वक्ष्यामि)
२४ । (मायादोषं 'मायापिड' शब्दे वक्ष्यामि) २५ । (लो-
भदोषम् 'लोभ' शब्दे वक्ष्यामि) २६ । (पूर्वपञ्चान्संस्तुत-
दोषम् 'संथर्वपिड' शब्दे वक्ष्यामि) २७ । (विद्यापिण्डदोषम्
'विद्या' शब्दे वक्ष्यामि) २८ । (मन्त्रदोषम् 'मन्त्र' शब्दे
वक्ष्यामि) २९ । (चूर्णदोषः 'चूर्ण' शब्दे तृतीयभागे ११६६
पृष्ठे उक्तः) ३० । (योगदोषः 'जोगपिड' शब्दे चतुर्थभागे
१६४१ पृष्ठे गतः) ३१ । (मूलकर्मदोषम् 'मूलकर्म' शब्दे
वक्ष्यामि) ३२ । (शङ्कितदोषम् 'संक्रिय' शब्दे वक्ष्यामि)
(स एव 'एसणा' शब्दे च तृतीयभागे ५४ पृष्ठे गतः) ३३ । (अ-
क्षितदोषम् 'मक्षिष्य' शब्दे वक्ष्यामि । विस्तरतः 'एसणा'
शब्दे तृतीयभागे ५५ पृष्ठे उक्तः) ३४ । (निक्षितदोषः 'नि-
क्षिष्य' शब्दे चतुर्थभागे २०२३ पृष्ठे गतः) ३५ । (पिहित-
दोषम् 'पिडिय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यामि) ३६ । (सं-
हृतदोषम् 'साहरिय' शब्दे वक्ष्यामि) ३७ । (दायकदोषः
'दायगदोस' शब्दे चतुर्थभागे २५०० पृष्ठे गतः) ३८ । (उ-

न्मिधदोषशब्दार्थः 'उस्मिस्स' शब्दे द्वितीयभागे ८५०
पृष्ठे उक्तः) ३९ । (अपरिणतदोषः 'अपरिणय' शब्दे प्रथ-
मभागे ६०१ पृष्ठे गतः) ४० । (लिप्तदोषम् 'लिप्त' शब्दे व-
क्ष्यामि) ४१ । (कुर्वितदोषः 'कुर्विय' शब्दे तृतीयभागे
१३४६ पृष्ठे उक्तः) ४२ ।

पिंडविहाण-पिण्डविधान-न० । भक्तपानाऽऽदिलक्षणपिण्ड-
ग्रहणविधौ, पञ्चा० ।

नमिऊल महावीरं, पिंडविहाणं समासओ वोच्छं ।

समणायं पाउगं, गुरुवणसाणुसारेणं ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, महावीरं वर्धमानजिनम्, पिण्डविधानं भ-
क्तपानाऽऽदिलक्षणं पिण्डग्रहणविधिम्, समासतः संक्षेपेण न
पुनर्विस्तरेण पिण्डैषणाध्ययनाऽऽदाविष, मन्त्रमेधसां समास-
तो भगवन्स्यवोपयोगित्वात्, वक्ष्ये भगिष्यामि । किंभूतमि-
त्याह-गुरुवो जिनाऽऽदयस्तेषामुपदेश आह्वा । तस्यानुसार
आह्वाऽनुरूप्यं गुरुपदेशानुसारोऽतस्तेन, न तु स्वमनीषया ।
इति गाथाऽर्थः । पञ्चा० १३ वि०

पिंडहलिदा-पिण्डहरिद्रा-स्त्री० । कन्दविशेषं, भ० ७ श० ३ उ० ।

पिंडावचकविसोहि-पिण्डाऽऽदिचतुष्कविशुद्धि-स्त्री० । पिण्ड-
शय्यावस्त्रपात्राणामाधाकर्म्मऽऽदिदोषराहित्ये, ध० ३ अधि० ।

पिंडार-पिण्डार-पुं० । गोपे, "असती जा एसा सा तं परि-
चरति, सा य नम्मयाए परकूले पिंडारो, तेण समं पलंगि-
या ।" आध० ४ अ० । "न मुरधा किन्त्वसत्येपा, स तच्चरित-
मीक्षते । नर्मदा परकूले च, गोपेन सममस्ति सा ॥ १ ॥"
आ० क० ४ अ० ।

पिंडालुग-पिण्डालुक-पुं० । कन्दभेदः, प्र० ४ द्वार । ध० ।

पिंडि-पिण्डि-स्त्री० । भिन्तके, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । लुम्ब्या-
म्, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

पिंडिकुंडिमराय-पिण्डिकुण्डिमराज-पुं० । काङ्कनिके नृप-
भेदे, ती० ४६ कल्प ।

पिण्डिम-पिण्डिम-त्रि० । पिण्डेन निर्वृत्तः पिण्डिमः । घोषव-
र्जिते, स्था० १० ठा० । पिण्डिते, रा० । आ० म० ।

पिण्डिय-पिण्डित-त्रि० । मीलिते, तं० । औ० । सम्मीलिते,
आचू० १ अ० । गुणिते, औ० । एकजातिमापन्ने, आ० म० १ अ० ।
अनु० । उक्त० । पिण्डितं किमुच्यते?, इत्याह—"संगहियमाण-
दीयं, संपिडियं मगजाइमाणीयं । संगहियमाणगमो वा, यदरेगो
पिडियं भणियं" ॥ २२०४ ॥ विशेष० एकीभूते, औघ० । आ० म० ।

पिण्डियणीहारिमा-पिण्डितनिर्हारिमा-स्त्री० । पिण्डिता स-
ती निर्हारिमा कूरे विनिर्गच्छति पिण्डितनिर्हारिमा । जी० ३
प्रति० ४ अधि० । पुद्गलसमूहरूपायां कूरदेशगामिन्यां च ।
औ० । गन्धघ्राणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

पिंडी-वंशी-मज्जर्याम्, वे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिण्डेसणा-पिण्डैषणा-स्त्री० । पिण्डं समयभाषया भक्तं, तस्यै-
षणा ग्रहणप्रकारः । स्था० ७ ठा० । पा० । प्र० । पि-

एवमपि ग्रहणेष्वप्यायाम्, सा च दशवैकालिकस्य पञ्चमेऽध्यय-
ने, इति तदध्ययनमपि पिरडैषणेत्युच्यते । तद्व्याख्यानाय
भाष्यकार आह-पिरडैषणानिक्षेपः-

मूलगुणा वक्त्राया, उत्तरगुणवसरेण आयायं ।

पिंडज्जम्भयणमियाणि, निक्खेवे नामनिष्पञ्चे ॥ ६१ ॥

मूलगुणाः प्राणतिपातनिवृत्त्यादयः व्याख्याताः सम्यक् प्र-
तिपादिता अनन्तराध्ययने, ततश्च उत्तरगुणवसरेणोत्तरगु-
णप्रस्तावेनाऽऽयातम् इदमध्ययनमिदानीं यत्प्रस्तुतम्, इह
चानुयोगद्वारोपण्यासः पूर्ववद्यन्तमनिष्पन्नो निक्षेपः, तथा
आह-निक्षेपे नामनिष्पञ्चे, किमित्याह-

पिंडो य एसणा य, दुपयं नामं तु तस्स नायव्वं ।

चउ चउ निक्खेवेहिं, परुवणा तस्स कायव्वा ॥ ६२ ॥

पिरडैषण एषणा च द्विपदं नाम तु द्विपदमेव विशेषाभिधानं
तस्योक्तसंबन्धस्याध्ययनस्य ज्ञातव्यं, अतुल्यनिक्षेपाभ्यां
नामाऽऽविलक्षणाभ्यां प्ररूपणा, तस्य पदद्वयस्य कर्त्तव्येति
गाथाऽर्थः । दश० ४ अ० १ उ० । (पिरडैषणार्थविचारः-
'पिंड' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव कृतः) (एष-
णाशब्दार्थः 'एसणा' शब्दे तृतीयभागे ४२ पृष्ठे विस्तरतो
निरूपितः) (द्वयैषणाऽपि तत्रैव पृष्ठे प्रतिपादिता)
(भावैषणा चापि विस्तरतस्तत्रैव निरूपिता) (द्वयैषणाभावै-
षणयोर्मेवात्र तस्मिन्नेव भागे ४३ पृष्ठे गताः) । पिरडैषणा
च सर्वा उद्गमाऽऽदिमेवभिन्ना संक्षेपेण अवतरति नवसु को-
टीषु तावन्न कोटय ('कोटीकरण' शब्दे तृतीयभागे ६७६
पृष्ठे दर्शिताः)

तवं कुव्वइ मेहावी, पणीअं वजए रसं ।

मज्जप्पमायविरओ, तवस्सी अइउकसो ॥ ४२ ॥

तस्स पस्सह कल्लाणं, अयोगसाहुपूअं ।

विउलं अत्थसंजुत्तं, किच्चस्सं सुणेह मे ॥ ४३ ॥

एवं तु सगुणप्पेही, अगुणाणं च विवज्जए ।

तारिसो मरणंतेऽवि, आराहेइ संवरं ॥ ४४ ॥

आयरिए आराहेइ, समणे आवि तारिसे ।

गिहत्था वि ण पूयंति, जेण जाणंति तारिसं ॥ ४५ ॥

यतश्चैवमत एतद्विषयपरिहारेण " तवं ति " सूत्रं, तपः करो-
ति ' मेधावी ' मर्यादावर्ती ' प्रणीतं ' स्निग्धं वर्जयति
' रसं ' घृताऽऽदिकं, न केवलमेतत्करोति, अपि तु मद्यप्र-
मादधिरतो, नास्ति क्लिष्टसंस्थानामकृत्यमित्येवं प्रतिषेधः,
' तपस्वी ' साधुः ' अत्युत्कर्षः ' अहं तपस्वीत्युत्कर्षरहि-
त इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ (तस्स स्ति) ' तस्य ' इत्थंभूत-
स्य पश्यतः ' कल्याणं ' गुणसंपदं संयमं, किंविशिष्टमि-
त्याह-अनेकसाधुपूजितं, पूजनमिति सेवितमाचरितं, ' वि-
पुलं ' विस्तीर्णं विपुलमोक्षाऽऽवहत्वात् ' अर्थसंयुक्तं ' तुच्छ-
ताऽऽदिपरिहारेण निरुपमसुखरूपमोक्षसाधनत्वात् कीर्तयि-
ष्येऽहं धृष्टुत ' मे ' ममेति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ ' एवं तु '
उक्तेन प्रकारेण ' स ' साधुः ' गुणप्रेक्षी ' गुणानप्रमादाऽऽदीन्
प्रेक्षते तच्छीलश्च य इत्यर्थः, तथा ' अगुणानां च ' प्रमादाऽऽ-
दीनां स्वनतानामनासेवनेन परगत्वानां ज्ञाननुमत्या विव-

र्जकः त्यागी ' तादृशः ' शुद्धवृत्तो ' मरणान्तेऽपि ' चर-
मकालेऽप्याराधयति ' संवरं ' चारित्र्यं, सदैव कुशलबुध-
ध्या तद्दीजपोषणाद् इति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ तथा-(आयरिए
स्ति) आचार्यानाराधयति, शुद्धभावत्वात्, अमर्णाश्चापि
तादृश आराधयति, शुद्धभावत्वादेव. गृहस्था अपि शुद्धवृ-
त्तमेन पूजयन्ति, किमिति ?, येन जानन्ति ' तादृशं ' शुद्ध-
वृत्तमिति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ दश० ५ अ० २ उ० ।

पिरडैषणा-

अह भिक्खु जाणेज्जा सत्त पिंडेसणाओ, सत्त पाणेस-
णाओ, तत्थ खलु इमा पढमा पिंडेसणा-असंसद्वे हत्थे
असंसद्वे मत्ते तहप्पगारेणं असंसद्वेणं हत्थेण वा मत्तएणं
वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा सयं वा खं
जाएज्जा, परो वा से दिज्जा फासुयं पडिगाहेज्जा, पढमा
पिंडेसणा ? । अहावरा दोच्चा पिंडेसणा-संसद्वे हत्थे
संसद्वे मत्ते तहेव दोच्चा पिंडेसणा २ । अहावरा
तच्चा पिंडेसणा-इह खलु पाईणं वा ४ संतेगतिया
सद्धा भवंति-गाहावती वा० जाव कम्मकरी वा, तेसिं च
खं अलयरसु विरुवरुवेसु भायणजाएसु उवणिक्खित्त-
पुव्वे सिया, तं जहा-थालंसि वा पिढरंसि वा सरगंसि
वा परगंसि वा वरगंसि वा अह पुण एवं जाणेज्जा-
असंसद्वे हत्थे संसद्वे मत्ते, संसद्वे वा हत्थे असंसद्वे मत्ते,
से य पडिग्गहधारी सिया पाणिपडिग्गहिए वा से पु-
व्वामेव आलोएज्जा आउमो सि वा भगिणी ति वा एते-
णं तुमं असंसद्वेणं हत्थेण संसद्वेण मत्तेणं संसद्वेण वा
हत्थेण असंसद्वेण मत्तेणं अस्सि पडिग्गहंसि वा पा-
णिंसि वा णिहहु उचित्तु दलयाहि, तहप्पगारं भोयण-
जायं सयं वा खं जाएज्जा, परो वा एसो देज्जा फासुयं एस-
णिज्जं० जाव लाभे संते पडिगाहेज्जा, तच्चा पिंडेसणा ३ ।
अहावरा चउत्था पिंडेसणा-से भिक्खु वा भिक्खुणी वा
से जं पुण जाणेज्जा पिहुअं वा० जाव चाउलपलंबं वा
अस्सि खलु पडिग्गहियंसि अप्पे पच्छाकम्मे अप्पे पज्ज-
वजाए तहप्पगारं पिहुयं वा० जाव चाउलपलंबं वा
सयं वा खं जाएज्जा० जाव पडिगाहेज्जा । चउत्था पिंडे-
सणा ४ । अहावरा पंचमा पिंडेसणा-से भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा उग्गहियमेव भोयणजायं जाणिज्जा । तं जहा-
सरावंसि वा डिडिमंसि वा कोसगंसि वा, अह पुण एवं जा-
णेज्जा-बहुपरियावन्ने पाणीसु दगलेवे तहप्पगारं अस-
णं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा सयं० जाव पडिगा-
हिज्जा पंचमा पिंडेसणा ५ । अहावरा छट्ठा पिंडेसणा-
से भिक्खु वा भिक्खुणी वा पग्गहियमेव भोयणजायं
जाणिज्जा, जं च सयद्वाए पग्गहियं, जं च परद्वाए प-

गृहियं तं पायपरियावन्नं तं पाणिपरियावन्नं फासुयं पडिगा-
हिजा, छट्टा पिडेसणा ६। अहावरा सत्तमा पिडेसणा-से भि-
क्खु वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे बहुउज्झिमयधम्मियं
भोगयजायं जाणञ्जा, जं चऽस्मे बहवे दुपयचउप्पयसमण-
माहणअतिथिकिवणवणीमगा गावकंखति, तहप्पगारं उ-
ज्झिमयधम्मियं भोगयजायं सयं जाणेज्जा, परो वा से दे-
ज्जा० जाव फासुयं पडिगाहेज्जा, सत्तमा पिडेसणा, इच्चे-
याओ सत्त पिडेसणाओ ७।

अथशब्दोऽधिकारान्तरे किमधिकुरुते सप्त पिण्डैषणाः पा-
नैषणाश्चेति । अथान्तरं भिक्षुर्जानीयात्-काः सप्त पिण्डैषणाः
पानैषणाश्च । ताश्चेमास्तद्यथा-“ असंसट्ठा १. संसट्ठा २. उज्झ-
जा ३ अप्पलेवा ४. उग्गहिया ५. पग्गहिया ६ उज्झितधम्मा ७”
इति । अत्र च द्वयं साधवो गच्छान्तर्गतता गच्छनिर्गतताश्च । तत्र
गच्छान्तर्गतानां सप्तानामपि ग्रहणमनुज्ञातं, गच्छनिर्गतानां
पुनराद्ययोर्द्वयोरग्रहः पञ्चव्यभिग्रह इति । तत्राऽऽद्यां
तावद्दर्शयति-तत्र तासु मध्ये खलिवत्यलङ्कारे इमा प्रथमा पि-
ण्डैषणा । तद्यथा-असंसृष्टो हस्तः, असंसृष्टं च मात्रं, द्रव्यं
पुनः सावशेषं या स्यान्निरवशेषं वा । तत्र निरवशेषे पञ्चात्कर्म-
दोषस्तथाऽपि गच्छन्म्य बालाऽऽद्याकुलत्वात्तन्निषेधो नास्त्य-
त एव सूत्रे तच्चिन्ता न कृता । शेषं सुगमम् १ । तथा अपरा
द्वितीया पिण्डैषणा । तद्यथा-संसृष्टो हस्तः, संसृष्टं मात्रकमि-
त्यादि सुगमम् २ । अथापरा तृतीया पिण्डैषणा । तद्यथा-इह
खलु प्रज्ञापकापेक्षया प्राच्यां दिक्षु सन्नि केचित् श्रद्धालवः । ते
स्वामी गृहपत्यादयः कर्मकरीपर्यन्तास्तेषां च गृहपत्यन्तरेषु
नानाप्रकारेषु भाजनेषु पूर्वमुत्तिष्ठमशनाऽऽदि स्याज्जाजननि
च स्थालाऽऽदीनि सुबोध्यानि, नवरं सरगमिति शरिकाभिः
कृतं सूर्योऽधि परगं वंशनिष्पन्नं छव्वकाऽऽदि वरगं मण्णादिम-
हार्थसुलभं, शेषं सुगमं, यावत्परिगृहीयादिति । अत्र च संसृष्टा-
संसृष्टमावशेषद्रव्यैरग्नौ भज्जाः, तेन चाष्टमो भज्जः संसृष्टो हस्तः,
संसृष्टं मात्रं, सावशेषं द्रव्यमित्येष गच्छनिर्गतानामपि कल्पते
शेषान्तु भज्जा गच्छान्तर्गतानां सूत्रार्थहान्यादिकं कारणमाधि-
त्य कल्पन्ते इति ३ । अपरा चतुर्थी पिण्डैषणा-अल्पलेपा नाम
सा यत्पुनरेवमल्पलेपं जानीयात्तद्यथा पृथुकमिति भुग्नशाल्या-
द्यपगततुपं यावत्तन्नुलप्रलम्बमिति भुग्नशाल्यादितन्नुलानिति
अत्र च पृथुकाऽऽदिके गृहीतेऽप्यल्पं पञ्चात्कर्मोऽदि, तथा
अल्पं पर्यायजातमल्पं तुपाऽऽदि त्यजनीयमित्येवंप्रकारमल्प-
लेपमन्यदपि वज्जवणकाऽऽदि यावत्परिगृहीयादिति ४ । अथाप-
रा पञ्चमी पिण्डैषणा-अगृहीता नाम । तद्यथा-स भिक्षुर्याव-
दुपहतमेव भोक्तृकामस्य भाजनस्थितमेव भोजनजानं दौक-
तं जानीयात्तत्पुनर्भाजनं दर्शयति । तद्यथा-शरावं प्रनीतं, डि-
रिडमं कांस्यभाजनं, कोशकं प्रतीतं, तेन च दात्रा कदाचित्पू-
र्वमेवोदकेन हस्तां मात्रकं वा ध्यानं स्यात्तथा च निषिद्धं ग्रह-
णम् । अथ पुनरेवं जानीयाद्बहुपर्यापन्नः परिणतः पाण्यादिषु
इकलेपस्तत एवं ज्ञात्वा यावद् गृहीयादिति ५ । अथापरा षष्ठी
पिण्डैषणा-प्रगृहीता नाम स्वार्थे परार्थे वा विठरकाऽऽदिक-
स्य चटुकाऽऽदिनोत्तिष्ठा परेण च न गृहीता प्रमज्जिताय वा
दायिता सा प्रकर्षेण गृहीता प्रगृहीता तां तथाभूतां प्राभृतिकां
‘पात्रपर्यापन्नां वा’ पात्रस्थितां पाणिपर्यापन्नां वा हस्तस्थितां वा
यावत्प्रतिगृहीयादिति ६ । अथापरा सप्तमी पिण्डैषणा-उज्झि-

तधर्मिका नाम, सा च सुगमा ७ । आसु च सप्तस्वपि पिण्डैष-
णासु संसृष्टाऽऽद्यष्टभङ्गका भणनीयाः, नवरं चतुर्थ्यां नानात्व-
मिति तस्या अलेपत्वात्संसृष्टाऽऽद्यभाव इति । आत्मा २२ श्रु० १
चू० १ अ० ११ उ० । आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धस्याऽदित
आरभ्य सप्ताध्यायीरूपायाः प्रथमचूडायाः प्रथम अध्ययने,
स० १ अङ्ग० । आ० चू० । प्रश्न० । ध० ।

पिंडेसिका-पिण्डैषिका-पुं० । पिण्डं भोजनमिच्छन्त्यन्वेपय-
न्ति वा ये ते पिण्डैषिकाः । पिण्डान्वेषकेषु, भ० ६ श० ३३ उ० ।

पिंडोलग-पिण्डावलग-पुं० । ‘पिंडि’ संघाते, पिण्डयते तत्त-
द्गृहंभ्य आदायात्यते इति पिण्डः, तमवलगते सेवते पिण्डा-
वलगकः । स्वयमाहाराभाषतः परवत्तोपजायिनि, उक्त० ५
अ० सूत्र० । “पिंडालप व दुस्सीले, एरगाओ न मुच्चइ ।”
उक्त० ५ अ० । आचा० । सूत्र० ।

पिंसुली-देशी-मुखमारुतपूरितवृणवाद्यिशेषं, दे० ना० ६
वर्ग ४७ गाथा ।

पिक्क-पक्क-त्रि० । “सर्वत्र ल-व-रामचन्द्रे ” ॥ २१७६ ॥ इति
वलोपः । प्रा० २ पाद । “पकाङ्गारललाटे वा” ॥ २१७७ ॥ इत्यका-
रस्येकारः । प्रा० १ पाद । “पक्कं पिक्कं परिणयं ।” पाद० ना०
१४३ गाथा ।

पिक्कमांसी-पक्कमांसी-स्त्री० । संस्कृते गन्धद्रव्यविशेषे, प्रश्न०
५ संव० द्वार ।

पिक्खण-प्रेक्षण-न० । प्रेक्षणं चक्षुषा निरीक्षणम् । प्रत्युपेक्ष-
णं, ओघ० ।

पिचुमंद-पिचुमन्द-पुं० । निम्बे, नि० चू० १ उ० ।

पिच्च-नीर-न० । उर्वकं, दश० ७ अ० ।

पिच्चा-प्रेत्य-अव्य० । परलोके, “पिच्चा न ते संति” । सूत्र०
१ श्रु० १ अ० १ उ० ।

पीत्वा-स्त्री० । पानं कृत्वेत्यर्थे, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

पिच्चिय-पिचित-न० । कुट्टितत्वकार्ये लेखनोपकरणे, स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

पिच्छ-पिच्छ-पुं० । पत्रं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पत्ते, ज्ञा० १ श्रु०
३ अ० । पत्तावयवविशेषे, उपा० १ अ० प्रश्न० । प्रज्ञा० मयूरा-
ङ्गरुहे, जी० १७ अधि० । “पिच्छां पेहुगाइ” पाद० ना० १२६
गाथा । श्रुते, “उअ पिच्छ ।” पाद० ना० २२३ गाथा ।

पिच्छणिज-प्रेक्षणीय-न० । द्रष्टुं योग्ये, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

पिच्छाधर-प्रेक्षागृह-न० । वास्तुविद्याप्रसिद्धे गृहे, चं० प्र० ४ पाद० ।

पिच्छाभूमि-प्रेक्षाभूमि-स्त्री० । रङ्गमण्डपे, “रंगो पिच्छा-
भूमी ।” पाद० ना० २७२ गाथा ।

पिच्छि-पिच्छिन्-पुं० । मयूराऽऽदिपिच्छवाहिनि, भ० ६ श०
३३ उ० । औ० । जं० ।

पिच्छिजमाण-प्रेक्ष्यमाण-त्रि० । विलोक्यमाने, कल्प० १
अधि० ४ क्षण । प्रश्न० ।

पिच्छिली-देशी-लजायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ४७ गाथा ।

पिच्छी-पृथ्वी-स्त्री० । “इत्थुपाऽऽदौ ” ॥ २१८॥ इति
भूत इत्वम् । औ० । जं० । “त्व-ध्व-ह-ध्वां च-क्षु-ज-

भाः कश्चित् ॥ ८ । २ । १५ ॥ इति अः स्थाने क्वाऽऽदेशः ।
प्रा० २ पाद ।

पिञ्ज-पा-घा० पाने, “ पिबेः पिञ्ज-डङ्ग-पट्ट-घोटाः ”
॥ ८ । ४ । १० ॥ इति पिबतेः ‘ पिञ्ज ’ आदेशः । पिञ्जइ ।
पिबति । प्रा० ४ पाद ।

पेय-ज० । पीयमाने नद्यादौ, वृ० २ उ० ।

प्रेमन्-ज० । अभिष्वङ्गे, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

पिञ्जलिस्सिय-प्रेमनिःसृत-न० । अतिरक्तानां दासोऽहं तवे-
त्यादिरूपे मिथ्यावचने, स्था० १० ठा० ।

पिञ्जदोसमिच्छादंसणविजय-प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजय-पुं० ।
प्रेम राग इत्यर्थः, स च द्वेषश्चाप्रीतिरूपो मिथ्यादर्शनं, सां-
शयिकाऽऽदिप्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनानि, तद्विजयः । रागद्वेष-
मिथ्यात्वजये, उक्त० ।

पिञ्जदोसमिच्छादंसणविजयं भंते ! जीवे किं ज्ञायइ !
गोयमा ! पिञ्जदोसमिच्छादंसणविजयं नाणदंसणचरित्ता-
राहस्ययाए अग्गुहेति, अट्टाविहस्स कम्मगंठिविभोयणयाए
तप्पदमट्टाएणं जहाणुपुव्वीए अट्टावीसइविहं मोहणिज्जं
कम्मं उग्घाएइ, पंचविहं नाणावरणिजं नवविहं दंसणा-
वरणिजं पंचविहं अंतराय एए तिभि वि कम्मंसे जु-
गवं खवेइ, तस्मो पच्छा अणंतं अणुत्तरं कसिणं पट्टिपुअं
निरावरणं वितिमिरं विसुद्धं लोणालोणप्पभावगं केवलव-
रणादंसणं समुप्पाडेइ ० जाव सजोगी भवइ ताव इरि-
यावहिंयं कम्मं निबंइ, सुहफरिसं दुसमयट्टिहंयं तं पदम-
समए बद्धं विइए समए वेइयं तइए समए निजिअं तं बद्धं पुट्टं
उदीरियं वेइयं निजिअं सेयाले य अकम्मे यावि भवइ । ७१ ।

हे भदन्त ! स्वामिन् ! प्रेयद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवः
किं फलं जनयति ? । तत्र प्रेयशब्देन प्रेम रागः, द्वेषः प्रलि-
ङ्गा, मिथ्यादर्शनं संशयाऽऽदिभिर्विपरीतमतिव्यं, प्रेयं च द्वेष-
श्च मिथ्यादर्शनं च प्रेयद्वेषमिथ्यादर्शनानि, तेषां विजयः प्रे-
यद्वेषमिथ्यादर्शनविजयस्तेन जीवः किं फलमुत्पादयति ? ।
तत्र गुरुराह-हे शिष्य ! रागद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवो
ज्ञानदर्शनचारित्र्याणामाराधनायै अभ्युत्तिष्ठते, सावधानो भ-
वति, अभ्युत्थाय च अष्टविधकर्मणां प्रणिध्यातव्यकर्मणां
कठिनजालं विमोचनार्थं क्षपयितुम् अभ्युत्तिष्ठते सावधानो
भवति । अथ कर्मप्रणिधिमोचने अनुक्रममाह-तत् प्रथ-
मतया यथानुक्रममष्टाविधतिविधं मोहनीयं कर्म उद्घा-
तयति, क्षपकक्षेत्रमारुहः सन् क्षपयति, षोडश कषायाः,
नव नोकषायाः, मोहनीयत्रयम् । एवमष्टाविधतिविधं
मोहनीयकर्म विनाशयति, ततश्चरमसमये यत् क्षपय-
ति तत् क्रममाह-मतिभूतावधिमनःपर्यायाऽऽवरणरूपं
कर्म पञ्चाक्षवधिं दर्शनाऽऽवरणीयं कर्म अक्षुदर्शनाऽ-
अक्षुदर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनाऽऽवरणं निद्रापञ्चकम्,
एवं नवविधं दर्शनाऽऽवरणीयं कर्म, ततः पञ्चाक्ष-
विधम्-अन्तरायम्, एवमि त्रीणि (कम्मंसे इति) स-
त्कर्माणि विधमाहानि त्रीणि कर्माणि युगपत् क्षपयति,

क्षपकक्षेत्रमारुहः सन् समकालं क्षयं नयतीत्यर्थः । ततः प-
ञ्चाक्षान्तरं तेषां कर्मणां क्षयीकरणादनन्तरम् अनुसरं सर्वेभ्यः
प्रधानमननन्तमन्तार्थप्राहकं कृत्स्नं समस्तवस्तुपर्यायप्राहकं
प्रतिपूर्णं सकलैः स्वपरपर्यायैः सहितं निरावरणं समस्ता-
वरणरहितं, वितिमिरम् अज्ञानांशरहितं, विमुक्तं सर्वदो-
षरहितं, लोकालोकप्रभावकं लोकालोकयोः प्रकाशकारकम्,
एतादृशं केवलवरणानदर्शनं समुत्पादयति, यावत् सयोगी
भवति, मनोवाक्यायानां योगा व्यापारस्तेन सह वर्तते इति
सयोगी भवति । त्रयोदशगुणस्थाने यावत्तिष्ठति तावत् ईर्या-
पथिकं कर्म बध्नाति, ईरणं ईर्या गतिस्तस्याः पन्थाः ईर्या-
पथः, ईर्यापथे भवमीर्यापथिकं, पथो ग्रहणं हि उपलक्षणं तस्य
तिष्ठतोऽपि सयोगस्य ईर्यायाः सम्भवात् सयोगतायां के-
वलिनोऽपि सूक्ष्मसञ्चाराः सन्ति, तत् ईर्यापथिकं कर्म की-
दृशं भवति?, तदुच्यते-सुखयतीति सुखः सुखकारी स्पर्श
आत्मप्रदेशैः सह संश्लेषो यस्य तत् सुखस्पर्श, द्विसमयस्थि-
तिकं द्वौ समयौ स्थितिर्यस्याः सा द्विसमया, द्विसमया स्थि-
तिरस्येति द्विसमयस्थितिकम् । तत् द्विसमयस्थितिकस्वरूप-
माह-प्रथमसमये बद्धं स्वस्य स्पर्शनाय अर्थानं कृतमधीन-
करणान् स्पृष्टमापि द्वितीयं समये तद्बद्धं स्पृष्टं वेदितं का-
येन अनुभूतं तृतीयसमये निजीर्णं परिशाटितं, निष्कषाय-
स्य उत्तरकालस्थितेरभावो वर्तते, उत्तरकाले सकषायस्य
बन्धो भवति, परं केवलिनो न भवति । तदेव पुनः सूत्रका-
रः आन्तनिवारणार्थमाह-तत् ईर्यापथिकं कर्म केवलिनो
बद्धम् आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्टं व्योम्ना पटवत् तथा स्पृष्टं
मसृणमपि कुड्यापतितशुष्कचूर्णवत् इति विशेषणद्वयेन
केवलिनो हि निधत्तनिकाबितावस्थयोरभावः, पुनरुदीरित-
म् उदयप्राप्तं सत् वेदितम् अनुभूतं, केवलिनो हि उदीरणा
न भवति, ततो निजीर्णं क्षयमुपगतम् ततः (सेयाले इति)
पच्यत्काले आगामिनि काले अकर्मो चापि भवति, कर्मरहितो
भवति इत्यर्थः । उक्त० १६ अ० ।

पिञ्जबंधण-प्रेमबन्धन-न० । केहबन्धने, कल्प० १ अधि० ६
क्षण ।

पिड-पिड-न० । उदरे, पञ्चा० ३ विव० ।

पिड्ण पिड्ण-न० । वस्त्राऽऽदेरिव मुद्रराऽऽदिना हनने, औ० ।
“ धनहीनरण्डारमणीभिरिव पुनः पुनः प्रक्षेपपुरःसरमुद्र-
स्योत्पिड्णेन कुट्टने, ” पि० । एतच्च वस्त्रं धावयता साधुना
न कर्तव्यम् । आंध० । सूत्र० । प्रश्न० ।

पिड्णवणया-पिड्णता-स्त्री० । पिड्णप्रापिकायां परितापनाया-
म्, भ० ३ श० ३ उ० ।

पिड्ण-पिड्ण-त्रि० । कर्त्तव्ये, आ० म० १ अ० । दर्श० ।

पिड्ण-पिड्ण-न० । मुद्राऽऽदिचूर्णे, वृ० १ उ० २ प्रक० । उण्डेरकाऽ-
दिशकृप्रभृतिके, वृ० १ उ० २ प्रक० । ज्ञा० । ध० । नि० वृ० ।
आ० म० । तन्दुलक्षोदे, दश० ५ अ० १ उ० । क्षोदे, रा० । आ-
च्छादिततन्तुलचूर्णे, आचा० २ भु० १ वृ० १ अ० ६ उ० । पि-
ष्टस्य तु मिश्रताऽऽदेवमुक्तं पूर्वस्मिन्-“ पण्डितमीसां लुटो,
अवालिओ सावणे अ भइवए । अउआसीए कटिअ-मगलि-
रपोसेसु तिभि दिणा ॥ १ ॥ ” थ० २ अधि० ।

पृष्ठ-न० । “ पृष्ठं चाऽनुत्तरपदं ” ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति पृष्ठस्य
द्वः । प्रा० १ पाद । पञ्चाङ्गाने, स० ३४ सम० ।

पिठ्ठो-पृष्ठतस्-अव्य० । पञ्चाङ्गाने, स० ३४ सम० । पृष्ठदेश-
माश्रित्येत्यर्थे, उत्त० १ अ० । सूत्र० । “ अरहं पिठ्ठो किञ्चा । ”
पृष्ठतः कृत्वाऽनाहत्य । सूत्र० १ भु० १५ अ० । “ पिठ्ठो क-
डा । ” पृष्ठतः कृत्वा, परित्यक्त्येत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ३ अ० ४३० ।
पिठ्ठत-पृष्ठान्त-न० । ६ त० । “ पिठ्ठीय अंतं पिठ्ठतं । ” अपान-
त्रारे, नि० सू० ६ उ० । गुदे, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिठ्ठकरंडग-पृष्ठकरण्डक-न० । पृष्ठवंशवर्त्युज्जते अस्थिलण्डे
पाण्डुलिकायाम्, जं० २ वल्ल० । तं० । जी० । अणु० ।

पिठ्ठखउरा-दशी-मये, दे० ना० ६ वर्ग ५० गाथा ।

पिठ्ठखउरिआ-स्त्री० । मदिरायाम्, “ विटसुरा पिठ्ठखउरिआ
महरा । ” पाह० ना० २११ गाथा ।

पिठ्ठचंपा-पृष्ठचम्पा-स्त्री० । चम्पानगरीपृष्ठतोऽतिसमीपनग-
र्याम्, तत्र त्रीणि वर्षारात्राणि वीरप्रभुः कृतवान् । कल्प १
अधि० ६ क्षण । (‘ चंपा ’ शब्दे तृतीयभागे १०६८ पृष्ठे क-
दा उक्तः)

पिठ्ठपक्षग-पिष्ठपचनक-न० । सुरार्थं पिष्ठपचनकं यत्र सुरास-
न्धानाय पिष्ठं पच्यते तत् पिष्ठपचनकम् । भाजने, जी० ३ प्र-
ति० १ अधि० २ उ० ।

पिठ्ठि-स्त्री० । पृष्ठ-न० । “ स्वरानां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे ” ॥ ८
। ४ । ३२६ ॥ इत्यकारस्थेकारः । प्रा० ४ पाद । “ येमाञ्जल्या-
द्याः स्त्रियाम् ” ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इति स्त्रीत्वं वा । ‘ पिठ्ठी, पिठ्ठं । ’
प्रा० १ पाद । शरीराङ्गभेदे, प्रश्न० ।

पिठ्ठिचंपा-पृष्ठिचम्पा-स्त्री० । चम्पासमीपनगरीभेदे, आ०
म० १ अ० । आ० चू० ।

पिठ्ठिमंस-पृष्ठमांस-पुं० । परोक्षस्य वृषणाऽऽविष्करणे, प्रश्न०
२ आध० द्वार । “ पिठ्ठिमंसं न खादजा । ” पृष्ठमांसं प-
रोक्षदोषकीर्तनरूपं न खादन्न भाषंत । दश० ८ अ० ।

पिठ्ठिमंसिय-पृष्ठमांसिक-पुं० । पराङ्मुखस्य पगस्यावर्णवाद-
कारिणि, स० २० सम० । अगुणभाविणि, दशा० १ अ० ।
आव० ।

पिठ्ठिवंस-पृष्ठवंश-पुं० । पृष्ठमध्यवंशके, ग० १ अधि० ।

पिठ्ठी-पैठी-स्त्री० । ब्रीह्यादिधान्यस्रोदनिष्पन्नायां सुरायाम्,
बृ० २ उ० ।

पिठ्ठग-पिटक-न० । वंशमये पात्रे, “ भोजणपिडयं करेह । ”
भोजनस्थाल्याधारभूतं वंशमयं पात्रं पिटकं, तत्करोतीत्य-
र्थः । ज्ञा० १ भु० २ अ० । “ गणपिडय । ” गणिन आचार्यस्य
पिटकमिव पिटकम् । वणिज इव सर्वस्वस्थानं गणिपि-
टकम् । स्था० १० ठा० । श्री० । सूत्र० । अनु० । बृ० ।
नं० । स० । चन्द्रद्वये सूर्यद्वये च द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ एकं
पिटकमुच्यते । सू० प्र० १६ पाह० । खं० प्र० । (तानि कि-
यन्तीति ‘ जोइसिय ’ शब्दे चतुर्थभागे १५६२ पृष्ठे उक्तम्)

पिठ्ठकडा-देशी-सक्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिठ्ठिया-पिटिका-स्त्री० । मञ्जूपायाम्, आ० चू० ४ अ० ।

पिठर-पिठर-पुं० । भाण्डे, “ पिठरो मठरो य कोलंबो । ”
पाह० ना० १७२ गाथा । “ ठो ढः ” ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इति
ठस्य ढः । प्रा० १ पाद ।

पिठरग-पिठरक-पुं० । उखायाम्, आचा० २ भु० १ चू० १
अ० ११ उ० । गागलिकुमारपितरि, उत्त० । चम्पानाम्नी नगरी,
तत्र शालनामा राजा, महाशालनामा भर्ता, तत्पुत्रो गागलिः ।
उत्त० १० अ० । ती० । आ० म० ।

पिण्ड-पिण्ड-त्रि० । परिहिते, ज्ञा० १ भु० २ अ० । तं० ।
औ० । विपा० । यन्त्रिने, तं० । बडे, रा० । ज्ञा० । “ पिण्डगे-
वेज्जविमलवरविधपट्टे ” पिण्डं परिहितं प्रैवेयकं ग्रीवाऽऽभ-
रणं येन स तथा विमलवरो बज्रविह्वपट्टो योधविह्वपट्टो
येन स तथा, ततः कर्मधारयः । भ० ७ श० ६ उ० । जी० ।
रा० । “ ओलहमं परिहितं पिण्डं च । ” पाह० ना०
१७५ गाथा ।

पिण्डित्त-पिण्डुम्-अव्य० । बहुमित्यर्थे, प्रश्न० ४ आध०
द्वार । श्री० ।

पिण्डा-देशी-बलात्कारे, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिण्डा-पिनाकिन-पुं० । शिवे, “ सली सिवो पिण्डाई, धारण
गिरिसो भवो संभू । ” पाह० ना० २१ गाथा ।

पिण्डाई-देशी-आज्ञायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ४८ गाथा ।

पिण्डाग-पिण्याक-पुं० । जले, सूत्र० २ भु० ६ अ० । आचा० ।

पिण्डिया-पिण्डिका-स्त्री० । ध्यामकाऽऽख्ये गन्धद्रव्ये, उत्त०
४ अ० ।

पिण्डी-देशी-सामनि कुशे, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पित्त-पित्त-न० । मायुनामके शरीरस्थधातुविशेषे, प्रश्न० ३८
द्वार० । ज्ञा० । कर्म० । प्रश्न० । ध० । आचा० । तल्लक्षणं
च—“ परिश्वस्वेदविदाहरागाः, वैगन्ध्यसंज्ञेदविपाककां-
पाः । प्रलापमूर्च्छाभ्रमिपीतभावः, पित्तस्य कर्माणि वदन्ति
तज्ज्ञाः ” ॥ १ ॥ स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

पित्ततो-पित्ततस्-अव्य० । पित्तोदये, व्य० ३ उ० ।

पित्तमूर्च्छा-पित्तमूर्च्छा-स्त्री० । पित्तनिमित्तं मूर्च्छा पित्तमू-
च्छा । पित्तोदये, व्य० २ उ० । पित्तप्रावल्याद् मनाह मूर्च्छाया-
म्, म० १ श० १ उ० । आव० । पित्तसंज्ञोभे, आ० चू० ५
अ० । व्य० । पित्तसंज्ञोभादीपमोहे, ध० २ अधि० ।

पित्तशोणिय-पित्तशोणित-न० । पित्तप्रधाने शोणिते, स्था०
५ ठा० २ उ० ।

पित्तिय-पितृव्य-पुं० । पितृभ्रातरि, “ भगवन्मो महावीरस्स
पित्तिय सुपासे । कल्प १ अधि० ५ क्षण । आचा० ।

पैतिक-त्रि० । पितरोगजे, तं० ।

पित्तिवस-पितृवश-त्रि० । पित्रायसे “ जाया पित्तिवसा नारी,
दत्ता नारी पतिवन्मा । ” व्य० ३ उ० ।

पिप्पिजमाणा-प्राथम्यमान-त्रि० । कान्त्यादिगुणैर्हेतुभूतैः प्रा-
थम्यमाने, औ० ।

पिपि-पृथक्-अव्य० । “ इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथक्-मृदङ्ग-नव्य-
के ” ॥ ८ । १ । १३७ ॥ इतीत्वमुत्वं च । प्रा० १ पाद । “ पृथ-
कि धो वा ” ॥ ८ । १ । १८८ ॥ इत्यनेन यस्य धः । प्रा० १ पाद ।
“अन्त्यव्यञ्जनस्य” ॥ ८ । १ । ११ ॥ कलुक, बहुलाधिकागत्
वा कस्य मः ” प्रा० १ पाद ।

पिपीलियद-पिपीलिकारह-न० । कीटिकारह, कल्प० ३ अ-
धि० ६ क्षण ।

पिपीलिया-पिपीलिका-स्त्री० । कीटिकाऽपरनामके त्रीन्द्रिय-
जीवभेदे, जी० १ प्रति० । आ० म० । प्रज्ञा० । आत्मा० । उत्त० ।

पिप्पत्र-देशी-मशकोन्मत्तयोः, दे० ना० ६ वर्ग ७८ गाथा ।

पिप्पडा-देशी-ऊर्णपिपीलिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ४८ गाथा ।

पिप्पडिअ-देशी-यत्किञ्चित्पठिते, दे० ना० ६ वर्ग ५० गाथा ।

पिप्पय-पुं० । पिशाचे, “ दयरा पुण्डरीको पि-प्पया परेया
पिसल्लया भूमा । ” पा० ना० ३० गाथा ।

पिप्पर-देशी-वृषभ-हंसयोः, दे० ना० ६ वर्ग ७६ गाथा ।

पिप्पल-पिप्पल-न० । अश्वत्थे, “ पिप्पलं आसत्थं ” । पा०
ना० २५८ गाथा ।

पिप्पलग-पिप्पलक-पुं० । हस्वचुरं, विपा० १ श्रु० ६ अ० । ओ-
घ० । पात्रमुखाऽऽदिकरणाय लोहमये (ध० ३ अधि०) कि-
ञ्चिद् वक्त्रे चुरविशेषे, पि० । चुरमे, वृ० ३ उ० । जीत० । सू-
त्र० । आत्मा० ।

जे भिक्खु पिप्पलगस्स उत्तरकरणं अणुउत्थिएण वा
मारत्थिएण वा कारेइ, कारंतं वा साइअइ ॥ १६ ॥

पिप्पलगणहत्थेणं, सोधणए चेव होंति एवं तु ।

णवरं पुणं णाणत्तं, परिभोगे हंति णायव्वं ॥ १८३ ॥

एवं पिप्पलगणहत्थे यं य कस्सलोहणे एकेके चउरो सुत्ता,
अत्थो पूर्ववत् । परिभोगे विसेसां इमो-

वच्छं छिदिस्सामि, ति जाइउं पादछिदणं कुणति ।

अथवा वि पादछिदण-काहितो छिदती वच्छं ॥ १८४ ॥

णक्खं छिदिस्सामि, ति जाइउं कुणति सल्लमुद्धरणं ।

अहवा सल्लमुद्धरणं, काहितो छिदती णक्खे ॥ १८५ ॥

पिप्पलगणं णक्खमुद्धरणं अप्पणे इमा विधी-

मउम्भ व गेस्सिहत्ता णं, हत्थे उत्ताणयम्मि वा काउं ।

भूमीए व ठवेउं, एस विधी होति अप्पणणे ॥ १८६ ॥

उभयतो धारणसंभवा मउम्भे गेहहेऊण अप्पेति, सेसं कंठं ।

कस्सं सोधिस्सामि, ति जाइउं दंतसोधणं कुणति ।

अहवा वि दंतसोधणं, काहतो सोहती कस्स ॥ १८७ ॥

लाभालाभपरिच्छा, दुल्लभ अवियत्त सहस अप्पणणे ।

वारससु वि सुत्तेसु अ, अवरपदा होंति णायव्वं ॥ १८८ ॥

नि० वृ० १ उ० ।

पिप्पली पिप्पली-स्त्री० । कणानामके औषधद्रव्ये, आत्मा० २
श्रु० १ वृ० १ अ० ८ उ० । पञ्चा० । “ पिलक्खू पिप्पलभेदो,
सो पुण इत्थियाभिहाणा पिप्पली भज्जति । ” नि० वृ० ३ उ० ।

पिप्पिया-पिप्पिका-स्त्री० । दन्तमले, न० ।

पिप्प-प्रेमन्-न० । जेहे, “ नेहो पिप्पं रसो य अणुराओ । ”
पा० ना० १२० गाथा ।

पिय-प्रिय-त्रि० । प्रेमविषये, स्था० ८ ठा० । नि० । ज्ञा० । द-
यिते, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । अद्वेष्टे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । क-
ल्प० । भ० । इष्टे, उत्त० १ अ० । आरमणो हिते, उत्त० २ अ० ।
दशा० । प्रेमकर्तरि, ज्ञा० १ श्रु० १२ अ० । च० प्र० । दशु० ।
प्रेमावहे, स्था० ६ ठा० । प्रेमोत्पादके, स्था० ६ ठा० । प्रेम-
निबन्धने, रा० । प्रीतिकरे, इन्द्रियाऽऽह्लादके, स्था० २ ठा० ३
उ० । द्रष्टृणामानन्दोपादके, रा० । सर्वजनाऽऽनन्दके, दर्श०
५ तत्त्व । औ० । वल्लभे, औ० ।

पियंकर-प्रियकर-पुं० । प्रियमनुकूलं करोमीति प्रियकरः । क-
थाञ्चित्केनचिदपकृतोऽपि न तत्प्रतिकूलमाचरति, किन्तु ममै-
व कर्मणामयं दोष इत्यवधारयन्नप्रियकारिण्यपि प्रियमेव च-
ष्टते यः, तस्मिन्नेतादृशे अनुकूलाऽऽचरणे, उत्त० ११ अ० ।

पियंकरकर-प्रियकरकर-पुं० । प्रियकरहस्ते, आ० क० ।

“ विदेहं पश्चिमाऽऽश्रये, क्षितिमण्डलमण्डनम् ।

क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, नगरं सुप्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥

प्रियकरकरस्तत्र, राजा राजेव विभ्रतः ।

शुचिः कुवलयोल्लासी, प्रसन्नचन्द्रनामकः ॥ २ ॥ ” आ० क०
१ अ० । (तत्कथा ‘ पसल्लचंद ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८११
पृष्ठे समुक्ता)

पियंग-पित्रङ्ग-न० । पितुर्जनकस्याङ्गान्यवयवाः पित्रङ्गानि ।
प्रायः शुक्रपरिणतिरूपेषु पित्रवयवेषु, “ तत्रो पियंगा पल्ल-
त्ता । तं जहा-अट्टी, मिजा, केसमंसरोमनहं । ” स्था० ३ ठा०
१ उ० ।

पियंगाभ-प्रियङ्गवाम-त्रि० । प्रियङ्गुः फलिनीतरुस्तदाभः ।
नीले, प्रव० २७ द्वार । “ पासो मल्ली पियंगामा । ” स्था० २
ठा० ४ उ० ।

पियंगु-प्रियङ्गु-पुं० । श्यामापर्यायं फलिनीतरौ, प्रव० ३० द्वा-
र । जं० । आत्मा० । पञ्चमजिनस्य चैत्यवृक्षः । स० । खम्पायां
मित्रप्रभराजामात्यधर्मघोषभार्यायां धनमित्रसार्थवाहसुतसु-
जातानुकारिकायाम्, आ० क० ४ अ० । आ० वृ० । आव० ।
(‘ संवेग ’ शब्दे कथा) वर्धमानपुरे धनदेवमार्थवाहभार्या-
याम्, अञ्जुमातरि, स्त्री० । विपा० १ श्रु० १० अ० । “ पियं-
गुलो कंगू । ” पा० ना० २५६ गाथा । “ फलिणी पियमा पि-
यंगू य । ” पा० ना० १४५ गाथा ।

पियंगुलिया-प्रियङ्गुलिका-स्त्री० । ब्रह्मदत्तभार्याया रत्नावल्याः
सख्याम्, उत्त० १३ अ० ।

पियंगुवस्त्राभ-प्रियङ्गुवर्णाभ-त्रि० । प्रियङ्गुवर्णा इवाऽऽभा-
द्याया येषां ते तथा । प्रियङ्गुश्यामेषु, आ० म० १ अ० । नील-
वर्णं, आ० क० १ अ० ।

पियंवदा-प्रियम्बदा-स्त्री० । सिद्धार्थराजदास्याम्, “ अस्मि-
भवसरे (वीर-जन्मसमये) राज्ञो, दासी नास्ती प्रियम्बदा ।
न पुत्रजननोदन्तं, गत्वा शीघ्रं न्यवेदयत् ॥ १ ॥ ” कल्प० १
अधि० ५ क्षण ।

पियकारिणी-प्रियकारिणी-स्त्री० । भगवतो महावीरस्य मा-
तरि, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

पियगन्धर्व-प्रियगान्धर्व-त्रि० । गीतप्रिये, प्रति० ।

पियगन्धर्व-प्रियग्रन्थ-पुं० । स्थविरसुस्थितसुप्रतिबुद्धयोः प-
ञ्चशिष्याणां द्वितीये, कल्प० । प्रियग्रन्थकथा- (पि-
यगन्धे स्ति) एकदा त्रिशतजिनभवनचतुःशतलौकिक-
प्रासादाष्टादशशतविप्रगृहपट्टिशच्छतवर्णिगोहनवशताऽऽ-
रामसप्तशतवापीद्विशतकूपसप्तशतसत्तागारविराजमाने अ-
जमेरुनिकटवर्तिनि सुभटपालभूपालसंबन्धिनि हर्षपुरे
श्रीप्रियग्रन्थसूरयो अभ्येयुः । तत्र चान्यदा द्विजैर्यागं
छागो हन्तुमारेभे । तैः आह्वयकरापरितवासक्षेपे तं छा-
गमागत्याम्बिकाऽधिष्ठिता, ततः स छागो नभसि भूत्वा
बभ्राण -

“ हनिष्यन् नु मां हृत्यै, बन्नीतायात मा हन ।
युष्मद्वन्निर्हयः स्यां चेत्, तदा हन्मि क्षणेन वः ॥ १ ॥
यत्कृतं रक्षसां द्रुक्ते कुपितेन हनुमता ।
तत्करोम्येव वः स्वस्थः, कृपा चेन्नान्तरा भवेत् ॥ २ ॥
यावान्ति रोमकूपाणि पशुगन्धेषु भावत ।।
तावद्वर्षसहस्राणि, पठ्यन्ते पशुघातकाः ॥ ३ ॥
यां दद्यात् काञ्चनं मेरुं, कृत्स्नां चैव वसुन्धराम ।
एकस्य जीवितं दद्या-न्न च तुल्यं युधिष्ठिर ॥ ४ ॥
महतामपि दानानां, कालेन क्षीयते फलम् ।
भीताऽभयप्रदानस्य, क्षय एव न विद्यते ॥ ५ ॥ ” इत्यादि ।
“ कस्त्वं प्रकाशयामानं, तेनोक्तं पावकोऽस्म्यहम् ।
ममैनं वाहनं कस्मा-ज्जिघांसय पशुं वृथा ॥ १ ॥
इहास्ति श्रीप्रियग्रन्थः, सूरिन्द्रः समुपागतः ।
तं पृच्छत शुभं धर्मे, समाचरत शुद्धितः ॥ २ ॥
यथा चक्री नरेन्द्राणां, धातुष्काणां धनञ्जयः ।
तथा धुरि स्थितः साधुः, स एकः सत्यवादिनाम् ॥ ३ ॥ ”
ततस्ते तथा कृतवन्तः । कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

पियजण-प्रियजन-पुं० । मित्रजने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

पियजीवि (ण)-प्रियजीविन्-त्रि० । जीवितुकामे, “ सर्वे
पाणा पियाउया सुहसाया दुक्खवडिकूला अप्पियवहा
पियजीविणो जीविउकामा सर्व्वेसि जीवियं पियं । ” सर्वे
प्राणिनो जन्तवः प्रियमायुषेषु ते प्रियायुगः, ननु च सिद्धै-
र्ध्वभिचारो न हि ते प्रियाऽऽयुषस्तद्भावात्, नैव दोषो, यतो
मुख्यजीवाऽऽदिशब्दयुदासेन प्राणशब्दस्यापचरितस्य ग्रहणं
संसारिप्राणयुपलक्षणार्थमिति यत्किञ्चिदेतत् । पाठाभतरं वा-
“ सर्व्वे पाणा पियायया ” आयत आत्माऽनाद्यन्तत्वात्स प्रि-
यो येषां ते तथा, सर्व्वेऽपि प्राणिनः प्रियाऽऽत्मानः । आचा०
१ भु० २ अ० ३ उ० ।

पियद्वया-प्रियार्थता-स्त्री० । प्रीत्यर्थे, भ० ११ श० ११ उ० ।

पियण-पान-न० । तृडपनोदाय जलस्याभ्यवहरणे, पि० ।

पियदंसण-प्रियदर्शन-त्रि० । प्रियं प्रेमकारि दर्शनं यस्य स
प्रियदर्शनः । सू० प्र० २० पाहु० । चं० प्र० । प्रियं द्रष्टृणां दर्शनं
रूपं यस्य स तथा । भ० ११ श० ११ उ० । नि० चू० । प्रियं
प्रेमावहं दर्शनं यस्य । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । बल्लभदर्शने,
कल्प० १ अधि० १ क्षण । प्रेमकारिदर्शने, भ० १६ श० ६
उ० । प्रेमजनकारे, विपा० २ भु० १ अ० । औ० । मेरुप-
र्व्वते, स० १६ सम० । धातकीखण्डार्द्धदेवे, स्था० १० ठा० ।
जी० । द्वी० । जीत० ।

पियदंसणा-प्रियदर्शना-स्त्री० । अनवद्याङ्गपरनामिकायां
भगवतो महावीरस्य दुहितरि, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
आचा० । आ० क० । उत्त० । विशे० । (सा च स्वभर्त्तरि ज-
मालौ मृते सहस्रपरिवारा प्रव्रजिता इति ‘ जमालि ’ शब्द-
तृतीयभागे १४०६ पृष्ठे उक्तम्) साकेतनगरराजस्य चन्द्रा-
घतंसकस्य भार्यायां सुदर्शनासपत्न्याम्, आ० म० १ अ० ।

पियदधम्म-प्रियदधर्म्म-पुं० । प्रियः प्रतिस्थानं ददधम्म
स्थितो विपत्स्वप्यधिमोक्षनाय धर्म्मः भुतचारित्राऽऽत्मको
यस्य सः प्रियदधर्म्मो । प्रियधर्म्मत्वदधर्म्मत्ववति, पञ्चा०
१२ धि० ।

पियधम्म-प्रियधर्म्म-पुं० । प्रियो धर्म्मो यस्य तत्र प्रीतिभा-
वेन सुखेन च प्रतिपत्तेः स प्रियधर्म्मो । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
प्रिय इष्टो धर्म्मो यस्येति प्रियधर्म्मः । आ० च० । धर्म्मप्रिये, स्था०
१ भु० ८ अ० । व्य० । प्रव० । स्था० । धर्म्मध्वधालौ, वृ०
१ उ० २ प्र० । एकान्तवल्लभसंयमानुष्ठाने, व्य० १ उ० ।
आ० म० । वृ० । तीव्रचौ, पं० व० ५ द्वार ।

पियमा-प्रियतमा-स्त्री० । फलिन्याम्, “ फलिणी पियमा
पियंशु य । ” पाहु० ना० १४४ गाथा ।

पियमाहवी-प्रियमाधवी-स्त्री० । कोकिलायाम्, “ पियमाहवी
परहुआः कलयंठी कोइला वणसवाई । ” पाहु० ना० ४२ गाथा ।

पियमिन्न-प्रियमित्र-न० । सह पांशुक्रोडिताऽऽदौ, सूत्र० १ भु०
१० अ० । त्रयोविंशभवे वीरजीवे, स च अपरविदेहे सूकायां
राजधान्यां धनञ्जयस्य राज्ञो धारिण्या देव्याः कुक्षौ चतुर-
शीतिलक्षपूर्वायुः प्रियमित्रनामा चक्रवर्ती बभूव । कल्प० १
अधि० २ क्षण । आ० चू० । आ० क० । पृष्ठबलत्रैवपूर्वभ-
धर्म्मोऽऽचार्ये, नि० । स० ।

पियय-प्रियक-पुं० । असनपर्याये वृक्षभेदे, औ० ।

पिययम-प्रियतम-पुं० । पत्न्यै, “ रमणां कंतो पणई, पास-
समो पिययमो दहओ । ” पाहु० ना० ६१ गाथा ।

पियरक्खिया-पितृरक्षिता-स्त्री० । पिताऽकार्याभिचारिता-
याम्, औ० ।

पियरुव-प्रियरूप-त्रि० । प्रीतिकारिस्वरूपे, विपा० २ भु०
१ अ० ।

पियसह-पितृसख-पुं० । पितृवयस्ये, आ० म० १ अ० ।

पियवयणवल्लरी-प्रियवचनवल्लरी-स्त्री० । मिष्टवाणीमञ्ज-
र्याम्, तं० ।

पियसुदंसण-प्रियसुदर्शन-पुं० । शोभनदर्शने, स्था० १ ठा०
४ उ० ।

पियहुत-प्रियहुत-न० । अभिमुखार्थे हुतशब्दः । प्रियाभिमुखे, प्रा० २ पाद ।

प्रिया-प्रिया-स्त्री० । दयितायाम्, सूत्र० ।

“ प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ।

प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणाऽपि चेतसा ॥१॥ ” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

“ स्नानाऽऽदिसर्वाङ्गपरिष्कारायां,

विचक्षणः प्रीतिरसाभिरामः ।

विभ्रम्भपात्रं विधुरे सहायः,

काऽन्यो भवेन्नूनमृते प्रियायाः ॥१॥ ” कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

राजगृहनगरवास्तव्यभार्यायाम्, नि० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

पितृ-पुं० । पतिरक्षत्ययमिति पिता । उक्त० १ अ० ।

जनकं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । जनको जनयिता यो बीजं नि-

ष्क्रवान् । जं० २ वक्त० । जीत० । “ जनिता चोपनेता च,

यस्तु विद्यां प्रयच्छति । अन्नदाता भयत्राता, पञ्चैते पितरः

स्मृताः ॥ १ ॥ ” ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

प्रियाउआ-प्रियाऽऽयुष्-पुं० । प्रियमायुर्येषां ते प्रियाऽऽयुषः ।

जीवितप्रियं, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

प्रियामह-पितामह-पुं० । पितुः पितरि, ब्रह्मणि चतुर्मुखे,

“ कमलासखो सयंभू, प्रिया (आ) महो खडमुहो य पर-

मिट्टी । धेरो विही विरिञ्ची, पयावर्धे कमलजोखी य ॥ १ ॥ ”

पाद० ना० ३ गाथा । आचा० । आच० । आ० म० ।

प्रियायय-प्रियाऽऽयत-पुं० । आयत आत्मा आत्मनोऽनाद्यन-

न्तत्वात् प्रियो येषां ते तथा । प्रियाऽऽत्मकेषु, “ सन्धे पाणा

प्रियायया । ” आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

प्रियाल-प्रियाल-पुं० । वृक्षभेदे, जं० ४ वक्त० । “ चारं प्रिया-

लं । ” पाद० ना० २५७ गाथा ।

पिरही-देशी-शकुनिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ४७ गाथा ।

पिरिपिरिया-पिरिपिरिका-स्त्री० । कोलिकपुटकावनद्धमुखे

खंक्षाऽऽदिनलिके वाद्यविशेषे, भ० ५ श० ४ उ० । आचा० ।

“ पिरिपिरिया ततो हं सलागातो सुसिराओ जमलाओ सं-

घातिजंति मुहसुले एगमुहा सा संखागारेण बाहजमाखी

जुगवं तिलि सहे पिरिपिरिती करेति । अखे भयंति-गुं-

जायख वा भंडला भवति । ” नि० चू० १७ उ० ।

पिरिली-पिरिली-स्त्री० । दण्डरूपवाद्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ४

उ० । नि० चू० । गुच्छविशेषे वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पाद ।

पिलकसु-प्लक्ष-पुं० । पिप्पलभेदे, नि० चू० ३ उ० । प्र-

ज्ञा० । स० ।

पिलश-देशी-पिच्छिले देशे, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिलुट-प्लुट-त्रि० । “ लान् ” ॥ ८१ । २ । १६ ॥ इति अस्य-

व्यञ्जनात् पूर्व इकारः । दण्डे, प्रा० २ पाद ।

पिल्लग-पिल्लक-पुं० । शुनीबालके, व्य० २ उ० ।

पिल्लिअ-चिअ-त्रि० । उल्लिखते, “ विच्छूडं उल्लिखत्, पणुल्लिअं

पिल्लिअं गज्जेयमं । ” पाद० ना० ८३ गाथा ।

पिल्लश-प्रेरश-न० । आरुहस्य पुंसोऽभिमुखे दर्शनभावना-
ऽऽदिना संज्ञाकरणपूर्वके प्रवर्तने, जं० ३ वक्त० ।

पिल्लरी-देशी-गणकुसंज्ञक-तृणवीरि-धर्मेषु, दे० ना० ६
वर्ग ७६ गाथा ।

पिल्लि-पिल्लि-स्त्री० । यामभेदे, लाटानां यदुपधाखं रूढं तद-
न्यविषयेषु पिल्लिरित्युच्यते । दशा० ६ अ० ।

पिल्ह-देशी-लघुपक्षिणि, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिव-इव-अव्य-“मिव पिव विष ख्व व विअ इवार्थे व्वा” ॥८॥

२।१८२॥ इतीवार्थे पिवप्रयोगः । ‘खंक्षणं पिव ।’ प्रा० २ पाद ।

पिवइत्ता-पीत्वा-अव्य० । पानं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ टा० २ उ० ।

पिवासा-पिपासा-स्त्री० । पातुमिच्छा पिपासा । सूत्र० १

श्रु० ३ अ० १ उ० । काङ्क्षातिरेके, उपा० २ अ० । औ० । ज-

लपानेच्छायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । तृपि, स्था० १० टा० ।

स० । आ० म० । “ तयहा तिसा पिवासा । ” पाद० ना०

१३३ गाथा ।

पिवासापरिसह-पिपासापरिषह-पुं० । परिषह्यमाणा पिपासा

पिपासापरीषहः । प्रव० ८६ द्वार । आ० म० । अपरिदे-

वनेन पिपासापरिष्वेदनसहनं, पं० सं० ४ द्वार । “ पिपा-

मितः पथिस्थोऽपि, तत्त्ववित् वैम्यवर्जितः । शीतोदकं ना-

भिलषेत्, मृगयेत्कल्पितौदकम् ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० ।

प्रश्न० । “ पिपासितः पथिस्थोऽपि, तत्त्वविद्वैम्यवर्जितः । न

शीतमुदकं वाञ्छे-देवयेत्प्रासुकौदकम् ॥१॥ ” ध० ३ आ० ध० ।

एतदेव सूत्रकदाह-

तत्रो पुटो पिवासाए, दुगुंछी लदसंजमे ।

सीओदगं न सेवेजा, वियडस्मेसणं चरे ॥ ४ ॥

(तत्रो पुटो) तत् इति क्षुण्णरीवहासको वा उल्लिखिशेषणो

भिषुः, स्पृष्टोऽभिद्रुतः, पिपासयाऽभिहितस्वरूपया (दुगुंछी

ति) क्षुण्मी, सामर्थ्यादनाचारस्येति गम्यते, अत एव लब्धो-

ऽवासः संयमः पञ्चाऽऽश्रवाऽऽदिविरमणाऽऽत्मको येन स तथा,

पाठान्तरं वा-“ लज्जसंजमे सि ” लज्जा प्रतीता संयम उ-

क्लरूपः, एताभ्यां स्वभ्यस्ततया सात्मीभावमुपगताभ्यामनन्य

इति स एव लज्जासंयमः । पठ्यते च-“ लज्जासंजए सि ”

तत्र लज्जया सम्यग्यतते कृत्यं प्रत्याहतो भवतीति लज्जासं-

यतः, सर्वधातूनां पचाऽऽदिषु दर्शनात् । स एवंविधः किमित्या-

ह-शीतं शीतलं, स्वरूपस्थतोयोपलक्षणमेतत्, तत् स्व-

कीयाऽऽदिशब्दानुपहतम्, अप्रासुकमित्यर्थः । तच्च तदुदकं च

शीतोदकं, न सेवेत न पानाऽऽदिना भजेत्, किं तु-(वियड-

स्स सि) विकृतस्य वह्यादिना विकारं प्रापितस्य । प्रासुकस्ये-

ति यावत् । प्रक्रमानुदकस्य (एसणं ति) चतुर्थ्यर्थे द्वितीया ।

तत्त्वैषणाय गवेषणार्थं चरेत्तथाविधकुलेषु पर्यटेत् । अथ-

वा-एषणाम् एषणासमिति चरेत्, चरेत्तरेसेवायामपि दर्शना-

त् पुनः पुनः सेवेत । किमुक्तं भवति?-एकवारमेवणाया अशु-

जायपि न पिपासाऽतिरेकतोऽनेषणीयमपि गृहंस्तामुल्लिख-

येद् इति सूत्रार्थः ।

कदाचिज्जनाकुल एव निकेतनाऽऽदौ लज्जातः स्वस्य वचं

खेवं विदधीतेत्यत आह-

छिआवाणसु पंयेसु, आउरेसु पिवासिण ।

परिसुकमुहेऽदीणे, तं तितिक्षे परीसहं ॥ ५ ॥

छिन्नः अपगतः आपातोऽन्यतोऽन्यत आगमनाऽन्मकोऽर्था-
ज्जनस्य येषु ते छिन्नाऽऽपाता विचित्रा इत्यर्थः । तेषु पथिषु मा-
गेषु, गच्छन्निति गम्यते । कीदृशः सन्नित्याह—आतुरोऽत्यन्ता-
ऽकुलतनुः किमिति ? यत सुष्ठु अतिशयेन पिपासितस्तृपि-
तः सुपिपासित, अत एव च परिशुष्कं विगतनिष्ठीवनतयाऽ-
नार्द्रतामुपगतं सुखमस्येति परिशुष्कमुखः, स चासाधदीनश्च
दैव्याभावेन परिशुष्कमुखादीनः, तमिति तदुपरीषदं तितिक्षे-
त संदृष्ट । पठ्यन्त च—(सव्यञ्ज य परिश्वपेति) "सर्व्वत
इति सर्वान् मनोपांगाऽऽदीनाश्चित्य, चः पूरणे, परिश्वजेत् सर्व-
प्रकारं संयमाध्वनि यायात्, उभयत्रायमर्थो विचित्रदेशस्थाऽ-
प्यत्यन्तं पिपासितः अस्वास्थ्यमुपगताऽपि च नाक्लृप्तिधमुल्ल-
ङ्घयेत्ततः पिपासापरीषदोऽध्यासिता भवतीति सूत्रार्थः ।

इदानीं नदीद्वारमनुसरन् "सीञ्जोदगं ए संविज्ञा" इत्यादि-
सूत्रावयवसूचितं निर्युक्तिरुन् दृष्टान्तमाह—

उज्जणी धणमिन्नो, पुत्तो से खुडुओ अ धणमम्मा ।

तएहाइतोऽपीओ, कालगओ एलकच्छपडे ॥ ६० ॥

उज्जयिन्यां धनमित्रः (सि इति) तस्य पुत्रः कुलकश्च धनपुत्रश-
र्मा (तएहाइतोऽपि) तृतीयोऽपीतः कालगत एडकाक्षपथ इ-
त्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु संप्रदायाद्वचनयः । स चायम्—एत्थ
उदाहरणं किञ्चि पडिक्खेण किञ्चि अणुलमेण । उज्जणी नाम
नयरी, तत्थ धणमिन्नो नाम धणियओ, तस्स पुत्तो धणम-
म्मा नाम दारओ, सो धणमिन्नो तेण पुत्तेण सह एवइओ ।
अनया ते साह मज्झएहवलाए एलकच्छपडे पडिया, सोऽवि
खुडुगो तएहाइतो एति, सोऽवि से खंतो सिण्हाणुराणेण
पच्छओ एति, साहुणोऽवि पुत्तो वधन्ति, अन्तरा वि नदी
समावडिया, पच्छा तेण बुद्धए—एहि पुत्त ! इमं पाणियं पि-
याहि, सोऽवि खंतो नहं उल्लिओ चिन्तेति य—मणागं ओसर-
मि, जावेस खुडुओ पाणियं पियाह, मा मे संकाए न पाहि
सि एगंते पडिक्खइ, जाव खुडुतो पत्तो एहं ए पियाति । केइ
भणन्ति—अजलीए उल्लिस्ताए अहं सं चिन्ता जाया—पिया-
मि सि, पच्छा चिन्तेह—कहमहं एए हलाहले जीवे पिविस्सं ?
ए पीयं, आसाए छिन्नाए कालगतो, देवेषु उव्वरणो,
ओहि पउत्तो, जाव खुडुगसरीरं पामाति, तहिं अणुपवि-
ट्ठो, खंतं ओलगाति, खंतोऽवि एति सि पत्थितो, पच्छा तेण
नेसि देवेणं साहणं गोउलाणि विउव्वियाणि, साह वि तासु
घइयासु तक्काइणि गिरहन्ति, एवं वइयापरंपरेण जाव जण-
वयं संपत्ता, पच्छिज्जाए वइयाए तेण देवेण विटिया पम्हु-
साविया जाणुणनिमित्तं एगो साह जियत्तो, पच्छति विटियं,
एत्थि वइया, पच्छा नेहि एत्थं—सा दिव्वं ति, पच्छा तेण
देवेण साहुणो वंविद्या, खंतो न वंदिओ, तओ मव्वं परि-
कहेह, भणइ—एएण अहं परिचत्तो—तुमं ए पाणियं पियाहि
सि, जइ मे तं पाणियं पियं होतं तो संमारं भान्तो, पडि-
गळो । एवं अहियासेयव्वं, इत्यवसितः पिपासापरीषदः ।
अथास्याः कथाया व्याख्यारूपोऽनुवादोऽयम्—

उज्जयिनी नाम नगरी, तत्र धनमित्रो नाम धणिकृतस्य पुत्रो
धनशर्मा नाम दारकः, स धनमित्रस्तेन पुत्रेण सह प्रव-
जितः । अन्यदा ते साधवो मध्याह्नं लामेलकाक्षपथे प्र-

स्थिताः, सोऽपि कुलकस्तृपित एति, सोऽपि तस्य पितरं
स्नेहानुरागेण पश्चादायाति, साधवोऽपि पुरतो व्रजन्ति,
अन्तराऽपि नदी समापतिता, पश्चात्तेनोच्यते—एहि पुत्र ! इदं
पानीयं पिब, सोऽपि वृद्धो नदीमुत्तीर्णश्चिन्तयति च मना-
गपसरामि । यावदेव कुलकः पानीयं पिबति, मा मम श-
ङ्कया न पास्यतीति एकान्ते प्रतीक्षन्, यावत्कुलकः प्राप्तः
नदी, न पिबति । कानिद्भ्रूणन्ति—अजलावुत्तिमायामथ त-
स्य चिन्ता जाता—पिबामीति, पश्चात् चिन्तयात—कथमह-
मेतान् हालाहलान् जीवान् पास्ये ? न पीतम्, आशायां छि-
न्नायां कालगतः देवेषु तपन्नः अवधिः प्रयुक्तः, यावत् कुलकशरी-
रं पश्यति, तत्रानुप्रविष्टः, वृद्धमवलगति, वृद्धोऽपि पतीति
प्रस्थितः, पश्चात्तेन देवेन तेभ्यः साधुभ्यो गोकुलानि विकु-
र्वितवन्ति, साधवोऽपि तासु व्रजिकासु तत्राऽऽदीनि गृह्णन्ति,
एवं व्रजिकापरम्परकेण यावज्जनपदं संप्राप्ताः, पश्चिमायां
व्रजिकायां तेन देवेन विगिटका विस्मरिता क्वानीर्नामसम्,
एकः साधुनिवृत्तः, पश्यति विगिटकां, नास्ति व्रजिका, प-
श्चात्तैर्ज्ञातं सा दिव्यमिति, पश्चात् तेन देवेन साधवो वन्द-
ताः, वृद्धो न वन्दिताः, ततः सर्वे परिकथयति, भणन्ति एते-
नाहं परित्यक्तः—त्वमिदं पानीयं पिबति, यदि मया
तत्पानीयं पीतमभविष्यत्तदा संसारमभिमिष्यम्, प्रतिगतः,
एवमध्यासितव्यम् । उक्तं पाई० २ अ० । अत्राज्जयिन्यां
धनमित्रकथा—यथा उज्जयिन्यां धनमित्रो धणिकृत् धनशर्मा-
नाम्ना स्वसुतेन समं प्रव्रजितः, अन्यदा मार्गे कुलकस्तृपि-
डितः नदीं दृष्ट्वा पित्राऽवादि—वत्स ! पिब जलं पश्चादालोच-
नया दोषशुद्धिर्भाविनी इत्युक्ते कुलको नेच्छति, ततः पित्रा
साधुः स्वशङ्कानिरासार्थं शीघ्रं नदीमुत्तीर्यग्रे गतः, कुल-
का नद्यां प्रविष्टः, जलाञ्जलिमुत्क्षिप्य चिन्तितवान्—कथं जलं
पिबामि ? यतः—

“एगम्मि उदगविन्दुम्मि, जं जीवा जिलुधरेहिं पञ्जसा ।

ते पारेवयमित्ता, जंबुदीधं न मार्यति ॥ १ ॥

अत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छओ अयूी ।

तेऊ याऊ सहगया, तमा य पधक्खया धेव ॥ २ ॥

हंतूण परप्पाणं, अप्पाणं जं कुणंति मप्पाणं ।

अप्पाणं दिव्वाणं, कप्प य नासंइ अप्पाणं ॥ ३ ॥” इति ।

संवर्गेण जलमञ्जलितः पश्चाद्यन्तेन सुकं, ततस्तृपया मृत्वा
स देवो जातः, अवधिज्ञानादवगतपूर्वमववृत्तान्तं साधूना-
मनुकम्पया पथि गोकुलं कृतं, तत्र तत्राऽऽदि शुद्धमिति गृही-
त्या साधवः सुखिनो जाता अग्रे चलिताः, तेन देवेन स्व-
स्वरूपज्ञापनार्थं एकस्य साधोः विगिटका गोकुले स्थापि-
ता, विगिटग्रहणार्थं पश्चाद् व्यावृत्तमुनिवचसा सर्वैरपि सा-
धुभिर्ज्ञातगोकुलाभावेस्तत्र दिव्यमाया ज्ञाता, तत्पिण्डभोज-
नविषयं मिथ्यादुष्कृतं दत्तं, ततस्तत्राऽऽवातेन देवेन पितरं
मुक्त्वा सर्वे साधवो वन्दिताः, पित्रा वन्दनाकारणं पृष्टः स
देवः सर्वे स्ववृत्तान्तं पितुर्जलपानानुमतिं च प्रोच्य गतो
देवः स्वस्थानम् । एवं कुलकवत् तदुपरीषदः सोढव्यः । उ-
क्तं २ अ० । आव० ।

पिबामिय—पिपासित—त्रि० । असाधारणतृद्धेनानामुच्छलना-
त् । (जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ०) जातदृष्टे, प्रश्न० ३ आ-
ध० द्वार । दृष्टितं, वृ० ४ उ० ।

पिबित्तए पातुम्-अव्य० । जलमभ्यवहर्तुमित्यर्थे, श्री० ।

पिबीलियंड-पिपीलिकाण्ड-न० । ' पिपीलियंड ' शब्दार्थे, क-
लप० ३ अधि० ६ क्षण ।

पिबीलिया-पिपीलिका-स्त्री० । ' पिपीलिया ' शब्दार्थे, जी०
१ प्रति० ।

पिब्ब-देशी-जलं, दे० ना० ६ वर्ग ४६ गाथा ।

पिभिल-पिच्छिल-त्रि० । " छस्य भ्योऽनादौ " ॥ ८ । ४ । २-
६५ ॥ इति मागध्यां वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराऽऽका-
न्तः भ्यः । सकर्दमे, यत्र पादौ विस्वलति । प्रा० ४ पाद ।

पिसंगय-पिशङ्क-त्रि० । पीतवर्णे, " कविलं कपिसं पिगं
पिपंगयं कडारं च । " पाद० ना० ६३ गाथा ।

पिमल्लय-पिशाच-पुं० । " दयरा पुगाइणो पिप्प-वा पंग्या
पिसल्लया भूआ य । " पाद० ना० ३० गाथा ।

पिमाअ पिशाच-पुं० । " खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लो वा " ॥ ८ । १ । १६३ ॥ इति पिशाचशब्दस्य पिमल्लदेशो वा ।
प्रा० १ पाद । व्यन्तरद्वेभेदे, स्था० ८ टा० । रात्सु, स्था० १०
टा० । ते च पिशाचाः पोडशविधाः । तद्यथा-कूष्माण्डाः १,
पङ्का २, जाषाः ३, अल्लिकाः ४, कालाः ५, महाकालाः ६, चो-
क्षाः ७, अजोक्षाः ८, तालपिशाचाः ९, मुखपिशाचाः १०, अ-
धस्नारकाः ११, देहाः १२, विदेहाः १३, महाविदेहाः १४, नू-
पणिकाः १५, वर्तापिशाचाः १६, इति । प्रशा० १ पद । आ० क० ।
२० । प्रव० । (' टाण ' शब्दे चतुर्थभागे १७०६ पृष्ठे एषां
स्थानमिन्द्रादिशिवातान्) जातिवत्त्वात् स्त्रीत्वे पिशाची ।
कन्विचस्य जः । पिमाजी । प्रा० १ पाद ।

पिसायई-पिशाचकिन्-त्रि० । पिशाचोऽस्यास्तीति पिशाच-
की । " पिशाचात्कश्चान्ते " इत्यनेन मत्वर्थीय इन् कश्चान्ते ।
पिशाचिनाऽकात्तवदुषि भूताऽऽविष्टे, स्या० ।

पिसायभूय-पिशाचभूत-पुं० । पिशाचवद् भूतो जातो गम-
कत्वात्ममासः । ध्रुवावगुणितशरीरत्वेन मलिनवस्त्रत्वेन भूत-
तुल्ये, उत्त० १२ अ० । " पिसायभूय " पिशाचो हि लौकि-
कानां दीर्घमभूतस्वरामा पुनश्च पांशुभिः समभिच्यस्त इष्ट-
स्तनः साऽपि निष्प्रतिकर्मतया रजोदिग्धदेहतया चैवमुच्य-
ते । उत्त० पाद० १२ अ० ।

पिसिअ-पिशित-न० । मांसं, " पिसिअं खुल्लं मंसं । " पाद०
ना० ११३ गाथा ।

पिमिजमाण-पिण्यमाण-त्रि० । संसृष्टमाणे, जं० ४ वल्ल० ।

पिसिय-पिशित-न० । पुहले मांसं, वृ० ३ उ० । आव० । व्य० ।
सूत्र० । नि० चू० ।

पिसियाइभोइ-पिशिताऽऽदिभोजिन-त्रि० । मांसमश्रुभूति-
काऽभक्ष्यभोजके, हिंसके च । पञ्चा० १३ विष० ।

पिसिल्ल-पिशाच-पुं० । ' पिसाअ ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

पिसुअ-पिशु-पुं० । चञ्चलाऽऽदौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
मकुणवन्मिडके मशकजाती, पृ० ४ उ० । नि० चू० ।

पिसुण-पिशुन-त्रि० । प्रीतिं शून्यां करातीति पिशुनः । नैरु-
ह्नी शब्दनिष्पत्तिः । वृ० १ उ० १ प्रक० । परमुखासहनतया
तहोपोद्धाटकं सूत्र० १ शु० १६ अ० । उत्त० । परनिन्दके, उ-
त्त० ४ अ० । वृ० ।

पिसुणभेयण-पिशुनभेदन-न० । खलभेदेन, परस्परं प्रेम्सख-
जयाः प्रेमच्छेदने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार० ।

अथ पिशुनहागमाह-

पीई सुभति पिसुणो, गुरुगार्ह चरह जाव लहुओ उ ।
अहव अमंता मंते, लहुगा लहुगो तिही गुरुणो ॥

(पीई सुभति स्ति) अलीकान्तिगणि वा परदृषणानि
भाषमाणः प्रीतिं शून्यां करातीति पिशुनो, नैरुह्नी शब्दनि-
ष्पत्तिः, स च यथाऽऽचार्यः पैशुन्यं कराति तदा चत्वारो
गुरुवः, उपाध्यायः कराति चत्वारो लघवः, भिक्षुः करोति
करोति मासगुरु, कुल्लकः कराति मासलघु । अमुंमवार्थं
संजघृक्षुराह- (गुरुगा इत्यादि) चतुर्णामाचार्योपाध्याय-
भिक्षुकुल्लकरूपाणां पैशुन्यकरणविषयभूतानां कर्तृभूतानां
च यथाक्रमं गुरुकाऽऽदयो यावल्लघुमास प्रायाश्चलम् । अथ
वेति प्रकारान्तरापन्यासे सामान्यतः यत संयतः संयतेषु पै-
शुन्यं कराति तत्रास्मिन् दृषणविषये पैशुन्यं चत्वारो लघवः,
सदृषणविषये लघुको मासः । एते पव प्रायश्चित्ते गृहपु गुरु-
केऽवसातये । तद्यथा-गृहस्थेषु अस्मिन्निर्दोषैः पैशुन्यं कराति
चत्वारो गुरुवः, सद्भिः कराति गुरुमासः । वृ० १ उ० १
प्रक० । नि० चू० । आव० । " पोगच्छो पिसुणो, मच्छुगी खलो
सुहुसुहुओ य उप्फालो । " पाद० ना० ७२ गाथा ।

पिसुणिअ कथित-त्रि० । कथिते, " वज्जरिअ-सिअ-सूअ-
उप्फालिअ-पिसुणिआइ साद्विअये । " पाद० ना० ८३ गाथा ।

पिसुया पिशुका-स्त्री० । त्रीन्द्रियजावभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

पिह-स्पृह-धा० । इच्छायाम्, " भियार, पिहार । " (भि-
याइ) । स्पृहयति । यद्येवंविधं प्रहरणं मयाऽपि स्यादित्येवं

तद्भिलयति स्वस्थानगमनं चाभिलयति । अथवा-पिहा इति
अलिङ्गी पिधसे निमीलयति । भ० ३ श० २ उ० ।

पृथक्-अव्य० । विभिन्नं, विशेष० ।

पिहं-पृथक्-अव्य० । " इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-वृष्टङ् नत्तुके
॥ ८ । १ । १३७ ॥ " इति ऋत इवम् । प्रा० १ पाद । " वा
खरे मअ " ॥ ८ । १ । २४ ॥ इत्यनेन बाहुलकत्वात् कस्य

अनुस्वारो वा । विभिन्नं, प्रा० १ पाद । नि० चू० । विशेष० ।

पिहंड-देशी वाद्यविशेष विवरणयोः, दे० न० ६ वर्ग ६ गाथा ।

पिहज्जण-पृथग्जन-पुं० । सामान्यजनं, स्था० ३ टा० १ उ० ।

पिहड-पिठर-पुं० । " पिठरे हो वा रअ डः " ॥ ८ । १ । २०१ ॥

इति पिठरशब्दे ठस्य हः । तत्सन्निर्यागे च रम्य डः । ' पिहडो'
पिठरो । प्रा० १ पाद । स्थाल्याम्, उपा० ७ अ० । यत्र प्रभु-
तजनयोग्यं धान्यं पच्यते । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

पिहत्तआगामिपह-पिधत्तआगामिपथ-न० । अन्तर्गायक-
र्मभेदे, स्था० ३ टा० १ उ० । (व्याख्या ' अंतराय ' शब्दे
प्रथमभागे ६८ पृष्ठे गता) ।

पिहून्य-पृथग्भूत-त्रि० । भिन्नं, विशेष० ।

पिहूल-देशी-मुखमारुतपूरिततृणवाद्यविशेषः, दे० ना० ६ वर्ग ४७ गाथा ।

पिहाण-पिधान-न० । स्थगने, स्था० ४ ठा० ४ उ० । विशेष० ।
भू० । आत्मा० । जं० ।

पिहाखिआ-पिधानिका-स्त्री० । आच्छादनकर्त्र्याम्, " पिहा-
णिआ मंडी ।" पाइ० ना० २३३ गाथा ।

पिहिअ-पिहित-त्रि० । आच्छादिते, " तिरोहिअं पिहिअं
अंतरिअं ।" पाइ० ना० १७७ गाथा ।

पिदधत्-त्रि० । स्थगयति, स्था० १ भू० ६ अ० ।

पिहिय-पिहित-त्रि० । स्थगिते, पञ्चा० १३ विव० । दश० ।
जीवा० । स्था० । ध० । आत्मा० । ग० । कम्बलाऽऽद्यावृत्तश-
रीरे, आत्मा० १ भू० ६ अ० २ उ० । सन्निवृत्त्येन स्थगिते
उद्गमदोषविशेषे, प्रथ० २ द्वा० । आत्मा० । (पिहितदोषः
' एसणा ' शब्दे तृतीयभागे ५६ पृष्ठे प्रतिपादितः)

दगवारेण पिहिअं, नीसाए पीडण वा ।

लोदेण वा वि लेवेण, सिलेसेण वि केणइ ॥ ४५ ॥

(दगवारेण सि) दगवारेणोदककुम्भेन पिहितं भाजनस्थं
सन्तं स्थगितम् । तथा (नीसाए सि) पेयण्या, पीठकेन वा
काष्ठपीडाऽऽदिना, लोदेन वापि शिलापुत्रकेन, तथा लेपेन
मृत्पिण्डाऽऽदिना, लेवेण वा केनचिज्जनुसिकयाऽऽदिनंति
सुप्रार्थः ॥ ४५ ॥

तं च उर्विभिदिआ दिआ, समणद्धाए दावण ।

दिंतिअं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ४६ ॥

(तं च सि) तच्च स्थगितं लिखं वा सत् उद्भिद्य दद्याद्-
मण्यं दायकः, नात्माऽऽद्यर्थम् सकुटुम्भिद्य दायका द-
द्यात् । तदित्यर्थं ददतीत्यर्थं साधुर्वदेज्ज मम कल्पने ता-
दृशमिति ॥ ४६ ॥ दश० ५ अ० १ उ० । " गुरुपिहिण चउ-
गुरु ।" पं० सू० १ कल्प । मुद्रिते, वृ० २ उ० ।

पिहियअ-पिहितार्च-पुं० । पिहिता स्थगिताऽर्चा क्राधज्वाला
येन स तथा । उपशान्तक्रोधं, आत्मा० १ भू० ६ अ० १ उ० ।

पिहिआगामिपह-पिहिताऽऽगामिपथ-न० । पिधसे च आ-
गामिनो लब्धव्यस्य वस्तुनः पथ आगामिपथस्तमिति ।
कविदागामिपथमिति दृश्यते । क्वचिच्च " आगामपहं ति "
तत्र च लाभमार्गमित्यर्थः । स्था० २ ठा० ४ उ० । (अंतरा-
य ' शब्दे प्रथमभागे ६८ पृष्ठे व्याख्या)

पिहियाण-पिधान-न० । स्थगने, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

पिहियासव-पिहिताऽऽश्रव-पुं० । स्थगितप्राणातिपाताऽऽद्या-
श्रवे, " पिहियासवस्स दत्तस्स, पावं कम्मं न बंधइ ।" दश०
४ अ० ।

पिहु-पृथु-त्रि० । सामान्येन विस्तीर्णं, विशेष० ।

पिहुड-पिहुड-न० । नगरभेदे, उत्त० । वज्रदेशीये अग्नानगरीतः
प्रबहणमारुह्य व्यापारार्थं पिहुडं नगरं समायात इति । उत्त०
२१ अ० ।

पिहुअ-पिहुण-न० । मयूरपिच्छे, १०० ।

पिहुणमिजेया-पिहुणमिज्जिका-स्त्री० । मयूरपिच्छमध्यवर्ति-
न्यां मिज्जिकायाम्, ग० ।

पिहुय-पृथुक-न० । शाल्यादित्वाजे, आत्मा० १ भू० १ सू० १
अ० ६ उ० । अपगततुषे भुग्नशाल्यादौ, आत्मा० १ भू० १
अ० ७ उ० । इह ये ब्रीहयः परिपकाः सन्तो आप्ताऽऽदौ भ-
ज्यन्ते, ततः स्फुटिता अपनीतत्वच्च, पृथुका इत्युच्यते । वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

पिहुयखज-पृथुकखाद्य-त्रि० । पृथुकभक्षणयोग्ये, " पिहुय-
खजाओ सालीओ सि नो वण ।" दश० ७ अ० ।

पिहुल-पृथुल-त्रि० । अतिपृथुनि, औ० । आ० म० । अतिवि-
पुलं, जं० २ वक्त० । विस्तीर्णं, स्था० १ ठा० । संस्थानभेदे,
" पणे पिहुले ।" स्था० १ ठा० । ऊर्वोः, " पिययं विउलं वित्थि-
णं वित्थयं कविसालं ।" पाइ० ना० ८६ गाथा ।

पिहुलवच्छ-पृथुलवक्कस्-त्रि० । पृथुलमतिविस्तीर्णं वक्तो ह-
दयं येषां ते । विस्तीर्णहृदयेषु, प्रथ० ४ आध० द्वार ।

पिहोअर-देशी-तनौ, दे० ना० ६ वर्ग ५० गाथा ।

पीइ-प्रीति-स्त्री० । रुचौ, विशेष० । अभिष्वङ्गे, द्वा० २३ द्वा० ।
" प्रीतिश्च हितोदया भवति " प्रीतिश्चाभिरुचिरूपा हितोद-
या हित उदयो यस्याः सा तथा भवति । षो० १० विव० ।
आत्मा० । प्रति० । पञ्चा० । ज्ञा० । प्रीतिभक्तिर्व इच्छागतजा-
निविशेषः, ध० १ अधि० । " अत्यन्तवक्त्रभा खलु, पत्नी तद्व-
ता च जननीति । तुल्यमपि कृत्यमनया-ज्ञानं, स्यात्प्रीतिभ-
क्तिगतम् ॥ ५ ॥ " षो० १० विव० । दश० । अष्ट० । (' अनु-
द्वार ' शब्दे प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे व्याख्यातम्)

पीइअणुद्वार-प्रीत्यनुष्ठान-न० । " यच्चाऽऽदराऽस्ति परमः, प्री-
तिश्च हितोदया भवति कर्तुः । शेषस्यानेन करो-ति यच्च तत्
प्रीत्यनुष्ठानम् ॥ ३ ॥ " इत्युक्तलक्षणं अनुष्ठानभेदे, षो० ६ विव० ।
(' अणुद्वार ' शब्दे प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे व्याख्यातम्)

पीइगम-प्रीतिगम-न० । आनतदेवेन्द्रस्य पारिधानिके विमा-
ने, जं० ५ विव० । औ० । स्था० ।

पीइदार-प्रीतिदान-न० । हर्षपूर्वकं दानं, औ० । प्रीतिदानं
यद्गवदागमननिवेदने परमहर्षनिवेदनं परमहर्षाभियुक्तैर-
भ्यां दीयते । आ० म० १ अ० । ज्ञा० ।

पीइधम्मिअ-प्रीतिधर्मिक-न० । स्वविगच्छीगुप्ताभिर्गतस्य
चारुण्यगणस्य द्वितीयकुलं, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

पीइवद्धण-प्रीतिवर्द्धन-पुं० । लोकोत्तररीत्या कार्तिके, जं० ७
वक्त० । सू० प्र० । ज्या० । " पीइवद्धणे मासे ।" कल्प० १ अ-
धि० ६ क्षण ।

पीइमण-प्रीतिमनस-त्रि० । प्रीतिः प्रीत्यनमाप्यायनं मनसि ब-
स्यति प्रीतिमनाः । भ० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० । प्रीतियुक्तावे
से, कल्प० १ अधि० २ क्षण । आ० म० । दश० । भ० ।

पीइ-देशी-तुरङ्गभे, दे० ना० ६ वर्ग ५१ गाथा ।

पीउम्मत-प्रीतोन्मत-त्रि० । प्रीतेन कनकेन पक्वस्तिरयम्याये-
नार्थात् धातूदेकेणांम्मतः प्रीतोन्मतः । धूर्णिते, अष्ट० १५ अ० ।

पीऊस-पीयूष-न० । अमृते, “ अमयं च सुहा य पीऊसं । ”
पा० ना० १८३ गाथा ।

पीडरई-देशी-चोरखियाम्, दे० ना० ६ वर्ग ५१ गाथा ।

पीडा-पीडा-स्त्री० । बाधायाम्, पञ्चा० १८ विव० । देहसमु-
त्थवेदनायाम्, पञ्चा० ७ विव० । “ किं ताप पदियाए, पय-
कोडीए पयालभूताए । जत्थिसियं न नायं, परस्स पीडा न
कायव्वा ॥ १ ॥ ” संया० । “ असी विमणा पीडा । ” पा०
१६१ गाथा ।

पीडिअ-पीडित-वि० । वेदनाऽभिभूते, “ अहिद्वयं पीडिअं
परद्धं च । ” पा० ना० १६१ गाथा ।

पीठ-पीठ-ब० । आसने, भ० २ श० ५३० । दशा० । स्था० । उत्त० ।
निद्रासनाऽदिके, उत्त० १७ अ० । रा० । ज्ञा० । प्रभ० । आंघ० ।
आसनविशेषे, औ० । पट्टाऽदिके, स्था० ५ डा० २ उ० । उपा० ।
छगणाऽप्रदिमये उपवेशनपट्टे, वृ० ३ उ० । पूर्वविदेहे पुष्क-
लावतीविजये पुण्डरीकियां नगर्या वज्रसेनस्य तीर्थ-
करस्य राज्ञः सुते, वज्रसेनो हि पूर्वभवे लालिताज्ञो
नाम देवः ज्युत्वा कतिपयभवान् कृत्वा विदेहे विक्रि-
त्वकसुत आसीत्तत्रायं सार्थवाहसुत आसीत् । आ०
म० १ अ० । (वृत्तम् ‘ उत्तम ’ शब्दे द्वितीयभागे १११८ पृष्ठे
यत्तम्) अस्मिन् भवे आनुभिः सह प्रव्रजितः । पञ्चा० १६
विव० । अनन्तरविमानादवतीर्य सुमङ्गलायामृषभदेवेन ज-
निते बाहुभारि पुत्रे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
इणुनिपीडनयन्त्रे, दे० ना० ६ वर्ग ५१ गाथा । आसने, पा०
ना० १२० गाथा ।

पीठग-पीठक-न० । काष्ठमये छगणमये वा आसने, दश०
५ अ० १ उ० । घ० । पं० ब० । वृ० ।

पीठफलग-पीठफलक-न० । आसने, पीठमासनफलकमवष्ट-
म्भनार्थः । काष्ठविशेषे, दशा० १० अ० । (निर्ग्रन्थीनां पीठ-
फलकम् ‘ आसन ’ शब्दे द्वितीयभागे ४४१ पृष्ठे उक्तम्)
जे भिक्खु तणपीठयं वा पलालपीठयं वा छगणपीठयं
वा कट्टपीठयं वा वेत्तपीठयं वा परवत्थेणोच्छयं अहिद्वेइ,
अहिद्वेतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

पलालमयं तणपीठगं, वेत्तासनं वेत्तपीठगं, भिसिमादिक-
ट्टमयं छगणपीठयं पसिद्धं, परं गिहत्थो, तस्संतिपण वत्थेण
उच्छयं तं जो साह् अहिद्वेति, निवसतीत्यर्थः । तस्स वउलह्,
आणादिणां य दोसा-

पीठगमादी आसण, जत्थियमेत्ताउ आहिया सुत्ते ।

परवत्थेणोच्छेत्ते, ताणि अहिद्वेति आणादी ॥ ४६ ॥

इमे आयथिराहणा दोसा-

दुट्ठियभगमपाए पडिज, तग्भावणा व से होज्जा ।

पवडेंते उड्ढाहो, वंचणट्ठा कते अहियं ॥ ४७ ॥

परेण जमासणं अजाणता पडिणीयट्ठयाए वंचणट्ठा दु-
ट्ठियं ठवियं, भगं वा ठवियं, एगदुनि सव्वपादविरहियं
वा ठवियं, तत्थ वीसत्थो निविट्ठो पडिज्ज वा, निहोसे
तग्भावणा वा से डीज्जा, पडमाणो वा अवाउडो भवति ।
२३६

तत्थ उड्ढाहो-समणो पडिउ ति । एवं वंचणट्ठा दुट्ठतादिकयं
आसणतो अहियतरा उड्ढापवंचणादोसा भवंति ।

इमे संजमदोसा-

गंभीरे तसपाणा, पुब्बं ठविते तविज्जमाणे वा ।

पच्छाकम्मे य तहा, उप्फोसणभोवणादीणि ॥ ४८ ॥

गम्भीरं गुहिलं अप्रकाशं, तत्थ दुनिरिक्खा कुंथुमादितन्मा
पाणा ते विगहेज्जन्ति, एवं पुब्बद्विते समणट्ठा ठविज्जमाणे
वा इमो दिट्ठतो-एगस्स रत्तो पुरतो साहस्स तव्वन्नियस्स
वा दो साह् भणति-अगहंतपणीआं मग्गो सुदिट्ठो, इतरो दु-
ज्जपणीउ ति । एवं तेसि बहुदिवसा गता, अखायरसो जाव
तेणागच्छन्ते ताव दो अमणा ठवित्ता अंडयाणि वत्थपच्छादि-
ताणि कयाणि, तव्वन्नितो पुब्बि आगतो अपाहिता खिविट्ठो
साह् आगतो, वत्थं अवणीति, दिट्ठा अंडआ, अखासणे पम-
ज्जित्ता खिविट्ठो तुट्ठो राया, एस संमग्गो ति आहा-
मितो तव्वन्नितु ति एनेण निह्वेवि ति चउत्थरसायणा
वा निह्वेवेति । एवं उप्फोसणादि पच्छाकम्मं करोज्ज ।

इमम्म कारणे अधिट्ठेजा-

वितियपदमणप्पज्भे, अहिद्वे अविक्कोविते व अप्पज्भे ।

रायादिमंतिधम्मी, कहिवादिपराभिआगे य ॥ ४९ ॥

राया अक्षा वा अमणादि इहिमंतो धम्मकही वादी वा
रायाभियांगदिणा वा अधिट्ठेज्ज ।

इमा जयणा-

पीठफलएसु पुब्बं, तस्सऽसतीए उ भुसिर परिभुत्ते ।

पागडिएसु पमज्जिय, भावे पुण्ण इस्सरे णातुं ॥ ५० ॥

पीठादि अज्जुसिरे पुब्बं अधिट्ठेति, अज्जुसिराण असनीभु-
सिरे अधिट्ठेति, भुसिरा वि जे गिहीतक्खणपुब्बं परिभुत्ता,
तत्थ निवसंतो पागडिएसु पमज्जिय निवसति, तत्थ गि-
हिवत्थं अवणेउं अप्पणो निसिज्जं दातुं अधिट्ठेति, रायादि-
इस्सराणि घरेसु जति पमज्जन्ते तस्सत्तितो पमज्जति, अ-
ध कुकुडं ति मज्जति तो पमज्जति । एवं भावाभावं णाउं पम-
ज्जति ण वा । नि० ब० १२ उ० ।

पीठफलगपडिबद्ध-पीठफलकप्रतिबद्ध-पुं० । पीठमासनमा-
दिशब्दात्फलकपट्टिकाऽऽद्यस्तत्र प्रतिबद्धः । कारणं विनाऽपि
अतुषज्जकाले पीठफलकपरिभोगिनि, ग० १ अधि० ।

पीठफलगसेजासंधार-पीठफलकशय्यासंस्तार-पुं० । काष्ठम-
यासनशय्याच्छादने, उपा० १ अ० ।

पीठमद्-पीठमर्द-पुं० । पीठं मर्दयित्वा ये प्राप्ताऽऽसन्ना उप-
विशन्ति ते पीठमर्दाः । आव० १ अ० । आ० म० ।
राज्ञामास्थाने आसनाऽऽसीनसेवके वयस्ये, भ० ७ श० ६
उ० । कल्प० । ज्ञा० । औ० । आ० चू० ।

पीठया-पीठका-स्त्री० । प्रतिष्ठानपुरप्रतोल्या बहिर्द्वयाम्,
सा च प्रतिदिनचतुष्टयं परितेनुविषयगृहस्य राज्ञो मार-
णार्थं विवाहवाटिकाग्रामबामव्यद्विजाऽऽराधिता प्रत्यतिष्ठ-
त् । ती० ३३ कल्प० ।

पीठसप्पि-(गु) पीठसर्पिन्-पुं० । प्रसर्पणं संचरणशीले प-
ट्टविशेषे, जन्तुर्गर्भदोषान् पीठसर्पितो नोत्पद्यते, जातो वा

कर्मदोषाद् भवति, स किल पाणिगृहीतकाष्ठः प्रसर्पतीति ।
 आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
 पीठाणीय-पीठानीक-न० । अश्वमेधे, स्था० ५ डा० १ उ० ।
 पीठिया-पीठिका-स्त्री० । उपवेशनाऽऽदिस्थानविशेषे, वृ० १
 उ० २ प्रक० । “ आसन्दी पीठिया । ” पाइ० ना० २६६ गाथा ।
 पीथ-पीन-त्रि० । उपचितं, जं० २ वक्त० । जी० । स्थूले, ज्ञा०
 १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । पुं०, जं० २ वक्त० । पीथरे, रा० ।
 ज्ञा० । “ पीणमट्टमणिजगंडलेहा । ” पीना उपचिता
 मृष्टा मृष्टा रमणीया रम्या गरुडंखा कपोलपाली यामां
 ताः पीनमृष्टरमणीयगरुडंखाः । जी० ३ प्रति० । पीणमंसल-
 कपोलदेशभागा । पीनौ अकृशोपेतौ मांसलावुपचितौ क-
 पोलेदेशौ गरुडभागौ मुखस्य देशरूपौ भागौ येषां ते पी-
 नमांसलकपोलदेशभागाः । अथवा कपोलयोर्देशभागाः कपो-
 लदेशभागाः, कपोलावयवा इत्यर्थः । पीना मांसलाः कपोलदे-
 शभागा येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागाः । जी० ३ प्रति० ।
 “ पीणमंसलकपोलदेशभागाः । ” पीनं पीवरं रचितं तथा जगत्स्थिति-
 स्वाभाव्यात्, रतिदं वा संस्थितं संस्थानं यकाभ्यां तौ
 पीनरचितसंस्थितौ पीनरतिदसंस्थितौ वा । जी० ३ प्रति० ४
 उ० । “ पीणमंसलकपोलदेशभागाः । ” पीना उपचि-
 तावयवा उच्यता अश्वमेधे, कक्षावक्षोवस्तिरूपाः प्रदेशा
 यामां ताः पीनोक्तकक्षावक्षोवस्तिप्रदेशाः । जी० ३ प्रति० ४
 अधि० । “ रंदा पीणा धूला य मंसला पीवरा धेरा । ”
 पाइ० ना० ७३ गाथा । चतुरस्रे, दे० ना० ६ वर्ग ५६ गाथा ।
 पीणणिज-पीणनीय त्रि० । पीणयतीति पीणनीयम् । “ कृ-
 द्धुलम् ” इति वचनात् कर्त्तव्यनीयप्रत्ययः । प्रज्ञा० २०
 पद । रसरुधिराऽऽदिधातुसमताकारिणि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
 पीणत्त-पीनत्व-न० । स्थूलत्वे, प्रा० २ पाद ।
 पीणाद्य-पीनायिक-न० । पीना पामडा, तथा निर्वृत्तं पी-
 नाधिकम् । पामडानिर्वृत्तं, (रटितं) “ पीणाद्यविरसरडिय-
 सदेणं । ” ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
 पीणिमा-पीनत्व-स्त्री० । “ त्वस्य डिमात्तलौ वा ” ॥ २ । २ ।
 ॥ १५४ ॥ इति त्वप्रत्ययस्य स्थानं डिमाऽऽदेशः । स्थूलत्वे,
 प्रा० २ पाद ।
 पीणिय-पीणित-त्रि० । परिवृद्धे, दश० ७ अ० ।
 पीथड-पीथड-पुं० । अर्बुदगिरिनीर्याङ्कारकारके त्यवरिचण्ड-
 सिद्धपुत्रे, सं० । “ तंताऽऽद्यतीर्थस्योल्लो, महणसिद्धभूः खलु ।
 पीथडस्तिवतरस्याभूत्, त्यवरिचण्डनिहजः ॥ ” ती० ७ कल्प ।
 पीयग-पीयक-पुं० । वृक्षविशेषे, रा० । जं० ।
 पीलण-पीलन-न० । इवादेरिव (आ० क० १ अ०) यन्त्रे,
 सकृदीषद् वा प्रेरणे, दश० ४ अ० । प्रश्न० ।
 पीला-पीडा-स्त्री० । तदाक्षिमधेतसो भावविराधनायाम्, द-
 रा० ५ अ० १ उ० ।
 पीलाकर-पीडाकर-त्रि० । पीडाकारिणि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ०
 २ उ० । प्रश्न० ।
 पीलिम-पीडिम-त्रि० । पीडावति, दश० ३ अ० ।
 पीलिय-पीडित-त्रि० । यन्त्रैरिक्तु कृत्तपीडं, औ० । स्था० ।
 उक्त० । प्रश्न० ।

पीलु-पीलु-पुं० । एकास्थिकवृक्षविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
 आचा० । अनु० । रूपपूणिकायाम्, आ० म० १ अ० सीरे,
 अनु० । गजे, “ पीलु गजो मयगलो, पायंगो सिधुरो क-
 रेणु य । गोघटो दंती वा-रणो करी कुंजरो हत्थी । ” पाइ०
 ना० ६ गाथा ।
 पीलुट्ट-देशी-पृष्ठे, (दग्धे) दे० ना० ६ वर्ग ५१ गाथा ।
 पीवइत्ता-पीत्वा-पानं कृत्वेत्यर्थे, स्था० २ डा० १ उ० ।
 पीवर-पीवर-त्रि० । स्थूले, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । म० । रा० ।
 महति, प्रश्न० ५ संव० द्वार । ज्ञा० । प्रधानं, नि० चू० २
 उ० । उपचितं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । मांसले, ज्ञा० १ श्रु० १
 अ० । “ पीवरकोमलवरंगुलिया । ” पीवरा उपचिताः कोमलाः
 सुकुमारा वराः प्रमाणलक्षणोपेततया प्रधाना अङ्गुलयो
 यामां ताः पीवरकोमलवराङ्गुलिकाः । जी० ३ प्रति० ४
 अधि० । “ रंदा पीणा धूला य मंसला पीवरा धेरा । ” पाइ०
 ना० ७३ गाथा ।
 पीवरगमा-पीवरगर्भा-स्त्री० । आनन्दाऽऽसवकालायाम्,
 आघ० ।
 पीवरपकोड-पीवरप्रकोष्ठ-पुं० । अकृशकलाविकं, औ० ।
 पीवरमिरि-पीवरश्रीक-त्रि० । उपचितापशमलदर्मिके, अनु० ।
 पीवल-पीत-त्रि० । “ विद्युत्पत्र-पीतान्ध्रालः ” ॥ २ । १ । ७३ ॥
 इति स्वार्थे लः । प्रा० २ पाद । “ पीते को ले वा ” ॥ २ । १ । २१३ ॥
 पीते तस्य वा या भवति । स्वार्थे लकारे परे तस्य घः ।
 प्रा० १ पाद ।
 पीमंती पीपंती-स्त्री० । शिलायां नीलामलकाऽऽदि प्रमृन्दत्या-
 म्, पि० । आघ० ।
 पीसण-पेषण-न० । घण्टाऽऽदिना दलेने, प्रश्न० १ आध्र०
 द्वार । नि० चू० । वृ० । सूत्र० ।
 पीहेज्ज-स्पृहयेत्-क्रिया । त्रिभिः स्थानैर्देवा अभिलषेयुः स्था०
 ३ डा० ३ उ० । (इतिदेवशब्दे चतुर्थभागे २६०७ पृष्ठे उक्तम्)
 पीहा-स्पृहा-स्त्री० । भांगेच्छायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । स्था० ।
 पु-पु । अन्य० । प्रश्नवर्णे, आ० म० १ अ० । संस्कृतेरान्तःश-
 रीरे, विशेष० ।
 पुअंढ-देशी-तरुणे, दे० ना० ६ वर्ग ५३ गाथा ।
 पुअंढअ-पौगण्ड-पुं० । अवस्थाभिदे, “ जुअलो जुआ जु-
 आणो, पुअंढअो वाद्वहो तरुणो । ” पाइ० ना० ६२ गाथा ।
 पुआइणी-देशी-पिशाचगृहीतायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ५४ गा-
 था । उन्मत्तायाम्, दुःशीलायां च । दे० ना० ६ वर्ग ५४ गाथा ।
 पुआई-देशी-पुं० । तरुणममरुपिशाचेषु, दे० ना० ६ वर्ग
 ८० गाथा ।
 पुंगव-पुङ्गव-त्रि० । प्रधाने ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । “ शियगाओ
 भयणाओ, णिगगाओ वरिहपुंगवो । ” उक्त० २२ अ० ।
 पुंछ-पुच्छ-न० । “ वक्राऽऽवाधन्तः ” ॥ २ । १ । २६ ॥ इत्यागम-
 रूतोऽनुस्वाराऽऽगमः । प्रा० १ पाद ।
 पुंछण-प्रोच्छन-न० । रजसां हरणे, प्रश्न० २ संव० द्वार ।

जे भिक्खु उच्चारपासवणं परिद्वेत्ता णो पुंछइ, ए पु-
च्छंतं वा साइज्जइ । नि० चू० ४ उ० ।

करणे ल्युट् । रजोहरणे, प्रोच्छन्नशब्देन तु रजोहरण-
मुच्यते । आह च चूर्णिकृत्—“ पापगहणेणं पापमंडयं
पुंछणं इयहरणं ति बुच्चइ । ” वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पुंछणी-प्रोच्छनी-स्त्री० । निविडतराच्छाऽऽवहेतुशब्देनर-
तृणविशेषं, ‘ओहाडणी हारगहणं सहतुज्जलकं तु पुंछनी ।’
इति । रा० । जी० ।

पुंछिअ-पोच्छित-त्रि० । “ उम्मुट्टं पुंछिअं फुसिअं । ” पाइ०
ना० १८ गाथा ।

पुंज-पुञ्ज-पुं० । मशिवरे राशौ, विपा० १ भु० ६ अ० । प्रज्ञा० ।
पुञ्जवपुञ्जः । स्कन्धे, अनु० ।

पुंजपव्वय-पुञ्जपव्वेन-पुं० । वीरप्रतिमाप्रधाने स्वनामस्थाने
पर्वने, ती० ४३ कलर ।

पुंजाय-पुञ्ज-त्रि० । समुदाये, “ पुंजायं पिंडलहयं । ” पाइ०
ना० २८ गाथा ।

पुंजीकड पुंजीकड-वि० । अयुजाः पुजाः कृता इति (व्यु-
त्पत्तिः) कृताऽऽकारध्यानेत्येकस्वरूपतामापादिते, वृ० २ उ० ।
पिण्डीकृतं, विश० ।

पुंड-पुरद-पुं० । पुंडि-गृह् । इत्युभेदं, माधवीलतायाम्, चि-
त्रकं, तिलकवृत्तं लुद्रमले, दैत्यभेदे च । याच० । दश० । स्वना-
मस्थाने विन्ध्यागिरिपाददेशे, “ भारहं वामे विंशगिरिपाय-
मूले पुंडेसु जणवणसु सत्तद्वारे सुमहस्स रणे भहाए भा-
गियाए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उववसे । ” म० १४ श० । स्था० ।
भवले, ज्ञा० १ भु० १७ अ० । आ० म० ।

पुंडइअ-देशी-पिण्डीकृतार्थे, दे० ना० ६ वर्ग ४४ गाथा ।

पुंडरीअ-पुरदरीक-न० । व्याधे, “ इल्ली पुल्ली वग्घो, सद्लो
पुंडरीओ य ” पाइ० ना० ४४ गाथा । कमले च । “ अंबुरुहं
सयवत्तं, सरोरुहं पुंडरीअमग्घिदं । गइयं तामरसं, महुप्पयं
पंकयं नल्लिणं ॥ ११ ॥ ” पाइ० ना० ११ गाथा ।

पुंडरीग-पुरदरीक-न० । श्वेतपद्मे, जं० १ वक्क० । ज्ञा० । श्वे-
तशनपत्रे, सूत्र० २ भु० १ अ० । रा० । कमले, संथा० ।
आ० । आ० म० । स० । कलर० । आचा० ।

पुरदरीकनिलेपः—

णामं ठवणा दविण, खेत्ते काले य गणण संठाणे ।

भावे य अट्टमे खलु, णिकवेवो पुंडरीयस्स ॥ १४४ ॥

(णामं ठवणेत्यादि) पौण्डरीकस्य नामस्थापनाद्रव्यसंज्ञक-
लक्षणनासंस्थानभावाऽऽत्मकोऽप्यथा निलेपः ।

तत्र नामस्थापने लुप्तत्वादनादृत्य द्रव्यपौण्डरीकमभि-
धिसुराह—

जो जीवो भविओ खलु, उववज्जिउकामो पुंडरीयम्मि ।

सो दव्वपुंडरीओ, भावम्मि वि जाणओ भणिओ ॥ १४५ ॥

(जो जीवो इत्यादि) यः कश्चित्प्राणधारणलक्षणो जीवो
भविष्यतीति भव्यः, तदेव दर्शयति उत्पत्तिनुकामः समुत्पि-
त्सुस्तथाविधकर्मोदयापौण्डरीकेषु श्वेतपद्मेषु वनस्पतिका-

यविशेषेष्वनन्तरभवे भावी स द्रव्यपौण्डरीकः । खलुशब्दो
वाक्यालङ्कारः । भावपौण्डरीकं त्वागमतः पौण्डरीकपदार्थ-
ज्ञस्तत्र चापयुक्त इति ।

एतदेव द्रव्यपौण्डरीकं विशेषतः दर्शयितुमाह—

एगभविण य बट्ठा—उए य अभिमुहियनामगोए य ।

एते तिभि वि देसा, दव्वम्मि य पौंडरीयस्स ॥ १४६ ॥

एकेन भवेन गतेनान्तरभव एव पौण्डरीकेष्वप्युत्पत्तौ, स
एकभविक्तस्तथा तदासन्नतरः पौण्डरीकेषु बट्ठाऽऽयुक्तस्त-
तोऽप्यासन्नतमोऽभिमुखनामगोबोऽनन्तरसमयेषु यः पौण्ड-
रीकेष्वप्युत्पद्यते । अनन्तरगोक्ता एते त्रयो देशविशेषा द्रव्यपौण्ड-
रीकेष्वगन्तव्या इति । “ भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं
तु यल्लोके । तद्वद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सन्नतनाशतनं कथितम् ॥ ११ ॥ ” इति
चचनात् । इह च पौण्डरीककण्डरीकयोर्भावाभेदाजपुत्रयोः
सदसदनुष्ठानपरायणतया शोभनाशोभनत्वमवगम्य तदुपम-
याऽन्यदपि यच्छोभनं तत्पौण्डरीकमितरन्तु कण्डरीकमिति ।

(कण्डरीकगजकुमारवृत्तान्तम् ‘ कंडरीय ’ शब्दे तृतीयभा-
गे १७२ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम्) तत्र च नर-
कवर्जासु निरुत्थापि गतिषु ये शोभनाः पदार्थास्ते
पौण्डरीका, शेषास्तु कण्डरीका इति ।

एतत्प्रतिपादयन्माह—

तेरिच्छिया मणुस्सा, देवगणा चेव होंति जे पवरा ।

ते होंति पुंडरीया, सेसा पुण कंडरीया उ ॥ १४७ ॥

(तेरिच्छेत्यादि) कण्डर्या । (तिरश्चां भेदाः, तिर्यक्-
कारणानि च ‘ तिरिक्खजोणिय ’ शब्दे चतुर्थभागे २३१८
पृष्ठादवगन्तव्यानि) (मनुष्यभेदान् ‘ मणुस्स ’ शब्दे वक्ष्या-
मि) (देवानामस्ति-त्वं, तद्भेदाः, तत्स्वरूपम्, तेषामिक्तानेक-
शरीरत्वम्, तेषां स्थितिः, इत्यादिकं बहुतरम् ‘ देव ’ शब्दे च-
तुर्थभागे २६०७ पृष्ठादारभ्यावलोकनीयम्)

तत्र तिर्यक्तु प्रधानस्य पौण्डरीकत्वप्रतिपादनार्थमाह—

जलयरथलयरखयरा, जे पवरा चेव होंति कंता य ।

जे य सभावोऽणुमया, ते होंती पुंडरीया उ ॥ १४८ ॥

(जलचरेत्यादि) जलचरेषु मत्स्यकर्मिकाराऽऽद्यः (ज-
लचरभेदाः ‘ जलयर ’ शब्दे चतुर्थभागे ४२७ पृष्ठे गताः)
स्थलचरेषु सिंहाऽऽदयो बलवर्णरूपाऽऽदिगुणयुक्ताः स्थलचराः
(‘ थलयर ’ शब्दे तस्मिन्नेव भागे २३२६ पृष्ठे विस्तरतो निरु-
पिताः) उरःपरिसर्पेषु मणिकण्ठिनो (उरःपरिसर्पभेदाः ‘ उर-
परिसर्पथलयरपण्णिदियतिरिक्खजोणिय ’ शब्दे द्वितीयभा-
गे ८५१ पृष्ठे गताः) (विशेषम् ‘ सण्ण ’ शब्दे वक्ष्यामि)
(भुजपरिसर्पेषु बहुवक्त्रव्यता ‘ भुयपरिसण्ण ’ शब्दादवगन्त-
व्या) भुजपरिसर्पेषु नकुलाऽऽद्यः, खचरेषु हंसमयूराऽऽद-
यः । (खचरभेदाः ‘ खथयर ’ शब्दे तृतीयभागे ७३४ पृष्ठादव-
गन्तव्याः) एवमन्येऽपि स्वभावेन प्रकृत्या लोकानुमतास्ते
च पौण्डरीका इव प्रधाना भवन्ति ।

मनुष्यगतौ प्रधानाऽऽविष्करणायऽऽह—

अरिहंत चक्कवट्ठी, चारण विजाहरा दमारा य ।

जे अणे इड्ढियंता, ते होंती पौंडरीया उ ॥ १४९ ॥

(अरिहंतंतेत्यादि) सर्वातिशायनीं पूजामर्हन्तीति अर्हन्तः,

ते निरुपमरूपाऽऽदिगुणोपेताः (अर्हतां सर्वा वक्रव्यता 'ति-
त्थयर' शब्दे चतुर्थभागे २२३७ पृष्ठादारभ्यावलोकनीया) तथा-
नक्रवर्तिनः षड्वर्णभरतेश्वराः (चक्रवर्तिनां सर्वस्वम् 'च-
क्रवर्ति (ण) ' शब्दे तृतीयभागे १०६६ पृष्ठादारभ्य द्रष्ट-
व्यम्) तथा चारणधमणा बहुविधाऽऽभ्यर्थभूतलब्धिकलापो-
पेता महातपस्विनः (चारणानां भेदाः तद्वक्रव्यता च 'चा-
रण' शब्दे तृतीयभागे ११७३ पृष्ठे गता) तथा विद्याधरा
वैताल्यपुराधिपतयः (विद्याधरवक्रव्यता 'विज्ञाहर' शब्दा-
दव गन्तव्या) तथा दशारा हरिवंशकुलोद्भवाः (दशार्हाणां
सर्वम् 'दसार' शब्दे चतुर्थभागे २४८५ पृष्ठे गतम्) अस्य
चोपलक्षणार्थत्वादन्त्येऽपीदवाकादयः परिगृह्यन्ते, एतदेव
दर्शयति—ये चान्ये महर्धिमन्तो महेश्वराः कोटीश्वरास्ते
सर्वेऽपि पौण्डरीका भवन्ति । तुशब्दस्यानुक्रममुच्यार्थत्वा-
त्, ये चान्ये विद्याकलाकलापोपेतास्ते पौण्डरीका इति ।

साम्प्रतं देवगतौ प्रधानस्य पौण्डरीकत्वं प्रतिपादयन्नाह—

भवणवद्वाणमंतर-जोतिमवेमाणियाण देवाणं ।

जे तेसि पवरा खलु, ते होंती पौंडरीया उ ॥ १५० ॥

भवणेत्यादि, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां च-
तुर्णां देवनिकायानां मध्ये ये प्रवराः—प्रधाना इन्द्रेन्द्रसामानि-
काऽऽद्यस्तं प्रधाना इति कृत्वा पौण्डरीकाभिधाना भवन्ति ।

साम्प्रतमन्वित्रद्रव्याणां यत्प्रधानं तस्य पौण्डरीकत्वप्रति-
पादनायाऽऽह—

कंसाखं दसाणं, मणिमोत्तियसिलप्यवालमादीणं ।

जे अ अचित्ता पवरा, ते होंती पौंडरीया उ ॥ १५१ ॥

कास्यानां मध्ये जयघण्टाऽऽदीनि द्रव्याणां चानां-
शुकाऽऽदीनि, मणीनामिन्द्रनीलवैडूर्यपञ्चरागाऽऽदीनि, र-
त्नानि मौक्तिकानां यानि वर्णसंस्थानप्रमाणाधिकानि, तथा
शिलानां मध्ये पारङ्कुम्बलाऽऽद्यः शिलास्तीर्थकृज्जन्माभि-
षेकसिंहाननाऽऽधारा, तथा प्रवालानां यानि वर्णाऽऽदिगुणा-
पेनानि, आदिग्रहणाज्जान्यनामीकरं तद्विकाराभ्याऽऽभरण
विशेषा परिगृह्यन्ते, तदेवमनन्तराङ्गानि कास्याऽऽदीनि यानि
प्रवराणि तान्यान्वित्रपौण्डरीकाण्यभिधीयन्ते इति । मिश्र-
द्रव्यपौण्डरीकं तु तीर्थकृच्चक्रवर्त्यादय एव प्रधानकटकके-
युगाऽऽद्यलङ्कारालङ्कृता इति ।

द्रव्यपौण्डरीकानन्तरं क्षेत्रपौण्डरीकाभिधित्सयाऽऽह—

जाइ खेसाइ खलु, सुहाणुभावाइ होंति लोगम्मि ।

देवकुर्मादियाइ, ताइ खेनाइ पवराइ ॥ १५२ ॥

यानि कानिचिदिह देवकुर्वादीनि शुभानुभावानि क्षे-
त्राणि तानि प्रवराणि पौण्डरीकाभिधानानि भवन्ति ।

साम्प्रतं कालपौण्डरीकप्रतिपादनायाऽऽह—

जीवा भवट्ठिनीए, कायठिनीए य होंति जे पवरा ।

ते होंति पौंडरीया, अवसेसा कंडरीया उ ॥ १५३ ॥

'जीवाः' प्राणिनो भवस्थित्या कायस्थित्या च ये 'प्रवराः'
प्रधानास्ते पौण्डरीका भवन्ति, शेषास्त्वप्रधानाः कण्डरीका
इति, तत्र भवस्थित्या देवा अनुत्तरोपपातिकाः प्रधाना भव-
न्ति, तेषां यावद्भव शुभानुभावत्वात् कायस्थित्या तु मनु-

ष्याः शुभकर्मसमाचाराः समाप्तभवप्रवृत्तयानि मनुष्येषु पूर्व-
कोट्यायुष्केष्वनुपरिवर्त्यनन्तरमंश्व त्रिपत्योपमायुष्केषुत्पाद-
मनुभूय ततो देवोत्पद्यन्ते इति कृत्वा ततस्ते कायस्थित्या
पौण्डरीका भवन्ति, अवशिष्टास्तु कण्डरीका इति ।

कालपौण्डरीकानन्तरं गणनासंस्थानपौण्डरीकद्वयप्रति-
पादनायाऽऽह—

गणणाए रज्जू खलु, संठाणं चेव होंति चउरंसं ।

एयाइ पौंडरीगा—ई होंति सेसाइ इयराइ ॥ १५४ ॥

गणनया—सङ्ख्यया पौण्डरीकं चिन्त्यमानं दशप्रकारस्य
गणितस्य मध्ये 'रज्जू' रज्जुगणितं प्रधानत्वात्पौण्डरीकं,
दशप्रकारं तु गणितमिदम्—“ परिक्रम १, रज्जु २, रासी ३,
ववहारे ४, तह कलामवसे ५, य । पुगल ६, जावं तावं ७,
घणे य ८ धणवग्न ९ वगं य १० ॥ १ ॥ ” (अस्या गाथाया
व्याख्या 'गणिय' शब्दे तृतीयभागे ८२४ पृष्ठे गता) संस्था-
नानां पक्षां मध्ये समवतुरक्ष संस्थानं प्रवर्त्तत्वात्पौण्डरीकमि-
त्येवमेते द्वे अपि पौण्डरीके. शेषाणि तु परिक्रमाऽऽदीनि ग-
णितानि न्यग्रोधपरिमण्डलाऽऽदीनि च संस्थानानि 'इतरा-
णि' कण्डरीकान्यप्रवराणि भवन्तीति यावत् ।

साम्प्रतं भावपौण्डरीकप्रतिपादनाभिधित्सयाऽऽह—

ओदइए उवसमिए, खइए य तहा खओवसमिए अ ।

परिणामसन्निवाए, जे पवरा ते वि ते चेव ॥ १५५ ॥

औदयिके भावे तथौपशमिके क्षायिके क्षायोपशमिके
परिणामिके साक्षिपातिके च भावे चिन्त्यमाने तेषु तेषां
वा मध्ये ये 'प्रवराः' प्रधानाः 'तेऽपि' औदयिकाऽऽद्यो
भावाः 'त एव' पौण्डरीका एवावगन्तव्याः, तथौदयिके भावे
तीर्थकराः (४ भागे 'तित्थयर' शब्दे गता) अनुत्तरोपपा-
तिकसुराः, तथा न्येऽपि सितशतपत्राऽऽद्यः पौण्डरीकाः, औ-
पशमिके समस्तोपशान्तमोहाः, क्षायिके केवलज्ञानिनः, क्षा-
योपशमिके विपुलमांतश्चतुर्दशपूर्वधित्परमावधया व्यस्ताः
समस्ता वा, परिणामिके भावे भव्याः, साक्षिपातिके भावे
द्विकाऽऽदिसंयोगाः सिद्धाऽऽदिषु स्वबुद्ध्या पौण्डरीकत्वेन
योजनीयाः, शेषास्तु कण्डरीका इति ।

साम्प्रतमन्यथा भावपौण्डरीकप्रतिपादनायाऽऽह—

अहवावि नाणदंसण-चरित्तविणए तहेव अज्झप्पे ।

जे पवरा होंति मुणी, ते पवरा पुंडरीया उ ॥ १५६ ॥

अथवाऽपि भावपौण्डरीकमिदम् । तद्यथा—सम्यग्ज्ञानं
तथा सम्यग्दर्शनं सम्यक्चारित्र्यं ज्ञानाऽऽदिकं विनये
तथा 'अध्यात्मनि' च धर्मेध्यानाऽऽदिकं ये 'प्रवराः'
श्रेष्ठा मुनयः भवन्ति, ते पौण्डरीकत्वेनावगन्तव्यास्ततोऽन्ये
कण्डरीका इति । (ज्ञानदर्शनाऽऽदीनां महत्त्वं स्वस्थस्थानं)

तद्वत् सम्भविनमपृष्ठा पौण्डरीकस्य निक्षेपं प्रदर्शयन्नेह
यनाधिकारस्तमाधिर्भावयन्नाह—

एत्थं पुण अहिगारो, वणस्सतीकायपुंडरीणं ।

भावम्मि अ समणेणं, अज्झयणे पुंडरीअम्मि ॥ १५७ ॥

'अत्र' पुनर्दृष्टान्तप्रस्तावं 'अधिकारो' व्यापारः सवि-
र्त्तयिग्यानिर्देकंन्द्रियवनस्पतिकायद्रव्यपौण्डरीकेण जल-

रुहेण, यदि वा औदयिकभाषवर्तिना यनस्पतिकायपौण्डरी-
केण सितशतपत्रेण, तथा भावे ' अमरेण च ' सम्यग्दर्शन-
चारित्रविनयाध्यात्मवर्तिना सत्साधुनाऽस्मिन् अध्ययने पौण्ड-
रीकाऽऽख्येऽधिकार इति । गता निक्षेपनिर्युक्तिः ।

अधुना सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरवसरः, सा च सूत्रे सति भव-
ति, सूत्रं च सूत्रानुगमे, स चावसरप्राप्तेऽतोऽस्खलिताऽऽ-
दिगुणोपेतं सूत्रमुक्त्वा रयितव्यं, तच्चेदम्—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमकवायं—इह खलु
पौंडरीयं शासऽऽभ्यसे, तस्स गं अयमहे पणते । १ ।
से जहाणामए पुक्खरिणी सिया बहुउदगा बहुसेया बहु-
पुक्खला लद्धा पुंडरीकिणी पासादिया दग्गिसणीया अ-
भिरुवा पडिरुवा । २ । तीसे गं पुक्खरिणीए तत्थ त-
त्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपौंडरीया बुइया, अ-
णुपुव्वुट्ठिया ऊमिया रुइला वन्नमंता गंधमंता रसमंता
फासमंता पासादिया दग्गिसणीया अभिरुवा पडिरुवा । ३ ।
तीसे गं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं पउमवर-
पौंडरीए बुइए अणुपुव्वुट्ठिए उमिसंते रुइले वन्नमंते गंध-
मंते रसमंते फासमंते पासादीए० जाव पडिरुवे—

(सुयं मे आउसंतेणमित्यादि) अस्य चानन्तरसूत्रेण सह
संबन्धो वाच्यः । स चायम्—(स एवमेव जाणह जमहं भ-
यंताने चि) तदेतदेव जानीत भयस्य वानारः । तद्यथा-
धुनं मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातम्, आदिमूत्रेण च सह
संबन्धोऽयम् । तद्यथा—यद्भगवताऽऽख्यातं मया च धृतं त-
द्वृध्यंतत्यादिकम् । किं तद्भगवताऽऽख्यानमित्याह—इह प्रव-
चने सूत्रकृद्वितीयधृतस्कन्धे वा, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारः ।
पौण्डरीकाभिधानमध्ययनं पौण्डरीकेण सितशतपत्रेणावोप-
मा भविष्यतीति कृत्वा, अतोऽस्याध्ययनस्य पौण्डरीकमिति
नाम कृतम् । तस्य चायमर्थः—एमिति वाक्यालङ्कारः । प्रकृतः
प्ररूपितः । १ । (स जहं चि) तद्यथार्थः । स च वाक्योप-
न्यासार्थः । नामशब्दः संभावनायां, संभाव्यते पुष्करिणीदृष्टा-
न्तः । पुष्कराणि पद्मानि तानि विद्यन्ते यस्यामसौ पुष्करि-
णी, स्याद्भवेदेवंभूता । तद्यथा—बहु प्रचुरमगाधमुदकं यस्यां सा
बहुदका, तथा बहु प्रचुरः सीयन्तेऽवबध्यन्ते यस्मि-
न्सौ सेयः कर्दमः, स यस्यां सा बहुसेया प्रचुरकर्दमा ।
बहुश्वेतपद्मसङ्गायात् स्वच्छादकसंभवाच्च बहुश्वेता वा, तथा
बहुपुष्कला बहुसंपूर्णा प्रचुरादकभूतव्यर्थः । तथा लब्धः प्राप्तः
पुष्करिणीशब्दान्वर्थतयाऽर्थो यया सा लब्धार्था, अथवा आ-
स्थानमास्था प्रतिष्ठा, सा लब्धा यया सा लब्धाऽऽस्था, तथा
पौण्डरीकाणि श्वेतशतपत्राणि विद्यन्ते यस्यां सा पौण्डरी-
किणी, प्रचुरार्थे मत्वर्थीयोत्पत्तेर्बहुपक्षेऽर्थः । तथा प्रसादः
प्रसन्नता निर्मलजलता, सा विद्यते यस्याः सा प्रसादि-
का, प्रासादा वा देवकुलसन्निवेशास्तं विद्यन्ते यस्यां सम-
न्ततः सा प्रासादिका, दर्शनीया शोभना सत्त्वनिवेशतो वा
द्रष्टव्या दर्शनयोग्या, तथाऽऽभिमुख्येन सदाऽवस्थितानि रू-
पाणि राजहंसचक्रवाकसारसाऽऽदीनि गजमहिषमृगयथाऽऽ-
दीनि वा जलान्तर्गतानि वा करिमकराऽऽदीनि वा यस्यां सा

अभिरूपेति, तथा प्रतिरूपाणि प्रतिविम्बानि विद्यन्ते यस्यां
सा प्रतिरूपा । एतदुक्तं भवति—स्वच्छत्वात्सत्याः सर्वत्र प्रति-
विम्बानि समुपलभ्यन्ते, तदतिशयरूपतया वा लोकेन तत्-
प्रतिविम्बानि क्रियन्ते इति सा प्रतिरूपेति । यदि वा—(पा-
सादीया दग्गिसणीया अभिरुवा पडिरुवा चि) पर्याया इत्ये-
ने चम्बारेऽप्यतिशयरमणीयत्वस्यापनार्थमुपासाः । २ ।
तस्याश्च पुष्करिण्याः, एमिति वाक्यालङ्कारः । तत्र तत्रत्येनन
धीप्सापदेन पौण्डरीकैर्व्यापकत्वमाह—देशं देशं इत्यनेन त्व-
कैकप्रदेशं प्राचुर्यमाह—तस्मिन्स्तस्मिन्भित्तयेन तु नास्त्येवार्सा
पुष्करिण्याः प्रदेशो यत्र तानि न सन्तीति । यदि वा देशं देशं
इत्येतत्प्रत्येकमभिसंबध्यते । तत्र तत्रेति काऽर्थः ? , देशं देशं
तस्मिन्स्तस्मिन्भित्ति च काऽर्थः ? , देशं देशं इति । यदि वा -
अत्यादरस्यापनार्थकार्यान्येवैतानि ग्रीरर्थापि पदानि । तेषु च
पुष्करिण्याः सर्वप्रदेशेषु बहूनि प्रचुराणि पद्मान्येव वरा-
णि श्रेष्ठानि पौण्डरीकाणि पद्मवरपौण्डरीकाणि, पद्मग्रहणं
क्षेत्राग्रहणवचछेदार्थं, पौण्डरीकग्रहणं श्वेतशतपत्रप्रतिप-
त्यर्थं, वरग्रहणमप्रधाननिरव्यर्थं, तदेवंभूतानि बहूनि पद्मव-
रपौण्डरीकाणि (बुइयं चि) उक्तानि प्रतिपादितानि, वि-
द्यन्ते इत्यर्थः । आनुपूर्व्येण विशिष्टमपरा स्थितानि, तथा-
च्छिन्नानि पङ्कजले अतिलङ्घ्योपरि व्यवस्थितानि, तथा रु-
चिर्दीप्तिमन्तां लान्त्याददति रुचिलानि सदीप्तिमन्ति, तथा
शोभनवर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति, तथा प्रासादीयानि दर्शनीयानि,
अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि । ३ । तस्याश्च पुष्करिण्याः सर्व-
तः पद्माधुनायाः, एमिति वाक्यालङ्कारः । बहुदेशमध्य-
भागे निक्षेपवर्तितस्य देश एकं महत्पद्मवरपौण्डरीकमुक्तं
मानुपूर्व्येण व्यवस्थितमुच्छिन्नं रुचिलं वर्णगन्धरसस्पर्शव-
त्, तथा प्रासादीयं दर्शनीयम्, अभिरूपतरं प्रतिरूपतर-
मिति । ४ । सांप्रतमेतदेवानन्तराक्तं सूत्रद्वयम्—(सच्चावन्ति
च गं ति) इत्यनेन विशिष्टमपरं सूत्रद्वयं द्रष्टव्यम्—

सच्चावन्ति च गं तीसे गं पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे
देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपौंडरीया बुइया अणुपुव्वु-
ट्ठिया ऊमिया रुइला० जाव पडिरुवा, सच्चावन्ति च गं
तीसे गं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं पउमव-
रपौंडरीए बुइए अणुपुव्वुट्ठिए जाव पडिरुवे ॥ १ ॥ अहं
पुरिसे पुरित्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं
तीमे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति—तं महं एगं
पउमवरपौंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं ऊसियं० जाव पडिरुवं ।
तए गं से पुरिसे एवं बयासी—अहमंसे पुरिसे खेयके
कुसले पांडिते वियत्ते मेहावी अवाले मग्गत्थे मग्गविऊ
मग्गस्स गतिपरकमएणू अहमेयं पउमवरपौंडरीयं उन्नि-
क्खिस्सामि चि कहु इति बूया से पुरिसे अभिक्कमेति, तं पु-
क्खरिणिं जावं जावं च गं अभिक्कमेइ, तावं तावं च गं
महंते उदणं महंते मेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपौंडरीयं
णो हव्वाए गं पाराए, अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि नि-
सप्पे पढं पुरिसजाए ! ॥ २ ॥

अस्यायमर्थः—(लब्धावन्ति स्ति) सर्वस्या अपि तस्याः पुष्करिण्याः सर्वप्रदेशेषु यथोक्तविशेषणविशिष्टानि बहूनि पद्मानि तथा सर्वस्याश्च तस्या बहुमध्यदेशभागे यथोक्तविशेषणविशिष्टं महदंशं पौण्डरीकं विद्यत इति । उभयत्रापि चः समुच्चये । एमिति वाक्यालङ्कारे । १ । इति । अथानन्तरमेवंभूतपुष्करिण्याः पूर्वस्या दिशः कश्चिदंशः पुरुषः समागत्य तां पुष्करिणीं तस्याश्च तीरे तटे स्थित्वा तदेतदंशं प्रासादीयाऽऽविप्रतिरूपान्तविशेषणकलापोपेनं स पुरुषः पूर्वदिग्भागव्यवस्थितः, एवमिति बह्व्यमाणनीत्या वदेत् श्रूयान्—(अहमंसि स्ति) अहमंसि पुरुषः, किंभूतः ?—कुशलो हितहितप्रवृत्तिनिवृत्तिनिपुणस्तथा पापादूनः परिहृतो धर्मज्ञो देशकालज्ञः क्षेत्रज्ञो व्यक्ता बालभाषाभिज्ञान्तः परिखनबुद्धिर्मेधावी मयनोत्पन्नयोरुपायज्ञः, तथा—अबाधो मध्यमध्याः षोडशवर्षोपरिवर्ती, मार्गस्थः सद्भिर्गर्वाणमार्गव्यवस्थितस्तथा सम्मार्गज्ञस्तथा मार्गस्थ या गतिर्गमनं वर्तते तथा यत्पराक्रमणं—विवक्षितदेशगमनं, तज्ज्ञानातीति पराक्रमज्ञः । यदि वा—पराक्रमः सामर्थ्यं, तज्ज्ञोऽहमात्मज्ञ इत्यर्थः । तदेवंभूतविशेषणकलापोपेनोऽहमेतत्पूर्वोक्तविशेषणकलापोपेनं पञ्चवरपौण्डरीकं पुष्करिणीमध्यदेशवस्थितमहमुत्क्षेप्यामीति कुत्वेहागत इत्येतत्पूर्वोक्तं नन्वनीत्याकृत्वा सौ पुरुषस्तां पुष्करिणीमभिमुखं क्रामेत्, अभिक्रामेत् तदभिमुखं गच्छेद्यावद्यावन्नासौ तदवतरणुभिप्रायेणाभिमुखं क्रामेत्तावन्तावच्च, एमिति वाक्यालङ्कारे । तस्याश्च पुष्करिण्या महद्गाधमुदकं तथा महाश्च संयः कर्दमस्ततोऽसौ महाकर्दमादकाभ्यामाकुलीभूतः प्रहीणः सद्भिर्वकेन रक्षितस्त्यक्त्वा तीरं सुबुध्यत्ययाद्वा तिरात्प्रहीणः प्रभ्रष्टोऽप्राप्तश्च विवक्षितं पञ्चवरपौण्डरीकं तस्याः पुष्करिण्यास्तस्यां वा यः संयः, कर्दमस्तस्मिन्निषण्णो निमग्न आत्मानमुद्धर्तुमसमर्थस्तस्माच्च तीरादपि प्रभ्रष्टस्तस्तीरपश्चोरन्तराल एवावतिष्ठते, यत एवमतः (नो हव्याए स्ति) नावाकू तटवर्त्यसौ भवति । (नो पागाए स्ति) नापि विवक्षितप्रदेशप्राप्त्या पारगमनाय वा समर्थो भवति । एवमसाधुभयभ्रष्टो मुक्तमुक्तालीकवदनर्थयैव प्रभवतीत्यर्थं प्रथमः पुरुषः, पुरुष एव पुरुषजातः पुरुषजातीय इति ॥२॥

अहावरे दोच्चे पुरिसजाए, अह पुरिसे दक्खिणाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति—तं महं एगं पउमवरपौंडरीयं अणुपुब्बुद्धियं पासादीयं० जाव पडिरुवं, तं च एत्थ एगं पुरिसजातं पासति—पहीणतीरं अपत्तपउमवरपौंडरीयं शो हव्याए शो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि शिसभे, तए शं से पुरिसे तं पुरिसं एवं बयासी—अहो शं इमे पुरिसे अखेयभे अकुसले अपंडिए अवियत्ते अमेहावी बाले शो मग्गत्थे शो मग्गविऊ शो मग्गस्स गतिपरक्कमएणू, जं नं एस पुरिसे, अहं खेयभे कुसले० जाव पउमवरपौंडरीयं उन्निक्खिस्सामि, शो य खलु एयं पउमवरपौंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा शं एस पुरिसे मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयभे कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अचाले

मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स गतिपरक्कमएणू अहमेयं पउमवरपौंडरीयं उन्निक्खिस्सामि स्ति कहु इति वच्चासे पुरिसे अभिक्रमे तं पुक्खरिणिं, जावं जावं च शं अभिक्रमेइ तावं तावं च शं महंते उदए महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपौंडरीयं शो हव्याए शो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि शिसभे दोच्चे पुरिसजाते (सूत्रं ३) ॥ अहावरे तच्चे पुरिसजाते, अह पुरिसे पच्चत्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति—तं एगं महं पउमवरपौंडरीयं अणुपुब्बुद्धियं० जाव पडिरुवं, ते तत्थ दोब्बि पुरिसजाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपौंडरीयं शो हव्याए शो पाराए० जाव सेयंसि शिसभे, तए शं से पुरिसे एवं बयासी—अहो शं इमे पुरिसा अखेयभा, अकुसला अपंडिया अवियत्ता अमेहावी बाला शो मग्गत्थे शो मग्गविऊ शो मग्गस्स गतिपरक्कमएणू, जं शं एते पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एतं पउमवरपौंडरीयं उन्निक्खिस्सामो, नो य खलु एयं पउमवरपौंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा शं एए पुरिसा मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयभे कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अचाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स गतिपरक्कमएणू, अहमेयं पउमवरपौंडरीयं उन्निक्खिस्सामि स्ति कहु इति वुच्चा से पुरिसे अभिक्रमे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च शं अभिक्रमे तावं तावं च शं महंते उदए महंते सेए० जाव अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि शिसभे, तच्चे पुरिसजाए ॥ (सूत्रं ४) ॥ अहावरे चउत्थे पुरिसजाए, अहपुरिसे उत्तराओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं, तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति—तं महं एगं पउमवरपौंडरीयं अणुपुब्बुद्धियं० जाव पडिरुवं, ते तत्थ तिब्बि पुरिसजाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते० जाव सेयंसि शिसभे, तए शं से पुरिसे एवं बयासी—अहो शं इमे पुरिसा अखेयन्ना० जाव शो मग्गस्स गतिपरक्कमएणू जं शं एते पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एतं पउमवरपौंडरीयं उन्निक्खिस्सामो शो य खलु एयं पउमवरपौंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा शं एते पुरिसा मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने० जाव मग्गस्स गतिपरक्कमएणू, अहमेयं पउमवरपौंडरीयं उन्निक्खिस्सामि स्ति कहु इति वुच्चा से पुरिसे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च शं अभिक्रमे तावं तावं च शं महंते उदए महंते सेए० जाव शिसन्ने, चउत्थे पुरिसजाए ॥ (सूत्रं ५) ॥

अथवेति वाक्योपन्यासायै । अथ कश्चित्पुरुषो दक्षिणादिभागादागत्य तां पुष्करिणीं, तस्याश्च पुष्करिण्यास्तीरं स्थित्वा तत्रस्थश्च पश्यति महदंशं पञ्चवरपौण्डरीकमानुप-

व्येण व्यवस्थितं प्राप्तादीयं यावत्प्रतिरूपम् । अत्र चार्त्ति-
श्च तीरे व्यवस्थितस्त्वं च पूर्वव्यवस्थितमेकं पुरुषं पश्य-
ति, किंभूतम् ?-तीरात्परिभ्रष्टमनवाप्तपञ्चवरपौण्डरीकमु-
भयभ्रष्टमन्तराल पञ्चावसीदन्तं, दृष्ट्वा च तमेवमवस्थं
पुरुषं ततोऽसौ द्वितीयः पुरुषस्तं प्राक्तनं पुरुषमेवं वदेत्-
अहो इति खेदे । सर्वत्र णमिति वाक्यालङ्कारे द्रष्टव्यः । यो-
ऽयं कर्दमे निमग्नः पुरुषः सोऽखेदज्ञोऽकुशलोऽपरिडतो
ऽव्यक्तोऽमेधावी, बालो न मार्गस्थो न मार्गज्ञो नो मार्गस्य
गतिपराक्रमज्ञः । अकुशलत्वाऽऽदिकं कारणमाह-यद्यस्मादेष
पुरुष एतन्कृतवान्, तद्यथाऽहं खेदज्ञः कुशल इत्यादि भ-
णित्वा पञ्चवरपौण्डरीकमुत्क्षेपस्यामीत्येवं प्रतिज्ञातवान् । न
चैतन् पञ्चवरपौण्डरीकम्, एवमनेन प्रकारेण यथाऽनेनोक्तं-
पुनमारब्धमेवमुत्क्षेप्यं यथाऽयं पुरुषो मन्यन् इति । ततो ह-
मेवास्यात्क्षेपणं कुशल इति दर्शयितुमाह-(अहमेसीत्यादि
० जाव दोधे पुरिमाजाए ति) सुगमम् ॥ ३ ॥ तृतीयं पुरुषम-
धिकृत्याऽऽह-(अहावरे तञ्च इत्यादि) सुगमम् । यावच्चतुर्थः
पुरुषजात इति ॥ ४-५ ॥

साम्प्रतमपरं पञ्चमं तद्विलक्षणं पुरुषजातमधिकृत्याऽऽह-

अह भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयञ्जे० जाव परक्रमण अन्नतरा-
ओ दिमाओ वा अणुदिसाओ वा आगम्म तं पुक्खरिणीं
तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमव-
रपौंडरीयं० जाव पडिरुवं, ते तत्थ चत्तारि पुरिमजाए पा-
सति पहीणं तीरं अपत्ते० जाव पउमवरपौंडरीयं गो हव्वाए
णो पाराए अंतरा पुक्खरिणीए मेयंसि णिमञ्जे, तए णं मे
भिक्खू तं एवं बयासी-अहो णं इमे पुरिमा अखेयञ्जा०
जाव णो मग्गस्स गतिपरक्रमणणु, जे एते पुरिसा एवं मञ्जे
अमहे एयं पउमवरपौंडरीयं उगिक्खिस्सामो णो य खलु,
एयं पउमवरपौंडरीयं एवं उगिक्खेत्तव्वं जहा णं एते पुरि-
सा मञ्जे अहमेसि भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयञ्जे० जाव मग्गस्स
गतिपरक्रमणणु अहमेयं पउमवरपौंडरीयं उगिक्खिस्सा-
मि ति कट्टु इति बुद्ध्या से भिक्खू णो अभिकमे तं पुक्खरिणीं
तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा सहं कुज्जा, उप्पयाहि खलु
भो पउमवरपौंडरीया ! उप्पयाहि, अह से उप्पतिते पउमव-
रपौंडरीए ॥ (सूत्रं ६) ॥

(अह भिक्खू लूहे इत्यादि) अथेत्यानन्तर्यं, चतुर्थपुरुषाद-
यमनन्तरः पुरुषस्तस्यामूनि विशेषणानि-भिक्षणशीलो भि-
क्षुः-पचनपाचनोऽऽदिसावधानुष्ठानरहिततया निर्दोषोऽऽ-
हारभोजी तथा रूक्षो रागद्वेषादिनः, तौ हि कर्मबन्धहेतुतया
क्षिण्णौ, यथा हि स्नेहाभावाद् रज्जो न लगति तथा रागद्वेषा-
भावान्कर्मरेणुर्न लगत्यतस्तद्रहितो रूक्ष इत्युच्यते । तथा
संसारसागरस्य तीरार्थी, तथा क्षेपज्ञः खेदज्ञो वा । पू-
र्यं व्याख्यातानेष विशेषणानि, यावन्मार्गस्य गतिपरा-
क्रमज्ञः, स चान्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वाऽऽगत्य तां पु-
ष्करिणीं तस्याश्च तीरे स्थित्वा समन्तादवलोकयन् बहु-
मध्यदेशभागं तन्मद्देकं पञ्चवरपौण्डरीकं पश्यति । तांश्च

चतुरः पुरुषान् पश्यति । यत्र च व्यवस्थितानिति, किंभूतान्?,
त्यक्ततीरानप्राप्तपञ्चवरपौण्डरीकान् पङ्कजलावमग्नान् पुन-
स्तीरमप्यागन्तुमसमर्थान् दृष्ट्वा च तांस्तदवस्थान् ततोऽसौ
भिक्षुः एवमिति-वक्ष्यमाणं न त्यागेदत् । तद्यथा-अहो इति
खेदे, णमिति वाक्यालङ्कारे, इमे पुरुषाश्चत्वारोऽपि अखेदज्ञा
यावन्तो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञाः, यस्मात्ते पुरुषा एवं ज्ञानव-
न्तो यथा वयं पञ्चवरपौण्डरीकमुत्क्षेप्यामः उत्खनिष्यामः, न
च खलु तत्पौण्डरीकमेवम्-अनेन प्रकारेण यथैते मन्यन्ते त-
थात्वेतदव्यम् । अपि त्वहमस्मि भिक्षू रूक्षो यावत्प्रतिपराक्रमज्ञः,
एतद्गुणविशिष्टोऽहमेतत् पौण्डरीकमुत्क्षेप्यामि-उत्खनि-
ष्यामि समुद्धरिष्यामीत्येवमुक्त्वा असौ नाभिकामेत तां पु-
ष्करिणीं न प्रविशेत् । तत्रस्थ एव यत्कुर्यात्तदृश्यति-त-
स्यास्तीरे स्थित्वा तथाविधं शब्दं कुर्यात् । तद्यथा-ऊर्ध्वमु-
त्पतन्त्यतः, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारः, हं पञ्चवरपौण्डरीक !
तस्याः पुष्करिण्या मध्यदेशादेवमुत्पतन्त्यतः । अथ तच्छब्द-
ध्वन्यादन्तरं तदुत्पतितमिति । ६ ।

तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुकामः श्रीमन्म-
हावीरवर्धमानस्वामी स्वशिष्यानाह-

किट्टिए नाए समणाउसो !, अट्टे पुण मे जाणितव्वं भ-
वति, मंते ति समणं भगव महावीरं निगंथा य नि-
गंथीओ य वंदंति, नमंसंति, वंदेत्ता नमंसित्ता एवं
बयासी-किट्टिए नाए समणाउसो ! । अट्टे पुण मे
ण जाणामो समणाउसो ! ति, समणे भगवं म-
हावीरे ते य बहवे निगंथे य निगंथीओ य आ-
मंनेत्ता एवं बयासी-हंत समणाउसो ! आइक्खा-
मि, विभावमि, किट्टेमि, पवेदेमि सअट्टं महेउं सनिमित्तं
भुज्जो भुज्जो उवदंमेमि, सेवेमि ॥ (सूत्रं ७) ॥

कीर्तिते कथिते प्रतिपादिते मयाऽस्मिन् ज्ञाने उदाहरणे हे
धमणाः ! आयुष्मन्तोऽर्थे पुनरस्य ज्ञानव्या भवति भवद्भिः ।
एतदुक्तं भवते-नास्मिन् उदाहरणस्य परमार्थे सूर्यं जानीम, एव-
मुक्ते भगवता ते बहवो निगंथा निगंथीओ नं धमणं भ-
गवन्तं महावीरं तं निगंथाऽऽदयो वन्दन्तं कायेन, नमस्यन्ति
तत् प्रवैः शब्दैः स्तुवन्ति, चन्द्रिन्वा नमस्सिपथा चैवं व-
क्ष्यमाणं वदेयुः । तद्यथा-कीर्तितं प्रतिपादितं ज्ञानमुदाहरणं
भगवता अर्थे पुनरस्य न सम्यक् जानीमः, इत्येवं पृष्टो भग-
वान् धमणो महावीरस्ताभिर्ग्रन्थाऽऽदीनेवं वदेत्-हन्नेति
संप्रपणे । हे धमणाः ! आयुष्मन्तो यद्भवद्भिर्हं पृष्टस्तत्सो-
पपत्तिकमाख्यामि भवतां, तथा विभावयाभ्याविर्भावयामि
प्रकटार्थं करोमि, तथा कीर्तयामि, पर्यायकथनद्वारेणेति,
तथा प्रवेदयामि प्रकर्षेण हेतुदृष्टान्तैश्चित्तसन्ततावारोप-
यामि । अथ वैकार्थिकानि चैतानि । कथं प्रतिपादयामीति
दर्शयति-सहायेन दार्ष्टान्तिकेन वर्तत इति सार्थः पु-
ष्करिणीदृष्टान्तस्तं, तथा सह हेतुना अन्वयव्यतिरेकरूपे-
ण वर्तत इति सहेतुस्तं तथाभूतमर्थं प्रतिपादयिष्यामि, य-
था ते पुरुषा अज्ञानप्रार्थितार्थाः पुष्करिणीकर्दमे वुरुत्तारे
निमग्ना एवं वक्ष्यमाणास्तीर्थिका अपारगाः संसारसागर-
स्य तत्रैव निमज्जन्तीत्येवंरूपोऽर्थः सोपपत्तिकः प्रदर्शयि

प्यते, तथा सह निमित्तेन-उपादानकारणेन सहकारिका-
रणेन वा वर्तते इति निमित्तम्-सकारणं दृष्टान्तार्थं भूयो
भूयोऽपरेहंतुदृष्टान्तरूपदर्शयामि सोऽहं साम्प्रतमेव ब्रवीमि
शृणुत वृयमिति ॥ ७ ॥

तदधुना भगवान् पूर्वोक्तस्य दृष्टान्तस्य यथाखं दाष्टो-
न्तिकं दर्शयितुमाह-

लोयं च खलु मए अप्पाहदु ममणाउमो ! पुक्खरिणी
बुडया, कम्मं च खलु मए अप्पाहदु ममणाउमो ! मे उ-
दए बुइए, कामभोगे य खलु मए अप्पाहदु ममणाउमो ! से
सेए बुइए जणजाणवयं च खलु मए अप्पाहदु ममणाउ-
मो ! ते बहवे पउमवरपोंडरीए बुइए, गयाणं च खलु मए
अप्पाहदु ममणाउमो ! से एगे महं पउमवरपोंडरीए बुइए,
अन्नउत्थिया य खलु मए अप्पाहदु ममणाउमो ! ते चत्ता-
रि पुरिसजाया बुडया, धम्मं च खलु मए अप्पाहदु मम-
णाउमो ! से भिक्खु बुइए, धम्मतिथं च खलु मए अ-
प्पाहदु ममणाउमो ! से तीरे बुइए, धम्मकहं च खलु मए
अप्पाहदु ममणाउमो ! से सहे बुइए, निव्वाणं च खलु
मए अप्पाहदु ममणाउमो ! से उप्पाए बुइए, एवमेयं
च खलु मए अप्पाहदु ममणाउमो ! से एवमेयं बुइयं ॥
(सूत्रम् =)

लोकमिति मनुष्यक्षेत्रम् । चशब्द उत्तराण्येत्या समुच्चयार्थः ।
खलुगति जाक्यालङ्कारं, मयेत्यात्मनिर्देशः, योऽयं लोको
मनुष्याऽऽधारस्तमात्मन्याहृत्य व्यवस्थाप्य अपाहृत्य वा हे
आयुष्मन् ! अमण आत्मना वा मयाऽऽहृत्य न परंपदेशः ।
तः सा पुष्करिणी पद्माऽऽधारभूतौक्ता, तथा कर्म चाष्टप्र-
कारं यद्वलेन पुरुषपौण्डरीकाणि भवन्ति । तद्वंभूतं कर्म
मयाऽऽत्मन्याहृत्य आत्मना वा आहृत्य अपाहृत्य वा । एत-
दुक्तं भवति-हे अमण आयुष्मन् ! सर्वावस्थानां निमित्तभूतं
कर्माऽऽश्रित्य तदुक्तं दृष्टान्तत्वेनापन्यस्तं, कर्म चात्र दार्ष्ट-
ान्तिकं भविष्यति, तत्रेच्छामदनकामाः शब्दाऽऽदयो विषयास्ते
एव भुज्यन्ते इति भोगाः । यदि वा-कामा इच्छारूपा मदन-
कामास्तु भोगास्तान् मयाऽऽत्मन्याहृत्य भोगः कर्दमाऽऽ-
हितः, यथा महति पङ्क निमग्नो बुःखेनाऽऽत्मानमुद्धृत्यैवं वि-
षयेष्वप्यासक्तो नाऽऽत्मानमुद्धर्तुमलमिष्येत्कर्दमविषययाः
साम्यमिति । तथा जनं सामान्येन लोकं, तथा जनपदं भया
जानपदा विशिष्टाऽऽर्थदेशोत्पन्ना गृह्यन्ते, ते चार्द्धाद्विशतिः
जनपदोद्भवा इति । तांश्च समाश्रित्य मया दार्ष्टान्तिकत्वे-
नाङ्गीकृत्य तानि बहूनि पञ्चवरपौण्डरीकाणि दृष्टान्तत्वे-
नाभिहितानि, तथा राजानमात्मन्याहृत्य तदेकं पञ्चवरपौ-
ण्डरीकं दृष्टान्तत्वेनाभिहितम्, तथा अन्यतीर्थिकान् समाश्रि-
त्य ते बन्धारे पुरुषजाता अभिहिताः, तेषां राजपौण्डरीको-
द्धरणे सामर्थ्यैकहत्यात् । तथा धर्मं च खलु चाऽऽत्मन्याह-
ृत्य अमणाऽऽयुष्मन् ! स भिक्षुः क्लृप्तवृत्तिराभिहितस्तस्यैव च-
क्रवर्त्यादिराजपदमथगपौण्डरीकोद्धरणे सामर्थ्यसज्जावाद्ध-
र्मातीर्थं च खल्वश्रित्य मया तत्तीर्णमुक्तम् । तथा सद्धर्म-
देशानां चाऽऽश्रित्य मया स भिक्षुसम्बन्धी शब्दोऽभिहितः,

तथा निर्वाणं मोक्षपदमशेषकर्मक्षयरूपमीषत्प्राग्भाराऽऽख्यं
भूभागोपर्यवस्थितक्षेत्रखण्डं वाऽऽत्मन्याहृत्य स पञ्चवरपौण्ड-
रीकस्योत्पातोऽभिहित इति । साम्प्रतं समस्तोपसंहारार्थ-
माह-एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एतल्लोकाऽऽदिकं च खल्व्यात्मन्याह-
ृत्याऽऽश्रित्य मया अमणाऽऽयुष्मन् ! (से) एतत्पुष्करिण्या-
दिकं दृष्टान्तत्वेन किञ्चित्माधर्म्यादिवसेतुक्कमिति ।

तदेवं सामान्येन दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्योजनां कृत्वाऽधुना
विशेषेण प्रधानभूतराजदार्ष्टान्तिकं तदुद्धरणार्थ-
त्वात्सर्वप्रयासस्येति दर्शयितुमाह-

इह खलु पार्श्वं वा पडीणं वा उदीणं वा दाहिणं वा
संतगतिया मणुस्सा भवंति अणुपुव्वेणं लोणं उववन्ना ।
तं जहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोत्ता वेगे
शीयागोया वेगे कायमंता वेगे रहस्समंता वेगे सुवन्ना
वेगे दुव्वन्ना वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे । तमिं च णं मणु-
याणं एंग राया भवइ, महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारं
अच्चंतविसुद्धरायकुलवंसप्पसुते निरंतरायलक्खणविवाहयं-
गमंगे बहुजणबहुमाणपूइए सव्वगुणसमिद्धं स्वात्तिए सु-
दिए मुद्धाभिसित्त माउपिउसुजाण दयप्पिए सीमंकरं
सीमंधरे खेमंकरं खेमंधरे माणुस्सिंदे जणवयपिया जण-
वयपुरोहिणं सेउकरं केउकरं नरपवरं पुरिसपवरं पुरिस-
सीहं पुरिसआमीविसे पुरिसवरपोंडरीए पुरिमवरगंधह-
त्थी अङ्के दित्ते वित्ते वित्थिअविजलभवणसयणासणजाण-
वाहणाइमो बहुधणबहुजातरुवरतए आओगपओगमंपउत्ते
विच्छिडियपउरभत्तपाणं बहुदासीदासगोमहिसावेत्तगणभू-
ते पडिपुण्णकांसकोट्टागागउहागारे वलवं दुव्वलपच्चाभित्त
ओहयकंटयं निहयकंटयं मलियकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं
ओहयसत्तु निहयसत्तु मलियसत्तु उद्धियसत्तु निजियसत्तु
पराइयसत्तु ववगयदुभिवखमाग्भिभयविप्पमुक्कं रायवन्नओ ज-
हा "उववाइए" *० जाव पमंतडिंवडमरं रज्जं पमाहेमाणं वि-
हरति । तस्स णं रन्नो परिमा भवइ, उग्गा उग्गपुत्ता भोगा
भोगपुत्ता इक्खामा इक्खामाइपुत्ता नाया नायपुत्ता को-
रव्वा कोरव्वपुत्ता भट्टा भट्टपुत्ता माहणा माहणपुत्ता ले-
च्छइ लेच्छइपुत्ता पसत्थारो पसत्थपुत्ता सेणावई से-
णावइपुत्ता । तमिं च णं एगनीए सङ्की भवइ । कामं तं
समणा वा माहणा वा संपहारिणु गमणाए, तत्थ अन्नत-
रेणं धम्मणं पक्खारो वयं इमेणं धम्मणं पक्खइस्सामो, से
एवमायाणह भयंतारो जहा मए एस धम्मं सुयक्खाए सु-
पक्खत्तं भवइ ॥

(इह खलु इत्यादि) इहास्मिन्मनुष्यलोके, खलुर्वाक्या-
लङ्कारं, इहास्मिन् लोके प्राच्यां प्रतीच्यां दक्षिणायामुदीच्या-
मन्यतरस्यां वा दिशि सन्ति विद्यन्ते एकं केचन तथाविधा
मनुष्या आनुपूर्व्येणैवं लोकमाश्रित्योत्पन्ना भवन्ति । तानि-

बानुपूर्व्येण दर्शयति—तद्यथेत्युपन्यासार्थः, आगच्छाताः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्याः, तत्र क्षेत्राऽऽर्या अर्धशतितिन-यदात्पन्नाः, तद्यतिरिक्तास्त्वनार्या एके केचन भवन्ति । ते नानार्यक्षेत्रोत्पन्ना अस्मी द्रष्टव्याः । तद्यथा—

“मगजवत्सवरवध्वर-कायमुकुंडोद्गुणोद्गुणकणिया ।
अरबागहृत्तरोमय, पारसखसखासिया चेव ॥ १ ॥
डौबिलयलउसबोक्रम, भिल्लधपुलिदकौबभमरुया ।
कौचा य चीणचंचुय-मालव दमिला कुलगा य ॥ २ ॥
केकयकिरायहयमुह-खरमुह तह तुरगमेदयमुहा य ।
हयकक्षा गयकक्षा, अक्षे य अणारिया बहवे ॥ ३ ॥
पाया य चंडवंडा, अणारिया णिग्घणा णिरणुकपा ।
धम्मो ति अक्खराइ, जेण ण णज्जंति सुमिणेऽधि ॥ ४ ॥”

इत्यादि । तथाचैर्गोत्र-इत्याकुवंशाऽऽदिकं येषां ते तथा-विधा एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः, वाशब्द उत्तरा-पेक्षया विकल्पार्थः । तथा नीचैर्गोत्रं, सर्वजनावर्गीतं येषां ते तथा एके केचन नीचैर्गोत्रोदयवर्तिनो, न सर्वे, वाशब्दः पूर्ववदेव, ते नीचैर्गोत्रा नीचैर्गोत्रा वा काया-महाकायः प्राशुत्वं तद्विद्यते येषां ते कायवन्तः, तथा हस्त्वन्तो वा-मनककुञ्जवडभाऽऽदय एके केचन तथाविधनामकर्मोदयव-र्तिनः, तथा शोभनवर्णाः सुवर्णाः, प्रतमचामीकरचारुदेहाः, तथा दुर्वर्णाः—कृष्णरुक्ताऽऽदिवर्णा एके केचन, तथा सु-रूपाः सुविभक्तावयवचारुदेहाः, तथा दुष्टरूपाः—दुरूपाः विभत्सदेहाः, तेषां चांचैर्गोत्राऽऽदिविशेषणविशिष्टानां महान् कश्चिद्वैकस्तथाविधकर्मोदयाद्राजा भवन्ति, स विशेष्यते—महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्राणामिव सारः—सा-मर्थ्ये विभवा वा यस्य स तथा इत्येवं राजवर्णको या-वदुपशान्तदिम्बडमरं राज्यं प्रसाधयंस्तिष्ठतीति । तत्र दिम्बः—पगनीकशृगालिकः (दिम्बविशेषः ‘दिम्ब’ शब्दे चतु-र्थभागं १७३४ पृष्ठे गतः) डमरं—स्वराष्ट्राभिः (डमर-विचारः ‘डमर’ शब्दे चतुर्थभागं १७३४ पृष्ठे कृतः) पर्यायी वैतायत्यादरख्यापनार्थमुपासौ इति । तस्य चैवं-विधगुणसंपदुपेतस्य राज्ञ एवविधा पर्यद्वर्ततीति । त-द्यथा—उप्रास्तकुमाराभ्यांपुत्राः, एवं भोगभोगपुत्राऽऽदयो-ऽपि द्रष्टव्याः । शेषं सुगमं, यावत्संनपनिपुत्रा इति । (ए-वरं लेच्छइ ति) लिप्सुकः स च यणिगारिः, तथा प्रशा-स्नारो बुध्युपजीविनो मन्त्रिप्रभृतयः, तेषां च मध्ये क-श्चिद्वैकः अद्यायान्, धर्मलिप्सुः भवति, काममिन्यव-धुतार्थेऽवधुतमेतद्यथाऽयं धर्मश्रद्धालु, अयथार्थं च तं ध-र्मलिप्सुतया धमणा ब्राह्मणा वा संप्रधारितवन्तः स-मालोचितवन्तो धर्मप्रतिबोधनिमित्तं तदन्तिकगमनाय त-त्र चान्यतरेण धर्मेण—स्वसमयप्रसिद्धेन प्रज्ञापयितारो व-दमित्येवं नाम संप्रधार्य तं राजानं स्वकीयेन धर्मेण प्र-ज्ञापयिष्याम एवं संप्रधार्य राज्ञोऽन्निकं गत्यैवमचुः । त-द्यथा—एतद्यथाऽहं कथयिष्यामि एयमिति च वक्ष्यमाणं नीत्या भवन्तो यूयं जानीत भयान्नातारो वा यथा येन प्रकारेण मयैव धर्मः स्थाप्यातः सुप्रज्ञतो भवतीति । एवं तीर्थिकः स्वदर्शेनानुरब्धिजोऽन्यस्याऽपि राजाऽध्वेः स्वाभि-प्रायेणोपदेशं वृद्धाति । तत्राऽऽद्यः पुरुषजानस्तज्जीवतच्छु-दीरवादी राजानमुद्दिश्यैवं धर्मदेशनां चक्रे । सूत्र० २४० १

अ० । (तं जहा—इत्याद्यवशिष्टं सूत्रम्—६ “तज्जीवतच्छुदीरवाइ (ण)” शब्दे चतुर्थभागं २१७३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

प्रथमपुरुषानन्तरं द्वितीयं पुरुषजातमधिकृत्याऽऽह—

अहावरे दोषे पुरिसजाए पंचमहभूतिए चि आहिजइ । इह खलु पारिणं वा ६ जाव संतेगतिया मणुस्सा भवंति अणुपु-व्वेणं लायं उववन्ना । तं जहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे एवंजाव दुरुवा वेगे,तेमिं च णं मइ एगे राया भवइ म-हया० एवं चेव णिरवमेमंजाव सेणावइपुसा,तेसिं च णं एगतिए सङ्गा भवंति कामं तं समणा य माहणा य प-हारिसु गमणाए, तत्थ अन्नयरेणं धम्मेषं पन्नत्तारो वयं इमेणं धम्मणं पञ्चइस्सामां से एवमायाणइ भयंता-रो ! जहा मए एम धम्मे सुअक्खाए सुपक्खे भवति ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थे, प्रथमपुरुषानन्तरमपंग द्वितीयः पुरुष एव पुरुषजातः पञ्चभिः भूतैः पृथिव्येतज्जायाव्याकाशा-ऽऽख्यैश्चर्गत पाञ्चभौतिकः । पञ्च वा भूतानि अभ्युपगम-कारेण विद्यन्ते यस्य स पञ्चभूतिको, मत्वर्थीयपृष्ठः । स च सांख्यमतानुसाराऽऽत्मनस्तृण कृद्जीकरणेऽप्यसामर्थ्याभ्यु-पगमात् भूताऽऽत्मिकायाश्च प्रकृतेः सर्वत्र कर्तृत्वाभ्युपगमाद् द्रष्टव्याः लोकायतमतानुसारी वा नास्तिको भूतव्यातिरिक्त-नास्तित्वाभ्युपगमादाख्यायते, प्रथमपुरुषादनन्तरमयं पञ्च-भूताऽऽत्मयाद्यभिधायते चेति । अत्र च प्रथमपुरुषगमेन “इह खलु पारिणं वा” इत्यादिको ग्रन्थः “सुपण्णत्ते भवति” इत्येतत्पर्ययसानांऽवगन्तव्य इति ॥

साम्प्रतं सांख्यस्य लोकायतिकस्य चाभ्युपगमं दर्शयि-तुमाह—

इह खलु पंच महभूता, जेहिं नो विज्जइ किरियाति वा अकिरियाति वा सुकडेति वा दुक्कडेति वा कल्लाणेति वा पावए ति वा साहु ति वा असाहु ति वा सिद्धि ति वा असिद्धि ति वा णिरए ति वा अणिरए ति वा अवि अंतसो तणमायमवि ॥

इहास्मिन् संसारे द्वितीयपुरुषवत्कृत्याऽधिकारे वा, खलु शब्दो वाक्यालंकारे । पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि वि-द्यन्ते । महास्ति च तानि भूतानि च महाभूतानि, तेषां च सर्व-व्यापितयाऽभ्युपगमात् महत्वं, तानि च पञ्चैव अपरस्य षष्ठ-स्य क्रियाकर्तृत्वेनानभ्युपगमात्, यैर्हि पञ्चभिर्भूतैरभ्युपगम्य-मानैः नः अस्माकं क्रिया परिस्पन्दाऽऽत्मिका चेष्टारूपा क्रि-यते, अकिंवा वा निर्व्यापाररूपतया स्थितिरूपा क्रियते । तथाहि—तेषां दर्शनं सत्त्वरजस्तमोरूपा प्रकृतिभूताऽऽत्मभूताः सर्वा अर्थक्रियाः करोति । “पुरुषः केवलमुपभुङ्क्ते, बुद्ध्याव्यवसि-तमर्थं पुरुषश्चेतयति” इति शब्दनात् । बुद्धिश्च प्रकृतिरेव तद्वि-कारत्वात् । तस्याश्च प्रकृतेर्भूताऽऽत्मिकायाः सत्त्वरजस्तमसां त्रयापचयाभ्यां क्रियाक्रियं स्यातामिति कृत्वा भूतेभ्य एव क्रियाऽऽधीनि प्रवर्तन्ते, तद्व्यतिरेकेणापरस्याभावादिति भा-वः । तथा सुष्ठु कृतं सुकृतमेतच्च सांख्यगुणाऽधिक्येन भवति, तथा बुद्धं कृतं दुष्कृतमेतदपि रजस्तमसोऽतत्कटतया प्रवर्तते । एवं कल्याणमिति वा पापकमिति वा सांभवति वा असा-ध्वानि वा इत्येतत्सत्त्वाऽऽदीनां गुणानामुत्कर्षानुत्कर्षतया यथा-

संभवमायोजनीयम् । तथेष्टितार्थनिष्ठानं सिद्धिर्विपर्ययस्त्व-
सिद्धिर्निर्वाणं वा-सिद्धिः, असिद्धिः-संसारः संसारिणां त-
था नरकः पापकर्मणां यातनास्थानमनरकस्तिर्यङ्मनुष्याम-
राणामेतत्सर्वं सत्त्वाऽऽदिगुणाधिष्ठिता भूताऽऽत्मिका प्रकृति-
विधत्ते । लोकायताभिप्रायेणापीहैव तथाविधसुखदुःखावस्थाने
स्वर्गनरकावितीत्येवमन्तश्चतुष्टयमात्रमपि यत्कार्यं तद्भूतै-
रेव प्रधानरूपाऽऽपन्नैः क्रियन्ते । तथा चाङ्गम्-“सर्वं लघु प्र-
काशक-मिष्टमुपप्लम्भकं बलं च रजः । गुरु चरणकमेव तमः,
प्रदीपवच्चार्थतो वृत्तिः ॥१॥” इत्यादि । तदेवं सांख्याभिप्रा-
येणाऽऽत्मनस्तृणकुञ्जीकरणेऽप्यसामर्थ्याल्लोकार्यातिक्रमिप्रा-
येण त्वात्मन एवाभावाद्भूतान्येव सर्वकार्यकर्तृणीत्येवमभ्यु-
पगमः । तानि च समुदायरूपाऽऽपन्नानि नानास्वभावं कार्यं
कुर्वन्ति ।

तं च पिबुद्देसेणं पुढो भूतसमवायं जाणेजा । तं जहा-
पुढवी एगे महब्भूते,आऊ दुब्बे महब्भूते, तेऊ तब्बे महब्भू-
ते,वाऊ चउत्थे महब्भूते. अग्गासे पंचमे महब्भूते. इच्चेते पंच
महब्भूया अणिम्मिया अणिम्माविया अकडा णो कि-
त्तिमा णो कडगा अणाइया अणिदणा अवंक्का अपुरेहि-
ता सतंता सासता आयलद्धा पुण एगे एवमाहु-सतो ण-
त्थि विणासो, असतो णत्थि मंभो ॥

तं च तेषां समवायं पृथग्भूतपदोद्देशेन जानीयात् । तद्य-
था-पृथिव्येका काठिन्यलक्षणा महाभूतं, तथाऽऽपो द्रवल-
क्षणा महाभूतं, तथा तेज उष्णोद्योतलक्षणा तथा वायुर्हेतिक-
म्पलक्षणा, तथाऽवगाहदानलक्षणां सर्वद्रव्याऽऽधारभूतमाका-
शमित्येवं पृथग्भूता यः पदोद्देशेन कायाऽऽकारतया यस्ते-
षां समवायः स एकत्वेऽपि लक्ष्यते, इत्येतानि पूर्वोक्तानि पृथि-
व्यादीनि, संख्या ह्युपादीयमाना संख्या स्तरं निर्वर्तयतीति कृ-
त्वा न न्यूनानि नाप्यधिकानि विश्वव्यापितया महान्ति, त्रि-
कालभवनान्भूतानि तदेवमेतान्येव पञ्च महाभूतानि । ‘प्रकृते-
र्महान् ततोऽहङ्कार-स्तस्माच्च गणः षोडशकः । तस्माद-
पि षोडशकात्, पञ्चभ्यः पञ्च भूतानि ॥ १ ॥ इत्येवंक्रमेण
व्यवस्थितान्यपरेण कालेश्वराऽदिना केनचिदनिमित्तान्यनि-
ष्पादितानि, तथा परेणानिर्मापयितव्यानि, तथाऽकृतानि न
केनचित्तानि क्रियन्ते, अत्रेन्द्रधनुरादिवद्विस्त्रसापणिणामेन
निष्पन्नत्वात्, तथा न घटवत्कृत्रिमाणि, कर्तृकरणव्यापारसा-
ध्यानि न भवन्तीत्यर्थः । तथा परव्यापाराभावतया (नो) नैव
कृतकानि अपेक्षितपरव्यापारः स्वभावनिष्पत्तौ भावः कृतक
इति व्यपदिश्यते, तानि च विस्त्रसापणिणामेन निष्पन्न-
त्वात् कृतकव्यपदेशभाजि न भवन्ति, तथाऽनाद्यनिधनानि,
अवन्ध्यान्ववश्यकार्यकर्तृणि, तथा न विद्यन्ते पुरोहितः कार-
यं प्रति प्रवर्त्तयिता येषां तान्यपुरोहितानि, स्वतन्त्राणि स्व-
कार्यकर्तृत्वं प्रत्यपरनिरपेक्षाणि, शाश्वतानि नित्यानि वा,
“न कदाचिदनीदृशं जगत्” इति वचनात् । तदेवं भूतानि
पञ्च महाभूतान्यात्मवष्टानि पुनरेके एवमाहुः । आत्मा चाऽ-
किञ्चित्करः सांख्यानां, लोकायतिकानां पुनः कायाऽऽकारपरि-
णतान्येव भूतान्यभिव्यक्तव्येतनानि आत्मव्यपदेशं भजन्त इ-
ति । तदेवं सांख्याभिप्रायेण सतो विद्यमानस्य प्रधानाऽऽदे-
र्नास्ति विनाशोऽत्यन्ताभावरूपो नाप्यसतः शशविषाणाऽदेः

सम्भव समुत्पत्तिरस्ति, कारणे कार्यस्य विद्यमानस्यैवोत्प-
त्तिरिष्टा नामतः, सर्वस्मान्सर्वस्योत्पत्तिप्रसङ्गात् । तथा चो-
क्तम्-“नासतो जायते भावो, नाभावं जायते सतः ।” इ-
त्यादि । तथा असतः स्वरविषाणाऽऽदेरकरणादुपादानकारण-
स्य च मृत्पिण्डाऽऽदेर्घटार्थिनोपादानाऽऽदित्यादिभ्यश्च हे-
तुभ्यः कारणे सत्कार्यवादः ।

एतावताव जीवकाए, एतावताव अत्थिकाए, एतावताव
सव्वलोए, एतं मुहं लोगस्स करणयाए, अविद्यंतसो तणमा-
यमवि ।

तदेवमेतावानेव तावदिति सांख्यो. लोकायतिको वा माध्य-
स्थ्यमवलम्बमान एवमेवाऽह । तद्यथा-अस्मद्युक्तिभिर्विच्य-
र्यमाणस्तावदेतावानेव जीव हायो, यदुत पञ्च महाभूतानि,
यतस्तान्येव सांख्याभिप्रायेण प्रधानरूपतामापन्नानि सत्त्वाऽऽ-
दिगुणोपचयावचयाभ्यां सर्वकार्यकर्तृण्यात्मा चाकिञ्चित्कर-
त्वादसत्कल्प एव, लोकायतस्य तु स नास्त्येवेत्यत एतावा-
नेव भूतमात्र एव जीवकायः, तथा एतावानेव भूतास्ति-
त्वमात्र एवास्तिकायो नापरः कश्चितीर्थिकाभिप्रेतः पदा-
र्थोऽस्तीति । तथा एतावानेव सर्वलोको यदुत पञ्च महाभू-
तानि प्रधानरूपाऽऽपन्नानि, आत्मा चाकर्ता निर्गुणः सांख्य-
स्य, लोकायतिकस्य तु-पञ्चभूतात्मक एव लोकः, तदतिरि-
क्तस्याऽपरस्य पदार्थस्याभावादिति । तथा एतदेव पञ्चभूता-
स्तित्वं मुख्यं कारणं लोकस्य, एतदेव च कारणतया सर्वकार्ये-
षु व्याप्रियते । तथाहि-सांख्यस्य प्रधानाऽऽत्मभ्यां सृष्टिरुप-
जायते । लोकायतिकस्य तु भूतान्येवास्तश्चतुष्टयमात्रमपि कार-
यं कुर्वन्ति, तदतिरिक्तस्यापरस्याभावादिति भावः । स चैवम्-
वाद्येकत्राऽऽत्मनोऽकिञ्चित्करत्वादप्यत्र चाऽऽत्मनोऽसत्त्वाद-
सदनुष्ठानैरप्यात्मा पापैः कर्मभिर्न बध्यत इति मन्यते । तद्
दर्शयितुमाह—

से किणं किणावेमाणे हणं घायमाणे पयं पयावेमाणे
अवि अंतसो पुरिसमवि किणित्ता घायइत्ता एत्थं पि जा-
णाहिं णत्थिऽत्थ दोसो, ते णो एवं विप्पडिवेदंति । तं जहा-
किरियाइ वा० जावऽणिरएइ वा, एवं ते विरुवस्सेवेहिं कम्मस-
मारंभेहिं विरुवस्सेवाइं कामभोगाइं समारमंति भोयणाए,
एवमेव ते अणारिया विप्पडिवक्का तं सहहमाणा तं पत्ति-
यमाणा० जाव इति, ते णो इव्वाए णो पाराए, अंतरा
कामभोगेसु विसम्मा, दोब्बे पुरिसजाए पंचमहब्भूतिए ति
आहिए ॥ १० ॥

(सं किणं ति) स इति यः कश्चित्पुरुषः क्रयार्थी क्रीडन् कि-
ञ्चित् क्रयैषु गृहंस्तथाऽपरं कापयंस्तथा प्राणिनो घ्नन्
हिंसन् तथा परैर्घ्रातयन् व्यापादयन्, तथा पचनपाच-
नाऽऽदिकां क्रियां कुर्वन्तथाऽपरैश्च पाचयन्, अस्य चोपल-
क्षणार्थत्वात् (अनुमोदयन्) क्रीणतः कापयतो घ्नतो घात-
यतः पचतः पाचयतश्चापरांस्तथाऽप्यन्तशः पुरुषमपि पञ्चे-
न्द्रियं विक्रीय घातयित्वा अपि पञ्चेन्द्रियघाते नास्ति दोषोऽ-
त्र एवं जानीहि अवगच्छ, किं पुनरेकेन्द्रियवनस्पतिघात
इत्यपिशब्दार्थः । ततश्चैवंवादिनः सांख्या बार्हस्पत्या वा
(नो) नैवैतद्व्यमाणं विप्रतिवेद्यन्ति जानन्ति । तद्यथा-कि-

या परिस्पन्दाऽऽत्मिका सावधानुष्ठानरूपा, एवमक्रिया वा स्थानाऽऽदिलक्षणा यावदेवमेव विरूपरूपैरुच्चायैर्नानाप्रकारै-
र्जलस्नानावगाहनाऽऽदिकैस्तथा प्राणयुपमर्दकारिभिः कर्मस-
मारम्भैर्विरूपरूपान् नानाप्रकारान् सुरापानमांसमक्षणा-
गम्यगमनाऽऽदिकान् कामोपभोगान् समारभन्ते स्वतः, प-
रांश्चोदयन्ति-नास्त्यत्र दोष इत्येवं प्रतार्यासत्कार्यकरणाय
प्रेत्यन्ति एवं च तेऽनार्या अनार्यकर्मकारिचोदार्थान्मार्गाद्वि-
रुद्धं मार्गं प्रतिपन्नाः विप्रतिपन्नाः । तथाहि-सांख्यानामचेतन-
त्वाप्रकृतेः कार्यकर्तृत्वं नोपपद्यते, अचेतनत्वं तु तस्याश्चे-
त्यन्यं पुरुषस्य स्वरूपमिति वचनात्, आत्मैव प्रतिबिम्बो-
दयन्यायेन करिष्यतीति चेन्नदपि न युक्संगतम्, य-
तोऽकर्तृत्वादात्मनो नित्यत्वाच्च प्रतिबिम्बोदयो न यु-
ज्यते, किञ्च-नित्यत्वाप्रकृतेर्महदादिविकारतया नोत्पत्तिः
स्यात् । अपि च " नासतो जायते भावो, नाभावो जायते
सतः । " इत्याद्यभ्युपगमाप्रधानाऽऽत्मनोरेव विद्यमानत्वात्
महदहङ्काराऽदेरनुत्पत्तिरेव एकत्वाच्च प्रकृतेरेकाऽऽत्मवियोगे
सति सर्वात्मनां वियोगः स्यादेकसंबन्धे वा सर्वात्मनां प्रकृ-
तिसेयोगो न पुनः कस्यचित्तत्त्वपरिज्ञानात् प्रकृतिवियोगे
मोक्षाऽपरम्य तु विपर्ययात्संसार इत्येवं जगद्वैचित्र्यं न स्या-
त् आत्मनश्चाकर्तृत्वं तत्कृतौ बन्धमोक्षौ न स्याताम्, एतच्च
दृष्टेष्टवाधितम् । नापि कारणे सत्कार्यवादो, युक्तिभिर्गनुपप-
द्यमानत्वात् । तथाहि-गुत्पिरङ्गावस्थायां घटोत्पत्तेः प्राग्घ-
टसंबन्धिनां कर्मगुणव्यपदेशानामभावात्, घटार्थिनां च क्रि-
यासु प्रवृत्तेर्न कारणे कार्यमिति । लोकार्थतिकस्यापि भूताना-
मचेतनत्वात्कर्तृत्वानुपपत्तिः, कायाऽऽकारपरिणतानां चैत-
न्याभिव्यक्त्यभ्युपगमे च मरणाभावप्रसङ्गः स्यात्तस्माच्च
पञ्चभूताऽऽत्मकं जगदिति स्थितम् । अपिचेदं ज्ञानं स्वसं-
वित्तिसिद्धमात्मानं धर्मिणमुपस्थापयति, न च भूतान्येव
धर्मिन्वेन परिकल्पयितुं युज्यन्ते, तेषामचेतनत्वाद् । अथ
कायाऽऽकारपरिणतानां चैतन्यं धर्मो भविष्यतीत्येतद्व्ययु-
क्तम्, यतः कायाऽऽकारपरिणाम एव तेषामात्मानमधिष्ठा-
तारमन्तरेण न भवितुमर्हति, नित्यकृत्यप्रसङ्गाद्विद्वेतुक्तत्वे
च नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा स्यादिति । तदेवंभूतव्यतिरिक्त आ-
त्मा, तस्मिन् सति सदसदनुष्ठानतः पुण्यपापे, ततश्च जग-
द्वैचित्र्यसिद्धिरिति । एवं च व्यवस्थिते तेऽनार्याः सांख्या
लोकार्थतिका वा पञ्चमहाभूतप्रधानाभ्युपगमेन विप्रतिपन्ना
यत्कुर्युस्तदर्थयितुमाह-(तं सहहमाणा इत्यादि) तमा-
त्मीयमभ्युपगमं पूर्वोक्त्या नीत्या निर्युक्तिकमपि ध्वद्धानाः
पञ्चमहाभूतात्मकप्रधानस्य सर्वकार्याणि उपगच्छन्ति, त-
देवं च सत्यमित्येवं प्रतीयन्तः प्रतिपद्यमानास्तदेव चाऽऽत्मी-
यमभ्युपगमं रोचयन्तस्तद्धर्मस्याऽऽख्यातारं प्रशंसयन्तः ।
तद्यथा-स्वाख्यातो भवता धर्मोऽस्माकमयमत्यन्तमभिप्रेत
इत्येवं ते तदध्यवसायाः-सावधानुष्ठानेनाप्यधर्मो न भवती-
त्यध्यवसायिनः स्त्रीकामेषु मूर्च्छिता इत्येवं पूर्ववद् ज्ञेयं
यावत्तदन्तरे कामभोगेषु विपक्ष पेडिकाऽऽमुष्मिकोभयका-
र्यभ्रष्टा नाऽऽत्मज्ञाणाय, नापि परेषामिति । भवत्येवं द्वितीयः
पुरुषजातः पञ्चमहाभूताभ्युपगमिको व्याख्यात इति ।

साम्प्रतमीश्वरकारणिकमधिकृत्याऽऽह-

अहावरे तबे पुरिसजाए ईसरकारणिइ इति आहिज्जइ,

इह खलु पादीणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति,
अणुपुव्वेणं लोयं उववन्ना । तं जहा-आयरिया वेगे० जाव
तेसिं च णं मंहते एगे राया भवइ० जाव सेणावइपुत्ता
तेसिं च णं एगतीए सङ्की भवइ, कामं तं समणा य माह-
णा य पहारिंसु गमणाए० जाव जहा मए एस धम्मे सुअ-
क्खाए सुपभत्ते भवइ ।

अथ द्वितीयपुरुषादनन्तरं तृतीय ईश्वरकारणिक आख्याय-
ते, समस्तस्यापि चेतनाचेतनरूपस्य जगत ईश्वरः कारणं,
प्रमाणं चात्र तनुभवनकरणाऽऽदिकं धर्मिन्वेनोपादीयते, ई-
श्वरकर्तृकमिति साध्या धर्मः, संस्थानावशेषत्वात्कूपदेव-
कुलाऽऽदिषत्, तथा स्थित्वा २ प्रवृत्तेर्वाग्यादिवत् । उक्तं च-"अ-
हं जन्तुरग्नीशः स्या-दात्मनः सुखदुःखायाः । ईश्वरप्रेरितो
गच्छे-स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा ॥ १ ॥ " इत्यादि । तथा "पुरुष
एवेदं सर्वं, यद् भूतं यच्च भाव्यम् " इत्यादि । तथा चोक्तम्-
"एक एव हि भूताऽऽत्मा, भूते भूतं प्रतिष्ठितः । एकधा ब-
हुधा चैव, दृश्यते जलबन्धवद् ॥ १ ॥ " इत्यादि, तदेवमी-
श्वरकारणिक आत्मद्वैतवादी वा तृतीयः पुरुषजात आ-
ख्यायते (इह खलु इत्यादि) इहैव पुरुषजातप्रस्तावे,
खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे प्राच्यादिषु दिक्ष्वन्यतमस्यां दिशि
व्यवस्थितः कश्चिदेवं ज्ञायात् । तद्यथा-राजानमुद्दिश्य ता-
वद्यावन्स्वाख्यातः सुप्रज्ञतो धर्मो भवति ।

इह खलु धम्मा पुरिसादिया पुरिसोत्तरिया पुरिसप्पणी-
या पुरिससंभूया पुरिसपज्जोतिता पुरिसअभिसमप्पागया
पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति, से जहाणामए गंडे सिया
सरीरे जाए सरीरे संबुद्धे सरीरे अभिसमप्पागए सरीर-
मेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मा पुरिसादिया ० जाव
पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति, से जहाणामए अरई सि-
या सरीरे जाया सरीरे संबुद्धा सरीरे अभिसमप्पाग-
या सरीरमेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मा वि पु-
रिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति, से जहा-
णामए बम्मिए सिया पुढविजाए पुढविसंबुद्धे पुढविअ-
भिसमप्पागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मा
वि पुरिसादिया० जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति । से
जहाणामए रुक्खे सिया पुढविजाए पुढविसंबुद्धे पुढ-
विअभिसमप्पागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव
धम्मा वि पुरिसादिया० जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठ-
ति । से जहाणामए पुक्खरिणी सिया पुढविजाया० जाव
पुढविमेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मा वि पुरिसा-
दिया० जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति । से जहाणामए
उदगपुक्खले सिया उदगजाए० जाव उदगमेव अभि-
भूय चिट्ठति, एवमेव धम्मा वि पुरिसादिया० जाव पु-
रिसमेव अभिभूय चिट्ठति, से जहाणामए उदगबुब्बुए
सिया उदगजाए० जाव उदगमेव अभिभूय चिट्ठति, एव-

मेव धम्मावि पुरिसादिया० जाव पुरिसमेव अभिभूय चिह्ति ॥

स आयम्-इह खलु धर्माः स्वभावाच्चेतनाच्चेतनरूपाः पुरुष ईश्वर आत्मा वा कारणमादियेषां ते पुरुषाऽऽदिका ईश्वरकारणिका आत्मकारणिका वा, तथा पुरुष एवास्तरं कार्यं येषां ते पुरुषोत्तराः, तथा पुरुषेण प्रणीताः सर्वस्य तदधिष्ठितत्वात् तदात्मकत्वाद्वा, तथा पुरुषेण धानिताः प्रकाशीकृताः प्रदीपमणिसूर्याऽऽदिनेष घटपटाऽऽद्य इति । ते च धर्मा जीवानां जन्मजरामरणव्याधिरोगशोकसुखदुःखजीवनाऽऽदिकाः, अजीवधर्मास्तु मूर्तिमतां द्रव्याणां धर्मगन्धरसस्पर्शा अमूर्तिमतां च धर्माधर्माऽऽकाशानां गत्यादिका धर्माः, सर्वेऽपीश्वरकृता आत्माद्वैतवादे वाऽऽमविवर्ताः, सर्वेऽप्येते पुरुषमेवाभिभूय अभिव्याप्य तिष्ठन्ति । अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तानाविर्भावग्रहः-(से जहाणामए इत्यादि) 'से' शब्दस्तत्त्ववद्वाच्यं, नामशब्दः संभावनायाम् । तद्यथा-नाम गण्डं स्याद्भवेत्, संभाव्यते च शरीरिणां संसारान्तर्गतानां कर्मवशगतां गण्डाऽऽदिस्मद्भवः, तच्च शरीरे जातं शरीरजातम्-शरीरावयवभूतं, तथा-शरीरं वृद्धिमुपगतम्, शरीराभिपृष्टौ च तस्याभिपृष्टिः, तथा शरीरे अभिसम्बन्धगतं-शरीरमाभिसम्बन्धेन व्याप्य व्यवस्थितं, न तदवयवोऽपि शरीरात्पृथग्भूत इति भावः । तथा-शरीरमेवाभिभूय आभिसम्बन्धेन पीडयित्वा तिष्ठति । यदि वा-तदुपशमे शरीरमेवाऽऽभित्व तद्रण्डं तिष्ठति न शरीराद्द्विर्भवति । एतदुक्तं भवति-यथा तत्पिटकं शरीरैकदेशभूतं न युक्तिशतनापि शरीरात्पृथग्दर्शयितुं शक्यते, एवं-धर्मा धर्माच्चेतनाच्चेतनरूपास्ते सर्वे-पीश्वरकर्तृका न ते ईश्वरात्पृथक्त्वं पार्यन्ते । यदि वा-सर्वव्यापिन आत्मनैलोक्योदगविवर्तिपदार्थाऽऽत्मनो ये केचन धर्माः प्रादुर्भवति ते पृथक्त्वं न शक्यन्ते, यथा तद्रण्डं शरीरविकारभूतं तदपृथग्भूतं तद्विनाशे च शरीरमेवावतिष्ठते, एवमेव सर्वेऽपि धर्माः पुरुषाऽऽदिकाः पुरुषकारणिकाः पुरुषविकाररूपा वा न पुरुषात्पृथग्भवितुमर्हन्ति, तद्विकारापगमं चाऽऽत्मानमेवाऽऽभित्यावतिष्ठन्ते न तस्माद्द्विर्भवेन्तीति शास्त्रे च दृष्टान्तप्राचुर्यमविरुद्धम् । यदि वा-अस्मिन्नर्थे बहवो दृष्टान्ताः संभवन्तीश्वरकर्तृत्ववाद्भ्याऽऽत्माद्वैतवादस्य च सुप्रसिद्धत्वात् दृष्टान्तबहुत्वमिन्द्राह-(से जहा इत्यादि) तद्यथा नामारतिश्च संडेगलत्तणा स्याद्भवेत्, सा च शरीरजाता इत्यादि गण्डवञ्जया, दार्ष्टान्तिकेऽप्येवमेव सर्वे धर्माः पुरुषाऽऽदिका पुरुषप्रभवा इत्यादि पूर्ववन्नेयम् । तथा तद् यथानाम बलमीकं पृथ्वीविकाररूपं स्यात्, तच्च पृथिव्यां जातं पृथिवीसंबन्धं पृथिव्याभिसम्बन्धगतं पृथिवीमेवाभिसंभूय तिष्ठति, एवमेव यदेतच्छेतनाच्चेतनरूपं तत्सर्वमीश्वरकारणिकमात्मविय-संरूपं वा नाऽऽत्मनः पृथग्भावितुमर्हति, पृथिव्या बलमीक-वत्, तथा तद्यथा नाम वृक्षोऽंशोकाऽऽदिकः स्यात्स च पृथिवी-जात इत्यादिदृष्टान्तदार्ष्टान्तिके पूर्ववदाशये, तद् यथा नाम पुष्करिणी स्यात् तद्वागरूपा भवेत्, साऽपि पृथिव्यामेव जातेत्यदि प्राग्बलवर्त्यस्तथा तद्यथा नाम पुष्कलं प्रचुर-कुङ्कपुष्कलमुङ्कप्राचुर्यं तच्च तद्धर्मत्वादुङ्कमेव यावदुङ्कमेवाभिभूय तिष्ठति, एवं दार्ष्टान्तिकेऽप्यायोज्यम् । तथा

तद्यथा नाम उदकबुद्बुदः स्यात्, अत्रापि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिके न तस्मादवयविनः पृथग्भूत इति सुगमम् ।

तदेवं यदीश्वरकृतत्वेनाभ्युपगम्यते तत्सर्वं तथ्यमपरं तु मिथ्या इत्येतदविर्भावग्रहः-

जं पि य इमं समणाणं शिगंधाणं उट्ठिं पणीयं वियं जियं दुवाल्सगं गणिपिटयं । तं जहा-आयारो, सुयगडो० जाव-दिट्ठिवातां । सव्वमेवं मिच्छा, ण एयं तहियं, ण एयं आहा-तहियं, इमं सव्वं, इमं तहियं, इमं आहातहियं, ते एवं सव्वं कुव्वंति, ते एवं सव्वं संठवेंति, ते एवं सव्वं सोवट्ठवयंति, तमेवं ते तज्जाइयं दुक्खं शातिउट्ठंति सउणी पंजरं जहा । ते गो एवं विप्पडिवेदंति । तं जहा-किरियाइ वा० जाव अणिरणइ वा, एवामेव ते विरुवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरुवरूवाइं कामभांगाइं समारंभंति भोयणाए, एवामेव ते अणारिया विपडिवन्ना एवं सहमाणा० जाव इति ते गो हव्वाए गो पाराए अंतरा कामभांगेसु विसप्पे सि तव्वं पु-रिमजाए ईसगराणिणं ति आहिए ॥ ११ ॥

यदपि चेदं संव्यवहारतः प्रत्यक्षाऽऽसन्नभूतं भ्रमणानां यतीनां निर्मन्थानां निष्किञ्चनानामुद्दिष्टं तदर्थं प्रणीतं व्यञ्जितम्-त-षामभिव्यक्तीकृतं द्वादशङ्गं गणिपिटकं, तद्यथा आचार इत्यादि यावद् दृष्टिवादः, सर्वमेतन्मिथ्या, अनीश्वरप्रणीतत्वात्, स्व-चिचिरचित्तरथ्यापुरुषवाक्यवत्तथा नैतत्तथ्यमित्यनेनाभू-तोद्भावनत्वमाविष्कृतमचौरचौरत्ववत्, नैतत्तथ्यमित्यनेन तु सङ्गतार्थनिहवो यथा नास्त्यात्मेति, तथा नैतद्याथातथ्यम्-य-थाऽस्थितोऽर्थः, न तथाऽवस्थितमिति भावः । अनेन सङ्गतार्थनि-हवनासङ्गतार्थाऽऽपणमाविष्कृतम् । तद्यथा-गामश्च भुवतो-ऽब्धं वा गामिति, एकाधिकानि वैतानि शक्रेन्द्राऽऽदिवद् दृष्ट-व्यानि । तदेवं यदेतद् द्वादशङ्गं गणिपिटकं तदनीश्वरप्रणीत-त्यान्मिथ्येति स्थितम्, इदं तु पुनरीश्वरकर्तृकत्वं नामाऽऽत्माद्वै-तं वा सत्यं यथाऽवस्थितार्थप्रतिपादनात् । तथेवमेव तथ्यं स-ङ्गतार्थोद्भासनान्, तदेवं ते ईश्वरकारणिका आत्माऽद्वैत-यादिनो वा एवमनन्तगच्छया नीत्या सर्वं तनुभुवनकरणाऽऽ-दिकम् ईश्वरकारणिकं, तथा सर्वं चेतनमचेतनं वाऽऽत्म-विवर्तस्वभावम्, आत्मन एव सर्वोऽऽकारतयोत्पत्तेरि-त्येवं संज्ञानं संज्ञा, तामेव कुर्वन्त्यन्येषां च ते स्वदर्शनानुग-क्रमनसां संज्ञां संस्थापयन्ति, तथा-न एव एवंभूतां संज्ञां वक्ष्यमाणेन न्यायेन निर्युक्तिकामपि सुष्ठु उप सामीप्येन तदाग्रहितया तदभिमुखा युक्तीः निनीषवः स्थापयन्ति प्रतिष्ठापयन्ति । ते चैवं धादिनस्तमीश्वरकर्तृत्ववादमात्माद्वै-तवादं वा नातिवर्तन्ते, तदभ्युपगमजातीयं च दुःखं दुःख-हेतुन्याद् दुःखं नातिवर्तन्ते न त्रोटयन्ति वा । अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तमाह-यथा शकुनिः पक्षिविशेषो लाघकाऽऽदिक ए-ज्जरं नातिवर्तते पीमपुन्येन भ्रान्त्वा तत्रैव वर्तते, एवं ते-ऽप्येवंभूताभ्युपगमवादिनस्तदापादितकर्मबन्धं नातिवर्तन्ते, न वा त्रोटयन्ति । ते च स्याद्ब्रह्माभिमानब्रह्मप्रस्ता नैतद्वक्ष्यमा-णं विप्रतिवेदयन्ति न सम्यक् जानन्ति । तद्यथेयं क्रिया सद्गुष्ठानरूपेयं चाक्रिया तद्विपरीतेत्येवं स्याद्ब्रह्मो नाप्यत्

शोभनमशोभनं वा यावदगमनरक इत्येवं सदसद्विवेकरहित-
स्वाभावधारयन्त्येवमेव यथा कथञ्चित् विरूपरूपैः कर्मसमा-
रम्भैर्नानाप्रकारैः सावधानुष्ठानैर्द्रव्यापार्जनोपायभूतैर्द्रव्यमुपा-
दाय विरूपरूपात्कामभोगानुच्चावचान् समाखरन्ति भोजना-
योपभोगार्थमित्येवमनार्यास्ति विरुद्धं मार्गं प्रतिपन्ना विप्रतिपन्ना
न सम्यग्वादिनो भवन्ति । तथाहि—“सर्वमीश्वरकर्तृकम्” इत्य-
आभ्युपगमे किमसावीश्वरः स्वत एवापरान् क्रियासु प्रवर्तये-
दुत्तापरेण प्रेरितः? तत्र यद्यपि पक्षस्तदा तद्वदन्येषामपि स्वत
एव क्रियासु प्रवृत्तिर्भविष्यति किमन्तर्गद्भुनेश्वरपरिकल्पनेन?।
अथासावप्यपरप्रेरितः, सोऽप्यपरेण, सोऽप्यपरेणेत्येवमनवस्था-
लना नभोमण्डलमालिनी प्रसर्पति । किं च—असावीश्वरो महा-
पुरुषतया धीतरागतोपेतः सत्तेकाक्षरकयोग्यासु क्रियासु प्रव-
र्तयत्यपगस्तु स्वर्गापवर्गयोग्यास्ति?। अथ ते पूर्वशुभाशुभा-
चरितोदयादेव तथाविधासु तासु क्रियासु प्रवर्तन्ते, स तु नि-
मित्तमात्रम् । एतदपि न युक्तिसङ्गतम् । यतः प्राकृताशुभप्रवर्त-
नमपि तदायत्तमेव । तथा चोक्तम्—“अज्ञो जन्तुः” इ-
त्यादि । अथ तदपि प्राकृतमन्येन प्राकृततरेण कारितमिति,
एवमनादिहेतुपरम्परैरिति, एवं च सति तत एव शुभाशुभे स्था-
ने भविष्यतः किमीश्वरपरिकल्पनेन?। तथा चोक्तम्—“श-
स्त्रोपधाऽऽदिभ्यश्चन्द्रा-चैत्रस्य व्रणरोहणे । असंबद्धस्य किं स्था-
णोः, कारणत्वं न कल्पते? ॥१॥” इत्यादि । यच्चोक्तम्—सर्वे त-
नुभुवनकरणाऽऽदिकं बुद्धिमत्कारणपूर्वकं संस्थानविशेषत्वा-
त् देवकुलाऽऽदिवदित्येतदपि न युक्तिसङ्गतम्, यत एतदपि
साधनं न भवदभिप्रेतमीश्वरं साधयति, तेन साधे व्याप्यसि-
द्धेः, देवकुलाऽऽदिके दृष्टान्तेऽनीश्वरस्यैव कर्तृत्वेनाभ्युपगमा-
त् । न च संस्थानशब्दप्रवृत्तिमात्रेण सर्वस्य बुद्धिमत्कार-
णपूर्वकत्वं निरूप्यते, अन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणस्य साध्य-
साधनयोः प्रतिबन्धस्याभावात् । अथाविनाभावमन्तरेणैव
संस्थानमात्रदर्शनात्साध्यसिद्धिः स्यात्, एवं च सत्यतिप्रसङ्गः
स्यात् । उक्तं च—“अन्यथा कुम्भकारेण, मृद्विकारस्य क-
स्यचित् । घटाऽऽदेः करणात्सिद्धे-र्वैलमीकस्यापि तत्कृतिः
॥ १ ॥” इत्यादि । न चेश्वरकर्तृत्वे जगद्वैचित्र्यं सिध्यति,
तस्यैकरूपत्वादित्युक्तप्रायमिति । आत्माद्वैतपक्षस्त्वत्यन्त-
मयुक्तिसङ्गतत्वाच्चाऽऽश्रयणीयः । तथाहि—तत्र न प्र-
माणं न प्रमेयं न प्रतिपाद्यं न प्रतिपादको न हेतुर्न
दृष्टान्तो न तदाभासो भेदेनाऽवगम्यते, सर्वस्यैव जगत
एकत्वं स्यादात्मनोऽभिन्नत्वात्, तदभावे च कः केन प्रतिपा-
द्यते?, इत्यप्रणयनमेव शास्त्रस्याऽऽत्मनश्चैकत्वात्तत्कार्यमप्ये-
काकारमेव स्यादित्यतो निर्हेतुकं जगद्वैचित्र्यम् । तथा च स-
ति—“नित्यं सत्यमसत्त्वं वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षातो हि
भावानां, कादाचित्कत्वसंभवः ॥ १ ॥” इत्यादि । तदेवमी-
श्वरकर्तृत्वमात्माद्वैतपक्षश्च युक्तिभिर्विचार्यमाणो न कथञ्चित्
घटां प्राञ्जति । तथाऽपि एते स्वदर्शनमोहमोहितास्तज्जातीयाव्
दुःखात् शकुनिः पञ्जरादिषु नातिमुच्यन्ते, विप्रतिपन्नाश्च
तत्प्रतिपादिकाभिर्युक्तिभिस्तदेव स्वपक्षं प्रतियन्ति, अद्वि-
तीति पूर्ववक्ष्यम् । यावत् (शो इव्वा ए णो पारा ए अन्त-
रा कामभोगेषु विसृज्य सि) इत्ययं तृतीयः पुरुषजात
ईश्वरकारणिक इति । स शिवमाह—“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत,
हृत्वा सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन
लिप्यते ॥ १ ॥” इत्याद्यसमञ्जसभाषितया त्यक्त्वा पूर्व-

संयोगमप्राप्तो विवक्षितं स्थानमन्तराल एव कामभोगेषु मू-
र्छितो विषय इत्यवगन्तव्यमिति ।

सांप्रतं चतुर्थपुरुषजातमधिकृत्याऽऽह—

अहावरे चउत्थे पुरिमजाए शियतिवाइए ति आहि-
जइ, इह खलु पाईयं वा तहेव० ६ जाव सेणावइपुत्ता वा,
तेसिं च शं एगतीए सद्धीभवइ, कामं तं समणा य मा-
इणा य संपहारिंमु गमणाए० जाव मण, एम धम्मं सुअ-
क्खाए सुपन्नत्ते भवइ ॥

अथ तृतीयपुरुषादनन्तरमपरश्चतुर्थः पुरुष एव पुरुषजातो
नियतिवादिक् आख्यायनं प्रतिपाद्यते । स चैवमाह—नात्र
कश्चित्कालेश्वराऽऽदिकः कारणं, नापि पुरुषकारः, समानक्रि-
याणामपि कस्यचिदयं नियतिबलादर्थसिद्धेरतो निय-
तिरयं कारणम् । उक्तं च—“प्राप्तव्यो नियतिबलाऽऽश्रयेण या-
ऽर्थः, साऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा । भूतानां महति
कृतंऽपि हि प्रयत्ने, नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः
॥ १ ॥” इत्यादि ।

नियतिवादी स्वमतमाह—

इह खलु दुवे पुरिसा भवंति-एगे पुरिसे किरियमाइ-
क्खइ, एगे पुरिसे णो किरियमाइक्खइ, जे य पुरिसे किरि-
यमाइक्खइ जे य पुरिसे णो किरियमाइक्खइ, दो वि ते पु-
रिसा तुल्ला एगद्धा, कारणमावन्ना ॥

इहाऽस्मिन् जगति, खलुशब्दो वाक्यालंकारे । द्वौ पुरुषौ
भवतः । तत्रैकः क्रियामाख्याति । क्रिया हि देशादेशान्तरा-
वातिलक्षणा पुरुषस्य भवतीति । न कालेश्वराऽऽदिना चोदि-
तस्य भवत्यपि तु नियतिप्रेरितस्य, एवमक्रियाऽपि । यदि ताव-
त् स्वतन्त्रा क्रियावादमक्रियावादं च समाश्रितौ तौ द्वा-
वपि नियत्यधीनत्वात्तुल्यौ, यदि पुनस्तौ स्वतन्त्रौ भवत-
स्ततः क्रियाऽक्रियाभेदाच्च तुल्यौ स्यातामित्यत एकार्थधे-
ककारणाऽऽपन्नत्वादिति, नियतिचक्षेत्रैव तौ नियतिवादमनि-
यतिवादं चाऽऽश्रिताविति भावः । उपलक्षणार्थत्वाच्चास्या-
न्योऽपि यः कश्चित्कालेश्वराऽऽदिपक्षान्तरमाश्रयति सोऽपि
नियतिचोदित एव द्रष्टव्य इति ।

साम्प्रतं नियतिवादी परमनांशुविभावयिषयाऽऽह—

बाले पुण एवं विप्पडिवेदेति कारणमावन्ने अहमंमि
दुक्खमि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडा-
मि वा परितप्पामि वा अहमेयेमकासि परो वा जं दुक्खइ
वा सोयइ वा जूरइ वा तिप्पइ वा पीडइ वा परितप्पइ
वा परो एवमकासि, एवं से बाले सकारणं वा परका-
रणं वा, एवं विप्पडिवेदेति कारणमापन्ने ॥

बालोऽहः पुरुषकारकालेश्वरवादीत्यादिकः, पुनरिति विशे-
षणार्थः । तदेव दर्शयति एवमिति वक्ष्यमाणनीत्या विप्रतिवे-
दयति जानीते कारणमापन्नः सुखदुःखयोः सुकृतदुष्कृतयोर्वा
स्वकृत एव पुण्यकारः कालेश्वराऽऽदिर्वा कारणमित्येवमभ्यु-
पपन्ना नान्यत् नित्यादिकं कारणमस्तीति तदेवाऽऽह । तद्यथा-
योऽहमास्मि यं सोयामि शरीरं मानसं दुःखमनुभवामि, तथा
शोचामि, प्राप्तिमि, प्रयोजनमि, प्रयोगकृतं शोकमनुभवामि, तथा
(तिप्पामिति) शारीरबलं जूरामि तथा (पीडामि सि)

सबाह्याभ्यन्तरया पीडया पीडामनुभवामि, तथा (परितप्पामि स्ति) परितापमनुभवामि, तथा (जूरामि स्ति) अनार्य-
कर्मणि प्रवृत्तमात्मानं गर्हामि, अनर्थावाप्तौ विस्मर्या-
मीत्यर्थः । तदेवं यदहं दुःखमनुभवामि तदहमेवाकार्षे, प-
रपीडया कृतवानस्मीत्यर्थः । तथा परोऽपि यदुःखशोका-
ऽऽदिकमनुभवति मयि वाऽऽपादयति, तत् स्वयमेव कृतमि-
ति । तदेव दर्शयति—(परो वेत्यादि) तथा परोऽपि यन्मां दुःख-
यति शोचयतीत्यादि प्राग्ब्रजेयं तत्सर्वमहमकार्षेमित्येवं
ह्यभ्यामाकलितोऽहो वा बाल एवं विप्रतिवेदयति जा-
नीते स्वकारणं वा परकारणं वा सर्वं दुःखाऽऽदिपुरुषकार-
कृतमिति जानीते एवं पुरुषकारकारणमापन्न इति ।

तदेवं नियतिवादी पुरुषकारकारणवादिनां बालत्वमापाद्य
स्वमतमाह—

मेधावी पुण एवं विप्पडिवेदेति कारणमावञ्चे अह-
मांसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि
वा पीडामि वा परितप्पामि वा, गो अहं एवमकासि,
परो वा जं दुक्खइ वा० जाव परितप्पइ वा, गो परो
एवमकासि, एवं से मेधावी सकारणं वा परकारणं वा
एवं विप्पडिवेदेति कारणमावञ्चे, से वेमि पाईणं वा
६, जे तसथावरा पाणा ते एवं संघायमागच्छंति, ते
एवं विपरियासमावजंति, ते एवं विवेगमागच्छंति, ते
एवं विहाणमागच्छंति, ते एवं संगतियंति उवहाए, गो एवं
विप्पडिवेदेति । तं जहा-किरियाति वा० जाव शिरए
ति वा अशिरएति वा, एवं ते विरुवरूवेहिं कम्म-
समारंभेहिं विरुवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भो-
यखाए ॥

मेधा मर्यादा, प्रज्ञा वा, तद्वान् मेधावी नियतिवादपक्षाध-
र्य, एवं विप्रतिवेदयति जानीते, कारणमापन्न इति निय-
तिरेव कारणं सुखदुःखाऽऽद्यनुभवस्य, तद्यथा—सोऽहमस्मि
दुःखयामि शोचयामि, तथा (तिप्पामि स्ति) जूरामि (पी-
डामि स्ति) पीडामनुभवामि (परितप्पामि स्ति) परि-
तापमनुभवामि नाहमेवमकार्षे दुःखम्, अपि तु नियतित
एवैतन्मय्यागतं, न पुरुषकाराऽऽदिकृतं, यतो न हि कस्य-
चिदात्माऽनिष्टो येनानिष्टा दुःखोत्पादाऽऽदिकाः क्रियाः समार-
भन्ते, नियत्येवासाधनिच्छन्नि तत्कार्यते येन दुःखपरम्पराभा-
गभवति, कारणमापन्न इति परेऽप्येवमेव योजनीयम् । एवं
सति नियतिवादी मेधावीति सोल्लुण्ठमेतत्, स किल नि-
यतीवादी दृष्टं पुरुषकारं परित्यज्यादृष्टनियतिवादाऽऽश्रयेण
महाविवेकीत्येवमुल्लेख्यते, स्वकारणं परकारणं च दुःखा-
ऽऽदिकमनुभवन्नियतिकृतमेतदेवं विप्रतिवेदयति—जानाति
नाऽऽत्मकृतं नियतिकारणमापन्नं, नियतिकारणं चात्रैकस्या-
मदनुष्ठानरतस्यापि न तु स्वमुत्पद्यते, परस्य तु सदनुष्ठायि-
नोऽपि तद्वदिति इत्यतो नियतिरेव कर्त्रीति । तदेवं नियति-
वादे स्थिते परमपि यत्किञ्चित्सर्वं नियन्यधीनमिति दर्शयि-
तुमाह—(से वेमीत्यादि) सोऽहं नियतिवादी युक्तो नि-
श्चित्य ब्रवीमीति प्रतिपादयामि, ये केचन प्राक्यादिषु दिक्षु ज-

स्यन्तीति जन्मा द्वीन्द्रियाऽऽदयः स्थावराश्च पृथिव्यादयः प्रा-
णाः प्राणिनस्ते सर्वेऽप्येवं नियतित एवौदारिकाऽऽदिशरीरसं-
बन्धमागच्छन्ति, नान्येन केनचित्कर्माऽऽदिना शरीरं प्राह्यन्ते,
तथा बालकुमारयौवनस्थविरुद्धावस्थाऽऽदिकं विविधपर्या-
यं नियतित एवानुभवन्ति, तथा नियतित एव विवेकं शरी-
रात्पृथग्भावमनुभवन्ति । तथा नियतित एव विविधं विधा-
नम्—अवस्थाविशेषं कुञ्जकाणखज्जवामनकजरामरणरोगशो-
काऽऽदिकं धीमत्समागच्छन्ति, तदेवं ते प्राणिनस्तथाः स्था-
वरा एवं पूर्वोक्तया नीत्या संगतिं यान्ति—नियतिमापन्ना ना-
नाविधविधानभाजो भवन्ति । त एव वा नियतिवादिनः (सं-
गइयंति) नियतिमाश्रित्य तदुत्प्रेक्षया नियतिवादोत्प्रेक्षया
यत्किञ्चनकारितया परलोकाभीरवो (नो) नैव एतद्वक्ष्यमाणं
विप्रतिवेदयन्ति जानन्ति । तद्यथा—क्रिया—सदनुष्ठानरूपा, अ-
क्रिया तु—असदनुष्ठानरूपा इत्यादि यावदेवं ते नियतिवादिन-
स्तदुपरि सर्वं दोषजातं प्रक्षिप्य विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैर्विरू-
परूपान् कामभोगान् भोजनाय उपभोगार्थं समारभन्त इति ।

एवमेव ते अणारिया विप्पडिवेदा तं सदहमाणां जाव
इति ते गो इव्वाए गो पाराए अंतरा कामभोगेषु वि-
सप्पा; चउत्थे पुरिसजाए शियइवाइए सि आहिए ॥

तदेवमेव पूर्वोक्तया नीत्या तेऽनार्या विरूपं नियतिमार्गे प्र-
तिपन्नाः विप्रतिपन्नाः, अनार्यत्वं पुनस्तेषां निर्युक्तिकस्यैव नि-
यतिवादस्य समाधयणात् । तथाहि—असौ नियतिः किं स्वत
एव नियतिस्वभावा उतान्यया नियत्या नियम्यते ? किञ्चातः ?
तत्र यद्यसौ स्वयमेव तथास्वभावा सर्वपदार्थानामेव तथास्व-
भावत्वं किं न कल्प्यते ? किं बहुदोषया नियत्या समाश्रित-
या ? । अथाऽन्यथा नियत्या तथा नियम्यते, साऽप्यन्यथा
साऽप्यन्ययेत्येवमनवस्था । तथा नियतेः स्वभावत्वाभियत-
स्वभावया अनया भवितव्यं, न नानास्वभावयेति, एकत्वा-
च्च नियतेस्तत्कार्येणाप्येकाऽऽकारेणैव भवितव्यम्, तथा च
सति जगद्वैचित्र्याऽभावः, न चैतद् दृष्टमिदं वा । तदेवं युक्ति-
भिर्विचार्यमाणा नियतिर्न कथञ्चिद् घटते । यदप्युक्तम्—ज्ञाव-
पि तौ पुरुषौ क्रियाऽक्रियावादिनौ तुल्यौ, एतदपि प्रतीति-
बाधितम्, यतस्तयोरेकः क्रियावादी, अपरस्वक्रियावादी-
ति, कथमनयोस्तुल्यत्वम्, अथैकया नियत्या तथा नियत-
त्वानुल्यता अनयोः, एतच्च निरन्तराः सुदृढः प्रत्येक्ष्यन्ति,
नियतेरप्रमाणत्वात् । अप्रमाणत्वं च प्राग्ब्रेशतः प्रदर्शित-
मेव । यदप्युक्तम्—“यद् दुःखाऽऽदिकमहमनुभवामि तन्नाहम-
कार्षम्” इत्यादि । तदपि बालवचनप्रायम् । यतो जन्मान्तरकृ-
तं शुभमशुभं वा तदिदोषभुज्यते, स्वकृतकर्मफलेभ्यस्त्वाद्-
सुमेताम् । तथा चोक्तम्—

“यदिह क्रियते कर्म, तत्परत्रोपभुज्यते ।

मूलसिद्धेषु वृक्षेषु, फलं शाखासु जायते ॥ १ ॥”

तथा—

“यदुपात्तमन्यजन्मनि, शुभमशुभं वा स्वकर्मपरिणत्या ।

तच्छ्रुत्यमन्यथा नां, कर्तुं देवाद्युरैरपि हि ॥ २ ॥”

तदेवं ते नियतिवादिनोऽनार्या विप्रतिपन्नास्तमेव निर्यु-
क्तिकं नियतिवाद् अद्वयानास्वमेव च प्रतीयन्ते इत्यादि
तावज्जेयं यावदन्तरा कामभोगेषु विषया इति चतुर्थः पुरु-
षजातः समाप्तः ।

साम्प्रतमुपसंजिघृक्षुराह-

इच्छेते चत्वारि पुरिसजाया शाणापन्ना शाणाखंडा शा-
णासीला शाणादिद्वी शाणारुई शाणारंभा शाणाअज्म-
वसाणसंजुत्ता पहीणपुव्वसंजोगा आरियं मग्गं असंपत्ता
इति ते शो हव्वाए शो पाराए अंतरा कामभोगेसु वि-
सत्ता (१२ सूत्रम्) ।

इत्येते पूर्वोक्तास्तज्जीवतच्छरीरपञ्चमहाभूतेभ्यःकर्तृत्वनिय-
तिवाद्यप्येताऽऽश्रयिणश्चत्वारः पुरुषा नानाप्रकारा प्रज्ञा म-
निर्येषां ते तथा, नाना-भिन्नश्चन्द्रः-अभिप्रायो येषां ते त-
था, नानाप्रकारं शीलम् अनुष्ठानम् येषां ते तथा, ना-
नारूपा दृष्टिः-दर्शनं येषां ते तथा, नानारूपा कृष्णिः-वि-
तोऽभिप्रायो येषां ते तथा, नानाप्रकार आरम्भो-धर्मानुष्ठानं
येषां ते तथा, नानाप्रकारेण परस्परभिक्तेनाऽध्यवसायेन सं-
युक्ता धर्मार्थमुद्यताः, ब्रह्मीणः-परित्यक्तः पूर्वसंयोगो-मातृ-
पितृकलत्रपुत्रसम्बन्धो यैस्ते तथा, तथा-आराधानः सर्वहे-
यधर्मेभ्य इत्याद्यो भागो निर्वोषः पापलेश्यासंपृक्तस्तमार्थं
मार्गमसंप्राप्ता इति पूर्वोक्त्या नीत्या ते चत्वारोऽपि नास्ति-
काऽऽद्यो (शो हव्वाए इति) परित्यक्तस्त्वाम्नातापित्राऽऽदि-
संबन्धस्य धनधान्यहिरण्याऽऽदिसञ्चयस्य च नैहिकसुखभा-
जो भवन्ति । तथा- (शो पाराए स्ति) असंप्राप्तत्वाकार्यस्य
मार्गस्य सर्वोपाधिविशुद्धस्य प्रगुणमोक्षपद्धतिरूपस्य न सं-
सारपारगामिनो भवन्ति, न परलोकसुखभाजो भवन्तीति,
किं त्वन्तराल एव गृहवासार्थमार्गधोर्मध्यवर्तिन एव काम-
भोगेषु विपत्ता अभ्युपपन्ना दुःखारण्यकमग्ना करिणे इव
विधीयन्तीति स्थितम् । उक्ताः परतीर्थिकाः ।

साम्प्रतं लोकोत्तरं भिक्षावृत्तिं भिक्षुकं पञ्चमं पुरुषजात-
मधिकृत्याऽऽह-

से वेमि पाईणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति । तं जहा-
आयरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे शीयागोया
वेगे कायमंता वेगे हस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे सुरूवा
वेगे दुरूवा वेगे, तेसिं च शं जणजाणवयाई परिगहियाणि
भवन्ति । तं जहा-अप्पयरा वा भुजयरा वा, तहप्प-
गारेहिं कुलेहिं आगम्म अभिभूय एगे भिक्षायरिया-
ए समुट्ठिता सतो वा वि एगे शायओ अणायओ य उव-
गरणं च विप्पजहाय भिक्षायरियाए समुट्ठिता असतो वा
वि एगे शायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय
भिक्षायरियाए समुट्ठिता, जे ते सतो वा असतो वा
शायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भि-
क्खायरियाए समुट्ठिता ॥

याहकामभोगेष्वसक्तः सन्नन्तरा मोऽवसीदति, पञ्चवर-
पाण्डरीकोद्भरणाय च समर्थो भवति, तदेतदहं ब्रवीमीति ।
अस्य चार्थस्यापदर्शनाय प्रस्तावमारचयन्नाह-प्राचीनाऽऽदि-
कामन्यतरां दिशमुद्दिश्यैके केचन मनुष्याः सन्ति भवन्ति ।
तद्यथा-आर्या आर्यदेशोत्पन्ना मगधाऽदिजनपदोद्भवाः, तथा-

अनार्याः शक्यवनाऽऽदिदेशोद्भवाः, तथा च उच्चैर्गोत्रोद्भवा
इवाकुहगिंशऽऽदिकुलोद्भवाः, तथा-नीचैर्गोत्रोद्भवाः-व-
र्णापसदसंभृताः, तथा-कायघनं प्राशवः, तथा-इत्था वामन-
काऽऽद्यः, तथा-सुवर्णा दुर्धर्णाः सुरूपाः कुरूपा वा एके
केचन परवशा भवन्ति, तेषां चार्याऽऽवीनाम्, णमिति वा-
क्यालङ्कारे, क्षत्राणि शालिक्षेत्राऽऽदीनि वास्तुनि खातोच्छि-
ताऽऽदीनि तानि परिगृहीतानि स्वीकृतानि भवन्ति । तान्येव
यिश्चिनिहि-अल्पतराणि इत्येकतराणि, वा प्रभूततराणि वा
भवन्ति । तथा-तेषामेव च जनजानपदाः परिगृहीता भव-
न्ति, तेऽप्यल्पतराः प्रभूततरा वा भवेयुः, तेषु चार्याऽऽदि-
शेषणविशिष्टेषु तथाप्रकारेषु कुलेष्वागम्यैवंभृतानि गृहानि
मत्वा, तथा प्रकारेषु वा कुलेष्वागम्य जन्म लब्ध्वाऽभि-
भूय च विषयकषायाऽऽदीन् परीषदापसर्गान् वा सम्यगुत्था-
नेनोत्थाय प्रव्रज्यां गृहीत्वैके केचन तथाविधसत्त्वघन्तो भि-
क्षाचर्यायां सम्यगुत्थिताः समुत्थिता, तथा-सतो विद्यमाना-
नपि वा एके केचन महासत्त्वोपेता स्नातीन् स्वजनान् अस्नातीन्
परिजनांस्तथोपकरणं च कामभोगाङ्गं धनधान्यहिरण्याऽऽदि-
कं विविधं प्रकर्षेण हित्वा त्यक्त्वा भिक्षाचर्यायां सम्यगुत्थि-
ताः, असतो वा स्नातीनुपकरणं च विप्रहाय भिक्षाचर्यायामेके
केचनापगतस्वजनविप्रथाः समुत्थिताः ।

पुव्वमेव तेहिं शायं भवइ । तं जहा-इह खलु पुरिसे
अन्नमन्नं ममट्टाए एवं विप्पहिचेदंति । तं जहा-स्वेत्तं मे
वत्थू मे हिरस्सं मे सुवन्नं मे धणं मे धस्सं मे कंसं मे दूसं
मे विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्त-
रयखसंतसारसावतेयं मे सहा मे रुवा मे गंधा मे रसा
मे फासा मे, एते खलु मे कामभोगा अहमवि एतेसिं ॥
से मेहावी पुव्वामेव अप्पणो एवं सपभिजाणेजा । तं
जहा-इह खलु मम अन्नयरे दुक्खे रोयातंके समुप्प-
ज्जेजा, अणिट्ठे अकंतं अप्पिए असुभं अमणुभं अमणा-
मे दुक्खे शो सुहे से हंता भयंतारो । कामभोगाइं मम
अन्नयरं दुक्खं रोयातंके परियाइयह अणिट्ठं अकंतं अ-
प्पियं असुभं अमणुन्नं अमणामं दुक्खं शो सुहं, ताऽहं
दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा
पीढामि वा परितप्पामि वा इमाओ मे अणयराओ
दुक्खाओ रोयातंकाओ पडिमोयह अणिट्ठाओ अकंता-
ओ अप्पियाओ असुभाओ अमणुन्नाओ अमणामाओ
दुक्खाओ शो सुहाओ, एवामेव शो लद्धं पुव्वं भवइ ।

ये ते पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टा भिक्षाचर्यायामभ्युद्यताः पूर्वमेव
प्रव्रज्याप्रव्रणकाल एव तैरेतज्ज्ञातं भवति । तद्यथा-(इह-
त्यादि) इह जगति, अलुर्वाक्यालङ्कारे, अन्यद्वयद्वस्तुद्दिश्य
मग्नैरनङ्गीताय भविष्यतीति, एवमसौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः प्र-
विब्रजिषुर्वा प्रवेक्ष्यति जानात्येवं परिच्छिन्नसि । तद्यथा-क्षेत्रं
शालिक्षेत्राऽऽदिकं वास्तु खातोच्छिन्नाऽऽदिकं हिरण्यं धर्मला-
भाऽऽदिकं सुवर्णं कनकं धनं गोमहिष्यादिकं धान्यं शालांगा-
धूमाऽऽदिकं कांस्यं कांस्यपात्राऽऽदिकं तथा विपुलानि प्रभूत-

तराणि धनकनकरत्नमणिमौक्तिकानि (संखमिलं स्ति) मुक्तशैलाऽऽदिकाः शिलाः प्रवालं विद्रुमं, यदि वा- (सि-
लपवालं नि) श्रिया युक्तं प्रवालं धीप्रवालं वर्णाऽऽदि-
गुणोपेतं, तथा- (रत्नरयणं नि) रत्नरत्नं पद्मरागाऽऽदिकं
तथा सन्सारं शोभनसारमित्यर्थः । शूलमण्यादिकं, तथा
स्वापंतयं रिपयं (शुद्धं) द्रव्यजानं सर्वमेतत्पुष्पकं
(मे) ममोपभोगाय भविष्यति, तथा शब्दा वेगवादयो, रूपा-
ण्यङ्गनाऽऽदीनि गन्धाः कोष्ठपुट्टाऽऽदयो, रसा मधुराऽऽदयो
मांसरसाऽऽदयो वा, स्पर्शा मृदादयः, एते सर्वेऽपि खलु (मे)
कामभोगाः, अहमप्येषां योगक्षेमार्थं प्रभविष्यामीत्येवं सं-
प्रधार्य ॥ स मेधावी पूर्वमेवाऽऽत्मानं विजानीयादेवं पर्या-
लोचयेत् । तद्यथा-इह संसारे, खलु शब्दोऽवधारणे, इहैव
अस्मिन्नेव जन्मनि मनुष्यभवे ममान्यतरद् दुःखं-शिरोवेदना
ऽऽदिकमातङ्को वाऽऽशुजीवितापहारी शूलाऽऽदिकं समुत्पद्य-
ते, तमेव विशिनष्टि-अनिष्टः अक्रान्तः अप्रियः अशुभो-मनाब्जो-
ऽवनामयतीत्यवनामः-पीडाविशेषकारी दुःखरूपो-यदि वा-न
मनागमनाद् (मे) मम नितरामित्यर्थः, दुःखयतीति दुःखं, पुनरपि
दुःखोत्पादनमत्यन्तदुःखप्रतिपादनार्थं, सुखलेशस्याऽपि परि-
हाराय च । (नो) नैव शुभः, अशुभकर्मविपाकाऽऽपादितस्था-
दिति । अत्र च यदुक्तमपि पुनरुच्यते तदस्यादरण्यापनार्थं
तद्विशेषप्रतिपादनार्थं चेति । तदेवंभूतं दुःखं रोगाऽऽतङ्कं वा
हन्त इति खेदे भयात्वातारो यूयं क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णध-
नधान्याऽदिकाः परिग्रहविशेषाः शब्दाऽऽदयो वा विषया-
स्तथा हे भगवन्तः ! कामभोगा यूयं मया पालिताः परिगृही-
ताश्च ततो यूयमर्पादं दुःखं रोगाऽऽतङ्कं वा (परियाइयह स्ति)
विभागशः परिगृहीत यूयम्, अत्यन्तपीडयाद्विग्नः पुनस्त-
देव दुःखं रोगाऽऽतङ्कं वा विशेषणद्वारणांच्चारयति, अनि-
ष्टमप्रियमक्रान्तमशुभममनोहममनाभूतमयनामकं वा दुःख-
मेवैतत्ततोऽशुभमित्येवंभूतं ममोत्पन्नं यूयं विभजनाहमनना-
नीय दुःखामीति दुःखित इत्यादि पूर्ववक्ष्येयम् इति । अतोऽ-
मुष्मान्मामन्यतरस्माद् दुःखाद्वागाऽऽतङ्काद्वा प्रतिमाचयत
यूयम्, अनिष्टाऽऽदिविशेषणानि तु पूर्ववद्व्याख्येयानि । प्र-
थमं प्रथमान्तानि पुनर्दिनीयान्तानि, सांप्रतं पञ्चम्यन्तानी-
नि । न चायमर्थस्तेन दुःखितेनैवमेवेति, यथा प्रार्थितस्तथै-
व लब्धपूर्वो भवति । इदमुक्तं भवति-न हि ते क्षेत्राऽऽदयः
परिग्रहविशेषा, नाऽपिशब्दाऽऽदयः कामभोगास्तं दुःखितं
दुःखादिमाचयन्तीति ।

एतदेव लेशतो दर्शयति-

इह खलु कामभोगा यो ताणाए वा यो सरणाए वा,
पुरिसे वा एगता पुर्वि कामभोगे विप्पजहति, कामभोगा
वा एगता पुर्वि पुरिसं विप्पजहति, अन्ने खलु कामभो-
गा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं का-
मभोगेहिं मुच्छामो?, इति संखापणं वयं च कामभोगेहिं
विप्पजहिस्सामो, से मेधावी जाणैआ बहिरंगमेतं ।

(इह खलु इत्यादि) इहास्मिन्, खलुः वाक्यालङ्कारे, ते काम-
भोगा अत्यन्तमभ्यस्ता न तस्य दुःखितस्य आणाय शरणाय
आ भवन्ति । सुखालितानामपि कामभोगानां पर्यवसानं दर्श-
यितुमाह- (पुरिसे वा इत्यादि) पुरि शयनारूपः प्राणी,

एकदा व्याध्युत्पत्तिकाले जराजीर्णकाले वा अन्यस्मिन्वा राजा-
ऽऽद्युपद्रवे तात्कामभोगान् परित्यजति, स वा पुरुषो द्रव्या-
ऽऽद्यभावे तैः कामभोगैर्विषयोन्मुखोऽपि त्यज्यते, स चैवमव-
धारयति अन्यं मत्तो भिक्षाः खल्वमी कामभोगाः, तेभ्य-
श्चान्योऽहमस्मि । तदेवं व्यवस्थितं किमिति वयं पुनरन्ते-
ष्वनित्येषु परभूतेष्वन्येषु कामभोगेषु मूर्खो कुर्म इत्येवं
केचन महापुरुषाः परिसंख्याय सम्यक् ज्ञात्वा कामभोगा-
न्वयं विप्रजह्यामस्यह्याम इत्येवमध्यवसायिनो भवन्ति ।
पुनरपरं वैराग्योत्पत्तिकारणमाह- (से मेधावी) स मेधावी
सधुनिकः एतज्जानीयात्, तद्यथा-यदेतत्क्षेत्रवास्तुहिरण्यसु-
वर्णशब्दाऽऽदिविषयाऽऽदिकं दुःखपरिप्राणाय न भवतीत्यु-
पन्यस्तं तदेतद्वाह्यतरं वर्तते ।

इणमेव उवणीयतराणं । तं जहा-माया मे पिता मे भा-
या मे भगिणी मे भज्जा मे पुत्ता मे धूता मे पेसा मे नत्ता
मे सुण्हा मे सुहा मे पिया मे सहा मे सयणसंगथसंधुया
मे, एते खलु मम णायओ अहमवि एतेसिं, एवं से मेधावी
पुव्वामेव अप्पणा एवं समाभिजाणेजा, इह खलु मम अन्न-
यरे दुक्खं रोयातंके समुप्पजेजा, अनिट्ठे० जाव दुक्खे णो
सुहे से हंता भयंतारो ! णायओ इमं मम अन्नयरं दुक्खं
रोयातंके परियाइयह अणिट्ठे० जाव णो सुहे, ताऽहं दु-
क्खामि वा सोयामि वा० जाव परितप्पामि वा, इमाओ मे
अन्नयरातो दुक्खातो रोयातंकाओ परिमोएह अणिट्ठाओ
०जाव णो सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुव्वं भवइ, ते-
सिं वावि भयंताराणं मम णाययाणं अन्नयरे दुक्खे
रोयातंके समुप्पजेजा अणिट्ठे० जाव णो सुहे, से हं-
ता अहमेतेसिं भयंताराणं णाययाणं इमं अन्नयरं दु-
क्खं रोयातंके परियाइयामि अणिट्ठे० जाव णो सुहे,
मा मे दुक्खंतु वा ०जाव मा मे पग्गिपंतु वा, इमाओ णं
अणयराओ दुक्खातो रोयातंकाओ परिमोएमि अ-
णिट्ठाओ ०जाव णो सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुव्वं भ-
वइ, अन्नस्स दुक्खं अन्नो न परियाइयति अन्नेन कइं
अन्नो नो पडिसंवेदेति, पत्तेयं जायति, पत्तेयं मरइ, पत्तेयं
चयइ, पत्तेयं उव्वजइ, पत्तेयं भंभा पत्तेयं सन्ना पत्ते-
यं मन्ना एवं विन्नु वेदणा, इह खलु णातिसंजोगा
णो ताणाए वा यो सरणाए वा, पुरिसे वा एगता पु-
र्वि णातिसंजोगाए विप्पजहति, णातिसंजोगा वा एगता
पुर्वि पुरिसं विप्पजहति, अन्ने खलु णातिसंजोगा अ-
न्नो अहमंसि, से किमंग ! पुण वयं अन्नमन्नेहिं णा-
तिसंजोगेहिं मुच्छामो?, इति संखाए णं वयं णातिसं-
जोगं विप्पजहिस्सामो ॥

इदमेव व्याख्येयमाणमुपनीततरमासम्मतं वर्तते, तद्य-
था-मातापिताभ्राताभगिनिरियादयो ज्ञातयः पूर्वापरसंस्तु-
ता एते खलु ममोपकाया ज्ञातयो भविष्यन्ति, अहम-
प्येतेषां स्तानभोजनाऽऽदिनोपकरिष्यामीत्येवं स मेधावी पूर्व-

मेधाऽऽत्मनैव समभिजानीयादित्यादि, एवं पर्यालोचयत् क-
ल्पितवानिति वा, एतदध्यवसायी चासौ स्वादिति दर्शयि-
तुमाह-इहास्मिन्भवे मम वर्त्तमानस्याऽनिष्टाऽऽदिविशेषण-
विशिष्टो दुःखासङ्गः समुत्पद्येत ततोऽसौ तदुदुःखदुःखितो
जातीनेवमभ्यर्थयेत्, तद्यथा-इमं ममान्यतरं दुःखाऽऽतङ्क-
मुत्पन्नं परिगृहीत, यूयमहमनेनोत्पन्नेन दुःखाऽऽतङ्केन पीड-
यिष्यामीत्यनोऽमुष्मान्मां परिमोचयत यूयमिति, न चै-
तत्तेन दुःखितेन लब्धपूर्वं भवति, न हि ते ज्ञातवस्तं
दुःखामोचयितुमलमिति भावः । नाप्यसौ तेषां दुःखमोचना-
यालमिति दर्शयितुमाह-(तेसि वा वीत्यादि) सर्वे प्राक्व-
द्योजनीयं, यावदेवमेव नोपलब्धपूर्वं भवतीति । किमित्येवं
नोपलब्धपूर्वं भवतीत्याह-(अरणस्त बुक्कमित्यादि) सर्व-
स्येव संसारोदरविचरवर्तिनोऽसुमनः स्वकृतकर्मोदयाद्यदुः-
खमुत्पद्यते, तदन्यस्य संबन्धि दुःखमन्यो मातापित्राऽऽदिकः
कोऽपि न प्रत्यापिबति, न तस्मात्पुत्राऽऽदेर्दुःखेनासंज्ञानात्यन्त-
पीडिताः स्वजनाः नापि तद् दुःखमात्मनि कर्तुमलम् । किमित्ये-
वमाशङ्क्याऽह-(अक्षेण कडमित्यादि) अन्येन जन्तुना कषाय-
चशेन इन्द्रियाऽनुकूलतयाऽभोगाभिलाषिणा ज्ञानाऽऽवृत्तेन
मोहादयवर्तिना यत्कृतं कर्म तदुदयमन्यः प्राणी नो प्रतिसंवे-
दयति-नानुभवति, तदनुभवेन श्रुताऽऽगमकृतनाशौ स्या-
ताम् । न चेमी युक्तिसंगतौ, अतो यद्येन कृतं तत्सर्वं स
एवानुभवति । तथा चोक्तम्-“परकृतकर्मणि यस्मा-ञ्चाऽऽका-
मनि संक्रमो विभागो वा । तस्मात्सत्त्वानां कर्म, यस्य य-
त्तेन तद्वेधम् ॥ १ ॥” यस्मात्स्वकृतकर्मफलेश्वरा जन्तव-
स्तस्मादेतद्भवतीत्याह-(पक्षेयमित्यादि) एकमेकं प्रति प्रत्येकं
सर्वोऽप्यसुमान् जायते, तथा क्षीणे चाऽऽयुषि प्रत्येकमेव क्षिय-
ते, उक्तं च-“एकस्य जन्ममरणे, गतयश्च शुभाशुभा भवाऽऽव-
र्ते । तस्मादाकालिकहित-मेकैवेवाऽऽत्मनः कार्यम् ॥१॥” इ-
ति । तथा प्रत्येकं क्षेत्रवास्तुद्विरण्यसुवर्णाऽऽदिकं परिग्रहं श-
ब्दादींश्च त्रिषयान्मातापितृकलत्राऽऽदिकं च त्यजति, तथा प्र-
त्येकमुपपद्यते युज्यते, परिग्रहस्वीकरणतया, तथा प्रत्येकं
भ्रूष्णाकलहस्तद्वृष्टात्कषायाः परिगृह्यन्ते, ततः प्रत्ये-
कमेधासुमनां मन्दतीक्ष्णतया कषायोद्भवो भवति, तथा-सं-
ज्ञानं संज्ञा-पदार्थपरिच्छिन्निः, साऽपि मन्दमन्दतरपदुपदु-
तरमेदाप्रत्येकमेवोपजायते, सर्वज्ञादारतस्तरतमयोगेन म-
तेर्व्यवस्थितत्वात् । तथा-प्रत्येकमेव (मञ्जु स्ति) मननं
चिन्तनं, पर्यालोचनमिति यावत् । तथा प्रत्येकमेव (वि-
रणु स्ति) विद्वांस्तथा प्रत्येकमेव सातात्मातकपधेदना सु-
खदुःखानुभवः । उपसंजिघृक्षुराह-(इति खलु इत्यादि) इ-
त्येवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण यतो नान्येन कृतमन्यः प्रतिसंवे-
दयते, प्रत्येकं च जातिजरा मरणाऽऽदिकं ततः खल्वमी ज्ञाति-
संयोगाः-स्वजनसंबन्धाः संसारवक्रवाले पर्यटनोऽत्यन्त-
पीडितस्य तदुद्धरणे न प्राणाय न प्राणं कुर्वन्ति, नाप्य-
नागतसंरक्षणतः शरणाय भवन्ति, किमिति ? , यतः पु-
रुष एकदा क्रोधोदयाऽऽदिकाले ज्ञातिसंयोगान् विप्रजहाति
परित्यजति, स्वजनाश्च न बान्धवा इति व्यवहारदर्शना-
त् । ज्ञातिसंयोगावेकदा तदसदाचारदर्शनतः पूर्वमेव तं पु-
रुषं परित्यजन्ति, स्वसंबन्धापुसारयन्ति । तदेवं व्यवस्थि-
ते एतद्भावयेत्, तद्यथा-अन्ये खल्वमी ज्ञातिसंयोगा म-

नो भिन्ना इत्येवा एभ्यश्चान्योऽहमस्मि, तदेवं व्यवस्थिते
किमङ्ग ! पुनर्वयमन्यैरन्यैर्ज्ञातिसंयोगैर्मूर्च्छा कुर्मो ? , न तेषु
सूक्षा क्रियमाणा न्याय्या इत्येवं संख्याय-ज्ञात्वा प्रत्या-
कल्प्य वयमुत्पन्नवैराग्या ज्ञातिसंयोगांस्त्यक्त्याम इत्येवं
कृताध्यवसायिनो विदितवंधा भवन्तीति ।

साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वैराग्योत्पत्तिकारणमाह-

से मेधावी जाणेजा, बहिरंगमेयं, इणमेव उवणीयतरांगं ।
तं जहा-हत्या मे पाया मे बाहा मे उरू मे उदरं मे
सीसं मे सीलं मे आऊ मे बलं मे बसो मे तया
मे छाया मे सोयं मे चक्खु मे घाणं मे जिब्भा मे
फासा मे ममाइज्जइ, ययाउ पडिजूरइ । तं जहा-आउओ
बलाओ वरणाओ तयाओ छायाओ सोयाओ० जाव
फासाओ सुसंधितो संधी विसंधी भवइ, वलिततरंगे
गाए भवइ, किएहा केसा पलिया भवन्ति, तं जहा-
जं पि य इमं सरीरगं उरालं आहारोवइयं एयं पि य अ-
णुपुब्बेणं विप्पजहिद्वयवं भविस्सति, एयं संखाए से
भिकखु भिक्खायरियाए समुट्ठिए दुहओ लोगं जाणेजा, तं
जहा-जीवा चैव, अजीवा चैव तसा चैव थावरा चैव ॥१३॥

स मेधावी स भुक्तिक एतद्वक्ष्यमाणं जानीयात्, तद्यथा-वा-
ह्यतरमेतद् यज्ज्ञातिसंबन्धनमिदमेवान्यदुपनीततरम्-आस-
न्नतरं, शरीरावयवानां भिन्नज्ञातिभ्य आसन्नतरत्वात्, तद्य-
था-इत्तौ ममाशोकपल्लवसदृशौ, तथा भुजौ करिकराऽ-
कारी परपुरुज्यौ प्रणयिजनमनोरथपूरकौ शत्रुशतजीविता-
न्तकरी यथा मम न तथाऽन्यस्य कस्याऽपीत्येवं पादाव-
पि पद्मगर्भसुकुमारान्वयिदि सुगमम्, यावत्स्पर्शाः स्पर्-
शेनेन्द्रियं (ममाति) ममीकरोति, यादृक्मे न तादृगन्यस्येति
भावः । एतच्च हस्तपादाऽऽदिकं स्पर्शेनेन्द्रियपर्यवसानं शरी-
रावयवसंबन्धित्वेन विचक्षितं यत्किमपि वयसः परिणा-
मात्कालकृतावस्थाविशेषात् (परिजूरइ स्ति) परिजीर्यते
जीर्यतां याति, प्रतिक्षणं विशारदतां याति, तस्मिन् प्रतिमयं
विशीर्यति शरीरे प्रतिसमयमसौ प्राणी एतस्माद् अश्य-
ति, तद्यथा-आयुषः पूर्वनिबद्धान्समयादिहान्याऽपचीयते,
आवीचीमरणेन प्रतिमयं मरणाभ्युपगमात्, तथा बला-
दपचीयते, तथाहि-यौवनावस्थायाश्च्यवमाने शरीरके प्र-
तिक्षणं शिथिलीभवत्सु सन्धिबन्धनेषु बलादवश्यं अश्यते,
तथा वर्णा त्वचश्छायातोऽपचीयते । अत्र च सनत्कुमार-
दृष्टान्तो वाच्यः (तं च ‘सणकुमार’ शब्दे वक्ष्यामि) त-
था जीर्यति शरीरे ओत्राऽऽदीनीन्द्रियाणि न सम्यक् स्ववि-
षयं परिच्छेत्तुमलं, तथा चोक्तम्-“ बाल्यं वृद्धिर्वयो मेधा,
त्वक्चक्षुःशुक्रविक्रमाः । दशकेषु निवर्तन्ते. मनः सर्वेन्द्रि-
याणि च ॥ १ ॥ ” तथा च-विशिष्टवयोहान्या सुसंध्यत-
सुवज्रः सन्धिर्जानुकूपेराऽदिको विसन्धिर्भवति, विगलितब-
न्धनां भवतीत्यर्थः । तथा वलितरङ्गाऽऽकुलं सर्वतः शिराजाल-
वेष्टितमात्मनोऽपि शरीरमिदमुद्वेगकृद्भवति, किं पुनरन्येषाम् ? ।
तथा चोक्तम्-“ वलिसन्ततमस्थिशेषितं. शिथिलस्नायुवृत्तं फले-
वरम् । स्वयमेव पुमान् ज्गुप्सते, किमु कान्ताः कमनीव-

विग्रहाः ॥ १ ॥ ” तथा-कृष्णाः केशा वयःपरिणामजलप्र-
क्षालिता धवलतां प्रतिपद्यन्ते, तदेवं वयः परिणामाऽऽपादि-
नसन्मतिरेतद्भावयेत् । तद्यथा-यदपीदं शरीरमुदारं शोभ-
नावयवरूपोपेतं विशिष्टाऽऽहारोपचितम्, एतदपि मया वश्यं
प्रतिक्षणं विशीर्यमाणमायुषः क्षये विग्रहातव्यं भविष्यती-
त्येतदवगम्य शरीरानित्यतया संसारासारतां संस्थाय अव-
गम्य परित्यक्तसमस्तगृहप्रपञ्चः निष्किञ्चनतायुपगम्य, स
भिक्षुर्देहदीर्घसंयमयाग्राथं भिक्षाचर्यायां समुत्थितः सन्
द्विधा लोकं जानीयदिति । तदेवं लोकद्वैविध्यं दर्शयितुका-
म आह । तद्यथा-जीवाश्च प्राणधारणलक्षणरूपद्विपरीताश्च
अजीवाः-धर्माधर्माऽऽकाशाऽऽद्यः, तत्र तस्य भिक्षोरहिंसाप्र-
सिद्धयेजीवान् विभागेन दर्शयितुमाह-जीवा अप्युपयोगल-
क्षणा द्विधा । तद्यथा-व्रत्यन्तीति व्रमा द्विन्द्रियादयः, तथा
तिष्ठन्तीति स्थावराः पृथिवीकायाऽऽद्यः । तेऽपि सूक्ष्म-
बादरपर्याप्तकापर्याप्तकाऽऽदिभेदेन बहुधा द्रष्टव्याः, एतेषु
चोपरि बहुधा व्यापारः प्रवर्तते ।

साम्प्रतं तदुपमर्दकव्यापारकर्तृन् दर्शयिष्याह-

इह खलु गारत्या सारंभा सपरिग्रहा, संतेगतिया स-
मणा माहणा वि सारंभा सपरिग्रहा, जे इमे तसा था-
वरा पाणा ते सयं समारंभति, अन्नेण वि समारंभावेंति,
अस्मं पि समारंभतं समणुजाणंति । इह खलु गारत्या
सारंभा सपरिग्रहा, संतेगतिया समणा माहणा वि सा-
रंभा सपरिग्रहा, जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचित्ता
वा ते सयं परिगिण्हंति, अन्नेण वि परिगिण्हवेंति, अस्मं-
पि परिगिण्हतं समणुजाणंति । इह खलु गारत्या सारं-
भा सपरिग्रहा, संतेगतिया समणा माहणा वि सारंभा
सपरिग्रहा, अहं खलु अणारंभे अपरिग्रहे, जे खलु गार-
त्या सारंभा सपरिग्रहा, संतेगतिया समणा माहणा
वि सारंभा सपरिग्रहा, एतेसिं चैव निस्साए बंभ-
चेरवासं वसिस्सामो, कस्स णं तं हेउं ? , जहा पुवं
तहा अवरं जहा अवरं तहा पुवं, अंजू एते अणुवर-
या अणुवट्ठिया पुणरवि तारिसगा चैव ॥

इहास्मिन् संसारे, खलुवृक्ष्यालङ्कारे, गृहम्-अगारं त-
त्र तिष्ठन्तीति गृहस्थाः, ते च सहाऽऽरम्भेण-जीवोपमर्द-
करिणा वर्तन्ते इति सारम्भाः, तथा सह परिग्रहेण-द्वि-
पदचतुष्पदधनधान्याऽऽदिना वर्तन्ते इति सपरिग्रहाः, न के-
वलं त एवान्येऽपि सन्ति विद्यन्ते एकं केचन भ्रमणाः शा-
क्याऽऽद्यः, न च एवमपावनाऽऽद्यनुमतेः सारम्भाः दास्यादि-
परिग्रहाश्च सपरिग्रहाः, तथा ब्राह्मणाश्चैवविधा एव, एतेषां
च सारम्भकत्वं स्पष्टतरं सूत्रेणैव दर्शयति-य इमे प्राण-
व्यावर्णितास्त्रसाः स्थावराश्च प्राणिनस्तान्स्वयमेव-अपरि-
ग्रहा एव समारंभन्ते, तदुपमर्दकं व्यापारं स्वत एव कु-
र्वन्तीत्यर्थः, तथाऽन्याश्च समारम्भयन्ति, समारम्भं कुर्वन्त-
श्चाभ्यान् समनुजानन्ति । तदेवं प्राणानिपातं प्रदर्श्य भोगा-
ङ्गभूतं परिग्रहं दर्शयितुमाह-(इह खलु इत्यादि) इह खलु

गृहस्थाः सारम्भाः सपरिग्रहाः सन्ति भ्रमणा ब्राह्मणाश्च,
ते च सारम्भपरिग्रहत्वात् किं कुर्वन्तीति दर्शयति-य इमे
प्रत्यक्षाः कामप्रधाना भोगाः कामभोगाः, काम्यन्त इति का-
माः स्त्रीगालपरिष्वङ्गाऽऽद्यो, भुज्यन्ते इति भोगाः अक्क-
चन्दनवादित्राऽऽद्यः, त एते सचित्ताः सचेतना अचेतना
वा भवेयुः, तदुपादानभूता वाऽर्थाः, तांश्च सचित्तानचि-
त्तान् वाऽर्थोस्ते कामभोगार्थिनो गृहस्थाऽऽद्यः स्वत एव प-
रिगृह्णन्ति, अन्येन च परिग्राहयन्ति, अपरं च परिगृह्णन्तं
समनुजानन्त इति । साम्प्रतमुपसंजिघृक्षुराह-(इह खलु इ-
त्यादि) इह अस्मिन् जगति सन्ति विद्यन्ते गृहस्थास्तथा-
विधाः भ्रमणा ब्राह्मणाश्च सारम्भाः सपरिग्रहा इत्येवं ज्ञा-
त्वा स भिक्षुरेवमवधारयेद्, अहंमवाऽत्र खल्वनारम्भोऽपरि-
ग्रहश्च, ये चास्मी गृहस्थाऽऽद्यः सारम्भाऽऽदिगुणायुक्ताः तदे-
तन्निधया तदाश्रयेण च ब्रह्मचर्य-भ्रमण्यमाचरिष्यामोऽ-
नारम्भा अपरिग्रहाः सन्तो धर्माऽऽधारदेहप्रतिपालनार्थमा-
हाराऽऽदिकृतं सारम्भपरिग्रहगृहस्थनिधया प्रव्रज्यां करिष्या-
म इत्यर्थः । ननु च यदि तन्निधया पुनरपि विहर्तव्यं
किमर्थं ते त्यज्यन्ते इति जाताऽऽशङ्कः पृच्छति-कस्य हेताः
केन कारणेन ? , तदेतद्गृहस्थभ्रमणब्राह्मणत्यजनमभिहित-
मिति, आचार्योऽपि विप्रिताभिप्राय उत्तरं ददाति, यथा
पूर्वम् आदौ सारम्भपरिग्रहत्वं तेषां तथा पश्चादपि स-
र्वकालमपि गृहस्थाः सारम्भाऽऽदिदोषदुष्टाः भ्रमणाश्च केच-
न यथा पूर्वं गृहस्थभावे सारम्भाः सपरिग्रहास्तथा अप-
रिस्मिन् प्रव्रज्याऽऽरम्भकाले तथाविधा एव न इति, अधु-
नोभयपदाव्यभिचारित्वप्रतिपादनार्थमाह-यथा अपरम् अप-
रिस्मिन् प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकाले तथा पूर्वमपि गृहस्थभावाऽऽ-
दावपीति । यदि वा-कस्य हेतोस्तद्गृहस्थाऽऽद्याश्रयणं क्रियते
यतिनेत्याह-यथा पूर्वं प्रव्रज्याऽऽरम्भकाले सर्वमेव भिक्षाऽऽ-
दिकं गृहस्थाऽऽयसं तथा पश्चादपि, अतः कथं तु नामानवद्या
वृत्तिर्भविष्यतीत्यतः साधुभिर्नोऽऽरम्भैः सारम्भाऽऽश्रयणं वि-
धेयम् । यथा चैते गृहस्थाऽऽद्यः सारम्भाः सपरिग्रहाश्च तथा
प्रत्यक्षेणैवोपलभ्यन्ते इति दर्शयितुमाह-(अंजू इति) व्य-
क्रमेतेदेते गृहस्थाऽऽद्यो, यदि वा-अंजू इति प्रगुणेन न्यायेन
स्वरसप्रवृत्त्या सावधानुष्ठानेभ्योऽनुपरताः परिग्रहाऽऽरम्भाश्च
सत्संयमानुष्ठानेन चानुपस्थिताः-सम्यगुत्थानमकृतवन्तो ये-
ऽपि कथञ्चिद्वैकल्याणोत्थितास्तेऽप्युद्दिष्टभोजित्वास्साव-
द्याऽनुष्ठानपरत्वाच्च गृहस्थभावानुष्ठानमनतिवर्तमानाः पुन-
रपि तादृशा एव गृहस्थकल्पा एवेति ।

साम्प्रतमुपसंहरति-

जे खलु गारत्या सारंभा सपरिग्रहा, संतेगतिया समणा
माहणा वि सारंभा सपरिग्रहा, दुहतो पावाइ कुवन्ति इति
संखाए दोहिं वि अंतेहिं अदिस्समाणो इति भिक्खू रीए-
जा । से वेमि पाईणं वा० ६ जाव एवं से परिणायकस्से,
एवं से वेवेयकस्से, एवं से वि अंतकारणं भवतीति मक्खा-
यं ॥ १४ ॥

य इमे गृहस्थाऽऽद्यस्ते द्विधाऽपि साऽऽरम्भसपरिग्रहत्वाभ्या-
मुभाभ्यामपि पापान्युपादत्ते, यदि वा-रागद्वेषाभ्यामुभाभ्या-
मपि, यदि वा-गृहस्थप्रव्रज्यापर्यायाभ्यामुभाभ्यां पापानि

कुर्वत इत्येवं संख्याय परिज्ञाय द्वयोरप्यन्तयोरारम्भ-
परिग्रहयो रागद्वेषयोर्वा अदृश्यमानः अनुपलभ्यमानो,
यदि वा—रागद्वेषयोर्वाग्रन्तौ—अभावौ तयोरदृश्यमानो—
रागद्वेषाभाववृत्तित्वेनापिदृश्यमानः सन्नित्येवंभूतो भिक्षुण-
शिलोऽनवद्याऽऽहारभोजी सत्संयमानुष्ठाने रीयत प्रवर्त्तत,
एतदुक्तं भवति—ये इमे ज्ञानिसंयोगा यश्चायं घनधान्याऽऽदिकः
परिग्रहो यश्चेदं हस्तपादाऽऽद्यवयवयुक्तं शरीरं यच्च तदायु-
र्बलवर्णाऽऽदिकं तत्सर्वमशाश्वतमनित्यं स्वप्नेन्द्रजालसदृश
भसारं, गृहस्थश्रमणब्राह्मणाश्च सारम्भाः सपरिग्रहाश्च, ए-
तन्मर्थं परिज्ञाय सत्संयमानुष्ठाने भिक्षु रीयेतति स्थितम् ।
स पुनरप्यहमधिकृतमेवार्थं विशेषिततरं सांपर्णिकं ब्र-
ह्ममीति-तत्र प्रज्ञापकापेक्षया प्राच्यादिकाया दिशोऽन्यत-
रम्याः समायातः स भिक्षुर्द्वयोरप्यन्तयोरदृश्यमानतया स
त्संयमे रीयमाणः सन् एवमनन्तराङ्गेन प्रकारेण अपरिग्र-
हाया परिज्ञाय प्रत्याख्यातपरिज्ञया प्रत्याख्याय च परिज्ञान-
कर्मा भवति । पुनरप्येवमिति परिज्ञानकर्मत्वाद्यप्येतकर्म
भवति-अपूर्वस्यावन्धका भवतीत्यर्थः । पुनरप्यमित्यवन्ध-
कयोगनिरोधोपायतः पूर्वोपचितस्य कर्मणा विशेषणान्त-
कारका भवतीति, एतच्च तीर्थक्रमणभराऽऽदिभिर्ज्ञानत्रये-
राख्यातमिति ।

कथं पुनः प्राणानिपातविरतिमत्ताऽऽदिव्यवस्थितस्य कर्माप-
गमो भवतीत्युक्तम्? यतस्तत्प्रवृत्तस्याऽऽत्मौपम्येन प्राणिनां
पीडोत्पद्यते, तथा च कर्मबन्ध इत्येवं सर्वे मनस्याध्यायाऽऽह-

तत्त्व खलु भगवता छजीवनिकायहेज पाम्पत्ता, तं ज-
हा-पुढवीकाए० जाव तसकाये, से जहाणामए मम
अस्मायं दंडेण वा अट्टीण वा मुट्टीण वा लेलूण वा
कवालेण वा आउट्टिजमाणस्स वा हम्ममाणस्स वा तज्जि-
जमाणस्स वा ताडिज्जमाणस्स वा परियाविज्जमाणस्स वा
किलाविज्जमाणस्स वा उद्विज्जमाणस्स वा० जाव लोमु-
क्खणणमायमवि हिंसाकारणं दुक्खं भयं पडिसंवेदेमि, इ-
च्चैवं जाण सव्वे जीवा सव्वे भूता सव्वे पाणा सव्वे स-
त्ता दंडेण वा० जाव कवालेण वा आउट्टिजमाणा वा
हम्ममाणा वा तज्जिजमाणा वा ताडिज्जमाणा वा प-
रियाविज्जमाणा वा किलाविज्जमाणा वा उद्विज्जमा-
णा वा० जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकारणं दुक्खं
भयं पडिसंवेदेमि, एवं नच्चा सव्वे पाणा० जाव सत्ता
ण हंतव्वा ण अजावेयव्वा ण परिघेतव्वा ण परितावे-
यव्वा ण उद्वेयव्वा; से वेमि जे य अतीता जे य प-
डुप्पन्ना जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सव्वे ते
एवमाइक्खंति एवं भासंति एवं पप्पव्वंति एवं पक्खव्वंति-
सव्वे पाणा० जाव सत्ता ण हंतव्वा ण अजावेयव्वा
ण परिघेतव्वा ण परितावेयव्वा ण उद्वेयव्वा, एस ध-
म्मं धुवेणीति ए सासए समिच्च लोगं खेयवेहि पवेदिए,
एवं से भिक्खु विरते पाणातिवायातो० जाव विरते प-

ग्गहातो गो दंतपक्खालणेणं दंते पक्खालेजा गो अ-
जणं गो वमणं गो धूवणे गो तं परिआविएजा ॥

तत्रेति कर्मबन्धप्रस्तावे, खलुर्वाक्यालंकारं, भगवता उ-
त्पन्नज्ञानेन तीर्थकृता षड्जीवनिकाया हेतुत्वेनोपम्यस्ताः,
तद्यथा पृथिवीकाया यावत्प्रसकारोऽपीति, तेषां च पीड्य-
मानानां यथा दुःखमुत्पद्यते तथा स्वसंविस्तिमिद्धेन दृष्टान्तेन
दर्शयितुमाह-तद्यथा नाम मम अस्मात् दुःखं वक्ष्यमाणैः प्रका-
रैरुत्पद्यते तथाऽन्येषामपीति, तद्यथा दण्डेनास्थना मुष्टिना
लोलुता लाष्टेन कपालेन कर्पणेन आकाट्यमानस्य संका-
र्यमानस्य हन्यमानस्य कशाऽऽदिभिस्तज्जमानस्याङ्गुल्या-
ऽऽदिभिस्ताड्यमानस्य कुड्याऽऽदार्वाभघाताऽऽदिना परि-
तप्यमानस्याग्न्यादौ अन्येन वा प्रकारेण परिक्लाप्यमा-
नस्य तथा अग्राह्यमाणस्य भार्यमाणस्य यावत्सामोत्पन्न-
नमात्रमपि हिंसाकरं दुःखं भयं च यन्मपि क्रियते त-
त्सर्वमहं संवेदयामीत्येवं जानीहि । तथा सर्वे प्राणा जी-
वा भूतानि सत्त्वा इत्येते एकार्थिकाः कथञ्चिद्वेदमाधि-
त्य व्याख्येयाः, नत्रतेषां दण्डाऽऽदिना कुट्ट्यमानानां या-
वत्सामोत्पन्ननमात्रमपि दुःखं प्रति संवेदयतामेतच्च हिंसा-
करं दुःखं भयं चोत्पन्नं ते सर्वे प्राणिनः प्रतिसंवेदय-
न्ति-मात्तादनुभवन्तीति, एवमात्रोपमया पीड्यमानानां
जन्तूनां यतां दुःखमुत्पद्यतेऽतः सर्वेऽपि प्राणिनां न हन्त-
व्या न व्यापादयितव्या नाऽऽज्ञापयितव्याः बलात्कारेण व्या-
पारं न प्रयोक्तव्याः, तथा न परिग्राह्या न परितापयितव्या
नापद्रावयितव्याः ॥ सांऽहं ब्रवीमि, एतन्न स्वमनीषिकतया
किं तु सर्वतीर्थकराऽऽज्ञयेति दर्शयति-(जे अतीए इत्यादि)
ये केचन तीर्थकृत ऋग्माऽऽद्याऽतीता ये च विदेहेषु व-
र्त्तमानाः सीमन्धराऽऽदयो ये आऽऽगामिन्यासुरसर्पिण्यां भ-
विष्यन्ति पद्मनाभाऽऽदयोऽर्हन्ताऽमरासुरनरेश्वराणां पूजा-
र्हा भगवन्त एष्वर्याऽदिगुणकलापापेताः सर्वेऽप्येवं ते व्य-
क्तवाचा आख्यान्ति प्रतिपादयन्ति । एवं सदैवमनुजायां
पर्षदि भाषन्ते, स्वत एव, न यथा बौद्धां बोधिसत्त्वप्रभा-
वान् कुड्याऽऽदिदेशनेन इत्येवं प्रकर्षेण ज्ञापयन्ति हेतुदाहर-
णाऽऽदिभिः, एवं प्ररूपयन्ति नामाऽऽदिभिर्यथा सर्वे प्राणा न
हन्तव्या इत्यादि, एष धर्मः प्राणिरक्षणलक्षणः प्राग्व्यावर्णि-
तस्वरूपो ध्रुवोऽवश्यंभावी नित्यः क्षान्त्यादिरूपेण शाश्वत
इत्येवं चाभिसंमत्य केवलज्ञानेनावलोक्य लोकं चतुर्दश-
रज्ज्वात्मकं खड्गैस्तीर्थकृद्भिः प्रवेदिनः कथित इत्येवं सर्वे
ज्ञात्वा स भिक्षुर्विदिनवेद्यां विरतः प्राणानिपाताद्यावन्प-
रिग्रहादिति । एतदेव दर्शयितुमाह-(गो दंत इत्यादि) इह
पूर्वोक्तमहामनपालनार्थमनेनोत्तरगुणाः प्रतिपाद्यन्ते, तत्राप-
रिग्रहा निष्किल्लनः सन् साधुनो दन्तप्रक्षालनेन कदम्बाऽऽदि-
काष्ठेन दन्तान् प्रक्षालयन्, तथा नो अञ्जनं सौवीराऽऽदिकं
विभूषार्थमदणोर्दद्यात्, तथा नो वमनविरेचनाऽदिकाः क्रियाः
कुर्यान्, तथा नो शरीरस्य स्वीयवस्त्राणां वा धूपनं कुर्यान्नापि
कासाऽऽद्यपमयनार्थं तं धूमं योगवर्तिनिष्पादितमापि वेदिति ॥

सांऽप्रते मूलगुणोत्तरगुणप्रस्तावमुपसंजिघृक्षुराह-

से भिक्खू अकिरिए अलूमए अकोहे अमाणे अमाए अ-
लोहे उवसंते परिनिवुडे गो आसंसं पुरतो करेज्जा इमेण मे

दिद्वेष्ट वा सुष्ट वा मष्ट वा णाष्ट वा विष्ठाष्ट वा
इमेष्ट वा सुचरितवर्णियमन्त्रेचरवासेष्ट इमेष्ट वा जाया
माया वृत्तिष्टां धम्मेष्टां इष्टां चुष्ट पञ्चा देवे सिया काम-
भोगाष्ट वसवस्ती सिद्धे वा अदुक्खमसुष्टे एत्थ वि सिया
एत्थ वि णो सिया ।

स मूलोत्तरगुणव्यवस्थितौ भिक्षुर्नास्य क्रिया-सावधाना विद्य-
ते इत्यर्थः, संवृताऽऽत्मकतया सांपरायिककर्मोपपन्नक इत्य-
र्थः, कुत एवभूतः यतः प्राणिनामलूयकोऽहिस्वकोऽनुपम-
वर्क इत्यर्थः, तथा न विद्यते क्रोधो यस्येत्यक्रोधः, एवममा-
नाऽमायोऽलोभः कषायोपशमाच्चोपशान्तः शीतोभूतस्त-
दुपशमाच्च परिनिर्वृत इव परिनिर्वृतः । एवं तावदेहिकेभ्यः
कामभोगेभ्यो विरतः पारलौकिकेभ्योऽपि विरत इति दर्श-
यति-(नो आसंसमित्यादि) नो नैवाशंसां पुरस्कृत्यं म-
मानंन विशिष्टतपसा जन्मान्तरे कामभोगावाप्तिर्भविष्यती-
ति एवभूतामाशंसां न पुरस्कृत्यादिति । एतदेव दर्शयि-
तुमाह-(इमेष्टमित्यादि) अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टतप-
श्चरणफलेन दुष्टेनामपौषध्यादिना तथा पारलौकिकेन च श्रु-
तेनात्रैकधर्मिजब्रह्मदत्ताऽऽदीनां विशिष्टतपश्चरणफलेन, तथा
(मष्ट वा सि) मननं ज्ञानं जातिस्मरणाऽऽदिना ज्ञानेन
तथाऽऽचार्याऽऽदेः सकाशाद्विज्ञानेनावगतेन ममापि विशिष्टं
भविष्यतीत्येवं नाऽऽशंसां विदध्यात्, तथाऽमुना सुचरित-
तपोनियमब्रह्मचर्यवासेन तथाऽमुना वा यात्रामात्रावृत्तिना
धर्मेणानुष्ठितेन इतोऽस्माद्वाच्युतस्य प्रेत्य जन्मान्तरे
स्यामहं देवः, तवस्थस्य च मे वशवर्तिनः कामभोगा भवेयुः,
अशेषकर्मवियुतो वा भिक्खुः अदुःखाऽशुभाशुभकर्मप्रकृ-
त्यपेक्षयेत्येवंभूतोऽहं स्यामागामिकाल इत्येवमाशंसां न वि-
दध्यादिति । यदि वा-विशिष्टतपश्चरणाऽऽदिनाऽऽगामिनि का-
ले ममाणिमा लधिमेत्यादिकाऽष्टप्रकारा निश्चिर्भविष्यतीत्य-
नया च सिद्ध्या सिद्धाऽहमदुःखाऽशुभो वा मध्यस्थ इत्येवं
रूपमाशंसां न कुर्यात् । तदकरणे च कारणमाह-(एत्थ
वि इत्यादि) अत्रापि विशिष्टतपश्चरणे सत्यपि कुतश्चि-
मिस्त्वादुष्टप्राधानसद्भावं सति कदाचिन्निश्चिः स्यात्कदाचि-
च्च नैवाशेषकर्मक्षयलक्षणा सिद्धिः स्यात् । तथा चोक्तम्-
"जे ज्ञातया उ हेऊ, मवस्स ते चव तत्तिया मोक्खे ।" इत्या-
दि । यदि वा अत्राप्यणिमाऽऽद्यष्टगुणकारणे तपश्चरणाऽऽदौ
सिद्धिः स्यात् कदाचिच्च न स्यात्, तद्विपर्ययोऽपि वा स्यात्,
इत्येवं व्यवस्थिते प्रेक्षापूर्वकार्यकारिणां कथमाशंसां कर्तुं
शुज्यते, इति सिद्धिश्चाष्टप्रकारेणम्-(अणिमा १, लधिमा २,
महिमा ३, प्राप्तिः, ४, प्रकाश्यम् ५, ईशित्वम् ६, वशित्वम् ७,
यत्र कामावसायित्वमिति ८ । तदेवमैहिकार्थमामुष्मिकार्थं
कीर्तिवर्णस्त्रोकाऽऽद्यर्थे च तपो न विधेयमिति स्थितम् ।

साम्प्रतमनुकूलप्रतिकूलेषु शब्दाऽऽदिषु विषयेषु रा-
गद्वेषाभावं दर्शयितुमाह-

से भिक्खु सदेहिं अमुच्छिष्टं रुवेहिं अमुच्छिष्टं गं-
धेहिं अमुच्छिष्टं रसेहिं अमुच्छिष्टं फासेहिं अमुच्छिष्टं
विरण कोहाओ माणाओ मायाओ लोभाओ पेजाओ
दोसाओ कलहाओ अम्भक्खाणाओ पेसुआओ परपरि-

वायाओ अरइरईओ मायामोसाओ मिच्छादंसणमल्ला-
ओ इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिवि-
रते से भिक्खु । जे इमे तसथावरा पाणा भवंति ते णो
सयं ममारंभइ, णो अणेहिं समारंभावेंति, अन्नं समारंभंतं न
समणुजाणंति, इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए
पडिविरते से भिक्खु । जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचि-
त्ता वा ते णो सयं परिगिण्हंति, णो अणेणं परिगिण्हवेंति,
अन्नं परिगिण्हंतं पि ण समणुजाणंति, इति से महतो आ-
याणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते से भिक्खु ॥

स भिक्षुः सर्वाऽऽशंसागर्हतां वेषुवीणाऽऽदिषु शब्देष्वमूर्च्छि-
तोऽगुह्योऽनभ्युपपन्नः, तथा-वासभाऽऽदिशब्देषु कर्कशेषु अ-
द्विष्टः, एवं रूपरसगन्धस्पर्शेष्वपि वाच्यमिति । पुनरपि
सामान्येन क्रोधाऽऽद्युपशमं दर्शयितुमाह-(विरण कोहाओ
इत्यादि) क्रोधमानमायालोभेभ्यो विरत इत्यादि सुगमम्,
यावदिति । (से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडि-
विरते से भिक्खु नि) स भिक्षुर्भवति यो महतः कर्मो-
पादानादुपशान्तः सत्संयमं वापस्थितः सर्वपापेभ्यश्च
विरतः प्रतिविरत इति । एतदेव च महतः कर्मोपादानाद्विर-
मणं साक्षादर्शयितुमाह-(जे इमे इत्यादि) ये केचन त्रन्नाः
स्थावराश्च प्राणिनो भवन्ति, तान् सर्वानपि-(नो) नैव स्वयं
सत्साधयः समारंभन्ते प्रागुपपन्नकर्ममारंभं नारंभन्त इति
यावत्, तथा नान्यैः समारंभयन्ते, न चान्यान् समारंभ-
माणान् समनुजानत इत्येवं महतः कर्मोपादानादुपशान्तः
प्रतिविरतो भिक्षुर्भवतीति । साम्प्रतं सामान्यतः सां-
परायिककर्मोपादानकामभोगनिवृत्तिमधिकृत्याऽह-(जे इमं
इत्यादि) ये केचनामी काम्यन्त इति कामा भुज्यन्त इ-
ति भोगास्ते च सचित्ता अचित्ता वा भवेयुस्तांश्च न स्व-
तो गृहीयाभाष्यनेन ग्राहयेत्, नाप्यपरं गृह्णन्तं समनुजानी-
यादित्येवं कर्मोपादानाद्विरतो भिक्षुर्भवतीति ।

साम्प्रतं सामान्यतः साम्परायिककर्मोपादाननिषेधमधि-
कृत्याऽऽह-

जे पि य इमं संपराइयं कम्मं कजइ, णो तं सयं करेति,
णो अणेणं कारवेंति, अन्नं पि करेत्तं ण समणुजाणइ
इति, से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते ।
मे भिक्खु जाणेजा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं
वा अस्सि पडियाए एणं साहम्मियं समुहिस्स पाणाइं
भूताइं जीवाइं मत्ताइं समारंभ समुहिस्स कीतं पामिच्चं
अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहटं आहइ देसियं तं चेतिथं
सिया तं णो सयं भुजइ, णो अणेणं भुजवेंति, अन्नं पि भु-
जंतं ण समणुजाणइ इति, से महतो आयाणाओ उवसंते
उवट्ठिए पडिविरते ॥

(जे पि य इत्यादि) यदपीत्रं संपर्येति तासु तासु गतिष्व-
नेन कर्मण्येति सांपरायिकं, तच्च तत्प्रद्वेषनिवृत्तवमात्सर्यान्तरा-
याशातनोपधातैर्बध्यते, तत्कर्म तत्कारणं वा न कृतकारिता-
नुमतिभिः करोति स भिक्षुरभिधीयत इति । साम्प्रतं भिक्षावि-

५४३

योगं विभजेद्धर्मफलानि च कीर्तयेद्-आधिर्भावयेत्, तच्च धर्मकथनं परिहितार्थप्रवृत्तेन साधुना सम्यगुपस्थितेषु शिष्येषु अनुपस्थितेषु वा कौतुकाऽऽदिप्रवृत्तेषु शुभ्रमालेषु भोतुं प्रवृत्तेषु स्वपरहिताय प्रवेदयेदावेदयेत्प्रकथयेदिति यावत् । भोतुमुपस्थितेषु यत्कथयेत्तद्वर्णयितुमाह-(संति विरहं इत्यादि) शान्तिरुपशमः क्रोधजयस्तत्प्रधाना प्राणतिपातानाऽऽदिभ्यो विरतिः शान्तिविरतिः । यदि वा- शान्तिरशेषकृशोपशमरूपा तस्यै-तदर्थं विरतिः शान्तिविरतिः तां कथयेत्तथा उपशममिन्द्रियनोद्विग्नयोपशमरूपं रागद्वेषाभावजनिनं तथा निर्वृत्तिं निर्वाणमशेषद्वेषोपरमरूपं तथा (सोयवियं ति) शौचं तदपि भावशौचं सर्वोपाधिविशुद्धता व्रतामालिप्यम् (अज्जवियं ति) आर्जवममायित्वं तथा मार्दवं मृदुभावं सर्वत्र प्रश्रयवशं, विनयनमनेति यावत् । तथा-(लाघवियं ति)कर्मणां लाघवाऽऽपादनं कर्मगुणैर्वाऽऽमनः कर्मोपनयनतो लघ्ववस्थासंजननम् । सांप्रनमुपसंहारद्वारेण सर्वशुभानुष्ठानानां मूलकारणमाह-अतिप्लनं अतिपातः प्राणमुपमर्दनं तद्विद्यते यस्यासाध्वतिपातिकस्तत्प्रतिषेधादनतिपातिकस्तं सर्वेषां प्राणिनां भूतानां यावत्सत्त्वानां धर्ममनुविविख्यानुविचिन्त्य वा कीर्तयेत्प्रकथयेत् । इदमुक्तं भवति-सर्वप्राणिनां रक्षाभूतं धर्मं कथयेदिति ।

साम्प्रतं धर्मकीर्तनं यथा निरूपधि भवति तथा दर्शयितुमाह-

से भिक्षु धम्मं किइमाणे णो अब्बस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो वत्थस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो लेणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो सयणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो अभेदिं विरुक्खवाणं कामभोगाणं हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, अगिलाए धम्ममाइक्खेज्जा, नक्खत्थ कम्मनिज्जरट्ठए धम्ममाइक्खेज्जा । इह खलु तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म उट्ठाणेणं उट्ठाए वीरा अस्मिं धम्मे समुट्ठिया जे तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म सम्मं उट्ठाणेणं उट्ठाए वीरा अस्मिं धम्मे समुट्ठिया ते एवं सव्वोवगता ते एवं सव्वोवरता ते एवं सव्वोवसंता ते एवं सव्वत्ताए परिनिव्वुडे ति वेमि ॥

स भिक्षुः परकृतपरनिष्ठिताऽऽहारभोजी यथा क्रियाकालानुष्टायी शुभ्रवस्तु धर्मं कीर्तयेत्, नाश्रय हेतोर्ममायमीश्वरो धर्मकथाप्रवणो विशिष्टमहारजातं दास्यतीति एताज्जिमिनं न धर्ममाचक्षीत । तथा पानवस्त्रलयनशयननिमित्तं न धर्ममाचक्षीत । अन्येषां वा विरूपरूपाणामुच्छावधानां कार्याणां कामभोगानां वा निमित्तं न धर्ममाचक्षीत, तथा ग्लानिमनुपगच्छन् धर्ममाचक्षीत, कर्मनिर्जरायाश्चान्यत्र न धर्मं कथयेत्, अपरप्रयोजननिर्पेक्ष एव धर्मं कथयेदिति । धर्मकथाश्रवणफलदर्शनद्वारेणोपसंजिघृक्षुराह-(इह खलु तस्येत्यादि) इहाऽस्मिन् जगति, खलुः बाक्खालं कारं । तस्य भिक्षुर्गुणवतोऽन्तिके समीपे पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं धर्मं श्रुत्वा निश्चय्य अवगम्य सम्यगुत्तमानेनोत्थाय

वीराः कर्मविदारणसहिष्णवो ये चैवंभूतास्ते एवं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानुष्ठानतया सर्वस्मिन्नपि मोक्षकारणे सम्यग्दर्शनाऽऽदिके उपसामीप्येन गताः सर्वोपगताः, तथैव सर्वेभ्यः पापस्थानेभ्यः उपरताः सर्वोपरताः, तथा त एव सर्वोपशान्ता जितकषायतया शीतलीभूतास्तथा एव सर्वोऽऽत्मतया सर्वसामर्थ्येन सद्नुष्ठानेनोद्यमं कृतवन्तो ये चैवंभूतास्तेऽशेषकर्मक्षयं कृत्वा परि समन्नाभिर्भूताः अशेषकर्मक्षयं कृतवन्त इति प्रवीमिति पूर्ववत् ।

साम्प्रतमध्ययनोपसंहारार्थमाह-

एवं से भिक्षु धम्मदी धम्मविउ णियागपडिवक्खे से जहेयं वुत्तियं अदुवा पत्ते पउमवरपोंडरीयं अदुवा अपत्ते पउमवरपोंडरीयं, एवं से भिक्षु परिणाय कम्म परिणाय संगे परिणाय गेहवासे उवसंते समिए स-हिए सया जए, सेवं वयणिजे, तं जहा-समणेति वा माहणेति वा खंतेति वा दंतेति वा गुत्तेति वा मुत्तेति वा इसीति वा मुणीति वा कतीति वा विउत्ति वा भिक्खुति वा लूहेति वा तीरड्डीति वा चरणकरण-पारविउ ति वेमि ॥ १५ ॥ इति वितियसुयक्खवंधस्स पोंडरीयं नाम पढमज्झयणं सम्मत्तं ॥

एवमिति पूर्वोक्तविशेषणकलापविशिष्टः स भिक्षुः पुनरपि सामान्यतो विशिष्यते धर्मः भुतचारित्राऽऽव्यस्तेनार्थी धर्मार्थी, यथाऽवस्थितं परमार्थतो धर्मं सर्वोपाधिविशुद्धं जानातीति धर्मवित्तया नियागः संयमो विमोक्षो वा कारणे कार्थोपचारं कृत्वा तं प्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः, स चैवंभूतः पञ्चमपुरुषजातस्तं वाऽऽश्रित्य यथेदं प्राक् प्रदर्शितं तत्सर्वमुक्तं, स च प्राप्नो वा स्वात्पद्यवरपोण्डरीकमनुप्राप्तं पुरुषविशेषं चकवर्त्यादिकं तत्प्राप्तिश्च परमार्थतः केवलज्ञानावाप्तौ सत्यां भवति, साक्षाद्यथावस्थितवस्तुस्वरूपपरिच्छिन्ने, अप्राप्नो वा स्थान्मतिभूतावधिमनःपर्यायज्ञानैर्व्यस्तैः समस्तैर्वा समन्वितः, स चैवंभूतः प्राग्व्यावस्थितगुणकलापोपेतो भिक्षुः परि समन्नात् ज्ञातं कर्म स्वरूपतो विपाकतस्तदुपादानतश्च येन स परिज्ञातकर्मा, तथा परिज्ञातः सङ्गः संबन्धः सबाह्याभ्यन्तरो येन स तथा परिज्ञातो निःसारतया गृहवासो येन स तथोपशान्त इन्द्रियनोद्विग्नयोपशमात्, तथा क्षमितः पञ्चभिः समितिभिस्तथा सह हितेन वर्तेत इति सहितो ज्ञानाऽऽदिभिर्वा सहितः समन्वितः सदा सर्वकालं यतः संयतः प्राग्व्यावस्थितनियमकलापोपेतः, स एवं गुणकलापाश्रित एतद्वर्त्तनीयः । तद्यथा-धाम्यतीति धमणः समना वा, तथा मा प्राणिनो जहि-व्यापादयेत्येवं प्रवृत्तिः उपदेशो यस्य स माहनः, स ब्रह्मचारी वा ब्राह्मणः, क्षात्रः स क्षत्रोपेतो, दान्त इन्द्रियनोद्विग्नयदमनेन, तथा तिसृभिर्गुणैर्भिर्युतः, तथा मुक्त इव मुक्तः, तथा विशिष्टतपश्चरणोपेतो महर्षिः, तथा-मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, तथा-कृतमस्यास्तीति कृती पुण्यवान् परमार्थपरिज्ञाता वा, तथा-विद्वान् सद्भिर्गोपेतः, तथा-भिक्षुर्निरवस्थाऽऽहा-तया भिक्षुणशीलः, तथा अन्तःप्रास्ताऽऽहारत्वेन

कक्षः, तथा संसारतीरभूतो मोक्षस्तदर्थी, तथा चर्यत इति च-
र्यं मूलगुणाः, क्रियत इति करणम्-उत्तरगुणास्तेषां पारं
तीरं पर्यन्तगमनं तद्वेसीति करणवरणपारविदिति । इतिशब्दः
परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति तीर्थकरवचनादर्थः सुधर्मस्वामी
जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य एवं भवति-यथाऽहं न स्वमनीषि-
कया ब्रवीमीति ।

साम्प्रतं समस्ताध्ययनोपात्तदृष्टान्तदार्ष्टान्तिक-
यांस्तात्पर्यायं गाथाभिर्निर्युक्ति-
कृद्दर्शयितुमाह-

उवमा य पुंडरीय, तस्सेव य उवचपण निज्जुत्ती ।
अधिगारो पुण भणिओ, जिणोवदेसेण सिद्धि ति ॥१५८॥
सुरमणुयतिरियनिरओ-वंगे मणुया पडू चरित्तम्मि ।
अवि य महाजणनेय-सि चक्रवडिम्मि अधिगारो ॥१५९॥
अवि य हु भारियकम्मा, नियमा उक्कस्स निरयडितिगामी ।
ते वि हु जिणोवदेसेण, तेषेव भवेण सिज्झन्ति ॥१६०॥
जलमालकदमालं, बहुविहवडिगहणं च पुक्खरणिं ।
जंवाहि व बाहाहि व, नावाहि व तं दुरवगाहं ॥१६१॥
पउमं उल्लंघेत्तुं, आयरमाणस्स होइ वावसी ।
किं नत्थि से उवाओ, जेसुल्लंघेज्ज अविचओ ॥१६२॥
विजा व देवकम्मं, अहवा आगासिया विउव्वणया ।
पउमं उल्लंघेत्तुं, न एस इणमो जिणक्खओ ॥१६३॥
सुद्धप्पओगविजा, सिद्धा उ जिणस्स जाखणा विज्जा ।
भवियजणपोंडरीया, उ जाए सिद्धिगतिमुवेति ॥१६४॥

(उवमा इत्यादि) इहोपमा दृष्टान्तः पौण्डरीकेण श्वेतश-
तपत्रेण, कृतस्तस्येहाभ्यर्हितत्वात्, तस्यैव चोपचयेन स-
बोधयनिष्पत्तिर्यावद्विशिष्टोपायेनोद्धरणम्, दार्ष्टान्तिका-
धिकारस्तु पुनरत्र भणितः अभिहितश्चक्रवर्त्यादेर्भयस्य
जिनोपदेशेन सिद्धिरिति, तस्यैव पूज्यमानत्वादिति । पूज्य-
त्वमेव दर्शयितुमाह-(सुरमणुय इत्यादि) सुराऽऽदिषु चतुर्ग-
तिकेषु जन्तुषु मध्ये मनुजाश्चरित्रस्य सर्वसंवररूपस्य प्र-
भवः-शक्ता वर्तन्ते, न तेषां सुराऽऽदयः, तेष्वपि मनुजेषु महा-
जननेतारश्चक्रवर्त्यादयो वर्तन्ते, तेषु प्रबोधिनेषु प्रधानानु-
गामित्वात् इतरजनः सुप्रतिबोध एव भवतीत्यनोत्र चक्र-
वर्त्यादिना पौण्डरीककल्पेनाधिकार इति । पुनरप्यन्यथा
मनुजप्राधान्यं दर्शयितुमाह-(अवि य हु इत्यादि) गुरुकर्माणो-
ऽपि मनुजा आसंकलितनरकाऽऽयुषोऽपि नरकगमनयोग्या
अपि तेऽप्येवंभूतात् जिनोपदेशात्तैव भवेन समस्तकर्मक्षयात्
सिद्धिगामिनो भवन्तीति । तदेवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोस्ता-
त्पर्यायं प्रदर्श्य दृष्टान्तभूतपौण्डरीकाऽधारायाः पुष्करिण्या
तुरगगाहित्वं सूत्राऽऽलापकोपासं निर्युक्तिरुद्दर्शयितुमाह-(ज-
लमालेत्यादि) जलमालामत्यर्थप्रचुरजलां, तथा कर्ममाला-
म् अप्रतिष्ठिततलतया प्रसूनतरपङ्कां, तथा बहुविधवडिगह-
णां च पुष्करिणीं जङ्घाभ्यां वा बाहुभ्यां वा नाभा वा कुस्त-
रां पुष्करिणीं, दृष्टेति क्रियाभ्याहारः । किं आन्यत्-(पउमं इ-
त्यादि) । तन्मध्ये पञ्चवरपौण्डरीकं गृहीत्वा समुत्तरतोऽवश्यं
व्यापसिः प्राणानां भवेत्, किं तत्र कश्चिदुपायः स नास्ति ?

येनोपायेन गृहीतकमलः सन् तां पुष्करिणीमुल्लङ्घयेदविपन्न
इति । तदुल्लङ्घनोपायं दर्शयितुमाह-(विजा वेत्त्यादि) वि-
द्या वा काचित्प्रज्ञाप्यादिका देवता कर्म वाऽथवा-अकाशग-
मनलब्धिर्वा कस्यचिद् भवेत्तेनासावविपन्नो गृहीतपौण्डरीकः
सम्पुल्लङ्घयेत्तां पुष्करिणीम् एव च जिनैरुपायः समाख्यातः इ-
ति । सर्वोपसंहारार्थमाह-(सुज्जये इत्यादि) सुजप्रयोगवि-
द्यासिद्धा जिनस्यैव विज्ञानरूपा विद्या नान्यस्य कस्याचि-
द्या विद्या तीर्थकरदर्शितया भव्यजनपौण्डरीकाः सिद्धि-
मुपगच्छन्तीति । गतोऽनुगमः । साम्प्रतं न्यास्ते च पूर्ववद्
ब्रह्म्या इति । समाप्तं पौण्डरीकाऽऽख्यं द्वितीयभुतस्कन्धे प्र-
थमाध्ययनमिति । सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । “ प्रभुप्रणितपुण्ड-
रीकाऽऽध्ययनवत्सरो हि यत्राऽभूत् । दशपूर्वपुण्डरीकः,
स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥ १ ॥ ” ती० १७ कल्प ।
शत्रुजये, ती० १ कल्प । भ० । व्याप्ते, स्था० २ डा० ३ उ० ।
“ देवप्रीपुण्डरीकाऽऽख्य-सृष्टिचक्रशेखरम् । अलङ्कुरिष्युः
प्रासादं, श्रीनाभयः श्रियेऽस्तु सः ॥१॥ ” ती० १ कल्प । आ०
क० । आदिदेवगणधरे, ज्ञा० १ ध्रु० ५ अ० । स० । क्षीरवरद्वी-
पाधिपतौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पुष्कलावर्तविजये पुण्ड-
रीकियां नगर्या महापद्मदत्तो राजाऽभवत्, तस्य पद्मावती रा-
ज्ञी बभूव, तस्याः कुक्षिसम्भूतौ पुण्डरीक-कण्डरीकनामानौ
पुत्रौ जातौ, पितर्युपरते पुण्डरीको राजा जातः, कण्डरीको
युवराज इति । उत्त० । ज्ञा० । आव० । आ० क० । आ०
म० । आ० चू० । (तयोः ‘ कण्डरीक ’ शब्दे तृतीयभागे
१७२ पृष्ठे वृत्तान्तमभाषिषम्) महाकुष्ठभेदे, प्रश्न० ५ संव०
द्वार । स्था० ।

पुंडरीयगुम्भ पुण्डरीकगुल्म-न० । अष्टमदेवलोकविमाने, स०
१८ सम० ।

पुंडरीयणयण-पुण्डरीकनयन-नि० । पुण्डरीकं सितपद्मं त-
द्वचयने येषां ते । कमलाक्षे, पुं० । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

पुंडरीयणाव-पुण्डरीकज्ञात-न० । पुष्कलावतीविजयमध्यगपु-
ण्डरीकिणीनगरीराजपुण्डरीकवक्रव्यनाप्रतिबद्धे एकोनविंशे
ज्ञाताध्ययने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । (‘ कण्डरीक ’ शब्दे तृतीय-
भागे १७२ पृष्ठे कथोक्ता)

पुंडरीयदह-पुण्डरीकहृद-पुं० । जम्बूद्वीपे महाहृदविशेषे,
स्था० ६ डा० । “ पुंडरीयदहे हस जोयणसयाहं आयामेणं प-
क्षते । ” पुण्डरीकहृदो लक्ष्मीदेवीनिवासः शिखरी वर्षधरोप-
रिचर्तति । स० १००० सम० । स्था० । “ दो पुंडरीयहृदा दो
पुंडरीयहृदासिणीओ लच्छीओ देवीओ । ” स्था० २ डा०
३ उ० ।

पुंडरीया-पुण्डरीका-स्त्री० । उत्तररुचकवास्तव्यायामुत्तरदि-
कुमार्याम्, जं० ५ वक्ष० । आ० म० ।

पुंटे-देवी-अजेत्यर्थे, दे० ना० ६ वर्ग ५२ गाथा ।

पुंदो-देवी-मते, दे० ना० ६ वर्ग ५२ गाथा ।

पुंपुअ-देवी-संगमे, दे० ना० ६ वर्ग ५२ गाथा ।

पुंविसेस-पुंविशेष-पुं० । पुरुषविशेषे, ज्ञा० ।

पुंवेय-पुम्वेद-पुं० । पुरुषवेदे, पुरुषस्य स्त्रियं प्रत्यभिलाषे,
तद्विपाकवेदे कर्मणि च । प्रज्ञा० २३ पद । यत्पुनः पुंसः
अप्येवमिदं स्त्रियामभिलाषावत् स्त्रियामभिलाषा भवति स पुं-
वेदः । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पुंसंजलग-पुंसंजलन-पुं० । पुरुषवेदे संज्वलनसंबन्धे कोधा-
ऽऽदिषु कषायेषु, पं० सं० ३ द्वार ।

पुंसकोइलग-पुंसकोकिलक-पुं० । पुमांश्चासौ कोकिलश्च पर-
पुष्टः पुंसकोकिलः । स्था० १० ठा० । कोकिलपुरुषे, भ० १६
श० ६ उ० ।

पुक्कल-पुष्कल-त्रि० । विस्तीर्णं, वृ० १ उ० २ प्रक० । अनार्य-
देशविशेष, भ० ६ श० ३३ उ० ।

पुक्कली-पुक्कली-स्त्री० । पुक्कलाऽऽस्थानार्यदेशजदास्याम्, भ०
६ श० ३३ उ० ।

पुक्का-व्याहार-स्त्री० । कुष्ठे, (खोटो-बूमाट-गुजराती) “ पु-
क्कास्त्री अलिअपोरुसालावा । ” पाइ० ना० २८० गाथा ।

पुक्कार-पूक्कार-पुं० । पूदितिशब्दकरणे, “ अण्वेगइया पुक्कारे-
ते । ” रा० । विशेष० ।

पुक्खर-पुष्कर-न० । पक्षे, आव० ५ अ० । सूत्र० । पञ्चवरे,
अनु० । चर्मपुटके, जं० १ वक्ष० । रा० । आ० म० । अ-
जयमेरुसमीपे पुष्करिणीरूपे तीर्थभेदे, तच्च देवकृतं
गोशरीर्षचन्दनमय्या देवाधिदेवप्रतिमायाः कृते संप्रमा-
र्धे प्रस्थितस्य उदायनस्य ग्रीष्माऽऽर्तसैन्यत्राणार्थं प्रभाव-
नीदेयताविकुर्वितजलाऽऽप्यायितमासीदिति । नि० सू०
१० उ० ।

पुक्खरकसिया-पुष्करकसिका-स्त्री० । पञ्चबीजकोशे कमल-
अभ्यभागे, स हि वृत्ता समोपरिभागा च । जं० १ वक्ष० ।
स्था० । औ० । पञ्चमध्यगतायामुन्नतसमविविचिन्दुकिन्याम्,
प्रज्ञा० २ पद । “ अहे पुक्खरकनियसंठाणसंठिया । ”
प्रज्ञा० २ पद ।

पुक्खरगय-पुष्करगत-न० । मृदङ्गमुहजाऽऽदिभेदमिन्नवाद्य-
विशेषविषयकविवक्षिते कलाभेदे, जं० २ वक्ष० । स० ।

पुक्खरदीव-पुष्करदीप-पुं० । पुष्करवर्दीपे जम्बूद्वीपाऽऽदिग-
णनया तृतीये, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

पुक्खरद्व-पुष्कराद्व-न० । पुष्करवर्दीपाद्वे, सू० प्र० १६
पादु० ।

पुक्खरवरदीव-पुष्करवरदीप-न० । पुष्करवरोपलक्षितो द्वीपः
पुष्करवर्दीपः । जम्बूद्वीपाऽऽदिगणनया तृतीये द्वीपे, जी० ।

संप्रति पुष्करवर्दीपवक्रव्यतामाह-

कालोयं शं समुद्रं पुक्खरवरे शामं दीवे वङ्गवलयागारसंठा-
णसंठिते मव्वतो समंता संपरि० तहेव० जाव समचक्रवाल-
संठाणसंठिते, नो विसमचक्रवालसंठाणसंठिते, पुक्खरवरेण
भंते ! दीवं केवतियं चक्रवालविक्रमेण केवतियं परिक्रमे-
वेणं पणसे ? गोयमा ! सोलस जोयणसहस्साइं चक्रवाल-

विक्रमेण कोडी वा शउती खलु सयसहस्सा अउणाण-
उति भवे सहस्साइं अट्टसया चउणावा परिरओ पुक्खरवर-
स्स सेणं पउमवर एकेण य वणसंदेणं दोएह वि वणओ ।

(कालोयं शं समुद्रमित्यादि) कालोदं.शमितिवाक्यालङ्कारे,
समुद्रं पुष्करवरो नाम द्वीपो वृत्तो बलयोऽऽकारसंस्थानसं-
स्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, (पुष्करवरे
दीवे किं समचक्रवालसंठिप इत्यादि) प्राग्वत् । विक्रम्भा-
ऽऽदिप्रतिपादनार्थमाह - (पुष्करवरे शं भंते ! दीवे इत्यादि) प्र-
असूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! षोडश योजनशतसह-
स्राणि चक्रवालविक्रमेण एका योजनकोटा दिनवतिः श-
तं सहस्राणि एकोनवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि चतुर्न-
वतानि परिक्रमेण प्रव्रजतः । (से शमित्यादि) स पुष्करवर्दी-
प एकया पञ्चवरेदिकया अष्टयोजनोद्धयजगत्युपरिभाविन्ध-
ति गम्यते; एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षितः,
द्वयोरपि वर्षकः पूर्ववत् ।

अधुना द्वारवक्रव्यतामाह-

पुक्खरवरस्स शं भंते ! कति दारा पण्त्ता । तं जहा-वि-
जये, वेजयंते, जयंते, अपराजिते ।

(पुक्खरवरदीवस्स शमित्यादि) पुष्करवर्दीपस्य भदन्त !
कति द्वाराणि प्रव्रजतानि ? भगवानाह-गौतम ! चत्वारि
द्वाराणि प्रव्रजतानि । तद्यथा-विजयं, वैजयन्तं, जयन्तम्,
अपराजितम् ।

कहि शं भंते ! पोक्खरवरस्स दीवस्स विजये शामं दारे-
पणसे ? गोयमा ! पुक्खरदीवपुरच्छिमापरंते पुक्खरोदं
समुद्रं पुरच्छिमदस्स पक्खिमेणं एत्थ शं पुक्खरवरदीव-
स्स विजये शामं दारे पणसे, तं चेव सव्वं, एवं चत्तारि वि
दारा सीया सीयोदा शत्थि भाणियव्वा ।

(कहि शं भंते इत्यादि) क भदन्त ! पुष्करवर्दीपस्य विजयं
नाम द्वारं प्रव्रजतम् ? भगवानाह-गौतम ! पुष्करवर्दीपपूर्वा-
र्द्धपर्यन्ते पुष्करोदस्य समुद्रस्य पश्चिमदिशि अत्र पुष्करवर्-
दीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रव्रजतं, तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारव-
द्विशेषेण वक्रव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवर्दीपे
वक्रव्या । एवं वैजयन्ताऽऽदिद्वारसूत्राण्यपि भावनीयानि, स-
र्वत्र च राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवर्दीपे । जी० ३ प्रति०
४ अधि० । (पुष्करवर्द्वाराणां परस्परमन्तरम् ' अन्तर ' श-
ब्दे प्रथमभागे ७३ पृष्ठे गतम्)

संप्रति नामनिमित्तप्रतिपादनार्थमाह-

पदेसा दोएहं वि पुट्टा जीवा दोसु वि भाणितव्वा । से
केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चति पुक्खरवरं २ ? गोयमा ! पु-
क्खरवरेणं देवे तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे
पउमरुक्खा पउमवणसंठा शिचं कुसुमिता जीवा चिद्धंति,
पउममहापउमरुक्खेसु तत्थ पउमपोंदरीया शामं दुवे देका
महिद्धिया० जाव पलिओवमद्धितीया परिवसंति, से ते-
णद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चति पुक्खरवरदीवे० २ जाव शिचे ।

(से केण्ड्रेणमित्यादि) अथ केनार्थेन भद्रम् ! एवमुच्यते पुष्करवरद्वीपः पुष्करवरद्वीप इति ? । भगवानाह—गौतम ! पुष्करवरद्वीपं तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवः पद्मवृक्षाः पद्मानि अतिविशालतया वृक्षा इव पद्मवृक्षाः पद्मखण्डाः, पद्मवनानि, खण्डवनयोर्विशेषः प्राग्वत् । (निम्नं कुसुमिया इत्यादि) विशेषणजातं प्राग्वत् । तथा पूर्वार्द्धे उत्तरकुसुमेषु यः पद्मवृक्षः पश्चिमार्द्धे उत्तरकुसुमेषु यो महापद्मवृक्षस्तयोरत्र पुष्करवरद्वीपे यथाक्रमं पद्मपुण्डरीकौ देवौ महर्षिकौ यावत् पत्न्योपमस्थितौ यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपराद्धाधिपती परिवसतः । तथा चोक्तम्—“ पठमे य महापठमे, रुक्मा उत्तरकुसुमेषु जंबुसमा । एषु वसन्ति सुरा, पठमे तह पुण्डरीय य ॥ १ ॥ ” पद्मं च पुष्करमिति पुष्करचरोपलक्षितो द्वीपः पुष्करवरद्वीपः । “ से एषणं ” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ।

संप्रति चन्द्राऽऽदित्यपरिमाणमाह—

पुष्करवरेण भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासंसु वा, केवइया पभासंति वा, केवइया पभासिस्संति वा, एवं पुच्छा ? ।

“ चोयालं चंदसयं, चउयालं चेव सूरियाण सयं ।

पुष्करवरमि दीवे, चरंति एते पभासंता ॥ १ ॥

चत्तारि सहस्साइ, वसीसं होंति चेव शकस्वत्ता ।

ऊब सया वावत्तर-महग्गहा वारस सहस्सा ॥ २ ॥

ऊमउइ सयसहस्सा, चत्तालीसं भवे सहस्साइ ।

चत्तारिसया पुष्करवरे, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ ”

सोभंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा ।

(पुष्करवरद्वीपमित्यादि) पाठसिद्धं, नवरम् नक्षत्राऽऽदिपरिमाणमष्टाविंशत्यदि संख्यानि नक्षत्राऽऽदीनि चतुश्चत्वारिंशेन शतेन गुणयित्वा स्वयं परिभाषनीयम् । उक्तं चैवंरूपं परिमाणमन्यत्राऽपि ।

“ चोयालं चंदसयं, चोयालं चेव सूरियाण सयं ।

पुष्करवरमि दीवे, चरंति एष पभासंति ॥ १ ॥

चत्तारि सहस्साइ, वसीसं चेव होंति नक्षत्ता ।

ऊब सया वावत्तर, महागहा वारस सहस्सा ॥ २ ॥

ऊमउइसयसहस्सा, चोयालीसं भवे सहस्साइ ।

चत्तारि वा सयाइ, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ ” इति ।

संप्रति मनुष्यक्षेत्रसीमाकारिमानुषोत्तर-पर्वतवृक्षव्यतामाह—

पुष्करवरदीवस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं माणुसुत्तरनामं पव्वत्ते पस्सते वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जे—शेव पुष्करवरं दीवं दुहा विभयमाणे विभयमाणे चिद्धंति अग्निंतर पुष्करवरद्वं च बाहिरपुष्करवरद्वं च ।

(पुष्करवरदीवस्स णमित्यादि) पुष्करवरस्य, णमिति वाक्यालंकारं द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मानुषोत्तरनामा पर्वतः प्रवृत्तः, स च वृत्तो वृत्तं च मध्यपूर्वार्धमपि भवति, यथा—कौमुदी शशाङ्कमण्डलं ततस्तद्वृत्ताव्यवच्छेदार्थमाह—वलयाऽऽकारं संस्थानसंस्थितो यः पु-

ष्करवरं द्वीपं द्विधा सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति, केनाहंखन द्विधा विभजमानस्तिष्ठतीत्यत आह । तद्यथा—अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं च, बाह्यपुष्करार्द्धं च । चशब्दौ समुच्चये । किमुक्तं भवति ?—मानुषोत्तरपर्वतादयोक्तं यत् पुष्करार्द्धं तत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं तत् पुनस्तस्मान्मानुषोत्तरात् पर्वतात् परतः पुष्करार्द्धं तत् बाह्यपुष्करार्द्धमिति ।

अग्निंतरपुष्करद्वेणं भंते ! केवतियं चक्कवालेणं केवतियं परिकेवेवेणं पम्मत्ता ? । गोयमा ! अट्टजोयणसहस्सा ति चक्कवालविकखंभेणं कोडी वायालीसा तीस दोणहवि सया अगुणपम्मा पुष्करमद्वपरिरओ उ, एवं सं माणुस्सस्स णं खत्तस्स ।

(अग्निंतरपुष्करद्वेणमित्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह गौतम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्कवालविक्रमंभेण एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि त्रिंशत् सहस्राणि द्वे योजनशतेन एकोनपञ्चाशं किं चिद्विंशत्याधिकं परिक्षेपेण प्रवृत्तः ।

से केण्ड्रेण भंते ! एवं वुच्चति—अग्निंतरपुष्करद्वे अग्निंतरपुष्करद्वे गोयमा ! अग्निंतरपुष्करद्वेणं माणुसुत्तरेणं पव्वतेणं सव्वतो समंता संपरिकिस्से । से केण्ड्रेणं ? । गोयमा ! अग्निंतरपुष्करं अदुत्तरं च णं जाव णिच्चे ॥

(से केण्ड्रेणमित्यादि) अथ केनार्थेन भद्रम् ! एवमुच्यते—अभ्यन्तरपुष्करार्द्धमभ्यन्तरपुष्करार्द्धमिति ? । भगवानाह—गौतम ! अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं मानुषोत्तरेण पर्वतेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्रियम् ? । ततो मानुषोत्तरपर्वताभ्यन्तरे वर्तनादभ्यन्तरपुष्करार्द्धम् । तथा चाऽऽह—(से एषणमित्यादि) गतम् ।

अग्निंतरपुष्करद्वेणं भंते ! केवतिया चंदा पभासंसु वा, पभासंति वा, पभासिस्संति वा सा एवं पुच्छां जाव तारागणकोडिकोडीओ ? । गोयमा !

“ वावत्तरिं च चंदा, वावत्तरिमेव दिणयरा दित्ता ।

पुष्करवरदीवद्वे, चरंति एते पभासंता ॥ १ ॥

तिप्पि सता ऊत्तीमा, ऊच्च सहस्सा महग्गहाणं तु ।

शकस्वत्ताणं तु भवे, सोलाइ दुवे सहस्साइ ॥ २ ॥

अट्टयालसयसहस्सा, वावीसं खलु भवे सहस्साइ ।

दो य सयपुष्करद्वे, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ ”

सोभंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा ।

(अग्निंतरपुष्करद्वे णं भंते ! कइ चंदा पभासंसु इत्यादि) चन्द्राऽऽदिपरिमाणसूत्रं पाठसिद्धं, नवरं नक्षत्राऽऽदिपरिमाणमष्टाविंशत्यादीनि नक्षत्राणि द्वासप्तत्या गुणयित्वा परिभाषनीयम् । उक्तं चैवंरूपं परिमाणमन्यत्राऽपि—

“ वावत्तरिं च चंदा, वावत्तरिमेव दिणयरा दित्ता ।

पुष्करवरदीवद्वे, चरंति एष पभासंता ॥ १ ॥

तिप्पि सया ऊत्तीसा, ऊच्च सहस्सा महग्गहाणं तु ।

नक्षत्राणं तु भवे, सोलाणि दुवे सहस्राणि ॥ २ ॥
अड्यालसयसहस्रा, बायीसं चैव तह सहस्रां ।
दो य सयपुष्करदे, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ ”

इह सर्वत्र तारापरिमाणचिन्तायां कोटीकोट्यः कोट्य एव प्र-
ष्टव्याः । तथा पूर्वमुरिव्याख्यातादपरे उच्यते । प्रमाणमनु-
सृत्य कोटीः कोटीरेव समर्थयन्ते । उक्तं च-“कोडाकोडीसत्त-
तरं तु मन्ति केह थोवतया । अजे उस्सेहंगुल-माणं काऊ-
ण ताराणं ॥ १ ॥ ” इति । जी० ३ प्रति० । सू० प्र० । स्थ० ।
पुष्करार्द्धद्वीपे भरतक्षेत्रवत् कालः । स्थ० ३ ठा० १ उ० ।
“जम्बूद्वीपे पुष्करवरदीवद्विपुरच्छिद्रमदे पञ्चच्छिद्रमदे तत्रो
तित्था-माणे, वरदामे, पभासे । ” स्थ० ३ ठा० १ उ० ।
पुष्करवरद्वीपार्द्धे पश्चिमार्द्धे तिस्रोऽन्तर्नद्यः-ऊर्मिमालिनी, के-
नमालिनी, गम्भीरमालिनी । स्थ० ३ ठा० ४ उ० ।

पुष्करवरदीवद्वि-पुष्करवरद्वीपार्द्धे-न० । पुष्कराणि पद्मानि तै-
र्वरः पुष्करवरः, स चासौ द्वीपश्च पुष्करवरद्वीपस्तृतीयो
द्वीपस्तस्यार्द्धः । मानुषोत्तरादचलादधोग्भागवर्तिपुष्करवर-
द्वीपस्त्रयः, ध० २ अधि० । द्वी० । स्थ० । ल० । न० । अनु० ।
सू० प्र० । भाव० ।

पुष्करवरदीवद्विपुरच्छिद्रमदेणं मंदरस्स पञ्चयस्स उत्तर-
दाहिणेणं दो वासा पम्पत्ता बहुसमतुल्ला० जाव भरहे
चैव एरवण चैव० जाव दो कुराओ पम्पत्ताओ-देवकुरा
चैव, उत्तरकुरा चैव । तत्थ णं दो महतिमहालया महादुमा
पम्पत्ता । तं जहा-कूडसामली चैव, पउमरुक्खे चैव । देवा
गुरुले चैव, वेणुदेवे पउमे चैव० जाव छिव्हं पि कालं
पञ्चगुम्भवमाणा विहरंति । पुष्करवरदीवद्विपश्चिद्रमदेणं
मंदरस्स पञ्चयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पम्पत्ता । तं
जहा-तदेव गाणत्तं कूडसामली चैव, महापउमरुक्खे चैव,
देवा गुरुले चैव वेणुदेवे, पुंडरीण चैव । पुष्करवरदीवद्वि णं दो
भरहाइं दो एरवाइं० जाव दो मंदरा दो मंदरचूलिकाओ ।
पुष्करवरस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं उहुं उच्चते-
णं पम्पत्ता, सव्वेसिं पि णं दीवसमुदाणं वेइयाओ दो
गाउयाइं उहुं उच्चतेणं पम्पत्ताओ ॥

व्याख्या सुकरा । स्थ० २ ठा० ३ उ० ।

पुष्करमंवरद्वि-पुष्करसंवर्त्तक-पुं० । स्वनामख्याते महामेधे,
अनु० । (अस्य वक्तव्यता ‘परमाणु’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे
१४० पृष्ठे गता)

पुष्करावत्त-पुष्करावर्त्त-पुं० । जम्बूद्वीपप्रमाणे स्वनामख्याते
महामेधे, न० । विशेष० ।

पुष्करिणी-पुष्करिणी-स्त्री० । पुष्कराणि विद्यन्ते यत्र सा
पुष्करिणी, रा० । जी० । वृत्ताऽऽकारायां वाप्याम्, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । व्य० । प्रज्ञा० । नि० चू० । पुष्करवति, ज्ञा०
१ भु० १ अ० । कर्दमप्रचुरजले, स्थ० ४ ठा० ३ उ० । सूत्र० ।
ज० ।

पुष्करिणीवर्णकः-

अथ पुष्करिणीमूत्रं यथा-“तत्थ णं वणं उस्से तत्थ तत्थ
देवे तहिं, तां देवदुइं प्रो बुद्धा खुट्टियाओ वावीओ पुष्करिणी-

ओ दीहियाओ गुंजालियाओ सराओ सरपंतीओ सरसर-
पंतीओ विलपंतीओ अञ्छाओ सण्हाओ रययामयकूलाओ
समतीराओ वयरामयपासाओ तवणिज्जतलाओ सुवस्स-
सुम्भरययवाल्याओ वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडाओ
सुउया सुहोत्ताराओ णालामणितित्थसुवद्धाओ चाउकोला-
ओ अणुपुव्वसुजायवपगंभीरसीयलजलाओ संक्षपत्तभि-
समुणालाओ बहुउप्पलकुमुयणल्लिणसुभगसोणंधियपुंडरीय-
महापुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तफुल्लकेसरवेवियाओ छप्पय-
परिभुज्जमाणकमलाओ अञ्छविमलसलिलपुष्पाओ परिह-
त्थभमंतमच्छकच्छभयणेगसउलिमिधुलियविअरिया पत्तेयं
पत्तयं पउमवरवेइयापरिक्खित्ताओ पत्तेयं पत्तेयं व-
णसंडपरिक्खित्ताओ अप्पेगइयाओ आसवोदगाओ अप्पे-
गइयाओ वावणोदगाओ अप्पेगइयाओ घञ्जोदगाओ अप्पेग-
इयाओ खोदोदगाओ अप्पेगइयाओ अमयरसरसोदगाओ
अप्पेगइयाओ उदगरसेणं पम्पत्ताओ पासादीयाओ । ४ ।

अत्र व्याख्या-(तस्तेत्यादि) प्राग्बत्, बहुयः सुदाः अस्मात्-
सरस्येता एव लब्धः सुल्लिका वाप्यश्चतुरन्ताऽऽकारा पुष्क-
रिण्यो वृत्ताऽऽकाराः दीर्घिका सारण्यः ता एव वक्रा गुञ्जा-
लिका बहुनि केवलानि पुष्पावकीर्णकानि सरांसि, सूत्रे स्त्री-
त्वं प्राकृत्यात्, बहुनि सरांसि एकपङ्क्त्या व्यवस्थितानि
सरःपङ्क्तिः ना वृद्धा सरपङ्क्तयः । तथा येषु सरस्सु पङ्क्त्या
व्यवस्थितेषु एकस्मात्सरसोऽप्यत् तस्मादन्यत्रैवं संस्कारक-
पाटकेनादकं संस्वरनि, सा सरःसरःपङ्क्तिस्ता बहुयः सरः
सरःपङ्क्तयः बिलानीव बिलानि कृपास्तेषां पङ्क्तयो बिल-
पङ्क्तयः । एताश्च सर्वा अपि कथंभूता इत्याह-अञ्छाः स्फा-
टिकबद्धहिमनिर्मलप्रदेशाः, श्लक्षणाः श्लक्ष्णपुद्गलनिष्पादि-
तवहिःप्रदेशाः रजतमयं रूप्यमयं कूलं यासां ताः, तथा
समं न गर्ता सञ्जायतां विषमं तीरं तीरवर्त्ति जलापूरितं
स्थानं यासां ता समतीराः, तथा वज्रमयाः पाषाणाः यासां
तास्तथा, तथा तपनीयं हेमविशेरस्तम्भयं तलं यासां ता-
स्तथा । तथा (सुवस्ससुम्भरययवाल्याओ इति) सुवर्षे पी-
तहेम शुभ्रं रूप्यविशेषः रजतं प्रतीतं तन्मयो बालुका यासु
ताः सुवर्णशुभ्ररजतवाल्काः । तथा (वेरुलियमणिफलि-
हपडलपञ्चोयडाओ इति) वैडूर्यमणिमयानि स्फाटिकपटल-
मयानि स्फाटिकरत्नसंनिधिपटलमयानि प्रत्यन्ततटानि
तटसमीपवर्त्यभ्युन्नतप्रदेशा यासां तास्तथा । तथा-
सुखेनावतारो जलमध्ये प्रवेशनं यासु ताः स्ववता-
रास्तथा सुखेनात्तारो जलाद् बहिर्विनिर्गमनं यासु ताः
सुखोत्तराः । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा नाना-
मणिभिः सुवद्धानि तीर्थानि यासां तास्तथा । अथ बहुमीहा-
वपि ह्रान्तस्य परनिपातो भार्याऽविदर्शनात्, प्राकृतशैलीव-
शाद्धा । (चाउकोलाओ इति) चत्वारः कोणा यासां ताः तथा
दीर्घत्वं च “अतः समृद्धादी वा” ॥ २१॥ ४४॥ इति सूत्रेण प्रा-
कृतलक्षणवशात् । एतच्च विशेषणं वापीकृपांश्च प्रति द्रष्टव्यम् ।
तेषामेव चतुःकोणत्वसंभवात् न शेषाणां आनुपूर्व्येण क्रमेण
नीचैः नीचैस्तरभावरूपेण सुष्ठु अतिशयेन यो जातो वप्रः
केदारो जलस्थानं तत्र गम्भीरमलब्धस्नाद्यं शीतलं जलं यासु
ताः-आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलास्तथा । तथा सं-
क्षुद्धानि जलेनान्तरितानि पत्रविशमृणालानि यासु ताः तथा ।
इह विशमृणालसाहचर्यात् पत्राणि पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्या-

नि, विशानि कन्दाः, मृत्पालानि पद्मजालानि, तथा बहुनामुत्प-
लकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापौण्डरीकशतप-
ञ्चलहृत्पत्राणां फल्लानां विकस्वराणां केशुरैः किञ्चलैः
उपस्थिता भूताः, विशेषणव्यवस्थितया निपातः प्राकृतत्वात् ।
तथा षट्पदैः भ्रमरैः परिभुज्यमानानि कमलानि उपलक्षण-
मेतत् कुमुदाऽऽनीनि यासु ताः तथा अर्च्येन स्वरूपतः स्फुटि-
कवत् शुद्धेन निर्मलेनाऽऽगन्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णाः त-
था “पडिहत्था” अतिरोकिता अतिप्रभृता इत्यर्थः । देशीश-
ब्दोऽयं “पडिहत्थ सुदुर्मायं, अहरेणयं च जाण आऊण् ।”
इति वचनात् । उदाहरणं चाऽत्र—“वणपडिहत्थं गयणं, सराई
नवसलिलसुदुमायारं । अहरेणयं मह उण, चिताए मखं तुहं
विरहे ॥१॥” इति । भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपाः यत्र ताः “पडिहत्थ”
भ्रमन्मत्स्यकच्छपाः भ्रमेकैः शकुनिमिथुनकैः प्रविचरिता इ-
तस्ततो गमनेन सर्वतो व्याप्ताः, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमा-
सः एता बाप्यादयः सरस्सरः पङ्क्तिपर्यवसानाः प्रत्येकं प्रत्येकम्
इति एकम् एकं प्रति प्रत्येकमत्राभिमुख्ये प्रतिशब्दो, न बीज्या-
विवक्षायां पश्चात्प्रत्येकशब्दस्य द्विवचनमिति पञ्चवरवेदिका-
याः पारिजिताः प्रत्येकं प्रत्येकं वनखण्डपरिजिताश्च, अपिर्याढाये
वाढमेककः काश्चन बाप्यादय आसवमिव चन्द्रहासाऽऽदिपर-
मासवमिव उदकं यासां ताः तथा अप्येकिकाः वारुणस्येव
वारुणसमुद्रस्येव उदकं यासां ता अप्येकिकाः क्षीरमिवोद-
कं यासां ता अप्येकिकाः घृतमिवोदकं यासां ता अप्येकिकाः
क्षौद्र इव इक्षुरस इवोदकं यासां ता अप्येकिकाः अमृतरससम-
रसगमोदका अप्येकिका उदकं स्वभावविकेन प्रक-
माः, (पासार्या) इत्यादि प्राप्वत् । जं० १ वक्० ।
अनु० । वृते वा जलाऽऽशयविशेषे, म० ५ श० ७ उ० । प्रव० ।
औ० । जं० । विपा० । (अञ्जनपर्वतगाः पुष्करिण्यः ‘अञ्जन-
ग’ शब्दे प्रथमभागे ४८ पृष्ठे दर्शिताः) “पुष्करिणी दीहि-
आ सरसी ।” पा१० ना० १३० गाथा ।

पुष्करिणीपलास-पुष्करिणीपलाश-पुं० । पश्चिनीपत्रे, उत्त०
३२ अ० ।

पुष्करोद-पुष्करोद-पुं० । पुष्करवरद्वीपस्य परितः समुद्रे,
चं० प्र० १६ पादु० । स्था० । सू० प्र० । अनु० । स्था० ।

सम्प्रति विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह—

पुष्करवरे खं दीवे पुष्करोदे शामं समुदे वट्टे बलयागा-
रसंठाणे० जाव संपरिक्खिता णं चिट्ठति । पुष्करोदे णं भं-
ते ! समुदे केवतियं चकवालविक्रंभेणं केवतियं परिकखेवे-
णं पप्पत्ते ! गोयमा ! संखेजातिं जोयणसयसहस्सातिं
चकवालविक्रंभेणं संखेजाई जोयणसयसहस्सातिं परि-
कखेवेणं पप्पत्ते । पुष्करोदस्स णं भंते ! समुदस्स कति
दारा पप्पत्ता ! गोयमा ! चत्तारि दारा पप्पत्ता, तहेव सव्वं
पुष्करोदसमुदपुरिच्छिमापरंते वरुणवरदीवपुरिच्छिमदस्स
पच्छिमेणं एत्थ णं पुष्करोदस्स विजये नामं दारे
पप्पत्ते । एवं सेसाण वि दारंतरम्मि संखेजाई जोयणसय-
सहस्साई अक्खमाए अंतरे पप्पत्ते, पदेसा जीवा य तहेव ॥

(पुष्करोदे णमित्यादि) पुष्करोदो भदन्त ! समुद्रः
कियत् चकवालविष्कम्भेण कियत् परिकेपेण प्रकृतः ? ।
भगवानाह—गौतम ! संखेयानि योजनशतसहस्रा-
णि परिकेपेण प्रकृतः । (से खमित्यादि) स पुष्करोदः
समुद्र एकया पञ्चवरवेदिकया सामर्थ्यादष्टयोजनोच्छ्रयया
जगन्नुपरि भाविन्या एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संप-
रिक्खितः । (पुष्करोदस्स णं भंते ! इत्यादि) पुष्करोदस्य भ-
दन्त ! समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रकृतानि ? । भगवानाह—गौतम !
चत्वारि द्वाराणि प्रकृतानि । तद्यथा विजयं, वैजयन्तं, जयन्तमप-
राजितम् । क भदन्त ! पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रक-
तम् ? । भगवानाह—गौतम ! पुष्करोदसमुद्रस्य पूर्वार्द्धपर्यन्ते अ-
रुणवरद्वीपपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि अत्र पुष्करोदसमुद्रस्य वि-
जयं नाम द्वारं प्रकृतम्, तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्वक्तव्यं, न-
वरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदे समुद्रे (कहि णमित्यादि)
क भदन्त ! पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रकृतम् ? ।
भगवानाह—गौतम ! पुष्करोदसमुद्रस्य दक्षिणपर्यन्ते अरुणव-
रप्रदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम
द्वारं प्रकृतं तदपि जम्बूद्वीपगतवैजयन्तद्वारवद्विशेषेण वक्त-
व्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदे समुद्रे (कहि ण-
मित्यादि) क भदन्त ! पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वार-
म् ? । भगवानाह—गौतम ! पुष्करोदसमुद्रस्य पश्चिमपर्यन्ते अ-
रुणवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं
नाम द्वारं प्रकृतं, तदपि जम्बूद्वीपगतजयन्तद्वारवत्, नवरं
राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे, (कहि णमित्यादि) क
भदन्त ! पुष्करोदसमुद्रस्याऽपराजितं नाम द्वारं प्रकृतम् ? भ-
गवानाह—गौतम ! पुष्करोदसमुद्रस्योत्तरपर्यन्ते अरुणद्वीप-
स्योत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य अपराजितं
नाम द्वारं प्रकृतम् । एतदपि जम्बूद्वीपगतापराजितद्वारवद्वक्त-
व्यम्, नवरं राजधान्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे, (पुष्करोदस्स
खमित्यादि) पुष्करोदस्य भदन्त ! समुद्रस्य द्वारस्य परस्पर-
मेतत् कियन्ता अवाधया अन्तरत्वाद् व्याघातरूपया प्रकृतम् ? ।
भगवानाह—गौतम ! संखेयानि योजनशतसहस्राणि द्वारस्य
परस्परमवाधया अन्तरं प्रकृतम् । (एष सत्यादि) प्रदेशजीवाप-
पातसूत्रचतुष्टयं तथैव पूर्ववत् । तथैवम्—“पुष्करोदस्स णं भंते !
समुदस्स पपसा अरुणवरं दीवं पुट्ठा ? । हंता ! पुट्ठा ! तेणं भंते !
पुष्करोदसमुदे अरुणवरदीवे ? । गोयमा ! पुष्करोदसमुद्रे
नो अरुणवरं दीवं । अरुणवरस्स णं भंते ! दीवस्स पपसा पु-
ष्करोदे णं समुद्रे पुट्ठा ? । हंता पुट्ठा ! तेणं भंते ! किं अरुणवरे दीवं
पुष्करोदसमुद्रे ? । गोयमा ! अरुणवरे णं दीवे नो खलु ते पुष्क-
रोदसमुदे । पुष्करोदे णं भंते ! समुदे जीवा उदाइत्ता अरुण-
वरे दीवे पव्वायंति ? । गोयमा ! अत्थेगइया पव्वायंति अत्थे
गइया नो पव्वायंति । अरुणवरे णं भंते ! दीवे जीवा उदाइत्ता
पुष्करोदे समुदे पव्वायंति ? । गोयमा ! अत्थेगइया पव्वायंति
अत्थेगइया नो पव्वायंति ।” अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

सम्प्रति नामनिमित्तं विपृच्छिपुराह—

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धति—पुष्करोदं समुद्रे २ ? ।
गोयमा ! पुष्करोदस्स णं समुदस्स उदगे अच्छं पिच्छं
जब्बे तणुए फलितवप्पाये पगतीए उदगरसेणं सिरिहराम-
प्पमा य, तत्थ दो देवा महिद्धिया० जाव पलितोवमट्ठि-

तीया परिवसन्ति, से तेण्णद्वेणं० जाव शिखे । पुक्खरोदे णं भंते ! समुदे केवतिया चंदा पभासेसु वा, पभासन्ति वा, पभासिस्सन्ति वा ! गोयमा ! संवेजा चंदा पभासेसु वा, पभासन्ति वा, पभासिस्सन्ति वा० जाव तारागणकोडिकोडी-ओ सोभिषु वा, सोभन्ति वा, सोभिस्सन्ति वा ।

(से केण्णद्वेणमित्यादि) अथ केनार्येण भद्रम् ! एव मुच्यते-पुक्खरोदः समुद्रः पुक्खरोदः समुद्र इति ?। भगवानाह-गौतम ! पुक्खरोदस्य, णमिति पूर्ववत्, समुद्रस्य उदकमच्छम् अनाविलं पथ्यं न रोगहेतुजात्यं न विजातिमत् तनु लघुपरिमाणं स्फटिकवर्षाऽऽभं स्फटिकरत्नच्छायं प्रकृत्या उदकरसं प्रकृतम् । धीधरध्रीप्रभौ चात्र पुक्खरोदे समुद्रे द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततस्ताभ्यां सपरिवाराभ्यां गगनमिष चन्द्राऽऽदित्याभ्यां ग्रहनक्षत्राऽऽदिपरिवारोपेताभ्यां तदुदकमधभासते इति पुक्खरमिव उदकं यस्यासौ पुक्खरोदः । तथा चाऽऽह- (से एण्णद्वेणमित्यादि) उपसंहारवाक्यम् । (पुक्खरोए णं भंते ! समुदे कइ चंदा पभासिंसु वा इत्यादि) पाठसिद्धम् । सर्वत्र संख्ययतया निर्वचनभावात् । जी० ३ प्रति० ।

पुक्खल-पुक्खल-त्रि० । सम्पूर्णे, ध० २ अधि० । आय० । सूत्र० । प्रचुरं, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । आय० । समधिके, आ० सू० ५ अ० । औपधिनामनगरीप्रतिबद्धविजयक्षेत्रपुगलं, ' दो पुक्खला ' । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पुक्खलसंबद्ध-पुक्खलसंबर्त्सक-पुं० । स्वनामख्याते महामेघे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । ति० ।

पुक्खलावर्त्त-पुक्खलावती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे तीताया महानद्या उत्तरे (स्था० ८ ठा०) " दो पुक्खलावर्त्त " तयोः, स्था० २ ठा० ३ उ० । उत्त० । दर्श० । आ० म० । कल्प० । पुण्डरीकिणीनगरीप्रतिबद्धे विजयक्षेत्रपुगले, " दो पुक्खलावर्त्त " स्था० २ ठा० ३ उ० । ज्ञा० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पुक्खलावर्त्तं णामं चक्र-वडिविजए पम्पते ?। गोअमा ! शीलवंतस्स दक्खिणेणं सीआए उत्तरेणं उत्तरिल्लस्स सीआमुहवणस्स पच्चच्छिमेणं एगसेलस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे पुक्खलावर्त्तं णामं विजए पम्पते, उत्तरदाहिणायए एवं जहा कच्छविजयस्स० जाव पुक्खलावर्त्तं अ इत्थ देवे परिवसइ, एण्णद्वेणं ॥

पुक्खलावर्त्तः पुक्खलावती चक्रवर्तिविजयोऽपि बोध्यः । जं० ४ वक्ष० ।

पुक्खलावर्त्तकूट-पुक्खलावतीकूट-न० । महाविदेहे वर्षे एक-शीलपर्वतस्य चतुर्थकूटे, जं० ४ वक्ष० ।

पुक्खलावर्त्तकूट-पुक्खलावर्त्तकूट-न० । महाविदेहवर्षेणैकशी-लपर्वतस्य तृतीये कूटे, जं० ४ वक्ष० ।

पुक्खलावर्त्तविजय-पुक्खलावर्त्तविजय-पुं० । महाविदेहमध्य-गसप्तमचक्रवर्तिविजये, जं० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पुक्खलावर्त्ते णामं

विजए पम्पते ?। गोअमा ! शीलवंतस्स दाहिणेणं सीआए उत्तरेणं पंकावर्त्तं पुरच्छिमेणं एकसेलस्स वक्खारपव्व-यस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ णं पुक्खले णामं विजए पम्पते, जहा-कच्छविजए तहा भाणियव्वं० जाव पुक्खले अ इत्थ देवे पलिओवमद्विइए परिवसइ से एण्णद्वेणं ।

(कहि णमित्यादि) सर्वे स्पष्टं नवरं पुक्खलावर्त्तः सप्त-मो विजयः, स एव चक्रवर्तिविजयतन्मयेन चक्रवर्तिविजय इत्युच्यते । जं० ४ वक्ष० ।

पुक्खलि-पुक्खलिन्-पुं० । शङ्खभ्रमणोपासके, स्था० ६ ठा० । (वृत्तम् ' संख ' शब्दे वक्ष्यामि) ।

पुगल-पुगल-पुं० । पूरणगलनधर्मणः पुगला । दश० १ अ० । समस्तपुगलास्तिकायं गतेषु परमाणुषु, प्रव० २५६ द्वार । पुगलास्तिकायं च । उत्त० २८ अ० । अमांसे, " बहुअट्ठियं अणिमिसं बहुकंटयं " दश० ५ अ० १ उ० ।

पुगललहया पुगललघुता-स्त्री० । शरीरपुगलानां जाड्या-पगमे, ध्य० १ उ० ।

पुगलवग्गणा-पुगलवर्गणा-स्त्री० । पुगलसमुदायविशेषे, क० प्र० १ प्रक० । (" वग्गणा " शब्दं शेषा उपपादयिष्यते)

पुगलविवागिणी-पुगलविपाकिनी-स्त्री० । पुगलेषु शरीर-तया परिणतेषु परमाणुषु विपाक उदयां यासां ताः पुगल-विपाकिन्यः । शरीरपुगलेष्वेवाऽऽत्मीयां शक्तिदर्शिकासु कर्म-प्रकृतिषु, कर्म० ५ कर्म० । (ताश्च ' कम्म ' शब्दं तृतीयभागे २६७ पृष्ठे दर्शिताः ।)

पुच्छ-प्रच्छ-धा० । क्षीप्तायाम्, " प्रच्छः पुच्छः " ॥८४१६७॥

इति प्रच्छधातोः पुच्छाऽदेशः । पुच्छइ । पुच्छति । प्रा० ४ पाद । पुच्छण-प्रच्छन-न० । पुच्छायाम्, प्रोक्षणे च । निर्लेपीकरणे, नि० सू० ४ उ० । (उच्चारप्रभवणं कृत्वा शुद्धं यो भिन्नं प्रोच्छते तस्य प्रायश्चित्तं ' थंडिल ' शब्दे चतुर्थभागे २३८० पृष्ठे उक्तम्) पुच्छणकप्प-प्रच्छनकल्प-पुं० । पुच्छासामान्यार्याम्, पं० भा० ।

पुच्छणकप्पो अहुणा, जाइ पुच्छेअ संक्रियादितु ।

ताहिं भप्पति इणमो, अइकम आणुपुव्वीए ॥

पदमक्खरमुहेसं, संधी सुत्तत्थ तदुभयं चव ।

घोसनिकाइतईहितसु-विमगितहेतुसम्भावं ॥

पदमादी जा घोसा, बुत्तत्था होति एते सव्वे वि ।

हिणियम्मि शिकाएउं, पुच्छति तु शिकाईयं ॥

पुव्वावरेण ईहित, एयमए एव होति ख व होति ।

हेतुहिं कारणेहिं, तेसुवि ममियएव तु मए सि ॥

सम्भावो अत्थो खल्लु, संदिद्धां तु पुच्छते ताई ।

एयाइं चिय कमसो, परियइं चव अणुपेहे ॥

पं० भा० १ कल्प । पं० सू० ।

पुच्छणा-प्रच्छना-स्त्री० । विशेषितस्य सूत्रस्य मा भूवविस्म-रणमिति गुरोः प्रश्नरूपे स्वाध्यायभेदे, प्रव० ६ द्वार । औ० । दश० । स्था० । उत्त० । अनु० । ध० । गुरुसन्निधाविति प्रच्छ-नाविधिस्त्वेवमशरीराऽऽदिवातां प्रश्ने, नि० । " आसणगओ न पुच्छिजा, ऐव लिज्जागओ कया वि । आगमुक्कडओ संतो,

पुच्छिजा पंजलिउडो ॥ १ ॥ ” अ० ३ अधि० । अ० २० ।
कालिकभुक्तस्य ३ पुच्छाभ्यः परं पुच्छति । (३३ गाथा
‘ कालियसुय ’ शब्दे तृतीयभागे ४६६ पृष्ठे गता) अपुणरुक्तं
जावतिओ कट्टिओ पुच्छति सा एगा पुच्छा । एत्थ चउमंगो ।
एकणिसेजा एका पुच्छा पुच्छा सुद्धो, एका णिसेजा, अ-
शेगाओ पुच्छाओ, एत्थ तिएहं सुत्तएहं वा परेण चउल-
हुगा, अशेगा णिसिजा एगा पुच्छा विसुद्धो, अशेगा णि-
सिजा अशेगा पुच्छा, तिएहं सत्तएहं वा परेण पुच्छंतस्स
चउलहुगा ।

अहवा तिप्पि सिलोगो, ततिसु खवकालिए तरेतिगा सच ।
जत्थ य एग य समती, जावतियं वावि उगिएहे ॥ ३४ ॥
तिहिं सिलोगेहिं एगपुच्छाहिं चव सिलोगा भवंति । एवं
कालियसुयस्स एगतरं दिट्ठं थाए सत्तसु पुच्छासु एगवी-
सं सिलोगा भवंति । अहवा-जत्थ एगत्तं सम्पपति थो-
वं बहुं वा सा एगा पुच्छा । अहवा-जत्थिं आयरिएण
सरइ उचारितं वेत्तुं सा एगा पुच्छा ।

वितिया पगाड सागा-रियादि कालगत असति वोच्छेदे ।
एतेहिं कारणेहिं, तिएह समएहं तहउवरेण ॥ ३५ ॥
कट्ठ्या पूर्ववत् । कट्ठा दिट्ठिवाए सत्त पुच्छाओ ? अतो
भसति—

नयवादसुहुमयाए, गण्णिभंगसुहुमे णिमित्तं य ।
मंथस्स य बाहुझा, सत्त कया दिट्ठिवादम्मि ॥ ३६ ॥
एगमाऽऽदि सत्त कया एकेओ तेसु तिविधां, तेहिं सभेदा
जाव दग्धपकवणा दिट्ठिवाए कज्जति सा नयवादसुहुमया
भसति, तह परिकम्भेसु गण्णियसुहुमया, तहा परिमाणमा-
दीसु वखगंधरसफासेसु एगगुणकालगादिपज्जवभंगसुहुमया,
तहा अट्ठंगमादि णिमित्तं बहुवित्थरत्तणतो दिट्ठिवायंगंथस्स
य बहु अत्तणतो सत्त पुच्छाओ कंठाओ ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु चउसु महामहेसु सज्झायं करेइ, करंतं वा
साइजइ । तं जहा-इंदमहे १ तंदमहे २ जक्खमहे ३ भूत-
महे ४ ॥ ११ ॥

रंधणपथखलाणपाणनूत्तवेवगेयप्रमोदे च महता महा महा
तेसु जो सज्झायं करेइ तस्स चउलहुं ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु चउसु महापाडिवएसु सज्झायं करेइ, करंतं वा
साइजइ ॥ तं जहा-सुगिम्हिया पाडिवए १, आसाढा पा-
डिवए २, आसोयपाडिवए ३ कतियपाडिवए ४ ॥ १२ ॥
तेसिं चव महामहाणं ।

चउसुं चउ पाडिवए, तहेव तेसिं महामहासुं च ।
जे कुज्जा सज्झायं, सो पावति आणमादीणि ॥ ३७ ॥
जे चउरो पडिबवविषसा एतेसु वि करंतस्स चउलहुं । च-
उसु गाहा कट्ठ्या । के पुण ते महामहा उच्यन्ते—

आसाढी इंदमहो, कतियसुं गिम्हओ य बोधव्वा ।
एते महामहा खलु, एतेसिं जाव पाडिवया ॥ ३८ ॥

आसाढी आसाढपोषिमाए, इदं लाडेसु सावणपोषिमाए
मयनि इंदमहो, आसोयपुषिमाए कतियपुषिमाए चव सुगि-
म्हाओ, चैत्तपुषिमाए एन अंतदिवसा गहिआ आदितो पुष
जत्थ वि स राजतो दिवसातो महामहो पवत्तति, ततो
दिवसातो आरम्भ जाव अंतदिवसो ताव सज्झातो ण
कायव्वो.एपीसि चव पुषिमाणं अशंतं जे बहुलपडिवया च-
उरो ते वि वज्जयव्वा ।

पडिसिद्धकाले करंतस्स इमे दोसा—

अशतरपमादजुत्तं, छलेज पडिणी जये तं तु ।

अट्ठोदिहि होती पुण, लभेज जयणोपजुत्तम्मि ॥ ३९ ॥

सरागसंजतो सरागत्तणतो इंदियविगयादिअण्यरे पमा-
दजुत्तो इवेज्ज, विलेसतो महामहेसु तं पमायजुत्तं पडिणीय-
वेवया अप्पिड्डिया सिक्कादिक्कलणं करंज, जयणाजुत्तं पुण
साहुं जो अप्पिड्डितो देयां अट्ठोदधीउ ऊर्णाहिं ति मो ण
सज्जति छलेउं अट्ठसागगेवमट्ठितोतो पुण जयणाजुत्तं पि छ-
लेति, अत्थि सेसा मिच्छं तं पि पुव्ववेरसंबंधसरणतो कोनि
छलेज । चांदगाऽऽहा—“ यास्सविहम्मि वि तवे, सन्निभतरचा-
हिरे कुसलदिट्ठे । ण वि अत्थि, ण वि य हाही, सज्झाय-
समो तवो कम्मं ॥ १ ॥ ” किम्महेसु संभासु वा पडिसिज्झ-
ति । आचार्याऽऽह—

कामसू उवओगो, तवोवहाणं अणुत्तरं भणितं ।

पडिसेहितम्मि कालं, तहा वि खलु कम्मबंधाय ॥ ४० ॥

दिट्ठं महेसु सज्झायस्स पडिसेहकरणं पाडिवएसु किं
पडिम्मि-अह ? उच्यते—

विइयदिवसेसु छसं, पाडिवएसुं वि छप्पा पसज्जंति ।

मेहेवाउलतणतो, अ सारिताणं च संमाणां ॥ ४१ ॥

छसस्स उवसाहियं जं मज्झपाणादिगं तं सव्वं गोवभुत्तं
तं पडिबयासुं उवभुजंति अतो पडिबयासु वि छसो अ-
णुसज्जति, अणं च मेहदिणेसु वाउलत्तणतो जे य मित्ताऽऽदि
सारिता ते पडिबयासु संभारिज्जंति ति छसो ण घट्ठति,
तेसु वि ते चव दोसा, तमहा तेसु वि शां करेज्जा ।

वितियागाडे सागा-रियादि कालगत असति वोच्छेदे ।

एतेहिं कारणेहिं, जयणाए कप्पती काउं ॥ ४२ ॥

कट्ठ्या पूर्ववत् ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु चाउकालं सज्झायं ण करेइ, ण करंतं वा सा-
इजइ ॥ ३३ ॥ जे भिक्खु पोरिसिं सज्झायं उवइणावेइ,
उवाणार्थतं वा साइजइ ॥ १४ ॥

कालियसुत्तस्स चउ सज्झायकाला, ते य चतुपोरिसिणि-
प्फखा, ते उवातिणवेति ति, जो तेसु सज्झायं न करेइ, त-
स्स चउलहुं, आणादिणो य दोसा ।

गाहा—

अंतो अहोरत्तस्स उ, चउरो सज्झाय पोरिसीओ व ।

जे भिक्खु उवायणातो, सो पावति आणमादीणि ॥ ४३ ॥

अहोरत्तस्स अंतो अशंतं. सेतं कंठं । नि०ख० १६ उ० ।
(४४ गाथा—‘ कालियसुय ’ शब्दे तृतीयभागे ५०० पृष्ठे गता)

आक्षेपे. यदि स च नाम न सर्वाजीवो नमस्कारस्तर्हि स किंस्वरूपो जीवो नमस्कारः किं स्वरूपो वाऽनमस्कार इति पृच्छा ? । आ० म० १ अ० । विशेष० । स्था० ।

पुच्छणी-पुच्छनी-स्त्री० । अविज्ञातस्य संदिग्धस्य चार्थस्य ज्ञानार्थं तदभियुक्तप्रेरणरूपायां भाषायाम्, म० १० श० ३ उ० । मार्गोऽऽदेः कथञ्चित् सूत्रार्थयोर्वा प्रश्ने, स्था० ४ डा० १ उ० । प्रश्ना० । संथा० । अवघाटिनीनामुपरि निविडतराऽऽच्छादनहेतुश्चदणतरतुणविशेषस्थानीये, जी० । मूलटीकाकारः 'ओहाइनीहार' ग्रहणं महत्तुल्यं तु पुच्छनी इति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पुच्छवाल-पुच्छवाल-पुं० । लाङ्गलकेशे तं ।

पुच्छा-पुच्छा-स्त्री० । प्रश्ने, दश० १ अ० । सामाचारीव्याख्यायाम्, आ० म० १ अ० । ('उसह' शब्दे ११ पृष्ठे विवेचितमेतत्) आहरणदोषभेदे, दश० ।

पुच्छाए कोणिओ खलु, निस्सावयणम्मि गोयमस्सामी ।

नाहियवाइ पुच्छे, जीवत्थितं अणिच्छंतं ॥ ७७ ॥

'पुच्छायां' प्रश्न इत्यर्थः, 'कोणिकः' श्रेणिकपुत्रः कलदाहरणम्- "जहा तेण सामी पुच्छिओ-चक्कवट्ठिणो अपरिक्कसकामभोगा कालमासे कालं किञ्चा कहि उववज्जंति ? । सामिणा भणियं-अहे सत्तमीए चक्कवट्ठिणो उववज्जंति । तांहे भणइ-अहं कथं उववज्जिस्सामि ? । सामिणा भणियं-तुमं छट्ठीपुदवीए । सो भणइ-अहं सत्तमीए किं न उववज्जिस्सामि ? । सामिणा भणियं-सत्तमीए चक्कवट्ठिणो उववज्जंति । तांहे सो भणइ-अहं किं न होमि चक्कवट्ठी ?, मम वि चउगामी दंतिसयमहस्साणि । सामिणा भणियं-तव रयणाणि निहीओ य णात्थे । नाहे सो किन्तिमाइ रयणाइ करित्ता ओवनिउमारज्जा, तिमिसमुहाए पविमिउं पयत्तां, भणिओ य किरिमालपणं-बोलीणा चक्कवट्ठिणो बारम वि, विणस्मिहिसि तुमं, वारिज्जंतो वि ण ठाह, पच्छा कयमालरण आहओ, मओ य छट्ठी पुदवी गओ, एयं लोइयं । एयं लोअुत्तरे वि वहुस्सुओ आयरिया अट्ठाणि हेऊ य पुच्छियव्वा, पुच्छित्ता य सक्कणिज्जाणि समायरियव्वाणि, अमक्कणिज्जाणि परिहरियव्वाणि । भणियं च- "पुच्छह पुच्छावेइ य, पंडियए साहवे चरणजुत्ते । मा मयलेवधिलित्ता, पारत्तहियं ण जाणिहिह ॥ १ ॥ " उदाहरणदेशता पुनरस्याभिहितैकदेश एव प्रष्टुर्मदात् तन्नैव चापसंहारादिति । एवं तावच्चरणकरणानुयोगमधिकृत्य व्याख्यानं पृच्छाहारम् । अधुनैतत्प्रतिबद्धां द्रव्यानुयोगवत्त्वतामपास्य गार्थापन्यासानुलोमतो निश्चायचनमभिधातुकाम आह-निश्चायचनहारम् । दश० । (तच्च 'णिस्सावयण' शब्दे चतुर्थभागे २४६ पृष्ठे गतम्) अधुना द्रव्यानुयोगमधिकृत्य व्याख्यायते-तत्रैवं गाथादलम्- ('णाहियवाइ' इत्यादि) नास्तिकवादिनं चार्वाकं पृच्छेज्जीवास्तित्वमनिच्छन्तं सन्तमिति गाथाऽर्थः । किं पृच्छन् ?-

केणं ति नत्थि आया, जेण परोक्खं ति तव कुविआणं ।

होइ परोक्खं तम्हा, नत्थि ति निसेहए कोणु ? ॥ ७६ ॥

'केनेति' केन हेतुना ? 'नास्यात्मा' न विद्यते

जीव इति पृच्छन् ?, स चेद् ज्ञयात्- 'येन परोक्खं' इति येन प्रत्यक्षेण नोपलभ्यत इत्यर्थः, स च वक्तव्यः-भद्र ! तव 'कुविआणं' जीवास्तित्वनिषेधकध्वनिनिमित्तत्वेन तन्निषेधकं भवति परोक्खम्, अन्यप्रमातृणामिति गम्यते, 'तस्माद् भवदुपगम्यस्तयुक्त्या नास्तीति कृत्वा निषेधने को नु ?, विवक्षाऽभावे विशिष्टशब्दानुत्पत्तेः । इति गाथाऽर्थः ॥ दश० १ अ० । (पृच्छा श्रवणभकाले जाता इति 'उसह' शब्दे तृतीयभागे ११ पृष्ठे गतम्)

(मार्गे कथं पृच्छा कर्त्तव्येति 'विहार' शब्दे) "कथं पुच्छइ सीसो, कहिं च पुच्छावयंति आयगिया ? । सीसाणं तु हियट्ठा, विउलतराणं तु पुच्छाए ॥ १ ॥ " इति । अपृच्छतोऽपि शिष्यस्य हिताय तत्त्वमाख्ययमिति । स्था० ३ डा० २ उ० ।

पुच्छिय-पृष्ट-त्रि० । क्षीप्सिते, दशा० १० अ० ।

पुच्छियट्ठ-पृष्टार्थ-पुं० । पृष्टाऽर्थो येन सः सांशयिकार्थप्र-अकरणात् । दश० १ अ० । म० । परस्परतः कृतप्रश्नविषयीकृतार्थे, म० ११ श० ११ उ० । आ० । "गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा ।" दर्श० ३ तत्त्व ।

पुच्छेपव्व-प्रष्टव्य-त्रि० । क्षीप्सितव्ये, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । म० ।

पुज्ज-पूज्य-त्रि० । सर्वजनश्लाघ्ये, उत्त० १ अ० । पूजयितुमर्हे, उत्त० १ अ० । पश्चा० । पूज्यं च वस्तु द्विविधम्-जीवरूपं जिनादि, अजीवरूपं च प्रतिमाऽऽदि । विशेष० । ('णमोकार' शब्दे चतुर्थभागे १८४८ पृष्ठे व्याख्यातम्)

पुज्जसत्थ-पूज्यशास्त्र-पुं० । पूज्यं सकलजनश्लाघाऽऽदिना पूजाऽर्हं शास्त्रमस्येति पूज्यशास्त्रः । शास्त्रस्य विशेषेण पूजके विनीते । उत्त० १ अ० ।

पूज्यशास्त्र-पुं० । पूज्यः शास्त्रा गुरुरस्येति पूज्यशास्त्रकः पूज्यस्याऽपि शास्त्रविशेषेण पूजके । उत्त० १ अ० ।

पूज्यशस्त-त्रि० । पूज्यश्चासौ शस्तश्च पूज्यशस्तः । सर्वत्र प्रशंसाऽऽस्पदत्वेन पूज्ये, शस्ते च । उत्त० १ अ० ।

पुञ्ज-पुण्य-न० । "न्यग्यज्जं झजः" ॥ ८ । ४ । २६३ ॥ इति मागध्यां एयस्थाने अकाराऽऽन्तजकारः । शुभकर्मणि, प्रा० ४ पाद ।

पुञ्जकम्म-पुण्यकर्मन्-न० । "न्यग्योझ्जं" ॥ ८ । ४ । ३०५ ॥ इति पैशाच्यां न्यग्योः स्थाने झजो भवति । 'पुञ्जकम्मो' शुभकर्मणि, प्रा० ४ पाद ।

पुञ्जाह-पुण्याह-न० । "न्यग्योझ्जं" ॥ ८ । ४ । ३०५ ॥ इति पैशाच्यां एयस्थाने झजः । प्रा० ४ पाद । "न्यग्यज्जं झजः" ॥ ८ । ४ । २६३ ॥ इति मागध्यां एयस्थाने द्विकृतो अकारः । पुण्यतिथौ, प्रा० ४ पाद ।

पुट्टय-पोट्टज-त्रि० । जठरोपभवे, तं० ।

पुट्टिल-पोट्टिल-पुं० । स्वनामख्याने अनगारे, स्था० ६ डा० । पो-ट्टिलाऽनगारोऽनुत्तरोपपानिकाङ्गेऽधीनी हस्तिनागपुरवासी भद्राभिधानसार्थवाडीतनयो द्वात्रिंशद्भार्यात्यागी महावीरशिष्यो मालिक्या खलेखनया सर्वार्थसिद्धोपपन्नो महाविदेहा-भिरिद्विगामी । अयं त्रिह भरतक्षेत्रात्सिद्धिगामीति गदिनस्त-

तोऽयमन्यः संभाव्यत इति । स्था० ८ ठा० । प्रियमित्रप्रव्र-
ज्यादायके आचार्ये, आव० १ अ० ।

पुत्तो धणंजयस्सा, पुट्टिलपरिआह कोडिसव्वदे ।

नंदण क्तग्गाए, पण (चउ) वीसाउं सयसहस्सा ॥४४६॥

पव्वज्ज पुट्टिले सय-सहस्स सव्वत्थ मासभत्तेण ।

पुप्फुत्तेरे उववन्नो, तन्नो चुन्नो माहणकुलाम्मि ॥४५०॥

अक्षरार्थः स्पष्टः । भावार्थः कथातो ज्ञेयः—

“ ततोऽपरविदेहेषु, मूकापुर्या महीपतिः ।

धनञ्जयस्य धारिण्याः, पत्न्याः कुक्षौ समीयिवान् ॥ १ ॥

चतुर्दशस्वप्नराजा-ऽऽख्यातचक्रधरर्क्षिकः ।

काले सा सुपुत्रं मूर्तुं, सर्वसम्पूर्णलक्षणम् ॥ २ ॥

प्रियमित्र इति नाम, पितृभ्यां तस्य निर्ममे ।

वर्जमानः शशीषाऽऽप, सकलत्वं द्विधाऽपि सः ॥ ३ ॥

निर्वर्त्त कामभोगभ्यः, पार्थिवोऽथ धनञ्जयः ।

प्रियमित्रं सुतं राज्यं, स्थापयित्वाऽग्रहीत् व्रतम् ॥ ४ ॥

मित्रवर्त्तप्रियमित्रस्य, प्रतापैकमहोदधेः ।

चक्रप्रभृतिरत्नानि, क्रमादासंभ्रतुर्दश ॥ ५ ॥

षट्त्वरुडविजयं सोऽपि, प्राग्बदन्यान्वचक्रियत् ।

कृतचक्राभिषेकः स-श्रीत्या राज्यमपालयत् ॥ ६ ॥

अन्यदा पांडिलाऽऽचार्यो-पान्ते धर्मे निशम्य सः ।

सुतं राज्ये निवेश्याऽथ, प्रावाजीन्सर्वशश्रुजित् ॥ ७ ॥

वर्षकोटीं तपस्तेपे, शुक्रं सर्वार्थयानके ।

पूर्वलक्षचतुरशी-त्यायुर्मुत्वा सुरोऽभयत् ॥ ८ ॥

क्युत्वेह भरते क्षत्रा-यां पुर्या जितशश्रुतः ।

भद्राद्व्यां स उत्पेदे, नन्दनो नन्दनाऽऽह्वयः ॥ ९ ॥

तं न्यस्यौघायनं राज्यं, जितशश्रुनेराधिपः ।

प्रावाजीन्नन्दनो राज्यं, शशासंन्द्र इव क्षितौ ॥ १० ॥

चतुर्विंशत्यब्दलक्ष्मीं, जन्मतोऽतीत्य नन्दनः ।

पांडिलाऽऽचार्यपाश्वेऽथ, संयमं स प्रपन्नवान् ॥ ११ ॥

मासापवास्यब्दलक्षं, धामण्यं स प्रकर्षयत् ।

विंशत्या स्थानकैः प्राग्व सीर्थदृत्कर्म निर्ममे ॥ १२ ॥ ”

आ० क० १ अ० ।

पुट्ट-पुट्ट-त्रि० । “ एस्यानुप्रेषासंदष्ट ” ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति

एस्य दृः । प्रा० २ पाद । उपचितमांसलतया पुट्टिभाजि, उ-
त्त० ७ अ० । ज्ञा० । प्रदंशप्रक्षेपनः पोषितं, भ० १३ श० ६उ० ।

स्पृष्ट-त्रि० । “ उदत्वादौ ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति श्रुत उ-

त्तम् । प्रा० १ पाद । व्याप्ते, आ० म० १ अ० । प्राञ्छिते,

सुघृष्टे, वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० चू० । भ० । सूत्र० । लुप्ते,

सूत्र० १ भू० ३ अ० १ उ० । स्था० । उत्त० । अभिदु-

ते, उत्त० २ अ० । आश्लिष्टे, उत्त० २ अ० । स्पृश्यत इति

स्पृष्टम् । तनौ रणुवदालिङ्गितमात्रे, विशेषः । (“ पुट्टं सुगं

सहं, कवे पुण पासप, अपुट्टं तु । ” “ इदिय ” शब्दे

द्वितीयभागे ५५६ पृष्ठे व्याख्यानम्) कञ्चुकवञ्चुते, उत्त०

३ अ० । सूत्र० । जीवप्रदेशैरात्मीकृते कर्मणि, विशेषः ।

भ० । सकृत् धनकुटितसूत्रीकलापवत् स्पर्शनां प्राप्ते कर्म-

णि, प्रज्ञा० २० पद ५ द्वार ।

पुट्टपुव्व-स्पृष्टपूर्व-त्रि० । आरब्धपूर्वे, आत्मा० १ भू० ६ अ०
३ उ० ।

पुट्टलामिय-पृष्टलाभिक-पुं० । पृष्टस्यैव हे साधो ! किं ते

दीयते इत्यादिप्रश्नितस्य यो लाभः स यस्यास्ति स तथा ।

औ० । तथाविधमिहाभिप्रहप्रहितं साधो, सूत्र० २ भू० २ अ० ।

पुट्टवागरण-पृष्ट्याकरण-न० । प्रश्नितानां सूत्रितानां सकृद्

द्विर्वाऽभिधानरूपायां भाषायाम्, पञ्चा० १८ विष० ।

पुट्टसेणियापरिकम्म-पृष्टश्रेणिकापरिकर्मन्-न० । दृष्टिवादस्य

परिकर्मभेदे, स० १२ अ० ।

पुट्टापुट्ट-स्पृष्टाऽस्पृष्ट-न० । दृष्टिवादसूत्रभेदे, स० १२ अ० ।

पुट्टि पुष्टि-स्त्री० । उपर्चायमानपुण्यतायाम्, वो० ३ विष० ।

चित्तस्य शुद्धस्य पुरयोपचये, ध० १ अधि० । परितोषे,

पा० ४ विष० । जी० । पुरयोपचयकारणत्वात् त्रयोविंशतौ-

णानुज्ञाया भेदे, प्रश्न० १ संब० द्वार ।

पृष्टि-स्त्री० । “ स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंश ” ॥ ८४ ३२६ ॥

इति श्रुत उः । प्रा० ४ पाद । पृच्छायाम्, स्था० २टा० १उ० ।

पुट्टिम-पुष्टिमन्-पुं० । वाणिजकग्रामे भद्रायाः सार्धयास्याः

स्यनामख्याते पुत्रे, स च वीरान्तिके प्रव्रज्य संलेखनया

मृत्वा सार्धार्थसिद्धे उपपद्य ततश्च्युत्वा महाविदहे वर्षे से-

त्स्यतीति अनुसरोपपत्तिकदशानां तृतीयं तथा षष्ठ्यध्वयं

सूचितम् । अनु० ।

पुट्टिया-पृष्टिजा-स्त्री० । पृष्टिः पृच्छा, ततो जाता पृष्टिजा ।

प्रश्नजनितं व्यापारे, स्था० २ टा० ।

स्पृष्टिजा-स्त्री० । स्पृष्टिः स्पर्शनं, ततो जाता स्पृष्टिजा ।

स्पर्शनजे क्रियाभेदे, स्था० २ टा० । पृष्टं प्रश्नः वस्तु वा तद्-

स्ति कारणत्वेन यस्यां सा पृष्टिजा । प्रश्नजनितं क्रियावि-

शेषे, स्था० २ टा० ।

स्पृष्टिका-स्त्री० । स्पृष्टिः स्पर्शनं तद्वस्तिकारणत्वेन यस्यां सा

स्पृष्टिका । स्पर्शजे क्रियाविशेषे, स्था० २ टा० । जीवाऽऽदीन्

रागाऽऽदिना पृच्छतः स्पृशतो वा क्रियायाम्, स्था० ५ टा०

२ उ० । “ पुट्टिया क्रिया दुविदा पणत्ता-जीवपुट्टिया चेव,

अजीवपुट्टिया चेव । ” आव० ४ अ० । “ जीवपुट्टिया जीवा-

धिगारं पृच्छति । रागादीन्नेणं अजीवाधिगारं वा । अहवा पु-

ट्टिय सि फरिसणकिरिया, सा वि जीवपु ट्टिया चेव अजीवपु-

ट्टिया चेव । ” आ० चू० ४ अ० । अहवा पुट्टिया फरिसणकि-

रिया, तत्थ जीवफरिसणकिरिया इत्थी पुरिसणपुंसगं वा

फरिसति । संघडियं ति भणियं हाइ । अजीवेसु सुहरि-

मित्तं मियलोभादिवत्पुजायं मोसिगादि वा रत्नजायं फरि-

सति । ” आव० १ अ० ।

पुट्ट-पुट्ट-पुं० । न० । सम्बद्धे दलद्वये, स० ३० सम० । नि०

चू० । काष्ठपुटे, रा० ।

पुट्टअ-देशी-पिएडीकृतार्थे, वे० ना० ६ वर्गे ५४ गाथा ।

पुट्टग पुट्टक-न० । खल्लके, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पुट्टपाग-पुट्टपाक-पुं० । कुष्टिकानां कणिकाऽऽवेष्टितानामग्निना

पचने, पाकविशेषनिष्पन्ने औषधविशेषे च । ज्ञा० १ भू० १३ अ० ।

पुट्टमेयण-पुट्टभेदन-न० । “ नाणा दिसाऽऽगयाणं, भिज्जंति

पुडा उ जत्थ भंडाणं । पुट्टमेयणं तगं..... ॥१॥ ”

नानाप्रकाराभ्यो दिग्भ्य आगतानां भारडानां कुक्कुमाऽऽदीर्क

पुटा पचविक्रयार्थं मिथस्ते तत्पुटभेदनम् । क्रयाणकवाणि-
ज्यप्रधाने नगरे, वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० ।

पुडाङ्गी-देशी-मलिन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ५५ गाथा ।

पुडिंग-देशी-विन्दु-वदनयोः, दे० ना० ६ वर्ग ८० गाथा ।

पुढवादिघट्टणादि-पृथिव्यादिघट्टनादि-पुं० । पृथिव्यभेजावा-
युवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाणां संघट्टनपरितापापद्रावणे-
षु, पञ्चा० १५ विष ।

पुढवी-पृथिवी-स्त्री० । “ उहन्वाद्गौ ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति
अनृत उत्थम् । प्रा० १ पाद । “ पथि-पृथिवी-प्रतिभुन्मूषिक-
हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ” ॥ ८ । १ । ८८ ॥ इति मध्येकारस्या-
ऽकारः । प्रा० १ पाद । “ निशीथपृथिव्योर्वा ” ॥ ८ । १ । २१-
६ ॥ इति थस्य ढः । प्रा० १ पाद । आधारकाठिन्यगुणे म-
हाभूते, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । प्रज्ञा० । ग० । गन्धत-
न्मात्रात्पृथिवीगन्धरसरूपस्पर्शशब्दवती । सूत्र० १ भु० १
अ० १ उ० । मृत्तिकायाम्, भ० १५ श० । सूत्र० । भुवि,
स्था० ३ डा० ४ उ० ।

नरकपृथिव्यः-

रायगिहे० जाव एवं बयासी-कइ गं मंते ! पुढवीओ प-
ष्यत्ताओ ! गोयमा ! सत्त पुढवीओ पष्यत्ताओ । तं जहा-
रयणप्पभा० जाव अहे सत्तमा । भ० ११ श० १ उ० ।

अष्टमस्थाने, “ ईसिण्यभारा पुढवी ” इत्यधिकमष्टमा ।
स्था० १० डा० । (एता नरकपृथिव्यो ‘ शरग ’ शब्दे
चतुर्थभागे १६०४ पृष्ठे व्याख्याताः । गोत्राययासां ‘ शरग ’
शब्दे चतुर्थभागे १६०४ पृष्ठे व्याख्यातानि)

पृथिवी चलेत्-

तिहिं ठाणेहिं देसेहिं पुढवी चलेजा । तं जहा-अहेण
मिमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उराला पोग्गलाणि चलेजा,
तए खं ते उराला पोग्गला खिबत्तमाणा देसं पुढवीए
चलेजा, महोरए वा महिङ्गिए० जाव महेसक्खे, इमीसे
रयणप्पभाए पुढवीए अहे उम्मज्झिमज्झियं करेमाणे देसं
पुढवीए चलेजा, शागसुवत्साण वा संगामंसि वट्ठमाणंसि
देसं पुढवीए चलेजा, इच्चेएहिं ठाणेहिं केवलकप्पा
पुढवीए चलेजा । तं जहा-अहेण इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए घणवाए गुपेजा, तए खं से घणवाए गुविए स-
माणे घणोदहिमेएजा, से घणोदहीए एए समाणे केवल-
कप्पं पुढविं चलेजा, देवे वा महिङ्गिए० जाव महेसक्खे
तहारूवस्स समयस्स माहणस्स वा इङ्गि जुतिं जसं बलं
वीरियं पुरिसकारपरकमं उवदंसेमाणे केवलकप्पं पुढविं चा-
लेजा, देवासुरसंगामंसि वा वट्ठमाणंसि केवलकप्पा पुढवी
चलेजा, इच्चेएहिं तिहिं ।

स्पष्टं केवलं देश इति भागः पृथिव्या रत्नप्रभाभिधाना-
या इति । (अहे ति) अथः (श्रीरालि ति) उदाराः वा-
वरा निपतेयुर्विभ्रसापरिणामात् ततो विषटेपुरन्वतो वा-
ऽऽगन्त्य तत्र लगेयुर्थम्भुक्तमहोपलवत् । (तए खं ति) त-
तस्ते निपतन्तो देशं पृथिव्याभ्रलयेयुरिति । पृथिवीदेशभ्रले-
दिति, महोरगो व्यन्तरविशेषः ॥ १ ॥ (महिङ्गिए) परिवाराऽऽदिना

यावत्करणात् (महज्जुए) शरीराऽऽविदीप्या (महाबले)
प्राणतो महानुभागे वैक्रियाऽऽदिकरणतः । (महेसक्खे) महे-
श इत्याख्या यस्येति उन्मग्ननिमग्निकामुत्पतनिपतां कुतोऽपि,
दर्पाऽऽदेः कारणात् कुर्वन् देशं पृथिव्याभ्रलयेत् । स च चले-
दिति ॥ २ ॥ नागकुमाराणां सुपर्णकुमाराणां च भवनपतिवि-
शेषाणां परस्परं संग्रामे वर्त्तमाने जायमाने सति (देसं ति)
देशभ्रलेदिति । (इच्चेएहिं इत्यादि) निगमनमिति ॥ ३ ॥
पृथिव्या देशस्य चलनमुक्तमधुना समस्तायाम्तदाह- (तिही-
त्यादि) स्पष्टं, किन्तु केवलं केवलकल्पा, ईषदूनता चेह न
विवक्ष्यते, अतः परिपूर्णेत्यर्थः । परिपूर्णप्राया चेति पृथिवी भूः ।
(अहे ति) अधोघनवातस्तथाविधपरिणामो वातविधशये
गुप्येत व्याकुलो भवेत्सुभ्येदित्यर्थः । ततः स गुप्तः सन् घनोद-
धिं तथाविधपरिणामजलसमूहलक्षणमेजयेत् कम्पयेत् ।
(तए खं ति) । ततोऽनन्तरं स घनोदीध्वंजितः कम्पितः
सन् केवलकल्पां पृथिवीं चालयेत्, सा च चलेदिति । देवो
वा अद्भिम्परिवाराऽऽदिरूपां, द्युतिं शरीराऽऽदेर्यशः पराक्रम-
कृतां स्याति बलं शरीरं वीर्यं जीवप्रभवं पुरुषकारं साभिमा-
नव्यवसायनिष्पन्नफलं तमेव पराक्रममिति । बलवीर्याऽऽद्युपद-
र्शनं हि पृथिव्यादिचलनं बिना न भवतीति तद्वश्यन् तां
चलयेदिति । देवाश्च वैमानिका इति असुग भवनपतयस्तेषां
भवप्रत्ययं वैरं भवति । अभिधीयते च भगवत्याम्- “ किं पत्तियं
खं भंने ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया य, गमिस्संति
य ! गोयमा ! तेलि खं देवाणं भवपच्चइए वेराणुयंथे ति । ”
ततश्च संग्रामः स्यात्तत्र च वर्त्तमाने पृथ्वी चलेत्तत्र तेषां म-
हाव्यायामत उत्पातनिपातसम्भवादिति । (इच्चेएहीत्यादि)
निगमनमिति । स्था० ३ डा० ४ उ० ।

एकैकस्याः ३ बलयानि-

एगमेगा खं पुढवी तिहिं बलएहिं सव्वओ समंता संप-
रिक्खित्ता । तं जहा-घणोदहिबलएणं, घणवायबलएणं,
तणवायबलएणं ॥

(एगमेगेत्यादि) एकैका पृथिवी रत्नप्रभाऽऽदिका सर्वतः ।
किमुक्तं भवति ?-समन्तादथवा दिक्षु विदिक्षु चेत्यर्थः, सम्परि-
क्षिता वेष्टिता आभ्यन्तरं घनोदीधिवलयं ततः क्रमेणेतरे तत्र
घनः स्यान्नो हिमशिलावत् उदधिर्जलनिचयः स चासौ स
चेति घनोदधिः, स एव बलयमिष बलयं कटकं घनोदधिव-
लयं, तेन । एवमितरेऽपि, नवरं घनश्चासौ वातश्च तथाविधप-
रिणामोपेतो घनवात एषं तनुवातोऽपि, तथाविधपरिणाम
एवेति । भवन्त्यत्र गाथाः-

“ न वि य कुसंति अल्लोणं, चउसुं पि दिसासु सव्वपुढवीओ ।
संगहिथा बलएहिं विक्कलं तेलि बोच्छामि ॥ १ ॥

खं खेव १ अरुपंचम २, जोयण अरुं च ३ होनि रयणए ।
उद्दी १ घण २ तणुवाया, ३ जाहासंखेण निहिट्टा ॥ २ ॥

तिभागो १ गाउयं खेव २, तिभागो गाउयस्स थ ३ ।

आइधुवे पक्खेवो, अहो अहो जाव सत्तमियं ॥ ३ ॥”

इति । स्था० ३ डा० ४ उ० । लोह्याऽऽदिरहितायाम्, दश० ४

अ० । सत्या भामा भामेतिवत् । नदीतटभिः पारिदृपायां शुद्ध-
पृथिव्याम्, प्रज्ञा० १ पाद । जी० । पृथिवीकारिके सत्त्वे, सूत्र० १
भु० ७ अ० । सुपाश्चजिनमातरि, प्रव० ११ द्वार । पश्चिमदक्षक-
वरपर्यंतस्य हिमयः कूर्टादिकुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ८ डा०

आ० क० । जं० । ईशानलोकपालसोममहाराजस्याग्रम-
हिष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । स्फटिकाऽऽदिपृथ्वी
सचिन्ता अचिन्ता वेति प्रश्ने, उत्तरम्-स्फटिकाऽऽदिपृथ्वी
सचिन्ता, “ फलिहमणिरयणविदुम ” इति वचनात्.
रत्नान्यचित्तानि भवन्ति, “ सुवर्णययमणिमुत्तियसंज्ञसि
लप्यवात्तरयखाणि अचित्तानि ” इत्यनुयोगद्वारसूत्रप्रान्न-
वचनादिति । १० प्र० । सेन० ३ उक्ता० ।

पुढवीकाइय-पृथिवीकायिक-पु० । पृथिव्येष कायो येषां ते
पृथिवीकायिनः, समासान्तविधेस्त एव स्वार्थिककप्रत्ययात्
पृथिवीकायिकाः । स्था० २ डा० १ उ० । पृथिवी काठिन्याऽ-
दिलक्षणा प्रतीता, सैव कायः शरीरं येषां ते पृथिवीकाया, पृ-
थिवीकाया एव पृथिवीकायिकाः स्वार्थे इकप्रत्ययः । पृथिवी-
कायजीवेषु एकैन्द्रियभेदेषु, प्रहा० १ पद० दश० ।

अथ के ते पृथिवीकायिकाः ? । सूरिराह-

से किं तं पुढविकाइया ? । पुढविकाइया दुविहा पसत्ता ।

तं जहा-सुहुमपुढविकाइया य, बादरपुढविकाइया य । ११ ।

पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा-सूक्ष्मपृथिवीका-
यिका बादरपृथिवीकायिकाश्च; सूक्ष्मनामकमौदयात्सूक्ष्माः बा-
दरनामकमौदयाद्वादराः, कौदयजनिने खल्वेते सूक्ष्मबादर-
त्वेनापेक्षके बदरामलकयोरिव, सूक्ष्माश्च ते पृथिवीकायिकाश्च
सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, चशब्दः स्वगतपर्याप्ताऽपर्याप्तभे-
दसूचकः, बादराश्च ते पृथिवीकायिकाश्च बादरपृथिवीका-
यिकाः, अत्रापि चशब्दः स्वगतशर्करावालुकाऽऽदिभेदसूच-
कः, तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः समुद्रकपर्याप्तप्रक्षितगन्धावय-
वयत् सकललोकव्यापिनो, बादराः प्रतिनियतदेशचारिणः,
तच्च प्रतिनियतदेशचारित्वं द्वितीयपदे प्रकटयिष्यते ।

तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां स्वरूपं

जिज्ञासुर्दिदमाह-

से किं तं सुहुमपुढविकाइया ? । सुहुमपुढविकाइया दुविहा
पसत्ता । तं जहा-पञ्जत्सुहुमपुढविकाइया य, अपञ्जत्सु-
हुमपुढविकाइया य । सेत्तं सुहुमपुढविकाइया ॥ १२ ॥

अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः ? । सूरिराह सूक्ष्मपृथिवी-
कायिका द्विविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा-पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीका-
यिकाश्च, अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च । तत्र पर्याप्तिर्नाम
आहाराऽऽदिपुद्गलप्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः, स
च पुद्गलोपचयावुपजायते । किमुक्तं भवति? उत्पत्तिदेशमागते-
न प्रथमसमये ये गृहीताः पुद्गलास्तेषां तथाऽन्येषामपि प्रति-
समयं गृह्यमाणानां तत्सम्पर्कतस्तद्रूपतया जातानां यः शक्ति
विशेषः आहाराऽऽदिपुद्गलखलरसरूपताऽऽपादनहेतुर्यथोद्वा-
न्तर्गतानां पुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलखलरसरूपतापरिण-
मनहेतुः, सा च पर्याप्तिः षोढा-आहारपर्याप्तिः, शरीरपर्याप्ति-
रिन्द्रियपर्याप्तिः, प्राणोपानपर्याप्तिर्भाषापर्याप्तिर्मेनः पर्याप्तिश्च ।
तत्र यथा बाह्यमाहारमादाय खलरसरूपतया परिणमयति
सा आहारपर्याप्तिः, यथा रसीभूतमाहारं रसावगुणमांसमेवो-
ऽस्थिमज्जाशुक्लक्षणसप्तभ्रातृरूपतया परिणमयति सा श-
रीरपर्याप्तिः, यथा धातुरूपतया परिणमितमाहारमिन्द्रियरू-
पतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः, तथा चायमर्थोऽ-
न्यत्रापि भङ्ग्यन्तरेणाक्तः । पञ्चानामिन्द्रियाणां प्रायोग्यान्

पुद्गलान् गृहीत्वाऽनाभोगनिर्वर्तितेन वीर्येण तद्भावनयन-
शक्तिरिन्द्रियपर्याप्तिरिति । यथा पुनरुद्भासप्रायोग्यान् पु-
द्गलानादायोऽद्भासरूपतया परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्च-
ति सा उद्भासपर्याप्तिः, यथा तु भाषाप्रायोग्यान् पुद्ग-
लानादाय भाषात्वेन परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा
भाषापर्याप्तिः, यथा पुनर्मेनःप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय मन-
स्त्वेन परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा मनःपर्याप्तिः, एता-
श्च यथाक्रममेकैन्द्रियाणां संज्ञवर्जानां द्वीन्द्रियाऽऽदीनां संज्ञि-
नां चतुःपञ्चपदसंख्या भवन्ति । उक्तञ्च प्रज्ञापनामूलटीका-
कृता-एकैन्द्रियाणां चतस्रो विकलैन्द्रियाणां पञ्च संज्ञिनां प-
ञ्चिदिति, उत्पत्तिप्रथमसमय एव ता यथातथं सर्वा अपि यु-
गपक्षिप्पादयितुमारभ्यन्ते, क्रमेण च निष्प्रामुपयान्ति । तद्यथा-
प्रथममाहारपर्याप्तिस्ततः शरीरपर्याप्तिस्तत इन्द्रियपर्याप्ति-
रित्यादि । आहारपर्याप्तिश्च प्रथमसमयमेव निष्पत्तिमुपपद्यते;
शेषास्तु प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेन कालेन । अथाऽऽहारपर्याप्तिः प्रथ-
मसमय एव निष्पद्यते इति कथमवसीयते ? , उच्यते-
यत् आहारपदे द्वितीयोद्देशके मूर्धमिदम्-“ आहारपञ्जली-
ए अपञ्जत्तए णं भंते ! किं आहारए अणाहारए ? । गोयमा !
नो आहारए अणाहारए । ” इति । तत् आहारपर्याप्त्याऽपर्या-
प्तौ विप्रहगतावंपपद्यते, नोपपातक्षेत्रमागतोऽपि, उपपात-
क्षेत्रमागतस्य प्रथमसमय एवाऽऽहारकत्वात्, तत् एकस्मात्मा-
यिकी आहारपर्याप्तिनिवृत्तिः । यदि पुनरुपपातक्षेत्रमागतोऽपि
आहारपर्याप्त्या पर्याप्तः स्यात्तत एवं सति व्याकरणसूत्रमिदं
भवत्-“ सिय आहारए सिय अणाहारए । ” यथा शरीरा-
ऽऽदिपर्याप्तिषु-“ मिय आहारए सिय अणाहारए । ” इति ।
सर्वासामपि च पर्याप्तिनां परिसमाप्तिकालोऽन्तर्मुहूर्त्संप्रमा-
णः, पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः “अत्राऽऽदिभ्यः ”
॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्वर्थीयाऽप्रत्ययः । पर्याप्तकाश्च ते सूक्ष्म-
पृथिवीकायिकाश्च पर्याप्तकसूक्ष्मपृथिवीकायिकाः । चशब्दो ल-
ब्धिपर्याप्तकरणपर्याप्तरूपस्वगतभेदद्वयसूचको, ये पुनः स्व-
योग्यपर्याप्तिपरिणमामिविकलास्तेऽपर्याप्ता अपर्याप्ताश्च ते
सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाः; चश-
ब्दः करणलब्धिनिबन्धनस्वगतभेदद्वयसूचकः । तथाहि-द्वि-
विधाः सूक्ष्मपृथिवीकायिका अपर्याप्ताः, तद्यथा-लब्ध्या, क-
रौश्च । तत्र ये अपर्याप्तका एव सन्तो द्वियन्ते ते ल-
ब्ध्यऽपर्याप्तकाः, ये पुनः करणानि शरीरैन्द्रियाऽऽदीनि न ता-
वन्नवर्तयन्ति, अथ चावश्यं निवर्तयिष्यन्ति ते करणाऽ-
पर्याप्ताः । उपसंहारमाह-(सं ज्ञमिन्द्रियादि) त एते सूक्ष्मपृथि-
वीकायिकाः ।

तदेवं सूक्ष्मपृथिवीकायिकानभिधाय मन्मति बादरपृथि-
वीकायिकानभिधत्सुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

से किं तं बादरपुढविकाइया ? । बादरपुढविकाइया
दुविहा पसत्ता ? । तं जहा-सहबादरपुढविकाइया य,
सरबादरपुढविकाइया य ॥ १३ ॥

अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः ? । सूरिराह-बादरपृ-
थिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा-शृङ्गबादरपृथि-
वीकायिकाश्च, सरबादरपृथिवीकायिकाश्च । तत्र शृङ्गणा ना-
म क्षुरितलोष्टकल्पा सृष्टुपृथिवी तद्वत्तमका जीवा अप्युप-
चारतः शृङ्गणास्त च ते बादरपृथिवीकायिकाश्च शृङ्गण-

बादरपृथिवीकायिकाः। अथवा ऋक्षणा च सा बादरपृथिवी च सा कायः शरीरं येषां ते ऋक्षणाबादरपृथिवीकायास्त एव स्वार्थिके कप्रत्ययविधानात् ऋक्षणाबादरपृथिवीकायिकाः, चशब्दो वक्ष्यमाणस्वगतानिकभेदसूचकः, खरा नाम पृथिवी सङ्घात-विशेषं काठिन्यविशेषं चाऽऽपन्ना तदात्मका जीवा अपि खरास्ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्च खराबादरपृथिवीकायिकाः । अथवा-पूर्ववत् प्रकाशान्तरेण समासः, चशब्दः स्वगतवक्ष्यमाणचत्वारिंशद्भेदसूचकः ।

से किं तं सखबादरपुढविकाइया ?। सखबादरपुढविकाइया सत्त्वविहा पम्पत्ता । तं जहा-किण्ठमत्तिया, नीलमत्तिया, लोहियमत्तिया, हालिदमत्तिया, मुक्लिमत्तिया, पंडुमत्तिया, पणगमत्तिया । से तं सखबादरपुढविकाइया ॥ १४ ॥

अथ के ते ऋक्षणाबादरपृथिवीकायिकाः ?। सूरिराह-ऋक्षणाबादरपृथिवीकायिकाः सप्तविधाः प्रकृताः । तदेव सप्तविधत्वं तद्यथ्यार्थानां पददर्शयति-कृष्णमृत्तिका कृष्णमृत्तिकारूपा, एवं नीलमृत्तिका, लोहितमृत्तिका, हारिद्रमृत्तिकाः, शुक्लमृत्तिका, इत्थं वर्णभेदेन पञ्चविधत्वमुक्तम्, पाण्डुमृत्तिका नाम देशविशेषे या धूलिरूपा सती पाण्डु इति प्रसिद्धा तदात्मका जीवा अप्यभेदापचारात् पाण्डुमृत्तिकेत्युक्ता । (पणगमद्वितीय नि) नद्यादिपूरमावितं देशे नद्यादिपूरेऽपगते यो भूमी श्लक्ष्णमृदुरूपा जलमलापरपर्यायः पङ्कः सा पनकमृत्तिका तदात्मका जीवा अप्यभेदापचारात् पनकमृत्तिका । निगमनमाह- (सेतं सखबादरपुढविकाइया) सुगमम् ।

से किं तं खराबादरपुढविकाइया ? । खराबादरपुढविकाइया अणोगविहा पम्पत्ता । तं जहा-

“पुढवी य सकरा वा-लुया य उवले सिला य लोणू से ।
अथ तंव तउय मीमे, रुपमुवसे य वडरे य ॥ १ ॥
हरियाले हिंगुलुण, मणोसिला सीमगंजणपवाले ।
अम्भपडलम्भवालुय, बादरकाए मणिविहाणा ॥ २ ॥
गोमेज्जए य रुपए, अंके फलिहे य लोहियवसे य ।
मरगयमसारगळे, भुयमोयग इंदनीले य ॥ ३ ॥
चंदण गेरुय हंसे, पुलण मोगंधिए य बांधवे ।
चंदप्पम बेरुलिए, जलकंते सूरकंते य ॥ ४ ॥”

जे यावमे य तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पम्पत्ता । तं जहा-पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य । तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं अस्पत्ता, तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एतेसिं वणादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सगसो विहाणाई, संखज्जाई जोणिप्पमुहसतसहस्साई, पज्जत्तगाणिस्साए अपज्जत्तगाऽवक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखज्जा । सेतं खराबादरपुढविकाइया, सेतं बायरपुढविकाइया, मत्तं पुढविकाइया । (सूत्र १५) ॥

अथ के ते खराबादरपृथिवीकायिकाः ?। सूरिराह-खराबादरपृथिवीकायिका अनेकविधाः प्रकृताः, चत्वारिंशद्भेदा मुख्यतः प्रकृता इत्यर्थः । तानेव चत्वारिंशद्भेदानाह-“ तं जहा-पुढवी य ” इत्यादि गाथाचतुष्टयम्, पृथिवीति भामा सत्यभामावत् १ पृथिवी च नदीतटभिरप्यादिरूपा, चशब्द उत्तरभेदापेक्षया समुच्चये १ शर्करा-लघूपलशकलरूपाः २ बालुका सिकताः ३ उपलः-टङ्काऽऽद्युपकरणपरिकर्मणायोग्यः पाषाणः ४ शिला-घटनयोग्या देवकुलपीठाऽऽद्युपयोगी महान् पाषाणविशेषः ५ लवणं सा-मुद्राऽऽदि ६ ऊयो-यडशादृषं क्षेत्रम् ७ अयस्ताम्रप्रपुसी-सकरूप्यसुवर्णानि प्रतीतानि १३ वज्रा हीरकः १४ हरितालहिङ्गुलकमनःशिलाः प्रतीताः १७ सीसकं पारदः १८ अजने सौवीराज्जनाऽऽदि १९ प्रवालं-विद्रुमम् २० अभ्रपटलं प्रसिद्धम् २१ अभ्रवालुका-अभ्रपटलमिश्रा वालुका २२ (वायरकाये इति) बादरपृथिवीकायिमी भेदा इति शेषः, (मणिविहाणा इति) चशब्दस्य गम्यमानत्वान्मणिविधानानि च-मणिभेदाश्च बादरपृथिवीकायभेदत्वं न ज्ञातव्याः । तान्येव मणिविधानानि दर्शयति-(गोमेज्जए इत्यादि) गोमेज्जकः २३ चः समुच्चये, रुचकः २४ अङ्कः २५ स्फटिकः २६ चः पूर्ववत्, लोहिताक्षः २७ मरकतः २८ मसारगङ्गः २९ भुजमांशकः ३० इन्द्रनीलः ३१ चन्दनो ३२ गैरिको ३३ हंसगर्भः ३४ पुलकः ३५ सौगन्धिकश्च ३६ चन्द्रप्रभो ३७ वैडूर्यो ३८ जलकान्तः ३९ सूर्यकान्तश्च ४० । तदेवमाद्यगाथया पृथिव्यादयश्चतुर्दशभेदा उक्ताः, द्वितीयगाथयाऽष्टौ हरितालाऽऽदयः, तृतीयगाथया गोमेज्जकाऽऽदयो नव, तुर्यया गाथया तन्वति सङ्ख्यया चत्वारिंशत् ४० । (जे यावमे तहप्पगारा इति) येऽपि चान्ये तथाप्रकारा मणिभेदाः पञ्चरागाऽऽदयस्तेऽपि खराबादरपृथिवीकायत्वेन वेदिनव्याः । (ते समासओ इत्यादि) ते सामान्यतो बादरपृथिवीकायिकाः समासतः सहस्रेषु विविधाः प्रकृताः । तद्यथा-पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च । तत्र येऽपर्याप्तकास्ते स्वयोग्याः पर्याप्ताः साकल्येनासम्प्राप्ता इति । अथवा असम्प्राप्ता इति विशिष्टान् वर्णाऽऽदीन् अनुपगतास्तथाहि-वर्णाऽऽदिभेदविचक्षयायामेते न शक्यन्ते कृष्णाऽऽदि-वर्णभेदेन व्यपदेश्यम् । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते-इह शरीराऽऽदिपर्याप्तिषु परिपूर्णासु सतीषु बादराणां वर्णाऽऽदिविभागः प्रकटो भवति नापरिपूर्णासु, ते चापर्याप्ता उच्चासपर्याप्त्याऽपर्याप्ता एव स्त्रियन्ते ततो न स्पष्टतरवर्णाऽऽदिविभाग इत्यसम्प्राप्ता इत्युक्तम् । ननु कस्मादुच्चासपर्याप्त्यैवाऽपर्याप्ता स्त्रियन्ते नोऽर्वाक शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यामपर्याप्ता अपि ? उच्यते-तस्मादागामिभवाऽऽद्युर्बद्धा स्त्रियन्ते सर्वे एव देहिनो नाय-ध्या, तच्च शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यां पर्याप्तानां बन्धमायान्ति ना-न्यथा इति । अन्ये तु व्याचक्षते-सामान्यतो वर्णाऽऽदीन्सम्प्राप्ता इति, तच्च न युक्तं, यतः शरीरमात्रभाविनो वर्णाऽऽदयः, शरीरं च शरीरपर्याप्त्या स्वज्ञात इति (तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा इत्यादि) तत्र ये ते पर्याप्तकाः परिसमाप्तस्वयोग्यसमस्त-पर्याप्तय एतेषां वर्णादेशेन वर्णभेदविचक्षया, एवं गन्धादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशः सहस्रसङ्ख्यया विधानः-नि भेदाः । तद्यथा-वर्णा कृष्णाऽऽदिभेदापञ्च, गन्धौ सुरभी-त-रभेदाद्वौ, रसास्तिक्काऽऽदयः पञ्च, स्पर्शा मृदुकर्शसाऽदयोऽष्टौ,

एकैकस्मिन् वर्याऽदौ तारतम्यभेदेनानेकेऽवान्तरभेदाः । तथा हि-अमरकोकिलकज्जलाऽऽदिषु तरतमभावादिन्यादिरूपतयाऽनेके कृष्णभेदाः, एवं नीलाऽऽदिष्वप्यायोज्यम् । तथा गन्धर-सस्पशेष्वपि तथा परस्परं वर्णानां संयोगतो घूसरकवृग्त्वाऽऽदयोऽनेके सङ्ख्याभेदाः, एवं गन्धाऽऽदीनामपि परस्परं गन्धाऽऽदिभिः समयोगादतो भवन्ति, वर्णाऽऽद्यादेशः सहस्राग्रशो भेदाः । (संखेज्जाइं जोणिण्मुहसयसहस्साइं इति) संख्येयानि यानिप्रमुखाणि यानिद्वाराणि शतसहस्राणि । तथाहि-एकैकस्मिन् घर्णे गन्धे रसे रस्ये च संवृता योनिः पृथिवीकायिकानां, सा पुनस्त्रिधा-सचित्ता, अचित्ता, मिश्रा च । पुनरेकैका त्रिधा-शीता, उष्णा, शीतोष्णा । शीताऽऽदीनामपि प्रत्येकं तारतम्यभेदादनेकभेदत्वं केवलमव्यतिथिप्रवर्णाऽऽदियुक्ताः संख्याऽतीता अपि स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो जातिमधिकृत्यैकैव योनिर्गण्यते, नतः संख्येयानि सप्तपृथिवीकायिकानां यानिशतसहस्राणि भवन्ति, तानि च सूक्ष्मबाह्वर्गतसर्वसंख्यया सप्त । (पञ्चसगनिस्माए इत्यादि) पर्यामनिश्रया अपर्याप्तका व्युत्क्रामान्त उत्पद्यन्ते, कियन्त इत्याह-यत्रैक पर्याप्तस्तत्र नियमात्तन्निश्रया असेख्येयाः संख्यातीता अपर्याप्तकाः । उपसंहारमाह (सेसामित्याद्यादि) निगमनत्रयं सुगमम् । प्रश्ना १ पद । (' पिंड ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२० पृष्ठे सचित्ताऽचित्तामिधपृथिवीपिण्डा उक्ताः) ।

पृथिवीकायोद्देशः-

पुढवीए निखेवो, परुवणा लक्खणं परीमाणं ।

उवभोगो सत्थं वे-यणा य वट्ठणा निवित्ती य ॥ ६८ ॥

प्राग् जीवोद्देशकं जीवस्य प्ररूपणा किं न कृतेत्येतच्च नाशङ्कनीयं, यतो जीवसामान्यस्य विशेषाऽऽधारत्वादिशेषस्य च पृथिव्यादिरूपत्वात्सामान्यजीवस्य चोपभोगाऽऽदेरसंभवात् पृथिव्यादिवर्चस्यैव तस्य त्रिभूतित्वादिति । तत्र पृथिव्या नामाऽऽदिनिक्षेपो वक्तव्यः, प्ररूपणा-सूक्ष्मबाह्वर्गाऽऽदिभेदा, लक्षणं-साकारानाकारोपयोगकाययोगाऽऽदिकं, परिमाणम्-संवर्तितलोकप्रतरासंख्येयभागमात्राऽऽदिकम्, उपभोगः शयनाऽसनचक्रक्रमणाऽऽदिकः, शब्दं स्नेहास्पर्शकाराऽऽदि, वेदना-स्पर्शरीराव्यक्तचेतनानुरूपा सुखदुःखानुभवस्वभावा, वध-कृतकारितानुमतिभिरुपमर्हनाऽऽदिकः, निवृत्तिः-अप्रमत्तस्य मनोवाक्कायगुण्याऽनुपमर्दाऽऽदिकेति समासार्थः ।

व्यासार्थं तु निर्युक्तिरुचयाक्रममाह-

नामं ठवणा पुढवी, दव्वपुढवी य भावपुढवी य ।

एसो खलु पुढवीए, निखेवो चउव्विहो होइ ॥ ६९ ॥

स्पष्टा । नामस्थापने तुल्यत्वाद्नाहत्याऽऽह-

दव्वं सरीरभविओ, भावेण य होइ पुढविजीवो उ ।

जो पुढविनामगोयं, कम्मं वेएइ सो जीवो ॥ ७० ॥

तत्र द्रव्यपृथिवी आगततो, नोआगततश्च, आगततो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नो आगततस्तु पृथिवीपदार्थकस्य शरीरं जीवापेतं तथा पृथिवीपदार्थकत्वेन भव्यो-बालाऽऽदिः, ताभ्यां विनिर्मुक्तौ द्रव्यपृथिवीजीवः-एकभविओ बज्जाऽऽयुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च, भावपृथिवीजीवः पुनर्यः पृथिवीनामाऽऽदिकर्मोदीरणं वेइयति । गतं निक्षेपद्वारम् ।

साम्प्रतं प्ररूपणाद्वारम्-

दुविहा य पुढविजीवा, सुहुमा तह बायरा य लोयम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, दो चेव य बायरविहाणा ॥ ७१ ॥

पृथिवीजीवा द्विविधाः-सूक्ष्मा बादराश्च । सूक्ष्मनामकर्मोदयान् सूक्ष्माः बादरनामकर्मोदयान् बादराः, कर्मोदयजनित एवैषां सूक्ष्मबादरन्व न त्वार्पितिकं बदरामलकयोरिव । तत्र सूक्ष्माः समुद्रकपर्याप्तप्रक्षिप्तगन्धावयववत्सर्वलोकव्यापिनः ।

बादरास्तु मूलभेदाद् द्विविधा इत्याह-

दुविहा बायरपुढवी, समासओ सएहपुढवि खरपुढवी ।

सएहा य पंचवणा, अवरा छत्तीमइविहाणा ॥ ७२ ॥

' समासतः ' संक्षेपाद् द्विविधा बादरपृथिवी-अक्षयबादरपृथिवी खरबादरपृथिवी च, तत्र अक्षयबादरपृथिवी कृष्णनीललालहितपीतशुक्लभेदात्पञ्चधा, इह च गुणभेदाद् गुणभेदाऽभ्युपगन्तव्यः, खरबादरपृथिव्यास्त्वन्येऽपि पदार्थशद्विशेषभेदाः सम्भवन्तीति ।

तानाह-

पुढवी य मकरा वा-लुगा य उवले मिला य लोणुमे ।

अय तंव तउय मीसग, रूप सुवन्ने य वेरे य ॥ ७३ ॥

हरियाले हिंगुलए, मणोसिला सीसगंऽजण पवाले ।

अव्वपडलऽव्ववालुय, वायरकाए मणिविहाणा ॥ ७४ ॥

गोमेज्जए य रुयए, अंके फलिहे य लोहियक्खे य ।

मरगय मसारगल्ले, भुयमांयग इंदनीले य ॥ ७५ ॥

चंदप्पभ वेरुलिण, जलकंते चेव मूरकंते य ।

एए खरपुढवीए, नामं छत्तीसयं होति ॥ ७६ ॥

अत्र च प्रथमगाथया पृथिव्यादयश्चतुर्दश भेदाः पणिगृहीताः, द्वितीयगाथया त्वष्टा दृग्गिताऽऽदयः, तृतीयगाथया दश गोमंथकाऽऽदयः, तुर्यगाथया चत्वारः चन्द्रकान्ताऽऽदयः । अत्र च पूर्वगाथादयेन सामान्यपृथिवीभेदाः प्रदर्शिताः, उत्तरगाथादयेन मणिभेदाः प्रदर्शिताः, एता स्पष्टा इति कृत्वा न विवृताः ।

एवं सूक्ष्मबादरभेदान् प्रतिपाद्य पुनर्वर्णाऽऽदिभेदेन पृथिवीभेदान् दर्शयितुमाह-

वरणरसगंधफामे, जोणिण्मुहा हवंति संखेज्जा ।

येगाइ सहस्साइं, होति विहाणम्मि एकिके ॥ ७७ ॥

तत्र वर्णाः शुक्लाऽऽदयः पञ्च, रमास्तिक्ताऽऽदयः पञ्च, गन्धौ सुरभिदुरभी, स्पर्शाः मृदुकर्कशाऽऽदयः अष्टौ, तत्र वर्णाऽऽदिकं एकैकस्मिन्योनिप्रमुखा योनिप्रभृतयः संख्येया भेदा भवन्ति, संख्येयस्यानेकरूपत्वाद्विशिष्टसंख्यार्थमाह-अनेकानि सहस्राण्येकैकस्मिन्वर्णाऽऽदिकं विधाने भेदे भवन्ति, योनिनां गुणतश्च भेदानामिति । एतच्च सप्तयोनिलक्षणप्रमाणत्वात् पृथिव्या एवं भावनीयमिति । उक्तं च प्रज्ञापनायाम्-"तन्थ रं" (१५) इत्यादि । (तच्चाऽस्मिन्नेव भागे ६७४ पृष्ठे दर्शितम्) इह च संवृतयोनयः पृथिवीकायिका उक्ताः, सा पुनः सचित्ता अचित्ता मिश्रा वा, तथा पुनश्च शीता उष्णा शीतोष्णा वत्येवमादिका द्रष्टव्येति ।

एतदेव भूयो निर्युक्तिरूपेण तदुक्तमाह—

वसम्मि य एक्के, गंधम्मि रसम्मि तह य फासम्मि ।

नाणत्ती कायव्वा, विहाणए होइ एक्किं ॥ ७८ ॥

वर्णाऽऽदिके एकैकस्मिन्विधाने भेदे सहस्रांशं नानात्वं वि-
धेयम्, तथाहि—कृष्णो वर्ण इति सामान्यं, तस्य च भ्रमराङ्गा-
कांकिलगवलकज्जलाऽऽदिषु प्रकर्षाप्रकर्षविशेषाद्भेदः कृष्णः
कृष्णतरः कृष्णतम इत्यादि, एवं नीलाऽऽदिष्वप्यायोज्यं, तथा
रसगन्धस्पर्शेषु सर्वत्र पृथिवीभेदा वाच्याः । तथा—वर्णाऽऽदी-
नां परस्परसंयोगाद्भेदसंयुक्तकर्मण्युक्त्याऽऽदिवर्णान्तरात्प्राप्तिरे-
वमुपेक्ष्य वर्णाऽऽदीनां प्रत्येकं प्रकर्षाप्रकर्षतया परस्परानुव-
धेन च बहुधा भेदा वाच्याः ।

पुनरपि पर्याप्तकाऽऽदिभेदाद्भेदमाह—

जे बायरे विहाणा, पज्जत्ता तत्तिया अपज्जत्ता ।

सुहुमा वि होति दुविहा, पज्जत्ता चेव अपज्जत्ता ॥ ७९ ॥

यानि चाद्वयपृथिवीकाये विधानानि भेदाः प्रतिपादितास्ता-
नि यावन्ति पर्याप्तकानां तावन्त्येव पर्याप्तकानामपि, अत्र भे-
दानां तुल्यत्वं द्रष्टव्यं न तु जीधानां, यत एकपर्याप्तकाऽऽश्रये-
णान्येभ्यो अपर्याप्तका भवन्ति, सूक्ष्मा अपि पर्याप्तकापर्या-
प्तकभेदेन द्विविधा एव, किं तु पर्याप्तकनिश्चया पर्याप्तकाः
समुत्पद्यन्ते, यत्र चैकोऽपर्याप्तकस्तत्र नियमादसंख्येयाः पर्या-
प्तकाः स्युः । पर्याप्तिस्तु—“आहारसर्गिरिदिय-ऊसासवओम-
णाऽहिनिव्वसी । हानि जतो दलियाओ, करणं पइ सा उ प-
ज्जत्ती ॥ १॥ ” जन्तुः समुत्पद्यमानः पुद्गलोपादानेन करणं नि-
र्वर्तयति तेन च करणविशेषेणाऽऽहारमवगृह्य पृथग्वत्खलरसा-
ऽऽदिभावेन परिणतिं नयति स तादृक्करणविशेष आहारपर्या-
प्तिसंवेदनाद्यते, एवं शेषपर्याप्तयोऽपि वाच्याः, तत्रैकेन्द्रिया-
णामाहारशरीरेन्द्रियोच्छ्वासाभिधानाभ्युत्पत्तिर्भवति, एताश्च
न्तर्मुहुर्न जन्तुरादत्ते, अनासपर्याप्तिरपर्याप्तकाऽऽनासपर्याप्ति-
स्तु पर्याप्तक इति, अत्र च पृथिव्येव कायो येषामिति विग्रहः ।

यथा सूक्ष्मबादराऽऽद्यो भेदाः सिद्ध्यन्ति तथा प्रसिद्ध-
भेदोदाहरणं दर्शयितुमाह—

रुक्खाणं गुच्छाणं, गुम्माण लयाण वल्लिवलयाणं ।

जह दीसइ नाणत्तं, पुढविकाए तहा जाण ॥ ८० ॥

यथा वनस्पतेर्वृक्षाऽऽदिभेदेन रूपं नानात्वमुपलभ्यते, तथा
पृथिवीकायिकेऽपि जानीहि, तथा वृक्षाः—चूनाऽऽद्यो गुच्छा
वृन्ताकीस्तल्लकीकर्पास्यादयः गुल्मानि—नवमालिकाकोरुण्ट-
काऽऽदीनि, लताः—पुन्नागाशोकलताऽऽद्याः, वल्ल्यस्त्रपुषीवा-
लुङ्गीकोशानक्याद्याः, वलयानि—कतकीकदल्यादीनि ।

पुनरपि वनस्पतिभेददृष्टान्तेन पृथिव्या भेदमाह—

ओसहि तण सेवाले, पणगविहाणे य कंद मूले य ।

जह दीसइ नाणत्तं, पुढवीकाए तहा जाण ॥ ८१ ॥

यथा द्वि वनस्पतिकायस्य आश्रयादिको भेद एवं पृथिव्या
अपि द्रष्टव्यः । तत्र आश्रयः शाखाऽद्याः, तृणानि वर्माऽऽ-
दीनि, सेवालं जलोपरि मलरूपं, पत्रकः काष्ठाऽऽदाबुद्धीविशे-
षः पञ्चवर्णः, कन्दः मूरणकन्दादिः, मूल—मुशीराऽऽदीति ।

एते च सूक्ष्मवाय्वैकद्रव्यादिकाः समुपलभ्यन्ते, यत्संख्या-
स्तुपलभ्यन्ते तद्वर्णयितुमाह—

एकस्स दोएह तिण्ह व, संखेज्जाण व न पासिउं सका ।

दीसंति सरीराइ, पुढविजियाणं असंखाणं ॥ ८२ ॥

स्पष्टा । कथं पुनरिदमवगन्तव्यं, सन्ति पृथिवीकायिका इति,
उच्यते, तद्वर्णयितुं शरीरोपलब्धेरधिष्ठातरि प्रतीतिर्गवाश्वा-
दाविव इत्येतद्वर्णयितुमाह—

एण्हिं सरीरोहिं, पञ्चखं ते परुविया होति ।

सेसा आणागेज्झा, चक्खुफासं न जं इति ॥ ८३ ॥

एभिरसंख्येयतयोपलभ्यमानैः पृथिवीशर्कराऽऽदिभेदाभिज्ञैः
शरीरैस्ते च शरीरिणः शरीरद्वारेण प्रत्यक्षं साक्षात्प्ररूपिताः
व्यभिचिता भवन्ति, शेषास्तु सूक्ष्मा आक्षाग्राह्या एव
द्रष्टव्याः, यतस्ते चक्षुःस्पर्श नागच्छन्ति, स्पर्शशब्दो वि-
षयाऽर्थः ।

प्ररूपणाद्वारानन्तरं लक्षणद्वारमाह—

उवओगजंग अज्झव—साणे मतिमुय अचक्खुदंमे य ।

अट्ठविहोदयलेसा, सन्नुस्सासे कसाया य ॥ ८४ ॥

तत्र पृथिवीकायाऽऽदीनां स्त्यानर्ध्याद्युदयाद्यावती चापयो-
गशक्तिरव्यक्ता ज्ञानदर्शनरूपेत्येवमात्मक उपयोगो लक्षणं,
तथा योगः—कायाऽऽख्य एक एव, औदारिकतन्मिधकाम्मे-
णाऽऽत्मको वृद्धयष्टिकल्पो जन्तोः सकर्मकस्याऽऽत्मवनाय
व्याप्रियते; तथाऽध्यवसायाः—सूक्ष्मा आत्मनः परिणामवि-
शेषाः, ते च लक्षणम्, अव्यक्तधैतन्यपुरुषमनःसमुद्भूतवि-
न्नाविशेषा इवानभिलष्यास्तेऽभिगन्तव्याः, तथा साकारो-
पयोगान्तःपातिमतिश्रुताज्ञानममन्विताः पृथिवीकायिका
बोद्धव्याः, तथा स्पर्शेनन्द्रियेणाचक्षुर्दर्शनानुगता बोद्धव्याः,
तथा ज्ञानाऽऽधरणीयाऽऽद्यष्टविधकर्मोदयभाजस्तावन्नभ-
जश्च, तथा लेश्या—अध्यवसायविशेषरूपाः कृष्णनीलका-
पोततैजस्यश्चैतन्यस्तान्निभिरनुगताः, तथा दशविधसंज्ञानुग-
ताः, ताश्च आहाराऽऽदिकाः प्रागुक्ता एव, तथा सूक्ष्मोच्छ्वास-
निःश्वासानुगताः । उक्तं च—“पुढविकाइया णं भंते ! जीवा
आणवन्ति वा, पाणवन्ति वा, ऊम्मन्ति वा, णीससंति वा ?
गोयमा ! अविरहियं संतयं चैव आणवन्ति वा, पाणव-
न्ति वा, ऊससंति वा, नीससंति वा ।” कपाया अपि सूक्ष्माः
काष्ठाऽऽद्य । एवमेतानि जीवलक्षणानिऽऽद्युपयोगाऽऽदीनि क-
पायपर्यवसानानि पृथिवीकायिकेषु संभवन्तीति, ततश्चैवं-
विधजीवलक्षणकलापसमनुगतत्वात् मनुष्यवत् सचित्ता
पृथिवीति । ननु च तद्विदमसिद्धमसिद्धेन साध्यते, तथा-
हि—न ह्युपयोगाऽऽदीनि लक्षणानि पृथिवीकायेषु व्यक्तानि
समुपलभ्यन्ते, सत्यमेतद्, अव्यक्तानि तु विद्यन्ते, यथा कस्य-
चित्पुंसः हृत्पूरकव्यतिमिधमदिराऽतिपानपित्तोदयाऽकुली-
कतान्तःकरणविशेषस्याव्यक्ता चेतना, न चैतावता तस्याचि-
द्वृत्ता, एवमत्राप्यव्यक्तचेतनासंभवोऽभ्युपगन्तव्यः, ननु चात्रो-
क्षात्माऽदिकमध्यक्तेतनालिङ्गमस्ति, न चेह तथाविधं किञ्चि-
चेतनालिङ्गमस्ति नैतदेवम्, इहपि समानजातीयलतोद्भवाऽ-
दिकमर्शोमांसाङ्कुरवन्तनाचिह्नमस्त्येव, अव्यक्तचेतनानां हि
सम्भावितैकचेतनालिङ्गानां वनस्पतीनामिव चेतनाऽभ्युपग-
न्तव्येति, वनस्पतेश्च चैतन्यं विशिष्टतुपुष्पफलप्रदत्वेन रूपं
साध्ययिष्यते च, ततो व्यक्तापयोगाऽऽदिलक्षणसंज्ञावात्सचि-
त्ता पृथिवीति स्थितम् ।

चनु चारमलताऽऽदेः कठिनपुङ्गवाऽऽत्मिकायाः कषत्रैत-
न्त्वमित्यत आह-

अद्वी जहा सरीर-म्मि अणुगयं चेषणं खरं दिट्ठं ।

एवं जीवाणुगयं, पुढविसरीरं खरं होइ ॥ १५ ॥

यथाऽस्थि शरीरानुगतं सचेतनं खरं दृष्टमयं जीवानुगतं
पृथिवीशरीरमपीति । आचा० १ भू० १ अ० २ उ० ।

विप्रतिपत्तिनिरासार्थं पुनराह-

पुढवी चित्तमंतमकखाया अलोगजीवा पुढो सत्ता । अ-
स्त्य सत्यपरिणयणं । (? सूत्र) ।

‘पुढवी चित्तमंतमकखाया’ ‘पुढवी’ पृथिवी उक्तलक्षणा,
चित्तवतीति चित्तं—जीवलक्षणं तदस्या अस्तीति चि-
त्तवती, सजीवेत्यर्थः । पाठान्तरं वा—‘पुढवी चित्तमंतम-
कखाया ।’ अत्र मात्रशब्दः स्तोकवाची, यथा सर्वपत्तिमा-
गमात्रमिति, ततश्च चित्तमात्रा-स्तोकचित्तेत्यर्थः । तथा
च प्रबलमोहोद्भूत्यान्मर्षजघन्यं चैतन्यमेकेन्द्रियाणां, तदभ्य-
धिकं द्वीन्द्रियाऽऽधीनामिति, ‘आख्याता’ सर्वज्ञेन कथि-
ता, इयं च—‘अनेकजीवा’ अनेके जीवा यस्यां सा-
ऽनेकजीवा, न पुनरेकजीवा, यथा वैदिकानां पृथिवी दे-
वतस्यैवमादिप्रवचनप्रामाण्यादिति । अनेकजीवाऽपि कै-
श्चिदेकभूताऽऽत्मापेक्ष्येण्यत एव । यथादुरंके—‘एक एव हि
भूताऽऽत्मा भूते भूते व्यवस्थितः । एकश्च बहुधा चैव दृश्य-
ते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥’ अत आह—‘पृथक् सत्त्वा’ पृथग्भू-
ताः सत्त्वा—आत्मानो यस्यां सा पृथक् सत्त्वा, अङ्गुलसंख्ये-
यमाणमात्रावगाहनया पारमार्थिक्याऽनेकजीवसमाभितेति
भावः । आह—यद्येवं जीवपिण्डरूपा पृथिवी तनस्तस्यामुच्चा-
राऽऽदिकरणे नियमतस्तदतिपातादहिसकत्वानुपपत्तिरित्य-
संभवी साधुधर्म इत्याह—‘अन्यत्र शस्त्रपरिणतायाः’ शस्त्रप-
रिणतां पृथिवीं विहाय—परित्यज्यास्या चित्तवत्याख्यातेत्यर्थः ।
दश० ४ अ० ।

साम्प्रतं लक्षणद्वारानन्तरं परिमाणद्वारमाह-

जे बायरपञ्जत्ता, पयरस्स असंखभागपेत्ता ते ।

सेसा तिभि वि रासी, वीसुं लोया असंखेज्जा ॥ ८६ ॥

तत्र पृथिवीकायिकाश्चतुर्धा, तद्यथा—बाद्राः पर्याप्ताः, अ-
पर्याप्ताश्च । तथा सूक्ष्माः अपर्याप्ताः, पर्याप्ताश्च । तत्र ये
बाद्राः पर्याप्तकास्ते संवर्तितलोकप्रतरासंख्येयभागमात्रव-
र्तिप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति, शेषास्तु त्रयोऽपि राशयः प्र-
त्येकमसंख्येयानां लोकानामाकाशप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति,
यथानिर्दिष्टक्रमेण चैते यथोत्तरं बहुतराः । यत उक्तम्—
“संवर्तयंवा बाद्रपुढविकाइया पञ्जत्ता, बाद्रपुढविका-
इया अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा सुहुमपुढविकाइया अपञ्जत्ता
असंखेज्जगुणा, सुहुमपुढविकाइया पञ्जत्ता असंखेज्जगुणा ।”
प्रकारान्तरेणाऽपि राशित्रयस्य परिमाणं दर्शयितुमाह—
यत्थेण व कुडवेण व, जह कोइ मियेज्ज संवधत्ताइं ।
एवं मविज्जमाणा, हवंति लोया असंखेज्जा ॥ ८७ ॥

यथा प्रस्थाऽऽदिना कश्चित्सर्वधाम्यानि भिनुयाद्, एवमसञ्जा-
वप्रकाशनाद्विकरणात् लोके कुडवीकृत्याजघनोन्मुह्यवगाह-
२४५

नान् पृथिवीकायिकजीवान् यदि भिनाति ततोऽसंख्येयान्
लोकान् पृथिवीकायिकाः पूरयन्ति ।

पुनरपि प्रकारान्तरेण परिमाणमाह-

लोगाऽऽगामपएसे, एकेकं निक्खिबे पुढविजीवं ।

एवं मविज्जमाणा, हवंति लोगा असंखिज्जा ॥ ८८ ॥

स्पष्टा ।

साम्प्रतं कालतः प्रमाणं निर्दिदितुः क्षेत्रकालयोः सूक्ष्मवा-
दरत्वमाह-

निउणो य दवइ कालो, ततो निउणयरं हवइ खेतं ।

अंगुलसेदीमिसे, ओसप्पिणिओ असंखिज्जा ॥ ८९ ॥

निपुणः सूक्ष्मः कालः समयोऽऽत्मकः ततोऽपि सूक्ष्मतरं क्षेत्रं
भवति, यतोऽङ्गुलीध्रिणमात्रक्षेत्रप्रदेशानां समयापहोरेणा-
संख्येया उत्सर्पितयवसापिण्याऽपकामन्तीत्यतः कालात् क्षेत्रं
सूक्ष्मतरम् ।

प्रस्तुतं कालतः परिमाणं दर्शयितुमाह-

अणुसमयं च पवेसो, निक्खमणं चैव पुढविजीवाणं ।

काए कायट्ठिइया, चउरो लोगा असंखेज्जा ॥ ९० ॥

तत्र जीवाः पृथिवीकायैऽनुसमयं प्रविशन्ति निष्क्रामन्ति
च, एकस्मिन् समये कियतां निष्क्रमः प्रवेशश्च १-२, तथा
विवक्षिते च समये कियन्तः पृथिवीकायपरिणताः सम्भव-
न्ति ३, तथा कियती च कायस्थितिपरित्येते चत्वारो विक-
ल्पाः कालतोऽभिधीयन्ते, तत्रासंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप-
रिमाणाः समयेनोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति च, पृथिवीत्वेन परिण-
ता अन्यसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः, तथा—कायस्थि-
तिरपि सृष्ट्वा सृष्ट्वाऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणं कालं
तत्र तत्रोत्पद्यन्त इति ।

एवं क्षेत्रकालाभ्यां परिमाणं प्रतिपाद्य परस्परवगाह-
प्रतिपिपादयिषयाऽऽह—

बायरपुढवीकाइय-पञ्जत्तो असमसमोगाढो ।

सेसा ओगाहंती, सुहुमा पुण सव्वलोयम्मि ॥ ९१ ॥

बाद्रपृथिवीकायिकः पर्याप्तो यस्मिन्नाकाशखण्डे अवगाढ-
स्तस्मिन्नेवाऽऽकाशखण्डेऽपरस्यापि बाद्रपृथिवीकायिकस्य
शरीरमवगाढमिति, शेषास्तु अपर्याप्तकाः पर्याप्तकनिध्रया
समुत्पद्यमाना अनन्तरप्रक्रियया पर्याप्तकावगाढाऽऽकाशप्र-
देशावगाढाः, सूक्ष्माः पुनः सर्वस्मिन्नपि लोकेऽवगाढा इति ।

उपभोगद्वारम्-

चंकमणे य द्वाणे, निसीयण तुयट्ठणे कयकरणे ।

उच्चारे पासवणे, उवगरणाणं तु निक्खिबवणे ॥ ९२ ॥

आलेवण पहरण भू-सणे य कयविकए किसीए य ।

भंदाणं पि य करणे, उवभोगविही मणुस्माणं ॥ ९३ ॥

एणीहं कारणेहि, हिंसन्ति पुढविकाइए जीवे ।

सायं गवेसमाणा, परस्स दुक्खं उदीरन्ति ॥ ९४ ॥

चक्रकमणोर्द्धस्थाननिषीदनस्वग्वर्तनकृतकपुत्रककरणउच्चा-
दप्रश्नवणउपकरणनिक्षेप आलेपनपहरणभूषणकयविकयक-
कीकरणभण्डकघट्टनाऽऽदिपुण्यभोगविधिर्मनुष्याणां पृथिवी-
कायेन भवतीति । यद्यद्यं ततः किमित्यत आह—(एपहीत्या-

दि) एभिश्चक्रमणाऽऽदिभिः कारणैः पृथिवीजीवान् हिंस-
न्ति । किमर्थमिति दर्शयति-सातं सुखमात्मनोऽन्वेषयन्तः
परदुःखान्यजानानाः कतिपयदिवसरमणीयभोगाऽऽशाकषि-
तसमस्तैर्निद्रयग्रामा विमूढचेतस इति, परस्य पृथिव्याश्रितज-
न्तुराशेः दुःखमसानलक्षणं तदुदीरयन्ति-उत्पादयन्तीत्यनेन
भूदानजनितशुभफलोदयः प्रत्युक्त इति । अधुना शस्त्रद्वारम्-
शस्यतेऽनेनेति शस्त्रम् । तच्च द्विधा-द्रव्यशस्त्रं, भावशस्त्रं च ।
द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदाद् द्विधैव ।

तत्र समासद्रव्यशस्त्रप्रतिपादनायाऽऽह-

हलकुलियविसकुहा-लालित्तियमिगसिगकडमगी य ।

उच्चारं पासवणे, एयं तु समासश्चो सत्थं ॥ ६५ ॥

तत्र हलकुलिकविषकुहा-लालित्तियमिगसिगकडमगी-युच्चार-
प्रश्रवणाऽऽदिकमेतत्समासतः संक्षेपतो द्रव्यशस्त्रम् ।

विभागद्रव्यशस्त्रप्रतिपादनायाऽऽह-

किंची सकायसत्थं, किंची परकाय तदुभयं किंचि ।

एयं तु द्वयसत्थं, भावे य असंजमो सत्थं ॥ ६६ ॥

किञ्चित्स्वकायशस्त्रं पृथिव्येव पृथिव्याः, किञ्चित्परकाय-
शस्त्रमुदकाऽऽदि, तदुभयं किञ्चिदिति भूदकं मिलितं भुव
इति । तच्च सधेमीप द्रव्यशस्त्रं, भावे पुनरसंयमः दुष्प्रयु-
क्ता मनोवाक्याः शस्त्रमिति । आच्चा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

द्वयं सत्त्वगिाविसं-नेहं विल खारलोणमार्थं ।

भावो उ दुप्पउत्तो, वाया काओ अविरई य ॥ २३० ॥

द्रव्यमिति द्वारपरामर्शः, तत्र द्रव्यशस्त्रं खट्वाऽऽदि, अग्निविष-
कोहाम्लानि प्रसिद्धानि, क्षारलवणाऽऽदीनि अत्र तु क्षारः क-
रीराऽऽदिप्रभवः, लवणं प्रतीतम्, आदिशब्दाद् करीराऽऽदिपरि-
ग्रहः । उक्तं द्रव्यशस्त्रम् । अधुना भावशस्त्रमाह-भावस्तु दुःप्र-
युक्तौ वाक्यायौ अविरतिश्च भावशस्त्रमिति, तत्र भावो दुः-
प्रयुक्त इत्यनेन द्रोहाभमानेर्प्याऽऽदिलक्षणो मनोदुःप्रयोगो गृ-
ह्यते, वाक्दुःप्रयोगस्तु हिंसपरुषाऽऽदिवचनलक्षणः, काय-
दुःप्रयोगस्तु धावनवलगनाऽऽदिः, अविरतिस्त्वविशिष्टा प्रा-
णानि गताऽऽदिपापस्थानकप्रवृत्तिः, एतानि स्वपरव्यापादक-
त्वात्कर्मबन्धनिमित्तत्वाद्भावशस्त्रमिति गाथाऽर्थः ।

इह न भावशस्त्रेणाधिकारः, अपि तु द्रव्यशस्त्रेण, तच्च
त्रिप्रकारं भवतीत्याह-

किंची सकायसत्थं, किंची परकाय तदुभयं किंचि ।

एयं तु द्वयसत्थं, भावे असंजमो सत्थं ॥ २३१ ॥

किञ्चित्स्वकायशस्त्रं, यथा कृष्णा मृत्कालाऽऽदिमृदः शस्त्रम्, एवं
गन्धरसरूपशेदे-पि शस्त्रयोजना कार्या, तथा किञ्चित्परकाय-
ति परकायशस्त्रं यथा पृथ्वतेजःप्रभृतीनाम्, असंजः प्रभृतयो
वा पृथिव्याः । तदुभयं किञ्चिदिति किञ्चित्तदुभयं शस्त्रं भवति,
यथा कृष्णा मृदुदकस्य स्पर्शरसगन्धाऽऽदिभिः पाण्डुमृदश्च य-
दा कृष्णमृदा कलुषितमुदकं भवति तदाऽस्मौ कृष्णमृदुकस्य
पाण्डुमृदश्च शस्त्रं भवति, एवं तु तद् द्रव्यशस्त्रं, तुशब्दोऽनेकप्र-
कारविशेषणार्थः, एतदनेकप्रकारं द्रव्यशस्त्रम्, भाव इति द्वा-
रपरामर्शः, असंयमः शस्त्रं चरणस्येति गाथाऽर्थः । एवं
च परिणतायां पृथिव्यामुच्चारणाऽऽदिकरणेऽपि नास्ति तत्र-
निपात इत्यहिंसकत्वोपपत्तेः संभवी माधुधर्म इति । एष

तावदागमः, अनुमानमप्यत्र विद्यते-सात्मका विदुर्मल-
शोपलाऽऽद्यः पृथिवीविकाराः, समानजातीयाङ्कुरोत्पत्त्युपल-
म्भात्, देवदत्तमांसाङ्कुरवत् । एवमागमोपपत्तिभ्यां व्यव-
स्थितं पृथिवीकायिकानां जीवत्वम् । उक्तं च-

“आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्णं दृष्टिलक्षणम् ।

अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥

आगमो ह्याप्तवचन-मासं दोषक्षयाद्विदुः ।

वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न श्रयांस्त्वसंभवात् ॥ २ ॥”

इत्यलं प्रसङ्गन । दश० ४ अ० ।

वेदनाद्वारमाह-

पायच्छेयण भेयण, जंधोरु तहेव अंगुवंगेसुं ।

जह हुंति नरा दुहिया, पुढविकाए तहा जाण ॥ ६७ ॥

यथा पादाऽऽदिकेष्वङ्गप्रत्यङ्गेषु वेदनभेदाऽऽदिकया क्रियया
नरा दुःखितास्तथा पृथिवीकायैऽपि वेदनां जानीहि ।

यद्यपि पादशिरोग्रीवाऽऽदीन्यङ्गानि पृथिवीकायिकानां न
सन्ति तथापि तच्छेदनानुरूपा वेदनाऽस्त्येवेति

दर्शयितुमाह-

नत्थि य सि अंगुवंगा, तयाणुरूवा य वेयणा तेसिं ।

केसिं चि उदीरंती, केसिं चऽतिवायए पाणे ॥ ६८ ॥

पूर्वाहं गतार्थः, केषाञ्चित्पृथिवीकायिकानां तदारम्भणः
पुरुषा वेदनामुदीरयन्ति, केषाञ्चित्प्राणानप्यतिपातयेयुरिति ।
तथाहि भगवत्यां दृष्टान्त उपात्तो यथा-चतुरन्तचक्रवर्तिनो
गन्धपयिका यौवनवर्तिनी बलवती आर्द्राऽऽमलकप्रमाणं सचि-
त्पृथिवीगोलकमं कधिशतिकृत्वा गन्धपट्टके कठिनशिलापु-
त्रकेण पिप्यात्ततस्तन्वां पृथिवीजीवानां कश्चित्संग्रहितः क-
श्चित्परितापितः कश्चिद्यापादितोऽपरः किल तेन शिलापु-
त्रकेण न स्पृष्टोऽपीति ।

बन्धद्वारमाह-

पवयंति य अणगारा, य तेहिं गुणेहिं जेहिं अणगारा ।

पुढविं विहिंसमाणा, न ह ते वायाहि अणगारा ॥ ६९ ॥

अणगारवाइणो पुढ-विहिंसगा निगुणा अगारिसमा ।

निदोस ति य मइला, विरइदुगंछाइ मइलतरा ॥ ७० ॥

आच्चा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । (इदं गाथाद्वयम् ‘अणगार’
शब्दे प्रथमार्गे २०७ पृष्ठे व्याख्यातम्)

केई सयं वहंती, केई अणेहिं उवहाविंती ।

केई अणुमभंती, पुढविकायं वहेमाणा ॥ ७०१ ॥

स्पष्टा ।

तद्वधे अन्येषामपि तदाधितानां वधो भवतीति दर्शयि-

तुमाह-

जो पुढवि समारंभइ, अणेऽवि य सो समारंभइ काए ।

अनियाए अ नियाए, दिस्से य तहा अदिस्से य ॥ १०२ ॥

यः पृथ्वीकायं ‘समारंभते’ व्यापादयति सः ‘अन्यानपि’
अपकायदीन्द्रियाऽऽदीन् ‘समारंभते’ व्यापादयति, उदुम्बरव-
टफलमक्षणप्रवृत्तः तत्फलान्तःप्रविष्टसज्जन्तुमक्षसर्पवदिति ।
तथा--(अणियाए य नियाए ति) अकारणेन कारणेन च यद्वि-
धा-असङ्कल्पेन संकल्पेन च पृथिवीजन्तून् समारंभते तदार-

म्भवांश्च 'दृशान्' दृष्ट्वाऽऽदीन् 'अदृशान्' पनकादीन्
'समारभते' व्यापादयतीत्यर्थः ।

एतद्वय स्पष्टतरमाह-

पुढविं समारभता, ह्यंति तस्मिन् य बहुजीवे ।

सुहुमे य बायरे य, पञ्जते या अपञ्जते ॥ १०३ ॥

स्पष्टा । अत्र च सुदमाणां यधः परिणामाशुद्धत्वात्तद्विषय-
निवृत्त्यभावेन द्रष्टव्य इति ।

चिगतिद्वारमाह-

एवं वियाणिऊसां, पुढवीए निक्खिवंति जे दंडं ।

तिविहेण मव्वकालं, मणेण बायापे काणं ॥ १०४ ॥

एवमित्युक्तप्रकारानुसरणं पृथिवीजीवान् विज्ञाय तद्वधं
बन्धं च विज्ञाय पृथिवीतो निक्षिपन्ति ये दण्डं-पृथिवीस-
मारम्भाद् व्युत्पन्नानि, ते ईदृशा अनगारा भवन्तीत्युत्तर-
गाथायां वक्ष्यति, अविधेनेति कृतकारितानुमतिभिः 'सर्व-
कालं' यावज्जीवमपि मनसा वाचा कायेनेति ।

अनगारभवेन उक्तशेषमाह-

गुत्ता गुत्तीहिं सव्वाहिं, समिया समिईहिं संजया ।

जयमाणगा सुविहिया, एसिया हुंति अणगारा ॥ १०५ ॥

निस्तुर्भिर्मनोवाक्कायगुप्तिभिर्गुप्ताः, तथा पञ्चभिरीर्यासमित्या-
दिभिस्तमिताः, सम्यक्-उत्थानशयनचक्रमणःऽऽदिक्रिया-
सु यताः संयताः 'यतमानाः' सर्वत्र प्रयत्नकारिणः, शा-
भनं विहितं-सम्यग्दर्शनाऽऽद्यनुष्ठानं येषां तं तथा, तं ईदृशा
अनगारा भवन्ति, न तु पूर्वोक्तगुणाः पृथिवीकायसमारम्भि-
णः शाक्याऽऽद्य इति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः ।

अधुना सूत्रानुगमंऽऽस्वल्लिताऽऽदिगुणो-

पतं सूत्रमुच्चार्यते, तच्छेदं सूत्रम्-

अद्रे लोए परिजुमे दुस्संवाहे अविजाणए अस्मि लोए
पव्वहिए तत्थ तत्थ पुढो पास आतुरा परितावेति ।

(१४ सूत्र) आचा० ।

'अद्रे' इत्यादि परम्परसम्बन्धस्तु 'इह एगेसिं णो सप्पा भव-
ति' इत्युक्तं, कथं पुनः संज्ञा न भवतीति, आर्षत्वात् तदाह-
(अद्रे इत्यादि) आत्तो नामाऽऽदिश्चतुर्थो नामस्थापने कुक्षे,
क्षरीरभव्यक्षरीरव्यातिरिक्तो नाग्रागतो द्रव्यार्त्तः शकटा-
ऽऽदिचक्राणामुद्भिर्मूले वा यो लोहमयः पट्टो दीयते स द्रव्या-
र्त्तः, भार्त्तस्तु द्विधा-आगमतो नाग्रागतस्तत्राऽऽगमतो
ज्ञाता-आर्त्तपदार्थस्तत्र चापयुक्तो, नाग्रागतस्तु औद्-
यिकभाववर्त्ती रागद्वेषग्रहपरिगृहीतान्तरात्मा प्रियविप्रयो-
गाऽऽदिदुःखसङ्कटनिमग्नो भार्त्त इति व्यपदिश्यते, अथवा
शब्दाऽऽदिविषयेषु विषयिपाकसदृशेषु तदाकाङ्क्षित्वात् हि-
ताहितविचारशून्यमना भावार्तः कर्म उपचिनोति । यत उक्त-
म्-"सांइदियवसद्वृणं, भंने ! जीवे किं वंधइ, किं चिणाति ?,
किं उवच्चिणाति ? ! गोयमा ! अट्ट कम्मपगडीआं सिदिलवंध-
णवद्धाओ धणियवंधणवद्धाओ पकरेति ० जाय अणादीयं च
णं अणवद्गं दीहमजं चाउरंतं संसारकंतारमणुपरियदइ । "
एवं स्पर्शनाऽऽदिष्वपि आयोजनीयम् । एवं क्रोधमानमायालो-
भदर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयाऽऽदिभिर्भावात्तः संसारिणो

जीवा इति । उक्तं च-"रागदोसकसाएहि, इंदिएहि य पंचहि ।
पुढावा मोहणिज्जेण अट्टा संसारिणो जिया ॥ १ ॥" यदि वा-
ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिना शुभाशुभेनाष्टप्रकारेण कर्मणा आर्तः,
कः पुनरेवंविध इत्यत्राऽऽह-लोकयतीति लोक-एकद्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियजीवराशिरित्यर्थः, अत्र लोकशब्दस्य नामस्था-
पनाद्रव्यक्षेत्रकालभवभावपर्यायभेदादृष्ट्वा निक्षेपं प्रदर्श्याप्र-
शस्तभावाद्ययमिना लोकेनहाधिकारो वाच्यः, यस्माद्यावा-
नातः स सर्वोऽपि परिगृहो नाम परिपेलवो निस्सारः औप-
शमिकाऽऽदिप्रशस्तभावहीनः अव्याभिचारिमात्रमाधनहीनो
वेति । स च द्विधा द्रव्यभावभेदान्, तत्र स्वस्तिद्रव्यप-
रिगृहो जीर्णशरीरः स्थिरकः जीर्णवृक्षो वा, अस्तिद्रव्य-
परिगृहो जीर्णपटाऽऽदिः, भावपरिगृहो औद्दयिकभावाद्यान्
प्रशस्तज्ञानाऽऽदिभावाधिकलः, कथं विकलः ?, अनन्तगुणपरि-
हाग्या । तथाहि-पञ्चचतुःस्त्रिद्वयेकैन्द्रियाः क्रमेण ज्ञान-
विकलाः, तत्र सर्वानि कृष्टज्ञानाः सूक्ष्मनिर्गोदापर्याप्तकाः प्रथ-
मममयांतप्रा इति । उक्तं च-

सर्वानि कृष्टा जीव-स्य दृष्ट उपयाग एव वीरेण ।

सूक्ष्मनिर्गोदापर्याप्तकानां स च भवति विज्ञेयः ॥ १ ॥

तस्मात् प्रभृति ज्ञानविदु-सिदृष्टा जिनन जीवानाम् ।

लब्धिनिमित्तैः करणैः, कायेन्द्रियधारमनोहराभिः ॥ २ ॥ "

स च विषयकषायार्त्तः प्रशस्तज्ञानघनः किमवस्थो
भवति इति दर्शयति-दुःसंबोध इति दुःस्तेन संबोध्यते-ध-
र्मचरणप्रतिपत्ति कार्यते इति दुःसंबोधो, मेतार्यवत् इति,
यदि वा-दुःसंबोधो यो बोधयितुमशक्यो, ब्रह्मदत्तवत्, कि
मित्येवम् ?, यतः (अविजाणए सि) विशिष्टावबोधरहितः
स चैवंविधः किं विशद्व्यात् इत्याह अस्मिन् पृथिवीकायलो-
के प्रव्यथिते प्रकर्षेण व्यथिते, सर्वस्याऽऽरम्भस्य तदाश्रयत्वा-
दिति प्रकर्षार्थः, तत्तत्प्रयोजनतया खननाऽऽदिभिः पीडिते
नानाविधशस्त्राद्भीते वा 'व्यथ' भयचलनयोः इति कृत्वा व्य-
थितं भीतमिति । (तत्थ तत्थिति) तेषु तेषु कृपिलननगृह-
करणाऽऽदिषु पृथग्विभिन्नेषु कार्येषु उत्पन्नेषु पश्य इति विनेय-
स्य लोकाकार्यप्रवृत्तिः प्रदर्शयते, सिद्धान्तशैल्या एकादशेऽपि
प्राकृते ब्रह्मदेशो भवतीति, आतुराः विषयकषायाऽऽदिभिः
अस्मिन् पृथिवीकाये विषयभूते सामर्थ्यात् पृथिवीकायं पं-
रितापयन्ति परि समंतात्तापयन्ति पीडयन्तीत्यर्थः, बहुवच-
ननिर्देशस्तु तदारम्भणां बहुत्वं गमयति, यदि वा-लोकशब्दः
प्रत्येकमभिसंबध्यते, कश्चिन्नोको विषयकषायऽऽदिभिरार्तः
अपरस्तु कायपरिजीर्णः कश्चिद् दुःखसंबोधस्तथाऽपरा वि-
शिष्टज्ञानरहितः, एते सर्वेऽप्यातुरा विषयजीर्णइहाऽऽदिभिः
सुखाऽऽमये अस्मिन् पृथिवीकायलोके विषयभूते पृथिवीकायं
नानाविधैरुपायैः परितापयन्ति परि-समंतात्तापयन्ति पीड-
यन्तीति सूत्रार्थः ।

ननु चैकंद्वयताविशेषाऽवस्थिता पृथिवीति शक्यं

प्रतिपत्तुं, न पुनरसंख्येयजीवसंख्यातरूपेत्ये-

तर्पारहर्तुकाम आह-

संति पाणा पुढो सिया लज्जमाणा पुढो पास अणगारा
मोनि एगे पव्वमाणा जमिणं विरुवरुवेहिं सत्थेहिं
पुढविकम्मसमारभेण पुढविसत्थं समारभेमाणा अणेगरुवे
पाणे विहिंसइ ॥

सन्ति विद्यन्ते प्राणाः सत्त्वाः पृथग् पृथग्भावेनाङ्गुलासं-
ख्येयभागस्वदेहावगाहनया पृथिव्याऽऽधिताः, सित्ता वा सं-
वन्ता इत्यर्थः, अनेनैतत् कथयति-नैकदेवता पृथिव्यपि तु प्र-
त्येकशरीरपृथिवीकायाऽऽत्मिकेति, तदेवं संवेतनत्वमनेकजी-
वाधिष्ठितत्वं च पृथिव्या आविष्कृतं भवतीति । एतच्च ज्ञा-
त्वा तदारम्भनिवृत्तान् दर्शयितुमाह-(लज्जमाना पुढो पास
सि) लज्जा द्विविधा-लौकिकी, लोकोत्तरा च । तत्र लौकि-
की स्नुषासुभटाऽऽदेः श्वशुरसंप्रामादिवया, लोकोत्तरा स-
प्तदशप्रकारः संयमः । तदुक्तम्-“ लज्जा दया संजम बंध-
रं । ” इत्यादि । लज्जमानाः संयमानुष्ठानपराः, यदि वा-
पृथिवीकायसमारम्भरूपादसंयमानुष्ठानाल्लज्जमानाः पृथगि-
ति प्रत्यक्षज्ञानिनः परांशज्ञानिनश्च, अतस्तान् लज्ज-
मानान् पश्येत्यनेन शिष्यस्य कुशलानुष्ठानप्रवृत्तिविषयः
प्रदर्शितो भवतीति । कुनीर्धिकास्त्वन्यथावादिनोऽन्यथा-
कारिण इति दर्शयितुमाह-(अणगारा इत्यादि) न विद्यते
अगारं-गृहमेवमित्यनगारा-यतयः स्मो वयमित्येवं प्रकर्म-
ण वदन्तः प्रवदन्त इति, एके शाक्यादयां प्राह्यास्ते च
वयमेव जन्तुरक्षणपराः क्षपितकपायाज्ञानतिमिरा इति ।
एवमादिप्रतिज्ञामात्रमनर्थकमारटन्ति, यथा कश्चिद्व्यन्तशु-
चिर्बोद्धव्यतुःषड्विष्टिकास्नायी गोशयस्याशुचितया परित्या-
गं विधाय पुनः कर्मकरवाक्याच्चर्माऽस्थिपिशितस्नाय्वादे-
र्यथास्वमुपयोगार्थं सकृद्रुद्रं कारितवान्, तथा च तेन शुच्य-
भिमानमुद्बुद्धताऽपि किं तस्य परित्यक्तमेवमेतैःपि शाक्याऽऽ-
दयोऽनगारबादमुद्बुद्धन्ति, न खानगारगुणेषु मनागपि प्रव-
र्तन्ते, न च गृहस्थचर्या मनागप्यनिलङ्घयन्ति इति दर्शय-
ति-यद्यस्मादिदमिति सर्वजनप्रत्यक्षं पृथिवीकायं विरूपरू-
पैर्नानाप्रकारैः शलैर्दलकुडालखनित्राऽऽदिभिः पृथिव्याभ्रं
कर्म-क्रियां समारम्भमाणा विहिंसन्ति, तथाऽनेन च पृथिवी-
कायसमारम्भेण पृथिवीशस्त्वं समारम्भमाणा व्यापारयन् पृ-
थिवीकायं नानाविधैः शलैः व्यापादयन्नेकरूपान्, तदाभि-
तानुदकवनस्पतः गदीन् विविधं द्विनस्ति, नानाविधेरुपायैर्व्या-
पादयतीत्यर्थः ।

एवं शाक्याऽऽदीनां पार्थिवजन्तुवैरिणामयन्तित्वं प्रतिपाद्य
साम्प्रतं सुखाभिलाषितया कृतकारितानुमतिभिर्मनोवाक्याय-
लक्षणां प्रवृत्तिं दर्शयितुमाह-

तत्थ खलु भगवया परिष्ठा पवेइया, इमस्स चेव जी-
वियस्स परिवंदस्समाणणूयणाए जाइमरणमोयणाए दु-
क्खपडिघायहेउं से सयमेव पुढविसत्थं समारंभइ, अणेहिं वा
पुढविसत्थं समारंभावेइ, अणे वा पुढविसत्थं समारंभते
समणुजाणइ (१५ सूत्र) ।

तत्र पृथिवीकायसमारम्भे, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, भग-
वता श्रीवर्द्धमानस्वामिना परिज्ञानं परिज्ञा, सा प्रवेदितेति ।
इदमुक्तं भवति-भगवतेदमाख्यातम्-यथैभिर्वक्ष्यमाणैः कार-
णैः कृतकारितानुमतिभिः सुखैषिणः पृथिवीकायं समारम्भन्ते,
तानि चामूनि-अस्यैव जीवितस्य परिपेलवस्य परिवर्द्धन-
माननपूजनार्थं, तथा जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं
च खलुखलिलप्सुर्दुःखद्विद स्वयमात्मनैव पृथिवीशस्त्वं समार-
भते, तथाऽन्यैश्च पृथिवीशस्त्वं समारम्भवति, पृथिवीशस्त्वं

समारम्भमाणानन्यांश्च स एव समनुजानीते, एवमतीताना-
गताभ्यां मनोवाक्यायकर्मभिरायाजनीयम् ।

तदेवं प्रवृत्तमनेर्यङ्गवति तद्दर्शयितुमाह-

तं से अहिआए तं से अबोहीए से तं संबुज्झमाणे आ-
याणीयं समुट्ठाय सोळा खलु भगवओ अणगाराणं इह-
मेगेसि खातं भवति-एस खलु गंये एस खलु मोहे एस
खलु मारे एस खलु शरणे इत्थं गट्ठिए लोए जमिणं
विरुवरुवेहिं सत्थेहिं पुढविकम्मसमारंभेण पुढविसत्थं स-
मारंभमाणे अणे अणेगरुवे पाणे विहिंसइ, से वेमि अप्पेगे
अंधमग्गे अप्पेगे अंधमग्गे अप्पेगे पायमग्गे अप्पेगे पा-
यमग्गे अप्पेगे गुप्फमग्गे अप्पेगे गुप्फमग्गे अप्पेगे जंघम-
ग्गे २ अप्पेगे जाणुमग्गे २ अप्पेगे ऊरुमग्गे २ अप्पेगे
कटिमग्गे २ अप्पेगे णामिमग्गे २ अप्पेगे उदरमग्गे २
अप्पेगे पासमग्गे २ अप्पेगे पिट्ठिमग्गे २ अप्पेगे उरमग्गे
२ अप्पेगे हिययमग्गे २ अप्पेगे थणमग्गे २ अप्पेगे खं-
धमग्गे २ अप्पेगे वाहुमग्गे २ अप्पेगे इत्थमग्गे २ अप्पे-
गे अंगुलिमग्गे २ अप्पेगे शहमग्गे २ अप्पेगे गीवगग्गे २
अप्पेगे हणुमग्गे २ अप्पेगे होट्टमग्गे २ अप्पेगे दंतमग्गे
२ अप्पेगे जिब्भमग्गे २ अप्पेगे तालुमग्गे २ अप्पेगे ग-
लमग्गे २ अप्पेगे गंडमग्गे २ अप्पेगे कसमग्गे २ अ-
प्पेगे शासमग्गे २ अप्पेगे अच्छिमग्गे २ अप्पेगे भसुह-
मग्गे २ अप्पेगे णिडालमग्गे २ अप्पेगे सीसमग्गे २ अ-
प्पेगे संपसारग, अप्पेगे उद्वए, इत्थं सत्थं समारंभमा-
णस्स इत्थे आरंभा अपरिमाता भवति (१६ सूत्र)

(तं से अहियाए तं से अबोहीए) तत् पृथिवीकायसमार-
म्भणं (से) तस्य कृतकारितानुमतिभिः पृथ्वीशस्त्वं समार-
म्भमाणस्याऽऽगामिनि काले अहिताय भवति, तदेव चाबाधि-
लाभयेति, न हि प्राणिगणोपमर्दनप्रवृत्तानामणीयसाऽपि हि-
तेनाऽऽयत्यां यांगो भवतीत्युक्तं भवति, यः पुनर्भगवतः स-
काशासच्छिद्यमानगारेभ्यो वा विज्ञाय पृथ्वीसमारम्भं पापा-
ऽऽत्मकं भावयति स एवं मन्यत इत्याह-(' से तमित्यादि)
' सः ' ज्ञातपृथ्वीजीवत्वेन ' विदितपरमार्थः ' तं ' पृथ्वीश-
स्त्वसमारम्भमहितं सम्यगवबुध्यमानः ' आदानीयं ' प्राह्यं
सम्यग्दर्शनाऽऽदि सम्यगुत्थाय-अभ्युपगम्य, केन प्रत्ययेनेति
दर्शयति-' भुत्वा ' अवगम्य साक्षाद्भगवताऽनगाराणां वा
समीपं, ततः ' इह ' मनुष्यजन्मनि ' एकेषां ' प्रतिबुद्धतत्वा-
नां साधूनां ज्ञातं भवतीति, यत् ज्ञातं भवति तद्दर्शयितुमाह-
(एतस्यादि) एष पृथ्वीशस्त्वसमारम्भः, खलुरवधारणे,
कारणे कार्योपचारं कृत्वा ' नइवलौदकं पादरोगः ' इति
म्यायेनैव एव ग्रन्थः-अष्टप्रकारकर्मबन्धः, तथैव एव पृथ्वी-
समारम्भो मोहहेतुत्वामोहः-कर्मबन्धविशेषो दर्शनचारित्र-
भेदोऽपि श्रुतिविधिः, तथैव एव मरणहेतुत्वामारः-आयु-
ष्कर्मक्षयलक्षणः, तथैव एव नरकहेतुत्वाभारकः-सीमन्तका-
ऽऽविर्भूमागः, अनेन चासातावेदनीयमुपासं भवति, कथं पुन-

रेकप्राणिव्यापादनप्रवृत्तावयविधकर्मबन्धं करांतीति, उच्यते-
मार्यमाणजन्तुज्ञानावरोधित्वान् ज्ञानाऽऽवरणीयं बध्नात्येवम-
न्यत्राप्यायोजनीयमिति, अन्यदापि तेषां ज्ञातं भवतीति दर्शयि-
तुमाह—(इहान्धमित्यादि) इत्येवमर्थम् आहारभूषणोपकरणार्थं
तथा परिवन्दनमाननपूजनार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं च 'गृहो'
मूर्छितो 'लोकः' प्राणिगणः, एवंविधेऽप्यतिदुर्गतिनिचयवि-
पाकफले पृथ्वीकायसमारम्भे अज्ञानवशान्मूर्च्छितस्त्वेतद्वि-
धस्त इति दर्शयति—'यद्' यस्माद् 'इमं' पृथ्वीकायं विरूपरूपैः
शस्त्रैः पृथिवीकर्म समारम्भाख्यो हिनस्ति, पृथिवीकायस-
मारम्भेण च पृथिव्येव शस्त्रं स्वकायाऽऽदिः पृथिव्या वा श-
स्त्रं हलकुहास्ताऽऽदि तत्समारम्भे, पृथिवीशस्त्रं समारम्भाण-
श्चान्याननेकरूपान् 'प्राणिनां' द्वीन्द्रियाऽऽदीन्विधेः हिन-
स्तीति । स्यादारेका, ये हि न पश्यन्ति न शृण्वन्ति न जि-
घ्रन्ति न गच्छन्ति कथं पुनस्ते वेदनामनुभवन्तीति प्रही-
तव्यम्?, अमुप्यर्थस्य प्रसिद्धये दृष्टान्तमाह—(सं वेमी-
त्यादि) सोऽहं पृष्टा भवता पृथिवीकायवेदनां ब्रवीमि,
अथवा—'सं' इति तच्छब्दार्थे वर्तते, यत्त्वया पृष्टस्तदहं
ब्रवीमि, अपिशब्दो यथानामशब्दार्थे, यथा नाम कश्चित्ज्ञा-
त्यग्नौ बधिरौ मूकः कुट्टो परगुः अनभिनिर्वृत्तप्राणायाम-
वयवविभागो मृगापुत्रवत् पूर्वकृताशुभकर्मोदयादिताहित-
प्रातिपरिहारविमुखोऽतिकरुणः दशां प्राप्तः, तमेवंविधम-
न्धाऽऽदिगुणोपेतं कश्चित्कुन्ताप्रेण (अन्धं इति) आभिन्धा-
त् तथाऽपरः कश्चिदन्धमाच्छिन्धात्, स च भिद्यमानाऽऽद्य-
वस्थायां न पश्यति न शृणोति मूकत्वाच्चौरारटीति, किमेता-
वता तस्य वेदनाऽभाषो जीवाऽभाषो वा शक्यो विज्ञातुम्?,
एवं पृथिवीजीवा अप्यन्धकृतेतना जात्यन्धवधिरमूकपङ्गु-
दिगुणोपेतपुरुषवदिति, यथा वा पञ्चेन्द्रियाणां परिस्पष्टचेतना-
नाम् (अप्येगे पायमग्ने इति) यथा नाम कश्चित्पा-
दभिन्धादाच्छिन्धाद्वेत्येवं गुल्फाऽऽदिष्वप्यायोजनीयमिति
दर्शयति, एवं जह्वाजानूदकटीनाभ्युदरपार्श्वपृष्ठोरोहृदय-
स्तनस्कन्धबाहुहस्ताङ्गुलिनखप्रीवाहनुकौष्ठदन्तजिह्वातालु-
गलगण्डकर्णनासिकाऽक्षिभ्रूललाटशिरःप्रभृतिष्ववयवेषु भि-
द्यमानेषु क्षिप्रमानेषु वा वेदनोत्पत्तिर्लक्ष्यते, एवमेवामुक्तदमो-
हाज्ञानभाजां सत्यानन्दार्थोदयादव्यक्तचेतनानामव्यक्तैव वेद-
ना भवतीति ग्राह्यम् । अत्रैव दृष्टान्तान्तरं दर्शयितुमाह—
(अप्येगे संपमारप अप्येगे उहवप) यथा नाम कश्चित् 'सम'
एकीभावेन प्रकर्षेण प्राणानां मारणम्-अव्यक्त्वाऽऽपादनं
कस्यचित् कुर्यात्, मूर्च्छामापादयेदित्यर्थः, तथाऽवस्थं च
यथा नाम कश्चिदपद्रापयेत् प्राणभ्यां व्यपरोपयेत् न चासौ
तां वेदनां स्फुटमनुभवति, अस्ति चाव्यक्ता तस्याऽसौ वे-
दनेति, एवं पृथिवीजीवानामपि द्रष्टव्यमिति ।

पृथिवीकायिकानां जीवत्वं प्रमाद्य तथा नानाविधशस्त्र-
संपाते वेदनां चाऽऽविर्भाव्य अधुना तद्वधे बन्धं
दर्शयितुमाह—

एतत् सत्प्रं असमारम्भाणस्स इष्यते आरंभा परि-
ष्ठाता भवति, तं परिष्ठाय मेहावी नेव सयं पुढविसत्थं
समारंभेजा, येवऽस्येहिं पुढविसत्थं समारंभावेजा, येवऽस्ये
पुढविसत्थं समारंभेते समणुजायेजा, जस्सेते पुढविकम्म

समारंभा परिष्ठाता भवति से हु सुखी परिष्ठातकम्मे सि
वेमि (१७ सूत्र०) ।

अत्र पृथिवीकाये शस्त्रं द्रव्यभावभिन्नं, तत्र द्रव्यशस्त्रं
स्वकायपरकायोभयरूपं, भावशस्त्रं त्वसंयमो दुःप्रतिहित-
मनावाकायलक्षणः, एतद् द्विविधमपि शस्त्रं समारम्भाणस्ये-
ति एते खननकृष्याद्यात्मकाः समारम्भाः बन्धहेतुत्वेनाप-
रिज्ञाता अविदिता भवन्ति, एतद्विपरीतस्य परिज्ञाता भ-
वन्तीति दर्शयितुमाह—(एतत्त्यादि) अत्र पृथिवीकाये द्वि-
विधमपि शस्त्रमसमारम्भाणस्याऽव्यापारयत इति, एते
प्रागुक्ताः कर्मसमारम्भाः परिज्ञाता विदिता भवन्ति, अनेन
च विरन्याधिकारः प्रतिपादितो भवतीति, तामेव विरीतं
स्वनामग्राहमाह—(तमित्यादि) नं पृथिवीकायसमारम्भं
बन्धं परिज्ञाय अन्तमारम्भे वा अबन्धमिति मेधावी कु-
शलः एतत् कुर्यादिति दर्शयति—नैव पृथिवीशस्त्रं द्रव्यभा-
वभिन्नं समारम्भेन, नापि तद्विषयोऽन्यैः समारम्भः का-
रयितव्यः, न चान्यान् पृथिवीशस्त्रं समारम्भाणान् स-
मनुजानीयान् इति । एवं मनावाककायकर्मभिर्गतीतानाग-
तकालयोरप्यायोजनीयम् इति, ततश्चैवं कृतनिवृत्तिरसौ
मुनिरिति व्यपदिश्यते, न शेष इति दर्शयन्नुपसंजिहीर्षु-
राह—(जस्सेत्यादि) यस्य विदितपृथिवीजीववेदनास्वरू-
पस्यैते पृथिवीविषयाः कर्मसमारम्भाः खननकृष्याद्यात्म-
काः कर्मबन्धहेतुत्वेन परिज्ञाता भवन्ति अपरिज्ञायां तथा
प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहिता भवन्ति, ह्रस्वधारणे, स
एव मुनिर्द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञातं कर्म-सावधानुष्ठा-
नमष्टप्रकारं वा कर्म येन न परिज्ञातकर्मा, नाऽपर शाक्या-
ऽऽदिः, ब्रवीमि पूर्ववदिति शस्त्रपरिज्ञायां द्वितीय उद्देशकः
समाप्तः । गतः पृथिव्युद्देशकः । आचा० १ भु० १ अ० २ उ० ।

सुस्तं—

जे भिक्खु पुढविकायस्स कलमायं वि समारंभइ, समारं-
भंते वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ एवं जाव वणप्फइकायस्स १२।
कलमायं सि स्तोकप्रमाणं, अहवा कलो सि चणञ्जा
तप्पमाणमे संपि जा विराहेति तस्स चउलहुं, आणा-
दिया य दांसा, एवं कटिणा उक्का ते तेउवाउपस-
यवणस्सतिसु दाव पुण आउक्काणं विदुमिन्तं. वाउक्काणं
कलमेत्तं कइं?, भवति—विन्धिपूरणो लब्धमिति ।

जे भिक्खु पुढविकायं, कलवंधनपमाणमेत्तमवी ।

आऊ तेऊ वाऊ, पत्तेयवणं विराहेजा ॥५८॥

कलधनं सि चणगं धनं. सेसं कंठं ।

जा एते काय विराधति—

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्त विराहणा तहा दुविहं ।

पावति जम्हा तेणं, एते उ पेद विवजेजा ॥५९॥

पुढवाऽऽविग्राहेतस्स संजमविराहणा । आहारे सि पंडु-
रोगाऽऽविसेभवे आणविराहणा, सेसं कंठं । सीसो पुच्छनि-
कलमेत्तहीणतरे विराधिते किं चउलहुं न भवति आणादिया
य दांसा ? ।

गुरु भणति—

कलमेत्तं चरिमे, एकस्मि वि घातियम्मि चउलहुगा ।

कलमेत्तं पुण जायइ, वणवज्जाणं असंखेहि ॥६०॥

निममित्तं नेमं प्रदर्शनमित्यर्थः । वणस्सइकायमेत्तं वज्जि-
त्ता सेसो गहियकायाणं असंखेज्जाणं जीवसरीराणं स-
मुदयसमितिसमागमेणं कलमेत्तं लब्धमिति ।

इमं वणस्सतिकाए सरीरप्पमाणं—

एगस्स अणेगा चेव, कलाउ हीणाहिगं पि तु तरुणं ।

जा ता अद्दामलगा, लहुगा दुगुणा ततो बुद्धी ॥ ६१ ॥

एगस्स पत्तयवणस्सतिकाइयस्स असंखेज्जाणं वा क-
लधज्जप्पमाणमेत्तं सरीरं भवति, कलमेत्ताओ हीणं अहियं
वा विराहेत्तस्स जाव अद्दामलगमेत्तं ताव चउलहुं, अ-
ओ परं दुगुणबुद्धीए जाव अदुवीसाहिपे से चरिमं अरुंते
अउगुणाऽऽदि नेयव्वं ।

कारणे विराहेज्जा-

वितियं पढमे वितिए, पंचमे अद्दाणकज्जमादीसु ।

गेलम्मादी तइए, चउत्थकाए य सेहादी ॥ ६२ ॥

वितियं अथवादपदं, पढमे स्ति पुढविकाए, वितिए वि आ-
उकाइए. पंचमम्मि स्ति वणस्सतिकाइए, एएसु तिसु काएसु
अद्दाणकज्जमादिया जे पेढवत्तिया कारणा ते इहं वट्टव्वा ।
तइए स्ति तेउकाए जे दीहगिलाणादिकारणा भणिया, चउ-
त्थे स्ति वाउकाइए जे सेहादिया कारणा भणिया ते इहं
वट्टव्वा । नि० चू० १२ उ० ।

संप्रति विनेयजनानुप्रहाय शेषवक्त्रव्यतासंग्रहार्थ-

मिदं संग्रहणीगाथाव्यमाह-

सरीरोगाहणसंघयण-संठाण कसाय होंति सप्पाओ ।

लेसिंदिय संघाए, सप्पी वेए य पज्जती ॥१॥

दिट्ठी दंसण नाणे, जोगुवओगे तहा किमाहारे ।

उववाय ठिई समुधा-ए चयण गइरामई चेव ॥२॥

प्रथमतः सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां शरीराणि वक्त्रव्यानि,
तदनन्तरमवगाहना, ततः संहननं, सहननानन्तरं संस्था-
नं, ततः कपायाः, ततः कति भवन्ति संज्ञा इति वक्त्र-
व्यं, ततो लेश्याः, तदनन्तरमिन्द्रियाणि, ततः संघाताः, ततः
किं संज्ञिनोऽसंज्ञिनो वा इति वक्त्रव्यम्, तदनन्तरं वेदो वक्त्र-
व्यः, ततः पर्याप्तयो यथा कति पर्याप्तयः सूक्ष्मपृथिवीकायि-
कानामित्यदि, पर्याप्तिसंग्रहणमुपलक्षणं, तेन तन्प्रतिपक्षभूता
अपर्याप्तयोऽपि वक्त्रव्या इति द्रष्टव्यम्, तदनन्तरं दृष्टिर्वक्तव्या,
ततो दर्शनं, तदनन्तरं ज्ञानं, ततो योगः, तत उपयोगः, तथा
किमाहारमाहारयन्ति सूक्ष्मपृथिवीकायिका इत्यादि वक्त्रव्यं,
तदनन्तरमुपपातः, ततः स्थितिः, ततः समुद्घातः समुद्घा-
तमधिकृत्य मरणं वक्त्रव्यमित्यर्थः, तदनन्तरं व्यथनं, ततो
गत्यागती इति सर्वसंख्यया त्रयोविंशतिर्हाराणि ।

शरीरद्वारव्याख्यानार्थमाह-

तेसि णं भंते ! जीवा णं कति सरीरया पप्पत्ता ? गोयमा !

तओ सरीरा पप्पत्ता । तं जहा-ओरालिण, तेयए, कम्मए ।

तेपां सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां णमिति वाक्यात्कारे, भवन्ति !
परमकल्याणयोगिन् ! कति शरीराणि प्रकृतानि ? (जी०) जी-
णि शरीराणि प्रकृतानि । इह शरीराणि पञ्च भवन्ति । तच्चथा-

औदारिकम्, वैक्रियम्, आहारकम्, तैजसम्, काम्मर्णं च । (जी०)
एतेषां पञ्चानां शरीराणां मध्ये यानि त्रीणि शरीराणि सू-
क्ष्मपृथिवीकायिकानां नानि नामग्राहमुपदर्शयति- (तं जहा-
ओरालियेत्यादि) वैक्रियाऽऽहारके तु तेषां न संभवः, स्वभा-
वत एव तद्विधिशून्यत्वात् । जी० १ प्रति० ।

के महालए णं भंते ! पुढवीसरीरे पप्पत्ते ? गोयमा ! अ-
णं ताणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे
सुहुमवाउसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमवाउसरीराणं जावइया
सरीरा से एगे सुहुमतेउसरीरे असंखेज्जाणं सुहुमतेउ-
काइयसरीराणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमआउसरीरे, अ-
संखेज्जाणं सुहुमआउकाइयसरीराणं जावइया सरीरा से
एगे सुहुमपुढवीसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमपुढवीकाइयाणं
जावइया सरीरा से एगे बादरे वाउसरीरे असंखे-
ज्जाणं बादरवाउकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे
बादरतेउसरीरे, असंखेज्जाणं बादरतेउकाइयाणं जावइ-
या सरीरा से एगे बादरआउसरीरे, असंखेज्जाणं बादर-
आउकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे बादरपुढवीसरीरे,
ए महालएणं गोयमा ! पुढवीसरीरे पप्पत्ते ।

भ० १६ श० ३ उ० ।

अधुनाऽवगाहनाद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा प-
प्पत्ता ? गोयमा ! जहक्केणं अंगुलासंखेज्जतिभागं, उक्कासेण
वि अंगुलअमंखेज्जभागं ।

सुगमम्, नश्चरं जघ्न्यपदोत्कृष्टपदयोस्तुल्यभूतावपि जघ-
न्यपदादुत्कृष्टं पदमधिकमवसातव्यम् । जी० १ प्रति० ।

प्रकारान्तरेण पृथिवीकायिकावगाहनाप्रमाणमाह-

पुढवीकाइयस्स णं भंते ! के महालया सरीरोगाहणा
पप्पत्ता ? गोयमा ! से जहाणामए रप्पो चाउरंतचक्कवट्टिस्स
वप्पगपेसिया तरुणी बलवं जुगवं जुवा अप्पायंका वप्पओ
जाव निपुणसिप्पोवगया णवरं चम्पेदुहणमुट्टियसमाइय-
णिचियगत्तकया न भवइ, सेसं तं चेव० जाव निपुण-
सिप्पोवगया तिक्काए वइरामईए सण्हकरणीए तिक्केणं
वइरामएणं बट्टा वरणं एगं महपुढवीकाइयं जतुगोला-
समाणं गहाय पडिसाहरिय पडिसाहरिय पडिसंखिय प-
डिसंखिय० जाव इणामेव स्ति कहु स्ति सत्तक्खुत्तो उ पीसे-
जा, तत्तए णं गोयमा ! अत्थेगइया पुढवीकाइया आलद्धा
अत्थेगइया णो आलद्धा अत्थेगइया संघट्टिया अत्थेगइया
णो संघट्टिया अत्थेगइया परियाविया अत्थेगइया णो प-
रियाविया अत्थेगइया उइविया अत्थेगइया णो उइविया
अत्थेगइया पिट्ठा अत्थेगइया णो पिट्ठा । पुढवीकाइयस्स
णं गोयमा ! ए महालिया सरीरोगाहणा पप्पत्ता ॥

(पुटवीत्यादि) (वल्लगपेसिय सि) चन्दनपेयिका तरु-
णीति प्रवर्द्धमानवयाः बलवती सामर्थ्यवती (जुगयं ति)
सुषमदुःखमाऽऽदिविशिष्टकालवती (जुवाणि सि) वयःप्राप्ता
(अप्पायंक सि) नीरोगा (वल्लगं सि) अनेनेदं सूचितम्
(धिरगहत्था दृढपाणिपार्यापद्वृत्तरोरुपरिणयेत्यादि) इह च व-
र्षके-“चम्मेदुदुहणा” इत्याद्यप्यधीतं तदिह न वाच्यम्, एतस्य
विशेषणस्य स्त्रिया असम्भवान् । अत एवाऽऽह-(चम्मेदुदुह-
णमुद्विगसमाहयनिचियगस्तकाया न भरण इति) । तत्र च च-
म्मेष्टकाऽऽदीनि व्यायामक्रियायामुपकरणानि तैः समाहृतानि
व्यायामप्रवृत्तावत एव निखितानि च घनीभूतानि गात्राग-
ङ्गानि यत्र स तथाविधः कायो यस्याः सा तथेति । (ति-
कखाए सि) । परुषायाम् । (बहरामए सि) वज्रमय्यां, सा
हि नीरन्धा काठना च भवति । (सरहकरणीए सि) रुदण-
नि चूर्णरूपाणि द्रव्याणि क्रियन्ते यस्यां सा रुदणकरणी प-
वणशिला, तस्याम् (बट्टावरणं ति) वर्त्तकवरण
लांष्टकप्रधानेन (पुटवीकाइयं ति) पृथिवीकायिकस-
मुदयम् । (जतुगोलासमाणं ति) डिम्बरूपक्रीडनकजतुगां-
लकप्रमाणं, नातिमहान्तमित्यर्थः (पडिमाहरिण्यादि)
इह प्रतिसंहरणं शिलायाः शिलापुत्रकाश्च संहृत्य पिण्डी-
करणं, प्रतिसंक्षेपणं तु शिलायाः पतनं. संरक्षणम् (अन्थे-
गइय सि) सन्त्येके कंचन (आलिङ्ग सि) आदिग्धाः शि-
लायां शिलापुत्रके च लग्नाः (संघट्टिय सि) संघर्षिताः ।
(परिताधिय सि) पीडिताः (उहविय सि) मारिताः, क-
थं यतः (पिट्ट सि) पिष्टाः (ए मडालिय सि) (एवं मह-
तीह सि) महति वाति सूक्ष्मेति भावः, यतो विशिष्टा-
यामपि पेषणस्यामग्न्यां केचिच्च पिष्टा नैव च क्षुमा अपी-
ति (अन्थेगइया संघट्टिय सि) । भ० १६ श० ३ उ० ।

संहननद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरा किंसंययणा पप्पत्ता ?।
गोयमा ! छेवट्टसंययणा पप्पत्ता ।

तेषां भदन्त ! जीवानां शरीरकाणि किंसंहननानि प्रकृता-
नि ?। संहननं नाम अस्थिनिचयरूपं, तच्च पांढा । जी० १
प्रति० । (संहननभेदान् ' संहनन ' शब्दे वक्ष्यामि)

संप्रतिसंस्थानद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरा किंसंठिया पप्पत्ता ?।
गोयमा ! मसूरचंदसंठिया पप्पत्ता ।

सुगमम् । नवरं (मसूरचंदसंठिया इति) मसूरकाऽऽख्यधा-
न्यविशेषस्य यत् चन्द्राऽऽकृतिं दलं स मसूरकचन्द्रस्तद्वत्
संस्थितानि । अत्रायं भावार्थः-इह जीवानां पदसंस्थानानि
समचतुरस्राऽऽदीनि वक्ष्यमाणलक्षणानि तेषामाधानि पञ्चसं-
हननानि मसूरचन्द्रकाऽऽकारेण संभयन्ति, तल्लक्षणयोगात् त-
द्दं मसूरचन्द्राऽऽकारं संस्थानं द्रुण्डं प्रतिपत्तव्यं, सर्वत्रासं-
स्थितत्वरूपस्य तल्लक्षणस्य योगात्, जीवानां संस्थानान्त-
राभावाच्च । आह च मूलटीकाकारः-संस्थानं मसूरचन्द्र-
कसंस्थितमपि द्रुण्डं सर्वत्रासंस्थितत्वेन तल्लक्षणयोगात्
जीवानां संस्थानान्तराभावाच्चेति । गतं संस्थानद्वारम् ।

अधुना, कषायद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति कसाया पप्पत्ता ?। गोयमा !

चत्तारि कसाया पप्पत्ता । तं जहा-कोहकसाते, माणकसाते,
मायाकसाते, लोभकसाए ।

तेषां भदन्त ! सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां कति कषायाः प्रकृ-
ताः ?। तत्र कषाया नाम कथ्यन्ते हिंस्यन्ते परस्परमास्मिन् प्रा-
णिन इति कपः संसारस्तमयन्ते गच्छन्त्यभिर्जन्तश्च इति
कषायाः क्रोधाऽऽद्यः परिणामविशेषाः । तथा चाऽऽह-(शां-
यमेत्यादि) सुगमं, नवरं क्रोधाऽऽप्रीतिपरीणामो, मानो गर्वप-
रिणामो, माया निकृतिरूपा, लोभो गार्ह्यलक्षणः । एते च
क्रोधाऽऽद्याऽऽमीषां मन्दपरिणामतयाऽनुपदर्शितबाह्यशरीर-
विकारा एवानाभोगतस्तथा तथा वाच्येण भवन्तः प्रतिप-
त्तव्याः । गतं कषायद्वारम् ।

संज्ञाद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सज्जाओ पप्पत्ताओ ?। गो-
यमा ! चत्तारि सज्जाओ पप्पत्ताओ । तं जहा-आहारसज्जा०
जाव परिग्गहसामा ।

सुगमम् । नवरं संज्ञानं संज्ञाः सा च द्विधा-ज्ञानरूपा, अनुभव-
रूपा च । तत्र ज्ञानरूपा मतिभुतावधिमन पर्यायकेवलभेदान्प-
ञ्चप्रकारा, तत्र केवलसंज्ञा क्षायिकी, शेषास्तु क्षायोपशमिकाः
अनुभवसंज्ञा स्वकृताऽऽसातवेदनीयाऽऽदिकर्मविपाकाद्यस-
मुत्थाः । इह प्रयोजनमनुभवसंज्ञया ज्ञानसंज्ञायास्तद्वारेण परि-
गृहीतत्वात्, तत्राऽऽहारसंज्ञानाम आहाराभिलाषः सुद्वेदनीय-
प्रभवः स्वस्वान्तपरिणामविशेषः, एव चासातवेदनीयाद्यादु-
पजायते । भयसंज्ञा भयवेदनीयाद्यजनितत्रासपरिणामरूपा,
परिग्रहसंज्ञा लाभविपाकाद्यसमुत्थमूर्द्धापरिणामरूपा मैथु-
नसंज्ञा वेदाद्यजनिता मैथुनाभिलाषः । एताश्चनक्रांऽपि मोह-
नीयाद्यप्रभवाः, एता अपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामव्यक्ता-
रूपाः प्रतिपत्तव्याः । गतं संज्ञाद्वारम् ।

अधुना लेश्याद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेसाओ पप्पत्ताओ ?। गोयमा !
तओ लेसाओ पप्पत्ताओ । तं जहा-कएहलेसा, नीललेसा,
काउलेसा ।

सुगमम् । नवरं लिख्यते श्लिष्यते आत्मा कर्मणा
सहाऽनयति लेश्या कृष्णाऽऽदिद्रव्यसाचिव्यादात्मनः शुभा-
शुभरूपः परिणामः । उक्तं च-“कृष्णाऽऽदिद्रव्यसाचिव्याम्,
परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः
प्रवर्तते ॥१॥” सा च पांढा । तद्यथा-कृष्णलेश्या १ नीललेश्या २
कापोतलेश्या ३ तेजोलेश्या ४ पद्मलेश्या ५ शुक्ललेश्या ६ आसां
च स्वरूपं जम्बूफलत्वादकषदपुरुषदृष्टान्तेनैवमवसेयम् ।

“पंथा उवगिग्गमट्ठा, कुप्पुगिस्सा अडविमज्झयारमिम् ।

जम्भूतरुस्स देट्ठा, परोप्पणं ते धिञ्चित्तेति ॥ १ ॥

निम्मूलत्वंघसाला, गोच्छं पक्के य सडियाइ ।

जह एणसिं भावा, तह लेसाओ वि नायव्वा ॥ २ ॥”

अमीषां च सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामतिसंस्क्रिष्टपरिणाम-
त्वाद्देवेभ्यः सूक्ष्मेभ्यऽनुत्पादाच्चाद्या एव तिष्ठः कृष्णनी-
लकापोतरूपा लेश्या न शेषा इति । गतं लेश्याद्वारम् ।

इदानीमिन्द्रियद्वारमाह-

तेसिं गं भंते ! जीवाणं कति इंदियाइं पञ्चत्ताइं ? गोयमा ! एगे फामिदियए पम्पत्ते ।

इन्द्रियं नाम-इदं परमेश्वर्यं, 'उदितः' इति नुम् । इन्द्रनादिन्द्र आत्मा सर्वोपलब्धिरूपपरमेश्वर्ययांगात्, तस्य लिङ्गं चिह्नम-विनाभावि इन्द्रियम् इन्द्रियमिति निपातनसूत्रादपानिष्पत्तिः । तत्पञ्चधा । तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियं, चक्षुरिन्द्रियं, घ्राणेन्द्रियं, रसेन्द्रियं, स्पर्शेन्द्रियं च । एकैकमपि द्विधा-द्रव्येन्द्रियम्, भावेन्द्रियं च । द्रव्येन्द्रियं द्विधा-निर्वृत्तिरूपम्, उपकरणरूपं च । निर्वृत्तिर्नाम प्रतिविशिष्टः संस्थानविशेषः । साऽपि द्विधा-वाह्या, अभ्यन्तरा च । तत्र बाह्या कर्षणपटिकाऽऽदिरूपा । सा च विविधा न प्रतिनियतरूपतया निर्देष्टुं शक्यते । (जी०) गायमेत्यादि सुगमम् । गतमिन्द्रियद्वारम् ।

अधुना समुद्रातद्वारम्-

तेसिं गं भंते ! जीवाणं कति समुद्राया पम्पत्ता ? गोयमा ! तओ समुद्राया पम्पत्ता । तं जहा-वेयणासमुद्राते, कसायसमुद्राए, मारणंतियसमुद्राते ।

अनंकसमुद्रातसंभव मूढमपृथिवीकायिकानां तान् पृच्छति-(तेसिं गं भंते ! इत्यादि) सुगमम् । नवरं वैक्रियाऽऽहारकतैजसकेवलिसमुद्राताभावे वैक्रियाऽऽदिलब्धभावात् । गत समुद्रातद्वारम् ।

संप्रति संज्ञिद्वारमाह-

ते गं भंते ! जीवा किं सञ्जी, असञ्जी ? गोयमा ! नो सञ्जी, असञ्जी ।

ते मूढमपृथिवीकायिकाः,णमिति वाक्यालंकारि,भदन्त ! जीवाः किं संज्ञिनोऽसंज्ञिनो वा,संज्ञानं संज्ञा भूतभवद्वाचिभाष-पर्यालंभनं,सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानभाज इत्यर्थः, यथोक्तमनोविज्ञानविकला असंज्ञिनः । अत्र भगवान्विवेचनमाह-गौतम ! नो संज्ञिनः, किं त्वऽसंज्ञिनः, विशिष्टमनोलब्धभावात्, हेतुवादापदेशनाऽपि न संज्ञिनोऽभिसंधारणपूर्विकायाः कणशंकरभावात्, इहामंज्ञिन इत्येव सिद्धे नोसंज्ञिन इति प्रतिषेधः, प्रतिषेधप्रधानो विधिरयमिति ज्ञापनार्थं प्रतिपाद्यस्य प्रकृतिसावयत्वादिति । गतं संज्ञिद्वारम् ।

वेदद्वारमाह-

ते गं भंते ! जीवा किं इत्थिवेयया, पुरिसवेयया, नपुंसगवेयया ? गोयमा ! नो इत्थिवेयया, णो पुरिसवेयया, नपुंसगवेयया ॥

(इत्थिवेयया इति) स्त्रिया वेदो येषां ते स्त्रीवेदकाः, एवं पुंस्त्ववेदका नपुंसकवेदका इत्यपि भावनीयम्, तत्र स्त्रियाः पुंस्यभिलाषः स्त्रीवेदः, पुंसः स्त्रियामभिलाषः पुंवेदः, उभयोरप्यभिलाषो नपुंसकवेदः । भगवानाह-गौतम ! न स्त्रीवेदकाः, न पुंस्त्ववेदकाः, नपुंसकवेदकाः संसृष्टिमुखात् । " नारक-संसृष्टिमा नपुंसकाः " इति भगवद्वचनम् ।

पर्याप्तद्वारमाह-

तेसिं गं भंते ! जीवाणं कइ पज्जतीओ पम्पत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि पज्जतीओ पम्पत्ताओ । तं जहा-आहारपज्जती, सरीरपज्जती, इंदियपज्जती, आणापाणुपज्जती ॥

" तेसिं गं भंते ! " इत्यादि सुगमम् ।

पर्याप्तप्रतिपक्षा अपर्याप्तस्ततिभिरुपलक्षणार्थमाह-

तेसिं गं भंते ! जीवाणं कति अपज्जतीओ पम्पत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि अपज्जतीओ पम्पत्ताओ । तं जहा-आहारपज्जती ० जाव आणापाणुअपज्जती ।

(तेसिं गं भंते ! इत्यादि) पाठसिद्धम्, नवरं चतस्रोऽप्यपर्याप्तयः करणापेक्षया द्रष्टव्याः । लब्धपक्षया त्वैव प्राणापानपर्याप्तियस्माद्वचमागम इह लब्धऽपर्याप्तका अपि नियमादाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिसमाप्तावेव म्रियन्ते, नार्वाक, यत् आगामिभवाऽऽयुर्बद्धा म्रियन्ते सर्व एव देहिनः, तच्चाऽऽहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तानामेव बन्धमायान्तीति ॥

सम्प्रति दृष्टिमाह-

ते गं भंते ! जीवा किं सम्महिटी, मिच्छादिटी, सम्मामिच्छादिटी ? गोयमा ! णो सम्महिटी, मिच्छादिटी, णो सम्मामिच्छादिटी ॥

(तेसिं गं इत्यादि) सुगमम्, नवरं सम्यग् अभिपरीता दृष्टिर्जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्वेषां ते सम्यग्दृष्टयः, मिथ्या विपर्यस्ता दृष्टियेषां भस्तिनद्वत्पूरपुरुषस्य सिन्ने पीतप्रतिपत्तिवत् ते मिथ्यादृष्टयः, एकान्तसम्यगरूपमिथ्यारूपप्रतिपत्तिविकला सम्यग्मिथ्यादृष्टयः । निर्वचनसूत्रम्-(गायमेत्यादि) सुगमम् । नवरं सम्यग्दृष्टित्वप्रतिषेधः सास्वादनसम्यक्त्वस्यापि तेषामसंभवात्, सास्वादनसम्यक्त्ववतां तन्मध्ये उत्पादाभावात्, ते ह्यतिसंज्ञिप्रपणामाः सास्वादनसम्यक्त्वपरिणामस्तु मनाक् शुभ इति तन्मध्ये सास्वादनसम्यक्त्ववतामुत्पादाभावः, अत एव सदा संज्ञिप्रपणामन्वात्तेषां सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वपरिणामोऽपि न भवति, नाऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सन् तन्मध्ये उत्पद्यते " न सम्ममिच्छां कुणह कालं " इति वचनान् । गतं दृष्टिद्वारम् ।

अधुना दर्शनद्वारम्-

ते गं भंते ! जीवा किं चक्खुदंसणी, अचक्खुदंसणी, ओहिदंसणी, केवलदंसणी ? गोयमा ! नो चक्खुदंसणी, अचक्खुदंसणी, नो ओहिदंसणी, नो केवलदंसणी ।

दर्शनं नाम सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि सामान्याद्यबोधस्तदनुद्धा । तद्यथा-चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनम्, अवधिदर्शनं, केवलदर्शनं च । तत्र सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि चक्षुषा दर्शनं रूपसामान्यपरिच्छेदश्चक्षुर्दर्शनम्, अचक्षुषा चक्षुर्वैजशेन्द्रियमनोभिः दर्शनम् अचक्षुर्दर्शनम्, अवधेरव दर्शनं रूपिसामान्यग्रहणम् अवधिदर्शनं, केवलमेव दर्शनं सकलजगद्वाविवस्तुसामान्यपरिच्छेदस्वरूपं केवलदर्शनं, तत्र किमेषां दर्शनमिति जिज्ञासुः पृच्छति-(ते गं भंते ! इत्यादि) पाठसिद्धम् । नवरमचक्षुर्दर्शनिदं स्पर्शेन्द्रियापेक्षया शेषदर्शनप्रतिषेधः सुज्ञातः । गतं दर्शनद्वारम् ।

ज्ञानद्वारमाह-

ते गं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ? गोयमा ! नो-नाणी अन्नाणी नियमा दुअन्नाणी । तं जहा-मति-अन्नाणी य, सुयअन्नाणी य ॥

अज्ञानित्वं मिथ्यादृष्टिवात्, तदपि चाज्ञानित्वं मत्तज्ज्ञानश्रु-
ताज्ञानापेक्षया । तथा चाऽऽह—(नियमा दुःखसाक्षात्कारादि) पाठ-
सिद्धं, नवरं तदपि मत्तज्ज्ञानं भूताज्ञानं च शेषजीवबाधराऽऽ-
दिराश्रयपेक्षयाऽऽत्यन्तमलरीयः प्रतिपत्तव्यम् । यत उक्तम्—

“ सर्वनिष्ठो जीवः स्य दृष्ट उपयोग एव धीरेण ।
सूक्ष्मनिगोदापर्या-सानां स च भवति विज्ञेयः ॥ १ ॥
तस्मात् प्रभृति ज्ञानविदु-खिर्दृष्टा जिनेन जीवानाम् ।
तन्निमित्तैः करणैः, कायेन्द्रियवाङ्मनोहृग्भिः ॥ २ ॥ ”

योगद्वारमाह—

ते शं भंते ! जीवा किं मणजोगी वडजोगी कायजोगी ?
गोयमा ! नो मणजोगी, नो वडजोगी, कायजोगी ॥
पाठसिद्धम् । गतं योगद्वारम् ।

अधुनोपयोगद्वारम्—

ते शं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता, अणागारोवउत्ता ?
गोयमा ! सागारोवउत्ता वि, अणागारोवउत्ता वि ।

अधुनोपयोगो द्विविधः—साकारोऽनाकारश्च । तत्राऽऽकारः प्रति-
चस्तु प्रतिनियतो प्रहणपरिणामः, “ आकारो उ विसेसो ”
इति ध्वनात् । सह आकारो यस्य येन वा स साकारो ज्ञानप-
ञ्चकमज्ञानत्रिकम्, यथोक्ताऽऽकारविकलोऽनाकारः, स चतुर्वर्श-
नाऽऽदिको दर्शनवस्तुद्वयाऽऽत्मकः । उक्तं च—“ ज्ञानाज्ञाने पञ्च,
त्रिविकल्पे सोऽप्यथा तु साकारः । चतुरऽचतुरवधिके—चलद-
विषयस्त्वऽनाकारः ॥ १ ॥ ” तत्र क एवमुपयोग इति जिज्ञा-
सुः शृच्छति—(ते शं भंते ! इत्यादि) निगदसिद्धं, नवरं साका-
रोपयोगोपयुक्ता मत्तज्ज्ञानश्रुताज्ञानोपयोगापेक्षया अनाकारो-
पयोगोपयुक्ता असंख्यातप्रदेशाऽऽत्मका अवचुर्दर्शनोपयोगा-
पेक्षया इति ।

साम्प्रतमाहारद्वारमाह—

ते शं भंते ! जीवा किमाहारमाहारंति ? गोयमा ! दव्व-
ओ अणंतपदेसियाई दव्वाइ, खेततो असंखेअपदेसोगाढाई,
कालओ अणयरसमयडितीयाई, भावओ वसुधंताई गंधमं-
ताई रसमंताई फासमंताई ।

सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, णमिति वाक्यालंकारे । (भंते ! जीवा
किमाहारंति) भदन्त ! ते जीवाः किमाहारमाहारयन्ति ? भग-
वानाह—गीतम् । द्रव्यतो द्रव्यस्वरूपपर्यालोचनायाम् अनन्त-
प्रादेशिकानि द्रव्याणि अन्यथा प्रहणासंभवात्, न हि संख्यात-
प्रदेशाऽऽत्मका असंख्यातप्रदेशाऽऽत्मका वा स्कन्धा जीवस्य
प्रहणप्रायोग्या भवन्ति, क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि,
कालतोऽन्यतरस्थितिकानि जघन्यस्थितिकानि, मध्यम-
स्थितिकानि उत्कृष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः । स्थि-
तिरिहाऽऽहारयोग्यस्कन्धपरिणामत्वे भावस्थानं प्रत्येतव्य-
माह मूलटीकाकारः—कालतोऽन्यतरस्थितीनि तज्जावाव-
स्थानेन जघन्याऽऽदिरूपां स्थितिमधिकृत्येति भावतो वर्णव-
न्ति गन्धवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति, प्रतिपरमाण्वैकैकव-
र्णगन्धरसस्पर्शमाधात् । जी० १ प्रति० । भ० ।

जाई भावओ वसुधंताई आहारंति ताई किं ए-

गवभाई आहारंति, दुवभाई आहारंति, तउवभाई
आहारंति, चउवभाई आहारंति पंचवभाई आहा-
रंति ? गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च तेगवभाई पि
दुवभाई पि तिवभाई पि चउवभाई पि पंचवभाई पि
आहारंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कालाई पि आहारंति०
जाव सुकिलाई पि आहारंति । जाई वम्मओ कालाई पि
आहारंति ताई किं एगगुणकालाई पि आहारंति० जाव
अणंतगुणकालाई आहारंति ? गोयमा ! एगगुणकालाई पि
आहारंति० जाव अणंतगुणकालाई पि आहारंति, एवं०
जाव सुकिलाई । जाई भावतो गंधमंताई आहारंति ताई
किं एगगंधाई आहारंति दुगंधाई आहारंति ? गोयमा !
ठाणमग्गणं पडुच्च एगगंधाई पि आहारंति दुगंधाई पि आ-
हारंति, विहाणमग्गणं पडुच्च सुग्भिगंधाई पि आहारंति
दुग्भिगंधाई आहारंति । जाई गंधओ सुग्भिगंधाई आहारंति
ताई किं एगगुणसुग्भिगंधाई आहारंति० जाव अणंतगु-
णसुग्भिगंधाई आहारंति ? गोयमा ! एगगुणसुग्भिगंधाई पि
आहारंति० जाव अणंतगुणसुग्भिगंधाई पि आहारंति, एवं
दुग्भिगंधाई पि रसा जहा वम्मा । जाई भावतो फासमं-
ताई आहारंति ताई किं एगफासाई आहारंति० जाव
अट्टफासाई आहारंति ? गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च नो
एगफासाई आहारंति नो दोफासाई आहारंति नो ति-
फासाई आहारंति, चउफासाई आहारंति, पंचफासाई पि
० जाव अट्टफासाई पि आहारंति, विहाणमग्गणं पडुच्च
कक्खडाई पि आहारंति० जाव लुक्खाई पि आहारंति । जाई
फासतो कक्खडाई पि आहारंति ताई किं एगगुणकक्ख-
डाई पि आहारंति० जाव अणंतगुणकक्खडाई आहा-
रंति ? गोयमा ! एगगुणकक्खडाई पि आहारंति०
जाव अणंतगुणकक्खडाई पि आहारंति, एवं० जाव
लुक्खा नेयव्वा ।

प्रअसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—(गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च
सि) तिष्ठन्ति विंशथा अस्मिन्निति स्थानं सामान्यम् एकवर्णं
द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गणमन्वेषणं तत् प्र-
तीत्य, सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः । एकवर्णान्यपि
द्विवर्णान्यपीत्यादि सुगमं, नवरं तेषामनन्तप्रदेशिकानां
स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहारनयमतापे-
क्षया, निश्चयनयमतापेक्षया त्वनन्तप्रादेशिकः स्कन्धोऽ-
लपीयानपि पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः । (विहाणमग्गणं
पडुच्चेत्यादि) विधिक्रमितरव्यवच्छिन्नं, धानं पोषणं स्वरू-
पस्य यत्तत् प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्य विधानं विंश-
वर्ण्यो नील इत्यादि प्रतिनियतो वर्णविशेष इति यावत्,
तस्य मार्गणं तत् प्रतीत्य कालवर्णान्यव्याहारयन्तीत्यादि
सुगमं, नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यम्, निश्चयतः पुन-
रवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव । (जाई वसुधो कालवभाई इत्या-

दि) सुगमम् । यावत्-(अनन्तगुणसुकिलां पि आहारैति) एवं गन्धरसस्पर्शविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि ।

जाइं भंते ! अणंतगुणलुक्खाइं आहारैति ताइं भंते ! किं पुढां आहारैति, अपुढां आहारैति ? गोयमा ! पुढां आहारैति, नो अपुढां आहारैति । ताइं भंते ! किं ओगाढां आहारैति, अणोगाढां आहारैति ? गोयमा ! ओगाढां आहारैति, नो अणोगाढां आहारैति । ताइं भंते ! किमणंतरोगाढां आहारैति, परंपरोगाढां आहारैति ? गोयमा ! अणंतरोगाढां आहारैति, नो परंपरोगाढां आहारैति ।

(जाइं भंते ! अणंतगुणलुक्खाइं इत्यादि) यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूपाणि, उपलक्षणमेतत् एकगुणकालाऽऽतीत्यपि आहारयन्ति, तानि स्पृष्टानि अतमप्रदेशस्पर्शविषयाण्यहारायन्ति, उतास्पृष्टानि । भगवानाह स्पृष्टानि, नो अस्पृष्टानि; तमाऽतमप्रदेशैः संस्पर्शतमाऽतमप्रदेशाऽवगाढस्पर्शबहिरपि संभवति । ततः प्रश्नयति-(जाइं भंते ! इत्यादि) यानि भदन्त ! स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किमवगाढानि अतमप्रदेशैः सह एकलेशावस्थापानि, उत अनवगाढानि अतमप्रदेशावगाढाऽवगाहनक्षेत्राद् बहिरवस्थितानि ? भगवानाह-गौतम ! अवगाढान्याहारयन्ति नाऽनवगाढानि । यानि भदन्त ! अवगाढान्याहारयन्ति, तानि किमनन्तरावगाढानि । किमुक्तं भवति ?-येष्वतमप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैरातमप्रदेशैस्तान्येवाहारयन्ति, उत परम्परावगाढानि एकद्विज्याघातमप्रदेशव्यवहितानि ? भगवानाह-गौतम ! अनन्तरावगाढानि, न परम्परावगाढानि ।

ताइं भंते ! किं अणूं आहारैति, बायरां आहारैति ? गोयमा ! अणूं पि आहारैति, बायरां पि आहारैति ।

यानि भदन्त ! अनन्तरावगाढान्याहारयन्ति, तानि भदन्त ! अनन्तप्रदेशिकानि द्रव्याणि किमणूनि स्तोकाऽन्याहारयन्ति, उत बायराणि प्रभूतप्रदेशोपवितानि ? भगवानाह-अणून्पि आहारयन्ति, बायराण्यपि आहारयन्ति, इहाणुत्सबादरत्वं तेषामेवाऽऽहारयाग्यानां स्कन्वानां प्रवेशस्तोकत्वबाहुल्यापेक्षया प्रज्ञापनामूलटीकाकारेणाऽपि व्याख्याते, इतोऽस्माभिरपि तथैवाभिहिते ।

ताइं भंते ! किं उडुं आहारैति, अहे आहारैति, निरियं आहारैति ? गोयमा ! उडुं पि आहारैति, अहे वि आहारैति, निरियं पि आहारैति ।

भदन्त ! यानि अणूःपि आहारयन्ति तानि किमुर्द्धप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति, अधोस्तिर्यग्वा ? इहांधोऽधोस्तिर्यक्त्वं यावति क्षेत्रे सूक्ष्मपृथिवीकायिकोऽवगाढस्तावत्येव क्षेत्रे तदपेक्षया परिभावेनीयम् ? भगवानाह-ऊर्द्धमप्याहारयन्ति ऊर्द्धप्रदेशावगाढान्यप्याहारयन्ति, एवमधोऽपि, तिर्यगापि ।

ताइं भंते ! किं आदिं आहारैति, मज्झे आहारैति, पञ्चवसाणे आहारैति ? गोयमा ! आदिं पि आहारैति, मज्झे वि आहारैति, पञ्चवसाणे वि आहारैति ।

यानि भदन्त ! ऊर्द्धमप्याहारयन्ति, अधोऽप्याहारयन्ति, ति-

र्यगप्याहारयन्ति, तानि किमादावाहारयन्ति, मध्ये वाऽऽहारयन्ति, पर्यवसाने वा आहारयन्ति ? अयमत्राभिप्रायः-सूक्ष्मपृथिवीकायिका हि अनन्तप्रदेशिकानि द्रव्याण्यन्तर्मुहूर्तकालं यावदुपभोगोचितानि शुद्धानि ततः संशयः-किमुपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्याऽऽदौ प्रथमसमये आहारयन्ति, उत मध्यसमये, आहोस्विन् ! पर्यवसाने पर्यवसानसमये ? भगवानाह-गौतम ! आश्रयपि मध्येऽपि, पर्यवसानेऽपि आहारयन्ति । किमुक्तं भवति ?-उपभोगोचितकालस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्याऽऽदिमध्यावसानसमयेऽप्याहारयन्ति इति ।

नाइं भंते ! किं सविसप् आहारैति, अविसप् आहारैति ? गोयमा ! सविसप् आहारैति, नो अविसप् आहारैति ।

यानि भदन्त ! आदावपि मध्येऽपि पर्यवसानेऽप्याहारयन्ति तानि भदन्त ! किं स्वविषयाणि स्वोचिताऽऽहारयन्ति, उत अविषयाणि स्वोचिताऽऽहाराऽयोग्यानि आहारयन्ति ? भगवानाह-गौतम ! स्वविषयाण्यहारायन्ति, नो अविषयाणि ।

ताइं भंते ! किं आणुपुण्ड्रि आहारैति, अणुपुण्ड्रि आहारैति ? गोयमा ! आणुपुण्ड्रि आहारैति, नो अणुपुण्ड्रि आहारैति । ताइं भंते ! कति दिसं आहारैति ? गोयमा ! निव्वाघाणं छदिसिं, बाघातं पडुच्च सिय तिदिसिं, सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं, उस्समाकारणं पडुच्च वसुतो कालनीलं जाव सुकिलाइं, गंधमो सुब्भिगंधां दुब्भिगंधां, रसतो जाव तित्तमहुरां, फासओ कक्खडमउयं जाव निदुलुक्खाइं, तेसिं पोराणे वसुगुणे जाव फासगुणे वि परिणामतित्ता परिणीलइत्ता परिताइत्ता परिविद्धं-सइत्ता अन्ने अपुव्वे वसुगुणे गंधगुणे जाव फासगुणे उप्पाएत्ता आतसरीरतोगाढे पोण्णले सव्वप्पणयाए आहारमाहारैति ।

यानि भदन्त ! स्वविषयाण्यहारायन्ति तानि भदन्त ! किमानुपूर्व्या आहारयन्ति, अनानुपूर्व्या आहारयन्ति ? आनुपूर्व्या नाम यथासंज्ञम् । (जी०) (आनुपूर्व्याभेदाः ' आणुपुण्ड्रि ' शब्दे द्वितीयभागे १३० पृष्ठादारभ्य दर्शिताः) तद्विपरीता अनानुपूर्व्या । भगवानाह-गौतम ! आनुपूर्व्या, सूत्रे द्वितीया तृतीयाथे वेदितव्या, प्राकृतत्वात्, यथा आचारारङ्गे-" अगणि पुढा " इत्यत्र आहारयन्ति, नो अनानुपूर्व्या ऊर्द्धमधस्तिर्यग्वा यथा-संज्ञं नानि क्रम्याऽऽहारयन्तीति भावः यानि भदन्त ! आनुपूर्व्या आहारयन्ति तानि भदन्त ! (किं तिदिसिं ति) तिष्ठो दिशः समाहृतास्त्रिदिकु तस्मिन् व्यवस्थितानि आहारयन्ति, चतुर्दिशि पञ्चदिश षट्दिशि वा । इहलोकनिष्कुटपर्यन्ते जघन्यपदेऽपि त्रिदिग्व्यवस्थितमेव प्राप्यते, तद्विदिग्व्यवस्थितमेकदिकु व्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश आरभ्य प्रश्नः कृतः ? भगवानाह-गौतम ! (निव्वाघाणं छदिसिं इत्यादि) व्याघातो नाम अलोकाऽऽकाशेन प्रतिस्खलनं व्याघातस्याभावो निर्घाघातं, शब्दप्रवादा(प्रवादा)व्ययं पूर्वपक्षार्थे नित्यमव्ययीभाव इत्यव्ययीभावः, तेन तृतीयाया इति विकृतेनाम्भावविधानात् पक्षेऽत्रामुभावः नियमादवश्यंतया षट्दिशि व्यवस्थितानि

षट्भ्यो दिग्भ्य आगतानीति भावः । द्रव्याण्यहारायन्ति, व्याघातं पुनः प्रतीत्य लोकातिङ्कुटाऽऽदौ दशात् कदाचित् त्रिदिशि त्रिसृभ्यो दिग्भ्य आगतानि कदाचित् तसृभ्यः कदाचित् पञ्चभ्यः । काऽत्र भावेनेति चेत् ? उच्यते इह लोकनिष्कुटे पर्य-
त्यायस्य प्रतारिण्यकोणावस्थितता यदा सूक्ष्मपृथिवीकायिको वर्तते, तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्तत्वात् अधोदिक् पुद्गला-
भावः अग्नेयकोणावस्थितत्वात् पूर्वदिक् पुद्गलाभावो दक्षिण-
दिक् पुद्गलाभावश्च । एवमत्रः पूर्वदक्षिणरूपाणां तिसृणां दिशाम-
लोकेन व्यापनात् ता अरास्य या परितोषा ऊर्ध्वं अपरा उत्तरा च दिग्भ्याहता वर्तन्ते तत आगतान् पुद्गलान् आहारयन्ति,
यदा पुनः स एव पृथिवीकायिकः पाश्चिमां दिशमनुसृत्य वर्तन्ते
तदा पूर्वदिग्भ्यधिका जाता, छे च दिशो दक्षिणाधस्त्यरूपे
अलोकेन व्याहते इति स चतुर्दिगागतान् पुद्गलानाहारयन्ति,
यदा पुनरूर्ध्वं द्वितीयाऽऽदिप्रतरगतपाश्चिमदिशमवलम्ब्य
तिष्ठति तदा अधस्तयाऽपि दिग्भ्यधिका लभ्यते केवला दक्षि-
णैवेका पर्यन्तवर्तिनी अलोकेन व्याहतेति पञ्चदिग्गतान् पु-
द्गलानाहारयन्ति (वक्ष्यो इत्यादि) वक्ष्येनः कालतीललंघि-
तहारिप्रसृक्तानि गन्धनः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि वा,
रसतस्तिक्तानि यावत् मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशानि यावत्
रुक्षाणि, तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानां पुराणान् अत्रेतनान्
वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् “ विप-
ण्याहता परितोषीहता परितोषाहता परितोषलक्षणा । ” एता-
नि चत्वार्यपि पञ्चानि एकार्थिकानि विनाशार्थप्रतिपादकानि
नानादेशजविन्यानुप्रदार्थमुपास्तानि । विनाश्य किमित्याह-
अन्यानपूर्वान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान्
उत्पाद्याऽऽत्मशरीरेणैवावगाहान् पुद्गलान् (सञ्चरण-
या) सर्वाऽऽत्मना सर्वैराहारकान् पुद्गलानाहारयन्ति । ग-
तमाहारद्वारम् । जी० १ प्रति० ।

यदाहरयति तर्हीयते-

ते णं भंते ! जीवा जमाहरंति तं विज्जंति, जं णो आ-
हारंति तं णो चिज्जंति, विषे वा से उदाइ बलिसप्पति वा ?
इंता गोयमा ! ते णं जीवा जमाहरंति, जं नो० जाव
बलिसप्पति वा ।

(तं विज्जइ ति) तत्पुद्गलजातं शरीरेन्द्रियतया परिण-
मतीत्यर्थः । (विषे वा से उदाइ ति) चक्षुं वाऽऽहारितं (से)
तत् पुद्गलजातमपद्रव्यव्यपयाति विनश्यति मलवत् सारआ-
स्य शरीरेन्द्रियतया परिणमति एतदेवाऽऽह- (पालेनप्पइ
ति) परितोषति च समन्ताद् गच्छतीति । भ० १६ श० ३ उ० ।

साम्प्रतमुपपातद्वारमाह-

ते णं भंते ! जीवा कतोहिंतो उव्वज्जंति-किं नेरइएहिंतो
उव्वज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उव्वज्जंति, मणुस्सेहिंतो
उव्वज्जंति, देवेहिंतो उव्वज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएहिंतो
उव्वज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उव्वज्जंति, मणुस्सेहिंतो
उव्वज्जंति, नो देवेहिंतो उव्वज्जंति, तिरिक्खजोणिएप-
ज्जापज्जेहिंतो असंखेज्जवासाउव्वज्जेहिंतो मणुस्सेहिंतो
अकन्मभूमिगअसंखेज्जवासउव्वज्जेहिंतो उव्वज्जंति, वक्कं-
ति । उव्ववातो भणियव्वो ।

भवन्त ! सूक्ष्मपृथिवीकायिका जीवाः कुतः केभ्यो जीवे-
भ्य उव्वृत्त्योत्पद्यन्ते-किं नेरयिकेभ्य इत्यादि प्रतीतम् ? भ-
गवानाह-गौतम ! नो नेरयिकेभ्य इत्यादि पाठलिखं नवरं
देवनैरयिकेभ्य उरगतप्रतिषेधो, देवनैरयिकाणां तथा भव-
संभावतया तन्मध्ये उत्पादासम्भवात् । (जहा वक्कंतीए
इति) यथा प्रज्ञापनायां व्युत्क्रान्तिपदे तथा वक्कंतीए । तच्च-
वम्-तिर्यग्योनिभ्योऽप्युत्पादः पर्याप्तभ्यो वा केवलमसंख्या-
तवर्षऽऽयुष्कवर्जितेभ्यो मनुष्येभ्योऽपि अकर्मभूमिजान्तर-
द्वीपजासंख्यातवर्षोऽऽयुष्ककर्मभूमिजव्यतिरिक्तेभ्यः पर्याप्ते-
भ्योऽपर्याप्तेभ्यो वेति । गतमुपपातद्वारम् ।

अधुना स्थितिद्वारमाह-

तेसि णं भंते ! जीवाणं केवतियं कालं ठिती पप्पता ?
गोयमा ! जहप्पेणं अतोमुहुत्तं, उकोसेण वि अतोमुहुत्तं ।

(तेसि णं भंते ! इत्यादि) सुगमं नवरं जयम्यपदाहु-कुष्ठप-
दमधिकमथसेयम् । गतं स्थितिद्वारम् ।

अधुना समुद्धानमधिकृत्य मरणं विचिन्तयिष्याह-

ते णं भंते ! जीवा मारणंति यसमुच्चातेणं किं समोहया
मरंति, असमोहया मरंति । गोयमा ! समोहतावि मरंति, अ-
समोहतावि मरंति ।

(ते णं भंते ! इत्यादि) सुगमम् । उभयथापि मरणसंभवात्
व्यवनद्वारमाह-

ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वइति कहिं गच्छंति,
कहिं उव्वज्जंति-किं नेरइएमु उव्वज्जंति, तिरिक्खजोणिए-
मु उव्वज्जंति, मणुस्सेमु उव्वज्जंति, देवेमु उव्वज्जंति ?
गोयमा ! नो नेरइएमु उव्वज्जंति, तिरिक्खजोणिएमु उ-
व्वज्जंति, मणुस्सेमु उव्वज्जंति, नो देवेमु उव्वज्जंति, ति-
रिक्खजोणिएमु उव्वज्जंति । किं एगिदिएमु उव्वज्जंति०
जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिएमु उव्वज्जंति ? गोयमा !
एगिदिएमु उव्वज्जंति० जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिएमु
उव्वज्जंति, असंखेज्जवासाऽऽउव्वज्जेमु पज्जापज्जतएमु
उव्वज्जंति, मणुस्सेमु अकन्मभूरागअंतरदीवगअसंखेज्जवा-
साऽऽउव्वज्जेमु पज्जापज्जतएमु उव्वज्जंति ।

ते सूक्ष्मपृथिवीकायिका भवन्त ! जीवा अतन्तरमुद्भूत्य सू-
क्ष्मपृथिवीकायिकभवादानन्तर्येणाद्भुत्येति भावः । क गच्छन्ति
कोत्पद्यन्ते ? एतेनाऽऽत्मनो गमनधर्मकतापर्यायान्तरमपि
कृत्योत्पत्तिधर्मकता च प्रतिपादिता, तेन ये सर्वगतमनुत्तर-
निधर्मकं चाऽऽत्मानं प्रतिपन्नास्ते निरस्ता द्रष्टव्याः । तथारू-
पे सन्यात्मनि यथोक्तप्रभार्यासम्भवात् । (किं नेरइएमु
गच्छंति) इत्यादि प्रतीतम् । भगवानाह- (नो नेरइएमु गच्छं-
ति इत्यादि) पाठलिखम् । (जहा वक्कंतीए इति) यथा प्रज्ञा-
पनायां व्युत्क्रान्तिपदे व्यवनमुक्तं तथाऽत्रापि वक्कंतीए, तच्चो-
त्पादवत् भावनीयमिति । गतं व्यवनद्वारम् ।

अधुना गत्यागतिद्वारमाह-

ते णं भंते ! जीवा कतिगतिया, कति आगतिया पप्पता ?
गोयमा ! दुगतिया, दुआगइया ।

ते भदन्त ! जीवाः कति गतिकाः कति गतयो येषां ते क-
निगतिकाः, कतिभ्यो गतिभ्य आगतियेषां ते कत्यागतिकाः ?।
भगवानह-गौतम ! इत्याकतिकाः, नरकगतेर्देवगतेश्च सूक्ष्मे-
भूत्यादाभावात् द्विगतिका, नरकगतौ देवगतौ च तत् उद्भूता-
नामुत्पादाभावात् ।

परित्ता असंखेजा पणत्ता समणाउसो ! सेत्तं सुहुम-
पुढविकाइया ॥

परीताः प्रत्येकशरीरिणः असंख्येलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाण-
त्वात् प्रकृताः मया शैषैश्च तीर्थकृद्भिः । अनेन सर्वतीर्थकृताम-
विसंवादिवचनतामाह-हे भ्रमण ! हे आयुष्मन् ! (सेत्तं सु-
हुमपुढविकाइया) त एते सूक्ष्मपृथिवीकायिका उक्ताः ।

अधुना बादरपृथिवीकायिकानिर्भित्सुराह—

से किं तं बायरपुढविकाइया बायरपुढवीकाइया दुविहा
पसत्ता । तं जहा-सएहबादरपुढविकाइया, खरबायरपुढवि-
काइया ।

अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः ?। सूरिराह-बादरपृथिवी-
कायिका द्विविधाः प्रकृताः । तद्यथा—ऋक्षबादरपृथिवीका-
यिकाः, खरबादरपृथिवीकायिकाश्च । ऋक्षणा नाम चूर्णितलो
घकल्पा मृदुः पृथिवी, तदात्मका जीवा अपि उपचरन्तः
ऋक्षणाः, ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्च ऋक्षबादरपृथि-
वीकायिकाः । अथवा-ऋक्षणा च सा बादरपृथिवी च सा
कायः शरीरं येषां ते ऋक्षबादरपृथिवीकायास्त एव स्वा-
र्थिके कप्रत्ययविधानात् ऋक्षबादरपृथिवीकायिकाः । खरा
नाम पृथिवी संघातविशेषं काठिन्यविशेषं वाऽऽपन्ना तदा-
त्मका जीवा अपि खरास्ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्च
खरबादरपृथिवीकायिकाः । अथवा-पूर्ववत् प्रकारान्तरेण स-
मासः, चशब्दौ जगन्नामकभेदसूचकौ । जी० १ प्रति० ।
(ऋक्षबादरपृथिवीकायिकाः, तथा-खरबादरपृथिवीकायिका-
श्च अस्मिन्नेव शब्दे ६७४ पृष्ठे उक्ताः)

ऋक्षपृथिवीकायिकानां शरीराणि-

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरिगा पसत्ता ?। गोयमा ।
तम्भो सरीरगा पसत्ता । तं जहा-ओरा.लिए, तेयए, कम्मए ।
तं चेव सव्वं, नवरं चत्तारि लेसाओ, अवसेसं जहा सुहुम-
पुढविकाइयाणं ।

“ तेसि णं भंते ! जीवाणं ” इत्यादिना शरीरावगाहनाऽऽ-
दिद्वारकलापचिन्तां करोति । सा च पूर्ववत्, तथा चाऽऽह-
“ एवं जो चेव सुहुमपुढविकाइयाणं गमो सो चेव भा-
णियव्वो । ” इति (नवरमित्यादि) इदं नानात्वं लेश्यादारे
चतस्रो लेश्या वक्ष्याः, तेजोलेश्याया अपि संभवात् । तथा-
हि-स्मन्तराऽऽद्य ईशानान्ता देवा भवनविमानाऽऽश्रयतिमू-
र्ध्वया आग्नीधरस्तनकुण्डलाऽऽश्रयप्युत्पद्यन्ते, ते च तेजोलेश्या-
वन्तोऽपि भवन्ति, यज्ञेश्यश्च भ्रियते अग्रेऽपि तज्ञेश्य एवोपजा-
यते, “ जज्ञेते मरह तज्ञेते उववज्जइ ” इति वचनात् । ततः किय-
त्कालमपर्याप्तावस्थायां तेजोलेश्याऽप्यवाप्यते इति चतस्रो
वक्ष्याः ।

आहारो० जाव गियमा छुदिसि उववातो तिरिक्खजो-

गियमणुस्सेहितो देवेहितो० जाव सोधम्मीसाण्हेहितो ठिती
जह्खेणं अतोमृदुत्तं उकोसेणं बावीसं वाससहस्साइं ते णं
भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, अ-
समोहया मरंति ?। गोयमा ! समोहता वि मरंति, असमोहता
वि मरंति । ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वज्जिता कहिं ग-
च्छइ कहिं उववज्जंति किं नेरइएसु उववज्जंति पुच्छा ? ।
गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु
उववज्जंति, मणुस्सेसु उववज्जंति, नो देवेसु उववज्जंति, तं
चेव० जाव असंखेज्जवासाउयवज्जेहितो उववज्जंति । ते णं
भंते ! जीवा कति गतिया कति आगतिया पसत्ता ?।
गोयमा ! दुगतिया तिआगतिया पसत्ता, परित्ता असंखे-
जा पसत्ता समणाउसो ! सेत्तं बायरपुढविकाइया । सेत्तं
पुढविकाइया ।

आहारो नियमात् बहुदिशि बावराणां लोकमध्य एवोपपात-
भावात्, उपपातो देवेभ्योऽपि बादरेषु तदुत्पादविधानात्
स्थितिर्जन्यतोऽन्तर्मुहर्नमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि
देवेभ्योऽप्युत्पादान्, त्रयो गतयः क्षिगतयः पूर्ववत् । एतेऽ-
पि च परित्ताः प्रत्येकशरीरिणोऽसंख्येयाः प्रकृताः । हे भ्रमण !
हे आयुष्मन् ! “ सेत्तं ” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् । उक्ताः पृथि-
वीकायिकाः । जी० १ प्रति० ।

एकतः साधारणशरीरं बध्नन्ति-

रायगिहे० जाव एवं बयासी-सिय भंते ! ० जाव चत्तारि
पंच पुढवीकाइया एगयओ साधारणसरीरं बंधति, एग २
तम्भो पच्छा आहारंति वा, परिणामेति वा, सरीरं वा बंधं-
ति वा ?। णो इण्ढे समेढे, पुढवीकाइया णं पत्तेयाहारा
पत्तेयपरिणामा पत्तेयं सरीरं बंधंति, बंधंतिता तम्भो पच्छा
आहारंति वा, परिणामेति वा, सरीरं वा बंधंति ॥

(रायगिहे इत्यादि) इह चेयं द्वारगाथा कलिद् दृश्यते-“ सिय
१ लेसा २ दिट्ठि ३ नाणे ४, जाणु ५ वओगे ६ तहा किमाहारे
७ । पाणाइवाय ८ उप्पा-य ९ ट्ठि १० समुग्घाय ११ उव्वही
१२ ॥१॥ ” इति । अस्याभ्यर्थो वनस्पतिदण्डकान्तोद्देशका-
र्थाधिगमावगम्य एव, तत्र स्याद् द्वारे (सिय सि) स्याद्भवेद्-
यमर्थः । अथवा-पृथिवीकायिकाः प्रत्येकं शरीरं बध्नन्तीति
सिद्धं, किं तु (सिय सि) स्यात्कदाचित् (० जाव चत्तारि पं-
च पुढवीकाइय १) चत्वारः पञ्च वा यावत्करणात् द्वौ वा त्र-
यो वा, उपलक्षणत्वाकवास्य बहुतरा वा पृथिवीकायिका जी-
वाः (एगओ सि) एकत एकीभूय संयुज्येत्यर्थः, साधारणं
शरीरं बध्नन्ति, बहुनां सामान्यं शरीरं बध्नन्ति, आदितस्तत्-
प्रायोग्यपुद्गलप्रवृत्तः । (आहारंति व सि) । विशेषाद्वाऽऽरा-
पेक्षया सामान्याऽऽहारस्याविशिष्टशरीरबन्धनसमय एव कृ-
तत्वात् । (सरीरं वा बंधंति सि) आहारितपरिणामितपु-
द्गलैः शरीरस्य पूर्वबन्धापेक्षया विशेषतो बन्धं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
नायमर्थः समर्थः, यतः पृथिवीकायिकाः प्रत्येकाऽऽहाराः प्रत्ये-
कपरिणामाभातः प्रत्येकं शरीरं बध्नन्तीति, तत्प्रायोग्यपुद्ग-

समग्रतः, ततश्च (आहारंति इत्यादि) एतच्च प्राग्बत् ।
संज्ञाऽऽदि-

तेसिं शं भंते ! जीवाणं एवं सस्यति वा, पस्यति वा, य-
थाइ वा, वईति वा, अग्ने शं आहारमाहारंति ? । यो
इण्डे समदे, आहारंति पुण ते । तेसिं शं भंते ! जीवाणं ए-
वं सस्यति वा० जाव वईति वा अग्ने शं इण्डिण्डे फासे
पडिसंवेदेमो ? । यो इण्डे समदे पडिसंवेदेति पुण ते ।

(एवं सस्यति वा सति) एवं वक्ष्यमाणोल्लेखेन संज्ञा व्याव-
हारिकार्थोपग्रहकृपा मतिः, प्रवर्तते इति शेषः । (पण्डित इ व
सि) प्रज्ञा सूत्रार्थविषया मतिरेव (मण्डित इ व सि) मनो-
द्रव्यस्वभावं (वारंति इ व सि) वाग्द्रव्यधृतरूपा ।

प्राणातिपाताऽऽदिद्वारे-

ते शं भंते ! जीवा किं प्राणातिवाए उवक्खाइजंति ,
मुसावाए अदिस्सादाणे० जाव मिच्छादंसणसल्ले उव-
क्खाइजंति ? । गोयमा ! पाणाइवाए वि उवक्खाइजंति०
जाव मिच्छादंसणसल्ले वि उवक्खाइजंति, जेसिं पि य शं
जीवाणं ते जीवा एवमाहिजंति, तेसिं पि य शं जीवाणं
यो विस्साए णाणत्ते ।

(पाणाइवाए उवक्खाइजंतीत्यादि) प्राणातिपाते,
स्थिता इति शेषः । प्राणातिपातवृत्तय इत्यर्थः । उपाख्यायन्ते
अभिधीयन्ते, यथेह वचनाऽऽद्यभावेऽपि पृथिवीकायिकानां
मृदावादाऽऽदिभिरुपाख्यानं तन्मृदावादाऽऽद्यविरतिमाधि-
त्योच्यते इति । अथ हस्तव्याऽऽदि जीवानां का यार्तत्वाद्-(जे-
सिं पि यं इत्यादि) येषामपि जीवानामतिपाताऽऽदिविषयभू-
तानां प्रस्तावत्पृथिवीकायिकानामेव संबन्धिनाऽतिपाताऽऽ-
दिना । (ते जीव सि) तेऽतिपाताऽऽदिकारिणो जीवाः (एव-
माहिजंति सि) अतिपाताऽऽदिकारिण एव इत्याख्यायन्ते,
तेषामपि जीवानामतिपाताऽऽदिविषयभूतानां न केवलं घात-
कानां (नो) नैव विज्ञानमवगतं नानात्वं भेदो यदुत वयं व-
ध्याऽऽद्यः, एते तु वधकाऽऽद्य इत्यमनस्कत्वासेवामिति ।
भ० १६ श० ३ उ० । (पृथिवीकायिकानां स्थानानि ' ठाण'
शब्दे चतुर्थभागे १६६७ पृष्ठे उक्तानि) "पुढवीकायं विहिंसंतां,
हिंसई उ तपस्सिए । तस्सेव विविहे पाणा, चक्खुसे य अ-
क्खुसे ॥ १ ॥" दश० ६ अ० । " सुउपुढवी न निनिण्जा,
जाहत्ता जस्स उग्गहं ।" दश० ८ अ० । (पृथिवीकायिकस्य
शरीरावगाहना कीदृग्दृढा कथं वा तस्यामाक्रम्यमाणायां वे-
दनेति 'सरीरावगाहना' वेदना शब्दयोः वक्ष्यते) यथा प्रस्थाऽऽ-
दिना कश्चिन्सर्वधान्यानि मितुयादेवमसद्भावप्रज्ञापनाङ्गीकर-
णाङ्गोक्तः कुड्बोहृत्य जवन्योत्कृष्टावगाहनान् पृथिवीकायि-
कान् जीवान् यदि मिनोति ततः पृथिवीकायिका असंख्ये-
यान् लोकान् पूरयन्तीत्याचाराद्भूतमभूतस्कन्धप्रथमाध्य-
यनद्वितीयोद्देशकवृत्तौ स्थावरचतुर्णां त्वद्गुलासंख्येयभा-
गप्रमितिरवगाहनोक्ताऽत एते पृथिवीकायिकाः कथं पूरय-
न्तीति प्रश्ने ? उत्तरम्-प्रस्थदृष्टान्तं सामान्योक्तावपि प्रत्या-
काशमेकैकपृथिवीकायिकजीवकल्पनया (१) लोकरूपपद्वयमर-
णः संसृज्यतेऽन्यथा प्रज्ञापनात्त्रवृत्त्यादिग्रन्थान्तर्विरोध
इति । ८२ प्र० । सेन० २ उक्ता० ।

पुढवीजीव-पृथिवीजीव-पुं० । पृथिव्येव जीवः पृथिवीजीवः ।
उक्त० ३६ अ० । पृथिवीरूपे जीवे, पृथिव्याधिते वा जीवे,
सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।

पुढवीजोणिय-पृथिवीयोनिक-पुं० । पृथिवीजाते जीवे, सूत्र०
२ ध्रु० ३ अ० ।

पुढवीणिस्सिय-पृथिवीनिश्रित-त्रि० । पृथिवीकायत्वेन परि-
णते, आत्मा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

पुढवीधूम-पृथिवीस्तूप-पुं० । पृथिव्येव स्तूपः पृथिव्या वा
स्तूपः पृथिवीसंघातावयवे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

पुढवीपरिद्विय पृथिवीप्रतिष्ठित-त्रि० । मनुष्याऽऽदौ पृथिवीस-
माश्रितः स्था० ८ ठा० । " पुढवीपरिद्विया तसा थावरा पा-
णा ।" भ० १ श० ६ उ० ।

पुढवीपुष्पफलाहार-पृथिवीपुष्पफलाऽऽहार-त्रि० । पृथिवी पु-
ष्पफलानि च कल्पद्रुमाणामाहारो येषां ते तथा । युगलिकम-
नुष्येषु, तं० ।

पुढवीपुरी-पृथिवीपुरी-स्त्री० । अप्रहितराजराजधान्याम्,
ती० २० कल्प ।

पुढवीफास-पृथिवीस्पर्श-पुं० । पृथिव्याः शीतोष्णरूपायास्ती-
व्रन्दनोत्पादकः स्पर्शः संपर्कः । नरकपृथिवीसंपर्कः, सूत्र० १
ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

पुढवीभूसण-पृथिवीभूषण-न० । भूभूषणे, " पृथिवीभूषणं
नाम, नगरं गतदूषणम् ।" आ० क० ५ अ० ।

पुढवीमय-पृथिवीमय-त्रि० । पृथिव्या विकारः पृथिवीमयः ।
पृथिवीकायिके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

पुढवीवइ-पृथिवीपति-पुं० । राजनि, "पंचमस्तरसंपज्ञा, भवति
पुढवीवई । सूरा संगहकसारो, अणेगगणायणा " ॥ १ ॥
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

पुढवीसंसिय-पृथिवीसंश्रित-त्रि० । पृथिव्या हिने, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

पुढवीसत्त-पृथिवीशस्त्र-न० । पृथिव्येव शस्त्रं स्वकायाऽऽदेः
पृथिव्या वा शस्त्रं हलकुहालाऽऽदि, तत्समारभते पृथिवी-
शस्त्रम् । पृथिवीहिंसासाधने, " पुढवी सत्तं समागममाणं
विरुक्खरूपे पाणभूण हिंसई ।" आत्मा० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

पुढवीसिरी पृथिवीश्री-स्त्री० । अञ्जुदरिकापूर्वभवजीवे, स्था० ।
इन्द्रपुरे नगरं पृथिवीश्री नाम गणिकाऽभूत्ता च बहून् राज-
कुमारवणिकपुत्राऽऽदीन् मन्त्रचूर्णाऽऽदिभिर्वशीकृत्यादागन्
भोगान् भुक्त्वती पट्टयां च गत्वा बद्धमाननगरे धनदेव-
सार्थवाहद्वहिता अञ्जुरित्यभिधाना जाता । स्था० १० ठा० ।

(' अंजू ' शब्दे प्रथमभागे ५० पृष्ठे कथोक्ता)

पुढवीसिला-पृथिवीशिला-स्त्री० । पृथिवीरूपायां शिलायाम्,
भ० २ श० १ उ० ।

पुढवीसिलापट्टय-पृथिवीशिलापट्टक-पुं० । पृथिवीशिलारूपः
पट्टक आसनविशेषः पृथिवीशिलापट्टकः । पृथिवीशिलामयं
आसनविशेषः, भ० २ श० १ उ० ।

वर्णकः—

तेषु शं जातिमंडवपसु ० जाव सामलयामंडवपसु बहवे
पुढवीसिलापट्टया पस्यता । तं जहा-इंसासणसंठिता कौ-
चासणसंठिता गरुलासणसंठिता उम्मासणसंठिता पण-
गासणसंठिया परितासणसंठिया दीहासणसंठिता भदा-
सणसंठिता पक्खासणसंठिता चमरासणसंठिया उसभा-
सणसंठिया सीहासणसंठिया पउमासणसंठिया दिसासो-
त्थियासणसंठिया पस्यता, तत्थ बहवे वरसयणाऽऽसण-
विसिद्धसंठाणसंठिया पस्यता, समणाउसो ! आइयागरू-
यवूरणवणीततूलफासमउया सव्वरयणामया अच्छा स-
एहा लएहा घट्टा मट्टा खीरया शिम्पला निप्पंका नि-
कंकडछाया सप्पमा ससिरीया सउज्जोया पासादीया द-
रिसणिआ अभिरूया पडिरूया । जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । आचा० ।

पुढवीसोय-पृथिवीशौच-न० । पृथिव्या शौचं मृत्तिकया शरी-
राऽऽदिभ्यो घर्षणोपलेपेनेति । जुगुप्सितमलगन्धयोरपनयने,
“ एका लिङ्गे गुदे तिस्र-स्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सप्त विज्ञेयाः, मृदः शुद्धौ मनीषिभिः ॥ १ ॥

एतच्छौचं गृहस्थानां, द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

त्रिगुणं धानप्रस्थानां, यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ २ ॥ ”

तदिह नाभिमतं गन्धाऽऽद्युपघातमात्रस्य शौचत्वेन विव-
क्षितत्वात् तस्यैव च युक्तियुक्तत्वादिति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पुढुम-प्रथम-त्रि० । “ प्रथमे पथो वा ” ॥ ८ । १ । ५५ ॥ इति
प्रथमशब्दे पकारयकारयोरकारस्य युगपत्क्रमेण च उकारो
वा । ‘ पुढुमं । पुढमं । पढुमं । पढमं । ’ आधि, प्रा० १ पाद ।

पुढो-पृथक्-अव्य० । विभिन्नं, आचा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।
नानाशब्दार्थे, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

पुढोच्छद-पृथक्छन्द-त्रि० । पृथग् विभिन्नछन्दोऽभिप्रायो ये-
षां ते पृथक्छन्दाः । नानाभूतवन्धाध्यवसायस्थानेषु, “ पसेयं
सायं पुढो छंदा इह माणवा पुढो पवदितं से अवहिंसमाणे । ”
आचा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० । सूत्र० ।

पुढोजग-पृथग्जग-पुं० । पृथग्भूते व्यवस्थिते, “ जमिणं जग-
नी पुढोजगा । (४ गाथा) ” सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

पुढोजण-पृथग्जन-पुं० । प्राकृतपुरुषं अनार्यकल्पे, “ इच्छा-
हंसु पुढोजणा ” (६ गाथा) सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

पुढोवम-पृथग्युपम-त्रि० । पृथिवीवरसर्वसहं, “ पुढोवमे धुणइ
विगयगेहि, न सखिहिं कुव्वति आसुपप्पे । ” स हि भगवान्
यथा पृथिवी सकलाऽऽधारा वर्तते तथा सर्वसंस्थानामभ-
यप्रदानतः सदुपदेशदानाद् वा सत्त्वाधार इति । यदि वा-
यथा पृथ्वी सर्वसहः एवं भगवान् परीषदोपसर्गान् स-
म्यक् सहते । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

पुढोविमाय-पृथग्विमात्र-त्रि० । पृथग् विविधा मात्रा येषां ते ।
अनेकप्रकारेषु, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ५ उ० । “ दिव्या उच-

सग्गा ४ पुढोविमाया । ” पृथग् विभिन्ना विविधा मात्रा हा-
साऽऽदिवस्तुरूपा येषु ते पृथग्विमात्राः । अथवा-पृथग्वि-
विधा मात्रा विमात्रा । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

पुढोसत्त-पृथक्सत्त्व-त्रि० । पृथक् सत्त्वाः पृथग्भूताः सत्त्वा
आत्मानो यस्यां सा पृथग्सत्त्वाः । दश० ४ अ० । सूत्र० । आ-
चा० । अनेकजीवे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

पुढोसिय-पृथक्श्रित-त्रि० । प्रत्येकं व्यवस्थिते, सूत्र० १ ध्रु०
७ अ० ।

पुण-पुनर्-अव्य० । विशेषणे, नं० । नि० चू० । प्रश्न० ।
स्था० । विशेष० । उत्त० । विशेषद्योतने, विशेष० । समुच्च-
ये, प्रश्न० १ आश्च० द्वार । आ० चू० । नि० चू० । दश० ।
भजनीयशब्दावधारणे, नि० चू० १ उ० । द्वितीयवारापेक्षा-
याम्, व्य० १ उ० । पादपूरणे, नि० चू० १ उ० ।

पुणभव पुनर्भव-पुं० । पुनरुत्पादे, प्रश्न० ३ आश्च० द्वार ।
पुनःपुनर्जन्मनि, प्रश्न० २ आश्च० द्वार । पौनःपुन्येनो-
त्पादे, औ० ।

पुणराविति-पुनरावृत्ति-स्त्री० । विपरिणामे, वृ० १ उ० ३
प्रक० । मोक्षं गत्वाऽपि पुनः संसारपाने, “ ज्ञानिनो ध-
र्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि,
भवं तीर्थनिकारतः ” ॥ १ ॥ दशा० १ अ० । स्था० ।

पुणरुत्त-पुनरुक्त-न० । शब्दार्थयोः पुनर्वचने, आ० म० १ अ० ।
त्रयोदशे निग्रहस्थानभेदे, स्था० । पुनरुक्तं द्विधा-शब्दतः, अ-
र्थतश्च । तथाऽर्थाऽऽपन्नस्य पुनर्वचनं पुनरुक्तम् । तत्र शब्दतः
पुनरुक्तं यथा-घटः कुटः कुम्भ इत्यादि । अर्थाऽऽपन्नस्य
पुनर्वचनं यथा-पीनां देवदत्तो दिया न भुङ्क्ते इत्युक्तेऽर्थादेव
गम्यते रात्रौ भुङ्क्ते इति । तत्रार्थाऽऽपन्नमपि यः साक्षादेव
ब्रूयात् तस्य पुनरुक्ता । विपा० २ ध्रु० १ उ० । विशेष० । पुन-
रुक्तं त्रिविधम्-अर्थपुनरुक्तं, वचनपुनरुक्तम्, उभयपुनरुक्तं
च । तत्रार्थपुनरुक्तं यथा-इन्द्रः शक्रः पुरन्दर इति । व-
चनपुनरुक्तं यथा-सैन्धवमानय लवणं सैन्धवमानंयत्यादौ ।
उभयपुनरुक्तं यथा-क्षीरं क्षीरम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
“ वक्ता हर्षभयाऽऽदिभि-राक्षितमना स्तुवंस्तथा निन्दन् । यत्
पदमसकृद् ब्रूयात्, तत्पुनरुक्तं न दोषाय ॥ १ ॥ ” आ० १
ध्रु० ८ अ० । औ० । अनु० । “ अनुवादाऽऽद्वर्षीप्ता-मृत्या-
र्थविनियोगहेत्वसूयासु । ईषत्संभ्रमविस्मय-गणनास्मरणे
त्वपुनरुक्तम् ॥ १ ॥ ” आच० ४ अ० । सू० प्र० । “ पुणरुक्तं
कृतकरणे ” ॥ ८ । २ । १७६ ॥ पुणरुक्तमिति कृतकरणे प्र-
योग्यम् । “ पंसुलिणीमहेहि अगेहि पुणरुक्तं । ” प्रा० २
पाद । “ सज्जायज्जाणतवो-सहेसु उवपसथुइपमाणेसु । सं-
तगुणकिण्णेषु य, न हुंति पुणरुक्तदोमाओ ॥ १ ॥ ” पा० ।

पुणव्वसु-पुनर्वसु-पुं० । नक्षत्रविशेष, ज्यो० ६ पाहु० । जं० ।
सू० प्र० । स्था० । विशेष० । दशमतीर्थकरप्रथमभिज्ञादायकं,
आ० म० १ अ० । अनु० । स्था० । स० । बृहत्तलदेवस्य
पूर्वभषधर्माऽऽचार्ये, ति० ।

पुणाइ-पुनर्-अव्य० । “ नापुनर्यादाइ वा ” ॥ ८ । १ । ६५ ॥
तत्रः परं पुन-शब्दे आदेरस्य आ-आइ इत्यादेशौ वा म-

वतः । इति केवलस्यापि दृश्यत इति । पुष्पाइ । द्वितीयवा-
रायाम् , प्रा० १ पाद ।

पुष्पुर्-ली० । गुच्छवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । श्वपक्षे,
वे० ना० ६ वर्ग ३८ गाथा ।

पुणो-पुनर्-अव्य० । स्वरूपावधारणे, नि० चू० २ उ० । वि-
शेषणं, नि० चू० ३ उ० । वाक्यान्तरोपन्यासे , उत्त० ३६
अ० । पूर्वस्माद् विशेषे, आचा० १ भू० ४ अ० २ उ० ।

पुणोपुणो-पुनःपुनर्-अव्य० । बहुशः शब्दार्थे, सूत्र० १ भू०
५ अ० १ अ० । “ बहुसो सि वा भुजो सि वा पुणोपुणो सि
वा एणदं । ” नि० चू० २ उ० । विपा० ।

पुणोभव-पुनर्भव-पुं० । पुनर्जन्मान्तरे, दश० ८ अ० ।

पुणोय-पुनश्च-अव्य० । पुनरपीत्यर्थे, प्रअ० ५ आध० द्वार ।

पुष्प-पूर्ण-त्रि० । भृते, भ० १ श० ६ उ० । “ पूर्णो पु-
ष्पाओ । ” दश० ७ अ० । आ० म० । समस्ते, उत्त० १२ अ० ।
भ० । सूत्र० । सकलावयवयुक्ते, स्था० ४ ठा० ४ उ० । यत्स्वरक-
लाभिः परिपूर्णं गीयते तत्पूर्णम् । रा० । जी० । स्था० ।
स्वरकलाभिः सर्वाभिरवियुक्तं कुर्वतः पूर्णम् । अनु० ।

पूर्णाष्टकम्-

ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन, लीलालग्नमिवाखिलम् ।

सन्निदानन्दपूर्णेन, पूर्णं जगद्वेक्ष्यते ॥ १ ॥

अथ पूर्णत्वं वस्तुनो निरूपयति-

पूर्णता या परोपायेः, सा याचितकमण्डनम् ।

या तु स्वाभाविकी सैव, जात्यरत्नविभानिभा ॥ २ ॥

अवाप्तवी विराकल्पैः, स्यात् पूर्णताऽब्धेरिवोर्मिभिः ।

पूर्णाऽऽनन्दस्तु भगवां स्तिमितोदधिसन्निभः ॥ ३ ॥

जागर्ति ज्ञानदृष्टिश्चेत्, तृष्णा कृष्णाहिजाङ्गली ।

पूर्णाऽऽनन्दस्य तर्त्तिक स्या-दैन्यदृष्टिकवेदना ॥ ४ ॥

पूर्णन्ते येन कृपणा-स्तदुपैक्ष्य पूर्णता ।

पूर्णाऽऽनन्दसुधास्निग्धा, दृष्टिरेषा मनीषिणाम् ॥ ५ ॥

अपूर्णः पूर्णतामेति, पूर्णमाणस्तु हीयते ।

पूर्णाऽऽनन्दस्वभावोऽयं, जगदद्भुतदायकः ॥ ६ ॥

परस्वत्वकृतोन्माथा, भूनाया न्यूनतेक्षिणः ।

स्वस्वत्वसुखपूर्णस्य, न्यूनता न हरेरपि ॥ ७ ॥

कृष्णे पक्षे परिचीणे, शुक्ले च समुदञ्चति ।

द्योतते सकलाध्यक्षा, पूर्णाऽऽनन्दविधोः कला ॥ ८ ॥

अष्ट १ अष्ट० ।

इक्षुवरत्नमुद्रदेवे, सू० प्र० १६ पाद० । दक्षिणात्यानां
श्रीपकुमारालामिन्द्रे, स्था० ४ ठा० १ उ० । स० ।

पुण्य-न० । ‘ पुण ’ सुभे इति वचनात् पुणति शुभीकरो-
ति, पुनाति वा पथिभीकरोत्यात्मानमिति पुण्यम् । शुभकर्म-
णि, ‘ उणाऽऽद्यो बहुलम् ॥३३॥ इति बाहुलकत्वादभावे
क्यप् । उत्त० ५ अ० । शुभकर्मणि, स्था० । तच्च-सङ्केताऽऽदि-
द्विचत्वारिंशद्विधम् । यथोक्तम्-

“सायं १ उच्चागोयं २, नर ३तिरि ४देवाड ५ नाम पया उ ।

मण्यपुगं ७ देवपुगं ८, पञ्चिदियजाइ १० तणुपणुगं १५ ॥१॥

अंगोवंगतिथं पि य १८, संघयणं वज्जिरिसहनारायं १० ।

पढमं थिय संठाणं, वप्पाञ्चउक्कसुपसत्थं २४ ॥ २ ॥

अगुलहु २५परायायं २६, उस्सासं २७आयवं न २८उज्जोयं २९ ।

सुपसत्था विहयगई ३०, तसाइदसगं च ४० थिम्माणं ४१ ॥३॥

तित्थयेरेणं सहिया, वायाला पुअपगईओ । ” इति ।

एवं द्विचत्वारिंशद्विधमपि । अथवा-पुण्यानुबन्धिपापानुब-
न्धिभेदेन द्विविधमपि । अथवा-प्रतिप्राणिविचित्रत्वादनस्त-
भेदमपि पुण्यसामान्यादेकमिति । अथ कर्मैव न विद्यते,
प्रमाणगोचरातिक्तास्तथात् शशयिषाणवदिति कुतः पुण्यक-
र्मसत्तेति? असत्यमेतत् । यतोऽनुमानसिद्धं कर्म तथाहि-सु-
खदुःखानुभूतेर्हेतुरस्ति कार्यत्वाद्दुःखस्यैव बीजं यस्य हेतुत्वं त-
त्कर्म, तस्मादस्ति कर्मेति । स्यान्मतिः-सुखदुःखानुभूतेर्दृष्टं एव
हेतुरिति प्रतिषिध्यप्रतिमयो भविष्यति किमिह कर्मपरिक-
ल्पनया? न हि दृष्टं निमित्तमपास्य निमित्तान्तरान्वेषणं युक्त-
रूपमिति, नैवं व्यभिचारान् । इह यो हि द्वयोरिष्टशब्दाऽऽदिवि-
षयसुखसाधनसमेतयोरैकस्य तत्फले विशेषो दुःखानुभूति-
मयो यश्चानिष्टसाधनसमेतयोरैकस्य तत्फले विशेषः सुखा-
नुभूतिमयो नासौ हेतुमन्तरेण संभाव्यते । न च तदेतुक
एवासौ युक्तः साधनानां विपर्ययादिति, पारिषेव्याद्विशिष्ट-
हेतुमानसौ कार्यत्वाद् घटवत्, यच्च समानसाधनसमेतयोस्त-
त्फलविशेषहेतुस्तत्कर्म, तस्मादस्ति कर्मेति । आह च-“ जो
तुल्लाहणाणं, फले वित्तो न सो विणा हेउं । कज्जणओ
गोयम । घडो व्वहेऊ य ले कम्म ॥१६॥३॥ ” (विशेष०) किं
च-अन्यदेहपूर्वकमिदं बालशरीरम् । इन्द्रियाऽऽदिमत्वात्, य-
दिहोन्द्रियाऽऽदिमत्तदन्यदेहपूर्वकं दृष्टं, यथा बालदेहपूर्वकं युव-
शरीरमिन्द्रियाऽऽदिमत्तदेहपूर्वकं बालशरीरकं तस्माद्वयशरीरपूर्वकं,
यच्छरीरपूर्वकं चेदं बालशरीरकं तत्कर्म, तस्मादस्ति कर्मेति ।
आह च-“ बालशरीरं देहं-तरपुव्वं इदियाइमत्ताओ । जह्वा-
लदेहपुव्वो, जुव देहो पुव्वमिह कम्म ॥१६॥४॥ ” (विशेष०)
ननु कर्मसङ्गादेऽपि पापमेवैकं विद्यते पदार्थो न पुण्यं
नामास्ति, यत्तु पुण्यफलं सुखमुच्यते तत्पापस्यैव तरतमया-
गावपकृष्टस्य फलं, यतः पापस्य परमोत्कर्षेऽन्यन्ताधमफल-
ता, तस्यैव तरतमयोगापकर्षभिन्नस्य मात्रा परिवृद्धिदान्या
यावत् प्रकृष्टापकर्षस्तत्र या काचित् पापमात्रा अव तिष्ठते
तस्यामत्यन्तं शुभफलता पापापकर्षात्तस्यैव पापस्य सर्वा-
ऽऽत्मना क्षयो मोक्षः, यथाऽऽन्यन्तापध्याऽऽहारमेवनादनारोग्यं,
तस्यैवापध्यस्य किञ्चित्किञ्चिदपकर्षायावत् स्तोकापध्याऽऽ-
हारत्वमारोग्यकरं सर्वाऽऽहारपरित्यागाच्च प्राणमोक्ष इति ।
आह च-“ पावुक्करिसेऽधमया, तरतमजोगावकरिस्वो सुभ-
या । तस्सेव खय मोक्खो, अपत्थभत्तोवमाणाओ ॥१६॥५॥ ”
(विशेष०) अत्रोच्यते-यदुक्तमन्यन्तापचितात् पापात् सुखप्रकर्ष
इति । तदयुक्तम्, यतोऽयं सुखप्रकर्षानुभूतिः सा स्वानुरूपकर्म-
प्रकर्षजनिता प्रकर्षानुभूतित्वात्, दुःखप्रकर्षानुभूतिवत्, यथा
हि दुःखप्रकर्षानुभूतिः स्वानुरूपपापकर्मप्रकर्षजनितेति त्वया
ऽभ्युपगम्यते तथेयमपि सुखप्रकर्षानुभूतिरिति स्वानुरूपपु-
ण्यकर्मप्रकर्षजनिता भविष्यतीति प्रमाणफलमिति । स्था० १
ठा० । ज्ञा० । (एतच्च ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २५१ पृष्ठे अचल-
भ्रातुः संवादेन प्रतिपादितम्) (पुण्यतत्त्वम् ‘ तच्च ’ शब्दे
चतुर्थभागे २१८ पृष्ठे गतम्)

पुण्याष्टकम्—

शासनोन्नतिकरणादितोदयामुन्नतिं प्राप्नोति इत्युक्तं, तत्र किमहितोदयाः पुण्यतिरस्ति येनासौ सविशेषतयाऽभिधीयते ? । उच्यते—अस्ति, यतः (पुण्यजन्योन्नतिः) पुण्या-पुण्यविचारे चत्वारो भङ्गाः भवन्ति । तद्यथा—पुण्यानुबन्धि पुण्यमित्येकः, पापानुबन्धि पुण्यमिति द्वितीयः, पापानुबन्धि पापमिति तृतीयः, पुण्यानुबन्धि पापमिति चतुर्थः । तत्रा-ऽऽद्यभङ्गप्रतिपादनायाऽऽह—पादान्तरापेक्षया पुनरेवं संबन्ध-स्त्यर्थक्यामकर्मण इति प्रागुक्तं, तच्च पुण्यं पुण्याऽऽविचारे च प्रागुक्ता एव चत्वारो भङ्गाः भवन्ति । तत्राऽऽद्यभङ्ग-काभिधानायाऽऽह—

गेहाद्रेहान्तरं कश्चि—च्छोभनादधिकं नरः ।

याति यद्वत्सुधर्मेण, तद्देव भवाद्भवम् ॥ १ ॥

गेहाद्रेहान्तरं कश्चिदनिर्दिष्टनामा, नर इति यागः । किंभूता-द्रेहाच्छोभनाद्रमणीयायात्, किंभूतं गेहान्तरम् ?—अधिकं शोभन-तरं, नरो मानवः, नरप्रदणं चेह विशिष्टवरणसाध्यपुण्ययो-गत्वेन तस्य प्राधान्यव्यापनार्थम् । याति गच्छति, यद्वत् य-थेति दृष्टान्तः, सुधर्मेण पुण्यानुबन्धित्वाच्छोभनः कृपाऽऽ-दिधर्मजन्यत्वाद्धर्मेति सुधर्मस्तेन, पुण्यानुबन्धिपुण्यक-र्मणेत्यर्थः । तद्देव तथैव, भवान् मनुष्याऽऽदिजन्मनः शो-भनस्वभावात्सकाशाद्देवं देवाऽऽदिभवं शोभनतरस्वभावं यानीति प्रकृतम् । यत्किल शुभमनुष्याऽऽदेर्जीवस्य पूर्वभवप्र-पञ्चितं कर्म मनुष्यत्वाऽऽदि शुभभावानुभवहेतुर्भवति त-द्वन्तरं देवाऽऽदिगतिपरम्पराकारणं च तत् पुण्यानुबन्धि पुण्यमुच्यते । एतच्च ज्ञानपूर्वनिर्निश्चयकुशलानुष्ठानाद्भवति, भरताऽऽदेरिवेति । (भरतवृत्तम् ' भरह ' शब्दे वक्ष्यामि)

अथ द्वितीयभङ्गकमाह—

गेहाद्रेहान्तरं कश्चि—च्छोभनादितरन्नरः ।

याति यद्वत्सद्धर्मात्, तद्देव भवाद्भवम् ॥ २ ॥

गेहाद्रेहान्तरं कश्चिन्नरो यद्वद्यानीति संबन्धः । किंभूतात्कि-भूतम् ?—शोभनाद्रमणीयादितरत् शोभनं तद्देव तथैव अ-सद्धर्मादसद्धर्माशोभनः पापानुबन्धित्वाद्धर्मे दयाऽऽदिधर्म-जन्यत्वादित्यसद्धर्मः, तस्मात् पापानुबन्धिपुण्यादित्यर्थः । भ-वाच्छोभनाद्रमनुष्याऽऽदेर्भवमशोभनं नरकाऽऽदिकमिति । यत्किल शुभमनुष्याऽऽदेर्जीवस्य पूर्वभवाजितकर्म मानुषत्वा-ऽऽदि शुभभावानुभूतिहेतुर्भवति, तद्वन्तरं नारकाऽऽदिभयप-रम्पराकारणं च तत्पापानुबन्धि पुण्यमित्युच्यते, तच्च निदा-नात्ज्ञानवृषिताद्धर्मानुष्ठानाद्भवति, ब्रह्मदत्ताऽऽदेरिवेति २ । (ब्रह्मदत्तवृत्तम् ' ब्रमदत्त ' शब्दे वक्ष्यामि)

अथ तृतीयभङ्गकमाह—

गेहाद्रेहान्तरं कश्चि—दशुभादधिकं नरः ।

याति यद्वन्महापापात्, तद्देव भवाद्भवम् ॥ ३ ॥

गेहाद्रेहान्तरं यत्कश्चिन्नरो याति, किंविधात् किंविध-मित्याह—अशुभाद्रमणीयादधिकमशुभतरं, तद्देव महापापा-महच्छ तत् पापानुबन्धित्वात् पापं चाशुभकमेति महा-पापं, तस्मात्पापानुबन्धिपापादित्यर्थः । भवादशुभात्तिर्यगादे-र्भयमशुभतरं नारकाऽऽदिकमिति । यत्किल तिर्यगादेर्जीवस्य पूर्वजन्मोपासं कर्म तिर्यगाद्यशुभभावानुभवनिमित्तभूतं

भवति तद्वन्तरं नारकाऽऽद्यशुभगतिपरम्पराकारणं च तत्पापानुबन्धि पापमुच्यते, तथाविधविलाडाऽऽदेरिव, तच्च महापापातिपाताऽऽदिहेतुकमिति ।

चतुर्थभङ्गकमधुना ग्राह—

गेहाद्रेहान्तरं कश्चि—दशुभादितरन्नरः ।

याति यद्वत्सुधर्मेण, तद्देव भवाद्भवम् ॥ ४ ॥

गेहाद्रेहान्तरं कश्चिन्नरो यद्वत् याति, किंविधात्किंविध-मित्याह—अशुभाद्रकामनीयादितरच्छोभनं, तद्देव सुधर्मेण कुश-लानुष्ठानमिधनिर्निश्चयानाऽऽदिकुशलानुष्ठानलक्षणेन भवादशु-भतिर्यगादेर्भयं शुभं मनुष्याऽऽदिकमिति, यत्किल तिर्यगादे-र्जीवस्य प्राग्भवाजितं कर्म तिर्यक्त्वाऽऽद्यशुभभावानुभूतिनि-मित्तभूतं भवति, तद्वन्तरं देवाऽऽदिशुभगतिपरम्पराहेतुश्च त-त्पुण्यानुबन्धि पापमुच्यते, वरहकौशिकाऽऽदेरिव । (तद्वत्सु-धर्मेण ' वीर ' शब्दे वक्ष्यामि) इह च भङ्गकनिर्देशे कश्चपि पापं प्रधानं तथापि पुण्यानुबन्धिहेतुत्वात् पुण्यानुबन्धकारिणि पापे शुभधर्मतामुपचर्य सुधर्मेण तद्देवात्पाद्यमित्युक्तमिति ॥ ४ ॥

एवं फलतश्चतुर्थी कर्म व्यस्त्यावोपदेशमाह—

शुभानुबन्धयतः पुण्यं, कर्तव्यं सर्वथा नरः ।

यत्प्रभावादपातिन्यो, जायन्ते सर्वसंपदः ॥ ५ ॥

शुभं पुण्यं कर्मानुबन्धानुबन्धसं यदेवं शीलं तत्शुभानु-बन्धि, अत एव यतो गेहाद् गेहान्तरमित्यादिदृष्टान्तं प्रति-पादितं, शुभाशुभं कर्तव्यमस्ति एतस्मात्कारणात्पुण्यं शु-भकर्म कर्तव्यं विधेयं सर्वथा सर्वप्रकारैर्नैर्मानवैः, किञ्चन तदित्याह—यत्प्रभावाद्यस्य सामर्थ्यादपातिन्योऽपतनशीला अविनश्यो जायन्ते भवन्ति सर्वसंपदः समस्तनरामर्तान्वा-णश्चिय इति ॥ ५ ॥

तत्पुनः शुभानुबन्धि पुण्यं कथं क्रियते ? इत्याह—

सदागमविशुद्धेन, क्रियते तच्च चेतसा ।

एतच्च ज्ञानवृद्धेभ्यो, जायते नान्यतः क्वचित् ॥ ६ ॥

सदा सर्वकालम् । अथवा—सदागमस्त्रिकोटीदापवर्जितत्वं न शोभनं शास्त्रं तेन विशुद्धं निर्मलीकृतं यत्तत्तथा तेन सदागमविशुद्धेन चेतसेन यागः । क्रियते विधीयते, तच्च तत्पुनः शुभानुबन्धि पुण्यं, चेतसा मनसा, एतच्च एतत् पुनः सदागमविशुद्धं चेतो ज्ञानवृद्धेभ्यः श्रुतस्त्विवरेभ्यः सम्यगुपगमितेभ्यो, जायते संपद्यते, नान्यतो न पुनरन्यस्मा-त्कारणान्तरात्, क्विद्देशे काले पात्रे चेतो । यद्यपि कालख-भावनियतिकर्मपुरुषाऽऽकाराणां कारणभावः सर्वत्र, तथापि कर्मक्षयोपशमं त्रिसविशुद्धेरान्तरकारणं ज्ञानवृद्धसंपर्कस्य प्रधानकारणत्वात्तच्च ज्ञानवृद्धेभ्य इत्युक्तमिति ॥ ६ ॥

यदि विशुद्धं चेतो न भवति ततः किं स्यादित्याह—

चित्तरत्नमसंक्लिष्ट-मान्तरं धनमुच्यते ।

यस्य तन्मुषितं दोषै—स्तस्य शिष्टा विगतयः ॥ ७ ॥

चित्तं मनस्वरत्नमिव विसरत्नं, निर्मलस्वभावोपाधिज-नितविकारत्वादिसाधर्म्यात्, असंक्लिष्टं रागादिसंक्लेशधर्जित-मास्तरमाध्यात्मिकं धनं वस्तुव्यते अभिधायिने, यस्य वेद्मिन्-तद्विसरत्नं, मुषितमपहृतं दोषै रागाऽऽदिभिस्तस्य वेद्मिन्-शिष्टा उद्धरिता विपन्नयोऽयमनादि, असंक्लिष्टचित्तरत्ना-

भावे हि हर्षविषादाऽऽदिरूपा कुगतिगमनरूपा वा विपत्तयः
एवावशिष्यन्त इति ॥ ७ ॥

अन्ये त्वमुं स्लोकं चास्व स्थाने षडन्ति-

प्रकृत्या मार्गगामित्वं, सदापि व्यज्यते भुवम् ।

ज्ञानवृद्धमसादेन, वृद्धिं चाऽऽप्नोत्यनुत्तराम् ॥ ७ ॥

आममविशुद्धं चित्तं ज्ञानवृद्धेभ्यः सकाशादुपजायत इत्युक्तम्.
तत्रेवं किं सवृत्तयते, असत्त्वाऽ? यदि सदिति पक्षः स न युक्तः,
सत उत्पादायोगात्, गगनस्येव सतोऽप्युत्पादे उत्पादाधिराम-
प्रसङ्गात् । अथासदिति पक्षः । सोऽप्ययुक्तः, सर्वथा असत उ-
त्पादाभावात्, गगनाभोरुहस्येवेति । अत्रोत्तरमाह- प्रकृत्या
स्वभावेन मार्गगामित्वमागमविशुद्धत्वं, चेतस इति गम्यते ।
सदापि कथञ्चिद्व्यमानमपि, अपिशब्दान् व्यक्रितः अविद्यमा-
नमपि, अनेनैकान्तमन्वात्मस्वपक्षोक्तदोषः परिहृतो भवति । कि-
मिन्याह- व्यज्यते व्यक्तं भवति, भवं निश्चितम्, अनेन ज्ञानवृद्ध-
प्रसादस्य मार्गगामित्वव्यञ्जकत्वं प्रत्यक्ष्यभिन्निरकारणतामा-
ह- केनाभिव्यज्यते? इत्याह- ज्ञानेन बोधेन वृद्धा महान्तो ज्ञानं
वा वृद्धं येषां ते ज्ञानवृद्धास्तेषां प्रसादः प्रसन्नता ज्ञानवृद्ध-
प्रसादस्तेन, किमभिव्यक्तिमात्रमेव? नेत्याह- वृद्धिं च विपुलतां,
चशब्दः समुच्चयः, आप्नोति लभते, अनुत्तरामविद्यमानप्रधान-
तरां, मार्गगामित्वमिति प्रकृतमिति शुभानुबन्धयतः पुण्यं
कर्तव्यमिष्युक्तम् ।

अथ तदुपायोपदर्शनायाऽऽह-

दया भूतेषु वैराग्यं, विधिवद गुरुपूजनम् ।

विशुद्धा शीलवृत्तिश्च, पुण्यं पुण्यानुबन्धयदः ॥ ८ ॥

दया कृपा भूतेषु सामान्यतो जीवेषु, वैराग्यं विरागता,
उपाभावविनाभूतत्वाद्द्वैराग्यस्येति, विगतद्वेषता च, विधि-
विधानं शास्त्राक्तो न्यायः श्रद्धासंस्कारक्रमयोगाऽऽदिः, स वि-
द्यते यत्र तद्विधियन्, इह यद्यपि विधिमदिति शब्दः निश्चय-
नि तथाऽप्येन्द्राऽऽदिव्याकरणप्रवीणत्वाद्गमिन्द्राऽऽचार्यस्य
नाशब्दः शङ्कनीय इति । (इन्द्रव्याकरणं कदा जानमिति
“ इदवागण ” शब्द द्वितीयभागे ५४७ पृष्ठ निश्चितम्)
शुणन्ति शास्त्रार्थमिति गुरुः साधवस्तेषां पूजनं भक्त्या-
वस्थापनप्रणामाऽऽदिभिर्भ्यर्चनं गुरुपूजनं, विशुद्धा निरति-
चारा शीलवृत्तिर्हि साऽनृतादनाग्रहपरिग्रहविगमणरूपकुश-
लानुष्ठानवर्तनः, चशब्द उक्तममुच्यते, अनुक्रमणान्तरसमु-
च्चयः वा । किंमनित्याह- पुण्यं शुभं कर्म पुण्यकर्म, ब-
न्धहेतुर्वेनोपचारात् । किंभूतमित्याह- पुण्यानुबन्धि शुभ-
कर्मसन्तानयन्, अद एतद्वन्तरोदितम् । ननु दया भूतेषु इह
भूतग्रहणमन्तर्ह्येतो दया प्राणिमोक्षरैय दया हि दुःखितेषु
भवति, दुःखितत्वं च प्राणिनामेवात । अत्रोच्यते- न भूतग्र-
हणमेतन्नभ्यवच्छेदार्थमपि तु भूतसामान्यग्रहणार्थं, तेन
सर्वभूतेषु तदुचितेषु दया विधेयेत्युक्तं भवति । आह
च- “ ददूण पाणिनिवहं, भीमे भवमायगाम् दुष्कृतं ।
अविमेलओऽणुकं, वृद्धा वि सामन्थओ कुण्ड ॥ १ ॥ ” इति ।
हा० २४ अष्ट० । प्रति० । पञ्चा० । पं० ४० ।

पुण्यानि-

नवविधे पुमे पश्यते । तं जहा- अणुपुमे, पाणुपुमे वत्थपुमे ले-
णपुमे, मयणपुमे, मणपुमे, वयपुमे, कायपुमे, नमोकारपुमे ।

पात्रायाज्जानाद्यस्तीर्थकरनामाऽऽदिपुण्यं इति बन्धः न-
वकपुण्यम् एवं सर्वत्र नवरं (लेणं ति) लयनं तु शयनं संस्त-
रकाऽऽदिः मनसा गुणेषु तोषात् वाचा प्रवृत्तिं वात् कायेन
पर्युपासनात् नमस्काराच्च यत्पुण्यं तन्म- पुण्याऽऽदीति ।
उक्तं च- “ अन्नपाने च वस्त्रे च, आलये शयनेऽऽसनम् । शु-
भेषु बन्धनं तुष्टिः, पुण्यं नवविधं स्मृतम् ॥ १ ॥ ” इति । स्था०
६ डा० । सूत्र० । अभ्युदयप्राप्तौ, सूत्र० १ ध्रु० १ अ०, उ० ।
पुण्यप्रकृतौ, कर्म० ५ कर्म० । सुकृते, हा० १ ध्रु० १ अ० ।
पांघने, हा० १ ध्रु० २ अ० । ति० । संविग्नसाधुदानाऽऽदी,
तं० । “ एत्थि पुष्पं न पावे य, एवं सच्चं णिंयसए । अत्थि
पुष्पे य पांय य, एवं सरणं णिंयसए ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ ध्रु०
११ अ० । पापः पापेन कर्मणा पुण्यः पुण्येन कर्मणा । आ०
म० १ अ० । “ पुण्यं सुकृतं च भागहयं च । ” पाह० ना०
१६७ गाथा ।

पुष्पकंखिय-पुण्यकाङ्क्षित-त्रि० पुण्ये काङ्क्षा संज्ञानाऽऽभ्य-
ति पुण्यकाङ्क्षितः । पुण्यगृहं, तं० ।

पुष्पकलम-पूर्णकलश-पुं० । जलपरिपूर्णघटे, पञ्चा० ८ विव० ।
रा० । घ० ।

पुष्पकलमयणमुक्ति-पूर्णकलशमदनमूर्ति-पुं० । उज्जयन्तप-
र्वतं पूज्ये नेमिनाथः । श्रीउज्जयन्त पुण्यकलशमदनमूर्तिः श्री-
नेमिनाथः । ती० ४३ कल्प ।

पुण्यकलमा-पुण्यकलशा-स्त्री० । लाटदेशीये स्वनामख्याते
ग्रामे, आ० म० १ अ० । आ० च० ।

पुण्यकलमाऽऽदिद्वय-पूर्णकलशाऽऽदिस्थापन-तं० । पूर्ण-
कलशानां मङ्गलदीपानां न्यासे, पञ्चा० ८ विव० ।

पुण्यकलमाऽऽदिरूप-पुण्यकलशाऽऽदिरूप-पुं० । जलपरि-
पूर्णघटपृथ्व्याभ्यां दत्तमृत्तिकाऽऽदिरूपे, जं० १ धत्त० ।

पुष्पकामय-पुण्यकामक-त्रि० । पुण्यं तत्फलभूतेषु शुभकर्म-
णि कामो यस्य स पुण्यकामकः । पुण्येच्छुके, तं० ।

पुण्यकूड-पूर्णकूट-तं० । कच्छरीर्वैताल्यपर्वतस्य अष्टमं
कूटे, स्था० ६ डा० । गन्धि लावर्तादीर्वैताल्यपर्वतस्य षष्ठ-
कूटे, स्था० ६ डा० ।

पुण्यघोस-पूर्णघोष-पुं० । परवर्ते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्स-
र्विण्यां भविष्यति एकादशे तीर्थकरे, म० । ती० ।

पुष्पचंद-पूर्णचन्द्र-पुं० । भारतवर्षे समग्रायामपि मेदिन्या-
ममारघातोदयोपकं राजनि, संथा० ।

पुष्पहापगड-पुण्यार्थप्रकृत-त्रि० । साधुवादाङ्गीकरणेन पु-
ण्यार्थकृतं, दश० ।

अमणं पाणं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणज सुणिज्जा वा, पुष्पहा पगडं इमं ॥ ४६ ॥

तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ नारिमं ॥ ५० ॥

एवं पुण्यार्थं, पुण्यार्थं प्रकृतं नाम-साधुवादानङ्गीकरणेन यत्पु-
ण्यार्थं कृतमिति । अत्राऽऽह पुण्यार्थप्रकृतपरित्यागं शिष्टकुलपु

वस्तुतो भिक्षाया अप्रहणमेव, शिष्टानां पुण्यार्थमेव पाकप्रवृत्तेः, तथाहि-न पितृकर्मऽऽदिव्यपेहिनाऽऽत्मार्थमेव क्षुद्रसखवत्प्रवर्तनं शिष्टा इति, नैतदेवमभिप्रायापरिज्ञानान् स्वभोग्यातिरिक्तस्य देयस्यैव पुण्यार्थकृतस्य निषेधान्, स्वभूत्यभोग्यस्य पुनरुचितप्रमाणस्यैव देयस्य दृष्ट्यादेयस्य कुशलप्रणिधानकृतस्याऽऽप्यनिषेधादिनि, एतेनाऽदेयदानाभावः प्रत्युक्तः, देयस्यैव यदृच्छादानानुपपत्तेः, कदाचिदपि वादाने यदृच्छादानानुपपत्तेः, तथा व्यवहारदर्शनात्, अनीदृशस्यैव प्रतिषेधात्, तद्वारम्भदोषेण योगात्, यदृच्छादाने तु तदभावेऽप्यारम्भप्रवृत्तेः नास्तीति तदर्थ इत्यारम्भदोषायोगात्, दृश्यते च कदाचित् नृणां काऽऽदाविव सर्वेभ्य एव प्रदानविकला शिष्टाभिमतानामपि पाकप्रवृत्तिरिति, विहितानुष्ठानत्वाच्च तथाविधप्रहणान्न दोष इत्यनेन प्रसङ्गेन, अत्राप्यमनिकामाप्रफलत्वात्प्रयानस्येति ॥३६॥ प्रतिषेधः पूर्ववत् ॥३७॥ दश ॥ ५ अ० १ उ० ।

पुष्पणिमित्त-पुण्यनिमित्त-न० । शुभकर्मनिबन्धने, पञ्चा० १५ वि० ।

पुष्पतिथि-पूर्णातिथि-त्री० । पूर्णसंज्ञकतिथौ, पञ्चमी द्वितीया पञ्चदशी च तिथिः पूर्णा उच्यते । पञ्चा० १५ वि० । जं० । ज्या० ।

पुष्पपङ्क्ति-पुण्यप्रकृति-त्री० । जीवाऽऽह्लादजनिकायां शुभकर्मप्रकृतौ, कर्म० ५ कर्म० । प्रव० । (ताश्च सुरगत्याद्यां द्वाचत्वारिंशत् 'कर्म' शब्दे तृतीयभागे २६७ पृष्ठे दर्शिताः)

पुष्पपङ्क्ति-पुण्यप्रकृत-त्रि० । पुण्यार्थं साधिते, प्रश्न० ५ आ० ४० द्वार ।

पुष्पपङ्क्ति-पुण्यपद-न० । पुण्यहेतुत्वात्पुण्यं, तच्च तत्पद्यते गम्यतेऽनेनार्थे इति पदम्, पुण्यस्य वा पदं स्थानम् । पापपरिवर्जनाऽऽत्मके शब्दसंदर्भे, उक्तः १८ अ० ।

पुष्पपाल-पुण्यपाल-पुं० । पापायां नगर्यां चरमवर्गाराजं स्थितस्य श्रीवीरस्य वन्दनार्थमागते अष्टादशस्वप्नपृच्छके, ती० २० कल्प० ।

पुष्पपाव-पुण्यपाप-न० । शुभाऽऽशुभकर्मणोः, उपा० । " एतन्नि पुष्पं य पावे य, एतन्मन्त्रं निरुसण । " इति । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । ('अन्तिवाय' शब्दे प्रथमभागे ५२० पृष्ठे व्याख्यातम्)

पुष्पपिबामि-पुण्यपिबामि-त्रि० । पिबामिपिपासा प्राप्तेऽपि पुण्यऽऽप्तिः, पुण्यपिबामा सा सञ्जाताऽऽप्तिरिति पुण्यपिबामि-नित्यं पुण्यऽऽप्ते, तं० ।

पुष्पपङ्क्ति-पूर्णाप्रभ-त्रि० । इक्षुवरे समुद्रे तदाधिवे देयं, सू० प्र० १६ पाहु० ।

पुष्पपङ्क्ति-पूर्णाऽऽत्ममान-त्रि० । पूर्णप्रमाणः पूर्णं वा जलेनाऽऽत्मनो मानं यस्य स पूर्णाऽऽत्ममानः । जलपूर्णमानं, "सा ना वा तर्हि आसवदरेहि आप्रमाणी २ पुष्पः पुष्पः गमाणा वोलदृमाणा वोलदृमाणा सममरवडताण विद्वह ।" भ० १ श० ६ उ० ।

पुष्पभद्र-पूर्णाभद्र-पुं० । दक्षिणयत्निकायन्द्रे, स्था० ६ ठा० । यत्निकायन्द्रे, प्रश्ना० २ पद० भ० । ति० । आ० चू० । पूर्ण

भद्राऽभिधानदेवनिवासात् पूर्णभद्रकटम् । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे दीर्घवैताळ्यं पष्ठकूटे, स्था० ६ ठा० । जं० । येरवतदीर्घवैताळ्यपर्वतस्य पष्ठकूटे, स्था० ६ ठा० । अन्त० । आ० चू० । आ० म० । मात्यवद् बलस्कारपर्वतस्याऽष्टमे कूटे, जं० ४ वत्त० । चम्पानगर्या उत्तरपूर्वदिग्भागे स्वनामके क्षेत्रे, ति० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । विपा० । अन्त० । ज्ञा० । उपा० । ओष० । आ० चू० । आ० म० । वाणिज्यप्रामे स्वनामस्थाने गृहपतौ, स च वीरान्तिके प्रमज्ज्य पञ्चदशवर्षपर्यायः विपुले वर्धते सिद्ध इति अन्तकृद्दशानाम् । अन्त० १ श्रु० ५ वर्ग २ अ० । स्थविरस्यार्यसम्भूतविजयस्य द्वादशशिष्याणां सप्तमं, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

पुष्पमन्त-पुण्यवत्-त्रि० । पुण्यमस्त्यस्य पुण्यवान् । "आलिव-ह्नांश्चाल-वन्त-मन्तेश्वर-मणा मतोः " ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति मतोः स्थानं मन्ताऽऽदेशः । पुण्यवान् । पुण्यविशिष्टे प्रा० २ पाद । पुष्पमासिणी-पौर्णमासी-त्री० । पूर्णमासी यस्यां सा पौर्णमासी । प्रश्नाऽऽदित्वान् स्वार्थेऽण् । अन्ये तु व्याचक्षते-पूर्णाऽमाश्चन्द्रमा अस्यामिति पौर्णमासी, अण् तथैव । प्राकृतत्वात्सूत्रे पुष्पमासिणी । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । एकायाम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पौर्णमास्यः -

ता कठं ते पुष्पमासिणी आहिताति वदेत्ता १ । तत्थ खलु इमाश्चो वारस पुष्पमासिणीश्चो, वारस अमावासाश्चो पक्षताश्चो । तं जहा-साविट्टी १, पांडुवती २, अमोया ३, कालिया ४, मगमिरी ५, पोसी ६, माही ७, फग्गुणी ८, चेनी ९, विसाही १०, जेडामूली ११, आसाढी १२ ।

'ता' इति पूर्ववत् । कथं ? केन प्रकारेण केन नक्षत्रेण परिसमाप्यमाना इत्यर्थः, पौर्णमास्य आख्याताः, अत्र पौर्णमासीप्रहणममावास्यापलक्षणं, तेन कथममावास्या अपि आख्याता इति वदेत् । एवमुक्तं भगवानाह (तन्धेत्यादि) तत्र-तासां पौर्णमासीनाममावास्यानां च मध्ये जातिभेदमधिकृत्य खल्विमा द्वादश पौर्णमास्यो द्वादश चेमा अमावास्याः प्रक्षताः । तद्यथा-आविष्टी प्रौष्ठपदी इत्यादि, तत्र आविष्टा धनिष्ठा, तस्यां भवा आविष्टी भावणमासभाविनी, प्रौष्ठपदा-उत्तरभद्रपदा तस्यां भवा प्रौष्ठपदी-भाद्रपदमासभाविनी, अश्वयुजि भवा आश्वयुजी अश्वयुजमासभाविनी, एवं मासक्रमेण तत्तज्ज्ञानानुरूपनक्षत्रयोगात् शेषा अपि वक्तव्याः ।

सम्प्रति येनक्षत्रैरेकैका पौर्णमासी परिसमाप्यते तानि विपृच्छिषुगाह-

ता साविट्टिं णं पुष्पमासि कति णक्खत्ता जोएति ? । ता तिमि णक्खत्ता जोएति । तं जहा-अभिई, समणो, धणिद्धा (?) ।

'ता' इति पूर्ववत्, आविष्टी पौर्णमासी कति नक्षत्राणि युज्जन्ति, कति नक्षत्राणि चन्द्रेण सह यथायोगं संयुज्य परिसमाप्यन्ति ? भगवानाह- (ता तिमि इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युज्जन्ति-त्रीणि नक्षत्राणि चन्द्रेण सह यथायोगं संयुज्य परिसमाप्यन्ति । तद्यथा-अभिजित्, अवशो, धनिष्ठा च । इह अवशोधनिष्ठाकृते द्वे एव नक्षत्रे

नक्षत्रकरणाद्यैर्मष्टादशभिः शतैर्विंशत्यधिकैः सप्तषष्टिभाग-
रूपैर्गुणयन्ते, जाताम्येकनवतिः शतानि पञ्चाशदधिकानि
६१५०, छेदराशिरपि द्वाषष्टिप्रमाणः सप्तषष्ट्या गुणयते,
जाताम्येकचत्वारिंशत् शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि ४१५४,
उपरितमो राशिर्मुहूर्त्ताऽन्यनार्थं भूयः त्रिंशता गुणयते, जाते
द्वे लक्षे चतुःसप्ततिः सहस्राणि पञ्च शतानि २७४५००, तेषां
चतुःपञ्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतैर्भागहरणं, लब्धाः षट्-
षष्टिर्मुहूर्त्ताः ६६, शेषा अंशास्तिष्ठन्ति त्रीणि शतानि षट्-
त्रिंशदधिकानि ३३६, ततो द्वाषष्टिभागाऽऽन्यनार्थं तानि
द्वाषष्ट्या गुणयन्ते, जातानि विंशतिः सहस्राणि अष्टौ शता-
नि द्वात्रिंशदधिकानि २०८३२, तेषामनन्तरोक्तेन छेदराशि-
ना ४१५४ भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्च द्वाषष्टिभागाः ५,
शेषास्तिष्ठन्ति द्वाषष्टिः, ततस्तस्या द्वाषष्ट्या अपवर्त्तना
क्रियते, जात एककः, छेदराशिरपि द्वाषष्ट्याऽपवर्त्तनायां ल-
ब्धाः सप्तषष्टिः, तत आगतं षट्षष्टिर्मुहूर्त्ता एकस्य च सु-
हर्त्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः स-
प्तषष्टिभाग इति, तदेवमुक्तमवधार्य राशिप्रमाणम् ॥ २ ॥
संप्रति शेषविधिमाह- (एयमवहारे ३-इत्यादि) एतमनन्त-
रोदितस्वरूपमवधार्यराशिमिच्छामावास्यासंगुणं-याममावा-
स्यां ज्ञातुमेच्छास तत्संख्यया गुणितं कुर्यात्, अत ऊर्ध्वं तु नक्ष-
त्राणि शोधनीयानि, ततोऽत ऊर्ध्वं नक्षत्राणां शोधनकविधिं
शोधनकप्रकारं वक्ष्यमाणं निशामयत आकर्षयत ॥ ३ ॥ तत्र
प्रथमतः पुनर्वसुशोधनकमाह- (बावीनं चेत्यादि ४) द्वाविंश-
तिर्मुहूर्त्ता एकस्य च सुहर्त्तस्य षट्चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः,
एतत् एतावन्नप्रमाणं पुनर्वसुनक्षत्रस्य परिपूर्णं भवति शो-
द्धं, कथमेवंप्रमाणस्य शोधनकस्योत्पत्तिरिति चेत् ? उ-
च्यते-इह यदि चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रप-
र्याया लभ्यन्ते तदैकं पर्वतिकस्य कतिपयास्तैर्नैकेन प-
र्वणा लभ्यन्ते ? राशित्रयस्यापना-१२४।५।१। अत्रान्त्येन
राशिना एककलक्षणं मध्या राशिः पञ्च करूपो गुणयते, जा-
ताः पञ्चैव, " एकेन गुणितं तदेव भवति " इति ध्वनात्,
तेषां चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतेन भागो ह्रियते लब्धाः पञ्च चतु-
र्विंशत्यधिकशतभागाः, ततो नक्षत्राऽऽन्यनार्थमेतेऽष्टादशभिः
शतैर्विंशत्यधिकैः सप्तषष्टिभागरूपैर्गुणयितव्या इति, गुणकार-
छेदराशेर्योदिकेनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्नैव शतानि प-
ञ्चदशोत्तराणि ६१५, छेदराशिर्द्वाषष्टिः ६२ ततः पञ्च नवभिः
पञ्चदशोत्तरैः शतैर्गुणयन्ते, जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि
पञ्चसप्तत्यधिकानि ४५७५, छेदराशिर्द्विषष्टिलक्षणः सप्तषष्ट्या
गुणयते, जाताम्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिका-
नि ४१५४, तथा पुन्यस्य ये त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः प्रा-
कृजयुगचरमपर्वणौ सूर्येण सह योगमायान्ति ते द्वाषष्ट्या गु-
णयन्ते, जातानि चतुर्विंश शतानि षड्विंशत्यधिकानि १४२६,
एतानि प्राकृतात् पञ्चसप्तत्यधिकपञ्चचत्वारिंशच्छतप्रमा-
णात् शोध्यन्ते, शेषं तिष्ठन्ति एकत्रिंशत्शतानि एकोनपञ्चा-
शदधिकानि ३१४६, तत एतानि मुहूर्त्ताऽऽन्यनार्थं त्रिंशता गु-
णयन्ते, जातानि चतुर्णवतिः सहस्राणि चत्वारि शतानि सप्त-
त्यधिकानि ६४४७०, तेषां छेदराशिना चतुःपञ्चाशदधिकैक-
चत्वारिंशच्छतरूपेण भागो ह्रियते, लब्धा द्वाविंशतिर्मुह-
ूर्त्ताः, शेषं तिष्ठन्ति त्रीणि सहस्राणि पञ्चशीत्यधिकानि ३०.

८२. एतानि द्वापदिभागाऽऽनयनार्थं द्वापदया गुण्यन्ते, जात-
मेकं लक्षमकनवतिः सहस्राणि चतुरशीत्यधिकानि १६१०८-
४, तेषां छेदशतानि ४१५४ भागां ह्रियन्ते, लब्धाः षट्चत्वारिं-
शत् मुहूर्तस्य द्वापदिभागाः, एषां पुनर्वसुनक्षत्रस्य शोधनक-
निष्पत्तिः ॥४॥ शोधनक्षत्राणां शोधनकान्याह—(भावसत्तंसयमि-
त्यदि ५) द्वासप्ततं द्विसप्तत्यधिकं शतं फल्गुनीनामुत्तरफल्गु-
नीनां-शोधयम् । किमुक्तं भवति?—द्विसप्तत्यधिकं शतेन पुनर्व-
सुप्रभृतीन्युत्तरफल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति । एष-
मुत्तरत्रापि भावार्थो भावनीयः, तथा विशाखासु विशाखापर्य-
न्तेषु नक्षत्रेषु शोधनकं द्वे शते द्विनवत्यधिकं २६२, अथानन्त-
रमुत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि अधिकृत्य शोध्यानि च-
त्वारि शतानि द्वित्रिंशदधिकानि ४४२ ॥ ५ ॥ (एषं
पुणेत्यादि ६) एतत् अनन्तरोक्तं शोधनकं सकलमाप पुनर्वसु-
सत्कद्वापदिभागसहितमवसेयम् । एतदुक्तं भवति-यं पुनर्वसु-
सत्का द्वाविंशतिर्मुहूर्तान्ते सर्वेऽयुत्तरस्मिन् शोधनकं भवति-
प्रविष्टाः प्रवर्तन्ते, न तु द्वापदिभागाः, ततो यन् यत् शोधनकं
शोध्यते तत्र तत्र पुनर्वसुसत्काः षट्चत्वारिंशत् द्वापदिभागा
उपरितनाः शोधनीया इति, एतच्च पुनर्वसुप्रभृति उत्तरा-
षाढापर्यन्ते प्रथमं शोधनकम्, अत ऊर्ध्वमभिजितमाद्यं कृत्वा
द्वितीयं शोधनकं वक्ष्यामि ॥ ६ ॥ तत्र प्रतिज्ञानमेव निर्वाह-
यति (अभिदस्तेत्यादि गाथाचतुष्टयम् ७-८-९-१०-) अ-
भिजितो नक्षत्रस्य शोधनकं नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्त-
स्य सत्काश्चतुर्विंशतिर्द्वापदिभागाः, एकस्य च द्वापदि-
भागस्य सप्तपष्टिभेदकताः परिपूर्णाः षट्पदिभागाः, तथा
एकोनपष्टम्-एकोनपष्ट्याधिकं शतं प्राष्टपदानाम्-उत्तर-
भद्रपदानां शोधनकम् । किमुक्तं भवति ?—एकोनपष्ट्याधिकं
शतेनाभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति,
एवमुत्तरत्रापि भावना कर्तव्या, तथा त्रिषु नक्षत्रेषु शतेषु रा-
हिकारिका राहिकारिपर्यन्तानि शुद्ध्यन्ति, तथा त्रिषु नयनवनेषु
नयनवन्त्यधिकेषु शतेषु शोधयेतु पुनर्वसुपर्यन्ते नक्षत्रजान्
शुद्ध्यन्ति, तथैकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्च शतानि प्राप्य फा-
ल्गुन्यश्च-उत्तरफल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति, वि-
शाखासु-विशाखापर्यन्तेषु नक्षत्रेष्वेकोनसप्तत्यधिकानि ष-
ट् शतानि शोध्यानि ६६६, मूलपर्यन्ते नक्षत्रजान् सप्त शता-
नि चतुःचत्वारिंशदधिकानि शोध्यानि ७४४, उत्तराषाढानाम्-
उत्तराषाढापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकमष्टौ शतानि एको-
नविंशत्यधिकानि ८१६, सर्वेष्वपि च शोधनकेषूपरि अभि-
जितो नक्षत्रस्य संयन्त्रितो मुहूर्तस्य द्वापदिभागाश्चतुर्विं-
शतिः षट्पदिश्च चूर्णिका भागा एकस्य द्वापदिभागस्य
सप्तपष्टिभागाः शोधनीयाः ७-८-९-१० । (११-पयाइ इत्यादि)
एतानि अनन्तरोक्तानि शोधनकानि यथायोगं शोधयत्वा
षट्छेदमवतिष्ठते तद्भवति नक्षत्रम्, एतस्मिन् नक्षत्रे करो-
ति सूर्येण सममुपतिरमावास्यामिति । तदेवममावास्यावि-
षयचन्द्रयोगपरिज्ञानार्थं करणमुक्तम् । सम्प्रति पौर्णमासीविष-
यचन्द्रयोगपरिज्ञानार्थं करणमाह—(१२-इच्छापुष्पमत्या-
दि) यः पूर्वममावास्याचन्द्रनक्षत्रपरिज्ञानार्थमवधार्यराशि-
रुक्तः स एवात्रापि पौर्णमासीचन्द्रनक्षत्रपरिज्ञानविधौ ईप्-
सितपौर्णमासीगुणिता-यां पौर्णमासीं ज्ञातुमिच्छति तत्सं-
क्यया गुणितः कर्तव्यः, गुणितं च सति तदेव पूर्वोक्तं शो-

धनकं कर्तव्यं, केवलमभिजिदादिकं न तु पुनर्वसुप्रभृतिर्न,
शुद्धे च शोधनके यत् शेषमवतिष्ठते तत् भवेन्नक्षत्रं पौ-
र्णमासीयुक्तम्, तस्मिन् नक्षत्रे करोति उदुपतिचन्द्रमाः
परिपूर्णः पौर्णमासी विमलामिति । एष पौर्णमासीचन्द्रनक्ष-
त्रपरिज्ञानविषयकरणगाथाद्वयाक्षरार्थः । ११-१२ । संप्रत्य-
स्यैव भावना क्रियते-कोऽपि पृच्छति-युगस्याऽऽदौ प्रथमा
पौर्णमासी आविष्टी कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रे परिसमाप्तिमुपैति ?,
तत्र षट्पष्टिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वापदिभागा
एकस्य च द्वापदिभागस्य एकः सप्तपष्टिभाग इत्येवंरूपोऽव-
धार्यराशिर्नियते, प्रथमायां किल पौर्णमास्यां पृष्टमित्य-
केन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवति, ततस्तस्मा-
दभिजितो नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वा-
पदिभागा एकस्य च द्वापदिभागस्य षट्पष्टिः सप्तपष्टि-
भागा इत्येवंपरिमाणं शोधनकं शोधनीम् । तत्र षट्पष्टि-
नव मुहूर्ताः शुद्धाः स्थिताः पश्चात् सप्तपञ्चाशत्, तेभ्य
एको मुहूर्ता गृहीत्वा द्वापदिभागीकृतम्ने च द्वापदिर्गपि
द्वापदिभागराशी पञ्चकरूपं प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तपष्टिः
द्वापदिभागरास्तेभ्यश्चतुर्विंशतिः शुद्धाः स्थिताः पश्चात्तच्च-
त्वारिंशतेभ्य एकं रूपमादाय सप्तपष्टिभागीकृत्यते,
ते च सप्तपष्टिर्गपि भागाः सप्तपष्टिभागकमध्ये प्रक्षि-
प्यन्ते, जाता अपष्टिः सप्तपष्टिभागाः, तेभ्यः षट्पष्टिः
शुद्धाः, स्थितौ पश्चात् द्वौ सप्तपष्टिभागौ, ततस्त्रिंशता
मुहूर्ताः श्रवणः शुद्धाः स्थिताः पश्चात् मुहूर्ताः । षड्विंशतिः,
तत इवमागतं धनिष्ठानक्षत्रस्य त्रिषु मुहूर्तेषु गतेष्वेकस्य च
मुहूर्तस्य एकोनविंशतिसंख्येषु द्वापदिभागेष्वेकस्य च द्वाप-
दिभागस्य पञ्चपष्टिर्नख्येषु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमा आ-
विष्टी पौर्णमासी परिसमाप्तिमियति । यदा तु द्वितीया आवि-
ष्टी पौर्णमासी विन्यते तदा सा युगस्याऽदित आरभ्य त्रयो-
दशति स ध्रुवराशिः ६६ । ११ । १३ । त्रयोदशमभिर्गुण्यते, जा-
तानि मुहूर्तानामष्टौ शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि ८५८, एक-
स्य च मुहूर्तस्य पञ्चपष्टिर्गोपदिभागाः, एकस्य च द्वा-
पदिभागस्य सत्काः त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः ८५८ ।
१३ । १३ । तत्रापि शतैकोनविंशत्यधिकं मुहूर्तानामेकस्य
च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापदिभागैरेकस्य च द्वापदिभाग-
स्य सत्कैः षट्पष्ट्या सप्तपष्टिभागैरेको नक्षत्रपर्यायः शुद्धः, ततः
स्थिताः पश्चादेकोनचत्वारिंशन्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य
चत्वारिंशद्वापदिभागा एकस्य च द्वापदिभागस्य चतुर्विंश-
सप्तपष्टिभागाः ३६ । १३ । १३ । ततो नवमिमुहूर्तैरेकस्य च मुह-
ूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापदिभागैरेकस्य च द्वापदिभागस्य षट्-
पष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिन्नक्षत्रं शुद्ध्यति स्थिताः पश्चात् त्रि-
शत् मुहूर्ताः पञ्चदश मुहूर्तस्य द्वापदिभागा एकस्य च द्वाप-
दिभागस्य पञ्चदश सप्तपष्टिभागाः ३ । १३ । १३ । तेभ्यस्त्रिंशता
श्रवणः शुद्धाः, आगतम् एकोनविंशतिमुहूर्तेषु एकस्य च मु-
हूर्तस्य षट्चत्वारिंशति द्वापदिभागेषु एकस्य च द्वापदिभा-
गस्य द्विपञ्चशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु धनिष्ठायां द्वितीया
आविष्टी पौर्णमासी परिसमाप्तिमिति । यदा तु तृतीया आ-
विष्टी पौर्णमासी विन्यते तदा सा युगाऽदितः पञ्चविंशति
तमेति स पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः ६६ । १३ । १३ । पञ्चविंशत्या गु-
ण्यते, जातानि षोडश शतानि पञ्चाशदधिकानि १६५,

एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशतिं शतं द्वापष्टिभागानाम् १२५. एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चविंशतिः सप्तपष्टिभागाः २५, तत्र षोडशभिः शतैरष्टविंशदधिकैः १६३८, मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्याष्टावन्वारिंशता द्वापष्टिभागैः ४८ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वाविंशदधिकैः शतं १३२, द्वौ नक्षत्रपर्यायौ शुद्धतः स्थिताः पञ्चात् षाडश मुहूर्ताः १२, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चसप्ततिर्द्वापष्टिभागाः ७५. एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः २७, ततो नवभिर्मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पद्या सप्तपष्टिभागैरभिधत्तत्वं शुद्ध्यति, स्थिताः पञ्चात् त्रयोदश मुहूर्ताः १३. एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशत् द्वापष्टिभागाः ६१ एकस्य च द्वापष्टिभागस्याष्टाविंशतिः सप्तपष्टिभागाः ६७, आगतं ध्रुवणनक्षत्रं पञ्चशतौ मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य एकादशसु द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकानचत्वारिंशतिः सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयां श्राविष्टीं पौर्णमासीं परिसमापयति, एवं चतुर्थी श्राविष्टीं पौर्णमासीं धनिष्ठानक्षत्रं षोडशसु मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रिंशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चविंशतिः सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति, पञ्चमी श्राविष्टीं पौर्णमासीं ध्रुवणनक्षत्रं षाडशसु मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य षट्षण्णसु द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वाविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति नयतीति । तद्वत् यानि नक्षत्राणि श्राविष्टीं पौर्णमासीं परिसमापयन्ति तान्युक्ताणि ॥ १ ॥

सम्प्रति यानि प्रोष्ठपदीं परिसमापयन्ति तान्याह—

ता षोडशतिं शं पौष्मिमं कति गणवत्ता ज्ञेयंति ? ता त्रिभि गणवत्ता ज्ञेयंति । तं जहा-सताभिसया, पुत्रासा-द्वनी, उत्तराषोडशया ॥ २ ॥

(ता षोडशं शं इत्यादि) ता इति पूर्ववत्, प्रोष्ठपदीं भाद्रपदीं, णमिति वाक्यालङ्कार, पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युज्यन्ति ?-कति नक्षत्राणि यथायोगं चन्द्रेण सह संयुज्य परिसमापयन्तीत्यर्थः, एवं सर्वत्रापि युज्यन्तीत्यस्य पदस्य भावना कर्तव्या । भगवानाह—(ता इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युज्यन्ति, तद्यथा-शतभिषक्त, पूर्वप्रोष्ठपदा, उत्तरप्रोष्ठपदा च । तत्र प्रथमां प्रोष्ठपदीं पौर्णमासीमुत्तरभद्रपदानक्षत्रं सप्तविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दशसु द्वापष्टिभागेषु चतुष्पष्टौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति नयति । द्वितीयां प्रोष्ठपदीं पौर्णमासीं पूर्वभद्रपदानक्षत्रमष्टसु मुहूर्तेषु शेषेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यैकचत्वारिंशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकपञ्चाशतिः सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिणमयति । तृतीयां प्रोष्ठपदीं पौर्णमासीं शतभिषक् पञ्चसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्सु द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्याष्टाविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं प्रोष्ठपदीं पौर्णमासीम् उत्तरभद्रपदानक्षत्रं चत्वारिंशतिः मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्यैकचत्वारिंशतिः द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं प्रोष्ठपदीं पौर्णमासीं पूर्वभद्रपदानक्षत्रमेकविंशतौ मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चपञ्चाशतिः द्वापष्टिभागे-

ष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकादशसु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिणमयति ।

ता आसोईं णं पुष्मिमं कति गणवत्ता ज्ञेयंति ? ता दोष्मि नक्षत्रता ज्ञेयंति । तं जहा-रेवती य, अस्मिणी य ॥ ३ ॥

(ता आसोईं णमित्यादि) आश्वयुजी, णमिति वाक्यालङ्कार, पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युज्यन्ति ? भगवानाह—(ता इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, येन तत्र युज्यन्ति, तद्यथा-शतभिषक्, अश्वनी च । इहोत्तरभद्रपदानक्षत्रमपि काञ्चिदाश्वयुजीं पौर्णमासीं परिसमापयति, परं तद्विषयदीर्घां पौर्णमासीं परिसमापयति, तत्रैव च लोके तस्य प्राधान्यं तन्नाम्ना तस्याः पौर्णमास्या अभिधानात् अनन्तदेह न विवर्तितमित्यदोषः । तथाहि-प्रथमामाश्वयुजीं पौर्णमासीमश्वनीनक्षत्रमेकविंशतौ मुहूर्तैरेकस्य च । द्वापष्टिभागस्य त्रिषष्टौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति, द्वितीयां माश्वयुजीं पौर्णमासीं रेवतीनक्षत्रं सप्तदशसु मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य षट्त्रिंशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चाशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयामाश्वयुजीं पौर्णमासीमुत्तरभद्रपदानक्षत्रं चतुर्दशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकास्मिन् द्वापष्टिभागे एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु चतुर्थीमाश्वयुजीं पौर्णमासीं रेवतीनक्षत्रं चतुर्षु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रिंशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीमाश्वयुजीं पौर्णमासीमुत्तरभद्रपदानक्षत्रमेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य दशसु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति ॥ ३ ॥

ता कत्तियं णं पुष्मिमं कति गणवत्ता ज्ञेयंति ? ता दोष्मि नक्षत्रता ज्ञेयंति । तं जहा-भरणी य कत्तिया य ॥ ४ ॥

(कत्तियं णमित्यादि) कार्तिकीं पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युज्यन्ति ? भगवानाह—इहोत्तरभद्रपदानक्षत्रमपि काञ्चिदाश्वयुजीं पौर्णमासीं परिसमापयति, परं तदाश्वयुज्यां पौर्णमास्यां प्रधानमिनीह तत्र विवर्तितं, तत्र प्रथमां कार्तिकीं पौर्णमासीं कृत्तिकानक्षत्रमेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्षु द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वापष्टौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां कार्तिकीं पौर्णमासीं कृत्तिकानक्षत्रं षट्त्रिंशतौ मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्यैकविंशतिः द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकानचत्वारिंशतिः सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां कार्तिकीं पौर्णमासीमश्वनीनक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्याष्टापञ्चाशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्त्रिंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं कार्तिकीं पौर्णमासीं कृत्तिकानक्षत्रं षोडशसु मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्याष्टापञ्चाशतिः द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वाविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं कार्तिकीं पौर्णमासीं भरणीनक्षत्रं नव मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चवन्वारिंशतिः द्वापष्टिभागेषु एकस्य

(ता चिन्तिता गुमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, चैत्री पौर्णमासी कति नक्षत्राणि युज्यन्ति ? । भगवानाह—(ता इत्यादि) द्वे नक्षत्रे युज्यते । तत्रैषा—हस्तः, चित्रा च । तत्र प्रथमां चैत्री पौर्णमासीं जिघ्रानक्षत्रं कर्तुं शस्यते ।

कस्य च मुहूर्तस्य एकवर्त्तारिणति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां वैत्रीं पौर्णमासीं हस्तनक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षट्सु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्विंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयां वैत्रीं पौर्णमासीं चित्रानक्षत्रमेकस्मिन् मुहूर्ते एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टाविंशतौ द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं वैत्रीं पौर्णमासीं चित्रानक्षत्रं सप्तविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तदशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं वैत्रीं पौर्णमासीं हस्तनक्षत्रं चतुर्विंशतौ मुहूर्तव्येकस्य च मुहूर्तस्य विंशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्षु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिणमयात् ॥६॥

ता वइसाहिं णं पुसिमं कति णक्खत्ता जोएति ? ।
दोसि णक्खत्ता जोएति । तं जहा-साती, विसाहा य ॥ १० ॥
(ता वइसाहिं णमित्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् , वैशाखी, णमिति वाक्यालङ्कारे, पौर्णमासी कति नक्षत्राणि युज्जन्ति ? । भगवानाह—(ता दोसित्यादि) ' ता ' इति प्राग्बन् . हे नक्षत्रे युज्जन्तः तद्यथा-स्वातिः, विशाखा च, चराश्रवादनुराधा च । इदं द्वि-अनुराधानक्षत्रं विशाखातः परं, विशाखा चास्यां पौर्णमास्यां प्रधाना, ततः परस्यामेव पौर्णमास्यां तस्माद्वायुपानं, नेहेति, तत्र प्रथमां वैशाखीं पौर्णमासीं विशाखानक्षत्रम् मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां वैशाखीं पौर्णमासीं विशाखानक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकस्मिन् द्वाषष्टिभागे एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां वैशाखीं पौर्णमासीम् अनुराधानक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकानविंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं वैशाखीं पौर्णमासीं विशाखानक्षत्रमेकविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षोडशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं वैशाखीं पौर्णमासीं स्वातिनक्षत्रं त्रिषु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिणमयति ॥१०॥

ता जेढामुलिं णं पुसिमासिं णं कति णक्खत्ता जोएति ? । ता तिभि नक्खत्ता जोएति । तं जहा-असुराहा, जेढा, मूलो य ॥ ११ ॥

(ता जेढामुलिं णमित्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् , ज्येष्ठामौली, णमिति वाक्यभूषणे, पौर्णमासी कति नक्षत्राणि युज्जन्ति ? । भगवानाह—(ता इत्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् , त्रीणि नक्षत्राणि युज्जन्ति । तद्यथा-अनुराधा, ज्येष्ठा मूलं च । तत्र प्रथमां ज्येष्ठामौलीं पौर्णमासीं मूलनक्षत्रं सप्तदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकविंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां ज्येष्ठामौलीं पौर्णमासीं ज्येष्ठानक्षत्रं त्रयो-

दशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टापञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां ज्येष्ठामौलीं पौर्णमासीं मूलनक्षत्रं चतुर्षु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षोडशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टाविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं ज्येष्ठामौलीं पौर्णमासीं ज्येष्ठानक्षत्रमेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चदशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं ज्येष्ठामौलीं पौर्णमासीम् अनुराधानक्षत्रं द्वादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य दशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वयोः सप्तषष्टिभागयोः परिसमाप्तिमुपनयति ॥११॥

आसाहिं णं पुसिमं कति णक्खत्ता जोएति ? । ता दो णक्खत्ता जोएति । तं जहा-पुव्वासाढा, उत्तरासाढा य ॥ १२ ॥ (३८ सूत्र)

(आसाहिं णमित्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् , आषाढी णमिति वाक्यालङ्कारे, पौर्णमासी कति नक्षत्राणि युज्जन्ति ? । भगवानाह—(ता दो इत्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् , द्वे नक्षत्रे युज्जन्तः । तद्यथा-पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा च । तत्र प्रथमामाषाढीं पौर्णमासीमुत्तराषाढानक्षत्रं षड्विंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षड्विंशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुष्पञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयामाषाढीं पौर्णमासीं पूर्वाषाढानक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयामाषाढीं पौर्णमासीम् उत्तराषाढानक्षत्रं त्रयोदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोदशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीमाषाढीं पौर्णमासीमुत्तराषाढानक्षत्रमेकानचत्वारिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति, पञ्चमीमाषाढीं पौर्णमासीमुत्तराषाढानक्षत्रं स्वयं परिसमाप्नुवन् परिसमापयति । किमुक्तं भवति ?—एकत्र पञ्चमी आषाढी पौर्णमासी समाप्तिमिति, अन्यत्र चन्द्रयोगमधिकृत्योत्तराषाढानक्षत्रमिति । इह सूत्रकृत एव शैलीयं यद् यद् नक्षत्रं पौर्णमासीममावास्यां वा परिसमापयति तद्यावत् शवे परिसमापयति तावत्तस्य शवं कथयति, ततस्तदनुरोधेनास्माभिरप्यत्र तथैवाक्रमं, यावता पुनर्यावत्यतिक्रान्ते परिसमापयति तावदेव प्रागुक्तकरणवशात् कथनीयं, चन्द्रप्रज्ञसावापि तथैव वक्ष्यामि, अमावास्याधिकारमपि अनन्तरं तथैव वक्ष्यामि, तदेवं यानि नक्षत्राणि यां पौर्णमासीं युज्जन्ति तान्युक्तानि । संप्रति गतार्थमपि मन्दमतिविबाधनार्थं कुलाऽऽदियो-

जनामाह—

ता साविट्ठिं णं पुसिमासिं णं किं कुलं जोएति, उवकुलं जोएति, कुलोवकुलं जोएति ? । ता कुलं वा जोएति, उवकुलं वा जोएति, कुलोवकुलं वा जोएति, कुलं जोएमाणे धणिट्ठाणक्खत्ते जोएति, उवकुलं जोएमाणे सवणे णक्खत्ते जोएति, कुलोवकुलं जोएमाणे अभिड्ढणक्खत्ते जोएति । साविट्ठिं पुसिमं कुलं वा जोएति उवकुलं वा जो-

एति, कुलोवकुलं वा जोएति, कुलेण वा उवकुलेण वा कुलो-
वकुलेण वा जुत्ता साविट्ठी पुष्पिमा जुत्तातिवत्तव्वं सिया ।
ता पोडवति णं पुष्पिमं किं कुलं जोएति, उवकुलं जोएति,
कुलोवकुलं वा जोएति ? । ता कुलं वा जो-ति, उवकुलं
वा जोएति, कुलोवकुलं वा जोएति, कुलं जोएमाणे
उत्तरापोडवया णक्खत्ते जोएति, उवकुलं जोएमाणे
पुव्वापोडवया णक्खत्ते जोएति, कुलोवकुलं जोएमाणे
मताभिसया णक्खत्ते जोएति । पोडवति णं पुष्पिमासिं णं
कुलं वा जोएति, उवकुलं वा जोएति, कुलोवकुलं वा जोए-
ति, कुलेण वा जुत्ता ३ पुडवता पुष्पिमा जुत्ताति वत्तव्वं
भिया । ता आसोडं णं पुष्पिमासिं णं किं कुलं जोएति उ-
वकुलं जोएति, कुलोवकुलं जोएति, णं लभति कुलोव-
कुलं, कुलं जोएमाणे अस्मिणीणक्खत्ते जोएति, उवकुलं
जोएमाणे रेवतीणक्खत्ते जोएति, आसोडं णं पुष्पिमं च
कुलं वा जोएति, उवकुलं वा जोएति, कुलेण वा जुत्ता
उवकुलेण वा जुत्ता अस्मादिणं पुष्पिमा जुत्ता ति वत्तव्वं
सिया, एवं गेतव्याओ, पोमं पुष्पिमं जेट्टामूलं पुष्पिमं च
कुलोवकुलं पि जोएति, अयसेसासु णत्थि कुलोवकुलं ॥

(ता साविट्ठि णमित्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् . आविष्टी
पौर्णमासी किं कुलं युनक्ति उपकुलं युनक्ति कुलोपकुलं वा
युनक्ति ? । भगवानाह - ' ता कुलं वा ' इत्यादि . कुलं वा
युनक्ति, वाशब्दः समुच्चये, ततः कुलमपि युनक्तीत्यर्थः । एव-
मप्यकुलमपि कुलोपकुलमपि, तत्र कुलं युज्जन् धनिष्ठानक्षत्रं
युनक्ति, तस्यैव कुलं (लनया) प्रसिद्धस्य सतः आविष्ट्यां
पौर्णमास्यां भावान् . उपकुलं युज्जन् धवणनक्षत्रं युनक्ति,
कुलोपकुलं युज्जन् अर्धजिह्वक्षत्रं युनक्ति, तादृ तृतीयायां
आविष्ट्यां पौर्णमास्यां द्वादशसु मुहूर्तेषु किञ्चित्समधिकेषु
शेषेषु चन्द्रेण सह योगमुपैति . ततः श्रवणेन सह सहच-
रत्वात् स्वयमपि तस्याः पौर्णमास्याः पर्यन्तवर्तित्वान् तदपि
तां परिसमापयतीति विवक्षितत्वात् युनक्तीत्युक्तम् । सम्प्रति
उपसंहारमाह - (साविट्ठि णमित्यादि) यत एवं त्रिभिरपि
कुलाऽऽदिभिः आविष्ट्याः पौर्णमास्या योजनाऽस्ति, ततः
आविष्टी पौर्णमासी कुलं वा युनक्ति उपकुलं वा युनक्ति
कुलोपकुलं वा युनक्तीति वक्तव्यं स्यात् - इति स्वशिष्येभ्यः
प्रतिपादनं कुर्यात् , यदि वा - कुलेन वा युक्ता सती आविष्टी
पौर्णमासी उपकुलेन वा युक्ता कुलोपकुलेन वा युक्ताति
वक्तव्यं स्यात् , एवं शेषमपि सूत्रं निगमनीयं, यावत् - ' एवं
नेयव्याओ ' इत्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण शेषा अपि पौर्ण-
मास्या नेतव्याः - पाठक्रमेण वक्तव्याः, नवरं पौर्णी पौर्णमासी
ज्येष्ठामूर्ती च पौर्णमासी कुलोपकुलमपि युनक्ति, अवशेषासु
च पौर्णमासीषु कुलोपकुलं नास्तीति परिभाष्य वक्तव्याः ।
साधेवम् - ' ता कालयं णं पुञ्जनामिणी किं कुलं वा जोएइ,
उवकुलं वा जोएइ ? । ता कुलं पि जोएइ उवकुलं पि जोएइ, ना
लभेइ कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे कस्सिआणक्खत्ते जोएइ उ-
वकुलं जोएमाणे भरणीणक्खत्ते जोएइ, ता कस्सिअं णं पुष्पिमं

कुलं वा जोएइ उवकुलं वा जोएइ, कुलेण वा जुत्ता उवकुलेण
वा जुत्ता कस्सियपुष्पिमा जुत्ता ति वत्तव्वं मिआ ' इत्यादि
तावद्वक्तव्यं यावदापाढीपौर्णमासीसूत्रपर्यन्तः । तथा चाऽऽह -
' जाव आसाढी पुष्पिमा जुत्ताति वत्तव्वं सिया ' । तदेवं पौर्ण-
मासी वक्तव्यतोक्ता । सू० प्र० १० पाहु० ५ पाहु० पाहु० ।
(पौर्णमास्यानां चन्द्रयोगमधिकृत्य सार्जपातः ' अमावसा '
शब्दं प्रथमभागे ७४६ पृष्ठे गतः) (कियःसु मुहूर्तेषु गतेषु
पौर्णमास्या अनन्तरममावस्या भवति - कियःसु मुहूर्तेषु गते-
षु अमावस्यातः पौर्णमासीति ' अमावसा ' शब्दं प्रथमभागे
७४५ पृष्ठे गतम्) " पंचमंवच्छुरिण जुग वावट्ठि पु-
ञ्जिमाओ । " स० ६१ सम० । (' संवच्छुर ' शब्दं
व्याख्यास्यते)

पुष्पमंघ पृष्मंघ-पुं० । पुष्पकलाऽऽवर्तमेवे, आ० ४ अ० ।

पुण्यवत्थ पुण्यवत्थ-न० । " हीरइ जं आणंदे, वत्थं नं पुण्य-
वत्थं ति । " पाहु० ना० २१२ गाथा । प्रमोदहृतवत्थे, दे० ना० ६
वर्ग ५३ गाथा ।

पुण्यसंभार-पुण्यसंभार-पुं० । तीर्थकरनामाऽऽदिशुभकर्मसं-
चयः . " अविन्त्यपुण्यसंभारं सामर्थ्यादेनदीदृशम् . तथा चो-
क्तुपुराणां, नास्त्यन्माध्यं जगतत्रये ॥१॥ " हा० ३१ अष्ट० ।

पुण्यमेण-पुण्यमेन-पुं० । राजगृहे नगरं धर्मिकस्य राज्ञो धार-
णयां जाते स्वनामख्याते पुं०, (स च वीरान्तिके प्रवर्ज्य पा-
दशवर्षपर्यायः संलंघनया सत्या सूर्याग्निज्जं विमाने उपप-
द्य महाविदंहे संलंघनीति) अनुत्तरांपर्वातकक्ष्यानां द्वितीय-
वर्गे - अमोदसं अमोदसं सूर्यसंभारम् । अणु० १२ न० १२ म० ।

पुण्य-पुण्य-स्त्री० । पक्षस्य पञ्चम्यां दशम्यां पञ्चदश्याञ्च
निधौ, सू० प्र० १० पाहु० १३ पाहु० पाहु० । च० प्र० ।
द० प० । पूर्णनक्षत्रं यक्षेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ४
टा० १ उ० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा ' अग्रमहिषी '
शब्दं प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गता)

पुण्य-पुण्य-पुं० । पुमान् नाग इव भ्रष्टः, प्रधानत्वात् स
एव । स्वनामख्याते पुण्यप्रधानं वृक्षभंदं, श्वेनात्पले, जातीफ-
ले, पारुष्येणहस्तिनि, नरभ्रष्टे च । वाच० । अनु० । प्रज्ञा० ।
कल्प० । आचा० ।

पुण्यभावा-पुण्यानुभाव-पुं० । पुरुषाणां पुण्यविपाके, पो०
४ विव० ।

पुण्यम पुण्य-पुं० । " पुण्यभागिन्योगो मः " ॥ ८॥ १ ।
१६० ॥ इति मस्य मः । स्वनामख्याते पुण्यप्रधानं घनवर्ती,
प्रा० १ पाद ।

पुण्याली-देशी-अलन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ५३ गाथा ।

पुष्पिमा-पुष्पिमा-स्त्री० । पौर्णमास्याम्, आ० म० १ अ० । " पं-
चमंवच्छुरिण जुग वावट्ठि पुष्पिमाओ । " स० ६१ सम० ।
पुष्पोदयसहाय-पुष्पादयसहाय-प्रा० । पुण्यानुभावसहितं,
पा० १० विव० ।

पुष्पोवाय-पुष्पोत्पाद-पुं० । पुष्पोत्पादने, " दया भूतेषु वैरा-
ग्यं विधिदानं यथोचितम् । त्रिशङ्का शलिवृत्तिश्च पुष्पोवायाः
प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ " पा० ४ विव० ।

पुत्र-पुत्र-पुं० । पुनाति पितुराचारानुवर्तितयाऽऽत्मानमिति
पुत्रः । उत्त० १ अ० । सुते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० ।
अनु० । औरसे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अत्रजे, उत्त० १६ अ० ।
तं० । अपत्वे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

पुत्रनिरूपणायाऽऽह-

दसपुत्रा पसुता । तं जहा-असए, खित्तए, दिस्सए, विस्सए,
ओरसे, मोहरे, सौंडीरे, संबहे, ओववाइए, धम्मंतेवासी ॥

(इह पुत्रत्यादि) पुनाति पितरं पाति वा पितृमर्यादा-
मिति पुत्रः सूनुः, तत्र आत्मनः पितृशरीराज्जात आत्मजो
यथा भरतस्याऽऽदित्यशः । तत्र भार्या, तस्यां जातः क्षेत्र-
जा, यथा पारडोः पारड्याः, लोककृत्या तद्भार्यायाः कुन्त्या
एव तेषां पुत्रत्वाज्ज तु पारडोः, अदित्याऽऽदिभिर्जनितत्वादिति
२ (दिस्सए स्ति) दत्तकः पुत्रतया वितीर्णो, यथा बाहुबलि-
नाऽनिलवंगः श्रूयते, स च पुत्रवत् पुत्रः, एवं सर्वत्र ३ । (वि-
स्सए स्ति) विनयिनः शिष्यां प्राहितः ४ । [ओरसे स्ति] उप-
गतो जातो रसः पुत्रस्नेहलक्षणो यस्मिन्, पितृस्नेहलक्षणो
वा यस्यासाधुपरसः, उरसि वा हृदये स्नेहाद्वर्तते यः स और-
सः ५ । मुखर एव मौखरौ मुखरतया चाटुकरणतो य आत्मा-
नं पुत्रतया अभ्युपगमयति स मौखर इति भावः ६ । शौ-
ण्डीरः यः शौर्यवता शूर एव रणकण्ठेन वशीकृतः पुत्रतया
प्रतिपद्यते, यथा कुवलयमालाकथायां महेन्द्रसिंहाभिधानो
राजसुतः श्रूयते ७ । [अथवाऽऽत्मज एव गुणभेदाद्विद्यते ।
तत्र (विगणए स्ति) विवक्तः परिणतोऽभयकुमारवत् ४ ।
(ओरसे स्ति) उरसा वसत इति औरसो बलवान्, बाहु-
बलीव ५ । शौण्डीरः शूरो वासुदेववत् गर्वितो वा शौण्डीरः
“ शौण्डं गर्वः ” इति वचनात् ७ ।] (संबहे स्ति) संबर्द्धितो
भोजनदानाऽऽदिनाऽनाधुपुत्रकः ८ । (ओववाइए स्ति) उपया-
चिते देवताऽऽराधने भव औपयाचितकः, अथवा-अवपातः
सेवा, सा प्रयोजनमस्येति आवपातिकः, सेवक इति हृदयम्,
६ । तथा अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्येति, अन्तेवासी धर्मार्थ-
मन्तेवासी धर्मान्तेवासी, शिष्य इत्यर्थः १० । स्था०
१० डा० ।

“ इदं तस्नेहसर्वस्वं, सममाख्यदरिद्रयोः ।
अचन्दनमनौशीरं, हृदयस्यानुलेपनम् । १ ॥
यत्तच्छुपनिकेत्युक्तं, बालेनाव्यक्तभाषिणा ।
हित्वा सौख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्तते ॥ २ ॥ ”
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “ अपुत्रस्य गतिर्ना-
स्ति । ” इति न युक्तियुक्तम्, “ बहुपुत्रो कुपी गोधा, ता-
म्रचूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः, पश्चात्तोको ग-
मिष्यति ॥ १ ॥ ” उत्त० १४ अ० । “ वरं कूपशताद् वापी,
वरं वापीशताद् क्रतुः । वरं क्रतुशतात्पुत्रः, सत्यं पुत्र-
शताद् वरम् ॥ १ ॥ ” स्था० ४ डा० ३ उ० । पुरुषाः स-
सर्गेऽपि स्त्री गर्भे धरति । वृ० ३ उ० । पुत्र इव पुत्रः ।
शिष्ये, उत्त० १ अ० ।

एकस्य पितुः कति पुत्राः-

एगजीवेणं भंते ! एगभवग्गहणेणं केवइयाणं पु-
त्तत्ताए हव्वमागच्छइ ? । गोयमा ! जहणेणं इक्कस्स
२५१

वा दोणहस्स वा तिणहस्स वा, उक्कोसं सयपुहत्तस्स
जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वमागच्छइ । एगजीवस्स णं भंते !
एगभवग्गहणेणं केवइया जीवा पुत्तत्ताए हव्वमाग-
च्छति ? । गोयमा ! जहणेणं इक्को वा दो वा तिम्मि
वा, उक्कोसेणं सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए
हव्वमागच्छति । से कण्ठेणं भंते ! एवं वुब्बइ० जाव हव्व-
मागच्छइ ? । गोयमा ! इत्थिए य पुरिमस्स य कम्मकडाए
जोणीए मेहुणवत्तिए । नामं संजोए समुप्पज्जइ, ते दुहओ
सिणेहं संचिणंति; तत्थ णं जहणेणं इक्को वा दो वा तिम्मि
वा, उक्कोसेणं सयसहस्सपुहत्तं जीवाणं पुत्तत्ताए हव्वमा-
गच्छइ, से तेण्ठेणं० जाव हव्वमागच्छइ ।

मनुष्याणां तिरश्चां च बीजं द्वादश मुहूर्तान्यावद् योनिभूतं
भवति, ततश्च गवादीनां शतपृथक्त्वस्यापि बीजं गवादि-
योनिप्रविष्टं बीजमेव, तत्र च बीजसमुदाय एको जीव
उत्पद्यते, स च तेषां बीजस्वामिनां सर्वेषां पुत्रो भवति । यत
उक्तम्- (उक्कोसेणं सयपुहत्तस्तेत्यादि) (सयसहस्सपुहत्तं
ति) मत्स्याऽऽदीनामिकसंयोगेऽपि शतसहस्रपृथक्त्वं गर्भे
उत्पद्यते निष्पद्यते चेत्येकस्य एकभवप्रदं लक्षपृथक्त्वं पुत्रा-
णां भवतीति । मनुष्ययोर्नो पुनरुत्पन्ना अपि बहवो न नि-
ष्पद्यन्ते इति । (इत्थिए पुरिमस्स य इति) एतस्य “ मेहु-
णवत्तिए नामं संजोमे समुप्पज्जइ ” इत्यनेन संबन्धः । क-
स्यामसाधुत्पद्यते ? इत्याह- (कम्मकडाए जोणीए स्ति)
नामकर्मनिर्वर्तितायां योनौ । अथवा-कर्म मदनोद्दीपको व्या-
पारस्तन् कृतं यस्यां सा कर्मकृता, अतस्तस्यां मैथुनस्य
वृत्तिः प्रवृत्तिर्यस्मिन्नसौ मैथुनवृत्तिको, मैथुने वा प्रत्ययो
हेतुर्यस्मिन्नसौ स्वार्थिके कप्रत्यये मैथुनप्रत्ययिकः । (नामं ति)
नामनामवतारभेदोपचारादेन नामेत्यर्थः । संयोगः सम्पर्कः ।
(ते इति) स्त्रीपुरुषौ । (दुहओ स्ति) उभयतः स्नेहं गतं शा-
णितलक्षणं, संचिनुतः संबन्धयत इति (मेहुणवत्तिए नामं
संजोए स्ति) प्रागुक्तम् । भ० २ श० ५ उ० । श्रीभगवत्युक्ता
एकपुत्रस्य नवशतपितरः कथं संभवन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तर-
म् द्वादश मुहूर्तान् यावद्वीर्यमवतणं स्यात् तावत्कालावधि
नवशतमितवृषभाऽऽदिभिर्भुक्तं गवादी यो गर्भे उत्पद्यते, स
तावतां पुत्रो भवतीति । १७२ प्र० । सेन० २ उल्ला० । “ तस्मिन् णं
अज्जगस्स नत्तए हांत्था इद्वे कंते । ” इति राजप्रश्नीयोपाङ्गे
आर्यको नत्तक उक्तः, आह्विधिवृत्तौ तु आर्यकः पुत्रः कथं
प्रोक्तः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-पुत्रो नत्ताऽप्यनीव वल्लभत्वात्पुत्र-
त्वेन लाकैर्यवहियते, तेनात्रापि नत्तशब्दः पुत्रत्वेन व्यवहृतः
संभाव्यते । २५० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

पुत्रकारण-पुत्रकारण-न० । सुतनिमित्ते, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

पुत्रजीवय-पुत्रजीवक-पुं० । देशविशेषप्रतिबद्धे एकास्थि-
कवृक्षभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पुत्राण्युपरियालपणयबहुल-पुत्रनत्तपरिवारप्रणयबहुल-त्रि० ।
पुत्राः सुताः, नमारः पौत्रा द्वाहित्राश्च, एतज्जत्तणो यः पग्गिवा-

रसत्रयः स्नेहः स बहुलो बहुयेषां ते तथा । पुत्राऽऽदिपु
बहुस्निग्धे, भ० ७ श० ६ उ० ।

पुत्तदार-पुत्रदार-न० । पुत्रकलत्रे, उक्त० १६ अ० ।

पुत्तदारपरिक्रिन्-पुत्रदारपरिक्रीर्ण-वि० । विषयमेवनात् पुत्र-
कलत्राऽऽदिभिः सर्वतो विज्ञाते, "पुत्तदारपरिक्रिन्नां माहसं-
ताणमेतन्नां (८ गाथा) ।" दश० १ चू० ।

पुत्तदोहल-पुत्रदोहद-पुं० । पुत्रं गर्भस्थं दाहदमेव पुत्रदोहदः ।
अन्तर्वेत्याः फलाऽऽदायभिलापविशेषः, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

पुत्तपोमि (ण)-पुत्रपोपिण-वि० । "अनु पुत्तदाहलद्वयं,
आणणा हवन्ति दासा वा ।" पुत्रेच्छापूर्णायां दासभावमाप-
न्नं पुत्रपोपके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

पुत्तफल-पुत्रफल-नं० । पुत्रलक्षणं फलं पुत्रफलम् । पुत्रो
वा फलं यस्य कर्मणस्तत्पुत्रफलम् । पुत्ररूपं कर्मफले,
पुत्रफलकरे कर्मणि च । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

पुत्तबह-पुत्रबधू स्त्री० । पुत्रपत्न्याम्, "सुगहा पुत्तबह ।"
पाइ० ना० २४२ गाथा ।

पुत्तमंड-पुत्रभाण्ड-न० । पुत्ररूपे इष्टाऽऽधायके वस्तुनि, आ०
म० १ अ० ।

पुत्तमंस-पुत्रमांस-पुं० । पुत्रकलत्रे, दश० । तदुपमया भोक्तव्यम्,
अत्र उपमा दृष्टान्तः—पूयुदकोपमानतः स्वल्पपानमुप-
भोक्तव्यमित्यत्र दाहणम्—"जहा एगेणं चाणियणं दा-
ग्दिदुस्खाभिभूणं काहे हिडंणं रयणदीवं पावेत्ता ते-
ल्लंकासुंदरा अणयया रयणा समामादिता, सो य ते चीग-
कुला दीहद्वानमणं ण भक्कहं गिच्छादिऊणं सुव्वआग-
भूमिमाणं, तंतां सो बुद्धिंकांसल्लंणं ताणि एगामि पदेसे
ठवेऊणं जुंअं जग्गद्वानं धेत्तं पीडुंउं गहिंल्लगवेसेण रयणया-
णिओ गच्छुं त्ति, भावे तेणं निअं चारे जहा कांइ न वि
उट्टेति ताहे वित्तं पल्लो अडवीणं निमाणं गाहितां जाव
कुट्टियपाणिं पंछिंल्लमि वणं पामाति, तन्ध बहवे हग्गिणा-
ऽऽदया मता, तेणं तं सव्वं उदगं वसाज्जाया, ताहे तं तं
अणुसुमियाणं अणुसुमियाणं पीयं, निथारियाणि अणुणं
रयणाणि । एवं रतनद्वानाणि णाणंदंसनचरियाणि,
चारुद्वानाणि विसया, कुहितांदगद्वानाणि फामुगं-
णिज्जाणि अंतपनाणि आहागइयाणि आहारिणं ताहे
तप्फलेण जहा वाणियगा इह भवे सुही जातां, एवं साह वि
सुही भावस्सइ 'ति' अडविट्ठार्यायं संसारं गित्थरिति
त्ति ।" (३८ गाथा) दश० १ अ० ।

पुत्तलिआ-पुत्तलिका-स्त्री० । प्रतिकृतौ, "बाउल्ली पुत्तलि-
आ ।" पाइ० ना० ११७ गाथा ।

पुत्त-देशी नं० । मृदुनि, दे० ना० ६ वर्ग ४२ गाथा ।

पुत्त-पृथक्-अव्य० । "पृथक् धो वा" ॥ ८ । १ । १८८ ॥
पृथक्शब्दे धस्य धो वा भवति । भिन्नं, प्रा० १ पाद ।

पुत्तपन-पुत्रयजन-पुं० । यत्नं, "पुत्रयणा गुज्जया जक्खा ।"
पाइ० ना० ६६ गाथा ।

पुत्ताअ-पुत्ताग-पुं० । देववृत्ते, "पुत्ताओ सुरवल्ली ।" पाइ०
ना० १४६ गाथा ।

पुष्पअ-देशी-न० । पीने, दे० ना० ६ वर्ग ४२ गाथा ।

पुष्प-पुष्प-न० । पुष्प अच् । "कुसुमे, पुष्पाणि य कुसुमाणि य,
कुष्माणि य तहं व हौति पसवाणि । सुमणाणि य सुहुमाणि
य, पुष्पाणं हौति एगद्धा ॥ ३६ ॥" दश० १ अ० । कल्प० ।
स्त्रीरजसि, विकासे, कुवेरस्य विमाने, नेत्रांगभेदे च ।
स्वार्थे कन् । रत्नमयकङ्कणे, रसाजने, शकट्याम्, का-
सीसे, च । वाच० । हा० ३ अष्ट० । ('अट्टपुष्पी' शब्दं प्रथमभागे
२४५ पृष्ठे उक्तानि अष्ट पूजापयांगिकुसुमानि)

पुष्पअ-पुष्पक-पुं० । फेने, "डिडीरो पुष्पओ फेणो ।"
पाइ० ना० १३२ गाथा ।

पुष्पकंत-पुष्पकान्त-पुं० । दशमकल्पी यविमानभेदे, स०
२० सम० ।

पुष्पकरंड-पुष्पकरण्ड-न० । हस्तशीर्षनगरम्योत्तरपश्चिमदि-
ग्भागे स्वनामख्याते उद्याने, विपा० २ श्रु० १ अ० । आ० म० ।
आ० चू० ।

पुष्पकेउ-पुष्पकेतु-पुं० । गङ्गातटस्थपुष्पभद्रपुरराजे, ती० ३५
कल्प । पुष्पचूडयाः पितरि, ती० ३५ कल्प । दर्श० ।
आव० । आ० क० । नं० । वृ० । अशीतितमे महाग्रहे, "दो
पुष्पकेऊ ।" स्था० २ ठा० ३ उ० । चं० प्र० । ऐरवतजं
भविष्यति सप्तमे कुलकरं, स० ।

पुष्पचंगेरी-पुष्पचङ्गेरी-स्त्री० । पुष्पशिखाबलिरचितायां च-
ङ्गेर्याम्, नं० ।

पुष्पचारण-पुष्पचारण-पुं० । चारणभेदे, ये हि नानाद्रुमल-
तागुलमपुष्पाद्युपादाय पुष्पसूक्ष्मजीवान् विग्राहयन्तः कुसु-
मतलदलावलम्बनसङ्गतयः । ग० ३ अधि० ।

पुष्पचिचिणिआ-पुष्पचारिणी-स्त्री० । मालाकारिण्याम्,
"पुष्पचिचिणिआओ पुष्पफलाईओ ।" पाइ० ना०
१०६ गाथा ।

पुष्पचूल-पुष्पचूड-पुं० । अङ्गेषु चम्पास्वामिनि ब्रह्मदत्तप-
त्न्याश्चुलन्या धारि, उक्त० १३ अ० । गङ्गातटं पुष्पभद्रनग-
रराजपुष्पकंतपुत्रं, स च स्वभगिन्या पुष्पचूडया भार्याभूतया
सह विषयाऽऽसक्तः स्वमाता पुष्पयत्या देवीभूतया नरकदर्श-
नेन प्रतिबोधितः सन् आचार्यान्निकापुत्रोपदेशात् व्रतं जगृ-
हे । आ० क० १ अ० । आव० । दर्श० । आ० चू० । आ० म० ।
ग० । ती० । नं० । भक्ते चर्पे विमलयशसः सुमङ्गलायां
देव्यां जाने पुष्पचूलाभारि वङ्गचूलापरनामके पुत्रे, ती०
४२ कल्प ।

पुष्पचूला-पुष्पचूडा-स्त्री० । हस्तिशीर्षनगरे दीनशत्रुगजेन्द्र धा-
रयां देव्यां जनिनस्य सुबाहुकुमारस्य प्रधानभार्यायाम्, वि-
पा० २ श्रु० ३ अ० । पार्श्वनाथप्रवर्तिन्याम् हा० २ श्रु० ६ वर्ग १
अ० । कल्प० । ति० । ग० । आ० म० । आ० चू० । स० । उक्त० ।
['पास' शब्दऽस्मिन्नेव भागे ६०३ पृष्ठे पुष्पचूलाकथाका]

पुष्पचूलिया-पुष्पचूलिका-स्त्री० । पूर्वोक्तार्थविशेषप्रतिपादि-
का पुष्पचूडा । नं० । पा० । निर्याऽऽवलिकाभुतस्कन्धचतुर्थव-

गंरूपे विपाकधुनोपाङ्गे, जं० १ वक्ष० । “जहं गुं भंते ! समणेणं भगवता उक्खेवओ० जाव दस अज्झयणा पवत्ता । तं जहा-सिरि” इत्यादयः । (ते च स्वस्थस्थाने दर्शिताः) नि० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

पुष्पछाजिया-पुष्पच्छादिका-स्त्री० । पुष्पैर्भूतायाम् उपरि स्थगनिकायाम्, रा० ।

पुष्पजाइ-पुष्पजाति-स्त्री० । मालतीप्रभृतिपुष्पविशेष, झा० १ श्रु० १ अ० ।

पुष्पण्दि (ण)-पुष्पनन्दिन-पुं० । देवदत्तसार्थवाहस्य दु-हितुर्देवदत्तायाः पत्न्यौ स्वनामख्यातं राक्षि, स्था० १० डा० । पुष्पजुय-पुष्पयुत-पुं० । श्रवभदेवस्य पुत्रशतकान्तर्गते एकप-ञ्चाशत्तमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ लण ।

पुष्पणालिया-पुष्पनालिका-स्त्री० । कुसुममध्यभागे, तं० । पुष्पणिजासमार-पुष्पनिर्यामसार-पुष्परसप्रधाने आसवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पुष्पदंत-पुष्पदन्त-पुं० । पुष्पकलिकामनोहरदन्तत्वात्पुष्पद-न्तः ध०२ अधि० । सुविधिजिने, [अस्य सर्वा वक्रव्यता नित्यपरशब्दे चतुर्थभागे २६१ पृष्ठ उक्ता] “सुविहिपुष्पदन्ते णं अरहणएणं धणुत्तयं उद्धं उच्चत्तणं होत्था ।” स० १०० सम० । “सुविहिस्स णं पुष्पदन्तस्स अरहओ पच्चत्तिरि जिणस्सया हो-त्था ।” स० ७४ सम० स्था० । “पुष्पदन्ते णं अरहा पंचमूले होत्था ।” स्था० ५ डा० १ उ० । ईशानस्य देवेन्द्रस्य कुञ्जग-नीकाधिरातो हस्तिराजनि, स्था० ५ डा० १ उ० । बृहस्प-तिशिष्ये गन्धर्वविशेष, “श्रीहीरसूरिसुगुणः प्रवरौ विनेयी, जतीं शुभौ सुरगुरोर्गिष पुष्पदन्तौ । श्रीसोमसोमविजया-भिधवाचकेन्द्रः, सः कीर्तिर्कीर्तिविजयाभिधवाचकश्च ॥१॥” कल्प० ३ अधि० ६ लण ।

पुष्पदत्त-पुष्पदत्त-पुं० । वीरपुरनगरे जातस्य सृजातकुमार-स्य पृथ्वभवजीवि इपुकारनगरे श्रवभदत्तगृहपतिपुत्रे, वि-पा० २ श्रु० ३ अ० ।

पुष्पपाय-पुष्पपात-पुं० । कुसुमपतने, पञ्चा० २ वि० ।

पुष्पपायवियडण-पुष्पपातविकटन-न० । कुसुमपतने सति शङ्काऽऽनिचागंऽऽलं चनायाम्, स्वाभिप्रार्थनवेदनमात्रे च । पञ्चा० २ वि० ।

पुष्पपुंज-पुष्पपुञ्ज-पुं० । पुष्पसंभारे, “पुष्पपुञ्जोवयारक-लितं करेति ।” पुष्पपुञ्ज एव उपचारः पूजा पुष्पपुञ्जोपचा-रस्तेन कलितं युक्तम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

पुष्पपुर-पुष्पपुर-न० । पार्थालपुत्रे नगरे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पुष्पपूरय-पुष्पपूरक-न० । पुष्परचनाविशेष, औ० । पुष्पशे-खरे, झा० १ श्रु० १६ अ० ।

पुष्पप्रभ-पुष्पप्रभ-पुं० । अरुणोदसमुद्रे पञ्चानामावासानां चतुर्थे, छी ।

पुष्पफलजंभय-पुष्पफलजम्भक-पुं० । पुष्पफलोभयजम्भके देवे, भ० ४ श० ८ उ० । प्रश्न० ।

पुष्पफली-पुष्पफली-स्त्री० । कृष्णारुडायाम्, आ० म० १ अ० ।

पुष्पबलि-पुष्पबलि-पुं० । उपचारे, “उवयारां पुष्पबली ।” पाइ० ना० २०६ गाथा ।

पुष्पभद्र-पुष्पभद्र-न० । पुष्पकेतुनृपपालिते गङ्गातीरस्थे न-गरभेदे, आ० चू० १ अ० । पुष्पपुरमित्यपरमस्य नाम । वृ० १ उ० २ प्रक० । पुष्पभद्रा इति स्त्रीत्वमपि । ग० २ अधि० । आ० वृ० । आ० म० । ती० । दर्श० । आ० क० । आय० ।

पुष्पभूइ-पुष्पभूति-पुं० । सिन्धुवर्धननगरराजप्रबोधदे, आ-चार्ये, आ० क० ४ अ० । (कथा ‘मुंडिवग’ शब्दे)

पुष्पमइ-पुष्पमति-स्त्री० । सुव्रतजनस्य प्रथमशिष्ये, ति० ।

पुष्पमाला पुष्पमाला-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दिक्कु-मारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ८ डा० । अधोलोकवास्तव्यायां स्वनामख्यातायां दिक्कुमार्याम्, जं० ५ वक्ष० । ती० । आ० वृ० । आ० म० । आ० क० ।

पुष्पमित्त-पुष्पमित्र-पुं० । स्थणानगर्यां जाते वीरपूर्वभवजी-वे, आ० म० १ अ० ।

पुष्पमिस्सियकेस पुष्पमिश्रितकेश-पुं० । कुसुमवासितकु-न्तले, तं० ।

पुष्पय पुष्पक-न० । पुष्पाऽऽकृतिललाटाऽऽभरणे, जं० २ वक्ष० । ईशानेन्द्रस्य पारियानिके विमाने, जं० ५ वक्ष० । स्था० । औ० । विश० ।

पुष्पलंबसग-पुष्पलम्बसक-पुं० । गगडके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पुष्पलाई-पुष्पलाई-स्त्री० । मालाकारिण्याम्, “पुष्पचि-आओ पुष्पलाईओ ।” पाइ० ना० १०६ गाथा ।

पुष्पवई-पुष्पवती-स्त्री० । पुष्पभद्रनगरराजपुष्पकेतुमहिव्याम्, ग० २ अधि० । आ० क० । ती० । उत्त० । आ० म० । मणि-नोरणपुर्यां मितयशसो राज्ञः कन्यायाम्, उत्त० ६ अ० । वि-शतितमतीर्थकस्य प्रवर्तिन्याम्, स० । प्र० । सुपुरुषस्य किपुर्गन्धस्थाग्रमहिव्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । तुङ्गिकान-गर्यां बहिरुत्तरपूर्वस्मिन् दिग्भागे चैत्यं, भ० २ श० ५ उ० ।

पुष्पवंत-पुष्पवन्त-पुं० । द्वि० ब० । एकयाकन्या चन्द्रमूर्ययोः, द्रव्या० ४ अध्या० ।

पुष्पवहलय-पुष्पवार्दलक-न० । पुष्पवृष्टिगण्यं वार्दलकम् । पुष्पवर्षकं मध्ये, रा० । पुष्पवृष्टिनिमित्ते, आ० म० १ अ० । तं० ।

पुष्पविहि-पुष्पविधि-पुं० । चम्पकाऽऽदिकायां पुष्पजातौ, वृ० १ उ० १ प्रक० । प्रश्न० । उपा० । (‘आणंद’ शब्दे द्वितीय-भागे १०६ पृष्ठे सूत्रं गतम्)

पुष्पवृद्धि-पुष्पवृष्टि-स्त्री० । पुष्पवर्षणे, आ० म० १ अ० ।

पुष्पसाल-पुष्पसाल-पुं० । वसन्तपुरपत्तनीये स्वनाम-ख्याते गायके, आ० क० १ अ० । (‘सोईदिय’ शब्दे उ-दाहरणम्) । मागधे गोवर्धनाग्रे स्वनामख्याते गृहपते, आ० क० १ अ० । आ० म० ।

पुष्पसालसुय-पुष्पमालसुत-पुं० । मागधगोव्धरग्रामवास्त-
व्यपुष्पशालगृहपतिपुत्रे, आ० चू० १ अ० । ध० २० । (विन-
यऽयमुदाहरण्यते)

पु० हसिंह-पुष्पसिंह-पुं० । जम्बूद्वीपे पुष्कलावतीविजये मणि-
तोरणपुत्र्यो मितयशसो राज्ञः पुत्रे, उक्त० ६ अ० ।

पुष्पसुहुम-पुष्पसूक्ष्म-न० । वटोदुम्बराणां पुष्पाणि तानि त-
द्वर्णानि सूक्ष्माणि पुष्पसूक्ष्माणि । पुष्पवर्णेषु अलक्षणीयेषु
सूक्ष्मभेदेषु, स्था० ८ ठा० । दश० ।

से किं तं पुष्पसुहुमे ? । पुष्पसुहुमे पंचविदे पञ्चते ।
तं जहा-किह्मे० जाव सुकिल्ले अत्थि, पुष्पसुहुमे रुक्ख-
समाणवमे नामं पञ्चते, जे छउमत्थेणं० जाव पडिलेहि-
यवे भवइ, से तं पुष्पसुहुमे ॥ ५ ॥

(से किं तं पुष्पसुहुमे) अथ कानि तत् सूक्ष्मपुष्पाणि ? ।
गुरुगह-सूक्ष्मपुष्पाणि पञ्चविधानि प्रवृत्तानि, कृष्णानि या-
वत् शुक्लानि सन्ति, सूक्ष्मपुष्पाणि वृक्षसमानवर्णानि प्रसि-
द्धानि प्रवृत्तानि, यानि कृष्णस्थेन यावत् प्रतिलिखितव्यानि
भवन्ति । (से तं पुष्पसुहुमे) तानि सूक्ष्मपुष्पाणि । कल्प०
३ अधि० ६ क्षण ।

पुष्पसेन-पुष्पसेन-पुं० । पुष्पभद्रनगरराजे, आ० चू० १ अ० ।
पुष्पवतीपतौ पुष्पचूडपुष्पचूडापितरि, आ० म० १ अ० ।

पुष्पा-देशी-पितृष्वसरि, वे० ना० ६ वर्ग ५२ गाथा ।

पुष्पाहय-पुष्पाऽऽदिक-पुं० । कुसुमधूपदीपप्रभृतौ, पञ्चा० ६
विध० ।

पुष्काराम-पुष्पाऽऽराम-पुं० । पुष्पवाटिकायाम्, “अज्जुगस्स
मालागारस्स रायगिहस्स नगरस्स बहिया एत्थ णं महं एगे
पुष्कारामे होत्था ।” अन्न० १ ध्रु० ६ वर्ग ३ अ० ।

पुष्कारोवण-पुष्पाऽऽरोपण-पुं० । पुष्पाणां देवस्य मस्तकेषु आ-
रोपणे, ध० २ अधि० ।

पुष्पावकिम्पग-पुष्पावकीर्णक-त्रि० । पुष्पाणीव इतस्ततोऽव-
कीर्णानि विप्रकीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति व्युत्पत्तेः । आय-
लिकाबाह्ये विमाने, जी० ४ प्रति० ३ उ० ।

पुष्पासव-पुष्पाऽऽसव-पुं० । धातकीपत्ररससाराऽऽसवे, जी०
४ प्रति० ३ अधि० । प्रज्ञा० ।

पुष्पाहार-पुष्पाहार-पुं० । पुष्पमात्राऽऽहारं, औ० । नि० ।

पुष्कम-पुष्पत्व-न० । “त्वस्य डिमा-तण्णौ वा” ॥ ८ । २ । १५४ ॥
इति त्वस्य डिमाऽऽदेशः । पुष्पधर्मे, प्रा० २ पाद ।

पुष्किया-पुष्पिता-स्त्री० । प्राणिनः संयममाधना पुष्पिताः सु-
त्रिताः भूयः संयमपरित्यागतो दुःखावाप्तिमुकुलनेन मुकु-
लिताः पुनस्तत्परित्यागेन पुष्पिताः प्रतिपाद्यन्ते ताः पुष्पि-
ताः । न० । पा० । निर्यावालिंकानां तृतीयवर्गाऽऽत्मके प्रअव्या-
करणानामुपाङ्गे, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग १ अ० । जं० । “उच्चगाणं
पुष्कियाणं के अट्टे पञ्चते ? । पचं खलु जंबू ! समणं जाव

संपत्तेणं पुष्कियाणं दस अञ्जयणा पञ्चत्ता । तं जहा-“चंदे १
सुरे २ सुके ३, बहुपुत्तिया ४ पुष्पभेदे ५ य माणिभेदे ६ य । दत्ते
७ सिवे ८ य बालिया ९, अणादीण १० चेव बोधव्वं ॥ १ ॥”
नि० १ ध्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

पुष्पिका-स्त्री० । पितृष्वसरि, “पुष्पिआ पिउत्था ।” पाइ०
ना० २५३ गाथा ।

पुष्पुत्तरा-पुष्पोत्तरा-स्त्री० । शर्कराभेदे, जं० २ वक्ता० जी० । हा० ।
पुष्पादय-पुष्पादक-न० । कुसुमवासिते जले, जं० ३ वक्ता० । पु-
ष्परसमिश्रे जले, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । हा० । औ० ।

पुष्पोवग-पुष्पोपग-त्रि० । पुष्पाणि कुसुमान्युपगच्छति इति
पुष्पोपगः । बहलपुष्पं, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पुष्पोवयार-पुष्पोपचार-पुं० । पुष्पप्रकारे, स० ३४ सम० । जं० ।

पुमत्ता-पुंस्ता-स्त्री० । पुरुषत्वे, दशा० १० अ० । स्था० ।

पुमपसवणी-पुंम्रज्ञापनी-स्त्री० । पुरुषलक्षणप्रतिपादिकायां
मोहनस्वरतादात्म्यमित्यादिरूपायां भाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद ।

पुय-पुन-पुं० । अण्डकांशे, ध्रु० ३ उ० । प्रश्न० ।

पुयाइ-पुयादिन्-पुं० । पिशाचं, “इयरा पुयाइणो पि-प्पया
परंवा पिसल्लया भूआ ।” पाइ० ना० ३० गाथा ।

पुयावइत्ता-पुयावयित्वा-अव्य० । ‘प्लुङ्’ गताघितिवचनात् मा-
वयित्वा अन्यत्र नीत्वा । प्रव्रज्याभेदे, यथाऽऽर्यरक्षितस्य । स्था०
५ ठा० ४ उ० ।

पूतयित्वा-स्त्री० । पूतं वा दुष्णव्यपांहेन कृत्वा वा सा पूत-
यित्वेति । स्था० ५ ठा० ४ उ० ।

पुर-पुर-न० । नगरं अन्तःपुरं, रा० । आ० चू० । हा० । नगराऽऽ-
द्येकदेशभूते प्राकाराऽऽवृते नगरिकदेशे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

पुरओ-पुरतस्-अव्य० । पुर-तमित् । “अतो डो विसर्गस्य”
॥ ८ । १ । ३७ ॥ इति अतः सेः स्थाने डो । ‘पुरओ ।’ प्रा० १

पाद । अग्रत इत्यर्थे, पञ्चा० ३ विध० । दशः । दशाः । अतु० ।
उक्त० । आव० । नि० चू० । स० । आ० चू० । अग्रभागे,

स्था० ४ ठा० २ उ० । हा० । आव० । “पुरओ य अगगओ ।”
पाइ० ना० २७४ गाथा ।

पुरओ कहु-परतः कृत्य-अव्य० । अग्रतः कृत्वेत्यर्थे, “मणं
वा वयं वा णो पुरओ कहु विहरेआ अप्पुस्सुण ।” आचा०
२ ध्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

पुरओकाउं-पुरस्कृत्य-अव्य० । प्रधानीकृत्येत्यर्थे, भ० २ श०
१ उ० ।

पुरओपडिबद्ध-पुरतःप्रतिबद्ध-त्रि० । अग्रतः प्रतिबद्धेत्यर्थे प्र-
व्रज्याभेदे, स्था० ३ ठा० २ उ० । (विशेषार्थस्तु ‘पञ्चजा’ श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे ७३० पृष्ठे गतः)

पुरं-पुरस्-अव्य० । पूर्वकाले, समक्षे च । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

पुरंदिरि-पुरण्टिरि-पुं० । काङ्कतीराजवंश्ये, ती० ५६ कल्प ।

पुरंदर-पुरन्दर-पुं० । पुराणि दैत्यनगराणि दारयति विध्वंसय-
तीति पुरन्दर । दैत्यनगरविध्वंसके इन्द्रे, उक्त० ४ अ० । स्था० ।

शक्येन्द्रे, प्रश्न०२ आश्र०द्वार । अ० । प्रज्ञा० । आ०म० । जी० ।
आ० चू० । सूत्र० । अनु० । स्वनामक्याते राजनि, ध० २० ।

गुणानुरागे पुरन्दरराजवक्त्रव्यता यथा—

गुणरागी गुणवंते, बहु ममज्ञ निगुणे उवेहेइ ।

गुणसंगहे पवत्तइ, संपत्तगुणं न मइलेइ ॥ १६ ॥

गुणेषु धार्मिकलोकभाविषु रज्यतीत्येवंशीलो गुणरागी गु-
णवतो गुरुगुणभाजो यतिभावकाऽऽदीन् बहु मन्यते मनः
प्रीतिभाजनं करोति । यथा—अहो धन्या एते, सुलब्धमे-
तेषां मनुष्यजन्मेत्यादि । तर्हि निर्गुणं चिन्दतीत्यापन्नम्, यथा
देववत्सो दक्षिणेन चक्षुषा पश्यतीत्युक्ते यमिन न पश्यती-
त्यवसीयते । तथा चाऽऽहुरेके—“शत्रोरपि गुणा प्राच्याः, दोषा
धाच्या गुरोरपि ।” इति । न चैतदेवं धार्मिकोचितमित्याह—नि-
र्गुणानुपेक्षने—अनेकप्रवृत्ततया तेषामपि निन्दानं करोति ।
यतः स एवमालोचयति—

“ सन्तोऽप्यसन्तोऽपि परम्य दोषाः,

नोक्ताः श्रुता वा गुणमायहन्ति ।

वैरागि वक्त्रः परिवर्जयन्ति,

धोतुश्च तन्वन्ति परां कुबुद्धिम् ॥ १ ॥ ”

“ कालमिमं अणार्द्रप, अणार्द्रांनेहि ” वासिए जीवे ।

जं पाधियइ गुणो वि हु, तं मज्जह भो महच्छरियं ॥ २ ॥

भुरिगुणा विरल धिय, एकगुणो वि हु जणो न सव्वत्थ ।

निहोसाण वि भइ, पसंसिमो धोवदोसे वि ॥ ३ ॥ ”

इत्यादि संसारस्वरूपमालोचयन्नसौ निर्गुणानपि न निन्दति,
किं तूपेक्षते, मध्यस्थभावेनाऽऽस्त इत्यर्थः । तथा गुणानां संग्रहे
समुपादाने प्रवर्तते यतः, संग्रहसमर्थाकृतं गुणं सम्यग्दर्शनवि-
रत्यादिकं न मलिनयति न सतिचारं करोति, पुरन्दरराजवत् ।

“ अत्थि सयलामरहिया, नयरी वाणारसी हरिपुरि व्व ।

निहलियसत्तुसेणा, तत्थ नरिदो विजयसेणा ॥ १ ॥

तस्सालि कमलमाला, सुकमलमाल व्व गुणजुया देवी ।

पुत्तो पुरंदरो तह, पुरंदरो इव सुरूवधरो ॥ २ ॥

सो पगईए गुणरा-गसंगओ चंगओ सुलीलेण ।

अणवरयं सो गिज्जइ, पुरमणीहं गुणपसरो ॥ ३ ॥

नस्स मइवाणउरिस-वन्नणउणो विमुक्कनियकिओ ।

अभिरमइ विबुहमगण-सुहइजणो सयलनयरीए ॥ ४ ॥

तं च तहागुणभवणं, सुणिउं दइं च तम्मि अणुरत्ता ।

गाढं अज्जा निवइ-स्स पणइणी मालइ नाम ॥ ५ ॥

पेसेइ निययधाइ, उज्जाणगयं भणेइ सा कुमरं ।

एगंतं काउ खणं, मह वयणं सुणसु कारुणिय ॥ ६ ॥

कुमरेण वि तह विहिण, सा जंपइ निवइणो हिययइया ।

मालइनामा देवी, भवस्स गंगेव सुपसिद्धा ॥ ७ ॥

सा तुह वंसणगुणलवणउण मयणुगअगिगसंनत्ता ।

सिरुचउ कुमर ! वराए, तुमए नियसंगमजलेण ॥ ८ ॥

तं सुणिय चितइ इमो, अहह अहो मोहमोहिया जीवा ।

इहपरलोयविरुद्धे, वितहमकज्ज पयइति ॥ ९ ॥

इय सविसाओ चितिय, तं धाई भणइ नरवरंगरुहो ।

मज्जत्था होऊणं, मह वयणं सुणसु खणमेगं ॥ १० ॥

परनरमिते वि कुल-गणण जतो न होइ अणुराओ ।

जो पुण पुत्ते वि इमो, सो अइदं विय विरुद्धा ॥ ११ ॥

सुकुलुभवनारीओ, परपुरिसं चित्तमितिलिहियं पि ।

रविमंडलं व दइउं विट्ठि पडिसंहरंति लहुं ॥ १२ ॥

विच्छिन्नकक्ककरवर-गुनासमवि वाससयपरिमाणं ।

परपुरिसं कुलनारी, आलधणार्द्राहं वज्जेइ ॥ १३ ॥

इय भणिय तेण धाई, विसज्जिया तीइ कहइ सा सव्वं ।

तह वि हु अठायमाणी, सा पेसइ वइमन्नुजं ॥ १४ ॥

तसो विसज्जचित्तो, वितइ कुमरो हणेमि किं अप्यं ? ।

अइया परघाओ वि व, पडिसिद्धो अप्पघाओ वि ॥ १५ ॥

जइ य कहिज्जइ रथां, इमा वराई तओ विसस्सेइ ।

ता देसंतरगमणं, जुत्तं मे सयलदोसहरं ॥ १६ ॥

इय वीमंसिय हियए, करकालियकरालकालकरवालो ।

नयरीओ निक्खंतो, कुमरो जा जाइ किं पि भुवं ॥ १७ ॥

ना मिलिओ तस्सेगो, दिओ भणइ कुमरऽहं गमिस्सामि ।

सिरिसंदिग्भाविसइह-मंइणे नंदिपुरनयरे ॥ १८ ॥

कुमरो वि आह अहमवि, तत्थेव गमी अहो सुसत्थु सि ।

इय वत्तु दांवि चलिया, अगो अगो अणुविग्गा ॥ १९ ॥

अह उच्छुरिओ बहुस—लमल्लदुल्ललियभिल्लसंधुओ ।

पल्लिवई वज्जभुओ, इय भणिओ तेण निवतणओ ॥ २० ॥

मा भणसि जं न कहियं रे रे एसऽमिह तुम्म पिउसत्तु ।

तो खलभलियं विप्पं, संठविउं भणइ कुमरो वि ॥ २१ ॥

जं पिउरिउणो उंचयं, तं बालो वि हु इमो जणो कुणउ ।

करुणारसो जइ परं, किं पि खणं नणु निवारइ ॥ २२ ॥

इय सवियजं कुमर-स्स भणिय भायजिऊण पल्लिवई ।

फुरियगुरुकोवाविज्जु, वरिसइ सराविसरधाराहिं ॥ २३ ॥

खरमारुयलहरी इव, विहलावि य असिलयाइ ताउ लहुं ।

कुमरो किरणपत्रांगा, चडिऊण रहम्मि चरइस्स ॥ २४ ॥

दाउं हियए पायं, करं करेणं गहिउ अह भणइ ।

रे कत्थ हणामि तुमं, स आह सरणागया जत्थ ॥ २५ ॥

चित्तइ कुमरो इमिणा, वयणेण निवारण पहारमिमो ।

सरणागयाण गरुया, जेण न पहरंति भणियं च ॥ २६ ॥

नयणहीणहं वीणवयणहं करचरणपरिवज्जिहं,

बालबुद्धयुखंतिमंतहं विससियहं बाह्मिहयं ।

रमणं समणवणिसरण-पत्तहं वीणहं दुहियं दुत्थियहं ।

जे निहया पहरंति, आसत्तविकुलसत्तमइ फुउ पायालि नयंति

इय भाविय सो मुक्को, पल्लिवई यिन्नवेइ कुमरवरं ।

तुह अमिह किकरोऽहं, तुह आयत्तं सिरं मज्झ ॥ २७ ॥

इय सप्पणयं भणितं, वज्जभुओ इच्छियं गओ देसं ।

कुमरो वि दिणए समं, कमेण नंदिउरमणुपत्तो ॥ २८ ॥

तत्थ य बहिरुज्जाणे, वीसमइ इमो समाहणो जाव ।

ताव वरलक्खणजुयं, ससहरकरधयलसिचयधरं ॥ २९ ॥

गुणगणजुत्तं इतं, कं पि नरं दइउ चितए कुमरो ।

एयारिसा सुपुरिसा, नूणं अरिहंति पाडियासिं ॥ ३० ॥

तो अचुद्धिय दूरा-उ पायमवधारह सि जंपेइ ।

उववेसिउं संठाणे, कयंजली विन्नवइ एव ॥ ३१ ॥

सामि ! तुह वंसणेणं, जयं सफलं ममागमणमित्थ ।

जइ नाहरहस्सं ता, पट्टुचरियं सोउमिच्छामि ॥ ३२ ॥

अह सो निवसुयविणया-वज्जियहियओ इमं पसाहेइ ।

गुरुयं पि रहस्सं तुह, कहियव्वं किं पुण इमं ति ? ॥ ३३ ॥

इह नाइसुदरे सि अक्कडसेलम्मि सिअवहुविजो ।

भूयाणंदो नामे-ण कुमार ! निवसामि हं सिद्धो ॥ ३४ ॥

मह अत्थि सारभूया, इक्का विउजा अहाउयं थोवं ।

नाऊण अप्पणोऽहं, चित्तिउमेवं समारद्धो ॥ ३५ ॥

पत्तस्म अभावाभ्यो, विज्जं एयं करंमि कदमिहिह ।
 न य विज्जाए दाणे, उच्चियमपत्ते जज्जो भणियं ॥ ३७ ॥
 मग्गिज्ज सह विज्जाए, कासे पत्ते वरं विज्ज ।
 अपत्ते नेय वाइज्जा, पत्ते तु न विमाणए ॥ ३८ ॥
 इय चित्तिरस्म मज्झं, निवेइओ तीह चेव विज्जाए ।
 गुणरागचंगुणगण-कुलिओ तं चिय मुज्जांग ति ॥ ३९ ॥
 तो तं दाउमहं तुह, समागओ गिरह भो महाभाग ॥
 जेण भवामो सुदिया, ओहयियमरु व्व भारवहा ॥ ४० ॥
 एसा य महाविज्जा, विहिणा संसाहिया पइदिणं पि ।
 ऊसीसयमि ठावइ, कणयसहस्सं निवंगरुह ॥ ४१ ॥
 पायमिमीइ पभावा, संगामपराजयाइ न हु होइ ।
 इंदियवित्तयाइयं, पि नज्जाए वत्थुजायं च ॥ ४२ ॥
 उल्लनिगविणुयभग्गमिर-मउलिकममेण निवइतणएण ।
 संजाइयकग्गुयले-ए तयणु इय चयणमुल्लियं ॥ ४३ ॥
 गंभीरा उवमेता, निम्मलगुणयणराहणममाणा ।
 बुद्धिमिद्धिसमेया, गुणिज्जअणुरायपरिकलिया ॥ ४४ ॥
 परिभमिरभुवणकित्ती, परोवयारिक्कमाणसा धणियं ।
 पडु ? तुम्हारिस्स चिय जुग्गा एवं रहस्साणं ॥ ४५ ॥
 बालाण सुनुच्छमई-ए सुद्धविज्जाणनाणहियाणं ।
 के अमह गुणा का अ-मह जुग्गाया इय सुविज्जाणं ? ॥ ४६ ॥
 किं तु गुरुएहि विहििया, पुरओ लहुणे वि हुंति कज्जकरा ।
 रविणा अग्गे विहिओ, अरुणे वि हणइ तिमिरमरं ॥ ४७ ॥

तथा-

शास्त्रासृगम्य शास्त्रायाः, शास्त्रां गन्तुं पराक्रमः ।
 यत्पुनस्त्रीर्येतेऽस्मोधिः, प्रभावः प्राभवो हि सः ॥ ४८ ॥
 "अह भणइ निज्जपुरिस्सो जुग्गु चिय तं मि इय रहस्साणं ।
 गुणराओ जस्सित्तिय-मिन्तो विण्णुरइ चित्तमि ॥ ४९ ॥
 जं दूरे ते गुणिणो, गुणगणयवलियअमेसमहिबलया ।
 जस्सि गुणाणुगाओ वि ते वि विगल्लो जज्जो भणियं ॥ ५० ॥
 नागणी गुणिने वेत्ति, गुणी गुणिपु मन्सरि ।
 गुणी गुणानुरागी च, विगल्लः सरलो जनः ॥ ५१ ॥
 "इय बुत्तु सबहुमाणं, तं विज्जं दाउ तस्स पमणेइ ।
 भइ ! इह अउवीए, इगमामं सुद्धवभरणं ॥ ५२ ॥
 अट्टउववासपुव्वं, कसिणचउहानिनिमि इमं विज्जं ।
 सस्सं साहिज्ज तज्जो, अइउग्गुवसग्गवग्गं ॥ ५३ ॥
 रणितमणिवलयरमणा, पर्याइयअइदित्तकंतनियरूवा ।
 वग्गु वरं ति भणंती, मिज्जिक्कस्सइ तुह इमा विज्जा ॥ ५४ ॥
 धिरकरणत्थं पच्छु वि, धरिज्ज बंभमिगमासमिय बुत्तं ।
 जा गमिही सो सिद्धो, तो विज्जतो कुमारण ॥ ५५ ॥
 मह मित्तस्स इमस्स वि, दिवस्स दिज्जउ इमा महाविज्जा ।
 कयजयभूयाणंदो, भूयाणंदो वि जंपइ ॥ ५६ ॥
 भो कुमार ! एस्स विण्णो, मुहंगा तुच्छो अवअवारं य ।
 गुणरागेण विमुक्को, विज्जाए नेव जुग्गु ति ॥ ५७ ॥
 अणुणमि नेर गुणरा-गवज्जाए गुणिअवअवाइमि ।
 विज्जादाणं सपे, दुद्धपयाणं व दोसकरं ॥ ५८ ॥
 किं च अपत्ते निहिया, विज्जा तस्सव कुणइ अवयारं ।
 विज्जादायगगुणो, गरुयं तह लाघवं जणइ ॥ ५९ ॥

तथाहि-

जह आमघडे निहियं, नीरं लहु होइ से विणासाय ।

तह अप्पाहारनर-स्स होइ विज्जा अणत्थाय ॥ ६० ॥
 परिपूणगसमपत्ते, दिंता विज्जं गुरु वि पावेइ ।
 बहुविहकिलेमभारं, जणाववायाइदोसे य ॥ ६१ ॥
 भत्तिभरनिभरंणं, कुमरेण पुण वि पभणिए सिद्धो ।
 दाऊण माहणस्स वि, विज्जं पत्तो सए ठाणे ॥ ६२ ॥
 तो पुव्वोइयविहिणा, कुमरेण पसाहिया महाविज्जा ।
 पयडीहोउं पभणइ, सिद्धोऽहं तुह सया भइ ॥ ६३ ॥
 किं तु दिओ कथ गओ, इच्छाए तए न चित्तियव्वं पि ।
 कालेण फुडं होही, इय भणिय तिरोहिया देवी ॥ ६४ ॥
 हा हा किं से जायं, ति चित्तिगे काउ तीए विज्जाए ।
 पच्छा सेवं कुमरो, पत्तो नंदिउरमज्झमि ॥ ६५ ॥
 विज्जाविइअचामी-यरेण बहुभोगदाणकलियस्स ।
 मंत्तिसुएणं सिरिनं-दणं जाया य से पीइ ॥ ६६ ॥
 अह तथ पुरे सिरिन्नु-राइणां मंदिगेवरि रमंती ।
 वंधुमइतामभूया, हरिया कण वि अदिट्ठेण ॥ ६७ ॥
 तो तव्विरंते राया, मुहुं मुहुं मुच्छर कयइ बहुसो ।
 सयलोऽपि रायलोओ, सपुग्गणो आउलो जाओ ॥ ६८ ॥
 तं दददु तिलयमंती, भणेइ सिरिनंदणं नियं पुत्तं ।
 वच्छ ! नरनाहणया-ऽऽणयणोवायं विचित्तिसु । ६९ ॥
 न हि तुह बुद्धितीरेण, विणा इमो वसणसागरो गरुओ ।
 नित्थरेउं पारिज्जइ, तत्तो सिरिनंदणो भणइ ॥ ७० ॥
 ताय ! तुममि वि संते, मह मिसुणो को णु बुद्धिअवयासो ।
 उइए सहस्सकिरणे, रेहइ फुरियं न दीवस्स । ७१ ॥
 तिलयसाववो वि जंपइ, न य एगंतो इमो अहं वच्छ ।
 जं पिउणो नगराहि, गुणाहिएहि न होयव्वं ॥ ७२ ॥

जज्जो-

जडमेभवो वि चंदो, पिच्छुह उज्जोयए निहुयणं पि ।
 पंकुमभं ति कमलं, वहांति अमरा वि सीसणं ॥ ७३ ॥
 सिरिनंदणो य जंपइ, जइ एयं तो तुह पभावेण ।
 नाओ मए उवाओ, एगो तीए समाणयणं ॥ ७४ ॥
 मरु व्व थिगे चंदुव्व सोम्मओ कुज्जगं व्व सोडीरो ।
 भाणु व्व गुरुपयावां, गंभीरो नीग्गानु व्व ॥ ७५ ॥
 निवविजयमेणतणओ, पुग्गं देसदंसणयमेण ।
 बाणाग्गीपुगीओ, भमिगे पत्तो इहं अत्थि ॥ ७६ ॥
 मह मित्तं सो नज्जइ, विचिट्ठिणं व मिज्जवग्गिज्जा ।
 बंधुमईआणयणे, सत्तो जइ ताव सो चेव ॥ ७७ ॥
 तो णुजाओ पिउणा, पत्तो सिरिनंदणो कुमरपासं ।
 अभात्थऊण निउणं, कुमरं आणेइ निवमूलं ॥ ७८ ॥
 विहिओचियपडियसि, तं भणइ निवो अहो पमाओ मे ।
 नियमित्तविजयमेण-स्स नंदणो जमिह पत्तो वि ॥ ७९ ॥
 न हु विज्जाओ सोमा-णिओ, य न वि तो भणेइ वग्गुमरो ।
 देव ! न बुत्तं जुत्तं, एवं तुम्हं जज्जो भणियं ॥ ८० ॥
 गरुयाणं सोमाणो, सु चिय जो माणसो पसाउ ति ।
 बदिपडिवसीओ पुण, मायावीणं पि दीसंति ॥ ८१ ॥
 तत्तो भूतआए, रत्ता सिरिनंदणो समाइट्ठो ।
 तं बुत्तं कदिउं, कुमरं पइ जंपए एवं ॥ ८२ ॥
 धीवर ! चित्तिऊणं, इत्य उवायं करंसु तं किं पि ।
 जं अमहे सयलजणा, देवो य सुनिवुओ होइ ॥ ८३ ॥
 परकज्जकरणसज्जा, कुमरो वि पवज्जऊण तं कज्जं ।
 पत्तो नियमि भवणे, विहिणा सुमरेइ तं विज्जं ॥ ८४ ॥

सा पञ्चकलीभूया. पुट्टा कुमरेण कहस् निवभूया ।
 केण हरिय सि तश्चो, सो भणइ इहऽत्थि वेयहे ॥ ८५ ॥
 गंधसमिद्धाभिहपुर-सामी विज्जाहरो मणिकरीडो ।
 नंदीसरवरवलिओ, बंधुमई इह निपलीय ॥ ८६ ॥
 मयणसरसल्लिओ सो, तं बालं हरिय धवलकूडनगे ।
 पत्तो अह कुणमाणो, चिट्ठइ वीवाहसाम्मिण ॥ ८७ ॥
 ता एयं सुविमाणं, आगेहसु जेण नेमि तं तत्थ ।
 तेण वि तह चेव कए, नीओ कुमरो तहि तीए ॥ ८८ ॥
 दिट्ठो य तत्थ खयो, बंधुमई असुपुन्नयणजुयं ।
 परिणयणं पत्थंतो, य द्दिकिओ नरवरसुएणं ॥ ८९ ॥
 रे रे सरंसु सत्थं, सुट्ठु गविट्ठं करंसु जियलोयं ।
 अविदिन्नकअवहर-णपयण संपइ विणट्ठो सि ॥ ९० ॥
 तं सोऊणं खयो, संभंतो विमिहया य रायसुया ।
 किमियं ति नियंतहि, दिट्ठो अमरु व्व निवतणओ ॥ ९१ ॥
 नूणं बंधुमईए, कुट्ठियसे कांवि आगओ एस ।
 इय वितिय करपगहिय-कांदंडो खेयो भणई ॥ ९२ ॥
 रे बाल ओसर लट्ठं, मा मह सरपसरजलिरजलणम्मि ।
 सलमु व्व देसु भंरं, ता हसिरो भणइ रायसुओ ॥ ९३ ॥
 जो मुज्झइ कज्जंसु, तं विय बालं भणंति समयविऊ ।
 तं पुण निहुयणपयडं, बंधुमईहरणओ तुज्झ ॥ ९४ ॥
 किह तह पहरंमि अहं, नियदुष्परिणहिं चेव पदयस्स ॥ ९५ ॥
 जइ पुण अखव्यगव्वो, अज्ज वि ता पहरसु तुमय ॥ ९६ ॥
 तो कावदट्ठुड्डो, खयो मुंअइ निसियमरनियरं ।
 विज्जाबलेण कुमरो ण तं हयं निययवाणेहिं ॥ ९७ ॥
 एवं खेयरमुक्कं, नीरत्थेणं हणेइ जलणत्थं ।
 सप्पत्थं गरुडत्थं ण वायवत्थं मेहत्थं ॥ ९८ ॥
 अह मुक्को अयगोलो, खयरं बहुकुल्लिगतयमीमो ।
 चुलीकओ खणंणं, पडिगालेणं निवसुरण ॥ ९९ ॥
 इय अममसुहडभावं, बंधुमई पिच्छिरी निवसुयस्स ।
 विज्जा मयणेण सरं-ण खेयो पुण कुमारेण ॥ १०० ॥
 गाढपट्टाविहुरो, खयो सहस सि निवडिओ धरीण ।
 पडिणइणा पडिणियं, निवपुत्तेणं पुणो भणियं ॥ १०१ ॥
 उट्ठुसु सुहड ! गिहसु, धणुमतणुलो हवेसु रणसज्जो ।
 कापुरिसि अिय जम्हा, न संठयंते पुणो अप्पं ॥ १०२ ॥
 तो अणुवमसुहडसण-हयदियओ खेयो भणइ कुमरं ।
 तुह किकरु चिय अहं, जं उचियं तं समाइससु ॥ १०३ ॥
 चितइ नग्गिधूया, सुहडा बुद्धंति ते चिय जयम्मि ।
 जे धुव्वंते एवं, दण्डुज्जवरिवग्गंण ॥ १०४ ॥
 अह तं बालं आसा-सिऊण गट्ठिउं च जा निवंगरुहो ।
 नंदिपुं पइ वलिही, तो भणियं मणिकरीडेण ॥ १०५ ॥
 अज्जप्पमिई भणिओ, बंधुमई तं च कुमर ! मह सामी ।
 ता पसिय नियपणहिं, लहु मह नयरं पवित्तेसु ॥ १०६ ॥
 द्दक्खिअसारयाप, गंधसमिद्धं पुरं गओ कुमरो ।
 नियतणयाइसमंओ, तेण कया गरुयपडिबसी ॥ १०७ ॥
 तत्तो नरिदपुत्तो, जुत्तो खयेण निवसुयाए य ।
 पवरविमाणारुहो, पत्तो नंदेउरआसअं ॥ १०८ ॥
 वड्ढाविओ य गंतुं, एगेणं खेयरंण सूरनिवो ।
 सो गुरुसामणीए, चलिओ कुमरस्स पओणि ॥ १०९ ॥
 तो विहियहट्ठोहो, पुरो पविट्ठो महाविभूईए ।

कुमरो कुमरी य तहा, ओयरिउं वरविमाणओ ॥ १०९ ॥
 पणया य निवडिखरणे, तेण वि अभिणंदिया पदिट्ठेण ।
 सव्वो रणा मिट्ठो, खयरंणं कुमरबुत्तंतो ॥ ११० ॥
 अइहरिसपवरवसंणं, सूरनिवंणं पुरंदरो तत्तो ।
 बंधुमइपाणिगहणं, कराविओ गुरुविभूईए ॥ १११ ॥
 वरपासायतलगओ, मणइच्छियसयलविसयमुज्जलिओ ।
 वोगुंदुगु व्व अमरो, कुमरो अक्रमइ बहुकालं ॥ ११२ ॥
 अन्नदिये जाव इमो, चिट्ठइ भड्ढाकाडिसंकड्ढाणं ।
 करकलियकणयदंडं ण विसिणा ताव इय भणिओ ॥ ११३ ॥
 देव ! तुह दंसणत्थो, बहि चिट्ठइ चउरयणनामनरो ।
 लहु मुंअ मुंअ इय कुम-रंणु ते सि पवेसिओ तेणं ॥ ११४ ॥
 तं नियजणयपहाणं, जाणिय अवगूहियं च पुच्छइ ।
 कुसलं अम्मापिउणं, एवं विय आह सो किं तु ॥ ११५ ॥
 तुह अइदुस्सहविरहे, जं ते पिउणं तुहं अणुहवनि ।
 बाहजलाऽऽविलनयणा, सव्वन्नू चेव तं मुणइ ॥ ११६ ॥
 तं सुणिय विसन्नमणा, कुमरो पुच्छिनु सूरनरनाहं ।
 बंधुमईए सहिओ, हयगयरहसुहडपरिकलिओ ॥ ११७ ॥
 संसुहआगयसिरविजय-सेणनिवविहियगरुयपरितोसो ।
 अइसयविच्छेइणं, इमो पविट्ठो नियं नयरिं ॥ ११८ ॥
 कुमरो दइगारहिओ, पणओ अम्मापिऊण पयकमलं ।
 तेहिं वि आसीवाए-हिं नंदिओ नंदिस्सहिणहि ॥ ११९ ॥
 अह हरिसियसयलजण-स्स निवडिणयस्स दंसणत्थं च ।
 संपत्तो हेमंतो, फुडपयडियकुंदकुसुमभरो ॥ १२० ॥
 अत्रान्तरं क्षितिपतिं सविनयमुद्यानपालका एत्थ ।
 श्रीविमलयोधसुगुरो-रागमनमवीकथन्नुद्धः ॥ १२१ ॥
 तच्छ्रुत्वा धरणिधव-स्तेभ्यो दध्वा च दानमतिमानम् ।
 युवराजपौरसाम-न्तसन्निवशुद्धान्तपरिकलितः ॥ १२२ ॥
 उहामगन्धसिन्धुर-मधिरूढः प्रौढभक्तिभारः ।
 यतिपतिविनतिनिमित्तं, निरगच्छदतुच्छपरिवारः ॥ १२३ ॥
 हृदयाऽऽकर्षितनिर्मथि-तरागरसरज्ज्वैरिष प्रसभम् ।
 सिन्दूरसुपूराकण-करचरणतलैर्यिराजन्तम् ॥ १२४ ॥
 पुग्गपरिप्रतिमभुजं, सुरशैलशिलाविशालवक्षस्कम् ।
 पार्षणमृगाङ्गुचदन, राजा मुनिगजमैस्त्रिष्ट ॥ १२५ ॥ (युग्मम्)
 तत उत्तीर्य करीन्द्रा-दुन्मुच्य च चामराऽऽदि चिह्नानि ।
 नत्वा गुरुपदकमलं, प्रोवाच सुधाचमिति हृष्टः ॥ १२६ ॥
 किं युष्माभिर्भगव-क्षिति सन्यपि रूपलवणिमप्रसरे ।
 नृपवैभवांचितैरपि, सुदुष्करं घतमिदं जगृहे ॥ १२७ ॥
 जगदे जगदेकहितं-न सूरिणा शृणु समाहितो भूप ! ।
 सृजनहृदिवातिविस्तर-मस्तीह पुरं भवाऽऽवर्त्तम् ॥ १२८ ॥
 तस्मिन्नहं कुटुम्बी, संसारिकजीवनामकोऽभूवम् ।
 सोदर्याश्च ममैव हि, तन्नगरं वसन्ति सकलमपि ॥ १२९ ॥
 तत्र च वयं वसन्तः, सर्वेऽप्येकेन निष्ठुरविषेण ।
 निःशूकदम्बशूके-न नवघनाभेन किल दष्टाः ॥ १३० ॥
 तदनु विषमविषभावितन्वेन समागच्छन्त्यस्माकमतुच्छ-
 मूर्च्छाः, निमीलन्ति लोचनानि, ऋथीभवन्ति अङ्गानि,
 विगलान्ति मतयः, न बुध्यते कार्याऽऽदिविभागः, न प-
 रिहायन्ते निजर्माप स्वरूपं, तथाऽस्माभिर्न गण्यन्ते हि-
 तोपदेशाः, न दृश्यन्ते समोष्यमाणे, न विधायन्ते आ-
 वित्यप्रतिपत्तयः नात्प्यन्ते, समीपस्थायपि स्वजनवृ-

म्हानि, केचन काष्ठवक्षिणेष्टाः संजाताः, केचिद्व्य-
कृशब्देन घुर्धुरायमाणा लोलुप्यन्ते महीपीठे, अपरे शून्य-
हृदया इतस्ततो बभ्रम्यन्ते, अन्ये तीव्रतरविषप्रसरसंभू-
तप्रभूतदाहवेदनापरिभूता निश्चिन्त्यतिप्रचुरदुःखदम्भोलौ,
केचित्पुनरारसन्त्यव्यक्तवाग्भिर्न शक्नुवन्ति जल्पितुमपि स्फु-
टवचनैः, केचन पुनः कदाचन स्थलन्ति कदाचिद्विपतन्ति
कदाचिन्मूर्च्छन्ति कदाचन स्वपन्ति कदाचिज्जाग्रति क्षण-
मेकं पुनश्च स्वपन्ति, विषाऽऽवेगात् अन्ये पुनः सदैव निर्भरं
स्वपन्ति, न किमपि चेतयन्ते । एवं च तस्मिन् सकलेऽपि
पुरे विषधरविषयदनाऽभिभूते समागादेको महानुभागो वि-
नीतयिनयवृन्दपरिवारो महानरेन्द्रः तच्च तथाविधं पुरमा-
लोक्य समुत्पन्नपुण्यकारुण्येन तेन बभाषिरे लोकाः, यथा-
भो भो लोका मोक्षयामि वः सर्वानप्येतस्या महारगविष-
वेदनायाः, यदि मयापदिष्टां क्रियामाचरत । तैरुक्तम्-कीदृशी
मा ? गारुडिकक्रियापरिवृद्धः प्रोवाच-अहो लोकाः ! प्रथमेव
तावन्मामकीनशिष्यसन्तो ह्येवचत्प्रतिपत्तव्यां वेषः, रक्षणीयाः
सकलत्रिभुवनोदरविवरवर्तिनः प्राणिनः, न घक्रव्यं सूक्ष्म-
मप्यलीकं, न प्रहीतव्यमदत्तं, पालयितव्यं नवगुप्तिसनाथम-
जिह्वप्रवृत्तचर्यं, मोक्षयः स्वदेहंऽपि प्रतिबन्धः, वर्जनीयं
रजन्थां चतुर्विधमप्याहारजातं, वस्तव्यं स्त्रीपशुपण्डक-
विरहितवसतिभमशानगिरिगह्वरशून्यसदनकामनाऽऽदिपु क-
र्त्तव्यं भूमिकाष्ठशय्याऽऽसनं, परिभ्रमितव्यं युगमावद-
त्तलोचनैः, जल्पनीयं हितमितागर्हितनिरवधं वचः,
भोक्तव्यमकृताकारितमननुमतमसंकल्पितं पिण्डजातं, नि-
वारणीयं सदाऽप्यकुशलचिन्तायां मानसं, परिवर्जयितव्याः
सर्वथा राजाऽऽदिकथाः, परित्यक्तव्यो दूरमकल्याणमित्रसंप-
र्कः, परिहरणीयः सर्वेषां कुगारुडिकसंघर्षः, कर्त्तव्यानि
यथाशक्ति सुदुश्चरतपश्चरणानि, बन्धमितव्यमनियतविहारेण,
सौदव्याः सम्यग परीपहोपसर्गाः नितिजर्णीयानि नीचदु-
र्भाषितानि, भवितव्यं सर्वसहैव सर्वसहैः । किं बहुना ? क्षण-
मप्यस्यां क्रियायां न प्रमाद्यं, तथा कर्त्तव्यो महुपदिष्टस्य
मन्त्रस्य निरन्तरं जापः, ततो निवर्तन्ते पूर्ववर्णितविष-
विकाराः, उन्मीलन्ति निर्मलबुद्धयः किं बहुभाषितया ? प्राप्यते
परम्परया तदपि परमाऽऽनन्दपदमिति । एवं च तस्य वचनं
महाराज ! केचन विषाऽऽवेशविवशैर्न धृतमेव यैरपि धृतं तेषा-
मप्येके उपहसन्ति, अन्येऽवधीरयन्ति, अपरे निन्दन्ति, केचन
दुर्विधवेन स्वशिल्पकल्पितानल्पकुधिकल्पैः प्रतिप्रमत्ति, ए-
के न भ्रष्टयति, अपरे भ्रष्टयाना अपि नानुतिष्ठन्ति, कचि-
त्पुनर्लघुकर्माणो महाभागा युक्तियुक्तमिति भ्रष्टयतेऽनुतिष्ठ-
न्ति च । ततो मयाऽपि महाराज ! विषधरवेदनाभिधिंक्षेनामृ-
तमिव प्रतिपेदे तद्वचः, उन्नीकृतः सबहुमानं तत्समर्पि-
तो वेषः, प्रारम्भे चेमामर्तिवुष्करां क्रियां, तदेतन्मम व्रत-
प्रहणे कारणं समजनिष्ट । तदाकर्ण्याऽनवगतपरमार्थेन वि-
जयसेनपार्थिवेन प्रणम्य पृष्टो भूयोऽपि मुनीन्द्रः-भगवन् !
कथं तत्तादृशविस्तारमवाऽऽचरन्तनगरं सकलमपि सहोदरैर्वस-
ति, कथमेकेन दूर्वाकरेण सर्वेऽपि ते एकहेलं दृष्टा, कथं चै-
क एव महानरेन्द्रवृन्दारकः सकलजननिर्विषत्वकरणे सम-
र्थः, कथमेतादृशो विषनिर्घातनविधिरिति ? ततः प्रोक्तं गुरु-
णा-महाराज ! नेदं वहिरङ्गं वचनमात्रं किं तु भव्यजनमववै-
राग्यकारणं समस्तमप्यन्तरङ्गभावार्थकलितम् । तथाहि-

“ नैरयिकाऽऽदिभवाना-मावर्त्तो येन तत्र नरनाथ ! ।
संसारस्तेनेह न्यगा-दि नगर भवाऽऽवर्त्तम् ॥ १ ॥
कर्मपरिणामराजः, सर्वेषां कालपरिणतिसमेतः ।
जनको येन ततोऽमी, जीवाः सर्वेऽपि सोदर्याः ॥ २ ॥
अत्र भवावर्त्तपुरे, त एव निवसन्त्यनन्तका जीवाः ।
एकेन विषधरेण च, ते दृष्टा येन शृणु तच्च ॥ ३ ॥
अष्टमदस्थानफणां, दृढरुढकुवासनानामलिनदंष्ट्रः ।
रत्यरतिचपलरसनो ज्ञानाऽऽधरणाऽऽदिदिम्भयुतः ॥ ४ ॥
कोपमहाविषकण्टक-विकरालो द्वेषरागनयनयुगः ।
मायागृदिमहाविष-दाहो मिथ्यात्वस्वरहृदयः ॥ ५ ॥
हास्याऽऽदिधवलदशनः, सपरिकरस्त्रिभुवनं दशति निखिलम् ।
कृतचित्तविलनिवासो, मोहमहाविषधरो भीमः ॥ ६ ॥
दृष्टाश्च तेन जीवाः, मूर्च्छितवच्चेतयन्ति न हि कार्यम् ।
मीलन्ते लोचनानि, क्षणमात्रसुखानुभवेन ॥ ७ ॥
अङ्गैरत्यधरेणैव, संचार्यन्ते च सेवकजनेन ।
लम्बाः करे न देवं, न गुरुं च मुणन्ति गतमतयः ॥ ८ ॥
किं मम युक्तमयुक्तं, किं वा मम कोऽहमिति तथाऽऽत्मानम् ।
न विदन्ति दिनमपि तथा, शृण्वन्ति न गुरुभिरुपदिष्टम् ॥ ९ ॥
समविषमाणि न सम्यक्, वीक्षन्ते नैव गुरुजनस्यापि ।
विदधन्त्यौचित्यं किल, मूला इव नालपन्ति परम् ॥ १० ॥
अतितीव्रविषाभिहताः, प्रोक्ता एकैन्द्रिया विगतचेष्टाः ।
अव्यक्तं च रसन्तो, लुठन्ति विकलैन्द्रिया धरणी ॥ ११ ॥
क्षेयाश्च तन्त्रयुक्ता, शून्याश्चेष्टा असंज्ञिनां राजन् ! ।
दाहाऽऽदिदुःखदम्भो-लयस्तु नैरयिकजन्तूनाम् ॥ १२ ॥
येनासाताभिघलघु-भुजङ्गमस्यातिनिष्ठुरा दंशः ।
तेषां जातो ह्येव, क्षेयः सर्वत्र च विशेषः ॥ १३ ॥
अव्यक्तं घिरसन्तः, करिकरभप्रभृतयो विनिर्दिष्टाः ।
स्खलनपतनाऽऽदिधर्माः, विक्षेया मानवानां तु ॥ १४ ॥
जाग्रति ते प्रतिपन्ना विरति विषलाघवानुभावेन ।
भूयो मोहविषयशान्, स्वपन्ति परिमुक्ताविरतिगुणाः ॥ १५ ॥
अधिरतनिद्रावसतः, स्वपन्ति देवाः सन्ति सकलजने ।
मोहार्गाविषविधुरे, गारुडिकं बोधत जिनेन्द्रम् ॥ १६ ॥
यतिजनकरणायायां, सदा क्रियायां हि तदुपदिष्टायाम् ।
यदि विगलितप्रमादैः, क्रियते सिद्धान्तमन्त्रजपः ॥ १७ ॥
तत एकोऽपि समर्थो, मोहविषोच्छेदने त्रिभुवनस्य ।
निष्कारणबन्धुरसौ, भव्यानां परमकारुणिकः ॥ १८ ॥
एवमवगम्य नरपति-रपूर्वसंवेगमुद्रहन् कमपि ।
भालस्थलमिलितकरः, प्रणम्य मुनिराजमित्यूच ॥ १९ ॥
सत्यमिदं मुनिपुङ्गव !, वयमपि मोहविषधारिता अधिकम् ।
आत्महितमियन्कालं, चेतितवन्तः किमपि नैव ॥ २० ॥
अधुना तु राजसौस्थ्यं, कृत्वाऽऽवस्थे व्रतं प्रभुपदास्ते ।
गुरुरप्याह नरेन्द्र !, क्षणमपि मा स्म प्रमादीस्त्वम् ॥ २१ ॥
तदनु पुरम्बरपुत्रे, राज्यभरं न्यस्य विजयसेननृपः ।
सामन्तकमलमाला-मन्यावियुतः प्रवव्राज ॥ २२ ॥
अथ भालन्यपि देवी, निजदुश्चरितं निवेद्य सुगुरुणाम् ।
कर्मबनगहनदहन-प्रतिमां शीलां समादत्त ॥ २३ ॥
नम्रसुरासुरकिञ्चर-विद्याधरगीयमानशुभ्रयशाः ।
मन्योपकारहंता-गुरुस्त्वन्यत्र विजहार ॥ २४ ॥
“अह परिपालह रज्जं, पुण्डरो दरिद्रवदरिद्रलक्ष्मणो ।
अप्युन्वनेह्याहं, जिन्नुदारे य कारंतां ॥ २५ ॥

साहसिमयच्छलमी. उज्जुआ निज्जिओ न करणेहि ।
पालतो य पयाओ, पयाउ इव घसणवारणओ ॥ २६ ॥
कइया वि सो नरिंदो, बंधुमईमंजुओ सपरिवारो ।
आलोयणोवविट्ठो, जा पिच्छइ निययपुसोहं ॥ २७ ॥
ता बहुयडिभनयरे-हिं वेडिओ कोटिओ व्व मच्छीहिं ।
धूलीधूसरदेहो, निमिमयअइवहुबहलबोलो ॥ २८ ॥
दंडी खंडनियसणा, कुओ धावेतओ चउदिसासु ।
दिट्ठो स मित्तविप्पो, जणं नाराहिया विज्जा ॥ २९ ॥
तं उवलक्खिय सरिया, विज्जा देवी निवेण इय भणइ ।
जणउवढासपणे वि-ज्जाइ विराहगो य इमो ॥ ३० ॥
तो कुवियाए वि मण, तुह दक्खिणेण माणिओ न इमो ।
मिक्खामित्तमिणे पुण, अह राया विअवइ एवं ॥ ३१ ॥
जइ वि इमो एरिसगो, तहा वि मज्जं करेसु तं देवि ! ।
काऊण मह पमायं, खमसु एयं तु अवगाहं ॥ ३२ ॥
तो देवी तं विणं, मज्जीकाउं अदंमणं पत्ता ।
सक्कारिय जहउचियं, रत्ता वि विसज्जिओ एसो ॥ ३३ ॥
इत्तो य चिं कालं, पालियअकलंकचरणकरणगुणो ।
सो विजयंणवमणो, अणं न पुक्खं गओ मुक्खं ॥ ३४ ॥
राया पुंरदो वि हु, निर्गिणुत्तं नंदणं ठविय रज्जे ।
सिग्गिमलवाढकेवल-पयमूले गिरहइ चरिणं ॥ ३५ ॥
जाओ कामेण गीओ, एगल्लविहाग्पाडमपडिचओ ।
कुट्टेअट्टियगाम-सुत चाइ आयावणपरमो ॥ ३६ ॥
संडविय रुक्खपुग्गल-दट्ठी सुअणालीणपरमणा ।
जा चिट्ठइ स महणा, वज्जमुणं तु ता दिट्ठो ॥ ३७ ॥
तो कुविओ पल्लिवइ, रे रे तइया मालतु मह माणं ।
गच्छिहिं कथ इहिं, इय भणिय स निट्ठं पावो ॥ ३८ ॥
मुणियो चउदिमि भ, सि विस्तु तणकट्टपत्तउत्तरं ।
पिगलजलाभरभणिय-नहयले जालण जलणं ॥ ३९ ॥
तो जह जह उअंनं, संकुडइ कलये न सा जालं ।
तह तह माणियो वहुइ, भाणमंक्कोडयगुहभावं ॥ ४० ॥
तत्तो चित्ठं रं जिय !, अणंतवाराउ ते गहियपुव्वो ।
इत्तो अणंतगुणो-हदायगो निग्यदहणा वि ॥ ४१ ॥
यणइवहुमहदुयासं, तिरिएसु विणंतसा तुमं जीव ! ।
दहो परं अकाम सण्णं न तए गुणो पत्ता ॥ ४२ ॥
इहिं सटंतस्स विमु, उअणियो नाणियो सकामस्स ।
तत्तो अणंतगुणियो, थंवेण वि निज्जग सुअ ॥ ४३ ॥
ता सहसु जीव ! समं, मणमिंसं काउ केवलं भित्तं ।
एयम्म पल्लिताहे, अणंतकम्मक्खयसहाए ॥ ४४ ॥
इय सुहमावानल-इरुम्मगहणो पलित्तवहिगतो ।
सु पुंरदरायिमी, अंतगडो केवली जाओ ॥ ४५ ॥
वज्जमुओ वि हु अइग-यपावकारि ति परियणविमुक्को ।
एगागी नस्संतो, निनि पडिओ अधकूवमि ॥ ४६ ॥
कलखुत्तसारखाइय-कीलयविओयरो बुहकंतो ।
रुहअणोवगओ, मरिउं पत्तो तमतमाण ॥ ४७ ॥
जत्थ य पुंरदरिसी, लिखं अमं-हिं तत्थ हिं-हिं ।
महिमा विहिंया परमा, गंधेदगवरिणोहिं ॥ ४८ ॥
बंधुमई वि हु अइस-इंधुरं संजमं निसेविता ।
अरणाणदंसणजुया, परमानंदं पयं पत्ता ॥ ४९ ॥
इत्यथेत्थ गुणरागसंभवं,
धीपुंरदरनुपस्य वैभवम् ।

तत्तमेव भविका गुणाकाराः,

धत्त चित्तनिलये कृताऽऽदाराः ॥ ५० ॥

इति पुंरदराजवर्णितम् । ध० २० १ अधि० १२ गुण ।
सुरपत्तो । “अक्खंइलो सुरवई. पुंरदरो वासवो सुणासी-
रो ।” पाइ० ना० २३ गाथा ।

पुंरदरजसा-पुंरदरयशम्-खी० । चम्पानगरीराजस्कन्दकभ-
गिन्याम. नि. चू० १६ उ० ।

पुंरधी पुंरन्धी-खी० । भार्यायाम्, “जाया पत्नी दारा, धरि-
णी भज्जा पुंरधी य ।” पाइ० ना० ५७ गाथा ।

पुंरकावड पुंरस्कृत-त्रि० । अवश्यप्राप्तव्यतयाऽग्रे कृते, पञ्चा० ४
विध० । च० प्र० । प्रज्ञा० । अभिमुखे कृते, आ० म० १ अ० ।

पुंरकखडभाव-पुंरस्कृतभाव-पुं० । भाविना भावस्य याग्य आ-
मिमुष्य, आ० ५ अ० ।

पुंरकावाय-पुराख्यात-त्रि० । पूर्वकथिते, सूत्र० १ शु० १ अ०
१ उ० ।

पुंरकावार पुंरस्कार-पुं० । पुंरस्करणं पुंरस्कारः । सर्वकार्येष्वप्र-
तः स्थापने, आ० १ शु० ५ अ० ४ उ० । ध० ।

पुंरच्छा-पुंरस्तात्-अव्य० । पूर्वास्मिन्, सूत्र० १ शु० ५ अ० १
उ० । दश० ।

पुंरच्छिम-पौरस्त्य-त्रि० । अप्रभागे, च० प्र० २ पाठ० । भ० ।
स्था० । पूर्वस्थां दिशि स्था० = डा० । सू० प्र० ।

पुंरच्छिमदाहिणा पूर्वदाहिणा-खी० । अग्निर्कोणे स्था० १० डा० ।

पुंरच्छिमद्व-पौरस्त्याद्धि न० । पौरस्त्यं पूर्वम् । पूर्वाद्धि, स्था०
२ डा० ३ उ० ।

पुंरच्छिमा-पूर्वा-खी० । प्राकृतशैलया मागधदेशीभाषावृत्त्या
वा साधु-वम् । पेन्द्र्यां दिशि, आ० १ शु० १ अ० १
उ० । स्था० ।

पुंरच्छिमिल्ल-पौरस्त्य-त्रि० । पूर्वदिग्घर्तिनि पर्वते, “चत्तारि
अंजणपव्वया एण ता । तं जहा-पुंरच्छिमिल्लं” इत्यादि ।

स्था० ४ डा० २ उ० ।

पुंरतोवाहत-पुंरतोव्याहत-न० । “जहा जीवे भंते ! नेरतिण
जीवे ? गोयमा ! जीवे भिय नेरतिण निय अनेरतिण नेरतिण
पुण नियमा जीवा ।” इति पूर्वोपात्तव्याप्तियुक्ते, आ० चू० १ अ० ।

पुंरकव-पुंरक्त-पुं० । आमरक्तं, “आरक्खो पुंरकखो ।”
पाइ० ना० १६६ गाथा ।

पुंरव-पूर्व-त्रि० । ‘पूर्वस्य पुंरवः’ ॥ २३२७ ॥ पूर्वशब्दस्य शौर-
शेन्यां पुंरवाऽऽदेशो वा । ‘पुंरव’ शब्देऽभिहितार्थे प्रा० ४ पाठ ।

पुंरवइ-पुंरपति-पुं० । पुंरस्य पतिः पुंरपतिः । आमाधिपत्तो, आ०
म० १ अ० ।

पुंरवर-पुंरवर-न० । नगरे, प्रश्न० ३ आ० ३ द्वार । नगैकदे-
शभूते प्रश्न० ५ आ० ३ द्वार । “पुंरवरकवाडोवमे से वच्छे ।”

पुंरवरकवाडोपमं (से) तस्य चत उरस्थलं, विस्तीर्णता-
दिति । उक्त० २ अ० । राजधानीरूपे प्रधाननगरे, प्रश्न० ४

आ० ३ द्वार । “पुंरवरपरिवट्ठं ।” पुंरवरपरिवट्ठं नगरा-
गैलावत् वर्तितौ वृत्तौ बाह्यवर्तितौ च बाह्व यस्य स तथा ।

खी० । त० ।

पुरवरधम्म-पुरवरधम्म-पुं० । पुरवरं प्रति भिन्ने लौकिके धर्म, स च कवितिरुद्धिद्विषिष्टोऽपि पौरभाषाप्रतिपादनाऽऽदिलक्षणः । दश० १ अ० ।

पुरस्सर-पुरस्सर-त्रि० । पूर्वस्मिन्, द्वा० २२ द्वा० । अप्रतः कृते, वाच० ।

पुरा-पुर-स्त्री० । “रो रा” ॥ ८ । १ । १६ ॥ इति रेफस्य रा इत्यादेशः । नग्यर्थात्, प्रा० १ पाद ।

पुरा-अव्य० । विवक्षितकालान्पूर्वस्मिन्, तं० । सूत्र० । भ० । विपा० । स्था० । प्राग्भवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “पुत्रा तत्थं जत्थ पुरा” आसीदित्यर्थः । नि० चू० १ उ० । सूत्र० । आचा० । ज्ञा० विशेषः । “पुरा पोरणानं कम्माणं” पुरा पूर्वकाले, कृतानामिति गम्यते । एवं पुराणानां चिरन्तनानाम् । विपा० १ श्रु० १ अ० । कला० ।

पुराकड-पुराकृत त्रि० । जन्मान्तरोपात्ते, दश० ६ अ० । सूत्र० ।

पुराण-पुराण-त्रि० । पुरातने, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । ज्ञा० । चिरन्तने, वृ० २ उ० । बहुकालीने, स्था० ६ ठा० । अनेकप्रसोपात्तत्वेन चिरन्तने, उक्त० १ अ० । आचा० । पश्चात्कृतधर्मणभावे, व्य० ७ उ० । वृ० । पुरातनवस्तुविषये हेतौ, स्था० ६ ठा० । पुरातनवस्तुवस्तुवस्तुप्रतिबद्धे कथानकप्रत्ये ग्रन्थे, ‘अङ्गानि वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्र पुराणं च, विद्या हेतुनाश्चतुर्दश ॥१॥’ आ० म० १ अ० ।

पुराणकुम्भास-पुराणकुलमाष-पुं० । पुराणाः प्रभूतकालं याचन्मचिताः पुराणाश्च ते कुलमाषाश्च पुराणकुलमाषाः । पुरा ननराजमवेपु, उक्त० ८ अ० । प्रभूतवर्षभूते कुलमाषे, उक्त० ८ अ० ।

पुराणविणिज्जरा-पुराणविनिर्जरा-स्त्री० । चिरन्तनक्षणाया-म्, (३३ गाथा) आच० ४ अ० ।

पुराणसावग-पुराणश्रावक-पुं० । पुराणनिशुद्धानान्यणुव्रतानि यस्य स श्रावकः । अविरतसम्यग्दृष्टौ, नि० चू० १६ अ० ।

पुराणा-पुराणा-स्त्री० । पश्चात्कृतव्रतायां साध्याम्, व्य० ७ उ० ।

पुराहिबइ पुराधिति-पुं० । श्रेष्ठिनि, वृ० ४ उ० ।

पुरिम-पूर्व-त्रि० । “पूर्वस्य पुरिम” ॥ ८ । २ । १३५ ॥ इति पूर्वस्य पुरिमाऽऽदेशः । प्राग्जाते, पश्चा० ११ विव० । वृ० । उक्त० । “पुरिमपच्छिमाणं नित्ययगणं” स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रस्फोटके, “छ पुरिमा नव खोडा” स्था० ६ ठा० । प्रव० ।

पुरिमहु-पुरिमार्द्ध-पूर्वार्द्ध-न० । पुरिमं पूर्वं, तच्च तदर्द्धं च । दिनस्याऽऽद्यं प्रहरद्वयं, पश्चा० ५ विव० । पूर्वार्द्धे, स्था० ५ ठा० १ उ० । प्रहरद्वयकालावधिप्रत्याख्यानं, व्य० १ उ० । पं० व० । ध० । आच० । अयं पूर्वार्द्धप्रत्याख्यानम्-‘सूरे उग्गए पुरिमहुं पच्चक्खवाइ, चउविहं पि आहारं अमणं पाणं साइमं साइमं अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं पच्छन्नकालेणं दिसामोहेणं साहुवयणेणं महत्तरागारेणं मव्वसमाहिबणियागारेणं वोसिरइ ।’ पूर्वं च तदर्द्धं च पूर्वार्द्धं दिनस्याऽऽद्यं प्रहरद्वयं, पूर्वार्द्धं प्रत्याख्याति पूर्वार्द्धप्रत्याख्यानं करोति, पडाकाराः पूर्ववत् । (महत्तरागारेणं इति) महत्तरं प्रत्याख्यानानुपालनलभ्यनिर्जरापेक्षया बृहन्ननिर्जरालाभदेवभूतं पुरुषान्नरासाध्यं ग्ला-

नचैत्यसंवाऽऽदिप्रयोजनं तदेवाऽऽकारः प्रत्याख्यानापवादे महत्तराकारस्तस्मादप्यन्यत्रेति योगः । यथात्रैव महत्तराकारस्याभिधानं न नमस्कारसहिताऽऽदौ तत्र कालस्याल्पत्वं महत्त्वं च कारणमाचक्षते । घ० २ अधि० । आ० खू० ।

पुरिमार्द्धशाध्या अतीचाराः । इदानीं येषु पुरिमार्द्धं प्रायश्चित्तं तान् गाथात्रयेणाऽऽह-

ओह विभागुहेसो-बगरणइयचिरठवियपागडिण ।

लोगुत्तरपरियाट्टिय पामिच्चपरभावकीए च ॥ ४० ॥

सग्गामाहडदइर-जहन्नमालोहडुज्झरे पढमे ।

सुहुमतिगिच्छासंथव-तिगमक्खियदायगोवहए ॥ ४१ ॥

पत्तेयपरंपरठवि-यपिहियमीसेयणंतराईसु ।

पुरिमहुं संकाए, जं संकइ तं समानज्जे ॥ ४२ ॥

आधः सामान्योद्देशिकं, विभागोद्देशे उद्दिष्टोद्देशसमुद्देश उद्दिष्टतमादेशाऽऽख्यं विभागोद्देशिकप्रथमभेदचतुष्टयम् । उपकरणभूतिकाचिरस्थापनाप्रकटकरणम् । एषां द्वन्द्वः तस्मिन् लोकोत्तरपरि वर्तितप्रामित्ययोः परभावकीते च । अत्रापि द्वन्द्वः । स्वग्रामाऽऽहुते दर्दगोत्रिजे जगन्मालापहने (उज्झरे पढमे ति) आदिकारो लाक्षणिकत्वाद् यावदर्थिकमिश्राख्येऽध्यवपूरकप्रथमभेदे । इहापि द्वन्द्वः । सूत्रमचिकित्सा वचनसंप्रसक्तिका पूर्वपश्चात्तन्तत्वे उदकादिभक्षितनिमश्रकर्मं भक्षितरूपं पृथ्वीभक्षितम् उदकाहुते तं (?) कुकुतोत्कृष्ट्याख्यत्रिविधप्रत्येकभक्षितं चेति त्रिकं भक्षितमपि यत् लौठयन्ती कृतं विरल-यन्ती कर्त्तयन्ती, दायकाय दत्तं नहायकोपहतम् । एषामपि द्वन्द्वः । तस्मिन् । यथाक्रम-“बाले बुद्धं मत्तं, उम्भत्ते धेविरे यज-रिपे य । एपे नित्सेयज्जा, एपसि दायगोवहयं ॥१॥” तदत्र पुरिमार्द्धप्रस्तावनाद्वयम्, एतेभ्यो दायकभ्यो ग्राहकाणामाचामासलप्रायश्चित्तस्योक्तत्वात् । (पत्तेयपरंपरठवियपिहग ति) सुप्तं, पः प्राकृतत्वात् । प्रत्येकशब्दस्य चापलक्षणात् सचि-त्तपृथिव्यादिपट्टायापरस्थापितपिहितेति विवक्षितं । स्थापितं निक्षिप्तमुच्यते, बहुवचनात् संहृतछुर्दितयाश्च । (मीसयणंत-राईसु ति) सूत्रकत्वान् सूत्रस्य मिथपृथ्व्यादिपट्टाया-न्तरनिक्षिप्तसंहृतोन्मिश्रापरिणतछुर्दितेति विवक्षितं । उन्मिश्रा-परिणतयोश्चानन्तरे विशेषणं योज्यम् । किं तर्हि मिश्रं पट्टाया-न्मिश्रं, मिथपट्टायापरिणतं चेत्त्येव योज्यम् । एषु सर्वेषु पुरि-मार्द्धप्रायश्चित्तशब्दायां दापमाशङ्कते, तस्याप्येकान्तदोषश्च प्रा-यश्चित्तमापद्यते । जीत० । कालाध्यानीनानामधिक्रीभूतानां वा भक्ताऽऽदीनामन्येषां वा परिष्ठापनीयानां प्रक्षवणानामविधि-विवेचनायामशुद्धस्थण्डिलाऽऽदौ परित्यागे पुनः पुरिमार्द्धम् । जीत० ।

एयं चिय सामन्नं, तवपडिमाऽभिग्गहाइयाणं पि ।

निविइगाई पक्खिय, पुरिसाइविभागओ नेयं ॥ ४१ ॥

एतदेव पुरिमार्द्धरूपं प्रायश्चित्तं सामान्य निर्विशेषं तपः-प्रति-माऽभिग्रहाऽऽदीनामपि । अयमर्थः-तपो द्वादशविधं, यथा-“अ-नशनमूनादरता, वृत्तः संक्षरणं रसन्यागः । कायक्लेशः संलीन-तेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥१॥ प्रायश्चित्तं ध्याने, वैयावृत्त्यादिन-यावधोत्सर्गे । स्वाध्याय इति तपः पद-प्रकारमाभ्यन्तरं भव-ति ॥२॥” तस्य तपसाऽकरणे प्रतिमा अपि द्वादश पञ्चमासिकी १ द्विमासिकी २ त्रिमासिकी ३ चतुर्मासिकी ४ पञ्चमासिकी ५

षष्ठमात्मिकी ६ सप्तमात्मिकी ७ प्रथमसप्तरात्रिदिवा = द्वितीय-
सप्तरात्रिदिवा ८ तृतीयसप्तरात्रिदिवा ९ अष्टारात्रिकी ११
एकरात्रिकी १२ जेते। एतासामप्रज्ञाने विपरीतप्ररूपणा च।
अभिप्रदा द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नाः, तेषामप्रद्वये च पुरि-
माद्वयं एव प्रायश्चित्तम् । उत्तरार्द्धे तु (पक्षिण्यति) उल्लिखित-
तत्वात् पालिकचातुर्मासिकसांवसारकेषु निर्विहृतिकाऽऽ-
दिकं पुरुषाऽऽदिविभागतो ज्ञेयम् । अयमर्थः—पालिके चामा-
स्यं च नित्यदिनकृत्यतपसो वाऽधिकं तपः शस्यनुसारे-
ण कुर्वतः कुल्लरस्य वृद्धस्याऽऽपुरिच्छोप (?) उपाधायस्य
आचार्यस्याभक्तार्थचातुर्मासिके षष्ठमन्यद्वा यथाशक्त्यनुव-
चनात् कुल्लकाऽऽदीनां पञ्चाऽऽदीनां पुरिमाद्वैकाशनाचाम्लव-
तुर्थषष्ठाने सावसारिके चाष्टमन्यद्वा यथाशक्त्या तपः कुर्व-
ताभेकाशनाचाम्लवतुर्थषष्ठानि यथासंख्यं भवन्ति ।

किडिण सप्तमुत्तारिणं, भग्ने वेगाइवन्दुस्सणे ।

निगीइयपुरमेगा-सण्णइ सव्वेसु चाऽऽगामं ॥ ५२ ॥

सिद्धिने स्वयम्भूतारिते भग्ने वा एकादिवन्दुतोत्तमै निर्वि-
हृतिकुरिमेकाशनाति सर्वेषु चाऽऽचाम्लमिति । अयं भावा-
र्थः—निद्राऽऽदिप्रमादवसतो गुरुभिः सह प्रतिक्रमणं सिद्धि-
ने न मिलितः, एकादिभक्तार्थे तमै निर्विहृतिकं, द्वयोः पु-
रिमाद्वै त्रिवैकाशनं, तथा गुरुभेत्वारितेऽपि कायोत्सर्गे
स्वयमात्मना प्रथममेव पारिते भग्ने वा कायोत्सर्गे अवि-
न्यतिराऽपि सर्वविन्नतीयमन्तराल एव पारिते एकदि-
विनल्लेयकायोत्सर्गे यथासंख्यं निर्विहृतिकपुरिमाद्वैका-
शनाति, सर्वेष्वपि च कायोत्सर्गेषु सिद्धिनिद्वये भग्नत्वे च
आचामाम्लम् । एवं यन्त्रकेऽपि सिद्धितत्त्वपञ्चात्ताति-
तत्वे गुरोर्वन्दनकं ददातस्य स्वयमग्रतः प्रदत्तः, प्रदत्ते कृ-
तापकृतत्वेन भग्ने वा यथासंख्यमेकस्मिन् द्वेषु त्रिषु
सर्वेषु आचामाम्लम् । जीत० ।

पुरिमतात्-पुरिमतात्-न० । उदिनोदयनृगालिने पुरविगे-
पे, आ० क० १ अ० । यत्र च महायलो राजाऽऽसीत् । वि-
पा० १ शु० ३ अ० । यत्र वा चित्रनामा महाविरासीत् ।
उत्त० १३ अ० । आ० शु० । आ० म० । कल्प० ।

पुरिमपच्छिमग-पूर्वपश्चिमक-पुं० । पूर्वचरमे, स्था० ५ डा०
१ उ० । “ पुरिमपच्छिमगणं नित्ययरणं । ” पुरिमा भ-
रतेरायतं चतुर्विंशतिरादिमाः, ते च पश्चिमकाश्चरमाः पु-
रिमपश्चिमकास्तेषां जितानामर्हताम् । स्था० ५ डा० १ उ० ।

पुरिया-पुरिका-स्त्री० । नगर्याम्, आ० म० १ अ० ।

पुरिल्ल-पौरस्त्य-त्रि० । “ डिल्लुल्लो भवे ” ॥ २ । १६३ ॥ इति
भवेऽर्थे नाम्नः परो डिल्लप्रत्ययः । पुरोजाति, प्रा० १ पाद् ।
वृ० । प्रचेरे, दे० ना० ६ वर्ग ५३ गाथा ।

पुरिल्लदेवा-देशी-अतुरे, दे० ना० ६ वर्ग ५५ गाथा ।

पुरिल्लहाडा-देशी-अदिदंष्ट्रायाम्, दे० ना० ६ वर्ग
५६ गाथा ।

पुरिस-पुरुष-पुं० । “ पुरुषे रोः ” ॥ ८ । ११११ ॥ इति रो रिः ।
प्रा० १ पाद् । पुरि शयनात्पूर्णः सुखदुःखानां वा पुरुषः ।
आवा० १ शु० १ अ० १ उ० । न० । आ० म० । जीवे,

विशे० । सूत्र० । कल० । विशिष्टकर्मोदयादिशिष्टसं-
स्थानवच्छरीरवासनि, ध० २ अधि० । मानवे, आवा० १
शु० ५ अ० २ उ० । “ मणुआ नरा मणुस्ता, मन्वा तह
माणवा पुरिसा । ” पाद् ० ना० ६० गाथा ।

निक्षेपः—

दब्बाभिलावचिधे, बेए धम्मत्थभोगभावे य ।

भावपुरिसो उ जीवो, भावे पणयं तु भावेणं ॥ २०६० ॥

(दब्ब ति) द्रव्यपुरुषो विस्तरेण वक्ष्यमाणस्वरूपः, अ-
भिलष्यतेऽनेनेत्यभिलापः शब्दः, ततोऽभिलापपुरुषः पुंलिङ्गा-
भिधानमात्रपुरुष इति, घटः पट इत्यादिव्या । चिह्नपुरुषस्त्व-
पुरुषोऽपि पुरुषविहोपलक्षितो यथा नपुंसकं इमंभुविहम् इ-
त्यादि । स्त्र्यादिरपि पुरुषवेदकर्मविशका नुभावादिदपुरुषः ।
धर्माजनव्यापाररतः साधुधर्मपुरुषः । अर्थाजनपरस्परार्थपुरु-
षः । समस्तभोगोपभोगसुखमात्र भोगपुरुषः । (भावे य ति)
भावपुरुषश्च । चशब्दो नामाऽऽद्यनुक्तभेदसमुच्चयार्थः । तत्र
भावे भावद्वारे विचार्ये भावपुरुषः कः ? इत्याह—भावपुरुषस्तु
जीवः । इदमुक्तं भवति—पूः शरीरं, पुरि शरीरे शते इति
निहाकेवशाद्भावपुरुषः पारमार्थिकः पुरुषो द्रव्याभिलापपु-
रुषाऽऽदिसर्वोपाधिरहितो निर्विशेषणः । जो जीव एवोच्यते ।
तत्रेह प्रकृतं प्रस्तुतं भावेन भावपुरुषेण शुद्धेन जीवेन,
तीर्थकरेणेत्यर्थः । तुयाद्वाद्वयैश्च वेदाऽऽदिपुरुषगणधरैरिहा-
धिकारः । सूत्रनस्तेभ्यो पि सामायिकस्य निर्गतत्वादिति
निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ २०६० ॥

विस्तरार्थं तु भाष्यकारः प्राऽऽह—

आगमओऽणुवउत्तो, इयरो दव्यपुरिसो तहा तइओ ।

एगभियाऽतिविहो, मनुतरनिमिओ वा वि ॥ २०६१ ॥

इह नामस्थापनापुरुषो नोक्तो, तद्विचारस्यातिप्रतीतत्वात् ।
द्रव्यपुरुषस्तु द्वेधा—आगमतो नोआगमतश्च । तत्रागमतः
पुरुषपदार्थकः, तत्र चानुपयुक्तो द्रव्यपुरुष उच्यते । इतरस्तु
नागमत इत्यर्थः द्रव्यपुरुषो जशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरि-
क्तेभेदाद्विधा । तत्र जशरीरभव्यशरीरद्रव्यपुरुषो द्रव्याऽऽव-
श्यकाऽऽदिवत् सुवच्यो । तृतीयस्तु जशरीरभव्यशरीरव्यतिरि-
क्तो द्रव्यपुरुषः पुनरप्येकभविकवद्वाऽऽयुष्काभिमुखनामगोत्र-
भेदाद्विधः । अथवा—व्यतिरिक्तो द्विविधः । कथम् ?—मूल-
गुणनिर्मितः, उत्तरगुणनिर्मितश्च । तत्र मूलगुणनिर्मितः
पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु तान्येव
तदाकारवन्तीति ॥ २०६१ उक्तो द्रव्यपुरुषः ।

इदानीमभिलापचिह्नपुरुषौ प्राऽऽह—

अभिलावो पुंलिङ्गा-भिहाणमेत्तं घटो व्व चिधे उ ।

पुरिसागिं नपुंसो, वेओ वा पुरिमवेसो वा ॥ २०६२ ॥

अभिलापः शब्दस्तद्रूपः पुरुषोऽभिलापपुरुषः, यथा पुरुष
इति पुंलिङ्गवृत्त्यभिधानमात्रं, घटः पट इत्यादिव्या । चिह्ने
चिह्नविषये पुरुषश्चिह्नपुरुषः, पुरुषाऽऽकृतिर्नपुंसकाऽऽत्मा इम-
भुप्रभृतिपुरुषचिह्नयुक्तः । अथवा—वेदः पुरुषवेदश्चिह्नपुरुषः,
इति चिह्नयते लक्ष्यते पुरुषोऽनेनेति कृत्वा । अथवा—पुरु-
षस्य संबन्धी वेवो यस्य स पुरुषवेषः स्त्र्यादिरपि चिह्न-
मात्रेण पुरुषश्चिह्नपुरुष इति ॥ २०६२ ॥

वेदधर्मपुरुषौ प्राह-

वेयपुरिसो तिलिगो, वि पुरिसवेयाणुभूङ्कालम्भि ।

धम्मपुरिसो तयज्जण-वावारपरो जहा साहू ॥२०६३॥

स्त्रीपुंनपुंनकलिङ्गव्यवृत्तिरपि प्राणी यदा तृणज्वालोपम-
विपाकं पुरुषवेदमनुभवति तदा पुरुषवेदानुभावमार्श्रत्य
पुरुषो वेदपुरुषः स्यादित्युच्यते । धर्म्मार्जनव्यापारपरो
धर्मपुरुषो यथा साधुरिति ॥ २०६३ ॥

अर्थभोगपुरुषौ प्राऽऽह-

अथपुरिसो तयज्जण-परायणो मम्मणो व्व निहिपालो ।

भोगपुरिसो समज्जिय-विसयमुहो चक्कवट्टि व्व ॥२०६४॥

गताथो । नवरं राजगृह्ननगरनियासी रत्नमयवलीयर्दनि-
र्मापको मम्मणवणिगावश्यकृत्ततोऽवलेय इति ॥ २०६४ ॥

भावपुरुषनाह-

भावपुरिसो उ जीवो, सरीरपुरि सयणओ निरुत्तवसा ।

अहवा पूरणपालण-भायाओ सव्वभावाणं ॥ २०६५ ॥

भावपुरुषस्तु द्रव्याभिलाषिह्लाऽऽयुषाविहितः शुद्धो जीवः ।
कृतः । पूः शरीरं, तत्र शरीराजिवलनात्पुरुष इत्येवंभूतनिरु-
क्तवशात् । अथवा-सर्वेषामपि स्वर्गमर्थं गतालगतानां स्वर्ग-
विमानः । वनशयनाऽऽसनयानवाहनरेहविभवाऽऽदिभावानां
नानाभवेषु 'पू' पालनपूरणयोः पूरणपालनभावाद्भाववरूपः
पारमार्थिकः पुरुषो भावपुरुषः शुद्धो जीव इति ॥ २०६५ ॥

कथं पुनः शुद्धो जीवो भावपुरुषः ? इत्याह-

दव्वपुरिमाइमेया, वि जं च तस्सेव होति पज्जाया ।

तेणेह भावपुरिसो, सुद्धो जीवो जिणिदो व्व ॥२०६६॥

न केवलं यथाकृत्तनिरुक्तवशाद्भावपुरुषो जीव उच्यते, य-
स्माच्च द्रव्याभिलाषिह्लाऽऽदिपुरुषमेवा अपि तस्यैव शुद्धजी-
वस्य पर्याया भवन्ति, तेनाऽऽद्यप्रकृतिव्याचक्षुद्धो निर्दिश-
णो जीव एवेह भावपुरुषो जिनेन्द्रवदिति ॥ २०६६ ॥

केन पुनः पुरुषलोहाधिकारः ? इत्याह-

पगयं विसेसओ ते-ण वेयपुरिसेहिं गणहेरेहिं च ।

सेसा वि जहासंभव-माउज्जा उभयवगो वि ॥२०६७॥

अनेकविधपुरुषप्रकरणेऽत्र विशेषतः प्रकृतं प्रस्तुतमधि-
कारस्तेन भावजीवरूपेण जिनेन्द्रेण धीमन्महावीरेण, तस्यैवा-
र्थतः सामायािकप्रणेतृत्वात्तथा सूत्रतस्तत्प्रणेतृमैवेदपुरुषैर्न
खरैरेवेहाधिकारः । आह-ननु जिनेन्द्रो यथा भावपुरुषः तथा
सर्वेषां धर्मव्यापारनिरतत्वाद्धर्मपुरुषोऽपि भवति, तथा चिह्न
पुरुषोऽपि, पुरुषचिह्नपुरुषत्वात् एवं गणधरेषु अपि वाच्यं; नत
अथ यथा भावपुरुषेण वेदपुरुषेऽधिकारः, तथा धर्म्मोऽदिपुरु-
षेऽधिकारोऽत्र चक्रे युज्यत एव, इत्याशङ्क्याऽह-शेरा अ-
पि धर्मपुरुषोऽद्वयो यथासंभवं तीर्थकरणधालक्षण उभयव-
र्मेऽप्यायोऽप्याः ततः संभवाद्भर्मपुरुषोऽदिभिरपीहाधिकारो
वाच्य इति गाथासप्तकार्यः । विश० । "मेहनं खरता वाण्णं,
शौण्डीर्यमपुष्टता । स्त्रीकामितेति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे
प्रचक्षते ॥ १ ॥" जीत० ।

पुरुषभेदाः-

तिविहा पुरिसा पसत्ता । तं जहा तिरिक्खजोणिय-
पुरिसा, मणुस्सपुरिसा, देवपुरिसा । तिरिक्खजोणियपु-

रिसा तिविहा पसत्ता । तं जहा-जलचरा, थलचरा, खहच-
रा य । मणुस्सपुरिसा तिविहा पसत्ता । तं जहा कम्मभूमि-
या, अकम्मभूमिया, अंतरदीवया । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

सम्प्रति पुरुषप्रतिपादनार्थमाह-

से किं तं तिरिक्खजोणियपुरिसा ? तिरिक्खजोणियपुरिसा
तिविहा पसत्ता । तं जहा-जलचरा, थलचरा, खहयरा य । इ-
त्थिभेदो भाणियव्वो जाव खहयरा; सेत्तं खहयरातिरिक्ख-
जोणियपुरिसा । से किं तं मणुस्सपुरिसा ? मणुस्सपुरिसा
तिविहा पसत्ता । तं जहा-कम्मभूमगा, अकम्मभूमगा, अं-
तरदीवगा य । सेत्तं मणुस्स पुरिसा । से किं तं देवपुरि-
सा ? देवपुरिसा चउव्विहा पसत्ता । तं जहा-भवणवा-
सिणो, बाणमंतरा, जोतिसिया, वेमाणिया य । इत्थिभेदो
भाणियव्वो जाव सव्वट्टिसिद्धा ॥

अथ के ते पुरुषाः ? पुरुषास्त्रिविधाः प्रकृताः तद्यथा तिर्यक्-
योनिकपुरुषाः, मनुष्यपुरुषाः, देवपुरुषाश्च । (से किं तमित्यदि)
अथ के ते तिर्यग्योनिकपुरुषाः ? तिर्यग्योनिकपुरुषास्त्रिविधाः
प्रकृताः तद्यथा-स्थलचरपुरुषाः, जलचरपुरुषाः, खखरपुरुषा-
श्च । मनुष्यपुरुषा अपि त्रिविधाः तद्यथा कर्मभूमकाः, अकर्म-
भूमका, अन्तरदीपकाश्च । देवसूत्रमाह- (से किं तं इत्यादि)
अथ के ते देवपुरुषाः ? देवपुरुषाश्चतुर्विधाः प्रकृताः तद्यथा-
भवनचरानिनो, वानमन्तराः, ज्योतिष्काः, वैमानिकाश्च । भवन-
पतयोऽसुराऽऽदिभेदेन दशविधा वक्तव्याः । वानमन्तराः पिशा-
चाऽऽदिभेदेनाष्टविधाः । ज्योतिष्काश्चन्द्राऽऽदिभेदेन पञ्चविधाः
वैमानिकाः कलपोपपन्नककल्पातीनभेदेन द्विविधाः । कलपोप-
पन्नाः सौधर्माः । दिभेदेन द्वादशविधाः कल्पातीनाः प्रैवेयकानु-
सरोपपानिकभेदेन द्विविधाः । तथा चाऽऽह- (जाव अणुत्तरो-
ववाइय त्ति) । जी० २ प्रति० । (रितिः 'ठिह' शब्दे चतुर्थभागे
१७२६ पृष्ठे उक्ता) (पञ्चविधः पुरुषाः धर्माधर्म इत्यादि इत्थी'
शब्दे द्वितीयभागे ६१६ पृष्ठे गतम्) (प्रायश्चित्ताहर्णां कृत-
करणाऽऽदिना व्याख्या 'पञ्चिक्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३६
पृष्ठे उक्ता) (मार्गे पूच्छनीयाः पुरुषाः 'विहार' शब्दे षड्यन्ते)

शतवर्षाऽऽयुःपुरुषस्वरूपम्-

आउसो ! से जहानामए केइ पुरिसे एहाए कथवलिकम्मे
कयकाउयमंगलपायच्छित्ते सिरसि एहाए कंठे मालकडे
आविद्धमणिसुववे अहयसुमहयवत्थपरिहिए चंदणाकि-
जगायसरीरे मरससुरहिगंधगोसीसचदणाणुलित्तगते सु-
इमालावन्नगविलेवसे कप्पियहारद्वहारतिसरयपालंबपलं-
वमाणकाऽसुत्तयसुकयसोहे पिण्डगेविजअंगुलिजगल-
लियंगयललियकयाभरणे नाणामणिकणगरयणकणगतु-
दियथंभियभूए अहियरुवसस्सिरिए कुंडलुजोवियाणणे
मउडदित्तसिरए हारुद्धयसुकयइयवत्थे पालबपलंबमा-
णसुकयपडउत्तरिजे मुदियापिंगलंगुलिए, नाणामणिकण-
गरयणविमलमहरिदनिऊखोचियमितमिसंतकिइयमुसिलि-
द्विसिलिद्वलद्वआविद्धरीरवलए, किं बहुणा. कप्पकखे विव
अलंकियविभूसिए सुईय पयए भविता अन्मापिबरो अभि-

यत्नं कवलः कतिभिस्तदुलैः स्थापित्याह-

विसाहस्सिएण कवलैः ।

विसाहस्सिएण तन्नुलैः कवलैः भवति, तत्र गुजाः कति भवन्ति ? यथा एकाधशत्यधिकशतप्रमाणाः किञ्चिन्नुना एका गुजा चेति ।

वत्तीसं कवलं पुरिसस्स आशो १, अट्ठीवीसं इत्थियाए २, चट्ठीवीसं पंडगस्स ३, एवामेव आउसो ! एयाए गणगाए दो असईओ पसई १, दो असईओ सेइया होइ २, चत्तारि सेइया कुडओ ३, चत्तारि कुडया पत्थो ४, चत्तारि पत्था आदगं ५, सट्ठीए आदगाणं जहअए व कुंभे ६, असईआदगाणं मविक्कमे कुंभे ७, आदगमयं उकोसए कुंभे ८, अट्ठेव आदगसत्ताणि वा-हो ९। एणं वाहपमायेणं अट्ठेवत्तीसं तंदुलवाहे भुंजइ, मे य गणियनिदिद्धा-“चत्तारि य कोटिसया, सट्ठी चेव य हवंति कोटीओ। आसीइं च तंदुलस-यसइस्सा इवंति सि ।” य-कत्तायं ४६०८००००००० । तं एवं अट्ठेवत्तीसं तंदुलवाहे भुंजंतो अट्ठेवत्तीसं भुंजइ, अट्ठेवत्तीसं भुंजंतो अट्ठेवत्तीसं नेहादगसयाइं भुंजइ, चट्ठीवीसं नेहादगसयाइं भुंजइ, छत्तीसं लवणपलसहस्साइं भुंजइ, छत्तीसं लवण-पलसहस्साइं भुंजंतो कप्पडगसादगसयाइं नियंसेइ, दोमासिएणं परियट्ठएणं मासिएण वा परियट्ठेणं बारस पडसादगसयाइं नियंसेइ; एवामेव आउसो ! वाससयादयस्स सत्तं गणियं तुलियं मथियं नेहलवण-भोयणकत्तायणं पि एयं गणियप्पमाणं तुविहं भणियं महरिसीहिं जस्सऽत्थि तस्स गणिजइ जस्स नत्थि तस्स किं गणिजइ । “ववहारगणियं दिहं, सुहुमं निच्छयगयं मुखेय एवं । जइ एवं न कि एयं, विसमा गणय्या मुखेयवा ॥१॥”

अनेन कवलमानेन पुरुषस्य द्वाविंशत्कवलकूप आहारो भवति १, स्त्रिया अष्टाविंशतिकवलकूप आहारः २, पण्डकस्य त्र्यंशकस्य अतुर्विंशतिकवलकूप आहारः ३ । (एवामेव चेति) उक्तप्रकारेण वक्ष्यमाणप्रकारेण च हे आयुष्मन् ! एतया गणनया एतन्मानं भवति, अथास्तस्यादिमानपूर्वकम् अष्टाविंशतिसहस्राधिककवलतन्नुलमानं अतुःषष्टिकवलप्रमाणं प्रस्थ इयं प्रतिदिनं भुञ्जानः शतवर्षेण कति तन्नुलबाहान् कति तन्नुलान् भुनक्तीत्याह- (दो असईओ पसई इत्यर्थाद) धान्यभूतोऽवाहुमुक्तीकृतो इहोऽसतीत्युच्यते द्वाभ्यामस-तीभ्यां प्रकृतिः १, द्वाभ्यां प्रकृतिभ्यां सेतिका भवति २ अत-सुभिः सेतिकाभिः कुडवः ३, अतुभिः कुडवैः प्रस्थाः ४, अतु-भिः प्रस्थैरादकः ५ कट्ठा आदकैर्जघन्यकुम्भः ६, असीत्याह कैर्मध्यमः कुम्भः ७, आदकशतेनोन्मुक्तः कुम्भः ८, अष्टमिरादक-शतेनोन्मुक्तः भवति ९ । अनेन वाहप्रमाणेन सत्तं द्वाविंशतितन्नु-लबाहान् भुनक्ति वर्षशतेनेति, ते च वाहोक्ततन्नुला गणित्वा संख्यां कृत्वा निर्दिष्टाः कथिताः, यथा अत्रपरि कोटिशतानि पक्षिण्य कोटयः अशीनित्तन्नुलशनसहस्राणि भवन्तीति आख्यानं कथनम्, यत्केन, प्रस्थेन चतुःषष्टितन्नुलसहस्राणि भवन्ति, प्रस्थद्वयेनाष्टाविंशतिसहस्राधिकं लक्षं भवति, प्रति

दिनं द्विभोजनेन एतावन्ति तन्नुलान् भुनक्तीति अतोऽष्टाविंश-तिसहस्राधिकं लक्षं वर्षशतेन षट्त्रिंशद्दिनसहस्रमाजन्वात् षट्त्रिंशत्सहस्रैर्गुण्यन्ते शून्यानि पञ्च भवन्ति अत्रादि कोटिशतानि षट्ठः कोटयः अशीतिलक्षानि तन्नुला-नामिति । (तं एवं चेति) तदेवं सार्धे द्वाविंशतितन्नुलबाहान् भुञ्जन् सार्धे पञ्चमुहकुम्भान् भुनक्ति, सार्धे पञ्चकमुहकुम्भा-न् भुञ्जन् अतुर्विंशतिः अहाऽऽदकशतानि भुनक्ति अतुर्विंश-तिलेहाऽऽदकशतानि भुञ्जन् षट्त्रिंशत्तणपलसहस्राणि भु-नक्ति, षट्त्रिंशत्तणपलसहस्राणि भुञ्जन् षट्पटकशाटकश-तानि (नियंसेइ सि) परिदधाति, द्वाभ्यां मासाभ्याम् (परि-वट्ठएणं नि) कथावर्त्तमाकरोति चे । अथवा-ममसिकेन परावर्त्तमेव द्वादशपटकशाटकशतानि (नियंसेइ सि) परिदधा-ति (एवामेवेति) उक्तप्रकारेण हे आयुष्मन् ! वर्षशतायुषः पुरुषस्य सर्वं गणितं तन्नुलप्रमाणाऽऽदिना तुलितं पलप्रमा-णाऽऽदिना अग्निमसतिप्रकृत्यादिना प्रमाणेन । तत्किमिष्ट्या-ह-कैहलवणभोजनाऽऽच्छादनमिति । एतन्पूर्वोक्तं गणितप्र-माणं द्विधा भणितं महर्षिभिर्भयस्य अन्तर्गतं तन्नुलाऽऽदि-कं तस्य गण्यते, यस्य तु नास्ति तस्य किं गण्यते ? न, किम-पि इति । “ववहार गणया ।” व्यवहारगणितं कष्टं स्थूलन्या-यमङ्गीकृत्य कथितं सूक्ष्मं निश्चयगतं ज्ञातव्यं, यदि एतत् निश्चयगतं भवति तदा एतत् व्यवहारगणितं नास्त्येव, अतो विष्णु गणना ज्ञातव्येति । त ॥

तस्य पुरिसस्स अंता, आ ई ऊ ओ इवंति चत्तारि ।

तं चेव इत्थिआआं, इकंति ओकारपरिहीणा ॥ २ ॥

‘तत्त’ तस्मिन् त्रिविधे नामिन् ‘पुरुषस्य’ पुंलिङ्गवृ-त्तेर्नाम्नः ‘अंता’ अन्तवर्तीत्यकाराणि अत्रादि भवन्ति । तद्यथा--आकार ईकार ऊकार ओकारोक्त्यर्थः । एतानि विहाय नापरं प्राकृतपुंलिङ्गवृत्तेर्नाम्नोऽन्तेऽक्षरं सम्भव-नीत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गवृत्तेर्नाम्नोऽप्यन्ते आकारवर्जोऽन्येताभ्ये-वाकारकारोकारकलक्षानि औषि अकाराणि भवन्ति । अफ-रमिति अत्र आन्तरगणायाम ‘इत्थिपुरिसमिति’ निर्दिष्टा-पि यदिहाऽऽदौ पुंलिङ्गनाम्नो लक्षणकथनं तन्पुरुषप्रधान्य-व्यापनार्थमिति याथाऽर्थः ॥ २ ॥ अनु ॥

पुरिसआसीन्नि-पुरुषाऽऽशीविष-पुं० । पुरुष आशीविष इव दोषविनाशनशीलतया पुरुषाऽऽशीविषः । रा० । आपसमर्थे पुरुषे, स्था० ६ डा० ।

पुरिसंतर-पुरुषान्तर-न० । एकस्मात् पुरुषादपरस्मिन् पुरुषे, आवा० २ भु० १ चू० १ अ० १ डा० ।

पुरिसंतरकड-पुरुषान्तरकूट-न० । (साधुप्रतिपत्त्या साधुमु-द्विष्य गृहस्थेन कीलघौताऽदिकं वक्ष्यं) पुरुषान्तरेण कृतं तांस्मिन्, आवा० २ भु० १ चू० १ अ० १ डा० ।

पुरिसकार-पुरुषकार-पुं० । सप्रतिमानव्यवस्थामिष्यजफले, स्था० ३ डा० ४ डा० । पौडवाभिमाने, चं० प्र० १६ पाहु० । स्था० । आ० । तं० । औ० । य० । साधिताभिमतप्रयोजनं प-राक्रमे, सू० प्र० २० पाहु० । सोद्यमे, डा० १७ डा० । कर्मशब्दन् प्रति स्वर्वायत्तिकर्त्तृ, य० १ अग्नि० । सू० प्र० । उप० । वश० । स्था० । (न पुरुषकावाह । नियतेरेव लक्ष्मिनि ‘विषय’ शब्दे अतुर्थभान्ने २०८५ पृष्ठे निपतिष्ठादिभिरुक्तम्, तत्रैवाव्याभिः लक्षितम्)

पुरुषकारोऽपि कारयं यस्मात् न पुरुषकारमन्तरेण किञ्चि-
त्सिद्धयति । तथा चोक्तम्—

" न वैवमिति संविम्य , स्वजेपुत्रममात्मनः ।

अनुद्यमन कर्तृकं, तिलेभ्यः प्राप्नुमर्हति ॥ १ ॥

तथा—

उद्यमात्कारुण्यवाङ्मि १, नरो भद्राणि पश्यति ।

उद्यमात्कर्मिकीटोऽपि, भिन्नानि महतो हुमात् ॥ २ ॥ "

सूत्र० १ अ० १२ अ० ।

पुरिसकारसकहा-पुरुषकारसकथा-स्त्री० । पुरुषकारस्यो-
त्साहलक्ष्यस्य महात्म्यप्रशंसने, अ० १ अ० ३ ।

पुरिसकथाया-पुरुषकथाया-स्त्री० । पुरुषस्य कथा यतो म-
वति । सूर्योदयमानस्य दृष्टिपथमातलायाम्, अ० २ पा० ३ पा० ३ पा० ३ पा० ३ । सू० प्र० ।

पुरिसजाय-पुरुषजात-पुं० । पुरुष एव पुरुषजातः पुरुषजातो-
ये, सूत्र० २ अ० २ अ० । पुरुषप्रकारे, स० ३ अ० ३ अ० ।
सम्म० ।

पुरुषजाताः वृत्ताः—

तत्रो रक्ता पक्षता । तं जहा-पतोवए कलोवए पुष्को-
वए १ । एवामेव तत्रो पुरिसजाता पक्षता । तं जहा-पतो-
वारुवसामाणा, पुष्कोवारुवसामाणा, कलोवारुवस-
सामाणा २ । तत्रो पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-
नामपुरिसे, उवंगपुरिसे, दव्वपुरिसे ३ । तत्रो पुरिसजाया
पक्षता । तं जहा-नामपुरिसे, दंसणपुरिसे, चरिणपुरिसे ४ ।
तत्रो पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-वेदपुरिसे, चिंधपुरिसे,
अभिलावपुरिसे ५ । तिविहा पुरिसजाया पक्षता । तं ज-
हा-उत्तमपुरिसा, मज्झिमपुरिसा, जहणपुरिसा ६ । उत्त-
मपुरिसा तिविहा पक्षता । तं जहा-धम्मपुरिसा, भोगपु-
रिसा, कम्मपुरिसा । धम्मपुरिसा-अरिहंता, भोगपुरिसा-
चक्रवर्ती, कम्मपुरिसा-वासुदेवा ७ । मज्झिमपुरिसा तिविहा
पक्षता । तं जहा-उग्गा, भोगा, रायमा ८ । जहणपुरिसा
तिविहा पक्षता । तं जहा-दोसा, भयगा, भातिज्जगा ९ ।
(१२८ सूत्र)

'तत्रो रक्ता' इत्यादि सूत्रद्वयम् । पञ्चरसुपगच्छति-प्राप्नोति
पञ्चोपगः, एवमित्यौ । एवमेवेति दाहोऽग्निकोपनयनार्थः पुरुष-
जातानि-पुरुषप्रकारा यथा पञ्चाऽऽदिदृक्कृतैर्नोपकारमात्रवि-
शिष्टविशिष्टतरोपकारकारिणोऽर्थेषु वृत्ताः, तथा लोको-
त्तरपुरुषाः स्वार्थोभयवानाऽऽदिना यथोक्तवसुपकारविशेष-
कारित्वात् तत्समाना मन्तव्याः । एव लौकिका अपीति, इह
च 'पतोवग' इत्यादिवाच्ये 'पतोवा' इत्यादिकं प्राक-
-सलक्ष्यवशादुक्तम् । 'समाप्य' इत्यत्रापि च 'सामाप्ये' इ-
ति । अथ पुरुषप्रस्तावात् पुरुषात् सप्तसुधा निरूपयजा-
ह-'तत्रो' इत्यादि करणं, नवरं नामपुरुषः पुरुष इति
नामैव, स्थापनापुरुषः पुरुषप्रतिमाऽऽदि, द्रव्यपुरुषः पुरुष-

त्वेन च उत्पत्स्यते उत्पन्नपूर्वो वेति, विशेषोऽनेन्द्रव्याप्त्
ब्रह्मणे भवति । अथ भाष्यगाथा— " आगमत्रोऽसुखउत्तो,
इयरो दम्भपुरिसो तिहा तरओ । एगभावियाह तिविहा,
मूलुत्तरनिम्मिओ वा वि ॥ १ ॥ " मूलगुणनिर्मितः पु-
रुषप्रायोग्याधि द्रव्याधि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु तदाकारव-
न्ति तान्वेवेति । भावपुरुषभेदाः पुनर्हीनपुरुषाऽऽद्यः ज्ञान-
लक्ष्यभावप्रधानपुरुषो ज्ञानपुरुषः । एवमितरावधि ।
वेदः पुरुषवेदः तदनुभवप्रधानः पुरुषो वेदपुरुषः, स च स्त्री-
पुंनपुंसकसम्बन्धिषु त्रिष्वपि लिङ्गेषु भवतीति । तथा पुरुष-
विहैः— इमंशुप्रभृतिभिरुपलक्षितः पुरुषविहैपुरुषो, यथा
नपुंसकं इमंशुविहैमिति । पुरुषवेदो वा विहैपुरुषतेन वि-
हयते पुरुष इति कृतेति, पुरुषवेदधारी वा रम्यादिरिति,
अभिलप्यतेऽनेनेति अभिलापः-शब्दः स एव पुरुषा पुं-
द्विलङ्गतया अभिधानात्, यथा दटः कुटो वेति । आह च—
" अभिलावो पुंहेलगा-मिहाणमेसं घडो व विहै उ । पु-
रिसाविई नपुंसो, देओ वा पुरिसवेसो वा ॥ १ ॥ वेधपुरि-
सो तिलिगो-उरिपुरसो वेधारभूरकालिमि ॥ इति । ('ध-
म्मपुरिस' (ति)धर्मः सायिककारिणाऽऽदित्तद्वर्जनपराः पुरु-
षाः धर्मपुरुषाः । उक्तं च— " धर्मपुरिसो तयकण-वावार-
परो जह सुसाह । " इति । भोगाः प्रमोहाः शब्दाऽऽद्यवस्तरपराः
पुरुषा भोगपुरुषाः १ । आह च— " भोगपुरिसो समज्जिय-वि-
सरसुडो ककवट्टि व । " इति । कर्माणि-महारमभाऽऽदित्तपरा-
द्यानि नरकाऽऽद्युकाऽऽदीनीति । उग्गा-भगवतो नाभेयश्च
राज्यकाले ये आरुका आसन्, भोगारतवैव गुरुषः, राजन्या-
स्तत्रैव वयस्यागतवृत्तम्— " उग्गा भोगा राय-अ कलिया कंग-
हो भवे चउहा । आरविण गुरु वयंसा, सेसा जं कलिया ते
उ ॥ १ ॥ " इति । तद्वदजा अपि तद्वद्वयपदेशा इति । एषां
च मध्यमवस्तुः कृष्टाजघन्यः यथाभ्यामिति । दासा—दा-
सीपुत्राऽऽद्यः, भुतकाः-मृत्यतः कर्मकराः, (आहूतानि)
भागो विद्यते येषां ते भागवन्तः दृक्कृतार्थिकाऽऽद्य इति ॥
उक्तं मनुष्यपुरुषाणां वैविध्यम् । स्थानं ३ ठा० १ उ० ।

पुरुषप्रकारानेषाऽऽह—

तत्रो पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-सुमणे, दुम्मणे, थो
सुमणे थो दुम्मणे १ । तत्रो पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-
गंता थामेगे सुमणे भवति, गंता थामेगे दुम्मणे भवति,
गंता थामेगे थो सुमणे थो दुम्मणे भवति २ । तत्रो पु-
रिसजाया पक्षता । तं जहा-जामीतेगे सुमणे भवति, जा-
मीतेगे दुम्मणे भवति, जामीतेगे थो सुमणे थो दुम्मणे
भवति ३ । एवं जाइस्सामीतेगे सुमणे भवति ० ३ । ४ । तत्रो
पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-ऊरंता थामेगे सुमणे भवति ०
३ । ५ । तत्रो पुरिसजाता पक्षता । तं जहा-थ जामि एगे सु-
मणे भवति ० ३ । ६ । तत्रो पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-थ
जाइस्सामि एगे सुमणे भवति ० ३ । ७ । एवं आगंताथामेगे
सुमणे भवति ० ३ । ८ । एमितेगे सुमणे भवति ० ३, एस्सा-
मीति एगे सुमणे भवति ० ३ । एवं एपयं अभिलादेशं—

“ गंता य अगंता य १, आगंता खलु तथा अआगंता २
चिद्विषयविद्विषा ३, विद्विषिता चेव नो चेव ४ ॥ १ ॥
हंता य अहंता य ५, विद्विषिता खलु तथा अविद्विषिता ६ ।
वृत्तिता अमुत्तिता ७, भासिता चेव नो चेव ८ ॥ २ ॥
दधा य अदधा य ९, वृत्तिता खलु तथा अमुत्तिता १०
संभिता अहंभिता ११, पीडिता चेव नो चेव १२ ॥ ३ ॥
सुसिता असुसिता १३, मुज्जिता खलु तथा अमुज्जिता १४
मसिता अमसिता य १५, पराजिज्ञिता य नो चेव १६ ॥ ४ ॥
सदा १७ कदा १८ गंता १९, रसा २० य कासा २१ तदेव ठाया
य । (२१-६=१२६-१-१२७)

निस्सीलस्त नरहित, पसत्ता पुन सीलवन्तस्त ॥ ५ ॥
एवमिकेके तिभि उ तिभि उ आलावगा भाविष्यता ।
सदं सुखेता क्षामेने सुमखे भवति ० ३, एवं सुखेति ति ० ३
सुखिस्तामीति ० ३, एवं असुखेता क्षामेने सुमखे भवति ० ३
न सुखेनीति ० ३, न सुखिस्तामीति ० ३, एवं रुताई गंताई
रसाई कासाई, एकेके न न आलावगा भाविष्यता, १२७
आलावगा भवति । (१६० सूत्र)

(तस्यो पुरिसेजादि) पुनवकातामे-पुनवप्रकाराः, कुप्यु
मनो यस्याऽलो सुमना-हर्षेणान्, एक इत्यर्थः-एवं दुर्मना
द्वेषाऽऽदिमान्, द्विह इत्यर्थः । नो सुमना नो दुर्मना-मध्य-
व्यः, सामाधिक्यानित्यर्थः । सामान्यतः पुनवप्रकारा उक्ताः, ए-
तानेव विशेषतो यत्नाधिक्रियापेक्षया 'तस्यो' इत्यादिभिः सू-
त्रैराह-तत्र 'मत्ता' वारता कविद्विद्वद्वेवाऽऽदी, नमिति
सम्भावनायाम् एकः कश्चित् सुमना भवति-हृष्यति, तथेवा
भ्यो दुर्मनाः शोचति, अन्धाः स्वप्नं दधति, अतीतकाल
सुखमिव वर्तमानमविष्यकालसूत्रे, नवरं 'आमीतेने' इत्या-
दिषु हरिश्चन्द्रो हेतव्यः । 'एवमगंता' इत्यादि प्रतिषेध रूपा-
णि आगमनसूत्राणि च सुप्रमानि 'एवम्' एवेवान्मनरेकता-
मिहापेन योऽनुवाच रापि वक्तव्यानि । अयोक्ताप्यनुकामि च सू-
त्राणि संपृक्तान् गाथापञ्चमसाह-(गंतेश्वादि) गंता अगंता
आगम्येत्युक्तम्, (अगमंतं ति) "अगमंतं नामेने सुमखे भ-
वति, अगमंतं नामेने दुर्मखे भवति, अगमंतं नामेने नो सु-
मखे नो दुर्मखे भवति ३, एवं न आगम्यामीति ० ३, एवं न
आगमिस्तामीति ० ३ ।" (चिद्विषयं ति) विषया ऊर्ध्वस्थाने
न सुमना दुर्मना अनुमपं च भवति, एवं- 'चिद्विषयमीति, चि-
द्विषयामीति अचिद्विषय' इहापि कालनः सूत्रवचम्, एवं
मन्त्रेण नवरं 'निषय' उच्यते (नो चेव ति) अमिषय
अनुपविश्य ३, इत्यादि-विनाय किञ्चिद् ३, अहंता-अविना-
य ३, विज्ञा विज्ञा कृता ३, अविज्ञा मरीतम् ३, (बुद्ध-
ति) उक्तं-माधिरा पदवाक्यादिकम् ३, (अनुदत्तं ति)
अनुदत्ता ३, (भासिते ति) भासित-संवाच कश्चन सत्मा-
पक्षीयम् ३, (नो चेव ति) (अनासिता) अनासित क-
श्च ३, (इव ति) एवा ३, अहंता ३, अनुदत्ता ३, अनु-
दत्ता ३, सत्ता ३, अहंता ३, पीडिता ३, (नो चेव ति) अपी-
डिता ३, सुपता ३, अनुपता ३, मुक्ता ३, अनुमुक्ता ३, (अहंता-

ति) जित्वा परम् ३, अजित्वा परमेव ३ (पराजिज्ञिता) न-
व जित्वा ३ परिमर्गं वा प्राप्य सुमना भवति, वर्धनकमा-
विमहाकित्यप्यविनिर्मुक्तत्वात्, पराजिताद् प्रतिषेधितः,
सम्भावितानर्थविनिर्मुक्तत्वाद्वा, (नो चेव ति) अपराजि-
जित्वा ३ ॥ ४ ॥ सदेवरादिगाथा ५ सुमन एव पीडित्वा, अपाजितत्वा-
त् तथेवास्या इति । (एवमिके इत्यादि) एवमिति मत्ता
ऽऽदिष्वोक्तक्रमेण एकेकस्मिन् मत्ताऽऽदी विषये विविधप्रति-
षेधाभ्यां प्रत्येकं प्रत्येकं आलापकाः-सूत्राणि कालविशेषा-
ऽऽध्यायाः सुमनाः दुर्मना नो सुमना नो दुर्मना इत्येतत्पञ्च-
वचन्तो भवितव्याः । एतदेव दर्शयन्नाह-(सद्मिन्त्यादि)
भाषितार्थम्, ' एवं कदाई गंताई ' इत्यादि, यथा मन्त्रे, वि-
विधिवेधाभ्यां प्रत्येकं प्रत्येकं आलापका भवित्वा एवं ' कदाई वा-
सित्वा' इत्यादयः प्रत्येकं एव दर्शयन्तीनाः । एवञ्च वक्तव्यं त-
दाह-(एके इत्यादि) एकेकस्मिन् विषये यदालापका भा-
षितव्या भवन्तीति, तत्र मन्त्रे दर्शिता एव, कदादिषु पुनरेवम्-
कदापि इहा सुमना दुर्मना अनुमपम् १, एवं परवामीति २,
एवं इषयामीति ३, एवम् अहंता ४, न परवामीति ५, न इषया-
मीति ६ ॥ एवं मत्ताद् भाष्या ६, रसाभाष्या ६, एवमार्थ-
व्युत्पत्ति ६ । यथा ० ३ डा ० ३ उ ० ।

तस्यो पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-उत्तधरे, अरवधरे,
तदुभयधरे । (१६६ सूत्र)

' तस्यो ' इत्यादि सुबोधम्, नवरमेने पक्षोत्तरं प्रधाना इति
स्था ० ३ डा ० ३ उ ० ।

पुनवप्रकारानेव सूत्राऽऽदिष्टान्तेनाऽऽह-

अत्तारि कृत्वा पक्षता । तं जहा-उत्तधरे नामेने उत्तधरे १
उत्तधरे नामेने पक्षते २, पक्षते नामेने उत्तधरे ३, पक्षते
नाममेने पक्षते ४ । १ । एवमेव अत्तारि पुरिसजाया
पक्षता । तं जहा-उत्तधरे नामेने उत्तधरे, तदेव ० जाय पक्षते
नामेने पक्षते । २ । अत्तारि कृत्वा पक्षता । तं जहा-उत्तधरे
नाममेने उत्तधरेपरिषते १, उत्तधरे नाममेने पक्षतपरिषते २,
पक्षते नाममेने उत्तधरेपरिषते ३, पक्षते नाममेने पक्षतप-
रिषते ४ । ३ । एवमेव अत्तारि पुरिसजाया पक्षता । तं
जहा-उत्तधरे नाममेने उत्तधरेपरिषते ० अउमं गो ४ । ४ ।
अत्तारि कृत्वा पक्षता । तं जहा-उत्तधरे नामेने उत्तधरे ०
तदेव अउमं गो ४ । ५ । एवमेव अत्तारि पुरिसजाया प-
क्षता । तं जहा-उत्तधरे नाममेने ० ४ । ६ । अत्तारि पुरि-
जाया पक्षता । तं जहा-उत्तधरे नाममेने उत्तधरेपक्षे उत्तधरे ०
४ । ७ । एवं सं रूपे ० ८, पक्षे ० ९, दिद्वि ० १०, पीलायारे ० ११,
ववहारे ० १२, परकने ० १३, एने पुरिसजाय पडिक्क नो न-
रिक्क । अत्तारि कृत्वा पक्षता । तं जहा-उत्तधरे नाममेने उत्तधरे,
उत्तधरे नाममेने वंके ० अउमं गो ० ४ । एवमेव अत्तारि पुरि-
जाया पक्षता । तं जहा-उत्तधरे नाममेने ० ४ । एवं जहा उत्तधरे-
पक्षतेहि गमो तथा उत्तधरेहि ति भाषितव्यो ० आन पर-
कमे । २६ । (२३६ सूत्र)

कथं, किन्तु वृक्षयन्ते क्षिपन्ते इति वृक्षाः, ते विवक्ष-
या चत्वारः प्रकृता भगवतो । तत्र उच्यते—उच्यते इत्यनया,
नामेति सम्भावने, वाक्यालङ्कारे वा । एकः कश्चिद् वृक्षवि-
शेषः, स एव पुनरुच्यते—आत्माऽऽविभावतोऽशोकाऽऽदिरित्ये-
को भङ्गः । उच्यते नाम प्रथमतः एव एकः अन्यः प्रथमो जा-
त्याऽऽविभाविहीनो, निम्बाऽऽदिरित्यर्थः । इति द्वितीयः । प्रथमो
नामिको इत्यनः, सर्व इत्यर्थः । स एव उच्यते आत्माऽऽविना
भावेनाशोकाऽऽदिरिति तृतीयः । प्रथमो प्रथमतः एव सर्वः स
एव प्रथमो आत्माऽऽविहीनो निम्बाऽऽदिरिति चतुर्थः । अथवा-
पूर्वमुच्यते—तुङ्गः अशुनाऽऽपुनस्तुङ्ग एव इत्येवं कालापेक्षया
चतुर्भङ्गीति १ । एवमित्यादि, एवमेव वृक्षवत्त्वारि पुरु-
षजायानि—पुरुषप्रकारा अनगारा अनारिणो वा, उच्यते
पुरुषः कृष्णवर्णोऽऽदिभिर्लौकिकगुणैः शरीरेण वा गृहस्थप-
र्याये पुनरुच्यते लोकोत्तरैर्दानादिभिः प्रपञ्चापर्याये, अथवा-
उच्यते उच्यतेभवेन पुनरुच्यते शुभगतित्वेन कामदेवाऽऽदि-
वदित्येकः । (तदेव सि) वृक्षसूत्रमिवेदम्, (जाव सि) यावत्
'पण्यं नामं पण्ये पण्यं सि' चतुर्थभङ्गकस्तावत् वाक्यं, तत्र
उच्यतेस्तथैव प्रथमतः ज्ञानविहाराऽऽदिहीनतया पुनरिति गम-
जाह्न सिधित्वे शैलकराजविवत् प्रपञ्चवत्त्वेति द्वितीयः ।
तृतीयः पुनरागतसंवेगः शैलकवत् मेतार्यवत् । चतुर्थे उदा-
यिनुपमारवत्कालसौकरिकवत्तेति २ । एवं दृष्टान्तदार्ष्ट-
ान्तिकसूत्रे सामान्यतोऽभिधाय तद्विशेषसूत्राण्याह—उच्यते
तुङ्गतया एको वृक्षः उच्यतेपरिणतः अशुभरसाऽऽदिरूपमनुज-
तत्वमपदाय शुभरसाऽऽदिरूपोच्यतेतया परिणत इत्येकः, द्वि-
तीये भङ्गे प्रणतपरिणत उच्यतेतत्त्वोच्यतेतत्त्वस्यागात्, एतद्-
नुसारेण तृतीयचतुर्थौ वाक्यौ, विशेषसूत्रता चास्य पूर्व-
मुच्यतेप्रणतत्वे सामान्येनाभिहिते इह तु पूर्वावस्थातोऽव-
स्थाप्रणतगमनेव विशेषिते इति । एवं दार्ष्टान्तिकेऽपि परि-
णतसूत्रमवगन्तव्यमिति ४ । परिणामश्च आकारबोधकियाभे-
दात् त्रिधा, तत्राऽऽकारमाश्रित्य रूपसूत्रं, तत्र उच्यतेरूपः सं-
ख्यानायकाऽऽदिसौम्यत्वात् ५, गृहस्थपुरुषोऽप्येवं प्रपञ्चित-
स्तु संविज्ञसाधुनेपथ्यधारीति ६, बोधपरिणामावेकाणि च-
त्वारि सूत्राणि तत्र उच्यते जात्याऽऽदिगुणैरुच्यतेतया वा उच्य-
तेतत्त्वः—प्रकृत्या औदार्याऽऽदियुक्तमनाः, एवमप्येऽपि त्रयः,
एवमिति सङ्ख्याऽऽदिसूत्रेषु चतुर्भङ्गीतिदेशोऽकारि ला-
भार्थं, सङ्ख्यापो—विकल्पो मनोविशेष एव विमर्श इत्य-
र्थः, उच्यतेत्वं चास्यौदार्याऽऽदियुक्ततया सार्थविषयतया वा
८, प्रकृतं ज्ञानं प्रज्ञा, स्वमार्थविषयकत्वमित्यर्थः, तस्याधो-
जतवमविसंवादितया ९, तथा दर्शनं दृष्टिः—अनुज्ञानं नय-
मतं वा, तदुच्यतेत्वमप्यसंवादितयैवेति १०, क्रियापरिणामा-
ऽपेक्षमत्तः सूत्रत्रयम्, तत्र शीलाऽऽचारः, शीलं—समाधिस्त-
त्प्रधानस्तस्य वाऽऽचारः अनुष्ठानं शीलेन वा—स्वभावेनाऽऽ-
चार इति, उच्यतेत्वं चास्यावृणतया । वाचनानन्तरे तु शील-
सूत्रमाचारसूत्रं च भेदेनाधीयत इति ११ । व्यवहारः—अन्योऽ-
प्यदानप्रहणाऽऽदिर्विवादो वा, उच्यतेत्वमस्य अज्ञाप्यत्वेनेति-
१३, पराक्रमः पुरुषकारविशेषः, परेषां वा शत्रूणामाक्रमणं,
तस्योच्यतेत्वमप्रतिहतत्वेन शोभनविषयत्वेन चेति १२ ।
उच्यतेविषयः सर्वत्र प्रणतत्वं भावनीयमिति । (एगे पुरी-
त्यादि) एतेषु मनःप्रभृतिषु सप्तसु चतुर्भङ्गीकासूत्रेषु एक-
मव पुरुषजाताऽऽज्ञापकोऽप्येतस्याः, प्रतिपक्षो—द्वितीयपक्षो

दृष्टान्तभूतः वृक्षसूत्रं नास्ति, नाध्येतव्यमिति यावत् । इह
मनःप्रभृतीनां दार्ष्टान्तिकपुरुषधर्मोणां दृष्टान्तभूतवृक्षेष्वस-
म्भवादिति । (उज्जु सि) अज्जुः—अवको नामेति पूर्ववत्, एकः
कश्चिद्वृक्षः, तथा अज्जुः अविपरीतस्वभावा औचित्येन कला-
ऽऽदिसम्पादनादित्येकः, द्वितीये द्वितीयं पदं 'वङ्ग' इति वक्रः,
कलाऽऽदौ विपरीतः, तृतीये प्रथमपदं वक्रः—कुटिलः, चतुर्थे
सुखानः, अथवा—पूर्वम् अज्जुः—अवक्रः, पश्चादपि अज्जुः अवक्रः,
अथवा—मूले अज्जुस्ते च अज्जुरित्वेन चतुर्भङ्गी कार्येणैव द-
ृष्टान्तः १ । पुरुषस्तु अज्जुः अवको बहिस्तात् शरीरवतिवाङ्-
मेष्टाऽऽदिमिस्तथा अज्जुरन्तर्निर्मायत्वेन सुसाधुवदित्येकः,
तथा अज्जुस्तथैव, 'वङ्ग' इति तु वक्रः, अन्तर्मायत्वेन कार-
णवशप्रयुक्ताऽऽज्ञेयभावदुःसाधुवदिति द्वितीयः, तृतीयस्तु
कारणवशाद्वर्जितबहिरर्जाज्ञेयोऽन्तर्निर्माय इति प्रवचनगुणि-
वृत्तसाधुवदिति, चतुर्थे उभयतो वक्रः, तथाविध-
सठवदिति, कालभेदेन वा व्याख्येयम् २ । अथ अज्जु अज्जुप-
रिणत इत्यादिका वक्रादश्च चतुर्भङ्गीका सावधार्यमतिदेशे-
नाऽऽह—एवमित्यनेन अज्जुर्नाम अज्जुरित्यादिनोपवर्जितक-
मभङ्गकमेव, यथेति—येन प्रकारेण परिणतरूपाऽऽदिविशे-
षगुणवकविशेषिततयेत्यर्थः, उच्यतेप्रणताभ्यां परस्परं प्रतिप-
क्षभूताभ्यां त्रयः—सदृशपाठः कृतः, 'तथा' तत्र प्रकारेण
परिणतरूपाऽऽदिविशेषिताभ्यामित्यर्थः, अज्जुवकाभ्यामपि
मणितव्यः । कियान् स इत्याह—(जाव परकमे सि) अज्जुवक-
वृत्तसूत्रात् त्रयोदशसूत्रं यावदित्यर्थः तत्र च अज्जुऽअज्जुपरि-
णतऽअज्जुकपरलक्षणानि षट् सूत्राणि वृत्तदृष्टान्तपुरुष-
दार्ष्टान्तिकस्वरूपाणि शेषाणि तु मनःप्रभृतीनि सप्त अह-
द्वान्तानीति १३ । स्वा० ४ ठा० १ उ० ।

वक्रदृष्टान्तेन पुरुषभेदानाह—

चत्वारि वत्था पञ्चत्ता । तं जहा—सुद्धे खामं एगे सुद्धे १,
सुद्धे खामं एगे असुद्धे २, असुद्धे खामं एगे सुद्धे ३, असुद्धे
खामं एगे असुद्धे ४ । एवमेव चत्वारि पुरिसजाता पञ्चत्ता ।
तं जहा—सुद्धे खामं एगे सुद्धे० चउमंगो ४ । एवं परिणत-
रूवे वत्था सपटिवक्ता । चत्वारि पुरिसजाता पञ्चत्ता । तं
जहा—सुद्धेखामं एगे सुद्धमणे० चउमंगो ४ । एवं संकप्ये०
जाव परकमे । (२३६ सूत्र)

(चत्वारि वत्थेत्यादि) स्पष्टा, नवरं शुद्धं वक्रं
निर्मलतन्त्रादिकारणाऽऽरम्भत्वात्, पुनः शुद्धमागन्तु-
कमलाभावादिति । अथवा—पूर्वं शुद्धमासीद्विदानीमपि
शुद्धमेव । विपक्षौ सुखानावेवेति । अथ दार्ष्टान्तिकयो-
जना—(एवमेवेत्यादि) शुद्धो जात्याऽऽदिना, पुनः शुद्धो
निर्मलज्ञानाऽऽदिगुणतया कालापेक्षया चेति । (चउमंगो सि)
चत्वारो भङ्गाः समाहृताः चतुर्भङ्गी चतुर्भङ्गं वा, पुंलिङ्गना
चाऽत्र प्राकृतत्वात् । तत्रयमर्थो—वक्रवत्त्वारो भङ्गाः पुरु-
षेऽपि वाक्या इति । एवमिति यथा शुद्धात् शुद्धपदे
परे चतुर्भङ्गं सदार्ष्टान्तिकं वक्रमुक्तमेवं शुद्धपदप्राक्पदे
परिणतपदे रूपपदे च चतुर्भङ्गानि वक्राणि (सपटिवक्ता
सि) सप्रतिपक्षाणि सदार्ष्टान्तिकानि वाक्यानीति । तथाहि—
" चत्वारि वत्था पञ्चत्ता । तं जहा—सुद्धे नामं एगे सुद्धपरि-

णए" चतुर्भङ्गी । एवमेवेत्यादि, पुरुषजानसूत्रचतुर्भङ्गी । "एवं सुजे नाम एगे सुद्धरुवे" । चतुर्भङ्गी, एवं पुरुषेणाऽपि, व्याख्या तु पूर्ववत् । (चत्तारीत्यादि) शुद्धो बहिः शुद्धमना अन्तः एवं शुद्धमङ्गलपः शुद्धप्रज्ञः शुद्धदृष्टिः शुद्धशीलाऽऽचारः शुद्धव्यवहारः शुद्धपराक्रम इति वस्त्रवर्जः पुरुषा एव चतुर्भङ्गवन्तो वाच्याः, व्याख्या च प्राग्वेति । अत एवाऽऽह-एवमित्यादि ।

• पुरुषभेदाधिकार एवेदमाह—

चत्तारि सुता पप्पत्ता । तं जहा-आतिजाते, अणुजाते, अवजाते, कुलिगाले । (२४० सूत्र) चत्तारि पुरिसजाता पप्पत्ता । तं जहा-सच्चे नाम एगे सच्चे, सच्चे नाम एगे असच्चे ० ४, एवं परिणते ० जाव परकमे । चत्तारि वत्था, पप्पत्ता, तं जहा-सुती नाम एगे सुती, सुई नाम एगे असुई चउभंगो ४ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पप्पत्ता । तं जहा-सुती नाम एगे सुती ० चउभंगो, एवं जहं सुदेणं वत्थेणं भणितं तदेव सुतिणा वि० जाव परकमे । (२४१ सूत्र) चत्तारि कोरवा पप्पत्ता । तं जहा-अवपलंबकोरवे, तालपलंबकोरवे, वल्लिपलंबकोरवे, मेढविसाणकोरवे । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पप्पत्ता । तं जहा-अवपलंबकोरवसमाणे, तालपलंबकोरवसमाणे, वल्लिपलंबकोरवसमाणे, मेढविसाणकोरवसमाणे । (२४२ सूत्र)

सुताः—पुत्राः (अइजाए सि) पितुः सम्पदमतिलक्ष्य जातः-संवृत्तोऽतिक्रम्य वा तां यातः-प्राप्तो विशिष्टतरसम्पदं समृद्धतर इत्यर्थः, इत्यतिजातोऽनियतो वा, श्रूयमवत् । तथा- (अणुजाए सि) अनुरूपः सम्पदा पितुस्तुल्यो जातोऽनुजातः, अनुगतो वा पितृविभूत्याऽनुयातः, पितृसम इत्यर्थः, महायशोवत्, आदित्ययशसा पित्रा तुल्यत्वात्तस्य, तथा (अवजाए सि) अप इत्यपसदो हीनः पितुः सम्पदो जातोऽपजातः, पितुः सकाशादीषद्हीनगुण इत्यर्थः, आदित्ययशोवत्, भरताऽपेक्षया तस्य हीनत्वात् । तथा (कुलिगाले सि) कुलस्य-स्वगोत्रस्याङ्गार इवाङ्गारो वृषकत्वादुपतापकत्वाद्देति, कण्डरीकवत् । एवं शिष्यत्वात्तुर्विध्यमप्यवसेयं, सुतशब्दस्य शिष्येण्यपि प्रवृत्तिदर्शनात् । तस्मातिजातः सिद्धान्त्यपेक्षया वैरस्वामिवत् । अनुजातः श्रूयमभावेक्षया यशोभद्रवत् । अपजातो भद्रकादुस्याम्यपेक्षया स्थूलभद्रवत् । कुलाङ्गारः कूलबालकषट्पदायिनृपमारकवद्देति । तथा (चत्तारीत्यादि) सत्यो यथावद्वस्तुमण्णाद् यथाप्रतिज्ञातकरणाच्च, पुनः सत्यः संशमित्वेन सवृद्धो हितत्वात्, अथवा-पूर्वं सत्य आसीदितानीमपि सत्य एवेति चतुर्भङ्गी । एवंप्रकारसूत्राण्यतिदिशन्नाह-“ एवं” इत्यादि व्यक्र, नवरमं सूत्राणि-“ चत्तारि पुरिसजाया पप्पत्ता । तं जहा-सच्चे नाम एगे सच्चेपरिणए० ४, एवं सच्चेरुवे० ४, सच्चेमणे० ४, सच्चेसंकपे० ४, सच्चेपण्णे० ४, सच्चेदिट्ठी० ४, सच्चेभीलायारे० ४, सच्चेववदरे० ४, सच्चेपरकमे सि ४” पुरुषाधिकार एवेदमपरमाह-चत्तारि वत्थेत्यादि) शुचि-पवित्रं

स्वभावेन, पुनः शुचि संस्कारेण कालभेदेन वेति । पुरुषचतुर्भङ्गां शुचिः पुरुषोऽपूतिशरीरतया, पुनः शुचिः स्वभावेनेति । 'सुइपरिणए सुइरुवे' इत्येतत्सूत्रद्वयं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकोपेतम्, 'सुइमणे' इत्यादि च पुरुषमात्राऽऽभितमेव सूत्रसत्तम-तिदिशन्नाह-एवमित्यादि करणम् । पुरुषाधिकार एवेदमपरमाह- (चत्तारि कोरवे इत्यादि) तत्र आह-सूतः तस्य प्रलम्बः-फज्जं, तस्य कोरकं-तन्निष्पादकं मुकुलम्-आह-प्रलम्बकोरकम्, एवमन्येऽपि, नवरम्-तालो वृक्षविशेषः, वल्ली-कालिङ्गयादिका, मेढविषाणा-मेघशृङ्गसमानफला वनस्पतिजातिः, आउ (तु) लिविशेष इत्यर्थः । तस्याः कोरकमिति विग्रहः, एताव्येव चत्वारि दृष्टान्ततयोपात्तानीति चत्तारीत्युक्तम्, न तु चत्वार्येव लोके कोरकाणि, बहुतरोपालम्भादिति । 'एवेत्यादि' सुगमं, नवरमुपनय एवं यः पुरुषः सेव्यमान उचिनकाले उचिनमुपकारफलं जनयत्य-सावाहप्रलम्बकोरकसमानः, यस्त्वतिविरेण सेवकस्य कष्टेन महदुपकारफलं करोति स तालप्रलम्बकोरकसमानः, यस्तु अश्लेशेनातिरेण च ददाति स वल्लीप्रलम्बकोरकसमानः, यस्तु सेव्यमानोऽपि शोभनवचनाम्येव मृते, उपकारं तु न कञ्चन करोति स मेढविषाणकोरकसमानः, तत्कोरकस्य सुवर्णवर्णत्वादस्माद्यफलदायकत्वाच्चेति । स्था० ४ डा० १ उ० ।

फलदृष्टान्तेन पुरुषानाह-

चत्तारि फला पप्पत्ता । तं जहा-आमे गामं एगे आममहुरे १, आमे गाममेगे पक्कमहुरे २, पक्के गाममेगे आममहुरे ३, पक्के गाममेगे पक्कमहुरे ४ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पप्पत्ता । तं जहा-आमे गाममेगे आममहुरफलममाणे ० ४ । (२४३ सूत्र)

तद्विशेषभूतपुरुषनिरूपणाय फलसूत्रम् । आमम्-अपकं सत् आममिष मधुरम् आममधुरमीषमधुरमित्यर्थः, तथा आमं सत् पक्वमिष मधुरमत्यन्तमधुरमित्यर्थः, तथा पक्वं सत् आममधुरं प्राग्भवत्, तथा पक्कं सत् पक्कमधुरं प्राग्भवेति । पुरुषस्तु आमो-वयःश्रुताभ्यामव्यक्रः आममधुरफलसमानः, उपशमाऽऽदिलक्षणस्य माधुर्यस्याऽलस्यैव भावात्, तथा आम एव पक्कमधुरफलसमानः-पक्कफलवन्मधुरस्वभावः, प्रधानोपशमाऽऽदिगुणयुक्तःवाचिति, तथा पक्कोऽभ्यां वयःश्रुताभ्यां परिणतः आममधुरफलसमानः, उपशमाऽऽदिमाधुर्यस्याल्पत्वात्, तथा पक्वस्तथैव, पक्कमधुरफलसमागोऽपि तथैवेति । अनन्तरं पक्कमधुर उक्तः, स च सत्यगुणयोगात् भवतीति । स्था० ४ डा० १ उ० ।

पुरुषाधिकारादेवापरथा पुरुषसूत्राणि चतुर्दश—

चत्तारि पुरिसजाता पप्पत्ता । तं जहा-आवातभइते गाममेगे गो संवासभइते १, संवासभइए गाममेगे गो आवातभइए २, एगे आवातभइते वि संवासभइए वि ३, एगे गो, आवातभइते नो वा संवासभइए ० ४ । १ । चत्तारि पुरिसजाया पप्पत्ता । तं जहा-अपणो नाममेगे वज्जं पासति गो परस्म, परस्म गाममेगे वज्जं पासति ०

४ । २ । चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-अप-
यो ग्राममेगे वजं उदीरेइ यो परस्स० ४ । ३ । अपण्णो
नाममेगे वजं उवसामेति यो परस्स० ४ । ४ । चत्वारि
पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-अभ्युद्वेइ नाममेगे यो अ-
भ्युद्वेइति । ५ । एवं वंदति ग्राममेगे यो वंदावेइ । ६ । एवं
सकारेइ ७ सम्मायेति ८, पुएइ ९, वाएइ १०, पदिपुच्छति
११, पुच्छइ १२, वागरेति १३, सुत्तधरे ग्राममेगे
यो अत्थधरे, अत्थधरे नाममेगे यो सुत्तधरे । १४ ।
(२५५ सूत्र)

सुगमानि, नवरमापतनमापातः-प्रथममीलकः, तत्र भद्रको-
भद्रकारी दर्शनाऽऽज्ञापाऽऽदिना सुखकरत्वात्, संवासः-
चिरं सहवासस्तस्मिन्भद्रको हिसकत्वात् संसारकारण-
नियोजकत्वादेति, संवासभद्रकः सह संवसतामत्यन्तोपका-
रितया नो आपातभद्रकः अनालापकडोराऽऽज्ञापाऽऽदिना, एवं
ब्राह्मण्यौ । (वजं ति) वज्यत इति वज्यम्, अवधं वा अका-
रलोपात्, वज्रवज्रं वा गुरुत्वाद्धिसाऽनुताऽऽदि पापं कर्म
तदात्मनः सम्बन्धि कलहादौ पश्यति, पञ्चात्तापान्वितत्वात्,
न परस्य, तं प्रत्युदासीनत्वात्, अन्यस्तु परस्य नाऽऽत्मनः,
साभिमानत्वात्, इतर उभयोः, निरनुशयत्वेन यथावद्वस्तु-
बोधात्, अपरस्तु नोभयोर्विमूढत्वात् इति । इष्टा वैक
आत्मनः सम्बन्धि अवधमुदीरयति-भणति यदुत मया
कृतमेतदिति, उपशान्तिं वा पुनः प्रवर्त्तयति, अथवा-वज्रं कर्म
तदुदीरयति-पीडोत्पादनेन उदये प्रवेशयतीति । एवमुपश-
मयति-निवर्त्तयति पापं कर्म वा । (अभ्युद्वेइ ति)
अभ्युत्थानं करोति न कारयति परेण, संविज्ञपात्तिको ल-
घुपर्यायो वा, कारयत्येव गुरुः, उभयवृत्तिर्नृपभाऽऽदिः, अनु-
भयवृत्तिर्जिनकल्पिकोऽभिनीतो वेति । एवं वन्दनाऽऽदिसूत्रे-
ष्वपि नवरं वन्दते ब्राह्मणाऽऽवर्त्ताऽऽदिना, सत्करोति वस्त्राऽऽ
दिशानेन, संमानयति स्तुत्यादिगुणोन्नतिकरणेन, पूजयति
उच्चितपूजाद्रव्यैरिति, वाचयति-पाठयति, (नो वायावेइ)
आत्मानमन्येनेति उपाध्यायाऽऽदिः, द्वितीये शैलकः, तृतीये
कवित् ग्रन्थान्तरेऽनधीती, चतुर्थे जिनकल्पिकः । स्था० ४
ठा० १ उ० ।

भृतकदृष्टान्तमाविर्भावयति—

चत्वारि भायगा पञ्चत्ता । तं जहा-दिवसभयते, जत्ता-
भयते, उच्चसभयते, कञ्चालभयते । (२७१ सूत्र) चत्वारि
पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-संपागडपडिसेवी ग्रामेगे यो
पञ्चस्रपडिसेवी, पञ्चस्रपडिसेवी ग्रामेगे यो संपागडप-
डिसेवी, एगे संपागडपडिसेवी वि पञ्चस्रपडिसेवी वि, एगे
यो संपागडपडिसेवी, यो पञ्चस्रपडिसेवी । (२७२ सूत्र)

अग्रियते पोष्यते स्मेति भृतः, स एवानुक्रमितो भृतकः,
कर्मकर इत्यर्थः । प्रतिदिवसं नियतमूल्येन कर्मकरणार्थं
यो पृच्छते स दिवसभृतकः १ । यात्रा-देशान्तरगमनं तस्यां
सहाय इति अग्रियते यः स यात्राभृतकः २ । मुख्यकालनियमं
कृत्वा यो नियतं-यथावसरं कर्म कार्यते स उच्चताभृतकः ३,
कञ्चालभृतकः क्षितिस्थानक ओडाऽऽदिर्यस्य एवं कर्मोप्यते

द्विहस्ता निहस्ता वा स्वया भूमिः अनित्यवैतावसे धनं
दास्यामीत्येवमग्रियम्येति । इह गाये-

" दिवसभयतो उ घेप्पइ, क्षिप्पेण धयेण दिवसदेवसियं ।

जत्ता उ होइ गमणं, उभयं वा एसियधणेणं ॥ १ ॥

कञ्चालओडमार्इ, इत्थमियं कम्म एसियधणेणं ।

एदिचरकालुब्धत्ते, कायस्वं कम्मजं वेति ॥ २ ॥ "

उक्तं लौकिकस्य पुरुषविशेषस्यान्तरम्, अभुना लोकोत्तरस्य
तस्यान्तरप्रतिपादनाय प्रतिषेधिसूत्रम्, तत्र संप्रकटम् अग्नी-
तार्थसमस्तमकल्प्यभक्ताऽऽदिप्रतिषेधितुं शीलं यस्य स संप्र-
कटप्रतिषेधीत्येवं सर्वत्र, नवरं प्रच्छन्नमगीतार्थसमस्तम् ।
अत्र वाऽऽद्ये भद्रकत्रये पुष्टाऽऽलम्बनो वक्रुशाऽऽदिः निरा-
लम्बनो वा पार्श्वस्थाऽऽदिः द्रष्टव्यः । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दीनाऽऽदिभेदमाह—

चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-दीये ग्राममेगे दीये,
दीये ग्राममेगे अदीये, अदीये ग्राममेगे दीये, अदीये ग्रा-
ममेगे अदीये । चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-दीये
ग्रामेगे दीणपरिणए, दीये ग्रामेगे अदीणपरिणए, अदीये
ग्रामेगे दीणपरिणए, अदीये ग्रामेगे अदीणपरिणए २ ।
चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-दीये ग्रामेगे दी-
णरुवे० (४) ३ । एवं दीणमये० ४ । ४ । दीणसंकप्पे० ४ ।
५ । दीणपप्पे० ४ । ६ । दीणदिट्ठी० ४ । ७ । दीणसीलायारे० ४ ।
८ । दीणववहारे० ४ । ९ । चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं
जहा-दीये ग्राममेगे दीणपरकमे, दीये ग्रामेगे अदीण-
परकमे० [४] । १० । एवं सव्वेसिं चउभंगो भाणियव्वो ।

दीनो देव्यवान्, क्षीणोर्जितवृत्तिः पूर्वं पञ्चादपि दीन एव, अ-
थवा-दीनो बहिर्वृत्त्या पुनर्दीनोऽन्तर्वृत्त्या इत्यादिश्चतुर्भङ्गी १ ।
तथा दीनो बहिर्वृत्त्या म्लानवदनत्वाऽऽदिगुणयुक्तशरीरेत्यर्थः ।
एवं प्रज्ञासूत्रं यावदादिपदं व्याख्येयं, दीनपरिणतः अदीनः सन्
दीनतया परिणतोऽन्तर्वृत्त्या इत्यादिश्चतुर्भङ्गी २ । तथा दीन-
रूपो मलिनजीर्णवस्त्राऽऽदिनेपध्यापेक्षया । ३ । तथा दीनमना-
स्वभावत एवानुभूतचेताः ४ । दीनसंकल्प उन्नतचित्तस्वाभा-
व्येऽपि कथञ्चिद्दीनविमर्शः ५ । तथा दीनप्रज्ञः दीनसूत्रमार्था-
ऽऽलोचनः ६ । तथा दीनश्चित्तादिभिरेवमुत्तरत्रापि आदिपदं,
तथा दीनदृष्टिर्विच्छाद्यचक्षुः ७ । तथा दीनशीलसमाचारो ही-
नधर्मानुष्ठानः ८ । तथा दीनव्यवहारो दीनान्योऽन्यदानप्रति-
दानाऽऽविक्रियः, दीनविवाहो वा ९ । तथा दीनपराक्रमो-ही-
नपुरुषकार इति । १० ।

दीनो दीनवृत्तिः—

चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-दीये ग्रामेगे दी-
णविची० ४ । १ । एवं दीणजार्इ १२, दीणभासी १३, दीणो-
भासी १४ । चत्वारि पुरिसजाया पञ्चत्ता । तं जहा-दीये
ग्रामेगे दीणसेवी० [४] । १५ । एवं दीये ग्रामेगे दीणप-
रियाए० १६ । एवं दीये ग्रामेगे दीणपरिणाले० [४] । १७ ।
सव्वत्थ चउभंगो । [२६६ सूत्र]

तथा दीनस्यैव कृत्तिर्बर्तनं-जीविका यस्य स दीनवृत्तिः ॥११॥ एवं दीनं वैश्यवन्तं पुरुषं वैश्यवद्वा यथा भवति तथा वाचत इत्येवंशीलो दीनयाची, दीनं वा यातीति दीनयाची, दीना वा-दीना जातिरस्येति दीनजातिः ॥१२॥ तथा दीनवद्दीनं वा भाषते दीनभाषी ॥१३॥ दीनवद्वभाषते प्रतिभाति अवभाषते वा वाचत इत्येवंशीलो दीनावभाषी, दीनावभाषी वा ॥ १४ ॥ तथा दीनं नायकं सेवत इति दीनसेवी ॥ १५ ॥ तथा दीनस्यैव पर्यायोऽवस्था प्रपञ्चोऽऽदिलक्षणा यस्य स दीनपर्यायः ॥१६॥ (दीनपरियाले स्ति) दीनः परिचारो यस्य स तथा ॥ १७ ॥ (स-स्यत्यथ वउमंनो स्ति) सर्वसूत्रेषु वत्वारो मङ्गा द्रष्टव्या इति पुरुषजाताधिकारवत्येवमष्टादशसूत्री ।

आर्यो नामैकः—

चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-अजे शामेगे अजे० ४।१। चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-अजे शामेगे अजपरिण० ४।२। एवं अजरूपे० ३। अजमखे ४। अज-संकप्ये० ५। अजपक्षे० ६। अजदिट्टी० ७। अजसीलावा-रे० ८। अजजववहारे० ९। अजपरकमे० १०। अजविन्ती० ११। अजजार्ई० १२। अजभासी० १३। अजओभासी० १४। अजमेवी० १५। एवं अजपरियाए० १६। अजप-रियाले० १७। एवं सत्तरस आलाकम० १७। जहा दी-शेषं भणिया तथा अजेश वि भाणियन्वा । चत्वारि पुरि-सजाया पक्षता । तं जहा-अजे शामेगे अजभावे, अजे शामेगे अजजभावे, अजजे शामेगे अजभावे, अज-जे शामेगे अजजभावे ॥ १८ ॥ [२८० सूत्र]

गतार्थः । नवरम्, आर्यो नवधा । यदाह-“केते जार्ई कु-ल क-म्म सिण्ण भासाए नाणवश्ये य । दंसणभावयिय नवधा, मिच्छा लग जवण कलमार्ई ॥ १ ॥” इति । तत्र आर्यः क्षेत्रतः, पुनरार्यः पापकर्मवद्धिभूतस्त्वेनापाप इत्यर्थः । एवं सप्तदश सूत्राणि नेयानि । तथा आर्यभावः कायिकाऽऽदिवा-नाऽऽदियुक्तः अनार्यभावः क्रोधाऽऽदिमानिति । पुरुषजातप्र-करणमेव दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकाद्योपेतमाविकपासूत्रादभिधीय-ते, पाठसिद्धं चैतत् ।

जातिकुलसंपन्नाः—

चत्वारि उसभा पक्षता । तं जहा-जाइसंपन्ने, कुलसंपन्ने, ब-लसंपन्ने, रूवसंपन्ने । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-जाइसंपन्ने, कुलसंपन्ने, बलसंपन्ने, रूवसंपन्ने १। च-त्वारि उसभा पक्षता । तं जहा-जाइसंपन्ने शाममेगे नो कुलसंपन्ने, कुलसंपन्ने शाममेगे नो जाइसंपन्ने, एगे जाइ-संपन्ने वि कुलसंपन्ने वि, एगे नो जाइसंपन्ने नो कुल-संपन्ने । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-जा-इसंपन्ने शाममेगे० ४।२। चत्वारि उसभा पक्षता । तं जहा-जाइसंपन्ने नाममेगे नो बलसंपन्ने । एवामेव चत्वारि पुरिस-जाया पक्षता । तं जहा-जाइसंपन्ने० ४ । १। चत्वारि उस-

भा पक्षता । तं जहा-जाइसंपन्ने नाममेगे नो रूवसंपन्ने० ४। एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-जाइ-संपन्ने शाममेगे नो रूवसंपन्ने, रूवसंपन्ने नाममेगे० ४।४। चत्वारि उसभा पक्षता । तं जहा-कुलसंपन्ने नाममेगे नो बलसंपन्ने० ४। एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-कुलसंपन्ने नाममेगे नो बलसंपन्ने० ४ । ५। चत्वारि उसभा पक्षता । तं जहा-कुलसंपन्ने शाममेगे नो रूव-संपन्ने० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-कुलसंपन्ने नाममेगे० ४ । ६। चत्वारि उसभा प-क्षता । तं जहा-बलसंपन्ने शाममेगे नो रूवसंपन्ने० ४, एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-बलसंपन्ने नाममेगे० ६ । ७ ।

नवरम्, अजभा-बलीवर्द्धः, जातिः-गुणवन्मातृकत्वं, कु-लं गुणवत्पितृकत्वं, बलम्-भारवद्वनाऽऽदिसामर्थ्यं, रूपं श-रीरसौन्दर्यमिति । पुरुषास्तु स्वयं भाषयितव्याः । अन-न्तरदृष्टान्तसूत्राणि तु सपुरुषदार्ष्टान्तिकानि जात्याऽऽदीनि चत्वारि पदानि भुवि किम्यस्य यत्नां द्विकसंयोगानाम् “जाइसंपन्ने नो कुलसंपन्ने” इत्यादिना स्थानभङ्गकमेण वदेव वतुर्भङ्गिकाः कृत्वा समवसेयानि ।

इत्ति सदृशाः—

चत्वारि इत्थी पक्षता । तं जहा-भदे मंदे, मिए, संकिषे । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-भदे, मंदे, मिए, संकिषे । चत्वारि इत्थी पक्षता । तं जहा-भदे शाम मेगे भदमखे, भदे शाममेगे मंदमखे, भदे शाममेगे मि-यमखे, भदे शाममेगे संकिषमखे । एवामेव चत्वारि पु-रिसजाया पक्षता । तं जहा-भदे शाममेगे भदमखे, भदे शाममेगे मंदमखे, भदे शाममेगे मियमखे, भदे शाममेगे संकिषमखे । चत्वारि इत्थी पक्षता । तं जहा-मंदे शाममेगे भदमखे । मंदे शाममेगे मंदमखे, मंदे शाममेगे मिय-मखे, मंदे शाममेगे संकिषमखे । एवामेव चत्वारि पुरिस-जाया पक्षता । तं जहा-मंदे शाममेगे भदमखे० तं चैव । चत्वारि इत्थी पक्षता । तं जहा-मिते शाममेगे भदमखे, मिते शाममेगे मंदमखे, मिते शाममेगे मियमखे, मिते शाममेगे संकिषमखे । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया प-क्षता । तं जहा-मिते शाममेगे भदमखे तं चैव । चत्वारि इत्थी पक्षता । तं जहा-संकिषे शाममेगे भदमखे, संकि-षे शाममेगे मंदमखे, संकिषे शाममेगे मियमखे, संकि-षे शाममेगे संकिषमखे । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-संकिषे शाममेगे भदमखे तं चैव० जाव संकिषे शाममेगे संकिषमखे ॥

“मधुगुलियपिगलवखो, अणुपुवसुजायदीहणैगुलो ।

पुरयो उदग्गधीरो, सम्बंगसमाधितो भवो ॥ १ ॥
 चलबहलबिसमचम्मो, धूलसिरो धूलपथ पेपथ ।
 धूलबहदतबालो, हरिपिण्डलोययो मंदो ॥ २ ॥
 तणुभो तणुपग्मीवो, तणुयतयो तणुयदंतबहलो ।
 भीरु तणुभिग्गो, तासी य अवे मिए थामं ॥ ३ ॥
 एतेसि ह्स्पीयं, थोवं थोवं तु जो हरति ह्स्पी ।
 स्वेथ व सीलेथ व, सो संकिणो थि नयम्भो ॥ ४ ॥
 भवो मज्झ सरप, मंदो डथ मज्झते वसंतम्मि ।
 मिउ मज्झति हेमंते, संकिणो सम्बन्धालाप्ति ॥ ५ ॥ ”

इतिस्वप्ने भद्राऽऽद्यो इतिविशेषा वक्ष्यमाणलक्षणानां वनाऽऽ-
 विविशेषिताऽऽ । यथाह-“भद्रो मन्दो मृगमेति विवेकास्त्रि-
 भा गजाः । वनप्रचारसाक्ष्य-सम्बन्धोपलक्षिताः” ॥ इति ।
 तत्र भद्रो हस्ती भद्र एव धीरत्वाऽऽदिगुणयुक्तत्वात् १, मन्दो
 मन्द एव वैष्यवेगाऽऽदिगुणेषु मन्दत्वात् २, मृगो मृग एव तनु-
 त्वधीकत्वाऽऽदिना, संकीर्णः किञ्चिद्भद्राऽऽदिगुणसंयुक्तत्वा-
 त् संकीर्ण एवेति । पुरुषोऽप्येवं भावनीयः । उत्तरस्याणि तु
 चत्वारि लक्षादीनिकानि भद्राऽऽदिपदानि चत्वारि तद्वचः-
 क्रमेण चत्वार्येव भद्रमनःप्रवृत्तीनि च विन्यस्य “ भद्रे या-
 ममेगे भद्रमे ” इत्यादिना क्रमेण समवसेयानि । तत्र भद्रो
 जात्याऽऽकाराभ्यां प्रशस्तः, तथा भद्रं मनो यस्य । अथवा-भ-
 द्रस्येव मनो यस्य स तथा, धीर इत्यर्थः । मन्दं मन्दस्येव वा
 मनो यस्य स तथा नात्यन्तधीरः । एवं मृगमना भीरुरित्यर्थः ।
 संकीर्णमना भद्राऽऽदिबिलक्षणोपेतमना विविधचित्त इत्य-
 र्थः । बुद्ध्यास्तु वक्ष्यमाणभद्राऽदिलक्षणानुसारेण प्रशस्ताप्रश-
 स्तस्वरूपा मन्तव्या इति । भद्राऽऽदिलक्षणमिदम्-“मनुगाया”
 मधुगुटिकेव-कौद्रवटिकेव पिङ्गले-पिङ्गे अक्षिणी-लोचने
 यस्य स तथा, आनुपूर्व्येण परिपाट्या सुप्तु जातः-उत्पन्नो यः
 सोऽनुपूर्वसुजातः, सजात्युचितकालक्रमजातो हि बलरूपा-
 ऽऽदिगुणयुक्तो भवति, स बालो दीर्घलाङ्गूलम्-दीर्घपुच्छ
 इति स तथा, अनुपूर्वेषु वा स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरलक्षणेन सुजा-
 तं दीर्घं लाङ्गूलं यस्य स तथेति, पुरतः-अग्रभागे उदग्र
 उन्नतः, तथा धीरः-अक्षोभः, तथा सर्वोपपन्नानि सम्यक्-
 प्रमाणलक्षणोपेतत्वेन आदितानि व्यवस्थितानि यस्य स स-
 र्वोद्गममाहितो भद्रो नाम गजविशेषो भवतीति । “चलगाहा ।
 चलं-रुद्रं बहलं स्थूलं विषमं-वसियुक्तं चर्मं यस्य स तथा,
 स्थूलशिराः, स्थूलकेन (पेपण सि) पेककेन पुच्छमूलेन
 युक्तः स्थूलनखदन्तबालो, हरिपिण्डलोचनः सिंहवत् पिङ्गा-
 लो मन्दो गजविशेषो भवतीति । तणु गाहा ? ’ तनुकः-
 कशः तनुमीवः तनुत्वक्-तनुवर्मा तनुकदन्तनखबालः,
 जीरुः-अयशीलः स्वभावतस्ततो मयकारणवशात् स्तम्भक-
 र्थकरणाऽदिलक्षणोपेतो भीन एव उच्यतेः कश्चिद्द्वाराऽऽ-

वाबुहेगवाण् स्वयं प्रस्तः परामपि बालव-
 तीति जाली च भवेन्मृगो नाम गजमेव इति,
 “एपसि गाहा ।” भद्रो गाहा । ” कण्ठ्ये । तथा
 “ दनेहि ” इण्ड भद्रो, मंदो इत्येण आहण्ड
 हरथी । नस्तथेदि च मिथो, संकिणो सम्बन्धो
 इण्ड ॥ १ ॥ इति । स्थाः ४ डा० २ उ०

म	मं	सु	सं
म	म	म	म
मं	मं	मं	मं
सु	सु	सु	सु
सं	सं	सं	सं

अधुना पुरुषजातप्रधानतया कायविक्षेपमाह--

चत्वारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-किसे थाममेगे
 किसे, किसे थाममेगे ददे, ददे थाममेगे किसे, ददे थाममेगे
 ददे । चत्वारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-किसे
 थाममेगे किससरीरे, किसे थाममेगे ददसरीरे, ददे थाम-
 मेगे किससरीरे, ददे थाममेगे ददसरीरे ४ । चत्वारि पुरि-
 सजाया पण्णा । तं जहा-किससरीरस्स थाममेगस्स था-
 यदंसखे समुप्पज्झ थो ददसरीरस्स, ददसरीरस्स था-
 ममेगस्स थायदंसखे समुप्पज्झ थो किससरीरस्स,
 एगस्स किससरीरस्स वि नायदंसखे समुप्पज्झ ददस-
 रीरस्स वि, एगस्स थो किससरीरस्स नायदंसखे समु-
 प्पज्झ थो ददसरीरस्स । (२८३ सूत्र)

(चत्वारि पुरिसेत्यादि) कण्ठ्यं, नवरं कशस्तनुशरीरः पूर्वं
 पञ्चादपि कश एव, अथवा-कशो भावेन हीनलत्वाऽऽदि-
 त्वात्पुनः कशः शरीराऽऽदिभिरेवं ददोऽपि विपर्ययादिति, पू-
 र्वसूत्रार्थावशेषाऽऽभितमेव द्वितीयं सूत्रं, तत्र कशो भावतः,
 शेषं सुगमम् । कशस्यैव चतुर्भङ्ग्या जनोत्पादमाह- (चत्ता-
 रीत्यादि) व्यक्तं, किन्तु कशशरीरस्य विविधतपसा भावि-
 तस्य शुभपरिणामसम्भवेन तदावरणक्षयोपशमादिभावात्,
 ज्ञानं च दर्शनञ्च ज्ञानदर्शनं ज्ञानेन वा सह दर्शनं ज्ञानदर्श-
 नं ज्ञानस्थिकं कैवलिकं वा, तत्समुत्पद्यते, न ददशरीरस्य,
 तस्य हि उपचितत्वेन बहुमोदतया तथाविधशुभपरिणा-
 माभावेन क्षयोपशमाऽऽवभावादित्येकः । तथा-मन्दसंहनन-
 स्यात्पमोदस्य ददशरीरस्यैव ज्ञानदर्शनमुत्पद्यते स्वस्थश-
 रीरतया मनःस्वास्थ्येन शुभपरिणामभावतः क्षयोपशमाऽऽ-
 दिभावाच्च कशशरीरस्यास्वास्थ्यादिति द्वितीयः । तथा कशस्य
 ददस्य वा तदुत्पद्यते विशिष्टसंहननस्यात्पमोदस्योभयथाऽ-
 पि शुभपरिणामभावात् कशत्वददत्वेनापेक्षत इति तृतीयः ।
 चतुर्यः सुजातः । ज्ञानदर्शनयोदत्पाद् उक्तः । स्था० ४ डा० २ उ० ।

चत्वारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-तहेनाममेगे, नोतहे ना-
 ममेगे, सोवत्थी नाममेगे, पथाथे नाममेगे ४ । चत्वारि पुरिस-
 जाया पण्णा । तं जहा-आयंदकरे नाममेगे थो परंतकरे । १ ।
 परंतकरे थाममेगे थो आतंतकरे २, एगे आतंतकरे वि
 परंतकरे वि ३, एगे थो आतंतकरे थो परंतकरे ४ । २ ।
 चत्वारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-आतंतमे थाममेगे
 नो परंतमे, परंतमे नाममेगे, नो आतंतमे ०४ । ३ । चत्वारि पुरि-
 सजाया पण्णा । तं जहा-आयंदमे नाममेगे थो परंदमे ०
 ४ । ४ । [२८७ सूत्र]

“चत्वारि” इत्यादिभिश्चतुर्भिश्चतुर्भङ्गीसूत्रैः स्वरूपं दर्शयति ।
 कण्ठ्यानि चैतानि, केवलं (तद्वा सि) सेवकः सन्न यथैवाऽदि-
 श्यते नयैव चः प्रवर्तते स तथा, अन्यस्तु नो तथैवाभ्यथाऽपी-
 त्यर्थ इति नीतयः, तथा स्वस्तीत्याह, अरति वा लौघस्तिकः,
 प्राकृतत्वात्कारणतोपे दीर्घत्वेव “लोघथी” माङ्गलिकाभिधायी
 भागवाऽऽदिरन्यः । एतेषामेवाऽऽराध्यतया प्रधानः प्रभुरन्य

इति । (आयंतकरे चि) आत्मनोऽन्तमवसानं भवस्य करोती-
त्यात्मास्तकरो, नो परस्य भवान्तकरो, धर्मदेशनाऽनासेवकः
प्रत्येकबुद्धाऽऽदिः १, तथा परस्य भवान्तं करोति मार्गप्रवर्तनेन
परान्तकरो, नाऽऽत्मास्तकरोऽवरमशरीर आचार्याऽऽदिः २,
तृतीयस्तु तीर्थकरोऽन्यो वा ३ चतुर्थो दुःखमाऽऽचार्याऽऽदिः ४,
अथवाऽऽत्मनोऽन्तं मरणं करोतीत्यात्मास्तकरोः एवं परान्तक-
रोऽपि । इह प्रथम आत्मवधको द्वितीयः परवधकः, तृतीय उ-
भयहन्ता चतुर्थस्त्ववधक इति । अथवाऽऽत्मतन्त्रः सन् कार्यं
किं करोतीत्यात्मतन्त्रकरोः, एवं परतन्त्रकरोऽपि । इह तु प्र-
थमो जिनो, द्वितीयो भिक्षुः, तृतीय आचार्याऽऽदिः, चतुर्थः
कार्यविशेषापेक्षया शठ इति । अथवा आत्मतन्त्रम् आत्मा-
यत्नं धनगच्छाऽऽदि करोति इत्यात्मतन्त्रकरो एवमितराऽपि
भङ्गयोजना स्वपमूछेति तथाऽऽत्मानं तत्रयति-स्वेदयतीत्या-
त्मतमाः आचार्याऽऽदिः, परं शिष्याऽदिकं तमयतीति परत-
माः सर्वत्र प्राकृतत्वादनुस्वारः । अथवा आत्मनि तमः-अज्ञानं
मोक्षो वा यस्य स आत्मतमाः, एवमितरेऽपि, तथा आत्मानं
दमयति-शमयन्तं करोति शिष्ययति वेत्यात्मवमः, आचार्या-
ऽऽवधककाऽऽदिर्वा, एवमितरेऽपि, मरणं परः शिष्योऽन्वाऽऽ-
दिर्वा । स्था० ४ टा० २ उ० ।

आत्मनः अलमस्तु—

चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-अप्यथो ग्राममेगे
अलमंथु भवइ नो परस्स, परस्स ग्राममेगे अलमंथु भवइ
नो अप्यथो, एगे अप्यथो वि अलमंथु भवइ, परस्स वि,
एगे थो अप्यथो अलमंथु भवइ थो परस्स १ ।

व्यक्तानि, केवलम् अलमस्तु निषेधो भवतु य एवमाह सोऽ-
लमस्त्वित्युच्यते, निषेधक इत्यर्थः । स चात्मानो दुर्नयेषु
प्रवर्तमानस्यैको निषेधकः । अथवा- (अलमंथु चि) समयमाव-
या समर्थोऽभिधीयते, तत आत्मनो निग्रहसमर्थः क-
श्चिदिति ।

चत्वारि मग्गा पक्षता । तं जहा-उज्जू ग्राममेगे उज्जू, उ-
ज्जूग्राममेगे वंके, वंके ग्राममेगे उज्जू, वंके ग्राममेगे वंके २ ।
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-उज्जू ग्राम-
मेगे उज्जू० ४ । ३ ।

एको मार्गं श्रुजुः आदौ, अन्तेऽपि श्रुजुः अथवा-श्रुजुः प्रतिमाति
नरवतीऽपि श्रुजुरेवेति पुरुषस्तु श्रुजुः पूर्वापरकालापेक्षया, अ-
न्तस्तत्त्वबहिस्तत्त्वापेक्षया वेति । कचित्तु-“उज्जू ग्रामं एगे उ-
ज्जुमणे चि” पाठः । सोऽपि बहिस्तत्त्वान्तस्तत्त्वापेक्षया व्या-
ख्येयः ॥ ३ ॥

चत्वारि मग्गा पक्षता । तं जहा-खेमे ग्राममेगे खेमे,
खेमे ग्राममेगे अखेमे० ४ । ४ । एवामेव चत्वारि पुरिस-
जाया पक्षता । तं जहा-खेमे ग्राममेगे खेमे० ४ । ५ । च-
त्वारि मग्गा पक्षता । तं जहा-खेमे ग्राममेगे खेमरूवे, खे-
मे ग्राममेगे अखेमरूवे० ४ । ६ । एवामेव चत्वारि पुरि-
सजाया पक्षता । तं जहा-खेमे ग्राममेगे खेमरूवे० ४ । ७ ।

केमो ग्रामिको मार्ग आदौ निरुपद्रवतया, पुनः केमोऽन्ते

तथैव, प्रसिद्धितत्वाभ्यां वा । एवं पुरुषोऽपि कौधाऽऽद्युप-
द्रवरहिततया केम इति । केमो भावतोऽनुपपन्नत्वेन केम-
रूप आकारेण मार्गः । पुरुषस्तु प्रथमो भावद्रव्यलिङ्गयुक्तः
साधुद्वितीयः कारुणिको प्रत्यक्षिज्जवर्जितः साधुरेव, तृ-
तीयो निहवः, चतुर्थोऽन्यतीर्थिको गृहस्थो वेति ७ ।

संयुक्ताः—

चत्वारि संयुक्ता पक्षता । तं जहा-वामे ग्राममेगे वा-
मावत्ते, वामे ग्राममेगे दाहिणावत्ते, दाहिणे ग्राममेगे वा-
मावत्ते, दाहिणे ग्राममेगे दाहिणावत्ते ८ । एवामेव च—
त्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-वामे ग्राममेगे वा-
मावत्ते० ४ । ६ ।

संयुक्तः-शब्दको वामो वामपार्श्ववर्तितत्वाप्रतिकूलगुण-
त्वाद्वा वामाऽऽवर्त्तः प्रतीतः । एवं दक्षिणावर्त्तोऽपि, दक्षिणो
दक्षिणपार्श्वनिष्कृतावदनुकूलगुणत्वाद्वा इति ८ । पुरुषस्तु वामः
प्रतिकूलस्वभावतया वाम एवाऽऽवर्त्तते-प्रवर्त्तते इति वामा-
ऽऽवर्त्तो विपरीतप्रवृत्तरेकोऽन्यो वाम एव स्वरूपेण कारण-
वशाद्दाहिणाऽऽवर्त्तोऽनुकूलप्रवृत्तिः, अन्यस्तु दक्षिणोऽनुकूलस्व-
भावतया कारणवशाद्दामाऽऽवर्त्तोऽननुकूलप्रवृत्तिरित्येवं च-
तुर्थोऽपीति ।

धूमशिक्षाः—

चत्वारि धूमसिद्धान्तो पक्षताम्भो । तं जहा-वामा ग्राममे-
गा वामावत्ता० ४ । १० । एवामेव चत्वारि स्थियाम्भो पक्ष-
ताम्भो । तं जहा-वामा ग्राममेगा वामावत्ता० ४ । ११ । कत्तमि-
अगिसिद्धान्तो पक्षताम्भो । तं जहा-वामा ग्राममेगा वामा-
वत्ता० ४ । १२ । एवामेव चत्वारि स्थियाम्भो पक्षताम्भो । तं
जहा-वामा ग्राममेगा वामावत्ता० ४ । १३ । चत्वारि वायु-
मंडलिमा पक्षता । तं जहा-वामा ग्राममेगा वामावत्ता० ४ ।
१४ । एवामेव चत्वारि स्थियाम्भो पक्षताम्भो । तं जहा-वामा-
ग्राममेगा वामावत्ता० ४ । १५ । चत्वारि वज्रसंदा पक्षता ।
तं जहा-वामे ग्राममेगे वामावत्ते० ४ । १६ । एवामेव चत्वा-
रि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-वामे ग्राममेगे वामावत्ते०
४ । १७ । (२८६ सूत्र)

धूमशिक्षा वामा वामपार्श्ववर्तितयाऽननुकूलस्वभावतया वा
वामत एवाऽऽवर्त्तते या तथा वक्षनात्सा वामावत्ता १० । स्त्री-
पुरुषवद् व्याख्येया, कम्बुदृष्टान्ते सत्यपि धूमशिक्षाऽऽदिदृष्टा-
न्तानां स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दस्य व्यर्थेणोपपन्नतत्त्वाद्देवोपाद-
नमिति ११ । एवमिग्नशिक्षाऽपि १३ । ज्ञानमण्डलिका-मण्डले-
नोद्गमप्रवृत्तो वायुरिति । इह च स्त्रियो मात्स्न्योपतापवाप-
द्वयस्वभावा भवन्तीत्यभिप्रायेण तासु धूमशिक्षाऽऽदिदृष्टान्त-
त्रयोपन्यास इति । उक्तं च-“अथवा मरुतलीला, सिधेह-
परिपुरिया चि तावेइ । दीवयसिह व्व महिला, लखण्वल-
रा भयं वेइ ॥ १ ॥” इति । १५ । वगलण्वस्तु शिक्षावत्
नवरं वामावर्त्तो वामवक्षनेन जातत्वाद्वायुना वा तथा दूय-
मानत्वादिति । १६ । पुरुषस्तु पूर्ववदिति । १७ । स्था० ४
टा० २ उ० ।

संक्रष्टप्रतिषेधिनः-

चत्तारि पुरिसजाया पणसा । तं जहा-संपागदपडिसेवी
श्याममेगे, पण्डपडिसेवी श्याममेगे, पण्डपण्डादी श्याममेगे,
खिस्सरखण्दी श्याममेगे ? ।

सुगमा वा । नवरं कश्चित्साधुर्गच्छवासी संक्रष्टमेव-अग्नी-
तार्थप्रत्यक्षमेव प्रतिषेधते मूलगुणानुत्तरगुणात् वा वर्पतः
कदपेन वेति संक्रष्टप्रतिषेधीत्येकः । एवमन्यः प्रकृतं प्रति-
षेधत इति प्रकृतप्रतिषेधी अन्यस्तु प्रत्युत्पन्नसंक्रष्टेन नवरं
शिक्षाऽऽदिना प्रत्युत्पन्नो वा जातः सन् शिक्षाऽऽचार्याऽऽदिक-
येषु नन्दति यः स प्रत्युत्पन्ननन्दी, अथवा-नन्दनं नन्दिरानन्दः,
प्रत्युत्पन्ननन्दिर्यस्य स प्रत्युत्पन्ननन्दिः, तथा प्राचुर्यकशि-
प्याऽऽदीनामात्मनो वा निःसरणेन गच्छाऽऽदीर्गमेन नन्दति
यो नन्दिर्वा यस्य स तथा । पाठाभ्यन्तरे तु-प्रत्युत्पन्नं यथागतं
सेवते-भजते नानुचितं विवेचयतीति प्रत्युत्पन्नसेवीति ।

सेनाः-

चत्तारि सेनाभ्यो पणसाभ्यो । तं जहा-जइत्ता श्याममेगा यो
पराजिखित्ता, पराजिखित्ता श्याममेगा यो जइत्ता, एगा जइ-
त्ता वि पराजिखित्ता वि, एगा यो जइत्ता यो पराजिखित्ता
२ । एवमेव चत्तारि पुरिसजाया पणसा । तं जहा-जइ-
त्ता श्याममेगे यो पराजिखित्ता ० ४ । ३ । चत्तारि सेनाभ्यो
पणसाभ्यो । तं जहा-जइत्ता श्याममेगा जयइ, जइत्ता श्याममेगा
पराजिखइ, पराजिखित्ता श्याममेगा जयइ, पराजिखित्ता
श्याममेगा पराजिखइ ४ । एवमेव चत्तारि पुरिसजाया पण-
सा । तं जहा-जइत्ता श्याममेगो जयइ ० ४ । ५ । (२६२ सूत्र)

(जइत्त सि) जेत्री जयति रिपुबलम् एका, न पराजेत्री-न
पराजयते रिपुबलाच्च भज्यते, द्वितीया तु पराजेत्री-परेज्यो
भज्यताम् अत एव नो जेत्रीति, तृतीया कारणवशादुभय-
स्वभावेति, चतुर्थी स्वविजिगीषुत्वादनुभयकूपेति । पुरुषः
साधुः स जेता परीषहाणां न तेभ्यः पराजेता-उद्विजते
इत्यर्थः महावीरवदिति एको, द्वितीयः कण्टरीकवत्,
तृतीयस्तु कदाचिज्जेता कदाचित्कर्मवशात् पराजेता, शैल-
कराजविवत्, चतुर्थस्तु अनुपपन्नपरीषहः । जित्वा एकदा
रिपुबलं पुनरपि जयतीत्येका अस्या जित्वा पराजयते भज्य-
ते, अस्या पराजित्य-परिमज्य पुनर्जयति, चतुर्थी तु पराजि-
त्य परिमज्यैकदा पुनः पराजयते, पुरुषस्तु परीषहऽऽदिष्वेवं
खिन्तनीय इति ।

जितव्याश्चैह तत्त्वतः कथाया एवेति तत्स्वरूपं दर्शयितुका-
मः क्रोधस्योत्तरप्रोपदर्शयिष्यमाणत्वात्मायाऽऽदिकथायत्रय
प्रकरणमाह-

चत्तारि केअया पणसा । तं जहा-वंसीमूलकेअणए, मे-
दविसाणकेअणए, गोमुत्तिकेअणए, अवलेइशियाके-
अणए । एवमेव चउव्विहा माया पणसा । तं जहा-वंसीमू-
लकेअयासमाणा ० जाव अवलेइशियाकेअयासमाणा,
वंसीमूलकेअयासमाणा मायं अणुप्पविट्ठे जीवे कालं क-

रेइ, मेरइएसु उववजइ, मेदविसाणकेअयासमाणा मायम-
णुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ, तिरिवख्खजोशिएसु उववजइ,
गोमुत्ति ० जाव कालं करेइ, मणुस्सेसु उववजइ, अवले-
इशिया ० जाव देवेसु उववजइ ॥

(चत्तारीत्यादि) प्रकटं, किन्तु केतनं-सामान्येन वक्तुं वस्तु
पुष्पकरणस्य वा सम्बन्धि मुष्टिग्रहणस्थानं वशादिवक्तुं,
तच्च वक्तुं भवति, केवलमिह सामान्येन वक्तुं वस्तु केतनं
युज्यते, तत्र वंशीमूलं च तत्केतनं च वंशीमूलकेतनमेवं सर्वत्र,
नवरं मेरुद्विषाणं-मेरुद्विषं, गोमुत्तिका प्रतीता । (अवलेइशिय
सि) अवलिष्यमाणस्य वंशशलाकादेर्या प्रतन्वी त्वक् साऽवले-
खनिकेति । वंशीमूलकेतनकादिसमता तु मायायास्तद्वताम-
नार्जवभेदात् । तथाहि-यथा वंशीमूलमतिगुपिलवक्त्रमेवं
कस्थसिन्ध्याऽपीत्येवमव्याप्यतराप्यतमानार्जवत्वेनाभ्याऽपि
भावनीयेति । इयं आनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यान्याऽऽ-
वरणसंज्वलनरूपा क्रमेण ज्ञेया, प्रत्येकमित्यन्ये, तेनै-
वानन्तानुबन्धिन्या उदयेऽपि देवत्वाऽऽदि न विद्वन्ते, एवं
मानाऽऽद्योऽपि बाधनाभ्यन्तरे तु-पूर्वं क्रोधमानसूत्राणि ततो
मायासूत्राणि, तत्र क्रोधसूत्राणि-“चत्तारि राईओ पणसाभ्यो ।
तं जहा-पण्डयराई, पुडविराई, रेणुराई, जलराई । एवमेव
चउव्विहे कोहे” इत्यादि मायासूत्राणि वाऽधीतानि, फलसूत्रे
अनुप्रविष्टस्तदुदयवर्तीति ।

स्तम्भपुरुषाः-

चत्तारि पंभा पणसा । तं जहा-सेलथंभे, अट्ठिथंभे, दा-
रुथंभे, तिणिसलयाथंभे । एवमेव चउव्विहे माणे प-
णणत्ते । तं जहा-सेलथंभसमाणे ० जाव तिणिसलयाथं-
भसमाणे, सेलथंभसमाणा मायां अणुप्पविट्ठे जीवे कालं
करेइ, मेरइएसु उववजइ, एवं ० जाव तिणिसलया-
थंभसमाणा मायां अणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेइ देवेसु
उववजइ ॥

शिलाविकारः शैलः । स चासौ स्तम्भश्च स्थाणुः शैल-
स्तम्भः, एवमन्येऽपि, नवरमस्थि दाह च प्रतीतम्, तिनि-
शो- वृद्धविशेषस्तस्य लता-कम्बा तिनिशलता, सा चात्य-
न्तमृदीति । मानस्यापि शैलस्तम्भाऽऽदिख्यमानता, तद्वतो न-
मानाभावविशेषात् ज्ञेयेति, मानोऽप्यनन्तानुबन्ध्याऽऽदिकपः
क्रमेण दृश्यः, तत्फलसूत्रं व्यक्तम् ।

वत्थाणि-

चत्तारि वत्था पणसा । तं जहा-किमिरागरत्ते, कइ-
मरागरत्ते, खंजखरागरत्ते, हलिहरागरत्ते । एवमेव च-
उव्विहे लोभे पणणत्ते । तं जहा-किमिरागरत्तवत्थसमाणे,
कइमरागरत्तवत्थसमाणे, खंजखरागरत्तवत्थसमाणे, हलि-
हरागरत्तवत्थसमाणे । किमिरागरत्तवत्थसमाणां लोभमणुप्प-
विट्ठे जीवे कालं करेइ, मेरइएसु उववजइ, तदेव ० जाव ह-
लिहरागरत्तवत्थसमाणां लोभमणुप्पविट्ठे जीवे कालं क-
रेइ, देवेसु उववजइ । (२६३ सूत्र)

कमिरामे वृक्षसम्पदायोऽयम्-मनुष्याऽऽदीनां रुधिरं पृथीत्वा केनाऽऽपि योगेन युक्तं भाजने स्थाप्यते, ततस्तत्र कुम्भ उत्पद्यन्ते, ते च वाताऽभिलाषिणः क्षिप्रनिर्गता आसन्ना अ-मन्तो निर्हाङ्गालां मुञ्चति, ताः कमिसूत्रं भण्यते तच्च स्वपरिणामरागरक्षितमेव भवति । अग्रे अणुमि-ये रुधिरं कुम्भ उत्पद्यन्ते तान् तत्रैव मृदित्वा कवचरमुत्तार्य त-प्रसे कञ्चित् योगं प्रक्षिप्य पटसूत्रं रञ्जयन्ति, स च रसः कमिरागो भण्यते अनुत्तारीति । तत्र कमीणां रागो रञ्जक-रसः कमिरागस्तेन रक्तं कमिरागरक्तम् । एवं सर्वत्र न-वरं कर्मो गोवाटादीनां कञ्चन-दीपाऽऽदीनां हरिद्रा प्रतीतेवेति । कमिरागाऽऽदिरक्तवस्त्रसमानता च लोभस्या नन्तानुबन्धाऽऽदितद्वेदवतां जीवानां क्रमेण दृढहीनहीनत-रहीनतमानुबन्धित्वात् । तथाहि-कमिरागरक्तं वस्त्रं दग्धम-पि न रागानुबन्धं मुञ्चति, तज्जस्मनोऽपि रक्तत्वात् । एवं यो मृतोऽपि लोभानुबन्धं न मुञ्चति तस्याभिधीयते लोभः कमिरागरक्तवस्त्रसमानोऽनन्तानुबन्धी वेति । एवं सर्वत्र भा-वना कार्येति । फलसूत्रं स्पष्टम् ।

इह कथाप्रकरणाय गाथाः—

अक्षरेणुपुढविषय-रार्हसरिसो चउम्बहो कोहो ।
तिक्षितसलयाकट्टुद्वि-सेलस्यमोवमो माणो ॥ १ ॥
मायाचलेहिगोमु-सिमहसिगधणवंसमूलसमा ।
लोभो हलिहजंजण-कहमकिमिरागसारिक्छो ॥ २ ॥
पक्षयउमासदकुर-जावजीवाणुगामिणो कमसो ।
देवनरतिरियनारय-गइसाहणदेयवो भणिया ॥ ३ ॥
इति । स्था० ४ डा० २ उ० ।

चत्वारि पक्षी पक्षता । तं जहा-रुसंपक्षे ग्राममेगे यो रुवसंपक्षे, रुवसंपक्षे नाममेगे यो रुसंपक्षे, एगे रुवसंपक्षे वि रुसंपक्षे वि, एगे यो रुसंपक्षे नो रुवसंपक्षे । एवा-मेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-रुसंपक्षे ना-ममेगे नो रुवसंपक्षे० ४ । चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-पक्षियं करमीतेगे पक्षियं करेइ, पक्षियं करमीतेगे अपक्षियं करेइ, अपक्षियं करमीतेगे पक्षियं करेइ, अप-क्षियं करमीतेगे अपक्षियं करेइ । चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-अप्पखो ग्राममेगे पक्षियं करेइ यो परस्स, परस्स ग्राममेगे पक्षियं करेइ यो अप्पखो० (४) चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-पक्षियं पवेसामीतेगे पक्षियं पवेसेइ, पक्षियं पवेसामीतेगे अप-क्षियं पवेसेइ० ४ । चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-अप्पखो ग्राममेगे पक्षियं पवेसेइ यो परस्स० परस्स० ४ । (३१२ सूत्र) चत्वारि रुक्ता पक्षता । तं जहा-प्रखोवण, पुप्फोवण, फलोवण, छायोवण । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-पक्षोवाक्खसमाये पुप्फो-वाक्खसमाये, फलोवाक्खसमाये, छाओवाक्खसमाये । ३१३ सूत्र)

अधुना तद्वतः पुरुषान् सहस्रान्ताम् " चत्वारि पक्षी " इत्यादिना " अत्यमियत्थमिण " इत्येतद्वन्तेन ग्रन्थेनाऽऽ-ह-स्यकथायाम्, नवरं कृतं कपं च सर्वेषामेव पक्षिणा-मस्यतस्ते विशिष्टे एवेह प्राप्ते, ततो कृतं मनोः शब्दः, तेन संपन्नः एकः पक्षी, न च रूपेण-मनोहेनैव, कोकिलवत् । कपसं-पन्नो नो कतसंपन्नः, प्राकृतशुकवत् । उभयसंपन्नो मयूरवत् । अनुभवस्वभावः काकवदिति । पुरुषोऽत्र यथायोगं मनोःश-ब्दः प्रशस्तरूपेण प्रियवदित्वसङ्गेष्वभावात्, साधुर्वा सिद्धमि-जान्तप्रसिद्धशब्दचर्मदेशनाऽऽदिस्वाध्यायप्रबन्धवान् लोकवि-रत्नवालोत्तमाज्ञातातपस्तनुतनुत्वमलमलितवेहताग्रद्वोपकर-णताऽऽदिलक्षणसुविहितसाधुपधारी वा योऽप्य इति । (पक्षि-यं ति) प्रीतिरेव प्रीतिकं स्वार्यिककप्रत्ययोपादानेऽपि कहेर्ननु-सकतेति, तत्करोमि, प्रत्ययं वा करोमीति परिणतः प्रीतिकमे-व प्रत्ययमेव वा करोति स्थिरपरिणामत्वात् उचितप्र-तिपक्षिनिपुणत्वात् सौभाग्यवत्त्वादेति । अन्त्यस्तु प्रीतिकर-णे परिणतोऽप्रीतिं करोति उक्तवैपरीत्यादिति । अपरोऽप्रीतो-परिणतः प्रीतिमेव करोति संज्ञातपूर्वमात्रमिच्छत्वात् । पर-स्य वा अप्रीतिहेतुतोऽपि प्रीत्युत्पत्तिस्वभावत्वादिति । अतुर्थः सुज्ञानः आत्मन एकः कञ्चित् प्रीतिकमानसं भोजनाऽऽच्छा-दनाऽऽदिभिः करोत्युत्पादयत्यात्मार्यप्रधानत्वात् परस्य, अन्त्यः परस्य परार्थप्रधानत्वात्ताऽऽत्मनोऽपर उभयस्याप्युभयार्थप्र-धानत्वादितरो नोभयस्याप्युभयार्थस्मृतत्वादिति, आत्मनः प्र-त्ययं प्रतीतिं करोति न परस्येत्याद्यपि व्याख्येयमिति । (प-क्षियं पवेसेमि सि) प्रीतिकं प्रत्ययं वा अयं करोतीत्येवं प-रस्य चित्ते विनिवेशयामीति परिणतस्तथैवेकः प्रवेशयती-त्येक इति । सूत्रयोऽनन्तरसूत्रं च पूर्णवत् । पक्षाणि-पर्णान्यु-पगच्छतीति पत्रोपगो बहुलपत्र इत्यर्थः । एवं शेषा अपि । प-त्रोपगोऽऽदिवृत्तसमानता तु पुरुषाणां लोकोत्तराणां लौकि-कानां चाऽऽर्थिषु तथाविधोपकाराकरणेन स्वस्वभावत्वाभ एव पर्यवसितत्वात् १, सूत्रद्वानाऽऽदिनोपकारकत्वात् २, अर्थदा-नाऽऽदिना महोपकारकत्वात् ३, अनुवर्तनापावसरत्वात् ४-दिना स ततोऽपसेवत्वाच्च ४, क्रमेण प्रष्टव्येति । स्था० ४ डा० ३ उ० ।

उदितोदितः—

चत्वारि पुरिसजाया पयस्यता । तं जहा-उदिओदिण ग्राममेगे, उदियत्थमिण ग्राममेगे, अत्यमिओदिण ग्राममेगे, अत्यमियत्थमिण ग्राममेगे । भरहे राया चा-उरंतचकवही यं उदिओदिण, वंमदत्ते यं राया चा-उरंतचकवही उदियत्थमिण, हरिणसले ग्राममणगारे यं अत्यमिओदिण, काले यं सोपरिण अत्यमियत्थमिण । (३१४ सूत्र)

उदितश्चाधुनातकुम्भकसमृद्धिनिर्वयकर्मभिरभ्युदयवा-न् उदितश्च परमसुखसंदोहोदयेनेतदुदितोदितो यथा भ-रतः, उदितोदितत्वं चास्य प्रसिद्धम् । तथा उदितश्चनौ तथैव अस्ममितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिप्रदत्वात् दु-र्भतिगतत्वाच्चेति उदितोदितमिहो ब्रह्मदत्तकवर्तीव । स हि पूर्वमुदित उन्नतकुम्भोत्पन्नत्वाऽऽदिना स्वमुजोपाश्रितसा-

अस्मिन्नेव च पञ्चादस्तमितः, अत्रावधिचकारणकुवित-
मात्रप्रयुक्तपशुपालधनुर्गोशिकाप्रलेपयोग्यप्रकोटिनाशि-
मोक्षकनया मर्यादन्तराप्रतिष्ठानमहानरकमहावेदनाप्राप्त-
या चेति २ । तथा अस्तमितश्चासीद्दीनकुलोत्पत्तिपुर्मेगम्बु
मेतत्तदाऽऽदिना उदितश्च समुद्रकीर्तिलुगतितामाऽऽदिने-
ति अस्तमितोदितो यथा-हरिकेशबलाभिधानोऽनगरः, स
हि जम्मास्तनेपातनीकेगोत्रकर्मवशावासरिकेशाभिधान
कायपालकुलनया पुर्मेगतया हरिद्रतया च पूर्वमस्तमिताऽऽ-
दित्य इवान्धुदयवरावदस्तमित इति, पञ्चाशु प्रतिपन्नप्रमज्यो
निष्प्रकरपचरणगुणाऽऽर्जितदेवकनसामिष्यतया प्राप्तप्रसि-
द्धितया सुगतिगयता च उदित इति ३ । तथा अस्तमित-
श्चासीत्सूर्य इव कुङ्कुलतया पुष्कर्मकारितया च कीर्ति-
समुद्भितक्षयतेजोविभर्जितस्वास्तमितश्च पुर्मेतिगमनादि-
त्यस्तमितास्तमितो, यथा कालाभिधानः सौकरिकः, स हि
सूकरैश्चरति मृगयां करोतीति यथार्थः सौकरिक एव दु-
कुलोत्पन्नः प्रतिदिनं मण्डिपपञ्चशतीभ्यापादक इति पूर्वमस्त-
मितः पञ्चादपि मृत्वा सप्तमनरकपृथिवी गत इति अस्त-
मित एवेति ४ । 'भरद्वा'त्यादि त्वाहरखल्वं भावितार्थमेवेति ।
स्था० ४ डा० ३ उ० ।

चत्वारि पुरिसजाया पक्षता । तं जहा-उच्चैः श्याममेगे उच्च-
च्छन्दे, उच्चैः नाममेगे शीयच्छन्दे, शीयं श्याममेगे उच्चच्छन्दे
शीयं श्याममेगे शीयच्छन्दे । (३१८ सूत्र)

उच्चः पुरुषः शरीरकुलविभवाऽऽर्जितः, तथा-उच्चच्छन्दः
उच्चताभिप्रायः, शीयायोऽऽर्जितयुक्तत्वात् । नीचच्छन्दस्तु विपरी-
तो नीचोऽप्युच्चविपर्ययादिति । स्था० ४ डा० ३ उ० ।

यानानि—

चत्वारि जाया पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे जुते, जुते
नाममेगे अजुते, अजुते श्याममेगे जुते, अजुते श्याममेगे अ-
जुते । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-जुते
श्याममेगे जुते, जुते श्याममेगे अजुते, ० ४ । चत्वारि
जाया पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे जुतपरिणय, जुते
श्याममेगे अजुतपरिणय ० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया
पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे जुतपरिणय ० ४ । चत्वारि
जाया पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे जुतरूवे, जुते श्या-
ममेगे अजुतरूवे, अजुते श्याममेगे जुतरूवे ० ४ । एवामेव
चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे जुत-
रूवे ० ४ । चत्वारि जाया पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे
जुतसोभे ० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-
जुते श्याममेगे जुतसोभे ० ४ । चत्वारि जुगा पण्यता । तं जहा-
जुते श्याममेगे जुते ० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पण्यता ।
तं जहा-जुते श्याममेगे जुते ० ४ । एवं जहा-जायेयं चत्वारि
अलावगा तथा जुगेय वि, पडिवक्खो तदेव पुरिसजाया
० जाय सोभे सि ।

(चत्वारित्यादि) कथञ्चञ्चायं, नवरं यानं-शकटाऽऽदि, त-
पुष्कं वलीवदीऽऽदिभिः पुनर्युक्तं-सङ्गं समग्रजामप्रीकं वा पृ-
६५७

शोपरकालापेक्षया शेषेकम् अन्यत् युक्तं नयेवायुक्तं तूक्तवि-
परीनस्वादिति । एवमितरौ । पुरुषस्तु युक्तो धनाऽऽदिभिः पु-
नर्युक्त उचितानुष्ठानैः सङ्गिर्वा, पूर्वकाले वा युक्तो धनधर्मा-
नुष्ठानाऽऽदिभिः पञ्चादपि तथैवेति चतुर्मेही । अथवा-युक्तो
द्रव्यलिङ्गेन भावलिङ्गेन चेति प्रथमः साधुः, द्रव्यलिङ्गेन
मेतरेणेति द्वितीयो निहन्ताऽऽदिः, न द्रव्यलिङ्गेन भावलिङ्गे-
न तु युक्त इति तृतीयः, प्रत्येकपुष्पाऽऽदिः, उभयवियुक्तअनुयो-
गद्वयाऽऽदिति । एवं सूत्रान्तरायपि, नवरं युक्तं गोभिर्भु-
क्तपरिणतं तु अयुक्तं सत्सामक्या युक्तनया परिणतमिति ।
पुरुषः पूर्ववत्, युक्तरूपं संगतस्वभावं प्रशस्तं वा युक्तं युक्तरू-
पमिति । पुरुषपके तु युक्तो धनाऽऽदिना धानाऽऽदिपुष्पैर्वा पु-
ष्करूप उचितवेषः सुविहितनेपथ्यो वेति, तथा युक्तं तथैव यु-
क्तं शोभते युक्तस्य वा शोभा यस्य तत् युक्तशोभमिति । पुरु-
षस्तु युक्तो मुखैस्तथा युक्ता-उचिता शोभा यस्य स त-
थेति, पुण्यम्-वाहनम् अश्वादि, अथवा गोविषये जम्पानं वि-
हस्तप्रमाणं चतुरस्रं खड्गेदिमुपशोभितं पुण्यकमुच्यते, त-
पुष्करमारोहणसामग्या पर्यायाऽऽदिकया पुनर्युक्तं वेगाऽऽदि-
भिरित्येवं यानवद् व्याख्येयम् । एतदेवाऽऽह- (एवं जहेत्या-
दि) प्रतिपत्तौ दार्ष्टान्तिकस्तथैव । कोऽस्मादित्याह- (पुरिस-
जाय सि) पुरुषजातानीत्येवपरिणतकपशोमसूत्रचतुर्मेहीकाः
सप्रतिपत्ता वाक्याः, यावच्छोभसूत्रचतुर्मेही । यथा- (अजुते
श्यामं एगं अजुतसोभे) एतदेवाऽऽह- (० जाय सोभे सि) ।

सारथयः—

चत्वारि सारथी पण्यता । तं जहा-जोयावइत्ता श्याममेगे
खो विजोयावइत्ता, विजोयावइत्ता श्याममेगे खो जोयावइत्ता,
एगे जोयावइत्ता वि विजोयावइत्ता वि, एगे खो जोयावइ-
त्ता खो विजोयावइत्ता ४ । एवामेव चत्वारि हया पण्यता ।
तं जहा-जुते श्याममेगे जुते, जुते श्याममेगे अजुते ० ४ । एवा-
मेव चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-जुते श्याममेगे
जुते, एवं जुतपरिणय, जुतरूवे, जुतसोभे, सव्वेसि पडिव-
क्खो पुरिसजाया । चत्वारि गया पण्यता । तं जहा-जुते श्या-
ममेगे जुते ० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं
जहा-जुते श्याममेगे जुते ० ४ । एवं जहा इयायं तथा गया-
या वि भाणियय्वं, पडिवक्खो तदेव पुरिसजाया । चत्वारि
जुगारिया पण्यता । तं जहा-पंधजाई श्याममेगे खो उप्पह-
जाई, उप्पहजाई श्याममेगे खो पंधजाई, एगे पंधजाई वि उ-
प्पहजाई वि, एगे खो पंधजाई खो उप्पहजाई । एवामेव च-
त्वारि पुरिसजाया ।

सारथिः-शकटिको, योजयिता शकटे गवादीनां न विजो-
यिता-मोक्षा, अन्यस्तु वियोजयिता न तु योजयितेति । एवं शे-
वावपि, नवरं चतुर्थः केटयत्येवेति, अथवा-योक्त्रयस्तं प्रयुक्ते
यः स योक्त्रापयिता वियोक्त्रयतः प्रयोक्ता तु वियोक्त्राप-
यितेति । लोकोत्तरपुरुषविवक्षायां तु सारथिरिव सारथियो-
यिता-संयमयोगेन साधूनां प्रवर्तयिता, वियोजयिता तु ते-
षामेवानुचितानां निवर्तयितेति, यानसूत्रवत् हयगजसूत्राखी-
ति । (जुगारिय सि) । युगपत्य चर्या-वहनं गमनमित्यर्थः ।

कमचिनु-“सुगमायस्ति” पाठः । तत्राऽपि युग्याचयेति पध्याचयेकं युग्यं भवति नोत्पद्ययावीत्यादिभ्यस्तुम्ह्री । इह च युग्यस्य चर्याद्वारेण निर्वेशे चतुर्विधत्वेनोक्तत्वात्तच्चर्याया एवोद्देशेनोक्तं चातुर्विधमवसेयमिति । भावयुग्यपक्षे तु युग्यमिव युग्यं संयमयोगभरवोढा साधुरेव, स च पथि यात्यप्रमत्त उत्पद्ययावी लिङ्गावशेन उभययावी प्रमत्तस्तुयः सिद्धः, क्रमेण सवसदभयानुभयानुष्ठानरूपत्वात् । अथवा-पद्युत्पद्ययोः स्वपरसमयरूपत्वात् यायित्वस्य च गत्यर्थत्वेन बोधपर्यायत्वात् स्वसमयरूपसमयभोधापेक्षयेयं चतुर्भङ्गा नेयेति ।
पुण्याणि—

चत्तारि पुष्पा पस्यता । तं जहा-रुवसंपक्षे ग्राममेगे खो गंधसंपक्षे, गंधसंपक्षे ग्राममेगे खो रुवसंपक्षे, एगे रुवसंपक्षे वि गंधसंपक्षे वि, एगे खो रुवसंपक्षे खो गंधसंपक्षे । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-रुवसंपक्षे ग्राममेगे, खो सीलसंपक्षे ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-जाइसंपक्षे ग्राममेगे खो कुलसंपक्षे ० ४ । १ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-जाइसंपक्षे ग्राममेगे खो बलसंपक्षे, बलसंपक्षे ग्राममेगे खो जाइसंपक्षे ० ४ । २ । एवं जाइए रुवेण ० ४ चत्तारि आलावगा । ३ । एवं जाइए सुएण य ० ४ । ४ । एवं जाइए सीसेण ० ४ । ५ । एवं जाइए चरित्तेण ० ४ । ६ । एवं कुलेण य बलेण ० ४ । ७ । एवं कुलेण रुवेण य ० ४ । ८ । कुलेण सुएण य ० ४ । ९ । कुलेण य सीलेण य ० ४ । १० । कुलेण य चरित्तेण य ० ४ । ११ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-बलसंपक्षे ग्राममेगे खो रुवसंपक्षे ० ४ । १२ । एवं बलेण य सुएण य ० ४ । १३ । एवं बलेण य सीलेण य ० ४ । १४ । एवं बलेण य चरित्तेण य ० ४ । १५ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता, तं जहा-रूपसंपक्षे ग्राममेगे खो सुयसंपक्षे ० ४ । १६ । एवं रुवेण य सीलेण य ० ४ । १७ । रुवेण य चरित्तेण य ० ४ । १८ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-सुयसंपक्षे ग्राममेगे, खो सीलसंपक्षे ० ४ । १९ । एवं सुएण य चरित्तेण य ० ४ । २० । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-सीलसंपक्षे ग्राममेगे खो चरित्संपक्षे ० ४ । २१ । एए एकवीसं मंगा भाषियव्वा ।

एकं पुष्पं रूपसम्पन्नं न गन्धसम्पन्नमाकुलीपुष्पवत्, द्वितीयं च बहुलस्येव, तृतीयं जातेरिव, चतुर्थे च दर्पादेरिवेति, पुरुषो रूपसम्पन्नो रूपवान् सुविहितरूपयुक्तो वेति । ७ जाति ६ कुल ५ बल ४ रूप ३ सुत २ शील १ चरित्रलक्षणेषु सप्तसु पदेषु एकविंशती द्विकलयोगेषु एकविंशतिरेव चतुर्भङ्गिकाः कार्याः, सुगमाश्चेति ।

फलाणि—

चत्तारि फला पस्यता । तं जहा-आमलगमहुरे, मुहियामहुरे, खीरमहुरे, खंडमहुरे, । एवामेव चत्तारि आयरिया पस्यता । तं जहा-आमलगमहुरफलममाणे ० जाव खंडमहुरे-

कलसमाखे, चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-आयवेयावचकरे ग्राममेगे खो परवेयावचकरे ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-करे ग्राममेगे वेयावच खो पडिच्छइ, पडिच्छइ ग्राममेगे वेयावच नो करेइ ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-अट्टकरे ग्राममेगे खो माखकरे, माखकरे ग्राममेगे खो अट्टकरे, एगे अट्टकरे वि माखकरे वि, एगे खो अट्टकरे खो माखकरे । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-गखट्टकरे ग्राममेगे खो माखकरे ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-गखसंगहकरे ग्राममेगे खो माखकरे ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-गखसोभकरे ग्राममेगे खो माखकरे ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-गखसोहि-करे ग्राममेगे खो माखकरे ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-रुवं ग्राममेगे जहइ नो धम्मं, धम्मं ग्राममेगे जहइ नो रुवं, एगे रुवं पि जहइ धम्मं पि जहइ, एगे खो रुवं जहइ खो धम्मं जहइ ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-धम्मं ग्राममेगे जहइ खो गणसंठिइ ० ४ । चत्तारि पुरिसजाया पस्यता । तं जहा-पिय-धम्मे ग्राममेगे खो ददधम्मे, ददधम्मे ग्राममेगे खो पियधम्मे, एगे पियधम्मे वि ददधम्मे वि, एगे खो पियधम्मे खो ददधम्मे ।

आमलगमिव मधुरं यद्व्यत् आमलगमेन वा मधुरमामलगमधुरम् । (मुहिय ति) मृद्धीका-द्राक्षा तद्वत्सेव वा मधुरं मृद्धीकामधुरम् । क्षीरवत् क्षण्डवच्च मधुरमिति विग्रहः । यथेताति क्रमेण पदबहुवचनरहितमभाधुर्येवन्ति तथा ये आचार्या ईषद्वहुवचनरहितमोपशमाऽऽदिगुणलक्षणमाधुर्यवन्तस्ते तत्समाननया व्यपदिश्यन्त इति । आत्मवैयाकरणोऽलसो विसम्भोगिको वा परवेयावचकरः स्वाध्यायनिरपेक्षः स्वपरवैयावचकरः स्थविरकल्पिकः कोऽपि उभयनिवृत्तोऽनशनविशेषप्रतिपक्षकाऽऽदिरिति, करोत्येवैको वैयावच्यं निःस्पृहत्वात् १, प्रतीकृत्येवान्य आचार्यस्त्वलान्त्वाऽऽदिना २, अन्यः करोति प्रतीकृति च स्थविरकल्पिकविशेषः ३, उभयनिवृत्तस्तु जिनकल्पिकाऽऽदिरिति ४ । (अट्टकरे ति) अर्थान् हिताहितप्राप्तिपरिहाराऽऽदीन् राजादीनां दिव्यानां तथोपदेशतः करोतीत्यर्थकरो मन्त्री, नैमित्तिको वा, स स्वार्थकरो नामिको न मानकरः । कथमहमन्यर्थितः कथयिष्यमीत्यवलम्ब्यार्जनः । एवमितरे ज्ञयः । अत्र च व्यवहारभ्यगाथा—“ पुट्टापुट्टो पदमो, जत्ताइ हिवाहियं परिकहेइ । तइओ पुट्टो सेसा, उणिफला, एव गच्छे वि ॥ १ ॥ ” इति । गणस्य--साधुसमुद्व्यस्याऽर्थान् प्रयोजनानि करोतीति गणार्थकरः-आहाराऽऽदिभिर्व्यग्रमकः, न च मानकरोऽभ्यर्थनानपेक्षत्वात् । एवं त्रयोऽप्ये । उक्तं च-“ आहारवद्विषयशा-इएहिं गच्छस्सुवगहं कुणइ । वीओ न जाइ माखं, दोखि वि तइओ न उ चउत्थो ॥ १ ॥ ” इति । अथवा--(नो माखकरो ति) ग-

कक्षार्थकरोऽहमिति न मायतीति । अनन्तरं गणस्थानं कक्षः, स च लक्ष्मणोऽत आह—(यस्यसंग्रहकरे वि) गणस्थाऽऽहार-दिना ज्ञानाऽऽदिना च मन्त्रं करोतीति गणसंग्रहकरः। शेषं तथैव । उक्तं च—“सो पुन गणस्थस्योऽहो, उ संग्रहो तस्य संग्रहो बुद्धिहो । इधे मावे नियमा, उ ह्योति आहारणायाऽऽदी॥१॥” आहारोपविष्टयाज्ञानाऽऽदीनीत्यर्थः, न मायति, गणस्थानम-घसाधुसामाचार्यप्रवर्तनेन बाधिमर्कधिमैमिस्ति कविद्यालि-ज्जत्वाऽऽदिना वा शोभाकरशुशीको गणशोभाकरो, नो मान-करोऽभ्यर्थनाऽनपेक्षितया मदाभावेन वा, गणस्थं यथायोगं प्रायश्चित्तदानादिना शोधि-शुद्धिं करोतीति गणशोधिकरः । अथवा-शुद्धिते भक्ताऽऽदी सति शुद्धिकृते गणाऽनभ्यर्थितो भक्तशुद्धिं करोति यः स प्रथमः, यस्तु मानात् गणकृति स द्वितीयः, यस्त्वभ्यर्थितो गणकृति स तृतीयः, यस्तु नाभ्यर्थनाऽपेक्षी नापि तत्र गता स चतुर्थ इति । रूपं-सा-धुनेपथ्यं जहाति-त्यजति कारक्ययात् न धर्म-चारित्र्य-लक्षणं बौद्धिकमध्यस्थितमुनिवत्, अन्यस्तु धर्म न रूपं निवृत्तवत्, उभयमपि उत्पन्नजितवत्, नोभयं सुसाधु-वत्, धर्मं त्वज्ज्येको जिनाऽऽज्ञाकूपं न गणसंस्थिति-स्वग-च्छकृतां मर्यादाम् । इह कैश्चिदाचार्यैः तीर्थकरानुपदेशेन सं-स्थितिः कृता, यथा-नास्माभिर्महाकल्पाद्यतिशयभृतमन्यग-लसत्काय देयमिति, एवं च योऽन्यगणसत्काय न तद्वाचि-ति स धर्मं त्यजति न गणस्थितिः, जिनाऽऽज्ञाननुपाकनात्, तीर्थकरोपदेशो ह्यत्र-सर्वेभ्यो योग्येभ्यः भुतं वातव्यमिति प्रथमो, यस्तु वदाति स द्वितीयः, यस्त्वयोग्येभ्यः तद्वा-ति स तृतीयः, यस्तु भुताभ्यवच्छेदार्थं तदभ्यवच्छेदसम-र्थस्य परशिरस्य स्वकीयशिवान्धं कृत्वा भुतं वदाति ते-ज न धर्मो नापि गणसंस्थितिस्यकृतेति स चतुर्थ इति । उक्तञ्च—“सयमेव विसाबंधं, काऊण पडिच्छगस्स जो वे-इ । उभयमवतंभमाणं, कामं तु तवं पि पूरमो ॥ १ ॥” इति । प्रियो धर्मो यस्य तत्र प्रीतिभावेन सुखेन च प्र-तिपत्तेः स प्रियधर्मा, न च इहो धर्मो यस्य; आपद्यपि त-त्परिणामाऽविचलनात्, असौभवादिस्थयः । स इदधर्मेति । उक्तञ्च—“दसविहवेयावचे, अमयरे लिप्पहुज्जमं कुणइ । अमंतमखिन्नाही, धितिविरियकित्ते पढममंगो ॥ १ ॥” अन्यस्तु इदधर्मा भङ्गीकृतापरित्यागात् तु प्रियधर्मा, कष्टेन धर्मप्रतिपत्तेः । इतरी तु सुखानी । उक्तं च—“दुक्खेण उ गाहिजइ, विइमो गहियं तु नेइ जा तीरं । उमयं तो कल्लाणो, तइमो चरिमो उ पडिक्कुटो” ॥१॥ ॥ १० ॥ ३० ।

चत्वारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-पियधम्मं नामं एगे नो ददधम्मं, ददधम्मं नामं एगे नो पियधम्मं, एगे पियधम्मं वि ददधम्मं वि, एगे नो पियधम्मं नो ददधम्मं ॥

अस्य संबन्धमाह—

धम्मो नो जहियव्वो, गणसंठितिमिस्स नो पसंतामो ।

जस्स पियमो सो धम्मो, सो न जहति तस्सिमो जोगो ७७२ अनन्तरसूत्रे इदमुक्तम्—“गणसंठितिं नामगे जहति नो ध-म्मं ।” तत्र यस्य प्रियो धर्मः स एवं चिन्तयति-धर्मो न त्यक्तव्यो, गणसंस्थितिमत्र न प्रसंसामः, एवं चिन्तयित्वा धर्मं न जहाति । एव तस्य प्रियधर्मसूत्रस्य योगः ।

संप्रति प्रियधर्माऽऽदिव्याख्यानार्थमाह—

वेयावचेण भुशी, उवचिइइ संगहेण पियधम्मो ।

उवचिइइ ददधम्मो, सम्मेमि निरतियारो य ॥७७३॥

प्रियधर्मा मुनिर्यावत् कथ्यतः आहारादिना, भावतो वाच-नाऽऽदिना येन संगृह्यते तावत् वैयाकृत्येन तस्योपतिष्ठने, नाम्बदा, अन्यस्य वा, इदधर्मः सर्वेषामविशेषेण वैयाकृत्येनो-पतिष्ठते तावत्सर्वत्र च निरतिहारः ।

संप्रति भङ्गवोजनामाह—

दसविहवेयावचे, अमयरे लिप्पहुज्जमं कुणइ ।

अमंतमखिन्नाही, धितिविरियकित्ते पढममंगो ॥७७४॥

यौ दशविधस्य वैयाकृत्यस्य वक्ष्यमाद्यस्यान्यतरस्मिन् वै-याकृत्ये प्रियधर्मतया क्षिप्रमुद्यमं करोति, केवलमदधर्मत-या अत्यन्तमनिर्वाही तस्मिन् धृतिधीर्यकृते प्रथमभङ्गः ।

दुक्खेण उ गाहिजइ, विइमो गहियं तु नेइ जा तीरं ।

उभयतो कल्लाणो, तइमो चरिमो अ परिकुटो ॥७७५॥

द्वितीयस्तु प्रियधर्मत्वात् दुःखेन महता कष्टेन प्रथमतो वैयाकृत्यं प्राकृते, गृहीतं तु यावत्प्रतिज्ञायास्तीरं तावत्त-यति । उभयतः कल्याणस्तुनीयः । चरमो न प्रियधर्मो नाऽपि इदधर्म इत्येवंप्रकारं गच्छे प्रतिकुटो निराकृतः । ७७० १० ३० ।

आत्मभरिः—

चत्वारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-आयंभरे खाममेगे खो परंभरे, परंभरे खाममेगे खो आयंभरे, एगे आयंभरे वि परंभरे वि, एगे खो आयंभरे खो परंभरे ॥

(चत्तारीत्यादि) आत्मानं विभर्ति पुष्पातीति आत्मभ-रिः, प्राकृतत्वात् ‘आयंभरे’ इति । तथा परं विभर्तीति परभरि-रिति, प्राकृतत्वात् परंभरे, इति । तत्र प्रथमभङ्गे स्वार्थकार-क एव स च जिनकल्पिकः । द्वितीयः परार्थकारक एव । स च भगवान् ईस्तस्य विषयया सकलस्वार्थसमाप्तेः वरप्रधानप्रयो-जनप्रापकप्रवणप्राणितत्वात् । तृतीये स्वपरार्थकारी, स च स्वविरकल्पिको विहितानुष्ठानतः स्वार्थकरत्वाद्धिधिवस्ति-जान्तदेशनातश्च परार्थसम्पादकत्वात् । चतुर्थे तृमयानुपाका-री, स च सुगममतिः कश्चिद् यथाच्छब्दो वेति । एवं लौकिकपु-टवोऽपि योजनीयः ।

दुर्गतः—

चत्वारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-दुग्गए खाममेगे दुग्गए, दुग्गए खाममेगे सुग्गए, सुग्गए खाममेगे दुग्गए, सुग्गए खाममेगे सुग्गए । चत्वारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-दुग्गए खाममेगे दुक्खए, दुग्गए खामं एगे सुक्खए, सुग्गए खाममेगे दुक्खए, सुग्गए खामं एगे सुक्खए ४ । चत्वारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-दुग्गए खाममेगे दुप्प-दियःणंदे, दुग्गए खाममेगे सुप्पदियाणंदे ० ४ । चत्वारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-दुग्गए खाममेगे दु-ग्गइगामी, दुग्गए खाममेगे सुग्गइगामी ० ४ । चत्वारि पुरिस जाया पण्यत्ता । तं जहा-दुग्गए खाममेगे दुग्गइ गए, दुग्गए खाममेगे सुग्गइ गए ० ४ ।

उभयानुपकारी च दुर्गत एव स्यादिति दुर्गतसूत्रम् । दुर्गतो-द-
रिद्रः, पूर्वं धनविहीनत्वात् ज्ञानाभिरतनविहीनत्वाद्वा, पश्चाद-
पि तथैव दुर्गत एवेति । अथवा-दुर्गतो द्रव्यतः पुनर्दुर्गतो भाव-
त इति प्रथमः, एवमग्रे ज्ञेय, नवरं सुगतो द्रव्यतो धनो भावतो
ज्ञानोऽऽदिगुणवानिति, दुर्गतः कोऽपि प्रती स्यादिति
दुर्गतसूत्रम् । दुर्गतो-दरिद्रः दुर्गतोऽसम्यग्गतः, अथवा
दुर्बलः आयनिरपेक्षयः, कुस्थानयः वेति एकः ।
अग्रे दुर्गतः सन् सुगतो निरतिशारमिथः, सुम्ययो वा
औचित्यप्रवृत्तेरिति । इतरौ प्रतीतौ । दुर्गतस्तथैव दुःप्रत्यानन्द
उपकृतेन कृत्तमुपकारं यो नाभिमन्यते, यस्तु मन्यते तं स
सुप्रत्यानन्द इति दुर्गतो-दरिद्रः सन् दुर्गतिं गमिष्यतीति सुगति-
गामी, सुगत ईश्वर इत्यर्थः । दुर्गतस्तथैव दुर्गतिं गतः या
आजनकुपिततन्मारणप्रवृत्तद्रमकवत्, एवमग्रे ज्ञेयः ।

तमः—

चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-तमे ग्रामे एगे तमे,
तमे ग्रामे एगे जोई, जोई ग्राममेगे तमे, जोई ग्राममेगे जोई ।
चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-तमे नाममेगे तम-
बले, तमे नाममेगे जोतिबले, जोती नाममेगे तमबले, जो-
ती नाममेगे जोतीबले । चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं
जहा-तमे नाममेगे तमबलपलजणे, तमे नाममेगे जो-
तीबलपलजणे ० ४ ।

तम इव तमः पूर्वमज्ञानरूपत्वात्प्रकाशत्वाद्वा पश्चादपि
तम एवेत्येकः, अन्यस्तु तमः पूर्व पश्चाज्ज्योतिरिव ज्यो-
तिः उपार्जितज्ञानत्वात् प्रसिद्धिप्राप्तत्वाद्वा । शेषौ सुज्ञानौ ।
तमः-कुर्मकारितया मलिनस्वभावस्तमः—अज्ञातं बलं-
सामर्थ्यं यस्य तमः—अन्धकारं वा तदेव तत्र वा बलं यस्य स
तथा । असदाचारवान् ज्ञानी रात्रिचरो वा औराऽऽदित्येकः ।
तथा तमस्तथैव ज्योतिः ज्ञानं बलं यस्य आदित्याऽऽदिप्रका-
शो वा ज्योतिस्तदेव तत्र वा बलं यस्य स तथा, अयं वा स
दाचारो ज्ञानवान् दिनचारी वा औराऽदिरिति द्वितीयः । ज्यो-
तिः-सत्कर्मकारितयोऽज्जलस्वभावस्तमोऽज्ञस्तथैव, अयं च
सदाचारवान् अज्ञानी कारणात्तन्नाद्वा रात्रिचर इति तृतीयः ।
चतुर्थः सुज्ञानः । अयञ्च सदाचारवान् ज्ञानी दिनचरो वेति । त-
था तमस्तथैव (तमबलपलजणे सि) तमो मिथ्याज्ञानमन्धकारं
वा तदेव बलं तत्र वा, अथवा—तमस्युक्तये बले च सामर्थ्ये प्र-
ज्यते रतिं करोतीति तमोबलप्ररजनः । एवं ज्योतिर्बलप्ररज-
नोऽपि, नवरं ज्योतिः सम्यग्ज्ञानमादित्याऽऽदि प्रकाशो वेति
प्रथमितराद्यपि । इहापि त एव-पूर्वमज्ञानः पुष्टविशेषाः प्र-
जनविशेषिता द्रष्टव्याः । अथवा—तमस्तथैवाप्रसिद्धो वा तमो-
बलेनान्धकारबलेन संवरन् प्रलज्जते इति तमोबलप्ररजनः
प्रकाशचारी । एवमितरोऽपि, नवरं द्वितीयोऽन्धकारचारी, तृ-
तीयः प्रकाशचारी, चतुर्थः कुतोऽपि काणादन्धकारचार्येवे-
ति । “पञ्जलये सि” कविपाठः । तत्राज्ञानबलेनान्धकारबलेन
वा ज्ञानबलेन वा प्रकाशबलेन वा प्रज्वलति—दर्पितो भव-
ति अवदम्भं करोति यः स तथेति ।

परिज्ञातकर्मा-

चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-परिज्ञायकमे ग्राम-

मेगे ग्रो परिज्ञायकमे, परिज्ञायकमे ग्राममेगे ग्रो परिज्ञा-
यकमे, एगे परिज्ञायकमे वि परिज्ञायकमे वि, एगे नो
परिज्ञायकमे नो परिज्ञायकमे । चत्वारि पुरिसजाया प-
ण्यता । तं जहा-परिज्ञायकमे ग्राममेगे ग्रो परिज्ञायगिहा-
वासे, परिज्ञायगिहावासे ग्रामे एगे ग्रो परिज्ञायकमे ० ४ ।
चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-परिज्ञायकमे ग्राम-
मेगे ग्रो परिज्ञायगिहावासे, परिज्ञायगिहावासे ग्राममेगे ० ४ ।
चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-इदमे ग्राममेगे ग्रो
परत्ये, परत्ये ग्राममेगे ग्रो इदमे ० ४ ।

परिज्ञातानि-अपरिज्ञया स्वरूपतोऽवगतानि प्रत्याख्याय-
रिज्ञया च परिज्ञानानि कर्माणि कृत्यादीनि येन स परिज्ञात-
कर्मा (नो) न च परिज्ञाताः संज्ञा आहारसंज्ञाऽऽद्या येन स प-
रिज्ञातसंज्ञः, अभावितावलः—प्रज्जितः भावको बन्धकः १ ।
परिज्ञातसंज्ञः सङ्गावमानाभावितावलः परिज्ञातकर्मा कृत्याद्य-
निवृत्तेः भावक इति द्वितीयः, तृतीयः साधुः, चतुर्थः असं-
यत इति । परिज्ञातकर्मा-सावधकरत्वात्कारणानुमतिनिवृत्तः-
कृत्यादिनिवृत्तो वा न परिज्ञातगृहावासोऽप्रज्जित इत्येकः,
अन्यस्तु परिज्ञातगृहावासो न त्यक्त्वाऽऽगम्यो दुःप्रज्जित इ-
ति द्वितीयः, तृतीयः साधुः, चतुर्थोऽसंयतः, त्यक्तसंज्ञां विशि-
ष्टगुणस्थानकत्वादस्यकृत्याद्यगृहावासो गृहस्थत्वादेकः, अन्यस्तु
परिज्ञातगृहावासो यतित्वाद्भावितावलः परिज्ञातसंज्ञः, अ-
न्य उभयथा, अन्यो नाभययति । इदं च जन्मनि अर्थः—प्रयो-
जनं भोगसुखाऽऽदि आस्था वा तमेव साध्विति बुद्धिर्यस्य
स इदार्थे इहास्थो वा भोगपुरुष इह लोकप्रतिबद्धो वा,
परत्रैव जन्मान्तरे अर्थः आस्था वा यस्य स परार्थः परा-
स्थो वा साधुर्बालतपस्वी वा । इह परत्र च यस्यार्थे
आस्था वा स सुभाषक उभयप्रतिबद्धो वा उभयप्रति-
बधवान् कालसौ(शौ)करिकादिर्मुक्तो वेति । अथवा—इदं च
विवक्षितं ग्रामाऽऽदी निवृत्तीति इहस्थाः तत्प्रतिबन्धात् पर-
स्थोऽन्यस्तु परत्र प्रतिबन्धात् परस्थः, अन्यस्तु मयस्थोऽन्यः
सर्वाप्रतिबन्धत्वाद्नुभयस्थः साधुरिति ।

चत्वारि पुरिसजाया पण्यता । तं जहा-एगेखं ग्राममेगे
बहुइ एगेखं हायइ, एगेखं ग्राममेगे बहुइ दोहिं हायइ,
दोहिं ग्राममेगे बहुइ एगेखं हायइ, एगे दोहिं ग्राममेगे
बहुइ दोहिं हायइ ॥

एकेनेति, भुतेन एकः कश्चिद्वर्जते एकेनेति सम्यग्दर्शनेन हीय-
ते । यथोक्तम्—“जह जह बहुस्तुखो सं-मखो य सीलनखसंप-
रिबुद्धो य । अविनिच्छिद्यो य समप, तह तह सिद्धंतपडिणी-
खी” ॥ १ ॥ इति एकः । तथा एकेन भुतेनैवाग्नौ वर्जते द्वाभ्यां स-
म्यग्दर्शनविनयाभ्यां हीयत इति द्वितीयः, द्वाभ्यां भुतानुष्ठा-
नाभ्यामग्नौ वर्जते एकेन सम्यग्दर्शनेन हीयत इति तृती-
या, द्वाभ्यां भुतानुष्ठानाभ्यामग्नौ वर्जते द्वाभ्यां सम्यग्-
दर्शनविनयाभ्यां हीयत इति चतुर्थः । अथवा—ज्ञानेन वर्जते
रागेण हीयत इत्येकः, अन्यो ज्ञानेन वर्जते रागद्वेषाभ्यां
हीयत इति द्वितीयः, अन्यो ज्ञानसंयमाभ्यां वर्जते रागेण
हीयत इति तृतीयः, अन्यो ज्ञानसंयमाभ्यां वर्जते राग-

हेतुभ्यां हीयते इति चतुर्थः । अथवा-कोपेन वर्द्धते मा-
यया हीयते कोपेन वर्द्धते मायालोभाभ्यां हीयते को-
पमानाभ्यां वर्द्धते मायया हीयते कोपमानाभ्यां वर्द्धते
मायालोभाभ्यां हीयते इति ।

प्रकथकाः—

चत्वारि पक्षगण पञ्चता । तं जहा-आइसे शाममेगे आ-
इसे, आइसे नाममेगे खलुंके, खलुंके शाममेगे आइसे,
खलुंके शाममेगे खलुंके ४ । एवामेव चत्वारि पुरिस-
जाया पञ्चता । तं जहा-आइसे शाममेगे आइसे० ख-
लुंके । चत्वारि पक्षगण पञ्चता । तं जहा-आइसे
शाममेगे आइसेयाए विहरइ, आइसे शाममेगे खलुंकेयाए
विहरइ० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं
जहा-आइसे शाममेगे आइन्नाए विहरइ० खलुंके ।
चत्वारि पक्षगण पञ्चता । तं जहा-जाइसंपने शाममेगे
शो कुलसंपने० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया प-
ञ्चता । तं जहा-जाइसंपने शाम एगे० चउभंगो । चत्वारि
पक्षगण पञ्चता । तं जहा-जाइसंपने शाममेगे । शो
बलसंपने० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता ।
तं जहा-जाइसंपने शाममेगे शो बलसंपने० ४ । च-
त्वारि पक्षगण पञ्चता । तं जहा-जाइसंपने शाममेगे शो
रुवसंपने० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-
जाइसंपने शाममेगे शो रुवसंपने० ४ । चत्वारि पक्षगण पञ्च-
ता । तं जहा-जाइसंपने शाममेगे शो जयसंपने० ४ ।
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-जाइसंप-
ने० ४ । एवं कुलसंपनेण य, बलसंपनेण य० ४ । कुलसंपने-
ण य रुवसंपनेण य० ४ । कुलसंपनेण य जयसंपनेण य
० ४ । एवं बलसंपनेण य रुवसंपनेण य० ४ । बलसंपनेण य
जयसंपनेण य ० ४ । सञ्चरथ पुरिसजाया पढिवक्खो । च-
त्वारि पक्षगण पञ्चता । तं जहा-रुवसंपने शाममेगे शो
जयसंपने० ४ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं
जहा-रुवसंपने शाममेगे शो जयसंपने० ४ ।

प्रकथकाः, पाठान्तरतः कथका वा-अश्वविशेषाः, आकी-
र्णो ४२१तां जहाऽऽदिगुणैः पूर्वं पञ्चादापि तथैव । अन्यस्त्वा-
कीर्णः पूर्वं पञ्चात् खलुङ्का-गहिराबिनीत इति । अन्यः पूर्वं
खलुङ्काः पञ्चादाकीर्णो-गुणवानिति चतुर्थः । पूर्वं पञ्चा-
दपि खलुङ्का पवेति । आकीर्णो-गुणवान् आकीर्णतया गुण-
वत्तया विनयवेगाऽऽदिभिरित्यर्थः । बहति प्रवर्त्तते, विहरती-
ति पाठान्तरम् । आकीर्णोऽप्य आरोहदोषेण खलुङ्कतया
गलिततया बहति, अन्यस्तु खलुङ्का आरोहकगुणात् आकी-
र्णगुणतया बहति । चतुर्थेऽपि पुनः वा-
र्द्धाभिका योज्याः, सूत्रं तु कञ्चिज्ज्ञातं, विचित्रत्वात् सूत्र-
गतैरिति ५ । ज्ञातं कुलसंपनेरुपपत्त्यपरेषु वशभि-
र्द्विकसंयोगैर्दशैव प्रकथकद्वयान्तचतुर्भङ्गीसूत्राणि, प्रत्येकं

तान्येवानुसरन्ति सन्ति दश वार्द्धाभिकपुरुषसूत्राणि भव-
न्तीति, नवरं जयः-पराभिभव इति ।

सिंहतया—

चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-सीहत्ताए शाममे-
गे निक्खंते सीहत्ताए विहरइ, सीहत्ताए शाममेगे नि-
क्खंते मियालत्ताए विहरइ, मियालत्ताए शाममेगे नि-
क्खंते सीहत्ताए विहरइ, मियालत्ताए शाममेगे निक्खंते
मियालत्ताए विहरइ । (३२७ सूत्र)

सिंहतया-ऊर्ध्वतया निष्कृतो गृहवासात् तथैव च विहर-
ति उद्यतावहारेणेति । शृगालतया दीनवृत्त्यति । स्था० ४
ठा० ३ उ० ।

तिर्बल्लोकाधिकारात्तत्सम्भवं संयताऽऽदि

पुरुषभेदेराह-

चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-हिरिसत्ते हिरिम-
शसत्ते चलसत्ते धिसत्ते । (३३० सूत्र)

(चत्वारि इत्यादि, द्विया-लज्जया सत्त्वं-परीषदाऽऽदिसहने
रणाङ्गे वा अवष्टम्भो यस्य स हीसत्तयः । तथा द्विया ह-
सित्यस्मिन् मामुत्तमकुलजातं जना इति लज्जया मनस्येव न
कायं रामहर्षकम्पाऽऽदिभयलिङ्गापदर्शनात् मत्त्वं यस्य स
हीमनःसत्त्वः, चलम्-आस्थिरं परीषदाऽऽदिसम्पातं ध्वन्नात्सत्त्वं
यस्य स चलसत्तयः, एतद्विपर्ययारिस्थिरसत्त्व इति । स्था०
४ ठा० ३ उ० ।

चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-वणकरे नाममेगे
नो वणपरिमासी, वणपरिमासी शाममेगे नो वणकरे, एगे
वणकरे वि वणपरिमासी वि, एगे नो वणकरे नो वणपरि-
मासी वि ? । चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-वणकरे
शाममेगे नो वणमारवली० ४ । २ । चत्वारि पुरिसजाया प-
ञ्चता । तं जहा-वणकरे शाममेगे नो वणसरोही० ४ । ३ ।
चत्वारि वणा पञ्चता । तं जहा-अतो सल्लं शाममेगे शो
बाहिं सल्लं० ४ । १ । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया
पञ्चता । तं जहा-अतो सल्लं शाममेगे शो बाहिं सल्लं०
४ । २ । चत्वारि वणा पञ्चता । तं जहा-अतो दुट्ठं नाममेगे
नो बाहिं दुट्ठं, बाहिं दुट्ठं नाममेगे नो अतो दुट्ठं० ४ । ३ ।
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पञ्चता । तं जहा-अतो दुट्ठं
नाममेगे नो बाहिं दुट्ठं० ४ । ४ ।

अथाऽऽत्मचिकित्सकान् भेदतः सूत्रत्रयेणाऽऽह-‘चत्वारि’
इत्यादि कथं नवरं वणं दे-ज्ञतं स्वयं करोति कधिराऽऽदि-
निर्गलनार्थमिति वणकरो नो-नैव वणं परिमृशतीत्यवशीलो
वणपरिमर्शीत्येकः । अन्यस्तन्यकृतं वणं परिमृशति न च
तत् करोतीति । एवं भाववणम्-अतिचारलक्षणं करोति का-
येन न च तदेव परिमृशति—पुनः पुनः संस्मरणेन स्पृशति ।
अन्यस्तु तत्परिमृशत्यभिलाषाञ्च करोति कायतः संसार-
मयाऽऽदिभिरिति वणं करोति न च तत्पट्टबन्धाऽऽदिना संर-
क्षति, अन्यस्तु कृतं संरक्षति न च करोति, भाववणं तत्राधि-
त्यातिचारं करोति न च तं सानुबन्धं भयन्तं कुशीलाऽऽदिसं-

सर्गतभिदानपरिहारतो रक्ष्यकोऽप्यस्तु पूर्वकृतातिचारं नि-
दानपरिहारतो रक्षति नच न करोति, 'नो' नैव ब्रह्म सं-
रोहयत्येषा चदानाऽऽदिनेति ब्रह्मसंरोही, भाववशापेक्षया तु
नो ब्रह्मसंरोही प्रायश्चित्ताप्रतिपत्तेः, ब्रह्मसंरोही पूर्वकृताऽति-
चारप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या, नो ब्रह्मकरोऽपूर्वातिचाराकारित्वा-
दिति । उक्ता आत्मचिकित्सकाः । अथ चिकित्स्यं ब्रह्म ह-
ष्टान्तीकृत्य पुरुषभेदानाह--(चत्तारीत्यादि) चतुःसूत्री
सुगमा, नवरम्, अन्तः-मध्ये शब्दं यस्य अदृश्यमानमित्यर्थः,
तत्तथा । (बहिः सङ्गो सि) यत्कृत्यं ब्रह्मस्यान्तरङ्गं बहिस्तु
बहु तद् बहिरिव बहिरित्युच्यते अन्तो बहिः शब्दं यस्य त-
त्तथा, यदि पुनः सर्वेष्वेव तत्ततो बहिः स्यात्तदा शब्दतेव न
स्यादुद्भूतत्वे वा भूतभावितया स्यादपीति २, यत्र पुनरन्त-
र्बहु बहिरप्युपलभ्यते तदुभयशब्दम् ३, चतुर्थः शब्द इति ४ ।
शुरुसमक्षप्रनालोचितत्वेनान्तःशब्दमतिचारकं यस्य स त-
था, बहिः शब्दमालोचिततया यस्य तत्तथा, अन्तर्बहिश्च
शब्दमालोचितानालोचितत्वेन यस्य स तथा । चतुर्थः शब्दः ।
अन्तर्दुष्टं ब्रह्म लूताऽऽदिनेति न बहिः । रागाऽऽद्यभावेन सौ-
म्यत्वात् ४ । पुरुषस्तु अन्तर्दुष्टः शब्दतया संवृताऽऽकारत्वात्
न बहिरित्येकः, अन्यस्तु कारणेनोपदर्शितवाक्यकारणाऽऽदि-
त्वात् बहिरिवेति ।

अथान्—

चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा--सेयंसे नाममेगे से-
यंसे, सेयंसे नाममेगे पावंसे, पावंसे नाममेगे सेयंसे, पावंसे
नाममेगे पावंसे १ । चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा--
सेयंसे नाममेगे सेयंसे ति सालिसए, सेयंसे नाममेगे
पावंसे ति सालिसए ० ४ । २ । चत्तारि पुरिसजाया पण्य-
त्ता । तं जहा--सेयंसे ति णाममेगे सेयंसे ति पण्यत्ता, सेयंसे ति
नाममेगे पावंसे ति पण्यत्ता ० ४ । ३ । चत्तारि पुरिसजाया
पण्यत्ता । तं जहा--सेयंसे नाममेगे सेयंसे ति सालिसए
पण्यत्ता, सेयंसे नाममेगे पावंसे ति सालिसए पण्यत्ता ० ४ । ४ ।

पुरुषाधिकारात् तद्भेदप्रतिपादनाय चत्तारी, कथञ्चा
च, किन्तु अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयानेकः प्रशस्यमावः
सङ्गोभत्वात् पुनः श्रेयान् प्रशस्तानुष्ठानत्वात् साधुव-
दित्येकः १, अन्यस्तु श्रेयांस्तथैव अतिशयेन पापः पापी-
यान्, स चाविरतत्वेन दुरुन्ध्यायित्वादिति २, अन्यस्तु पा-
पीयान् भावतो मिथ्यात्वाऽऽविभिरुपहतत्वात् कारणवशात्
सदनुष्ठायित्वा च श्रेयान् उदायिनूपमारकवत् ३, चतुर्थः
स एव कृतपाप इति ४ । अथवा-श्रेयान् गृहस्थत्वे नि-
ष्क्रमणकाले वा पुनः श्रेयान् प्रमज्ज्यायां विहारकाले जेत्येव-
मप्येऽपि । श्रेयानेको भावतो, द्रव्यस्तु श्रेयान्-प्रशस्यतर इति
एवं बुद्धिजनकत्वेन सदृशकोऽप्येन श्रेयसा तुल्यो न तु सर्वथा
श्रेयानेवेति एकः, अन्यस्तु भावतः श्रेयानपि द्रव्यतः पा-
पीयानित्येवं बुद्धिजनकत्वेन सदृशकोऽप्येन पापीयसा
समानो न तु पापीयानेवेति द्वितीयः २, भावतः पापीया-
नप्यस्यः संवृताऽऽकारतया श्रेयानित्येवं बुद्धिजनकतया सद-
शकोऽप्येन श्रेयसेति तृतीयः । चतुर्थः सुज्ञानः । श्रेयानेकः
सद्वृत्तत्वात् श्रेयानित्येवमात्मानं मन्यते यथायद्बोधाज्ञो-

केन वा मन्यते विश्वशुभानुष्ठानात् । इह च--" मांशज्जह " इति
वक्तव्ये प्राकृतत्वेन " मशज्ज " इत्युक्तं, श्रेयानप्यस्य आ-
त्मन्यवशिष्टपरायणत्वात् पापीयानित्यात्मानं मन्यते, स एव
वा पूर्वोपलब्धतद्वापि जननं मन्यते दृढप्रहारिवत् १, पापीयानप्यपरां
मिथ्यात्वाऽऽप्युपहततया श्रेयानित्यात्मानं मन्यते, कुनीर्थिकवत्, तद्भक्तेन वेति २, पापीयानप्यपरां वि-
रतिकत्वात् पापीयानित्यात्मानं मन्यते, सङ्गोभत्वात्, अ-
संयतो वा मन्यते, संयतलोकेनेति ३, श्रेयानेको भावतो
द्रव्यतस्तु किञ्चित्सदनुष्ठायित्वात् श्रेयानित्येवं विकल्पज-
नकत्वेन सदृशकोऽप्येन श्रेयसा मन्यते-ज्ञापने जनेनेति वि-
भक्तिपरिणामाद्वा सदृशकमात्मानं मन्यत इति एवं शेषाः ४ ।

आख्यायकः—

चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा--आघवइत्ता नाम-
मेगे नो परिभावइत्ता, परिभावइत्ता णाममेगे नो आघवइ-
त्ता ० ४ । ५ । चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा--आघव
इत्ता णाममेगे नो उंज्जीविसंपणे, उंज्जीविसंपणे ना-
ममेगे नो आघवइत्ता ० ४ । ६ ।

(आघवइत्तेति) आख्यायकः-प्रज्ञापकः प्रवचनस्य एकः क-
श्चिन्न च प्रविभावयिता प्रमादयिता प्रभावकः शासनस्य उ-
द्धारक्रियाप्रतिभाऽऽदिदहितत्वात् प्रविभाजयिता वा प्रवच-
नार्थस्य तयोत्सर्गाऽऽदिभिर्विवेचयितेति । अथवा-आख्यायकः
सूत्रस्य प्रविभावयिता प्रविभाजयिता वाऽर्थस्यति, आनयायक-
एकः सूत्रार्थस्य नञाऽऽज्जीविकासम्पन्ना नैवणानिरत इत्यर्थः ।
स चापह्नः संविग्नः संविग्नपात्तिको वा । यदाह—

" हुज्जहु वसणं पत्तो, सरीरदुब्बल्लयार्थं असमत्थो ।

वरणकरणे असुखे, सुखं मग्गं पक्खेज्जा ॥ १ ॥

तथा—

" ओसल्लो वि विहारे, कम्मं सिदिल्ले सुलहवोही य ।

वरणकरणं विसुखं, उव्वूहंतो पक्खेतो ॥ २ ॥ "

(सरीरदुब्बल्लयेनाऽसमर्थः व्यसनं प्राप्तो भवेत्) (तथाऽ-
पि) अशुद्धे वरणकरणे शुद्धं मार्गं प्रकथयेत् ॥ १ ॥ वि-
हारेऽवलोकनाऽपि कर्म शिथिलयति सुलभबोधिश्च विसुद्धं
वरणकरणमुपपृहयन् प्रकथयेत् ॥ २ ॥ इत्येकः, द्वितीयो
यथाकृच्छः, तृतीयः साधुः, चतुर्थो गृहस्थाऽऽदिरिति । प-
र्वसूत्रे साधुलक्षणपुरुषस्याऽऽख्यायकत्वोऽज्जीविकासम्पन्न-
त्वलक्षणा गुणविभूषणा । स्था ० ४ टा ० ४ उ ० ।

मेघदृष्टान्तः—

चत्तारि मेहा पण्यत्ता । तं जहा--गज्जिता नाममेगे खो
वासित्ता, वासित्ता नाममेगे खो गजित्ता, एगे गजित्ता
वि वासित्ता वि, एगे खो गजित्ता खो वासित्ता १ । ए-
वामेव चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा--गज्जिता
नाममेगे खो वासित्ता ० ४ । २ । चत्तारि मेहा पण्यत्ता । तं
जहा--गज्जिता नाममेगे खो विज्जुयाइत्ता, विज्जुयाइत्ता
नाममेगे ० ४ । ३ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता ।
तं जहा--गज्जिता नाममेगे खो विज्जुयाइत्ता ० ४ । ४ ।
चत्तारि मेहा पण्यत्ता । तं जहा--वासित्ता नाममेगे खो

विज्जुयाइत्ता० ४ । ५ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया प-
ण्यत्ता । तं जहा-वासिन्ना नाममेगे खो विज्जुयाइत्ता० ४ ।
६ । चत्तारि मेहा पण्यत्ता । तं जहा-कालवासी नाममेगे
खो अकालवासी० ४ । ७ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया
पण्यत्ता । तं जहा-कालवासी नाममेगे खो अकालवासी० ४ ।
८ । चत्तारि मेहा पण्यत्ता । तं जहा-खेत्तवासी नाममेगे खो
अखेत्तवासी० ४ । ९ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता ।
तं जहा-खेत्तवासी नाममेगे खो अखेत्तवासी० ४ । १० ।

“ चत्तारि मेहेत्तादीनि ” सुगमानि च, नवरं मेघा-प-
योदाः, गर्जिताः गर्जितकुत्, नो वर्षिता न प्रवर्षणकारीति १.
एवं कश्चिदुत्तरी गर्जितेव, गर्जिता दानवानाम्याक्यानाजु-
ष्ठानशत्रुनिग्रहाऽऽदिविषये उच्यतेः प्रतिज्ञावान्, नो-नैव वर्षितेव
वर्षिता-वर्षकोऽभ्युपगतसम्पादक इत्यर्थः । अन्यस्तु कार्य-
कर्ता न चोच्यतेः प्रतिज्ञावानिति । एवमिनरावपि नेयावि-
नि २ । (विज्जुयाइत्ता सि) विद्युत्कर्ता ३ । एवं पुरुषो-
ऽपि कश्चिदुच्यतेः प्रतिज्ञाता, न च विद्युत्कारतुल्यस्य दाना-
ऽऽदिप्रतिज्ञातार्थाऽऽरम्भाऽऽहम्बरस्य कर्ता, अन्यस्त्वारम्भा-
ऽऽहम्बरस्य कर्ता न प्रतिज्ञातेति । एवमन्वावपीति ४, वर्षिता
कश्चिद् दानाऽऽदिभिर्न तु तदारम्भाऽऽहम्बरकर्ता, अन्यस्तु
विपरीतोऽभ्य उभयथा अन्यो न किञ्चिदिति ५, ६, कालवर्षी
अवसरवर्षीति । एवमन्येऽपि ७, पुरुषस्तु कालवर्षी च का-
लवर्षी-अवसरे दानव्याक्यानाऽऽदिपरोपकारार्थप्रवृत्तक एकः,
अन्यस्त्वभ्येति । एवं शेषौ ८ । क्षेत्रं ज्ञान्याऽऽपुत्पत्ति-
ज्ञानम् ९, पुरुषस्तु क्षेत्रवर्षी च क्षेत्रवर्षी-पात्रे दानधृताऽऽ-
दीनां निक्षेपकः, अन्यो विपरीतोऽभ्यस्तथाविधविशेषकविकल-
तया महोदर्यात् प्रवचनप्रभावनाऽऽदिकारसुतो वा उभयस्व-
कपोऽभ्यस्तु दानाशकप्रवृत्तकः १० । इति । स्था० ४ डा० ४ उ० ।
चत्तारि गोला पण्यत्ता । तं जहा-मधु(हु)सिस्थगोले, जउगोले
दाहगोले, मट्टिगोले । २४ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया
पण्यत्ता । तं जहा-मधुसिस्थगोलसामाखे० ४ । २५ ।
चत्तारि गोला पण्यत्ता । तं जहा-अयगोले, तउ-
गोले, तंवगोले, सीसगोले, २६ । एवामेव चत्तारि पुरि-
सजाया पण्यत्ता । तं जहा-अयगोलसमाखे० जाव सी-
सगोलसमाखे, २७ । चत्तारि गोला पण्यत्ता । तं जहा-
हिरण्यगोले, सुनण्यगोले, रण्यगोले, वयरगोले, १०, एवामेव
चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-हिरण्यगोलसमा-
खे० जाव वयरगोलसमाखे । २६ ॥

(चत्तारीत्यादि) मधुसि(कथं)स्थं-प्रदर्शनं, तस्य गोलो-वृत्तपि-
ण्डो मधुसि(कथं)स्थगोलः । एवमन्येऽपि, नवरं जनु-जाज्ञा,
दाहमुत्तिके प्रसिद्धे । २४ । इति । यथेते गोला मधु-
कठिनकठिनतरकठिनतमाः क्रमेण भवन्त्येवं ये पुरुषाः
परीवहाऽऽदिषु मधुदहतरदहतमसत्त्वा भवन्ति ते मधुसि-
(कथं) स्थगोलकसमाना इत्यादिभिर्न्यवदेशैर्व्यपदिश्यन्त इति
२५ । अयोगोलाऽऽद्यः प्रसीताः २६ । एतैश्चाऽयोगोल-
काऽऽदिभिः क्रमेण गुरुगुरुतरगुरुतमात्पुनश्चुम्भितारम्भा-

विशेषितप्रवृत्तपुषार्जितकर्मभारा ये पुरुषा भवन्ति ते अया-
गोलकसमाना इत्यादिव्यपदेशकतो भवन्ति पितृमातृपुत्र-
कलत्रगतस्नेहभारतो वेति २७ । हिरण्यऽऽदिगोलेषु क्रमेणऽ-
ह्यगुणगुणाधिकगुणाधिकतरगुणाधिकतमेषु पुरुषाः समु-
ज्जितो ज्ञानाऽऽदिगुणतो वा समानतया योज्याः, २८ । २९ ।

असिपत्ताऽऽदीनि—

चत्तारि पत्ता पण्यत्ता । तं जहा-असिपत्ते, करपत्ते, लुरपत्ते,
कलंबचीरियापत्ते ३० । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पण्य-
त्ता । तं जहा-असिपत्तसमाखे० जाव कलंबचीरियापत्त-
सामाखे ३१ ।

पञ्चाधि-पञ्चानि तद्वत् प्रतनुनया यानि अस्यादीनि तानि
पञ्चापीति, कसिः-कङ्काः, स एव पञ्चमसिपत्तं करपत्तं-कङ्का-
चं येन दाहं क्षिप्यते, लुरः-लुरः, स एव पञ्चं लुरपत्तं, कङ्का-
चं चीरिकेति शस्त्रविशेष इति ३० । तत्र काङ्का केदकत्वादसेयंः
पुरुषो द्रागेव स्नेहपाशं क्षिन्नसि, सोऽसिपत्तसमानः, अ-
चारितदेववचनसमन्कुमाचकवर्तिवत्, यस्तु पुनः पुनरुच्य-
मानो भावनाऽभ्यासात् स्नेहतं क्षिन्नसि स करपत्तसमान-
स्तथाविधभावकवत् करपत्तस्य हि गमनाऽभ्यासनाभ्यां काल-
क्षेपेण केदकत्वादिति, यस्तु धृतधर्ममार्गोऽपि सर्वथा स्नेह-
कङ्कासमर्थो देशविरतिमात्रमव प्रतिपद्यते स लुरपत्तस-
मानः, लुरो हि केशाऽऽदिकमल्पमेव क्षिन्सीति, यस्तु स्नेह-
कङ्कां मनोरथमात्रेणैव करोति स चतुर्थः अविरतसम्प-
दक्षिरिति, अथवा-यो गुर्वादिषु शीघ्रमन्दमन्दतरमन्दतम-
तया स्नेहं क्षिन्नसि स एवमपदिश्यते ३१ ।

चत्तारि कटा पण्यत्ता । तं जहा-सुंबकडे, विदलकडे, च-
म्भकडे, कंबलकडे ३२ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता ।
तं जहा-सुंबकडसमाखे० जाव कंबलकडसमाखे ३३ ।
(२४६ सूत्र)

कम्बाऽऽदिमिरातानवितानभावेन निष्पाद्यते यः स कटः,
कट इव कट इत्युपचारात्तन्वादिमयोऽपि कट एवेति । तत्र
(सुंबकडे सि) तृणविशेषनिष्पन्नः । (विदलकडे सि) वंश-
शकलकृतः । (चम्भकडे सि) वर्ज्यतमज्जकाऽऽदिः । (कंब-
लकडे सि) कम्बलमेवेति ३२ । एतेषु चारुपञ्चदशतुल्य-
तमाऽवयवप्रतिबन्धेषु पुरुषा योजनीयाः । तथाहि-यस्य शुभो-
विश्वरूपः प्रतिबन्धः स्वल्पपलीकाऽऽदिनाऽपि विगमात्स सु-
म्भकडसमान इत्येवं सर्वत्र भावनीयमिति ३३ । स्था० ४
डा० ४ उ० ।

निष्कटः—

चत्तारि पुरिसजाया पण्यत्ता । तं जहा-शिकट्टे नाममेगे
शिकट्टे, शिकट्टे नाममेगे अशिकट्टे० ४ । ३६ । चत्तारि पुरि-
सजाया पण्यत्ता । तं जहा-शिकट्टे नाममेगे शिकट्टप्पा, शि-
कट्टे नाममेगे अशिकट्टप्पा० ४ । ४० ।

निष्कट्टे-निष्कर्षितस्तपसा कृशदेह इत्यर्थः । पुनर्निष्कट्टो
भावतः कृशीकृतकषायस्वादेवमन्ये जय इति । ३६ । एतन्म-
नार्थमेवानन्तरं सूत्रम्-निष्कट्टः कृशसरीरतया तथा नि-
ष्कट्ट आत्मा कषायाऽऽदिनिर्मथनेन यस्य स तथेत्येवमन्ये

त्रय इति । अथ निष्कृष्टः-तपसा कृशीकृतः पूर्वं पश्चादपि तथै-
वेत्येवमादिस्तुत्रं व्याख्येयम्, द्वितीयं तु यथोक्तमेवेति ४० ।

बुधः—

चत्वारि पुरिसजाया पश्यता । तं जहा-बुहे नाममेगे बुहे,
बुहे नाममेगे अबुहे० ४ । ४१ । चत्वारि पुरिसजाया पश्यता ।
तं जहा-बुहे नाममेगे बुहदियए० ४ । ४२ ।

बुधो बुधत्वकार्यभूतसत्क्रियायोगात् । उक्तं च-“पठकः पाठ-
कश्चैव, ये चाम्ये तथैवचिन्तकाः । सर्वे व्यसनिनो राजन् । यः
क्रियावान् स परिहृतः ॥१॥” इति । पुनर्बुधः-सविवेकमनस्त्वा-
दित्येकः, अन्यो बुधस्तथैव, अबुधस्त्वविवेकमनस्त्वादपर-
स्त्वबुधोऽसत्क्रियत्वाद् बुधो विवेकवशितत्वाच्चतुर्थ उभयनि-
वेधादिति ४१ । अनन्तरसूत्रेणैतदेव व्यक्तीक्रियते-बुधः
सत्क्रियत्वात्, बुधं हृदयं-मनो यस्य स बुधहृदयो विवेक-
कमनस्त्वान्, अथवा-बुधः शास्त्रज्ञत्वात्, बुधहृदयस्तु कार्य-
बु अमूढलक्षणत्वादित्येकः । एवमन्ये त्रय ऊह्याः ४२ ।

चत्वारि पुरिसजाया पश्यता । तं जहा-आयशुकंपए शाम-
मेगे नो पराशुकंपए० ४ । ४३ । (३५२ सूत्र)

आत्मानुकम्पकः-आत्महितप्रवृत्तः प्रत्येकबुद्धो जिनकल्पि-
को वा परानपेक्षो वा निर्घृणः, परानुकम्पको निष्ठिनाथेनया
तीर्थकर आत्मानपेक्षो वा धैर्यकरसो मेतायवन्, उभयानुक-
म्पकः स्थविरकल्पिक उभयानुकम्पकः-पापाऽऽपमा काल
(सं.) शौकरिकाऽऽद्वारिणि ४३ । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

उदकानि—

चत्वारि उदगा पश्यता । तं जहा-उत्ताणे शाममेगे उत्ता-
णोदए, उत्ताणे शाममेगे गंभीरोदए, गंभीरे शाममेगे उ-
त्ताणोदए, गंभीरे शाममेगे गंभीरोदए ? । एवमेव चत्वारि
पुरिसजाया पश्यता । तं जहा-उत्ताणे शाममेगे उत्ताणहि-
यए, उत्ताणे शाममेगे गंभीरदियए० ४ । २ । चत्वारि उदगा प-
स्यता । तं जहा-उत्ताणे शाममेगे उत्ताणोभासी उत्ताणे
शाममेगे गंभीरोभासी० ४ । ३ । एवमेव चत्वारि पुरिसजाया
पश्यता । तं जहा-उत्ताणे शाममेगे उत्ताणोभासी, उत्ताणे
शाममेगे गंभीरोभासी० ४ । ४ । चत्वारि उदही पश्यता । तं जहा-
उत्ताणे शाममेगे उत्ताणोदही, उत्ताणे शाममेगे गंभीरो-
दही० ४ । ५ । एवमेव चत्वारि पुरिसजाया पश्यता । तं जहा-
उत्ताणे शाममेगे उत्ताणदियए० ४ । ६ ।

चत्तारीत्यादीनि, व्यक्तामि च, किन्तु उदकानि-जलानि प्र-
हसन्ति, तत्रोत्तानं नामैकं तुच्छत्वात् प्रतलमित्यर्थः पुनरुत्तानं
स्वच्छतयोपलभ्यमध्यस्वरूपत्वादुदकं-जलम्, (उत्ताणोदए
सि व्यस्तोऽयं निर्देशः प्राकृतशैलीवशात् समस्त इवावभा-
सते, न च मूलोपासनेनोदकशब्दनाथं गतार्थो भविष्यतीति
वाच्यं, तस्य बहुवचनान्तत्वेनहासंख्यमानत्वात्, साक्षादु-
दकशब्दे च सति किं तस्य वचनपरिणामादनुकर्षणेनेत्येव-
मुदाधिसूत्रेऽपि भावनीयमिति । तथोत्तानं तथैव गम्भीरमु-
दकं गडुलत्वादनपलभ्यमानस्वरूपं, तथा गम्भीरमगाधं प्रबु-

रवादुत्तानमुदकं स्वच्छतयोपलभ्यमध्यस्वरूपत्वात् तथा
गम्भीरमगाधत्वात् पुनर्गम्भीरमुदकं गडुलत्वादिति, पुनरुदकं
उत्तानोऽगम्भीरो बहिर्देशिनमवद्वेष्ट्याऽऽदिजन्मविकृतकायवा-
क्येष्टत्वात्तानहृदयस्तु द्वैत्याऽऽविशुक्तगुणधरणासमर्थवित्त-
त्वादित्येकः, अन्य उत्तानः कारणवशाद् बहिर्निविकृतकेष्टत्वात्
गम्भीरहृदयस्तु स्वभावेनोत्तानहृदयविपरीतत्वात्, तृतीयस्तु
गम्भीरे, द्वैत्याऽऽविषस्वेऽपि कारणवशात् सम्भूताऽऽकारतया
उत्तानहृदयस्तथैव चतुर्थः प्रथमविपर्ययादिति । तथा उत्तानं
प्रतलत्वात्तानमवभासते स्थानविशेषात् तथोत्तानं तथैव
गम्भीरमगाधमवभासते संकीर्णोऽऽध्यत्वाऽऽदिना २, तथा ग-
म्भीरम्-अगाधमुत्तानावभासि तु विस्तीर्णत्वात्तानाऽऽध्यत्वा-
ऽऽदिना । तथा गम्भीरमगाधं गम्भीरावभासि तथाविचस्था-
नाऽऽधितत्वाऽऽदिनैवेति, पुनरुदकत्तानस्तुच्छ उत्तान एवाव-
भासते प्रदर्शिततुच्छत्वविनाशत्वात्, द्वितीयाः सम्भूतत्वात्,
तृतीयः कारणतः । दर्शितविकारत्वाच्चतुर्थः सुज्ञानः ।

उदधिसूत्रम्—

चत्वारि उदधी पश्यता । तं जहा-उत्ताणे शाममेगे उ-
त्ताणोभासी, उत्ताणे शाममेगे गंभीरोभासी० ४ । ७ । एवमेव
चत्वारि पुरिसजाया पश्यता । तं जहा-उत्ताणे शाममेगे
उत्ताणोभासी० ४ । ८ । (३५८ सूत्र)

तथा-उदकसूत्रद्वयबुद्धधिसूत्रद्वयमपि सार्धार्थान्तिकम्
वसेयमिति । अथवा-उत्तानः सगाधत्वादेकः उदधिः-उद-
धिश्वेशः पूर्वं पश्चादपि उत्तान एव वेलाया बहिः समुद्रे-
स्वभावात् द्वितीयस्तुत्तानः पूर्वं पश्चाद् गम्भीरो वेलाऽऽगमे-
नागाधत्वात् तृतीयस्तु गम्भीरः पूर्वं पश्चाद्वेलाविगमेनो-
त्तान उदधिश्चतुर्थः सुज्ञानः ।

समुद्रप्रस्तावात् तत्तरकासूत्रद्वयेनाऽऽह—

चत्वारि तरगा पश्यता । तं जहा-समुद्रं तरामीतेगे समुद्रं
तरइ, समुद्रं तरामीतेगे गोपतं तरइ, गोपतं तरामीत (ते)गे०
४ । १ । चत्वारि तरगा पश्यता । तं जहा-समुद्रं तरिता-
शाममेगे समुद्रे विसीयइ, समुद्रं तरिता शाममेगे गोपदे विसी-
दति, गोपदे तरिता शाममेगे० ४ । २ । (२५६ सूत्र)

“ चत्वारि तरगेत्यादि ” व्यक्तं, नवरं तरन्तीति तरा-
स्व एव तरकाः, समुद्रं समुद्रवत् दुस्तरं सर्वविरत्यादि-
कं कार्यं तरामि करोमीत्येवमभ्युपगम्य तत्र समर्थत्वादे-
कः समुद्रं तरति तदेव समर्थयतीत्येकः, अन्यस्तु तदभ्यु-
पगम्यासमर्थत्वाद्गोपदं तत्कल्पं देशविरत्यादिकमहपतमं
तरति निर्वाहयतीति, अन्यस्तु गोपदप्रायमभ्युपगम्य वीर्या-
तिरेकात्समुद्रप्रायमपि साधयतीति चतुर्थः प्रतीतः ? । समुद्र-
प्रायं कार्यं तरित्वा-निर्वाह्य समुद्रप्राये प्रयोजनान्तरे विसी-
दति, न तद् निर्वाहयति विचिन्तत्वात् क्षयोपशमस्येति, ए-
वमन्ये त्रय इति ।

कुम्भाः—

चत्वारि कुम्भा पश्यता । तं जहा-पुसे शाममेगे पुसे,
पुषणे शाममेगे तुच्छे, तुच्छे शाममेगे पुषणे, तुच्छे शा-
ममेगे तुच्छे । एवमेव चत्वारि पुरिसजाया पश्यता ।

तं जहा-पुच्छे याममेगे पुच्छे० ४ । चत्वारि कुम्भा पयस्यता ।
तं जहा-पुच्छे नाममेगे पुच्छोभासी पुच्छे नाममेगे तुच्छो-
भासी, तुच्छे याममेगे पुच्छोभासी, तुच्छे याममेगे तुच्छो-
भासी । चत्वारि पुरिसजाया पन्नत्ता । तं जहा-पुच्छे
याममेगे पुच्छोभासी० ४ । चत्वारि कुम्भा पयस्यता । तं जहा-
पुन्ने याममेगे पुन्नरूपे, पुन्ने नाममेगे तुच्छरूपे० ४ ।
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पयस्यता । जहा-पुच्छे या-
ममेगे पुन्नरूपे० ४ । चत्वारि कुम्भा पयस्यता । तं
जहा-पुच्छे वि एगे पियङ्गे, पुन्ने वि एगे अवदत्ते ।
तुच्छे वि एगे पियङ्गे, तुच्छे वि एगे अवदत्ते ।
एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पयस्यता । तं जहा-पुन्ने वि
एगे पियङ्गे० ४ । तदेव चत्वारि कुम्भा पन्नत्ता । तं
जहा-पुन्ने वि एगे विस्संदह, पुन्ने वि एगे खो वि-
स्संदह, तुच्छे वि एगे विस्संदह, तुच्छे वि एगे खो वि-
स्संदह । एवामेव चत्वारि पुरिसजाया पन्नत्ता । तं जहा-
पुन्ने वि एगे विस्संदह० ४ । तदेव चत्वारि कुम्भा पन्नत्ता ।
तं जहा-भिन्ने, जज्जरिप्, परिस्साई, अपरिस्साई । एवामेव
चत्वारि चरिते पयस्यता । तं जहा-भिन्ने० जाव अपरिस्सा-
ई । चत्वारि कुम्भा पन्नत्ता । तं जहा-मधुकुम्भे याममेगे म-
धुपिहाये, मधुकुम्भे याममेगे विसपिहाये, विसकुम्भे याम-
मेगे मधुपिहाये, विसकुम्भे याममेगे विसपिहाये । एवामे-
व चत्वारि पुरिसजाया पन्नत्ता । तं जहा-मधुकुम्भे याम-
मेगे मधुपिहाये० ४ ।

“हिययमपावमकलुसं, जीहा वि य मधुरभासी शिखं ।

जम्मि पुरिसम्मि विज्जइ, से मधुकुम्भे मधुपिहाये ॥ १ ॥

हिययमपावमकलुसं, जीहा वि य कहुयमासिणी शिखं ।

जम्मि पुरिसम्मि विज्जइ, से मधुकुम्भे विसपिहाये ॥ २ ॥

जं हिययं कलुसमयं, जीहा वि य मधुरभासिणी शिखं ।

जम्मि पुरिसम्मि विज्जइ, से विसकुम्भे मधुपिहाये ॥ ३ ॥

जं हिययं कलुसमयं, जीहा वि य कहुगभासिणी शिखं ।

जम्मि पुरिसम्मि विज्जइ, से विसकुम्भे विसपिहाये ॥ ४ ॥”

(३६० सूत्र)

पुरुषानेव कुम्भदृष्टान्तेन प्रतिपिपादयितुः सूत्रप्रपञ्च-
माह—सुगमश्चायं, नवरं पूर्णः—सकलावयवयुक्तः प्र-
माणोपेतो वा पुनः पूर्णः—मध्याविभूतः, द्वितीये भङ्गे
तुच्छः—रिक्तः, तृतीये तुच्छः—अपूर्णावयवो अशुद्धः, चतु-
र्थः क्षुब्धः । अथवा—पूर्णः भूतः पूर्वं पञ्चावपि पूर्वं इत्येवं
स्वत्कारोऽपि १ । पुरुषस्तु पूर्णो ज्ञानाविभिर्गुणैः पुनः
पूर्णो ज्ञानाऽऽदिभिरिति । अथवा—पूर्णः धनेन गुणैर्वा पूर्वं
पञ्चावपि तैः पूर्ण एवेति एवं शेषा अपि । २ । पूर्णोऽवयवे-
र्द्धप्राप्तिना वा पूर्ण एवावभासते द्रव्यसामिति पूर्णवभा-
सीत्विकः, अन्यस्तु पूर्णोऽपि कुलविशेषतोर्विशिष्टप्रत्ययोजनाऽ-

साधकत्वादेस्तुच्छोऽवभासते, एवं शेषी ३ । पुरुषस्तु पूर्णो
धनश्रुताऽऽदिभिरनियोगाच्च पूर्ण एवावभासते, अन्यस्तु
तद्विनियोगात् तुच्छ एवावभासते, अन्यस्तुच्छोऽपि क-
थमपि प्रस्तावोचितप्रवृत्तेः पूर्णवदवभासते, अपरस्तु तुच्छो
धनश्रुताऽऽदिभिरनियोजकत्वात् तुच्छाव-
भासीति० ४ । तथा—पूर्णो नीराऽऽदिना पुनः पूर्णो पुण्यं वा प-
वित्रं कथं यस्य स तथेति प्रथमः, द्वितीये तुच्छं—दीनं कथम्
आकारो यस्य स तुच्छरूपः । एवं शेषी ५ । पुरुषस्तु पूर्णो ज्ञाना-
ऽऽदिभिः पूर्णरूपः पुण्यरूपो वा विशिष्टरजोहरणाऽऽदिद्र-
व्यलिङ्गसङ्गावात् सुमाधुरिनि, द्वितीये तुच्छरूपः कार-
णात् त्यक्तलिङ्गः सुमाधुरिणेति, तृतीये तुच्छो—ज्ञानादिविहीनो
निष्कवादिः, चतुर्थो ज्ञानाऽऽदिद्रव्यलिङ्गहीनो गृहस्थाऽऽदिरि-
ति ६ । तथा पूर्णस्त्वयैव, अपिस्तुच्छरूपेण वा समुच्चयार्थः, एकः क-
श्चित् प्रियाय प्रीतये अयमिति प्रियायोः कनकाऽऽदिमयत्वा-
त्सार इत्यर्थः, तथा अपदलम् अपदलं द्रव्यं कारणभूतं मृत्ति-
काऽऽदि यस्य सावपदलोऽवदलति वा दीयत इत्यवदल आ-
मपकतया असार इत्यर्थः, तुच्छोऽप्येवमेवेति ७ । पुरुषो ध-
नश्रुताऽऽदिभिः पूर्णः प्रियार्थः कश्चित् प्रियवचनदानाऽऽदिभिः
प्रियकारी सार इति, अन्यस्तु न तथेत्यपदलः परोपकारं
प्रत्ययोग्य इति । तुच्छोऽप्येवमेवेति ८ । पूर्णोऽपि जलाऽऽदे-
र्विष्यन्ते—अस्ति, इह तुच्छस्तुच्छजलाऽऽदिः, स एव विष्य-
न्ते, अपिः सर्वत्र समुच्चये प्रतियोग्यपेक्षयेति ९ । पुरुषस्तु
पूर्णोऽप्येको विष्यन्ते—धनं ददाति भुतं वाऽन्यो नेति तु-
च्छोऽप्यवपिप्ताऽऽदिरपि धनश्रुताऽऽदि विष्यन्ते अन्यो नैवे-
ति १० । तथा भिन्नः—स्फुटितो अर्जरितो—राजीयुक्तः प-
रिभावी—दुष्पकत्वात् सरकः अपरिभावी कठिनत्वादिति ११ ।
आरित्रं तु भिन्नं मूलप्रायश्चित्ताऽऽपत्या अर्जरितं क्षेदाऽऽदिप्रा-
प्या परिभावि सूत्रमातिशारतया, अपरिभावि निरतिशार-
तयेति । इह च पुरुषाधिकारेऽपि यच्चारित्रलक्षणपुरुषध-
र्ममणनं तज्जर्मधर्मिणोः कथञ्चिदभेदादनवयवमवगन्तव्यमि-
ति १२ । तथा मधुना—बौद्धस्य कुम्भो मधुकुम्भो, मधुशु-
तं मध्वेव वा पिधानं स्थानं यस्य स मधुपिधानः । एवम-
न्ये जयः १३ । पुरुषस्तु स्वयमेव ‘हियय’ मित्यादि—
गाथाचतुष्टयेन भावितमिति, तत्र हृदयं—मनः अपापम्
अहिंसम्—अकलुषम् अम्रीतिवर्जितमिति, जिह्वापि च मधुर-
भासिणी नित्यं यस्मिन् पुरुषे विद्यते स पुरुषो मधुकुम्भ-
इव मधुकुम्भो मधुपिधान इव मधुपिधान इति प्रथमभङ्ग-
योजना । तृतीयगाथायां यत् हृदयं कलुषमयम्—अम्रीत्या-
त्मकमुपलक्ष्यत्वात् पापं च जिह्वा या मधुरभासिणी नित्यं
तस्मा चेति गम्यते, यस्मिन् पुरुषे विद्यते स पुरुषो विष-
कुम्भो मधुपिधानस्तत्साधर्म्यादिति १४ । स्यात् १४० ।

मित्राऽऽदिद्रव्यतः—

चत्वारि पुरिसजाया पयस्यता । तं जहा-मिच्छे नाममेगे
मिच्छे, मिच्छे नाममेगे अमिच्छे, अमिच्छे नाममेगे मिच्छे, अमिच्छे
नाममेगे अमिच्छे । चत्वारि पुरिसजाया पयस्यता । तं जहा-
मिच्छे नाममेगे पितरूपे० ४ चउभंगो । चत्वारि पुरिसजाया
पयस्यता । तं जहा—मुत्ते नाममेगे मुत्ते, मुत्ते नाममेगे अमुत्ते० ४ ।
चत्वारि पुरिसजाया पयस्यता । तं जहा—मुत्ते नाममेगे मुत्त-
रूपे० ४ ।

(अक्षरीत्यादि) स्पष्टा चेयं, नवरं मित्रमिह लोको-
पकारित्वात्, पुनर्मित्रं परलोकोपकारित्वात् सद्गुरु-
वत् । अन्यस्तु मित्रं स्नेहवत्त्वादिमित्रः परलोकासाधन-
विश्वंसारकलत्राऽऽदिषत् । अन्यस्त्वमित्रः प्रतिकूलत्वात्
मित्रं निर्बेदोत्पादनेन परलोकासाधनोपकारित्वाद्विनी-
नकलत्राऽऽदिषत्, चतुर्थोऽमित्रः प्रतिकूलत्वात् पुनर्मित्रः
संज्ञेयहेतुत्वेन दुर्गतिनिमित्तत्वात् पूर्वोपरकालापेक्षया चेदं
भावनीयमिति । तथा मित्रमन्तः स्नेहवृत्त्या मित्रस्यैव रूप-
माकारो बाह्योपचारकारणत्वात् यस्य स मित्ररूप इत्येकः,
द्वितीयः अमित्ररूपो बाह्योपचाराभावात्, तृतीयोऽमित्रः स्ने-
हवर्जितत्वादिति, चतुर्थः प्रतीतः । तथा मुक्तः त्यक्तसंगो द्रव्यतः
पुनर्मुक्तो भावतोऽभिषङ्गाभावात् सुसाधुवत्, द्वितीयोऽमुक्तः
साभिष्वङ्गत्वाद्भङ्गवत्, तृतीयोऽमुक्तो द्रव्यतो भावतस्तु
मुक्तो राज्यावस्थापक्षकत्वज्ञानः भरतचक्रवर्तिवत्, चतुर्थो
गृहस्थः, कालापेक्षया चेदं दृश्यमिति, मुक्तो निरभिष्वङ्गतया
मुक्तरूपो वैराग्यपिशुनाऽऽकारतया यतिरिवेत्येकः, द्वितीयोऽ-
मुक्तरूपः उक्तरूपविपरीतत्वात् गृहस्थावस्थायां महावीर-
इव, तृतीयो मुक्तः साभिष्वङ्गत्वात् शठयतिवत्, चतुर्थो गृहस्थ
इति । स्था० ४ डा० ४ उ० ।

हीनत्वाऽऽदिपुरुषाः—

पंच पुरिसजाया पण्यता । तं नहा-दिरिसत्ते, हिरिमणस-
त्ते, चलसत्ते, थिरसत्ते, उदयणसत्ते ।

(पंच पुरिसत्यादि) (हिरिसत्ते) द्विया-लज्जया सखं परी-
षहेषु साधोः संप्रामाऽऽदिवितरस्य वा अवष्टम्भोऽविचलत्वं
यस्याऽसौ हीनत्वः, तथा द्वियाऽपि मनस्येव सखं न देहे
शीताऽऽदिषु कम्पाऽऽदिविकारभावात् स हीनतः सखः, अलं
भङ्गुरं सखं यस्य स तथा, एतद्विपर्ययात् स्थिरसखः, उदयनमु-
दयगामि प्रवर्द्धमानं सखं यस्य स तथा । स्था० ५ डा० १ उ० ।

अर्थकरो गणेशः—

चत्तारि पुरिसजाया पण्यता । तं नहा-अट्टकरे नाम एगे
नो माणकरे १, माणकरे नाम एगे नो अट्टकरे २, एगे
अट्टकरे वि माणकरे वि ३, एगे नो अट्टकरे णो माणकरे ४ ।

एतत्प्रभृतीनां च पुरुषजातसूत्राणामयं संबन्धः—

ववहारकोवियप्पा, तदट्टे नो पमायए जोगे ।

मायहु तदुजमंते, कुणमाणं एस संबंधो ॥ १ ॥

पञ्चविधव्यवहारकोविदात्मा तदर्थे-व्यवहारार्थे योगे न म-
नोवाकायात्प्रमाद्यति, न व्यवहारविषये प्रमादमाचरतीति-
भायः । ' मायहु ' निश्चितं तस्मिन् व्यवहारे उद्यच्छ्रुति
उद्यमं कुर्वति, मानमहमकार्षमिति ज्ञापयत्येवमार्थानि सू-
त्राणि, एष पुरुषजातसूत्राणां सम्बन्धः ।

प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

कुत्ता वा पुरिसजाया, अन्थओ न णि गंथओ ।

तेसिं परुवणत्थं, तदिदं सुत्तमागयं ॥ २ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तराद्यन्ते । अथवा-अनेन व्यवहारासूत्रेण
अर्थतः पुरुषजाताः उक्ताः-सूचिताः, न वै ग्रन्थतः उक्ताः, तेषां
प्रकरणार्थं तदिदं सूत्रं-पुरुषजातसूत्रमागतम् । अस्याक्षरगम-
निका तु प्रतीता ।

विस्तरार्थं भाष्यकृदाह—

पुरिसजाया चउरो, विभासियञ्चा उ आणुपुञ्चीए ।

अन्थकरे माणकरे, उभयकरे नो य उभयकरे ॥ ३ ॥

अधिकृतभङ्गसूचिताश्चत्वारः पुरुषा इमे आनुपूर्व्या-परि-
पाठ्या विभाषितव्याः । तद्यथा-प्रथमभङ्गे अर्थकरः, द्वितीय-
भङ्गे मानकरः, तृतीये उभयकरः, चतुर्थे नोभयकरः ।

चतुष्टयम्—

पदमतइया य एत्थं, तू सफला निप्फला दुवे इयरे ।

दिदंतो सगतेणा, सेवता अन्नरायाणं ॥ ४ ॥

अत्र एष चतुर्थेपुरुषेण मध्ये प्रथमतृतीयौ सफलो, इतरौ
द्वितीयचतुर्थौ निष्फलो । एतेषु चतुर्ष्वपि दृष्टान्तोऽन्य-
राजानं सेवमानाः शकस्तेनाः ।

तमेव दृष्टान्तमभिधित्सुराह—

उज्जेणी सगरायं, नीया गम्वा न सुहु सेवेति ।

विचिअदाणं चोउजं, निव्विसया अयणनिवमेवा ॥ ५ ॥

धावइ पुरतो तह म-ग्गतो य सेवइ य आसणं नीयं ।

भूमीए पि निसीयइ, इंगियकारी उ पढमो उ ॥ ६ ॥

चिक्खल्ले अन्नया पुरतो, उ गतो से एगो नवरि सेवतो ।

तुट्ठेण तहा रत्ता, वित्ती उ सुपुवखला दिन्ना ॥ ७ ॥

यदा कालिकाऽऽचार्येण शका आनीतास्तदा उज्जयिन्यां नगा-
र्यो शको राजा जातः, तस्य निजका-आत्मीया एषोऽस्माकं
जात्या सदृश इति गर्वात् तं राजानं न सुहु सेवन्ते, ततो राजा
तेषां वृत्तिं नादात्, अवृत्तिकाश्च ते चौर्यं कर्तुं प्रवृत्ताः, ततो
राजा बहुभिर्जनैर्विहतेन निर्विषयाः कृताः । ततस्तैर्देशान्तरं
गत्वा अन्यस्य नृपस्य सेवां कर्तुमारब्धाः, तत्रैकः पुरुषो राज्ञा
आहूतश्च, यदि राजाऽऽसनं प्रजानां तथापि समीचमासन-
माभयते कदाचिच्च राज्ञः पुरतो भूमावपि निषीदति, राज्ञो-
द्वितं ज्ञात्वा अनाहूतोऽपि विवक्षितप्रयोजनकारी । अन्यदा
च राजा पानीयस्य कर्दमस्य मध्येन धावितः, शेषश्च भूयान्
लोको निःकर्दमेन प्रदेशेन गन्तुं प्रवृत्तः स पुनः शकपुरुषोऽभ्य-
स्याप्रतः पानीयेन कर्दमेन च सेव्यमान एकः (से) तस्य
पुरतो धावति । ततस्तस्य राज्ञा तुष्टेन सुपुवखला-अनिप्रभृता
वृत्तिर्वत्ता ।

वित्तिओ न करे अट्टं, माणं च करेइ जाइकुलमाणी ।

न निवसति भूमीए, न य धावति तस्स पुरतो उ ॥ ८ ॥

द्वितीयः पुरुषोऽहमपि राजवंशिक इति गर्वात् न कमप्यर्थं
राज्ञः प्रयोजनं करोति जातिकुलमानी सन् मानं च भूयां-
समात्मनि करोति, न च भूमौ निवसति, न च तस्य राज्ञः
पुरतो धावति ।

तृतीयमाह—

सेवति ठितो वि दिप्पे, वि आसणं पेसितो कुणइ अट्टं ।

इइ उमयकरो तइओ, जुउअइ य रणे समाभट्टो ॥ ९ ॥

तृतीयः पुरुषो राजानं प्रथमपुरुषवत् सेवते, नवरमणस्य
पुरतो न धावति किं तु पृष्ठतः, तथा ऊर्ध्वस्थितः सेवते ।
द्वितीये आसने स्थितोऽप्युपविष्टोऽपि आसनं सेवति न
भूमौ निषीदति । तथा प्रेषितः सन् अर्थं करोति, नाऽप्रेषितो-

मानवशादिति । एवमेव उभयकरः । रथे च संभामे च-राज पुत्र इति समामावितो युज्यते ।

उभयनिसेहो चउत्थे,विद्यचउत्थेहि तत्थ उ न लद्धा ।

विती इयेरेहि लद्धा, दिहुतस्सेस उवयेओ ॥ १० ॥

चतुर्थे पुरुषे उभयस्य अर्थस्य समानस्य च निषेधः । तत्र द्वितीयचतुर्थीभ्यां वृत्तिर्न लब्धा, इतराभ्यां प्रथमतृतीयाभ्यां लब्धा । दृष्टान्तस्य एव वक्ष्यमाण उपनयः ।

तमेवाऽऽह-

एमेवाऽऽपरियस्य वि, कोई अहुं करेइ न य मायं ।

अहो उ उववायो, वेयावच्चं दसविई तु ॥ ११ ॥

अहवा अभुद्धाणं, आसणकिमिमतपायसंधारो ।

उववाया य बहुविहा, इच्चाइ हंति अहो उ ॥ १२ ॥

एवमेव-शकपुरुषदृष्टान्तगतेन प्रकारेण, कोऽप्याचार्यस्या-र्थं करोति, न च मानम् । अर्थो वक्ष्यमाणसूत्रेणोक्तमानः । कः पुनः स इत्याह-दशविधं वेयावृत्त्यम् । अथवा-समागच्छतोऽभ्युत्थानमासनदानं, कृतिकर्म-विश्रामणा, यथा केन-मुच्चारमात्रकस्य इत्येवमात्रकस्य औपनयः, संस्तारकस्य करणमुपपत्ताञ्च समीपमवनलक्षणा बहुविधास्तत्प्रयोजन-मेवतोऽनेकप्रकारा इत्यादयोऽर्था भवन्ति ।

वितिओ माणकरे तु, को पुण मायो हवेअ तस्स इमो ।

अभुद्धाणऽभत्यस्य, होइ पसंसा च एमादी ॥ १३ ॥

द्वितीयो भवति मानकरः । कः पुनस्तस्य मानः ? उच्यते अयं वक्ष्यमाणः । तमेवाऽऽह-(अभुद्धाणमित्यादि)आगच्छतोऽभ्युत्थानं न कृतं, यदि वा-न मेऽभ्यर्थयति वा कृता मम प्रशंसा इत्यादि ।

तइओमय नोभयतो, चउत्थओ, दो वि निष्फलगा ।

सुत्तथोभयनिज्जर-लाभो, दोण्ह भवे तत्थ ॥ १४ ॥

तृतीय उभयकरोऽर्थकरो मानकरश्चतुर्थो नोभयकरः, तत्र द्वौ द्वितीयचतुर्थौ*उभयनिर्जरालाभाभावात् । तथाहि-न तयोराचार्याः सूत्रमर्थमुभयं वा प्रयच्छन्ति, नाऽपि ते निर्जरां प्राप्नुता, द्वयोः प्रथमतृतीययोः सूत्रार्थोभयनिर्जरालाभोऽर्थकारितया सर्वस्याऽपि सम्भवात् । तस्मात्प्रथमतृतीयाभ्यामिव वर्तितव्यं, च द्वितीयचतुर्थीभ्यामिव । * निष्फलो ।

सूत्रम्-

चत्तारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-गण्डकरे नामं एगे नो माणकरे, माणकरे नामं एगे नो गण्डकरे, एगे गण्डकरे वि माणकरे वि, एगे नो गण्डकरे नो माणकरे । अस्याखरगमनिका सुप्रसीता ।

प्रपञ्चं भाष्यकृदाह-

एमेव हंति भंगा, चत्तारि गण्डकारिणो जह्णो ।

रसो सारुविष दे-वचित्तगा तत्थ आहरणं ॥ १५ ॥

एवमेव-अनन्तरसूत्रोक्तप्रकारेण गणार्थकारिणोऽपि यत्नेभ्यस्त्वा रो भङ्गा भवन्ति । ते च सूत्रतः स्पष्टा एव । तेषु च चतुर्थेपि पुरुषजातेषु ये सारूपिका यतेः समानरूपधारिणो मुखिवत्तिरस्का भिक्षाऽऽदनशीला इत्यादिप्रागुक्तस्वरूपाः ।

देवचित्तका नाम -ये शुभाशुभं राक्षः कथयन्ति, ते आह-रणं-दृष्टान्तः ।

तमेव भाषयति -

पुट्टा पुट्टो पडमो, उ साहई न उ करेइ मायं तु ।

वितिओ माण करेई, पुट्टो वि न साहई किंचि ॥ १६ ॥

तइओ पुट्टो साहई, नापुट्ट चउत्थ नेव सेवइ तु ।

दो सफला दो अफला, एवं गच्छे वि मायन्वा ॥ १७ ॥

प्रथमो राक्षः पुट्टोऽपुट्टो वा यत्नात् शुभाऽशुभं वा साधयति, न तु मानं करोति । द्वितीयो मानं करोति न च मानादेशः पुट्टोऽपि किञ्चित्कथयति । तृतीयः पुट्टः साधयति नापुट्टः । चतुर्थः सेवने एव राजानं नेति । अथ द्वौ प्रथमतृतीयौ सफलौ, द्वौ च द्वितीयचतुर्थीवफलौ । एवम्-अमुना दृष्टान्त-गतेन प्रकारेण गच्छे द्वौ प्रथमतृतीयौ सफलौ, द्वौ च द्वितीयचतुर्थीवफलौ च ज्ञातव्यौ ।

तेषां चतुर्थीमपि स्वरूपमाह-

आहारउवहिसयणा-इएहि गच्छस्सुवगहं कुणइ ।

विइओ मायं उभयं, च तइय नोभय चउत्थो उ ॥ १८ ॥

प्रथम आहारोपधिशयनाऽऽदिभिर्गच्छस्योपग्रहं करोति न मानं, द्वितीयो मानं, तृतीय उभयं-गच्छस्योपग्रहं मानं च, चतुर्थो नोभयं-न गच्छस्योपग्रहं नापि मानमिति ।

सूत्रम्-

चत्तारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-गणसंगहकरे नामं एगे नो माणकरे, एगे माणकरे नो गणसंगहकरे, एगे गणसंगहकरे वि माणकरे वि, एगे नो गणसंगहकरे नो माणकरे ।

अस्य संबन्धमाह-

सो पुण गणस्स अहो, संगहो तत्थ संगहो दुविहो ।

दब्बे भावे तियगा, उ दोन्नि आहार नायादी ॥ १९ ॥

अनन्तरसूत्रे गणार्थकः उक्तः, स पुनर्गणस्यार्थः संग्रहकरः, तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रम् । तत्र संग्रहो द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्ये भावे च द्वौ त्रिकौ द्रव्यौ । तद्यथा-आहाराऽऽदिकं द्रव्ये, ज्ञानाऽऽदिकं भावे ।

तदेष संग्रहं व्याख्याय संग्रहकरत्वयोजनामाह-

आहारोवहिसेजा-इएहि दब्बमि संगहं कुणइ ।

सीसे पडिक्कं नए, भावेण तरंति जाहि गुरु ॥ २० ॥

द्रव्यतः संबन्धं करोति आहारोपधिशयनाऽऽदिभिः, अत्राऽऽविशष्ट आहाराऽऽदीनां स्वगतानेकमेवसूत्रकः । भावेन यदा दब्बः शक्युवन्ति तदा शिष्यान् प्रतीक्ष्यकाम्बा वाक्षय-न्ति । एव प्रथमः पुरुषः । द्वितीयो मानं करोति न तु द्रव्यतो भावतो वा गणस्य संग्रहं, तृतीय उभयं, चतुर्थो नोभयमिति ।

सूत्रम्-

चत्तारि पुरिसजाया पण्णा । तं जहा-गणसोहकरे नामं एगे नो माणकरे, एगे माणकरे नो गणसोहकरे, एगे गणसोहकरे वि माणकरे वि, एगे नो गणसोहकरे नो माणकरे ॥

अत्र भाष्यम्—

एवं गणसोऽस्मि वि, चउरो पुरिसा इवन्ति नायव्वा ।

सो भावेति गणं खलु, इमेहि ते कारणेहि तु ॥२१॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण शोभायामपि कर्त्ताव्यायां चत्वारः पुरुषा भवन्ति—जातव्याः, ते च सूत्रपाठसिद्धा एव गणशोभा करो नाम यो गणं शोभयति । ते च गणं शोभयन्ति । शोभा खलु, एभिः—वक्ष्यमाणैः कारणैः—प्रयोजनैर्वादाऽऽदिभिः ।

तानेव वादाऽऽदीन् दर्शयति—

गणसोभी खलु वादी, उद्देशे सो उ पदमए भणितो ।

धम्मकहि निमिच्छी वा, विजातिसएण वा जुत्तो ॥२२॥

गणं वादप्रदानता शोभयतीत्येवंशीलो गणसोभी खलु वादी, स च वादेन यथा गणं शोभयति तथा प्रथमे उद्देशके भणितः । न केवलं वादी गणसोभी किं तु धर्म-कर्त्ता । तथाहि—धर्मकथासत्कस्वरूपमाक्षेपतः कथयितुं जनयति गणस्य महतीं शोभां, तथा निमिच्छी अतीताऽऽदि-निमित्तकथनतो, विद्याऽतिशयेन वा युक्तो गणसोभी, महताऽपि संघप्रयोजनस्य विद्याप्रभावतः साधनात् ।

चत्वारि पुरिसजाया पणत्ता । तं जहा—गणसोहिकरे नाम एगे नो माणकरे, एगे माणकरे नो गणसोहिकरे, एगे माण-करे वि गणसोहि करे वि, एगे नो गणसोहिकरे नो माणकरे ॥

अत्र भाष्यम्—

एवं गणसोहिकरो, चउरो पुरिसा इवन्ति विन्नेया ।

किह पुण गणस्स सोहि, करेज्ज सो कारणा एहि ॥२३॥

एवम्—उक्तप्रकारेण शोधिकराश्चत्वारः पुरुषा भवन्ति—विन्ने-याः। कथं पुनः स प्रथमः तृतीयो वा गणस्य शोधिं कुर्यात् ? । पुरिराह—एभिः—वक्ष्यमाणैः कारणैरोजस्विन्वादिभिः ।

ताम्येवाऽऽह—

एगदवे संघाडे—ण लद्धमाऽऽलोअणाए संका उ ।

ओयस्सि सम्मओ सं—युओ य तं दप्पवेसं च ॥ २४ ॥

एकस्मिन् गृहे अनेकैः सङ्घाटकैः एकं प्रयं लब्धम् । तथा-था—एकेन सङ्घाटकेन एकस्मिन् गृहे पूषलिका लब्धाः । अन्येनापि सङ्घाटकेन तस्मिन्नेव गृहे तादृश्य एव पूषलिकाः लब्धाः । एवं तृतीयेन कपुत्तेन पञ्चमेन वा लब्धाः । तैः स-न्निवृत्तैर्गुरुसमीपमागत्याऽऽलोचिनं, दर्शिताश्च पूषलिकाः, ततो जाता सर्वेषां शङ्का, उद्गमाद्युक्त्य भवेयुः । एवं शङ्किते गत्वा तद् गृहं द्रष्टव्यं, किं युष्माकं गृहेऽयं संका-डिभक्तलाभनकं समागतम्, अथवा—प्राधूर्यकाः सन्त्यगताः, यदि वा—साधूनामर्थाय कृताः कीता वा । तत्र गृहे भिक्षुत्वे-लायां न कोऽपि प्रवेशं लभते, तत्र साधुरेक ओजस्वी मातु-वायां संस्तुतः, संस्तुततया च तस्मिन् गृहे संमतोऽनिवारि-तप्रसरस्तत्तुः प्रवेशं गृहं प्रविशति, प्रविश्य च निःश-ङ्कितं करोति । अत्र योऽपेक्षितो गत्वा निःशङ्कितः शीघ्रमा-गच्छति स प्रथमः पुरुषजातः । यस्तु मानेन गच्छति एवं नो धर्मं जहति ... (?) ।

अस्य संबन्धमाह—

हेङ्गायंतरसुत्ते, गणसोही एस सुत्तसंबन्धो ।

सोहि सि न धम्मो सि व, एगद्वं सो दुहा होइ ॥ २५ ॥

अधस्तने अनन्तरसूत्रे गणस्य शोधिकत्वा । शोधिरिति वा धर्म इति वा वकार्यम् । स च धर्मो विद्या भवति—रूपतो-भावतश्च । तत्र तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रमित्येव सूत्रसंबन्धः ।

सम्प्रति रूपधर्मव्याख्यानार्थमाह—

रुवं होति सल्लिगं, धम्मो नाखादियं तियं होइ ।

रूपेण य धम्मो य, जट्ठजट्ठे भंग चत्तारि ॥ २६ ॥

रूपं नाम भवति साधुलिङ्गं रजोहरणाऽऽदि, धर्मो—ज्ञाना-ऽऽदिकं त्रिकम् । रूपेण धर्मेण च त्वत्वेऽत्यक्ते च भङ्गाश्चत्वार-ः । ते च सूत्रपाठसिद्धा एव ।

तेषां विषयविभागमाह—

रुवजट्ठमल्लिगे, धम्मजट्ठे खलु तदा सल्लिगमि ।

उभयजट्ठो गिहिल्लिगे, उभओ सहिओ सल्लिगेसं ॥ २७ ॥

रूपं त्यक्तं येन स रूपत्यक्तः, सुखाऽऽदिदर्शनात् क्त्वत्, स्य परनिपातः । सोऽस्त्यस्य लिङ्गे द्रष्टव्यः । इयमत्र भा-वना—भावतो ज्ञानाऽद्वित्रिकसमन्वितः कारणवशेनाभ्यलिङ्गं गृहिल्लिङ्गं वा यः प्रतिपद्यते । अत्र निदर्शनं यथा—कोऽपि रा-जा महामिथ्यादृष्टिर्नास्तिकवादी बाधकः परिहृतमिमानो दर्शयति, अन्यथा साधुनुपद्रावयितुं प्रवृत्तां, मया सह वादो दी-यतां, तत्रैकः साधुर्वादिताश्चिसंपन्नः खबरलब्धमान् अभूत्, संघस्यापभाजनेति अन्यलिङ्गं गृहिल्लिङ्गं वा कृत्वा राज्ञः समीपे वादेनोपस्थितः, प्रवृत्तो ब्रूयेत्पि वादः, तत्र राजा भयपशङ्कि-कत्वात् स्वपक्षं निर्वाहयितुमशक्नुवन् हीलनां तस्य कृतवा-न्, ततः स वादवर्षस्फेदनाय तस्य राज्ञो मूर्खानम् पदेनाऽऽ-कम्पाऽऽकाशेन बायुरिष पलायित्वा स्वस्थानं गतः ।

एतदेवाऽऽह—

तस्स पंदियमाणस्स, बुद्धिजस्स दुरप्पणो ।

मुदं पाएण अकम्म, वादी वाउरिवाऽऽगतो ॥ २८ ॥

तस्य नास्तिकवादिनो राज्ञः परिहृतमिमानो बुद्धिपरस्य बुद्धिं लाति—उपजीवति इति बुद्धिजः, तस्य दुरात्मनो मूर्खानं पादेनाऽऽकम्प्य वादी बायुरिष पलायित्वा स्वस्थानमागतः । एषः प्रथमः पुरुषः । द्वितीयो धर्मत्यक्तो न रूपत्यक्त इत्येवं रूपः खलु स्वलिङ्गं प्रतिपन्नव्यः । स च पार्श्वदृष्ट्याऽऽदीनामन्यतमैः, नि-ष्कारणप्रतिषेधी, अवधारवतुकामो वा वेदितव्यः । तस्य भाव-तस्यैकधर्मत्वस्थलित्वस्य च धारणादिति । (उभयजट्ठो गि-हिल्लिगे इति) उभयत्यक्तो मिथ्यादृष्टिर्गृहिल्लिङ्गं वर्त्तमानः । उभयसहितः स्वलिङ्गेन सहितो, ज्ञानाऽऽद्वित्रिकोपेतश्च ।

सूत्रम्—

चत्वारि पुरिसजाया पणत्ता । तं जहा—गणसंठितिं नाम-मेगे जहति नो धम्मं, धम्मं नामेगे जहति नो गणसंठितिं, एगे धम्मं पि जहति गणसंठितिं पि जहति, एगे नो धम्मं जहति नो गणसंठितिं ।

अत्र भाष्यम्—

गणसंठितिं धम्मं वा, चउरो भंगा इवन्ति नायव्वा ।

गणसंठिती अमिस्से, महक्कप्पसुयं न दायम्भं ॥ २९ ॥

पूर्वप्रकारेण गणसंस्थितौ धर्मे च महाकल्पकारो भवति
ज्ञातव्याः, ते च तत्र पाठसिद्धा एव । गणसंस्थितिर्नाम-ग
णस्य मर्षादा, यथा अश्विष्ये-अयोधये शिष्ये महाकल्पभु-
क्तं न दातव्यम् ।

संप्रति अनुसूतमपि भक्तानां विषयविभागमाह—

सातिसयं इयं वा, अन्नगणते न देयमन्नमयम् ।
इह गणसंस्थितौ, करेति सञ्छन्दतो केह ॥३०॥
पक्षे दत्तो पक्षो, चित्तिनो मंगो न कस्तइ वि दत्ते ।
जो पुण्य अपत्तदार्ह, तइमो मंगो उ तं पप्प ॥ ३१ ॥
सयमेव विसावंधं, काज्ज परिच्छगस्स जो देह ।
उभयमवधं वमार्हं, कामं तु तगं पि पुज्जामो ॥ ३२ ॥

सातिसयं-देवेन्द्रोपपातिकाऽऽदि, इतरद्वा-महाकल्पभुक्तम्,
अन्नगण-अन्नगणमन्त्रगणसङ्कल्प न दातव्यमिति । एवं प्रकारा
गणसंस्थितौ स्वच्छन्दं तीर्थकरानुपदेशेन कुर्वन्ति । तत्रै-
वं गणसंस्थितौ कृतायां योऽयगणसङ्कोऽपि पात्रे महा-
कल्पभुक्ताऽऽदिकमध्ययनं ददाति तेन गणसंस्थितिस्यक्ता,
न भर्मा, तीर्थकरोपदेशे वर्तमानत्वात् । एव हि भगवतां ती-
र्थकृतानुपदेशः-सर्वस्यापि पात्रस्याविशेषेण दातव्यः । य-
स्तु गणसंस्थितौ कृतायां न कस्यापि परगणसङ्कल्प पात्र-
स्य ददाति तं प्राप्य द्वितीयो भङ्गः । यः पुनरपात्रस्य दाता
तं प्राप्य तृतीयो भङ्गः, तेन गणस्थितेः तीर्थकराऽऽ
ज्ञातव्यजनतो धर्मस्य च त्यक्तत्वात् । यस्त्वनयोर्व्यवच्छेदं
पश्यन् मेधावी प्रवचनोपमहकरो भविष्यतीत्यादिगुणस-
मन्वितं प्रातीक्षिकमुपलभ्य तस्य तस्य स्वयमेव निजं
दिग्बन्धं कृत्वा सातिसयमन्त्रा अन्वयनं ददाति, तमप्यात्मां
प्रथममङ्गवर्तिनमित्यपिशब्दार्थः । उभयं गणसंस्थिति धर्म
जातलम्बमानं पूजयामः । एव अनुर्थः । अ० १० उ० ।

पुरिसजुग-पुरुषयुग-न० । पुरुषाः शिष्यप्रशिष्याऽदिकमध्यव-
स्थिता युगानीव-काकविशेषा इव कमलाधर्म्यात् पुरुष-
युगानि । स० ४४ सम० । शिष्याऽऽदिकमप्राप्ते पुरुषान्तरे, अ०
३ उ० । कल्प० । स्या० । (कस्मात् पुरुषयुगात्कस्य तीर्थक-
रस्य कियती युगास्तकृद्भूमिरिति 'तत्थयर' शब्दे अनुर्थ-
भागे २२७१ पृष्ठे उक्तम्)

पुरिसजेट्ट-पुरुषज्येष्ठ-पुं० । पुरुषः एव ज्येष्ठः पुरुषज्येष्ठः ।
रूपपेक्षया प्रशस्ते पुरुषे, पञ्चा० १७ वि० ।

सर्वेषामपि तीर्थकृतां पुरुषस्य साधोः स्त्रियः साध्व्यो बन्धनं
वदन्ति । तथा चाऽऽह—

सिज्जायरपिंडम्मि य, चाउज्जामे य पुरिसजेट्टे य ।

कित्तिकम्मस्स य करणे, ठियकप्पो मज्झिमाणं पि ॥१०॥

पञ्चा० १७ वि० । (अस्या (१०) गाथाया व्याख्या

'अद्वियकण्य' शब्दे प्रथमभागे २४५ पृष्ठे गता)

पुरिसत्थ-पुरुषार्थ-पुं० । धर्मार्थकामनोक्षेषु, पं० ब० १ द्वार ।

इच्छानिषेधेषु, 'अर्थस्य मूलं निवृत्तिः क्षमा च, धर्मस्य दानं
२६०

च इवा दमश्च । कामस्य विसं च वपुर्वेचश्च, मोक्षस्य सर्वोप-
रमः कियामु ॥ १ ॥ " स्या० ३ डा० ३ उ० ।

पुरिसदेय-पुरुषादित-न० । द्वयोर्भाषो द्विता, तस्यां मन्त्रम्, ले-
ख वा द्वैतं पुरुषस्यादितम् । पुरुषैकत्वे, तच्च-विशिष्टं केवलं
रागाऽऽदिवासनारहितमवबोधमात्रं वा, बोधस्वकृत्यं वा-
ऽऽमानं वदतां वेदान्तिनामभिप्रेतम् । यो० १६ वि० ।

पुरिसधम्म-पुरुषधर्म-पुं० । प्राकृतपुरुषार्था ज्ञानपर्यायलक्षणे
पुरुषे, "पुरिसधम्माज्जो वा मे उच्चरिण अदोवहिण्ण णाण-
वंसणे समुत्पप्पे ।" स्या० १० डा० ।

पुरिसनाय-पुरुषज्ञान-न० । किमयं प्रतिवादी पुरुषः सांख्यः
सौगतोऽन्यो वा तथा प्रतिज्ञाऽऽदिमानितरो वेति परिभाषने,
अयं च मतिसंप्रभेः । उक्त० १ अ० ।

पुरिसपरिष्साण-पुरुषपरिज्ञान-न० । किं नवोऽयं वाचादिरि-
ति परिज्ञानं, प्रयोगसम्पन्ने एव । स्या० ८ डा० ।

पुरिसपुंडरीय-पुरुषपुण्डरीक-पुं० । अस्यामवलपिण्यां भरत-
क्षेत्रे जाते षष्ठे वासुदेवे, आ० १ अ० । प्र० । ति० । सु-
कार्थिनां पुरुषाणां पूज्ये सेव्ये च तीर्थकराऽऽदौ, स्या० ६
डा० । अ० । शब्दोः सः ॥२१२६०॥ इति सः । प्रा० ।

पुरिसपुर-पुरुषपुर-न० । स्वनामक्याते नगरे, पाटलिपुरनगरे
मुरारहो नाम राजा, तदीयदूतस्य पुरुषपुरे नगरे गमनं, तत्र
सञ्चित्रेन सह मीलनं, तेन च तस्याऽऽवासोऽदायि । ततो रा-
जानं इन्द्रमागतो, रक्तपटा अपशकुना भवन्तीति कृत्वा स
दूतो न राजभवनं प्रतिशति । वृ० १ उ० ३ प्र० । आ० ।

पुरिसप्यणीय-पुरुषप्राप्ति-ति० । ईश्वरेण आत्मना वा प्र-
णीते, सूत्र० २ अ० १ अ० । सर्वत्र लवराभवन्ने ॥२२७६॥
इति रत्नुकि । समासे वा ॥२२१६७॥ पक्षित्वम् । प्रा० ।

पुरिसमेह-पुरुषमेध-पुं० । पुरुषमेधे, अ० १ उ० ।

पुरिसरयण-पुरुषारत्न-न० । पुरुषाणां मध्ये रत्न इवोत्कृष्टे
पुरुषे, अङ्ग० । पुरुषे रोः ॥२१११॥ इति इः ॥ प्रा० । इमा-
श्लाघा-रत्ने० ॥ २२११०१॥ इति नाम् पूर्वमत् ॥ प्रा० ।

पुरुषरत्नानि—

के ते भयवं ! पंच पुष्पिरयणा पसुता । जंबू !
आयरियपुरिसरयणे १, उवज्जायपुरिसरयणे २, पवलि-
यपुरिसरयणे ३, धेरे पुरिसरयणे ४, रायणिण पुरिसर-
यणे ५ । एष पंच पुरिसरयणा । कइं थं भंते ! साहूणं
मउंके आयरिणं जाव रायणिण पुरिसरयणे, अस्से पंच-
महक्कयचरणसीला साहू पुरिसरयणा थ इवंति ? । जंबू !
ते वि पुरिसरयणा, परं आयरियाणं परंपराए वा उववसे
समखसंधे संकाकंखाइदोसरहिण विहरंति अज्जो ते पुरिस-
रयणे । अङ्ग० ।

पुरिसल्लवखण-पुरुषलक्षण-न० । सामुद्रिकप्रसिद्धपुलकण-
रिक्तामलक्षणे कृताभेदे, जं० २ ब० । सूत्र० । स० । डा० ।

पुरिसर्लिंगसिद्ध-पुरुषसिद्ध-पुं० । पुरिसर्लिंगशरीरनिवृत्ति-
रूपे व्यवस्थिते सति सिद्धे, न० । पा० ।

पुरिसर्लिंग-पुरुषगयात्र-पुं० । पुरुषेषु गयात्र इव श्रुतया पुरु-
षगयात्रः । रा० । रोने सति रौद्रकरे पुरुष, औ० ।

पुरिसर्लिंग-पुरुषवचन-न० । घटः पट इत्यादिके पुं वचने,
आवा० २ शु० १ सू० ४ म० १ उ० ।

पुरिसर्लिंग-पुरुषवर-पुं० । पुरुषाणां मध्ये प्रधाने, औ० । स्था० ।

पुरिसर्लिंगगन्धहस्ति(ग)-पुरुषवरगन्धहस्तिन-पुं० । तीर्थकरे, म० ।
पुरुष एव वरगन्धहस्ती पुरुषवरगन्धहस्ती, यथा गन्ध-
हस्तिनो गन्धेनापि समस्तेतरहस्तिनो भङ्गस्ते तथा भगवत-
स्तद्देशविहारणेन इतिपरककुर्मुमिहमरमरकाऽऽशीनि पु-
रितानि नश्यन्तीति पुरुषवरगन्धहस्तीत्युच्यते इति ।
पुरुषात्तेभ्यः, म० १ शु० १ उ० । कल्प० । रा० ।

प्रशिपातद्वयकनवमसूत्रम्—

पुरिसर्लिंगगन्धहस्ती ॥ ६ ॥

पुरुषवरगन्धहस्तिरस्य इति । पुरुषाः पूर्ववदेव, ते वरगन्ध-
हस्तिन इव-गजेन्द्रा इव सुदृगजनिराकरणाऽऽदिना धर्म-
साम्येन पुरुषवरगन्धहस्तिनः, यथा गन्धहस्तिनां गन्धेनैव
तद्देशविहारिणः सुदृशेवगजा भज्यन्ते, तद्वदेनेऽपि, परक-
कुर्मुमिहमारिप्रभृतयः सर्व एवोपद्रवगजा अचिन्त्यपुण्या-
नुभावतो भगवद्विहारपवनगन्धादेव भज्यन्त इति, न कैका-
मेकस्वभावात्वे वस्तुन एवमप्यभिधानक्रमाऽभावः, सर्वगु-
णानामन्योऽप्यसंवलितत्वात् पूर्वाऽनुपूर्व्याऽप्यभिधेयत्वभा-
वत्वात्, अन्यथा तथाऽभिधानाऽप्रवृत्तेः, नैवमभिधेयमपि
तथाऽक्रमवत्सदित्युक्तवत्, अक्रमवत्वासिद्धेः, क्रमाऽक्रम-
व्यवस्थाऽभ्युपगमाच्च, अन्यथा न वस्तुनिबन्धना शुभप्रवृ-
त्तिरिति स्तवैवार्थमेव, ततश्चाप्यकारणानुकारी प्रयास
इति, पुरुषवरगन्धहस्तिन इति ॥ ६ ॥ ल० । घ० ।

पुरिसर्लिंगपुंढरीय-पुरुषवरपुंढरीक-न० । तीर्थकरे, वरपुंढरी-
कं प्रधानधवलसहस्रपत्रं पुरुषो वरपुंढरीकमिवेति
पुरुषवरपुंढरीकम् । धवलत्वं चास्य भगवतः सर्वशुभ-
मङ्गीमखरहितत्वात् सर्वैश्च शुभानुभावेः शुभत्वात् । अथ-
वा-पुरुषाणां तस्मैवकजीवानां वरपुंढरीकमिव-वरच्छत्र-
मिव चः सन्तापाऽतपनिवारणसमर्थत्वाद् भूयाकारणत्वाच्च
स पुरुषवरपुंढरीकमिति । म० १ शु० १ उ० । सूत्र० ।
ल० । जी० । रा० । कल्प० । पुरुषो वरपुंढरीकमिव संसार-
जलाऽऽसङ्गाऽऽदिना धर्मकलापेन पुरुषवरपुंढरीकम् ।
घ० २ आधि० ।

प्रशिपातद्वयकाष्टमसूत्रम्—

पुरिसर्लिंगपुंढरीया ॥ ७ ॥

यथा पुंढरीकाणि पङ्के जातानि जले वर्जितानि तदुभयं विहा-
य वर्जन्ते, प्रकृतिमुद्राणि च भवन्ति निवासो भुवनलक्ष्या
आवृत्तं चक्षुरायानम्यस्य प्रवरगुणयोगतो विशिष्टतिर्यग्मरा-
मरैः लेख्यन्ते, सुखहेतूनि भवन्ति च; तथैतेऽपि भगवन्तः ।
कर्मपक्वे जाता दिव्यभोगजलेन वर्जिता उभयं विहाय
वर्जन्ते, सुन्दराभातिशययोगेन, निवासो गुणसंपदः, हे-
तुनो वर्जनाऽऽद्यानन्दस्य, केवलाऽऽदिगुणभावनेन मय्यस्यैः

लेख्यन्ते, निर्वाणनिबन्धनं च जायन्त इति नैव भिन्नजाती-
योपमायोगोऽप्यर्थतो विरोधाभावेन यथोदितदोषसंभव इति,
एकानेकस्वभावं च वस्तु, अन्यथा तत्सत्वासिद्धेः, सत्त्वामूर्ते-
त्वचेतनत्वाऽऽदिधर्मरहितस्य जीवत्वाऽऽद्ययोग इति न्याय-
मुद्रा, न सत्त्वमेवामूर्तेत्वाऽऽदि, सर्वत्र तत्प्रसङ्गात्, एवं च
मूर्तेत्वाऽऽद्ययोगः, सत्त्वविशिष्टताऽपि न विशेष्यमन्तरेणा-
तिप्रसङ्गात्, एवं नाभिन्ननिमित्तत्वाद्देते विरोध इति पुरुषवर-
पुंढरीकाणि ॥ ७ ॥ ल० । घ० ।

पुरिसर्लिंगपुंढरीयो, अरहा इव सर्वपुरिसर्लिंगा ॥ (४)

(पुरिसर्लिंगसि) पुरुषाणां मध्ये वरः पुरुषवरः, पुरुषवरा-
णां मध्ये पुंढरीकमिव-कमलमिव, यथा पुंढरीकं जले जा-
तं जले च वृद्धिमुपगतं न पङ्केन लिप्यते, नापि जलेन, किं तु
जलोपरि वर्त्येव भवति, एवमर्हापि तीर्थकरः, कामैर्जातां भो-
गैर्वृद्धिमुपगतो न कामैर्लितो नापि भोगैः, किं तु त्रिभुवनो-
पर्येव जातः, पुंढरीकमातपत्रं पुरुषवराणां पुंढरीकमिव आ-
तपलमिव, तद्वि जातपत्रं निवारयति, अर्हापि कर्मोऽतपनिधा-
रणसमर्थत्वात्तेनोपमीयते । यदि वा-पुंढरीकश्चित्रकः पुरुष-
वराणां मध्ये पुंढरीक इव, यथा स केनापि पशुजातीयेन न
पराभूयते, एवमर्हापि त्रिविधपथिकैस्त्रिभिः पावणिकशतैर्न
कदाऽपि पराभूयत इति । संथा० । घ० । ल० ।

पुरिसर्लिंग(ग)-पुरुषवादिन-पुं० । ईश्वरवादिभिः, सम्म० ।

अन्यस्याह-पुरुष एवैकः सकललोकस्थितिसर्गप्रलयहेतुः प्र-
लयेऽप्यनुसन्धानातिशयशक्तिरिति । तथा चाक्रुम्—“ ऊर्ध्वनाम
इवाशूनां, चन्द्रकान्त इवाभ्रसाम् । प्ररोहाणामिव प्रकाः, स
हेतुः सर्वजन्मिनाम् ॥ १ ॥ ” इति । तथा—“ पुरुष एवेवं सर्वं यत्
भूतं यच्च मायम् ” इत्यादि । ऊर्ध्वनामोऽत्र कर्मदोषो ध्या-
न्यातः । अत्र यथा सकललोकस्थितिसर्गप्रलयहेतुता
ईश्वरस्यैव पुरुषवादिभिः पुरुषस्येव । विशेषस्तु सम-
वायाऽऽद्यपरकारणस्यपेक्ष ईश्वरो जगति वर्तयत्येवं
तु केवल एव, अस्यैव ईश्वरस्येव जगज्जुनाऽलङ्घता ।
तथाहि—“ पुरुषो जन्मिनां हेतु-नोत्पत्तिविकलत्वतः । गग-
नाभोजवत् सर्व-मन्यथा युगपद् भवेत् ॥ १ ॥ ” सम्म० ३
कारण । स्था० ।

पुरिसर्लिंगजयविभंग-पुरुषवि(व)जयविभङ्ग-पुं० । पुरुषा
विर्वाप्यन्ते मृग्यन्ते विज्ञानद्वारेणान्वेष्यन्ते येन स पुरुषविचयः ।
पुरुषविजया वा केषाञ्चित्सत्त्वानां तेन ज्ञानवलेनावधिप्रयु-
क्तेनानर्थानर्थानुबन्धेन विजयादिति । स च विभङ्गवद्बधिरा-
नविपर्यवद्विभङ्गो ज्ञानविशेषः । पुरुषविचयश्चासौ विभङ्गश्च पु-
रुषविचयविभङ्गः । ज्ञानविशेषे, सूत्र० ।

यथोदशसु क्रियास्थानेषु यन्नामिहितं पापस्थानं तद्वि-

अणिपुराह—

अदुत्तरं च खं पुरिसर्लिंगं विभंगवादिस्त्वस्माभिः, इह
सन्तु शायापलायं शायाकुंदायं शायासीलायं शाया-
दिदीयं शायाकुर्यं शायाऽऽरंभायं शायाऽऽम्नसाय-
संजुतायं शायाविहपावसुयऽम्नयं एवं भवइ ।

(अदुत्तरमित्यादि) अस्मात्प्रत्योदशक्रियास्थानप्रतिपादना-
दुत्तरं यच्च न प्रतिपादिनं तदनुनोत्तरमृतेनात्रैव सूत्रसंद-

भेष प्रतिपाद्यते । यथाऽऽचारे प्रथमभुतस्कन्धं यन्नाभिहि-
तं तदुत्तरभूताभिश्चूलिकाभिः प्रतिपाद्यते, तथा चिकि-
त्साशास्त्रं मूलसंहितायां श्लोकस्थाननिदानशारीरविकि-
त्सितकल्पसंज्ञकायां यन्नाभिहितं तदुत्तरेऽभिधीयते, यव-
मन्थत्रापि कुन्दश्चित्रावापुत्तरसंज्ञावोऽवयवस्तस्यः, तदिहापि
पूर्वेषु यन्नाभिहितं तदनेनोत्तरग्रन्थेन प्रतिपाद्यत इति । यः
समुच्चये, यमिति वाक्यालङ्कारे, पुरुषा विधीयन्ते-सूय-
न्ते विज्ञानद्वारेणान्वेष्यन्ते येन स पुरुषविजयः, पुरुषविज-
यो वा. केषाञ्चिदपसरानां तेन ज्ञानलवेनाविधिप्रयुक्तना-
मर्षानुवन्धिना विजयादिनि, स च विभङ्गवद्विधिविषय-
विभङ्गो-ज्ञानविशेषः पुरुषविजयज्ञासौ विभङ्गश्च पुरुषवि-
जयविभङ्गस्तमेवभूतं ज्ञानविशेषमाख्यास्यामि-प्रतिपादयि-
ष्यामि । यादृशानां चासौ भवति तां ज्ञेयतः प्रतिपादयि-
तुमाह- (इह बभू इत्यादि) इह-जगति मनुष्यलोके प्रवचने
वा नानाप्रकारा विविचनयोपशमात् प्रचयतेऽनयेति प्रज्ञा,
सा चिन्ता येषां ते नानाप्रज्ञाः, तथा चाऽऽप्यपतरापतमया
चिन्त्यमानाः पुरुषाः यदस्यानपतिता भवन्ति, तथा कुन्दोऽ-
भिप्रायः स नाना येषां ते तथा तेषां, नानाशीलानां तथा ना-
नारूपा इष्टिः-अन्नः कलप्रवृत्तियेषां ते तथा तेषामिति, तेषां
च त्रीणि शतानि त्रिषष्ट्यधिकानि प्रमाणमवगन्तव्यं, तथा
नाना दक्षिणेषां ते नानादक्षयः । तथाहि-आहारविहारशयना-
ऽऽसनाऽऽच्छादनाऽऽमरणयानवाहनगीतवादित्राऽऽविशु मन्त्रेः
अथस्याऽऽभ्याऽऽभ्यास्या दक्षिणैवति, तेषां नानादक्षिणामिति ।
तथा नानाऽऽऽरुमाणां कृषिपाशुपत्यविपणिशिल्पकर्मसेवाऽऽ-
दिष्वभ्यतरमाऽऽरभेभेति, तथा नानाऽऽभ्यवसायसंयुतानां शु-
भाभ्यवसायभाजामिहलोकमात्रप्रतिबद्धानां परलोकनिष्पिपा-
सानां विषयवृत्तिनामिदं नानाविधं पापभुताध्ययनं भवति ।

तं जहा-भोमं उपायं सुविधं अंतलिकवं अंगं सरं ल-
वस्त्रं वंजयं इरियलवस्त्रं पुरिसलवस्त्रं इयलवस्त्रं
गयलवस्त्रं गोखलवस्त्रं मिडलवस्त्रं कुकुडलवस्त्रं
तित्तिरलवस्त्रं बट्टगलवस्त्रं लावयलवस्त्रं चकलवस्त्रं
छतलवस्त्रं चम्मलवस्त्रं दंडलवस्त्रं असिलवस्त्रं म-
शिलवस्त्रं कागिशिलवस्त्रं सुभगाकरं दुर्भगाकरं म-
म्भाकरं मोहककरं आह्वयि पामत्तासणिं दम्बहोमं खुचि-
यविजं चंदचरियं मूरचरियं सुकचरियं बहस्सइचरियं उ-
क्कापायं दिसादाहं मियचक्कं वायसपरियंदलं पंसुवुट्ठिं के-
सवुट्ठिं मंसवुट्ठिं रुडिरवुट्ठिं वेतालं अइवेतालं ओसोवणिं
तालुपाडाणि सोवणिं सोवरिं दामिलिं कालिणिं गोरिं
गंधारिं उवतिणिं उप्पयणिं जंभणिं थंभणिं लेसणिं आम-
चकरणिं विसल्लकरणिं पक्कमणिं अंतद्धाणिं आयमिणिं;
एवमाहआओ विजाओ अबस्स हेउं पउंजंति पायस्स
हेउं पउंजंति वत्थस्स हेउं पउंजंति लेखस्स हेउं पउं-
जंति सयणस्स हेउं पउंजंति, अजोसिं वा विक्कवत्थ-
वा कामभोगाखं हेउं पउंजंति, तिरिक्कं ते विजं सेवेति, ते
अशारिया विप्पडिववा कालमासे कालं किक्का अश-

यराहं आसुरियाहं किप्पिसियाहं ठाखाहं डववचारो भवं-
ति, ततोऽवि विप्पमुच्चपाणा भुजो एलमूयसाए तमअं-
धयाए पचायंति ॥ ३० ॥

तद्यथा-भूमौ भवं भौमं-निर्घातभूकम्पादिकं, तथोत्पासं-
कपिहसिताऽऽदिकं, तथा स्वयं-गजवृषभसिंहाऽऽदिकं, तथा-
अन्तरिक्षम्-अमोघाऽऽदिकं, तथा अङ्गे भवमाङ्गम्-अक्षिपादु-
स्फुरत्वाऽदिकं, तथा स्वरलक्षणं-काकस्वरगभीरस्वराऽदिकं,
तथा लक्षणम्-यवमत्स्यपक्षशङ्खकभीवरत्नाऽऽदिकं, व्यञ्जनं-
तिलकमाषादिकं, तथा क्रीलक्षणं-रत्नकरचरणादिकम्, एवं
पुरुषाऽदीनां काकिणीरत्नपर्यन्तानां लक्षणप्रतिपादकशास्त्र-
रिज्ञानमवगन्तव्यम् । तथा मन्त्रविशेषरूपा विद्याः, तद्यथा-
दुर्भंगमपि सुभंगमाकरोति सुभंगाकरा, तथा सुभंगमपि
दुर्भंगमाकरोति दुर्भंगाकरा, तथा गर्भंकरा-गर्भोऽऽधानविधा-
यिनी, तथा मोहो-व्यामोहो वेदोदयो वा तत्करणशीलामाष-
केशीमाथर्वेणाभिधानां लघोऽनर्थकारिणी विद्यामधीयते. तथा
पाकशास्त्रनीमिन्द्रजालसंज्ञिकां, तथा नानाविधैर्द्रव्यैः कणुकी-
रपुष्पाऽऽदिभिर्मेषुपूताऽऽदिभिर्वौकषाटनाऽऽदिकैः कार्यैर्हो-
मो-इवमेव यस्यां सा द्रव्यहवना तां, तथा क्षत्रियार्थां विद्यां
चतुर्वेदाऽऽदिका अपरा वा या स्वगोत्रकमेणाऽवातः तामधी-
त्य प्रयुज्यते, तथा नानाप्रकारं ज्योतिषमधीत्य व्यापारयती-
ति दर्शयति- (चंद्रचरियमित्यादि) चन्द्रस्य-ग्रहपतेक्षरितं
चन्द्रचरितमिति, तच्च वर्षसंस्थानप्रमाणप्रमानजनयोगरा-
हुमहाऽऽदिकं, सूर्यचरितं त्विदम्-सूर्यस्य मण्डलपरिमाणा-
शिपरिभोगोद्घोतावकाशराहुपरागाऽऽदिकं, तथा शुक्रवारो
वीथीत्रयवाराऽऽदिकाः, तथा बृहस्पतिचारः शुभशुभफलम-
वः संवत्स्तराशिपरिभोगाऽऽदिकश्च, तथा उक्कापाता दिग्दा-
हाश्च वायव्याऽदिविषु मण्डलेषु भवन्तः शस्त्राभिमुखीभाविचा-
यिनो भवन्ति, तथा मृगा-हरिणशृगालाऽऽद्य आरण्या-
स्तेषां दर्शनकृतं ग्रामनगरप्रवेशाऽदौ सति शुभाशुभं यत्र चि-
न्त्यते तन्मृगचक्रम्, तथा वायसाऽऽदीनां-पक्षिणां यत्र स्थ-
नदिकृत्तराऽभ्येणाऽशुभशुभफलं चिन्त्यते तद्वायसपरिम-
ण्डलं, तथा पांशुकेशमालरुधिराऽऽदिबृहद्वोऽनिष्टफलदा वज्र-
शास्त्रे चिन्त्यते तत्तदभिधःसमेव भवति, तथा विद्या नाना-
प्रकाराः, शुद्रकर्मकारिण्यः, ताक्षेमाः-वैताली नामविद्या
नियताक्षरप्रतिबद्धा, सा च किल कतिभिर्जपैर्दण्डमुत्थाप-
यति, तथा अर्धवैताली तमेवोपशमयति, तथा-अपत्यापिनी
तालोष्पाडनी भ्रूपाकी शम्बरी तथा-अपरा-द्राविडी कालि-
की गौरी गार्धार्यवपतम्युत्पतनी जृम्भणी हनूमनी श्ले-
ष्मणी आमयकरवी विशल्यकरणी प्रकामणी अमर्षानकरवी
हृन्धेवमादिका विद्या अधीयते । आसां चार्थः संज्ञातोऽ-
वसेय इति, नवरं शम्बरीद्राविडीकालिङ्गवस्तदेशोद्भवा-
स्तज्ञावानिबद्धा वा वित्रफलाः । अवपतनी तु उपपन्वत
एव पतत्यन्यं वा पातयत्येवमुत्पतत्यपि द्रष्टव्या । तदेवमे-
वमादिका विद्या, आदिग्रहलातप्रक्षेपादयो गृह्यन्ते । एता-
श्च विद्याः पाकपिडकाः अविदितपरमार्था गृहस्था वा
स्वयूच्य वा द्रव्यलिङ्गधारिणोऽनपानाऽऽद्यैः प्रयुज्यन्ति, अ-
न्येषां वा विकृपकपाणाम्-उक्कावचानां शस्त्राऽऽदीनां काम-
भोगानां कृते प्रयुज्यन्ति । सामान्येन विद्याऽऽलेखनमनिष्टका-
रीति दर्शयितुमाह- (तिरिक्कमित्यादि) तिरिक्कीनाम्-जनहु-

कृतां सवन्नुष्ठानप्रतिष्ठातिकां ते अगार्या-विप्रतिपद्या वि-
थां सेवन्ते, ते च यद्यपि केवाऽऽर्था भाकार्यास्तथाऽपि मिथ्या-
त्वोपहतबुद्धयोऽनार्यकर्मकारित्वादनार्य एव द्रष्टव्याः, ते
च स्वाऽऽयुषः क्षये कालमासे कालं कृत्वा यदि कथ-
ञ्चिदेवलोकगामिनो भवन्ति ततोऽन्यतरेषु आसुरीयके-
षु किञ्चिद्विष्णोऽऽदिषु स्थानेषूपस्थन्ते, ततोऽपि विप्र-
मुक्ताश्च्युताः, यदि वा—मनुष्येषूपस्थन्ते, तत्र च तत्कर्म-
शेषतयेवमूकत्वेनाप्यङ्गभाषितस्तमस्त्वेनाश्वतया मूकतया
वा प्रत्यागच्छन्ति, ततोऽपि नानामकारेषु याननास्थानेषु
नरकतिर्यगादिषूपस्थन्ते ।

साम्प्रतं गृहस्थानुद्दिष्टाधर्मपक्षसेवनमुच्यते—

से एगइओ आग्रहेउं वा छाग्रहेउं वा सयग्रहेउं वा अगारहेउं
वा परिवारेहेउं वा नायगं वा सहवासियं वा शिस्माए अदुवा
अणुगामिए १, अदुवा उवचरए २, अदुवा पडिपहिए ३,
अदुवा संधिच्छेदए ४, अदुवा गंठिच्छेदए ५, अदुवा उर-
मिए ६, अदुवा सोवरिए ७, अदुवा बागुरिए ८, अदुवा
साडणिए ९, अदुवा मच्छिए १०, अदुवा गोषाय-
ए ११, अदुवा गोवालए १२, अदुवा सोवणिए १३, अदुवा
सोवणियंतिए १४ ।

(से एगइओ इत्यादि) स एकः कदाचिजिज्ञिशः सांप्र-
तापेक्षी अपगतपरलोकाध्यवसायः कर्मपरतया भोगक्षिप्तुः
संसारस्वभावानुवर्थात्मनिमित्तं वेत्येतान्यनुगामुकाऽऽदीन्य-
भ्यकर्त्तव्यहेतुभूतानि चतुर्दशाऽऽसवन्नुष्ठानानि विधत्ते, तथा-ज्ञा-
नयः—स्वजनास्तस्मिन् तथाऽगार्यामिसं—गृहसंस्कारार्थं
सामाग्येन वा कुटुम्बार्थं—परिवारनिमित्तं वा—दासीदासकर्म-
काऽऽदिपरिकरकृते, तथा ज्ञात एव ज्ञातकः—परिवितस्तं
समुद्दिश्य, तथा सहवासिकं वा प्रातिवेशिकं निधीकृ-
त्येतानि वक्ष्यमाणानि कुर्यादिति संबन्धः । तानि च दर्श-
यितुमाह—(अदुवेत्यादि) अथवेत्येवंवक्ष्यमाणानामपेक्षया प-
क्षान्तरोपलक्षणार्थः, गच्छन्तमनुगच्छन्तीत्यनुगामुकः, स चा-
ऽकार्याध्यवसायेन विवक्षितस्थानकालाऽऽपेक्षया विरूपक-
र्त्तव्यविकीर्णस्त्वं गच्छन्तमनुगच्छति, अथवा—तस्यापकर्त्तव्य-
स्यापकारावसरापेक्षयुपचरको भवति, अथवा—तस्य प्राति-
पक्षिको भवति—प्रतिपक्षं संमुखीनमागच्छति, अथवा—आ-
त्मस्वजनार्थं सम्धिच्छेदको भवति—चौर्यं प्रतिपद्यते, अथवा-
रक्ष्यैवैवमरत्यौरक्षिकः । अथवा—सौकरिको भवति, अथवा—
शकुनिभिः—पक्षिभिश्चरतीति शाकुनिकः, अथवा—बागुरवा
मृगाऽऽदिबन्धनरज्ज्वा चरति बागुरिकः, अथवा—मत्स्यश्चर-
ति मात्स्यिकः, अथवा—गोपालभावं प्रतिपद्यते, अथवा—
गोघातकः स्यात्, अथवा—अभिश्चरति शौचनिकः, शुनां
परिपालको भवतीत्यर्थः, अथवा—(सोवणियंति) अधि-
पापदि कुर्वन्मृगाऽऽदीनामन्तं करोतीत्यर्थः ।

तदेवमेतानि चतुर्दशाऽऽनुद्दिष्टा प्रत्ये-

कमादितः प्रभृति विवृणोति—

एगइओ आणुगामियभावं पडिसंघाय तमेव अणुगा-
मियाणुगामियं इतां छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उव-
चइत्ता आहारं आहारेति, इति से मइया पावेहिं कम्महिं

अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ ॥ १ ॥ से एगइओ उवचरयभावं
पडिसंघाय तमेव उवचरियं इतां छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता
विलुंपइत्ता उवचइत्ता आहारं आहारेति, इति से मइया
पावेहिं कम्महिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ ॥ २ ॥

तत्रैकः कश्चिदात्माऽऽद्यधर्मपरस्य—मत्सुर्माभान्तरं किञ्चिद्द्र-
व्यजातमवगम्य तदादित्सुस्त्वयैवानुगामुकभावं प्रतिसंघा-
य सह गन्तुमावेनाऽऽनुकूल्यं प्रतिपद्य विवक्षितवञ्चनावसर-
कालाऽऽपेक्षी तमेव गच्छन्तमनुगच्छति, तमेव चा-
भ्युत्थनविनयाऽऽदिभिरत्यन्तोपचारैरुपचर्यानुकूल्यं च वि-
वक्षितमवसरं लब्ध्वा तस्यऽसौ इत्ता इवइत्ताऽऽदिभिः,
तथा छेत्ता भेत्ताऽऽदिना इत्तपादाऽऽदेः, तथा भेत्ता वज्रमु-
च्छादिना, तथा लुम्पयिता केशाऽऽकर्षणाऽऽदिकर्षणतः, त-
था—विलुम्पयिता कशाप्रहाणाऽऽदिभिरत्यन्तदुःखोत्पादनेन,
तथा उपद्रावयिता जीवितादुःखरोपणतो भवतीत्येवमादिकं कृ-
त्वाऽऽहारमाहारयत्यसौ । एतदुक्तं भवति—मत्स्यकर्त्तकः कश्चि-
दन्यस्य घनवतोऽनुगामुकभावं प्रतिपद्य तं बहुविधैरुपायै-
र्विभ्रमे पातयित्वा भोगार्थी—मोहान्धः साम्प्रतेक्षितया तस्य
रिषयवतोऽपकृत्याऽऽहाराऽऽदिकां भोगक्रियां विधत्ते । इत्येव-
मसौ महज्जिः करैः कर्मभिः—अनुष्ठानैर्महापातकभूतैर्वा तीव्रा-
नुभावैर्दोषस्थितिकैरात्मानमुपक्वयापयिता भवति, तथा ह्य-
यमसौ महापापकारीत्येवमात्मानं लोके क्वापयति, अद्य-
कारैः कर्मभिरात्मानं तथा बन्धयति यथा लोके तद्विपाका-
ऽऽपादितेनावस्थाविशेषेण सता नारकतिर्यग्स्वरामरूपत-
याऽऽख्यात इति ॥ १ ॥ तदेवमेकः कश्चिदकर्त्तव्याभिसन्धिना
परस्य स्वापतेयवतस्तद्वञ्जनार्थमुपचरकभावं प्रतिसंघाय
प्रतिघाय पञ्चासं नानाविधैर्विगयोपायैरुपचरति, उपचर्ये
च विभ्रमे पातयित्वा तद्द्रव्यार्थी तस्य इत्ता छेत्ता भेत्ता
यावदुपद्रावयिता भवतीत्येवमसावात्मानं महज्जिः—बृहज्जिः
पापैः कर्मभिः उपक्वयापयिता भवतीति ॥ २ ॥

से एगइओ पाडिपहियभावं पडिसंघाय तमेव पडिपहे
ट्टिच्चा इतां छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उवचइत्ता
आहारं आहारेति, इति से मइया पावेहिं कम्महिं
अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ ॥ ३ ॥ से एगइओ संधिच्छे-
दगमावं पडिसंघाय तमेव संधिं छेत्ता भेत्ता ऽजाव इति से
मइया पावेहिं कम्महिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ ॥ ४ ॥

अथैकः कश्चित्प्रतिपद्येन अमिमुजेन चरतीति प्रातिपक्षिक-
स्त्वज्ञावं प्रतिपद्यापरस्यार्थवतस्तदेव प्रातिपक्षिकत्वं कुर्वन्
प्रतिपद्ये स्थित्वा तस्यार्थवतो विभ्रमभूतो इत्ता छेत्ता यावद्-
पद्रावयिता भवतीत्येवमसावात्मानं पापैः कर्मभिः क्वापय-
तीति ॥ ३ ॥ अथैकः कश्चिद्विरूपकर्मणा जीवितार्थी संधिच्छे-
दकभावं—जनजननत्वं प्रतिपद्याऽमेनोपायेनाऽऽत्मानमहं क-
र्त्तव्यमिह इत्येवं प्रतिघातं कृत्वा तमेव प्रतिपद्यते, ततोऽसौ
सन्धिं क्षिप्यन् स्वयं जनन् प्राणिनां छेत्ता भेत्ता विलुम्पयिता
भवतीति, एतच्च कृत्वाऽऽहारमाहारयतीति । एतच्छोपकृ-
तमन्यां कामभोगान् स्वतो भुङ्क्तेऽप्यपि क्रातिगृहादिकं पा-
तयतीत्येवमसौ महज्जिः पापैः कर्मभिरात्मानमुपक्वयापयति ॥

से एगइओ मंडिच्छेदभावं पडिसंघाय तमेव मंडि छेत्ता भेत्ता
० जाव इति से महया पावेहि कम्मेहि अत्तायं उवक्खाइत्ता
भवइ ॥ ५ ॥ से एगइओ उरविमयभावं पडिसंघाय उरव्वं वा
अव्वत्तरं वा तसं पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ।
एत्तो अभिस्सयो सव्वत्थ ॥ ६ ॥

अथैकः कश्चिदसहस्रवृत्तायी पुट्टुराऽऽदिना प्रस्थिच्छेदकभावं
प्रतिपद्य तमेवमुच्यते । शेषं पूर्ववत् ॥ ५ ॥ अथैकः कश्चिद्व्य-
मेकमेवसहस्रवृत्ता उरव्वत्ताइत्येवमस्ति यः स औदारिकः, स च
तत्पूर्वया तस्मात्ताऽऽदिका वाऽऽत्मानं वर्त्तयति, तदेवमसौ त-
ज्जावं प्रतिपद्योत्तरं वा अन्यं वा तसं प्राणिनं स्वमांसपुच्छय-
व्यापादयति, तस्य वा हन्ता केत्ता भेत्ता भवतीति, शेषं पूर्व-
वत् ॥ ६ ॥

से एगइओ सोयस्त्रिभावं पडिसंघाय मरिसं वा अण्य-
तरं वा तसं पायं ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥ ७ ॥ से एग-
इओ बागुरियभावं पडिसंघाय मियं वा अण्यतरं वा तसं
पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥ ८ ॥

अत्रांतरे लौकरिकपदं, तत्तत् समुद्रया व्याख्येयम् ।
लौकरिकाः—इवपचात्तापहाताः, कट्टिका इत्यर्थः ॥ ७ ॥ अथै-
कः कश्चित्—सुदृशयो बागुरिकभावं सुगुणकत्वं प्रतिसंघा-
य—प्रतिपद्य बागुरया सुगं हरिणमस्यं वा तसं प्राणिनं
शशाऽऽदिकमात्मवृत्तयर्थे स्वजनाऽऽद्यर्थे वा व्यापादयति,
तस्य च हन्ता केत्ता भेत्ता भवति । शेषं पूर्ववत् ॥ ८ ॥

से एगइओ साउत्थियभावं पडिसंघाय सउत्थिं वा अ-
ण्यतरं वा तसं पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥ ९ ॥

से एगइओ मण्डियभावं पडिसंघाय मण्डुं अण्यतरं
वा तसं पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥ १० ॥

अथैकः कश्चिदधमो—पापजीवी शकुनाः—जायकाऽऽद्यस्तै-
श्चरति शाकुनिकस्तज्जावं प्रतिसंघाय तस्मात्ताऽऽद्यर्थी शकु-
नमस्यं वा तसं व्यापादयति, तस्य च हन्ताऽऽदिकां क्रि-
यां करोतीति । शेषं पूर्ववत् ॥ ९ ॥ अथैकः कश्चिदधमाध-
मो मात्स्विकभावं प्रतिपद्य मत्स्यं वाऽऽन्यं जलचरप्राणिनं
व्यापादयेज्जनाऽऽदिका वा क्रियाः कुर्यात् शेषं सुगमम् ॥ १० ॥

से एगइओ गोघायभावं पडिसंघाय तमेव गोघं वा
अण्यतरं वा तसं पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ
॥ ११ ॥ से एगइओ गोबालभावं पडिसंघाय तमेव गोबालं
वा परिजविय परिजविय हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भ-
वइ ॥ १२ ॥

अथैकः कश्चिदकूरकर्मकारी गोघातकभावं प्रतिपद्य नाम-
न्यतरं वा तसं प्राणिनं व्यापादयेत्तस्य च हन्ताऽऽदिकाः
क्रियाः कुर्यादिति ॥ ११ ॥ अथैकः कश्चिद्वोपाककमानं
प्रतिपद्य कस्याश्चिद्वोः कुपितः सन् तां गं परिविष्य पूवक-
कृत्य तस्या हन्ता केत्ता भेत्ता भूयो भूयो भवति । शेषं
पूर्ववत् ॥ १२ ॥

से एगइओ सीवणियभावं पडिसंघाय तमेव सुवर्गं वा
अण्यतरं वा तसं पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥ १३ ॥

से एगइओ वसियंतिपभावं पडिसंघाय तमेव मशुरसं
वा अन्नयरं वा तसं पायं हंता ० जाव आहारं आहारे-
ति, इति से महया पावेहि कम्मेहि अत्तायं उवक्खाइत्ता
भवइ । १४ । (३१ सूत्र)

अथैकः कश्चिज्जवण्यकर्मकारी शौचनिकभावं प्रतिपद्य सा-
रमेयपवर्द्धिभावं प्रतिपद्य तमेव ज्ञानं तेन वा परं सुव-
सूकराऽऽदिकं तसं प्राणिनं व्यापादयेत्तस्य च हन्ताऽऽदिकाः
क्रियाः कुर्यादिति ॥ १३ ॥ अथैकः कश्चिद्वनायो—निर्विषिकः
(शौचनियंतिपभावं ति) अभिस्सरति शौचनिकः अन्तो-
ऽप्यास्तीत्यस्तिकोऽस्ते वा चरत्यास्तिकः, पर्यस्तवासीत्यर्थः,
शौचनिकस्यासावास्तिकस्य शौचनिकाऽऽस्तिकः—कूरसार-
मेयपरिग्रहः प्रत्यस्तनिवासी च प्रत्यस्तनिवासिभिर्वा अ-
भिस्सरतीति तद्वत् तज्जावं प्रतिसंघाय—पुहसारमेयपरि-
ग्रहं प्रतिपद्य मनुष्यं वा कश्चन पथिकमश्यामतमस्यं वा
सुगसूकराऽऽदिकं तसं प्राणिनं हन्ता भवति । अथ च ता-
च्छीलिकस्तुन्, सुदप्रत्ययो वा ग्रह्यः । एषि तु साध्या-
हारं प्राग्वद् व्याख्येयम् । तद्यथा—पुरुषं व्यापादयेत्तस्य च
हन्ता केत्ता इत्यादि, एन्सुदप्रत्ययो प्रागपि योजनी-
यविति । तदेवमसौ महाकूरकर्मकारी महाहिः कर्मभिरा-
त्मानमुपकथापयिता भवतीति १४ ॥ ३१ ॥ उक्ताऽसदाजी-
वनोपायभूता वृत्तिः ।

इदानीं कश्चित् कुतश्चिन्निमित्ताद्भ्युपगमं याति—

से एगइओ परिसामज्झाओ उट्ठिता अइमेयं इत्थाभि ति
कट्टु तिचिरं वा वट्ठुगं लावगं वा कवोयगं वा कविजसं
वा अण्यतरं वा तसं पायं हंता ० जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥
से एगइओ केणइ आयाखेखं विट्ठे समाणे अदुवा खल-
दाखेखं अदुवा सुगभालएणं माहावतीख वा गाहा रइपुत्ताख
वा समयेव अगणिकाएणं सस्साइं आमेइ, अण्णेण वि
अमखिकाएणं सस्साइं आमावेइ, अगणिकाएणं सस्साइं
आमंतं वि अणं समणुजाखइ, इति से महया पावकम्मेहि
अत्तायं उवक्खाइत्ता भवइ ।

अयं चात्र पूर्वस्माद्विशेषः—पूर्ववत् वृत्तिः प्रतिपादिता प्रच्छन्नं
वा प्राणव्यपरोपणं कुर्यात्, इह तु कुतश्चिन्निमित्तात्साक्षा-
ज्जनमप्ये प्राणिव्यापादनप्रतिष्ठां विधायोद्यच्छत इति दर्श-
यति—अथैकः कश्चिन्मांसावनेच्छया—व्यसनेन क्रीडया कु-
पितो वा पर्यवो मध्वाद्भ्युत्थायैवंभूतां प्रतिष्ठां विदध्यात् ।
यथाऽहमेन वच्यमाणं प्राणिनं हनिष्यामीति प्रतिष्ठां कृत्वा
पञ्चासितिराऽऽदिकं हन्ता भेत्ता केत्तेति ताच्छीलिकस्तुन्
सुदप्रत्ययो वा, तस्य वा हन्तेत्यादि, यावदात्मानं पापेन
कर्मणा व्यापयिता भवतीति । इह चाधर्मपात्रिकेवभिधी-
यमानेषु सर्वेऽपि प्राणिद्रोहकारिणः कथञ्चिद्विधातव्यास्त-
त्र पूर्वमनपराधकुला अभिहिताः । साम्प्रतमपराधकुला
दर्शयितुमाह—(से एगइओ इत्यादि) अथैकः कश्चित्प्रकृत्या
शौचनोऽसहिष्णुतया केनचिदादीयत इत्यादानं शब्दाऽऽदिकं
कारणं तेन विक्रयः समानः परस्वापकुर्यात्, शब्दाऽऽनेन स-
कृतेनचिदाकुर्यो निन्दितो वाचा विरुध्येत, कृपाऽऽदानेन तु वी-

अस्त्वं कञ्चन दृष्ट्वाऽपशङ्कनापयत्वायेन कुप्यते । गम्धरसाऽऽदिकं स्वादानं सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—अथवा अलस्य कुपिताऽऽदिविशिष्टस्य दानं अलस्य वाऽऽपशङ्कान्याऽऽद्रीनां अलदानं तेन कुपितः, अथवा—सुरायाः स्वालकं—कोशकाऽऽदि तेन वि-
चक्षितलाभाऽभावात् कुपितः गृहपत्यादेरेतत् कुर्यादित्याह—
स्वयमेवाभिकायेनाभिना तत्सस्यानि अलकवर्तीनि शालि-
म्रीक्षादीनि श्यामयेद्दहेत्येन वा दाहयेद्दहन् वाऽन्याभ्यसम-
नुजानीयादित्येवमसौ महापापकर्मभिरात्मानमुपव्यापयिता
भवतीति ।

स्वाम्यतमन्येन प्रकारेण पापोपादानमाह—

से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा खल-
दाणेणं अदुवा सुराथालणं गाहावतीणं वा गाहावइपुत्ताणं
वा उट्ठाणं वा गोसाणं वा घोडगाणं वा गइभाणं वा सयमेव
घूरा(उ)ओ कप्पेति, अणेण वि कप्पावेति, कप्पंतं पि अणं
समखुजाणइ, इति से महया ०जाव भवइ ।

अथैकः कश्चित्केनचित् तु अलदानाऽऽदिनाऽऽद्रीनेन गृहपत्या-
देः कुपितस्तत्संबन्धिन उष्ट्राऽऽदेः स्वयमेवाभमना परम्भाऽऽ-
दिना (घूराओ चि) जङ्घाः अलका वा कटपयति क्षिण्य-
न्येन वा छेदयति, अन्यं वा क्षिण्यन्तं समनुजानीते, इत्येव-
मसाधारमनं पापेन कर्मणोपाव्यापयिता भवति ।

किं च—

से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा
खलदाणेणं अदुवा सुराथालणं गाहावतीणं वा गाहावइ-
पुत्ताणं वा उट्ठसालाओ वा गोसासालाओ वा घोडगसा-
लाओ वा गइभसालाओ वा कंटकवोंदियाए पडिपे-
हिता सयमेव अगणिकाएणं भामेइ, अणेण वि भामावेइ,
भामंतं पि अणं समखुजाणइ, इति से महया ०जाव भवइ ।

अथैकः कश्चित्केनचित्किमित्तेन गृहपत्यादेः कुपितस्तत्स-
ंबन्धिनानुष्ट्राऽऽद्रीनां शालागृहाणि (कंटकवोंदियाए चि)
कण्टकशालाभिः प्रतिविधाय-पिहित्वा स्थगित्वा स्वय-
मेवाभिना दहेत् । शेषं पूर्ववत् ।

अपि च—

से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा ख-
लदाणेणं अदुवा सुराथालणं गाहावतीणं वा गाहावइ-
पुत्ताणं वा कुंडलं वा मथिं वा मोत्तियं वा सयमेव अवहरइ,
अणेण वि अवहरावइ, अवहरंतं पि अणं समखुजाणइ, इति
से महया ०जाव भवइ ।

अथैकः कश्चित्केनचित्दादानेन कुपितो गृहपत्यादेः सम्बन्धि
कुरवलाऽऽदिकं द्रव्यजातं स्वयमेवापहरेत्क्षयिष्ठं पूर्ववत् ।

स्वाम्यतं पाक्खिण्णकोपरि कोपेन यत्कुर्यात्तदर्थयितुमाह—

से एगइओ केणइ वि आदाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा
खलदाणेणं अदुवा सुराथालणं समणाणं वा माइणाणं
वा छत्तगं वा दंडगं वा भंडगं वा मच्चगं वा लद्धिं वा भि-

सिगं वा चेलगं वा चिलिमिलिगं वा चम्मगं वा छेयणं
वा चम्मकोसियं वा सयमेव अवहरति ०जाव समखुजा-
णइ, इति से महया ०जाव उवक्खाइत्ता भवइ ॥

(से एगइओ इत्यादि) अथैकः कश्चित्स्वदृशानानुरागेण
वा वाक्पराजितो वाऽन्येन वा केनचित्किमित्तेन कुपितः
सकेतकुर्यादित्याह । तद्यथा—आभ्यन्तीति भ्रमणास्ते-
षामन्येषामपि तथाभूतानां केनचित्दृशानेन कुपितः सन्
दण्डकाऽऽदिकमुपकरणजातमपहरेत्, अन्येन वा हारये-
त् अन्यं वा हरन्तं समनुजानीयात्, इत्यादि पूर्ववत् । शेषं
तावन्निरुचिनोऽभिहिताः ।

स्वाम्यतमितरेऽभिधीयन्ते—

से एगइओ खो वितिगिंछइ । तं जहा—गाहावतीणं वा
गाहावइपुत्ताणं वा सयमेव अगणिकाएणं ओसहीओ
भामेइ, ०जाव अणं पि भामंतं समखुजाणइ, इति से महया
०जाव उवक्खाइत्ता भवति ।

(से एगइओ इत्यादि) अथैकः कश्चित् दृढमूढतया
(नो वितिगिंछइ चि) न विमर्षति—न मीमांसते यथाऽ-
नेन कृतेन ममाऽमुत्राऽनिष्टकलं स्यात्, तथा मदीयमिदं-
मनुष्ठानं पापानुबन्धीत्येवं न पर्यालोचयति, तस्मात्वाऽऽपच-
अ यत्किञ्चनकारितया इहलोकपरलोकविरोधिनीः कि-
याः कुर्यात् । यत्तदेवोद्देशतो दर्शयति, तद्यथा—गृहपत्यादि-
निर्निमित्तमेव—तत्कोपमन्तरेणैव स्वयमेवाऽऽभमनाऽभिकायेन
अभिना औषधीः—शालिम्रीक्षादिकाः श्यामयेद्दहेत् तथाऽन्येन
दाहयेद्दहन्तं च समनुजानीयादित्यादि ।

से एगइओ खो वितिगिंछइ । तं जहा—गाहावतीणं वा
गाहावइपुत्ताणं वा उट्ठाणं वा गोसाणं वा घोडगाणं वा
गइभाणं वा सयमेव घूरा(उ)ओ कप्पेइ, अणेण वि कप्पा-
वेति, अणं पि कप्पंतं समखुजाणइ । से एगइओ खो विति-
गिंछइ । तं जहा—गाहावतीणं वा गाहावइपुत्ताणं वा उट्ठसा-
लाओ वा ०जाव गइभसालाओ वा कंटकवोंदियाइ प-
डिपेहिता सयमेव अगणिकाएणं भामेइ ०जाव समखु-
जाणइ । से एगइओ खो वितिगिंछइ । तं जहा—गाहावती-
णं वा गाहावइपुत्ताणं वा १जाव मोत्तियं वा सयमेव अ-
वहरइ ०जाव समखुजाणइ । से एगइओ खो वितिगिंछइ । तं
जहा—समणाणं वा माइणाणं वा छत्तगं वा दंडगं वा ०जाव
चम्मच्छेदणं वा सयमेव अवहरइ ०जाव समखुजाणइ, इ-
ति से महया ०जाव उवक्खाइत्ता भवइ ।

तथेहामुत्र च दोषाऽपर्यालोचको निश्चिंशतया गृहपत्यादि-
संबन्धिनं कमेतकाऽऽद्रीनां जङ्घाऽऽद्रीनवयवोंश्चिन्त्यात् । त-
था शालां दहेत्, तथा गृहपत्याऽऽदेः सम्बन्धि कुरवक्षमणि-
मौक्तिकाऽऽदिकमपहरेत् । तथा भ्रमणशालायाऽऽद्रीनां दण्डा-
ऽऽदिकमुपकरणजातमपहरेदित्येवं प्राक्तना एवाऽऽज्ञापका
आज्ञानकुपितस्य ये अभिहितास्त एव तदभावेनाभिधात-
व्या इति ।

आम्प्रतं विपर्यस्तद्वय आगाहमिष्याद्वयोऽभिधीयन्ते—

ते एगइओ समखं वा माहखं वा दिस्सा खायाविहेहि पावकम्मेहि अत्ताखं उववखाइया भवइ, अदुवा खं अक्ख-
राए अफालिखा भवइ, अदुवा खं ककसं वदिखा भवइ, का-
लेख वि से अक्खविहुस्स असखं वा पाखं वा ० जाव खो उवा-
वेखा भवइ, जे इमे भवंति कोनवंता भारकंता अससगा वे-
ससगा किमखगा (निवज्जमावखगा) समखगा एव्ययंति ।

अथैकः कश्चिदभिप्रेदीतमिष्याद्विरमद्रकः साधुप्रत्यनीकत-
या अमयाऽऽरीनां निर्गच्छतां प्रविशतां वा स्वतन्त्र निर्गच्छन् प्र-
विशन् वा नानाविधैः पापोपादानभूतैः कर्मभिरात्मानमुपकृष्य-
पयिता भवतीति । एतदेव दर्शयति—अथवेत्ययमुचरापेक्षया प-
क्षान्तरोपपन्नार्थः । कश्चित्साधुदर्शने सति मिष्यात्वोपहतद्वित-
वाभ्यस्तकुनोऽयमित्येवं मय्यमानः सन् दृष्टिपगादपसारवन् सा-
धुमुद्दिश्यावन्नयाऽस्तरायाः—वपुटिकायाः आस्फालयिता भ-
वति । अथवा—तत्तिरस्कारमापादयन् परं वखो ज्ञ्यात् । तद्य-
था—भोदनमुपह । निर्यंककायक्लेशपरायणः । दुर्बुद्धे । अपसराम-
तस्त्वसौ अकुटीं विदध्यावसत्वं वा ज्ञ्यात् । तथा भिक्षाकाले-
नापि (से) तस्य भिक्षारण्येभ्यो भिक्षाखरेभ्योऽनु-पक्ष्याप्रवि-
ष्टस्य सतोऽभ्यन्तदुष्टतयाऽज्ञाऽऽवेर्नो दापयिता भवति, अपरं
च दानीयतं निवेद्ययति तत्प्रत्यनीकतया । एतच्च इत्ते—ये इमे
पापरिहका भवन्ति त एवंभूता भवन्तीत्याह—(बोखं ति) वृष-
काहुद्वाराऽऽदिकमचमकमे तद्वि विद्यते तेषां ते तद्वन्तः, तथा-
भारेण-कुटुम्भभारेण पोहलिकाऽऽदिभारेण वाऽऽकास्ताः—प-
राभग्नाः सुखलिप्सवोऽलसाः क्रमाऽऽगतं कुटुम्बं पालयितुम-
समर्थास्ते पाषण्डव्रतमाश्रयन्ति । तथा बोद्धम्—“युद्धाऽऽश्रम-
परो धर्मे, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति मरा धन्याः, क्लीबा-
पाषण्डमाभिताः ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तथा (वेसल्लग सि)
वृषला अधमाः दृष्टजातयस्त्रिबर्गप्रतिभारकास्तथाः कृपणाः
क्रीबाः—अकिञ्चित्कराः अमया भवन्ति—प्रमज्ज्यां युद्धन्तीति ।

आम्प्रतमेवामगारिकाणामत्यन्तविपर्यस्तमतीनामसद्वृत्त-
माभिर्भाषयन्नाह—

ते इयमेव जीवितं धिजीवितं संपडिबूहेति, नाइ ते पर-
लोगस्स अहाए किंचि वि सिलीसंति, ते दुक्खंति, ते सो-
यंति ते जूरंति ते विप्यंति ते पिहंति ते परितप्यंति ते दु-
वख्खजूरणसोयणतिप्पणपिण्डपरितिप्पणवह्वंछणपरिकि-
लेसाओ अप्पडिविरया भवंति; ते महया आरंभेणं ते म-
हया समारंभेणं ते महया आरंभसमारंभेणं विक्खकवेहि पा-
वकम्मेहि किंचेहि उरालाई माणुस्सगाई भोगभोगाई भुंजि-
त्तारो भवंति । तं जहा—अर्थे अजकाले पाखं पाखकाले व-
रखं वरखकाले लेखं लेखकाले सयखं सयखकाले सपु-
न्नावरं च खं यहाए कयवलिक्कमे कयकोउवपंगलपाय-
न्निसे सिरसा एहाए कंठे मालाकडे आबिद्वमणिसुवजे क-
प्पियमालामवलीपडिबद्धसरीरे वग्घारियसोखिसुवमण-
दामकलावे अहतवत्थपरिहिण् चंदयोविल्लवगायसरीरे
महिसिमहालिखाए कूडगारसालाए महविमहाल्लवंसि सी-

हासखंसि इरथीगुम्मसंपरिवुडे सव्वगाएणं जोइखा कि-
यायमाखेखं महया इयनइगीयवाइयतंतीतलताल्लुडियवख-
सुईगपडुण्णवाइवरखेणं उरालाई माणुस्सगाई भोगभोगाई
भुंजमाखे विहरइ ॥

(ते इयमेव इत्यादि) ते हि—साधुवर्णापवादिनाः सखमेव-
त्यनीका इत्येव जीवितं परापवावोद्धनजीवितं धिगु-
जीवितं कुत्सितं जीवितं सःधुजुगुप्सापरायणं संप्रति कुं-
हन्ति, एतदेवासद्वृत्तजीवितं प्रशंसन्तीति भावः । ते के-
दलोकप्रतिवक्षाः साधुजुगुप्साजीविनो मोहाग्नाः साधु-
नववदन्ति, नापि च ते पारलौकिकस्वार्थस्य साधनम्—
अनुष्ठानं किञ्चिदपि—स्वरूपमपि शिष्यन्ति—समाश्रयन्ति,
केवलं ते परान्—साधून् वामादिभिरनुष्ठानैर्दुःखयन्ति—पीडा-
मुत्पादयन्ति आश्रमः परेषां च, तथा, तेऽज्ञानाग्नास्तथा
तत्कुर्वन्ति येनाविकं शोचन्ते, परानपि शोचयन्ति—दुर्मा-
चिताऽऽदिभिः शोकं कोत्पादयन्ति, तथा ते परान् (जूरयंति)
गर्हयन्ति, तथा (तिप्यंति) सुखाव्ययमत्यन्तमानं परां-
ख, तथा ते वराका अपुष्टभर्माणोऽसद्वृत्तानाः स्वतः पीक्य-
न्ते परांख पीडयन्ति, तथा ते पापेन कर्मणा परितप्य-
न्ते—अन्तर्देहान्ते परांख परितापयन्ति । तदेवं तेऽसद्वृत्त-
सन्तो दुःखनशोचनाऽऽदिक्लेशादप्रतिविरताः सदा भवन्ति ।
एवंभूवाच्च सन्तस्ते महताऽऽरम्भेण—प्राशिव्यापादनरूपेण
तथा महता समारम्भेण—प्राशिविरितापनरूपेण, तयो—
माभ्यामप्यारम्भसमारम्भाभ्यां विक्रपकपैश्च नानाप्रकारैः
साधयानुष्ठानैः पापकर्मकृत्येकारानत्यन्तोद्धृतात्मप्रसा-
मप्रीकान् अधुमद्यमांसाऽऽद्युपेतान् मानुष्यकान्—मानु-
ष्यभययोग्यान् भोगेभ्योऽप्युत्कटान् भोगभोगान् ते साव-
यानुष्ठायिनो भोक्तारो भवन्ति । एतदेव दर्शयितुमाह—(तं
जहेत्यादि) तद्यत्तुपदर्शने । अजमककाले यथेष्टितं तस्य
पापानुष्ठानासंपद्यते, एवं पानवक्ष्ययनाऽऽसनाऽऽदिकमपि ।
सर्वमेतद्यथाकालं सपूर्वापरं संपद्यते, सह पूर्वेषु—पूर्वाह्नक-
र्तव्येन अपरेण—चापराह्नकर्तव्येन, यदि वा—पूर्वे यत्कि-
यते स्नानाऽऽदिकं तथा परं च यत्कियते विज्ञेयभोजनाऽऽ-
दिकं तेन सह वर्तत इति सपूर्वापरम् । इवमुक्तं भवति—
यद्यवा प्राध्यते तत्तदा संपद्यत इति, अभिलक्षितार्थप्राप्ति-
मेव लेशतो दर्शयितुमाह । तद्यथा—विभूत्या स्नातस्तथा क-
तं देवताऽऽदिनिमित्तं बलिर्कर्म येन स तथा, तथा कृतानि
कौतुकान्यवतारणकाऽऽदीनि मङ्गलानि च सुवर्षवन्दनदध्य-
क्षतपूर्वोत्सवार्थकाऽऽदर्शकस्पर्शनाऽऽदीनि, तथा दुःखज्वाऽ-
दिप्रतिघातकानि प्रायश्चित्तानि येन स कृतकौतुकमङ्गलप्राय-
श्चित्तः, तथा कहिपतश्चासौ मालाप्रधानो मुकुटश्च २, स तथा
विद्यते यस्य स भवति कहिपतमालामुकुटी, तथा प्रतिव-
ज्जशरीरो दहावयवकायो युवेत्यर्थः । तथा—(वग्घारियं ति)
प्रलम्बितं भोगीसूत्रं कटिसूत्रं मङ्गरामकलापञ्च येन स
तथा, तदेवमसौ शिरसि स्नातः नानाविधविलेपनावलि-
सञ्च कण्ठे कृतमालस्तथाऽपरयथोक्तभूषणभूषितः सम्मह-
स्यामुच्चायाम्—(महाजियाए सि) विस्तीर्णायां कूटगार-
शालायां तथा महति महालये विस्तीर्णं सिंहाऽऽसने भद्रा-
ऽऽसने समुपविष्टः श्रीगुरुमेव मुचतिजनेन सार्द्धमपरपरिवा-
रेण संपरिवृतो-वेदितो यस्तथा, महता दृष्टरेण महत-

मन्त्रागीनकादिचतस्र्यादिरवेयोदारात् मानुष्यकान् भोगभो-
गाभ्युज्जामो विहरति—प्रविहरति, विवृम्भतीत्यर्थः ।

तस्स खं एगमवि आणवेमासस्स ० जाव चचरि पंच
जणा अबुत्ता चेव अणुदंति, मयाइ देवाणुप्पिमा !
किं करेमो ?, किं आहारेमो ?, किं उवणेमो ?, किं आचि-
हामो ?, किं भेहिं इच्छियं ?, किं मे आसगस्स सयइ ?,
तमेव पासित्ता अणारिया एवं वयंति—देवे खलु अयं
पुरिसे, देवसिखाए खलु अयं पुरिसे, देवजीवसिजे खलु
अयं पुरिसे, अण्येव वि च खं उवणीवंति । तमेव पासित्ता
आरिया वयंति—अभिकंतकूरकम्पे खलु अयं पुरिसे अ-
तिधुमे अइसावरवले दाहिणगामिइ नेरइए कयइपकित-
ए आगमिस्ताणं दुइइवोहियाए यावि मविस्सइ ।

तस्य च कश्चित्प्रयोजने समुत्पत्ते सति एकमपि पुरुषमा-
कापयतो यावत्तत्कारः पञ्च वा पुरुषा अनुक्ता एव स-
मुत्पत्तिगन्ते । ते च किं कुर्वन्ताः ? , एतद्वचनमात्रमूचुः ।
तद्यथा—मय—आकापय स्वामिन् ! अस्या वयं येन
मवताऽप्येवमादिश्यन्ते किं कुर्मः ? , इत्यादि सुगमम् ।
यावत्तदप्येतत्तमिति, तथा किं च ते युष्माकमास्थकस्य
मुखस्य स्वदन्ते स्वादु प्रतिभाति ? , यदि वा—यदेवास्य भवदी-
याऽऽस्यस्य क्ववति निर्गच्छति तदेव वयं कुर्म इति । तथा
तमेवेत्यादि । तमेव राजानं तथा क्रीडमानं दृष्ट्वा अन्येऽनार्या
एवं वदन्ति । तद्यथा—देवः क्लृप्तं पुरुषस्तथा देवस्नातको
देवभेष्टो बहूनामुपजीव्यः, तथा—तमेवं साम्प्रतेक्षितया सदनु
हयिर्न दृष्ट्वा आर्या—विषेकिनः सदाचारवन्त एव भुवने । तद्य-
था—अभिकान्तकूरकर्मा क्लृप्तं पुरुषो, हिसाऽऽविक्रियाप्रवृत्त
इत्यर्थः, तथा भूयते—रेणुवद्वायुना संसारचक्रवाले आगम्यते
येन तद्धतं—कर्म, क्रीडाऽऽदिको नृप्रत्ययः । अतीव—प्रभूतं
भूतकर्मकारं कर्म यस्य सोऽतिभूतः, तथाऽतीवाऽऽम-
नः पण्डितः कर्मभिः रक्षा यस्य सोऽप्यारमरुः, तथा
वह्निपुत्रां दिशि ममनशीलो दक्षिणगामुकः । इत्युक्तं भवति—
यो हि कूरकर्मकारी साधुभिन्दापरायणस्तद्गाननिषेधकः स
दक्षिणगामुको भवति—वाक्छिन्नात्येषु नरकतिर्यग्मनुष्या-
मरेषु उत्पद्यते, तादृग्भूतआयमनो दक्षिणगामुक इत्युक्तम् ।
इदमेवाऽऽह—(नेरइए इत्यादि) नरकेषु भवो नारकः, कृष्णः
पक्षीऽस्यास्तीति कृष्णपक्षिकः, तथा आगामिनि काले
नरकावुपवृत्तो दुर्लभबोधिकभार्य बाहुस्येन मविष्यति,
इदमुक्तं भवति—दिक्षु मध्ये दक्षिणा दिशः अशस्ता गतिषु
नरकगतिः, पक्षयोः कृष्णपक्षः, तदस्य विषयाग्न्येन्द्रियाणु
कुलवर्तिनः—परलोकनिस्पृहमतेः साधुप्रवृत्तिषो दानाग्नराय-
विधायिनो दिगादिकमशस्तं दर्शितम्, अन्यदपि यदशस्तं
निर्यगत्यादिकमबोधिलाभाऽऽदिकं च तद्योजनीयमस्येति ।
एतद्विपरीतस्य तु विषयनिःस्पृहस्य इन्द्रियाननुकूलस्य प-
रलोकमीरीः साधुप्रशंसावतः सदनुष्ठानरतस्वाग्निपणा-
मुक्तं सुदेवत्वं शुक्लपक्षिकत्वं तथा सुमानुषत्वाऽऽयातस्य सु-
लभबोधिस्त्वमित्येवमादिकं सख्यमानुषाधिनाः सर्वे भवतीति ।

साम्प्रतमुपसंजिघृक्षुराह—

इत्थेवस्स ठाणस्स उट्ठिवावेगे अभिगिज्झंति, अणुद्विया-

वेगे अभिगिज्झंति, अभिज्झाडरा अभिगिज्झंति, एस
ठाणो अणारिए अकेवले अणुद्विधुमे अणोयाणए असंसुद्धे
असङ्गसखे असिद्धिमगे अणुसिमगे अनिष्ठासमगे अ-
णिवज्जसमगे असङ्गपुत्तपहीसमगे एतन्तमिच्छे असाहु,
एस खलु पठमस्य ठाणस्स अणुपवत्तस्स विभंगे एव-
माहिए । (३२ सूत्र)

इत्येतस्य पूर्वोक्तस्य स्थानस्य केचन्येकस्यस्य शृङ्गारभूत-
स्य सांसारिकस्य परिव्रानमुज्जा एके—केचन विषयस्तमवतः
पाथसिद्धकोट्यानेनोत्थिताः परमार्थमज्ञानावाः (अभिगिज्झं-
ति सि) आभिमुख्येन लुप्यन्ते कोअवशमा मवन्तीत्यर्थः ।
तथा एके केचन साम्प्रतेक्षितस्वस्मात् स्वावावुत्तस्थिता वृद्ध-
स्था एव सन्तः (अभिज्झंति सि) कंभा—वृद्धा तथातुताः
सन्तोऽप्येवमर्थे लुप्यन्ते, कत एवमतोऽहः स्थानमनार्या-
नुष्ठानपरत्वावसाये मद्यानुकानुकीर्णे न मवति, तथा न विद्य-
ते केचनमस्मिन्नित्येकस्यमनुष्ठानमित्यर्थः । तथेतरपुरुषाऽऽशी-
र्यत्वापरिपूर्णे सङ्गुक्किरहापुच्छमित्यर्थः । तथा अन्येन क-
रति नैवाधिकं, न नैवाधिकमनैवाधिकम्—असम्भवावृत्ति-
कमित्यर्थः । तथा 'रगे कगे' संबन्धे, योभनं कगनं—संबन्धकम्
इन्द्रियसंयमकं सङ्गस्तद्धावः सङ्गत्वं न विद्यते सङ्ग-
गत्वमस्मिन्नित्यसङ्गत्वम्, इन्द्रियासंबन्धकपमित्यर्थः । य-
दिवा—शुल्यवच्छत्यं—मायानुष्ठानमकार्यं तद्वायति—कथ-
यति, तच्छ्रवणं यत्परिहानं तथात्रत्यशब्दगत्वमिति ।
तथा न विद्यते सिद्धेर्मांसस्य विशिष्टस्थानोपलक्षितस्य
मार्गो यस्मिन्तद्विद्विमार्गः, तथा न विद्यते मुक्ते-
रथेवकर्मप्रयुक्तिलक्षणाया मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानकारिणा-
ऽऽमको यस्मिन्तदमुक्तिमार्गः, तथा न विद्यते परिनिर्मुक्तेः प-
रिनिर्वाणस्याऽऽमस्वास्थ्याऽऽपत्तिकपस्य मार्गः—पण्या य-
स्मिन् स्थाने तदपरिनिर्वाणमार्गः, तथा न विद्यते सर्वदुःखाणां
शरीरमात्मानं मज्जयमानं सधुपदेशाऽऽमको यस्मिन्तद-
सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः, कुत एवंभूतं तत्स्थानमित्याद्यस्यऽऽ-
ह—(एतन्तेत्यादि) एकान्तेनैव तत्स्थानं यतो मिथ्याभूतं मि-
थ्यात्वापहतपुत्रीणां कतस्तद्वत्तत्त एवासाधसंप्रवृत्तत्वात्
न ह्ययं सत्पुरुषलेखितः पण्याः येन विषयाग्न्याः प्रवर्तन्त इति ।
तद्यं प्रथमस्य स्थानस्याऽधर्मपाक्षिकस्य पापोपादानभूतस्य
विभङ्गो—विभागो विशेषः स्वरूपमिति यावत् ३७ ।

साम्प्रतं द्वितीयं चर्मोपादानभूतं पञ्चमाभित्याऽऽह—

अहावरे दोचस्स ठाणस्स अणुपवत्तस्स विभंगे एव-
माहिए—इह खलु पाईखं वा पहीखं वा उदीखं वा द-
हिखं वा संतेगइया अणुस्सता भवंति । तं जहा—आरिया वेगे
अणारिया वेगे उज्जामोया वेगे खीयागोया वेगे कायमंता वेगे
इत्तमंता वेगे सुवभा वेगे दुक्कभा वेगे सुक्कभा वेगे दुक्कभा
वेगे, तसि च खं खेतवत्थुं विरिगाहिवाइ भवंति, एत्तो
आसावमो जहा पोद्धीए तथा खेतव्वो, तेवेव अभित्ता-
वेण ० जाव सव्वोवसंता सव्वथाए परिनिव्वुडेचि वेमि ।
एस ठाणो आरिए केवले ० जाव सव्वदुक्कवपहीयमगे व-

वैतसम्मे वाहु, दोन्वस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे
एवमाहिण । (३३ सूत्र)

(अहावेरत्त्यादि) अयेति-अधर्मपाक्षिकस्थानान्तरमयम-
पणं द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मपाक्षिकस्य पुन्योपादानभूतस्य
विभक्तौ-विभागः स्वरूपं समाधीयते-सक्यमाख्यायते । त-
था-प्राचीनं प्रतीचीनमुदीचीनं दक्षिणं वा दिग्विभागमा-
भित्य सन्ति विद्यन्ते एके केचन कस्याणपरम्पराभाजः मनु-
ष्याः, पुरुषाः ते च वक्ष्यमाणस्वभावा भवन्ति । तद्यथेत्ययमु-
पप्रदर्शनार्थः, आर्या एके-केचनाऽऽधेशोत्पन्नास्तथा अनार्याः
शक्ययवनशबरवर्षराऽऽद्य इत्याद्येवं यथा पौण्डरीकाध्ययने
तथेहाऽपि सर्वे निरवयवं भवितव्यम् । (तच्च 'पुण्डरीय'शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे गतम्) यावत् एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण सर्वे-
भ्यः पापस्थानेभ्य उपशान्ताः, तथा जनः एव सर्वाऽऽमृत-
या परिनिर्मुक्ता इत्यहमेवं ब्रवीमि । तदेवमेतत्स्थानं कैवलिकं
प्रतिपूर्णे नैयायिकमित्यादि प्रावद्विपर्ययेण मेयं यावद् द्विती-
यस्य स्थानस्य धार्मिकस्यैव विभक्तौ-विभागः-स्वरूपमाख्या-
तमिति ॥ ३३ ॥

साम्प्रतं धर्माऽधर्मयुक्तं तृतीयं स्थानमाभित्याऽऽह-

अहावेर तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एवमाहि-
ज्ज-जे इमे भवन्ति आरक्षिया आवसहिवा गामणियं-
तिया कण्हुर्रहस्सिता ० जाव ते तन्नो विप्पमुक्कमाणा भु-
ज्जो भुज्जो एलमूयत्ताए तमूत्ताए पच्चायन्ति, एस हाण्णे अणा-
रिए अकेवले ० जाव असव्वदुक्कपहीणमग्गे एगंतमिच्छे
असाह, एस खलु तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एव-
माहिण । [३४ सूत्र]

अथापरस्तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकाऽऽवस्य विभक्तौ-वि-
भागः-स्वरूपमाख्यायते-अत्र आधर्मपक्षेण युक्तोऽधर्मपक्षो-
मिश्र इत्युच्यते, तथाऽधर्मस्येह भूयिष्ठत्वाधर्मपक्ष एवायं
लक्ष्यः । एतदुक्तं भवति-यद्यपि मिथ्यादृष्टयः काश्चित्-तथा-
प्रकारां प्राणानिपाताऽऽदिनिवृत्तिं विदधति, तथाऽप्याशया-
शुद्धत्वाभिज्ञे पित्रोदये सति शर्करामिश्रक्षीरणवद्वृष-
प्रदेशवृष्टिवृष्टिवृष्टितार्थसाधकत्वाच्चिरार्थकतामापद्यन्ते, ततो
मिथ्यात्वानुभावात् मिश्रपक्षाऽप्यधर्म एवावगन्तव्य इति ।
एतदेव दर्शयितुमाह-(जे इमे भवन्तीत्यादि) ये इमे अनन्त-
रमुच्यमाना अरण्ये वरन्तीत्यारक्षिकाः कन्दमूलफला-
शिनस्तापसाऽऽद्यो, ये चावसधिका आवसथो-गृहे तेन च
वरन्तीत्यावसधिका वृद्धिः, ते च कुतश्चित् पापस्थानाधि-
कृता अपि प्रबलमिथ्यात्वापहतबुद्धयः, ते यद्यप्युपवासा-
ऽऽदिना महता कायक्लेशेन वेद्यगतयः केचन भवन्ति, तथाऽ
पि ते आसुग्रीबेषु स्थानेषु किलिबणिकेषूप्यन्त इत्यादि
सर्वे पूर्वोक्तं भवनीयं यावत्तत्तद्वृत्ता मनुष्यभवं प्रत्याया-
ता एतद्भूतत्वेन तयोऽन्धतया जायन्ते । तदेवमेतत्स्थान-
मनार्थमेकवचनम् असंपूर्णनैयायिकमित्यादि यावद्वैकान्त-
मिथ्याभूतं सर्वथैतत्साध्विति, तृतीयस्थानस्य मिश्रकस्या-
यं विभक्तौ-विभागः स्वरूपमाख्यातमिति । उक्तान्यधर्मधर्म-
मिश्रस्थानानि ॥ ३४ ॥

साम्प्रतं तदाभिनाः स्थानिनाऽभिधीयन्ते, यदि वा-प्राकृत-
मेवाभ्येन प्रकारेण विशेषिततरमुच्यते-तथाऽऽधर्मधार्मिक-
स्थानकमाभित्याऽऽह-

अहाऽवेर पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एव-
माहिज्ज-इह खलु पार्थिवं वा, पडीयं वा उदीयं वा दा-
हियं वा संतेगतिया मणुस्सा भवन्ति-मिहत्था महिच्छा
महारंभा महापरिग्गहा अधम्मिया अधम्माणुया अध-
म्मिद्धा अधम्मक्खाई अधम्मपायजीविणो अधम्मपलोई
अधम्मपलज्जाया अधम्मसीलसमुदायारा अधम्मेशं चैव
विंशि कप्पेमाणा विहरन्ति ।

अथापरः-अन्यः प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपाक्षिकस्य विभक्तौ
विभागः स्वरूपं व्याख्यायते-(इह खलु इत्यादि) सुगमं, या
धम्मनुष्या एवं स्वभावा भवन्तीति । एते च प्रायो गृहस्था
एव भवन्तीत्याह-(महेच्छा इत्यादि) महती-राज्यविभवप-
रिवाराऽदिका सर्वातिशायिनी इच्छा-अन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां
ते महेच्छाः, तथा महानारम्भो-बाह्वाटमण्डलिकागन्त्रीप्रवा-
हवृष्टिपण्डपावणाऽऽदिका येषां ते महाऽऽरम्भाः, ये चैवंभूता-
स्ते महापरिग्रहाः-अन्यान्यद्विपद्वत्तुपदवास्तुसंज्ञाऽऽदिप-
रिग्रहवन्तः कश्चिदप्यनिवृत्ताः अन एवाधर्मेण वरन्तीत्यधा-
र्मिकाः, तथाऽधर्मिणा निस्त्रिशकर्मकारित्वाधर्मबहुलाः, तत-
श्चाधर्मे कर्तव्यं अनुमा-अनुमोदनं येषां ते भवन्त्यधर्मोऽनुज्ञाः,
एवमधर्मम् आख्यातुं शीलं येषां ते तथा, एवमधर्ममायजीवि-
नः, तथा अधर्ममेव प्रविलोकयितुं शीलं येषां ते भवन्त्यधर्मप्र-
विलोकिनः, तथाऽधर्मप्रायेषु कर्मसु प्रवर्तन् रज्यन्त इति अ-
धर्मप्रकाः-“रत्नयोरैक्यम्” इति रस्य स्थाने लकारोऽत्र कृत इ
ति, तथाऽधर्मशीला अधर्मस्वभावास्तथाऽधर्माऽत्मकः समु-
दाचारो यत्किञ्चाननुष्ठानं येषां ते भवन्त्यधर्मशीलसमुदा-
चाराः, तथाऽधर्मेण-पापेन सावधानुष्ठानमेव दहनाङ्गनमिली-
कृत्वाऽऽदिकेन कर्मणा वृत्तिर्वर्तनं कल्पयन्तः-कुर्वाणा विहर-
न्तीति-कालमनिवाहयन्ति ।

पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह-

इण्णिन्द भिन्द विगत्तगा लोहियपाणी चंडा रुहा खुहा
साहस्सिया उकुं चण्वं चणमायाणियडिक्कडकवडसाइसंपओ
गवहुला दुस्सीला दुव्वया दुप्पडियाणंदा असाह सव्वा-
ओ पाणाहवायाओ अप्पडिविरया जावजीवाए ० जावं स-
व्वाओ परिग्गहाओ अप्पडिविरया जावजीवाए सव्वा-
ओ कोहाओ ० जाव मिच्छादंसससज्जाओ अप्पडिविरया,
सव्वाओ यहाणुम्मदण्वसगगंधविलेबणसइफरिसरसरुव-
गंधमज्जालंकाराओ अप्पडिविरया जावजीवाए सव्वाओ
सगइरइजाणजुग्गगिज्जिधिज्जिसियासंदमाणियससयणांस -
णजाणवाहण भोग भोयणपवित्थरविहीओ अप्पडिविरया
जावजीवाए सव्वाओ कयविक्रयमासदमासरुवगसंववहारा-
ओ अप्पडिविरया जावजीवाए सव्वाओ हिरससुवसधणध-
समणिमोत्तियसंखसिसप्पवालाओ अप्पडिविरया जावजी-
वाए सव्वाओ कूडतुलकूडमाणाओ अप्पडिविरया जावजी-
वाए सव्वाओ आरंभसमारंभाओ अप्पडिविरया जावजीवाए

सन्वाओ करणकारावखाओ अप्पडिविरया जावजीवाए स-
न्वाओ पयणपयावखाओ अप्पडिविरया जावजीवाए स-
न्वाओ कुट्टुपिडुत्तजसत्तुत्तसवहवंधपरिकिलेसाओ अ-
प्पडिविरया जावजीवाए, जे आवखे तहप्पगारा जे सावजा
अबोहिया कम्मता परपाणपरियावयकरा जे अणारिएहि
कजंति ततो अप्पडिविरया जावजीवाए ।

(इण छिद भिन् इत्यादि) स्वत एव हननाऽऽदिकाः क्रियाः
कुर्वाणा अपरोषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददति, तत्र हनने—
इण्डाऽदिभिस्तत्कारयन्ति, तथा छिन्धि कर्त्ताऽऽदिकं, भिन्धि
शूलाऽऽदिना, विकर्त्तकाः—प्राणिनामजिनापनतारोऽत एव ला-
हितपाणयः, तथा चरुडा रौद्रा—निस्त्रिशाः कुद्राः कुद्रक-
र्मकारित्वात्, तथा साहासका—असमीक्षितकारिणः, तथा
उत्कुञ्चनवञ्चनमायानिकुनिकूटकपटाऽऽदिभिः सहानिसेप्र-
योगो—नार्थ्ये तेन बहुलास्तप्रचुगस्ते तथा, तत्रार्थ्ये कुञ्चने
शूलाऽऽधारोपकार्यमुत्कुञ्चने वञ्चने—प्रतारणे, तद्यथा—अभ-
यकुमारः प्रद्योतमणिकामिधर्मिकवञ्चनया वञ्चितः माया-
वञ्चनबुद्धिः प्रायो वणिजामिव निकृतिस्तु वकवृत्त्या कुर्कु-
टाऽऽदिकरणेन दम्भप्रधानवणिकुभ्रात्रियसाध्याकारेण पर-
वञ्चनायं गलकर्त्तकानामिवावस्थानं, देशभाषानेपथ्यादिविष-
यव्यकरणं कपटं यथा आषाढभूतिना नन्दनवाऽपरापरवे-
चपरावृत्त्याकार्योपाध्यायसङ्घटकाऽऽप्त्यर्थे स्ववारो मोदका
अवासाः, कूटं तु कार्याण्यनुलाप्रस्थाऽऽदेः परवञ्चनार्थे न्यू-
नाधिककरणम्, एतैककुञ्चनाऽऽदिभिः सहानिशयेन संप्रया-
नां, यदि वा—सानिशयेन द्रव्येण—कस्तूरिकाऽऽदिनाऽपरस्य
द्रव्यस्य संप्रयोगः सानिसंप्रयोगस्तद्वहुलास्तप्रधाना इ-
त्यर्थः । उक्तं च—“ सो हाइ सानिजोगो, दव्वे जं छादियऽव-
दव्वेसु । दोसमुत्तावययेसु य, अत्थविसेवापणं कुणइ ॥१॥ ”
एते चोत्कुञ्चनाऽऽद्यो मायापर्याया इन्द्रशकाऽऽदिवत् कथ-
ञ्चित् क्रियाभेदोऽपि द्रष्टव्याः । तथा दुष्टं शीलं येषां ते दुः-
शीलाश्चिमुपचरिता अपि क्षिप्रं विलेखन्ति, दुःखानु-
मेयाः, शकणस्वभावा इत्यर्थः । तथा दुष्टानि जनानि येषां ते
तथा, यथा मांसनखक्षतकालसमाप्तौ प्रभूतनरसखाप-
घातेन मांसप्रदानम्, अन्यथापि नक्तभोजनाऽऽदिकं तेषां दुष्ट-
जनमिति, तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरे अभुमद्यमांसाऽऽदिक-
मभ्यवहरिष्यामीत्येवमहानान्धा जन्मान्तरविधिद्वारेण सनि-
दानमेव जनं शुक्लानि, तथा दुःखेन प्रत्यानन्द्यन्ते दुष्पत्युप-
नन्द्याः । इदमुक्तं भवति—तेरानन्दितेनापरेण कनचित्प्रत्युप-
कारेणुना गर्वाऽऽधमाता दुःखेन प्रत्यानन्द्यन्ते, यदि वा-
स्त्यप्युपकारं प्रत्युपकारभीरवा नैवाऽऽनन्द्यन्ते प्रत्युन-श-
ठनयोपकारं दोषमेवाप्यादयन्ति, तथा चोक्तम्—“ प्रति-
कर्त्तुमशक्निष्ठाः, नराः पूर्वोपकारिणाम् । वापमुत्पाद्य गच्छन्ति,
मद्गूनामिव धायसाः ॥ १ ॥ ” यत्र एवमनाऽसाधवस्ते
पापकर्मकारित्वात्, तथा यावज्जीवं—यावत्प्राणधारणं
सर्वस्मात्प्राणातिपातादप्रतिविरता लोकनिन्दनीयादपि आ-
ह्वयघाताऽऽदिविरता इति सर्वप्रहृतम्, एवं सर्वस्मादपि कू-
टसाध्यादेरप्रतिविरता इति, तथा सर्वस्मात्स्त्रीबालाऽऽदेः पर-
द्रव्यापहरणादविरताः, तथा सर्वस्मात्पण्यगमनाऽऽदेर्मनु-
ष्यादविरताः, एवं सर्वस्मात्परिग्रहाद् यानिपावकदाप्यविरताः,

एवं सर्वेभ्यः क्रोधमानमायासोभेभ्योऽविरताः, तथा प्रेमहृक्-
कलहाभ्याख्यानपैशुन्यपरपरिवादाऽऽतिरतिमायाशुचावाद्-
मिष्यादर्शनशल्याऽऽदिभ्योऽसद्वस्तुनिभ्यो यावज्जीवं येऽप्र-
तिविरता भवन्ति इति । तथा सर्वस्मात्स्नानोष्मर्दनवर्णकवि-
लेपनशब्दस्पर्शकपरसम्बन्धमाह्वयलङ्कारात्कामाङ्गान्मोहजनि-
तादप्रतिविरता यावज्जीवयेति । इह च वर्णकप्रहणेन वर्णवि-
शेषाऽऽपादकं स्त्रोत्राऽऽदिकं गृह्यते, तथा सर्वतः—शकटरथा-
ऽऽदयानिचिशेषाऽऽदिकाप्रतिविस्तरविधेः परिकरकपातपरि-
ग्रहादप्रतिविरताः, इह च शकटरथाऽऽदिकं यानं शकटर-
थयानं, युग्यं—पुरुषात्किञ्चमाकाशयानं (गिजि सि) पुरुषश्चो-
त्किञ्च भोजिका । (यिजि सि) वेगसराद्वयविनिर्मिता यान-
विशेषः । तथा—(संश्रमणिय सि) शिबिकाविशेष एव, तदे-
वमन्यस्मादपि वस्त्रादेः—परिग्रहादुपकरणभूतादविरताः, न-
था सर्वतः—सर्वस्मात् कार्यावक्रयाभ्यां करणभूताभ्यां यो माव-
कार्यमावककूपकार्यापणाऽऽदिभिः पर्यायिनिमयाऽऽत्मकः
संव्यवहारस्तस्मादविरता यावज्जीवयेति, तथा सर्वस्मादि-
रण्यसुवर्णाऽऽदेः प्रधानपरिग्रहादविरताः, तथा कूटतुलाकू-
टमानाऽऽदिविरताः, तथा सर्वतः कृषिपाशुपादयाऽऽदेर्यत्क-
तः करणमन्येन च यत्किञ्चित्कारयति तस्मादविरताः, तथा
पञ्चनपाचनतः तथा कण्डनकुट्टवपिहननजनताडनवधव-
न्धाऽऽदिना यः पङ्क्तिः प्राणिनां तस्मादविरताः । साम्प्रत-
मुपसंहरति—ये चान्ये तथाप्रकाराः परपीडाकारिणः सावद्याः
कर्मसमागन्धा अवाधिकाः—बोद्धव्यभावकारिणः तथा परमा-
णपरितापनकरा गोप्राहवन्दिप्रदप्रामादनाऽऽत्मकाः येऽना-
यैः कूरकर्मभिः क्रियन्ते, ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवयेति ।

पुनरन्यथा बहुप्रकारमधार्मिकपदं

प्रतिपिपादयिपुराह—

से जहाणामए केइ पुस्सि कलममहरतिलमुग्गमासनि-
प्फावकुलत्थआलिसंदगपलिसंभगमादिएहिं अयंते कूरे
मिच्छादंडं पउंजंति, एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए तित्तिर-
वड्डमसावगकयोतकविजलमियमहिसवराहगाहगोहकुम्म-
सिरिसिवमादिएहिं अयंते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति, जावि
य से बाहिरिया बरिसा भवइ । तं जहा—दासेइ वा पेसेइ
वा भयएइ वा भाइसेइ कम्मकरएइ वा भोगपुरिसेइ वा
तेसि पि य खं अन्नयरंसि वा अहालहुगंसि अवराहंसि
सयमेव गरुणं दंडं निवसेइ । तं जहा—इमं दंडेइ, इमं मुंडेइ,
इमं तजेइ, इमं तालेइ, इमं अदुयबंधणं करेइ, इमं नियल-
बंधणं करेइ, इमं हड्ढिबंधणं करेइ, इमं चारगबंधणं करेइ, इमं
नियलजुयलसंकोधियमोडियं करेइ, इमं हत्थच्छिन्नयं करेइ,
इमं पायच्छिन्नयं करेइ, इमं कण्ठच्छिन्नयं करेइ, इमं नकओ-
ठुमीममुहच्छिन्नयं करेइ, इमं वेयगछहियं भंगछहियं पक्खा-
फोडियं करेइ, इमं लयणुप्पाडियं करेइ, इमं दंसणुप्पाडियं
वसणुप्पाडियं जिण्णुप्पाडियं ओलंबियं करेइ, वसियं करेइ,
बोलियं करेइ, बलाइयं करेइ, सलाभिन्नयं करेइ, सारवणियं
करेइ, वज्जवत्तियं करेइ, सीहपुच्छियं करेइ, वसवप-

च्छिद्यगं करेह, दवग्निपंगं कागणिर्मसकखावियंगं भल-
पाणनिकुङ्गं इमं जावजीवं महबन्धयं करेह, इमं अन्नय-
रेण असुमेणं कुमारेणं मारेह ।

तद्यथेयुगप्रदर्शनाथी नामशब्दः संभावनायां, संभावयते अ-
स्मिन्निधिवे संसारे केचनैवभूताः पुरुषा ये कलममस्मृति-
लमुद्राऽऽदिषु पञ्चनपाचनाऽऽदिकया क्रियया स्वपरार्थमय-
ता अप्रयत्नवन्तो निष्कृपाः क्रूरा मिथ्यादण्डं प्रयुज्जन्ति, मि-
थ्यैव अनपराधिपक्षे दोषमारोप्य दण्डो मिथ्यादण्डस्ते विद-
धति, नयैवमेव-प्रयोजनं विनैव तथाप्रकाराः पुरुषा निष्कृ-
णा जीवोपघातनिरतास्तिनिरवर्तकलावकाऽऽदिषु जीवनाभि-
येषु प्रशिष्ययताः क्रूरकर्माणो मिथ्या दण्डं प्रयुज्जन्ति । तेषां
च कूरविधायां यथा राजा तथा प्रजाः "इति प्रवादस्तु परिवारो-
ऽपि तथाभूत एव भवतीति तथा दर्शयितुमाह—(जावि य
से इत्यादि) याऽपि च तेषां बाह्या पर्यङ्गवति । तथाया-दासः
स्वदासीसुतः, प्रेयः प्रेयशयोगो भृत्यदेश्यो, धनको वेननो-
दकाऽऽद्यानयनविधायी, तथा भागिको यः वृष्टांशऽऽदित्वाभेन
कृष्यद्वौ व्याप्रियते, कर्मकरः प्रतीतः, तथा नायकाऽऽभितः
कश्चिद्भागपरः, तदेवं त दासाऽऽद्योऽन्यस्य लघाव्यपराधे
गुरुतरं दण्डं प्रयुज्जन्ति प्रयोजयन्ति च । स च नायकस्तेषां दा-
साऽऽदीनां बाह्यपर्यङ्गानामन्यतरस्मिन्तथा लघाव्यपराधे
शब्दभवणाऽऽदिके गुरुतरं दण्डं वक्ष्यमाणं प्रयुज्जते । तद्यथा-
इमं दासं प्रयाऽऽदिकं वा सर्वस्वापहारेण दण्डयत यूयमित्या-
दि सूत्रसिद्धं यावदिममन्यतरेणाशुभेन कुत्सितमारेण व्या-
पादयत यूयम् ।

जाऽवि य से अर्द्धिमतरीया परिसा भवइ । तं जहा-मायाइ
वा पियाइ वा भायाइ वा भगिणीइ वा भजाइ वा पुचाइ
वा धूताइ वा सुण्हाइ वा, तेसिं पि य खं अन्नयरंसि अहालहुगं-
सि भवराहंसि सयमेव गरुयं दंडं शिवचेइ, सीआदगत्रिय-
डंसि उच्छोलिता भवइ, जहा मित्तदोसवत्तिण् ० जाव अहि-
ए परंसि लोगंसि, ते दुक्खंसि, सोयंसि, जूरंसि, तिप्पंसि,
पिडंसि, परितप्पंसि, ते दुक्खससोयणजूरणतिप्पण-
पिडणपरितप्पणवहर्बन्धणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया भ-
वंति ।

याऽपि च क्रूरकर्मवतामन्यतरा पर्यङ्गवति । तथाया-माता-
पित्रादिका, मित्रदोषप्रत्ययिकक्रियास्थानवत् नेयं यावदहि-
तोऽयमस्मिन् लोकं इति । तथाहि-आत्मनोऽप्यधिकारी पर-
स्मिन्नपि लोकं, तदेवं ते मातापित्रादीनां स्वह्यापराधनामपि
गुरुतरदण्डाऽऽपादनतो दुःखमुत्पादयन्ति; तथा मानाविधेरु-
पायैस्तेषां शोकमुत्पादयन्ति शोकयन्ति इत्येवं ते प्राणिनां व-
हुप्रकारपीडोत्पादका- यावद्वचनव्यपारिङ्गशावप्रतिविरता भ-
वन्ति ।

ते च विषयाऽऽसकृतया पतन्कुर्वन्ति इति, एतेह दशं—
यितुमाह—

एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया मिद्धा गडिया अज्झो-
ववसा ० जाव वासाइ चउपंचमाइ जइसमाइ वा अप्पतरो

वा भुज्जतरो वा कालं भुजित्तु भोगभोगाइ पविसुहत्ता बेरा-
यतणाइ संचिखित्ता बहूइ पावाइ कम्माइ उस्समाइ सं-
भारकडेण कम्मणा से जहायामए अयगोलेइ वा सेल्लो-
लेइ वा उदगंसि पक्खिले समाणे उदगतलमइवत्ता अहे
धराणितलपइहाणे भवइ, एवमेव तहप्पमारे पुरिसजाते
वज्जबहुले धूतबहुले पंकवहुले बेरबहुले अप्पत्तिय-
बहुले दंभवहुले शिवडिबहुले साइबहुले अयसव-
हुले उस्सन्नसतपाणघाती कालमासे कालं किंवा धर-
खितलमइवत्ता अहे शरमतलपइहाणे भवइ । (३५)

(एवमेव इत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एव ते कि-
न्कृपा विरनुकोशा बाह्याभ्यन्तरपर्वदोषाणि कर्मानासाभिक-
र्तनाऽऽदिना दण्डपातनस्वभावाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्री-
कामाः । यादं वा—स्त्रीषु मदनकामविषयभूतासु कस्मिन्-
च शब्दाऽऽदिषु इच्छाकामेषु मुच्छिन्ना गूडा प्रथिता अभ्यु-
पगमाः, एते च शक्रपुत्त्राऽऽदिवर्षायाः कथञ्चिद्देवं वा-
ऽऽभित्य व्याख्येयाः, ते च भोगाऽऽसक्ता व्यपगतपरलोकाऽ-
भ्यवसाया यावद्वर्षाणि जनुः पञ्च पदं सप्त वा दश वाऽत्यन्तरं
वा कालं प्रभूततरं वा कालं भुक्त्वा भोगभोगान् इन्द्रियानुष्-
लान् मधुमद्यमांसपरदारसंवनकृपान् भोगाऽऽसकृतया च
परपीडात्पादनतो वैराऽऽयतनानि वैरानुबन्धाननुप्रसूयोत्पा-
द्य-विधाय तथा संचयित्वा संचिन्त्यापचित्य बहूनि प्रभूतत-
तरकालस्थितिकानि कुराणि क्रूरविपाकानि नरकाऽदिषु या-
तनास्थानेषु क्रूरकषपाटनशाल्मस्यत्रोद्वहणतत्तत्रपुपानाऽत्मका-
नि कर्माण्यष्टप्रकाराणि बद्धस्पृष्टनिधननिकाचनावस्थानि
विधाय तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेयमाणास्तत्कर्मगु-
रो वा नरकनलप्रतिष्ठाना भवन्तीत्युत्तरक्रिययाऽपादितबहु-
वचनरूपेति संबन्धः । अस्मिन्मार्गे सर्वलोकप्रतीतं द-
ष्टान्तमाह—(से जहाणामए इत्यादि) तद्यथानामाऽयो-
गोलकाऽर्यास्पण्डः शिलागोलकां वृत्ताश्मशकलं वा-उदकं
प्रक्षिप्तः समानः सत्तिलतलमतिचर्त्य-अतिलक्ष्म्याधो धरयो-
तलप्रतिष्ठानो भवति । अथुना दाष्टान्तिकमाह—(एवमेव-
इत्यादि) यथाऽस्मावयोगोलका वृत्तत्वाच्छीघ्रमवाधो या-
त्येवमेव तथाप्रकारः पुरुषजातः । तमेव लशतो दर्शयति-
वज्जवह्जं गुरुत्वात्कर्म तद्वहुलः—तत्प्रचुरः वक्ष्यमाणक-
र्मगुरुगित्यर्थः, तथा धूयत इति धूनं-प्राग्बज्जं कर्म तत्प्र-
चुरः, पुनः सामान्येनाऽऽह—पक्कयति इति पक्कम्—पापं त-
द्वहुलः, तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह—वैरबहुलो वै-
रानुबन्धप्रचुरः, तथा (अपत्तियं नि) मनसो दुष्प्रणिधा-
नं तत्प्रधानः, तथा दम्भो मायया परवज्जं तदुत्कटः, तथा
मिद्वतिः—माया वषभायापरावृत्तिवृत्तना परव्राडवृत्ति-
स्मन्मयः, तथा सातिबहुल इति, सातिशयेन प्रव्यणापर-
स्य हीनगुणस्य प्रव्यस्य संयोगः सातिस्नद्वहुलः तत्करण-
प्रचुरः, तथाऽयशः—अश्लाघा असद्वृत्ततया निन्दा, यानि
यानि पराऽपकारभूतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु
कर्मसु करचरणच्छेदनाऽऽदिषु अवशोभाभवतीति । स एवं-
भूतः पुरुषः कालमासे—स्वायुषः क्षये कालं कृत्वा पृथि-

व्याः-रक्षप्रभाऽऽदिकायास्तलमतिवर्त्य-याजनसहस्रपरिमा-
णमतिलङ्घ्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ भवति ।

—नरकस्वकारनिरूपणायाऽऽह—

ते शं शरगा अंतो बद्धा बाहिं चउरंसा अहे सुरप्यंसठाण-
संठिया शिखंकारतमसा ववगयगहचंदसरनकखतजो-
इसप्यहा भेदवसामंसरुहिरपूयपडलचिबिखधलित्ताणुलेव-
अतला असुई वीसा परमदुग्भिगंधा कणहा अगणिवकाभा
ककखडफासा दुरहियासा असुभा शरगा असुभा शरएसु
वेयणाओ ।

अभिनि वाक्यालङ्काराः । ते नरकाः सीमन्तकाऽऽदिका बाहु-
द्वयमङ्गीकृत्यान्तर्मध्ये वृत्ता बाहिरपि चतुरसा अधश्च सुर-
प्रसंस्थानसंस्थिताः । एतच्च संस्थानं पुण्यावकीर्त्तनाधि-
त्याक्तं, तेषामेव प्रचुरत्वात्, आवलिकाप्रविष्टस्तु वृत्त-
व्यञ्जचतुरस्रसंस्थाना एव भवन्ति, तथा नित्यमवा-
ग्यतमसं येषु ते नित्यान्धतमसाः । क्वचित्पाठे-नित्यान्ध-
कारतमसा इति, मेघवच्छन्नाम्बरतलकृष्णपक्षरजनीवत्
तमेवबुलाः, तथा व्यपगतो ग्रहचन्द्रमूर्यनक्षत्रज्यानिःपथ्ये
येषां तं तथा पुनरप्यनिष्टाऽऽपादनार्थं नेषामेव विशेषणान्या-
ह-(मेघवसेत्यादि) दुष्कृतकर्मकारिणां ते नरकास्तदुःखो-
त्पादनायैवभूता भवन्ति।तद्यथा-मेदोवन्मामांसरुधिरपूयाऽऽ
दीनां पटलानि सङ्कास्तैर्लिप्तानि पिच्छुलीकृतान्यनुलेपनत-
लानि अनुलेपनप्रधानानि तलानि येषां ते तथा, अशुचयो
विष्टाऽऽसृक्क्रेदप्रधानत्वाद्त एव विभाः कुथितमांसऽऽदिक
स्पृक्षमाऽऽवलसत्वात्, एवं परमदुर्गन्धाः कुथितगोमायुकले-
परादपि असङ्गगन्धाः, तथा कृष्णाश्विचर्मा कपतः, स्पृशस्तु
कर्कशः कठिनां वज्रकण्टकादप्यधिकनरः स्पृशो येषां ते तथा
किं बहुना?, अतीव दुःखेनाधिसङ्गन्तं, किमिति?, यतस्ते नर-
काः पञ्चानामपीन्द्रियाथानामशोभनत्वाद्दुःखभाः तत्र च स-
त्त्वानामशुभकर्मकारिणामुदप्रदक्षिणानिनां च वज्रप्रचुराणां
तीव्रा अतिदुःखदेवदनाः शरीराः प्रादुर्भवन्ति ।

यो चेव शरएसु नेरइया शिदायंति वा, पयसायंति वा, सुइं
वा रतिं वा धितिं वा मतिं वा उवलभंते, ते शं तत्थ उज्ज-
लं विउलं पगाढं कडुयं ककसं चंडं दुक्खं दुग्गं तिक्खं दुर-
हियासं शेरइया वेयणं पक्खणुग्भवमाणा विहरंति (चिहुंति) ॥
(३६ सूत्र)

तथा च वेदनयाऽभिभूतास्तेषु नरकेषु नारका वैवाचि-
निमेवमपि कालं निद्रायन्त, नाप्युपविष्टाऽऽद्यवस्था आसि-
काचनरूपामीषनिद्रामवाप्नुवन्ति, न ह्येवंभूतवदनाऽभिभूत-
स्य निद्रालाभो भवतीति दर्शयति, तामुज्ज्वलां तीव्रा-
नुभावेनोत्कटामित्यादिविशेषणविशिष्टां यावदेवत्यनुभव-
न्तीति ॥ ३६ ॥

अयं तावद्योगोलकपाषाणदृष्टान्तः शीघ्रमघोनिमज्जनाय-
प्रतिपादकः प्रदर्शितोऽधुना शीघ्रपातार्थप्रतिपाद-

कमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याऽऽह—

ये शरत्ताण्ण मस्से मिया एव्वयग्गे जाय मूले छिन्ने
अग्गे गरुण जम्मे शिखं जम्मे विसमं जम्मे दुग्गं तम्मे

पवडति, एवामेव तद्वत्पगारे पुरिसजाए गम्भातो गम्भं ज-
म्मातो जम्भं माराओ मारं शरगाओ शरगं दुक्खाओ दु-
क्खं दाहियागामिए, शेरइए कणहपबिखए आगमिस्साखं
दुल्लभवोहिए यावि भवइ. एस ठाणे अणारिए अकेवले
०जाव असव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाह पढम-
स्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विमंमे एवमाहिए ।
[३७ सूत्र]

(से अहाणामए इत्यादि) तद्यथानाम कश्चिद् कृष्णः पर्वता-
प्र जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा निम्नं पतति, एवमसा-
व्यसाधुकर्मकारी तत्कर्मवानेरितः शीघ्रमेव नरके पत-
ति, ततोऽप्युद्बुतो गर्भोद्भवेनैव यति न तस्य कि-
ञ्चित्कालं भवति, यावदागामिन्यपि कालोऽसौ दुर्लभधर्ममति-
वर्तिर्भवतीति । साम्प्रतमुपसंहरति—(एस ठाणे इत्यादि)
तदेतत्स्थानमनार्य पापानुष्ठानपरत्वाद्यावेदकान्तमिध्याक-
थमसाधु । तद्वत् प्रथमस्याधर्मपाप्मिकस्य स्थानस्य विभक्तं
विभागः स्वकथमेवं व्याख्यातः ॥ ३७ ॥

अहावरे दोब्बस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विमंमे एवमा-
हिज्जइ-इह खलु पाईखं वा वडीखं वा उदीखं वा दाहिखं वा
संतेगतिया मय्युस्सा भवंति। तं जहा-अनारंमा अपरिग्गहा
धम्मिया धम्माणुया धम्मिहा ०जाव धम्मेशं चेव विविं
कप्पेमाणा विहरंति. सुसीला सुव्वया सुप्पडियाणंदा सुमाह
सव्वतो पायातिवायाओ पडिविरया जावजीवाए ०जाव जे-
यावओ तद्वत्पगारा सावजा अबोहिया कम्मता परपाणपरि-
यावणकरा कजंति ततो विपडिविरता जावजीवाए ।

अथाऽपरस्य द्वितीयस्य विभक्तं विभागः स्वकथमेवं वक्ष्य-
माणनीत्या व्याख्यायते । तद्यथा—(इह खलु इत्यादि) प्रा-
च्यादिषु मध्येऽभ्यन्तरस्यां दिशि सन्ति विद्यन्ते, ते वैवंभूता
भवन्तीति । तद्यथा-न विद्यते सावद्य आरम्भो येषां ते तथा,
तथा अपरिग्रहा निष्किञ्चनाः, धर्मैश्च भरन्तीति धार्मिकाः या-
वज्जमेवेवाऽभ्यन्तो वृत्ति परिकल्पयन्ति, तथा सुशीलाः सुमताः
सुप्रयत्नान्दाः सुसाधवः सर्वस्मात्प्राणतिथानाद्विरता एवं
यावत्परिग्रहाद्विरता इति । तथा ये ज्ञान्ये तथाप्रकाराः
सावद्या आरम्भा यावदबोधिकारिणस्तेभ्यः सर्वेभ्योऽपि वि-
रता इति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । (अनन्तरवर्णकः 'अलगा-
रगुण' शब्दे प्रथमभाग २७८ पृष्ठ उक्तः)

एगच्चाए पुण एगे भयंतारो भवंति, अवरे पुण पुण-
कम्मावसेसेणं कालमासे कालं किञ्चा अकयरेसु देवलोए-
सु देवताए उववचारो भवंति । तं जहा-महाणिएसु
महज्जुतिएसु महापरकमेसु महाजसेसु महाबलेसु महाणुभा-
वेसु महासुखेसु तेणं तत्थ देवा भवंति महाणिया महज्जु-
तिया ०जाव महासुक्खाऽऽहारविराइयवच्छा कडगतुडियथं-
मियइया अंगयकुंडलमद्दुगंडयलकषपीडधारी विचिचह-
त्थाभरणा विचिचमात्तामउलिमउडा कड्ढाणगंधपवरव-
त्थपरिदिया कड्ढाणगपवरमड्ढाणुलैवणधरा भासुरबोदी

पञ्चवक्त्रमासधरा दिव्येण स्वयेण दिव्येण वक्त्रेण दिव्येण
मन्त्रेण दिव्येण फालेण दिव्येण संपादयेण दिव्येण सठा-
येण दिव्याए इक्षुए दिव्याए जुतीए दिव्याए पभाए दि-
व्याए छायाए दिव्याए अन्व्याए दिव्येण तेणं दिव्याए
लोसाए दस दिसाओ उज्ज्वलाया पभासेमाया गइकलाया
छिइकलाया आगमेसिमहा यावि भवन्ति, एस ठाये आ-
(य)रिए० जाव सक्कपुक्खपहीणमणे एगंतसम्मे सुसाह
दोक्खस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ।
(३८ सूत्र)

एके पुनरेकयाऽर्चया एकेन शरीरेणैकस्माद्वा मवास्तिज
गति गन्तारो भवन्ति, अपरे पुनस्तथाविधपूर्वकर्मावशेषे सति
तत्तत्कर्मवशात् कालं कृत्वा अन्यतमेषु वैमानिकेषु देवेषु प-
द्यन्ते, तत्रेन्द्रसामानिकप्रयत्निशक्तो कपालपार्वदाभरणप्रकी-
र्णेषु नानाविधतन्त्रेषु भवन्तीति, तन्वाऽभियोगिककिंश्चि-
द्विकारादिविविधं । एतदेवाऽऽह—(तं जहेत्यादि) तद्यथा महज्जो
दिषु देवलोकेषु पद्यन्ते । देवास्तंघवसूता भवन्तीति दर्शयति—
(तं यं तस्य द्वा इत्यादि) ते देवा नानाविधतन्त्रप्रणोपा-
सामकर्मणो महज्जोविशुद्धयेना भवन्तीत्यादिकः सामा-
न्यगुणवर्णकः, ततो हारावराजितवक्त्र इत्यादिक आभरणव-
स्तुपुष्पवर्णकः । पुनरतिशयाऽऽपादनाय दिव्यरूपाऽऽदिप्रति-
पादनं चिकीर्षुराह—(दिव्येण कवेणमित्यादि) दिवि भवं दिव्यं,
तेन रूपेणोपपेता यावदिव्यया द्रव्यलक्ष्योपपेता दशाऽपि दि-
शः समुद्घोतयन्तः, तथा ब्रह्मास्यन्तः पल्लवन्तो गत्या देवलो-
ककपया कल्याणाः—शोभना गत्या वा शीघ्ररूपया प्रशस्तवि-
हायोगतिकपया वा कल्याणाः, तथा स्थित्या उन्मूल्यमया
कल्याणास्तं भवन्ति, तथाऽऽगामिनि काले भद्रकाः शोभनम-
नुष्यभवकपसेपपुपेताः, तथा सखर्मप्रतिपत्तारम्भ भवन्तीति ।
तद्वत्स्थानमार्यमेकान्तैव सम्यग्भूतं सुनाभिवर्तीत्येतद्
द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मप्राप्तिकस्य विभङ्ग एवमक्या-
तः । ३८ ।

अहावरे तच्चस्स ठाणस्स वीसगस्स विभंगे एवमाहिज्ज
इह खलु पार्हणं वा० ४ संतेगतिया मणुस्सा भवन्ति । तं
जहा—अपिच्छा अप्पारंभा अप्पपरिगहा धम्मिया धम्मा-
ण्णुया० जाव धम्मेणं चेव विस्सि कप्पेमाणा विहरन्ति । सु-
खीणा सुव्वया सुपडियाणंदा साहू एगच्चाओ पायाइ-
वायाओ पडिविरता जावजीवाए एगच्चाओ अप्पडिवि-
रसा० जाव जे यावसे तहप्पगारा सावजा अबोहिया क-
म्पंता परपाणपरिनावणकरा कजंति, ततो वि एगच्चाओ
अप्पडिविरया ।

अथापरस्य तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकाऽऽक्यस्व विभङ्गः
समाख्यायते—(इह खलु इत्यादि) एतच्च यद्यपि मिश्र-
त्वाद्धर्माधर्माभ्यामुपपेतं तथापि धर्मभूयिष्ठत्वाद्धर्माधर्मा-
पवाचयते । तद्यथा—बहुषु गुणेषु मध्यपतितो दोषो जाः
स्मानं समेत, कलह इव अस्त्रिकायाः, तथा बहुषु कर्मव्यपतितो
मृच्छकलमयवो मोदकं कलुषयितुमक्षम्, एवमधर्मोऽपि
२६३

धर्ममिति स्थितं धार्मिकपक्ष एवायम् । इहास्मिन् जगति
प्राच्यादिषु दिक्षु एके केचन शुभकर्मणो मनुष्या भवन्तीति ।
तद्यथा—अल्पाः स्नाकाः परिग्रहाऽऽरम्भे विच्छा—अन्तःकरण-
प्रवृत्तियेषां तं तथा एवंभूता धार्मिकवृत्तयः प्रायः सुशीलाः
सुव्रताः सुप्रत्यामन्त्राः साधवो भवन्तीति । तथैकस्मात् स्मृ-
त्वात् संकल्पकृतात् प्रातिनिवृत्ता एकस्माच्च स्वमादारम्भ-
आवप्रतिनिवृत्ता एवं शेषाण्यपि व्रतानि संयोजयानि इति ।
एतस्मादपि सामान्येन निवृत्ता इत्यतिविशालाह—(जे यावसे
इत्यादि) ये चास्य नावद्या मरकाऽऽदिगमनहेतवः कर्मसमार-
म्भास्तेभ्य एकस्माच्चरणीहममिलान्मृच्छकलपीवस्ताऽऽवेर्निवृत्ता
एकस्माच्च कर्णवक्रयाऽऽवेर्निवृत्ता इति ।

तांश्च विशेषतो दर्शयितुमाह—

से जहाणामए समणोवासगा भवन्ति अभिगयजीवाजी-
वा उवल्लदुपुणपावा आसवसंवरवेयणाणिज्जराकिरिया-
हिगरणं वंघगोक्खकुसला असहेउज्जदेवासुरनागसुव्वमज्जवखर-
वत्तसकिन्नरकिंपूरिमगरुल्लसंधवमहोरगाइएहि देवगणेहि
निगंथाओ पाययणाओ अणइकमणिज्जा इणमेव निगंथे
पावयणे सिस्संकिपा सिक्खंखिया निव्वित्तिगिच्छा लद्धा
गडियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अभिगयट्ठा अड्ढिमिज-
पेम्माणुगगरत्ता अयमाउसो ! निगंथे पावयणे अट्ठे अयं
परमट्ठे सेसे अणट्ठे उंसियफलिहा अवंगुयद्वारा अचिय-
त्तंतउपरचरप्पवेसा चाउहमट्ठुविट्ठुस्सिमाभिणीसु पडि-
पुणं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा समणे निग्घे फासुए-
सणिजेणं अमणपाणत्वाइमसाइमेणं वत्तपडिगहकं-
बलपायपुंछणेणं ओसहमेमजेणं पीढफलगसेज्जासंथारएणं
पडिलाभेमाणा बहूहि सीलव्वयगुणवरमणपच्चक्खणाणपो-
सहोववासेहि अहापरिगडिइहि तवांकम्पेहि अप्पाणं भावे-
माणा विहरन्ति । तेणं एयारुवेणं विहारेणं विहरमाणा
बहूइ वामाई समणोवामगपरियागं पाउणंति, पाउणिता
आवाहंसि उप्पन्नंमि वा अणुप्पन्नंसि वा बहूइ भत्ताइं
पच्चक्खवायंति, बहूइ भत्ताइं पच्चक्खाएत्ता बहूइ भत्ताइं
अणमणाए छेदंति, बहूइ भत्ताइं अणसणाए छेदंति आ-
लोइयपडिकंता समादिपत्ता कालमासे कालं किच्चा अ-
मयेसु देवलोएसु देवताए उववत्तारो भवन्ति । तं जहा-
महज्जिंसु महज्जुएसु ० जाव महासुक्खेसु सेसं तदेव ० जाव
एस ठाणे आ(य)रिए ० जाव एगंतसम्मे साहू । तच्चस्स
ठाणस्स मिसवगस्स विभंगे एवं आहिए ।

(से जहेत्यादि) विशिष्टोपदेशार्थं धमणानुपासने सेवन्त
इति धमणोपासकाः, ते च धमणोपासनतोऽभिगतजीवाजी-
वस्वभावाः, नथोपलब्धपुण्यपापाः ॥ इह च प्रायः सूत्राऽऽदर्शेषु
नानाविधानि सूत्राणि दृश्यन्ते, न च टीकासंवाद्ये कोऽप्य-
स्माभिरादर्थः समुपलब्धोऽत एकमात्रोऽर्थमङ्गीकृत्याऽस्मा-
भिर्विचरणं क्रियते इत्येतद्वचस्य सूत्रविसंवाद्यदर्शनाच्चित्त-

व्यामोहो न विधेय इति॥ ते धावकाः प्रतिज्ञानबन्धमो
कस्थरूपाः सन्तो न धर्माकृत्याव्यक्ते मेहरिव निष्प्रकम्पा
दृढमार्हतं दर्शनेऽनुरक्ताः । अत्र चार्थे सुखप्रतिपत्त्यर्थे ह-
द्यान्तभूतं कथानकम् । तच्चैवम्—राजगृहे नगरे कश्चिदेकः
परिवाद् विद्यामन्त्रौषधिलब्धसामर्थ्यः परिवसति, स च
विद्याऽऽदिबलेन पत्तने पर्यटन् यां यामभिरूपतरामङ्गनां प-
श्यति तां तामपहृणति, ततः सर्वनागरैः राक्ष निवेदिनम् ।
यथा देव ! प्रत्यहं पत्तनं मुष्यते केनापि, नीयते सर्वसार-
मङ्गनाजनोऽपि, यस्तस्यानभिमतः सोऽत्र केवलवमास्ते,
तदेवं कियतां प्रसादस्तद्व्यवहारेनेति । राक्षाऽभिहितं—गच्छन्
युयं विध्वंसा भवताऽवश्यमहं तं दुरात्मानं लप्स्ये । किं
च—यदि पञ्चषैरहोभिर्न लभे चौरं विमर्षयुक्तोऽपि च त्य-
द्याम्पात्मानमहं ज्वालामालाकुले बहौ । तदेवं कृतप्रतिज्ञं
राजानं प्रणम्य निर्गता नागरिकाः । राक्षा च सविशेषं
नियुक्ता आरक्षकाः । आत्मनाऽप्येकाकी खड्गखण्डकसमे-
ताऽन्वेष्टुमारब्धा, न चापलभ्यते चौरः ततो राक्षा नि-
पुणतरमन्वेपयता पञ्चमऽहनि भोजनताम्बूलगन्धमाह्या-
ऽऽदिकं गृह्णन् राजौ स्वतो निर्गतेनोपलब्धः स परिवाद्
तत्पृष्ठगामिना नगरोद्यानवृत्तकोटरप्रवेशेन गुहाभ्यन्तरं प्र-
विश्य व्यापादितः । तदनन्तरं समर्पितं यद्यस्य सत्कम-
ङ्गनाजनोऽपीति । तत्र कैका सीमन्तिनी अत्यन्तमौषधिमि-
र्माचिता नेच्छत्यात्मीयमपि भर्तारं, ततस्तद्विद्विरमिहितम्
यथाऽस्याः परिवाद्सत्कान्यस्थानि दुग्धेन सह संघृष्य यदि
दीयन्ते तदेवं तद्वाग्रहं मुञ्चति, ततस्तत्स्वजनैरेवमेव कृतं,
यथा यथा चासौ तद्व्यवहारं विधत्ते तथा तथा तस्ते
हानुबन्धोऽपैति, सर्वास्थिपाने चापगतः प्रेमानुबन्धः, तद्धानु-
रक्ता निजे भर्त्तरि । तदेवं यथाऽसावत्यन्तं भाविता तेन परि-
वाजा नेच्छत्यपरमेवं भावकजनोऽपि नितरां भाविताऽऽत्मा
मौनीन्द्रशासने न शक्यते अन्यथा कर्तुम्, अत्यन्तं सत्य-
कवौषधेन वासितत्वादिति । पुनरपि भावकान् विशिनष्टि-
(०जाव उलियफलिहा इत्यादि) उच्छिन्नानि स्फटिकानीव
स्फटिकानि—अन्तःकरणानि यथा ते तथा । एतदुक्तं भव-
ति—मौनीन्द्रदर्शनावाप्तौ सत्यां परितुष्टमानसा हतं, तथा
अप्रावृत्तानि ढाराणि यैस्ते तथा, उद्घाटितगृहद्वारास्ति-
ष्ठन्ति । अत्रियत्तोऽन्तिममनोऽन्तःपुरप्रवेशधरगृहद्वार-
प्रवेशोऽन्यतीर्थिकप्रवेशः येषां ते तथा, अनवरतं भ्रमणानुद्यु-
क्तविहरिणो निर्ग्रन्थान् प्रासुकैर्नैषणीयिनाशनाऽऽदिना तथा
पीठफलकशय्यासंस्तारकाऽऽदिना च प्रतिलाभयस्तस्तथा
बहूनि वर्षाणि शीलव्रतगुणव्रतप्रत्याख्यानपौषधोपवासैरा-
त्मानं भावयन्तस्तिष्ठन्ति । तदेवं ते परमभावकाः प्रभूतका-
लमगुणव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानुष्ठायिनः सधूनामौषधवस्त्र-
पात्राऽऽदिनोपकारिणः सन्तो यथोक्तं यथाशक्ति सधनुष्ठानं
विधायोत्पन्नं वा कारणेऽनुत्पन्ने वा भक्तं प्रत्याख्यायाऽऽलो-
चितप्रतिक्रान्ताः समाधिप्राप्ताः सन्तः कालमासे कालं कृत्वा-
ऽन्यतरेषु देवेषूपपद्यन्ते इति । एतानि चाभिगतजीवाजीवा-
ऽऽदिकानि पदानि हेतुहेतुमङ्गलवेन नेतव्यानि । तद्यथा—यस्मा-
दभिगतजीवाजीवास्तस्मादुपलब्धपुण्यपापाः, यस्मादुपलब्ध-
पुण्यपापास्तस्मादुच्छिन्नमनसः । एवमुत्तरत्रापि एकैकं पदं
त्यज्जिरेकैकं चोत्तरं गृह्णित्वैक्यं, ते च परेण पृष्टा अ-
पृष्टा वा एतद्वक्षुः । तद्यथा—अयमेव मौनीन्द्रोक्तो मार्गः स-

दर्थः शेषस्त्वनर्थो, यस्मादेवं प्रतिपद्यन्ते तस्मात्ते सन्तु-
च्छिन्नमनसः सन्तः साधुधर्मभावकधर्मं च प्रकाशयन्तो वि-
शेषणैकादशोपासकप्रतिमाः स्पृशन्तो विहरन्तोऽष्टमीख-
तुर्दश्यादिषु पौषधोपवासाऽऽदौ साधून् प्रासुकेन प्रतिलाभ-
यन्ति, पाश्चात्ये च काले संलिखितकायाः संस्तारकध-
मणुभावं प्रतिपद्य भक्तं प्रत्याख्यायाऽऽद्युषः लये देवेषूपपद्य-
न्ते, ततोऽपि व्युताः सुमानुषभावं प्रतिपद्य तनैव भवेनो-
त्कृष्टनः सप्तस्वप्नसु वा भवेषु सिद्ध्यन्तीति । तदेतत्स्थानं क-
ल्याणपरम्परया सुखाविपाकमिति कृत्वाऽऽर्पयामि । अयं वि-
भङ्गस्तृतीयस्य मिश्रकाऽऽख्यस्याऽऽख्यात इति । उक्ता धा-
र्मिकाः, अधार्मिकास्तदुभयरूपाश्चाभिहिताः ।

साम्प्रतमेतदेव स्थानत्रिकमुपसंहारद्वारेण संक्षेपतो विभ-
णिषुगाह—

अविर्गं पडुच्च बाले आहिज्जइ, विरिं पडुच्च पंडिए आ-
हिज्जइ, विरयाविरिं पडुच्च बालपंडिए आहिज्जइ । तत्थ
णं जा सा सव्वतो अविरिं एम ठाणे आरंभट्ठाणे अणा-
रिए ०जाव असव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतमिच्छे अमाहू,
तत्थ णं जा सा सव्वतो विरिं एस ठाणे अणारंभट्ठाणे
आरिए ०जाव सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे । एगंतमग्गे साहू, तत्थ
णं जा सा सव्वतो विरयाविरिं एस ठाणे आरंभणो आरंभट्ठा-
णे एस ठाणे आ (य) रिए ०जाव सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे
एगंतमग्गे माहू । (३६ सूत्र)

(आविर्गं इत्यादि) येयमविरतिरसंयमरूपा सम्यक्वा-
भावान्मिथ्यादृष्टैर्द्रव्यतो विरतिरप्यविरतिरेव, तां प्रतीत्य आ-
श्रित्य बालवद्बालोऽहः सवसद्विवेकविकलत्वात् इत्येवमा-
धीयते व्ययस्थाप्यते आख्यायते वा, तथा विरतिं च
प्रतीत्य—आश्रित्य पापाङ्गीनः परिहृतः परमार्थतो वेत्येवमा-
धीयते आख्यायते वा, तथा विरताविरतिं चाऽऽश्रित्य बा-
लपण्डित इत्यतःप्राग्बुद्धयोऽयमिति । किमिदं विरतिविरत्या-
ध्येण बालपण्डितपाण्डित्याऽऽपत्तिरित्याशङ्क्याऽऽह—(त-
त्थ णमित्यादि) तत्र पूर्वोक्तेषु स्थानेषु येयं सर्वाऽऽत्मना सर्व-
स्मात् अविरतिविरतिपरिणामाभावः, एतत्स्थानं साव-
द्याऽऽरम्भस्थानमाश्रयः एतदाश्रित्यसर्वाण्यपि कार्याणि कि-
यन्ते । यत एवमत एतदनार्यं स्थानं निःशुक्तया यत्किञ्च-
नकारित्वाद्याददसर्वदुःखप्रक्षीणमार्गोऽयं तथैकान्तमिथ्याक-
पोऽनाधुरिति । तत्र चैवं विरतिः सम्यक्त्वपूर्विका सावद्या-
ऽऽरम्भाभिवृत्तिः सास्थगितद्वारत्वात् पापानुपादानरूपेति ।
एतदेवाऽऽह—तदेतत्स्थानम् अनारम्भस्थानं सावद्यानुष्ठानर-
हितत्वात्संयमस्थानं, तथा चैतत्स्थानमार्यस्थानम् । आराद्यातं
सर्वेन्द्रियधर्मेभ्य इत्यार्यं, तथा सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गोऽशेषकर्मस-
यपथः इति । तथैकान्तसम्यग्भूतः । एतदेवाऽऽह—साधुरिति,
साधुभूतानुष्ठानान्साधुरिति । तत्र च येयं विरताविरतिरभि-
धीयते सैषा मिश्रस्थानभूता, तदेतद्वारम्भानारम्भरूपस्थानमे-
तदपि कथञ्चिदर्थमेव, पारम्पर्येण सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः, तथै-
कान्तसम्यग्भूतः साधुश्चेति । तदेवमनेकविधोऽयमधर्मपक्षो
धर्मपक्षस्तथा मिश्रपक्षश्चेति संक्षेपेणाभिहितः पक्षत्रयसमा-
ख्येन । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रति० ।

पुरिसविज्ञा-पुरुषविद्या-की० । कुलकनिर्मग्यायापरनामके
षष्ठे उत्तराध्यायने, स० ३६ सम० । उक्त० ।

पुरिसवेय-पुरुषवेद-पुं० । इत्येवमोदयादभिलाषवत् पुंसः
स्त्रियामभिलाषनिवन्धने कर्मभेदे, कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।
जी० । प्रज्ञा० । (पुंवेदस्य प्रकृपणा 'योः कसायवेयविज्ञ' शब्दे
चतुर्थभागे २१६१ पृष्ठे गता)

पुरिससीह-पुरुषसिंह-पुं० । तीर्थकरे, सिंह इव सिंहः, पुरुष-
आसौ सिंहश्चेति पुरुषसिंहः । लोकेन हि सिंहे शौर्यमति-
प्रकृष्टमभ्युपगमनतः शौर्ये स उपमानं कृतः, शौर्ये तु भगवतो
बाह्ये प्रत्यनीकत्वेन भाष्यमाणस्याभीतत्वात् कुलिशकाठ-
नमुष्टिप्रहारप्रहतिप्रवर्द्धमानामरशरीरकुञ्जताकरणाच्च । भ०
१ श० १ उ० । ल० ।

प्रणिपातदण्डकसप्तमसूत्रम्-

पुरिससीहानं ॥ ७ ॥

पुरुषसिंहेभ्य इति । पुरुषाः प्राण्याद्यणिननिरुक्तास्ते सिंह-
इव प्रधानशौर्याऽऽदिगुणभावेन क्याताः पुरुषसिंहाः, क्याता
अ कर्मशश्वप्रति शूरनया तदुच्छेदनं प्रति कार्येण कांक्षाऽऽ-
दीन् प्रति-असहनतया रागाऽऽदीप्रति धीर्ययोगेन तपःकर्म
प्रति धीरनया अवज्ञेयां परीषदेषु न भयमुपसर्गेषु न विन्नाऽ
पान्द्रयवर्गे न खेदः संयमाध्वनि निष्प्रकम्पता सद्भ्यान् इति ।
न चैवमुपमा मृषा, तद्द्वारेण तत्प्रतः तदसाधारणगुणामि-
धानात्, धिनयविशेषानुप्रदार्थमेतत्, इत्यमेव केषाञ्चिदुक्तं
गणप्रतिपत्तिदर्शनात् चित्रां हि सत्त्वानां क्षयोपशमः, ततः
कस्यचित्कथञ्चिदाश्रयशुद्धिभावात् । यथाभवं व्यापक-
आनुप्रदविधिः, उपकार्यप्रत्युपकारलिप्ताऽभावेन महतां प्र-
वर्त्तनात्, महापुरुषप्रणीतआधिकृतदण्डकः, आदिमुनिभि-
रहंक्षिप्यैर्गणधैरैः प्रणीतत्वाद्, अत एवैव महागम्भीरः
सकलन्यायाऽऽकरः भयप्रमोदहेतुः परमार्थरूपो निदर्शनमध्ये
षामिति, न्याय्यमंतद्युत पुरुषसिंहा इति ॥ ७ ॥ ल० ।
स्था० । औ । जी० । ध० । रा० । स० । कल्प० । सूत्र० ।
अस्यामवसर्पिण्यां जाते पञ्चमे वासुदेवे, स० । आच० ।
धर्मजिनसमये च सोऽभवत् । ति० । प्रव० । " पुरिस-
सीहं वासुदेवं दस वाससयसहस्साहं सव्वाउयं पालइत्ता
छट्टीए तमाए पुढवीए नेरइयत्ताए उववन्ने ।" स्था० १० डा० ।
" पुरिससीहं वासुदेवं दस वाससयसहस्साहं सव्वाउयं
पालइत्ता पंचमाए पुढवीए नेरइयत्ताए उववन्ने ।"
अत्र सूत्रविरोधाश्चस्यः । स० १००००००० सम० ।

पुरिससेण-पुरुषसेन-पुं० । द्वारवत्यां वासुदेवस्य धारण्यां
जाते पुत्रे, सचारिष्टनेम्यनितके प्रवर्जितः शत्रुञ्जये सिंह-
इति अन्तर्कृद्दशानां चतुर्थे वर्गे चतुर्थेऽध्यायने सूचितम् ।
अन्त० १ भु० ४ वर्ग १ अ० । श्रेणिकस्य धारण्यां जाते
पुत्रे, धीरागतिके प्रवर्ज्य षाडश वर्षाणि आमण्यपर्यायः मृत्वा
अपराजिते उपपन्नः क्युश्वा महाविदेहे क्षेत्रे सेतस्यतीति
अनुत्तरोपपत्तिकदशानां प्रथमे वर्गे चतुर्थेऽध्यायने सूचि-
तम् । अणु० १ भु० १ वर्ग ४ अ० ।

पुरिसा-पुरुषा-की० । प्रज्ञया लिपेः भेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पुरिसास-पुरुषाऽऽकीर्ण-त्रि० । पुरुषबहुले, नि० सू० १
उ० । सर्वत्र ल० । ८ । २ । ७६ । रत्नेषु गुह्यत्वम् । प्रा० ।
पुरिसादाणीय-पुरुषादानीय-पुं० । पुरुषाणां मध्ये आदा-
नीयः पुरुषाऽऽदानीयः । भ० ५ श० ६ उ० । स्था० । स० । पु-
रुषाणां मध्ये आशीयते इत्यादानीय उपादेय इत्यर्थः । स्था० ८
डा० । पुरुषआसौ आदानीयश्च आदेयवाक्यतया आदेयनाम-
तया च पुरुषाऽऽदानीयः । पुरुषप्रधाने कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।
स० । नि० । पार्श्वनाथो हि पुरुषाऽऽदानीय इत्युच्यते, "तथैव
पासेणं अरहा पुरिसादाणीयः ।" इत्यादि सूत्रेषु व्यवहारात् ।
स्था० ६ डा० । मुमुक्षूणां पुरुषाणामादानीया आश्रयणीयाः
पुरुषाऽऽदानीयाः । महतोऽपि महीयसि, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

पुरिसाधम-पुरुषाधम-पुं० । पुरुषाणां मध्येऽधमे, वृ०
३ उ० । शपोः सः । ८ । १ । २६० । इति । सः । प्रा० ।

पुरिसासीविस-पुरुषाशीविष-पुं० । आशीविषः-सर्पः पुरुष-
आसावाशीविषश्च पुरुषाऽऽशीविषः, कोपसाफल्यकरणसा-
मध्यात् । सर्पोपमे पुरुषं, औ० ।

पुरिसुत्तम-पुरुषोत्तम-पुं० । तीर्थकरे, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । ल० ।

पुरिसोत्तम-पुरुषोत्तम-पुं० । पुरुषाणां मध्ये तेन तेन कृपाऽऽदि-
नाऽतिशयेनोद्भूतत्वाद्भूषितत्वात्सुत्तमः पुरुषोत्तमः । भ०
१ श० १ उ० । स० । संथा० । कल्प० । सूत्र० । रा० । ध० । पु-
रुषाणामुत्तमः पुरुषोत्तमः । तीर्थकरे, भगवन्तो हि संसा-
रमप्यावसन्तः सदा परार्थव्यसनिन उपसर्जनीकृतस्वार्था उ-
चितक्रियावन्तोऽदीनभावाः कृतज्ञतापतयोऽनुपहतचित्ता दे-
वगुरुबहुमानिन इति भवन्ति पुरुषोत्तमाः । जी० ३ प्रति० ४
अधि० । व्य० ।

प्रणिपातदण्डकदष्टसूत्रम्-

पुरिसोत्तमानं ॥ ८ ॥

पुरि शयनात् पुरुषाः सध्वा एव, तेषां उत्तमाः सहजतया
भव्यत्वादिभावतः प्रधानाः पुरुषोत्तमाः । तथा ह्यकालमेते परा-
र्थव्यसनिन उपसर्जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तोऽदीनभा-
वाः सफलारम्भिणः अदृढानुशयाः कृतज्ञतापतयोऽनुपहतचि-
त्ता देवगुरुबहुमानिनस्तथा गम्भीराशया इति । न सर्व एवैवंवि-
धाः, खुड्ड(डु)(डुं) कू(कू) कानां व्यत्ययोपलब्धेः, अन्यथा खुड्ड
(डु) डुं (कू) (कू) काभाव इति नाशुद्धमपि जात्यस्य समानम-
जात्यरत्नेन, न चैतरदितरेण, तथा संस्कारयोगे सत्युत्तरका-
लमपि तद्भेदोपपत्तेः, न हि काचः पक्षरागी भवति, जात्यनु-
च्छेदेन गुणप्रकर्षाभावादित्यं चैतदेवं प्रत्येकबुद्धाऽऽदिवचन-
प्रामाण्यात्तद्भेदानुपपत्तेः, न तुल्यभाजनतायां तद्भेदो न्याय्य
इति । न चात एवमुक्तावपि विशेषः, कृत्स्नकर्मक्षयकार्य-
त्वात्, तस्य चाविशिष्टत्वात्, दृष्टश्च दृष्टिभ्रंशयोरप्यविशि-
ष्टो मृत्युः, आयुःक्षयाविशेषात्, न चैतावता तयोः प्रागप्य-
विशेषः, तदव्यवहृत्यविशेषाददर्शनमात्रमेतदिति पुरुषोत्तमाः
॥६॥ ल० । "अहा से पुरिसोत्तमे" । अत्र पुरुषोत्तमो रथनेमिः ।
दश० २ अ० । श्रुवभपुत्राणां शतसंख्याकानां पञ्चवत्वारि-
शे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । अनन्तजिनकालभाविनि (स०
४६ सम०) चतुर्थे वासुदेवे, स० । आच० । प्रव० । प्रधाने, त्रि० ।

पुरुषोत्तमो हि धर्मः सर्वतीर्थकृत्स्नमतः । पञ्चा० १७ वि० ।

गुणानुरागकथनपूर्वकं पुरुषोत्तमचरितम्—

गुणलेखं पि पसंसइ,

गुरुगुणबुद्धिइ धरमयं एसो ।

दोसल्लेख वि नियगं,

गुणनिबहं निगुणं गणइ ॥ १२१ ॥

(अ० १०) (अस्या व्याख्या गुणानुरागि शब्दे तृतीय भागे
१३२ पृष्ठे द्रष्टव्या)

पुरुषोत्तमचरितमित्थम्—

" अतिथि सुगुणविशेष, चारवर्षे नाम पुरवरी रम्मा ।

कंषणमणिमयमंदिर-पाया राधणयणिम्मवया ॥ १ ॥

तस्य य हरिकुलनन्दन-हरिकुलो अदिसमूहमवधयो ।

महामयसो नाम निबो, दाहियभरहृदयरज्जधरो ॥ २ ॥

तस्य कया वि हु विहुणिय-अइयणयणघाहकम्मपम्भारो ।

हुदियहुदुमदलनेमी, अरिहुनेमी समोसरिओ ॥ ३ ॥

सिरिरेवयगिरिसंठिय-उज्जाणं नन्दणमि रमणीय ।

सुररइयसमोसरणे, उवविट्ठो देसणं काउं ॥ ४ ॥

ततो निउत्तपुरिसा, जिणआगमणं गुणेवि हिहुमणो ।

अलिओ भरहृदवर्षे, बंदणदेउं जिणिदस्स ॥ ५ ॥

अलिया तेण समा णं, दस वि दसारा समुद्विजयाई ।

तह खेव महाबीरा, पंच वि बलदेवपामुक्खा ॥ ६ ॥

कोखस रायसहस्सा, खंचलिया उगलेणनिवपमुहा ।

इगवील सइस्साई, कीदसेणपमुहाण वीराणं ॥ ७ ॥

हुइंतकुमारणं, सट्टिलहस्साण संवपमुहाणं ।

पज्जुअप्पमुहाओ, अबुहुकुमारकोडीओ ॥ ८ ॥

कुप्पणं च सहस्सा, महलेणपमुहबलवगाणं वि ।

अओ वि सिट्टुमाई, नागरलोंगा अण्णेगविहो ॥ ९ ॥

इतो सोहम्मवई, धियहु मणं ओहिणा गुणेऊण ।

गाढं हरिसियदियओ, सहागओ भणइ चियअभरे ॥ १० ॥

हुइं। पिच्छह पिच्छह, एए किर केसवा महाअणा ।

गुरुगुणबुद्धिइ नयं-ति परगयं गुणलवं पि सया ॥ ११ ॥

सिद्धुणो इव अलु पणुणो, जह तह जंपंति इय विवित्तं ।

सिग्गं परिकखणत्थं, एगो अमरो इहं पत्तो ॥ १२ ॥

ओसरणगमणमणे, गयलीयं परमपुरहिगंधं ।

विशलियमुहासियदंनं, एगं साणं विउव्वह ॥ १३ ॥

समंखेणअभिभूयं, सिजं सबलं पि अजओ हुत्तं ।

वक्खपिदियवयणनासा-उडं कुडं गंतुमारजं ॥ १४ ॥

कयहो मुख बक्कंतो, तेखेवं पहेण वट्टु नं साणं ।

परगुणलेखगहण-मि साखलो जंपए एव ॥ १५ ॥

एएस्स कल्लिखण-स्स आणणे सेयवत्तण्णंती ।

एसा मरगयणाले, मुचामालेव कह सहइ ॥ १६ ॥

इह नाउं हरिवरियं, कह वि न दोसं वयंति सण्डुरिसा ।

सो जायपणओ सुर-वइमि एयडेइ नियकवं ॥ १७ ॥

सुरगुणयणगहाणं, बहुओ पुणितं हरिं सबहुमाणं ।

अलिखोवसमणभेरि, च दाउ अमरो नणो लगं ॥ १८ ॥

ततो कयहो पत्तो, ओसरणे जिणवरं नमिय विद्विक्खा ।

उखियट्ठणे निखियइ, इय सामी कहइ धम्मकइ ॥ १९ ॥

ओ भविआ ! भवगहणे, दुलहं कह कह वि लहिय सम्मसं ।

तस्स विसुद्धिनिमित्तं, संतगुणपसंसेणं कुणइ ॥ २० ॥

जह सयलतत्तविसया, अरई सम्मसनासिया भणिया ।

तह संतगुणाणुववू-इणा वि अइयारसंजणणी ॥ २१ ॥

जह संता वि न हु गुण, पसंसेणं पाउणंति सत्तावं ।

सो बहुकिलेखजभा-ण को ताण आवरं कुज्जा ॥ २२ ॥

सो नग्गाईविसए, गुणलेखं जस्य जसियं पस्से ।

संमसंगं अवग-म्म तस्य संसिज्ज तावइयं ॥ २३ ॥

ओ पुण मच्छरक्खओ, पमाइओ वा गुणे न संसिज्ज ।

संते वि सो बुहाई, पावइ भवदेवसूरि व ॥ २४ ॥

पुच्छेइ हरी मयवं ! भवदेवो नाम एस को सूरि ? ।

भणइ पड्डइ मरहे, आसि पुरा एस मुणिनाहो ॥ २५ ॥

बुद्धाई सुरगुणसमो, नवरं चरणमि ईसिसिद्धिसंखी ।

तस्स य एगो सीसो, नामेणं बंधुदत्तु सि ॥ २६ ॥

सो पुण निम्मलचरओ, सुहुममई वायलजिसेपओ ।

तक्कागमे य कुललो, अमच्छरिओ विणीओ य ॥ २७ ॥

तो तस्स पायमुले, जिणसमयवियक्खणा समणसंघा ।

सत्थविण्णु सहा-विणयप्यवसा कयंजलिणा ॥ २८ ॥

निसुणंति जिणिदागम-मुवउत्तमणा तह सि जंपंता ।

पकुणंति य बहुमाणं, पविसचारित्तुत्तु सि ॥ २९ ॥

तो भवदेवो सूरि, मच्छरभट्टिओ विवित्तए दियए ।

मं सुत्तु इमे मुखा, किं एयं पणुवांसंति ॥ ३० ॥

अहवा मुखा मुणिणो, गिहिणो य इमे कुणंतु जं किं पि ।

एस उण कील सीसां, तहा मए दिक्खिओ वि कुडं ? ॥ ३१ ॥

तह बहुसुओ मह चिय, कओ वि तह गुरुगुणेषु ठावओ वि ।

मं अजगणितं एयं, वइर परिस्साइ भेयमि ॥ ३२ ॥

नरनाहमि जियंते, न सुत्तभंगो इहेइ एसां वि ।

एएण अण्णं, मखे न सुओ जणपवाओ ॥ ३३ ॥

जइ संपइ धारिज्जइ, इमो मए धम्मकहणमाईयं ।

तो मच्छरि सि लोगो, सुखो मं मजए एस ॥ ३४ ॥

ता काउ उवेइ चिय, इममि मूढमि इहिह मह उखिया ।

इय जा मच्छरपुत्री, सो सूरि गमइ कहांव विखे ॥ ३५ ॥

ता पाडलिपुरनगरा-संघाएसेण तस्स पानमि ।

पत्तो मुणिसंघाओ, मुणी वि अशुद्धिओ सो वि ॥ ३६ ॥ "

अथ तस्य यतिपतेर्यति-जनस्य कृत्वा यथोचितं सर्वम् ।

मुनिशुद्धा (संघा)टक एव, संघादेशं त्यवीक्ष्यत् ॥ ३७ ॥

प्रकाशवक्त्रातगुरु-विबुधाऽऽख्याऽव्यक्तालिङ्गिकस्तत्र ।

स्वैरं विजयार विरं, बद्धदर्शनविस्तृति कुर्वन् ॥ ३८ ॥

तथाहि—

काणावानमदान् प्रभृच्चियणाऽऽधिकयानवाकयान् बहून्,

शक्यास्तर्कवचोविचारविमुक्तान् सांख्यानसंख्यानपि ।

कौलान् अष्टबलान् गिरस्तयशसो मीमांसकान् व्यसकान्,

कुर्वन् बारणवद्विशङ्कमवरत्नसर्वं गवोमुरः ॥ ३९ ॥

संप्रति जैनकुलीन्दैः नार्है स्पष्टां विकीर्षते बुधः ।

तद्दर्शनकृत्यमिव, कर्तुं तत्रैत लघु धूमम् ॥ ४० ॥

"इय सोउं सो सूरि, आ अलिखी पाडलीपुराभिमुहं ।

पवयणपमावण्यं, ना जाया अभिमुहा क्षीया ॥ ४१ ॥
 वामा वामा लाम-म्मि दाहिणा पच्छिमा नियसेह ।
 क्षीया नूणमभिमुहा, कयं पि कज्जं विणासेह ॥ ४२ ॥
 इय चित्तिऊण सूरी, विहारकरणाउ उवरसो सहसा ।
 तो भणियं आगंतुय-मुणिसंघाडेण वयणमिणं । ४३ ॥
 जइ तुम्हाण विहारो, खडणमभावा उ तत्थ न हु जाओ ।
 ता बंधुदत्तसाहुं, लहु पेसह वायलक्षिणं ॥ ४४ ॥
 तो सुरिखा बहुविहं, विजित्तिं तो विसज्जिओ तत्थ ।
 पत्तो थोवदिणहिं, सुसउणपरिविह्तिउच्छाहो ॥ ४५ ॥
 दिट्ठो तत्थ नरिदां, कया पइसा इमा दुवेहिं पि ।
 जो जेण नूण जिप्पह, स तस्स सीसो हवेउ त्ति ॥ ४६ ॥
 तं बंधुदत्तमुणिणा, सियवायविसुभिविहवेणं ।
 बहुवयणविहरेणं, वायम्मि पराजिओ विवुरं ॥ ४७ ॥
 लज्जं च विजयपत्तं, विवुरो पव्वादिओ तवा खव ।
 वियसियमुहकमलेणं, पत्तंसिओ सयलसंघेणं ॥ ४८ ॥
 विवुरविण्यसमेओ, पय पय बुहजणेण धुव्वंतो ।
 तो बंधुदत्तसाहुं, पत्तो नियसुरिपासम्मि ॥ ४९ ॥
 तं तु पुण मकुरवसा, न मणागं पि हु पत्तंसिओ एस ।
 न य विट्ठो ससिणेहं, आलाविओ सहसिं नेव ॥ ५० ॥
 हा जइ गुरुणो वि मय न रंजिया मंदबुद्धिकलियण ।
 ता सेसाण गुणानं, समउज्जणेणं हवउ मज्झ ॥ ५१ ॥
 इय चिताउलवित्तो, विययम्मि वहतओ महासेयं ।
 तप्पभिइ बंधुदत्तो, जाओ गुण अज्जणे विमुहो ॥ ५२ ॥
 अकयनियदोससुद्धी, भवदेवमुणीसरो वि मरिऊण ।
 पयउवडुकिवित्तं, किट्ठिसिपत्तं सुरो जाओ ॥ ५३ ॥
 तयणु वरिदियदियनं-दणो उ सो मूयओ समुत्पन्नो ।
 कह कह वि लहियवोहिं, काउ तव संगमणुपत्तो ॥ ५४ ॥
 इय सोउ कएउपमुहा, लोया भवदेवसूरिणो करिणो ।
 करियं जाया पमुइय-वियया परगुणगहणिकनल्लिच्छा ॥ ५५ ॥
 भुज्जो भुज्जो नेमि, पणमिय पत्ता सपत्तु ठाणेषु ।
 समणगणसंपरिवुडो, विहरइ अन्नत्थ सामी वि ॥ ५६ ॥

इति स्फुरदोषलनालघिचं,
 निशम्य विष्णो रुचिरं चरितम् ।
 दुष्कर्मनीरौघभिदानिदाघं,
 सुसाधवो धत्त गुणानुरागम् ॥ ५७ ॥ "

इति पुरुषोत्तमचरित्रम् । ध० २० ३ अधि० ६ गुण ।

पुरिसोत्तमणाभिसंभव-पुरुषोत्तमनाभिसम्भव-पुं० । अस्मिणि,

" नमिऊण परमपुरिसं, पुरिसोत्तमणाभिसंभवं देवं ।

पुरुषं पाइअलच्छि त्ति, नाममालं निसामेह ॥ १ ॥ "

पाइ० ना० १ गाथा ।

पुरिसोत्तमपणीय-पुरुषोत्तमपणीय-त्रि० । उत्तमपुरुषगदिते,
 पञ्चा० ७ विष० ।

पुरिसोत्तर-पुरुषोत्तर-त्रि० । पुरुषप्रधाने, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पुरी-पुरी-त्री० । नगर्याम्, स्वनामक्याते नगरीभेदे, पञ्चा
 दुत्पदितः स्वामी, प्राप्तो नाम्ना पुरि पुरीम् । आ० क० १ अ० ।

पुरीस-पुरीष-न० । विद्यायाम्, तं० । इया० । उच्चारं, आच०
 २६४

४ अ० । "शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दहते । " आ०
 म० १ अ० ।

पुरीसणिरोह-पुरीषनिरोध-पुं० । विदुरसर्गभलनिरोधे, मूत्र
 निरोधे चक्षुरपघातो भवति । पुरीषनिरोधे च जीवितोपघा-
 तः । पं० वृ० १ कल्प ।

पुरुपुरिआ-देशी-उत्तरकण्ठायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ५५ गाथा ।

पुरुहूअ-देशी-घूके, दे० ना० ६ वर्ग ५५ गाथा ।

पुरेकह-पुरस्कृत-त्रि० । जन्मास्तरोपात्ते, दश० ८ अ० । सु०

प्र० । आच० । जन्मास्तरोपार्जिते, सूत्र० १ भु० १४ अ० ।

जन्मशतापात्ते कर्मणि, सूत्र० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

पुरेकम्म (या)-पुरःकर्मन्-न० । पुरो दानात् पूर्व कर्म हस्त-
 धावनाऽऽदि यत्र तत्पुरःकर्म । प्रश्न० ५ संव० द्वार । भिक्षादा-
 नादग्रतः कृते प्रक्षालनाऽऽदिके कर्मणि, आच० २ भु० १ वृ०
 १ अ० ६ उ० । मरुदानाग्राग्यतिनिमित्तं हस्ताऽऽदिधावने, ध०
 ३ अधि० । पं० वृ० । पं० भा० । हस्तेन साधुनिमित्ते प्राक् कृ-
 तजलोत्कनठ्यापारं, दश० ५ अ० १ उ० । " पुरो कयं जं तु
 तं पुरेकम्मं । " भिक्षायाः पुरतः-प्रथममेव यत्कृतं कर्म कर-
 प्रक्षालनाऽऽदि तत्पुरः कर्माभिधीयते । आच० ।

अथ पुरःकर्मद्वारमाह-

पुरकम्मम्मि य पुच्छा, किं कम्माऽऽरोवणा परीहरणा ।

एएमि तु पयाणं, पत्तेय परुवणं वांछं ॥ ६७६ ॥

पुरःकर्मणि पृच्छा कर्त्तव्या । तथा-किं पुरःकर्म ? कस्य वा
 पुरःकर्म ? का वा पुरःकर्मयारावणा, कथं वा पुरःकर्म
 णः परीहरणं क्रियते ? एतेषां चतुर्णामपि पदानां प्रत्येकमहं
 प्ररूपणां वक्ष्ये ।

तत्र किमिति द्वारस्य प्ररूपणां चिकीर्षुः प्रेर्यमुत्थापयन्माह-

जइ जं पुरतो कीरइ, एवं उट्ठाणमणमादीणि ।

होति पुरेकम्मं ते, एमेव य पुव्वकम्मे वि ॥ ६८० ॥

पुरः प्राऽऽह यदि साधोर्मिलायिनो गृहाङ्गणमागतस्य यत्-
 पुरोऽग्रतः क्रियते तत्पुरःकर्मति व्यवहियते, एवं ते तव
 यानि दायकस्यास्थानगमनाऽऽदीनि कर्माणि साधोरग्रतः
 क्रियमाणानि तानि सर्वाण्यपि पुरःकर्म भवति । अथ पूर्वो-
 र्थवाचकः पुरःशब्द इहाधिक्रियते, एवमेव च पूर्वकर्मण्यपि
 द्रष्टव्यम् । किमुक्तं भवति ?-पुरः साधोरागमनात्पूर्व कर्म पुरःक-
 र्मेत्यस्यामपि व्युत्पत्त्या यावन्पुत्थानाऽऽदीनि पूर्व कृतानि तानि
 पुरःकर्मं प्राप्नुवन्ति ।

यदि नामैवं ततः का नो हानिरिति चेत् ? उच्यते-

एवं फासुपफासुं, न विजए य काइ सोही ते ।

हीदि हु बहूणि पुरतो, कीरंति कयाणि पुव्वं च ॥ ६८१ ॥

एवं द्विधाऽपि समासे क्रियमाणे प्राशुकमप्राशुकं वा न विद्यते
 न कायते, सर्वस्याऽप्युत्थानगमनाऽदिकेष्टयोः पुरःकर्मत्वप्राप्तेः

पुरेकम्

अज्ञायमानं च प्राशुकाप्राशुकविभागे शोषिरपि काश्चिज्जास्ति (ते) तवाभिप्रायेण, तस्याभ्याभावे चारित्रस्याप्यभावः । इन्दी-
त्युपप्रदर्शने, दुरित्यामन्त्रेण, ततश्चैवं हे आचार्य ! बहूनि पुरतः
क्रियन्ते, बहूनि च दायकेन पूर्वं कृतानि, तानि सर्वाण्यपि
पुरःकर्म प्राप्नुवन्ति ।

अत्र सूरिः प्रतिवचनमाह—

कामं खलु पुरमहो, पचचक्वपरोक्त्वतो दुहा होइ ।

तइ वि य न पुरेकम्, पुरकम् नोदग ! इमं तु ॥ ६८२ ॥

काममनुमत्, खलुयश्चोऽवधारणे, अनुमतमेवास्माकं, यत्पुर-
शब्दः प्रत्यक्षपरोक्ततो द्विधा भवति—यदा पुरोऽग्रतः कर्म पुरः-
कर्मेति व्युत्पत्तिराधीयते तदा प्रत्यक्षार्थवाचकः पुरःशब्दः, य-
दि तु पुरःकर्म तदा परोक्षार्थवाचकः । एवं पुरःशब्दस्य प्रत्यक्ष-
परोक्षार्थवाचकतया यद्यप्युत्थानाऽऽदीनि पुरःकर्म प्राप्नुवन्ति
तथापि तानि पुरःकर्म न भवन्ति, किं तु पुरःकर्म हे नोदक !
इदं वक्ष्यमाणं भवति ।

तदेवाऽऽह—

इत्थं वा मतं वा, पुर्व्वि सीतोदण्ण जं भोवे ।

समण्डाए दाता, पुरकम् तं वियाणाहि ॥ ६८३ ॥

इत्तं वा मात्रकं वा पूर्वं भिक्षादानात् प्रथमं शीतोदकेन
सञ्चितजलेन यदाता भ्रमणार्थं धावति प्रक्षालयति तत्पुरः-
कर्म भिक्षानीहि, न शेषमुत्थानगमनाऽऽदिकम्, तथा समयप-
रिभाषया कटत्वात् । गतं किमितिद्वारम् ।

अथ कस्येति द्वा-स्य प्रकृष्टणामाह—

कस्स ति पुरेकम्, जइणो तं पुण पभू सयं कुजा ।

अहवा पभुसंदिट्ठो, सो पुण सुहि पेस बंधू वा ॥ ६८४ ॥

कस्य पुनः पुरःकर्म भवतीति पृच्छायां निर्व्वचनम्—यनेस्तत्प-
रिहारिणः साधोः पुरःकर्म मन्तव्यं, तद्विदरेषां दोषत्वेनानभ्यु-
पगमात् । तत्पुनः पुरःकर्म प्रभुर्यहस्वामी स्वयमेव कुर्यात् । अ-
थवा—प्रभुसंदिष्टः प्रभुणा आदिष्टः । स पुनः प्रभुसंदिष्टश्चिधा ।
तद्यथा—सुहृत् मित्रं, प्रणो दासाऽऽदिः, बन्धुमाता भगिन्यादि ।

अथ पुरःकर्मणः संभवमाह—

दमए पमाणपुरिसे, जाए पंतीए ताए मोत्तुणं ।

सो पुरिसो तं वऽअं, तं दवं अओं अओं वा ॥ ६८५ ॥

संक्षर्यां पक्षिपरिवेषणे नियुक्तः कोऽपि द्रमकः कर्मकरः,
यतनं प्रभुसंदिष्टप्रहणम् । प्रमाणपुरुषो वा दयद्रव्यस्वामी, अने
न च प्रभुप्रहणम् । ततश्च दाता प्रभुर्वा प्रभुसंदिष्टो वा यस्यां
पक्ष्णौ पुरःकर्म कृतवान् तामुक्त्वा यद्यस्यां पक्ष्णौ संक्राम-
ति तदा यदि परिणतहस्तस्ततः कल्पते । अत्र चाष्टौ भङ्गा
भवन्ति—स पुरुषः तां पक्ष्णौ मन्यां वा पक्ष्णौ, तत् द्रव्यमभ्यद्
द्रव्यं वा, इत्यनेन चत्वारो भङ्गाः सूचिताः । एवमभ्यपुरुष इ-
त्यनेनाऽपि चत्वारो भङ्गाः सूच्यन्ते । एवमेतेऽष्टौ भङ्गाः ।

एतानेवाष्ट भङ्गान् स्पष्टयति—

सो तं ताए अओ-ए विइअओ अओ तीए दो वऽअं ।

एमेव य अओण वि, भंगा खलु होति चत्तारि ॥ ६८६ ॥

स पुरुषस्तद् द्रव्यं तस्यां पक्ष्णौविति प्रथमः १, स पुरुषः तद्
द्रव्यमभ्यस्यां पक्ष्णौविति द्वितीयः २, स पुरुषोऽभ्यद् द्रव्यं त-
स्यां पक्ष्णौविति प्रथमः १, स पुरुषस्तद् द्रव्यमभ्यस्यां पक्ष्णौ-

विति द्वितीयः २, स पुरुषोऽभ्यद् द्रव्यं तस्यां पक्ष्णौविति तृ-
तीयः ३, स पुरुषोऽभ्यद् द्रव्यमभ्यस्यां पक्ष्णौविति चतुर्थः ४ ।
अत्र च द्वे अपि द्रव्यपक्ष्णौ अन्ये इति । एवमेवाभ्यपुरुषपदेना-
ऽपि चत्वारो भङ्गा भवन्ति । तद्यथा—अभ्यपुरुषस्तद् द्रव्यं त-
स्यां पक्ष्णौ ५, अन्यः पुरुषस्तद् द्रव्यम् अभ्यस्यां पक्ष्णौ ६,
अभ्यः पुरुषः अभ्यद् द्रव्यं तस्यां पक्ष्णौ ७, अन्यः पुरुषः
अभ्यत् द्रव्यम् अभ्यस्यां पक्ष्णौ ८ ।

एतेषां मध्ये येषु यथा कल्पते तदेतद्दर्शयति—

कप्पइ समेसु तइ स-समम्मि तइयम्मि छिज्जावारे ।

अनट्टियम्मि दोसुं, सवत्थ य भयसु करमत्ते ॥ ६८७ ॥

समेषु द्वितीयस्वतुर्धनप्राप्तेषु गृहीतुं कल्पते । तथाहि—द्वि-
तीये तावद्द्रव्यस्यां पक्ष्णौ संक्रान्तरत्वेन द्रव्यमपि वक्ष्यमाणनी-
त्या, चतुर्थे तु द्रव्यान्तरत्वेनान्यस्यां पक्ष्णौ दीयमानत्वेन
च, षष्ठे तु पुरुषान्तरेणाऽपरस्यां पक्ष्णौ तद् द्रव्यं दीयत
इति हेतोः, अष्टमे तु तिसृणामपि पुरुषद्रव्यपक्ष्णौनामभ्यत्वेन
परिस्फुटमेव कल्पत इति । तथा सप्तमेऽपि भङ्गे कल्पत ए-
व, पुरुषान्तरेणाभ्यद्रव्यस्य दीयमानत्वात् । तृतीये तु छिज्ज
व्यापारे सति कल्पते, यः साधुदानार्थं हस्तमात्रकप्रक्षालन-
व्यापारः कृतः स यदा व्यापारान्तरेण छिज्जो भवति तदा
तनैव पुरुषेणाभ्यत् द्रव्यं तस्यां पक्ष्णौ दीयमानं कल्पत
इति भावः । द्वयोः प्रथमपञ्चमयोर्यदि तद् द्रव्यं तेनाऽऽत्मा-
यितं भवति ततः कल्पते, नाप्यथा । सर्वत्र चाष्टस्वपि भङ्गेषु
करमात्रके भङ्ग—विकल्पय, यदि हस्तौ वा मात्रकं वा स-
छिज्जमुदकार्द्रं वा न भवति ततः कल्पते, अन्यथा तु ने-
त्येवं भजना कर्त्तव्येत्यर्थः ।

अथ किमर्थं पुरःकर्म करोतीत्याह—

अचुमिणो चिकणो वा, कूरे धुविउं पुणो पुणो देइ ।

आयम्मिऊण पुवं, दइज जइणं पढमयाए ॥ ६८८ ॥

परिवेषणं कुर्व्वतो यद्यत्युष्णश्चिकणो वा कूरस्तत एकत्र
हस्तदाहभयादपरत्र हस्ते विलम्बान् कुरहकाऽऽदिस्थिते-
नोदकेन स दाना पुनः पुनर्धौत्वा हस्तमार्द्रकृत्य ददति, प-
रिवेषयतीत्यर्थः । साधोरप्यागतस्य तथैव यदि भिक्षां ददाति
तदा पुरःकर्म भवति । यदि वा—पूर्व्वमावश्यं हस्तं मात्रकं वा
प्रक्षाल्य प्रथमत एव यतीनां दद्यात् ततोऽन्येभ्यः परिवेषये-
त् तदापि पुरःकर्म भवति ।

एवं पुरःकर्मणि कुने यद् यत्न कल्पते तदेव निर्युक्तिगाथया
दर्शयति—

दाऊण अओ दवं, कोई दिआ पुणो वि तं चेव ।

अत्तट्टिय संकामिय-गहणं गीयत्थ संविग्गे ॥ ६८९ ॥

तदनेषणाकृतं द्रव्यं मुक्त्वा अभ्यस्मै द्रव्यं दत्त्वा परि-
वेष्य कश्चित्देवानेषणाकृतं द्रव्यं पुनरपि तस्यामन्यस्यां वा
पक्ष्णौ साधूनां दद्यात्, एवं छिज्जव्यापारे आत्मायितं सत्
कल्पते, अथवा—(संकामिय सि) तदनेषणाकृतं द्रव्यं स
दाता अभ्यस्मै परिवेषयेत्, स यदि दद्यात् तत एव संक्रा-
मितं सत् कल्पते । एतच्छ प्रहणं गीतार्थस्यानुज्ञातं, यतो
गीतार्थस्तद् द्रव्यमित्थं गृह्णानोऽपि संविग्नो भवति ।

एतदेवाभ्यपदं भाष्यकारो भाषयति—

गीयत्थगहणेणं, अत्तट्टियमाइ गेएइ गीतो ।

संविगगहणेन, तं गियहंतोऽवि संविगो ॥ ६६० ॥

गीतार्थप्रहणेन कृतेनैतज्जावितं, यदात्मार्थितम्, आदि-
शब्दात् संकामितं च, तदागमप्रमाणो गीतार्थ एव युक्ता-
ति, नागीतार्थः । संविगप्रहणेन तु तदात्मार्थिताऽऽदि शब्दा-
नोऽपि गीतार्थः संविगो भवति, नासंविग इत्युक्तं भवति ।

इत्थं पुनः पुरतः कर्म भवतीति दर्शयति—

पुरतो वि हु जं धोयं, असद्वाए न तं पुरेकम् ।

उद (उ) अहं, ससिणि-द्वगं च मुके तदि गहणं ॥ ६६१ ॥

यत्पुरतोऽपि साधारणतोऽप्यात्मा धीनं तत्पुरःकर्म न
भवति, किं तु तदुदकाऽऽर्द्रं सस्निग्धं वा मन्तव्यम् । उद-
काऽऽर्द्रं विन्दुसहितं, सस्निग्धं विन्दुरहितं, तस्मिन्नुदये-
ऽपि शुष्के परिणते प्रहणं कर्तव्यम् ।

पुरःकर्मोदकाऽऽर्द्रयोर्विशेषमाह—

तुल्ये वि समारंभे, मुके गहणेक एकपडिसेहो ।

असत्प कूट ताविय, असद्दो होइ खिपं तु ॥ ६६२ ॥

उदकाऽऽर्द्रपुरःकर्मणोः तुल्येऽप्यपकायसमारम्भे एकस्मि-
न्मुदकाऽऽर्द्रं शुष्के सति प्रहणम्, एकस्मिन् पुरःकर्मणि पुनः
शुष्केऽप्यनात्मार्थितं प्रहणस्य प्रतिषेधः । तथाहि-संयतार्थे
ब्राह्म्यां पृथक् पृथक् पङ्क्तौ पुरःकर्म कृतं, तच्च परिणतम् उ-
दकाऽऽर्द्रसस्निग्धौ न स्तः, परं येनाऽऽर्द्रमार्थितं तस्य हस्तात्
कल्पते, येन तु नाऽऽर्द्रमार्थितं तस्य हस्तात् कल्पते । एवं वि-
रकालिके पुरःकर्मण्युक्तम् । यत्र तु हस्तौ मायकं वा तत्क-
णमेव अन्यत्र तकाऽऽर्द्रं प्राशुकद्रव्ये प्रक्षिप्तमग्निना वा तापितं
तत्राऽऽर्द्रमार्थिते क्षिप्तमपि प्रहणं कर्तव्यम् । गतं कस्येति द्वारम्

अथाऽऽरोपणाद्वारमाह—

चाउम्मासुकोसे, मासिय मउके य पंवग जइके ।

पुरकम्मे उदउल्ले, ससिणिद्वोऽऽरोवणा भणिया ॥ ६६४ ॥

उदकसमारम्भे पुरःकर्मोत्कृष्टमपराधपदम्, उदकाऽऽर्द्रं म-
ध्यमं, सस्निग्धं जघन्यम् । उत्कृष्टे चत्वारो मासा लघवः,
मध्यमे लघुमासिकं, जघन्ये पञ्च रात्रिर्विनावि । एवं पुरःक-
र्मोदकाऽऽर्द्रसस्निग्धेषु यथाक्रममारोपणा भणिता ।

अथ परिहरणाद्वारमाह—

परिहरणाऽवि य हुविहा, विहिं भविहीए अ होइ नायवा ।

पढमिन्नुगस्स सव्वं, बिइयस्स य तम्मि गच्छम्मि ॥ ६६४ ॥

तद्वयस्स जावजीवं, चउथस्स य तं न कप्पए दव्वं ।

तद्विस एगगहणे, नियद्वगहणे य सत्तमए ॥ ६६५ ॥

परिहरणाऽपि च द्विविधा-विधिपरिहरणा, अविधिपरिह-
रणा च भवति ज्ञातव्या । अविधिपरिहरणा सप्तविधा-त-
त्र प्रथमस्य नोदकस्य सर्वमपि द्रव्यजातं स्वगच्छे परग-
च्छे च यावज्जीवमकल्पनीयं, द्वितीयस्य तु तस्मिन्नेव ग-
च्छे यावज्जीवं, तृतीयस्य यावज्जीवं तस्यैवैकस्य साधोः
सर्वमपि द्रव्यजातं, चतुर्थस्य तु तत् द्रव्यमेकं यावज्जीवं,
पञ्चमस्य तु तद्विसं सर्वद्रव्याणि, षष्ठस्य तु तस्यैवैक-
द्रव्यस्य प्रहणं न कल्पते, सप्तमस्य निवृत्तः सन् स एव
साधुः परिणतेन हस्तेन प्रहणं करोति स्वभिप्रायः ।

अथैतेषामेव पराभिप्रायाणां व्याख्यानमाह—

पढमो यावज्जीवं, सव्वेसिं संजयाण सुव्वाणि ।

दव्वाणि निवारई, बीओ पुण तम्मि गच्छम्मि ॥ ६६६ ॥

प्रथमो नोदको यस्मिन् गृहे पुरःकर्म कृतं तत्र यावज्जीवो
पुरःकर्मकारी वाता तदर्थं च तत्पुरःकर्म कृतं ततो यावज्जीवति
तावत् स्वगच्छपरगच्छसत्का (का) नां सर्वेषां संयतानां
सर्वाणि द्रव्याणि निवारयति । द्वितीयः पुनः तस्मिन् गच्छे
सर्वेषामपि साधूनां यावज्जीवं सर्वद्रव्याणि निवारयति ।

तद्विओ यावज्जीवं त-स्सेवेगस्स सव्वदव्वाइ ।

वारइ चउथो पुण, तस्सेवेगस्स तं दव्वं ॥ ६६७ ॥

तृतीयो ब्रवीति-यद्यपि पुरःकर्म कृतं तस्यैवैकस्य याव-
ज्जीवं सर्वद्रव्याणि न कल्पन्ते, चतुर्थस्तु तदेवैकं द्रव्यं त-
स्यैवैकस्य यावज्जीवं वारयति ।

सव्वाणि पंचमो तं, दिशं तु तस्मेव छट्ठो तं दव्वं ।

सत्तमओ नियद्वतो, गियहइ तं परिणयकरम्मि ॥ ६६८ ॥

पञ्चमो ब्रवीति-तदेवैकं दिनं सर्वाणि द्रव्याणि तदीयगृहे
न कल्पन्ते । षष्ठो ब्रूते-तदेवैकं द्रव्यं तस्य गृहे तद्विनं न
गृह्यते । सप्तमः प्राह-परिणतकरे परिणतापकायै सति हस्ते
भिक्षामटित्वा निवर्तमानस्तत्रैव गृहे स साधुः सर्वद्रव्याणि
शुद्धातु न कश्चिदोषः ।

इत्थं परैरुक्ते सति सूरिराह—

एगस्स पुरेकम्मे, धत्तं सव्वे वि तत्थ वारैति ।

दव्वस्स य दुल्लभता, परिचत्तो गिलाणओ तेहि ॥ ६६९ ॥

एकस्य साधारण्यं पुरःकर्म यत्र वृत्तं संजातं
तत्र ये सर्वेषामेकस्य वा सर्वद्रव्याणि । उपलक्षणत्वा-
वेकमपि द्रव्यं, यावज्जीवं तद्विनं वा वारयन्ति, तैर्द्र-
व्यस्य ग्लानप्रायोग्यस्याभ्यत्र दुर्लभतया ग्लानः परित्य-
क्तो मन्तव्यः ।

एतदेव सविशेषमाह—

जेसिं एमुवएसो, आयरिया तेहि उ परिचत्ता ।

खमगा पाहुणगा वि य, सुव्वत्तमजाणगा ते तु ॥ १००० ॥

येषां यथाच्छन्दवादिनामेव सर्वद्रव्यप्रहणाऽऽदिप्रतिषेधरूप
उपदेशस्तेनैराकार्याः क्षपकाः प्राधूर्वकाश्च परित्यक्ता द्रष्टव्याः,
तत्प्रायोग्यस्य घृनाऽऽदिद्रव्यस्याभ्यत्र दुर्लभत्वात् । ते च कु-
र्वन्तं परिरुद्धम् अष्टा मूर्त्ताः, अतस्त्ववेदितात्, स्वच्छन्द-
प्ररूपणानिष्पन्नं आमीषां चतुर्गुहं प्रायश्चित्तम् ।

तत्र ये सर्वानपि साधून् परिहारं कारयन्ति ते स्वपक्ष-

साधनसमर्थे विधिमाह—

अट्ठाणनिगगयाई, उव्वामग खमग अक्खरे रेखा ।

ममाण कइण परंपर, सुव्वत्तमजाणगा ते वि ॥ १००१ ॥

यत्र गृहे पुरःकर्म कृतं, तत्राश्वनिर्गताऽऽद्य उज्झासका वा
यदि ग्रामे भिक्षाऽटनशीला अजानन्तो मा प्राविशन्ति कृत्या
क्षपकस्तत्र स्थाप्यते । अथ नास्ति क्षपकस्ततः कुड्याऽऽदा-
यक्षराणि लिख्यन्ते-यथाऽत्र पुरःकर्म कृतं, न केनापि भिक्षा
प्राप्नोति । अथ तावत्क्षराणि लिखितुं न जानीतस्ततः रेखा क-
र्त्तव्या, अथ कृताऽपि सा केनाऽपि न ज्ञातेति ततोऽपरेषां
साधूनां मार्गणं कृत्वा मिलितानां कथनीयम्-अमुस्मिन् गृहे
पुरःकर्म कृतं, तेऽपि परम्परया सर्वसाधून् ज्ञापयन्ति इत्थं ये
(सुव्वत्तं) सुव्वत्तं तेऽप्यज्ञा मन्तव्याः ।

अथैतदेव भाषयति—

उत्तमपमशुभापम-सगच्छपरच्छजाणुणाणां ।

अस्थं तद्विषयं स्वमप, तस्मिन् स एव संघादो ॥१००२॥

जइ एगस्स वि दोमा, अक्खरिण उ ताई सव्व तो रेत्ता ।

जइ पुसणसंकदोसा, हिंदता चेव साहंति ॥ १००३ ॥

उत्तमकाणां साधुप्राप्ते भिक्षाऽदनं विधायार्पणं तत्रैव भिक्षामटनामनुत्तमकणां मौलप्राप्ते भिक्षापरिभ्रमणी-
लानां स्वगच्छीयानां परगच्छीयानां च सर्वेषां ज्ञापनार्थं
कपकस्तदगृहे निषण्णस्तिष्ठति । स च यः सङ्घाटकस्तत्रा
ऽऽगच्छति, तस्य तस्य कथयति—अत्र पुरःकर्म कृतं वर्तते ।
अथ नास्ति कपकः, पारणकं वा तस्य तद्दिने, ततो यदर्थं
पुरःकर्म कृतं, स एव सङ्घाटकस्तत्र तिष्ठति । अथ
तयोरेकः प्रथमद्वितीयपरीषद्दीप्तो न शक्नोति स्थातुं,
ततः स प्रतिभयं वर्जितः, द्वितीयस्तु तत्राऽऽस्ते, अथैक-
स्य तस्य तिष्ठतः स्त्रीसमुत्थाऽऽर्यो दोषाः ततः कुत्वाऽऽ-
दिषु पुरःकर्मकरणसूचकान्यक्षराणि लिखन्ते, अथ न तु
नैव तान्यक्षराणि संधेऽपि लिखितुं जानते, ततः साधुज्ञान-
साङ्गितिकी रेखा करणीया । यदि तस्याः स्पर्शना-पादोपघा-
नेन मर्हना, तद्विषया आशङ्कादाया भवेयुः । बहुवचननिर्दे-
शादप्यामपि रेखां करोतीत्याशङ्कापरिग्रहः । ततस्तान्येव साधु
भिक्षामटना अपरं साधूनां कथयतः, तेऽपि हिरण्यमाना
एव परस्परया सर्वनामूनां कथयन्ति, इत्थं येषां परिहर-
णविधिस्ते लुब्धकमहा मन्त्रव्याः ।

उपसंहरन्नाह—

एसा अविही भणिया, सत्तविहा खलु इमा विही होइ ।

तत्थाऽऽई चरिमदुण, अत्तद्वियमाइ गीयस्स ॥१००४॥

एषा अविधिपरिहरणा सप्तविधा भणिता, इयं तु वक्ष्य-
माणा विधिपरिहरणा भवति । सा चाष्टविधा—तत्र यदाद्यं-
पदं, यच्चरममन्तिमं प्रकारद्वयं, तेषु त्रिषु भेदेषु आत्मार्थिनः,
आदिशब्दात्संक्रामिते च सति गीतार्थस्य ग्रहणं भवति ।
यतश्च यथास्थानं भाषयिष्यते ।

के पुनस्ते अष्टौ भेदाः ? उच्यते—

एगस्स बीयगहणे, पसज्जणा तत्थ होइ कपट्ठी ।

वारण ललियासणिओ, गंतूणं कम्म हत्थ उप्फासे ॥१००५॥

'एगस्स चि'विभीकृत्यस्यादेकेन पुरःकर्मणि कृते यदि द्विती-
यो ददाति तदा तस्य द्वितीयस्य हस्ताद् ग्रहणे च विधिर्वक्त-
व्यः । (पसज्जणं चि)अगीतार्थमिप्रायेण (तस्य चि)तत्र द्वितीये
ऽपि दायके प्रसज्जना प्रसक्तदोषो भवतीति वक्तव्यम् । (कप-
ट्ठि चि) कल्पस्थिकास्तरुणस्त्रियः कलिप्रियतयाऽभीषणं पुरः-
कर्म यथा कुर्वन्ति तथा निरूपणीयम् । (वारणललियासणिउ
चि)यदा साधुः—त्वं मा देहि एषा दास्यतीत्यादिभिना पुरःकर्म-
कारिणी वारयति तदा ललिताशुनिक इति गणयते । (गंतूणं
चि) गत्वा प्रतिनिवृत्तायास्तैः दास्यामीति बुद्ध्या यदि दाता
इत्यगृहीतया भिक्षया तिष्ठति तदा न कल्पने (कम्मं चि)
द्रव्यभावभेदभिन्नं पुरःकर्म भवति (हत्थं चि) तत्र पुरः-
कर्मणि किं हस्ते उपघात उत मात्रकं इत्यादि धिन्तनी-
यम् । (उप्फासं चि) उत्स्पर्शनं—कुन्तनं तद् वस्त्रविषयं वक्त-
व्यमिति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमभिधिरुत्तराह—

एगेण समारद्धे अस्सो पुण जो तहिं सयं देति ।

जति अजाणगा इवती, परिहरितव्वं पयनेण ॥१००६॥

एकेन साधुना प्रतिषेधे तद् द्रव्यं यद्यन्यं स्वयमेव कश्चिद्
ददाति तदा यद्यहा अगीतार्थं अगीतार्थमिध्या वा भवन्ति
ततः प्रयत्नेन परिहर्तव्यम् ।

इदमेव व्यतिरेकेणाऽऽह—

समणेहिं अ भसंतो, गिहिभणिओ अप्पणो व छंदेण ।

मोत्तुं अजाणगमीसे, गियइता जाणगा साह ॥१००७॥

पुरःकर्मकारिणि प्रतिषेधे भ्रमणैः साधुभिर्मेष्यमानो य-
द्यन्यो दाता गृहिणा केनाऽपि भणित आत्मनो वा कुन्देना-
मिप्रायेण ददाति तदा मुक्त्वा अज्ञानं अगीतार्थान् मिश्रं
गीतार्थमिध्यान् ज्ञायका गीतार्थान् द्रव्यमारमार्थितं गृह्णन्ति
अथ किमर्थमगीतार्थेषु तद् गृह्णत इति संबन्धाऽऽयानं
प्रसज्जनाद्वारं विवृण्वन् तावदगीतार्थमिप्रायमाह—

अम्हइ समारद्धे, ते दव्वऽस्सेण किह णु निहोसं ।

सविसऽन्नाऽऽहरणेण, मुउम्हइ एवं अजाणतो ॥१००८॥

अस्माकमर्थापत्ताये समारब्धे सति दायकं यद् द्रव्यं
गृह्णतं तद्वन्येन दीयमानं कथं न निर्दोषं, स्वार्थमयेति भावः ।
सविषाणाऽऽहरणेन सविषं यदक्षं तद्दृष्टान्तेन । यथा हि
वैरिणोऽर्थाय केनचित् विषयुक्तं भ्रमं कृतं, तद्वन्येन दीयमानं
किं सदोषं न भवति? एवमस्मदर्थमुद्रकस्याऽऽरम्भं कृत्वा या
भिक्षा गृहीता तं यद्यन्यो ददाति तदा किं दोषो न प्रसज्ज-
नीत्येवमज्ञानअगीतार्थो मुह्यति, न पुनर्भाषयति—यथा तद-
न्येन दीयमानं पुरःकर्मैव न भवति ।

यत एवमतोऽगीतार्थेषु विधिमाह—

एगेण समारद्धे, अस्सो पुण जो तहिं सयं देइ ।

जइ जाणगा उ साह, परिभोत्तुं जे सुहं होइ ॥१००९॥

एकेन पुरःकर्मणि समारब्धं यदन्यः स्वयं ददाति, यदि
च ज्ञायका गीतार्थाः साधवस्ततः परिभोक्तुं 'जे' इति पाद-
पूर्णे, सुखं भवति, परिभोक्तव्यं तदिति भावः ।

अथवा—

गीययेसु वि भयणा, अस्सो अन्नं च तेण यत्तेणं ।

विपरिणयम्मि कप्पइ, ससिण्णुदउल्ल पाडिक्कुट्ठा ॥१०१०॥

गीतार्थेष्वपि भजना । कथम ? इत्याह—अन्यः पुद्गलोऽन्यद्वा
तदा द्रव्यं तेन पुरःकर्मकृतेन मात्रकेण यदि ददाति, तदा
विपरिणतेऽप्यायं आत्मार्थिते च सति कल्पने, यदि तु स-
स्तिग्धमुद्रकाऽऽर्धे वा दायकस्य पाणितलं भवति ततः प्रति-
कृष्टा सा भिक्षा, न कल्पत इत्यर्थः ।

अथ कल्पस्थितिकाद्वारं व्याख्याति—

तक्खणीउ पिंढियाओ, कंदप्पा जइ करे पुरेकम्मं ।

पढमविइयासु मोत्तुं, सेसे आवज्ज चउल्लकुणा ॥१०११॥

काश्चित्तरुण्यो युवतयः पिण्डिता एकत्र मिलिताः साधुं
समायान्तं दृष्ट्वा परस्परं जल्पन्ति—यत्तेषां तावदेतदर्थं चीतेन

इस्तेन मात्रकेण वा दीयमानं न कल्पते, अतः पश्या मस्तावदेतमस्माभिः खलीकृतः किमेव करोतीत्येकया तासां मध्यादुत्थाय पुरःकर्म कृतं, ततः साधुः प्रतिनिवर्तितुं जगन्-द्वितीया प्रवीति-प्रवीक्षस्व भगवन् ! अहं ते दास्यामि । ततो भूयोऽप्यागतस्य तस्य तथाऽपि पुरःकर्म कृतम्, ततः प्रतिनिवर्त्तमानं यदि तृतीया काचिदाह्वयति तदा ज्ञातव्यं यथे ता मां खलीकुर्वन्ति ततो न प्रतिनिवर्त्तितव्यम् । अत एवाऽऽह-यदि ताः कन्दर्पापुरःकर्म कुर्वीरन् ततः प्रथमद्वितीये सकृद्यौ मुक्त्वा शेषाभिराकारितः प्रतिनिवर्त्तमान आगच्छते अतुल्युकम् ।

अथ वारणललिताशनिकद्वारं व्याचष्टे—

पुरे कम्ममि कयम्मी, जइ भण्ण मा तुमं इमा देउ ।

संकापदं च होजा, ललियासण्डि अ सुव्वत्तं ॥ १०१२ ॥

पुरःकर्मणि कृते यदि साधुना दात्री भण्यते-मा दास्वम इयं दातु । ततः सा चिन्तयति-अहं विकृता बुद्धा वा अतो नास्मै प्रतिभासे, इयं तु सुकृता यौवनमधिकृता प्रतिभासते । शृङ्गापदं वा तस्याश्चेतसि वा भवेत्-किमेव एतया सह चटितां यदेवमस्याः पाश्चात् भिक्षां प्रदातुमिच्छति ? । यदि वा ब्रूयात्-भवान् सुव्यक्तं ललिताशनिकां लक्ष्यते यदेवं अथाभिलषितां परिधेयिकामभिलषति ।

अथ गच्छति द्वारं व्याख्यानयति—

गंतूण परिनियत्तो, सो वा अस्सो व से तयं देइ ।

अक्खस्स व दिज्जिहिई, परिहरियव्वं पयत्तेणं ॥ १०१३ ॥

कृतपुरःकर्मा दायको भिक्षां ददानः साधुना प्रतिषिद्धश्चिन्तयति-यदि एव साधुरस्यां गृहपक्ष्मो गत्वा प्रतिनिवृत्तः समायास्यति तदा दास्यामीति तत्तद् द्रव्यं स वा अन्यं वा दायकः (से) तस्य साधोर्ददाति तदा न कल्पते । अथ यद्येव न गृह्णाति ततोऽप्यस्य साधोर्ददाति इति संकल्पयति । ततस्तेनानपि परिहर्त्तव्यं तद्भक्तं प्रयत्नेन । एषा निर्युक्तागाथा ।

अस्या एव व्याख्यानमाह—

पुरे कम्ममि कयम्मि, पडिसिद्धो जइ भण्णिज्ज अक्खस्स ।

दाहं ति पडिनियत्ते, तस्स व अक्खस्स व न कप्पे ॥ १०१४ ॥

पुरःकर्मणि कृते प्रतिषिद्धो दायको यदि भण्येत् अन्यस्मै साधवे दास्यामीति, ततः प्रतिनिवृत्तस्य तस्य वा अन्यस्य वा न कल्पते ।

तथा—

भिक्षवथरस्मऽक्खस्स व, एव्वं दाऊण जइ दए तस्स ।

सो दाया तं वेत्तं, परिहरियव्वो पयत्तेणं ॥ १०१५ ॥

पुरःकर्मणि कृते पूर्वमन्यस्य भिक्षावरस्य भिक्षां दत्त्वा पश्चाद्विच्छिन्नस्यापारस्तस्य साधोर्भिक्षां दद्यात्, स दाता तस्यां भिक्षायां प्रयत्नेन परिहर्त्तव्य इति ।

अमुमेवार्थं किञ्चिद्विशेषयुक्तमाह—

अक्खस्स व दाहामि ति, अक्खस्स वि संजयस्स न वि कप्पे ।

अत्तट्ठिए व चरगा-इणं व दाहं ति तो कप्पे ॥ १०१६ ॥

अन्यस्मै वा साधवे दास्यामीति यदि इति संकल्पयति तदा अन्यस्यापि संयतस्य नैव कल्पते । अथाऽऽमार्थयति अर-काऽऽदीनां वा दास्यामि इति संकल्पयति, ततः परिणते हस्ते मात्रके वा कल्पते ।

अथ कर्मेति द्वारं विवृणोति—

दव्वेण य भावेण य, चउक्कभयणा भवे पुरेकम्मं ।

सागारिय भावपरिणय, तइओ भावे य कम्मे य ॥ १०१७ ॥

सुब्बो चउत्थभंगो, मडिम्मल्ला दोप्पि वी पडीकुट्टा ।

संपत्ताइ वि असती, गहणपरिणते पुरेकम्मं ॥ १०१८ ॥

द्रव्येण च भावेन च अतुल्यकमजना-अतुल्यभङ्गावना पुरःकर्मणि भवति । तद्यथा-द्रव्यतः पुरःकर्मन भावतः १. भावतः पुरःकर्म न द्रव्यतः २. द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि पुरःकर्म ३. न द्रव्यतो न भावतः पुरःकर्म ४. अथामीषां भावना- (सागारिय सि) शौचवादिनीऽभाविताश्च गृहस्थास्ते पुरःकर्मणि कृते यदि न गृह्णते ततोऽशुचयोऽमी इति मध्येन इत्थं सागारिकभया-पुरःकर्मकृतेन हस्ताऽऽदिना भक्ताऽऽदि गृहीत्वाऽपि परिष्ठापयतो द्रव्यतः पुरःकर्म भवति न भावत इति १ । (भावपरिणय सि) भिक्षामवतरन् पुरःकर्म कृतं भक्ताऽऽदि गृहीत्ये इति भावेन परिणतस्तथाऽपि पुरःकर्म कृतं न लब्धाम-ति भावतः पुरःकर्म न द्रव्यत इति २ । (तइओ भावे य कम्मे य सि) पुरःकर्म कृतं गृहीष्यामीति भावपरिणतो शिक्तामवतीर्थः प्राप्तं च तेन पुरःकर्मेति तृतीयो भङ्गः ३. अतुल्यस्तु पुरःकर्म प्रतीत्योभयथाऽपि शून्यः ४. अयं वाच्य निरवयः प्रतिपत्तव्यः । प्रथमौ द्वितीयतृतीयभङ्गौ द्वावपि प्रतिकुट्टौ प्रतिपिद्धौ भावस्याविशुद्धत्वात् । प्रथमभङ्गस्तु शुद्ध इव मन्तव्यः प्रयोजनापेक्षत्वात् । द्वितीयभङ्गे तु (संपत्ताइ वि असती गहणपरिणए पुरेकम्मं ति, द्रव्यतः संपत्तावसत्यामपि भावतो गहणपरिणतस्य पुरःकर्म भवति ।

अस्यैव निर्युक्तागाथाद्वयस्य भावार्थमोक्षपरिहारार्थां स्पष्टयितुमाह—

पुरकम्ममि कयम्मी, जइ गिएहइ जइ न तस्स तं होइ ।

एवं खु कम्मबंधो, चिट्ठह लोए य बंभवहो ॥ १०१९ ॥

पुरःकर्मणि कृते यदि गृह्णाति, यदि च तस्य यत्तस्तत्पुरःकर्मप्रदणं प्रति भावो भवति, तदा तृतीयभङ्गो भवतीति वाक्यशेषः । पुरःकर्मदापस्तावद् दायकस्य न भवति । कृतोऽपि चाऽसौ प्रथमभङ्गे साधोर्गृह्णतोऽपि यदि न भवति । एवं खुरवधारणे । पुरःकर्मकृतः कर्मबंधो दायकग्राहकयोरस्थि-तस्तदस्थ एव निष्ठति, यथा लोकं प्रवृत्तवधः । “ इमं लोहयं उदाहरण-इदं उडक(उडए)रिमिपत्ती रुव्वती दिट्ठा, तओ अज्जोववज्जा, तीए समं अहिगमं गतो, सा तओ निगच्छंतुता रिमिणा दिट्ठा, रुट्ठेण रिमिणा तस्स सावा दिज्जा-उम्हा तुमे अग (समा) स्सा रिमिपत्ती अभिगया तम्हा ते बंभवज्जा उव-ट्टिया, सो तीए मीओ कुरु, कखे) खेत्तं पविट्ठा, सा बंभवज्जा कुरु-कखेत्तस्स पासओ भमइ, सो वि तीउ भया न नीति इदंण विणा सुअं इदंण, ततो सव्वे इदं मग्गमाणा (आहिणा) आणुऊण कुरुकखेत्ते उवट्टिया भण्ति-एहि सणाइं कुरु देवलोणं । सो भणइ-मम उ निगच्छंतस्स बंभवज्जा लगगइ, ततो सा देवे-हि बंभवज्जा अउ । विहत्ता, एको विभागो इत्थीणं रिउकाले, ओओ उदगकाइयं निसिरंतस्स, तइओ बंभणस्स सुरापाणे, अउत्थो गुरुपत्तीए अभिगमे । सा बंभवज्जा एएसु ठिआ, इवो-वि देवलोणं गओ । एयं तुल्यं पि पुरेकम्मकम्मा कम्मबंधोसो’ अल्लइत्थावक्खगलो भवान् । * इ विल्लो ।

पर एवाऽऽह—

संपत्तीइ वि असती, पुरकम्मं पत्तिओ वि य अकम्मं ।

एवं सु पुरेकम्, ठवण मितं तु चोएइ ॥१०२०॥

यदि संप्राप्तावसत्यामपि द्वितीयभङ्गे साधोः पुरःकर्म न भवति तत एवं खलु वधारणे इत्यमेव मदीयमनसि प्रतिष्ठितम्, यद्येतत्पुरःकर्म तत् स्थापनामात्रम्, तु शब्दस्यैवकाराराधत्वात् प्रकृष्टाभात्रमेवमिति नोदयति ।

अथोच्यते—यत्तावदुक्तमेवं पुरःकर्मकृतः कर्मबन्धस्तदस्य एव तिष्ठति, तत्र तिष्ठतु नाम न कदाचिदस्माकं क्षतिरुपजायते, तथा चात्र तदुक्तमेव दृष्टान्तमभ्यूह्यास्माभिः स्वाभिमतमर्थं साधयितुमिदमुच्यते—

इंद्रेण बंभवज्झा, कया तथो भीओ ताए नासंतो ।

कुरुखेत्ते य पविट्ठो, सा वि बहि पडिच्छएतंतु ॥१०२१॥

निगच्छे पुणो वि गिएहे, कुरुखेत्तं एत्थ संजमो अम्हं ।

जइ ततो नीइ जीवो, धेप्पइ तो कम्पवंपेणं ॥१०२२॥

इन्द्रेण ब्रह्महत्या कृता, ततो भीतः सन् तस्या नस्यन् कुरुक्षेत्रं प्रविष्टः, साऽपि ब्रह्महत्या तमिन्द्रं बहिः प्रतीक्षते, यद्यसौ कुरुक्षेत्रात् निर्गच्छेत् पुनरपि गृह्येत । कुरुक्षेत्रमत्र संजमोऽस्माकं, यदि ततः कुरुक्षेत्रात् द्वितीयतृतीयभङ्गयोरशुभाश्व-वसायपरिणतो जीवो निर्गच्छति, ततो गृह्यतेऽसौ कर्मबन्धेन ब्रह्महत्याकल्पेन, अनिर्गतस्तु प्रथमचतुर्थभङ्गयोर्न गृह्यते ।

यच्चोक्तम्—स्थापनामात्रं पुरःकर्म तदपि न संगच्छते । कुत इति चेदुच्यते—

जे जे दोसअययणा, ते ते सुत्ते जिणेहिं पडिक्कडा ।

ते खलु अणायरंतो, सुद्धो इहरा तु भइयव्वो ॥१०२३॥

यानि यानि दांषाणां प्राणानि पाप्माऽऽदीनामायनानि पुरःकर्मप्रभृतीनि तानि तानि सूत्रं जिनैर्मगयद्भिः प्रतिकृष्टानि, अनस्तानि खलु दांषाऽऽयतनानि अनाचरन् साधुः शुद्धो मन्तव्यः, इतरथा तु समाचरन् भक्तव्यः ।

परः प्राऽऽह—

का भयणा जइ कारणे, जयणाए अकण्ण किंचि पडिसेत्ते ।

तो सुद्धो इहरा पुण, न सुज्झए दप्पमो सेवं ॥१०२४॥

का पुनर्भजना विकल्पना ? । सुरिराह—कारणं यतनया पुरःकर्मोऽपि किञ्चिदकल्प्यं यदि प्रतिषेधने ततः शुद्धः, इतरथा पुनरयतनया वर्णितो वा सेवमानो न शुद्ध्यति ।

अथ पुरःकर्मवर्जने कारणमुपदर्शयति—

समणुआपरिसंकी, अवि य पमंगं गिहीण वारिंति ।

गिएहंति असदभावा, सविसुद्धं एसियं समणा ॥१०२५॥

समनुकृतपुरःकर्मकृतं गृह्णामाकायधिराधनानुमतिस्तत्परिश्रितास्नहोषमोताः पुरःकर्म परिहरन्ति । अपि च—यदि पुरःकर्मकृतो भिक्षो गृहीष्यामस्ततो गृहीणां भूयः पुरःकर्मकरणे प्रसङ्गो भवति, अतस्त्वं वारयन्ति, तद्ब्रह्मणेतायां प्रतिषेधयन्तोऽशुभभावाः सन्तः भ्रमणाः सयिशुद्धमेवणीयं गृह्णन्ति ।

अथ हस्तद्वारं त्रिवृणोति—

किं उवघातो हत्थे, मत्ते दव्वे उयाहु उदगम्मि ।

तिन्नि य ठाण। सुद्धा, उदगम्मीऽणो सणा भणिया ॥१०२६॥

शिष्यः प्रश्नयति—पुरःकर्मणि कृते किं हस्ते उपघातोऽनेव-शीयता, उत मात्रके, आहोस्वित् द्रव्ये, उताहो उक्के ? ।

सुरिराह—हस्तमात्रकद्रव्याणो ज्ञाययि स्थानानि शुद्धानि, नैताम्यनेवणीयानि, किं तु उक्के अनेवणीयता मणित्वा ।

अत्रैवापपत्तिमाह—

जम्हा उ इत्थमत्ते—हि कप्पती तेहिं चैव सं दव्वं ।

अत्तट्ठि प परिभुत्तं, परिणत तम्हा दगमणेसि ॥१०२६॥

यस्मात्ताभ्यामेव हस्तमात्रकाभ्यां तदेव द्रव्यमात्मार्थितं सत् परिभुक्तशेषं वा परिणते अण्कायं कल्पते, तस्मादुक्तमेवाने-वणीयं न हस्तमात्रकद्रव्याणीति । एवमशुनाऽऽदिविषयं वि-चिदकः ।

सम्प्रति वस्त्रविषयं तमेवाऽऽह—

किं उवघातो धोए, रत्ते चोक्खे सुइम्मि वि कयम्मि ।

अत्तट्ठि प संकामिय, गहणं गीयत्थसंविग्गे ॥१०२७॥

धौतं मलिनं सत्प्रक्षालितं, रत्नं धानुप्रभृतिद्रव्यै रक्तीकृतं, चोक्तं रजकपाश्यादीवोज्ज्वलं कारितं, शुचिकमशुच्यादिनां पलितं सत् पवित्रीकृतम् । एतानि साध्वर्थं वस्त्रे कृतानि भवेयुः । तत-श्च शिष्यः पृच्छति—किं पीते उपघातः, उत रत्नं, उताहो चो-क्तं, आहोस्वित् शुचीकृते ? । अत्राऽपि तदेव निर्बन्धनम्—नैतेषां चतुर्षामेकतरस्मिन्नप्युपघातः, किं तुदक एव, यत एतदपि साधूनां प्रतिषिद्धं सद्यस्तत्प्राथितं संक्रामितं वा अन्यस्मै द-त्तं, ततो गीतार्थसंविग्नस्य प्रदणं भवति नाप्यस्य ।

किमर्थमेतद्ब्रह्मणमिति चेत् ? उच्यते—

गीयत्थगहणेणं, अत्तट्ठि पमाइ गिएहई गीतो ।

संविगगहणेणं, तं गिएहंतो वि संविगो ॥१०२८॥

गीतार्थप्रहणेनैव ज्ञाप्यते आत्मार्थितं संक्रामितं वा गी-तार्थो गृह्णति नागीतार्थः, संविग्नप्रहणेन तत्तत्प्राथिताऽऽ-दिक् गृह्णन्नपि संविग्नोऽसौ नासंमिग्न इति सूच्यते ।

उत्स्वर्शनद्वारं व्याचष्टे—

एवेव य परिभुत्ते, नवे य तंतुगए अधोयम्मि ।

उप्फुसिज्जणं देते, अत्तट्ठि प सविए गहणं ॥१०२९॥

यद्वस्त्रं गृह्णन्ता परिधानाऽऽदिना परिमलितं तत्परिभुक्तं त-द्विपरीतं नवं तन्तुभ्य उद्गतमात्रं, ततः परिभुक्तं नवं वा तन्तुद्गतम् अधौतं सत् यद् उत्स्वर्श्यादिकनाभ्युत्तणं दत्त्वा द-दाति तत्राप्येवमेव द्रष्टव्यं, न कल्पते इत्यर्थः । आत्मार्थि-तस्, आत्मना वा सेविनं परिभुक्तं, ततो ब्रह्मणं क-संभ्यम् । वृ० १ उ० २ प्र० ।

जे भिक्खु पुरेकडेण वा इत्थेण वा मत्तेण वा दण्डिण्येण वा भायणेण वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहं, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

इमो सुत्तत्था—

इत्थेणं मत्ते व, पच्छापुरकम्मएण गेएहती ओ उ ।

आहारउवहिमादी, सो वावति आणमादीणि ॥ ७३ ॥

पुरस्तात्कर्म पुरःकर्म, 'पुरेकम्मकरण इत्थेण मत्तेण य चउ-महं । पदमभंगे दो चउलहुया, वितियततिपसु एकेके चतु-लहुं, चरिमो सुखो । उदउज्ज तिखु वि भङ्गेसु मासलहुया, ससण्डसु तिखु भङ्गेसु पंचरातिदिया ।" नि० खू० १२ उ० । ध० । कल्प० । जीतानुसारेण पुरःकर्मणि आत्मा-म्भं प्रायश्चित्तम् । जीत० ।

जे भिक्खु उदउल्लेख वा ससण्हिद्धेये वा इत्येयं वा मत्ते-
वा वा दविण्येयं वा भायणेयं वा अमरां वा पाणं वा खाइमं
वा साइमं वा पडिगाहेइ, पडिगाहंतं वा साइजइ ॥ ४० ॥
एवं उदउल्ले ४१, ससण्हिद्धे ४२, मत्तरवत्ते ४३, मट्ठिपा ४४,
उसे ४५, लोणे य ४६, हरियाले ४७, मत्तोसि(लाए)ये ४८,
रस्सगए ४९, नेरू य ५०, सेटिप ५१, हिंगुलु ५२, अंजणे ५३,
लोडे ५४, कुक(कु)सा ५५, पिट्ट ५६, कंद ५७, मूल ५८,
सिंगेरे य ५९, पुप्फकं ६०, कुट्टं ६१, एए एकवीसं भवे
इत्था पडिगाहेइ, पडिगाहंतं वा साइजइ ॥ ६१ ॥

गिहिया सत्तिचोदनेय अप्पणद्धा भोयं इत्थाऽऽदि अपरि-
क्षयं उदउल्लं भवति, पुढवीमओ मत्तओ कंसमयं भायणं,
अंजणमिति सोवीरयं, रसंजणं वा; ते पुढविपरिणामाव-
स्सिया जेय सुवणं धणिज्जति, सोरट्टिया तुवरि मट्टिया भ-
वति तं पुलपिट्टं आमं असत्तवहनतं पुलाय कुकुत्ता स-
त्तिचवणस्सती, तुलोओ कुट्टो भवति, असत्तवहं अणुवत्तिचं ।

उद (उल्ले) मट्टिपा वा, रस्सगते चेव होति बोधव्वे ।

हरिताले हिंगुलए, मत्तोसिला अंजणे लाणे ॥ २८२ ॥

गेरुयवप्पिय सेडिय, सोरट्टिय पिट्ट कुकुत्तकते वा ।

कुट्टमसंसेहे वा, थेतव्वं आणुपुब्बीए ॥ २८३ ॥

एतो एगतरयं, इत्येयं दम्भिभायणेयं वा ।

जे भिक्खु असणादी, पडिगाहे आणमाणदीणि ॥ २८४ ॥

उदउल्लादीए तू, इत्थे मत्ते य होति चतुभंगो ।

पुढवी आउ वणस्सति, मीसे संजोग पच्छित्तं ॥ २८५ ॥

इत्थे उदउल्ले मत्ते उदउल्ले, इत्थे उदउल्ले नो य मत्ते, नो
इत्थे मत्ते, नो इत्थे नो मत्ते । एवं पुढवादिषु चउभंगो । ए-
ते चउरो भङ्गा-पुढवीआउवणस्सतिसु संभवति, णो सेस-
कापसु । मीसेसु वि चउभंगा कायववा, संजोगपच्छित्तं, प-
ढमभंगे दो मासलहुं, सेसेसु एकेकं, चरिमो सुओ । अहवा
मीसे संजोगपच्छित्तं ति । सत्तिता आउणा उदउल्लो इत्थो
मासलहु । पुढविकायगतो मत्तो, एत्थं जं पच्छित्तं तं संजो-
गपच्छित्तं भवति । एवं सर्वत्र योज्यम् ।

असत्तिहु इमं कारणं—

मा किर पच्छाकम्मं, होज असत्तद्वगं तओ वजं ।

करमत्तेहिं तु तम्हा, संसडेहिं भवे गहणं ॥ २८६ ॥

कारणे गहणं—

असिने ओमोयरिप, गयहुट्टे भए व गेलसो ।

अट्ठाणरोधए वा, जतणागहणं तु गीतत्थे ॥ २८७ ॥

तत्र जयणाए गहणं ति जयणाए पणपग्निहाणीए मास-
लहुं पत्तो, ततो गेएहंति । नि० सू० ४ उ० ।

पुरकम्मिया-पुरःकम्मिका-सी० । पुरः प्रथमं कर्म यस्यां सा

पुरःकम्मिका । पुरःकर्मदूषणदुष्पायाम्, च० ३ अधि० ।

पुरेवाय-पुरोवात-पुं० । पूर्वदिक्प्रस्थभिनि वाते, का० १
सू० ११ अ० ।

पुरेसंखडि-पुरःसंखडि-पुं० । जातनामकरणविज्ञाद्वाऽऽदिके

आज्युदधिके कार्ये क्रियमाणायां संखडौ, आचा० २ सू०
१ सू० १ अ० १ उ० ।

पुरेसंथुय-पुरःमंस्तुत-पुं० । आनृत्याऽऽदौ प्राकृतपरिचये,
आचा० २ सू० १ सू० १ अ० ४ उ० । पितृव्याऽऽदौ,
आचा० २ सू० १ सू० १ अ० ६ उ० ।

पुरोकारं-पुरस्कृत्य-अभ्य० । अङ्गीकृत्येत्यर्थे, सूत्र० १ सू० १
अ० ३ उ० ।

पुरोग-पुरोग-पुं० । पुरःसरे नावके, सू० १ उ० ३ प्रक० ।

पुरोवग-पुरोपग-पुं० । राजवृत्ते, आचा० ।

पुरोह-पुरोह-त० । रमणीयसंयतीप्रायोग्यविचारभूमिके,
सू० २ उ० । अग्रहारे, ओ० । असमे, वे० ना० ६ वर्ग १५ गाथा ।

पुरोहय-पुरोधस्-पुं० । शान्तिकारिणि, स्था० ६ ठा० ।

पुरोहिय-पुरोहित-पुं० । पौरजानपदयुक्तस्य राज्ञो होमाऽऽ-
दिनाऽऽशिवाऽऽद्युपप्रथमशमने, सू० ३ उ० । स्था० । का० ।
प्रश्न० । रा० । प्रब० । "ओ होम(म्)जवादिपहिं असिवादि पस-
मेति सो पुरोहितो ।" नि० सू० ४ उ० ।

पुरोहियरयण-पुरोहितरत्न-त० । पुरोहितः शान्तिकर्माऽऽदि-
कारी स एव स्वजातिमध्ये समुत्कर्षयन् रत्नं निगद्यते । पुरो
हितानामुत्कृष्टे, "एगमेमस्स थं चक्रवाट्टस्स चउइस्स रयणा
इत्थीरयणे गाहावरयणे पुरोहियरयणे० ।" सू० १४ सम० ।
आ० म० । स्था० ।

पुलभ-दृश-धा० । प्रेक्षणे, "दशो निअच्छ-पेच्छावयच्छावय-
ज्ज धज-सव्वव-देकलो अक्खावक्खावक्खावक्खा-पुलोअ-पुलए
निआवआस-पासाः" ॥ ८५१८२१ ॥ इति दशोः पुलभ आदे-
शः । 'पुलभइ' । पश्यति । प्रा० ४ पाद ।

पुलभाअ-उल्लस-धा० । उल्लासे, " उल्लसेकसलोसुंभ-यिज्ज-
स-पुलभाअ-गुंजोहाराओमाः" ॥ ८५१८२२ ॥ इति उत्पूर्वस्य लस-
तेः 'पुलभाअ' आदेशः । 'पुलभाअइ' । उल्लसति । प्रा० ४ पाद ।

पुलभ-पुलकित-त्रि० । रोमाञ्छे, " रोमंविअं आरेइ-
अं, उससिअं पुलभं च कंटइअं ।" पाइ० ना०
७६ गाथा ।

हुहु-त्रि० । हृष्टे, " सक्खविअ-दिट्ठ-पुलभ-निअच्छिआइं
निहालिअत्थमि ।" पाइ० ना० ७८ गाथा ।

पुलंपुल-पुलम्पुल-त० । अनवरते, प्रश्न० ३ आभ० द्वार ।

पुलंपुलपभूय-पुलपुलप्रभूत-त्रि० । अनवरतोद्भूते, प्रश्न० ३
आभ० द्वार ।

पुलग-पुलक-पुं० । रत्नविशेषे, आ० म० १ अ० । सूत्र० । का० ।
प्रश्न० । लवे, का० १ सू० १ अ० । रा० । नि० । विपा० ।

पुलगकंड-पुलककाण्ड-त० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पुलकर,
स्वमये काण्डे, "रयणप्पभाए पुढवीए पुलयकंडे इस्स जोयण-
खयाइं बाहसेलं पण्णते ।" स्था० १० ठा० । सू० ।

पुलगसार-पुलकसार-पुं० । वर्णातिशये, का० १ सू० १
अ० । नि० ।

पुला-पुला-सी० । लघुतरस्फोटिकासु पुलाकिकासु, स्था०
१० का० ।

पुलाकमिय-पुलाकमिक-३० । पायुप्रदेशोत्पत्तेषु कृमिषु,
जी० १ प्रति० । प्रका० ।

पुलाग-पुलाक-पुं० । बलचणकाऽऽदिकेऽसारे, उत्त० ८ अ० ।
अमवा० । भ० । प्रथमे आरिजिणि, दर्श० ४ तत्त्व ।

वधममारं भद्रह, पुलायमहेण तेषां जस्म समं ।

चरणं सो ह पुलाओ, लक्ष्मीसेवाहिं सो य दुहा ॥७३०॥

पुलाकशब्देन अमारं निःसारं धान्यं तद्बलकणशून्यं पलाजि-
रूपं भवति, तेन पुलाकेन समं सदृशं यस्य साधाअरण्यं चा-
रित्रं भवति स पुलाकः, पुलाक इव पुलाक इति कृत्वा । अ-
यमर्थः-तपःश्रुतहेतुकयोः संघाऽऽदिप्रयोजने सबलबाहनस्य
अकथस्यादिरापं चूर्णेन समर्थाया लब्धेरुपजीवनेन ज्ञानाऽऽ-
द्यतिचाराऽऽसेवनेन वा सकलसंयमसारगलनापलाजिबलि-
सारो यः स पुलाकः । स च द्विधा-लब्ध्या, सेवया च ।
लब्धिपुलाकः, सेवापुलाकश्चेत्यर्थः । तत्र लब्धिपुलाको
देवैर्भक्षिसमसमृद्धिको लब्धिविशेषयुक्तः । यथाह-“संघाह
आण कजे, चुलेजा ककयट्टिमवि जीए । तीए लक्ष्मीं जुओ,
लक्ष्मिपुलाओ मुण्येयवो ॥ १ ॥ ” अन्ये त्वाहुरासेवनतो
पो ज्ञानपुलाकस्तस्येयमीदृशी लब्धिः, स एव च लब्धि-
पुलाको, न तद्व्यतिरिक्तः कश्चिदपर इति । आसेवापुला-
कस्तु पञ्चावधः-ज्ञानपुलाकः, दर्शनपुलाकश्चारित्रपुलाकः,
लिङ्गपुलाकः, यथासूच्यपुलाकश्च । तत्र स्थूलितमल्लिनाऽऽ-
दिभिरतिचारैर्ज्ञानमाभित्याऽऽत्मानमसारं कुर्वन् ज्ञानपुलाकः
एवं कुदृष्टिसंस्तवाऽऽदिभिर्दर्शनपुलाकः, मूलोत्तरगुणप्रतिब-
धनया आदिबधिराधनकअरण्यपुलाकः, यथोक्तलिङ्गाधिक-
ग्रहणाभिःकारणान्यलिङ्गकरणाद्वा लिङ्गपुलाकः, किञ्चित्प्र-
सादात्मनसा अकल्प्यग्रहणाद्वा यथासूच्यपुलाकः । अन्यत्र
पुनरेवमुक्तम्-“अहासुहुमो य एएसु चेव उउसु वि जो
थांवाथां विराहइ सि ।” प्रव० ६३ द्वार । ६४० । पं० भा० ।
अ० । सूत्र० । वृ० । कल्प० । स्था० । उत्त० ।

पुलाकाः-

पुलाए पंचविहे पन्नते । तं नहा-णाणपुलाए, दंसणपुलाए,
चरित्त, पुलाए, लिंगपुलाए, अहासुहुमपुलाए नाम पंचमे । २ ।

पुलाकस्तद्बलकणशून्या पलाजिस्तद्वत् यस्तपःश्रुतहेतुका
या । सत्त्वाऽऽदिप्रयोजने अकथस्यादिरापं चूर्णेन समर्थाया ल-
ब्धेरुपजीवनेन ज्ञानाऽऽद्यतिचाराऽऽसेवनेन वा संयमसारर-
हितः स पुलाकः । अत्रोक्तं जिनप्रेरितादागमात्-सदैवाप्रति-
पातिनो ज्ञानानुसारेण क्रियाऽनुष्ठायिनो लब्धमुपजीवन्तो
निर्ग्रन्थाः पुलाका भवन्तीति । स्था० ५ टा० ३ उ० । उभ० ।
(पुलाकस्य सर्वाणि द्वाराणि 'निगंध' शब्दे चतुर्थे भागे
२०३४ पृष्ठे उक्तानि)

पुलागभत्त-पुलाकभक्त-न० । निःसाराऽऽदिके, निष्पावाऽऽदि-
धान्ये निर्ग्रन्थाः पात्रे पुलाकभक्तं प्रतिगृहीतं स्यात् । वृ० ।

निगंधीए य गाहावइकुलं पिंढवायपडियाए अणुण्वविट्ठाए
अन्नयरे पुलागभत्ते पडिगगादिए सिया, सा य तेणैव संघ-
रिजा, तओ कप्पइ से तद्विवसं तेणैव भत्तट्ठेणं पओसवि-
त्तए, नो से कप्पइ दुच्चं पि गाहावइकुलं पिंढवायपडियाए
पविसित्तए, अइ से य न संघरिजा, तओ से कप्पइ दुच्चं
पि गाहावइकुलं पिंढवायपडियाए पविसित्तए ॥ ४४ ॥

अस्य संबन्धमाह-

पु(उ)त्तरिय पञ्चयट्ठा, सुत्तमिणं मा हु हुज बहिभावां ।
जससंरक्खणमुभए, सुत्तारंभो उ वइणीए ॥३६५॥

लोकोत्तरिका(नां)नाम परिष्कारमकानिपरिणामकानां प्रत्ययार्थे
सूत्रमिदमनन्तरमुक्तं मा तेषां बहिर्भावा भवेदिति कृत्वा । अयं
तु धातुनीविषयः प्रस्तुतसूत्रस्याऽऽरम्भः उभये लोके लोकोत्त-
रे च यशःसंज्ञणार्थं क्रियते । अनेन संबन्धेनाऽऽद्यातस्यास्य
(५५ सूत्रस्य) व्याख्या-निर्ग्रन्था गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रति-
क्षया अनुप्रविष्टाया अन्यतरत् धान्यगन्धरसफलकानां बल-
विकटदुग्धाऽऽदिरूपाणामेकतरं पुलाकभक्तं प्रतिगृहीतं स्या-
त्, सा च तेनैव भक्तेन संस्तरेत् दुर्मिक्षाऽऽद्यभावाभिर्बद्धत् ।
ततः कल्पते तस्याः तद्विवसं तेनैव भक्तायेन पर्युषितं नि-
र्वाहयितुं नो (से) तस्याः कल्पते द्वितीयमपि वारं गृहप-
तिकुलं पिण्डपातप्रतिक्षया प्रवेष्टुम् । अथास्या न संस्तरेत्,
ततः कल्पते तस्या द्वितीयमपि वारं गृहपतिकुलं पिण्डपा-
तप्रतिक्षया प्रवेष्टुम् । इति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिभक्ष्यविस्तरः-

तिविहं होइ पुलागं, धस्से गंधे य रसपुलाए य ।

चउगुरुगाऽऽयरियाई, समणीणुदुहरगइहे ॥ ३६६ ॥

तिविधं पुलाकं भवति । तद्यथा-धान्यपुलाकं, गन्धपुलाकं
रसपुलाकं चेति । एतन्मन्त्रमाचार्यः प्रवर्तिन्या न कथयति
अतुर्गुह, आदिशब्दात्प्रवर्तिनी निर्ग्रन्थीनां न कथयति अतुर्गु-
ह, निर्ग्रन्थयो न प्रतिगृह्यन्त मासलक्षु, अमर्शानामप्युद्धरं
सुभिन्ने पुलाकं गृह्णीतां अतुर्गुह ।

अथ त्रीण्यापि धान्यपुलाकाऽऽदीनि व्याचष्टे-

निष्पावाई धस्सा, गंधे वादिगपलंडुनसुणाई ।

खीरं तु रसपुलाओ, चिंचिणिदवखासाई य ॥ ३६७ ॥

निष्पावा वज्रास्तदादीनि धान्यानि पुलाकं, तथा 'वादिगं' वि-
कटं, पञ्जाएलसुने च प्रतीते, तदादीनि यान्युत्कटगन्धानि
तद् गन्धपुलाकम्, यत्पुनः खीरं, ये च चिंचिणिकाया गो-
स्तनिकाया रसो वा आदिशब्दादपरमपि यद् भुक्तमतीसारत्वं
ति तत्सर्वमपि रसपुलाकम् ।

अथ किमर्थमेतानि पुलाकाऽप्युच्यन्ते ? इत्याह -

आहारिया आमारा, कंति वा संजमाउ णिस्मारं ।

निस्सारं च पवयणं, ददुं तस्सेविणिं विंति ॥ ३६८ ॥

इह पुलाकमसारमुच्यते, तत्र आहारितानि वज्राऽऽदीनि
यतोऽमाराणि सन्ति ततः पुलाकानि भव्यन्ते, संयमाद्धि स्वे-
यममङ्गीकृत्य यतः खीराऽऽदीनि निस्सारं साध्यां कुर्वन्ति,
ततस्तान्यपि पुलाकानि, प्रवचनं वा निस्सारं, तेषां
विकटाऽऽदीनां सेवनशीलां संयतो दृष्ट्वा जना भवते तत-
स्तानि पुलाकाऽप्युच्यन्ते ।

पशुवोषानाह-

आणाइणो य दोसा, विराहणा मज्जगंधमय खिंसा ।

निगहयो गेलसं, पडिगमथाईणि लआए ॥ ३६९ ॥

एषां त्रयाणामपि पुलाकानां ग्रहणे आह्वाऽऽद्यो दोषाः, वि-
राधना संयमाऽऽत्मविषया भवति, तथा गन्धपुलाके पीने स्त-
ति मद्यगन्धमात्राव मद्यविकलां वा नां दृष्ट्वा लोकः खि-

सं कुर्यात्, धाम्यपुलाके पुनराहारिते वायुकायः प्रभूतो निर्गच्छति, ततो यदि भिक्षार्थं प्रविष्टा तस्य निरोधं करोति तदा ग्लानस्य भवेत्, अथ वायुकायं करोति तत उद्वाहो भवेत् उद्वाहिता च लज्जया प्रतिगमनाऽऽदीनि कुर्यात्, एवं रसपुलाकेऽपि क्षीराऽऽदौ पीने भिक्षां प्रविष्टा यदि संज्ञामागच्छतीं निरुणद्धि ततो ग्लानस्यम्, अथ न निरुणद्धि ततो व्युत्सृजन्ती केनाऽपि दृष्टा लज्जया प्रतिगमनाऽऽदीनि कुर्यात् ।

किं च—

वसधौए वि गरहिया, किं पुण इत्थी बहुजणम्मि सक्खीवा ।

लाहुकं पेल्लणया, लज्जानासो पसंगो य ॥ ३७० ॥

स्त्री निर्मन्थी सक्खीवा मध्यमद्युक्ता वसतावपि वसन्ती गर्हिता, किं पुनर्बहुजने पर्यटन्ती । तथाहि-तां मरुविकलाम् आपतन्ती प्रपतन्तीमालमालामिव प्रलपन्ती इष्टा लोकः प्रवचनस्य लाघुस्य लाघवं कुर्यात् । अहो मतं बालं पाखण्ड-मिदमिदमिदम् । मदेन वाऽचेतना संजाता सती प्रार्थनीया सा भवति, तत उव्झामकाऽऽद्यस्तस्याः प्रेरणं कुर्युः, मरुवशे न यदपि तदपि प्रलपन्त्या लज्जानाशो भवेत्, ततः प्रति-स्वचनाऽऽद्यावपि प्रसङ्गः स्यात् ।

धुमइ गई सदिदी, जहा य रत्ता सि लोयणकबोला ।

अरइ एस धुताई, णिसेवई सज्झए गेहे ॥ ३७१ ॥

तां तथा मरुभावितां दृष्ट्वा लोको ब्रूयात्-यथाऽस्या गतिः सदृष्टियुक्ता घूर्णते, यथा वाऽस्या लोचनकपोला रक्ता दृश्यन्ते, तथा नूनमर्हस्येषा धुताकी देशीवचनवावुक्तामिकी, ईदृशीं त्रिडम्बनामनुभवितुं या सच्चरानि गेहानि कल्पपा-रुगृहाणि निवेष्टते । त्रिविधेऽपि पुलाके यथायोगममी वंशाः ।

लज्जायाश्च विराहण, वाउभय निसग्गओ अवओ अ ।

उउझावणमुज्झन्ती, सइ अमइ दवम्मि उद्वाहो ॥ ३७२ ॥

मरुविकला वक्षामपि कायानां विराधनां कुर्यात् धाम्य-पुलाकेन क्षीरेण वा भुक्तेन वायुकायः उभयं च संज्ञाकायिकी-रूपं न सा गच्छेत्, ततो भिक्षां हिण्डमाना यदि तेषां नि-सर्गं करोति ततः प्रवचनस्यावर्णो भवेत्, परावग्रहे वा व्युत्सृष्टं पुरीषाऽऽदिकमवग्रहस्वामिनस्तस्याः पार्श्वे उज्झापयन्ति, स्वयमेव वा ते गृहस्था उज्झन्ति । (सइ आसह-वम्मि उद्वाहं सि) अस्ति द्रवं परकलुषं स्तोत्रं वा, नास्ति वा मूलन एव द्रवं, तत उभयथाऽपि प्रवचनस्याद्वाहो भवेत् ।

कल्लं अइ सक्खीवा, आसीं णं संखवाइभजा वा ।

भग्गा गाए सुविही, दुदिट्ठ कुलं सि गरिहा य ॥ ३७३ ॥

कल्ले—अन्यस्मिन् दिने, अथेत्युपदर्शने, इयं सक्खीवा मध्यमद्युक्ता आसीत्, णमिति वाक्यालङ्कारे एवं गन्धपुलाक-शुक्लवर्ती जना उपहसन्ति । वायुकायशब्दं च भुत्वा प्रवीरन् अहो इयं शङ्खवाक्कस्य भार्या पूर्वमासीत् । यद्वा-भग्ना अनया इत्थं वायुकायेनाध्यातं पूरयन्त्या सुविही अङ्गण-मण्डपिका एवं प्रपञ्चयेयुः । (दुदिट्ठकुलं सि गरिहा य सि) दुर्दृष्टिधर्माणोऽमी, कुलगृहं चैतामिरात्मीयं मल्लिनीकृत-मेवं गही भवति, ततश्च प्रतिगमनाऽऽदौ बोधाः ।

यत एवमतः—

जहिं एरिसो आहारो, तहिं गमणे पुण्ववप्पिया दोसा ।

२६६

महणं च अग्गाभोए, ओमे तह कारणेहिं गया ॥ ३७४ ॥

यत्र विषये ईदृशं पुलाक आहारो लभ्यते तत्र निर्मन्थी-भिर्नैव गन्तव्यं, यदि गच्छन्ति तदा त एव पूर्ववर्तिना बोधाः । अथवा-अशिवाऽऽदिभिः कारणैर्गता भवेयुः तत्र धानाभो-गेन पुलाकभक्तस्य ग्रहणं भवेत् ।

ततः किमित्याह—

गहियमणाभोगेणं, वाइगवजं तु सेस वा भुंजे ।

मिच्छुप्पियं तु भुत्ते, जा गंधो ता न हिंदंती ॥ ३७५ ॥

यद्यनाभोगेन पुलाकं गृहीतं भवति तदा (वाइगं) वि-कटं, तद्वर्जयित्वा शेषं वा विभाषया भुञ्जीरन् । किमुक्तं भवति? यदि तदपर्याप्तमभ्यक्ष्य भक्तं लभ्यते तदा न भुञ्जते, किं तु तदपरिष्ठाप्याभ्यक्ष्यं गृह्णन्ति, अथ पर्याप्तं, तदा भुञ्जते, भुक्त्वा च तेनैव भक्तार्थेन पर्युपयन्ति, विकटं तु सर्वथैव न भोक्तव्यं, म्लेच्छप्रियं नाम-पलायु, तत्पुनर्भुक्तं, यावत् तदी-यो गन्ध आगच्छति तावत् हिण्डन्ते ।

कारणगमणे वि तहिं, पुण्वं घेत्तूण पच्छ तं चेव ।

हिण्डण पेल्लण विहए, ओमे तह पाहुण्ढा वा ॥ ३७६ ॥

अथमाऽऽदिकारणैर्गतायामपि मध्यपलायुलसुनाभ्येकास्तेन प्र-तिविद्धानि, अथ पूर्वमनाभोगाऽऽदिना गृहीतं, ततः पुलाकं गृही-त्वा पश्चात्तदेव भुक्त्वा तेनैव भक्तार्थेन तद्विषयमानते, न भूयो भिक्षामटन्ते । द्वितीयपदे द्वितीयमपि वारं भिक्षार्थं प्रविशेत्, अवमं-कुर्मिलं तत्र पर्याप्तं न लभ्यते, प्राघुणका वा संयत्यः समायाताः, ततो भूयोऽपि भिक्षां हिण्डनं कुर्वणानामियं यतना (पिण्णणं सि) धाम्यपुलाके आहारिते यदि वा-युकाय आगच्छेत् तत्र एकं पुनः पार्श्वे प्रैव वायुकायं निसृजन्ति, उभयलक्षणमिदम् तेन यदा संज्ञासंभवः तदा यद्यन्यासां संयतीनामासन्ना वनतिस्तदा तत्र गन्तव्यं, तद-भावे भावितायाः आश्रिकायाः पुरोदहाऽऽदौ व्युत्सर्जनीयम् ।

एमेव गमो नियमा, तिविहपुलागम्मि होइ समणाणं ।

शवरं पुण नाणत्तं, होइ गिलाणस्स वदयाए ॥ ३७७ ॥

एष एव गमः-प्रकारो नियमात् त्रिविधेऽपि पुलाके भ्रमणाना-मपि भवति, नवरं पुनरत्र नानात्वं, ग्लानस्य दुग्धाऽऽदिकमा-नेतुं प्रजिकायां साधवो गच्छेयुस्तत्र च गताः, संस्तरन्त आत्मयोग्यं रसपुलाकं न गृह्णन्ति, अथ न संस्तरन्ति, ततः क्षीराऽऽदिकं भुक्त्वा न भूयो भिक्षामटन्ति, कारणे तु भूयोऽप्यटन्तस्तथैव यतनां कुर्वन्ति । ३७५ उ० ।

पुलागलद्धि-पुलाकलद्धि-स्त्री० । पुलाकत्वनिबन्धने लद्धि-भेदे, प्रव० २७० द्वार । ('पुलाग' शब्दं लक्षणं गतम्)

पुलागविपुलाय-पुलाकविपुलाक-पुं० । संयमासारताऽऽपाद-कक्षीवरहिते, "पुल(लाग)विपुलाए कयचिक्कयसंनिहिओवरए सव्वसंगावगए जे स भिक्खू ।" दश० १० अ० ।

पुलासिअ-देशी-अश्रिकणे, दे०ना० ६ वर्ग ५५ गाथा ।

पुलिअ-पुलित-न० । गतिविशेषे, श्री० ।

पुलिंद-पुलिन्द-पुं० । अनाथदेशविशेषे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

प्रा० । प्रह० । रा० । प्रव० । प्रज्ञा० । आव० । नि० श्रु० ।

पुलिश-पुल्ल-पुं० । "रसालेशी" ॥ ८ । ४ । २८८ ॥ इति मा-

गण्यां रेकस्य लः, सस्य शः । पुंलि । प्रा० ४ पाद ।
 पुलुट्टय-प्लुट्ट-त्रि० । दशे. "पुलुट्टयं पडलिभं दहं ।" पाद०
 ना० २०० गाथा ।
 पुलोए-टश-धा० । दर्शने, "दशो निअच्छ वेच्छावपच्छाव-
 यज्झ-यज्झ-सव्वव-देक्खो अक्खलावक्खलावअक्ख-पुलोए-पु-
 लर-निआवआस-पासाः" ॥ ८ । ४ । १८१ ॥ इति दशधा-
 तोः 'पुलोए' इत्यादेशः । पश्यति । प्रा० ४ पाद ।
 पुलोमतणया-पुलोमतनया-स्त्री० । इन्द्राणाम्, "पुलोम-
 तणया सई य इवाणी ।" पाद० ना० ६८ गाथा ।
 पुलोमी-पौलोमी-स्त्री० । "उत्तसौन्दर्याऽऽदी" ॥ ८ । ११६० ॥ इ-
 त्यौत उत्वम् । इन्द्रपत्न्यां पुलोमजायाम्, प्रा० १ पाद ।
 पुल्लिग-पुलिङ्ग-पुं० । लिङ्गानुशासनाऽऽदिस्त्रं, "पुलिङ्गं कट-
 थं" (लिङ्गानु० १ सू०) इति पुल्लिङ्गमिति सानुस्वारं सानुना-
 सिकं वा युक्तमिति प्रश्ने, उत्तरम्— "तौ मुमो व्यञ्जने स्वी" ॥ १३१४ ॥ (इम०) इति सूत्रेणानुस्वारानुनासिकाबुभावपि
 स्त इति । १४२ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।
 पुल्ली-देशी-व्याघ्रलिङ्गयोः, दे० ना० ६ वर्ग ७६ गाथा । "इ-
 ल्ली पुल्ली वग्घो, सव्वुलां पुंडरीओ य ।" पाद० ना० ४४ गाथा ।
 पुवंत-प्लवत्-त्रि० । गच्छति, प्लुक् गताविति वचनात् । म०
 १५ श० । शत्रानशः । ८ । ३ । १८२ ॥ इति न्तः । प्रा० ।
 पुव्व-पूर्व-पुं० । प्रथमे, आदौ, दर्श० २ तत्त्व । उयो० । वि-
 शे० । सूत्र० । प्राचि, उत्त० २ अ० । स० । पूर्वजन्मनि, उ-
 त्त० २ अ० । आचा० । अनु० । आच० । आनु० ।
 नामं ठवणा दविए, खेत्तं काले दिसि तावत्ते ये ।
 पञ्चमगपुष्पवत्थू, पाहुडअइपाहुडे भावे ॥ १६० ॥
 नामस्थाने कुले, द्रव्यपूर्वम्- अङ्कुरादीजं, दधनः क्षीरं, फा-
 णितादस इत्यादि, कालपूर्व-यवक्षेत्राच्छालिक्षेत्रं, तत्पूर्व-
 कत्वात्तस्य, अपेक्षया चान्यथाऽप्यशेषः, कालपूर्व-पूर्वः का-
 लः शरदः प्रावृत् रजन्या दिवस इत्यादि, आवलिकाया वा-
 सलय इत्यादि, दिक्पूर्व-पूर्वा दिगियं च रुचकापेक्षया, ता-
 पक्षेत्पूर्वम्-आदित्योदयमधिकृत्य यत्र या पूर्वा दिक् । उक्तं
 च— "जस्स जतो आदिओ, उदेति सा तस्स होइ पुव्वदि-
 सा ।" इत्यादि । प्रज्ञापकपूर्व-प्रज्ञापकं प्रतीत्य पूर्वा दिक् य-
 दभिमुख एवासी सैव पूर्वा, पूर्वपूर्व-चतुर्दशानां पूर्वाणा-
 माद्यं, तच्च उत्पादपूर्वम्, एवं वस्तुप्राभूतातिप्राभूतेश्वपि
 योजनीयम् । अप्रत्यक्षस्वरूपाणि चैतानि । भावपूर्वम्—
 आद्यं भावः, स चौदधिक इति गाथाऽर्थः । दश० २
 अ० । म० । चतुरशीतिलक्षमुयिते पूर्व, अनु० । आचा० ।
 जं० । कर्म० । म० । ('जीवाजीव' शब्दे चतुर्थभागे १५५६
 पृष्ठेऽस्यार्थः) "तिविहे पुव्वे पक्खसे । तं जहा-तीते, पक्खसे,
 अणागए ।" स्या० ३ डा० ४ उ० । पूवालनपूरणयोरित्यस्य
 धातोः पूर्यते—प्राप्यते पश्यते च येन कार्यं तत्पूर्वम्,
 आणाऽऽदिको वक्तव्यः । कारणे, "महपुव्वं जण सुयं ।"
 न० । ज्ञा० । पूर्वकरणात्पूर्वाणि उत्पादपूर्वाऽऽदिषु दृष्टिवादा-
 न्तर्गतेषु, स्या० ४ डा० १ उ० । पं० सू० । "चउहसपुवि-
 थो एकारसंणिणो ।" चतुर्दशपूर्व्विणो द्वादशाक्षिस्वे उक्ते च-
 तुर्दशपूर्व्वित्वं तथाऽपि आगतमेव पूर्वाणां प्राधान्यव्यापना-

र्थमिदं विशेषणं, प्राधान्यं च पूर्वाणां पूर्व प्रणयनात् म-
 हाप्रमाणत्वात् अनंकविद्यामन्त्रमयत्वाच्च । कल्प० १ अधि०
 ८ क्षण । एवैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पूर्वानुपूर्वीति ।
 अनु० । परिपाठ्याम्, व्य० १ उ० ।

पुव्वंग-पूर्वाङ्ग-पुं० । प्रथमदिवसे, जं० ७ वल० । कल्प० ।
 ज्या० । चतुरशीतिवर्षलक्षप्रमाणे कालविशेषे, आ० म० १
 अ० । "चउरासीइवाससयसहस्साणि से एगे पुव्वंगे ।" म०
 ६ श० ६ उ० । उयो० । जं० । कर्म० । चं० प्र० । अनु० । स्या० ।
 (अत्र विस्तरः 'जीवाजीव' शब्दे चतुर्थभागे १५५६ पृष्ठे
 गतः) ।

पुव्वकट-पूर्वकट-त्रि० । पूर्वमधेवृपात्ते, सूत्र० १ भु० १५ अ० ।
 पूर्वसञ्ज्ञिते, आच० । प्रश्न० ।

पुव्वकम्म-पूर्वकर्म-न० । प्राक्तन्ये प्रत्युपेक्षणाऽऽदिकं क-
 र्मणि, "जं पुव्वकम्मं तं पच्छाकम्मं जं पच्छाकम्मं तं
 पुव्वकम्मं तं भिक्खू पडियाए वट्ठमाणा करेजा ।" आचा०
 २ भु० १ सू० २ अ० १ उ० । पूर्वकृतकर्मणि, प्रश्न० १ आभ०
 द्वार । पूर्वकर्मोदयोपगते, प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

पुव्वकय-पूर्वकृत-त्रि० । पूर्वमेव निर्यादिते, "पुव्वकयकम्म-
 परिभाषणाइ ।" पूर्वकृतं प्रथममर्जितं यत्कर्म तस्य परि-सम-
 स्तात् भावना । आनु० । "पुव्वकयकम्मसंचओवतत्त
 सि ।" पूर्वकृतकर्मणां सञ्चयेनोपतप्ता आपन्नसम्तापा ये ते
 तथा । प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

पुव्वकालिय-पूर्वकालिक-त्रि० । प्राक्कालिके, "पुव्वकालिय-
 वयणच्छे ।" वक्तुकामस्य वचनात् यत्पूर्वमुत्तरमभिधीयते
 परामिप्रापं लक्षयित्वा तत्पूर्वकालिकं वचनं तत्र वक्तव्ये
 दत्तास्ते तथा वा पूर्वकालिकानामर्थानां वचनेऽद्वयः ।
 प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

पुव्वकालिय-पूर्वकालिक-न० । गृहस्थावस्थायां पुरा कृते पृ-
 ताऽऽदिकीकृते, उत्त० १६ अ० । प्रश्न० । स्यादिभिः पूर्वका-
 लमाविष्टतदुरोदराऽऽदिरमखे, उत्त० १६ अ० ।

पुव्वगणिय-पूर्वगणित-न० । प्राक्प्रतिसंख्याते, उयो० १ पाहु० ।

पुव्वगय-पूर्वगत-न० । पूर्वाणि दृष्टिवादाङ्गभागभूतानि तेषु
 गतं प्रविष्टं तदव्यस्तरीभूतं तत्स्वरूपं यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतम् ।
 स्या० ३ डा० १ उ० । दृष्टिवादान्तर्गतभूताधिकारविशेषे,
 न० । (पूर्वगतम् 'दिट्ठिवाय' शब्दे चतुर्थभागे १५१४ पृष्ठे
 गतम्) ।

"उप्पाए पयकोडी, अग्गे लीयमि कुलउइलक्का ।
 विरियंमि सयरिलक्का, सट्ठि लक्का उ अण्णि नरियमि ॥ ३ ॥
 एगयऊणा कोडी, नाणपवायमि होइ पुव्वमि ।
 एगा पयाण कोडी, कु च सया सच्चवायमि ॥ ४ ॥
 कुव्वीनं कोडीओ, आयपवायमि होइ पयसंका ।
 कम्मपवाए कोडी, असीइलक्केहि" अग्गहिवा ॥ ५ ॥
 कुलसीइसयसहस्सा, पक्खक्काणमि वणिपा पुव्वे ।
 एका पयाण कोडी, दससहस्सअहिवा य अणुपाद ॥ ६ ॥
 कुव्वीसं कोडीओ, पयाण पुव्वे अ चंमनाममि ।
 पाण उमि य कोडी, कुप्पनलक्केहि" अग्गहिवा ॥ ७ ॥

नव कोडीशो संज्ञा, किरियविलासिम वक्ष्या शुद्धा ।
अक्षरसलक्ष्मा, पयसंज्ञा विदुरसारमि ॥८॥ "स्था० ४
ठा० १ उ० । सर्वश्रुतात् पूर्व क्रियन्ते इति पूर्वाणि उत्पादपू-
र्वाऽऽनीनि चतुर्विंश तेषु गतोऽभ्यन्तरीभूतः तत्स्वभावः ।
पूर्वस्वभावे दृष्टिवादे, स्था० १० ठा० ।

पूर्वाणां विच्छेदकालः—

"वां(वी)लीगमि सहस्ते, वरिसायं बीरमोक्तागमकाउ ।
उत्तरवायगवसभे, पुष्पगवसस भवे क्षेदो ॥ ८०१ ॥

वरिसहस्ते पुष्पे, तिथोग्माक्षीर्षं वज्रमाणसस ।

नासिदि ई पुष्पगतं, अणुपरिवाहीर्षं जं जस्स" ॥८०२॥ ति० ।

पुष्पगहिय-पूर्वगृहीत-त्रि० । प्राकालोपासे, "पुष्पगहियण
क्षेदेण शुद्धाणाप ।" पञ्चा० १२ वि० ।

पुष्पनाइ-पूर्वजाति-स्त्री० । प्राक्तनजन्मनि, का० १ भू० १ अ० ।

पुष्पकृष्ण-पूर्वस्थान-न० । पूर्वमिति द्वन्द्वं वधूवराऽऽदिकं, त-
त्स्थानम् । दम्पत्युपवेशनाहोविकायाम्, आद्या० २ भू० २
चू० ४ अ० ।

पुष्पशिञ्जुत्त-पूर्वनियुक्त-त्रि० । पूर्वकाले व्यापारिते, पञ्चा०
१२ वि० ।

पुष्पशिवाय-पूर्वनिपात-पुं० । पूर्वदेशकालवृत्तिताऽऽपावने, के-
विदाचार्या आहुः—"यदल्पाक्षतरं तत्पूर्वं निपतति" यथा-स-
क्त्यप्राम्भौ अन्ये आहुः—यथा मातापितरौ, वासुदेवार्जुनौ
इत्यादि । नि० चू० १ उ० ।

पुष्पसिद्धि-पूर्वनियुक्त-त्रि० । प्राक्कालनिवारिते, पञ्चा०
१२ वि० ।

पुष्पएह-पूर्वाह-न० । "सुषम-इन-एण-अ-इ-इ-वणां एहः"
॥ ८ । २ । ७५ ॥ इति इकाराऽऽकान्तणकारस्य णकाराऽऽ-
कान्तो इकारः । प्रा० २ पाद । दिनस्यार्धे-प्रहरद्वये, स्था० ४
ठा० २ उ० । आ० चू० । आ० म० ।

पुष्पपुत्र-पूर्वपुत्र-त्रि० । प्रागुपपन्नस्ते, रा० ।

पुष्पवत-पूर्वतपस्-न० । सरगावस्थायां भाषिततपस्यायाम्,
वीतरगावस्थापेक्षया सरगावस्थायाः पूर्वकालभाषित्वात् ।
भ० २ भू० ५ उ० ।

पुष्पवत्-पूर्वत्व-न० । पूर्वकालयोगित्वे, न० ।

पुष्पदारियशकस्त-पूर्वद्वारिकनक्षत्र-न० । पूर्व द्वारं येषाम-
स्ति तानि पूर्वद्वारिकाणि । पूर्वस्थां दिशि येषु गच्छतः शुभं
भवति तेषु नक्षत्रेषु, स० ७ सम० । "कस्मिन्नाहमा सत्त न-
क्षत्रा पुष्पदारिआ ।" स्था० ७ ठा० ।

पुष्पदेश-पूर्वदेश-पुं० । मधुरात् आराभ्य समुद्रपर्यन्तेषु
देशेषु, आद्या० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

पुष्पधर-पूर्वधर-पुं० । पूर्वाणि धारयन्तीति पूर्वधराः । दश-
चतुर्विंशपूर्ववित्तु, वि० । आ० । पा० ।

पुष्पपटिवस्य-पूर्वप्रतिपक्ष-पुं० । पूर्वप्रतिष्ठते, स्था० ।

पुष्पपद-पूर्वपद-न० । उत्सर्गपदे, "पुष्पपदं उत्सर्गपदं, अव-
पदं अववापपदं ।" नि० चू० १ उ० ।

पुष्पपविट्ट-पूर्वपविट्ट-त्रि० । पूर्वमेव क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रवि-
ष्टेषु, इ० १ उ० २ प्र० ।

पुष्पपुरिस-पूर्वपुरुष-पुं० । अतीतनरे, का० १ भू० १ अ० । नि० ।

पुष्पपयोग-पूर्वप्रयोग-पुं० । बाणस्येव सकर्मतायां गतिप-
रिणाप्रवक्ष्ये, भ० ७ श० १ उ० । प्रवृत्तव्यापार एव नापूर्व-
व्यापारनियोजने, पञ्चा० १० वि० ।

पुष्पपयोगपक्षइय-पूर्वप्रयोगप्रत्ययिक-पुं० । पूर्वः प्राकाला-
ऽऽसेवितः प्रयोगो जीवव्यापारो वेदनाकषायाऽऽदिसमुदात-
कपः प्रत्ययः—कारणं यत्र शरीरबन्धे स तथा स एव प्रत्यु-
त्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकः । तस्मिन्, भ० ८ श० ६ उ० ।

पुष्पपुत्तसिण्डाणुगय-पूर्वपुत्तसिण्डानुराग-पुं० । प्रथमगर्भाधा-
नकालसमये पुत्रक्षेदलक्षणेऽनुरागे, भ० ६ श० ३३ उ० ।

पुष्पफगुणी-पूर्वफगुनी-स्त्री० । क्षितारे नक्षत्रभेदे, स्था०
२ ठा० ४ उ० । सू० प्र० । जं० । स० ।

पुष्पबद्धवैर-पूर्वबद्धवैर-त्रि० । पूर्व भवान्तरेऽनादिकाले वा
बद्धं निकावितं वैरमभिन्नभावो येषां ते तथा । जन्मा-
न्तरबद्धवैरभावे शत्रौ, स० ३४ सम० ।

पुष्पबंधव-पूर्वबंधव-पुं० । जन्मान्तरबन्धुनि, आ० चू० १ अ० ।

पुष्पभणिय-पूर्वभणित-त्रि० । पूर्वप्रतिपादिते, ज्यो० २ पादु० ।

पुष्पभद्वया-पूर्वभाद्रपदा-स्त्री० । क्षितारे नक्षत्रभेदे, ज्यो० २
पादु० । स्था० । "पुष्पा(व)भद्वया नक्षत्रे तुतारे पक्षसे ।"
प० सं० १ द्वार ।

पुष्पभव-पूर्वभव-पुं० । पूर्वजन्मनि, "पुष्पभवजगियनेह-
पीतिबहुमाणे ।" पूर्वभवे पूर्वजन्मनि अनिता जाता स्ने-
हात् प्रीतिः प्रियत्वं, न कार्यवशादित्यर्थः बहुमानश्च गुणा-
नुरागस्ताभ्यां सकाशाज्जातः शोकः विल्लेखं विरहसद्भा-
वेन यस्य स पूर्वभवजनितस्नेहप्रीतिबहुमानः । का० १ भू०
१ अ० । स० ।

पुष्पभवचरियशिवद-पूर्वभवचरितनिबद्ध-न० । चरमतीर्थक-
रमहावीरपूर्वमनुष्यभवचरितनिबद्धे नाटकभेदे, रा० ।

पुष्पभविष्य-पूर्वभविष्य-पुं० । पूर्वभवभाषिनि, "पुष्पभविष्य-
वेदेणं, अहवा रामेण रंजितो संतो ।" इय० १ उ० । "ए-
सि णं चउव्वीसाए नित्थगराणं पुष्पभविष्या चउव्वीसं
नामधेज्जा भविस्संति ।" स० ।

पुष्पभाग-पूर्वभाग-न० । अग्र, स्था० ६ ठा० । दिवसस्य पूर्वभाग-
अन्धयोगस्याऽऽदिमाधिकृत्य विद्यते येषां तानि पूर्वभागानि ।
पूर्वाह्णे अन्धयोगसङ्गतेषु नक्षत्रेषु, सू० प्र० १० पादु० २
पादु० पादु० ।

पुष्परत्त-पूर्वरात्र-पुं० । रात्रेः पूर्वभागे, विपा० १ भू० १ अ० ।

रात्रेः प्रथमे यामे, आद्या० १ भू० ५ अ० ३ उ० ।

पुष्परत्तावरत्तकालसमय-पूर्वरात्रापररात्रकालसमय-पुं० । पू-
र्वरात्रश्च रात्रेः पूर्वो भागोऽपररात्रश्च रात्रेरपरो भागस्ता-
वेव कालः समयोऽवसरो जागरिकायाः । स्था० ३ ठा० २
उ० । रात्रेः पूर्वभागे पञ्चाषु भागेषु । विपा० १ भू० ६ अ० ।
प्रक्षेपसमये प्रातःसमये च, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पूर्व-
रात्रासाँ अपररात्रोति पूर्वरात्रापररात्रः, स एव कालः
समयः कालविशेषः । रात्रेः पश्चिमे भागे, नि० १ भू० ३
वर्ग ४ अ० । पूर्वरात्रासाँ अपररात्रश्च पूर्वरात्रापररात्रः, स
एव काललक्षणः समयः न तु समाचाराऽऽदिलक्षणः समयः

पूर्वरात्रापररात्रकालसमयः । मध्यरात्रे, “ पुनरुत्थावरत्त-
कालसमयसि सुतजागरा । ” इह चार्धत्वादेकरेफलोपेन
अपररात्रशब्दोऽयमिति । आ० १ श्रु० १ अ० । पूर्व-
रात्रश्च रात्रेः पूर्वं भागोऽपररात्रश्च अपरकृष्टा रात्रिः, पश्चि-
मस्तद्भाग इत्यर्थः । तल्लक्षणो यः कालः-समयः कालाऽऽत्मकः
समयः स तथा तत्र । अथवा-पूर्वरात्रापररात्रकालसमय
इत्यत्र रेफलोपात् “ पुनरुत्थावरत्तकालसमयसि ति ”
स्यात् । भ० २ श० १ उ० । ‘ जो पुनरुत्थावरत्तकालं, संपेहए
अप्यगमप्यपणं, ’ । यः साधुः पूर्वरात्रापररात्रे काले रात्रौ
प्रथमचरमयोरैवार्थम् । दश० २ चू० ।

पुनरय-पूर्वरत्त-न० । पूर्व कृतं रत्तं-मैथुनं पूर्वरत्तम् । उक्त०
१६ अ० । गृहस्थावस्थायां स्त्रीसंभोगानुभवने, स्था० ६
ठा० । गृहस्थावस्थालक्षणे पूर्वस्मिन् काले स्त्र्यादिभिः सह-
विषयानुभवने, उक्त० १६ अ० ।

पुनर्व-पूर्ववत्-न० । विशिष्टं पूर्वोपलब्धं चिह्नमिह पूर्वमु-
च्यते तदेव निमित्तरूपतया यस्यास्ति तत्पूर्ववत्, तद्भा-
रेण गमकमनुमानं पूर्ववत् । अनु० । कारणाकार्या
नुमाने, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । (‘ से किं तं पु-
नर्व ’ इत्यादि सूत्रं सव्याख्यानम् ‘ अनुमान ’ शब्दे
प्रथमभागे ४०३ पृष्ठे गतम्)

पुनर्विदेह-पूर्वविदेह-पुं० । पूर्वभालौ विदेहश्चेति । जम्बूद्वीपे
मन्दरस्थ पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि व्यवस्थिते महाविदेह-
स्यैकदेशीभूते (जं० ४ वल्ल०) क्षेत्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
यत्रेदानीं सीमन्धरः प्रभुः । आ० क० ४ अ० । तच्च क्षेत्रमक-
र्मभूमित्वात्सदा सुप्रसन्नार्था विराजते । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
अनु० । “ दा पुनर्विदेहाह । ” स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पुनर्विदेहकूट-पूर्वविदेहकूट-न० । निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य
पूर्वविदेहप्रतिकृते, जं० ४ वल्ल० ।

पुनर्वैरिय-पूर्ववैरिक-पुं० । जन्मान्तरीयशत्रौ, “ यं दृष्ट्वा वर्ध-
ते क्रोधाः, स्नेहश्च परिहीयते । स विज्ञेयो मनुष्येण, एष मे
पूर्ववैरिकः ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० ।

पुनर्वसंग्रह्य-पूर्वसङ्गतिक-पुं० । पूर्वं पूर्वकाले सङ्गतिमित्रत्वं
येन सह स पूर्वसङ्गतिकः । आ० १ श्रु० १ अ० । जन्मान्तरीय
मित्रे, भ० ७ श० ६ उ० । “ गोयमाहसमणे भगवं महावीरे
पुनर्वसंग्रह्यं कृतं । ” भ० २ श० १ उ० । गृहस्थत्वे परिचिते,
भ० ३ श० १ उ० ।

पुनर्वसंयोग-पूर्वसंयोग-पुं० । मानापित्रादिसंबन्धे, आचा० १
श्रु० ६ अ० २ उ० । धनधान्यस्वजनाऽऽदिभिः संयोगे, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० ४ उ० । आचा० ।

पुनर्वसंधव-पूर्वमस्तव-पुं० । मात्रादिकल्पनया परिचयकरणे,
पिं० । नि० चू० । दश० । आचा० । (‘ संधव ’ शब्दे एव
व्याख्यास्यामि)

पुनर्वसंधुय-पूर्वसंस्तुत-पुं० । आमयप्रतिपत्तिकात् पूर्वमेव
कृतपरिचये, उक्त० । पूर्वं वाचनाऽऽदिकालादारतो न तु
वाचनाऽऽदिकाल एव, तत्कालविनयस्य कृतप्रतिक्रियारूपत्वे
न तथाविधप्रसादाजनकत्वात्, संस्तुता विनयविषयत्वेन

परिचिताः सम्यक् स्तुता वा सद्भूतगुणोत्कीर्तनाऽऽदिभिः
पूर्वसंस्तुताः । उक्त० १ अ० ।

सामखे जे पुनर्वं, दिट्ठा भट्ठा व परिजिता वा वि ।

ते हुंति पुनर्वसंधुय, जे पच्छा एतरा होति ॥ २८३ ॥

सामखप्रतिपत्तिकात् पूर्व पश्चाद्वा अहवा-सामखकाले
खेव चित्तज्जति ।

गाथा—

अस्यया विहरंतेण, संयुता पुनर्वसंधुता ।

संपदं विहरंतेण, संयुता पच्छसंधुता ॥ २८४ ॥

अतीतवर्त्तमानकाल प्रतीत्य भाषायितव्यम् । नि० चू० २
उ० । उक्त० ।

पुनर्वसमाम-पूर्वसमाम-पुं० । उत्पत्तपूर्वाऽऽदिद्वयादिसंयोगे,
कर्म० १ कर्म० ।

पुनर्वसुय-पूर्वश्रुत-न० । पूर्वाणि च तत् श्रुतं पूर्वश्रुतम् । पूर्व-
गते भूते, प्रज्ञा० १ पद । आ० म० ।

पुनर्वसुर-पूर्वसुर-पूर्वाह्ने, आ० म० १ अ० ।

पुनर्वसुरि-पूर्वसुरि-पुं० । चिरन्तनाऽऽचार्ये, जी० २४ अधि० ।
आ० म० । पूर्वाऽऽचार्ये, पञ्चा० १८ विष० । उद्युक्तविहारि
चिरन्तनाऽऽचार्ये, जी० १ अधि० ।

पुनर्वसेवा-पूर्वमेवा-स्त्री० । अनुयोगप्रासादात्प्रथमभूमिका-
याम्, यो० वि० ।

तत्कमस्वेवम्—

पूर्वमेवा तु तन्त्रज्ञैर्-गुरुदेवाऽऽदिपूजनम् ।

सदाचारस्तपोभक्त्य-द्वेषश्चेह प्रकीर्तिता ॥ १०६ ॥

पूर्वमेवा तु योगप्रासादप्रथमभूमिकारूपा पुनस्तन्त्रज्ञैः स-
व्यगधिगतशाल्मः प्रकीर्तिता इत्युत्तरेण योगः । कीदृशी-
स्याह-गुरुदेवाऽऽदिपूजनं वक्ष्यमाणरूपम् १, तथा-सदाचारः
२, तपः ३, भुक्त्यद्वेषश्च ४ । इह योगचिन्तायां प्रकीर्तिता नि-
रूपिता ॥ १०६ ॥ यो० वि० । (गुरुदेवादिपूजाविधिं पूर्वांशे
वक्ष्यामि)

पुनर्वहर-पूर्वधर-पुं० । पूर्वाणि धारयतीति पूर्वधरः । दशच-

तुर्दशपूर्वावदि, यथा पूर्वधरो जायते स पूर्वधरलब्धिरित्युच्य-
ते । आ० म० १ अ० । घटिकाद्वयमध्ये आनुपूर्व्यनानुपू-
र्वाणां चतुर्दशपूर्वगणनलब्धिमन्तश्चतुर्दशपूर्वभूतश्चतुर्दश-
पूर्वाणि गणयन्ति, तत् स्मरणमात्रेण, वाक्मात्रेण वति प्रश्ने,
उत्तरम्—चतुर्दशपूर्वधराश्चतुर्दश पूर्वाणि तात्वाष्टपुटसं-

योगजन्येष्वर्वांघटिकाद्वये गणयन्ति । यदुक्तं परिशिष्टपूर्व-
णि—“ सं०ऽऽयुधानं महाप्राणः, ध्यानमारब्धमस्ति यत् । साध्यं
ह्यनशमिवैर्नागमिथ्यामयहं ततः ॥ १ ॥ ” ६१ प्र० । सेन ३
उक्ता० । यथा चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नयपूर्वधरा वा
दृश्यन्ते, तथा द्विपूर्वधराश्चतुःपूर्वधराः पञ्चपूर्वधरा भव-
न्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—जीतकल्पसूत्रादावाचारप्रक-
रणाऽऽद्यपूर्वधरस्य श्रुतव्यवहारस्योक्तत्वादेकद्वयादिपूर्व-
धरा अपि भवन्तीति ज्ञायते । २६ प्र० । सेन० ४ उक्ता० ।

पुनर्वहमिया-पूर्वहसिता-स्त्री० । यथा सह पूर्व हसितमासी-
त् तादृश्यां स्त्रियाम्, व्य० ७ उ० ।

पुनर्वा-पूर्वा-स्त्री० । प्राचीनायां दिशि, स्था० ६ ठा० । येषां य-
स्यां दिशि सूर्य उदग्च्छति सा तेषां पूर्वा । आ० म० १ अ० ।

स्था० । आवा० । " जस्त जमो आहवो, उदह सा तस्त होह पुंश्चदिसा" (७७ गाथा) आवा० १ भु० १ अ० १ उ० । (अ-
स्था माथाया व्याख्या ' दिसा ' शब्दे चतुर्थभागे २५+३
पृष्ठे विस्तरतो गता । प्रज्ञापकापेक्षया पूर्वदिङ्निरूपणमपि
तत्रैव)

पुंश्चाउत्त-पूर्वाऽऽयुक्त-त्रि० । पूर्व तत्रागमनकालात् प्राक् आ-
युक्तं रन्धनस्थानयावौ प्रसिप्तं पूर्वाऽऽयुक्तम् । स्वार्थमेव राजु-
आरब्धे, पञ्चा० १० विष० । पूर्वाऽऽयुक्तश्चाउत्तोदनः पूर्वाऽऽयुक्त
इति । व्य० ५ उ० । कल्प० । (' सार्याविहि ' शब्दे चतुर्थभागे
२००४ पृष्ठे विस्तरतो गतः)

पुंश्चाह-देशी-पीने, दे० ना० ६ वर्गे ५२ गाथा ।

पुंश्चाणुपुंश्ची-पूर्वानुपूर्वी-स्त्री० । क्रमे, रा० । पूर्वस्यानुपूर्वः
पूर्वानुपूर्वः " एतथ विहरिसणं एकेगस्त दो अणुसियं तिग-
स्त पुंश्चा दुगस्त तिभि अणुते य अउक्तस्त पुंश्चा । " एवं स-
र्वत्र । " अहवा-पुंश्चेव अनुपूर्वः स एव पूर्वः पूर्वानुपूर्वी । नि०
चू० २० उ० ।

पुंश्चायरणाभंग-पूर्वाऽऽवरणाभङ्ग-पुं० । बहोः कालात्प्रवृत्ता-
याः प्रवृत्तेर्विनाशे, जी० १ अधि० ।

पुंश्चायरिय-पूर्वाऽऽचार्य-पुं० । अतीतसूरी, नि० चू० १ उ० ।
पञ्चा० ।

पुंश्चायामणया-पूर्वयामन-न० । पूर्वस्यां सीमन्धरः प्रभुः ।
आ० क० । तच्च क्षेत्रं कर्मभूमिस्थास्तदा सुवमसुवमज्जया
विराजते । क्षेत्रविशेषे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

पुंश्चावर-पूर्वापर-न० । पूर्वाखि च पराखि च पूर्वापरं, समा-
हारप्रधानां द्वन्द्वः । पूर्वापरसमुदाये, न० ।

पुंश्चावरसंजुत-पूर्वापरसंयुक्त-न० । पूर्व सूत्रनिबद्धे पञ्चासू-
त्रेण विरुध्यमाने, " पुंश्चं सुतणिवजो पञ्चा सुतेण विरुज्ज-
माणो पुंश्चापरसंजुतं भजति । " नि० चू० ११ उ० ।

पुंश्चासाह-पूर्वासाह-पुं० । अम्भोदेवताके चतुस्तारे नक्षत्र-
भेदे, जं० ७ वक्ष० । सू० प्र० । अनु० । स्था० ।

पुंश्चाहुत्त-पूर्वाभिमुख-त्रि० । " लोऊण पुंश्चाहुत्तो हुयह । "
प्राचीदिगभिमुखे, आवा० ४ अ० ।

पुंश्चि-पूर्व-न० । पूर्वस्मिन् काले, सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० ।
आवा० ।

पूर्विन्-पुं० । पूर्वधरे, प्रव० १ द्वार । प्रज्ञा० ।

पुंश्चिपञ्चासंयव-पूर्वपञ्चासंस्तव-पुं० । " पुंश्चि पञ्चा य सं-
यवे । " पूर्व दानात्प्राक् पञ्चासं संस्तवी दानुः स्थाया पूर्वप-
ञ्चासंस्तवः । पञ्चा० १३ विष० । आवा० ।

पुंश्चिज्ज-पूर्व-त्रि० । पूर्वशब्दास्वार्थे इक्षः । " अहं ते पु-
श्चिज्जो अंते पालो ताहे तस्त अहुहियमहिमं कहेह । "
पूर्वस्मिन्, आ० म० १ अ० ।

पुंश्चुडाह-पूर्वोत्थायिन्-पुं० । पूर्व प्रजयाऽवसरे संयमानुष्ठाने-
नोत्थातुं शीलमस्येति पूर्वोत्थायी । प्रजयासमये एव संवि-
मे, " ओ पुंश्चुडाहं पञ्चा निवाती । " आवा० १ भु० ५
अ० ३ उ० ।

पुंश्चुतरा-पूर्वोत्तरा-स्त्री० । ईशानकोणे, व्य० ७ उ० ।

पुंश्चुण्ण-पूर्वोत्पन्न-त्रि० । चिरप्रकृते, " पुंश्चुण्णञ्ज न
२६७

वा, न हुंति अञ्जाउ छम्मासं । " उयो० ६ पाहु० ।

पुंश्चोइय-पूर्वोदित-त्रि० । प्राग्भणिते, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
पूर्वोदिते, पञ्चा० ६ विष० ।

पुंश्च-प्र(पु)रुद्ध-धा० । " छस्य ओऽनादौ " ॥ ८ । ४ २६ ॥ मा-
गध्यामनादौ वर्त्तमानस्य छस्य अः । " पुञ्चदि । " पृच्छति ।
प्रा० ४ पाद ।

पुस-मृज्-शुद्धौ, " मृजेरुग्धुन-लुक्क-पुञ्च-पुंस-कुस-पुस-
लुह-इल-रोसाणाः " ॥ ८ । ४ । १०५ ॥ इति मृजतेः
पुसाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

पुस्म-पुण्य-पुं० । बृहस्पतिदेवताके नक्षत्रविशेषे, उयो० ६
पाहु० । अनु० । विशेष० । खं० प्र० । " दो पुस्सा । " स्था०
३ ठा० ३ उ० । सू० प्र० । " पुस्सनकलसे तितारे । "
स० ३ सम० । पुस्सनक्षत्रं हि यात्रायां सिद्धिकरम् । यदा-
हुः- " अपि द्वादशमे अन्द्रे, पुण्यः सर्वार्थसाधकः । " हा० १
भु० ८ अ० । अग्निभेदे च । जं० ७ वक्ष० ।

पुस्सजोय-पुण्ययोग-पुं० । उपलक्षणत्वात् पुण्याऽऽदिनक्षत्राणां
अन्द्रेण सह पश्चिमाग्निमोमयप्रमर्दकाऽऽदियांगेषु, स० ३ अ० ।
पुस्समाणव-पुण्यमानव-पुं० । मागधे, आ० म० । लोकप्रसिद्धं
लक्षणविशेषं च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पुस्सायण-पुण्यायन-पुं० । पुण्यामकर्यैर्युवापत्ये, सू० प्र० १०
पाहु० ११ पाहु० पाहु० । जं० । खं० प्र० ।

पुह-पृथक्-अन्य० । " पृथकि धो वा " ॥ ८ । १ । १८८ ॥ पृ-
थक्शब्दे यस्य धो वा भवति । विधं । पुधं । विहं । पुहं । भिजे,
प्रा० १ पाद ।

पुहर्-पृथिवी-स्त्री० । " उहन्वादौ " ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति
अन उत्पम् । प्रा० १ पाद । " पथि पृथिवी-प्रतिभुम्भुविक-
हरिद्रा-विभीतकेष्वत् " ॥ ८ । १ । ८८ ॥ इतीतोऽन् । प्रा० १
पाद । आ० म० । पश्चिमदिक्चक्रवास्तस्यायां दिक्कुमार्याम्,
आ० चू० १ अ० । नि० । आद्यानां त्रयाणां गणभृतां मातरि,
आ० म० १ अ० । आ० चू० । तृतीयवासुदेवस्य मातरि च ।
स० । ति० । सुपार्श्वजिनमातरि, नि० ।

पुहत्-पृथक्त्व-न० । विस्तारे, प्रज्ञा० १५ पद । पार्थक्ये, अनु० ।
बहुत्वे, म० ५ श० ६ उ० । पृथक्त्वशब्दो बहुत्ववाची । यदा-
ह चूर्णिकृत्-पुहु(ह)तशब्दो बहुत्ववाची । क० प्र० १ प्रक० ।
पृथक्त्वशब्दो बहुत्ववाची, बहुत्वं चेह पञ्चविंशतिकरुं दृष्ट-
व्यम् । सिद्धप्राभुतटीकायाम्, न० । ग्रन्थविभागेन चाले,
आ० म० १ अ० । नैयायिकसंमते गुणभेदे, सम्म० । संयुक्त-
मपि ब्रह्मं यद्वशात्तदे पृथगित्युपादीयते तत् अपोहार-
व्यवहारकारणं पृथक्त्वं नाम गुण इति काणादाः । घटाऽऽ-
दिभ्योऽर्थात्तरं तत्प्रत्ययविलक्षणज्ञानप्राप्त्यात्सुखाऽऽदि-
वदिति व्यवस्थिताः । अत्र तावदेतोरसिद्धता, परस्परस्वरूप-
व्यावृत्तकृपाऽऽदिव्यतिरेकेणार्थात्तरभूतस्य पृथक्त्वगुणस्या-
व्यक्ते अप्रतिभासनेन घटाऽऽदिविलक्षणज्ञानप्राप्त्यवस्थसिद्धेः
अत एवोपलक्षणमासत्वेनाभ्युपगतस्यानुपलम्भात्सत्त्वम् । न
च पृथगिति विकल्पप्रत्ययान्वयस्येन तस्य सत्यं सजातीय-
विजातीयव्यावृत्तकृपाऽऽद्यनुमेषनिबन्धनात् तस्य व्यावृत्ताव-
भावाणां स्वस्वभावव्यस्यितेः, अन्यथा स्वतो व्यावृत्तकृपाणां

पुहृत्

पृथक्त्वाऽऽदिशशास्त्रेषां पृथक्कृततासिद्धेः पृथक्त्वाऽऽदिभिः
आभिन्नपृथक्कृतताकरणे आकञ्चित्करत्वाद् भेदपक्षे संबन्धा-
सिद्धेः । अभेदपक्षे तु पृथक्कृतस्य भावस्येवोत्पत्तेरर्थान्तरभूत-
पृथक्त्वगुणकल्पनावैयर्थ्यात् तत एव पृथग्व्यवहारसिद्धेः
हेतोरनैकान्तिकत्वम् । किं च । यथा—परस्परव्यवृत्ताऽऽत्म-
तया सुखदुःखाऽऽदिषु गुणेषु पृथगिति प्रत्ययविषयता, पृथ-
क्त्वगुणाभावेऽपि गुणेषु गुणासम्भवात् । तथा घटाऽऽदिष्व-
पि भविष्यतीति अनैकान्तिकता परित्यक्तैव । न च गुणेषु
पृथगिति प्रत्ययो भङ्गो, मुख्यप्रत्ययाविशिष्टत्वात्, पृथगिति
अपेक्षारव्यवहारस्य स्वरूपविभिन्नपदार्थनिबन्धनत्वात् प-
रोपप्यस्तानुमाने प्रतिज्ञाया, अनुमानबाधा । तथा च प्रयो-
गः—ये परस्परव्यवृत्ताऽऽत्मानस्ते व्यतिरिक्तपृथक्त्वानाधाराः
यथा सुखाऽऽदयः परस्परव्यवृत्ताऽऽत्मानश्च घटाऽऽदयः स्व-
भावहेतुरेकस्यानेकवृत्त्यनुपपत्तिः, संबन्धाभावश्च समवायस्य
प्रतिषेधस्त्वानुत्पत्त्यात् सुखाऽऽदिषु तद्व्यवहाराभावप्रशङ्क्या
विपर्यय बाधकं प्रमाणम् । तत्र पृथक्त्वं गुणः, तत्साधकप्र-
माणाभावाद्वाधकोपपत्तेश्चैति व्यवस्थितम् । सम्म० ३ काण्ड ।
अनुयोगभेदे, स्या० १० डा० । पृथक्त्वं भेदो द्विवचनबहुव-
चने इत्यर्थः । तदनुयोगो यश्च—“धम्मन्धिकारं धम्मन्धिकाय-
देसं धम्मन्धिकायपदेसा ।” इह सूत्रे धर्मास्तिकायप्रदेशा
इत्येतद्बहुवचनं तेषामसंख्यातत्वावधारणार्थमिति । स्या०
१० डा० । पृथक्त्वम्—“पतो धिय” (२२=३गाथा) विशेषः ।
पुहृत्भावः—पृथक्त्वाभावः—पुं० । प्रतिस्त्वमविभागेन वक्ष्य-
माणविभागाभावेन प्रयत्नेन प्रकरणे, विशेषः ।

पुहृत्त्रयिक—पृथक्त्ववितर्कः—पुं० । पृथक्त्वेनैतद्द्रव्याऽऽधि-
तानामुत्पादाऽऽदिपर्यायाणां भेदेन विकल्पे, ग० १ अधि० ।
पुहृत्त्रयिकसंविचारः—पृथक्त्ववितर्कसंविचारः—न० । पृथग्भावः
पृथक्त्वं नानात्वं, वितर्कः भुतज्ञानं द्वादशाङ्गं, विचारोऽ-
र्थव्यञ्जनयोगसंक्रान्तिः, व्यञ्जनमभिधानं, तद्विषयो यो मनोवा-
क्कायलक्षणो योगः, संक्रान्तिः परस्परतः परिवर्तनं, पृथक्-
त्वेन वितर्कस्यार्थव्यञ्जनयोगेषु संक्रान्तिविचारोऽस्मिन्नस्ति
तत्पृथक्त्ववितर्कविचारम् । शुक्लध्यानभेदे, सम्म० । तथा ह्य-
सावुतमसंज्ञनतात् भावयति विजृम्भितपुरुषकारवार्थसाम-
र्थ्यः संज्ञताशेषचित्तव्याप्तेः कर्मप्रकृतीः स्थित्यनुमानाऽऽदि-
भिर्हासयन् महासंवरसाध्यतो माहनीयमचिन्त्यसामर्थ्यम-
शेषमुपशमयन् क्षयन् वा द्रव्यपरमाणुं माधपरमाणुं कैरुम-
वलम्ब्य द्रव्यपर्यायायां व्यञ्जनं व्यञ्जनाद्वाऽर्थे योगाद् यो-
गान्तरं व्यञ्जनाच्च व्यञ्जनान्तरं च संक्रामन् पृथक्त्ववितर्कस-
विचारम् । सम्म० ३ काण्ड । आच० । भ० । दर्श० ।

पुहृत्तसह—पृथक्त्वशब्दः—पुं० । पृथक्त्वेनानेकत्वेन कोऽर्थो नामा-
नूपाऽऽदिद्रव्ययोगेन यः स्वरो यमलशब्दाऽऽदिशब्दश्च स
पृथक्त्व इति, स नामौ शब्दश्चेति । शब्दभेदे, स्या० १० डा० ।

पुहृत्ताणुयोगः—पृथक्त्वानुयोगः—पुं० । आर्यवज्रस्वामिभिः पृ-
थक्त्वेन स्थापितेऽनुयोगे, “तेजारेण पुहृत्तुत्तं, कालिय-
स्यदिद्विवाय य ।” (२२=८ गाथा) विशेषः ।

पुहृवी—पृथ्वी—स्त्री० । तन्वीतुल्यस्वात्मयुक्तस्यास्त्यव्यञ्जनात्पूर्व-
उकारः । प्रा० २ पाद । राक्षः शानवाहनस्याग्रमहिष्याम्,
व्य० ६ उ० । भूमैः च । “पञ्चमसरमंताओ, इवन्ति पुहृवी-
वर्ष ।” अनु० । आच० । (अस्याः स्वरूपं ‘भूमेत’ शब्दः)

पुहृवीचंद—पृथ्वीचन्द्रः—पुं० । अयोध्याराजहरिसिंहपुत्रे, च० २० ।

तत्परितं पुनरिदम्—

“अस्मिन् पुरी अउज्ज्वा, उज्ज्वात्तसपदि” मूसिया सययं ।

नववंतपदमसीहो, नरनाहो तत्त हस्सीहो ॥ १ ॥

नयणविलासविणिज्जिय—पउमा पउमावई पिया तत्तस ।

पुत्तो पुहृवीचंदो, वंउज्जलमूरिजसयसरो ॥ २ ॥

सो मुण्डंसल्लवसस्सरि—वत्तुवमवविहियवाहकारितो ।

उगगविलभोणिमोण, वव काममोणे ववव वूरं ॥ ३ ॥

न कुल्ल उज्ज्वाववसं, सिनारगिरं न अण्ण कयपि ।

मिसेहिं वि न वि कील्ल, न वमइ पुहृमकरितुरंमे ॥ ४ ॥

मायपिहमत्तिजुत्तो, मुणियवभत्तो जिणवणुज्जुत्तो ।

परमत्तसत्तनिवहं, चित्तंनो विट्ठइ सया वि ॥ ५ ॥

तयणु चिचित्तइ राया, कह नाम इमो नरिदसुयज्जुत्तो ।

भोभोवभोगमणे, लमिहत्तइ मवत्तुवमकवो ॥ ६ ॥

नवउत्तवणपारंमे, ल ल्हिउज्जइ निक्खुणाण जिणत्तोय ।

सिगारहारि चरियं, रिउयिज्जो उज्जमा धखिचं ॥ ७ ॥

एल पुत्त मुणियवो इव, लत्तवचित्तणुपरो पयवमणो ।

होही गम्मो उज्ज्वा—परममो पुत्तिवलीयाणं ॥ ८ ॥

ता जुत्तमिणं संपइ, करंमि कल्लसंगहं एयं ।

सयमेव तत्तसगमो, काही सत्तं पि अं भणियं ॥ ९ ॥

ता छेओ ता माणी, ता धम्मी ता वउज्जो सोमो ।

जाय घरनह व्व नरो, न भासिओ वट्टमहेलाहिं ॥ १० ॥

इय चित्तिव सत्तणयं, परिणयसत्तं निवेर मणइ कुमरं ।

जणयाणुरोहओ सो, तं पडिबज्जइ अकामो वि ॥ ११ ॥

तयणु कुमरेण समगं, महंतसामंतकुलपसूयाणं ।

अट्टणइ कययाणं, पाणिअण्णं कयावेइ ॥ १२ ॥

अज्जिरमंगलत्ते, धीवाहमहुत्तवे पयइते ।

नत्तंतयमिम तरुणी—अणमिम सोय पडिडुमथे ॥ १३ ॥

पुहृवीचंदकुमारो, निज्जिवमारो विवेयगुणसारो ।

विट्ठइ मज्झमणो, अरत्तदुट्ठो अहा समणो ॥ १४ ॥

चित्तइ य अहइ महणं, मोहमहारायविलसियं एयं ।

जेण जणो वि नडिउज्जइ, अमुणियततो मुहा पओ ॥ १५ ॥

गीयं पलावपायं, वेहपरिस्समकरं कुडं नहं ।

शुरुभाराऽलंकारा, भांगुवभोगा किलसकरा ॥ १६ ॥

जणयाण अहो मोहो, अं कइयदिणकयमिम संवासो ।

खिउज्जंति मज्झ कज्जे, एवं अइनिविउनेहण ॥ १७ ॥

रंभागअ असारो, इह संसारो खणं पि न हु जुत्तं ।

रमिउं विआयजिणं—दसमवत्तसाण सत्ताण ॥ १८ ॥

अइनिविहो निव्वंवा, अइमापियराण इत्थ वत्तुमिम ।

मह विरहं खणमवि न हु, सहंति शुरुनेहमडिया ते ॥ १९ ॥

पेमभरपरत्तसाम्भो, परिणीयाओ इमउ वालाओ ।

मुत्तंतीओ संपइ, मोहा उ वहंति दुदियाओ ॥ २० ॥

मोहो असो वि अणो, निवइ मं पव्वयंतमित्ताहे ।

तायाणुरोहओही, अइयं कह संकडे पडिओ ॥ २१ ॥

किं पि न विणहुमहवा, इयिह पि इमा उ अइ विवाहेमि ।

लहुकम्मयायं विक्कं, कयपि सत्ता उ गिएहंति ॥ २२ ॥

अइ पव्वयामि अइयं, पियरो पडिबोहिउं जिणमयमिम ।

ता सत्तंसिमिमेसि, उवययिणं हुउज्ज निक्खयणो ॥ २३ ॥

इय चित्तिव निव्वत्तिव—दिणकरणिओ पियमहिं सइकुमरो ।

ररगेहयमो उचिय—दुणासीयो मयइ एवं ॥ २४ ॥
इह भोय विसमिक् मुह-महुरा परिद्यामदाकसुविनामा ।
सिबनयरमहामोउर-निविहकवाडोयमा भोगा ॥ २५ ॥
भोगा सुतिकसवहुहु-कसलकसवहुवहुविधेयसमाया ।
धम्मवुद्धमउम्भुलकण-समीरलहरीसमा भोगा ॥ २६ ॥

किं च—

अं भुत्तमणाइभवे, जीवेयाहारभूतगार्यं ।
यगस्थ पुंजियं तं, अहरेइ धरुवरं धरयि ॥ २७ ॥
पीयार्ड जाई सुमयो-रमाई पाणाई पायिखो पुम्बि ।
विज्जंति ताइ न इ तासि-याइ सलिलाइ जलहीसु ॥ २८ ॥
पुप्फाणि फल्लाणि दत्ता-यि जायि भुत्ताणि पायिणा पुम्बि ।
विज्जंति न तिहुयणलक-मयेसु किर वहुमानेसु ॥ २९ ॥

अपि य—

भुत्तं सुइसुंदरे सुइसुंदरं सोइदेइइय,
भोए सावरपल्लमाणमयहे देवसंजं अं नरो ।
रज्जंतिरिक्कलेवरं सु अमुदपुम्बेसु रिद्धोक्कमा,
मये तिसिकरा जियाण न चिरं भुत्त वि भोगा तयो ॥ ३० ॥
ता वडिमुज्झइ कुज्झइ, मा भोगपरवसं मयं काउं ।
पुत्तरअयोउभवजल-निदिमि परिभमइ पुक्कला ॥ ३१ ॥
इह सोउ कुमरवयसं, ताउ पवुजाउ निवइभूवयो ।
विसयविरलमयाओ, कयंजलीओ भयंति इमं ॥ ३२ ॥
समिय ! अवितहमेयं, अं तुमए अंगियं परं कहसु ।
को परिहरणोवाओ, विसयाव कहइ तो कुमरो ॥ ३३ ॥
सुइगुगिराह अकलं-कवरणआसेवयं तयो जाओ ।
पभयंति सामि ! अहरे, विक्काए लहुवि सज्जेसु ॥ ३४ ॥
तुह धरिणीसहेणं, वयं कयथा उ अज्ज जायाओ ।
संपइ पुण गिहयासे, न कयं पि रंइ लहेसु सि ॥ ३५ ॥
तुहो भयइ कुमरो, जुत्तमियं तुम्ह य विवेयाणं ।
किं तु समाहिजुयाओ, गुरुआगमणं पडिक्केइ ॥ ३६ ॥
समए वयमवि एवं, कहामो ताउ अं पवजंति ।
परियणमुहाउ एयं, हरिसीहनिवेण विजायं ॥ ३७ ॥
सो तेण विसियमियं, वसीकओ नेव एल महिलाहि ।
कवारं इमिया कएणु उज्जुगउ एयाउ विहियाओ ॥ ३८ ॥
सो वसियेहं पभयिय, इमं निउंजेमि रज्जदंइमि ।
अं तववाउल्लयय, वीसरइ धम्मवचं पि ॥ ३९ ॥
इय निक्किय तेणुतो, कुमारो बहुरज्जगइयविसयमि ।
पडिक्कलितमवयंतो, पिउवयणं सो सुइक्कियो ॥ ४० ॥
चितइ अहो चिरुजं, रज्जगइयं तज्जुज्जुयमइयं ।
आगरगमणमणाणं, हिमवतामिमुहममणं व ॥ ४१ ॥
निव्वंओ पुण पिउयो, लक्खिउजइ गुरुनरो इहअयमि ।
कुप्पांडयारा गुरुणो, न लंघियव्वा सयकेहि ॥ ४२ ॥
संभाविजइ पक्का, वि पयथा परिसो किर इमस्स ।
अमयायरियाअगमणं, पडिक्कियययं मए वि पुवं ॥ ४३ ॥
तइ परमयीइपउणं, पिउयो वयणं करोमि अहमिहि ।
इय चितिय पडिजइ, कुमारो निवसासणं सिरस ॥ ४४ ॥
सो पुहणिवंहुमरं, असेससामंतमंतिसंजुलो ।
अभिसिखिय रज्जमरे, कयकिक्को नरवई जाओ ॥ ४५ ॥
नरराया पुण तीए, रायसिरीए न रंजिओ किं पि ।
कुणइ तहा वि पडिप्पि, उचियं जणयाणुरोइयं ॥ ४६ ॥
रज्जं वक्कणविरहियं, विहियं मुक्काउ सयसपुकीयो ।

पुटो य अमोवओ, सयसं नियमंज्जे तेण ॥ ४७ ॥
पावं अओ वि जणो, विहियं जियसासणमि अइअओ ।
सवं च वयणमेवं, जइ रावा तइ पया होइ ॥ ४८ ॥
कइया वि समाअसीयो, अ विसिया पभयिओ जइ देव ।
तुह वंसणं समीइइ, वंसतरवाणियो सुधयो ॥ ४९ ॥
मुत्तसु इय निवभणिय, सां मुक्को विसिया जओ सुधयो ।
नमिऊय पुहइनाइ, उचियहुणमि आसीयो ॥ ५० ॥
रजा भयियं भो सि-ट्टि ! कहसु कसो समागओअसि इहं ?
अभियेय महिं कथं वि, किं दिट्ठं अक्करिउजं च ? ॥ ५१ ॥
सिटी वि आइ सामिय ! गवपुरनगराउ आगओअसि इहं ।
भुवणजणविहइयकरं, अक्करियं पुण इमं विट्ठं ॥ ५२ ॥

तथाहि—

आसिइ गयपुरनयरे, बहुरअयो रयणसंचओ सिटी ।
भउजा सुमंगला सं, पुत्तो गुणसायरो नाम ॥ ५३ ॥
अइ रयणसंचएणं, पसरियनवजुवणस्स तस्स कए ।
अट्टइ नयरसिटी-ण अट्ट धूयाउ धारयाओ ॥ ५४ ॥
अन्नरिणे ओलोयण-ट्टिण गुणसायरेण गयपहे ।
मिक्कल्यं पुरमज्जे, पावसंतो मुखिवरो दिट्ठो ॥ ५५ ॥
कथं वि परिसकवं, पुरा वि मे पिच्छियं ति वितंतो ।
परिपालियचरणभरं, पुव्वमवं संभरइ सो उ ॥ ५६ ॥
अइनिव्वंवेण तयो, वयगइयकए स पुक्कए पिउणो ।
कयमाणी वीणमणा, से जणयो भयइ तो एयं ॥ ५७ ॥
जइ वि तुह वक्क ! विसं, कयं पि न रंइ गिह कुणइ तइ वि ।
नवपरिणीयाणयमुहवं-सणेण रंजेसु ने हियवं ॥ ५८ ॥
तयणवयगइयविसए, तइअतरायं न किं पि काहामो ।
इय जणणीए वयणं, तइ सि पडिउजए सो वि ॥ ५९ ॥
वेवाहिपसिटीयं, कहावियं रयणसंचएण इमं ।
परियणणंतरमे-व मह सुओ मियिहही दिक्खं ॥ ६० ॥
तं सोउं ते वाउल-हियया मेरंति किं पि ता धूया ।
अंपंति किमिह ताया !, कया दिउजंति वारपुणं ॥ ६१ ॥
सो उचिय भला अं सो, करिस्सए तं वयं पि काहामो ।
तेणं च अपरिणीया, न करिस्सामो वरं अवरं ॥ ६२ ॥
इय सोउ पुसिवयसं, ते सव्वे सिट्ठिणो पडिहुमणा ।
गुणसायरेण कारं-ति पाणिगइयं नियसुयाणं ॥ ६३ ॥
गिउजंतवहुल्लयवले, वीवाइमहे पयहुमाणमि ।
कयसयलजणककेवे, पुरओ नट्टमि वहुंते ॥ ६४ ॥
गुणसायरो वि नासा-विहियक्को रुज्जंविद्यविवासे ।
चितइ एगगमणो, समणो होइ सुए अइयं ॥ ६५ ॥
एवं तवं करिस्सं, एवं इं गुरुण विणयमरं ।
इय अंजमे अइस्सं, इय आइस्सं सुइअमाणं ॥ ६६ ॥
इय वितंतो निहुयं, सुमरंतो पुव्वमवसुयइस्सं ।
उल्लसियमिउज्जओ, संपसो केवलं नायं ॥ ६७ ॥
ताओ वि नववहुओ, तइ निक्कलतायणं तमेगमं ।
पेहंति पडिहुओ, लउजामुउलितनयणओ ॥ ६८ ॥
जिनंति अहो धओ, उवलमल्लक्कीइ रंजिओ धणियं ॥
अम्हाणु कहं रउजइ, सउजो सावउजभरियासु ॥ ६९ ॥
वयमय सुपुसपुसा, अं लखी एल सुगुणधणअहो ।
सितनयरसयवाहो, अवरअविलंघणसमणो ॥ ७० ॥
एयाणुमंगलमा, सउमं धमं सुनिम्मलं वरिउं ।
काहामो भूरिभु-अमयाण दुक्कण उक्कयं ॥ ७१ ॥

एवं विचिंतिरीओ, अणुमोयंतीउ सुखभावाओ ।
पत्ताउ केवलसिरि, खणेण ताओ वि सव्वाओ ॥ ७२ ॥
तव्वेलं विय जयरव-विमिस्सपडपडइसइमरियनहं ।
घोलंतकअकुंडल-सुरमंडलमागयं तत्थ ॥ ७३ ॥
पडिअडवलिगं, तं मुखिपवरं नमेइ सुरसंघो ।
केवलमहिमं परमं, करेइ हरिसं सुपडिपुओ ॥ ७४ ॥
वदहूण तं च चित्तं, सुमंगला रयणसंघओ सिद्धी ।
गुरुसंघेगोवगओ, संपत्तो अस्ति वरनाणं ॥ ७५ ॥
इय पिच्छिवि अच्छरिबं, राया सिरिसेहरो सपरिवारो ।
पत्तो तहिं चि पणमिय, सुमुणि पुरओ समासीणो ॥ ७६ ॥
अहयं पि पुण्यपेसिय-वरवाहणजाणपरियणो देव ! ।
इह आगतुमणो वि हु, पत्तो कोऊहलेण तहिं ॥ ७७ ॥
नियचरियकहणपुव्वं, नेणुत्तोऽहं जहा तुमं सुधण ! ।
उज्जाए गंतुमणो, पत्तो पुण कोउणेण इहं ॥ ७८ ॥

तथाहि—

दूरं पत्तो सत्थो, पुणरवि सुलहं न परिसं पुजं ।
इय चित्तायाउलिओ, न तरसि गंतुं न वा ठाउं ॥ ७९ ॥
ता कित्तियमित्तमिणं, चित्तं इहरि किस्सवइ (पुणो) जं ते ।
वच्छसि इत्तो अग्गा-दियमुभयं तत्थ संपत्तो ॥ ८० ॥
इय सम्मं आयसिय, नमिय गुहं इह समागओऽस्मि कमा ।
संपइ अच्छरियकरं, पडु ? तुह पासं समणुपत्तो ॥ ८१ ॥
इय निमुणंतो गुरुतर-गुणारुणागाइरेगओ राया ।
आणंदमुदियमणो, चित्तउमेवं समारजो ॥ ८२ ॥
सव्वगुणसायरो सो, महाणुभावो महामुणी जेण ।
तह साहियं सकज्जं, निजियमोहाणुबंधेण ॥ ८३ ॥
धम्मणं मंजियमो-इनिविइनिगडाण भोगसामग्गी ।
न तरइ काउं धम्मं-तरायमच्चंतुंगा वि ॥ ८४ ॥
हा कह जाणंतु विय, पडिओऽहं रज्जकूडजंतमि ।
गुरुजणवकिस्सवसा-वभारसामअदंति वय ॥ ८५ ॥
कइया सहेलपरिमु-असयलभोगोवभोगजोगाणं ।
धम्मधराण मुणीणं, मज्जे गणणं लहिस्सामि ॥ ८६ ॥
कइया गुरुपयपणओ, नाणवरित्ताण भायणं होइ ।
कइया सम्मं सहिहं उवसगं परिसहुप्पीलं ॥ ८७ ॥
इच्छाह चित्तयंतो, अपुव्वकरणजमेण स महप्पा ।
सियपयगमनिस्सेणि, अयगस्सेणि समाकटो ॥ ८८ ॥
सियक्काणघणेण खणे-ए तेण घणघादकम्मसंघायं ।
संखुअज्जण संप-समुत्तमं केवलं नाणं ॥ ८९ ॥
अह तत्थ सुहम्मवर्इ, पत्तो अपिण्णु दवलिगं से ।
पणमिणु चलवजुयलं, केवलमहिमं करेसी य ॥ ९० ॥
तं वदहुं हरिस्सीहो, राया पडमावई (य) सह तत्थ ।
संपत्तो जंपत्तो, अहो किमेयं किमेयं ति ॥ ९१ ॥
ताओ वि तस्स मज्जा-उ तत्थ हरिसेण आगया उ लहुं ।
संघेगपरिगयाओ, केवलनाणं च पत्ताओ ॥ ९२ ॥
एयं तं गुणसायर-केवलिकहियं महंतमच्छेरं ।
सो सुधणसत्थवाहो, विमिदयवित्तो विचिंतेइ ॥ ९३ ॥
अह पुक्खइ नरनाहो, भयवं ! किं तुम्ह उवरि अम्हाण ।
अहगुरुओ पडिबंधो, तो इय जंगइ समणसीहो ॥ ९४ ॥
तं निव ! वंपाइ पुरा, जयरया पियमई पिआ इत्था ।
कुसुमाउहु ति नामे-ए नंदणो तुज्ज अहमासि ॥ ९५ ॥

संजमणुणेण तुम्हे, विजयविमाणे सुरा समुप्पजा ।
अहयं पुण सव्वहे, संजोगो पुण इहं जाओ ॥ ९६ ॥
तो मज्ज उवरि गुरुओ, नेहो तुम्हाण इय सुणंतणं ।
ताणं जायं जाई-सरणं तह केवलं नाणं ॥ ९७ ॥
तेमि पि कया महिमा, सुरवइणा भसिभारनमिरेण ।
जाओ परमाणंदो, नयरीए अणियजणपुजो ॥ ९८ ॥
अह सुधणसत्थवाहो, मुणीसरं नमिय पुक्खए वयं ।
तुम्ह गुणसायरस्स य, समाणगुणया कहमिसेता ? ॥ ९९ ॥
साहइ तमां मुणिदो, पुण्यमवे एस कुसुमकेउ ति ।
मह नंदणो अहेसी, वयं गहेसी मए सद्धि ॥ १०० ॥
मम समसुखिअधम्मो, तणुइयकम्मोऽणुभूयसुरजम्मो ।
सो कुसुमकेउतियसो, सुंदरगुणसायरो अओ ॥ १०१ ॥
पुवं सुहाणुबंधं, समपरिणामेण पुट्टमहेहि ।
समसुह परंपराए, परिसयमेवं तमो अम्हे ॥ १०२ ॥
एयाओ वि बहुओऽ-संतरमवभारियाउ पुणं पि ।
कयसंजमाउऽणुसर-सुरेसु वसिज्जण सुहजोगा ॥ १०३ ॥
जायाओ जायाओ, एवं भवियव्वयानिओणेणं ।
संपत्ताओ केवल-सिरि च सामागिओणेण ॥ १०४ ॥
इय सोउं पडिबुद्धो, सुधणो वि सुसावयसमणुपत्तो ।
अओ वि बहु लोणो, सुव्रियवरणुज्जुओ जाओ ॥ १०५ ॥
हरिणा हरिस्सीहणुओ, ठविओ रज्जमि तयणु हरिसेणो ।
पुहईचंदरिती वि हु, सुविरं विहरिय सिवं पत्तो ॥ १०६ ॥
पृथ्वीचन्द्रसित्तिपचरितं संनिशम्येति सम्यक्,
तातन्नात्स्वजनदयितामुख्यलोकोपरोधात् ।
दीप्ताऽऽदानप्रगुणमतया नेहवासेऽपि सन्ता,
भव्या लोकास्तयजत सततं कामभोगेषु शक्तिम् ॥ १०७ ॥
इति पृथ्वीचन्द्रनरेन्द्रकथा । अ० १० २ अधि० ६ लक्ष० ।
पृथ्वीचल-पृथिवीचल-पुं० । अनङ्गमज्जरीपितरि खनामकथा-
ते नरनाये, दर्श० ३ तत्थ । सोपारकपट्टनराजे अट्टनमल्लपो-
षके, आव० ४ अ० ।
पृथ्वीस-पृथ्वीश-पुं० । राजनि, “न युषर्वस्यास्वे” ॥ ८ । १ । ६ ॥
इति सन्धिनिबन्धे अस्वे इति पर्युदासात्-पृथ्वीसो । प्रा०
१ पाद ।
पृहृत-पृथुत्व-न० । विस्नारे, स्था० ४ ठा० २ उ० । समयप-
रिभाषया द्विप्रभृतावानवतौ, विशेष० । भेदे द्विवचनबहुवच-
नयोः तदनुयोगोऽपि तथा, यथा-“ धम्मत्थिकाए धम्मत्थि-
कायदेसे धम्मत्थिकायप्पदेसा । ” इह सूत्रे धर्मोस्तिकायप्रदेशा
इत्येतद् बहुवचनं तेषामसंख्यातत्वव्यापनार्थमिति । स्था०
१० ठा० ।
पूअ-देशी-वधनि, वे० ना० ६ वर्ग ५६ माथा ।
पूइ-पूति-स्त्री० । नासाकोथल्लक्खे रोगविशेषे, (२०८ गाथा)
विशे० । तुर्गन्धनायाम्, अनु० । मांसाऽऽदौ, आव० ५ अ० ।
वृक्षविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
पूइकड-पूतिकृत-न० । आवाकर्मोऽदौ, सूत्र० १ पु० १ अ० ३ उ० ।
पूइकणी-पूतिकणी-स्त्री० । पूतिपरिपाकतः कुथितगन्धा क-
मिकुलाऽऽकुलत्वादुपलक्षणमेतत् तथाविधौ कणी-भृती य-
स्याः । पक्कं वा पूतिः तयाऽऽसौ कणी यस्याः सा पूतिक-

शी । उत्त० १ अ० । सदितकपर्याम्, उत्त० । 'अहा सुखी
पृथक्कथी' उत्त० १ अ० ।

पृथक्कम्-पूतिकर्मन्-न० । पूति-अपवित्रं तस्य कर्म, पवित्रस्य स
तोऽपवित्रभक्ताऽऽदिमीमलनेन करणं पूतिकर्म, तद्योगाद् भक्ता
ऽऽद्यपि पूतिकर्म । पञ्चा० ६ वि० । सम्भाव्यमानाऽऽधाकर्मव-
धवसमिधे, दश० ५ अ० १ उ० । आधाकर्माऽऽद्यविशुद्धको
ऽवयवेनाऽपि संपूक्तः, सूत्र० १ अ० ११ अ० । य० । यथा शुचिः
पयोघटोऽपि एकेन मद्यविमुत्ताऽशुचिः स्यात्, तथा पूतिक-
र्मण्य विशुद्धाऽऽहारमपि आधाकर्मिकयोगात् पूतिकं स्यात् ।
अयं तृतीयो दोषः । उत्त० २४ अ० । आधा० । पं० सू० ।
ध० । ग० । दृश्य० । पं० ध० । वृ० ।

सम्प्रति पूतिद्वारं वक्तव्यम् । पूतिश्चतुर्विधा । तद्यथा-नामपूतिः
स्थापनापूतिर्द्रव्यपूतिर्भावपूतिश्च । तत्र नामस्थापने सुज्ञान-
त्वाद्वादादस्य द्रव्यभावपूर्वी प्रतिपाद्यति-

पृथक्कम् दुर्विहं, द्रव्ये भावे य होइ नायव्वं ।

द्वयस्मि जगणधम्मिय, भावस्मि य वायरं सुहुमं ॥२४३॥

'पूतिकम्मे' पूतीकरणं द्विधा । तद्यथा-'द्रव्ये' द्रव्यवि-
षये 'भावे' भावविषये, तत्र द्रव्ये 'जगणधार्मिकः' गो-
मयोपलक्षितो धार्मिको दृष्टान्तः । भावविषये पुनर्द्विधा-बाद-
रं, सूत्रं च । इह यद् द्रव्यस्य पूतिकरणं तद् द्रव्यपूतिः,
येन पुनर्द्रव्येण भावस्य पूतिकरणं तद् द्रव्यमन्युपचाराद्
भावपूतिः, ततो वक्ष्यमाणमुपकरणाऽऽदि भावपूतिस्त्वेनाऽभि-
धीयमानं न विरुध्यते ।

तत्र प्रथमतो द्रव्यपूतिलक्षणमाह-

गंधादगुणसमिद्धं, जं दव्वं असुइगंधदव्वजुयं ।

पूइ ति परिहरिज्जइ, तं जाणसु दव्वपूइ ति ॥ २४४ ॥

इह यत् पूर्वं स्वरूपतो 'गंधाऽऽदिगुणविशिष्टं' सुरभिग-
न्धाऽऽदिगुणविशिष्टमपि, अपिरत्र सामर्थ्याद्द्रव्यते, पश्चादशु-
चिगन्धद्रव्ययुक्तं सत् पूतिरिति परिह्रियते, तद् द्रव्यं जा-
नीहि द्रव्यपूतिरिति ।

अत्रार्थे गाथाद्वयेनोदाहरणमाह-

गोद्विनिउत्तो धम्मी, सहाए आसज्जगंठिभत्ताए ।

समियसुरवज्जमीसं, अजिज्ज सज्जा महिसिपोहो ॥२४५॥

संजायलितभत्ते, गोद्विगंधो ति वज्जवणियाओ ।

उक्खणिय अज्ज जगणे-ण लिपणं दव्वपूइ उ ॥२४६॥

समिद्धं नाम पुरं, तत्र बहिरुद्याने समाकलितदेवकुलि-
कायां माणिमग्गो नाम यक्षः, अथवा च तस्मिन् पुरे शी-
तलकामिधमशिवमुपतस्थे, ततः कैश्चित्स्य यक्षस्योपया-
चितकमिष्टं यद्यस्मादशिवाद्भयं निस्तरामस्ततस्तदैकं वर्ष-
मष्टम्याऽऽदिषुद्यापनिकां करिष्यामः, ततो निस्तीर्णाः कथम-
पि तस्मादशिवात्, जातश्च तेषां चेतसि जमत्कारो यथा
नूनमयं स प्रालिहायो यक्ष इति । ततो देवशर्माभिधौ भाट-
कप्रदानेन पूजाकारको बभूवे, यथा वर्षमेकं यावद्वर्षादिषु
प्रातरेव यक्षसभां गोमयेनोपलम्पे, येन तत्र पवित्रीभूतायां
वयमागत्योद्यापनिकां कुर्मः, तथैव तेन प्रतिपक्षं, ततः कदाचि-
दथोद्यापनिका अभिव्यतीति कृत्वा समोपलेपनार्थमनुज्ञान एव
सूर्ये कस्याऽपि कुटुम्बिनी गोपाटके जगणप्रदणाय प्रविशेत्,
२६८

तत्र च केनाऽपि कर्मकरेण रात्रौ मण्डकवज्जसुराऽऽध्यव-
हारनो जाताऽऽजीर्णेन पश्चिमरात्रिभागे तस्मिन्नेव गोपाटके क-
चित्प्रदेशे बुर्गन्धमजीर्णं पुरीषं व्युदस्यति, तस्य खोपरि कथमपि
महिषी समागत्य जगणपोहं मुक्तवती, तनस्तेन स्थणितं
तदजीर्णं पुरीषं देवशर्मणा न ज्ञातमिति, देवशर्मा तं जगण-
पोहं सकलमपि नयैव गृहीत्वा तेन सभामुपलितवान्,
उद्यापनिकाकारिणश्च जना नानाविधमोदनाऽऽदिकं भोजन-
मानीय यावद् भोजनार्थं तत्रापविशन्ति, तावत्समयतो न दु-
रभिगन्धः समायातः, ततः पृष्ठो देवशर्मा, यथा कुतोऽय-
मशुचिगन्धः समायाति? इति । तेनोक्तं न जाने, ततस्तेः सम्यक्
परिभावयद्रूपलेपनामध्ये यक्षाऽऽद्यवयवा वक्ष्यन्ति सुराग-
न्धश्च निर्हातः, ततो जडे यदुपलेपनमध्ये पुरीषमवतिष्ठते
इति, ततः सर्वे भोजनमशुचीति कृत्वा परित्यक्तम्, उपलेपनं
च समूलमुत्खातम्, अन्येन च गोमयेन सभोपलेपिता,
भोजनाऽऽदिकं चाप्यत् पक्ववा भुक्तमिति । सूत्रं सुगमं, नवरं
धर्मी धार्मिकः ('समिय' ति) मण्डकाः 'सज्जा' पुरी-
षम्, अत्र यदुपलेपनं, यच्च तत्र व्यस्तं भोजनाऽऽदिकं, तत्सर्वं
द्रव्यपूतिः । उक्ता द्रव्यपूतिः ।

अथ भावपूतिमाह-

उगमकोडीअवयव-मिसेण वि मीसियं सुसुद्धं पि ।

सुद्धं पि कुणइ चरणं, पूइ तं भावओ पूइ ॥ २४७ ॥

'उद्गमस्य' उद्गमदोषजालस्य याः कोटयोऽस्यः विभागा
आधाकर्मोऽऽदिरूपा भेदा इत्यर्थः । ताश्च द्विधा-विशोध्यो-
ऽविशोध्यश्च । तत्रेहाविशोध्यो ग्राह्याः, तासामविशोधि-
रूपाणामुद्गमकोटीनामवयवमात्रेणापि मिश्रितमशनाऽऽदिकं
स्वरूपतः 'सुशुद्धमपि' उद्गमाऽऽदिदोषरहितमपि सत् यद्
भुज्यमानं चरणं 'शुद्धमपि' निरनिवारमपि पूतिं करोति,
तदशनाऽऽदिकं भावपूतिः । 'उगमकोडी' इत्युक्तम् ।

ततस्ता एवोद्गमकोटीरभिधिसुराह-

आहाकम्पुहेसिय, मीसं तह वायरा य पाहुडिया ।

पूइ अज्जोयरओ, उगमकोडी भवे एसा ॥ २४८ ॥

आधाकर्मं सकलं तथा औद्देशिकं यावदधिकं मुक्त्वा
शेषं कर्मोद्देशिकं 'मिधं' पाण्डित्यसाधुमिधजातं बादरा
च प्राधृतिका 'पूति' भावपूतिः अध्यवपूरकश्चोत्तरभेद-
याऽऽत्मकः, एषा भवति उद्गमकोटीरविशोधिर्कोटिरूपा ।

तदेवं भावपूतिं स्वरूपत उपदर्श्य सम्प्रति भेदत आह-

वायरसुहुमं भावे, उ पूइयं सुहुममुवरि वोच्छामि ।

उवगरणे भत्तपाणे, दुविहं पुण वायरं पूइ ॥ २४९ ॥

'भावे' भावविषया पूतिर्द्विविधा । तद्यथा-बादरा, सूत्रमा
च । सूत्रे च नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात्, तत्र सूत्रमां भाव-
पूतिमुपरि वक्ष्ये । बादरा पुनर्द्विधा । तद्यथा-'उपकरणे'
उपकरणविषया, 'भक्तपाने' भक्तपानविषया ।

तत्र भक्तपानपूतिं सामान्यतो व्याचिख्यासुराह-

चुल्लुक्खलिया टोए, दव्वी छूटे य मीसगं पूइ ।

टाए लोणे हिंणु, संकामण फाडणे धूमे ॥ २५० ॥

'चुल्लु' प्रतीता, 'उखा' स्थाली, 'डायः' गृहहारहस्त-
कः, महांश्चक्र इत्यर्थः, 'दव्वी' लघ्वीयान् दाहहस्तकः, ए-

अत्रैकारद्वयस्य कृन्धोऽर्थस्वानादिशब्दस्य व्यत्ययान्मकारस्य
चालाक्षणि कस्यादेवं निर्देशो द्रष्टव्यः-‘इन्धनधूमगन्धाऽऽद्यव-
यवैः, इति, इन्धनग्रहणं चोपलक्षणं, ततोऽङ्गारा अपि गृह्यन्ते,
आदिशब्देन च वाष्पपरिग्रहः। ततोऽयमर्थः-इन्धनाङ्गारा-
वयवधूमगन्धवाष्पैराद्याकर्मसम्बन्धिभिः सम्मिश्रं यत् शु-
द्धमशनाऽऽदिर्कं तत् सूक्ष्मपूतिः। एषा च किल सूक्ष्मपूतिर्न

अनन्यं निविध्यते, ततश्चोक्त आह—'सुन्दरं' युक्तमेतत् पूर्णं
वर्जयितुं, तर्हि नाऽऽनये निविध्यते । एवं परेच्छोक्ते पुनः
मैवति—

इधनधूमेगंधे-अवयवमाह न पूर्यं होइ ।

जसिं तु एस पूई, सोही न वि विज्जए तेसिं ॥२५८॥

अत्रापि पश्योजना प्राग्वह । ततोऽयमर्थः—इधनाकाराव-
यवधूमगन्धबाष्पैराधाकर्मसम्बन्धिभिर्मिथं पूतिर्न भवति,
येषां तु मतेन पूतिर्भवति तेषां मतेन साधोः शुद्धिः
सर्वथा न विद्यते ।

एतदेव भावयति—

इधनअगणीअवयव, धूमो वण्फो य अन्नगंधो य ।

सर्वं कुसंति लोयं, भजइ सर्वं तन्नो पूई ॥ २५९ ॥

इधनाग्न्यवयवाः सूक्ष्मा ये धूमेन सहादृश्यामाना गच्छ-
न्ति, तथा धूमो बाष्पोऽग्न्यवयव, एते सर्वेऽपि प्रसरन्तः
किल सकलमपि लोकं स्पृशन्ति, तत्पुद्गलानां सकलमपि
लोकं बाष्पमनसम्भवात्, ततस्तवाभिप्रायेण सर्वमपि पू-
तिरापद्यते, तथा च सति साधोः कथं शुद्धिः ? इति ।

अत्र परः प्रागुक्तविरोधं दर्शयन् स्वपक्षं समर्थयति—

नणु सुहुमपूइयस्सा, पुण्वुडिदुस्ससंभवा एव ।

इधणधूमाईहिं, तम्हा पूइ ति सिद्धिमिणं ॥ २६० ॥

ननु यदीधनाग्न्यवयवाऽऽदिभिः पूतिर्न भवेत्, एवं सति
तर्हि पूर्वोदितस्य "भावस्मि उ वायरं सुहुमं" इत्येवमुक्तस्य
सूक्ष्मपूतेरसम्भवः प्राप्नोति, अन्यस्य सूक्ष्मपूतेरभावात्-
तस्मात् सिद्धिमिदं यदुत इधनधूमाऽऽदिभिः सम्मिश्रं पूतिः
सूक्ष्मपूतिरिति ।

अत्र गुरुराह—

चोयग ! इधणमाई-हिं चउहि बी सुहुमपूइयं होइ ।

पञ्चवणाभिनमियं, परिहरणा नत्थि एयस्म ॥ २६१ ॥

'हे चोदक !' प्रेरक ! इधनाऽऽदिभिः इधनाग्न्यवयवधू-
मबाष्पगन्धैश्चतुर्भिर्गपि स्पृष्टं सूक्ष्मपूतिर्भवति, नात्र कश्चिद्भि-
वाद्, एनामेव च सूक्ष्मपूतिमधिकृत्य प्रागुक्तम् (भावस्मि
उ वायरं सुहुमं इति) केवलमिदं सूक्ष्मपूतित्वेन भणनं प्र-
ज्ञापनामात्रं, परिहरणं पुनस्तस्याः सूक्ष्मपूतेर्नास्ति, अ-
शक्यत्वात् ।

एतदेव प्रपञ्चयति—

सज्जमसज्जं कउजं, सज्जं साहिज्जए न उ असज्जं ।

जो उ असज्जं साहइ, किलिस्सइ न तं च साहइ ॥ २६२ ॥

इह द्विविधं कार्यं साध्यमसाध्यं च शक्यमशक्यं चेत्यर्थः,
तत्र साध्यं साध्यते न त्वसाध्यं यस्त्वसाध्यं युष्मादृशः साध-
यति स नियमात् क्लिश्यते, न च तत्कार्यं साधयति, अवि-
द्यमानोपायत्वात्, एषोऽपि आनन्तरोक्तः सूक्ष्मपूतिरशक्य-
परिहारः, ततो न परिहरियते ।

सम्प्रति परः "वायरं सुहुमं ति" समर्थयमानोऽपरं सूक्ष्म
पूतिं तस्य परिहरणं च शक्यं प्रतिपादयति—

आहाकम्मियभायण-पण्कोडण काय अकयए कण्णे ।

गहियं तु सुहुमपूई, धोवणमाईहिं परिहरणा ॥ २६३ ॥

यत्र भाजने गृहीतमाधाकर्म तस्मिन् भाजने आधाकर्म-

परित्यागानन्तरं 'प्रस्फोटनं कृत्वा हस्तेनाऽऽस्फालनाऽऽदिना
सर्वानप्याधाकर्मवियवानपसार्य अकृते 'कल्पे' कल्पयथे यद्
गृहीतं तत्सूक्ष्मपूतिर्भवति, कतिपयोद्धरितसूक्ष्माऽऽधाकर्मव-
यमिभ्यसम्भवात्, तस्य च सूक्ष्मपूतेः परिहरणं बाधनाऽऽ-
दिभिः किमुक्तं भवति ?—प्रागस्याऽऽधाकर्मिकपरित्यागानन्तरं
कल्पनयथावनेन प्रक्षालनं क्रियते तर्हि सूक्ष्मपूतिर्न भवति,
तत एवं सूक्ष्मपूतेः परिहरणमपि घटते, तस्मादिदमेव सू-
क्ष्मपूतिस्वरूपमुच्यतामिति भावः । तदेतदयुक्तम् । यत इयं वा-
दपूतिरेव, तथाहि—गृहीतोऽस्ति तस्याऽऽधाकर्मणः सत्कैः
स्थूलैः सिद्ध्याऽऽद्यवयवैः, तन्मिश्रं सत्कथं च सूक्ष्मपूतिः ? ।

क्रियते—

धोयं पि निरावयवं, न होइ आहव्व कम्मगहणम्मि ।

न य अहव्वा उ गुणा, भजइ सुद्धीकसो एवं ॥ २६४ ॥
कदाचित् 'कर्मग्रहणे' आधाकर्मिकग्रहणे सति तत्परित्या-
गानन्तरं पश्चात् 'धीतमपि' प्रक्षालितमपि पार्श्वं सर्वथा न
निरवयवं भवति, पश्चादपि गन्धस्योपलभ्यमानत्वात्, अथ
गन्ध एव केवल उपलभ्यते न तु तदवयवः कश्चिदस्तीति
ब्रूय, तत आह—न च 'अद्रव्याः' द्रव्यरहिताः गुणाः ग-
न्धाऽऽद्यः सम्भवन्ति, ततो गन्धोपलब्धमादवश्यं तत्र
धीतेऽपि केवलं सूक्ष्मा अवयवा द्रष्टव्याः, ततो भवत्ये—'ए-
वमपि' अपिरत्र सामर्थ्याद्भ्रम्यते, भवत्परिकल्पितप्रकारेणा-
पि कुतः सूक्ष्मपूतेः 'शुद्धिः' परिहारो ?, नैव कथञ्चन इति
भावः, तस्मात्पूर्वोक्त एव सूक्ष्मपूतिः, तस्य च प्रज्ञापनामात्रं,
न तु परिहरणं कर्तुं शक्यमिति स्थितम् । ननु यदि स पर-
माद्यतः सूक्ष्मपूतिस्ततस्तस्याऽपरिहारे नियमादशुद्धिः प्राप्नो-
ति, सोऽपि च सूक्ष्मपूतिः सकललोकव्यापीत्यते, गन्धाऽऽदि-
पुद्गलानां क्रमेण सकललोकव्यापनसम्भवात्, ततो यदा त-
दा वा काप्याधाकर्मसम्भवे सर्वेषामपि साधुनामशुद्धिः प्राप्नो-
तीति, नैव दोषो, गन्धाऽऽदिपुद्गलानां चरणश्रंशाऽऽपादनसाम-
र्थ्यायागात्, न चैतदनुपपन्नं, लोकंऽपि तथा दर्शनात् ।

तथाहि—

लोए वि असुडगंधा, विपरिणया दूरसो न दूमंति ।

न य मारंति परिणया, दूरगयासो विसावयवा ॥ २६५ ॥

लोकेऽपि अशुचिगन्धाः, अशुचिसत्का गन्धपुद्गला दूरत
आगता विपरिणताः सन्तः स्पृष्टाः अपि 'न दुप्यन्ति' न
स्पृष्टिदोषमशुचिस्पर्शेन रूपं लोकप्रसिद्धं जनयन्ति, न च वि-
षावयवा अपि दूरगताः सन्तः 'परिणताः' पर्यायान्तरमा-
पन्ना मारयन्ति, तथेहाप्याधाकर्मणः सम्बन्धिनो गन्धाऽऽदि-
पुद्गला दूरतः समागच्छन्तो विपरिणता न चरणप्राणान्
विनाशयितुमीशाः, नाप्याधाकर्मसंस्पर्शलक्षणं दोषं जनय-
न्तीति ।

तदेवमिधनाऽऽद्यवयवविज्ञया यः सूक्ष्मपूतिस्ममपरिहार्यं
प्रतिपाद्य सम्प्रति शेषद्रव्यपूतिं परिहार्यं प्रतिपादयति—

सेसेहि उ दव्वंहिं, जावइयं फुसइ तत्तियं पूई ।

लेनेहिं तिहिं उ पूई, कप्पइ कप्पे कए तिगुणे ॥ २६६ ॥

शेषैः इधनाऽऽद्यवयवव्यतिरिक्तैः शाकलवणाऽऽदिभिर्विषय-
स्थाख्यादिपरिमितं द्रव्यं स्पृष्टं भवति तावत्प्रमाणं पूतिः, तथा
त्रिभिर्लौकैः पूतिः । इयमत्र भावना—स्थाख्यां किलाऽऽधाकर्म-

राजं, ततस्तस्या अपनीतम्, अपनीते च तस्मिन् वा पां
स्यात्या करयितः सा एको लेपः, ततस्तस्यामेव स्यास्यामक
तकल्पत्रयायां शुद्धं राजं पूतिः, एवं चारुद्वयमप्यपि राजं
पूतिः, चतुर्थे तु चारे राजं न पूतिः, अथाऽऽत्मयोगेन यदि शु-
द्धस्थाः तस्याः स्थावराः निःशेषावयवापगमाय कल्पत्रयं ददा-
ति तर्हि का वार्ता?, तत आह-कल्पने तस्यां स्थावरां शुद्ध-
मशनाऽऽदि राजं, यदि 'कल्पे' प्रकालने त्रिगुणे-त्रिसक्ये
कृते सति राजयति न शेषकालम् ।

एतदेव भाषयति—

इधमां मोक्षं, चउरो सेसाणि होंति दम्भाइ ।

तेसिं पुण परिमाणं, तयप्पमाणाउ आरम्भ ॥ २६७ ॥

इन्धनावयवाऽऽदीनि चत्वारि पूर्वोक्तानि मुक्त्वा शेषाणि 'प्र-
भ्याणि' अशनाऽऽदीनि पूतिकरणप्रयत्नानि ज्ञातव्यानि, तेषां
च शुद्धाशनाऽऽदिपूतिकरणविषये परिमाणं त्वक्प्रणामादा-
रभ्य द्रष्टव्यम् । इयमत्र भावना-तदुल्लाऽऽदीनामाध्याकर्मणां
गन्धाऽऽदिचतुष्टयं परिहृत्य शेषं त्वगवयवमात्रमप्यादौ कृ-
त्वा यद्वर्त्तते तेन स्पृष्टं शुद्धमप्यशनाऽऽदि पूतिर्भवतीति ।

सम्प्रति दातृगृहं साधुपात्रं चाऽऽभित्य पूतिविषयं

कल्प्याकल्पविधिमाह—

पहमदिवसम्मि कम्मं, तिमि उ दिसवाणि पूइयं होइ ।

पूइसु तिसु न कप्पइ, कप्पइ तइओ जया कप्पां । २६८ ।

इह यस्मिन् दिने यत्र गृहे कृतमाध्याकर्म तत्र तस्मिन् दिने
'कर्म' आध्याकर्म व्यक्रमेनत् । शेषाणि तु त्रीणि दिनानि
पूतिर्भवति, तद् गृहं पूतिदोषवद्भवतीत्यर्थः, तत्र च पूतिषु
पूतिदोषवस्तु त्रिषु दिनेषु आध्याकर्मदिने च सर्वसक्यया
चत्वारि दिनानि यावत् कल्पते, साधुपात्रे च पूतिभूते
तदा शुद्धमशनाऽऽदि प्रहीतुं कल्पते, यदा तृतीयः कल्पो
दत्तो भवति, न शेषकालं, पूतिदोषसम्भवात् ।

सम्प्रत्याध्याकर्मपूतिं च वैविक्येन प्रतिपादयन्नुपसं—
हरति—

समणकुडाहाकम्मं, समणाणं जं कहेण मीसं तु ।

अहार उवाहि वसही, सव्वं तं पूइयं होइ ॥ २६९ ॥

अमणानामर्थाय कृतमहारापत्रिवसत्यादिकं यत् तत्सर्व-
माध्याकर्म, यत्तुनः अमणानामर्थाय कृतेनाद्याऽऽकर्मणा मि-
अमाहाराऽऽदि तत्सर्वं पूतिर्भवति ।

सम्प्रति परिज्ञानोपायमाह—

सकुस्स ये (यो) वदिवसे-सुखंडी आसि संघमत्ते वा ।

पुच्छिणु निउणपुच्छं, सेलावाओ वडगारीणं ॥ २७० ॥

इह प्रथमत आगतेन आद्यगृहे तथाविधं किमपि सकल
क्यादि विह्वमुपलभ्य पूतिदोषसंशयभावे आद्यस्य पार्श्वे
उपलक्षणमेतत्, भाविकाऽऽदेश पार्श्वे निपुणपुच्छं प्रष्टव्यं,
यथा-युष्माकं गृहे 'स्तोकदिवसेषु' स्तोकदिवसमध्ये,
प्रभूतदिवसातिक्रमेण पूतिदोषो न सम्भवतीति स्तोकदि-
वसप्रमाणं, 'सङ्गहिः', धीवाहाऽऽदिप्रकरणरूपा सङ्गमत्तं वा
वस्तमासीत्?, सङ्गह्यां वा साधुनिमित्तं किमपि कृतम् आ-
भवत्?, ततस्तद्विनाशार्वाद्य दिनत्रयं पूतिरितिकृत्वा परिहृ-
तं, चतुर्थाऽऽदिषु तु दिनेषु परिग्राह्यम्, अथवा-काऽपि
प्रश्नमन्तरेणाप्यगारिणीनां संलापात् पूतिर्पूतिर्वेति ज्ञात-

व्यं ता हि अपृष्टा एवान्यमुद्दिश्य कथयन्ति, यथाऽस्माकं
श्वः परतरे वा दिने सङ्गमत्तं वस्तमासीत्, यथा-सङ्गहिः
सङ्गह्यां च कृतं साध्वर्थं प्रभूतमशनाऽऽदिकमिति, तत एवं
तासां संलापानाकर्ण्य पूत्यपूती ज्ञात्वा परिहारप्रहणे कार्ये ।
उक्तं पूतिद्वारम् । पि० ।

जे भिक्खु पूङ्कम्मं भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ ॥ २७१ ॥

जे भिक्खु पूङ्कम्मं भुंजति, वाच्यं विण्णं कुदितं पूतिं भ-
वति, इह पुण समये विसुद्धं आहाराऽऽति अविसोधिकोडि-
दोसज्जण संमित्तं पूतियं भवति । नि० खू० १
उ० । जीतानुसारेण पूतिकर्मणि कपणं प्रायश्चित्तम् ।
जीत० ।

पूङ्कम्मिया-पूतिकर्मिका-स्त्री० । आध्याकर्मिकमुद्रया पूरित-
क्षिप्रायां वसतौ, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पूङ्कुडिय-पूतिकुडित-न० । स्वस्वभावचलिते, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

पूइमंस-पूतिमांस-न० । दुष्टपिशिते, पञ्चा० १६ विव० ।

पूइमंसाइ-पूतिमांसाऽऽदि-पुं० । दुष्टपिशितमेवः प्रभूतौ, पञ्चा०
१६ विव० ।

पूइय-पूतिक-त्रि० । जीर्णतया कुडितप्राये, ज्ञा० १ ध्रु० ६
अ० । दुर्गन्धे, तं० । पूतिकर्मदोषवृद्धिते, ज्ञा० ६ डा० । तं० ।

पूजित-त्रि० । पुष्पैर्मानिते, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । अजिते,
उत्त० ४ अ० " सदेवगंधस्वमणुस्सपूइय चइत्तु देहं । "

मनुष्यैः पूजिता (तां) भवति । उत्त० १ अ० ।

पूइयचम्म-पूजितचर्मन्-न० । शुभाऽजिते तं० ।

पूइयच्छिइय-पूतिकच्छिद्रक-त्रि० । अपवित्रतपुविषरवृद्ध-
विषरे, तं० ।

पूइयणास-पूतिकनास-त्रि० । अपवित्रनासिके, तं० ।

पूइयदेह-पूतिकदेह-त्रि० । दुर्गन्धिगात्रे, तं० ।

पूइयपूय-पूजितपूजक-त्रि० । लांकैः पूजितस्य पूजाकारके,
आ० म० १ अ० ।

पूइयपूया-पूजितपूजा-स्त्री० । पूजितस्य सतः सङ्गस्य पूज्यैः
पूजायाम्, पञ्चा० ८ विव० । आ० म० ।

पूइयमंत-पूतिमंत-त्रि० । अपवित्रमध्ये, तं० ।

पूउरिअ-देशी-कार्ये, दे० ना० ६ वर्गं ५७ गाथा ।

पूण-देशी-हस्तिनि, दे० ना० ६ वर्गं ५६ गाथा ।

पूणउ-देशी-पूर्वे, नि० खू० १ उ० ।

पूणिया-पूणिका-स्त्री० । कृतसम्बन्धिभ्यां ग्रन्थिकायाम्, ला-
ट्देशे, कृतसम्बन्धिनी या पूणिकेति प्रसिद्धा सैव महाराष्ट्र-
कविषये पेलुरित्युच्यते । विशेष० ।

पूणी-देशी-तूलजतायाम्, यस्मभ्यास्तुत्रतन्तुनिःसरति । दे०
ना० ६ वर्गं ५५ गाथा ।

पूतरक-पूतरक-पुं० । डोलणकभ्रमरिकाच्छेदनकाऽऽदिषु शु-
द्रकन्तुषु, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

पूतिविश्वलक्षणमास-पूतिनिर्वलनमास-पुं० । पूतिर्दुर्गन्धिस्ता-

एव निर्बलम्—स्केदं तत्प्रधानो मासः पूतिनिर्वलनमासः ।
प्रमोदमासे यत्र निकटप्रायश्चित्तो जलः प्रमोदते । व्य० ३ उ० ।
पूतिपिष्ठाग-पूतिपिष्टाक-न० । कुपितसले, आवा० २ भु०
१ भू० १ अ० ८ उ० ।

पूज्य-पूत-त्रि० । पवित्रे आवा० ३१ अ० ।

पूज्य-न० । पक्षकधारे, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । प्रथम० ।
प्रज्ञ० । स० । ज्ञा० । आवा० । " पक्षं लोणियं पूयं भवति ।"
नि० सू० ३ उ० ।

पूज्य-पूत-न० । शुभगन्धवति पुरीषे, ज्ञा० १ भु० ६ अ० ।

पूज्यद्वय-पूजास्थान-न० । पूजायाः स्थानं पूजास्थाम् ।
पूजाऽर्चं, दश० १ अ० ।

पूज्यद्वि (ग्)-पूजनार्थिन्-त्रि० । पूज्यसमर्थते, सः पूज्यार्थिः ।
पूजाकामं, स० ३० सम० ।

पूज्य-पूजन-न० । कल्पपात्राऽऽदिना (सूत्र० १ भु० १५ अ० ।
उत्त० १ भू० १) सत्कारे, सूत्र० १ भु० १२ अ० । कल्पपात्राऽऽदिना-
त्राऽऽदिनाभे, सूत्र० १ भु० १३ अ० । दश० । सत्कारपुरस्कारे,
सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० । गन्धमाह्याऽऽदिभिरभ्यर्चने, आवा०
४ अ० । सूत्र० । प्रविशदानाऽऽदिनासत्कारप्रणामसंबन्धे
वक्ष्यते, आवा० १ भु० १ अ० १ उ० । यथाकामं शुभादीनामाहार-
संपादनविनयकरणं, ज्ञानाऽऽद्वाराऽऽदिषु पञ्चस्वाचारेषु य-
थायोगमुद्यच्छ्रुतामुपबृंहणे, व्य० ३ उ० ।

पूज्यकाम-पूजनकाम-त्रि० । सत्कारपुरस्काराभिलाषिणि,
सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

पूज्यद्वि (ग्)-पूजनार्थिन्-त्रि० । पूज्यं कल्पपात्राऽऽदिना ते
नार्थः पूजनार्थः, स विद्यते यस्यासौ पूजनार्थी । पूजापार्थक्यं,
सूत्र० १ भु० १० अ० ।

पूज्यमाउधारण-पूजनाऽऽद्युधारण-न० । पूजाप्रभृतिपदाभि-
धाने, पञ्चा० १० वि० ।

पूज्यवर्तिया स्त्री० । पूजनमत्यय-न० । पूजननिमित्ते, पूज-
नं च गन्धमाह्याऽऽदिभिरभ्यर्चनम् । व्य० २ अधि० । ल० ।
प्रति० ।

पूज्या-पूतना-स्त्री० । दुह्यन्त्यार्याम्, पि० । अपत्यमारि-
कायां गडुरिकायाम्, पि० ।

पूज्यासुय-पूजनाऽऽस्वादक-पुं० । पूजनं देवाऽऽदिकृतमशो
काऽऽदिकमास्वादयत्युपभुङ्क्त इति पूजनाऽऽस्वादकः । सम-
वसरणे देवाऽऽदिकपूजाप्रसंगिनि, "अणुसासणं पुढो पाणीव-
सुमं पूज्यासुते ।" सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

पूज्यिज्ज-पूजनीय-त्रि० । पुष्पैरर्चनीये, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।
अ० । पञ्चा० । औ० ।

पूज्याव-पूतपाप-त्रि० । विशुद्धमासे, अपगतपापे, विशेष० ।

पूज्यफली-पूज्यफली-स्त्री० । (सोपारी) वृक्षविशेषे, " पूज्यफली
जग्ज्जी, भोषय्या नालि री य ।" अ० ८ श० ३ उ० । प्रज्ञा० ।

पूज्यलिया-पूज्यलिका-स्त्री० । स्नेहदिग्धतापिकायाम् परिपक्वः
पाततः । परिपक्वे पूये, व्य० २ अधि० । आवा० । अपूयाऽऽदि-
के, पु० १ उ० ३ प्रक० ।

पूज्यली-पूतपटी-स्त्री० । पूतपट्टायाम्, अ० १५ श० ।

पूया-पूजा-स्त्री० । 'पूज' पूजायाम् अस्मात् " गुरोश्च हलः "
॥ ८॥ ३॥ १०३ ॥ इत्यप्रत्ययान्तस्य पूजनं पूजा । प्रशस्तम-
नोवाक्यायवेष्टायाम्, आवा० ३ अ० । स० । सत्कारे, पञ्चा०
६ वि० । गायऽयादिपाठपूर्वके सन्ध्याऽर्चने, अनु० । पुष्पा-
ऽऽदिभिरर्चने, स्था० ३ डा० ३ उ० । गन्धमाह्यवस्त्रपात्रा-
क्षपानप्रदानाऽऽदिसत्कारे, ज्ञा० २ अ० । सङ्गा० । यथौचि-
त्येन पुष्पफलाऽऽहारवस्त्राऽऽदिभिरुपकारे, प्रव० १० द्वार ।
स्था० । स्तवाऽऽदिभिः सपर्यायाम्, दर्श० १ तत्त्वः । (प्रतिष्ठित-
स्य जिनचिह्नस्य पूजाविधिः समस्तोऽपि 'वेद्य' शब्दे
तृतीयभागे १२७७ पृष्ठे उक्तः) (' अष्टपुष्पी ' शब्दे प्रथमभा-
गे २४५ पृष्ठे तत्पूजाका) । सिद्धार्थावधानमात्र 'वेद्य' शब्दे
तृतीयभागे १२७४ पृष्ठे उक्तम्) (पूजार्थं गणनं धरेत् इति ' गण-
धर ' शब्दे तृतीयभागे ३३२ पृष्ठे उक्तम्) प्रोतपुष्पैः पूजा-प्रोतपु-
ष्पैः पूजनाक्षराणि साम्प्रतं आर्द्धदिनकृत्यसत्कानि ज्ञातानि
सन्ति १० । तथा ईदृशेन अस्वाध्यायविषये वृद्धैरनाचरण-
मेव निमित्तमवसीयते । ११ । ही० ३ प्रका० । (कुमारपाल
राजेन हमाचार्यस्य सुवर्णकमलैः पूजा कृता इति ' गुरुपूया '
शब्दे ३ भागे ६४४ पृष्ठे गतम्) (द्रव्यपूजानिवेशः साधू-
नाम् ' वेद्य ' शब्दे तृतीयभागे १२१७ पृष्ठे दर्शितः)

अथ द्रव्यपूजापस्काररूपं भावपूजास्वरूपभावनोपचाररूपं
भावपूजाएकचित्तव्यते-तत्र गृहस्थोऽनेकसंसारभारवस्तः क-
दाचित् निर्विकाराऽऽनन्दरूपां जिनमुद्रां विलास्य प्राप्तवैरा-
ग्यो भवोद्विग्नः सर्वसंयमत्यागाभिलाषया परमसंवररूपं पर-
मेष्ठं सवृमक्या पूजयति, स्वयोगस्वपरिग्रहाऽऽदिकं सर्वथा
त्यक्तमसमर्थः सर्वमपि तीर्थङ्करभक्तियुक्तं करोति, ततश्च आ-
त्मा स्वगुणपरिणतः स्वरूपसाधनरूपां भावपूजां करोति,
तत्स्वरूपा नामतः पूजा इति कथनस्य स्थापनातः तल्लिङ्गाऽऽ-
चरणम् । द्रव्यतः चन्द्रनाऽऽदिभिः शून्योपयोगेन च, भावतः
गुणैकस्वरूपा, सा व्याख्यायते—

दयाऽभ्यासा कृतस्नानः, सन्तोषशुभवस्त्रभृत् ।

विवेकतिलकञ्जिनी, भावनापावनाऽऽशयः ॥ १ ॥

भक्तिश्रद्धानुसृणो-न्मिश्रपाटीरजद्रवैः ।

नवमसाङ्गतो देवं, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥ (युग्मम्)

युग्मतो व्याख्यानं दर्शयति—हे उत्तम ! एवंविधं शुद्धा-
त्मानम्, अनन्तज्ञानाऽऽदिपर्यायम् आत्मारूपं देवं नवम-
कारवस्त्ररूपाङ्गतः अर्चय—पूजय । कीदृशो भूत्वा ? इत्याह-
द्या-द्रव्यभावस्वपरिमाणरक्षणरूपा, सा एव अम्भः-जलं पा-
नीयं, तेन कृतं स्नानं पावित्र्यं येन सः, सन्तोषः पुद्गलभाव-
पिपासाशोकाभावरूपः स एव शुभवस्त्राणि तेषां भृत्-धारकः
विद्यकः स्वपरविभजनरूपं ज्ञानं तदेव तिलकं तेन अञ्जि
शोभमानः । पुनः कथंभूतः ?—भावना अर्धद्रव्यैकस्वरूपा
तया पावनः—पवित्र आशयोऽभिप्रायः यस्य सः, पुनर्भक्ति-
राराध्यता अज्ञा-प्रतीतिः—" एत अद्वै परमद्वै " एवंरूपा
नद्रूपपुच्छेन उन्मिश्रं पाटीरजं, तस्य द्रवः, तैः शुद्धाऽऽत्मा
परमेष्ठिनः, स्वकीयाऽऽत्माऽपि, दीक्षयति स्वरूपे इति

देवः, तम् अर्चय—पूजय, नङ्गकिरतो भव इति ॥ १ ॥ २

अथ अनुक्रमेण पूजाप्रकारानाह—

सुमा पुष्पस्रजं धर्म-युग्मसामद्वयं तथा ।

ध्यानाऽऽभरणसां च, तदङ्गे विनिवेशय ॥ ३ ॥

हे भव्य ! तदङ्गे आत्मस्वरूपरूपे अङ्गे क्षमा क्रीडोपशम-
स्तां वचनधर्मक्षमाक्षां-पुष्पस्रजं पुष्पमालां निवेशय-स्थापय,
तथा-तथैव धर्मयुग्मं-आवकसाधुरूपं धृतचारित्र्यरूपं वा
सौमद्वयं-वस्त्रद्वयं निवेशय, पुनर्ध्यानं धर्मशुक्लं तदेव आभ-
रणस्य सारं प्रधानं परमब्रह्मणि निवेशय, इत्येवं गुणपरि-
णामरूपां पूजां कुरु ॥ ३ ॥

मदस्थानभिदात्यागै-लिखाग्रे चाष्टमङ्गलीम् ।

ज्ञानाग्नौ शुभसंकल्प-काकतुण्डं च धूपय ॥ ४ ॥

मदा-मानोन्मादाः तस्य स्थानानि, तान्येव भिदा भेदाः तेषां
त्यागः-वर्ज्यैरहुरङ्गलीमग्रे लिख । तथा-ज्ञानाऽग्नौ शुभ-
संकल्पः-शुभरागपरिणामस्तद्वरूपं काकतुण्डं-कृष्णागुरुं धू-
पय इत्यनेन रागाऽध्यवसायाः शुभाः पुण्यहेतवः सिद्धि-
साधने न्याउया एव, अतः ज्ञानबलेन तेषां त्यागो भवति ॥४॥

प्राग्धर्मलवणोत्तारं, धर्मसंन्यासवह्निना ।

कुर्वन् पूरय सामर्थ्य-राजनीराजनाविधिम् ॥ ५ ॥

अत्राऽऽत्मलवणवर्जितं धर्मसंन्यासवह्निना धर्मः स्वरूपसत्ता-
सहजपरिणामिकलक्षणः चन्दनगन्धतुल्यः तस्य सम्यग् न्या-
सः-स्थापनं, स एव वह्निः, तेन प्राक् पूर्वसाधनरूपः धर्मः सवि-
कल्पभावनारूपः तदेव लवणं तस्योत्तारो-निवारणं, निर्विक-
ल्पकसमाधौ साधकस्याऽपि सविकल्पकधर्मस्य त्याग एव
भवति । एवं भावरूपमपवादसाधनरूपं लवणोत्तारं कुर्वन्,
'सामर्थ्यराजनीराजनाविधि' पूर्वं सामर्थ्ययोगरूपा राजत्
शोभमाना नीराजना-आरातिका तस्या विधिस्तं पूरय, साम-
र्थ्ययोगरूपं च-यत्र कर्मबन्धहेतुषु प्रवर्त्तमानशीर्यस्य न
तादृशं प्रवृत्तिः, स्वाऽऽत्मधर्मसाधनाऽनुभवैकत्वे प्रवर्त्तमानां
निष्प्रयासत्वेन प्रवर्त्तते स योगः सामर्थ्य उच्यते ॥ ५ ॥

स्फुरन्मङ्गलदीपं च, स्थापयाऽनुभवं पूरः ।

योगनृत्यपरस्तौर्य-त्रिकसंयमवान् भव ॥ ६ ॥

चः-पुनः स्फुरत् देदीप्यमानं मङ्गलदीपं मङ्गलं सर्वद्रव्यभावो-
पद्रवमुक्लं दीप-भावप्रकाशम्, अनुभवं स्पर्शज्ञानस् आत्मस्व-
भावाऽऽस्वादनयुक्तं ज्ञानं, पूरः-अग्रं स्थापय । योगाः मनोवा-
क्कायरूपास्तेषां साधनप्रवर्त्तनरूपं नृत्यं, तत्र तत्परः सोद्यमः
सन् परमाध्यात्मधारणाध्यानसमाधिरूपसाधनयोगाङ्गपरि-
णामनरूपः पूजाप्रयमयो वा यः 'तूर्यत्रयमयः' संयमः तद्वान्
भव, इत्यनेन आभ्यन्तरपूजया तत्त्वाऽऽनन्दमयं च चैतन्यल-
क्षणं स्वात्मानं तद्वत् कुरु ॥ ६ ॥

उल्लसन्मनसः सत्य-घण्टां वादयतस्तव ।

भावपूजारतस्येत्यं, करकांडे महोदयः ॥ ७ ॥

इत्थं भावपूजारतस्य तव महोदयः-मोक्षः करकांडे-हस्ततले
अस्ति । किं कुर्वतः ?-उल्लसन्मनसः-प्रसन्नाचितस्य सत्यर्था-
यरूपां घण्टा वादयतः शब्दं कुर्वत इत्यनेन सहस्रसत्यमनो-
ल्लासघण्टां नादयतः सतः पूर्वोक्तपूजाकरणेन सर्वशक्तिप्रादु-
र्भावरूपा मोक्षो भवति ॥ ७ ॥

• मेधाऽऽवोष-सुरङ्ग-शुक्ल ।

द्रव्यपूजाविता भेदो-पासना गृहमेधिनाम् ।

भावपूजा तु साधूना-मभेदोपासनाऽऽत्मिका ॥ ८ ॥

गृहमेधिनां-गृहस्थानां भेदोपासनारूपा आत्मनः सकाशात्
अहन्-परमेश्वरः भिन्नः निष्पक्षाऽऽनन्दविह्वलासी, तस्यापा-
सना-संघना निमित्ताऽऽलम्बनरूपा द्रव्यपूजा उचिता-योग्या
तु-पुनः साधूनामभेदोपासनाऽऽत्मिका परमात्मना स्वात्माऽ-
भेदरूपा भावपूजा उचिता । यद्यपि सविकल्पकभावः पूजा
गुणस्मरणबहुमानोपयोगरूपा भावपूजा गृहिणां भवति, त
थाऽपि निर्विकल्पोपयोगस्वरूपैकत्वरूपा भावपूजा निर्ग्रन्था-
नामेव । एवम्-आश्रयकथाययोगवापह्यपरावृत्तिरूप-
द्रव्यपूजाऽभ्यासेन अहद्गुणस्वार्थमधर्मैकत्वरूपभावपूजा-
वान् भवति, तेन च तन्मयतां प्राप्य सिद्धां भवति, इत्येवं
साधनेन साध्योपयोगयुक्तेन सिद्धिः-निष्कर्मता भवति ॥८॥
इति व्याख्यातं भावपूजाष्टकम् । अष्ट० २६ अष्टः ।

“माता पिता कलाचार्यः, एतेषां ज्ञातयस्तथा ।

वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः सतां मतः ॥ ११० ॥ ”

(' गुरुवर्ग ' शब्दे तृतीयभागे ६४४ पृष्ठं दर्शितोऽयम्)

गुरुवर्गपूजाविधिर्दृश्यते—

पूजनं चास्य विज्ञेयं, त्रिसंध्यं नमनक्रिया ।

तस्यानवसरेऽप्युच्यै-अतस्यारोपितस्य तु ॥ १११ ॥

पूजनं च पूजनं पुनः, अस्य-गुरुवर्गस्य, विज्ञेयमवगन्तव्यम् ।
किमित्याह- त्रिसंध्यं” संख्यात्रयाऽऽराधनेन “नमनक्रिया”
प्रमाणरूपा । यदि कथञ्चित्सत्तादसौ प्रणतुं न पर्यते, तदा
किं कृत्यमित्याह-” तस्य ” गुरुवर्गस्य, “अनवसरेऽपि ”
तथाविधप्रघट्टकशक्तिं पुनरवसर इत्यपिशब्दार्थः । “ उ-
च्यैः ” अत्यर्थं “ चेतसि ” मनसि “ आरोपितस्य तु ” पूर्व-
वद् गुरुवर्गस्य पूजनमिति ।

तथा—

अभ्युत्थानाऽऽदियोगश्च, तदन्ते निभृताऽऽसनम् ।

नामप्रदश्च नास्थाने, नावर्णश्रवणं क्वचित् ॥ ११२ ॥

अभ्युत्थानाऽऽदियोगोऽभ्युत्थानाऽऽसनप्रदानस्थितपर्युपास-
नाऽऽरविनयव्यापाररूपः, चः समुच्चये, तदन्ते गुरुवर्गान्ते, नि-
भृताऽऽसनमप्रगतभतयाऽवस्थानम्, नामप्रदश्च नामोच्चारण-
रूपः, न-नैव अस्थाने मूत्रपुरीषोत्सर्गाऽऽदिस्थानरूपे, न-नैव,
अवर्णश्रवणमवर्णवादाऽऽकर्णनम्, कश्चित्परपक्षमभ्यास,
स्थानेऽपीति ।

तथा—

साराणां च यथाशक्ति, वस्त्राऽऽदीनां निवेदनम् ।

परलोकक्रियाणां च, कारणं तेन सर्वदा ॥ ११३ ॥

साराणां ओत्कृष्टानाम्, यथाशक्ति यस्य याचती शक्तिस्तथा-
वस्त्राऽऽदीनां वसनभोजनालङ्काराऽऽदीनाम्, निवेदनं-समर्प-
णम्, तथा परलोकक्रियाणां च देवातिथिदीनानाद्यप्रतिप-
त्तिप्रभृतीनाम्, कारणं-विधापनम्, तेन गुरुवर्गेण, सर्वदा
सर्वकालम् ।

तथा—

त्यागश्च तदनिष्टानां, तदिष्टेषु प्रवर्तनम् ।

औचित्येन त्विदं ज्ञेयं, प्रादुर्धर्माऽऽद्यपीडया ॥ ११४ ॥

त्यागश्च-मोऽम्नम्, तदनिष्टानां-गुरुवर्गाऽसंमतानां व्यवहाराणाम्, तद्विष्टेषु-गुरुवर्गप्रियेषु व्यवहारेष्वेव प्रवर्तनम् । अत्रापवादमाह-“औचित्येन तु” औचित्यवृत्त्या पुनः “इदं” पूजनं “ज्ञेयं प्राहुः” उक्तवन्तः पूर्वे, औचित्यमेव व्यनक्ति-धर्माऽऽद्यपीडया-धर्माऽऽदीनां पुरुषार्थानामवाधया, यद्वि तदनिष्टेषु निवृत्तौ तद्विष्टेषु च प्रवृत्तौ धर्माऽऽद्यः पुरुषार्थो बाध्यन्ते, तदा न तन्निवृत्तिपरेण भाव्यं, किं तु पुरुषार्थाऽऽराधनपरेणैव, अतिपुल्लभत्वात्पुरुषार्थाऽऽराधनकालस्येति ॥

तथा—

तदासनाऽऽद्यभोगश्च, तीर्थे तद्विस्तयोजनम् ।

तद्विस्वन्याससंस्कारः, ऊर्ध्वदेहक्रिया परा ॥११५॥

तदासनाऽऽद्यभोगश्च-गुरुवर्गस्याऽऽसनशयनभोजनपात्राऽऽदीनामभोगोऽपरिभोगः, तीर्थे-देवताऽऽयतनाऽऽदी, तद्विस्तयोजनम्-अलङ्काराऽऽदिगुरुवर्गद्वयनियोजनम्, अग्न्यथा-तत्स्वयंप्रदे गुरुवर्गमरणाऽऽद्यनुमतिप्रसङ्गः स्यात् । तद्विस्वन्याससंस्कारः तस्य गुरुवर्गस्य यो विस्वन्यासः प्रतिविस्वस्थापनारूपस्तस्य संस्कारो धूपपुष्पाऽऽदिपूजाकूपः, तत्कारितदेवताऽऽदेः पूजा-रूप इत्यन्ये । ऊर्ध्वदेहक्रिया-गुरुदेवपूजनाऽऽदिमृतकार्यकरणरूपा, परा-दर्शिताऽऽदरा ।

अथ देवपूजाविधिमाह—

पुष्पैश्च बलिना चैव, वस्त्रैः स्तोत्रैश्च शोभनैः ।

देवानां पूजनं ज्ञेयं, शौचभद्रासमन्वितम् ॥ ११६ ॥

पुष्पै-जतिशतपत्रिकाऽऽदिसंभवैः, बलिना-पक्षाक्षफलाऽऽद्यपहाररूपेण, वस्त्रै-वस्त्रैः, स्तोत्रैः-स्तवनेः । अश्वशौ चैवश-ब्दश्च समुच्चयार्थाः । शोभनैरादरोपहितत्वेन सुन्दरैः, देवानाम्-आराध्यतमानाम्, पूजनं ज्ञेयम् । कीदृशमित्याह-शौच-भद्रासमन्वितम्-शौचेन शरीरवस्त्रव्यवहारशुद्धिरूपेण भ-जया च-बहुमानेन समन्वितं-युक्तमिति ।

एतच्च—

अविशेषेण सर्वेषां-मधिमुक्तिवशेन वा ।

गृहिणां माननीया य-त्सर्वे देवा महात्मनाम् ॥ ११७ ॥

अविशेषेण-साधारणवृत्त्या, सर्वेषां-पारगतसुगतहरह-रिहिरयगर्भाऽऽदीनाम् । पञ्चान्तरमाह-अधिमुक्तिवशेन, वा-अथवा, यस्य यत्र देवतायामतिशयेन भद्रा तद्वशेन । कुत इत्याह-“गृहिणाम्” अद्याऽपि कुतोऽपि मतिमोहाद-निर्णीतदेवताविशेषाणां “माननीयाः” गौरवाद्वाः “यत्” यस्मात् “सर्वे देवाः” उक्तकृपाः “महात्मनां” परलोकप्रधानतया प्रशस्ताऽऽत्मनामिति ।

एतदपि कथमित्याह-

सर्वान्देवाणामस्यन्ति, नैकं देवं समाभिताः ।

जितेन्द्रिया जितक्रोधाः, दुर्गाण्यपतितरन्ति ते ॥ ११८ ॥

सर्वान्देवाणामस्यन्ति-नमस्कृवन्ते । व्यतिरेकमाह-“नैकं” कश्चन “देवं समाभिताः” प्रतिपन्ना वर्तन्ते, यतो-“जितेन्द्रियाः-निगृहीतदुर्वाकाः “जितक्रोधाः” अभिभूतक्रोधाः “दुर्गाणि” नरकपाताऽऽदीनि व्यसनानि “अतितरन्ति” व्यतिक्रामन्ति ते-सर्वदेवनमस्कृताः ।

ननु नैव ते लोके व्यवहियमाणाः सर्वेऽपि देवा मुक्तिपथ-

प्रस्थितानामनुकूलाऽऽचरणा भवन्तीति कथमविशेषेण नम-स्का (स्क) रणीयतेत्याशङ्क्याऽऽह—

चारिसंजीवनीचार-न्याय एव मतां मतः ।

नान्यथाऽऽवृष्टिसिद्धिः स्या दिशेषेणाऽऽदिकर्मणाम् ॥ ११९ ॥

चारिः प्रतीतरूपाया मध्ये सञ्जीवनीषधिषिशेषचारिसञ्जी-वनी, तस्याश्चान्तरार्थं, स एव न्यायो दृष्टान्तचारिसञ्जी-वनीचारः न्यायः, एतेऽविशेषेण देवतानमस्का (स्क) रणीयतो-पदेशः, सतां विशिष्टानाम्, मतः-अभिमतः ।

“भावाद्यस्तु कथागम्यः, स चायमभिधीयते ।

अस्ति स्वास्तिमती नाम, नगरी नागरीऽऽकुला ॥ १ ॥

तस्यामासीत्सुता काचिद्, ब्राह्मणस्य तथा सखी ।

तस्यामेव परं पात्रं, सदा प्रेम्णो गतावधेः ॥ २ ॥

तयोर्विवाहवशतो, भिन्नस्थाननिवासिनोः ।

अहं स्यदा द्विजसुता, जाता खिन्नापरायणा ॥ ३ ॥

कथमास्ते सखीत्येवं, ततः प्राधूर्गिका गता ।

दृष्टा विवादजलधौ, निमग्ना सा तथा ततः ॥ ४ ॥

परमञ्च किं त्वमत्यन्त-विच्छादयवद्वा सखी ? ।

तयोर्वे पापसखाऽहं, पत्युर्दुर्भगतां गता ॥ ५ ॥

मा विषादं विषादोऽयं, निर्विशेषो विषादस्तस्मिन् ।

करोम्यनङ्गाहमहं, पतिं ते मूलिकाबलात् ॥ ६ ॥

तस्याः सा मूलिकां दत्वा, संनिवेशं निजं ययौ ।

अप्रीतमानसा तस्य, प्रायच्छत्तामसौ ततः ॥ ७ ॥

अमूहोरुदुरस्कन्धो, क्षणित्येव च सा हृदि ।

विप्राणैष कथं सर्व-कार्याणामक्षमो भवेत् ? ॥ ८ ॥

गोयूयान्तर्गतो नित्यं, बहिर्भारयितुं सकः ।

तयाऽऽरब्धो बटस्याधः, सां स्यदा विभ्रमं गतः ॥ ९ ॥

तच्छाखायां नमश्चारी-मिथुनस्य कथञ्चन ।

विभ्रान्तस्य मिथो जल्प-प्रक्रमे रमणोऽब्रवीत् ॥ १० ॥

नात्रैव गौः स्वभावेन, किं तु वैगुण्यतांऽजान् ।

पत्नीं प्रतिबभूवे सा, पुनर्नासौ कथं भवेत् ? ॥ ११ ॥

मूलान्तरोपयोगेन, काऽऽस्ते साऽन्यतरोरधः ।

ध्रुवैतस्मा पशोः पत्नी, पश्चात्तापितमानसा ॥ १२ ॥

अमेदश्चस्तेनश्चारी, सखीं चारयितुं तत्काम् ।

प्रवृत्ता मूलिकाभोगा-रसद्योऽसौ पुरुषोऽभवत् ॥ १३ ॥

अजानानो यथा भेदं, मूलिकायास्तथा पशुः ।

चारितः सर्वतश्चारी, पुनर्नृत्वापलब्धये ॥ १४ ॥

तथा धर्मगुरुः शिष्यं, पशुप्रायं विशेषतः ।

प्रवृत्तावक्ष्यतं हारया, देवपूजाऽऽदिके विधौ ॥ १५ ॥

सामान्यदेवपूजाऽऽदौ, प्रवृत्तिं कारयन्ति ।

विशिष्टसाध्यसिद्धयर्थे, न स्यात् दोषी मनागपि ॥ १६ ॥ इति ।

विपक्षे बाधामाह-(न) नैव “अन्यथा” चारिसंजी-

वनीचारन्यायमन्तरेण “अत्र” देवपूजनाऽऽदौ प्रस्तुते “इष्ट-

सिद्धिः” विशिष्टमार्गावताररूपा “स्यात्” भवेत् । अयं

आपदेशो यथा येषां दातव्यस्तदाह-“विशेषेण” सत्य-

गृह्यध्यायुचितदेशनापरिहाररूपेण “आदिकर्मणां” प्रथम-

मेवाऽऽरब्धस्थूलधर्माऽऽचाराणाम् । न ह्यत्यन्तमुत्तमया क-

ञ्चन देवताऽऽदिविशेषमजानाना विशेषप्रवृत्तेरद्यापि योग्याः,

किं तु सामान्यरूपाया एवेति ।

तर्हि कदा विशेषप्रवृत्तिरनुमन्यत इत्याशङ्क्याऽऽह—

गुणाऽऽधिक्यपरिज्ञाना-दिशेषऽप्येतदिष्यते ।

ये प्रावन्त, किलेति वाक्यालङ्कारि, अतुर्दशपूर्विणामतुर्दशपूर्वधराः सर्वाणि समस्तानि याम्यकाराणि अकाराऽऽदिनि तेषां सन्निपातम्—तत्सर्वार्थाभिधायकतया साक्षादेव सत्त्वाकरं सर्वान्तरसन्निपातः, स विद्यतेऽधिगमविषयतया, येषां तेषां सर्वाणां सर्वान्तरसन्निपातित्वा निपुणः—कृताः, या तेषां अतुर्दशपूर्विणां पूजा उच्यते प्रतिपत्तिक्रिया, उपलक्षणं चेयं येन बहुभुतपूजायाः, प्राधान्याच्चास्या एवापादानं, अतु विविधं, सः भावे—भाषविषया, तथा—बहुभुतपूजालक्षणया भाषपूजायाऽधिकारः प्रकृतमिति गाथाऽर्थः । इत्युक्तो नामनिर्वाणः

संपः । उत्त० ११ अ० । 'एहवणविलेवण' इति गाथात्रये ध्व-
जाऽष्टमङ्गलकौ न दृश्येते, साम्प्रतं तु ध्वजाऽवसरे तु नौ कि-
येयातां, तत्र किं कारणमिति प्रश्ने, उत्तरम्—“एहवणवि-
लेवण” इत्यादिगाथामध्ये ध्वजाऽष्टमङ्गलकयोऽष्टमङ्गलेन च
अद्वयं बोधये, यत् आत्मीयानामवच्छिन्नपरम्परागतः स्तात्रा-
ऽऽदिविधिनिर्मूलो न भवतीति समुदयने इति । सेन०
२ उल्ला० । सप्तदशभेदपूजाकरणं दिवसे शुद्धयति, किं वा
रात्रावपीति प्रश्ने, उत्तरम्—सप्तदशभेदपूजाकरणं दिवसे एव
शुद्धयति, न तु रात्रौ । तीर्थाऽऽदी तु यत् कदाचित् पूजाकरणं
तत्तु कारणमिति । ११६ प्र० । सेन० २ उल्ला० । तथा सप्त-
दशभेदपूजायां क्रियमाणायां पूजां पूजां प्रति स्थालीमध्ये
कलशो ध्रियते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—पूजां पूजां प्रति-
स्थालीमध्ये कलशो धरणीय एवंविधनियमो ज्ञातो नास्ति ।
यदा यद्वस्तुनः पूजा तदा तद्वस्तुमोक्षनप्रवृत्तिः स्थालीमध्ये
दृश्यते इति । २११ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । चतुर्दशीपूजां कृत्या
स्थालीमध्ये प्रदीपं मुक्त्वा ऊर्ध्वस्था प्रायन्ति, किं तत्र प्रदीपा-
धिकारोऽस्ति, अथवा-नास्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—चतुर्दशीपूजानः
पश्चात्स्थालीमध्ये प्रदीपो मुच्यते एवेति ज्ञातो नियमो ना-
स्तीति । २१२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । साधूनां भावपूजाक-
थिताऽस्ति, प्रतिष्ठाऽऽद्यजनशलाकाकरणे तु द्रव्यपूजा जा-
यते, तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्—साधूनां बाहुल्येन भावपूजा,
आजानां च बाहुल्येन द्रव्यपूजा कथिताऽस्ति परमवैका-
न्तो ज्ञातो नास्ति । यतः श्रीस्थानाङ्गसूत्र—“पुण्यनामगे पू-
जावेह” इति अनुर्भाङ्गिकाऽस्ति, एतस्या अर्थकरणे यतीना-
मेकास्तद्रव्यपूजानिवधो ज्ञातो नास्ति, यतोऽङ्गरागेण यतिप-
तीनां पूजा क्रियते, साऽपि द्रव्यपूजा भवतीति । ४४७ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । अथ ग० माणिक्यविजयकृतप्रश्नौ तदुत्तरे
अ-यथा आज्ञाः स्वहस्तेन पुष्पाणि भ्रांष्टयित्वा पूजां करो-
तीति कुत्र ग्रन्थेऽस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—श्रीशान्तिनाथ-
स्वरिभे आज्ञो घाटिकातः स्वयं पुष्पाणि गृहीत्वा पूजां
करोतीत्युक्तराणि दृश्यन्ते । ४७५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
आज्ञोऽभिमानेनाभ्यपूजारूपरेखा वा सप्तदशभेदपूजां करो-
ति, तस्य किं फलं भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्—मुख्यवृत्त्याऽभि-
मानाऽऽदिकं धिना केवलवीतरागभक्त्या पूजा क्रियते, यदि
कश्चिदभिमानाऽऽदिना पूजां करोति तदा तस्य न तथाविधं
फलमिति । ४६२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । त्रिकालवेलायां पूजा
या क्रियते सा त्रिकालपूजा कथ्यते, कारणविशेषे तु न्यू-
नाधिककालेऽपि कृता सैव कथ्यते इति । सेन० ४
उल्ला० । त्रिकालपूजाकरणे प्रभाते पुष्पमालाऽऽदिनिर्माल्यम-
पास्य सर्वस्नानेन वासपूजा क्रियते, अन्यथा वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्—प्रभाते पुष्पमालाऽऽदिनिर्माल्यमनपास्य आज्ञा वासपू-
जां कुर्वन्तो दृश्यन्ते, सर्वस्नानकरणेऽप्येकान्तो ज्ञातो ना-
स्ति, हस्तपादप्रक्षालनेन शुद्धयतीति । १६७ प्र० । सेन०
४ उल्ला० ।

पूयाइ-पूजाऽऽदि-पुं० । पूजासत्कारप्रभृतौ, पञ्चा० ८ विध० ।

पूयाकर्म-पूजाकर्मन्-न० । पूजायाः कर्म पूजाकर्म । पूजाकि-
यायाम्, पूजैव कर्म । कृतिकर्मणि आ० ३ अ० । (पूजाक-
र्माणि द्विधा 'किङ्कर्म' शब्दे तृतीयभागे ३०८ पृष्ठेऽस्ति)
१७०

पूयापणिहाण-पूजापणिधान-न० । पूजा-अर्थेन तत्र प्राणेषा-
नम् । पूजां करोमि इत्येवंविधे ऐकाग्र्ये, पञ्चा० ४ विध० ।

पूयापसासग-पूजापञ्चाशक-न० । पूजाप्रतिपादके हरिभद्र-
स्त्रिविरचिते पञ्चाशद्गाथाऽऽमके ग्रन्थे, “विहिता उ कीर्-
माणा, सन्धा वि अ फलवर्ध भवे वेष्टा । इहलोदया वि किं पु-
ण, जिणपूजा उभयलोगहिमा ॥ १ ॥” अ० २ अधि० ।

पूयाभक्त-पूनाभक्त-न० । पूयानामर्थाय निष्पादिते पूज्येभ्यः
प्रदत्तं भक्तं, वृ० ।

सागारियस्स पूयाभक्तं उदेसिप् चेइए पाहुडियाए, सा-
गारियस्स उवगरणजाए निडिण्णिमिद्वे पाडिहारिण्णि तं सा-
मारिओ देइ, सागारियस्स परिजणो देइ, तम्हा दावए, नो
से कप्पइ पडिगाहिण्णि ॥ २५ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

दत्त्वे द्विष्यमद्विष्यं, न कल्पते कप्यं य इति वृत्तं ।

इदमन्ने पुण भावे, अन्नेच्छिष्यमि पडिसिद्धं ॥ ३५५ ॥

द्रव्यतः—द्विष्यं-विभक्तं सदांशकाद्रव्यं कल्पते तदेवाच्छि-
जमविभक्तं न कल्पते इति प्रोक्तम् । इदं पुनरन्यस्मिन् सूत्रे
सागारिकस्याव्यवच्छिन्ने भावे प्रतिपिद्धं, न कल्पते इत्यर्थः ।

अविमेषिओ व पिंडो, हेट्ठिमसुत्तेसु एसमवत्तातो ।

इह पुण तस्स विभागो, सो पुण उवकरणं भत्तं वा ॥ ३५६ ॥

अथवा-अथस्तनसूत्रेषु अविशेषितो भागरहित एव सा-
गारिकपिण्ड आख्यानः, इह पुनः-प्रस्तुतसूत्रे तस्य सागा-
रिकपिण्डस्य विभाग उच्यते । कथमित्याह-स पुनः-पिण्ड
उपकरणं वा भवेत्, भक्तं वा । इत्यनेन संबन्धेनाऽऽयातस्या-
स्य (२५ सूत्रस्य) व्याख्या—सागारिकस्य ये पूयाः स्वाभि-
कलाऽऽचार्याऽऽश्रयस्तदर्थं भक्तमशनाऽऽदि पूज्यभक्तम् । तत्रां
देशः—संकल्पस्तेन निर्वृत्तमौद्देशिकं, नानेव पूज्यानुद्दिश्य कृत-
मित्यर्थः । ततस्तेषामेव प्राप्तितायां तं चेतात्, दीकनीकृतमु-
पनीतमिति भावः । तथा सागारिकस्योपकरणजानं वर्यं क-
म्बलाऽऽदिकं पूयानामर्थाय निष्ठितं-निष्पादितं, ततो निष्ठुष्टं
पूज्येभ्यः प्रदत्तं, तच्च-भक्तमुपकरणं, यतिभ्यः प्रातिहारिकद-
त्तं भक्तावशेषं सदिदं भूयोऽप्यस्माकं प्रत्यर्पणीयमिति भावः ।
तदेवंप्रकारं संयतानां सागारिकी वा दद्यात्, सागारिक-
स्य परिजनो वा दद्यात्, किं कल्पते न वेत्याह—तस्मात्
पूज्यभक्तात् पूज्योपकरणाद्वा प्रातिहारिकं दद्यात्, परं न
कल्पते प्रतिप्रदीतुमिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

अथ भाष्यम्—

संबन्धी सामि गुरु, पासंडी वा वि तं समुदिसस ।

पूया उक्खित्तं ति य, पट्टमभत्तं च एगट्ठा ॥ ३५७ ॥

सागारिकस्यैव यः संबन्धी पितृव्यमातुलाऽऽदियो वा तस्य
स्वामी प्रभुर्गुरुर्वा कलाऽऽचार्यः, यस्य वा पाण्डिडनो भक्तिः
स पूज्य उच्यते, तं समुद्दिश्य कृतं सत्पूज्यभक्तमुच्यते, तत्र
भेदपर्यायैर्गुरुया निर्वचनार्थेकार्थिकायाह-पूज्यभक्तस्, उक्खि-
तमभक्तं, पट्टमभक्तम्, एताभ्येकार्थानि पदानि ।

चेइय कदमेगट्ठं, पाहुडिय पहेणं च एगट्ठा ।

उवगरणं वत्थादी, जाव विभागो उ जागं वा ॥ ३५८ ॥

चेतितं, कृतं चेत्येकार्थः । प्राभृतिका प्रहेणकमिति एका-
र्थः । उपकरणं-बस्त्राऽऽदिकं, वस्त्रं, वेष्ट कौमिकं गृह्यते, तच्च
परिधानं प्रावरणं वा पूज्यानां दातव्यम् । आदिग्रहणात्पात्र-
एङितः प्रतिग्रहो वा कम्बलं वा, एकादशप्रतिमां प्रतिपिस्तो-
र्वा रजोहरणं दातव्यम् । एवमादिको यावान् विभागो घटने,
यद्वा-यद्यस्योपकरणं योनयं तद्वक्तव्यम् ।

निष्ठिय कदं च उक्तो-सकं च दिष्टं तु जाशसु गिसद्वं ।

भुत्तुव्वरियं पडिहा-रितं तु इयरं पुणो चनं ॥ ३५६ ॥

निष्ठित कृतमित्येकाऽर्थः, यद्वा-यदुक्तं बस्त्राऽऽदि-
प्राप्तमितिकृत्वा निष्ठितमुच्यते । यत्तु वस्त्रं तस्मिन् ज्ञानीहि ।
भुत्तुव्वरितं भूयोऽस्माकं प्रत्यर्पणीयमिति यस्मिन्नात तत्प्रा-
तिहारिकम्; इतरत्पुनरप्रातिहारिकं सागारिकेण भक्त्युपकर-
णं वा यत् त्यक्तं, निर्दयनया दत्तमित्यर्थः । एवंविधं प्रातिहा-
रिकदत्तं शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा न गृहीतव्यम् ।

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते उदेमिए चेइए० जाव पाडिहा-
रिए, तं नो सागारियस्स परिजणो देजा, सागारियस्स
पूया देजा, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहितए
॥ २६ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्भवत् । नवरम अन्यं न सागारिकजनो दद्यात्
किं तु सागारिकस्य पूज्यः संबन्धी स्वाम्यादिर्दद्यात्, तथापि
न कल्पते, प्रातिहारिकतया दत्तमातृकत्वा सागारिकपिण्ड-
त्वात् ।

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते उदेसिए चेइयाए पाडुडियाए
सागारियस्स उवगरणजाए निष्ठिए निमडे अपाडिहारिए
तं सागारिओ देइ, सागारियस्स परिजणो देइ, तम्हा
दावए, नो से कप्पइ पडिगाहितए ॥ २७ ॥

अयमप्रातिहारिकतया सागारिकपिण्डो न भवति, परं
सागारिकस्तत्परिजनो वा ददातीति कृत्वा प्रक्षेपकाऽऽदि-
दोषसङ्गाथा न कल्पते ।

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते जाव अपाडिहारिए तं नो सा-
गारिओ देइ, नो सागारियस्स परिजणो देइ, सागारियस्स
पूया देइ, तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहितए ॥ २८ ॥

अत्र सागारिकेण दृष्टं सत्पूज्याप्रातिहारिकं ददातीति कृत्वा
कल्पते, परं द्वितीयपदे, नोऽसर्गतः ।

यत आह—

पूयाभत्ते चेतिए, उपकरणे शिष्टिते गिसद्वे य ।

तं पि न कप्पति पेत्तुं, पक्खेवगमादिणो दोसा ॥ ३६० ॥

पूज्यानामर्थाय यद्भक्तं चेतितं-कृतं, यदुपकरणं निष्ठितं,
तत्तेभ्यो निस्तुष्टमप्रातिहारिकतया प्रदत्तं, तदपि न कल्पते
ग्रहीतुं, प्रक्षेपकाऽऽदयो दोषा भद्रकप्रान्तकृता अभूषभिति ।
वृ० २ उ० ।

पूयारिह-पूजाऽर्ह-त्रि० । पूजामर्हतीति पूजाऽर्हः । पूजयितुमर्हं,
आ० म० १ अ० ।

पूयाविहि-पूजाविधि-पुं० । पूजाप्रतिपादके स्थनामचयाते
प्रत्ये, अ० २ अधि० ।

पूयासकार-पूजासत्कार-पुं० । पूजा स्तवाऽऽदिकया तत्पूर्वकः
सत्कारो बस्त्राभ्यर्चनम् । पूजायां वा आदरः पूजासत्कारः ।
स्तवाऽऽदिके सत्कारे स्था० ६ ठा० ।

पूयासकारस्थिरीकरणद्वया - पूजासत्कारस्थिरीकरणार्थता-
त्मी० । पूजासत्कारयोः पूर्वप्राप्तयोः स्थिरनाहेतौ, अस्थिरयोः
पूजासत्कारयोः स्थिरीकरणार्थे, अ० १५ श० ।

पूयामकारलाभट्टि (य्)-पूजासत्कारलाभार्थिन्-त्रि० । पूजा-
ऽऽद्यर्थः क्रियासु प्रवर्तमाने, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

पूयाइज-पूजाऽऽहार्य-त्रि० । पूजितपूजके, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पूर-पूरि-धा० । पू-णिच् । पूरणे, "पूरेः अग्राडाग्वबोद्धुमा-
कगुमाहिरेमाः" ॥ ८५ । १६६ ॥ इति पूरेः अग्राडाऽऽद्यः पञ्चा-
ऽऽदेशाः । अग्राडाइ । उग्ववइ । उअमइ । अकगमइ । अहि-
रेमइ । पूरइ । पूरयते । प्रा० ४ गा० ।

पूर-पुं० । पूरणे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । नदीप्रवाहे, वृ० ४ उ० ।

पूरंतिवा-पूरयन्तिका-स्त्री० । पर्वज्जदे, सा च यदा राजा निर्गे-
च्छति तस्मिन् निर्गते यः कोऽपि महान् जनः स सर्वोऽपि
राज्ञो ढौकने यावद् गृहं नायानि, सा पर्वत् पूरयन्तिका ।
वृ० १ उ० १ प्रक० ।

पूरग-पूरक-पुं० । पूरयतीति पूरकः । आ० चू० १ अ० । अ-
न्तर्बुत्तौ प्राणायामे, द्वा० २२ द्वा० ।

पूरण-पूरण-न० । पूरेः ल्युट् । पालने, पारगमने "पारणं ति वा
पूरणं ति वा पालणं ति वा पारगमणं ति वा एगट्ठा ।" आ०
चू० ५ अ० । पूरयतीति पूरणः । पूरके, विशेषे० । अमरस्या-
सुरेन्द्रस्य पूर्वभवजीवे, जम्बूद्वीपे भारते वर्षे विन्ध्यगिरिपा-
दमूले वेभेलसन्निधौ जाते गृहपतौ, अ० ३ श० २ उ० ।
उपा० । ('अमर' शब्दे तृतीयभागे ११२२ पृष्ठे कथोक्ता)
दशानां दशार्हाणामष्टमे, अन्त० १ भु० १ वर्ग १ अ० । सूर्ये,
दे० ना० ६ वर्ग ५६ गाथा । सलिलावतीविजये धीतशोकाया
राजधान्या नृपस्य बलस्य भारण्यां जाते पुत्रे च । द्वा० १
भु० ८ अ० ।

पूरयंत-पूरयत्-न० । शब्दव्याप्तं कुर्वन्नित्यर्थः । तस्मिन्,
कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

पूरितए-पूरयितुम्-अव्य० । पूरणं कर्तुमित्यर्थे, आवा० १
भु० ३ अ० २ उ० ।

पूरिमा-पूरिका-स्त्री० । पूर्यते स्तौकैरपि तन्तुभिः पूर्णा भव-
तीति पूरिका । स्थूलगुणमयपदे, जीत० । वृ० ।

पूरिम-पूरिम-न० । पूरणे पूरणेन निर्वृत्तं पूरिमम् । मृगमये अनेक-
किङ्कर्यशलाकाऽऽदिपक्षरे च । पत्रपुष्पैः पूर्यते । स्था० ४ द्वा०-

४३० येन वंशशलाकाऽऽदिमयपञ्जराऽऽदि पुर्यते । रा० । यज्ञसु-
चिह्ने निवेशेन पुर्यते । जं० १ वृ० । जी० । येन कूर्ताऽऽदि वा
पुर्यते । ज्ञा० १ भु० १ अ० । दशा० । आवा० । पितृलाऽऽदि-
मयप्रतिभावद्भरिमे पदाये, ग० २ अ० । अनु० । ज्ञा० ।
आवा० ।

पूरिमा-पूरिमा-ली० । गांधारग्रामस्य तृतीयमूर्च्छनायाम्,
स्था० ७ डा० ।

पूरी-देशी-तन्तुवायोपकरणे, दे० ना० ६ वर्ग ५६ गाथा ।

पूरोट्टि-देशी-अवकरे, दे० ना० ६ वर्ग ५७ गाथा ।

पूलिय-पूलित-न० । तुणसमुदायग्रन्थौ, नि० सू० १ उ० ।

पूव-पूव-पुं० । अपूपे, (पुष्पा) वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पूवलग-पूपलग-पुं० । मिष्टपूपे, नि० सू० १ उ० ।

पूपलिकाखायय-पूपलिकाखादक-पुं० । भाषणवेलायां चवच
वाशब्दकारके, वृ० १ उ० ३ प्रक० । (पूपलिकाखादकस्य स्वक-
पम् ' पडिबससिजा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३३० पृष्ठे गतम्)

पूविगा-पूपिका-ली० । तिलमोदके, नि० सू० १६ उ० ।

पूस-पुष्य-पुं० । " लुप्त-य-र-व-श-व-सां श-व-सां दीर्घः " ॥ ८ । १ ।

४३१ इति लुप्तकारात्पुस्य दीर्घः । प्रा० १ पाद । वृहस्पति-
देवताके नक्षत्रभेदे, अनु० । स्था० । " दो पूसा " । स्था० २ डा० ३
उ० । ज्यो० । सान्ताहान-शुक्रयोः, दे० ना० ६ वर्ग ८० गाथा ।
पूषन्-पुं० । सूर्ये, स्वमामक्याते द्यविशेषे, जं० ७ वृ० । ति० ।
पुष-आ० । पुष्टौ, " रुषाऽऽदीनां दीर्घा " ॥ ८ । ४ । २३६ इति
पुषा दीर्घः । ' पूसइ ' पुष्यति । प्रा० ४ पाद ।

पूसअ-पूषक-पुं० । शुके, " कण्डल्लो पूसआं कीरो " । पा-
इ० ना० १२५ गाथा ।

पूसगिरि-पुष्पगिरि-पुं० । गिरिभेदे, कल्प० १ अ० । १ क्षण ।

पूसफली-पुष्पफली-ली० । वल्लीभेदे, प्रका० १ पद ।

पूसमाणव-पुष्पमाणव-पुं० । नन्नाऽऽचार्ये, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।
माणवे, कल्प० १ अ० । ५ क्षण । जं० । भ० ।

पूसमित्र-पुष्पमित्र-पुं० । तगरायां नगर्यां कस्यचिदाचार्य-
स्य स्वनामक्याते शिष्ये, व्य० ३ उ० । सङ्गवर्धननगरराज
मुण्डिपकाराजोपदेशकवसुभृत्याचार्यशिष्ये, बहुभुते, आ०
सू० ४ अ० । आर्यरत्नतसूरिशिष्ये, तद्गच्छे हि त्रयः पु-
ष्पमित्राः-तुर्लिकापुष्पमित्रः, वल्लपुष्पमित्रः, घृतपुष्पमित्र
इति । आ० १ अ० । आ० सू० । शृणानामसंविंशजा-
ते ब्राह्मणविशेषे वीरजिनपूर्वभवजीवे, आ० सू० १ अ० ।

पूसमित्रिय-पुष्पमित्रिय-पुं० । स्थविराशरीतसंगोत्ताभिर्ग-
तस्य चारणगणस्य अतुर्थे कुले, कल्प० २ अ० । ८ क्षण ।

पूसाण-पूषन्-पुं० । " पुंस्यन आणो राजषक्च " ॥ ८ । ३ ॥
४३२ इति पुंलिङ्गे वर्धमानस्यान्तस्य स्थाने आणाऽऽदेशः ।
' पूसाणो ' सूर्ये, प्रा० ३ पाद ।

पेअवण-प्रेतवन-न० । इमशाने, " पेअवणं पिउवणं मसाणं
अ " । पाइ० ना० १५८ गाथा ।

पेआल-देशी-प्रमाणे, दे० ना० ६ वर्ग ५७ गाथा ।

पेआहिब-प्रेताधिप-पुं० । यमे, " पेआहिबो कयंतो, कीणा-

सो भंतओ जमो कालो । " पाइ० ना० २४ गाथा ।

पेंड-देशी-खण्डवलययोः, दे० ना० ६ वर्ग ८१ गाथा ।

पेंडअ-देशी-तकणे, घण्टे, दे० ना० ६ वर्ग ५३ गाथा ।

पेंडधव-देशी-खड्गे, दे० ना० ६ वर्ग ५६ गाथा ।

पेंडबाल-देशी-पिण्डीकृतार्थे, दे० ना० ६ वर्ग ५४ गाथा ।

पेंडल-देशी-रसे, दे० ना० ६ वर्ग ५८ गाथा ।

पेंडार-देशी-गोपे, देवराजस्य मन्दिपीपाले, दे० ना० ६ वर्ग
५८ गाथा ।

पेंढा-देशी-मद्ये, दे० ना० ६ वर्ग ५० गाथा ।

पेइयंग-पैतृकाङ्ग-न० । शुक्रविकारबहुले शरीराङ्गे, भ० ।

कइ थां भंते ! पेइयंगा पसुत्ता ! । गोयमा ! तओ पेइयंगा
पसुत्ता । तं जहा-अडिअडिमिजाकंसमसु (इमशु) रोमनहे ।

(पेइयंग स्ति) पैतृकाङ्गानि, शुक्रविकारबहुलानीत्यर्थः ।

(अडिमिज स्ति) अस्थिमध्यावयवः, केशाऽऽदिकं बहुलमा-
नरूपत्वादेकमेव । उभयव्यतिरिक्तानि तु शुक्रशोणितयोः सम-
विकाररूपत्वात् पैतृमात्रोः साधारणानीति । भ० १ श० ७ उ० ।

पेऊम-पीयूष-न० । " एत्पीयूषाऽऽपीड-विभीतक-कीदृशेह-
शे " ॥ ८ । १ ॥ १०५ ॥ इतीत एत्वम् । ' पेऊसं ' अमृते, प्रा०-
१ पाद ।

पेक्खण-पेक्ख-न० । दृशिरूपेण । प्रत्यक्षस्य प्रकृष्टे वेत्ता-
णे, प्रा० ४ पाद ।

पेक्खिदुं-प्रेक्षितुम्-अव्य० । द्रष्टुमित्यर्थे, " अमच्छलकलशं पे-
क्खिदुं इदंाप्येव आगमदि " । (३०२ सूत्र) प्रा० ४ पाद ।

पेक्खिय-प्रेक्षित-त्रि० । प्रत्युपेक्षिते, नि० सू० २ उ० । अ-
वलोकने, व्य० १० उ० । स्था० ।

पेच्च-प्रेत्य-अव्य० । जन्मान्तरे, आ० १ भु० १ अ० । पर-
लोके, विश० । सूत्र० ।

पेच्चभव-प्रेत्यभव-पुं० । जन्मान्तरे, ज्ञा० १ भु० १ अ० । विश० ।

(अथ विज्ञानघन एवेतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविश-
ति न प्रत्य संज्ञाऽस्तीत्यादिबद्धाक्यजनितसन्दिग्धभाज इन्द्र-
भूतेः ' आता ' शब्दे द्वितीयभागे १७६ पृष्ठे समाधानम्)

पेच्चभाव-प्रेत्यभाव-पुं० । संसारे, स्था० । परलोकसङ्गावे,
सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

पेच्चभाविय-प्रेत्यभाविक-त्रि० । प्रेत्य-जन्मान्तरे भवति शु-
द्धफलतया परिणामयतीत्येवंशीलं प्रेत्यभाविकम् । जन्मा-
न्तरं शुद्धफलजनके, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

पेच्चसप्पा-प्रेत्यसङ्गा-ली० । मृत्वा पुनर्जन्मनि, आ० म०
१ अ० ।

पेच्छ-हृत्-धा० । प्रेक्षणे, " दशो निअरुच्छ-पेच्छावयच्छा-
वयज्ज-वज्ज-सव्वव-वेक्खौ अफलावफलावअफक-पुलोए-
पुलए-निआवआस-पासाः " ॥ ८ । ४ । १८१ ॥ इति दशेः
पेच्छाऽऽदेशः । ' पेच्छइ ' पश्यति । प्रा० ४ पाद ।

पेच्छ-देशी-हृदमात्राभिलाषिणि, दे० ना० ६ वर्ग ५ गाथा ।

पेच्छंत-प्रेक्षमाण-त्रि० । पश्यति, प्रा० ४ पाद ।

पेच्छक-प्रेक्षक-त्रि० । दर्शके, भावः ४ अ० ।

पेच्छण-प्रेक्षण-न० । नानाविधवशस्तेलकाऽऽदिसंघमिधनि कौ-
तुकदर्शने, प्रश्न० ४ संघ० द्वार । प्रेक्षणके, का० १ भु० ८ अ० ।

पेच्छणग-प्रेक्षणक-न० । प्रेक्षाविधौ, "पेच्छणगा वि गृह-
दा ।" पञ्चा० १ विव० ।

पेच्छणधरग-प्रेक्षणगृहक-न० । प्रेक्षणं प्रेक्षकम्, तदगृहम् ।
का० १ भु० ३ अ० । प्रेक्षणकमचने, यत्राऽऽगत्य प्रेक्षणकानि
विदधति निरीक्षन्ते च । जी० ३ प्रति० ४ आधि० । जं० ।
रा० । स्था० । आ० म० ।

पेच्छणधरमंडव-प्रेक्षणगृहमण्डप-पुं० । प्रेक्षाभवनमण्डपे, रा० ।

पेच्छणिज-प्रेक्षणीय-त्रि० । द्रष्टव्यं, "उत्ताणखयणपेच्छणि-
जा ।" सौभाग्यातिशयादुत्तानिकैरनिर्मितैर्नयनैः-लोचनैः
प्रेक्षणीयाः । औ० ।

पेच्छा-प्रेक्षा-स्त्री० । प्रेक्षणके, स्था० ४ टा० २ उ० ।

पेच्छाधरमंडव-प्रेक्षागृहमण्डप-पुं० । प्रेक्षा प्रेक्षणं; तदर्थं गृह-
रूपा मण्डपाः प्रेक्षागृहमण्डपाः । स्था० ४ टा० २ उ० । पेक्ष-
णकगृहकंषु, यत्राऽऽगत्य प्रेक्षणकानि विदधति निरीक्षन्ते च ।
रा० । जं० ।

पेच्छिऊण-प्रेक्ष्य-अव्य० । द्रष्टव्यं, "पेच्छिऊण कीलंतं ।"
पञ्चा० ७ विव० ।

पेज-प्रेमन्-न० । प्रियस्य भावः कर्म वा प्रेम । अनभिष्वक्-
सायालोभस्वभावे अभिष्वक्त्वात्, दशा० ६ अ० । स्नेहविशेषे,
प्रव० ४१ द्वार । स्था० । का० । "एगे पेज्ज ।" स्था० १ टा० ।
पुत्रकलत्रधनधाम्याऽऽद्यामीयेषु रागे, म० १२ श० ५ उ० ।
स्था० । दर्श० । सूत्र० । स खानर्धेदुरिति उक्तम्-"रागः सं-
पाद्यमानोऽऽपि, तापयत्येव देहिनम् । कोटरस्थोऽवलक्ष्यते,
दाधानल इव कुमम् ॥ १ ॥" दर्श० १ तत्त्व । *यथा दीप्तौ,
संदंशणेण पीई, पीई उ रई रई उ वीसर्भा ।

वीसर्भाओ पणओ, पंचविहं वहुए पेज्ज ॥

संदर्शनेनोभयोरपि प्रथमतः प्रीतिरुपजायते, ततः प्रीत्या र-
तिः-चित्तविश्रान्तिः, रतश्च विश्रमो-विश्रवातः, विश्रवातश्च
मिथः कथादि कुर्वन्तोः प्रणयोऽशुभे रागो जायते, एवं पञ्चविधं
पञ्चभिः प्रकारैः प्रेम वर्जते । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

प्रेयस्-त्रि० । अतिशयेन प्रिये, औ० । प्रकर्षेण वा इत्या पूजाऽ-
रूपेति प्रेयम् । पूज्ये, औ० ।

प्रेदर्य-त्रि० । नेतव्ये, औ० ।

पेय-त्रि० । "बोत्तरीयानीय-तीय-कुये ज्ञः" ॥ ८ । १ ॥ २४८ ॥

इति मस्य ज्ञः । प्रा० १ पाद । जलमयद्रुवाऽऽदौ, का० १ भु०
१६ अ० । प्रवृत्त० । पातव्यपदार्थे, वाच० ।

पेज्जदोसाणुगय-प्रेमद्वेषानुगत-त्रि० । प्रेमद्वेषाभ्यामनुगतः ।

उक्त० पाई० ४ अ० । रागद्वेषानुगते, उक्त० ४ अ० ।

पेज्जबंधण-प्रेमबंधन-न० । बन्धनं, प्रेक्षणः प्रेमलक्षणविच-

विकारसम्पादकमोहनीयकर्मपुद्गलराशेर्बन्धनं जीवप्रवेशेषु
योगप्रत्ययतः प्रकृतित्वरूपतया प्रवेशरूपतया च सम्बन्धनम् ।
तथा-कषायप्रत्ययतः स्थित्यनुभागविशेषाऽऽपादनं च प्रेम-
बन्धः । स्था० २ टा० ४ उ० ।

पेज्जवत्तिया-प्रेम(वृत्तिका)प्रत्यया-स्त्री० । प्रेम-रागो वृत्तिर्वर्त्त-
नरूपं, प्रत्ययो वा हेतुर्यस्याः सा प्रेमवृत्तिका, प्रेमप्रत्यया वा ।
स्था० । मूर्त्ताभेदे, मूर्त्ता द्विविधा-"पेज्जवत्तिया जेव,
दोसवत्तिया जेव । पेज्जवत्तिया मुक्का दुविहा पण्णा । माण
जेव, लोभे जेव ।" स्था० २ टा० ४ उ० । (व्याख्या स्वस्वस्थाने)
रागप्रत्ययायां क्रियायाम्, स्था० ५ टा० २ उ० । भाव० ।
"पेज्ज नाम" राग इत्यर्थः । अथवा-"तं वयणं उदाहरति, क-
रेति वा, जेण परस्स रागो भवति ।" आ० सू० ४ अ० ।

पेज्जविहि-पेयविधि-पुं० । पेयाऽऽहारप्रकारे, उपा० १ अ० ।

पेज्जल-देशी-वैपुल्ये, दे० ना० ६ वर्ग ७ गाथा

पेट्ट-पेट्ट-न० । उदरे, दर्श० १ तत्त्व ।

पेट्टइय-देशी-कणाऽऽदिविकेतरि वणिजि, दे० ना० ६ वर्ग
५६ गाथा ।

पेटा-पेटा-स्त्री० । मञ्जूषायाम्, का० १ भु० १ अ० । नि० ।
जनप्रतीने वंशदलमये बन्धाऽऽदिस्थाने सा च चतुरन्ना भवति-
ततश्च साधुभिर्महविशेषाद्यस्यां गोचरस्वर्थायां ग्रामाऽऽदि-
क्षेत्रं पेटायचतुरस्त्रं विभज्यविहरति । तादृशि गोचरस्वर्था-
भेदे, स्था० १ टा० । वृ० । ग० । च० । वल० । दशा० ।

पेट्टा-देशी-भित्तिद्वारमहिषीषु, दे० ना० ६ वर्ग ८० गाथा

पेट्ट-पीठ-पुं० । "नीड-पीठे वा" ॥ ८ । १ । १०६ ॥ इतीत वस्त्वम् ।
प्रा० १ पाद । "धातुपाषाणकाष्ठैश्च, त्रिविधः पीठ उच्यते",
स्थानविशेषे, वाच० ।

पेट्टाइहर-पीठाऽऽदिधर-पुं० । कल्पपीठनिर्युक्तिज्ञातरि, पे-
व० ४ द्वार ।

पेट्टाल-पेट्टाल-पुं० । दृढभूमिनामकादृशीयजनपदीये, भाव०
१ अ० । "ततो सामी दृढभूमिं गतो, तीसे बाहिं पेट्टालं नाम
उज्जायं, तत्थ पोलोसं नाम वेदयं" भाव० १ अ० । "दृढभू-
मी बहुमेच्छा, पेट्टालग्गाममागतो भयधं ।" दृढभूमिर्नाम ब-
हुस्तेच्छा, तत्र पेट्टालं नाम ग्रामं गतो भगवान् । आ० म० १
अ० । आ० सू० । आ० क० । चेटकदुहितुः सुज्येष्ठायाः पु-
त्रस्य महेश्वरव्यन्तरत्वेन जनिष्यमाणस्य विद्याशिलके स्व-
नामक्याते विद्यासिद्धे, भाव० १ अ० । भविष्यति भरतक्ष-
त्रजे अष्टमे जिने, प्रव० ७ द्वार । ती० । भाव० । गालाऽऽ-
कारे, "पेट्टालनिअकलवहुलाहं परिमंडलरथमि ।" पाइ० ना०
८४ गाथा ।

पेट्टालपुत्त-पेट्टालपुत्र-पुं० । भरतक्षत्रे आगामिष्यन्त्यामुत्सर्पि-
त्यां भविष्यति अष्टमे जिने, स० ६ सम० । ति० । पार्श्वाप-
त्प्रीये स्वानामके स्थाविरे, स्था० ६ टा० । तेन सह गीतमर्षि-
सम्वाद् इत्थं नालन्दीयेऽप्ययने उक्तम्-

तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहं नामं नयरे होत्था,
रिद्धित्थिमितसमिद्धे, वण्णओ-जाव पडिस्से । तस्म थं रा-
यगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीमाए परथ

शं शा(ना)लंदा*नामं बाहिरिया होत्था, अणोगभवणसयस-
बिबिहा० जाव पदिरुवा ॥१॥ तत्थ शं नालंदाए बाहि-
रियाए लेवे नामं गाहावई होत्था. अण्हे दिसे विसे वि-
त्थिष्णुविपुलभवणसयसाऽऽसणजाणवाहणाऽऽसणे बहुध-
णबहुजायरुवरजते आआंगपओगसंपउत्ते विच्छङ्खियपउ-
रभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूण बहुजणस्स
अपरिभूण यावि होत्था ॥ २ ॥

सुत्रार्थस्त्वयम्-पञ्चम्यर्थे तृतीया, यस्मिन्काले यस्मि-
न्भावसरे राजगृहं नगरं यद्योक्तविशेषणविशिष्टमासी-
त्, तस्मिन् काले तस्मिन्च समये इदमभिधीयते ।
राजगृहमेव विशिष्ट-प्रासादाः संजाता यस्मिन्--
प्रासादितमाभोगमद्रा, अत एव दर्शनीयं-दर्शनयोग्यं दृष्टि-
सुखहेतुत्वात्, तथाऽऽभिमुख्येन रूपं यस्य तदभिरूपं त-
था-अप्रतिरूपमनन्यसदृशं, प्रतिकूपं वा प्रतिचित्रं वा स्वर्ग-
निवेशस्य, तदेवंभूतं राजगृहं नाम नगरं 'होत्थ' ति, आ-
सीत्. (नद्वर्णकः 'रायगिह' शब्दे वदने) यद्यपि तत्का-
लत्रयेऽपि सत्तां विभक्तिं तथाऽऽप्यतीताऽऽख्यानकसमाधय-
णादासीदित्युक्तम् । तस्य च राजगृहस्य बहिरुभरपूर्वस्यां
दिशि नालन्दा नामबाहिरिका आसीत्, सा चानेकभयन-
शनसन्निविष्टा-अनेकभयनशतसंकीर्णेत्यर्थः ॥ १ ॥ सूत्र ।

* (नालन्दा) चैवं व्युत्पाद्यते-प्रतिषेधवाचनो
नकारस्य तदर्थस्येवालंशशब्दस्य ' कुदाञ्चु दाने ' इत्ये-
तस्य धातोर्मिलनेन नालं ददातीति नालन्दा । इदमुक्तं भ-
वति-प्रतिषेधप्रतिषेधनं धात्वर्थस्यैव प्राकृतस्य गमनात्स-
दाऽभिधेया यथाऽभिलपितं ददातीति नालंदा-राजगृहनगर-
बाहिरिका, तस्यां भवं नालन्दीयमिदमध्ययनं, अनेन चाऽभि-
धानेन समस्तोऽप्युपोद्घात उपक्रमरूप आवेदितो भवति-
तत्स्वरूपं च पर्यन्ते स्वत एव निर्युक्तिकारः ' पासावधिञ्ज ' इत्यादिगाथया निवेदयिष्यतीति ।

साम्प्रतं सम्भविनमलंशशब्दस्य निक्षेपं नादौ परित्यज्य
कुमाह-

शामअलं ठवणअलं, दव्वअलं चेव होइ भावअलं ।

एसो अलसहम्मि उ, निकखेवो चउविहो होइ ॥२०१॥

तत्र-अमानोनाः प्रतिषेधवाचकाः । तद्यथा-अगौः अघट इ-
त्याद्यकारः प्रायो द्रव्यस्यैव प्रतिषेधवाचीति अलं दानेन स-
हास्य प्रयोगाभावः, माकारस्त्वनागतक्रियाया निषेधं वि-
धत्ते, तद्यथा-मा कार्षीस्त्वमकार्यं, मामंस्थाः संस्थापनो, यु-
स्मदधिष्ठितविशेषं वीतायेत्यादि । नोकारस्तु देशनिषेधे स्व-
निषेधे च वर्तते, तद्यथा-नोघटो घटैकदेशे घटैकदेशनि-
षेधेन, तथा हास्याऽऽदयो नोकषायाः कषायमाहनीयैकदेश-
भूताः, नकारस्तु समस्तद्रव्यक्रियाप्रतिषेधाऽभिधायी, त-
द्यथा-न द्रव्यं न कर्म न गुणोऽभावः, तथा नाकर्वे, न क-
रोमि, न करिष्यामीत्यादि । तथाऽऽवैरप्युक्तम्-

" न (नैव) याति न तत्राऽसी-दस्ति पञ्चावशंशवत् ।
ज्जहाति पूर्वे नाऽऽधार-महो व्यसनसंततिः ॥ १ ॥ "

किं चाप्यत-

" गतं न गम्यते ताव-दगतं नैव गम्यते ।
गतागतविनिर्मुक्तं, गम्यमानं तु गम्यते ॥ १ ॥ "

इत्यादि । तदेवमत्र नकारः प्रतिषेधविधायकोऽप्युपासः,
अलंशशब्दोऽपि यद्यपि ' अलंपर्यासिवारणभूषणेश्वरीति,
त्रिवर्धेव पठ्यते, तथाऽपीह प्रतिषेधवाचकेन नञा सा-
हचर्यात्प्रतिषेधार्थ एव गृह्यते, तत्र चालंशशब्दे नामस्था-
पनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्विधो निक्षेपो भवति, तत्र नामालम्-
यस्य चेतनस्य अचेतनस्य वा अलमिति नाम क्रियते, स्थाप-
नालं तु - यत्र क्वचित्चित्रपुस्तकाऽऽदौ पापनिषेधं कुर्वन्साधुः
स्थाप्यते, द्रव्यनिषेधस्तु-नोआगमतो जशरीरव्यतिरिक्तो द्र-
व्यस्य चौराऽऽद्याहृतस्थैहिकापायभीरुणा यो निषेधः क्रियते
स द्रव्यनिषेधः, एवं द्रव्येण द्रव्याद् द्रव्ये वा निषे-
धः ॥ २०१ ॥

भावनिषेधं तु स्वत एव निर्युक्तिकारोऽलंशशब्दस्य संभवि-
नमर्थे दर्शयन्निबन्धिपुराह-

पजर्त्ताभावे खलु. पढमो बीआ भवे अलंकारे ।

ततितो उ पडीसहे, अलमदो होइ नाथवो ॥२०२॥

पर्यासिभावः-सामर्थ्ये, तत्राऽलंशशब्दो वर्तते, अलं मल्लो
मल्लाय, समर्थ इत्यर्थः, लोकांतरेऽपि " नालं ते तव
ताणाए वा सरणाए वा " अयैरप्युक्तम्-"द्रव्यास्तिकरथा-
ऽऽरूढः, पर्यायोव्यतकार्मुकः । युक्तिस्त्राहवान् वादी, कुवा-
दिभ्यां भवत्यलम् ॥ १ ॥ " अयं प्रथमोऽलंशशब्दार्थो भवति,
खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, द्वितीयस्त्वर्थोऽलङ्कारे-अलङ्कार-
विषये भवत्, संभावनायां लिङ्, तद्यथा-अलङ्कृतं देव-
देवन स्वकुलं जगद्व नाभिसुनुना इत्यादि । तृतीयस्त्वर्थ-
शब्दार्थः प्रतिषेधे कृतव्यो भवति, तद्यथा-अलं मे गृह-
वासन। तथा ' अलं पापेन कर्मणा । ' उक्तं च-" अलं कु-
तीरैरिह पर्युपासितै-रलं वितर्काऽऽकुलकाहलैर्मतैः । अलं च मे
कामगुणैर्निषेधितै-र्भयंकरा ये हि परत्र चेह च ॥ २०२ ॥ "
(मूलसूत्र) (तत्थ) तस्यां च नालन्दायाम् लेपो नाम 'गृहपतिः'
कुटुम्बिक आसीत् स चाऽऽख्यो दीप्तः-तेजस्वी वितः' सर्वजन-
विषयातां विस्तीर्णविपुलभवनशयनाऽऽसनयानवाहनाऽऽ-
कीर्णो बहुधनबहुजातरुपरजतः, आयोगाः-अर्थोपाया याम-
पात्रोद्भूतमण्डलिकाऽऽदयः, तथा प्रयोजनं प्रयोगः-प्रायोगिक-
त्वं तैरायोगप्रयोगैः संप्रयुक्तः-समाप्तिवतः, तथेतच्चतस्र वि-
क्षितप्रचुरभक्तपानो बहुदास्याऽऽदिपारवृत्तो बहुजनस्याप-
रिभूतआसीत् । तदियता विशेषणकदम्बकनैहिकगुणाऽऽवि-
करणेन द्रव्यसंपदभिहितता ॥ २ ॥

अधुनाऽऽमुष्मिकगुणाऽऽविर्भावितेन

भावसंपदभिधीयते-

से शं लेवे नामं गाहावई समणोवासए यावि होत्था,
अभिगयजीवाजीवे ०जाव विहरइ, निगंये पावयणे नि-
स्संकिए निक्खिए निव्विततिगच्छे लद्धे महियहे पुच्छि-
यहे विणिच्छियहे अभिगहियहे अट्ठिमिजापेम्माणुरागरत्ते,
अयमाउसो ! निगंये पावयणे अयं अट्ठे अयं परमहं सेसे

अण्डे, उस्मियफलिहे अप्पावयदुवारे धियचंतेउरप्पवेसे
चाउइसदुमुदिदुपुष्पमासिणीसु पडिपुक्कं पोसहं सम्मं अणु-
पालेमाणे समये निगंथे तहाविहेयं एसखिउजेयं असण-
पाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणे बहूहिं सीलवयगुण-
विरमणपक्कखाणपोसहोववासेहिं अप्पायं भावेमाणे एवं
च खं विहरइ ॥ ३ ॥

(से णं लेवे इत्यादि) एमिति वाक्यालङ्कारे, स लेपाऽऽख्यो
गृहपतिः भ्रमणान्—साधुनुपास्ते—प्रत्यहं सेवत इति भ्रमणो-
पासकः, तदनेन विशेषणेत तस्य जीवाऽऽदिपदार्थाऽऽविर्भावक-
श्रुतज्ञानसंपदावेदिता भवति, एतदेव दर्शयति—अभिगतजी-
वाजीवेत्यादिना ग्रन्थेन यावत्सहायोऽपि देवासुराऽऽविभि-
र्देवण्यैरनतिक्रमणीयः—अनतिलङ्घनीयो धर्मादप्रक्यावनीय
इति यावत्, तद्व्यतिरिक्तं विशेषणकलापेन तस्य सम्यग्ज्ञा-
नित्वाभावेदितं भवति। साम्प्रतं तस्य विशिष्टसम्यग्दर्शनित्वं
प्रतिपादयितुमाह—(' निगंथे ' इत्यादि) निग्रन्थे—आर्हते
प्रवचने निर्गता शक्ता देशसर्वरूपा यस्य स निःशङ्कः, ' तदेव
सत्यं निःशङ्कं यज्जिनेः प्रवेदितम् ' इत्येवं कृताध्यवसायाः, तथा
निर्गता काङ्क्षा—अन्यान्प्रदर्शनग्रहणरूपा यस्याऽसौ निरा-
काङ्क्षः, तथा निर्गता विचिकित्सा—चित्तविप्लुतिर्विजृम्भजुगु-
प्सा वा यस्यासौ निर्विचिकित्सः, यत एवमतो लब्धः—
उपलब्धोऽर्थः—परमार्थरूपो येन स लब्धार्थो ज्ञानतत्त्व इत्य-
र्थः, तथा गृहीतः स्वीकृतोऽर्थो—मोक्षमार्गरूपो येन स गृही-
तार्थः, तथा—विशेषतः पृष्टोऽर्थो येन स पृष्टार्थो, यत एवमतो
विनिश्चितार्थः, ततोऽभिगतः—पृष्टनिर्वचनतः प्रतीतोऽर्थो
येन सोऽभिगतार्थः, तथा—अस्थिमिद्धा—अस्थिमध्यं यावत् स
धर्मं प्रेमानुरागेण रक्तः अत्यन्तं सम्यक्त्ववासितान्तर्ज्ञता
इति यावत्, एतदेवाऽऽविर्भावयन्माह—' अयमाउसो ! ' इत्यादि ।
केनचिद्धर्मेसर्वस्वं पृष्टः सजेतवाच्ये, तद्यथा—भो आयुष्म-
न्निदं नैर्ग्रन्थं मौनीन्द्रप्रवचनमर्थः—सद्भूतार्थः तथा प्रकृ-
णतया, तथेदमेवाऽऽह—अयमेव परमार्थः, कवतापक्वेदैरस्यैव
शुद्धत्वेन निर्घटितत्वात्, शेषस्तु सर्वोऽपि लौकिकतीर्थिकप-
रिकल्पितोऽनर्थः, तदनेन विशेषणकदम्बकेन सम्यक्त्वगुणा-
ऽऽविष्करणं कृतं भवति । साम्प्रतं तस्यैव सम्यग्दर्शनज्ञाना-
भ्यां कृतो यो गुणस्तदाविष्करणायोऽऽह—(' उस्मिय ' इत्या-
दि) उच्छ्रुतं—प्रख्यातं स्फटिकवर्जितं यथो यस्याऽसा-
वुच्छ्रुतस्फाटिकः, प्रख्यातनिर्मलतया इत्यर्थः तथा—अप्रावृण-
म्—अव्यगितं द्वारं—गृहमुखं यस्य सोऽप्रावृणद्वारः, इदमुक्तं
भवति—गृहं प्रविश्य परतर्धिकोऽपि यद्यत्कथयति तत्तदसौ
कथयतु, न तस्य परिजनोऽप्यन्यथा भावयितुं सम्यक्त्वा-
व्यावयितुं शक्यत इति यावत् । तथा राज्ञां वल्लभान्तःपुर-
द्वारेषु प्रवेष्टुं शीलं यस्य स तथा । इदमुक्तं भवति—प्रतिधि-
ज्ञान्यजनप्रवेशान्यपि यानि स्थानानि आण्डागारास्तःपुराऽऽ-
दीनि तेष्वप्यसौ प्रख्यातभावकाऽऽख्यगुणत्वेनास्त्वलितप्र-
वेशः, तथा अतुर्दृष्टप्रमादिषु तिथिषु दिक्षासु—महाकल्या-
णकसंश्लिष्यतया पुण्यतिथिस्थेन प्रख्यातासु तथा पीर्णमासी-
षु च तिष्ठन्पि अतुर्मासकतिथिस्थित्यर्थः, एवंभूतेषु धर्मवि-
षयेषु सुष्ठु—अनिशयेन प्रतिपूर्णां यः पीवधो—अनामिप्रवि-
शेषस्तं प्रतिपूर्णम्—आहारशरीरसंस्कारब्रह्मवर्षाभ्यापारकपं

पीवधमनुपालयन् सम्पूर्णं भावकधर्ममनुसरति, तदनेन वि-
शेषणकलापेन विशिष्टं देशचारित्र्यमावेदितं भवति । साम्प्रतं
तस्यैवोत्तरगुणव्यापनेन दानधर्ममधिकृत्याऽऽह—' समये नि-
गंथे ' इत्यादि सुगमं यावत् ' पडिलाभेमाणे ' ति । साम्प्रतं
तस्यैव शीलतपोभावनाऽऽत्मकं धर्ममावेदयन्माह—(बहूहिमि-
त्यादि) बहुभिः—शीलमतगुणविरमणप्रत्याख्यानपीवधोपवा-
सैस्तथा यथा परिगृहीतैश्च तपःकर्मभिरात्मानं भावयन्,
एवं आनन्दरोक्ता नीत्या विहरति—धर्ममाचरंस्तिष्ठति, चः
समुच्चये । एमिति वाक्यालङ्कारे ॥ ३ ॥

तस्स खं लेवस्स गाहावइस्स नालंदाए बाहिरियाए उ-
त्तरपुरच्छिमे दिसिभाए एत्थ खं सेसदविया नामं उदगसा-
ला होत्था, अणेगखंभसयसन्निविद्धा पासादीयां जाव
पडिक्का, तीसे खं सेसदवियाए उदगसालाए उत्तरपुर-
च्छिमे दिसिभाए, एत्थ खं हत्थिजामे नामं वणसंडे हो-
त्था, किएहे वणमो वणसंडस्स ॥ ४ ॥

तस्य वैवंभूतस्य लेपोपासकस्य गृहपतेः सम्बन्धिनी नाल-
न्दायाः पूर्वोत्तरस्यां दिशि शेषद्रव्याभिधाना-गृहोपयुक्तशेष-
द्रव्येण कृता शेषद्रव्येत्येतदेवाभिधानमस्या उदकशालायाः
सैवंभूताऽऽसीदनेकस्तस्मिन्शतसन्निविद्धा प्रासादीया दर्शनी-
याऽभिरूपा प्रतिक्रमेति, तस्याञ्चोत्तरपूर्वदिग्विभागे हस्तिया-
माख्यो वनखण्ड आसीत् कृष्णवर्णभास इत्यादिवर्णकः ॥ ४ ॥

तस्मिन् च खं गिहपदेसम्मि भगवं गोयमे विहरइ, भगवं च
खं अहे आरामंसे । अहे खं उदए पेढालपुत्ते भगवं पा-
सावच्चिजे नियंठे मेयजे गोत्तेखं जेखेव भगवं गोयमे तेणे-
व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता भगवं गोयमं एवं वयासी-
आउसंतो ! गोयमा ! अरिथ खलु मे केइ पदेसे पुच्छि-
यव्वे, तं च आउसो ! अहासुयं अहादरिसियं मे विया-
गेहि सवायं, भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-
अवियाइ आउसो ! सोच्चा निसम्म जाणिएवामो सवायं,
उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी—॥ ५ ॥

तस्मिन् वनखण्डगृहप्रदेशे भगवान् गौतमस्वामी श्रीवर्धमा-
नस्वामिगणधरो विहरति । अयानन्तरं भगवान् गौतमस्वामी
तस्मिन्प्रायमे सह साधुभिर्व्यवस्थितः, अयानन्तरं एमिति-
वाक्यालङ्कारे, उदकाऽऽख्यो निर्ग्रन्थः पेढालपुत्रः पार्श्वोप-
त्यस्य पार्श्वस्वामिशिष्यस्यापत्यं शिष्यः पार्श्वोपत्थीयः स
च भेतार्यो गोत्रेण, येनैवेति सप्तमर्थे तृतीया । यस्यां दिशि
वस्मिन्वा प्रदेशे भगवान् श्रीगौतमस्वामी तस्यां दिशि त-
स्मिन्वा प्रदेशे समागत्येवं वच्यमाणं प्रोवाचति ।

अत्र निर्गुणिकारोऽध्ययनोत्थानं तात्पर्यं च माधया दर्शयि-
तुमाह—

पासावच्चिज्जो पु-च्छियाइमो अज्जगोपमं उदगो ।

सावगपुच्छा धम्मं, सोउं कहियम्मि उवसंता ॥ २०५ ॥

(पासावचीत्यादि) पार्श्वनाथाशिष्य उदकामिधान आर्यगौ-
तमं पृष्ठवान्, किं तत्, भावकगतं—भावकविषयं प्रश्नं, तद्यथा—
भो इन्द्रभूते ! साधोः भावकानुमतदाने सति स्थूलप्राणा-

तिपाताऽऽदिष्विषये तदन्वेषां सूक्ष्मवादाणां प्राणिनामुपपत्तेः
सत्पारम्भजनिने तदनुमतिप्रत्ययजनितः कर्मबन्धः कस्मात्
भवति ? । तथा-स्थूलप्राणतिपाताऽऽदिष्विषये प्रतिनस्तमेव
वर्षावाप्तरगतं व्यापादयतो नागरिकवन्निकृष्टस्य तमेव बहि-
रस्थं व्यापादयन् इव तद्वत्तमङ्गजनितः कर्मबन्धः कस्मात् भ-
वतीत्येतत्प्रश्नस्योत्तरं गृहपतिचौरप्रहसविमोक्षणोपमया व-
त्तवान्, तच्च भावकप्रश्नस्योपपत्त्यं गौतमस्वामिना कथितं भु-
त्वोदकाऽऽकथो निर्गम्य उपशान्तः-अपगतसंदेहः संवृत्त इति ।
सांप्रतं सूत्रमनुश्रियते-स उक्को गौतमस्वामिसमीपं समाग-
त् भगवन्तमिदमवादीत् । तद्यथा-आयुष्मन् गौतम ! अस्ति
मम विद्यते कश्चित्प्रदेशः प्रवृत्त्यः, तत्र संवेदात्, तं च प्रदेशं
यथाभूतं भवता यथा च भगवता संदर्शितं तथैव मम
व्यावृत्तीहि-प्रतिपादय । एवं पृष्ठः स चायं भगवान्, यदि वा
सह वादेन सवादं पृष्ठः सद्वाचं वा शोभनभारतीकं वा प्रश्नं
पृष्ठस्तमुदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत् । तद्यथा अपि च-आयु-
ष्मन्मुदक ! भूत्वा भवदीवं प्रश्नं निश्चयं चावधार्यं च गुण-
दोषविचारणतः सम्यगहं ज्ञास्ये, तदुच्यतां विभक्त्यं भवता
स्वामिनाथः ' सवायं ' सद्वाचं सवादं वा उदकः पेढालपुत्रो
भगवन्तं गौतममेवमवादीत् ॥ ५ ॥

आउसो गोयमा ! अतिथि खलु कुमारपुत्तिया नाम समणो नि-
गंथा तुम्हाणं पवयणं पवयमाणा गाहावइं समणोवासणं उ-
वसंपणं एवं पञ्चक्खार्वेति खलुत्थ अभिओएणं गाहावइचो-
रगहणं विमोक्खणयाए तसेहिं पाणोहिं शिहाय दंडं, एवं एहं
पञ्चक्खंताणं दुप्पच्चक्खायं भवइ, एवं एहं पञ्चक्खवेमाणाणं
दुप्पच्चक्खविचयं भवइ, एवं ते परं पञ्चक्खवेमाणा अतिय-
रंति सयं पत्तिस्सं, कस्स थं तं हेउं?, संसारिया खलु पाणा था-
वरा वि पाणा तसत्ताए पचायंति, तमा वि पाणा थावरत्ताए
पचायंति, थावरकायाओ विप्पमुक्खमाणा तसकायंसि उवव-
जंति तसकायाओ विप्पमुक्खमाणा थावरकायंसि उववजंति,
तेसिं च थं थावरकायंसि उववक्खाणं ठाणमेयं घत्तं ॥ ६ ॥

तद्यथा-ओ गौतम ! अस्तीत्ययं विभक्तिप्रतिरूपको निपात
इति वद्वर्थवृत्तिर्गृहीतस्तन्नायमर्थः-संज्ञित-विद्यन्ते कुमार-
पुत्रा नाम निर्गम्या युष्मदीयं प्रवचनं प्रवदन्तः । तद्यथा-गृहपति
अमणोपासकमुपसंपन्नं निवमायोत्थितमेवं प्रत्याक्यापयन्ति
प्रत्याक्यानं कारयन्ति, तद्यथा-स्थूलेषु प्राणिषु दण्डयतीति
दण्डः-प्राण्युपमर्दस्त्वं मिहाय-परित्यज्य प्राणतिपातनिकृष्टिं
कुर्वन्ति । तामेषापचदति-नाम्यत्रेति, स्वमनीषिकाया अन्यत्र
राजाऽऽद्यभियोगेन यः प्राण्युपघातो न तत्र निकृष्टिरिति । तत्र
किल स्थूलप्राणिविशेषणात्तदन्वेषामनुमतिप्रत्ययदोषः स्या-
दित्याशङ्क्यानाह-(गाहावइ इत्यादि) अस्य चार्थसुत्तराऽऽ-
विर्मोक्खियामः । येनाभिप्रायेणोदकञ्चोदितवांस्तमाविष्कु-
र्वन्नाह-(एवं एहमित्यादि) एहमिति वाक्यालङ्कारे अवधार-
णे वा, एवमेव असप्राणिविशेषणत्वेनापरत्रसभूतविशे-
षणरहितत्वेन प्रत्याक्यानं गृहतां भावकाणां दुष्प्रत्याक्या-
नं भवति, प्रत्याक्यानमङ्गसङ्गावाप्तयैवमेव प्रत्याक्यापयता-
मपि साधूनां दुष्टं प्रत्याक्यानदानं भवति । किमित्यत आ-
ह-एवं ते भावकाः प्रत्याक्यानं गृहन्तः साधवश्च परं प्र-
त्याक्यापयन्तः सां प्रतिज्ञामतिचरन्ति-अतिलङ्घयन्ति । (कस्स

थं हेउं ति) प्राकृतशैल्या कस्माद्धेतोरित्यर्थः ? । तत्र प्रतिज्ञा-
मङ्गकारणमाह-(संसारिया इत्यादि) संसारो विद्यते येषां
ते सांसारिकाः । अलुरलङ्कारे, प्राणिनो-अन्तवः स्थावराः
प्राणिनः-पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतयः सन्तोऽपि तथाविधक-
मौद्यात्त्वतया-असत्त्वेन ह्रीन्मिष्याऽदिभावे प्रत्यायान्ति-उ-
त्पद्यन्ते, तथा जला अपि स्थावरतयेत्येवं च परस्परगमने
व्यवस्थिते सत्यवश्यभावी प्रतिज्ञाविलोपः । तथाहि-
नागरिको मया न हन्तव्य इत्येवंभूता येन प्रतिज्ञा गृहीता,
स यदा बहिरारामाऽऽदौ व्यवस्थितं नागरिकं व्यापादयेतिकमे-
तावता तस्य न भवेत्प्रतिज्ञाविलोपः ? । एवमत्रापि येन अस-
त्त्वमनिकृष्टिः कृता स यदा तमेव असं प्राणिनं स्थावरका-
यस्थितं व्यापादयेति तस्य न भवेत् प्रतिज्ञाविलोपः ? , भवे-
देवेत्यर्थः । एवमपि असत्स्थावरकाये समुत्पन्नानां जलानां यदि
तथाभूतं किञ्चिदसाधारणं लिङ्गं स्यात्तस्ते जलाः स्था-
वरत्वेनाप्युत्पन्नाः शक्यन्ते परिहर्तुं, न च तदस्तीत्येतद्दर्श-
यितुमाह-(थावरकायाओ इत्यादि) स्थावरकायात्सकाशा-
द्विविधम्-अनेकैः प्रकारैः प्रकर्षेण मुख्यमानाः स्थावरकायाऽऽ-
युषा तद्योग्यैश्चापरैः कर्मभिः सर्वाऽऽत्मना असकाये समुत्प-
द्यन्ते, तथा असकायादपि सर्वाऽऽत्मना विमुच्यमानास्तत्क-
र्मभिः स्थावरकाये समुत्पद्यन्ते, तत्र चोत्पन्नानां तथाभूतजस-
लिङ्गाभावात्प्रतिज्ञाविलोप इत्येतत्सूत्रेणैव दर्शयितुमाह-(तेसिं
च थमित्यादि) तेषां-जलानां स्थावरकाये समुत्पन्नानां गृहीतज-
सप्राणानिपातविरतेः भावकस्याप्यारम्भप्रवृत्तत्वेनैतत्स्थाव-
राऽऽक्यं घात्यं स्थानं भवति, तस्मादनिवृत्तत्वात्सत्येति ॥ ६ ॥

एवं एहं पञ्चक्खंताणं सुपच्चक्खायं भवइ, एवं एहं पञ्चक्ख-
वेमाणाणं सुपच्चक्खविचयं भवइ, एवं ते परं पच्चक्खवेमा-
णा आतियरंति सयं पइणं, खलुत्थ अभिओगेणं गाहावइचो-
रगहणं विमोक्खणयाए तसभूएहिं पाणोहिं शिहाय दंडं, एवा
मेव सइ भासाए परकमे विज्जमाणे जे ते कोहा वा लोहा वा
परं पच्चक्खार्वेति अयं पि थो उक्कप्से थो खेआउए भवइ,
अवियाइ आउसो गोयमा ! तुम्हं पि एवं रोयइ ॥ ७ ॥
तदेवं व्यवस्थिते नागरिकदृष्टान्तेन असमेव स्थावरत्वेनायातं
व्यापादयतोऽवश्यभावी प्रतिज्ञाविलोपो, यतस्तन् एव मनुक्या
वक्ष्यमाणनीत्या प्र(त्या)क्यानं कुर्वतां सुप्रत्याक्यातं भवत्येव-
मेव च प्रत्याक्यापयतां सुप्रत्याक्यापितं भवति, एवं च ते प्रत्या-
क्यापयतो नातिचरन्ति स्वीयां प्रतिज्ञामित्येतद्दर्शयितुमाह-
(सुप्रत्येत्यादि) तत्र गृहपतिः प्रत्याक्यानमेव गृह्णाति । तद्यथा-
असभूतेषु वर्तमानकाले असत्त्वेनोत्पन्नेषु प्राणिषु दण्डयतीति-
दण्डः-प्राण्युपमर्दस्त्वं विहाय-परित्यज्य प्रत्याक्यानं करोति,
तद्विह भूतत्वविशेषणात्स्थावरपार्श्वीयाऽप्यवश्यं न प्रतिज्ञा
विलोपः । तथा नाप्यत्राभियोगेनेति राजाऽऽद्यभियोगादप्यत्र,
प्रत्याक्यानमिति तथा गृहपतिचौरविमोक्षणतयेति, एतच्च भ-
वतिः सम्यगुक्तम् एतदपि असकाये भूतत्वविशेषणमभ्युप-
गम्यतामिति । एतदभ्युपगमेऽपि हि यथा क्षीरविकृतिप्रत्या-
क्यायिनो दधिमक्षणेऽपि न प्रतिज्ञाविलोपः । तथा असभूताः स-
स्या न हन्तव्या इत्येवंप्रतिज्ञावतः स्थावरद्विसायामपि न प्रत्या-
क्यानातिचारः । तदेवं विद्यमाने सति भाषायाः प्रत्याक्यानवा-
चः पराक्रमे भूतविशेषणादोषपरिहारसामर्थ्यं एवं पूर्वोक्तया

नीत्या सति दोषपरिहरणोपाये ते केचन क्रोधाद्वा लोभाद्वा परं आश्रयाऽऽदिकं निर्विशेषणमेव प्रत्याख्यापयन्ति, तेषां प्रत्याख्यानं वदतां मृषावादी भवति, गृह्णतां चावश्यं भावी अतर्विलोप इति । तदेवमयमपि नः-अस्मदीयोपदेशाऽभ्युपगमो भूतत्वविशेषणविशिष्टः पक्षः किं भवतां (नो) नैव नैयायिको-भ्यायोपपन्नो भवति । इदमुक्तं भवति-भूतत्वविशेषणेन हि असान् स्थावरोत्पन्नान् हिंसतोऽपि न प्रतिज्ञाऽतिचार इत्यपि चैतदायुष्मन् गौतम ! तुभ्यमपि रोचते ॥ ७ ॥

सवायं भगवं गोयमे ! उदयं पेटालपुत्रं एवं वयासी-आउसंतो ! उदगा ! नो खलु अग्ने एवं रोयइ, जे ते समणा वा माइणा वा एवमाइक्वंति-०जाव परुवेंति, सो खलु ते समणा वा शिगंथा वा भासं भासंति, अणुतावियं खलु ते भासं भासंति, अग्नाइक्वंति खलु ते समणे समणोवासए वा, जेहिं वि अग्नेहिं जीवेहिं पाणेहिं भूएहिं सत्तेहिं संयमयंति ताण वि ते अग्नाइक्वंति, कस्स यं तं हेउं ? , संसारिया खलु पाणा तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववजंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववजंति, तेसि च यं तसकायंसि उववज्जाणं ठाणमेयं अचत्तं ॥ ८ ॥

एवमेतद्यथा मया व्याख्यातम् । एवमभिहितो गौतमः सद्वाचं सवार्धं वा तमुदकं पेटालपुत्रमेव वदयमाणमवादीत्, तद्यथा-नो खल्वायुष्मन्मुदक ! अस्मभ्यमेतदेवं यद्यथा त्वयोरुच्यते तद्रोचन इति । इदमुक्तं भवति-यदिदं असकल्यविरतौ भूतत्वविशेषणं क्रियते, तन्निरर्थकतयाऽस्मभ्यं न रोचन इति तदेवं व्यवस्थिते भो उदक ! ये ते अमणा वा ब्राह्मणा वा एवंभूतशब्दविशेषणत्वेन प्रत्याख्यानमाचक्षते, परैः पृष्ठा-स्तथैव भाषन्ते प्रत्याख्यानं स्वतः कुर्वन्तः कार्यरतश्चे-धमिति-सविशेषणं प्रत्याख्यानं भाषन्ते, तथैवमेव-सविशेषणप्रत्याख्यानप्रकरणवसरे सामान्येन प्रकुर्यान्ति, एवं च प्रकुर्यान्तो न खलु ते अमणा वा निर्ग्रन्था वा यथार्थो भाषां भाषन्ते, अपि खलुनापयतीत्यनुतापिका तां, तथाभूतां च खलु ते भाषां भाषन्ते, अन्यथा भाषणे ह्यपरं ज्ञानता बाधितस्य सतोऽनुतापो भवतीत्यन्ताऽनुतापिकेत्युच्यत इति । पुनरपि तेषां स्वविशेषणप्रत्याख्यानतामुत्पन्नदोषोद्भिभावयिषयाऽऽह-(अग्नाइक्वंति इत्यादि) ते हि सविशेषणप्रत्याख्यानवादिनो यथावस्थितं प्रत्याख्यानं वदतः साधून् गृह्णन् अमणोपासकान् व्याख्यान्ति-अभूतवाचोद्भावनतोऽव्याख्यानं वदन्ति । किं चायत्- (जहिं वीत्यादि) येष्वप्यंशेषु प्राणिषु-भूतेषु जीवेषु सस्त्रेषु विषयभूतेषु विशिष्य ये संयमं कुर्वन्ति संयमयन्ति । तद्यथा-ब्राह्मणो न मया हन्तव्य इत्युक्ते स यदा वर्णास्तरे तिर्यक्षु वा व्यवस्थितो भवति, तद्वधे ब्राह्मणवध आपद्यते, भूतशब्दाविशेषणात्तदेवं साम्यपि विशेषमतानि सूकरो मया न हन्तव्य इति एवमादीनि ते-

भूतशब्दविशेषणवादिनोऽव्याख्यान्ति-वृषयन्ति । किमित्यत आह-(कस्स यमित्यादि) कस्माद्धेतोस्तदसम्भूतं वृषणं भवतीति ? यस्मात्संसारिकाः खलु प्राणाः परस्परजातिसंक्रमणभाजो यतस्तत्प्रज्ञाः प्राणिनः स्थावरत्वेन प्रत्यायागति, स्थावराश्च असत्त्वेनेति । असकायाश्च सर्वाऽऽभूता असऽऽयुष्कं परित्यज्य स्थावरकाये तद्योग्यकर्मोपादानादुत्पद्यन्ते, तथा स्थावरकायाश्च तदायुष्काऽऽदिना कर्मणा विमुच्यमाना-असकाये समुत्पद्यन्ते, तेषां च असकाये समुत्पन्नानां स्थानमेतत्प्रसकायाऽऽव्यमवात्यम्-अघातार्हं भवति । वस्मात्तेन आश्रयेण असानुद्दिश्य स्थूलप्राणातिपातविरमणं कृतं, तस्य ती-व्राध्यवसायोत्पादकत्वाद्धीकगर्हितत्वाच्चेति । तत्रासौ स्थूल-प्राणातिपाताभिवृत्तस्तत्तद्वृत्त्या च असत्स्थानमवात्यं वर्तते, स्थावरकायाश्चानिवृत्त इति तद्योग्यतया तत्स्थानं घात्यमिति । तदेवं मयदभिप्रायेण विशिष्टसत्त्वोद्देशेनाऽपि प्राणातिपातनिवृत्तौ कृतायामपरपर्यायाऽऽपक्षं प्राणिनं व्यापादयतो अतमज्ञो भवति, ततश्च न कस्यचिदपि सम्यग्मतपालनं स्यादित्येवमव्याख्यातमसम्भूतदोषोद्भावनं भवन्तो वदन्ति । यदपि मयद्विर्वर्नेमानकालविशेषणत्वेन किलाऽयं भूतशब्द उपादीयतेऽसावपि व्यामोहाच्च केवलमुपतिष्ठते । तथाहि-भूतशब्दोऽयमुपमानेऽपि वर्तते । तद्यथा-देवलोकभूतं नगरमिदं, न देवलोक एव तथाऽत्रापि असंभूतानां असंसद्-शानामेव प्राणातिपातनिवृत्तिः कृता स्यात्तु असानामिति । अथ तादर्थ्यं भूतशब्दोऽयं, यथा शीतोभूतमुदकं शीतमित्यर्थः । एवं असंभूतास्तत्त्वं प्राप्तास्तथा च सति असत्त्वोद्देशेनैव गतार्थत्वात्तौनरुक्त्यं स्यात् । अथैवमपि स्थिते भूतशब्दोपादानं क्रियते, तथा च स्वल्पतिप्रसङ्गः स्यात् । तथाहि-क्षीरभूतविकृतेः प्रत्याख्यानं करोम्येवं घृतभूतं मे वदस्वैवं घटभूतः पटभूत इत्येवमादावप्यायोजयामिति ॥ ८ ॥

तदेवं निरस्ते भूतशब्दे सत्युदक आह-

सवायं उदए पेटालपुत्रे भगवं गोयमे एवं वयासी-कयरे खलु ते आउसंतो गोयमा ! तुम्हे वयह-तसपाणा तसा आउ अग्नेहा ? । सवायं भगवं गोयमे उदयं पेटालपुत्रं एवं वयासी-आउसंतो उदगा ! जे तुम्हे वयह-तसभूता पाणा तसा ते वयं वयामो तसा पाणा, जे वयं वयामो तसा पाणा ते तुम्हे वयह तमभूया पाणा, एए संति दुवे ठाणा तुम्हा एगट्टा, किमाउसो ! इमे भे सुप्पणीयतराए भवइ, तसभूया पाणा तसा, इमे भे दुप्पणीयतराए भवइ, तसा पाणा तसा, ततो एगमाउसो ! पढिकोसह एकं अभिगंइह अयं पि भेदो से सो सोआउए भवइ ॥ ९ ॥

सद्वाचं सवार्धं वा उदकः पेटालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् । तद्यथा-हे आयुष्मन् गौतम ! कतराप्राणिनो यूयं वदथ-असा एव ये प्राणाः प्राणिनस्त एव असाः प्राणा इति, उता-म्यथेति, एवंपृष्ठो भगवान् गौतमस्तमुदकं सद्वाचं पेटालपुत्रमेवमवादीत् । तद्यथा-आयुष्मन्मुदक ! याव प्राणिनो यूयं वदथ असंभूतास्तत्त्वेनाऽऽविर्भूताः प्राणिनो नातीता नाप्येव्याः, किं तु ? वर्तमानकाल एव असाः प्राणा इति, तानेव वयं वदामः असास्तत्त्वं प्राप्तास्तत्कालवर्तिन एव असाः प्राणा इति ।

एतदेव व्यत्ययेन विभण्यपुराह—(जे वयमित्यादि) यान्वयं
वदामस्मसा एव प्राणास्मसाः प्राणास्तानेव यूयमेवं वदथ
ब्रह्मभूता एव प्राणास्मसभूताः प्राणाः, एवं च व्यवस्थिते एते
अनन्तरोक्ते द्वे अपि स्थाने एकार्थे—तुल्ये भवतो न द्वयार्थभेदः
कश्चिदस्यैव शब्दभेदादिति, एवं च व्यवस्थिते किमायु
धम् ? युष्माकमयं पक्षः सुष्ठु प्रणीततरो-शुक्रियुक्तः प्रति-
भासते । तद्यथा—ब्रह्मभूता एव प्राणास्मसभूताः प्राणा इति,
अयं तु पक्षो युष्मदीतरो भवति प्रतिभासते भवताम् ? । त-
द्यथा—ब्रह्मा एव प्राणास्मसाः प्राणाः, सन्नि वैकार्यत्वेन भवतां
कोऽयं व्यामोहो ? , येन शब्दभेदमाश्रित्या एकं पक्षमात्रो,
शयथ, द्वितीयं स्वभिनन्दन इति । तद्यमपि तुल्येऽप्यर्थे स-
त्येकस्य पक्षस्याऽऽक्रोशनमपरस्य सविशेषणपक्षस्याभिनन्दन
मित्येष दोषाभ्युपगमो भवतां नो नैयायिको-न न्यायोपपन्नो
भवत्युभयोरपि पक्षयोः समानत्वात्, केवलं सविशेषणपक्षे
भूतशब्दोपादानं मोहमायवतीति ॥ ६ ॥

यच्च भवताऽस्माकं प्राग्दोषोद्भावनमकारि । तद्यथा ब्र-
ह्मानां वधनिवृत्तौ तदन्वेषां वधानुमतिः स्यात् साधोः, तथा
भूतशब्दानुपादानेऽन्तरमेव ब्रह्म स्थावरपर्यायाऽपक्षं व्यापा-
दयतां व्रतभङ्ग इत्यतत्कुचोद्यजातं परिहर्तुकाम आह—

भगवं च शं उदाहृ संतेगइआ मणुस्सा भवंति, तेसिं
च शं एवं वुत्तपुत्वं भवइ-शो खलु वयं संचाएमो मुंढा
भविता अगाराओ अणगारियं पवइत्तए, सावयं एहं अणु
पुव्वेण गुत्तस्स लिसिस्सामो, ते एवं संखुव्वेति ते एवं सं-
खं ठवयंति ते एवं संखं ठावयंति नत्तथ अभिओएणं गा-
हावइचोरगगहणविमोक्खणयाए तमेहिं पाणेहिं निहाय
दंढं, तं पि तेसिं कुसलमेव भवइ ॥ १० ॥

(भगवं च शमित्यादि) शमिति वाक्यालङ्कारे । भगवान्
गौतमस्वामी, चशब्दः पुनः शब्दार्थः । पुनराह । तद्यथा—सन्नि
विद्यन्ते एके केचन लघुकर्माणो मनुष्याः प्रव्रज्यां कर्तुम-
समर्थाः, तद्व्यतिरेकेण धर्मं चिकीर्षवस्तेषां वैधर्म्यवसा-
यिनां साधार्थमोपदेशप्रवणस्याप्रत इदमुक्तपूर्वं भवति ।
तद्यथा—भोः साधो ! न खलु वयं शक्नुमो मुण्डा भवितुं
प्रव्रज्यां ग्रहीतुमगाराद्-गृहादनगरतां-साधुभावं प्रतिपन्नं,
वयं श्वानुपूर्व्येण क्रमशो गोत्रस्थेति गां ज्ञायत इति गोत्रं
साधुत्वं तस्य साधुभावस्य पर्यायेण परिपाल्याऽऽत्मानमनु-
त्प्रेषयिष्यामः । इदमुक्तं भवति—पूर्वं देशविरतिरुपतया भा-
वकथमं शृण्वयोग्यमनिन्द्यमनुपालयामस्ततोऽनुक्रमेण प-
ञ्चाङ्गमणधर्ममिति । तत एव ते संख्यां व्यवस्थां भावयन्ति
प्रत्याख्यानं कुर्वन्तः प्रकाशयन्ति । तद्यथा—नाम्यत्राभियोगेन, स
व्याभियोगो राजाऽभियोगो गणाभियोगो बलाभियोगो देवता-
ऽभियोगो गुरुनिग्रहक्षेत्रेषमादिनाऽभियोगेन व्यापादयतोऽपि
ब्रह्मं न व्रतभङ्गः । तथा—गृहपतिर्जो विमोक्षणनयेत्यस्याय-
मर्थः—कस्यचिद्गृहपतेः पद पुत्राः, तैश्च सत्यपि पितृपिताम-
हक्रमाऽऽपति महति वित्ते तथाविधकर्मोदयाद्राजकुलमागडा
मारे कैर्यमकारि, राजपुरुषैश्च भवितव्यतानियोगेन गृही-
तास्ते इत्येके । परे त्वन्यथा व्यावृत्ते, तद्यथा—

रत्नपुरे नगरे रत्नशेखरो नाम राजा, तेन च परितुष्टेन रत्नमा-
ल्लाऽप्रमदिवीप्रमुक्तान्तःपुरस्य कौमुदीप्रचारोऽनुज्ञातः, तद्व
२७२

गम्य नागरलोकैनापि राजानुमत्या स्वकायस्य स्त्रीजनस्य
तथैव क्रीडनमनुमतं, राजा च नगरे सङ्घिगृहमशब्दमाधो-
षितम् । तद्यथा—अस्तमनोपरि कौमुदीमहोत्सवे प्रवृत्ते यः
कश्चित्पुरुषः समुपलभ्यते नगरमध्ये तस्याविकृतिकः शरीर-
निग्रहः क्रियते इत्येवं च व्यवस्थिते सत्येकस्य वणिजः
पद पुत्राः, ते च कौमुदीदने क्रयविक्रयसंयवहारव्यप्रतया
सावस्थिता यावत्सविनाऽस्तमुपगतः, तदनन्तरमेव स्थ-
गितानि च नगरद्वाराणि तेषां च तत्कालात्ययात् निर्गमन-
मभूत्, ततस्ते भयसंभ्रान्ता नगरमध्ये एवाऽऽत्मानं गांवि-
त्वा स्थितास्ततो निष्क्रान्ते कौमुदीप्रचारं राजाऽऽरक्षिकाः
समाह्वयाऽऽविष्टा यथा सम्यक् निरूपयत यूयं नात्र नगरे
कौमुदीचारं कश्चित्पुरुषो व्यवस्थित इति । तैरप्यारक्षिकैः
सम्यक् निरूपयिष्यरूपलभ्य पश्यतिक्रमपुत्रवृत्तास्तो यथा-
वस्थित एव राक्षे निवेदितः । राजाऽप्याहामङ्गकुपितेन तेषां
पक्षामपि वधः समाविष्टः । ततस्तत्पिता पुत्रवधसमाकर्ण्य-
गुरुशोकविह्वलोऽकाण्डाऽऽपतितकुलक्षयोद्धान्तलोचनः किं
कर्मव्यतामूढतयाऽगणितविधेयाविधेयविशेषां राजानमुप-
स्थितांश्चादीच गृहदया गिरा । यथा—मा कृथा देवास्माकं कु-
लक्षयं, गृह्यतामिदमस्मदीयं कुलक्रमाऽऽयातं स्वभुजोपाजितं
प्रभूतं द्रविणजातं, मुख्यतां मुख्यताममी पद पुत्राः, क्रियता-
मयमस्माकमनुग्रह इति । एवमभिहितो राजा तद्वचनमस्माक-
र्यं पुनरपि सविशेषमादिदेश—ब्रह्मावपि वणिकसर्ववधाऽऽ-
शङ्की सर्वमाचनानभिप्रायं राजानमवेत्य पञ्चानां मोचनं या-
चितवान्, तानप्यसौ राजा न मोक्षमना इत्येवमभिगम्य
अनुमोचनकृते सादरं विज्ञतवांस्तं, तथापि राजा तमना-
दत्य कुपितवदन एव स्थितः, ततस्तथाणां विमोचने कृताऽऽ-
द्वस्तत्पिताऽभूत्, तानप्यमुञ्चन् राजानं ज्ञात्वा गणित-
स्थापराधो द्वयोर्माचनं प्रार्थितवान् । तत्राऽप्यवकाशप्रधानं नृप-
तिमवगम्य ततः पौरमहत्तमसमेतो राजानमेवं विज्ञतवान् ।
तद्यथा—देव ! अकाण्ड एवास्माकं कुलक्षयः समुपस्थितः,
तस्माच्च भवन्त एव प्राणायालमतः क्रियतामेकमपुत्रवि-
मोचनेन प्रसाद इति भणित्वा पादयोः सपौरमहत्तमः प-
तितो, राजाऽपि संजानाऽनुक्रमेण मुक्तस्तदेको ज्येष्ठपुत्र इ-
ति । तदेवमस्य दृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकयोजनेयम् । तद्यथा—
साधुनाऽभ्युपगतसम्यग्दर्शनमवगम्य भाषकमखिलप्राणानि
पातविरतिप्रदणं प्रति बोधितोऽप्यशक्लिनया यदा न सर्व-
प्राणानिपातविरतिं प्रतिपद्यते, यथाऽसौ राजा वणिजाऽत्यर्थं
विक्रापितोऽपि न षडपि पुत्रान् मुमुक्षति, नापि पञ्चचतु-
स्त्रिंशसंख्यान् पुत्रानिति । तत एकविमोक्षणेनाऽऽत्मानं कृ-
तार्थमिव मन्यमानः स्थितोऽलावेवं साधोरपि भाषकस्य
यथाशक्ति व्रतं गृह्णतस्तदनुक्रमेणाणुव्रतदानमधिक्रमि-
ति, यथा च तस्य वणिजो न शेषपुत्रवधानुमतिलेशो-
ऽप्यस्त्येवं साधोरपि न शेषप्राणियधानुमतिप्रत्ययजनितः
कर्मबन्धो भवति, किं तर्हि ? , यदेव व्रतं गृहीत्वा या-
नेव सत्त्वान् वाद्वरान् संकल्पजप्राणियधनिवृत्त्या रक्षति
तन्निमित्तः कुशलानुबन्ध पदेत्येतत्सूत्रैरेव दर्शयितुमाह—
(तसेहिमित्यादि) अस्यन्तीति ब्रह्मा द्विद्वयाऽऽव्यस्तेभ्यः
सकाशाच्चिदाय निहाय वा परित्यजेति यावत् । कम् ?—
वृद्धयनीति वृद्धत्वं परित्यज्य, त्रमेणु प्राणानिपातवि-
रतिं गृहीत्वेत्यर्थः, तदपि च ब्रह्मप्राणानिपातविरमणव्रतं

तेषां देशविरतानां कुशलहेतुत्वात्कुशलमेव भवति ॥ १० ॥

यच्च प्रागभिहितं, तद्यथा-तमेव ब्रह्म स्थावरपर्यायाऽऽपन्नं
नागरिकमिव बाह्यस्थं व्यापादयतोऽवश्यंभावी

व्रतभङ्ग इत्येतत् पारहर्तुकाम आह—

तसा वि वृचंति तसा तससंभारकहेतुं कम्पुणा श्यामं च
शं अन्धुवगयं भवइ, तसाउयं च शं पलिकलीखं भवइ,
तसकायद्विइया ते तसो आउयं विप्पजहंति, ते तसो
आउयं विप्पजहिता थावरत्ताए पच्चायंति । थावरा वि
वृचंति थावरा थावरसंभारकहेतुं कम्पुणा श्यामं च शं
अन्धुवगयं भवइ थावराउयं च शं पलिकलीखं भवइ,
थावरकायद्विइया ते तसो आउयं विप्पजहंति, तसो आउयं
विप्पजहिता भुजो परलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वृ-
चंति, ते तसा वि वृचंति, ते महाकाया ते चिरद्विइया ॥ ११ ॥

(तसा वीत्यादि ब्रह्मा अपि द्वीग्विद्याऽऽदयोऽपि ब्रह्मा इत्युच्य-
न्ते च ब्रह्माः ब्रह्मसंभारकृतेन कर्मणा भवन्ति, संभारो नाम-
वश्यंतया कर्मणो विपाकानुभवेन वेदनं, तच्छेद ब्रह्मनामप्रत्येक-
नामस्यादिकं नामकर्माभ्युपगतं भवति, ब्रह्मत्वेन यत्परिब्रजमा-
युक्तं तद्यद्येवमप्राप्तं भवति तदा ब्रह्मसंभारकृतेन कर्मणा ब्रह्मा
इति व्यवस्थित्यन्ते, न तदा कथाश्चिन्त्यावरत्त्वव्यपदेशो, यदा च
तदायुः परिक्लीणं भवति, एमिति वाक्यालङ्कारे, ब्रह्मकाय-
स्थितिकं च कर्म यदा परिक्लीणं भवति, तच्च अध्वन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतः सातिरेकसहस्रव्यसागरोपमपरिमाणं, त-
दा तत्तत्सकायस्थितेरभावात्तदायुक्तं ते परित्यजन्ति, अपरा-
द्यपि तत्सहचरितानि कर्माणि परित्यज्य स्थावरत्वेन प्रत्या-
यान्ति, स्थावरा अपि स्थावरसंभारकृतेन कर्मणा तत्रोत्पद्यन्ते,
स्थावराऽऽदि नाम च तत्राभ्युपगतं भवति । अपराद्यपि त-
त्सहचरितानि सर्वाऽऽत्मना ब्रह्मत्वं परित्यज्य स्थावरत्वेनो-
द्यं यास्ति इत्येवं च व्यवस्थिते कथं स्थावरकायं व्या-
पादयतो गृहीतब्रह्मकायप्राणातिपातनिवृत्तेः भावकस्य
व्रतभङ्ग इति । किं चान्यत्—(थावराउयं च एमित्यादि)
यदा तदपि स्थावराऽऽयुक्तं परिक्लीणं भवति तथा स्थावरका-
यस्थितिश्च, सा अध्वन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतोऽनन्तकालमसं-
ख्येयाः पुद्गलपरावर्ता इति, ततस्तत्कायस्थितेरभावात्तदा-
युक्तं परित्यज्य भूयः पुनरपि पारलौकिकत्वेन स्थावरका-
यस्थितेरभावात् ब्रह्मत्वेन सामर्थ्यात्प्रत्यायाति, तेषां च
ब्रह्मानामन्वर्थिकान्धभिधानान्धभिधानमाह—(ते पाणा वि इ-
त्यादि) ते ब्रह्मसंभारकृतेन कर्मणा समुत्पन्नाः सन्तः सामान्य-
संज्ञया प्राणा अप्युच्यन्ते । तथा विशेषतः-‘ब्रह्मभयचलनयोः,
इति धात्वर्थानुगमाद्भयचलनाभ्यामुपेतात्तसा अप्युच्यन्ते,
तथा महान् कायो येषां ते महाकाया योजनलक्षप्रमाणशरी-
रविकुर्वंशात्, तथा चिरस्थितिका अप्युच्यन्ते, भवस्थित्वपे-
क्षया त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाऽऽयुक्तसङ्ख्यात्, तत्तत्सपर्याय-
व्यवस्थितानामेव प्रत्याख्यानं तेन गृहीतं, न तु स्थावरका-
यत्वेन व्यवस्थितानामपीति । यस्तु नागरिकदृष्टान्तो भवतो-
पप्यस्तोऽसावपि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोस्साभ्यास्तेष्वलं भव-
तोऽनुपासितगुरुकुलवासिस्वमाधिष्करोति । तथाहि—नगर-
धर्मैरुपयुक्तो नागरिकः, स च मया न हन्ये इति प्रतिज्ञां
गृहीत्वा यदा तमेव व्यापादयति बहिःस्थितं पर्यायाऽऽपन्नं

तदा तस्य किल व्रतभङ्ग इति भवतः पक्ष इति, स
च न घटते, यतो यो हि नगरधर्मैरुपेतः स बहिःस्थो-
ऽपि नागरिक एवातः पर्यायाऽऽपन्न इत्येतद्विशेषणं नोपपद्य-
ते, अथ सामान्येन परित्यज्य नगरधर्मानसौ वर्तते, अत-
स्तमेवेत्येतद्विशेषणं नोपपद्यते, तदेवमलं ब्रह्मः सर्वाऽऽत्मना
ब्रह्मत्वं परित्यज्य यदा स्थावरः समुत्पद्यते तदा पूर्वपर्या-
यपरित्यगात्पर्यायाऽऽपन्नत्वात् ब्रह्म एवासौ न भवति । त-
द्यथा-नागरिकः पत्न्यां प्रविष्टस्तज्जर्मोपेतः चात्पूर्वधर्मपरित्या-
गाच्च नागरिक एवासौ न भवतीति ॥ ११ ॥

पुनरप्यन्वयार्थकः पूर्वपक्षमारब्धयितुमाह—

सवायं उदए पेढालपुत्तं भयवं गोयमं एवं वयासी-आ-
उसंतो गोवपा ! कथिणं शे केइ परियाए जं शे सप-
णोवासगस्स एणपाणातिवायविरए वि दंढे निक्खित्ते, कस्स
शं तं हेउं?, संसारिया खलु पाणा, थावरा वि पाणा तस-
त्ताए पच्चायंति, तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थाव-
रकायाओ विप्पमुक्खपाणा सव्वे तपकायंसि उववजंति,
तसकायाओ विप्पमुक्खपाणा सव्वे थावरकायंसि उवव-
जंति, तंमिं च पां थावरकायंसि उववकायां ठाणमेयं
वत्तं ॥ १२ ॥

(सवायं उदए इत्यादि) सद्वाचं सवायं वा उदकः पेढाल-
पुत्तो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् । तद्यथा-आद्युपमन् गौतम !
नास्त्यसौ कश्चित्पर्यायो यस्मिन्नेकप्राणानिपातविरमणेऽपि
अमणोपासकस्य विशिष्टविषयामेव प्राणातिपातनिवृत्तिं कुर्व-
तो दण्डः प्राणुपमर्दनरूपो निमित्तपूर्वः-परित्यक्तपूर्वो भवति ।
इत्युक्तं भवति—भाषकेण ब्रह्मपर्यायमेकमुद्दिश्य प्राणाति-
पातविरतिव्रतं गृहीतं, संसारिणां च परस्परगमनसंभ-
वात्, ते च ब्रह्माः सर्वेऽपि किल स्थावरत्वेनमुपगताः, ततश्च
ब्रह्मानामभावाज्जिर्विषयं यत्प्रत्याख्यानमिति । एतदेव प्रश्नपू-
र्वकं दर्शयितुमाह—(कस्य णं तं हेउमित्यादि) एमिति
वाक्यालङ्कारे कस्य हेतोरिदमभिधीयते, केन हेतुमत्तयः ।
सांसारिकाः प्राणाः परस्परसंस्पर्शशीला व्रतस्ततः स्था-
वराः सामान्येन ब्रह्मतया प्रत्यायान्ति, ब्रह्मा अपि स्थावर-
तया प्रत्यायाति । तदेवं संसारिणां परस्परगमनं प्रदर्श्या-
धुना यत्परेण विवक्षितं तदाविष्कुर्वंसाह—(थावरकायाओ
इत्यादि) स्थावरकायाद्विप्रमुच्यमानाः स्थावरा तत्सहचरि-
तैश्च कर्मभिः सर्वे निरवशेषात्सकाये समुत्पद्यन्ते, ब्रह्म-
कायादपि तदायुषा विप्रमुच्यमानाः सर्वे स्थावरकाये स-
मुत्पद्यन्ते, तेषां च ब्रह्मानां सर्वेषां स्थावरकायसमुत्पन्नानां
स्थानमेतद् घात्यं वर्तते, तेन भाषकेण स्थावरकायव्यवस्थानिवृत्ते-
रकरणादतः सर्वस्य ब्रह्मकायस्य स्थावरकायत्वेनोत्पत्तेर्निर्विषयं
तस्य भावकस्य ब्रह्मत्वनिवृत्तिरूपं प्रत्याख्यानं प्राप्नोति । त-
द्यथा-केनचित् व्रतमेवंभूतं गृहीतम् । यथा-मया नगरमिवासी
न हन्ये इत्येतद्विहितं नगरमसौ निर्विषयं तस्य प्रत्याख्या-
नम्, एवमत्रापि सर्वेषां ब्रह्मानामभावाज्जिर्विषयमिति । ॥ १२ ॥
एवमुक्तेनाभिहिते सति तदभ्युपगमेनैव गौतमस्वामी

वृत्तयितुमाह—

सवायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वया-
सी-ओ खलु आउतो ? अस्साकं वत्तव्वयं तुळं वैव

अणुपुत्रादेयं अतियं शं से बरिवाए जे शं समखोवास-
गस्स सव्वपाणेहिं सव्वभूएहिं सव्वजीवेहिं सव्वसत्तेहिं
दंदे निक्खित्ते भवइ, कस्स खं तं हेउं ? संसारिया खलु
पाया, तसा, वि पाया थावरकाए पच्चायंति, थावरा वि
पाया तसकाए पच्चायंति, तसकायाओ विप्पपूच्चपणा
सव्वे थावरकायंसि उववज्जंति, थावरकायाओ विप्पपू-
चपाया सव्वे तसकायंसि उववज्जंति, तेसि च खं तस-
कायंसि उववकायं ठाणमेयं अवत्तं, ते पाया वि बुच्चंति,
ते तसा वि बुच्चंति, ते महाकाया ते चिरट्ठिया, ते बहु-
वरगा पाया जेहिं समखोवासगस्स सुपक्खत्तावं भवति,
ते अप्पयरागा पाया जेहिं समखोवासगस्स अप्पच-
वत्तावं भवइ, से महया तसकायाओ उवसंतस्स उवट्ठि-
यस्स पडिविरयस्स जज्जं तुम्हे वा अओ वा एवं वदह-
यातिथं शं से केइ परियाए जं से समखोवासगस्स
एगपायाए वि दंदे निक्खित्ते अयं पि भेदे से शो शे-
याउए भवइ ॥ १३ ॥

(सवायमित्यादि) सद्वाकं, सवादं वा तमुदकं पेढालपुत्रं
गौतमस्वाम्येवमवादीत् । तद्यथा—नो खल्वायुष्मन्नुदकं । अ-
स्माकमित्येतन्मगधदेशे आगोपालाङ्गनाऽऽदिप्रसिद्धं संस्कृत-
मेवोक्तव्यायते तदिहापि तथैवोच्चारितमिति, तदेवमस्माकं
संबन्धिना वक्तव्येन नेतृदशोभनं, किं तर्हि ? युष्माकमेवानु-
प्रवादेनेतदशोभनम् । इदमुक्तं भवति—अस्मद्वक्तव्येनास्य जो-
यस्यानुत्थानमेव । तथाहि—नेतृ भूतं न च भवति नापि क-
दाचिज्जिह्वयति यदुत सर्वेऽपि स्थावरा निर्लेपतया त्रस-
त्वं प्रतिपद्यन्ते, स्थावरास्मान्मन्यरात्रसानां चासंख्येयत्वेन
तदाधारत्वानुपपत्तेरित्यभिप्रायः । तथा त्रसा अपि सर्वेऽपि न
स्थावरत्वं प्रतिपद्या न प्रतिपद्यन्ते नापि प्रतिपत्स्यन्ते । इदमुक्तं
भवति—यद्यपि विवक्षितकालवर्तिनस्त्रसाः कालपर्यायेण
स्थावरकायत्वेन यास्यन्ति तथाऽप्यपरापरत्रसोत्पत्त्या
त्रसजात्यनुच्छेदाच्च कदाचिदपि त्रसकायशून्यः संसारो भ-
वतीति, तदेवमस्मत्पक्षेन जोयानुत्थानमेव, अभ्युपगम्य च
भवदीयं पक्षं युष्मदभ्युपगमेनैव परिह्रियते तदेव पराभि-
प्रायेण परिहरति—अस्त्वसौ पर्यायः स चायम्—भवदभिप्राये-
ण यदा सर्वेऽपि स्थावरास्सत्त्वं प्रतिपद्यन्ते वस्मिन्पर्याये
अवस्थाविशेषे अभ्युपासकस्य कृतत्रसप्राप्तातिपातनिकृतेः
सतः त्रसत्वेन च भवदभ्युपगमेन सर्वप्राणिनामुत्पत्तेः तत्र
सर्वप्राणिभिरसत्त्वेन भूतैरुपलैः करणभूतैः तेषु वा विषय-
भूतेषु दृष्टो निक्षिप्तः—परित्यक्तः । इदमुक्तं भवति—यदा सर्वेऽ-
पि स्थावराः भवदभिप्रायेण त्रसत्वेनोत्पद्यन्ते तदा सर्व-
प्राणिविषयं प्रत्याख्यानं अभ्युपासकस्य भवतीति । एत-
देव प्रश्नपूर्वकं दर्शयितुमाह—(कस्स खं हेउमित्यादि)
सुगमं, पावत्रसकाये समुपपन्नानां त्वानमेतद्व्याख्यम्—अवाताहं
तत्र चिरतिसद्भावादित्यभिप्रायः । ते च त्रसानरकतिर्वृत्तरा-
मप्यसिद्भाजः सामान्यसंख्या प्राणिनोऽप्यभिधीयन्ते । तथा
विशेषसंख्या भयवत्तनोपेतत्वात्त्रसा अभ्युपगम्यन्ते । तथा म-
हान् कायः शरीरं येषां ते महाकायाः, वैकिंशरीरस्य यो-

जनसङ्ख्यामाहत्यादिति । तथा चिरस्थितिकाः त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमपरिमाणत्वाद्भवस्थितेः, तथा ते प्राणिनस्त्रसा बहुत-
मा भूयिष्ठा यैः अभ्युपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति,
त्रसानुद्दिश्य तेन प्रत्याख्यानस्य प्रहणात्तदभ्युपगमेन च
सर्वस्थावराणां त्रसत्वेनोत्पत्तेरतस्तेऽप्युत्तरकाः प्राणिनो यैः
करणभूतैः आवकस्याप्रत्याख्यानं भवति । इदमुक्तं भवति—
अहंपश्यन्स्याभाववाचित्वाच्च सत्त्वेन ते येनप्रत्याख्यान-
मिनीत्येवं पूर्वोक्त्या नीत्या (ले) तस्य अभ्युपासकस्य प्र-
हृतस्सलकापादुपशान्तस्य—उपरतस्य प्रतिविरतस्य सतः सु-
प्रत्याख्यानं भवतीति संबन्धः, तदेवं व्यवस्थिते, यमिति
वाक्यालङ्कारे, यद्ययं वदथ अन्यो वा कश्चित्तद्यथा—नास्त्य-
सावित्यादि सुगमम्, यावत् (यो जेयाउए भवइ ति) ॥ १३ ॥

साम्प्रतं त्रसानां स्थावरपर्यायाऽऽपन्नानां व्यापादनेनापि न
व्रतमङ्गो भवतीत्यर्थस्य प्रसिद्धये दृष्टान्तत्रयमाह—

भगवं च खं उदाहु नियंठा खलु पुच्छिद्वपन्वा भाउसंती !
नियंठा इह खलु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तेसि च खं
एवं वुत्तपुक्कं भवइ जे इमे मुंढे भविता अगाराओ
आ(अ)णगारियं पव्वइए एसिं च खं आमरखंताए दंदे
निक्खित्ते, जे इमे अगारमावसंति, एएसिं खं आमरखंता-
ए दंदे शो निक्खित्ते, केइ च खं समखांजाव
वासाइं चउपंचपाइं छट्ठइसमाइं अप्पयरो वा भुजयरो
वा देसं दुइजित्ता अगारमावसेज्जा ? इता वसेज्जा, तस्स
खं तं गारत्थं वहपाणस्स से पक्कत्ताणे भंगे भवइ ? शो-
तिण्णहे समट्ठे, एवमेव समखोवासगस्स वि तसेहिं पा-
णेहिं दंदे निक्खित्ते, थावरेहिं पाणेहिं दंदे शो निक्खित्ते,
तस्स खं तं थावरकायं वहपाणस्स से पक्कत्ताणे
शो भंगे भवइ, से एवमायाणइ ? खियंठा ! एवमा-
याणियक्कं ॥ १४ ॥

(भगवं च खमित्यादि) यमिति वाक्यालङ्कारे । अशब्दः
पुनःशब्दार्थे, पुनरपि भगवान् गौतमस्वाम्येवाह—स्वास्त्यप-
रिहरणार्थमपराण्ये ततः स्थविरान् साक्षिणः कर्तुमिदमाह-
निर्गन्थाः । युष्मत्स्वविराः खलु प्रहृष्टास्तद्यथा—आयुष्मन्तो नि-
र्गन्थाः । युष्माकमप्येतद्वक्ष्यमाणमभिमतामाहोस्विषेति । अथ-
हृम्मेन चेदमाह—युष्माकमप्येतदभिप्रेतं यदहं वक्षिम् । तद्यथा—
शान्तिरुपशमस्तत्प्रधाना एके केचन मनुष्या भवन्ति, न
नारकतिर्वृत्तेषां किं तर्हि ? मनुष्याः, तेऽपि नाकर्मभूमिजा
नाऽपि स्तंभत्वा अनाया वा, तेषां चार्यदेशोत्पन्नानामुपशम-
प्रधानानामेतदुक्तपूर्वं भवति, अयं व्रतग्रहणविशेषो भवति ।
तद्यथा—ये इमे मुण्डा भूत्वाऽगाराद्-गृहाभिरित्यागारातां
प्रतिपन्नाः, प्रवृजिता इत्यर्थः । एतेषां जोपर्यामरणान्तं म-
या दृष्टो निक्षिप्तः—परित्यक्तो भवति । इदमुक्तं भवति—
कश्चित्तथाविधो मनुष्यो यतीनुद्दिश्य व्रतं गृह्णाति, तद्यथा-
न मया वावज्जीवं यतयो वृत्तव्याः, तथा ये खेमेऽगारं-गृह-
वासमावसन्ति तेषां दृष्टो निक्षिप्त इत्येवं केषाञ्चिद् व्रत-
ग्रहणविशेषे व्यवस्थिते सति इदमपरिह्रियते—तत्र केचन
अमयाः प्रवृजिताः कियन्तमपि कालं प्रव्रज्यापर्यायं प्रति-

पाल्य, तमेव कालविशेषं दर्शयति-यावद्वर्षाणि चत्वारि पञ्च वा पञ्च दश वा, अस्य खोपलक्षणार्थत्वात्पुनःऽपि कालविशेषो द्रष्टव्यः । तमेवाऽऽह-अल्पतरं वा प्रभूततरं वा कालं तथा देशं च (दृष्टव्यं) विदित्य कुतश्चित् कर्मोदयात्तथाविधपरिणतेरगारं-गृहवासं वसेयुर्गृहस्था भवेयुरित्येवंभूतः पर्यायः किं सम्भाव्यते ? उत नैत्येवं पृष्टा निर्ग्रन्थाः प्रत्युच्चाहन्त । गृहवासं प्रजेयुस्तस्य च यतिष्वगृहीतव्रतस्य तं गृहस्थं व्यापादयतः किं व्रतभङ्गो भवेत् ? उत नैति । आहुः-नैति, एवमेव भ्रमणोपासकस्यापि व्रतेषु दण्डो निक्षिप्तो न स्यादरेष्विति, अतस्त्वं स्थावरपर्यायाऽऽपन्नं व्यापादयतस्तत्प्रत्याख्यानभङ्गो न भवतीति ॥ १४ ॥

साम्प्रतं पुनरपि पर्यायाऽऽपन्नस्यान्यथात्वं दर्शयितुं द्वितीयं दृष्टान्तं प्रत्याख्यातविषयगतं दर्शयितुकाम आह-

भगवं च शं उदाहु नियंठा खलु पुच्छियन्वा-आउसंतो ! नियंठा !, इह खलु गाहावई वा गहावइपुत्तो वा तहप्पगारे-हि कुलेहि आगम्म धम्मं सवणवत्तियं उवसंकमेआ ! । इ-ता उवसंकमेआ । तेसिं च शं तहप्पगाराणं धम्मं आ-इक्खियन्वे ! । इता आइक्खियन्वे । किं ते तहप्पगारं धम्मं सो-च्चा शिसम्म एवं वएजा-इणमेव निगंथं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पडिपुसं संसुद्धं येयाउयं सल्ल(ग)कत्तणं सिद्धिमगं मुत्तिमगं निजाणमगं निव्वाणमगं अवि-तहमसंदिद्धं सव्वदुक्खप्पहीणमगं एत्थं ठिया जीवा मि-ज्झन्ति वुज्झन्ति मुच्चन्ति परिणिव्वायन्ति सव्वदुक्खाण-मंतं करेति, तमाणाए तहा गच्छामो तहा चिट्ठामो तहा शिसीयामो तहा तुयट्ठामो तहा भुंजामो तहा भा-सामो तहा अब्भुट्ठामो तहा उट्ठाए उट्ठेमो त्ति पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं संजमेणं संजमामो त्ति वएज्जा ! । इता वएजा । किं ते तहप्पगारा कप्पन्ति पक्वावित्तए ! । इता कप्पन्ति । किं ते तहप्पगारा कप्पन्ति मुंडावित्तए ! । इता क-प्पन्ति । किं ते तहप्पगारा कप्पन्ति सिकखावित्तए ! । इता कप्पन्ति । किं ते तहप्पगारा कप्पन्ति उवट्ठावित्तए ! । इता क-प्पन्ति । तेसिं च शं तहप्पगाराणं सव्वपाणेहिं जाव स-व्वसत्तेहिं दंडे शिक्खित्ते ! । इता शिक्खित्ते । से शं एया-रूवेणं विहारणं विहरमाणा जाव वासाइं चउपंचमाइं छट्ठ-हसमाइं वा अप्पयरो वा झुजयरो वा देसं दूजेत्ता अगारं वएजा ! । इता वएजा । तस्म शं सव्वपाणेहिं जाव सव्वस-त्तेहिं दंडे शिक्खित्ते ! । शो इण्टे समट्ठे से जे से जीवे जस्स परेणं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे शो शि-क्खित्ते, से जे से जीवे जस्स आरेणं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंडे शिक्खित्ते, से जे से जीवे जस्स इयाणिं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंडे शो शिक्खित्ते भवइ, परेणं असंजए आरेणं संजए, इयाणिं असंजए, असं-जयस्स शं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंडे शो शिक्खित्ते-

से भवइ, से एवमायाणइ ! शियंठा !, से एवमायाणिय-न्वं ॥ १५ ॥

(भगवं च शमित्यादि) भगवानेव गौतमस्वाम्येवाऽऽह । तद्यथा-गृहस्थाः यतीनामस्तिके समागत्य धर्मे भुत्वा स-म्यक्त्वं प्रतिपद्य तदुत्तरकालं संजातवैराग्याः प्रव्रज्यां गृ-हीत्वा पुनस्तथाविधकर्मोदयात्तमेव त्यजन्ति, ते च पूर्वं गृहस्थाः-सर्वाऽऽरम्भप्रवृत्तास्तदारतः प्रव्रजिताः सन्तो जी-वोपमईपरित्यक्तदण्डाः पुनः प्रव्रज्यापरित्यागे सति नो प-रित्यक्तदण्डाः, तदेवं तेषां प्रत्याख्यातृणां यथाऽवस्थात्रयेऽप्य-न्यथात्वं भवत्येवं असंस्थावरयोरपि द्रष्टव्यम् । एतच्च " भगवं च शमुदाहु " इत्यादिग्रन्थस्य " से एवमायाणियन्वं " इत्येतत्प-र्यवसानस्य तात्पर्यम् । अक्षरघटना तु सुगमेति खलुस्या कार्या । तदेवं द्वितीयं दृष्टान्तं प्रदर्शयानुना तृतीयं दृष्टान्तं पर-तीर्थिकोद्देशेन दर्शयितुमाह-

भगवं च शं उदाहु शियंठा ! खलु पुच्छियन्वा-आउसं-तो नियंठा ! इह खलु परिव्वाइया वा परिव्वाइआओ वा-अन्नवरेहितो तित्थाययणेहितो आगम्म धम्मं सवणव-त्तियं उवसंकमेआ ! । इता उवसंकमेआ । किं तेसिं तहप्प-गाराणं धम्मं आइक्खियन्वे ! । इता आइक्खियन्वे । तं चेव उवट्ठावित्तए जाव कप्पति ? । इता कप्पन्ति । किं ते तहप्पगारा कप्पन्ति संभुजित्तए ! । इता कप्पन्ति । तेषुं एयारूवेणं विहारणं विहरमाणा तं चेव जाव अगारं वएजा ! । इता वएज्जा । ते शं तहप्पगारा कप्पन्ति संभु-जित्तए ! । शो इण्टे समट्ठे से जे से जीवे जे परेणं नो कप्पन्ति संभुजित्तए, से जे से जीवे आरेणं कप्पन्ति संभुजित्तए, से जे से जीवे जे इयाणिं शो कप्पन्ति संभुजित्तए, परेणं अस्समणे आरेणं समणे-इयाणिं अस्समणे, अस्समणेणं सद्धिं शो कप्पन्ति समणाणं निगंथाणं संभुजित्तए, से एवमायाणइ ! शियं-ठा !, से एवमायाणियन्वं ॥ १६ ॥

(भगवं च शमुदाहृत्यादि जाव से एवमायाणियन्वं ति) उत्तानार्थम् । तात्पर्यार्थस्त्वयम्-पूर्वं परिब्राजकाऽऽदयः सन्तो ऽसंभोग्याः साधूनां गृहीतभ्रामर्याः साधूनां संभोग्याः संवृत्ताः पुनस्तदभावे त्वसंभोग्या इत्येवं पर्यायाऽन्यथात्वं असंस्थावरानामप्यायोजनीयमिति ॥ १६ ॥

तदेवं दृष्टान्तत्रये-प्रथमे दृष्टान्ते इत्यव्यविषयभूतो यतिगृ-हस्थभावेन पर्यायभेदो दर्शितो, द्वितीये दृष्टान्ते प्रत्याख्यातु-विषयगतो गृहस्थयतिपुनर्गृहस्थभेदेन पर्यायभेदः प्रदर्शितः, तृतीये तु दृष्टान्ते परतीर्थिकसाधुभावो निष्कमणभेदेन संभो-ग्यासंभोगद्वारेण पर्यायभेदव्यवस्थापित इति । तदेवं दृष्टान्त-प्राप्त्यर्थेण निर्वोषां देशधिरति प्रस्ताप्य पुनरपि तद्वृत्तमेव विचारं कर्तुकाम आह-

भगवं च शं उदाहु संतेगइया समणोवामगा भवंति, तेसिं च शं एवं वुत्तपुव्वं भवइ-शो खलु वयं संचाएमां मुंडा भवित्ता अगाराओ अणुगारियं पक्वइत्तए, वयं शं चाउदसद्धमइदपुप्पिमसिणीसु पडिपुसं पोसइं सम्मं

अणुपालेमाणा विहरिस्तामो, धूलं पाण्डवाय पचकत्वा-
स्तामो, एवं धूलं मुसावाय धूलं अदिवादाय धूलं मे-
हुणं धूलं परिगहं पचकत्वास्तामो, इच्छापरिपायं
करिस्तामो, दुविहं तिबिहेणं, मा खलु ममऽह्माए किंचि करेह
वा, करावेह वा, तस्य वि पचकत्वास्तामो, ते खं अमोचवा
अपिचवा असिखाइसा आसंदीपेदिवाओ पचकहिता, ते
तहा कालगया किं वत्तवं सिया-सम्भं कालगतं सि ? व-
त्तवं मिया, ते पाणा वि वुचंति, ते तसा वि वुचंति, ते
महाकाया ते चिरट्टिइया, ते बहुतरगा पाणा जेहिं समणो-
वासवस्स सुचकत्वायं भवइ, ते अप्ययसागा पाणा जेहिं
समणोवासवस्स अपचकत्वायं भवइ, इति से महयाओ जं
खं तुम्भे वयह तं चेव ०जाव अयं पि भेदे से खो खो-
याउए भवइ ॥ १७ ॥

(भगवं च खमुदाहृत्यादि) पुनरपि गौतमस्वामी उक्तं
प्रतीदयाह । तद्यथा-बहुभिः प्रकारेण ससंज्ञावः संभ्राम्यन्ते,
ततश्चाश्रयस्थैः संसारस्तदश्रयत्वेन निर्विषयं भावकस्य
असवधनिवृत्तिकरं प्रत्याख्यानम् । तदनुना बहुप्रकारसं-
भ्रम्याऽश्रयतां संसारस्य दर्शयति । भगवानाह-सन्ति-विद्य-
न्ते शान्तिप्रधाना वा एके केचन भ्रमणोपासका भवन्ति,
तेषां च द्रुमुक्तपूर्वं भवति-संभ्राम्यन्ते च भावकाश्चामनंभूतस्य
वचसः संभव इति । तद्यथा-न खलु वयं शक्नुमः प्रव्रज्यां
ग्रहीतुं, किं तु ? वयं, एमिति वाक्यालंकार, अनुद्वेषप्रसीधौ-
मार्गेषु संपूर्णं पौषधमाहारशरीरसंस्कारस्त्वत्तत्त्वार्थापार-
क्यं पौषधं सम्यगनुपालयन्तो विहरिष्यामः, तथ-स्थूल-
प्राणालिपातमृषावादाइसाऽऽदानमैथुनपरिग्रहं प्रत्याख्यास्या
मी द्विविधमिति कृतकारितप्रकारद्वयेनानुमतेः भावकस्या
प्रतिषिद्धत्वात् । तथा-द्विविधेनेमि मज्जना वाचा कायेन च,
तथा मा इति निषेधे, खलु इति वाक्यलङ्कारे, मर्त्ये पचन-
वाचनाऽऽदिकं पौषधस्य मम कृते मा कार्यं, तथा परेषु मा का-
रयत, तत्राग्यनुमतावपि सर्वथा यदसंभवि तत्प्रत्याख्या-
स्यामः, ते एवंभूतकृतप्रतिज्ञाः सन्तः भावकाः अमुक्त्वा
अरीत्वा अज्ञात्वा च पौषधोपेतत्वादासन्नीपीठिकातः प्रत्या-
ख्या-अवनीयं सम्यक् पौषधं गृहीत्वा कालं कृतवन्तः, ते तथा
प्रकारेण कृतकालाः सन्तः किं सम्यक्कृतकाला उताऽस-
म्यगिति ? कथं यत्तदर्थं स्यादिति ? एवं पृष्टेर्मिथैरवश्यमेव
अक्रुध्यं स्वात्-सम्यक्कालगता इत्येवं च कालगतानामवश्यं
आवी तेषां देवलोकेषूपपादः, तदुत्पज्ज्य वत्त एव, ततश्च
क्रुध्यं किंचिन्नयता प्रत्याख्यानस्योपासकस्येति ॥ १७ ॥

पुनरप्यस्य भावकोद्देशेनैव प्रत्याख्यानस्य विषयं प्रदर्श-
यितुमाह—

भगवं च खं उदाहृ संतेमइया समणोवासगा भवंति,
वेसिं च खं एवं वुत्तपुव्वं भवइ, खो खलु वयं सं-
स्वाएमो मुंडा भविता अगाराओ ०जाव पकाइत्तए, खो
खलु वयं संचाएमो चाउइसइमुदिइपुसमासिणीसु ०जाव
अणुपालेमाणा विहरितए, वयं खं अपडिक्कमपारखंति

संतेमइयाओ(कू)सखाओ(कू)सिया भलपायं पडियाइस्सिवा ०
जाव कालं अणवकंखमाणा विहरिस्तामो, सत्वं पाणाइवायं
पचकत्वाइस्तामो ०जाव सत्वं परिगहं पचकत्वाइस्ता-
मो तिबिहं तिबिहेणं, मा खलु ममऽह्माए किंचि वि ०जाव
आसंदीपेदिवाओ पचकहिता एते तहा कालगया,
किं वत्तवं सिया सम्भं कालगतं सि ? वत्तवं सिया, ते
पाणा वि वुचंति ०जाव अयं पि भेदे से खो खोयाउए
भवइ ॥ १८ ॥

(भगवं च खमुदाहृत्यादि) गौतमस्वाम्येवाऽऽह । तद्यथा-सन्ति
विद्यन्ते एके केचन भ्रमणोपासकाः, तेषां चैतद्रुमुक्तपूर्वं भव-
ति । तद्यथा-खलु न शक्नुमो वयं प्रव्रज्यां ग्रहीतुं, नाऽपि
अनुद्वेषादिषु सम्यक् पौषधं पालयितुं, वयं आपश्चिमवा
संलेखनसपयया क्षपितकायाः, यदि वा—संलेखनाजोषक्या-
लेखनवा जोषिता—सविता उत्तमार्थगुणैरिष्येवंभूताः सन्तो
भक्तपानं प्रत्याख्याय कालं दीर्घकालमनवकाङ्क्षमाणा विह-
रिष्यामः । इदमुक्तं भवति-न वयं दीर्घकालं पौषधाऽऽदिकं प्र-
वृत्तं पालयितुं समर्थाः किं तु वयं-सर्वमपि प्राक्कालिवाताऽऽदि-
कं प्रत्याख्याय संलेखनया संलिखितकायाश्चतुर्विधाऽऽहारप-
रित्यागेन जीविनं परित्यक्तुमलमिति । एतस्त्रेणैव दर्श-
यति-(सत्वं पाणाइवायमित्यादि) सुगमम् । यावत्ते तथा
कालगताः किं यत्तदर्थमेतस्यासम्यक्ते कालगता इति ? एवं
पृष्टा निर्मथ्या एतद्रुमुक्तं ते सम्मनसः—खो भवमवसले
कालगता इति, तं च सम्यक् संलेखनया यदा कालं कुर्व-
न्ति तदाऽवश्यमन्यतमेषु देवलोकेषूपपादन्ते, तत्र चोत्पज्जा
यद्यपि ते व्यापादयितुं न शक्यन्ते तथापि जसत्वासे आ-
वकस्य असवधनिवृत्तस्य विषयतां प्रतिपद्यन्ते ॥ १८ ॥

पुनरप्यस्य प्रत्याख्यानस्य विषयमुपदर्शयितुमाह—

भगवं च खं उदाहृ संतेमइया मणुस्सा भवंति । तं जहा-
मइइच्छा महारंभा महापरिगहा अहम्मिया ०जाव दु-
प्पडियाणंदा ०जाव मक्खाओ परिगहाओ अप्पडिविरया
जावजीवाए, जेहिं समणोवासवस्स आयाणसो आमरखं-
ताए दंदे खिक्खितं, ते ततो आउगं विप्पज्जंति, ततो
भुजो सगमादाए दुग्गइगामिणो भवंति, ते पाणा वि वु-
चंति, ते तसा वि वुचंति, ते महाकाया ते चिरट्टिइया ते
बहुतरगा आयाणसो, इति से महयाओ खं वं खं तुम्भे
वदह तं चेव अयं पि भेदे से खो खोयाउए भवइ ॥ १९ ॥

(भगवं च खं उदाहृत्यादि) भगवानाह-एके केचन मनुष्या
एवंभूता भवन्ति । तद्यथा-महच्छा महारंभा महापरिग्रहा इ-
त्यादि सुगमं, यावदेतैरेषु वा भ्रमणोपासकस्याऽऽदीयत इत्यादा
नं प्रथममनग्रहणं, तत आरभ्याऽऽमरणात्तादृश्यदो निक्षिप्तः
परित्यक्तो भवति । तं च तादृशित्वास्तस्माद्भवात्कालात्यये स्वा-
युषं विज्जहन्ति, त्यक्तं वा न जीवितं ते भूयः-पुनः स्वकर्म-स्वकृ-
तं किंचिन्नयनाय-गृहीत्वा दुर्गतिगामिनो भवन्ति । एतद्रुक्तं भ-
वति-महाऽऽमरपरिग्रहासे सुनाः, पुनरन्यतरपृथिव्यां नार-
कजसत्वेनोत्पद्यन्ते, ते च सामान्यसंज्ञया प्राणिनो विशेषसंज्ञ-

या ज्ञप्ता महाकायाः चिरस्थितिका इत्यादि पूर्ववदावत्
(शो शेयाउए सि) ॥ १६ ॥

पुनरप्यन्येन प्रकारेण प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह—

भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति । तं जहा-
आणारंभा अपरिगहा धम्मिया धम्माणुया० जाव स-
च्चाओ परिगहाओ पडिविरया जावजीवाए, जेहिं समणो-
वासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे शिक्खित्ते ते तओ
आउगं विप्पजहंति ते तओ भुज्जो सगमादाए सोगइगा-
मिणो भवंति, ते पाणा वि वुच्चंति० जाव शो शेयाउए
भवइ ॥ २० ॥

(भगवं च णं उदाहुरित्यादि) पूर्वोक्तेभ्यो महारम्मपरिग्र-
हवद्वादिभ्यो विपर्यस्ताः सुशीलाः सुमताः सुप्रत्यानन्दाः
साधव इत्यादि सुगमं यावत् 'शो शेयाउए भवइ सि ।' एते
च सामान्यभाषकाः, तेऽपि प्रत्येकान्यतरेषु देवेषूपपद्यन्ते.
ततोऽपि न निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति ॥ २० ॥

किञ्चाप्यत्—

भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति । तं जहा-
अप्पेच्छा अप्पारंभा अप्पपरिगहा धम्मिया धम्माणुया०
जाव एगच्चाओ परिगहाओ अप्पडिविरया, जेहिं समणो-
वासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे शिक्खित्ते, ते त-
ओ आउगं विप्पजहंति, ततो भुज्जो सगमादाए सोगइगा-
मिणो भवंति, ते पाणा वि वुच्चंति० जाव शो शेयाउए
भवइ ॥ २१ ॥

(भगवं च णं उदाहुरित्यादि) सुगमम् । यावत् (शो शेयाउए
सि) एते चाप्येच्छाऽऽविशेषणविशिष्टा अवश्यं प्रकृतिभद्र-
तया सद्गतिगामित्वेन असकवेष्टुपद्यन्ते इति द्रष्टव्यम् ॥ २१ ॥

किञ्चाप्यत्—

भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति । तं जहा-
आरक्षिया आवसहिंया गामणियंतिथा कएहुई रहस्सिया,
जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे शि-
क्खित्ते भवइ, शो बहुसंजया शो बहुपडिविरया पाणभूय-
जीवसत्तेहिं, अप्पणा सच्चाओसाइ एवं विप्पडिवे-
देति—अहं शो हंतव्वो, अणे हंतव्वो, ० जाव कालमासे कालं
किञ्चा अन्नयराइ आसुरियाइ किञ्चिसियाइ० जाव उवव-
त्तारो भवंति, तओ विप्पमुच्चमाणा भुज्जो एलभूयत्ताए त-
मोरुवत्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति० जाव शो
शेयाउए भवइ ॥ २२ ॥

(भगवं च णं उदाहुरित्यादि) गौतमस्याभ्येव प्रत्याख्यान-
स्य विषयं दर्शयितुमाह—एके केचन मनुष्या एवंभूता भव-
न्ति । तद्यथा—अरण्ये भवा आरण्यकास्तीर्थिकविशेषाः, तथा
आवसथिकास्तीर्थिकविशेषा एव, तथा ग्रामनिमग्निकाः, त-
था (कएहुई रहस्सिय सि) कश्चिकार्ये रहस्यकाः, कश्चिद्रह-
स्यकाः, एते सर्वेऽपि तीर्थिकविशेषाः, च नो बहु संयता

इस्तपादाऽऽक्रियासु तथा—ज्ञानाऽऽवरणीयावृत्तत्वाच्च बहु-
धिरताः सर्वप्राणभूतजीवसत्सर्वेभ्यस्तत्स्वरूपापरिज्ञानात्तद्वि-
धाद्विरता इत्यर्थः । ते तीर्थिकविशेषा बहुसंयताः स्वतो-
ऽविरता आत्मना सत्यामृषाणि वाक्यान्वेवमिति वक्ष्य-
माणरीत्या विरुज्जमिति । “ एवं विप्पडिवेदेति ” कश्चित्पाठः,
अस्यायमर्थः—एवंविधप्रकारेण परेषां प्रतिवेदयमिति—ज्ञा-
पयमिति, तानि पुनरेवंभूतानि वाक्यानि दर्शयति । तद्यथा—
अहं न हन्तव्योऽन्ये पुनर्हन्तव्याः तथाऽहं नाकापयितव्यः,
अन्ये पुनराकापयितव्या इत्यादीन्पुनरेववाक्यानि वक्ष-
ति । ते चैवमेवोपदेशदायिनः स्त्रीकामेषु मूर्द्धिता शृङ्गा
अभ्युपपन्ना यावद्वर्षाणि चतुःपञ्चमानि वा षड्दशमानि वा
अतोऽप्यल्पतरं वा प्रभूततरं वा कालं भुक्त्वोत्कटा भोगा भो-
गभोगास्तांस्ते तथाभूताः किञ्चिद्विज्ञानतपःकारिणः कालमासे-
कालं कृत्वाऽन्यतरंवास्तुरीयेषु स्थानेषु किञ्चिद्वेषेष्वसुरदे-
वाधमेषु स्थानेषूपपत्तारो भवन्ति । यदि वा—प्राण्युपमर्दोप-
देशदायिनो भोगाभिलाषुका असूर्येषु—नित्यान्धकारेषु किञ्चिद-
प्रधानेषु मरकस्थानेषु ते समुत्पद्यन्ते; ते च देवा नारका वा
वसत्वं न व्यभिचरन्ति, तेषु च यद्यपि द्रव्यप्राणातिपातो न
संभवति, तथापि ते भावतो यः प्राणातिपातस्तद्विरतेर्वि-
षयतां प्रतिपद्यन्ते. ततोऽपि च देवलोकाच्छ्रुता नरकोकृताः
क्लिष्टपञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु तथाविधमनुष्येषु चैडमूकतया समु-
त्पद्यन्ते, तथा (तमोरुवत्ताए सि) अन्धवधिरतया प्रत्यायान्ति,
ते चोभयोरप्यवस्थयोस्तत्त्वं न व्यभिचरन्ति, इत्यतो न
निर्विषयं प्रत्याख्यानम्, एतेषु च द्रव्यतोऽपि प्राणातिपातः
संभवतीति ॥ २२ ॥

साम्प्रतं प्रत्यक्षसिद्धमेव विरतेर्विषयं दर्शयितुमाह—

भगवं च णं उदाहु संतेगइया पाणा दीहाउया जेहिं स-
मणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० जाव दंडे शि-
क्खित्ते भवइ, ते पुण्वामेव कालं करेति, करित्ता पारलोइय-
त्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति, ते तसा वि वुच्चंति-
ते महाकाया ते चिरट्टिइया ते दीहाउया ते बहुयरगा, जेहिं
समणोवासगस्स सुपच्चक्कायं भवइ, ० जाव शो शेयाउए-
भवइ ॥ २३ ॥

(भगवं च णं उदाहुरित्यादि) भगवानाह—यो हि प्रत्या-
ख्यानं गृह्णाति तस्मादीर्घाऽऽयुष्काः प्राणाः—प्राणिनः, ते च
नारकमनुष्यदेवा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यक्षश्च सम्भवन्ति,
ततः कथं निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति । शेषं सुगमम् । (० जाव
शो शेयाउए भवइ) ॥ २३ ॥

भगवं च णं उदाहु संतेगइया पाणा समाउया, जेहिं स-
मणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० जाव दंडे शिक्खित्ते
भवइ, ते मयमेव कालं करेति, (कालं) करित्ता पारलोइयत्ताए
पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति, तसा वि वुच्चंति, ते महा-
काया से समाउया ते बहुयरगा, जेहिं समणोवासगस्स सुप-
च्चक्कायं भवइ, ० जाव शो शेयाउए भवइ ॥ २४ ॥

एवमुत्तरस्तत्रमपि तुल्याऽऽयुष्कविषयं समानभोगक्षेमत्वाद्
व्याख्येयम् ॥ २४ ॥

भगवं च यं उदाहु संतेगइया प.या अप्पाउया, जेहि समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० जाव दंडे शि-
क्खितं भवइ, ते पुब्बामेव कालं करेति, करित्ता पारलोइय
चाए पच्चायंति, ते पाणा वि बुब्बंति, ते तसा वि बुब्बंति, ते म
हाकाया ते अप्पाउया ते बहुयरगा पाणा, जेहि समणोवास
गस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ० जाव यो येयाउए भवइ ॥ २५ ॥

तथाऽऽर्याऽयुष्कसूत्रमप्यतिस्पष्टत्वात् सूत्रसिद्धमेव । इयां
स्तु विशेषो-यावत्ते न स्त्रियन्ते तावत्प्रत्याख्यानस्य विषयात्म-
केषु वा समुत्पन्नाः सन्तो, विषयतां प्रतिपद्यन्ते इति ॥ २५ ॥

पुनरपि भावकाणामेव दिग्गतसमाभ्यखतः प्रत्याख्यानस्य

विषयं दर्शयितुमाह—

भगवं च यं उदाहु संतेगइया समणोवासगा भवंति,
तेसि च यं एवं वुत्तपुब्बं भवइ-यो खलु वयं संचाएमो
मुंडे भवित्ता० जाव पच्चइत्तए, यो खलु वयं संचाएमो
चाउइसद्वुद्धिपुष्पपासिणीसु पडिपुण्यं पोसइ अणुपालि-
त्तए, यो खलु वयं संचाएमो अपच्छिमं० जाव विहरित्तए,
वयं च यं सामाइयं देसावगासियं पुरत्था पाईयं वा
पडीयं वा दाहियं वा उदीयं वा एतावता० जाव सच्चपाणोहिं
० जाव सच्चसत्तेहिं दंडे शिक्खित्ते सच्चपाणभूयजीवसत्तेहिं
खेमंकरे अहमंसि, तत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहि
समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे शिक्खित्ते,
तओ आउं विप्पजहंति, विप्पजहिता तत्थ आरेणं चेव जे
तसा पाणा जेहि समणोवासगस्स आयाणसो ० जाव तेसु
पच्चायंति, जेहि समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते
पाणा वि ० जाव अयं पि भेदे से० ॥ २६ ॥

(भगवं च यमित्यादि) सुगमं यावत् (वयं यं सामा-
इयं देसावगासियं ति) देशेऽवकाशो देशावकाशः । तत्र भ-
वं देशावकाशिकम् । इदमुक्तं भवति—पूर्वगृहीतस्य दिग्ग-
तस्य योजनशताऽऽदिकस्य यत्प्रतिदिनं संक्षिप्ततरं योजनग-
भ्युतिपत्तनगृहसमादाऽदिकं परिमाणं विधत्ते तद्देशावकाशि-
कमित्युच्यते । तदेव दर्शयति—(पुरत्था पाईयमित्यादि)
प्रातरिव प्रत्याख्यानानुसारे दिगाभितमेवभूतं प्रत्याख्यानं
करोति, तद्यथा—प्राचीनं—पूर्वाभिमुखं प्राच्यां दिश्येता-
वन्मयाऽथ गन्तव्यं, तथा प्रतीचीनं—प्रतीच्यामपरस्यां
दिशि, तथा दक्षिणाभिमुखं—दक्षिणस्यामेवमुदीच्यां दि-
श्येतावन्मयाऽथ पञ्चयोजनमात्रं तदधिकमूनतरं वा गन्त-
व्यमित्येवभूतं स प्रतिदिनं प्रत्याख्यानं विधत्ते, तेन च गृ-
हीतदेशावकाशिकेनोपासकन सर्वप्राणिभ्यो गृहीतपरिमाणा-
त्परेण दण्डो निक्षिप्तः परित्यक्तो भवति । ततश्चासौ आ-
वकः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु खेमंकरोऽहमस्मि इत्येवमभ्य-
वसायी भवति, तत्र गृहीतपरिमाणे देशे ये आरेण व्रजाः
प्राणा येषु भ्रमणोपासकस्याऽऽज्ञान इत्यादिरारम्भाऽऽमरणा-
न्तो दण्डो निक्षिप्तः—परित्यक्तो भवति, ते च व्रजाः प्राणाः

स्वाऽऽयुष्कं परित्यज्य तत्रैव गृहीतपरिमाणदेश एव—योजना-
ऽऽविदेशाभ्यन्तर एव व्रजाः प्राणास्तेषु प्रत्यायागति । इदमुक्तं
भवति—गृहीतपरिमाणदेशे व्रजाऽऽयुष्कं परित्यज्य व्रसेष्वेवो-
त्पद्यन्ते, ततश्च तेषु भ्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भव-
त्युभयथापि व्रसत्त्वसद्भावात् । शेषं सुगमं, यावत् (यो
येयाउए भवतीति) ॥ २६ ॥

तत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहि समणोवासगस्स
आयाणसो आमरणंताए दंडे शिक्खित्ते ते तओ आउं
विप्पजहंति, विप्पजहिता तत्थ आरेणं चेव० जाव
यावरा पाणा जेहि समणोवासगस्स अट्टाए दंडे
अशिक्षित्ते अणट्टाए दंडे शिक्खित्ते तेसु पच्चायंति,
तेहि समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अशिक्षित्ते अणट्टाए
दंडे शिक्खित्ते ते पाणा वि बुब्बंति, ते तसा ते चिरट्टिइया
० जाव अयं पि भेदे से० ॥ २७ ॥ तत्थ जे आरेणं तसा पाणा
जेहि समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे० तओ
आउं विप्पजहंति, विप्पजहिता तत्थ परेणं जे तसा यावरा
पाणा जेहि समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए०
तेसु पच्चायंति, तेहि समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ,
ते पाणा वि० जाव अयं पि भेदे से० ॥ २८ ॥ तत्थ जे आ-
रेणं यावरा पाणा जेहि समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अ-
शिक्षित्ते अणट्टाए शिक्खित्ते ते तओ आउं विप्पजहंति,
विप्पजहिता तत्थ आरेणं चेव जे तसा पाणा जेहि समणो-
वासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेसु
समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि० जाव
अयं पि भेदे से यो ० ॥ २९ ॥ तत्थ जे ते आरेणं जे या-
वरा पाणा जेहि समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अशिक्षित्ते-
अणट्टाए शिक्खित्ते, ते तओ आउं विप्पजहंति, विप्पज-
हिता ते तत्थ आरेणं चेव जे यावरा पाणा जेहि सम-
णोवासगस्स अट्टाए दंडे अशिक्षित्ते अणट्टाए शिक्खि-
त्ते तेसु पच्चायंति, तेहि समणोवासगस्स अट्टाए अणट्टाए
ते पाणा वि० जाव अयं पि भेदे से यो ० ॥ ३० ॥ तत्थ जे
ते आरेणं यावरा पाणा जेहि समणोवासगस्स अट्टाए दं-
डे अशिक्षित्ते अणट्टाए शिक्खित्ते तओ आउं विप्पज-
हंति, विप्पजहिता तत्थ परेणं जे तसयावरा पाणा जेहि
समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति,
तेहि समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि०
जाव अयं पि भेदे से यो येयाउए भवइ ॥ ३१ ॥
तत्थ जे ते परेणं तसयावरा पाणा जेहि समणोवासगस्स
आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं विप्पजहंति, विप्प-
जहिता तत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहि समणोवासगस्स
आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहि समणो-

वासगस्त सुवचनकलावं भवइ, ते पाशा वि ० जाव अयं पि भेदे से खो खेयाउए भवइ ॥ ३२ ॥ तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाशा जेहिं समखोवासगस्त आयाणसो आय-
इयांताए ० ते तयो आउं विपजहंति, विपजहिता तत्थ आरे-
णं जे थावरा पाशा जेहिं समखोवासगस्त अट्टाए इंदे अ-
शिविस्सत्ते अट्टाए शिविस्सत्ते तेसु पक्कायेंति, जेहिं सम-
खोवासगस्त अट्टाए अशिविस्सत्ते अट्टाए शिविस्सत्ते ० जाव ते पाशा वि ० जाव अयं पि भेदे से खो ॥ ३३ ॥ तत्थ ते परेणं तसथावरा पाशा जेहिं समखोवासगस्त आयाण-
सो अमरयांताए ० ते तयो आउं विपजहंति, विपजहिता ते तत्थ परेणं जेव जे तसथावरा पाशा जेहिं समखोवास-
गस्त आयाणसो अमरयांताए ० तेसु पक्कायेंति, जेहिं सम-
खोवासगस्त सुवचनकलावं भवइ, ते पाशा वि ० जाव अयं पि भेदे से खो खेयाउए भवइ ॥ ३४ ॥

एवमन्त्याप्यथ ह सुत्राणि द्रष्टव्यानि सर्वाण्यपि, नवरं तत्र प्रथमे सूत्रे तदेव यद्व्याख्यातं, तथैवंभूतम् । तद्यथा—गृहीत-
परिमाणे देशे ये व्रजास्ते गृहीतपरिमाणदेशस्थास्तेष्वेव व्रजेषूपपद्यन्ते । तथा द्वितीयं सूत्रं त्वारादेशवर्तिनस्त-
स्या आरादेशवर्तिषु स्थावरेषूपपद्यन्ते ॥ २७ ॥ तृतीये त्वा-
रादेशवर्तिनस्तस्या गृहीतपरिमाणदेशाद् बहिर्गते व्रजाः स्था-
वरास्तु तेषूपपद्यन्ते ॥ २८ ॥ तथा चतुर्थसूत्रे त्वारादेशवर्तिनो-
ये स्थावरास्ते तद्देशवर्तिष्वेव व्रजेषूपपद्यन्ते ॥ २९ ॥ पञ्चमं सूत्रं तु आरादेशवर्तिनो ये स्थावरास्तेषु तद्दे-
शवर्तिष्वेव स्थावरेषूपपद्यन्ते ॥ ३० ॥ षष्ठं सूत्रं तु पर-
देशवर्तिनो ये स्थावरास्ते गृहीतपरिमाणस्थास्तेषु व्रजस्थाव-
रेषूपपद्यन्ते ॥ ३१ ॥ सप्तमसूत्रं त्विदम्—परदेशवर्तिनो ये व्रजस्थावरास्ते आरादेशवर्तिषु व्रजेषूपपद्यन्ते ॥ ३२ ॥ अष्टमसूत्रं तु परदेशवर्तिनो ये व्रजस्थावरास्ते आरादे-
शवर्तिषु स्थावरेषूपपद्यन्ते ॥ ३३ ॥ नवमसूत्रं तु परदेशव-
र्तिनो ये व्रजस्थावरास्ते परदेशवर्तिष्वेव व्रजस्थावरे-
षूपपद्यन्ते । एवमनया प्रक्रियया नवार्थं सूत्राणि भवन्तीवा-
न्ति । तत्र यत्र यत्र व्रजास्तत्राऽऽद्यानयः—आदेशवर्त्य अमर-
यासकेनाऽऽमरयान्तो दण्डस्त्यक्त इत्येवं योजनीयं, यत्र तु स्थावरास्तत्रार्थाय दण्डो न निश्चितो—न परित्यक्तोऽनर्थाय च दण्डः परित्यक्त इति । शेषाक्षरघटना तु खलु यथा विधेयेति ॥ ३४ ॥

तदेवं बहुमिहोक्त्यैः सविनयतां आशयप्रत्याशयानस्य प्रसा-
ध्यायुक्तस्तत्संबन्धवशां कोट्यस्य सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—

यगवं च यं उदाहु य एतं भूयं य एतं मय्यं च एतं भविस्संति जं यं तसा पाशा बोच्छिजिहंति वा-
वरा पाशा भविस्संति, यावरा पाशा वि बोच्छिजिहं-
ति, तसा पाशा भविस्संति, अवाबोच्छिजेहिं तसथावरोहिं पायोहिं जं यं तुभे वा अजो वा एवं वदइ—यात्थि यं से कइ परिपाए ० जाव खो खेयाउए भवइ ॥ ३५ ॥

(भगवं च यं उदाहुरित्यादि) भगवान् गौतमस्वाभ्युदकं ज्ञप्येवदाह । तद्यथा—नैतद्भूतव्यादिके काले प्राग्वत्प्रसन्ते माप्येतद्देशेऽतन्ते काले माप्यं, माप्येतद्भूतमानकाले भवति । ये व्रजाः प्राशाः सर्वथा निर्लेपतया स्वजात्युच्छेदेनोच्छे-
रूप्यन्ति—स्थावरा भविष्यन्ति इति । तथा स्थावरास्तु प्राणि-
नः कालत्रयेऽपि नैव समुच्छेदस्तन्ति—व्रजा भविष्यन्ति, यद्यपि च तेषां परस्परसंक्रमणं गमकमस्ति तथापि न स्व-
मस्त्येनान्यतरेषामितरत्र सङ्क्रान्तिः । तथाहि—न श्वांभूतः संभ-
वोऽस्ति यदुत प्रत्याख्यायितव्येकं विहाय परेषां नारका-
णां द्वीप्श्वयाऽऽदीनां तिरश्चां मनुष्यदेवानां च सर्वदाऽप्यभा-
वः । एवं च व्रजाविवरं प्रत्याख्यानं निर्विषयं भवति, यदि तस्य प्रत्याख्यानितो जीवन एव सर्वेऽपि नारकाऽऽदयस्त-
साः समुच्छिद्यन्ते न चास्य प्रकारस्य संभवोऽस्त्युक्त्याये-
नेति स्थावराणां चान्तरानामन्तर्त्वादेष वासक्येषु व-
सेत्त्याद इति सुप्रतीतमिदं, तदेवमव्यवच्छिन्नैकैकैः स्था-
वरेभ्यः प्राग्विचिन्तयितुं युवमन्यो वा कश्चिद्वदति । तच्चक-
नस्त्यस्यो पर्यायो यत्र भवन्तोपासकस्त्यैकत्र सविषयोऽ-
पि दण्डपरित्याग इति, तदतदुक्तवीत्या सर्वमशोभनमि-
ति ॥ ३५ ॥

साम्प्रतमुपसंजिघृक्षुराह—

यगवं च यं उदाहु आउमंतो ! उदा जे खलु समयं वा माहयं वा परिभासेइ मिति मय्यंति अगमिन्ता खायं अगमिन्ता दंसखं अगमिन्ता चरितं पावाखं कम्माखं अकरययाए से खलु परलोगपल्लिमभत्ताए चिहइ, जे खलु समयं वा माहयं वा खो परिवास्तइ मिति मय्यंति अगमि-
न्ता खायं अगमिन्ता दंसखं अगमिन्ता चरितं पावाखं क-
म्माखं अकरययाए से खलु परलोगविसुदीए चिहइ, तए यं से उदए पेढालपुसे यगवं मोयमं अखावाकमाखे जामेव दिसिं पाउकभूते तामेव दिसिं पहारेत्थगमणाए ॥ ३६ ॥

(भगवं च यं उदाहुरित्यादि) गौतमस्वाभ्युदक-
भ्युदक ! वा खलु समयं वा यथोक्तकारिणं माहयं वा सा-
ङ्गवर्षोवेत्तं परिभाषते—मिति मैत्री मन्वमानोऽपि, तथा सव्यकृत्तनमाद्यम्, तथा दशौनं चादिषं च पावानां कर्म-
यामकरयाय समुत्थितः, स खलु तत्सुमकतिः परिहृतंमयः परलोकस्य सुगतिलक्षणस्य तत्कामस्य वा सत्येयस-
स्य परलोकस्याय—तद्विलोडनस्य तद्विधाताय सिद्धतिः । ख-
लु पुनर्महासम्बो—रत्नाकरचट्टं गम्भीरो न भवणाऽदीव प-
रिभाषते, तेषु च यदमां मैत्री मय्यंते, सत्यमव्ययैकान्तकारिण-
स्यनुगम्य, तथा पावानां कर्मणामकरयायोत्थितः स खलु वर-
जोक्तविद्युत्सयाऽवतिष्ठते । एतेन च परपरिमाणवर्जितेन यथा-
वस्थितार्थक्यपदार्थजनितो गौतमस्वामिना स्वोक्तस्य परिहृतं भवति, तदेवं यथावस्थितमर्थं गौतमस्वामिनाऽवमजितोऽभ्यु-
दकः पेढालकपुत्रो यदा मनवन्तं गौतमस्वामिनाऽवमजितो यस्या-
यं दिशः प्राकुर्भूतस्तथैव दिशैः समन्ततः समन्तरितवाय-
॥ ३६ ॥

तं वैश्वमभिप्रायमुदकं दद्यात् भगवाम्भौतम-
स्वाम्याह । तद्यथा—

भगवं च शं उदाहु आउसंतो उदगा ! मे खलु तदाभू-
तस्य समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरिखं
धम्मियं सुवयणं सोक्खा निसम्म अप्पणो चेव सुहुमाए
पडिलेहाए अञ्जुत्तरं जोगखेमपयं लंभिण् समाणे सोवि
ताव तं आडाउ, परिजाखाति, वंदति, नमंसति, सकारेइ, स-
म्माणेइ० जाव कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवाम-
ति ॥ ३७ ॥

आयुष्मन्नुदक ! यः खलु तथाभूतस्य भगवत्स्य ब्राह्मणस्य वा-
ऽन्तिके-समीपे एकमपि योगक्षेमाय पद्यते-गम्यते येनार्थस्त-
त्पदं योगक्षेमपदं, किंभूतम्?, आर्यम्-आर्यानुष्ठानहेतुत्वादायै,
तथा धार्मिकं, तथा शोभनवचनं सुवचनं-सद्गतिहेतुत्वात्तद्वच-
भूतं पदं भूत्वा-निशम्यावगम्य खाऽऽत्मन एव तदनुत्तरं योग-
क्षेमपदमित्येवमवगम्य स्वमया कुशाग्रीयया बुद्ध्या प्रत्युपेक्ष्य
पर्यालोच्य, तद्यथा-अहमननैवंभूतमर्थपदं लम्बितः-प्रापितः
सन्नसाधयि तावत्लौकिकस्त्वमुपवेशदानारमाद्रियते-पूज्योऽव-
मित्येवं जानाति, तथा कल्याणं मङ्गलं देवतामिव स्नानि-
पर्युपास्ते च, वद्यप्यन्यौ पूजनीयः किमपि नेच्छति तथाऽपि
तेन तस्य परमार्थोपकारिणो यथाशक्ति विधेयम् ॥ ३७ ॥

तए शं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-ए-
तेसि शं भंते ! पदाणं पुड्विं अक्खायाए असवणयाए अत्रो-
हिण् अणभिममेशं अदिट्ठाणं असुयाणं अपुवाणं अविआया-
णं अव्वोगडाणं अणिसूडाणं अविच्छिन्नाणं अणिमिडाणं
अणिवूडाणं अणुवहारियाणं एयमट्ठं शो सवहियं शो प-
सियं शो रोइयं, एतेसि शं भंते ! पदाणं एहिं जाणयाए
सवणयाए बोहिण्० जाव उवहारणयाए एयमट्ठं सवहामि,
पत्तियामि, रोएमि, एवमेव से जहेयं तुम्हे वदइ ॥ ३८ ॥

तदेवं गौतमस्वामिनाऽभिहित उदक इदमाह—तद्यथैतेषां
पदानां पूर्वमज्ञानया+अवगुणनया बोध्या चेत्थादिना विशेषण-
कदम्बकेन न आखनं कृतवान् । साम्प्रतं तु युष्मदन्तिके विहा-
न्येनमर्थे अहं चेऽहम् ॥ ३८ ॥

तए शं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-स-
इहाहि शं अजो ! पत्तियाहि शं अजो ! रोएहि शं अजो !
एवमेयं जहायं अम्हे वयामो, तए शं से उदए पेढालपुत्ते
भगवं गोयमं एवं वयासी-इच्छामि शं भंते ! तुम्हं अंतिए
चाउज्जमाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं
उवसंपज्जिता शं विहरित्तए ॥ ३९ ॥

एवमवगम्य गौतमस्वाम्युदकमेवाह-यथाऽस्मिन्नर्थे अज-
नं कुट्टनाम्यथा सर्वशोकं भवतीति मग्ना, पुनरप्युदक एवमा-
ह-इदमेवैतन्मम, किं त्वमुष्मात्वातुर्धामिकास्मोरपञ्चयामिकं
धर्मं सम्प्रति सप्रतिक्रमणमुपसंपद्य विहर्तुमिच्छामि ॥ ३९ ॥

तए शं से भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं गहाय जेणेव
समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तए

शं से उदए पेढालपुत्ते समयं भगवं महावीरं तिवखुत्तो
आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिवखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं
करित्ता वंदइ, नमंसति वंदित्ता नमंसतित्ता एवं वयासी-इ-
च्छामि शं भंते ! तुम्हं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंच-
महव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता शं विहरित्तए ।
तए शं समणे भगवं महावीरे उदयं एवं वयासी-अ-
हासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं करे(ह)इ, तए शं मे उदए
पेढालपुत्ते समयस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए चाउ-
ज्जमाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उव-
संपज्जित्ता शं विहरइ त्ति वेमि ॥ ४० ॥

ततोऽसौ गौतमस्वामी तं गृहीत्वा तीर्थकरान्तिकं जगाम,
उदकञ्च भगवन्तं बन्धित्वा पञ्चयामिकधर्ममण्डणायोत्थितो,
भगवताऽपि तस्य सप्रतिक्रमणः पञ्चयामो धर्मोऽनुष्ठातः ।
स च तं तथाभूतं धर्ममुपसंपद्य विहरतीति । इति परि-
समाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत्, सुधर्मस्वामी स्वशिष्यानिद-
माह । तद्यथा-सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवदन्तिके भूतमिति ।
सूत्र० २ भु० ७ अ० । वाणिजकग्रामे पेढालगृहपतिना भद्रायां ज-
निते स्वनामक्याते पुरुषे, स च द्वाविंशत्कन्याः परिणीय वीर-
न्तिके प्रव्रज्य बहुवर्षाणि प्रव्रज्यां परिपालय संलेखनया कृत्वा
सर्वार्थसिद्धे विमाने उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीत्यनुभरो-
पपातिकदशानां तृतीये वर्षे अष्टमाध्ययने सूचितम् । अ-
यु० । स्था० ।

पेडिया-पीठिका-स्त्री० । ग्रन्थभूमिकायाम्, यस्यामुक्ताया-
मेव ग्रन्थार्थोऽवतिष्ठते । आ० म० १ अ० । रा० । ति० सू० ।
पेडियाय-प्रतिपाद-पु० । मूलपादानां प्रतिविंशष्टोपष्टम्भ-
करणाय पादेषु, " नाणामणिमया पेडियादा । " जी० ३ प्रति०
४ अधि० । (अत्र प्राकृतव्याकरणं चिन्त्यम्)

पेण्डव-प्रस्थाप-धा० । प्रस्थानकारणे, " प्रस्थापेः पट्टव-
पेण्डवौ " ॥ ८ । ४ । ३७ ॥ इति प्रपूर्वस्य तिष्ठतेत्यन्तस्य
पेण्डवाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

पेम-प्रेमन्-न० । अभिषङ्गलक्षणे रागे, स्त्री० । मायालोभकूपे
(उक्त० ६ अ०) स्नेहे, स्था० ३ डा० ३ उ० । " प्रथमत-
मयेवं चिन्तनीयं न वाऽऽसीद् । बहुजनदयिते न प्रेम कृत्वा
जनेन । इतद्दय निरास क्रीड ! संतप्यसे किं, न हि जडगतनो-
ये सेतुभन्धाः क्रियन्ते ॥ १ ॥ " आख्या० १ भु० २ अ० ५ उ० ।
कसमुक्तेहि सहेहि, पेमं नाभिनिवेसए ।

दारुणं ककसं फासं, काएण अहिआसए ॥ २६ ॥

कर्णसौख्यहेतवः-कर्णसौख्याः शब्दाः वेणुवीणाऽऽदि-
स्यन्धिधनस्तेषु प्रेम-रागं न अभिनिवेशयेत् । न कुर्यादित्यर्थः ।
तथा दारुणमनिष्टं, कर्कसं-कठिनं, स्पर्शमुपनतं सन्तं काये-
न अपिलहेन तत्र द्वेषं कुर्यादिति, अनेवाऽऽद्यन्तयो रागद्वेषनि-
राकरणेन सर्वेन्द्रियविषयेषु रागद्वेषप्रतिषेधो वेदितव्यः । इति
सूत्राऽर्थः ॥ २६ ॥ दृश्य० ८ अ० ।

पेमरागरत्त-प्रेमरागरत्त-त्रि० । कामरागप्रयत्नीकृते, तं० ।

पेमाबंध-प्रेमाबंध-पुं० । प्रेमकूपे आ-समन्तात् बन्धे प्रस्थां च-

स्थाभावे, 'गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने च गलिते निवृत्ते सत्
भावे जन इव जने गच्छति पुरः । समुत्प्रेक्षयात्प्रेक्ष्य प्रियसखि !
गतांस्तांश्च दिवसा-ञ्च जाने को हंतुर्वलति शनधा यद्य हृदय-
म ? ॥ १ ॥ " आचा० १ भू० २ अ० ५ उ० ।

पेम्प-प्रेमन्-न० । 'तैलाऽऽदौ' ॥ ८ । २ । ६८ ॥ इति मञ्चित्वम् ।
"पेम्प" । राग, प्रा० २ पाद ।

पेय-प्रेत-पुं० । मृते, व्यन्तरविशेषे च । भ० ३ श० ७ उ० ।

प्रेयस्-त्रि० । अतिशयेन प्रिये, औ० । स्त्रियां प्रेयसी । औ० ।

पेयकाइय-प्रेतकायिक-पुं० । व्यन्तरविशेषे, भ० ३ श० ७ उ० ।

पेयदेवलकाइय-प्रेतदेवलकायिक-पुं० । प्रेतसत्कदेवतानां
सम्बन्धिनि, भ० ३ श० ७ उ० ।

पेया-पेया-स्त्री० । अल्पतण्डुलमहिने राज्ञे कुम्भे, ध० २
अधि० । कुम्भकाञ्जिके, प्रव० ४ द्वार । घाघविशेषे, रा० ।

पेयाल-पेयाल-न० । प्रमाणे, नं० । आ० म० । व्य० । अप-

रिक्ताने अन्तर्गमने, आ० चू० १ अ० । " निवग्गसुत्तरपग-

हणपेयाला उभयलोगफलवती । " आ० क० १ अ० ।

सारे प्रधाने, " पंच अइयारा जाणियव्वा न समारियव्वा । "

साराः-प्रधानाः स्थूलत्वेन शक्यव्यपदेशात् । उपा० १ अ० ।

पेरंत-पर्यन्त-पुं० । " एतः पर्यन्ते " ॥ ८ । २ । ६५ ॥ इत्येका-

रात्परस्य यस्य एतः । ' पेरंतो । ' अवयविनः सर्वान्तिमप्रवेशे,

प्रा० ३ पाद । " परिजूरियपेरंतं । " बन्तस्तस्य परितोऽर्थः-

पर्यन्तम् । अनु० । " छेआ पेरंत अजंतो । " पाद० ना०

१७३ गाथा ।

पेरंतवच्च-पर्यन्तवर्चस्-न० । मण्डपे गृहे, " मण्डवं पेरंतवच्चं

भक्षति, सव्वं वा सीयाणं सीताणस्स वा पेरंतवच्चं भक्ष-

ति । " नि० चू० ३ उ० ।

पेरउम्ह-परावश्य-न० । पराधीनत्वे, भ० ७ श० ८ उ० ।

पेरण-देशी-ऊर्ध्वस्थाने, दे० ना० ६ वर्ग ५९ गाथा ।

पेरिज-देशी-साहाय्ये, दे० ना० ६ वर्ग ५८ गाथा ।

पेरित-प्रेरित-त्रि० । प्रणुजे, आचा० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

आव० । चा० । नि० चू० ।

पेलव-पेलव-पुं० । सुकुमारे, औ० । कोमले, जं० ३ वल० ।

निःसखे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । "सिणेहा पेलवा होइ । " गणा-

जिर्गते यस्यापि गणस्याऽऽचार्यस्य वा स्नेहः परस्परं पेलवः

प्रतनुर्भवति । व्य० १० उ० । मृदुनि, " कोमलयं सुहृत्पासं

सोमालं पेलवं मउयं । " पाद० ना० ८८ गाथा ।

पेलवत्तण-पेलवत्व-न० । मृदुत्व-लघुत्वे, ज्ञा० १ भू० १ अ० ।

पेलवाइरेग-पेलवातिरेक-पुं० । मृदुत्वलघुत्वगुणे, "हयलाला

पेलवाइरेगं । " हयलाला-अश्वलाला तस्या अपि पेलवाम-

तिरेकेण हयलालापेलवातिरेकं बाहुलकादेवं समासः । वि-

शिष्टमृदुत्वलघुत्वगुणैरुपेतम् । आव० १ अ० ।

पेलु-पेलुक-न० । पूणिकया धलिते कते, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

नि० चू० । लाटदेशे कृतसम्बन्धिनी या पूणिका इति प्रसि-

द्धा सैव महाराष्ट्रविषये पेलुरित्युच्यते । विश० ।

पेलुकरण-पेलुकरण-न० । लाटदेशे कृतसम्बन्धिनी या पूणि-

कति प्रसिद्धा सैव महाराष्ट्रकविषये पेलुरित्युच्यते, तस्याः

करणं निर्वर्तकम् । वंशाऽऽदिमयां शलाकायाम्, यया पेलुः

क्रियते । विश० ।

पेलुग-पेलुक-न० । अमन्तजीवधनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पेलेजा-प्रेरयेत्-क्रिया । संयमभारं बलावपहन्त्याऽऽपातयेत् ।

वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पेन्ल-क्षिप्-धा० । प्रेरणे, " क्षिपेर्गलत्थाङ्कख-सोक्ख-पेक्ख-

णोक्ख-सुह-हुल-परीघत्ताः " ॥ ८ । ४ । १४३ ॥ इति क्षिपेः पे-

क्खाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

प्रेर्य-त्रि० । दरिद्रे, "पेक्खस्स तेण कप्पति । " पेक्खो दरिद्रो । नि०

चू० १ उ० ।

पेक्खग-प्रेरक-पुं० । श्वगवीनां स्थगृहे प्रविशन्तीनां नि-

वारके, वृ० १ उ० २ प्रक० । सार्थाऽधिपस्य सार्थस्य प्रदत्तक,

नि० चू० । १६ उ० ।

पेक्खण-प्रेरण-न० । चोदने, नि० चू० १७ उ० ।

पेक्खया-प्रेरणा-स्त्री० । विषयार्थिना प्रेरणे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

पेल्लिअ-देशी-पीडिते, दे० ना० ६ वर्ग ५७ गाथा ।

पेल्लिय-प्रेरित-त्रि० । पातिते, व्य० २ उ० ।

पेअ-प्र-ईत्त-धा० । दर्शने, प्रा० । पेक्खइ । " छस्य ओऽना-

दौ " ॥ ८ । ४ । ३६५ ॥ इति छस्य अः मागध्याम् । " तिरिञ्चि

पेअदि । " तिर्यक् प्रेक्षते । प्रा० ४ पाद ।

पेस-प्रेष्य-पुं० । स्त्री० । यलोपः । " न दीर्घाऽनुस्वारात् " ॥ ८ ।

२ । ६२ ॥ इति सस्य प्राप्तं द्वित्वं न । प्रा० २ पाद । प्रे-

षण्योऽय्ये, सूत्र० २ भू० २ अ० । आदेश्ये, प्रश्न० २ आध० द्वार ।

कर्मकरे, सूत्र० १ भू० ५ अ० २ उ० । प्रेषणयोऽय्ये भूरयाऽऽदौ,

आचा० १ भू० २ अ० १ उ० । तथाविधप्रयोजनेषु आह्वसिक-

रे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नगरान्तराऽऽदिषु प्रेष्यन्ते । ज्ञा० १

भू० २ अ० । सिन्धुविषये एव सूक्ष्मकर्मणि पशौ तत्कर्मनिष्प-

न्नं वस्त्रं, आचा० २ भू० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

पेसग-प्रेष्य-पुं० । स्त्री० । कर्मकरे, सूत्र० १ भू० २ अ० २ उ० ।

पेसगजण-प्रेषकजन-पुं० । प्रयोजनेषु प्रेषणीयलांक, प्रश्न० ४

आध० द्वार ।

पेसगपेसग-प्रेष्यप्रेष्य-पुं० । कर्मकरस्य कर्मकरे, सूत्र० १ भू०

२ अ० २ उ० ।

पेसण-प्रेषण-न० । व्यापारणे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नियोजने ।

सूत्र० १ भू० ४ अ० २ उ० । मृत्याऽऽदेर्विचक्षितत्वेनाद् बहिः

प्रयोजनाय व्यापारणे, प्रव० । कार्ये, दे० ना० ६ वर्ग ५७ गाथा ।

पेसणआरी-देशी-कृत्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ५६ गाथा ।

पेसता-प्रेष्यता-स्त्री० । आदेश्यतायाम्, भ० १२ श० ७ उ० ।

पेषपडिमा-प्रेष्यप्रतिमा-स्त्री० । नव मासान् प्रेष्यरण्यारम्भं न

कारयतीति नवम्यामुपासकप्रतिमायाम्, ध० २ अधि० ।

पेसपणुमिचित्त-प्रेष्यपणुनिमित्त-न० । कर्मकरगवादिहेतौ,

प्रश्न० १ आध० द्वार ।

पेसप्पयोग-प्रेष्यप्रयोग-पुं० । प्रेष्यस्य-आदेश्यस्य प्रयोगः । वि-

वक्षितक्षेत्राद् बहिः प्रयोजनाय स्वयं गमने व्रतभङ्गभयाऽऽ-
पन्नस्य व्यापारणे, पञ्चा० १ वि० १० । ध० ।

पेसयंतिया-पेषयन्तिका-स्त्री० । गोधूमाऽऽदीनां घरहाऽऽदि-
ना पेषणकारिकायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० ७ अ० ।

पेसल-पेशल-त्रि० । सुन्दरे, द्वा० १ द्वा० । शोभने, आचा० १
ध्रु० ६ अ० ५ उ० । उत्त० । मनोहे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
प्रज्ञा० । सूत्र० । "धम्मं च पेशलं नञ्चा तं पट्टविज्ज भिक्खं ।"
प्रति० । मिष्टवाक्ये चिनयाऽऽदिगुणसमन्विते, सूत्र० १ ध्रु०
१३ अ० । "ललितं वग्गुं मंजुं, मंजुलं पेसलं कलं महरं ।"
पा० ना० ८८ गाथा ।

पेसलेस-प्रेमलेस-न० । प्रेषचर्मसुवमपदमनिष्पन्ने वस्त्रविशेषे,
आचा० २ ध्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० । नि० चू० ।

पेमवण्णप्राग-प्रेषणप्रयोग-पुं० । बलाद् विनियोज्य, प्रेष्य-
स्तस्य प्रयोगः । अभिगृहीतप्रवीचार्देशव्यतिक्रमभयाव्या-
ऽवश्यमेव गत्वा मम गवाऽऽद्यानेयमिति, इदं वा तत्र कर्त्त-
व्यमित्येवंभूतं देशावकाशिकव्रताविचारे, ध० २ अधि० ।
उपा० । आच० ।

पेसविअ-प्रेषित-त्रि० । प्रस्थापिते, "पेसविअं पट्टविअं ।"
पा० ना० २०१ गाथा ।

पेसाय-पैशाच-पुं० । सुतप्रमत्तकन्याग्रहणाऽऽत्मके विवाह-
भेदे, ध० १ अधि० । पिशाचसम्बन्धिनि, वृ० २ उ० ।

पेसिय-प्रेषित-त्रि० । प्रेषिते, "दुअो पेसिअो ।" आ० म०
१ अ० ।

पेसी-पेशी-स्त्री० । घनस्वरूपे मांसजगडे, तं० । दीर्घाऽऽकारे
वृक्षमध्यावयवे, नि० चू० १५ उ० । फलयाम्, आचा० २ ध्रु०
१ चू० ७ अ० २ उ० । तं० । वृ० ।

पेसुल्ल-पैशुल्य-न० । परोक्षे सतोऽस्तो वा दोषस्योद्घाटने,
प्रज्ञा० २१ पद० । औ० । प्रच्छन्नमलहोषाऽऽविष्करणे, दशा० ६
अ० । प्रव० । परगुणाऽऽलहनतया तद्दोषोद्घटने, सूत्र० १
ध्रु० १६ अ० । पिशुनकर्मणि, रा० । प्रश्न० । स्था० । ज्ञा० ।
(अत्रार्थे 'पावट्ठाण' शब्दोऽवलोकनीयः)
' अट्टारस पावट्ठाणगाहं सि ' सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमं-
द्वारमाह—

सव्वं पाणाइवायं १,

अलियं २ मदत्तं च ३ मेहुणं सव्वं ४ ।

सव्वं परिग्गहं ५ तह,

राईभत्तं ६ च वोसरिमो ॥ ६५ ॥

सव्वं कोहं ७ माणं ८,

माणं ९ लोहं १० च राग ११ दोसे १२ य ।

कलहं १३ अब्भक्खाणं १४,

पेसुल्लं १५ परपरीवायं १६ ॥ ६६ ॥

मायामोसं १७ मिच्छा—

दंसणसल्लं १८ तहेव वोसरिमो ।

अंतिमज्जासम्भी,

देहं पि जिणाइप्पव्वल्लं ॥ ६७ ॥

सर्वे सप्रभेदं प्राणानिपातं १ तथा सर्वमलीकं—मृषावाद् २
तथा सर्वमवस्तुम्—अवस्ताऽऽनं ३ तथा सर्वं मैथुनं ४ तथा सर्व-
परिग्रहं ५ तथा सर्वं रात्रिभक्तं च—रजनि(नी)भाजनं ६ व्युत्सु-
जामः—परिहरामः । तथा सर्वं क्रोधं ७ मानं ८ मायां ९ लो-
भं च १० रागं द्वयो च ११-१२ तथा कलहम् १३ अभ्याख्यानं १४,
पैशुन्यं १५ परपरिवादं, १६ मायामृषां १७ मिथ्यात्वदर्शनश-
ल्यं च १८ तथैव सप्रभेदं व्युत्सुजामः । एतान्यष्टादश पापहे-
तूनि स्थानकानि पापस्थानकानि । न केवलमेतान्येव, किं तु
अन्तिमे उच्छ्वासैः परलोकगमनसमये इत्यर्थः । देहमपि निजं
शरीरमिति व्युत्सुजामस्तत्रापि ममत्वमोक्षनात् जिनाऽऽदि-
प्रत्यक्षं—तीर्थकरसिद्धाऽऽदीनां समक्षमिति । तत्र प्राणानिपात-
मृषावादादस्ताऽऽदानमैथुनपरिग्रहरात्रिभक्तक्रोधमानमायालो-
भाः प्रतीताः, तथा रागोऽनभिष्यक्तमायालोभलक्षणस्वभावमे-
वमभिष्यक्तमात्रम् । (दोसां सि) द्वेषणं द्वेषः, दूषणं वा दोषः, स
चानभिष्यक्तक्रोधमानलक्षणमेव स्वभावोऽप्रीतिमात्रम् । कल-
हो-राटी, अभ्याख्यानं—प्रकटमलहोषाऽऽरोपणं, पैशुन्यं पिशुनं
कर्म, प्रच्छन्नं सव्वसहोषाऽऽविभीषणम् । तथा परेषां परिवादः
परपरिवादो, विकथनमित्यर्थः । तथा माया च—निकृतिः,
मृषा च मृषावादः, मायया वा सह मृषा मायामृषा, प्रा-
कृतत्वात्—"मायामोसं वा" दोषद्वययोगदोषोपलक्षणं, वेशा-
न्तरकरणेन लोकप्रतारणमित्यर्थः । तथा मिथ्यादर्शनं—वि-
पर्यस्ता दृष्टिः, तदेव तोमराऽऽदिशल्यमिव शल्यं, दुःखहेतु-
त्वान्मिथ्यादर्शनशल्यमिति । स्थानाङ्गे च रात्रिभाजनं पा-
पस्थानमध्ये न पठिनं, किं तु परपरिवादाग्रतोऽरतिरतिः,
तस्य चायमर्थः—अरतिश्च तस्मोहनीयोदयजञ्चित्तविकार उद्वे-
गलक्षणः, रतिश्च तथाविधाऽऽनन्दरूपा, अरतिरतिरित्येकमेव
विचक्षितं, यतः क्वचन विषये या रतिस्तामेव विषयान्तरा-
पेक्षयाऽरतिं व्यपदिशन्ति । एवमरतिमेव रतिमित्यौपचा-
रिकमेकत्वमनयोरस्तीति । ततो रागपदस्थाने "पिज्ज" पदं च
पठन्ति । तत्र च प्रियस्य भावः कर्म वा प्रेम, अर्थस्तु राग-
पदवाच्य एवेति । प्रव० २३७ द्वार ।

पेहण-प्रेक्षण-न० । अवलोकने, "आरुपेहणी ।" उत्त० २२ अ० ।

पेहमाण-प्रेक्षमाण-त्रि० । पर्यालोचने, आचा० १ ध्रु० ६ अ०
४ उ० । प्रकर्षेण पश्यति, दश० ५ अ० १ उ० । आचा० ।

आ० म० । दृश्यवस्तूनि पश्यति । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । सूत्र० ।

पेहा-प्रेक्षा-स्त्री० । बुद्धौ, उत्त० १ अ० । चिन्तायाम्, आच०
४ अ० । प्रत्युपेक्षायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

पेहाअसंजम-प्रेक्षाऽसंजम-पुं० । प्रेक्षायामसंयमो यः स तथा ।
असंयमभेदे, स च स्थानोपकरणाऽऽदीनि अप्रत्युपेक्षणम-
विधिप्रत्युपेक्षणं वा । स० १७ सप्त० ।

पेहाए-प्रेक्ष्य-अन्य० । दृष्टव्यर्थे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

पेहादोस-प्रेक्षादोष-पुं० । कायोत्तर्गदोषविशेषे, प्रव० ।

अणुपेहंतो तह वा-नरो व्व चालेइ हट्टफुडे ॥ ६६ ॥

अनुप्रेक्षमाणो नमस्काराऽऽदिकं चिन्तयन्तुत्सर्गतो वानर
इव चालयत्योष्ठपुटादिति प्रेक्षादोष इत्येकान्विशतिः । प्रव०
५ द्वार ।

पेहामंडव-प्रेक्षामण्डप-पुं० । प्रेक्षणार्थमण्डपे, प्रव० २६६ द्वार ।

पेहिय-प्रेक्षित-त्रि० । दृष्टे, आचा० २ भु० १ चू० ५ अ० १ उ० । भावे क्तः । वक्रावलोकने, उत्त० ३२ अ० । नि० चू० ।
 प्रेक्ष-अभ्य० । दृष्टेभ्यर्थे, सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।
 पेहुय-पेहुय-न० । पिच्छे, " पिच्छाहं पेहुनाहं । " पाद० ना० १२६ गाथा । दे० ना० ।
 पेहुयग-पेहुयक-न० । मयूरपिच्छकृतव्यजने, आचा० २ भु० १ चू० १ अ० ७ उ० । मयूराङ्गमय्यां पिच्छायाम्, चू० १ उ० ३ प्रक० । दश० । अं० ।
 पेहुयमिजिया-पेहुयमिजिका-स्त्री० । मयूरपिच्छमध्यवर्ति-
 न्यां मिजायाम्, अं० १ वक्त० । आ० म० । प्रका० ।
 पेहुयहत्तग-पेहुयहत्तक-पुं० । मयूराऽऽदिपिच्छसमूहे,
 दश० ४ अ० । मयूरपिच्छकृतव्यजने, आचा० २ भु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।
 पोअ-पोत-पुं० । बालके, " उहरो डिमो चुको, सिसु सिलांयो
 य अममो पोओ । " पाद० ना० ५८ गाथा । जलवहनमार्गे,
 " पोओ वहणं । " पाद० ना० २७३ गाथा । भववृत्त-लघुसर्प-
 योः, दे० ना० ६ वर्ग ८१ गाथा ।
 पोअह-देशी-सुक्रभये, चण्डे च । दे० ना० ६ वर्ग ६१
 गाथा ।
 पोअत-देशी-शपथे, दे० ना० ६ वर्ग ६२ गाथा ।
 पोअइआ-स्त्री० । निद्रालुतायाम्, " पोअइआ य वयली
 मयाली य । " पाद० ना० १४८ गाथा । निद्राकरलतायाम्,
 दे० ना० ६ वर्ग ६३ गाथा ।
 पोअलअ-देशी-आश्विनमासोत्सवाऽपूपयोः, बालवसन्त इ
 त्यम्ये । दे० ना० ६ वर्ग ८१ गाथा ।
 पोआअ-देशी-ग्रामप्रधानपुरुषे, दे० ना० ६ वर्ग ६० गाथा ।
 पोआई-पोताकी-स्त्री० । शकुनिकायाम्, परित्राजकप्रयुक्ते
 (आ० चू० १ अ०) विद्याविशेषे च । आ० क० १ अ० ।
 पोआल-देशी-वृषभे, दे० ना० ६ वर्ग ६२ गाथा ।
 पोइअ-पोत-त्रि० । 'परोबलु' (गुजराती) " आविअं पो-
 इअं " पाद० ना० २९८ गाथा । काविन्दके, जघोते इत्य-
 न्ये । दे० ना० ६ वर्ग ६३ गाथा ।
 पोइआ-देशी-निद्राकरलतायाम्, दे० ना० ६ वर्ग
 ६३ गाथा ।
 पोइय-पोनित-देशी-हनस्ततः स्पष्टिते, चू० १ उ० २ प्रक० ।
 पोई-पोयी-स्त्री० । ताम्बूलाऽऽकृतिगर्णे लघुकलायतुल्यफ-
 ले शाकत्वेनोपयुक्तवहलीभेदे, प्रका० १ पद ।
 पोउआ-देशी-करीषास्त्री, दे० ना० ६ वर्ग ६१ गाथा ।
 पौड-पौण्ड-न० । " पौडा वमणी तस्स फलं " नि० चू० ३ उ० ।
 फले, प्रश्न० ४ आध० द्वार । महा० । पुष्पे च । उत्त० ३ अ० ।
 यूथाधिपतौ, दे० ना० ६ वर्ग ६० गाथा ।
 पौडवदुशिया-पौण्डवदुनिका-स्त्री० । गोदासगणस्य वृत्तीय-
 शाखायाम्, कल्प० ३ अधि० ८ कण ।
 पौडय-पौण्डन-न० । बनीफलादुत्पन्ने कार्पासिके, सूत्र० १
 भु० १ अ० १ उ० । नि० चू० ।

पौडरीग-पुण्डरीक-न० । शताम्बुजे, जी० ३ प्रति० ४ अ-
 धि० । प्रका० । लोमपक्षिविशेषे, प्रका० १ पद । जी० । मन-
 वत शृङ्गमन्याऽविगणधरे, व्य० ४ उ० । सीरधरद्वीपाधिपतौ,
 स्या० १० ठा० । पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिणीराजमहापद्म-
 पुत्रे, आ० चू० ४ अ० । आव० । आ० म० । सूत्रकनाङ्गाव्य-
 यनभेदे, आ० चू० १ अ० । सूत्र० । एकोनविंशे क्वाताव्ययने,
 स० १६ सम० । सप्तमदेवलोकीये विमानभेदे, स० १८ सम० ।
 पौडरीगतव-पुण्डरीकतवम्-न० । वैश्वपौर्णमास्यां, पुण्डरीक-
 पूजायुते उपवासाऽऽद्यन्यतरस्मिन् तपसि, पञ्चा० १६ विध० ।
 पौडरीगिणी-पुण्डरीकिणी-स्त्री० । पुण्डरीकाणि-श्वेतपद्मानि-
 विद्यन्ते यस्यां सा पुण्डरीकिणी । सूत्र० २ भु० १ अ० । पु-
 ष्करियाम्, जम्बूद्वीपे मन्दरस्थोत्तरेण लक्ष्मीदेव्यावासभूते,
 स्या० ३ ठा० ४ उ० । आ० चू० । जम्बूद्वीपे पुष्क-
 लावतीविजयक्षेत्रयुगलराजधानीयुगले, " द्वौ पौडरीगि-
 णीओ । " स्या० २ ठा० ३ उ० । आ० चू० । आ० म० । अं० ।
 आ० क० ।
 पौण्डरीकिणी-स्त्री० । पौण्डरीकाणि-श्वेतशतपत्राणि वि-
 द्यन्ते यस्यां सा पौण्डरीकिणी । प्राचुर्ये मन्वर्थाय इति । क-
 हुपद्मायाम्, (सूत्र० २ भु० २ अ० ।) पश्चिमाजनाद्रेऽन्तर-
 विग्वसिन्त्यां पुष्करियाम्, ती० २३ कल्प० । द्वी० । महा-
 विनेहमध्यनगरीभेदे, विपा० २ भु० २ अ० ।
 पोक्-व्याह-वि-आ-ह-धा० । कथने, " व्याहणेः कोक्-
 पोक्कौ " ॥ ८ । ४ । ७६ ॥ इति व्याहरतेः पोक्काऽऽदेशः । पोक्कह ।
 व्याहरति । प्रा० ४ पाद । अग्ने स्थूलोन्नते, उत्त० १२ अ० ।
 पोक्नास-पोक्नास-त्रि० । पोक्का-अग्ने स्थूलोन्नता मध्ये नि-
 ज्ञा नासा यस्य स पोक्नासः । शिष्पटनासे, उत्त० १२ अ० ।
 पोकरिय-पुष्कारित-न० । भावे क्तः । आहूते, " तस्मै मरण-
 भीयाप पोकरियं । " दश० ३ तत्त्व ।
 पोक्काण-पोक्काण-पुं० । स्लेच्छजातीये मनुष्ये, स्लेच्छभेदे च ।
 प्रश्न० १ आध० द्वार ।
 पोकार-पुष्कार-पुं० । आह्वाने, विशेषः ।
 पोक्खर-पुष्कर-न० । " ष्क-स्कयोर्नाञि " ॥ ८ । २ । ४ ॥
 इति ष्कस्य खः । प्रा० २ पाद । झङित्वम् । कस्य कः । " ओ-
 त्संयोगे " ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इति उकारस्यौकारः । आ० १
 पाद । कमले, नि० चू० १२ उ० ।
 पोक्खरिणी-पुष्करिणी-स्त्री० । पुष्करवत्यां अनुष्कीयायै
 वाप्याम्, प्रश्न० १ आध० द्वार । " असो गवणिवाप आ-
 गहा पोक्खरिणी संकमपत्तं । " आव० ६ अ० । स्या० ।
 पोक्खल-पुष्कर-न० । पद्मकेसरे, आचा० २ भु० १ चू० १
 अ० ८ उ० ।
 पोक्खलच्छिन्नय-पुष्करच्छिन्नक-न० । जलरुहभेदे, प्रका० १ पद ।
 पोक्खलपाल-पुष्करपाल-पुं० । वज्रलेननृपपुत्रे, आ० चू०
 १ अ० ।
 पोक्खलविभाग पुष्करविभाग-पुं० । पद्मकन्दे, आचा० ३
 भु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

पौकखलि-पुष्कलि-पुं० । आवस्नीवास्नये शतकापरनामके
धावके, म० ८ श० १ उ० । ('संख' शब्देऽस्य कथां वक्ष्यामि)
पोगला-पुष्कल-पुं० । पूरणगलनधर्माः पुष्कलाः । "आत्संयो-
गे" ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इत्युकारस्यौकारः । परमाणुद्विप्रदे-
शिकाऽऽदौ द्रव्यविशेषे, आ० म० १ अ० प्रा० । "स्पर्शरसग-
न्धवर्ण-शब्दमूर्तेस्वभावकाः । सघातभेदनिष्पन्नाः, पुष्कला
जिनभाविताः ॥ १ ॥ " दर्श० ४ तत्त्व ।

पुष्कलानां लक्षणमाह—

सहऽन्धयारउज्जोओ, पहा छायाऽऽतवेइ वा ।

वक्षगंधरसा फासा, पुष्कलानां तु लक्षणे ॥ १२ ॥

शब्दो-ध्वनिरूपः, पीडितः तथा-अन्धकारश्चपि पुष्कलरूपः,
तथा उद्घोतो-रत्नाऽऽदीनां प्रकाशः, तथा प्रभा-चन्द्राऽऽदीनां
प्रकाशः, तथा छाया-वृक्षाऽऽदीनां छाया शैत्यगुणा, तथा आतपो
रवेरुष्णप्रकाशः, इति पुष्कलस्वरूपः, वाशब्दः समुच्चये, वर्ण-
गन्धरसस्पर्शाः पुष्कलानां लक्षणं ज्ञेयम् । वर्णाः-शुक्लपीतहरि-
तरक्ककृष्णाऽऽद्यः, गन्धः-दुर्गन्धसुगन्धाऽऽभको गुणः, रसाः-
षट्-तीक्ष्णकटुककषायाऽऽम्लमधुरलवणऽऽद्याः, स्पर्शाः-शी-
तोष्णस्वरमृदुस्निग्धरुक्षलघुगुर्वाद्याः, एते सर्वेऽपि पुष्कलास्ति-
कायस्कन्धलक्षणा वाच्याः ज्ञेया इत्यर्थः, एभिर्लक्षणैरेव पु-
ष्कला लक्ष्यन्ते इति भावः । उक्त० २८ अ० ।

वर्णाऽऽदिकगुणैर्भेदो, ज्ञायते पुष्कलस्य च । (२०)

(वर्णैति) वर्णगन्धरसस्पर्शाऽऽदिकगुणैः पुष्कलद्रव्यस्य अ-
न्येभ्यो धर्माऽऽदिद्रव्येभ्यो भेदो ज्ञायत । वर्णाः पञ्च-शुक्लपीत-
हरितरक्ककृष्णभेदात् । गन्धो द्वौ-सुरभ्यसुरभी बन्ति । रसाः
षट्-तीक्ष्णकटुककषायाऽऽम्लमधुरलवणभेदात् । स्पर्शा अष्टौ-शी-
तोष्णस्वरमृदु, लघुमहनी, स्निग्धरुक्षे च ॥ इति । सर्वमप्येत-
त्पुष्कलभेदाद्विद्यते । द्रव्या० १० अध्या० ।

पुष्कलास्तिकायभेदः । पुष्कलाश्चतुर्विधाः—

खंधा, खंधदेसा, खंधप्पसा, परमाणुपोगला । ते समास-
ओ पंचविडा पस्यता । तं जहा-वक्षपरिणया, गंधपरिणया,
रसपरिणया, फासपरिणया, संठाणपरिणया । प्रज्ञा० १ पद ।

('अजीव' शब्दे प्रथमभागे २०४ पृष्ठे सव्याख्यानमेतद्
दर्शितम्)

पुष्कला अनन्ताः—

एगप्पसोगाढा पोगला अणंता पस्यता । एवमेगसमय-
द्वितिया एगगुणकालगा पोगला अणंता पस्यता ० जाव
एगगुणलुक्खा पुगला अणंता पस्यता ।

(एगप्पसोगाढेत्यादि) सुगमम् । नवरमेकत्र प्रदेशे-ले-
अस्यांशविशेषे अवगाढा आभिना एकप्रदेशावगाढाः, ते च
परमाणुरूपाः स्कन्धरूपाश्चेति । एवं वर्ण ५ गन्ध २ रस ५
स्पर्श ८ भेदविशिष्टाः पुष्कला वाच्याः । अत एवोक्तम्—“जाव
एगगुणलुक्खेत्यादि । ” स्था० १ डा० । ('जीवा णं दुद्धाणं'
स्था० २ डा० ४ उ० । 'जीवा णं तिद्धाणं' स्था० ३ डा० ४
उ० । 'जीवा णं उद्धाणं' स्था० ४ डा० ४ उ० । 'जीवा णं पं-
क्कहाणं' स्था० ५ डा० ५ उ० । 'जीवा णं छद्धाणं' स्था०
६ डा० । 'जीवा णं सत्तद्धाणं' स्था० ७ डा० । 'जीवा णं अ-
द्धाणं' स्था० ८ डा० । 'जीवा णं नवद्धाणं' स्था० ९ डा० ।
२७५

'जीवा णं दसद्धाणं' स्था० १० डा० । इत्यादिसूत्राणि 'पा-
वक्कम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ८७८ पृष्ठे गतानि ।

पुष्कलान् द्रव्यलक्षणकालभावैः द्विस्थानकावतारैश्च निरूप-
यन्माह । अनन्ताः—

दुप्पसिया खंधा अणंता पस्यता, दुप्पसोगाढा पोगला
अणंता पस्यता । एवं० जाव दुग्गुणलुक्खा पोगला
अणंता पस्यता ।

"दुप्पसि" इत्यादि सूत्रत्रयोविंशतिः, सुगमा च ये नवरं या-
वत्करणात् 'दुसमयट्ठि' इत्यादिसूत्राण्येकविंशतिर्वाच्यानि ।
कालं पञ्चद्विपञ्चाष्टमत्राहर्णगन्धरसस्पर्शाश्चाभिन्येति । वा-
चना चैवम्—“दुसमयट्ठि (इ)या पोगलेत्यादि । ” स्था० २ डा० ४ उ० ।

पुष्कलस्कन्धान् प्रति त्रिस्थानकमाह—

तिप्पसिया खंधा अनंता पस्यता । एवं० जाव तिग्गुणलु-
क्खपोगला अणंता पस्यता ।

(तिप्पसिएत्यादि) स्पष्टमिति । सर्वसूत्रेषु व्याख्यातशेषं
कथ्यम् । स्था० ३ डा० ४ उ० ।

चतुःप्रदेशिकाः—

चउप्पसिया खंधा अनंता पस्यता । चउप्पसोगाढा पो-
गला अणंता पस्यता । चउसमयट्ठिइया पोगला अणंता प-
स्यता । चउगुणकालगा पोगला अणंता पस्यता । ० जाव च-
उग्गुणलुक्खा पोगला अणंता पस्यता । स्था० ४ डा० ४ उ० ।

पञ्च पुष्कला अनन्ताः—

पंचप्पसिया खंधा अणंता पस्यता । पंचप्पसोगाढा पो-
गला अणंता पस्यता । ० जाव पंचगुणलुक्खा पोगला अ-
णंता पस्यता । स्था० ५ डा० ३ उ० ।

षट्प्रदेशिकाः पुष्कला अनन्ताः—

छप्पसिया णं खंधा अणंता पस्यता । छप्पसोगाढा
पोगला अणं० प०, छुममयट्ठिइया पोगला अणं० प०, छमु-
णकालगा पोगला ० जाव छग्गुणलुक्खा पोगला अणंता
पस्यता । स्था० ६ डा० ।

पुष्कलाः—

सत्तप्पसिया खंधा अणंता पस्यता । सत्तप्पसोगाढा पो-
गला ० जाव सत्तगुणलुक्खा पोगला अणंता पस्यता ।
स्था० ७ डा० ।

अष्टप्रदेशिकाः—

अट्ठप्पसिया खंधा अणंता पस्यता । अट्ठप्पसोगाढा पो-
गला ० जाव अट्ठगुणलुक्खा पोगला अणंता पस्यता ।
स्था० ८ डा० ।

नवप्रदेशिकाः—

नवप्पसिया खंधा अणंता पस्यता । नवप्पसोगाढा पुगला
अणंता पस्यता । नवगुणलुक्खा पुगला अणंता पस्यता ।
स्था० ९ डा० ।

दशप्रदेशिकाः—

दसप्पसिया खंधा अणंता पस्यता । दसप्पसोगाढा पु-
गला अणंता पस्यता । दससमयट्ठिइया पोगला अणंता

पषत्ता । दसगुणकालगा पोगला अणंता पषत्ता । एवं व-
खेहिं गंधेहिं रसेहिं फासेहिं० जाव दसगुणलुक्त्वा पोगला
अणंता पषत्ता ।

“ दसेत्यादि ” सूत्रबुद्धं, सुगमं च, नवरं दशप्रदेशा येषां ते
तथा, त एव दशप्रदेशिका दशाणुकाः स्कन्धाः समुच्चया
इति ब्रूयतः पुद्गलचिन्ता, तथा दशप्रदेशेष्वकाशस्यावगाढा
आश्रिता दशप्रदेशावगाढा इति क्षेत्रतः, तथा दशसमयान्
स्थितिर्येषां ते तथेति कालतः, तथा दशगुण एकगुणकालाप-
क्षया दशाभ्यस्तः कालो-वर्णविशेषो येषां ते दशगुणका-
लकाः, एवमन्यैश्चतुर्भिर्वर्णैर्द्वाभ्यां गन्धाभ्यां पञ्चमी रसैरष्टा-
भिः स्पर्शविशेषिताः पुद्गला अनन्ता वाच्याः । अत एवाऽऽह-
(एवमित्यादि) “ ० जाव दसगुणलुक्त्वा पोगला अणंता
पषत्ता । ” इत्यनेन भावतः पुद्गलचिन्तायां विशतितम आ-
लापको दर्शितः । इह चानन्तशब्दोपादानेन बुद्ध्यादिशब्देन
चानन्तमङ्गलमभिहितमयं चानन्तशब्द इह सर्वाभ्ययनानाम-
न्त पठित इति सर्वेष्वभ्ययनमङ्गलतया बोद्धव्य इति तदेवं नि-
गमितमनुगमद्वाराशभूतं सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तद्वाराणि तु स-
र्वाभ्ययनेषु प्रथमाभ्ययनवदनुगमनीयानि । स्या० १० ठा० ।

द्वाभ्यां स्थानाभ्यां पुद्गलाः भिद्यन्ते परिशटन्ति—

दोहिं ठाणेहिं पोगला साहजंति । तं जहा-सयं वा पोगला
साहजंति, परेण वा पोगला साहजंति । दोहिं ठाणेहिं पोग-
ला भिजंति । तं जहा-सयं वा पोगला भिजंति, परेण
वा पोगला भिजंति । दोहिं ठाणेहिं पोगला परिसंति ।
तं जहा-सयं वा पोगला परिसंति, परेण वा पोगला प-
रिसंति, एवं परिवहंति, विदंसंति ।

(दोहीत्यादि) सूत्रपञ्चकं कण्ठ्यं, नवरं स्वयं चेति स्वमा-
वेन वा अत्राऽऽदिष्विव पुद्गलाः संहन्यन्ते-सम्बध्यन्ते कर्म-
कर्तृप्रयोगोऽयम्, परेण वा पुरयाऽऽदिना वा संहन्यन्ते-संहताः
क्रियन्ते कर्मप्रयोगोऽयम्, एवं भिद्यन्ते विघटन्ते यथा प-
रिपतन्ति पर्वतशिखराऽऽदेरिवेति परिशटन्ति कुष्ठाऽऽदेर्नि
मिक्तावक्षुर्गुण्यादेवत् विघ्नस्यन्ते-विनश्यन्ति घनपटलव-
दिति ॥ ५ ॥

पुद्गलानेव द्वादशसूत्राणि निरूपयन्नाह—

दुविहा पोगला पषत्ता । तं जहा-मिआ चैव, अभिआ
चैव । दुविहा पोगला पषत्ता । तं जहा-मिउरधम्मा चैव,
नो मिउरधम्मा चैव । दुविहा पोगला पषत्ता । तं जहा-
परमाणुपोगला चैव, नो परमाणुपोगला चैव । दुविहा
पोगला पषत्ता । तं जहा-सुहुमा चैव, बायरा चैव । दु-
विहा पोगला पषत्ता । तं जहा-बद्धपासपुट्टा चैव, नो
बद्धपासपुट्टा चैव । दुविहा पोगला पषत्ता । तं जहा-
वरियादित्त्वेव, अपरियादित्त्वेव । दुविहा पोगला पष-
त्ता । तं जहा-अत्ता चैव, अणत्ता चैव । दुविहा पोगला
पषत्ता । तं जहा-इटा चैव, अण्णिट्टा चैव । एवं कंता, पिया,
मणुआ, मणामा ।

(दुविहेत्यादि) मिआः-विघटिता इतरे त्वमिआः स्वयमेव

भिद्यन्ते इति भिदुराः, भिदुरन्वं धर्मो येषां ते भिदुरन्धर्माणः,
अन्तर्भूतभावप्रत्ययोऽयम् । प्रतिपक्षः प्रतीत एवेति । परमाद्य
तेऽणवश्चेति परमाणवः नो परमाणवः स्कन्धाः सूत्रमाः
येषां सूत्रमः परिणामः शीतोष्णस्निग्धरुक्षलक्षणाभ्यन्तार एव
स्पर्शास्ते च भावाऽऽद्यः । बाह्यस्तु येषां बाह्यः परिणामः
पञ्चाऽऽद्यश्च स्पर्शाः ते बीदारिकाऽऽद्यः ४ पार्श्वेन स्पृष्टाः दे-
हत्वत्वा कुप्ताः रेणुवत् पार्श्वस्पृष्टाः ततो बद्धाः गाढतरसं-
स्निग्धास्तनी तोयवत् पार्श्वतः स्पृष्टाश्च ते बद्धाश्चेति राजद-
न्ताऽऽदिस्वात् बद्धपार्श्वस्पृष्टाः । आह च-“पुट्टं रेणुं च तणु-
म्भि बद्धमप्योक्यं पपसेहिं” इति । एते च आणैन्द्रियाऽऽदि-
प्रहणुगोचराः तथा नो बद्धाः किं तु पार्श्वस्पृष्टा इत्येकपद-
मिवेधे श्रोत्रेन्द्रियप्रहणगोचराः । यत उक्तम्-“पुट्टं सुणेह
खड्गं, क्वं पुण पासई अपुट्टं तु । गंधं रसं च फासं, बद्धं पुट्टं
वियागारे ॥ १ ॥” इति । उभयपदानिवेधे श्रोत्राऽऽद्यविषया-
अणुविषयाश्चेति । इयमिन्द्रियपेक्षया बद्धपार्श्वस्पृष्टता पुद्ग-
लानां व्याख्याताः, एवं जीवप्रदेशपेक्षया परस्परपेक्षया च व्या-
ख्येयेति । (परिवाहय सि) विवक्षितपर्यायमतीताः पर्याता वा
सामस्त्यवृहीताः कर्मपुद्गलवत् प्रतिषेधः सुहातः । आत्ता-गृ-
हीताः स्वीकृता जीवेन परिग्रहमात्रतया शरीराऽऽदितया वा
इत्यन्ते स्म अर्थ क्रियार्थभिरितिहाः कान्ताः-कमनीयाः वि-
शिष्टवर्णाऽऽदियुक्ताः प्रियाः प्रीतिकरा इन्द्रियाऽऽङ्गादका मन-
सा ज्ञायन्ते शोभना एव इत्येवं विकल्पमुत्पादयन्तः शोभनत्व
प्रकर्षाऽऽद्येते मनोहाः-मनसो मनाः वल्लभाः सर्वस्याप्युपभोक्तुः
सर्वदा च शोभनत्वप्रकर्षादेव निवृत्तिविधिना—(मणामा
इति १२) व्याख्यानान्तरं त्वेवम्—इष्टा—वल्लभाः सर्वे जी-
वानां सामान्येन कान्ताः—कमनीयाः सर्वे तज्ज्ञात्वेन प्रिया
अद्वेष्याः सर्वेषामेव मनोहाः-कथयाऽपि मनोरमाः, मन आ-
मा—मनःप्रियाभिस्तयाऽपीति विपक्षः सुहातः सर्वत्रेति ।
स्या० २ ठा० ३ उ० ।

लिभिः प्रकारैः स्थानैरच्छिन्नाः पुद्गलाश्चलन्ति—

तिहिं ठाणेहिं अच्छिन्ने पोगले चलेज्जा । तं जहा-आहा-
रिज्जमाणे वा पोगले चलेज्जा, विउव्वमाणे वा पोगले च-
लेज्जा, ठायाओ ठायं संक्रामेज्जमाणे वा पोगले चलेज्जा ।

(तिहीत्यादि) छिन्नाः कर्माऽऽदिना पुद्गलाः समुदायात् च-
लन्त्येवंत्यत आह-“अच्छिन्नपुद्गल इति । ” (आहारिज्जमा-
णेति) आहारतया जीवेन मुक्तामायः स्वस्थानावचलानि जी-
वेनाऽऽकर्षणात्, एवं विक्रियमायो विक्रियकरणवशयतिनये-
ति, स्थानात् स्थानान्तरं संक्रम्यमायो इत्याऽऽदिनेति । स्या०
३ ठा० १ उ० ।

स्थानैरच्छिन्नाः पुद्गलाश्चलन्ति । इन्द्रियायांश्च पुद्गलध-
र्मा इति । पुद्गलस्वरूपमाह—

दसहिं ठाणेहिं अच्छिन्ने पुगले चलेज्जा—आहारिज्ज-
माणे वा चलेज्जा, परिणामिज्जमाणे वा चलेज्जा, ओस्स-
स्सेज्जमाणे वा चलेज्जा, वरियायेज्जमाणे वा चलेज्जा, शिस्स-
सिज्जमाणे वा चलेज्जा, वेदिज्जमाणे वा चलेज्जा, निज्ज-
रिज्जमाणे वा चलेज्जा, विओविज्जमाणे वा चलेज्जा, जवत्ता
इहे वा चलेज्जा, धातपरिणप वा चलेज्जा ।

(दसहीत्यादि) स्पष्टं, नवरम् (अचिञ्चति) अचिञ्च-
तः-अपृथग्भूतः शरीरं विवक्षितस्त्वयं वा संबद्ध एव चले
तु स्थानान्तरं गच्छेत् (आहारिञ्चमाणे सि) आह्रियमा-
णः-आद्यमानः पुद्गल आहारे वा अभ्यवह्रियमाणे सति
पुद्गलश्चलेत् परिणश्यमानः पुद्गल एवावराणिना कालरस-
भावेन परिणश्यमाने वा भोजने उच्छ्वास्यमान उच्छ्वासवा
युपुद्गल उच्छ्वास्यमाने वा उच्छ्वासिते क्रियमाणे एव निःश्व-
स्यमानो निःश्वस्यमाने वा वेद्यमानो निर्जीर्यमाणश्च कर्मपुद्ग-
लः । अथवा-वेद्यमाने निर्जीर्यमाने च कर्मणि वैक्रियमाणो वै-
क्रियशरीरतयां परिणश्यमानो वैक्रियमाणे वा शरीरे परिचा-
र्यमाणो मेधुनसंख्या विषयीक्रियमाणः शुक्पुद्गलाऽऽविपरि-
त्यार्यमाणे वा भुज्यमाने स्वीकाराऽऽदौ शुकाऽऽदिव
यथाऽऽविष्टो-भूनाऽऽद्यभिष्टनो यथाऽऽविष्टे वा सति पुरुषे
यथाऽऽवेशे वा सति तच्छरीरकणः पुद्गलो वातपरिगतो
देहगतवायुपेरितो वातपरिगते वा वेदे सति बाह्यावातेन
चोत्क्रियते इति । स्यात् १० ठा० ।

परमाणुपुद्गलः किं सार्जः अमध्यः, एवं द्विम्-

देशिको यावद्वन्तप्रदेशिकः-

दुपदेसिष पुच्छा ? गोयमा ! सप्रहे यो अग्रहे । तिपदेसिए
जहा परमाणुपोगले । चउपदेसिए जहा दुपदेसिए । पंचप-
देसिए जहा तिपदेसिए । छपपसिए जहा दुपदेसिए ।
सत्तपसिए जहा तिपदेसिए । अदुपसिए जहा दुपदे-
सिए । खपपदेसिए जहा तिपदेसिए । दसपदेसिए जहा
दुपदेसिए । संखेजपसिए खं भंते ! खंवे पुच्छा ? गो-
यमा ! सिय अग्रहे, सिय अग्रहे, एवं असंखेजपसिए वि ।
एवं अखंतपदेसिए वि ।

(परमाणु इत्यादि) (सिय अग्रहे सि) यः समस्तव्य-
प्रदेशाऽऽत्मकः स्वस्थः स सार्जः, इतरस्त्वनर्ज इति ।

परमाणवः सार्जः-

परमाणुपोगला खं भंते ! किं ससङ्गा अग्रहा ? गो-
यमा ! असङ्गा वा अग्रहा वा, एवं० जाव अखंतप-
देसिया । परमाणुपोगले खं भंते ! किं सेए शिरेए ? गो-
यमा ! सिय सेए सिय शिरेए । एवं० जाव अखं-
तपदेसिए । परमाणुपोगला खं भंते ! किं सेया शिरेया ? गो-
यमा ! सेया वि, शिरेया वि । एवं० जाव अखंतपदेसिया ।
परमाणुपोगले खं भंते सेए कालओ केवचिरं होइ ? गो-
यमा ! जहसेण एकं समयं, उकोसेखं आवलिषाए असं-
खेजभागं । परमाणुपोगले खं भंते ! शिरेए कालओ के ।
वचिरं होइ ? गोयमा ! जहसेण एकं समयं, उकोसेखं अ-
संखेजं कालं; एवं० जाव अखंतपदेसिए । परमाणुपोगले
खं भंते ! सेया कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! सखद्धं ।
परमाणुपोगला खं भंते ! शिरेया कालओ केवचिरं होइ ।
गोयमा ! सखद्धं एवं० जाव अखंतपदेसिया ।

(परमाणुपोगलेत्यादि) यदा बहकोऽणवः समखंख्याः

भवन्ति तदा सार्जः, यदा तु विषमसंख्यास्तदा अमर्जः,
संघातभेदाभ्यामनवस्थितस्वरूपत्वासेवामिति । पुद्गलाधि-
कारादेवेदमुच्यते- (परमाणु इत्यादि । (सेए सि) कलः,
सैखण्डं चोत्कर्षतोऽप्यावलिताऽसंखेयमागमात्रमेव, नि-
रेजतया शीतस्पर्शिकत्वादेव निरेजत्वमुत्कर्षतोऽसंखेयं
कालमिति । (निरेए सि) निश्चलः बहुत्वसूत्रे (सख-
खंति) सर्वाङ्गं-सर्वकालं परमाणवः सैजाः सन्ति, न हि
कश्चित्समयोऽस्ति कालत्रयेऽपि यत्र परमाणवः सर्व एव
न चलन्तीत्यर्थः । एवं निरेजा अपि सर्वाङ्गमिति । प्र० २५
श० ४ उ० । (अत्र निर्गन्धीपुत्रं प्रति नारदपुत्रस्य प्रश्नः
' शिषंठिपुत्र ' शब्दे चतुर्यमाणे २०८८ पृष्ठे उक्तः) (परमाणवः
सार्जः समख्या इत्यनन्तरमेवोक्तम्)

परमाणुपुद्गलानामन्तरम् । तत्र परमाणवादीनां सैजत्वा-
ऽऽद्यन्तरमाह-

परमाणुपोगलस्स खं भंते ! सेयस्स केवइयं कालं अं-
तरं होइ ? गोयमा ! सट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण एकं समयं,
उकोसेखं असंखेजकालं । परट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण
एकं समयं, उकोसेखं असंखेजकालं । शिरेयस्स केवइयं
कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! सट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण
एकं समयं, उकोसेखं आवलिषाए असंखेजभागं ।
परट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण एकं समयं, उकोसेखं असंखे-
जकालं । दुपदेसियस्स खं भंते ! खंवे पुच्छा ? गोयमा !
सट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण एकं समयं, उकोसेखं असंखेजं
कालं । परट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण एकं समयं, उकोसेखं
अखंतं कालं । शिरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ ? गो-
यमा ! सट्ठाखंतं पडुच्च जहसेण एकं समयं, उकोसे-
खं । आवलिषाए असंखेजभागं । परट्ठाखंतं पडुच्च जह-
सेण एकं समयं, उकोसेखं अखंतं कालं; एवं० जाव अ-
खंतपदेसियस्स । परमाणुगोला खं भंते ! सेयाखं केव-
इयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! खत्थि अंतरं शिरे-
याखं केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! खत्थि
अंतरं, एवं० जाव अखंतपदेसियाखं खंधायं ।

(परमाणु इत्यादि) (सट्ठाखंतं पडुच्च सि) स्वस्थानं परमाणोः
परमाणुमाव एव, तत्र वर्तमानस्य यदन्तरं चलनस्य च व्यव-
धानं निश्चलत्वमवयवकणसंख्यं तत्स्वस्थानान्तरं, तत्प्रतीत्य (जह-
सेण एकं समयं सि) निश्चलता अचम्प्यकालतलक्षणम् (उकोसेखं
असंखेजं कालं सि) निश्चलताया एवात्कृष्टकालतलक्षणं, तत्र अ-
चम्प्यतोऽन्तरं परमाणुरेकं समयं चलनानुपरम्प्य पुनश्चलती-
त्येवम्, उत्कर्षतश्च स एवासंखेयं कालं क्वचित्स्थितौ भूत्वा
पुनश्चलतीत्येवंदृश्यमिति । (परट्ठाखंतं पडुच्च सि) परमा-
णोर्वैपरस्थाने ह्यस्युकाऽऽवन्तभूतस्यान्तरं चलनव्यवधानं
तत्परस्थानान्तरं, तत्प्रतीत्य (जहसेण एकं समयं उको-
सेखं असंखेजं कालं सि) परमाणुपुद्गलो हि भ्रमं
द्विप्रदेशाऽऽदिकस्करवमनुमधिक्य जघन्यतः तेन सदैवं
समयं स्थित्वा पुनर्भास्यति, उत्कर्षतस्तु सङ्खेयं का-
लं द्विप्रदेशाऽऽदितया स्थित्वा पुनरेकतया आस्यतीति (नि-

रेयस्सेत्यादि) निश्चलः सन् जघन्यतः समयमेकं परिभ्रम्य पुनर्निश्चलस्तितृति, उत्कर्षतस्तु निश्चलतः सञ्चालिकाया असङ्ख्यं भागं चलनात्कृष्टकालरूपं परिभ्रम्य पुनर्निश्चलः एव तिष्ठतीति स्वस्थानान्तरमुक्तम् । परस्थानान्तरं तु निश्चलः सन् ततः स्थानान्चलितो जघन्यतो द्विप्रदेशाऽऽदौ स्कन्धे एकं समयं स्थित्वा पुनर्निश्चल एव तिष्ठति । उत्कर्षतस्त्वसङ्ख्येयं कालं तेन सह स्थित्वा पृथग्भूत्वा-पुनस्तितृति (दुपपसिय-स्सेत्यादि) (उक्कोसेणं अणंतं कालं ति) कथं द्विप्रदेशिकः संञ्चालनस्ततोऽनन्तैः पुद्गलैः सह कालभेदेन सम्बन्धं कुर्वन्नन्तेन कालेन पुनस्तेनैव परमाणुना सह सम्बन्धं प्रतिपद्य पुनश्चलनीत्येवमिति ।

सैजाऽऽदीनामेवालपबहुत्यमाह—

एएसि णं भंते ! परमाणुपोगलाणं सेयाणं शिरेयाणं य कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा परमाणुपोगला सेया, शिरेया असंखेज्जगुणा एवं० जाव असंखेज्जपएमियाणं खंधाणं । एएसि णं भंते ! अणंतपदेसियाणं सेयाणं य निरेयाणं य कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा शिरेया सेया अणंतगुणा । एएसि णं भंते ! परमाणुपोगलाणं संखेज्जपएमियाणं असंखेज्जपएमियाणं अणंतपएमियाणं खंधाणं सेयाणं य शिरेयाणं य दव्वट्टयाए पएसड्डयाए दव्वट्टपएमड्डयाए कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएमिया खंधा शिरेया दव्वट्टयाए अणंतपएमिया खंधा सेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा । परमाणुपोगला सेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा । संखेज्जपएमिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा । असंखेज्जपएमिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा । परमाणुपोगला शिरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा । संखेज्जपएमिया खंधा शिरेया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा । असंखेज्जपएमिया खंधा शिरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा । पदेसड्डयाए एवं चेव, णवरं परमाणुपोगला अपदेसड्डयाए भाणियव्वा । संखेज्जपएमिया खंधा शिरेया पदेसड्डयाए असंखेज्जगुणा, सेसं तं चेव । दव्वट्टपएमड्डयाए सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा शिरेया दव्वट्टयाए ते चेव पदेसड्डयाए अणंतगुणा । अणंतपदेसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा ते चेव पदेसड्डयाए अणंतगुणा, परमाणुपोगला सेया दव्वट्टपएसड्डयाए अणंतगुणा । संखेज्जपएमिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसड्डयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपएमिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा ते चेव, पदेसड्डयाए असंखेज्जगुणा । परमाणुपोगला शिरेया दव्वट्टयाए अपदेसड्डयाए असंखेज्जगुणा, संखेज्जपएमिया खंधा शिरे-

या दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसड्डयाए असंखेज्जगुणा; । असंखेज्जपएमिया खंधा शिरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा; ते चेव पदेसड्डयाए असंखेज्जगुणा ।

(एएसि णमित्यादि) (शिरेया असंखेज्जगुणेति) स्थिति-कियाया औत्सर्गिकत्वाद्बहुत्वमिति अनन्तप्रदेशिकेषु सैज्ज अनन्तगुणा, वस्तुस्वभावान् । एतदेव द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभया-र्थैर्निरूपयन्नाह—(एएसि णमित्यादि) तत्र द्रव्यार्थतायां सैज्जत्वनिरेज्जत्वाभ्यामष्टौ पदानि । एवं प्रदेशार्थतायामप्युभया-र्थतायां तु चतुर्दश, सैज्जपक्षे, निरेज्जपक्षे च परमाणुषु द्रव्यार्थप्रदेशार्थपक्षयोर्द्रव्यार्थप्रदेशार्थतेत्येवमेकीकरणेनाभि-लापात् । अथ “पएसड्डयाए एवं चेव सि” अत्रातिदेशे यो विशेषोऽसावुच्यत, नवरम् (परमाणु इत्यादि) परमाणुपदे प्रदेशार्थतायाः स्थानेऽप्रदेशार्थतयेति वाच्यमप्रदेशत्वापरमाणुनां तथा द्रव्यार्थतासूत्रे संख्यातप्रदेशिका निरेजाः निरेज्ज-परमाणुभ्यः संख्यातगुणा उक्ताः । प्रदेशार्थतामूत्रे तु तेभ्योऽसंख्येयगुणा वाच्या यतो निरेज्जपरमाणुभ्यो द्रव्यार्थतया निरेज्जसंख्यातप्रदेशिकाः संख्यातगुणा भवन्ति, तेषु च मध्ये बहूनामुक्तृष्टसंख्यातकप्रमाणप्रदेशत्वाग्निरेज्जपरमाणुभ्यस्ते प्रदेशतोऽसंख्येयगुणा भवन्ति, उक्तृष्टसंख्यातकस्याप्येक-प्रदेशप्रक्षेपेऽप्यसंख्यातकस्य भावादिति ।

अथ परमाण्वादीनामेव सैज्जत्वाऽऽदि निरूपयन्नाह—

परमाणुपोगले णं भंते ! किं देसेए, सव्वेए, शिरेए ? गोयमा ! णो देसेए, सिय सव्वेए, सिय शिरेए । दुपदेसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा । गोयमा ! सिय देसेए, ‘सिय’ सव्वेए, सिय शिरेए, एवं० जाव अणंतपदेसिए । परमाणुपोगला णं भंते ! किं देसेया, सव्वेया, शिरेया ? गोयमा ! णो देसेया, सव्वेया वि, शिरेया वि । दुपदेमिया णं भंते ! खंधा पुच्छा ? गोयमा ! देसेया वि सव्वेया वि शिरेया वि; एवं० जाव अणंतपदेसिया । परमाणुपोगले णं भंते ! सव्वेए कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं । शिरेए कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जकालं । दुपदेसिए णं भंते ! खंधे देसेए कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं । सव्वेए कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं । शिरेए कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्ज कालं, एवं० जाव अणंतपदेसिए । परमाणुपोगला णं भंते ! सव्वेया कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! सव्वट्ठं । शिरेया कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! सव्वट्ठं । दुपदेसिया णं भंते ! खंधा देसेया कालओ

केवचिरं होइ ? गोयमा ! सव्वदं । सव्वेया कालो केव-
चिरं होइ ? सव्वदं । शिरेया केवचिरं होइ ? सव्वदं । एवं
जाव अणंतपदेसिया । परमाणुपोगलास्स णं भंते ! सव्वेयस्स
कालो केवचिरं अंतरं होइ ? गोयमा ! सट्ठाणंतरं प-
डुच्च जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । प-
रट्ठाणंतरं पडुच्च जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं एवं
चेव । शिरेयस्स केवइ ? सट्ठाणंतरं पडुच्च जहसेणं एकं
समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं । परट्ठाण-
ंतरं पडुच्च जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं का-
लं । दुपदेसियास्स णं भंते ! खंधास्स देसेयास्स केवइयं
कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहसे-
णं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । पर-
ट्ठाणंतरं पडुच्च जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अ-
णंतं कालं । सव्वेयस्स केवइयं कालं ? एवं चेव
जहा देसेयस्स । शिरेयस्स केवइयं कालं ? सट्ठाण-
ंतरं पडुच्च जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए
असंखेज्जभागं । परट्ठाणंतरं पडुच्च जहसेणं एकं स-
मयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं एवं जाव अणंतपदेसियास्स ।
परमाणुपोगलाणं भंते ! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ ?
गोयमा ! णत्थि अंतरं । शिरेयाणं केवइयं ? णत्थि अंतरं ।
दुपदेसियाणं भंते ! खंधाणं देसेयाणं केवति कालं ?
णत्थि अंतरं । सव्वेयाणं केवइ ? णत्थि अंतरं । शिरेया-
णं केवइ ? णत्थि अंतरं । एवं जाव अणंतपदेसियाणं ।

अल्पवदुत्वम्—

एएसि णं भंते ! परमाणुपोगलाणं सव्वेयाणं
शिरेयाणं य कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया वा ?
गोयमा ! सव्वत्थोवा परमाणुपोगला सव्वेया, शिरेया
असंखेज्जगुणा । एएसि णं भंते ! दुपदेसियाणं खंधाणं
देसेयाणं सव्वेयाणं शिरेयाणं य कयरे कयरे ० जाव वि-
सेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा दुपदेसिया खंधा
सव्वेया, देसेया असंखेज्जगुणा, शिरेया असंखे-
ज्जगुणा, एवं जाव असंखेज्जपदेसियाणं खंधाणं । ए-
सि णं भंते ! अणंतपदेसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वे-
याणं शिरेयाणं य कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया
वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा
सव्वेया, शिरेया अणंतगुणा, देसेया अणंतगुणा ।
एएसि णं भंते ! परमाणुपोगलाणं संखेज्जपदेसियाणं असं-
खेज्जपदेसियाणं अणंतपदेसियाणं य खंधाणं देसेयाणं स-
व्वेयाणं शिरेयाणं दव्वट्ठयाए पदेसट्ठयाए दव्वट्ठपदेसट्ठयाए
कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा

अणंतपदेसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए, अणंतपदेसिया
खंधा शिरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा, अणंतपदेसिया
खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा, असंखेज्जपदेसिया
खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा, संखेज्जपदेसिया
खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा । परमाणुपो-
गला सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, संखेज्जपदेसि-
या खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, असंखेज्ज-
पदेसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, पर-
माणुपोगला शिरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, संखे-
ज्जपदेसिया खंधा शिरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, अ-
संखेज्जपदेसिया खंधा शिरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगु-
णा, पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा
पदेसट्ठयाए, एवं दव्वट्ठपदेसट्ठयाए वि, खवरं परमाणु-
पोगला अपदेसट्ठयाए भाणियव्वा । संखेज्जपदेसिया
खंधा शिरेया पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, सेसं तं चेव ।
दव्वट्ठपदेसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपदेसिया खंधा
सव्वेया दव्वट्ठयाए ते चेव, पदेसट्ठयाए अणंतगुणा,
अणंतपदेसिया खंधा शिरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा,
ते चेव पदेसट्ठयाए अणंतगुणा, अणंतपदेसिया खंधा
देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा ते चेव पदेसट्ठयाए अ-
णंतगुणा, असंखेज्जपदेसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए
अणंतगुणा, ते चेव पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, संखेज्ज-
पदेसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ते
चेव पदेसट्ठयाए संखेज्जगुणा, परमाणुपोगला सव्वेया
दव्वट्ठपदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, संखेज्जपदेसिया दे-
सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्ठयाए संखे-
ज्जगुणा, असंखेज्जपदेसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए
असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, पर-
माणुपोगला शिरेया दव्वट्ठपदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा,
संखेज्जपदेसिया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्ठ-
याए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपदेसिया शिरेया दव्वट्ठयाए-
असंखेज्जगुणा, ते चेव पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा ।

(परमाणु इत्यादि) इह सर्वेषामल्पवदुत्वाधिकारे ऋणार्थता-
यां परमाणुपदस्य सर्वैर्जन्मनिरेजत्वविशेषणात् संखेज्जगुणाऽऽदी-
नां तु त्रयाणां प्रत्येकं देशैर्जन्मनिरेजत्वविशेषणादेकादश
पदानि अवस्थेयं प्रदर्शयितव्यामपि, उभयार्थनायां स्वेताम्येव
विशतिः, सर्वैर्जन्मनिरेजपक्षे च परमाणुषु द्रव्यार्थप्रदे-
शार्थपक्षयोर्द्रव्यार्थप्रदेशार्थतत्वेकमेकीकत्वेनाभिलाषादिति ।
अ० २५ श० ४ उ० ।

परमाणुपुद्गल एतत्ते वेपते—

परमाणुपोगलां णं भंते ! एयइ वेयइ ० जाव तं तं भावं प-

पोगल

रिणमइ ! । गोयमा ! सिय एयइ वेयइ०जाव परि-
णमइ सिय यो एयइ ०जाव यो परिणमइ । दुप-
देसिएणं भंते ! खंधे एयइ ०जाव परिणमइ ! गोयमा !
सिय एयइ०जाव परिणमइ, सिय नो एयइ०जाव नो
परिणमइ, सिय देसे एयइ देसे नो एयइ । तिपएसिएणं भंते !
खंधे एयइ ! । गोयमा ! सिय एयइ, सिय नो एयइ,
सिय देसे एयइ नो देसे एयइ, सिय देसे एयइ सिय नो-
देसा एयंति, सिय देसा एयंति नो देसे एयइ । चउप्पएसिए
णं भंते ! खंधे एयइ ! । गोयमा ! सिय एयइ, सिय नो एयइ,
सिय देसे एयइ यो देसे एयइ सिय देसे एयइ, यो देसा
एयंति, सिय देसा एयंति नो देसे एयइ, सिय देसा ए-
यंति नो देसा एयंति । जहा चउप्पदेसिओ तहा पंचप्प-
सिओ०जाव तहा अणंतपएसिओ ॥

(परमाणुमित्यादि) (सिय एयइ सि) कदाचिदेजने क-
वाचित्कत्वात्सर्वपुद्गलेष्वेजनाऽऽविधर्मणां द्विप्रदेशिके त्रयो-
विकल्पाः-स्यादेजनं, स्यादनेजनं, स्याद्देशेनेजनं, देशमनेजनं
चेति ३, अंशत्वात्तस्येति । त्रिप्रदेशके पञ्च आद्यास्त-
एव द्वयणुकस्यापि तदीयस्येकस्यांशस्य तथाविधपरिणा-
मेनैकदेशतया विवक्षितत्वात् । तथा देशस्य एजनं देश-
योच्चानेजनमिति चतुर्थः, तथा देशयोरेजनं देशस्य चाने-
जनमिति पञ्चमः । एवं चतुःप्रदेशकेऽपि, नवरं षट्, तत्र
षष्ठोद्देशयोरेजनं, देशयोरेव चानेजनमिति ।

द्विप्रदेशिकाऽऽद्यः कथं परमाणवादिकं स्पृशन्ति ?—

परमाणुपोगलेणं भंते ! असिधारं वा खुरधारं वा उग्गा-
हेजा ! । इंता उग्गाहेजा । से णं तत्थ छिज्जेज वा, भिज्जे-
ज वा ! । गोयमा ! यो इण्हे समहे, नो खलु तत्थ सत्थं क-
मइ, एवं०जाव असंखेजपएसिओ । अणंतपएसिएणं
भंते ! खंधे असिधारं वा खुरधारं वा उग्गाहेजा ! । इंता
उग्गाहेजा । से णं तत्थ छिज्जेज वा, भिज्जेज वा ? । गो-
यमा ! अत्थेगइए छिज्जेज वा, भिज्जेज वा, अत्थेगइए यो
छिज्जेज वा, यो भिज्जेज वा । एवं अगणिकायस्स मज्झं
मज्झेणं तहिं, खवरं जिम्माएज्ज भाणियव्वं, एवं पुक्खल-
संवट्ठस्स महामहस्स मज्झं मज्झेणं तहिं उल्ले सिया,
एवं गंगाए महान्णइए पडिसोयं हव्वमागच्छेज्जा, तहिं वि-
णिहायमावजेज्जा, उदगावत्तं वा उदगविंदुं वा उग्गाहेजा,
से णं तत्थ परियावजेज्जा ।

पुद्गलाधिकारादेवेद सूत्रवृन्दम् (परमाणु इत्यादि) (उग्गा-
हेज्ज सि) अवगाहेत-ब्राभयेत, छिद्यते-द्विधामात्रं या-
यात्, भिद्येत-विदारणभावमात्रं यायात् । (नो खलु तत्थ-
सत्थं कमइ सि) परमाणुत्वात्, अन्यथा परमाणुत्वमेव न स्या-
दिति । (अत्थेगइए छिज्जेज सि) तथाविधवादपरि-
णामत्वात् । (अत्थेगइए नो छिज्जेज सि) सूक्ष्मपरिणा-
मत्वात् । (उल्ले सिय सि) । आद्रो भवेत् । (विणिहाय

मावजेज्ज सि) प्रतिस्खलनमापद्येत (परियावजेज्ज सि)
पर्यापद्येत-विनश्येत् ।

दुपएसिएणं भंते ! खंधे किं सअहे समज्झे सवएसे,
उदाहु अण्हे अमज्झे अपएसे ? । गोयमा ! सअहे
अमज्झे सवएसे, यो अण्हे यो समज्झे यो अपए-
सिए । तिपएसिएणं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोय-
मा ! अण्हे समज्झे सवएसे, नो सअहे नो अमज्झे
नो अपएसे जहा दुपएसिओ तहा जे समा ते भाणिय-
व्वा, जे विसमा ते जहा तिपएसिओ तहा भाणियव्वो ।
संखेजपएसिएणं भंते ! खंधे किं सअहे पुच्छा ? । गो-
यमा ! सिय सअहे अमज्झे सवएसे, सिय अण्हे
समज्झे सवएसे, जहा संखेजपएसिओ तहा असंखे-
जपएसिओ वि अणंतपएसिओ वि । परमाणुपोगले
णं भंते ! परमाणुपुगलं फुसमाणं किं देसेणं देसे
फुसइ, देसेणं देसे फुसइ, देसेणं सव्वं फुसइ, दे-
सेहिं देसे फुसइ, देसेहिं देसे फुसइ, देसेहिं सव्वं
फुसइ, सव्वेणं देसे फुसइ, सव्वे णं देसे फुसइ,
सव्वेणं सव्वं फुसइ ? । गोयमा ! नो देसेणं देसे
फुसइ, नो देसेणं देसे फुसइ, नो देसेणं सव्वं
फुसइ, नो देसेहिं देसे फुसइ, नो देसेहिं देसे
फुसइ, नो देसेहिं सव्वं फुसइ, नो सव्वेणं देसे
फुसइ, नो सव्वेणं देसे फुसइ, सव्वेणं सव्वं फु-
सइ । परमाणुपोगले दुपएसियं फुसमाणे सत्तमनवमेहिं
फुसइ । परमाणुपोगले तिपएसियं फुसमाणे शिप्पच्छि-
मएहिं तिहिं फुसइ जहा परमाणुपोगले तिपएसियं । फुसा-
विओ, एवं फुसावेयव्वो ०जाव अणंतपएसिओ दुपएसि-
एणं भंते ! खंधे परमाणुपोगलं फुसमाणे पुच्छा ? ।
तइयनवमेहिं फुसइ, दुपएसिओ दुपएसियं फुसमाणो प-
ढमत्तइयसत्तमनवमेहिं फुसइ, दुपएसिओ तिपएसियं फु-
समाणो आदिज्जएहिं य पच्छिज्जएहिं तिहिं फुसइ, म-
ज्झिमएहिं तिहिं वि पडिसेहेयव्वं । दुपएसिओ जहा ति-
पएसियं । फुसाविओ, एवं फुसावेयव्वो ०जाव अणंतप-
एसियं । तिपएसिएणं भंते ! खंधे परमाणुपोगलं फुस-
माणे पुच्छा ? । तइयज्जइयनवमेहिं फुसइ, तिपएसिओ दु-
पएसियं फुसमाणो पढमएणं तइयएणं चउत्थज्जइयसत्तमन-
वमेहिं फुसइ तिपएसिओ तिपएसियं फुसमाणो सव्वेसु
वि ठाणेसु फुसइ जहा तिपएसिओ तिपएसियं फुसाविओ,
एवं तिपएसिओ०जाव अणंतपएसिएणं संजोएयव्वो,
जहा तिपएसिओ, एवं ०जाव अणंतपएसिओ भाणि-
यव्वो ।

(दुपएसिए इत्यादि) वस्य स्कन्धस्य समाः प्रदेशाः

स साक्षां, यस्य तु विषयाः स समर्थः, संबन्धप्रवेशा-
ऽऽदिस्तु स्कन्धः समप्रदेशिक इतरश्च तत्र यः समप्रदे-
शिकः स साक्षां समर्थः, इतरस्तु विपरीत इति । (परमाणुपा-
गलं न भेते ! इत्यादि) "किं देसेयं देसं" इत्यादयो नवविक-
ल्पाः । तत्र देशेन स्वकीयेन देशं तदीयं स्पृशति देशेनत्यनेन देशं
देशान् सर्वमित्येवं शब्दत्रयपरेण त्रय एवं देशैरित्यनेन ३, स-
र्वेणेत्यनेन च त्रय एवेति । अत्र च सर्वेण सर्वमित्येक एव
घटते, परमाणोर्निर्देशत्वेन शेषाणामसम्भवात् । ननु यदि स-
र्वेण सर्वं स्पृशति इत्युच्यते तदा परमाण्वेरेकत्वापत्तेः
कथमपरापरपरमाणुशृंगेन घटाऽऽदिस्कन्धनिर्वृत्तिरिति २ ।
अत्रोच्यते-सर्वेण सर्वं स्पृशतीति कोऽर्थः ? स्वात्मना ताव-
न्म्योम्यस्य लगतां न पुनरर्क्षाऽऽद्यंशेन अर्क्षाऽऽदिदेशस्य तयो-
भावात् घटाऽऽद्यभाषापत्तिस्तु तदैव प्रसज्येत यदा तयोरेक-
त्वापत्तिर्भवति, न च तयोः सा, स्वरूपभेदात् । (सत्तम-
धमेहि कुसह सि) सर्वेण देशं सर्वेण सर्वमित्येताभ्यामित्यर्थः,
तत्र यदा द्विप्रदेशिकः प्रदेशद्वयावस्थितो भवति तदा तस्य
परमाणुः सर्वेण देशं स्पृशति, परमाणोस्तद्देशस्यैव विषय-
त्वात्, यदा तु द्विप्रदेशिकः परिणामलौक्यादेकप्रदेशस्थो
भवति तदा तं परमाणुः सर्वेण सर्वं स्पृशतीत्युच्यते ।
(विष्यच्छिमपरि निहि कुसह सि) द्विप्रदेशे कमलौ
स्पृशच्छिभिरस्यैः स्पृशति, तत्र यदा द्विप्रदेशिकः प्रदेशद्व-
यावस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः सर्वेण देशं स्पृशति,
परमाणोस्तद्देशस्यैव विषयत्वात्, यदा तु तस्यैकत्र प्रदेशे
द्वौ प्रदेशावस्यत्र एकाऽवस्थितः स्यात्तदा एकप्रदेशस्थित-
परमाणुद्वयस्य परमाणोः स्पर्शाविषयत्वेन सर्वेण देशौ स्पृ-
शतीत्युच्यते, ननु द्विप्रदेशिकेऽपि युक्तोऽयं विकल्पस्तत्राऽ-
पि प्रदेशद्वयस्य स्पृश्यमानत्वात्, नैवम् । यतस्तत्र द्विप्रदेश-
मात्र एवावयवीति कस्य देशौ स्पृशति, द्विप्रदेशिके तु त्र-
यापेक्षया द्वयस्पर्शने एकाऽवशिष्यते, ततश्च सर्वेण देशौ
द्विप्रदेशिकस्य स्पृशतीति व्यपदेशः साधुः स्यादिति, यदा
त्वेकप्रदेशावगाढोऽसौ तदा सर्वेण सर्वं स्पृशतीति स्यादि-
ति । (दुपसि एमिमित्यादि) (तदयनवमेहि कुसह सि) यदा
द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशस्थस्तदा परमाणुदेशेन सर्वं स्पृ-
शतीति तृतीयः, यदा त्वेकप्रदेशावगाढोऽसौ तदा सर्वेण
सर्वमिति नवमः । (दुपसिमां दुपसियमित्यादि) यदा तु
द्विप्रदेशिको प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाढो तदा देशेन देश-
मिति प्रथमः, यदा त्वेक एकत्रान्यस्तु द्वयोस्तदा देशेन स-
र्वमिति तृतीयः । तथा सर्वेण देशमिति सप्तमः । नवमस्तु
प्रतीत एवेति । अनया दिशाऽप्येऽपि व्याख्येया इति । अ०
५ श० ७ उ० ।

स्थानैः पुद्गला बहिर्न गच्छन्ति—

चउहिं ठाणेहि जीवा य पोगगला य यो संचाएइ बहिया
लोगंता गमयायाए गइअभावेयं निरुवगहयाए लुक्खत्ताए
लोगाणुभावेयं ।

(चउहीत्यादि) व्यक्तं, परमन्वेषां गतिरेव नास्तीति "जी-
वा य पोगगला य" इत्युक्तम्-(नो संचाए सि) न शक्नुवन्ति
मालं (बहिय सि) बहिस्तान्-लोकान्तात्, अलोकमित्यर्थः ।
गमनतायै-गमनाय, गन्तुमित्यर्थः । गत्यभावेन लोकान्तात्
हरदस्तेषां गतिलक्षणसमावाभावाद्धो दीपशिक्षावत्तथा

निरुपग्रहतया धर्मास्तिकायाभावेन तज्जनितगत्युपपृम्भा-
भावात् गम्याऽऽविरहितपञ्चवत्, तथा रुक्कतया निकता-
मुष्टिवत् लोकान्तेषु हि पुद्गला रुक्कतया तथा परिणम-
न्ति यथा परतो गमनाय मालं कर्मपुद्गलानां तथा भावे
जीवा अपि सिद्धास्तु निरुपग्रहतया वेति.लोकानुभावेन-लो-
कमर्यादया विषयक्षेत्रादभ्यन्त मात्तएइमडलवादिति । स्या०
४ टा० ६ उ० । (मार्तएइमएइले भमन् स्वत्तेत्र एवावनिष्ठन
इति राज्ञान्तः । अत्र विशेषो 'दिसा' शब्दे अतुर्थभागे
२५२३ पृष्ठे "जस्स जज्जा आइरुवो" (४७) इत्यादिगाथा-
भिर्दर्शितः । नवीनास्तु मार्तएइमएइले भमणाभावं कल्प-
यन्ति) (परमाणुपुद्गलानामन्तरम् 'अंतर' शब्दे
प्रथमभागे ७८ पृष्ठे गतम्) (द्रव्यक्षेत्रावगाहनाभावस्थाना-
ऽऽयुषां पुद्गलानामल्पवहुत्वम् "अप्पाबहुय" शब्दे प्रथम-
भागे ६४८ पृष्ठे उक्तम्) (क्षेत्रानुपाताऽऽदिनाऽल्पवहु-
त्वम् 'अप्पाबहुय' शब्दे प्रथमभागे ६४६ पृष्ठे उक्तम्)
अविना अपि पुद्गला अवभासन्त इति 'अएणउत्थिय' शब्दे
प्रथमभागे ४४८ पृष्ठे उक्तम्)

महाकर्मणा यावद् महावेदनस्य

सर्वतः पुद्गला वप्यन्ते-

से नूणं भेते ! महाकम्मस्स महासवस्स महाकिरियस्स
महावयणस्स सव्वओ पोगगला वज्झन्ति, सव्वओ पोगगला
चिज्जन्ति, सव्वओ पोगगला उवचिज्जन्ति, सया समियं पो-
गगला वज्झन्ति, सया समियं पोगगला चिज्जन्ति, सया स-
मियं पोगगला उवचिज्जन्ति, सया समियं च यं तस्स
आया दुरुवत्ताए दुवसत्ताए दुग्धत्ताए दुरसत्ताए दुफा-
सत्ताए अणिट्ठाए अकंतअप्पियअसुभअमणुयणअमणा-
मत्ताए अण्णिकियत्ताए अहिज्झियत्ताए अहत्ताए नो
उड्डत्ताए दुक्खत्ताए, नो सुहत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमति?
इंता गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव । से केणं ? गोयमा !
से जहानामए वत्थस्स अहतस्स वा धोयस्स वा तंतुग-
यस्स वा आणुपुब्बीए परिभुंनयाणस्स सव्वओ पोगगलो
वज्झन्ति सव्वओ पोगगला चिज्जन्ति ० जाव परिणमन्ति,
से तेणद्वेणं । से णूणं भेते ! अप्पासवस्स अप्पकम्मस्स
अप्पकिरियस्स अप्पवेयणस्स सव्वओ पोगगला भिज्जन्ति,
सव्वओ पोगगला छिज्जन्ति, सव्वओ पोगगला विद्वंसन्ति, स-
व्वओ पोगगला परिविद्वंसन्ति सया समियं पोगगला भिज्ज-
न्ति, छिज्जन्ति, विद्वंसन्ति, परिविद्वंसन्ति, सया समियं च यं तस्स
आया सुरुवत्ताए पसत्थं नेयव्वं ० जाव सुहत्ताए नो दुक्ख-
त्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ ? इंता गोयमा ! जाव परिणमइ ।
से केणद्वेणं ? गोयमा ! जहानामए वत्थस्स जल्लियस्स वा
पंकियस्स वा मइल्लियस्स वा रतिल्लियस्स वा आणुपुब्बीए
परिकम्पज्जमाणस्स सुदेणं वारिणा धोव्वमाणस्स सव्वओ
पोगगला भिज्जन्ति ० जाव परिणमन्ति, से तेणद्वेणं ।

(महाकम्मस्सेत्यादि) महाकर्मणः स्थित्याद्यपेक्षया महा-

क्रियस्य अलपुकायिकयादिक्रियस्य महाभवस्य बृहन्मि-
थ्यात्वाऽऽदिकर्मवन्धहेतुकस्य महावेदनस्य महापीडस्य स-
र्वतः—सर्वासु दिक्षु सर्वान् वा जीवप्रदेशानाभित्य बध्यन्ते
आसङ्गलनतश्चीयन्ते बन्धनत उपचीयन्ते निषेकरचनतः,
अथवा—बध्यन्ते बन्धनतश्चीयन्ते निधत्तत उपचीयन्ते निका-
चनतः । (सया समिपं ति) सदा-सर्वदा सदात्वं च व्यवहा-
रतोऽसातत्येऽपि स्यादित्यत आह—समितं संततं (तस्स आ-
य ति) । यस्य जीवस्य पुद्गला बध्यन्ते तस्याऽऽत्मा—बाह्याऽऽत्मा-
शरीरमित्यर्थः । (अणिदुत्ताए ति) इच्छाया अविषयतया ।
(अकंतताए ति) असुन्दरतया (अप्यित्ताए ति) अप्रेमहेतु-
तया (असुभत्ताए ति) अमङ्गलतयेत्यर्थः । (अमणुजताए ति)
न मनसा भावतो ज्ञायते सुन्दरोऽयमित्यमनोहस्तद्भावस्त-
त्ता तया (अमणामत्ताए ति) न मनसा अम्यते—गम्यते
संस्मरणातोऽमनोम्यस्तद्भावस्तत्ता तया । (अणिच्छ्रुत्ताए
ति) अनीप्सिततया प्राप्तुमवाञ्छितत्वेन । (अहिज्जिय-
त्ताए ति) मिथ्या—लोभः, सा संजाता यत्र स मिथिनो, न
मिथितोऽमिथितस्तद्भावस्तत्ता तया । (अहत्ताए ति)
अघम्यतया । (नो उदुत्ताए ति) न मुख्यतया । (अहय-
त्स ति) अपरिमुक्तस्य । (धोयत्स ति) प्रक्षालि—
तस्य (तंतुगयत्स व ति) तन्तांस्तुरीयेमाऽऽदेरपनीतमा-
त्रस्य " वज्रमंती " स्याद्विना पदत्रयेणैव वस्त्रस्य पुद्गलानां
च यथोत्तरं संबन्धप्रकर्ष उक्तः । (भिउत्तंति ति) प्राकृतस-
म्बन्धविशेषस्यागात् । (विउत्तंति ति) ततोऽधः पातात्
(परिविउत्तंति ति) निःशेषतया पातात् । (जज्जियत्स
ति) यज्जिनस्य—यानलगनधर्मापेनमलयुक्तस्य । (पंकियत्स
ति) आद्रंमलोपेतस्य (महलियत्स ति) कठिनमलयुक्त-
स्य । (रइज्जियत्स ति) रज्जोयुक्तस्य (परिकम्मिज्जमाणस्त
ति) क्रियमाणशोधनार्थोपक्रमस्य । म० ६ श० ३ उ० ।

अचिन्ताः पुद्गलाः प्रयोगपरिणताः—

तिविहा पोगला पञ्चत्ता । तं जहा—पञ्चोगपरिणया, धी-
सापरिणया, वीससापरिणया ॥

(तिविहा पुग्गलेत्यादि) प्रयोगपरिणता—जीवव्यापारेण
तथाविधपरिणतिमुपनीता यथा पटाऽऽदिषु कर्मोऽऽदिषु
वा (मील ति) प्रयोगविभ्रसाभ्यां परिणता यथा पट-
पुद्गला एव प्रयोगेण पटतया विभ्रसा परिणामेण चाभो-
गेऽपि पुराणनयेति विभ्रसास्वभावतस्तत्परिणता अ-
न्धेन्द्रधनुरादिवदिति । पुद्गलप्रस्तावादिध्रसापरिणतपुद्ग-
लरूपानाम् । स्था० ३ ठा० ३ उ० । (' परिणाम ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे ६०२ पृष्ठे उक्तमेतज्ज्ञेयदर्शककदम्बकम्)
(सुरभिगन्धपुद्गला दुरभिगन्धपुद्गलतया परिणमन्ती
ति ' परिणाम ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम्)

सकृदाः सकर्मलेश्याः पुद्गलाः—

अथि शं भंते ! सकृदि सकर्मलेस्सा पोगला ओभा-
संति० ४ ? । इता अथि । कयरे भंते ! सकृदी सकर्मले-
स्सा पोगला ओभासंति ० जाव पभासंति ४ ? । गोयमा !
जाइ इमाओ चंदियसुरियाणं देवाणं विमायेहिता लेस्साओ
बहिया अभिनिस्सटाओ पभासंति, एण्णं गोयमा ! ते

सकृदी सकर्मलेस्सा पोगला ओभासंति ॥

(अथि) शमित्यादि (सकृदि ति) सह रूपेण मूर्ततया
य ते सकृदिषो वर्याऽऽदिमन्तः । (सकर्मलेस्स ति) पूर्व-
वत् पुद्गलाः स्कन्धरूपाः । (ओभासंति ति) प्रकाश-
न्ते । (लेस्साओ ति) तेजांसि (बहिया अभिनिस्सटाओ
ति) वहिस्तादभिनिःसृता-निर्गताः । इह च यद्यपि चन्द्रा-
ऽऽदिविमानपुद्गला एव पृथिवीकायिकत्वेन सचेतनत्वात्
सकर्मलेश्यास्तथापि तन्निर्गतप्रकाशपुद्गलानां तज्जेतुक-
त्वेनोपचारात् सकर्मलेश्यात्वमवगन्तव्यमिति ।

पुद्गलाधिकारादिदमाह नेरयिकाणां कियन्तः पुद्गला
आगच्छन्ति—

शेरइयाणं भंते ! किं अत्ता पोगला अणत्ता पोगला ?
गोयमा ! एतो अत्ता पोगला, अणत्ता पोगला । असुर-
कुमाराणं भंते ! किं अत्ता पोगला, अणत्ता पोगला ? ।
गोयमा ! अत्ता पोगला एतो अणत्ता पोगला, एवं० जाव
यणियकुमाराणं । पुद्गलीकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा !
अत्ता वि पोगला, अणत्ता वि पोगला, एवं० जाव म-
णुस्साणं वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं, जहा असुरकुपा-
राणं । शेरइयाणं भंते ! किं इट्ठा पोगला, अणिट्ठा पोग-
ला ? । गोयमा ! एतो इट्ठा पोगला, अणिट्ठा पोगला, जहा
अत्ता भणिया एवं इट्ठा वि कंता वि पिया वि मणुस्सा वि
भाणियन्वा, एवं पंच दंढमा ॥

(नेरइयाणमित्यादि) (अस ति) आ—अभिविधिना
त्रायन्ते दुःखात्संरक्षति सुखं चोत्पादयति इति आवाः,
आत्ता वा एकान्तहिताः, अत एव रमणीया इति वृद्धैर्यो-
क्यानम् । एते च मनोहाः प्राग्ध्याख्यातास्ते दृश्याः त-
था (इट्ठ्यादि) प्राववत् । म० १४ श० ६ उ० ।

जीवः पुद्गली, अपुद्गलो वा ?—

जीवे शं भंते ! किं पोगली, पोगले ? । गोयमा ! जीवे
पोगली वि, पोगले वि । से केण्णं भंते ! एवं वुच्चइ-
जीवे पोगली वि, पोगले वि ? । गोयमा ! से जहानापए
ऊत्तेणं ऊत्ती, दंढेणं दंढी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं
करी, एवमेव गोयमा ! जीवे वि सोइंदियवविल्लदियवा-
णिंदियजिणिंभदियफासिंदियाई पडुच्च पोगली, जीवे
पडुच्च पोगले, से तेण्णं गोयमा ! एवं वुच्चइ—जीवे
पोगली वि, पोगले वि । नेरइयाणं भंते ! किं पोगली,
पोगले ? । एवं चेव । एवं० जाव वेमाणिए, नवरं जस्स जइ
इंदियाई तस्स तइ भाणियन्वाइ । सिद्धे शं भंते ! किं पो-
गली, पोगले ? । गोयमा ! नो पोगली, पोगले । से केण्णं
ट्ठेणं ? । गोयमा ! जीवे पडुच्च, से तेण्णं एवं वुच्चइ—
सिद्धे एतो पोगली, पोगले । सेवे भंते भंते ति ॥

(जीवे शमित्यादि) (पोगली व ति) पुद्गलाः ओ-

आऽऽदिक्पा विद्यन्ते यस्याऽसौ पुगली (पुगले वि ति)
पुगल इति खडा जीकस्य ततस्तथोवात्पुगल इति । अ-
तरेव दर्शयद्वाह- (से केष्ट्यादि) । म० ८ श० १० उ० ।
(जीवानां पापकर्मतया पुगलोपपन्नः ' पवकर्म ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे - ८७६ गृहे षष्ठः) (केवोवाहपुगलानावाय
अभुरागन्तुमिति पांमवत् ' शब्दे तृतीयभागे ७८० गृहेऽस्ति)
नैरविकाणां निर्जरापुगले आसि-
तुं स्ववर्तितुं वा कल्पते—

गेरइपायं भंते ! पावे कम्मे जे व कडे एवं चेव एवं ० जाव
वेमाणिपायं । गेरइपायं भंते ! भे पोगले आहारत्ताए
गेइति, तेंसि थं भंते ! पोगलायं सेयकालंसि कइभागं
आहारंति, कइभागं शिजरेति ? । मार्गदियपुला ! असं-
सेजइभागं आहारंति, अशंतमागं शिजरेति । चकियाणं
भंते ! केइ तेसु शिजरापोगलेसु आसइत्तए वा ० जाव
तुयट्टितए वा ? । थो इण्डे समडे, अण्णाहारमेयं वुइयं
समणाइमो !, एवं ० जाव वेमाणिपायं, सेवं भंते भंते ति ।
(गेरइपा इत्यादि) (सेयकालंसि ति) एव्यतिकाले ग्रह-
णान्तरमित्यर्थः । (असंसेजइभागं आहारंति ति) गृही-
तपुगलानामसंख्येयभागमाहारीकुर्वन्ति, गृहीतानामेवानन्त-
भागं निर्जरयन्ति सूत्राऽऽदिष्यजन्ति । (चकिय ति)
शक्नुयात् । (अण्णाहरणमेयं वुइयं ति) आधियते अनेने-
त्याधरणमाधारस्तन्निवेधोऽनाधरणमाधर्तुमक्षमम् । एतन्नि-
जरापुगलजातम् उक्तं जिनेरिति । म० १८ श० ३ उ० ।

एष पुगलः अतीतोऽनागतः भविष्यति—

एस थं भंते ! पोगले तीतमणंतं सासयं समयं भुवीति
वत्तव्वं सिया ? । इंता गोयमा ! एस थं पोगले तीतमणंतं
सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया । एस थं भंते ! पोगले
पटुप्पणं सासयं समयं भवतीति वत्तव्वं सिया ? । इंता गो-
यमा ! तं चेव उच्चारेयव्वं । एस थं भंते ! पोगले अयागयमणं-
तं सासयं समयं भविस्सतीति वत्तव्वं सिया ? । इंता गोयमा !
तं चिेव उच्चारेयव्वं । एवं खंभेण वि तिप्पि आलावगा, एवं
जीविण वि तिप्पि आलावगा भाणियव्वा ।

(एस थं भंते ! इत्यादि) (पोगले ति) परमाणुवत्तरज
स्कन्धग्रहणात् । (तीतं ति) अतीतम् । इह च " सर्वेऽध-
मावकालाः " इत्यनेनाऽऽधारे द्वितीयाः ततश्च सर्वस्मिन् अतीत
इत्यर्थः । (अणंतं ति) अपरिमाणमनादित्वात् । (सास-
यं ति) सदा विद्यमानं, न हि लोकोऽतीतकाले न कदा-
चिच्छून्य इति (समयं ति) कालम् (भुवि ति) अभूत्,
इति, एतद्वक्तव्यं व्यात्, सञ्ज्ञार्थत्वात् । (वटुप्पणं ति)
प्रत्युत्पन्नं वर्तमानमित्यर्थो वर्तमानस्याऽपि शाब्दतत्वं
सदा भावादेव मनसोपपत्त्याऽपीति । अनन्तरं वक्तव्यं उक्तं,
स्कन्धश्च-समदृशोऽपेक्षया जीवोऽपि स्यादिति, जीवसूत्रम् ।
म० १ श० ४ उ० । (अवशेषं विषयम् ' पोगलरिपकायं '
शब्दे बद्धवामि) समयपरिमाणया मते, (२३५ गाथा)
विश्वे ० १४७० । नि० सू० । " पोगला तिप्पि—अक्षयं,
२७७

अक्षयं, अक्षयं च । नि० सू० १ उ० । आलम्बिकायां नगर्ण्या
शङ्खचक्रनस्योद्यानस्याऽदूरसामन्ते परिवसति परित्राजके,
म० ११ श० १२ उ० । (पुगलपरित्राजकवक्त्रमका ' इति-
अहपुत्त ' शब्दे द्वितीयभागे ६३४ गृहे गता)

ता जे थं पोगला सूरियस्स लेसं फुसति त ते थं पोगला
संतप्पंति, ते थं पोगला संतप्पमाणा तदशंतराई बाहिराई
पोगलाई संतावेतीति । एस थं से समिते तावक्खंते, एगे
एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसु—ता जे थं पोगला सूरिय-
स्स लेसं फुसंति ते थं पोगला नो संतप्पंति । ते थं पो-
गला असंतप्पमाणा तदशंतराई बाहिराई पोगलाई थो
संतवेतीति । एस थं से समिते तावक्खंते, एगे एवमाहंसु
२ । एगे पुण एवमाहंसु—ता जे थं पोगला सूरियस्स लेसं
फुसंति ते थं पोगला अत्थेगतिथा संतप्पंति, अत्थेगतिथा
थो संतप्पंति, तत्थ अत्थेगइथा संतप्पमाणा तदशंतराई
बाहिराई पोगलाई अत्थेगतिथाई संतावेति, अत्थेगतिथाई
थो संतावेतीति । एस थं से समिते तावक्खंते, एगे एवमा-
हंसु ३ । वयं पुण एवं वदामो—ता जाओ इमाओ चंदि-
ममूरियाणं देवाणं विमाणेहिंते लेसाओ उच्छूढाओ अभि-
णिमद्वाओ बाहिता पतावेति, एतासि थं लेसाणं अंत-
रेसु अण्णतगीओ छिप्पलेस्साओ संमुच्छंति, तते थं ताओ
छिप्पलेस्साओ संमुच्छियाओ समाखीओ तदशंतराई बा-
हिराई पोगलाई संतावेतीति । एस थं से समिते तावक्खं-
ते । (सूत्र ३०)

'ताजणं' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, ये, णमिति वाक्या-
लङ्कारे, पुगलाः सूर्यस्य लेश्यां स्पृशन्ति, ते पुगलाः सूर्यले-
श्यासंस्पर्शतः सन्तप्यन्ते-सन्तापमनुभवन्ति, सन्तप्यन्त इ-
ति कर्मकर्तरि प्रयोगः । ते च पुगलाः सन्तप्यमानाः तदन-
न्तरान् तेषां सन्तप्यमानानां पुगलानामव्यवधानेन ये स्थि-
ताः पुगलास्ते तदनन्तरास्तान् बाह्यान् पुगलान्, सूत्रे च
नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात् । सन्तापयन्ति, इतिशब्दः प्र-
स्तुतवद्भ्यतः परिसमाप्तिमुचकः । ' एस थं ' इत्यादि, एतत्
एवंस्वरूपं (से) तस्य सूर्यस्य समितम्—उपपन्नं तापक्षेत्रम् ।
अत्रोपसंहारमाह—' एगे एवमाहंसु ' १, एके पुनरेवमाहुः—
'ता' इति पूर्ववत्, ये, णमिति प्राग्वत्, पुगलाः सूर्यस्य
लेश्यां स्पृशन्ति ते पुगला न सन्तप्यन्ते—न सन्तापमनु-
भवन्ति, यच्च पीठफलाऽऽदीनां सूर्यलेश्यासंस्पृष्टानां सन्ता-
प उपलभ्यते स तदाऽऽभिमानां सूर्यलेश्यापुगलानामेव स्व-
कपेण, न पीठफलकाऽऽदिगतानां पुगलानामिति न प्रत्य-
क्षविरोधः । ने, णमिति प्राग्वत्, पुगला असन्ताप्यमाना-
स्तदनन्तरान् बाह्यान् पुगलाञ्च सन्तापयन्ति—नोष्णीकुर्व-
न्ति, क्वतस्तेषामसंतप्तत्वात्, इतिशब्दः प्राग्वद् व्यक्तः ।
' एस थं ' इत्यादि एतत्—एवंस्वरूपं ' से ' तस्य सूर्यस्य
तापक्षेत्रं समितम्—उपपन्नमिति । अत्रोपसंहारमाह—(एगे
एवमाहंसु, २,) एके पुनरेवमाहुः—'ता' इति पूर्ववत्,
णमिति प्राग्वत् ये पुगलाः सूर्यस्य लेश्यां स्पृशन्ति ते पु-

ब्रह्मा अस्तीति प्राकृतत्वाभिपानत्याद्या सन्ति एककाः केचन पुद्गला ये सूर्यलेश्यासंस्पर्शतः सन्तप्यन्ते-सन्तापमनुभवन्ति, तथा सन्त्येककाः केचन पुद्गला ये न सन्तप्यन्ते; तत्र ये सन्त्येककाः सन्तप्यमानास्ते तद्वन्तरान् बाह्यान् पुद्गलान् अस्स्येतत् यत् एककान्-कांश्चित्सन्तापयन्ति. अस्स्येतद्यदेककान्-कांश्चिन्न सन्तापयन्ति, इतिशब्दः पूर्ववत् 'एस खं' इत्यादि, एतत्-एवंस्वरूपं, 'से' तस्य सूर्यस्य समितम्-उपपन्नं तापक्षेत्रम्। अत्रापसंहारमाह-(एगे एवमाहंसु ३) एतास्तिस्त्राऽपि प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपास्तथा च एता व्युदस्य भगवान् भिन्नं स्वमनमाह-, 'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेवं-वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः। तमेव प्रकारमाह—"ता जईए (जाअं इमाओ)" इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, या इमाः प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाभ्यन्तसूर्याणां देवानां सत्केभ्यो विमानेभ्यो लेश्या उच्छ्रुताः, एतदेव व्याचष्टे-अभिनिःसृतस्ताः प्रतापयन्ति-बाह्यं यथोचितमाकाशवर्ति प्रकाशयं प्रकाशयन्ति, एतासां चेत्यं विमानेभ्यो निःसृतानां लेश्यानामन्तरेषु-अपान्नरालेभ्यन्तरांश्छिन्नलेश्याः सम्मूर्च्छन्ति, ततस्ता मूलच्छिन्ना लेश्या सम्मूर्छिताः सत्यस्तदनन्तरान् बाह्यान् पुद्गलान् सन्तापयन्ति, इतिशब्दः पूर्ववत्, एस खं 'इत्यादि, एतत्-एवंस्वरूपं, 'से' तस्य सूर्यस्य समितम्-उपपन्नं तापक्षेत्रमिति। तदेवं तापक्षेत्रस्य स्वरूपसम्भव उक्तः। सू० प्र० ६ पाहु०। (नैरयिकाऽऽदीनां कतिविधाः पुद्गला भिद्यन्ते चीयन्ते इत्यादि 'जीब' शब्दे चतुर्थभागे १५३६ पृष्ठे उक्तम्)

पोगलकाय-पुद्गलकाय-पुं०। प्राणशरीरे, "वाउकाएणं फुडं पोगलकायं।" स्था० ७ डा०।

पोगलकखेव-पुद्गलक्षेप-पुं०। नियन्त्रितक्षेत्राद् बहिः स्थितस्य कस्यचिच्छिन्नाऽऽविक्षेपणेन स्वकार्यस्मरणे देशावकासि, कत्रतातिचारं, ध० २ अधि०।

पोगलजाणिय-पुद्गलयोनिक-त्रि०। पुद्गलाः शीताऽऽदिरूपशो योनिः येषां ते तथा। शीताऽऽदियोनिजनितेषु, भ० १४ श० ६ उ०।

पोगलद्विश्य-पुद्गलस्थितिक-लि०। पुद्गला आयुष्कर्मपुद्गलाः स्थितिर्येषां ते तथा। पुद्गलजनितस्थितिकेषु, भ० १४ श० ६ उ०।

पोगलतिथिकाय-पुद्गलास्तिकाय-पुं०। पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः, पृषोदराऽऽदित्वादिएरूपसिद्धिः। कल्प० १ अधि० ४ क्षण। पुद्गलाः-परमाणवादयः। अनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तास्ते हि कुतश्चिद् द्रव्याद्ब्रह्मन्ति-वियुज्यन्ते, किं तु द्रव्यं तत्संयोगतः पूरयन्तीति भावः। ते च तेऽस्तिकायाश्चेति समासः। "स्पर्शरसगन्धवर्ण-शब्दमूर्तिरसभावकाः। संघातभेदनिष्पन्नाः, (पुद्गला) जिनदेशिताः ॥१॥" इत्युक्तलक्षणेषु द्रव्येषु आव० ४ अ०। स०।

पुद्गलास्तिकायस्य लक्षणानि—

पोगलतिथिकाए पुच्छा ? गोयमा ! पोगलतिथिकाए खं जीवाणं ओरालियवेउव्वियआहारगतपाकम्मा सोइंदिय-च्चिंलदियघाणियदियजिंमदियफासिंदियमणजोगवइजो-गकायजोगआणापाणाणं च गहणं पवत्तंति, गहणलक्खणे खं पोगलतिथिकाए ।

(पोगलतिथिकाए खमित्यादि) इहोदारिकाऽऽविशरीराणां ओत्रन्दियाऽऽदीनां मनोयोगान्तानामानप्राणानां च ग्रहणं प्रवर्तत इति वाक्याऽर्थः। पुद्गलमयत्वादौदारिकाऽऽदीनामिति। भ० १३ श० ४ उ०।

पुद्गलास्तिकायस्य पर्यायाः—

पोगलतिथिकायस्स खं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! अखे-गा अभिवयणा पप्पत्ता। तं जहा-पोगलेति वा, पोगल-तिथिकाए ति वा परमाणुपोगले ति वा दुपदेसिए ति वा तिपदेसिए ति वा ०जाव असंखेअपएसिए ति वा अखं-तपएसिए ति वा खंधे जे यावप्पे तइप्पगारा सव्वे ते पोगल-तिथिकायस्स अभिवयणा पप्पत्ता, सेवं भंते ! भंते ति ॥

भ० २० श० २ उ०। (एकः पुद्गलास्तिकायः संहृत्य स्कन्धो भवति) (पुद्गलानां वर्णगन्धाऽऽदीन् 'वक्ष' शब्दे वक्ष्यामि)

पोगलतिथिकाए पंचवप्पे पंचरसे दुग्धे अट्ठकासे रूवी अजीवं सासए अवट्टिए ०जाव दव्वओ खं पोगलतिथिकाए अखंताइं दव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते, कालओ खं कयावि खासि ०जाव निब्बे, भावओ वच्चमंते गंधमंते रसमंते फासमंते, गुणओ गहणगुणे ॥

पुद्गलास्तिकायश्च तयोस्तत्रैव भावादिति । (गहणगुणे ति) ग्रहणम्-औदारिकशरीराऽदितया प्राह्यता, इन्द्रियाप्राह्यता वा वर्णाऽऽदिमत्त्वात् परस्परसंबन्धलक्षणं वा तद्गुणो धर्मो यस्य च तथा स्था० ५ डा० ३ उ०। (लोकस्य क कस्यां कस्यां दिशि पुद्गलाश्चीयन्ते इति 'दव्व' शब्दे चतुर्थभागे २४६४ पृष्ठे उक्तम्)

एकः पुद्गलास्तिकायप्रदेशः—

एगे भंते ! पोगलतिथिकायप्पएसे किं दव्वं १, दव्व-देसे २, दव्वाइं ३, दव्वदेसा ४, उदाहु-दव्वं च दव्वदेसे य ५, उदाहु-दव्वं च दव्वदेसा य ६, उदाहु-दव्वाइं च दव्वदेसे य ७, उदाहु-दव्वाइं च दव्वदेसा य ८ ? गोयमा ! सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, नो दव्वाइं, नो दव्वदेसा, नो दव्वं च दव्वदेसे य, नो दव्वं च दव्वदेसा य, नो दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं च दव्वदेसा य । दो भंते ! पोगलतिथिकायप्पएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा ? गोयमा ! सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, सिय दव्वाइं, सिय दव्वदेसा, सिय दव्वं च दव्वदेसे य, नो दव्वं च दव्वदेसा य, सेसा पडिसेहेयव्वा । तिप्पि भंते ! पोगलतिथिकायप्पएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा ? गोयमा ! सिय दव्वं ? सिय दव्वदेसे २, एवं सत्त भंगा भाणियव्वा ०जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं च दव्वदेसा य । चत्तारि भंते ! पोगलतिथिकायप्पएसा, किं दव्वं दव्वदेसे पुच्छा ? गोयमा ! सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, अट्ठवि भंगा भाणियव्वा

०जाव सिय दव्वाइ च दव्वदेसा य, जहा चत्तारि भणिया, एवं पंच छ सत्त ० जाव संखेज्जा असंखेज्जा अशंता । भंते ! पोगलत्थिकायप्पएसा किं दव्वं दव्वदेसे य, एवं केव ० जाव सिय दव्वाइ च दव्वदेसा य ।

(एगे भंते ! पोगलत्थिकाय इत्यादि) पुद्गलत्थिकायस्य एकणुकाऽऽदिपुद्गलराशेः प्रदेशो—निरसोऽशः पुद्गलत्थिकायप्रदेशः—परमाणुः द्रव्यं गुणपर्याययोगि द्रव्यदेशो—द्रव्यावयवः । एवमेकत्त्वबहुत्वाभ्यां प्रत्येकं विकल्पाभ्यस्तारो द्विकसंयोगा अपि चत्वार एवेति प्रश्नः । उत्तरं तु स्याद् द्रव्यं द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति, स्याद् द्रव्यदेशो द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति, शेषविकल्पानां तु प्रतिषेधा, परमाणोरेकत्वेन बहुत्वस्य द्विकसंयोगस्य चाऽभावादिति । (दो भंते ! इत्यादि) इहाऽष्टासु भङ्गकेषु मध्ये आद्याः पञ्च भवन्ति, न शेषास्तत्र द्वौ प्रदेशौ स्याद् द्रव्यं, कथं ? यदा तौ द्विप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतौ तदा द्रव्यं १, यदा तु त्र्यणुकस्कन्ध भावगतावेव तौ द्रव्यान्तरसम्बन्धमुपगमौ तदा द्रव्यदेशः २, यदा तु तौ द्वौ अपि भेदेन व्यवस्थितौ तदा द्रव्ये ३, यदा तु तावेव त्र्यणुकस्कन्धतामनापद्य द्रव्यान्तरेण सम्बन्धमुपगमौ तदा द्रव्यदेशौ ४, यदा पुनस्तयोरेकः केवलतया स्थितौ, द्वितीयश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धस्ततो द्रव्यं च द्रव्यदेशश्चेति पञ्चमः ५ । शेषविकल्पानां तु प्रतिषेधाऽसम्भवादिति । (तिसि भंते ! इत्यादि) त्रिषु प्रदेशेष्वहमविकल्पवर्जाः सप्त विकल्पाः सम्भवन्ति । तथाहि—यदा त्रयोऽपि त्रिप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतास्तदा द्रव्यं १, यदा तु ते त्रिप्रदेशिकस्कन्धतापरिणता एव द्रव्यान्तरसम्बन्धमुपगतास्तदा द्रव्यदेशः २, यदा पुनस्ते त्रयोऽपि भेदेन व्यवस्थिता द्वौ वा त्र्यणुकीभूतावेकस्तु केवल एव स्थितस्ततः (दव्वाइ ति ३,) यदा तु ते त्रयोऽपि स्कन्धतामगता एव द्वौ वा त्र्यणुकीभूतावेकस्तु केवल एवमित्येवं द्रव्यान्तरेण सम्बद्धास्तदा (दव्वदेसा इति ४) यदा तु तेषां द्वौ त्र्यणुकतया परिणतावेकश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धोऽथवा एकः केवल एव स्थितौ द्वौ तु त्र्यणुकतया परिणतस्य द्रव्यान्तरेण सम्बद्धौ तदा (दव्वं च दव्वदेसे य ति ५) यदा तु तेषामेकः केवल एव स्थितौ द्वौ च भेदेन द्रव्यान्तरेण सम्बद्धौ तदा (दव्वं च दव्वदेसा य ति ६) यदा पुनस्तेषां द्वौ भेदेन स्थितावेकश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धस्तदा (दव्वाइ च दव्वदेसे य ति ७) अहमविकल्पस्तु न सम्भवति, उभयत्र त्रिषु प्रदेशेषु बहुवचनाभावात्; प्रदेशचतुष्टयाऽऽदौ त्वष्टमोऽपि सम्भवत्युभयत्राऽपि बहुवचनसङ्गावादिति । अ० ८ श० १० उ० ।

पोगलदव्व-पुद्गलद्रव्य-न० । पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः, पुद्गलाश्च ते द्रव्याणि च तानि पुद्गलद्रव्याणि । दश० १ अ० । पोगलपडिघाय-पुद्गलप्रतिघात-पुं० । अएवादीनां पुद्गलानां स्खलने स्था० ।

तिविहे पोगलपडिघाय पस्सते । तं जहा-परमाणुपोगले परमाणुपोगलं पप्प पडिहम्मेज्जा लुक्खत्ताए वा पडिहम्मेज्जा लौगंते वा पडिहम्मेज्जा ।

(तिविहेत्यादि) पुद्गलानामएवादीनां प्रतिघातः—स्खलनं पुद्गलप्रतिघातः, परमाणुध्वांसौ पुद्गलश्च परमाणुपुद्गलः, स तद् अनन्तरं प्राप्य प्रतिहिन्येत-गतेः प्रतिघातमापद्येत कस्यतया वा तथाविधपरिणामान्तराद्गतितः प्रतिहिन्येत लोकान्ते वा परतो धर्मास्तिकायाभावादिति । स्था० ३ डा० ४ उ० ।

पोगलपरिणाम-पुद्गलपरिणाम-पुं० । पुद्गलानां पर्यायभूते चतुर्विधे परिणामे, स्था० ।

चउन्विहे पोगलपरिणामे पस्सते । तं जहा-वस्सपरिणामे, गंधपरिणामे, रसपरिणामे, फासपरिणामे ।

(चउन्विहेत्यादि) परिणामः—अवस्थातां ऽवस्थान्तरगमनं, न च सर्वथा विनाशः । उक्तं च—“ परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विशमिष्टः ॥ १ ॥ ” इति । तत्र वर्णस्य कालाभेदेः परिणामोऽप्यथाभवत्, वर्णेन वा कालाऽऽदिनेतरस्यागेन पुद्गलस्य परिणामो, वर्णपरिणामः, एवमन्येऽपि ॥ ६ ॥ स्था० ४ डा० १ उ० । (इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः ‘परिणाम’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६०२ पृष्ठे गतः)

नैरयिकाणां वाचकैरमानिकानामिष्टाऽनिष्टपुद्गलपरिणामः—

येरइया दसट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-अणिट्ठा सहा अणिट्ठा रूवा अणिट्ठा गंधा अणिट्ठा रसा अणिट्ठा फासा अणिट्ठा गर्ई अणिट्ठा ठिई अणिट्ठे लावसे अणिट्ठे जसो किच्चि अणिट्ठे उट्ठाणकम्मबलवीरियपुरिसकारपरकमे । असुरकुमारा दस ट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-इट्ठा सहा इट्ठा रूवा ०जाव इट्ठउट्ठाणे कम्मबलवीरियपुरिसकारपरकमे, एवं ०जाव यणियकुमारा । पुदवीकइया छ ट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-इट्ठाणिट्ठफासा इट्ठाणिट्ठगर्ई, एवं ०जाव परकमे, एवं ०जाव वणस्सइकाइया । वेइंदिया सत्त ट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-इट्ठाणिट्ठरसा, सेसं जहा एगिंदिया । तेइंदिया अट्ठ ट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-इट्ठाणिट्ठगंधा, सेसं जहा वेइंदियाणं । चउरिंदियाणं छ ट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-इट्ठाणिट्ठरूवा, सेसा जहा तेइंदियाणं । पंचिंदियति-रिक्खजोणिया दस ट्ठाणां पच्चणुग्भवमाणा विहरंति । तं जहा-इट्ठाणिट्ठमहा ०जाव परकमे । एवं मणुस्सा वि । वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ।

तत्र (अणिट्ठागइ ति) अग्रशस्तविद्यायोगतिनामोदय-सम्पाद्या नरकगतिरूपा वा (अणिट्ठा ठिइ ति) नरकावस्थानरूपा नरकाऽऽयुक्तरूपा वा (अणिट्ठे लावसे ति) लावण्यं शरीराऽऽकृतिविशेषः । “ अणिट्ठे जसो किच्चि ति ” प्राकृतत्वादिनिष्ठेति द्रष्टव्यं, यशसा सर्वदिग्गामिप्रख्यातिरूपेण पराक्रमकृतेन वा सह कीर्तिरेकदिग्गामिनी प्रख्यातिर्दानफलभूता वा; यशः कीर्तिः अनिष्टत्वं च तस्या दुः-

प्रक्यातिरूपत्वात् । (अणिट्टे उट्टाणेत्यादि) उत्थानाऽऽद्या
धीर्यान्तरायत्तयोपशमाऽऽदिजन्मधीर्यविशेषाः, अनिष्टत्वं च
तेषां कुस्तिरत्वादिति । (पुटविकाइयेत्यादि) (कुट्टाणां इति)
पृथिवीकायिकानामेकेन्द्रियत्वेन पूर्वोक्तदशस्थानकमध्ये श-
ब्दरूपगन्धरसा न विषय इति स्पर्शाऽऽदीन्येव यद् ते प्रत्य-
नुभवन्ति । (इट्टाणिट्टाफासं इति) सातासातोदयसम्मवा-
च्छुभाशुभलोभापत्तिभावाच्च । (इट्टाणिट्टा गइ इति) यद्य-
पि तेषां स्थावरत्वेन गमनरूपा गतिर्नाऽस्ति स्वभावत-
स्तथाऽपि परप्रत्यया सा भवन्ती शुभाऽशुभत्वेनेष्टाऽनिष्ट-
व्यपदेशाद्वा स्यात् । अथवा-यद्यपि पापकृपत्वात्तिर्यग्गतिर-
निष्टैव स्यात्तथाऽपि ईश्वरप्राग्भाराऽप्रतिष्ठानाऽऽदिकेचोत्पत्ति-
द्वारेणैष्टाऽनिष्टा गतिस्तेषां भावनीयेति । “ एतं जाव परक-
मेत्ति ” वचनादिदं दृश्यम्—“ इट्टाणिट्टा द्विइ ” सा च ग-
तिश्चावनीया । (इट्टाणिट्टे लावणे) इह च मरणन्धपा-
षाणाऽऽदिषु भावनीयम् । (इट्टाणिट्टे जलो किस्ती) इयं
सत्प्रक्यात्यसत्प्रक्यातिरूपा मरणादिस्वेवावसेयेति । (इट्टा-
णिट्टे उट्टाणं जाव परकमेत्ति) उत्थानाऽऽदि च यद्यपि ते
षां स्थावरत्वाच्चास्ति तथाऽपि प्राग्भवाऽनुभूतोत्थानाऽऽ-
दिसंस्कारवशात्तद्विष्टमनिष्टं चावतेयमिति । (वैदिया सत्त
ट्टाणां इति) शब्दरूपगन्धानां तदविषयत्वाद्गन्धस्पर्शाऽऽ-
दिस्थानानि च, शेषाणि एकेन्द्रियाणामिवैष्टाऽनिष्टाऽवसं-
धानि, गतिस्तु तेषां त्रसत्त्वाद्गमनरूपा द्विविधाऽप्यस्ति,
भवगतिस्तुत्पत्तिस्थानविशेषेणैष्टाऽनिष्टाऽवसंयेति । म०
१४ श० ५ उ० ।

पुद्गलपरिणामः—

कइविहे शं भंते ! पोगलपरिणामे पसुत्ते ? । गोयमा ! पं-
चविहे पोगलपरिणामे पसुत्ते । तं जहा-वसुपरिणामे, गं-
धपरिणामे, रसपरिणामे, फामपरिणामे, संठाणपरिणामे । व-
सुपरिणामे शं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे
पसुत्ते । तं जहा-कालवसुपरिणामे जाव सुक्खिपुवसुपरि-
णामे । एवं एणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रमप-
रिणामे पंचविहे, फामपरिणामे अट्टविहे । संठाणपरिणामे
शं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे पसुत्ते । तं
जहा-परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरि-
णामे ।

(कइविहे समित्यादि) (वसुपरिणामे इति) यत्पुद्गलो व-
र्णान्तरस्यागाद्वर्णान्तरं यात्यसीं वर्णपरिणाम इत्येवमन्य-
त्राऽपि (परिमंडलसंठाणपरिणामे इति) इह परिमण्डल-
संस्थानं वलयाऽऽकारं, यावत्करणञ्च—“ वट्टसंठाणपरिणामे
तंससंठाणपरिणामे च उरससंठाणपरिणामे, इति ” दृश्यम् ।
म० ८ श० १० उ० । पुद्गलद्रव्याणां च दशविधः परिणामः,
तद्यथा-बन्धनगतिसंस्थानभेदवर्णगन्धरसरूपशुक्ललघुश-
ब्दरूप इति । तत्र बन्धः स्निग्धरूपात्वात्, गतिपरिणामो वे-
शान्तरप्राप्तिलक्षणः, संस्थानपरिणामः परिमण्डलाऽऽदिकः
पञ्चधा, भेदपरिणामः-समष्टप्रतरङ्गकानुतटिकोत्करिका-
भेदेन पञ्चधैव । स्रष्टाऽऽदिस्वरूपप्रतिपादकं खेवं गाथाद्वय-
म् । तद्यथा—

“ खंवेहि ” खंडभेदं, पथरभेदं अहमपङ्कलस्स ।

सुखं सुखियभेदं, अशुतडियं संसवकलियं ॥ १ ॥

पुंदुमि समारोहे, भेद उक्करिया य उक्करं ।

वीससपञ्चोगमीसग-संघायविञ्चोगविहिहगमो ॥ २ ॥ ”

वर्णपरिणामः पञ्चानां श्वेताऽऽदीनां वर्णानां परिणतिस्तद्-
द्रव्यादिसंयोगपरिणतिश्च, एतत्स्वरूपं च गाथाभ्योऽवसेयम् ।
तात्त्रेमाः—

“ जइ कालगमेगगुणं, सुक्खियं पि इविज्ज बहुयगुणं ।

परिणामिज्जइ कालं, सुक्खेण गुणाहियगुणं ॥ १ ॥

जइ सुक्खिमगगुणं, कालगद्वं तु बहुगुणं जइ य ।

परिणामिज्जइ सुक्खं, कालेण गुणाहियगुणं ॥ २ ॥

जइ सुक्खं एकगुणं, कालगद्वं पि एकगुणमेव ।

कानां परिणामं, तुल्लगुणसिण संभवइ ॥ ३ ॥

एवं एवं वि वल्ला, संजोएणं तु वल्लपरिणामो ।

एकसीसं मंगा, सव्वेऽवि य ते मुण्येववा ॥ ४ ॥

एमेव य परिणामो, मंघाण रमाण तइ य फासाणं ।

संठाणाण य मणिओ, संजोगेणं बहुविगण्यो ॥ ५ ॥

एकविंशद्भूता एवं पूर्वेभ्यो-दश द्विकसंयोगाः, दश त्रिकसं-
योगाः, पञ्च चतुष्कसंयोगाः, एकः पञ्चकसंयोगः, प्रत्येकं च-
र्णाच्च पञ्चेति । अगुललघुपरिणामस्तु परमाणोरारभ्य याव-
दनन्तान्तप्रदेशिकाः एकस्थाः सूत्रमाः, शब्दपरिणामस्तत-
वितनघनशुषिरभेदाच्चतुर्धा, तथा तात्त्वोष्ठपुटव्यापाराऽऽद्य-
भिनिवर्त्यश्च अन्येऽपि च पुद्गलपरिणामाश्छायाऽऽद्यो भव-
न्ति । ते चामी—

“ छाया य आयवो वा, उज्जोओ तइ य अंधकारो व ।

एसो उ पुगलाणं, परिणामो फंदणा वेव ॥ २ ॥

सीया णाइपगासा, छाया णाइविद्या बहुविगण्या ।

उगहो पुण पगासो, खायवो आयवो नाम ॥ २ ॥

न वि सीओ न वि उएहो, समो पगासो य होइ उज्जोओ ।

कालं मइलं तमं पि य, विद्याणं तं अंधयारं इति ॥ ३ ॥

द्वस्स वल्लणं पप्फं-दणा उ सा पुण गइ उ निहिट्टा ।

वीससपञ्चोगमीसा, असपरेणं तु उमओऽवि ॥ ४ ॥ ”

तथाऽञ्जन्धनुर्विद्युदादिषु कार्येषु यानि पुद्गलद्रव्याणि
परिणतानि तद्विस्मलाकरणमिति ॥ ८ ॥ सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

पोगलपरिणाम-पुद्गलपरिवर्त-पुं० । पुद्गलानां-कपिद्रव्या-
णामाहारकवर्जितानामौदारिकाऽऽदिप्रकारेण गृह्यत एक-
जीवापेक्षया परिवर्तनं-सामस्त्येन स्पर्शः पुद्गलपरिवर्तः, स
च यावता कालेन भवति इति स कालोऽपि पुद्गलपरिवर्तः ।
अनन्तारस्पर्शयवसर्पिणीरूपे कालभेदे, स्था० ३ टा० ४ उ० ।
अनु० । पं० सं० ।

पुद्गलपरावर्तप्रकरणम्—

रायगिहे जाव एवं वयासी-दो भंते ! परमाणुपोगला
एगयओ साहणति, एगयओ साहणित्ता किं भवइ ? ।
गोयमा ! दुपदेसिए खंधे भवइ, से भिज्जमाये दुहा कजइ,
एगयओ परमाणुपोगलो, एगयओ परमाणुपोगलो भवइ ।
तिप्पि भंते ! परमाणुपोगला एगयओ साहणित्ता किं

भवइ १ । गोयमा ! तिपदेसिए खंधे भवइ । से भिजमा-
खे दुहा वि तिहिहा वि कजइ, दुहा कजमाखे एगयओ व-
रमाखुपोगले एगयओ दुपदेसिए खंधे भवइ, तिहा कज-
माखे तिहि परमाखुपोगला भवति । चत्तारि भंते ! प-
रमाखुपोगला पुच्छा ? । गोयमा ! चउप्पदेसिए खंधे भवइ,
से भिजमाखे दुहा वि तिहा वि चउहा वि कजइ, दुहा
कजमाखे एगयओ परमाखुपोगले एगयओ तिपदेसिए
खंधे भवइ, अहवा-दो दुपदेसिया खंधा भवति, तिहा क-
जमाखे एगयओ दो परमाखुपोगला एगयओ दुपदेसि-
ए खंधे भवइ, चउहा कजमाखे चत्तारि परमाखुपोगला
भवति । पंच भंते ! परमाखुपोगला पुच्छा ? । गोयमा ! प-
चपएसिए खंधे भवइ, से भिजमाखे दुहा वि तिहा वि च-
उहा वि पंचहा वि कजइ, दुहा कजमाखे एगयओ व-
रमाखुपोगले एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भवइ, अहवा-
एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ,
तिहा कजमाखे एगयओ दो परमाखुपोगला एगयओ ति-
पदेसिए खंधे भवइ । अहवा-एगयओ परमाखुपोगले
एगयओ दो दुपदेसिया खंधा भवति, चउहा कज-
माखे एगयओ तिहि परमाखुपोगला एगयओ दुपदेसिए
खंधे भवइ, पंचहा कजमाखे परमाखुपोगला भवति ।
छह भंते ! परमाखु पुच्छा ? । गोयमा ! छप्पदेसिए खंधे भ-
वइ, से भिजमाखे दुहा वि तिहा वि ० जाव छव्विहा वि
कजइ, दुहा कजमाखे एगयओ परमाखुपोगले एगयओ
पंचपएसिए खंधे भवइ, अहवा-एगयओ दुपदेसिए खंधे
एगयओ चउप्पएसिए खंधे भवइ, अहवा-दो तिपदेसिया
खंधा भवति, तिहा कजमाखे एगयओ दो परमाखुपोग-
ला एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भवइ, अहवा-एगयओ
परमाखुपोगले एगयओ दुपदेसिए खंधे भवइ, एगयओ
तिपदेसिए खंधे भवइ, अहवा-तिहि दुपदेसिया खंधा
भवति, चउहा कजमाखे एगयओ तिहि परमाखुपोगला
एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ, अहवा-एगयओ दो पर-
माखुपोगला एगयओ दुपदेसिया खंधा भवति, पंच-
हा कजमाखे एगयओ चत्तारि परमाखुपोगला एगयओ
दुपदेसिए खंधे भवइ, छहा कजमाखे छ परमाखुपोगला
भवति । सत्त भंते ! परमाखुपोगला पुच्छा ? । गोयमा ! सत्त-
पएसिए खंधे भवइ, से भिजमाखे दुहा वि ० जाव सत्त-
विहा वि कजइ । दुहा कजमाखे एगयओ परमाखुपोगले
एगयओ छप्पएसिए खंधे भवइ १, अहवा-एगयओ दुपदे-
सिए खंधे एगयओ पंचपएसिए खंधे भवइ २, अहवा-
एगयओ तिपदेसिए खंधे एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भ-

वइ ३, तिहा कजमाखे एगयओ दो परमाखुपोगला एग-
यओ पंचपदेसिए खंधे भवइ ४, अहवा-एगयओ परमा-
खुपोगले एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ चउप्पदेसिए
खंधे भवइ ५, अहवा-एगयओ परमाखुपोगले एगयओ
दो तिपदेसिया खंधा भवति ६, अहवा-एगयओ दो दुपदे-
सिया खंधा एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ ७, चउहा
कजमाखे एगयओ तिहि परमाखुपोगला एगयओ चउ-
प्पएसिए खंधे भवइ ८, अहवा-एगयओ दो परमाखुपो-
गला एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ तिपदेसिए खंधे
भवइ ९, अहवा-एगयओ परमाखुपोगले एगयओ तिहि
दुपदेसिया खंधा भवति १०, पंचहा कजमाखे एगयओ
चत्तारि परमाखुपोगला एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ
११, अहवा-एगयओ तिहि परमाखुपोगला एगयओ
दो दुपदेसिया खंधा भवति १२, छहा कजमाखे एगय-
ओ पंच परमाखुपोगला एगयओ दुपदेसिए खंधे भवइ,
१३, सत्तहा कजमाखे सत्त परमाखुपोगला भवति १४ ।
अट्ठ परमाखुपोगला पुच्छा ? । गोयमा ! अट्ठपदेसिए खंधे
भवइ ० जाव दुहा कजमाखे एगयओ परमाखुपोगले ए-
गयओ सत्तपदेसिए खंधे भवइ १, अहवा-एगयओ दुप-
देसिए खंधे भवइ, एगयओ छप्पएसिए खंधे भवइ २,
अहवा-एगयओ तिपदेसिए खंधे एगयओ पंचपदेसिए
खंधे भवइ ३, अहवा-दो चउप्पदेसिया खंधा भवति ४,
तिहा कजमाखे एगयओ दो परमाखुपोगला भवति,
एगयओ छप्पदेसिए खंधे भवइ ५, अहवा-एगयओ
परमाखुपोगले एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ
पंचपदेसिए खंधे भवइ ६, अहवा-एगयओ परमा-
खुपोगले एगयओ तिपदेसिए खंधे एगयओ चउ-
प्पदेसिए खंधे भवइ ७, अहवा-एगयओ दो दुपदे-
सिया खंधा एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भवइ ८,
अहवा-एगयओ दुपदेसिए खंधे भवइ, एगयओ दो ति-
पदेसियाई खंधाई भवति ९, चउहा कजमाखे एगयओ
तिहि परमाखुपोगला एगयओ पंचपदेसिए खंधे भवइ
१०, अहवा-एगयओ दो तिहि परमाखुपोगला एगयओ
दुपदेसिए खंधे भवइ, एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भवइ
११, अहवा-एगयओ दो परमाखुपोगला एगयओ दो
तिपदेसिया खंधा भवति १२, अहवा-एगयओ परमाखु-
पोगले एगयओ दो दुपदेसिया खंधा भवति, एगयओ
तिपदेसिए खंधे भवइ १३, अहवा-चत्तारि दुपदेसिया
खंधा भवति १४, पंचहा कजमाखे एगयओ चत्तारि

मवइ २०, अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ च-
त्तारि दुपदेसिया खंधा भवंति २१, अहवा कज्जमाणे एग-
यओ पंच परमाणुपोग्गला एगयओ चउप्पदेसिए खंधे
भवइ २२, अहवा-एगयओ चत्तारि परमाणुपोग्गला ए-
गयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ २३,
अहवा-एगयओ तिप्पि परमाणुपोग्गला एगयओ तिप्पि दु-
पदेसिया खंधा भवंति २४, सत्तहा कज्जमाणे एगयओ छ
परमाणुपोग्गला एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ २५,
अहवा-एगयओ पंच परमाणुपोग्गला एगयओ दो दुपदे-
सिया खंधा भवंति २६, अहवा कज्जमाणे एगयओ सत्त
परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए खंधे भवइ २७, खवहा
कज्जमाणे गव परमाणुपोग्गला भवंति २८ । दस भंते ।
परमाणुपोग्गला पुच्छा । गोयमा । जाव दुहा कज्जमाणे
एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ खवपदेसिए खंधे भवइ
१, अहवा-एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ अट्ठपदेसिए
खंधे भवइ २, एवं एकेकं संचारंति० जाव अहवा-दो
पंच पदेसिया खंधा भवंति ५, तिहा कज्जमाणे एगयओ
दो परमाणुपोग्गला एगयओ अट्ठपदेसिए खंधे भवइ ६,
अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपदेसिए खंधे
एगयओ सत्तपदेसिए खंधे भवइ ७, अहवा-एगयओ
परमाणुपोग्गला एगयओ तिपदेसिए खंधे भवइ, एगयओ
छप्पदेसिए खंधे भवइ ८, अहवा-एगयओ परमाणुपोग्ग-
ला एगयओ चउप्पदेसिए खंधे एगयओ पंचपदेसिए खंधे
भवइ ९, अहवा-एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ तिप-
देसिए खंधे एगयओ पंचपदेसिए खंधे भवइ ५, अहवा-
एगयओ दुपदेसिए खंधे एगयओ दो चउप्पदेसिया खंधा
भवंति ६, अहवा-एगयओ दो तिपदेसिया खंधा एगय-
ओ चउप्पदेसिए खंधे भवइ ७, चउहा कज्जमाणे एगय-
ओ तिप्पि परमाणुपोग्गला एगयओ सत्तपदेसिए खंधे भ० १,
अहवा-एगयओ दो परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए
खंधे एगयओ छप्पदेसिए खंधे भवइ २, अहवा-एगयओ
दो परमाणुपोग्गला एगयओ तिपदेसिए खंधे एगयओ
पंचपदेसिए खंधे भवइ ३, अहवा-एगयओ दो परमाणु-
पोग्गला एगयओ दो चउप्पदेसिया खंधा भवंति ४, अ-
हवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपदेसिए खंधे
एगयओ तिपदेसिए खंधे एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भव-
इ ५, अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ तिप्पि
तिपदेसिया खंधा भवंति ६, अहवा-एगयओ तिप्पि दुप-
देसिया खंधा एगयओ चउप्पदेसिए खंधे भवइ ७, अहवा-
एगयओ दो दुपदेसिया खंधा एगयओ दो तिपदेसिया

खंघा भवन्ति ८, पंचहा कज्जमाणे एगयओ चत्तारि पर-
माणुपोग्गला एगयओ छप्परसिए खंघे भवइ ९, अहवा-
एगयओ तिप्पि परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए खंघे
भवइ, एगयओ पंचपदेसिए खंघे भवइ १०, अहवा-एग-
यओ तिप्पि परमाणुपोग्गला एगयओ तिपदेसिए खंघे
एगयओ चउप्पदेसिए खंघे भवइ ११, अहवा-एगयओ दो
परमाणुपोग्गला एगयओ दो दुपदेसिया खंघा एगयओ
चउप्पदेसिए खंघे भवइ १२, अहवा-एगयओ दो परमा-
णुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए खंघे एगयओ दो तिपदे-
सिया खंघा भवन्ति १३, अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले
एगयओ तिप्पि दुपदेसिया खंघा एगयओ तिपदेसिए
खंघे भवइ १४, अहवा-पंच दुपदेसिया खंघा भवन्ति १५,
छहा कज्जमाणे एगयओ पंच परमाणुपोग्गला एगयओ
पंचपसिए खंघे भवइ १६, अहवा-एगयओ चत्तारि पर-
माणुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए खंघे एगयओ चउप्प-
सिए खंघे भवइ १७, अहवा-एगयओ चत्तारि परमाणुपों-
गला एगयओ दो तिपदेसिया खंघा भवन्ति १८, अहवा-
एगयओ तिप्पि परमाणुपोग्गला एगयओ दो दुपदेसिया
खंघा एगयओ तिपदेसिए खंघे भवइ १९, अहवा-एगयओ
दो परमाणुपोग्गला एगयओ चत्तारि दुपदेसिया खंघा
भवन्ति २०, सत्तहा कज्जमाणे एगयओ छप्परमाणुपोग्गला
एगयओ चउप्पसिए खंघे भवइ २१, अहवा-एगयओ
पंच परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए खंघे एगयओ
तिपदेसिए खंघे भवइ २२, अहवा-एगयओ चत्तारि पर-
माणुपोग्गला एगयओ तिप्पि दुपदेसिया खंघा भवन्ति २३,
अट्ठहा कज्जमाणे एगयओ सत्त परमाणुपोग्गला एगयओ
तिपदेसिए खंघे भवइ २४, अहवा-एगयओ छ परमाणु-
पोग्गला एगयओ दो दुपदेसिया खंघा भवन्ति २५, शवहा
कज्जमाणे एगयओ अट्ठ परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदे-
सिए खंघे भवइ २६, दसहा कज्जमाणे दस परमाणुपोंग-
ला भवन्ति । संखेज्जा खं भंते ! परमाणुपोग्गला एगयओ
साहसन्ति एए किं भवन्ति ? । गोयमा ! संखेज्जपसिए
खंघे भवइ, से भिज्जमाणे दुहा वि ० जाव दसहा वि संखे-
ज्जहा वि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्गले
एगयओ संखेज्जपसिए खंघे भवइ १, अहवा-एगयओ दु-
पदेसिए खंघे एगयओ संखेज्जपसिए खंघे भवइ २, अहवा-
एगयओ तिपदेसिए खंघे एगयओ संखेज्जपसिए खंघे ०३,
एवं ० जाव अहवा-एगयओ दसपदेसिए खंघे भवइ, एगयओ
संखेज्जपसिए खंघे भवइ, अहवा-दो संखेज्जपसिया
खंघा भवन्ति ११ । तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणु-

पोग्गला एगयओ संखेज्जपसिए खंघे भवइ ९, अहवा-
एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपदेसिए खंघे एगय-
ओ संखेज्जपसिए खंघे भवइ २ । अहवा-एगयओ पर-
माणुपोग्गले एगयओ तिपदेसिए खंघे एगयओ संखेज्ज-
पसिए खंघे भवइ ३, एवं ० जाव अहवा-एगयओ पर-
माणुपोग्गले एगयओ दसपसिए खंघे एगयओ संखेज्ज-
पसिए खंघे भवइ १० । अहवा-एगयओ परमाणुपोंग-
ले एगयओ दो संखेज्जपसिया खंघा ११ । अहवा-
एगयओ दुपदेसिए खंघे एगयओ दो संखेज्जपसिया
खंघा भवन्ति १२ । एवं ० जाव अहवा-एगयओ दुपदे-
सिए खंघे एगयओ दो संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति २०,
अहवा-तिप्पि संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति २१,
चउहा कज्जमाणे एगयओ तिप्पि परमाणुपोग्गला एगय-
ओ संखेज्जपसिए खंघे भवइ, अहवा-एगयओ दो
परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदेसिए खंघे एगयओ संखे-
ज्जपसिए खंघे भवइ २ । अहवा-एगयओ दो परमा-
णुपोग्गला एगयओ तिपदेसिए खंघे एगयओ संखेज्ज-
पसिए खंघे भवइ ३, एवं ० जाव अहवा-एगयओ दो
परमाणुपोग्गला एगयओ दसपसिए खंघे एगयओ सं-
खेज्जपसिए खंघे भवइ १० । अहवा-एगयओ दो पर-
माणुपोग्गला एगयओ दो संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति
११ । अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपदे-
सिए खंघे एगयओ दो संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति १२ ।
एवं ० जाव अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दसप-
सिए खंघे एगयओ दो संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति २० ।
अहवा-एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ तिप्पि संखेज्जप-
सिया खंघा भवन्ति २१ । अहवा-एगयओ दुपदेसिए खंघे ए-
गयओ तिप्पि संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति । एवं ० जाव
अहवा-एगयओ दसपसिए खंघे एगयओ तिप्पि संखेज्ज-
पसिया खंघा भवन्ति । एवं एएणं कमेणं पंचसंजोगो जि
माणियव्वो ० जाव शव संजोगा । दसहा कज्जमाणे एगयओ
शव परमाणुपोग्गला एगयओ संखेज्जपसिए खंघे भव-
इ १ । अहवा-एगयओ अट्ठ परमाणुपोग्गला एगयओ दुपदे-
सिए एगयओ संखेज्जपसिए खंघे भवइ २ । एवं एएणं
कमेणं एकेको पूरयव्वो ० जाव अहवा-एगयओ दसप-
सिए खंघे भवइ, एगयओ शव संखेज्जपसिया खंघा भव-
न्ति, अहवा-दस संखेज्जपसिया खंघा भवन्ति २१ । संखेज्जहा
कज्जमाणे संखेज्जा परमाणुपोग्गला भवन्ति । असंखेज्जहा
खं भंते ! परमाणुपोग्गला एगयओ साहसन्ति एगयओ सा-
हसिन्ति किं भवन्ति ? । गोयमा ! असंखेज्जपसिए खंघे भ-
वति । सं भिज्जमाणे दुहा वि ० जाव दसहा वि संखेज्जहा वि

असंखेजहा वि कज्जइ । दुहा कज्जमाणे एगयओ परमा-
णुपोगले एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवइ, एवं
०जाव अहवा-एगयओ दसपएसिए खंधे भवइ, एगयओ
असंखेजपएसिए खंधे भवइ । अहवा-एगयओ संखेज-
पएसिए खंधे एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवइ ११ ।
अहवा-दो असंखेजपएसिया खंधा भवति १२ । तिहा-
कज्जमाणे एगयओ दो परमाणुपोगला एगयओ असं-
खेजपएसिया खंधा भवति १ । अहवा-एगयओ परमा-
णुपोगले एगयओ दुपदेसिए एगयओ असंखेजपएसिए
खंधे भवति । एवं ०जाव अहवा-एगयओ परमाणुपोगले
एगयओ दसपएसिए खंधे एगयओ असंखेजपएसिए
खंधे भवइ १० । अहवा-एगयओ परमाणुपोगले एग-
यओ संखेजपएसिए खंधे एगयओ असंखेजपएसिए
खंधे भवइ ११ । अहवा-एगयओ परमाणुपोगले एगयओ
दो संखेजपएसिया खंधा भवति १२ । अहवा-एगयओ
दुपदेसिए खंधे एगयओ दो असंखेजपएसिया खंधा भव-
ति १३ । एवं ०जाव अहवा-एगयओ संखेजपएसिए
खंधे एगयओ दो असंखेजपदेसिया खंधा भवति २२ । अ-
हवा-तिषि असंखेजपएसिया खंधा भवति २३, चउहा क-
ज्जमाणे एगयओ तिषि परमाणुपोगला एगयओ असंखे-
जपएसिए खंधे भवइ । एवं चउकसंजोगो ०जाव दसकसं-
जोगो एवं जहेव असंखेजपएसियस्स खवरं असंखेजयं एगं
अब्भहिं जाणियव्वं ०जाव अहवा-दस असंखेजपएसिया
खंधा भवति । संखेजहा कज्जमाणे एगयओ संखेजा
परमाणुपोगला एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवइ ।
अहवा-एगयओ संखेजा दुपएसिया खंधा एगयओ अ-
संखेजपएसिए खंधे भवइ, एवं ०जाव अहवा-एगयओ
संखेज्जा दसपएसिया खंधा एगयओ असंखेजप-
एसिए खंधे भवइ, अहवा-एगयओ संखेजा संखेजप-
एसिया खंधा एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवइ,
अहवा—संखेजा असंखेजपएसिया खंधा भवति ।
असंखेजहा कज्जमाणे असंखेज्जा परमाणुपोगला भवति ।
अणंता यं भंते ! परमाणुपोगला ०जाव किं भवति ? ।
गोयमा ! अणंतपएसिए खंधे भवइ, से मिज्जमाणे दु-
हा वि तिहा वि ०जाव दसहा वि संखेजहा असंखे-
जहा अणंतहा वि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ
परमाणुपोगले एगयओ अणंतपदेसिए खंधे भवइ
एवं ०जाव अहवा दो अणंतपदेसिया खंधा भव-
ति, तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणुपोगला एगयओ
अणंतपएसिए खंधे भवइ । अहवा-एगयओ परमाणु-

पोगले एगयओ दुपदेसिए एगयओ अणंतपदेसिए
खंधे भवइ ०जाव अहवा-एगयओ परमाणुपोगले ए-
गयओ असंखेजपएसिए खंधे एगयओ अणंतपएसिए
खंधे भवइ । अहवा-एगयओ परमाणुपोगले एगयओ
दो अणंतपएसिया खंधा भवति, अहवा-एगयओ दुप-
देसिए खंधे एगयओ दो अणंतपएसिया खंधा भवति ।
एवं ०जाव एगयओ दसपएसिए खंधे एगयओ दो अ-
णंतपदेसिया खंधा भवति । अहवा-एगयओ संखेजप-
एसिए खंधे एगयओ दो अणंतपएसिया खंधा भवति ।
अहवा-एगयओ असंखेजपएसिए खंधे एगयओ दो अ-
णंतपदेसिया खंधा भवति । अहवा-एगयओ संखेज-
पदेसिए खंधे एगयओ दो अणंतपएसिया खंधा भव-
ति । अहवा-तिषि अणंतपदेसिया खंधा भवति २४ ।
चउहा कज्जमाणे एगयओ तिषि परमाणुपोगला एगयओ
अणंतपदेसिए खंधे भवइ । एवं चउकसंजोगो ०जाव
असंखेजसंजोगो । एए सव्वे जहेव असंखेज्जायं भणिया
तहेव ०जाव अणंताय वि भाणियव्वं खवरं एकं अणं-
तं अब्भहिं जाणियव्वं ०जाव अहवा एगयओ सं-
खेजा संखेजपदेसिया खंधा एगयओ अणंतपदेसिए खं-
धे भवइ । अहवा-एगयओ संखेज्जा अणंतपदेसिए खं-
धा एगयओ अणंतपदेसिए खंधे भवइ । अहवा-संखे-
ज्जा अणंतपदेसिया खंधा भवति । असंखेजहा कज्जमाणे
एगयओ असंखेज्जा परमाणुपोगला एगयओ अणंतपदे-
सिए खंधे भवइ । अहवा-एगयओ असंखेज्जा दुपएसिया
खंधा एगयओ अणंतपएसिए खंधे भवइ ०जाव अहवा ए-
गयओ असंखेज्जा संखेजपएसिया खंधा एगयओ अणंत-
पदेसिए खंधे भवइ । अहवा-एगयओ असंखेज्जा असंखे-
जपएसिया खंधा एगयओ अणंतपदेसिए खंधे भवइ । अ-
हवा-एगयओ असंखेज्जा अणंतपदेसिया खंधा भवति ।
अणंतहा कज्जमाणे अणंता परमाणुपोगला भवति ५७५ ।
एएसि यं भंते ! परमाणुपोगलायं साहसुणाभेदाणु-
वाणं अणंताय पोगलपरियट्टायं अणंतायंता पोगल-
परियट्टा समणुगतत्वा भवतीति मक्खाया । । इता गो-
यमा ! एसि यं परमाणुपोगलायं साहसुणाभेदाणु
०जाव मक्खाया ।

(एगयओ सि) एकत्वतः—एकतयेत्यर्थः । (साह-
सुणि सि) संहत्येते—संहनौ भवत इत्यर्थः । वि-
प्रदेशिकस्कन्धस्य भेदे एको विकल्पः, निप्रदेशिकस्य द्वौ,
चतुःप्रदेशिकस्य चत्वारः, पञ्चप्रदेशिकस्य पद, षट्प्रदेशि-
कस्य दश, सप्तप्रदेशिकस्य चतुर्दश, अष्टप्रदेशिकस्यैकविंशतिः,
नवप्रदेशिकस्याष्टाविंशतिः, दशप्रदेशिकस्य चत्वारिंशत्, सं-

सुखकत्वात्प्रत्यक्ष औदारिकाऽऽदिसत्कत्वेन औदारिकप-
रमाणुनौदारिकशरीरतया, आदिशब्दाद्वैक्रियपरमाणुन् वै-
क्रियशरीरतया, तैजसपरमाणुस्तैजसशरीरतया, कार्मेण-
परमाणुन् कार्मेणशरीरतया, भाषापरमाणुन् भाषात्वेन,
प्राणायानपरमाणुन् प्राणायानतया, मनोवर्गणापरमाणुन्
मनस्त्वेन । न पुनराहारकशरीरमप्यत्र ग्राह्यं, कादाचित्क-
त्वात्सत्ताभस्येति । स्पृष्ट्वा परिणाममथ तथा परिणामं नी-
त्वा एकजीवो—विवक्षितैकसंख्यो मुञ्चति—त्यजति सर्वा
शुभ्तुर्दशरज्ज्वात्मकवर्तिसमस्तपरमाणुन् । (जस्यिका-
लि स्ति) यावता कालेन विभक्तियव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्,
यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतत्वक्षणे—“व्यत्ययोऽप्यासामि-
ति ।” स इत्थं पुद्गलस्पर्शमानोपमितः कालविशेषः स्थूलो-
बाह्वरः (द्रविष्ठि स्ति) द्रव्यपुद्गलपरावर्तो भवतीति प्रक्रमः ।
इह किल संसारकान्तारे पर्यटन्नेकजीवोऽनेकैर्मयप्रद्वयैः स-
कललोक्वर्तिनः सर्वानपि पुद्गलान् यावता कालेन औदा-
रिकशरीरवैक्रियशरीरतैजसशरीरभाषाप्राणायानमनःकार्मे -

णशरीरलक्षणपदार्थसप्तकभावेन यथास्व परिणमस्य मुञ्चति स तावत्प्रमाणः कालो द्रव्यतो वादरः पुद्गलपरावर्तो भवतीति तात्पर्यम् । इत्यभिहितो वादरो द्रव्यपुद्गलपरावर्तः । इदानीं सूक्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्तमाह—(सुक्ष्मो लग्नयस्ति) सूक्ष्मो द्रव्यपुद्गलपरावर्तो भवतीति सम्बन्धः । कथमित्याह—सप्तकान्यतरस्मात्—सप्तकान्यतरेण, विभक्तिव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात् । इदमत्र इदमम्—सप्तानामौदारिकवैक्रियैर्जसमावाशाणापानमनःकार्मणमध्याद्व्यतरेण पुनरेकेन केनाच्चदौदारिकाऽऽदिना पूर्वप्रदर्शितप्रकारेण सकललोकवर्तिपुद्गलानां स्पर्शेन औदारिकाऽऽदिशरीरतया गृहीत्वा मोचने सूक्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्तो भवति । विवक्षितभेदाविशेषैः षड्भिर्भेदैः परिणामिता अपि न गृह्यन्ते इति । एके त्वाचार्या एवं द्रव्यपुद्गलपरावर्तस्वरूपं प्रतिपादयन्ति । ननु हि—यदैको जीवोऽनेकैर्भवप्रहयैरौदारिकशरीरवैक्रियशरीरतैर्जसशरीरकार्मणशरीरस्वतुष्ट्यरूपतया यथास्व सकललोकवर्तिनः सर्वान् पुद्गलान् परिणमस्य मुञ्चति तदा वादरो द्रव्यपुद्गलपरावर्तो भवति । यदा पुनरौदारिकाऽऽदिचतुष्टयमध्यादेकेन केनचिच्छरीरेण सर्वपुद्गलान् परिणमस्य मुञ्चति शेषशरीरपरिणामितास्तु पुद्गलान् न गृह्यन्ते एव तदा सूक्ष्मो द्रव्यपुद्गलपरावर्तो भवतीति ॥ ८७ ॥ उक्तो हेत्वाऽपि द्रव्यपुद्गलपरावर्तः ।

सम्प्रति क्षेत्रकालभावपुद्गलपरावर्तान् वादर-

सूक्ष्मभेदभिन्नाभिरूपयन्नाह—

लौगपप्सोसर्पिणि-समया अणुभागबंधठाणा य ।

जह तह कममरणेणं, पुढा खित्ताइ धूलियरा ॥ ८८ ॥

लोकस्य-चतुर्दशरज्ज्वात्मकक्षेत्रखण्डस्य प्रदेशा-निर्विभागा-भागा लोकप्रदेशाः । तथात्सर्पिणीशब्देनावसर्पिण्यप्युपलभ्यते, दिनप्रहणे रात्र्युपलक्षणवत्, तयोः समयाः परमनिकृष्टकालविशेषा उत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयाः, समयस्वरूपं च पट्टशटिकापाटनदृष्टान्तादुत्पलपत्रशतभेदोदाहरणाच्चावसेयम् । ततो लोकप्रदेशाश्चोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयाश्चेति द्वन्द्वः । तथाऽनुभागस्य-रसस्य बन्धो बन्धने तस्य निमित्तभूतानि स्थानानि कषायाद्यविशेषलक्षणान्यनुभागबन्धस्थानानि अनुभागबन्धाऽध्यवसायस्थानानीत्यर्थः । चः समुच्चये । ततश्चेति प्रत्येकं त्रयोऽपि पदार्था यदा मरणशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धाद्यगा तथा मरणेन—क्रमोत्क्रमाभ्यां प्राणपरित्यागलक्षणेन स्पृष्टा-व्याप्ता भवन्ति तदा (खित्ताइधूलिस्ति) क्षेत्रपुद्गलपरावर्तकालपुद्गलपरावर्तभावपुद्गलपरावर्ताः स्पृष्टा-वादरा भवन्ति । यदा पुनस्त एव लोकाऽऽकाशप्रदेशा उत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमया अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि चेति प्रत्येकं त्रयोऽपि पदार्थाः क्रममरणेन पूर्वस्पृष्टाऽऽकाशप्रदेशाऽऽदिभ्योऽव्यवधानतः प्राणपरित्यागलक्षणेन स्पृष्टा भवन्ति तदा क्षेत्रपुद्गलपरावर्तकालपुद्गलपरावर्तभावपुद्गलपरावर्ताः (इतरस्ति) इतरे-सूक्ष्मा भवन्तीति गाथाऽक्षरायः । भावार्थः पुनर्यम्—यदाऽनन्तभवक्षमणशीलो जन्तुरनन्तरेषु-व्यवहितेषु चापरापराऽऽकाशप्रदेशेषु क्रियमाणः सर्वानपि चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकाकाशप्रदेशा-मरणेन स्पृष्टानि तदा वादरक्षेत्रपुद्गलपरावर्तो भवति, नवरं येष्वपरप्रदेशवृद्धिरहितेषु पूर्वावगाढेष्वेव नभःप्रदेशेषु मृतस्ते न गण्यन्तेऽपूर्वास्तु दूरव्यवहिता अपि स्पृष्टा गण्यन्ते

एवेति । कालतस्तु यदोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयेषु सर्वेष्वपि क्रमेणोत्क्रमेण चानन्तानन्तैर्भवैरेको जन्तुर्भूतो भवति तदा वादरकालपुद्गलपरावर्तो भवति, केवलं येषु समयेष्वेकदा मृतोऽन्यदाऽपि यदि तेष्वेव समयेषु क्रियते तदा ते न गण्यन्ते, यदा पुनरेकद्वितीयाऽऽदिसमयक्रममुल्लङ्घ्यापि अपूर्वेषु समयेषु क्रियते तदा ते व्यवहिता अपि समया गण्यन्ते इति । भावतः पुद्गलपरावर्त उच्यते—अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि मन्दप्रवृत्तप्रवृत्ततराऽऽदिभेदेनाऽसंख्येयानि वर्तन्ते, एतेषां चानेकयेयस्वप्रमाणमुत्तरत्र वक्ष्यामः । ततो यदैकैकस्मिन्ननुभागबन्धाध्यवसायस्थाने क्रमेणोत्क्रमेण च क्रियमाणेन जन्तुनाऽनेकयत्नलोकाऽऽकाशप्रदेश-प्रमाणानि सर्वाण्यपि तानि स्पृष्टानि भवन्ति तदा वादरो भावपुद्गलपरावर्तो भवति, अत्राऽपि यद्व्यवसायस्थानमेकदा मरणेन स्पृष्टं तदेवाव्यदाऽपि यदि स्पृष्टाति तदा तत्र गण्यते, अपूर्वं तु दूरव्यवहितमपि स्पृष्टं गण्यत एवेति भाविता वादराः क्षेत्रपुद्गलपरावर्तकालपुद्गलपरावर्तभावपुद्गलपरावर्ताः । साऽप्रतमेत एव सूक्ष्मा भाव्यक्ते-इह येष्वकाशप्रदेशेष्ववगाढो जन्तुरेकदा मृतस्तेभ्योऽनन्तरव्यवस्थितेष्वेव नभःप्रदेशेष्वन्यदाऽपि यदि क्रियतेऽपरस्यां वेलायां तेषामप्यनन्तरव्यवस्थितेष्वकाशप्रदेशेष्वन्यस्यां वेलायाम् तेषामप्यनन्तरव्यवस्थितेष्वकाशप्रदेशेष्वन्यस्यां तु वेलायाम् तेषामप्यनन्तरव्यवस्थितेष्वेव तावन्नेयं यावद्विषयमपरापरेषु नैरन्तरव्यवस्थितेषु नभःप्रदेशेषु क्रमेण क्रियमाणो जन्तुः सर्वानपि लोकाऽऽकाशप्रदेशान् स्पृष्टानि, ये चापरप्रदेशवृद्धिरहिताः पूर्वावगाढा एव दूरव्यवस्थिता वाऽऽकाशप्रदेशा मरणेन स्पृष्टास्ते च न गण्यन्ते तदा सूक्ष्मः क्षेत्रपुद्गलपरावर्त इति । पञ्चसंग्रहशास्त्रे तु सूक्ष्मवादरभेदतो द्विविधोऽपि क्षेत्रपुद्गलपरावर्तः इत्थं व्याख्यातः—यथा—चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकस्य सर्वप्रदेशेषु प्रत्येकं यावता कालेनैकजीवो मृतो भवति । कोऽर्थः ?—यावन्तो लोकाऽऽकाशप्रदेशास्ते प्रदेशे प्रदेशे क्रमोत्क्रमाभ्यां मरणं कुर्वाण्येन यदा सर्वे व्याप्ता भवन्ति तदा वादरः क्षेत्रपुद्गलपरावर्तः, सूक्ष्मस्तु-यावता कालेन प्रथमप्रदेशानुवृत्तप्रदेश-क्रमेण मृतो भवति, कोऽर्थः ?—यत्राऽऽकाशप्रदेश मृतस्तदनन्तरप्रदेशक्रमेण यदा सर्वेऽपि लोकाऽऽकाशप्रदेशा मरणेन व्याप्ता भवन्ति तदाऽसौ भवति, व्यवहितेषु च मरणं न गण्यते । यद्यपि जीवस्यैकप्रदेशेऽवस्थानमेव नास्ति तथाऽपि जीवावगाहनावस्थानानां प्राधान्येनैकः परिकल्प्यते, तस्माद्गणनाप्रवृत्तिः, अमुना च प्रकारेण प्रभूतकालख्यापनं कृतं भवतीति । सूक्ष्मस्तु कालपुद्गलपरावर्तस्तदा भवति यदोत्सर्पिण्या अवसर्पिण्या वा प्रथमसमये कश्चिन्मृतस्ततः पुनरपि समयोनविशतिकोटीकोटीभिरनिक्रान्ताभिर्भूयोऽपि स एव जन्तुः कालान्तरेण तस्या एव द्वितीयसमये क्रियते पुनरपि कदाचिन्नयेव तामिरनिक्रान्ताभिस्तस्या एव तृतीयसमये, एवं चतुर्थपञ्चमषष्ठाऽऽदिनमयक्रमेणानन्तानन्तैर्भवेयांवरसर्वेऽप्युत्सर्पिण्यवसर्पिण्योर्विशतिसागरोपमकोटीकोटीमानयोः समया मरणेन व्याप्ता भवन्ति । ये तु प्रथमाऽऽदिसमयक्रममुल्लङ्घ्य व्यवहितसमयाः पूर्वस्पृष्टा वा मरणेन व्याप्तास्ते तु

न शृण्वन्त एवेति । सूक्ष्मो भावपुद्गलपरावर्त्त उच्यते-इह
किं ताऽनुभागवन्धाध्यवसायस्थानानि बध्यमानकर्मपुद्गलेषु
तावदाऽनुभागपलिच्छेदनिर्वर्तकानि असंख्येयलोकाऽऽका-
शप्रदेशप्रमाणानि मन्मप्रवृत्तप्रवृत्ततराऽऽविभेदतो वर्तन्ते, तत्र
च सर्वस्तोकानुभागपलिच्छेदजनके कथायोदये वर्तमानः
कश्चिज्जन्तुर्मृतः, ततः कदाचित् पुनरपि तस्माद्वन्तरव्य-
वास्थने द्वितीयेऽनुभागवन्धाध्यवसायस्थाने विशेषाऽधि-
काऽनुभागपलिच्छेदजनके वर्तमानो मृतः, पुनरपि तस्मा-
त् कदाचिद्विशेषाऽधिकाऽनुभागपलिच्छेदजनके तृतीये,
एवं क्रमेण क्रमेण विशेषाऽधिकाऽनुभागपलिच्छेदजनका-
ऽध्यवसायस्थानकेषु वर्तमानस्य मरणं तावदाद्यं याव-
त्सर्वोत्कृष्टाऽनुभागवन्धाध्यवसायस्थाने त्रियमाणेन जन्तु-
नाऽनन्तानन्तैर्मरुतैः सर्वाण्यपि स्पृष्टानि भवन्तीति व्यव-
हितानि पूर्वस्पृष्टानि च न गण्यन्त इति ॥ ८८ ॥ व्याख्या-
तं सप्रपञ्चं पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपम् । कर्म० ५ कर्म० ।

पौगलपरिग्रहो इह, दवाइ चउच्चिहो मुण्येयवो ।

एकेको पुण दुविहो, बायरमुहुमत्तभेएणं ॥ ३५ ॥

इहास्मिन्-पारमेश्वरे प्रवचने पुद्गलपरावर्त्तो द्रव्याऽऽदितो
द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदजन्तुर्विधः-चतुःप्रकारो ज्ञातव्यः । त-
द्यथा-द्रव्यपुद्गलपरावर्त्तः, क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तः, कालपुद्ग-
लपरावर्त्तः, भावपुद्गलपरावर्त्तश्च । 'मुण्येयवो' इत्यत्र "वा
जाणमुणो" ॥ ८८ । ७ ॥ इति प्राकृतलक्षणाज्ज्ञानातेर्मुण इत्या-
देशः, पुनरप्येकैकः पुद्गलपरावर्त्तो बादरसूक्ष्मत्वभेदेन द्वि-
धा-द्विप्रकारः, तद्यथा-बादरः, सूक्ष्मश्च ॥ ३५ ॥

तत्र बादर-सूक्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्त्ताबाह—

संसारमि अहंतो, जावय कालेण फुसिय सव्वाण् ।

इगु जीवु मुयइ बायर, अन्नयरतगुट्टिओ सुहुमो ॥ ३६ ॥

संसारमि प्राणिनोऽस्मिन्निति संसारः-चतुर्दशरज्ज्वात्मकं
क्षेत्रं, तस्मिन् संसारे अहन्-परिभ्रमकेको जीवः, सक-
लेऽपि संसारं ये केचन परमाणवस्तान् सर्वानपि याव-
ता कालेन स्पृष्टा मुञ्चति-औदारिकादिरूपतया परिभु-
ज्य परिभुज्य परित्यजति, तावान् कालविशेषो बादरद्र-
व्यपुद्गलपरावर्त्तः । किमुक्तं भवति ?-यावता कालेनैकेन जीवे-
न सर्वेऽपि जगद्भूतानः परमाणवो यथायोगमौदारिकवैक्रिय-
तैजसकार्मणभाषाप्राणापानमनस्त्वेन परिभुज्य परित्यक्ता-
स्तावान् कालविशेषो बादरद्रव्यपुद्गलपरावर्त्तः ।

सूक्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्त्तमाह—

(अन्नयरतगुट्टिओ सुहुमो) औदारिकाऽऽरीनां शरीराणा-

मन्यतमस्यां तनो-शरीरे स्थितः सन् यावता कालेनैको-
जीवः संसारं परिभ्रमन् सर्वानप्यणून् स्पृष्ट्वा-परिभुज्य मु-
ञ्चति, तावान् कालविशेषः सूक्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्त्तः । इ-
यमत्र भावना-यावता कालेन सर्वेऽपि लोकाऽऽकाशभा-
विनः परमाणव औदारिकाऽऽद्यन्तमैकविधलितशरीररूप-
तया परिभुज्य निष्ठां नीयन्ते, तावान् कालविशेषः सू-
क्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्त्तः, पुद्गलानां परमाणूनामौदारिकाऽऽदि-
रूपतया विवर्त्तितैकशरीररूपतया वा सामस्थेन पराव-
र्त्तः-परिभ्रमन् यावति कालं स तावान् कालः पुद्गलपरावर्त्तः,
इह च शब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तम्, अनेन च व्युत्पत्ति-

निमित्तेन स्वैकार्थसमवायिप्रवृत्तिनिमित्तमनन्तोत्सर्पिण्यवस-
र्पिणीमानस्वरूपं लक्ष्यते, तेन क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्ताऽऽदौ पुद्ग-
लपरावर्त्तनाऽभावेऽपि प्रवृत्तिनिमित्तस्याऽनन्तोत्सर्पिण्यव-
सर्पिणीमानस्वरूपस्य विद्यमानत्वात्पुद्गलपरावर्त्तशब्दः प्र-
वर्त्तमानो न विकृद्ध्यते । यथा गोशब्दः पूर्वं गमने व्यु-
त्पादितः, तेन च गमनेन-व्युत्पत्तिनिमित्तेन स्वैकार्थसम-
वायिचक्रककुल्लङ्गूलसाक्षाऽऽदिमस्वरूपं प्रवृत्तिनिमित्तमु-
पलक्ष्यते, ततो गमनराहितेऽपि गोपिण्डे प्रवृत्तिनिमित्तस-
द्भावाद् गोशब्दः प्रवर्त्तते इति । अस्मिन् सूक्ष्मे द्रव्यपु-
द्गलपरावर्त्ते विवर्त्तितैकशरीरव्यतिरेकेणाऽन्यशरीरतया ये
परिभुज्य परिभुज्य परित्यज्यन्ते ते न गण्यन्ते, किं तु प्र-
भूतेऽपि काले गते सति विवर्त्तितैकशरीररूपतया परि-
गण्यन्ते, ते एव गण्यन्ते । तदेवमुक्तं सूक्ष्म-बादरभेदभि-
न्नो द्रव्यपुद्गलपरावर्त्तः ॥ ३६ ॥

सम्प्रति बादर-सूक्ष्मभेदभिन्नं क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तमाह—

लोगस्स पप्सेसुं, अणंतरपरंपराविभतीहि ।

खेतमि बायरो सो, सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥ ३७ ॥

लोकस्य-चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्याऽनन्तरपरम्पराविभक्ति-
भ्याम्, अनन्तरप्रकारेण परम्पराप्रकारेण च, सर्वेषु प्र-
देशेष्वेकस्य जीवस्य मृतस्य यावान् कालविशेषो भवति,
स तावान् क्षेत्रविषयो बादरपुद्गलपरावर्त्तः । किमुक्तं भ-
वति ?-यावता कालेनैकेन जीवेन क्रमेणोत्क्रमेण वा यत्र
तत्र त्रियमाणेन सर्वेऽपि लोकाऽऽकाशप्रदेशा मरणसंस्पृ-
ष्टाः क्रियन्ते, स तावान् कालविशेषः क्षेत्रबादरपुद्गलपरावर्त्तः ।

सम्प्रति क्षेत्रसूक्ष्मपुद्गलपरावर्त्तमाह—

'सुहुमो उ अणंतरमयस्स' चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य स-
र्वेषु प्रदेशेष्वनन्तरमृतस्यैकस्य जीवस्य यावान् कालविशेषः
स तावान् सूक्ष्मः-सूक्ष्मक्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तो भवति । इयमत्र
भावना-यद्यपि जीवस्याऽधगाहना जघन्याऽपि असंख्येयप्रदे-
शाऽऽत्मिका भवति, तथाऽपि विवर्त्तिते कस्मिंश्चिद्देशे त्रि-
यमाणस्य विवर्त्तितः कश्चिदेकः प्रदेशोऽवधिभूतो विव-
र्यते, ततस्तस्मात्प्रदेशादन्यत्र देशान्तरे ये नमःप्रदेशा-
मरणेनाऽवाप्यन्ते, ते न गण्यन्ते, किं त्वनन्तेऽपि काले गते
सति विवर्त्तितप्रदेशादनन्तरो यः प्रदेशो मरणेन व्या-
प्तो भवति, स गण्यते, तस्मादप्यनन्तरो यः प्रदेशो म-
रणेन व्याप्तः स गण्यते । एवमानन्तर्यपरम्परया यावता
कालेन सर्वेऽपि लोकाऽऽकाशप्रदेशा मरणेन स्पृष्टा भव-
न्ति, तावत्कालविशेषः सूक्ष्मक्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तः, उक्तो बा-
दरसूक्ष्मभेदभिन्नः क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तः ॥ ३७ ॥

सम्प्रति बादर-सूक्ष्मभेदभिन्नं कालपुद्गलपरावर्त्तमाह—

उत्सपिस्सिममप्सेसुं, अणंतरपरंपराविभतीहि ।

कालमि बायरो सो, सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥ ३८ ॥

इहोत्सर्पिणीप्रहणेनाऽवसर्पिण्यप्युपलक्ष्यते । ततोऽयमर्थः-
उत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयेषु सर्वेष्वपि अनन्तरपरम्पराविभ-
क्तिभ्याम्-अनन्तरप्रकारेण परम्पराप्रकारेण च मृतस्य-
यावान् कालो भवति, तावान् बादरः कालपुद्गलपरा-
वर्त्तः । एतदुक्तं भवति-यावता कालेनैको जीवः सर्वा-

नप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयान् क्रमेणोत्क्रमेण वा मरणेन व्याप्तान् करोति, तावान्कालविशेषो बादरपुद्गलपरावर्त्तः ।

सूक्ष्मकालपुद्गलपरावर्त्तमाह—

(सुहुमो उ अणंतरमयस्स) समस्तेष्वप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयेष्वनन्तरमृतस्य, उत्सर्पिणीप्रथमसमयादारभ्य, ततः परं क्रमेण मृतस्यैकस्य जीवस्य यावान् कालविशेषो भवति, तावान् सूक्ष्मः—सूक्ष्मकालपुद्गलपरावर्त्तः । अत्राऽपीयं भावना-इहोत्सर्पिणीप्रथमसमये कश्चिज्जीवो मृत्युमुपागतः ततो यदि समयोनविंशतिसागरोपमकोटीभिरस्तिक्रान्ताभिर्भूयोऽपि स एव जन्तुस्सर्पिणीद्वितीयसमये म्रियते, तदा स द्वितीयः समयो मरणस्पृष्टो गण्यते, शेषास्तु समया मरणस्पृष्टा अपि सन्तो न गण्यन्ते । यदि पुनस्तस्मिन्सर्पिणीद्वितीयसमये न म्रियते, किन्तु समयान्तरे, तदा सोऽपि न गृह्यते; किं त्वनन्तास्वप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु गतास्तु यदोत्सर्पिणीद्वितीयसमये एव मरिष्यति तदा समयो गण्यते । एवमानन्तर्यप्रकारेण यावता कालेन सर्वेऽप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमया मरणव्याप्ता भवन्ति, तावान् कालविशेषः सूक्ष्मकालपुद्गलपरावर्त्तः, उक्तो बादरसूक्ष्मभेदभिन्नः कालपुद्गलपरावर्त्तः ॥ ३८ ॥

साम्प्रतं बादर-सूक्ष्मभेदभिन्नं भावपुद्गलपरावर्त्तमाह—

अणुभागद्वारेणुं, अणंतरपरंपराविभर्त्तीहि ।

भावमि वायरो सो, सुहुमो सव्वेमणुकमसो ॥ ३९ ॥

इहानुभागस्थानानि कर्मप्रकृतिसंप्रदाधिकारे बन्धनकरणे अनुभागबन्धविचारे "एकज्जुवसायसमाज्जयस्स दलिवस्स किं रसो तुल्लो ?" इत्यादिना प्रन्धेन स्वयमेव वक्ष्यति, तानि वाऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि तेषां चानुभागस्थानानां निष्पादका ये कषायोदयरूपा अध्यवसायविशेषास्तेऽप्यनुभागस्थानमित्युच्यन्ते, कारणे कार्योपचारात् । ते वाऽप्यनुभागबन्धाध्यवसाया असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः । सम्प्रत्यक्षरयोजना—अनुभागस्थानेषु—अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानेषु असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणेषु सर्वेष्वपि यावता कालेनैको जीवोऽनन्तरपररम्पराकूपे ये विभङ्गी-विभागौ, ताभ्यामानन्तर्येण पारम्पर्येण चेत्यर्थः । मृतो भवति, तावान् कालविशेषो बादरभावपुद्गलपरावर्त्तः । किमुक्तं भवति ?—यावता कालेन क्रमेणोत्क्रमेण वा सर्वेष्वप्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानेषु वर्त्तमानो मृतो भवति-तावत्कालो बादरभावपुद्गलपरावर्त्तः ।

सूक्ष्मं भावपुद्गलपरावर्त्तमाह—

(सुहुमो सव्वेसणुकमसो) सर्वेष्वनुभागबन्धाध्यवसायस्थानेष्वनुक्रमशः—परिपाट्या यावता कालेन मृतो भवति, तावत्कालः सूक्ष्मः—सूक्ष्मभावपुद्गलपरावर्त्तः । इयमत्र भावना—कश्चिज्जन्तुः सर्वजघन्ये कषायोदयरूपे अध्यवसाये वर्त्तमानो मृतः, ततो यदि स एव जन्तुरनन्तेऽपि काले गते सति प्रथमादमन्तरे द्वितीयेऽध्यवसायस्थाने वर्त्तमानो म्रियते, तन्मरणं गण्यते, न शेषाण्युत्क्रमभावीन्यनन्तान्यपि मरणानि । ततः कालान्तरे भूयोऽपि यदि द्वितीयस्मादन्तरे तृतीयेऽध्यवसायस्थाने वर्त्तमानो म्रियते, तदा तृतीयं मरणं गण्य-

ते । न शेषाण्युत्क्रमभावीन्यनन्तान्यपि मरणानि । एवं क्रमेण सर्वाण्यप्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि यावता कालेन मरणेन स्पृष्टानि भवन्ति, तावान् कालविशेषः सूक्ष्मभावपुद्गलपरावर्त्तः । इह सर्वाऽपि बादरपुद्गलपरावर्त्तप्रकरणविनियानां सूक्ष्मपुद्गलपरावर्त्तप्रकरणं सुखाधिगतिनिमित्तं कृता, न हि कोऽपि बादरपुद्गलपरावर्त्तः कश्चिदपि सिद्धान्तप्रवेशे प्रयोजनवानुपलभ्यते, केवलं तस्मिन् प्रकृतिं सति सूक्ष्मपुद्गलपरावर्त्तः प्रकृत्यमात्रो विनयेः सुखेनाऽधिगम्यते, इति तत्प्रकरणं क्रियते । तथा इह चतुर्णामपि सूक्ष्मपुद्गलपरावर्त्तानां परमार्थतो न कश्चिद्विशेषः, तथाऽपि जीवाभिगमाऽद्वौ पुद्गलपरावर्त्तः क्षेत्रतो बाहुल्येन गृहीतः, क्षेत्रतो मर्गतायां तस्योपादानात् । तथा च तत्सूत्रम्—"जे खे साइए सपज्जवसिए मिच्छाविट्ठी खे जइणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसंखं अणंनं क.सं, अणंताओ उत्सर्पिणीओसर्पिणीओ कालओ खेत्तओ अवहुं पोगलपरियट्टं देसुं" । इत्यादि । तत इहाऽपि पुद्गलपरावर्त्तप्रकरणे क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तो प्राह्य इति ॥ पं० सं० २ द्वार ।

एगमेगस्स खं भंते ! खेरइयस्स केवइया ओरालियपोगलपरियट्टा अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया पुरक्खडा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि जइणं एको वा दो वा तिसि वा, उक्कोसेखं संखेजा वा असंखेजा वा अणंता वा । एगमेगस्स खं भंते ! असुरकुमारस्स केवइया ओरालियपोगलपरियट्टा ? एवं चेव । एवं० जाव वेमाशियस्स । एगमेगस्स खं भंते ! खेरइयस्स केवइया वेउव्वियपोगलपरियट्टा अतीता ? गोयमा ! अणंता, एवं जहेव ओरालियपोगलपरियट्टा तहेव वेउव्वियपोगलपरियट्टा भाशियक्खा, एवं० जाव वेमाशियस्स, एवं० जाव आणापाणुपोगलपरियट्टा, एए एगइया सत्त दंडगा भवंति । खेरयाखं भंते ! केवइया ओरालियपोगलपरियट्टा अतीता, गोयमा ! अणंता । केवइया पुरक्खडा ? अणंता, एवं० जाव वेमाशियाखं, एवं वेउव्वियपोगलपरियट्टा वि, एवं० जाव आणापाणुपोगलपरियट्टा वि० जाव वेमाशियाखं, एवं एए पोहत्तिया सत्त चउक्वीसदंडगा । एगमेगस्स खं भंते ! खेरइयस्स खेरइयस्से केवइया ओरालिया पोगलपरियट्टा अतीता ? अत्थि एको वि । केवइया पुरक्खडा ? नत्थि एको वि । एगमेगस्स खं भंते ! खेरइयस्स असुरकुमारस्से केवइया ओरालियपोगलपरियट्टा ? एवं चेव । एवं० जाव थणियकुमारस्से जहा असुरकुमारस्से । एगमेगस्स खं भंते ! खेरइयस्स पुढविकाइवसे केवइया ओरालियपोगलपरियट्टा अतीता ? अणंता । केवइया पुरक्खडा ? कस्सइ अत्थि, कस्सइ अत्थि, जस्स अत्थि जइणं एको वा दो वा तिसि वा, उक्कोसेखं संखेजा वा असंखेजा वा अणंता वा, एवं० जाव मणुस्सत्ते, वायमंतरजोइसियवेमाशियस्से

जहा असुरकुमारस्ते । एगमेगस्स शं भंते ! असुरकुमारस्स शेरइयत्ते केवइया ओरालियपोगलपरियट्टा ? । एवं जहा शे-
रइयस्स वत्तव्वया भाणिया तहा असुरकुमारस्स वि भाणि-
यव्वा ० जाव वेमाणियत्ते, एवं ० जाव थणियकुमारस्स । एवं
पुढविकाइयस्स वि, एवं ० जाव वेमाणियस्स । सव्वेसि एको
गमओ । एगमेगस्स शं भंते ! शेरइयस्स शेरइयत्ते केवइया
वेउव्वियपोगलपरियट्टा अतीता ? । अणंता । केवइया पुर-
क्खदा ? । एगुत्तरिया ० जाव अणंता वा । एवं ० जाव थणिय-
कुमारस्ते । पुढवीकाइयत्ते पुच्छा ? । णत्थि एको वि । केवइया
पुरक्खदा ? । णत्थि एको वि, एवं जत्थ वेउव्वियसरीरं
अत्थि तत्थ एगुत्तरियाओ, जत्थ णत्थि तत्थ जहा पुढ-
विकाइयत्ते तहा भाणियव्वं ० जाव वेमाणियस्स वेमाणि-
यत्ते, तेयापोगलपरियट्टा कम्मापोगलपरियट्टा सव्वत्थ
एगुत्तरिया भाणियव्वा, मणपोगलपरियट्टा सव्वंसु पांचि-
दिएसु एगुत्तरिया, विगलिंदिएसु णत्थि, वइपोगलपरियट्टा
एवं चेव, शवरं एगिंदिएसु णत्थि भाणियव्वा, आणापा-
णुपोगलपरियट्टा सव्वत्थ एगुत्तरिया, एवं ० जाव वेमा-
णियस्स वेमाणियत्ते । शेरइयाणं भंते ! शेरइयत्ते केव-
इया ओरालियपोगलपरियट्टा अतीता ? । णत्थि । केवइया
पुरक्खदा ? । णत्थि एको वि, एवं ० जाव थणियकुमारस्ते ।
पुढविकाइयत्ते पुच्छा ? । अणंता । केवइया पुरक्खदा ? । अणं-
ता, एवं ० जाव मणुस्सत्ते वाणमंतरओइमियवेमाणियत्ते जहा
शेरइयत्ते, एवं सत्त वि पोगलपरियट्टा भाणियव्वा, जत्थ
अत्थि तत्थ अतीता वि, पुरक्खदा वि अणंता भाणियव्वा,
जस्स णत्थि तस्स दो वि णत्थि भाणियव्वा, ० जाव
वेमाणियाणं वेमाणियत्ते केवइया आणापाणुपोगलप-
रियट्टा अतीता ? । अणंता, केवइया पुरक्खदा ? । अणंता ।

(एगमेगस्सेत्यादि) अतीता अनन्ता अनादित्वात् अती-
तकालस्स जीवस्य ज्ञानादित्वात् अपरापरपुद्गलप्रवृत्तयस्वरू-
पत्वाच्चेति । (पुरक्खडे ति) पुरस्कृता भविष्यन्ति । (क-
स्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि ति) कस्यापि जीवस्य दूरभत्या-
ऽभयस्य वा ते सन्ति कस्यापि न सन्ति, उक्त्य यो मानुष-
त्वमासाद्य सिद्धिं यास्यति संखयेरसंख्येयैर्वा भवैर्यास्यति
यः (सिद्धिं तस्यापि परिवृत्तो नास्त्यनन्तकालपूर्वत्वात् (त-
स्सेति) (एगत्तिय ति) एकत्वका एकनारकाऽऽद्याधिताः ।
(सत्त ति) औदारिकाऽऽदिसत्तविधपुद्गलविषयत्वात् सत्तइ-
एडकाअतुयिंशतिदण्डका भवन्ति । एकत्वपृथक्त्वदण्डकानां
कार्यविशेषः—एकत्वदण्डकेषु पुरस्कृतपुद्गलपरावर्त्ताः कस्या-
पि न सन्त्यपि बहुत्वदण्डकेषु तु ते सन्ति जीवसामान्याऽऽ-
श्रयणादिनि । (एगमेगस्सेत्यादि नत्थि एको वि ति) नारक-
त्वं वर्त्तमानस्यौदारिकपुद्गलप्रवृत्ताभावादिति । (एगमेगस्स
शं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारस्ते इत्यादि) इह च नैरथि-
कस्य वर्त्तमानकालीनस्य असुरकुमारस्ते आतीतानागतका-

लसंबन्धिनि (एगुत्तरिया ० जाव अणंता व ति) अनन्तं सू-
चितम्—“कस्सइ अत्थि, कस्सइ नत्थि, जस्सइत्थि तस्स ज-
ह्वेणं एको वा दो वा तिस्सि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा वा अणं-
ता व ति । एवं जत्थ वेउव्वियसरीरं तत्थ एगुत्तरिड ति ।”
यत्र वायुकाय मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु व्यन्तरादेषु च वैक्रि-
यसरीरं तत्रैका वत्यादिवाक्यामत्यर्थः । (जत्थ नत्थीत्यादि)
यत्राऽऽप्कायाऽऽहं नास्ति वैक्रियं तत्र यथा पृथिवीकार्यकत्वे
तथा वाक्यं, न सन्ति वैक्रियपुद्गलपरावर्त्ता इति वाक्यमत्य-
र्थः । (नेयापोगलेत्यादि) तैजसकर्मणपुद्गलपरावर्त्ता भवि-
ष्यन्त एकाऽऽदयः सर्वेषु नारकाऽऽदिजीवपदेषु पूर्ववद्वाक्याः,
तैजसकर्मणयाः सर्वेषु भावादिति । (मणपोगलेत्यादि)
मनःपुद्गलपरावर्त्ताः पञ्चाद्रियेष्वेव सन्ति, भविष्यन्तश्च ते ए-
कोत्तरिकाः पूर्ववद्वाक्याः । (विगलिंदिएसु नात्थि ति) वि-
कलेन्द्रियप्रवृत्तेन चैकान्द्रिया अपि प्राज्ञाः, तेषामपीन्द्रियाणा-
मसंपूर्णत्वात्तन्मनोवृत्तेष्वाऽऽभावादतस्तत्त्वपि मनःपुद्गलपराव-
र्त्ता न सन्ति (वइपुगलपरियट्टा एवं चेव ति) तैजसाऽऽदिप-
रिवर्त्तवत्सर्वनारकाऽऽदिजीवपदेषु वाक्याः, नवरमेकेन्द्रियेषु
वचनाभावाच्च सन्तीति वाक्याः । “ नेरइयाणं ” इत्यादिना
पृथक्त्वदण्डकानाह—“ ० जाव वेमाणियाणं ” इत्यादिना
पर्यन्तमदण्डको द्योतितः ।

अथौदारिकाऽऽदिपुद्गलपरावर्त्तानां स्वरूपमुपदर्श-
यितुमाह—

से केणऽट्टेणं भंते ! एवं बुद्धइ—ओरालियपोगलपरियट्टे,
ओरालियपोगलपरियट्टे ? । गोयमा ! जं शं जीवेणं ओरा-
लियसरीरे वट्टमाणेणं ओरालियसरीरपाउग्गाइं दव्वाइं ओ-
रालियसरीरत्ताए गहियाइं वट्टाइं पुट्टाइं कडाइं पट्टवियाइं नि-
विट्टाइं अभिणिविट्टाइं अभिसमणागयाइं परिणामयाइं परि-
णामियाइं णिजिस्साइं णिसिरियाइं निसिट्टाइं भवंति, से ते-
णट्टेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ—ओरालियपोगलपरियट्टे ओरा-
लियपोगलपरियट्टे, एवं वेउव्वियपोगलपरियट्टे वि, शवरं
वेउव्वियसरीरे वट्टमाणेणं वेउव्वियसरीरपाउग्गाइं, सेसं तं
चेव । एवं ० जाव आणापाणुपोगलपरियट्टेवि, शवरं आ-
णापाणुपाओग्गाइं सव्वदव्वाइं आणापाणुत्ताए सेसं तं चेव ।

(से केणऽट्टेणमित्यादि) (गहियाइं ति) स्वीकृतानि (व-
ट्टाइं ति) जीवप्रदेशैरात्मीकरणात् । कुत इत्याह—(पु-
ट्टाइं ति) यतः पूर्वं स्पृष्टानि, तनौ रेणुवत्, अथवा—पुष्टा-
नि—पोषितान्यपरापरप्रवृत्ततः । (कडाइं ति) पूर्वपरि-
णामापेक्षया परिणामान्तरेण कृतानि । (पट्टवियाइं ति)
प्रस्थापितानि—स्थीरीकृतानि जीवेन । (निविट्टाइं ति)
यतः स्थापितानि ततो निविष्टानि जीवे स्वयम् (अभिनि-
विट्टाइं ति) अभिविना निविष्टानि, सर्वाण्यपि जीवे लभ्या-
नीत्यर्थः । (अभिसमणागयाइं ति) अभिविधिना सर्वाणी-
त्यर्थः । समन्वागतानि—संप्राप्तानि जीवेन रसानुभूतिं स-
माश्रित्य (परिणामियाइं ति) पर्याप्तानि—जीवेन सर्वाव-
यवैराप्तानि तद्रसाऽऽदानद्वारेण । (परिणामियाइं ति) र-
सानुभूतिं एव परिणामान्तरमापादितानि । (निजिस्साइं

ति । जीवरसीकृतानि । (निसिरियाइं) जीवप्रदेश-
भ्यो निःसृतानि । कथम् ?- (निसिरियाइं ति) जीवेन निःसृ-
ष्टानि-स्वप्रदेशांस्त्याजतानि । इहाऽऽद्यानि चत्वारि पदानि
औदारिकपुद्गलानां ग्रहणविषयाणि । तदुत्तराणि तु पञ्चस्थि-
तिविषयाणि, तदुत्तराणि तु चत्वारि विगमविषयाणीति ।
अथ पुद्गलपरावर्तानां निर्वर्तनकालं तद्वत्प्रवृत्तं च दर्शयन्नाह—

ओरालियपोगलपरियट्टे शं भंते ! केवइयं कालं
शिब्वत्तिज्जइ ? । गोयमा ! अयंताहिं उस्सप्पिणीआ-
सप्पिणीहिं एवइयकालस्स शिब्वत्तिज्जइ । एवं वेउव्विय-
पोगलपरियट्टेवि, एवं जाव आणापाणुपोगलपरियट्टे वि ।
इयस्स शं भंते ! ओरालियपोगलपरियट्टे शिब्वत्त-
णाकालस्स वेउव्वियपोगल जाव आणापाणुपो-
गलपरियट्टे शिब्वत्तणाकालस्स कयरे कयरेहिं तो जाव
विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थेवे कम्मग-
पोगलपरियट्टे शिब्वत्तणाकाले, तेयापोगलपरियट्टे शि-
ब्वत्तणाकाले अयंतगुणे, ओरालियपोगलपरिय-
ट्टे शिब्वत्तणाकाले अयंतगुणे, आणापाणुपोगलपरियट्टे-
शिब्वत्तणाकाले अयंतगुणे, मणपोगलपरियट्टे शिब्वत्त-
णाकाले अयंतगुणे, वइपोगलपरियट्टे शिब्वत्तणाकाले अयं-
तगुणे, वेउव्वियपोगलपरियट्टे शिब्वत्तणाकाले अयंतगुणे ।

(ओरालियपत्यादि) (केवइयकालस्स ति) कियता कालेन निर्वर्तते । (अयंताहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं ति) एकस्य जीवस्य ग्राहकत्वात् पुद्गलानां आनन्तत्वात् पूर्व-
गृहीतानां च ग्रहणस्यागण्यमानत्वादनन्ता अवसर्तिवय्य इत्यादि सुष्ठुक्रमेति । (सव्वत्थेवे कम्मगपोगलेत्यादि) सर्वस्तोकः कर्मणपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालः, ते हि सू-
क्ष्मा बहुतमपरमाणुनिष्पन्ना भवन्ति, ततस्ते सकृदपि बहवो गृह्यन्ते, सर्वेषु च नारकाऽऽदिपदेषु वर्तमानस्य जीवस्य तेऽनुसमयं ग्रहणमायातीति स्वल्पकाले-
नापि तत्सकलपुद्गलग्रहणं भवतीति । ततस्तेजसपु-
द्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणो, यतः स्थूलत्वेन तेजसपुद्गलानामल्पानामेकदा ग्रहणम्, एकदाग्रहणे चा-
ल्पप्रदेशनिष्पन्नत्वेन तेषामल्पानामेव तदल्पानां ग्रहणं भवत्यतोऽनन्तगुणोऽस्मादिति । तत्र औदारिकपुद्गलपरिवर्त-
निर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणो, यत औदारिकपुद्गला अनिस्थू-
राः, स्थूराणां चालपानामेकदा ग्रहणं भवति, अल्पतरप्रदे-
शाश्च ते ततस्तद्ग्रहणेऽप्येकदाऽल्पा पद्याणवो गृह्यन्ते, न च कर्मण्यतेजसपुद्गलवत्तेषां सर्वपदेषु ग्रहणमस्त्यौदारिकश-
रीरिणामेव तद्ग्रहणादतो बृहत्तैव कालेन तेषां ग्रहणमिति तत आनप्राणपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणो, यद्यपि हि औदारिकपुद्गलेभ्य आनप्राणपुद्गलाः सूक्ष्माः बहुप्रदेशि-
काश्चेति तेषामल्पकालेन ग्रहणं सम्भवति, तथाऽप्यपर्या-
प्तकावस्थायां तेषामग्रहणात् पर्याप्तकावस्थायामप्यौदारिक-
शरीरपुद्गलापेक्षया तेषामवशीयसामेव ग्रहणात् न शीघ्रं

तद्ग्रहणमित्यौदारिकपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालादनन्तगुण-
ता न प्राणपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालस्येति, ततो मनःपुद्ग-
लपरिवर्तनिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणः, कथं, यद्यप्यनप्राणपुद्ग-
लेभ्यो मनःपुद्गलाः सूक्ष्मा बहुप्रदेशाभ्येत्यल्पकालेन तेषां
ग्रहणं भवति तथाऽप्येकेन्द्रियाऽऽदिकमप्यस्थितिबशांमनस-
भिरेण लाभात् मानसपुद्गलपरिवर्तो बहुकालसाध्य इत्य-
नन्तगुण उक्तः, ततोऽपि बाह्यपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालोऽ-
नन्तगुणः, कथं, यद्यपि मनसः सकाशाद्भावा शीघ्रतरं लभ्यते
इन्द्रियाऽऽद्यवस्थायां च भवति तथाऽपि मनोद्रव्येभ्यो भावा-
द्रव्याणामतिस्थूलतया स्तोकानामेकदाग्रहणात्ततोऽनन्त-
गुणो बाह्यपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकाल इति, ततोऽपि वैकि-
यपुद्गलपरिवर्तनिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणो वैकियशरीरस्याति-
बहुकाललभ्यत्वादिति ।

पुद्गलपरिवर्तानामेवाल्पकालत्वं दर्शयन्नाह—

एएसि शं भंते ! ओरालियपोगलपरियट्टाणं जाव आ-
णापाणुपोगलपरियट्टाणं य कयरे केयरहिं तो जाव
विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थेवा वेउव्वियपो-
गलपरियट्टा वइपोगलपरियट्टा अयंतगुणा, मणपोगल-
परियट्टा अयंतगुणा जाव आणापाणुपोगलपरियट्टा
अयंतगुणा, ओरालियपोगलपरियट्टा अयंतगुणा, तेयापो-
गलपरियट्टा अयंतगुणा, कम्मपोगलपरियट्टा अयंतगु-
णा; सेवं भंते ! ति भगवं जाव विहरइ ।

(एएसि गुमित्यादि) सर्वस्तोका वैकियपुद्गलपरिवर्ता
बहुतमकालनिर्वर्तनीयत्वात्तेषां, ततोऽनन्तगुणा चाप्यप्यया
अल्पतरकालनिर्वर्तत्वादेवं पूर्वोक्तयुक्त्या बहुबहुतराः क-
मेणाभ्येऽपि वाक्या इति । म० १२ श० ४ उ० । आवा० ।
महा० । पञ्चा० । कर्म० । यो०वि० । स्था० ।

पोगलपरिसाह-पुद्गलपरिशट-पुं० । पुद्गलानां परिशदनक-
रणप्रेरणे, (६४ गाथा) क० प्र० २ प्र० ।

पोगलपेण्ण-पुद्गलप्रेरण-व० । पुद्गलाः-परमाणवस्तत्सङ्गत-
समुद्भवा-बाह्यपरिणामं प्राप्ता लोष्टाऽऽद्योऽपि तेषां प्रेरणं
क्षेपणम् । देशावकाशिकप्रतस्य पञ्चमेऽतिबारे, थ० २ अधि० ।

पोगलविवागिणी-पुद्गलविपाकिनी-स्त्री० । पुद्गलविषये वि-
पाकः-फलदानाभिमुख्यं पुद्गलविपाकः, स विद्यते आसां ताः
पुद्गलविपाकिन्यः । पुद्गलविषयकफलप्रदानाभिमुख्यं कर्म-
प्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वार । (ताश्च षड्विंशतिः ' कम्म ' श-
ब्दे तृतीयभागे २६८ पृष्ठे दर्शिताः)

पोगलायण-पुद्गलायन-न० । कौरसगोत्रीयपुद्गलनामर्ध्यपत्ते,
स्था० ७ ठा० ।

पोगलि (श्)-पुद्गलिन्-पुं० । पुद्गलाः-भोगाऽऽदिकृपा विच-
रन्ते यस्य स पुद्गली । भोगाऽऽदिकृपपुद्गलशक्तिनि, " जीवे णं
भंते ! पोगली पोगले । " म० ८ श० १० उ० ।

पोगलिय-पौद्गलिक-त्रि० । पुद्गलाऽऽत्मके पुद्गलस्वरूपप्राहि-
यि, अष्ट० १६ अष्ट० । शास्त्रयोर्वेदे, ति० ।

पौष्-देशी-सुकुमारो, वे० ना० ६ वर्गे ६० गाथा ।

पोखड-पोखड-मि० । असार, का० १ भु० ३ अ० । मलिन,
मि० भू० ११ उ० । बिलीने, का० १ भु० ८ अ० ।

पोष्ट-पोष्ट-न० । देवी-इदरे, का० क० १ अ० । दे० ना० । आ०
म० । आ० भू० । अदरे, उपा० २ अ० ।

पोष्टलिय-पोष्टलिक-पुं० । पोष्टलिकावाहके, मि० भू० १६ उ० ।
पोष्टलिया-पोष्टलिका-स्त्री० । पोष्टली इति क्याते वस्तुकम्-
लाऽऽदिमये वेष्टनके, म० १ श० ६ उ० ।

पोष्टमालग-पोष्टशालक-पुं० । सोष्टपष्टवजपोष्टजम्बूवृत्तशाला-
यागाष्ट पोष्टशालकः । जीवाजीवराशिद्वयप्रकरणके नोजीवा,
व्यतुतीवराशिस्थापकगोष्ठामाहितेन पराजिते परिव्राजक-
विशेषे, स्था० ७ ठा० ।

“इहान्तरजिकापुर्या, बलभीरमबन्धुपः ।

तत्र भूतगुहोद्याने, तस्थुः श्रीगुप्तसूरयः ॥ १ ॥

तच्छिष्या रोहगुप्ताऽभ्यो, ग्रामेऽभ्यत्र स्थितोऽभवत् ।

समागच्छत्युपाचार्य, स च प्रायेण वन्दितुम् ॥ २ ॥

परिव्राट् वादिराट् कोऽपि, तत्राऽऽधानः कुनोऽपि हि ।

पोष्टे बध्वाऽयसः पट्टं, जम्बूशालां करेऽबहत् ॥ ३ ॥

पृष्ठः किमेतद्वृत्तेऽथ, पोष्टं स्फुटति विद्यया ।

बद्धस्ततोऽयसः पट्टो, जम्बूशाला च मत्करे ॥ ४ ॥

जम्बूद्वीपसमस्तेऽपि, समानः कोऽपि नास्ति मे ।

पट्टं वाक्यामास, स गवांश्चादिनः प्रति ॥ ५ ॥

पोष्टे पट्टः करे शाला, पोष्टशालोऽथ सोऽभवत् ।

वारिता रोहगुप्तेन, पट्टस्तस्य बाधहम् ॥ ६ ॥

गुरुणां स तदावक्ष्यौ, गुरवोऽप्यवर्द्धस्ततः ।

न भव्यं विदधे वरस, यतोऽसौ विद्यया बली ॥ ७ ॥

वाग्ने पराजितोऽप्येष, विद्यया युष्यतेऽधिकम् ।”

आ० क० १ अ० ।

तस्स इमाभ्यो सप्त विज्जाभ्यो, तं जहा, भाष्यगाथा—

विच्छ्रुय सप्ये मूलग, मियी वराही य कायवोभाई ।

एयाहिं विज्जाहि, सो उ परिव्यायभ्यो कुसलो ॥ १३७ ॥

तत्र बुद्धिकेति बुद्धिकप्रधाना विद्या गृह्यते, सर्वेति
सर्वप्रधाना, ‘मूलग’ सि मूलकप्रधाना । तथा मृगी नाम
विद्या मृगीरूपेणोपधानकारिणी, एवं वाराही च, ‘का-
गपोसि सि’ काकविद्या, पोताकीविद्या च, पोताक्यः
शकुनिका भव्यन्ते, एतासु विद्यासु एताभिर्वा विद्याभिः
स परिव्राजकः कुशल इति याथाऽर्थः ॥

सो भणइ—किं सक्का एताहिं मिलुकिउं ? ततो सो आ-

यरियण भणिओ—पडियसिज्जाउ इमाउ सप्त प-

डिबक्कविज्जाभ्यो गेएह, तं जहा । भाष्यगाथा—

मोरी नजलि विराली, वग्घी सीही उलूगे ओवाई ।

एयाभ्यो विज्जाभ्यो, गेएह परिवायमइणीओ ॥ १३८ ॥

मोरी नकुली विराली व्याघ्री सिही च उलूकी (‘ओवाई’
सि) ओलावयवप्रधाना, एता विद्या गृहाण परिव्राजकम-
विष्य इति याथाऽर्थः ॥ “रयहरणं च से अभिमतेउं दिव्धं,
जइ अन्नं पि उट्टेइ, तो रयहरणं ममाडिउज्जासि, तो अजे-
यो होडिहि, इंदेणाऽपि सज्जिहिहि नो जेतुं, ताहे ताजे

विज्जाभ्यो गहाय गम्मा सभं, भणियं चाऽण्ण—एस किं
जाणति ? एयस्स केव पुब्बपक्खो होउ, परिव्याभ्यो वि-
तेइ—एय निउणा तो एयाण केव सिज्जंतं गेएहामि, जहा
मम वो रासी, तं जहा—जीवा य, अजीवा य । ताहे इयरे-
ण बितियं—एतेण अम्म केव सिज्जंतो गहिओ, तेण त-
स्स बुद्धिं परिभूय तिणि रासी ठविया—जीवा, अजीवा,
नोजीवा । तत्थ जीवा संसारत्था, अजीवा घडाऽऽदि, नो-
जीवा धिरोलियाकिन्नपुच्छाई, दिहुंतो वंओ, जहा वंइस्स
आदि मज्झं अगं च, एवं सव्वे भावा तिविहा, एवं सो
तेण निप्पट्ठपसिणवागरणो कम्मो, ताहे सो परिव्यायभ्यो
कट्ठो विच्छ्रुय मुयइ, ताहे सो तेसि पडिबक्खे मोरे मुयइ,
ताहे तेहि इयाहिं विक्खिपाहिं पक्खा सप्ये मुयइ, इयरो ते-
सि पडिघाप नउले मुयइ, ताहे उंदरे तेसि मज्जारे, मिइ
तेसि वग्घे, ताहे सूररे तेसि सीहे, काके तेसि उलूगे,
ताहे पोयार्गी मुयइ, तेसि ओलाई, एवं जाहे न तरइ
ताहे गइभी मुक्का । तेण य सा रयहरणेण आइया, सा
परिवायगस्स उवरिं केरिप्ता गया, ताहे सो परिवायगो
हीलिज्जंतो निच्छूदो, ततो सो परिव्यायगं पराजिणिप्ता
गम्मा आयरियसगासं, आलाएइ—जहा जिओ एवं, आ-
यरिया आइ—कीस तए उट्टियण न भणियं ?—तरिय सि
तिणि रासी, एयस्स मय बुद्धिं परिभूय पणविया, इ-
याणि पि गंतुं भणाहि—सो नेच्छइ, मा मे ओहावणा हो-
उ सि, पुणो पुणो भणिओ भणइ—को वा एत्थ दोमो ?,
जइ तिणि रासी भणिया, अत्थि केव तिणि रासी, आ-
यरिया आइ—अज्जो ! असम्भाओ, तिरथगरस्स आसाय-
णा य, तहा वि न पडिबज्जइ, ततो सो आयरियण
सभं वायं लग्गो, ताहे आयरिया राउलं गया भणंति—ते-
ण मम सिस्सेण अवसिज्जंतो भणिओ । अम्मं हुवे केव रा-
सी, इयाणि सो विप्पडिबक्खो, तो तुम्हे अम्मं वायं सुणेइ-
पडिस्सुयं राइणा, ततो तेसि रायसमाए रायपुरओ आव,
डियं, जइगविवसं उट्ठाव २ छम्मासा गया, ताहे राया
भणइ—मम रज्जं अवसीइति, ताहे आयरियाहिं भणियं—
इच्छाइ मए एखिरं कालं धारिओ, एताहे पासइ कलं
दिबसं आगए निगिएहामि, ताहे पभाए भणइ—कुत्ति-
यावणे परिकिज्जउ, तत्थ सव्वदव्वाणि अत्थि, आणे-
इ जीवे अजीवे नोजीवे य, ताहे देवयाए जीवा अजी-
वा य दिएणा, नोजीवा नत्थि, एवमादि ओयालसपणं पु-
च्छाणं निगाहिओ ॥”

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह भाष्यकारः—

सिरिगुत्तेणऽपि छलुगो, छम्मासे कट्ठिऊण वाये जिओ ।

आहरणकुत्तियावण, ओयालसएण पुच्छाणं ॥ १३९ ॥

निगदसिज्जा, “नवरं ओयालसयं—तेण रोहेण छम्मूलपय-
त्था गहिया, तं जहां—द्वग्गुणकम्मसामज्जविसेसा वट्ठ-
ओ य समवाओ, तत्थ दग्धं नवहा, तं जहा—भूमी उ-
दयं जलणो पवणो आगासं कालो दिसा अप्पओ मणो
य सि, गुणा सत्तरस, तं जहा—कवं रसो गंधो फासो
संखा परिमाणं पुहुत्तं संओगो विभागो परापरसं बुद्धी
सुहं पुक्कं इच्छा दोसो पयसो य, कम्मं पंचधा—उक्खे-

वर्णं अवकलेवर्णं आउंचणं पसारणं गमणं च, साम-
खं तिविहं—महासामखं १ सत्तासामखं त्रिपदार्थसव-
बुद्धिकारि २ सामखविलेसो द्रव्यत्वाऽऽदि ३ । अन्ये त्वेवं
व्याख्यानयन्ति—त्रिपदार्थसत्कारी सत्ता, सामखं द्रव्यत्वाऽऽ-
दि, सामखविलेसो पृथिवीत्वाऽऽदि, विलेसा अंता (अणु-
ता य) इह पञ्चवहेज्ज य समवायो, एष कुनीसं भेया ।
एत्थ एकेके चत्तारि मंगा भवन्ति, तं जहा—भूमी अभूमी
नोभूमी नोअभूमी, एवं सव्वत्थ, तत्थ कुत्तियाधणे भूमी
मग्गिया लेट्ठुओ लज्जे अभूमीए पाणियं, नोभूमीए जलाधेव
तु नो राश्यन्तरं, नोअभूमीए लेट्ठुए खेव एवं सव्वत्थ ॥ ”

आह च भाष्यकारः—

जीवमजीवं दाउं, योजीवं जाइओ पुणोऽनीवं ।

देइ चरिमम्मि जीवं, न उ योजीवं सजीवदलं ॥१४०॥

ततो निग्गाडिओ छल्लो, गुरुणा से लेलमल्लो मत्थए
भग्गो । ततो निग्गाडिओ, गुरु वि पूतियो शगरे य
घोसण्यं कयं—बद्धमाणसामी जयइ ति ॥ ”

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह भाष्यकारः—

वाए पराजिओ सो, निव्विसओ कारिओ नरिदेणं ।

घोसावियं च शयरे, जयइ जिणो वच्चाणो ति ॥१४१॥

निगदसिद्धा, “ तेणोऽवि सरक्खराडिणं खेव वइसेसियं
पणीयं, तं च अक्खमखेहि खाइंणीयं, तं चोलूयपणीय-
न्ति बुद्धइ, जओ सो गोलेणोलूओ आसि ॥ ” आब० १ अ० ।
पोटसारणी—पोटमारणी—अ० । अतीसाराऽऽख्यं रोगभेदे,
आ० क० ४ अ० । आब० ।

पोटसीसवेयणा—पोटशीर्षवदना—अ० । ६ न० । उदरमस्तक-
वेदनायाम्, जं० २ वक्० ।

पोटिल—पोटिल—पुं० । उत्सर्पिण्यां भारते वर्गे भविष्यति अतु-
र्थे तीर्थकरे, स० । ती० । प्रब० । ति० । पोटिल इति
प्रकरणे उक्तवक्तव्यताके आचार्ये, आ० क० १ अ० । आ० चू० ।
आ० म० । वीरस्य त्रयस्त्रिंशद्भुवनानां प्रथमभयवर्जि, स० ।

समये भगवं महावीरं तित्थगरभवग्गणाओ छट्टे पोटिल-
भयग्गहणे एगं वासकोटिं सामक्खपरियागं पाउणित्ता सह-
स्सारे कप्पे सव्वट्ठविमाणे देवत्ताए उववञ्जे ॥

(समयेत्यादि) किल भगवान् पोटिलाऽभिधानो राजपुत्रो
बभूव, तत्र वर्षकोटीं प्रवृत्त्यां पालितवानित्येको भवः, ततो दे-
वोऽभूदिति द्वितीयः, ततो नन्दनाऽभिधानो राजसूनुः कु-
त्राग्रनगर्यो जज्ञे इति तृतीयः । तत्र वर्षलक्षं सर्वदा
मासक्षपणेन तपस्तप्त्वा दशमे देवलोके पुण्योत्तरवरविजयपु-
ण्डरीकाभिधाने विमाने देवोऽभवदिति चतुर्थः । ततो ब्रा-
ह्मणकुण्डप्रामे श्रुतमदत्तब्राह्मणस्य भार्याया देवान्मन्दाऽभि-
धानायाः कुत्तावुत्पन्न इति पञ्चमः । ततस्त्यशीतितमे दिवसे
क्षत्रियकुण्डप्रामे नगरे सिद्धार्थमहाराजस्य त्रिशलाभिधा-
नभार्यायाः कुत्ताविश्रुतवचनकारिणा हरिनैगमेषिनाम्ना देवेन
संहृतस्तीर्थकरतया च जान इति षष्ठः । उक्तमवग्रहणं हि
विना नाम्यद्ब्रह्महणं षष्ठं श्रूयते भगवत इत्येतदेव षष्ठम-
वग्रहणतया व्याख्यातं, यस्माच्च भवग्रहणादिषु षष्ठं, तदप्ये-
तस्मात् षष्ठमेवेति सुस्पष्टयते, तीर्थकरभयग्रहणात्पञ्च पोटि-

लभ्यग्रहणे इति । स० १००००००० सम० । इतिनापुरं भ-
द्रायां जाते तत्पुत्रे, स च वीरामितिके प्रवृत्त्य मासिकया सं-
लेखनया मृत्वा सर्वार्थसिद्धे उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीति
अनुत्तरापपानिकदशानां तृतीयवर्गस्य नवमेऽध्ययने सूचि-
तम् । अणु० १ भु० ३ वर्ग० १ अ० ।

पोटिला—पोटिला—अ० । तंतलिपुत्रनगरे कनकरथस्य राक्षो
ऽप्राप्त्यस्य तंतलिपुत्रस्य समये कलादस्य मूषिकारदारकस्य
दुहितरि, आ० १ भु० १४ अ० । आ० चू० । आ० म० । (‘तंतलि-
सुय’ शब्दे चतुर्थभागे २३५२ पृष्ठे कथोक्ता)

पोटिलायरिच—पोटिलाचार्य—पुं० । पुट्टलशब्दे उक्ते वीरत्रयो-
विंशभयजीवप्रियाभिजदीक्षाप्राहकमुनौ, कल्प० १ अधि०
२ अणु० ।

पोटवती—पोटवती—अ० । प्रोष्ठपदा उत्तरभाद्रपदा तस्यां भवा
प्रोष्ठपदी । भाद्रपदमासभाविष्याम्, च० प्र० १० पाहु० ५
पाहु० पाहु० । सू० प्र० । जं० ।

पोटइल—पोटइल—न० । टणभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पोटिअ—देशी—पूर्णतायाम्, दे० ना० ६ वर्ग २८ गाथा ।

पोट—पोट—त्रि० । समर्थे, व्य० ५ उ० । विश० । “ पक्का सहा
समत्था य, पक्कला पक्कला पोटा । ” पाहु० ना० ३६ गाथा ।
पोणय—देशी—त्रि० । असत्थावद्वहनिष्पन्नं पूयमाने, नि० चू०
१ उ० ।

पोणिआ—देशी—सूत्रभूतकौं, दे० ना० वर्ग ६१ गाथा ।

पोत—पोत—पुं० । प्रवहणे, वृ० ४ उ० । ‘पोतं बहावैति । ’ नि०
चू० १ उ० । व्य० । प्रश्न० । निवसने, अनु० । वस्त्रं खिलि-
मितिकायाम्, वृ० २ उ० । वस्त्रखिलिमितिकायाम्, वृ० १
उ० ३ प्रक० ।

पोतकम्म—पोतकर्मन्—न० । पोतं वस्त्रमित्यर्थः, तत्र कर्म पोत-
कर्म । वस्त्रे, पक्कवनिष्पन्नटिउल्लियाकवे कर्मणि, ग० २ अधि० ।
पोतग—पोतक—न० । ताड्यादिपत्रसंघातनिष्पन्ने, आचा० २
भु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

पोतवाय—पोतवात—पुं० । शायमाहके, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

पोतणपुर—पोतनपुर—न० । स्वनामक्याते नगरे, यत्र पोतन-
पुरे परतीर्थिभिः सह वाद उपस्थितः, ततस्तैः सह सद्वाहं
दत्त्वा महतीं जिनशासनप्रभावनां कृत्वा भगवान् निर्बुलः ।
वृ० ६ उ० । “ इहास्ति पोतनपुरं, नगरं जितसानरम् । भूरिः
श्रीजिनसंशोभिः नाहुतास्सिलज्जत्तुकम् ॥ १ ॥ ” आ० क० १
अ० । (‘तिविद्दु’ शब्दे चतुर्थभागे २३२४ पृष्ठे विस्तरः) “ पोत-
णपुरे शगरे सोमबंशो राथा, तस्स थारिणी देवी, पोतणं नाम
आसमपदं । ” आ० चू० १ अ० ।

पोतणा—पोतना—अ० । महाविदेहीय नगरीभेदे, आ० चू० १ अ० ।

पोतपूसमिच—पोतपुष्पमित्र—पुं० । दुर्बलिकापुष्पमित्रगच्छीये
स्वनामक्याते साधौ, आ० चू० १ अ० ।

पोतय—पोतक—न० । कार्पासिके, वृ० २ उ० । शब्दाऽऽदिबस्त्रो
पासे, नि० चू० ३ उ० । आ० चू० ।

पोता-पोता-स्त्री० । शाटिकायाम्, विशेषः ।

पोतिय-पौतिक-न० । पोतमेव पौतिकम् । कार्पासिके, स्था०
५ ठा० ३ उ० । झा० ।

पोतिय-पुं० । वस्त्रधारिणि बानप्रस्थे, औ० । भ० । नि० ।

पोत-पौत्र-पुं० । पुत्रस्यापस्थे, भ० १२ श० २ उ० । वस्त्रे,
हृ० १ उ० २ प्रक० ।

पोतश्च-देशी-वृषे, दे० ना० ६ वर्ग ६२ गाथा ।

पोतखेल-पोतखेल-पुं० । गोरसभावितायां तुषरवृक्षगुटि-
कायाम्, 'गुलति तुषररुक्मवृक्षगुलियाओ कज्जति गोरसभा-
वितो पोतखेलो भस्मति ।' नि० चू० १२ उ० ।

पोत्ती-देशी-कावे, दे० ना० वर्ग ६० गाथा ।

पोत्तुल्लया-पोतपुत्तलिका-स्त्री० । वस्त्रमयपुष्पिकायाम्, परि-
धानवस्त्रे, झा० १ ध्रु० १८ अ० ।

पोत्थ-पुस्त-न० । "ओत्संयोगे" ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इत्युत
ओत्थम् । प्रा० १ पाद । लेप्ये, विशेषः । पुस्तके, श० २ अधि०
पोत्थकर्म-पुस्तकर्म-न० । पुस्तं ताडपत्राऽऽदि, तत्र कर्म ।
पुस्तच्छेदनिष्पन्ने रूपके, अथवा-पुस्तमिह संपुटककर्म
गृह्यते, तत्र कर्म । पुस्तकमध्ये वर्तिकालिखिते रूपके, अनु० ।
आद्या० ।

पोत्थकार-पुस्तकार-पुं० । पुस्तकशिल्पोपजीविनि, अनु० ।
पोत्थग-पुस्तक-न० । लेप्ये, स्था० । ध० । दश० नि० चू० । प०
व० । जीत० ।

तच्च पञ्चविधम्—

गंडी कच्छवि भूटी, संपुडक फलए तहा छिवाडी य ।
एयं पोत्थगपणथ, पण्त्तं वीयरंगहिं १ । स्था० ४ ठा० २ उ० ।
(एषां स्वरूपं, स्वस्वशब्दं द्रष्टव्यम् ।)

अथ पुस्तकपञ्चके तावद्वापाउपदर्शयति —

संघंस अपडिलेहा, भारो अहिकरणमेव अविदिशं ।

संक्रामणपलिमंथो, पमाए परिकम्मणा लिङ्गा ॥१४७॥

पुस्तकाऽऽदिकं ग्रामान्तरं नयतः स्कन्धे संघर्षः स्यात्,
ततश्च वृणोत्पस्यादयो दावाः, शुषिरत्वाच्च तत्र प्रत्युपेक्ष-
णा न शुद्ध्यति, भारो मार्गे गच्छन्तां भवेत् । अधिकरणं
च कुन्थुपनकाऽऽदिसंस्कृतलक्षणं भवति । यद्वा-तत्पुस्त-
कं स्तेनैरपहियत, तन्नाऽधिकरणं, तीर्थकरैरदत्तधायमुपाधिः,
स्थानान्तरं च पुस्तकं संक्रामयतः परिग्रहः, प्रमादो—ना-
म पुस्तके लिखितमस्तीति कृत्वा न गृह्यति, अगुण-
नाच्च सूत्रनाशाऽऽदयो दावाः । परिकर्मणायां च सूत्रार्थ-
परिमण्यो भवति । अक्षरलेखनं च कुर्वतः कुन्थुप्रभृति-
त्रसप्राणिव्यपरोपणेन कृकाटिकाऽऽदिबाधया च संयमात्स-
विराचना ।

किं च—

पोत्थग जिम्मादिद्वंद्वो, बागुर लेवे य जाल चके य ।

लोहिय लहुमा आया-दि मुयणें संघदुशा बाधे ४१८ ।
२८१

पुस्तके शुषिरतया यो जम्बूनामुपधानस्तत्र जिनैः-तीर्थ-
कृद्भिर्वागुरया लेपेन जालन चक्रेण च दृष्टान्तः कृतः (लोहिय
सि) यदि तेषां पुस्तकान्तर्गतानां जम्बूनां लोहितं-रुधिरं भ-
वेत् ततः पुस्तकवन्धनकाले अक्षराणि परिस्पर्शात् तत्
रुधिरं परिगलेत् । (लहुम सि) यावतो बागंस्तत्पुस्तकं व-
ध्नानि मुञ्चति वा अक्षराणि वा लिखति तावन्ति चतुर्ल-
घूनि, आश्वाऽऽदयश्च दावाः । पुस्तकस्य मोक्षनं वन्धे च संघदु-
नम् उपलक्षणत्वात् परितापनमपद्रवणं वा यदापद्यते, तन्नि-
ष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमनामेष विबुधोति-

चउरंगवग्गुरापरि-वुडो वि फिहंज्ज अवि मिगांऽरत्थं ।

औरखउलेवे वा, पडिओ शउणो पलाएजा ॥ १४६ ॥

चतुरङ्गसैनारूपा बागुरा, तथा परिकृताऽपि—समन्ताद्रेष्टि-
तोऽपि मृगाऽपीनि संभावनायां, संभाव्यतेऽयमर्थो—यत्त-
थाविषयताऽऽविगुणोपेतो मृगोऽऽरये तादृशादपाया-
त्स्फिण्डेत्, न पुनः पुस्तकपत्रान्तरप्रविष्टा जीवाः स्फिण्डेयुः ।
तथा शकुन्तः पक्षी, स चह मांसकाऽऽदिः क्षीरे वा-दु-
ग्धे, खपुरं वा-चिकण्ठद्वये, लेपे वा अवधावणाऽऽदौ प-
तितोऽपि पलायेत्, न पुनः पुस्तकजीवास्ततः पलायि-
तुं शक्नुयुः ।

सिद्धत्थगजालेणं, गहितो मच्छो वि शिण्फडेज्जहि ।

तिलकीडगा व चकं, बला पलाए न ते जीवा ॥१४७॥

सिद्धार्थः सर्पपाः तेऽपि येन जालेन गृह्यन्ते तत् सिद्धा-
र्थजालं, तेनाऽपि गृहीतो मत्स्यः कदाचिन्नस्फिण्डेत् । तथा
चकं-तिलपीडनयन्त्रे प्रविष्टास्तिलकीटका वा निर्गच्छन्त्युः,
न च ते जीवास्ततः पुस्तकार्गमन्तुं शक्नुयुः ।

जइ तेसि जीवाणं, तत्थ गयाणं तु लोहियं होजा ।

पीलिज्जंते धणियं, गलेज्ज नं अकखरे फुमिनं ॥१४८॥

यदि तेषां तत्र गतानां पुस्तकपत्रान्तेर वा स्थितानां जीवा-
नां कुन्थुप्रभृतीनां लोहितं भवेत्, ततः पुस्तकवन्धनकाले तेषां
'धणियं' गाढतर पीड्यमानानां तदनन्तराङ्गं आधरमक्षराणि
स्पृष्टा बाहिः परिगलेत् ।

अन एव—

जत्तियमिस्सा वारा-उ मुंचई वेधई व जति वारा ।

जति अक्खराणि लिहती, तति लहुमा जं च आवजा ॥१४९॥

यावन्मात्रान् वारान् पुस्तकं मुञ्चति छुटयति, यावतो वा-
राश्च बध्नाति । 'यति वा' यावन्ति अक्षराणि लिखति 'त-
ति सि' तावन्ति चतुर्लघूनि, यच्च कुन्थुपनकादीनां संघट्टनं
परितापनमपद्रवणं वा आपद्यते, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।
हृ० ३ उ० ।

इमं पोत्थगपणमं । गाढा—

गंडी कच्छवि भूटी, संपुड पिहलो तहा छिवाडी य ।

साली बीही कोदव, रालओ रसतणाई पणगं व ॥१५०॥

बीहो बाइलपुदसेण तुल्लो चउरंखो गंडी पोत्थगो, अंते

तद्युगो मउमे पिहुलो अप्पबाहल्लो कच्छवी, चउरंगुतो दीहो ।
या वृत्ताकृती मुट्टोपात्थगो; अहवा-चउरंगुलदीहो चउरंमे
मुट्टोपात्थगो । तुगाइफलगा संउडं । दीहो हस्सो वा पिहुलो
अप्पबाहल्लो छिवाडी; अहवा-तणुपत्तेहि उस्सोओ छिवाडी ।
' रालउ त्ति ' कंगुपल्ललसमगाइ आरअतणा ।

गाहा—

अप्पडिलेहियदूमे, तूनी उवहाणुगं च नायवं ।

गंडुवहाणाऽऽलिगिणी, मसूरणं चैव पात्तमप ॥ २३ ॥

एगवहुकसेरगा तूली अकडोडुगाइतूलभरिया वा तूनी,
कयाविपुल्लसिरोवहाणमुवहाणुगं, तस्सोवरि गंडपदेस जा
दिज्जति सा गंडुवहाणिगा, जाणुकोप्परादिसु जा दिज्जति
सा आलिगिणी, अम्मवत्थकनं वा वट्टकयाविपुल्लं विवसणं
मसूरणो । इमं दुप्पडिलेहियपणं । नि० चू० १२ उ० ।

पुस्तकलेखने फलम्—

जिनवचनं दुःपमाकालवशादुच्छिन्नप्रायमिति मत्वा भगव-
द्भिर्नागार्जुनस्कन्दिलाऽऽचार्यप्रभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तं, ततो
जिनवचनबहुमानिना तल्लेखनीयं, वस्त्राऽऽदिभिरभ्यर्चनीयं च ।
यदाह—“न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति, न भूकतां नैव जडस्व-
भावम् । न स्वाध्यातां बुद्धिविहीनतां च, ये लेखयन्तीह जि-
नस्य वाक्यम् ॥ १ ॥” जिनाऽऽगमपाठकानां भक्तिः सम्मानं
च । यदाह—“पठति पाठयते पठतामसौ, वसनभोजनपुस्त-
कवस्तुभिः । प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं, स इह सर्वविदेव-
भवंशरः ॥ १ ॥” लिखितानां च पुस्तकानां संविप्रगीतार्थेभ्यो
बहुमानपूर्वकं व्याख्यापनं, व्याख्यापनार्थं दानं, व्याख्यायमा-
नानां च प्रतिदिनं पूजापूर्वकं ध्वजं चेति । ध० २ अधि० पुस्त-
कानां श्रीकल्पाऽऽद्यागमजिनवरिनाऽऽदिसरकानां न्यायाजि-
तधितेन विशिष्टपत्रविज्ञासूत्राऽऽदियुक्त्या लेखनम् । तथा वा-
चनं संविप्रगीतार्थेभ्यः प्रौढाऽऽहम्बरैः प्रत्यहं पूजाऽऽदिबहुमा-
नपूर्वकं व्याख्यापनम्, उपलक्षणत्वात्सद्वाचनभणुनाऽऽदिकृतां
वस्त्राऽऽदिभिरुपग्रहदानम् । यतः—“ये लेखयन्ति जिनशासन-
पुस्तकानि, व्याख्यानयन्ति च पठन्ति च पाठयन्ति । शृण्व-
न्ति रत्नविधौ च समाद्रियन्ते, ते मर्त्यद्वयशिवशर्म नरा
सम्पन्ते ॥ १ ॥” इत्यादि पूर्व जिनाऽऽगमे धनवपनाधिकारे
प्रदर्शितमेवेति । (७० श्लोक) ध० २ अधि० ।

कदा पुस्तकाऽऽरूढः सिद्धान्तो जातः—

समणस्स भगवओ महावीरस्स ० नाव सव्वदुक्खण्णही-
णस्स नव वासमयाइं विहंकाइं, दममस्स य वासमयस्स
अयं अनीइमे संवत्तरे काले गच्छइ । वागणंतरे पुण अयं
तेणउए संवत्तरे काले गच्छइ इति दीसइ ॥ १४८ ॥

तत्र भगवतो निवृत्तस्य नव वर्षशतानि इति कान्तानि,
दशमस्य च वर्षशतस्यायमशीतितमः संवत्सरः कालो ग-
च्छति, यद्यपि एनस्य सूत्रस्य व्यक्त्या भाषार्थो न ज्ञायते,
तथापि यथा पूर्वटीकाकारैर्याचयानं तथा व्याख्यायते ।
तथाहि—अत्र केचिद्वदन्ति—यत्कलसूत्रस्य पुस्तकलिखनकाल-
ज्ञानाय इदं सूत्रं श्रीदेवविगणिकमाधमणैः लिखितं, तथा
आयमर्थो यथा—श्रीवीरनिर्वाणदशीत्यधिकनववर्षशताति-
क्रमे पुस्तकाऽऽरूढः सिद्धान्तो जातः तदा कल्पोऽपि पुस्त-
काऽऽरूढो जात इति । तथाहम्—

“ बलहीपुरमि नयरे, देवहिण्णमुहसयलसंघहि ।

पुत्थे आगमलिहिओ, नवसयअसीह बीराओ ॥ १ ॥ ”

अन्य वदन्ति—

“ नवशत्यशीतिवर्षे, वीरसेनाङ्गआर्यमानन्दे ।

सङ्गसमक्षं समहं, प्रारब्धं वार्त्ततुं विद्धिः ॥ १ ॥ ”

इत्याद्यन्तर्वाक्यवचनात् श्रीवीरनिर्वाणात् अशीत्यधि-
कनवशतवर्षातिक्रमे कल्पस्य सभासमक्षं वाचना जाता,
तां ज्ञापयितुमिदं सूत्रं न्यस्तमिति । तत्त्वं पुनः केवलिनो
विदन्तीति । (वाचनंतरे त्ति) वाचनान्तरे पुनरयं त्रि-
नवतितमः संवत्सरः कालो गच्छतीति दृश्यते । अत्र केचि-
द्वदन्ति—वाचनान्तरे कोऽर्थः? प्रत्यन्तरे “ तेणउए ” इति दृ-
श्यते, यत्कल्पस्य पुस्तके लिखनं, पर्वदि वाचनं वा अर्द्धी-
त्यधिकनववर्षशतातिक्रमे इति कचित्पुस्तके लिखितं तत्पु-
स्तकान्तरे त्रिनववर्षशतवर्षशतातिक्रमे इति दृश्यते इति
भावः । अन्ये पुनर्वदन्ति “ अशीत्ययम् ”—अशीतितमे संवत्सरे
इति कोऽर्थः? पुस्तके कल्पलिखनस्य हेतुभूतः । अयं श्रीवी-
रात् दशमस्य शतस्य अशीतितमसंवत्सरलक्षणः कालो
गच्छति “ वाचनंतरे ” इति कोऽर्थः? एकस्याः पुस्तक-
लिखनरूपाया वाचनाया अभ्यत् पर्वदि वाचनरूपं यद्वाचना-
न्तरं तस्य पुनर्हेतुभूतो दशमस्य शतस्यायं त्रिनवतितमः
संवत्सरः । तथा आयमर्थः—नवशताशीतितमवर्षे कल्पसूत्रस्य
पुस्तके लिखनं नवशतत्रिनवतितमवर्षे च कल्पस्य पर्वद्वा-
चनेति । तथोक्तं श्रीमुनिसुन्दरसूरिभिः स्वकृतस्तोत्ररत्नको-
शे—“वीराश्रितन्याङ्क ६६३ शतवर्षीकरत्, त्वच्चैत्यपूते भुवसे-
नभूपतिः । यस्मिन्महं संसद् कल्पवाचना-माद्यां तदानन्दपुरं
न कः स्तुते? ॥ १ ॥ ” पुस्तकलिखनकालस्तु यथोक्तः प्रती-
त एव—“ बलहीपुरमि नयरे । ” इत्यादि वचनात् । तत्त्वं पुनः
केवलिनो विदन्तीति । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । (शाश्वतप्र-
तिमावर्षकम् ‘ विजयदेव ’ वक्त्रव्यतायां वक्ष्यामि)

पोत्यार—पुस्तककार—पुं० । पुस्तककरणशिल्पोपजीविनि, जी०
३ प्रति ४ अधि० ।

पोर्था—पुस्ती—स्त्री० । पोतकन्यकायां ब्रह्मदत्तचक्रिभार्या-
याम्, उक्त० १३ अ० ।

पोहाम—मोहाम—त्रि० । प्रबलतरे, प्रति० ।

पोफल—पूगफल—न० । “ ओत्पूतर—वदर नवमङ्गिका-नवफा-
लिका-पूगफले ” ॥ ८११७० ॥ इति सस्वरव्यञ्जनेन सहातः ।
“ सोपारी ” इति प्रसिद्धे फलभेदे, स्त्रीत्वमप्यत्र—‘ पोफली । ’
प्रा० १ पाद ।

पोय—पदम्—न० । “ ओत्पदमे ” ॥ ८११७१ ॥ इति आवे-
त ओषम् । प्रा० १ पाद । कुसुम्भके, नि० चू० १ उ० ।

पोपर—दशी—कौसुम्भरक्तं वस्त्रं, दे० ना० ६ वर्ग ६३ गाथा ।

पोपिल—पोपिल—पुं० । स्थविरस्याऽऽर्यवज्जसेनस्य स्वानाम-
ख्याते स्थविरे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

पोय—पोत—पुं० । न० । लघुबालकयोग्ये घल्लखण्डे, पि० । आ-
वा० । वस्त्रं, स्या० ३ टा० १ उ० । (अत्र विशेषः लक्षणं च
‘ वावण ’ शब्दे चतुर्थभागे २७५० पृष्ठे गतम् । सागरप्रवहणे,
आ० म० १ अ० । विपा० । बोहिस्थं, आ० ४ अ० । शिथौ,
सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

पोयण-पोतन-न० । आत्मनि प्रवेशने, आ० म० १ अ० । सूत्र० ।
आधमविशेषे, आ० म० १ अ० ।

पोयणपुर-पोतनपुर-न० । प्रसन्नचन्द्रराजपालिते नगरभेदे,
आ० म० १ अ० । आध० । तत्रैव वज्रसिंहो नाम राजाऽभव-
त् । वंश० १ तत्र । उत्त० । "आसी य पोयणपुरं राजा नामैव
पुष्पकूल त्ति । तीसे धम्मार्थारब्धो, बहुसुखो, अजियापुत्तो
॥ १ ॥" संथा० । वय० ।

पोयण-पोतज-पुं० । पोतवद् वज्रवज्ररायुवर्जिततया शुद्धे-
हाद् योमिशेषेवाज्जानाः पोताऽऽदिब्रह्मादिह्याज्जानाः पोता
इव वा वज्रसंमार्जिता इव जानाः पोतजाः । व० ७ श० ५ उ० ।
"अभ्येष्वपि दृश्यते" ॥ ३ । २ । १०१ ॥ इति उपस्ययः । जनेरिति
वचनात् । हास्तिवल्गुलीचर्मजलौकाप्रभृतिषु, दश० ४ अ० ।
जो० । सूत्र० । प्रतिबन्धभेदे, तत्रायं हस्त्यादिरयमिति वा प्रति-
बन्धः स्यात् । स्या० ६ डा० ।

पोतक-पुं० । बालके, वस्त्रे च । अथवा-पोतको बालक इति
वा । अथवा-पोतकं वस्त्रमिति वा प्रतिबन्धः स्यात् । स्या०
६ डा० । सूत्र० ।

पोयाई-पोताकी-स्त्री० । शकुनिकायाम्, सहस्रशः शकुनि-
कुर्वाणाकं परित्राजकविद्याभेदे, आ० म० १ अ० । विश० ।

पोर-पौर-त्रि० । पुरजाते, प्रा० १ पाद ।

पूतर-पुं० । "ओत्पूतर वदर-नवमालिका-नवफकिका-पूग-
फलं" ॥ ८ । १ । १७० ॥ इति पूतरशब्दे आदेः स्वर-
स्य सस्वरव्यञ्जनेन सहोत् । कुट्रप्राणिभेदे, प्रा० १ पाद ।

पोरकष-पौरकृत्य-न० । आसप्तिकलानामन्यतमे पौराणां
परिपालनाऽऽप्तके कलाभेदे, स० ।

पोरकव-पुरःकाव्य-न० । पुरतः पुरतः काव्ये । शीघ्रकवित्वे,
जं० २ घञ् । जा० ।

पोरग-पर्वक-न० । हरितवस्त्ररूपतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पोरच्छ-पुं० । कुजेने, "पोरच्छो पिसुणो म-च्छरी खलो मु-
हुमुहो य उफालो" पा० ना० ७२ गाथा । डे० ना० ।

पोरजाय-पर्वजात-न० । पर्वसमुत्पन्ने, आद्या० २ भु० १
चू० १ अ० ८ उ० ।

पोरबाल-पौरपाट-पुं० । वैश्यजातिविशेषे, ती० ४ कल्प ।

पोरवीय-पर्वबीज-न० । पर्वमात्रबीजजन्ये वनस्पतिभेदे, आ-
द्या० १ भु० १ चू० १ अ० ८ उ० । सूत्र० । इवधादौ, स्या०
४ डा० १ उ० ।

पोरय-देशी-क्षेत्रे, दे० ना० ६ वर्ग २६ गाथा ।

पोरयाम-पर्वोऽऽयाम-न० । अक्षुष्टपर्वणि प्रतिष्ठितायाः प्रदेशि-
न्यास्तद्व्याप्तगले तावत्प्रमाणाऽऽयामे, वृ० ३ उ० ।

पोराण-पुराण-त्रि० । पुरातने, औ० । पूर्वमुत्पन्ने, नि० चू०
४ उ० । प्राग्भावे, पूर्वं जाने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । द-
शा० । अतीतकालभाविनि, जा० १ भु० १६ अ० । जरुदे, वि-
पा० १ भु० १ अ० । दशा० । प्रत्यविशेषे, "तिथयश्चासितो
जस्तथो गंधो गणधरनिबद्धो तं पोराणं । अद्वा-पापव-

जं पोराणं" नि० चू० ११ उ० । पुराणो वृद्धः पुराणं वा शास्त्र-
विशेषस्तज्जो निपुणप्रायो भवतीति । नैपुणकभेदे, स्या० ६
डा० । पुराणेषु भवं पौराणम् । रा० । पुराणजाते, जी० ३ प्र-
ति० ४ अधि० । पुराणायामवस्थायां जाते, वय० १ उ० ।

पोराणदुद्धर-पौराणदुद्धर-पुं० । पौराणमिव पौराणं यादृशम-
तीतद्वयोर्मासात् तादृशमिदानीमप्यतिबहुत्वेनेति भावः । दु-
द्धरतया भङ्गाऽऽकुलतया प्राकृतजनैर्धारयितुमशक्यं धरतऽर्थो-
त् प्रवचनमिति पौराणदुद्धरः । तथाविधं विशिष्टप्रावचनिके,
वय० ३ उ० ।

पोराणिय-पौराणिक-पुं० । पुराणवेत्तरि, सूत्र० १ भु० १ अ०
३ उ० । पुराणैस्तीर्थकरणधरलक्षणैः पूर्वपुरुषैः प्रणीते, वृ०
४ उ० ।

पोरिसग्धी-पौरुषघ्नी-स्त्री० । "प्रधर्त्या प्रतिपन्नो य-स्तद्विरो-
धेन वर्त्तते । असदारमिणस्तस्य, पौरुषघ्नीति कीर्तिता ॥ १ ॥"
('मोयस्वरिया' शब्दे तृतीयभागे १००७ पृष्ठे वर्णितः ।) मि-
लामेदे, घ० ३ अधि० । हा० ।

पोरिसी-पौरुषी-स्त्री० । पुरुषः प्रमाणमस्याः सा पौरुषी ।
घ० २ अधि० । पुरुषप्रमाणायां छायायाम्, आद्या० १ भु०
६ अ० १ उ० । सूत्र० । तत्प्रमितः कालोऽपि पौरुषी । प्रहरे,
प्रव० ४ द्वार ।

कतिकाष्टा किप्रमाणा पौरुषीच्छाया—

ता कतिकट्टं ते सूरिए पोरिसीच्छायं शिष्वत्तेति आहिते-
ति वदेजा । तत्थ खलु इमाओ तिसि पडिवचीओ पष्-
ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु ।

'ता कट्टं ते' इत्यादि पूर्ववत् । कति—किप्रमाणा
काष्टा—प्रकर्षो यस्याः सा कतिकाष्टा, तां कतिकाष्टां—किं
प्रमाणां ? । ते—तत्र मने सूर्यः पौरुषी पुरुषे मवा पौरुषी
तां पौरुषी छायां निर्वर्त्तयति—निर्वर्त्तयन्नाख्यात इति वदेत् ? ।
किप्रमाणां पौरुषीच्छायामुत्पादयन् सूर्यो भगवान् त्वया
आख्यात इति वदेदिति संज्ञाऽर्थः । एवं प्रश्ने कृते भगवा-
नेतद्विषये वाचन्यः प्रतिपत्तयस्तावतीरुपदर्शयति—'तत्थ'
इत्यादि, तत्र-तस्याः पौरुष्याः छायायाः प्रमाणचिन्तायां प्र-
थमतस्तावदिमास्तापक्षेपस्वरूपविषयः खलु तिस्रः प्रति-
पत्तयः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा—तत्र—तेषां त्रयाणां परतीर्थि-
कानां मध्ये एके प्रथमा एवमाहुः । सू० प्र० ६ पादु० ।
(पुद्गलाः संतप्यन्ते सूर्यलेश्यातो, न वेति 'पोमाल' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे ११०५ पृष्ठे गतम् ।)

सम्प्रति किप्रमाणां पौरुषीच्छायां निर्वर्त्त—

यतीत्येतत् बोधुकामः पृच्छन्नाह—

ता कतिकट्टं ते सूरिए पोरिसीच्छायं शिष्वत्तेति आ-
हितेति वदेजा ? । तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडि-
वचीओ पष्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु—ता अणुसमयमेव
सूरिए पोरिसिच्छायं शिष्वत्तेह आहितेति वदेजा, एगे एव-
माहंसु ? । एगे पुण एवमाहंसु—ता अणुमुहुत्तमेव सूरिए
पोरिसिच्छायं शिष्वत्तेति आहितेति वदेजा, एतेण अ-

भिलावेणं शेतव्वं, ता जाओ चव ओयसंठितीए पणुवी-
सं पडिवत्तीओ ताओ चव शेतव्वओ, ०जाव अणुउस्स-
प्पिणीमेव सूरिए पोरिसीच्छायं शिव्वत्तेति आहिनाति
वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । वयं पुण एवं वदामो-ता सूरि-
यस्स थं उच्चत्तं च लेसं च पडुच्च छाउदेम उच्चत्तं च
छायं च पडुच्च लेसुदेसे लेसं च छायं च पडुच्च उच्च-
त्तोदेमे, तत्थ त्वलु इमाओ दुवे पडिवत्तीओ पप्पत्ताओ,
तत्थेगे एवमाहंसु ता अत्थि थं से दिवसे जंसि थं
दिवसंसि सूरिए चउपोरिसीच्छायं शिव्वत्तेइ, अत्थि थं
से दिवसे जंसि थं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसीच्छायं
शिव्वत्तेति, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता अ-
त्थि थं से दिवसे जंसि थं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसी-
च्छायं शिव्वत्तेति अत्थि थं से दिवसे जंसि दिवसंसि
सूरिए नो किंचि पोरिसिच्छायं शिव्वत्तेति २, तत्थ जे ते
एवमाहंसु-ता अत्थि थं से दिवसे जंसि थं दिवसंसि
सूरिए चउपोरिसियं छायं शिव्वत्तेति, अत्थि थं से दिवसे
जंसि थं दिवसंसि सूरिए दोपोरिसियं छायं निव्वत्तेइ, ते
एवमाहंसु-ता जता थं सूरिए सव्वभंतंरं मंडलं उवसं-
कमिता चारं चरति तता थं उत्तमकट्टपत्ते उक्कोसिए अट्टा-
रसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहप्पिया दुवालसमुहुत्ता राई
भवति, तेसि च थं दिवसंसि सूरिए चउपोरिसियं छायं
निव्वत्तेति, ता उग्गमणमुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य
लेसं अभिवुट्टेमाणे नो चव थं निव्वुट्टेमाणे, ता जता थं
सूरिए सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता
थं उत्तमकट्टपत्ता उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भवति,
जहप्पिए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, तंसि च थं दिवसं-
सि सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्वत्तेइ, तं जहा-उग्गमण-
मुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य, लेसं अभिवुट्टेमाणे नो
चव थं निव्वुट्टेमाणे १, तत्थ थं जे ते एवमाहंसु ता अ-
त्थि थं से दिवसे जंसि थं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसियं
छायं शिव्वत्तेइ, अत्थि थं से दिवसे जंसि थं दि-
वसंसि सूरिए थो किंचि पोरिसियं छायं शिव्वत्तेति ते
एवमाहंसु, ता जता थं सूरिए सव्वभंतंरं मंडलं उवसं-
कमिता चारं चरति तता थं उत्तमकट्टपत्ते उक्कोसिए अ-
ट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति जहप्पिया दुवालसमुहुत्ता राई
भवति, तंसि च थं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसियं छायं शि-
व्वत्तेति, तं जहा-उग्गमणमुहुत्तंसि अत्थमणमुहुत्तंसि य
लेसं अभिवुट्टेमाणे थो चव थं निव्वुट्टेमाणे, ता जया
थं सूरिए सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति त-
था थं उत्तमकट्टपत्ता उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भ-

वति, जहप्पिए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति तंसि च
थं दिवसंसि सूरिए थो किंचि पोरिसीए छायं शिव्वत्ते-
ति, तं जहा-उग्गमणमुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य,
नो चव थं लेसं अभिवुट्टेमाणे वा निव्वुट्टेमाणे वा । ता
कइ कट्टं ते सूरिए पोरिसीच्छायं निव्वत्तेइ आहिय ति व-
इज्जा । तत्थ इमाओ छप्पउइपडिवत्तीओ पप्पत्ताओ,
तत्थेगे एवमाहंसु-अत्थि थं ते से देसे जंसि थं देसं-
सि सूरिए एगपोरिसियं छायं निव्वत्तेइ, एगे एवमाहंसु,
एगे पुण एवमाहंसु-ता अत्थि थं से देसे जंसि देसंसि
सूरिए दुपोरिसियं छायं शिव्वत्तेति, एवं एवं एतेणं अ-
भिलावेणं शेतव्वं, ०जाव छप्पउति पोरिसियं छायं शि-
व्वत्तेति, तत्थ जे ते एवमाहंसु-ना अत्थि थं देसं जं
सि थं देसंसि सूरिए एगपोरिसियं छायं शिव्वत्तेति, ते
एवमाहंसु-ता सूरियस्स थं सव्वहिट्ठिमातो सूरप्पडिहितं
वहित्ता अभिणिसट्ठाहिं लेसाहिं ताडिजमाणाहिं इमीसे र-
यणप्पभाए पुट्ठीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ
जावतियं सूरिए उट्ठं उच्चत्तं एवतियाए एगाए अट्टाए
एगेणं छायाणुमाणप्पमाणेणं उमाए तत्थ से सूरिए एग-
पोरिसियं छायं शिव्वत्तेति, तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता अत्थि
थं से देसे जंसि थं देसंसि सूरिए दुपोरिसिं छायं शिव्व-
त्तेति ते एवमाहंसु-ता सूरियस्स थं सव्वहिट्ठिमातो सूरिय-
पडिधीतो वहित्ता अभिणिसट्ठाहिं लेसाहिं ताडिजमा-
णाहिं इमीसे रयणप्पभाए पुट्ठीए बहुसमरमणिज्जातो भू-
मिभागातो जावतियं सूरिए उट्ठं उच्चत्तं एवतियाहिं दो-
हिं अट्टाहिं दोहिं छायाणुमाणप्पमाणेहिं उमाए एत्थ थं
से सूरिए दुपोरिसियं छायं शिव्वत्तेति, एवं शेयव्वं ०जाव
तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता अत्थि थं से देसे जंसि थं दे-
संसि सूरिए छप्पउहिं पोरिसियं छायं शिव्वत्तेति ते एव-
माहंसु-ता सूरियस्स थं सव्वहिट्ठिमातो सूरप्पडिधीओ व-
हित्ता अभिणिसट्ठाहिं लेसाहिं ताडिजमाणाहिं इमीसे
रयणप्पभाए पुट्ठीए बहुसमरमणिज्जातो भूमिभागातो
जावतियं सूरिए उट्ठं उच्चत्तं एवतियाहिं छप्पवतीए
छायाणुमाणप्पमाणेहिं उमाए एत्थ थं से सूरिए छप्पउ-
ति पोरिसियं छायं शिव्वत्तेति एगे एवमाहंसु, वयं पुण
एवं वदामो-सातिरेगअउच्छट्ठिपोरिसीं थं सूरिए पोरि-
सीछायं शिव्वत्तेति, अबद्धपोरिसी थं छाया दिवसस्स
किं गते वा, सेसे वा । ता तिभागे गते वा सेसे वा, ता
पोरिसी थं छाया दिवसस्स किं गते वा सेसे वा । ता
चउक्कामे गते वा सेसे वा । ता दिवद्वपोरिसी थं
छाया दिवसस्स किं गते वा सेसे वा । ता पंच-

मभागे गते वा सेसे वा, एवं अद्वपोरिसिं छोडुं पुच्छा दिवसस्म भागं छोडुं वा करणं जाय ता अद्वअउ-
यासडिपोरिसीछाया दिवसस्म किं गते वा सेसे वा ? ।
ता पयूषवीसमतभागे गते वा सेसे वा, ता अउयासडिपो-
रिसीं छं छाया दिवसस्म किं गते वा सेसे वा वावीसस-
हस्मभागं गते वा सेसे वा, ता सातिरेगअउयासडिपो-
रिसीं छं छाया दिवसस्म किं गते वा सेसे वा ? । ता
याति किंचि गते वा सेसे वा, तत्थ खलु इमा पयूषवीस-
निविद्धा छाया पयूषा । तं जहा-खंमच्छाया, रज्जुच्छाया,
पागारच्छाया, पासायच्छाया, उवगच्छाया, उच्चच्छाया,
अणुलोमच्छाया आरुभिता, समा, पदिहता, खीलच्छाया, प-
क्खच्छाया, पुरतो उदया, पुरिमकंठभाउवगता, पच्छिम-
कंठभाउवगता, छायाणुवादिणी, किट्टाणुवादिणाछाया,
छायच्छाया, गोलच्छाया, तत्थ गं गोलच्छाया अट्टविहा
पयूषा । तं जहा-गोलच्छाया अबद्धगोलच्छाया माटलगो-
लच्छाया अबद्धमाटलगोलच्छाया गोलावल्लिच्छाया, अब-
द्धगोलावल्लिच्छाया, गोलपुंजच्छाया, अबद्धगोलपुंजच्छाया ।
(सूत्र ३१)

‘ता कइकट्टे ते’ इत्यादि ‘ता’ इति पूर्ववत्, कतिकामां-किं-
प्रमाणां भगवन् ! त्वया सूर्यः पौरुषीच्छायां निर्वर्त्तयन्ना-
क्यात इति वदेत् ? । एवमुक्ते भगवान् प्रथमतो लेख्या
स्वरूपविषये यावन्त्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयस्तावतीरु-
पदर्शयति-‘तत्थ खलु’ इत्यादि, तत्र-तस्यां पौरुष्यां छा-
यायां विषये लेख्यामधिकृत्य कस्मिन्माः पञ्चविंशतिः प्रति-
पत्तयः प्रकृताः । तद्यथा-तत्र-तेषां पञ्चविंशतेः परतीर्थिका-
नां मध्ये एके एवमाहुः-ता इति पूर्ववत्, अनुसमयमेव-
प्रतिपत्तयमेव सूर्यः पौरुषीच्छायां । इह लेख्यावशतः पौरु-
षीच्छाया भवतीति ततः कारणे कार्षोषकारात् पौरुषीच्छा-
येति लेख्या द्रष्टव्या, तां निर्वर्त्तयति निर्वर्त्तयन्नाक्यात इति
वदेत् । किमुक्तं भवति ?-प्रतिपत्तयमन्यामन्यां सूर्यो ले-
ख्यां निर्वर्त्तयन् आक्यात इति वदेत् । अत्रोपसंहारः-‘ए-
वे एवमाहुंसु,’ (एवमित्यादि) एवम्-उक्तेन प्रकारेण ए-
तेन-अनन्तरोद्दिनेनाभिज्ञापेन सूर्यपाठगमेन वा एव ओ-
जःसंस्थितौ पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तय उक्ताः ता एव क्रमे-
णात्रापि नेतव्याः । (ताञ्च ‘ओयसंठिह’ शब्दे द्वितीय-
भागे ६९ पृष्ठे दर्शिताः ।) तावद्यावच्चरमप्रतिपत्तिप्रतिपा-
दकमिदं सूत्रम्-‘एवे पुण एवमाहुंसु-ता अणु ओसत्पि-
खिउल्लापिणिमेव सूरिय’ इत्यादि । मध्यमास्त्वालापका ए-
वं ज्ञातव्याः-‘एवे पुण एवमाहुंसु ता अणुमुहुत्तमेव सूरि-
ए पोरिसिच्छायां निवसेह आदिवसि वएजा, एवे एव-
माहुंसु’ इत्यादि । तदेवं लेख्याविषयाः परप्रतिपत्तीकपदार्थे
सम्प्रति तद्विवर्त्तयन् एवमतमाहु-‘वयं पुण’ इत्यादि, वयं पु-
नरेवं वदामः, कथमित्याहु-‘ता कूरियस्सं वं’ इत्यादि,
‘ता’ इति पूर्ववत्, सूर्यस्य, यामिति वाक्यादलङ्कारे, उच्चर्यं
लेख्यां च प्रतीत्य जायोदयः । किमुक्तं भवति ?-यथा सूर्यः

उच्चैरुच्चैस्तरामचिरोहति यथा च मध्याह्नादूर्ध्वं नीचैर्नीचैस्तरा-
मतिक्रामति एतदपि लौकिकव्यवहारादप्येकया उच्यते,
लौकिका हि प्रथमतो दूरतरवर्तिनं सूर्यम् उदयमानमति-
नीचैस्तरां पश्यन्ति, ततः प्रत्यासन्नं प्रत्यासन्नतरं भवन्त-
मुच्चैरुच्चैस्तरां मध्याह्नादूर्ध्वं च क्रमेण पूर्वं दूरतरं भवन्तं
नीचैर्नीचैस्तरामिति, तथा यथा लेख्याः सञ्चरन्ति, तथा-
या-अतिनीचैस्तरां वर्तमाने सूर्ये सर्वस्याऽपि प्रकाश्यस्य
वस्तुन उपरि प्रवमाना वस्तुनो दूरतः परिपतन्ति, ततः
प्रकाश्यस्य वस्तुनो मङ्गनी प्रवसरा छाया भवति, उच्चैरुच्चै-
स्तरां वर्द्धमाने सूर्ये प्रत्यासन्नाः प्रत्यासन्नतराः परिपतन्ति,
ततः प्रकाश्यस्य वस्तुनो हीना हीनतरा छाया भवति, तत
एवं तथा तथा वर्द्धमानं सूर्यस्योच्चरत्वं लेख्यां च प्रतीत्य छाया-
या अन्यथा भवन्त्या उद्देशो ज्ञातव्यः । इह प्रतिपत्तयं तत्तत्पुन-
लोपचयेन तत्तत्पुनर्नद्याया वा यत् छायाया अन्यत्वं तत्क-
वत्येव जानाति, क्वास्थस्तद्देशतः । तत उक्तम् जायोदय इ-
ति ‘उच्चरत्वं च जायं च पडुच्च लेखोदय’ इति । तथा त-
था विवर्त्तमानं सूर्यस्योच्चरत्वं छायां च हीनां हीनतरा-
मधिकामधिकतरां च तथा तथा भवन्तीं प्रतीत्य-आधि-
त्य लेख्यायाः-प्रकाश्यस्य वस्तुनः प्रत्यासन्नं प्रत्यासन्नत-
रं दूरं दूरतरं वा परिपतन्त्या उद्देशो ज्ञातव्यः । तथा ‘ले-
खं च जायं च पडुच्च उच्चरत्तोदये’ इति । लेख्यां-प्रका-
श्यस्य वस्तुनो दूरं दूरतरमासन्नमासन्नतरं परिपतन्तीं छा-
यां च हीनां हीनतरामधिकामधिकतरां च तथा तथा
भवन्तीं प्रतीत्य सूर्यगतस्योच्चरत्वस्य तथा तथा विवर्त्त-
मानस्याद्देशो ज्ञातव्यः । किमुक्तं भवति ?-अत्रियप्येतानि
प्रतिपत्तयमन्यथाऽन्यथा विवर्त्तन्ते, तत एकस्य द्वयस्य वा
तथा तथा विवर्त्तमानस्याद्देशतः उपलब्धमादितरस्याऽप्यु-
द्देशतोऽवगमः कस्यैव इति तद्वं लेख्यास्वरूपमुक्तम् । सम्प्र-
ति पौरुष्याच्छायायाः परिमाणविषये परतीर्थिकप्रतिपत्ति-
सम्भवं कथयति-(तत्थेत्यादि) तत्र-तस्यां पौरुष्या-
च्छायायाः परिमाणान्वितायां विषये कस्मिन्मे द्वे प्रतिपत्ती
प्रकृत । तद्यथा-तत्र-तेषां त्रयानां परतीर्थिकानां मध्ये एके
एवमाहुः-अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्य उद्गम-
नमुहुत्तं अस्तमनमुहुत्तं च चतुर्पौरुषी-चतुर्पुरुषप्रमाणां, पुरु-
षप्रद्वयमुपलक्षणं, तेन सर्वस्याऽपि प्रकाश्यस्य वस्तुनअनु-
गुणां छायां निर्वर्त्तयति, अस्ति स दिवसो यस्मिन् दि-
वसे उद्गमनमुहुत्तं अस्तमनमुहुत्तं च द्विपौरुषी-द्विपुरुषप्र-
माणां छायां सूर्यो निर्वर्त्तयति, अत्राऽपि पुरुषप्रद्वयमुप-
लक्षणं, ततः सर्वस्याऽपि वस्तुनः प्रकाश्यस्य द्विगुणां छा-
यां निर्वर्त्तयतीति द्रष्टव्यम् । अत्रोपसंहारः-‘एवे एवमाहुं-
सु’ १, एके पुनरेवमाहुः-‘ता’ इति पूर्ववत्, अस्ति स दि-
वसो यस्मिन् दिवसे उद्गमनमुहुत्तं अस्तमनमुहुत्तं च सूर्यो
द्विपौरुषी-पुरुषद्वयप्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति, पुरुषप्रद्वय-
स्योपलक्षणत्वात् सर्वस्याऽपि प्रकाश्यवस्तुनो द्विगुणां छा-
यां निर्वर्त्तयतीत्यर्थः, तथा अस्ति स दिवसो यस्मिन्
दिवसे सूर्योऽस्तमनमुहुत्तं उद्गमनमुहुत्तं च न काश्चिदपि
पौरुषी छायां निर्वर्त्तयति । सम्प्रत्येते एव मते भावयति-
(तत्थेत्यादि) तत्र-तेषां त्रयानां मध्ये ये ते वादिन एवमाहुः-
अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे चतुर्पौरुषी छायां सूर्यो
निर्वर्त्तयति, अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्यो द्वि-

पौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति । एवं स्वमतविभावनाऽर्थमाहुः—'ता जया यं' इत्यादि, तत्र यदा यस्मिन् काले, जामात वा-
क्याऽलङ्कारे, सर्वाऽभ्यन्तरं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चर-
ति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो
भवति, जघन्या द्वादशमुहूर्तो रात्रिः, तस्मिन् दिवसे सूर्यो
यश्चतुष्पौरुषी—चतुष्पुरुषप्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति । तद्यथा—उद्गमनमुहूर्तेऽस्तमनमुहूर्ते च, स चाद्गमनमुहूर्तेऽस्तमन-
मुहूर्ते च चतुष्पौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति, लेश्यामभिषर्जयन्
प्रकाश्यवस्तुन उपरि प्लवमानां दूरं दूरतरं परिक्षिपन् नो
चैव—नैव निर्वर्त्तयन्—प्रकाश्यवस्तुन उपरि प्लवमानां प्रत्यासन्नं
प्रत्यासन्नतरं परिक्षिपन् तथा सति छायाया हीनहीनतरत्व-
सम्भवात् 'ता जया यं' इत्यादि, तत्र यदा सर्वबाह्यं मण्ड-
लमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्ता उत्कर्षि-
का अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, जघन्यो द्वादशमुहूर्तो दिव-
सः, तस्मिन् दिवसे सूर्यो द्विपौरुषी-पुरुषद्वयप्रमाणां छायां
निर्वर्त्तयति । तद्यथा—उद्गमनमुहूर्ते अस्तमनमुहूर्ते च, स च
तदा द्विपौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति, लेश्यामभिषर्जयन् नो चै-
व निर्वर्त्तयन्, अस्य वाक्यस्य भावाऽर्थः प्राग्वद् भावनीयः ।
तथा तत्र—तेषां द्वयानां मध्ये ये वादिन एवमाहुः—अस्ति स-
दिवसो यस्मिन् दिवसे स सूर्यो द्विपौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति
अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्यो न काञ्चिदपि पौरुषीं छा-
यां निर्वर्त्तयति, त एवं स्वमतविभावनार्थमाचक्षते—'ता जया यं'
इत्यादि, तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य
चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकाऽष्टादशमुहूर्तो
दिवसो भवति, जघन्या द्वादशमुहूर्तो रात्रिः, तस्मिन्
दिवसे सूर्यो द्विपौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति । तद्यथा—उद्गमन-
मुहूर्तेऽस्तमनमुहूर्ते च, स च तदानीं द्विपौरुषीं छायां नि-
र्वर्त्तयति लेश्यामभिषर्जयन् नो चैव निर्वर्त्तयन्, 'ता जया
यं' इत्यादि, तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्कारं सूर्यः सर्व-
बाह्यं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्ता
उत्कर्षिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिः, जघन्यो द्वादशमुहूर्तप्रमा-
णो दिवसस्तस्मिन् दिवसे उद्गमनमुहूर्तेऽस्तमनमुहूर्ते च
सूर्यो न काञ्चिदपि पौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति, 'नो चैव यं'
इत्यादि, न च—नैव तदानीं सूर्यो लेश्यामभिषर्जयन् भ-
वति निर्वर्त्तयन् वा अभिषर्जं (य) ने अधिकाऽधिकतराया
निर्वर्त्त (य) ने हीनहीनतरायाश्छायायाः सम्भवप्रसङ्गात् ।
तदेवं परतीर्थिकप्रतिपत्तिद्वयं भ्रष्टा भगवान् गौतमः स्वमतं
पृच्छति—'ता कश्कट्टं' इत्यादि, यद्येवं परतीर्थिकानां प्र-
तिपत्ती 'ता' तर्हि भगवन् ! स्वमतेन त्वया कृतिकाष्ठां—कि-
प्रमाणां सूर्यः पौरुषीं छायां निर्वर्त्तयन् आख्यात इति वदेत् ?
तत्र भगवान् स्वमतेन देशविभागतः पौरुषीं छायां तथा त-
था अनियतप्रमाणां वर्णयति, परतीर्थिकास्तु प्रतिनियतामे-
व प्रतिवृत्तं देशविभागेनेच्छन्ति, ततः प्रथमतस्तन्मतान्ये-
वोपदर्शयति—, तस्येत्यादि, तत्र—तस्मिन् देशविभागेन
प्रतिवृत्तं प्रतिनियतायाः पौरुष्याश्छायाया विषये वर्णय-
तिः प्रतिपत्तयः प्रकृताः । तद्यथा—तत्र—तेषां वक्ष्यतेः परती-
र्थिकानां मध्ये एके एवमाहुः—'ता' इति पूर्ववत्, अस्ति स दे-
शो यस्मिन् देशे सूर्य आगतः सन् एकपौरुषीम्—एकपुरुषप्र-
माणां, पुरुषप्रद्वयमुपलक्षणं सर्वस्याऽपि प्रकाश्यवस्तुनः, स्व-
प्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति । अत्रोपसंहारः—'एने एवमाहुस्तु १,
'एके पुनरेवमाहुः—अस्ति स देशो यस्मिन् देशे समागतः

सूर्यो द्विपौरुषीं—द्विपुरुषप्रमाणां, पुरुषप्रद्वयस्योपलक्षणात्
सर्वस्याऽपि वस्तुनः प्रकाश्यस्य द्विगुणमित्यर्थः, छायां नि-
र्वर्त्तयति, अत्रोपसंहारः—'एने एवमाहुस्तु' २ ' ' एवं ' इ-
त्यादि, एवम् उक्तं प्रकारेण एतेनानन्तरादितेनाभिज्ञापेन-
सूत्रपाठगमनेन शेषप्रतिपत्तिगतमपि सूत्रं नेतव्यं तावद्याव-
च्चरमप्रतिपत्तिगतं सूत्रं, तदेव खण्डशो दर्शयति—' छञ्जउ'
इत्यादि, एतच्चैवं परिपूर्णं द्रष्टव्यम्—' एने पुण एवमाहुस्तु,
अस्थि यं स देसे जंमि यं देसंसि सूरिए छञ्जउपोरिसि
छायं निर्वर्त्तइ आहिय ति वणउजा, एने एवमाहुस्तु' मध्य-
मप्रतिपत्तिगतास्त्वालापकाः सुगमत्वात् स्वयं परिभाषनीयाः
सम्प्रत्येतासामेव वक्ष्यतिप्रतिपत्तीनां भावनिकां चिकीर्षुराह-
'तत्थ' इत्यादि, तत्र—तेषां वक्ष्यतिपरतीर्थिकानां मध्ये ये
ते वादिन एवमाहुः—अस्ति स देशो यस्मिन् देशे समागतः
सूर्यः एकपौरुषीं—प्रकाश्यवस्तुनः स्वप्रमाणां छायां निर्वर्त्त-
यति, त एवं स्वमतविभावनार्थमाहुः—'ता सूरियस्स यं' ।
इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, सूर्यस्य सर्वाऽधस्तात् सूर्य-
प्रातः—सूर्यप्रतिधानात्, सूर्यनिवेशादित्यर्थः । बहिर्भिः सुता
या लेश्यास्ताभिः (ताडिज्जमाणाहि ति) ताड्यमानाभि-
रस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्
यावति सूर्य ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन व्यवस्थित एतावताऽध्वना,
सूत्रे चाध्वशब्दस्य स्त्रीत्वेन निर्देशः प्राकृतत्वात्, एकं
च छायाऽनुमानप्रमाणेन प्रकाश्यस्य वस्तुनो यदुद्देशतः
प्रमाणमुमीयते तेन, इहाऽऽकाशदेशे सूर्यसमीपे प्रका-
श्यस्य वस्तुनः प्रमाणं नैव साक्षात् परिग्रहीतुं शक्यते,
किन्तु देशताऽनुमानेन तत्तद्छायाऽनुमानप्रमाणेनेत्युक्तम्,
(उमाए ति) अवमितः परिच्छिन्नो यो देशः—प्रदेशो य-
स्मिन् प्रदेशे आगतः सन् सूर्य एकपौरुषीं, पुरुषप्रद्वयस्यो-
पलक्षणत्वात् सर्वस्य प्रकाश्यस्य वस्तुनः, प्रमाणभूतां छायां
निर्वर्त्तयति । इयमत्र भावना—प्रथमत उदयमाने सूर्ये या
लेश्या विनिर्गत्य प्रकाशमाधितास्ताभिः प्रकाश्यवस्तुदेशे
ऊर्ध्वं क्रियमाणाभिः किञ्चित्पूर्वाऽभिमुखमवतताभिः प्रका-
श्येन च वस्तुना यः सम्भाव्यतः परिच्छिन्न आकाशप्रदेशः
तत्राऽऽगतः सूर्यः प्रकाश्यवस्तुप्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति ।
एवमुत्तरत्राऽपि भावना कार्या, (तस्येत्यादि) तत्र ये ते
वादिन एवमाहुः—अस्ति स देशो यस्मिन् देशे समागतः
सूर्यो द्विपौरुषीं छायां निर्वर्त्तयति न एवं स्वमतविस्फार-
णार्थमाहुः—(ता सूरियस्स णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्
सूर्यस्य सर्वाऽधस्तात् सूर्यप्रातः—सूर्यनिवेशाद्बहिर्भिः सु-
ताभिर्लेश्यामिस्ताड्यमानाभिरस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या ब-
हुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन व्यवस्थितः एता-
वद्ध्यां द्वाभ्यामध्यां द्वाभ्यां छायाऽनुमानप्रमाणाभ्यां
प्रकाश्यवस्तुप्रमाणाभ्यामवमितः—परिच्छिन्नो यो देशस्तत्र
समागतः सूर्यो द्विपौरुषीं—प्रकाश्यवस्तुनो द्विगुणां छायां
निर्वर्त्तयति, एवमेकैकप्रतिपत्तात्रैकैकछायाऽनुमानप्रमाण-
वृद्ध्या तावजेतव्यं यावत्पक्षवतितमा प्रतिपत्तिः, तद्गतानि
च सूत्राणि स्वयं परिभाषनीयानि, सुगमत्वात्, तदेवमुक्ताः
परतीर्थिकप्रतिपत्तयः । सम्प्रति स्वमतमुपदर्शयति—' वयं
पुण' इत्यादि, वयं पुनरेवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वक्ष्यामः,
तमेव प्रकारमाह—(सातिरेगेत्यादि) सूर्य इदमसमये अ-
स्तमनसमये च सातिरेकैकोनपष्टपुरुषप्रमाणां छायां निर्व-

संयति । एतदेव विभाषयितुमाह—'ता अर्धे' इत्यादि. अपगनमर्द्धे वस्याः सा अपार्द्धा. सा चाऽसौ पौरुषी च अपार्द्धपौरुषी ज्ञाया, पुरुषप्रमाणस्योपलक्षणत्वात् सर्वस्याऽपि वस्तुनः प्रकाश्यस्याऽर्द्धप्रमाणा ज्ञाया एवमुत्तरभाष्योपलक्षणस्यास्थानं द्रष्टव्यं, दिवसस्य किमते-कतमे भागे गते शेवे चेति कतितमे भागे शेवे भवति ? । भगवानाह—'ता' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्. दिवसस्य त्रिभागे गते भवति, दिवसस्य त्रिभागे वा शेवे, (ता इत्यादि) पौरुषी पुरुषप्रमाणा, प्रकाश्यस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा इत्यर्थः । ज्ञाया किं गते—कतितमे भागे गते, शेवे चेति—कतितमे वा भागे शेवे भवति ? । भगवानाह—'दिवसस्य चतुर्भागे गते चतुर्भागे शेवे वा, प्रकाश्यस्य वस्तुनः स्वप्रमाणभूता ज्ञाया अन्त्यत्र प्रत्यास्तरे सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमधिकृत्योक्ता । तथा च नन्विच्छिन्नप्रत्ययः—'पुरिसि सि संकू पुरिससरीरं वा, तवो पुरिसे भिष्कवा पोरिसी, एवं स-स्वस्त वस्तुयो वदा स्वप्रमाणा ज्ञाया भवति तदा पोरिसी इवह. एवं पोरिसीपमाणं उत्तरायणस्तु ज्ञेयं दक्षिणायणस्तु आईप इहं दिवं भवह, अतो परं अस्मा एगसट्टि-भागा अंगुलस्तु दक्षिणायणे बह्वति, उत्तरायणे हस्तंति, एवं मंडले मंडले अस्मा पोरिसी " इति । तत इह सकलमपि पौरुषीविभागप्रमाणप्रतिपादनं सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमधिकृत्यावलेयं, तथा 'ता' इति पूर्ववत्, इत्यर्धपौरुषी—सार्द्ध-पुरुषप्रमाणा ज्ञाया दिवसस्य किमते कतितमे भागे गते भवति, किं शेवे वा—कतितमे वा भागे शेवे ? । भगवानाह—'ता' इति पूर्ववत्, दिवसस्य पञ्चमे भागे गते वा भवति, शेवे वा पञ्चमे भागे, (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण अर्द्धपौरुषीम् अर्द्धपुरुषप्रमाणां ज्ञायां क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा पृच्छा—पृच्छास्त्रं द्रष्टव्यं, 'दिवसभागं' ति पूर्वपूर्वस्वाऽपेक्षया एकैकमधिकं दिवसभागं क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा व्याकरणम्—उत्तरसूत्रं ज्ञातव्यम् । तच्चैवम् " विपोरिसी णं ज्ञाया किं गप वा सेसे वा ? , ता कृभागगप वा सेसे वा, ता अह्नाहज्जपोरिसी णं ज्ञाया किं गप वा सेसे वा ? , ता सप्तभागगप वा सेसे वा " इत्यादि । एतच्च एतावत्तत्तत् यावत् 'ता उगुण्टी' इत्यादि सुगमं, सातिरेकैकोनर्षापौरुषी तु ज्ञाया दिवसस्य प्रारम्भसमये पर्यन्तसमये वा, तत आह—'ता न-त्थि किञ्चि गप वा सेसे वा' इति, सम्प्रति ज्ञायाभेदान् व्याचष्टे—(तथेत्यादि) तत्र तस्यां ज्ञायायां विचार्यमाणायां कालिवयं पञ्चविंशतिविधाः ज्ञायाः प्रकृताः ? । तद्यथा—(संभ्रञ्जयेत्यादि) प्रायः सुगमं, विशेषव्याख्यानं कामीषां पदानां शास्त्रान्तराद्यासम्प्रदायं वाच्यं, गोलच्छायेत्युक्तं, ततस्तमेव गोलच्छायां भेदत आह—(तथेत्यादि) तत्र—तासां पञ्चविंशतिच्छायाणां मध्ये कालिवयं गोलच्छाया अष्टविधा प्रकृता । तद्यथा—'गोलच्छाया' गोलमात्रस्य ज्ञाया गोलच्छाया, अपार्द्धस्य—अर्द्धमात्रस्य गोलस्य ज्ञाया अपार्द्धगोलच्छाया, गोलानामावलिगोलोत्तः लिस्तस्याः ज्ञाया गोलोत्तलिच्छाया, अपार्द्धायाः—अपार्द्धमात्राया गोलोत्तलिच्छाया अपार्द्धगोलोत्तलिच्छाया, गोलानां पुञ्जो गोलपुञ्जो, गोलोत्तर इत्यर्थः; तस्य ज्ञाया गोलपुञ्जच्छाया, अपार्द्धस्य—अर्द्धमात्रस्य गोलपुञ्जस्य ज्ञाया अपार्द्धगोलपुञ्जच्छाया । सू० प्र०६ पा०७ ।

भावणशुद्धसत्तम्याम्—

सावणसुद्धसत्तमीए णं सूरिप सत्तावीसंगुलियं पो-

रिमिच्छायं शिष्वत्तइचा णं दिवसवस्त्रेचं निवहुमाणे रयणित्वेचं अभिणवहुमाणे चारं चरइ ।

भावणमासस्य शुद्धसत्तम्यां सूर्यः सप्तविंशत्यङ्गुलिकां, हस्तप्रमाणशङ्केरिति गम्यते, पौरुषीज्ञायां निर्धार्य दिवससंज्ञं रविकरप्रकाशमाकाशं निवर्जयन्—प्रकाशहान्या हानि नयन् रजनिजत्रमन्धकाराऽऽक्रान्तमाकाशमभिवर्जयन्—प्रकाशहानिवृत्तिनयन् चारं चरति—व्योममण्डले भ्रमणं करोति । अयमत्र भावार्थः—इह किल स्थूलन्यायमाश्रित्य भाषाख्यां चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणा पौरुषी ज्ञाया भवति, दिनसप्तके सातिरेकच्छायाङ्गुलं वर्ज्यते । ततश्च भावणशुद्धसत्तम्यामङ्गुलत्रयं वर्ज्यते, सातिरेकैकविंशतितमदिनत्वात्, तस्याः तदेवभाषाख्याः सातिरेकैरङ्गुलैः सह सप्तविंशतिरङ्गुलानि भवन्ति, निश्चयनस्तु कर्कसंक्रान्तेरारभ्य यत् सातिरेकैकविंशतितमं दिनं तत्रोक्तं पौरुषीज्ञाया भवति ॥ सू० २७ सम० । ध० । कर्कसंक्रान्तौ पूर्वोद्धाऽपराद्धे वा यदा शरीरप्रमाणच्छाया स्यात्तदा पौरुषी, तद्युक्तः कालोऽपि पौरुषीप्रहर इत्यर्थः तद्रेखां याम्योत्तराऽऽपतां यदा देहच्छायापर्यन्तः स्पृशति तदा सर्वदिनेषु पौरुषी । यदा—पुरुषस्योर्ध्वस्य दक्षिणकर्णेनिवेशितार्कस्य दक्षिणाऽपनाऽऽपदिने यदा जानुच्छाया क्षिपवा तदा पौरुषी । यथा—

आसाटमासें दुपया, पोसे मासें चउण्णया ।

चित्ताऽऽसोणसु मासेसु, तिपया होइ पोरिसी ॥ १ ॥ "

हानिवृद्धी त्वेवम्—

" अंगुलं सत्तरसेणं, पक्खेणं तु दुअंगुलं ।

वहुए हापए बावि, मासेणं चउरंगुलं ॥ १ ॥ " इति ।

" साहुवयणेणं " इत्यत्र च पादोनप्रहरेणाप्यधिकारः, अतस्तत्र पौरुषीज्ञायोपरि प्रक्षेपाऽयम्—" जिह्मामूले आसा-ट-सावणे कुडिऽगुलेहि " पडिजेहा । अट्टहि विअतइअम्मी, तह-ए दस अट्टहि " चउत्थे ॥१॥ " पौरुषीप्रत्याख्यानसमानप्रत्याख्याना सार्द्धपौरुषी त्वेवम्—" पोसे तण्णुजायाए, नवहि " पणहि तु पोरिसी सङ्गा । तावेकका हाणी, जावासाहे पया तिजि ॥ १ ॥ " पूर्वोद्धाऽपे वक्ष्यमाणोऽपि प्रमाणप्रस्तावाविहैव विक्षेयः, " पोसे विहत्थिज्ञाया, चारस अंगुलपमाण-पुरिमजे । मासें दुअंगुलहाणी, आसाहे निट्टिआ सव्वे ॥१॥ " ध० २ अधि० । सुखावबोधार्थं स्थापना वैषाम्—

मासाः १२	५	६	७	८	९	१०	११	१२
आषाढः १	२	०	६	२	६	३	०	०
भाद्रपदः २	२	४	६	२	१०	४	०	०
आश्विनः ३	२	८	८	३	४	५	०	०
कार्तिकः ४	३	०	८	३	८	६	०	०
मार्गशीर्षः ५	३	४	८	४	०	७	०	०
पौषः ६	३	८	१०	४	६	८	०	०
चैत्रः ७	४	०	१०	४	१०	६	०	०
वैशाखः ८	४	३	८	४	६	८	०	०
ज्येष्ठः ९	४	३	४	८	४	०	७	०
आषाढः १०	४	३	०	८	३	८	६	०
श्रावणः ११	४	३	०	८	३	४	१	०
भाद्रपदः १२	४	३	४	६	२	१०	४	०

सम्प्रति पौरसीपरिमाणप्रतिपादकमेकविंशतितमप्रभृतं
विचक्षुराह—

पञ्चे पञ्चरत्नगुणे, तिहिरिह पौरसीए आशयणे ।

छलसीसवविमचे, जे लहं तं विद्याणाहि ॥ १ ॥

जइ होइ विसम लहं, दक्षिणमयणं हविज्ज नायव्वं ।

अइ इवइ समं लहं, नायव्वं उत्तरं अयणं ॥ २ ॥

युगमध्ये यस्मिन् पर्वणि यस्यां तिथौ पौरसीपरिमाणं
ज्ञातुमिदं ततः पूर्वं युगादित आरभ्य यानि पर्वाणि अ-
तिक्रान्तानि तानि ध्रियन्ते घृत्वा च पञ्चदशभिर्गुणयन्ते, गुण-
यित्वा च विषयितायास्तियेयाः पूर्वमतिक्रान्तास्तियस्ता-
भिः सहितानि क्रियन्ते, कृत्वा च षडशीत्यधिकेन तेषां
भागो द्वियते इहैकस्मिन्मयने व्यशीत्यधिकमष्टकशत-
वरिमाणे चन्द्रनिष्पादितानां तिथीनां षडशीत्यधिकं शतं
भवति, ततस्तेन भागहरणं, हृते च भागे यज्ञार्थं तत् वि-
जानीहि—सम्यग्गणधारयेत्यर्थः । तत्र यदि विषमं भवति,
तद् यथा एककक्षिकः पञ्चकः सप्तको मलको वा तदा तत्प-
र्यन्तवर्ति दक्षिणमयणं ज्ञातव्यम् । अथ भवति । लब्धं समं, त-
द्यथा—द्विकञ्चतुष्कः षट्कोऽष्टको दशको वा तदा मयपे-
न्तवर्ति उत्तरायणमवसेयम् । तदेवमुक्ता दक्षिणायनोत्तरा-
यणपरिहानोपायाः ।

सम्प्रति षडशीत्यधिकेन शतेन भागे हृते यज्ञेष्वमवतिष्ठते,
यदि वा-भाग(सम्प्रये यत् शेषं तिष्ठति तत्तुल्यविधिमाह—

अयणगण तिहिरासी, चउम्मुणे पञ्चपायमइयस्मि ।

जं लहमंगुलाणि य, खयबुद्धी पौरसीए उ ॥ ३ ॥

यो भागासंभवेन शेषत्वतोऽयनगतस्तिविराशिर्वर्तते स
चतुर्भिर्गुणयते, गुणयित्वा च पर्वपादेन युगमध्ये ज्ञानि
सर्वसंस्थवा पर्वाणि चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यानि तेषां
पादेन—चतुर्थीशेन, एकत्रिंशता इत्यर्थः । तेषां भागे हृते
यज्ञार्थं तान्यङ्गुलानि, अङ्गुलांशाश्च पौरुष्याः खयबुद्ध्या ज्ञा-
तव्यानि, दक्षिणायनपदभुवराशेरपरि बुद्धौ ज्ञातव्यानि, उ-
त्तरायणे पदभुवराशेः क्षय इत्यर्थः, अथैवंभूतस्य गुणका-
रस्य भागहारस्य वा कथमुत्पत्तिः ? उच्यते—यदि षडशी-
त्यधिकेन शतेन चतुर्विंशतिरङ्गुलानि क्षये बुद्धौ वा
प्राप्यन्ते, तत एकस्यां तिथौ का बुद्धिः क्षयो वा ? राशित्रय-
स्थापना—१८६, २४, १ । अत्रान्येन राशिना एककक्षणेन
अन्धमो राशिचतुर्विंशतिरूपो गुणयते, जातः स तावानेष,
तत आयेन राशिना षडशीत्यधिकशतकपेण भागो द्वियते,
तत्रोपरितनराशेः स्तोकात्वात् भागो न लभ्यते, ततः क्षे-
पेवकरादयोः षट्केनापवर्तना, जात उपरितनो राशिचतु-
ष्ककपोऽधस्तन एकत्रिंशत्, लब्धमेकस्यां तिथौ चत्वार
एकत्रिंशद्भागः क्षये बुद्धौ वेति चतुष्को गुणकार उक्त
एकत्रिंशद्भागहार इति ।

इह यज्ञार्थं तान्यङ्गुलानि क्षये बुद्धौ वेत्युक्तं, तत्र कस्मि-
न्मयने कियत्प्रमाणराशेरपरि बुद्धौ कस्मिन् वा अयने किं
प्रमाणराशेः क्षये इत्येवमिदं प्रमाणमाह—

दक्षिणयबुद्धी रुपया-उ अंगुलाणं तु होइ नायव्वं ।

उत्तरमयणे हासी, कावव्वा चउहि वावहि ॥ ४ ॥

दक्षिणायने द्विपादयोः—पदद्वयस्योपरि अङ्गुलानां बुद्धिक्रान्ति-
व्या । उत्तरायणे चतुर्थ्यः पादेभ्यः सकाशादङ्गुलानां द्वयः ।
तत्र युगमध्ये प्रथमे संवत्सरे दक्षिणायने ततो दि-
वसादारभ्य बुद्धिस्तमिदमवति—

सावयबहुलपडिक्क, रुपया पुण पौरसी पुर्व होइ ।

चत्तारि अंगुलाई, मासय य वहुए ततो ॥ ५ ॥

एकतीसइमाणा, तिहिए पुण अंगुलस्स चत्तारि ।

दक्षिणयअयणे बुद्धी, जाव चत्तारि उ पयाई ॥ ६ ॥

युगस्य प्रथमे संवत्सरे आबन्धमासि बहुलपक्षे प्रतिपदि
पौरसी द्विपाद-पदद्वयप्रमाणा भुवराशिर्भवति, ततस्तस्याः प्र-
तिपद आरभ्य प्रतितिक्रमेण तावद्भवेत् यावन्मासेन
सूर्यमासेन सार्धत्रिंशद्द्वोरात्रप्रमाणेन चन्द्रमासापेक्षया ए-
कत्रिंशता तिथिभिरित्यर्थः । (एकतीसेत्यदि) यत एक-
स्यां तिथौ चत्वार एकत्रिंशद्भागः वर्ज्यन्ते, यतश्च भागेन
भावितं, परिपूर्णे तु दक्षिणायने बुद्धिः परिपूर्णाणि चत्वारि
पदानि, ततो मासेन-सूर्यमासेन सार्धं त्रिंशद्द्वोरात्रप्रमाणेन
एकत्रिंशत्तिथ्याभकेनेत्युक्तम् । तदेवमुक्ता बुद्धिः ।

सम्प्रति हानिमाह—

उत्तरमयणे हासी, चउहि वावहि जाव हो पाया ।

एवं तु पौरसीए, बुद्धिखया होति नायव्वं ॥ ७ ॥

युगस्य प्रथमसंवत्सरे उत्तरायणे माघमासबहुलपक्षे सप्तम्या
आरभ्य चतुर्थ्यः पादेभ्यः सकाशात् प्रतितिथि एकत्रिंशद्-
भागचतुष्टयहानिस्तावद्धसंया यावत्सप्तम्यापर्यन्ते द्वौ वादौ
पौरसीति । एवं प्रथमसंवत्सरगतौ मिथिः । द्वितीये संवत्सरे
आबन्धे मासि बहुलपक्षे त्रयोदशीमादौ कृत्वा बुद्धिः, माघमासे
शुक्लपक्षे चतुर्थीमादि कृत्वा क्षयः । सूनीये संवत्सरे आबन्ध-
मासे शुक्लपक्षे दशमी बुद्धेरदिः, माघमासे बहुलपक्षे प्रति-
पत् क्षयस्याऽऽदिः । चतुर्थसंवत्सरे आबन्धमासे बहुलपक्षे स-
प्तमी बुद्धेरदिः, माघमासे बहुलपक्षे त्रयोदशी क्षयस्याऽऽ-
दिः । पञ्चमे संवत्सरे (बुद्धिकया होति नायव्वं) एवमुक्तेन प्र-
कारेण पौरुष्याम्-पौरुषीविषयी बुद्धिः क्षयो यथाकम् दक्षिणायने
उत्तरायणे च वेदितव्यौ । तदेवमुक्तं करणम् ।

सम्प्रतिकरणस्य भावना क्रियते—

ह्रीऽपि पृष्ठकति-युगे आदित आरभ्य पञ्चाशीतितमे पर्व-
णि पञ्चम्यां तिथौ कतिपदा पौरुषी भवति ? तत्र चतुर्दशी-
तिथिर्भवति, तस्यान्नाधस्तात् पञ्चम्यां तिथौ पृष्ठमिति प-
ञ्च चतुर्दशीतिञ्च पञ्चदशभिर्गुणयते, जातानि द्वादश कृता-
नि षट्पदधिकानि १२६० । तेषु मध्येऽधस्तवाः पञ्च अस्मि-
न्यन्ते, जातानि द्वादश शतानि पञ्चषडधिकानि १२६५ ।
तेषां षडशीत्यधिकेन शतेन भागो द्वियते, लब्ध्याः षट्
भागतं षट् अयनानि अतिक्रान्तानि, सप्तममयनं वर्तते, त-
द्भवेत् शेषमेकोनपञ्चशदधिकं शतं तिष्ठति तत् चतुर्वि-
र्गुणयते, जातानि पञ्च शतानि षण्णवत्यधिकानि ५६५ । तेषामि-
कत्रिंशता भागहरणे लब्ध्या एकोनविंशतिः १८, शेषाः तिष्ठ-
न्ति सप्त, तत्र द्वादशाङ्गुलानि पाद एकोनविंशतेर्द्वौदशभिः
पर्व लब्धं, शेषाणि तिष्ठन्ति सप्ताङ्गुलानि, षष्ठं कायनमुत्तरा-
यणं, तच्च यतं, सप्तमं च दक्षिणायनं वर्तते, ततः पदमे-
कं सप्ताङ्गुलानि पदद्वयप्रमाणे भुवराशी प्रक्षिप्यते, जात-

नि त्रीणि पदानि सप्त अङ्गुलानि, ये च सप्त एकत्रिंशद् भागाः शेषीभूता वर्तन्ते, तान् यवान् कुर्मः, तत्राष्टौ यवा अङ्गुले इति, ते सप्त अष्टभिर्गुण्यन्ते जाताः षट्पञ्चाशत् ५६. तस्य एकत्रिंशता भागे हृते लब्ध एको यवाः, शेषास्तिष्ठन्ति यवस्य पञ्चविंशतिरेकत्रिंशद् भागाः, आगतं पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यां त्रीणि पदानि सप्त अङ्गुलानि एको यवाः, एकस्य च यवस्य पञ्चविंशतिरेकत्रिंशद्भागा इत्येतावती पौरुषीति । तथा अपरः कोऽपि पृच्छति—सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां प्रतिपदा पौरुषीति । तत्र यणवति-भिष्यते, तस्याधस्तात् पञ्चमी यणवतिश्च पञ्चदश-भिर्गुण्यते, जातानि चतुर्दश शतानि चत्वारिंशदधिकानि १५४०, तेषां मध्येऽधस्तु ता एव प्रलिप्यन्ते, जातानि चतुर्दश शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि १४४५, तेषां च षडशी-त्तधिकेन शतेन भागे विद्वयते, लब्धानि सप्त अयनानि, शेषं तिष्ठति चित्त्वारिंशदधिकं शतं १४३, तत् चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि द्विसप्तत्यधिकानि पञ्च शतानि, ५७२, तेषामेकत्रिंश-ता भागा विद्वयते, लब्धाभ्यष्टादशाङ्गुलानि ८, तेषां मध्ये द्वादश भिरङ्गुलैः षट्मेति, लब्धमेकं षट् षट् अङ्गुलानि, उपरि चांशा उद्गम्यते चतुर्दश, ते यवाऽऽनयनार्थमष्टभिर्गुण्यन्ते, जातं द्वाद-शोत्तरं शतम् ११२, तस्यैकत्रिंशता भागे हृते लब्धास्त्रयो यवाः, शेषास्तिष्ठन्ति यवस्य एकोनविंशतिरेकत्रिंशद् भागाः, सप्त वा यवाभ्यतिक्रान्तानि, अष्टमं वर्तते, अष्टमं चायनमु-त्तरायणम्, उत्तरायणे च षडे चतुष्करूपात् ध्रुवराशेर्हा-निर्धकृत्या, तत् एकं षट्, सप्त अङ्गुलानि, त्रयो यवा एकस्य च यवस्य एकोनविंशतिरेकत्रिंशद्भागा इति षट्चतुष्टया-भ्यामागत्यतो शेषं तिष्ठति द्वे षडे चत्वारि अङ्गुलानि त्रयो यवा एकस्य च यवस्य एकोनविंशतिरेकत्रिंशद्भागा द्वादश एक-त्रिंशद्भागाः, एतावती युगाऽऽदितः सप्तनवतितमे पर्वणि प-ञ्चम्यां पौरुषीति । एवं सर्वत्र भावनीयम् ।

सप्तमि पौरुषीपरिमाणदर्शनतोऽयनम्—

तपरिमाणज्ञापनार्थं करणमाह—

बुद्धी वा हाणी वा, जावइया पोरिसीए दिट्ठा उ ।

ततो दिवसगण्यं, जं लद्धं तं तु अयणगण्यं ॥ ८ ॥

पौरुष्यां यावती बुद्धिर्हानिर्वा दृष्टा ततः सकाशात् दिव-सगतेन प्रवर्त्तमानेन हीयमानेन वा त्रैराशिककर्मानुसारं ततो यज्ञस्थं तत् अयनं गतम्, अयनस्य तावत् प्रमाणं गतं वेदितव्यम् । एष करणगाथाऽक्षरार्थः ।

भावना स्थियम्—

तत्र दक्षिणायने षट्द्वयस्योपरि चत्वारि अङ्गुलानि वृद्धौ दृष्टानि, ततः कोऽपि पृच्छति—कियत् गतं दक्षिणायनस्य ? अत्र त्रैराशिककर्मावनारो—यदि चतुर्भिर्ङ्गुलस्यैकत्रिंशद्भा-गैरेका तिथिलभ्यते, ततश्चतुर्भिर्ङ्गुलैः कति तिथीर्लभामहे ? रा-शिचयस्थापना-४, १, ४। अत्रास्त्यो राशिर्ङ्गुलरूप इत्येकत्रिंश-द्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते, जातं चतुर्विंशत्यधिकं शत-म् १२४, तस्य चतुष्करूपेणऽऽदिशशिना भागो विद्वयते, लब्धा एकत्रिंशत्तिथयः, आगतं दक्षिणायने एकत्रिंशत्तमायां तिथौ लङ्घुरङ्गुलपौरुष्यां बुद्धिरिति । तथा—उत्तरायणे षट्चतुष्टया-ङ्गुलाष्टकं हीनं पौरुष्या उपलभ्य कोऽपि पृच्छति—किं गत-

मुत्तरायणस्य ? अत्रापि त्रैराशिकं, यदि चतुर्भिर्ङ्गुलस्यैकत्रिं-शद्भागैरेका तिथिलभ्यते, ततोऽष्टभिर्ङ्गुलैः कति तिथयो ल-भ्यन्ते ? राशिचयस्थापना ४, १, ८. अत्रास्त्येन राशिरेकत्रिं-शद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते, ततो जाते द्वे शतं अष्टाच-त्वारिंशदधिके ४४८, ताभ्यां मध्ये राशिरेककरूपो गुण्यते, जाते त एव द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके २४८, तयोराद्येन राशिना चतुष्करूपेण भागहरणं, लब्धा द्वापष्टिः आगतमु-त्तरायणे द्वापष्टितमायां तिथौ अष्टाचङ्गुलानि पौरुष्यां हीना-नीति । उयो० २१ पाहु० ।

अत्राऽऽश्विनपूर्णिमासीषु पौरुषीमानम्—

चेत्तामोए पुष्पमामीसु सइ छत्तीसंगुलियं सूरिए पो-रिसीछायं निव्वत्तेइ ।

यदि अश्वयुजः पौर्णमास्यां षट्त्रिंशदङ्गुलिका पौरुषी छाया भवति तदा कार्तिकस्य कृष्णसप्तम्यामङ्गुलस्य वृद्धिं गतत्वा-त्सप्तत्रिंशदङ्गुलिका भवतीति । स० ३० सम० ।

कार्तिकबहुलसप्तम्याम्—

कत्तियवहुलसत्तमीए थं सूरिए सत्ततीसंगुलियं पो-रिसीछायं निव्वत्तइत्ता थं चारं चरइ ।

फाल्गुनपूर्णिमायाम्—

फग्गुणपुष्पमामिणीए थं सूरिए चत्तालीसंगुलियं पो-रिसीछायं निव्वत्तइत्ता थं चारं चरइ । एवं कत्तिवाए नि-पुष्पिमाए ।

(फग्गुणपुष्पमामिणीए ति) अत्राध्येयं कथम् ? उच्यते—“पोसे मासे अटप्पया” इति वचनात्, पौषीपौर्णमास्यामष्ट-त्वारिंशदङ्गुलिका सा भवति, ततो माघे चत्वारि फाल्गुने च चत्वारि अङ्गुलानि पतितानीत्येवं फाल्गुनपौर्णमास्यां चत्वा-रिंशदङ्गुलिका पौरुषी छाया भवति । कार्तिकयामप्येवमेव । यतः—“चेत्तासोएसु मासेसु, तिपया होइ पोरिसी ।” इत्युक्तम् । ततः षट्त्रयस्य षट्त्रिंशदङ्गुलप्रमाणस्य कार्तिकमासाति-क्रमे चतुरङ्गुलवृद्धौ चत्वारिंशदङ्गुलिका सा भवतीति । स० ४० सम० । अ० ४० । पं० ४० । (‘प्रमाणकाल’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४७८ पृष्ठे दर्शिता ।) (पौषपौर्णमास्यां ‘षड्विण्कि-रिया’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तानि ।)

चउपोरिसिथो दिवसो, राई चउपोरिसी चेव ॥ २०६६ ॥
तत्र चनसुभिः पौरुषीभिर्दिवसो भवति, एवं रात्रिरपि ।
इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥ २०६६ ॥

ननु पौरुष्याः किं मानम् ? इति विनेयप्रश्नमाशङ्क्य भा-

ष्यकारः प्राऽऽह—

पोरिसिमाणमनिययं, दिवसनिसाबुद्धिहाणिभावाओ ।

हीथं तिभि सुहुत्त--द्वपंचमा माणमुकोसं ॥ २०७० ॥

न नियतं मानमस्ति पौरुष्याः । कुतः ? दिवसनिसाबु-द्धिहाणिभावात् । इदमुक्तं भवति—दिवसस्य रात्रेर्वा चतुर्थो भागः पौरुषी भवत्येव । ततश्चेयं दिवसस्य रात्रेर्वा बुद्धि-हानिभ्यां वृद्धा हीना च भवति । तत्र दिवससम्बन्धि-भ्याः पौरुष्याः सर्वहीनं अध्ययमानमिह त्रयो मुहूर्ताः षट् घटिका मकरसङ्क्रान्तिदिने द्रष्टव्यम्, रात्रिसम्बन्धिभ्या-

अपि जघन्यमिदमेव मानम्, केवलं कर्कसङ्क्रान्तिरजस्यां सन्तव्यम् । उत्कृष्टं तु मानमस्या अर्धपञ्चममुहूर्ता नव घटिका दिवससम्बन्धिन्याः कर्कसङ्क्रान्तौ, रात्रिसम्बन्धिन्यास्तु मकरसङ्क्रान्ताविति ॥ २०७० ॥

जघन्यायाः पौरुष्या उत्कृष्टायाश्च प्रारभ्य प्रतिदिनं किं-
स्विद् वर्धते, किं वा हीयते ? इत्याशङ्क्याऽऽह—

बुद्धी वावीसुत्तर-सयभागो पददिशं मुहुत्तस्स ।

एवं हाणी वि मया, अयणदिशभागो नेया ॥ २०७१ ॥

इह जघन्यपौरुष्याः प्रतिदिनं वृद्धिर्भवति । कियती ? इत्याह—मुहूर्तस्य द्वाविंशत्युत्तरशततमो भागः, उत्कृष्टपौरुष्यास्तु प्रतिदिनं हानिर्भवति, साऽपि चैवमेव मता, मुहूर्तस्य द्वाविंशत्युत्तरशततमो भाग इत्यर्थः । इयं च पौरुष्या वृद्धिर्हानिश्चोत्तरायण-दक्षिणायन-दिनभागतो ज्ञेया । इदमत्र हृदयम्-पञ्चमिमांसेस्तावदुत्तरायणं दक्षिणायनदिन-भागतो ज्ञेयं भवति, एवं दक्षिणायनमपि । तत्रोत्तरायणे प्रतिदिनं चतुर्भिः पानीयपलैर्वर्द्धमानानां विवसानामुत्कृष्टविवसे षड् मुहूर्ता वर्धन्ते, रात्रीणां त्वनयेव हान्या हीयमानानां सर्वहीनायां रात्रौ षड् मुहूर्ता हीयन्ते । एवं दक्षिणायनेऽपि, नवरं रात्रेः षड् मुहूर्ता वर्धन्ते, दिवसस्य तु हीयन्त इति व्यत्ययोऽवगन्तव्यः । ततश्चैवं सति षड्भिः पञ्चमिमांसेर्दिन-रजस्योर्धयायोगं षड् मुहूर्ता वर्धन्ते, हीयन्ते च । मासेन त्वेकस्य मुहूर्तस्य वृद्धि-हानी । सूर्य-सम्बन्धस्तु षट्पञ्चमिमांसेर्दिनभिर्दिनशतैर्भवति । ततश्चैकैकमयनं व्यतीत्यधिकदिनशतेनाऽतिक्रामति । मासे तु सूर्य-सम्बन्धिनो सार्धत्रिंशद्दिनानि भवन्ति, यच्च मासे मुहूर्ता वर्धन्ते तस्यैतैः सार्धत्रिंशद्दिवसैर्भागो द्वियते, मुहूर्तस्तु द्विघटिकामानी भवति, अत एकैकस्या अपि घटिकाया एकषष्टिभागाः कल्प्यन्ते । ततो घटिकाद्वय एकषष्टिभागानां द्वाविंशं शतं भवति । सार्धत्रिंशद्दिनमाने च मासे रात्रि-दिनपौरुषीणामपि प्रत्येकं द्वाविंशं शतं भवति । अत एतेन द्वाविंशेन शतं मुहूर्तगतघटिकैकषष्टिभागानां द्वाविंशस्य शतस्य भागे हत एकैको द्वाविंशशततमो घटिकैकषष्टिभागः समागच्छति । स च प्रतिदिनमेकैकस्या दिन-रात्रिपौरुष्या यथायोगं वर्धते, हीयते चेति । अतः साधूक्तम् 'बुद्धी वावीसुत्तर' इत्यादि ॥ २०७१ ॥

अथवा-प्रकारान्तरेणाऽप्यस्याऽर्थस्याऽवबोधार्थमाह—

वक्रांस-जहसाणं, जदंतरालमिह पोरिमीणं तं ।

तसीयसयविभक्तं, बुद्धिं हाणिं च जाणाहि ॥ २०७२ ॥

उत्कृष्टा नवघटिकाप्रमाणा पौरुषी, जघन्या तु षड्घटिका-प्रमाणेऽप्युक्तमेव । एतयोश्च जघन्योत्कृष्टयोः पौरुष्योर्ध्व घटिकात्रयलक्षणमन्तरालं तदयनगतव्यतीतिशतविभक्तं प्रतिदिनं पौरुष्या वृद्धिं हानिं च जानीहि । इदमुक्तं भवति-यदि व्यतीतिन दिनशतेन तिस्रो घटिका वर्धन्ते हीयन्ते वा पौरुष्याः, तर्हि प्रतिदिनं तस्याः किं वर्धते हीयते वा ? इत्यस्य जिज्ञासायां घटिकात्रयस्य व्यतीतिन भागो द्वियते, तत एकैका घटिकैकषष्टिभिर्भागैः कियते, ततस्यव्यतीत्यधिकं अतमेकषष्टिभागानां भवति, तस्य च व्यतीतिनैव

दिनशतेन भागे हते प्रतिदिनमेकषष्टिभागो वृद्धौ हानौ वा पौरुष्या लभ्यत इति स एवाऽर्थः, अस्याप्येकस्यैकषष्टि-भागस्य मुहूर्तद्वाविंशशततमभागरूपत्वादिति । विशेषः ।

तत्र पौरुष्येव न ज्ञायते किं प्रमाणा ? अतस्तरप्रति-
पादनायाऽऽह—

पोरिसिपमाणकालो, निच्छयववहारो जिणकस्साओ ।

निच्छयओ करणजुओ, ववहारमतो परं वोक्कं ॥ २०८१ ॥

पौरुष्याः प्रमाणकालो द्विविधः, निश्चयतो व्यवहारतश्च ज्ञातव्यः, तत्र निश्चयतो—निश्चयनयाऽभिप्रायेण करणजु-ओ गणितम्यायात्, अतः परं व्यावहारिको—व्यवहारन-यमतेन वक्ष्ये ।

तत्र निश्चयपौरुषीप्रमाणकालप्रतिपादनायाऽऽह—

अयणार्हं य दिशगणे, अट्टगुणेगट्टिमाहए लद्धं ।

उत्तरदाहिणमार्हं, पोरिसि पयसुउभपक्खेवा ॥ २०८२ ॥

दक्षिणायने उत्तरायणदिनानि, उत्तरायणे दक्षिणायन-दिनानि मालयित्वा गणयन्ते, स राशिरष्टभिर्गुणयते, एकषष्ट्या भागो विद्यते, लब्धेऽङ्गुलानि, द्वादशाङ्गुलैः पादः यावता भवति (उत्तरं सि)मकरदिने ४ पादाः । (दाहिणं सि)कर्कदिने २ पादौ, शेषेषु पदद्वयप्रत्येपो ।

व्यवहारतोऽधुना पौरुषीप्रमाणकालप्रतिपादनायाऽऽह—

आसाढं मासे दुपया, पोसे मासे चउप्पया ।

चित्तासोएसु मासेसु, तिपया इवइ पोरिसी ॥ २०८३ ॥

आषाढे मासे पौर्णमास्याः द्विपदा पौरुषी भवति, एवं च द्वादशाङ्गुलं प्राप्य, पौर्णे मासे पौर्णमास्यां चतुष्पदा पौरुषी भवति, तथा चैत्राश्वयुजपौर्णमास्यां त्रिपदा पौरुषी भवति ।

अधुना कियती वृद्धिः कियत्सु दिनेषु कियती वा हानिरि-
त्येतत्प्रतिपादयन्नाह—

अंगुशं सत्तरत्तेणं, पक्खेणं तु दुअंगुलं ।

वट्टए हायए वावि, मासेणं चउरंगुलं ॥ २०८४ ॥

आषाढपौर्णमास्या आरभ्याङ्गुलं सत्तरात्रेण वर्धते, पक्षेण तु अङ्गुलद्वयं वर्धते, तथा मासेनाङ्गुलचतुष्टयं वर्धते, इयं च वृद्धिरुत्तरोत्तरं तावद्वेया यावत्पौर्णमासपौर्णमास्यां पक्षचतुष्टयं पौरुषी जायते, हानिरपि पौर्णमास्याः परत एवमेव च द्रष्टव्या, यदुताङ्गुलं सत्तरात्रेणापविद्यते, पक्षेणाङ्गुलद्वयं, मासेनाङ्गुलचतुष्टयम्, एवमियं हानिरुत्तरोत्तरं तावद्वेया यावदाषाढपौर्णमास्यां द्विपदा पौरुषी जायते । स्यापना चेयम्—'आसाढपुष्णिमाए पद २ पोरुनी, सावणपुष्णिमाए पद २ अंगुल ४, भद्रपदपुष्णिमाए पद २ अंगुल ८, आसो-यपुष्णिमाए पद ३, कसियपुष्णिमाए पद ३ अंगुल ४, म-ग्गसिरपुष्णिमाए पद ३ अंगुल ८, पोसपुष्णिमाए पद ४, एत्ति-अं जाव बुद्धी होइ । माहपुणिमाए पद ३ अंगुल ८, फग्गु-णपुणिमाए पद ३ अंगुल ४, वेसपुणिमाए पद ३, वड-साहपुणिमाए पद २, अंगुल ८, जेट्टपुणिमाए पद २ अंगुल ४, आसाढपुणिमाए पद २ इत्थियं जाव हाणी । मावत्थी इमी-सावणस्स पदमविवसाओ आरभ्य बुद्धी जहा भवति तदा विवसे दिवसे अंगुलस्स सप्तमो भागो किञ्चिपूखो बहइ,

इमं भविष्यं होर-साधनस्तु पदमद्विषये दोहो पयोहि पो-
रिसी होर अंगुलस्तु सप्तमेय भागेय किञ्चिन्पूणेय अहि-
या, एवं वितियद्विषये दो पयाहं दो न सप्तमभागा अंगु-
लस्तु किञ्चिन्पूणा, एवं पयाय जुहीय ताव जाव साधन-
पुष्टिमाय दो पयाहं चत्तारि व अंगुलाहं जुही जाया, एवं
इमाहं कर्म जुहीय ताव मेयम् जाव पोलमासपुष्टिमा ।
सत्य खउपया पोरिसी, ततो परं माहपदमद्विषयाउ आर-
म्भ हाखी पतेय खेव कमेय नावम्भा० जाव आसाहपुष्टिमा ।"
आह-इदमुक्तं सप्तमिर्द्विषयैरङ्गुलं वर्ज्यते, तथा पक्षेणाङ्गुलद्वयं
वर्ज्यते इत्युक्तं, तदयं विरोधः, कुतो ? यदा पक्षेणाङ्गुलद्व-
यं वर्ज्यते तदाङ्गुलं सप्तमिः साह्यैर्द्विषयैर्वर्ज्यते ? आचार्य-
स्त्वाह-सत्यमेतत्, किन्त्वनेनैव तत्प्रक्याप्यते-वरं किञ्चिद्-
वृद्ध्यां पौरुष्यां पारितं मा भून्म्यूनायां, प्रत्याख्यानभङ्गम-
यात्, न्यूनता च पौरुष्यामेवं भवति, यदि याऽनौ मातुमा-
रुष्या कृपा, तस्यां यदि प्रदीर्घायां भुक्ते तदा न्यूना पौरु-
षी, अधिका च तदा भवति यदा सा कृपा स्वल्पा
भवतीति ।

अधुना वेधु मासेष्वहोरात्राणि पतन्ति तान् मासान्
प्रतिपादयन्नाह—

आसाहबहुलपक्षे, भद्वप कसिप य पोसे य ।

फरगुणवहसाहेसु य, बोदुवा ओपरत्ताओ ॥ २८५ ॥

आषाढस्य मासस्य बहुलपक्षे-कृष्णपक्षेऽहोरात्रं पतति,
तथा भाद्रपदबहुलपक्षे कार्तिकबहुलपक्षे पौषबहुलपक्षे फा-
ल्गुनबहुलपक्षे वैशाखबहुलपक्षे आहोरात्राणि पतन्ति । 'ओ-
परत्तं' अहोरात्रं न च तैरहोरात्रैः पतन्तिरपि पौरुष्या
न्यूनता वेदितव्या, अस्याऽर्थस्य ज्ञापनार्थमिदमुक्तम् ।

एवं तावत्पौरुष्याः प्रमाणमुपगतं, या तु पुनश्चरम-
पौरुषी सा कियत्प्रमाणा भवतीत्यतस्तत्स्वरूपप्रति-

पादनायाऽऽह—

जेदामूले आसा-हसावये छहिं ऽहुलेहिं पडिलेहा ।

अद्वहिं बीअतियम्मि य, तइ दस अद्वहि चउत्थे ॥ २८६ ॥

जेदामूले मासे तथाऽऽषाढभावे षडभिरङ्गुलैर्यावदद्या-
ऽपि पौरुषी न पूर्यते तावच्चरमपौरुषी भवति । (अद्व-
हिं बीअतियम्मि सि) भाद्रपदे आश्वयुजे कार्तिके आ-
ऽस्मिन् द्वितीयत्रिकेऽष्टभिरङ्गुलैर्यावदद्यापि पौरुषी न पू-
र्यते तावच्चरमपौरुषी भवति । (तइ दस सि) मा-
र्गेश्वरे पौषे माघे च एतस्मिन् तृतीये त्रिके षडभिरङ्गु-
लैर्यावदद्याऽपि पौरुषी न पूर्यते तावच्चरमपौरुषी भवति ।
(अद्वहि चउत्थे सि) फाल्गुने चैत्रे वैशाखे च अस्मि-
न् अतुर्थे त्रिकेऽष्टभिरङ्गुलैर्यावद पूर्यते पौरुषी तावच्चरम-
पौरुषी भवति ॥ ओष० ।

पोरिसीपञ्चकखाण्ड-पौरुषीप्रत्याख्यान-न० । प्रथमपौरुष्यां
चतुर्विधाऽऽहारप्रत्याख्याने, तत्प्रत्याख्याने षड् आकाराः ।
प्रथ० ४ द्वार ।

नमु (का) कारपोरिसीय, पुरिमङ्गेगासयोगठाये य ।

आयंविह ऽभत्तडे, चरमे व अभिगहविगई ॥ १५६७ ॥

दो छव सच अद्व, सचद्व व पंच छव पाखम्मि ।

चद्व पंच अद्व नवयं, पचेयं पिङ्ग नवय ॥ १५६८ ॥

दोषेव नमुकारे, आगारा छव पोरिसीय व ।

सत्तेव य पुरिमङ्गे, एगासगगम्मि अद्वेव ॥ १५६९ ॥

सत्तेगद्वायस्स उ, अद्वेवायंविहम्मि आगारा ।

पंचेव अभत्तडे, छप्पाखे चरिमि चत्तारि ॥ १६०० ॥

पंच चउरो अभिगह, निव्वीय अद्व नव य आगारा ।

अप्पाउराय पंचउ, इवति सेसेसु चत्तारि ॥ १६०१ ॥ आब० ।

('आसां गाधानामर्थः 'पञ्चकखाण्ड' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१०४ पृष्ठे गतः ।) चद्व चेति पौरुष्यां तु, इह च पौरुषी
नाम—प्रत्याख्यानविशेषः, तस्यां चद्व आकारा भवन्ति ।

इह वेदं सूत्रम्—

पोरिसिं पञ्चकखाति, उगते मूरे चउच्चिहं पि आहारं
असखं पाखं स्वाइमं साइमं अस्सत्थऽयाभोगेयं सहसागा-
रेयं पञ्चककालेयं दिसामोहेयं साधुवयेयं सव्वसमा-
हिवत्तियागारेयं वोसिरइ ।

अनाभोगसहसाकारसंगतिः पूर्ववत्, प्रच्छन्नकालाऽऽर्दीनां
स्विवं स्वरूपम्—"पञ्चकखातो दिसा उ रपण रेणुणा पव्वपण
वा अरणपण वा अंतरिते सूरौ य हीसति, पोरिसी पुण-
सि कातुं पारितो, पञ्चका खातं, ताहे ठाहतत्वं य भग्गं, जति
भुंजति तो भग्गं, एवं सव्वेहि वि, दिसामोहेयं कस्सइ पुरि-
सस्स कस्सि वि खेसे दिसामोहो भवति, सो पुरिमं पच्छिमं
विसं जाणति, एवं सो दिसामोहेयं अइकगं पि सूरं वददु
उस्सुरीभूतं ति मणति, खाते ठाति, साधुयो भणति—उ-
ग्घाड पोहसी ताव सो पजिमितो, पारिसा मिणति, अओ
वा मिणइ, तेणं से भुंजंतस्स कहितं य पुरितं ति, ताहे
ठाहइत्वं, समाधी णाम तेण य पोरिसी पञ्चकखाता, आ-
सुकारितं च दुक्कं जातं अरणस्स वा, ताहे तस्स पलम-
णम्मिसं पाराविज्जति ओसहं वा दिज्जति, एत्थंतरा खाते
तहेव विवेगो ।" सत्तेव च पुरिमाहं-पुरिमाहं प्रथमप्रहरद्वय-
कालावधिप्रत्याख्यानं गृह्यते, तत्र सप्त आकारा भवन्ति । इह
च इदं सूत्रम्—"सूरे उगते" इत्यादि, षडाकारा गतार्थाः,
नवरं महत्तराकारः सप्तमः, असावपि सर्वोत्तरगुणप्रत्या-
ख्याने साकारे कृताधिकारे अत्रैव व्याख्यात इति न प्रत-
न्यते । आब० ६ अ० । घ० । पञ्चा० । ल० प्र० ।

"पोरिसिं पञ्चकखाह" इत्यादि आवश्यकपट्टाध्ययनसूत्रार्थं
एवमपि व्याख्यातः—

पुरुषः प्रमाणमस्याः सा पौरुषी कृपा, तत्प्रमितः कालोऽपि
पौरुषी, प्रहर इत्यर्थः । तां प्रत्याख्याति । अत्र च "कालाध्वनो-
रत्यस्तसंयोगे" ॥२।३।५॥ इति द्वितीया । ततः पौरुषी यावत्
प्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । एवमन्यत्राऽपि, कथं चतुर्विध-
मप्याहारमशनाऽऽदिकं व्युत्पत्तयतीति ? अन्यत्रानाभोगाऽऽ-
द्याकारेभ्यस्तत्रानाभोगसहसाकारौ पूर्ववद्वयत्र प्रच्छन्नका-
लात् दिक्मोहात् साधुवचनात्, सर्वसमाधिप्रत्ययाकारा-
च्च । प्रच्छन्नता च कालस्य घनतरघनाघनपटलेन विस्फु-
रप्रजसा गुदतरगिरिणा आन्तरितत्वात् दिवाकरो न दृश्य-
ते, तत्र पौरुषी पूर्णा काला भुजानस्यापूर्णायामपि पौरु-
ष्यां न भङ्गः, काला तु अर्धभुजेनाऽपि तथैव स्थितम्

यावत्पौरुषी पूर्णा भवति, पूर्णायां ततः परं भोक्तव्यम् । अपूर्णां पौरुषीति तु ज्ञाने तु भुञ्जानस्य भङ्ग एवेति । दिग्मा-
हस्तु यदा पूर्वामपि पश्चिमेति जानाति तदाऽपूर्णायामपि
पौरुष्यां भुञ्जानस्य न भङ्गः । कथमपि मोहोपगमे तु पूर्व-
वदर्थभुक्तेनापि स्थातव्यम्, अन्यथा तु भङ्ग एवेति । तथा
साधुवचनम्—“उद्घाटा पौरुषी” इत्यादिकं विभ्रमकारणं, तत्
श्रुत्वा भुञ्जानस्य न भङ्गो, भुञ्जानेन तु ज्ञाते अन्येन वा केनापि
निवेदिते पूर्ववत् तथैव स्थातव्यम् । तथा कृतपौरुषीप्रत्या-
ख्यानस्य सहसा संजाततीव्रशूलाऽऽदिदुःखतया । समुत्प-
न्नयोरार्तरोद्रध्यानयोः सर्वथा निराशः सर्वसमाधिः, स एव
प्रत्ययः कारणं, स एवाऽऽकारः प्रत्याख्यानोपवादसर्वस-
माधिप्रत्ययाकारः । पौरुष्यामपूर्णायामप्यकस्मात् शूलाऽऽदि-
व्यथायामुत्पन्नायां तदुपशमनायौषधपण्याऽऽदिकं भुञ्जानस्य
न प्रत्याख्यानभङ्ग इति भावः । वैद्याऽऽदिर्वा कृतपौरुषीप्र-
त्याख्यानोऽन्यस्याऽऽनुरस्य समाधिर्नामसं यदा अपूर्णायाम-
पि पौरुष्यां भुङ्क्ते तदा न भङ्गः, अर्द्धभुक्ते त्वातुरस्य स-
माधौ मरणं चात्पक्षे सति तथैव भोजनत्यागः । सार्द्धपौ-
रुषीप्रत्याख्यानं पौरुषीवद्वाच्यं, तस्य तदन्तर्गतत्वादिति ।
प्रब० ४ द्वार । आह्वानां पौरुष्यादिप्रत्याख्यानं चतुर्विधाऽऽ-
हारमेव भवति, अन्यथाऽपि वेत्यत्र “ निसिपोरिसिपुरिम-
गा—सगाहसङ्गाण दुतिचउडा ।” इति भाष्यवचनात् द्विवि-
धाऽऽहारं त्रिविधाऽऽहारं चतुर्विधाऽऽहारं वा कर्तुं कल्पते ॥५॥
ही० ३ प्रका० ।

पोरिसीमंदल-पौरुषीमण्डल-न० । पुरुषः-शङ्कुः, पुरुषशरीरं
वा, तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी । “ तत आगतः ” ॥४॥ ३। ७४ ॥
इत्यण् । आह चूर्णिकृत्—“ पुरिसो त्ति संक् । ” न० । पुरुषः
शङ्कुः शरीरं वा तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी । पा० । (अत्र
विशेषव्याख्यानम् ‘ पङ्क्तिमण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३०४
पृष्ठे गतम् ।)

पोरिसीय-पौरुषिक-न० । पुरुषः परिमाणमस्येति पौरुषिकम् ।
पुरुषपरिमितं, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० ।

पोरिवच-पौरपत्य-न० । पुरस्य पतिः पुरपतिः, तस्य कर्म
पौरपत्यम् । सर्वेषामप्रेमरत्ने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पुरोव-
र्त्तिव, त्रिपा० १ ध्रु० १ अ० । स० । जं० । ज्ञा० । जी० । प्रज्ञा० ।
सर्वेषामात्मीयानां मध्येऽप्रेमरत्ने, आ० म० १ अ० । औ० । म० ।

पोल-पोल-न० । शुषिरे, पं० य० २ द्वार ।

पोलव-वशी-खेटितभूमौ, दे० ना० ६ वर्ग ६३ गाथा ।

पोलङ्ग-पोलपद-न० । प्रकर्षेण द्विस्त्रिंशत्क्षणे, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० ।

पोलमराय-पोलमराज-पुं० । काङ्कनीये नृपदे, ती० ४६ कल्प ।

पोलास-पोलास-न० । श्वेताम्ब्यां नगर्यां स्वनामख्याते उ-
द्याने, स्था० ७ ठा० । “ पोलासं उज्जाणं, तस्य अज्जासाढा
नाम आयरिया । ” उत्त० ४ अ० । आ० चू० । कल्प० ।

पोलासपुर-पोलासपुर-न० । पुरभेदे, यत्र सहस्रपुत्र आसीत् ।
“ पोलासपुरं ग्रामं ययरे, सहस्रवयस्ये उज्जाणे जियसन् राया,
तस्य यं पोलासपुरे ययरे सहस्रपुत्रे अमं कुम्भकारे । ”

आ० म० १ अ० । उपा० । आ० चू० । स्था० । अन्न० ।

पोलामाढ-पोलामाढ-न० । श्वेताम्बिकायां नगर्यां पोला-
साद्याने स्वनामख्याते क्षेत्रे, यत्राऽऽर्याषाढादयो व्याहिका
निह्नुवा जाताः । विशेष० ।

पोलिअ-दशी-खैनिके, दे० ना० ६ वर्ग ६२ गाथा ।

पोलिंदी-पोलिन्दी-खी० । पुलिन्दसम्बन्धिन्या आहम्या लि-
पेभेदे, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

पोलिया-पोलिका-खी० । बहुभस्तिर्निष्पादितायाम्, आ-
खा० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० । आध० ।

पोल्ल-पोल-त्रि० । रिक्तं, तं० । “ पोले य मुट्टी जइ से असारे,
अयंतिप कूडकदायणे य । राढावणी बेरुलियप्पगाले, अम-
व्यप होइ य जाणएसु ॥ ४२ ॥ ” उत्त० २० अ० ।

पोल्लगद्धि-पोल्लकमुष्टि-खी० । रिक्तमुष्टौ, “ तं० । रिक्तमुष्टौ
विष बाललोभणिजाओ ” (स्त्रियः) रिक्तमुष्टिवत्-पोल्लक-
मुष्टिवत् बाललोभनीया अव्यक्तजनलोभनयाग्याः, बलकल-
चीरीतापसवत् । तं० ।

पोस-पौष-पुं० । भावे घञ्प्रत्ययः । पोषणे, प्रब० ६ द्वार ।
तदर्थितो वा पोषयतीति पोषः, तेन सेव्यमानेन पुष्यत इति
पोषः, आत्मानं वा तेन पोषयतीति पोषः । मृगीपदे, नि०
चू० ६ उ० ।

पोस-पुं० । पुस उत्सर्गे, पुसति-पुरीषमुत्सृजति अनेनेति ।
अपानदेशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

पौष-पुं० । पुष्यनक्षत्रध्रुवपूर्णिमान्तके मासभेदे, स० २९
सम० । आ० म० । “ हेमंतां पोस-मगसिरो । ” पाद्० ना०
२०७ गाथा ।

पोसंत-पोषान्त-न० । ६ तं० । मृगीपदस्य (योनेः) अधस्तने
प्रान्ते, नि० चू० ६ उ० ।

पोसण-पोषण-न । भरणे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।
प्रतिजागरणकरणे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । अर्थदानाऽऽ-
दिना सम्माने, आवा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । यवसाऽऽदिदा-
नतः पुष्टीकरणे, प्रश्न० २ आध० द्वार ।

पोसन-न० । पुस उत्सर्गे इति धातोरनटि पोसनम् । अपाने,
जं० ३ वत्त० ।

पोसय-पोषक-त्रि० । रक्तके, पद्यादिपोषके, प्रश्न० २ आध०
द्वार । ये निस्तरिकुट्टमपूराज् पोषयन्ति । व्य० २ उ० ।
स्था० । पं० चू० ।

पोसक-पुं० । पायौ, वृ० ४ उ० ।

पोसवत्य-पोषवत्-न० । कामं पुष्यतीति पोषं, कामोत्पा-
दकारि शोभनामित्यर्थः । तद्वत् तद् वत्सं च । मनोहरवस्त्रे,
“ अभिकलणं पोसवत्यं परिहितं । ” तदभीषणमनवरतं तेन
शिथिलाऽऽविश्यपदेशेन परिदधति स्वाभिप्रायमावेद्यस्यः
साधुमतारणार्थं परिधानं शिथिलीकृत्य पुनर्निबन्धित
(स्त्रियः) सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

पोसह-पोष-पुं० । पोषं-पुष्टिं प्रकमाद् धर्मस्य भवे करोषीति

पोषधः । अष्टमीचतुर्दशीपूर्णिमास्यापर्वदिनानुष्ठेये ब्र-
ह्मविशेषे, च० २ अथि० । सूत्र० । ब्रा० । दशा० । औ० ।
अथ० । तं० । दश० । अनु० । भ० । स० । पञ्चा० । दशा० ।

विधिब्रह्मम्—

पोसहोववासे चउविह्वे पञ्चते । तं जहा—आहारपोसहे,
सरीरसकारपोसहे, बंधवेरपोसहे, अन्वावारपोसहे (? ?)

इह पौषधशब्दो कृत्वा पर्वसु वर्तते, पर्वणि चाष्टम्या-
दितिषयः, पूरणात्पर्व, धर्मोपचयहेतुत्वादितिषयः, पौषध उ-
पवसनं पौषधोपवासः नियमविशेषविधानं चेदं पौषधोप-
वास इति । अथ च पौषधोपवासस्तुर्विधः प्रकृतः । तथ-
या—आहारपौषधः, आहारः प्रतीतस्तद्विषयस्तन्निमित्तं पौ-
षध आहारपौषधः, आहारनिमित्तं धर्मपूरणं पर्वेति भावना ।
यवं शरीरसत्कारपौषधः, ब्रह्मचर्यपौषधः, अत्र चरणी-
यं चर्यम्, “अत्रो यत्” ॥ ३ । १ । ६७ ॥ इत्यस्मादधिकारा-
त् “नवमद्वयमभ्यानुपसर्गे” ॥ ३ । १ । १०० ॥ इति यत् ।
ब्रह्म—कुशलानुष्ठानम् । यथोक्तम्—“ब्रह्म वेदा ब्रह्म तपो, ब्रह्म
ज्ञानं च शाश्वतम् ।” ब्रह्म च तत्पर्यं चेति समासः, शेषं
पूर्ववत् । तथा अभ्यापारपौषधः । “एतत् पुण्य भावयोः इ-
मो—आहारपोसहो दुविहो—देसे, सव्ये य । देसे अमुगा
विगती आयंविहो वा एकसि वा दो वा, सव्ये चउविहो वि
आहारो अहोरत्तं पञ्चकलाधो, सरीरसकारपोसहो—एहा-
स्युववृणवन्नविहोवपुष्कगंधतंकोलाणं वस्थामरणाण य
पडिचानो य, सो वि देसे सव्ये य । देसे अमुगं सरीर-
सकारं करेमि, अमुगं न करेमि सि । सव्ये अहोरत्तं बंधवेर-
पोसहो देसे सव्ये य, देसे दिवा रसि वा एकसि दो वा-
चारे सि, सव्ये अहोरत्ति बंधवारी भवति, अन्वावारे पो-
सहो दुविहो—देसे सव्ये य, देसे अमुगं वाचारे न करेमि,
सव्ये सयलवाचारे हलसगडवरपरकमादीनो न करेति, एतत्
जो देसपोसहं करेइ सामाहयं करेइ वा न वा, जो सव्य-
पोसहं करेइ सो नियमा कयसामाहओ, जदि न करेति तो
नियमा वंचिअति, तं कहिं ?, चेइयघरे साहुमूले वा घरे वा
पोसहसालाए वा उम्मुकमणिसुवओ पढंते। पोत्थगं वा वाये-
तो धम्मउभाणं भायइ, जहा एए साहुगुणा अहं असमत्थो
भंदमणो धारेउं विभासा ।” भाव० ६ अ० ।

संपूर्णो विधिः पौषधस्थ-

आहारतनुसत्कारा—ब्रह्मभावयकर्मणाम् ।

त्यागः पर्वचतुष्टयां, तद्विदुः पौषधव्रतम् ॥ ३६ ॥

पर्वचतुष्टयी—अष्टमीचतुर्दशीपूर्णिमाऽमास्यालक्षणा, त-
स्याम्, आहारः प्रतीतः, तनुसत्कारः—स्नानोद्घर्शनचर्यकवि-
क्षेपनपुष्पगन्धविशिष्टवस्त्राऽऽदिः, अन्नह—मैथुनं, सावधकर्म-
कृषिवाणिज्याऽऽदि, एतेषां यस्यागस्तत्पौषधव्रतं विदुर्जिना
इत्यन्वयः । यतः सूत्रम्—“पोसहोववासे चउविह्वे पञ्चते । तं
जहा—आहारपोसहे, सरीरसकारपोसहे, बंधवेरपोसहे, अन्वा-
वारपोसहे (११ भाव० ६ अ०)” सि । तत्र पौषं—पुष्टिं प्रकमाजर्म-
स्थ घसे इति पौषधः, स एव व्रतं पौषधव्रतमितिषयः, पौषधो-
पवास इत्यप्युच्यते, तथाहि—पौषध उक्तनिर्बन्धनोऽवश्यमष्ट-
म्यादिपर्वदिनाऽनुष्ठेयो व्रतविशेषस्तेनोपवसनम्—अवस्थानं
२८४

पौषधोपवासः, अथवा—पौषधः अष्टम्यादिपर्वदिवसः उपेति
सह उपावृत्तदोषस्य सतो शुचैराहारपरिहाराऽऽदिरूपैर्ब्रह्म
उपवासः । यथोक्तम्—“उपावृत्तस्य दीवेभ्यः, सम्यग्वासो शुचैः
सह । उपवासः स विह्वेयां, न शरीरविशोषणम् ॥ ११ ॥” इति ।
ततः पौषधेषूपवासः पौषधोपवासः, आवश्यकवृत्ताविध्यं
व्याख्यातत्वात्, तथाहि—“इह पौषधशब्दो कृत्वा पर्वसु
वर्तते, पर्वणि चाष्टम्यादितिषयः, पूरणात्पर्व धर्मोपचयहेतु-
त्वादितिषयः, पौषधेषूपवसनं पौषधोपवासः—नियमांशविधाभि-
धानं चेदमिति ।” इयं च व्युत्पत्तिरेव, प्रवृत्तिस्त्वस्य शब्दस्या-
ऽऽहाराऽऽदिचतुष्कवर्जनेषु समवायाङ्गवृत्तौ धीममयद्वैवस्ति-
मिरेवमेव व्याख्यानत्वात् । पौषधश्च आहारशरीरसत्कार-
ब्रह्मचर्याऽऽद्यापारधमेदाचतुर्धा, एकैकाऽपि देशसर्व-
भेदाद् द्विविधवृत्ता, तत्राऽऽहारपौषधो—देशतो विवक्षित-
विकृतेरनिकृतेराचाम्भस्य वा सकृदेव द्विरव वा भोजन-
मिति, सर्वतस्तु चतुर्विधस्याप्याहारस्याहोरात्रं यावत्प्र-
त्याख्यानं १, शरीरसत्कारपौषधो—देशतः शरीरसत्कारस्यै-
कतरस्याकरणं, सर्वतस्तु सर्वस्याऽपि तस्याकरणं २, ब्र-
ह्मचर्यपौषधोऽपि देशतो द्वैव राजावेव सकृदेव द्विरव वा
स्त्रीसेवां मुक्त्वा ब्रह्मचर्यकरणं, सर्वतस्तु अहोरात्रं यावत्
ब्रह्मचर्यपालनं ३, कु (अ) व्यापारपौषधस्तु देशत एक-
तरस्य कस्याऽपि कुद्यापारस्याकरणं, सर्वतस्तु सर्वेषां
कृषिसेवावाणिज्यपाशुपाल्यवृहकर्मोद्दीनामकरणम् ४ । इह
च देशतः कुद्यापारनिषेधं सामायिकं करोति वा न वा, स-
र्वतस्तु कुद्यापारनिषेधे नियमात्करोति सामायिकम्, अक-
रणं तु तत्फलमेव वद्व्यते, सर्वतः पौषधव्रतं च चैत्यगृहे वा
साधुमूले वा गृहे वा पौषधशालायां वा त्यक्तमणिसुवर्णा-
ऽऽद्यलङ्कारो व्यपगतमालाविलेपनवर्णकः परिहृतप्रहरणः प्र-
तिपद्यते, तत्र च कृते पठति, पुस्तकं वाचयति, ध-
र्मध्यानं ध्यायति, यथा एतान् साधुगुणानहं मन्दभाग्यो
न समर्थो धारयितुमिति आवश्यकचूर्णिभाषकप्रवृत्ति-
वृत्त्याद्युक्तौ विधिः । योगशास्त्रवृत्तौ त्वयमधिकः । तथाहि—
“यद्याहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्यपौषधचतुर्विधस्यापारपौषधम-
प्यभ्यत्रानामोगेनेत्याद्याकारोच्चारणपूर्वकं प्रतिपद्यते, तदा
सामायिकमपि सार्धकं भवति, स्थूलत्वात्पौषधप्रत्याख्या-
नस्य, सूक्ष्मत्वाच्च सामायिकव्रतस्येति । तथा पौषधव-
त्ताऽपि सावद्यस्यापारो न कार्य एव, ततः सामायिकम-
कुर्वेत्तन्नाभाद् स्मरतीति, यदि पुनः सामाचारीविशेषात्
सामायिकमिव द्विविधं त्रिविधेनेत्येवं पौषधं प्रतिपद्यते,
तदा सामायिकाद्येव पौषधेनैव गतत्वाच्च सामायिकव्रत-
मन्तं फलवत्, यदि परं पौषधसामायिकलक्षणं व्रतद्वयं प्र-
तिपद्यं मयेत्यभिप्रायात्फलवदिति ।” एतेषां चाऽऽहाराऽऽदि-
पदानां चतुर्धा देशसर्वविशेषितानामेककथादिसंयोगजा अशी-
तिमेका भवन्ति । तथाहि—एककसंयोगाः प्रागुक्ता एवाहौ ।
द्विकसंयोगाः यद् एकैकस्मिन्न द्विकयोगे—देसे देसे १ देसे
सव्ये २ सव्ये देसे ३ सव्ये सव्ये ४ एवं चत्वारश्चत्वारो
भङ्गा भवन्ति, सर्वे चतुर्विंशतिः २४ । त्रिकयोगाश्चत्वारो
भवन्ति, एकैकस्मिन् त्रिकयोगे देशसर्वापेक्षया—देसे देसे
देसे १ देसे देसे सव्ये २ देसे सव्ये देसे ३ देसे सव्ये सव्ये ४
सव्ये देसे देसे ५ सव्ये देसे सव्ये ६ सव्ये सव्ये देसे ७ सव्ये

सर्वे सर्वे ८ एवमष्टावष्टौ भवन्ति, सर्वे द्वात्रिंशत् ३२ । चतु-
ष्कयोगे एकः, तत्र देशसर्वपेक्षया षोडशभङ्गाः—देसे
देसे देसे देसे १ देसे देसे देसे सर्वे २ देसे देसे सर्वे देसे ३
देसे देसे सर्वे सर्वे ४ देसे सर्वे देसे देसे ५ देसे सर्वे देसे
सर्वे ६ देसे सर्वे सर्वे देसे ७ देसे सर्वे सर्वे सर्वे ८ सर्वे
देसे देसे देसे ९ सर्वे देसे देसे सर्वे १० सर्वे देसे सर्वे
देसे ११ सर्वे देसे सर्वे सर्वे १२ सर्वे सर्वे देसे देसे १३
सर्वे सर्वे देसे सर्वे १४ सर्वे सर्वे सर्वे देसे १५ सर्वे
सर्वे सर्वे सर्वे १६ एवं सर्वेषां मीक्षने ८० अशीतिभङ्गाः स्युः
स्थापना यन्त्रकाणि चमानि—

एतेषां मध्ये पूर्वाऽऽचार्यपरम्परया समाचारीविशेषणा-
ऽऽहारपोषध एव देशसर्वभेदात् द्विधाऽपि सम्प्रति कि-
यते, निरवद्याऽऽहारस्य सामायिकेन सहाविरोधदर्शनात् ।

पोषधस्याऽशीतिभङ्गयन्त्रकाणि—

एकसंयोगा देशतः ४—आ० पो० दे० १, स० पो० दे० २, बं०
पो० दे० ३ । एकभङ्गाः सर्वतः ४—आ० पो० स० ५, स०
पो० स० ६, बं० पो० स० ७ । सर्वसामायिकव्रतवता साधु-
ना—आ० पो० दे० ४, आ० पो० स० ८ । उपधानतपोवाहिआ-
वकेणोप्याहारग्रहणात्, शेषास्त्रयः पोषधाः सर्वत एवो-
क्त्यार्यन्ते, देशतस्तैः प्रायः सामायिकस्य विरोधात्, यतः
सामायिके—आहारशरीरयोगे ४—आ० पो० दे० स० पो०
दे० १, आ० पो० दे० स० पो० स० २, आ० पो० स० स०
पो० दे० ३, आ० पो० स० स० पो० स० ४ । आहारब्रह्मयोगे-
आ० पो० दे० बं० पो० दे० ५, आ० पो० दे० बं० पो० स० ६,
आ० पो० स० बं० पो० दे० ७, आ० पो० स० बं० पो० स० ८ ।
आहारव्यापारयोगे ४—आ० पो० दे० आ० पो० दे० ९, आ०
पो० दे० आ० पो० स० १०, आ० पो० स० आ० पो० दे० ११,
आ० पो० स० आ० पो० स० १२ । शरीरब्रह्मयोगे ४—बं० पो०
दे० बं० पो० दे० १३, स० पो० दे० बं० पो० स० १४, स०
पो० स० बं० पो० दे० १५, स० पो० स० बं० पो० स० १६ ।
शरीरव्यापारयोगे ४—स० पो० दे० आ० पो० दे० १७, स०
पो० दे० आ० पो० स० १८, स० पो० स० आ० पो० दे० १९,
स० पो० स० आ० पो० स० २० । ब्रह्माव्यापारयोगे ४—बं०
पो० दे० आ० पो० दे० २१, बं० पो० दे० आ० पो० स० २२,
बं० पो० स० आ० पो० दे० २३, बं० पो० स० आ० पो० स०
२४ । आहाराऽऽदिचतुर्णां त्रिकयोगे भङ्गाः ४ । तत्रैकैकस्मिन्-
दे० दे० दे० इत्याद्यष्टयोजने ३५ । आहारशरीरब्रह्मयोगिकस्य
दे० दे० दे० इत्यादियोगेऽष्टौ—आ० पो० दे० स० पो० दे० बं०
पो० दे० १, आ० पो० दे० स० पो० दे० बं० पो० स० २,
आ० पो० दे० स० पो० स० बं० पो० दे० ३, आ० पो० दे०
स० पो० स० बं० पो० स० ४, आ० पो० स० स० पो० दे०
बं० पो० दे० ५, आ० पो० स० स० पो० दे० बं० पो० स० ६,
आ० पो० स० स० पो० स० बं० पो० दे० ७, आ० पो० स०
स० पो० स० बं० पो० स० ८ । आहारशरीरव्यापारयोगिक-
स्य दे० दे० दे० इत्यादियोगेऽष्टौ यथा—आ० पो० दे० स०
पो० दे० आ० पो० दे० ९, आ० पो० दे० स० पो० दे० आ०
पो० स० १०, आ० पो० दे० स० पो० स० आ० पो० दे० ११,

आ० पो० दे० स० पो० स० आ० पो० स० १२, आ० पो० स०
स० पो० दे० आ० पो० दे० १३, आ० पो० स० स० पो० दे० आ०
पो० स० १४, आ० पो० स० स० पो० स० आ० पो० दे० १५,
आ० पो० स० स० पो० स० आ० पो० स० १६ । 'सावर्ज्यं जोगं
पञ्चकस्त्रामि' इत्युक्त्यार्यन्ते, शरीरसत्काराऽऽदित्रयं तु प्रा-
यः सावर्ज्यं योगः स्यादेष, निरवद्यादेहसत्कारव्यापारावपि
विभूषाऽऽदितोभनिमित्तत्वेन सामायिके निषिद्धावन्त, आ-
हारस्य त्वम्यथा शक्यभावे धर्माऽनुष्ठाननिर्वाहार्थं साधु-
चतुपासकस्याप्यनुमतत्वात् । उक्तं चाऽऽवश्यकत्वात्—आहार-
ब्रह्माव्यापारयोगिकस्य दे० दे० दे० इत्यादियोगेऽष्टौ यथा—
आ० पो० दे० बं० पो० दे० आ० पो० दे० १७, आ० पो० दे०
बं० पो० दे० आ० पो० स० १८, आ० पो० दे० बं० पो० स०
आ० पो० दे० १९, आ० पो० दे० बं० पो० स० आ० पो० स०
२०, आ० पो० स० बं० पो० दे० आ० पो० दे० २१, आ० पो०
स० बं० पो० दे० आ० पो० स० २२, आ० पो० स० बं० पो०
स० आ० पो० दे० २३, आ० पो० स० बं० पो० स० आ० पो०
स० २४ । शरीरब्रह्माव्यापारयोगिकस्य पूर्ववत् अष्ट भङ्गाः—
स० पो० दे० बं० पो० दे० आ० पो० दे० २५, स० पो०
दे० बं० पो० दे० आ० पो० स० २६, स० पो० दे० बं०
पो० स० आ० पो० दे० २७, स० पो० दे० बं० पो० स० आ०
पो० स० २८, स० पो० स० बं० पो० दे० आ० पो० दे० २९,
स० पो० स० बं० पो० दे० आ० पो० स० ३०, स० पो०
स० बं० पो० स० आ० पो० दे० ३१, स० पो० स० बं० पो०
स० आ० पो० स० ३२ । चतुःसंयोगिकस्य दे० दे० दे० दे० इ-
त्यादियोगे १६ भङ्गाः—आ० पो० दे० स० पो० दे० बं० पो०
दे० आ० पो० दे० १, आ० पो० दे० स० पो० दे० बं० पो० दे०
आ० पो० स० ५, आ० पो० दे० स० पो० दे० बं० पो० स०
आ० पो० दे० ३, आ० पो० दे० स० पो० दे० बं० पो०
स० आ० पो० स० ४, आ० पो० दे० स० पो० स० बं०
पो० दे० आ० पो० दे० ५, आ० पो० दे० स० पो० स० बं०
पो० दे० आ० पो० स० ६, आ० पो० दे० स० पो० स० बं०
पो० स० आ० पो० दे० ७, आ० पो० दे० स० पो० स० बं०
पो० स० आ० पो० स० ८, आ० पो० स० स० पो० दे० बं०
पो० दे० आ० पो० स० ९, आ० पो० स० स० पो० दे० बं०
पो० दे० आ० पो० स० १०, आ० पो० स० स० पो० दे० बं०
पो० स० आ० पो० स० ११, आ० पो० स० स० पो० स० बं०
पो० स० आ० पो० स० १२, आ० पो० स० स० पो० स०
बं० पो० दे० आ० पो० दे० १३, आ० पो० स० स० पो०
स० बं० पो० दे० आ० पो० स० १४, आ० पो० स०
स० पो० स० बं० पो० स० आ० पो० दे० १५, आ० पो०
स० स० पो० स० बं० पो० स० आ० पो० स० १६ ।

पोषधवताधिकारे तु “ तं सत्तिष्ठो करिञ्जा, ततो
अ जं वक्षिओ समासेणं । देसावगासिपणं, जुतो सा-
माइणं वा ॥ १ ॥ ” भिक्षुमाधयेऽप्युक्तं पोषधिनमा-
धित्य “ उद्दिट्ठकडं पि सो भुंजे ” इति, चूर्णी च “ जं
च उद्दिट्ठकडं तं कडसामाइओऽधि भुंजे ” इति ।
इयं च पोषधसहितसामायिकापेक्षयैव संभाव्यते, केवलसामा-
यिके तु मुहूर्तमात्रमानत्वेन पूर्वाऽऽचार्यपरम्पराऽऽदिनाऽऽहा-

रमहणस्याक्रियमाश्रयात्, भावकप्रतिक्रमणसूत्रवर्णावप्यु-
क्तम्—“ अहं देसस्यो आहारपोसहस्यो तो भक्तपाणस्स
मुठसप्पिअं पाराविसा आवसिसं करिसा ईरिसासमि-
हं गंतुं घरं इरियावहिअं पडिअमहं, आगमणालोअणं क
करेहं, वेहए वंहेहं तस्यो संडासयं पमजिसा पाउंअणं निसी-
अहं, भायणं पमजहं, उडोअिए अ भोअणं घरिवेसिए पंअ
मंगलमुठ्ठारेहं, सरेहं पडवक्काणं, तस्यो वयणं पमजिसा-
” असुरसुरं अचववववं, अहुअमविलंबिअं अपरिसाहिं ।
अणवयणकायगुत्तो, मुंअहं साहुं अ उवउत्तो ॥ १ ॥” जाया-
मायाए भुअा फासुअमज्जेण मुहसुद्धिं काउं नवकारस-
रणेण उडुअहं, देवे वंदेहं, वंदययं दाउं संवरणं काऊणं पुणो
वि पोसहसालाए गंतुं सज्जायंतो विट्ठहं” ति । अतो दे-
शपोषणे सामाधिकसङ्गावे यथोक्तविधिना भोजनमागमा-
नुमतमेव दृश्यते । पोषणमहणपालनपाणविधिस्त्वयम्-
“ इह अम्मि दिणे सावओ पोसहं लेहं, तम्मि दिणे घरवावाहं
वज्जिअ पोसहसालाए गहियपोसहसुगोअणरस्यो पोसह-
सालं साहुसमीवे वा गच्छहं, तस्यो अंगपडिलेहणं करिय,
(अङ्गप्रतिक्रमणाः पञ्चविंशतिः । ताश्च ‘ पडिलेहणा ’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे ३४१ पृष्ठे “ विट्ठिपडिलेहं एगा० ” इत्यादिगा-
थाभ्यां प्रतिपादिताः ।) उच्चारपासवणे थंडिलं पडिलेहिय,
(उच्चारप्रभवस्य स्थितिज्ञानां प्रतिक्रमणा ‘ पडिलेहणा ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३४८ पृष्ठे गता ।) गुठसमीवे नव-
कारपुव्वं वा ठवणापरियं ठावहसा, (‘ ठवणापरिय ’ शब्दे-
अनुप्रासभागे १६१३ पृष्ठे तत्स्थापनविधिर्गताः) इरियं पडिक्रमि-
य अमासमणेषु वंदिय, पोसहमुहपसि पडिलेहहं । तस्यो अ-
मासमणं दाउं उडुअिअो भणहं-‘ इच्छाकारेण संदिसहं भग-
वन् ! पोसहं संदिसावेमि ’ वीयअमासमणेषु ‘ पोसहं ठा-
मि ’ ति भणिय नमुकारपुव्वं पोसहमुठ्ठारेहं ‘ करेमि
मंते ! पोसहं आहारपोसहं सव्वओ देसओ वा, सरीरस-
कारपोसहं सव्वओ, वंअवेरपोसहं सव्वओ, अवावहारपो-
सहं सव्वओ अउविदे पोसहे ठामि० जाव अहोरसं
पज्जुआसामि, दुविहं तिबिहेणं, मणेरं बायाए कायणं,
न करेमि न कारवेमि, तस्स मंते ! पडिक्रमामि निवामि
गरिहामि अप्पाणं बोसिरामि ’ एवं पुत्तिपेहणपुव्वं अ-
मासमणदुगेण सामाअं करिय पुणो अमासमणदुगेण अहं
वरिसारसो तस्यो कट्ठाअणं सेसहुमासेसु पाउंअणं सं-
दिसाविअ अमासमणदुगेण सज्जायं करेहं । तस्यो पडिक्र-
मणपुव्वं करिय अमासमणदुगेण बहुवेत्तं संदिसाविय अ-
मासमणपुव्वं पडिलेहणं करेमि ति भणिय, मुहपसि पाउं-
अणं परिहरणं च पेहेहं, साविया वि पुण पुत्ति पाउंअ-
णमुत्तरीयं कंअुणं साडियं च पेहेहं, अमासमणं दाउं
भणहं-‘ इच्छाकारि भगवन् ! पडिलेहणा पडिलेहवडं’ तस्यो
इच्छंति भणिय, ठवणापरियं पेहिय, ठविय, अमासमणपु-
व्वं उवहिमुहपसि पेहिय अमासमणदुगेण उवहिं संदि-
साविय वत्थकंबलाहं पडिलेहेहं, तस्यो पोसहसालं जयणाए
पमजिय, कऊयं उडरिय, परिट्ठविय, इरियं पडिक्रमिय ग-
मणागमणमालोइय अमासमणपुव्वं मंडलीए साहुं अ स-
ज्जायं करेहं, तस्यो पडहं गुणहं पोथयं वा वापहं जाव

पडहपोरिसी, तस्यो अमासमणपुव्वं पुत्ति पेहिय तदेव स-
ज्जायहं जाव कालवेला, अहं देवा वंदियव्वा हुंति, तो
आवसिसयापुव्वं वेहयहरे वेवे वंदेहं, अहं पारणहं तो प-
डवक्काणे पुव्वं अमासमणपुव्वं पुत्ति पेहिय अमासमणं दा-
उं भणहं-“ पारावहं पोरिसी पुरिमहो वा अउआहारकस्यो
निहारकस्यो आसि, निव्वीएणं आयंविणेणं एगासणेणं पा-
णाहरेण वा आ काह वेला तीए, तस्यो देवे वंदिय सज्जा-
यं करिय नियगिहे गंतुं अहं इत्थसयाओ बाहिं नो इरियं
पडिक्रमिय आगमणमालोइय अहासंभवं अतिहिसंविभा-
गवयं फासिय निव्वले आसणे उवविसिय इत्थे पाए सु-
हं च पडिलेहिसा नमुकारं भणिय फासुअमरसहुओ जिमे-
हं, पोसहसालाए वा पुव्वसंदिट्ठनियसयेहिं आखियं, नो-
मिक्खं हिउहं । तस्यो पोसहसालाए गंतुं इरियं पडिक्रमिय
देवे वंदिय वंदणं दाउं तिहारस्स अउहारस्स वा पडवक्काहं,
अहं सरीरविताए अट्टो तो आवसिसयं करिय साहुं अ
उवउत्तो निजीवे थंडिलं गंतुं विट्ठिहा उच्चारपासवणं बो-
सिरिय सोयं करिय पोसहसालाए आगंतुं इरियं पडिक्र-
मिय अमासमणपुव्वं भणहं-‘ इच्छाकारेण संदिसहं भगव-
न् ! गमणागमणं आलोयउ इच्छं वसति हुंता आवसी
करी अववदक्खिअणं निसि जाहउ दिसालोअं करिय अणु-
जाणहं अस्तुगहं ति भणिय, संडासए थंडिलं च पमजिअ,
उच्चारपासवणं बोसिरिय, निसीहियं करिय, पोसहसाला-
ए पविट्ठा, आवंतजतेहिं अं अंडिअं अं विराडिअं तस्स
मिच्छामि दुक्कडं ।’ तस्यो सज्जायं करेति ० जाव पडिक्रमप-
हरो, तस्यो अमासमणपुव्वं पडिलेहणं करेमि, वीयअमासम-
णेषु पोसहसालं पमजेमि ति भणिय सावओ पुत्ति पाउंअण-
ं पहिरणं च पेहेहं, साविया पुण पुत्ति पाउंअणं
साडिअं कंअुगमुत्तरीयं च पेहेहं, तस्यो ठवणापरियं
च पेहिय, पोसहसालं पमजिय अमासमणपुव्वं उवहि-
मुहपसि पेहिय अमासमणेषु मंडलीए जाणुअिअो
सज्जायं करिय वंदणं दाउं पडवक्काणं करिय अमा-
समणदुगेण उवहिं संदिसाविय वत्थकंबले पडि-
लेहिय सज्जायं करेहं, जो पुण अमज्जटी सो स-
व्वावेहिअंते पहिरणं, साविया पुण गोसि अ उवहिं प-
डिलेहेहं, कालवेलाए पुण अमासमणपुव्वं सज्जाए अंतो-
वाहिं च बारस बारस काइउच्चारभूमीओ पेहेहं । वतः-
“ बारस बारस तिअि अ, काइअउच्चारकालभूमीओ ।
अंतोवाहिं” अहिअसे, अणुअिअसेण पडिलेहा ॥ १ ॥”

स्थापना-

बही नीति संथारानहं समीपि-आगाडे आसजे उच्चारं पा-
सवणे अणुअियासे १, आगाडे मज्जे उच्चारं पासवणे
अणुअियासे २, आगाडे हरे उच्चारं पासवणे अणुअिया-
से ३ । अणुनीति-आगाडे आसजे पासवणे अणुअियासे १,
आगाडे मज्जे पासवणे अणुअियासे २, आगाडे हरे पा-
सवणे अणुअियासे ३ । उपाअय नां बार मांहि लहं पासहं-
आगाडे आसजे उच्चारं पासवणे अणुअियासे १, आगाडे
मज्जे उच्चारं पासवणे अणुअियासे २, आगाडे हरे उच्चा-
रं पासवणे अणुअियासे ३ । उपाअयद्वार बाहिर लहं पासहं
आगाडे आसजे पासवणे अणुअियासे १, आगाडे मज्जे

अस्यातिचाराः—

तयागंतरं च यं पोसहोववासस्त समशोवासणं पंच
अहारा जाणियव्वा न समायरियव्वा । तं जहा-
अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियसिज्जासंधारे १, अप्पमज्जियदु-
प्पमज्जियसिज्जासंधारे २, अप्पडिलेहियदुप्पडिलेह-
यउच्चारपासवणभूमी ३, अप्पमज्जियदुप्पमज्जियउच्चारपा-
सवणभूमी ४ । पोसहोववासस्त सम्मं अणुपुल्लणया ।
उपा० १ अ० ।

(एषां पदानां व्याख्या स्वस्वस्थाने) प्रव० । अत्र हीर-
विजयसूरि प्रांत प्रश्नाः—पौषधवस्थो नाथोऽध्वनि वे
चगुरुगुणगानं कुर्वतीति कास्ति १, अत्र मेयं शास्त्रोक्ता
रीतिरिति बोध्यम् । १० प्र० । ही० ३ प्रका० । आहस्य गृहे
पौषधोच्चारः—तथा आहो गुरुमुखेन पौषधमुच्चारयति,
तदा गमनाऽऽगमने आलोचयति न वेति, अत्र यदि स्वयं पौ-
षधकरणानन्तरं गमनाऽऽगमने कृते भवस्तदा गुरुमुखेन
पौषधकरणाऽवसरे ते आलोचयति नान्यथेति । १५ प्र० । ही०
३ प्रका० । तथा पौषधे शकलातसंस्तारिकं व्यापारयितुं
कल्पते, न वेति १, तथा तंबोलो भक्षयितुं कल्पते, न वेति १,
तथा जेमनापकरणानि कथं गृह्यन्ते १, यतस्तत्र मुत्कलानीतं
वस्तु कल्पते, न वेति १, अत्र शकलातसंस्तारिकं पौषधम-
ध्ये व्यापारयितुं कल्पते, तथा तंबोलो लवङ्गकाष्ठिकाऽऽदि-
कः कारणे पौषधमध्ये भक्षयितुं कल्पते, तथा मुत्कलानी
तोपकरणानां शुद्धयमानानामिषो ज्ञातो नास्तीति ॥ ११ प्र० ।
ही० ४ प्रका० । पौषधे उच्चारिते सामायिकोच्चारणम-
पौषधे उच्चारिते कः सावयव्यापारः स्थितो वर्तते यदर्थं
सामायिकमुच्चार्यते, तथा पौषधे देशवकाशिकं नो-
च्चार्यते, सामायिके चोच्चार्यते, तत्र किं प्रयोजनम् १,
इति । अत्र पौषधकरणाऽनन्तरं यत्सामायिकमुच्चार्यते तत्स-
हजापतितनवममताऽऽराधनार्थं, यत्पुनर्देशवकाशिकं न
क्रियते तत् पौषधिकां निरवयतया गमनाऽऽगौ प्रवर्तते,
नेन तत्करणे किं प्रयोजनमिति, सामायिकमध्ये देशव-
काशिककरणं तु सामायिके द्विष्टिकामाने पारितेऽपि त-
तः परं विरतिकरणार्थम् । इति ॥ २३ प्र० । ही० ४ प्रका० ।
पौषधिकस्य मस्तकवन्धाऽऽदि—पौषधिकाः आहो वस्त्रेण
मस्तकं बन्धयित्वा देवगृहमध्ये गत्वा देववन्दनं करोति
न वेति १, अत्र पौषधिकाऽहस्य मुख्यवृत्त्या मस्तकव-
न्धानाधिकारो नास्ति, कारणे पुनः “ फालीओ ” इति प्र-
सिद्धवस्त्रेण बन्धनं देवगृहमध्ये देववन्दनाऽऽदिक्रियायां कि-
यमाणायां छोटितं विलोक्यते, अन्यो विशेषो ज्ञातो नाऽ-
स्तीति ॥ ३३ प्र० । ही० ४ प्रका० । तथा अन्यतीर्थीयः कश्चि-
द्यदि तुर्यव्रतमुच्चारयति, तदा किं नमिं विनाऽण्युच्चार्य-
ते, उत नमिंसहितमेवेति अत्र अन्यतीर्थीयः कश्चित्पुर्यव्रत-
मुच्चारयति तदा नमिं विनाऽपि उच्चार्यते तदाधित्य नि-
वेद्यः कोऽपि ज्ञातो नास्तीति ॥ ३६ प्र० । तथा पौषधिकाऽह-
स्यो मयाहारं गृह्णाति तदा तस्य जेमनानन्तरं कैत्यवन्-
नाकरणमन्तरा पानीयं पातुं शुद्ध्यति, न वा १, तथा स्वाभा-
विकउपधानवाहकआहारआऽहकपौषधिकाः सन्ध्यासमयप्र-

तिलेखनां केनानुक्रमेण करोतीति १, अत्र पौषधिकाऽहस्य-
ऽऽहारप्रहणानन्तरं कैत्यवन्दनायां कृतायामेव पानीयं पातुं
शुद्ध्यति, नान्यथा, यतः पौषधमध्ये आहस्यऽपि बह्वी कि-
यारातिर्यतिवदेव वर्तते, तथा आहारआहकपौषधिकाः स-
न्ध्यासमये प्रतिलेखनायां मुख्यवस्त्रिकां प्रतिलिख्य परिधाना-
शुकं परिधृत्य “ पडिलेहया पडिलेहावो ” इत्यादेशं मार्गयित्वा
तत्कृत्यं च विधाय उपधि मुखपटीं प्रतिलिख्य स्वाध्यायं
कृत्वा वन्दनकृत्यं दत्त्वा प्रत्याख्यानं कृत्वा ॥ “ उपधि
संघिसातुं उपधि पडिलेहुं । ” इत्यादेशद्विकं समाधमण्डिकेन
मार्गयतीति सामान्यरी वर्तते, उपधानपौषधिकाऽहस्यं वि-
शेषा-यत्पानीयपानानन्तरं गुरुपार्श्वे स्थापनाऽऽचार्यपार्श्वे
वा मुख्यवस्त्रिकां प्रतिलिख्य वन्दनकृत्यं दत्त्वा च प्रत्याख्यानं
करोति, न पुनः प्रतिलेखनासमये वन्दनकृत्यप्रत्या-
ख्याने करोति, अन्यदन्तरं तु ज्ञानं नास्तीति ॥ ३७ प्र० । तथा
रात्रिपौषधिकाः प्रभवेणोच्चारभूम्योः कति मण्डलकानि
करोतीति १, अत्र रात्रिपौषधिकाः प्रभवेणोच्चारपरिष्ठापनभू-
म्योऽनुविंशतिमण्डलकानि करोति, द्वादश मध्ये द्वादश व-
दिष्य, “ बारस बारस तिष्ठि अ । ” इति वचनादिति ॥ ३८ प्र० ।
तथा यः संध्यायां रात्रिपौषधं करोति स तदुच्चारणानन्तरं
पानीयं पिबति, न वेति १, अत्र यः सन्ध्यायां रात्रिपौषधं
करोति तस्याऽऽहारपौषधः सर्वत्र एवोच्चार्यते, न देशत-
स्तेन दिवसपौषधो भवतु, मा वा, परं रात्रिपौषधकरणानन्तरं
स पानीयं न पिबतीति ॥ ३९ प्र० । तथा—त्रिविधाऽऽहा-
रप्रत्याख्याननिर्विकृतिकैकाशनकद्वयशनकेषु कृतेषु आर्द्रशा-
कमक्षणं शुद्ध्यति, न वेति १, अत्र निर्विकृताऽऽदिषु त्रिविधा-
ऽऽहारप्रत्याख्यानेषु एकान्तेन आर्द्रशाकमक्षणनिषेधो ज्ञातो
नास्ति, संवरार्थं न गृह्णाति तदा वरमिति ॥ ४० प्र० । तथा
दिवसपौषधिकाः सन्ध्यासमयप्रतिलेखनां कृत्वा यदि रा-
त्रिपौषधं करोति तदा किं प्रतिलेखनादेशान् पुनरपि मार्ग-
यति १, उत प्राग्मार्गिनैरेव नैः शुद्ध्यतीति, अत्र प्रतिलेखना
देशाः पुनर्मार्गिता विलोक्यन्ते इति ॥ ४१ प्र० । ही० ४ प्रका० ।
पौषधे पाण्यम्—पौषधसामायिकयोर्ग्रहणानन्तरं तयोः
पारणकालेऽप्राप्ते आहकशरीरं क्लामनायां किं विधेय-
मिति १, अत्र पौषधसामायिकयोः पारणकालेऽप्राप्ते यदि
आहकस्य शरीरे क्लामना भवति, तदा समीपस्था अन्य-
येत्यायां प्राप्तायां पारणविधिं आवयन्ति, यावच्च न आ-
बिनस्तावत् महतीं विराघनां कर्तुं न ददतीति संभाव्यते
इति ॥ ४३ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

तथा—पौषधोच्चारपाठे—“ देसउ ” इति पद्माहारपौषधे एव
वर्तते, न तु शरीरसंस्काराऽऽदिपौषधेषु, तेन स्वयं स्वशरीरे
वैयाघ्रन्यविलेपनाऽऽदेः करणं कारापणं च कल्पते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधिकानां कारणमन्तरेण स्वयं विलेपना-
ऽऽदि कर्तुं कारयितुं च न कल्पते, यद्यन्यः कश्चिद्भक्ष्या क-
रोति तदा कल्पतेऽपीति । ७० प्र० । सेन० २ उल्ला० ।
तथा—पौषधमाहिय आर्थिका गुरोः पुरो गृहलिकां कु-
र्वन्ति, न वा, द्रव्यस्तवधादिति प्रश्ने, उत्तरम्—द्रव्यस्त्व-
त्वात् शुद्ध्यतीति । १६३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । तथा गणीनां
पुरः आह्याः आह्यश्च पौषधदेशं मार्गयन्ति, तदा गणय
आदेशं ददति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—उपधानाऽदिविशेष-

क्रियां विना पौषधं कुर्वतां आद्याऽऽधीनां गणप आदेशं न व-
दति, आद्याऽऽद्यस्वादेशं मार्गयित्वा पौषधाऽऽदिक्रियां कुर्व-
न्तीति वृद्धपरम्पराऽस्तीति । ४६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा
पौषधादने आद्यः प्रतिक्रमणं कृत्वा देवान् वन्दित्वा पञ्चा-
त्पौषधं करोति, तथा कृतपौषधः शुद्धयति न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्—पौषधं कालवेलायां कृत्वा प्रतिक्रमणं च कृत्वा
देवान् वन्दत इति विधिः, कालातिक्रमाऽऽदिकारणवशात्
पूर्वं देवान् वन्दित्वा पञ्चात्पौषधं गृह्णातीति । १२५ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । तथा—पौषधवतां आद्यानां कर्पूराऽऽदिभिः
कल्पाऽऽदिपुस्तकपूजा पौषधवतीनां आद्यानां च गूढलिकान्यु-
द्भनकाऽऽदिकरणं शुद्धयति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधवती-
नां आद्यानां कर्पूराऽऽदिभिः कल्पाऽऽदिपुस्तकपूजा न घटते, प्र-
व्यस्तवरूपत्वाद्, गुरुपारम्पर्येणाऽपि तथाऽऽदृष्टत्वाच्च, एवं
पौषधवतीनां आद्यानां गूढलिकान्युद्भनकाऽऽद्याभित्यापि केय-
मिति । १७० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा पौषधपारणानन्तरं
स्त्रीसेवनेन पौषधस्य दूषणं लगति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—
पौषधस्य दूषणं न लगति, परं पर्वतिथिविराधना भवतीति
॥ २१६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा देशावकाशिकं पौ-
षधस्थाने क्रियते, तत्र कः क्रियाविधिः ? । तथा—देशावका-
शिकमध्ये पूजास्नानाऽऽदिकं सामायिकं कर्तुं कल्पते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्—देशावकाशिके “देशावगासिधं उवभोगपरि-
भोगं पक्वफलामि” इत्याद्येषांऽऽचारविधित्वा स्वचिन्तिता-
नुसारेण पूजास्नानाऽऽदिकं सामायिकं च क्रियते, न कश्चिदे-
कान्त इति । २२१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा—पौषधे
पारिते सामायिकपारणमुखवस्त्रिकायां प्रतिलिख्यमानायां
पञ्चेन्द्रियक्षिन्दने जाते सति पौषधपारणे मुखवस्त्रिका पुनः
प्रतिलेखिता विलोक्यते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधः पुनः
पारितो विलोक्यते इति । २४२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा—
“ उम्मुकभूसणगो ” इत्यक्षरानुसारेण पौषधमध्ये आद्या
नामाभरणमोचनमुक्तमस्ति, सांप्रतं तु ते परिदधति, तत्कथमि-
ति प्रश्ने, उत्तरम्—उत्सर्गमार्गेण यदि सर्व्वतः पौषधं प्रतिप-
द्यते तदा तन्मोचनमेव युक्तं, विभूषातोमाऽऽदिनिमित्तत्वेन
सामायिके तयोपरि निषिद्धत्वादिनि वचनात् यदि देशतः क-
रोति तदा तत्परिधानमपि भवतीति । ३६५ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । तथा—“ मज्जपद्माग्रो परमो जाव दिवसस्स अंतो मुहु-
त्तो ताव विप्पइ ” इति सामाचारीमध्ये विद्यते, तेन तृतीयया-
मावर्त्ताक् मध्याह्नात्परतः रात्रिपौषधः कर्तुं कल्पते, न वेति प्र-
श्ने, उत्तरम्—मध्याह्नात्परतः पौषधग्रहणं शुद्धयति, परं सांप्र-
तीनप्रवृत्त्या प्रतिलेखनान् अर्वाग् न कार्यते, किं तु परत इति
। ३०२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा—घटिकाद्वयाऽऽदिशेषरा-
त्रिसमये पौषधं करोति कश्चित्, कश्चिच्च बस्त्राङ्गप्रतिले-
खनां कृत्वा तत्करोति, तयोमध्ये कः शास्त्रोक्तविधिरिति प्र-
श्ने, उत्तरम्—पञ्चात्पराशौ पौषधकाले पौषधविधानमिति
मौक्तो विधिः, कालातिक्रमे तद्विधानं त्वापवादिकमिति । ३१२
प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा पौषधिकस्य भोजनाक्षराणि क-
स्मन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधिकस्य भोजनाक्षराणि पञ्चा-
शकचूर्णौ, आद्यप्रतिक्रमणसूत्रचूर्णौ च व्यक्तानि स्मन्ती-
ति । ३३७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथा सिद्धान्ते “ पङ्क्तिपुणं
पोसहं पातेमाणे ” इति शठः, टीकायां प्रतिपूर्वमहोरात्रमि-

ति व्याख्यातं, ततः केवलदिवसपौषधाक्षराणि क स्मन्ती-
ति प्रश्ने, उत्तरम्—उत्तराभ्ययनसूत्रपञ्चमाभ्ययने—“ अगारिसा-
माहमंगारं ” एतद्वाक्यस्यनुसारेण प्रतिपूर्वपौषधकरणं प्रा-
यिकं केयमिति । ३३६ प्र० । पौषधिकः पट्टपट्टिकाविहितमति-
मा वासेन पूजयति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधिकः कारणं
विना पट्टाऽऽदिकं न पूजयतीति केयमिति । ३४० प्र० । सेन० ३ उ-
ल्ला० । तथा—आद्यशतपौषधवहने आद्यानां प्रारम्भवासरे कि-
माचामात्मनं कार्यते, अथवा—एकाग्रनकं तथा भोजने वाऽऽर्घ्या
काऽऽदिग्रहणं कल्पते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—आद्यानां प्रावशम-
तपौषधवहने यथाशक्ति तपो विधेयं, तथाऽऽर्घ्याकभक्षणं तु
कारणं विना न कल्पते इति । ३६८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
तथा—पौषधकारिणः आद्याः कियतीं भुवं यावद्याप्तीति प्र-
श्ने, उत्तरम्—पौषधकारिणः आद्या ईर्ष्यामत्यादिना भ-
र्माद्ये यथेष्टं व्रजन्ति, न चात्र भूभागनियम इति । ३६४ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । तथा—पौषधकं कर्तुकामस्योपवासं कर्तुं का-
मस्य च रात्रौ सुखमक्षिकामक्षणं कल्पते, न वेति प्रश्ने, उ-
त्तरम्—पौषधोपवासं कर्तुकामस्य आद्यस्य मुख्यवृत्त्या रात्रौ
सुखमक्षिकामक्षणं न कल्पते, यस्य तु सर्वथा तद्विना न
वसति, स प्रथमरात्रिप्रहरद्वयं यावत्कदाचित्सुखमक्षिकां भ-
क्षयति, तथा पौषधस्योपवासस्य वा भङ्गो न भवति, यदि
तु तत्कालानन्तरं भक्षयति, तदा भङ्गो भवतीति । ४५३ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । अथ गार्ग्यज्ञानसागरकृतप्रश्नस्तत्तुत्तरं च य-
था—अन्यग्रामावागस्य पौषधं तात्वा पुनस्तत्र याति, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधविधिना याति, तदा निषेधो ज्ञातो ना-
स्तीति । ४८५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथैकप्रहरदिवसघटना-
वतु पौषधग्रहणं शुद्धयति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—प्रहरदि-
वसानु पौषधग्रहणं न शुद्धयतीति परम्पराऽस्तीति । ४६४
प्र० । सेन० ३ उल्ला० । अथ देशगिरिसंघकृतप्रश्नः तदुत्तरं च ।
यथा—ये आद्या वैदिकपौषधं गृहीत्वा पञ्चात्संध्यायां
भाववृत्तौ यदा रात्रिपौषधं गृह्णन्ति तदा पौषधसामायिकक-
रणानन्तरं “ सज्ज्माय कर्हं, बहुवेल करभ्यु, उपधि पडिलेहुँ ” इ-
त्यादेशान् मार्गयन्ति, किं वा “ सज्ज्माय कर्हं ” इत्यनेन सरतीति
प्रश्ने, उत्तरम्—“ सज्ज्माय कर्हं ” इत्यादेशमार्गेण सरति, बहुवे-
लादेशमार्गेण नियमस्तु ज्ञातो नास्ति, यतः स प्रातर्मार्गितो-
ऽस्तीति बोध्यम् । ६० प्र० । सेन० ४ उल्ला० । तथोज्जयिनीसं-
घकृतप्रश्नः तदुत्तरं च—यथा कश्चित्पौषधिकभावको गु-
रोरर्थपौठवीचैत्यवन्दनवेलायामुपसर्गहरस्तोत्रं कथयति, न
वेति प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधिकभाजो गुर्वेऽर्थपौठवीचैत्यव-
न्दने उपसर्गहरस्तोत्रं कथयतीति निषेधो ज्ञातो नास्ति, वृ-
द्धपरम्परया प्रवृत्तिरपि दृश्यते इति ८५ प्र० । सेन० ४
उल्ला० । तथा—पौषधमध्ये सामायिकमध्ये चर्चोलापकडु-
डिका वाच्यते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—सा मनसि
वाच्यते, न तु वादस्वरेण, सिद्धान्तालापकगर्भितत्वादिति
। १०१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । तथा—पौषधे सामायिके च शु-
तहस्ताद् बहिर्गमने ईर्ष्यापथिकीं प्रतिक्रम्य नमनाऽऽगमनाऽऽ-
लोचनं क्रियते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—पौषधमध्ये शुतहस्ताद् ब-
हिर्गमनानन्तरमीर्ष्यापथिकीं प्रतिक्रम्य नमनाऽऽगमनाऽऽलोच-
नविधिर्दृश्यते, सामाचार्यामपि कथितमस्ति, सामायिके तु शु-
तहस्ताद् बहिर्गमनमेव नोक्तमिति । ११३ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

तथा-आज्ञाः पौषधमध्ये साम्यप्रतिलेखनाः काजकोदरं क-
दा कुर्वन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-आज्ञाः पौषधमध्ये साम्यप्र-
तिलेखनादेशौ मार्गवित्वा प्रोक्तानकं च रक्षणकं च प्रतिलि-
ख्य यथेकाशनकं तदा परिधानांशुकं परावृत्य “ पडिलेहा प-
डिलेहया हाओ ” इत्यादेशमार्गस्य विधाय च काजकोदरं कु-
र्वन्तीति आज्ञाविधिप्रमुखग्रन्थेषु प्रोक्तमस्ति, पञ्चादुपधि प्र-
तिलिख्य काजकं निष्कास्य परिष्ठापयन्तीति परम्पराः स्तीति । १४४ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । अथ उणीयारसंघकृतप्रश्नः, त-
दुत्तरं च । यथा-वृद्धिकलपादिने पौषधकरणे लाभः, पूजाकरणे
वेति प्रश्ने, उत्तरम्-मुख्यवृत्त्या पौषधकरणे महान् लाभः,
कारणविशेषे तु यथा प्रस्तावो भवति तथा करणे लाभ ए-
वास्ति, यतो जिनशासने एकान्तवादी ज्ञातो नास्तीति । १४१
प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

पोसहपडिमा-पौषधप्रतिमा-स्त्री० । चतुरो मासांश्चतुःपर्व्यां
पर्वप्रतिमाऽनुष्ठानकण्डितं पौषधं पालयतीति । चतुर्थ्यामुपा-
सकप्रतिमायाम्, अ० २ अधि० । प्रश्न० ।

इह यज्ञयत्थसौ तदाह-

अप्यदिदुपलेहिय-संजामंयारयाइ बजेनि ।

सम्मं च अणुगुपालय-माहाराऽऽदीसु एयम्मि ॥ १६ ॥

‘अप्यदि ति’ पदावयवे पदसमुदायोपचारात् ‘अप्यदि-
लेहिय ति’ इत्यम् । ततश्चाप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशब्दा-
संस्तारकाऽऽदि वर्जयन्ति परिहरन्ति । तत्राप्रत्युपेक्षितमनिरी-
क्षितं, दुष्प्रत्युपेक्षितं पुनैरीक्षितं, शब्दा-शब्दं, तदर्थः सं-
स्तारकः-कम्बल्यादिशब्दम् । अथवा-शब्दा-वसतिः, सर्वा-
ङ्गीणशब्दं वा, संस्तारकश्च ततो जघुत्तर इति । समा-
हारब्रह्मात् शब्दासंस्तारकम् । आदिशब्दादप्रमाजितदुष्प्र-
माजितशब्दासंस्तारकमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रसव-
यभूमिमप्रमाजितदुष्प्रमाजितोच्चारप्रसवयभूमि वेति । स-
म्यग्यथागमं च अननुपालनमनाराधनं भोजनाऽऽदीसु कया-
ऽऽदिभिः । आहाराऽऽदिष्विति सप्तम्याः षष्ठ्यर्थत्वादाहारश-
रीरसत्कारब्रह्मचर्याव्यापारपौषधानाम्, एतस्मिन्निति पौषधे,
वर्जयतीति प्रकृतमिति । तदेवमियं पौषधप्रतिमा प्रस्था-
स्तराऽभिप्रायेणाऽष्टम्यादिपर्वसु सम्पूर्णपौषधाऽनुपालनाक-
पोत्कर्षतश्चतुर्मासप्रमाणा भवति । इति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥
पञ्चा० १० विव० ।

पोसहवय-पौषधव्रत-न० । पौषध एव व्रतं पौषधव्रतम् । पौ-
षधोपवासे, अ० ।

आहारतनुमत्कारा-ब्रह्मसावधकर्मणाम् ।

त्यागः पर्ववतुष्ट्या, तद्विदुः पौषधव्रतम् ॥ ३६ ॥ अ० १ अधि० ।
(अस्य शब्दाया ‘पोसह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११३३ पृष्ठे गता ।)

पोसहविधि-पौषधविधि-पुं० । पौष-पुष्टि धर्मस्य दद्यातीति
पौषधस्तस्य विधिः । आहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्याव्यापारे,
आतु० ।

पोसहसाला-पौषधशाला-स्त्री० । पौषध-पर्वदिनाऽनुष्ठानम्
उपवासाऽऽदि, तस्य शाला पृष्टविशेषः पौषधशाला । अ० १
अ० १ अधि० । पौषधाऽऽदिग्रहणार्थं साधारणस्थाने, अ० । तथा
पौषधशालायां आज्ञाऽऽदीनां पौषधाऽऽदिग्रहणार्थं साधारण-
स्थानस्य निरवयवमिजनाऽऽकीर्णस्थानविधापनं सा च अ-

मिजनार्थं कारिता प्रगुणिता च निरवयवत्वेन यथावसरं
साधूनामन्युपाधयत्वेन प्रवेद्या, तद्धानस्य महाफलम् । अतः-
“ओ देह उवसर्थ जइ-वराज तवणिअमजोगजुत्तायं । ते-
यं दिवणा वत्थ-ऽअपससयनासणविमप्पा ॥” अ० २ अधि० ।
आ० म० ।

पोसहिव-पौषधिक-पुं० । कुतोपवासाऽऽदौ भावके, अ० १
अ० १ अधि० ।

पोसहोपवास-पौषधोपवास-पुं० । पौष-पुष्टि कुशलधर्माणं
धत्ते यदाहारत्यागाऽऽदिकमनुष्ठानं तत्पौषधम् । अथवा-
पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि, ततोपवास उल्लाहः पौषधोपवा-
स इति । तेनोपवसनम्-अवस्थानहोरात्रं यावदिति पौषधोप-
वास इति । स० ११ सम० । स्था० । पर्वदिनोपवसने, म०
८ श० ५ उ० । आहाराऽऽदित्वागपौषधरूपे उपवासे, कल्प०
१ अधि० ६ लण । पञ्चा० । (चातुर्विध्यमस्य ‘पोसह’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे ११३३ पृष्ठे उक्तम्)

पोसहोपवासखिरय-पौषधोपवासनिरत-पुं० । स्त्री० । पौषधो-
पवासाऽऽदौ, स० ११ सम० ।

पोसाऽऽसाह-पौषाऽऽसाह पुं० । पौषाऽऽसाहमासग्रन्थे, “पो-
सासाहेसु यं मासेसु सह उक्कोसेणं अट्टारसमुदुसे दिवसे
भवह, सह उक्कोसेणं अट्टारसमुदुसा राती भवह ।” स०
१८ सम० ।

पोसिअ-देशी-दुःस्थे, दे० ना० ६ वर्ग ६१ गाथा ।

पोसित-त्रि० । पुष्टि नीते, उत्त० २७ अ० ।

पोषित-त्रि० । प्रवासं गते, आचा० १ अ० १ अधि० १ उ० ।

पोसी-पौषी-स्त्री० । पुष्येण नक्षत्रेण युक्ता पूर्णिमा पौषी, पौ-
षे भवा वा पौषी । पौषमासभाविण्यां पौषमास्याम्, अमायां
च । अ० २० पाद० । अ० । सू० २० ।

पोह-मौह-पुं० । इस्तिगुल्फे, दे० ।

पोहय-देशी-लघुमस्ये, दे० ना० ६ वर्ग ६२ गाथा ।

पोहसियसुत्त-पृथक्त्विकसूत्र-न० । पृथक्त्वसूत्रेषु बहुवच-
नास्तसूत्रेषु म० ५ श० ४ उ० ।

प्रयावदी-प्रजापति-पुं० । “वाऽधोरो लुक्” ॥ ८ । ३६८ ॥ इ-
ति रत्नुरवा । ब्रह्मणि, दक्षाऽऽदौ वा “जइ सो बहदि प्रयावदी, के-
र्यु वि लेप्पणु सिक्खु । जेत्यु वि तेत्थु एत्थु वि जमि, अण तो
तेहि सारिक्खु ॥ १ ॥” प्रा० ४ पाद । यदि स घटयति प्रजा
पतिः कुचाऽपि लिखित्वा शिक्षाम् । यत्राऽपि तत्राऽप्यत्र अग-
ति मण तस्याः सादृश्यम् । (सूत्र ४०४) प्रा० ४ पाद ।

प्रस्स-दृश-धा० । प्रेक्षणे, “दशेः प्रस्सः” ॥ ८ । ४ । ३८३ ॥ इ-
ति अपभ्रंशे दशेर्धातोः ‘प्रस्स’ आदेशः । ‘प्रस्सदि’ पश्यति ।
प्रा० ४ पाद ।

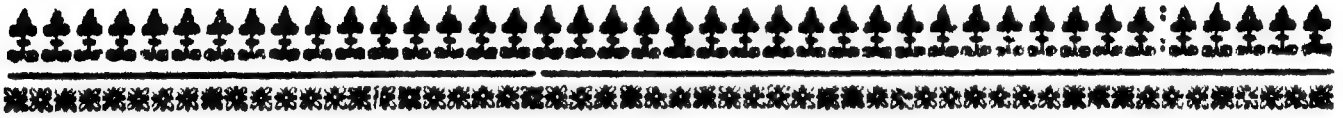
प्राइम्ब-प्रायस्-अव्य० । ‘प्राड’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

प्राइव-प्रायस्-अव्य० । ‘प्राड’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

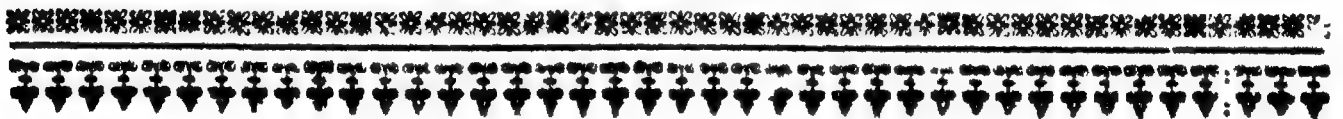
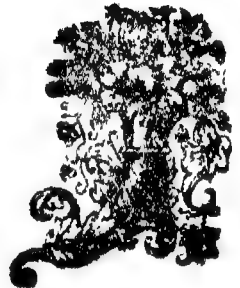
प्राड-प्रायस्-अव्य० । चातुस्ये, “प्रायसः प्राड-प्राइव-
प्राइम्ब-पणिग्वाः” ॥ ८ । ४ । ४१४ ॥ अपभ्रंशे प्रायस इत्ये-
तस्य प्राड प्राइव प्राइम्ब पणिग्वा इत्येते चत्वार आदेशा
भवन्ति ॥

* “अन्ने ते दीहर लोअण, अन्नु तं भुअ जुअलु ।
अन्नु स धणयणहारु तं अन्नु जि मुहकमलु ॥ १ ॥
अन्नु जि केलकलावु, सु अन्नु जि प्राउ विहि ।
जेण पिअम्बिणि घडिअ, स गुणलावणयिहि ॥ २ ॥
प्राइव सुणिहिंवि भंतडी, ते मणिअणा गणंति ।
अअइ निरामइ परमपइ, अज्ज वि लउ न लहंति ॥ ३ ॥
अंसुजले प्राइम्ब गोरिअ-हे सहि ! उव्वत्ता नयणसर ।

ते सम्मुह संपेसिआ, दिंति निरिच्छी घत्त पर ॥ ४ ॥
एसी पिउ कसेसु इउं, कट्टी मई अणुणैइ ।
पग्गिम्ब एइ मणोरहई, दुअरु दइउ करेइ ॥ ५ ॥ प्रा० ४ पाद ।
प्रिय-प्रिय-त्रि० “वाऽधो रो लुक्” ॥ ८ । ४ । ३६८ ॥” इति र-
लुग्वा अपभ्रंशे । “अइ भग्गा पारकडा, ती सहि मज्झु प्रिये-
ण ।” प्रा० ४ पाद ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकासर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००८ श्री-
विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ‘अभिधानराजेन्द्रे’
पकाराऽऽदिशब्दसङ्ख्यनं समाप्तम् ॥

* अन्ये ते दीर्घलोचने, अन्यत्तद् भुजयुगलम् ।
अन्यः स धनस्तनमाह-स्तदन्यदेव सुखकमलम् ॥ १ ॥
अन्य एव केशकलापः, स अन्य एव प्रायो विधिः ।
येन नितम्बिनी धटिता सा गुणलावण्यनिधिः ॥ २ ॥
शक्रो मुनीनामपि भ्रान्ति-स्तेन मणिकान् गणयन्ति ।

अन्ये निरामये परम-पदेऽद्यापि लयं न लभन्ते ॥ ३ ॥
अश्रुजलेन प्रायो गौर्याः, सखि ! उद्धृते नयनसगमी ।
तेन (अपरेण) समुखे सप्रोषिते दन्तस्तिर्यग्वातं केवलम् ॥ ४ ॥
एष्यति प्रियो कथिष्या-म्यहं कृष्टा मामनुनयति ।
प्राप्य पतामनोरधान्, दुष्कराम् दयिता करोति ॥ ५ ॥

फकारः

फ-फ-पुं० । फ-फ-डः । पारदर्शने, देवे, न्याये, ज्ञाने, नीरधौ, अर्के, माहेन्द्रे, जालके, अहेः फूत्कारे च । अयने, बीजे, फले, निष्फले, ध्वनौ, वक्रवर्त्मनि, लाभे, लोभे, विपर्यये, मूर्तौ, अयने, एका० । कृत्तकधने, भ्रष्टावाते, वर्जके, जुम्मा-ऽऽविष्कारे, फलभागे च । न० । वाच० । परोक्षे, हिते च । वि० । एका० ।

फंद-स्पन्द-ईषकम्पे, भ्यादि० आत्म० अक० सेद इदित् । " स्पन्दयोः फः ॥ ८ । २ । ५३ ॥ " इति प्राकृतसूत्रेण स्पन्दस्य फः । फंदइ । प्रा० २ पाद । " इमे य वद्धा फंदंति, मम हृत्थ-ज्जमागया " अस्थितिधर्मतया गत्थरा दृश्यन्ते सुरक्षिता अपि यान्तीत्यर्थः । (४५ गाथा) उक्त० १४ अ० ।

फंदंत-स्पन्दमान-त्रि० । ईषच्चलति, स्था० ६ डा० । " फंदंते वि ण सुब्ब ताहे । " स्पन्दमानोऽपि ततः पाशाज्ज मुच्यते । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

फंदण-स्पन्दन-न० । फिञ्चलने, ज्ञा० १ भु० ३ अ० ।

फंदिय-स्पन्दित-त्रि० । ईषच्चालिते, जं० १ वक्त० । वीणा-मधिकृत्य- " फंदियाय " स्पन्दिताया नखाग्रेण स्वरविशेषोत्पादनार्थमीषच्चालितायाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । " बुलुबुलिमं फंदिमं फुरिमं । " पाइ० ना० १, ६० गाथा ।

फंफमअ-देशी-लताभेदे, दे० ना० ६ वर्ग० ८३ गाथा ।

फंम-स्पृश-स्पर्शे, तुदा०-पर०-सक० । अनिद । " स्पृशः फास-फंस-फरिस-वित्र-विहालुक्खालिहाः " ॥ ८ । ४ । १८२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृशतेरेते सप्ताऽऽदेशाः । ' फासइ । फंसइ । फरिसइ । ' प्रा० ४ पाद । " फरिसो फंसो " । पाइ० ना० २४० गाथा ।

विमंवद-विरोधे, " भिसंवदेविमद-विलोद-फंसाः " ॥ ८ । ४ । १८६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण विसंपूर्वस्य वदेः फंस आदेशः । प्रा० ४ पाद ।

फंसण-देशी-युक्तमलिनयोः, दे० ना० ६ वर्ग० ८७ गाथा ।

फंसुली-देशी-नवमालिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग० ८२ गाथा ।

फकवई-भगवती-स्त्री० । भगवतेनायाम् " फूलिका-पैशा-धिके तृतीय-तुदययोराद्यद्वितीयौ " ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण पैशाच्या फः । प्रा० ४ पाद ।

फगु-फगु-त्रि० । फल-गुक् च । रम्ये, सारे, निरर्थके, वाच० । निस्तारे, आ० म० १ अ० । अहये च । आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० । फूलिके चूर्णभेदे, काको(दु)डुम्बरिकायाम्, गथा-२८६

तीर्थस्थनयाम्, वाच० । अजितजिनस्य स्वनामक्यातायां प्रथमाऽऽर्थिकायां च । स्त्री० । " फगु अजियस्स । " ति० । स० । प्रव० । वसन्तसमये मिथ्यावाक्ये च । पुं० । वाच० ।

फगुण-फाल्गुन-पुं० । फलशूर्णभेदा नीयतेऽदिमन् । नी-डः । फाल्गुने माने, फल-उनन्-गुक् च स्वार्थे प्रज्ञाऽऽद्यण् । अर्जुने मध्यमपाण्डवे, वाच० । फाल्गुनी पौर्णमासी अथ । मासे अण् । चैत्रावधिके द्वादशे माने, वर्षस्य हि चैत्राऽऽदिम्बम् । वाच० । " फगुणं अम्भसंघडा " । स्था० ४ डा० ४ उ० । " सिलिरो फगुणमाहो । " पाइ० ना० २०७ गाथा । आ० म० । स० ।

फगुणी-फाल्गुनी-स्त्री० । फल-उनन्-गुक्-गौराऽऽदि-ङीष् । काकोडुम्बरिकायाम्, आश्विन्यधिके भगवताके एकादशे, अर्यमदेवताके द्वादशे नक्षत्रे च । वाच० । " महा य दो फगुणीमा य । " स्था० २ अ० ३ उ० । अनु० । भावस्पर्शा नगर्या वास्तव्यस्य शालेतिकापितुर्गृहपतेः स्वनामक्यातायां भार्यायाम्, (तत्कथोपासकदशाया दशमेऽध्ययने ' सलेइया-पिया ' शब्दे दृष्ट्या) फल-उनन्-गुक् च स्वार्थे प्रज्ञाऽऽद्यण्, ङीष् । आश्विन्यधिके एकादशे, द्वादशे नक्षत्रे च । फाल्गुनी-मिथुना पौर्णमासी अण् । चान्द्रफाल्गुनमासपौर्णमास्याम्, वाच० । सू० प्र० १० पादु० ६ पादु० पादु० जं० । खं० प्र० ।

फगुमई-फल्गुमती-स्त्री० । कस्याञ्जिदटव्यां नियसतोत्तरक-लकलिङ्गाभिधानयोर्ज्ञात्रौर्नैर्नैर्वृत्त्या जीवतोः स्वनामक्यातायां भगिन्याम्, आचा० २ भु० १ खू० २ अ० १ उ० । (तत्कथा द्रव्यशब्दोदाहरणावसरं ' सिल्ला ' शब्दे वक्ष्यते)

फगुमित्त-फल्गुमित्र-पुं० । आर्यपुष्पगिरेः शिष्ये आचार्यध-नगिरेर्गुरौ गौतमसंगोत्रे स्वनामक्याते स्थविरे, " धेरस्स णं अज्जपुसगिरिस्स कोसियगुत्तस्स अज्जफगुमित्ते धेरे अंतेवासी गोयमसगुत्ते । " कल्प० २ अधि० ८ क्षण् । " वं-दामि फगुमित्तं, गायमं धर्णागरिं च वासिहुं । " कल्प० २ अधि० ८ क्षण् ।

फगुरक्खिय-फगुरक्खित-पुं० । दशपुरनगरस्थसोमदेवद्विजात् रुद्रसोमायां भार्यायामुत्पत्ते आर्यरक्षितस्याऽऽचार्यस्यानुजे स्वनामक्याते भ्रमणे, (तत्कथा ' अज्जरक्खिय ' शब्दे प्रथम-भागे २१२ पृष्ठे गता) " माया य रुद्रसोमा, पिया य ना मेण सोमदेवु स्सि । भाया य फगुरक्खिय, तोसलिपुत्ता य आयगिया ॥ ७७५ ॥ " आव० १ अ० । दर्श० । विशेष० । आ० म० । स्था० । आ० खू० ।

फगुसिरी-फल्गुश्री-पुं० । अस्यामवसर्पिण्यां दुष्प्रमायामन्ते भविष्यस्य चरमयुगप्रधानस्य दुःप्रसहाचार्यस्य गच्छस्य स्व-नामक्याते भ्रमणे, तादृश्यां स्वनामक्यातायां भ्रमणायाम्, ति० ।

" दुष्प्रमहो अणगारो, नामेण अपच्छिमो पवयणस्स । फगुसिरी नामेण, साविद्य समखाण पच्छिमया " ॥ ३१ ॥ नि० । जिनदत्तभाषकस्य स्वनामक्यातायां आविकायाम्, स्त्री० । " तं पि णं जिनदत्तफगुसिरीनामं सावगमिहुणं । " महा० ४ अ० ।

फगु-देशी-वसन्तोत्सवे, दे० ना० ६ वर्ग० ८२ गाथा ।

फड-देसी-अहिसर्वाङ्गफलणोः, दे० ना० ६ वर्ग ८६ गाथा ।
फट-पुं० । स्फुट विकशे । अच् । सर्पाणां फणायाम्, वाच० ।
उपा० २ अ० । म० । झा० ।
स्फट-परिहासे, चुरा० उभ० सक० सेट् इदित् । स्फण्ड-
यति । अपस्फण्डत् । वाच० ।
फडण-स्फटन-न० । विशोधने, नि० चू० ३ उ० । " भोओ
फडा फणये । " पाइ० ना० १५१ गाथा ।
फडाहोव-स्फटाऽऽटोप-पुं० । फटाऽऽडम्बरे, "फडाऽऽडोवक-
रणद्वयम् ।" उपा० २ अ० । फणासंरम्भे, म० १५ श० । झा० ।
फडिय-स्फटिक-पुं० । स्फटिरिव कायति इवार्थे कन् ।
स्वनामक्याते स्वच्छं मणी, वाच० । स्फटिकनिभे वस्त्रे च । "फ-
डिगपाहाणुणिभा ।" स्फटिका अच्छा इत्यर्थः । स्फटिकनिभं
वस्त्रम् । नि० चू० ७ उ० । स्वार्थे अण्-स्फाटिकमप्यत्र । वाच० ।
फडीय-स्फटीक-पुं० । 'फडिय' शब्दार्थे, नि० चू० ७ उ० ।
फडु-स्पर्द्ध-पुं० । समुदाये, आ० चू० १ अ० । संघर्षे, भा० ।
परामिभवेच्छायाम्, वाच० ।
फडुग-स्पर्द्धक-न० । स्पर्द्धः, संघर्षः, समुदायः, पिरण्ड इत्यन-
र्थान्तरम् । स्पर्द्ध एव स्पर्द्धकम् । समुदाये, आ० चू० १ अ० ।
" तत्थ 'अव्वइयगा फडुगेहि' एति । " आ० म० १ अ० । स्पर्-
द्धेस्त इवोत्तरवृत्त्या वर्गेण अमेति स्पर्द्धकम् । " कड्डुलम् ।"
इतिवचनादधिकरणे यः । वर्गेणासमुदाये, क० प्र० १ प्रक० ।
कर्म० । अथ स्पर्द्धक इति कः शब्दार्थः ? उच्यते-एकोत्तरवी-
र्यभागवृत्त्या परस्परं स्पर्द्धन्ते वर्गेणा यत्र नत् । कर्म० ५ कर्म० ।
अथ किमिदं स्पर्द्धकमिति ? उच्यते-इह तावदनन्तान्तैः पर-
माणुभिर्निष्पन्नान् स्कन्धान् जीवः कर्मतया गृह्णानि, तत्र
कैकैकस्मिन् स्कन्धे यः सर्वजघन्यरसः-परमाणुस्तस्याऽपि
रसः, केवलप्रवृत्त्या क्षिप्तमानः सर्वजीवैभ्योऽनन्तगुणान् रस-
विभागान् प्रयच्छतीति, अपर एकाधिकान्, अन्यस्तु द्व्यधिकान्,
एवमेकोत्तरया वृत्त्या तावन्नेयं, यावदस्यः परमाणुः सिद्धा-
नन्तभागोनामव्येभ्योऽनन्तगुणेनाधिकान् रसभागान् प्रयच्छ-
ति, तत्र जघन्यरसा ये केचन परमाणवस्तेषां समुदायः
समानजातीयत्वादेका वर्गेणा इत्युच्यते, अग्रेषां त्वेकाधि-
करसभागयुक्तानां समुदायो द्वितीया वर्गेणा, अपरेषां तु
द्व्यधिकरसभागयुक्तानां समुदायः तृतीया वर्गेणा । एवम-
नया दिशा एकैकरसा विभागवृत्त्या परमाणुनां समुदायरू-
पा वर्गेणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पाः अभव्येभ्योऽनन्तगुणा
वाच्याः, एतासां च समुदायः स्पर्द्धकनुच्यते इत ऊर्द्धमे-
कोत्तरया निरन्तरं वृत्त्या प्रवर्द्धमानो रसो न लभ्यते, किं
तु सर्वजीवानन्तगुणैरेव रसभागैस्ततस्तेनैव क्रमेण ततः
प्रभृति द्वितीयं स्पर्द्धकमारभ्यते, एवमेव च तृतीयम्, ए-
वं तावद्वाच्यं यावदनन्तानि स्पर्द्धकानि, तेभ्य एव वेदार्थो
प्रथमाऽऽदिवर्गेणा गृहीत्वा विशुद्धिप्रकर्षवशादनन्तगुणाहीन-
रसाः कृत्वा पूर्ववत् स्पर्द्धकानि करोति, न चैवंभूतानि
कदाचनापि पूर्वं कृतानि, ततोऽपूर्वाणि इत्युच्यन्ते । पं०
सं० १ द्वार । आ० चू० । गवाक्षजालाऽऽदिद्वारविनिर्ग-
तप्रदीपप्रभाया इवावधिज्ञानप्रभायाः प्रतिनियते विच्छे-
दविशेषे, तथा चाऽऽह जिनभद्रगणिकमाधमणः स्वोप-
क्षभाप्यटीकायाम्- " स्पर्द्धकोऽयमवधिबिच्छेदविशेषः " इ-

ति । नं० । अपवरकाऽऽदिजालकान्तरस्थप्रदीपप्रभाविर्गमस्था-
नानीवावधिज्ञानाऽऽवरणस्योपशमजन्यामवधिज्ञाननिर्गम-
स्थानानीह फडुकाम्युच्यन्ते । विशेष० । आ० म० ।
फडुगफडुपवेस-स्पर्द्धकस्पर्द्धप्रवेश-त्रि० । स्पर्द्धकस्पर्द्धकैः प्र-
विशस्तु, न पुनः सर्वेऽप्येकत्र पिरण्डीभूयति भावः । वृ० १ उ०
२ प्रक० ।
फडुगणिदेस-स्पर्द्धकनिर्देश-पुं० । स्पर्द्धकप्रकरणायाम्, क०
प्र० २ प्रक० ।
फडुगवर्द्ध-स्पर्द्धकपति-पुं० । चौराणां मूलपल्लीवशवर्तिनी
नामन्यासां पल्लीनां पत्न्यौ, मूलपल्लीं मुक्त्वा वा अन्याः पत्न्य-
स्तासामधिपतयो मूलपल्लीवशवर्तिनः स्पर्द्धकपतय उच्यन्ते ।
वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
फडुगावहि-स्पर्द्धकावधि-पुं० । अपवरकजालकान्तरस्थप्र-
दीपप्रभापरे अवधिज्ञानमेवे, " जालन्तरस्थदीप-प्यहोवमे फ-
डुगावही होइ । निस्तो विमलो मंदो, मलीमसो मीसकवो
य ॥१॥ " नि० चू० १ उ० । (तद्वत्प्रवृत्त्या 'ओहि' शब्दे तृती-
यभाग १४४ पृष्ठे गता)
फडाल-स्पर्द्धवत्-त्रि० । " आस्विस्तोलाल-वन्त-मन्ते-र-
मणा मनोः " ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण मतोः
स्थाने जालाऽऽदेशः । संघर्षवति, प्रा० २ पाद ।
फण-फण-पुं० । स्त्री० । फण-अच् । द्युर्गकारे संकोचवि-
काशवति अर्धमस्तके, वाच० । " सखिपलङ्कफणं किप-
डागा । " आ० ४ अ० । " भोओ फडा फणये । " पाइ०
ना० १५१ गाथा । गतौ, अनायासेनोत्पत्तौ, घा० । वाच० ।
फणण-फणन-न० । कायने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
फणस-पनम-पुं० । पन्-अमच् । " पाटि-पकव-परि-
घ-परिष्ठा-पनस-पारिभद्रे फः " ॥ ८ । १ । २३२ ॥ इति
सूत्रेण फः । प्रा० १ पाद । कण्टकफले, वाच० । बहुबीजके
वृक्षमेवे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । रा० ।
फणि (न्)-फणिन्-पुं० । फणाऽस्त्यस्य इति । सर्वे, फ-
णवदादयोऽप्यत्र । वाच० । चिह्नं फणी । " प्रा० १ पाद । स्थानं ।
तद्रूपे लाङ्घने च । प्रव० २६ द्वार । " उरओ अही भुअंगो,
भुअंगमो फणी भुअयो । " पाइ० ना० २६ गाथा ।
फणिकेउ-फणिकेतु-पुं० । नागराजे, टिपुरीवर्षकमधि-
कृत्य " दक्षिणे जयति खेत्तणपाभ्यो, भात्युदक् तदपरः फ-
णिकेतुः । " ती० ४२ कल्प ।
फणिह-फणिह-पुं० । कहुते, न० २ अधि० । " संहासगं च
फणि (लि) हं च । " फणिहं केशसंयमनार्थं कहुतम् । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० २ उ० ।
फणुजय-फणुयत-पुं० । हरितवनस्पतिकायमेवे, प्रज्ञा० १ पाद ।
फरअ-देसी-फलके, दे० ना० ६ वर्ग ८२ गाथा ।
फरसुराम-परशु(शु)राम-पुं० । परशुचारी रामः । शाक० ।
जमदग्निपुत्रे स्वनामक्याते आह्वये, येन सप्तकृत्वः क्षत्रिया व्या-
पारिताः । (तत्कथा ' जमदग्नि, ' शब्दे चतुर्थमाने १४०१
पृष्ठे गता) " परशुरामः सप्तकृत्वः, क्षिति निःक्षत्रियां व्यधात् । "
आ० क० १ अ० । रा० ।

करिस-स्पर्श-पुं० । त्वद्वसंयोगे, "करिसो कंसो" पा० ना० २४० गाथा ।

स्पृश-वा० । स्पर्शे, प्रा० ४ पा० ।

करस-परुष-न० । पृ० उच्यते । "पाटि परुष-परिष-परिषा-पन-स-परिषद्रे कः" ॥ ८॥ १ । २३२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण परुष-कः । प्रा० १ पा० । निष्ठुरवचने, बाब० । जी० ३ प्रति० १ अ-धि० २ उ० । प्रश्न० । श्री० । मर्मोद्घाटनपरे वाच्ये, आचा० २ भु० १ भू० ४ अ० १ उ० । परुषं वचः परेतोऽवकारीति । सूत्र० १ भु० १४ अ० । पीडाकारिवचने च । "कया वि किंकि करसं वपञ्जा ।" सूत्र० १ भु० १४ अ० । कर्मसंकेताद् यावाधिर्ममत्वा-दपस्यैरनुष्ठेयत्वात्कर्कशमन्तप्राप्ताऽऽहारोपयोगाद्वा परु-षम् । संयमे, सूत्र० १ भु० १४ अ० । "आप तद्दीयं करसं वि-याणे ।" सूत्र० १ भु० १४ उ० । तीव्र, "करसा उर्वीरि-या ।" आचा० २ भु० ४ भू० । कठोरे, उच्यते १ अ० । "कटिषा य ककसा निद-दुरा करा कप्पुरा करसा ।" पा० ना० ७४ गाथा । परुषं कर्कशमिति । प्रश्न० १ आध० द्वार । सूत्र० उच्यते । बा० । "पुंषु करसेहि माह्वे ।" परुषैर्वैशङ्कशाऽऽ-दिभिः वाच्यभिर्वा । सूत्र० १ भु० २ अ० २ उ० । दुष्टे, "कदसा-हं दुतितिक्वाहं ।" परुषाणि कर्कशानि दुष्टानि वा । आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० । अनार्ये पीडाकारिणि, सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० । "करसियं णो वदेति ।" परुषतां क-र्कशतां पीडाकारितामिति । आचा० १ भु० ३ अ० १ उ० । चित्रवर्णे च । शि० । नीलीकिण्टयाम्, बाब० ।

करसग-परुषक-पुं० । कुम्भकारे, 'करसग' शब्देन समयप्रसि-द्धा कुम्भकारोऽभिधीयते । विश० । दू० ४ उ० । नि० भू० । (तद्वक्तव्यता 'पीण्डि' शब्दे चतुर्थभागे २४१२ पृष्ठे गता)

करसत्-परुषत्व-न० । निष्ठुरभावितायाम्, व्य० १ उ० ।

करसधरिसया-परुषधर्षणा-स्त्री० । निष्ठुरवचननिर्मत्स्ये, श्री० । प्रश्न० ।

करसभासि (ख)-परुषभाषिण-पुं० । निष्ठुरभाषिणि, व्य० १ उ० ।

करसवयव-परुषवचन-न० । जम्भकर्माऽऽयुद्धततः दुष्टशैवे-त्यादिनिष्ठुरवचनाऽऽत्मके वचनभेदे, स्था० ६ ठा० । प्रव० । दू० । 'करसयेद्ववज्जियं' नि० भू० १ उ० ।

तदेव करसा भासा, गुरुभूभावघाईणी ।

सखा वि सा न वत्तवा, जम्भो पावस्स आगमो ॥ १ ॥

तथैव परुषा भाषा निष्ठुरा-भावस्नेहरहिता, गुरुभूतोप-घातिनी-महाभूतोपघातवती, यथा कश्चित्कस्यचित् कुलपु-त्रत्वेन प्रतीतस्नदा तं दासमित्यभिदधतः, सर्वथा सत्याऽ-पि सा बाह्यार्था तथाभावमङ्गीकृत्य न वक्तव्या, यतो यस्या भाषायाः सकाशात् पापस्याऽऽगमः-अकुशलवन्धो भवतीति सूक्तार्थः । दश० ७ अ० ।

अथ परुषवचनमाह—

दुविहं च फरसवयव्यं, लोह्य लोउत्तरं समासेयं ।

लोउत्तरियं ठप्यं, लोह्य वीच्छेमिमं खायं ॥ ४० ॥

त्रिविधं परुषवचनं समासतो भवति-लौकिकं, लोकोत्त-रिकं च । तत्र लोकोत्तरिकं स्थाप्यं, प्रमाद्विषय इत्यर्थः । लौकिकं तु परुषवचनमिदानीमेव वक्ष्ये, तमेवं ज्ञातं भवति ।

अधोअसमशुरसा, बाहस्स कुहुंविस्स वि य धूया ।

तासि च फरसवयव्यं, आमिसपुच्छा सहुप्पसं ॥ ४१ ॥

व्याचक्ष्य, कुहुंविस्सोऽपि च 'धूना' दुहितरी अन्धार्थं समशुर-के, परस्परं सकयी इत्यर्थः । तयोश्च परुषवचनमामि-पपुच्छया समुत्पन्नम् ।

कथमिति चेत् ? उच्यते—

केशाऽऽसीतं पिसियं, करसं पुण पुच्छिया भयति वाही ।

किं खु तुमं पिनाए, आमीयं उत्तरं वीच्छं ॥ ४२ ॥

व्याचक्षुहित्रा पुत्रत्वमानीतं, ततः कुहुंविदुहित्रा सा भविता-केमेदं पिसितमानीतम् ? ततो व्याधी-व्याचक्षुहिता पृष्टा सती परुषवचनं भवति—किं खु त्वदीयेन पित्रा आ-नीतम् । कुहुंविदुहिता भवति—किं मदीयपिता व्याधी, येन पुत्रत्वमानयेत् । एवं लौकिकं पठवचनम् । अधोत्तरं-लोको-त्तरिकं वक्ष्यं ।

प्रतिज्ञातमेवाऽऽह—

करसमिह वंदरहा, अवतिलाभे य सेह उत्तरिण् ।

आलसे वाहिसे, वावारिणं पुच्छिणं खिसिहे ॥ ४३ ॥

परुषवचने अण्डरुद्र उदाहरणम्-अवस्था-नगर्या शैलस्य लामस्तस्य संज्ञातम् । इति तदुदाहरणस्यैव सूत्रकृता एत-लोकात्तरिकं परुषवचनम् । एतस्मिन्नेषु स्थानेषूपपद्यते (आ-लसे इत्यादि) आलसो नाम-अयं किं नव वर्तते ? इत्येव-माभाषितः । व्याहृतः-इत पट्टीत्येवमाकारितः । व्यापारितः-इ-दमिदं च कुर्विति नियुक्तः । पृष्टा-किं कृतं किं वा न कृतमित्या-दि पर्यनुपुष्टः । निखुण्डो-पृष्टाण् मुख्यव पिबेत्येवमादिष्टः । एतेषु पञ्चसु स्थानेषु परुषवचनं संभवति । इतिनियुक्तायासमा-सार्थः ।

अथैनां विवरीपुअण्डरुद्रदृष्टान्तं तावदाह—

ओसरणे मवयंसो, इभसुतो वत्थभूसियसरीरो ।

दोसखग वंदरहे, एस पवंचेति अम्हे ति ॥ ४४ ॥

भूति प्राणय आसीतं, दिक्खितो कंदिउं गता मित्ता ।

वत्तोसरणे पयं, पेहावय दंदगाऽऽउट्टो ॥ ४५ ॥

उज्जयिण्यां नगर्या रथयात्रासवे 'ओसरणे' बहूनां साधूनाम् एकत्र मीलकः समजनि, तत्र सबयस्यो ध्वजभूषितश-रीर इभ्यसुतः साधूनामन्तिके समायातो भवति-मां प्रमाज-यत । ततः साधवः क्षिप्तयन्ति-एव प्रपञ्चयन्ति-विप्रतारयस्य-स्मानिति । तैश्चण्डरुद्राऽऽचार्यस्य दर्शनं कृतं, घृथ्यतां कलिना कलिरिति कृत्वा । ततश्चण्डरुद्रस्योपस्थितः-प्रमाजयत मा-मिति । ततस्तेनोक्तम्-भूति-हीरमानय । ततस्तेन भूतावानी तायां लोचं कृत्वा दीक्षितस्ततस्तदीयानि मित्राणि क्रमिद्विषा-प्र-भूतं कदित्वा स्वस्थानं गतानि । कुत्से च समवसरणे अण्डरुद्र-एव शैलो भवितः-पन्थानं प्रत्युपेक्षस्व येन प्रभाते ब्रजामः, ततः प्रत्युपेक्षिते पथि प्रभाते पुरतः शैलपृष्ठतश्चण्डरुद्रो (वयति) प्रजति । स च शैलो गच्छन् स्थाणावास्फिटितस्ततश्च-ण्डरुद्रो रुद्रो-दुष्ट शैल इति भयन् शिरसि दण्डकेन ताड-यति । शैलो मिथ्या दुष्कृतं करोति, भवति च-सम्यगायुक्तो गमिष्यामि । ततश्चण्डरुद्रस्तदीयोपशमेन आवृत्तश्चिन्तयति-अहो अस्याभिनवदीक्षितस्यापि कियान् शमप्रकर्षो, मम

तु मन्दभागस्य चिरप्रमजितस्याप्येवंविधः परमकोटिमुप-
गतः क्रोध इति परिभाषयति, लपकभेदिमधिकरुदस्य
केवलज्ञानमुत्पेदे । एवं अण्डरुद्रस्य दुष्ट शैल इत्यादिभजन-
मिव पदवचनं मन्तव्यम् ।

अथाऽऽलताऽऽदिपदेषु परुषं भवतीति

यद्युक्तं तस्य व्याख्यानमाह—

तुसिणीए हुंकार, किं ति व किं वदगंरं करेसि ति ।

किं णिवृत्ति ण देसी, केवतियं वावि रदसि ति ॥४६॥

आचार्याऽऽदिभिरालतो-व्याहृतो व्यापादितः पृष्ठो निस्पृष्टो
वा तूष्णीको भवति, हुंकारं वा करोति, किमिति वा भणति,
किं वा वटकरं करोतीति प्रवीति, किं निवृत्ति न ददासीति
शूने, कियद्वा रटिप्यसीति भणति । एते सर्वेऽपि पदवचन-
प्रकाराः ।

अथैतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह—

मासो लहुओ गुरुगो, चउरो मासा इवंति लहु गुरुगा ।

छम्मासा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ४७ ॥

लघुको मासो गुरुको मानश्चत्वारो मासा गुरुवः षण्मासा
लघवः षण्मासा गुरुवः छेदो मूलं, तथा द्विक्रमनवस्थाप्यं पा-
राश्रिकं वेति ।

एतदेव प्रायश्चित्तं चारणिकया गाथाद्वयेन दर्शयति—

आयरिएणाऽऽलतो, आयरिओ चव तुसिणिओ लहुओ ।

रदसि ति छगुरुं तं, वाहितू गुरुगाऽऽदिछेदं ॥४८॥

लहुगाई वावारितं, मूलंतं गुरुगाई पुच्छिए णवमं ।

णीसट्टे वसु पदेसु, छल्लहुगाऽऽदि तु चरिमंतं ॥ ४९ ॥

आचार्येणाऽऽलत आचार्य एव तूष्णीको भवति मासा
लघु । अथवा-हुंकाराऽऽदिकं रटसीति पर्यन्तं करोति तदा
षड्गुरुकान्तम् । तथा—हुंकारं करोति मासगुरुकर्मति ।
भाषंतं न मस्तकेन वन्दे इति प्रवीति चतुर्लघु । किं वटकरं
करोतीति त्रुवाणस्य चतुर्गुरु । किं निवृत्ति न ददासि इति
भाषमाणस्य षड् लघु । कियन्तं वा कालं रटसीति त्रुवनः षट्-
गुरु । व्याहृतस्य तूष्णीकताऽऽदिषु मासगुरुकादारब्धं छेदान्तं
ज्ञेयम् ॥ व्यापारितस्य चतुर्लघुकादारब्धं मूलान्तम् । पृष्ठस्य
चतुर्गुरुकादारब्धं नवममनवस्थाप्यम् । निस्पृष्टस्य इदं गृहाण
भुक्त्वा द्रव्यायुक्तस्य षट्स्वपि तूष्णीकाऽऽदिपदेषु षडलघुका-
दारब्धं चरम-पाराश्रिकं तदन्तं ज्ञातव्यम् । एवमाचार्येणाऽऽ-
चार्यस्याऽऽलताऽऽदिपदेषु शोधिहृत्वा ।

अथ वाऽऽचार्येणैवाऽऽलताऽऽदीनाम् उपाध्यायप्रभृती-

नां शोधि दर्शयितुमाह—

एवमुवउम्हाएणं, भिक्खु येरेण सुहुएणं च ।

आलताइपपहिं, इकिक्कपयं तु हारिज्जा ॥ ५० ॥

एवम्-आचार्यवत् उपाध्यायेन भिक्षुणा स्थविरेण कुल्लकेन
च सममालताऽऽदिपदैः प्रत्येकं तूष्णीकताऽऽदिप्रकार-
द्वे यथाक्रमम् एकैकं प्रायश्चित्तपदं हासयेत् । तथा—आ-
चार्या उपाध्यायमनुरूपेणाऽभिलाषेनालपति ततो यद्युपा-
ध्यायः तूष्णीक आलते तदा गुरुभिजमासः । हुंकारं करोति
मासलघु । एवं यावत्किमेतावन्मात्रमारटसीति भणतः षट्-

लघु । व्याहृतस्यैतेष्वेव तूष्णीकाऽऽदिषु लघुमासादारब्धं षड्-
गुरुकान्तम् । व्यापारितस्य गुरुमासाऽऽदिकं छेदान्तम् । पृष्ठस्य
चतुर्लघुकाऽऽदिकं मूलान्तम् । निस्पृष्टस्य चतुर्गुरुकाऽऽदिकम-
नवस्थाप्यान्तं द्रष्टव्यम् । एवमाचार्येणैव भिक्षोः आलताऽऽदिषु
पदेषु लघुभिजमासादारब्धं मूलान्तम् । स्थविरस्य गुरुविंशति-
रात्रिन्दिवादारब्धं छेदान्तम् । कुल्लकस्य लघुविंशतिरात्रिन्दि-
वादारब्धं षट्गुरुकान्तं प्रायश्चित्तं प्रतिपत्तव्यम् । एवं तावदा-
चार्यस्याऽऽचार्याऽऽदिभिः पञ्चभिः पदैः समं चारणिका दर्शिता ।

साम्प्रतमुपाध्यायाऽऽदीनां चतुर्णामप्याचार्याऽऽ-

दिपदपञ्चकेन चारणिकां दर्शयति—

आयरियादभिसेगो, एकगहीखो तहिकिया भिक्खु ।

येरो तु तहेकेणं, येरा खुदो वि एकेणं ॥ ५१ ॥

आचार्यादभिषेक-उपाध्याय आलापकाऽऽदिपदानि कुर्वाण-
आरणिकायामेकेन प्रायश्चित्तपदेन हीनो भवति । तथा—
उपाध्याय आचार्यमालपति—कमाभ्रमणाः कथं वसन्ते ? इ-
त्यादि । एवमालते तूष्णीक आलते भिजमासो गुरुकम् । हुंकारं
करोति मासलघुकाऽऽदिकं मूलान्तम् । निस्पृष्टस्य वा । एवं
तेनैव चारणिकाक्रमेण तावदेवं यावदुपाध्यायेनाऽऽचार्यस्य
निस्पृष्टस्य किमेतद्वारटसीति त्रुवाणस्यानवस्थाप्यम् । अथा-
उपाध्याय उपाध्यायमालपति तत आलताऽऽदिषु पञ्चसु
पदेषु तूष्णीकताऽऽदिभिः षड्भिः पदैः प्रत्येकं चार्यमाणै-
र्लघुभिजमासादारब्धं मूले तिष्ठति । एवमुपाध्यायैव भि-
क्षोः आलताऽऽदिषु पदेषु तूष्णीकताऽऽदिभिरेव पदैर्गुरुविंश-
तिरात्रिन्दिवादारब्धं, छेदान्तम् ॥ स्थविरस्य लघुविंशतिरा-
त्रिन्दिवादारब्धं षट्गुरुकान्तम् । कुल्लकस्य पञ्चदशरात्रिन्दिवा-
दारब्धं षडलघुकान्तं द्रष्टव्यम् । यदा तु भिक्षुराचार्याऽऽदीना-
लपति तत उपाध्यायाऽऽदरेकेन पदेन (न) हीनो भवति, सर्व-
चारणिकाप्रयोगेण लघुकं-पञ्चदशरात्रिन्दिवादारब्धं प्रायश्चि-
तं मूले तिष्ठतीत्यर्थः ॥ यदा तु स्थविर आलपति तदा भिक्षो-
रेकेन पदेन हीनो भवति, सर्वचारणिकाप्रयोगेण गुरु-
रात्रिन्दिवादारब्धं छेदं तिष्ठतीत्यर्थः ॥ यदा तु कुल्लक आ-
चार्याऽऽदीनालपति तदा साऽप्येकेन पदेन हीनो भवति । त-
था—कुल्लक आचार्यमालपति यथाचार्यः तूष्णीकाऽऽदीनि
पदानि करोति तत आलताऽऽदिषु पञ्चसु पदेषु लघुविंशति-
रात्रिन्दिवादारब्धं षट्गुरुके तिष्ठति । एवं कुल्लकेनैवापाध्या-
यस्याऽऽलताऽऽदिषु पदेषु तूष्णीकताऽऽदिभिः षड्भिः पदैः
प्रत्येकं चार्यमाणैर्गुरुपञ्चदशकादारब्धं षडलघुकान्तम् । भिक्षो-
र्लघुपञ्चदशकादारब्धं चतुर्गुरुकान्तम् । स्थविरस्य गुरुदश-
कादारब्धं चतुर्लघुकान्तम् । कुल्लकस्य लघुदशकादारब्धं मा-
सगुरुकान्तं प्रायश्चित्तं भवति । एवं सर्वचारणिकाप्रयोगेण ल-
घुदशकादारब्धं षट्गुरुके तिष्ठतीति । एवं तावत्किमेतावन्मा-
सगुरुकम् ।

अथ निर्मग्नीनामतिदिशमाह—

भिवसुसरिसी तु गणिणी, येरसरिच्छी तु होइ अभिसेगा ।

भिवसुणि सुहुसरिच्छी, गुरुलहुपणमाइ दो इयरा ॥५२॥

इह निर्मग्नीवर्गेऽपि पञ्च पदानि । तथा—प्रवर्तिनी, अभि-
षेका, भिक्षुणी, स्थविरा, कुल्लिका च । तथाऽत्र गणिनी प्रव-
र्तिनी, सा भिक्षुसदृशी मन्तव्या । किमुक्तं भवति ?—प्रवर्तिनी-

प्रभृतीनां पञ्चानामन्यतमामालसाऽऽदिभिः प्रकारैरालपति
सा चालप्यमाना तूष्णीकाऽऽदिपदद्वन्द्वं करोति, ततो भिक्षावा-
लपति यदाचार्याऽऽदीनां प्रायश्चित्तमुक्तं तत्तासां प्रवर्ति-
नीप्रभृतीनां मस्तव्यम् । अथामिषेका प्रवर्तिनीयादीनामन्यत-
रामालपति, सा च तूष्णीकाऽऽदिपदानि करोति, ततः स्थ-
विरे आलपति यदाचार्याऽऽदीनां प्रायश्चित्तमुक्तं तत् तासां प्र-
वृत्त्यम् । अत एवाऽऽह—स्थविरसदृशः अभिषेका भवति । अ-
थ भिक्षुणी प्रवर्तिनीप्रभृतिकामालपति, सा च तूष्णीकाऽऽदी-
नि करोति, ततः कुल्लके आलपति यदाचार्याऽऽदीनां प्रायश्चि-
त्तमुक्तं तत्तासामपि यथाक्रमं ज्ञेयम् । अत एवाऽऽह—भिक्षुणी
कुल्लकसदृशी । अथ स्थविरा प्रवर्तिनीप्रभृतिकामालपति,
ततः प्रवर्तिन्या तूष्णीकाऽऽदिपदद्वन्द्वं कुर्वाणया गुरुपञ्चदश-
काऽऽदिकं चतुर्गुकान्तम् । अभिषेकाया लघुपञ्चदशकाऽऽदि-
कं चतुर्गुकान्तम् । भिक्षुण्या गुरुदशकाऽऽदिकं चतुर्गुका-
न्तम् । स्थविराया लघुदशकाऽऽदिकं मासगुरुकान्तं कु-
ल्लिकाया गुरुपञ्चकाऽऽदिकं मासलघुकान्तं ज्ञेयम् । अथ कु-
ल्लिकाप्रवर्तिनीप्रभृतिकामालपति, सा च तूष्णीकाऽऽदीनि
पदानि करोति, ततः प्रवर्तिन्या लघुपञ्चदशकाऽऽदिकं चतुर्गु-
कान्तम् । अभिषेकाया गुरुदशकाऽऽदि चतुर्गुकान्तम् । भि-
क्षुण्या लघुदशकाऽऽदिकं मासगुरुकान्तम् । स्थविराया गुरुप-
ञ्चकाऽऽदिकं मासलघुकान्तम् । कुल्लिकाया लघुपञ्चकाऽऽदिकं
गुरुभिक्षमासास्तं मस्तव्यम् । अपर एवाऽऽह—(गुरुलघुपणगाह
वो इत्यरत्ति) इतरे स्थविराकुल्लके तयोर्द्वयोरपि यथाक्रमं गुरु-
पञ्चकाऽऽदिकं लघुपञ्चकाऽऽदिकं च प्रायश्चित्तं भवति । इह
परुषग्रहणेन निष्ठुरकर्कशे अपि सूचिते ।

ततस्तयोः प्रायश्चित्तं दर्शयितुं परुषस्य च प्रकारान्तरेण

शोभिमभिधानुमाह—

लहुओ उ लहुस्सगम्मी, गुरुओ आगाढफरुसवयपाणो ।

निट्ठुरककमवयणे, गुरुगा य ततो कओ जं वा ॥५३॥

लघुस्वके स्तोके परुषवचने सामान्यतोऽभिधीयमाने
मासलघु, आगाढपरुषं वदतो मासगुरु, निष्ठुरवचने क-
र्कशवचने च चत्वारो गुरुकाः, यच्च ते परुषभणिताः प्रवे-
द्यतः करिष्यन्ति तक्षिष्यन्तं प्रायश्चित्तम् ।

अथ किमिदं निष्ठुरं किं वा कर्कशमित्याशङ्काऽवकाशं वि-
लोक्याऽऽह—

निव्वेद पुच्छित्तम्मी, उब्भामइल त्ति निट्ठुरं सव्वं ।

मेहुणसंसड्ढं क-कसाइ शिव्वेद साहेति ॥ ५४ ॥

कयाऽपि महेत्या कोऽपि साधुः पृष्टः—केन निर्वेदेन
त्वं प्रव्रजितः । स प्राऽऽह—मवीया भोजिका उब्भामिका दुःशी-
ला अतोऽहं प्रव्रजितः । एवमादिकं सर्वमपि निष्ठुरमुच्यते ।
तथा मैथुने संसृष्टं धिलीनभावं दृष्ट्वा प्रव्रजितोऽहम् । एवं
निर्वेदं यत्कथयति तदेवमादीनि तानि कर्कशानि ।

इदमेव व्याचष्टे—

मयं व जं होइ रयावसाणे,

तं चिकणं गुज्झ मलं ज्वरंतं ।

अंगेसु अंगाई शिगूहयंती,

शिव्वेयमेयं मम जाण सोम्मे ! ॥ ५५ ॥

सखेद गीसदु विमुक्कगतो,

भारेण छिओ ससई व दीहं ।

हीओ मि जं आसि रयावसाणे,

अयोगसो तेण दमं (वयं) पवसो ॥ ५६ ॥

यत् रतावसाने मृतमिव भवति तदेवंविधं शुभं चिकणं
मलं ज्वरत्-परिणलत् भार्या चात्मीयेष्वङ्गेषु आत्मा चान्येषा-
ङ्गानि जुगुप्सनीयतया निगूहयन्ती मया दृष्टा, एतन्मे नि-
र्वेदं-निर्वेदकारणं हे सौम्ये ! जानीहि ॥ तथा सखेदम् (नीस-
दु) अत्यर्थं विमुक्तगात्रः-शिथिलीकृताङ्गो भारेण छिन्नः-वृद्धितो
भारवाहको यथा दीर्घं निःश्वसति तथा जहमपि रताव-
साने यदनेकश एवंविध आसम्-अभूवम्, तदतीव ह्रीतो-ल-
ज्जितः, तेन-निर्वेदेन (दमं) संयमम् । पाठान्तरेण-मत्तं वा,
प्रपञ्चोऽहम् । गतं परुषवचनम् । वृ० ६ उ० ।

तथा च निशीथसूत्रम्—

जे भिक्खु लहुस्सगं फरुसं वयइ, वयंतं वा साइजइ ॥ १७ ॥

लहुस्स-ईषदत्तं-स्तोकमिति । यावत् फरुसं येइवज्जिणं
वं अयं साहुं वदति-भाषते इत्यर्थः । तं फरुसं ।

चउद्विहं तं—

दव्वे खेत्ते काले, भावम्मि य लहुस्सगं भवे फरुसं ।

एतेमिं याणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३७ ॥

एतेसि दव्वखेत्तकालाणं ।

अहासंखं इमं वक्खाणं—

दव्वम्मि वत्थपत्ता-ऽऽदिएसु खेत्ते संथारवसधिमादीसु ।

काले तीतमणागत, भावे भेदा इमे होति ॥ ३८ ॥

आदिगहणेणं उगलगस्सइपिप्पलगाऽऽवओ वि धेप्पंति ।

"दव्वे वत्थपत्तादिपसुं ति" अस्य व्याख्या—

वत्थाऽऽदिमपस्संतो, भणाति को णु सुवती महं तेणं ?

खेत्ते को मं ट्ठाए, चिट्ठति मा वा इहं ठाहि ॥ ३९ ॥

वत्थपत्तसूत्रगाऽऽदि अप्पणो वया अपस्संतो एवं भणाति-
महं अस्थिति काउं इमस्सामावेण को णिहं लभति, इमस्स
मावेण वा महं तेणं हउं, एवं दव्वओ लहुस्सयं फरुसं
भासति । खेत्तओ लहुस्सयं फरुसं-तस्स संथारभूमीए किं
चि डिअं पासिस्सा भणति-को ममं संथारगभूमीए ठाति
अप्पं जाणमाणो ? अथवा-मामसंथारगभूमीए ठाहि ।

(३८गा०) "काले तीतमणागतेति" अस्य व्याख्या । गाहा-

गंतव्वस्म न कालो, सुहसुत्ता केण वोहिता अम्हे ? ।

हीणाहिऐ कालं वा, केण कयमिणं हवति गंतव्वं ॥ ४० ॥

ते साहुणो पगे गंतुमणा, ततो उट्ठाविज्जंतो भणति—गंत-
व्वस्स ए कालो अज्जावि, सुहसुत्ता केण बेरिएण अधसेण
पहिबोदिया अम्हे ? अथवा—हीणं अधियं वा कालं केण
कयमिणं ? तं च इमं भवति काले हीणातिरिक्तं गंतव्वं ।

गाहा—

ओसहपडिलेइवरिणा-पाओसियसुवणभिकखसज्जाए ।

हीणातिरिक्तकरणे, एमादी वादितो फरुसं ॥ ४१ ॥

गिलाखस्स ओसहट्ठाए गंतव्वे हीणातिरिक्तं, अथवा-आ-
वरिया पसणाऽऽदिणिमित्ते गिलाखोसहोवओगे वा परुष-

सायरयइसु पडिलेहणं पडुच्च परिहृति जेण पोरिसिमादियं पचकसायं तस्स पारेडकामस्स भत्ताऽऽदीणं वा गंतुकामस्स उगगाइये च सि, भत्तपचकसायस्स वा समाहिपाणगाऽऽदि आण्येयवा हीयाधिकं कतं, पादोसियं वा काउं सुविणे सु विडकामाणं भिककं वा हिंडिडकामाणं सज्जाए पडुवणवेले पडुच्च कालवेले वा, एवमादिसु कारणेसु हीयाधिकं करेत्तो वाइओ फरसं वएज्जा ।

अहवा इमो फरसवयणुप्पायप्पगारो—

गच्छसि य ताव कालो, लभसु धितिं किं चट्पडस्सेवं ? ।

अतिपच्छासि विबुद्धो, किं वऽऽभसितं पएतव्वं ॥ ४२ ॥

गुरुणा पुवं संविद्धो ओसहातिगमये अशं, तथेष गंतुकामं साधुं पुच्छति—गच्छसि?, सो पुच्छितो साधू फरसं वयति-
ण ताव कालो, लभसु धितिं, किं चट्पडस्सेवं ? । अहवा—सो
वेवं पुच्छिओ भणति—पच्छदं कंठं ।

एस गाहथो पडिलेहणाऽऽदिपदेसु जत्थ जुज्जते तत्र तत्र सर्वत्र योज्यं ।

अधवा—इवाऽऽदिणिमित्तं एवं फरसं भासति—

वत्थं वा पायं वा, गुरुण जोगं तु केणिमं लद्धं ? ।

किं वा तुमं जतिस्ससि, इति पुटो वेति तं फरसं ॥ ४३ ॥

एणं अभिगगहाणुभिगगहेण साहुणा गुरुपाउगं वत्थं पत्तं
संधारगाऽऽदि उगगमियं, तमक्षेण साहुणा दिट्ठं, तेण सो उगगा-
मैतसाहु पुच्छिओ—केणुगमितं ? । सो भणति—मया । त्वं
चाकुमा, पाषाणवज्जो अल्लिमा लभसि, एवं फरसमाह ।

इदानीं केत्तं पडुच्च गाहा—

खेत्त महा जणजोगं, वसथी संचारगा य पाआंगा ।

केणुगमिता एतं, तदेव फरसं वदे पुटो ॥ ४४ ॥

केनेऽप्येवं ।

इदानीं तीतमणागतकालं पडुच्च गाहा—

उउवासमूहो कालो, तीतो केणस जाइओ अमहं ? ।

जो एस्सति वा एस्से, तदेव फरसं वदे अहवा ॥ ४५ ॥

उडुत्ति उडुवज्जकालो, वास सि वासकालो । अहवा—उडुत्ति
रिऊ, तस्सि वासः सुजेन उउवासः सुजः । शेवं कएठा ।

इवाऽऽदिसु पच्छित्तं मण्णति—

दब्बे खेत्ते काले, मासो लहुओ उ तीसु वि पदेसु ।

तकालविमुद्धो वा, आयरियादी चतुएहं पि ॥ ४६ ॥

दब्बेलेत्तकालनिमित्तं फरसं वयंतस्स दोहिं वि लह् ।

इदानीं भावफरसं—

भावे पुण कोधाऽऽदी, कोहाऽऽदि विणा नु किं भवे फरसं ? ।

उवयारो पुण कीरति, दब्बाति समुप्पती जेण ॥ ४७ ॥

पुणसहा विसेसणे, किं विशेषयति ? । भण्णति—इवा-
दिएसु वि कोहाऽऽदिभावो भवति, इह तु दब्बाऽऽ-
दिशिरवेक्खो कोहाऽऽदिभावो वेप्पह । एवं विशेषय-
ति । दब्बाऽऽदिसु वि कोहाऽऽदिना विणा फरसं य
भवति । कोदग आह—तो किमिति इवाऽऽदिफरसं, मण्णति-
भावफरसमेव भवह ? । आचार्य आह—द्रव्यादीनाम् उपवा-
रणमार्गं, यत्तस्ते कोधावयः द्रव्यादिसमुत्था भवन्तीत्यर्थः ।

भावफरसउप्पत्तिकारणभेदा इमे—

आलसे वाहिसे, वावारिते पुच्छिते शिसडे य ।

फरसवयणम्मि एए, पंचेव गमा मुण्येयवा ॥ ४८ ॥

आलसे वाहिसे वावारिते एवां वयाणां व्यानया—

आलावो देवदत्ता—दि किं भो ति किं वदे देति ।

वाहरणं एहि इमो, वावारण गच्छ कुण वा वि ॥ ४९ ॥

कंठा ।

पुच्छणिसट्ठाण दुवणह वि इमा व्यानया—

पुच्छा कताकतेसुं, आगतकचंतआतुरादीहिं ।

शिमिरण इंदसु भुंजसु, पियसुं वा एतिमं भवं ॥ ५० ॥

कंठा । नि० चू० २ उ० ।

फरसवयणे इमे दोला—

एतेसामस्यतरं, जे भिक्खु लहुस्सगं वदे फरसं ।

सो आणा अखवत्थं, मिच्छतविराघणं पावे ॥ ५१ ॥

कारणाओ पुण भासेज्जा वि—

वितियपदमणुप्पज्जे, अप्पज्जे वा वइअ स्वरसज्जे ।

अणुसासणा वदेसी, वएज व विक्किवणट्ठाए ॥ ५२ ॥

वित्तारचित्तो भयेज्जा वा, मणिया वा आयरियादि,
स्वरसज्जा वा भयेज्जा, अज्जहा नवाह मूदु वि अणुसा-
सणं पडुच्च भयेज्ज, मालवसिधुदेसवासभायेण फरसभा-
सी पंडगाऽऽदि वा विक्किवित्तवो फरसवयणेणं, सो य
फरसावितो असहमाणो गच्छह । नि० चू० २ उ० ।

मदस्तं प्रति पठववाक्यनिषेधो यथा । सूत्रम्—

जे भिक्खु भदंतं फरसं वदइ, वदंतं वा साइअइ ॥ २ ॥

गाहा—

जं लहुसगं तु फरसं, वितिउदेसम्मि वसितं पुंवि ।

ते वेव य आगाढं, दसमुदेसम्मि नायव्वं ॥ ३४ ॥

अहा वितिउदेसे फरसं तहा इहं पि उहसग्गववत्तेहिं
वत्तव्वं, एवरं इह आयरियसुसणिकाओ—

जे भिक्खु भदंतं आगाढं फरसं वदइ, वदंतं वा साइअइ । ३ ।

गाहासूत्रम्—

एतेव गमो शियमा, मीसगसुत्ते वि होति येतव्वो ।

आगाढफरसमीसे, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥ ३५ ॥

जो एतेसु दोसु पुब्बुत्तेसु सुत्तेसु गमो सो वेव इह
मीसगसुत्ते गमो दट्ठवो, एवरं संजोगपच्छित्तं भाणियव्वं ।
नि० चू० १० उ० ।

फरससाला—परुषशाला—अ० । कुम्भकारशालायाम्, इ०
३ उ० ।

फरसासि (ख) — परुषाशिन्—पुं० । कलाशिति, " फर-
साली लट्टिगहा । " परुषाशिनी कलाशितया च प्रकृति-
क्रोधनाः । आआ० १ भु० ६ अ० ३ उ० ।

फल—फल—न० । गतौ, इवादि० पर० सक० सेट् । फलति ।
अफालीत् । उवला० कर्तरि वाऽणः । फलः । फालः । वाक्० ।
आ० चू० ।

फल-न०। फल अच् । वृक्षाऽऽदीनां शब्दे, वाच० । फलानि ना-
लिकेरद्विमाऽऽदीनि । पञ्चा० ८ वि० । 'फला इति द्विमा' । न० ।
प्रज्ञा० । फलं वपुष्याऽऽदीति । स्था० ६ डा० । विपा० । उत्त० ।
सूत्र० । (फलमन्वनिद्वयस्य फलसूत्रम् (३२३) । ' पुरि-
सजाय ' शब्दे अत्रैव भागे १०१८ पृष्ठे समुक्तम्) ला-
भे, उद्देश्ये, जातीफले, निफलायाम्, कल्लोले, वाचामे,
फाले, दाने, मुक्के, फलके, वाच० । काष्ठफलके, सूत्र० १
श्रु० ११ अ० । काष्ठे, वृ० १ वृ० २ प्रक० । स० । सूत्र० ।
आवा० । साधे, पञ्चा० ८ वि० । प्रयोजने, सूत्र० १ श्रु० १२
अ० । वृक्षो० । नि० श्रु० । विपा० । ज्ञा० । विशेषे । वेगे च ।
रयो वेगश्चेष्टाऽनुभवः फलमित्यनर्थान्तरम् । आवा० १ अ० ।
कुटजवृक्षे, पुं० । वाच० । (संवेगाऽऽदीनां फलानि संवेगाऽऽ-
दिशब्देन द्रष्टव्यानि)

फलग-फलक-न० । फलमेव फलकम् । फलशब्दार्थे, आवा०
१ श्रु० ८ अ० ६ उ० । शयनोपयोगिभ्येकपट्टाऽऽदिके प्रतले
आयते काष्ठनिर्मिते वस्तुनि, वृ० ३ उ० । आवा० । उत्त० ।
शयनं कट्टाफलकाऽऽदि । आवा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । स्था० ।
अवग्रमनार्थे काष्ठविशेषे, औ० भ० । उपा० । प्रज्ञा० । " पीड-
फलगलेज्जासंधारणं । " रा० । ज्ञा० । स्था० । " फलगं व-
तच्छन्ति कुडाडहरथा " फलकमिष काष्ठशकलमिवेति ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । " ते मिक्षदेहा फलगं व तट्टा । "
फलकमिषाभास्यां फलकाऽऽदिनाऽवतट्टाः । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १
उ० । संपुटफलके, स्था० ४ डा० २ उ० । खेटके, द्यूतोपकरणविशे-
षे, प्रज्ञा० १ आ० १ प्रार । फलकानि संपुटफलकानि खेटका-
नि वा अवग्रमनानि वा द्यूतोपकरणानि वा । औ० । जं० ।
सोपानाङ्गभूते काष्ठाऽऽदिपट्टे, " सुवचरूपमया फलगा । " जी०
३ प्रति० ४ अ० १ आ० १ । पट्टिकायाम्, उत्त० १ अ० । फलकं प-
ट्टिका, यस्यां लिखित्वा पठ्यते । समवसरणफलके च । य० । तच्च
कारणे अवग्रमनार्थे भवति उत्सर्गतस्य साधूनामवग्रमनो न यु-
क्तः, प्रत्युपेक्षितं सति स्तम्भाऽऽदौ कुत्सुपिपीलिकाऽऽदिजन्तुसं-
चारस्य दुर्वारत्वात्, यतः- " अम्बोच्छिन्ना तसा पाखा, पडिले-
हा न तुज्झई । तम्हा इट्टपट्टस्स, अवट्टंभो न कप्पई ॥ ११ " १-
ति । ग्लान्यादिकारणे तु घनमसृष्टाऽऽदिगुणोपेते फलके पावा-
जमये स्तम्भे सुधामृष्टे कुक्ष्ये कुक्ष्यसंलग्नोपधिविण्टलिकाया
वाऽवष्टम्भ्यतेति । " अतरंतस्स उ पासंगा, जेणं दुक्खति तेण-
ऽवट्टंभे । संजमपट्टीयंभे, येले उ तट्ट कुट्टुविट्टलिय ॥ ११ " ४ अ० ३
अधि० । अवग्रमं जलप्रतिघातनिवारके स्फुरके, पदार्थभेदे,
वाच० । " भरिपडि फलपडि । " इत्युपश्रितेः स्फुरकेः । विपा०
१ श्रु० ८ अ० । ज्ञा० । आवा० ।

फलगपट्टिया-फलकपट्टिका-स्त्री० । काष्ठाऽऽदिपट्टिकायाम्,
" फलगपट्टियाय सिरिकंताय कवं लिहिकुणं पंसेह । " आ० ।
म० १ अ० ।

फलगमग-फलकमार्ग-पुं० । मार्गभेदे, यत्र कर्दमाऽऽदिभवा-
त्फलकैर्गम्यते । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

फलगसेजा-फलकशय्या-स्त्री० । फलकं प्रतलमावृतं काष्ठं त-
द्रूपा शय्या फलकशय्या । फलककपायां शय्यायाम्, स्था०
६ डा० ।

फलगावतट्टि (ज्य)-फलकावकुट्टिन्-पुं० । फलकवत् वास्था-
विमिदमयसौ । बाह्यान्तोऽभ्यन्तरतश्चावकुट्टः फलकावकुट्टी ।
आवा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । फलकवत्तुर्वलशरीरे, " अवि-

हम्ममाणे फलगावतट्टी । " फलकवद्वकुट्टः यथा फलकमु-
भाम्यामपि पार्श्वीभ्यां तद्वं घट्टिनं सप्तनु भवति, अरक्तद्विर्हं
वा संभवत्येवमसावपि साधुः सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा नि-
वृत्तदेहस्तनुर्वलशरीरोऽरक्तद्विष्टमेति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।
फलकाऽऽपदार्थिन्-पुं० । फलं कर्मफलरूपं तदेव फलकं, ते-
नाऽऽपदि संसारभ्रमणरूपायामर्थः प्रयोजनं फलकाऽऽपदर्थः,
स विद्यते यस्यासौ फलकाऽऽपदर्थी । संसारभ्रमणरूपायामाप-
दि कर्मफलरूपफलेनार्थिनि, आवा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।
फलकावस्थापिन्-पुं० । तस्यमाणोऽपि दुर्बलनवास्यादिभिः
कषायाऽभावात्तया फलकवद्वतिष्ठते तच्छीलशब्देति फलकाव-
स्थापी । बासीचन्दनकश्ये, " समाद्वियद्वे फलगावतट्टी । "
आवा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

फलचारण-फलचारण-पुं० । नानादुर्मलतागुह्यमुपाश्रयुपा-
दाय पुष्पसुखमजीवानविराधयन् कुसुमतलदलावलम्बनसङ्ग-
ततया पुष्पचारणः । चारणभेदे, ग० २ अधि० । प्रव० ।

फलपक्वता-फलप्ररूपता-स्त्री० । फलं कार्यं तस्य प्ररूपता
प्रज्ञापना फलप्ररूपता । कार्यप्रज्ञापनायाम्, ४ अ० १ अधि० ।

फलपहाय-फलप्रधान-त्रि० । सफले, न० ।

फलभाव-फलभाव-पुं० । कार्यभावे, " हेउफलभावभो हुं-
ति । " फलभावतः कार्यभावेन । प० व० १ प्रार ।

फलभोग्य-फलभोजन-न० । फलाभ्यान्नाऽऽदीनि तेषां भोजन-
म् । फलं वपुष्याऽऽदि, तस्य भोजनम् । भुज्यत इति भोजनमि-
ति कृत्वा तदेव वा भोजनम् । फलभोजनं फलस्य भक्षणं,
फलरूपं भक्षणं च । स्था० ६ डा० ।

फलवं-फलवत्-त्रि० । साध्यसाधके, " सत्वं विद्य फलवई
भवई चेदु । " पञ्चा० ४ वि० ।

फलवट्टिय-फलवट्टिक-न० । प्रेतायेनगरसमीपस्थे (सांप्रतं फ-
लोधीति वयाने) नगरभेदे, तत्रत्ये चैत्ये च । तच्चैत्यस्थे पार्श्वना-
ये, पुं० । फलवट्टिकनगरस्थायां स्वनामक्यतायां द्वेभ्यां च ।
स्त्री० । टी० ।

तद्वक्तव्यता यथा—

" सिरिफलवट्टिः (६) अवेइय-परिट्टियं पणमिऊण पासजिणं ।
तस्सेव धंमि कप्पं, जहासुअं दल्लिअकल्लिअप्पं ॥ १ ॥ "
अतिथसकल्लिअणोसमेउत्तयनगरसमीवट्टिओ धीरमवणा-
इनाणाविहदेवालयामिरामो फलवट्टी नाम गामो, तत्थ फलव-
ट्टीनामधिआय देवीए भवणमुत्तंगसिहरं चिट्ठह, सो अ रि-
ज्जिसमिओवि कालकमेण उवस्सयाओ संजाओ, तहा वि-
तत्थ किलिआवि बाण्णिअगा आगंतूण अवसिसु तेणु
पगो सिरिसिरिआलवंसमुत्तामणी धम्मअलोअगामगाम-
जी " धंभलो " नाम परमसावओ इत्था । धीओ अ तारिसणु-
णो जेव ओसयालकुल्लनइयल्लनिसाकरो सिवंकरो नाम ।
ताणु वुरहं पि पभूआओ गावीओ आसि । तासि मज्जे
एगा धंभलस्स धेणु पइदिणं वुज्झंती नि वुज्झं न देह । तओ
धंभलेण गोवालो पुक्खिओ-किमेसा धेणु तुमए जेव बाहिरे
वुज्झह, असेण वा केणावि, जेणु सा न वुज्झं देह ? । तओ गोवा-
लेण सवयाई काऊण अप्पा निरवराहीकओ । तओ गो-
वालेण समं निरिक्खंतेणं एगया उव्वरयडस्स उव्वरि वोरि-
तओ समीये चउहिवि थयेहि खीरं करंती विट्ठ ला सुइही ।

एवं पइदिणं पिच्छुंनेण वंलिआ धंघलस्स । तेण वि-
तिअं—नूणं कोइ इत्थं जक्ख्हाइवेययाविसेसो भवि-
स्सइ भूमिमज्झट्ठिओ । तओ गिहमागएण तेण सुहपसुत्ते-
ण रत्तीए सुमिणओ उवल्लओ । जहा—एणेण पुरिसेण
वुत्तं—इत्थं रयइए भयवं पासनाहो गम्भइरदेवलियामज्जे
विट्ठइ, तं बाहिं निकासिऊण पूएहि । तओ धंघलेण प-
हाए बुत्तेण सिवकरस्स निवेइयो सुमिणवुत्ततो । तओ दो-
हिं पि कोऊहलाउलियमाणसेहि वलिपूआविहाणपुव्वं उहे-
हि रयइभूमि खणाविता कट्ठिओ गम्भइरदेउलियासहिस्स-
तफणिफणामंडिओ भयवं पाससामी, पइदिअइं पूयंति
महया इहीए ते दोवि । एवं पूइजंते भुवणनाहे पुणो वि-
अहिट्ठायागेहि सुमिणे आइट्ठं नेमि । जहा—तत्थेव पएसे वेइ-
अं कारावेइ सि । तओ तेहि पडिदुच्चिसंहि दोहिं वि निअ-
विहवाणुसारेण वेइअं कारावेउमाहत्तं । एवहिआ सुत्त
हारा कम्मट्ठाणुसु जाव अगमंडले निप्पजे, तेसि अण्णट्ठि-
अलेण इव्वेणं निज्जणअसमत्थयाए नियत्तो कम्मट्ठाओ,
तओ अणियं आववा दो वि परमोदासया । तयणंतरे रय-
णीए पुणो वि अहिट्ठायागसुरेहि सुमिणे भणियं, जहा—अ-
णभाए अलपंतेसु कापसु देवस्स अगओ दम्माणं सत्थिअं
पइदिणं पिच्छुस्सइ, तं दम्मा केइ अकजे चइयत्त सि । तेहि
तदेव दिट्ठे, ते दम्मे धिचूण सेसकम्मट्ठायं कारवेउमाहत्तं जाव
पडिपुष्ठा पंच धि मंडवा य लहुमंडवा य, तिहुयणजणविसव-
मुकारकारण बहुनिप्पजमि वेइअमि तेसि पुत्तेहिं विनिअं
कत्ता एअं दव्वं संपज्झइ, जं अविच्छेए कम्मट्ठायं उप्पस्सइ सि?
अइअमि विणे अइअहाए जेव संभाइअंतरिआ होऊण
निहुअं ददुमारखा, तस्मि दिवसे देवेहिं न पूरिअं दम्माणं
सत्थिअं, आसअं च मिच्छरजं नाऊण पयसेण आराहिया वि
अहिट्ठायाग न पूरिसु निव्वं ति विउं तदवत्थो वेइयकम्मट्ठाओ ।
एगारससएसु इक्कासीइसमहिएसु ११८१ विकमाइ (अ) वरि-
सेसु अइअंतेसु रायगळ्ळमंडणसिरीसीलभइसूरिपट्टपइट्ठि-
हि महावाइंदियवरगुणविद्विजयपत्तपइट्ठिं सिरिधम्म-
बोससूरिहिं पासनाइवेइअसिहरे अउविहसंघसमकलं
पइट्ठा कआ । कालंतरेण कलिकालमाहण्येण कलिकपआ वं-
तरा इवंति अत्थिरचित्ता य सि पमायपरवसेसु अहिट्ठायागे-
सु सुरलाणसहाबुहाणेण दिअं कुरमाणं, जहा—एअस्स
देवमवणस्स कणावि भंगो न कायव्वं नि, अअं च विव
किर भयवओ अहिट्ठायाग न सहंति सि संघेण विवंतरं
न डाविअं, विगल्लिअगस्स वि भगवओ महयाइं माइप्पाइं
उवल्लभंति. पइवरिसं च पोसवहुळदसमीए जम्मकल्लायवि-
णे आउहिसाओ वि सावयसंघा आगंतूण नच्चगीअतट्ठा-
इअकुसुमामरणरोहणइदपयाइहिं मणइरजत्तामहिमं कु-
णता संघपूआइहिं सासणं पमाविता निहलंति दूसम-
समयविलसियाइं वि ठवंति गुरुअं सुकृतसंसारं, इत्थं य
वेइए धरणिदपडमावईकितवाला अहिट्ठायाग संघस्स विअ-
पभारं उवलामिति, पणयओआणं मणोरहे अ पूरिति, इत्थो-
विअ थिपिरपईवहत्थं पुरिसं वेइअमज्जे संवरतं पासंति,
समाहिअमणा इत्थं रनिवुत्थं भविअज्जणा एअमि महाति-
त्थभूए पासनाइविट्ठे कलिकुंडकुळेसरसिरिपव्वयसंकेसर-
भेरीसप्रमहुरावायारसीअहिच्छतायंभयअज्जाइरपव्वयन-

अरहेवपट्टणकरेइइयनागइहसिरिपुरसामिणिआरुपहीपुरी
उजेणीसु सुअवंसतीहरिकिखिलिडयाइडाणवहुमाअपासना-
इपडिमाणं करिऊअ जत्ता कया इवइ सि संपदायपुरिसाणं
उवएसो ।

" इअ फलवड्डिपुरट्ठिअ-पासजिणिदस्स कप्पमविअप्पं ।

निसुखंताणं भव्वा-ण होउ कल्लायनिप्पसी ॥ १ ॥ "

"इत्थासजनस्य मुक्तात्, किमप्युपायाय संपदायलवम् ।

प्रथितं जिनप्रभसूरिभिः, कल्पं फलवड्डिपाश्वेविभोः ॥ २ ॥ "

ती० ५४ कवप ।

फलवाइअ-फलवादिन-पुं० । फलवदनशीले, " पुग्गई फल-
वाइणं । " सूत्र० १ अ० ११ अ० ।

फलविट्ठि-फलवृत्तिक-पुं० । फलवृत्तोत्तवे श्रीम्रियजीव-
विशेषे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

फलविवाग-फलविपाक-पुं० । फलरूपो विपाकः फलवि-
पाकः । फलरूपविपाके, स० ।

से समासओ दुविहे पम्पवे । तं जहा-दुहविवागे, सुह-
विवागे य ।

फलस्य कार्यस्य विपाको व्यक्तीकरणम् । फलस्य व्यक्तीकरणे,
स० ५५ स० । फलमिव वृत्तसाध्यमिव विपाकः कर्मणा मुदयः
फलविपाकः कर्मणा मुदये, प्रश्न० १ आ० द्वार । फलस्येवाऽला-
वुकाऽऽदेः विपाको विपक्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलवि-
पाकः । कर्मणां रसप्रकर्षावस्थायाम्, भ० १ श० ३३ उ० ।

फलविसेस-फलविशेष-पुं० । भागाऽऽदिके साध्यभेदे, " भो-
गाइ फलविसेसा । " पञ्चा० ६ विव० ।

फलविहि-फलविधि-पुं० । फलप्रकारे, प्रश्न० २ आ०
द्वार । " फलविधिपरिमाणं करेइ । " उपा० १ अ० । (' आ-
यंद ' शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे सूत्रम्)

फलमाइअ-फलसाधन-न० । फलार्थमारम्भप्रवर्तने, आ-
चा० १ अ० ५ अ० १ उ० ।

फलसुरा-फलसुरा-स्त्री० । तालफलद्राक्षाज्जूरादिनिष्पन्ने
सुराभेदे, वृ० २ उ० ।

फलहि-फलधि-पुं० । हलावयवभेदे, " एकेणं हत्थेणं हलं
बाहेइ, एकेणं फलही उप्पाहेइ । " उल्ल० ३ अ० ।

फलही-देशी-काव्यांसे, दे० ना० ३ वर्ग ८२ गाथा ।

फलाकिट्ठि-फलाऽऽकृष्टि-स्त्री० । स्त्रीणां अनुप्यष्टिकलास्वव्य-
तमे कलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ लण ।

फलावंचगजोग-फलावञ्चकयोग-पुं० । " फलावञ्चकयोगस्तु,
सव्यं एव नियोगतः । सानुबन्धफलावाति-धर्मसिद्धौ स-
तां मता " ॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणे योगभेदे, बो० ।

फलावह-फलाऽऽवह-त्रि० । फलसंयुक्ते, बो० १५ विव० ।

फलासव-फलाऽऽसव-पुं० । मयभेदे, " फलासवेइ वा । " प्रज्ञा०
१७ पद ४ उ० ।

फलाहार-फलाऽऽहार-पुं० । तापसभेदे, नि० १ अ० ३ वर्ग ३ अ० ।

फलविग्र-फलित-त्रि० । " फलविग्र फलिकं च दलिकं, उइलि-
अं । " पाइ० ना० १८१ गाथा ।

फलिमारी-देशी-दूर्वायाम्, दे०ना० ६ वर्ग ८३ गाथा ।

फलिनी-फलिनी-ली० । त्रियङ्गो, “ फलिनी विवमा पियं-
शूय । ” पा०ना० १४ गाथा ।

फलिह-परिष-पुं० । परि-इन्-क-भिः । “ पाटि-पठव-प-
रिष-परिषा-पनस-परिमद्रे फः ” ॥ ८ । १ । २३२ ॥ इ-
ति प्राकृतसूत्रेण फः । प्रा० १ पाद । “ हरिद्राऽऽदौ लः ”
॥ ८ । १ । २४४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण लः । प्रा० १ पाद ।
आर्गपरिहनात् परिषः । बवरद्वाराऽऽदिसम्बन्धिष्यामर्गला-
याम्, नं० १२० । “ असिषे षो फलिहा । ” पा०ना० २४०
गाथा । “ अगला फलिहो । ” पा०ना० २६७ गाथा ।
नि०चू० । औ० १ रा० । प्र० । झा० । स्या० । अर्गलाद-
रहे च । औ० ।

फलिक-न० । प्रहेणकाऽऽदौ, “ फलियं पहेणगार्ह । ” स्था० ३
डा० ३ उ० । वमनीवृत्ते, तत्फलं च । अनु० ।

स्फटिक-पुं० । स्फटीव कायति, इवार्ये कन् । “ पाटि-प-
ठव-परिष-परिषा-पनस-परिमद्रे फः ” ॥ ८ । १ । २३२ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण पस्य फः । प्रा० १ पाद । “ निक-
च-स्फटिक-चिकुरे हः ” ॥ ८ । १ । २८६ ॥ इति प्राकृ-
तसूत्रेण कस्य हः । प्रा० १ पाद । “ स्फटिके लः ” ॥ ८ । १ ।
२६७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण टस्य लः । प्रा० १ पाद । स्व-
नामक्याते मणिभेदे, स्था० १० डा० । रा० । सूत्र० । खं०
प्र० । झा० । उल० । स्फटिकमये रत्नप्रभायाः पृथिव्याः स्व-
नामक्याते काण्डे, स्था० १० डा० । स्फटिकमिव स्फ-
टिकम् । अन्ताकरणे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । स्फटिक-
मिव स्वच्छत्वात् स्फटिकम् । आकाशे, भ० १६ श० ३ उ० ।

फलिहकूट-स्फटिककूट-न० । जम्बूद्वीपस्य गन्धमादनवक्त्र-
स्कारपर्वतस्याधोलोकनिवासिण्या भोगंकराया दिक्कु-
माख्या निवासभूते स्फटिकरत्नमये स्वनामक्याते कूटे, स्था०
८ डा० । जं० । कुरङ्गलवरद्वीपस्य कुरङ्गलशैलस्योत्त-
रस्यां दिशि स्थिते स्वनामक्याते कूटे, द्वी० । वज्रक-
द्वीपस्य वज्रकपर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि स्थिते स्वना-
मक्याते कूटे च । द्वी० ।

फलिहगिरि-स्फटिकगिरि-पुं० । कैलाशे, “ फलिहगिरी के-
लासो । ” पा०ना० १७८ गाथा ।

फलिहमल्ल-स्फटिकमल्ल-पुं० । भृगुकच्छादामते उज्जयिनी-
नगरस्थेनाऽऽद्यमल्लेन सह कृतयुद्धे स्वनामक्याते मल्ले,
आब० ४ अ० ।

फलिहा-परिषा-ली० । परितः क्षप्यते क्षन-डः । “ पा-
टि-पठव-परिष-परिषा-पनस-परिमद्रे फः ” ॥ ८ । १ । २३२ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण फः । प्रा० १ पाद । “ हरिद्राऽऽदौ लः ”
॥ ८ । १ । २४४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण लः । प्रा० १ पाद ।
पुराऽऽदौ रिपुप्रभृतीनां दुष्टप्रवेशनासिद्धये गर्तैकपाथां
वेष्टनाऽऽकारभूमौ, वाच० । परिषा, जातं, बल्य-
मिति । झा० १ ध्रु० १३ अ० । सा चात्र उपरि
च समस्तातेति । औ० । रा० । उपरि विशाला अयः
संकुचितेति । प्र० १ पद । परिकोपरि विशाला अ-
६८८

चः संकुचिता, जातेति त्रयत्रापि सममिति । जी० ३ प्र-
ति० ३ अधि० । आवा० ।

फलिहोवह-फलिकोपहत-न० । उपहतमुपहितं भोजनस्था-
ने द्योतितं, मल्लमिति भावः । फलिकं प्रहेणकाऽऽदि, तच्छ-
तमुपहतं चेति फलिकोपहतम् । अवगृहीताभिधानपञ्चम-
पिण्डेयणाविषयभूते उपहतभेदे, व्य० ।

यदाह व्यवहारभाष्ये—

फलियं पहेणगार्ह, वंजयभक्त्येहि वा विरहियं तु ।

भोक्तुमणस्साविहियं, पंचमपिण्डेसणा एसा ॥ व्य० २ उ० ।

फली-देशी-लिङ्गवृषयोः, दे०ना० ६ वर्ग ८६ गाथा ।

फलुस्तुक-फलीतुष्टय-न० । अभ्युदयाऽऽशंसायाम्, झा०
२१ डा० ।

फलोवागय-फलोपगत-पुं० । फलान्मुपगच्छतीति फलोपगः
फलोपगतो वा । ‘ फलोवगय ’ इत्येवं वाक्यम् । “ फलोवा ”
इति प्राकृतलक्षणवशात् । बहुलफले वृक्षभेदे, स्था० ३
डा० १ उ० । “ फलोवागयसु वा । ” आवा० २ ध्रु० २ चू० ३ अ० ।
फलोवारुक्खसमाण-फलोपगतवृक्षसमान-पुं० । ‘ फलोवगय-
रुक्खसमाण ’ इति वाक्ये ‘ फलोवारुक्खसमाण ’ इति प्राकृत-
लक्षणवशात् । पुरुषभेदे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

फल्ल-फल्य-न० । फलाय हितं यत् । पुष्पे, वाच० । फलाय हि-
तः फल्यः । लौकिके वस्त्रे, वृ० १ उ० ३ प्र० ।

फलीह-देशी-लाभे, ‘ फलीहामो कहंहे । ’ “ फलीहामो सि ”
देशीपदत्वात् यद्वच्छया भक्तपानं लाभमहे । वृ० १ उ० ३ प्र० ।
फमल-देशी-सार-स्थासकयोः, दे०ना० ६ वर्ग ८७ गाथा ।
(कावर चित्र गुजराती) “ फमलं सबलं सारं, किम्मीरं
चित्तलं च बोगिल्ल । ” पा०ना० ६४ गाथा ।

फमलाणिअ-देशी-कृतविभूषे, दे०ना० ६ वर्ग ८३ गाथा ।

फमलिअ-देशी-कृतविभूषे, दे०ना० ६ वर्ग ८३ गाथा ।

फसुल-देशी-मुक्ते, दे०ना० ६ वर्ग ८२ गाथा ।

फा-फा-ली० । मृगमारीचे, फणायाम्, भवणे, निष्ठुरोक्तौ,
कलायाम्, केकायाम्, उक्कण्डायाम्, तनौ च । “ फावतो
मृगमारीचे, फा फणा भवणे च फा । ” एका० । अथवा स्त्रि-
याम् । “ निष्ठुरोक्तिकलाकेको-त्कण्डातनुषु कथ्यते । ” एका० ।

फाह-स्फाति-ली० । स्फाय-भावे क्तिन् । वृद्धौ, वाच० । “ फा-
तीप मुक्काप । ” नि० चू० १ उ० ।

फाईकय-स्फातीकुत-त्रि० । स्फातिमुपनीते, “ फाईकयमज-
मसेसि । ” आ० म० १ अ० ।

फाणिय-फाणित-न० । फण-णिवृ क्तः । गुडविकारभेदे. वा-
च० । फाणितो द्रवगुडः । अ० २ अधि० । प्र० । औ० ।
वृ० । फाणितं गुडपानकम् । पि० । ‘ फाणयं वा ’ उदकेन द्रवी-
कृतो गुडः कथितो वा । आवा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । द्रविकः
पिण्डगुड एव पानीयेन द्रावितः, एतद्भुज्यमपि फाणितमु-
च्यते । वृ० २ उ० । “ फाणियाणि दोभि । ” द्रवगुडे, पि० ।
“ फाणिओ गुडो भक्तति । सो दुविहो—द्रवगुडो, खंडगुडो
वा । ” नि०चू० ४ उ० । काथे, “ गिण्णफाणियाह वा । ” फाणितं
काथ इति । प्र० १ पद ४ उ० । पञ्चा० ।

फाणियगुल-फाणितगुड-पुं० । द्रवगुडे, भ० १८ श० ५ उ० ।
फासिय-पारुष्य-न० । पुरुषतायाम्, "फासियं समादि-
यं ।" आच्चा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

फाल-पाट-धा० । पट्-णिच् । "पाटि-परुष-परिघ-परिखा-
पनस-पारिभद्रे फः" ॥ ८।१।२३२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
एयन्तस्य पाटिः परस्य फाऽऽदेशः । प्रा० १ पाद । "खपेटापाटौ
वा" ॥ ८।१।१६८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण पाटिर्ण्यन्तस्य टस्य
लो वा । फालइ । फालेइ । फाडइ । फाडेइ । प्रा० १ पाद ।

फाल-न० । फलाय-शस्याय द्वितम् । अण् । फल्यते-विदार्यते
भूमिरनेन वा घम् । स्वनामख्याते लाङ्गलमुखस्थे लौहभेदे,
वाच० । "फालसरिसर्जाहं ।" फालं—छिपञ्चाशत्पलप्रमा-
णलोहमयो दिव्यविशेषः । ज्ञा० १ भु० ८ अ० । "फालस-
रिसा से दंता ।" फाला लोहमयकुशास्तत्सदृशाः, दीर्घत्वात् ।
उपा० २ अ० । फालमस्त्यस्य अच् । बलदेवे, महादेवे च । पुं० ।
फलस्य विकारः अण् । कार्पासवस्त्रे, त्रि० । फालकरणके
दिव्यपरीक्षामेदे, न० । फलेषु भवः अण् । जम्बीरबीजाऽऽ-
दौ, पुं । वाच० ।

फाललण-स्फाटन-न० । विदारणे, आव० ६ अ० । प्रश्न० । स० ।

फालि-फालि-खी० । शाखायम्, "संबलिफालि ष्व अ-
गिणा दृष्ट्वा ।" संथा० । खण्डे, "अंबपेसियं वा ।" आम्नपेशी
आम्नफाली । आच्चा० २ भु० १ चू० ७ अ० २ उ० ।

फालिअ-पाटित-त्रि० । द्विधाकृते, "फालिअं आरंपिअं च
ओरत्तं ।" पाइ० ना० १६८ गाथा ।

फालित्ता-स्फालयितृ-त्रि० । स्फालनकर्त्तरि, सूत्र० २ भु०
२ अ० ।

फालिय-फालिक-न० । महार्घमूल्ये वस्त्रभेदे, "फालियाणि
वा ।" आच्चा० १ भु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

स्फाटित-त्रि० । विदारिते, उत्त० १६ अ० । आव० । प्रश्न० ।

स्फाटिक-न० । रत्नविशेषे, कल्प० १ अधि० ३ कण् । आ० म० ।

फालियवस्त्राभ-स्फाटिकवर्ण्यभ-त्रि० । स्फाटिकवर्णवद्भाभा य-
स्य स तथा । स्फाटिकवर्णसदृशवर्णोपेते, भ० १२ श० ।

फालिहह-पारिभद्रे-पुं० । परितो मद्रमस्त्यस्य प्रज्ञाऽऽद्यम् ।
"पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभद्रे फः" ॥ ८।१।२५४ ॥

इति प्राकृतसूत्रेण फः । प्रा० १ पाद । "हग्निद्राऽऽदौ लः" ॥
८।१।२५४ ॥ इति लः । प्रा० १ पाद । वृक्षभेदे, वाच० ।

फाली-फाली-खी० । 'फालि' शब्दार्थे, संथा० ।

फास-स्पर्श-पुं० । प्रहणे, स्तेये च । खुरा०-उम०-सक० सेट् ।
"सर्वत्र लघ्वराम(च)वन्द्रे" ॥ ८।२।७६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
संयुक्तस्योपरिस्थितस्य रस्य लुक् । प्रा० २ पाद । "लुप्त-य र-
व-श-व-सां दीर्घः" ॥ ८।१।४३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण रलोपे
कृते शकारात्पूर्वस्य दीर्घः । प्रा० १ पाद । "शं-वै-तस-वजे
वा" ॥ ८।२।१०५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जना
त्पूर्व इकारो वा । प्रा० २ पाद । फासइ । फारिसइ । स्पर्शयति ।

अपस्पर्शत् । वाच० । स्पृशतीति स्पर्शः । स्पर्शेन्द्रिये, विशेष० ।
प्रज्ञा० । सम्म० । "स्पृश" स्पर्शः । स्पृश्यते । लुप्यत इति स्पर्शः ।
"म कर्त्तरि च०" ॥ ३।३।११ ॥ इति घञ्प्रत्ययः । प्रज्ञा० २३ पद ।

स्था० । त्वगिन्द्रियप्राप्तौ पृथिव्युदकज्वलनवृत्तिके, सम्म० ।
स्पर्शनकण्वविषये, स्था० १ ठा० । कर्कशाऽऽदिके शुणभेदे,
आच्चा० १ भु० १ अ० २ उ० । स० । आ० म० । औ० । प्रा० । पं०
सं० । कर्म० । "फासाइ पडिसंवेइ ।" स्था० २ ठा० २ उ० ।
आ० म० । जी० । म० । "विराहणा फासभावबंधो य ।"
नि० चू० १७ उ० । ते चाटौ कर्कशमृदुगुरुलघुशीतोष्णवि-
श्वरूपभेदात् । विशेष० । आच्चा० । पं० सं० । उत्त० । अनु० ।
प्रव० । प्रज्ञा० ।

अट्ट फासा पस्यता । तं जहा—कक्खडे, मउए, गुरुए,
लहुए, श्रीए, उसिणं, निडे, लुक्खे । स्था० ८ ठा० ।

स्पर्शाः संवाधनाऽऽलिङ्गनचुम्बनाऽऽदिका इति । आच्चा०
१ भु० ५ अ० ४ उ० । ते च प्रत्येकं द्विविधाः—

दुविहा फासा पस्यता । तं जहा—अत्ता चेव, अणत्ता
चेव ० जाव प्रणामा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

"एमे फासे ।" एकत्वं सामान्यतः सजातीयविजाती-
यव्यावृत्तरूपपेक्षया वा भावनीयम् । स्था० १ ठा० ।

स्पर्शवर्णकश्च मणीनधिकृत्य—

तेसि णं मणीणं इमेयारूवे फासे पस्यते । से जहाना-
मए आईणोइ वा, रुपइ वा, चूणइ वा, नवणीएइ वा, ईसतु-
णीएइ वा, सिरीसकुसुमनिचएइ वा, बालकुसुमपतारासीइ
वा । प्रज्ञा० २३ पद । रा० ।

स्पृश्यते—स्पर्शेन्द्रियेणानुभूयते इति स्पर्शः । उपनापे,
आच्चा० १ भु० ८ अ० २ उ० । दंशमशकाऽऽदिके परीषद्दो-
पसर्गाऽऽत्मके दुःखाविशेषे, सूत्र० ।

एते भो कसिणा फासा, फरसा दुस्सहिया सया ।

हत्थीसरसंविता, कीवाऽवस गया गिहं ॥ १७ ॥

सूत्र० १ भु० ३ अ० १ उ० । (अस्या व्याख्यानम् 'परिसइ'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६४८ पृष्ठे गतम्) नरकाऽऽदिके दुःख-
विशेषे, "पुष्वं दंडा पच्छा फासा पुष्वं फासा पच्छा दंडा ।"
आच्चा० १ भु० ५ अ० ४ उ० । गाढप्रहाराऽऽदिजनिते दुःखाविशेषे,
"फासा य असमंजसा ।" आच्चा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

अदुवा फासा फुसंति ते फासे पुट्टे वीरो अहियासए ।

अथवा-तेषु ग्रामाऽऽदिषु स्थानेषु तिष्ठतो गच्छतो वा स्पर्शाः
दुःखाविशेषा आत्मसंबन्धीयाः स्पृशन्ति—अभिमवन्ति, ते
चतुर्विधाः । तद्यथा—चट्टनतक्षणकण्डनाऽऽदेः पतनता, अभिमू-
र्छाऽऽदिना स्तम्भनता, वाताऽऽदिना श्लेष्णता, तालुनः पाता-
दङ्गुल्यादेर्वा स्पान् यदि वा-वातविश्लेष्माऽऽदिकोभात् स्पर्-
शाः स्पृशन्ति । अथवा-निष्किञ्चनतया कृणस्पर्शदंशमशक-
शीतोष्णाऽऽद्यापादिताः स्पर्शाः दुःखाविशेषाः कदाचित्स्पृश-
न्ति-अभिमवन्ति, तैश्च स्पृष्टः परीषदैस्तान् स्पर्शान् दुःख-
विशेषान् धीरोऽक्षीभ्योऽधिलहेत नरकाऽऽदिदुःखाभावनायाऽ
बन्ध्यकर्मोदयाऽऽद्यादितं पुनरपि मयैवैतत्सोढव्यमित्याक-
लस्य सम्यक्कितिज्ञेतेति । आच्चा० १ भु० ६ अ० ५ उ० ।

अचेलं तण्फासा फुसंति सीयफासा फुसंति तेउफा-
सा फुसंति दंसमसमफासा फुसंति एगयरे अणयरे
विरुवरूवे फासे अहियासेति ।

अखेलं क्वचिद् भ्रामाऽऽदौ त्वक्त्राणाभावात् तृणशय्याशायि-
नं तृणानां स्पर्शाः पुरुषास्तृणैर्वा जनिताः स्पर्शाः दुःखविशेषा-
स्तृणस्पर्शास्ते कदाचित् स्पृशन्ति, तांश्च सम्यगदीनमन-
स्काऽधिसङ्गत इति सम्बन्धः । तथा शीतस्पर्शाः स्पृशन्त्युप-
तापयन्ति, तेज उष्णस्तत्स्पर्शाः स्पृशन्ति, तथा दंशमशकस्पर्-
शाः स्पृशन्त्येतेषां तु परीषदाणामेकतरेऽविरुद्धा दंशमशक-
तृणस्पर्शाऽऽद्यः प्रादुर्भवेयुः, शीतोष्णाऽऽदिपरीषदाणां वा
परस्परविरुद्धानामन्यतरे प्रादुर्भ्युः, प्रत्येकं बहुवचननिर्देशश्च
तौषमन्मध्यमावस्थासंस्पर्शकः, इत्येतदेव दर्शयति-विरुपं-
वीभस्सं मनोःनाह्वादि विविधं वा मन्दाऽऽदिभेदात् रूपं स्वरूपं
येषां ते विरुपकपाः । के ते ?-स्पर्शाः दुःखविशेषाः, तदापाद-
कास्तृणाऽऽदिस्पर्शा वा, तान् सम्यक् करणेनापभयानरहितो-
ऽधिसङ्गते । आचा० १ भू० ६ अ० ३ उ० । दुःखोत्पादके शी-
तोष्णाऽऽदिके, "ससङ्गफास कुरुषा बुदीरिया ।" आचा०
२ भू० ४ अ० । स्पृश्यतेऽनेन वस्तुतत्त्वमिति स्पर्शः । वस्तु
तत्त्वज्ञाने, बो० १२ विव० । (स्पर्शलक्षणम् 'दिक्क्षा' शब्दे
चतुर्थभागे २५०८ पृष्ठे गतम्) अन्योऽन्यं संघट्टने, ब० १ उ० ३
प्रक० । सम्पर्के, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० । अभिभवे,
आचा० १ भू० ५ अ० ५ उ० । आराधने, "फासेह अणुत्तरं
करणं ।" स्पृशत्याराधयति । ब० १ उ० २ प्रक० । पालने,
"तिविहेय फासयते ।" स्पृशन् पालयति । भ० १५ श०
७ उ० । पञ्चा० । ग्रहणे, रोगे, युद्धे, गुप्तचरे उपतापके, बायो,
वाच० । अष्टाशीर्तिमहाप्रह्वयन्त्यतमे स्नानमख्याते महाप्रहे,
"दो फासा ।" स्था० २ डा० ३ उ० ।

फासंत-स्पृशन्-वि० । पालयति, पञ्चा० १० विव० ।

फासकरण-स्पर्शकरण-न० । प्रयोगकरणभेदे, तत्त्व विशि-
ष्टेषु भोजनाऽऽदिषु सत्सु यद्विशिष्टाऽऽपादनम् । सूत्र०
१ भू० १ अ० १ उ० ।

फासकीव-स्पर्शकीव-पुं० । क्लीबभेदे, "गोवालककुम्भो फा-
से फासकीवो तं पाउणिता अप्पणो गोवालककुम्भं काउं
उव्वट्टणाह करेह ।" नि० ब० ४ उ० ।

फासजोग-स्पर्शयोग-पुं० । स्पर्शो ज्ञानं, तेन योगः सम्बन्धः
स्पर्शयोगः । ज्ञानसम्बन्ध, बो० १२ विव० ।

फासण-स्पर्शन-न० । स्पृश ल्युट् । ग्रहणे, स्पर्शे च ।
वाच० । दुःखने, "एयाह फासाह फुलंति बालं ।" सूत्र० १
भू० ५ अ० २ उ० । इन्द्रियभेदे, शब्द० ६७ द्वार । शिष्टं ल्युट् ।
स्पर्शनं, दाने च । स्पृश-कर्त्तरि ल्युट् । वायो, पुं० । वाच० ।

फासणकिरिया-स्पर्शनक्रिया-स्त्री० । क्रियाभेदे, आ० ब० ।
स्पर्शनक्रिया द्विविधा-जीवस्पर्शनक्रिया, अजीवस्पर्-
शनक्रिया । तत्र जीवस्पर्शनक्रिया-स्त्रीपुंनपुंसकं वा
स्पृशति, संघट्टयतीत्यर्थः । अजीवस्पर्शनक्रिया-सुखस्पर्शार्थं
सुगलोमाऽऽदिवस्त्रजानं, मुक्तकाऽऽदि वा रत्नजातं स्पृशती-
ति । आ० ब० ४ अ० ।

फासणा-स्पर्शना-स्त्री० । स्पर्शे, प्राप्ते, स्पर्शना प्राप्तिरवगाहो
लक्ष्म इति । आ० ब० ६ अ० । क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः-क्षेत्रमव-
गाहाऽकान्तप्रवेशमात्रम् । स्पर्शना तु प्रदेशाद्विरपि भवति ।

तथा च परमाणुद्रव्यमाश्रित्य तावदवगाहना-स्प-

रीयोर्विशेषविविधविषयाऽऽह-

अवगाहणादिरितं, पि फुसइ बाहिं जहाऽणुणोऽभिहियं ।

एगपएसं खेत्तं, सत्तपप्सा य से फुसणा ॥ ४३२ ॥

इह यथावगाहस्तत् क्षेत्रमुच्यते, यस्ववगाहनातो बहिरप्य-
तिगच्छं क्षेत्रं स्पृशति सा स्पर्शनाऽभिधीयते, इति क्षेत्रस्पर्श-
नयोर्विशेषः, यथा परमाणोः, आगमं यत्रैकस्मिन्प्रदेशेऽव-
गाहः, तद्वत्प्रदेशं क्षेत्रमाह्वितम्, सप्तप्रदेशा तु (से)
तस्य स्पर्शना प्रोक्ता, यत्रैकस्मिन् प्रदेशेऽवगाहस्तम् अन्यांश्च
षट्पदिकसंघन्धिनः षट् नभःप्रदेशान् परमाणुः स्पृशतीति
कृत्विति ॥ ४३२ ॥

प्रकारान्तरेणापि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदमाह-

अहवा जत्थोगाढो, तं खेत्तं विग्गहे मया फुसणा ।

खेत्तं च देहमित्तं, संचरओ हाइ से फुसणा ॥ ४३३ ॥

पाठसिद्धेयः । विशेषः । (स्पर्शनाद्वारम् 'आणुपुष्पी' शब्दे
द्वितीयभागे १३५ पृष्ठे गतम्) ('परमाणुपौष्मल' शब्देऽ-
स्मिन्च भागे ११०० पृष्ठे स्पर्शनासूत्रं गतम्)

अथ नानाजीवानधिकृत्य क्षेत्रस्पर्शने प्राऽऽह-

एति असंखेजगुणा, नानाजीवाण खेत्तफुसणाओ (४३४)

एकस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानिजीवस्य ये क्षेत्रस्पर्शने, ताभ्यां
सकाशात् नानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां याः क्षेत्रस्य स्पर्शना-
स्ता असंख्येयगुणाः, नानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषाम-
संख्येयत्वादिति भावः । विशेषः ।

स्पर्शनामेवाऽधिकृत्याऽऽह-

लोयंते भंते ! अलोयंतं फुसइ, अलोयंतेऽवि लोयंतं फु-
सइ । इंता गोयमा ! लोयंते अलोयंतं फुसइ, अनोयंतं
वि लोयंतं फुसइ । तं भंते ! किं पुट्टं फुसइ, अपुट्टं फुसइ०
जाव नियमा अहिसिं फुसइ । दीवंते भंते ! सागरंतं फु-
सइ, सागरंतं वि दीवंतं फुसइ । इंता जाव नियमा अहिसिं
फुसइ, एवं एणं अभिलावेणं उदयंतं पोयंतं, अहंते
दूसंतं, अयंतं आयवंतं० जाव नियमा अहिसिं फुसइ ॥

(लोयंते भंते ! अलोयंतमित्यादि) लोकान्तः सर्वतो लो-
कावसानम्, अलोकान्तस्तु तदनन्तर पठेति । इहाऽपि (पु-
ट्टं फुसइ इत्यादि) सूत्रप्रपञ्चो दृश्योऽत एवोक्तं (जाव
नियमा अहिसिं ति) एतज्जावना चैवम्-स्पृष्टमलोकान्तं स्पृ-
शति, स्पृष्टत्वं च व्यवहारतो वृत्त्यस्याऽपि दृष्टम्, य-
था-चक्षुः स्पर्श इत्यत उच्यते, अवगाहम्-आसन्नमित्यर्थः,
अवगाहत्वञ्चाऽऽसन्निमात्रमपि स्यादन्त उच्यते, अनन्तराव-
गाहमव्यवधानेन सम्बद्धं न तु परम्परावगाहं शृङ्खलाक-
टिका इव परस्परसम्बद्धं, तञ्चाऽणुं स्पृशति, अलोकान्त-
स्य क्वचिद्विषयत्वात् प्रदेशमात्रत्वेन सूत्रमत्वात् चादरमपि स्पृ-
शति, क्वचिद्विषयैव बहुप्रदेशत्वेन चादरत्वात्, तम् ऊ-
र्ध्वमधस्तिर्यक् च स्पृशति, ऊर्ध्वदिदिक्षु लोकान्तस्याऽलो-
कान्तस्य च भावान् । तं चाऽऽदौ मध्येऽन्ते च स्पृशति, क-
थमधस्तिर्यक् ऊर्ध्वलोकप्रान्तानामादिमध्यान्तकल्पनात् तं च-
स्वविषये स्पृशति । स्पृष्टाऽवगाहाऽऽदौ नाविषये अस्पृष्टाऽऽदा-

कासगा

विति तं वाऽऽनुपूर्व्या स्पृशति । आनुपूर्वी बह प्रथमे स्था-
ने लोकास्तस्ततोऽनन्तरं द्वितीये स्थाने अलोकास्त इत्येवम-
वस्थानतया स्पृशति । अन्यथा तु स्पर्शमेव न स्यात् अ व-
दसु दिक्षु स्पृशति, लोकास्तस्य पार्श्वतः सर्वेनोऽलोका-
स्तस्य भावात् । इह अ विदिक्षु न स्पर्शनाऽस्ति । दिशां लो-
कविवेकप्रमाणत्वादिदिशां अ तत्परिहारेण भावात् । एवं
द्वीपास्तसागरान्ताऽऽविस्त्रेषु स्पृष्टाऽऽविष्कृताऽऽविष्कृता कार्या,
नवरं द्वीपसागरान्तादिषु " कुहिसि " इत्यस्यैवभावना—
योजनसहस्रावगाढा द्वीपाश्च समुद्राश्च भवन्ति, तन्मोप-
रितनानवस्थानां द्वीपसमुद्रान् प्रदेशानाभिन्वोर्द्धाऽधो वि-
ग्नस्य स्पर्शना वाच्या, पूर्वाऽऽविदिशा तु प्रतीतैव, स-
मन्ततस्तेषामवस्थानात् । (उच्यते पोर्यतं ति) नचाद्युक्त-
ान्तः पोतान्तं नौपर्यवसानमिहाप्युच्छ्रयाऽपेक्षया ऊर्ध्वदिक्
स्पर्शना वाच्या । जलनिमज्जने चति (कुहने दूतं ति)
क्षिप्रान्तो दूर्यान्तं वस्त्रान्तं स्पृशति । इहाऽपि वृद्धिस्पर्-
शना भावना अलोच्छ्रयाऽपेक्षया अथवा—कम्बलरूपवस्त्र-
योद्गलिकायां तन्मध्योत्पन्नजीवमन्त्रेण तन्मध्यरन्ध्राऽपेक्षया
लोकास्तसूचकत्वं वृद्धिस्पर्शना भावयितव्या । (कथंते
आयवतं ति) इह क्षायाभेदेन वृद्धिर्माधनैवम्—आतपे
व्योमवर्तिपक्षिप्रवृत्तिद्रव्यस्य या क्षाया तदन्त आतपान्तं
अतसु विक्षु स्पृशति, तथा तस्या एव क्षायाया भूमेः
सकाशात् तद्द्रव्यं यावदुच्छ्रयोऽस्ति । ततश्च क्षायान्त आत-
पान्तमूर्द्धमधश्च स्पृशति । अथवा—प्रासादवरतिङ्काऽध्वेया
क्षाय तस्या भित्तरत्नरत्न्या आरोहन्त्या वा; अन्त आतपान्त
मूर्द्धमधश्च स्पृशतीति भावनीयम् । अथवा—तयोरेव क्षाया-
ऽऽतपयोःपुङ्गवानामसङ्ख्येयप्रदेशावगाहिस्वाद्युच्छ्रयसङ्गाव-
स्तसङ्गावच्छोर्द्धाधोविभागस्ततश्च क्षायान्त आतपान्त-
मूर्द्धमधश्च स्पृशतीति । अ० १ श० ६ उ० ।

परमाणुपोगले शं भंते वाउयाए शं फुडे, वाउयाए वा
परमाणुपोगले शं फुडे । गोयमा ! परमाणुपोगले वाउयाए
शं फुडे, गो वाउयाए पोगले शं फुडे । दुपदेमिए शं
भंते ! खंधे वाउयाए शं एवं वेव । एवं० जाव असंसेज-
पएसिए । अणंतपएसिए शं भंते ! खंधे वाउयाए पुच्छा ।
गोयमा ! अणंतपएसिए खंधे वाउयाए शं फुडे वाउयाए
अणंतपएसिए शं खंधे शं सिय फुडे, सिय गो फुडे । वरयी शं
भंते ! वाउयाए शं फुडे वाउयाए वतियणा फुडे । गोयमा !
वरयी वाउयाए शं फुडे, गो वाउयाए वतियणा फुडे ।

(वाउयाए शं फुडे ति) परमाणुपुङ्गलो वायुकायेन स्पृष्टो
व्याप्तो मध्ये क्लिप्त इत्यर्थः । " नो वाउयाए " इत्यादि । नो
वायुकायः परमाणुपुङ्गलेन स्पृष्टो व्याप्तो मध्ये द्विती वा-
योमेहत्वाद्गोश्च निःप्रदेशत्वेनातिसूक्ष्मतया व्यापकत्वाभा-
वादिति । (अणंतपएसिए णमित्यादि) अनन्तप्रदेशिकः
स्कन्धो वायुना व्याप्तो भवति, सूक्ष्मतरत्वात् तस्य, वायु-
कायः पुनरनन्तप्रदेशिकस्कन्धेन स्याद् व्याप्तः स्यात् स्या-
त् । कथम् ? यदा वायुस्कन्धपेक्षया प्रधानसौ भवति तदा
अयुक्तेन व्याप्तो भवत्यस्यदा तु नेति । (वरयीत्यादि) वस्ति-
र्हतिः वायुकायेन स्पृष्टो व्याप्तः सामस्येन तद्विवरपरिपू-

रणाच्च वायुकायो वस्तिना स्पृष्टो, वस्तेर्वायुकायस्य परित
एव भावात् । अ० १८ श० १० उ० । (आकाशधिगतास्पर्शः
' आगासधिगता ' शब्दे द्वितीयभागे ६६ पुटे उक्तः)

धर्मास्तिकायाऽऽर्थानां स्पर्शा वया—

एगे भंते ! धम्मत्थिकायप्पसे केवइएहिं धम्मत्थि-
कायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! जहसपदे तिहिं, उकांसपदे
छहिं । केवइएहिं अहम्मत्थिकायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा !
जहसपदे चउहिं, उकांसपदे सत्तिहिं । केवइएहिं आगा-
सत्थिकायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! सत्तिहिं । केवइएहिं जी-
वत्थिकायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! अणंतहिं । केवइएहिं
पोगलत्थिकायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! अणंतहिं । केवइ-
एहिं अद्दासमएहिं पुढे ? । सिय पुढे सिय गो पुढे जइ पुढे
णियमं अणंतहिं ।

(धम्मत्थिकायप्पसे इत्यादि) (जहसपदे तिहिं ति) जह-
सपदे लोकास्तनिकुटकर्ष, यत्रैकस्य धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदे-
शस्यानिस्तोक्तैः स्पर्शना भवति । तच्च भूमासजापवरक-
कोणदेशप्राय इहापरिननेनैकेन द्वाभ्यां अ पार्श्वत एको
विचक्षितप्रदेशः स्पृष्ट एव जघन्येन त्रिभिरिति । (उकां-
सपदे छहिं ति) विचक्षितस्यैक उपर्येकाऽधश्चत्वारो दिक्षु
इत्येवं वृद्धिर्दिष्ट प्रतरमध्ये, (जहसपदे चउहिं ति)
धर्मास्तिकायप्रदेशो जघन्यपदेऽधर्मास्तिकायप्रदेशेऽधुनिः
स्पृष्ट इति । कथम् ? तथैव त्रयस्त्रयस्तु धर्मास्तिकायप्रदेश-
स्थानाऽऽत एवेति । उ० ८ पुटे सत्तिभिरिति कथम् ? वृद्धि-
पदे सत्तमस्तु धर्मास्तिकायप्रदेशस्य एवेति २ । आकाशप्रदे-
शे । सत्तिभिरिव लोकास्तऽपि अलोकाऽऽकाशप्रदेशानां विद्य-
मानत्वात् ३ । (केवनिएहिं जीवत्थिकायप्पसेत्यादि) (अ-
णंतहिं ति) अनन्तेरनन्तजीवसङ्ख्येयधर्मास्तिकायप्रदेशा-
नां तत्रैकधर्मास्तिकायप्रदेशे पार्श्वतश्च दिक्क्रियाऽऽधो वि-
द्यमानत्वादिति ४ । एवं पुङ्गलस्तिकायप्रदेशेरपि ५ । (के-
वइएहिं अद्दासमएहिं इत्यादि) अद्दासमयः समयक्षेत्र ए-
व न परतोऽतः स्यात् स्पृष्टः स्यात्सति । (जइ पुढे नियमं
अणंतहिं ति) अनादित्वादद्दासमयानाम् । अथवा—वर्तमान-
समयाऽऽलिङ्गितान्यनन्तानि द्रव्याण्यनन्ता एव समया इ-
त्यनन्तैस्ते स्पृष्टा इत्युच्यते इति ।

एगे भंते ! अहम्मत्थिकायप्पसे केवइएहिं धम्मत्थिका-
यप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! जहसपदे चउहिं उकांसपदे सत्त-
हिं । केवइएहिं अहम्मत्थिकायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! जह-
सपदे तिहिं, उकांसपदे छहिं । सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स ।
अधर्मास्तिकायप्रदेशस्य शेषाणां प्रदेशैः स्पर्शना धर्मास्तिका-
यप्रदेशस्पर्शनानुसारेणावसेया ।

एगे भंते ! आगासत्थिकायप्पसे केवइएहिं धम्मत्थि-
कायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! सिय पुढे, सिय गो पुढे,
जइ पुढे जहसपदे एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा, उकांसपदे
सत्तिहिं । एवं अहम्मत्थिकायप्पसेहिं वि । केवइएहिं आ-
गासत्थिकायप्पसेहिं पुढे ? गोयमा ! छहिं । केवइएहिं जी-

वृत्तिकायप्यसेहि पुष्टे । गोयमा ! सिव पुष्टे, सिव को पुष्टे,
अइ पुष्टे सिवमं अणंतेहि, एवं पोगलत्तिकायप्यदेसेहि
वि, अद्यासमयहि ॥

(एगे भंते ! आगासत्तिकायप्यदेसे इत्यादि) सिव पुष्टे
सि) लोकाभासित्य (सिव नो पुष्टे सि) अलोकाभासित्य
(अइ पुष्टे इत्यादि) यदि स्पृष्टस्नदा अचन्यपदे एकेन धर्मा-
स्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः। कथम् ? एवंविधलोकास्तर्हिना धर्मा-
स्तिकायकप्रदेशेन शेषधर्मास्तिकायप्रदेशेभ्यो निर्गतेनैकेऽत्र
भागवत्संज्ञोकाऽऽकाशप्रदेशः। सन्ति स अभिधर्मोस्तिकाय-
प्रदेशैः स्पृष्टः, स केवम्-यस्येवं लोकास्ते कोऽन्यतो व्योमप्रदे-
शोऽस्मादेकेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन तद्वगनादेनाभ्येन च
उपरिस्थितनाऽधोस्थिति वा, द्वाभ्यां च दिग्द्वयावस्थितानां
स्पृष्ट इत्येवं अनुभिः, यस्याध उपरि च तथा दिग्द्वये तत्रैव व-
र्त्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः स पञ्चमिः पुनरथ उप-
रि च तथा विक्षप्ये तत्रैव वर्त्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन
स्पृष्टः स षष्ठीः यस्याध उपरि च तथा विक्षुब्धमुष्टे तत्रैव
वर्त्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः स सप्तभिधर्मोस्तिका-
यप्रदेशैः स्पृष्टो भवतीति १. एवधर्मास्तिकायप्रदेशैरपि २,
(केवइएहि आगासत्तिकायप्यदेसेहि कुहि ति) एकस्य लो-
काऽऽकाशप्रदेशस्याऽलोकाऽऽकाशप्रदेशस्य वा, वद्विग्नव-
स्थितैरेव स्पर्शनात् वद्वभिरित्युक्तम् ३। जीवास्तिकायसूत्रे-
(सिव पुष्टे सि) ययलौ लोकाऽऽकाशप्रदेशो विवक्षितस्ततः
स्पृष्टः (सिव नो पुष्टे सि) ययसावलोकाऽऽकाशप्रदेशविशेष-
स्तदा न स्पृष्टो जीवानां तजामावादिति ४। एवम्-पुनस्त-
ऽऽकाशप्रदेशैः ६।

एगे भंते ! जीवत्तिकायप्यप्ये केवइएहि धम्मत्तिका-
यपुच्छा ?। जहसपदे चउहि, उकोसपदे सत्तहि; एवं अहम्म-
त्तिकायप्यदेसेहि वि । केवइएहि आगासत्तिकायपुच्छा ?।
सत्तहि । केवइएहि जीवत्तिकायपुच्छा ?। सेसं जहा धम्म-
त्तिकायस्स ॥

(एगे भंते ! जीवत्तिकायप्यप्ये इत्यादि) अचन्यपदे लोका-
न्तकोलगतये सर्वाहप्यत्तत्र स्पर्शकप्रदेशानां अनुभिरिति ।
कथम् ? अथ उपरि वा, एको द्वौ च विशोरेकस्तु यत्र जीव-
प्रदेश एवावगाढ इत्येवम् । एकस्य जीवास्तिकायप्रदेश एकत्रा-
ऽऽकाशप्रदेशाऽऽदी केवलिसमुद्भात एव लभ्यत इति । (उको-
सपप सत्तहि ति) पूर्ववत् १, (एवं अहम्मत्स्यादि) पूर्वोक्ता-
जुसारेण भावनीयम् ।

एगे भंते ! पोगलत्तिकायप्यदेसे केवइएहि धम्मत्ति-
कायप्यप्येहि ? । एवं जहेव जीवत्तिकायस्स ॥

धर्मास्तिकायाऽऽदीनां ४, पुनस्तिकायस्व कैकैकप्रदेश-
स्य स्पर्शलोका ।

अथ तस्यैव द्विप्रदेशाऽऽद्वैदस्थानां तां दर्शयन्नाह—
दो भंते ! पोगलत्तिकायप्यदेसा केवइएहि धम्मत्तिका-
यप्यप्येहि पुष्टा ?। गोयमा ! जहसपदे अइहि, उकोसपदे
वारसहि । एवं अहम्मत्तिकायप्यदेसेहि वि । केवइएहि आ-
गासत्तिकायपुच्छा ?। गोयमा ! वारसहि, सेसं जहा धम्म-
त्तिकायस्स ॥

इह यद्विदुष्यं तत्परमाणुद्वयमिति मत्स्यम्, तत्र चार्वा-
चीनः परमाणुधर्मोस्तिकायप्रदेशेन अर्वाक् स्थितेन स्पृष्टः
परमाणवर्ती च परतः स्थितेनैव द्वौ, तथा ययोः प्रदेशयोर्म-
भ्ये परमाणु स्थान्येते तयोरप्रेतनाभ्यां तौ स्पृष्टावेकैको
द्वितीयेन च द्वितीय इति कत्वारो द्वौ चावगाढत्वादेव
स्पृष्टावित्येवं वद । (उकोसपप वारसहि ति) कथम् ? पर-
माणुद्वयं द्वौ प्रदेशावगाढत्वात्स्पृष्टौ द्वौ चावस्तनानुपरि-
तनौ च द्वौ पूर्वापरपार्श्वयोश्च द्वौ द्वौ दक्षिणोत्तरपार्श्वयो-
श्चैकैक इत्येवमेते द्वादशेति । एवधर्मास्तिकायप्रदेशैरपि २।
(केवतिएहि आगासत्तिकायप्यप्येहि वारसहि ति) इह
अचन्यपदं नास्ति लोकास्तेऽप्याकाशप्रदेशानां विद्यमानत्वा-
दिति द्वादशभिरित्युक्तम् ३ (सेसं जहा धम्मत्तिकायस्स
सि) अयमर्थः—“दो भंते ! पोगलत्तिकायप्यप्येसा केवइए-
हि जीवत्तिकायप्यप्येहि पुष्टा ?। गोयमा ! अणंतेहि ४।”
एवं पुनस्तिकायप्रदेशैरपि ४. अद्यासमयैः स्यात्स्पृष्टो
स्यात्। यदि स्पृष्टौ तदा नियमावन्मैरिति ६।

तिंस्स भंते ! पोगलत्तिकायप्यदेसा केवइएहि धम्म-
त्तिकायप्यप्येहि पुष्टा ?। गोयमा ! जहसपदे अइहि उ-
कोसपदे सत्तरसहि; एवं अहम्मत्तिकायप्यदेसेहि वि । के-
वइएहि आगासत्ति ० ?। सत्तरसहि, सेसं जहा धम्मत्तिका-
यस्स । एवं एषां गमएषां भावियन्वा ० जाव दस, अ-
वरं जहसपदे दोष्णि पक्खिवियन्वा, उकोसेणं पंच । च-
त्तारि पोगलत्तिकाय ० ?। जहसपदे दसहि, उकोसपदे वा-
वीसाए । पंचपोगलत्तिकाय ० ?। जहसपदे वारसहि, उकोस
पदे सत्तावीसाए । छपोगलत्तिकाय ० ?। जहसपदे चउइसहि,
उकोसेणं वसीसाए । सत्तपोगलत्तिकाय ० ?। जहसपदे सो-
लसहि, उकोसपदे सत्ततीसाए । अट्ठपोगलत्तिकाय ० ?। ज-
हसपदे अट्ठारसहि, उकोसपदे वायालीसाए । खव पोग-
लत्तिकाय ० ?। जहसपदे वीसाए, उकोसपदे सीयालीसाए ।
दसपोगलत्तिकाय ० ?। जहसपदे वावीसाए, उकोसपदे
वाइसाए । आगासत्तिकाय ० ?। सव्वत्थ उकोसमं भा-
वियन्वं ॥

(तिंस्स भंते ! इत्यादि) (जहसपप अइहि ति) कथम् ?
पूर्वोक्तनयमतेन अवगाढप्रदेशस्त्रिधा अचस्तनोऽपि उपरि-
तनोऽपि वा त्रिधा द्वौ पार्श्वत इत्येवमष्टौ । (उकोसपप स-
त्तरसहि ति) प्राणवद्भावनीयम् । इह च सर्वत्र अचन्य-
पदे विवक्षितपरमाणुभ्यो द्विगुणा द्विकपाधिकाश्च स्पर्शक-
प्रदेशा भवन्ति उत्कृष्टपदे तु विवक्षितपरमाणुभ्यः पञ्च-
गुणा द्विकपाधिकाश्च ते भवन्ति, तत्र कैकाणोद्विगुणत्वे द्वौ
द्वयसहितत्वे कत्वारो अचन्यपदे स्पर्शकाः प्रदेशाः, उत्कृष्टपदे-
त्वेकाणोः पञ्चगुणत्वे द्विकसहितत्वे च सत्तस्पर्शकाः प्रदेशा
भवन्ति, एवं छगुणकत्रयगुकाऽऽद्विगुणः। एतदेवाऽऽह—(एवं ए-
यं गमेणं इत्यादि) (आगासत्तिकायस्स सव्वत्थ उ-
कोसवयं भावियन्वं ति) सर्वत्र एकप्रदेशिकाऽऽद्यनन्तप्रदे-
शिकान्ते सूत्रयत्वे उत्कृष्टपदमेव न अचन्यकमित्यर्थः, आ-
काशस्य सर्वत्र विद्यमानत्वादिति ।

संखेजा शं भंते ! पोगलत्थिकायप्पदेसा केवइएहिं धम्मत्थिकायप्पदेसेहिं पुच्छा ? । जइएणपदे तेणव संखे-
जएणं दुरुवाहिणं, उक्कोसपदे तेणव संखेजएणं पंच-
गुणं दुरुवाहिणं । केवइएहिं अहम्मत्थिकाएहिं० ? एवं
चेव । केवइएहिं आगासत्थिकाय० ? । तेणव संखेजएणं पं-
चगुणं दुरुवाहिणं । केवइएहिं जीवत्थिकाय० ? । अणं-
तेहिं । केवइएहिं पोगलत्थिकाय० ? । अणंतेहिं । केवइएहिं
अद्दासमएहिं० ? । सिय पुट्टे, सिय खो पुट्टे० जाव अणंतेहिं ।
असंखेजा भंते ! पोगलत्थिकायप्पदेसा केवइएहिं धम्म-
त्थिकायप्पदेसेहिं० ? । जइएणपदे तेणव असंखेजएणं पंचगुणं
दुरुवाहिणं, उक्कोसपदे तेणव असंखेजएणं पंचगुणं
दुरुवाहिणं, मेसं जहा संखेजआणं० जाव शियमं अणंतेहिं ।

(संखेजा भंते ! इत्यादि) (तेणव सि) यत्संख्येयकमयः
स्कन्धस्तैर्नैव प्रदेशसंख्येयकेन द्विगुणेन द्विरुपाधिकेन स्पृष्टः ।
इह भावना-विशतिप्रदेशिकः स्कन्धो लोकान्ते एकप्रदेशे
स्थितः, स च नयमतेन विशत्यावगाहप्रदेशैर्विशत्यैव च
नयमतेनैवाचस्तनैरुपरितनैर्वा, प्रदेशैर्वाभ्यां च पार्श्वप्रदेशा-
भ्यां स्पृश्यत इति । उत्कृष्टपदे तु विशत्या निरुपचरितैरव-
गाहप्रदेशैः, एवमचस्तनै २० उपरितनैः २० पृष्ठापरपार्श्वयोश्च
विशत्या २ द्वाभ्यां च दक्षिणोत्तरपार्श्वस्थिताभ्यां स्पृष्टस्तत्र-
विशतिकपः संख्याताणुकः स्कन्धः पञ्चगुणया विशत्या
प्रदेशानां प्रदेशद्वयेन च स्पृष्ट इति । अत एवाहम्—(उक्को-
सपदे तेणव संखेजएणं पंचगुणं दुरुवाहिणं ति)
" असंखेजज " इत्यादौ पट्सूत्री तथैव ।

अणंता भंते ! पोगलत्थिकायप्पदेसा केवइएहिं धम्मत्थि-
काय० ? । एवं जहा—असंखेजा तहा अणंता गिरवसेसं ।

" अणंता भंते ! " इत्यादिरपि पट्सूत्री तथैव, नवरमिह
यथा जघम्यपदे औपसारिका अवगाहप्रदेशा अधस्तना
उपरितना वा तथोत्कृष्टपदेऽपि, न हि निरुपचरिता अनन्ता
आकाशप्रदेशा अवगाहतः सन्ति, लोकस्याप्यसंख्यातप्रदे-
शाऽऽत्मकत्वादिति । इह च प्रकरणे इमे वृद्धोक्तगाधे भवता-

" धम्माइपएसेहिं, दुपएसाइ जइएणयपयमि ।

दुगुखदुरुवाहिणं, तेणव कइं तु हु कुसेजजा ? ॥ १ ॥

एत्थ पुण जइएणयपयं, लोणंते तत्थ लोणमालिहिउं ।

कुलणा दावेयव्वा, अइवा खंभाइकोडीए ॥ २ ॥ " इति ।

एगे भंते ! अद्दासमए केवइएहिं धम्मत्थिकायप्पदेसेहिं
पुट्टे० ? । सत्तिहिं केवइएहिं अहम्मत्थिकायप्पएसेहिं पुट्टे ? ।
एवं चेव । एवं आगासत्थिकाय पएसेहिं० ? । केवइएहिं जीव-
त्थिकायप्पएसेहिं० ? । अणंतेहिं । एवं० जाव अद्दासमएहिं ।

(एगे भंते ! अद्दासमए इत्यादि) इह वर्तमानसमयवि-
शिष्टः समयक्षेत्रमध्यवर्ती परमाणुरद्दासमयो आहः । अन्यथा
तस्य धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशैः सप्तभिः स्पर्शना न स्वादिह
च जघम्यपदं नास्ति मनुष्यक्षेत्रे मध्यवर्तित्वाद्दालसमयस्य,
जघम्यपदस्य च लोकान्त एव सम्भवादिति । तत्र सप्तभिरि-

ति कथम् ? । अद्दासमयविशिष्टं परमाणुद्रव्यमेकव चर्मास्तिका-
याप्रदेशेऽवगाहमन्ये च तस्य चदसु विविवति कसेहिं,
जीवास्तिकायाप्रदेशेऽनन्तैरेकप्रदेशेऽपि तेषामनन्तत्वात् ।
(एवं० जाव अद्दासमयेहिं ति) इह यावत्करणाविदं सृष्टि-
तत्त्व-एकोऽद्दासमयोऽनन्तैः पुद्गलास्तिकायाप्रदेशैरद्दासम-
येऽहं स्पृष्ट इति । भावना चास्यैवम्—अद्दासमयविशिष्टमणुद्र-
व्यमद्दासमयः, स चैकः पुद्गलास्तिकायाप्रदेशैरनन्तैः स्पृश्यते,
एकद्रव्यस्थाने पार्श्वेन नान्तानां पुद्गलानां सद्भावात्, तथा
अद्दासमयैरनन्तैरसौ स्पृश्यते, अद्दासमयविशिष्टानामव-
न्तानामप्यणुद्रव्याणामद्दासमयत्वेन विवक्षितत्वात्, तेषां च
तस्य स्थाने तत्पार्श्वे तस्य सद्भावादिति । धर्मास्तिकायाऽऽ-
दीनां प्रदेशतः स्पर्शनोक्ता ।

अथ द्रव्यतत्त्वमाह—

धम्मत्थिकाए शं भंते ! केवइएहिं धम्मत्थिकायप्पदेसेहिं
पुट्टे ? । सत्थि एकेण वि । केवइएहिं अहम्मत्थिकायप्पदेसे-
हिं० ? । असंखेजेहिं । केवइएहिं आगासत्थिकायप्पदेसेहिं० ? ।
असंखेजेहिं । केवइएहिं जीवत्थिकायप्पदेसेहिं० ? । अणंतेहिं ।
केवइएहिं पोगलत्थिकायप्पदेसेहिं० ? । अणंतेहिं । अद्दास-
मयेहिं । सिय पुट्टे, सिय खो पुट्टे, जइ पुट्टे शियमा अणंतेहिं ।

(धम्मत्थिकाए शमिस्थाहिं) (नत्थि एगेण वि ति) ल-
कस्य धर्मास्तिकायद्रव्यस्य प्रक्षिप्तत्वात्तत्त्वव्यतिरिक्तस्य च
धर्मास्तिकायाप्रदेशस्याभावात्तत्त्वम्, नास्ति-न विद्यते अयं
पक्षो यदुत एकेनापि धर्मास्तिकायाप्रदेशेनाऽसौ धर्मा-
स्तिकायः स्पृष्ट इति, तथा धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाय-
प्रदेशैरसंख्येयैः स्पृष्टः धर्मास्तिकायस्पर्शनत एव व्यवस्थि-
तत्वाद्धार्यास्तिकायसम्बन्धिनामसंख्यातानामपि प्रदेशाना-
मिति, आकाशास्तिकायाप्रदेशैरप्यसंख्येयैः असंख्येयप्रदेशैश्च-
कपलोकाऽऽकाशप्रमाणत्वाद्धार्यास्तिकायस्य, जीवपुद्गलप्रदेशै-
स्तु धर्मास्तिकायोऽनन्तैः स्पृष्टस्तद्व्याप्त्या धर्मास्तिकाय-
स्यावस्थितत्वात्तेषां नानन्तत्वाद्दालसमयेः पुनरसौ स्पृष्ट-
आस्पृष्टश्च, तत्र, यः स्पृष्टः सोऽनन्तैरिति ६ ।

अहम्मत्थिकाए शं भंते ! केवइएहिं धम्मत्थिकाय० ? । अ-
संखेजेहिं । केवइएहिं अहम्मत्थि० ? । सत्थि एकेण वि,
मेसं जहा धम्मत्थिकायस्स ।

एवमधर्मास्तिकायस्य ६, आकाशास्तिकायस्य ६, जीवास्तिका-
यास्य ६, पुद्गलास्तिकायस्य ६, अद्दासमयस्य च ६, सूना-
णि वाक्यानि, केवलं वच धर्मास्तिकायाऽऽदिस्तत्प्रदेशैरेव
चिन्त्यते तत्त्वस्थानमितरत्र परस्थानं, तत्र स्वस्थाने (नत्थि-
एगेण वि पुट्टे) इति निर्वचनं वाक्यम्, परस्थाने च धर्मास्तिका-
याऽऽदित्रयसूत्रेषु ३ असंख्येयैः स्पृष्ट इति वाक्यम्, असं-
ख्यातप्रदेशात्तद्धार्यास्तिकायायोस्तत्संस्पृष्टाऽऽकाशस्य च जी-
वाऽऽदित्रयसूत्रेषु नानन्तैः स्पृष्ट इति वाक्यम्, अनन्तप्रदेश-
त्वात्तेषामिति ।

एतदेव दर्शयन्माह—

एवं एणं गमएणं सन्ने वि सद्भावेणं सत्थि एके-
ण वि पुट्टा, परद्वाजेहिं आदिअएहिं तिहिं असंखेजएहिं

भाषियम्, पच्छिमपुसु तिसु अशता भाषियम्वा ० जाव
अडासमभोति । केवइहिं अडासमएहिं पुढे ? । अतिथि
एकेण वि ।

इह चाऽऽकाशसूत्रेऽयं विशेषो द्रष्टव्यः-आकाशस्तिकायो
धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशैः स्पृष्टास्पृष्टा, तत्र यः स्पृष्टः सोऽ-
संख्येयैर्धर्माधर्मास्तिकाययोः प्रदेशैः जीवास्तिकायाऽऽदीनां
त्वनैरिति । (० जाव अडासमउति) अडासमयसूत्रं याव-
त्सूत्राणि वाच्यानीत्यर्थः । " जाव केवइहिं " इत्यादौ याव-
त्करणादडासूत्रे आद्यं पदपञ्चकं सूचितं, पञ्च तु लिखितमेवा-
ऽऽस्ते, तत्र तु (नतिथि एगेण वति) निरुपचरितस्याऽऽडास-
मयस्यैकस्यैव भावात्, अतीतामागतसमययोऽज्ञानिष्ठानुत्य-
क्तत्वेनास्तत्वाच्च समयान्तरेण स्पृष्टताऽस्तीति । म० १३
श० ४ उ० ।

स्पर्शनाधिकारादधोलोकाऽऽदीनां धर्मास्तिकायाऽऽदि-
गतां स्पर्शनां दर्शयन्नाह—

अहेलोए खं भंते ! धम्मतिक्कायस्स केवइयं फुसइ ? ।
गोयमा ! सातिरेगं अइं फुसइ । तिरियलोएखं भंते ! पु-
च्छा ? । गोयमा ! असंखेज्जभागं फुसइ । उडुलोए खं भंते !
पुच्छा ? । गोयमा ! देवुखं अइं फुसइ ।

(अहेलोए उभिर्यादि) (सातिरेगमयंति) लोकाया-
पकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य सातिरेकसत्तरज्जुप्रमाणत्वाच्चाधो-
लोकस्य (असंखेज्जभागंति) असंख्यातयोऽजनप्रमाणस्य
धर्मास्तिकायस्याष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यङ्गलोकोऽसंख्या-
तभागवतीति तस्यासाधसंख्येयभागं स्पृशतीति (देखो-
खं अइंति) देशानसत्तरज्जुप्रमाणत्वाद्बुद्धलोकस्येति ।

इमा खं भंते ! रयणप्पभा खं पुढवी धम्मतिक्कायस्स
किं संखेज्जभागं फुसइ, असंखेज्जभागं फुसइ, संखेज्जे
भागं फुसइ, असंखेज्जे भागं फुसइ, सव्वं फुसइ ? । गोयमा !
खो संखेज्जभागं फुसइ, असंखेज्जभागं फुसइ, खो
संखेज्जे भागं फुसइ, खो असंखेज्जभागं फुसइ, नो
सव्वं फुसइ, इमीसे खं भंते ! रयणप्पभाए
पुढवीए पयोदही धम्मतिक्कायस्स किं संखेज्जभागं
फुसइ ? गोयमा ! जहा रयणप्पभाए तहा पयोदहिचख-
वायतणुवाया वि । इमीसे खं भंते ! रयणप्पभाए पु-
ढवीए उवासंतरे धम्मतिक्कायस्स किं संखेज्जभागं फु-
सइ, असंखेज्जभागं फुसइ पुच्छा ? । गोयमा ! संखे-
ज्जभागं फुसइ, खो असंखेज्जभागं फुसइ, नो संखेज्जे भा०,
नो असंखेज्जे भा०, नो सव्वं फुसइ, उवासंतरां सव्वाइं जहा
रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वमा भणिया एवं ० जाव अ-
हे सत्तभाए जंबूदीवाइया दीवा लवणसमुदाइया सहसा,
एवं सोहमे कप्पे ० जाव ईसिप्पभाराए पुढवीए ते सव्वे
वि असंखेज्जभागं फुसइ । सेसा पडिसेहेयव्वा । एवं अ-
धम्मतिक्काए, एवं लोभागासे वि । गाहा—

“ पुढवोदहीचयतणु—कप्पा गेवेज्जऽणुतरा सिद्धी ।

संखेज्जभागं खं—तरेसु सेसा अमंखेज्जा ॥ १ ॥ ”

(इमा खं भंते ! इत्यादि) इह प्रतिपुण्ड्रिणि पञ्च सूत्राणि, वे-
बलोकसूत्राणि आदय, प्रैवयकसूत्राणि त्रीणि, अनुत्तरेवत्ता-
म्भारसूत्रे द्वे । एवं द्विपञ्चाशत्सूत्राणि । धर्मास्तिकायस्य किं
संख्येयं मामं स्पृशन्तीत्याद्यभिलाषेनावलंबानि, तत्रावका-
शान्तराणि संख्येयभागं स्पृशन्ति, शेषास्त्वसंख्येयभाग-
मिति, निर्वचनम् । एताभ्येव सूत्राण्यधर्मास्तिकावल्लोकाऽऽ-
काशयोरिति । इहोक्कार्यसम्प्रदाया भावितायैव । म० २
श० १० उ० ।

जंबूदीवस्स खं भंते ! दीवस्स पदेसा लवणसमुदं पुढा ? ।
इंता पुढा । ते खं भंते ! किं जंबूदीवे दीवे लवणसमुदे ? । गो-
यमा ! जंबूदीवे खं दीवे नो खलु ते लवणसमुदे । लव-
णसमुदस्स पदेसा जंबूदीवं दीवं पुढा ? । इंता पुढा । ते खं भंते !
किं लवणसमुदे जंबूदीवे दीवे ? । गोयमा ! लवणाणं समुदे
नो खलु ते जंबूदीवे दीवे ।

जम्बूदीपस्व, लमिति पूर्ववत् । भवन्त ! द्वीपस्य प्रदेशाः-स्व-
सीमागतचरमरूपा लवणसमुद्रं स्पृष्टाः । कस्मैरि कप्रत्ययः ।
स्पृष्टवन्तः ? , काका पाठ इति प्रकाशित्वावगतिः । पृच्छतआ-
द्यभिप्रायः-यदि स्पृष्टास्तर्हि लवणमात्रं पृच्छते, नो चेत् त-
र्हि नेति भावः । भगवानाह—(इंत्यादि) इत्येति प्रत्यवधा-
रयो, स्पृष्टाः । एवमुक्ते भूयः पृच्छति—(ते लमिण्यादि)
ते भवन्त ! स्वसीमागतचरमरूपाः प्रदेशाः किं जम्बूदीपाः, किं
वा लवणसमुद्रः ? । इह यत् येन स्पृष्टं तत् किञ्चित् तद्व्यप-
देशप्रश्नवदुपलब्धं, यथा सुराप्येभ्यः संक्रान्तो मगधदेशं मा-
गध इति, किञ्चित् पुनर्न तद्व्यपदेशभाक्, यथा तर्जण्या सं-
स्पृष्टा ज्येष्ठाऽङ्गुलिर्ज्येष्ठैवेति इहापि च जम्बूदीपचरमप्रदे-
शा लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तस्ततो व्यपदेशचिन्तायां संशय
इति प्रश्नः ? । भगवानाह—गीतम् । जम्बूदीपे एव, लमिति नि-
पातस्यावधारणार्थत्वात् ते चरमप्रदेशा द्वीपो जम्बूदीप-
सीमावर्तित्वात् न खलु ते जम्बूदीपचरमप्रदेशा जम्बूदी-
पसीमान्तमतिक्रम्य लवणसमुद्रसीमानमुपगताः, किं तु-स्व-
सीमागता एव लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तः, न तस्तदस्थतया संस्प-
र्शभावात् तर्जण्या संस्पृष्टा ज्येष्ठाऽङ्गुलिरेव ते स्वव्यपदेशं
मज्जन्ते, न व्यपदेशान्तरम् । तथा चाऽऽह—नो खलु जम्बूदीपच-
रमप्रदेशा लवणसमुद्रः, एवम् (लवणस्स खं भंते ! समुदस्स
पदेसा इत्यादि) लवणविषयमपि सूत्रं भावनीयम् । जी०
३ प्रति० ।

जंबूदीवे खं भंते ! दीवे कियणा फुडे , कइहिं वा
काएहिं फुडे, किं धम्मतिक्काएखं ० जाव आगासत्थि-
काएखं फुडे ? । गोयमा ! खो धम्मतिक्काए खं फुडे, ध-
म्मतिक्कायस्स देसेणं फुडे, धम्मतिक्कायस्स पदेसेहिं फुडे ।
एवं अधम्मतिक्कायस्स वि, आगासत्थिकायस्स वि, पुढ-
वियेणं फुडे ० जाव वणस्सइकाए खं फुडे, तसकाइए खं सिय
फुडे, सिय नो फुडे, सिय अडासमए खं फुडे । एवं लवणसमुद्रं

धायइसंढे दीवे, कालोए समुदे, अग्नितरपुक्खरदे बाहिर-
पुक्खरदे एवं चेव, नवरं अद्दासमएणं नो फुडे, एवं० जाव
सयंभूरमणसमुदे ।

एवं जम्बूद्वीपाऽऽदिविषयाएवपि सूत्राणि भावनीयानि, नवरं
बहिः पुष्करार्धचिन्तायाम् (अद्दासमएणं नो फुडे इति)
अद्दासमयो यः अर्द्धतृतीयसमुद्रान्तर्बर्ती न बहिरेतच्च चर्म-
सम्प्लवङ्गिटीकायां भावितं. ततो बहिर्द्वीपसमुद्राणामद्दा-
समयस्पर्शनप्रतिषेधे जम्बूद्वीपे लवणं गाढा—

एसा परिवादी इमाहि गाहाहिं अणुगंतव्वा । तं जहा—

“ जंबुदीवे लवणे, धायइकालोयपुक्खरे वरुणे ।

त्वीरघयत्तोयनंदिय-अरुणवरे कुंदले रुपए ॥ १ ॥ ”

सर्वद्वीपसमुद्राणामभ्यन्तरवर्ती जंबूद्वीपस्तत्परिकरो लव-
णसमुद्रः, तदनन्तरं घातकीकण्टाभिधानो द्वीपस्ततः का-
लोदः समुद्रस्तदनन्तरं पुष्करवरो द्वीपः, अत ऊर्ध्वं द्वीपस-
दृशनामानः समुद्राः, ततः पुष्करवरसमुद्राः, तदनन्तरं वरु-
णवरो द्वीपो वरुणादः समुद्रः, त्वीरवरो द्वीपः त्वीरोदः समुद्रः,
घृतवरो द्वीपो घृतोदः समुद्रः, इक्षुवरो द्वीप इक्षुवरः स-
मुद्रः, नन्दीश्वरो द्वीपो नन्दीश्वरः समुद्रः । एतेऽष्टावपि च
समुद्रा एकपर्यवतारा एकैकरूपा इति भावः । अत ऊर्ध्वं तु
द्वीपाः समुद्राश्च त्रिप्रत्यवताराः । तद्यथा—(अरुण इति) अरु-
णोऽरुणवरोऽरुणवरावभासः, कुण्डलः कुण्डलवरः कुण्डल-
वरावभासः, रुक्को रुक्कवरो रुक्कवरावभास इत्यादि । ए-
व चात्र क्रमः— नन्दीश्वरसमुद्रानन्तरमरुणद्वीपोऽरुणसमुद्र-
स्ततोऽरुणवरो द्वीपोऽरुणवरः समुद्र इत्यादि ।

कियन्तः खलु नामग्राहद्वीपसमुद्रा वक्तुं

शक्यन्ते, ततस्तत्कामसंग्रहमाह—

“ आभरखवत्थेनंधे, उप्पलतिलए य पउमनिहिवयणे ।

वासहरदहनईओ, विजयावक्खारकप्पिदा ॥ २ ॥

कुरुमंदिरआवासा, कूडा नक्खत्तचंदसूरा य ।

देवे नागे जक्खे, भूप य सयंभूरमणे य ॥ ३ ॥ ”

एवं जहा बाहिरपुक्खरदे भणिण तहा ० जाव सयंभूरमणे
समुदे० जाव अद्दासमएणं सो फुडे ।

“ आभरखवत्थेनंधे ” गाथाद्वयम् । यानि कानिचिद्वाप्त-
रक्षनामानि हाराऽर्द्धहारावर्णाकनकावलिप्रभृतीनि, यानि
च वस्त्रनामानि बीजाऽऽद्यंशुकप्रभृतीनि, यानि च गन्धना-
मानि कोष्ठपुटाऽऽदीनि, यानि चोत्पलनामानि जलदहवन्द्रो-
द्योतप्रमुखाणि च, तिलकप्रभृतीनि वृक्षनामानि, यानि च ध-
नानामानि शतपत्रसहस्रपत्रप्रभृतीनि, यानि च पृथिवीनामानि
पृथिवीशर्कगावालुक्यादीनि, यानि च नवानां निधानानां
चतुर्दशानां चक्रवर्तिरत्नानां सुवर्णमयवादीनां वर्षापर्यवता-
ऽऽदीनां पक्षाऽऽदीनां गङ्गासिन्धुप्रभृतीनां नदीनां कक्षाऽऽदी-
नां विजयानां मातृवदादीनां वक्त्रकारपर्यवतानां लोचमाऽऽ-
दीनां कल्पानां शक्राऽऽदीनामिन्द्राणां देवकुक्षत्तरकुक्षमन्दरा-
णामावासानां शक्राऽऽदिसम्बन्धिनां मेरुप्रयासक्राऽऽदीनां
कूटानां सुवर्णमयवादिसम्बन्धिनां नक्षत्राणां कुक्षिक्राऽऽदीनां

चन्द्रार्णोऽर्णोणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमुद्राणां
त्रिप्रत्यवताराणि वक्ष्यामि । तद्यथा—हारा दीपो, हारस्समुद्रः
हारवरावभासो द्वीपो, हारवरावभासः समुद्र इत्यादिना
प्रकारेण त्रिप्रत्यवतारास्मावक्ष्यामः । वाक्खत्तो द्वीपः, सूर्यः
समुद्रः, सूर्यवरो द्वीपः, सूर्यवरः समुद्रः, सूर्यवरावभासो द्वीपः,
सूर्यवरावभासः समुद्रः । उक्तञ्च जीवामिगमचूर्णी—“ अरु-
णाई दीवसमुद्रा निपडाओरा । ” वाक्खत्तूरवरावभासः समुद्रः,
सूर्यवरावभासपरिसेपे देवो द्वीपः, ततो देवः समुद्रः,
तदनन्तरं नागो द्वीपो नागः समुद्रः, ततो यक्षा द्वीपो, यक्षः स-
मुद्रः, ततो भूतो, द्वीपो भूतः समुद्र, स्वयंभूरमणो द्वीपः, स्व-
यंभूरमणः समुद्रः, एते पञ्च देवाऽऽद्यो द्वीपाः पञ्च देवाऽऽद्यः
समुद्राः, एककृपा न पुनरेषां त्रिप्रत्यवतारः । उक्तं च जीवामि-
गमचूर्णी—एते पञ्चद्वीपाः पञ्चसमुद्रा एकप्रकारा इति । जी-
वामिगमसूत्रेऽप्युक्तम्—“ देवे नागे जक्खे, भूप य सयंभूरमणे
य । एतेषां चैव भाणियव्वो तिरहंपडोवरं नत्थि । ” इति ।

पूर्वभाकाशुधिमालशब्देन लोकः पूषः, अशुना लोकश-

ब्देनैव तं विपृच्छिपुराह—

लोगे षं भंते ! किस्सा फुडे कइहिं वा काएहिं जहा आ-
गासथिगले । अलोए षं भंते ! किस्सा फुडे कइहिं वा
काएहिं पुच्छा ? । गोयमा ! नो धम्मत्थिकाएणं फुडे०
जाव नो आगासत्थिकाएणं फुडे, आगासत्थिकाय-
स्स देसेणं फुडे, आगासत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे,
नो पुढविकाएणं फुडे० जाव नो अद्दासमएणं पुढे
एगे अजीवपदेसे अगुरुलहुए अणोतेहिं अगुरुलहुयगु-
णेहिं संजुते सव्वागासे अणंतभागूणे ॥

“ लोए षं भंते ! किस्सा फुडे ” इत्यादि पाठसिद्धमलोक-
सूत्रमपि पाठसिद्धं, नवरमङ्गे (अजीवदश्वदेसे इति) अलो-
क एकोऽजीवद्रव्यदेश आकाशास्तिकायस्य देश इत्यर्थः,
परिपूर्णः स्वाकाशास्तिकायो न भवति, लोकाऽऽकाशेन हीन-
त्वात्, अत एवागुरुलघुकोऽमूर्त्तत्वात्, अनन्तैर्गुरुलघुकणैः
संयुक्तः प्रतिप्रदेशं स्वपरमेष्ठमिहानामनस्तानामगुरुलघुपर्या-
याणां भावात् । किं प्रमाणतो लोक इति चेदन्त आह—सर्वा-
काशमननभागोलोकाऽऽकाशभागलएवहीनं सकलाऽऽका-
शप्रमाणमिति भावः । प्रज्ञा० १५ पद ३० । पं० सं० । कर्म० ।
अनु० । (समुद्रघानगतानां देशतः स्पर्शोऽऽदि 'समुद्रघान' श-
ब्दे वक्ष्यामि)

फासयाम—स्पर्शनामन्—न० 'स्पृश' संकपशे । स्पृश्यते इति स्पर्-
शः । 'अकर्त्तृणि०' ॥ ३॥ १५॥ इति धर्मप्रत्ययः । स च कर्कशसू-
तुलघुगुरुक्षिप्रदक्षशीतोष्णमेवादष्टप्रकारः । तस्मिन्मन्त्रे ना-
म स्पर्शनाम । प्रज्ञा० २३ पद । पं० सं० । कर्म० । अनु० ।
स्पृश्यते इति स्पर्शः कर्कशाऽऽदिः तदेतत्तत्त्वात् कर्मापि स्पर्श-
नाम । कर्म० १ कर्म० । नामकर्मभेदे, स० ५३ सम० । प्र-
व० । आ० ।

फासनमे पुच्छा ? । गोयमा ! अहुविहे पच्छसे । तं जहा—
कखडफासनमे० जाव लुक्खफामयामे ॥

तत्र बहुदयाजगुशरीरेषु कर्कशः स्पर्शो भवति, यथा

पात्रविशेषाऽऽदीनां तत्कर्कशस्पर्शनाम् । एवं शेषाण्यपि स्पर्श-
नामानि भावनीयानि । प्रश्ना० २३ पद । स्पर्शाभिधापके
शब्दे, तदपि पूर्ववद्वद्या । अनु० ।

कासपरिणय-स्पर्शपरिणत-त्रि० । स्पर्शतः परिणतः, स्पर्श-
रूपतया परिणमति, परिणमिष्यतीति स्पर्शपरिणतः । स्पर्श-
परिणते स्कन्धाऽऽदिके, प्रश्ना० १ पद । (स्पर्शपरिणताना-
मद्विधत्त्वम् 'परिणाम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६०८ पृष्ठे गतम्)
कासपरिणाम-स्पर्शपरिणाम-पुं० । परिणामभेदे, प्रश्ना० ।

कासपरिणामे खं भंत ! कतिविदे पक्षसे । गोयमा! अद्विदे
पक्षसे । तं जहा-कस्त्वहकासपरिणामे० जाव लुक्स्वकास-
परिणामे व । प्रश्ना० १३ पद । स्था० ।

(अत्र भङ्गविधिः 'पोगलपरिणाम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
११०८ पृष्ठे दर्शितः)

कासपरिवारम-स्पर्शपरिवारक पुं० । परिवारति-सेवते स्मि-
यमिति परिवारकः, स्पर्शतः परिवारकः स्पर्शपरिवारकः ।
स्पर्शविशेषान्तवेदोपतापे स्पर्शपरिवारणकारके, स्था० ।

दोसु कप्पेसु देवा कासपरिवारगा पक्षता । तं जहा-सण-
कुमारे चव, माहिदे चव । स्था० २ ठा० ४ उ० । प्रश्ना० ।

कासपरिवारण-स्पर्शपरिवारण-न० । वदन्नुम्बनस्तनमर्दन-
बाहुप्रहणजघनोदग्रभृतिगात्रसंस्पर्शरूपे परिवारणभेदे, " इ-
च्छामो जं अच्छराहिं सज्जि कासपरिवारं करेत्तप । " प्रश्ना०
३४ पद ।

कासमंत-स्पर्शवत्-त्रि० । स्पर्श-प्रशंसायां मतुप् । स्था० ४
ठा० ४ उ० । शोभनस्पर्शवति, सूत्र० २ भू० १ अ० । " का-
समंतस्थि य । " आचा० २ भू० १ सू० ४ अ० १ उ० ।

कासामय-स्पर्शमय-त्रि० । स्पर्शेन्द्रियविषयोपादानरूपे सौ-
ख्याऽऽदौ, " कासामयाओ सोक्खाओ कासामयणं तुक्खेणं "।
स्था० ६ ठा० ।

कासवेह-स्पर्शवेध-पुं० । स्पर्शस्तत्त्वज्ञानं, तस्याऽऽवेधः सं-
स्कारः । तत्त्वज्ञानसंस्कारे, बो० १४ विष० ।

फासिदिय-स्पर्शेन्द्रिय-न० । त्वमिन्द्रिये, सम्म० ३ काण्ड ।
(संस्थानाऽऽदिष्वक्षयता ' इदिय ' शब्दे द्वितीयभागे ४४८
पृष्ठे गता)

" उडमयमाणसुहेसु य, सविभवहियमणनिम्बुइकरेसु ।
फासेसु रजमाणा, रमंति फासिदियवसद्धा ॥ १ ॥ "

कण्ठ्या, नवरम्-अनुपु हेमन्ताऽऽदिषु भज्यमानानि-सेव्य-
मानानि यानि सुखानि सुखकराणि तानि तथा तेषु, स-
विभवानि-समुच्चिद्युक्तानि, महावचनानि इत्यर्थः । हितकानि
प्रकृत्यनुकूलानि, सविभवानां वा भीमतां हितकानि यानि
तानि तथा, मनसो निर्बुतिकराणि यानि तानि तथा । ततः
पदवचस्य द्वयस्य वा कर्मधारयोऽस्तस्तेषु अक्षयवद्वाङ्मनाङ्गनायक-
नक्षत्रादिषु, कथ्येति गम्यते । बा० १ भू० १७ अ० ।

फासिदियदुर्दतना-स्व अह एत्तिउ इवइ दोसो ।

जं खणइ खं कुंजर-स्व खोहंसो तिकखो ॥ १० ॥
भावना प्रतीतेव ॥ १० ॥

" अितशुभेहाराजो, वसन्तपुत्तपण्णे ।

सुकुमालतमस्पर्शो, तत्प्रिया सुकुमालिका ॥ १ ॥

तदीयस्पर्शलाभस्था-प्राज्यचिन्तां मुमोक्ष सः ।

एवं व्रजति काले च, सर्वैरालोक्य मन्त्रिभिः ॥ २ ॥

तं निःसार्य समं पत्न्या, राज्येऽस्थाप्यत तत्सुतः ।

यातस्य च महःदय्यां, राक्षी तुक्खाऽऽसुराऽभवत् ॥ ३ ॥

पानीयं प्रार्थयामास, ततः प्रेम्णा नराधिपः ।

वध्वाऽञ्जलेन तच्छेत्ते, मा भैषीरित्सुदीर्य च ॥ ४ ॥

कृत्वा पत्रपुटं बाहु-शिरोरक्तेन पूरितम् ।

तद्वस्तुसलिकाऽर्क्षेप, येन न स्त्याननां व्रजेत् ॥ ५ ॥

अपाव्यसाहसं रक्तं, तामथ व्यथितां सुधा ।

मांजयित्वोरुमांसानि, रोहिण्याऽऽरोहयद् व्रणम् ॥ ६ ॥

ततः स कापि देशेऽगा-ऋषयैः कृतनीचिकः ।

बाणिज्यमकरोत्तत्र, पक्ष्मस्तवृक्षकः कृतः ॥ ७ ॥

पक्ष्मांशेन सा सिता, तं र्षति कर्तुमैवत ।

गतं गङ्गानटोद्याने, गङ्गायां पतिमक्षिपत् ॥ ८ ॥

व्रण्ये निष्ठां गते शेषे, वदन्ती मस्तकेन तम् ।

गायन्ती तेन सार्धं च, भिक्षने स गृहे गृहे ॥ ९ ॥

किमेतदिति पृष्टाऽऽक्य-रिपुभ्यां वत्त ईदृशः ।

स च भर्ता बहन् बाहे, तटमासाद्य निर्वयौ ॥ १० ॥

अथैकत्र पुराऽऽसजे, आगस्तकतलेऽस्थपीत् ।

तस्योद्यत्पुण्यशेषेण, नच्छाया पर्यवर्तत ॥ ११ ॥

तदा पुत्रो मृतः वमाभू-दम्भराजोऽधिवासितः ।

तमुपेत्य स्थितः सोऽभ्यो, देवते स न हर्षतः ॥ १२ ॥

ततश्च हयदेवाभि-र्नुणां जयजयाऽऽरवैः ।

प्रबुद्धोऽभ्यं तमध्यास्य, नीत्वा राज्ये न्यवेशयत् ॥ १३ ॥

साऽपि तत्राऽऽगता राक्षः, केनापि कथिता यथा ।

देव! देवाङ्गना काऽपि, पक्षुं शिरसि विधत्ती ॥ १४ ॥

दृष्ट्वा भिक्षां क्षमन्त्यत्र, गीतगानपरायणा ।

आनायिता च सा राक्षः, दृष्ट्वा पृष्ट्वा कथं श्विदम् ॥ १५ ॥

साऽथदद्वेव ! दत्तोऽयं, पितृभ्यां पतिरीदृशः ।

ततः पतिमतात्वेन, वहाभ्येन शिराऽस्थितम् ॥ १६ ॥

राज्ञोक्तम्-

बाहुभ्यां शोणितं पीत-सुकमांसं च भक्षितम् ।

गङ्गायां बाहितो मर्त्ता, साधु साधु पतिमते ! ॥ १७ ॥

हात्वा नृपं लज्जिता सा, स्वचरित्रेण पापिनी ।

निर्वासिता नरेन्द्रेण, निजोपाजितभागभूत् ॥ १८ ॥

राज्यभ्रंशाय राज्ञोऽभू-दवश्यं स्पर्शेन्द्रियम् ।

तस्मादियं तु पापात्मा, कलिता सुकुमालिका ॥ १९ ॥

आ० क० १ अ० । आ० न्यु० ।

स्पर्शेन्द्रियविषयविपाकोदाहरणे महेन्द्रो राजपुत्रः । तत्कथा
वेद्यम्-

विश्वपुरे भरतेश्वरो राजा, महेन्द्रः पुत्रः, मदनः भ्रष्टिपुत्रो
मित्रः, महस्य कन्दवदना भार्या, साऽभ्यदा पतिमित्राय
महेन्द्राय दृष्ट्वाऽऽगताय स्वहस्तेन ताम्बूलमर्पयति, तस्या
हस्तस्पर्शो सुकुमारं हात्वा सोऽभ्युपपन्नः । स्पर्शेन्द्रि-
यपरवृत्ततया ततस्तथा सह हास्यं करोति, एवं प्रसङ्गतो-
ऽतीचारमपि सेवते स । अभ्यदा राजा महेन्द्रस्य राज्यं
वातुमिच्छति, इतश्च महेन्द्रेण कन्दवदनासुकुमारस्पर्श-
भ्येन मदनं हर्तुं नियुक्ताः, सेवकाः, ते मदनं प्रहारिर्जैरयन्ति

तलारसैर्दशा राक्षः पार्श्वे नीमः । राक्षा पृष्ठा निष्पुकाः-केन
युयं प्रहिताः । तेन्द्रवृक्षः-महेन्द्रकुमारेण । नतो राक्षा सम्यक्
वृत्तान्तं ज्ञात्वा स वैशाखिकाशितः । अन्द्रवर्धनं स्नात्वा स
गतो विदेशान्तरे, मन्वो वैशैः सज्जीकृतः । राजाऽप्यनुवाय
गड्यं दत्त्वा प्रव्रज्य मोक्षं गतः । मन्वोऽपि तथाविधं स्वीच-
रितं दृष्ट्वा मेविष्टः प्रव्रज्य वैमानिको देवो जातः । अन्द्रव-
र्धनामहेन्द्रो विदेशे भ्रमन्तो चौरैर्निर्गृहीतौ बन्धवकुले वि-
कीर्तौ । तत्र रुधिराऽऽकर्षणवेदनां सहिते, भवमनन्तं भ्रान्तौ ।
इति स्पर्शेन्द्रियविषयविषयके महेन्द्रकथा । ग० ३ अ० ।
फासिदियविषय-स्पर्शेन्द्रियनिग्रह-पुं० । स्पर्शेन्द्रियस्य नि-
ग्रहः-स्वविषयाभिमुखमनुधावतो नियमनं स्पर्शेन्द्रियनिग्रहः ।
स्पर्शेन्द्रियनियमने, उक्त० २६ अ० ।

फासिदियनिग्रहेण भंते ! जीवे किं प्रसूयइ । फासिदिय
निग्रहेण मनुष्यामनुष्येण फामेसु रामदांसनिग्रहं जखयइ,
तत्पदवइयं कम्मं न बंधइ, पुण्वदइ च निज्जरेइ ॥ ६६ ॥
हे भगवन् ! स्पर्शेन्द्रियनिग्रहेण जीवा किं जनयति ?
तदा गुहारा-इ विच्य ! स्पर्शेन्द्रियनिग्रहेण जीवा मनो
जाऽमनोहेषु स्पर्शेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति, तन्मययिकं कर्म
न बध्नाति, पूर्ववत् च कर्म निर्जरयति ॥ ६६ ॥ उक्त० २६ अ० ।
फासिदियविषय-स्पर्शेन्द्रियनिर्वर्तित-वि० । स्पर्शेन्द्रियेण
निर्वर्तितो-निष्पादितः स्पर्शेन्द्रियनिर्वर्तितः । स्था० १० डा० ।
स्पर्शेन्द्रियनिर्वर्तित-वि० । स्पर्शेन्द्रियेण निर्बुधिर्यस्य स स्पर्-
शेन्द्रियनिर्वर्तितः । स्पर्शेन्द्रियेण निष्पन्नपुद्गलाऽऽदौ, स्था०
१० डा० ।

फासिदिवचन-स्पर्शेन्द्रियवचन-न० । स्पर्शेन्द्रियविषयग्रहण-
सामर्थ्याऽऽत्मके वचनभेदे, स्था० १० डा० ।

फासिदियमुंड-स्पर्शेन्द्रियमुण्ड-पुं० । स्पर्शेन्द्रियं मुण्डयति-
अपनयति स्पर्शेन्द्रियमुण्डः । अपनोतस्पर्शेन्द्रियविषये मु-
ण्डभेदे, स्था० १० डा० ।

फासिदियविसय-स्पर्शेन्द्रियविषय-पुं० । स्पर्शेन्द्रियविषयभूते
स्वीकलेवराऽदौ, "फासिदियविसयविषयि-इति ।" प्र० ३ अ० ।

फासिदियसंवर-स्पर्शेन्द्रियसम्बर-पुं० । स्पर्शेन्द्रियविषयेषु
रागद्वेषनिरोधने, प्र० ५ सं० ५ अ० । (अस्य विस्तरः
'परिग्रहवेरमय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५६६ पुंछ मनः)

फासिदा-स्पृष्टा-अव्य० । स्पृष्ट-कथा । स्पर्शं कृत्येत्यर्थे, "स-
म्मं काण्ण फासिता ।" प्राप्येत्यर्थे च । कल्प० ३ अ० ६ अ० ।
आ० १० । उक्त० । स्था० । स्पृष्टेत्यर्थे च । स्था० २ डा० ४ डा० ।

फासिय-स्पृष्ट-वि० । स्पृष्टः-कः । गृहीते, दशा० ७ अ० ।
आसे, प्र० ४ अ० ।

स्पर्शित-वि० । स्पर्शः संजानोऽस्येति । प्र० ४ अ० । गृहीते,
दशा० ७ अ० । प्राप्ते च । प्रत्याकथानमधिकृत्य-"सम्मं काण्ण
फासिया ।" स्पृष्टा-प्रतिपत्तिकाले विधिना ज्ञाता । "उत्थि
काले विहिता, पत्तं जं फासियं तव भणियं ।" स्था० ७ डा० ।
पं० १० । आ० १० । प्रा० १० । स्पृष्टमित्यस्य स्थाने प्राप्ते
फासियमिति । स्पर्शो वा संजानोऽस्येति इति च स्पर्शित-
मिति । प्र० ४ अ० । आ० १० ।

फासिया-स्पर्शिका-आव० ३ अ० । स्त्री० । विन्दुनिभते, उ-
क्त० ३४ अ० । आ० १० । आ० १० ।

फासी-स्पर्शी-स्त्री० । जलस्पर्शिकायाम्, व्य० ७ डा० ।

फासुअ-फासुक-वि० । प्रगता अवत-उच्छ्वासादयः प्राणा य-
स्मात् च फासुकः । स्था० ४ डा० ४ डा० । दश० । प्रगता अ-
सद्यो-मनुष्यलोपाहसुमन्तः-सहजसंसृजिजन्मानो यस्मात्तस्मा-
सुकम् । उक्त० १ अ० । स्था० । जीवरहिते, दश० ४ तत्त्व ।
प्र० १० । सूत्र० । उक्त० । आ० १० । सकलजीवोपाधिरहिते,
दश० ४ तत्त्व । आ० १० । आ० १० । आ० १० । आ० १० ।
आ० १० । आ० १० । आ० १० । आ० १० ।

केरिसयकप्ये जं, फासुयं फासुयं तु केरिसं ।
जीवतइ जं दम्भं, तं वि व जं दसखिजं तु । पं० ५ अ०
१ कल्प ।

"निर्जीवं यच्च यद् दम्भं, मित्रं तैव च जन्तुभिः ।
तस्मात्तु कर्मिणि प्रोक्तं जीवाजीवविचारवैः ॥ ११ ॥" यं
कृ० १ कल्प । "फासुयं ति विद्वत्पणोक्ते सि ।" नि० १० १ डा० ।
अपककलस्य फासुकत्वे जलमेकसंज्ञकृतप्रज्ञो वचा-अप-
ककलं बीजकर्षणानु कटिकाद्वयात्तरे फासुकं भवति, न वै-
ति प्रश्नः । आ० १० १ डा० । आ० १० । आ० १० । आ० १० ।
स्कारे फासुकं भवति नाभ्ययेति । १ प्र० । ही० ४ प्रका० ।
फासुएसणिज-फासुकैपणीय-वि० । जीवरहिते पयणीये,
आ० १० १ डा० ।

फासुएसणिजं भंते ! भुञ्जमाणे किं बंधइ ५, ० जाव उक्-
विशाइ । गोयमा ! फासुएसणिजं भुञ्जमाणे आउववअ-
ओ सन कम्मपयहीओ पणियबंधवबंधाओ सिदिलबं-
धणवद्धाओ पकरइ जहा से संबुदेणं, खवरं आउयं च वो
कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, सेसं तहेव ० जाव बीरवइ,
से केसदेणं ० जाव बीरवइ । गोयमा ! फासुएसणिजं भुञ्ज-
माणे समणे निगंथे आयाए धम्मं नइ कम्मइ, आयाए धम्मं
असइ कम्ममाणे पुढविकायं अवकंसइ ० जाव दसकायं
अवकंसइ, जेसि पि व थं जीवायं सरीरइ आइवेइ
ते वि जीवे अवकंसइ से तेखुदेणं ० जाव बीरवइ ॥
यं १ डा० ६ डा० ।

फासुयविहार-फासुकविहार-पुं० । निर्जीवमात्रये, म० ।

किं ते भंते ! फासुयविहारं । सोमिन्ना ! जं थं आशये-
सु उज्जाखेसु देवकुलेसु सभासु यमासु इत्थीयसुसं-
गवजियासु वसहीसु फासुएसणिजं वडिफसणसेका-
संथारणं उवसंपत्तिपा थं विहरामि, सेत्ते फासुयविहारं ।
म० १८ अ० १० डा० ।

फिक्की-देयी । इदं, दे० ना० ३ वर्षे वक्ष्यमाणः ।
फिट्ट-अंश-अवपतने, आ० दिवा० १०-सक०-केइ । "अंशः
फिट्ट-फिट्ट-कुट्ट कुट्ट-बुद्ध-मुक्ताः" ॥ क० ४ । १०० ॥

नि प्राकृतसूत्रेण संतेरेते वडादेशाः । किडइ । किडह ।
कुडइ । कुडह । कुडर । कुडर । पले-अंसइ । प्रा० ४ पाद ।
अश्यति । अझाशीत् । अझाशीत् । वेद । वाच० ।

किडुत-अरयत्-त्रि० । अत्यतिक्रामति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।
" तत्पभिरं किडह । " नि० चू० १ उ० ।

किड-अंश-धा० । ' किड ' शब्दायै, प्रा० ४ पाद ।

किडिअ-अष्ट-त्रि० । समुदायाच्छयते, " भट्टं किडिअं शुभं । "
पाद० ना० १६१ गाथा ।

सिफडित-त्रि० । परिश्रमे, वृ० २ उ० । व्य० । ओष० ।
" इमो य गोमालो भगवंतो किडिओ । " आ० म० १ अ० ।
" किडिया भिक्खावला । " आ० म० १ अ० । आ० म० । विम-
खे, " मग्गकिडिया वा मग्गतो विप्पणट्ठा । " नि० चू० १ उ० ।
अतिक्रामते, दूरीभूते च । औ० ।

किड्डी-देशी । वामने, दे० ना० ६ वर्गे ८४ गाथा ।

किप्प-देशी-वामने, दे० ना० ६ वर्गे ८३ गाथा ।

किप्फस-किप्फस-न० । अत्रात्मनर्वर्तिमांसविशेषरूपे । सूत्र०
१ भु० ५ अ० १ उ० । उद्दरमध्यावयवविशेषे, प्रश्न० १ आ-
अ० द्वार ।

किप्फिस-किप्फिस-न० । ' किप्फस ' शब्दायै, वृ० १
भु० ५ अ० १ उ० ।

किसग-किसक- पुं० । पुते, उपा० २ अ० ।

किड-स्पृह- ' स्पृह ' इच्छायाम्, धा० घृ०-उभ०-सक०
सेट् । " स्पृहः सिडः " ॥ ८ । ४ । ३४ ॥ इति प्राकृत-
सूत्रेण स्पृहैर्यन्तस्य सिडाऽऽदेशो वा । प्रा० ४ पाद ।
" व्य-स्फयोः कः " ॥ ८ । २ । ४३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण कः । प्रा०
२ पाद । सिडइ । सिडह । प्रा० । स्पृहयति । अपस्पृहत् । वाच० ।
सिडयालु-स्पृहयालु-त्रि० । स्पृह-आलुत् । स्पृहाशीले, वाच० ।
" मुक्ताभरेण स्पृहयालुरेव । " स्या० ।

किडा-स्पृहा-स्त्री० । स्पृह-अच् । " स्पृहायाम् " ॥ ८ । २ । २३ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण संयुक्तस्य अक्षः । प्रा० २ पाद । पले-" व्य-
स्तयोः कः " ॥ ८ । २ । ४३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण कः । प्रा० २
पाद । इच्छायाम्, अष्ट० ११ अष्ट० ।

किडावह-स्पृहावह-त्रि० । आशालोलुपे, अष्ट० ११ अष्ट० ।

की-फी-स्त्री० । खगर्भेणोचिते, " खगर्भो बोधिता की
स्यात् । " एका० ।

कुंकमा-स्त्री० । गोमलाश्री, " कुंकमा कोउआ करीसगी "
पाद० ना० १६३ गाथा ।

कुंकुआ-देशी-करीयाश्री, दे० ना० ६ वर्गे ८४ गाथा ।

कुंकुग-कुंकुग-पुं० । करीयाऽश्री, वृ० १ उ० ३ प्रक० । " कुंकु
क' शब्दे देशीकृत्यात् कारीपवाचकः । जी० २ प्रति० । तं० ।

कुंटा-देशी-केशवर्धने, दे० ना० ६ वर्गे ८४ गाथा ।

कुंकुडइसा-पस्कुलित्वा-अव्य० । अतिशयेन पुनः पुनर्वा
फलित्वेत्यर्थे, " गोणाऽऽद्यः " ॥ ८ । ३ । १७४ ॥ इति प्राक-
तसूत्रेण निपातितः । प्रा० २ पाद ।

कुकरख-कुकरख-न० । मुक्तेन धमने, दश० ४ अ० ।

कुकार-कुकार-पुं० । कूटित्येवमनुकरणे, वाच० । आवा०
१ भु० १ अ० ७ उ० ।

कुका-देशी-मिष्टयायाम्, दे० ना० ६ वर्गे ८४ गाथा ।

कुकी-देशी-रज्जयाम्, दे० ना० ६ वर्गे ८४ गाथा ।

कुकिय-कूकृत्-त्रि० । कूटित्येवंशब्दिते, वाच० । आवा० ४ अ० ।

कुग-कुग-त्रि० । असम्बन्धे, " कुगकुगमाओ कि । " प्र-
स्फुरासम्बद्धोभिके, विकीर्णै रोमिके इत्यर्थः । उपा० २ अ० ।

कुह-अंश-धा० । ' किह ' शब्दायै, प्रा० ४ पाद ।

कुट-कुट- ' कुट ' भेदे, धा०-घृ०-उभ०-सक०-सेट् ।
" कुटि-कलेः " ॥ ८ । ४ । २३१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणान्ये-
रन्त्यव्यञ्जनस्य वा द्वित्वम् । कुटइ । कुटह । प्रा० ४ पाद ।
स्फोटयति । स्फोटयते । कुटकुटत् । वाच० ।

कुट-त्रि० । कुट-कः । विकीर्णै, उपा० २ अ० । नाशैर्वा वीहं
कुहइ । " आ० म० १ अ० । " सवस्थ रज्जे कुहं मणइ । "
आवा० ४ अ० । विकीर्णै, " कुहसिरं " स्फुटितमव्यञ्जनस्येव
विकीर्णै शिर इति शिरोजातस्वादेशा यस्य । प्रा० १ भु० ८
अ० । म० । विपा० । शोधिते, " कुहाणं लालीचं । " सूत्र्यै-
ऽऽदिना कुटाः-कुटर्भक्ताः, शोधिता इत्यर्थः । प्रा० १ भु० ७
अ० । निर्मले, वं० म० १ पादु० । " कुहवियउपायउत्थं,
बोच्छामी एस खं पत्तो । " कुटो निर्मलस्तात्पर्यान्वय-
पक्षमलरहितः । पि० । विभुजे, वं० चू० १ अट् । प्रा० ।
अवितये, उत्त० १६ अ० । प्रा० । समकाले, म० १ अ०
२ उ० । व्यक्तः स्पष्टः प्रकटः प्रत्यक्षः । उपा० २ अ० । प्रा० ।
आ० म० । नि० चू० । म० । प्रति० । विरे० । औ० । कल० ।
प्रश्न० । प्रा० । उपातिषोक्तेषु मेवाऽऽदिनास्त्रिषु अंशविशेषस्थि-
तेषु सूत्र्याऽऽदिप्रहेषु पुं० । तेषां तत्तदंशकलाऽऽदिषु गतौ, स्त्री० ।
अनेकधा योतने, व० । सपर्यफणायाम्, प्रा० । उपा० २
अ० । अतिकायस्य महोरनेन्द्रस्य स्वनामक्यातायामप्र-
क्षिप्यां च । स्त्री० । स्या० ४ डा० १ उ० । म० ।

स्पृह-त्रि० । स्पृह-कः । " केनाऽऽकुस्माऽऽद्यः " ॥ ८ । ४ । २३८ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण स्पृहाः क्कालस्य निपातः । प्रा० । स्या० ।
म० । स्याते, स्या० ४ डा० ३ उ० । आश्रिते, उत्त० २ अ० ।
कुह-" विसयं कुहं । " पाद० ना० २६७ गाथा । ' किह '
शब्दायै, प्रा० ४ पाद ।

कुडुत-कुडुमान-त्रि० । विदार्यमाणे, प्रश्न० ३ आअ० द्वार ।
विपा० । प्रा० ।

कुडख-कुडन-न० । कुड-स्पृह । विकशने, वाच० । देशी-
भावगमने, प्रश्न० १ आअ० द्वार । विघटने च । प्रा० १
भु० ८ अ० ।

कुडवण-कुडवण-न० । परिस्पृहवाक्ये, दश० ४ अ० ।

कुडविसय-कुडविसय-त्रि० । अत्यस्तम्यक्ते, औ० ।

कुडविसय-त्रि० । स्पृहायै, म० । " कुडविसयतदुरगंभी-
रव्यवस्थाम् " ॥ ४० ।

कुडा-स्फुटा-स्त्री० । अतिकायस्य महोरगेन्द्रस्य च अग्रमहि-
ष्याम्, स्या० ४ डा० १ उ० ।

कुडाहोव-स्फटाऽऽटोप-पुं० । कणाऽऽटवरे, उपा० २ अ० ।

कुडिम-स्फुटित-त्रि० । "कुडिमं फलितं च वृत्तिभं उद्गरिभं ।"
पाद० ना० १८१ गाथा ।

कुडिता-स्फुटित्वा-अव्य० । स्फुटं कृत्वेत्यर्थे, प्रकाशीभूये-
त्यर्थे, स्या० ७ डा० ।

स्फोटयित्वा-अव्य० । विशीर्य कृत्वेत्यर्थे, स्या० २ डा०
४ उ० ।

कुडिय-स्फुटिन-त्रि० । स्फुट-कृ० । विकशिते, व्यक्तीकृते, प-
रिहासिते, भिजे च । वाच० । स्या० ४ डा० ४ उ० । संज्ञात-
राजीके, का० १ भु० ७ अ० । आ० म० । "कुडितच्छवि-
च्छविष्या ।" स्फुटिता राजिशतसंकुलेति । जी० ३ प्रति० १
अधि० २ उ० । विकृते च । "कुडितच्छविच्छविष्या ।"
विषादिकाविषादिकादिभिर्विकृतत्वः । प्रश्न० २ आभ०
द्वार ।

कुडि(डि)ता-स्फोटित्वा-अव्य० । स्या० २ डा० ४ उ० । (अर्थस्तु
'आता' शब्दे द्वितीयभागे १६६ पृष्ठे गतः)

कुडय-कुडक-न० । लघुतरगच्छकदेशे, "कुडाकुडि अप्यंग-
इया धावन्ति ।" कुडकं-लघुतरो गच्छदेश एव मन्त्रावच्छेदका-
चिष्ठित इति । औ० ।

कुत्ति-स्फूर्ति-स्त्री० । स्फुरणे, विकशने, प्रतिभायां च । वाच० ।
आ० म० १ अ० । प्रतिक्षणं प्रवर्द्धमानकान्तौ च । "मूर्तिः
स्फूर्तिमती लक्ष विजयते ।" स्फूर्तिः प्रतिक्षणं प्रवर्द्ध-
मानकान्तिः, संलिहितप्रातिहार्यत्वं वा, नञ्जती । प्रति० ।

कुप्फुस-कुप्फुम-न० । उद्गन्तवर्तिभ्यश्च विशेषे, प्रश्न० १
आभ० द्वार । सूत्र० ।

कुम-भ्रम-वा० । चलने, स्वा०-पर०-सक०-सेट् । "अमेः
टिरिटिङ्ग-दण्डुङ्ग-दण्डङ्ग-बकम्म-भम्मङ्ग-भमङ्ग-भमाङ्ग-
तल्लअण्ट-कण्ट-अण्ण-भुम-गुम-कुम-कुल-दुम-दुल-परी
पराः ॥ ८॥ १६१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण अमेः कुमाऽऽदेशः,
कुमइ । अमति । प्रा० ४ पाद ।

कुमंत-कुमत्-त्रि० । मुखेन कूटकुर्वति, दश० ४ अ० । नि०
चू० । आचा० ।

कुपय-कुपन-न० । फूटकरणे दश० ४ अ० ।

जे भिक्खू अप्पणो पायं फूमेज्ज वा, रएज्ज वा, मंखेज्ज वा,
फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ । नि० चू० ३ उ० ।
"इत्थेण वा मुद्देण वा फूमेज्ज वा, रएज्ज वा ।" (फूमेज्ज वे
ति) मुखवायुना शीतीकुर्यात् । आचा० २ भु० १ चू० १
अ ७ उ० ।

कुमावंत-कुमयत्-त्रि० । फूटकरणे, नि० चू० १७ उ० ।

कुमिजंत-कुम्यमान-त्रि० । फूटिक्यमात्रे, नि० चू० ३ उ० ।

कुरंत-स्फुरत्-त्रि० । इतस्ततः स्पन्दमाने, 'कुरइ यत्नविरज्जिओ
मच्छो ।" स्फुरति-स्पन्दते । का० १ भु० १७ अ० । प्रश्न० ।
"प्रेयंति चं येइए कुरंते ।" स्फुरन्त इतश्चेतश्च विकलमा-

त्मानं निक्षिपन्तः । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० । "कुरंतवि-
ज्जुज्जलंतसिहरस्स ।" नं० । उक्त० ।

कुरख-स्फुरख-न० । स्फुर-स्पन्द । ईषत्स्पन्दने, वाच० । स्या०
२ डा० ४ उ० । प्रकल्पने, का० १ भु० ८ अ० । वेष्टने, स्या० १
डा० । "कणी कुरखं ।" पाद० ना० २७३ गाथा ।

कुरकुरंत-कुरकुरायमाण-त्रि० । प्रकल्पमाने, का० १ भु० ८
अ० । प्रश्न० । पीक्योद्धेजे च । पि० । "ताव चं कुरकुरेज्जा ।"
महा० १ अ० ।

कुराविति-देशी-अपहारयतीत्यर्थे, "पव्वइमणा उ ते कु-
राविति ।" "कुराविति सि" देशीपदमेतत् । अपहारयन्ति ।
व्य० ३ उ० ।

कुरिअ-स्फुरित-व० । स्पन्दिते, "बुलुबुल्लिअं फंदिअं कुरि-
अं ।" पाद० ना० १६० गाथा । निम्निते, वे० ना० ६ वर्गे
८४ गाथा । स्या० ।

कुरिता-स्फुरित्वा-अव्य० । स्फुरणं कृत्वेत्यर्थे, स्या० ।

स्फोरयित्वा-अव्य० । स्फुरन्तं कृत्वेत्यर्थे, स्या० ७ डा० ।
स्पन्दं कृत्वेत्यर्थे च । स्या० २ डा० ४ उ० ।

कुरिय-स्फुरित-त्रि० । स्पन्दिते, स्या० २ डा० ४ उ० । "वि-
तासायममवगाहमाणस्स कुरियं दाहियलोयणं ।" दर्श० १ त-
त्त्व । वेष्टिते, न० । स्या० ।

कुलिग-स्फुलिङ्ग-पुं० । स्त्री० । स्फुल-इङ्गच् । स्फु इत्यव्यक्त-
शब्दो लिङ्गति-गच्छात् यस्मात् लिङि घञ् । पुं० वा । अग्नि-
कणे, वाच० । "कुलिगजालामालालहस्सेहि ।" म० ३ श०
२ उ० । हिमे च । गुडविकारभेदे, स्त्री० । वाच० ।

कुल्ल-कुल्ल-न० । पुण्ये, दश० ।

पुष्पाणि अ कुसुमाणि अ, कुल्लाणि तडेव होति पलवाणि ।

सुमणाणि अ सुहृमाणि अ, पुष्पाणं होति एगट्ठा ॥ ३६ ॥

पुष्पाणि कुसुमानि चैव कुल्लानि पलवानि च सुमनानि
चैव सुवमाणि सुवमकायिकानि चेति ॥ ३६ ॥ दश० १ अ० ।

कुल्लंधअ-पुष्पंधय-पुं० । अमरे, "कुल्लंधआ रसाऊ, भिगा
भसला य महुअरा अल्लियो । इंदिरा दुरेहा पुअणाया कु-
प्पया अमरा ॥ १२ ॥" पाद० ना० १२ गाथा । अमरे,
वे० ना० ।

कुसिअ-स्पृष्ट-त्रि० । उन्मृष्टे "उन्मुडुं पुंकिअं कुसिअं ।" पाद०
ना० १८८ गाथा ।

कुसिता-स्पृष्टा-अव्य० । निःस्पृश्ये, स्या० ४ डा० ४ उ० ।

कुसी-स्पर्शी-स्त्री० । 'कासो' शब्दार्थे, व्य० ७ उ० ।

कुअ-देशी-लोहकारे, वे० ना० ६ वर्गे ८४ गाथा ।

कूपंत-कूपत्-त्रि० । 'कूपंत' शब्दार्थे, दश० ४ अ० ।

कूपय-कूपन-न० । 'कूपय' शब्दार्थे, दश० ४ अ० ।

कुमावंत-कूपयत्-त्रि० । फूटकरणे, नि० चू० १७ उ० ।

कुमिजंत-कूप्यमान-त्रि० । 'कुमिजंत' शब्दार्थे, नि० चू०
३ उ० ।

फेडण-स्फोटन-न० । आच्छोटने, वृ० ।

फेण-फेन-पुं० । "डिडीरो पुष्कभो फेणो ।" पा० ना० १३२
वाधा । बुद्धे, कव० १ अ० ३ कव० ।

फेणग-फेनक-पुं० । पानीयप्रस्फोटके, उ० ११ अ० । रा० । औ० ।

फेणपुंज-फेनपुंज-पुं० । डिडीरोत्करे, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । प्रम० । जं० ।

फेणस-फेणस-न० । 'फिणस' शब्दाद्यै, सूत्र० १ भू० ५
अ० १ उ० ।

फेणवद-देशी-वचने, दे० ना० ६ वर्ग ८५ गाथा ।

फेणवंध-देशी-वचने, दे० ना० ६ वर्ग ८५ गाथा ।

फेणमालिनी-फेनमालिनी-स्त्री० । जम्बुमन्दरपद्मिनीयां मी-
ताया महानद्याः कूलवर्तिण्यां खनामख्यातानामन्तर्गताम्,
स्या० ६ डा० । "दी फेणमालिनीषी ।" स्था० २ डा० २ उ० ।
जम्बुद्वीपस्य महाविदेहे वर्षे वप्रावतीविजयस्यायां नद्यां
च । "वप्पावरीविजय अवराईया रामहाणी, फेणमा-
लिनी णई ।" जं० ४ वक्० ।

फेलावा-देशी-मातुल्याम्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ८५ गाथा ।

फेज-देशी-वरिद्धे, दे० ना० ६ वर्ग ८५ गाथा ।

फेन्नुसण देशी-पिक्कलदेशे, दे० ना० ६ वर्ग ८६ गाथा ।

फेम-देशी-त्रासत्रावयोः, दे० ना० ६ वर्ग ८७ गाथा ।

फोइय-देशी-मुक्तविस्तारितयोः, दे० ना० ६ वर्ग ८७ गाथा ।

फोक्क-देशी । अग्रे स्थूलोक्तते, उ० १२ अ० ।

फोक्कणास-फोक्कनास-त्रि० । "फोक्क सि" देशीपदम् ।
ततश्च फोक्का-अग्रे स्थूलोक्तता च नास्तीत्येति । स्थूलोक्तता-
प्रनासिके, उ० १२ अ० ।

फोट-स्फोट-पुं० । स्फुटत्यर्थो यस्मात् । स्फुट-घञ् । व्या-
करणोक्ते वर्णान्तिरिक्ते पूर्वपूर्ववर्णानुभवसहितचरसवर्णव्य-
ङ्ग्यार्थप्रत्यायके अलखे शब्दभेदे, वाच० । अथ त्रैयाकरणाः
माऽऽहुः— "यस्मादुच्चरितात् ककुदादिमर्धप्रतिपत्तिः स
शब्दः ।" ननु अत्र किं गकारौकारविसर्जनीयाः ककुदादि-
मर्धप्रतिपादकत्वेन शब्दव्यपदेशं लभन्ते, आहोस्विन्स्व-
तिरिक्तः पद-स्फोटाऽऽदिः । तत्र न तावद्वर्णा अर्थप्रत्यायकाः
यतस्तं किं समुदिता अर्थप्रतिपादकाः, उत व्यस्ताः, यदि
व्यस्तास्तदैकेनैव वर्णेन गवाद्यर्थप्रतिपत्तिरुपादितेति द्विती-
याऽऽदिबर्णोच्चारणमनर्थकं भवेत् । अथ समुदिता अर्थप्र-
त्यायकाः । तदपि न संगतम् । क्रमोत्पन्नानामन्तरविनष्टत्वेन
समुदायासंभवात् । न च युगपदुत्पन्नानां समुदायप्रकरणेन,
यकमुकमपेक्षया युगपदुत्पत्त्यसंभवात् प्रतिनियतस्थान-कर-
ण-मयत्प्रमथत्वात् तेनाम् । न च भिन्नपुरुषप्रयुक्तगकारौकार-
विसर्जनीयानां समुदायेऽप्यर्थप्रतिपादकत्वं संप्रतिनियतक-
मवर्णप्रतिपत्त्युत्तरकावभाविस्त्वेन शङ्काः प्रतिपत्तेः । संवे-
दनात् । न अन्त्यो वर्णः पूर्ववर्णानुगूढीतो वर्णानां क्रमोत्पादे
अन्त्यर्थप्रत्ययकाः, पूर्ववर्णाग्रमस्यवर्णं प्रत्युत्पादकत्वायो-
ग्यत् यतो नास्तिवर्णं प्रति जनकत्वं पूर्ववर्णानां तदुपकारित्व-
२६१

म्, वर्णाङ्गणोत्पत्तेरभावात्-प्रतिनियतस्थानकरणाऽऽदिसंवा-
द्यत्वाद् वर्णानां, वर्णाभावेऽपि च वर्णोत्पत्तिर्दर्शनाच्च वर्णजन्य-
त्वम् । अथार्थज्ञानोत्पत्तौ सहकारित्वं पूर्ववर्णानामस्यवर्ण-
प्रत्युपकारकत्वम् । पतदप्ययुक्तम् । अविद्यमानानां सहकारि-
त्वानुपपत्तेः । अत एव प्राक्जनवर्णविज्ञानानामपि सहकारि-
त्वमयुक्तम् न च पूर्ववर्णसंवेदनप्रमथाः संस्काराः तत्स-
हायनां प्रतिपद्यन्ते, यतः संस्काराः स्मृतादकविज्ञानविषय-
स्मृतिहेतवो वार्थान्तरज्ञानमुत्पादयितुं समर्थाः—न हि घट-
ज्ञानप्रमथः संस्कारः पटे स्मृतिं विदधत् इष्टः । न च तत्संस्का-
रप्रमथाः स्मृतयः सहायतां प्रतिपद्यन्ते युगपदयुगपद्विकल्पा-
नुपपत्तेः । न हि स्मृतीनां युगपदुत्पत्तिः, अयुगपदुत्पन्नानां वा-
चस्पितिरिति । न च समस्तसंस्कारप्रमथैका स्मृतिस्तत्सह-
कारिणी, परस्परविरुद्धानेकपदार्थानुभवप्रमथप्रभूतसंस्का-
राणामप्येकस्मृतिजनकत्वप्रसङ्गे, न अनेकवर्णसंस्कारजन्यं
स्मृतेः संभवतीति कुतोऽस्या अन्त्यवर्णसहकारित्वम् ? ।
न चाप्यविषया स्मृतिरन्त्यम प्रतिपत्तिं जनयति, अदिर-
व्यापृतपदार्थाः कदिरवृद्धेदकिपाजनकत्वप्रसङ्गे । न
चाप्यवर्णनिरपेक्ष इव 'गीः' इत्यन्तयो वर्णः ककु-
दादिमर्धप्रत्यायकः, पूर्ववर्णोच्चारणवैयर्थ्यप्रसङ्गे घटश-
ब्दान्तव्यवस्थितस्याऽपि तत्प्रत्यायकत्वप्रसङ्गे । तस्माच्च
वर्णाः समस्त-व्यस्ता अर्थप्रत्यायकाः संभवन्ति ।

अस्ति च गवादिशब्देभ्यः ककुदादिमर्धप्रतिपत्तिरिति
तदन्यथानुपपत्त्या वर्णव्यतिरिक्तोऽर्थप्रतिपत्तिहेतुः स्फोटाव्य-
शब्दो ज्ञायते । भोजविज्ञाने च वर्णव्यतिरिक्तः स्फोटात्मा भिरव-
यवोऽक्रमः स्फुटमवभातीति तस्याऽव्यक्ततोऽपि सिद्धिः । त-
थाहि—अव्यव्यापारानन्तरभाविस्यभिन्नार्थावभासा संवि-
दनुभूयते, नचासौ वर्णविषया, वर्णानां परस्परव्यावृत्तकप-
त्वादिकावभासजनकत्वविरोधात् तदजनकस्यातिप्रसङ्गतस्त-
द्विषयत्वानुपपत्तेः । न केयं सामान्यविषया, वर्णत्वव्यतिरेके-
णापरसामान्यस्य गकारौकारविसर्जनीयेष्वसंभवात् वर्णत्व-
स्य च प्रतिनियतार्थप्रत्यायकत्वायोगात् । न केयं आग्ना, अवा-
ध्यमानत्वात् । न चावाध्यमानप्रत्ययगोचरस्यापि स्फोटाऽऽव्य-
स्य वस्तुनोऽसत्त्वम्, अवयविद्वयस्याप्यसत्त्वप्रसङ्गे । एवमप्य-
व्यव्यव्ययुगपमे स्फोटाभ्युपगमोऽवश्यंभावी तदुत्पद्योगक्षेय-
त्वात् । स च वर्णोऽर्थो व्यतिरिक्तो नित्यः, अनित्यत्वे संकेतकाला-
नुभूतस्य तदैव स्वस्त्वात् कालान्तरे देशान्तरे च गोशब्दव-
यात् ककुदादिमर्धप्रतिपत्तिर्न स्यात्, असङ्केतिताच्छब्दादर्थ-
प्रतिपत्तेरसंभवात् । संभवे वा ह्यीपान्तरादागतस्य गोशब्दाद् ग-
वार्थप्रतिपत्तिर्भवेत् । सङ्केतकरणवैयर्थ्यं च प्रसज्येत । तस्माच्चि-
त्यस्फोटाव्यव्यव्यव्या व्यापकस्य, सर्ववैकरूपतया प्रतिपत्तेः ।
असदेतदिति वैशेषिकाः । ते ह्यहुः—एकदा प्रादुर्भूता वर्णाः
स्वार्थप्रतिपादका न भवन्तीत्यत्राविप्रतिपत्तिरेव । क्रमप्रादुर्भू-
तानां न समुदाय इत्यत्राप्यविप्रतिपत्तिरेव । अर्थप्रतिपत्तिस्तु-
पक्षभ्यमानात्पूर्ववर्णसंविशिष्टावस्थवर्णात् । न चाभावस्य
सहकारित्वं विरुद्धं द्रुतफलसंयोगाभावेऽपि वाऽप्रतिबद्धपुण-
त्वविशिष्टफलप्रयातक्रियाजनने, इष्टं चोत्तरसंयोगं विवक्षत्
प्राक्जनसंयोगाभावविशिष्टं कर्म परमव्यभिक्तसंयोगश्च परमा-
णी तद्वत्पूर्वकप्रमथसंविशिष्टो हक्तानुभववद्वत् ।

यद्वा-उपलभ्यमानोऽन्त्यो वर्णः पूर्ववर्णविज्ञानाभावविशिष्टः

पदरूपतामासाद्यन् पदार्थे प्रतिपत्तिं जनयति, प्राक्जनवर्णसं-
विप्रभवसंस्कारसम्पत्तेः वा ? न च संस्कारस्य विषयास्तरे
कथं विज्ञानजनकत्वमिति प्रत्यम्, तद्भावाभावितयाऽर्थप्रतिप-
त्तेरुपलब्धेः पूर्ववर्णविज्ञानप्रभवसंस्कारस्याप्यवर्णसहायतां
पूर्वपूर्वसंस्कारप्रभवतया प्रणालिकया विशिष्टः समुत्पन्नः स-
न् प्रतिपद्यते । तथाहि—प्रथमवर्णं तावद्विज्ञानं तेन च
संस्कारो जन्यते, ततो द्वितीयवर्णविज्ञानं तेन पूर्ववर्णविज्ञा-
नाऽऽहितसंस्कारसहितेन विशिष्टः संस्कारो जन्यते, ततस्तृ-
तीयवर्णं ज्ञानं, तेन पूर्वसंस्कारविशिष्टेनापरो विशिष्टतरः
संस्कारो निर्वर्त्यते इति यावदन्त्यः संस्कारोऽर्थप्रतिपत्तिजन-
कान्यवर्णसहायः तथाभूतसंस्कारप्रभवस्मृतिसम्पत्तेः वा
ऽन्त्यो वर्णः पदरूपः पदार्थप्रतिपत्तिहेतुः । अथवा—शब्दार्थो-
पलब्धिनिमित्तादृष्टनियमाद्विनष्टा एव पूर्ववर्णसंविप्रभवाः
संस्कारा अन्यसंस्कारं विदधति, तस्मात्पूर्ववर्णेषु स्मृतिकप-
जाता अन्यवर्णेनोपलभ्यमानेन सहायप्रतिपत्तिमुत्पादयति,
वाक्यार्थप्रतिपत्तौ वाक्यस्याप्ययमेव न्यायोऽङ्गीकर्तव्यः । व-
र्णोद्वेगोत्पन्नभावप्रतिपादनं च सिद्धसाधनमेव । तदेवं वयोक्त-
सहकारिकारणसम्पत्तेः सादृश्याद्द्वितीयवर्णप्रतिपत्तिरन्वयव्यति-
रेकाभ्यामुपजायमानत्वेन निश्चीयमाना स्फोटपरिकल्पनां नि-
रस्यति । तदभावेऽप्यर्थप्रतिपत्तेरुक्तप्रकारेण संभवेऽप्युप-
पत्तेः प्रसङ्गात् । न हि दृष्टादेव कारणात् कार्योत्पत्तावदृष्ट-
तदन्तरपरिकल्पना युक्तिसङ्गता अनिप्रसङ्गात् ॥ किं च यद्युप-
लभ्यमाना वर्णा व्यस्त-समस्ता नार्थप्रतिपत्तिजननसमर्थाः,
स्फोटाभिप्रेक्षावपि न समर्था भवेयुः । तथाहि—न समस्तास्ते
स्फोटमभिप्रेक्ष्यन्ति सामस्यपासंभवात् । नापि प्रत्येकं वर्णो-
न्तरवैफल्यप्रसङ्गादेकेनैव स्फोटाभिप्रेक्षेर्जनितत्वात् । न च पू-
र्ववर्णैः स्फोटस्य संस्कारेभ्यो वर्णैस्तस्याभिप्रेक्षक इति, न च
वर्णोन्तरवैयर्थ्यं, अभिव्यक्तिव्यतिरिक्तसंस्काररूपानवधारणा-
त् । तथाहि—न तावत्तत्र तैः वेगाऽऽवयः संस्कारो निर्वर्त्यते, तस्य
सूत्रेष्वेव भावात् । नापि वासनारूपः अचेतनत्वात् । स्फोटस्य त-
च्चैतन्याभ्युपगमे वा स्वशास्त्रविरोधः । नापि स्थितिस्यापकः त-
स्यापि मूर्तद्रव्यवृत्तित्वात्, स्फोटस्य चामूर्तत्वाभ्युपगमात् ।
किं च—असौ संस्कारः स्फोटरूपस्तद्धर्मो वा ? न तावदाद्यः क-
ल्पः, स्फोटस्य वर्णोत्पाद्यत्वप्रसङ्गेः । नापि द्वितीयः, व्यतिरिक्ता-
व्यतिरिक्तविकल्पानुपपत्तेः । तथाहि—असौ धर्मः स्फोटाद् व्य-
तिरिक्तः, अव्यतिरिक्तो वा ? यद्यव्यतिरिक्तस्तदा तत्करणे स्फोट
एव कृतो भवेदिति तस्यानित्यत्वप्रसङ्गेः स्वाभ्युपगमविरोधः ।
अथ व्यतिरिक्तस्तदा तत्संबन्धानुपपत्तिः तदनुपकारकत्वा-
त्, तस्योपकाराभ्युपगमे व्यतिरिक्ताऽऽव्यतिरिक्तविकल्पः, त-
त्रापि पूर्वोक्त एव दोषोऽनवस्थाकारी । न च व्यतिरिक्तधर्मसङ्गा-
वेऽपि स्फोटस्यानभिव्यक्तित्वरूपव्यवस्थितस्य पूर्ववर्णप्रतिप-
त्तिहेतुत्वम् तत्स्वरूपत्यागे वाऽनित्यत्वप्रसङ्गः । अथ न
व्यतिरिक्तसंस्कारकृतनुपकारमपेक्ष्य पूर्वकपपरित्यागा-
दसावर्थप्रतिपत्तिं जनयति, किं तु—संस्कारसहायोऽविव-
क्षितकथं एवैककार्यकारित्वस्यैव सहकारित्वाभ्युपगमात्,
नन्वेवम्—वर्णानामप्यन्यकृतोपकारनिरपेक्षानामेककार्यनिर्-
र्णमन्त्रणसहकारित्वसहकारिसहितानामर्थप्रतिपत्तिजनने
किमपरस्फोटकल्पनयाऽप्रमाशिकया कार्यम् ? किं च—पूर्व-
वर्णैः संस्कारः स्फोटस्य कियमाणः किमेकदेशैः कियते, सर्वो-
ऽऽत्मना वा ? यद्येकदेशैः, तदा ते ततोऽर्थान्तरभूताः, अनर्था-

न्तरभूता वा ? यद्यर्थान्तरभूतास्तदा तेषां तदनुपकारे संभ-
व्यासिद्धिः, उपकारे व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पोक्तदोषानु-
बन्धः । न च समवायादनुपकारेऽपि तेषां तत्संबन्धिता, त-
स्यानभ्युपगमात् । परैरभ्युपगमे च स्वकृतान्तविरोधोऽर्थो-
न्तरभूतत्वे वैकदेशानां तेभ्य एवार्थप्रतिपत्तेः न स्फोटस्यार्थ-
प्रत्यायकता । अपि च—एकदेशानामर्थप्रतिपत्तिहेतुत्वाभ्युपगमे
च धरं वर्णानामेव तदभ्युपगतम् ; एवं लोकप्रतीतिरनुभूता भ-
वेत् । अथाव्यतिरिक्तास्तदेकदेशास्तदा स्फोटस्यैकेनैव संस्कृ-
तत्वात्परवर्णोक्तवारणवैयर्थ्यम् । न च पूर्ववर्णसंविप्रभवसं-
स्कारसहितस्तस्मृतिसंहितो वाभ्यवर्णैः स्फोटसंस्कारकः
एवंभूतस्याव्यर्थप्रतिपत्तिजननेऽपि शक्तिप्रतिपाताभावात्
स्फोटपरिकल्पना निरवसरैव ॥ अपि च—स्फोटसंस्कारः स्फोट-
विषयसंबन्धनोत्पादनमुत्पादकपणनम् ? यद्यप्युत्पादनमयं
तदैकवैकवाऽऽवरणापगमे सर्वदेशावस्थितैः सर्वदा व्यापिनि-
त्यरूपतवोपलभ्येत, तस्य नित्यत्वव्यापित्वाभ्यामपगताऽऽव-
रणस्य सर्वत्र सर्ववोपलभ्यस्वभावत्वात् । उपलभ्यस्वभावत्वे
वान केनचित् कदाचित् कुत्रचिदुत्पन्नत्वेऽप्यर्थः, स्वा० । अ-
पगमः कियते, नन्वेवमावृत्तानावृत्तत्वेऽप्यर्थः, स्वा० ७ डा० ।
अथ निर्विभागत्वादेकत्रानावृत्तत्वेऽपि ७ डा० ।

गम्यते तदा तद्वत्त्वाऽऽवर्णदेशावृत्तत्वेऽपि ७ डा० । न तावदेव
च निरवयवत्वादेकत्रानावृत्तः सर्वत्रानावृत्तस्तथा तत एवैकत्र-
व्यावृत्तः सर्वत्रैवावृत्तः इति मनागपि नोपलभ्येत । किं च—एकदे-
शाः स्फोटादर्थान्तरम् अनर्थान्तरं वा । अर्थान्तरत्वेऽपि शब्द-
स्वभावाः, अशब्दात्मका वा । अशब्दात्मका नार्थप्रतिपत्तिहेत-
वः अथ शब्दस्वभावाः, तत्रापि यदि गोशब्दस्वभावास्तदा वा-
च गोशब्देनेकत्वप्रसङ्गः । अथ—अगोशब्दस्वरूपा न तर्हि गव-
र्थप्रत्यायका भवेयुः । अथाव्यतिरिक्तास्तदा स्फोट एव संस्कृत
इति सर्वदेशावस्थितैर्व्यापिनस्तस्य प्रतिपत्तिप्रसङ्गिरिति पू-
र्वोक्तमेव वृत्तम् । किं च एकदेशाऽऽवरणापाये स्फोटस्य कण्ट-
शः प्रतिपत्तिः प्रसज्येत । अथ स्फोटविषयसंबन्धुत्वात्तत्संस्का-
रः, सोऽपि न युक्तः, वर्णानामर्थप्रतिपत्तिजनन इव स्फोटप्रति-
पत्तिजननेऽपि सामर्थ्योऽसंभवात् न्यायस्य सामानत्वात् । यदि
च—स्फोट उपलभ्यस्वभावः सर्वदोषलभ्येत, अनुपलभ्यस्वभा-
वत्वे आवरणापगमेऽपि तत्स्वभावानतिक्राम्यमानागपि नो-
पलभ्येत इत्यर्थप्रतिपत्तिः शाब्दव्यवहारविरोधः ।

अनेनैव न्यायेन वायूनामपि तद्व्यवक्तव्यमयुक्तं वायूनाम्ब-
व्यवक्तव्यपरिकल्पने वर्णवैफल्यप्रसङ्गः स्फोटाभिप्रेक्षाव-
र्थप्रतिपादने वा तेषामनुपयोगात् । स्थिते च स्फोटस्य वर्णो-
त्पादनात् प्राक् सङ्गावे वर्णानां वायूनां वा व्यवक्तव्यं परि-
कल्प्येत । न च तत्सङ्गावः कुतश्चिन्ममाणादवगत इति
न तत्परिकल्पना ज्यायसी । यद्यपि प्रत्यभिज्ञाज्ञानं स्फोटस्य
नित्यत्वप्रसाधकं वर्णोत्पादनात् प्रागप्यस्तिस्वभावबोधयति ।
इत्यभ्युपगतं तदपि—प्रत्यभिज्ञाज्ञानस्य सादृश्यनिबन्धनत्वे-
नात्र विषये प्रतिपादितत्वात्—असंगतम् । एकगोव्यक्तौ संके-
तितत्वात् गोशब्दाद् गोव्यवक्तव्यन्तरे अन्यस्यान्यदा च नित्यत्वम-
न्तरागपि प्रतिपत्तिर्यथा संभवति तथा प्रतिपादितं, प्रति-
पादयिष्यते च, नातोऽपि स्फोटस्य प्राणं व्यवक्तव्यं सार-
सिद्धिरिति । “नादेनाऽऽहितवीजाया—मभयेन ध्वनिना सह ।
आवृत्तपरिपाकायां, बुद्धौ शब्दोऽवभासते ॥ च२ ॥ ” इति
मर्दहरिवचो निरस्तं प्रष्टव्यम् । यद्यपि ‘ विभिन्नतनुषु वर्णै-

अभिधाऽऽकारं श्रीनाम्न्यवतिरेकानुविद्याव्यवस्थं स्फोट-
सङ्गावमवबोधयति । इत्युक्तम् । तद्व्यवहारम् । यदाऽऽदिशब्दे-
षु परस्परव्यावृत्तानेकवर्णव्यतिरिक्तस्य स्फोटारम्भोऽर्थप्रत्या-
यकस्यैकस्याव्यवस्थप्रतिपत्तिविषयत्वेनाप्रतिभासनात् । मन्वा-
भिधावभासमात्रादभिधार्थव्यवस्था, अव्यथा-पूरादभिरक्षा-
नेकतत्त्वैकतत्त्वबुद्धेरैकत्वव्यवस्थाप्रसङ्गः । न चाभिरक्षानेक-
तत्त्वैकतत्त्वबुद्धेर्बोधमानत्वात् । नैकत्वव्यवस्थापकत्वम् ।
स्फोटप्रतिभासबुद्धेरपि चाप्यव्यवस्था वर्णितत्वात् । न
नैकत्वावभासः स्फोटसङ्गावमवतरेणानुपपन्नः । वर्णत्वा-
व्यवस्थैविषयत्वेनाप्येकत्वावभासबोधव्यवस्थामानत्वाभिरव्यव-
स्थाकर्मस्य मित्यत्वाऽऽदिशब्दोपेतस्य स्फोटस्यैकावभा-
सकामेनानुभवत्वात्, अव्यथाऽवभासस्य चाव्यथाभूतार्था-
व्यवस्थापकत्वात्, व्यवस्थापनेऽतिप्रसङ्गात् । अवयवि द्वयं
त्वव्यवस्थप्रत्ययेन तदाभित्येन चाप्यव्यवस्थये प्रतिभासत इति
न तन्व्यायः स्फोटे उत्पादितुं शक्यः । तच्च स्फोटाऽग्रमाशब्दो
वर्णव्यो व्यतिरिक्तः । अथ तद्व्यतिरिक्तोऽसावभ्युपगम्यते,
तदा वर्णानानात्वे तज्जानात्वप्रसङ्गः । तदेकत्वे वा वर्णानामप्येक-
त्वप्रसङ्गः । ३२ ना० टी० । सम्म० १ काष्ठ । (सीमांसकमतोद्घाटन-
तभिरसनाऽऽदिविषयस्तु सम्मतिदीकात् एव ज्ञेयो, नेह प्रतापते
विस्तरप्रयात्) स्फोटाऽऽभ्ये वर्णमेवे च । वाच० । स्था० १० डा० ।
फोडकम्म-स्फोटकर्मन्-न० । स्फोटः-वृथिव्यादिविदारणम् । एत-
देव कर्म स्फोटकर्म । च० २ अधि० । स्फोटिर्भूमेः स्फोटनम्, हल-
कुहालाऽऽदिभिः सैव कर्म स्फोटिकर्म । म० ८ शु० ५ उ० । स्फो-
टजीविकायाम्, तद्व्ये कर्माऽऽवानमेवे च । च० २ अधि० ।
आ० चू० । उपा० । "फोडीकम्मं उडत्तेयं हत्तेयं वा भूमि-
फोडयो ।" भा० । पञ्चा० । च० २० । आवा० । प्रच० । स्फो-
टकर्म वापीकूपतडागाऽऽदिजननम् । यद्वा-हलकुहालाऽऽदि-
ना भूमिदारणं, पाषाणाऽऽदिघटनं वा, यथाऽऽदिधान्यानां स-
कृत्वादिकरणेन विक्रयो वा । यदुक्तम्—

"जवचणया गोह-ममुगमासकरडिप्पमिहण्णात्तं ।
सत्थुमदाजिकमिक्का-तंतुलकरणाई फोडयत्तं ॥ १ ॥

अइवा फोडीकम्मं, सीरेयं भूमिफोडयत्तं जं तु ।
उडत्तणयं च तद्वा, च सीलकुहत्तयं चेति ॥ २ ॥ "

प्रच० ६ द्वार । एतच्च वर्जनीयम् । उक्तं च— "सरःकूपाऽऽदि-
जननं, शिलाकुहनकर्मभिः । वृथिव्यारम्भसम्भूतै-जीवनं स्फो-
टजीविका ॥ १ ॥ " अनेन च पृथिव्या वनस्पतिप्रसाऽऽदिज-
न्तानां च घातो भवतीति दोषः स्पष्ट एव । च० २ अधि० ।
फोडजीविया-स्फोटजीविका-स्त्री० । स्फोटकर्मणि, च० २
अधि० । ('विसि' शब्देऽवष्टमाये स्फोटजीविकामिवेवं
वक्ष्यामि ।)

फोडय-स्फोटन-न० । स्फुट-स्पृष्ट । विदारणे, विकारणे च ।
वाच० । स्था० २ डा० १ उ० । व्यजनवासनार्थे राजिकाजीर-
कादिके वस्तुनि, वि० । पि० ।

फोडय-स्फोटक-पुं० । स्फुट-स्पृष्ट । प्रथमेवे, विदारके च ।
वाच० । स्था० १० डा० ।

फोडिअय-देशी-राजिकाधूमितयोः, सिद्धाऽऽदिविधौ च । दे०
ना० ६ वर्गं ८८ गाथा ।

फोडिय-स्फोटित-त्रि० । मित्रे, स्था० ५ डा० १ उ० । विदारि-
ते, स्था० २ डा० १ उ० । औ० । जीरकादिक्लृपवासिते व्यज-
नमेवे च । च० १ उ० ।

फोटीकम्म-स्फोटीकर्मन्-न० । 'फोडकम्म' शब्दार्थे, च० २
अधि० । म० ।

फोफस-फोफस-न० । 'फुफुस' शब्दार्थे, प्रश्न० १ आभ०
द्वार ।

फोफा-देशी-मीतिपदे शब्दे, दे० ना० ६ वर्गं ८६ गाथा ।

फोन्नस-फोन्नस-न० । मत्तये, वा० १ शु० ७ अ० ।

फोस-स्फयस-पुं० । 'स्फयस' उत्सर्ग, स्फयस्यन्ति-पुरीषमुत्सृज-
न्यनेनेति व्युत्पत्तिः । अपानप्रदेशे, तं० । उड्मे, दे० ना० ६
वर्गं ८६ गाथा ।

इति श्रीमत्सोभर्मबृहत्पपागच्छीय-कलिकासर्वज्ञकदप-
श्रीमद्भारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्री-
विजयराजेन्द्रसूरीश्वरचिरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
फकाराऽऽदिशब्दसङ्ख्येन समाप्तम् ॥

व-व-पुं० । पर्वगमध्यमोऽयं वर्षे औष्ठ्यः । स्पर्शसंज्ञः । वक्त्र-उः ।
सूचने, तन्तुसन्ताने, वयने, पद्मे, घटे, समुद्रे, यौनौ,
जने च । आच० । विकल्पे, गगने, गिरौ, कलमे, खगगर्भे,
प्रदे, अल्पे, कर्मणि, विभूतिकारे, विन्द्री, बलाऽऽकृष्टे,
विमीचने, नले, न० । अमले, त्रि० । बल्ल्याय, काह-
नायां, मुकुलनायां च । स्त्री० । वक्ता० ।

“वो वन्ध्याऽप्यस्त्योऽप्युऽपि, वक्ष्ये वाक्ये वरे ।

शोषणे यवने गन्धे, वासे वृन्दे च वारिजौ ॥ ८७ ॥

वन्द्ये वदने वादे, वेदनायां च वा स्त्रियाम् ।

भक्षणावाते तथा मन्त्रे, सर्वमन्त्रे मृताऽऽत्मके ॥ ८८ ॥ ” एका० ।

वङ्ग-वलीवर्द-पुं० । “गोत्राऽऽद्यः” ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति निपा-
तः । प्रा० २ पाद । आ० म० । पुंगवे, तं० । वलीवर्दे, दे० ना० ६
वर्ग ६१ गणका ।

वङ्गल-वकुल-पुं० । वकुलनामके वृक्षे, “केसरो वङ्गली ।”
प्रथ० ना० २५४ गणका । “क-ग-०” ॥ ८ । १ । ७५ ॥ इति कलुक ।

वङ्गहारी-वैशी-संमार्जन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ६७ गणका ।

वङ्क-वङ्क-त्रि० । कुडिले, स्था० ।

वङ्क-वन्ध-त्रि० । अनियतकार्यकर्त्तरि, सूत्र० २ भु० १ अ० ।
विकले, भो० १२ विष० । स० । अपत्यफलापेक्षया निष्क-
लायां स्त्रियाम्, मि० १ भु० ३ वर्ग० ३ अ० । आ० । आ० म० ।
कर्त्तव्ये, सूत्र० १ भु० ११ अ० । वदन्तिस्त्वमहाजने,
सूत्र० २० प्राहुः । कल्प० । पूर्वं धीरयति, अपुनर्वन्धकानां
कर्मप्रकृतिवन्धश्च अस्मिन् बन्धशब्दे दृश्यः । प्रज्ञा० ।

वन्दि-वन्दिन्-पुं० । चारणे, “मंगलपाठय-मागह-चारण वे-
आलिआ वन्दी ।” पा० ना० ३२ गणका ।

वन्ध-वन्ध-पुं० । मनुष्यगवादीनां रज्जुदामनकाऽऽदिभिः सं-
यमने, च० र० । आच० । आच० । आ० । भूत्ये, दे० ना० ६
वर्ग ६६ गणका । निगडाऽऽदिभिः संयमने, व्य० ६ उ० । आ० ।
पञ्चा० । रज्ज्वादिबन्धने, आ० १ भु० ८ अ० । प्रश्न० । जं० ।
जीवस्य कर्मपुद्गलसंश्लेषे, स० १ सम० । अथवनिमित्ते
सक्रवायस्याऽऽत्मनः कर्मवर्णनापुद्गलैः संश्लेषविशेषे,
सूत्र० ३ काण्ड । अष्टप्रकारकर्मपुद्गलैः प्रतिप्रदेशं जीवस्या-
लक्ष्ये, आच० २ भु० ३ अ० १ अ० । (कर्मपुद्गलानाम्)
विशिष्टरचनयाऽऽत्मनि स्थापने, आच० ३ अ० । जीवकर्म-
संयोगे, आ० म० १ अ० । आत्मकर्मक्षेत्रपर्यन्तं क्षेत्रेण,
वक्त० १ अ० । प्रकृतिस्थित्यनुमागप्रदेशाऽऽत्मकतया
कर्मपुद्गलानां जीवेन स्वस्यापारतः स्वीकरणे, सूत्र० ।

अस्थि बन्धे व मोक्षे वा, येषं सञ्च निवेसए ।

अस्थि बन्धे व मोक्षे वा एवं सञ्च निवेसए ॥ १५ ॥

सूत्र० २ भु० ५ अ० । (‘अस्थिवाय’ शब्दे प्रथमभागे २०५
‘मोक्षे’ आच० ना० म०) कर्मक्षेत्रमभिधानमन्त्रे, व्य० । कर्मपुद्गलवि-

प्रदेशाभ्येष्ट्याऽऽत्मने, सूत्र० १० अ० । आनाऽऽद्यस्याऽऽदिपुद्गल-
क्षेत्रे, सूत्र० ४ अ० । जीवकर्मक्षेत्रे, सूत्र० ४ अ० । पं० सू० ।
बन्धसंज्ञम्—

तत्र च सर्ववन्धाका(अ)वतिरोधः, अथोपकर्मपरिचयस्यावश्यो-
पपत्तेः । तदेव च विशेषमवधुः कश्चिदपि वाचककर्मणं स्वाका-
म्बोकाकरणं, कृष्णानवन्धाभ्योविकेवली मिःशेषितमसकल-
क्षेत्रात्तत्तुल्यनिष्कलत्वात् ऊर्ध्वमतिपरिचयमस्यावन्धात् मिःश-
तप्रदेशमहीवशिकावहूर्ध्वं सञ्चलयेककर्मण्येन आलोकात्तत्तु वि-
निर्मुक्ताऽऽद्यवन्धनस्य आसत्तिजस्य रूपस्याऽऽत्मनो लोकात्ति-
ऽवस्थानं मोक्षः । “अन्धविद्येनो मोक्षः” इति वचनम् । अत्र
च जीवाऽजीवयोरानुमादिकाऽऽत्मनस्तुमानतोऽपि सिद्धिः अ-
दर्शिता । अथवस्याऽपि तथैव, कर्मक्षेत्रपुद्गलाऽऽत्मप्रदेशानां
परस्परानुप्रवेशस्वभावस्य तु बन्धस्याऽनुपलब्ध्यावन्ध-
नोऽनुमानावतिवर्ति । तथा हि—अथोपकर्मपरिचयमवन्ध-
स्याऽऽत्मनः स्वविषयेऽनुवृत्तिर्विशिष्टप्रत्यक्षवन्धनिमित्ता,
पीतहृत्पूरपुष्पस्वविषयानां प्रवृत्तिवत्, एव ज्ञानस्य स्ववि-
षयप्रतिबन्धकं द्रव्यं तज्ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिष्वस्तु संपुद्गलकर्म
कर्म, आत्मनश्च सकलक्षेत्रज्ञानस्वभावता स्वविषया प्रवृत्तिश्च
कुत्रस्याऽवस्थायां प्राक्प्रदर्शितैव । औदारिकाऽऽद्यशेषशरीरनि-
बन्धनस्याऽनेकाधानतरमेद्विज्ञाऽष्टविधकर्मोऽऽत्मकस्य कर्म-
णशरीरस्य सर्वप्रणीताऽऽगमात् सिद्धेः कथं न ततो बन्धसि-
द्धिः । न च कर्मणशरीरस्य मूर्तिमत्त्वात् सत्ये उपलब्धिः
स्यात् अनुपलब्धभावात् तद्वदिति वाक्यम् यतो न सर्वं मूर्ति-
मनुपलब्धये, लौकिकम् । पिशाचाऽऽदिशरीरस्यैव औदा-
रिकादिशरीरनिमित्ततयोपकथितस्याऽनुपलब्धेऽव्यपेक्षानुम-
शक्यत्वात् । कथमनुपलब्धमानस्याऽस्तित्वं तत्त्वोति चेत्,
न, आतवादात्तस्य सिद्धेः । न च तदभावा औदारिकाऽऽद्यपू-
र्वशरीरयोग आत्मनः स्यात् । न हि रज्ज्वाकाशयोरिव मूर्त्ताऽ-
मूर्त्तयोर्बन्धविशेषयोगः कामेणशरीराविनाभूतस्त्वमुक्तेः सदा-
त्मेति तस्य कथञ्चिन्मूर्त्तत्वम् । ततश्च औदारिकाऽऽदिशरीरसं-
बन्धो रज्जु—तटयोरिवोपपत्तिमान् । अथ सूक्ष्मशरीरसिद्धाव-
प्याभवनिरपेक्षाः परमाणवो वाच्यादिसूक्ष्मद्रव्यनिमित्तपरमा-
णुद्रव्यवद्भविष्यन्तीति न बन्धहेतुवन्धसिद्धिः, नैतत् ; कोऽपि क-
तवैतन्मध्योऽनस्याचेतनस्याऽऽवनिरपेक्षपरमाणुहेतुत्वात्तु-
पपत्तेः । ननुऽन्यन्तरीकृतवैतन्मध्योऽनस्या आकाशद्रव्यस्य भे-
दाय बुद्धिः शरीराऽऽत्मनाऽऽदिनिरपेक्षपरमाणुवन्धना प्रत्यक्ष-
पि सिद्धा अनः तृणानुबद्धस्य वैतन्मस्य मनोवाक्याव्यापारव-
तः कर्मवर्णनापुद्गलसञ्चिवस्य कामेणशरीरानुविद्धस्य तथा-
विधतच्छरीरनिर्वर्तकत्वम्, अथवा तथाविधकारणप्रभवत-
च्छरीराभावे आत्मनो बन्धाभावतः संसारिसञ्चविकलं जग-
त् स्यादिव । तीर्थान्तरीयिरपि आतिवाहिकाऽऽदिशब्दवाक्यतया
ऽभ्युपगम्यमानं कामेणशरीरं सकलदृष्टदर्श्याविसंवाच्यं हु-
ताऽऽगम्यसिपायप्रत्यक्षमभ्युपगम्यतव्यम् । अथवा—सकलद-
ष्टाऽदृष्टव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, न च अचेतनस्य तस्य कर्म प्रमा-
न्तरमापकत्वम् । चेतनाभिहितस्याऽचेतनस्याऽपि देवदत्त-
स्यापारप्रपुद्गलेशान्तरप्रापणशक्तिमन् नैव द्रव्यवत् अचेतनस्या-
पि तत्प्रापकत्वाविरोधात् । न च सदा चैतन्याऽनुपलब्ध-
तत्त्वाऽचेतनव्यपदेशयोगितेति प्राक् प्रतिपादितत्वात् । तदे-
वम्—अनुपलब्धभावात्तद्वन्धस्य सिद्धिः । (६३ । गणका ६०५)
वन्धः ३ काण्ड ।

वन्धनभेदाः—

एवमेव । स्था० ।

व्याख्या—वन्धनं वन्धः, सकलवस्तुना जीवः कर्मणो योऽप्यत्र पुनरावृत्तये यत् स वन्ध इति भावः । स च प्रकृतिसिद्धिप्रदेशाद्भावाभवात् बहुविधोऽपि वन्धस्याभ्यादेकः, युक्तश्च सतः पुनर्वन्धाभावाद्वा एको वन्ध इति । अथवा—द्रव्यतो वन्धो निगडाऽऽदिभिः भावतः कर्मणा त योऽत्र वन्धनस्याभ्यादेको वन्ध इति । स्था० १ डा० । वन्धस्यैव स्वरूपमाह—“प्रवाहनाऽनादिमानिति ।” प्रवाहनाः परस्परानाऽनादिमाह आदिभूतवन्धकालविकलः । अत्रैवाप्येव उपपन्नमाह—“कृतकत्वेऽप्यतीतकालवस्तुपक्षिरिति ।” कृतकत्वेऽपि स्वीदनुभिनिष्पादितत्वेऽपि, वन्धस्यातीतकालस्यैवोपपत्तिर्द्विनाऽनादिमत्त्वस्य प्रकृत्या । किमुक्तं भवति ?—प्रतिक्षणं क्लिबमाहोऽपि वन्धः प्रवाहावेक्याऽतीतकालवस्तुनादिमानेव । अ० १ अधि० । वन्धप्रकारः—“ वन्धो दुविधो—दुपयाणं चउत्तरवन्धं च अष्टादशवन्धं य । अष्टादश न चहेर वन्धः । अष्टादश वन्धो साव वन्धो य, निरवन्धो य । निरवन्धो निरवन्धं धारिणं जं वन्धः, साववन्धो जं दामगन्धिना जं सक्केर पलीयणमांससु मुं खिडं, छिदिडं वा, तज संखपासपणं वन्धवन्धं, एवं ताव चउत्तरवन्धं । दुपयाणं पि दासो वा, चोरो वा, पुत्तो वा अचहेतगादि जइ वज्झइ नो सविकम्माणि वन्धेयवन्धि, रक्खियवन्धाणं य, जहा अग्गिमयांससु न विगस्सन्ति, ताणि किर दुपयवन्धाणं सावगेण गेयिहयवन्धि अबद्धाणि वेव अरपन्ति, बहो पि ।” आ० ६ अ० । आ० ७० । (इत्यादि ‘बह’ शब्दे विस्तरतो वक्ष्यते)

द्रव्यवन्धं निरूपयन्माह—

कइविहे गं भंते ! वन्धे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे वन्धे पण्णत्ते । तं जहा—दक्खवन्धे य, भाववन्धे य । दक्खवन्धे गं भंते ! कइविहे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे पण्णत्ते । तं जहा—पद्मोगवन्धे य, वीससावन्धे य । वीससावन्धे गं भंते ! कइविहे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे पण्णत्ते । तं जहा—सादीयवीससावन्धे य, अशादीयवीससावन्धे य । पद्मोगवीससावन्धे गं भंते ! कइविहे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे पण्णत्ते । तं जहा—सिद्धिलवन्धवन्धे य, वखियवन्धवन्धे य ।

(कइविहे अतिरथादि) (दक्खवन्धे य सि) द्रव्यवन्ध आगमाज्जिमेवात्मेकविधः केवलमिहोभयव्यतिरिक्तो प्राज्ञः, स च द्रव्येण छिहरउत्तरादिना द्रव्यस्य वा, परस्परस्य च गन्धो द्रव्यवन्धः । (भाववन्धे य सि) भाववन्ध आत्माऽऽदिमेवात्मेति । स केह मोअगमतो प्राज्ञः, तज माविम पिअवात्ताऽऽदिना भावस्य बोधवेगभावव्यतिरेकाज्जिमेव वन्धो भाववन्धः । (वीससावन्धे य सि) जीववन्धोनेण द्रव्याणां वन्धनम् । (वीससावन्धे य सि) कलामतः (सादीय वीससावन्धे य सि) अजाऽऽदिनाम् । (अशादीयवीससावन्धे य सि) धर्मोत्तिक्कायाऽथवा पीत्तिक्कायाऽऽदिनाम् । (सिद्धिलवन्धवन्धे य सि) पण्यपुत्तिकाऽऽदिनाम् (वखियवन्धवन्धे य सि) रक्खवन्धाऽऽदिनाम् इति ।

भाववन्धे गं भंते ! कइविहे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दु-

विहे पण्णत्ते । तं जहा—मूलपगडिवन्धे य, उत्तरपगडिवन्धे य । खंइयाणं भंते ! कइविहे भाववन्धे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे पण्णत्ते । तं जहा—मूलपगडिवन्धे य, उत्तरपगडिवन्धे य । एवं जाव वेमाणियाणं । शाखावरणिजस्स गं भंते ! कम्मस्स कइविहे भाववन्धे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे भाववन्धे पण्णत्ते । तं जहा—मूलपगडिवन्धे य, उत्तरपगडिवन्धे य । खंइयाणं भंते ! शाखावरणिजस्स कम्मस्स कइविहे भाववन्धे पण्णत्ते । मागंदियपुत्ता ! दुविहे भाववन्धे पण्णत्ते । तं जहा मूलपगडिवन्धे य, उत्तरपगडिवन्धे य । एवं जाव वेमाणियाणं शाखावरणिजं जहा दंदओ भणिओ एवं जाव अंतराहं भाणियव्वो । (६२०) भ० १८ श० ३ उ० ।

प्रेमद्वेषवन्धौ—

दुविहे वन्धे पण्णत्ते । तं जहा—पेअवधे चव, दोसवन्धे चव । (दुविहेत्यदि) प्रेम—रागो मायालोभकपायलक्षणो, द्वेषस्तु क्रोधमानकपायलक्षणः । यदाह—“ मायालोभकपायलक्षणेन द्वागसंज्ञितं द्वन्द्वम् । क्रोधो मानश्च पुन—द्वेष इति समासनिर्दिष्टः ॥१॥” इति । प्रमणः प्रेमलक्षणवित्तविकारमत्त्यादयो ह्येवमयीयकर्मवृत्तयश्चैव न्यूनं जीवप्रदेशेषु योग्यव्ययः प्रकृतिकृततया प्रदेशकृततया च संबन्धनं, तथा कथावप्रत्ययतः स्थित्यनुभागावशेषाऽऽनादनं च प्रेमवन्धः । एवं द्वेषमाहनीयमवन्धो द्वेषवन्ध इति । उक्तं हि—“ जोगा वयविण्णसं, ठिह अणुमागं कलावमा कुणइ ॥” इति । स्था० २ डा० ४ उ० । वृ० । जातु० ।

जीवप्रयोगान्तरवन्धपरस्परवन्धाः—

कइविहे गं भंते ! वन्धे पण्णत्ते । गोयमा ! तिविहे वन्धे पण्णत्ते । तं जहा—जीवपद्मोगवन्धे, अणंतरवन्धे, परंपरवन्धे । खंइयाणं भंते ! कइविहे वन्धे पण्णत्ते । एवं चव । एवं जाव वेमाणिए । शाखावरणिजस्स गं भंते ! कम्मस्स कइविहे वन्धे पण्णत्ते । गोयमा ! तिविहे वन्धे पण्णत्ते । तं जहा—जीवपद्मोगवन्धे, अणंतरवन्धे, परंपरवन्धे । खंइयाणं भंते ! शाखावरणिजस्स कम्मस्स कइविहे वन्धे पण्णत्ते । एवं चव । एवं जाव वेमाणियस्स, एवं जाव अंतराह्यस्स । शाखावरणिजोदयस्स गं भंते ! कम्मस्स कइविहे वन्धे पण्णत्ते । गोयमा ! तिविहे वन्धे पण्णत्ते, एवं चव । एवं खंइयाणं वि, एवं जाव वेमाणिए, एवं जाव अंतराह्योदयस्स । इत्थीवेदस्स गं भंते ! कइविहे वन्धे पण्णत्ते । एवं चव । असुरकुमाराणं भंते ! इत्थीवेदस्स कइविहे वन्धे पण्णत्ते । एवं चव । एवं जाव वेमाणिए, खंइर जस्स इत्थीवेदो अत्थि, एवं पुरिमवेदस्स वि एवं चव । खंइसगवेदस्स वि० जाव वेमाणिए । खंइर जस्स जो अत्थि वेदो । दंसणपांइणिजस्स गं भंते !

कर्मस्य कइविहे बंधे ? एवं स्थिरतरं ० जाव वेमाणि ।
एवं चरित्तमोहखिज्जस्म वि ० जाव वेमाणि । एवं ए-
णं कमेणं ओरालियसरीरस्स ० जाव कम्मगभरीरस्स आ
हारससाए ० जाव पग्गिहससाए कइहलेस्साए ० जाव
मुकलेस्साए सम्महिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए सम्पामिच्छ-
दिट्ठीए आभिणिबोहियणाणस्स ० जाव केवलणाणस्स
मइअसाणस्स सुअअसाणस्स विभंगणाणस्स । एवं
आभिणिबोहियणाणविमयस्स खं भंते ! कइविहे बंधे
पप्पत्ते, ० जाव केवलणाणविसयस्स वि, मतिअसा-
णविसयस्स सुअअसाणविसयस्स विभंगणाणविसयस्स,
एएसि पदाणं तिविहे बंधे पप्पत्ते । सव्वे ते चउवीस-
दंडगा माणियव्वा, खवरं जाणियव्वं जस्स जं अ-
त्थि ० जाव वेमाणि । विभंगणाणविसयस्स कइविहे बंधे
पप्पत्ते ? । गायमा ! तिविहे बंधे पप्पत्ते । तं जहा-जीवप्प-
ओगबंधे, अणंतरबंधे, परंपरबंधे ॥

(कइविहे णमित्थादि) (जीवप्पओगबन्धे सि) जीवस्य
प्रयोगेण मनःप्रभृतिव्यापारेण बन्धः कर्मपुद्गलानामात्मप्र-
देशेषु संस्तेषो बद्धरूपोऽऽदिभावकरणे जीवप्रयोगबन्धः ।
(अणंतरबंधे सि) येषां पुद्गलानां बद्धानां सतामनन्तर-
समयो वर्त्तते तेषामनन्तरबन्ध उच्यते, येषां तु बद्धानां द्वि-
तीयाऽऽदिः समयो वर्त्तते तेषां परम्परबन्ध इति । (नाणाव-
रणज्जादयस्स सि) ज्ञानाऽऽवरणीयोदयस्य-ज्ञानाऽऽवरणी-
योदयरूपस्य कर्मण उदयप्राप्तज्ञानाऽऽवरणीयकर्मण इत्यर्थः ।
अस्य च बन्धो भूतभावापेक्षयति । अथवा-ज्ञानाऽऽवरणीय-
तयोदयो यस्य कर्मणस्तत्तथा । ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्म हि किं-
चित् ज्ञानाऽऽद्याचारकतया विपाकतो वेद्यते किञ्चित्प्रदेशत
एव इत्युदयेन विशेषितं कर्म । अथवा-ज्ञानाऽऽवरणीयोदये यद्
बध्यते वेद्यते वा; तत् ज्ञानाऽऽवरणीयोदयमेव तस्येत्येवमन्य
चापि (सम्महिट्ठीएत्यादि) ननु " सम्महिट्ठीए " इत्यादौ कथं ब-
न्धो दृष्टिमानानामपौद्गलिकत्वात् ? अत्रोच्यते-नेह बन्धशब्दे
न कर्मपुद्गलानां बन्धो धिक्कृतः, किं तु-सम्बन्धमात्रम् तस्य
जीवस्य दृष्ट्यादिभिर्बन्धैः सहास्येव जीवप्रयोगबन्धाऽऽदि-
व्यपदेश्यत्वं च तस्य जीववीर्यप्रभवत्वात् अत एवाभिनिबो-
धिकज्ञानविषयस्येत्याद्यपि निरवद्यं, ज्ञानस्य ज्ञेयेन सह स-
म्बन्धविवक्षणादिनि । इह संग्रहगाथे—

" जीवप्पओगबंधे, अणतरपरंपरं य बोधव्वे ।

पगडी ८ उद्वे ८ वेदे ३, वंसख मोहे चरित्ते य ॥ १ ॥

ओरालियबंडविय—आहारगतेयकम्मए वेव ।

सक्काधलेसादिट्ठीदि, नाणाऽऽनायोसुदे तव्विसए ८ ॥ २ ॥ "

अ० २० श० ७ उ० ।

चतुर्थिधबन्धः—

चउव्विहे बंधे पप्पत्ते । तं जहा-पगइबंधे, ठिइबंधे अणु-
भागबंधे, पएसबंधे । स० ४ सम० । स्था० । आ० ।
बन्धव्याख्यानं-संप्रति यदुक्तम्-"बुच्छं बंधविहसामीय सि"
तन्निर्वाहणार्थं बन्धविधानं व्याखिय्यासुराह—(बंधो पयह-

ठिरस-पएस सि । २१ गाथा) बन्धशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्ब-
न्धाप्रकृतिबन्धः, स्थितिबन्धः, रसबन्धः, प्रदेशबन्ध इति अमुना
प्रकारेण बन्धश्चतुर्धा भवति । तत्र स्थित्यनुभागप्रदेशबन्धानां
यः समुदायः स प्रकृतिबन्धः, अध्यवसायविशेषगृहीतस्य
कर्मवृत्तिकस्य यत् स्थितिकालनियमनं स स्थितिबन्धः, क-
र्मपुद्गलानामेव शुभोऽशुभो वा घात्यघाती वा यो रसः
सोऽनुभागबन्धो, रसबन्ध इत्यर्थः । कर्मपुद्गलानामेव यद्
प्रद्विष्टं स्थितिरसनिर्पेक्षं वृत्तिकसंख्याप्राधान्येनैव करोति
स प्रदेशबन्धः । उक्तं च—

" ठिरबंधं दलस्स ठिइ, पएसबंधो पएसगइणं जं ।

ताण रसो अणुभागो, तस्समुदाओ पगइबंधो ॥ १ ॥ "

अन्यत्राप्युक्तम्—

" प्रकृतिः समुदायः स्यात्, स्थितिः कालावधारणम् ।

अनुभागो रसः प्रोक्तः, प्रदेशो दलसंख्यः ॥ १ ॥ "

कर्म० ५ कर्म० । (एते प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबन्धाः
' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे २८३ पृष्ठे दर्शिताः)

अथैकैकाध्यवसायगृहीतकर्मपुद्गलद्रव्यस्य यस्मिन् कर्मणि-
वावग्मात्रो भागो भवतीत्येतदभिधित्सुराह—(यवो आउ त-
वंसो सि) इहाष्टविधबन्धकेन जन्तुना यदेकेनाध्यवसायेन
विचित्रतागर्भेण गृहीतं वृत्तिकं तस्याष्टौ भागा भवन्ति,
सप्तविधबन्धकस्य सप्त भागाः, षड्विधबन्धकस्य षड् भागाः,
एकविधबन्धकस्यैका भागः । तत्र यदायुर्बन्धकालेऽष्टवि-
धबन्धको जन्तुर्भवति तदा शेषकर्मस्थित्यपेक्षयाऽऽयुषोऽष्टप-
स्थितित्वेन गृहीतस्य तस्यानन्तरकथाऽऽत्मककर्मद्रव्यस्यां-
शो-भागः सर्वस्तोकः आयुष्करूपतया परिणामति । ततो
नाम्नि गात्रे च तुल्यस्थितित्वेन स्वस्थाने द्वयोरपि भागः
समः । ततः आयुष्कभागस्वधिको-विशेषाधिक इति ॥ ७६ ॥

विग्वाऽऽवरणे मोहे, सव्वोवरि वेयणीय जेणप्पे ।

तस्स फुडत्तं न इवइ, ठिइविसेमेण सेसाणं ॥ ८० ॥

विग्रहान्तराख्य आवरणयोर्ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरण-
योर्भागाः, समः स्वस्थाने त्रयाणामपि तुल्यस्थितिकत्वात् ।
नामगात्रापेक्षया त्वधिको-विशेषाधिक इत्यर्थः । ततोऽस्त-
रायज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणभागान्मोहे-मोहनीये भागो-
ऽधिको विशेषाधिकः । ननु तर्हि वेदनीयस्य किंरूपो भागो
भवतीत्याह—सर्वोपरि वेदनीये स्वकर्मभागोपरिष्ठाद्विशेषा-
धिको भागो भवति । इदमुक्तं भवति-शेषकर्मपेक्षया ता-
वन्मोहनीयस्योपरि भागः उक्तः, वेदनीयस्य पुनर्मोहनीय-
भागादपि सकाशादुपर्येव भागः । अत्र विनियः पृच्छति-
किं पुनरिह कारणं येनोक्तक्रमेण कर्मणां भागाऽऽधिक्यं भ-
वतीति । अत्र वेदनीयस्य तावद्भागाऽऽधिक्ये कारणमाह—
" तस्स फुडत्तं न इवइ सि " येन कारणेनाल्पे-स्तोके
वृत्तिके सति तस्य वेदनीयस्य कर्मणाः स्फुटत्वं—सुखदुः-
खानुभवव्यक्तिरिति यावत् (न)-नैव भवति—जायते । ए-
तदुक्तं भवति—सुखदुःखजननस्वभावं वेदनीयं कर्म तज्ज्ञा-
वपरिणताश्च पुद्गलाः स्वभावात्प्रचुरा एव सन्तः स्वका-
र्ये सुखदुःखरूपं व्यक्तीकर्तुं समर्थाः, शेषकर्मपुद्गला पुनः
स्वस्था अपि स्वकार्ये निष्पादयन्ति । दृश्यते च पुद्गला-
नां स्वकार्यजननेऽल्पबहुत्वकृते सामर्थ्यवैचित्र्यम् । यथा

हि-पृष्ठवादिदृश्यं बहुतरमुपभुक्तं दृष्टिलक्षणं स्वकार्यमा-
तनोत, मृद्रीकाऽऽदिकं त्वरूपमपि भुक्तं दृष्टिमुपकल्पयति ।
यथा विश्वं त्वरूपमपि मारणाऽऽदिकार्यं साधयति, लेष्टु-
काऽऽदिकं तु प्रचुरमित्येवमिहापि उपनयः कार्यः । तस्मात्
प्रभूता वेदनीयपुत्रताः सुखदुःखं साधयन्तीति सुखदुःख-
स्फुटत्वकारणाद्वेदनीयस्य महात् भाग इति स्थितम् । शे-
षकर्मणां भागस्य हीनाधिकत्वे कारणमाह—(डिर्दि-
सेसेण सेसायं ति) वेदनीयान्त्रेयकर्मणामायुष्काऽऽदीनां
भागस्य हीनत्वमाधिक्यं वा विवेचयम् । कनेत्याह—स्थितिविशे-
षेण हेतुभूतेन यस्य नामगोत्राऽऽदिरायुष्काऽऽद्यपेक्षया महती
स्थितिस्तस्य तदपेक्षया भागोऽपि महात्, यस्य त्वसौ हीना
तस्य सोऽपि हीन इति भावः । ननु स्थित्यनुगोधेन भागो भव-
त्तायुषः सकाशात्तामगोत्रयोर्भागः संख्यातगुणः प्राप्नोति त-
स्मिन्मिथुनं विशेषाधिक इति ? सत्यमेतत्, किं तु सर्वोऽपि
नरकगत्यादिकर्मकलाप आयुष्कोऽयमूलः, न दृश्य एव तस्यो-
दयात्, अत आयुष्कं प्रधानत्वाद्बहुपुत्रलक्ष्यं लभते । यद्येवं
तदपेक्षयाऽऽधानत्वात्तामगोत्रयोर्भागस्य विशेषाधिकत्वमयु-
ष्कमिति । सत्यमेतत्, किं तु नामगोत्रे सततबन्धिनी, ततस्त-
दपेक्षया बहुद्रव्यमानुतः, आयुष्कं तु कादाचित्कबन्धत्वा-
दल्पद्रव्यमाप्नोति । इदमुक्तं भवति—स्थित्यनुसारेण सं-
ख्यातगुणहीनताप्राप्तावपि शेषकर्मोदयाऽऽक्षेपकत्वेन प्रधान-
त्वात्तामगोत्रापेक्षया किञ्चिदूनमेव भागमायुष्कं लभते, ताम-
गोत्रे त्वप्रधानतया हीनताप्राप्तावपि सततबन्धित्वादायु-
ष्कपेक्षया विशेषाधिकमेव भागं लभते । ननु तथापि ज्ञा-
नाऽऽवरणाऽऽद्यपेक्षया मोहनीयस्य संख्यातगुणो भागः
प्राप्नोति, तस्मिन्नेतानाऽऽवरणीयाऽऽदिस्थित्यपेक्षया सं-
ख्यातगुणत्वात्, अतः कथं विशेषाधिक उक्तः ? सत्यं,
दर्शनमोहनीयलक्षणाया एकस्या एव मिथ्यात्वप्रकृतेः
ससतिमागरोपमकोटीकोटीलक्षणा स्थितिरुक्ता, चारि-
त्रमोहनीयस्य तु कषायलक्षणाया चत्वारिंशत्सागरोपम-
कोटीकोटीलक्षणेव स्थितिः, अतस्तदनुसारेण विशेषा-
धिक एव तद्भाग उक्तः न तु संख्यातगुणः । दर्शनमोहनी-
यद्रव्यं तु सर्वमेव चारित्रमोहनीयदलिकात् सर्वघातित्वे-
नानन्तभाग एव वर्तते इति न किञ्चिदेव वर्धते इति ।
युक्तिमात्रं चैतत्, निश्चयस्तु श्रीसर्वज्ञवचनप्रामाण्यादेवाती-
न्द्रियार्थप्रतिपत्तिः । भवत्येवं तथाऽप्येकस्मिन् समये मृद्री-
तद्रव्यस्य कथमप्युधा परिणामः कथं चैवं भागाऽऽदिकल्पने-
ति चेदुच्यते—अविन्यत्वाजीवशक्तेर्विविचित्रत्वाच्च पुत्रल-
परिणामस्य जीवव्यतिरिक्तानामपि ह्यभेदप्रचुराविपुत्रता-
नां विविधा परिणतिरवलोक्यते किमुत जीवपरिमृहीता-
नामित्यलं विस्तरेण्येति ॥ ८० ॥ कृता मूलप्रकृतीनां भा-
गप्रकरणम् ।

साम्प्रतमुत्तरप्रकृतीनां भागप्रकरणं चिकीर्षुराह—

नियजाहलद्धदलिया-यंतसो होइ सव्वघाईणं ।

वज्रमंतीण विभज्जइ, सेसं सेसाण पइममं ॥ ८१ ॥

यका यकाः प्रकृतयो यस्यां यस्यां मूलप्रकृतौ पठिता वि-
चक्षते, तासां सैव प्रकृतिर्निजजातिर्विज्ञेया । तथा तथा नि-
जनिजमूलप्रकृतिरूपया निजजात्या यज्ञस्थं-प्राप्तं दलिकामं
तस्य योऽनन्तांशः-अनन्तभागः सर्वघातिरसमुक्तः स एव स-

र्वघातिर्नीनां प्रकृतीनां केवलज्ञानाऽऽवरणकेवलदर्शनाऽऽ-
वरणानिद्रापञ्चकमिथ्यात्वसंज्वलनवर्जद्वादशकषायलक्षणां
विशतिसंख्यानामपि भवति-जायते । काऽत्र युक्तिरिति चेदु-
च्यते—इहाष्टानामपि मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं य स्निग्धतराः
परमाणवस्ते स्नोकाः, ते च स्वस्वमूलप्रकृतिपरमाणुनाम-
नन्ततमो भागः, त एव च सर्वघातिप्रकृतियोग्याः, तस्मि-
न्मानन्तमे भागे सर्वघातिरसमुक्तोऽपसारिते शेषस्य द-
लिकस्य देशघातिरसोपेतस्य का वार्तेत्याह—(वज्रमंतीण
विभज्जइ इत्यादि) बध्यमानानां न त्वबध्यमानानां विभ-
ज्यते—विभागीक्रियते विभज्य विभज्य त्रीयत इत्यर्थः । शे-
षं सर्वघातिप्रकृत्यनन्तभागावशिष्टं प्रदेशाप्रम् । तासां बध्य-
मानानां विभज्यत इत्याह—शेषाणां सर्वघातिप्रकृत्यवशि-
ष्टानाम् । कथमित्याह—प्रतिसमयं—प्रतिक्षणं, बन्धनविभज-
नक्रिययोरुभयोरपि क्रियाविशेषणमिदं योजनीयम् । अयम-
त्र तात्पर्यार्थः—इह ज्ञानाऽऽवरणस्य पञ्च तावदुत्तरप्रकृतयः
तासु चैका केवलज्ञानाऽऽवरणलक्षणा सर्वघातिनि, शेषाश्चत-
स्रो देशघातिन्यः, तत्र ज्ञानाऽऽवरणस्य भागे यद्दलिकमाषा-
ति तस्य यदनन्तभागयर्हि सर्वघातिरसोपेतं द्रव्यं तत्केवल-
ज्ञानाऽऽवरणस्यैव भागतया परिणमति, शेषं तु देशघातिर-
सोपेतं द्रव्यं चतुर्धा विभज्यते, तच्च मतिज्ञानाऽऽवरणमुत्त-
रज्ञानाऽऽवरणमनःपर्यायज्ञानाऽऽवरणेभ्यो दीयते । दर्शनाऽऽव-
रणस्य च नवोत्तरप्रकृतयः, तासु च केवलदर्शनाऽऽवरणं नि-
द्रापञ्चकं चेति षट् सर्वघातिन्यः, शेषास्तिस्रो देशघातिन्यः,
तत्र दर्शनाऽऽवरणस्य भागे यद् द्रव्यमागच्छति तस्य मध्ये-
वत्सर्वघातिरसोपेतमनन्ततमभागवर्ति द्रव्यं तत् षड्भिर्भागे-
भूत्वा सर्वघातिप्रकृतिष्वद्रूपतयैव परिणमति, शेषं तु दे-
शघातिरसमुक्तं द्रव्यं शेषप्रकृतित्रयभागरूपतयेति । वे-
दनीयस्य पुनः सातरूपाऽसातरूपा वैकैव प्रकृतिरेकदा
बध्यते, न पुनपुनमे अपि, सातासातयोः परस्परं विरो-
धात्, अतो वेदनीयभागलक्ष्यं द्रव्यमेकस्या एव बध्यमाना-
याः प्रकृतेः सर्वं भवति । मोहनीयस्य स्थित्यनुसारेण यो
मूलभाग आभजति तस्यानन्ततमो भागः सर्वघातिप्रकृ-
तियोग्यो ह्येषा क्रियते, अर्थे—दर्शनमोहनीयस्यार्थे चारित्र-
मोहनीयस्य, तत्रार्थे दर्शनमोहनीयस्यैव समग्रमपि मि-
थ्यात्वमोहनीयस्य ढोकने, चारित्रमोहनीयस्य तु सकर्म-
र्षे द्वादशधा क्रियते, ते च द्वादशभागा आद्येभ्यो द्वाद्-
शकषायेभ्यो दीयन्ते, स्वस्थाने तु कषायद्वादशकस्यापि तु-
ह्यं, शेषं तु देशघातिरससमन्वितं द्रव्यं द्विधा क्रियते, त-
त्रैको भागः कषायमोहनीयस्य, द्वितीयो नोकषायमोहनीय-
स्य । तत्र कषायमोहनीयस्य भागश्चतुर्धा क्रियते, ते चत्वा-
रोऽपि भागाः संज्वलनकोषमानमायालांभानां दीयन्ते ।
नोकषायमोहनीयस्य पुनर्भागः पञ्चधा क्रियते, ते च पञ्चा-
पि भागा यथाकर्म त्रयाणां वेदानामन्यस्मै वेदाय बध्य-
मानाश्च, द्वास्वरतियुगलारतिशोकयुगलयोरन्यतरस्मै पुन-
जाय, अयमुगुप्ताभ्यां च दीयन्ते, नाभ्येभ्याः, बन्धाभावात् ।
न हि नवापि नो कषाया युगपद्बध्यमायान्ति, किं तु—यथो-
क्ताः पञ्चैव । आयुषस्तु भागे यद् द्रव्यमागच्छति तत्सर्वमे-
कस्या एव बध्यमानप्रकृतेर्भवति, यत आयुष एकस्मिन्का-
ले एकैव प्रकृतिर्बध्यत इति । नामकर्मणो भागभावेना कर्म-

प्रकृत्यभिप्रायेण दृश्यते । तथेयं भाषा—

“ पिण्डपर्यङ्गं चतुर्धं—तिग्राह्यं वक्ष्यमाणसफामाहं ।

कश्चेति संघातः, तद्युग्मं य-निगे च उक्ते वा ॥ १ ॥ ”

अस्या अकारार्थगमनिका—पिण्डप्रकृतयो-नामप्रकृतयः । य-
दुक्तं कर्मप्रकृतिचूर्णौ—“पिण्डपर्यङ्गो नामपर्यङ्गो ति ।”
साधु मध्ये वक्ष्यमानानामन्यतमगतिं प्रातिशरीरवन्धनसङ्घा-
तवसंहननसंस्थानाङ्गोपाङ्गानुपूर्वीयां वर्णगन्धरसस्पर्शांशु-
स्पर्शपराधातोपधानाङ्गसविमंशुतीर्णकरावभ्यु-जातवाद्-
धोतप्रसृष्टनाप्रसृष्टविद्यायोगमतिकसस्यावरवाद्भस्मवर्णमा-
पर्याप्तप्रत्येकसाधारणस्मिन्स्मिन्शुभाशुभसुखदुःखमनुस्वर-
दुःखरसदेवानाऽऽद्यवशः कीर्त्यवशः कीर्त्यन्यतराणां च मूल-
भागे विभज्य स्वमपेक्षीयः । अत्रैव विशुद्धमह—(यथैतत्पदि)
वर्णगन्धरसस्पर्शानां प्रत्येकं यद्भागलभ्यं दलिकमायाति
तत्प्रत्येकं स्तोत्रमेवाकाशस्तरभेदेभ्यो विभज्य विभज्य दीयते ।
तथाहि—वर्णमात्रो यद्भागलभ्यं दलिकं तत्प्रत्येकं कृत्वा शु-
क्लाऽऽदिभ्योऽवन्तरभेदेभ्यो विभज्य विभज्य दीयते, एवं
गन्धरसस्पर्शानामपि यत्प्रत्येकं यद्भागलभ्यं दलिकमायाति तस्य
सप्त विकल्पाः—सप्त भेदाः शरीरप्रत्येकं, एकादश वा
विकल्पाः शरीरचतुष्टये क्रियन्ते । तत्रौदारिकौदारिक—
१ औदारिकतैजस २ औदारिककामंशु ३ औदारिकतैजसका-
मंशु ४ तैजसतैजस ५ तैजसकामंशु ६ कामंशुकामंशु ७ क-
मंशुवन्धनानि वधना सप्त वैक्रियचतुष्टकाऽऽहारकचतुष्टकैज-
सत्रिकलक्षणान्येकादश वन्धनानि वधना एकादश, अव-
शेषाणां च प्रकृतीनां यद्भागलभ्यं दलिकमायाति तस्य भू-
यो विभज्यते, तासां युगपद्वान्तरभेदविधेद्वन्धनाभा-
वात्, तेन तासां तदेव परिपूर्णं दलिकं भवतीति । गो-
वस्य तु यद्भागऽऽगते द्रव्यं तदेकस्या एव वक्ष्यमाणप्रकृतेः
सर्वं भवति, यद्गोवस्यैकदा उद्योगोपलक्षणा नीचैर्गोत्रलक्ष-
णा वैकैव प्रकृतिर्भवति । अन्तरायभागलभ्यं तु द्रव्यं
दानाभ्यन्तरायाऽऽदिप्रकृतिप्रकृतया परिणमति, यत इताः
पञ्चापि ध्रुवबन्धित्वात्सर्वदैव वन्धन्त इति । नेतु “ वज्र-
कीर्णं विभज्यति ” वचनेन वक्ष्यमानाभेदाय भागवि-
धिकः, यदा च स्वस्वगुणस्थाने वन्धनवच्छेदः संपद्य-
ते तदा तासां भागलभ्यं द्रव्यं कस्या भागलया भवतीति, ज-
ज्ञोच्यते—यस्याः-प्रकृतेर्ब-धो व्यवच्छिद्यते तद्भागलभ्यं द्र-
व्यं यावदेकाऽपि सजातीयप्रकृतिर्बन्धे तावत्कस्या एव
तद्भवति । यदा पुनः सर्वासामपि सजातीयप्रकृतीनां ब-
न्धो व्यवच्छिद्यते भवति न च मिथ्यात्वस्योपापरा सजाती-
या प्रकृतिरस्ति तदा तद्भागलभ्यं द्रव्यं सर्वमपि मूलप्र-
कृत्यन्तर्गतानां विजातीयप्रकृतीनामपि भवति । यदा ता-
मपि व्यवच्छिद्यते भवति तदा तद्दलिकं सर्वमप्यन्यथा

सुखप्रकृतेः संवच्छते । विद्वत्त्वं चात्र वक्ष्यमाणमस्ति—
कस्य वन्धनवच्छेदे तद्भागलभ्यं द्रव्यं सर्वमपि सजातीय-
योः निद्राप्रकृत्या भवति तयोरापि वन्धनवच्छेदे सति स्वस्व-
प्रकृत्यन्तर्गतानां चतुर्धनाऽऽवरणाऽऽदीनां विजयतीका-
नामपि भवति, तेषामपि च वन्धे विच्छिद्यते उपशान्तो-
हाऽऽद्यवशावां मिश्रं सानवेदनीयस्यैव भवति । मिथ्या-
त्वस्य तु वन्धनवच्छेदे सति सजातीयभावात्तद्भागल-
भ्यं दलिकं सर्वं विजातीयानामेव क्रोधाऽऽदीनाद्यद्वेषक-
वाशाणां भवतीत्यनया विज्ञा तत्प्रत्येकं यावत्सुखसंपराधनु-
वस्थाने मोहनीयस्य भागलभ्यं द्रव्यं वन्धनलया भवति,
तत ऊर्ध्वमुपशान्ताऽऽद्यवशावां सर्वेषां शेषमुत्पन्नप्रकृतीनां
वन्धनवच्छेदे तद्भागलभ्यं द्रव्यं सर्वं सानवेदनीयस्यैव भा-
गलया भवतीति । अत्रैव कर्मप्रकृतिदीक्षाकारोपपत्तिं
स्वस्वोत्तरप्रकृतीनामुत्पन्नपदे उपपत्त्यपदे आद्यवच्छेदं वि-
नेदजानुप्रदाहं प्रदर्शयते—तत्रोत्पन्नपदे सर्वस्तीकं प्रदेशात्
केवलज्ञानाऽऽवरणस्य, ततो मनःपर्यवन्नाऽऽवरणस्यान-
न्तमुत्पन्नं, ततोऽवधिज्ञानाऽऽवरणस्य विशुद्धाधिकं, ततः शु-
क्तज्ञानाऽऽवरणस्य विशेषाधिकं, ततो म-थेवो आऽऽवरण-
विशेषाधिकम्, तथा दर्शनाऽऽवरणोऽतकृष्टेनाभ्यवसायेन
वक्ष्यमाणः प्रदेशात्, ततो निद्राया विशेषाधिकं, ततो नि-
द्राऽऽवरणस्या विशेषाधिकं, ततो निद्रानिद्राया विशेष-
ाधिकं, ततः स्थानाद्विशेषाधिकं, ततः केवलदर्शनाऽऽ-
वरणस्य विशेषाधिकं, ततोऽवधिदर्शनाऽऽवरणस्यानन्तमुत्प-
न्नं ततोऽवच्छिन्नदर्शनाऽऽवरणस्य विशेषाधिकं, ततश्चतुर्धनाऽऽ-
वरणस्य विशेषाधिकं, तथा सर्वस्तीकमुत्पन्नपदे प्रदेशात्
मनःपर्यवन्नाऽऽवरणस्य, ततः सानवेदनीयस्य विशेषाधिकम् ।
तथा मोहनीय सर्वस्तीकमुत्पन्नपदे प्रदेशात्प्रमायाख्याना-
ऽऽवरणमानस्य, ततोऽप्रत्याख्यानावरणकोषस्य विशेषा-
धिकं, ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणमात्राया विशेषाधिकम्,
ततोऽप्रत्याख्यानावरणलोमस्य विशेषाधिकं, ततः प्रत्याख्या-
नाऽऽवरणमानस्य विशेषाधिकं, ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरण-
कोषस्य विशेषाधिकं, ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरणमात्राया
विशेषाधिकं, ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरणलोमस्य विशेषाधिकं,
ततोऽनन्तानुबन्धिमानस्य विशेषाधिकं, ततोऽनन्तानुब-
न्धिकोषस्य विशेषाधिकं, ततोऽनन्तानुबन्धिमात्राया वि-
शेषाधिकं, ततोऽनन्तानुबन्धिलोमस्य विशेषाधिकम्, ततो
मिथ्यात्वस्य विशेषाधिकम्, ततोऽनुपपत्त्या अन्तःतमुत्प-
न्नं, ततो मयस्य विशेषाधिकम्, ततो हास्यशोकयोर्विशेषा-
धिकं, स्वस्मान्ने तु प्रयोरापि परस्परं द्रव्यम्, ततो रस्य-
रत्यावैशेषाधिकं, तयोः पुनः स्वस्थाने द्रव्यम्, ततः स्निग्-
धपुंसकवेदयोर्विशेषाधिकं, स्वस्थाने तु परस्परं द्रव्यमपि शु-
द्रव्यम्, ततः संज्वलनकोषस्य विशेषाधिकं, ततः संज्वलन-
मानस्य विशेषाधिकम्, ततः पुरुषवेदस्य विशेषाधिकम्,
ततः संज्वलनमात्राया विशेषाधिकं, ततः संज्वलनलोम-
स्यासंवेद्यमुत्पन्नं, तथा चतुर्धनामनुबन्धमुत्पन्नपदे प्रदेशात्
(सर्वस्तीकं त्रिधैकमुत्पन्नाऽऽवृत्तौ स्वस्थाने तु परस्परं द्रव्यं,
ततो देवमारकाऽऽवृत्तौ परस्परं द्रव्यम्, ततो देवमरिच-
-

22

ततो विशेषाधिकं स्थावरनाम्नः । एवं चावरसूत्रयोः पर्या-
सापर्यायितयोः प्रत्येकसाधारणयोः स्थिरास्थिरयोः शुभाशु-
भयोः सुभगदुर्भगयोः सुखदुःखयोरादेयानादेययोश्चेशः-
कीर्त्ययशःकीर्त्यौर्वाच्यम् । आतपोद्योतयोक्तकृष्टपदे प्रदेशा-
ग्रं सर्वस्नोक्तं, स्वस्थाने तु द्वयोरपि तुल्यम् । निर्माणोक्ता-
सपराधानापधानागुलपुनीर्थकगणां त्वदपबद्धत्वं नास्ति,
यत इदमल्पबद्धत्वं सजानीयप्रकृत्यपेक्षया प्रतिपक्षप्रकृत्यपे-
क्षया वा विन्यस्यते, यथा कृष्णाऽऽदिशर्मान्मनः शेषवर्णापेक्ष-
या, प्रतिपक्षप्रकृत्यपेक्षया वा यथा सुभगदुर्भगयोः, न चै-
ताः परस्परं सजानीया अभिन्नैकमूलपिण्डप्रकृत्यभावात्,
नापि विरुद्धा युगपदपि बन्धनं भवात् । तथा गोत्रे सर्व-
स्नोक्तमुक्तकृष्टपदे प्रदेशाग्रं नीचैर्गोत्रस्य, तत उच्चैर्गोत्रस्य
विशेषाधिकम् । तथाऽस्तरायकर्मणि सर्वस्नोक्तमुक्तकृष्टपदे
प्रदेशाग्रं क्षान्तरायस्य, ततो क्षान्तराग्नस्य विशेषा-
धिकं, ततो भोगान्तरायस्य विशेषाधिकं, तत उपभोगाऽ-
न्तरायस्य विशेषाधिकं, ततो वीर्यान्तरायस्य विशेषाधि-
कम् । तदेवमुक्तमुत्तरप्रकृतीनामुक्तकृष्टपदे प्रदेशाग्रहपबद्धत्वं,
संप्रति जघन्यपदे तदभिधीयते-तत्र सर्वस्नोक्तं जघन्यपदे
प्रदेशाग्रं केवलज्ञानाऽऽवरणस्य, ततो मनःपर्यवज्ञानाऽऽवरण-
स्यानन्तगुणं, ततोऽवधिज्ञानाऽऽवरणस्य विशेषाधिकं, ततः
भुतज्ञानाऽऽवरणस्य विशेषाधिकं, ततो मतिज्ञानाऽऽवरणस्य
विशेषाधिकम् । तथा दर्शनाऽऽवरणस्य सर्वस्नोक्तं जघन्यपदे
प्रदेशाग्रं निद्रायाः, ततः प्रचलाया विशेषाधिकं, ततो निद्रा-
निद्राया विशेषाधिकं, ततः प्रचलाप्रचलाया विशेषाधिकं, ततः
स्यानर्द्धविशेषाधिकं, ततः केवलदर्शनाऽऽवरणस्य विशेषा-
धिकं ततोऽवधिदर्शनाऽऽवरणस्यानन्तगुणं, ततोऽचक्षुर्दर्शना
ऽऽवरणस्य विशेषाधिकं, ततश्चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणस्य विशेषा-
धिकम् । तथा मोहनीय सर्वस्नोक्तं जघन्यपदे प्रदेशाग्रमप्रत्या-
ख्यानाऽवरणमानस्य, ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणकोषस्य विशे-
षाधिकं, ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणमायाया विशेषाधिकं, ततोऽ-
प्रत्याख्यानाऽऽवरणलोभस्य विशेषाधिकम् । तत एवमेव प्र-
त्याख्यानाऽऽवरणमानक्रोधमायालोभान्मानानुबन्धिमानक्रो-
धमायालोभानां यथासं विंशेषाधिकं वक्तव्यम् । ततो मिथ्या-
त्वस्य विशेषाधिकम् । ततो जुगुप्साया अनन्तगुणम् । ततो भ-
यस्य विशेषाधिकम् । ततो हास्यशोकयोर्विशेषाधिकं, स्वस्थाने
तु द्वयोरपि परस्परं तुल्यम् । ततो रस्यतेर्योर्विशेषाधिकं, स्व-
स्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्यम् । ततोऽभ्यतरवेदस्य विशे-
षाधिकम् । ततः संज्ञतनमानक्रोधमायालोभानां यथासं
विंशेषाधिकम् । तथाऽऽयुषि सर्वस्नोक्तं जघन्यपदे प्रदेशाग्रं
नियेकमनुभ्याऽऽयुषोः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं, ततो देव-
नारकाऽऽयुषोरसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् । तथा
नामकर्मणि गनौ (सर्वस्नोक्तं) जघन्यपदे प्रदेशाग्रं निर्यगतैः
ततो मनुजगतेर्विशेषाधिकं, ततो देवगतेरसंख्येयगुणं, ततो
नरकगतेरसंख्येयगुणम् । तथा जातौ सर्वस्नोक्तं जघन्यपदे प्र-
देशाग्रं वतुणौ द्विन्द्रियाऽऽदिज्ञातिनाम्नां, तत एकैन्द्रियजा-
तेर्विशेषाधिकम् । तथा शरीरनाम्न सर्वस्नोक्तमौदारिकशरी-
रनाम्नः, तत सैजसशरीरनाम्नो विशेषाधिकं, ततः कार्मेणश,
रीरनाम्नो विशेषाधिकम्, ततो वैक्रियशरीरनाम्नोऽसंख्ये-
यगुणम् । ततोऽप्याहारकशरीरनाम्नोऽसंख्येयगुणम् । एवं स-
ञ्जातनाम्नोऽपि वाच्यम् । अङ्गोपाङ्गनाम्नि सर्वस्नोक्तं जघ-

न्यपदे प्रवेशाप्रमौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्नः, ततो वैकियाङ्गोपा-
ङ्गनाम्नोऽसंख्येयगुणं, ततोऽप्याहारकाङ्गोपाङ्गनाम्नोऽसंख्ये-
यगुणम् । तथा सर्वस्त्वं जघन्यपदे प्रदेशाग्रं नरकगति-
देवगत्यानुपूर्व्याः, स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्यं, ततो
मनुजानुपूर्व्या विशेषाधिकं, ततस्तिर्यग्गत्यानुपूर्व्या विशेष-
वाधिकम् । तथा सर्वस्त्वं व्रसनाम्नः, ततः स्वावरना-
म्नो विशेषाऽधिकम् । एवं बाह्वरसुखमयोः पर्याप्तापर्याप्तयोः
प्रत्येकसाधारणयोश्च शेषाणां तु नामप्रकृतीनामल्पबहुत्वं न
विद्यते । तथा सातासातवेदनीययोर्द्वैतयोर्ब्रवीत्येवमप्योरपि ।
अन्तराये पुनर्यथोक्तपदे तथैवावगन्तव्यमिति ॥ ८१ ॥
प्रतिपादितं सूक्तोत्पत्तिकृतीनां भागस्वरूपम् ।

सम्प्रति भागलक्ष्यद्विकं प्रभूततरं गुणधेनिरखनयैव
अन्तुः कथयत्यतो गुणधेनिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

सम्मदरसम्बविरई, अणविसंजोयदंसखवगे य ।

मोहसमसंतखवगे, खीणमजोगियर गुणसेदी ॥ ८२ ॥

गुणधेनय एकादश भवन्तीति संबन्धः । कुत्र कुत्रेत्याह—
'सम्मदरसम्बविरई' इत्यादि, तत्र (सम्मंति) सम्यक्त्वं
सम्यग्दर्शनं तज्ज्ञाने एका गुणधेनिः । तथा विरतिशब्दस्य
प्रेत्यकं सम्बन्धाद्विरतिस्तज्ज्ञाने द्वितीया गुणधेनिः । स-
र्वविरतिः संपूर्णविरतिस्तज्ज्ञाने तृतीया गुणधेनिः ।
(अणविसंजोय सि) अनन्तानुबन्धविसंयोजनायां च-
तुर्थी गुणधेनिः । (दंसखवगे सि) पदैकदेशे पदप्रयो-
गदर्शनादर्शनस्य—दर्शनमोहनीयस्य क्षपको—दर्शनक्षपक-
स्तत्र तद्विषया पञ्चमी गुणधेनिः । अशब्दः समुच्चये ।
(मोहसम सि) मोहस्य—मोहनीयस्य शमः शमक उपश-
मकः, स क्षोपशमधेयकारुण्डोऽनिवृत्तिबाह्वरः स्वमसंपराय-
आभिधीयते, तत्र मोहशमे पट्टी गुणधेनिः । (संत सि)
शान्त उपशान्तमोहगुणस्थानकवर्त्ती तत्र सप्तमी गुणधे-
निः । (अणवि सि) क्षपकः क्षपकधेयकारुण्डोऽनिवृत्ति-
बाह्वरः स्वमसंपरायश्च निगद्यते, तत्र क्षपकेऽष्टमी गुणधे-
निः । (खीण सि) खीणस्य—खीणमोहस्य नवमी गुणधेनिः ।
(सजोगि सि) सयोगिकेवलिनो दशमी गुणधेनिः । (इतर
सि) अयोगिकेवलिन एकादशी गुणधेनिरिति गाथाऽक्षरा-
र्थः । भावार्थः पुनरयम्—सम्यक्त्वलाभकाले मन्दविशुद्धि-
त्वाज्जीवो दीर्घान्तर्मुहूर्त्तवेद्यामल्पतरप्रदेशाग्रं च गुणधेनि-
मारब्धयति । ततो देशविरतिलाभे संख्येयगुणहीनान्तर्मुहूर्त्तवे-
द्यामसंख्येयगुणप्रदेशाग्रं च तां करोति । ततोऽप्यनन्तानुब-
न्धविसंयोजनायां सख्येयगुणहीनान्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसख्येय-
यगुणप्रदेशाग्रं च तां विदधाति । ततो दर्शनमोहनीयक्षपकः
सख्येयगुणहीनान्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसख्येययगुणप्रदेशाग्रं, च
तां निर्मापयति । ततोऽपि मोहशमकः सख्येयगुणहीना-
न्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसख्येययगुणप्रदेशाग्रं च तां विरचयति ।
ततोऽप्युपशान्तमोहगुणस्थानकवर्त्ती सख्येयगुणहीना-
न्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसंख्येयगुणप्रदेशाग्रं च तां विरचयति ।
ततोऽपि क्षपकः सख्येयगुणहीनान्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसख्ये-
यगुणप्रदेशाग्रं च तां विरचयति । ततोऽपि खीणमोहः
संख्येयगुणहीनान्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसंख्येयगुणप्रदेशाग्रं च तां
कुर्वते । ततोऽपि सयोगिकेवली भगवान् संख्येयगुणहीना-

न्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसंख्येयगुणप्रदेशाग्रं च तां विधत्ते । ततोऽ-
प्ययोगिकेवली अरमविशुद्धिपरिकल्पितः संख्येयगुणहीना-
न्तर्मुहूर्त्तवेद्यामसंख्येयगुणप्रदेशाग्रं च तां परिकल्पयति ।
तदेवं यथा यथाऽतिविशुद्धिस्तथा तथा ह्रस्वकालबहुप्रदे-
शाग्रत्वं च गुणधेनेर्भवतीति ॥ ८२ ॥ निरूपिता गुणधेनिरेकाद-
शधा ॥ कर्म० ५ कर्म० । (गुणस्थानम् ' गुणद्वार ' शब्दे
तृतीयभागे ११४ पृष्ठे गतम्)

सम्प्रति यो जन्तुर्यथाविधः सन्तुक्कृष्टं यथाविधम् जघन्यं
प्रदेशबन्धं विधत्ते इत्येतत् स्वामित्वद्वारेण निरूपयन्माह—

अप्यपरपयडिबंधी, उक्कडजोगी य सभिपजतां ।

कुण्ड पपसुक्कोसं, जहन्नयं तस्स वच्चासे ॥ ८३ ॥

अल्पतराश्च ताः प्रकृतयश्चाल्पतरप्रकृतवस्तासां यन्धः
स विद्यते यस्यासावल्पतरप्रकृतिबन्धी । यो यो मौलानां
मौलतराणां चाल्पप्रकृतिभेदानां बन्धकः स स उत्कृष्टप्रदेश-
बन्धं करोति, भागानामल्पत्वसङ्गात्वात् । उत्कृष्टयोगी-उ-
त्कृष्टवीर्यवान् सार्धोत्कृष्टयोगस्यापारं वर्त्तमान इत्यर्थः । ' वः '
समुच्चये, स च भिन्नकमे पर्याप्तश्चेति योच्यते । संज्ञा मनो-
विकल्पनलाभिः सा विद्यते यस्यासौ संज्ञा, पर्याप्तश्च समाप्त-
पर्याप्तिकः, करोति-विदधाति प्रदेशानामुत्कर्ष उत्कृष्टत्वं प्रदे-
शोत्कर्षस्तन्तुक्कृष्टप्रदेशमिति यावत् । इह संज्ञीति विशेष्यं,
शेषाणि तु विशेषणानि । अत्र च यो मनःपूर्विकां क्रियां
विदधाति तस्य सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टा चेष्टा भवति, तथैव
चोत्कृष्टप्रदेशबन्धो भवतीति सिद्धिग्रहणम् । संख्येय जघन्य-
योग्योत्कृष्टयोगी च भवत्यतो जघन्ययोगिभ्युदासार्थमुत्कृ-
ष्टयोगिग्रहणं तस्यैवोत्कृष्टप्रदेशबन्धात् । संख्येयपर्याप्तको
नोत्कृष्टप्रदेशबन्धं विदधातुमल्पवीर्यत्वात् तस्येति पर्याप्त-
ग्रहणम् । एवंविधस्यापि बहुतरप्रकृतिबन्धकस्य भाग-
बाहुल्यात् स्तोत्रप्रदेशबन्धो लभ्यते इत्यल्पतरप्रकृतिब-
न्धीत्युक्तम् । तस्मादेवंविधविशेषणविशिष्टो जन्तुत्कृष्टं प्रदेश-
बन्धं विधत्ते इति । तर्हि जघन्यं प्रदेशबन्धं कथं करोतीत्या-
ह—(जहन्नयं तस्स वच्चासे सि) जघन्य एव जघन्यकः
" यावाऽऽदिभ्यः " ॥ ७ । ३ । १५ ॥ आकृतिगणोऽयम् । इति
स्वार्थे कः प्रत्ययः । तं जघन्यकं प्रदेशबन्धम् इति प्रक्रमः ।
तस्य पूर्वप्रदर्शितस्य विशेषस्य विशेषणकलापकस्य च
व्यत्यासे विपर्यये मति जन्तुः करोतीति योगः । अयमर्थः—
बहुतरप्रकृतिबन्धको मन्दयोगोऽपर्याप्तकोऽसंज्ञी जीवो जघ-
न्यप्रदेशबन्धं विदधातीति ॥ ८३ ॥ अभिहितः सामान्योत्कृ-
ष्टजघन्यप्रदेशबन्धस्वामी ।

सम्प्रति मूलप्रकृतीरुत्तरप्रकृतीश्च प्रतीत्योत्कृष्ट-

प्रदेशबन्धस्वामिनं निरूपयन्माह—

मिक्क अजयचउ आऊ, वितिगुणविणु मोहि सस मिक्काइ ।

ऊएहं सतरस सुहुमो, अजया देसा वितिकसाए ॥ ८४ ॥

(आउ सि) आयुष उत्कृष्टप्रदेशबन्धस्वामिनः पञ्च ।
तद्यथा—(मिक्क सि) मिथ्याहृष्टिः, (अजयचउसि) अय-
तेनाविरतसम्यग्दर्शनोपलक्षिताअस्वारीऽविरतसम्यग्दर्शने-
शविरतप्रमत्ताप्रमत्तलक्षणाः पञ्चैव जनाः " अप्यपरपयडिब-
ंधी " इत्यादिभाषितगाथासंभवद्विशेषणविशिष्टा आयुष च-

त्कृष्टप्रदेशबन्धमुपकल्पयन्ति । सम्बन्धिमध्याह्निरपूर्वकरवा-
ऽऽद्यव्याऽऽयुर्न बध्नातीति नेह गृहीताः । सास्वादनस्तस्मात्पु-
र्व्वभात्येव स किमिति न गृहीतः । इति चेदुच्यते-तत्रोक्त-
प्रदेशनिबन्धनोक्तप्रयोगोऽभावात् । तथाहि—अनन्तानुब-
न्धनानुक्तोऽनुक्तप्रदेशबन्धो मिथ्याह्नौ साधुष्वेव द-
त्तमधिप्यते, यदि तु सास्वादनेऽप्युक्तप्रयोगो लभ्यते
तदाऽसाधुष्वनन्तानुबन्धिनो बध्नात्येव, अतो यथाऽ-
विरताऽऽदिप्रत्ययावयानाऽऽवरणाऽऽदिप्रकृतीनामुक्तप्र-
देशबन्धकत्वावतोऽनुक्तप्रदेशः । प्रदेशबन्धः साऽऽद्याऽऽदि-
चतुर्विकल्पोऽप्यभिधास्यते तथैवानन्तानुबन्धिना मि-
थ्यात्वभावाभावात् सास्वादने उक्तप्रदेशबन्धसङ्गा-
वतोऽनुक्तप्रदेशबन्धः साद्याऽऽदिचतुर्विकल्पोऽपि
स्यात्, न चेवं निर्दिश्यते, तस्माज्जायतेऽप्यकाशभा-
वित्वेन तथाविधप्रयत्नाभावादप्यतो वा कुतश्चित्कार-
णात्सास्वादनस्योक्तप्रयोगो नास्ति । किञ्च-अनन्तरमेवोत्तर-
प्रकृतिस्वामित्वे मतिमानाऽऽवरणाऽऽदिप्रकृतीनां प्रत्येकं सू-
त्रमसंपरायाऽऽदिपुस्तकं प्रदेशबन्धमभिधाय भणितशेषप्रकृ-
तीनां मिथ्याह्निरमेवोक्तप्रदेशबन्धस्वामित्वे निर्देवयति न
सास्वादनं, यद्वयति—“सेसा उक्तोत्तरपलगा मिच्छो ।”
“वृहत्कृतकेऽप्युक्तम्—“सेसपलसुक्तं (कोसं) मिच्छो सि ।”
अतोऽपि जायते ‘नास्ति सास्वादनस्योक्तप्रयोगसंभवः ।’
अतो ये सास्वादनमप्यायुष उक्तप्रदेशस्वामिनमिच्छन्ति
तन्मतमुपेक्षणीयमिति स्थितम् । (वितिशुण्विषु मोहि स-
त् मिच्छा इति) मोहबीजस्योक्तप्रदेशबन्धस्वामित्वे द्विती-
यतृतीयगुणौ विना सास्वादनसम्बन्धहिसम्बन्धिमध्याह्निर-
गुणत्वानके च वर्जयित्वा शेषाणि मिथ्याह्न्यादीनि अ-
निवृत्तिवादास्तानि सप्त गुणस्थानकान्यधिक्रियन्ते । इदमत्र
ब्रह्मम्—मिथ्याह्न्याविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरवा-
निवृत्तिवाद्गुणस्थानकवर्तिनः सप्त जना उक्तप्रयोगे व-
र्त्तमानाः सप्तविधबन्धका मोहस्योक्तप्रदेशबन्धं कुर्वन्ति ।
अन्ये तु—सास्वादनमिमावपि संयुज्ज “मोहस्त नव उ डा-
काणि सि” पठन्ति, तच्च न पुक्रियुक्तं, यतः सास्वादन-
स्योक्तप्रयोगो न लभ्यते इत्युक्तमेव, मिथ्येऽप्युक्तप्रयोगो
न लभ्यते । तथाहि-द्वितीयकषायानामुक्तप्रदेशबन्धस्वा-
मिनमविरतमेव निर्देवयति “अजया देसा वितिकसाय”
इति वचनात् । यदि तु मिथ्येऽप्युक्तप्रयोगो लभ्यते तदा
सोऽपि तस्वामितया निर्दिश्येत, न च वक्तव्यं मिथ्याह्न्य-
तरप्रकृतिबन्धकोऽविरत इत्यमेव गृहीतो, यतोऽविरतो
ऽपि मूलप्रकृतीनां सप्तविधबन्धकस्तत्र गृहीप्यते, मि-
थ्योऽपि सप्तविधबन्धक एव, उत्तरप्रकृतीरपि मोहनीयस्य
सप्तदशविरतो बध्नाति, मिथ्येऽप्येतावर्त्तदेव, तस्मादुक्त-
प्रयोगभावं विहाय नापरं तत्परित्यागे कारणं समीक्षामहे
इति । मिथ्येऽप्युक्तप्रयोगाभावास्तस्यैव मोहोक्तप्रदेशबन्ध-
का इति स्थितम् । ‘अयं सत्तरस सुहृमु सि ।’ मूलप्रकृतीनां
बन्धो ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणवेदनीयनामगोत्रान्तराय-
लक्षणानाम् । सूत्रकत्वात्सूत्रस्य सूत्रमसंपराय उक्तप्रयोगे व-
र्त्तमान उक्तप्रदेशबन्धं विदधाति, सूत्रमसंपरायो हि मोहा-
नुषी न बध्नात्यतस्तज्ज्ञानोऽधिको लभ्यत इत्यस्यैव ब्रह्ममि-
ति । तथा सप्तदशानां ज्ञानाऽऽवरणपञ्चकदर्शनाऽऽवरण-

तुष्टयसातवेदनीययशःकीर्त्युच्येगोत्रान्तरायलक्षणानामु-
त्तरप्रकृतीनां सूत्रमसंपराय उक्तप्रयोगे वर्त्तमान उक्तप्र-
देशबन्धं विदधाति, मोहाऽऽनुषी असीन बध्नातीत्यत्र तज्ज्ञा-
नोऽधिको लभ्यते । । अपरं च—दर्शनाऽऽवरणभागो नाम-
भागश्च सर्वोऽपीह यथासंख्यं दर्शनाऽऽवरणचतुष्कस्य
यशःकीर्त्तयैकस्या भवतीति सूत्रमसंपरायस्यैव ब्रह्मम् ।
(अजया देसा वितिकसाय सि) अयता अविरतसम्बन्ध-
वः सप्तविधबन्धका उक्तप्रयोगे वर्त्तमाना द्वितीयकषायान्
प्रत्याख्यानाऽऽवरणानुक्तप्रदेशबन्धान् विदधाति, मिथ्या-
त्वमनन्तानुबन्धिनमेते न बध्नात्यतस्तज्ज्ञानब्रह्ममधिकं ल-
भ्यत इत्यमीषामेव ब्रह्मम् । तथा देशा—देशविरताः सप्त-
विधबन्धका उक्तप्रयोगे वर्त्तमानास्तृतीयकषायान् प्रत्या-
ख्यानाऽऽवरणाऽऽख्यानुक्तप्रदेशबन्धान् कुर्वन्ते, प्रत्याख्या-
नाऽऽवरणानामप्यमी अवन्धका अतस्तज्ज्ञानोऽधिको लभ्य-
त इति कृत्वा ॥ ६० ॥

पण अनियद्दी सुखगर्ह, नराउसुरसुभगतिग विद्विदुर्ग ।

समचउरंसमसायं, वहरं पिच्छो व सम्मो वा ॥ ६१ ॥

(पण सि) पञ्च प्रकृतीः पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयलक्षणा,
अनिवृत्तिवाद्दरः सर्वोक्तप्रयोगे वर्त्तमान उक्तप्रदेशबन्धः
करोति । तत्र पुरुषवेदस्य पुंवेदसंज्वलनचतुष्टयाऽऽत्मकं पञ्च-
विधं ब्रह्मसाधुक्तं प्रदेशबन्धं करोति, हास्यरतिभय-
जुगुप्सामागो लभ्यत इत्यस्यैव ब्रह्मम् । संज्वलनकोषस्य
निवृत्तिवाद्दरः पुंवेदबन्धे व्यवच्छिन्ने संज्वलनकोषोऽऽदिच-
तुष्टयं बन्धनोक्तप्रयोगे वर्त्तमान उक्तप्रदेशबन्धं विदधा-
ति, मिथ्यात्वाऽऽद्यकषायद्वादशकभागः सर्वनोषायभाग-
श्च लभ्यत इति कृत्वा । संज्वलनमानस्य स एव क्रोधबन्धे
व्यवच्छिन्ने संज्वलनमानाऽऽदिप्रयं बध्नानुक्तप्रदेशबन्धं
मानस्य करोति क्रोधभागो लभ्यत इति कृत्वा । स एव मा-
नबन्धे व्यवच्छिन्ने मायालोभौ बध्नान् मायाया उक्तप्र-
देशबन्धं करोति मानभागोऽपि लभ्यत इति कृत्वा । स
एव मायाबन्धे व्यवच्छिन्ने लोभमेकं बध्नास्तस्यैवोक्तप्र-
देशबन्धं करोति एकं द्वौ समयौ, एतच्च विशेषणं प्राणपि
ब्रह्मं समस्तमोहनीयभागस्तत्र लभ्यत इति लोभबन्धक-
स्यैव ब्रह्ममिति । तथा सुखगतिः प्रशस्तविहयोगतिः, नरायुः,
त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् सुरात्रिकं सुरगतिसुरानुपूर्वीसु-
राऽऽयुर्लक्षणं, सुभगत्रिकं सुभगसुखराऽऽदेयस्वरूपम्, वैक्रि-
यद्विकम्—वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गलक्षणं, समचतुरस्रसं-
स्थानम्, असातवेदनीयम्, (वहरं ति) वज्रश्चभनाराचसंह-
नम्, इत्येतास्त्रयोदश प्रकृतीर्मिथ्याह्निरः सम्यग्हृदिर्वा उक्त-
प्रदेशाः करोति । तथाहि-असातं यथा मिथ्याह्निरः सप्त-
विधबन्धको बध्नाति, तथा सम्यग्हृदिरपि सप्तविधबन्धक
एवैतद्वध्नात्यतः प्रकृतिलाघवाऽऽदिविशेषामावाहुक्तप्रयोगे
वर्त्तमानो द्वावप्यसातमुक्तप्रदेशबन्धं कुरुतः देवमनुष्याऽऽ
सुषोर्ऽप्यहविषबन्धकाहुक्तप्रयोगे वर्त्तमानौ द्वावप्यविशेष-
णोक्तप्रदेशबन्धं कुरुतः । देवगतिदेवानुपूर्वीवैक्रियशरीर-
वैक्रियाङ्गोपाङ्गसमचतुरस्रसंस्थानप्रशस्तविहयोगतिसुभग-
सुखराऽऽदेयलक्षणा नव नामप्रकृतयो नाम्नोऽष्टाविंशतिबन्ध-
कास्त एव बन्धमागच्छन्ति, नावस्तनेषु पूर्वोक्तप्रयोगे

विशतिपञ्चविंशतिवर्षातिवन्धेषु । तां चाष्टाविंश-
ति देवगतिप्रायोभ्यां सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्ट्य बध्नाति ।
तथाहि—देवगतिर्देवानुपूर्वी पञ्चन्द्रियजातिर्वैक्रियशरीरं वै-
क्रियाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे समचतुरस्रसंस्थानं वर्णचतु-
रुमगुरुलघुनाम पराघातनाम उपघातनाम उच्छ्वासनाम प्र-
शस्तविहायोगतिनाम असनाम वादनाम पर्याप्तनाम प्र-
त्येकनाम स्थिराऽस्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं सु-
भानाम सुस्वरनाम आदेयनाम यशःकीर्त्यशःकीर्त्योरेक-
तरं निर्माणनामेति देवगतिप्रायोभ्यां विंशतिवन्धसह-
स्ररिता एता नव प्रकृतीर्निर्वर्तयति । सप्तविधबन्धकौ स-
म्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टौ उत्कृष्टयोगे वर्तमानावविशेषेणात्कृष्टप्रदे-
शा विधत्ते, यत एवाऽष्टाविंशतिर्मिथ्यादृष्टिमास्वादनमिधावि-
रतिदेशविरतानां देवगतिप्रायोभ्यं बध्नातामवसेया । अष्टाविंश-
तेरुपरितन्नेषेकोनविंशदादिवन्धस्थानेष्वप्येता नव प्रकृतयो-
बध्यन्ते, केवलं तत्र भागबाहुल्यादुत्कृष्टः प्रदेशबन्धो न लभ्यत
इत्यष्टाविंशतिसहस्रविरतत्वेन ग्रहणम् । वज्रश्रवभनाराचस्या-
पि सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिर्वा सप्तविधबन्धको नास्ते वज्रश्र-
वभनाराचसहितामेकोनविंशतं तिर्यगतितिर्यगानुपूर्वौ प-
ञ्चन्द्रियजातिरौदारिकशरीरमौदारिकाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्म-
णे वज्रश्रवभनाराचसंहननं समचतुरस्रसंस्थानं वर्णचतुष्कम्
अगुरुलघु उपघातं पराघातम् उच्छ्वासनाम प्रशस्तविहायोग-
तिः असनाम वादनाम पर्याप्तनाम प्रत्येकनाम स्थिराऽस्थिरयो-
रेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं सुभगनाम सुस्वरनाम आदेयनाम
यशःकीर्त्यशःकीर्त्योरेकतरं निर्माणमिति लक्षणम् मनुष्यग-
तिमनुष्यानुपूर्वौ पञ्चन्द्रियजातिरौदारिकशरीरमौदारिका-
ङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणे समचतुरस्रसंस्थानं वज्रश्रवभनाराच-
संहननं वर्णचतुष्कम् अगुरुलघु पराघातम् उपघातनाम उच्छ्वास-
नाम प्रशस्तविहायोगतिः असनाम वादनाम पर्याप्तनाम प्रत्ये-
कनाम स्थिराऽस्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं सुभगनाम
सुस्वरनाम आदेयनाम यशःकीर्त्यशःकीर्त्योरेकतरं निर्माण-
मिति लक्षणम् निर्वर्तयन्नुत्कृष्टयोगे वर्तमान उत्कृष्टप्रदेशब-
न्धं करोति एकोनविंशतः । ऽवस्तनबन्धेष्वेव न बध्यते, विश-
द्वन्धे तु बध्यते । केवलं भागबाहुल्यात्तत्रोत्कृष्टप्रदेशबन्धो
न लभ्यत इत्येकोनविंशद्वन्धगतस्यैव ग्रहणमिति सम्यग्द-
ष्टिमिथ्यादृष्ट्यां विरोधेन भावितव्योद्देशानामपि प्रकृती-
नामुत्कृष्टः प्रदेशबन्ध इति ॥ ६१ ॥

निदापयलादुज्ज्वल- भयकुच्छातित्थ मरुमगो मुजई ।

आहारदुग्ं सेसा, उकोसपएसगा मिच्छो ॥ ६२ ॥

निद्रा प्रचला द्वयोर्युगलयोः समाहारो त्रियुगलं हास्यरस्य
रतिशोकाऽऽख्यं, भये (कुच्छति) जुगुप्सा, तिर्य- (ति)
तीर्थकरनामेत्येतत्प्रकृतिनवकं, सम्यग्गच्छति ज्ञानाऽऽदिमोक्ष
मार्गमिति सम्यग्गः । सम्यग्दृष्टिः उत्कृष्टयोगे वर्तमान उ-
त्कृष्टप्रदेश बध्नाति । तत्र निद्राप्रचलयोर्विरतसम्यग्दृष्ट्याद-
योऽपूर्वकरणात्ताः सर्वोत्कृष्टयोगे वर्तमानाः सप्तविधब-
न्धकाले एकं द्वौ वा समयानुत्कृष्टं प्रदेशबन्धं कुर्वन्ति ।
आधुर्देवभागोऽधिकं लभ्यत इति सप्तविधबन्धकग्रहणं,
स्यानर्द्धिभिकं सम्यग्दृष्टयो न बध्नन्त्यतस्तद्भागलामो-
ऽपि भवतीति सम्यग्दृष्टीनामेव ग्रहणम् । मि-

थ्यादृष्टिमास्वादनौ स्यान्नर्द्धिभिकं बध्नीत इति नेह
गृह्णीतौ । मिथस्त्वेतन्न बध्नाति, केवलमुत्कर्षात्ता लभ्यो-
त्कृष्टयोगो न लभ्यते इति नोऽपि नेहाधिकृतः । हास्य-
रस्यरातशाकभयजुगुप्सामां तु ये ये सम्यग्दृष्टयोऽविरताऽऽ-
द्यपूर्वकरणात्तां मध्ये नृबन्धकास्ते ते उत्कृष्टयोगे वर्त-
माना उत्कृष्टं प्रदेशबन्धमभिनिर्वर्तयन्ति मिथ्यावभागो
लभ्यत इति सम्यग्दृष्टिप्रहणम् । तीर्थकरनाम्नोऽविरता-
ऽऽद्यपूर्वकरणात्ताः सम्यग्दृष्ट्यामूलप्रकृतिसप्तविधबन्धकः दे-
वगतिर्देवानुपूर्वी पञ्चन्द्रियजातिर्वैक्रियशरीरं वैक्रियाङ्गोपा-
ङ्गं समचतुरस्रसंस्थानमुच्छ्वासनाम पराघातनाम प्रशस्त-
विहायोगतिस्सनाम वादनाम पर्याप्तनाम प्रत्येकनाम
स्थिराऽस्थिरयोः शुभाशुभयोर्यशःकीर्त्यशःकीर्त्योः पुण्यगन्त-
रं सुभगनाम सुस्वरनामाऽऽदेयनाम वर्णचतुष्कं तैजसका-
र्मणे अगुरुलघुपघातनाम निर्माणमित्येनामष्टाविंशतिं तीर्थ-
करनामसहितामेकोनविंशतं देवगतिप्रायोभ्यामुत्तरप्रकृती-
र्बध्नन्नुत्कृष्टयोगे वर्तमान उत्कृष्टं प्रदेशबन्धं करोति, मि-
थ्यादृष्टेरेतन्न बध्नातीति सम्यग्दृष्टिप्रहणम् । तीर्थकर-
नामसहितान्न त्रयोविंशत्यादिकाः पूर्वोक्तकृपा नास्ते उत्तर-
प्रकृतयो न बध्यन्ते, विशदेकविंशद्वन्धौ तु पूर्वोक्तनीत्या
तीर्थकरनामसहितौ बध्यन्ते, केवलं तत्र भागबाहुल्यादुत्कृ-
ष्टप्रदेशबन्धो न लभ्यत इति शेषपरिहारैकैकोनविंशत्प्र-
कृतिबन्धग्रहणम् । तथा सुयतिः—शोभनसाधुः प्रस्तावाद्-
प्रमत्तयतिर्यपूर्वकरणात् गृह्णीते, द्वयोरपि प्रमादरहितत्वेन
सुयतिस्त्वात् । ततश्चैतौ द्वावपि दे- (गतिर्देवानुपूर्वी पञ्चन्द्रि-
यजातिर्वैक्रियशरीरं वैक्रियाङ्गोपाङ्गं समचतुरस्रसंस्थानं परा-
घातनामोच्छ्वासनाम प्रशस्तविहायोगतिस्सनाम वादनाम
पर्याप्तनाम प्रत्येकनाम स्थिरनाम शुभनाम सुभगनाम सु-
स्वरनामाऽऽदेयनाम यशःकीर्तिनाम वर्णचतुष्कं तैजसकर्म-
णे अगुरुलघुनामोपघातनाम निर्माणनामाऽऽहारकशरीरमा-
हारकाङ्गोपाङ्गमित्येन देवगतिप्रायोभ्यं विश्रामोत्तरप्रकृतिक-
द्वन्द्वकं बध्नन्तामुत्कृष्टयोगे वर्तमानावहारकद्विकमहारक-
शरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणमुत्कृष्टप्रदेशं बध्नीतः, तीर्थकर-
नामसहिते एकविंशद्वन्धेऽप्येतद्वध्यते, किं तु तत्र भागबा-
हुल्यात् गृह्णीते । तथा शेषा अगिनचतुःपञ्चाशत्प्रकृतिभ्य
उद्धरिताः—स्थानर्द्धिभिकमिथ्यास्वानस्तानुबन्धिवतुष्टयस्यावे-
दनपुंसकवेदनारकाऽऽयुष्कतिर्यगानुपूर्वकगतिनरकाऽऽनु-
पूर्वीतिर्यगतिर्यगानुपूर्वीमनुष्यगतिमनुष्याऽऽनुपूर्वैकैन्द्रि-
यजातिर्द्विन्द्रियजातिर्त्रिन्द्रियजातिश्चतुराद्रिन्द्रियपञ्चन्द्रियजा-
तिर्द्वौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गं तैजसकर्मणप्रथमवज्रसं-
हननप्रथमवज्रसंस्थानवर्णचतुष्काऽगुरुलघुपघातपराघातो-
च्छ्वासाऽऽनयोद्घाताप्रशस्तविहायोगतिस्सनाम वादनाम
पर्याप्तनाम प्रत्येकनाम साधारणस्थिराऽस्थिरशुभाशुभपुण्यग-
न्तःस्वरनामादेययशःकीर्तिनिर्माणनीर्धैर्गौर्वाणि बध्यन्ताः बद्ध-
द्विप्रकृतय उत्कृष्टप्रदेशका उत्कृष्टप्रदेशबन्धा (मिच्छो ति) मि-
थ्यादृष्टेरेव करोति । तथाहि—मनुष्यद्विकपञ्चन्द्रियजात्यौदारि-
कद्विकतैजसकर्मण्यवर्णचतुष्काऽगुरुलघुपघातपराघातोच्छ्वा-
सत्रसवाधरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभायशःकीर्तिनिर्मा-
णलक्षणाः पञ्चविंशतिप्रकृतीर्मुक्त्वा शेषा एकचत्वारिंशत्स-
म्यग्दृष्टेरेव एव नागच्छन्ति । सास्वादनस्तु काश्चिद्बध्ना-

ति परं तस्योक्तद्वययोगो न लभ्यते अत एता एकवर्त्तानिष्ठप्र-
कृतीर्मिथ्यादृष्टिरेवोक्तद्वययोगे वर्त्तमानो मूलप्रकृतीनामुत्तरप्र-
कृतीनां च यथासंभवमप्युत्तरवन्धक उत्कृष्टप्रदेशाः करोति ।
वा अपि योक्तृत्वकथाः पञ्चविंशतिप्रकृतयः सत्यगृह्णन्त्येव स-
मात्मकमिति तास्यपि मध्ये औदारिकतैजसकामेष्ववस्थादिव्य-
तुष्कागुरुलघूपघातबाधप्रत्येकास्थिराशुभायशःकीर्तिनिर्मा-
णलक्षणानां पञ्चदशप्रकृतीनामपर्याप्तिकेन्द्रिययोग्यो नाम्न्य-
योविंशतिप्रकृतिनिष्पन्नस्तैजसकामेष्ववस्थादिव्यतुष्काऽगुरुल-
घूपघातनिर्माणतिर्धैर्यगतिरिर्गमानुपूर्वकेन्द्रियजातिरौदारिक-
कशरीरदुष्टसंस्थानवस्यधारसूत्रैकतरापर्याप्तप्रत्येकसाधा-
रणाभ्युत्तरास्थिराशुभदुर्भागान्दियायशःकीर्तिलक्षणो बन्धः
तैजैव सह बध्यमानानामुत्कृष्टप्रदेशबन्धो लभ्यते नोत्तरैः
पञ्चविंशत्यादिवन्धैः भागबाधुत्यात् । येषां तु मनुष्यदि-
कपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकाङ्गोपाङ्गपराघातोच्छ्वासवसपर्याप्त-
स्थिराशुभलक्षणानां दशप्रकृतीनां यथासंभवं पर्याप्तिकेन्द्रियाप-
र्याप्तजसयोग्यपञ्चविंशतिबन्धैस्तैव सह बध्यमानानामुत्कृष्टः प्र-
देशबन्धो लभ्यते नोत्तरैः, पञ्चविंशत्यादिवन्धैर्भागबाधुत्यादेव ।
नाप्यधस्तनेन त्रयोविंशतिबन्धेन तत्रैतासां बन्धाभावादेव । नौ
च त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिबन्धौ सत्यगृह्णन्त्येव भवतः देव-
पर्याप्तमनुष्यप्रायोग्यबन्धकवातस्येत्यन एतासामपि पञ्च-
विंशतिप्रकृतीनां यथाङ्गप्रकारेण त्रयोविंशत्या पञ्चविंशत्या
च सह बध्यमानानां सप्तविधबन्धक उत्कृष्टयोगो मिथ्या
दृष्टिरेवोक्तृष्टं प्रदेशबन्धं करोतीति ॥ ६२ ॥ निकपितमुत्तर-
प्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशबन्धस्याभिधम् ।

अधुना तासामेव जघन्यप्रदेशबन्धस्वामित्वमभिधिसुराह-

सुमुणी दुष्मि असक्नी, निरयतिगसुराउसुरविउम्बिदुगं ।

सम्भो जिहं जहं, सुहुमनिगोयाइस्वि सेसा ॥ ६३ ॥

सुमुनिः-प्रमादरहितत्वेन प्रधानसाधुः-अग्रमस्यतिः । (दु-
ष्मि च) हे प्रकृती आहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणं
जघन्यप्रदेशे बध्नाति । अयमर्थः-परावर्त्तमानयोगो यो-
जनयोगीत्यर्थः । अष्टविधबन्धकः स्वप्रायोग्यसर्वजघन्यवी-
र्यैव्यवस्थितो नाम्नो देवगतिर्देवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवै-
क्रियशरीरं वैक्रियाङ्गोपाङ्गं समचतुरक्षसंस्थानम् उत्कृष्ट-
नाम पराघातनाम प्रशस्तविहायोगतिस्त्रसनाम बाधरनाम
पर्याप्तकनाम प्रत्येकनाम स्थिरनाम शुभनाम यशःकीर्तिनाम
सुभगनाम सुस्वरनामाऽऽदेयनाम वर्णचतुष्कं तैजसकामे
अगुरुलघूपघातं निर्माणं तीर्थकरनामाऽऽहारकशरीरमाहार-
काङ्गोपाङ्गमित्येवमेकत्रिशतं प्रकृतीर्बन्धनं प्रमत्तयतिराहार-
कशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणे हे प्रकृती जघन्यप्रदेशे बध्ना-
ति । त्रिशद्वन्धेऽप्येते ५५येते परं तत्राहया भागा इत्येकत्रिशद्व-
न्धप्रहणम् । एतच्च प्रकृतिद्वयमप्यत्र न बध्यत इत्यग्रमस-
यतिप्रहणम् । तथाऽसंखी सामान्योक्तावपि घोलमानयोगः
परावर्त्तमानयोग इत्यर्थः । नरकत्रिकं नरकगतिनरकानुपू-
र्णीनरकाऽऽयुर्लक्षणं, सुरायुः, इत्येताश्चतस्रः प्रकृतीर्जघ-
न्यप्रदेशबन्धाः करोति । तथाहि-पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्प-
तिकाधिकन्द्रियवीन्द्रियचतुरिन्द्रिया देवनारेकवृत्तयमा-
नविदैताश्चतस्रः प्रकृतीर्न बध्न्तीति नेहाधिक्यते ।
असंख्यप्यपर्याप्तकस्तथाविधसंज्ञशशिशुखभावाग्रैता बध्ना-

त्यतः सूत्रे सामान्योक्तावपि "व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः"
इति न्यायात् पर्याप्तकोऽसौ द्रष्टव्यः । सोऽपि यद्येकस्मिन्नेव
वाग्योगे काययोगे वा चिरमवतिष्ठमानो गृह्येत तदा ती-
र्थकेही भवेत् । योगान् योगान्तरं पुनः संक्रामतः स्व-
भावावरूपवेष्टो भवतीति परावर्त्तमानयोगप्रहणम् । ततश्च
परावर्त्तमानयोगोऽष्टविधं बध्नन्नपर्याप्तोऽसंखी स्वप्रायोग्यस-
र्वजघन्यवीर्यै वर्त्तमानः प्रस्तुतप्रकृतिचतुष्टयस्यैकं चतुरो वा
समयान् यावज्जघन्यप्रदेशबन्धं करोतीति परमार्थः । पर्या-
प्तजघन्ययोगस्योक्तद्वयोऽपि चतुःसमयावसानत्वाद्नरका-
प्येव कालनियमो द्रष्टव्यः । ननु पर्याप्तसंखी किमिति प्र-
कृतप्रकृतिचतुष्टयं न बध्नातीति चेदुच्यते-प्रभूतयोग्या-
जघन्योऽपि हि पर्याप्तसंखियोगः पर्याप्तासंख्युत्कृष्टयोगाद-
प्यसंबन्धेयगुण इति । तथा-(सुरविउम्बिदुगं ति) छि-
क-
शब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात्सुरादिकं सुरगतिसुरानुपूर्वीर्कपे,
वैक्रियद्विकं वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गलक्षणं, जिननाम ती-
र्थकरनामेत्येतत्प्रकृतिपञ्चकम् (सम्भो ति) सत्यगृह्णतिः "व्या-
ख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः" इति न्यायान्नुवाऽऽद्यसमये वर्त्त-
मानः (जहं ति) जघन्य-जघन्यप्रदेशं करोति । तथा
हि-कश्चिन्मनुष्यस्तीर्थकरणः भव्या देवेषु समुत्पन्नः प्र-
थमसमय एव मनुष्यगतिप्रायोग्यां तीर्थकरनामसहितां नाम-
प्रकृतित्रिशतं मनुष्यगतिर्मनुष्यानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिरौदारि-
कशरीरमौदारिकाङ्गोपाङ्गं समचतुरक्षसंस्थानं वज्रशूषमना-
राचसंहननं पराघातमुच्छ्वासं प्रशस्तविहायोगतिस्त्रसं बाधरं-
पर्याप्तं प्रत्येकं स्थिरास्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं यशः-
कीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरं सुभगं सुस्वरमादेयं तीर्थकरनाम
वर्णचतुष्कं तैजसकामे अगुरुलघूपघातं निर्माणमिति
लक्षणां बध्नन्मूलप्रकृतिसप्तविधबन्धकोऽविरतसंयगृह्णतिः
स्वप्रायोग्यजघन्यवीर्यै वर्त्तमानस्तीर्थकरनामजघन्यप्रदेशब-
न्धं करोति । नारकोऽपि भ्रष्टिकाऽऽदिवद्वं तद्वन्धकः संम-
वति, परमिह देवोऽप्ययोग्यादनुत्तरवासी गृह्यते, ना-
रकेषु त्वेवभूतो जघन्ययोगो न लभ्यतेऽतस्तेषु समुत्पन्नो
नेह गृहीतः, तिर्यञ्चस्तु तीर्थकरनाम न बध्न्तीत्युपेक्षि-
ताः, मनुष्यास्तु भवाऽऽद्यसमये तीर्थकरनामसहितां नाम-
एकोनत्रिशतमेव बध्नन्त्यतस्तत्राहया भागा भवन्ति । ए-
कत्रिशद्वन्धस्तु तीर्थकरनामसहितः संयतस्यैव भवति, त-
त्र च वीर्यमत्पं न लभ्यते, अन्येषु तु नामबन्धेषु तीर्थ-
करनामेव न बध्यते अतःशेषपरिहारेण त्रिशद्वन्धकस्य दे-
वस्यैव प्रहणं, देवद्विकवैक्रियद्विकयोस्तु बध्न्तीर्थकरनाम-
देवनारकेभ्यश्च्युत्वा समुत्पन्नो मूलप्रकृतिसप्तविधबन्धको
देवगतिर्देवानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिर्देक्रियशरीरं वैक्रियाङ्गो-
पाङ्गं समचतुरक्षसंस्थानमुच्छ्वासं पराघातं प्रशस्तवि-
हायोगतिस्त्रसनाम बाधरनाम पर्याप्तनाम प्रत्येकनाम
स्थिरास्थिरयोरेकतरं शुभाशुभयोरेकतरं यशःकीर्त्ययशः-
कीर्त्योरेकतरं सुभगनाम सुस्वरनाम आदेयनाम वर्णचतु-
ष्टयं तैजसकामे अगुरुलघूपघातं निर्माणं तीर्थकरना-
मेति लक्षणां देवगतिप्रायोग्यां नामैकोनत्रिशतं निर्वर्तयन्
स्वप्रायोग्यं सर्वजघन्यवीर्यै व्यवस्थितो भवाऽऽद्यसमये वर्त्त-
मानो मनुष्यो जघन्यप्रदेशबन्धं करोति । देवनारका हि
तावज्जघन्यप्रदेशवैवैतत्प्रकृतिचतुष्टयं न बध्न्तीति नेहाधि-

कृताः । तिर्यञ्चः पुनरभागाभूमिजा भवाऽऽद्यमम्येऽपि बभूव-
स्येतत् केवलं ते देवगतिप्रायोग्यामहाविशतिमेव पूर्वप्र-
दर्शितस्वरूपां रेचयन्ति, तैकोनविंशत्यादिबन्धाः । तेषां ती-
र्थकराऽऽहारकसहितत्वात् । निरवशां तु तदवस्थाकत्वात् ।
अतस्तेषु भागा अल्पे लभ्यन्ते इति तेषां नाधिक्यम् ।
मनुष्यस्याऽप्यमहाविशतिबन्धकस्य भागा बहुवो न लभ्यन्ते,
विशेदकींशद्वयौ तु देवगतिप्रायोग्यौ संयतस्य भवनः ।
तत्र च धीर्यमहं न लभ्यते । अन्ये तु देवगतिप्रायोग्यब-
न्धा एव न सन्तीत्यालोच्यैकोनविंशत्यन्धकस्य मनुष्यस्यैव
ग्रहणम् । मनु तिर्यक्तु पर्याप्तसंख्यौ देवगतिप्रायोग्यमेतत्प्र-
कृतिचतुष्टयं बध्नाति स कस्मादिह नाङ्गीकृतः । उच्यते-
प्रभूतयोगत्वात् । अपर्याप्तसंख्योगादि पर्याप्तसंख्योगो ज-
घन्योऽप्यसंख्येयगुण इति । (सुकुमनिगोयाह्वानि सेस-
ति) सूक्ष्मनिगोदजीवोऽपर्याप्तक आदिकण-भवाऽऽद्यसमये
शेषा भागनैकादशप्रकृतिभ्योऽवशिष्टा नवोत्तरशतसंख्याः
प्रकृतीराधित्य सर्वजघन्यवीर्यलब्धियुक्तो यथासंभवं च
बद्धीः प्रकृतीर्बध्नात् जघन्यप्रदेशबन्धाः कर्गोन, सर्वासा-
मप्यत्र बन्धसङ्गात्वात्, सर्वजघन्यवीर्यस्य चात्रैव संभवा-
दिति ॥ ६३ ॥ निरुपितं जघन्यप्रदेशबन्धस्यामित्यम् ।

अधुना प्रदेशबन्धमेष साद्याऽऽदिप्रकृतिरूपयथाह—

हंसलक्षण भयकृच्छ्रा-वितितुरियकमायविघ्ननाणार्ण ।

मूलक्षगण्डुकामो, चउह दुहा मेमिमवदस्य ॥ ६४ ॥

दर्शनपदं-अधुर्दर्शनाऽधुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनाऽऽव-
रणनिद्राप्रवृत्तलक्षणं, भयं, जुगुप्सा, (वितितुरियकसाय-
नि) कषायशब्दस्य प्रत्येकं यागात् द्वितीयकषाया-अप्रत्या-
ख्यानाऽऽवरणात्तुतीयकषायाः-प्रत्याख्यानाऽऽवरणाः, तुर्या-
अतुर्याः कषायाः-संयतलक्षकषायाः, विघ्नानि पञ्च-दानलाभ-
भोगापमोगर्वायोमरायाऽऽख्यानि, ज्ञानानि-ज्ञानावऽऽख्यानि
मतिज्ञानाऽऽवरणभुतज्ञानाऽऽवरणावधिज्ञानाऽऽवरणमनःप-
र्यायज्ञानाऽऽवरणकेवलज्ञानाऽऽवरणलक्षणानि पञ्च इत्येता-
सामुत्तरप्रकृतिषु मध्ये त्रिशतः प्रकृतीनाम् । तथा (मूलक्षगेति)
मूलप्रकृतिषट्के ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणवेदनीयनामगोत्रा-
न्तरायलक्षणेऽनुत्कृष्ट एव प्रदेशबन्धः । (चउह सि) अतुर्था
साधनादिभुवाधु रूपवतुर्विकहरोऽपि भवतीत्यर्थः । इह ता
वद्यत्र सर्वबहवः कर्मस्कन्धा गृह्यन्ते स उत्कृष्टः प्रदेशबन्धः,
ततः एकस्मिन्निमाधित्य यावत्सर्वस्तोककर्मस्कन्धग्रहणं
तावत्सर्वोऽप्यनुत्कृष्ट इत्युत्कृष्टानुत्कृष्टप्रकारद्वयेन सर्वोऽपि
प्रदेशबन्धः संगृहीतः । यत्र सर्वस्तोककर्मस्कन्धग्रहणं स
जघन्यः प्रदेशबन्धः । ततः एकस्मिन्नुद्दिमाधित्य यावत्सर्वबहु-
स्कन्धग्रहणं तावत्सर्वोऽप्यजघन्य इति जघन्याजघन्यप्रकारद्व-
येन सर्वोऽपि प्रदेशबन्धः संगृहीत इत्यनया परिभाषया दर्श-
नाऽऽवरणषट्काऽऽदीनामुत्तरप्रकृतीनामनुत्कृष्टप्रदेशबन्धः सा-
द्याऽऽदिचतुर्विकहरो भवतीति । तथाहि-अधुर्दर्शनाऽवरणाऽ
अधुर्दर्शनाऽऽवरणावधिदर्शनाऽऽवरणकेवलदर्शनाऽऽवरणल-
क्षणप्रकृतिचतुष्टयविषयः तापकस्योपशमकस्य वा सूक्ष्मसंप-
रायस्य सर्वोत्कृष्टयोगे वर्तमानस्यैकं द्वौ वा समयौ यावदु-
त्कृष्टः प्रदेशबन्धः प्राप्यते । सूक्ष्मसंपरायो हि मोह-
नीयाऽऽद्यः कर्मद्वयं सर्वथा न बध्नाति, दर्शनाऽऽवरणस्या-
प्यतदेव प्रकृतप्रकृतिचतुष्टयं बध्नाति, न शेषप्रकृतीः ।

अना मोहनीयाऽऽद्यमोगयोयथास्वमत्र प्रवेशादिद्रष्टव्यकभा-
गस्यापि चात्र प्रवेशाद्द्रष्टव्यमह लभ्यत इति सूक्ष्मसंप-
रायग्रहणम् । उत्कृष्टश्च प्रदेशबन्ध उत्कृष्टाद्या उत्कृष्टमेव
योगेन भवतीत्युत्कृष्टयोगग्रहणम् । उत्कृष्टयोगावस्थानकाल-
क्षेनावानेव भवतीत्येकाद्विलम्बग्रहणम् । एतं चोत्कृष्टप्रदे-
शबन्धं कृत्वापशान्तमोहावस्थां वाऽऽरुह्य पुनः प्रतिपस्यात्कृ-
ष्टयोगाद्वाऽत्रैव प्रतिपस्य यदाऽनुत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति त-
दाऽसौ सादिः । एतच्च स्थानमप्राप्तपूर्वाणामनादिः सदा नि-
रन्तरं बध्यमानत्वात्, भुवाऽभयानाम्, अधुवा भयाना-
मिति । निद्राप्रवृत्तलक्षणस्य त्वावरनसम्यग्दृष्ट्यादयोऽपूर्व-
करणात्ताः सर्वोत्कृष्टयोगवृत्तयः सप्तविधबन्धकाले एकं
द्वौ वा समयौ भुक्त्वा प्रदेशबन्धं विदधाति, आधुर्द्वयभागो-
ऽधिको लभ्यत इति सप्तविधबन्धकग्रहणम् । स्थानार्द्धि-
त्रिकं सम्यग्दृष्टयो न बध्नातीत्यतस्तद्भागलाभोऽपि भवती-
ति सम्यग्दृष्टीनामेव ग्रहणम् । मिथ्यादृष्टिसास्वादनी स्या-
नर्द्धित्रिकं बध्नाति इति नेह गृहीतौ । मिथ्यस्वेतत्र बध्ना-
ति, केवलमुक्तनीत्या तस्यात्कृष्टयोगो न लभ्यत इति सो-
ऽपि नेहाधिकृतः । एते चाविरतसम्यग्दृष्ट्यादयो यदोत्कृष्ट-
योगाद्बन्धव्यवच्छेदाद्वा प्रतिपस्यानुत्कृष्टं प्रदेशबन्धमुपक-
ल्पयन्ति तदाऽसौ सादिः, सम्यक्त्वसहितं चात्कृष्टयोगम-
प्राप्तपूर्वाणामनादिः, भुवाऽभयानाम्, अधुवा भयानामिति ।
तथा भयजुगुप्सयोः सम्यग्दृष्टिरविरताऽऽदिरपूर्वकरणान्त
उत्कृष्टयोगे वर्तमान उत्कृष्टं प्रदेशबन्धं करोति, मिथ्यात्व-
भागो लभ्यत इति सम्यग्दृष्टिग्रहणम् । कषायभागः पुनः
सजातिस्वाकषायानामेव भवति, नैतयोः । मिथ्यादृष्टिस्तु
मिथ्यात्वं बध्नातीति मिथ्यात्वभागो न लभ्यत इति त-
स्येहाग्रहणम् । सास्वादनमिथ्योस्तु लभ्यते मिथ्यात्वभा-
गः केवलमुक्तनीत्या तयोत्कृष्टयोगो न लभ्यत इति ताव-
पि नेहाधिकृतौ । अपूर्वकरणोपरिबर्धनस्तु भयजुगुप्से न
बध्नातीत्यपूर्वकरणान्तविशेषणम् । एते चाविरतसम्यग्दृ-
ष्ट्यादयो यदोत्कृष्टयोगाद्बन्धव्यवच्छेदाद्वा प्रतिपस्याऽनुत्कृष्टं
प्रदेशबन्धमुपकल्पयन्ति तदा असौ सादिः, तत्स्थानमप्रा-
प्तपूर्वाणामनादिः, भुवाऽभयानाम्, अधुवा भयानामिति ।
तथाऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणचतुष्टयस्यात्कृष्टयोगोऽविरतसम्य-
ग्दृष्टिः सप्तविधबन्धक उत्कृष्टं प्रदेशबन्धं करोति, मिथ्यात्वम-
नन्तानुबन्धिनश्चासौ न बध्नात्यतस्तद्भागद्रव्यमधिकं लभ्यत
इत्यस्यैव ग्रहणम् । मिथ्यादृष्टिमिथ्यात्वमनन्तानुबन्धिनश्च
सास्वादनरत्नमन्तानुबन्धिनो बध्नातीति तयोऽग्रहणम् । मि-
थ्यस्तु मिथ्यात्वमनन्तानुबन्धिनश्च न बध्नाति, केवलमुक्तनी-
त्या तस्यात्कृष्टयोगो न लभ्यते, देशविरताऽऽद्यस्त्वप्रत्याख्या-
नाऽवरणाश्च बध्नातीति शेषव्युदामेनाविरतसम्यग्दृष्टिरेवा-
धिकृतः । एष चाविरतसम्यग्दृष्टिर्यथा बन्धव्यवच्छेदादुत्कृष्टयो-
गाद्वा प्रतिपस्य पुनरनुत्कृष्टप्रदेशबन्धं विदधाति तदाऽसौ सा-
दिः, तत्स्थानमप्राप्तपूर्वाणामनादिः, भुवाऽभयानाम्, अधुवा भ-
यानामिति । तथा प्रत्याख्यानाऽऽवरणचतुष्टयस्यात्कृष्टयोगो
देशविरतः सप्तविधबन्धक उत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति । अप-
्रत्याख्यानाऽऽवरणानामप्यसावबन्धकोऽतस्तद्भागोऽधिको ल-
भ्यत इति । एष च देशविरतो यदा बन्धव्यवच्छेदादु-
त्कृष्टयोगाद्वा प्रतिपस्य पुनरनुत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति तदा-

इसौ सादिः, तत्स्थानमप्राप्तपूर्वाणामनादिः भूयोऽभयानाम्, अभूवो भयानामिति । तथा संजलनक्रोधस्यानिवृत्तिश्च।
वरः पुंलक्षणे व्यवच्छिन्ने संजलनक्रोधाऽऽदिबलुहं बध-
ननुत्कृष्टयोगे स्थित उत्कृष्टं प्रदेशबन्धं करोति । मिथ्यात्वाऽ-
द्यकषायद्वादशभागः सर्वनोकषायभागश्च लभ्यत इति
कृत्वा । संजलनमानस्य स एव क्रोधबन्धे व्यवच्छिन्ने सं-
जलनमानाऽऽदित्रयं बधननुत्कृष्टप्रदेशं करोति क्रोधभागो
लभ्यत इति कृत्वा । स एव मानबन्धे व्यवच्छिन्ने मायालो-
भो बधनमायाया उत्कृष्टप्रदेशं करोति मानभागोऽपि ल-
भ्यत इति कृत्वा । स एव मायाबन्धे व्यवच्छिन्ने लोभमे-
कं बधनस्तस्यैवोत्कृष्टप्रदेशं करोति एकं द्वौ वा समयौ ,
एतच्च विशेषणं प्रागपि द्रष्टव्यं, समस्तमोहनीयभागस्तत्र
लभ्यत इति लोभबन्धकस्यैव ग्रहणम् । एव चानिवृत्ति-
बादरी यथा बन्धव्यवच्छेदादुत्कृष्टयोगाद्वा प्रतिपश्य पुनर-
नुत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति तदाऽसौ सादिः, तत्स्थानमप्रा-
प्तपूर्वाणामनादिः, भूयोऽभयानाम्, अभूवो भयानामिति ।
तथा ज्ञानाऽऽवरणपञ्चकान्तरायपञ्चकविषयः क्षणकस्योपशम-
कस्य वा सूक्ष्मसंपरायस्य सर्वोत्कृष्टयोगे वर्तमानस्यैकं द्वौ
वा समयौ यावदुत्कृष्टः प्रदेशबन्धः प्राप्यते । सूक्ष्मसंपरा-
यो हि मोहनीयाऽऽयुःकर्मद्वयं न बध्नाति एतयोर्भागयोर-
प्यत्र ज्ञानाऽऽवरणपञ्चकेऽन्तरायपञ्चके च यथास्वं प्रवेशा-
द् बहुद्वयमिह लभ्यत इति सूक्ष्मसंपरायग्रहणम् । इह चो-
त्कृष्टप्रदेशबन्धं कृतोपशमोत्तमोद्भावस्थां चाऽऽरुह्य पुनः प्रति-
पश्योत्कृष्टयोगाद्वाऽत्रैव प्रतिपश्य यदा पुनरनुत्कृष्टप्रदेशब-
न्धं करोति तदाऽसौ सादिः, एतच्च स्थानमप्राप्तपूर्वाणाम-
नादिः सदा निरन्तरं बध्ममानत्वात् भूयोऽभयानाम्,
अभूवो भयानामिति । तदेवं निश्चित उत्तरप्रकृतीनामनु-
त्कृष्टः प्रदेशबन्धः साद्याऽऽदिबलुहं विवर्तयति । शे-
बत्रयस्य का वार्तत्याह—(बुद्धा सेसि संवत्स्य नि) शे-
बे भणितोद्धारिते उत्कृष्टजघन्याऽजघन्यप्रदेशबन्धलक्षणे स-
र्वेन निविधेऽपि त्रिधा-द्विवर्तयः साद्यभ्रुवलक्षणो व-
न्धो भवतीत्यर्थः । तन्नानुत्कृष्टमयनकमेवोत्कृष्टनिश्चयतोऽ-
पि प्रकृतीनां सूक्ष्मसंपरायाऽऽदिषु दर्शितः, स च तत्प्रथम-
तया बध्ममानत्वात्सादिः, सर्वथा बन्धामावेऽनुत्कृष्टबन्धसंभ-
वे चाऽवश्यं न भवतीत्यभ्रुवः । जघन्यः पुनरेतासां त्रिशतप्रकृ-
तीनां प्रदेशबन्धोऽपर्याप्तस्य सर्वमन्दीर्यलक्षिकस्य सप्तविध-
बन्धकस्य सूक्ष्मनिर्गोदस्य भवाऽऽद्यसमये लभ्यते । जघन्यप्रद-
शबन्धो हि जघन्ययोगेन भवतीत्युक्तम्, स चास्यैव यथोक्तविशे-
षणविशिष्टस्य लभ्यते । द्वितीयाऽऽदिसमयेषु पुनरसावसंख्येय-
शुण्वृत्तेन वीर्येण वर्धत इति भवाऽऽद्यसमयग्रहणम् । द्वितीया-
ऽऽदिसमयेऽवश्यमप्यजघन्यं बध्नाति, पुनः संख्यातेनासंख्येयमेन
वा कालेन पूर्वोक्तजघन्ययोगं प्राप्य स एव जघन्यं प्रदेशबन्धं क-
रोति, पुनरजघन्यमित्येवं जघन्याजघन्ययोः प्रदेशबन्धयोः सं-
सरतामसुमतां द्वावप्येतौ साद्यभ्रुवौ भवनः । इति भावित-
त्रिशत उत्तरप्रकृतीनामनुत्कृष्टप्रदेशबन्धभ्रुवौ । उत्कृष्ट-
जघन्याजघन्यप्रदेशबन्धश्च त्रिधा । शेबे का वार्तत्याह—
" बुद्धा सेसि संवत्स्य नि " एवं भूयोऽप्यनुवर्त्यते । शेबे भणि-
तत्रिशतप्रकृत्यवशिष्ट स्थाननिर्दिष्टिकमिथ्यात्वानन्तानुबन्धि-
कतुल्यवर्षाऽऽदिबलुहं तैजसकर्मणाऽगुरुलक्षूपघातनिर्मा-

णलक्षणे सप्तदशभ्रुवप्रकृतिकदम्बकं औदारिकवैकियाऽऽहा-
रकशरीरवयाङ्गोपाङ्गत्रयसंस्थ नष्टसंहननवदुर्जानिपञ्चकप्र-
तिबलकविहायोगनिष्ठिकानुपूर्वीबलकृतीयं करणामोक्तम् ।
सनामोद्घातनामाऽऽनयनाम पराघातनाम असदृशकस्याव-
रक्षकौषेर्गोत्रनीषेर्गोत्रमानासातवदनीयहास्यरत्यरनिशोः-
कवेद्वयऽऽयुःकृतुलक्षणात्रिमसमिसंख्याभ्रुवबन्धप्रकृति-
समूहश्च सर्वत्रोत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यलक्षणं चतुर्विकल्पे-
ऽपि प्रदेशबन्धे त्रिधा तद्वत्प्रकारः साद्विभ्रुवश्च बन्धा भवति ।
तथाहि—अभ्रुवबन्धिनीनामभ्रुवबन्धवादेवोत्कृष्टानुत्कृष्टज-
घन्याजघन्यस्तत्प्रदेशबन्धः सर्वोऽप्य साद्यभ्रुव एव भव-
ति । स्थाननिर्दिष्टिकमिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनां सप्तविधबन्ध-
क उत्कृष्टयोगे वर्तमानो मिथ्यादृष्टिकृष्टप्रदेशबन्धमेकं
द्वौ वा समयौ यावत् करोति, सभ्यदृष्टिरेताः प्रकृती-
र्न बध्नातीति मिथ्यादृष्टिग्रहम् । मिथ्यात्ववर्जा एताः
प्रकृतीः सास्वादनोऽपि बध्नाति, परं भणितप्रकारेण सा-
स्वादनस्योत्कृष्टयोगो न लभ्यत इति तस्यःग्रहणम् । उ-
त्कृष्टयोगस्यैतावानेव काल इत्येकद्विसमयनियमः । उत्कृ-
ष्टयोगात् प्रतिपश्य स एवानुत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति, पु-
नः स एवोत्कृष्टमित्येवं द्वावप्येतौ साद्यभ्रुवौ । जघन्यप्रदे-
शबन्धं पुनरेतासां सर्वजघन्यवीर्यलक्षिकमवाऽऽद्यसमये वर्त-
मानः सप्तविधं बध्नन्पर्याप्तसूक्ष्मनिर्गोदः करोति । द्वि-
तीयाऽऽदिसमयेषु च स एवाऽजघन्यं करोति । कालान्तरेण
पुनः स एव जघन्यं करोतीत्येतावपि द्वौ साऽऽद्यभ्रुवौ भ-
वनः । तथा वयं वतुषकतैजसकर्मणागुरुलक्षूपघातनिर्मा-
णलक्षणस्य प्रकृतिनवकस्याप्युत्कृष्टानुत्कृष्टौ जघन्याजघन्यौ
च प्रदेशबन्धौ साद्यभ्रुवावेवमेव वक्तव्यौ । तद्वत्सुत्कृष्टयोगो
मूलप्रकृतिसप्तविधबन्धको नास्तिनिर्यगतिस्तिर्यगानुपूर्वी ए-
कान्द्रयजानिरीदारिकशरीरं हुण्डसंस्थानं स्थावरनाम बाह-
रसूक्ष्मयोरन्यतरत् अपर्याप्तकं प्रत्येकसाधारणयोरन्यतरत् अ-
स्थिरनाम अश्रुमनाम दुर्भेगनाम अनादेयनाम अयशःकीर्तिवै-
र्यवतुषकं तैजसकर्मणे अगुरुलक्षूपघातं निर्माणमित्येवं त्रयो-
विंशतिमुत्तरप्रकृतीर्बन्धमिथ्यादृष्टिकृष्टप्रदेशबन्धको वा-
क्यः, शेषं तथैव । नास्ति हि पञ्चविंशत्यादिवन्धग्रहणे बहवो
भागा भवन्तीति त्रयोविंशतिबन्धग्रहणम् । इति भाविता
उत्तरप्रकृतीराभिव्योक्तुष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यप्रदेशबन्धेषु,
साद्याऽऽदिविकल्पाः । सम्प्रति मूलप्रकृतीः प्रतीत्य उत्कृ-
ष्टप्रदेशबन्धादिभेदेषु साद्याऽऽदिमङ्गलानभिहितसुराह—(मू-
लक्षणेऽऽयुःकोसो चउहसि) मूलषट्के मूलप्रकृतिषट्के ज्ञाना-
ऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणवेदनीयनामगोत्रान्तरायलक्षणे अनुत्कृ-
ष्टः प्रदेशबन्धस्तुर्धा साऽऽद्यनादिभ्रुवाभ्रुवलक्षणान्तुःप्रका-
रो भवति । तथाहि—प्रस्तुतकर्मषट्कविषयः क्षणकस्योपशमक-
स्य वा सूक्ष्मसंपरायस्य सर्वोत्कृष्टयोगे वर्तमानस्यैकं
द्वौ वा समयौ यावदुत्कृष्टः प्रदेशबन्धः प्राप्यते । सूक्ष्म-
संपरायो हि मोहनीयाऽऽयुःकर्मद्वयं न बध्नाति, किं त्वे-
तदेव प्रस्तुतकर्मषट्कं बध्नात्येतौ मोहनीयाऽऽयुर्भागयोरत्रैव
कर्मषट्के प्रवेशो, बहुद्वयमिह लभ्यत इति सूक्ष्मसंपराय-
ग्रहणम्, उत्कृष्टश्च प्रदेशबन्ध उत्कृष्टीत्या उत्कृष्टेनैव यो-
गेन भवतीत्युत्कृष्टयोगग्रहणम्, उत्कृष्टयोगावस्थानकालश्चै-
तावानेव भवतीत्येकद्विसमयग्रहणम् । एवं चोत्कृष्टं प्रदेश-

बोध

बन्धं कृत्वोपशान्तमोहावस्थां चाऽऽरुह्य पुनः प्रतिपश्य उत्कृष्टयोगाद्वाऽथैव प्रतिपश्य यदा पुनरनुत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति तत्राऽसौ सादिः, एतच्च स्थानप्रसातपूर्वाणामनादिः सवानिरन्तरं बध्यमानस्यात्, भ्रुवोऽभ्यग्यानाम्, अभ्रुवो भग्यानाम्, इत्युक्तः यस्यां मूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टप्रदेशबन्धश्चतुर्विकल्पः शेषबन्धविक्रमे साद्याऽऽदिभङ्गकानाह—(दुहा सेसि सव्यस्थिति) शेष—भणितोऽरिते जघन्याजघन्योत्कृष्टप्रदेशबन्धलक्षणो विक्रमो द्विधा-साऽऽद्यभ्रुवलक्षणां द्विकारो बन्धो भवति । तत्रानुत्कृष्टभणनप्रसङ्गेनोत्कृष्टः सूक्ष्मनंपरायेऽनन्तरं दर्शितः, स च तत्प्रथमतया बध्यमानस्यासादिः, उपशान्ताऽऽद्यवस्थायां पुनरनुत्कृष्टबन्धगमने चावश्यं न भवतीत्यभ्रुवः, जघन्यः पुनरमीषां यस्यां कर्मणां प्रदेशबन्धोऽपरास्तस्य सर्वमन्वीर्यतद्विक्रमस्य सप्तविधबन्धस्य सूक्ष्मनिगोदस्य भवाऽऽद्यसमये लभ्यते । जघन्यप्रदेशबन्धो हि जघन्ययोगेन भवतीत्युक्तम् । स चास्यैव यथाकृतिशेषव्यतिष्ठस्य लभ्यते, द्वितीयाऽऽदिसमयेषु त्वसायसंख्येयगुणवृद्धेन वीर्येण वर्द्धत इति भवाऽऽद्यसमयप्रवृत्तम् । द्वितीयाऽदिसमयेऽप्यमप्यजघन्यं बध्नाति, पुनः संख्यातेनाऽसंख्यातेन वा कालेन पूर्वोक्तजघन्ययोगं प्राप्य स एव जघन्यप्रदेशबन्धं करोति, पुनरजघन्यमित्येवं जघन्याजघन्ययोः प्रदेशबन्धयोः संसरतामसुमनां द्वावप्येतौ साद्यभ्रुवौ भवत इति । भाविता मूलप्रकृतिष्वनुत्कृष्टाऽऽदिबन्धविकल्पाः साद्याऽऽदिभङ्गकैः, अयावशिष्टयोर्मोहाऽप्युपेकृष्टाऽऽदिप्रदेशबन्धान् साद्याऽऽदिविकल्पनः प्रकल्पमाह—(दुहा सेसि सव्यस्थिति) शेषं भणितोऽरिते मोहे आधुषि च सर्वत्रोत्कृष्टेऽनुत्कृष्टे जघन्येऽजघन्ये च प्रदेशबन्धे द्विधा साद्यभ्रुवलक्षणां द्विविकल्पो बन्धो भवति । तत्र मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिर्वाऽनिवृत्तिवादरान्तः सप्तविधबन्धकाले उत्कृष्टयोगं यस्मान्नो मोहनीयस्योत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति, पुनरनुत्कृष्टयोगं प्राप्यानुत्कृष्टं प्रदेशबन्धं करोति, पुनरनुत्कृष्टं, पुनरप्यनुत्कृष्टमित्येवमुत्कृष्टानुत्कृष्टप्रदेशबन्धयोः संसरतां जन्तूनां मोहस्योत्कृष्टानुत्कृष्टप्रदेशबन्धौ द्वावपि साद्यभ्रुवौ भवतः, जघन्याजघन्यौ त्वेतत्प्रदेशबन्धौ यथा सूक्ष्मनिगोदाऽऽदिषु संसरतामसुमनां कर्मवृत्तकस्यानन्तरमेव भावितौ तथाऽत्रापि निर्विशेषं भावनीयौ । आयुष्कस्य त्वभ्रुवबन्धित्वादेव तत्प्रदेशबन्ध उत्कृष्टाऽऽदिवचनविकल्पाऽपि साद्यभ्रुव एव भवतीति ॥ १४ ॥ विकल्पितः प्रदेशबन्धः साद्याऽऽदिप्रकल्पनः ।

संप्रति प्रागुक्तचतुर्विधबन्धे योगस्थानानि कारणं प्रकृतयः प्रदेशाश्च तत्कार्यं प्रयत्नन्ते, तथा स्थितिबन्धाप्यवसायस्थानानि कारणं स्थितिविशेषास्तु तत्कार्यम्, अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि कारणम्, अनुभागस्थानानि तु तत्कार्यं वर्तन्ते इति कृत्वा सप्तानामप्येषां पदार्थानां परस्परमध्यबद्धत्वमभिहितसुराह—

सेटिअसंखिजंसे, जोगट्टाखाणि पयडिठिमेया ।

ठिड्वंषड्भवसाया-शुभागठाया असंखगुणा ॥ १५ ॥

योगो-वीर्यं तस्य स्थानानि वीर्याविभागानां संख्यातकपाणि ।
किञ्चित् पुनस्तानि भवन्तीत्याह—(सेटिअसंखिजंसे ति)

अथैतत्संख्येयांशः । एतदुक्तं भवति—अथैवैव्यमानकल्पमाया असंख्येयमग्रे यावन्त आकाशप्रदेशा भवन्ति तावन्ति योगस्थानानि । एतानि चोत्तरपदापेक्षया सर्वसंख्येयानि शेषाः । तत्र यद्येतानि योगस्थानानि भवन्ति तथोच्यते—इह किल सूक्ष्मनिगोदस्यापि सर्वजघन्यवीर्यतद्विक्रमस्य प्रदेशाः केचित्स्ववीर्ययुक्ताः, केचित्पु बहुबहुतरबहुतमवीर्योपताः । तत्र सर्वजघन्यवीर्ययुक्तस्यापि प्रदेशस्य संबन्ध वीर्यं केवलप्रकाशेन क्षिप्तमानमसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणां भागात् प्रयच्छति, तस्यैवोत्कृष्टवीर्ययुक्तं प्रदेशं यद्वीर्यं तदेतस्याऽसंख्येयगुणान् भागान् प्रयच्छति । उक्तं च—

“ एवाप क्षिजंता, असंखलोगाणि अभिय पयसा ।

तत्तिय वीरियभागा, जीव पयसस्मि इज्जिकं ॥ १ ॥

सव्यजह्वगविरिप, जीवपयसस्मि तत्तिया संखा ।

ततो असंखगुणिषा, बहुविरिप जियपयसस्मि ॥ २ ॥ ”

भागा-अविभाज्यपलिच्छेदा इति वानर्थोत्तरम् । ततः सर्वस्तोकाविभागपलिच्छेदकक्षितानां लोकाऽसंख्येयभागवर्त्य-संख्येयप्रतरप्रदेशराशिसंख्यानां जीवप्रदेशानां समानवीर्यपलिच्छेदतया जघन्येका वर्गेणा, तत एकेन योगपलिच्छेदेनाधिकानां तावतामेव जीवप्रदेशानां द्वितीया वर्गेणा, एवमेकैकयोगपलिच्छेदवृत्त्या वर्धमानानां जीवप्रदेशानां समानजातीयकपा घनीकृतलोकाऽऽकाशथेयैरसंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणा वर्गेणा वाक्याः । एतास्तेतावत्योऽप्यसत्कल्पनया वद स्थाप्यन्ते । तत्र जघन्यवर्गेणायां जीवप्रदेशा असंख्येयवीर्यभागान्धता अप्यसत्कल्पनया वद भागाधिताः स्थाप्यन्ते । ते च जीवप्रदेशा एकैकस्यां वर्गेणायामसंख्येयप्रतरप्रदेशमाना अप्यसत्कल्पनया वदस्यः स्थाप्यन्ते । एतास्तेतावत्यः समुदाता एकं वीर्यस्पर्धकमित्युच्यते । अथ स्पर्धक इति कः शब्दार्थः ? । उच्यते—एकैकोत्तरवीर्यभागवृत्त्या परस्परं स्पर्धन्ते वर्गेणा यत्र तत्स्पर्धकम् । तत ऊर्ध्वमेकेन द्वावपिभिर्वा वीर्यपलिच्छेदैरधिकं जीवप्रदेशान् प्राप्यन्ते किं तर्हि प्रथमस्पर्धकवर्मवर्गेणायां जीवप्रदेशेषु यावन्तो वीर्यपलिच्छेदास्तेभ्योऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणावैव वीर्यपलिच्छेदैरधिका जीवप्रदेशा लभ्यन्तेऽतस्तेषामपि समानवीर्यभागानां समुदायो द्वितीयस्पर्धकस्याऽऽद्यवर्गः । तत एकेन वीर्यभागनाधिकानां समुदायो द्वितीया वर्गेणा । एवमेकोत्तरवृत्तिकमेवेता अपि अथसंख्येयभागवर्तिप्रदेशमाना वाक्याः । एतासामपि समुदायो द्वितीयं स्पर्धकम् । इत ऊर्ध्वं पुनरप्येकोत्तरवृत्तिर्न लभ्यते, किं तद्व्यसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशानुस्येयं वीर्यभागेरधिकास्तत्प्रदेशाः प्राप्यन्तेऽतस्तेनैव क्रमेण तृतीयस्पर्धकमारभ्यते, पुनस्तेनैव क्रमेण चतुर्थम्, पुनः पञ्चममित्येवमेतामपि वीर्यस्पर्धकानि अथसंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणां वाक्यानि । एतेषां कैतावतां स्पर्धकानां समुदाय एकं योगस्थानकमुच्यते । इदं तावदेकस्य सूक्ष्मनिगोदस्य भवाऽऽद्यसमये सर्वजघन्यवीर्यस्य योगस्थानकमभिहितम्, तद्व्यस्य तु किञ्चिदधिकवीर्यस्य जन्तोरेनैव क्रमेण द्वितीयं योगस्थानकमुत्तिष्ठते, तद्व्यस्य तु तेनैव क्रमेण तृतीयं, तद्व्यस्य तु तेनैव क्रमेण चतुर्थमित्यमुना क्रमेणैतामपि योगस्थानानि नामाजीवानां कालसेवैकजीवस्य वा अथैतत्संख्येयभागवर्तिवर्मप्रदेशराशिप्रमाणां भव-

मिति । ननु जीवानामनन्तत्वात्तद्देशयोगस्थानान्यवस्थानि क-
स्यान् भवन्ति ? । नेतदेवं, यत् एकैकस्मिन् सदृशे योगस्था-
नेऽनन्ताः स्थावरजीवा वर्तन्ते, अस्मात्सर्वैकस्मिन् सदृशे
योगस्थानेऽसंख्यानां वर्तन्ते, तेषां च तदैकैकमेव विष-
यितम्, अतो विसदृशानि यथाङ्गमानान्येव योगस्थानकानि
भवन्ति । तथाऽपर्याप्ताः सर्वेऽप्येकैकस्मिन् योगस्थानके व-
क्तव्यमवधारयतिष्ठन्ते, ततः परमसंख्येयगुणवृत्तेषु प्रतिस-
मयमन्योऽन्वयोगस्थानकेषु संक्रामन्ति । पर्याप्तास्तु सर्वेऽ-
पि स्वप्रायोग्ये सर्वजघन्ययोगस्थानके जघन्यतः समयमुत्कृ-
ष्टतत्त्वतुरः समयान् यावद्वर्तन्ते । ततः परमन्ययोगस्था-
नकमुपजायते । स्वप्रायोग्योत्कृष्टयोगस्थानकेषु तु जघन्यतः
समयमुत्कृष्टतस्तु द्वौ समयौ । मध्येषु जघन्यतः सम-
यमुत्कृष्टतस्तु कवित्रीन् कविचतुरः कविपञ्च कवित्
चतुर् कविसप्त कविदशौ समयान् यावद्वर्तन्ते इति, अयं
वैसाधनपि योषो मनःप्रभृतिसहकारिकारणवशात् संति-
ष्य सत्यमनोयोगसत्यमनोयोगसत्यमृगामनोयोगासत्यमृषा-
मनोयोगसत्यवारायोगासत्यवारायोगसत्यमृषावाग्योगासत्य-
मृषावाग्योगादिकमिश्रकाययोगवैक्रियकाययोगवैक्रियमि-
श्रकाययोगाऽऽहारकमिश्रकाययोगकर्मणकाययोगभेदतः प-
ञ्चदशधा प्राङ्गः, इत्यसं प्रसङ्गेन । इत्येवम योगस्था-
नेभ्योऽसंख्येयगुणा—असंख्यातगुणितः (पयडि सि)
भेदशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् प्रकृतिभेदा ज्ञानाऽऽवर-
णाऽऽदीनां भेदाः । (असंखगुण सि) पदमनुभागबन्धस्था-
नानि यावत्सर्वत्र योजनीयम् । इयमत्र भावना—इह ताव-
दावश्यकाऽऽदिष्ववधिज्ञानदर्शनयोः क्षयोपशमवैचित्र्यादसं-
ख्यातास्त्वावच्छेदा भवन्ति (भयिताः) ततश्चेतदावरण-
बन्धस्यापि तावत्प्रमाणा भेदाः संगच्छन्ते, वैचित्र्येण व-
त्तस्यैव विचित्रक्षयोपशमोपपत्तेरिति । कथं पुनः क्षयोपश-
मवैचित्र्येऽप्यसंख्येयभेदत्वं प्रतीयत इति चेदुच्यते—क्षेप-
तारतम्येनेति । तथाहि—त्रिसमयाऽऽहारकसूक्ष्मपनकसत्वा-
वभाहवामनं जघन्यमवधिद्विकस्य क्षेत्रं परिच्छेद्यतयोक्तम् ।
यदाह सकलधृतपारदश्चा विभानुप्रदकायया विहितानि-
कशास्त्रसंदर्भो भगवान् श्रीमद्भगवत्स्वामी—“ जावद्वयति-
समयाऽऽहा-रगस्त सुदुर्मस्त पयगजीवस्त । आगाहया ज-
हया, ओदिकसंज्ञं जहं तु ॥ १ ॥ ” उत्कृष्टं तु सर्वबहुतैज-
स्काधिकजन्तूनां शुचिः सर्वतो भ्रमिता यावत्प्राज्ञं क्षेत्रं
स्पृशति तावत्प्राज्ञं तस्य प्रमाणं भवति । यदाहुः श्रीम-
द्वाराध्वपादाः—“ सव्वबहुभगण्णिजीवा, निरंतरं असियं भ-
रिखंसु । क्षेत्रं सव्वदिनागं, परमोदिकसंज्ञनिहिदो ॥ १ ॥ ” इति ।
ततो जघन्यास्तेजस्वराभ्य प्रदेशवृत्त्या प्रवृत्तोत्कृष्टक्षेत्रविषय-
त्वे सत्यसंख्येयभेदत्वमवधिद्विकस्य क्षेत्रतारतम्येन भवति,
अतस्तदावारकस्यावधिद्विकस्यापि नानाजीवानां क्षेत्राऽऽदि-
भेदेन बन्धवैचित्र्यादुद्गयवैचित्र्याद्वाऽसंख्येयगुणभेदत्वम् ।
एवं नावाजीवानाभित्य प्रतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनां शेषाणा-
मप्यावरणानां तथाऽन्यासामपि सर्वासां मूलप्रकृतीनामुत्तर-
प्रकृतीनां च क्षेत्राऽऽदिभेदेन बन्धवैचित्र्यादुद्गयवैचित्र्याद्वाऽ-
संख्याता भेदाः संपद्यन्ते इति । उक्तं च—

“ जग्हा व ओदिविसस्यो, उज्जोसो सव्वबहुयसिहिदुर् ।
असियमिधं फुसर्ह, तत्तिपमित्तायससमो ॥ १ ॥

तत्तारतम्यमेवा, अणं बहुं हुंति आवरणजणिया ।

तेणासंखगुणं तं, पयडीणं जोगमो जाणं ॥ २ ॥ ” इति ।

अतस्तुष्टामानुपूर्वीणां बन्धोद्गयवैचित्र्यासंख्याता भेदास्ते
च लोकस्यासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशितुल्या इति वृद्धकृत-
कवृत्तिकाराक्तो विशेषः । ननु जीवानामनन्तत्वात्तेषां ब-
न्धोद्गयवैचित्र्यानास्ता अपि प्रकृतिभेदाः कस्यान् भवन्ति?,
नेतदेवं, सदृशानां बन्धोद्गयानामेकत्वेन विद्यमानत्वाद्वासद-
शास्वेतावन्त एव तद्भेदा भवन्ति । ते च भेदाः प्रकृति-
भेदात्प्रकृतय इत्युच्यन्ते । ततश्च योगस्थानेभ्योऽसंख्यात-
गुणाः प्रकृतयः यत् एकैकस्मिन् योगस्थाने वर्तमानैर्ना-
माजीवैः कालभेदादेकजीवेन वा सर्वा अप्येताः प्रकृतयो
बध्यन्ते इति । तथा तेभ्यः प्रकृतिभेदभ्यः स्थितिभेदाः
स्थितिविशेषा अन्तर्मुहूर्त्तसमयाधिकःस्तर्मुहूर्त्तत्रिसमया-
धिकास्तर्मुहूर्त्तत्रिसमयाधिकास्तर्मुहूर्त्ताऽऽदित्तत्वात् अत-
स्यातगुणा भवन्ति, एकैकस्याः प्रकृतेरसंख्यातैः स्थिति-
विशेषैर्बध्यमानत्वात् । एकमेव हि प्रकृतिभेदं कश्चिज्जीवो-
ऽप्येन स्थितिविशेषेण बध्नाति, स एव च तं कदाचिद-
न्येव, कदाचिदन्यतरं कदाचिदन्यनमेत्येवमेकं प्रकृतिभे-
दमेकं च जीवमाभिव्यासंख्याताः स्थितिभेदा भवन्ति, किं
पुनः सर्वप्रकृतीः सर्वजीवानाभित्य प्रकृतिभेदभ्यः स्थिति-
भेदानामसंख्यातगुणत्वमिति, अतः प्रकृतिभेदभ्यः स्थिति-
भेदा असंख्यातगुणा भवन्ति इति । तथा स्थितिभेदभ्यः
सकाशात् स्थितिवन्धाध्यवसायाः पदैकदेशे पदसमुदायो-
पचारात् स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्यातगुणानि । तत्र
स्थानं-स्थितिः कर्मणोऽवस्थानं तस्या बन्धः स्थितिवन्धः ।
अध्यवसानानि-अध्यवसायाः, ते चेह कषायजनिता जीवपरि-
णामविशेषाः । तिष्ठन्ति जीवा एष्विति स्थानानि । अध्यव-
साया एव स्थानान्यध्यवसायस्थानानि । स्थितिवन्धस्य
कारणभूतान्यध्यवसायस्थानानि स्थितिवन्धाध्यवसायस्था-
नानि । तानि स्थितिभेदभ्योऽसंख्येयगुणानि, यतः सर्वजघ-
न्योऽपि स्थितिविशेषोऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमासौर-
ध्यवसायस्थानैर्बध्यन्ते, उत्तरेषु तु स्थितिविशेषास्तेरेव यथो-
त्तरं विशेषवृद्धेर्जन्यन्तेऽतः स्थितिभेदभ्यः स्थितिवन्धा-
ध्यवसायस्थानान्यसंख्यातगुणानि सिद्धानि भवन्ति । तथा
(अणुभागट्टाण सि) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादनुभा-
गस्थानान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तत्रानु—पञ्चाङ्ग-
न्धोत्तरकालं भज्यते-सेव्यते—अनुभूयते इत्यनुभागो रसस्त-
स्य बन्धोऽनुभागबन्धः । अध्यवसानान्यध्यवसायास्ते चेह क-
षायजनिता जीवपरिणामविशेषाः । तिष्ठन्ति जीवा येष्विति
स्थानानि । अध्यवसाया एव स्थानान्यध्यवसायस्थानानि ।
अनुभागबन्धस्य कारणभूतान्यध्यवसायस्थानान्यनुभागब-
न्धाध्यवसायस्थानानि । स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानेभ्यस्त-
न्यसंख्येयगुणानि भवन्ति । स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानं ह्येकै-
कमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमुक्तम्, अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानं त्वैकै-
कं जघन्यतः सामयिकमुत्कृष्टतस्त्वसामयिकान्तमेवोक्तम्,
अत एकैकस्मिन्नपि नगरकले स्थितिवन्धाध्यवसाय-
स्थाने तदन्तर्गतानि—नगरान्तर्गतोऽब्जैर्नीचैर्गृहकल्पानि
नानाजीवान् कालभेदेनैकं जीवं वा समाभित्याऽसंख्ये-
यलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थाना-
नि भवन्ति । तथाहि—जघन्यस्थितिजनकानामपि स्थि-
तिवन्धाध्यवसायस्थानानां मध्ये यदायं सर्वलघुस्थिति-

कं बन्धाध्यवसायस्थानं तस्मिन्नापि देशक्षेत्रकालभाषजीवभेदे-
नासंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानुभागबन्धाध्यवसा-
यस्थानानि प्राप्यन्ते, द्वितीयाऽऽदिषु तु तान्यप्यधिकान्यधि-
कतराणि च प्राप्यन्त इति सर्वेष्वऽपि स्थितिवन्धाध्यवसा-
यस्थानेषु भाषना कार्या, अतः स्थितिवन्धाध्यवसायस्थाने-
भ्योऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्येयगुणानीनि ॥ ६५ ॥

ततो कम्पपक्षा, अणुतगुणिया तमो रसच्छेया ।

जोगा पयडिपक्षं, ठिइअणुभागं कसायाओ ॥ ६६ ॥

ततस्तेभ्योऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानेभ्यः कर्मप्रदेशाः-क-
र्मस्कन्धा अनन्तगुणिता भवन्ति । अयमत्र तात्पर्यार्थः प्रत्येक-
मभ्यानन्तगुणैः सिद्धान्तभागवर्तिभिः परमाणुभिर्निष्पन्नान्
मभ्यानन्तगुणित्वेव स्कन्धान्मिथ्यात्वाऽऽदिभिर्दत्तुमिः प्रति-
समयं जीवो गृह्णीतुमुक्तम्, अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि
तु सर्वाण्यप्यसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणान्येवामिहि-
तानि, अतोऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानेभ्यः कर्मप्रदेशा अन-
न्तगुणाः सिद्धा भवन्ति । तथा (तमो रसच्छेयं सि)
ततस्तेभ्यः—कर्मप्रदेशेभ्यो रसच्छेदा अनन्तगुणा भवन्ति ।
तथाहि—इह क्षीरनिम्बरसाऽऽद्यधिअणुयैरिषानुभागबन्धाध्य-
वसायस्थानेस्तत्सुल्लिखितं कर्मपदगलेषु रसो ज्ञेयते, स चै-
कस्यापि परमाणोः सम्बन्धी केवलिप्रवृत्त्या द्विचमानः सर्व-
जीवानन्तगुणानां भागपल्लिच्छेदान् प्रयच्छति, यस्माद्धा-
गादितिसूक्ष्मतयाऽन्यो भागो नोत्तिष्ठति सोऽविभागपल्लि-
च्छेद उच्यते, एवंभूताऽनुभागस्याऽविभागपल्लिच्छेदा-र-
सपर्यायाः सर्वकर्मस्कन्धेषु प्रतिपरमाणुसर्वजीवानन्तगुणाः
संप्राप्यन्ते । उक्तं च—“ गहनसमयस्मि जीवो, उपाएइ
उ गुणे सपच्छयओ । सर्वजियाणंनगुणे, कम्पपक्षसु
सव्वेसु ॥ १ ॥ ” गुणशब्देनेहाविभागपल्लिच्छेदा उच्यन्ते,
शेषं सुगमम् । कर्मप्रदेशाः पुनः प्रतिस्कन्धं सर्वे अपि सि-
द्धानामप्यनन्तभाग एव वर्तन्तेऽतः कर्मप्रदेशेभ्यो रसच्छे-
दा अनन्तगुणाः सिद्धा भवन्ति इति । अत्राऽऽह—ननुको भ-
वद्भिः सप्रपञ्चं प्रदेशबन्धः, परं कस्मादेतारमुं जीवः क-
रोतीति वक्तव्यमिति प्रश्नमाशङ्क्य प्रदेशबन्धस्य प्रसङ्ग-
तः पूर्वोक्तानां प्रकृतिस्थित्यनुभागबन्धानां च हेतुभिरूप-
यत्नाह—(जोगा पयडिपक्षं, ठिइ अणुभागं कसायाओ सि)
योगो, यीर्यं, शक्तिः, उत्साहः, पराक्रम इति पर्यायाः । तस्माद्योगा-
त्प्रकरणं प्रकृतिः, कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिस्वभावः, प्रकृष्टाः
पुद्गलास्ति कायदेशाः प्रदेशाः कर्मवर्गणान्तःपातिनः कर्मस्क-
न्धाः प्रकृतयश्च प्रदेशाश्च प्रकृतिप्रदेशं समाहारो ब्रह्मः । त-
ज्जीवः करोतीति शेषः । प्रकृतिप्रदेशबन्धयोर्योगो हेतुरित्यर्थः ।
एतदुक्तं भवति—यद्यपि षडशीतिकशास्त्रे मिथ्यात्वाविरति-
कषाययोगाः सामान्येन कर्मणो बन्धहेतव उक्तास्तेषां-
प्याद्यकारणत्रयाभावेऽप्युपशान्तमोहाऽऽदिगुणस्थानकेषु के-
वलयोगसङ्गावेव दर्शयितव्यं प्रकृतिस्त्वप्रदेशाश्च बध्यन्ते,
अयोग्यवस्थायां तु योगाभावेन बध्यन्ते, इत्यवयवव्यतिरे-
काभ्यां ज्ञायते प्रकृतिप्रदेशबन्धयोर्योग एव प्रधानं कारणम् ।
तथा—(ठिइअणुभागं कसायाओ सि) स्थानं स्थितिः कर्मणो-
ऽन्तर्मुहूर्ताऽऽदिकं सप्ततिसागरोपमकोटीकांटीपर्यन्तमवस्था-
नमित्यर्थः । अनु-पञ्चाङ्गोत्तरकालं भजनं—स्थितेः सेवन-
मनुभवनं यस्यासावनुभागो रस इत्यर्थः । स्थितिज्ञानुभाग-

श्च स्थित्यनुभागं समाहारो ब्रह्मः । तज्जीवः करोतीति
शेषः । कस्मादित्याह—कषायात्—कषाययशात् । इयमत्र भाष-
ना—कषायाः क्राधमानमायालोभास्तज्जनितो जीवस्याध्यव-
सायविशेषः कषायशब्देनेहोच्यते । कषाया ह्युदीरणा नाना-
जीवानां कालभेदेनैकजीवस्य वा सर्वजघन्याया अपि ज्ञानाव-
रणाऽऽदिकर्मस्थितेर्निर्बर्तेकान्यसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्र-
माणान्यन्तर्माहृतिकान्यध्यवसायस्थानानि जनयन्ति, सम-
याधिकतउज्ज्वलस्थितिजनकानि तु त एव तेभ्यस्तानि
विशेषाधिकानि जनयन्ति, त्रिसमयाधिकतउज्ज्वलस्थिति-
जनकानि पुनस्त एवानन्तरेभ्यस्तानि विशेषाधिकानि ज-
नयन्ति, त्रिसमयाधिकतउज्ज्वलस्थितजनकानि पुनस्त ए-
वानन्तरेभ्यस्तानि विशेषाधिकानि जनयन्ति, एवं समयो-
त्तरवृद्धतउज्ज्वलस्थितिजनकानि विशेषाधिकानि तावद्वा-
च्यानि यावत् एव कषायाः समयोनोत्कृष्टज्ञानाऽऽवरणाऽऽ-
दिस्थितिजनकाध्यवसायस्थानेभ्यः सर्वोत्कृष्टतत्स्थितिजन-
काध्यवसायस्थानानि विशेषाधिकानि निर्धत्तवन्ति, एतानि
सर्वाण्यपि मिलितान्यसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणान्येव
भवन्ति । स्थाप्यमानानि च विषयचतुरस्रं क्षेत्रमास्तृणन्ति ।
स्थापना चेयम् नद्वयमेतैः कषायजननाध्यवसायैर्जगत्पथात्
कर्मणः स्थितिकषायप्रत्यया सिद्धा । तथा तेषामेव कषायाणां
संबन्धि यदलिकमुदयं प्राप्तं तत्र यदनुभागस्थानकमुदयं तेन
जीवस्य याऽध्यवसायो ज्ञेयते तद्वशेन बध्यमानकर्मणाम-
नुभागो निष्पद्यते । तथाहि—इह तावदनन्तैः परमाणुभि-
र्निष्पन्नान् स्कन्धान् जीवः कर्मतया गृह्णीति, तत्र चैकैक-
स्कन्धे यः सर्वजघन्यरसः—परमाणुः सोऽपि केवलिप्रवृत्त्या
द्विचमानः किल सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणान् भागान् प्रयच्छ-
ति, अपरस्तु तानप्येकाधिकान्, अन्यस्तु तानपि द्वि-
कानित्यादिबुद्ध्या तावन्नयं यावदभ्य उत्कृष्टरसः परमा-
णुमौलरः शरन्तगुणानपि रसभागान् प्रयच्छति । अत्र च ज-
घन्यरसा ये केचन परमाणुवस्तेषु सर्वजीवानन्तगुणरसभाग-
युक्तेष्वप्यसत्कल्पनया शतं रसांशानां परिकल्प्यते । एतेषां च
समुदायः समानजातीयत्वादिका वर्गणेत्यभिधीयते । अन्येषां
त्वेकांशरशतरसभागयुक्तानामणूनां समुदायो द्वितीयाऽभ्या व-
र्गणा । अपरेषां द्व्युत्तरशतरसभागयुक्तानामणूनां समुदायस्तु-
तीयावर्गणा । अपरेषां तु त्र्युत्तरशतरसभागयुक्तानामणूनां स-
मुदायश्चतुर्थी वर्गणा । एवमनया दिशा एकैकसभागबुद्ध्याना-
मणूनां समुदायरूपा वर्गणा सिद्धानामनन्तभागेऽभ्येभ्योऽन-
न्तगुणा वाक्याः । एतासां चैतावतीनां वर्गणानां समुदायः स्पर्ध-
कमित्युच्यते, स्पर्धन्त इवाऽत्रोत्तरोत्तररसबुद्ध्या परमाणुव-
र्गणेति कृत्वा । एताश्चानन्तरोक्तानन्तकप्रमाणा अप्यसत्क-
ल्पनया वदस्थाप्यन्ते, इदमेकं स्पर्धकम् । इत ऊर्ध्वमेकोत्तरया
निरन्तरबुद्ध्या बुद्धो रसो न ज्ञेयते, किं तर्हि सर्वजीवान-
न्तगुणैरेव रसमगिर्बुद्धो लभ्यत इति तेनैव क्रमेण द्वितीयं
स्पर्धकमारभ्यते, ततस्तथैव तृतीयमित्यादि यावदनन्तान्य-
नुभागस्पर्धकान्युत्तिष्ठन्ति । एषां चानुभागस्पर्धकानां सि-
द्धान्तभागवर्तिनामभ्येभ्योऽनन्तगुणानां समुदायः प्रथ-
ममनुभागस्थानकं भवति । अन्येषु त्वधिकरसेषु स्कन्धेषु
तेनैव क्रमेण द्वितीयं तावत्प्रमाणमेवानुभागस्थानकमुत्तिष्ठ-
ति । अपरेषु त्वधिकरसेषु स्कन्धेषु तेनैव क्रमेण तृतीय-

मनुभायस्थानकमुत्तिष्ठतीत्येवं सर्वेष्वपि कषायकर्मस्वच्छेष-
संक्षेपलोकोऽऽकाशप्रदेशप्रमाणान्यनुभागस्थानानि भवन्ति ।
ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिसमस्तकर्मस्वच्छेषव्येतावस्त्वेषामुनि भव-
न्ति, परं तावद्विह कषाया एव कारणत्वेन विचारयितुं प्रका-
रताः, तत्र च—जघन्यान्नुभागस्थानान्युत्कृष्टतुल्यतुरः सम-
यान् यावदुदये समागच्छन्ति, मध्यमानि तु कानिचित्
ह्री समयौ, कानिचित्त्रीन् समयान्, अपराणि चतुरः सम-
यान्, अन्यानि पञ्च समयान्, अन्यानि षट् समयान्, अप-
राणि सप्त समयान्, अन्याप्यहौ समयान् यावदुत्कृष्टतु-
ल्ये समागच्छन्ति । उत्कृष्टानुभागस्थानान्युत्कृष्टतो ह्री स-
मयौ यावदुदये समागच्छन्ति, ततः परं सर्वत्रान्यत् परा-
वर्तते । जघन्यतस्तु सर्वाण्यपि समयस्थित्याभ्यस्य भवन्ति,
अतस्तज्जघन्यमध्यमोत्कृष्टमेवभिन्नोऽप्यवसायोऽप्येतत्तत्का-
लस्थितिक एव भवति, तेन च जघन्याऽऽदिभेदेनाध्यवसायवै-
विध्येण बध्यमानकर्मानुभागो जघन्याऽऽदिभेदविशिष्टो जग-
ते, अतः कषायानुभागजनितोऽध्यवसायवैविध्यनिर्धेयत्वात्क-
र्मणामनुभागः कषायप्रत्ययः सिद्धः । मिथ्यात्वाविरतिका-
रणद्वयाभावेऽपि कषायसङ्गावेऽपि प्रमत्ताऽऽदिषु स्थायनु-
भागबन्धो भवतः, कषायाभावे तूपशान्तमोहाऽऽदिषु न
भवतः, इतीहाप्यव्यतिरेकाभ्यां ज्ञायते कषाया एव स्थि-
त्यनुभागबन्धयोः प्रधानं कारणमिति ॥ ६६ ॥ कर्म० ५ कर्म० ।

अधुना बन्धस्य मूलहेतून् गुणस्थानकेषु चिन्तयन्नाह—

“ इगञउपपत्तिगुणेषु ” इत्यादि । इहैवं पदघटना—
एकस्मिन्मिथ्यादृष्टिलक्षणे गुणस्थानके चत्वारो मिथ्यात्वा-
विरतिकषाययोगलक्षणः प्रत्यया-हेतवो यस्य स चतुःप्र-
त्ययो बन्धो भवति । अयमर्थः—मिथ्यात्वाऽऽदिभिन्नतुर्भिः
प्रत्ययैर्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकवर्ती जन्तुर्ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्म
बध्नाति । तथा चतुर्षु गुणस्थानकेषु सास्वादनमिथ्याऽविर-
तदेशविरतिलक्षणेषु त्रयो मिथ्यात्ववर्जिता अविरतिकषाय-
योगलक्षाः प्रत्यया यस्य स त्रिप्रत्ययो बन्धो भवतीति । अ-
यमर्थः—सास्वादानाऽऽद्यव्यवहारो मिथ्यात्वोदयाभावात्तद्वर्ज-
ैस्त्रिभिः प्रत्ययैः कर्म बध्नन्ति देशविरतगुणस्थानके यद्यपि दे-
शतः स्थूलप्राणातिपातविषया विरतिरस्ति तथापि साऽऽप-
त्वात्तद्विचक्षिता, विरतिशब्देनेह सर्वविरतेरेव विवक्षितत्वा-
दिति । तथा पञ्चसु गुणस्थानकेषु प्रमत्ताऽऽप्रमत्ताऽऽपूर्वकरणा-
ऽऽनवृत्तिबाधसूत्रमसंपरायलक्षणेषु ह्री प्रत्ययौ कषाययो-
गाभिर्यौ यस्य स द्विप्रत्ययो बन्धो भवति । इदमुक्तं
भवति—मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययद्वयैरेवभावाच्छेषेण क-
षाययोगप्रत्ययद्वयेनाऽऽमी प्रमत्ताऽऽद्यः कर्म बध्नन्तीति । यथा
त्रिपुपशान्तमोहक्षीणमोहसंयोगिकेवलिलक्षणेषु गुणस्थानके-
षु एक एव मिथ्यात्वाविरतिकषायाऽभावाद्योगलक्षणः प्रत्ययो
यस्य स एकप्रत्ययो भवति । अयोगिकेवली भगवान् सर्व-
थाऽप्यवन्धक इति ॥ ५२ ॥ भाविता मूलबन्धहेतवो गुण-
स्थानकेषु ।

संप्रत्येतानेव मूलबन्धहेतून् विनियवगानुप्रदार्थमुत्तर-
प्रकृतीराभिर्य चिन्तयन्नाह—

अउमिच्छपिच्छमविरइ, पञ्चइया सायसोलपणतीसा ।

जोगे विणु विपचइया—हारगमिणवज सेसाओ ॥ ५३ ॥

प्रत्ययशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धाच्चतुःप्रत्ययिका सातलक्षणा
प्रवृत्तिः । मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः षोडश प्रकृतयः । मि-
थ्यात्वाविरतिप्रत्ययिकाः पञ्चत्रिंशत्प्रकृतयः । योगं विना त्रि-
प्रत्ययिका मिथ्यात्वाऽविरतिकषायप्रत्ययिकाऽऽहारकद्विक-
जिनवर्जोऽेषाः प्रकृतय इति गाथाऽन्तरार्थः । भावाऽर्थः
पुनरयम्—सातलक्षणा प्रकृतिस्त्वारः प्रत्यया-मिथ्यात्वाविर-
तिकषाययोगा यस्याः सा चतुःप्रत्ययिका । “ अतोऽनेकस्व-
रात् ” ॥ ७१ ॥ २६ ॥ इति इक्षुप्रत्ययः, मिथ्यात्वाऽऽदिभिन्नतु-
र्भिरपि प्रत्ययैः सातं बध्यत इत्यर्थः । तथाहि—सातं मि-
थ्यादृष्टौ बध्यत इति मिथ्यात्वप्रत्ययं, शेषा अप्यविरत्या-
व्यवस्यः प्रत्ययाः सन्ति, केवलं मिथ्यात्वस्यैवेह प्राधान्ये-
न विवक्षितत्वात्, तेन तदन्तर्गतत्वेनैव विवक्षिताः, ए-
वमुत्तरत्रापि । तदेव मिथ्यात्वाभावेऽप्यविरतिमत्सु सास्वा-
दनाऽऽदिषु बध्यत इति अविरतिप्रत्ययम् । तदेव कषाययो-
गवत्सु प्रमत्ताऽऽदिषु सूत्रमसंपरायाऽवसानेषु बध्यत इति
कषायप्रत्ययम् । योगप्रत्ययस्तु पूर्ववत्तदन्तर्गतो विवक्ष्यते ।
तदेवोपशान्ताऽऽदिषु केवलयोगवत्सु मिथ्यात्वाऽविरतिक-
षायाभावेऽपि बध्यत इति भोगप्रत्ययम् । इत्येवं सातलक्षा
प्रकृतिचतुःप्रत्ययिका । तथा मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः षोडश
प्रकृतयः । इह यासां कर्मस्तवे—“ नरयतिग जाइथावर-अड
हुंजायव केवह नपु मिच्छं । सोलतो ” इति गाथाऽवयवेन ना-
रकत्रिकाऽऽदिषोडशप्रकृतीनां मिथ्यात्वावन्त उक्तः, ता मि-
थ्यात्वप्रत्यया भवन्तीत्यर्थः । तद्भावे बध्यन्ते तदभावे तूत्त-
रत्र सास्वादानाऽऽदिषु न बध्यन्त इत्यव्यव्यतिरेकाभ्यां मि-
थ्यात्वमेवासां प्रधानं कारणं, शेषप्रत्ययत्रयं तु गौणमि-
ति । तथा मिथ्यात्वाऽविरतिप्रत्ययिकाः पञ्चत्रिंशत्प्रकृतयः ।
तथाहि—“ सासणि निरि पीण दुहग तिगं, अणमज्झाणिइ
संघयण अउ निउज्जोय कुल्लगइरिष ” इति सूत्राऽवयवे-
न तिर्यक्त्रिकप्रभृतिपञ्चविंशतिप्रकृतीनां सास्वादाने बन्ध-
व्यवच्छेद उक्तः । तथा—“ वहरनरतिपयियकसायाउरल-
दुगंतो ” इति सूत्रावयवेन चत्वार्यभनारावाऽऽदीनां दशा-
नां प्रकृतीनां देशविरते बन्धव्यवच्छेद उक्तः, एवं च पञ्च-
विंशतेर्दशानां च मूलने पञ्चत्रिंशत् प्रकृतयो मिथ्यात्वाऽविर-
तिप्रत्ययिका एताः शेषप्रत्ययद्वयं तु गौणं, तद्भावेऽप्युत्तरत्र त-
द्वन्धाऽभावादिति भावः । अणितशेषा आहारका द्विकतीर्थक-
रनामवर्जोऽर्था अपि प्रकृतयो योगवर्जो त्रिप्रत्ययिका भवन्ति,
मिथ्यात्वाविरतेषु सकषायेषु च सर्वेषु सूत्रमसंपरायावसा-
नेषु यथासंभवं बध्यन्त इति मिथ्यात्वाऽविरतिकषायलक्षणप्र-
त्ययत्रयनिबन्धना भवन्तीत्यर्थः उपशान्तमोहाऽऽदिषु केवल-
योगवत्सु योगसङ्गावेऽप्येतासां बन्धो नास्तीति योगप्रत्ययव-
र्जनमव्यव्यतिरेकसमाधिगम्यत्वात्कार्यकारणभावस्येति इह
यम् । आहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणाऽऽहारकद्विक-
तीर्थकरनाम्नोस्तु प्रत्ययः ‘ सम्मत्तगुणनिमित्तं, तिथयं सं-
जमेण आहारं ’ इति वचनात् संयमः—सम्यक्त्वं चाऽभिहित
इतीह तद्वर्जनमिति ॥ ५३ ॥ उक्तं प्रासङ्गिकम् ।

इदानीमुत्तरबन्धमेतान् गुणस्थानकेषु चिन्तयन्नाह—

पणपण पणा तिय—छरियचत गुणचत छ चउ दुगवीसा ।

सोलस दस नव नव, सच हेउणो न उ अजोगिमि ॥ ५४ ॥

मिथ्यादृष्टौ पञ्चपञ्चाशद्वन्धहेतवः । सासादने पञ्चाशद् ब-

बन्धहेतवः । चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात्पञ्चदशवर्तव्य-
रिशद्विधेयः, बन्धहेतवो मिश्रगुणस्थानके । पञ्चदशवर्तव्य-
रिशद्वन्धहेतवोऽविरतगुणस्थानके । एकोनवत्वारिशब्द-
बन्धहेतवो देशविरतगुणस्थानके । विंशतिशब्दस्य प्रत्येकं
संबन्धात् षड्विंशतिबन्धहेतवः प्रमत्तगुणस्थाने । चतुर्विंश-
तिबन्धहेतवोऽप्रमत्तगुणस्थानके । द्वाविंशतिबन्धहेतवोऽपू-
र्वकरणे । षोडशबन्धहेतवोऽनिवृत्तिबाधरे । दशबन्धहेतवः
सुखमसंपराये । नव बन्धहेतव उपशान्तमोहे । नवबन्धहेतवः
क्षीणमोहे । सप्तबन्धहेतवः सयोगिकवर्तिगुणस्थाने । न तु
नैवाऽयोगिन्येकोऽपि बन्धहेतुरस्ति, बन्धाऽभावादेवेति ॥५४॥

अथाऽभूनेव बन्धहेतुर्न भावयन्नाह—

मणपञ्च मिच्छिहारग-दुग्गुण सासाणि पञ्च मिच्छ विणा ।
मिस्सदुक्कम्म अण विणु, तिचत्त मीसे अह चत्ता ॥५५॥

मिथ्यावृत्त्याहारकाऽऽहारकमिथलक्षणानुकोनाः पञ्चपञ्चा-
शब्दबन्धहेतवो भवन्ति, "आहारकक्रियवर्जनं तु संयममनां
ननुदयो माऽप्यस्य" इति वचनात् । सास्वावने मिथ्यात्वप-
ञ्चकम विना पञ्चाशब्दबन्धहेतवो भवन्ति, पूर्वोक्तायाः पञ्च-
पञ्चाशतां मिथ्यात्वपञ्चकेऽपनीते पञ्चाशब्दबन्धहेतवः सासा-
वने द्रष्टव्याः । मिथे त्रिचत्वारिंशब्दबन्धहेतवो भवन्ति ।
कथमित्याह—मिथद्विकमौदारिकमिथैकियमिथलक्षणम्,
(कम्म स्ति) कामणशरीरम् (अण स्ति) अनन्तानुबन्धिनसै-
र्विना । इयमत्र भावना—"न सम्ममिच्छो कुखह कासं" इति
वचनात् सम्यग्मिथ्यादृष्टेः परलोकमननाभावाद्दौदारिक-
मिथैकियमिथद्विकं कामणं च न संभवति, अनन्तानुब-
न्धव्यवस्य चाऽस्य निबिद्धत्वादनन्तानुबन्धचतुष्टयं च ना-
स्ति, अत एतेषु सप्तसु पूर्वोक्तायाः पञ्चाशताऽपनीतेषु
शेषास्त्रिचत्वारिंशब्दबन्धहेतवो मिथे भवन्ति । अथाऽनन्तर
षट्चत्वारिंशब्दबन्धहेतवो भवन्ति ॥ ५५ ॥

सदु मिस्सकम्म अजण, अत्रिरहकम्पुलमीसद्विकसाए ।
मुत्तु गुणचत्त देसे, छवीस सहारदु पमने ॥ ५६ ॥

केत्याह-अवने-अविरते, कथमित्याह—(सदु मिस्सकम्म
स्ति) द्वयोर्मिथयोः समाहारो द्विमिथं, द्विमिथं च कामणं
च द्विमिथकामणं, सह द्विमिथकामणेन वर्जने या त्रि-
चत्वारिंशत् । इयमत्र भावना-अविरतसम्बन्धदृष्टेः परलो-
कमनसंभवात् पूर्वाऽपनीतमौदारिकमिथैकियमिथलक्षणं
द्विकं कामणं च पूर्वोक्तायां त्रिचत्वारिंशति पुनः प्रक्षि-
प्यते, ततोऽविरते षट्चत्वारिंशब्दबन्धहेतवो भवन्ति ।
तथा देशे-देशविरते एकोनवत्वारिंशब्दबन्धहेतवो भवन्ति ।
कथमित्याह—अविरतित्वासाऽसंयमकथा, कामणम्, औदा-
रिकमिथं, द्वितीयकथायानप्रत्याख्यानाऽऽवरणान् मुक्त्वा श-
ब्दा एकोनवत्वारिद्वि । अत्रायमाशयः—विप्रहृगताव-
प्रपातकावस्थायां च देशविरतेन भावात्कामणौदारिकमिथद्व-
यं न संभवति, त्रिसंयमाद्विरतत्वात्त्रिसाविरतिर्न जाय-
तीति । ननु त्रिसंयमात् संकल्पजादेवासौ विरता न
त्वारम्भजादपि तत्कथमसौ त्रिसाविरतिः सर्वाऽप्यपनीयते ।
सत्यं, किं तु गृहिणामशक्यपरिहारत्वेन सत्यप्यारम्भजा त्रि-
साविरतिर्न विषक्षितेभ्योऽपि, एतच्च बृहद्वज्रनकद्वन्द्ववृत्ति-
प्रनुसृत्य क्षिप्तमिति न स्वमनीषिका परिभाषनीया । त-

चाऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणोदयस्याऽस्य निबिद्धत्वादित्यप्रत्याख्या-
नाऽऽवरणचतुष्टयं न घटौ प्राञ्जति, तत एते सप्त पूर्वोक्तायाः
षट्चत्वारिंशतोऽपनीयन्ते, तत एकोनवत्वारिंशब्दबन्धहेतवः
शेषा देशविरते । भवन्ति तथा षड्विंशतिर्बन्धहेतवः प्रमत्तै-
भवन्ति (साहारदु स्ति) त्वासाऽऽहारकिकेनाऽऽहारकाऽऽ-
हारकमिथलक्षणेन वर्तते इति साऽऽहारकक्रिया ॥५६॥

अविरह इगार तिकसा-यवज्ज अपमत्ति मीसदुगरहिया ।
चउवीस अपुण्वं पुण, दुवील अविउविगहार ॥ ५७ ॥

असाविरतेर्देशविरतेऽपनयनाच्छेषा एकादशाविरतय इह वृ-
त्तान्ते । तृतीयाः कथायाः त्रिकथायाः प्रत्याख्यानाऽऽवरणान् मु-
ञ्जीस्तद्विरतिना साहारकक्रिया च सैवैकोनवत्वारिंशत् षड्विं-
शतिर्भवति । इयमत्र हृदयम्-प्रमत्तगुणस्थान एकादशाऽ-
विरतिः प्रत्याख्यानाऽऽवरणचतुष्टयं च न संभवति, आहारक-
क्रिया च संभवति, ततः पूर्वोक्ताया एकोनवत्वारिंशतः प-
ञ्चदशकेऽपनीते द्विके च तत्र प्रक्षिप्ते षड्विंशतिर्बन्धहेतवः
प्रमत्ते भवन्तीति । तथाऽप्रमत्तस्य लक्ष्यनुपजीवनेनाऽऽहा-
रकमिथैकियमिथलक्षणमिथद्विकरहिता सैव षड्विंशतिभ्य-
तुर्विंशतिर्बन्धहेतवोऽप्रमत्ते भवन्ति । अपूर्वे—अपूर्वकरणे पु-
नः सैव चतुर्विंशतिवैकियाऽऽहारकरहिता द्वाविंशतिर्बन्धहे-
तवो भवन्तीति ॥ ५७ ॥

अज्जहास माल बायरि, सुहुमे दस वेयमंजलणति विणा ।
खीणुवसंति अलोभा, सज्जोमि पुब्बुस मय जोगा ॥ ५८ ॥

एते च पूर्वोक्ता द्वाविंशतिर्बन्धहेतवः 'अज्जहास'-हास्यरत्य-
रतिशोकमयमुत्पलक्षणहास्यपदगृहिताः षोडश बन्ध-
हेतवः (बायरि स्ति) अनिवृत्तिबाधरसंपरायगुणस्थानके
भवन्ति, हास्याऽऽदिषट्कस्यापूर्वकरणगुणस्थानक एव व्यव-
च्छिन्नत्वादिति भावः । तथा त एव षोडशत्रिकशब्दस्य प्र-
त्येकं संबन्धादेवत्रिकं क्रीडुनपुंसकलक्षणं संज्वलनत्रिकं सं-
ज्वलनकोधमानमायाकणं, तेन विना दश बन्धहेतवः सुखमसं-
पराये भवन्ति । वेदत्रयस्य संज्वलनकोधमानमायात्रिकस्य
चानिवृत्तिबाधरसंपरायगुणस्थानक एव व्यवच्छिन्नत्वात् ।
त एव दश अलोभाः-लोभरहिताः सन्तो नव बन्धहेतवः ।
क्षीणमोहे उपशान्तमोहे च भवन्ति, मनोयोगवस्तुत्कवाभयो-
गवस्तुत्कौदारिककाययोगलक्षणा नव बन्धहेतव उपशान्तमो-
हे क्षीणमोहे च प्राप्यन्ते, न तु लोभस्तस्य सुखमसंपराय
एव व्यवच्छिन्नत्वात् । सयोगिकवर्तिनि पूर्वोक्ताः सप्त वेद्याः ।
तथाहि—औदारिकमौदारिकमिथं कामणं प्रथमास्तिमौ म-
नोयोगौ प्रथमान्तिमौ बाधयोगौ चेति । तत्रौदारिकसंयोग्य-
वस्थायामौदारिकमिथकामणकाययोगौ समुपधातावस्थाया-
मेव वेदितव्यौ । "मिथौदारिकयोक्ता, सप्तमषड्विंशतिषु ।
कामणशरीरयोवी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ॥ १ ॥" इति
प्रथमान्तिमनोयोगौ भगवतोऽनन्तरसुखाऽऽदिभिर्मनस्स पु-
ष्टस्य मन्त्रसैव देशनात् प्रथमान्तिमबाधयोगौ तु देशनाऽऽदि-
काले । अयोगिकवर्तिनि न कश्चिद्वन्धहेतुर्गोचरः अपि व्यव-
च्छिन्नत्वात् ॥५८॥ उक्ता गुणस्थानकेषु बन्धहेतवः । कर्म० ५
कर्म० (बन्धोदयलक्षणा संश्लेषविज्ञा च गुणस्थानकेषु जी-
वस्त्वानिषु च 'कम्म' शब्दे मनीष्यभगोऽधिका कृता) ।

प्रशस्ताभ्यवसानशुक्रो भव्यो देवेषूपपद्यते—

जीवे शं वसस्थज्जवसाणजुते भविण् सम्महिद्धी तित्थ-
करनामसहिआओ यामस्स शिवमा एणुवतीसं उत्तरपगदी-
ओ निबंधिता वेमाणिणसु देवसु देवताए उववज्जइ ।

जीवः प्रशस्ताभ्यवसानाऽऽदिविशेषेण पैमानिकेषूपपुक्कामो
नामकर्मण एकोनविंशदुत्तरप्रकृतीर्बध्नाति । ताभ्यमा-देवग-
तिः १, पञ्चेन्द्रियजातिः २, वैक्रियद्वयम् ३-४, तैजसकर्म-
णशरीरे ५-६, समस्ततुरखं संस्थानम् ७, वर्णाऽऽदिवत्तुक्कम्
८ ६-१०-११, देवानुपूर्वा १२, अगुरुलघु १३, उपधा-
नम् १४, पराघातम् १५, उच्छ्वासम् १६, प्रशस्तविद्यायोगतिः
१७, ब्रह्मम् १८, बादरम् १९, पर्याप्तम् २०, प्रत्येकम् २१, स्थि-
नाऽस्थिरयोरन्यतरत् २२, शुभाऽशुभयोरन्यतरत् २३, सुभ-
गम् २४, सुस्वरम् २५, आदेयानादेययोरन्यतरत् २६, यशः-
कीर्तिः २७, निर्माणम् २८, तीर्थकरञ्जति २९ । स० २६ सम० ।

सूक्ष्मसंपरायस्य—

सुहृमसंपरायं शं भगवं सुहृमसंपरायभावे बहुभागो सत्तरस
कम्मपगदीओ निबंधति । तं जहा-आभिण्णिवोहिणयाणाव-
रणे, सुयनाणावरणे, ओहिनाणावरणे, मणपज्जवनाणा-
वरणे, केवल्लिनाणावरणे, चक्खुदंसणावरणं, अवक्खुदंस-
णावरणं, आहिदंसणावरणं, केवलदंसणावरणं, सायाव-
णिज्जं, जसोकित्तिनामं, उच्चागायं, दाखंतरायं, लाभंतरायं
भोगंतरायं, उवभोगंतरायं, वीरिअभंतरायं ।

तथा सूक्ष्मसंपराय उपशमकः क्षपको वा सूक्ष्मलोम-
कपायकिंहुकावेदको भगवान् पूज्यत्वात् सूक्ष्मसंपरायभावे
वर्त्तमानस्तत्रैव गुणस्थानकेऽवस्थितनातीताऽऽगतसूक्ष्मसंप-
रायपरिणाम इत्यर्थः, सप्तदश कर्मप्रकृतीर्निबध्नाति विंशत्यु-
त्तरे बन्धप्रकृतिशते अन्या न बध्नातीत्यर्थः, पूर्वतरे गुण-
स्थानकेषु बन्धं प्रतीत्यान्यासां व्यवच्छिन्नत्वात्तथाकाना स-
प्तदशानां मध्यादेका साताप्रकृतिरुपशान्तमोहाऽऽदिषु ब-
न्धमाभित्याऽनुयाति, शेषाः षोडशेद्वैव व्यवच्छिन्नान्त । यद्वा-
ह-“ नाथंश्चतरायश्चदसगं, दंसणवत्तारी ४ उच्च १५ जसकि-
सी १६ । एया सोलस पयडी, सुहृमकसार्याम्म बोक्किआ
॥२॥ ” सूक्ष्मसंपरायात्परे न बध्न्तीत्यर्थः । स० १७ सम० ।
(संयतानां बन्धः ' संजत ' शब्दे बह्यामि) (निर्ग्रन्थानां
बन्धः ' विगमंथ ' शब्दे अतुर्थेभागे २०४१ पृष्ठे गतः)

जीवलेइयापासिककह्णिआनाऽऽदिह्णरिबन्धवन्धता—

जीवा य १ लेस्स २ पक्खिय ३, दिद्धी ४ अस्साण ५
आण ६ सप्पाओ ७ । वेय ८ कसाए ९ जोगे १०,
उवभोगे ११ एकारस वि ठाणे ॥ १ ॥ ” तेखं कालेशं
तेखं समण्णं रायगिहे० जाव एवं वयासी ।

(जीवा य स्ति) जीवाः प्रत्युद्देशकं बन्धवक्त्रव्यतायाः स्थान-
लो । लेइयाः पासिकाः, कह्णः, अस्मान्, दानं, संज्ञाः, वेदः, कथा-
२६९

याः, योगः, उपयोगश्च बन्धवक्त्रव्यमास्थानम् । तदेवमेताभ्य-
कादशाऽपि स्थानानीति गार्थः । तत्रानन्तरोत्पन्नाऽऽदिविशे-
षविरहितं जीवमाभित्यैकादशभिन्नकूपैर्हरिर्बन्धवक्त्रव्यताम्
(भ०) अभिधातुमाह—

जीवे शं भंते ! पावं कम्मं किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ १ ।
बंधी, बंधइ, शं बंधिस्सइ २ । बंधी, शं बंधइ, बंधिस्सइ
३ । बंधी शं बंधइ, ए बंधिस्सइ १ । गोयमा ! अत्थेगइए
जीवे बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ १, अत्थेगइए जीवे बंधी, बंधइ,
शं बंधिस्सइ २, अत्थेगइए जीवे बंधी, शं बंधइ, बंधिस्सइ
३ । अत्थेगइए जीवे बंधी, शं बंधइ, शं बंधिस्सइ ।

(जीवे शं इत्यादि) (पावं कम्म स्ति) । अष्टुवं कर्म बन्धी-
ति बद्धवान् । (बंधइ स्ति) वर्त्तमाने (बंधिस्सइ स्ति)
अनागत इत्येवं अत्वारो भक्ता बद्धवानित्येतत्पदलब्धाः न
बन्धीत्येतत्पदलब्ध्यास्तिष्ठ न भवत्यऽतीतकालेऽवन्धकस्य
जीवस्याऽसंभवात्तत्र न बद्धवान् बध्नाति, भंस्स्यति केत्ये-
व प्रथमः, अभव्यमाभित्य बद्धवान् बध्नाति न भंस्स्यतीति
द्वितीयः, प्राप्तव्यसंपकत्वं भव्यविशेषमाभित्य बद्धवान् ब-
ध्नाति, भंस्स्यतीत्येव तृतीयो, मोहोपशमे वर्त्तमानभव्यवि-
शेषमाभित्य नतः प्रतिपातितस्य तस्य पापकर्मणोऽवश्य-
बन्धनान् बद्धवान् बध्नाति, न भंस्स्यतीति चतुर्थः जीण-
मोहमाभित्येति ।

लेइयाहारे—

सलेस्से शं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी, बंधइ, बंधि-
स्सइ, बंधी, बंधइ, शं बंधिस्सइ पुच्छा १ । गोयमा ! अत्थे-
गइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए एवं चउभंगो ।
कइहलेस्से शं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा १ ।
गोयमा ! अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए
बंधी, बंधइ, शं बंधिस्सइ, एवं ० जाव पइहलेस्से, सव्वत्थ
पढमवितिया भंगा सुक्कलेस्से जहा सलेस्से तदेव चउभंगो ।
अलेस्से शं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा १ ।
गोयमा ! बंधी, शं बंधइ, शं बंधिस्सइ ।

सलेश्यजीवस्य अत्वारोऽपि स्युः यस्माच्छुक्कलेश्यस्य पा-
पकर्मणोऽवन्धकत्वमप्यस्तीति कृष्णलेइयाऽदिपञ्चकयुक्तस्य
त्वाद्यमेव भङ्गकृत्यं, तस्य हि वर्त्तमानकालिको मोहल-
क्षणपापकर्मण उपशमः कृत्यो वा नास्तीत्येवमन्यद्वयाभावा-
द्वितीयस्तु तस्य सम्भवति, कृष्णाऽऽदिलेइयावतः कालान्तरे
क्षपकत्वप्राप्तौ न भंस्स्यतीत्येतस्य संभवादिति, अलेइयो-
ऽयोगिकेवली तस्य च अतुर्थे एव लेइयाभावे बन्धकत्वा-
भावादिति ।

पासिकहारे—

कइहपक्खिए शं भंते ! जीवे पावं कम्मं पुच्छा १ ।
गोयमा ! अत्थेगइए बंधी पढमवितिया भंगा । सुक्क-
वितिए शं भंते ! जीवे पुच्छा १ । गोयमा ! चउभंगो भा-

शियव्वो । सम्मदिट्ठीं चत्तारि भंगा, मिच्छदिट्ठीं पढमवितिया, सम्मामिच्छादिट्ठीं एवं चेव । शाणीं चत्तारि भंगा । आभिणिबोहियशाणीं ०जाव मणप-ज्जवणाणीं चत्तारि भंगा । केवलणाणीं चरिमो भंगो जहा अलेस्सा । अस्साणीं पढमवितिया । एवं मतिअस्साणीं सुअअस्साणीं विभंगणाणीं वि आहारससोवउत्ताणं ०जाव परिगहससोवउत्ताणं पढमवितिया, शोससोवउत्ताणं चत्तारि सवेदगाणं पढमवितिया । एवं इत्थिवेदगा पुरिसवेदगा शपुंसगवेदगा वि । अवेदगाणं चत्तारि । सकसायीं चत्तारि, कोहकसायीं पढमवितिया भंगा । एवं मायकसायस्स वि । मायकसायस्स वि लोभकसायस्स चत्तारि भंगा । अकसायीं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! अत्येगइए बंधी, श बंधइ, बंधिस्सइ । अत्येगइए बंधी, श बंधइ, श बंधिस्सइ । सजोगिस्स चउभंगो, एवं मणजोगिस्स वि, वइजोगिस्स वि, कायजोगिस्स वि । अजोगिस्स चरिमो । सागारोवउत्ते चत्तारि, असागारोवउत्ते वि चत्तारि भंगा ।

कृष्णपाक्षिकस्याऽऽद्यमेव भङ्गकद्वयं वर्त्तमाने बन्धाभावस्य तस्याऽभावात्, शुक्लपाक्षिकस्य तु चत्वारोऽपि, स हि बद्धवान्बध्नाति, भंत्स्यति च, प्रश्नसमयापेक्षयाऽनन्तरे भविष्यति समये तथा बद्धवान्, बध्नाति, न भंत्स्यति कृष्णत्वमाप्नोति, तथा बद्धवान् बध्नाति च उपशमे भंत्स्यति च तत्प्रतिपाते ३ । तथा बद्धवान् बध्नाति न च भंत्स्यति कृष्णत्वे इति । अत एवाऽऽह—(चउभंगो भाणियव्वो सि) ननु यदि कृष्णपाक्षिकस्य न भंत्स्यतीत्यस्य सम्भवाद् द्वितीयो भङ्गक इत्युक्तं शुक्लपाक्षिकस्याऽवश्यं सम्भवात्कथं प्रथमभङ्ग इति ? । अत्रोच्यते—पृच्छानन्तरे भविष्यत्कालेऽबन्धकत्वस्य भावात् । उक्तं च वृद्धेरिह साक्षेपपरिहारम्—

‘ बंधिसयवीयभंगो, जुज्जइ अइ कएहपक्खियारिणं ।
तो सुक्खपक्खियारणं, पढमो भंगो कहिं गिज्झो ॥ १ ॥ ’

उच्यते—

“ पुच्छाखंतरेकालं, पइपढमो सुक्खपक्खियारिणं ।

इयरेसि अबिसिद्धि, कालं पइवीयअो भंगो ॥ १ ॥ ” इति ।
इतिद्वारे—सम्यग्दृष्टेचत्वारोऽपि भङ्गाः शुक्लपाक्षिकस्यैव भावनीयाः, मिथ्यादृष्टिमेअदृष्टानामापी दृष्टिव चर्त्तमानकाले मोहलक्षणपापकर्मणो बन्धभावेनास्त्यक्त्याभावात्त एवाऽऽह—(मिच्छद्वारादि) द्वानद्वारे—(केवलणाणीं चरिमो भंगो सि) वर्त्तमाने एष्यत्काले बन्धाऽभावात् । (अस्साणीं पढमवीय सि) अस्साने—मोहलक्षणपापकर्मणः क्षणोपशमनाभावात्, संकाद्वारे—(पढमवीय सि) आहाराऽऽदिसंज्ञोपयोगकाले क्षणकत्रोपशमकत्वाभावात् । (नोससोवउत्ताणं चत्तारि सि) नोसंज्ञोपयुक्ता आहाराऽऽदिषु युक्तिवर्जितास्ते-

षां च चत्वारोऽपि क्षणोपशमसम्भवादिति । चेदद्वारे—(संवेयगाणं पढमवीय सि) वेदोदये हि क्षणोपशमो न स्यातामि त्याद्यद्यम्—(अवेयगाणं चत्तारि सि) स्वकीये वेदे उपशमने बध्नाति, भंत्स्यति च मोहलक्षणं पापकर्म चावसूयसंपरायो न भवति, प्रतिपत्तिर्वा भंत्स्यतीत्येवं प्रथमः । तथा वेदे क्षाणे बध्नाति, सूक्ष्मसंपरायाऽऽद्यवस्थायां च न भंत्स्यतीत्येवं द्वितीयः, तथोपशान्तवेदः सूक्ष्मसंपरायाऽऽदौ न बध्नाति, प्रतिपत्तिनस्तु भंत्स्यतीति तृतीयः । तथा क्षाणे वेदे सूक्ष्मसंपरायाऽऽदिषु न बध्नाति, न चांतरकालं भंत्स्यतीत्येवं चतुर्थः, बद्धयानिति च सर्वत्र प्रतीतमेवेति कृत्वा न प्रदर्शितमिति । कथायद्वारे—(सकसायीं चत्तारि सि) तत्राऽऽद्यो भव्यस्य द्वितीयो भव्यस्य प्राप्त्यमोहत्वस्य तृतीय उपशमकसूक्ष्मसंपरायस्य चतुर्थः क्षणकसूक्ष्मसंपरायस्य । एवं लोभकसायिणोऽपि वाच्यम् । (कोहकसायीं पढमवीय सि) इहाऽभव्यस्य प्रथमो द्वितीयो भव्यविशेषस्य तृतीयचतुर्थी स्थिह न स्तो, वर्त्तमानेऽबन्धकत्वस्याभावात् । (अकसायींमिथ्यादि) तत्र (बंधी न बंधइ बंधिस्सइ सि) उपशमिकमाभित्य (बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ सि) क्षणकमाभित्येति । योगद्वारे—(सजोगिस्स चउभंगो सि) अभव्यभव्यविशेषोपशमकक्षणाणां क्रमेण चत्वारोऽप्यवसेयाः । (अजोगिस्स चरिमो सि) बध्यमानभंत्स्यमानत्वयोस्तस्याभावादिति ।

दण्डकः—

खेरइए खं भंते ! पावं कम्मं किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ पुच्छा ? । गोयमा ! अत्येगइए बंधी पढमवितिया । सलेस्से खं भंते ! खेरइए पावं कम्मं एवं चेव । एवं कएहलेस्से वि खील्लेस्से, काउलेस्से वि । एवं कएहपक्खिए वि सुक्खपक्खिए वि । सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी शाणी आभिणिबोहियशाणी सुअशाणी ओहीशाणी अस्साणी मइअस्साणी सुअअस्साणी विभंगणाणी आहारससोवउत्ते ०जाव परिगहससोवउत्ते सवेदए शपुंसगवेदए सकसाई ०जाव लोभकसाई सजोगी मणजोगी वइजोगी कायजोगी सागारोवउत्ते असागारोवउत्ते एए सव्वेसु पेदेसु पढमवितिया भंगा भाणियव्वो । एवं असुरकुमारस्स वि वत्तव्वया, खवरं नेउलेस्सा इत्थिवेदगा पुरिसवेदगा य अम्महिया, शपुंसगवेदगा श मणइ, सेसं तं चेव सव्वत्थ पढमवितिया भंगा । एवं ०जाव थणियकुमारस्स । एवं पुढवीकाइयस्स वि । आउक्कायस्स वि ०जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स सव्वत्थ पढमवितिया भंगा, खवरं जस्स जा लेस्सा दिट्ठीखाणं अस्साणं वेदो जोगो जस्स जं अत्थि तं तस्स भाणियव्वं, सेसं तं हंव । मणूमस्स जक्खेव जीवपदे वत्तव्वया सव्वत्थ गिरवसेसा भाणियव्वो । वायमंतरस्स जहा असुरकुमारस्स । जोइसियस्स वेमाणियस्स एवं चेव, खवरं

लेस्माभ्यो जायियव्याभ्यो, सेसं तदेव भायियव्यं ॥
(नेरइए खुमित्यादि) (पढमवीय सि) । नारकत्वाऽऽद्यौ अ-
शीद्व्यामावाप्रथमद्वितीयावेव । एवं सलेइयाऽऽदिबिसेषिनं
नारकपदं बाक्यमेवमसुरकुमाराऽऽदिपदमपि । (मसुसस्ते-
स्यादि) । या जीवस्य निर्बिसेषणस्य सलेइयाऽऽदिपदविशे-
षितस्य च अतुमेइयादिवक्त्रयतोक्ता सा मनुष्यस्य तत्त्व नि-
रवशेषा बाक्या, जीवमनुष्ययोः समानधर्मत्वादिति । तदेव
सर्वेऽपि पञ्चविंशतिर्देहकः पापकर्मोऽऽभिप्योक्ताः । एवं ज्ञा-
नाऽऽवरणीयमपि आश्रित्य पञ्चविंशतिर्देहकः बाक्याः ।
एतदेवाऽऽह ।

ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मवन्धाः—

जीवे खं भंते ! ज्ञानावरणिजं कर्म किं बंधी, बंधइ,
बंधिस्सइ ? एवं जहेव पापकर्मस्स वत्तव्वा भयिया,
तदेव ज्ञानावरणिजस्स वि वत्तव्वा भायियव्वा,
खवरं जीवपदे मणुस्सपदे य तकसायी ० जाव लोभक-
सायम्मि य पढमवितिया भंगा अवसेसं तं चेव ० जाव वे-
मायिए । एवं दरिसखावरणिजोख वि दंदमो भायियव्वा
गिरवसेसं । जीवे खं भंते ! वेदणिजं कर्म किं बंधी पुच्छा ?
गोयमा ! अत्थेगइए बंधी, बंधइ बंधिस्सइ ; अत्थेगइए
बंधी, बंधइ, ख बंधिस्सइ ; अत्थेगइए बंधी, ख बंधइ, ख
बंधि, बंधइ । सलेस्से वि एवं चेव ततियविहूणा भंगा ।
कएइलेस्से ० जाव पम्हलेस्से पढमवितिया भंगा । सुक-
लेस्से ततियविहूणा भंगा । अलेस्से चरिमो भंगा । क-
एइपक्खिए पढमवितिए सुकपक्खिया ततियविहूणा, एवं
सम्मदिट्ठिस्स मिच्छादिट्ठिस्स सम्पामिच्छादिट्ठिस्स पढ-
मवितिया । ज्ञानिस्स ततियविहूणा, आभियिबोहियखाखी
० जाव मणपज्जवखाखी पढमवितिया । केवलखाखी त-
तियविहूणा, एवं खो सखोवउत्ते अवेदए अकसायी ता-
गारोवउत्ते अखागारोवउत्ते, एएसु ततियविहूणा, अजो-
गम्मि य चरिमो, सेसेसु पढमवितिया । नेरइए खं भंते !
वेदणिजं कर्म किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ । एवं नेरइया-
दीया ० जाव वेमायिय सि जस्स जं अरिय सव्वत्थ वि
पढमवितिया, नवरं मणुस्सेसु जहा जीवे । जीवे खं
भंते ! मोहणिजं कर्म किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ? जहेव
पावं कर्म तदेव मोहणिजं पि गिरवसेसं ० जाव वेमायिए ।

एतच्च समस्तमपि पूर्ववदेव भावनीयं, यः पुनरत्र विशेष-
स्तरप्रतिपादनार्थमाह—नवरमित्यादि । पापकर्मदेहकं जीव-
पदे मनुष्यपदे च परलकवायिपदं लोभकवायिपदं च तत्र सू-
क्ष्मसम्पदायस्य मोहलक्षणपापकर्माश्रयकत्वेन वत्ताये भङ्गा
उक्ताः, इह त्वाद्यावेव बाक्यावलीतरागस्य ज्ञानाऽऽवरणीयव-
न्धकत्वादिति, एवं वर्णनाऽऽवरणीयदेहकः, वेदनीयदेहकं
प्रथमे भङ्गेऽभ्यस्यो द्वितीये भङ्गो यो निर्वास्यति, तृतीयो न
कर्मवति, वेदनीयमवच्छा पुनस्तद्वन्धनस्याऽसम्भवात् । अतुर्थे
त्वयोगी । (सलेस्से वि एवं चेव ततियविहूणा भंगं सि) इह तृती-

यस्याऽभावः पूर्वोक्तयुक्तेरवसेयः । अतुर्थः पुनरिहाभ्युपेतोऽपि
सम्यग्भाऽवगम्यते । यतः (बंधी न बंधनि, न बंधिस्सइ)
इत्येतदयोगिन एव संभवति, स च सलेइयो न भवतीति ।
केचिन्पुनराहुरत एव वचनादयोगिता प्रथमसमये घण्टा-
लाङ्घन्यायेन परमशुक्लेइयाऽस्तीति सलेइयस्य अतुर्थमङ्गकः
सम्भवति, तत्त्वं तु बहुभुतगम्यमिति । कृष्णलेइयाऽऽदिपञ्चकं
अयोगित्वस्याभावादाद्यावेव शुक्लेइये जीवे सलेइयभाविता
भङ्गा बाक्याः । एतदेवाऽऽह—(सुकलेस्से इत्यादि) (अलेस्से
इत्यादि) अलेइयः—शैलेशीगतः सिद्धश्च तस्य च वदधात
च वज्जाति न भंत्स्वनीत्येक एवेत्येवदेवाऽऽह—(अलेस्से
चरमो सि) (कएइपक्खिए पढमवीयपय सि) कृष्णपाणि-
कस्याऽयोगित्वाऽभावात् । (सुकपक्खिए तइयविहूणं सि)
शुक्लपाणिको यस्मादयोग्यपि स्यादतस्तृतीयविहीनाः शेषा-
स्तस्य स्युरिति । (एवं सम्मदिट्ठिस्स वि सि) तस्याऽप्य-
योगित्वसंभवेन वत्तासम्भवात् मिथ्यादृष्टिमिथ्यादृष्ट्याभ्योप-
योगित्वाभावेन वेदनीयाऽवन्धकत्वं नाऽस्तीत्याद्यावेव स्या-
तामत एवाऽऽह—(मिच्छादिट्ठिइत्यादि) ज्ञानिनः केवलिनश्चाऽ-
योगित्वेऽस्तिमोऽस्ति, आभिनियोगिकाऽऽदिष्वयोगित्वाभा-
वाभागतमइत्यत्र आह—(नाणिस्सेत्यादि) एवं सर्वत्र यत्राऽ-
योगित्वं सम्भवति तत्र चरमो, यत्र तु तत्रास्ति तत्राऽऽद्यौ
ज्ञावेवेति भावनीयमिति ।

आयुःकर्मदेहके—

जीवे खं भंते ! आयुःकर्म किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ?
गोयमा ! अत्थेगइए बंधी चउभंगो । सलेस्से ० जाव
सुकलेस्से चत्तारि भंगा । अलेस्से चरिमो भंगा ।
कएइपक्खिए खं पुच्छा ? गोयमा ! अत्थेगइए बंधी,
बंधइ, बंधिस्सइ । अत्थेगइए बंधी, ख बंधइ, बंधिस्सइ ।
सुकपक्खिए सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी चत्तारि भंगा । सम्मा,
मिच्छादिट्ठी पुच्छा ? गोयमा ! अत्थेगइए बंधी, ख बंधइ,
बंधिस्सइ । अत्थेगइए बंधी, ख बंधइ, ख बंधिस्सइ ।
खाखी ० जाव ओहिखाखी चत्तारि भंगा । मणपज्जव-
खाखी पुच्छा ? गोयमा ! अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्स-
इ । अत्थेगइए बंधी, ख बंधइ, बंधिस्सइ । अत्थेगइए बंधी,
ख बंधइ, ख बंधिस्सइ । केवलखाखी चरिमो भंगा । एवं
एएखं कमेखं खो सखोवउत्ते वितियविहूणो जहेव मण-
पज्जवखाखे । अवेदए अकसाई य ततियचउत्थो जहेव
सम्पामिच्छत्ते । अजोगिम्मि चरिमो सेसेसु पदेसु चत्तारि
भंगा ० जाव अखागारोवउत्ते । खेरइए खं भंते ! आयु-
कर्म किं बंधी पुच्छा ? गोयमा ! अत्थेगइए चत्तारि भंगा,
एवं सव्वत्थ वि खेरइयाखं चत्तारि भंगा ; खवरं क-
एइलेस्सेसु कएइपक्खिए य पढमततिया भंगा, सम्पामि-
च्छत्ते ततियचउत्थो । असुरकुमारे एवं चेव, खवरं कएइले-
स्सेसु वि चत्तारि भंगा भायियव्वा, सेसं जहा खेरइया-
खं । एवं ० जाव भायियकुमारा । पुढवीकाइयाखं सव्वत्थ

वि चत्तारि भंगा, शवरं कण्डपविलयपद्मततियभंगा । तेउ-
लेस्से बुद्धा ? गोयमा । बंधी, श बंधइ, बंधिरसइ । सेसेसु
सम्बत्थ चत्तारि भंगा, एवं आउकाइयवत्थस्सइकाइयाण
वि शिरवसेसं तेउकाइयवाउकाइयाणं सम्बत्थ वि पद्मत-
तिया भंगा बेइदियतेइदियवउरिदियाणं पि सम्बत्थ वि
पद्मततिया भंगा, शवरं सम्पत्ते आभिणिबोहियणाणं सुय-
णाणे ततिओ भंगा । पांचिदियतिरिक्खजोशियाणं कण्डप-
विलय पद्मततिया भंगा, सम्मामिद्धत्ते ततियवउत्थो भ-
गो, सम्पत्ते णाणे आभिणिबोहियणाणे सुअणाणे ओहि-
णाणे, एएभु पंचसु वितियविहूणा भंगा, सेसेसु चत्ता-
रि भंगा । मणुस्सायं जहा जीवाणं, शवरं सम्पत्ते ओ-
हियणाणे सुअणाणे ओहियणाणे एएभु वितियविहूणा
भंगा, सेसं तं चैव । वाणयंतरजोहिसियवेमाणिया जहा
असुरकुमारा । शापगोयं अंतगइयं च एयाणि जहा
आआवरणिजं सेवं भंते ! भंते ! ति० जाव विहरइ ।

(अउभंगो सि) तत्र प्रथमोऽभ्यस्य, द्वितीयो चरम-
शरीरो भविष्यति तस्य, तृतीयः पुनरुपशमकस्य, स ह्या-
युर्बद्धवान् पूर्वमुपशमकाले न बध्नाति, तत्प्रतिपत्तितस्तु भ-
न्त्यति, अतुर्थस्तु क्षपकस्य । स ह्यायुर्बद्धवान् बध्नाति, न
च भन्त्यतीति । " सलेसे " इह यावत्करुणकुण्डलेइया-
ऽऽदिप्रहः । तत्र यो न निर्वास्यति तस्य प्रथमो, अस्तु चर-
मशरीरतयोपस्थिते तस्य द्वितीयः, अग्न्यकाले तृतीयः,
चरमशरीरस्य च अतुर्थः, एवमग्न्यत्ताऽपि । (अलेस्से खरि-
मो सि) अलेस्सः—शैलेशीगनः सिद्धश्च, तस्य च कर्तमा-
नभयिष्यत्कालयोरारुबुधोऽवगच्छत्वाचरमो भङ्गः, कुण्डपा-
लिकस्य प्रथममृत्तीयश्च सम्भवति । तत्र च प्रथमः प्रतीत
एव, तृतीयस्तथायुष्कावगच्छकाले न बध्नात्येवोत्तरकाले तु न
भन्त्यतीत्येव स्यात् । द्वितीयचतुर्थौ तु तस्य नाभ्युपगम्येने
कुण्डपालिकत्वे सति सर्वथा तद्भन्त्यमाननाया अभाव
इति विवक्षणात् शुक्लपालिकस्य सम्यग्दृष्टेः अन्तरस्तत्र
बद्धवान् पूर्व बध्नाति च बन्धकाले भन्त्यति चावगच्छकाल-
स्यापरि इत्येकः, बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्यति चरम-
शरीरत्वे इति द्वितीयः । तथा बद्धवान् बध्नात्यवगच्छकाले
उपशमाऽवस्थायां वा भन्त्यति च पुनर्बन्धकाले प्रतिपत्तितो
वेति तृतीयः, अतुर्थस्तु क्षपकस्येति, मिथ्यादृष्टितु द्विती-
यभङ्गे न भन्त्यति चरमशरीरप्राप्तौ तृतीयं न बध्नात्यव-
गच्छकाले, अतुर्थे न बध्नात्यवगच्छकाले न भन्त्यति च चर-
मशरीरप्राप्तविति । (समामिच्छेत्यादि) । सम्यग्मिथ्या-
दृष्टिरायुर्न बध्नाति, चरमशरीरत्वे च कश्चिज् भन्त्यत्यपि
इति कृत्वाऽन्यायेवेति ज्ञानिनां अन्तारः प्राग्बद्धावयितव्याः,
मनःपर्यायज्ञानिनो द्वितीयवर्जः, तत्रासौ पूर्वमायुर्बद्धवनि-
दानीं तु देवाऽऽयुर्बध्नाति, ततो मनुष्याऽऽयुर्भन्त्यतीति प्रथमः,
बद्धान् भन्त्यतीति न सम्भवत्यवश्यं देवत्वे मनुष्याऽऽयुषो
बन्धनादिति कृत्वा द्वितीयो नास्ति । तृतीय उपशमकस्य, स

हि न बध्नाति, प्रतिपत्तितश्च भन्त्यति, क्षपकस्य अतुर्थः ।
एतदेव दर्शयति—(मणुपञ्चवेत्यादि) (केवलमात्रे चरमो-
त्ति) केवली हि आयुर्न बध्नाति, न च भन्त्यतीति कृ-
त्वा, नोसंकापयुक्तस्य भङ्गकथं द्वितीयवर्जं मनःपर्यायव-
द्भावनायम् । एतदेवाऽऽह—(एवमग्न्यत्ता इत्यादि) अवेदए-
त्यादि । अवे, कोऽन्याधी च क्षपक उपशमको वा, तयो-
श्च वर्तमानबन्धो नास्त्यायुष उपशमकश्च प्रतिपत्तितो भ-
न्त्यति, क्षपकस्तु नैव भन्त्यतीति कृत्वा, तयोस्तृती-
ययुक्तं सवेद १ स्त्रीवेद १ऽऽदि ३ सकथायः । कोवाऽऽदिकथा-
य ४ संयोगि १ मनायोग्यादि ३ साकारोपयुक्ताऽनाकारोपयुक्त
लक्षणेभ्यु अन्तार इवेति । नारकदण्डके—(चत्तारि भंग सि)
तत्र नारक अ युर्बद्धवान्, बध्नाति बन्धकाले भन्त्यति भवा-
न्तरे इत्येकः, प्राप्तव्यसिद्धिकस्य द्वितीयः, बन्धकालाभावां भा-
विबन्धकालं चापेक्ष्य तृतीयः । बद्धपरमविकाऽऽयुषोऽनन्तरं
प्राप्तव्यचरमभवस्य अतुर्थः, एवं सर्वत्र । विशेषमाह—(नवरमि-
त्यादि) लेइयापदे कुण्डलेइयेषु नारकेषु प्रथमतृतीयौ । तथा-
हि—कुण्डलेइयो नारको बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्यति चेति प्रथ-
मः प्रतीत एव । द्वितीयस्तु नास्ति, यतः कुण्डलेइयो नार-
कस्तिर्यक्क्षपकने मनुष्येषु वा चरमशरीरेषु, कुण्डलेइया हि
पञ्चमनरकपृथिव्यादिषु भवति, न च ततः उद्बृत्तः सिद्धय-
तीति । तदेवमसौ नारकस्तिर्यगाद्यायुर्बद्धा पुनर्भन्त्यति, अच-
रमशरीरत्वादिति । तथा कुण्डलेइयो नारक आयुष्कावगच्छ-
काले तत्र बध्नाति, बन्धकाले तु भन्त्यतीति तृतीयः ।
अतुर्थस्तु तस्य नास्ति, आयुर्बन्धकालस्याऽभावादिति । त-
था कुण्डपालिकनारकस्य प्रथमः प्रतीत एव, द्वितीयो ना-
स्ति, यतः कुण्डपालिको नारक आयुर्बद्धा पुनर्भन्त्य-
तीत्येनानास्ति, तस्य चरममवाऽभावात् तृतीयस्तु स्यात्, अ-
तुर्थोऽपि मोक्षयुक्तेरेवेति । (समामिच्छत्ते तद्वचउत्थ सि)
सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यायुषो बध्नामानादिति, असुरकुमारदण्ड-
के—(कण्डहलेस्से वि चत्तारि भंग सि) नारकदण्डके कुण्ड-
लेइयनारकस्य किल प्रथमतृतीययुक्ताऽअसुरकुमारस्य तु कु-
ण्डलेइयस्यापि अन्तार एव, तस्य हि मनुष्यगत्यवाप्तौ
सिद्धिसम्भवेन द्वितीयचतुर्थवोरपि भावादिति । पृथिवीका-
यिकदण्डके—(कण्डपविलय पद्मततिया भंग सि) इह
युक्तिः पूर्वोक्तवानुसरणीया, तेजोलेइयापदे तृतीयो भङ्गः,
कथं ? कश्चिदेवस्तेजोलेइयः पृथिवीकायिकेषु उत्पन्नः, ल-
वाऽपर्याप्तकाऽवस्थायां तेजोलेइयो भवति, तेजोलेइयाऽऽयायं
वापगतायामायुर्बध्नाति, तस्मात् । तेजोलेइयः पृथिवीकायिक
आयुर्बद्धवान् देवत्वेन बध्नाति, तेजोलेइयाऽवस्थायां भन्त्य-
ति च, तस्यामपगतायामित्येवं तृतीयः । (एवं आउकाइयव-
त्थस्सइकाइयाण वि सि) उक्तम्यायेन कुण्डपालिकेषु प्रथ-
मतृतीयमङ्गौ, तेजोलेइयायां च तृतीयमङ्गसम्भवस्तेष्वित्य-
योऽप्यत्र तु अन्तारः (तेउकाइयत्तादि) तेजस्कायिकवा-
युकायिकानां सर्वत्र एकादशस्वपि स्थानकेष्वित्यर्थः, प्रथ-
मतृतीयमङ्गौ भवतस्तत्कृत उद्बृत्तानामनन्तरं मनुष्येष्व-
नुत्पन्ना सिद्धिमवाऽभावेन द्वितीयचतुर्थोऽसम्भवात् मनु-
ष्येष्वनुत्पत्तिश्चेतेषां—“ सप्तममहिनेदइया, तेज्जवाऽऽमवतक-
वइहा । न य पावे माणुस्सं, तदेव संकाऽऽइया सवे ॥१॥”
इति वचनादिति । (बेइदियत्तादि) यिकेलेमिथ्यायां

सर्वत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ, यतस्तत्र उक्तानामानन्तर्येण सत्यं
पि मानुषत्वे निर्वाणः भवस्तस्यादवश्यं पुनस्तेषामायुषो बन्ध
इति । यदुक्तम्—विकलेन्द्रियाणां सर्वत्र प्रथमतृतीयभङ्गावि-
ति, तदपवादमह—(नवरं संमते इत्यादि) सम्यक्त्वे ज्ञाने
आभिनिर्वाणिके भूते च विकलेन्द्रियाणां तृतीय एव, यतः
सम्यक्त्वाऽऽदीनि तेषां सासादनभावेनापर्याप्तकावस्यापामेव
तेषु चापगतेष्वायुषो बन्ध इत्यतः पूर्वभवे बद्धवन्तः स-
म्यक्त्वाऽऽद्यवस्थायां न बध्नन्ति, तदनन्तरञ्च भंस्त्यतीति तृ-
तीय इति । (पंचिदितिरिक्त्वा इत्यादि) पञ्चेन्द्रियतिरङ्गां
कृष्णपाक्षिकपदे प्रथमतृतीयौ कृष्णपाक्षिको हि आधुर्बद्धो
अबद्धा वा तदबन्धकोऽनन्तरमेव न भवति तस्य सिद्धिग-
मनाऽप्येवमिति । (सम्प्राप्तिरुक्ते तद्व्यवस्थिति) स-
म्यग्मिथ्यादृष्टेरायुषो बन्धभावात् तृतीयचतुर्थविवेक, भावितं
तत् प्रागेवेति । (संमते इत्यादि) पञ्चेन्द्रियतिरङ्गां सम्यक्-
त्वाऽऽदिषु पञ्चसु द्वितीयवर्जो भङ्गा भवन्ति । कथम् ? यदा
सम्यग्दृष्ट्यादिः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्काधुर्बध्नाति तदा देवेष्वेव,
स च पुनरपि भंस्त्यतीति न द्वितीयसम्भवः, प्रथमतृतीयौ तु
प्रतीतावेन, चतुर्थः पुनरेवम्—यदा मनुष्येषु बद्धाऽऽयुरसौ स-
म्यक्त्वाऽऽदि प्रतिपद्यतेऽनन्तरं च प्राप्तव्यवरमभवस्तदैवेति
(मणुस्मानं जहा जीवाणंति) इति विशेषमाह—(नवरमित्या-
दि) सम्यक्त्वसामान्यज्ञानाऽऽदिषु पञ्चसु पदेषु मनुष्या द्वि-
तीयविहीनाः । भावना चेह पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्कसूत्रबद्धवसेवेति ।
अ० २६ श० १ उ० ।

प्रथमोद्देशके जीवाऽऽदिद्वारैकादशकप्रतिबद्धैर्नवभिः पाप-
कर्माऽऽदिप्रकरणैर्जीवाऽऽदीनि पञ्चविंशतिजीवस्थानानि
निरूपितानि, द्वितीयेऽपि तथैव तानि चतुर्विंशतिर्निरूप्य-
न्ते, इत्येवं संबद्धस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

अणंतरोववस्य एं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं बं-
धी पुच्छा तहेव ? । गोयमा ! अत्थेगइए बंधी प-
ढमवितिया भंगा । सलेस्वे णं भंते अणंतरोववस्ये शेर-
इए पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! पढमवि-
तिया भंगा, एवं गल्लु सव्वत्थ पढमवितिया भंगा,
खवरं सम्मामिच्छत्तं मणजोगो वइजोगो य ण पुच्छि-
ज्जइ, एवं ० जाव यणियकुमारा । बेइदियतेइदियचउ-
रिदियाणं वइजोगो ण भसइ । पंचिदियतिरिक्त्वाजो-
णियाणं पि सम्मामिच्छत्तं ओहियाणं विभंगणायं म-
णजोगो वइजोगो एसाणि पंच ण भसंति । मणु-
स्साणं अलेस्सासम्मामिच्छत्तमणपजवणायकेवलसाण-
विभंगणायणोससोवउत्ते अवेदगअकसायी मणजोगी व-
इजोगी अजोगी एयाणि एकारस पयाणि ण भसंति ।
बाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा शेरइयाणं तहेव ति-
प्पि ण भसंति, सव्वेसि याणि सेसाणि ठाणाणि स-
व्वत्थ पढमवितिया भंगा । एमिदिया सव्वत्थ पढमवि-
तिया जहा पावे । एवं शाणावरणिजेण वि दंडओ,

एवं आउयवउजेष्टु० जाव अंतराए दंडओ । अणं-
तरोववस्य एं भंते ! शेरइए आउयं कम्मं किं बंधी
पुच्छा ? । गोयमा ! बंधी, ण बंधइ, बंधिस्सइ । सले-
स्से णं भंते ! अणंतरोववस्ये शेरइए आउयं कम्मं किं
बंधी ?, एवं चेव ततिओ भंगो । एवं० जाव अणागा-
रोवउत्ते सव्वत्थ वि ततिओ भंगो । एवं मणुस्सवजं
० जाव वेमाणिया । मणुस्साणं सव्वत्थ ततिओ च-
उत्थो भंगो, खवरं कणइपक्खिएसु ततिओ भंगो स-
व्वेसि शाणत्ताई चेव । सेवं भंते ! भंते ! ति ।

(अणंतरोववस्येण णमित्यादि) इहाऽऽद्यावेव भङ्गौ, अनन्त-
रोत्पन्नानारकस्य मोहलक्षणपापकर्माध्वकत्वासम्भवात्तद्वि-
सृद्धमसम्परायाऽऽदिषु भवति, तानि च तस्य न संभवन्तीति
(सव्वत्थसि) लेख्याऽऽदिपदेषु, एतेषु च लेख्याऽऽदिपदेषु सा-
म्यतो नारकाऽऽदीनां सम्भवन्त्यपि, यानि पद्मान्यनन्तरात्पञ्च-
नारकाऽऽदीनामपर्याप्तकत्वेन सन्ति, तानि तेषां न प्रच्छन्ती-
यानीति वक्ष्येमाह—(नवरमित्यादि) अत्र सम्यग्मिथ्या-
त्वाऽऽद्युक्तत्रयं यद्यपि नारकाणामस्ति तथाऽपीहानन्तरोत्पन्न-
तया तेषां तज्जास्तीति न प्रच्छन्तीयमेवमुत्तरत्रापि । आयुः-
कर्मदण्डके—(मणुस्साणं सव्वत्थ तद्व्यवस्थिति) य-
तोऽनन्तरोत्पन्नो मनुष्यो नाधुर्बध्नाति, भन्स्यति पुनश्च-
रमशरीरस्त्वसौ न बध्नाति, न च भन्स्यतीति (कणइ-
पक्खिएसु तइओ ति) कृष्णपाक्षिकत्वेन न भन्स्यतीत्येत-
स्य पदस्याऽसम्भवात् तृतीय एव । (सव्वेसि नाणत्ताई ता-
ई चेव ति) सर्वेषां नारकाऽऽदिजीवानां यानि पापकर्मद-
ण्डकेऽभिहितानि नानात्वात् तान्येवाऽऽयुर्दण्डकेऽप्यति ।
अ० २६ श० २ उ० ।

परंपरोववस्य एं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं बंधी
पुच्छा ? । गोयमा ! अत्थेगइए पढमवितियो एवं जहेव प-
ढमओ उदेसओ तहेव परंपरोववस्येहिं विइओ उदेसओ
भाणियव्वो । शेरइयादीओ तहेव खवदंडगसंगहिओ
अट्टइ वि कम्मपगदीणं जा जस्स कम्मस्स वत्तव्वया
सा तस्स अहीणमतिरित्ता शेयव्वा ० जाव वेमाणिया,
अणागारोवउत्ता सेवं भंते ! भंते ! ति ।

(परंपरोववस्येण णमित्यादि) (जहेव पढमो उदेसओ
ति) जीवनारकाऽऽदिविषयः केवलं तत्र जीवनारकाऽऽदिपञ्च-
विंशतिः पद्मान्यभिहितानि, इह तु नारकाऽऽदीनि चतुर्विंशति-
रेवेत्येतदेवाऽऽह—(जेरइयाओति) नारकाऽऽद्योऽत्र धाव्या
इत्यर्थः । (तहेव खवदंडगसंगहिओ ति) पापकर्मज्ञानाऽऽ-
वरणाऽऽदिप्रतिबद्धा ये नव दण्डकाः प्रागुक्तास्तैः संगृहीता-
युक्ता य उद्देशकः स तथा । अ० २६ श० ३ उ० ।

एवं चतुर्थाऽऽद्य एकादशाऽन्ताः—

अणंतरोववस्य एं भंते ! शेरइए णं पावं कम्मं किं बंधी
पुच्छा ? । गोयमा ! अत्थेगइए एवं जहेव अणंतरोववस्येहिं

शब्दद्वयसहिष्णो उद्देश्यो भण्डिभो तदेव अश्वत्थोवगा-
हणं हि वि अहीनमतिरिक्तो भाण्डियन्वो, शेरइयादी०
जाव वेमाणिए । सेवं भंते ! भंते ! सि । परं-
परोवगाहणं शं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं बंधी,
जहेव परंपरोववणएहि उद्देशो सो चेव शिरवसेसो भा-
ण्डियन्वो, सेवं भंते ! भंते ! सि । अश्वत्थराऽऽहारणं शं भंते !
शेरइए पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! एवं जहेव
अश्वत्थरोववणएहि उद्देशो तदेव शिरवसेसो, सेवं भंते ! भंते !
सि । परंपराऽऽहारणं शं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं बंधी,
पुच्छा ? । गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववणएहि उद्देशो
तदेव शिरवसेसो भाण्डियन्वो, सेवं भंते ! भंते ! सि ।
अश्वत्थपञ्चणं शं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं
बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! एवं जहेव अश्वत्थरोवव-
णएहि उद्देशो तदेव शिरवसेसं, सेवं भंते ! भंते ! सि ।
परंपरपञ्चणं शं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं
बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववणएहि
उद्देशो तदेव शिरवसेसो भाण्डियन्वो, सेवं भंते !
भंते ! सि ।

(अश्वत्थोवगाहणेति) उत्पत्तिसमयापेक्षयाऽज्ञानन्तरावगाहत्व-
मश्वत्थेवम्, अन्यथाऽनन्तरावगाहन्तराऽवगाहयोर्निर्विशेषता
न स्यादुक्ता चासौ—“जहेव वाश्वत्थोववणएहि” इत्यादिना
एवं परंपरावगाहोऽपि (अश्वत्थराऽऽहारणं सि) आहारकत्व-
प्रथमसमयवर्ती परंपराऽऽहारकस्त्वाहारकत्वस्य द्वितीयाऽ-
दिसमयवर्ती (अश्वत्थपञ्चणं सि) । पर्याप्तकत्वप्रथमसमय-
वर्ती । स च पर्याप्तिसिद्धावपि तत् उत्तरकालमेव पापक-
र्मोऽदिवन्धलक्षणकारी भवतीत्यसावन्तरावगाहकत्व-
पदिश्यते । अत एवाऽऽह— (एवं जहेव अश्वत्थोववणए
हीत्यादि)

अरमाऽवरमो—

अरिमे शं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा ? ।
गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववणएहि उद्देशो तदेव
अरिमेहि शिरवसेसं, सेवं भंते ! भंते ! सि । ० जाव वि-
हरइ । अचरिमे शं भंते ! शेरइए पावं कम्मं किं
बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! अत्येगइए जहेव पदमुदेसए
तदेव पदमवित्तिभो भाण्डियन्वो सव्वत्थ ० जाव पंचिदिय-
तिरिक्खजोखियाणं । अचरिमे शं भंते ! मणुस्से पावं
कम्मं किं बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! अत्येगइए बंधी,
बंधइ, बंधिस्सइ, अत्येगइए बंधी, बंधइ, श बंधिस्सइ ।
अत्येगइए बंधी, श बंधइ, श बंधिस्सइ । सलेस्से शं भंते !
अचरिमे मणुस्से पावं कम्मं किं बंधी, एवं चेव तिसि
भंगा चरिमविहणा भाण्डियन्वा, एं जहेव पदमुदेसे, श-

वरं जेमु तत्थ बीससु पदेसु चत्तारि भंगा तेसु इह
आदिज्जा तिसि भंगा भाण्डियन्वा चरिमभंगवज्जा ।
अलेस्सा केवलयाणी अजोगी य एए तिसि वि श
पुच्छिज्जंति, सेसं तदेव । वाश्वत्थमंतरजोइसियवेमाणिए ज-
हा शेरइए । अचरिमे शं भंते ! शेरइए शाणावरणिज्जं
कम्मं किं बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! एवं जहेव पावं शवरं
मणुस्सेसु सकसाईमु लोभकसाएमु य पदमवित्तिया भं-
गा, सेसा अट्टारस चरिमविहणा सेसं तदेव ० जाव वेमा-
णिया । दरिसणावरणिज्जं पि एवं चेव शिरवसेसं । वे-
वणिज्जे सव्वत्थ वि पदमवित्तिया भंगा ० जाव वेमा-
णिया, शवरं मणुस्सेसु अलेस्सकेवली अजोगी य श-
त्थि । अचरिमे शं भंते ! शेरइए मोहणिज्जं कम्मं किं
बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! जहेव पावं तदेव शिरवसेसं ०-
जाव वेमाणिए । अचरिमे शं भंते ! शेरइए आउयं कम्मं
किं बंधी पुच्छा ? । गोयमा ! पदमवित्तिया भंगा । एवं स-
व्वपदेसु वि शेरइयाणं पदमवित्तिया भंगा, शवरं सम्मा-
मिच्छत्ते तत्तिभो भंगो । एवं ० जाव भाण्डियकुमारा ।
पुदवीकाइयआउकाइयवसस्सइकाइयाणं तेजोलेस्साए त-
त्तिभो भंगो । सेससु पदेसु सव्वत्थ पदमवित्तिया भंगा ।
तेउकाइयवाउकाइयाणं सव्वत्थ पदमवित्तिया भंगा । वेइ-
दियतेइंदियचउरिंदियाणं एवं चेव, शवरं सम्मत्तभोइय-
णाणे आभिक्षिबोहियणाणे सुअणाणे एएसु चउसु वि ठा-
योसु तत्तिभो भंगो । पंचिदियतिरिक्खजोखियाणं सम्मा-
मिच्छत्ते तत्तिभो भंगो, सेसपदेसु सव्वत्थ पदमवित्तिया
भंगा, मणुस्साणं सम्मामिच्छत्ते अवेदए अकसाइम्मि
य तत्तियभंगो । अलेस्सकेवलयाणश्वजोगी य श पु-
च्छिज्जंति, सेसपदेसु सव्वत्थ पदमवित्तिया भंगा, वाश्व-
मंतरजोइसिया वेमाणिया जहा शेरइया । शाभं गोयं अंत-
राइयं च जहेव शाणावरणिज्जं तदेव शिरवसेसं, सेवं
भंते ! भंते ! सि ० जाव विहरइ ॥

(अरिमे शं भंते ! शेरइए सि) इह अरमो यः पुनस्तं
भवं न प्राप्स्यति । (एवं जहेवत्यादि) इह च यद्यपि अ-
विशेषेणाऽतिदेशः कृतस्तथापि विशेषोऽवगन्तव्यः । तथाहि-
अरमोदेशकः परंपरोपपन्नकोदेशकवद्वाक्य इत्युक्तं परंपरो-
देशकश्च प्रथमोदेशकवत्, तत्र मनुष्यपदे आपुष्कापेक्षया
सामान्यतश्चत्वारो भङ्गा उक्तास्तेषु च अरममनुष्यस्याऽऽद्यु-
कर्मबन्धमाभित्य अतुर्य एव भटते, यतो वज्जरमोऽसावा-
युर्ब्रजवाच भवति, च च अंत्येयतीति, अन्यथा अरमत्व-
मेव न स्यादित्येवमन्यत्रापि विशेषोऽवगन्तव्य इति । अर-
मो यस्तमेव पुनः प्राप्स्यति, तत्राचरमोदेशके पञ्चेन्द्रि-
तिर्यगन्तेषु पदेषु पापकर्मोऽऽभित्याऽऽहो भङ्गा मनुष्याणां
तु अरमभङ्गकवर्जास्तथा, यतश्चतुर्ध्वज्जरममेति । एतदेव वक्ष्य-

यति—(अचरिते षं भंते ! मण्डले इत्यादि) (बीससु प-
चसु चि) तानि चैतानि—जीव १ सलेइय २ शुक्रलेइय ३ शु-
क्रपासिक ४ सम्यग्दृष्टिज्ञानि ५-६ मतिज्ञान्यादिवतुष्टय १० नो-
संज्ञीपयुक्ता ११ वेद १२ सकषाय १३ लोभकषायि १४ सयोगि
१५ मनोयोग्यादिव १६ साकारोपयुक्ता १७ नाकारोपयुक्तल-
क्षणानि २० । एतेषु च सामान्येन भङ्गकचतुष्टयसम्भवेऽप्य-
चरमत्वागमनुष्यपदे चतुर्थो नास्ति, चरमस्यैव तद्भावा-
दिति । (अलेस्ते इत्यादि) अलेइयाऽऽद्यवत्प्रत्ययमा एव
भवतीति, ते वेद न द्रष्टव्याः ज्ञानाऽऽवरणीयवदण्डकोऽप्येवं,
नवरं विद्येयोऽयम्-पापकर्मवदण्डके सकषायलोभकषायिषु आ-
द्यास्तयो भङ्गका उक्ताः, इह त्वाद्यौ द्विवेकः, यन एने ज्ञा-
नाऽऽवरणीयमवज्ञा पुनर्बन्धका न भवन्ति । कषायिणां सदै-
व ज्ञानाऽऽवरणबन्धकत्वाच्चतुर्थस्तवचरमत्वादेव न भवतीति
(वेयण्डिजे सव्यथ वि पढमवीय चि) तृतीयचतुर्थयो-
रसम्भवादेतयोर्द्वि प्रथमः प्रागुक्तयुक्तेन सम्भवति, द्वितीय-
सव्ययोगिश्च एव भवतीति । आयुर्दण्डके—(अचरिते षं भं-
ते ! नेइए इत्यादि) (पढमर्तातया भंग चि) तत्र प्रथमः
प्रतीत एव, द्वितीयस्तवचरमत्वात्तस्यचरमस्य ज्ञायुर्बन्धो-
ऽवश्यं भविष्यत्यस्यथाऽऽवरमत्वमेव न स्यादेवं चतुर्थोऽपि
तृतीये तु न बध्नात्यायुस्तद्वन्धकाले पुनर्भस्स्यत्यचरमत्वादि-
ति, शेषपदानां तु भावना पूर्वोक्तानुसारेण कर्तव्येति । भ०
२६ श० ११ उ० । (किं कर्मबन्धं कतिकर्मप्रकृतीर्बध्नाति, कति
वेदयते, इति ' कर्म ' शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे उक्तम्)

ज्ञानाऽऽवरणीयं कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो

वा इत्यादिवक्तव्यता—

नाशावरणिजं षं भंते ! कर्म किं इत्थी बंधइ, पुरिसो
बंधइ, नपुंसओ बंधइ, नो इत्थी नो पुरिसो नो नपुंसओ
बंधइ ? गोयमा ! इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, नपुं-
सओ वि बंधइ, नो इत्थी नो पुरिसो, नो नपुंसओ सिय बंधइ,
सिय नो बंधइ । एवं आउगवजाओ सत्त वि आउए हेड्डिजा दो
आउगं भंते ! कर्म किं इत्थी बंधइ, पुरिसपुच्छा ? ।
गोयमा ! इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, एवं तिथि वि
भाशियव्वा । नो इत्थी नो पुरिसो नो नपुंसओ न बंधइ ।

(नाशावरणिजे षं भंते ! कर्म किं इत्थी बंधइ) इत्या-
दि प्रश्नस्तत्र न स्त्री न पुरुषो न नपुंसको वेदोदयरहितः,
स ज्ञानिबुद्धिबादरसंपरायप्रभृतिगुणस्यानकवर्ती भवति, तत्र
ज्ञानिबुद्धिबादरसंपरायसूत्रमसंपरायो ज्ञानाऽऽवरणीयस्य
बन्धको सत्तविषयद्विविधबन्धकत्वात् उपशान्तमोहाद्वि-
स्वबन्धक एकविधबन्धकत्वादत उक्तम्—स्याद्बध्नाति स्याज्
बध्नाति, इति । (आउगं षं भंते !) इत्यादि प्रश्नस्तत्र
स्यादिवयमायुः स्याद्बध्नाति, स्याज् बध्नाति, बन्धकाले
बध्नाति, अवन्धकाले न बध्नात्यायुषः सङ्ख्येवैकत्र भवे
बन्धात् निवृत्तस्यादिवेदस्तु न बध्नाति, निवृत्तिबा-
दरसंपरायाऽऽदिगुणस्थानकेवायुर्बन्धस्य व्यवधिकृष्टत्वात् ।

संयतः—

नाशावरणिजं षं भंते ! कर्म किं संजए बंधइ, असंजए,
एवं संजयाऽसंजए बंधइ, नो संजए नो असंजए नो संज-

याऽसंजए बंधइ ? गोयमा ! संजए सिय बंधइ, सिय नो
बंधइ, असंजए बंधइ, संजयाऽसंजए वि बंधइ, नो संजए नो
असंजए नो संजयाऽसंजए न बंधइ । एवं आउगवजाओ
सत्त वि आउगे हेड्डिजा तिथि भयथाए उवरिणो न बंधइ ।
भ० ६ श० ३ उ० ।

दृष्टिसंज्ञा—

नाशावरणिजं षं भंते ! कर्म किं सम्महिट्ठी बंधइ मि-
च्छहिट्ठी बंधइ, सम्पामिच्छहिट्ठी ? गोयमा ! सम्महिट्ठी
सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, मिच्छहिट्ठी बंधइ, सम्पामिच्छ-
हिट्ठी बंधइ । एवं आउगवजाओ सत्त वि आउए हेड्डिजा दो
भयथाए सम्पामिच्छहिट्ठी न बंधइ । नाशाऽऽवरणं किं सत्री
बंधइ, असत्री बंधइ, नो सत्री, नो असत्री बंधइ ? गोयमा !
सत्री सिय बंधइ, सिय न बंधइ, असत्री बंधइ, नो सत्री नो
असत्री न बंधइ, एवं वेयण्डिजाऽऽउगवजाओ छ कम्मप-
गडीओ वेयण्डिजा दो बंधइ, उवरिणो भयथाए
आउगं हेड्डिजा दो भयथाए उवरिणो न बंधइ ॥

(सम्महिट्ठी सिय चि, सम्यग्दृष्टिः—वीतरागस्तदितरज्ज
स्यास्तत्र वीतरागो ज्ञानाऽऽवरणं न बध्नात्येकविधबन्धक-
त्वादितरज्ज बध्नातीति स्यादित्युक्तं, मिथ्यादृष्टिमिथ्यदृष्टी
तु बध्नीत एवेति (आउए हेड्डिजा दो भयथाए चि)
सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टी आयुः स्याद्बध्नीतः स्याज् बध्नीत इत्य-
र्थः । तथाहि—सम्यग्दृष्टिपूर्वकरणेऽदिरायुर्न बध्नाति, इतर-
स्तु आयुर्बन्धकाले तद्बध्नाति, अन्यथा तु न बध्नात्येवं मि-
थ्यादृष्टिरपि, मिथ्यादृष्टिस्त्रायुर्न बध्नात्येव, तद्बन्धाऽध्यवसाय-
स्थानाभावादिति । संक्षिप्तारं—(सत्री सिय बंधइ चि) सत्री
मनःपर्याप्तियुक्तः, स च यदि वीतरागस्तदा ज्ञानाऽऽवरणं न
बध्नाति, यदि पुनरितरस्तदा बध्नाति ततः स्यादित्युक्तम् ।
(असत्री बंधइ चि) मनःपर्याप्तिविकलो बध्नात्येव । (नो-
सत्रीनोअसत्री चि) केवली सिद्धश्च न बध्नाति, हेत्वभावा-
त् । (वेयण्डिजा दो बंधंति चि) सत्री असत्री च
वेदनीयं बध्नीत, अयोगिसिद्धवर्जानां तद्बन्धकत्वात् । (उ-
वरिणो भयथाए चि) उपरितनो-नोसत्री नोअसत्री, स च
सयोगायोगकेवली सिद्धश्च, तत्र यदि सयोगकेवली तदा
वेदनीयं बध्नाति, यदि पुनरयोगकेवली सिद्धो वा, तदा न
बध्नाति, अतो भज्जनयेत्युक्तम् । (आउगं हेड्डिजा दो भयथाए
चि) सत्री वाऽऽयुः स्याद्बध्नीत, अन्तर्मुहूर्तमेव तद्बन्धात् ।
(उवरिणो न बंधइ चि) केवली सिद्धश्चाऽऽयुर्न बध्नातीति ।

भवसिद्धिद्वारम्—

नाशावरणिजं कर्म किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसि-
द्धिए, नो भवसिद्धिए, नो अभवसिद्धिए बंधइ ? गोयमा !
भवसिद्धिए भयथाए अभवसिद्धिए बंधइ, नो भवसिद्धिए
नो अभवसिद्धिए न बंधइ, एवं आउगवजाओ सत्त वि
आउगं हेड्डिजा दो भयथाए उवरिणो न बंधइ ॥

(भवसिद्धिए भयथाए चि) भवसिद्धिको यो वीतरागः
स न बध्नाति ज्ञानाऽऽवरणं तदन्यस्तु—अव्यो बध्नातीति

भजनयेत्युक्तम् । (नो अभसिद्धि ए नो अभवसिद्धि ए सि)
सिद्धः स च न बध्नाति । (आउयं दो हेट्टिळा भयणाए
सि) भव्योऽभव्यश्चाऽऽयुर्वन्धकाले बध्नीतोऽन्यथा तु न ब-
ध्नीत इत्यतो भजनयेत्युक्तम् । (उवरिल्ले न बंधइ सि)
सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः ।

दर्शनद्वारे—

नाणाऽऽवरणं किं चक्षुदंसणी बंधइ, अचक्षुदंसणी
बंधइ, ओहिदंसणी बंधइ, केवलदंसणी बंधइ ? गोयमा !
हेट्टिळा तिसि भयणाए उवरिल्ले च बंधइ, एवं वेयणिज्जव-
जाओ सत्त वि वेयणिज्जं हेट्टिळा तिसि बंधइ केवलदंसणी
भयणाए ॥

(हेट्टिळा तिसि भयणाए सि) चक्षुरवधिदर्शनिनो यदि क्ष-
णस्थवीतरागास्तदा न ज्ञानाऽऽवरणं बध्नाति, वेदनीयस्य च
बन्धकत्वात्तेषां सरागास्तु बध्नाति अतो भजनयेत्युक्तम् ।
(उवरिल्ले न बंधइ सि) केवलदर्शनी भवस्थः सिद्धो वा, न
बध्नाति, हेत्वभावादित्यर्थः । (वेयणिज्जं हेट्टिळा तिसि बंधइ
सि) आद्यात्मयो दर्शनिनः क्षणस्थवीतरागाः सरागाश्च
वेदनीयं बध्नात्येव । (केवलदंसणी भयणाए सि) केवलद-
र्शनी—सयोगिकवली बध्नाति, अयोगिकवली सिद्धश्च न
बध्नातीति भजनयेत्युक्तम् ।

पर्याप्तद्वारे—

नाणाऽऽवरणं किं पञ्चतओ बंधइ, अपञ्चतओ
बंधइ नो पञ्चतओ नो अपञ्चतओ बंधइ ? गोयमा ! पञ्च-
तए भयणाए अपञ्चतए बंधइ, नो पञ्चतए नो अपञ्चतए
न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ आउगं हेट्टिळा दो भयणाए
उवरिल्ले च बंध० ॥

(पञ्चतए भयणाए सि) पर्याप्तको-वीतरामः सरागश्च
स्यात्तत्र वीतरागो ज्ञानाऽऽवरणं न बध्नाति, सरागस्तु ब-
ध्नाति, ततो भजनयेत्युक्तम् । (नो पञ्चतए नो अपञ्चतए न
बंधइ सि) सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः । (आउगं हेट्टिळा दो
भयणाए सि) पर्याप्तकाऽपर्याप्तकाद्युस्तद्वन्धकाले बध्नी-
तोऽन्यथा नेति भजना । (उवरिल्ले नेति) सिद्धो न बध्ना-
तीत्यर्थः ।

भाषकः—

नाणाऽऽवरणं किं भासए बंधइ, अभासए ? गोयमा ! दो
वि भयणाए, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वेयणिज्जं, भासए
बंधइ, अभासए भयणाए ॥

भाषको भाषालब्धिर्मास्तद्वन्धसर्वभाषकस्तत्र भाषको वीते-
रागो ज्ञानाऽऽवरणीयं न बध्नाति, सरागस्तु बध्नाति, अभा-
षकस्त्वयोजी सिद्धश्च न बध्नाति, पृथिव्यादयो विग्रहग-
त्यापक्षाश्च बध्नातीति । (दो वि भयणाए सि) इत्युक्तम् ।
(वेयणिज्जं भासए सि) सयोग्यवसानस्याऽपि भाषकस्य सवे-
दनीयबन्धकत्वात् । (अभासए भयणाए सि) अभाषकस्त्वयो-
जी सिद्धश्च न बध्नाति, पृथिव्यादिकस्तु बध्नातीति भजना ।

परीतद्वारे—

नाणाऽऽवरणं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, नो परित्ते

नो अपरित्ते बंधइ ? गोयमा ! परित्ते भयणाए अपरित्ते बंधइ,
नो परित्ते नो अपरित्ते न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ
सत्त कम्मपगडीओ आउए परित्तो वि अपरित्तो वि भय-
णाए नो परित्तो नो अपरित्तो न बंधइ ॥

(परित्ते भयणाए सि) परितः—प्रत्येकशरीरोऽव्यसंसारोवा,
स च वीतरागोऽपि स्यात्तत्र चासौ ज्ञानाऽऽवरणीयं बध्नाति,
सरागपरीतस्तु बध्नातीति भजना । (अपरित्तबंधइ सि)
अपरीतः साधारणकायोऽनन्तसंसारः, स च बध्नाति । (नो
परित्ते नो अपरित्ते न बंधइ सि) सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः ।
(आउयं परित्तो वि अपरित्तो वि भयणाए सि) प्रत्येकशरीरा-
ऽऽविः आयुर्वन्धकाल एवाऽऽयुर्वन्धनातीति न तु सर्वदा ततो
भजनेति, सिद्धस्तु न बध्नात्येवेत्यत आह—(यो परित्ते
इत्यादि)

ज्ञानद्वारे—

नाणाऽऽवरणं किं आभिनिबोहिनाणी बंधइ सुयनाणी
ओहिनाणी मणपञ्चवनाणी केवलनाणी हेट्टिळा चत्तारि
भयणाए केवलनाणी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ
सत्त वि वेयणिज्जं हेट्टिळा चत्तारि बंधइ केवलनाणी भयणाए
नाणाऽऽवरणं किं मतिअस्साणी बंधइ, सुअअस्साणी, वि-
भंगणाणी ? गोयमा ! आउगवज्जाओ सत्त वि बंधइ,
आउग भयणाए ॥

(हेट्टिळा चत्तारि भयणाए सि) आभिनिबोधिकज्ञानिप्र-
भृतयश्चत्वारो ज्ञानिनो ज्ञानाऽऽवरणं वीतरागाऽवस्थायां न ब-
ध्नाति, सरागावस्थायां तु बध्नातीति भजना । (वेयणिज्जं
हेट्टिळा चत्तारि वि बंधंतीति) वीतरागाणामपि क्षणस्थानां
वेदनीयस्य बन्धकत्वात् । (केवलनाणी भयणाए सि) स-
योगिकवल्लिनां वेदनीयस्य बन्धनाद्योगिनां सिद्धानां चा-
बध्नात् भजनेति ।

योगद्वारे—

नाणाऽऽवरणं किं मज्जजोगी च बंधइ, वज्जजोगी कायजोगी
अजोगी बंधइ ? गोयमा ! हेट्टिळा तिसि भयणाए अजो-
गी न बंधइ । एवं वेयणिज्जवज्जाओ वेयणिज्जं हेट्टिळा
बंधइ, अजोगी न बंधइ ॥

(हेट्टिळा तिसि भयणाए सि) मनोवाक्काययोगिनो ये उप-
शान्तमोहनीयमोहसयोगिकवल्लिनस्ते ज्ञानाऽऽवरणं न बध्ना-
ति, तवम्ये तु बध्नातीति भजना । (अजोगी न बंधइ सि)
अयोगी-अयोगिकवली सिद्धश्च न बध्नातीत्यर्थः । (वेय-
णिज्जं हेट्टिळा बंधंति सि) मनोयोग्यादयो बध्नाति, सयो-
गानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात् । (अजोगी न बंधइ सि)
अयोगिनः सर्वकर्मणामबन्धकत्वादिति ।

उपयोगद्वारे—

नाणावरणं किं सागारोवउत्ते बंधइ, अनागारोवउत्ते बंध-
इ ? गोयमा ! अट्ठसु वि भयणाए ॥

(अट्ठसु वि भयणाए सि) साकाराऽनाकाराकुपपोमौ सयो-

गानामयोगानां च स्वातां, तत्रोपयोगद्वयेऽपि सधोगा ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिप्रकृतीर्यथा योमं बध्नन्ति, अयोमास्तु नेति भजनेति ।

आहारद्वारे—

नाशाऽऽवरणं किं आहारए बंधइ, अणाहारए बंधइ ? । गोयमा ! दो वि भयणाए, एवं वेयसिजाउगवजाणं छण्हं वेयसिज्जं आहारए बंधइ, अणाहारए भयणाए आउए आहारए भयणाए अणाहारए न बंधइ ॥

(दो वि भयणाए सि) आहारको वीतरागोऽपि भवति, न चासौ ज्ञानाऽऽवरणं बध्नाति, सरागस्तु बध्नातीति अःहाको भजनया बध्नाति, तथा अनाहारकः केवली विप्रहगत्यापन्नः स्यात्तत्र केवली न बध्नाति इतरस्तु बध्नातीति अनाहारकोऽपि भजनयेति । (वेयसिज्जं आहारए बंधइ सि) अयोगिवर्जानां सर्वेषां वेदनीयस्य बन्धकत्वात् । (अणाहारए भयणाए सि) अनाहारको विप्रहगत्यापन्नः समुद्घातकेवली च बध्नाति, अयोगी सिद्धश्च न बध्नातीति भजना । (आउए आहारए भयणाए सि) आयुर्बन्धकाल एवाऽऽयुषो बन्धनात्, अन्यदा त्वबन्धनाद्भजनेति । (अणाहारए णं बंधइ सि) विप्रहगतिगतानामप्यायुष्कस्याऽबन्धकत्वादिति ।

सूक्ष्मद्वारे—

णाणाऽऽवरणं किं सुहुमे बंधइ, वादरे बंधइ, नो सुहुमे नो वादरे बंधइ ? । गोयमा ! सुहुमे बंधइ, वादरे भयणाए, नो सुहुमे नो वादरे न बंधइ । एवं आउगवजाओ सत्त वि आउए सुहुमे वादरे भयणाए नो सुहुमे नो वादरे न बंधइ ।

(वायरे भयणाए सि) वीतरागवादराणां ज्ञानाऽऽवरणस्याबन्धकत्वात्सारागवादराणां च बन्धकत्वाद्भजनेति । सिद्धस्य पुनरबन्धकत्वाद्वाह—(नो सुहुमे इत्यादि) (आउए सुहुमे वायरे भयणाए सि) बन्धकाले बन्धनादप्यदा त्वबन्धनाद्भजनेति ।

चरमद्वारे—

णाणाऽऽवरणं किं चरिमे, अचरिमे बंधइ ? । गोयमा ! अट्ट वि भयणाए ।

(अट्ट वि भयणाए सि) इह यस्य चरमो भवो भविष्यति स चरमः, यस्य तु नासौ भविष्यति सोऽचरमः, सिद्धाश्चासावचरमः, चरममवाभावात्, तत्र चरमो यथायोगमहाऽपि बध्नाति, अयोगित्वे तु नेत्येवं भजना, अचरमस्तु संसारी अहाऽपि बध्नाति, सिद्धस्तु नेत्येवमहाऽपि भजनेति ।

अथाऽल्पबहुत्वद्वारम्—

एएसि णं भंते ! जीवाणं इत्थिवेयगाणं पुरिसवेयगाणं नपुंसगवेयगाणं अवेयगाणं य कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सच्चत्थोवा पुरिसवेयगा, इत्थीवेयगा संजयगुणा, अवेयगा अणंतगुणा,

नपुंसगवेयगा अणंतगुणा, एएसि सच्चत्थे पयाणं अप्पबहुगाइ उच्चारियव्वाइ ० जाव सच्चत्थोवा जीवा अचरिमा चरिमा अणंतगुणा । सेवं भंते ! भंते ! सि ।

(इत्थिवेयगा संजयगुणे सि) यतो देवनरतिर्यक्षपुरुषेभ्यः तत्स्त्रियः क्रमेण द्वात्रिंशत्सप्तविंशतित्रिगुणा-द्वात्रिंशत्सप्तविंशतित्रिरूपाधिकाश्च भवन्तीति । (अवेयगा अणंतगुणं सि) अनिवृत्तिबाधरसम्परायाऽऽदयः सिद्धाश्चाऽवेदाः, अतस्तेऽनन्तत्वात् स्त्रीवेदेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति । (नपुंसगवेयगा अणंतगुणं सि) अनन्तकारिकाणां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणानामिह गणनादिति । (एएसि सच्चत्थमित्यादि) एतेषां-पूर्वोक्तानां संयताऽऽदीनां चरमास्तानां चतुर्दशानां द्वा-राणां तद्वत्तत्त्वाऽपेक्षयाऽल्पबहुत्वमुच्यते इत्यर्थः । तद्यथा—“ एएसि णं भंते ! संजयाणं असंजयाणं संजयाऽसंजया-णं नोसंजयनोअसंजयनोसंजयाऽसंजयाणं कयरे कयरे-दितो अप्पा वा बहुया वा धोवा वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सच्चत्थोवा संजयाऽसंजया, असंजयगुणाः नोसंजया नोअसंजया नोसंजयाऽसंजया अणंतगुणा, असंजया अणंतगुणा ” इत्यादि प्रज्ञापनाऽनुसारेण वाच्यं यावच्चरमाऽऽद्यल्पबहुत्वम् । एतदेवाऽऽह—(० जाव सच्चत्थोवा जीवा अचरिमेत्यादि) अथाऽचरमा अभव्याचरमाश्च ये भव्याचरमं भवं प्राप्स्यन्ति, सेत्स्यन्तीत्यर्थः । ते चाऽचरमभ्योऽनन्तगुणा यस्मादभवेभ्यः सिद्धा अनन्तगुणा भणिता यावन्तश्च सिद्धास्तावन्त एव चरमा यस्मादावन्तः सिद्धा अतीताद्यानां तावन्त एव सेत्स्यन्त्यनागताऽद्यायाम् । भ० ६ श० ३ उ० । पं० सं० ।

जीवे णं भंते ! इसमाणे वा उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? । गोयमा ! सत्तविहवंधए वा, अट्टविहवंधए वा, एवं ० जाव वेमाणिए पाहुत्तिएहि जीवेगि-दियवज्जो तियमंगो ।

“ जीवा णं भंते ! इसमाणा वा उस्सुयमाणा वा कइ कम्मपगडीओ बंधंति ? । गोयमा ! सत्तविहवंधा वि अट्टविहवंधा वि ” इत्यादिषु (जीवेगिदिप्यादि) जीवपदमेकेन्द्रियपदानि च पृथिव्यादीनि वर्जयित्वाऽप्येषु एकोनविंशतौ नारकाऽऽदिपदेषु त्रिकभज्जो-भक्तकथं वाच्यं, यतो जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च बहुत्वाजीवानां सप्तविधबन्धकाश्चाऽष्टविधबन्धकाश्चेत्येकैकभज्जो लभ्यते, नारकाऽऽदिषु तु त्रयम् । तथाहि—सर्व एव सप्तविधबन्धकाः स्युरित्येकः । अथवा—सप्तविधबन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्चेत्येवं द्वितीयः । अथवा—सप्तविधबन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्चेत्येवं तृतीय इति । भ० ५ श० ४ उ० ।

निर्णयमाणस्य कर्मबन्धः—

जीवे णं भंते ! निर्णयमाणे वा पचलायमाणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? । गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविहवंधए वा एवं ० जाव वेमाणिए पाहुत्तिएसु जीवेगिदि-यवज्जो तियमंगो भ० ५ श० ४ उ० ।

यतमानस्य पापं कर्म न बध्यते—

अजयं चरमाणो य, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्म, तं से होइ कहुयं फलं ॥ १ ॥
अजयं चिट्ठमाणो य, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्म, तं से होइ कहुयं फलं ॥ २ ॥
अजयं आसमाणो य, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्म, तं से होइ कहुयं फलं ॥ ३ ॥
अजयं सयमाणो य, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्म, तं से होइ कहुयं फलं ॥ ४ ॥
अजयं भुंजमाणो य, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्म, तं से होइ कहुयं फलं ॥ ५ ॥
अजयं भाममाणो अ, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्म, तं से होइ कहुयं फलं ॥ ६ ॥

अयत्तं चरययत्तम् अनुपदेशेनाऽसूत्राजयन्ति, क्रियाविशेषणमे-
तन्, चरन्-गच्छन् तुरेवकारार्थः, अयत्तमेव चरत्, ईयांसमि-
तिमुल्लङ्घ्य, न त्वस्यथा, किमित्याह-प्राणिभूतानि हिनस्ति-
प्राणिनो-हीन्द्रियादयः, भूतानि-एकेन्द्रियास्नानि हिनस्ति-
प्रमादाऽनाभोगाभ्यां व्यापादयतीति भावः, तानि च हिंसन् ब-
ध्नाति पापं कर्म अकुशलपरिणामादादत्तं किंलु-ज्ञानाऽऽव-
रणीयाऽऽदि तत् (से) भवति कटुकफलं तत्पापं कर्म
(से) तस्य-अयत्तचारिणो भवति, कटुकफलमित्यनुस्वारोऽ-
लाक्षणिकः अशुभफलं भवति, मोहाऽऽदिहेतुनया विपाकदा-
रुणमित्यर्थः ॥ १ ॥ एवमयत्तं तिष्ठन्नुर्जस्थानेनासमाहितो हस्त-
पादाऽऽदि विक्षिपन् शेषं पूर्ववत् ॥ २ ॥ एवमयत्तमासीनो-निप-
क्षतया अनुपयुक्त आकुञ्चनाऽऽदिभावेन, शेषं पूर्ववत् ॥ ३ ॥ एव-
मयत्तं स्वपक्षसमाहितो दिशः प्रकामशय्याऽऽदिना वा, शेषं पू-
र्ववत् ॥ ४ ॥ एवमयत्तं भुञ्जानो निःप्रयोजनं प्रणीतं काकशृगाल-
भक्षितादिना वा, शेषं पूर्ववत् ॥ ५ ॥ एवमयत्तं भाषमाणो मृ-
दुस्थभाषया-निष्ठुरमस्तरभाषाऽऽदिना वा, शेषं पूर्ववत् ॥ ६ ॥

अत्राऽऽह-यद्येवं पापकर्मबन्धस्ततः सूत्रम्—

कहं चरे कहं चिट्ठे, कहमासे कहं सए ।

कहं भुंजतो भासंतो, पावं कम्मं न बंधइ ? ॥ ७ ॥

कथं—केन प्रकारेण चरेत् कथं तिष्ठेत्, कथमासीन, कथं
स्वपेत्, कथं भुञ्जानो भाषमाणः पापं कर्म न बध्नाति ॥ ७ ॥

आचार्य आह सूत्रम्—

जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए ।

जयं भुंजतो भासंतो, पावं कम्मं न बंधइ ॥ ८ ॥

यत्तं चरेत्-सूत्रोपदेशनार्थसमितः, यत्तं तिष्ठेत् समाहितो ह-
स्तपादाऽऽद्यविशेषेण, यत्तमासीन-उपयुक्त आकुञ्चनाऽऽद्यक-
रणेन, यत्तं स्वपेत्-समाहितो रात्रौ प्रकामशय्याऽऽदिपरिहारण
यत्तं भुञ्जानः-सप्रयोजनमप्रणीतं प्रतरसिंहभक्षिताऽऽदिना,
एवं यत्तं भाषमाणः साधुभाषया मृदु कालप्राप्तं च पापं कर्म
क्लिष्टम्-अकुशलानुवन्धि ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि न बध्नाति
नाऽऽदत्ते, निराश्र(स्त्र)वश्यादिहितानुष्ठानपरत्वादिति ॥ ८ ॥

किं च-सूत्रम्—

सव्वभूयप्पभूयस्म, सम्मं भूयाई पासओ ।

पिडियासवस्स दंतस्म, पावं कम्मं न बंधइ ॥ ९ ॥

सर्वभूतस्वात्मभूतः सर्वभूताऽऽत्मभूतः, य आत्मवत् सर्व-
भूतानि पश्यतीत्यर्थः । तस्यैवं सम्यग्धीतरागोक्तेन विधिना
भूतानि-पृथिव्यादीनि पश्यतः सतः, पिडिताऽऽध्वस्य स्थानि-
तप्राणान्तिपाताऽऽद्याध्वस्य दान्तस्य इन्द्रियनोऽन्द्रियवमेव
पापं कर्म न बध्यते-तस्य पापकर्मबन्धो न भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥
एवं सति सर्वभूतदयावनः पापकर्मबन्धो न भवतीति ।
ततश्च सर्वाऽऽत्मना दयायामेव यतितव्यम्, अलं ज्ञानाऽभ्यासे
नाऽपि मा भूत् अव्युत्पन्नविनेयमतिविश्रम इति तदपे-
हायाऽऽह—

पढमं नाणं तमो दया, एवं चिट्ठइ सव्वसंजए ।

अभाणी किं काही, किं वा नाही जेअपावणं ॥ १० ॥

प्रथमम्-आदौ ज्ञानं-जीवस्वरूपसंरक्षणोपायफलविषयं ततः-
तथाविधज्ञानसमनन्तरं दया-संयमस्तदेकान्तोपादेयतया भाव
तस्तत्प्रवृत्तेः, एवम् अनेन प्रकारेण ज्ञानपूर्वकक्रियाप्रतिपत्ति-
रूपेण निष्ठिति-आस्ते सर्वसंयतः-सर्वः प्रवृत्तिः, यः पुनरज्ञा-
नी-साध्योपायफलपरिज्ञानविकलः स किं करिष्यति?, सर्वज्ञा-
न्यतुल्यत्वात् प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्ताभावात्, किं वा कुर्वन्
कास्यति कुंक-निपुणं हितं-कालोचितं पापकं वा अतो वि-
परीतमिति, ततश्च तत्करणं भावतोऽकरणमेव, समग्रनिमि-
त्ताभावादन्धमदीप्तपलायनपुणालकरणवत् । अत एवाऽन्य-
त्राप्युक्तम्-"गीयस्थो य विहारो बीयो गीयस्थमौसिञ्चै भ-
णिओ ।" इत्यादि । अतो ज्ञानाभ्यासः कार्यः ।

तथा चाऽऽह सूत्रम्—

सोच्चा जाणइ कल्लाणं, सोच्चा जाणइ पावमं ।

उभयं पि जाणइ सोच्चा जं जेयं तं समायेर ॥ ११ ॥

भुत्वा-आकर्ष्य ससाधनस्वरूपविपाकं जानाति-बुद्धवत्ते
कल्याणं कल्याणं-मोक्षस्तमणति नयतीति कल्याणं-दया
ऽऽद्यं संयमस्वरूपं, तथा भुत्वा जानाति पापकम्-असं-
यमस्वरूपम् । उभयमपि संयमाऽसंयमस्वरूपं आचक्रोपयोगि
जानाति भुत्वा, नाऽभुत्वा, यतश्चैवमत इत्थं विज्ञाय यत् कुंक-
निपुणं हितं-कालोचितं तत्समाचरेत् कुर्यादित्यर्थः ।

उक्तमेवार्थं स्पष्टयन्नाह सूत्रम्—

जो जीवे वि न याणइ, अजीवे वि न जाणइ ।

जीवाजीवे अयाणंतो, कह सो नाही संजमं ? ॥ १२ ॥

जो जीवे वि वियाणइ, अजीवे वि वियाणइ ।

जीवाजीवे वियाणंतो, सो तु नाही संजमं ॥ १३ ॥

यो जीवानपि-पृथिवीकायिकाऽऽदिभेदभिन्नान् न जानाति,
अजीवानपि-संयमोपघातिनो मर्चादिरप्याऽऽदीन् न जानाति,
जीवाजीवानजानन् कथमसौ कास्यति संयमं ? तद्विषयं, त-
द्विषयाज्ञानादिति भावः ॥ १२ ॥ ततश्च यो जीवानपि जानात्य-
जीवानपि जानाति जीवाजीवान्विजानन् स एव कास्यति
संयममिति । प्रतिपादितः पञ्चम उपदेशऽर्थाधिकारः । दश०
४ अ० ।

बंधग-बन्धक-पुं० । बध्नात्यनेकप्रकारं कर्म प्रवेष्टेः स-

वेति बन्धकः । बन्धकर्तृजीवेषु जीवस्थानमेवभिन्नेषु , पं० सं० १ इतर । (' जीवद्वय ' शब्दे चतुर्थभागे तद्वेदा दक्षिताः)

बंधद्वय-बन्धस्थान-न० । बन्धकये स्थानमेवे, आद्या० १ भु० २ अ० १ उ० । (' द्वाव ' शब्दे चतुर्थभागे १६१६ पृष्ठे विस्तरः)
(बन्धनस्थानेषु बन्धोदयसत्तासंबन्धमाश्रित्य भङ्गाः ' कर्म ' शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे दक्षिताः)

बंधय-बंधन-न० । बध्यन्त इति बन्धनानि । " भुजि पत्यादि-
भ्यः कर्मोपादाने " ॥ ५ । ३ । १२८ ॥ इति कर्मण्यनन् । क-
र्म० २ कर्म० । बध्यते-जीवप्रदेशैरभ्योन्वानुबेधरूपतया व्य-
वस्थाप्यत इति बन्धनम् । सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । स-
न्धाने , प्रश्न० १ आश्र० द्वार । बन्धाऽऽदिविरचितैर्मयूरव-
न्धाऽऽदिभिः (उक्त० १ अ०) संयमे प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
रज्ज्वादिना यन्त्रणे, औ० । सूत्र० । रज्जुनिगडाऽऽदिभिः सं-
यमने , आद्य० ४ अ० ।

किं बन्धनं किं वा सत्त्वोदनम्—

भुजिभज्ज सि तिरुडिजा, बंधयं परिजाणिया ।

किमाह बंधयं वीरो; किं वा जायं तिउट्टई ? १ ॥

(बुध्येतस्यादि) सूत्रमिदं सूत्रकलाङ्गाऽऽदौ वर्तते । अस्य वा-
ऽऽचाराङ्गेषु सहाय्यं संबन्धः । तद्यथा-आचाराङ्गेऽभिहितम्—
" जीवां कृत्वायपरकव्या य तेति वहेण बंधो सि " इत्यादि
तत्सर्वं बुध्येतस्यादि, यदि वेद केवाचिदादिनां ज्ञानादेव मु-
क्त्यवाप्तिरभ्येष्टां क्रियामावृत्त, ज्ञानानां तूभाभ्यां निःशेषसा-
धिगम इत्येतदनेन स्त्रोकेन प्रतिपाद्यते । तत्राऽपि ज्ञानपू-
र्विका क्रिया फलवती भवतीत्यादौ बुध्येत इत्यनेन ज्ञानमु-
क्तं, ' भोटयेत् ' इत्यनेन च क्रियोक्ता । तत्रायमर्थो-बुध्येत-अवग-
च्छेत् संबंधं विद्वद्वादिप्रपदेशः । किं पुनस्तत् बुध्येत तदाह-
बन्धनं-बध्यते जीवप्रदेशैरभ्योन्वानुबेधरूपतया व्यवस्थाप्यत
इति बन्धनं-ज्ञानाऽऽवरणाऽऽद्यप्रकारं कर्म तदेतद्वो वा
मिथ्यात्वाऽविरत्यादवा, परिग्रहाऽऽरम्भाऽऽद्यो वा । न च
बोधमात्रादभिलषितायां वासिभेवतीत्यतः क्रियां दर्शयति—
तच्च बन्धनं परिहाय विशिष्टया क्रियया-संयमानुष्ठानरूपया
भोटयेत्-अपनयेदारमनः पृथक्पृथगित्येज्या । एवं चाभिहिते
अभ्युत्थाऽयादिको विनयो बन्धाऽऽदिकं विशिष्टं जिज्ञासुः
पप्रच्छ-किमाह-किमुक्तवान् बन्धनं वीरस्तीर्थकृत् ? किं वा
ज्ञानम्-अवगच्छेत्तद्बन्धनं भोटयति ततो वा मुक्त्यतीति
इतीकार्यः ॥ १ ॥

बन्धनरूपपरिर्वचनायाऽऽह—

चित्तमंतमचित्तं वा, परिगिउम्भ किंसामवि ।

असं वा अणुजायाइ, एवं दुक्खा स मुचइ ॥ २ ॥

(चित्तमंतमचित्तं वेत्यादि) इह बन्धनं-कर्म तदेतद्वो वा-
ऽभिधीयते । तच्च च निदानमन्तरेण निदानिनो ज्ञेयेति,
निदानमेव दर्शयति-तत्रापि सर्वाऽऽरम्भाः कर्मोपादानरूपाः
प्रायश्च आरम्भमीयप्रदोत्थाना इति कृत्वाऽऽदौ परिग्रहमेव द-
क्षितवान् । चित्तमुपयोवी ज्ञानं तद्विद्यते यस्य तच्चित्तवत्-वि-
षयवत्पुण्याऽदि । ततोऽभ्यवचित्तवत्-कनकरज्ज्वाऽऽदि, तदु-
भवकूपमपि परिग्रहं परिगृह्य कथमपि-स्तोकमपि लुप्यतु-

वाऽऽदिकमपीत्यर्थः । यदि वा-कसनं कसः-परिग्रहप्रदण-
ज्या जीवस्य गमनपरिणाम इति यावत् । तदेवं स्वतः परिग्रहं
परिगृह्याऽन्यात्वा प्राहविरवा पृक्ततो वाऽन्याननुज्ञाय दुःखव-
तीति दुःखम्-अप्रकारं कर्म तत्फलं वा असातोदयाऽऽदि-
कं तस्माच्च मुच्यत इति, परिग्रहाऽऽग्रह एव परमार्थतोऽन-
र्थमूलं भवति । तथा चोक्तम्—

" ममाऽहमिति चैव यावदभिमानवाहउवरः,

कृताग्तमुक्तमेव तावदिति न प्रशान्मयुजयः ॥

यशःसुखपिपासितैरयमसावनर्थोत्तरैः,

परैरपसदः कुतोऽपि कथमप्यपाकुष्यते ॥ १ ॥ "

तथा च—

" द्वेषस्याऽऽयतनं धृतेरपचयः क्षान्तेः प्रतीपो विधिः,

व्यासेपस्य सुहृदमदस्य भवतं न्यानस्य कष्टो रिपुः ।

दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं पापस्य वासो निजः,

प्राज्ञस्यापि परिग्रहो ग्रह इव क्लेशाय नाशाय च ॥ १ ॥ "

तथा च परिग्रहेष्वप्राप्तनष्टेषु काङ्क्षाशोकौ प्राप्तेषु च रक्षण-
मुपयोगेऽतृप्तिरित्येवं परिग्रहे सति दुःखाऽऽत्मकाद् बन्धना-
च्च मुच्यते इति ॥ २ ॥

परिग्रहवतश्चावश्यंमाभ्यारम्भस्तस्मिन्प्रमाणतिपात

इति दर्शयितुमाह—

सयं तिवायप पाणे, अदुवा अछेहिं वायए ।

इयंतं वाऽणुजायाइ, वेरं वडुइ अप्पखे ॥ ३ ॥

(सयं तिवायप पाणे इत्यादि) यदि वा-प्रकारान्तरेण च
बन्धनमेवाऽऽह-(सयं तीत्यादि) स-परिग्रहवानसंतुष्टो भूय-
स्तदजंतपरः समर्जितोपद्रवकारिणि च द्वेषमुपगतस्ततः
स्वयम्-आरम्भना त्रिभ्यो-मनोवाक्कायेभ्य आयुर्बलशरीरेभ्यो
वा पातयेत्-क्यावयेत् प्राणान्-प्राणिनः, अकारलोपाह्वा
अतिपातयेत् प्राणानिति । प्राणाश्चाऽमी—

" पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उक्तासनिःश्वांसमथाभ्यदायुः ।
प्राणा दशैते भगवद्विरुक्तास्तेषां विधोर्जीकरयं तु हिंसा । १ । "

तथा च परिग्रहाऽऽग्रही न केवलं स्वतो व्यापादयति, अप-
रैरपि चातयति, रजतश्चाभ्यान् समनुजानीते, तदेव कृतका-
रितानुमतिभिः प्राणमुपमर्दनेन जन्मान्तरश्रुतानुबन्ध्यात्मनो
वेरं वर्धयति, ततश्च दुःखपरम्पराक्याद् बन्धनाच्च मुच्यते
इति । प्राणाऽतिपातस्य चोपलक्षणाधर्मात् सूत्रावादाऽऽद्यो
ऽपि बन्धहेतवो प्रवृत्त्या इति ॥ ३ ॥

पुनर्बन्धनमेवाऽऽभित्याऽऽह—

अस्सि कुले समुप्पखे, जेरि वा संयमे नरे ।

ममाइ लुप्पई बाले, अखे अछेहिं मुच्छिइ ॥ ४ ॥

(अस्सिमित्यादि) यस्मिन्-राष्ट्रकूटाऽऽदौ कुले जातो, यैर्वा
सह पांसुकीकृतैर्वैवस्वैर्भार्याऽदिभिर्वासह संवसेत्तस्तेषु मा-
दपिपुत्राभूमिनीभार्याभयस्याऽऽदिषु ममाऽयमिति-ममत्व-
वान् स्निह्यन् लुप्यते-विलुप्यते, ममत्वजनितेन कर्मणा का-
रकतिर्यस्मनुष्णामरलक्षणे संसारे अभ्यमायो बाध्यते-पी-
ड्यते । कोऽलौ ? बालः-अश्वः, सद्सहिवेकरहितत्वादभ्येष्ट्ये-
षु च सूक्ष्मो-पुत्रीऽभ्युपपन्नो, ममत्वबहुल इत्यर्थः ।
पूर्वं तावन्मातापित्रोस्त्वदनु भार्यायां पुनः पुत्राऽऽदौ स्ने-
हवानिति ॥ ४ ॥

साम्प्रतं यदुक्तं प्राक्—किं वा जानन् बन्धनं श्रोत्यतीति
अस्य निर्वचनमाह—

वित्तं सोयरिया नेव, सव्वमेयं न ताणइ ।

संखाए जीनिअं चेवं, कम्मणा उ तिउट्टइ ॥ ५ ॥

(वित्तमित्यादि) वित्तं—द्रव्यं, तच्च सचित्तमचित्तं वा । तथा—
सोदर्या—भ्रातृभगिन्यादयः, सर्वमपि चैतद्वित्ताऽऽदिकं सं-
सारास्तर्गतस्याऽसुमतोऽतिकटुकाः शरीरमालसीवैदनास्सम-
नुभवतो न प्राणाय—रक्षणाय भवतीत्येतत्संख्याय-ज्ञात्वा ।
तथा जीवितं च प्राणिनां स्वरूपमपि तत्संख्याय कपरिह-
या । प्रत्याख्यानपरिहया तु सचित्ताऽचित्तपरिग्रहप्राणयुप-
घातस्वजनस्नेहाऽऽदीनि बन्धनस्थानानि प्रत्याख्याय कर्मणः
अकाशाशुभ्र्यति—अपगच्छत्यसौ, तुरवधारणे, नृत्त्येदेवेति ।
यदिवा-कर्मणा-क्रियया संयमानुष्ठानरूपया बन्धनात् नृत्त्य-
ति, कर्मणः पृथग्भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अध्ययनार्थाधिकाराभिहितत्वात् स्वसमयप्रतिपादना-

नन्तरं परसमयप्रतिपादनाभिधित्तयाऽऽह—

एए गंधे विउक्कम्म, एगे समणमाहणा ।

अयाणंता विउत्तिता, सत्ता कामेहि माणवा ॥ ६ ॥

(एए गंधे विउक्कम्मत्यादि) एतान्—अन्तरोक्तान् ग्रन्थान्
व्युत्क्रम्य-परिण्यज्य स्ववचिविरचितार्थेषु ग्रन्थेषु सक्ताः सि-
ताः—बद्धाः, एकैः न सर्वे इति सम्बन्धः । ग्रन्थातिक्रमश्चेतेषां
तदुक्तार्थान्शुभ्रगमात्, अनन्तरग्रन्थेषु चायमर्थोऽभिहि-
तस्तद्वया—जीवास्तित्वे सति ज्ञानाऽवरणीयाऽदिकर्मबन्ध-
नं, तस्य हेतवो मिथ्यात्वाऽविरतिप्रमादाऽऽदयः परिग्रहाऽऽ-
म्भाऽऽदयश्च । तन्प्राप्तं च सम्पक्वदर्शनाऽऽयुपायेन, मोक्षस-
ंज्ञावच्छेदयेवमादिकः, तदेवमेकैः भ्रमणाः—शाक्याऽऽदयो बार्ह-
स्पत्यमतानुसारिणश्च माहणाः—(ताः) एतानहं दुक्कान् ग्रन्थानति-
क्रम्य परमार्थप्रजानानां विविधम्—अनेकप्रकारमुत्प्रावत्येन
सिता—बद्धाः स्वसमयेष्वभिनिविष्टाः । तथा च शाक्या एवं
प्रतिपादयन्ति तथा—' सुकदुःखेच्छाद्वेषज्ञानाऽऽधारभूतो
नास्त्यात्मा कश्चित्, किं तु विज्ञानमेवैकं विवर्त्तनं ' इति ।
' सणिकाः सर्वसंस्कारा ' इत्यादि । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १
ख० । करणदुक्काऽऽदिबन्धनरूपे कौतुककर्मणि वृ० १ उ० २
प्रक० ।

इह योगैस्तदनुकूपपुद्गलस्कन्धान् गृहीत्वा शरीराऽऽदि-

रूपतया परिणमयतीत्युक्तं, तत्र तान् पुद्गलान् किं

जीवी देशेन गृह्णाति, उत सर्वात्मनेत्येवं प्रश्ना-

वकाशमाशङ्क्योत्तरं वित्तितीर्षुमाह—

एगमवि गहणदव्वं, सव्वप्पणयापै जीवदेसम्मि ।

सव्वप्पणया सव्व-त्थ वाऽवि सव्वे गहणत्वं ॥ २१ ॥

इह जीवः स्वप्रदेशावगादमेव दलिकं गृह्णाति, न त्वनन्तर-
परम्परप्रदेशाऽवगादं, तत्रैकस्मिन् जीवप्रदेशे यदवगादं ग्रह-
णद्रव्यं—ग्रहणप्रायोग्यं दलिकं तदेकमपि गृह्णाति (सव्वप्प-
णयापै सि) सर्वाऽऽत्मना गृह्णाति सर्वैरेवाऽऽत्मप्रदेशैर्गृह्णा-
तीत्यर्थः । जीवप्रदेशानां सर्वेषामपि गृह्णत्वाऽवयवानामिष-

परस्परं सम्बन्धविशेषभावात् । तथाहि—एकस्मिन् जीवप्रदे-
शे स्वप्नेषावगादग्रहणप्रायोग्यद्रव्यग्रहणाय व्याप्रियमास्त्व-
र्वेऽप्यात्मप्रदेशा अनन्तरपरम्परतया तद्वद्रव्यग्रहणाय व्या-
प्रियन्ते । यथा हस्ताग्रण कस्मिंश्चिद्वाद्ये घटाऽऽदिके पृष्ठमाणे
मणिकण्डकूर्परांसाऽऽदयोऽपि तद्वद्रहणाय अनन्तरपरम्पर-
तया व्याप्रियन्ते, तथा (सव्वत्थ वा वि सि) सर्वेष्वपि—सर्वेष्व-
पि जीवप्रदेशेषु येऽवगादा-ग्रहणप्रायोग्याः स्कन्धास्तानपि
ग्रहणप्रायोग्यान् स्कन्धान् सर्वांन् गृह्णाति जीवः सर्वाऽऽत्म-
ना, सर्वैरेवाऽऽत्मप्रदेशैः एकैकस्कन्धग्रहणं प्रति सर्वजीव-
प्रदेशानामनन्तरपरम्परतया व्याप्रियमाणत्वादिति ॥ २१ ॥

इह पुद्गलद्रव्याणां परस्परं सम्बन्धः क्लेशतो भवति । ततो-
ऽवश्यं स्नेहप्ररूपणा कर्तव्या । सा च त्रिधा । तद्यथा—
स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा, नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा, प्रयो-
गप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा च । तत्र स्नेहप्रत्ययस्य—स्नेहनिमि-
त्तस्य स्पर्धकस्य प्ररूपणा स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा । त-
था शरीरबन्धननामकर्मोद्यतः परस्परं बद्धानां शरीरपु-
द्गलानां स्नेहमधिकृत्य स्पर्धकप्ररूपणा नामप्रत्ययस्पर्धक-
प्ररूपणा । शब्दार्थध्यायम्—नामप्रत्ययस्य बन्धननामनिमित्त-
स्य शरीरप्रदेशस्पर्धकस्य प्ररूपणा नामप्रत्ययस्पर्धकप्र-
रूपणा । तथा प्रकृष्टो योगः प्रयोगः, तेन प्रत्ययभूतेन-का-
रणभूतेन ये गृहीताः पुद्गलास्तेषां स्नेहमधिकृत्य स्पर्ध-
कप्ररूपणा प्रयोगप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा । तत्र प्रथमतः स्ने-
हप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणार्थमाह—

नेहप्पच्चयफड्ढग-मेगं अविभागवगणा गंता ।

इस्सेव बहू बद्धा, असंखलोमे दुगुणहीणा ॥ २२ ॥

(नेह सि) स्नेहप्रत्ययं—स्नेहनिमित्तम् एकैकस्नेहाऽविभाग-
बद्धानां पुद्गलवर्गणानां समुदायरूपं स्पर्धकं स्नेहप्रत्यय-
स्पर्धकम्, तच्चैकमेव भवति । तस्मिंश्च स्पर्धकेऽविभागव-
र्गणा एकैकस्नेहाविभागाऽधिकपरप्राणसमुदायरूपा वर्गणा
अनन्ता द्रष्टव्याः । तत्र इत्येन-अल्पेन स्नेहेन ये बद्धा-युक्ताः
पुद्गलास्ते बहवः, अर्थाच्च प्रभूतेन स्नेहेन बद्धाः स्तोकाः ।
तथा ' असंखलोमे दुगुणहीण सि ' आदिवर्गणायाः पर-
तोऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणा वर्गणा अतिक्रम्य या-
ऽनन्तरा वर्गणा तस्यां पुद्गलाः प्रथमवर्गणागतपुद्गलाऽपेक्ष-
या द्विगुणहीना भवन्ति । पुनरपि ततोऽसंख्येयलोकाऽऽका-
शप्रदेशप्रमाणा वर्गणा अतिक्रम्याऽनन्तरायां वर्गणायां पुद्ग-
ला द्विगुणहीना भवन्ति । एवं तावद्वाक्यं यावद्द्रव्यमाणा
संख्येयभागहानिगता चरमा वर्गणा । इयमत्र भावना—इह
यः सधौत्कृष्टः स्नेहः स केवलप्रज्ञाच्छेदनकेन क्षियते,
क्षिप्वा क्षिप्वा च निर्विभागा मागाः पृथक् पृथक् व्यवस्थाप्य-
न्ते । तत्र जगति ये केचित् परमाणव एकेन स्नेहस्य निर्वि-
भागेन भागेन युक्ताः सन्ति, तेषां समुदायः प्रथमा वर्ग-
णा । ये पुनर्द्रव्याः स्नेहाऽविभागाभ्यां युक्ताः परमाणवः स-
न्ति, तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा । एवं त्रिभिः स्नेहा-
विभागैर्युक्तानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवं संख्येयैः स्ने-
हाऽविभागैर्युक्तानां संख्येया वर्गणा वाक्याः । असंख्येयैः स्ने-
हाऽविभागैर्युक्तानां पुनरसंख्येया वर्गणाः । अनन्तैः स्नेहाऽ-
विभागैर्युक्तानां अनन्ता वर्गणाः । द्विधा चात्र प्ररूपणा, तच्च-

या-अनन्तरोपनिधया, परस्पररोपनिधया च । तत्र तावत्प्रथ-
मतोऽनन्तरोपनिधया प्रकरणे क्रियते-प्रथमायां वर्गणाया-
मेकस्नेहाविभागयुक्तपुद्गलसमुदायरूपायां यावन्तः पुद्गला-
स्तदपेक्षया द्वितीयस्यां वर्गणायां स्नेहाविभागद्वययुक्तपुद्ग-
लसमुदायरूपायां पुद्गला असंख्येयभागहीना भवन्ति । ततो-
ऽपि तृतीयस्यां वर्गणायामसंख्येयभागहीनाः । एवं प्रति-
वर्गणामसंख्येयभागहान्या पुद्गलास्तावद्वाच्या यावन्तस्ता-
वर्गणा गता भवन्ति । ततोऽनन्तरायां पुद्गलाः प्राक्नव-
र्गणान्नपुद्गलापेक्षया संख्येयभागहीना भवन्ति । ततोऽ-
नन्त्यामपि वर्गणायां पुद्गलाः संख्येयभागहीनाः । एवं
संख्येयभागहान्याऽपि वर्गणा अनन्ता वाच्याः । ततो-
ऽनन्तरायां वर्गणायां पुद्गलाः प्राक्नवर्गणान्नपुद्गलापे-
क्षया संख्येयगुणहीना भवन्ति । ततोऽनन्त्यामपि वर्ग-
णायां पुद्गलाः संख्येयगुणहीनाः । एवं संख्येयगुणहान्याऽ-
प्यनन्ता वर्गणा वाच्याः । ततोऽनन्तरायां वर्गणायां पुद्गलाः
प्राक्नवर्गणान्नपुद्गलापेक्षया संख्येयगुणहीना भवन्ति ।
ततोऽनन्त्यामपि वर्गणायां पुद्गला असंख्येयगुणहीनाः ।
एवमसंख्येयगुणहान्याऽप्यनन्ता वर्गणा वाच्याः । ततोऽ-
नन्तरायां वर्गणायां पुद्गलाः प्राक्नवर्गणान्नपुद्गलापेक्षया-
ऽनन्तगुणहीना भवन्ति । ततोऽनन्त्यामपि वर्ग-
णायां पुद्गला अनन्तगुणहीनाः । एवमनन्तगुणहान्याऽप्य-
नन्ता वर्गणा वाच्याः यावन्तस्त्वोक्त्या वर्गणाः । त-
देवं कृत्वाऽनन्तरोपनिधया प्रकरणे ॥ संप्रति परस्प-
रोपनिधया क्रियते—तत्र प्रथमवर्गणायाः परतोऽसं-
ख्येयलंकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणे वर्गणा अतिक्रम्य या परा-
अन्या वर्गणा तस्यां पुद्गलाः प्रथमवर्गणान्नपुद्गलापेक्षया
द्विगुणहीना भवन्ति, अर्धा भवन्ति इत्यर्थः । ततः पुनरप्य-
संख्येयलंकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणे वर्गणा अतिक्रम्य या प-
रा-अनन्तरा वर्गणा तस्यां पुद्गला अर्धा भवन्ति । एवं भूयो
भूयस्तावद्वर्गणान्नयं यावत्संख्येयभागहानिगता चरमा
वर्गणा । ततः परं संख्येयभागहानिगता वर्गणाः संख्ये-
यया अतिक्रम्यानन्तरायां वर्गणायां पुद्गला असंख्येय-
भागहानिगतचरमवर्गणापुद्गलापेक्षयाऽर्धा भवन्ति । ततः
पुनरपि संख्येयया वर्गणा अतिक्रम्यानन्तरायां वर्गणायां पु-
द्गला अर्धा भवन्ति । एवं भूयो भूयस्तावद्बहुलं यावत्सं-
ख्येयभागहानावपि चरमा वर्गणा । उपरिर्तनीषु चतसृ-
षु हानिषु इयं परस्पररोपनिधा न सम्भवति । यतः प्रथ-
मायामपि संख्येयगुणहानिवर्गणायां पुद्गलाः संख्येय-
भागहानिसत्त्वचरमवर्गणान्तर्गतपुद्गलापेक्षया संख्येयगु-
णहीनाः प्राप्यन्ते । संख्येयगुणहीनाश्च जघन्यतोऽपि त्रि-
गुणहीनाश्चतुर्गुणहीना वा गृह्यन्ते, न तु द्विगुणहीनाः,
यतः संख्येयं प्रायः सर्वत्राप्यजघन्योत्कृष्टं त्रिमृत्त्येव गृ-
ह्यते, न तु द्वौ, नापि सर्वोत्कृष्टं तदुक्तमनुयोगद्वारक-
र्णौ—“सिद्धंते य जगत् जगत् संख्येजगद्गणं तस्य-
तस्य अजहन्मण्डकोसयं बहुलं ति ।” तत इत् ऊर्ध्वं
द्विगुणहीना न प्राप्यन्ते, किं तु त्रिगुणचतुर्गुणाऽऽदिहीना
इति नेयं द्विगुणहान्या परस्पररोपनिधा संभवति । तस्मा-
न्मूलत आरभ्याम्यथाऽत्र परस्पररोपनिधया प्रकरणे क्रि-
यते—असंख्येयभागहानौ प्रथमान्तिमवर्गणयोरपान्तराले

प्रथमवर्गणापेक्षया काश्चिद्वर्गणा असंख्येयभागहीनाः का-
श्चित्संख्येयभागहीनाः काश्चित्संख्येयगुणहीनाः काश्चि-
दसंख्येयगुणहीनाः काश्चिदनन्तगुणहीनाः । एवमसंख्ये-
यभागहानौ प्रथमवर्गणापेक्षया पञ्चापि हानयः संभवन्ति ।
संख्येयभागहानौ तु पुनरसंख्येयभागहानिवर्जाः शेषाश्चत-
स्रऽपि हानयः सम्भवन्ति । तद्यथा—संख्येयभागहानिप्रथ-
मान्तिमवर्गणयोरपान्तराले प्रथमवर्गणापेक्षया काश्चिद्व-
र्गणाः संख्येयभागहीनाः, काश्चित्संख्येयगुणहीनाः ।
काश्चिदसंख्येयगुणहीनाः, काश्चिदनन्तगुणहीनाः । संख्येयगु-
णहानौ पुनरसंख्येयभागहानिसंख्येयभागहानिवर्जाः शेषा-
स्तिस्रो हानयः संभवन्ति । तद्यथा—संख्येयगुणहानौ प्रथ-
मान्तिमवर्गणयोरपान्तराले प्रथमवर्गणापेक्षया काश्चिद्वर्ग-
णाः संख्येयगुणहीनाः, काश्चिदसंख्येयगुणहीनाः, का-
श्चिदनन्तगुणहीनाः । असंख्येयगुणहानौ पुनर्द्वे एव हानौ,
तथाहि—असंख्येयगुणहानौ प्रथमान्तिमवर्गणयोरपान्तराले
प्रथमवर्गणापेक्षया काश्चिद्वर्गणा असंख्येयगुणहीनाः
काश्चिदनन्तगुणहीनाः । अनन्तगुणहानौ त्वनन्तगुणहानिरे-
वैका । तदेवं कृत्वा परस्पररोपनिधया प्रकरणे ॥ साम्प्रतमल्प-
बहुत्वमुच्यते—तत्राऽसंख्येयभागहानौ वर्गणाः स्तोकाः । ताभ्यः
संख्येयभागहानौ वर्गणा अनन्तगुणाः । ताभ्योऽपि संख्ये-
यगुणहानौ वर्गणा अनन्तगुणाः । ताभ्योऽप्यसंख्येयगुण
हानौ वर्गणा अनन्तगुणाः । ताभ्योऽप्यनन्तगुणहानौ वर्ग-
णा अनन्तगुणाः । तथाऽनन्तगुणहानौ पुद्गलाः सर्वस्तो-
काः । तेषां संख्येयगुणहानौ पुद्गला अनन्तगुणाः । वे-
भ्योऽपि संख्येयगुणहानौ पुद्गला अनन्तगुणाः । तेषांऽपि
संख्येयभागहानौ पुद्गला अनन्तगुणाः । तेषांऽप्यसंख्ये-
यभागहानौ पुद्गला अनन्तगुणाः ॥ २२ ॥ तदेवमुक्तं सप्रपञ्चं
स्नेहप्रत्ययं स्वर्धकम् ।

इदानीं नामप्रत्ययस्पर्धकप्रयोगप्रत्ययस्पर्धकप्रकरणं

चिकीर्षुरिदमाह—

नामप्यभोगपक्षय-गेषु वि नेया अनन्तगुणणा ।

धुणिया देसगुणा सि, जहन्ननेदं सगे कट्टु ॥ २३ ॥

(नाम सि) इह नामप्रत्ययस्पर्धकप्रकरणयां षडनुयो-
गद्वाराणि । तद्यथा—अविभागप्रकरणे १, वर्गणाप्रकरणे
२, स्पर्धकप्रकरणे ३, अनन्तरप्रकरणे ४, वर्गणापुद्गल-
स्नेहाऽविभागसकलसमुदायरूपेणा ५, स्थानप्रकरणे ६
केति । तत्र प्रथमतोऽविभागप्रकरणे क्रियते—औदारिकाऽऽ-
विशरीरपञ्चकप्रायोग्यानां परमाणुनां या रसाः, स केचित्-
प्रज्ञाक्षेपनकेन क्षिप्यते, क्षिप्वा च निर्विभागा भागाः क्रियन्ते
ते च निर्विभागा भागा गुणपरमाणवा वा भावपरमाणवा
वा प्रोच्यन्ते । एषाऽविभागप्रकरणे । तत्रैकेन स्नेहावि-
भागेन युक्ताः शरीरयोग्याः पुद्गला न भवन्ति । किमुक्तं
भवति?—औदारिकौदारिकबन्धनाऽऽदीनां पञ्चदशानां बन्ध-
नानामन्यतमस्यापि बन्धनस्य विषया न भवन्तीत्यर्थः ।
नापि द्वाभ्यां स्नेहाविभागाभ्यां युक्ता । नापि त्रिभिर्नापि
संख्येयैर्नाप्यसंख्येयैर्नाप्यनन्तैः, किं त्वनन्तानन्तैरेव स-
र्वजीवेभ्योऽनन्तगुणैः, ततस्तेषां पुद्गलानां समुदायः प्रथ-
मा वर्गणा, सा च जघन्या । तत एकेन स्नेहाविभागे-
नाधिकानां पुद्गलानां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां

स्नेहाविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकाविभागवृद्ध्या निरन्तरं तावद् वर्गणा वाच्या यावद्भव्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा भवन्ति । एतासां च समुदाय एकं स्पर्धकम् । तत इत ऊर्ध्वमेकेन स्नेहाविभागेनाधिकाः परमाणुवा न प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, नापि संख्येयैः, नाप्यसंख्येयैः, नाप्यनन्तैः, किं त्वनन्तानन्तरैव सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणैरधिकाः प्राप्यन्ते । ततस्तेषां समुदायो द्वितीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । तस्यां कियन्तः स्नेहाविभागाः ? इति चेदुच्यते—यावन्तः प्रथमस्पर्धकप्रथमवर्गणायां स्नेहाविभागास्तायन्तो द्विगुणाः । तत एकैकं स्नेहाविभागेनाधिकानां परमाणूनां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां स्नेहाविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकस्नेहाविभागवृद्ध्या निरन्तरं वर्गणास्तावद्वाच्या यावद्भव्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा भवन्ति । ततस्तासां समुदायो द्वितीयं स्पर्धकम् । ततः पुनरप्यत ऊर्ध्वमेकेन स्नेहाविभागेनाधिकाः परमाणुवा न प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, यावन्नापि संख्येयैः, नाप्यसंख्येयैः, नाप्यनन्तैः, किं त्वनन्तानन्तरैव सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणैः । ततस्तेषां परमाणूनां समुदायस्तृतीयस्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । तस्यां कियन्तः स्नेहाविभागा इति चेदुच्यते—यावन्तः प्रथमस्पर्धकसत्कप्रथमवर्गणायां तावन्तस्त्रिगुणाः । तत एकैकं स्नेहाविभागेनाधिकानां परमाणूनां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां स्नेहाविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकस्नेहाविभागवृद्ध्या निरन्तरं वर्गणास्तावद्वाच्या यावद्भव्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा भवन्ति । ततस्तासां समुदायस्तृतीयं स्पर्धकम् । ततः पुनरप्यत ऊर्ध्वमेकेन स्नेहाविभागेनाधिकाः परमाणुवा न प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, यावन्नापि संख्येयैः, नाप्यसंख्येयैः, नाप्यनन्तैः, किं त्वनन्तानन्तरैव सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणैरधिकाः प्राप्यन्ते । ततस्तेषां समुदायश्चतुर्थस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । तस्यां कियन्तः स्नेहाविभागाः ? इति चेदुच्यते—प्रथमस्पर्धकसत्कप्रथमवर्गणायां यावन्तः स्नेहाविभागास्तावन्तश्चतुर्गुणाः । एवं यतिसंख्यं यतिसंख्यं स्पर्धकं चिन्तयितुमारभ्यते, तद्यथा पञ्चमं दशमं विंशतितमं सहस्रतमं लक्षतमं तावत्संख्यागुणिताः प्रथमस्पर्धकसत्कप्रथमवर्गणागताः स्नेहाविभागास्ततिसंख्यस्य ततिसंख्यस्य स्पर्धकस्याऽऽदिवर्गणायां द्रष्टव्याः । तानि च स्पर्धकानि कियन्ति भवन्तीति चेदुच्यते—अभ्येभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागकल्पानि । अनन्तराणि कियन्ति भवन्तीति चेदुच्यते—रूपोन्मत्तस्पर्धकतुल्यानि । तथाहि—चतुर्णामन्तराणि त्रीण्येव भवन्ति, (नो) नाधिकानि । एवमत्रापि भावनीयम् । वर्गणास्त्वानन्तर्येण द्वे वृद्धी भवतः । तद्यथा—एकैकाविभागवृद्धिः, अनन्तानन्तविभागवृद्धिश्च । तत्रैकैकाविभागवृद्धिः स्पर्धकगतानां वर्गणानां यथोत्तरमनन्तानन्तविभागवृद्धिः पाश्चात्यस्पर्धकगतचरमवर्गणापेक्षयोत्तरस्पर्धकस्याऽदिवर्गणायाः, पारस्पर्येण पुनः प्रथमस्पर्धकसत्कप्रथमवर्गणापेक्षया षडपि वृद्ध्याऽवगन्तव्याः । तद्यथा—अनन्तभागवृद्धिः असंख्ये-

यभागवृद्धिः, संख्येयभागवृद्धिः, संख्येयगुणवृद्धिः, असंख्येयगुणवृद्धिः, अनन्तगुणवृद्धिश्चेति । तदेवं कृता वर्गणाप्रकरणे स्पर्धकप्रकरणे अनन्तरप्रकरणे च ॥ सांप्रतं वर्गणागतपुद्गलस्नेहाविभागसमुदायप्रकरणे क्रियते—तत्र प्रथमस्य शरीरस्थानस्य प्रथमायां वर्गणायां स्नेहाविभागाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्य शरीरस्थानस्य प्रथमवर्गणायामनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि तृतीयशरीरस्थानस्य प्रथमवर्गणायामनन्तगुणाः । एवमनन्तगुणया श्रेण्या सर्वाण्यपि स्थानानि नेतव्यानि । शरीरस्थानानि च वक्ष्यमाणस्पर्धकसङ्ख्याप्रमाणानि ॥ संप्रति शरीरपरमाणूनामेव तत्तद्वन्धनयोग्या नामलपबहुवचमभिधीयते—तत्रौदारिकौदाहिकबन्धनयोग्याः पुद्गलाः सर्वस्तोकाः । तेभ्य औदारिकतैजसबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽप्यौदारिककर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽप्यौदारिकतैजसकर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तथा वैक्रियवैक्रियबन्धनयोग्याः पुद्गलाः सर्वस्तोकाः । तेभ्योऽपि वैक्रियतैजसबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि वैक्रियकर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि वैक्रियतैजसकर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तथा आहारकाऽऽहारकबन्धनयोग्याः पुद्गलाः सर्वस्तोकाः । तेभ्योऽप्यौदारिकतैजसबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽप्यौदारिककर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽप्यौदारिकतैजसकर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि तैजसतैजसबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि तैजसकर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि कर्मणकर्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणा इति ॥ सांप्रतं स्थानप्रकरणेऽवसरः । तत्र प्रथमं स्पर्धकमादौ कृत्वाऽभ्येभ्योऽनन्तगुणैः सिद्धानन्तकलौर्मौगैरनन्तैः स्पर्धकैरेकं प्रथमं शरीरप्रायोगं स्थानं भवति । ततस्ततिभिरेव स्पर्धकैरनन्तभागवृद्धैर्द्वितीयं शरीरस्थानं भवति । पुनस्ततिभिरेव स्पर्धकैरनन्तभागवृद्धैस्तृतीयं शरीरस्थानम् । एवं निरन्तरं पूर्वस्मात् पूर्वस्मादुत्तरोत्तराणि अनन्तभागवृद्धानि शरीरस्थानान्यङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि वाक्यानि । एतानि च समुदितानि एकं कण्टकमभिधीयते । तस्माच्च कण्टकादुपरि यक्ष्यच्छरीरस्थानं तत्कण्टकगतचरमशरीरस्थानापेक्षया असङ्ख्येयभागवृद्धम् । तस्मात्पराणि पुनर्यावन्त्यानि शरीरस्थानानि अङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तानि सर्वाण्यपि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धान्यवसेयानि । एतानि च समुदितानि द्वितीयं कण्टकम् । तस्माच्च द्वितीयात्कण्टकादुपरि यक्ष्यच्छरीरस्थानं तत्पुनरपि द्वितीयकण्टकगतचरमशरीरस्थानापेक्षयाऽसङ्ख्येयभागवृद्धम् । ततः पराणि पुनरप्यन्यानि यानि शरीरस्थानानि अङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तानि सर्वाण्यपि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धान्यवसेयानि । एतानि च समुदितानि तृतीयं कण्टकम् । ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयभागवृद्धम् । ततः पुनरपि कण्टकमात्राणि शरीरस्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धान्यवसेयानि । एवमसङ्ख्येयभागान्तरितानि अनन्तभागवृद्धकण्टकानि तावद्वाक्यानि यावत्सङ्ख्येयभागवृद्धानामपि स्थानानामनन्तरान्तराभाविनां कण्टकं भवति । कण्टकं नाम समयपरिभाषया—अङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभाग-

तत्प्रदेशराशिप्रमाणा सकृन्मा अभिधीयते । ततः पराणि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि कण्डकमात्राणि शरीरस्थानानि व्याख्यानि । ततः परमेकं संख्येयभागवृद्धं स्थानम् । ततो मूलादारभ्य यावन्ति स्थानानि प्रागतिकान्तानि तावन्ति तथैवाऽ (तत्रैवाऽ) भिधाय पुनरप्येकं संख्येयभागवृद्धं स्थानमभिधानीयम् । एवं वक्ष्यमाणक्रमेण वट्टस्था-नकवृद्धा शरीरस्थानानि तावत्तत्त्वानि यावत्संख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि भवन्ति । उक्ता नामप्रत्ययस्पर्धक-प्रकरणम् ॥ साम्प्रतं प्रयोगप्रत्ययस्पर्धकप्रकरणम् । क्रियते-तत्र प्रयोगो-बोमः तत्स्थानवृद्धा यो रसः कर्मपरमाणुषु के-चलयोगप्रत्ययतो बध्यमानेषु परिवर्धते स्पर्धकरूपतया त-त्प्रयोगप्रत्ययस्पर्धकम् । उक्तं च—“ होइ पयोगो ओगो, तद्वाणविषयणार्थे जो उरसो । परिवर्द्धे जीवे, पयोगफंडु तयं वेति ॥१॥ ” तस्य पञ्चाऽनुयोगद्वाराणि । तद्यथा-अविभा-गप्रकरणार्थे, वर्गणाप्रकरणार्थे, स्पर्धकप्रकरणार्थे, अन्तरप्रक-रणार्थे, स्थानप्रकरणार्थे, इति । एताश्च यथा नामप्रत्ययस्पर्धके प्रागभिहितान्त्यैवात्राप्यवगन्तव्याः । तथाऽत्र प्रथमस्थानस-त्कप्रथमवर्गणायां सकलपुद्गलस्नेहाविभागाः सर्वस्तोकाः । तेभ्यो द्वितीयस्थानसत्कप्रथमवर्गणायामनन्तगुणाः । तेभ्यो-ऽपि तृतीयस्थानसत्कप्रथमवर्गणायामनन्तगुणाः । एवं ता-वन्नेयं यावदन्तिमं स्थानम् । तथा च प्रयोगप्रत्ययस्पर्धक-मेवाधिकृत्याप्यत्राप्युक्तम्—“ अविभागवर्गणफंडुग, अन्तरठा-णार्थे एत्थ जइ पुढिब । ठाणार्थे वर्गणाभो, अणंतगुणणार्थे गळ्ळुति ॥१॥ ” अत्राऽऽदिशब्दात्कण्डकाऽऽदिपरिग्रहः ॥ इदा-मीमहवद्वत्समुच्यते—स्नेहप्रत्ययस्पर्धकस्य जघन्यवर्गणायां सकलपुद्गलगतः स्नेहाविभागाः सर्वस्तोकाः । ततस्तस्यैव स्नेहप्रत्ययस्पर्धकस्यात्कण्डवर्गणायामनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि नामप्रत्ययस्पर्धकस्य जघन्यवर्गणायामनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि तस्यैवात्कण्डवर्गणायामनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि प्रयोगप्रत्यय-स्पर्धकस्य जघन्यवर्गणायामनन्तगुणाः । तेभ्योऽपि तस्यै-वात्कण्डवर्गणायामनन्तगुणाः । उक्तं च—“ तिण्हं पि कडु-गाणं, जइण्ण उक्कोसगा कमा ठविडं । येयाऽणंतगुणाभो, उ-वर्गणा गेहफंडुआ ॥१॥ ” सम्प्रति गाथाऽर्थो विव्रिय-ते-नामप्रत्ययेषु प्रयोगप्रत्ययेष्वपि च स्पर्धकेषु अविभा-गवर्गणाऽऽद्यः प्राग्वक्ष्येयाः । तथाहि-स्नेहप्रत्ययस्पर्धक इवा-त्रापि अविभागवर्गणा एकैकस्नेहाऽविभागवृद्धपरमाणुवर्ग-णा अनन्ताः । तथा स्तोकेन स्नेहेन वज्राः पुद्गला ब्रह्म इतरे स्तोकाः स्तोकराः । यच्च—“ असंखलोगे तुमुण-हीणा ” इति, तदशासंभवाच्च सम्बध्यते । स्नेहप्रत्ययस्पर्धकेऽपि हि तत् यथासंभवं स्तोकेमेव कालं यावत् यो-जितम्, न पुनः सर्वत्रापि । तथा (किं ति) एषां स्ने-हप्रत्ययनामप्रत्ययप्रयोगप्रत्ययस्पर्धकानां प्रत्येकं स्नेके-आ-स्मीये जघन्योत्कण्डे वर्गणे बुद्ध्या पृथक् कृत्वा ततः क्रमेण नासु । (धिया देसगुण ति) धिया—निबिता देस-गुणा निर्विभागभागरूपाः सकलपुद्गलगतस्नेहाविभागा इ-त्यर्थः । तेऽनन्तगुणतया—अनन्तगुणिततया ज्ञातव्याः । तदे-वं कृता पुद्गलानां परस्परं सम्बन्धहेतुभूतस्य स्नेहस्य प्र-करणम् ॥ सम्प्रति बन्धनकरणसामर्थ्यतां बध्यमानकर्मपुद्-गलानां प्रकृतिसिद्ध्यनुभागप्रदेशविभागो मन्दमतीनां सुखा-

बोधाय मोदकहृदन्तेन विभाव्यते—यथा किल कश्चि-न्मोदको वातविनाशिद्रव्यनिष्पन्नः प्रकृत्या वातमुपशमय-ति, पित्तोपशमकद्रव्यनिष्पन्नः पित्तम्, कफाऽपहार्-द्रव्यनिष्पन्नः कफमित्येवंस्वरूपा प्रकृतिर्मोदकस्य । तथा तस्यैव स्थितिः कस्यचिद्विनिर्मेकम्, अपरस्य दिन-द्वयम्, अन्यस्य मासाऽऽदिकं कालं यावत् । तथा तस्यैव रसः स्निग्धमधुराऽऽदिः कस्यचिदेकस्थानकोऽपरस्य द्विस्था-नकः इत्यादि । तथा तस्यैव प्रदेशाः कणिकाऽऽदिकृपाः क-स्यचिदेकप्रसृतिप्रमाणाः कस्यचिद्विप्रसृतिप्रमाणा इत्या-दि । तथा कर्मणोऽपि किञ्चिज्ज्ञानमावृणोति, किञ्चिद्दर्शनं, कि-ञ्चित्सुखदुःखे जनयति, किञ्चिन्मोहयतीत्येवंस्वरूपा प्र-कृतिः । तथा स्थितिस्तस्यैव कर्मणः कस्यचिन्निश्चलाग-गरोपमकोटीकोटीप्रमाणा, अपरस्य सततिसागरोपमको-टीकोटीप्रमाणा इत्यादि । तथा रसः कस्यचिदेकस्थान-कोऽपरस्य द्विस्थानक इत्यादि । तथा प्रदेशाः कस्यचि-द्द्व्यतराः कस्यचिच्च बहुतरा इति ॥ २३ ॥

तत्र प्रकृतिभेदेन एव कर्मणां मूलोत्तरवि—

भागो भवति, नान्यथेत्यावदयथाह—

मूलोत्तरपगईणं, अणुभागविसेसभो इवइ भेओ ।

अविसेसियरसपइउ, पगईबंधो मुण्येव्वो ॥ २४ ॥

(मूल नि) इह प्रकृतिशब्दो भेदपर्यायोऽप्यस्ति । त-था चाऽऽह भाष्यकृत्—“ अहवा पयडी भेओ ” इति । त-तो मूलोत्तरप्रकृतीनां—मूलोत्तरभेदानां कर्मणः सम्बन्धिनाम-नुभागविशेषतः—स्वभावविशेषतो ज्ञानाऽऽधारकत्वाऽऽदिल-क्षणात् भेदो भवति, नाऽन्यथा । अनुभागशब्दश्चाऽत्र स्व-भावपर्यायोऽवगन्तव्यः । तदुक्तं चूयं—“ अनुभागो सि-सहावो ” इति । इह बन्धनकरणे प्रकृतिबन्धाऽऽद्यः प्रत्ये-कमुपरि सुप्रपञ्चं ब्रह्मण्यः । प्रकृत्यावयव प्रति कर्म सङ्की-र्णं इति कश्चिद्व्यामुद्येत, अतस्तन्मोहापनोपदाय प्रकृतिबन्धं तुशब्दोपलक्षणद्वारेण अन्यांश्च स्थितिबन्धाऽऽदीन् वैविध्यंन (ध्येन) स्पष्टयन्नाह—(अविसेसियेत्यादि) रसः स्ने-हाऽनुभाग इत्येकार्थाः । तस्य प्रकृतिः स्वभावः । अविशे-षिताऽविधक्षिता रसप्रकृतिः, उपलक्षणत्वात् स्थित्यावयो-ऽपि, यस्मिन् विवक्षितो रसबन्धोऽविशेषितरसप्रकृतिः । प्रकृतिबन्धो ज्ञानव्यः, तुशब्दस्याधिकार्थसंस्त्वनात् अवि-वक्षितरसप्रकृतिप्रदेशः स्थितिबन्धः, अविधक्षितप्रकृति-स्थितिप्रदेशो रसबन्धः, अविधक्षितप्रकृतिस्थितिरसः प्र-देशबन्ध इत्यपि द्रष्टव्यम् । प्रकृतिबन्धे च यावन्त्यः प्र-कृतयो बन्धमायान्ति, एष यासां बन्धं प्रति स्वामी, तदेतस्सर्वे शतकादवसेयम् । प्रकृतिप्रदेशबन्धौ च योगतो भवतः “ ओगा पयडिपएलं ” इति वचनात् । तत्र प्रकृ-तिबन्ध उक्तः ॥ साम्प्रतं प्रदेशबन्धो ब्रह्मवसरप्राप्तः । त-त्राहविधबन्धकेन अन्तुना यदेकेनाध्यवसायेन विप्रतागर्भेण गृहीतं दक्षिकं तस्याऽष्टौ भागा भवन्ति, सप्तविधबन्धस्य तु सप्त भागाः, षड्विधबन्धकस्य षड्भागाः, एकविधबन्ध-कस्य एको भागः ॥ २४ ॥

सम्प्रत्युत्तरप्रकृतीनां भागविभागोपदर्शनार्थमाह—

जं सव्वयाइपचं, सगकम्मपएसणंतमो भागो ।

आवरणास चउद्धा,तिहा य अह पंचहा विग्ये ॥ २५ ॥

(जं ति) यत्-कर्मदलिकं सर्वधातिप्राप्तं केवलज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिरूपसर्वधातिप्रकृतिषु गतं तत् स्वकर्मप्रदेशानामनन्ततमो भागः स्वकीयाया ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपस्या मूलप्रकृतेर्यो मौलो भागस्तस्यानन्ततमो भाग इत्यर्थः । काऽप्रयुक्तिरिति चेदुच्यते—इहाष्टानामपि मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं ये स्मिन्धतराः परमाणवस्ते स्तोकाः ते च स्वस्वमूलप्रकृतिपरमाणुनामनन्ततमो भागः । त एव च सर्वधातिप्रकृतिषांग्या इति यत्सर्वधातिप्राप्तं तत् स्वस्वमूलप्रकृतिप्रदेशानामनन्ततमो भागः । तस्मिन्धानन्ततमे भागेऽपसारिते शेषं यदलिकं तत्सर्वधातिप्रकृतिव्यतिरिक्तभ्यः तत्कालवध्यमानेभ्यः स्वस्वमूलप्रकृत्यवस्थान्तरभेदभ्यो विभज्य विभज्य दीयते । तथाहि—(आवरणस्यादि)आवरणयोः—ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणयोः प्रत्येकं सर्वधातिप्रकृतिनिमित्तमनन्ततमे भागेऽपसारिते सति शेषस्य दलिकस्य यथाक्रमं चतुर्धा त्रिधा च विभागः क्रियते, कृत्वा च शेषदेशधातिप्रकृतिभ्यो दीयते । तथा विप्रान्तराये यो मूलभागः स समग्रोऽपि पञ्चधा कृत्वा दानान्तरायाऽऽदिभ्यो दीयते । इयमेव भावना—ज्ञानाऽऽवरणीयस्य स्थित्यनुसारेण यो मूलभाग आभजति, तस्याऽनन्ततमो भागः केवलज्ञानाऽऽवरणाय दीयते । शेषस्य कृत्वा दो भागाः क्रियन्ते ते च मतिज्ञानाऽऽवरणभ्रुतज्ञानाऽऽवरणाऽवधिज्ञानाऽऽवरणमनःपर्यवज्ञानाऽऽवरणेभ्यो दीयन्ते । दर्शनाऽऽवरणीयस्याऽपि यो मूलभाग आभजति तस्याऽनन्ततमं भागं षोढा कृत्वा निद्रापञ्चककेवलदर्शनाऽऽवरणाभ्यां सर्वधातिभ्यां प्रयच्छति (जीवः) । शेषस्य च त्रयो भागाः क्रियन्ते, ते च अक्षुरचक्षुर्वाधिदर्शनाऽऽवरणेभ्यो दीयन्ते । अन्तरायस्य पुनर्यो मूलभाग आभजति स समग्रोऽपि सर्वधात्यवस्थान्तरभेदाऽभावात् पञ्चधा कृत्वा दानान्तरायाऽऽदिभ्यो दीयते ॥ २५ ॥

मोहे दुहा चउद्धा, य पंचहा वा वि बउभ्रपाणीणं ।

वेयणियाउयगोए-सु वज्झमासीण भागो सिं ॥ २६ ॥

(मोहं क्षि) मोह—मोहनीय स्थित्यनुसारेण यो मूलभा-
ग आभजति तस्याऽनन्ततमो भागः सर्वधातिप्रकृतियोंभ्यो
द्विधा क्रियते, अर्धं दर्शनमोहनीयस्य, अर्धं चारित्रमोह-
नीयस्य । तत्राऽर्धं दर्शनमोहनीयस्य सत्कं समग्रमपि मि-
थ्यात्वमोहनीयस्य दौकते । चारित्रमोहनीयस्य तु सत्क-
मर्थं द्वादशधा क्रियते, ते च द्वादशभागा आधेभ्यो द्वाद-
शकषायेभ्यो दीयन्ते ॥ सम्प्रति शेषशक्तिकभागविभिरुच्यते-
(गोहे दुहत्यादि) शेषस्य च मूलभागस्य द्वौ भागौ कि-
येते एकः कषायमोहनीयस्य, अपरो नोक्तषायमोहनीय-
स्य । तत्र कषायमोहनीयस्य भागः पुनश्चतुर्धा क्रियते, ते
च चत्वारोऽपि भागाः संज्वलनक्रोधाऽऽदिभ्यो दीयन्ते । नो-
क्तषायमोहनीयस्य तु भागः पञ्चधा क्रियते, ते च पञ्चाऽपि
भागा यथाक्रमं त्रयाणां वेदानामन्यतमस्मै वेदाय बह्यमा-
नाय हास्यरतियुगलाऽरतिशोकयुगलयोरन्यतरस्मै युगलाय
मयजुगुप्साभ्यां च दीयन्ते । नाऽग्न्येभ्यः, बन्धाऽमाधात् । न
हि नचाऽपि नोक्तषाया युगपद्वन्धमायान्ति, किं तु यथोक्ताः
पञ्चैव । तथा घेदनीयाऽऽयुर्गोत्रेषु यो मूलभाग आभजति स-

एतेषामेव एकैकस्याः प्रकृतेर्बन्धमानाया ढौकते , द्विप्रभृ-
तीनाममीषां युगपद्वन्धाऽभावात् ॥ ३६ ॥

पिंपरगईसु बउळ-तिगाण वल्लरसगंधफलासायं ।

सन्वासि संघाए, तणुम्पि य तिगे चउके वा ॥ २७ ॥

(पिंड लि) पिण्डप्रकृतयो—नामप्रकृतयः । यदाह कूर्चि-
कृत—“पिण्डपगईमो नामपगईमो लि ।” तासु मध्ये बन्धमा-
नामामन्यतमगतिजातिशरीरबन्धनसंघातनसंस्थानाङ्गोपाङ्गा-
नुपूर्वीणां वर्णगन्धरसस्पर्शागुललघूपघातप्राघातोच्छ्वासनि-
र्माणनिर्यकराणामातपोद्घातप्रशस्ताऽप्रशस्तबिहयो गतित्र-
सख्याबरकादरसुवमपर्यासाऽपर्याप्तप्रत्येकसाधारणस्त्रिराऽस्त्रि-
रगुभाऽगुभसुखरदुःस्वरसुभगदुर्मगाऽदेयाऽनादेययशःकीर्त्य-
यशःकीर्त्यन्यतराणां च मूलभागो विभज्य समर्पणीयः । अत्रैव
विशेषमाह—(बन्धपादि) बन्धरसगन्धस्पर्शानां प्रत्येकं यद्भाग-
लब्धं दलिकमायाति तत्सर्वेभ्यस्तेषामवान्तरभेदेभ्यो विभज्य
विभज्य दीयते । तथाहि—वर्णनभ्नो यद्भागलब्धं दलिकं त-
त्पञ्चधा कृत्वा शुक्लाऽऽदिभ्योऽवान्तरभेदेभ्यो विभज्य प्रदी-
यते । एवं गन्धरसस्पर्शानामपि यस्य यावन्तो भेदास्तस्य सं-
बन्धिनो भागस्य तति भागाः कृत्वा तावद्भ्यांऽवान्तरभे-
देभ्यो दातव्याः । तथा संघाते तनौ च प्रत्येकं यद्भागलब्धं
दलिकमायाति तत्त्रिधा चतुर्धा वा कृत्वा त्रिभ्यश्चतुर्भ्यो
वा दीयते । तत्रैवार्थिकतैजसकर्मणानि वैक्रियतैजसकर्म-
णानि वा त्रीणि शरीराणि संघातानि वा युगपद् बन्धता त्रि-
धा क्रियते, वैक्रियाऽऽहारकतैजसकर्मणरूपाणि चत्वारि
शरीराणि संघातानि वा बन्धता चतुर्धा क्रियते ॥ २७ ॥

सत्तेकारविगप्ता, बंधननामाण मूलपगईणं ।

उत्तरसगपगईण य, अप्पबहुत्ता त्रिसेसो सि ॥ २८ ॥

(सत्ते सि) बन्धनवानां भागलब्धं यदलिकमायाति तस्य विकल्पाः सप्त भेदा एकादश वा विकल्पाः क्रियन्ते । तन्मौदारिकौदारिकश्चौदारिकतैजसश्चौदारिकार्मणश्चौदारिकतैजसकर्मणश्चतैजसतैजसश्चतैजसकर्मणश्चकर्मणश्च ७ रूपाणि वैकियञ्चतुष्कतैजसत्रिकरूपाणि वा सप्त बन्धनानि बध्नता सप्त । वैकियञ्चतुष्काऽऽहारकञ्चतुष्कतैजसत्रिकलक्षणान्येकादश बन्धनानि बध्नता एकादश । अवशेषाणां च प्रकृतीनां यद्भागलब्धं दलिकमायाति, तत्र भूयो विभज्यते, तासां युगपद्वान्तरद्विड्यादिभेदबन्धाऽभावात् । तेन तासां तदेव परिपूर्णं दलिकं भवति । इहैकाग्र्यवसायगृहीतस्य कर्मदलिकस्य परमाण्वो विभागशः कृत्वा मूलप्रकृतिस्य उत्तरप्रकृतिभ्यश्च दत्ताः । तत्र न ज्ञायते जघन्यपदे उत्कृष्टपदे वा कस्याः कियान् भागस्ततो विशेषपरिज्ञानार्थमाह—(मूलवर्गइत्यादि) आसां मूलप्रकृतीनामुत्तरस्वप्रकृतीनां च परस्परं भागस्य विशेषोऽल्पबहुत्वात् शास्त्रान्तरोक्तात् द्रष्टव्यः । तत्र मूलप्रकृतीनामल्पबहुत्वं दर्शयते—इह कर्मणां स्थित्यनुसारतो भाग आभजति, यस्य बृहती स्थितिस्तस्य बृहद्भागः, यस्य स्तोका तस्य स्तोक इति । तत्राऽऽयुषो भागः सर्वस्तोकः । तस्य सर्वस्याऽ(सर्वेभ्योऽ) प्यग्येभ्यः स्तोकस्थितिकत्वात् । तस्थितेरुत्कर्षेणोऽपि त्रयस्त्रिंशत्तागरोपमप्रमाणत्वात् । ततो नाग्रोऽग्रयोर्भागो बृहत्तरः । तयोः स्थितेर्विश-

तिसप्तमरोपमकोटीप्रमाणत्वात् । स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्यः, समानस्थितिकत्वात् । ततोऽपि ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणाऽन्तर्गतायां बृहत्तमः । तेषां स्थिते-
स्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्य एव, तुल्यार्थात्कत्वात् । ततोऽपि मोहनीयस्य बृहत्तमः, तस्य स्थितेः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । वेदमीयं यद्यपि ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽविधिः सह समस्थितिकं तथाऽपि तस्य भागः सर्वोत्कृष्ट एव वेदितव्यः । अथवा स्पष्टतरस्य कलसु खण्डः खोपदर्शकत्वात्नुपपत्तेः ॥ इदानीं स्वस्वोक्तप्रकृतीनामुत्कृष्टपदे जघन्यपदे चाऽऽल्पबहुत्वमभिधायते-तत्रोत्कृष्टपदे सर्वस्तोकं केवलज्ञानावरणस्य प्रदेशाऽग्रम् ततो मनःपर्ववृक्षानाऽऽवरणीयस्याऽन्तर्गुणम् । ततोऽवधिज्ञानाऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । ततः ध्रुवज्ञानाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । ततोऽपि मतिज्ञानाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । तथा दर्शनाऽऽवरणीये उत्कृष्टपदे सर्वस्तोकं प्रचलायाः प्रदेशाग्रम् । ततो निद्राया विशेषाधिकम् । ततोऽपि प्रचलाप्रचलाया विशेषाधिकम् । ततोऽपि निद्रानिद्राया विशेषाधिकम् । ततः स्यान्तर्द्वेषेषाधिकम् । ततः कबलदर्शनाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । ततोऽर्वाधदर्शनाऽऽवरणीयस्याऽन्तर्गुणम् । ततोऽवचुर्दर्शनाऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । ततोऽपि चचुर्दर्शनाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । तथा सर्वस्तोकमुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रमसातवेदनीयस्य । ततो विशेषाधिकं सातवेदनीयस्य । तथा मोहनीय सर्वस्तोकमुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रमप्रत्याख्यानाऽऽवरणमानस्य । ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणक्रोधस्य विशेषाधिकम् । ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणमायाया विशेषाधिकम् । ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणलोभस्य विशेषाधिकम् । ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरणमानस्य विशेषाधिकम् । ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरणक्रोधस्य विशेषाधिकम् । ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरणमायाया विशेषाधिकम् । ततः प्रत्याख्यानाऽऽवरणलोभस्य विशेषाधिकम् । ततोऽन्तानुबन्धिमानस्य विशेषाधिकम् । ततोऽन्तानुबन्धिक्रोधस्य विशेषाधिकम् । ततोऽन्तानुबन्धिमायाया विशेषाधिकम् । ततोऽन्तानुबन्धिलोभस्य विशेषाधिकम् । ततो मिथ्यात्वस्य विशेषाधिकम् । ततो जुगुप्साया अन्तर्गुणम् । ततो भयस्य विशेषाधिकम् । ततो हास्यशोकयोर्विशेषाधिकम्, स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्यम् । ततो रत्यरत्यार्विशेषाधिकम् । तयोः पुनः स्वस्थाने तुल्यम् ततः स्त्रीवदनपुंसकवेद्योर्विशेषाधिकं, स्वस्थाने तु द्वयोरपि परस्परं तुल्यम् । ततः संज्वलनक्रोधस्य विशेषाधिकम् । ततः संज्वलनमानस्य विशेषाधिकम् । ततः पुंरुषवेदस्य विशेषाधिकम् । ततः संज्वलनमायाया विशेषाधिकम् । ततः संज्वलनलोभस्योऽन्तर्गुणम् । तथा चतुर्णामप्यायुषामुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रं परस्परं तुल्यम् । नामकर्माणि उत्कृष्टपदे प्रदेशाऽग्रंगतौ देवगतिनरकगत्याः सर्वस्तोकम् । ततो मनुजगनौ विशेषाधिकम् । ततस्तिर्यग्गतौ विशेषाधिकम् । तथा जानी चतुर्णां त्रीन्द्रियाऽऽदिजातिनाम्नामुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रं सर्वस्तोकं, स्वस्थाने तु तेषां परस्परं तुल्यम् । तत एकन्द्रियजातिर्विशेषाधिकम् । तथा शरीरनास्ति सर्वस्तोकमुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रगाहारकशरीरस्य । ततो बेक्रियशरीरनास्ति विशेषाधिकम् । ततः

औदारिकशरीरनाम्नो विशेषाधिकम् । ततस्तेजसशरीरनाम्नो
 विशेषाधिकम् । ततोऽपि कार्मणशरीरनाम्नो विशेषाधिकम् ।
 एवं संस्थाननाम्नयपि द्रष्टव्यम् । तथा बन्धननाम्न
 सर्वस्तोकमुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रमाहारकाऽऽहारकबन्धननाम्नः ।
 तत आहारकतेजसनाम्नो विशेषाधिकम् । तत आहारक-
 कार्मणबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् । तत आहारकतेजस-
 कार्मणबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् । ततो वैक्रियवैक्रियशरी-
 रबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् । ततो वैक्रियतेजसबन्धनना-
 म्नो विशेषाधिकम् । ततो वैक्रियकार्मणबन्धननाम्नो विशेष-
 षाधिकम् । ततो वैक्रियतजसकार्मणबन्धननाम्नो विशेषा-
 धिकम् । तत औदारिकौदारिकबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् ।
 तत औदारिकतेजसबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् । तत औदा-
 रिककार्मणबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् । ततोऽप्यौदारिकतेज-
 सकार्मणबन्धननाम्नो विशेषाधिकम् । ततस्तेजसतेजसब-
 न्धननाम्नो विशेषाधिकम् । ततस्तेजसकार्मणबन्धननाम्नो
 विशेषाधिकम् । ततः कार्मणकार्मणबन्धननाम्नो विशेषा-
 धिकम् । तथा संस्थाननाम्न संस्थानानामाद्यन्तवर्जानां च
 तुर्णामुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रं सर्वस्तोकं , स्वस्थाने तु तेषां प-
 रस्परं तुल्यम् । ततः समन्ततुरस्मन्स्थानस्य विशेषाधि-
 कम् । ततोऽपि द्रुणद्रुमस्थानस्य विशेषाधिकम् । तथाऽङ्गो-
 पाङ्गनाम्नि सर्वस्तोकमुत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रमाहारकाङ्गोपाङ्ग-
 नाम्नः । ततो वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नो विशेषाधिकम् । ततो-
 ऽप्यौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्नो विशेषाधिकम् । तथा संहननना-
 म्नि सर्वस्तोकमाद्यानां पञ्चातां संहननानामुत्कृष्टपदे प्रदेशा-
 ग्रं , स्वस्थाने तु तेषां परस्परं तुल्यम् । ततः सेषार्तसं-
 हननस्य विशेषाधिकम् । तथा वर्णनाम्नि सर्वस्तोकमुत्कृ-
 ष्टपदे प्रदेशाग्रं धृष्णवर्णनाम्नः । ततो नीलवर्णनाम्नो विशे-
 षाधिकम् । ततो लोहितवर्णनाम्नो विशेषाधिकम् । ततो-
 हारिद्रवर्णनाम्नो विशेषाधिकम् । ततोऽपि शुक्लवर्णनाम्नो
 विशेषाधिकम् । तथा गन्धनाम्नि सर्वस्तोकं सुरभिगन्ध-
 नाम्नः । ततो विशेषाधिकं दुरभिगन्धनाम्नः । तथा
 रसनाम्नि सर्वस्तोकं कटुरसनाम्नः । ततस्तिक्करसनाम्नो
 विशेषाधिकम् । ततः कषायरसनाम्नो विशेषाधिकम् । त-
 तः अम्लरसनाम्नो विशेषाधिकम् । ततोऽपि मधुररस-
 नाम्नो विशेषाधिकम् । तथा स्पर्शनाम्नि सर्वस्तोकमुत्कृ-
 ष्टपदे कर्कशगुक्स्पर्शनाम्नोः प्रदेशाग्रम् , स्वस्थाने तु द्वयोरपि
 परस्परं तुल्यम् । ततो मृदुलघुस्पर्शनाम्नो विशेषाधिकम् । स्व-
 स्थाने तु द्वयोरपि तयोः परस्परं तुल्यम् । ततो रुक्षशीतस्पर्श-
 नाम्नो विशेषाधिकं , स्वस्थाने तु तयोर्द्वयोरपि परस्परं तुल्यम् ।
 ततः स्निग्धोष्णस्पर्शनाम्नो विशेषाधिकम् , स्वस्थाने तु
 तयोर्द्वयोः परस्परं तुल्यम् । तथाऽऽनुपूर्व्यानाम्नि सर्व-
 स्तोकां प्रदेशाग्रं देवगानितरकगत्यानुपूर्व्याः , स्वस्थाने तु
 द्वयोरपि परस्परं तुल्यम् । ततो मनुजगत्यानुपूर्व्यां विशे-
 षाधिकम् । ततस्तिर्यगानुपूर्व्यां विशेषाधिकम् । तथा सर्वस्तो-
 कम् उत्कृष्टपदे प्रदेशाग्रं असनाम्नः । ततो विशेषाधिकं स्था-
 वरनाम्नः । तथा सर्वस्तोकां प्रदेशाग्रं पर्याप्तनाम्नः । ततो विशे-
 षाधिकमपर्याप्तनाम्नः । एवं स्थिराऽस्थिरयोः शुभाऽशुभयोः
 सुभगदुर्मगर्थोः आद्याऽन्तर्देशयोः सूक्ष्माऽवर्णयोः प्रत्येकसाधा-
 रणयोर्नौकयोः । तथा सर्वस्तोकमथशःकीर्तिनाम्नः प्रदे-

शाप्रम् । ततो यशःकीर्तिनाम्नः सङ्ख्येयगुणम् । शे
षाणामानपोद्द्योतप्रशस्तोऽप्रशस्तविहायोगतिस्वरदुःस्वरा-
णां परस्परं तुल्यमुत्कृष्टपदे प्रदेशाप्रम् । निर्माणोऽङ्गुसपरा-
धानोपधानाऽगुरुलघुनीर्यकराणां त्वलपबहुत्वं नास्ति, यत इदं
मल्पबहुत्वं सजातीयप्रकृत्योक्तया, यथा कृष्णोऽऽदिवर्णनाम्नः
शेषवर्णोपक्षेपः, प्रतिपक्षप्रकृत्योक्तया वा यथा सुभगदुर्भगयोः ।
न चैताः परस्परं सजातीया अभिन्नकमूलोपलब्धप्रकृत्यभा-
वात् । नाऽपि विरुद्धा युगपदपि बन्धसम्भवात् । तथा-गोत्रे
सर्वस्तोकमुत्कृष्टपदे प्रदेशाप्रं नीचैर्गोत्रस्य । ततो विशेषाधि-
कमुच्चैर्गोत्रस्य । तथाऽन्तराये स्वस्तोकं दानाऽन्तरा-
यस्य । ततो लाभाऽन्तरायस्य विशेषाधिकम् । ततो भो-
गान्तरायस्य विशेषाधिकम् । तत उपभोगान्तरायस्य वि-
शेषाधिकम् । ततो वीर्यान्तरायस्य विशेषाधिकम् । तदेव
सुकुमुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टपदे प्रदेशाऽप्राऽलपबहुत्वं ॥ सम्प्रति
जघन्यपदे तदभिधीयते-तत्र सर्वस्तोकं जघन्यपदे प्रदेशाप्रं
केवलज्ञानाऽऽवरणीयस्य । ततो मनःपर्यवज्ञानाऽऽवरणीयस्या
ऽनन्तगुणम् । ततोऽवधिज्ञानाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् ।
ततः ध्रुवज्ञानाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । ततोऽपि मात-
ज्ञानाऽऽवरणीयस्य विशेषाधिकम् । तथा दर्शनाऽऽवरणीये स
र्वस्तोकं जघन्यपदे प्रदेशाप्रं निद्रायाः । ततः प्रचलाया विशे-
षाधिकम् । ततो निद्रानिद्राया विशेषाधिकम् । ततः प्रचला
प्रचलाया विशेषाधिकम् । ततः स्थानार्द्धविशेषाधिकम् । ततः
केवलदर्शनाऽऽवरणस्य विशेषाधिकम् । ततोऽवधिदर्शना-
ऽऽवरणस्यानन्तगुणम् । ततोऽवचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणीयस्य वि-
शेषाधिकम् । ततोऽपि चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणीयस्य विशेषाधि-
कम् । तथा मोहनीये सर्वस्तोकं जघन्यपदे प्रदेशाप्रमप्रत्याख्या-
नाऽऽवरणमानस्य । ततः अप्रत्याख्यानाऽऽवरणक्रोधस्य
विशेषाधिकम् । ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणमायाया विशेषाधि-
कम् । ततोऽप्रत्याख्यानाऽऽवरणलोभस्य विशेषाधिकम् । तत
पवमेव प्रत्याख्यानाऽऽवरणमानक्रोधमायालोभाऽनन्तानुब-
न्धिमानक्रोधमायालोभानां यथोत्तरं विशेषाधिकं ब्रह्मयम् ।
ततो मिथ्यात्वस्य विशेषाधिकम् । ततो जुगुप्साया अनन्त-
गुणम् । ततो भयस्य विशेषाधिकम् । ततो हास्यशो-
कयोर्विशेषाधिकम्, स्वस्थाने तु तयोः परस्परं तुल्यम् ।
ततो रस्यरस्योर्विशेषाधिकम् । स्वस्थाने तु तयोरपि परस्परं
तुल्यम् । ततोऽन्यतरवेदस्य विशेषाधिकम् । ततः संज्वलन-
मानक्रोधमायालोभानां यथोत्तरं विशेषाधिकम् । तथाऽऽ-
युषि सर्वस्तोकं जघन्यपदे प्रदेशाप्रं तिर्यग्मनुष्याऽऽयुषोः ।
ततो देवनारकाऽऽयुषोरसंख्येयगुणम् । तथा नार्म्न गतो
सर्वस्तोकं जघन्यपदे प्रदेशाप्रं तिर्यग्गतः । ततो विशेषा-
धिकं मनुजगतेः । ततो देवगनेरसंख्येयगुणम् । ततो नि-
रयगनेरसंख्येयगुणम् । तथा जातो सर्वस्तोकं चतुर्णां
द्दीन्द्रियाऽऽद्विजातिनाम्नाम् । तत एकेन्द्रियजातेर्विशेषाधि-
कम् । तथा शरीरनाम्न सर्वस्तोकमौदारिकशरीरनाम्नः ।
ततस्तैजसशरीरनाम्नो विशेषाधिकम् । ततः कामेशशरी-
रनाम्नो विशेषाधिकम् । ततो वैक्रियशरीरनाम्नोऽसंख्येयगुण-
म् । ततोऽप्याहारकशरीरनाम्नोऽसंख्येयगुणम् । एवं संघात-
ननाम्नोऽपि वाक्यम् । अङ्गापाङ्गनाम्न सर्वस्तोकं जघन्यपदे
प्रदेशाप्रमौदारिकाङ्गापाङ्गनाम्नः । ततो वैक्रियाङ्गापाङ्गनाम्नो-

ऽसंख्येयगुणम् । ततोऽप्याहाराङ्गापाङ्गनाम्नोऽसंख्येयगुणम् ।
तथा सर्वस्तोकं जघन्यपदे नरकगतिरेवगत्यानुपूर्व्योः प्रदेशा-
प्रम् । ततो मनुजगत्यानुपूर्व्यो विशेषाधिकम् । ततोऽपि तिर्य-
ग्गत्यानुपूर्व्यो विशेषाधिकम् । तथा सर्वस्तोकं असनाम्नः । त-
तो विशेषाधिकं स्थावरनाम्नः । एवं बाह्वरसुधयोः पर्यासा-
ऽपर्यासयोः प्रत्येकसाधारणयोश्च शेषाणां तु नामप्रकृतीनाम-
ल्पबहुत्वं न विद्यते । तथा साताऽसातवेदनीययोरुच्चैर्गोत्रनीचै-
र्गोत्रयोरपि । अन्तराये पुनर्यथाऽनुत्कृष्टपदे तथैवाऽवगन्तव्यम् ।
इह यदा जन्तुऽनुत्कृष्टं योगस्थाने वर्तते, यदाच मूलप्रकृती,
नामुत्तरप्रकृतीनां च स्तोकातराणां बन्धकाः, तथा यदा सं-
क्रमकाले प्रकृत्यन्तरदलिकानामुत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति-
तदेतदुत्कृष्टप्रदेशाऽप्रसंभवः । तथाहि—उत्कृष्टं योगं वर्तमानो
जीव उत्कृष्टं प्रदेशप्रदं करोति । तथा स्तोकातराणां मू-
लप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च यदा बन्धकस्तेन शेषावश्य-
मानप्रकृतिनिर्भयाऽपि भागस्तासां बध्यमानानामावर्जति । त-
था प्रकृत्यन्तरदलिकानामुत्कृष्टप्रदेशसंक्रमकाले विधातृता-
सु प्रकृतिषु बध्यमानासु प्रभूताः कर्मपुद्गलाः प्रविशन्ति ।
तत एतेषु कारणेषु सत्सत्कृष्टप्रदेशाप्रसंभवो भवति । वि-
पर्यासे तु जघन्यप्रदेशाप्रसंभवः ॥ २८ ॥ तदेवमुक्तौ प्रकृ-
तिप्रदेशबन्धौ ।

सम्प्रति स्थित्यनुभागबन्धप्ररूपणाऽवसरः । तत्र बहु वक्रव्य-
त्वात् प्रथमतोऽनुभागबन्धस्यैव प्ररूपणा क्रियते । तत्र चतु-
र्दशाऽनुयोगद्वाराणि । तद्यथा-आद्यभागप्ररूपणा १, वर्णणाप्र-
रूपणा २, स्पर्धकप्ररूपणा ३, अन्तरप्ररूपणा ४, स्थान-
प्ररूपणा ५, कण्डकप्ररूपणा ६, चदस्थानप्ररूपणा ७, अ-
धस्तनस्थानप्ररूपणा ८, वृद्धिप्ररूपणा ९, समयप्ररूपणा
१०, यवमध्यप्ररूपणा ११, ओजोगुणप्ररूपणा १२, पर्ये-
वसानप्ररूपणा १३, अल्पबहुत्वप्ररूपणा १४ । तत्राऽविभाग-
प्ररूपणार्थमाह—

गहणसमयमि जीवो, उपार्णगुणे सपञ्चयस्यो ।

सर्वजियाणंतगुणे, कम्पपमेसु सर्वसु ॥ २९ ॥

(गहणं तत्) इहाऽनुभागस्य कारणं काषायिका अध्यवसा-
याः, "ठिअणुभागं कसायसं कुणह" इति वचनात् ।
ते च द्विधा—शुभा, अशुभाश्च । तत्र शुभैः क्षीरक्षरहरसा-
पममाह्लादजननमनुभागं कर्मपुद्गलानामाधत्ते, निम्बघोषात-
कीरलोपमं चाऽशुभैः । ते च शुभा अशुभा वा काषायिका
अध्यवसायाः प्रत्येकम् असङ्ख्येयलोकाऽऽकाशप्रमाणाः,
केवलं शुभा विशेषाधिका द्रष्टव्याः । तथाहि-यानेवानु-
भागबन्धाऽध्यवसायान् क्रमशः स्थापितान् संकल्यमानाः
क्रमेणाऽधोऽध आस्कन्दन्ति, तानेव विशुध्यमानाः क्रमेणो-
ध्वोर्ध्वमारोहन्ति । ततो यथा प्रासादादवनरतो यावन्ति
सोपानस्थानानि भवन्ति तावन्त्येवाऽरोहन्तोऽपि, तथाऽप्रापि
यावन्त एव संकल्यमानस्याऽशुभाऽध्यवसायान्नावन्त एव
विशुध्यमानस्याऽपि शुभाऽध्यवसायाः । उक्तं च—“क्रमशः
स्थितासु काषा-यिकीषु जीवस्य भावपरिणतिषु । अवपतनो-
त्पन्नाऽहे, संकलेशऽऽविशोऽप्यहे ॥ १ ॥” केवलं तपको
येष्वध्यवसायेषु वर्तमानः क्षपकधोनिमारोहति, तेभ्यः पुन-
र्न निवर्तते, तस्य प्रतिपाताऽभावात्, अतस्तेऽधिका
इति तदपेक्षया विशेषाधिकाः शुभाऽध्यवसायाः

तत्र शुभेनाऽशुभेन वा एकेन केनचिदध्यवसायेन स्वप्रस्थयत इति स्वस्य-आत्मनः संबन्धिनानुभागबन्धं प्रति प्रत्ययेन-प्रत्ययभूतेन—कारणभूतेन जीवो ग्रहणसमये योन्यपुद्गलाऽऽदानसमये सर्वेषु कर्मप्रदेशेषु एकैकस्मिन् कर्मपरमाणुविषयः । गुणान्-रसस्य निर्विभागान्-भागान् उक्तस्वरूपान् सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणानुपादयति । इयमत्र भावना—इह पूर्वं कर्मप्रायोग्यवर्गणाऽन्तःपातिनः सन्तः कर्मपरमाणवो न तथाविधविशिष्टरसोपेता आसीरन्, किं तु प्रायो नीरसा एकस्वरूपाश्च । यदा तु जीवेन गृह्यन्ते, तदा नो ग्रहणसमये एव तेषां काषायिकेणाध्यवसायेन सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणा रसाऽविभागा अपच्यन्ते, ज्ञानाऽऽवरणकत्वाऽऽदिविचित्रस्वभावाश्च । अचिन्त्यत्वात् जीवानां पुद्गलानां च शक्तेः । न चैतदनुपपन्नं, तथादर्शनात् । तथाहि-शुष्कतृणाऽऽदिपरमाणवोऽत्यन्तनीरसा अपि गवादिभिर्गृहीत्वा विशिष्टरीराऽऽदिरसरूपतया सप्तधातुरूपतया च परिणम्यन्ते इति ॥ २६ ॥

अत्राऽऽह-ननु तान् रसस्याऽविभागान् किं सर्वेष्वपि कर्मपरमाणुषु तुल्यानुपादयति, आहोभिद्विषमान् ? । उच्यते-विषमान् । तथाहि-केषुचित्परमाणुषु स्तोकां । तांश्च जघन्यतोऽपि सर्वजीवाऽनन्तगुणान् । केषुचित्सेभ्योऽपि प्रभूतान् । केषुचिच्च प्रभूतमान् । तत्र न ज्ञायते केषु कियन्त इति तन्निरूपणार्थं वर्गणाऽऽदिप्रकरणमाह—

सर्वोऽप्यगुणा ते पद-मवगणा सेसिया विसेसूणा ।

अविभागुत्तरियासो, सिद्धाणमण्तभागसमा ॥ ३० ॥

(सव चि) येषां परमाणूनां समस्ताभ्यपरमाणवेष्वेक्या अल्पे गुणाः—स्तोका रसाऽविभागास्ते सर्वाऽऽप्यगुणाः परमाणवः समुद्दिताः प्रथमा वर्गणा । तस्यां च कर्मपरमाणवोऽतिशयेन प्रभूताः । शेषाश्च वर्गणा विशेषहीनाः कर्मपरमाणवेष्वेक्या । तथाहि-प्रथमवर्गणाऽपेक्षया द्वितीयवर्गणायां कर्मपरमाणवो विशेषहीनाः । ततोऽपि तृतीयस्यां वर्गणायां विशेषहीनाः । एवं तावद्वाक्यं यावत्सर्वोत्कृष्टा वर्गणा । एताश्च कथंभूता इत्याह—(अविभागुत्तरियाउ चि) अविभागोत्तरा एकैकस्नेहाऽविभागाधिका इत्यर्थः । तथाहि-प्रथमवर्गणापरमाणवेष्वेक्या ये परमाणव एकेन रसाऽविभागेनाऽभ्यधिकास्तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा । तेभ्योऽप्येकेन रसाऽविभागेनाऽधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकाऽविभागवृद्ध्या वर्गणास्तावद्वाक्यं यावद्भवेभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा भवन्ति इति ॥ ३० ॥ कृता वर्गणाप्रकरणम् ।

सम्प्रति स्पर्धकप्रकरणमाह—

फड्गमण्तगुणियं, सवजिएहिं पि अंतरं एवं ।

सेसाणि वगणाणं, समाणि ठाणं पदममितो ॥ ३१ ॥

(फड्ग म चि) अभ्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा अनन्ता वर्गणा एकं स्पर्धकम् । एषां स्पर्धकप्रकरणम् ॥ संप्रत्यन्तरप्रकरणम् क्रियते—इत ऊर्ध्वमेकेन रसाऽविभागेनाभ्यधिकाः परमाणवो न प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, नापि संख्येयैः, नाप्यसंख्येयैः, नाप्यनन्तैः, किं त्वनन्ताऽनन्तैरेव सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणैरभ्यधि-

काः प्राप्यन्ते । ततस्तेषां समुदायो द्वितीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । तत एकेन रसाऽविभागेनाऽधिकानां परमाणूनां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां रसाऽविभागाभ्यामधिकानां परमाणूनां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकरसाऽविभागवृद्ध्या वर्गणास्तावद्वाक्यं यावद्भवेभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा भवन्ति । ततस्तासां समुदायो द्वितीयं स्पर्धकम् । ततः पुनरप्यत ऊर्ध्वमेकेन रसाऽविभागेनाभ्यधिकाः परमाणवो न प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, नापि संख्येयैः, नाप्यसंख्येयैः, नाप्यनन्तैः किं त्वनन्ताऽनन्तैरेव सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणैः । ततस्तेषां समुदायस्तृतीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । ततः पुनरप्यत ऊर्ध्वं यथोत्तरमेकैकरसाऽविभागवृद्ध्या द्वितीयाऽऽदिका वर्गणास्तावद्वाक्यं यावद्भवेभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागकल्पा भवन्ति । ततस्तासां समुदायस्तृतीयं स्पर्धकम् । एवं स्पर्धकानि तावद्वाक्यानि यावद्भवेभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागकल्पानि भवन्ति । तेषां समुदाय एकमनुभागबन्धस्थानम् । तथा चाऽऽह—“अणुतगुणियं सवजिएहिं पि ” इत्यादि । प्रथमस्पर्धकचरमवर्गणाया द्वितीयस्पर्धकप्रथमवर्गणायाश्चानन्तरमपि सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणितं द्रष्टव्यम् । एषाऽन्तरप्रकरणम् । एवं शेषाण्यपि स्पर्धकान्यन्तराणि च यथाक्रमेणान्यवगन्तव्यानि । तानि च स्पर्धकानि एकानि—एकस्पर्धकसत्त्ववर्गणानां समानि अभ्येभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागकल्पानीत्यर्थः । एकं प्रथम सर्वजघन्यमनुभागबन्धस्थानं भवति । अनुभागबन्धस्थानं नामैकेन काषायिकेणाध्यवसायेन गृहीतानां कर्मपरमाणूनां रसस्पर्धकसमुदायपरिमाणम् ॥ ३१ ॥ कृता स्थानप्रकरणम् ।

कण्डकप्रकरणार्थमाह—

एतो अंतरतुल्लं, अंतरमण्तभागुत्तरं विइयमेवं ।

अंगुलअसंखभागो, अणुतभागुत्तरं कम्पं ॥ ३२ ॥

(एतो चि) इतः—प्रथमस्थानादारभ्य द्वितीयस्थानादवाक् अन्तरमन्तरतुल्यं प्रागुक्तप्रमाणान्तरतुल्यं द्रष्टव्यम् । इदमुक्तं भवति—यथा प्रथमस्पर्धकचरमवर्गणाया द्वितीयस्पर्धकाऽऽदिवर्गणायाश्चानन्तरं सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणं समुद्दिष्टम्, एवमिहाऽपि प्रथमस्थानान्तिमस्पर्धकचरमवर्गणाया द्वितीयस्थानाऽऽद्यस्पर्धकप्रथमवर्गणायाश्चानन्तरं सर्वजीविभ्योऽनन्तगुणमवगन्तव्यम् । तच्च द्वितीयस्थानं स्पर्धकापेक्षयाऽनन्तभागोत्तरमनन्तभागवृद्धम् । यावन्ति प्रथमे स्थाने स्पर्धकानि तावद्भ्योऽनन्तभागाधिकानि द्वितीये स्थाने स्पर्धकान्यवसेयानीत्यर्थः । एवं यथोत्तरमनन्तभागवृद्धान्युपदर्शितप्रकारेण स्थानानि तावद्वाक्यानि यावद्वाक्याऽसंख्येयभागगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति । एतेषां च समुदाय एकं कण्डकम् (अणुतभागुत्तरं चि) अनन्तभागोत्तरमनन्तभागोत्तरस्थानसमुदायरूपत्वात्कण्डकमप्यनन्तभागोत्तरमुक्तम् । एषां कण्डकप्रकरणम् ॥ सम्प्रति षट्स्थानप्रकरणम् क्रियते—तस्मात्—प्रथमात् कण्डकात् परं यदप्यदनुभागबन्धस्थानं भवति तत्स्पर्धकाऽपेक्षयाऽसंख्येयभागाधिकम् । तस्मात्पराणि तु कण्डकमात्राणि स्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि । ततः परं पुनरप्येकमप्यदनुभागाबन्धस्थानमसंख्येयभागाऽधि-

कम् । ततः पुनरपि कण्डकमात्राणि स्थानानि यथो-
क्तमनन्तभागवृद्धानि । ततो भूयोऽप्येकमसंख्येयभा-
गाधिकं स्थानम् । एवमनन्तभागाधिकैः कण्डकप्रमाणैः
स्थानैर्विहितान्यसंख्येयभागाधिकानि स्थानानि ताव-
द्वक्तव्यानि यावत्ताभ्यपि कण्डकमात्राणि भवन्ति ।
कण्डकं च समयपरिभाषयाऽङ्गमावच्छेदाऽसंख्येयभागमन-
प्रवेशरक्षितसंख्याप्रमाणमभिधीयते । ततश्चस्मादसंख्येयभा-
गाधिकात् स्थानात् पराणि यथोक्तमनन्तभागवृद्धानि
कण्डकमात्राणि स्थानानि वाच्यानि । ततः संख्येयभागा-
धिकमेकं स्थानं वक्तव्यम् । ततो मूलादारभ्य यावन्ति स्था-
नानि प्रागतिकान्तानि तावन्ति पुनरपि तथैवाभिधाय
पुनरप्येकं संख्येयभागाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । अमूनि
चैव संख्येयभागाधिकानि स्थानानि तावद्वक्तव्यानि याव-
त्कण्डकमात्राणि भवन्ति । तत उक्तक्रमेण भूयोऽपि सं-
ख्येयभागाधिकस्थानप्रसङ्गे संख्येयगुणाधिकमेकं स्थानं
वक्तव्यम् । ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्त्यनुभागबन्ध-
स्थानानि प्रागतिकान्तानि तावन्ति तथैव वाच्यानि । ततः
पुनरप्येकं संख्येयगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । ततो भूयोऽपि
मूलादारभ्य यावन्ति स्थानानि प्रागतिकान्तानि तावन्त्य-
नुभागबन्धस्थानानि तथैव वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येकं
संख्येयगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । अमून्यप्येवं संख्येय-
गुणाधिकानि स्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्कण्डकम-
त्राणि भवन्ति । पूर्वपरिपाट्या पुनः संख्येयगुणाधिकस्था-
नप्रसङ्गेऽसंख्येयगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । ततः पुनरपि
मूलादारभ्य यावन्त्यनुभागबन्धस्थानानि प्रागतिकान्तानि
तावन्ति तथैव पुनरपि वाच्यानि । ततः पुनरप्येकमसं-
ख्येयगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । ततो भूयोऽपि मूला-
दारभ्य तावन्त्यनुभागबन्धस्थानानि वक्तव्यानि । ततः पुनर-
प्येकमसंख्येयगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । अमूनि चैवम-
संख्येयगुणाधिकानि स्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्कण्ड-
कमात्राणि भवन्ति । ततः पूर्वपरिपाट्या पुनरप्यसंख्येय-
गुणाधिकस्थानप्रसङ्गेऽनन्तगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । ततः
पुनरपि मूलादारभ्य यावन्त्यनुभागबन्धस्थानानि प्रागभि-
हितानि तावन्ति पुनरपि तथैव वाच्यानि । ततो भूयोऽ-
प्येकमनन्तगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । ततो भूयोऽपि
मूलादारभ्य तावन्ति स्थानानि तथैव वक्तव्यानि । ततः
पुनरप्येकमनन्तगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । एवमनन्तगु-
णाधिकानि स्थानानि तावद्वक्तव्यानि यावत्कण्डकमात्राणि
भवन्ति इति ॥ ३२ ॥

इदानीं सूत्रमनुश्रियते—

एवं असंख्यभागे-णऽनन्तभागोत्तरं पुणो कर्तुं ।

एवं असंख्यभागो-त्तराणि ना पुनतुल्लानि ॥ ३३ ॥

(एवं ति) ततः—प्रथमात् कण्डकादुपरि एकमनुभाग-
बन्धस्थानम् । (असंख्यभागेण) असंख्येय भागेनाऽधिकं
द्रष्टव्यं पूर्वस्थानगतस्पर्धकापेक्षयाऽसंख्येयभागाधिकैः स्पर्ध-
काधिकं द्रष्टव्यमित्यर्थः ततः पुनरप्यनन्तभागोत्तरं कण्ड-
कं यथोक्तमनन्तभागवृद्धानां स्थानानां कण्डकम् । ततः पुनर-
प्येकमसंख्येयभागाधिकं स्थानम् । एवमनन्तभागवृद्धकण्ड-
कवृद्धितान्यसंख्येयभागाधिकानि स्थानानि तावद्वक्तव्यानि

यावत्पूर्वतुल्यानि भवन्ति, कण्डकमात्राणि भवन्तीत्यर्थः ।
ततः पुनरप्यनन्तभागवृद्धस्थानानां कण्डकमभिधाय ततः
परमेकं संख्येयभागाधिकं स्थानं वक्तव्यम् ॥ ३३ ॥

तथा चाऽऽह—

एवं संख्येज्जुत्तर-मेतो तीयाणि तिच्छिया वीर्यं ॥

ताण वि पदमसमाहं, संख्येज्जुत्तरं एकं ॥ ३४ ॥

(एवं ति) (एतो ति) इतः—संख्येयभागाधिकात्
स्थानात् परतो—मूलादारभ्य यावन्त्यनुभागबन्धस्थानानि
प्रागतिकान्तानि तावन्त्यतिक्रम्य—गत्वा द्वितीयं संख्येय-
भागाधिकं स्थानं वक्तव्यम् । ताभ्यपि संख्येयभागाधिका-
नि स्थानान्युपदर्शितप्रकारेण तावद्वक्तव्यानि यावत्प्रथमस-
मानि भवन्ति प्रथमकण्डकतुल्यानि भवन्तीत्यर्थः । ततः
पूर्वपरिपाट्या । संख्येयभागाधिकस्थानप्रसङ्गे संख्येयगुणो-
त्तरं—संख्येयगुणाधिकं स्थानमेकं वक्तव्यम् ॥ ३४ ॥

एतो तीयाणि अहं-च्छियाणि विद्यमानि ताणि पदमस्स ।

तुल्लाणऽसंख्यगुणियं, एकं तीयाण एकस्स ॥ ३५ ॥

(एतो ति) इतः—संख्येयगुणोत्तरादनुभागबन्धस्थानात्
यावन्ति मूलत आरभ्य प्रागतीतानि—अनिकान्तान्यनुभागब-
न्धस्थानानि तावन्त्यतिक्रम्य—द्वितीयं संख्येयगुणाधिकं स्था-
नं वक्तव्यम् । तान्यप्येवं तावद्वक्तव्यानि यावत्प्रथमस्याऽन-
न्तभागवृद्धस्थानकण्डकस्य तुल्यानि भवन्ति । ततः पूर्वप-
रिपाट्या पुनः संख्येयगुणाधिकस्थानप्रसङ्गे असंख्येयगुणा-
धिकं स्थानमेकं वक्तव्यम् । ततो मूलत आरभ्य याव-
न्त्यनीतानि तावन्ति भूयोऽप्यतिक्रम्य—गत्वा द्वितीयकमसं-
ख्येयगुणाधिकं स्थानं वक्तव्यम् ।

विश्यं ताणि समाहं, पदमस्सासंतगुणियमेगं तो ।

तीयाणऽच्छियाणं—ताण वि पदमस्स तुल्लाहं ॥ ३६ ॥

(विश्यं ति) तान्यप्यसंख्येयगुणाधिकानि स्थानानि प्र-
थमस्य मूलभूतस्थानान्तभागवृद्धकण्डकस्य समानि—तुल्या-
नि भवन्ति । ततः पूर्वपरिपाट्या । पुनरप्यसंख्येयगुणाधि-
कस्थानप्रसङ्गेऽनन्तगुणितम्—अनन्तगुणाधिकं स्थानमेकं वक्त-
व्यम् । ततो मूलत आरभ्य यावन्ति अनुभागबन्धस्थानानि-
अतीतानि तानि भूयोऽप्यतिक्रम्य—गत्वा द्वितीयमनन्तगुणाऽ-
धिकं स्थानं वक्तव्यम् । एवं तान्यप्यनन्तगुणाधिकानि स्था-
नानि तावद्वक्तव्यानि यावत्प्रथमस्थानान्तभागवृद्धस्थानक-
ण्डकस्य तुल्यानि भवन्ति । ततः पूर्वपरिपाट्या पञ्चक-
वृद्धयनन्तरं पुनरप्यनन्तगुणाधिकं स्थानमुपपद्यते, किं वा
नेति चेदुच्यते—नोत्पद्यते, पदस्थानकस्य परिसमाप्तत्वात् ।
एतत्प्रथमं पदस्थानकम् ॥ ३६ ॥

अस्मिंश्च पदस्थानकेऽनन्तभागवृद्धिः, असंख्येयभागवृ-
द्धिः, संख्येयभागवृद्धिः, संख्येयगुणवृद्धिः, असंख्येयगुण-
वृद्धिः, अनन्तगुणवृद्धिश्चाहं । तत्र कियमात्रेणानन्ताऽसं-
ख्येयसंख्येयतमेन भागेन कियमात्रेण वाऽनन्ताऽसंख्येयसं-
ख्येयगुणकारेण वृद्धिर्भवतीति तत्परिज्ञानार्थमाह—

सत्त्वानियाणमसंख्ये-ज्जसो ग संख्येज्जगस्स जेदस्स ।

भागो निसु मुखसा । तिसु, वृद्धाणमसंख्येय लोभाः ॥ ३७ ॥

(सख्ये सि) आद्यास्तु तिसृषु बुद्धिध्वनन्ताऽसंख्येय-
संख्येयानां भागो यथाक्रमं सर्वजीवानामसंख्येयलोकाऽऽ-
काशप्रदेशानामुक्तस्य च संख्येयस्य द्रष्टव्यः । उत्तरास्तु
च तिसृषु बुद्धिषु गुणना-गुणकारोऽनन्ताऽसंख्येयसंख्येयानां
यथाक्रममेतेषामेव सर्वजीवाऽऽदीनामवगन्तव्याः । इदमुक्तं
भवति-प्रथमस्याऽनुभागबन्धस्थानस्य सर्वजीवसंख्याप्र-
माणेन राशिना भागे हुते सति यल्लब्धं सोऽनन्तभाग
इह ग्राह्यः । तेनाभ्यधिकं द्वितीयमनुभागस्थानम् ।
तस्याऽपि सर्वजीवसंख्याप्रमाणेन राशिना भागे हुते सति
यल्लब्धं तेनाभ्यधिकं तृतीयमनुभागबन्धस्थानम् । एवं
वद्व्यदनुभागबन्धस्थानमनन्तभागबुद्धमुपलभ्यते तत्तत्पाश्चा-
त्यस्य पाश्चात्यस्याऽनुभागबन्धस्थानस्य सर्वजीवसंख्याप्रमा-
णन राशिना भागे हुते सति यल्लभ्यते तेन तेनाऽनन्ततमेन
भागेनाऽभ्यधिकमवगन्तव्यम् । तथाऽसंख्येयभागाधिकं नाम
पाश्चात्यस्याऽनुभागबन्धस्थानस्याऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्र-
देशप्रमाणेन राशिना भागे हुते सति यल्लभ्यते सोऽसंख्येयत-
मो भागः । तेनाऽसंख्येयतमेन भागेनाभ्यधिकमसंख्येयभा-
गाधिकं द्रष्टव्यम् । तथा संख्येयभागाधिकं नाम पाश्चा-
त्यस्यानुभागबन्धस्थानस्य उत्कृष्टेन संख्येयेन भागे हुते स-
ति यल्लभ्यते स संख्येयतमो भागः । तेन संख्येयतमेन भा-
गेनाभ्यधिकमवगन्तव्यम् । तथा संख्येयगुणबुद्धं नाम पा-
श्चात्यमनुभागबन्धस्थानमुक्तपुंसंख्येयकप्रमाणेन राशिना गु-
णयते । गुणिते च सति यावान् राशिर्भवति एतावत्प्रमा-
णमवगन्तव्यम् । तथाऽसंख्येयगुणबुद्धं नाम पाश्चात्यमनु-
भागबन्धस्थानमसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशसंख्याप्रमाणेन रा-
शिना गुणयते । गुणिते च सति यावान् राशिर्भवति ताव-
त्प्रमाणमवसेयम् । एवमनन्तगुणबुद्धमपि भावनीयम् । प्रथ-
मस्य षट्स्थानकस्य परिसमाप्तिं सत्यामुपरि यदन्यदनुभा-
गस्थानमुपजायतेऽनन्तभागबुद्धं तत् द्वितीयस्य षट्स्थानक-
स्य प्रथममवगन्तव्यम् । तदपि च द्वितीयं षट्स्थानक पूर्वक्रमे-
ण सकलमपि वक्तव्यम् । एवं शेषाण्यपि षट्स्थानकानि वक्त-
व्यानि । तानि च तावद्वक्तव्यानि यावदसंख्येयलोकाऽऽकाश-
प्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति । तथा चाऽऽह-“छद्गुणमसंख्या-
लांका ।” अत्र वक्ष्यप्रश्नयति-ननु प्रथमानुभागबन्धस्था-
नस्य सर्वजीवप्रमाणेन राशिना भागोऽपि ह्यते किं रसावि-
भागापेक्षया, उत-परमावपेक्षया, यद्वा-स्पर्धकाऽपेक्षया ? ।
तत्र न तावद्रसाविभागापेक्षया, प्रथमस्थानात् द्वितीय-
स्थानेऽपि रसाविभागानां संख्येयाऽऽदिगुणनया प्राप्यमाण-
त्वात् । तथाहि-प्रथमे स्थाने प्रथमे स्पर्धके प्रथमवर्गणा-
यामनन्ता अपि रसाविभागाः किलाऽसत्कल्पनया सप्त ।
ततो द्वितीयस्यां वर्गणायामष्टौ । तृतीयस्यां नव । चतुर्थ्या-
दश । इदमेकं स्पर्धकम् । इत ऊर्ध्वं त्वेकोत्तरबु-
द्ध्या रसाविभागा न प्राप्यन्ते, किं तु सर्वजीवानन्त-
गुणाधिकाः । ते च किलाऽसत्कल्पनया सप्तदश । एते च द्वि-
तीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमवर्गणायाम् । ततो द्वितीयस्यां वर्-
गणायामष्टौ । तृतीयस्यामेकोनविंशतिः । चतुर्थ्या विं-
शतिः । इदं द्वितीयं स्पर्धकम् । ततः पुनरप्यत ऊर्ध्वमेको-
त्तरबुद्ध्या रसाविभागा न प्राप्यन्ते, किं तु सर्वजीवान-
न्तगुणाधिकाः । ते च किलाऽसत्कल्पनया सप्तविंशतिः । ए-

ते च तृतीयस्य-स्पर्धकस्य प्रथमवर्गणायाम् । ततो द्वितीय-
स्यां वर्गणायामष्टौविंशतिः । तृतीयस्यामेकोनविंशत् । चतु-
र्थ्या विंशत् । इदं तु तृतीयं स्पर्धकम् । ततः पुनरप्यत
ऊर्ध्वमेकोत्तरबुद्ध्या रसाविभागा न प्राप्यन्ते, किं तु स-
र्वजीवानन्तगुणाधिकाः । ते च किलाऽसत्कल्पनया सप्त-
विंशत् । एते चतुर्थस्य स्पर्धकस्य प्रथमवर्गणायाम् । ततो
द्वितीयस्यां वर्गणायामष्टौविंशत् । तृतीयस्यामेकोनविंश-
तिः । चतुर्थ्या चत्वारिंशत् । इदं चतुर्थं स्पर्धकम् । ए-
तानि च किलाऽसत्कल्पनया प्रथममनुभागबन्धस्थानम् ।
अत्र च रसाविभागाः सर्वसंख्येया षट्सप्तत्यधिकानि
त्रीणि शतानि । इत ऊर्ध्वं त्वेकोत्तरबुद्ध्या रसाविभागा
न प्राप्यन्ते, किं तु सर्वजीवानन्तगुणाधिकाः । ते च
किलाऽसत्कल्पनया सप्तचत्वारिंशत् । एते च द्वितीयस्य
स्थानस्य प्रथमस्पर्धकस्य प्रथमवर्गणायाम् । ततो द्वितीयस्यां
वर्गणायामष्टौचत्वारिंशत् । तृतीयस्यामेकोनपञ्चाशत् । चतु-
र्थ्या पञ्चाशत् । इदं द्वितीयं स्थाने प्रथमं स्पर्धकम् । इत
ऊर्ध्वं त्वेकोत्तरबुद्ध्या रसाविभागा न प्राप्यन्ते, किं तु स-
र्वजीवानन्तगुणाधिकाः । ते च किलाऽसत्कल्पनया सप्तपञ्चा-
शत् । एते च द्वितीयस्थाने द्वितीयस्पर्धकस्य प्रथमवर्गणा-
याम् । ततो द्वितीयस्यां वर्गणायामष्टौपञ्चाशत् । तृतीयस्या
मेकोनषष्टिः चतुर्थ्या षष्टिः । इदं द्वितीयस्थानं द्वितीयं
स्पर्धकम् । इत ऊर्ध्वमेकोत्तरबुद्ध्या रसाविभागा न प्राप्य-
न्ते, किं तु सर्वजीवानन्तगुणाधिकाः । ते च किलाऽसत्क-
ल्पनया सप्तषष्टिः । एते च द्वितीये स्थाने तृतीयस्य स्पर्ध-
कस्य प्रथमवर्गणायाम् । ततो द्वितीयस्यां वर्गणायामष्टौष-
ष्टिः । तृतीयस्यामेकोनसप्ततिः । चतुर्थ्या सप्ततिः । इदं द्वि-
तीये स्थाने तृतीयं स्पर्धकम् । तत इत ऊर्ध्वं पुनरप्येको-
त्तरबुद्ध्या रसाविभागा न प्राप्यन्ते, किं तु सर्वजीवाऽन-
न्तगुणाधिकाः । ते च किलाऽसत्कल्पनया सप्तसप्ततिः ।
(एते च द्वितीये स्थाने चतुर्थस्य स्पर्धकस्य प्रथमवर्ग-
णायाम्) ततो द्वितीयस्यां वर्गणायामष्टौसप्ततिः । तृतीय-
स्यामेकोनाऽशीतिः । चतुर्थ्यामशीतिः । इदं च द्वितीयस्थाने
चतुर्थं स्पर्धकम् । एतानि च किलाऽसत्कल्पनया द्वितीयं
स्थानम् । अत्र च रसाविभागाः सर्वसंख्येया षोडशाऽधिकं
सहस्रम् । तदेवं प्रथमस्थानगततरसाविभागापेक्षया द्वितीय-
स्थाने रसाविभागाः संख्येयगुणाः प्राप्यन्ते । उत्तरस्मिन्नुत्त-
रस्मिन्तु स्थाने पूर्वपूर्वस्थानाऽपेक्षया प्रभूताः प्रभूततमा इति
न कापि रसाविभागाऽपेक्षया पूर्वस्थानादुत्तरस्य स्थानस्याऽ-
नन्तभागाधिकत्वं प्राप्यते । नाऽपि परमावपेक्षयाऽनन्तभा-
गाधिकत्वसम्भवः, यतो यथा यथाऽनुभागाः वर्धन्ते तथा
तथा पुद्गलाः स्तोकाः स्तोकनराः प्राप्यन्ते । ततः प्रथम-
स्थानगतपरमावपेक्षया द्वितीये स्थाने परमाणवः किञ्च-
दूना एव भवन्ति नानन्तभागाधिकाः । एवमुत्तरेष्वपि
स्थानेषु पूर्वपूर्वस्थानाऽपेक्षया हीनहीनतरपरमाणुत्वं द्रष्टव्य-
म् । नाऽपि स्पर्धकापेक्षया प्रथमस्थानाऽऽदीनां सर्वजीवप्रमा-
णन राशिना भागाऽवहारः संभवति, प्रथमस्थानाऽऽदिगतस्पर्-
धकानामभ्याऽनन्तगुणसिद्धाऽनन्तभागकल्पनयाऽतीव स्तो-
कत्वादिति । अत्रोच्यते-इयं हि षट्स्थानकप्रकृपणा संयम-
अण्णादिगतसकलषट्स्थानकस्यापकलक्षणतया प्रकृत्यते

अथान्वयते । अष्टसामयिकमणि चोक्तवृत्तं, तेषामष्टाभि-
षाङ्गसामयिकमणि सर्वाभिसामयि च द्विसामयिकमणि चर्च-
यित्वां सेषाणि सर्वाण्यपि पञ्च सामयिकाऽऽदीनि त्रयीक-
मुक्तमकरिखाऽनन्तगुणवृत्तवर्णनगुणवृत्तली च विहितव्यानि ।
अथान्वयते पुनः अतुःसामयिकान्यनन्तगुणवृत्तानां च । तथाहि-
पञ्चसामयिकमाद्यमनुमानवन्धस्थानं अतुःसामयिकवरमा-
नुमानवन्धस्थानाविक्रमाऽनन्तगुणवृत्तम् । ततस्तद्विक्रमा-
वाध्यात्म्याणि अतुःसामयिकमणि सर्वाण्यप्यनुमानवन्धस्था-
नान्ननन्तगुणवृत्तानां च प्राप्यन्ते, द्विसामयिकानि त्वनन्त-
गुणवृत्तानां च । तथाहि-त्रिसामयिकमणं चरमादनुमानवन्ध-
स्थानादाद्यं द्विसामयिकमनुमानवन्धस्थानमनन्तगुणवृत्तं,
ततस्तद्विक्रमा सर्वाण्यप्यनन्तगुणवृत्तानां च । कृता च वन्ध-
व्यप्रक्रमणाऽत्र सम्प्रत्यं अतुःसामयिकाऽऽदीनां स्थानानामन्य-
वृत्तप्रमाह- (पादादीनां च) सर्वेस्तानि यवमभ्यभूतानि
अष्टसामयिकानि स्थानानि । अतिविरचनकास्तयोऽप्यानि द्वि-
स्थानानि स्तोकाभ्येव प्राप्यन्ते इति कृत्वा तेभ्योऽसंख्ये-
यगुणानि पूर्वोक्तलक्षणोभयपार्श्ववर्तीनि सप्तसामयिकानि
अष्टपत्तनवन्धकालविषयत्वात् । स्वस्थाने तु द्वयान्यपि पर-
स्परं तुल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि उभयपार्श्ववर्ती-
नि षट्सामयिकानि स्वस्थाने तु द्वयान्यपि परस्परं
तुल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि उभयपार्श्ववर्तीनि
पञ्चसामयिकानि । स्वस्थाने तु द्वयान्यपि परस्परं तु-
ल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि उभयपार्श्ववर्तीनि अतुः-
सामयिकमणि । स्वस्थाने तु द्वयान्यपि परस्परं तुल्यानि-
तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि त्रिसामयिकानि । तेभ्योऽप्यसंख्ये-
यगुणानि द्विसामयिकानि । (दोषु पासेषु स्ति) अष्टसा-
मयिकेभ्योऽनन्तरं द्वयोः पार्श्वयोः क्रमशः—क्रमेण समयो-
नानि समयोन्नानि सप्त सामयिकाऽऽदीनि स्थानानि असंख्ये-
यगुणानि तावद्भक्त्यानि यावच्चतुःसामयिकानि । तेभ्य-
हपरि च त्रिसामयिकानि द्विसामयिकानि च क्रमशोऽसं-
ख्येयगुणानि भक्त्यानीति गाथाऽर्थः ॥ ४० ॥

संप्रति सर्वेषामेवाऽनुभागवत्प्रस्थानानां समुदायमाधिकृत्य
विशेषसंख्यानिरूपणार्थमाह—

सुहृमगणियवतेशया, अगणिकाया य तेसि कायठिई ।
कमसो असंखगुणिया-ण(अ)म्भवसाणाणि चऽणुभागेऽ१ ?
(सुहृम सि) सूहमाऽतो—सूहमाग्निकाये प्रवेशनमुत्पन्नो
केषां ते सूहमाग्निप्रवेशनकाः । तथाऽग्निकाया-अग्निकायवे-
नाऽवस्थिताः । तथा तेषामग्निकायानां कायस्थितिः काय-
स्थितिकालः । एते कमशः-क्रमेणाऽसंख्येयगुणिताः । तथा-
ऽनुभागे-अनुभागविषयेऽध्यवसानानि, कार्ये कारखोपकारा-
ध्यवसायनिवर्त्यानि याम्यनुभागबन्धवसानानि, ताम्यसं-
ख्येयगुणानि । उक्तं च—“ सुहृमगणि पविसंता, विहुंता
तेसि कायठिइकालो । कमसो असंखगुणिओ, तसो अणु-
भागाणाई ॥ १॥ ” इयमत्र भावना—ये एकस्मिन् समये सू-
हमाऽग्निकायेषु मध्ये प्रविशन्ति—उत्पद्यन्ते ते स्तोकाः, ते
चाऽसंख्येयत्वाकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः । तेभ्योऽपि येऽग्नि-
कायत्वेनावतिष्ठन्ते तेऽसंख्येयगुणाः तेभ्योऽप्यग्निकायस्थि-
तिकालोऽसंख्येयगुणः । ततोऽप्यनुभागबन्धवसानानाम्यसं-

अथेयसुप्रभिति ॥ ४१ ॥ संवत्सरोजोमुग्धममकवत्वाऽवसरः-तत्र-ओ-
जः-ईश्वरं, समं सुग्धं, तत्प्रकृपया वैश्वम्-इह कश्चिद्विषयितो
राशिः कथाप्येते, तस्या कश्चिदावसरमेतादृशयुगसंबन्धस्तुर्नि-
र्भाषो हियते । अतो न हने सति यथेकः शेवो मम-
ति लहिं स राशिः पूर्वपुत्रकपरिमिकया कस्योज उच्यते,
कया कस्येवम् । अत्र-हो शेवो लहिं ह्यापदसुग्धः, यथा
स्तुर्लक्ष । अत्र अत्रः शेवास्तत्तमेनोजी, यथा पञ्चदश ।
यदा तु न किञ्चिद्वनिहते, किं तु सार्वाऽऽमना निर्वेप त-
त्र भवति, तदा न हतसुग्धो, यथा बोधय । अत्र च—" न-
उदस दाधरसुग्धा, तेरस कश्चिज्जो न ह य कश्चसुग्धा ।
स्तोत्रस तेजोमो कस्तु, मकरसेवं सु निजेया ॥ १ ॥ " ॥ ४१ ॥

तत्राऽविभागाऽऽदयो यद्व्याशिकपा वसन्ति

साङ्ख्यसिद्धयमाह—

कदजुम्मा अविभागा, ठाखासि य कंदगासि अणुभागे ।

पञ्चवमाणमणंतगु-आम्ना उट्पिन (अ)गंतगुं ॥४२॥

(कङ्कुम्भे ति) अनुभागे—अनुभागविषयेऽविभाग-
स्थानानि कण्डकानि च कृतयुग्मानि कृतयुग्मराशिरुपाणि
द्रष्टव्यानि । कृतौजोयुग्मप्ररूपणा ॥ सम्प्रति पर्यवसाना-
रमाह—‘पञ्चवसाणेन्यादि ।’ अनन्तगुणाद्-अनन्तगुणवृद्धि-
कण्डकानुपरी पञ्चवृद्ध्यात्मकानि सर्वाणि स्थानानि गत्वा
पुनरनन्तगुणवृद्धं स्थानं न प्राप्यते, यदस्थानकस्य परिस-
माप्तत्वात् । ततस्तदेव सर्वाऽभितमं स्थानं यदस्थानकस्य प-
र्यवसानमिति ॥ ४२ ॥

सकप्रत्यक्षबहुत्वप्रकरणार्थमाह—

अप्यबहुमयंतरमो, असंखगुणिबाणऽणंतगुणमई ।

तद्विवरीयमित्यरम्भो, संस्तेज्जकस्तेषु संख्यगुणं ॥ ४३ ॥

(अथ ति) इह त्रिधाऽऽगवृत्तप्रकरणम्—अनन्तरोपनि-
षया, परस्पररोपनिषया च । तत्रैकस्मिन् बह्वस्थानकेऽस्ति
मह्यवान्द्वारम्य पञ्चानुपूर्व्यान्तरोपनिषया प्रकरणम् । त्रि-
ये—अनन्तगुणान्यनन्तगुणवृत्तानि स्थानान्यसौ कृत्वा से-
षाम्यसंख्येयगुणितानि वक्तव्यानि । तथा—सर्वस्तोकाभ्य-
नन्तगुणवृत्तानि स्थानानि , कण्डकमात्रस्थासेवाम् । ते-
भ्योऽसंख्येयगुणवृत्तानि । स्थानान्यसंख्येयगुणानि को-
मुणकारः । भव्यते—कण्डकम् , एककण्डकप्रत्येयम् ।
कुत एतद्वसीयत इति चेत् ? उच्यते—इह यस्मिन्कै-
कस्याऽनन्तगुणवृत्तस्य स्थानस्याऽवस्तात्संख्येयगुणवृत्तानि
स्थानानि कण्डकमात्राणि प्राप्यन्ते । तेन कण्डकं गुण-
कारः । अनन्तगुणवृत्तस्थानकण्डकाकोपरि कण्डकमात्रा-
यसंख्येयगुणवृत्तानि स्थानानि प्राप्यन्ते , न त्वनन्तगुणवृ-
त्तं स्थानं, तेनोपरितनकण्डकस्याधिकस्य तत्र प्रत्येयः । ते-
भ्योऽप्यसंख्येयगुणवृत्तेभ्यः स्थानेभ्यः संख्येयगुणवृत्तानि
स्थानानि असंख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि संख्येयप्रागाधिकानि
स्थानान्यसंख्येयगुणानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयज्ञानाधिकानि ज्ञा-
नान्यसंख्येयगुणानि । तेभ्योऽप्यनन्तभागवृत्तानि स्थानान्य-
संख्येयगुणानि । गुणकारश्च सर्वेष्वपि कण्डकम् उपरि कै-
ककण्डकप्रत्येयः । तथाहि—एकैकस्याऽसंख्येयगुणवृत्तस्य
स्थानस्याऽवस्तात् संख्येयगुणवृत्तानि स्थानानि कण्डकमा-
त्राणि प्राप्यन्ते । तेन कण्डकं—गुणकारः । असंख्येयगुणवृ-
त्तकण्डकाकोपरि कण्डकमात्रानि संख्येयगुणवृत्तानि स्था-

नानि प्राप्यन्ते । तदनन्तरं त्वन्तगुणवृद्धमेव स्थानं भवति । नत्वसंख्येयगुणवृद्धम् । प्रथमाकृताऽनन्तगुणवृद्धात् स्थानाद्वर्गाकृ असंख्येयगुणवृद्धस्थानाऽपेक्षया संख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि चिन्त्यन्ते । न तत ऊर्ध्वमपि । तेनाप्येकस्यैव कण्डकस्याऽधिकस्य प्रक्षेपः । एवं संख्येयभागवृद्धाऽदीनामपि स्थानानामसंख्येयगुणान्वे गुणकारभावना द्रष्टव्या । तदेवं कृताऽनन्तरोपनिधयाऽल्पबहुत्वप्रकरणम् ॥ संप्रति परम्परोपनिधया तां कुर्वन्नाह—(तद्विवरीयमियरग्यो स्ति) इतरतः—इतरस्यां परम्परोपनिधयां तद्विपरीतं-येन क्रमेणाक्रमन्तरोपनिधयां तद्विपरीतं द्रष्टव्यम् । इहाऽऽदित आरभ्य वक्तव्यमित्यर्थः । तथाहि—सर्वस्तीकाणि असन्तभागवृद्धानि स्थानानि यस्मादाद्यानुभागबन्धस्थानादारभ्यान्तभागवृद्धानि स्थानानि कण्डकमात्रायेव प्राप्यन्ते, नाधिकानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयभागवृद्धानि स्थानानि असंख्येयगुणानि । कथमिति चेद् उच्यते-अनन्तभागवृद्धकण्डकादुपरितनं प्रथमसंख्येयभागवृद्धं स्थानं यदि पाश्चात्यकण्डकसत्कचरमस्थानाऽपेक्षयाऽसंख्येयेन भागेनाऽधिकं, तत उपरितनमनन्तभागवृद्धं स्थानं तदपेक्षया सुतरामसंख्येयभागवृद्धं भवति । अनन्तभागवृद्ध इति तत्प्रथमाऽसंख्येयभागवृद्धस्थानापेक्षया । अनन्तभागवृद्धकण्डकसत्कचरमस्थानापेक्षया त्वसंख्येयभागाधिकमेव । तत उपरितनानि स्थानानि विशेषतो विशेषतरतोऽसंख्येयभागाधिकानि तावद् द्रष्टव्यानि यावत्संख्येयभागाधिकं स्थानं न भवति । तदेवं यतः प्रथमादसंख्येयभागवृद्धात् स्थानादारभ्य प्रथमात् संख्येयभागवृद्धात् स्थानाद्वर्गागणान्तराले यानि स्थानानि तानि सर्वाण्यसंख्येयभागवृद्धानि प्राप्यन्ते । तस्मादनन्तभागवृद्धेभ्यः स्थानेभ्योऽसंख्येयभागवृद्धानि स्थानान्यसंख्येयगुणानि भवन्ति, तेभ्योऽपि संख्येयभागवृद्धानि स्थानानि संख्येयगुणानि । कुत एतः वसीयत इति चेदुच्यते-प्रथमे संख्येयभागवृद्धे स्थाने पाश्चात्यमनन्तरस्थानमधिकृत्य संख्येयभागवृद्धिः प्राप्यते । यद्यपि प्रथमेऽपि संख्येयभागवृद्धे स्थाने संख्येयभागवृद्धिः प्राप्ता, तर्हि ततः प्रथमात् स्थानादुत्तरेषामनन्तभागवृद्धाऽसंख्येयभागवृद्धानां स्थानानां सुतरां संख्येयभागवृद्धिर्भवति । यतोऽनन्तभागवृद्धिरसंख्येयभागवृद्धिर्वा पूर्वपूर्वा (न) न्तरस्थानापेक्षया । प्रथमसंख्येयभागवृद्धात्पुनः प्राक्तनमनन्तरं स्थानमधिकृत्य सर्वाण्यप्यनन्तभागवृद्धानि । असंख्येयभागवृद्धानि च स्थानानि यथोत्तरं सविशेषविशेषतरं संख्येयभागवृद्धानि भवन्ति । सविशेषतरसंख्येयभागवृद्धश्च तावद्भक्त्या यावन्मौलं । द्वितीयं संख्येयभागाधिकं स्थानं द्वाभ्यां साऽतिरेकाभ्यां संख्येयभागाभ्यामधिकमवगन्तव्यम् । तृतीयं त्रिभिः साऽतिरेकैः । चतुर्थं चतुर्भिः साऽतिरेकैः । एवं तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टसंख्येयगुणान्यन्तराऽन्तराभावीनि मौलानि संख्येयभागवृद्धानि स्थानानि भवन्ति । एतावन्ति चाऽन्तराले यावन्ति स्थानानि तावन्ति सर्वाण्यपि संख्येयभागवृद्धानि स्थानानि, किं त्वेकेन सर्वान्तिमेन स्थानेन न्यूनानि द्रष्टव्यानि । यत उत्कृष्टसंख्यातमसंख्येयभागवृद्धं स्थानं संख्येयगुणं भवति । (द्विगुणत्वान्), न तस्तत्परित्यज्यते । तत्रैव यावन्ति असंख्येयभागवृद्धानि स्थानान्यनन्तगुणानि तावन्ति एकैकस्मिन्नन्तराऽ

न्तराभाविनां संख्येयभागवृद्धानां स्थानानामनन्तरे प्राप्यन्ते । तानि चाऽन्तराऽन्तराभावीनि मौलानि संख्येयभागवृद्धानि स्थानानि प्रस्तुतचिन्तायामुत्कृष्टसंख्यातकतुल्यानि गृह्यन्ते । केवलं तदेवैकं सर्वान्तिमं संख्येयभागवृद्धं परित्यज्यते । ततोऽसंख्येयभागवृद्धेभ्यः स्थानेभ्यः संख्येयभागवृद्धानि स्थानानि संख्येयगुणान्येव भवन्ति । तेभ्योऽपि संख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि संख्येयगुणानि । कथमिति चेद् उच्यते-प्रथमासंख्येयभागवृद्धात् स्थानात् प्राक्तनं यदनन्तरं स्थानं तदधिकृत्योत्तराणि अन्तराऽन्तराभावीनि मौलानि संख्येयभागवृद्धानि स्थानानि उत्कृष्टसंख्यातकतुल्यानि गत्वा चरमं स्थानं द्विगुणं साधिकमुपलभ्यम् । ततः पुनरपि तावन्मात्रायेव स्थानानि गत्वा चरमं स्थानं सातिरेकं त्रिगुणम्, एवमेव चतुर्गुणम् । एवं तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टसंख्येयगुणं भवति । ततः पुनरप्युत्कृष्टसंख्यातकतुल्यानि स्थानानि गत्वा चरमं यदेकेन गुणेन वृद्धं भवति, तज्जगत्याऽसंख्येयगुणं भवति । तस्मात्संख्येयभागवृद्धेभ्यः स्थानेभ्यः संख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि संख्येयगुणान्येव भवन्ति । तथा चाऽऽह—(संख्येयगुणं संख्येयगुणं) संख्येयाऽसंख्येयसंख्येयभागवृद्धसंख्येयगुणरूपेण स्थानेषु संख्येयगुणं संख्येयगुणता वक्तव्या । तेभ्योऽपि संख्येयगुणवृद्धेभ्यः स्थानेभ्योऽसंख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि असंख्येयगुणानि । कथमिति चेद् उच्यते-इह यतः प्रागुक्तादनन्तरात् जगत्याऽसंख्येयगुणात् स्थानात् पराणि सर्वाण्यप्यनन्तभागवृद्धाऽसंख्येयभागवृद्धसंख्येयभागवृद्धसंख्येयगुणवृद्धाऽसंख्येयगुणवृद्धानि स्थानान्यसंख्येयगुणानि प्राप्यन्ते, ततः संख्येयगुणवृद्धेभ्यः स्थानेभ्योऽसंख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि असंख्येयगुणानि भवन्ति । तेभ्योऽप्यनन्तगुणवृद्धानि स्थानान्यसंख्येयगुणानि । कथमिति चेद् उच्यते-इह प्रथमादनन्तगुणवृद्धात् स्थानादारभ्य यावत् षट्स्थानकपरिसमाप्तिस्तावत् सर्वाण्यपि स्थानानि अनन्तगुणवृद्धानि । तथाहि-यदि प्रथममनन्तगुणवृद्धं स्थानं पाश्चात्यमनन्तरस्थानमधिकृत्याऽनन्तगुणाधिकं जातम् । तत उत्तराणि अनन्तभागवृद्धाऽऽदीनि स्थानानि तदपेक्षया सुतरामनन्तगुणवृद्धानि भवन्ति । यावन्ति च स्थानानि प्रागतिकान्तानि तावन्ति एकैकस्मिन्ननन्तगुणवृद्धानामन्तराऽन्तराभाविनां स्थानानामनन्तरे भवन्ति । कण्डकमात्राणि च तान्यन्तराणि । ततः प्रागुक्तेभ्योऽसंख्येयगुणवृद्धेभ्यः स्थानेभ्योऽनन्तगुणवृद्धानि स्थानान्यसंख्येयगुणानि भवन्ति इति ॥ ४३ ॥ तदेवं कृताऽल्पबहुत्वप्रकरणम् । तत्करणाच्चोक्तान्यनुभागबन्धस्थानानि ।

साम्प्रतमेतेष्वनुभागबन्धस्थानेषु निश्चादकत्वेन यथा जीवा वर्तन्ते तथा प्रकरणं कर्तव्यम् । तत्र चाऽष्टाधनुष्योगद्वाराणि । तद्यथा-एकैकस्मिन् स्थाने जीवप्रमाणप्रकरणं १, अन्तरस्थानप्रकरणं २, निरन्तरस्थानप्रकरणं ३, नानाजीवकालप्रमाणप्रकरणं ४, वृद्धिप्रकरणं ५, यवमध्यप्रकरणं ६, स्थानाप्रकरणं ७, अल्पबहुत्वप्रकरणं ८ च ॥ तत्र प्रथमत एकैकस्मिन् स्थाने नानाजीवप्रमाणप्रकरणार्थमाह—

थावर्जीवाऽण्ता, एकैकं तसजिया अमंसेजा ।

लोणा सिमसंसेजा, अन्तरमथावरे नरिय ॥ ४४ ॥

(यावरे सि) एकैकस्मिन् स्थावरार्था बन्धं प्रति प्रायोग्ये-
ऽनुभागबन्धस्थानेऽनन्ताः स्थावरजीवा बन्धकत्वेन प्राप्यन्ते ।
असंप्रायोग्ये एकैकस्मिन् अनुभागबन्धस्थाने अद्यत्वेनैको द्वी बो-
त्कर्षतोऽसंख्येयः-आवलि काया असंख्येयभागमात्रासंजी-
वाः प्राप्यन्ते ॥ साम्प्रतमनन्तरस्थानप्रकरणमाह- (लोका-
स्त्रिमेत्यादि) एषां असंजीवानामसंख्येया लोका असंख्येयलोका
ऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि अनुभागबन्धस्थानानि अनन्तरम् ।
एतावन्ति बन्धं नाऽऽयन्तीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-असंप्रायी-
ग्यानि यानि स्थानानि असंजीवानां बन्धं नाऽऽयन्ति, तानि
अद्यप्यपदे एकं द्वे वा उत्कर्षतोऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेश-
प्रमाणानि भवन्ति ॥ अथ स्थावरे स्थावरप्रायोग्येषु स्था-
नेषु अनन्तरं न विद्यते सर्वत्रापि स्थावरप्रायोग्याणि स्था-
नानि सर्वत्रैव स्थावरजीवैर्बध्यमानानि प्राप्यन्त इत्यर्थः ।
कथमेवं गम्यत इति चेदुच्यते इह स्थावरजीवा अनन्ताः
स्थावरार्था बन्धं प्रति प्रायोग्यानि च स्थानानि पुनरसंख्ये-
यानि ततोऽन्तरं न प्राप्यन्ते ॥ ४४ ॥

सम्प्रति निरन्तरस्थानप्रकरणार्थमाह-

आवलिअसंखभागो, तसा निरन्तर अहेगठाणमि ।

नायाजीवा एव-कालं एमिदिया निरुचं ॥ ४५ ॥

(आवलि सि) अत्र तृतीयार्थे प्रथमा । बन्धमाश्रित्य
असंजीवैर्निरन्तराणि । किमुक्तं भवति ?-असंजीवैर्निरन्तर-
बध्यमानानि अनुभागबन्धस्थानानि अद्यत्वेन द्वे त्रीणि वा
प्राप्यन्ते, उत्कर्षत आवलिकाया असंख्येयभागमात्राणि ।
कथमेतद्वसेयमिति चेदुच्यते-स्तोकास्त्रिज्जीवाः स्थानानि
पुनरासंप्रायोग्याणि असंख्येयानि, ततो न सर्वाणि असं-
जीवैः क्रमेण निरन्तरं बध्यमानानि प्राप्यन्ते, किं उत्कर्ष-
तोऽपि यथोक्तप्रमाणेभ्यः ॥ सम्प्रति नानाजीवकालप्रक-
रणार्थमाह- (अहेगठाणमीत्यादि) एकैकमनुभागबन्धस्थानं
नानाजीवैर्बध्यमानं कियन्तं कालं यावद्विरहितं प्राप्यते ?
इति प्रश्ने सति, उत्तरं दीयते-असंप्रायोग्ये एकैकस्मि-
न् अनुभागबन्धस्थाने नानाकपाख्या जीवा अद्यत्वेनैकं सम-
यम्, उत्कर्षतः (एवकालं ति) एतावन्तं कालं पूर्वोक्त-
स्वरूपमावलि काया असंख्येयभागमात्रं कालं यावदित्यर्थः ।
निरन्तरं बन्धकत्वेन प्राप्यन्ते । परतोऽवश्यं तद्वन्धशून्यं
भवतीत्यर्थः । इयमत्र भावना-एकैकं असंप्रायोग्यमनुभा-
गबन्धस्थानमन्यैरन्यैश्च असंजीवैर्निरन्तरं बध्यमानं अद्यत्वे-
नैकं समयं द्वी वा समयौ यावत्प्राप्यते । उत्कर्षतस्त्वाव-
लिकाया असंख्येयभागमात्रं कालम् । (एमिदिया निरुचं ति)
स्थावरप्रायोग्य एकैकस्मिन् अनुभागबन्धस्थाने नानाविधा ए-
केभिर्न्या निरुचं-सर्वकालमविरहितं बन्धकत्वेन प्राप्यन्ते, न
कदाचनोऽपि तद्वन्धनशून्यं भवतीत्यर्थः । अत्रापीयं भावना-
एकैकं स्थावरप्रायोग्यमनुभागबन्धस्थानमन्यैरन्यैश्च स्थाव-
रजीवैर्निरन्तरं बध्यमानं सर्वकालमवाप्यते, न तु कदाच-
नोऽपि बन्धरहितं भवतीति ॥ ४५ ॥ तदेवं कृता नानाजीवा-
नाश्रित्य कालप्रकणम् ।

सम्प्रति वृद्धिप्रकरणेऽवसरः । तत्र च द्वे अनुयोगद्वारे ।

तद्वन्ध-अनन्तरोपनिधा, परम्परोपनिधा च ।

तत्राऽनन्तरोपनिधामाह-

अतो जहकमये, जजवमज्जं विसेसो अविहा ।

३०२

एतो हीणा उको-समं ति जीवा अगुंतरमो ॥ ४६ ॥

(बोध सि) अद्यत्वेऽनुभागबन्धस्थाने बन्धकत्वेन बन्ध-
माना जीवाः सर्वस्तोकाः । ततो द्वितीयेऽनुभागबन्धस्था-
ने विशेषाधिकाः । ततोऽपि तृतीयेऽनुभागबन्धस्थाने वि-
शेषाधिकाः । एवं तावद्वाच्यं यावद् यद्यमर्थं सर्वमर्थं, सर्व-
मभ्याम्यहसामयिकानीत्यर्थः । इत ऊर्ध्वं पुनर्जीवा अनन्ते-
रतः-आनन्तर्येण, क्रमेणेत्यर्थः । विशेषतो हीना विशेषही-
ना वक्तव्याः । ते च तावद् यावदुक्तं द्विसामयिकं स्थान-
मिति ॥ ४६ ॥ गताऽनन्तरोपनिधा ।

परम्परोपनिधामाह-

गंतूणमसंखेजे, लोगे दुगुणाणि आव जवमज्जं ।

एतो य दुगुणहीणा, एवं उकोसगं जाव ॥ ४७ ॥

(गंतूणमिति) अद्यत्वेऽनुभागबन्धस्थानबन्धकेभ्यो जीके-
भ्यो अद्यत्वेऽनुभागबन्धस्थानाद्वारभ्याऽसंख्येयलोकाऽऽकाश-
प्रदेशप्रमाणानि स्थानान्यतिक्रम्य परं यदनुभागबन्धस्थानं
तद्वन्धका जीवा द्विगुणा वद्धा भवन्ति । ततः पुनरपि ता-
वन्ति स्थानान्यतिक्रम्याऽपरस्यानुभागबन्धस्थानस्य बन्धका
द्विगुणवृद्धा भवन्ति । एवं द्विगुणवृद्धिस्तावद्वक्तव्या याव-
द्यद्यमर्थम् । ततोऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि स्था-
नान्यतिक्रम्याऽपरस्यानुभागबन्धस्थानस्य ये बन्धका जीवा-
स्तेऽनन्तरमुक्तेभ्यो जीवैर्भ्यः सकाशात् द्विगुणहीना भव-
न्ति ततः पुनरपि तावन्ति स्थानान्यतिक्रम्याऽपरस्यऽनु-
भागबन्धस्थानस्य बन्धका द्विगुणहीना भवन्ति । एवं द्वि-
गुणहानिस्तावद्वक्तव्या यावत्स्वस्वप्रायोग्यं सर्वोक्तमनुभा-
गबन्धस्थानमिति ॥ ४७ ॥

नायंतराणि आवलि-य(अ)संखभागो तसेसु इयरेसुं ।

एगंतरा असंखिय-गुणाई ठागंतराई तु ॥ ४८ ॥

(नायंतराणीति) नानाऽन्तराणि-नानाप्रकाराणि द्विगु-
णवृद्धिद्विगुणहान्यपान्तरालरूपाणि-यानि तानि त्रसेषु-त्र-
सकायेषु आवलिकाया असंख्येयतमे भागे यावन्तः सम-
यास्तावत्प्रमाणानि भवन्ति । ननु आवलिकाया असंख्ये-
यभागमात्राण्येवानुभागबन्धस्थानानि असंजीवैर्निरन्तरं ब-
ध्यमानानि प्राप्यन्ते, एतच्च प्रागेषीकृतम् । तत्कथं त्रसेषु द्वि-
गुणवृद्धिद्विगुणहान्यन्तराणि यथोक्तप्रमाणानि भवन्ति । ए-
वं लोकाऽपि द्विगुणवृद्धिद्विगुणहानिर्वा न प्राप्नोतीति भा-
वः । नैव दोषः, यतः प्रागावलिकाऽसंख्येयभागमात्राणि
असंजीवैर्निरन्तरं बध्यमानतया प्राप्यमाणाभ्युक्तानि । इह
तु यद्यप्यावलिकाया असंख्येयभागमात्रेभ्यः स्थानेभ्यः परा-
णि स्थानानि बध्यमानानि सम्प्रति न प्राप्यन्त, तथाऽपि
कदाचित्प्राप्यन्ते । तेषु च जीवा उत्कृष्टपदे क्रमेण विशे-
षाधिका लभ्यन्ते । ततो यथोक्तप्रमाणानि द्विगुणवृद्धि-
द्विगुणहानिस्थानानि न विरुध्यन्ते । तथा इतरेषु स्वाध-
रेषु एकस्मादन्तरात्सकायसत्कादसंख्येयगुणानि नाना-
पात्यन्तराणि भवन्ति । किमुक्तं भवति ?-असंख्येयकाल-

मेकस्मिन् द्वयोर्द्विगुणद्वयोर्वाऽपान्तराले यानि स्थानानि तेभ्योऽसंख्येयगुणानि स्थावरकायिकानां द्विगुणवृद्धिद्विगुणद्वयान्तराणि । इह त्रसजीवेषु द्विगुणवृद्धिद्विगुणद्वयान्तराणि स्तोकाणि एकस्मिन् द्विगुणवृद्धिस्थानयोर्द्विगुणद्वयानि स्थानयोर्वाऽपान्तराले यानि स्थानानि तान्यसंख्येयगुणानि, एवं त्रसानाम् । स्थावराणां पुनर्द्वयोर्द्विगुणवृद्धोर्द्विगुणद्वययोर्वा एकस्मिन्पान्तराले यानि स्थानानि तानि स्तोकाणि द्विगुणवृद्धिद्विगुणद्वयान्तराणि पुनरसंख्येयगुणानि ॥ ४८ ॥ कृता वृद्धिप्ररूपणा ॥ सम्प्रति यवमध्यप्ररूपणा क्रियते—यवमध्यस्थानानि अष्टसामयिकानि शेषस्थानांपक्ष्याऽसंख्येयभागमात्राणि । तथा यवमध्यस्थाऽधस्तनानि स्थानानि स्तोकाणि । ततो यवमध्यस्थोपरितनानि असंख्येयगुणानि । उक्तं च—“जवमज्जु ठाणां, असंख्यभागा उ मेसठाणां । हेट्टमि होति भावा, उवरिमि असंख्यगुणियाणि ॥ १ ॥” कृता यवमध्यप्ररूपणा ।

सम्प्रति स्पर्शनाप्ररूपणमाह—

फासणकालो तीए, थोरो उकोसगे जहमे उ ।

होइ असंखेजगुणो, य उ कंडगे तत्तिमो चेव ॥ ४९ ॥

जवमज्जुकंडगोवरि, हेट्टो जवमज्जुमो असंखगुणो ।

कमसो जवमज्जुवरि, कंडगहेट्टा य तावइमो ॥ ५० ॥

जवमज्जुवरि विससो, कंडगहेट्टा य सव्वहिं चेव ।

जीवप्पावहुमेवं, अज्जुवसाणां सु जाणेजा ॥ ५१ ॥

(फासणं ति) अतीते काले एकस्य जीवस्योत्कृष्टे द्वे सामयिके इत्यर्थः । अनुभागबन्धस्थानं स्पर्शनाकालः स्तोकाः । अतीतं कालं परिधमता जन्तुना द्विसामयिकान्यनुभागबन्धस्थानानि स्तोकामेव कालं स्पृष्टानीत्यर्थः । जघन्ये पुनरनुभागबन्धस्थाने प्रार्थामिकेषु—चतुःसामयिकेष्वित्यर्थः अतीते कालं स्पर्शनाकालोऽसंख्येयगुणः । (कंडगे तत्तिमो चेव) कण्टकमुपरितनानि चतुःसामयिकानि स्थानानि तेषु तावन्मात्रः स्पर्शनाकालो यावन्मात्र आद्येषु चतुःसामयिकेषु । ततो यवमध्ये स्थानेषु अष्टसामयिकेष्वित्यर्थः । स्पर्शनाकालोऽसंख्येयगुणः । ततः कण्टकस्योपरिवर्तिचतुःसामयिकस्थानसंघातरूपस्योपरितनेषु त्रिसामयिकेष्वित्यर्थः । स्पर्शनाकालोऽसंख्येयगुणः । ततो यवमध्यस्थाऽधस्तात् पञ्चदससामयिकेष्वसंख्येयगुणः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततः क्रमशः क्रमेण यवमध्यादुपरितनेषु कण्टकाच्चतुःसामयिकस्थानसंघातरूपाधस्तनेषु पञ्चदससामयिकेषु स्थानेषु तावन्मात्र एव स्पर्शनाकालो यावन्मात्रः पाश्चात्येषु पञ्चदससामयिकेषु, ततो यवमध्यस्थोपरितनेषु सामयिकपर्यन्तेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु यः स्पर्शनाकालः स विशेषाधिकः । ततोऽपि कण्टकस्य यवमध्यस्थोपरिवर्तिचतुःसामयिकस्थानसंघातरूपस्याऽधस्तात् सर्वेष्वपि स्थानेषु जघन्यचतुःसामयिकपर्यन्तेषु स्पर्शनाकालः समुद्दिता विशेषाधिकः । ततोऽपि सर्वेष्वपि स्थानेषु स्पर्शनाकालो विशेषाधिकः । कृता स्पर्शनाप्ररूपणा ॥ सम्प्रत्येवबहुत्वप्ररूपणमाह—(जीवप्पावहु-

इत्यादि) यथा स्पर्शनाकालस्याऽल्पबहुत्वमुक्तम्, एवं जीवानामपि अध्यवसानेषु अनुभागबन्धस्थाननिमित्तभूतेषु वर्तमानानामल्पबहुत्वं ज्ञानीयात् । तद्यथा उत्कृष्टेष्वध्यवसानेषु द्विसामयिकानुभागबन्धनभूतेषु वर्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो जघन्येषु चतुःसामयिकानुभागबन्धनभूतेषु वर्तमाना जीवाः त्रिसामयिकानुभागबन्धनभूतेषु वर्तमाना जीवाः विशेषाधिकाः । ततोऽपि यवमध्यकस्याऽनुभागबन्धस्थाननिबन्धनेष्वसंख्येयगुणाः । ततोऽपि त्रिसामयिकानुभागबन्धस्थाननिमित्तेष्वसंख्येयगुणाः । ततोऽप्याद्यपञ्चदससामयिकानुभागबन्धस्थानहेतुष्वध्यवसानेषु असंख्येयगुणाः । एतावन् एवोपरितनपञ्चदससामयिकानुभागबन्धस्थाननिबन्धनेष्वध्यवसानेषु ततो यवमध्योपरिवर्तिनिःशेषानुभागबन्धस्थाननिबन्धनभूतेष्वध्यवसानेषु वर्तमाना जीवा विशेषाधिकाः । ततोऽपि सर्वेऽपि अनुभागबन्धस्थाननिबन्धनेषु विशेषाधिकाः । इति । ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तदेवमनुभागबन्धस्थानेषु तन्निबन्धनेषु चाध्यवसानेषु यथा जीवा वर्तन्ते, तथा प्ररूपणा कृता । सम्प्रत्येकैकस्मिन् स्थितिस्थानाध्यवसाये नानाजीवाऽप्येकया कियन्तोऽनुभागबन्धाऽध्यवसायाः प्राप्यन्ते इति तन्निरूपणार्थमाह—

एकैकस्मि कसायो—दयम्मि लोगा असंखिया होति ।

ठिइबन्धणाणेषु वि, अज्जुवसाणां ठाणाणि ॥ ५२ ॥

(एकैकस्मि ति) एकैकस्मिन् कसायोदय स्थितिस्थाननिबन्धनभूते नानाजीवापेक्षयाऽनुभागबन्धाऽध्यवसायस्थानानि “ कृष्णाऽऽदिलेश्यापरिणामविशेषरूपाणि सकाशाद्योदया हि कृष्णाऽऽदिलेश्यापरिणामविशेषा अनुभागबन्धहेतवः ” इतिवचनात् असंख्येया लोका भवन्ति, असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि भवन्तीत्यर्थः । तथा जघन्यस्थितरारम्योत्कृष्टां स्थितिं यावद्यावन्तः समयास्तावन्ति स्थितिस्थानानि । तथाहि—जघन्या स्थितिरेकं स्थितिस्थानम् । सैव समयोत्तरा द्वितीयं स्थितिस्थानम् । द्विसमयोत्तरा तृतीयं स्थितिस्थानम् । एवं समयवृद्ध्या तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः । एवं चाऽसंख्येयानि स्थितिस्थानानि भवन्ति । तेषु चाऽसंख्येयेषु स्थितिबन्धस्थानेषु प्रत्येकमेकैकस्मिन् स्थितिबन्धस्थानेऽध्यवसायस्थानानि तीव्रनीम्वरमम्बमन्दराऽऽदिकषायोदयविशेषरूपाणि असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि भवन्ति ॥ ५२ ॥

सम्प्रत्यनुभागबन्धाऽध्यवसायस्थानानां वृद्धिमार्गणा क्रियते । सा द्विधा—अनन्तरोपनिधया, परस्पररोपनिधया च । तत्रानन्तरोपनिधया तावद् वृद्धिमार्गणां चिकीर्षुराह—

थोवाणि कसाउदये, अज्जुवसाणां सव्वडहरम्मि ।

विइयाइ विसेसहिया—णि जाव उकोसगं ठाणं ॥ ५३ ॥

(थोवाणि ति) (सव्वडहरम्मि ति) सर्वजघन्ये कषायोदये स्थितिबन्धहेतावनुभागबन्धाऽध्यवसायस्थानानि कृष्णाऽऽदिलेश्यापरिणामविशेषरूपाणि स्तोकाणि । ततो द्वितीयाऽऽदौ यथोत्तरं विशेषाधिकानि तावद्वाक्यानि यावदुत्कृष्टं स्थितिबन्धाऽध्यवसायस्थानम् । एतदुक्तं भवति—द्वि-

तीये कषायोदये विशेषाधिकानि । ततोऽपि तृतीये विशे-
षाधिकानि । ततोऽपि चतुर्थे विशेषाधिकानि । एवं ताव-
द्वाक्यं यावदुत्कृष्टं कषायोदयकथं स्थितिवन्धाऽध्यवसाय-
स्थानमिति ॥ ५३ ॥ कृताऽनन्तरोपनिधया वृद्धिमार्गणा ।

सम्प्रति परम्परोपनिधया तामभिधिसुराह—

गंतूणमसंख्ये, लोके दुगुणाणि जाव उक्तोसं ।

आवलिअसंखभागे, नाणागुणवुद्धिठाणाणि ॥ ५४ ॥

(गंतूणं ति) जघन्यात् कषायोदयादभ्याऽसंख्येयलोका-
काऽऽशप्रदेशप्रमाणानि कषायोदयस्थानानि गन्धा-अतिक्रम्य
परं यद्भवति स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानं तस्मिन्नुभाग-
बन्धाध्यवसायस्थानानि जघन्यकषायोदयस्थानसत्कानुभा-
गबन्धाध्यवसायस्थानाऽप्येवमिदं द्विगुणानि भवन्ति । पुनरपि
तावन्ति । कषायोदयस्थानानि गन्धा यदपरं स्थितिव-
न्धाध्यवसायस्थानं तस्मिन् द्विगुणानि भवन्ति । एवं भूयो
भूयस्तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टं कषायोदयस्थानम् । यानि आऽ-
न्तराऽन्तरा नानाकृपाणि द्विगुणवृद्धिस्थानानि भवन्ति तानि
कियन्ति ? इति चेत्तुल्यते-आवलिआया असंख्येयभागः-आ-
वलिआया असंख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि
भवन्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥

सत्त्वाऽनुभगर्गणं, सुभगर्गणं विवज्जयं जाण ।

ठिइंधट्ठाणेमु वि, आउगवजाण पगढीणं ॥ ५५ ॥

(सत्त्व ति) सर्वासामनुभप्रकृतीनां ज्ञानाऽऽवरणपञ्चकनवद्
शेनाऽऽवरणाऽसातवेदनीयमित्यात्वबोद्धव्यकषायनवनोकषा-
वनरकायुःपञ्चेन्द्रियजातिवर्जजातिचतुष्टयसमचतुरस्रवर्जसं-
स्थानपञ्चकषावर्जभनाराचवर्जसंहननपञ्चककृष्णनीलवर्णदुर-
भिगन्धतिक्तदुरसकंशगुरुकृत्तरीनरुपशंरूपाऽशुभकुवर्णा-
ऽऽदिभक्तनरगतनरकाऽऽनुपूर्वितिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वप्र-
शस्तविहायोगित्युपघातस्थावरसुखमाभ्याससाधारणाऽस्थि-
राऽशुभदुर्भेगदुःखराऽन्नादेयाभ्यशःकीर्तिर्नाविर्गोत्राऽन्तरायप-
ञ्चकलक्षणानां सत्ताऽशीतिसंस्थानामेषामनन्तरोक्ताऽनुभागब-
न्धाध्यवसायस्थानानां वृद्धिमार्गणा प्रवृत्त्या । (सु-
भगर्गणमित्यादि) शुभानां प्रकृतीनां—सातवेदनीयति-
र्यगायुर्मेनुष्याऽऽयुर्देवाऽऽयुर्देवगतिमनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजा-
तिशरीरपञ्चकसंघातपञ्चकबन्धनपञ्चदशकसमचतुरस्रस्था-
नाऽङ्गोपाङ्गवर्जवर्जभनाराचसंहननशुभवर्णाद्येकादशकदे-
वानुपूर्वमनुष्यानुपूर्वपराघातागुरुलघूच्छासातपोद्योतप्र-
शस्तविहायोगित्यसत्त्वादर्पयासप्रत्येकस्थिरशुभसुभगसुख-
राऽऽदेयशःकीर्तिनिर्माणतीर्थकरोऽविर्गोत्रलक्षणानामेकान-
सत्तिसंस्थानां विपर्ययं जानीहि, तद्यथा—उत्कृष्टे कषा-
योदयेऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि सर्वस्तोकानि । द्वि-
चरमे कषायोदये विशेषाधिकानि । त्रिचरमे कषायो-
दये विशेषाधिकानि । चतुश्चरमे कषायोदये विशेषाधि-
कानि । एवं तावद्वाक्यं यावत्सर्वजघन्यं कषायोदयस्थानम् ।
इयमनन्तरोपनिधया वृद्धिमार्गणा ॥ परम्परोपनिधया तु-
वृद्धिमार्गणायम्-उत्कृष्टकषायोदयस्थानादभ्याऽसंख्येयलो-
काऽऽकाशात् प्रदेशराशिप्रमाणानि कषायोदयस्थानानि अ-
धोभागेनाऽतिक्रम्य यदपरमधः कषायोदयस्थानं तस्मिन्नु-
भागबन्धाध्यवसायस्थानानि उत्कृष्टकषायोदयसत्काऽनुभा-

गबन्धाध्यवसायस्थानाऽपेक्षया द्विगुणानि भवन्ति । पुन-
रपि तावन्ति कषायोदयस्थानानि, ततः प्रभृत्यधोभागेनाऽ-
तिक्रम्य यदपरमधःकषायोदयस्थानं तस्मिन् द्विगुणानि
भवन्ति । एवं भूयो भूयस्तावद्वाक्यं यावज्जघन्यकषायोदय-
स्थानम् । यानि आऽन्तराऽन्तरा नानाकृपाणि द्विगुणवृद्धिस्था-
नानि ताम्यावलिआया असंख्येयभागे यावन्तः समयास्ता-
वत्प्रमाणानि भवन्ति । असूनि आऽवलिआया असंख्येयभा-
गमात्राणि शुभप्रकृतीनामशुभप्रकृतीनां च प्रत्येकं द्विगुण-
वृद्धिस्थानानि स्तोकानि । एकस्मिन्नपि द्विगुणवृद्धयपान्त-
राले कषायोदयस्थानानि असंख्येयगुणानि । तदेवं स्थि-
तिवन्धेतुष्वध्यवसायेषु अनुभागबन्धेतूनामध्यवसायानां
प्रकृपा कृता ॥ सम्प्रति स्थितिवन्धास्थानेष्वनुभागबन्धप्र-
कृपां चिकीर्षुराह—(ठिइंधेय्यादि) स्थितिवन्धास्थानेष्व-
पि आयुर्वर्जानां सर्वासां प्रकृतीनां कषायादयेष्वनुभागब-
न्धाध्यवसायस्थानवदनुभागबन्धास्थानानि वक्तव्यानि । त-
द्यथा—तत्र पूर्वोक्तानामायुर्वर्जानामशुभप्रकृतीनां जघन्यस्थि-
तावनुभागबन्धास्थानान्यसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि
तानि च स्तोकानि । ततो द्वितीयस्थितौ विशेषाऽधिका-
नि । ततोऽपि तृतीयस्थितौ विशेषाऽधिकाणि । एवं ताव-
द्वाक्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः । तथा पूर्वोक्तानामायुर्वर्जाना-
मशुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितावनुभागबन्धास्थानान्यसंख्येयलो-
काऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि, तानि च स्तोकानि । तेभ्यः सम-
योनायासुत्कृष्टस्थितौ विशेषाधिकानि । एवं तावद्वाक्यं या-
वज्जघन्या स्थितिः, इति ॥ ५५ ॥ तदेवं कृताऽनन्तरोप-
निधया वृद्धिमार्गणा ।

सम्प्रति परम्परोपनिधया तां चिकीर्षुराह—

पल्लाऽसंखियभागं, गंतुं दुगुणाणि आउगाणं तु ।

थोवाणि पदमबंधे, ठिइयाइ असंखगुणियाणि ॥ ५६ ॥

(पल्ल ति) पूर्वोक्तानामायुर्वर्जानामशुभप्रकृतीनां जघन्य-
स्थितेरारभ्य पदोपमाऽसंख्येयभागमात्राणि स्थितिस्थानान्य-
तिक्रम्य यदपरं स्थितिस्थानं तस्मिन् अनुभागबन्धास्थानानि
जघन्यस्थितिसत्कानुभागबन्धास्थानेभ्यो द्विगुणानि भवन्ति ।
ततः पुनरपि तावन्ति स्थितिस्थानान्यतिक्रम्य यदपरं
स्थितिस्थानं तस्मिन् द्विगुणान्यनुभागबन्धास्थानानि भवन्ति ।
एवं भूयो भूयस्तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः । तथा पू-
र्वोक्तानामायुर्वर्जानां शुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेरारभ्य पदो-
पमाऽसंख्येयभागमात्राणि स्थितिस्थानान्यतिक्रम्य यदपरम-
धः स्थितिस्थानं तस्मिन्नुभागबन्धास्थानान्युत्कृष्टस्थिति-
स्थानसत्काऽनुभागबन्धास्थानेभ्यो द्विगुणानि भवन्ति । ततः
पुनरपि तावन्ति स्थितिस्थानान्यधोऽवतीर्थाऽवस्तनं यदपरं
स्थितिस्थानं तस्मिन् द्विगुणानि भवन्ति । एवं तावद्वाक्यं
यावज्जघन्या स्थितिः । एतानि च शुभप्रकृतीनां च प्रत्ये-
कद्विगुणवृद्धिस्थानानि आवलिआया असंख्येयभागे याव-
न्तः समयास्तावत्प्रमाणानि भवन्ति । तथा द्विगुणवृद्धिस्था-
नानि स्तोकानि, आवलिआया असंख्येयभागत्वात् । एक-
स्मिन् द्विगुणवृद्धोरपान्तराले स्थितिस्थानानि असंख्येय-
गुणानि, पदोपमाऽसंख्येयभागगुणत्वात् । तथा चतुर्णामप्या-
युषां जघन्यायां स्थितौ सर्वस्तोकान्यनुभागबन्धास्थानानि,
ततः समयाधिकायां जघन्यस्थितौ असंख्येयगुणानि । त-

तोऽपि द्विसप्तत्यधिकायामसंख्येयगुणानि, एवं तावद्वाच्यं
वाच्यपुनरुक्त्या स्थितिः, इति ॥ ५६ ॥

साध्यमानमनुभागबन्धस्थानानां तीव्रमन्त्रतापक्षिणात्तन्मनु-
भागबन्धाऽप्यवसायस्थानानामनुकृष्टिमभिधातुकाम आह-

धार्ष्ट्यमसुयवधर-संगंधकासे जहन्विद्वंधे ।

आद्यवधवसाधार्ष्ट्यं, तदेगदेशे च अन्वयः ॥ ५७ ॥

पञ्चाऽमंखिय भागो, जावं विद्वस्स होइ विद्वस्मि ।

आ उक्तस्मा एवं, उववाए वा वि अणुकृष्टि ॥ ५८ ॥

(धार्ष्ट्यमिति) इह प्रायो ग्रन्थिदेशे वर्तमानस्याऽध्व-
जीवस्य ये अध्वस्थितिबन्धस्तस्मात् स्थितिबद्धा अनु-
कृष्टिरभिधीयमानाऽनुसर्तव्या सातवेदनीयमनुकृष्टिकदेववि-
कतिर्यद्विकल्पेभ्यः जातित्रसबाद्रपर्याप्तमन्येकसमवतुर-
संस्थानवज्रवधनाराचसंहननप्रशस्तविद्यायोगतिस्थिराशुभ
सुभगसुस्वराऽऽदेययशःकीर्त्युक्तैर्गौत्रनीचैर्गौत्राणामभ्यप्रा-
योऽज्यमन्त्रबन्धाऽऽप्योऽपि अनुसर्तव्याः । तत्र घातिनां
पञ्चविधधानाऽऽवरणनवविधदर्शनाऽऽवरणमिदयावधोऽश-
कषायनवनोकषायपञ्चविधाऽन्तरायलक्षणानां कर्मणामशुभग-
न्धवर्णरसरूपे च । अत्र वक्ष्यते सप्तमी । अशुमानां वर्णग-
न्धरसरूपानां च कुण्ठनीलदुरभिगन्धतिक्तकटुकगुरुकर्क-
शकृत्शीतकषाणां अज्यस्थितिबन्धे यान्यनुभागबन्धाऽप्य-
वसायस्थानानि तेषामेकदेशे द्वितीये स्थितिबन्धेऽनुवर्तते,
अन्यानि च भवन्ति । इदमुक्तं भवति—अज्यस्थितिबन्धा-
ऽऽरम्भे यान्यनुभागबन्धाऽप्यवसायस्थानानि, तेषामसंख्येय-
तमं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि द्वितीयस्थितिबन्धाऽऽ-
रम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भवन्ति । द्वितीयस्थितिबन्धाऽऽ-
रम्भे च यान्यनुभागबन्धाऽप्यवसायस्थानानि, तेषामसंख्येय-
तमं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि तृतीयस्थितिबन्धाऽऽ-
रम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भवन्ति । तृतीयस्थितिबन्धाऽऽ-
रम्भे च यान्यनुभागबन्धाऽप्यवसायस्थानानि, तेषामसंख्येय-
तमं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि चतुर्थस्थितिबन्धाऽऽ-
रम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भवन्ति । एवं तावद्वाच्यं याव-
त्पक्षोपमाऽसंख्येयमागमात्राः स्थितयो गता भवन्ति । अत्र
अज्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भे भाविनामनुभागबन्धाऽप्यवसाय-
स्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽनन्तरमुपरितमे स्थि-
तिबन्धे द्वितीयस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनामनुभागबन्धाप्य-
वसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमियति । तथा चाऽऽह-
(विद्वस्स होइ विद्वस्मि)द्वितीयस्य स्थितिबन्धस्य संकल्पि-
नामनुभागबन्धाऽप्यवसायस्थानानामनुकृष्टिर्द्वितीये यत्र अ-
ज्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनामनुभागबन्धाऽप्यवसायस्था-
नानामनुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽनन्तरे परिनिष्ठां याति तृतीय-
स्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनां चाऽनुभागबन्धाऽप्यवसायस्था-
नानामनुकृष्टिः ततोऽप्यनन्तरे परिसमाप्तिं याति । एवं तावद्वा-
च्यं यावदुक्तप्रकृतीनामात्मीयाऽऽत्मीयोक्तृष्टा स्थितिर्भवति ।
तथा चाऽऽह-(आ उक्तस्मा एवं)एवम्-अमुना प्रकारेण आ-
द्यकषाद्वधमन्त्रव्यम् । तथोपघातेऽप्येवमेवाऽनुकृष्टिरभिधात-
व्या, यथा घातिप्रकृतीनामभिहितानुकृष्टिरिति, अनुकृ-
ष्टेभ्यम्-अनुकृष्टिरनुसर्तव्यमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

वर्धाउजोउस्ता-साऽऽवधुवनामत्तुउवंनाम् ।

वदिलोमं सायस्त उ, उकोसे जायि लमउखे ॥ ५६ ॥

तायि य अकाशेवं, विद्वंधो जा जहन्गमसाए ।

हेदुजोयसमेवं, परसमाणीया उ मुभासं ॥ ६० ॥

(परधाउ सि)पराधानोद्योतोक्तृष्टाऽऽतवानां शुभवर्णाऽऽ-
द्येकादशकागुरुलघुनिर्माणरूपाणां भुवनार्म्भा (तथुउवंनाम्
ति)इह तनुप्रद्वेष्टेन शरीरसंभनबन्धनानि वृद्धन्ते । ततश्च शु-
रीरपञ्चकसंघातपञ्चकबन्धनवज्रदशकाङ्क्षापाङ्कजपाङ्का चा-
नुकृष्टिः प्रतिलोममभिधातव्या । तत्राद्या—एतासां प्रकृती-
नामनुकृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भे यान्यनुभागबन्धाप्यवसायस्था-
नानि, तेषामसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि ए-
कसमयानोक्तृष्टास्थितिबन्धाऽऽरम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भ-
वन्ति, एकसमयानोक्तृष्टास्थितिबन्धाऽऽरम्भे च यान्यनुभाग-
बन्धाप्यवसायस्थानानि तेषामसंख्येयतमं भागं मुक्त्वा शे-
षाणि सर्वाण्यपि द्विसप्तत्यधिकायोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भे प्राप्य-
न्ते, अन्यानि च भवन्ति । एवं तावद्वाच्यं यावत्पक्षो-
पमासंख्येयमागमात्राः स्थितयोऽप्योऽप्योऽतिक्ताः भवन्ति ।
अथोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनामनुभागबन्धाप्यवसाय-
स्थानानां स्थितिस्थाने स्थितिस्थानेऽसंख्येयसंख्येयमा-
गमात्रेणानुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽनन्तरमध्वस्तने स्थिति-
स्थाने एकसमयानोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनामनुभाग-
बन्धाप्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परानुष्ठां याति । ततोऽ-
प्यध्वस्तनतरे द्विसप्तत्यधिकायोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनाम-
नुभागबन्धाप्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमियति ।
एवं तावद्वाच्यं यावदुक्तप्रकृतीनां सर्वाणामपि आत्मीया
अज्यस्था स्थितिर्भवति । (सायस्तेत्यादि) सा तस्योक्तृष्टां
स्थितिं बध्नतो यान्यनुभागबन्धाप्यवसायस्थानानि समयो-
नोक्तृष्टास्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽपि तानि भवन्ति अन्यानि च
यानि समयानोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भे भवन्ति द्विसप्तत्यधिक-
ायोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽपि तानि भवन्ति अन्यानि च । एवं
तावद्वाच्यं यावद्वसातेऽसातस्य अज्यः स्थितिबन्धः । कि-
मुक्तं भवति?—यावत्प्रमाणाः स्थितयोऽसातस्य अज्यानुभा-
गबन्धप्रयोगाः सातेन च सह परावर्त्य परावर्त्य बध्यन्ते
तावत्प्रमाणासु सा तस्य स्थितिषु तानि कान्यानि केत्येवं
क्रमोऽनुसरणीयः । (हेदुजोयसमं ति) अज्यस्तादुद्योतसमं
वक्तव्यं यथा प्रागुद्योतस्याभिहितं तथाऽत्रापि वक्तव्यमि-
त्यर्थः । तद्यथा—असातस्य अज्यस्थितिबन्धाप्यध्वस्तने स्थि-
तिस्थाने यान्यनुभागबन्धाप्यवसायस्थानानि तानि कानि-
चिदुपरितनस्थितिस्थानसत्कामि कानिचिद्व्यापि । तस्मा-
द्वध्वस्तने स्थितिस्थाने यानि अनुभागबन्धाप्यवसायस्था-
नानि तानि कानिचिद्व्यापिस्थितिस्थानसत्कामि, कानि-
चिद्व्यापि । अनेन च क्रमेणोद्योतसु तावत्वेवं यावत्प-
क्षोपमासंख्येयमागमात्राः स्थितयो गता भवन्ति । तत्र
आसातअज्यस्थितिबन्धानुसर्तव्यस्थितिस्थानसत्कामानुभा-
गबन्धाप्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिं याति ।
एतदुक्तं भवति—असातअज्यस्थितिबन्धानुसर्तव्यस्थितिस्थान-
सत्कामानुभागबन्धाप्यवसायस्थानानामध्वपक्षेऽप्यध्व-
स्थितिस्थानेऽसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि ए-
कसमयानोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भ-
वन्ति, एकसमयानोक्तृष्टिस्थितिबन्धाऽऽरम्भे च यान्यनुभाग-
बन्धाप्यवसायस्थानानि तेषामसंख्येयतमं भागं मुक्त्वा शेषाणि
सर्वाण्यपि तृतीयस्थितिबन्धाऽऽरम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भ-
वन्ति । तृतीयस्थितिबन्धाऽऽरम्भे च यान्यनुभागबन्धाऽप्य-
वसायस्थानानि तेषामसंख्येयतमं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि
चतुर्थस्थितिबन्धाऽऽरम्भे प्राप्यन्ते, अन्यानि च भवन्ति । एवं
तावद्वाच्यं यावत्पक्षोपमाऽसंख्येयमागमात्राः स्थितयो गता
भवन्ति । अत्र अज्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भे भाविनामनुभागबन्धाऽप्य-
वसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽनन्तरमुपरितमे
स्थितिबन्धे द्वितीयस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनामनुभागबन्धाप्य-
वसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमियति । तथा चाऽऽह-
(विद्वस्स होइ विद्वस्मि)द्वितीयस्य स्थितिबन्धस्य संकल्पि-
नामनुभागबन्धाऽप्यवसायस्थानानामनुकृष्टिर्द्वितीये यत्र अ-
ज्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनामनुभागबन्धाऽप्यवसायस्था-
नानामनुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽनन्तरे परिनिष्ठां याति तृतीय-
स्थितिबन्धाऽऽरम्भभाविनां चाऽनुभागबन्धाऽप्यवसायस्था-
नानामनुकृष्टिः ततोऽप्यनन्तरे परिसमाप्तिं याति । एवं तावद्वा-
च्यं यावदुक्तप्रकृतीनामात्मीयाऽऽत्मीयोक्तृष्टा स्थितिर्भवति ।
तथा चाऽऽह-(आ उक्तस्मा एवं)एवम्-अमुना प्रकारेण आ-
द्यकषाद्वधमन्त्रव्यम् । तथोपघातेऽप्येवमेवाऽनुकृष्टिरभिधात-
व्या, यथा घातिप्रकृतीनामभिहितानुकृष्टिरिति, अनुकृ-
ष्टेभ्यम्-अनुकृष्टिरनुसर्तव्यमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

संख्येयमागमात्रासु स्थितिस्थितिकाम्नासु सर्वाऽऽप्तमा परिस-
माप्तिर्भवतीति । ततोऽसातजघन्यबन्धतुल्यस्थितिस्थानाद-
धस्तनस्थितिस्थानसत्कानामनुभागबन्धाध्यवसायस्थानाना-
मनुकृष्टिः पर्योपमाऽसंख्येयभागमात्राद्व्यतिथौ निष्ठा
मेति । एवं तावद्वाक्यं यावत्सातस्य जघन्या स्थितिः ।
(एवं परित्तमाणीण उ सुभाणं) यथा सातवेदनीयस्योक्तं,
तथा सर्वासां परावर्त्तमानप्रकृतीनां शुभानां मनुजद्विकदे-
वद्विकपञ्चद्विज्जातिसमस्तुरक्षसंस्थानप्रज्वलनाराखसंह-
ननप्रशस्तविहायोगतिस्थिरशुभसुभगसुखराऽऽद्वयशःकी-
र्त्युक्तैर्गोत्ररूपाणां पञ्चदशसंस्थानां नामप्रादमनुकृष्टिरभिधात-
व्या इति ॥ ५६ ॥ ६० ॥

इदानीमसातस्योच्यते—

आखि असायजहमे, उदहिपुहुत्तं ति ताखि असाणि ।

आवरणसमुपेवं, परित्तमाणीणमसुभाणं ॥ ६१ ॥

(जाणि ति) असातस्य जघन्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भे यान्यनुभाग-
बन्धाध्यवसायस्थितिस्थानानि तानि समयाधिकजघन्यस्थि-
तिबन्धाऽऽरम्भेऽपि भवन्ति, अन्यानि च । यानि समयाधिक-
जघन्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तानि
द्विसमयाधिकजघन्यस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽपि भवन्ति, अन्यानि
च । एवं तावद्वाक्यं यावत्सातस्योपमशतपृथक्त्वं भवति ।
यावन्मात्रासु सातवेदनीयस्य स्थितेषु तानि चाऽन्यानि धे-
त्येवं क्रमोऽनुकृष्टिरभिहितस्तावत्प्रमाणत्वेनाऽसातवेदनीय-
स्थितिबन्धे जघन्यस्थितेरारभ्य तानि चाऽन्यानि खल्वेवम-
नुकृष्टिरभिधानव्या । एता एव च स्थितयः सर्वजघन्याऽनु-
भागबन्धप्रायोग्याः । यत एतावत्स्य स्थितयः सातात्परावृत्त्य
परावृत्त्य बध्यन्ते । परावर्त्तमानश्च प्रायो मन्दपरिणामो भव-
ति । तत एतासु जघन्यानुभागबन्धसंभवः । इत ऊर्ध्वं
रवसातमेव केवलं बध्नाति । तदपि च तीव्रतरेण परिणामेन ।
ततो, न तत्र जघन्याऽनुभागबन्धसंभव इति । (आवरणस-
मं उपि ति) तत उपरितनीनां स्थितानां यथा ज्ञानाऽऽवर-
णीयाऽऽवेकं तदकदेशाऽन्यानि चेति तथैवाभिधानव्यम्,
तद्यथा-असातस्य जघन्याऽनुभागबन्धप्रायोग्यानां स्थितानां
यावरमा स्थितिस्तद्वन्धाऽऽरम्भे यान्यनुभागबन्धाध्यवसाय-
स्थानानि, तेषामेकदेशस्तदुपरितनस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुवर्त-
ते, अन्यानि च भवन्ति । ततोऽप्युपरितनस्थितिबन्धाऽऽरम्भे प्रा-
कृतस्थितिस्थानसत्काऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामेकदे-
शोऽनुवर्तते, अन्यानि च भवन्ति । एवं तावद्वाक्यं यावत्-
पह्योपमाऽसंख्येयभागमात्राः स्थितयो गता भवन्ति । अत्र
जघन्यानुभागबन्धप्रायोग्यवरमस्थितिसत्काऽनुभागबन्धाध्य-
वसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमेति । ततोऽप्युपरित-
नस्थितिबन्धे जघन्यानुभागबन्धप्रायोग्यस्थित्यन्तरस्थि-
तिसत्काऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमा-
प्तिं याति । एवं तावद्वाक्यं यावत्सातस्योक्तं स्थिति-
र्भवति । (एवं परित्तमाणीणमसुभाणं) यथाऽसातवेदनी-
यस्योक्तम्, एवं शेषाणामपि परावर्त्तमानप्रकृतीनामसुभा-
नां वरकद्विकपञ्चद्विज्जातिसमस्तुरक्षसंस्थानप्रज्वलनाराखसं-
स्थानप्रथमवर्जसंहननाऽप्रशस्तविहायोगतिस्थित्यवरसूक्ष्मसा-
धारणाऽपर्यासाऽस्थिराऽशुभदुर्भगदुःखराऽनन्वेयाऽयशःकी-
३०३

तिरूपाणां सप्तविंशतिसंस्थानां मध्येकं नामप्रादमनुकृष्टि-
रभिधातव्या इति ॥ ६१ ॥

इदानीं तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्राणामनुकृष्टिमभिधातुकाम आह-
से काले सम्पत्तं, पडिवज्जंतस्म सत्तमसिर्दिए ।

जा ठिइंथो हस्सो, इतो आवरणतुल्लो य ॥ ६२ ॥

जा अभवियपाउग्गा, उप्पिमसायसमया उ आ (जा) जेट्ठा ।

एसा तिरियगतिदुगे, नीयागोर य अणुकुट्ठी ॥ ६३ ॥

(से ति) सत्तमपृथिव्यां वर्त्तमानस्य नारकस्य (से का-
ले) अनन्तरसमये सम्पत्तं प्रतिपत्तुकामस्य यो हस्वो-
जघन्यः स्थितिबन्ध इत ऊर्ध्वं स्थितिबन्धोऽनुकृष्टमधि-
कृत्याऽऽवरणतुल्यो ज्ञानव्यः । स च तावदावदभ्यप्रायोग्या
जघन्या स्थितिः । तत्र तिर्यग्गतिमधिकृत्य भावना क्रियते-
सत्तमपृथिव्यां वर्त्तमानस्य नारकस्य सम्पत्तं प्रतिपत्तु-
कामस्य तिर्यग्गतेर्जघन्यां स्थितिं बध्नतो यान्यनुभागबन्धा-
ध्यवसायस्थानानि, तेषामसंख्येयतमं भागं मुक्त्वाऽन्यानि
सर्वाण्यपि द्वितीयस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुवर्तन्ते, अन्यानि च
भवन्ति । द्वितीयां च स्थितिं बध्नतो यानि अनुभागबन्धा-
ध्यवसायस्थानानि, तेषामसंख्येयतमं भागं मुक्त्वाऽन्यानि
सर्वाण्यपि तृतीयस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुवर्तन्ते, अन्यानि च
भवन्ति । एवं तावद्वाक्यं यावत्पह्योपमाऽसंख्येयभागमात्राः
स्थितयो गता भवन्ति । अत्र जघन्यस्थितिसत्कानुभागब-
न्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमयति । तत उप-
रितनस्थितिबन्धाऽऽरम्भे द्वितीयस्थितिस्थानसत्काऽनुभागब-
न्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिं याति । ततोऽप्यु-
परितनस्थितिबन्धाऽऽरम्भे तृतीयस्थितिसत्काऽनुभागबन्धा-
ध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमेति । एवं तावद्वा-
क्यं यावदभ्यप्रायोग्या जघन्यस्थितिबन्धः । (उप्पि असा-
यसमया उ आ जेट्ठा) तत उपरिष्ठात्—अभ्यप्रायोग्यजघ-
न्यस्थितिबन्धादारभ्येत्यर्थः । असातं समता-तुल्यता ज्ञा-
तव्या । (आजेट्ठा ति) यावज्जेट्ठोऽनुकृष्टा स्थितिः । एतदुक्तं म-
वति-अभ्यप्रायोग्यां जघन्यां स्थितिं बध्नतो यानि अनु-
भागबन्धाध्यवसायस्थानानि तानि तत उपरितनस्थितौ
सर्वाणि भवन्ति, अन्यानि च । तस्यामपि यानि अनुभा-
गबन्धाध्यवसायस्थानानि तानि उपरितनस्थितौ सर्वाणि
भवन्ति, अन्यानि च । एवं तावद्वाक्यं यावत्सातस्योपमशत-
पृथक्त्वम् । एताश्च प्रायोऽभ्यप्रायोग्यजघन्याऽनुभागबन्ध-
विषयाः स्थितयः । एता हि मनुष्यगतिरूपया प्रतिपत्त-
मकृत्या सह परावृत्त्य परावृत्त्य बध्यन्ते । परावृत्त्य बन्धे
च प्रायः परिणामो मन्द उपजायते । तत एता जघन्याऽ
नुभागबन्धविषयाः । एतासां वरमस्थितौ यान्यनुभागब-
न्धाध्यवसायस्थानानि तेषामसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि
सर्वाण्यपि तदुपरितनस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुवर्तन्ते, अन्यानि
च भवन्ति । तत्रापि यानि अनुभागबन्धाध्यवसायस्थाना-
नि, तेषामसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि तत
उपरितनस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुवर्तन्ते, अन्यानि च भवन्ति ।
एवं तावद्वाक्यं यावत्पह्योपमाऽसंख्येयभागमात्राः स्थित-
यो गता भवन्ति । अत्र जघन्याऽनुभागबन्धविषयवरम-
स्थितिसत्कानुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिस-

माप्ता । तत उपरितने स्थितिबन्धे जघन्याऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिं याति । एवं तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः । (एषा निर्यगगतिद्वये, नीयांगा ए य अणु कर्ही) एषा-अनन्तराऽनुकृष्टिः निर्यगगतिद्विके तिर्यगगति निर्यगानुपूर्वीलक्षणे नीयैर्गोत्रं च द्रष्टव्या । तत्र यथा तिर्यगगती भाषिता तथा निर्यगानुपूर्वी नीयैर्गोत्रं च स्वयमेव भावनीयेति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

सम्प्रति त्रसाऽऽदिचतुष्कस्याऽनुकृष्टिमभिधातुकाम आह-
तसत्रायरपज्जतग-पत्तयगाण परयायतुल्लाभो ।

जावद्वारसकोडा-भोदी हेडा य साएणं ॥ ६४ ॥

(तस ति) त्रसबादपर्याप्तप्रत्येकनाम्नामनुकृष्टिः पराधा ततुल्या पराधानस्यैव द्रष्टव्या । सा खोपनिनात् स्थितिस्थानादाभ्याऽधोऽधोऽधस्तरेण यावद्वस्तादष्टादशकोटीकोट्यः सागरापमाणां तिष्ठन्ति । ततोऽधस्तात् सातेन तुल्याऽनुकृष्टिभिधातव्या । तत्र त्रसनाम्ना भाष्यते-तत्र त्रसनाम्न उत्कृष्टस्थितिबन्धाऽऽरम्भे यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तेषामसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि समयोनोत्कृष्टस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुवर्तन्ते, अन्यानि च भवन्ति । समयोनोत्कृष्टस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽपि च यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तेषामसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि सर्वाण्यपि द्विसयोनोत्कृष्टस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽपि अनुवर्तन्ते, अन्यानि च भवन्ति । एवं तावद्वाच्यं यावत्पक्षोपमासंख्येयभागमात्राः स्थितयो गता भवन्ति । अत्रोत्कृष्टस्थितिसत्काऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽधस्तने स्थितिस्थाने समयोनोत्कृष्टस्थितिसत्काऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिं याति । ततोऽप्यधस्तने स्थितिस्थाने द्विसयोनोत्कृष्टस्थितिसत्कानुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिसमाप्तिमेति । एवमधोऽधोऽधस्तरेण तावद्वाच्यं यावद्वस्तादष्टादशसागरापमाकोटीकोट्यस्तिष्ठन्ति । ततोऽष्टादशसागरापमाकोटीकोटीचरमस्थितौ यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तान्यधस्तनस्थितिबन्धाऽऽरम्भे सर्वाण्यपि भवन्ति, अन्यानि च । यानि चाऽधस्तनस्थितिबन्धाऽऽरम्भेऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तानि ततोऽप्यधस्तनस्थितिबन्धाऽऽरम्भे सर्वाण्यपि भवन्ति, अन्यानि च । एवं तावद्वाच्यं यावद्वस्तादष्टादशसागरापमाऽसंख्येयभागमात्राः स्थितयो गता भवन्ति । अत्र जघन्यानुभागबन्धाध्यवसायस्थानावचनामसत्कस्थितिप्रमाणाः स्थितयो गता भवन्ति । ततोऽनन्तरमधस्तने स्थितिस्थाने प्राक्जानन्तरस्थितिस्थानासत्कानामनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामसंख्येयं भागं मुक्त्वा सर्वाण्यपि तान्यनुवर्तन्ते, अन्यानि च भवन्ति । ततोऽप्यधस्तनतरे स्थितिबन्धे प्राक्जानन्तरस्थितिस्थानासत्कानामनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामसंख्येयं भागं मुक्त्वा शेषाणि तानि सर्वाण्यप्यनुवर्तन्ते, अन्यानि च भवन्ति । एवं तावद्वाच्यं यावत्पक्षोपमाऽसंख्येयभागमात्राः स्थितयो गता भवन्ति । अत्र जघन्यानुभागबन्धाध्यवसायस्थानावचनामसत्कस्थितिप्रमाणतया निहितानां प्रथमस्थितयोन्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तेषामनुकृष्टिः परिसमाप्ता । ततोऽधस्तने स्थितिस्थाने द्वितीयस्थितिस्था-

नसत्काऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिनिष्ठा-
मेति । एवं तावद्वाच्यं यावज्जघन्या स्थितिः । एवं बादर-
पर्याप्तप्रत्येकनाम्नामपि भाषना कार्या ॥ ६४ ॥

तणुतुल्ला तित्थयरे, अणुकर्ही तित्थमंदया एत्तो ।

सव्वपगईण नेया, जहक्कपाई अणंतगुणा ॥ ६५ ॥

(तणुतुल्ला ति) तीर्थकरनाम्नि अनुकृष्टिर्था शरीरना-
म्नि प्रागभिहिता यथा द्रष्टव्या । इत ऊर्ध्वमनुभागानां ती-
थमन्दा द्रष्टव्या । तत्र सर्वासां प्रकृतीनामात्मीयाऽऽरम्भी-
यजघन्याऽनुभागबन्धादारभ्य यावदुत्कृष्टोऽनुभागबन्धाव-
त्स्थितिबन्धे स्थितिबन्धेऽनन्तगुणा तीथमन्दा वक्तव्या य-
थोत्तरमनन्तगुणोऽनुभागवक्तव्य इत्यर्थः । तत्राप्यशुभप्र-
कृतीनां जघन्यास्थितेरारभ्याध्वमुक्तं क्रमेणानन्तगुणो वक्त-
व्यः । शुभप्रकृतीनां तूत्कृष्टस्थितेरारभ्याध्वमुक्तं यावज्जघन्या
स्थितिः । तद्विषं सामान्यतस्तीथमन्दाभिहिता ॥ सम्प्रति
विशेषत उच्यते-तत्र घातिकर्मणामप्रशस्तवर्णगन्धरम-
स्पर्शानामुपघातस्य च जघन्यायां स्थितौ जघन्योऽनुभा-
गः सर्वस्तोकः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ जघन्योऽनुभा-
गोऽनन्तगुणः । ततोऽपि तृतीयस्यां स्थितौ जघन्याऽनु-
भागोऽनन्तगुणः । एवं तावद्वाच्यं यावद्विचर्तनकण्डकं
भवति । निवर्तनकण्डकं नाम-यत्र जघन्यास्थितिबन्धाऽऽर-
म्भभाषिनामनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः परिस-
माप्ता । तत्पर्यन्ता मूलन आरभ्य स्थितयः पक्षोपमाऽसंख्ये-
यभागमात्रप्रमाणा उच्यन्ते । इति ॥ ६५ ॥

निव्वत्तणा उ एक्कि-ऊस्स हेडोवरिं तु जेद्वियरे ।

चरमठिईणुकोसो, परित्तमाणीण उ विसेतो ॥ ६६ ॥

(निव्वत्तणा ति) ततो निवर्तनकण्डकस्य चरमस्थितौ
जघन्याऽनुभागजघन्यस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः ।
ततः कण्डकादुपरि प्रथमस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगु-
णः । ततो द्वितीयस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः ।
ततः कण्डकादुपरि स्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः ।
ततोऽधस्तनतृतीयस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । त-
तोऽधस्तनादुपरि तृतीयस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः ।
ततः कण्डकादुपरितृतीयस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगु-
णः । एवमेकैकोऽधस्तादुपरि च यथाक्रमं ज्येष्ठ उत्कृष्ट इ-
तरश्च जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणतया तावद्वाच्यो यावदु-
त्कृष्टायां स्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । कण्डकमा-
त्राणां च स्थितानामुत्कृष्टोऽनुभागोऽद्याप्यनुकृष्टिस्तिति ।
शेषः सर्वोऽप्युक्तः । तत सर्वोत्कृष्टायाः स्थितजघन्यानु-
भागान् कण्डकमात्राणां स्थितानां प्रथमस्थितानामुत्कृष्टोऽ-
नुभागोऽनन्तगुणो वक्तव्यः । ततोऽप्यनन्तरायामुपरितन-
स्थितानामुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततोऽप्यनन्तरायामुप-
रितनस्थितानामुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवं निरन्तरमुत्कृ-
ष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणतया तावद्वाच्यो यावदुत्कृष्टा स्थितिः ।
तथा चाऽऽह-(चरमठिईणुकोसो) चरमस्थितानां कण्ड-
कमात्राणां पक्षोपमाऽसंख्येयभागमात्राणामित्यर्थः । उत्कृ-
ष्टोऽनुभागो निरन्तरमनन्तगुणतया जेतव्यः ॥ इदानीं शुभ-
प्रकृतीनां तीथमन्दाऽभिधातावसरः-तत्र पराधानप्रकृति-
माधकृत्याच्यते-पराधातस्योत्कृष्टायां स्थितौ जघन्यपदे

तिष्ठन्ति । शेषाः सर्वा अप्युक्ताः । ततस्तासां यद्योत्तरमुक्तष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणो वाच्यः । तथा चाऽऽह—(आतकडकोपरि समप्ती) यावत्तेषां जघन्याऽनुभागानां कण्डकस्य चोपरितनस्य परिसमाप्तिः । इदमुक्तं भवति—अनन्तगुणतयाऽभिहितानां जघन्यानुभागविषयाणां स्थितिनां कण्डकादुपरि एकैकार्कष्टानुभागान्नरिता जघन्यानुभागान्तावद्भक्ष्या यावत्तेषां सर्वेषामपि परिसमाप्तिरूपज्ञापने । ततो ये कण्डकमात्रा उत्कृष्टानुभागाः केवलास्तिष्ठन्ति , तेऽपि यद्योत्तरमनन्तगुणास्तान्नाख्या यावत्सर्वसमाप्तिर्भवतीति गार्थार्थः ॥ तत्र सानाऽसाते अधिकृत्य भाषना विधीयते-सातस्थोत्कृष्टाणां स्थितौ जघन्योऽनुभागः सर्वस्वोक्तः । ततः समयोनायामुत्कृष्टस्थितौ जघन्योऽनुभागस्तावन्मात्र एव । द्विसमयोनायामुत्कृष्टस्थितौ जघन्योऽनुभागस्तावन्मात्र एव । एवमधोऽधोऽधोऽधोऽधो तावद्भक्ष्यो यावत्सागरोपमशतपूथक्त्वमात्रा भवन्ति । ततोऽधस्तनस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततोऽधजघस्तनस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवं तावद्भाव्यं यावत् कण्डकस्याऽन्त्येयमाणा गता भवन्ति, एकीऽश्शिष्यते । एताश्च स्थितयः संख्येयभागहीनकण्डकमात्राः साकारोपयोगसंज्ञा इति व्यवहार्यम्, साकारोपयोगिनैवेतासां वध्यमानत्वात् । नत उत्कृष्टस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणो वक्ष्यः । ततः समयोनायामुत्कृष्टस्थितावुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततोऽपि द्विसमयोनायामुत्कृष्टस्थितावुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवमधोऽधोऽधोर्योगोत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणस्तावद् वक्ष्यो यावत्कण्डकमात्राः स्थितयाऽतक्रान्ता भवन्ति । ततो यतः स्थितिस्थानाञ्जघन्यमनुभागमुक्त्वा निवृत्तस्ततोऽधस्तात् स्थितिस्थाने जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः पुनरपि प्रागुक्तानामुत्कृष्टानुभागविषयाणां स्थित्रीनामधस्तात् कण्डकमात्रासु उत्कृष्टोऽनुभागः क्रमेणानन्तगुणो वाच्यः । ततो यतः स्थितिस्थानाञ्जघन्यमनुभागमुक्त्वा निवृत्तस्ततोऽधस्तने स्थितिस्थाने जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणो वक्ष्यः । ततः पुनरपि कण्डकमात्राणां स्थित्रीनामुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवमेकस्याः स्थितेरजघन्योऽनुभागः कण्डकमात्राणां च स्थित्रीनामुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणतया तावद्भाव्यो यावज्जघन्यानुभागविषयाणामेकैकस्थित्रीनां दानि चान्यानि चेत्थे-बमनुकृष्टेः परं कण्डकं परिपूर्णं भवति । उत्कृष्टानुभागविषयाश्च स्थितयः सागरोपमशतपूथक्त्वमात्राः । तत एकस्याः स्थितेरजघन्यानुभागोऽनन्तगुणः । ततः सागरोपमशतपूथक्त्वादधस्तनस्थितावुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः पुनरपि प्रागुक्तस्थितिस्थानादधस्तनस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः सागरोपमशतपूथक्त्वादधस्तनस्थितौ द्वितीयस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवमेकैकं जघन्यमुत्कृष्टं चानुभागमनन्तगुणतया वदन् तावद् प्रजेद् यावत्सर्वजघन्या स्थितिः । कण्डकमात्राणां च स्थित्रीनामुत्कृष्टानुभागाग्रयाऽप्युक्तास्तिष्ठन्ति, शेषाः सर्वेऽप्युक्ताः । ततस्तेऽधधोऽधः क्रमेणानन्तगुणा वक्ष्यन्ता यावत्सर्वजघन्या स्थितिः । एवं मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वीदेवगतित्वेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिसमवतुरक्तसंज्ञानवज्रवभनाराचसंहननप्रशस्तावहापांग-

[illegible]

ऽवतरणेन जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणतया तावद्भक्त्यो या-
वत्कण्डकमात्राः स्थितयोऽतिक्रान्ता भवन्ति । ततः उत्कृष्टायां
स्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः कण्डकादधः प्रथ-
मस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः समयोनायामुत्कृ-
ष्टस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः कण्डकादधस्त-
भ्यां द्वितीयस्थां स्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः ततो द्विस-
मयोनायामुत्कृष्टस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवं ताव-
द्भाज्य यावद्दशसागरोपमकोटीकोटीनामुपरितनी स्थितिः
अष्टादशकोटीकोटीनां चोपरि कण्डकमात्राणां स्थितानामुत्कृ-
ष्टानुभागा अष्टाप्यनुक्ताः सन्ति । शेषं सर्वमुक्तम् । ततोऽ-
ष्टादशकोटीकोटीनां सत्कायामुत्कृष्टस्थितौ जघन्योऽनुभा-
गोऽनन्तगुणः । ततः समयोनायामुत्कृष्टस्थितौ जघन्योऽनु-
भागस्तावन्मात्र एव । द्विसमयोनायामप्युत्कृष्टस्थितौ ज-
घन्योऽनुभागस्तावन्मात्र एव । एवमधोऽधोऽवतरणेन ताव-
द्भाज्य यावद्भक्त्यप्रायोग्यो जघन्यस्थितिबन्धः । ततोऽध-
स्तभ्यां प्रथमस्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततो
द्वितीयस्थां स्थितौ जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । एवं ता-
वद्भाज्य यावत्कण्डकस्यासंख्येया भागा गता भवन्ति,
एकोऽवतिष्ठते । ततोऽष्टादशसागरोपमकोटीकोटीनामुपरि-
ष्टात् कण्डकमात्राणां स्थितानां चरमस्थितौ उत्कृष्टोऽनु-
भागोऽनन्तगुणः । ततो द्विचरमस्थितावत्कृष्टोऽनुभागोऽ-
नन्तगुणः । ततस्त्रिचरमस्थितावत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः ।
एवमधोऽधोऽवतरणेन तावद्भाज्य यावत्कण्डकमतिक्रान्तं भ-
वति, अष्टादशकोटीकोटीनामुपरि अनन्तरा स्थितिरतिक्रान्ता
भवतीत्यर्थः । ततो यतः स्थितिस्थानाज्जघन्यमनुभागमभिधाय
निवृत्तस्ततोऽधस्तने स्थितिस्थाने जघन्योऽनुभागोऽनन्तगु-
णः । ततः पुनरप्यष्टादशसागरोपमकोटीकोटीनां सत्कायाश्च-
रमस्थितेरारभ्याऽधोऽधः कण्डकमात्राणां स्थितानामुत्कृष्टो
ऽनुभागोऽनन्तगुणो वक्तव्यः । ततो यतः स्थितिस्थानाज्ज-
घन्यानुभागमभिधाय निवृत्तस्ततोऽधस्तने स्थितिस्थाने ज-
घन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततः पुनरपि प्रागुक्तात्कण्डका-
दधः कण्डकमात्राणां स्थितानामधोऽधः क्रमेणोत्कृष्टा
अनुभागा अनन्तगुणा वक्तव्याः । एवमेकस्याः स्थितेर्ज-
घन्यमनुभागं कण्डकमात्राणां स्थितानामुत्कृष्टानुभा-
गान् वदता तावद्भक्त्यं यावद्भक्त्यप्रायोग्यजघन्या-
नुभागबन्धविषये जघन्या स्थितिः ततो यतः स्थिति-
स्थानाज्जघन्यानुभागमुक्त्वा निवृत्तस्ततोऽधस्तने स्थिति-
स्थाने जघन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततोऽभक्त्यप्रायोग्यज-
घन्यानुभागबन्धविषयादधः प्रथमस्थितौ उत्कृष्टोऽनुभागो-
ऽनन्तगुणः । ततः प्रागुक्ताज्जघन्यानुभागादधः स्थितौ ज-
घन्योऽनुभागोऽनन्तगुणः । ततोऽप्यभक्त्यप्रायोग्यजघन्यानु-
भागबन्धविषयादधो द्वितीयस्थितावत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगु-
णः । एवमेकस्याः स्थितेर्जघन्यमनुभागमेकस्याश्च स्थिते-
रुत्कृष्टं वदताऽधोऽधस्तावद्वतरतीत्यं यावज्जघन्या स्थि-
तिः । कण्डकमात्राणां च स्थितानामुत्कृष्टा अनुभागाः अ-
ष्टाप्यनुक्ताः सन्ति, शेषाः सर्वेऽप्युक्ताः । ततस्तेऽप्यधोऽधः
क्रमेणानन्तगुणास्तावद्भक्त्या यावज्जघन्या स्थितिः । एवं
बाह्यपर्याप्तप्रत्येकनाम्नामपि तीव्रमम्यताऽभिधातव्या ।
(विशेषतस्तथनुकृष्टिस्त्रीमम्यता च परस्थापनातोऽवसे-

या) साधनादिप्रकरणे । स्वामित्वं धातिसंज्ञा स्थानसंज्ञा
शुभाऽशुभप्रकरणे (प्रत्ययप्रकरणे विपाकप्रकरणे) च
यथा ' शतके ' तथाऽवगन्तव्या इति ॥ ६७ ॥ तदेवमुक्तोऽ-
नुभागबन्धः ।

सम्प्रति स्थितिविध्याभिधानावसरः । तत्र च चत्वार्यनु-
योगद्वाराणि । तद्यथा—स्थितिस्थानप्रकरणे १, निषेकप्रक-
रणे २, अवाधाकण्डकप्रकरणे ३, अल्पबहुत्वप्रकरणे ४, च ।
तत्र स्थितिस्थानप्रकरणार्थमाह—

ठिडबंधद्वाराहं, सुहुममपज्जत्तगस्स थोवाहं ।

बायरसुहुमेयर विति-चउरिदिद्यममणसकीणं ॥ ६८ ॥

संखेज्जगुणाणि कमा, असमत्तिरे य विदिद्याहमि ॥

नवरमसंखेज्जगुणा-हं संकिलेसाहं (य) सव्वत्थ ॥ ६९ ॥

(ठिड ति) इह जघन्यस्थितेरारभ्योत्कृष्टां स्थितिं यावत्
यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि स्थितिस्थानानि । तथाहि-
जघन्यायाः स्थितेरेकं स्थितिस्थानम् । सैव समयाधिका
द्वितीयं स्थितिस्थानम् । द्विसमयाधिका तृतीयं स्थिति-
स्थानम् । एवं तावद्भाज्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः । तानि
च स्थितिस्थानानि सूक्ष्मस्यापर्याप्तस्य सर्वस्तोकानि । तेभ्योऽ-
पर्याप्तबाह्यस्य संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्तक-
स्य संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि पर्याप्तबाह्यस्य संख्येयगु-
णानि । एतानि च पर्योपमासंख्येयभागगतसमयप्रमाणानि
द्रष्टव्यानि । ततोऽपर्याप्तद्वीन्द्रियस्याऽसंख्येयगुणानि । कथ-
मेवं गम्यते?, इति चेदुच्यते-द्वीन्द्रियाणामपर्याप्तानां स्थिति-
स्थानानि पर्योपमासंख्येयभागगतसमयप्रमाणानि, पाश्चा-
त्यानि च पर्योपमासंख्येयभागगतसमयप्रमाणानि । ततः
पाश्चात्येभ्योऽमून्यसंख्येयगुणान्येवोपपद्यन्ते । तेभ्योऽपि
द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्थितिस्थानानि संख्येयगुणा-
नि । तेभ्योऽपि त्रीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य संख्येयगुणा-
नि । तेभ्योऽपि तस्यैव पर्याप्तस्य संख्येयगुणानि ।
तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रियस्यापर्याप्तस्य संख्येयगुणानि ।
तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्य संख्येयगुणानि । तेभ्यो-
ऽप्यसंक्षिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तस्य संख्येयगुणानि । तेभ्योऽ-
प्यसंक्षिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य संख्येयगुणानि । तेभ्योऽ-
पि संक्षिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तस्य संख्येयगुणानि । तेभ्योऽ-
पि संक्षिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य संख्येयगुणानि । (अस-
मत्तिरे य ति) असमाप्तानामपर्याप्तानामितरेषां च पर्याप्ता-
नां बाह्याऽऽदीनां स्थितिस्थानानि क्रमेण संख्येयगुणानि
वक्तव्यानीति । नवरमेकेन्द्रियाणां स्थितिस्थानान्यभिधायाऽ-
नन्तरं द्वीन्द्रियस्य प्रथमे भेदेऽपर्याप्तकस्य स्थितिबन्धस्था-
नान्यसंख्येयगुणानि वक्तव्यानि । तथैव च युक्तिपूर्वं प्रागु-
क्तानि (संकिलेसाहं (य) सव्वत्थ) संक्षेपशब्द सर्वत्र—सर्वेषु
स्थानेष्वसंख्येयगुणा वक्तव्याः, आस्तां द्वीन्द्रियस्य, प्रथ-
मभेदेऽपर्याप्ततत्त्वे स्थितिस्थानान्यसंख्येयगुणानीति च-
शब्दार्थः । तद्यथा—सूक्ष्मस्यापर्याप्तस्य संक्षेपस्थानानि सर्व-
स्तोकानि । तेभ्योऽपर्याप्तबाह्यस्यासंख्येयगुणानि । तेभ्यो-
ऽपि पर्याप्तसूक्ष्मस्यासंख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि पर्याप्त-
बाह्यस्यासंख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियस्याऽपर्याप्त-

स्थाऽसंख्येयगुणानि । एवं पर्याप्तहीनद्रियपर्याप्ताऽपर्याप्तबी-
न्द्रियचतुरिन्द्रियाऽसंख्येयपञ्चेन्द्रियाणां यथोत्तरमसं-
ख्येयगुणानि यक्क्यानि । कथमेवं गम्यते सर्वत्राप्यसं-
ख्येयगुणानि संक्लेशस्थानानीति चेद् उच्यते—इह सूक्ष्मस्याप-
र्याप्तस्य ऋण्यस्थितिवन्धाऽऽरम्भे यानि संक्लेशस्थानानि ते-
भ्यः समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धाऽऽरम्भे संक्लेशस्थानानि
विशेषाधिकानि । तेभ्योऽपि द्विसमयाधिकजघन्यस्थितिव-
न्धाऽऽरम्भेऽपि विशेषाधिकानि । एवं तावद्वाच्यं यावत्सूक्ष्म-
बोत्कृष्टा स्थितिस्तदुत्कृष्टस्थितिवन्धाऽऽरम्भे च संक्लेशस्था-
नानि जघन्यस्थितिसरकसंक्लेशस्थानापेक्षयाऽसंख्येयगुणा-
नि लभ्यन्ते । यदेतदेवं तदा सुतरामपर्याप्तबाधस्य संक्लेश-
स्थानानि अपर्याप्तसूक्ष्मसरकसंक्लेशस्थानापेक्षया असंख्ये-
यगुणानि भवन्ति । तथाहि—अपर्याप्तसूक्ष्मसरकस्थितिस्था-
नापेक्षया बाधरापर्याप्तस्य स्थितिस्थानान्यसंख्येयगुणानि ।
स्थितिस्थानवृद्धौ च संक्लेशस्थानवृद्धिः । ततो यदा सूक्ष्मा-
पर्याप्तस्यापि स्थितिस्थानेष्वतिस्तोकेषु जघन्यस्थितिस्थान-
सरकसंक्लेशस्थानापेक्षया उत्कृष्टे स्थितिस्थाने संक्लेश-
स्थानान्यसंख्येयगुणानि भवन्ति, तदा बाधरापर्याप्तस्थि-
तिस्थानेषु सूक्ष्मापर्याप्तस्थितिस्थानापेक्षयाऽसंख्येयगुणेषु
सुतरां भवन्ति । एवमुत्तरत्रापि असंख्येयगुणत्वं भावनी-
यमिति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

एमेव विसोहीनो, विग्याऽऽवरणेसु कोटिकोटीनो ।

उद्दी तीसमसाते, अदं थीमणुयदुगसाए ॥ ७० ॥

एमेव सि—(एमेव विसोहीनो सि) यथा संक्लेश-
स्थानान्यसंख्येयगुणतया प्रागुक्तानि एवमेव असंख्येयगुण-
तयैवेत्यर्थः । विशोचयोऽपि—विशोधिस्थानान्यपि यक्क्यानि ।
यतो याम्येव संक्लिश्यमानस्य संक्लेशस्थानानि ताम्येव
विशुष्यमानस्य सतो विशुद्धिस्थानानि भवन्ति । एतच्च
प्रागेव सप्रपञ्चं भाविनं, नैद् भूयो भाव्यते । ततो विशो-
धिस्थानान्यपि संक्लेशस्थानवत् क्रमेण सर्वत्राप्यसंख्ये-
यगुणानि यक्क्यानि ॥ साम्प्रतनुकृष्टेतरस्थितिप्रतिपादना-
र्थमाह—(विग्य सि) अनन्तरायमावरणं ज्ञानाऽऽवरणं, दर्श-
नाऽऽवरणं च । तत्र पञ्चानामनन्तरायप्रकृतीनां पञ्चानां ज्ञाना-
ऽऽवरणप्रकृतीनां नशानां च दर्शनाऽऽवरणप्रकृतीनामसातवेद-
नीयस्य चोत्कृष्टा स्थितिस्त्रिशस्तसागरोपमाणां कोटीकोट्यः ।
इह द्विधा स्थितिः—कर्मरूपतावस्थानलक्षणा, अनुभवयोग्या
च । तत्र कर्मरूपतावस्थानलक्षणमेव स्थितिप्रधिकृत्य जघ-
न्योत्कृष्टप्रमाणाभिधानमिदमवगन्तव्यम् । अनुभवमायोग्या
पुनरबाधाकालहीना । येषां च कर्मणां यावत्स्यः साग-
रोपमकोटीकोट्यस्तेषां तावन्ति वर्षशतानि अबाधाकालः ।
तथाहि—मनिज्ञानाऽऽवरणस्य त्रिशस्तसागरोपमकोटीकोट्य
उत्कृष्टा स्थितिरतस्तस्याऽबाधाकालोऽप्युत्कृष्टत्रिशस्तवर्षशता-
व्यवगन्तव्यः । यतस्तन्मतिज्ञानाऽऽवरणमुत्कृष्टस्थितिकं ब्रह्मं
सर्वत्रिशस्तवर्षशतानि यावज्ज काश्चिदपि स्वोदयतो जीवस्य बा-
धामुत्पादयति । अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः एवं
भुतज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनामप्युत्कृष्टप्रकृतीनामबाधाकालोऽबा-
धाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेका भावनीयः । तथा स्त्रीवेदे
मनुष्यद्विके मनुष्यगतमनुष्यानुपूर्वीरूपे सानवेदनीये च पू-
र्वीकस्य स्थितिप्रमाणस्याधेमुत्कृष्टस्थितितया द्रष्टव्यं पञ्च

दशसागरोपमकोटीकोट्यः स्त्रीवेशाऽऽदीनामुत्कृष्टा स्थिति-
रवगन्तव्येत्यर्थः । पञ्चदशवर्षशतान्यबाधाकालोऽबाधाका-
लहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः ॥ ७० ॥

तिविहे मोहे सत्तारि, चत्तालीसा य बीसई य कमा ।

दस पुरिसे हासरई, देवदुगे खगइचेट्टाए ॥ ७१ ॥

(तिविहे सि) त्रिविधे त्रिप्रकारे मोहे—मोहनीये मि-
थ्यात्वलक्षणे दर्शनमोहनीये, बोद्धशक्यत्वलक्षणे कथाव-
मोहनीये, नपुंसकवेदारतिशोकभयजुगुप्सलक्षणे च लोकवा-
यमोहनीये, यथासंख्यमुत्कृष्टा स्थितिः सागरोपमकोटी-
कोट्यः सप्ततिः अस्वारिशत् विशतिश्च । यथासंख्यमेव
च सप्तचत्वारि द्वे च सर्वमद्वये अबाधाकालः अबाधा-
कालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः । इह पुरुषवेदहास्यरती-
नां विशेषतो वक्ष्यमाणत्वात् स्त्रीवेदस्य चोत्कृष्टाधिककथा-
यमोहनीयप्रहणेन नपुंसकवेदारतिशोकभयजुगुप्सलक्षणां च ब्र-
ह्ममवगन्तव्यम् । (दस पुरिसेत्यादि) पुरुषे-पुरुषवेदे हास्ये
रती देवद्विके-देवगतिदेवानुपूर्वीरूपे अगतौ चेट्टायां प्रशस्त-
विद्यायोगतौ दशसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः
दशवर्षशतानि चाऽबाधाकालः । अबाधाकालहीनश्च कर्म-
दलिकनिषेकः ॥ ७१ ॥

गिरसुभपंचगउषे, चेवं संठाणसंघयणमूले ।

तन्वीयाइ विबुद्धी, अट्टारस सुदुमविगलतिगे ॥ ७२ ॥

(गिर सि) स्थिरे, शुभपञ्चके-शुभसुभगसुखराऽऽदेयय-
शःकीर्तिकरे, उच्चैर्गोत्रे च । तथा (संठाणसंघयणमूले
सि) मूले—प्रथमे संस्थाने समचतुरक्षलक्षणे, प्रथमे च
संहनने ब्रह्मर्षमनाराचसंज्ञे । एवं पूर्वोक्तप्रकारेणोत्कृष्टा
स्थितिरवगन्तव्या, दशसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थि-
तिरवगन्तव्येत्यर्थः । दशवर्षशतानि चाबाधा । अबाधाकाल-
हीनश्च कर्मदलिकनिषेकः (तन्वीयाइ विबुद्धी) तेषां संस्था-
नानां संहनानां च मध्ये द्वितीयाऽऽदिषु द्वितीयतृतीयाऽऽदिषु
संस्थानेषु संहननेषु च विबुद्धिः—द्विकबुद्धिः क्रमेणावसेया । त-
द्यथा—द्वितीययोः—संस्थानसंहननयोर्द्वादशसागरोपमकोटी-
कोट्य उत्कृष्टा स्थितिर्द्वादशवर्षशतानि चाबाधाकालः । अबा-
धाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः । तृतीययोः संस्थानसंह-
ननयोश्चतुर्दशसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः, चतु-
र्दशवर्षशतानि चाबाधाकालः, अबाधाकालहीनश्च कर्मद-
लिकनिषेकः । चतुर्थयोः संस्थानसंहननयोः बोद्धशसागरो-
पमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः, बोद्धशवर्षशतान्यबाधाका-
ल अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः । पञ्चमयोः संस्था-
नसंहननयोर्द्वादशसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः,
अष्टादशवर्षशतानि चाबाधाकालः, अबाधाकालहीनश्च क-
र्मदलिकनिषेकः । षष्ठयोः संस्थानसंहननयोर्विशतिसागरो-
पमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः, द्वे वर्षसहस्रे अबाधा-
कालः, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः । (अट्टारस-
सुदुमविगलतिगे) सूक्ष्मत्रिके-सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपे, वि-
कलत्रिके—हीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिलक्षणे, अष्टाद-
शसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः, अष्टादशवर्षशता-
न्यबाधाकालः, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः ॥ ७२ ॥

निश्चयःऽऽहारदुग्, अतो वीसासनिश्चयनामां ।

लेसीसुदही सुरना-रवाउ सेसाउ पल्लितं ॥ ७३ ॥

(तिथ्यार (ति) तीर्थकरे, आहारकक्षिके आहारकक्षरी-
राऽऽहारकाऽऽहोपाङ्गके अन्तःकोटीकोटी उत्कृष्टा स्थितिः ।
अन्तर्मुहूर्तमवाधकालः, अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनि-
वेकः । (वीसासनिश्चयनामां) शेषाणां नामप्रकृतीनां नरक-
वतिनरकाऽऽनुपूर्वीतिर्यग्द्विकैकेन्द्रियजातिपञ्चेन्द्रियजानिते-
जसकर्मणौदारिकवैक्रियशरीरौदारिकःहोपाङ्गवैक्रियाहोपा-
ङ्गवर्णमन्धरसस्पर्शयुक्तलघूपघातपराघातोक्तुसाऽऽनपोद्-
द्योताप्रशस्नविहायोगनिश्चयस्थानरवाद्रपयोसप्रत्येकास्थि-
बाधुभुवमगुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनिर्माणलक्षणानां नीचैर्गो-
त्रस्य च विंशतिः सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः,
विंशतिवर्षशतानि अवाधकालः, अवाधकालहीनश्च कर्मद-
लिकनिवेकः । (लेसीसुदही सुरनारवाउ) सुराऽयुषो नागका-
ऽऽयुषकोट्युत्कृष्टा स्थितिस्तयस्त्रिंशदुदधयः-सागरोपमाणि पूर्व-
कोटीत्रिभागभ्यधिकानीति शेषः । पूर्वकोटीत्रिभागआवा-
धकालः । अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनिवेकः । (सेसाउ
पल्लितं) शेषाऽऽयुषोर्मनुष्यतिर्यगायुषोः पत्युत्रिकं-त्रीणि
पत्योपमानि पूर्वकोटीत्रिभागभ्यधिकानीति शेषः । पूर्वको-
टीत्रिभागआवाधकालः । अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनि-
वेकः । एतच्च पूर्वकोट्यायुषश्चतुर्गतिगमनयोऽस्यान् उत्कृष्ट-
स्थितिबन्धकान् तिर्यग्मनुष्यान् प्रति द्रष्टव्यम् । तन्निवाऽऽ-
भिम्य यथोक्तगवाया उत्कृष्टस्थितेः पूर्वकोटीत्रिभागकपाया-
आवाधायः प्राप्यमाणत्वात् ॥ ७३ ॥

साम्प्रतमसंक्षिपञ्चेन्द्रियाऽऽदीन् बन्धकानाभित्याऽऽयु-
षामुत्कृष्टां स्थितिं प्रतिपादयामाह—

आउचउकुकोसो, पल्लाऽसेवेजभागममशेषु ।

सेसाण पुव्वकोरी, साउतिभागो अवाहा सि ॥ ७४ ॥

(आउ सि) अमनस्केष्वसंक्षिपञ्चेन्द्रियेषु पक्षातिषु आयु-
कृष्टस्थितिबन्धकेषु चतुर्णामप्यायुषां परमवसंबन्धनामु-
त्कृष्टा स्थितिः, पत्योपमासंख्येयभागमात्रा, पूर्वकोटीत्रिभा-
गाभ्यधिकेति शेषः । पूर्वकोटीत्रिभागआवाधकालः । अ-
वाधकालहीनश्च कर्मदलिकनिवेकः । शेषाणां वैकेन्द्रिय-
त्रीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तानामसंक्षिपञ्चेन्द्रिय-
संक्षिपञ्चेन्द्रियाणां आपर्याप्तानामायुष्युत्कृष्टस्थितिबन्धकानां
परमवाऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिबन्धः पूर्वकोटीस्त्रयविभा-
गाभ्यधिको वेदितव्यः । (सि ति) एषां स्वस्वमवविभागो-
ऽवाधकालः । अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनिवेकः ॥ ७४ ॥

इदानीमायुर्वर्जानां सर्वकर्मणामवाधकालपरिमाण-
प्रतिपादनार्थमाह—

वाससहस्रमवाहा, कोडाकोडी दसगसस सेसाण ।

अमुवाओ अमुवदृण-गाउसु कुम्मासिमुकोसो ॥ ७५ ॥

(वास सि) कोटीकोटीदशकस्य दशानां सागरोपम-
कोटीकोटीनां वर्षसहस्रं-दशवर्षशतानि अवाधकालो भवति ।
शेषाणां-द्वादशचतुर्दशपञ्चदशषोडशाष्टदशविंशतित्रिंशच्च-
त्वारिंशत्सप्ततीनामनुयातोऽनुसारः कर्तव्यः, वैराशिकमनु-
सर्तव्यमित्यर्थः । तथाहि-यदा दशानां सागरोपमको-
टीकोटीनां वर्षसहस्रमवाधा प्राप्यते, तदा द्वादशानां सा-

गरोपमकोटीकोटीनां वर्षसहस्रं शतद्वयं वाऽवाधा भवति,
चतुर्दशानां वर्षसहस्रं शतचतुष्टयं च । एवं सर्वमाधनु-
सर्तव्यम् । (अमुवदृणगाउसु कुम्मासिमुकोसो) अमपवर्त-
नीयाऽऽयुष्युक्तेषु देवनारकासंख्येयवर्षाऽऽयुष्युक्तिर्वैक्रमुनेषु
परमवाऽऽयुष्युक्तोत्कृष्टस्थितिबन्धकेषु परमवाऽऽयुष उत्कृष्टाऽ
वाधा वाएमासिकी-वर्मासप्रमाणा द्रष्टव्या । वर्मासासंख्ये
एव तेषां परमवाऽऽयुष्युक्तत्वात् । केचित्पुनर्युगलधर्मिणां
पत्योपमासंख्येयभागप्रमाणाभवाधामिच्छन्ति । तदुक्तम्—
" पलियासंखिज्जंऽसं, जुगधम्माणं वयंतथे " इति ॥ ७५ ॥
तदेवमुक्तोत्कृष्टा स्थितिः ।

सम्प्रति जघन्यामभिधातुकाम आह—

मिअमुहुत्तं आवरण-विग्वं दंसय चउकलोमंते ।

बारस सायमुहत्ता, अट्ट य जसकिसिउस्वेसु ॥ ७६ ॥

(मिअ सि) पञ्चानां ज्ञानाऽऽवरणीयानां पञ्चानामन्तरा-
याणां चतुर्णां दर्शनाऽऽवरणानां चतुरचचुरवधिकेवलदर्शना-
ऽऽवरणकपाणां सर्वाग्निमस्य च लोमस्य संज्वलनसंज्ञस्य
मिअमुहुत्तमन्तर्मुहूर्तं जघन्या स्थितिः, अन्तर्मुहूर्तमवाधा-
कालः, अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनिवेकः । सातवेद-
नीयस्य जघन्या स्थितिर्द्वादश मुहूर्ताः, अन्तर्मुहूर्तं वा-
धाकाऽऽयुष्युत्कृष्टा स्थितिः, अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनिवेकः । इह-
कापायिकया एव स्थितेर्जघन्याप्रतिपादनमभिप्रेतम् । अ-
तो द्वादश मुहूर्ता इत्युक्तम् । अन्यथा सातवेदनीयस्य ज-
घन्या स्थितिः समयद्वयमात्राभि सयोगिकेवलपदौ प्राप्यते ।
तथा यशःकीर्त्युल्लेखोऽयोरदौ मुहूर्ता जघन्या स्थितिः, अन्त-
र्मुहूर्तमवाधा, अवाधकालहीनश्च कर्मदलिकनिवेकः ॥ ७६ ॥

दो मासा अदंजं, संजलणे पुरिम अट्ट वासाणि ।

मिअमुहुत्तमवाहा, सव्वामि सव्वहिं इस्से ॥ ७७ ॥

(दो मास सि) संज्वलनानां द्वौ मासौ । अर्थादेव
जघन्या स्थितिः । एतदुक्तं भवति-संज्वलकोधस्य द्वौ मा-
सौ जघन्या स्थितिः । संज्वलनमानस्य मासः । संज्वलनमावा-
धा अर्धमासः । तथा पुरुषे-पुरुषवेदस्याष्टौ वर्षाणि जघन्या
स्थितिः । सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्तमवाधा । अवाधकालहीनश्च क-
र्मदलिकनिवेकः । अवाधकालप्रमाणप्रतिपादनार्थमाह-(मि-
अेत्यादि) सर्वासामपि-प्रकृतीनामुक्तानां वक्ष्यमाणानां च
सर्वस्मिन्नपि इस्वे जघन्ये स्थितिबन्धे मिअमुहुत्तमवाधा
द्रष्टव्या । तथैव च प्राक् प्रतिपादिता वक्ष्यते चेति ॥ ७७ ॥

संप्रत्यायुषो जघन्यस्थितिप्रतिपादनार्थमाह—

सुहागभवो आउसु, उववायाउसु समा दस सहससा ।

उकोसा संसेजा, गुणहीणाऽऽहारतिथ्यरे ॥ ७८ ॥

(सुहागभवो सि) तिर्यगायुषो मनुष्याऽऽयुषश्च जघन्या-
स्थितिः सुहागभवः । तस्य किं मानमिति वेदुम्यते-आ-
वतिकाणां द्वे शते षट् पञ्चाशदधिके । अपि वैकस्मिन्मु-
हूर्ते षटिकाद्वयप्रमाणे सप्तविंशच्छतानि त्रिसप्तत्यधिकानि
प्राणापानानां दृष्टा नवकल्पजन्तुनाम्नानां भवन्ति । एक-
स्मिन् प्राणापाने साधिकाः सप्तदश सुहागभवाः । सकले
च मुहूर्ते पञ्चविंशत्सहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि-
सुहागभवानां भवन्ति । अत्रापि " सव्वहिं इस्से " इति

यचनादन्तर्मुहूर्तमबाधा, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषे-
कः । तथा उपपाताऽऽयुषो देवानां नारकाणां चाऽऽयुषो जघन्या
स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, अन्तर्मुहूर्तमबाधा, अबाधाकालही-
नश्च कर्मदलिकनिषेकः ॥ अधुना तीर्थकराऽऽहारकयोर्जघन्या
स्थितिमभिधातुकाम आह—(उक्तोक्त्यादि) आहारकश-
रीराऽऽहारकाङ्गेपाङ्गतीर्थकरनाम्नां योक्तृणां स्थितिः प्रागु-
क्ताऽन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा सा संख्येयगुणहीना
जघन्या स्थितिर्भवति । साऽपि चान्तःसागरोपमकोटी-
कोटीप्रमाणा । ननु तीर्थकरनामकर्म तीर्थकरमवादवर्षा-
वर्तनीये भवे बध्यते । तदुक्तम्—“बज्रं न तु भयवन्मो, तदय-
मथो (वे) सकृद्वृत्तान् ॥” तत्कथं जघन्यतोऽप्यन्तःसागरो-
पमकोटीकोटीप्रमाणा तस्य स्थितिरुपपद्यते ? तदुक्तम्,
अभिधायाऽपरिज्ञानात् ॥ “बज्रं न तु” इत्यादिकं निका-
ञ्चनपेक्षयोक्तम्, इतरथा तु तृतीयमवादवर्षावर्तनामपि बध्य-
ते । उक्तं च विशेषणवन्माम्—“कोडाकोडीअयरो—वमाण-
नित्ययरोनामकर्मार्थः । बज्रं न तु भयवन्मो—भवन्मि तद-
यमि निहिद्वं ॥ १ ॥” ततः कथमेतत् परस्परं युज्यते ? ।
अत्राक्षरम्—“ अं बज्रं न तु भयवन्मो, तत्थ निकाञ्चन
नियमोऽयं । तद्वन्मो न नियमा, भयवन्मो अनिकाञ्चन
वत्ये ॥ १ ॥” आह—यदि तीर्थकरनाम्नो जघन्याऽपि स्थिति-
रन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा, तर्हि तावत्याः स्थि-
तेस्तिर्यग्भवभ्रमणमन्तरं पूरयितुमशक्यत्वात् तिर्यग्ग-
तावधि तीर्थकरनामसत्कर्मा जन्तुः कियन्तं कालं यावद्भ-
वेत् । तथा च सत्यागमविरोधः । आगमे हि तिर्यग्गतौ
तीर्थकरनामसत्कर्मा सन् प्रतिषिध्यते । नैव दोषः ‘निका-
चित्तस्यैव तीर्थकरनामकर्मणस्तिर्यग्गतौ सतः प्रतिषेधात् ।
उक्तं च—

“जमिह निकाञ्चनित्यं, तिर्यग्भवे तं निलेदियं संतं ।
इयं न नऽस्थि दोला, उव्वद्वोवद्वुणासऽज्जं ॥ १ ॥”

अस्या अक्षरगमनिका—इह-अस्मिन् प्रवचने तृतीयकरना-
मकर्म निकाञ्चित्तमवश्यवेद्यतया स्थापितं तदेव स्वरूपेण स-
हिमानं, तिर्यग्गतौ निषिद्धम् । इतरस्मिन्—पुनरनिकाचिते
उद्वर्तनापर्वतनासाध्ये तिर्यग्भवे विद्यमानेऽपि न कश्चिदोप-
हति । अत्रापि चान्तर्मुहूर्तमबाधा । ततः परं दलिकरच-
नायाः संभवाद्दशवर्षं प्रवेशोदयसंभवः ॥ ७८ ॥

उक्तशेषाणां प्रकृतीनां जघन्यस्थितिप्रकरणार्थमाह—

षगुकोसट्ठिणं, मिच्छतुकोसगेण जं लदं ।

सेसाणं तु जहञ्जो, पल्लामंखेज्जगण्णो ॥ ७९ ॥

(षगुकोस ति) इह ज्ञानाऽऽवरणप्रकृतिसमुदायो ज्ञानाऽऽ-
वरणीयवर्ग इत्युच्यते । एवं दर्शनाऽऽवरणप्रकृतिसमुदायो
दर्शनाऽऽवरणीयवर्गः । वेदनीयप्रकृतिसमुदायो वेदनीयवर्गः ।
दर्शनमोहनीयप्रकृतिसमुदायो दर्शनमोहनीयवर्गः । चारित्र-
मोहनीयप्रकृतिसमुदायश्चारित्रमोहनीयवर्गः । नोकषायमोह-
नीयप्रकृतिसमुदायो नोकषायमोहनीयवर्गः । नामप्रकृतिस-
मुदायो नामवर्गः । गोत्रप्रकृतिसमुदायो गोत्रवर्गः । अन्त-
रायप्रकृतिसमुदायो अन्तरायवर्गः । एतेषां वर्गानां याऽऽमी-
यात्मीयोक्तृणां स्थितिर्निश्चितसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा,
तस्या मिथ्यात्वस्योक्तृणां स्थित्या सप्ततिसागरोपमको-
टीकोटीप्रमाणा भागे हते सति यत्न्यते तत्पदयोपमाऽ-

संख्येयभागम्यूनं सवृक्षशेषाणां प्रकृतीनां जघन्यस्थितेः परि-
णाममवसेयम् । तथाहि—दर्शनाऽऽवरणीयवेदनीययोक्त-
ृणां स्थितिर्निश्चितसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा । तस्या
मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा भा-
गे हते सति ‘शून्यं शून्येन पातयेत्’ इति वचनात्तस्या-
क्षयः सागरोपमसप्तभागाः, ते पदयोपमासंख्येयभागहीना
निर्वाणश्चासातवेदनीययोर्जघन्या स्थितिः । एवं मिथ्या-
त्वस्य सप्तसप्तभागाः पदयोपमासंख्येयभागहीनाः, संख्य-
नवजानां द्वादशकषायाणां चत्वारः सप्तभागाः पदयोपमा-
संख्येयभागहीनाः । तथा नोकषायमोहनीयस्य नामकर्म-
णो गोत्रस्य च स्वस्वोक्तृणां स्थितेर्विशतिसागरोपम-
कोटीकोटीप्रमाणा मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपम-
कोटीकोटीप्रमाणा भागे हते सति यौ लब्धौ द्वौ सा-
गरोपमस्य सप्तभागौ, तौ पदयोपमासंख्येयभागहीनौ पु-
रुषवेदवर्जानामष्टानां नोकषायाणां वैदिकनरकवैदिकवैदिक-
द्विकाऽऽहारकद्विकाऽयशःकीर्तितीर्थकरवर्जशेषनामप्रकृतीनां
नौचैर्गोत्रस्य च जघन्या स्थितिः । वैदिकयष्टस्य देवगतिदेवानु-
पूर्वीनरकगतिनरकाऽनुपूर्वीवैदिकयशरीरवैदिकयाऽङ्गापाङ्गलक्ष-
णस्य द्वौ सप्तभागे सहस्रगुणितौ पदयोपमासंख्येयभागहीनौ
जघन्या स्थितिः । यतस्तस्य वैदिकयष्टस्य जघन्या स्थिति-
बन्धका असंक्षिपञ्चन्द्रियास्तं च जघन्यां स्थितिमेतावती-
मेव बन्धन्ति, न न्यूनाम् । तदुक्तम्—

वेउद्विय (विउव्व) छुक्के तं, सह—स्स ताडियं अं
असक्षिणो तेसि ।

पलिमासंखंऽसूणं, ठिह जवाहुत्थियमिसेनो ॥ १ ॥”

अस्या अक्षरगमनिका—“ षगुकोसट्ठिणं, मिच्छतुको-
सियाण ” इत्यनेन करणेन यत्न्यं तत् सहस्रताडितं-गु-
णितम् । ततः पदयोपमस्यासंख्येयनांशिन—भागेन न्यूनं स-
त् वैदिकयष्टे—उक्तस्वरूपं जघन्यस्थितेः परिणाममवसेयम् ।
कुत इत्याह—यद्यु-यसात्कारणांतेषां वैदिकयष्टलक्षणानां क-
र्मणा असंक्षिपञ्चन्द्रिया एव जघन्यस्थितेर्बन्धकाः । ते च
जघन्यां स्थितिमेतावतीमेव बन्धन्ति, न न्यूनाम्, अन्तर्मुहूर्त-
मबाधा, अबाधाकालहीना च कर्मस्थितिः कर्मदलिक-
निषेक इति ॥ ७९ ॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियाणां जघन्योक्तृस्थितिबन्धप्रति-
पादनार्थमाह—

एमेगिदियदहरो, सव्वासि ऊयसंजुओ जेदो ॥

पणवीसा पमासा, सयं सहसं च गुणकारो ॥ ८० ॥

कमसो विगलअसञ्जी—य पल्लसंखेज्जभागहा इयरो ।

विरए देसजइदुगे, सम्मचउके य संखुगुणो ॥ ८१ ॥

(एसे ति) सर्वासां प्रकृतीनां वैदिकयष्टाऽऽहारकतीर्थकरव-
र्जितानामेषां अन्तरोक्तः “षगुकोसट्ठिणं, मिच्छतुकोसगेण
जं लदं । सेसाणं तु जहञ्जो, पल्लामंखेज्जगण्णो ॥ ७९ ॥” इत्ये-
वंलक्षणः स्थितिबन्धो दहरो—जघन्य एकेन्द्रियाणां प्रवृत्त्यः ।
तथाहि—ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणवेदनीयान्तरायाणामुक्तृणां
स्थितिर्निश्चितसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा, तस्या मिथ्या-
त्वस्थित्योक्तृणां सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा भा-

ने हने सति लब्धाः सागरोपमस्य त्रयः सप्त भागाः, ते च पल्योपमासंख्येयभागहीनाः क्रियन्ते, एतावत्प्रमाणां जघन्यां स्थितिं ज्ञानाऽऽवरणपञ्चकदर्शनाऽऽवरणनवकासातंबदनी यान्तरायपञ्चकानामेकेन्द्रिया बध्नन्ति, न न्यूनाम् । एवं मिथ्यात्वस्य जघन्यां स्थितिमेकं सागरोपमं पल्योपमासंख्येयभागहीनं कषायमोहनीयम् । अतुरः सागरोपमस्य सप्त भागान् पल्योपमासंख्येयभागहीनान् लोकावापणाम् । तथा वैक्रियपदकाऽऽहारकद्विकतीर्थकसञ्ज्ञितानां शेषनामप्रकृतीनां गोत्रप्रकृतिद्वयस्य च द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ पल्योपमाऽऽसंख्येयभागहीनावेकेन्द्रिया बध्नन्ति (ऊणमंजुश्रो जेदृ त्ति) स एव जघन्यः स्थितिवन्धो ऊनेन पल्योपमासंख्येयभाग-लक्षणेन संयुतः सन्तुक्कृष्टस्थितिवन्धो एकेन्द्रियाणां वेदितव्यः । तद्यथा-ज्ञानाऽऽवरणपञ्चकदर्शनाऽऽवरणनवकासातंबदनीयान्तरायपञ्चकानां त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः परिपूर्णोत्कृष्टः स्थितिवन्धः । एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । उक्त एकेन्द्रियाणां जघन्यांत्कृष्टः स्थितिवन्धः ॥ सम्प्रति विकलांन्द्रियाणामाह-(पणवींस्त्यादि) एकांन्द्रियाणां सत्क उत्कृष्टः स्थितिवन्धः पञ्चविंशत्यादिना गुणकारण गुणितः सन् क्रमशः क्रमेण विकलानां-विकलेन्द्रियाणां द्वित्रचतुर्गिन्द्रियलक्षणानामसंज्ञितानां चासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां चात्कृष्टः स्थितिवन्धो वेदितव्यः । तद्यथा एकेन्द्रियाणामुत्कृष्ट स्थितिवन्धः पञ्चविंशत्या गुणितो द्वीन्द्रियाणामुत्कृष्टः स्थितिवन्धो भवति । स एवैकेन्द्रियाणामुत्कृष्टः स्थितिवन्धः पञ्चाशता गुणितस्त्रीन्द्रियाणामुत्कृष्टः स्थितिवन्धः । शनेन गुणितश्चतुरिन्द्रियाणाम् । सहस्रेण गुणितोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामिति । (पल्लमंजुश्रुभागहा इयरा) स एव द्वीन्द्रियाऽऽदीनामात्मीय आत्मीय उत्कृष्टः स्थितिवन्धो पल्योपमासंख्येयभागहीनः सन् इतरो जघन्यः स्थितिवन्धो वेदितव्यः ॥ सम्प्रति सर्वेषामपि जघन्यात्कृष्टस्थितिवन्धानामलपबहुत्वमभिधीयते तत्र सूक्ष्मसम्प्रायस्य जघन्यस्थितिवन्धः सर्वस्तोकः । ततो वादरपर्याप्तकस्य जघन्यः स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः । ततोऽपि सूक्ष्मपर्याप्तकस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽप्यपर्याप्तवादरस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽप्यपर्याप्तसूक्ष्मस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि अपर्याप्तसूक्ष्मस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽप्यपर्याप्तवादरस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि सूक्ष्मपर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि वादरपर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततो द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततस्तस्यैवापर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि तस्यैव द्वीन्द्रियस्याऽपर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि द्वीन्द्रियपर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि त्रीन्द्रियपर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽपि तस्यैव त्रीन्द्रियस्यापर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि त्रीन्द्रियपर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि पर्याप्तत्रीन्द्रियस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽप्यपर्याप्तचतुरिन्द्रियस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽप्यपर्याप्तचतु-

रिन्द्रियस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि पर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽपि तस्यैवापर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि तस्यैवापर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततोऽपि तस्यैव पर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ततः संयतस्यात्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (विरए इत्यादि) विरते—संयते, अत्र च जघन्य उत्कृष्टश्च स्थितिवन्धो उक्त एव । ततो देशविरतद्विके देशविरताद्विके जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धलक्षणं, तथा सम्यक्त्वचतुष्केऽविरतसम्यग्दृष्टौ पर्याप्तेऽपर्याप्ते च प्रत्येकं जघन्यात्कृष्टस्थितिवन्धके स्थितिवन्धो यथोत्तरं संख्येयगुणो यक्तव्यः । तद्यथा—संयतात्कृष्टस्थितिवन्धात् देशविरतस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततो देशविरतस्यैवात्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततः पर्याप्ताविरतस्य सम्यग्दृष्टेजघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽप्यपर्याप्ताविरतस्य सम्यग्दृष्टेजघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततोऽप्यपर्याप्ताविरतसम्यग्दृष्टेजघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽपि पर्याप्ताविरतसम्यग्दृष्टेजघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः ॥ ८१ ॥

सर्वापञ्चितियरे, अभिधतरओ य (उ) कोडिकोडीओ ।

ओपुकोसो मन्नि-स्म होइ पञ्जतगस्मेव ॥ ८२ ॥

(साध त्ति) अविरतसम्यग्दृष्टः पर्याप्तस्य सत्कादुत्कृष्ट-स्थितिवन्धात् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽपि तस्यैवापर्याप्तस्य जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततोऽपि तस्यैवापर्याप्तस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (अभिधतरओ य (उ) कोडिकोडीउ त्ति) संयतस्योत्कृष्टात् स्थितिवन्धादाभ्य यावदपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्योत्कृष्टः स्थितिवन्ध एव सर्वोऽपि सागरोपमकोटीकोट्या अभ्यन्तर एव द्रष्टव्यः । एकांन्द्रियाऽऽदीनां तु सर्वजघन्यसर्वोत्कृष्टस्थितिवन्धपरिमाणं प्रागेव प्रत्येकमुक्तम् । संज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तकस्य पुनरुत्कृष्टः स्थितिवन्धो य एव प्रागेवेन—सामान्येनाह उत्कृष्टः स्थितिवन्धः स एव वेदितव्यः ॥ ८२ ॥ तदेवं कृता स्थितिरयान (बन्ध) प्ररूपणा ।

सम्प्रति निषेकप्ररूपणावसरः । तत्र ख द्वे अनुयोगद्वारे-अनन्तरापनिधा, परंपरोपनिधा च । तत्रानन्तरापनिधा-प्ररूपणार्थमाह—

मोत्तूण सगमवाहे, पढमाणे ठिइपे बहुतरं दव्वं ।

एत्तो विसेमहीणं, जावुकोसं ति मव्वसिं ॥ ८३ ॥

(मोत्तूण त्ति) सर्वस्मिन्नपि कर्मणि बध्यमाने आत्मीय-मवाधाकालं मुक्त्वा—परित्यज्य ऊर्ध्वं दलिकानिक्षेपं करो-ति । तत्र प्रथमायां स्थितौ समयलक्षणायां प्रभूततरं द्रव्यं कर्मदलिकं निषिञ्चति । (एत्तो विसेमहीणं ति) इतः प्रथमस्थितेरूर्ध्वं द्वितीयाऽऽदिषु स्थितिषु समयसमयप्रमाणानु विशेषहीनं विशेषहीनं कर्मदलिकं निषिञ्चति ।

तथाहि—प्रथमस्थितेः सकाशात् द्वितीयस्थितौ विशेषहीनम् । ततोऽपि तृतीयस्थितौ विशेषहीनम् । ततोऽपि चतुर्थस्थितौ विशेषहीनम् । एवं विशेषहीनं विशेषहीनं तावद्वाच्यं यावत्तत्समयवध्यमानकर्मणामुत्कृष्टा स्थितिः, चरमसमय इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ कृताऽनन्तरोपनिधाप्रकरणम् ।

सम्प्रति परस्परोपनिधाप्रकरणार्थमाह—

पञ्चासंख्यभागं, गतं दुगुणमेवमुक्तोक्तम् ।

नाणंतराणि पञ्च—स मूलभागो असंख्यतमो ॥ ८४ ॥

(पञ्च सति) अबाधाकालादूर्ध्वं प्रथमस्थितौ यन्निषिक्तं कर्मदलिकं तदपेक्षया द्वितीयाऽऽदिषु स्थितिषु समवसमयरूपासु विशेषहीनं—विशेषहीनतरं दलिकमारभ्यमाणं पल्योपमासंख्येयभागमात्रासु स्थितिष्वतिक्रान्तासु दलिकं द्विगुणानं भवन्ति, अर्थे भवतीत्यर्थः । ततः पुनरप्यत ऊर्ध्वमेतदपेक्षया विशेषहीनं विशेषहीनतरं दलिकमारभ्यमाणं पल्योपमासंख्येयभागमात्रप्रमाणासु स्थितिष्वतिक्रान्तासु अर्थे भवन्ति । एवमर्थाऽर्धहान्या तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः, स्थितेश्चरमसमय इत्यर्थः ॥ कियन्ति पुनरेवं द्विगुणहानिस्थानानि भवन्तीत्येतद्विरूपणार्थमाह—(नाणंतराणीत्यादि) नानाप्रकाराणि यान्यन्तराणि अन्तरान्तराद्विगुणहानिस्थानानि भवन्ति, तान्युत्कृष्टस्थितिबन्धे पल्योपमस्य सम्बन्धिनः प्रथमवर्गमूलस्याऽसंख्येयतमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि भवन्ति । उक्तं च—“ पलि-ओवमस्स मूला, असंख्यभागम्मि जलिया समया । ताव-इया हाणीओ, ठिइवंधुकोत्तए नेया ॥ १ ॥ ” ननु मिथ्यात्वमोहनीयस्योत्कृष्टस्थितेः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वादेतावत्प्रमाणानि सन्भवन्तु, आयुपस्तत्कृष्टस्थितेः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमसमयमात्रत्वात् कथमेतावत्प्रमाणानि सन्भवन्तीति ? उच्यते—इहाऽसंख्येयतमो भागोऽसंख्येयभेदाऽऽत्मकः, असंख्यातस्याऽसंख्यातभेदभिन्नत्वान् । ततः पल्योपमप्रथमवर्गमूलस्याऽसंख्येयतमो भाग आयुष्यतीवाल्पतरो गृह्यते इत्यविरोधः । तथा सर्वाणि द्विगुणहानिस्थानानि स्तोकानि । एकस्मिन् द्विगुणहान्योरन्तरे निषेकस्थानानि असंख्येयगुणानि इति ॥ ८४ ॥ कृता निषेकप्रकरणम् ।

सम्प्रत्यबाधाकण्डकप्रकरणार्थमाह—

मोक्षं आउगाई, समए समए अवाहहाणीए ।

पञ्चासंख्यभागं, कंडं कुण अप्पबहुमेसि ॥ ८५ ॥

(मोक्षं सति) आर्युषि चत्वार्यपि मुक्त्वा शेषाणां सर्वेषामपि कर्मणामबाधाहानौ समये समये पल्योपमाऽसंख्येयभागलक्षणं कण्डकमुत्कृष्टस्थितेः सकाशाद्गीर्णं करोति । तथाहि—उत्कृष्टायामबाधायां वर्तमानो जीवः स्थितिमुत्कृष्टां बध्नाति, परिपूर्णमेकसमयहीनां वा । एवं यावत्पल्योपमासंख्येयभागहीनां वा । यदि पुनरुत्कृष्टाऽबाधा एकेन समयेन हीना भवेत्ततो नियमात्पल्योपमाऽसंख्येयभागमात्रेण कण्डकेन हीनामेषोत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति । तामप्येकसमयहीनां वा द्विसमयहीनां वा यावत्पल्योपमाऽसंख्येयभागहीनां वा । यदि पुनर्बाधायां हीनोत्कृष्टाऽबाधा भवेत्ततो नियमात्पल्योपमाऽसं-

ख्येयभागलक्षणकण्डकद्वयहीनामेषोत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति । तामप्येकसमयहीनां वा यावत्पल्योपमाऽसंख्येयभागहीनां वा । एवं यानिभिः समयैरुनाऽबाधा भवति, ततिभिरेव कण्डकैः पल्योपमाऽसंख्येयभागलक्षणैरुना स्थितिर्द्रष्टव्या । यावदेकत्र जघन्याऽबाधा भवति, अन्यत्र च जघन्या स्थितिः । तदेवमबाधागतसमयसमयहान्या स्थितेः कण्डकहानिप्रकरणे कृता ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्वप्रकरणार्थमाह—(अप्पबहुमेसि) एषां वक्ष्यमाणानामल्पबहुत्वं वक्ष्यम् ॥ ८५ ॥

केषामिति चेत्तानेषाऽऽह—

बंधाऽबाहाणुकसि—(सइ) यरं कंडकअवाहबंधाणं ।

ठाणाणि एकनाणं—तराणि अत्थेण कंडं च ॥ ८६ ॥

(बंध सति) (बंधाबाहाणुकसियरं ति) उत्कृष्टः स्थिति-बन्धो जघन्यः स्थितिबन्धः उत्कृष्टाऽबाधा जघन्याऽबाधा । (कंडकअवाहबंधाणं ठाणाणि सति) कण्डकस्थानानि अबाधास्थानानि स्थितिबन्धस्थानानि च । (एग (क) नाणंतराणि सति) एकं द्विगुणहान्योरन्तरं नानारूपाणि चान्तराणि द्विगुणहानिस्थानरूपाणि । (अत्थेण कंडं च सति) जघन्याऽबाधाहीनया उत्कृष्टाऽबाधया जघन्यस्थितिहीनाया उत्कृष्टस्थितेर्भागे हने सति यावान् भागो लभ्यते, तावान् अर्थेन कण्डकमित्युच्यते, इत्याम्नायिका व्याख्यानयन्ति । चः समुच्चये । पञ्चसंख्येय पुनरेतस्य स्थानेऽबाधाकण्डकस्थानानीत्युक्तम् । तत्र चैवं मूलटीकाकारेण व्याख्या कृता—अबाधा च कण्डकानि चाऽबाधाकण्डकं, समाहारो द्वन्द्वः, तस्य स्थानानि अबाधाकण्डकस्थानानि । तयोर्द्वयोरपि स्थानसंख्येत्यर्थः । एतेषां दशानां स्थानानामल्पबहुत्वमुच्यते—तत्र संक्षिपञ्चेन्द्रियेषु पर्यासेषु अपर्यासेषु वा बन्धकेषु आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां सर्वस्वोका जघन्याऽबाधा । सा चाऽन्तर्मुहसंप्रमाणा । ततोऽबाधास्थानानि कण्डकस्थानानि चाऽसंख्येयगुणानि । तानि तु परस्परं तुल्यानि । तथाहि—जघन्यामबाधामादि कृत्योत्कृष्टाऽबाधाचरमसमयप्रमिव्याप्य यावन्तः समयाः प्राप्यन्ते, तावन्त्यबाधास्थानानि भवन्ति । तद्यथा—जघन्याऽबाधा एकमबाधास्थानं सैव सामयाधिका द्वितीयम् । द्विसमयाधिका तृतीयम् । एवं तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टाबाधाचरमसमयः । एतावन्त्येव चाऽबाधाकण्डकानि, जघन्याबाधात आरभ्य समयं समयं प्रति कण्डकस्य प्राप्यमाणत्वात् । एतच्च प्रागेवोक्तम् । तस्य उत्कृष्टाबाधा विशेषाधिका, जघन्याबाधायास्तत्र प्रवंशात् । ततो दलिकनिषेकविधौ द्विगुणहानिस्थानानि असंख्येयगुणानि, पल्योपमप्रथमवर्गमूलाऽसंख्येयभागगतसमयप्रमाणत्वात् । तत एकस्मिन् द्विगुणहान्योरन्तरे निषेकस्थानान्यसंख्येयगुणानि, तेषामसंख्येयानि पल्योपमवर्गमूलानि परिमाणमिति कृत्वा तेषोऽपि अर्थेन कण्डकमसंख्येयगुणम् । तस्माज्जघन्यः स्थितिबन्धोऽसंख्येयगुणः, अन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । संक्षिपञ्चेन्द्रिया हि धेयिमनाकडा जघन्यतोऽपि स्थितिबन्धमन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणमेव कुर्वन्ति । ततोऽपि स्थितिबन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि । तत्र हानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणवेदनीयान्तरायाणामेकोनत्रिंशद्गुणानि समधिकानि मिथ्यात्वमोहनीयस्यैकोनसप्ततिगुणा-

नि समधिकानि । नामगोत्रयोरैकोनविंशतिगुणानि सम-
धिकानि । तेभ्य उत्कृष्टा स्थितिर्विशेषाधिका , जघन्य-
स्थितेरबाधायाश्च तत्र प्रवेशात् । तथा संक्षिपञ्चेन्द्रिये-
ष्वसंक्षिपञ्चेन्द्रियेषु वा पर्याप्तकेषु प्रत्येकमायुषो जघन्या-
ऽबाधा सर्वस्तोका । ततो जघन्यः स्थितिबन्धः संख्येय-
गुणः , स च कुल्लकभयरूपः । ततोऽबाधास्थानान्यसं-
ख्येयगुणानि । जघन्याबाधारहितः पूर्वकोटीत्रिभागरहि-
त इति कृत्वा । ततोऽप्युत्कृष्टाऽबाधा विशेषाधिका । ज-
घन्याबाधाया अपि तत्र प्रवेशात् । ततो द्विगुणहानि-
स्थानान्यसंख्येयगुणानि , पल्योपमप्रथमवर्गमूलान्यसंख्येयभा-
गगतसमयप्रमाणत्वात् । तेभ्योऽप्येकस्मिन् द्विगुणहान्यो-
रन्तरे निषेकस्थानान्यसंख्येयगुणानि । तत्र युक्तिः प्रगु-
ह्णाऽवगन्तव्या । ततः स्थितिबन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि ।
तेभ्योऽप्युत्कृष्टः स्थितिबन्धो विशेषाधिका , जघन्यस्थि-
तेरबाधायाश्च तत्र प्रवेशात् । तथा पञ्चेन्द्रियेषु संक्षि-
प्त्वं संक्षिप्त्वं पर्याप्तैषु चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रियबाधस्त्वै-
केन्द्रियेषु च पर्याप्तापर्याप्तैषु प्रत्येकमायुषः सर्वस्तोका ज-
घन्याऽबाधा । ततो जघन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणः , स
च कुल्लकभयरूपः । ततोऽबाधास्थानानि संख्येयगुणानि ।
ततोऽप्युत्कृष्टाऽबाधा विशेषाधिका । ततोऽपि स्थितिब-
न्धस्थानानि संख्येयगुणानि । जघन्यस्थितिबन्धपूर्वकोटी-
प्रमाणत्वात् । तत उत्कृष्टः स्थितिबन्धो विशेषाधिका , जघन्य-
स्थितेरबाधायाश्च तत्र प्रवेशात् । तथाऽसंक्षिपञ्चेन्द्रियचतुरि-
न्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रियसूक्ष्मवाचकैकेन्द्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तिष्वायु-
र्वर्जानां सप्तानां कर्मणां प्रत्येकमबाधास्थानानि कण्टकानि च
स्तोकानि परस्परं च तुल्यानि , आवलिकाऽसंख्येयभागग-
तसमयप्रमाणत्वात् । ततो जघन्याऽबाधाऽसंख्येयगुणा ,
अन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वात् । ततोऽप्युत्कृष्टाऽबाधा विशेषाधिका ,
जघन्याबाधाया अपि तत्र प्रवेशात् । ततो द्विगुणहानिानि स्था-
नान्यसंख्येयगुणानि । तत एकस्मिन् द्विगुणहान्योरन्तरे
निषेकस्थानान्यसंख्येयगुणानि । ततोऽर्थेन कण्टकमसंख्ये-
यगुणम् । ततोऽपि स्थितिबन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि , प-
ल्योपमाऽसंख्येयभागगतसमयप्रमाणत्वात् । ततोऽपि जघ-
न्यस्थितिबन्धोऽसंख्येयगुणः । ततोऽप्युत्कृष्टस्थितिबन्धो
विशेषाधिका , पल्योपमाऽसंख्येयभागेनाभ्यधिकत्वादिति
॥ ८६ ॥ तदेवमुक्तमल्पबहुत्वम् ।

इदानीं स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानप्ररूपणा कर्तव्या । तत्र
च त्रीण्यनुयोगद्वाराणि । तद्यथा-स्थितिसमुदाहारः, प्रकृतिस-
मुदाहारः, जीवसमुदाहारश्च । समुदाहारः-प्रतिपादनम् । तत्र
स्थितिसमुदाहारेऽपि त्रीण्यनुयोगद्वाराणि । तद्यथा-प्रगु-
णा, अनुकृष्टिः, तीव्रमन्दता च । तत्र प्रगुणानामप्रमाणार्थमाह—

ठिइबंधे ठितिबन्धे, अजम्भवसा शाण्डसंखया लोणा ।

इस्सा विसेसबुद्धी, आऊणमसंखगुणबुद्धी ॥ ८७ ॥

(ठिइबंधे स्ति) इह सर्वेषामपि कर्मणां जघन्यस्थितेः
परत उत्कृष्टस्थितेश्चरमसमयमभिधाय यावन्तः सम-
यास्तावन्ति स्थितिस्थानानि जघन्यस्थितिसहितानि प्रत्ये-
कं भवन्ति । एकैकस्मिन् स्थितिस्थाने बध्यमाने तद्व-
न्धहेतुभूताः काषायिका अध्यवसाया नानाजीवाऽपेक्षयाऽ-

संख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणा अवगन्तव्याः । अत्र च द्वे-
धा प्ररूपणा । तद्यथा-अनन्तरोपनिधया , परस्परोपनिध-
या च । तत्रानन्तरोपनिधया प्ररूपणामाह—(इस्सा
विसेसबुद्धी) आयुर्वर्जानां कर्मणां हस्वाज्जघन्यात्
स्थितिबन्धान् परतो द्वितीयाऽऽदिषु स्थितिस्थानबन्धेषु
विशेषबुद्धिः-विशेषाधिका बुद्धिरवसेया । तद्यथा-ज्ञानाऽऽ-
वरणीयस्य जघन्यस्थितौ तद्वन्धहेतुभूता अध्यवसाया नाना-
जीवाऽपेक्षयाऽसंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः । ते खान्या-
पेक्षया सर्वस्तोकाः । ततो द्वितीयस्थितौ विशेषाधिकाः ।
ततोऽपि तृतीयस्थितौ विशेषाधिकाः । एवं तावद्वाक्यं
यावदुत्कृष्टा स्थितिः । एवं सर्वेष्वपि कर्मसु वाक्यम् ।
(आऊणमसंखगुणबुद्धी) आयुषां जघन्यस्थितेरारभ्य प्र-
तिसिधितिवन्धमसंख्येयगुणबुद्धिर्ब्रह्मव्या । तद्यथा-आयुषो
जघन्यस्थितौ तद्वन्धहेतुभूता अध्यवसाया असंख्येयलो-
काऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः । ते च सर्वस्तोकाः । ततो द्विती-
यस्थितौ असंख्येयगुणाः । ततोऽपि तृतीयस्थितावसंख्ये-
यगुणाः । एवं तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः ॥ ८७ ॥
तद्वं कृताऽनन्तरोपनिधया प्ररूपणा ।

सम्प्रति परस्परोपनिधया तां करोति—

पद्मासंखियभागं, गंतुं दुगुणाणि जाव उक्तासा ।

नाणंतराणि भंगुल-मूलच्छेयणमसंखतमो ॥ ८८ ॥

(पल्ल स्ति) आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां जघन्यस्थितौ
याम्यध्यवसायस्थानानि, तेभ्यः पल्योपमाऽसंख्येयभागमात्राः
स्थितोरतिक्रम्य परस्मिन्नन्तरे स्थितिस्थाने द्विगुणान्यध्य-
वसायस्थानानि भवन्ति । तेभ्योऽपि पल्योपमाऽसंख्येयभा-
गमात्राः स्थितोरतिक्रम्याऽनन्तरे स्थितिस्थाने द्विगुणान्य-
ध्यवसायस्थानानि भवन्ति । एवं द्विगुणबुद्धिस्तावद्ब्रह्मव्या
यावदुत्कृष्टा स्थितिरिति । एकस्मिन् द्विगुणबुद्धयोरन्तरे
स्थितिस्थानानि पल्योपमवर्गमूलान्यसंख्येयानि । नानाद्वि-
गुणबुद्धिस्थानानि चाकुल्लवर्गमूलच्छेदनकाऽसंख्येयतमभाग-
प्रमाणानि । एतदुक्तं भवति—अकुलमात्रक्षेत्रगतप्रदेशराशे-
र्यत् प्रथमं वर्गमूलं तन्मनुष्यप्रमाणहेतुराशिषष्ठ्यतिच्छेद-
नविधिना तावच्छिद्यते, यावद्भागं न प्रयच्छति । तेषां च छे-
दनकानामसंख्येयतम भागे यावन्ति छेदनकानि तावत्सु या-
वानाकाशप्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणानि नानाद्विगुणस्थानानि
भवन्तीति ॥ ८८ ॥ तदेवं कृता प्रगुणानि ।

साम्प्रतमनुकृष्टिश्चिन्त्यते । सा च न विद्यते । तथाहि-ज्ञा-
नावऽऽवरणीयस्य जघन्यस्थितिबन्धे याम्यध्यवसायस्थानानि,
तेभ्यो द्वितीयस्थितिबन्धेऽन्यानि, तेभ्योऽपि तृतीयस्थि-
तिबन्धेऽन्यानि, एवं तावद्वाक्यं यावदुत्कृष्टा स्थितिः । एवं
सर्वेषामपि कर्मणां द्रष्टव्यम् । इदानीं तीव्रमन्दता वक्रमव-
सरप्राप्ता, सा स्थाप्या, अग्रे वक्ष्यमाणत्वात् । तदेवमभि-
हितः स्थितिसमुदाहारः ॥ साम्प्रति प्रकृतिसमुदाहार उच्य-
ते-तत्र च द्वे अनुयोगद्वारे । तद्यथा-प्रमाणाऽनुगमः, अल्प-
बहुत्वं च । तत्र प्रमाणाऽनुगमे ज्ञानाऽऽवरणीयस्य सर्वेषु स्थि-
तिबन्धेषु-कियन्त्यध्यवसायस्थानानि ? उच्यते असंख्येयलो-
काऽऽकाशप्रदेशप्रमाणानि । एवं सर्वकर्मणामपि द्रष्टव्यम्
इदानीमल्पबहुत्वमभिधानुकाममाह—

बंधण

विद्दीहयाए कमसो, असंखगुणियाणऽणंतगुणयाए ।

पठमजहयणुकोसं, वितियजहनाइया चरमा ॥८६॥

(विद्दीहयाए सि) स्थितिदीर्घतया क्रमशः—क्रमेणाऽध्य-
वसायस्थानान्यसंख्येयगुणानि वक्तव्यानि । यस्य यतः क-
मेण दीर्घा स्थितिस्तस्य ततः क्रमेणाध्यवसायस्था-
नान्यसंख्येयगुणानि वक्तव्यानीत्यर्थः । तथाहि—सर्वस्तो-
कान्यायुषः स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानानि । तेभ्यो-
ऽपि नामगोत्रयोरसंख्येयगुणानि । नन्वायुषः स्थिति-
स्थानेषु यथोत्तरमसंख्येयगुणा वृद्धिः, नामगोत्रयोस्तु-
विशेषाधिका, तत्कथमायुरपेक्षया, नामगोत्रयोरसंख्येयगु-
णानि भवन्ति ? उच्यते—आयुषो जघन्यस्थितावध्यवसा-
यस्थानान्यतीव स्तोकानि, नामगोत्रयोः पुनर्जघन्यायां स्थि-
तौ अतिप्रभूतानि, स्तोकानि चाऽऽयुषः स्थितिस्थानानि, ना-
मगोत्रयोस्त्वितिप्रभूतानि, ततो न कश्चिद् दोषः, नामगोत्रयोः स-
त्वं स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानेभ्यो ज्ञानाऽऽवरणीयदर्शनाऽऽ-
वरणीयवेदनीयान्तरायाणां स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानान्य-
संख्येयगुणानि । कथमिति चेदुच्यते—इह पल्योपमासंख्ये-
यभागमात्रासु स्थितिस्त्वितिक्रान्तासु द्विगुणवृद्धिरुपलब्धा ।
तथा च सत्यैकैकस्याऽपि पल्योपमस्यान्तेऽसंख्येयगुणानि
लभ्यन्ते । किं पुनर्दशसागरोपमकोटीकांठ्यन्ते इति तेभ्यो-
ऽपि कषायमोहनीयस्य स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानान्यसं-
ख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि दर्शनमोहनीयस्य स्थितिबन्धाध्य-
वसायस्थानान्यसंख्येयगुणानि । उक्तः प्रकृतिसमुदाहारः ॥
सम्प्रति स्थितिसमुदाहारे या प्राक् तीव्रमन्दता नोक्ता, साऽ-
भिधीयते—(अणनेत्यादि) प्रथमायां स्थितौ जघन्यं स्थि-
तिबन्धाध्यवसायस्थानम् । ततस्तस्यामेवोत्कृष्टम् । ततो द्वि-
तीयस्थितौ जघन्यम् । एवमादि आ चरमात् उत्कृष्टस्थितौ
श्रमं स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानं यावत् क्रमेणानन्तगुणत-
यावत्कथ्यम् । तथा—ज्ञानाऽऽवरणीयस्य जघन्यस्थितौ जघ-
न्यस्थितिबन्धाध्यवसायस्थानं सर्वमन्दानुभावम् । ततस्त-
स्यामेव जघन्यस्थितौ उत्कृष्टमध्यवसायस्थानमनन्तगुणम् ।
ततोऽपि द्वितीयस्थितौ जघन्यं स्थितिबन्धाध्यवसायस्था-
नमनन्तगुणम् । ततोऽपि तस्यामेष द्वितीयस्थितौ उत्कृष्टम-
नन्तगुणम् । एवं प्रतिस्थिति जघन्यमुत्कृष्टं च स्थितिबन्धा-
ध्यवसायस्थानमनन्तगुणतया तावद्वक्तव्यं यावदुत्कृष्टायां
स्थितौ श्रमं स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानमनन्तगुणम् ॥
८६ ॥ तदेवं स्थितिसमुदाहारोऽपि निरवशेष उक्तः, प्रकृति
समुदाहारश्च ।

सम्प्रति जीवसमुदाहारमभिधित्पुराह—

बंधनी ध्रुवपगडी, परित्तपाणिगमुभाण तिबिहरसं ।

चउ निग विट्ठाणगयं, विवरीयतिगं च असुभाणं ॥८७॥

(बंधंति सि) ज्ञानाऽऽवरणीयपञ्चकदर्शनाऽऽवरणीयनवकमि-
थ्यात्वषाडशकषायभयजुगुप्तसैजसकामर्णवर्णगन्धरसस्पर्-
शागुरुलघूपावतनिर्माणान्तरायपञ्चकलक्षणाः सप्तचत्वारि-
शसंख्या ध्रुवप्रकृतीर्बध्नान्ति, परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां म्नात-
वेदनीयदेशगतिमनुजगतिपञ्चन्द्रियजातिवैक्रियाऽऽहारकौदा-
रिकशरीरसमचतुरस्रमस्थानवज्रपेनाराचसंहनाङ्गोपाङ्ग-
व्ययमनुजानुपूर्वीदिवानुपूर्वीपराधानां च्छामाऽऽनपोद्घातप्रश-

स्तविद्यायोगतिवसाऽऽदिदशकतीर्थकरनामनरकाऽऽयुर्वर्जश-
वाऽऽयुष्कत्रयोऽैर्गोश्रलक्षणानां चतुर्विंशसंख्यानां त्रिविधं
त्रिप्रकारम् । तद्यथा—चतुःस्थानगतं त्रिस्थानगतं द्विस्थानगतं च
रममनुभागं बध्नान्ति । इह शुभप्रकृतीनां रसः क्षीराऽऽदिरसो-
पमः । अशुभप्रकृतीनां तु घोषातकीनिम्बाऽऽदिरसोपमः । उक्तं
च—“घोसाडइनियुवमो, असुभाण सुभाण क्षीरखंडुवमो” इति ।
क्षीराऽऽदिरसश्च स्वाभाविक एकस्थानिक उच्यते । द्वयो-
स्तु कर्षयोरारवतेने कृते सति योऽवशिष्यते एकः कर्षः स
द्विस्थानिकः । त्रयाणां कर्षाणामारवतेने कृते सति य उद्धरित
एकः कर्षः स त्रिस्थानगतः । चतुर्णां तु कर्षाणामारवतेने
कृते सति योऽवशिष्टः एकः कर्षः स चतुःस्थानगतः ।
एकस्थानगतोऽपि रसो जललवबिन्दुचुलुकप्रस्त्यजलिकर-
ककुम्भघ्रोणाऽऽदिषु प्रलेपात् मन्दमन्दतराऽऽद्यसंख्यभेदत्वं
प्रतिपद्यते । एवं द्विस्थानगताऽऽदिष्वपि रससंख्यभेदत्वं
वाच्यम् । एतदनुसारेण च क्रमेणार्थापि रसध्वेकस्था-
नगतत्वाऽऽदि स्वधिया परिभावेनीयम् । एकस्थानगताश्च
रसात् कर्मेणां द्विस्थानगताऽऽद्यो रसा यथात्तरमनन्तगु-
णा वाच्याः । तदुक्तम्—“अणंतगुणिया कमेणियरे ।” तथा के-
वलज्ञानाऽऽवरणवर्जानां चतुर्णां ज्ञानाऽऽवरणीयानां, केवलदर्श-
नाऽऽवरणवर्जानां त्रयाणां चक्षुरादिदर्शनाऽऽवरणीयानां,
पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयान्तरायपञ्चकानां च सर्वसंख्यया
सप्तदशप्रकृतीनां बन्धमाभित्य चतुर्धाऽपि रसः सम्भवति । त-
द्यथा—एकस्थानगतां द्विस्थानगतां त्रिस्थानगतं चतुःस्थानग-
तं । शेषाणां तु शुभप्रकृतीनामशुभप्रकृतीनां वा द्विस्थान-
गतः त्रिस्थानगतं चतुःस्थानगतः । न तु कदाचनाऽप्येक-
स्थानगत इति वस्तुस्थितिः ॥ तत्र शुभप्रकृतीनां चतुःस्था-
नगताऽऽदिक्रमेण रसस्य त्रैविध्यं प्रतिपाद्य सप्तत्यशुभप्रकृ-
तीनां रसस्य त्रैविध्यमाह—(विवरीयतिगं च असुभाणं) ता-
एव ध्रुवप्रकृतीर्बध्नान्ति यदि परावर्त्तमाना अशुभप्रकृतीर्ब-
ध्नान्ति, तदा तासामनुभागं विपरीताप्रकं विपरीतं त्रिकं
यस्य स तथा तं बध्नान्ति । तद्यथा—द्विस्थानगतं त्रिस्थान-
गतं चतुःस्थानगतं च । इह ध्रुवप्रकृतीनां जघन्यां स्थितिं
बध्नान् शुभप्रकृतीनां बन्धमागतानां चतुःस्थानगतं रसं ब-
ध्नाति, अशुभप्रकृतीनां तु द्विस्थानगतम् । अजघन्यां ध्रुव-
प्रकृतीनां स्थितिं बध्नान् शुभप्रकृतीनामशुभप्रकृतीनां वा य-
थायोगं बन्धमागतानां त्रिस्थानगतं रसं बध्नाति । उत्कृष्टं
च स्थितिं ध्रुवप्रकृतीनां बध्नान् शुभप्रकृतीनां द्विस्थानगतम्-
शुभप्रकृतीनां चतुःस्थानगतं रसं बध्नाति । ततः शुभप्रकृ-
तिगतरसत्रैविध्यक्रमापेक्षयाऽशुभप्रकृतीनां रसत्रैविध्यक्रम-
स्य विपरीत्यमुक्तम् ॥ ८७ ॥

अथ के शुभप्रकृतीनां चतुःस्थानगतं त्रिस्थानगतं द्विस्था-
नगतं वा रसं बध्नान्ति ? उच्यते—

सव्वविमुद्धा बंधं ति मडिक्कमा संकिलिट्ठतरगा य ।

ध्रुवपगडि जहअठिहं, सव्वविमुद्धा उ बंधंति ॥ ८८ ॥

निट्ठाणे अजहसं, विट्ठाणे जेट्ठं सुभाण कमा ।

सट्ठाणे उ जहअं, अजहन्नुक्काममियरासिं ॥ ८९ ॥

(सव्व सि) ये सर्वविमुद्धा जन्तवस्ते परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां
चतुःस्थानगतं रसं बध्नान्ति । ये पुनर्मध्यमपरिणामास्तं त्रि-

स्थानगतं रसं बध्नन्ति । संक्लिष्टतरपरिणामास्तु द्विस्थानगतम् । ये पुनस्तथाग्यभूमिकाऽनुसारेण सर्वविशुद्धाः परावर्त्तमाना अशुभप्रकृतीर्बध्नन्ति ते तासां द्विस्थानगतं रसं निवर्त्तयन्ति । मध्यमपरिणामास्त्रिस्थानगतम् । संक्लिष्टतरपरिणामास्तु चतुःस्थानगतम् । (ध्रुवपगडीत्यादि) ये सर्वविशुद्धाः शुभप्रकृतीनां चतुःस्थानगतं रसं बध्नन्ति ते ध्रुवप्रकृतीनां जघन्यां स्थितिं निवर्त्तयन्ति । (तिद्वाणे इति) बध्नयर्थे सप्तमी, परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानगतस्य रसस्य ये बन्धकास्ते ध्रुवप्रकृतीनामजघन्यां मध्यमां स्थितिं बध्नन्ति । द्विस्थानगतस्य रसस्य ये बन्धकास्ते ध्रुवप्रकृतीनां ज्येष्ठामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नन्ति । तथा इतराणां परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनां ये द्विस्थानगतं रसं बध्नन्ति, ते ध्रुवप्रकृतीनां जघन्यां स्थितिं स्वस्थाने स्वविशुद्धिभूमिकाऽनुसारेण्यर्थः, बध्नन्ति, परावर्त्तमानाशुभप्रकृतिमत्कद्विस्थानगतरसबन्धहेतुविशुद्धयनुसारेण जघन्यां स्थितिं बध्नन्ति, न त्वतिजघन्यामित्यर्थः । जघन्यस्थितिबन्धो हि ध्रुवप्रकृतीनामेकान्तविशुद्धौ सम्भवति, न च तदानीं परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनां बन्धाः संभवन्ति । ये पुनः परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानगतस्य रसस्य बन्धकास्ते ध्रुवप्रकृतीनामजघन्यां स्थितिं बध्नन्ति । तथा ये परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानगतं रसं बध्नन्ति ते ध्रुवप्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थितिं निवर्त्तयन्ति ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

इह द्विधा प्रकृपणा—अनन्तरोपनिधया, परम्परोपनिधया च । तत्राऽनन्तरोपनिधया प्रकृपणामाह—

योवा जहन्मियाए, हौति विसेसाहिओदहिसयाई ।

जीवा विसेसहीणा, उदहिसयपुहुत्त मो जाव ॥ ६३ ॥

(योव सि) परावर्त्तमानानां शुभप्रकृतीनां चतुःस्थानगतरसबन्धकाः सन्तो ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदीनां ध्रुवप्रकृतीनां जघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । ततोऽपि तृतीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं तावद्विशेषाधिका वक्रव्यायावत्प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रान्तानि भवन्ति । ततः परं विशेषहीनास्तावद् वक्रव्यायावद्विशेषहानावपि (उदहिसयपुहुत्तं ति) प्रभूतानि सागरोपमशतानि भवन्ति । ' मो ' इति पादपूरणे । पृथक्त्वशब्दोऽत्र बहुत्ववाची । सदाह चूर्णिकृत्—“ पुहुत्तसहो बहुत्ववाचीति । ” इति ॥ ६३ ॥

एवं तिद्वाणकरा, विद्वाणकरा य आ सुधुक्कोसा ।

असुभाणं विद्वाणे, तिवउद्वाणे य उक्कोसा ॥ ६४ ॥

(एवं ति) परावर्त्तमानानां शुभप्रकृतीनां त्रिस्थानगतं रसं निवर्त्तयन्तः सन्तो ध्रुवप्रकृतीनां स्वप्रायोग्यजघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । ततोऽपि तृतीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं तावद्व्याच्यं यावत्प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । ततः परं विशेषहीना विशेषहीनास्तावद्वक्रव्यायावद्विशेषहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतानि गच्छन्ति । तथा परावर्त्तमानाशुभप्रकृतीनां द्विस्था-

नगतं रसं निवर्त्तयन्तो ध्रुवप्रकृतीनां स्वप्रायोग्यजघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । ततोऽपि तृतीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं तावद्व्याच्यं यावत्प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । ततः परं विशेषहीनास्तावद्वक्रव्यायावद्विशेषहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतानि प्रयाप्ति । परावर्त्तमानाशुभप्रकृतीनां च द्विस्थानगतरसबन्धका एवं तावद्वक्रव्यायावत्तासां परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिः उत्कृष्टस्थितिगतद्विस्थानरसबन्धका इत्यर्थः । (असुभाणमित्यादि) अशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां प्राग्दर्शितक्रमेण प्रथमतो द्विस्थानगतरसबन्धका वक्रव्यायाः । ततस्त्रिस्थानगतरसबन्धका वक्रव्यायाः । ततश्चतुःस्थानगतरसबन्धकाः । ते च तावद्वक्रव्यायावदुत्कृष्टा स्थितिः । इयमत्र भावना—अशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां जघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । ततोऽपि तृतीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं विशेषाधिका विशेषाधिकास्तावद्वक्रव्यायावत्प्रभूतानि सागरोपमशतानि गच्छन्ति । ततः परं विशेषहीना विशेषहीनास्तावद्वक्रव्यायावद्विशेषहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतानि याप्ति । अशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां त्रिस्थानगतरसबन्धकाः सन्तो ध्रुवप्रकृतीनां स्वप्रायोग्यजघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं प्रागिव तावद्व्याच्यं यावद्विशेषहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । तथाऽशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां चतुःस्थानगतरसबन्धकाः सन्तो ध्रुवप्रकृतीनां स्वप्रायोग्यजघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं प्रागिव तावद्व्याच्यं यावद्विशेषहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । तथाऽशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां चतुःस्थानगतरसबन्धकाः सन्तो ध्रुवप्रकृतीनां स्वप्रायोग्यजघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना जीवाः स्तोकाः । ततो द्वितीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । ततोऽपि तृतीयस्यां स्थितौ विशेषाधिकाः । एवं तावद्व्याच्यं यावत् प्रभूतानि सागरोपमशतानि गच्छन्ति । ततः परं विशेषहीना विशेषहीनास्तावद्वक्रव्यायावद्विशेषहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । अशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां च चतुःस्थानगतरसबन्धका एवं विशेषहीना विशेषहीनास्तावद्वक्रव्यायावत्तासामशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिर्भवति, उत्कृष्टस्थितिगतचतुःस्थानकरसबन्धका इत्यर्थः ॥ ६४ ॥ तदेवं कृताऽनन्तरोपनिधया प्रकृपणा ।

सम्प्रति परम्परोपनिधया तामाह—

पल्लासंखियमूला—नि गंतु दुगुणा य दुगुणहीणा य ।

नागंतराणि पल्ल—स्स मूलभागो असंखतमो ॥ ६५ ॥

(पल्ल सि) परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानगतरसबन्धका ध्रुवप्रकृतीनां जघन्यस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्तमाना ये जीवास्तद्वेष्या जघन्यस्थितेः परतः पदयोपमस्यासंख्येयानि वर्गमूलानि पदयोपमस्यासंख्येयेषु वर्गमूलेषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणाः स्थितिरतिक्रम्यापरस्मिन् स्थितिस्थाने वर्त्तमाना जीवा द्विगुणा भवन्ति । ततः पुनरपि पदयोपमासंख्येयवर्गमूलप्रमाणाः स्थितिरतिक्रम्यापरस्मिन् स्थितिस्थाने द्विगुणा भवन्ति । एवं द्विगुणास्तावद्वक्रव्यायावत्प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । ततः परं पदयोपमासंख्येयवर्गमूलप्रमाणाः स्थितिरतिक्रम्यापरस्मिन् स्थितिस्थाने विशेषवृद्धिगतचरमस्थितौ बन्धकत्वेन वर्त्त-

माना ये जीवास्तदपेक्षया द्विगुणहीना भवन्ति, अर्धो भवन्तीत्यर्थः । ततः पुनरपि पक्षोपमाऽसंख्येयवर्गमूलप्रमाणाः स्थितिरतिक्रम्यापरास्मिन् स्थितिस्थानेऽर्धो भवन्ति । एवं तावद्वाच्यं यावद् द्विगुणहानावपि प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रामन्ति । एवं परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसबन्धका त्रिस्थानगतसबन्धकाश्च, अशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां तु द्विस्थानरसबन्धकास्त्रिस्थानरसबन्धकाश्चतुःस्थानरसबन्धकाश्च वक्तव्याः । एकस्मिन् द्विगुणवृद्धयन्तरे द्विगुणहान्यन्तरे वा स्थितिस्थानानि पक्षोपमस्याऽसंख्येयानि वर्गमूलानि पक्षोपमस्यासंख्येयेषु वर्गमूलेषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानीत्यर्थः । नानाऽन्तराणि नानारूपद्विगुणवृद्धिद्विगुणहानि (लक्षणानि) स्थानानि पक्षोपमस्य सम्बन्धिनः । प्रथमवर्गमूलस्याऽसंख्येयतमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि भवन्ति । नानाद्विगुणवृद्धिद्विगुणहानिस्थानि स्तोकानि । एकस्मिन् द्विगुणवृद्धयन्तरे द्विगुणहान्यन्तरे वा स्थितिस्थानानि असंख्येयगुणानि ॥ ६५ ॥

अणुगारप्पाउगा, विट्ठाणगया उ दुविहपगदीणं ।

सागारा सव्वत्थ वि, हिट्ठा थोवाणि जवमज्झा ॥६६॥

ठाणाणि चउट्ठाणा, संखेज्जगुणाणि उवरिमेवं ति ।

तिट्ठाणे विट्ठाणे, सुभाणि एगंतमीसाणि ॥ ६७ ॥

उवरिं मिस्साणि जइ-अगो सुभाणं तओ विसेसहिओ ।

होइ सुभाण जहसो, संखेज्जगुणाणि ठाणाणि ॥६८॥

विट्ठाणे जवमज्झा, हेट्ठा एगंत मीसगाणुवरिं ।

एवं तिचउट्ठाणे, जवमज्झाओ य डायठिई ॥ ६९ ॥

अंता कोडाकोडी, सुभविट्ठाण जवमज्झाओ उवरिं ।

एगंतगा विसिट्ठा, सुभजिट्ठा डायठिइजेट्ठा ॥ १०० ॥

(अणुगार सि) द्विविधानामपि—शुभानामशुभानां च परावर्त्तमानप्रकृतीनां रक्षा अनाकारप्रायोग्याः बन्धं प्रत्यनाकारोपयोगयोग्या बन्धमधिकृत्य तथाविधमन्दपरिणामयोग्या इत्यर्थः । नियमात् द्विस्थानगता एव नान्ये । तुरेषकारार्थः । उक्तं च—“तुः स्याद्देऽवधारणे ।” सकाराः साकारोपयोगयोग्या बन्धमधिकृत्य तीव्रपरिणामयोग्याः । पुनः सर्वत्राऽपि द्विस्थानाऽऽदौ प्राप्यन्ते द्विस्थानगतास्त्रिस्थानगताश्चतुःस्थानगताश्च रसा बन्धमाश्रित्य साकारोपयोगयोग्या भवन्तीत्यर्थः ॥ इदानीं सर्वस्थितिस्थानानामल्पबहुत्वमाह—(हिट्ठा थोवाणीत्यादि) परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानकरसयवमध्यादधः स्थितिस्थानानि सर्वस्तोकानि । तेभ्यश्चतुःस्थानकरसयवमध्यादधस्यैवोपरि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसयवमध्यादधः स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसयवमध्यादधस्योपरि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । (एवं तिट्ठाणे सि) एवं संख्येयगुणतयाऽथ उपरि च त्रिस्थानेऽपि रसे स्थितिस्थानानि वक्तव्यानीत्यर्थः । तेभ्योऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां द्विस्थानकरसयवमध्यादधः—स्थितिस्थानानि एकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि द्विस्थानकरसयवमध्यादधः पाश्चात्येभ्यः

ऊर्ध्वे स्थितिस्थानानि मिश्राणि साकाराऽनाकारोपयोगयोग्यानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसयवमध्यादधस्योपरि मिश्राणि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि शुभानां परावर्त्तमानप्रकृतीनां जघन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणः । ततोऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां जघन्यः स्थितिबन्धः विशेषाधिकः । ततोऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनामेव द्विस्थानकरसयवमध्यादध एकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । ततस्तानां सामेव परावर्त्तमानाशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसयवमध्यादधः पाश्चात्येभ्य ऊर्ध्वे मिश्राणि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि तासामेवाशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां द्विस्थानकरसयवमध्यादधोपरि स्थितिस्थानानि मिश्राणि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽप्युपरि एकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि तासामेव परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसयवमध्यादधः स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसयवमध्यादधस्योपरि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनामेव चतुःस्थानकरसयवमध्यादधः स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि यवमध्यादधोपरि डायस्थितिः संख्येयगुणा । यतः स्थितिस्थानादपवर्त्तनाकरसवशेनोत्कृष्टां स्थितिं याति तावती स्थितिर्वायस्थितिरित्युच्यते । ततोऽपि सागरोपमाणमन्तः कोटीकोटी संख्येयगुणा । ततोऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसयवमध्यादधस्योपरि यानि मिश्राणि स्थितिस्थानानि तेषामुपर्येकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तेभ्योऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनामुत्कृष्टः स्थितिबन्धो विशेषाधिकः । ततोऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां बद्धा डायस्थितिर्विशेषाधिका । यतः स्थितिस्थानात् माण्डूकप्लुनिन्यायेन डाय—फालां द्वा वा या स्थितिर्बध्यते ततः प्रभृति तदन्ता तावती स्थितिर्बद्धा डायस्थितिर्हिोच्यते । सा ओत्कर्षतोऽन्तःसागरोपमकोटीकोट्युना सकलकर्मस्थितिप्रमाणा वेदितव्या । तथाहि—अन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणं स्थितिबन्धं कृत्वा पर्याप्तसंक्षिपञ्चन्द्रिय उत्कृष्टां स्थितिं ब्रूयतीति नामयथा । ततोऽपि परावर्त्तमानाशुभप्रकृतीनामुत्कृष्टः स्थितिबन्धो विशेषाधिक इति ।

सम्प्रत्यस्मिन् विषये जीवानामल्पबहुत्वमाह—

संखेज्जगुणा जीवा, कमसो एएसु दुविहपगदीणं ।

असुभाणं तिट्ठाणे, सव्ववरि विसेसओ अहिया ॥१०१॥

(संखेज्ज सि) सर्वस्तोकाः परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानकरसबन्धका जीवाः । तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसबन्धकाः संख्येयगुणाः । तेभ्योऽपि द्विस्थानकरसबन्धकाः संख्येयगुणाः । तेभ्योऽपि परावर्त्तमानाशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसबन्धकाः संख्येयगुणाः । तेभ्योऽपि चतुःस्थानकरसबन्धकाः संख्येयगुणाः । तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसबन्धका विशेषाधिकाः । तथा चाऽऽह—(असुभाणमित्यादि) अशुभानामशुभप्रकृतीनां त्रिस्थाने त्रिस्थानकरसयवमध्यादधः सर्वेषामुपरि विशेषाधिका वक्तव्याः ।

एवं बंधणकरणे, परुविण सह हि बंधसयोगेण ।

बंधविहाणाहिगमो, सुहमभिगंतुं लहुं होइ ॥ १०२ ॥

(एवं ति) एवम्—उक्तप्रकारेणाऽस्मिन् बन्धकरणे बन्धशतकेन—बन्धशतकाऽऽख्येन ग्रन्थेन सह प्रकृषिते सति । एतेन किल शतकर्मप्रकृतयोरेककर्तृकता आधे-
दिता द्रष्टव्या । बन्धविधानस्य पूर्वगतस्य सुहमभिग-
न्तु—सुखेन ज्ञातुमिष्यमाणस्याभिगमोऽवबोधो लघु—शीघ्रं
भवति । क० प्र० २ प्रक० । (कारुण्यप्रतिज्ञया ब-
न्धननिषेधः ' कालुष्यप्रतिज्ञया ' शब्दे तृतीयभागे ६८०
पृष्ठे गतः) स्ववशीकरणे, सूत्र० १ भू० ४ अ० १ उ० ।
निर्माणे, स्था० २ डा० १ उ० । उर्वचनैः संयमने,
स्था० ८ डा० । संयोजने, नि० चू० १६ उ० । पुत्रलाऽऽ-
दिबिषयसम्बन्धः, भ० ।

प्रयोगविक्षसाबन्धौ—

कइविहे शं भंते ! बंधे पसुत्ते ? । गोयमा ! दुविहे बंधे
पसुत्ते । तं जहा—पओगबंधे य, वीससाबंधे य । वीससाबंधे
शं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? । गोयमा ! दुविहे पसुत्ते । तं जहा—
साइयवीससाबंधे य, अणाइयवीससाबंधे य । अणाइयवीस-
साबंधे शं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? । गोयमा ! तिविहे पसुत्ते ।
तं जहा—धम्मत्थिकायअसुमसुअणाइयवीससाबंधे, अधम्म-
त्थिकायअसुमसुअणाइयवीससाबंधे, आगासत्थिकायअसु-
मसुअणाइयवीससाबंधे । धम्मत्थिकायअसुमसुअणाइय-
वीससाबंधे शं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? । गोयमा !
देसबंधे, नो सव्वबंधे । एवं अधम्मत्थिकायअसुमसुअणा-
इयवीससाबंधे वि, आगासत्थिकायअसुमसुअणाइयवीस-
साबंधे वि । अधम्मत्थिकायअसुमसुअणाइयवीससाबंधे शं
भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? । गोयमा ! सव्वद्धं । एवं
अधम्मत्थिकायं, एवं आगासत्थिकायं ॥

कइविहे णमित्थादि) (बंधे ति) बन्धः—पुत्रलाऽऽदि-
विषयसम्बन्धः । (पओगबंधे य ति) औषप्रयोगकृतः । (वी-
ससाबंधे य ति) स्वभावसम्पन्नः । यथासत्तिन्यायमाधि-
त्याऽऽह—(वीससेत्यादि) (धम्मत्थिकायअसुमसुअणाइयवी-
ससाबंधे य ति) धर्मास्तिकायस्याऽन्योन्यं प्रदेशानां पर-
स्परं योऽनादिको विस्त्रसाबन्धः स तथा । एवमुत्तरत्राऽपि ।
(देसबंधे ति) देशतो देशापेक्षया बन्धो देशबन्धः यथा
सङ्कलिकाकटिकानाम् । (सव्वबंधे ति) सर्वतः—सर्वाऽऽत्मना
बन्धः सर्वबन्धो यथा दीर्घनीरयोर्देशबन्धे (नोसव्वबंधे
ति) धर्मास्तिकायस्य प्रदेशानां परस्परसंस्पर्शेन व्यपस्थि-
तत्वात् देशबन्ध एव न पुनः सर्वबन्धस्तत्र लोकस्य प्रदेश-
स्य प्रदेशान्तरेः सर्वथा बन्धेऽन्योन्यान्तर्भावेन एकप्रदेश-
त्वमेव स्यात्सासंख्येयप्रदेशत्वमिति । (सव्व ति) सर्वाऽऽश्नु
सर्वकालम् ।

साऽऽदिविक्षसाबन्धः—

साइयवीससाबंधे शं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? । गोयमा !
तिविहे पसुत्ते । तं जहा—बंधणपच्चइए, भायणपच्चइए, परि-
णामपच्चइए । से किं तं बंधणपच्चइए ? । बंधणपच्चइए जं

शं परमाणुपोगगला दुपएसिया तिपएसिया० जाव दस-
पएसिया संखेअपएसिया असंखेअपएसिया अणंतपए-
सियाणं खंधाणं वेमायनिद्वयाए वेमायलुक्खयाए वेमा-
यनिद्वलुक्खयाए एवं बंधणपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ ।
जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेअं कालं । सेत्तं बंध-
पच्चइए । से किं तं भायणपच्चइए ? । भायणपच्चइए जं
शं जुमसुराजुमसुगुलजुमसुतंदुलाणं भायणपच्चइएणं बंधे स-
मुप्पज्जइ जहसेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेअं कालं ।
सेत्तं भायणपच्चइए । से किं तं परिणामपच्चइए ? । परि-
णामपच्चइए जं शं अउक्काणं अउक्कवत्ताणं जहा त-
इयसए ० जाव अमोहाणं परिणामपच्चइएणं बंधे समुप्प-
ज्जइ । जहसेणं एकं समयं उक्कोसेणं छम्मासा । सेत्तं परि-
णामपच्चइए । सेत्तं साइए वीससाबंधे ॥

(साइयवीससाबंधे ति) सादिको यो विस्त्रसाबन्धः स
तथा—(बंधणपच्चइए ति) ध्वयनेऽनेनेति बन्धनं विवक्षि-
तक्षिग्धताऽऽदिको गुणः, स एव प्रत्ययो—हेतुर्धनं स तथा ।
एवं भाजनप्रत्ययः, परिणामप्रत्ययश्च नवरं, भाजनमाधारः,
परिणामो—रूपास्तरगमनम् । " जं शं परमाणुपोगगल " इत्यादौ,
परमाणुपुत्रलः परमाणुरेव (वेमायनिद्वयाए ति)
विषमा मात्रा यस्याः सा विमात्रा सा चासौ क्षिग्धता चे-
ति विमात्रक्षिग्धता तथा । एवमन्यदपि पदद्वयम् । इदमु-
क्तं भवति—

" समनिद्वयाए बन्धो, न होइ समलुक्खयाए वि न होइ ।

वेमायनिद्वलुक्ख-सण्णेण बंधो उ खंधाणं ॥ १ ॥

अयमर्थः—समगुणक्षिग्धस्य समगुणक्षिग्धेन परमाणुद्वय-
णुकाऽऽदिना बन्धो न भवति, समगुणरूपस्याऽपि समगुण-
रूपेण यदा पुनर्विषमा मात्रा तदा भवति बन्धः । विष-
ममात्रानिरूपणार्थं खोच्यते—" निद्वस्स निद्वेण दुयाहिण-
ण, लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिणण । निद्वस्स लुक्खेण उवे-
इ बंधो, जहएणवज्जो विसमो समो वा ॥ १ ॥ " इति ।
(बंधणपच्चइएणं ति) बन्धनस्य—बन्धस्य प्रत्ययो हेतु-
रुक्कवविमात्रक्षिग्धताऽऽदिलक्षणो बन्धनमेव वा, विवक्षि-
तस्नेहाऽऽदिप्रत्ययो बन्धनप्रत्ययस्तेन, इह बन्धनप्रत्ययेनेति
सामान्यं, विमात्रक्षिग्धतयेत्यादयस्तु तद्वेदा इति । (अ-
संखेअं कालं ति) असंखेयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपम् ।
(जुमसुरेत्यादि) तत्र जीर्णसुरायाः स्त्यानीभवनलक्षणो
बन्धो जीर्णगुहस्य जीर्णतन्दुलानां च पिण्डीभवनलक्षणः ।

प्रयोगबन्धः—

से किं तं पओगबंधे ? । पओगबंधे तिविहे पसुत्ते । तं ज-
हा—अणाइए वा अपज्जवसिए वा, साइए वा अपज-
वसिए, साइए वा सपज्जवसिए । तत्थ शं जे से अ-
णाइए अपज्जवसिए से शं अट्टएहं जीवमउक्कपए-
साणं तत्थ वि शं तिएहं तिएहं अणाइए अपज्जव-
सिए सेसाणं साइए, तत्थ शं जे से साइए अपज्ज-
वसिए से शं सिद्धाणं ।

(पञ्चमोऽङ्गोऽस्ति) जीवव्यापारबन्धः । स च जीवप्रदेशानामौदारिकाऽऽदिपुद्गलानां वा “ अणुर्हण ” वेत्यादयो द्वितीयवर्जजालयो भङ्गास्तत्र प्रथमभङ्गोदाहरणायाऽऽह—(तत्थ णं जे से इत्यादि) अस्य किल जीवस्याऽऽसंख्येयप्रदेशकस्याष्टौ ये मध्ये प्रदेशास्तेषामनादिरपर्यवसितो भन्धो यदापि लोके व्याप्य तिष्ठति जीवस्तदाऽप्यसौ तथैवेति अन्येषां पुनर्जीवप्रदेशानां विपरिवर्तमानत्वात्तास्त्यनादिरपर्यवसितो बन्ध एतेषामुपर्यन्ते चत्वार एवमेतेऽष्टौ एवं तावत्समुदायतांऽष्टानां बन्ध उक्तोऽथ तेष्वेकैकेनाऽऽप्तप्रदेशेन सह यावतां परम्परेण बन्धो भवति तद्दर्शनायाऽऽह—(तत्थ वि णमित्यादि) तत्राऽपि तेष्वष्टासु जीवप्रदेशेषु मध्ये त्रयाणां त्रयाणामेकैकेन सहानादिरपर्यवसितो बन्धः, तथा हि-पूर्वोक्तप्रकारेणावस्थितानामष्टानामुपरितनप्रतरस्य यः कश्चिद्विवाहितस्तस्य द्वौ पार्श्ववर्तिनावेकआधोवर्तीत्येते त्रयः सम्बध्यन्ते, शेषस्त्वेक उपरितनः, त्रयश्चाधस्तनान् सम्बध्यन्ते व्यवहितत्वादेवमधस्तनप्रतराऽपेक्षयाऽपीति चूर्णिकारव्याख्या । टीकाकारव्याख्या तु कुरवगमत्वात्पगिह्नात । (सेमाणं साइए स्ति) शेषाणामध्यमाष्टाभ्यांऽन्येषां सादिर्विपरिवर्तमानत्वादेतेन प्रथमभङ्ग उदाहृतः । अनादः सपर्यवमित इत्यर्थं तु द्वितीयो भङ्ग इह न संभयत्यनादिसम्बद्धानामष्टानां जीवप्रदेशानामुपरिवर्तमानत्वेन बन्धस्य सपर्यवसितत्वानुपपत्तेरिति । अथ तृतीयो भङ्ग उदाह्रियते—(तत्थ णं जे से साइएत्यादि) सिद्धानां नादिरपर्यवसितो जीवप्रदेशबन्धः, शैलेश्यवस्थायां संस्थापितप्रदेशानां निवृत्तत्वे विचलनाभावादिनि ।

अथ चतुर्थभङ्गं भेदत आह—

तत्थ णं जे से साइए सपञ्चमसिए से णं चउव्विहे पणत्ते । तं जहा—आलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरिरबंधे, सरिरप्पओगबंधे । से किं तं आलावणबंधे ? आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा कट्टभाराण वा पत्तभाराण वा पलालभाराण वा वेल्लभाराण वा वेत्तलयावागवरत्तरज्जुवल्लिकुसद्वमपाइएएहि आलावणबंधे समुप्पजइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं । सेत्तं आलावणबंधे । से किं तं अल्लियावणबंधे ? अल्लियावणबंधे । चउव्विहे पणत्ते । तं जहा—लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे । से किं तं लेसणाबंधे ? लेसणाबंधे जं णं कुट्टाणं कुट्टिमाणं खंभाणं पासायाणं कट्टाणं चम्माणं घडाणं पडाणं कडाणं कुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थपाइएहि लेसणएहि-बंधे समुप्पजइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं । सेत्तं लेसणाबंधे । से किं तं उच्चयबंधे ? उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा कट्टरासीण वा पत्तरासीण वा तुसरासीण वा भुमरासीण वा गोमयरासीण वा अवगररासीण वा उच्चयणं बंधे समुप्पजइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं । सेत्तं उच्चयबंधे ।

(तत्थ णं जे से साइए इत्यादि) (आलावणबंधे स्ति) आलाप्यते आलीनं क्रियते एभिरिति आलापनानि रज्ज्वादीनि तैर्बन्धस्तृणाऽऽदीनामालापनबन्धः । (अल्लियावणबंधे स्ति) अल्लियावणं—द्रव्यस्य द्रव्यान्तरं श्लेषाऽऽदिना आलीनस्य करणं तद्रूपो यो बन्धः स तथा (सरिरबन्धे स्ति) । समुद्धातं सति यो विस्तारितसंकोचितजीवप्रदेशसंबन्धविशेषवशात्तैजसाऽऽदिशरीरप्रदेशानां बन्धविशेषः, स शरीरबन्धः, शरीरबन्ध इत्यन्ये । तत्र शरीरेणः समुद्धाते विहितजीवप्रदेशानां सङ्कोचने यो बन्धः स शरीरबन्ध इति । (सरिरप्पओगबंधे स्ति) शरीरस्यौदारिकाऽऽदेर्यः प्रयोगेण वीर्यान्तरायत्तवापशमाऽऽदिजनितव्यापारेण बन्धस्तत् पुद्गलोपादानं शरीररूपस्य वा प्रयोगस्य यो बन्धः स शरीरप्रयोगबन्धः । (तणभाराण व स्ति) तणभारास्तृणभारकास्तेषाम् (वेत्तेत्यादि) वेत्तलता—जलवंशकम् (वाण स्ति) वल्को—वस्त्रावर्ममयी, रज्जुः सनादिमयी, वल्ली त्रपुष्पाऽऽदिका, कुशा-निर्मूलवर्माः, वर्मान्तु समूलाः, आदिशब्दाच्चवीवराऽऽदिप्रहः । (लेसणाबंधे स्ति) श्लेषणा—श्लथद्रव्येण द्रव्ययोः सम्बन्धनं तद्रूपो यो बन्धः स तथा । (उच्चयबंधे स्ति) उच्चय-ऊर्ध्वं चयनं-राशीकरणं तद्रूपो बन्ध उच्चयबन्धः । (समुच्चयबंधे स्ति) । सङ्गत उच्चयापेक्षया विशिष्टतर उच्चयः समुच्चयः स एव बन्धः समुच्चयबन्धः । (साहणणाबंधे स्ति) संहननमवयवानां सङ्घातनं तद्रूपो यो बन्धः स संहननबन्धः, दीर्घत्वाऽऽदि चेह प्राकृतशैलीप्रभवमिति । (कुट्टिमाणं ति) मखभूमिकानाम् । (कुट्टाचिक्खिल्लत्यादौ) (सिलेस स्ति) । श्लेषा वज्जलेपः । (लक्ख स्ति) । जतु । (महुसित्थ स्ति) । मदनम् आदिशब्दात्—गुग्गुलराक्षाचल्यादिप्रहः । (अवगररासीण व स्ति) कचधरराशीनाम् । (उच्चयणं ति) ऊर्ध्वं चयनेन । (अगडतलावणइ इत्यादि) । प्रायः प्राग्व्याख्यातमेव । (देससाहणणाबंधे य स्ति) । देशेन देशस्य संहननलक्षणो बन्धः सम्बन्धः शकटाङ्गाऽऽदीनामिवेति देशसंहननबन्धः । (सव्वसाहणणाबंधे य स्ति) । सर्वेण सर्वस्य संहननलक्षणो बन्धः—सम्बन्धः, क्षीरनीराऽऽदीनामिवेति सर्वसंहननबन्धः ।

शरीरबन्धः—

से किं तं समुच्चयबंधे ? समुच्चयबंधे जं णं अगडतलावणनदीदहवावीपुक्खरिणीदीहियाणं गुंजालियाणं सराणं सरपंतियाणं विलपंतियाणं देवकुलसभापव्वयथूभखाइयाणं परिहाणं नागारहालगवरियदारगोपुगतोरयाणं पासायधरमरणलेणआवणाणं सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहमाईणं कुहाचिक्खिल्लसिलाममुच्चयणं बंधे समुप्पजइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं । सेत्तं समुच्चयबंधे । से किं तं साहणणाबंधे ? साहणणाबंधे दुविहे पणत्ते । तं जहा—देससाहणणाबंधे य, मव्वसाहणणाबंधे य । से किं तं देससाहणणाबंधे ? देससाहणणाबंधे जं णं सगड, रइयाणजुग्गगिद्धिधिद्धिसीयसंदमाणियलोहीलोहकडाहक-दुच्छयआसणसयणखंभंरुपत्तोवगरणमाईणं देससाहण-

णाबंधे एवं चेव समुप्यज्जइ, जहसेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसे-
णं संखेजं कालं । सेत्तं देससाहणणाबंधे । से किं तं सच्चसा-
हणणाबंधे ? । सच्चसाहणणाबंधे से णं खीरोदगमाईणं ।
सेत्तं सच्चसाहणणाबंधे । सेत्तं अल्लियावणबंधे । से किं तं
सरीरबंधे ? । सरीरबंधे दुविहे पसुत्ते । तं जहा-पुव्वप्पओग-
पच्चइए, पडुप्पप्पओगपच्चइए य । से किं तं पुव्वप्पओ-
गपच्चइए ? । पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेइयाणं संसा-
रत्थाणं सच्चजीवाणं तत्थ तत्थ तेषु तेषु कारणेसु समो-
हणमाणाणं जीवप्पणाणं बंधे समुप्यज्जइ । सेत्तं पुव्वप्प-
ओगपच्चइए ॥ से किं तं पडुप्पप्पओगपच्चइए ? । पडु-
प्पप्पओगपच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणुगारस्स के-
वलममुग्घाइएणं समोहयस्स तओ समुग्घायाओ पढिनि-
यत्तमाणस्स अंतरा मंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समु-
प्यज्जइ, किं कारणं ताहे से पएसा एगत्तीगया भवंति । से तं
पडुप्पप्पओगपच्चइए ॥ से तं सरीरबंधे ॥ से किं तं स-
रीरप्पओगबंधे ? । सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पसुत्ते । तं जहा-
ओरालियसरीरप्पओगबंधे, वेडव्वियसरीरप्पओगबंधे, आ-
हारगसरीरप्पओगबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे, कम्मासरी-
रप्पओगबंधे । ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइ-
विहे पसुत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे पसुत्ते । तं
जहा—एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे ० जाव पंचि-
दियओरालियसरीरप्पओगबंधे । एगिंदियओरालियस-
रीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? । गोयमा ! पं-
चविहे पसुत्ते । तं जहा—पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरी-
रप्पओगबंधे, एवं एणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगा-
हसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वा ० जाव
पज्जसगव्वकंतियमणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओ-
गबंधे य, अपज्जसगव्वकंतियमणुस्स ० जाव बंधे य ॥

(जं णं सगडरहेत्यादि) शकटाऽऽदीनि च पदानि प्रा-
ग्व्याख्यातान्यपि शिष्यहिताय पुनर्ग्राह्यायन्ते-तत्र च
(सगडं ति) गम्भी । (रहं ति) स्यन्दनः । (जाणं
ति) यानं-लघुगम्भी । (जुगं ति) युग्मं—गोष्ठविषयप्र-
सिद्धं द्विहस्तप्रमाणं वेदिकोपशोभितं जम्पानम् । (गि-
ल्लिं ति) इस्तिन उपरि कोल्लरं यस्मानुषं गिल्लीव ।
(धिल्लिं ति) अडुपल्लाणं (सीयं ति) शिविका—कूटा-
कारेणाऽऽच्छादितजम्पानविशेषः । (संदमाणियं ति) पुस-
वप्रमाणजम्पानविशेषः । (लोहं ति) । मण्डकाऽऽविपचन-
भाजनम् । (लोहकडाहे ति) भाजनविशेष एव । (कडु-
क्कुयं ति) परिधंणभाजनमासनशयनस्तम्भाः प्रती-
ताः । (भंडं ति) मृन्मयभाजनम् (मत्तं ति) । अमत्रं-
भाजनविशेषः । (उव्वरणं ति) । मानाप्रकारं तद्व्योप-
करणमिति । (पुव्वप्पओगपच्चइए यं ति) । पूर्वः

प्राकालाऽऽसंवितः प्रयोगो जीवव्यापारो वेदनाकथाया-
ऽऽदिसमुदातरूपः प्रत्ययः कारणं यत्र शरीरबन्धं स त-
था स एव पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकः (पडुप्पप्पओगपच्चइए यं
ति) प्रत्युत्पन्नोऽप्राप्तपूर्वो वर्तमान इत्यर्थः, प्रयोगः केव-
लिसमुदातरलक्षणव्यापारः प्रत्ययो यत्र स तथा स एव प्र-
त्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकः (नेरइयाणमित्यादि) (तत्थ तत्थ
ति) अनेन समुदातरकरणक्षेत्राणां बाहुल्यमाह—(तेषु ते-
सु ति) अनेन समुदातरकरणानां—वेदनाऽऽदीनां बाहुल्यमु-
क्तम् । (समोहणमाणाणि ति) समुद्धम्यमानानां—समुदातं
शरीराद्विहजीवप्रदेशप्रक्षेपलक्षणं गच्छतां (जीवप्पणाणं
ति) इह जीवप्रदेशानामित्युक्तावपि शरीरबन्धाऽधिकारात्
' तात्स्थ्यात् तद्व्यतिदेश ' इति न्यायेन जीवप्रदेशाऽऽश्रिततैज-
सकार्मणशरीरप्रदेशानामिति द्रष्टव्यं, शरीरबन्ध इत्यत्र तु
पक्षे समुदातेन विलिप्य संकोचितानामुपसर्जनीकृततैज-
साऽऽदिशरीरप्रदेशानां जीवप्रदेशानामेवेति । (बंधं ति)
बन्धो-रचनाविशेषः (जं णं केधनेत्यादि) केवलिसमुदातेन
वण्डकपाटश्चाधिकरणादेन्तरेषूपरपक्षेण समुपहतस्य
विस्तारितजीवप्रदेशस्य ततः समुदाताप्रतिनिवर्तमानस्य
प्रदेशान्संहरतः समुदातप्रतिनिवर्तमानत्वं च पञ्चमाऽऽ-
दिष्वनेकेषु समयेषु स्यादित्यन्तां विशेषमाह—(अंतरा
मंथे वट्टमाणस्स ति) निर्वर्तनक्रियाया अन्तरे-मंथेऽवस्थि-
तस्य पञ्चमसमय इत्यर्थो, यद्यपि च पञ्चाऽऽदिसमयेषु
तैजसाऽऽदिशरीरसङ्घातः समुत्पद्यते तथाऽप्यभूतपूर्वत-
या पञ्चमसमय एवाऽसौ भवति, शेषेषु तु भूतपूर्वतयैवेति
कृत्वा " अंतरामंथे वट्टमाणस्स " इत्युक्तमिति । (तेयाक-
म्माणं बंधे समुप्यज्जइ ति) तैजसकार्मणयोः शरीरयोर्ब-
न्धः-सङ्घातः समुत्पद्यते । (किं कारणं ति) कुतो हेतो-
रुच्यते । (ताहे ति) तदा समुदातनिवृत्तिकाले (से ति)
तस्य केवलिनः प्रदेशा-जीवप्रदेशाः (एगत्तीगयं ति) एक-
त्वं गताः सङ्घातमात्रा भवन्ति, तदनुवृत्त्या च तैजसाऽऽदि-
शरीरप्रदेशानां बन्धः समुत्पद्यत इति प्रकृतं, शरीरबन्ध
इत्यत्र तु पक्षे (तेयाकम्माणं बंधे समुप्यज्जइ ति) तैजस
कार्मणाऽऽश्रयभूतत्वात्तैजसकार्मणाः शरीरप्रदेशास्तेषां ब-
न्धस्समुत्पद्यत इति व्याख्येयमिति ।

ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उद-
एणं ? । गोयमा ! वीरियसजोगसद्ववयाए पमादपच्चया
कम्मं च जोगं च आउयं च भवं च पडुच्च ओरालिय-
सरीरप्पओगनापाए कम्मस्स उदएणं ओरालियसरी-
रप्पओगबंधे । एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ?
कस्स कम्मस्स उदएणं ? । एवं चेव । पुढविकाइयएगिंदि-
यओरालियसरीरप्पओगबंधे वि एवं चेव, एवं ० जाव वण-
स्सइकाइया, एवं वेइदिया, एवं तेइदिया, एवं चउरिदि-
या । तिरिक्खजोगियपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे
णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? । एवं चेव । मणुस्सपंचि-
दियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स
उदएणं ? । गोयमा ! वीरियसजोगसद्ववयाए पमादपच्चया
० जाव आउयं पडुच्च मणुस्सपंचिंदियओरालियसरी-

बंधार्थ

रूपयोगनामाए कम्मस्स उदएणं । मणुस्सपंचिदियओ-
रालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? ।
गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि । एगिदियओरालिय-
सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? । एवं चैव ।
एवं पुढविकाइया, एवं जाव मणुस्सपंचिदियओरालि-
यसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? । गो-
यमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि । ओरालियसरीरप्प-
ओगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? । गोयमा !
सव्वबंधे वि एकं समयं, देसबंधे वि जहण्णं एकं स-
मयं, उक्कोसेणं तिप्पि पलिओवमाइं समयऊणाइं । ए-
गिदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ के-
वचिरं होइ ? । गोयमा ! सव्वबंधे एकं समयं, देसबंधे
जहण्णं एकं समयं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं
समयऊणाइं । पुढवीकाइयएगिदियपुच्छा ? । गोयमा !
सव्वबंधे एकं समयं, देसबंधे जहण्णं खुद्दागभवग्गह-
णं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं समय-
ऊणाइं, एवं सव्वेसिं सव्वबंधां एकं समयं, देसबंधां
जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहण्णं खुद्दागभ-
वग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं जा जस्स उक्कासिया
ठिई सा समयऊणा कायव्वा । जेसिं पुण अत्थि
वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधे जहण्णं एकं समयं, उ-
क्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा ।
जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णं एकं समयं, उक्को-
सेणं तिप्पि पलिओवमाइं समयऊणाइं ।

(वीरियसज्जेगसहव्वयाए ति) वीर्य-वीर्यान्तरायत्तयाऽऽ-
दिकृता शक्तिः, योगा—मनःप्रभृतयः, सह योगैर्वर्तत इति
सयोगः, सन्ति-विद्यमानानि द्रव्याणि तथाविधपुद्गला य-
स्य जीवस्यासौ सद्द्रव्यो वीर्यप्रधानः सयोगो वीर्यस-
योगः स चासौ सद्द्रव्यश्चेति विग्रहः । तद्भावस्तथा तथा
वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया सवीर्यतया सयोगतया सद्द्रव्य-
तया च जीवस्य तथा (पमायपच्चइए ति) प्रमादप्र-
त्ययान्प्रमादलक्षणकारणात्तथा । (कम्मं च ति) कर्म
कैकेन्द्रियजात्यादिकमुदयवर्त्ति । (जागं च ति) योगं च
काययोगाऽऽदिकम् । भवं च ति) नियम्भवाऽऽदिकमनुभू-
यमानम् । आउयं च ति) आशुक्लं च तिर्यगायुष्काऽऽद्यु-
व्यवर्त्ति । (पडुच्च ति) प्रतीत्याऽऽश्रित्य) ओरालिय-
त्यादि) औदारिकशरीरप्रयोगसम्पादकं यन्नाम तदौदा-
रिकशरीरप्रयोगनाम तस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरप्र-
योगबन्धो भवतीति शेषः । एतानि च वीर्यसयोगसद्द्रव्य-
ताऽऽदीनि पदान्यौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मोदयस्य विशेष-
णतया व्याख्येयानि, वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया हेतुभूततया
यो विवक्षितकर्मोदयस्तेनेत्यादिना प्रकारेण स्वतन्त्राणि
कैतान्यौदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य कारणानि, तत्र च पक्षे

यदौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेनेति पृष्टे
यदन्यान्यपि कारणान्यऽभिधीयन्ते तद्विवक्षितकर्मोदयोऽभि-
हितान्येव सहकारिकारणान्यपेक्ष्येह कारणतयाऽवसेय इत्य-
स्यार्थस्य ज्ञापनार्थमिति । (एगिदियेत्यादौ) (एवं च-
व ति) अनेनाधिकृतसूत्रस्य पूर्वसूत्रसमताऽभिधानेऽपि
“ ओरालियसरीरप्पओगनामाए ” इत्यत्र पदे “ एगि-
दियओरालियसरीरप्पओगनामाए ” इत्ययं विशेषो दृ-
श्य एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्येहाधिकृतत्वादेवमु-
त्तरत्राऽपि वाक्यमिति । (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि ति) तत्र
यथाऽपूपः कोहभूततत्तापिकायां प्रक्षिप्तः प्रथमसमये घृता-
ऽदि गृहात्येव शेषेषु तु समयेषु गृह्णाति विस्तृजति वा । एवमयं
जीवो यदा प्राक्कनशरीरकं विहायान्यं गृह्णाति तदा प्रथमसमये
उत्पत्तिस्थानगतान् शरीरप्रायोग्यपुद्गलान् गृह्णात्येवत्ययं
सर्वबन्धः । ततो द्वितीयाऽऽदिषु समयेषु तान् गृह्णाति विस्तृ-
जति चेत्येष च देशबन्धस्ततश्चैवमौदारिकस्य देशबन्धो
ऽप्यस्तीति सर्वबन्धोऽप्यस्तीति । (सव्वबंधे एकं समयं ति)
अपूपहृष्टान्तेनैव तत्सर्वबन्धस्य एकसमयत्वात् । (देस-
बन्धे इत्यादि) । तत्र यथा वायुर्मनुष्याऽऽदिषु वैक्रियं कृ-
त्वा विहाय च पुनरौदारिकस्य समयमेकं सर्वबन्धं कृत्वा
पुनस्तस्य देशबन्धं कुर्वन्कसमयानन्तरं झियते तदा ज-
घन्यत एकं समयं देशबन्धोऽस्य भवतीति । (उक्कोसेणं
तिप्पि पलिओवमाइं समयऊणं ति) कथं यस्यादौदारि-
कशरीरिणां त्रीणि पल्योपमान्युत्कर्षतः स्थितिस्तेषु च प्र-
थमसमये सर्वबन्धक इति समयन्यूनानि त्रीणि पल्यो-
पमान्युत्कर्षत औदारिकशरीरिणां देशबन्धकालां भवति ।
(एगिदियओरालिय इत्यादि) देशबन्धे (जहण्णं एकं
समयं ति) कथं वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियं गतः पुन-
रौदारिकप्रतिपत्तौ सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धकश्चैकं सम-
यं भूत्वा मृत इत्येवमिति । (उक्कोसेणं वावीसमित्यादि)
एकेन्द्रियाणामुत्कर्षतो द्वाविंशतिर्वर्षमहस्त्राणि स्थिति-
स्तत्रासौ प्रथमसमयं सर्वबन्धकः शेषकालं देशबन्धक इ-
त्येवं समयानानि द्वाविंशतिर्वर्षमहस्त्राण्येकेन्द्रियाणा-
मुत्कर्षतो देशबन्धकाल इति । (पुढविकाइएत्यादि) दे-
शबन्धे । (जहण्णं खुद्दागं भवग्गहणं तिसमयऊणं ति)
कथम् औदारिकशरीरिणां कुल्लकभवप्रदणं जघन्यतो जी-
वितम्, तच्च गाथाभिर्निरूप्यते—

‘ दोज्जि सयाइं नियमा, कृप्पन्नाइं पमाणओ होति ।

आवलियपमाणं, खुद्दागभवग्गहणमयं ॥ १ ॥

पण्डित्सहस्साइं, पंचेव सयाइं तह य छत्तीसा ।

खुद्दागभवग्गहणा, हवन्ति अतोमुहुत्तणं ॥ २ ॥

सत्तरसभवग्गहणा, खुद्दागा हुंति आणुपाणस्मि ।

तेरस चैव सयाइं, पंचाणउमाइअंसाणं ॥ ३ ॥ ”

इहोक्लक्षणस्य (६५५३६) मुहूर्त्तगतकुल्लकभवप्रदणरा-
शः सहस्रत्रयशतसप्तकात्रसप्ततिलक्षणेन (३७७३) सु-
हुर्त्तगताच्छ्रान्नराशिना भागे हुने यल्लभ्यते तदेकचोक्ला-
सं कुल्लकभवप्रदणपरिमाणं भवति, तच्च सप्तदशाऽव-
शिष्टकुल्लक्षणेऽशराशिर्भवतीति । अयमभिप्रायो—येषामंशा-
नां त्रिभिः सहस्रैः सप्तभिश्च त्रिसप्तत्यधिकशतैः कुल्ल-
कभवप्रदणं भवति तेषामंशानां पञ्चनवत्यधिकानि त्रयोद-

शशताम्यष्टादशस्यापि कुलकभवग्रहणस्य तत्र भवन्तीति, तत्र यः पृथिवीकायिकस्त्रिसमयेन विग्रहेणाऽऽगतः स तृतीयसमये सर्वबन्धकः, शेषेषु देशबन्धको भूत्वा आकुलकभवग्रहणं मृतो, मृतश्च सन्नविग्रहेणाऽऽगतो यदा सर्वबन्धक एव भवतीति, एवं च ये ते विग्रहसमयाख्यस्तैकं कुलकभवग्रहणमित्युच्यते । (उक्कोसेणं वावीसमित्यादि) भावितमेवेति । (देसबंधो जेसि नत्थीत्यादि) अयमर्थः-अस्तेजोबनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां कुलकं भवग्रहणं त्रिसमयोऽनं जघन्यतो देशबन्धो गतस्तथा वैक्रियशरीरं नास्ति, वैक्रियशरीरे हि सत्येकसमयो जघन्यत औदारिकदेशबन्धः पूर्वोक्तयुक्त्या स्यादिति । (उक्कोसेणं जा जस्सेत्यादि) तत्राऽयं वर्षसहस्राणि सतोत्कर्षतः स्थितिः, नेजसामहोरात्राणि त्रीणि, यनस्पतीनां वर्षसहस्राणि दश, डीन्द्रियाणां द्वादशवर्षाणि, त्रीन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशद्दोरात्राणि, चतुरिन्द्रियाणां षण्मासास्त एषां सर्वबन्धसमयोना उत्कृष्टतो देशबन्धस्थितिर्भवतीति । (जेसि पुणेत्यादि) ने च धायवः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च, एषां जघन्येन देशबन्ध एकं समयं, भावना च प्रागेव । (उक्कोसेणमित्यादि) तत्र वायूनां त्रीणि, वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः स्थितिः, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याणां च पल्योपमत्रयमयं च स्थितिः सर्वबन्धसमयोना उत्कर्षतो देशबन्धस्थितिरेषां भवतीति, अतिदेशतो मनुष्याणां देशबन्धस्थितौ लब्धायामप्यन्तिमसूत्रवेन साक्षादेव तेषां तामाह—(जाव मणुस्साणमित्यादि) उक्त औदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य कालः ।

अथ तस्यैवान्तरं निरूपयामाह—

ओरालियमरीरप्वग्रागबंधंतरे गुं भंते ! कालओ केवचिरं हांइ ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहसेणं उक्कोमेणं खुड्ढागभवग्गइणं तिसमयऊणं उक्कोमेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पुव्वकोडिसमयाहियाइं देसबंधंतरं जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं ।

(ओरालिय इत्यादि) सर्वबन्धान्तरं जघन्यतः कुलकभवग्रहणं त्रिसमयोऽनं कथं त्रिसमयविग्रहेणौदारिकशरीरिष्वागतस्तत्र द्वौ समयौ अनाहारकस्तृतीयसमये सर्वबन्धकः कुलकभव च स्थित्वा मृत औदारिकशरीरिष्वेवोत्पन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धक एवं च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धस्य चान्तरं कुलकभवो विग्रहगतिसमयत्रयोनः (उक्कोसेणमित्यादि) उत्कृष्टतत्त्वयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटिसमयाभ्यधिकानि सर्वबन्धान्तरं भवतीति, कथं मनुष्याऽऽदिष्वविग्रहेणाऽऽगतस्तत्र च प्रथमसमय एव सर्वबन्धको भूत्वा पूर्वकोटि च स्थित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितौदारिकः सर्वार्थसिद्धको वा भूत्वा त्रिसमयेन विग्रहेणौदारिकशरीरी सम्पन्नस्तत्र च विग्रहस्य द्वौ समयावनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकोः औदारिकशरीरस्यैव च यौ तौ द्वावनाहारकसमययोरेकः पूर्वकोटीसर्वबन्धस-

मयस्याने क्षितस्ततश्च पूर्वा पूर्वकोटी जानैकश्च समयोऽस्ति-रिक्त एवं च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धस्य चोत्कृष्टमन्तरं यथाक्रमानं भवतीति । (देसबंधंतरमित्यादि) देशबन्धान्तरं जघन्येनैकं समयं, कथं देशबन्धको मृतः सन्नविग्रहेणैवोत्पन्नस्तत्र च प्रथम एव समये सर्वबन्धको द्वितीयाऽऽदिषु च समयेषु देशबन्धकः सम्पन्नस्तदेवं देशबन्धस्य देशबन्धस्य चान्तरं जघन्यत एकः समयः सर्वबन्धसंबन्धीति । (उक्कोसेणमित्यादि) उत्कृष्टतत्त्वयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि त्रिसमयाधिकानि देशबन्धस्य देशबन्धस्यान्तरं भवति, कथं देशबन्धको मृत उत्पन्नश्च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाऽऽयुः सर्वार्थसिद्धादौ, ततश्च च्युत्वा त्रिसमयेन विग्रहेणौदारिकशरीरी सम्पन्नस्तत्र च विग्रहस्य समयद्वयेऽनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धकोऽजनि, एवं चोत्कृष्टमन्तरात् देशबन्धस्य देशबन्धस्य च यथाक्रमं भवतीति ।

एगिंदियओरालियपुच्छा ! गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहसेणं खुड्ढागं भवग्गइणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं देसबंधंतरं, जहसेणं एकं समयं उक्कोमेणं अंतोमुहुनं ।

(एगिंदियेत्यादि) एकेन्द्रियस्यौदारिकसर्वबन्धान्तरं जघन्यतः कुलकभवग्रहणं त्रिसमयोऽनं, कथं त्रिसमयेन विग्रहेण पृथिव्यादिष्वागतस्तत्र च विग्रहस्य समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततः कुलकं भवग्रहणं त्रिसमयोऽनं स्थित्वा मृत्वा अविग्रहेण च यदोत्पद्य सर्वबन्धक एव भवति तदा सर्वबन्धयोरेवोत्कृष्टमन्तरं भवतीति । (उक्कोसेणमित्यादि) उत्कृष्टतः सर्वबन्धान्तरं द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि समयाऽधिकानि भवन्ति, कथमविग्रहेण पृथिवीकायिकेष्वागतः प्रथम एव च समये सर्वबन्धकस्ततो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थित्वा समयोनानि विग्रहगत्या त्रिसमययाऽन्येषु पृथिव्यादिष्वोत्पन्नस्तत्र च समयद्वयमनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्वबन्धकः सम्पन्नोऽनाहारकसमययोर्ध्वको द्वाविंशतिवर्षसहस्रेषु समयोनेषु क्षिप्तस्तत्पूरणार्थं ततश्च द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि समयैक एकेन्द्रियाणां सर्वबन्धयोः उत्कृष्टमन्तरं भवतीति—(देसबंधंतरमित्यादि) तत्रैकेन्द्रियौदारिकदेशबन्धान्तरं जघन्येनैकं समयं कथं देशबन्धको मृतः सन्नविग्रहेण सर्वबन्धको भूत्वा एकस्मिन् समये पुनर्देशबन्धक एव जात एवं च देशबन्धयोर्जघन्यत एकः समयोऽनन्तरं भवतीति । (उक्कोसेणं अंतोमुहुसंति) कथं वायुरौदारिकशरीरस्य देशबन्धकः सन् वैक्रियं गतस्ततश्चान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा पुनरौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धक एव जातः, एवं च देशबन्धयोः उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तमन्तरमिति ।

पुढवीकाइयएगिंदियपुच्छा ! सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं, देसबंधंतरं जहसेणं एकं समयं, उक्कोसेणं तिप्पि समया जहा पुढवीकाइयाणं एवं जाव चउरिंदियाणं वाउकायवजाणं, खवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा, वाउका-

इयाणं सव्वबंधंतरं जहसेणं खुड्ढागभवग्गहणं तिसम-
यऊणं उक्कोसेणं तिप्पि वाससहस्साइं समयाहियाइं दे-
सबंधंतरं जहसेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । पं-
चिंदियतिरिक्खजोणियओरालियपुच्छा ? । गोयमा !
सव्वबंधंतरं जहसेणं खुड्ढागभवग्गहणं तिसमयऊणं पु-
व्वकोडीसमयाहिया । देसबंधंतरं जहा एगिदियाणं तहा
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, एवं मणुस्साणं वि गिरवसे-
सं भाणियव्वं ०जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ॥

(पुढवीकाइयत्यादि) (देसबंधंतरं जहसेणं एक्कं-
समयं उक्कोसेणं तिप्पि समयं ति) कथं पृथिविका-
यिको देशबन्धको मृतः सन्नविग्रहगत्या पृथिवीकायिकेष्वे-
धोत्पन्न एक्कं समयं च सर्वबन्धको भूत्वा पुनर्देश-
बन्धको जात एवमेकसमययोर्देशबन्धयोर्जघन्यनान्तरम् ।
तथा पृथिवीकायिको देशबन्धको मृतः संस्मिसमयविग्रहे-
ण तेष्वेधोत्पन्नस्तत्र च समयद्वयमनाहारकस्तृतीयसमये
च सर्वबन्धको भूत्वा पुनर्देशबन्धकोऽभूत्, एवं च त्रयः
समया उत्कर्षतो देशबन्धयोरन्तरमिति । अथाऽऽकायाऽऽदी-
नां बन्धान्तरमतिदेशन आह—(जहा पुढविकाइयाणमि-
त्यादि) अत्रैव च सर्वथा समतापरिहारार्थमाह—(नवर-
मित्यादि) एवं आतिदेशनो यत्कथं नहर्ष्येत अण्कायि-
कानां जघन्यं सर्वबन्धान्तरं जुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोऽ-
मुत्कष्टं तु सप्तवर्षसहस्राणि समयाधिकानि देशबन्धान्तरं
तु जघन्यमेकः समय उत्कष्टं तु त्रयः समयाः । एवं वा-
युवर्जानां तेजःप्रभृतीनामपि , नवरमुत्कष्टं सर्वबन्धान्तरं
स्वकीया स्थितिः समयाधिका वाच्या , अथातिदेशे वायु-
कायिकवर्जानामित्यनेनातिदिष्टबन्धान्तरं वायुबन्धा-
न्तरस्य विलक्षणता सूचितेति , वायुबन्धान्तरं भेदेना-
ह—(वायुकाइयाणमित्यादि) तत्र च वायुकायिकाना-
मुत्कर्षेण देशबन्धान्तरमन्तर्मुहुत्तं कथं वायुरौदारिकशरी-
रस्य देशबन्धकः सन् वैक्रियमन्तर्मुहुत्तं कृत्वा पुनरौदा-
रिकसर्वबन्धसमयान्तरमौदारिकदेशबन्धं यदा करोति तदा
यथोक्तमन्तरं भवतीति (पंचिंदियेत्यादि) तत्र सर्वबन्धा-
न्तरं जघन्यं भावितमिव । उत्कष्टं तु भाव्यते-पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यगविग्रहणोत्पन्नः प्रथम एव च समये सर्वबन्धकस्ततः
समयोनां पूर्वकोटि जीवित्वा विग्रहगत्या त्रिसमयया ते-
ष्वेधोत्पन्नस्तत्र च द्वावनाहारकसमयौ तृतीयं च समये स-
र्वबंधकः सम्पन्नोऽनाहारकसमययोश्चैकः समयः समयोना-
यां पूर्वकोट्यां तिसस्तत्पूरणार्थमेकस्त्वधिक इत्येवं यथो-
क्तमन्तरं भवतीति, देशबन्धान्तरं तु यथैकेंद्रियाणां तत्त्वै-
जघन्यमेकः समयः कथं देशबन्धको मृतः सर्वबन्धसम-
यान्तरं देशबन्धको जातः, इत्येवमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुहुत्तं, क-
थम् औदारिकशरीरी देशबन्धकस्सन् वैक्रियं प्रतिपन्नस्तत्रा-
न्तर्मुहुत्तं स्थित्वा पुनरौदारिकशरीरी जातस्तत्र च प्रथ-
मसमये सर्वबन्धको द्वितीयाऽऽदिषु तु देशबन्धक इत्येवं
देशबन्धयोरन्तर्मुहुत्तमन्तरमपीति , एवं मनुष्याणामपीत्ये-
तद्वाऽऽह—(जहा पंचिंदियेत्यादि) ।

औदारिकबन्धान्तरं प्रकारान्तरेणाऽऽह—

जीवस्स थं भंते ! एगिदियत्ते नोएगिदियत्ते पुणरवि ए-
गिदियत्ते एगिदियओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ
केवचिरं होइ ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहसेणं दो खुड्ढाइं
भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दोसागरोवमसह-
स्साइं संखेज्जासमज्झहियाइं, देसबंधंतरं जहसेणं खुड्ढा-
गं भवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं दोसागरोवमसहस्साइं
संखेज्जासमज्झहियाइं । जीवस्स थं भंते ! पुढवीकाइय-
त्ते नोपुढवीकाइयत्ते पुणरवि पुढवीकाइयत्ते पुढवीकाइय-
एगिदियओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवचिरं
होइ ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहसेणं दोखुड्ढागभवग्गह-
णाइं, एवं चैव उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्स-
प्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ थं अणंता
लोगा असंखेज्जा पुग्गलपरियट्ठा ते थं पांगलपरियट्ठा आ-
वलियाए अमंखेज्जइभागो , देसबंधंतरं जहसेणं खु-
ड्ढागं भवग्गहणं समयाहियं , उक्कोसेणं अणंतं कालं
०जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो जहा पुढविकाइया-
णं , एवं वणस्सइकाइयवजाणं ०जाव मणुस्साणं वण-
स्सइकाइयाणं दो खुड्ढाइं एवं चैव, उक्कोमेणं असंखेज्जं
कालं असंखेज्जाओ ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ कालओ,
खेत्तओ अमंखेज्जा लोगा, एवं देसबंधंतरं पि उक्कोसेणं पु-
ढविकालो ॥

(जीवस्सेत्यादि) “ एवं चैव ति ” करणात् “ ति-
समयूणां ति ” इत्यम् । (उक्कोसेणं अणंतं कालं ति) इह
कालानन्तत्वं वनस्पतिकायस्थितिकालापेक्षयाऽनन्तकालमि-
त्युक्तं तद्विभजनार्थमाह—(अणंताओ इत्यादि) अयमभि-
प्रायस्नस्याऽनन्तस्य कालस्य समयेष्ववसर्पिण्युत्सर्पिणी-
समयैरर्पाह्यमाणेष्वनन्ता अवसर्पिण्युत्सर्पिण्यो भवन्तीति
(कालओ ति) इदं कालापेक्षया मानम् (केत्तओ ति) ।
क्षेत्रापेक्षया पुनरिदम्—(अणंता लोगा ति) अयमर्थस्तस्याऽ-
नन्तकालस्य समयेषु लोकाऽऽकाशप्रदेशैरर्पाह्यमाणेष्वन-
न्ता लोका भवन्ति । अथ तत्र क्रियन्तः पुद्गलपरावर्ता
भवन्तीत्यत आह—(असंखेज्जेत्यादि) पुद्गलपरावर्तल-
क्षणं सामान्येन पुनरिदम्—दशभिः कोटीकोटीभिरजापल्यो-
पमानामेकं सागरापमं, दशभिः सागरापमकोटीकोटीभिर-
वसर्पिण्युत्सर्पिण्यप्येवमेव ता अवसर्पिण्युत्सर्पिण्योऽ-
नन्ताः पुद्गलपरावर्तः , एतद्विशेषलक्षणं स्थितैव वक्ष्य-
तीति, पुद्गलपरावर्तानामेवाऽसंख्यातत्वनियमनायाऽऽह—
(आवलित्यादि) असंख्यातसमयसमुदायश्चावलिकेति ।
(देसबंधंतरमित्यादि) भावना त्वेवम्—पृथिवीकायि-
को देशबन्धकः सम्मृतः पृथिवीकायिकेषु जुल्लकभवग्र-
हणं जीवित्वा मृतः सन् पुनरविग्रहेण पृथिवीकायिके-
ष्वेधोत्पन्नस्तत्र च सर्वबन्धसमयान्तरं देशबन्धको जातः,
एवं च सर्वबन्धः समयोनाधिकमेकं जुल्लकभवग्रहणं दे-
शबन्धयोरन्तरमिति । (वणस्सइकाइयाणं दोखि खुड्ढाइं

ति) वनस्पतिकारिकाणां जघन्यतः सर्वबन्धान्तरं हे लु-
ल्लके भवग्रहणे "एवं चेन्न स्ति" करणात् त्रिसमयेन इति-
दृश्यम् एतद्भाष्येण च-वनस्पतिकारिकस्त्रिसमयेन विग्रहेणा-
स्पष्टतया च विग्रहस्य समयद्वयममाहारकस्तृतीयसमये
च सर्वबन्धको भूत्वा लुल्लकभवं च जीवित्वा पुनः पृथि-
व्यादिषु लुल्लकभवमेव स्थित्वा पुनरविग्रहेण वनस्पति-
कारिकेवैवेत्यप्यत्रः प्रथमसमये च सर्वबन्धकोऽन्ताविति स-
र्वबन्धयोस्त्रिसमयेने हे लुल्लकभवग्रहणे अन्तरं भवत इ-
ति । (उक्कोसेणमित्यादि) अयं च पृथिव्यादिषु काय-
स्थितिकाले (एवं देसबंधंतरं पि स्ति) यथा पृथि-
व्यादीनां देशबन्धान्तरं जघन्यमयं वनस्पतरपि । तच्च लु-
ल्लकभवग्रहणं समयाधिकम् । भाषना चास्य पूर्ववत् । (उ-
क्कोसेणं पुढविकालो स्ति उत्कर्षेण वनस्पतेर्देशबन्धान्तरं
पृथिव्याकारस्थितिकालोऽसंख्यातावन्मर्षिण्यादिरूप इति ।
अथौदारिकदेशबन्धकादीनामद्वयत्वादिनिरूपणायाऽह—

एषिणं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरंदमबंधगाणं
सर्वबंधगाणं य अबंधगाणं य कयरे कयरे ० जाव विसे-
माहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थावा जीवा ओरालियस-
रीरस्स सर्वबंधगा, अबंधगा विसेमाहिया, देसबंधगा अ-
संखजगुणा ॥

(एषमित्यादि) तत्र सर्वस्तोकाः सर्वबन्धकास्तेषामुप-
लसिमय एव भाषादबन्धका विशेषाधिका यतो विग्रहगतौ
सिद्धत्वाऽऽदौ च ते भवन्ति । ते च सर्वबन्धकापेक्षया विशे-
षाधिका, देशबन्धका असंख्यातगुणा देशबन्धकालभ्याऽसं-
ख्यातगुणत्वादेतस्य सूत्रस्य भावनां विशेषतांऽप्रेषयाम इति ॥

अथ वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धनिरूपणायाऽह—

वेडव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पसुत्ते ? ।
गोयमा ! दुविहे पसुत्ते । तं जहा—एगिदियवेडव्विय-
सरीरप्पओगबंधे य, पंचिदियवेडव्वियसरीरप्पओगबंधे य ।
जइ एगिदियवेडव्वियसरीरप्पओगबंधे, किं वाउकाइयए-
गिदियवेडव्वियसरीरप्पओगबंधे, अवाउकाइयएगिदियवे-
डव्वियसरीरप्पओगबंधे य । एवं एणं अभिलावेणं जहा
ओगाहणमंठाणे वेडव्वियसरीरमंओ तहा भाणियव्वो ०
जाव पज्जत्तासव्वट्टसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाऽतीयवेमा-
णियदेवपंचिदियवेडव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्ता-
सव्वट्टसिद्धअणुत्तरोववाइय ० जाव प्पओगबंधे य । वेडव्विय-
सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदणं ? ।
गोयमा ! वीरियसजोगसहव्वयाए ० जाव आउयं वा लद्धि
वा पडुच्च वेडव्वियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदणं
वेडव्वियसरीरप्पओगबंधे । वाउकाइयएगिदियवेडव्वियस-
रीरप्पओग पुच्छा ? गोयमा ! वीरियसजोगसहव्वयाए एवं
चेव ० जाव लद्धि पडुच्च ० जाव वाउकाइयएगिदियस-
रीरप्पओगबंधे । रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिदियवेडव्विय-
सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदणं ? गो-

यमा ! वीरियसजोगसहव्वयाए ० जाव आउं वा पडुच्च
रयणप्पभापुढवि ० जाव बंधे, ० जाव अहे सत्तमाए । ति-
रिक्खजोगियपंचिदियवेडव्वियमरीरपुच्छा ? । गोयमा !
वीरिय ० जहा वाउकाइयाणं । मणुस्सपंचिदियवेडव्वियमरी-
रप्पओगपुच्छा ? । एवं चेव असुरकुमारभवणवासिदेवपंचि-
दियवेडव्विय ० जाव बंधे । जहा रयणप्पभापुढविनेरइया-
णं एवं ० जाव यणियकुमारा, एवं वाणमंतरा, एवं
जोइसिया, एवं मोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं ० जाव
अच्चुयगेवज्जगप्पातीयवेमाणिया गेयव्वा । अणुत्तरोववा-
इयकप्पातीयवेमाणिया एवं चेव । वेडव्वियमरीरप्पओगबंधे
णं भंते ! किं देसबंधे, मव्वबंधे ? । गोयमा ! देसबंधे वि स-
व्वबंधे वि । वाउकाइयएगिदिय एवं चेव । रयणप्पभापुढ-
विनेरइया एवं ० जाव अणुत्तरोववाइया । वेडव्वियमरीर-
प्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? । गोयमा !
सव्वबंधे जइसेणं एक्कं समयं, उक्कोमेण दो समयं, देसबंधे
जइसेणं एक्कं समयं, उक्कोमेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयूणा-
इं । वाउकाइयएगिदियवेडव्वियपुच्छा ? गोयमा ! सव्व-
बंधे एक्कं समयं, देसबंधे जइसेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अतो
मुहुत्तं ।

(वीरियेत्यादौ) यावत्करणात् (पमायपषया कम्मं च जोगं
च भवं च स्ति) द्रष्टव्यम् (लद्धि व स्ति) वैक्रियकरणलब्धि
वा प्रतीत्य । एतच्च वायुपञ्चन्द्रियतिर्यग्मनुष्यानपेक्षोक्तं,
तेन वायुकायाऽऽदिसूत्रेषु लङ्गि वैक्रियशरीरबन्धस्य प्रत्यय-
तया वक्ष्यति, नारकद्वयसूत्रेषु पुनस्तान् विहाय वीर्यसयोग-
सद्रव्यताऽऽदीन् प्रत्ययतया वक्ष्यतीति । (सव्वबंधे जइ-
सेणं एक्कं समयं ति) कथं वैक्रियशरीरिषूपद्यमानो
लब्धितो वा तत्कुर्वन् समयमेकं सर्वबन्धको भवतीत्येव-
मेकं समयं सर्वबन्ध इति । (उक्कोसेणं दो समयं स्ति) ।
कथमौदारिकशरीरी वैक्रियतां प्रतिपद्यमानः सर्वबन्धको
भूत्वा मृतः पुनर्नारकत्वं देवत्वं वा यदा प्राप्नोति तदा
प्रथमसमये वैक्रियस्य सर्वबन्धक एवति कृत्वा वैक्रियशरी-
रस्य सर्वबन्ध उत्कृष्टतः समयद्वयमिति । (देसबंधे जइ-
सेणं एक्कं समयं ति) कथमौदारिकशरीरी वैक्रियतां प्रतिप-
द्यमानः प्रथमसमये सर्वबन्धको भवति । द्वितीयसमये देश-
बन्धको भूत्वा मृत इत्येवं देशबन्धको जघन्यत एकं समयमि-
ति । (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयूणाइं ति) कथं
देवेषु नारकेषु चोत्कृष्टस्थितिषूपद्यमानः प्रथमसमये सर्व-
बन्धको वैक्रियशरीरस्य ततः परं देशबन्धकस्तेन सर्वबन्ध-
समयेनानानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमास्युत्कर्षतो देशबन्ध इ-
ति । (वाउकायिएत्यादि) । देसबंधं जइसेणं एक्कं समयं
ति) कथं वायुरौदारिकशरीरी सन् वैक्रियं गतस्ततः
प्रथमसमये सर्वबन्धको द्वितीयसमये देशबन्धको भूत्वा
मृत इत्येवं जघन्येनैको देशबन्धसमयः । (उक्कोसेणं
अतोमुहुत्तं ति) वैक्रियशरीरेण स एव यदान्तर्मुहूर्तमा-
त्रमास्ते तदोत्कर्षतो देशबन्धोऽन्तर्मुहूर्तं लब्धिवैक्रियश-

रीरिणो जीवतोऽन्तर्मुहूर्त्तात्परतो न वैक्रियशरीरावस्थानम-
स्ति पुनरौदारिकशरीरस्यावश्यं प्रतिपत्तेरिति ॥

रणण्यभापुदविनेरइयपुच्छा ? । गोयमा ! सव्वबंधे
एकं समयं, देसबंधं जहण्णं दमवासमहस्साइं ति-
समयऊणाइं, उक्कोमेणं सागरोवमं समयूणं । एवं
०जाव अहे सत्तमाए, णवर देसबंधे जस्स जा जह-
स्सिया ठिई सा तिसमयऊणा कायव्वा ०जाव उक्को-
मा समयऊणा । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मणु-
स्साण य जहा वाउकाइयाणं असुरकुमारनागकुमार ०जाव
अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं, णवरं जस्स जा ठि-
ई सा भाणियव्वा ० जाव अणुत्तरोववाइयाणं सव्वबंधे
एकं समयं, देसबंधं जहण्णं एकतीससागरोवमाइं तिस-
मयऊणाइं । उक्कोसेणं तेत्तीमं सागरोवमाइं समयऊणाइं ।

(रणण्यमेत्यादि) (देसबंधं जहण्णं दमवासमहस्सा-
इ ति) कथं त्रिसमयविग्रहेण रत्नप्रभायां जघन्यस्थि-
तिनारकः समुत्पन्नस्तत्र च समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च-
समये सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धको वैक्रियस्य तदेवमाद्य-
समयत्रयन्यूनं सर्वसहस्रदशकं जघन्यतो देशबन्धः । (उ-
क्कोसेणं सागरोवमं समयूणं ति) । कथमविग्रहेण रत्नप्र-
भायामुत्कृष्टस्थितिनारकः समुत्पन्नस्तत्र च प्रथमसमये
सर्वबन्धको वैक्रियशरीरस्य ततः परं देशबन्धकस्तेन सर्व-
बन्धसमयेनोक्तं सागरोपममुत्कृष्टतः देशबन्ध इति, एवं सर्वत्र
सर्वबन्धः समयं, देशबन्धश्च जघन्यो विग्रहसमयत्रयन्यूनो
निजनिजजघन्यस्थितिप्रमाणो वाच्यः, सर्वबन्धसमयन्यू-
नोत्कृष्टस्थितिप्रमाणोऽत्कृष्टदेशबन्ध इत्येतदेवाऽऽह-“ एवं
जावेत्यादि) पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां वैक्रियसर्वबन्ध एकं
समयं, देशबन्धस्तु जघन्यत एकसमयमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्त्त-
मेतदेवातिदेशेनाऽह-“ पंचिदियेत्यादि) यच्च-“ अंतोमुहुत्तं नर-
ए-सु होइ चत्तारि तिरिपमणुएसु । देवेषु अद्धमालो. उ-
क्कोस विउव्वणाकालो ॥ १ ॥ ” इति वचनसामर्थ्यादन्त-
र्मुहूर्त्तं चतुष्टयं तेषां देशबन्ध इत्युच्यते, तन्मता-
न्तरमित्यवसेयमिति । उक्को वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धस्य
कालः ।

अथ तस्यैवान्तरं निरूपयन्नाह—

वेउव्वियसरीरपपोगबंधंतरे णं भंते ! कालओ
केवचिरं होइ ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरे जहण्णं ए-
कं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ ०जाव
आवलिआए असंखेज्जभागो, एवं देसबंधंतरे पि । वाउ-
काइयवेउव्वियसरीरपुच्छा ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरे जह-
ण्णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभा-
गं । एवं देसबंधंतरे पि । तिरिक्खजोणियपंचिदियवेउ-
व्वियसरीरपपोगबंधंतरेपुच्छा ? । गोयमा ! सव्वबंधं-
तरे जहण्णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं पुव्वकांडिपुहुत्तं । एवं
देसबंधंतरे पि । एवं मणुयस्स वि ॥

(वेउव्वियेत्यादि) (सव्वबंधंतरे जहण्णं एकं समयं
ति) कथमौदारिकशरीरी वैक्रियं गतः प्रथमसमये सर्व-
बन्धको, द्वितीये देशबन्धको भूत्वा मृतो देवेषु नारकेषु
वा वैक्रियशरीरिष्वविग्रहेणोत्पद्यमानः प्रथमसमये सर्व-
बन्धक इत्येवमेकः समयः सर्वबन्धान्तरमिति । (उक्को-
सेणं अणंतं कालं ति) कथमौदारिकशरीरी वैक्रियं गतो
वैक्रियशरीरिषु वा देवाऽऽदिषु समुत्पन्नः, स च प्रथमसमये
सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धं च कृत्वा मृतस्ततः परमन्तका-
लमौदारिकशरीरिषु चनस्पत्यादिषु स्थित्वा वैक्रियश-
रीरवत्सुत्पन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको जातः, एवं
च सर्वबन्धयोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति । (एवं देसबंधंतरे पि
ति) जघन्यनैकं समयमुत्कृष्टतोऽन्तकालमित्यर्थः, भावना
चास्य पूर्वोक्तानुसारेणेति । (वाउकाइयेत्यादि) (सव्वबंधं-
तरे जहण्णं अंतोमुहुत्तं ति) कथं वायुरौदारिकशरीरी वै-
क्रियशक्तिमापन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा मृतः
पुनर्वायुरेव जातस्तस्य वा पर्याप्तकस्य वैक्रियशक्तिर्नाविर्भ-
वतीत्यन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाऽसौ पर्याप्तको भूत्वा वैक्रियशरीर-
मारभते, तत्र चासौ प्रथमसमये सर्वबन्धको जात इत्येवं
सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्त्तमिति । (उक्कोसेणं पलिओवमस्स
असंखेज्जभागं ति) कथं वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियं ग-
तस्तत्रप्रथमसमये च सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धको भूत्वा मृत-
स्ततः परमौदारिकशरीरिषु वायुषु पर्योपमाऽसंख्येयभागम-
निवाद्यावश्यं वैक्रियं करोति, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्ध
एवं च सर्वबन्धयोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति । (एवं देसबंधं-
तरे पि ति) । अस्य भावना प्रागिवेति । (तिरिक्खेत्यादि)
(सव्वबंधंतरे जहण्णं अंतोमुहुत्तं ति) कथं पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिको वैक्रियं गतस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्ध-
कस्ततः परं देशबन्धकोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं, तत औदारिकस्य
सर्वबन्धको भूत्वा समयं देशबन्धको जातः पुनरपि अजे-
यमुत्पन्ना वैक्रियं करोमीति पुनर्वैक्रियं कुर्वतः प्रथमसमयं
सर्वबन्ध एवं च सर्वबन्धयोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति । (उ-
क्कोसेणं पुव्वकांडिपुहुत्तं ति) कथं पूर्वकोट्यायुः पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिको वैक्रियं गतस्तत्र च प्रथमसमये सर्व-
बन्धकस्ततो देशबन्धको भूत्वा कालान्तरे मृतः पूर्वकोट्या-
युः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्देवोत्पन्नः पूर्वजन्मनः सह ससाष्टौ वारा-
नूतनः सप्तमेऽष्टमे वा भवे वैक्रियं गतस्तत्र च प्रथमसमये
सर्वबन्धं कृत्वा देशबन्धं करोतीत्येवं सर्वबन्धयोक्तुष्टं
यथोक्तमन्तरं भवतीति । (एवं देसबंधंतरे पि ति) । भावना
चास्य सर्वबन्धान्तरोक्तभावनाऽनुसारेण कर्तव्येति ।

वैक्रियशरीरबन्धान्तरमेव प्रकान्तरेण विन्ययन्नाह—

जीवस्स णं भंते ! वाउकाइयत्ते नो वाउकाइयत्ते पुण-
रवि वाउकाइयत्ते वाउकाइयएगिदियवेउव्वियपुच्छा ? । गो-
यमा ! सव्वबंधंतरे जहण्णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अ-
णंतं कालं वणस्सइकालो । एवं देसबंधंतरे पि ।

(जीवस्म इत्यादि) (सव्वबंधंतरे जहण्णं अंतोमुहुत्तं ति)
कथं वायुवैक्रियशरीरं प्रतिपन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्व-
बन्धको भूत्वा मृतस्ततः पृथिवीकायिकवृत्तस्तत्राऽपि
कुलकभवमात्रं स्थित्वा पुनर्वायुर्जातस्तत्राऽपि कतिपयान्

कुलकमयान् स्थित्वा वैक्रियं गतस्तत्र च प्रथमसमये सर्व-
बन्धको जानन्ततश्च वैक्रियस्य वैक्रियस्य च सर्वबन्धयोरन्तरं
बहवः कुलकमयान्ते च बहवोऽप्यन्तर्मुहूर्तमन्तर्मुहूर्तं,
बहूनां कुलकमयानां प्रतिपादितत्वात्, ततश्च सर्वब-
न्धान्तरं यथोक्तं भवतीति । [उक्तोक्तं अणंतं कालं
वणस्सइकालो ति] कथं वायुवैक्रियशरीरी भवन्
मृतो वनस्पत्यादिष्वनन्तं कालं स्थित्वा वैक्रियशरीरं पुन-
र्यदा लप्स्यते तदा यथोक्तमन्तरं भविष्यतीति । [एवं देसब-
न्धंतरं पि ति] भावना चास्य प्रागुक्तानुसारेणेति ।

रत्नप्रभासूत्रे—

जीवस्स यं भंते ! रयण्यभापुदपिनेरइयत्ते नोरयण्य-
भापुदविपुच्छा ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहमेणं दस-
वाससइसाइ अंतोमुहुत्तमम्भइयाइ, उक्कोसेणं वणस्सइ-
कालो, देसबंधंतरं जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं
कालं वणस्सइकालो एवं ० जाव अहे सत्तमाए, गुवरं
जा जस्स ठिई जहसिया सा सव्वबंधंतरं जहमेणं अ-
ंतोमुहुत्तमम्भइया कायव्वा, सेसं तं चेव । पंचिदियति-
रिक्खजोशियमणुस्साण य जहा वाउकाइयाणं, असुरकु-
मारनागकुमार ० जाव सहस्सारदेवाणं, एएसिं जहा रय-
ण्यभापुदपिनेरइयाणं, नवरं सव्वबंधंतरं जस्स जा ठिई
जहसिया सा अंतोमुहुत्तमम्भइया कायव्वा, सेसं तं चेव ।

(सव्वबंधंतरमित्यादि) एतद्भाष्यते रत्नप्रभानारको दश-
वर्षसहस्रस्थितिक उत्पत्तौ सर्वबन्धकस्तत उद्भूतस्तु गर्भ-
जपञ्चेन्द्रियेष्वन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा रत्नप्रभायां पुनरप्युत्पन्न-
स्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धक इत्येवं सूत्रोक्तं जघन्यम-
न्तरं सर्वबन्धयोरिति, अयं च यदाऽपि प्रथमोत्पत्तौ त्रिसम-
यविप्रहेणोत्पद्यते तदाऽपि न दशवर्षसहस्राणि त्रिसमय-
न्यूनानि भवन्ति अन्तर्मुहूर्तस्य मध्यात्समयत्रयस्य तत्र प्र-
क्षेपाच्च तत्प्रक्षेपेऽप्यन्तर्मुहूर्तस्यव्याघातस्तस्यानेकभेदत्वा-
दिति । (उक्तोक्तं वणस्सइकालो ति) कथं रत्नप्रभानार-
क उत्पत्तौ सर्वबन्धकस्तत उद्भूतश्चानन्तं कालं वनस्प-
त्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पद्यमानः सर्वबन्ध इत्येवमु-
क्तमन्तरमिति । (देसबंधंतरं जहमेणं अंतोमुहुत्तं ति)
कथं रत्नप्रभानारको देशबन्धकस्तन् मृतोऽन्तर्मुहूर्तोऽप्यु-
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्योत्पद्य मृत्वा रत्नप्रभानारकतयोत्पन्नस्तत्र च
द्वितीयसमये देशबन्ध इत्येवं जघन्यं देशबन्धस्यान्तरमि-
ति । (उक्तोक्तमित्यादि) भावना प्रागुक्तानुसारेणेति, शर्क-
रप्रभाऽद्विनारकवैक्रियशरीरबन्धस्यान्तरमतिदेशतः संक्षेपा-
र्थमाह—(एवं जावेत्यादि) द्वितीयाऽविपृच्छिणीषु जघन्या स्थि-
तिः क्रमेणैकं त्रीणि सप्तदश सप्तदश द्वाविंशतिश्च सागरोद-
माणीति, पञ्चेन्द्रियेत्यादौ (जहा वाउकाइयाणं ति) जघन्ये-
नान्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतः पुनरनन्तं कालमित्यर्थोऽसुरकुमाराऽऽ-
दयस्तु सहस्रारान्ता देवा उत्पत्तिसमये सर्वबन्धं कृत्वा
स्वकीयां च जघन्यस्थितिमनुपाह्वय पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु जघन्ये-
नान्तर्मुहूर्तयुक्तत्वेन समुत्पद्य मृत्वा च तेऽप्येव सर्वबन्धका
जाता एवं च तेषां वैक्रियस्य जघन्यं सर्वबन्धान्तरं जघन्या
तस्थितिरन्तर्मुहूर्तधिका वक्तव्या; उत्कृष्टं त्वनन्तं कालं

यथा रत्नप्रभानारकाणामत्येतद्दर्शयन्माह—(असुरकुमारेत्या-
दि) तत्र जघन्यस्थितिरसुरकुमाराऽऽदीनां व्यन्तराणां च दश
वर्षसहस्राणि ज्यातिष्काणां पल्योपमाएभागः सौघर्माऽऽदि-
षु तु (पलियं अद्वियं दोसा रसाहिया सत्तदस य चोइसेत्यादि)

आनतसूत्रे—

जीवस्स यं भंते ! अणायदेवत्ते नोआणयदेवत्ते पु-
च्छा ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहमेणं अट्टारससाग-
रोवमाइ वासपुहुत्तमम्भइयाइ, उक्कोसेणं अणंतं कालं
वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहमेणं वासपुहुत्तं, उक्को-
सेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं ० जाव अच्चु-
ए, नवरं जस्स जा ठिई सा सव्वबंधंतरं जहमेणं वा-
सपुहुत्तमम्भइया कायव्वा, सेसं तं चेव । गेविजकप्पा-
तीयपुच्छा ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहमेणं वावीसं
सागरोवमाइ वासपुहुत्तमम्भइयाइ, उक्कोसेणं अणंतं
कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहमेणं वासपुहुत्तं,
उक्कोसेणं वणस्सइकालो ॥

(सव्वबंधंतरमित्यादि) एतस्य भावना-आनतकल्पीयो देव
उत्पत्तौ सर्वबन्धकः स चाष्टादशसागरोपमाणि तत्र स्थित्वा
ततश्च्युतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्येषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्प-
न्नः प्रथमसमये चाऽसौ सर्वबन्धक इत्येवं सर्वबन्धान्त-
रं जघन्यमष्टादशसागरापमाणि वर्षपृथक्त्वाधिकानीति, उ-
त्कृष्टं त्वनन्तं कालम् । कथं स देवस्तस्माच्च्युतोऽनन्तं कालं
वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये चाऽ-
सौ सर्वबन्धक इत्येवमिति । (देसबंधंतरं जहमेणं वा-
सपुहुत्तं ति) कथं स एव देशबन्धकः संच्युतो वर्ष-
पृथक्त्वं मनुष्यत्वमनुभूय पुनस्तत्रैव गतस्तस्य च सर्वब-
न्धान्तरं देशबन्ध इत्येवं सूत्रोक्तमन्तरं भवति । इह च यद्यपि
सर्वबन्धसमयाधिकं वर्षपृथक्त्वं भवति तथाऽपि तस्य वर्ष-
पृथक्त्वादनर्थांतरत्वविषयता न भेदेन गणनमिति, एवं
प्राणताऽऽरणाच्युतप्रैषयकसूत्रायपि, अथ सनत्कुमाराऽऽ-
दिसहस्रारान्ता देवा जघन्यतो नधदिनाऽऽमुष्केभ्य आनताऽऽ-
च्युतान्तास्तु नवमासाऽऽमुष्केभ्यः समुत्पद्यन्त इति जीव-
समाखे अभिधीयते । ततश्च जघन्यं तत्सर्वबन्धान्तरं तत्-
वधिकतज्जघन्यस्थितिरूपं प्राप्नोति । सत्यमेतत्, केषलं म-
तान्तरमेवेदमिति । अनुत्तरविमानसूत्रे (उक्कोसेणमित्या-
दि) उत्कृष्टं सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं च संख्यातानि साग-
रोदमाणि यतो नान्तकालमनुत्तरविमानच्युतः संसरति ।
तानि च जीवसमासमतेन द्विसंख्यानीति ।

अथ वैक्रियशरीरदेशबन्धकाऽऽदीनामल्पत्वाऽऽदि-

निरूपणायऽऽह—

जीवस्स यं भंते ! अणुत्तरोववाइयपुच्छा ? गोयमा !
सव्वबंधंतरं जहमेणं एकतीसं सागरोवमाइ वासपुहु-
त्तमम्भइयाइ, उक्कोसेणं संखेजाइ सागरोवमाइ, देस-
बंधंतरं जहमेणं वासहुत्तं, उक्कोसेणं संखेजाइ साग-
रोवमाइ । एतेसि यं भंते ! जीवाणं वेउवियसरीर-

स्म देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे क-
थरेहितो ० जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्व-
त्थोवा जीवा वेउव्वियमरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा
असंखेजगुणा, अबंधगा अणंतगुणा ।

(एवमीत्यादि) तत्र सर्वस्तोका वैक्रियसर्वबन्धकास्त-
त्कालस्याल्पत्वात् देशबन्धका अन्त्यस्थानगुणास्तत्कालस्य
तदपेक्षयाऽन्त्येयगुणत्वादबन्धकास्त्वनन्तगुणाः । सिद्धानां
यनस्पत्यादीनां च तदपेक्षया अनन्तगुणत्वादिति ॥

अथाऽऽहारकशरीरप्रयोगबन्धमधिकृत्याऽऽह—

आहारगमरीरप्पओगबंधे णं भंते ! इविहे पण्णते ! गोयमा !
एगागारे पण्णते । जइ एगागारे पण्णते किं मणुस्माऽऽहार-
गमरीरप्पओगबंधे, अमणुस्माऽऽहारगमरीरप्पओगबंधे ? ।
गोयमा ! मणुस्माऽऽहारगमरीरप्पओगबंधे, नोअमणुस्माऽऽ-
हारगमरीरप्पओगबंधे, एवं एणं अभिलावेणं जहा ओगाह-
णमंठाणे ० जाव इड्ढिपत्तपमत्तसंजयसम्महिट्ठिपजत्तसंखेजवा-
साउयकम्मभूमिगन्मवकंतियमणुस्माऽऽहारगमरीरप्पओग-
बंधे, नोअड्ढिपत्तपमत्त ० जाव आहारगमरीरप्पओगबंधे
णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदणं ? । गोयमा ! वीरियमजोपम-
इवयाए ० जाव लद्धिवो पडुच्च आहारगमरीरप्पओगनामाए
कम्मस्स उदणं । आहारगमरीरप्पओगबंधे, आहारग-
मरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? गोय-
यमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि । आहारगमरीरप्प-
ओगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? । गोयमा !
सव्वबंधे एकं समयं, देसबंधे जहणं अंतोमुहुत्तं, उक्का-
सेणं वि अंतोमुहुत्तं । आहारगमरीरप्पओगबंधेतरं, भंते !
कालओ केवचिरं होइ ? । गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहणं
अंतोमुहुत्तं, उक्कासेणं अणंतं कालं, अणंताओ ओमप्पि-
णीउस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा अवहुं
पोगलपरियट्ठं देखुणं । एवं देसबंधंतरं पि ॥

(सव्वबंधे एकं समयं ति) आद्यसमय एव सर्वबन्ध-
भावात् । (देसबंधं जहणं अंतोमुहुत्तं, उक्कासेणं वि
अंतोमुहुत्तं ति) कथं जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तमा-
त्रमेवाऽऽहारकशरीरी भवति, परत आहारिकशरीरस्याव-
श्यं प्रहणात्तत्र चान्तर्मुहूर्ते आद्यसमये सर्वबन्ध उत्तर-
कालं च देशबन्ध इति ॥ अथाऽऽहारकशरीरप्रयोगबन्धस्यै-
वान्तरानुरूपणायाऽऽह—(आहारेत्यादि) (सव्वबंधंतरं
जहणं अंतोमुहुत्तं ति) कथं मनुष्य आहारकशरीरं प्र-
तिपञ्चस्तत्प्रथमसमये च सर्वबन्धकस्ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्रं
स्थित्वा आहारिकशरीरं गतस्तत्राप्यन्तर्मुहूर्ते स्थितः पु-
नरपि तस्य संशयाऽऽहारकशरीरकरणकारणमुत्पन्नं, ततः
पुनरप्याहारकशरीरं गृह्णाति, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धक
एवत्येवं च सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्ते द्वयोरप्यन्तर्मुहूर्तयोर-
कत्वविषयत्वादिति । (उक्कासेणं अणंतं कालं ति) । कथं
अंतोऽनन्तकालादाहारकशरीरं पुनर्लभत इति, काष्ठानन्त्य-

मेव विशेषेणाऽऽह—(अणंताओ उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ
कालओ खेत्तओ अणंता लोगा ति) एतद्व्याख्यानं प्राग्वत् ।
अथ तत्र पुद्गलपरावर्तपरिमाणं किं भवतीत्याह—(अथहुं
पोगलपरियट्ठं देखुणं ति) अपार्द्धम्-अपगमार्द्धमर्द्धमात्रमि-
त्यर्थः, पुद्गलपरावर्तं प्रागुक्तस्वरूपम्, अपार्द्धमप्यर्द्धतः पू-
णे स्यादत आह-देशोनामिति । एवं (देसबंधंतरं पि ति)
जघन्यनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः पुनरपार्द्धं पुद्गलपरावर्तं देशानाम् ।
भायना तु पूर्वोक्तानुसारेणेति ।

अथाऽऽहारकशरीरदेशबन्धकाऽऽश्रीनामल्पत्वाऽऽदिनि-
रूपणायाऽऽह—

एणसि णं भंते ! जीवाणं आहारगमरीरस्स देसबंधगाणं
सव्वबंधगाणं अबंधगाणं कयरे कयरेहितो ० जाव विसेसा-
हिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा आहारगमरीरस्स स-
व्वबंधगा, देसबंधगा संखेजगुणा, अबंधगा अणंतगुणा ॥

(एवमीत्यादि) तत्र सर्वस्तोका आहारकस्य सर्वब-
न्धकास्तत्सर्वबन्धकालस्याऽल्पत्वाद्देशबन्धकाः संख्यातगु-
णास्तद्देशबन्धकालस्य बहुत्वादसंख्यातगुणास्तु ते न भव-
न्ति, यतो मनुष्या अपि संख्याताः किं पुनराहारकशरीरदेश-
बन्धका अबन्धकास्त्वनन्तगुणाः, आहारकशरीरं हि मनु-
ष्याणां तत्राऽपि संयतानाम्, तेषामपि केषांचिदेव कदाचि-
देव च भवतीति । शेषकाले ते शेषसंख्याबन्धकास्ततश्च
सिद्धयनस्पत्यादीनामनन्तगुणत्वादनन्तगुणास्त इति ॥

अथ तेजसशरीरप्रयोगबन्धमधिकृत्याऽऽह—

तेयामरीरप्पओगबंधे णं भंते ! इविहे पण्णते ? । गो-
यमा ! पंचविहे पण्णते । तं जहा-एगिदियतेयामरीरप्प-
ओगबंधे य, बंदिदियतेयामरीरप्पओगबंधे य ० जाव पंचि-
दियतेयामरीरप्पओगबंधे य । एगिदियतेयामरीरप्पओ-
गबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णते ? । एवं एणं अ-
भिलावेणं भेदो जहा-ओगाहणमंठाणे ० जाव पजत्ता
सव्वट्ठमिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिदिय-
तेयामरीरप्पओगबंधे य अपजत्तासव्वट्ठमिद्धअणुत्तरो-
ववाइय ० जाव बंधे य । तेयामरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स
कम्मस्स उदणं ? । गोयमा ! वीरियसजोगसइवयाए ०
जाव आउयं वा पडुच्च तेयामरीरप्पओगनामाए क-
म्मस्स उदणं तेयामरीरप्पओगबंधे । तेयामरीरप्पओग-
बंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? । गोयमा !
देसबंधे, णो सव्वबंधे । तेयामरीरप्पओगबंधे णं भंते !
कालओ केवचिरं होइ ? । गोयमा ! द्विविहे पण्णते । तं
जहा-अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए ।
तेयामरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ।
गोयमा ! अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अ-
णाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं । एणसि णं भंते !
जीवाणं तेयामरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे
कयरेहितो ० जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थो-

वा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा देसबंधगा अयंतगुणा ॥

(तेयेत्यादि) (मोसवबंधे स्ति) तैजसशरीरस्यानादि
त्वाज सर्वबन्धोऽस्ति, तस्य प्रथमतः पुद्गलापादानरूपत्वा-
दिनि । (अणाइए वा अपजवसिएत्यादि) तत्रायं तैज-
सशरीरबन्धोऽनादिपर्यवसितोऽभव्यानाम्, अनादिः सपर्य-
वासतस्तु भव्यानामिति । अथ तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्यै-
वान्नरनिरूपणायाऽऽह- (तेयेत्यादि) (अणाइयस्सेत्यादि)
यस्मात्संसारस्थो जीवस्तैजसशरीरबन्धनद्वयरूपेणाऽपि स-
वाऽविनिर्मुक्त एव भवति, तस्माद् द्वयरूपस्याप्यस्य नास्त्य-
न्तरमिति । अथ तैजसशरीरदेशबन्धकाऽबन्धकानामस्वरवा-
ऽऽदिकरूपणायाऽऽह- (एयसीत्यादि) तत्र सर्वस्त्वाकास्तै-
जसशरीरस्याऽबन्धकाः, सिद्धानामेव नृबन्धकानां, देश-
बन्धकास्त्वनन्तगुणास्तद्देशबन्धकानां सकलसंसारिणां सि-
द्धेभ्योऽनन्तगुणत्वादिति ।

अथ कर्मेश्वरशरीरप्रयोगबन्धमधिकृत्याऽह—

कम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ! गोय-
मा ! अट्टविहे पणत्ते । तं जहा-नाणावरणिज्जकम्मासरी-
रप्पभोगबंधे ०जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पभोगबंधे । ना-
णावरणिज्जकम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्म-
स्स उदएणं ! गोयमा ! नाणपडिणीययाए नाणयिहव-
याए नाणंतराएणं नाणप्पदोसेणं नाणच्चासायएणं
नाणविसंवादणाजोगेणं नाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पभो-
गनामाए कम्मस्स उदएणं नाणावरणिज्जकम्मासरीर-
प्पभोगबंधे ॥

(नाणपडिणीययाए स्ति) ज्ञानस्य-भुताऽऽदेस्तदभेदाज्ज्ञान-
वतां वा वा प्रत्यनीकता सामान्येन प्रतिकूलता सा तथा
तथा । (नाणनिहवयाए स्ति) ज्ञानस्य-भुतस्य भुतगुरु-
णां वा या निहवता-अपलपनं सा तथा तथा- (नाणंतरा
येणं ति) ज्ञानस्य भुतस्यान्तरायस्तदग्रहणाऽऽदौ विप्रो यः
स तथा तेन । (नाणप्पदोसेणं ति) ज्ञान-भुताऽऽदौ ज्ञानव-
स्तु वा यः प्रह्वोऽप्रीतिः स तथा तेन । (नाणच्चासाय-
याए स्ति) ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा याऽस्याशातना-हीलना सा
तथा तथा । (नाणविसंवायणाजोगेणं ति) ज्ञानस्य ज्ञानि-
नां वा विसंवादनयोगो ध्यमिचारदर्शनाय व्यापारो यः स
तथा तेन । एतानि च बाह्यानि कारणानि ज्ञानाऽऽवरणीयका-
र्मेश्वरशरीरबन्धे ।

अथांतरं कारणमाह—

दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते ! कस्स
कम्मस्स उदएणं ! गोयमा ! दंसणपडिणीययाए एवं ज-
हा नाणावरणिज्जं, नवरं दंसणनामधेयकं ०जाव दंस-
णविसंवायणाजोगेणं दंसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पभोग-
नामाए कम्मस्स उदएणं ०जाव पभोगबंधे ।
सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्म-
स्स उदएणं ! गोयमा ! पाणाणुकंपयाए भूयाणुकंपयाए
एवं जहा सत्तमसए दुस्समाउहेसए ०जाव अपरियाव-

याए सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पभोगनामाए कम्मस्स
उदएणं सायावेयणिज्ज ०जाव बंधे । असायावेयणिज्ज-
पुच्छा ! गोयमा ! परदुक्खयाए परसोवयाए जहा
सत्तमसए दुस्समाउहेसए ०जाव परितावयाए असाया-
वेयणिज्जकम्मा ०जाव पभोगबंधे । मोहणिज्जकम्मासरी-
रपुच्छा ! गोयमा ! तिक्वकोइयाए तिक्वमायाए तिक्व-
मायाए तिक्वल्लोइयाए तिक्वदंसणा मोहणिज्जयाए तिक्व-
चरित्तमोहणिज्जयाए मोहणिज्जकम्मासरीरप्पभोग ०जाव
पभोगबंधे ! खेरइयाउयकम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते !
पुच्छा ! गोयमा ! महारंभयाए महापरिगहियाए पंचिदि-
यवहेणं कुणिमाहारेणं खेरइयाउयकम्मासरीरप्पभोगणा-
माए कम्मस्स उदएणं खेरइयाउयकम्मासरीर ०जाव पभो-
गबंधे । तिरिक्खजोणियाउयकम्मासरीरपुच्छा ! गोयमा !
माइल्लयाए नियदिम्लयाए अलियवयणेणं कूडतुल्लकूडमाणे
णं तिरिक्खजोणियाउयकम्मा ०जाव पभोगबंधे । मणु-
स्साउयकम्मासरीरपुच्छा ! गोयमा ! पगइभइयाए पगइवि-
णीययाए साणुकोसयाए अमक्करियत्ताए मणुस्साउय-
कम्मा ०जाव पभोगबंधे । देवाउयकम्मासरीरपुच्छा ! गोय-
मा ! सरागसंजमेणं संजमाऽसंजमेणं बालतवोकम्मेणं अकाम-
णिज्जराए देवाउयकम्मासरीर ०जाव पभोगबंधे । सुभनाम-
कम्मासरीरपुच्छा ! गोयमा ! काउजुययाए भासुजुययाए
भासुजुययाए अविसंवादणाजोगेणं सुभणामकम्मासरीर
०जाव पभोगबंधे । असुभणामकम्मासरीरपुच्छा ! गोयमा !
कायअणजुययाए ०जाव विसंवादणाजोगेणं असुभणा-
मकम्मासरीर ०जाव पभोगबंधे । उच्चागोयकम्मासरीरपु-
च्छा ! गोयमा ! जातिअमदेणं कुलअमदेणं बलअमदेणं
रुवअमदेणं तवअमदेणं लाभअमदेणं सुअमदेणं इस्सरि-
यअमदेणं उच्चागोयकम्मासरीर ०जाव पभोगबंधे । खीया-
गोयकम्मासरीरपुच्छा ! गोयमा ! जातिमदेणं कुलमदेणं
बलमदेणं ०जाव इस्सरियमदेणं खीयागोयकम्मासरीर
०जाव पभोगबंधे । अंतराइयकम्मासरीरपुच्छा ! गोयमा !
दाणंतराएणं लाभंतराएणं भोगंतराएणं उवभोगंतराएणं
वीरियंतराएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पभोगनामाए कम्म-
स्स उदएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पभोगबंधे ! नाणावरणि-
ज्जकम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे !
गोयमा ! देसबंधे, यो सव्वबंधे, एवं ०जाव अंतराइयं ।
नाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पभोगबंधे णं भंते ! कालभो
केवचिरं होइ ! गोयमा ! दुविहे पणत्ते । तं जहा-अयाइय
एवं जहेव तेयगस्स संचिट्ठणा तहेव एवं ०जाव अंतराइ-
यकम्मस्स । नाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पभोगबंधंतरेणं

जस्सं शां भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे से शां भंते ! वेउच्चियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! शां बंधए, अबंधए । आहारगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! शां बंधए, अबंधए । तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! बंधए ! शां अबंधए । जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ? । गोयमा ! देसबंधए, शां सव्वबंधए । कम्मासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । जहेव तेयगस्स ० जाव देसबंधए शां सव्वबंधए । जस्सं शां भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे से शां भंते ! वेउच्चियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! शां बंधए अबंधए, एवं जहेव सव्वबंधे शां भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं ० जाव कम्मगस्स । जस्सं शां भंते ! वेउच्चियसरीरस्स सव्वबंधे से शां भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ? गोयमा ! शां बंधए, अबंधए । आहारगसरीरस्स एवं चेव तेयगस्स कम्मगस्स य जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं ० जाव देसबंधे शां सव्वबंधे । जस्सं शां भंते ! वेउच्चियसरीरस्स देसबंधे से शां भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! शां बंधए अबंधए, एवं जहेव सव्वबंधे शां भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं ० जाव कम्मगस्स । जस्सं शां भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे से शां भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! शां बंधए अबंधए, एवं वेउच्चियस्स वि तेयगकम्माणं जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं । जस्सं शां भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे से शां भंते ! ओरालियसरीरस्स एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधे शां भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं ० जाव कम्मगस्स । जस्सं शां भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे से शां भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! बंधए वा अबंधए वा । जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ? । गोयमा ! देसबंधए वा सव्वबंधए वा । वेउच्चियसरीरस्स किं बंधए ? । एवं चेव । एवं आहारगस्स वि । कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? । गोयमा ! बंधए, शां अबंधए । जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ? । गोयमा ! देसबंधए, शां सव्वबंधए जस्सं शां भंते ! कम्मासरीरस्स देसबंधे से शां भंते ! ओरालियसरीरस्स जहा तेयगस्स वसव्वया भणिया तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वं ० जाव तेयासरीरस्स ० जाव देसबंधए, शां सव्वबंधए ।

(अस्तेषां) (नोबन्धसि) न ह्येकसमये औदारिक-
वैक्रिययोर्वन्धो विद्यत इति कृत्वा नोबन्धक इति । एवमाहार-
कस्यापि, तेजसस्य पुनः सर्वेषां विरहितस्याव्यक्तो देशबन्ध-
कः, सर्वबन्धस्तु नास्त्येव तस्येति । एवं कार्मण्यशरीरस्यापि
वाक्यमिति । एवमौदारिकसर्वबन्धमाश्रित्य शेषाणां बन्ध-
विन्ताभ्योऽनन्तरवृत्तक उक्तोऽपौदारिकस्यैव देशबन्धमा-
श्रित्यान्वयः—(अस्तेषां समित्यदि) अथ वैक्रियस्य सर्व-
बन्धमाश्रित्य शेषाणां बन्धविन्ताभ्योऽन्यो वृत्तकस्तत्र च ।
(तेजसस्य कम्मजस्य च जडवैत्तवादि) एषौदारिकशरीरसर्व-
बन्धकस्य तेजसकार्मण्ययोर्देशबन्धकत्वमुक्तमेवं वैक्रियशरी-
रसर्वबन्धकस्यापि तयोर्देशबन्धकत्वं वाक्यमिति भावः । वैक्रि-
यदेशबन्धवृत्तक आहारकस्य सर्वबन्धवृत्तको देशबन्ध-
वृत्तकश्च सुगम एव, तेजसदेशबन्धवृत्तके तु (बन्ध एव वा अ-
बन्ध एव सि) तेजसदेशबन्धक औदारिकशरीरस्य बन्ध-
को वा, स्वादबन्धको वा, तत्र विग्रहे वर्तमानोऽबन्धकोऽ-
विग्रहस्यः पुनर्वन्धकः स एवोत्पत्तिक्षेत्रप्राप्तिप्रथमसमये
सर्वबन्धको, द्वितीयाऽऽदौ तु देशबन्धक इति । एवं कार्म-
ण्यशरीरदेशबन्धवृत्तकेऽपि वाक्यमिति ।

अपौदारिकस्यऽऽदिशरीरदेशबन्धकाऽऽदीनामरूपत्वाऽऽदि-
निरूपणायाऽऽह—

एषसि शं धंते । सर्वजीवाणं ओरालियवेउच्चिय-
आहारमतेयाकम्मसरीरगाणं देशबन्धगाणं सब्वबन्धगाणं
अबन्धगाणं च कयरे कयरे ० नाव विसेसाहिया वा । गो-
यमा । सर्वथोवा आहारगसरीरस्स सब्वबन्धगा, तस्स
चेव देसबन्धगा संखेज्जगुणा २, वेउच्चियसरीरस्स सब्व-
बन्धगा असंखेज्जगुणा ३, तस्स चेव देसबन्धगा असंखे-
ज्जगुणा ४, तेयाकम्मगाणं दोएद वि तुष्ठा अबन्धगा
अणंतमुणा ५, ओरालियसरीरस्स सब्वबन्धगा अणं-
तगुणा ६, तस्स चेव अबन्धगा विसेसाहिया ७,
तस्स चेव देसबन्धगा असंखेज्जगुणा ८, तेयाकम्मगाणं
देसबन्धगा विसेसाहिया ९, वेउच्चियसरीरस्स अबन्धगा
विसेसाहिया १०, आहारगसरीरस्स अबन्धगा विसेसाहिया ।

एते हि विग्रहयतिकाः सिद्धाऽऽद्यश्च भवन्ति । तत्र च सि-
द्धाऽऽदीनामत्यन्तारूपत्वेनहाऽविवक्षा विग्रहयतिकाश्च वक्ष्य-
माणस्यान्येन सर्वबन्धकेभ्यो बहुतरा इति । तेभ्यस्तत्त्वबन्धका
विशेषाधिका इति । तस्यैव औदारिकस्य देशबन्धकाः असं-
ख्यातगुणा विग्रहाभावेक्षया देशबन्धाभावा अक्षयानगु-
णत्वात्तेजसकार्मण्ययोर्देशबन्धका विशेषाधिका यस्मात्सर्वेऽ-
पि संसारिणस्तैसकार्मण्ययोर्देशबन्धका भवन्ति । तत्र च
ये विग्रहयतिका औदारिकसर्वबन्धका वैक्रियादिवन्धका-
श्च ते औदारिकदेशबन्धकेभ्योऽतिरिच्यन्त इति । ते वि-
शेषाधिका इति । वैक्रियशरीरस्याबन्धका विशेषाधिका व-
त्साद्वैक्रियस्य बन्धकाः प्रायो देवनारका एव, शेषास्तु त-
द्बन्धकाः सिद्धाश्च, तत्र सिद्धास्तैजसाऽऽदिदेशबन्धकेभ्योऽ-
तिरिच्यन्त इति तैर्विशेषाधिका उक्ताः । आहारकशरीर-
स्याऽबन्धका विशेषाधिका यस्मान्मनुष्याणामेवाऽऽहारकश-
रीरं वैक्रियं तु तदन्येषामपि । ततो वैक्रियबन्धेभ्य आहारक-
बन्धकानां स्तोक्तत्वेन वैक्रियाबन्धकेभ्य आहारकाऽबन्धका

विशेषाधिका इति । इह खेवं स्थापना—

औदारिकस्य सर्वबन्धका अनन्तगुणाः १, देशबन्धका असंख्यगुणाः ८, अबन्धकाः विशेषाधिकाः ७.	वैक्रियस्य सर्वबन्धका असंख्यगुणाः ३, देशबन्धकाः असंख्यगुणाः ४, अबन्धका वि- शेषाधिकाः १०.	
आहारकस्य सर्वबन्धकाः सर्वस्तोकाः १, देशबन्धकाः संख्यगुणाः २, अबन्धकाः वि- शेषाधिकाः ११	तेजसस्य न सन्ति सर्वबन्धकाः, देशबन्धकाः विशेषाधिकाः ६, अबन्धकाः अनन्तगुणाः ५.	कार्मण्यस्य न सन्ति सर्वबन्धकाः, देशबन्धकाः विशेषाधिकाः ६, अबन्धकाः अनन्तगुणाः ५.

इहाल्पवहुत्वाधिकारं वृद्धाः गाथाभिरेवं प्रपञ्चितवन्तः—

" ओरालसब्वबन्धा, योवा अबन्धया विसेसाहिया ।

तत्तो य देसबन्धा, असंखगुणिया कइं भेया ? ॥ १ ॥ "

इहौदारिकसर्वबन्धाऽऽदीनामरूपत्वाऽऽदिभावनायै सर्वबन्धा-
ऽऽदिस्वरूपं तावदुच्यते—

" पढममि सब्वबन्धो, समए सेसेसु देसबन्धो उ ।

सिद्धार्ण अबन्धो, विगगहगयाण य जियाव ॥ २ ॥ "

इह श्रुतगम्या विग्रहगत्या चोत्पद्यमानानां जीवानामुत्पत्ति-
क्षेत्रप्राप्तिप्रथमसमये सर्वबन्धो भवति । द्वितीयाऽऽदिषु देश-
बन्धः, सिद्धाऽऽदीनामित्यन्ताऽऽदिशब्दावैक्रियाऽऽदिवन्ध-
कानां च जीवानामौदारिकस्याबन्ध इति । इह च सिद्धादीना-
मबन्धकत्वेऽप्यत्यन्तारूपत्वेनाविवक्षणाद्विग्रहादिनां च प्रतीत्य
सर्वबन्धकेभ्योऽबन्धका विशेषा उक्ताः । इत्येतद्वाऽऽह—

" इह पुण विगगहिय चिय, पढव भणिया अबन्धगा अहिया ।

सिद्धा अणंतभाग-मि सब्वबन्धान वि भवंति ॥ ३ ॥ "

साधारण्येऽपि सर्वबन्धभावात्सर्वबन्धकाः सिद्धेभ्योऽ-
नन्तगुणा यत एवं ततः सिद्धास्तेषामनन्तभागे वर्तन्ते ।
यदि च—सिद्धा अपि तेषामनन्तभागे वर्तन्ते तदा सुतरां
वैक्रियबन्धकाऽऽद्यः प्रतीयन्त एव, ततस्तात्त्विहाय एव
सिद्धपदमेवेहाधीतमिति । अथ सर्वबन्धकानामबन्धकानां
च समताऽभिधानपूर्वकमबन्धकानां विशेषाधिकत्वमुपद-
श्यितुमाह—

" उज्जवा य तेगबंका, दुह्मो बंका गई मवे तिविहा ।

पढमाइसब्वबन्धा, सब्वे बीया य अइं तु ॥ ४ ॥ ,

तइयाइ तइयमाणो, लभइ जीवाण सव्वबन्धाण ।

इह तिमि सब्वबन्धा, रासी तिजेव य अबन्धा ॥ ५ ॥

रासिप्यमाणो ते, तुष्ठा बन्धा य सब्वबन्धा य ।

संस्थापमाणो पुण, अबन्धगा मुण जइऽअहिया ॥ ६ ॥ "

श्रुज्जवायतायां गतो सर्वबन्धका एवाऽऽद्यसमये भवन्त्येव-
मेकस्तेषां राशिः, एकवक्त्राया ये उत्पद्यन्ते तेषां ये प्रथमे स-
मये तेऽबन्धकाः, द्वितीये तु सर्वबन्धका इत्येवं तेषां द्वि-
तीयो राशिः, स वैकवक्त्राभिधानाद्वितीयगत्योत्पद्यमाना-
मवभूतो भवतीति, द्विवक्त्रा गत्या ये पुनरुत्पद्यन्ते ते
आद्ये समवद्वये अबन्धकास्तृतीये तु सर्वबन्धकाः । अयं च

सर्वबन्धकानां तृतीयो राशिः, स च द्विवक्राभिधानतृतीयगत्योत्पद्यमानानां त्रिभागभूतो भवति, तृतीयसमयभावि-
त्वात्तस्य, एवं च त्रयः सर्वबन्धकानां राशयस्तस्य एव चा-
बन्धकानां समयभेदेन राशिभेदादिति, एवं च ते राशिप्र-
माणतस्तुल्या यद्यपि भवन्ति तथापि संख्याप्रमाणबोधिका
अबन्धका भवन्ति । ते वैषम्य-

“ जे एगसमइया ते, एगनिगोयम्मि, छुहिसि एंति ।

दुसमइया तिपरिया, तिसमइया सेसलोगामो ॥ ७ ॥ ”

ये एकसामयिका ऋजुगत्योत्पद्यमानका इत्यर्थः । ते एक-
स्मिन् निगोदे साधारणशरीरे लोकमध्यस्थिते षड्भ्यो दि-
ग्भ्योऽनुभेद्या आगच्छन्ति, ये पुनर्द्विसमयिका एकवक्रगत्यो-
त्पद्यमाना इत्यर्थः । ते त्रिप्रतन्त्रिकाः-प्रतरत्रयादागच्छन्ति, वि-
दिशा वक्रणागमनात्, प्रतरञ्च वक्ष्यमायस्वरूपः, ये पुनर्द्विस-
मयिकाः समयत्रयेण वक्रद्वयेन चोत्पद्यमानकास्ते शेषलोकात्
प्रतरत्रयातिरिक्तलोकादागच्छन्तीति ॥ प्रतरप्रकृपणायाऽऽह-

“ तिरियाऽऽयं च अउहिसि, पयरमसंखणपसबाइल ।

उहुं पुव्वावरदा-हियुतरा जा य दो पयरा ॥ ८ ॥ ”

लोकमध्यगतैकनिगोदमधिकृत्य तिर्यगायतश्चतसृषु दिषु
प्रतरः प्रकल्प्यते, असंख्येयप्रदेशबाह्वयो विधक्षितनिगोदो-
त्पादकालोचितावगाहनाबाह्वय इत्यर्थस्तन्मात्रबाह्वयावेव ।
(उहुं ति) ऊर्ध्वाधोलोकान्तगतौ पूर्वापरायतौ दक्षिणोत्त-
रायतश्चेति द्वौ प्रतराविति । अथाधिकृतमल्पबहुत्वमुच्यते-

“ जे तिपरिया ते छ-हिसिएहितो भवतऽसंखगुणा ।

सेसा वि असंखगुणा, सेसाऽसंखेजगुणियासा ॥ ९ ॥ ”

ये जीवास्त्रिप्रतरिका एकवक्रया गत्योत्पत्तिमन्तस्ते षड्दि-
क्लेभ्य ऋजुगत्या षड्भ्यो दिग्भ्य आगतेभ्यस्सकाशाज्ञवन्त्यसं-
ख्यगुणाः, शेषा अपि ये त्रिसमयिकाः शेषलोकादागतास्ते
ऽप्यसंख्येयगुणा भवन्ति । कुतः क्षेत्राऽसंख्यातगुणितत्वाद्यतः
षड्दिक्क्षेत्रात् त्रिप्रतरमसंख्येयगुण, ततोऽपि शेषलोक इति ।
ततः किमित्याह-

“ एवं विसस अहिया अबंधया सवबंधएहितो ।

तिसमइयविगहं पुण, पडुख सुसं इमं होइ ॥ १० ॥ ”

वक्रद्वयमाश्रित्येवं सूत्रद्वयमित्यर्थः-

“ अउसमयविगहं पुण, संखेजगुणा अबंधया होंति ।

एएसि निहरिसणं, ठवणारासीहि बाळ्छामि ॥ ११ ॥

पढमो हाइ सहस्रं, दुसमइया दो वि लक्खमेकं ।

तिसमइया पुण तिजि वि, रासी कोडी भवेक्केका ॥ १२ ॥ ”

प्रथम ऋजुगत्युत्पन्नसर्वबन्धकराशिः सहस्रं परिकल्पितः,
क्षेत्रास्यात्पत्वात्, द्विसमयोत्पन्नानां द्वौ राशी, एकोऽबन्धका-
नामन्यः सर्वबन्धकानां, तौ च प्रत्येकं लक्षमानौ, तत् क्षेत्रस्य
बहुतरत्वात्, ये पुनर्द्विभिः समयैरुत्पद्यन्ते तेषां त्रयो
राशयस्तत्र चाऽऽद्योः समययोरबन्धकराशी, तृतीयस्तु
सर्वबन्धकराशिरस्ते च त्रयोऽपि प्रत्येकं कोटीमाना तत्क्षे-
त्रस्य बहुगतत्वादिति, तदेवं राशित्रयेऽपि सर्वबन्धकाः
सहस्रं लक्षं कोटी चैवं सर्वस्तोकाः, अबन्धकास्तु लक्षं
कोटीद्वयं चेत्येवं विशेषाधिकास्त इति-

“ एएसि जहसंभव-मरयोवयणं करेज्ज रासीणं ।

एत्तो असंखगुणिया, वोळ्छं जह देसबंधा से ॥ १३ ॥

एगो असंखभागो, वडुह उव्वट्टणोववायम्मि ।

एगनिगोए निळवं, एवं सेसेसु विसए वा ॥ १४ ॥

अंतोमुहुसमेवं, ठिई निगोयाणं जं विणिदिद्धा ।

पडुहंति निगोया, तम्हा अंतोमुहुत्तेणं ॥ १५ ॥ ”

अनेन च गाथाद्वयेनोद्धर्तनाभयनात् विग्रहसमयसंभवोऽ-
न्तमुद्घूर्तान्ते परिवर्तनाभयनाच्च निगोदस्थितिसमयमान-
मुक्तम् । ततश्च-

“ तेसि ठिईसमयाणं, विगहसमया इवन्ति जइ भाव्हे ।

एवं तिभागो सव्वे, विगहिया सेसजीवाणं ॥ १६ ॥

सव्वे वि य विगहिया, सेसाणं जं असंखभागम्मि ।

तेणासंखगुणा दे-सबंधया अबंधएहितो ॥ १७ ॥

वेउव्वियआहारग-तेयाकम्माई पटियसिद्धाई ।

इह वि विससां जो ज-तथ तथ तं तं भणीहामि ॥ १८ ॥

वेउव्विसव्वबंधा, थोवा जे पढमसमयदेवाई ।

तस्सेव देसबंधा, असंखगुणिया कइं के वा ? ॥ १९ ॥ ”

उच्यते-

“ तेसि विय जे सेसा, ते सव्वे सव्वबंधए मोनुं ।

होंति अबंधाणंता, तव्वज्जा सेसजीवा जे ॥ २० ॥ ”

अयमर्थः-तेषामेव वैक्रियबन्धकानां सर्वबन्धकान्मुक्त्वा ये
शेषास्ते सर्ववैक्रियस्य देशबन्धका भवन्ति, अत्र च सर्वब-
न्धकान् मुक्त्वावेत्यनेन कथमित्यस्य निर्वचनमुक्तं, ये शेषा,
इत्यनेन तु के वेत्यस्येति, अबन्धकास्तु तस्याऽनन्ता भवन्ति,
ते च के ? ये तद्वर्जाः वैक्रियसर्वदेशबन्धकवर्जाः शेषजीवा-
स्ते चोदारिकाऽऽदिबन्धका देवाऽऽद्यश्च वैग्रहिका इति ॥ २० ॥

“ आहारसव्वबंधा, थोवा दो तिजि पंच वा दस वा ।

संखेजगुणा देसे, तन्ना पुहुत्तं सहस्साणं ॥ २१ ॥

तव्वज्जा सव्वज्जिया, अबंधया ते इवन्ति संतगुणा ।

थोवा अबंधया ते-यगस्स संसारमुक्का जे ॥ २२ ॥ ”

तद्वर्जा-आहारकबन्धवर्जाः सर्वजीवा अबन्धका इत्याहार-
काबन्धकस्वरूपमुक्तं, ते च पूर्वैर्भ्योऽनन्तगुणा भवन्ति ।

“ सेसा य देशबंधा, तव्वज्जा ते भवन्तऽणतगुणा ।

एवं कम्मगमेया, वि नवरि नाणसमाउम्मि ॥ २३ ॥ ”

तच्चऽऽयुर्नानात्वमेवम्-

“ थोवा आउयबंधा, संखेजगुणा अबंधया होंति ।

तेयाकम्मणं स-व्वबंधगा मरिथ णाहता ॥ २४ ॥ ”

संख्यातगुणा आयुष्काबन्धका इति यदुक्तं तत्र प्रश्न

आह-

“ असंसंखेजगुणाउ-गस्स किं अबंधगा न भवन्ति ।

जम्हा असंखभागो, उ वडुह एगसमएणं ॥ २५ ॥ ”

अयमभिप्रायः-एकोऽसंख्यभागो निगोदजीवानां सर्ववोद्धर्त-
ते, स च वडुहाऽऽयुषामेव, तदन्येषामुद्धर्तनाभावात्, तेभ्यश्च
ये शेषास्तेऽवडुहाऽऽयुषस्ते च तदपेक्षयाऽसंख्यातगुणा एवेत्ये-
वमसंख्यातगुणा आयुष्काबन्धकाः स्युरिति । अत्रोच्यते-

“ भवइ एगसमइयो, कालो उव्वट्टणोई जीवाणं ।

बंधणकालो पुण आ-उगस्स अंतोमुहुत्तो उ ॥ २६ ॥ ”

अयमभिप्रायः-निगोदजीवभवकालाऽपेक्षया तेषामायुर्वन्ध-
कालः संख्यातभागवृत्तिरित्यबन्धकाः संख्यातगुणा एव ।

एतदेव भाव्यते-

“ जीवाणं ठिईकाले, आउयबंधऽसंभाइए लखं ।

एवइभागे आउ-स्स बंधया सेसजीवाणं ॥ २७ ॥ ”

निगोदजीवानां स्थितिकालः अन्तमुद्घूर्तमानः, स च कल्पवया
समयस्ततः, तत्राऽऽयुर्वन्धाद्याया आयुर्वन्धकालेनान्तमुद्घूर्त-
मानेनैव कल्पवया समयसहस्रलक्षेन भाजिते सति च-

संबन्धं कल्पनया शतरूपं च यतावति भागे वर्तन्ते आयु-
बन्धकाः शेषजीवानां तद्वन्धकानामित्यर्थः । तत्र किल ल-
क्षाऽपेक्षया शतं संख्येयतमो भागोऽतो बन्धकेभ्योऽबन्धकाः
संख्येयगुणा भवन्तीति । एतदेव भावयते—

“ जं संसेज्जभागो, ठिइकालस्साऽऽउबन्धकालो उ ।

तम्हा संखगुणा से, अबन्धया बंधपहितो ॥ २८ ॥ ”

(से ति) आयुषः ।

“ संजोगऽप्यावहुयं, आहारगसवबन्धगा थोवा ।

तस्सेव देसबन्धा, संखगुणा ते य पुव्वुत्ता ॥ २९ ॥

ततो वेउव्वियस्स व्वबन्धगा दुरिमिया असंखगुणा ।

जमसंखा देवाऽऽइ, उव्वज्जंतगसमएणं ॥ ३० ॥

तस्सेव देसबन्धा, असंखगुणिया हवन्ति पुव्वुत्ता ।

तेयगकम्माबन्धा—ऽणंतगुणिया य ते सिद्धा ॥ ३१ ॥

ततो उ अणंतगुणा, ओरालियसव्वबन्धगा होति ।

तस्सेव तओ बन्धा, देसबन्धा य पुव्वुत्ता ॥ ३२ ॥

ततो तेयगकम्मा—ण देसबन्धा भवे विसेसऽहिया ।

ते जेवोरालियदे—सबन्धगा होति मेवज्जं ॥ ३३ ॥

जं तस्स सव्वबन्धा, अबन्धगा जं य नेरइयदेवा ।

एएहिं साहिया ते, पुणाइ के सव्वसंसारी ॥ ३४ ॥

येउव्वियस्स ततो, अबन्धगा साहिया विसेसण ।

ते जेवइ नेरइया—इं विरहिया सिद्धसंजुत्ता ॥ ३५ ॥

आहारगस्स ततो, अबन्धगा साहिया विसेसण ।

ते पुण के सव्वजिया, आहारगल्लिप मोचुं ॥ ३६ ॥ ”

भ० ८ श० ६ उ० ।

कइविहं णं भंत ! बंधे पप्पत्ते ! गोयमा ! दुविहे बंधे
पप्पत्ते । तं जहा—इरियावहियाबंधं य, संपराइयबंधं य ।

(कइविहेत्यादि) (बंधे ति) इत्यतो निगडाऽऽदिबन्धो,
भावतः कर्मबन्धः । इह च प्रक्रमात्कर्मबन्धोऽधिकृतः । (इरि-
यावहियाबंधं ति) इर्या-गमनं तत्प्रधानः पन्था-मार्गः इर्या-
पथस्तत्र भवमैर्यापथिकं, केवलयोगप्रत्ययं कर्म, तस्य यो
बन्धः, स तथा स वैकस्य वेदनीयस्य । (संपराइयबंधं य ति)
संपरांत—संसारं पर्यटति एभिरिति संपरायाः—कषायास्ते
षु भवं सांपरायिकं कर्म, तस्य यो बन्धः स सांपरायिकबन्धः,
कषायप्रत्यय इत्यर्थः । स चावीतरागगुणस्थानकेषु सर्वेष्वि-
ति । भ० ८ श० ८ उ० । (‘इरियावहियबंधं’ शब्दे २ भागे ६२७
पृष्ठं तद्वक्तव्यता । ‘संपराइयबंधं’ शब्दे तद्वक्तव्यता च ।)

सहजं तु मलं विद्या—त्कर्मसंबन्धयोग्यताम् ।

आत्मनोऽनादिमत्वेऽपि, नायमेनां विना यतः ॥ १६४ ॥

सहजं तु सहजं पुनर्मलं विद्याज्-जानीयात्, कामित्याह
कर्मसंबन्धयोग्यतां—ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मसंश्लेषनिमित्त-
भावम् । कस्येत्याह—आत्मनो—जीवस्य । कुत इत्याह—अ-
नादिमत्वेऽपि बन्धस्य न-नैवायं बन्धः, एनां योग्यतां जी-
वस्य विनाऽन्तरेण, यतः—यस्मात्कारणात्किलानादिमान् भा-
वो गमनाऽऽदिर्म कश्चन हेतुं स्वस्वभावलाभे अपेक्षते, बन्ध-
श्च प्रवाहापेक्षयैवाऽनादिमत्ततो न जीवयोग्यतामन्तरेणैव
उपपद्यतेऽन्यथाऽनेकदोषप्रसङ्गात् ।

एतदेव दर्शयति—

अनादिमानपि शेष, बन्धस्वं नातिवर्तते ।

योग्यतामन्तरणाऽपि, भावेऽस्यातिप्रसङ्गता ॥ १६५ ॥

अनादिमानपि हि आदिभूतबन्धकालविकलोऽपि प्रवाहापे-
क्षया किं पुनर्व्यक्तिमपेक्षयाऽऽदिमानित्यपि हि शब्दार्थः । एष-
बन्धो, बन्धस्वं जीवेन गुह्यमाणकाम्मणवर्गणापुद्गलरूप-
तया कृतकत्वम्, नातिवर्तते—अतिक्रामति । ततो यो यो
बन्धः स स बध्यमानयोग्यतामपेक्षते, यथा बन्धकम्बलाऽऽ-
दीनां मज्झिम्बालाक्षाऽऽद्विरागरूपः, बन्धश्च जीवस्य कर्मणा
संयोगस्तस्मादपेक्ष्यं तयोर्योग्यतामपेक्षते इति । अत्रैव विप-
क्षे बाधामाह—योग्यतां योग्यकषायपरिणतिरूपामन्तरेणा-
ऽपि विना किं पुनः प्राच्यप्राच्यतराऽऽदिवन्धमित्यपि शब्दार्थः ।
भावे-सत्तायामस्य बन्धस्याभ्युपगम्यमानेऽतिप्रसङ्गताऽ
तिव्याप्तेः सत्त्वमिति ।

इदमेव भावयति—

एवं चानादिमान् मुक्ता, योग्यताविकलाऽपि हि ।

बध्येत कर्मणा न्याया-तदन्यामुक्तवृन्दवत् ॥ १६६ ॥

एवं चानिप्रसङ्गं च सति, अनादिमान्मुक्तः सदा शिवरू-
पः परपरिकल्पितः । किमित्याह—योग्यताविकलोऽपि हि-प्र-
स्तुतयोग्यतारहितः किं पुनस्तद्युक्त इत्यपि हि शब्दार्थः । बध्य-
त पारवश्यमानीयेत, कर्मणाऽदृष्टसंज्ञेन, न्यायात् योग्य-
तावैकल्याऽऽदिविशेषलक्षणात् । दृष्टान्तमाह—“तदन्यामुक्त-
वृन्दवत्” तस्मादनादिमतो मुक्ताद्यदन्यदमुक्तवृन्दं संसारि-
जीवलक्षणं तद्वत् ।

अत्र परः—

तदन्यकर्मविरहा-अ चेत्तद्वन्ध इष्यते ।

तुल्ये तद्योग्यताभावे, न तु किं तेन चिन्त्यताम् ॥ १६७ ॥

तदन्यकर्मविरहात्तस्मात्संप्रतिबन्धुमिष्टाद्यदन्यप्राक्कालबद्धं
कर्म तद्विरहात्, न चेद्यदि, तद्वन्धस्तस्मादनादिमतो मु-
क्तस्य बन्ध इष्यते अभिमन्यते आचार्यः । तुल्ये-समाने स-
र्वजन्तुषु, तद्योग्यताभावे कर्मबन्धयोग्यताया विरहः । न वि-
ति परपक्षास्तमायाम् । किं प्रयोजनं तेन प्राच्यकर्मबन्धविर-
हेणोत्तरतया परिकल्पितेन, चिन्त्यतां-परिभाव्यतामेतत् । अ-
यमभिप्रायः—यदि योग्यतामन्तरणाऽपि शेषसंसारिणां कर्म-
बन्धोऽभ्युपगम्यते तदाऽनादिमुक्तोऽपि सोऽस्तु, उभयतोऽपि
योग्यताविरहाविशेषात् ।

अथोपसंहरन्माह—

तस्मादवश्यमेष्टव्या, स्वाभाविक्येव योग्यता ।

तस्यानादिमती सा च, मलनान्मल उच्यते ॥ १६८ ॥

तस्माद्-अनादियुक्तकर्मबन्धप्रसङ्गाद्विस्तारवश्यं नियमेनेष्टव्या
स्वाभाविक्येव—स्वभावभूतैव योग्यता कर्मबन्धं प्रति । त-
स्याऽऽत्मनोऽनादिमती अनादिकालप्रवृत्ता । सा च योग्यता
पुनर्मलनात् जीवस्वभावविष्कम्भणान्मल उच्यते इति ।

एनामेव तन्प्रान्तरमताऽऽविष्करणेन समर्थयमान आह—

दिदृक्षाभाववीजाऽऽदि-शब्दवाच्या तथा तथा ।

इष्टा चान्यैरपि शेषा, मुक्तिमार्गावलम्बिभिः ॥ १६९ ॥

पुरुषस्य प्रकृतिविकारान् द्रष्टुमच्छादिदृक्षा सांख्यानं ,

भवबीजं शैवानां, भावतिरूपाऽविद्या वैदान्तिकानामनादि-
क्लेशरूपा वासना सांगतानां, ततो दिव्यभावाभावाऽऽदिभिः
शब्दैरुच्यते या सा । तथा तथा तेन तेन दर्शनभेदप्रकारेण-
ष्टा-आभिमतैव, अन्यैरप्यस्मद्विलक्षणैः किं पुनरस्याभिरित्य-
पि हि शब्दार्थः । एषा कर्मबन्धयोग्यता । मुक्तिमार्गावलम्बि-
भिर्निवृत्तिपुरपथप्रस्थितैरिति ।

एवं सति यत्सिद्धं तदाह—

एवं चापगमोऽप्यस्याः, प्रत्यावर्तं सुनीतितः ।

स्थित एव तदल्पत्वे, भावशुद्धिरपि ध्रुवा ॥ १७० ॥

एवं चास्यां च कर्मबन्धयोग्यतायां सत्याम्, अपगमोऽपि
व्यावृत्तिरूपोऽनपगमस्तावदस्त्येवेत्यपिशब्दार्थोऽस्या—यो-
ग्यतायाः प्रत्यावर्तं प्रति पुद्गलपरावर्त्तं नैकस्मिन्नेव चरमावर्त्तं
इत्यर्थः । सुनीतितो दोषाणां कमहासलक्षणात्सन्त्यायात्,
स्थित एव—प्रतिष्ठित एव, ततस्तत्पत्वे—मलालागवे
भावशुद्धिरपि परिणतिनिर्मलता, किं पुनः प्रत्यावर्त्तं मला-
पगम इत्यपिशब्दार्थो, ध्रुवा—निश्चिता स्थिता, अन्यथा
मलापगमस्यैवाभावादिति ।

ततः शुभमनुष्ठानं, सर्वमेव हि देहिनाम् ।

विनिवृत्ताऽऽग्रहत्वेन, तथाबन्धेऽपि तत्त्वतः ॥ १७१ ॥

ततो भावशुद्धेः सकाशाच्छुभं श्रेयस्कारि अनुष्ठानं धर्मा-
र्याऽऽदिगोचरं सर्वमवर्त्तं स्फुटं देहिनां शरीरभाजाम् कंठ-
त्याह—विनिवृत्ताऽऽग्रहत्वेन व्यावृत्तात्यन्तवितथाभिनिवेश-
भावेन, 'तथाबन्धेऽपि' तत्प्रकाराल्पाऽल्पतरबन्धसद्भावेऽपि
किं पुनस्तस्याप्यभाव इत्यपिशब्दार्थः । तत्पत्ता—निश्चयवृ-
त्त्या जायत इति ।

नात एवाणवस्तस्य, प्राग्वत् संकेशहेतवः ।

तथाऽन्तस्तत्त्वसंशुद्धे—रुद्रग्रशुभभावरतः ॥ १७२ ॥

न-नैवात एव विनिवृत्ताऽऽग्रहत्वादेवाऽणवो-ज्ञानाऽऽवर-
णादिकर्मणवस्तस्य चरमपुद्गलपरावर्त्तधर्तिनो जन्तोः । प्रा-
ग्वत् प्राच्यपरावर्त्तैश्च । संकेशहेतवो मालिन्यनिबन्धना जा-
यन्ते, तथेति हेत्वन्तरसमुच्चये, अन्तस्तत्त्वसंशुद्धेरन्त-
स्तत्त्वमात्मा तस्य संशुद्धेः स्वभावभूतमलक्षयाद् य उद्ग्र-
उत्कटः शुभो भावस्तस्मात् ।

अयं चास्य तथाविधकर्मबन्धो भवन्नपि न तथा-

विधमयाय संपद्यत इति दर्शयन्नाह—

सत्साधकस्य चरमा, समयाऽपि विभीषिका ।

न खेदाय यथाऽत्यन्तं, तद्वदेतद्विभाव्यताम् ॥ १७३ ॥

सत्साधकस्य तथाविधां विद्यां सम्यग् साधयितुं प्रवृत्तस्य
पुंसश्चरमा पर्यन्तवर्त्तिनी समयाऽपि संनिहिताऽपि, किं पुन-
रुदरे इत्यपिशब्दार्थो, विभीषिका वेतालाऽऽदिदर्शनरूपा, न ख-
दाय शमाय, यथाऽत्यन्तमनीव, तद्वत् साधकचरमविभीषि-
कावत्, एतत् चरमाऽऽवर्त्तकर्मबन्धरूपं वस्तु, विभाव्यतां वि-
मृश्यतां, विवेकवतां प्रधानाऽनागतवस्तुप्रतिबन्धाद्येतस इति ।

दृष्टान्तमेवाधिकृत्याऽऽह—

सिद्धेरासम्भावेन, यः प्रमोदो विजृम्भते ।

चेतस्यस्य कुतस्तेन, खेदोऽपि लभतेऽन्तरम् ॥ १७४ ॥

सिद्धेर्विद्याऽऽदिवशीभावस्याऽऽसम्भावेन-सन्निहितत्वेन, यः

कश्चिज्ज्ञैर्दुमशक्यः, प्रमोदो-हर्षो, विजृम्भते-समुच्छलति,
चेतस्यस्यःकरणेऽस्य सत्साधकस्य, कुतः कस्माद्धतोः, तेन
प्रमोदविजृम्भणेन खेदोऽपि, यः प्रागत्यन्तरूपतयोक्तः प्रमो-
दस्तावज्जृम्भत एवेत्यपिशब्दार्थः । लभते प्राप्नोत्यन्तरम-
वकाशमिति ।

अथ दार्ष्टान्तिकमधिकृत्यैतद्विशेषमाह—

न चेयं महतोऽर्थस्य, सिद्धिरात्यन्तिकी न च ।

मुक्तिः पुनर्द्वयोपेता, सत्प्रमोदाऽऽस्पदं ततः ॥ १७५ ॥

न च-नैवेयं विद्याऽदिविषया महतो गरीयसोऽर्थस्य साध्य-
स्य सिद्धिरुक्तरूपाऽऽत्यन्तिकी अत्यन्तमभावा, न च भूत्वाऽपि
पुनर्विनाशात् । मुक्तिः पुनर्द्वयोपेता महत्त्वाऽऽत्यन्तिकभावयुक्ता
सत्प्रमोदाऽऽस्पदं सतः सर्वातिशयाधिनः प्रमोदस्य स्थानं, ततो
द्वयोपेतत्वाद्धतारिति । योऽपि इह द्विधा बन्धो-महाबन्धश्च,
इतरश्च । तत्र मिथ्यादृष्टिर्महाबन्धः, शेषश्च इतरश्च । योऽपि ।

सम्प्रति "संतं वा पनरबन्धे तिसयं" इति गाथासूचितं

बन्धनपञ्चदशकं व्याचिख्यासुराह—

आगलविउवाऽऽहा-रयाण समतेयकम्मजुत्ताणं ।

नवबंधणाणि इयरदु-सहियाणं तिभि तेसिं च ॥ ३६ ॥

औदारिकवैक्रियाऽहारकशरीराणां नव बन्धनानीति यागः ।
कीदृशानामित्याह—स्वकतैजसकर्मण्युक्तानां प्रत्येकं स्वक-
तैजसकर्मणानां मध्यादन्यतरेण युक्तानामित्यर्थः । (नव सि)
नवसंख्यानि बन्धनानि—बन्धनप्रकृतयो भवन्तीति । औदा-
रिकवैक्रियाऽहारकाणां त्रयाणामपि प्रत्येकं स्वनाम्ना तैजसेन
कर्मण्येन च योगाद् द्विकसंयोगनिष्पन्नान्येकैकस्यौदारिका-
ऽऽदेस्त्रीणि त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, तेषां च त्रयाणां त्रिकाणां
मीलने नव बन्धनानीति । तथाहि—औदारिकौदारिकबन्धनना-
म, औदारिकतैजसबन्धननाम, औदारिककर्मण्यबन्धननाम ।
वैक्रियवैक्रियबन्धननाम, वैक्रियतैजसबन्धननाम, वैक्रिय-
कर्मण्यबन्धननाम । आहारकाऽऽहारकबन्धननाम, आहारक-
तैजसबन्धननाम, आहारककर्मण्यबन्धननाम । तत्र पूर्वगु-
हतिरौदारिकशरीरपुद्गलैः सह गृह्यमाणौदारिकपुद्गलानां च-
न्धो येन क्रियते तदौदारिकौदारिकबन्धननाम । येनौदारि-
कपुद्गलानां तैजसशरीरपुद्गलैः सह सम्बन्धो विधीयते त-
दौदारिकौदारिकतैजसबन्धननाम । येनौदारिकपुद्गलानां का-
र्मण्यशरीरपुद्गलैः सह सम्बन्धो विधीयते तदौदारिकका-
र्मण्यबन्धननाम । एवमेव न्यायेनान्याभ्यापि बन्धनानि वा-
च्यानि । शेषबन्धननिरूपणायाऽऽह—"इयरदुसहियाणं ति-
भि सि" इतरे स्वकीयनामापेक्षयाऽन्ये तैजसकर्मण्यशरी-
रे, ततः प्राकृतत्वादन्यथोपन्यासेऽपि हे च ते इतरे च द्वी-
तरे ताभ्यां सहितानि युक्तानि द्वीतरसहितानि । यद्वा-
(दु सि) द्विकं इतरञ्च तद्विकं चेतद्विकं तेन सहिता-
नि इतरद्विकसहितानि तेषां द्वीतरसहितानामितरद्विकस-
हितानां वा । औदारिकवैक्रियाऽऽहारकाणामत्रापि याज्यम् ।
त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । अयमाशयः—प्रत्येकमौदारिक-
वैक्रियाऽऽहारकाणां तैजसकर्मण्यभ्यां युगपत् संयोगे त्रि-
कसंयोगरूपाणि त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । तथाहि—
औदारिकतैजसकर्मण्यबन्धननाम, वैक्रियतैजसकर्मण्यबन्ध-
ननाम, आहारकतैजसकर्मण्यबन्धननाम । अर्थः पूर्वोक्त
एव । न केवलमेवाधौदारिकाऽऽदीनामितरद्विकसहितानामेव

ग्रीणि बन्धनानि भवन्ति, किं तु—(तेसि च सि) ग्री-
णीति शब्दे इमरुक्रमणिन्यायादपि योज्यः । ततोऽय-
मर्थः—तयोश्चेतरशब्दवाच्ययोस्तैजसकर्मण्योः स्वनाम्ना इ-
तरेण च योगे ग्रीणि बन्धनानि भवन्ति । यथा तैजस-
नैजसबन्धननाम, तैजसकर्मणबन्धननाम, कर्मणकर्मणब-
न्धननाम । तदेवं नव ग्रीणि ग्रीणि च मिलितानि पञ्चदश
बन्धनानीति । अत्राऽऽह—पञ्चानां शरीराणां त्रिकाऽऽदियो-
गप्रकारेण षड्विंशतिः संयोगा भवन्ति । तत्तुल्यबन्धनानि
च कस्माच्च भवन्ति ? उच्यते—औदारिकवैक्रियाऽऽहारकाणां
परस्परविहङ्गानामन्योऽन्यसंबन्धाभावात् पञ्चदशैव भवन्ति,
नाधिकानि । आह—यथा पञ्चदश बन्धनानि भवन्ति, ए-
वमनेनैव क्रमेण पञ्चदश सङ्घाता अपि कस्माच्च अभिधीय-
न्ते, सङ्घातितानामेव बन्धनभावात् । तथाहि—पाषाणयु-
ग्मस्य कृतसंघातस्थैवोत्तरकालं वज्रलेपरात्ताऽऽदिना बन्धनं
क्रियते । तदसत् यतो लोके ये स्वजातौ संयोगा भवन्ति-
त एव शुभाः, एवमिहापि स्वशरीरपुद्गलानां स्वशरीरपुद्गलैः
सह ये संयोगरूपाः संघातास्ते शुभा इति प्राधान्यव्यापनाय
पञ्चैव संघाता अभिहिता इति ॥ ३६ ॥ कर्म० १ कर्म० ।

बंधनच्युत-बन्धनच्युत-त्रि० । वृत्ताऽऽदिरूपाद् बन्धना-
च्युत, “ताले जह बंधनच्युत, एवं आउल्लयमि तुह-
ति ।” तालफलं यथा बन्धनात्—वृत्ताच्युतः भूमौ पत-
ति एवं जन्तुरपि स्वाऽऽयुःक्षये नुत्पति—उच्यते । सूत्र० १
ध्रु० २ अ० १ उ० ।

बंधनच्छेदयणगङ्-बन्धनच्छेदनगति-स्त्री० । बन्धनस्य-कर्म-
णः सम्बन्धस्य वा छेदनेऽभावे गतिर्जीवस्य शरीरस्य वा
जीवाद् बन्धनच्छेदनगतिः । गतिभेदे, भ० ८ श० ६ उ० ।

बंधनच्छेदयण्या-बन्धनच्छेदनता-स्त्री० । पररुद्धफलस्येव
कर्मबन्धनच्छेदने, भ० ६ श० ७ उ० ।

बंधनग्राम-बन्धननाम्न-न० । बध्यन्ते-गृह्यमाणः पुद्गलाः पू-
र्वगृहीतपुद्गलैः सह संश्लिष्टाः क्रियन्ते येन तद्बन्धनं, तदेव नाम
बन्धननाम । कर्म० १ कर्म० । यदुदयादौदारिकाऽऽदिपुद्गलानां
पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परमन्यशरीरपुद्गलैश्च सह-
सम्बन्धः । तस्मिन्नामकर्मभेदे, कर्म० । तत्पञ्चधा । तथा—
औदारिकबन्धनम्, वैक्रियबन्धनम्, आहारकबन्धनम्, तैजस-
बन्धनम्, कर्मणबन्धनम् । तत्र यदुदयादौदारिकपुद्गलानां पूर्व-
गृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परं तैजसाऽऽदिशरीरपुद्गलैश्च
सह संबन्धस्तदौदारिकबन्धनम् । एवं वैक्रियबन्धनम्, आ-
हारकबन्धनं च भावनीयम् । यदुदयात्पुनस्तैजसपुद्गलानां
पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परं कर्मणशरीरपुद्गलैश्च
सह संबन्धस्ततैजसबन्धनम् । यदुदयात् कर्मपुद्गलानां पूर्व-
गृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परं संबन्धस्तत्कर्मणबन्ध-
नम् । केचित्पुनर्बन्धनस्य पञ्चदश भेदानाचक्षते, ते च पञ्च-
संग्रहाऽऽदिग्रन्थतो वेदितव्याः । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० । प्रव० ।

साम्प्रतं बन्धननामस्वरूपमाह—

उरलाइपुगलायं, निबळवज्झंतयाण संबंधं ।

जं कुणइ जउसमं तं, उरलाईबंधणं नेयं ॥ ३४ ॥

औदारिकाऽऽदिपुद्गलानामादिशब्दाद्वैक्रियपुद्गलानामाहार-
कपुद्गलानां तैजसपुद्गलानां कर्मणपुद्गलानाम् । किंविशिष्टा-

नामित्याह—“निबळवज्झंतयाण सि ।” निबळाश्च बध्यमानाश्च
निबळवध्यमानास्तेषां निबळवध्यमानानां पूर्ववज्झानां बध्य-
मानानां च यत् कर्म संबन्धं परस्परं मीलनं करोति दाक-
णामिव जंतु, अत एव जंतुसमं नदीदारिकाऽऽदिबन्धनमाह-
शब्दाद्वैक्रियबन्धनमाहारकबन्धनं तैजसबन्धनं कर्मणब-
न्धनं वेयम्—ज्ञातव्यमिति गाथाऽन्तरार्थः ॥ भाषार्थस्वरूपम्—
इह पूर्वगृहीतैरौदारिकपुद्गलैः सह परस्परं गृह्यमाणानौदा-
रिकपुद्गलानुदितेन येन कर्मणा बध्नात्यात्माऽन्योन्यसंयुक्तान्
करोति, तदौदारिकशरीरबन्धननाम दाकपाषाणांश्चीनां ज-
तुरालामधुतिश्लेषद्रव्यतुल्यम् । पूर्वगृहीतैर्वैक्रियपुद्गलैः सह
परस्परं गृह्यमाणान् वैक्रियपुद्गलानुदितेन येन कर्मणा ब-
ध्नात्यात्माऽन्योन्यसंयुक्तान् करोति, तज्जंतुसमं वैक्रिय-
शरीरबन्धननाम । पूर्वगृहीतैराहारकशरीरपुद्गलैः सह पर-
स्परं गृह्यमाणानाहारकपुद्गलानुदितेन येन कर्मणा बध्ना-
त्यात्माऽन्योन्यसंयुक्तान् करोति, तज्जंतुसममाहारकश-
रीरबन्धननाम । पूर्वगृहीतैस्तैजसपुद्गलैः सह परस्परं गृह्य-
माणान्तैजसपुद्गलानुदितेन येन कर्मणा बध्नात्यात्माऽ-
न्योन्यसंयुक्तान् करोति तज्जंतुसमं तैजसशरीरबन्धननाम ।
पूर्वगृहीतैः कर्मणपुद्गलैः सह परस्परं गृह्यमाणान् कर्मणपु-
द्गलानुदितेन येन कर्मणा बध्नात्यात्माऽन्योन्यसंयुक्तान् क-
रोति तज्जंतुसमं कर्मणशरीरबन्धननाम । यदि पुनरिदं शरी-
रपञ्चकपुद्गलानामौदारिकाऽऽदिशरीरनाम्नः सामर्थ्याद् गृही-
तानामन्योन्यसंबन्धकारि बन्धनपञ्चकं न स्यात्तत्तेषां शरी-
रपरिणतौ सत्यामप्यसंबन्धत्वात् एवमाऽऽहत्कुराड्विस्था-
स्तीमितसकूनामिषेकत्र स्थैर्यं न स्यादिति ॥ ३४ ॥ कर्म० १ कर्म० ।
बंधनपञ्चइय-बन्धनप्रत्ययिक-पु० । बध्यतेऽनेनेति बन्धनं
विवक्षितस्निग्धताऽऽदिको गुणः, स एव प्रत्ययो हेतुर्न च स
तथा । बन्धनजे बन्धे, भ० ८ श० ६ उ० ।
बंधनपरिणाम-बन्धनपरिणाम-पुं० । पुद्गलानां परस्परं संश्ले-
षपरिणामे, स्था० १० ठा० ।

सर्वत्र बन्धनपरिणामलक्षणं चैतत्—

“समण्डियारपेबंधा, न होइ समलुकस्यार वि न होइ ।
वेमायनिजलुकस-सणेण बंधो उ खंधाणं ॥ १ ॥”

एतदुक्तं भवति—समगुणस्निग्धस्य समगुणस्निग्धेन परमा-
द्यादिना बन्धो न भवति, समगुणरुक्षस्याऽपि समगुणरु-
क्षेणेति यदा विषमा मात्रा तदा भवति बन्धः । विषममा-
त्रानिरूपयार्थमुच्यते—“ निद्रस्स निद्रेण दुयाहियेणं, लु-
क्खस्स लुक्खेण दुयाहियेणं । निद्रस्स लुक्खेण उवेइ बंधा,
जहण्वज्जो विसमो समो वा ॥ १ ॥” इति । स्था० १० ठा० ।

बंधनविमोक्षणगङ्-बन्धनविमोचनगति-स्त्री० । बन्धनविच्यु-
तानां विस्तरतया निर्व्याघातेन गमने, प्रज्ञा० ।

से किं तं बंधनविमोक्षणगती ? । बंधनविमोक्षणगती जं
णं अंवाण वा अंवाडगाण वा मातुलुंगाण वा चिल्लाण वा
कविट्ठाण वा भव्वाण वा फणसाण वा दालिमाण वा
पारेवताण वा अक्खल्लोवाण वा चाराण वा तंदुलाण वा
पक्काणं परियागगताणं बंधणाओ विप्पमुक्काणं वा शि-
न्वाधाएणं अहे वीसाए गती पवत्तइ । प्रज्ञा० १६ पद ।

बंधगुणमुक्त-बन्धनोपक्रम-वि० । स्नेहाऽऽत्मकेन कर्माऽऽत्मकेन वा बन्धनेन प्रायत्येन मुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । बंधणोवकम्-बन्धनोपक्रम-पुं० । बन्धनं कर्मपुत्रलानां जीवप्रदेशानां च परस्पर सम्बन्धनामिदं च सूत्रमात्रबद्धलोहशलाकासंबन्धोपममवगन्तव्यं तस्योपक्रम उक्ताद्यो बन्धनोपक्रमः । आसक्तलितावस्थस्य वा कर्मणा बद्धावस्थीकरणं संबन्धनम् । तदेवोपक्रमो वस्तुपरिकर्मरूपो बन्धनोपक्रमः । उपक्रमभेदे, स्था० ।

बंधणोवकमे चउच्चिहे पणुत्ते । तं जहा-पगइबंधणोवकमे, ठिइ बंधणोवकमे, अणुभावबंधणोवकमे, पएसबंधणोवकमे ॥

बन्धनोपक्रमो-बन्धनकरणं चतुर्धा, तत्र प्रकृतिबन्धनस्योपक्रमो जीवपरिणामो योगरूपस्तस्य प्रकृतिबन्धहेतुत्वादिति । स्थितिबन्धनस्याऽपि स एव, नवरं कषायरूपः स्थितेः कषायहेतुत्वादिति । अनुभागबन्धनोपक्रमोऽपि परिणाम एव, नवरं कषायरूपः, प्रदेशबन्धनोपक्रमस्तु स एव योगरूप इति । यत उक्तम्-“जोगा पर्याडपएसं, ठिइअणुभागं कसायओ कुणइ ।” इति । प्रकृत्यादिबन्धनानामान्तमौहर्तो नान्तःकोटीकोटीरूपाऽऽरम्भा वा उपक्रमा इति । स्था० ४ डा० २ उ० ।

बंधदसा-बन्धदशा-स्त्री० । दशाध्ययनप्रतिबद्धं भुतभेदे, स्था० ।

बंधदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता । तं जहा-“ बंधे मुक्खे य देवकुं, दमारे मंडले इय ” । आवरियविप्पडिवत्ती उवज्झायविप्पडिवत्ती भावणा विमुक्ती सातोक्कमे ।

बन्धदशानामपि बन्धाऽऽध्ययनानि श्रौतेनार्थेन व्याख्यातव्यानि । स्था० १० डा० ।

बंधपय-बन्धपद-न० । देहिनां कुवामनाहेतुत्वात्परसमयपदे प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशलक्षणभेदमिदस्य प्रतिपादके, अनु० ।

बंधप्पमोक्ख-बन्धप्रमोक्ष-पुं० । बन्धात्सकाशादात्मनः पृथग्बन्धने, आवा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

बंधभेय-बन्धभेद-पुं० । मूलप्रकृतिबन्धरूपस्याश्विधस्योत्तरप्रकृतिबन्धस्वभावस्य च सप्तनवतिप्रमाणस्य प्रज्ञापने, ध० १ अधि० ।

बंधमोक्खसिद्धि-बन्धमोक्षसिद्धि-स्त्री० । बन्धमोक्षसिद्धौ, विश० ।

मरिडकगणधरवक्रव्यता-

किं मञ्जे बंधमोक्खा, संति न संति सि संसओ तुज्झं ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी नेसिमो अत्थो ॥१८८४॥

मरिडक ! त्वमिदं मन्यसे-किं बन्ध-मोक्षौ स्तो, न वा ? इति । अयं चानुचितस्तव संशयः, विरुद्धवेदपदभ्रुतिबन्धनत्वात् । तथाहि-“ स एव विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा, न मुच्यते मोचयति वा, न वा एव बाह्यमभ्यन्तरं वा वेद ।” इत्यादीनि वेदपदानि; तथा-“ न ह वै सशरीरस्य प्रियाऽप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रियाऽप्रिये न स्पृशतः ।” इत्याद्यानि च । एतेषु, चार्थं त्वं न जानासि,

यनोऽप्येतदर्थस्तव चेत्तसि वर्तते, तद्यथा-स एवः-अधिकृतो जन्तुः, विगुणः-सत्त्व-रजस्-तमोगुण-रहितः, विभुः-सर्वगतः, न बध्यते-पुण्य-पापाभ्यां न युज्यत इत्यर्थः, संसरति वा 'न' इत्यनुवर्तते, न मुच्यते-न कर्मणा धियुज्यते, बन्धस्थैवाऽभावात्; मोचयति वा नान्यम्, इत्यनेनाऽकर्तृकत्वमाह-नवा एव बाह्यम्-आत्मभिन्नं महद्बह्वहाराऽऽदि, अभ्यन्तरं निजस्वरूपमेव, वेद-विज्ञानाति, प्रकृतधर्मत्वा-ज्ज्ञानस्य, प्रकृतेऽभावेतत्तत्वात् । ततश्चामूनि किल बन्धमोक्षाऽभावप्रतिपादकानि । तथा, 'न ह वै' नैवेत्यर्थः, सशरीरस्य प्रियाऽप्रिययोरपहतिरस्तीति-बाह्याऽऽध्यात्मिकनादि-शरीरसन्तानयुक्तत्वात् सुख-दुःखयोरपहतिः संसारिणो नास्तीत्यर्थः, अशरीरं वा वसन्तम्-अमूर्तमित्यर्थः, प्रियाऽप्रिये न स्पृशतः, तत्कारणभूतस्य कर्मणाऽभावादित्यर्थः । अमूनि च बन्धमोक्षाऽभिधायकानीति । अतः संशयः । तत्र “ स एव विगुणो विभुः ” इत्यादीनां नायमर्थः, किन्त्वयं वक्ष्यमाणलक्षण इति ॥ १८०३ ॥

अत्र भाष्यम्—

तं मञ्जि जइ बंधो, जोगो जीवस्स कम्मणा समयं ।

पुव्वं पच्छा जीवो, कम्मं व समं व ते होज्जा ॥१८०४॥

“ वेयपयाण य ” इत्यत्र चशब्दाद् युक्तिं च त्वं न जानासि । कुतः ? यस्मादायुष्मन् ! मरिडक ! त्वमेवं मन्यसे-जीवस्य बन्धो यदि कर्मणा समकं-सार्धं योगः-संयोगोऽभिप्रेतः स सत्त्वादिमान्, आदिरहिता वा ? । यथाविमान्, ततः किं पूर्वं जीवः प्रसूयेत पश्चात् कर्म, पूर्वं वा कर्म पश्चाज्जीवः प्रसूयेत, समं वा युगपद् वा तौ द्वौवापि प्रसूयेयाताम् ? इति पक्षत्रयमिति ॥ १८०५ ॥

अत्राऽऽपत्तस्य दूषणमाह—

न हि पुव्वमहेज्जओ, खरसंगं वाऽऽयमंभवो जुत्तो ।

निकारणजायस्स य, निकारणउ चिय विणासो ॥१८०६॥

‘पूर्वं जीवः पश्चात्कर्म’ इत्येतदुक्तम्, यतो न कर्मणः पूर्वं (खरसंगं वायमंभवो जुत्तो) खरशृङ्गस्येवाऽऽत्मनः सम्भवा युक्तः, अहेतुकत्वात्, इह यदहेतुकं तद् न जायते, यथा खरशृङ्गम्, यत्तु जायते तद् निर्हेतुकमपि न भवति, यथा घटः, निष्कारणस्य च जातस्य निष्कारण एव विनाशः स्यादिति ॥ १८०६ ॥

अमुमेव विकल्पं दूषयितुमाह—

अहवाऽणाइ चिय सो, निकारणओ न कम्मजोगो से ।

अह नि कारणओ सो, मुक्खस्स वि होहिइ स भुज्जा ॥१८०७॥

अथ चेत् कर्मणः पूर्वमात्माऽनादिकात्सिद्ध एव, इति किं तस्य सहेतुक-निर्हेतुकचिन्तया ? इति । अत्रोच्यते- (निष्कारणञ्चैव इत्यादि) यद्येवम्, ततः (से) तस्य जीवस्य कर्मयोगः कर्मबन्धो न प्राप्नोति, अकारणत्वात्, नमस इव । अथ निष्कारणोऽप्यसौ भवति, तर्हि मुक्तस्याऽपि भूयः स भविष्यति, निष्कारणत्वाऽविशेषात्, तच्च मुक्तावप्यनाभ्यास इति ॥ १८०७ ॥

यदि वा—

होज्ज स निबं मुक्को, बंधाभावम्मि को व से मेक्खो ॥

न हि मुक्कव्ववत्सो, बंधभावे मग्गो न भसो । १८०८ ।
अथवा—कर्मयोगाभावाद् वित्त्युक्त एवाऽसौ भवेत् । य-
दि वा—बन्धाऽभावे कः किल तस्य मोक्षव्यवदेशः ? । न
शब्दस्य नभसः कस्याऽपि मुक्तव्यवदेशो मतः, बन्धपू-
र्वकत्वाद् मोक्षस्य । तस्माद् न 'पूर्वे जीवः पश्चात् कर्म'
इति प्रथमविकल्प इति ॥ १८०८ ॥

अथ 'पूर्वं कर्म पश्चाज्जीवः, युगपद् वा द्वावपि' इ-
ति पक्षद्वयस्य प्रतिविधानमाह—

न य कम्मस्स वि पुब्बं, कत्तुरभावे समुत्तरो जुत्तो ।
निक्कारणमो सो वि य, तद् जुगवुप्पत्तिभावे या ॥ १८०९ ॥
न हि कत्ता कजं ति व, जुगवुप्पत्तीं जीवकम्माणं ।
जुत्तो ववत्सोऽयं, जह लोए गोविसाणाणं ॥ १८१० ॥

न च जीवात् प्राक् कर्मणोऽपि समुद्भवो युक्तः, कर्तु-
र्जीवस्य तदानीमभावात्, अक्रियमाणस्य च कर्मत्वाऽयो-
गात्, निष्कारणस्यैवमसौ कर्मसमुद्भवः स्यात्, ततोऽ-
कारणज्ञानस्याऽकारणत एव विनाशोऽपि स्यादिति । तथा-
युगपदुत्पत्तिभावे च 'प्रत्येकपक्षोक्ता दोषाः बाध्याः' इ-
ति शेषः—निर्हेतुकत्वात् प्रत्येकवदुभयस्याऽपि समुदित-
स्याऽनुत्पत्तिरित्यादि । न च युगपदुत्पन्नयोर्जीव-कर्मणोः
कर्तृ-कर्मभावो युज्यत इत्येतदेवाऽह—'न हीत्यादि' न हि
युगपदुत्पन्नयोर्जीव-कर्मणोः 'अयं जीवः कर्ता' 'इदं वा
ज्ञानावऽऽरणाऽऽदिपुद्गलनिकुरम्बं कर्म' इति व्यपदेशो यु-
ज्यते, यथा लोकं सव्येतरगोविषाणयेरिति ॥ १८०९ ॥
॥ १८१० ॥

द्वितीयं मूलविकल्पमधिकृत्याऽह—

होआणाईओ वा, संबंधो तद् वि न घटए मोक्खो ।
जोऽणाई सोऽणंतो, जीवनहाणं व संबंधो ॥ १८११ ॥
स्यादेतत्, अनादिरेव जीवकर्मणोः सम्बन्धः—संयोगः ।
ननु तथाऽपि मोक्षो न घटते, यस्माद् योऽनादिः संयो-
गः सोऽनन्तो दृष्टः, यथा जीवनभसोः । न ह्याकाशेन
सह जीवस्य कदाचिदपि संयोगो निवर्तते । एवं कर्मणा
ऽपि सहाऽसौ न निवर्तते, तथा च सति मुक्त्यभाव-
प्रसङ्ग इति ॥ १८११ ॥

उपसंहरमाह—

इय जुत्तीं न घटइ, सुव्वइ य सुईसु बंधमोक्ख सि ।
तेण तुह संसओऽयं, न य कजोऽयं जहा सुणसु ॥ १८१२ ॥
इत्येवं युक्तयुक्त्या बन्धो मोक्षश्च न घटते, भूयते च
भूतिषु वेदवाक्येष्वसौ । ततस्तत्र संशयोऽयम् । यथा वा-
ऽयं न कार्यस्तथा शृणु सौम्य ! इति । उक्तः पूर्वपक्षः ॥
॥ १८१२ ॥

अत्र प्रतिविधीयते—तत्र यत् तावदुक्तम्—किं पूर्वं
जीवः पश्चात् कर्म, उत व्यत्ययः ? इत्या-
दि । तत् सर्वमयुक्तम् । कुतः ? इत्याह—

संताणोऽणाईओ, परोप्परं हेउ-हेउभावाओ ।
देहस्स य कम्मस्स य, मंहिय ! बीयकुराणं व ॥ १८१३ ॥
३११

शरीर-कर्मणोरनादिः सन्तान इति प्रतिज्ञा, परस्परं हेतु-
हेतुमद्भावात्, बीजाङ्कुरवदिति । ततश्च 'किं पूर्वं जीवः
पश्चात् कर्म ?' इत्यादि प्लवत एव, अनादित्वात् तत्सं-
तानस्येति ॥ १८१३ ॥

एतदेव कर्मसन्तानस्याऽनादित्वं साधयन्माह—

अत्थि स देहो जो क-म्पकारणं जो य कजमप्पस्स ।
कम्मं च देहकारण-मत्थि य जं कजमप्पस्स ॥ १८१४ ॥
अस्ति स कश्चिद् देहो योऽमेतनस्य कर्मणः कारणम्,
यश्चान्यस्याऽतीतस्य कर्मणः कार्यम् । तथा कर्मोऽपि
समस्ति । किं विशिष्टम् ? इत्याह—यदमेतनस्य देहस्य का-
रणम्, यच्चान्यस्याऽतीतस्य कार्यमिति । एवमनादौ संसारे
न कश्चिद् विधायति, अतोऽनादिर्देह-कर्मसन्तान इति ।
आह—ननु बन्धमोक्षाविह साधयितुं प्रस्तुतौ, ततः कर्म-
सन्तानस्याऽनादित्वसाधनमसंबन्धमिव लभ्यते । तदयुक्तम्,
अभिप्रायापरिज्ञानात्, न ह्यकृतं कर्म सम्भवति 'क्रियत
इति कर्म' इति व्युत्पत्तेः, यच्च तस्य कारणमसावेव बन्ध
इति कथं न तत्सिद्धिः ? ॥ १८१४ ॥

ननु यदि क्रियत इति कर्मोच्यते, तर्हि को—

ऽस्य देहस्य च कर्ता ? इत्याह—

कत्ता जीवो कम्म-स्स करणमो जह वदस्स घटकारो ।
एवंचिय देहस्स वि, कम्मकरणसंभवाउ ति ॥ १८१५ ॥
कर्ता चाऽत्र कर्मणो जीवः, करणसमेतत्वाद्, दण्डाऽऽ-
दिकरणयुक्तकुलालवद् घटस्य, करणं चेह जीवस्य कर्म
निर्वर्त्तयतः शरीरमवगन्तव्यम् । एवं देहस्याऽप्यात्मैव क-
र्ता, कर्मरूपं करणं कर्मकरणं तत्संभवात्—तद्युक्तत्वात्,
दण्डाऽऽदिकरणसमेतकुलालवदिति ॥ १८१५ ॥

अथाऽत्र प्रेर्य परिहारं चाऽह—

कम्मं करणमसिद्धं, च ते मई कजओ तयं सिद्धं ।
किरियाफलमो य पुणो, पडिवज तपगिभूइ व ॥ १८१६ ॥
स्यादेतत्, अतीन्द्रियत्वेनासिद्धत्वात् कर्मणः करणत्वस-
सिद्धम् तदयुक्तम्, यतः कार्यतः—कार्यद्वारेण तत् सिद्धमेव,
तथाहि—विद्यमानकरणं शरीराऽऽदि, कृतकत्वात्, घटाऽऽदि
बन्, यस्यास्य करणं तत् कर्मैव, तस्मादस्यैव तत् ।
अथवा—विद्यमानकरणमेवाऽऽत्मशरीरलक्षणद्वयम्, कर्तृ-
कार्यरूपत्वात्, कुलाल-घटाऽऽदिवत् । यच्च कर्तुरात्मनः
शरीरमुत्पादयतः करणं तत् कर्मैति कथं न तत्सिद्धिः ?
तथा फलवत्यो दानाऽऽदिक्रियाः, चेतनाऽऽरब्धक्रियारूप-
त्वात्, यच्च तासां फलं तत् कर्म । इत्यग्निभूतिरिव स्व-
मपि प्रतिपद्यस्वेति ॥ १८१६ ॥

यथोक्तम्—'योऽनादिः संयोगः सोऽ-

नन्तो दृष्टः' इत्यादि । तत्राऽह—

जं संताणोऽणाई, तेणाऽणंतोऽवि णायमेगंतो ।
दीसइ संतां वि जओ, कत्थइ बीयंऽकुराईणं ॥ १८१७ ॥
'यद्-यस्माज्जीव-कर्मसंयोगसन्तानोऽनादिस्तेन तस्माद-
नन्तोऽपि' इति नाथमेकान्तः, यतोऽनादिरपि संयुक्तयोर्व-
स्तुनोः सन्तानः सांभोऽपि कश्चिद् दृश्यते, यथा बीजाऽ-
ङ्कुराऽऽदीनां सन्तान इति ॥ १८१७ ॥

तथाहि-

अस्यपरमशिवस्वित्त-कजं बीजं कुरासु जं विदयं ।
तत्थ हभो संताणो, कुकुडिभंडाहयाणं च ॥ १८१८ ॥
जह वेह कंचणोवल-संजोगोऽणाइसेतहगभो वि ।
वोच्छिज्जइ सोवायं, तह जोगो जीव-कम्माणं ॥ १८१९ ॥

बीजाऽङ्कुरयामध्येऽन्यतरदनिर्वसितकार्यमेव यद् विहित
व्यवच्छिन्नं तत्रानयोर्द्वौ—व्यवच्छिन्नः सन्तानः । एवं कुकु-
ट्यऽण्डकयोः, पिता-पुत्रयोरपि च वक्तव्यम् । यथा वा का-
ञ्चनो-पल्योरनादिकालप्रवृत्तसन्तानभावगतोऽपि संयोगः
सोपायम्-अप्रितापाऽऽद्युपायाद् व्यवच्छिद्यते, तथा जीव-कर्म-
णोरपि संयोगोऽनादिसन्तानगतोऽपि तपः-संयमाऽऽद्युपायाद्
व्यवच्छिद्यते, इति न मोक्षाभाव इति ॥ १८१८ ॥ १८१९ ॥

अत्र परस्य प्रसमुपपन्नस्योत्तरमाह—

तो किं जीवनहाण व, अह जोगो कंचणोवलाणं व ? ।
जीवस्स य कम्मस्स य, भणइ दुविहो वि न विरुद्धं ॥ १८२० ॥
पटपोऽभव्वाणं विय, भव्वाणं कंचणोवलाणं व ।
जीवत्ते साम्भे, भव्वाऽभव्वो त्ति को भेओ ? ॥ १८२१ ॥

आह-जीवस्य कर्मणश्च योऽयं परस्परं योगः सोऽनादिः
सर्व किं जीव-नभसोऽरवान्तः, अथ काञ्चनो-पल्योरिव
सान्तोऽपि स्यात् ? उभयथाऽपि दर्शनात् किमत्र प्रतिप-
द्यामहे ? । अयतेऽत्रोत्तरम्—द्विधाऽप्ययमविरुद्धः, तत्र प्रथ-
मोऽनाद्यनन्तरूपोऽभव्यानां द्रष्टव्यः । यस्तु काञ्चनो-पल्यो-
रिवाऽनादिः सान्तोऽसौ भव्यानां विज्ञेयः । आह ननु जी-
वत्वसाम्येऽपि 'अयं भव्यः' 'अयं चाऽभव्यः' इति किं
कृतोऽयं विशेषः ? । न च वक्तव्यम्—यथा जीवत्वे समानेऽपि
नारक-तिर्यगादयो विशेषास्तथा भव्याऽभव्यत्वाविशेषोऽपि
अविष्यतीति, यतः कर्मजनित एव नारकाऽऽदिविशेषाः, न
तु स्वाभाविकाः, भव्याऽभव्यत्वविशेषोऽपि यदि कर्मजनित-
स्तदा भवतु को निवारयिता ? , न चैवमिति ॥ १८२० ॥ १८२१ ॥

एतदेवाऽऽह—

होउ व जइ कम्मकओ, न विरोहो नारगाइभेउ व ।
भणइ य भव्वाऽभव्वा, सभावओ तेण संदेहो ॥ १८२२ ॥
भवतु वा यदि कर्मकृतोऽयं भव्याऽभव्यत्वविशेषो जीवा-
नामिष्यते, नाऽत्र कश्चिद् विरोधः, नारकाऽऽदिभेदवत् ।
न चैतदस्ति, यतो 'भव्याऽभव्याः स्वभावत एव जीवा न
तु कर्मतः' इति यूयं भणथ, तेनाऽस्माकं संदेह इति ।
॥ १८२२ ॥

परैरैवमुक्ते सत्याह—

दव्वाइत्ते तुल्ले, जीवनहाणं सभावओ भेओ ।
जीवाऽजीवाइगभो, जह तह भव्वेयरविसेसो ॥ १८२३ ॥
यथा जीवनभसोर्द्वयत्वसत्त्व-अमेयत्व-क्षेयत्वाऽऽदौ तुल्ये-
ऽपि जीवाऽजीवत्व-धेतनाऽधेतनत्वाऽऽदिवैश्वभावतो भेदः,
तथा जीवानामपि जीवत्वसाम्येऽपि यदि भव्याऽभव्यकृ-
तो विशेषः स्यात् तर्हि को दोषः ? , इति ॥ १८२३ ॥

इत्थं संबोधितो भव्यत्वाऽऽदिविशेषमभ्युपगम्य वृक्षकान्त-
रमाह—

एवं पि भव्वभावो, जीवत्तं पि व सभावजाईओ ।
पावइ निच्चो तम्मि य, तदवत्थे नत्थि निव्वाणं ॥ १८२४ ॥
नन्वेवमपि भव्यभावां वित्योऽवित्ताशी प्राप्नोति, स्वभा-
वजातीयत्वात्—स्वाभाविकत्वाज्जीवत्ववद्भव्यत्वमिति चेत्,
तदपुनरुक्तम्—यतस्तस्मिन् भव्यभावे तदवत्थे नित्यावस्था-
यिनि नास्ति निर्वाणम्—“सिद्धो न भव्यो नाप्यभव्यः”
इति वचनादिति ॥ १८२४ ॥

नैवं कुत इत्याह—

जह घटपुष्पाभावो-ऽनाइसहावो वि सनिहणो एवं ।
जइ भव्वत्ताभावो, भवेज्ज किरियाएँ को दोसो ॥ १८२५ ॥
यथा घटस्य प्रागभावोऽनादिवस्वभावजातीयोऽपि घटो-
त्पत्तौ सनिधनो—विनश्वरो हृष्टः, एवं यदि भव्यत्वस्यापि
ज्ञानतपःसंविषयवर्णकक्रियोपायतोऽभावः स्यात्तर्हि को दो-
षः संपद्यते, न कश्चिदिति ।

आक्षेपपरिहारौ प्राऽऽह—

अणुदाहरणमभावो, खरमिगं पि व मई न तं जम्हा ।
भावो च्चिय स विसिद्धो, कुंभाणुप्पत्तिमेत्तेणं ॥ १८२६ ॥
स्यान्मतिः परस्य-नन्वनुदाहरणमसौ प्रागभावः, अभा-
वकृतयैवावस्तुत्वात्, खरविषाणवत् । तत्र, यस्माद्भाव-
एवाऽसौ घटप्रागभावः, तत्कारणभूतानादिकालप्रवृत्त-
पुत्रलसंघातरूपः, केवलं घटानुत्पत्तिमात्रेण विशिष्ट इ-
ति ॥ १८२६ ॥

भवतु तर्हि घटप्रागभाववद्भव्यत्वस्य विनाशः, केवलमि-
त्थं सति दोषान्तरं प्रसजति । किमित्याह—

एवं भव्वुच्छेओ, कोट्टागारस्स वा अवचउ त्ति ।
तं नाणंतत्तण्णओ-सागयकालं वराणं व ॥ १८२७ ॥
नन्वेवं सति भव्याच्छेदो-भव्यजीवैः संसारः शून्यः प्राप्नोति,
अपचयात् । कस्य यथा समुच्छेदः ? , इत्याह—स्तोकस्तोका-
ऽऽकृष्यमाणधाम्यस्य-धाम्यभूतकोष्ठानारस्य । इदमुक्तं भवनि-
कालस्याऽऽनन्त्यात्परमासपर्यन्ते चावश्यमेकस्य भव्यस्य जी-
वस्य सिद्धिगमनाक्रमेणापचीयमानस्य धाम्यकोष्ठानारस्ये-
व सर्वस्याऽपि भव्यराशेरुच्छेदः प्राप्नोतीति । अत्रोत्तरमा-
ह—तदेतन्न, अनन्तत्वाद्भव्यराशेः, अनागतकालाऽऽकाशवदि-
ति । इह बह्वृद्धवन्तकेनानन्तं, तत् स्तोकास्तोकात्तयाऽप-
चीयमानमपि नोच्छिद्यते, यथा प्रतिसमयं वर्तमानताप-
त्याऽपचीयमानोऽप्यनागतकालसमयराशिः, प्रतिसमयं बु-
द्ध्या प्रदेशापहारेणापचीयमानः सर्वत्रभःप्रदेशराशिर्वा, इ-
ति न भव्याच्छेदः ॥ १८२७ ॥

कुतः ? , इत्याह—

जं चातीनाणागय-काला तुल्ला जओ य संसिद्धो ।
एको अणंतभागो, भव्वाणमईयकालेणं ॥ १८२८ ॥
एस्सेण तत्तिउ विय, जुत्तो जं तो वि सव्वभव्वाणं ।
जुत्तो न समुच्छेओ, होउ मई कहमिणं सिद्धं ॥ १८२९ ॥
भव्वाणमणंतत्तण्ण-मणंतभागो व किह व मुकोसि ।

कालाद्भो व बंधिय !, मह वयथा भो वि पटिवज्ज । १८३० ।
यदभावातीतानागतकालौ तुल्यावेव , यतभावातीते-
नाऽपि कालेनैव एव निगोदानन्ततमो भागोऽद्यापि भव्या-
नां सिद्धः , एवताऽपि—अविध्यत्कालेन तावन्मात्र एव
भव्यान्तभागः सिद्धिं नञ्चुत्तु शुक्रो घटमानको, न ही-
नाधिको, अविध्यतोऽपि कालस्यातीततुल्यात्वात् तत एव-
मपि सति न सर्वभव्यानामुच्छेदो युक्तः, सर्वेषांऽपि कालेन
नदनन्तभागस्यैव सिद्धिगमनसंभवोपदर्शनात् । अथ परस्य
अतिमेवत्-तत्कथमिदं सिद्धं यदुत—अनन्ता भव्यास्तदन-
न्तभागस्य सर्वेष्वेव कालेन सेत्स्यतीति ? । अत्रोच्यते—का-
लाऽऽद्य इवानन्तास्नाचद् भव्याः, तदनन्तभागस्य च मुक्ति-
यमनात्कालाऽऽकाशयोरेव, न सर्वेषामुच्छेद इति प्रति-
पद्यस्व, मद्बचनाद्वा मरिडक ! सर्वमेव भवेद्दीति ॥ १८२८ ॥
॥ १८२९ ॥ १८३० ॥

कथं पुनस्त्वद्वचनात्सर्वमेतत् सत्यतया प्रतिपद्यामहे ? ,
इत्याह—

सम्भूयमिह गिरहसु, मह वयथा भोऽवसेसवयवम् व ।
सर्ववणुताद्भो वा, जाणय मज्झत्यवयवम् व ॥ १८३१ ॥
संशसि किं सर्ववणू, सर्वेति सर्वसंसयच्छेया ।

दिट्ठताभावमि वि, पुच्छउ जो संसमो जस्स ॥ १८३२ ॥

सद्भूतमिदमनन्तरात् सर्वमपीति गृहाण त्वं, मद्बचन-
त्वाद्यथा त्वत्संशयाऽऽदिविषयमवशेषं मद्बचनं , सर्व-
वत्त्वादिस्वादिभ्यो वा हेतुभ्यः , आदिशब्दाद्वीतरागत्वाऽऽदि-
परिग्रहः , ज्ञायकमध्यव्यवचनवदित्ययमत्र दृष्टान्त इति । अ-
थैवं मन्यसे—कथमिव सर्ववत्त्वम् ? , अत्रोच्यते—सर्वेषां सर्व-
संशयच्छेदात् । अन्यस्य सर्वसंशयच्छेदुः कस्याप्यदर्शना-
त्कोऽत्र दृष्टान्तो ? , न काश्चिदिति । अत्रोच्यते—किमत्र दृष्टा-
न्ताभेदोऽपि ? । तदभावेऽपि हि या वस्य संशयः स तं सर्व-
मपि पृच्छतु, येन स्वप्रत्ययसिद्ध एव मयि सर्ववत्त्वनिश्च-
यो भवतीति ॥ १८३१ ॥ १८३२ ॥

अत्र प्रेरकः प्राह—

भव्या वि न सिद्धिम्सं—ति केह कालेण जइ वि सर्वेण ।

वणु ते वि अभव्व चिय, किं वा भव्वत्तणं तेसिं ॥ १८३३ ॥

ननु भव्या अगि सन्तो यदि सर्वेषां कालेन सर्वेऽपि
न सेत्स्यन्ति , तर्हि येषां सिद्धिर्न भविष्यति, अभव्या एव-
ते किं न व्यपदिश्यन्ते ? , केन वा विंशयेण तेषां मन्यत्व-
म् ? , इति निवेद्यतामिति ॥ १८३३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

भस्सइ भवो जोगो, न य जोगतोण सिउरूप सवो ।

जइ जोगमि वि दलिए, सव्वमि न कीरए पडिमा ॥ १८३४ ॥

मन्यते अत्रोत्तरम्—किम् ? इत्याह—भव्योऽत्र सिद्धिगम-
नयोगोऽभिप्रेतो, न तु यः सिद्धिगतिं चाख्यत्येव, न च
योग्यत्वमस्तीत्येतावतैव सर्वः सिध्यति, किं तु गमनसा-
मग्रीसम्भवे सति । दृष्टान्तमाह—यथा हेममणिपावाणवन्-
नकाष्ठाऽऽदिके योग्येऽपि प्रतिमाऽर्हेऽपि दलिके न सर्वस्मि-
न् प्रतिमा विधीयते, किं तु यत्रैव तस्मिन्प्रतियोग्यता सामग्री-
सम्भवति तत्रैवाग्री क्रियते । न च तद्वत्सम्भवमात्रेण प्र-

तिमाविषये अयोग्यता भवति, नियममेव मैवं विधीयते
यदुत—प्रतिमायोग्ये वस्तुनि प्रतिमा भवत्येवेति, किं तु य-
दा तदा वा तद्योग्य एव सा भवति, नाप्यत्रेति । एवमि-
हापि न मन्यः इत्येतावन्मात्रेणैव सर्वः सिध्यति, किं
तु सामग्रीसंपत्तौ, न च तद्वत्सम्भवापि तस्याभव्यता
भवति, किं तु यदा तदा वा भव्यस्यैव मुक्तिर्नाभव्यस्ये-
ति ॥ १८३४ ॥

दृष्टान्तान्तरमाह—

जइ वा स एव पासा-सकण्णजोगो विमोगजोगो वि ।

न विजुजइ सव्वो चिय, स विजुजइ जस्स संपत्ती ॥ १८३५ ॥

किं पुण जा संपत्ती, सा जोगस्सेव न उ अजोगस्स ।

तइ जो मोक्खो नियमा, सो भव्वाणं न ह्यरेसि ॥ १८३६ ॥

यथा वा स एव पूर्वोक्तः सुवर्णपापाककनकयोयो-
गो वियोगयोग्यताऽन्वितोऽपि सर्वो न वियुज्यते, किं तु
स एव वियुज्यते, यस्य वियोगसामग्रीसंप्राप्तिरिति ।
किं पुनः ? , एतन्नुजमुक्तिपथ इमः—या वियोगसामग्रीस-
ंप्राप्तिः सा वियोगयोग्यस्यैव सुवर्णोपलस्य भवति, न तु
तद्योग्यस्य, तथा तेनैव प्रकारेण यः सर्वकर्मस्यलक्षणां
मोक्षः स नियमाद्भव्यानामेव भवति, नेतरेषामभव्याना-
मिति भव्याऽभव्ययोर्विशेष इति ॥ १८३५ ॥ १८३६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाऽऽक्षेपपरिहारो प्राऽऽह—

कयगाइमत्तणा भो, मोक्खो निच्चो न होइ कुंभो व्व ।

नो पदंसागावो, भुवि तद्धम्मा वि जं निच्चो ॥ १८३७ ॥

अणुदाहरणमभावो, एसो वि मई न तं जमो नियमो ।

कुंभविणासविभिदो, भावो चिय पोगलममो य ॥ १८३८ ॥

ननु मोक्षां नित्यो न भवति, किं त्वनित्यो विनाशी
कृतकत्वादादिशब्दात्प्रत्यक्षानन्तरीयकत्वाऽऽदिपरिग्रहः , कु-
म्भविदिति दृष्टान्तः । अत्रोच्यते—अनैकान्तिकता हेतूनां,
विपक्षेऽपि गमनाद्यस्मादिह घटादिप्रध्वंसाभावः कृतकाऽऽ-
दिस्वभावोऽपि नित्य एव, तद्वन्नित्यत्वे घटाऽऽदेस्तत्प्रत्ययैवोन्म-
जनप्रमज्जादिति । अथैवं परस्य मतिर्न कवचं पूर्वोक्तः प्रा-
गभावः किं त्वेषोऽपि प्रध्वंसाभावोऽभावत्वेनावस्तुत्वादनु-
दाहरणमेव । तदेतन्न, यतो—यस्माच्चियतो—निश्चितः कुम्भ-
विनाशविशेषण विशिष्टः पुत्रलाऽऽत्मको भाव एवायमपि प्र-
ध्वंसाभावः । अतो युक्तमेतदनुदाहरणमिति । एतच्च मोक्ष-
स्य कृतकत्वमप्युपगम्योक्तम् ॥ १८३७ ॥ १८३८ ॥

वदि वा—न भवत्येव कृतको मोक्ष इति द-

शयत्नाह—

किं वेगंतेण कयं, पोगलमेव विलयमि जीवस्स ।

किं निव्वसियमहिं, नभसो घटमेव विलयमि ॥ १८३९ ॥

किमिह पुत्रलमात्रविलये सति समस्तकर्मपुत्रलपरिहा-
टसमये जीवत्वाऽऽत्मनः स्वतन्त्रे वृत्तिमादधत एकात्मनेन
कृतं-विहितं, येन कृतको-मोक्षः स्यात् ? । एतदुक्तं भवति—
इहाऽऽत्मककर्मपुत्रलवियोगो मोक्षोऽभिप्रेतः । तत्र तपःसं-
यमप्रभावात् जीवात्कर्मणि पृथग्जायमाने किमात्मनः कि-
यते येन कृतकत्वादनित्यत्वं मोक्षस्य प्रतिपाद्यते ? । अथ न
एवाऽऽत्मककर्मवियोगः क्रियमाणत्वात्कृतकः, ततोऽनित्य-ह-

स्याशङ्कयाऽऽह ?-“किं निवृत्तियमित्यादि” मुद्राऽऽदिना घटमात्रस्य विलये-विनाशे सति किं नाम जन्मसंज्ञस्य-धिकं निवर्तितम् ? न किञ्चिदित्यर्थः । एवमिहापि कर्म-मात्रविनाशे सति किं जीवस्याधिकं कृतं, येन तदेका-किंनारूपस्य मोक्षस्य कृतकत्वेनानित्यत्वं स्यात् ? स एव क-र्मणो विनाशो घटाविनाशवत्क्रियमाणत्वात्कृतकस्त्विह स-र्वकर्मफलक्षणो मोक्षोऽनित्य इति चेत्तदुक्तं, यतो यथाऽयमेव घटाविनाशो यः केवलाऽऽकाशसंज्ञाया न पुन-स्ततो विभिन्नोऽसौ, न चाऽऽकाशस्य किमप्यधिकं क्रि-यते, तस्य सदाऽवस्थानत्वेन नित्यात्वादेवमिहाप्ययमेव क-र्मणो विनाशो यः केवलाऽऽत्मसंज्ञाया, न त्वात्मनो विभि-न्नोऽसौ, न चाऽऽत्मनः किञ्चिदधिकं विधीयते तस्याऽपि नभोवन्निनित्यत्वात्तस्मान्न मोक्षस्य कृतकत्वमनित्यत्वं वा । कथञ्चिद्वचनित्यत्वे सिद्धसाधनेनैव, द्रव्यपर्यायोभयरूपतया सर्वस्याऽपि वस्तुनो नित्याऽनित्यरूपत्वादिति ॥ १८३६ ॥

आह ननु कर्मपुद्गला ये निर्जीर्य जीवेन परित्यक्तास्ते लोक-मेषामिव्याप्य तिष्ठन्ति, न पुनस्तद्वहिः कापि गच्छन्ति, जीवोऽपि च लोकमभ्य एव तिष्ठति । ततश्च यथा घटाव-गुक्तस्याऽप्याकाशस्य तत्कपालपुद्गलसंयोगस्तद्वत्त्व एव, ए-वं कर्मविपुक्तस्याऽप्यात्मनो निर्जीर्यतपुद्गलसंयोगः सम-स्थेव, इति कथं पुनरपि न तस्य तद्वन्ध इत्याशङ्कयाऽऽह-सोऽणवराहो व पुणो, न बज्रं बंधकारणाभावा ।

जोगा य बंधहेतुः, न य सो तस्मात्सरीरोत्ति ॥ १८४० ॥

स-मुक्ता जीवः पुनरपि न बध्यते, बन्धकारणाभावात्, अनपराधपुरुषवत्, मनोबाह्याययोगाऽऽद्यश्च बन्धहेतवोऽ-भिधीयन्ते, न च ते मुक्तस्य सन्ति, शरीरा-ऽद्यमात्रान्न च कर्मवर्णणागतपुद्गलसंयोगमात्ररूपाऽत्र बन्धोऽर्थाक्रियते, अ-तिप्रसङ्गाऽऽदिशोऽप्यात्मात्वात् किं तु मिथ्यात्वाऽऽवित्ते-नुनिबन्धन इति ॥ १८४० ॥

आह-नन्वयं मुक्ताऽऽत्मा सौगतानामिव भवतामप्यभि-प्रायेण पुनरपि भवे प्रादुर्भवति, न वेत्याशङ्कयाऽऽह-

न पुणो तस्म पसूई, बीयाभावादिहं कुरस्ते व ।

बीयं च तस्म कर्म, न य तस्म तयं तमो निच्चो १८४ ?

न तस्य-मुक्तस्य पुनरपि भवप्रसूतिर्जायते, बीजाभावात्-कारणस्यासत्वाद्यथाऽङ्कुरस्य तदभावात्तन् प्रसूतिः बीजं चा-स्य कर्मबाधगन्तव्यम्, तच्च मुक्तस्य नास्त्येव, ततः पुनरा-वृत्त्यभावात्तस्योऽसाविति ॥ १८४१ ॥

इत्यत्र नित्यो मुक्तः । कुतः ? इत्याह-

दव्वाभुत्तत्तणमो, नहं व निच्चो ममो स दव्वतया ।

सव्वगयत्तावत्ती, मइ सि तं नाणुमाणाओ ॥ १८४२ ॥

स-मुक्ताऽऽत्मा नित्य इति प्रतिज्ञा, (दव्वाभुत्तत्तणउ सि) द्रव्यत्वे सति अमूर्तत्वादिनि हेतुः । (दव्वतय सि) यथा द्रव्यत्वे सति अमूर्ते नभ इति दृष्टान्तः । अप्रैवंभूता मतिः परस्य स्यादनेन हेतुना सर्वगतस्याऽऽपत्तिरप्यात्मनः सि-ध्यति । तथाहि-सर्वगत आत्मा, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वान्नभो-वत् । ततश्च धर्मविशेषविपरीतसाधनाद्विरुद्धोऽयम् । तदेतज्ज्ञा-कुतोऽनुमानानुमानबाधितत्वात् सचगतत्वस्येत्यर्थः, तथा

हि-असर्वगत आत्मा, कर्तृत्वात्, कुलालवत् । न च कर्तृत्वम-सिद्धं, भोक्तृत्वद्रष्टृत्वाऽऽद्यनुपपत्तेरिति ॥ १८४२ ॥

यदि वा-किमेतैकान्तिकेन नित्यत्वप्रदेण ? एकास्ताऽनि-त्यत्ववादिनिराकरणार्थमेव बंधममिहितं, परमार्थ-

तस्तु सर्वमेव वस्तु जैनानां भवनभङ्गस्यत्या-

त्मकमेवेति दर्शयन्नाह-

को वा निच्चमाहो, सव्वं चिय वि भवभंगदिह्मइयं ।

पज्जायंतरमिण-प्यत्तादिनिच्चोइववएसो ॥ १८४३ ॥

ननार्थः । नवरं पर्यायान्तरमात्रस्यापेक्षं-प्रधानभावेन वि-वक्ष्यते तस्मादनित्याऽऽदिव्यपदेशस्तथाहि-घटः पूर्वेण मृत्पि-तृणपर्यायेण विनश्यति, घटपर्यायतया पुनरुपपद्यते, मृदु-पतया त्ववतिष्ठते । ततश्च यो विनष्टरूपताऽऽदिपर्यायो यदा-पितः प्रधानभूतो विवक्ष्यते, तदा तेनानित्यत्वाऽऽदिव्यपदे-शः । एवमसावपि मुक्तः संसारितया विनष्टः, सिद्धतयोत्पन्नो-जीवत्वसोपयोगत्वाऽऽदिभिस्त्ववतिष्ठते, तथा-प्रथमसम-यसिद्धतया विनश्यति, द्विसमयसिद्धतयोत्पद्यते, द्रव्यत्व-जीवत्वाऽऽदिभिस्त्ववतिष्ठते । ततोऽर्पितपर्यायेणानित्यत्वा-ऽऽदिव्यपदेश इति ॥ १८४३ ॥

मुक्तस्यावस्थानक्षेत्रनिरूपणार्थमाह-

मुत्तस्स कोऽवगासो, सोम्म ! तिलोगिसिहरं गई किह से ।

कम्मलहुया तहागइ परिणामाईहि मणियमिदं ॥ १८४४ ॥

मुक्तस्य-क्षेत्रसमस्तकर्मणो जीवस्य कोऽवकाशः-काव-स्थानमिति पृष्ठं स्यादह-सौम्य ! तिलोकशिल्परं लोकान्त इत्यर्थः । ननु कथम् (से) तस्याऽकर्मणो जीवस्यैवावद् दृ-रमितो गतिः प्रवर्तते ? । कर्मेनबन्धना हि जीवानां स-र्वाऽपि चेष्टा, ततो विद्यायोगत्यादिकर्माभावेऽपि गतिवेष्टा-यामतिप्रसङ्गः प्राप्नोति । अत्रोच्यते-(कम्मलहुय सि) कर्मापगमे सति लाघवात् समयमेकं तद्वर्तमानप्रवृत्तिरि-त्यर्थः, तथागतपरिणामात्कर्मक्षये सिद्धत्ववदपूर्वगतपरि-णामलाभादित्यर्थः, यथा हि-समस्तकर्मक्षयादपूर्वं सिद्ध-त्वपरिणामं जीवः समासादयति तथोर्द्धगतपरिणाममपीति भावः । आदिशब्दादपरमपि तद्वृत्तिकारणं समयमणितमि-दमवगन्तव्यम् । तद्यथा-“लाउय परंउफले, अग्गी भूमो य-इसु धणुधिमुक्को । गइ पुव्वपओगेणं, एवं सिद्धाणं वि गई उ ॥ १ ॥” ॥ १८४४ ॥

अथान्यत् प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरति-

किं सकिरियमरुवं, मंडिय ! भुवि चेषणं च किमरुवं ।

जह से विसं सधम्मो, चेषणं तह मया किरिया ॥ १८४५ ॥

आह-नन्वाकाशकालाऽऽदयोऽमूर्ता निष्क्रिया एव प्रसि-द्धास्तकिं नाम त्वया रूपममूर्तं स्रष्टुं सक्रियं दृष्टं, येन मु-क्ताऽऽत्मनः सक्रियत्वमभ्युपगम्यते ? , ननु निष्क्रिय एव मु-क्ताऽऽत्मा प्राप्नोति, अमूर्तत्वादाकाशवदिति भावः । अत्रोच्य-ते-मणिक ! त्वमप्येतत्कथय-भुवि किमरुवं स्रष्टुं चेतनं वीक्षितं, येन मुक्तात्मा चेतनोऽभ्युपगम्यते ?-अमूर्तत्वाद् चे-तन एवायं प्राप्नोति, आकाशवदिति । तस्माद्यथा (से) तस्य जीवस्य अरूपेभ्य आकाशाऽऽदिव्यस्तद्रूपत्वे समानेऽप्योऽपि चैतन्यलक्षणो विशेषधर्मः समस्ति, तथा क्रियाऽपि मत्ता, सक्रियत्वमपि विशेषधर्मोऽस्तु-को विरोध इति भावः ? ॥ १८४५ ॥

यच्चोक्तम्—निष्क्रियो मुक्ताध्मा, अमूर्त्तत्वात्तद्वैकान्तिकमेव,
प्रतिबन्धाभावादित्याह । अथवा—मुक्ताऽमुक्तविशेषमपहाय
सामान्येनाऽऽत्मनः सकृत्त्वं साधयन्नाह—

कत्ताइत्तय्यो वा, सकिरिओऽयं मओ कुलालो व्व ।

देहण्दण्दओ वा, पण्णखं अंतपुरिसो व्व ॥१८४६॥

अथवा—सक्रियोऽयमात्मा, कर्तृत्वात्कुलालवदादिशब्दात्
भोक्तृत्वादित्यादि वाक्यम् । अथवा—सक्रिय आत्मा, प्रत्यक्ष-
त एव देहपरिस्पन्ददर्शनाद्यन्तपुरुषवदिति ॥ १८४६ ॥

पराऽऽशङ्कां प्रतिविधानं वाऽऽह—

देहण्दण्दओ, होज पयसो चि सो वि नाकिरिए ।

होजादिहो न सई, तदरूवत्ते नणु समाखं ॥१८४७॥

रूवित्तम्मि स देहो, वच्चो तण्दण्दो पुणो हेज ।

पइनिययपरिण्दण्द—मचेयसाखं न वि य जुत्तां ॥१८४८॥

अथैवं ब्रूय—देहपरिस्पन्दहेतुरात्मनः प्रयत्नो न तु क्रिया,
अतो नाऽऽत्मनः सक्रियत्वसिद्धिरित्यभिप्रायः । अत्रोत्तरमाह—
सोऽपि प्रयत्नो न भवतीत्याऽक्रिय आत्मनि न संभवत्यतः
सक्रिय एवाऽसौ । अमूर्त्तस्य च प्रयत्नस्य देहपरिस्पन्दहेतु-
त्वे कोऽन्यो हेतुरिति वाक्यम् । अन्यहेतुनिरपेक्षः स्वतः
एवायं परिस्पन्दहेतुरिति चेत्, यथेवम्, आत्माऽपि तत्तत्तुर्भ-
विष्यति, कमस्तर्गनुना प्रयत्नेन । अथाहहः कोऽपि देहपरिस्प-
न्दहेतुः, न त्वात्मा, निष्क्रियत्वात् । ननु सोऽप्यहहः किं मूर्त्तो-
ऽमूर्त्तो वा । यद्यमूर्त्तस्तर्ह्येवात्माऽपि देहपरिस्पन्दहेतुः किं
नेष्यते, अमूर्त्तत्वाविशेषात् । अथ मूर्त्तिमानहहः, तर्हि स कर्म
णशरीरलक्षणो देह एव, नान्यः संभवति । तस्यापि च ब-
हिर्देहदेहपरिस्पन्दहेतुतया व्याप्रियमाणस्य परिस्पन्दो द्र-
ष्टव्यः, तस्य चान्यो हेतुर्वाच्यस्तस्याप्यन्वयस्तस्याऽपि चान्य इत्य-
नवस्था । अथ स्वभावादेवाऽहहस्य कर्मण्यदेहस्य परिस्पन्दः
प्रवर्तते, तर्हि बहिर्देहस्याऽपि देहस्य तत एव तत्प्रवृत्तिर्भवि-
ष्यति, किमहहकर्मण्यदेहपरिकल्पनेन । अस्त्वेषमिति चेत् त-
द्युक्तम्, अचेतनानामेवंभूतप्रतिनियतविशिष्टपरिस्पन्दनस्य
स्वभाविकत्वानुपपत्तेः, “ नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा, हेतोरन्या-
मपेक्षणात् । ” इत्यादिदोषप्रसंगात्तस्मात्कर्मविशिष्ट आत्मै-
व प्रतिनियतदेहपरिस्पन्दनहेतुत्वेन व्याप्रियत इति सक्रि-
योऽसाविति ॥ १८४७ ॥ १८४८ ॥

भवतु तर्हि भवस्यस्य सकर्मणो जीवस्य क्रिया, मुक्तस्य
तु कथमस्यवित्याशङ्क्य परिहरन्नाह—

होउ किरिया भवत्थ—स कम्मरहितस्स किं नितित्ता सा ।

नणु तगइपरिणामा, जइ सिद्धत्तं तहा सा वि ॥१८४९॥

पूर्वाङ्गेनाक्षेपः, पश्चात्तेन तु परिहारः, प्राग् व्याख्याता
र्थ एवेति ॥ १८४९ ॥

अपरस्त्वाह—

किं सिद्धालयपरओ, न गई धम्मत्थिकायविरहाओ ।

सो गइउवगइकरो, लोगम्मि जमत्थि नालोए ॥१८५०॥

यद्युक्तमप्येन मुक्तस्य गतिक्रियया सक्रियत्वमिष्यते, त-
र्हि सिद्धाऽऽलयात्-सिद्धावस्थितिकेवात् परतोऽलोकेऽपि
किमिति तस्य गतिर्न प्रवर्तते । अत्रोच्यते—परतो धर्मा
३१२

स्तिकायविरहात् । तद्विरहाऽपि कुतः । इत्याह—यद्यस्माद्-
सौधर्मास्तिकायो लोक एव समस्ति, नालोके । मा भूद्-
सावलोकै, किं तेन प्रस्तुतानुपयोगिना कर्त्तव्यं, तद्विरहेऽपि
भवतु मुक्तस्य तत्र गतिः, नियमाभावात् । तदपुनः, यतो
जीवानां पुद्गलानां च गतेर्मनस्योपग्रह उपष्टम्भस्तत्का-
री स एव धर्मास्तिकायो नाम्यस्ततस्तस्याऽलोकेऽभावा-
त्कथं लोकात्परतोऽलोकेऽपि मुक्ताऽऽत्मनां गतिः प्रवर्तते ।
इति ॥ १८५० ॥

कथं पुनरेतदवसीयते यदुत-लोकादभ्योऽप्यलोकपदार्थः

कश्चिदस्तीत्याशङ्क्याऽऽह—

लोगस्स त्थि विवक्खो, सुद्धत्तण्णओ घटस्स अघटो व्व ।

सघटाइ च्चिव मई, न निसेहाओ तदणुरुवो ॥१८५१॥

अस्ति लोकस्य विपक्षो, व्युत्पत्तिमत्कुलपद्व्याभिधेयत्वादिह
यद् व्युत्पत्तिमत्ता शुद्धपदेनाभिधीयते तस्य विपक्षो दृष्टो व-
था घटस्याघटः, यच्च लोकस्य विपक्षः सोऽलोकः । अथ
स्यात्मतिर्न लोकोऽलोक इति यो लोकस्य विपक्षः स घटा-
ऽऽविपक्षार्थानामन्यतम एव भविष्यति, किमिह वक्ष्यन्तर-
रिकल्पनया । तदेतच्च, पद्व्याख्यानमा निवेद्याभिधेयस्यैवानु-
रूपोऽत्र विपक्षोऽन्वेषणीयः, न लोकोऽलोक इत्यत्र च लो-
को निवेद्यः, स चाऽऽकाशविशेषः, अतोऽलोकेनाऽपि तदनु-
रूपेण भवितव्यं, यथेहाऽपरिहृत इत्युक्ते विशिष्टज्ञानविकल-
ज्ञतन एव पुरुषविशेषा गम्यन्ते, नाऽचेतनो घटाऽऽविः, एवमि-
हापि लोकानुरूप एवालोको मन्तव्यः । उक्तं च—“ नन्-
युक्तमिवयुक्तं वा, यदि कार्ये विधीयते । तुल्याधिकरणेऽ-
न्यस्मिन्-लोकेऽप्यर्थगतिस्तथा ॥१॥ ” “ नन्वत्र युक्तमन्यसद-
शाधिकरणे तथा कार्यगतिः । ” तस्माल्लोकविपक्षत्वाद्-
स्त्यलोक इति ॥ १८५१ ॥

अथालोकास्तित्वादेव धर्माधर्मास्तिकायौ साधयन्नाह—
तम्हा धम्माऽधम्मा, लोयपरिच्छेयकारिणो जुत्ता ।

इहरागासे तुल्ले, लोगोऽलोगो चि को भेओ ॥१८५२॥

लोगविभागाऽभावे, पडिघायाभावओऽणुनत्थाओ ।

संववहारामावो, संबधाभावओ होइजा ॥ १८५३ ॥

यस्मादुक्तप्रकारेणास्त्यलोकः, तस्मादलोकास्तित्वादेवाव-
श्यं लोकपरिच्छेदकारिभ्यां धर्माधर्मास्तिकायाभ्यां भवि-
तव्यम्, अन्यथाऽऽकाशे सामान्ये सत्यं लोकोऽयं बालोक
इति कुतोऽयं विशेषः स्यात् । तस्माद् यत्र क्षेत्रे धर्माध-
र्मास्तिकायौ वर्तन्ते, तत्तलोकः, शेषं त्वलोक इति लोकाऽलो-
कव्यवस्थाकारिणो धर्माधर्मास्तिकायौ विद्येते इति । (लो-
गेत्यादि) यदि हि धर्माधर्माभ्यां लोकविभागो न स्यात्ततो
लोकविभागाभावेऽवशिष्ट एव सर्वस्मिन्नप्याकाशे गतिपरि-
णतानां पुद्गलानां च प्रतिघाताभावेन तद्गत्यवस्थानाभावा-
दलोकेऽपि गमनात्तस्य चानन्तत्वात्तेषां परस्परं संबन्धो न
स्यात् । ततश्च औदारिकाऽऽदिकर्मण्यवर्णानपर्यन्तपुद्गलक-
तो जीवानां यन्धमोक्षसुखदुःखसंभवसंस्तरणाऽऽदिव्यवहारो
न स्याज्जीवस्य च जीवेन सहान्योऽन्यमीलनाभावात् तत्कृतो
ऽनुग्रहोपघाताऽदिव्यवहारो न स्यादिति ॥ १८५२ ॥ १८५३ ॥

ततः किमित्याह—

निरणुगगणसंख्याओ, न गई परमो जलादिव भूसस ।
जो गमणाणुगगहिया, सो भम्मा लोगपरिमाणो ॥ १८५४ ॥
ततो लोकात्परतोऽलोके जीवपुद्गलानां न गतिः, निरनु-
ग्रहत्वात्, तत्र गत्यनुग्रहकर्तृभावादित्यर्थः । यथा जला-
त्परतो भूषस्य मत्स्यस्य गतिर्न भवत्युपग्राहकाभावादिति ।
यथा जीवपुद्गलगतेरनुग्रहकर्ता स लोकपरिमाणो धर्मा-
स्तिकाय इति ॥ १८५४ ॥

तत्र प्रयोगमाह—

अथि परिमाणकारी, लोगस पमेयभावओऽवस्स ।
नाणं पि व नेयस्सा-लोगत्थिते न सोऽवस्स ॥ १८५५ ॥
अस्ति लोकस्य परिमाणकारी, प्रमेयत्वात्, ज्ञानमिव हेय-
स्य । अथवा-जीवाः पुद्गलाश्च लोकोऽभिधीयते, ततोऽस्ति
तत्परिमाणकारी, प्रमेयत्वात्—शास्त्रादीनां प्रत्यक्षः, यद्येह
परिमाता स धर्मास्तिकायः, स चावश्यमलोकस्यास्तित्व-
एव युज्यते, नाप्यथा, आकाशस्य सर्वत्राऽपि शिष्टत्वात्-
स्मात्तत्काये सिद्धत्वावस्थानमिति प्रस्तुतम् ॥ १८५५ ॥

अथ प्रकारान्तरेणऽऽक्षेपपरिहारो प्राऽऽह—

पयणं पसत्तमेवं, थाणाओ तं च नो जओ छट्ठी ।
इह कचिलक्खणेयं, कचुरणत्थंतरं थाणं ॥ १८५६ ॥
ननु स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानमित्यधिकरणसाधनोऽयं श-
ब्दस्तत्र सिद्धस्य स्थानं सिद्धस्थानमिति समासस्तत-
श्च सति सिद्धस्य पतनं प्रसक्तं, स्थानात्पतनपादपाऽऽद्य-
प्रस्थितदेवदत्तस्येव, फलस्येव वा । यस्य किल काऽपि पर्वता-
दवस्थानं, तस्य कदाचित् कस्याऽपि पतनमपि दृश्यते, अतः
सिद्धस्याऽपि तत्कदाचित्प्राप्तेतीति भावः । तच्च न, यतः
सिद्धस्य स्थानमितीवं कर्त्तरि षष्ठी । ततश्च सिद्धस्य स्थान-
मिति कोऽर्थः?—सिद्धः तिष्ठति, न तु तदर्थान्तरभूतं स्थानम-
स्तीति ॥ १८५६ ॥

अथवा—

नहनिच्चत्तणओ वा, थाणविणासपयणं न जुत्तं से ।
तह कम्माभावाओ, पुण्णकियाभावओ वा वि ॥ १८५७ ॥
अर्थान्तरत्वेऽपि स्थानस्य न पतनं सिद्धस्य यतोऽर्था-
न्तरं स्थानं नभ एव, तस्य च नित्यत्वाद्दिनाशो न शुक्ल-
स्तदभावे च कुतः पतनं मुक्तस्य ? । कर्म चाऽऽत्मनः पतनाऽऽ-
दिक्रियाकारणं, मुक्तस्य च कर्माभावात् कुतः पतनक्रिया ? ।
या च समयमेकमस्याप्युर्द्ध्वं गतिक्रिया, तस्याः कारणम्—
“ लाउयपरंडफले ” इत्यादिना दर्शितमेव । पुनः क्रिया च
मुक्तस्य नास्ति, कारणभावाज्जप्रयत्नप्रेरणाऽऽकर्षणविक-
र्षणगुरुत्वाऽऽद्यो हि पतनकारणम्, तत्सम्भवश्च मुक्तस्य
नास्ति, हेतोरभावादिति कुतोऽस्य पतनमिति ? ॥ १८५७ ॥
किं च, स्थानात् पतनमित्यनैकान्तिकमेवेति दर्शयति—
निच्चत्थाणाओ वा, वोमाईणं पडणं पसज्जेआ ।
अह न मयमणेगंतो, थाणाओऽवस्सपडणं ति ॥ १८५८ ॥
ननु च स्थानात्पतनमिति स्वयमनविरुद्धमिदम्, अस्थाना-
देव पतनस्य युज्यमानत्वाद् । अथ स्थानादपि पतनमित्य-

ते, तर्हि नित्यमेव स्थानाद् व्योमाऽऽदीनां पतनं प्रसज्येत । अ-
थ न तत्तेषां मतं, तर्हि स्थानात्पतनमित्यनैकान्तिकमेवेति
॥ १८५८ ॥

अथान्येन प्रकारेण प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरमाह—

भवओ सिद्धो सि मई, तेणाहमसिद्धसंभवो जुत्तो ।
कालाणाइत्तणओ, पढमसरीरं व तदजुत्तं ॥ १८५९ ॥
अथ स्वात्मनिः परस्य-यतो भवात्सारात्सर्वोऽपि सु-
क्ताऽऽत्मा सिद्धस्तेन ततः सर्वेषामपि सिद्धानामादिमत्त्वाद्-
वश्यमेव केनाप्यादिसिद्धेन भवितव्यम् । तदयुक्तम् । यतो
यथा सर्वोऽपि शरीराद्यहोरात्राणि च सर्वोऽपि दियुक्ता-
न्येव, अथ च कालस्याऽनादित्वाद् नाद्यशरीरम्, आद्या-
ऽहोरात्रं वा किमपि जायते, तथा कालस्यानादित्वात्सि-
द्धोऽपि नाद्यः प्रतीयत इति ॥ १८५९ ॥

अथान्यदपि प्रेर्य परिहारं वाऽऽह—

परिमियदेसेऽणुता, किह माया मुत्तिविरहियत्ताओ ।
निययम्मि व नाणाई, दिट्ठीओ वेगरुवम्मि ॥ १८६० ॥
आह—परिमितदेशमेव सिद्धिक्षेत्रं, तत्र कथमनादिकालव-
र्तिनोऽनन्ताः सिद्धा भवन्ति ? । अत्रोत्तरमाह—अमूर्तत्वात्सि-
द्धाः परिमितेऽपि क्षेत्रेऽनन्तास्तिष्ठन्ति, यथा प्रतिद्रव्यमेव
अनन्तानि सिद्धानां सम्बन्धानि केवलज्ञानकेवलदर्शनानि
सम्पतन्ति, दृष्टयो वा यथैकस्यामपि नैकस्यां सहस्रशः प्र-
पतन्ति, परिमितेऽपि वाऽपवरकाऽऽदित्वेन बह्व्योऽपि प्रदी-
पप्रभामान्ति, एवमिहामूर्ताः सिद्धाः कथं परिमितक्षेत्रेऽन-
न्ता न मास्यन्ति, मूर्तानामपि प्रदीपप्रभाऽऽदीनां बहुना-
मेकत्रावस्थानं दृश्यते, किमुताऽमूर्तानामिति भावः ॥
॥ १८६० ॥

तदेवं युक्तिभिः सप्रसङ्गौ बन्धमोक्षौ व्यवस्थाप्य

वेदवाक्यद्वारेणाऽपि तद्व्यवस्थामाह—

न इवइ ससरीरस्स, पियाऽपियावहतिरेवमाईणं ।
वेयपयाणं च तुमं, न सदत्थं मुणसि तो संका ॥ १८६१ ॥
तुह बंधे मोक्खम्मि य, साय न कजा जओ फुटो वेव ।
ससरीरेयरभावो, नणु जो सो बंध मोक्खे ति ॥ १८६२ ॥
व्याख्या—“ न हि वै सशरीरस्य प्रियाऽप्रिययोरपहतिर-
स्त्वशरीरं वा वसन्तं प्रियाऽप्रियेन स्पृशतः । ” इत्यादीनां च
वेदपदानां सदर्थं त्वं (न मुणसि) न जानासि, ततो बन्धे मोक्षे
च तव सौम्य ! शङ्का, साङ्ग न कार्या, यतो ननु यः सशरी-
रेतरभावः स स्फुट एव बन्धो मोक्षश्चेति कथं शङ्का
युज्यते ? । एतदुक्तं भवति—सशरीरस्येत्यनेन बाह्याऽऽध्यामि-
कानादिशरीरसन्तानस्वरूपो बन्धः प्रोक्तः, तथा अशरीरं
वा वसन्तमित्यनेन त्वशेषशरीरापगमस्वभावो मोक्षः प्रति-
पादितः । “ तथा स एष विगुणो विभुर्न बध्यते ” इत्यादी-
न्यपि पदानि संसारिजीवस्य बन्धमोक्षाभावप्रतिपाद-
कानि त्वं मन्यसे । तच्चायुक्तम् । मुक्तीविविधत्वत्वेनाम् । मु-
क्तस्य च बन्धाऽऽद्यभावेऽविप्रतिपत्तिरेवेति । तदेवं भगवता
क्षिप्रस्तस्य संशयः ॥ १८६१ ॥ १८६२ ॥

ततः किमित्याह—

क्षिप्रम्मि संसयम्पी, जिणेण जरमरणविप्पमुक्केणं ।

सो समयो पञ्चदशो, अष्टाद्विंशे सह त्वेति सप्तहं । १८६३ ।

व्याख्यापूर्ववत्, नवरम् अष्टचतुर्थैः शिष्यशतैः सह प्रवर्जितोऽयमिति ॥ १८६३ ॥ विशेषः । आ० म० । कर्म० । तत्र मिथ्यात्वाऽऽदिभिर्वन्धहेतुभिरजनचूर्णपूर्वसमुद्रकषभिरन्तरं निश्चिते लोके कर्मयोग्यवर्णापुद्गलैरात्मनः क्षीरनीव-ग्रहणयःपिण्डवद्वाऽन्योन्यानुगमभेदाऽऽत्मकः सम्बन्धो बन्धः । कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० । साकृद्यं प्रति बन्धसिद्धिः-नानाऽऽध्यायाः प्रकृतेरेव बन्धमोक्षौ, संसारश्च, न पुरुषस्येति, तदप्यसारम्, अनादिप्रवपरम्पराऽनुबद्धया प्रकृत्या सह यः पुरुषस्य विवेकाऽग्रहणलक्षणोऽविषयभावः स एव चेन्न बन्धस्तस्य को नामाऽन्यो बन्धः स्यात् ? । प्रकृतिः सर्वोत्पत्तिमतां निमित्तमिति च प्रतिपद्यमाननाऽऽयुष्मता संज्ञाऽन्तरेण कर्मैव प्रतिपन्नं, तस्य चैवंस्वरूपत्वावचेतनत्वाच्च । यस्तु प्राकृतिकवैक्रियकारिकदाक्षिणभेदात्त्रिविधो बन्धः । तद्यथा-प्रकृतावात्मज्ञानात् ये प्रकृतिमुपासते तेषां प्राकृतिको बन्धः, ये विकारानेव भूतमिन्द्रियाहङ्कारबुद्धीः पुरुषबुद्धयोपासने तेषां वैकारिकः । इष्टाऽऽपूर्णे दाक्षिणः । पुरुषतत्त्वानभिज्ञो ह्रीष्टापूर्नकारी कामोपहनमना बद्धयते इति " इष्टाऽऽपूर्णे मय्यमाना वरिष्ठं, नान्यत् भयो येऽभिनन्दन्ति मूढाः । नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेन भूत्वा, इमे लोकं ह्रीनतरं वा विशन्ति ॥ ११ ॥ " इतिवचनात् । स त्रिविधोऽपि कल्पनामात्रं कथञ्चिन्मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगेभ्योऽभिन्नस्वरूपत्वेन कर्मबन्धहेतुत्वेवान्तर्भावात् । बन्धसिद्धौ च सिद्धस्तस्यैव निर्बाधः संसारः । बन्धमोक्षयोश्चैकाधिकारणत्वाच्च एव बद्धः स एव मुच्यते इति । स्या० १५ श्लो० ।

बंधमोक्षोपवति-बन्धमोक्षोपवति-स्त्री० । मिथ्यात्वाऽऽदिहेतुभ्यो जीवस्य कर्मपुद्गलानां च ग्रहणयःपिण्डयोरिव वा परस्परमविभागपरिणामिनावस्थानरूपस्य बन्धस्य सम्यग्दर्शनज्ञानकारिभ्यश्च कर्मणामत्यन्तारुद्धेदलक्षणस्य मोक्षस्य घटनायाम्, अ० १ अधि० ।

बंधव-बान्धव-पुं० । मातृपित्रादिषु, उत्त० १८ अ० । सूत्र० स्वजातिषु मातृपितृव्येषु, " पुत्रदारं च बंधवा । " उत्त० १८ अ० । आवा० । निकटवर्तिषु स्वजनषु, उत्त० १३ अ० ।

बंधविद्वा-बन्धविधा-स्त्री० । विधानानि विधा-भेदाः, बन्धस्य विधा बन्धविधाः । बन्धस्य प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशरूपेषु, प्रकारेषु कर्म० ५ कर्म० । वृ० ।

बंधविहि-बन्धविधि-पुं० । बन्धस्य विधिर्वन्धविधिः । बन्धप्रकारे, पं० सं० १ द्वार ।

बंधसामित्त-बन्धस्वामित्व-न० । बन्धकत्वे, (कर्मणां बन्धकत्वम् 'कर्म' शब्दे नृतीयभागे उक्तम्) ('बन्ध' शब्दे च गत्यादिद्वाराण्यभित्य सूत्राणि प्रदर्शितानि । इह तु सङ्कृष्टा प्रदर्श्यते) मार्गस्थास्थानेषु बन्ध- "सम्यग् बन्धस्वामित्व-देशकं बद्धमानमानस्य । बन्धस्वामित्वस्य, व्याख्येयं लिख्यते किञ्चित् ॥ ११ ॥ " इह स्वपरोपकाराय यथार्थाभिधानं बन्धस्वामित्वप्रकरणमारिप्सुराचार्यो मङ्गलाऽऽदिप्रतिपाऽऽदिकं गाथामाह-

बंधविहायविमुक्तं, वंदिय सिरिवद्धमाश्रयिचंदं ।

गह्वरार्हसुं वृच्छं, समासश्चो बंधसामित्तं ॥ १ ॥

इह प्रथमार्धेन मङ्गलं द्वितीयार्धेनाभिधेयं साक्षादुक्तं, प्रयोजनसंबन्धौ तु सामर्थ्यगम्यौ । तत्र बन्धः कर्मपरमाण्वनां जीवप्रदेशैः सह संबन्धस्तस्य विधानं मिथ्यात्वाऽऽदिभिर्वन्धहेतुभिर्मिर्वर्तनं बन्धविधानं तेन विमुक्तः स तथा तं बन्धविधानविमुक्तं बन्धित्वा भीवर्द्धमानजिनसम्पद्म् । वक्ष्ये-ऽभिधास्ये समासतः-संक्षेपतो न विस्तरेण । किमित्याह-बन्धस्वामित्वं बन्धः कर्माऽणूनां जीवप्रदेशैः सह संबन्धस्तस्य स्वामित्वमाधिपत्यं जीवानामिति गम्यते । केषु ? (गह्वरार्हसुं ति) गतिरादिवैषां तानि गत्यादीनि, आदिशब्दादिद्वयाऽऽदिपरिग्रहः । तेषु गत्यादिषु-मार्गस्थास्थानेषु । कर्म० ३ कर्म० । (तानि ' भगवताठाण ' शब्दे वक्ष्यामि) तत्र बन्धं च प्रतीत्य विशत्युत्तरं प्रकृतिशतमधिक्रियते । तथाहि-ज्ञानाऽऽवरणे उत्तरप्रकृतयः पञ्च, दर्शनाऽऽवरणे नव, वेदनीये द्वे, मोहे सम्यक्त्वमिभ्रवर्जा षड्विंशतिः, आपुषि चतस्रः, नास्मिन् भेदात्तरसम्भवेऽपि सप्तषष्टिः, गोत्रे द्वे, अन्तराये पञ्च, सर्वमीतने विशत्युत्तरशतमित्येतच्च प्राक् सविस्तरं कर्मविपाके भावितमेव ।

सम्प्रति विशत्युत्तरशतमध्यगतानामेव वक्ष्यमाणार्थोपयोगित्वेन प्रथमं कियतीनामपि प्रकृतीनां संप्रहं पृथक्करोति-

जिण सुरविउ वाहारदु, देवाउय नरयसुहुमविगलतिगं ।

एगिदि थावरायव, नपु मिच्छं हुंड छेवटं ॥ २ ॥

अथ मज्झागिसंघयण, कुखग निय इत्थि दुहगधीणतिगं ।

उज्जाय तिरियदुगं, तिरिनराउ नरउरलदुगरिसहं । १ पुग्गमम्)

जिननाम १ सुरद्विकं-सुरगतिसुरानुपूर्वीरूपं ३, वैक्रियद्विकं-वैक्रियशरीरवैक्रियाणोपाङ्गलक्षणम् ५ । आहारकद्विकमाहारकशरीरं तदङ्गोपाङ्गं च ७ । देवाऽऽयुक्तं च ८ । नरकत्रिकं नरकगतिनारकानुपूर्वीनरकाऽऽयुक्तं ११, सुखमत्रिकं सुखमाप्यातसाधारणलक्षणम् १४, विकलत्रिकं द्वित्रिज-तुरिन्द्रियजातयः १७ । एकेन्द्रियजातिः १८, स्थावरनाम १९, आतपनाम २०, नपुंसकवदः २१, मिथ्यात्वं २२ हुण्ड-संस्थानं २३ सेवासंसहननम् २४ (अणु सि) अनन्तानुबन्धिकोद्यमानमायालोभाः २८ मध्याऽऽकृतयो मध्यमसंस्थानानि मध्यमोद्यमसंज्ञकं सादि धामनं कुञ्जं चेति ३२ मध्यमसंहननानि अणुभनाराचं नाराचमर्जनागचं कीलिका चेति ३५ (कुखग सि) अणुमधिहायोगतिः ३७ नाचैगोत्रं, स्त्रीवेदः ३९ दुर्भेगत्रिकं-दुर्भेगदुस्वराऽनवेयरूपं ४२ सत्यानर्द्धिकं-निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानर्द्धिलक्षणम् ४५ उद्योतनाम ४६ तिर्यग्द्विकं तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीरूपम् ४८ तिर्यगाऽऽयुः ४९ नराऽऽयुः ५० नरद्विकं-नरगतिनरानुपूर्वीलक्षणम् ५२ औदारिकद्विकमौदारिकशरीरमौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम च ५४ अणुभनाराचसंहननम् ५५ । इति पञ्चपञ्चाशत्प्रकृतिसङ्ग्रहः ।

अथैतस्य प्रकृतिसंग्रहस्य यथास्थानमुपयोगं दर्श-

यन्मार्गस्थास्थानानां प्रथमं गतिमार्गस्था-

नमाभित्य बन्धः प्रतिपाद्यते-

सुरगुणवीसवजं, इगसउ ओदेण बंधहि निरया ।

तित्थ विद्या मिच्छि सयं, सासणि नपुचउ विद्या छुनुइ । ४।

“जिण सुखविउ बाहारेत्यादि” गाधोक्ताः क्रमेण सुरक्षिका-
ऽये कोनविशतिप्रकृतीर्वर्जयित्वा शेषमेकोत्तरशतमोघेन नार-
का बध्नन्ति । अयमन्ताभिप्रायः—एता एकोनविशतिप्रकृतीर्व-
न्धाधिकृतकर्मप्रकृतिविशत्युत्तरशतमध्यान्मुक्त्वा शेषस्यैको-
त्तरशतस्य नरकगतौ नानाजीवापेक्षया सामान्यतो बन्धः ।
सुरक्षिकाऽऽये कोनविशतिप्रकृतीनां तु भवप्रत्ययादेव नारका-
णामबन्धकत्वात् । सामान्येन नरकगतौ बन्धमभिधाय सम्प्र-
ति तस्यामेव मिथ्यादृष्ट्यादिगुणस्थानचतुष्टयविशिष्टं तं द-
र्शयति—“तित्थ विणेत्यादि” प्रागुक्तमेकोत्तरशतं तीर्थक-
रनाम विना मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके शतं भवति । एतच्च
शतं नपुंसकबेदमिथ्यात्वदुष्टसंस्थानसेवासंज्ञननप्रकृति-
चतुष्कं विना सासादनगुणस्थानके पञ्चवतिनारकाणां
बन्धे ॥ ४ ॥

विणु अणुछवीस मीसे, विमयरि समम्मि जिणनराउजुया।
इय रखाइसु भंगो, पंकाइसु तित्थयरहीणो ॥ ५ ॥

प्रागुक्ता पञ्चवतिरनन्तानुबन्ध्यादिवर्जितप्रकृतीर्विना मि-
श्रगुणस्थानं सप्ततिः । सैव जिननामनराऽयुर्युता सम्यग्दृष्टि-
गुणस्थानके द्विसप्ततिः । इत्येवं बन्धमाश्रित्य भङ्गो, रक्षाऽऽ-
विषु रक्षप्रभाशर्कराप्रभावालुकाप्रभाभिधानप्रथमनरकपृथि-
वीवये द्रष्टव्यः । पङ्कप्रभाऽदिषु पुनरेव एव भङ्गस्तीर्थकरना-
महीनो विज्ञेयः । अयमर्थः—पङ्कप्रभाधूमप्रभातमःप्रभासु स-
म्यक्त्यसङ्गाधेऽपि क्षेत्रमाहास्येन तथाविधाऽप्यवसायाऽभा-
वातीर्थकरनामबन्धो नारकाणां नास्तीति । ततस्तत्र सामा-
न्येन शतं, मिथ्यादृष्टां च शतं, सासादनानां पञ्चवतिः, मिश्रा-
णां सप्ततिः, अविरतसम्यग्दृष्टीनामेकसप्ततिः । इह सामान्य-
पदेऽविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थाने च रक्षप्रभाऽदिभङ्गस्तीर्थ-
करनाम्ना हीन उक्तो, मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्रेषु विषु गुण-
स्थानकेषु पुनस्तस्य प्रागेवाऽपनीतत्वात्तदवस्थ एव ॥ ५ ॥

अजिणमणुआउ ओहे, सत्तमिए नरदुगुषविणुमिच्छे ।

एगनवइ सासाणे, तिरिआउ नपुंसचउवज्जं ॥ ६ ॥

रक्षप्रभाऽऽविनरकत्रयसामान्यबन्धाधिकृतैकोत्तरशतमध्या-
त् जिननाममनुजायुऽऽपी मुक्त्वा शेषा नवनवतिरोधबन्धे स-
प्तमपृथिव्यां नारकाणां भवति । सैव नवनवतिरनन्तानु-
पूर्वीकपनरक्षिकोच्चैर्गोत्रैर्विना पञ्चवतिर्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने
भवति । सैव पञ्चवतिस्तिर्यगायुर्नपुंसकबेदमिथ्यात्वदुष्टसं-
स्थानसेवार्तसंज्ञननवर्जिता एकनवतिः सासादने सप्तम्यां
नारकाणाम् ॥ ६ ॥

अणुचउवीसविरहिया, सनरदुगुषा य मयरि मीसदुगे ।

सतर सआ ओहि मिच्छे, पज्जतिरिया विणु जिणाहारं । ७।

प्रागुक्तैकनवतिरनन्तानुबन्ध्यादिवर्जितप्रकृतिभिर्विर-
हिता नरक्षिकोच्चैर्गोत्राभ्यां च सहिता सप्ततिर्भवति । सा
च (मीसदुगे ति) मिश्राऽविरतगुणस्थानद्वये द्रष्टव्या ।
इह सप्तम्यां नराऽऽयुस्तावन्न बध्यन्ते एव, तद्वन्धाभावेऽपि
च मिश्रगुणस्थानकेऽविरतगुणस्थानके च नरक्षिकं बध्य-
ते । अयमर्थो—नरक्षिकस्य नराऽऽयुषा सह नाऽवश्यं प्राप्ते-

बन्धो, यदुत—यत्रैवाऽऽयुर्बध्यते तत्रैव गत्यानुपूर्वीर्जयमपि
तस्याऽप्यदाऽपि बन्धात् । मिथ्यात्वसासादनयोस्तु कलुषाध्य-
वसायत्वेन नरक्षिकं न बध्यते । एवं नरकगतौ बन्धस्वा-
मित्वं प्रतिपाद्याऽयं तिर्यग्गतौ तदाह—“सतर सआ” इ-
त्यादि विशत्युत्तरशतं जिननाम आहारकक्षिकं च विना शेषं
सप्तदशोत्तरशतमोघे मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने च पर्याप्तास्तिर्यग्गो-
त्रावध्नन्ति । अत्रौघे तिरश्चां सत्यपि सम्यक्त्वे भवप्रत्ययादेव
तथाविधाध्यवसायाऽभावातीर्थकरनाम्नः संपूर्णसंयमाभावा-
दाहारकक्षिकस्य च बन्धो नास्तीति हृदयम् ॥ ७ ॥

विणु नरयसालं सासणि, सुराउ अण एगतीस विणु मीसे ।

समुराउ सयरि सम्मे, बीयकसाए विणा देसे ॥ ८ ॥

प्रागुक्तं सप्तदशोत्तरशतं नरकत्रिकाऽऽदिषोऽशप्रकृतीर्विना
एकोत्तरशतं सासादने पर्याप्ततिरश्चाम् । एतद्वैकोत्तरशतं
सुराऽऽयुरनन्तानुबन्ध्याऽऽयेकत्रिशप्रकृतीश्च विना एकोन
सप्ततिः, सा मिश्रगुणस्थाने बध्यते । अयं भावार्थः—“सम्मामि-
च्छदिट्ठी, आउबंधं पि न करेइ” इति वचनादत्र सुरनराऽऽयु-
षोर्बन्धः, अनन्तानुबन्ध्यादयश्च पञ्चविशतिप्रकृतयः सासा-
दन एव व्यवच्छिन्नबन्धाः, तथा—मनुष्यास्तिर्यग्गोत्राश्च मिश्र-
गुणस्थानकस्था अविरतसम्यग्दृष्टिबद्धान्मेव बध्नन्ति । त-
न नरक्षिकोद्धारिकक्षिकवज्रश्रुपमनाराजानामपि बन्धाभावः ।
एवैव एकोनसप्ततिः सुराऽऽयुषा सहिता सप्ततिः सम्यक्त्वे-
ऽविरतगुणस्थानके भवति । सा सप्ततिर्द्वितीयकवायैरप्रत्या-
ख्यानकोधमानमायालोभैर्विना दृष्टदृष्टिद्विरतगुणस्थाने
बध्यते ॥ ८ ॥

अथ तिर्यग्गतिबन्धाधिकार एव ग्रन्थलाघवार्थं मनुष्यग-
तावपि बन्धं दर्शयति—

इय चउगुणेषु वि नरा, परमजया सजिण ओहु देसाई ।

जिणएकारसहीणं, नवसउ अपज्जत्ततिरियनरा ॥ ९ ॥

यथा पर्याप्ततिरश्चां चतुर्षु मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्राविर-
तिगुणस्थानेषु सप्तदशोत्तरशताऽऽदिको बन्ध उक्त इत्येवं
पर्याप्तनरा अपि चतुर्षु मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्राविरति-
गुणस्थानेषु सप्तदशोत्तरशताऽऽदिबन्धस्वामिनो मन्तव्याः ।
परमयता अविरतसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तनराः । (सजिण ति)
अविरतसम्यग्दृष्टिपर्याप्ततिर्यग्गोत्रयोग्यसप्ततिर्जिननामसहि-
ता एकसप्ततिस्तां बध्नन्ति, जिननामकर्मणोऽपि बन्धक-
त्वात्सेवाम् । (ओहु देसाई ति) वेशविरताऽऽदिगुणस्थानकेषु
गुणस्थानकानाश्रयणं च पर्याप्तनराणां पुनरोघः सामान्यो
बन्धोऽवसेयः । स च कर्मस्तथाक्ल एव, यतः कर्मस्तवग्रन्थे
सामान्यतो गुणस्थानकेषु बन्धः प्रतिपादितो, न पुनः कि-
ञ्चन गत्यादिमार्गणास्थानमश्रित्य । स खात्र बहुषु स्थानेषु-
पयोगीति मूलतोऽपि दर्शयते—

“अभिनवकम्मग्गहणं, बंधो ओहेण तत्थ वीससयं ।

तित्थयराहारगुण-बज्जं मिच्छमि सतरसयं ॥ १ ॥

नरयतिगज्ञाहृषावर—चउधुंदायवच्छिन्नद्वन्द्वपुमिच्छं ।

सालंतो इगहियसय, सासणि तिरि देयीण देहुदयतिवं देय
अण मज्झगिहसंघ यणुचउ निउज्जोय कुसगइत्थि ति ।
पणवीनेता मीसे, चउसयरि दुक्काउय अबंधा ॥ ३ ॥

सम्मे सगसयि जिण-उबंधि वहरनरतिगवियकसाया ।
उरलदुगंतो वेसे, ससट्टी तियकसायंतो ॥ ४ ॥
तेवट्टि पमत्ते सो-गअरइअधिर दुग अजस अस्सायं ।
बुद्धिअ अरुव सस व, नेइ सुराउं जया मिट्टं ॥ ५ ॥
गुणसट्टि अप्पमत्ते, सुराउ बंधं तु जइ इहागच्छे ।
अअह अट्टावजा, जं आहारदुगं बंधं ॥ ६ ॥
अडवज अपुव्वाइमि, निहदुगंतो छपन्न पणभागे ।

सुरदुग पण्णिदि सुखगइ, तस नव उरल विणु नखुवंगा ।
समवउर निमिणजिण, वजअगुरुलहुवउछलंसि तीसंतो ।
अरिमे छुवीसबंधो, हासरईकुच्छभयममो ॥ ८ ॥
अनियट्टिभागपण्णे, इगगहीणो दुवीसविहबंधो ।
पुम संजलणचउएहं, कमण छेओ सनर सुहुमे ॥ ९ ॥
चउवंसणु वज जस ना-णविरगदसगं ति सोलस छेओ ।
तिसु सायबंध छेओ, सजोगि बंधंतुयंतो य । १० ॥ "

इत्येतासां दशानामपि गाथानां व्याख्यानं कर्मस्तवटीका-
तो बोद्धव्यम् । इत्योच्यते । इह कर्मस्तवोक्तगुणस्थानकब-
न्धाभिरतिरिक्ता मिश्राऽविरतगुणस्थानकारयं विशेषः-
कर्मस्तवे मिश्रगुणस्थानके चतुःसप्ततिः, अविरतसम्यग्दृ-
ष्टिगुणस्थानके सप्तसप्ततिः । तिरिक्ता पुनर्मनुष्यद्विकौदारि-
कद्विकवज्रभूमनाराचसंहननरूपप्रकृतिपञ्चकस्य बन्धाभा-
वाभिमिश्रगुणस्थानके एकोनसप्ततिः, अविरतसम्यग्दृष्टौ सुरा-
ऽऽयुःक्षेप सप्ततिः । नराणां तु मिश्रे एकोनसप्ततिः, अ-
विरतसम्यग्दृष्टौ तीर्थकरनामक्षेपे एकसप्ततिः । अस्यां च
एकसप्ततौ यदि मनुष्यद्विकौदारिकद्विकवज्रभूमनाराचसं-
हननप्रकृतिपञ्चकं नराऽऽयुष्कं च क्षिप्यते तदा कर्मस्तवो-
क्ता सप्तसप्ततिर्भवत्यविरतगुणस्थानके । तथा कर्मस्तवे देश-
विरतगुणस्थानके या सप्तषष्टिरुक्ता सा तिरिक्ता जिननामर-
हिता षट्षष्टिर्देशविरतगुणस्थाने भवति । प्रमत्ताऽऽर्क्षानि गु-
णस्थानानि तिरिक्ता न संभवन्ति । नराणां तु सर्वगुणस्थान-
कसंभवेन देशविरताऽऽदिगुणस्थानकेषु कर्मस्तवोक्त एव स-
र्वोऽप्यन्यूनाधिक औघवबन्धो वाच्यः । ततश्च पर्याप्तनराणां
सामान्येन बन्धे विशत्युत्तरशतं प्रकृतीनां प्राप्यते १२०, तं-
षामेव मिथ्यादृशां सप्तदशोत्तरशतम् ११७, सासादनाना-
मेकांशरशतं १०१, मिश्राणामेकांशसप्ततिः ६६, अविरत-
सम्यग्दृष्टीनामेकसप्ततिः ७१, देशविरतानां सप्तषष्टिः ६७,
प्रमत्तानां त्रिषष्टिः ६३, अप्रमत्तानामेकांशषष्टिपञ्चाश-
द्वा ५६, ५८, निवृत्तिबादराणां प्रथमे भागेऽष्टपञ्चाशत् ५८,
भागपञ्चके षट्पञ्चाशत् ५६, सप्तमभागे षड्विंशतिः २६, अ-
निवृत्तिबादराणामाद्ये भागे द्वाविंशतिः १२, द्वितीये एक-
विंशतिः २१, तृतीये विंशतिः २०, चतुर्थे एकांशविंशतिः १६,
पञ्चमेऽष्टादश च १८, सूक्ष्मसंपरायाणां सप्तदश १७, उ-
पशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिनामेका सातलक्षणा प्रकृतिर्ब-
न्धे प्राप्यते, अयोगिनां तु बन्धाभाषः । एवमन्यथाप्योच्य-
ते । उक्तस्तिर्यग्गनराणां पर्याप्तानां बन्धः । अथ तेषामेव अ-
पर्याप्तानां तमाह — " जिण इकारसहीणं " इत्यादि । यदेव
नराणामोघबन्धे विशत्युत्तरशतं तदेव जिननामाऽऽद्योकाद्
अप्रकृतिहीनं शेषं नवोत्तरशतमपर्याप्ततिर्यग्नरा औघतो
मिथ्यात्वे च बध्नन्ति । यद्यपि करणाऽपर्षास्तौ दे-

वो मनुष्यो वा जिननामकर्म सम्यक्त्वप्रत्ययेन बध्नान्ति,
तथाऽपीह नराणां लब्ध्याऽपर्याप्तत्वेन विवक्षणाच्च जिन-
नामबन्धः ॥ ६ ॥ तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ च बन्धस्वा-
मित्वमुक्तम् ।

साम्प्रतं देवगतिमधिकृत्य तदुच्यते—

निरय व्व सुरा नवरं, ओट्टे मिच्छे इगिदितिगसहिया ।
कप्पदुगे वि य एवं, जिणहीणो जोइभवणवणे ॥ १० ॥
सुरा अपि नारकवदोघतोऽविशेषतश्च तद्वन्धस्थानिनोऽव-
गन्तव्याः । नवरमयं विशेषः—औघं मिथ्यात्वगुणस्थानके च
बन्धमाश्रित्य सुरा एकेन्द्रियाऽऽदिभिकसहिता द्रष्टव्याः । न-
तोऽयमर्थः—यो नारकाणामेकोत्तरशनरूपः औघबन्धः स एवै-
केन्द्रियजातिस्थावरनामाऽऽतपनामप्रकृतित्रयसहितः सुरा-
णां सामान्यतो बन्धश्चतुरप्रशतम् १०४, तदेव मिथ्यात्वे
जिननामरहितं व्युत्तरशतम् १०३, एतदेवैकेन्द्रियजानिस्था-
वराऽऽतपनपुंसकवेदमिथ्यात्वदुष्टद्वयेयानलक्षणप्रकृतिसप्तक
हीनं सासादने वल्लवतिः ६६, षण्वतिरेवानन्तानुब-
न्ध्याद्विषद्विंशतिप्रकृतिसहिता मिश्रे सप्ततिः ७०, सैव
जिननामनराऽऽयुष्कयुता द्विसप्ततिस्तामविरतसम्यग्दृ-
ष्ट्या देवा बध्नन्तीति सामान्येन देवगतिबन्धः । सा-
म्प्रतं देवविशेषनामोच्चारणपूर्वकं तमाह—(कप्पदुगे इ-
त्यादि) कल्पद्विकेऽपि सौधर्मेशानाऽऽख्यदेवलोके द्वयेऽप्येवं
सामान्यदेवबन्धवद्वन्धो द्रष्टव्यः । तथाहि—सामान्येन
चतुरप्रशतम् १०४, मिथ्यादृशां ष्यप्रशतं १०३ सासादनानां
वल्लवतिः ६६, मिश्राणां सप्ततिः ७०, अविरतानां द्विसप्ततिः
७२, देवौघो जिननामकर्महीनो ज्योतिष्कभयनपतिव्यन्नर-
देवेषु तद्वीषु च विज्ञेयः, जिनकर्मसत्ताकस्य तेषूपादा-
ऽभावेन तत्र तद्वन्धासंभवात्ततः सामान्यतत्त्वधिकशतम्
१०३, मिथ्यात्वेऽपि व्यधिकशतं १०३, सासादने वल्लवतिः,
६६ मिश्रे सप्ततिः ७०, अविरते एकसप्ततिः ७१ ॥ १० ॥

रयणु व्व सण्णकुमारा-इ आणयाई उज्जोयचउरहिया ।
अप्पज्जतिरिय व्व नवसय मिगिदिपुट्टविजलतरुविगले ॥ ११ ॥
सनत्कुमाराऽऽद्याः सहस्रारान्ता देवा रत्नप्रभाऽऽदिप्रथमपृथि-
वीत्रयनारकवत् बन्धमाश्रित्य द्रष्टव्याः । तद्यथा सामान्येनै-
काप्रशतं १०१, मिथ्यादृशां शतं १००, सासादनानां वल्लवतिः
६३, मिश्राणां सप्ततिः ७०, अविरतानां द्विसप्ततिः ७२ । आन-
ताऽऽद्या ग्रैवेयकनधकान्ता देवा अपि उद्योतनामतिर्यग्ग-
तितिर्यगानुपूर्वीतिर्यगाऽऽयुःप्रकृतिचतुष्करहिता रत्नप्रभा-
ऽऽदिनारकवदव द्रष्टव्याः, ततः सामान्यतः सप्तनवति ते
बध्नन्ति ६७, मिथ्यादृशः षण्वतिः ६६, सासादना द्वि-
नवति ६२ मिश्रेऽविशते चोद्योताऽऽदिचतुष्कस्य प्रागेवाऽ
पनीतत्वासंपूर्ण एव रत्नप्रभाऽऽदिभङ्गस्ततो मिश्राः सप्तति
७०, अविरता द्विसप्तति बध्नन्ति ७२, मिथ्यात्वाऽऽदिगुण-
स्थानत्रयाभावापञ्चानुत्तरविमानदेशा एतामेवाऽविरतगुण-
स्थानसत्कां द्विसप्ततिं ७२, बध्नन्तीत्यनुकर्माप ज्ञेयम्,
इति । उक्तं देवगतौ बन्धस्वामित्वं, तद्वन्धनाच्च गतिबन्ध-
मार्गणा समाप्ता ॥ साम्प्रतमिन्द्रियेषु कार्येषु च तदार-
भ्यते—(अपज्जेत्यादि) अपर्गासतिर्यग्गनवोत्तरशनमेक-

न्द्रियपृथ्वीजलतरुविकल्पोषु द्रष्टव्यम् । अथमर्थः-विशत्युत्तरशतमध्यान् जिननामाऽऽद्येकादश प्रकृतीसुक्त्वा शेषं नवोत्तरशतमेकन्द्रिया विकलेन्द्रियाः पृथ्वीजलवनस्पतिकायाश्च सामान्यपद्मिनो मिथ्यादृशश्च बध्नन्ति ॥ ११ ॥

अथैतेषामेव सासादनगुणस्थाने बन्धमाह—

छनवइ सासणि विणु, सुहुमतेर केइ पुण बिंति चउनवइ ।

तिरियनराऊहिं वि-णा तणुपज्जत्ति न ते जंति ॥ २ ॥

प्रागुक्तं नवोत्तरशतं सूक्ष्मत्रिकाऽऽदिप्रकृतित्रयोदशकं मिथ्यात्वे एव व्यवच्छिन्नबन्धमिति कृत्या तद्विना पक्षवतिः सासादने एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपृथ्वीजलवनस्पतिकायानां भवति । केचित्पुनराचार्या ब्रुवते-चतुर्नवतिः तिर्यग्गनाऽऽयुष्काभ्यां विना, यतस्ते एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाऽऽद्यः सासादनाः सन्तस्तनुपर्याप्तिं न यान्त्यतस्ते तिर्यग्गनाऽऽयुरव्यवकाः-अयं भावार्थः-तिर्यग्गनाऽऽयुषोस्तनुपर्याप्त्या पर्याप्तिरेव बन्धमानत्वात् । पूर्वमतेन शरीरपर्याप्त्युत्तरकालमपि सासादनभावस्येष्टत्वादायुर्बन्धोऽभिमतः । इह तु प्रथममेव नक्षिबृत्तेर्नेष्ट इति पक्षवतिः । तिर्यग्गनाऽऽयुषो विना मनान्तरेण चतुर्नवतिः ॥ १२ ॥ उक्तः एकेन्द्रियाऽऽदीनां बन्धः ।

अथ पञ्चेन्द्रियाणां त्रसकायिकानां च तमाह—

आहुपणिदितसं गइ-तसे जिणिकार नरनिगुणविणा ।

मणवयजोगे ओहो, उरले नरभंगु तम्मिस्से ॥ १३ ॥

ओघो विशत्युत्तरशताऽऽदिलक्षणः कर्मस्तयोक्तः पञ्चेन्द्रियेषु त्रसकायिकेषु चाऽवगन्तव्यः । तद्यथा-सामान्यतो विशत्युत्तरशतम् १२०, मिथ्यात्वं समदशोत्तरशतम् ११७, सासादने एकोत्तरशतम् १०१, मिथ्ये चतुःसप्ततिः ७४, अविरते सप्ततिः ७७, त्रेशे सप्तषष्टिः ६७, प्रमत्ते त्रिषष्टिः ६३, अप्रमत्ते एकोनषष्टिः ५६, अप्रपञ्चाशद्वा ५८, निवृत्तिवादे प्रथमभागेऽष्टपञ्चाशत् ५८, भागपञ्चके षट्पञ्चाशत् ५६, सप्तमभागे षड्विंशतिः २६, आनवृत्तिवादे अष्टमभागे द्वाविंशतिः २२, द्वितीये एकविंशतिः २१, तृतीये विंशतिः २०, चतुर्थे एकोनविंशतिः १६, पञ्चमेऽष्टादश १८, सूक्ष्मे सप्तदश १७, शेषगुणस्थानत्रये सातम्यकस्य बन्धः १, अयोगिनि बन्धाऽभावः । गतिप्रसास्तेजोवायुकायास्तेषु जिनानामाऽऽद्येकादश प्रकृतीर्नरत्रिकमुच्चैर्गोत्रं च विना विशत्युत्तरशतं शेषं पञ्चोत्तरशतं बन्धे लभ्यते, सासादनाऽऽदिभावस्तु नैषां सम्भवति । यत उक्तम्-“ न हु किंवि लभिञ्ज सुहुमतसा । ” सूक्ष्मप्रसास्तेजोवायुकायजीवा इति । एवमुक्तं इन्द्रियेषु कार्येषु च बन्धः । संप्रति योगेषु तं प्रतिपादयन्माह- (मणवयजोगे इत्यादि) सूचकत्वात् सूत्रस्य सत्यादिमनोयोगचतुष्के तत्पूर्वके सत्यादिवाग्योगचतुष्के च ओघ, बन्धो विशत्युत्तरशताऽऽदिलक्षणः कर्मस्तयोक्ता द्वयः । तत्र सत्याऽऽदिस्वरूपं त्विदम्-सत्यं यथाऽस्ति जीवः सदसद्रूपो देहमात्रव्यापीत्यादिरूपतया यथावस्थितवस्तुतत्त्वविभिननपरं सत्यम् । विपरीतं त्यसत्यम् । मिथ्यस्वभावं सत्यान्त्यम्, यथा ध्वजविरपलासाऽदिमिश्रेषु बहुवशोकवृत्तेषु अशोकवनमंवेष्टमिति विकल्पनापरमातया यत्र सत्यं नापि मृषा तदसत्यामृषा इह विप्रतिपत्तौ सत्यां यद्वस्तु प्रतिष्ठाऽऽशया सर्वकर्मतानुसारेण विकल्प्यते, यथाऽस्ति जीवः सदसद्रूप इत्यादि तरिकल स-

त्यं परिभाषितम् । यत्पुनर्विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशया सर्वकर्मतोत्तीर्णं विकल्प्यते, यथा ' नास्ति जीव एकात्मनि-त्यो वेत्यादि' । तदसत्यम् । यत्पुनर्वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशामन्तरेण स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरं, यथा हे देवदत्त ! घटमानय, गां देहि महामित्रादिविभिननपरं तदऽसत्यामृषा, इत् स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरत्वाच्च यथोक्तलक्षणं सत्यं भवति, नापि मृषेति । इदमपि व्यवहारनयमतेन द्रष्टव्यम् । निश्चयनयमतेन तु विप्रतारणाऽऽदिबुद्धिपूर्वकमसत्यंऽन्तर्भवति, अन्यथा तु सत्ये । (उरले सि) मनोवाग्योगपूर्वके औदारिककाययोगे नरभङ्गः “ इह चउगुणेषु वि नरा ” इत्यादिना प्रागुक्तस्वरूपः । यथा ओघं विशत्युत्तरशतम् १२०, मिथ्यात्वे समदशोत्तरशतम् ११७, सासादने एकोत्तरशतम् १०१, मिथ्ये एकानसप्ततिः ६६, अविरते एकसप्ततिः ७१, इत्यादि मनोरहितवाग्योगे विकलेन्द्रियभङ्गः । केवलकाययोगे त्वेकेन्द्रियभङ्गः (तम्मिस्से सि) तन्मिश्रे-औदारिकमिश्रयोगे ॥ १३ ॥

सम्प्रति बन्ध उच्यते —

आहारखण विणोहं, चउदससउ मिच्छि जिणपणगहीणं ।

सासणि चउनवइ विणा, नरतिरियाऊ सुहुमतेर ॥ १४ ॥

विशत्युत्तरशतमाहारकाऽऽदिप्रकृतिप्रद्वं विना शेषं चतुर्दशधिकशतं योगबन्धे प्राप्यते । अयं भावार्थः-औदारिकमिश्रं कर्मणेन सह, तथापर्याप्तावस्थायां केवलिसमुद्धानावस्थायां वा, उत्पत्तिदेशे हि पूर्वभवादनन्तरमागतो जीवः प्रथमसमये कर्मणेनैव केवलतनाऽऽहारयति । ततः परमौदारिकस्याप्यारब्धत्वादौदारिकेण कर्मणामिश्रेण यावच्छरीरस्य निष्पत्तिः केवलिसमुद्धानावस्थायां द्वितीयषष्ठमसमयेषु कर्मणेन मिथ्यौदारिकमिति । अपर्याप्तावस्थायां च माहारकाऽऽदिषट्कं बद्धपते इति नक्षिबन्धः । केवलिसमुद्धानावस्थायां पुनरेकस्य सातस्यैव बन्धोऽभिधास्यते । एतदेव चतुर्दशोत्तरशतमौदारिकमिश्रकाययोगी मिथ्यात्वं जिननामाऽऽदिप्रकृतिपञ्चकहीनं शेषं नवोत्तरशतं बध्नाति । स एव सासादने चतुर्नवतिं बध्नाति, नवोत्तरशतमध्यान् सुक्त्वा नरतिर्यगायुषी सूक्ष्मत्रिकाऽऽदित्रयोदशप्रकृतीश्च नरतिर्यगायुषोरपर्याप्तत्वेन सासादने बन्धाभावात् सूक्ष्मत्रिकाऽऽदित्रयोदशकस्य तु मिथ्यात्वं एव व्यवच्छिन्नबन्धतया च ॥ १४ ॥

अणचउवीसाइ विणा, जिणपणजुय सम्मि जोगिणो सायं ।

विणु तिरिनराउ कम्म, वि एवमाहारदुगि ओहो ॥ १५ ॥

प्रागुक्ता चतुर्नवतिरनन्तानुबन्ध्यादिचतुर्विंशतिप्रकृतीर्विना जिननामाऽऽदिप्रकृतिपञ्चकयुना च पञ्चसप्ततिस्तामौदारिकमिश्रकाययोगी सत्यकत्वे बध्नानि । तथा सयोगिन औदारिकमिश्रस्थाः केवलिसमुद्घाते द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु सातमेवैकं बध्नन्ति । एवं गुणस्थानकचतुष्क एवौदारिकमिश्रयोगो लभ्यते नाम्यत्र । अथ कर्मणयोगाऽऽदिषु बन्धः प्रतिपाद्यते— (विणु तिरित्यादि) यथौदारिकमिश्रे बन्धविधिरोधतो विशेषतश्चाहुः, एवं कर्मणयोगेऽपि तिर्यग्गनाऽऽयुषी विना वाच्यः, कर्मणकाययोगे तिर्यग्गनायुषोर्बन्धभावात् । कर्मणकाययोगो ह्यपास्तकालगता-वृत्तिसंप्रथमसमये च जीवस्य मिथ्यात्वसासादनादविरतः

गुणस्थानकत्रयोपेतस्य लभ्यते । उक्तं च—“ मिथ्ये सासा-
त्वे वा, अविरत्यसंमग्निं ब्रह्म न हियसिम् । अंति जिवा प-
रलोप, लेसिकारसगुणे मुत्तं ॥ १ ॥” तथा सयोगिनः के-
चलिसमुद्घाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु चेति गुणस्था-
नकचतुष्टय एव कर्मणकाययोगो नाऽप्यत्र । ततो विशत्यु-
त्तरशतमध्यादाहारकवद्वितिर्यङ्गराऽऽयुःप्रकृतीर्मुक्त्वा शेषस्य
द्वादशोत्तरशतस्य सामान्येन कर्मणकाययोगे बन्धस्तदेव
द्वादशोत्तरशतं जिनाऽऽदिपञ्चकं विना शेषं सप्तोत्तरशतं का-
र्मणकाययोगे मिथ्यात्वशो बध्नन्ति तदेव सप्तोत्तरशतं सूक्ष्मा-
ऽऽदित्रयोदश प्रकृतीर्मुक्त्वा शेषां चतुर्नवति कर्मणयोगे सा-
सादना बध्नन्ति । चतुर्नवतिरेवानन्तानुबन्ध्याद्विचतुर्विंशति-
प्रकृतीर्विना जिननामाऽऽदिप्रकृतिपञ्चकसहिता च पञ्चसप्त-
तिस्तां कर्मणयोगेऽविरता बध्नन्ति । सयोगिनस्तु कर्म-
णकाययोगे सातमवैकं बध्नन्ति । तथा आहारककाययोग-
अतुर्दशपूर्वविदः आहारकमिथ्यकाययोगश्च तस्यैवाऽऽहारक-
शरीरस्य प्रारम्भसमये पारत्यागसमये च औद्धारिकेण सह
द्रष्टव्यः । तत आहारकद्विक आहारकशरीरनाशमभिलक्षणे यो
गद्वये श्रोत्रः कर्मस्तवोक्तः प्रमत्तगुणस्थानयतीं त्रिविष्टिप्रकृ-
तिबन्धरूपः । एतत्काययोगद्वयं हि लब्धयुर्जीवनाप्रमत्तस्यै-
व न त्वप्रमत्तस्य ॥ १५ ॥

सुरभोहो वंडवे, तिरियनराउरहिओ य तम्मिस्से ।

वेयतिगाइम विय तिय—कसाय नव दु चउ पंच गुणे । १३।

सुरौघः सामान्यदेवबन्धो वैक्रियकाययोगे द्रष्टव्यः । तद्य-
था—सामान्येन चतुरप्रशतम् १०४, मिथ्यात्वे ऽयुत्तरशतं
१०३, सासादने पञ्चवतिः ६६, मिथ्ये सप्ततिः ७०, आविर-
ते द्विसप्ततिः ७२ । तथा तन्मिथ्ये वैक्रियमिथ्ये स एव सुरौ-
घस्तिर्यङ्गराऽऽयुःप्रकरहितो वाक्यः । इह देवनारका निजाऽऽयुः
षण्मासावशेषा एवाऽऽयुर्बध्नन्ति, अतो वैक्रियमिथ्ययोगे
उत्पत्तिप्रथमसमयादनन्तरमपर्याप्तावस्थासंभविनि आधुर्ग्य-
बन्धाऽभावः । तथा चात्रौघे द्रष्टुत्तरशतं १०२, मिथ्या-
त्वे एकोत्तरशतं १०१, सासादने चतुर्नवतिः ६४, अवि-
रते एकसप्ततिः ७१ । वैक्रियमिथ्ययोगो मिथ्यता चास्यात्र
कर्मणकायेनैव सह मस्तव्या । अयमपि च मिथ्यात्वसा-
सादनाऽविरतगुणस्थानकत्रय एव लभ्यते, नान्यत्र । यद्यपि
देशविरतस्याम्बडाऽऽदेः प्रमत्तस्य तु विष्णुकुमाराऽऽदेर्वैक्रि-
यं कुर्वतो वैक्रियमिथ्यवैक्रियसंभवः श्रूयते, परं स्वभाव-
स्थस्य वैक्रिययोगस्यात्र शृङ्गीतत्वाद् अथवा—स्वल्पत्वाद् अन्यतो
वा कुनोऽपि हेतोः पूर्वाऽऽचार्यैः स नोक्तः । एवं योगेषु बन्ध-
स्वामित्वमुक्तम् ॥ अथ वेदाऽऽदिषु तदभिहितसुः प्रथमं गु-
णस्थानकानि तेष्वह—(वेयतिगेत्यादि) वेदत्रिके—स्त्रीवे-
दपुंवेदनपुंसकवेदरूपे नवनवसंख्याकानि (संजलणेत्यादि)
अप्रेतनगाथास्थपदमेति पदस्याऽत्रापि संबन्धात्प्रथमं नि मि-
थ्यात्वाऽऽदीनि अनिवृत्तिबादरान्तानि गुणस्थानकानि भव-
न्ति, ततः परं वेदानामभावात् । एतेषु यः कर्मस्तवोक्तः सा-
मान्यबन्धः । स द्रष्टव्यः । तद्यथा—सामान्यतो नानाजीवापेक्षया
विशत्युत्तरं शतम् १२०, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम् ११७
सासादने एकोत्तरशतम् १०१, मिथ्ये चतुःसप्ततिः ७४,
अविरते सप्तसप्ततिः ७७, देशविरते सप्तपष्टिः ६७, प्रमत्ते

त्रिविष्टिः ६३, अप्रमत्ते एकानवष्टिः ५६, अष्टपञ्चाशद्वा ५८,
निवृत्तिबादरे प्रथमभागे ऽष्टपञ्चाशत् ५८, भागपञ्चके चट्प-
ञ्चाशत् ५६, सप्तमभागे चट्विंशतिः २६, अनिवृत्तिबादरे
आद्ये भागे द्वाविंशतिः २२ । एवमन्यत्रापि गुणस्थानकेषु
यथासम्भवं कर्मस्तवोक्तो बन्धो वाक्यः । कथावद्दारे—आ-
द्येऽनन्तानुबन्धिको धर्मानमायालोभरूपे कथावचतुष्के द्वे प्र-
थमे मिथ्यात्वसासादनाऽऽद्ये गुणस्थानके, तत्र तीर्थङ्करब-
न्धस्य सम्यक्त्वप्रत्ययत्वादाहारकद्विकवन्धस्य च संयमहतु-
त्वादनन्तानुबन्धिषु तदभावात्सामान्येन सप्तदशोत्तरशतम्
११७, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम् ११७, सासादने एको-
त्तरशतम् १०१, द्वितीयेऽप्रत्याख्यानाऽऽद्ये कथावचतुष्के च-
त्वारि प्रथमानि मिथ्यात्वसासादनमिथ्याविरतनामकानि गु-
णस्थानकानि, तत्राऽऽहारकद्विकवन्धाभावेन सामान्येन अ-
द्वादशोत्तरशतम् ११८, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम् ११७,
सासादने एकोत्तरशतम् १०१, मिथ्ये चतुःसप्ततिः ७४, अ-
विरते सप्ततिः ७७, तृतीये प्रत्याख्यानाऽऽवरणाऽऽद्ये कथा-
वचतुष्के पञ्च आद्यानि मिथ्यात्वाऽऽदीनि देशविरतान्तानि
गुणस्थानकानि, देशविरते सप्तपष्टिः, शेषाणि तथैव ॥ ६ ॥

संजलणतिगे नव दस,लोभे चउ भजइ दु ति अनाणतिगे ।

वारस अचक्खु चक्खुसु,पदमा भइक्खाय चरमचऊ । १७॥

संज्वलनत्रिके—संज्वलनक्रोधमानमायाकूपे तथाऽऽद्यानि गु-
णस्थानकानि तत्र सामान्यबन्धान्निवृत्तिबादरे यावद्वेदत्रिक-
न्यायेन विशत्युत्तरशताऽऽदिको बन्धः, अनिवृत्तिबादरे तु प्र-
थमे भागे द्वाविंशतिः २२, द्वितीये पुंवेदरहिता एकविं-
शतिः २१, तृतीये संज्वलनक्रोधरहिता विंशतिः २०, च-
तुर्थे संज्वलनमानरहिता एकोनविंशतिः १६, पञ्चमे संज्व-
लनमायारहिता अष्टादश १८, संज्वलनलोभस्य तु सूक्ष्म-
सम्परायेऽपि भाषातत्र दश प्रथमानि गुणस्थानानि, तत्र
नव तथैव, दशमे तु सूक्ष्मसम्पराये सप्तदश प्रकृतयः । संय-
मद्वारे अयनेऽसंयते चत्वारि आद्यानि गुणस्थानानि, तत्र
सामान्यतोऽविरतसम्यग्दृष्टेरपि संशृङ्गीतत्वाज्जिननामक्षेपा-
त्सप्तदशोत्तरशतं जातमष्टादशोत्तरशतम् ११८, मिथ्यात्वे
सप्तदशोत्तरशतम् ११७, सासादने एकोत्तरशतम् १०१,
मिथ्ये चतुःसप्ततिः ७४, अविरते सप्ततिः ७७ । ज्ञानद्वारे—अज्ञा-
नत्रिके—मत्पज्ञानश्रुताऽज्ञानविभङ्गरूपे द्वे, मिथ्यात्वासासादने
त्रौणि वा गुणस्थानकानि मिथ्येण सह, अयमाशयः—मिथ्ये
ज्ञानांशोऽज्ञानांशश्चास्ति, तत्र यदाऽज्ञानांशप्राधान्यं विवक्ष्यते
तदा—अज्ञानत्रिके गुणस्थानकद्वयमेव, ज्ञानांशप्राधान्यवि-
वक्षायां तु तृतीयं मिथ्यमपि, तत्रौघे सप्तदशोत्तरशतम्
११७, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम् ११७, सासादने एको-
त्तरशतम् १०१, मिथ्ये चतुःसप्ततिः ७४ । दर्शनद्वारे—चक्षु-
रचक्षुर्दर्शनयोः प्रथमानि द्वादश गुणस्थानानि, परतस्तु च-
क्षुरचक्षुषोः सतोरप्यनुपयोगित्वेनाध्यापारात् । तत्रौघे विश-
त्युत्तरशतम् १२०, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम् ११७, इ-
त्यादि यावत् क्षीणमोहे सातबन्धः १ । यथाख्याते चरम-
गुणस्थानकचतुष्कं, तत्र सामान्यतः १, उपशान्तमोहे १,
क्षीणमोहे १, सयोगिनि १, अयोगिनि, ० ॥ १७ ॥

मय्थनाणि सग जयाई, समइयच्छेय चउ दुभि परिहारे ।

केवलदुग्धि दो चरमा-जयाइ नव मइसुओहिदुगे ॥१८॥
मनःपर्यायज्ञाने सप्त यताऽऽदीनि-प्रमत्तसंयताऽऽदीनि क्षीण
मोहान्तानि । तत्र सामान्यत आहारकद्विकसहिता त्रिषष्टिर्जा
ता पञ्चषष्टिः ६५, प्रमत्ते ६३, इत्यादि यावत् क्षीणमोहे १,
केवलमानबन्धः । सामायिके क्षेरोपस्थापने च चत्वारि यता
ऽऽदीनि गुणस्थानानि तत्र सामान्यतः पञ्चषष्टिः ६५,
प्रमत्ते ६३ त्रिषष्टिरित्यादि प्राप्स्यत् । सूक्ष्मसंपरायगुण-
स्थानकाऽऽदी तु सूक्ष्मसंपरायाऽऽदिचारित्राऽभावात् । तथा
ह्ये गुणस्थानके प्रमत्ताप्रमत्तरूपे परिहारावशुज्ज्वारित्रे, नास्ति-
राणि, तस्मिन्धारित्रे वर्त्तमानस्य श्रेयारोहणप्रतिबंधात् तत्र
सामान्यतः ६५, प्रमत्ते ६३, अप्रमत्ते ५६, अष्टपञ्चाशदा । क-
वलद्विके-केवलज्ञानकवलदर्शनरूपे ह्य चरमे-अन्तिमे सयो-
गिकवत्सयोगिकवत्सयोगे गुणस्थानके भवतः । अत्रौघे एक-
स्य सातस्य बन्धः सयोगिनि च अयोगिनि शून्यं, तथा मति-
भूतयोरवधिद्विके चावधिज्ञानाऽवधिदर्शनलक्षणेऽयताऽऽदीनि
अविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनि क्षीणमोहपर्यवसानानि नव गुण-
स्थानकानि भवन्ति । सयोग्यादौ केवलोत्पत्त्या मत्यादेरभावात्
तत्रौघनाऽप्रमत्ताऽऽदेर्मत्यादिमत आहारकद्विकस्यापि बन्ध-
संभवाद्कोनाशीतः ७६, विशेषचिन्तायामविरताऽऽदिगुण-
स्थानकेषु कर्मस्तबोक्तः सप्तसप्तत्यादिमितां बन्धो द्रष्टव्यः ॥१८॥

अथ उवसमि चउ वेयगि, खडप इकार मिच्छतिगि देसे ।

मुहुमि मठाणं तेरस, अहारमि नियनियगुणाहो । १९॥

इहाऽयताऽऽदीति पदं सर्वत्र याज्यते । ततोऽयताऽऽ-
दीनि उपशान्तमोहान्तान्यहौ गुणस्थानान्यौपशमिकस-
म्यक्त्वे भवन्ति, तत्र सामान्यत औपशमिकसम्य-
क्त्वं वर्त्तमानानां देवमनुजाऽऽयुषोर्बन्धाभावात् ७५, अवि-
रतेऽपि ७५, देशे सुराऽऽयुषोर्बन्धात् ६६, प्रमत्ते ६२, अप्र-
मत्ते, ५८, इत्यादि यावदुपशान्तं ? वेदके क्षायोपशमिका-
ऽपरपर्यायेऽयताऽऽदीन्यप्रमत्तान्तानि चत्वारि गुणस्था-
नकानि, तत्रौघे ७६ अविरते ७७ देशे ६७, प्रमत्ते ६३
अप्रमत्ते ५६-५८ वा, अतः परमुपशमश्रेणावौपशमिकं लपक-
श्रेणौ पुनः क्षायिकं, क्षायोपशमिकसम्यक्त्वं तूरीणमिथ्यात्व-
क्षयेऽनुदीर्णमिथ्यात्वोपशमे च भवतीति । उक्तं च-"मिच्छत्तं
जमुहं, तं क्षीणं अणुहं तु उवसंतं । मीक्षीभावपरिहृत्यं,
बेहज्जंतं खओवसमं ॥ १ ॥" तथा क्षायिकसम्यक्त्वेऽयता-
ऽऽदीन्ययोगिकेवलपर्यवसानाभ्येकावश गुणस्थानकानि । त-
त्रौघे ७६ अविरते ७७ देशे ६७ इत्यादि यावदयोगिनि
शून्यम् । क्षायिकसम्यक्त्वंस्वरूपमिदम्-"क्षीणे वंसणेमाहे,
तिविहमि वि भवनियाणभूयमि । निष्पण्णायमउल्लं, संमत्तं
खाइयं होइ ॥ १ ॥" तथा मिथ्यात्वत्रिके-मिथ्याद्विसा-
स्वादनमिथलक्षणे देस-देशविरते सूक्ष्मे-सूक्ष्मसंपराये
स्वस्थानं-निजस्थानम् । अयमर्थः-मिथ्यात्वमार्गणास्थाने मि-
थ्याद्विगुणस्थानं सामादनमार्गणास्थाने सासादनं शुष्क-
स्थानं मिथमार्गणास्थानं मिथगुणस्थानं देशसंयममार्गणा-
स्थाने देशविरतगुणस्थानं सूक्ष्मसंपरासंयमे सूक्ष्मसंपराय-
गुणस्थानम् । अत्र च स्वस्वगुणस्थानीयो बन्धः यथा मि-
थ्यात्वे ओघनां विशेषतश्च ११७, एवं सासादने १०१, मि-
थ्ये ७५, देशे ६७, सूक्ष्मे १७, आहारकद्वारे त्रयोदश गुण-

स्थानानि मिथ्याद्विगुणादीनि सयोगिकेवल्यस्तानि आहारकं
जीवं लभ्यन्तेऽयोगी त्वनाहारकस्तत्रौघतः १२०, मिथ्यात्वे
११७, इत्यादि यावत्सयोगिनि सातरूपैका प्रकृतिर्बन्धे भवति ।
एवं वेदाऽऽदिषु मार्गणास्थानेषु गुणस्थानकान्युपदर्श्य संप्रति
तेषु बन्धातिदेशमाह-(नियनियगुणाहो सि) निजनिजगुणौघः
एतेषु वेदाऽऽदिषु यानि स्वकगुणस्थानानि तेष्वौघः कर्मस्त-
बोक्ता बन्धो द्रष्टव्य इत्यर्थः, स च यथास्थानं भावित एव ॥१९॥

यच्च प्रागुक्तमष्टौपशमिकसम्यक्त्वं गुणस्थानानीति

तत्र कञ्चिद्विशेषमाह-

परमुवसमि वटंता, आउ न बंधंति तेण अजयगुणे ।

देवमणुआउहीलो, देसाइसु पुण सुराउ विणा ॥ २० ॥

सर्वत्र वेदाऽऽदिषु निजनिजगुणौघो वाक्य इत्युक्तम्, परमौ-
पशमिकेऽयं विशेष-औपशमिके वर्त्तमाना जीवा आयुर्न ब-
ध्नन्ति, तेनाऽऽयतगुणस्थानके देशमनुजाऽऽयुष्यो हीन ओ-
घो वाक्यो, नरकतिर्यगायुषोः प्रागेव मिथ्यात्वसासादनयोर-
पनीतत्वात् तर्हीनता । तथा देशाऽऽदिषु देशविरतप्रमत्ताप्रम-
त्तेषु पुनरौघः सुराऽऽयुर्विना क्षेयः । औपशमिकसम्यक्त्वे तूप-
शमश्रेण्यां प्रथमसम्यक्त्वलाभे वा भवति जीवस्य । उक्तं
च-"उवसामगसेदिगय-स्स होइ उवसामिधं तु सम्मत्तं ।
जो वा अकयनिपुंजां, अखायिमिच्छो लहइ सम्मं ॥ १ ॥"
ननु क्षायोपशमिकौपशमिकसम्यक्त्वयोः कः प्रतिव-
शेषः ? उच्यते-क्षायोपशमिके मिथ्यात्वद्विकवेदनं विपा-
कतो नास्ति, प्रदेशतः पुनर्वेद्यते । औपशमिके तु प्रदेशतो-
ऽपि नास्तीति विशेषः । उक्तं वेदाऽऽदिषु बन्धस्वामित्वम् ।

अथ लेख्याद्वारमुच्यते-

ओहे अट्टारसयं, आहारदुगुण आइलेसतिगे ।

तं तिच्छोणं मिच्छे, साणाइसु सव्वहिं ओहो ॥ २१ ॥

आद्यलेश्यात्रिके-कृष्णनीलकापोतलेश्यात्रये वर्त्तमाना जी-
वा ओघे सामान्यत विशत्युत्तरशतमाहारकद्विकानं
जातमष्टादशाधिकशतं तद्वध्नन्ति, आहारकद्विकस्य शुभ-
लेश्याभिर्बन्धमानत्वात् । तदष्टादशाधिकशतं तीर्थकरना-
मोनं सप्तदशोत्तरशतं मिथ्यात्वगुणस्थानके बध्नन्ति । सा-
सादनाऽऽदिषु गुणस्थानकेषु पुनः सर्वत्र लेख्यावदुप्योघः
सामान्यबन्धो द्रष्टव्यः । ततोऽत्र सासादनमिध्याविरतबन्धः
कर्मस्तबोक्तः ॥ २१ ॥

तेऊ नरयनवूणा, उज्जोयचउ नरयबार विणु सुक्का ।

विणु नरयबार पम्हा, अजिणाहारा इमा मिच्छे ॥ २२ ॥

विशत्युत्तरशतं नरकत्रिकाऽऽदिप्रकृतेनवकोनं तेजोलेश्या-
यामेयत एकादशोत्तरं शतं बध्यते, कृष्णाऽऽद्यशुभलेश्या-
प्रत्ययत्वात्तरकत्रिकाऽऽदिप्रकृतेनवकबन्धस्य । इदमेवैकाद-
शोत्तरशतं जिननामाऽऽहारकद्विकरहितं शेषमष्टोत्तरशतं मि-
थ्यात्वे बध्यते । सासादनाऽऽदिषु षट्सु गुणस्थानकेषु ओघः वि-
शत्युत्तरशतमभ्यावुद्योताऽऽदिचतुष्कं नरकत्रिकाऽऽदिद्वि-
शकं च मुक्त्वा शेषं चतुस्तरशतमोघतः शुक्ललेश्यायां बध्यते,
उद्योताऽऽदिप्रकृतीनां तीर्थेनरकप्रायोऽयत्वेन देवनरप्रायोग्य
बन्धकैः शुक्ललेश्यावद्विरबध्यमानत्वात् । एतदेव चतुस्तरं
शतं जिननामाऽऽहारकद्विकरहितं शेषमेकादशशतं मिथ्या-

त्वे बध्यते । सासादने तदीयैकोत्तरशतकपौषबन्धावुद्योता-
ऽऽदिप्रकृतितत्त्वतुष्ट्यापसारेण शेषा सप्तनवतिर्बध्यते । मिथ्याऽऽ-
दिष्वेकादशगुणस्थानकेषु तद्वन्धः स्वस्वगुणस्थानीयो ब-
न्धो द्रष्टव्यः । विशत्युत्तरशतमध्याहारकत्रिकाऽऽदिप्रकृति-
द्वादशकं विना शेषमष्टोत्तरशतं पञ्चलेश्यायामोद्यतो बध्यते,
तल्लेश्यावर्ता सनत्कुमाराऽऽदिदेवानां तिर्यक्प्रयोग्यं बन्ध-
तामुद्योताऽऽदिप्रकृतितत्त्वतुष्ट्यस्य बन्धसंभवात्तत्र तद्वन्धा-
भावः । एतदेवाष्टोत्तरशतं जिननामाऽऽहारकद्विकरहितं शेषं
पञ्चोत्तरशतं मिथ्यात्वे बध्यते, सासादनाऽऽदिषु षट्सु गुण-
स्थानकेषु यथास्थित एकोत्तरशताऽऽदिरूपः स्वस्वोद्योग्यो
द्रष्टव्यः । ' अजिणहारा इमा मिच्छे सि ' प्रथमलेश्यात्रिक-
स्य ' ओहो अट्टारसयं ' इत्यादिना निर्धारितत्वेनेमास्तेजःप-
ञ्चशुक्लेश्या मिथ्यात्वगुणस्थानके जिननामाऽऽहारकद्विकर-
हिता विद्येयाः, तेजोलेश्याऽऽदिषु नरकनवकाऽऽद्यूनो यः सा-
मान्यबन्धः प्रतिपादितः स मिथ्यात्वगुणस्थानके जिनऽऽदि-
प्रकृतित्रयरहितो विधेय इत्यर्थः । तथा च दर्शितमेव ॥ २२ ॥

संप्रति भव्याऽऽदिद्वाराण्यभिधीयन्ते—

सर्वगुणभवमभिसु, ओहो अभव्वा असन्नि मिच्छसमा ।

सासाण असन्नि सन्नि व, कम्पणभंगो अणाहारे ॥ २३ ॥

सर्वगुणस्थानकोपेते भव्ये संज्ञिनि च मार्गणास्थाने सर्वगु-
णस्थानकौघः कर्मस्तबोक्तः । अभव्या असंज्ञितश्च चिन्त्यमा-
ना मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकसमाः । अयमर्थः—यथा मिथ्यात्वे
सप्तदशोत्तरशतबन्धः कर्मस्तवे उक्तस्तथाऽभव्योऽसंज्ञी च
सामान्यतो मिथ्यात्वे च सप्तदशोत्तरशतं बध्नाति । सासाद-
ने पुनरसंज्ञी संज्ञिवदेकोत्तरशतबन्धक इत्यर्थः । अनाहारके तु
मार्गणास्थाने कर्मणकाययोगभङ्गा ' विणु तिरिनराउ कम्म
वि ' इत्यादिना योगमार्गणास्थाने प्रतिपादितोऽवगन्तव्यः । का-
र्मणकाययोगस्थस्यैव संसारिणोऽनाहारकत्वात्, कर्मणभङ्ग-
श्चायम्—विशत्युत्तरशतमध्यादाहारकद्विकदेवाऽभ्युर्नरकत्रिक-
तिर्यग्नराऽयुःप्रकृत्यष्टकं मुक्त्वा शेषस्य द्वादशोत्तरशतस्या-
नाहारके सामान्येन बन्धः । तथा जिननाम सुरद्विकं वैकियद्वि-
कं च द्वादशोत्तरशतमध्यामुक्त्वा शेषस्य सप्तोत्तरशतस्थाना-
हारके मिथ्यादृष्टौ बन्धः । तथा सूचमाऽऽदित्रयादश प्रकृतीर्मु-
क्त्वा शेषायाश्चतुर्नवते । सासादनस्येऽनाहारके बन्धः । तथा-
ऽनन्तानुबन्धाऽऽदिषु त्रिंशतिप्रकृतीश्चतुर्नवतेर्मध्यामुक्त्वा
शेषायाः सप्ततेजिननामसुरद्विकवैकियद्विकयुक्तायाः पञ्चसप्त-
तेरनाहारके बन्धः । तथा सयोगिनि केशलिसमुद्घाते तृतीय-
चतुर्थपञ्चमसमयेष्वनाहारक एकस्याः सातप्रकृतबन्धः ॥ २३ ॥

अथ प्राग्यदुक्तं लेश्याद्वारे—' साणाइसु सव्वहि ओहो सि ' ।
सासादनाऽऽदिषु गुणस्थानेषु सर्वत्र लेश्याषट्के ओहो द्रष्टव्य-
इति, तत्र न ज्ञायत आदिशब्दात्कस्यां लेश्यायां कियन्ति गु-
णस्थानानि गृह्यन्ते इत्यतो लेश्यासु गुणस्थानकान्युपदर्शयन्
प्रकरणसमर्थनां, प्रकरणज्ञानोपायं चाऽऽह—

तिसु दुमु सकाइ गुणा, चउ सग तेर ति बंधसामिचं ।

देविदसुरिलिहिपं, नेयं कम्मत्ययं सोउं ॥ २४ ॥

तिसृष्वध्यासु कृष्णनीलकापोतलेश्यासु ' चउ ' इत्यादि-
ना यथाक्रमं संबन्धाच्चत्वारि मिथ्यात्वसासादनमिथ्याविर-
तगुणरूपाण्याद्यानि गुणस्थानानि प्राप्यन्ते । एतद्गुण-
स्थानचतुष्टके परिणामविशेषतः पञ्चमपि लेश्यानां भावा-
३१४

त् । द्वयोस्तेजःपञ्चलेश्ययोर्मिथ्यात्वाऽऽदीनि सप्त गुणस्थाना-
नि, तथोरप्रमत्तगुणस्थानकान्तमपि यावद्भावात् । शुक्लेश्या-
यां त्रयोदश मिथ्यात्वाऽऽदीनि गुणस्थानानि, नस्या मिथ्यादृ-
ष्टिगुणस्थानात्प्रभृति यावत्सयोगिकेवल्लिगुणस्थानकं तावदपि
भावात् । अयोगी त्वलेश्यः । इह च लेश्यानां प्रत्येकमसंख्येया-
नि लोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाभ्यवसायस्थानानि, ततो म-
न्दाभ्यवसायस्थानापेक्षया शुक्ललेश्याऽऽदीनामपि मिथ्यादृ-
ष्ट्यादौ संभवो न विरुध्यते । तथा कृष्णाऽऽदिलेश्यात्रयं
यदिहाविरतगुणस्थानकान्तमुक्तं तद् दृढद्वन्द्वस्वामित्वानुसा-
रेण, पञ्चशतिकं तु तस्य प्रमत्तगुणस्थानकान्तं यावदभिहि-
तत्वात् । तथाहि—' लेस्सा निनि पमत्तता, तेउ पम्हा उ
अप्पमत्तता । सुक्का जाव सजोगी, निरुज्जलेसो अजोगि
सि ॥ १ ॥ ' तत्त्वं तु श्रुतधरा विदमि । इति प्रतिपादितं
गत्यादिषु बन्धस्वामित्वं तत्प्रतिपादनाच्च समर्थितं बन्ध-
स्वामित्वप्रकरणम् । इतिशब्दः परिसमाप्तौ । बन्धस्वामित्व-
मेतज्जेयं बोद्धव्यं, कर्मस्तव्यं भुत्वा-त्र बहुषु स्थानेषु तदुक्तं
बन्धातिदेशद्वारेण भणनम् । कर्म० ३ कर्म० ।

बंधहेतु—बन्धहेतु—पुं० । कर्मणां बन्धकारणे, कर्म० १ कर्म० ।

(बन्धहेतुषु प्रायश्चित्तव्यवस्था ' भय ' शब्दे दृश्यते)

अथ " कीरइ जिण्ण हेऊ हि जणं तो भन्नए कम्म । "
इत्यादौ यदुक्तं तद्व्याख्यानार्थं यस्य कर्मणो यद्बन्धहेतव-
स्तान् कवचन हेतुद्वारेण काऽपि च हेतुमद्वारेण दिव-
शंयिषुराह—

पडिणीयत्तणनिण्हव—उवघायपमोसअंतराणं ।

अन्वासायणयाए, आवरणदुमं जिओ जयइ ॥ ५ ॥

आवरणद्विकं—ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणरूपं जीवो जयति,
धातूनामनेकार्थत्वाद्विधातीति सम्बन्धः । तत्र ज्ञानस्य म-
त्यादर्शनिनां साध्यादीनां ज्ञानसाधनस्य पुस्तकाऽऽदेः प्रत्य-
नीकत्वेन तद्विनष्टाऽऽवरणलक्षणैर्न निह्वेन न मया त-
त्समीपेऽधीतमित्यादिस्वरूपेण, उपघातेन मूलतो विनाश-
स्वरूपेण प्रक्षेपेण आन्तरापीतिकूपेण अन्तरायेण भङ्ग-
पानवसनोपाधयलाभनिवारणलक्षणेन, अत्याशतनया च
जात्याद्युद्घटनाऽऽदिहीलाकूपया ज्ञानाऽऽवरणं कर्म जय-
तीति सर्वत्र द्रष्टव्यम् । एतच्चोपलक्षणम्, अतो ज्ञान्यव-
र्णधेनाऽऽचार्योपाध्यायाऽऽद्यविनयेनाकाले स्वाध्यायकर-
णेन काले च स्वाध्यायाविधानेन प्राणिवधानुनभाषणस्तैन्या-
ब्रह्मपरिग्रहाविभोजनाविरमणाऽऽदिभिन्न ज्ञानाऽऽवरणं
जयतीत्याद्यपि धर्तव्यमिति । एवं दर्शनाऽऽवरणेऽपि वाच्यम्,
नवरं दर्शनाभिलाषो वक्तव्यः । तथाहि—दर्शनस्य चक्षुर्दर्श-
नाऽऽदेः दर्शनिनां साध्यादीनां दर्शनसाधनस्य ओन्नयनना-
सिकाऽऽदेः सम्प्रत्यनेकान्तजयपताकाऽऽदिप्रमाणशास्त्रपु-
स्तकाऽऽदेर्वा प्रत्यनीकत्वेन तद्विनष्टाऽऽवरणलक्षणैर्न निह्वेन
न मया तत्समीपेऽधीतमित्यादिस्वरूपेण, उपघातेन मूलतो
विनाशेन, प्रक्षेपेण आन्तरापीत्यात्मकेन, अन्तरायेण भङ्गपानव-
सनोपाधयलाभनिवारणेन, अत्याशतनया च जात्यादिही-
लया दर्शनाऽऽवरणं कर्म जयतीति सर्वत्र द्रष्टव्यम् । उपल-
क्षणमिदम् । अतो दर्शनिनां दूषणप्रक्षेपेण ध्वणकर्मननेत्रो-
त्पादननामाच्छेदजिह्वाविकर्तनाऽऽदिना प्राणिवधानुनभाष-

एतैस्तैश्चाप्यपरिग्रहारात्रिभोजनाविरमणाऽऽदिभिश्च दर्शना-
ऽऽवरणं जयतीत्याद्यपि यत्कथ्यम् । यद्वादि श्रीहोमचन्द्रसू-
रिपादैः—“ज्ञानदर्शनयोस्तद्व-सत्तेतूनां च ये किल । विप्रनिह-
चपैशुन्याऽऽ-शातनाघातभस्तराः ॥१॥” ते ज्ञानदर्शनाऽऽचा-
रकर्महेतव आश्रवाः ॥ ५३ ॥ उक्ता ज्ञानावरणदर्शनाऽऽव-
रणबन्धहेतवः ।

इदानीं वेदनीयस्य द्विविधस्याऽपि तानाह—

गुरुभक्तित्वं तिकरुणा—वयजोगकसायविजयदाणजुमो ।

ददधर्माई अजइ, सायमसायं विवज्जयउ ॥ ५४ ॥

इह युतशब्दस्य प्रत्येकं योगस्ततो गुरुषो मातापितृधर्माऽऽ-
चार्याऽऽद्यस्तेषां भक्तिरासनाऽऽदिप्रतिपत्तिर्गुरुभक्तित्वया
युतो गुरुभक्तियुतो-गुरुभक्तिसमन्वितो जन्तुः सातं सात-
वेदनीयमर्जयति-समुपाजयतीति सम्बन्धः । ज्ञान्तियुतः क्ष-
माऽन्वितः, करुणायुतो-दयापरीतचेताः, व्रतयुतो-महाव्रताऽ-
द्युव्रतादिसमन्वितः, योगयुतो-दशविधचक्रबालसामाचार्या-
द्याचरणप्रगुणः, कषायविजययुतः-क्रोधाऽऽदिकषायपरिभव-
नशीलः, दानयुतो-दानरुचिः, दृढधर्मा-आपस्वपि निश्च-
लधर्मः, आदिशब्दादालङ्कारग्लानाऽऽदिवैद्यावृत्त्यकरणशीलो
जिनचैत्यपूजापरायणश्च सातमर्जयति-बध्नाति । यद्वाचि-

“ देवपूजागुरुपास्ति—पात्रदानदयाक्षमाः ।

सरागसंयमो देश-संयमोऽकामनिर्जरा ॥ १ ॥

शौचं बालतपश्चेति, सद्देयस्य स्युराश्रवाः । ”

तथा विपर्ययतः सातबन्धविपर्ययेणामातमर्जयति, तथा-
हि-गुरुणामवज्ञायकः, क्रोधनो, निर्दयो, व्रतयोगविकलः,
उत्कटकषायः, कार्पण्यवान्, सद्धर्मकृत्यप्रमत्तः, इत्येवम्-
लीवर्दाऽऽदिनिर्दयदमनबाह्वनलाङ्गनाऽऽदिकरसाप्रवणः स्व-
परदुःखशोकत्रधनापक्रन्दनपरिदेवनाऽऽदिकारकश्चेति । यद्-
भ्यधायि-“दुःखशोकबधास्ताप-क्रन्दनं परिदेवनम् । स्वान्यो
भयस्थाः स्युरस-द्वेषस्यामी इहाऽऽश्रवाः ॥ १ ॥” इति ॥५४॥
उक्ता वेदनीयस्य बन्धहेतवः ।

साम्प्रतं मोहनीयस्य द्विविधस्याऽपि तानाह—

उन्मगदसणा-म-गनासणादेवदवहरणेहि ।

दंसणमोहं जिणमुणि-चेइयसंघाइपडिणीओ ॥ ५५ ॥

उन्मार्गस्य भवहेतोर्मोहहेतुत्वेन देशना कथनमुन्मार्गदेश-
ना, मार्गस्य ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणस्य मुक्तिपथस्य नाश-
नाऽपलपनं मार्गनाशना, देवद्रव्यस्य चैत्यद्रव्यस्य हरणं भ-
क्षणोपेक्षणप्रज्ञाहीनत्वलक्षणम् । तत उन्मार्गदेशना च मा-
र्गनाशना च देवद्रव्यहरणं च नैर्हेतुभिर्जीवो दर्शनमोहं मिथ्या
त्वमोहनीयमर्जयति । तथा जिनमुनिचैत्यसङ्काऽऽदिप्रत्यनी-
कः तत्र जिनास्तीर्थकराः, मुनयः-साधवः, चैत्यानि-प्रतिमा-
रूपाणि, सङ्घः-साधुनाम्नाभावकश्चाविकालक्षणः, आदि-
शब्दात्-मिथ्यगुरुश्रुताऽऽदिपरिग्रहस्तेषां प्रत्यनीकाऽवर्णवा-
दाशातनाऽऽद्यनिष्ठनिर्वर्तको दर्शनमोहमर्जयति । यद्भाषि-

“ बीतरागे धृते सङ्घे, धर्मे सर्वसुरेषु च ।

“ अवर्णवादिता तीव्र-मिथ्यात्वपरिणामिता ॥ १ ॥

सर्वज्ञसिद्धदेवाप-ह्वो धार्मिकदूषणम् ।

उन्मार्गदर्शनानर्था-ऽऽग्रहोऽसंयतपूजनम् ॥ २ ॥

असमीक्षितकारित्वं, गुर्वादिष्यवमानना ।

इत्यादयो दृष्टिमोह-स्याऽऽश्रवाः परिकीर्तिताः ॥ १॥” ॥५५॥

दुविहं पि चरणमोहं, कसायहासाद्विसयविवसमस्यो ।

बन्धइ नरयाउ महा-रंभपरिग्रहरओ रुहो ॥ ५६ ॥

द्विविधमपि—द्विभेदमपि चरणमोहं—चारित्रमोहनीयम्
कषायमोहनीयनोकषायमोहनीयरूपं जीवो बध्नातीति स-
म्बन्धः । किंविशिष्ट इत्याह-कषायहास्याऽऽदिविषयविषयम-
नाः । तत्र कषायाः—क्रोधाऽऽद्य उक्तस्वरूपाः षोडश, हा-
स्याऽऽद्यो-हास्यरस्यरतिशोकभयजुगुप्सा इति गृह्यन्ते, वि-
षयाः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शाऽऽख्याः पञ्च । ततः कषायाश्च
हास्याऽऽद्यश्च विषयाश्च कषायहास्याऽऽदिविषयास्तैर्विषय-
विषयस्थूलं परार्थीनं मनो मानसं यस्य स कषायहास्याऽऽ
दिविषयविषयमनाः । इदमत्र हृदयम्—कषायाविषयमनाः
कषायमोहनीयं बध्नाति, हास्याऽऽदिविषयमनास्तु हा-
स्याऽऽदिमोहनीयं हास्यमोहनीयरतिमोहनीयाऽऽरतिमोहनीय-
शोकमोहनीयभयमोहनीयजुगुप्सामोहनीयाऽऽकथं नोकषा-
मोहनीयं बध्नाति, विषयविषयमनाः पुनर्वैद्व्याऽऽकथं नोक-
षायमोहनीयं बध्नाति । सामान्यतः सर्वेऽपि कषायहास्या-
ऽऽदिविषया द्विविधस्यापि चारित्रमोहनीयस्य बन्धहेतवो
भवन्ति । यत्प्रत्यपादि—

“ कषायोदयतस्तीव्रः, परिणामो य आत्मनः ।

चारित्रमोहनीयस्य, स आश्रव उदीरितः ॥ १ ॥

उन्मासनं सकन्दर्पो—पहासो हासशीलता ।

बहुप्रलापो वैम्योक्ति—हस्यस्यामी स्युराश्रवाः ॥ २ ॥

देशाऽऽदिदर्शनौत्सुक्यं, त्रिरे रमणज्वलेन ।

परचित्ताऽऽवर्जना चे-त्याश्रवाः कीर्तिता रतेः ॥ ३ ॥

असूया पापशीलत्वं, परेषां रतिनशनाम् ।

अकुशलप्रोत्सहनं, चारितराश्रवा अमी ॥ ४ ॥

परशोकाऽऽविष्करणं, स्वशोकोत्पादशोचनं ।

रोदनादिप्रसक्तिश्च, शोकस्यैते स्युराश्रवाः ॥ ५ ॥

स्वयं भयपरीणामः, परेषामप्य भापनम् ।

त्रासनं निर्दयत्वं च, भयं प्रत्याश्रवा अमी ॥ ६ ॥

चतुर्वर्णस्य संघस्य, परिवादजुगुप्सनं ।

सदाचारजुगुप्सा च, जुगुप्सायां स्युराश्रवाः ॥ ७ ॥

ईर्ष्या विपाद्गार्ह्यं च, मृषावादोऽतिवक्रता ।

परदाररताऽऽसक्तिः, स्त्रीवेदस्याऽऽश्रवा इमे ॥ ८ ॥

स्वदारमात्रसम्तोषो-ऽनीर्ष्या मन्दकषायता ।

अवक्राऽऽचारशीलत्वं, पुंवेदस्याऽऽश्रवा इति ॥ ९ ॥

स्त्रीपुंसानङ्गसेवोप्राः, कषायास्तीव्रकामता ।

पाखण्डिस्त्रीव्रतभङ्गः, षण्दवेदाऽऽश्रवा अमी ॥ १० ॥

साधूनां गर्हणा धर्मो-न्मुक्तानां विघ्नकारिता ।

मधुमांसविरताना-मविरत्यभिवर्णनम् ॥ ११ ॥

विरताविरतानां चा—मनरायकरणं मुहुः ।

अचारित्रगुणाऽऽख्यानं, तथा चारित्रदूषणम् ॥ १२ ॥

कषायनोकषायाणा-मन्यस्थानामुदीरणम् ।

चारित्रमोहनीयस्य, सामान्यनाऽऽश्रवा अमी ॥ १३ ॥

अभिहिता मोहनीयस्य बन्धहेतवः ॥ संप्रति चतुर्विधस्या-
प्यायुषस्तानाह—“बन्धइ नरयाउ” इत्यादि । बध्नाति-अर्जयति
नरकाऽऽयुर्नरकाऽऽयुष्कं जीवः । किंविशिष्ट इत्याह—“महार-
म्भपरिग्रहर्तो” महारम्भरतो महोपरिग्रहर्तश्चेत्यर्थः । रौद्रो
रौद्रपरिणामो गिरिभेदसमानकषायरौद्रध्यानाकृतचेतो-

वृत्तिरित्यर्थः । उपलक्षणत्वात् पञ्चेन्द्रियवधाऽऽदिपरिग्रहः ।
यन्मयगादि—

“ पञ्चेन्द्रियप्राणिप्रधो, बह्वारम्भपरिग्रहौ ।
निरनुग्रहता मांस-भोजनं स्थिरचैरना ॥ १ ॥
रौद्रध्यानं मिथ्यात्वान-स्तानुबन्धिकायता ।
कृष्णनीलकपोताश्च, लेश्या अनुतभाषणम् ॥ २ ॥
परब्रह्म्यापहरणं, मुहुर्मैथुनसेवनम् ।
अवशेन्द्रियता चेति, नरकाऽऽयुष आभवाः ॥ ३ ॥ ”
इति ॥ ५६ ॥ उक्ता नरकाऽऽयुषो बन्धहेतवः ।

इदानीं तिर्यगायुषस्तानाह—

तिरियाउ गूढहियमो, सदा ससल्लो तदा मनुस्साउ ।

पर्यई तणुकसाओ, दाणरई मज्झिमगुणो य ॥ ५७ ॥

तिर्यमायुर्बध्नाति जीवः । किंविशिष्ट इत्याह—गूढहिय
उदायिनुपमारकाऽऽदिवस्तथाऽऽत्माभिप्रायं सर्वथैव निगूहति
यथा नापरः कश्चिद्वेति । शठो-बलसा मधुरः परिणामे तु
दाहणः । सशल्यो-रागाऽऽदिवशाऽऽर्थाणानेकजननियमाति-
सारस्फुरन्तःशल्योऽनालोचितताप्रतिक्रान्तः । तथाशब्दा-
नुन्मार्गदेशनाऽऽदिपरिग्रहः उक्तं च—

“ उन्मार्गदेशना मार्ग—प्रकाशो गूढचित्ता ।

आर्तध्यानं सशल्यत्वं, मायारम्भपरिग्रहौ ॥ १ ॥

शीलमते सातिचारो, नीलकापोतलेश्यता ।

अप्रत्याख्यानकषाया-स्तिर्यगायुष आभवाः ॥ २ ॥ ”

उक्तास्तिर्यगायुर्बध्नेतवः ॥ अथ मनुष्याऽऽयुषस्तानाह—“म-
नुस्साउ” इत्यादि । मनुष्याऽऽयुर्जीवा बध्नाति । किंविशिष्ट इ-
त्याह—प्रकृष्या-स्वभावेनैव तनुकषायो रेणुराजिसमानकषायः,
दानकरिष्यं तत्र वा दानशीलः, मध्यमास्तबुधिताः केचिद् गु-
णाः क्षमामार्द्धवाऽऽर्जवाऽऽदयो यस्य स मध्यमगुणः । अ-
धमगुणस्य हि नरकाऽऽयुःसंभवादुत्तमगुणस्य तु सिद्धेः सु-
रलोकाऽऽयुषो वा सम्भवादिति भावः । चशब्दाद्व्यपपरिग्र-
हात्पाऽऽरम्भाऽऽदिपरिग्रहः । उक्ता मनुष्याऽऽयुषो बन्धहे-
तवः । आह च—

“ अल्पो परिग्रहाऽऽरम्भौ, सहजे मार्द्धार्जवे ।

कापोतपीतलेश्यात्वं, धर्मध्यानाऽनुरागिता ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानकषायत्वं, परिणामश्च मध्यमः ।

संविभागविधायित्वं, देवनागुरुपूजनम् ॥ २ ॥

पूर्वाऽऽलापप्रियाऽऽलापौ, सुखप्रज्ञापनीयता ।

लोकयात्रस्तु माध्यस्थ्यं, मानुषाऽऽयुष आभवाः ॥ ३ ॥ ”
इति ॥ ५७ ॥

सम्प्रति देवायुऽऽपस्तानाह—

अविरयमाइ सुराउं, बालतवोकामनिज्जरां जयइ ।

सरलो अगारविद्धो, सुहनामं अन्नहा असुइ ॥ ५८ ॥

अविरतः-अविरतसम्पद्गृहिः सुराऽऽयुर्देवाऽऽयुष्कं जयति
बध्नाति । आदिशब्दादेशविरतसारागसंयतपरिग्रहः । वीत-
रागसंयतस्त्वतिविशुद्धत्वादायुर्न बध्नाति, मोक्षणापरिणाम
एव तस्य बध्यमानत्वात् । बालं तपो यस्य स बालतपाः, अन-
भिगतपरमार्थस्वभावो दुःखगर्भमोहगर्भवैराग्योऽज्ञानपूर्व-
कनिर्वर्धिततपःप्रभृतिक्लृप्तविशेषो मिथ्यादृष्टिः, सोऽप्यात्मगु-
णानुकरणं किञ्चिदसुराऽऽदिकाऽऽयुर्बध्नाति । यदाह भगवान्
भाष्यकारः—“ बालतवे पडिबद्धा, उक्कडरोसा तवेण गार-
विया । वेरेण य पडिबद्धा, मरिउं असुरेसु जायंति ॥ १ ॥ ”

अकामस्वानिच्छतो निर्जरा कर्मविचटमलक्षणा यस्यासा-
वकामनिर्जरः । इदमुक्तं भवति—“ अकामतएहाए अका-
मसुहाए अकामबंमखेगखालेणं अकामसीयायवदंसमसन-
अवहाखनसेयज्जमलपंकपरिग्गहेणं दीहरोगखारगनिरोहणं-
धणयाए गिरितकसिहरमिबडणयाए जलजलणपवेसअण-
सण्णारिइ ” उरकराजिसमानकषायस्तबुधितशुभपरिणामः
कश्चिद् व्यन्तराऽऽदिकाऽऽयुर्बध्नाति । उपलक्षणत्वात् कस्या-
णमित्संपर्कमानसो धर्मभ्रवणशील इत्यादिपरिग्रहः । यदाहुः—

“ सरागसंयमो देह-संयमोऽकामनिर्जरा ।

कस्याणमित्संपर्को, धर्मभ्रवणशीलता ॥ १ ॥

पात्रं दानं तपः भ्रष्टा, रत्नत्रयाविराजना ।

मृत्युकाले परीक्षामो, लेश्ययोः पक्षपातयोः ॥ २ ॥

बालं तपोऽग्नितायाऽऽदि-साधनोद्भवनानि च ।

अव्यक्तसामायिकता, देवस्याऽऽयुष आभवाः ॥ ३ ॥ ”

उक्ता देवाऽऽयुषो बन्धहेतवः । सम्प्रति नामकर्म यद्यपि द्वि-
चत्वारिंशदादिभेदादनेकधा तथापि शुभाशुभविषया द्वि-
विधमित्यस्य द्विविधस्यापि बन्धहेतूनाह—“सरलो” इत्यादि,
सरलः-सर्वत्र मायारहितः । गौरवणि श्रुद्धिरससातलक्षणा-
नि विद्यन्ते यस्य स गौरववान्, न गौरववान् अगौरववान्
“ आदिबल्लोत्थलवन्तमतेसेरमणामतोः ” ॥ ८२ ॥ १५६ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेण मतोः स्थाने इत्यादेशः । उपलक्षणत्वात् संसार-
भीरुः, क्षमामार्द्धवाऽऽर्जवाऽऽदिगुणयुक्तः शुभं देवगतियशः-
कीर्तिपञ्चेन्द्रियजात्यादिरूप नामकर्म बध्नाति । अन्यथोक्त-
विपरीतस्वभावः । तथाहि—मायावी, गौरववान्, उत्कट-
क्रोधाऽऽदिपरिणामोऽशुभं नरकगत्ययशःकीर्त्येकेन्द्रियाऽदि-
जातिलक्षणं नामकर्माज्यतीति । उक्तं च—

“ मनोवाक्कायवक्तृत्वं, परेषां विप्रतारणम् ।

मायाप्रयोगो मिथ्यात्वं, पैशुन्यं चलाचितता ॥ १ ॥

सुवर्णाऽऽदिप्रतिच्छन्द-करणं कूटसाक्षिता ।

वर्णगन्धरसस्पर्शो-न्यथोपपादनानि च ॥ २ ॥

अङ्गेपाङ्गव्यावनानि, यन्त्रपञ्चकर्म च ।

कूटमानतुलाकर्माऽ-न्यनिन्दाऽऽत्मप्रशंसनम् ॥ ३ ॥

हिसाऽनृतस्तेयाग्रह—महारम्भपरिग्रहाः ।

परवासव्यवचनं, शुचिवेषाऽऽदिना मदः ॥ ४ ॥

मौख्यार्थक्रोशी सौभाग्यो-पघाताः कार्मणक्रियाः ।

परकौतूहलोत्पादः, परहास्यविडम्बने ॥ ५ ॥

वेष्याऽऽदीनामलङ्कार-दानं दावाभिदीपनम् ।

देवाऽऽदिव्याजाहन्वाऽऽदि-चौर्यतीव्रकषायता ॥ ६ ॥

चैत्यप्रतिभयाऽऽराम-प्रतिमानां विनःशनम् ।

अङ्गाराऽऽदिक्रिया चैत्य-शुभस्य नाम्न आभवाः ॥ ७ ॥

एत एवान्यथारूपा-स्तथा संसारभीरुता ।

प्रमादहानं सङ्गावा-पणं क्षाम्यादयोऽपि च ॥ ८ ॥

दर्शने धार्मिकाणां च, संभ्रमः स्वागतक्रिया ।

परोपकारसारत्वं-माधवाः शुभनामनि ॥ ९ ॥ ”

इति ॥ ५८ ॥ उक्ता नाम्नो बन्धहेतवः ।

सम्प्रति गोजस्य द्विविधस्याऽपि तानाह—

गुणपंही मयरहियो, अज्झणणुक्कावणाई निच्चं ।

पकुणई जिण्णइभत्तो, उरुचं नीयं इयरहा उ ॥ ५९ ॥

गुणप्रेमी—यस्य यावन्तं गुणं पश्यति, तस्य तमेव प्रेक्षते
पुरस्करोति, दोषेषु सत्स्वप्युदास्त इत्यर्थः । मदरहितो-वि

शिष्टजातिलाभकुलैर्भयबलरूपतपःभृताऽऽदिसंपत्समन्वितोऽपि निरहङ्कारः । नित्यं-सर्वदाऽऽप्ययनाध्यापनार्हः स्वयं पठनीतरांश्च पाठयति, अर्थतश्च स्वयमभीक्ष्णं विमृशति परेषां च व्याख्यानयति, असत्यां वा पठनाऽऽदिशक्तौ तीम-बहुमानः परानध्ययनाध्यापनापरायणाननुमोदने । तथा जि-नाऽऽदिभक्तो-जिनानां-तीर्थनाथानामादिशब्दात्—सिद्धाऽऽचार्योपाध्यायसाधुवैद्यानामन्येषां च गुणगरिष्ठानां भक्तो बहुमानपरः । प्रकरोति प्रकर्षेण समुपार्जयत्युद्वमृष्टवै-गोत्रम् । नीचं नीचैर्गोत्रमितरथा तु भणितविपरीतस्व-भावः । उक्तं च—

“ परस्य निन्दाऽवज्ञाप-हासाः सद्गुणलोपनम् ।
सदसहोषकथन-मात्मनस्तु प्रशंसनम् ॥ १ ॥
सदसद्गुणशंसा च, स्वदोषाऽऽच्छादनं तथा ।
जात्यादिभिर्मदञ्जात, नीचैर्गोत्राऽऽभवा अमी ॥ २ ॥
नीचैर्गोत्राऽऽभवविप-यासो विगतगर्वता ।
वाक्कायचित्तैर्विनय, उच्चैर्गोत्राऽऽभवा अमी ॥ ३ ॥ ”
इति ॥ ५६ ॥ उक्ता गोत्रस्य बन्धहेतवः ।

साम्प्रतमन्तरायस्य ये बन्धहेतवस्तानभिधित्सुः
शास्त्रमिदं समर्पयन्नाह—

जिण्णूयाविम्वकरो, हिंसाऽऽपरायणो जयइ विम्वं ।
इय कम्मविवागोऽयं, लिहिमो देविंदसुरिहिं ॥ ६० ॥

जिनपूजाविम्वकरः सावद्यदोषोपेतत्वाद् गृहिणामन्येषा-विभ्रंयत्यादिकुदेशनाऽऽदिभिः समया-तस्तत्तद्वद्वीकृतो जिन-पूजानिवेधक इत्यर्थः । हिंसा जीववध आदिशब्दादनुभवा-पणस्तेन्याग्रहपरिग्रहात्रिमोक्षनाविरमयाऽऽदिपरिग्रहस्तेषु परायणस्तत्परः । उपलक्षणत्वात्तमोक्षमार्गस्य ज्ञानचारित्र्याऽऽ-दंस्तद्वेषप्रहणाऽऽदिना विम्वं करोति, साधुभ्यो वा भक्तपा-नोपाध्यायपकरणमेषजाऽऽदिकं दीयमानं निवारयति, तेन चैतद्विधता मोक्षमार्गः सर्वोऽपि विम्वतो भवति, अप-रेषामपि सत्त्वानां दानलाभभोगपरिभोगविम्वं करोति, म-न्त्राऽऽदिप्रयोगेण च परस्य धीर्यमपहरति, इडाच्च वधबन्ध निरोधोऽऽदिभिः परं निश्चेष्टं करोति, छेदनभेदनाऽऽदिभिश्च परस्यन्द्रियशक्तिमुपहन्ति । स किमित्याह-जयति धातूनाम-नेकार्थत्वादर्जयति विम्वं पञ्चप्रकारमप्यन्तरायकर्म । इति पूर्वोक्तप्रकारेण कर्मविपाक-कर्मविपाकनामकं शास्त्रमयं संप्रत्येव निगदितस्वरूपो लिखितोऽक्षरविन्यासीकृतो देवे-न्द्रसूरिभिः करालकलिकालपातालतलावमज्जद्विशुद्धधर्म-धुरोद्धरणधुरीणश्रीमज्जगत्कव्यसूरचरणसरसीरुहचञ्चरी-कैरिति । कर्म० १ कर्म० ।

बंधाहपसाहग-बन्धाऽऽदिप्रमाधक-त्रि० । बन्धमोक्षाऽऽदि-गुणे, पं० व० ४ द्वार ।

बंधाबंध-बन्धबन्ध-पुं० । कति प्रकृतीर्बन्धन् कति प्रकृतीर्बन्धा,
नीत्येवं बन्धसमकालिकससाकबन्धे, भ० १६ श० २ उ० ।

बंधिऊण-बध्ना-अय० । आवृत्येत्यर्थे, “ वर्येण बंधि ऊणं, णासं अहवा जहा समाहीय । ” पञ्चा० ४ विध० ।

बंधु-बंधु-पुं० । स्नातरि, “ बंधू सयणो सणाही य । ” पा-१० ना० १०१ गाथा ।

बंधुकिट्टिठि-बन्धोत्कृष्टस्थिति-स्त्री० । बन्धमाभित्योत्कृष्टायां स्थितौ, क० प्र० २ प्रक० । पं० सं० ।

बंधुजीव-बन्धुजीव-पुं० । द्विप्रहरप्रकाशिपुष्पप्रधाने वृक्षवि-शेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

बंधुदत्त-बन्धुदत्त-पुं० । षड्दर्शनप्रवीणस्य विदुरनाम्नः सा-ज्जाऽऽचार्यस्य बाज्येन प्रवाजके साधौ, ध० २०० अ० अधि० ६ लक्ष० ।

बंधुमई-बन्धुमती-स्त्री० । वसन्तपुरवसतिकस्य भेष्टिमो महे-लायां सुन्दर्या जातायां स्वनामख्यातायां दारिकायाम्, पि० । चम्पाया नगर्या राजगृहस्य चान्तरा गो-वरप्रामे गोशङ्खिनः कुटुम्बिनः स्त्रियाम्, आ० चू० १ अ० । आ० म० । आ० क० । राजगृहे नगरेऽर्जुनस्य मालाकारस्य भार्यायाम्, अन्त० १ ध्रु० ६ वर्ग ३ अ० । (बन्धुमतीहा-तम् ‘ अणुभ्रमइवेस ’ शब्दे १ भागे ३६१ पृष्ठे गतम्)

बंधुर-बन्धुर-त्रि० । सुन्दरं, “ स्वरं राहं रम्मं, आहरामं बधुरं मणुजं च । लटुं कंतं सुहयं, मणोरमं बाह र-मणिजं ॥ १ ॥ ” पा१० ना० १४ गाथा ।

बंधुविष्णूण-बन्धुविप्रहीण-त्रि० । विद्यमानबान्धवविप्रमुक्तं, प्रश्न० १ आ० द्वार ।

बंधुसिरी-बन्धुश्री-स्त्री० । मधुगायां नगर्वा भीदामस्य रा-जा भार्यायां नन्दिषणमातरि, विपा० १ ध्रु० ६ अ० ।

बंधूय-बन्धूक-पुं० । रक्तपुष्पप्रधाने वृक्षभेदे ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

बंधयव-बद्धय-त्रि० । बन्धनकर्मीभूते कर्मणि, पं० सं० १ द्वार । (बद्धया हि कर्मप्रकृतयः ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २५८ पृष्ठे दर्शिताः)

बंधोल्ल-देशी । मेलके, दे० ना० ६ वर्ग ८६ गाथा ।

बंध-ब्रह्मन्-न० । बृहत्स्वाच्च ब्रह्म । महति, षो० १६ विध० ।

परमाऽऽत्मनि, द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परमपरं च । तत्र—“ प-रं सत्यज्ञानमनन्तं ब्रह्म ” इति श्रुतिप्रसिद्धम् । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । विपा० । आ० म० । मोक्षसूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । भुक्ताः धियः सकलकाममुद्यास्ततः किं ? , सम्प्रीणिताः प्रणयिनः स्वधनैस्ततः किम् ? ।

इदं पदं शिरासं विद्विषतां ततः किं ? , कल्पे स्थितं तनुभूतां तनुमिस्ततः किम् ? ॥ १ ॥

इत्थं न किञ्चिदपि साधनसाध्यजातं , स्वप्नेन्द्रजालसदृशं परमार्थशून्यम् ।

अत्यन्तनिर्वृतिकरं यद्विषयबन्धं ,

तद् ब्रह्म वाञ्छितं जना यदि चेतनाऽस्ति ॥ २ ॥ ” विशेष० ।

अशेषमलकलङ्कविकल्पयोगिशर्मणि, आचा० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । “ अतीन्द्रियं परं ब्रह्म, विशुद्धानुभवं विना ॥ शास्त्रश्रुतिश्रुतेषां, न गम्यं यद् बुधा जगुः ॥ ३ ॥ ” अष्ट० २६ अष्ट० । या सृष्टिर्ब्रह्मणो बाह्या, बाह्यापेक्षाबल-मिवी । मुनेः परानपेक्षान्त-गुणसृष्टिस्ततोऽधिका ॥ ७ ॥ ” अष्ट० २० अष्ट० ।

ब्रह्मन्-पुं० । जगत्पितामहे कमलयोनौ, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । ब्रह्मा हि चतुर्मुखो विष्णुनाभिकमलावुत्पद्य स-कलं जगज्जनयामास । स पञ्चमुखपवोत्पन्नः पश्चात् चतुःशि-

राः सञ्जात इत्यादिपुत्राण्यसिद्धम् । ३०१ अष्टौ । अभिजि-
ज्जन्मस्य ब्रह्मा देवता । चं० अ० १० पादु० १२ पादु० पादु० ।
अनु० । ब्रह्मलोकाऽभिधानपञ्चमदेवलोकास्वेष्टे, स० ६० सम०
आव० । स्था० ।

दो वरहा । स्था० २ ठा० ३ उ० । स० । औ० ।

जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्यां जाते द्वितीयवत्सदेव-
वासुदेवमातरि, स० । स्था० । आव० । दशाधुतस्कन्धस्य
जनहितानाम्नीवृत्तैः कारके स्वनामवगाते सूरी, दशा० १ अ० ।
अदोरावस्व नवमे मुहूर्ते, चं० अ० १० पादु० । स० । कल्प० ।
३० । मैथुनविरतौ, जं० २ वत्स० । स० । वत्स० । कुशलानुष्ठाने,
"ब्रह्म तत्त्वं तपो ज्ञानं, ब्रह्म विमः प्रजापतिः ।" आव० ६ अ० ।

ब्रह्मनिक्षेपः—

बंभस्मी य चउकं, ठवणाए होइ बंभणुप्पी ।

सत्तरई वष्पाणं, नवपह वषंतराणं च ॥ १८ ॥

तत्र ब्रह्म नामाऽऽदि(भेदाद्)चतुर्धा, तत्र नामब्रह्म-ब्रह्मेत्यभि-
धानम्, असद्भावस्थापना अक्षाऽऽद्यौ, सद्भावस्थापना प्रति-
विशिष्टयुक्तोपवीताऽऽद्याकृतिमृत्तेष्याऽऽद्यौ द्रव्ये, अथवा-स्थाप-
नायां व्यानयायमानायां ब्राह्मणोत्पत्तिर्वक्तव्या, तत्प्रसङ्गेन च
सप्तानां वर्णानां नवानां च वर्णान्तराणामुत्पत्तिर्मेवानीयेति ।

यथाप्रतिज्ञानमाह—

एका मणुस्सजार्ई, रज्जुप्पीई दो कया उसभे ।

तिष्ठेव सिप्पवणिण, सावगधम्मम्मि चत्तारि ॥ १९ ॥

यावज्जामेयो भगवान्नाद्यापि राजत्ववमीमभ्यास्ते, तावदेकै-
व मनुष्यजातिः, तस्यैव राज्योत्पत्तौ भगवन्तमेवाऽऽश्रित्य ये
स्थितास्ते क्षत्रियाः, शेषाश्च शोचनाद्रोदनाच्च शूद्राः, पुन-
रभ्युत्पत्तावयस्काराऽऽदिशिल्पवणिज्यधुर्या वेशनाद्वेश्याः,
भगवतो ज्ञानोत्पत्तौ भरतकाक(कि)णीलाञ्छनाञ्छावका एव
ब्राह्मणः जज्ञिरे, एते शूद्राश्चान्ये गायान्तरितगायया प्रद-
र्शयिष्यन्ते ।

साम्प्रतं वर्णवर्णान्तरनिष्पन्नं संख्यानमाह—

संजोगे सोलसगं, सत्त य वप्पा उ नव य अंतरिणो ।

एए दो वि विगप्पा, ठवणा बंभस्स गायव्वा ॥ २० ॥

संयोगेन षोडश वर्णाः समुत्पन्नाः, तत्र सप्त वर्णा नव
तु वर्णान्तराणि, एतच्च वर्णवर्णान्तरविकल्पद्वयं स्थापना-
ब्रह्मेति ज्ञातव्यम् ।

साम्प्रतं पूर्वस्त्वितं वर्णत्रयमाह । यदि वा-प्रागुद्दिष्टान्

सप्त वर्णानाह—

पगई चउकगाणं-तरे य ते हुंति सत्त वप्पा उ ।

आणंतरेसु अरमो, वप्पो खलु होइ गायव्वा ॥ २१ ॥

प्रकृतयश्चतस्रः-ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राऽऽद्या आसामेव
चतसृणामनन्तरयोगेन प्रत्येकं वर्णत्रयोत्पत्तिः । तद्यथा-द्विजेन
क्षत्रिययोचितो जातः प्रधानक्षत्रियः सङ्करक्षत्रियो वा । एवं
क्षत्रियेण वैश्ययोचितो वैश्येन शूद्रयाः प्रधानसङ्करमेवैव व-
क्तव्यावित्येवं सप्त वर्णा भवन्ति, अनन्तरेषु भवा ज्ञान-
न्तरास्तेषु योगेषु अरमवर्णव्यपदेशो भवति-ब्राह्मणेन क्ष-
त्रियायाः क्षत्रियो भवतीत्यादि, स च स्वस्थाने प्रधानो
भवतीति भावः ।

इदानीं वर्णान्तराणां नवानां नामान्याह—

अंबट्टुगगनिसाया, य अजोगवं मामहा य मूया य ।

खत्ता य विदेहा वि य, चंडाला नवमगा हुंति ॥ २२ ॥

अम्बष्ठः १, उग्रः २, निषादः ३, अयोगवं ४, मागधः ५, सूतः ६,
क्षत्ता ७, विदेहः ८, चाण्डालश्चेति ६ ।

कथमेते भवन्तीत्याह—

एगंतरिण इणमो, अंबट्टो चेव होइ उगो य ।

विइयंतरिअ निसाओ, परासरं तं च पुण वेगे ॥ ३ ॥

पडिलोमे सुहाई, अजोगवं मागहो य मूओ अ ।

एगंतरिण खत्ता, वेदेहा चेव नायव्वा ॥ २४ ॥

वितियंतरेय नियमा, चंडालो सोऽवि होइ गायव्वा ।

अणुलांमे पडिलांमे एवं एए भवे भेया ॥ २५ ॥

आसामर्थो यन्त्रकादवसेयः । तच्चेदम्-ब्रह्मपुरुषः वैश्या
स्त्री अम्बष्ठः । क्षत्रियः पुरुषः शूद्री स्त्री उग्रः । ब्राह्मणः पुरु-
षः शूद्री स्त्री निषादः, पारासरो वा । शूद्रः पुरुषः वैश्या
स्त्री अयोगवम् । वैश्यपुरुषः क्षत्रिया स्त्री मागधः । क्षत्रियः
पुरुषः ब्रह्मस्त्री सूतः । शूद्रः पुरुषः क्षत्रिया स्त्री क्षत्ता । वै-
श्यपुरुषः ब्राह्मस्त्री वेदेहः । शूद्रपुरुषः ब्राह्मस्त्री चाण्डालः ।
एताति नव वर्णान्तराणि ।

इदानीं वर्णान्तराणां संयोगोत्पत्तिमाह—

उगोणं खत्ताए, सोवागो वेणवो विदेहेण ।

अंबट्टीए सुहाई, बुक्कसो जो निसाणं ॥ २६ ॥

सूपण निसाईए, कुकरओ सो वि होइ गायव्वा ।

एसो बीओ भेओ, चउच्चिहो होइ गायव्वा ॥ २७ ॥

अनयोरप्यर्थो यन्त्रकादवसेयः तच्चेदम्-उग्रपुरुषः क्षत्ता
स्त्री श्वपाकः । विदेहः पुरुषः क्षत्ता स्त्री वैणवः । निषादः
पुरुषः अम्बष्ठो स्त्री, शूद्री स्त्री वा बुक्कसः । शूद्रः पुरुषः नि-
षादस्त्री कुकरकः । गतं स्थापनाब्रह्म ।

इदानीं द्रव्यब्रह्मप्रतिपादनायाऽऽह—

दव्वं सरीरभविओ, अण्णाणी वत्थिसंजमो चेव ।

भावे उ वत्थिसंजम, गायव्वा संजमो चेव ॥ २८ ॥

कशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं शाक्यपरिव्राजकाऽऽदीनामन्ना-
नानुगतचेतसां वस्तिनिरोधमात्रं विधवाप्रोषितभर्तृकाऽऽदी-
नां च कुलव्यवस्थाऽर्थे कारितानुमतियुक्तं द्रव्यब्रह्म, भावब्र-
ह्म तु साधूनां वस्तिसंयमः अष्टादशभेदरूपोऽप्ययं संयम
एव, सप्तदशविधसंयमाभिन्नरूपत्वादस्येति । अष्टादश भे-
दास्त्वमी-“ दिव्यात्कःमरतिसुखात्, त्रिविधं त्रिविधेन वि-
रतिरिति नवकम् । औदारिकादपि तथा, तत् ब्रह्माऽष्टादश-
विकल्पम् ॥ १ ॥ ”

अरण्यनिक्षेपार्थमाह—

अरण्यमि होइ छकं गदमाहारो गुणो व अरणं च ।

खित्तमि जमि खित्ते, काले कालो जई जो उ ॥ २९ ॥

अरणं नामाऽऽदि षोडश व्यतिरिक्तं द्रव्यअरणं त्रिधा भवति,
गतिअरण्यगुणभेदात्, तत्र गतिअरणं गमनमेव, आहारअ-
रणं मोक्षकाऽऽदेः, गुणअरणं द्विधा-लौकिकं, लोकोत्तरं च-

लौकिकं यत् द्रव्यार्थं हस्तिशिलाऽऽदिकं वैद्यकाऽऽदिकं वा शि-
क्षन्ते, लोकोत्तरं साधूनामनुपयुक्तचरणमुदायिनुगमारकाऽऽदे-
र्वा, क्षेत्रचरणं यस्मिन् क्षेत्रे गत्याहाराऽऽदि चर्यते-व्याख्याय-
ते वा, शब्दसामान्यान्तर्भावाद्वा शालिक्षेत्राऽऽदिचरणमिति,
कालेऽप्येवमेव ।

भावचरणमाह—

भावे गइमाहारो, गुणो गुणवओ पमत्थमपमत्था ।

गुणचरणे पसत्थे—ण बंभचेरा नव हवंति ॥ ३० ॥

भावचरणमपि गत्याहारगुणमेवात् त्रिधा, तत्र गतिच-
रणं साधोरुपयुक्तस्य युगमात्रदत्तदृष्टेर्गच्छतः, भक्षणचर-
णमपि शुद्धं पिरादमुपभुञ्जानस्य, गुणचरणमप्रशस्तं मिथ्या-
दृष्टीनां सम्यग्दृष्टीनामपि सनिदानं प्रशस्तं, तेषामेव क-
र्मोद्विष्टनार्थं मूलोत्तरगुणकलापविषयम्, इदं चानेनैवाधि-
कारी, यतो नवाप्यध्ययनानि मूलोत्तरगुणस्थापकानि निर्ज-
रार्थमनुशील्यन्ते । आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । उत्त० नि०
चू० । ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्यां तस्याः सकललोकमयत्वात् ।
स० १२ सम० ।

अष्टादश ब्रह्माणि—

अद्वारमविहे बंभे पसते । तं जहा—ओरालिए कामभोगे
शेव सयं मणेणं सेवइ, नावि अन्नं मणेणं सेवावेइ, मणेणं
सेवंतं वि अन्नं न समणुजाणइ । ओरालिए कामभोगे नेव
सयं वायाए सेवइ, नेव अन्नं वायाए सेवावेइ, वायाए सेवंतं
वि अन्नं न समणुजाणइ, ओरालिए कामभोगे नेव सयं
काएणं सेवइ, नावि अन्नं काएणं सेवावेइ, काएणं सेवंतं
वि अन्नं न समणुजाणइ, दिव्वे कामभोगे नेव सयं
मणेणं सेवइ, नावि अन्नं मणेणं सेवावेइ, मणेणं सेवंतं
वि अन्नं न समणुजाणइ, दिव्वे कामभोगे नेव सयं वायाए
सेवइ, नावि अन्नं वायाए सेवावेइ, वायाए सेवंतं वि
अन्नं न समणुजाणइ दिव्वे कामभोगे नेव सयं काएणं
सेवइ, नावि अन्नं काएणं सेवावेइ, काएणं सेवंतं वि
अन्नं न समणुजाणइ । स० १८ सम० ।

ब्रह्मन्—न० । बृह मतिन् । “बृहन्नोऽच ॥” (उणा० ५६५) इति
नकारस्याकारत्वम् । वेदे, तपसि, सत्ये, तस्वे यथार्थे, तु-
रीये सर्वगुणातीते विशुद्धे चित्स्वरूपे च । हिरण्यगर्भे,
विप्रे, ऋत्विग्विशेषे च । पुं० । उज्ज्वलदत्तेन दन्तो-
ज्याऽऽदित्वमेव साधितम् । मेदिनीकारेण आष्टवाऽऽदि-
त्वेन कीर्तनासयात्वमपि, किंतु तन्मूलं मृग्यम् । वाच० ।
आर्यसुहृत्तिनः प्रथमशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

ब्राह्म—पुं० । अलंकृत्य कन्यादानरूपे विवाहभेदे, स० ।

षष्ठेदधलोके हि ब्राह्माऽऽदीनि विमानानि—

जे देवा बंभं सुबंभं बंभावत्तं बंभप्पभं बंभकत्तं बंभवत्तं
बंभलेसं बंभज्झयं बंभसिगं बंभसिद्धं बंभकूडं बंभुत्तर-
वडिसिगं विमाणं देवत्ताए उववत्ता तेसि णं देवाणं एका-
रस सागरीवमाइं ठिई पसत्ता । स० ११ सम० ।

बंभउत्त—ब्रह्माप्त—त्रि० । ब्रह्माऽऽदिनवीजोत्पत्ते, “बंभउत्ते अयं

लोप ।” ब्रह्मणा उत्तो ब्रह्मासी लोको इत्यर्थः । परे एवं व्य-
वस्थिताः । तथाहि—तेषामयमभ्युपगमः । ब्रह्मा जगत्पिता-
महः । सचैक एव जगदवासीत् तेन च प्रजापतयः सृष्टास्ते-
ष्व क्रमेणैतत्सकलं जगदिनि । सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० ।
एषां च मतमयगार्थमीश्वरकृतलोकलण्डनेनास्य वृक्षितत्वा-
त् । सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० ।

बंभंड—ब्रह्माण्ड—न० । अण्डवत्पृष्ठे पौराणिकसंमतलोके,
आचा० १ भु० ६ अ० ३ उ० ।

बंभंडपुराण—ब्रह्माण्डपुराण—न० । जगतो ब्रह्मकृतत्वप्रतिपा-
दके पुराणे, “भग्हो वि चमरयणे संधावारं ठवेऊण
उवरिं छत्तरयणे ठावेइ मणिरयणं छत्तरयणवत्थिभाए ठवेइ ।
ततो पमिइ लोणेण अंडसंभवं जगं पणीयं ति ।” तद् ब्र-
ह्माण्डपुराणम् । (३४४ गा०) आ० म० १ अ० ।

बंभकूड—ब्रह्मकूट—न० । महाविदेहे स्वनामरूपाते वक्षस्कार-
पर्वते, जं० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे बंभकूडे णां वक्खा-
रपव्वए पसते ? गोयमा ! गीलवंतस्स दक्खिणेणं
सीआए महान्णए उत्तरेणं महाकच्छस्स पुरत्थिमेणं
कच्छावईए पच्चच्छिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे बं(भ)म्ह-
कूडे णां वक्खारपव्वए पसते । उत्तरदाहिणायण पाई-
णपढीणवित्थिणे सेसं जहा चित्तकूडस्स ० जाव आस-
यंति । बम्हकूडे चत्तारि दूडा पसत्ता । तं जहा—सिद्धायय-
णकूडे ? बम्हकूडे २ महाकच्छकूडे ३ कच्छावईकूडे ४
एवं ० जाव अट्ठो बम्हकूडे इत्थ देवे पलिआवमठिइए
परिवसइ, से तेणट्ठेणं ।

(कहिणमित्यादि) सर्वं व्यक्तम् । ब्रह्मकूटनामा द्वितीयां
वक्षस्कारः चित्रकूटाऽतिदेशेन यवत्पदादायामसूत्राऽऽदिकं
भूमिरमणीयसूत्रान्तं च सर्वं वाच्यम् । अथात्र कूटवक्ष्य-
माह—(बम्हकूडे चत्तारि कूडा) इत्यादि व्यक्तं, नवरम् एवं
चित्रकूटवक्षस्कारकूटन्यायेन वाच्यं यावत् “समा उत्त-
रदाहिणेणं परुपरति” इत्यादि ब्राह्मम् । अथो ब्रह्मकूटश-
ब्दार्थः । “से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ बम्हकूडे इत्या-
लापकेन उल्लेखः । ब्रह्मकूटनामा देवआत्र पलयोपमस्थिति-
कः परिवसति, तदेतेनार्थोऽतिसुगमः । जं० ४ वक्ष० ।

बंभगिरि—ब्रह्मगिरि—पुं० । नासिक्यपत्तनसमीपवर्तिस्वनाम-
क्याने महापुर्णे, ती० २६ कल्प ।

बंभगुप्ति—ब्रह्मगुप्ति—स्त्री० । ब्रह्मवर्षगुप्तौ, ग० ।

“नव बंभचेरगुत्तीओ पसत्ताओ । तं जहा—विचिताइं सय-
णाऽऽसणाइं सेवित्ता भवइ, नो इत्थिसंसत्ताइं नो पसुसंसत्ताइं
नो पंडगसंसत्ताइं १, नो इत्थीणं कइं कहेत्ता इवइ ।” नो स्त्रीणां
केवलानां कथं धर्मदेशनाऽदिलक्षणवाक्यप्रतिबन्धरूपाम् २ ।
“नो इत्थिठाणाइं सेवित्ता भवति” स्थानं निषद्या । ३ । “नो
इत्थीणं मणोहराइं मणोरमाइं इंदियाइं आलोइत्ता निज्झा-
इत्ता भवइ ४ । णो पणीयरसमोई ५ । णो पाणभोयणस्स अह-
मातमाहारए सया भवइ ६ । णो पुंवरयं पुंवरकीलियं सरित्ता
भवइ ७ । णो सहाजुवाती णो कवाणुवाई नो सिलोगाणुवाई

“ नो सायासोक्त्वपिबद्धे यावि भवइ ६ । ” इति ब्रह्मगुप्तिः ।
य० १ अधि० । स्था० ६ डा० । स० । आ० चू० ।

बंभवेर-ब्रह्मचर्य-न० । ब्रह्म च-कुशलानुष्ठानं , तच्च
तत्त्वचर्यं वाऽऽलेख्यमिति ब्रह्मचर्यम् । स्था० ६ डा० ।
“ ब्रह्मचर्यं तस्यैव सौम्यं सौम्यं यो रः ” ॥ ८ । २ । ६३ ॥ इति
येस्य रः । प्रा० २ पाद । “ ब्रह्मचर्यं चः ” ॥ ८ । १ । ५६ ॥ इति
ब्रह्मचर्यशब्दे अकारोत्तरवर्तिनोऽकारस्यैकारः । प्रा० १ पाद ।
विशुद्धतपोऽनुष्ठाने, दश० ६ अ० १ उ० । संयमे, स्था० ६ डा० ।
अब्रह्मविरमणे, स्था० २ डा० १ उ० । आ० चू० । वस्तिनिरो-
धे, सूत्र० १ भू० ३ अ० १ उ० । मदनपरित्यागे, आवा० १
भू० ४ अ० ४ उ० । मैथुनमते, स्था० ६ डा० । स्थादिप-
रिभोगाभावात्तत्र , भ० १ श० १ उ० । मैथुनविरतिरूपं
ब्रह्मचर्यं द्विधा-सर्वतो, देशतश्च । तत्र सर्वथा-सर्वस्वी-
या मनोवाक्यायैः सङ्गत्यागः सर्वतो ब्रह्मचर्यम् । तच्चाष्ट-
दशधा-“ यतां योगशास्त्रे-“दिव्यौदारिककामानां, कृतानुमति-
कारितैः । मनोवाक्यायतस्यागो, ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥ १॥”
इति । तदितरदेशस्तत्रोपाशकः सर्वतोऽशकौ देशतस्तत्स्वदा-
रस्तन्तापकं परदारवर्जनकं वा प्रतिपद्यते । ध० २ अधि० ।

किं ब्रह्मचर्यं, कथं कर्तव्यं, के कुर्वन्ति—

जंबू ! एतो य बंभवेरं उत्तमतवनियमनाण्डं सणचरि-
तसम्मतविशयमूलं यमनियमगुणपद्माणुजुतं हिमवतम-
हंतनेयमंतं पसत्प्रभंभीरधिपियमज्झं अज्जवसाहुज्जणा-
चरियं मोक्खमगं विमुद्धसिद्धिगइनिलयं सासयमवा-
वाहमपुण्णभवं पसत्प्रं सांमं सुइं सिवपचलमक्ख-
यकरं जतिवरसारक्खियं सुचरियं सुभासियं नवरिं सु-
णिवरंहिं महापुरिसधीरसूरधम्मियधितिमंताणं य सया-
विमुद्धं भवं भव्वजणाणुचरियं निस्संकिंयं निब्भयं नि-
त्तुसं निरायासं निरुवलेवं निव्वुइधरं नियमनिपकं तव-
संजममूलदलियणेमं पंचमहव्वयसुरक्खियं समितिगुप्ति-
गुत्तं भाणवरकवाइसुकयमज्झपदिष्णफलिहं सन्नचव-
द्धोच्छइयदुग्गतिपइं सुगतिपइदेसगं च लोगुत्तमं च
वयमिणं पउमसरतत्तागपालिभूयं महासगइअरगतुंवभूयं
महाविडिमरुक्खत्तखंधभूयं महानगरपागारकवाइफलिहभू-
यं रज्जुपिण्णदो व्व इंदकेऊ विमुद्धगेणगुणसंपिण्णदं
जम्मि य भग्गम्मि होइ सहसा सव्वं संभग्गमइयचुप्पिय-
कुसल्लियपल्लपडियत्तं डियपरिसडियविणासियं विणयसी-
लतवनियमगुणसमूहं । (१) ॥

(जंबू इत्यादि) तत्र जम्बूरित्यामन्त्रणम् । (एतो य सि)
इति आदत्ताऽऽदानविरमणाभिधानसंवरभणनादनन्तरम् । (यं-
भवेरं ति) ब्रह्मचर्याऽऽभिधानं अतुर्यं संवरद्वारमुच्यते
इति शेषः । किं स्वरूपं तदित्याह-उत्तमाः-प्रधाना ये तपः-
प्रभृतयस्ते तथा, तत्र तपः-अनशनाऽऽदि नियमाः-पिण्डवि-
शुद्धादयः, उत्तरगुणाः-ज्ञानं विशेषबोधो, दर्शनं-सामा-
न्यबोधः, चारित्रं साधनयोगनिवृत्तिलक्षणं, सम्यक्त्वं मिथ्या-
त्वमोहनीयकयोपशमाऽऽदिसमुत्थो जीवपरिणामः, विनयः-
अभ्युत्थानाऽऽद्युपचारः, तत एतेषां मूलमिव मूलम्-कारणं

यत्तत्तथा , ब्रह्मचर्यवान् हि तपःप्रभृतानुत्तमान् प्राप्नोति
नाऽऽप्यथा । यदाह—

“ जइ ठाणी जइ मोणी, जइ भाणी वक्कली तवस्सी वा ।
पत्तंतो अ अबंभं, बंभावि न रोयए मज्झं ॥ १ ॥

तो पडियं तो गुणियं, तो मुणियं तो य चेइओ अप्पा ।
आवडियपेणियामं-तिआं वि न कुणइ अकज्जं ॥ २ ॥ ”
यमा-अहिंसाऽऽद्यः, नियमा-द्रव्याऽऽद्यभिग्रहाः पिण्डविशु-
द्धादयो वा, ते च ते गुणानां मध्ये प्रधानाश्च तैर्युक्तं यत्तत्तथा ।
(हिमवतमहंतनेयमंतं) हिमवतः पर्वतविशेषात्सकाशा-
न्महत्-गुरुकं तेजस्वि-प्रभाववद्यत्तत्तथा । यथाहि-पर्वता-
नां मध्ये हिमवान् गुरुकः प्रभावांश्च, एवं व्रतानामिवमिति
भावः । आह च—

“ व्रतानां ब्रह्मचर्यं हि, निर्दिष्टं गुरुकं व्रतम् ।

तज्जग्यपुण्यसम्भार-संयोगाद् गुरुक्यते ॥ १ ॥ ”

तन्त्रान्तरीयैरप्युक्तम्—

“ एकतश्चतुरो वेदाः, ब्रह्मचर्यं च एकतः ।

एकतः सर्वपापानि, मघं मांसं च एकतः ॥ १ ॥ ”

प्रशस्तं प्रशस्यं गम्भीरमनुच्छं रितमितं स्थिरं मध्यं वेदिनो-
ऽन्तःकरणं यस्मिन् सति तत्तथा, आर्जवैः-श्रुजुनांपैः सा-
धुजैराचारितमासेवितं मोक्षस्य च मार्ग इव मार्गो यत्त-
त्तथा । वाचनान्तरे-प्रशस्तैः प्रशस्यैः गम्भीरैरलक्ष्यदेव्याऽऽ-
दिविकारैः स्तिमितैः कायचापलाऽऽदिरहितैर्मध्यस्थैः राग-
द्वेषानाकलितैः आर्जवसाधुजैराचारितं मोक्षमार्गस्य यत्तत्त-
था, विशुद्धा रागाऽऽदिदोषरहितत्वेन निर्मला या सिद्धिः कृ-
तकृत्यता सैव गम्यमानत्वादगतिविशुद्धसिद्धिगतिर्जीवस्य
स्वरूपं सैव निलय इव निलयः स्वरूपैः सर्वसिद्धानां निष्क-
यनाद्विशुद्धसिद्धिगतिनिलयः शाश्वतः साधनपर्यवसितत्वात्
अव्याबाधः कुधादिबाधारहितत्वात् अपुनर्भवस्ततः पुनर्भ-
वसम्भवाभावात् प्रशस्तः उक्तगुणयोगादेव, सौम्यो रागाऽऽद्य-
भावात् सुखः सुखस्वरूपत्वात् शिवः सकलद्वन्द्ववर्जित-
त्वात् अचलः स्पन्दनाऽऽदिवर्जितत्वात् अक्षयश्च तत्प-
र्यापाणामपि कथञ्चिदक्षयत्वात् अक्षतो वा पूर्णः पौर्ण-
मासीचन्द्रवत् तं करोतीत्येवंशीलं यत्तथा , मकारस्तिष्ठ
पाठे आगमिकः, पाठान्तरेण-सिद्धिगतिनिलयं शाश्वतहेतु-
त्वात् शाश्वतम्, अव्याबाधहेतुत्वाद्वाव्याबाधम्, अपुनर्भवहे-
तुत्वादपुनर्भवम् । अत एव प्रशस्तं सौम्यं च सुखहेतुत्वाच्चि-
वहेतुत्वाच्च सुखशिवम् । अचलनहेतुत्वाच्चलनम् । अक्षय-
करणादक्षयकरणं, ब्रह्मचर्यमिति प्रक्रमः । यतिवरैः मुनिप्रधा-
नैः संरक्षितं-पालितं यत्तत्तथा, सुचरितं शोभवं शोभानानुष्ठानं
सुचरितत्वेऽपि नाविशेषणोपदिष्टं मुनिभिरिति दर्शयन्नाह-सु-
साधितं सुष्ठु प्रतिपादितं “नवरिं सि”कवलं मुनिवरैर्महर्षि-
भिः महापुरुषाश्च ते जात्याद्युत्तमाः । धीराणां मध्ये शूराभ्याम-
न्तसाहसधनाः, ते च ते धार्मिका धृतिमन्तश्चेति कर्मधार-
योऽन्तस्तेषामेव, अशब्दस्याऽवधारणार्थत्वात्सदा विशुद्धं निर्दो-
षम् । अथवा-सदाऽऽपि सर्वदेव कुमारऽऽद्यवस्थासु सर्वास्व-
पीत्यर्थः शुद्धं निर्दोषमनेन चैतदपास्तम् । यदुक्तम्-“ अपु-
त्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च । तस्मात्पुत्रमुलं दृष्ट्वा,
पञ्चाक्षरं चरिष्यसि ॥ १॥ ” इति । अत एवाच्यते “अनेकानि
सहस्राणि, कुमारब्रह्मचारिणाम् । दिवं गतानि विप्राणा-म-
कृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ १ ॥ ” भयम् योग्यं कल्याण-

मित्यर्थः । तथा—अभ्यजनानुचरितं निःशङ्कितम्-अशङ्कनीयं
ब्रह्मचारी हि जनानां विषयनिस्पृहत्वादशङ्कनीयो भवति ।
तथा—निर्भयं ब्रह्मचारी हि अशङ्कनीयत्वाभिर्भयो भवति ।
निस्तुषमिव निस्तुषं विशुद्धतद्गुलकल्पं निरायासं-न वेदका-
रणं, निरुपलेपं-वेदवर्जितं, तथा निवृत्तेः-चित्तस्वास्थ्यस्य
गृहमिव गृहं यत्तत्तथा । आह च—“ क यामः क नु ति-
ष्ठामः, किं कुर्मः किं न कुर्महे ? । रागिणश्चित्तयस्येवं, नी-
रागाः सुखमाप्सन् ॥ १ ॥ ” नीरागाश्च ब्रह्मचारिण एव, त-
था नियमेनाभ्यर्च्यभावेन निष्प्रकम्पम्-अविचलं निरतिचा-
रं यत्तत्तथा, व्रतान्तरं हि सापवादमपि स्याद्विदं च नि-
रपवादमेवेत्यर्थः । आह च—“ य वि किञ्चि अगुणायं, प-
द्विसिद्धं चावि जिणुवरिदेहि । मोक्षं मेदुक्तमात्रं, य तं वि-
द्या रागदोषेहि ॥ १ ॥ ” ततः पदद्वयस्य कर्मधारये निवृ-
त्तिगृहनिमित्तमनिष्प्रकम्पमिति भवति, तपःसंयमबोद्धव्यं तत्तत्कर्म
मूलदत्तमादिभूतद्रव्यं तस्य (तस्मै ति) निमित्त-सदृशं य-
त्तत्तथा, पञ्चानां महाजनानां मध्ये सुष्ठु अत्यन्तं रक्षितं र-
क्षणं पालनं यस्य तत्तथा, समितिभिरीयांसमित्याभिर्गुप्ति-
भिर्मनोगुण्यादिभिर्वेत्तव्यं तत्तथा तत्राभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिर्गु-
ह्यं गुप्तं वा यत्तत्तथा, ध्यानवरमेव-प्रधानध्यानमेव कपाटं
सुकृतं सुविरचितं रक्षणार्थं यस्य अध्यात्मैव च सद्भाव-
नाकटं चित्तमेव (दिष्टोऽस्ति) दत्तो ध्यानकपाटदृढीकरणार्थं
परिघोऽर्गला रक्षणार्थमेव यस्य तत्तथा, सन्नद्ध इव-बद्ध इव
अवस्थगित इव (ओच्छाद्य) आच्छादित इव निरुद्ध इ-
त्यर्थः, दुर्गतिपथः दुर्गतिमार्गो येन तत्तथा, सुगतिपथस्य
देशकं दर्शकं यत्तथा, तच्च लोकोत्तमं च व्रतमिदं दुष्क-
रत्वात् । यदाह—“ देवदाणधनधन्या, जपस्तपस्सकिकरा ।
ब्रह्मचारि नमसंति, दुष्करं जं करिंति ते ॥ १ ॥ ” (पञ्चम-
सरस्तलागपालिभूयं ति) सरः-स्वतःसंभो जलाऽऽशयविशेषः
तडागश्च स एव पुरुषाऽऽदिकृत इति समाहारद्वन्द्वः । पञ्चप्र-
धानं सरस्तलागं पञ्चसरस्तलागमिव मनोहरत्वेनोपादेयत्वात्
पञ्चसरस्तलागं धर्मस्तस्य पालिभूतं रक्षकत्वेन पालीकल्पं
यत्तत्तथा, तथा महाशकटारका इव महाशकटारकाः क्षान्त्वा-
दिगुणास्तेषां तुम्बभूतमाधारसामर्थ्याभिमिकल्पं यत्तत्त-
था, महाविटपवृक्ष इव—अतिविस्तारभूक इव महा-
विटपवृक्षः आभितानां परमोपकारत्वसाधर्म्याद्धर्मस्त-
स्य स्कन्धभूतं तस्मिन् सति सर्वस्य धर्मशालिन उपपद्यमा-
नत्वेन नालकल्पं यत्तत्तथा । (महानगरपागारकवाडफलि-
हभूयं ति) महानगरमिव महानगरं विविधसुखहेतुत्वसा-
धर्म्याद्धर्मः तस्य प्रकार इव कपाटमिव परिघमिव यत् तन्म-
हानगरपाकारकपाटपरिघभूतमिति, रज्जुपिनद्ध इव इन्द्रकेतु-
रश्मिनियन्त्रितेवेन्द्रयष्टिविशुद्धाऽनेकगुणसंपिण्डं निर्मल-
बहुगुणपरिवृतं यस्मिन् यत्र च ब्रह्मचर्यं भग्ने-विराचितं
भवति सम्पद्यते सहसा अकस्मात् सर्वं सर्वथा संभग्नं घट-
इव मर्दितं मयितं दधीव विलोडितं-चूर्णितं खण्डक इव
पिष्टं कुशलितमग्नः प्रविष्टोमराऽऽदिशब्दशरीरमिव सञ्जा-
तदृष्टशब्दं (पञ्चदृष्टि) पर्वतशिखराद् गण्डशैल इव स्याऽऽभ-
याचलितं पतितं प्रासादशिखराऽऽदं कलशाऽऽदिरिवाधो नि-
वतितं क्षण्डितं दण्ड इव विभागेन क्षिप्तं-परिशटितं कुण्डा-
ऽऽद्युपहताङ्गमिव विष्वस्त-विनाशितं च अस्मीभूतं पवनवि-

कीर्णं दारिद्र्य निस्सत्ताकतां गतम् । एषां समाहारद्वन्द्वः, क-
र्मधारयो वा । किमेवंविधं भवतीत्याह-विनयशीलतपोनिष-
मगुणसमूहं विनयशीलतपोनियमलक्षणानां गुणानां चम्बम् ।
इह च समूहशब्दस्य क्त्वान्वसत्त्वाच्चपुंसकनिर्देशः ।

तं बंधं भगवंतं गहमख्यकस्तत्तारगायं वा जहा उ-
दुपती मणिमुत्तसेलप्यबालरत्नयणागरायं च जहा समु-
हो वेरुलिभां चैव जहा मणीयं जह मउहो चैव सु-
सखायं वरथायं चैव खोमजुयलं अरविदं चैव पु-
ष्फनेदं गोसीसं चैव चंदणायं हिमवंतो चैव आस-
हीयं सीतोदा चैव निम्नगायं उदहीमु जहा सयंभूर-
मयो रुयगवरो चैव मंडलिकपव्वयाण पवरे एगमख
इव कुंजरायं सीहो व्व जहा मिगायं पवरे पवगायं चै-
व वेणुदेवे धरणो जहा पणगइंदराया कप्पायं चैव वं-
भलोए सभासु य जहा भवे सुहम्मा दिइसु लवसत्त-
म व्व पवरा दाणायं चैव अभयदायं किमिराओ चैव कं-
बलायं संघयणे चैव वज्जरिसभे संठाणे चैव समच-
उरंते भाण्येसु य परमसुकज्झायं नाण्येसु य पर-
मकेवलं तु सिद्धं लेसासु य परमसुखलेसा तित्थकरे
चैव जहा मुणीयं वासेसु जहा महाविदेहे गिरिराया चैव
मंदरवरे वणेसु जहा यंदणवणं पवरं दुमेसु जहा जंबू सु-
दंसखा वीसुयज्झा जीय नायेख य अयं दीवो तुरगवती
गयवती रहवती नरवती जह विस्सुते चैव राया रहिए
चैव जहा महारहगते एवमणेगा गुणा अहीणा भवंति एक-
स्मि बंधचेर । (२) ।

(तमिति) तदेवंभूतं ब्रह्मचर्यं भगवन्तं भट्टारकं तथा
प्रहगणनसन्नतारकाणां वा यथा उदुपनिबन्धः प्रवर इति
योगस्तथेदं व्रतानामिति शेषः । वाशब्दः पूर्वविशेषणार्थेऽप्यस्य
समुच्चये । तथा-मणयध्वन्द्रकान्ताऽऽद्या मुक्तामुक्ताफलानि शि-
लाप्रवाहानि विह्वमाणि रत्नरत्नानि पञ्चरागाऽऽदीनि तेषामा-
करा उत्पत्तिभूमयो ये ते तथा तेषां वा, यथा समुद्रः प्र-
वरस्तथेदं व्रतानामिति शेषः सर्वत्र दृश्यः । वैदूर्यं चैव रत्न-
विशेषो यथा मणीनां मुकुटं चैवं भूषणानां वस्त्राणामिव
क्षौमयुगलं कार्पासिकवस्त्रस्य प्रधानत्वात् । इह चैवशब्दो
यथार्थो द्रष्टव्यः (अरविदं चैव स्ति) अरविन्दं पक्षं यथा
पुष्पज्येष्ठमेवमिदं व्रतानां (गोसीसं चैव स्ति) गोशीर्षा-
भिधानं चम्बन् यथा चम्बनानां (हिमवन्तो चैव स्ति) हिम-
वानिव औषधीनां यथा हिमवान् गिरिविशेष औषधीना-
मभ्युत्तकार्यकारिभनस्पतिविशेषाणामुत्पत्तिस्थानमेवं ब्रह्म-
चर्यमौषधीनामामर्शौषधादीनामागमप्रसिद्धानामुत्पत्तिस्था-
नमिति भावः । (सीतोदा चैव स्ति) शीतोदेव निम्न-
गानां नदीनां, यथा नदीनां शीतोदा प्रवरा तथेदं व-
्रतानामित्यर्थः । उदधिषु यथा स्वयंभूदमणोऽग्नितमसमुद्रो
महस्वे प्रवर एवमिदं व्रतानां प्रवरमिति (रुयगवरे चैव म-
णरलिप पव्वयाण पवरे स्ति) यथा माण्डलिकपर्वतानां मा-
जुवोत्तरकुण्डलधरकवकाऽभिधानानां मध्ये कवकधरक-

बोदशस्त्रीपवर्ती प्रवरः, एवमिदं व्रतानां प्रवरमिति भावः । तथा पेरारवणः शक्रगजो यथा कुञ्जगणां प्रवर एवमिदं व्रतानाम्, सिंहो वा यथा मृगाणां माटव्यपशूनां प्रवरः प्रधानः एवमिदं व्रतानाम्, (पयगाणं चेव स्ति) प्रवकाणामिव प्रक्रमात् सुपर्णकुमाराणां यथा वेणुदेवः प्रवरस्तथा व्रतानां ब्रह्मचर्यमिति प्रकृतम् । यथा धरणां पञ्चगेन्द्राणां भुजगव-
गणां नागकुमाराणां राजा पञ्चगेन्द्रराजः पञ्चगानां प्रवर एवमिदं व्रतानामिति प्रक्रमः । कल्पानामिव देवलोकानां य-
था ब्रह्मलोकः पञ्चमदेवलोकः तत्क्षेत्रस्य महत्वात्तदिन्द्र-
स्यतिशुभपरिणामत्वात् प्रवर एवमिदं व्रतानां सभासु च प्रतिभवनविमानभाविनीषु सुधर्मसभा उत्पादसभा अभिवेकसभा अलङ्कारसभा व्यवसायसभा चेत्येवं लक्ष-
णासु पञ्चसु मध्ये यथा सुधर्मा भवति प्रवरा तथेदं व्र-
तानामिति स्थितिषु आयुष्केषु मध्ये लवससमाऽनुत्तरभव-
स्थितिर्वाशब्दा यथाशब्दार्थः । ततो यथा प्रवरा प्रधाना त-
थेदं व्रतानामिति तत्रैकानपञ्चाशत् उच्छ्वासानां लवो भ-
वति । ब्रह्मादिस्त्वलवनं वा लवस्तत्प्रमाणः कालोऽपि ल-
वः, ततो लवैः सप्तमैः—सप्तप्रमाणैः सप्तसंख्यैर्विवक्षिता-
व्यवसायविशेषस्य मुक्तिसम्पादकस्याऽपूर्यन्तीत्यां स्थिति-
र्बध्यते सा लवससमेत्यभिधीयते । तथा (दाणाणं चेव
अभयदानं ति) दानानां मध्ये अभयदानमिव प्रवरमिदं, तत्र
दानानि ज्ञानधर्मोपपन्नाभयदानमन्दास्त्रीणि (किमिरागो व्य-
कंचलाणं ति) कम्बलानां वासोविशेषाणां मध्ये कुमिराग
इव कुमिरागरक्ककम्बलमिव प्रवरमिदं व्रतानां तथा (संह-
रणे चेव यज्जगिसहं स्ति) संहननानां वस्त्रां मध्ये वज्रभूष-
भनाराचसंहननमिव प्रवरमिदं व्रतानामिति । (संधाणं चेव
चउरंसे स्ति) शेषसंस्थानानां चतुरस्रसंस्थानमिवेदं प्रवरं
व्रतानां, तथा ध्यानेषु च परमशुक्लध्यानं शुक्लध्यानचतुर्थभेद-
रूपं यथा प्रवरमेवमिदं व्रतं भवति गम्यम् । (नाणेषु य परम-
केवलं तु सिद्धं ति) ज्ञानेष्वभिनिबोधिकाऽऽदिषु परमं च त-
त्कंचलं परिपूर्णं विशुद्धं वा मतिभूतावधिमनःपर्यापेक्षया प-
रमकेवलं क्षायिकज्ञानमित्यर्थः, तुरवकारार्थः, सिद्धं प्रवरत-
या प्रसिद्धं यथा तथैवमपि व्रतेष्विति गमनीयम् । लेश्यासु च
कृष्णाऽऽद्यासु परमशुक्लेश्या शुक्लध्यानतृतीयभेदवर्तिना य-
था प्रवरा तथेदं व्रतेष्विति गम्यम् । तीर्थकरश्चैव यथा मुनीनां
प्रवरस्तथैवेदं व्रतानां, वर्षेषु-क्षेत्रविशेषेषु यथा महाविदेहस्त-
थेदं व्रतेषु, (गिराराया चेव मंदरवरे स्ति) चैवशब्दस्य
वथार्थत्वाद्यथा मंदरवरो—जम्बूद्वीपमेरुगिरिराजस्तथेदं
व्रतराजः, वनेषु भद्रशालनन्दनसौमनसपण्डकाभिधानेषु मे-
रुसम्बन्धिषु यथा नन्दनवनं प्रवरमेवमिदमिति हुमेषु तरुषु
मध्ये यथा जम्बूः सुदर्शनेति सुदर्शनाभिधाना विश्रुतयशाः
विख्याता एवमिवमिति । किंभूता जम्बूः—यस्या नाम्नाऽयं
द्वीपः जम्बूद्वीप इत्यर्थः, तथा तुरगपतिर्गजपतिः रथपतिर्नरप-
तिर्यथा विश्रुतश्चैव राजा तथेवमपि विश्रुतमिति भावः, रायि-
कश्चैव यथा महारथगतः परामिभावी भवतीत्येवमिदस्यः
कर्मरिपुसैन्याभिभावी भवतीति निगमयज्ञाह-पञ्चमुक्तकमे-
खानेकं गुणाः प्रवरत्यविश्रुतस्याऽऽद्याऽनेकनिदर्शनाभिधेया
अहीना प्रकृष्टा अहीना वा स्वाऽऽयत्ता भवन्ति । किंत्याह-
वकस्मिन् ब्रह्मचर्ये चतुर्थे व्रते ।

जम्मि य आराहियम्मि आराहियं वयमिणं सर्वं, सी-

लं तवो य विण्णो य संजपो य खंसी गुत्ती मुत्ती तरेव
इहलोइयपारलोइयजसे य किंसी य पच्चओ य तम्हा नि-
हुएण, बंभचेरं चरियव्वं सव्वओ विमुद्धं जावजीवाए ० जाव
सयड्डिसंजउ ति एवं भणियं वयं भगवया । तं च इमं—

“ पंचमहव्यसुव्वयमूलं, समणमणाइलसाहुसुचिणं ।

वेरविरामणपज्जसाणं, सव्वसमुद्दमहोदहित्थं ॥ १ ॥

तित्थकरेडिं सुदेसियमगं, नरगतिरिच्छविज्जियमगं ।

सव्वपवित्तसुनिम्मियसारं, सिद्धिविपाणअवंगुयदारं । २ ।

देवनरिंदनमंमियपूयं, सव्वजगुत्तममंगलमगं ।

हुद्धरिसं गुणनायकमेकं, मोक्खपहस्स वडिसगभूयं ॥ ३ ॥”

तथा—यस्मिन् ब्रह्मचर्ये आराधिते पालिते आराधितं पालितं
व्रतमिदं निर्ग्रन्थप्रव्रज्यालक्षणं सर्वम् अखण्डं तथा शीलं समा-
धानं तपश्च विनयश्च संयमश्च क्षान्तिर्गुप्तिर्मुक्तिर्निर्लोभता-
सिद्धिर्वा, तथैवेति समुच्चये, तथा ऐहलौकिकपारलौकिक-
यशांसि च कीर्तयश्च प्रत्ययश्च, आराधिता भवन्तीति प्र-
क्रमः । तत्र यशः पराक्रमकृतं, कीर्तिर्दानफलभूता । अथ-
वा—सर्वदिग्गामिनी प्रमाद्व्ययशः एकदिग्गामिनी की-
र्तिः, प्रत्ययः साधुरयम् इत्यादिरूपा जनप्रतीतिरिति । यत
एवंभूतं तस्मान्निभूतेन स्तिमितेन ब्रह्मचर्ये चरितव्यमा-
सेवनीयं, किंभूतं सर्वतो मनःप्रभृतिकरणत्रययोगत्रयेण वि-
शुद्धं निरवयं यावज्जीवया प्रतिष्ठया यावज्जीवतया वा आ-
जन्मेत्यर्थः । एतदेवाऽऽह—यावत् श्वेतास्थिसंयत इति श्वेता-
स्थिता च साधोर्मनस्य क्षीणमांसाऽऽदिभावे सतीति इतिश-
ब्दा व्यवस्थितवाक्यार्थसमाप्ती, भङ्गवन्तरेण ब्रह्मचर्यं व्रतं
स्तीति प्रस्तावयति । एवं वक्ष्यमाणेन च वचनेन भणितं व्रतं ब्र-
ह्मचर्यलक्षणं भगवता भीमहावीरेण, (तं च इमं ति) तच्छे-
दं वचनं पद्यप्रपञ्चभृतिकम्—(पंचमहव्यसुव्वयमूलं)
पञ्चमहाव्रतनामकानि यानि सुव्रतानि तेषां मूलमिव मूलं य-
त् । अथवा—पञ्चमहाव्रताः साधयस्तेषां सम्बन्धनां शोभन-
नियमानां मूलं यत्, अथवा—पञ्चानां महाव्रतानां सुव्रतानां
वाऽणुव्रतानां मूलं यत्तत्तथा । अथवा—हे पञ्चमहाव्रत !
सुव्रत ! मूलमिदं ब्रह्मचर्यमिति प्रकृतम् । (समणमणाइल-
साहुसुचिणं) (समण स्ति) सभावं यथा भवतीत्येवमना-
घिलैरकलुषैः शुद्धस्वभावाः साधुभिर्ध्यातविः सुष्ठु चरित-
मासेवितं यत्तत्तथा । (वेरविरामणपज्जसाणं) वैरस्य
परस्परानुशयस्य विरमणं विरामकरणमुपशमनयनं नि-
वर्तनं पर्यवसानं निष्ठाफलं यस्य तत्तथा । (सव्वसमुद्दमहो-
दहित्थं) सर्वेभ्यः समुद्भूतैः सकाशात्महानुद्धिः स्वयं-
भूरमण इत्यर्थः, तद्वद्यद् दुर्निस्तरत्वेन तत्सर्वसमुद्गमहोद-
धित्तया तीर्थमिव तीर्थं पवित्रताहेतुयत्र तत्तथा । अथवा-
सर्वसमुद्गमहोदधिः संसारोऽतिदुस्तरत्वात्तज्जस्तरणे तीर्थ-
मिव तरणापाय इव तत्तथेति वृत्ताऽर्थः ॥ १ ॥ (तिथक-
रेडिं सुदेसियमगं ति) तीर्थकरैर्जितैः सुदेशितमार्गं सुष्ठु
दर्शितं गुप्त्यादि तत्पालनोपायं (निरयतिरिच्छविज्जियमगं)
नरकतिरक्षां संवन्धी विवर्जितो निषिद्धो मार्गो गति-
र्येन तत्तथा । (सव्वपवित्तसुनिम्मियसारं) सर्वपवित्राणि
समस्तपावनानि सुनिर्मितानि सुष्ठु विहितानि साराणि

प्रधानानि येन तत्तथा । (सिद्धिबिमाणअवंगुयदारं) सिद्धे-
विमानानां आमावृतमपगतःऽऽवरणीकृतमुद्राटितमित्यर्थः ,
द्वारं प्रवेशमुखं येन तत्तयेति वृत्तार्थः ॥२॥ (देवनिर्दिनमसिय-
पूयं) देवानां नराणां वेष्ट्रेर्नमस्वित्ता नमस्कृता ये तेषां
पूज्यमर्चनीयं यत्तत्तथा । (सव्यजगुत्तममंगलमग्नं) सर्वज,
गहुत्तमानां मङ्गलानां मार्ग उपायोऽग्रं वा प्रधानं यत्तत्तथा
(बुद्धरितं गुणनायकमेकं) बुद्धैर्वैभवंभिभवनीयं गुणाग्रय-
ति प्रापयतीति गुणनायकमेकमद्वितीयमसदृशं (मोक्षपदस्स
वडिसगभूयं) मोक्षपथस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदेरवतंसकभूतं शे-
वरकल्पं, प्रधानमित्यर्थः । इति दोषकाऽर्थः ॥ ३ ॥

जेण सुद्धवरिणं भवति सुवंधवो सुसमणो सुसाहू स
इसी स सुणी स संजए स एव भिक्खु जो सुद्धं चरति बं-
भचेरं इमं चरति रागदोसपोहपवहुणकरं किं मज्झिमपा-
यदोसपासत्यसीलकरणं अमंगणाणि य तेज्जमज्जणा-
णि य अभिक्खणं कक्खसीसकरचरणवयणधोवणसंवाहण-
गायकम्परिमदसाणुलेवणचुल्लावासधूवणसरीरपरिमंदण-
वाउसिकइसियमशियनट्टगीयवाइयनडनट्टगज्जमज्जपेक्ख-
णवेलंबक जाणि य सिंगारागाराणि य अम्माणि य
एवमाइयाणि तवसंजमबंधेचरातावघाइयाइं अणुचर-
माणेणं बंभचेरं वउजेयव्वाइं सव्वकालं भावेयव्वो
भवति य अंतरप्पा इमेहिं तवनियमसीलजंगेहिं शि-
वकालं किं ते अण्णकअदंतधावणसेयमज्जज्जधा-
रणं मूखवयकेसलोए य खमदमअचेलगल्लुप्पिवासलाध-
वसीतोसिणकट्टसेआभूमिनिसेआपरघरपंवसलद्धावलद्धमा-
खावमाणनिंदणदंसमसकफासनियमतवगुणविशयमादिए-
हिं जहा से धिरतरकं होइ बंभचेरं इमं च अबंधेचरे-
रमणपरिवक्खणद्वयाए पावयणं भगवया सुकहियं पक्खा-
भाविकं आगमेसिभरं सुद्धं नेयाउयं अकुटिलं अणुतरं
सव्वदुक्खपावाण विउसमणं (४)

तथा येन शुद्धचरितेन-सम्यगासेवितेन भवति सुमात्रणो
वधाधेनामत्वात् सुभ्रमणः सुतपाः सुसाधुनिर्वाणसाधक-
योगसाधकः तथा, (स इति सि) स यथोक्तभूविषयवा-
दस्तुप्रष्टा यः शुद्धं चरति, ब्रह्मचर्यमिति योगः । (स मुनि-
सि) स यथोक्तो मुनिर्मेन्ता स संयतः संयमवान् स एव भि-
क्षुः भिक्षुणशीलो यः शुद्धं चरति ब्रह्मचर्यमिति अग्रहचारो
तु न ब्राह्मणःऽऽदिरिति । आह च—

“ सकलकलाकलापकलितोऽपि कविरपि पण्डितोऽपि हि,
प्रकटितसर्वशास्त्रतत्त्वोऽपि हि वेदविशारदोऽपि हि ॥

मुनिरपि विधति विततनामान्द्रुतविघ्नमदर्शकोऽपि हि,
स्फुटमिह जगति तदपि न स काऽपि हि यद्रि नाकाणि रक्षति ॥”

तथा इदं च वक्ष्यमाणं पार्श्वस्थशीलकरणमनुचरता ब्रह्मचर्यं
वर्जयितव्यानीत्यस्य वक्ष्यमाणपदस्य वचनपरिणामाद्बर्जयि-
तव्यमिति योगः । किंभूतं रतिश्च विषयरानो.रागश्च पित्रादिषु
कोदरागो, द्वेषश्च प्रतीतो, मोहश्चाज्ञानमेषां प्रवर्जनं करोति य-
त्तत्तथा । किं मध्यं यस्य तत्किमध्यं किंशब्दस्य वेपार्थत्वादसा

रमित्यर्थः, प्रमाद एव दोषो यतः तत्तत्प्रमाददोषं पार्श्वस्थानां
ज्ञानाचाराऽद्विबहिर्बर्तिनां साध्याभासानां शीलमनुष्ठानं नि-
ष्कारणं शय्यातरपिण्डपरिमोगाऽऽदिपार्श्वस्थशीलं, ततः पद-
त्रयस्य कर्मधारयस्तस्य करणमासेवनं यत्तत्तथा । एतदेव प्र-
पश्यते-अभ्यञ्जनानि च घृतवशाज्जलाऽदिना तैलमज्जना-
नि च तैलस्नानानि तथा अभीष्टमनवरतं कक्षाशीर्षकरवर-
चवदनानां आचनं च-प्रक्षालनं संवाहनं गायकर्म च इत्या-
ऽऽदिगात्रचम्पनकपमङ्गपरिकर्म परिमर्दनं च सर्वतः शरी-
रमलनमनुलेपनं च विलेपनं चूर्णैः-गन्धद्रव्यस्रोदैर्वासश्च श-
रीराऽऽदिवासनम् धूपनं वाऽगुरुधूपाऽऽदिभिः शरीरपरिम-
एदनं च तनुभूषणं वक्रुशं कर्तुरं चित्रं प्रयोजनमस्येति वा-
कुशिकं नलकेशवस्त्रसमारचनाऽऽदिकं तच्च हस्तिनं च हासः
भक्षितं च प्रकमाद्विकृतं नाट्यं च नृत्यं च गीतं च गानं
वाहितं च पटहाऽऽदिवादनं नटाश्च नाटयितारो नर्तकाश्च
ये नृत्पन्ति ज्ञात्वा च वरचाखेलकाः मरुताश्च प्रतीताः,
एतेषां प्रेक्षणं च नानाविधबंधशैलकाऽऽदिसवग्धि वेलम्ब-
काश्च विहम्बका विदूषका इति ब्रह्मः । क्षाम्पत्वाच्च
प्रथमावदुवचनलोपो दृश्यः । वउर्जयितव्या इति योगः ।
किं बहुना-यानि च वस्तूनि शृङ्गारागाराणि शृङ्गारर-
सगेहानीवाभ्यानि श्लोक्यनिरिक्तानि एवमादिकानि एवं-
प्रकाराणि तपःसंयमब्रह्मचर्याणां घातश्च देशतः, उपघा-
तश्च सर्वतो विद्यते येषु तानि तपःसंयमब्रह्मचर्यघातोप-
घातिकाणि । किमत आह-अनुचरता आसेवमानेन ब्रह्मचर्यं
वर्जयितव्यानि सर्वकालम्, अन्यथा ब्रह्मचर्यव्याघातो भव-
तीति । तथा भावयितव्यश्च भवत्यन्तरात्मा एभिर्वक्ष्यमाणैः
तपोनियमशीलयोः-तपःप्रभृतिव्यापारैर्नित्यकालं-सर्वदा
किं ते तद्यथा अस्नानकं चादन्तधावनं च प्रतीते । स्वेदमल-
धारणं च, तत्र स्वेदः-प्रस्वेदः मलः-कफलङ्घीभूतः याति च
लाति चेति जहलो-मलविशेषः । एवं मौनव्रतं च केशलो-
चश्च प्रतीतो, क्षमा च कोधनिग्रहः, दमश्चेन्द्रियनिग्रहः, अवे-
लकं च वस्त्राभावाः, पुष्टिपासे च प्रतीते, लाघवं चाख्यो-
पधिरवं, शीतोष्णं च प्रतीते, काष्ठशय्या च फलकाऽऽदिशयनं,
भूमिनिषदा च भूम्यासनं, तथा परगृहप्रवेशे च शय्याभिज्ञा-
ऽऽद्यर्थं लब्धे चाभिमतशय्याऽऽदावपलब्धे वेष्टलब्धेऽलब्धे
वा यो मानश्चाभिमान अपमानश्च दैन्यं निम्बनं कुत्सनं दंशम-
शकस्पर्शश्च नियमश्च द्रव्याऽऽद्यभिग्रहः नपश्वानशय्याऽऽदि
गुणाश्च मूलगुणाऽऽद्यः विनयश्चाभ्युद्यानाऽऽदिभिरिति ब्र-
ह्मः । तत एते आदियेषां योगानां ते तथा तेर्भावयितव्यो भवत्य-
न्तरात्मेति प्रकृतम् । भावना चास्नानाऽऽदीनामासेवा मानाप-
माननिम्बनदंशाऽऽदिस्पर्शानां कोपेकेति कथमेभिर्भावयितव्यो
भवत्यन्तरात्मेत्याह-यथा (से) तस्य ब्रह्मचारिणः स्थिरतर-
कं भवति ब्रह्मचर्यम् “इमं च” इत्यादि प्रवचनस्तवनं पूर्ववत् ।
प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

अहावरं चउत्थं महव्यं पक्खल्लामि सव्वं मेहुणं से
दिव्वं वा माज्झुसं वा तिरिक्खजोशियं वा खेव सयं मेहुणं
गच्छेजा तं चेवं अदिसादाखवत्तवया भाणियकश० जाव
वोसिरामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवन्ति । तस्सिमा
पदमा भावणा-ओ शिगंथे अभिक्खणं २ इत्थीयं कइं

कहिचए सिया । केवली बूया—शिग्गंयेखं अभिक्खखं २ इत्थीखं कइं कहेमाखे संति भेदा संति विभंगा संति केवल्लिपल्लखाओ धम्माओ भंसेजा, खो शिग्गंये खं अभिक्खखं अभिक्खखं इत्थीखं कइं कहिचए सिय चि पढवा भावणा ॥ १ ॥

चतुर्थमतप्रथमायां स्त्रीणां संबन्धिनीं कथां न कुर्वात् । प्रथमा भावना । आ.वा० २ भु० ३ सू० ।

तस्म इमाओ पंचभावणाओ चउत्थव्वयस्स हुंति—अबंभचे रवेरमणपरिरक्खणद्वयाए पढवं सयखाऽऽसणधरदुवारअंग-अगासगवक्खसाल्लअहिलोयणपक्खवत्थुकपसाहकएहा-शिकाऽवकासा, अवकासा जे य वेसियाखं अचंति य जत्थ इत्थिकाओ अभिक्खखं मोहदोसरतिरागवज्जुखीओ कहिति य कहाओ बहुविहाओ ते हु वज्जिजा इत्थिसंसत्तसंकिलिद्धा अखे वि य एवमादी अवकासा ते वि हु वज्जिजा जत्थ मखोविभमो वा भंगो वा भंसगो वा अट्टं रुइं च होअ आणं तं तं च वज्जंजऽवज्जभीरु अखायतखं अंतपंतवासी व्वमसंपत्तवासवसहीसभित्तिजोगेण भाविओ भवति अंतरप्पा आरतमणविरयगामधम्मे जित्तिदिए बंभचेरगुचे । (५)

(तस्सेत्यादि) तस्य चतुर्थस्य मनस्येमाः पञ्च भावना भवन्ति अज्जसक्यविरमणपरिरक्खणार्थताये, तत्र (पढवं ति) पञ्चानां प्रथमं भावनावस्तु स्त्रीसंसङ्गाऽऽभयवर्जनलक्षणम् । लच्छैवम्—शयनं शय्या आसनं विहरं गृहं मेहद्वारं तस्यैव मुखम् अज्जसमजिरम् आकाशमनावृतस्थानं गवाक्षो वातायनः शाखा भाण्डशालाऽऽदिका अभिलोकयते अवलोकयते वनस्यैस्तदभिलोकनमुपतस्थानम् । (पक्ख वत्थुम सि) पञ्चा द्वास्तुकं पञ्चा गृहकं तथा प्रसाधकस्य मण्डनस्य आतिकायाश्च स्नानक्रियाया येऽवकाशा आभयाः ते तथा ते चेति ब्रूमः । ततस्ते स्त्रीसंसङ्गेन संकिलिद्धा वर्जनीया इति सम्बन्धः । तथा अवकाशा आभयाः (जे य वेसियाखं ति) ये च वेण्यानां तथा आसते च तिष्ठन्ति च यव वेण्वक्काखेणु च स्त्रियाः किभूताः अभीक्ष्णमनवरतं मोहदोषस्याज्ञानस्य रतेः कामरागस्य, रागस्य च—स्नेहरागस्य वर्धना वृद्धिकारिका यास्तास्तथा कथयन्ति च प्रतिपादयन्ति कथा बहुविधा बहुप्रकाराः जातिकुलरूपनेपथ्यविषयाः स्त्रीसम्बन्धिनीः बुद्ध्याः स्त्रियो वा यत्रेति प्रकृतम् । मोहदोषेत्यादिविशेषणं कथास्तपि युज्यते, (ते हु वज्जिजा सि) ये च शयनाऽऽश्रयो ये च वेण्या नामवक्काशा येणु वाऽऽसते स्त्रियाः कथयन्ति च कथास्ते वर्जनीयाः । बुद्धीकपासद्वारे । किंविधा इत्याह—(इत्थिसंसत्तसंकिलिद्धा सि) स्त्रीसंसङ्गेन स्त्रीसम्बन्धेन संकिलिद्धा ये ते तथा, न केवलमुक्तकपा वर्जनीयाः । अन्येऽपि केवमादय अवकाशा आभया वर्जनीया इति । किं बहुना—(जत्थेत्यादि) उत्तरत्र वीप्साप्रयोगादिह वीप्सा इत्या, ततो वच पत्र आपते मनोविभमो वा विवक्षान्तिर्गन्धर्वयुवाकायमि न केलेवकपं भट्टाररसम-

भवं मनसोऽस्थिरत्वम् । आह व—“ वचिस्सवृत्तेरनवस्थित-त्वं भट्टारजं विभ्रम उच्यतेऽसौ । ” भट्टो वा भट्टमतस्य स-र्वमङ्ग इत्यर्थः । भंशना वा देशतो भङ्गः, आर्सेम् इष्टविषय-संयोगोऽभिलाषरूपं, रौद्रं वा महेन्द्रानं तदुपायभूतहिंसारु-ताइत्तमइत्ताऽमुषम्वरूपं तत्तदनायतनमिति योगः वज्जंयेत्, कोऽसावित्याह—अवचभीरुः पापभीरुः वर्यभीरुर्वा वज्जंत इति वर्यं वाचं, वज्जभीरुर्वा वज्जं च वज्जवत् शुद्धतात्पाप-मेवेति, अनावसनं साधूनामनाभव इति । किभूतोऽवचभीरुः अन्ते इन्द्रियाननुकूले प्राप्ते तत्रैव प्रकृष्टतरे आभये वस्तुं शीतमस्येत्यन्तप्राप्तवासीति निगमयत्ताह—व्वममन्तरोक्क-म्यायन असंसङ्गः स्त्रीभिरसंबन्धो वासो—निवासो वस्याः सा तथाविधा वा वसतिराभयस्तद्विषयो यः समितिया-गः सत्प्रवृत्तिसम्बन्धः स तथा तेन भावितो भवत्यन्त-रात्मा । किंविधः—आरतमभिविधिना आसक्तं ब्रह्मचर्यं मनो यस्य स आरतमनाः विरतो निवृत्तो प्रामस्येन्द्रियवर्गस्य चमो लोलुपतया तद्विषयग्रहणस्वभावो वन्त्य स तथा । त-तः पद्वयस्य कर्मधारयः । अत एवाऽऽह—जितेन्द्रियः ब्रह्म-चर्यगुप्त इति । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

अहावरा दोखा भावणा—खो शिग्गंये इत्थीखं मखोहराईं मखोहराईं इंदियाईं आलोइत्तए अभिक्खखं २ शिग्गंयेइत्तए सिया । केवली बूया—शिग्गंयेखं इत्थीखं मखोहराईं मखोहराईं इंदियाईं आलोएमाणे शिग्गंयेमाखे संति भेदा संति विभंगांजाव धम्माओ भंसेजा, खो शिग्गंये इत्थीखं मखोहराईं मखोहराईं इंदियाईं आलोइत्तए शिग्गंयेइत्तए सिय चि दोच्चा भावणा ॥

द्वितीयायां तु तदिन्द्रियाणि मनोहारीणि नाऽऽलोकयेत् । आ.वा० २ भु० ३ सू० ।

वित्तं नारीजखस्स मज्जे न कहेयव्वा कहा विवि-खा विव्वोयविलाससंपउत्ता हाससिगारलोइयकइ व्व मोहजखसी न आवाहविवाहवरकहा विव इत्थीखं वा सु-भगदुग्भगकहा चउसट्ठिं च पहिलागुणा ख वक्कदेसजातिकु-लरुवव्यामनेवत्थपरिजखकहाओ इत्थियाखं अखा वि य एवमाइयाओ कहाओ सिगारकलुणाओ तवसंजमवंभ-चेरघाओवघाइयाओ अणुचरमाखेखं बंभचेरं न कहे-यव्वा, न सुखेयव्वा, न चित्तिपव्वा, एवं इत्थीकहविरतिस-मित्तिजोगेण भाविओ भवति अंतरप्पा आरतमणविरयगा-मधम्मे जित्तिदिए बंभचेरगुचे । (६)

(वीयं ति) द्वितीयं भावनावस्तु । किं तदित्याह—नारीज वस्य मज्जे—स्त्रीपर्वोऽन्तः(न) नैव कथयितव्या । कत्याह—क-या वचनप्रबन्धकपा विविधा विविधा विविक्का वा ज्ञानो-पहम्माऽऽदिकारखवज्जो । कीदृशीत्याह—विव्वोकविलाससं-प्रयुक्ता । तत्र विव्वोकविलासलक्षणमिदम्—

“इष्टानामर्थाणां प्राप्तावभिमानगर्वसंभूतः ।

स्त्रीशामनद्वरकत्ने, विव्वोको नाम विव्वेयः ॥ १ ॥ ”

विलासलक्षणं पुनरिदम्—

“स्थानाऽऽसनगमनानां, हस्तभूनेत्रकर्मणां चैव ।

उत्पद्यते विशेषो, यः निष्ठः स तु विलासः स्यात् ॥ १ ॥”

अन्ये त्वाहुः—“विलासो नेत्रजो ज्ञेयः” इति । तथा हासः प्र-
हसिकाभिधानो रसविशेषः । शृङ्गारोऽपि रसविशेष एव । त-
योश्च स्वरूपमिदम्—

“हास्यो हासप्रकृति—ह्रासो विकृताङ्गवेषवेष्टाभ्यः ।

भवति परस्थाभ्यः स च, भूम्ना स्त्रीनीचबालगतः ॥ १ ॥”
तथा—

“व्यवहारः पुंनार्यो—रन्योन्यं रङ्गयो रतिप्रकृतिः ।

शृङ्गारः स द्वेषा, सम्भोगो विप्रलम्भश्च ॥ १ ॥”

एतत्प्रधाना या लौकिकी असेविप्रलोकसम्बन्धिनी कथा-व-
चनरचना सा तथा सा वा मोहजननी मोहोदीरिका, वाशब्दो
विकल्पार्थः । तथा (न) नैव आवाहोऽभिनवपरिणीतस्य बधू-
वरस्याऽऽनयनं विवाहश्च पाणिग्रहणं तत्प्रधाना या वरक-
था परिणेतृकथा आवाहविवाहवरा वा या कथा सा तथा,
साऽपि न कथयितव्येति प्रक्रमः । स्त्रीणां वा सुभगदुर्भगकथा
सा सा च सुभगा दुर्भगा वा ईदृशी वा सुभगा दुर्भगा वा भव-
तीत्येवंरूपा न कथयितव्येति प्रक्रमः । चतुःषष्टिश्च महिलागु-
णाः आलिङ्गनाऽऽदीनामष्टानां कामकर्मणां प्रत्येकमष्टमेदत्वेन
चतुःषष्टिर्मेहलागुणा वास्त्यायनप्रसिद्धाः ते वा न कथयि-
तव्याः । तथा (न) नैव देशजानिकुलरूपनामेऽध्यर्परजन
कथा वा स्त्रीणां कथयितव्येति प्रक्रमः । तत्र लाटाऽऽदिदेश-
सम्बन्धिनीनां स्त्रीणां वर्णनं देशकथा, यथा-लाट्यः कोमलव-
चना रतिनिपुणा वा भवन्तीत्यादि । जातिकथा । यथा—

“धिग् ब्राह्मणीर्धवाभावे, या जीवति मृता इव । धन्या मय्ये
जने शूद्राः, पतिलक्षेऽप्यनिन्दिताः ॥ १ ॥” तथा कुलकथा यथा-
अहो बीलक्यपुत्रीणां, साहसं जगताऽधिकम् । पत्युर्मृत्यौ विस-
त्यशौ, याः प्रेमरहिता अपि ॥ १ ॥” इति । रूपकथा यथा—“चन्द्र-
वक्त्रा सरांजाक्षी, सद्ग्रीः पीनघनस्तनी । किं लाटी नो मता सा
स्या-हेवानामपि दुर्लभा ॥ १ ॥” नामकथा-सा सुन्दरीति
सत्यं सौन्दर्योतिशयसमन्वितत्वात् । नेपथ्यकथा यथा—“धिग्-
नारीरौदीप्याः, बहुवसनाऽऽच्छादिताङ्गलतिकत्वात् । यद्यौघनं
न पुनां, चक्षुर्मोदाय भवति सदा ॥ १ ॥” परिजनकथा यथा—
“खटिकापरिवारोऽपि, तस्याः कान्तो विचक्षणः । भावकः
स्नेहवान् दक्षो, विनीतः सत्कुलस्तथा ॥ १ ॥” किं बहुना ?
अन्या अप च एवमादिका उक्तप्रकाराः कथाः स्त्रीसम्बन्धि-
कथाः शृङ्गारकरुणाः शृङ्गारमृदवः शृङ्गाररसेन करुणाऽऽ-
पादिका इत्यर्थः । तपःसंयमब्रह्मचर्यघातोपघातिका अनुचर-
ता ब्रह्मचर्यं न कथयितव्या न श्रोतव्याः, अन्यतः न चिन्त-
यितव्या वा यतिजनेन । द्वितीयभाषनानिगमनायाऽऽह—
एवं स्त्रीकथाचिर्दानसमितियोगेन भावितो भवत्यन्तरा-
त्मा आरतमनाविरतप्राप्तधर्मा जिनेन्द्रियो ब्रह्मचर्यगुप्त इति
प्रकटमेव । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

अहावरा तच्चा भावणा-शो शिगंथे इत्थीणं पुव्वरयाई
पुव्वकीलियाई सुमरिचए मिया, केवली बूया-शिगंथे शं इ-
त्थीणं पुव्वरयाई पुव्वकीलियाई सरमाणे संति भेया० जाव
भंभेजा, शो शिगंथे इत्थीणं पुव्वरयाई पुव्वकीलियाई स-
रिचए सिय ति तच्चा भावणा । आचा० २ भु० ३ चू० ।

ततियं नारीण इसियभणियं चेद्वियविप्येक्खियगति-
विलासकीलियं विव्वोइयनट्टगीयवाइयसरीरसंठाणवसुकर-
चरणनयणलावसुखवजोव्वणपयोधराऽधरवत्थालंकारभूस-
णाणि य गुडभोवकासियाई अष्ठाणि य एवमाइयाई त-
वसंजमबंधचेरघाओवघाइयाई अणुचरमाणेणं बंधचेरं न
चक्खुमा न मनसा न वयसा पत्थेयव्वाइ पावकम्माई,
एवं इत्थीरुवविरतिसमितिजोगेण भावितो भवति अंत-
रप्पा आरतमणविरयगामधम्मे जित्तिदिणं बंधचेरगुत्ते । (७)

(तइयं ति) तृतीयं भावनावस्तु स्त्रीरूपनिरीक्षणवर्जनम् । त
चैवम्-नारीणां-स्त्रीणां इति न भणितं हास्यं सविकारं भणितं
च, तथा चेष्टितं हस्तन्यासाऽऽदि विप्रेक्षितं निरीक्षितं गतिगंम-
नं विलासः पूर्वोक्तलक्षणः क्रीडितं दृताऽऽदिश्रीडा, एषां समा-
हारद्वन्द्वः, विव्वोकिनं पूर्वोक्तलक्षणो विव्वोकाः, नाट्यं नृत्यं, गी-
तं गानं, वादितं वीणावादनं, शरीरसंस्थानं इस्वदीर्घाऽऽदिकं, व-
र्णो गौरवाऽऽदिलक्षणः, करचरणनयनानां लाघर्यं स्पृहणी-
यता, रूपं च आकृतिः, यौघनं तारुण्यं, पयोधरौ स्तनौ, अधरः
अधस्तनौष्ठः, वस्त्राणि वसनानि, अलङ्कारा दाराऽऽदयः, भूष-
णं च मण्डनाऽऽदिना विभूषाकरणमिति द्वन्द्वः । ततस्तानि
च न प्रार्थयितव्यानीति सम्बन्धः । तथा-गुह्यावकाशकानि
भूता लज्जनीयत्वात् स्थगनीया अवकाशा देशाः अवयवा इत्य-
र्थः । अन्यानि च हासाऽऽदिव्यतिरिक्तानि, एवमादिकान्येवं-
प्रकाराणि तपःसंयमब्रह्मचर्यघातोपघातिकाणि अनुचरता ब्र-
ह्मचर्यं न चक्षुषा न मनसा न वयसा प्रार्थयितव्यानीति पाप-
कानि पापहेतुत्यादिति । एवं स्त्रीरूपविरतिसमितियोगेन भा-
वितो भवत्यन्तरात्मेत्यादि निगमनवाक्यं व्यक्रमेवेति । प्रश्न०
४ संव० द्वार ।

अहावरा चउत्था भावणा-शाऽतिमत्तपाणभोयणभोई,
से शिगंथे न पणीयरसभोयणभोई, से शिगंथे के-
वली बूया-अतिमत्तपाणभोयणभोई से शिगंथे प-
णीयरसभोयणभोई संति भेदा० जाव भंभेजा, शाति-
मत्तपाणभोयणभोई से शिगंथे शो पणीयरसभोयणभोई
ति चउत्था भावणा । आचा० २ भु० ३ चू० ।

चउत्थं पुव्वरयपुव्वकीलियपुव्वसंगंथगंथसंयुया जे ते आ
वाहवीवाहचोळ्ळेकुसु य तिहिमु जळेसु उरुमवेसु य सिंगारा-
गारचारुवसाहि हावमाक्कपललियविकखेवविलाससालिणी-
हि अणुकूलपेम्पिकाई सदि अणुभूया सयणसंपयोगा उ-
उसुहवरकुमुपसुरभिचंदणसुगंधिवरवासधूवसुहफरिसवत्थ-
भूमणगुणोववेया रमणिज्जाउअगेयपउरनइनट्टयजल्लमल्लसु-
द्वियबेलवगकहगपवगलासगआइक्खगलेखमंखत्थाइल्लतुंव-
बीणिपतालायरपकरणाणि य बहुक्खिभुरसरगीयसुस्सरा-
ई अष्ठाणि य एवमाइयाणि तवसंजमबंधचेरघाओवघाति-
याई अणुचरमाणेणं बंधचेरं न ताई समखेण लंभा दहुं न

कहेउं नाऽवि य सुपरिउं जे एवं पुष्परयपुष्पकीलियविरति-
समिज्जोगेण भाविओ भवेइ अंतरप्पा आरयवसुविरय-
गायधम्मे जितिदिण् बंभचेरगुत्ते । (८)

१ चउत्थंति) चतुर्थे भावनावस्तु यत्कामोद्देशकारिवस्तुदर्श-
नभरणस्मरणवर्जनम् । तच्चैवम्-पूर्वरतं गृहस्थावस्थाभाविनी
कामरतिः, पूर्वकीर्तितं गृहस्थावस्थाऽऽभयं यथाऽऽदिक्कीड
न, तथा पूर्वे-पूर्वकालभाविनः सम्प्रयाः श्वशुरकुलसंबन्धसम्ब-
न्धाः शालकशालिकाऽऽदयः प्रस्थाः शालकाऽऽदिसम्बन्धा-
स्तद्भाष्यस्तत्पुत्राऽऽदयः संभुताश्च दर्शनभाषणाऽऽदिभिः
परिचिता ये ते तथा, तत एतेषां द्वन्द्वः । तत एतेन भ्रमणेन
लभ्याः न द्रष्टुं न कथयितुं नाऽपि स्मर्तुमिति सम्बन्धः ।
तथा—(जे ते सि) ये एते वक्ष्यमाणाः केचित्स्याह—
(आकाहविवाहचोलपसु य सि) आवाहो-वध्वा वरगृहाऽऽ-
नयनम्, विवाहः-पाणिप्रदणम् । चोलकेति—“ विहिणा चूला-
कम्पं बालाणं चोलयं नाम ” इति वचनाच्चोलकं बालचू-
डाकर्म, शिक्षाधारणमित्यर्थः ततस्तेषु, चशब्दः पूर्ववाक्यापे-
क्षया समुच्चयार्थः, तिथिषु मदनत्रयोदशीप्रभृतिषु, येषु ना-
गाऽदिपूजादिषु, उत्सवेषु इन्द्रोत्सवाऽदिषु ये स्त्रीभिः सार्द्धं
शयनसम्प्रयोगास्ते न लभ्या द्रष्टुमिति योगः । किभूताभिः ?,
शृङ्गारागारचारवेवाभिः शृङ्गारसागारभूताभिः, शोभननेप-
थ्याभिश्चेत्यर्थः, स्त्रीभिरिति गम्यते । किभूताभिर्हावभावप्रल-
लितविक्षेपविलासशालिर्भाभिः । तत्र हावाऽऽदिलक्षणम्—
“ हावो मुखविकारः स्यात्, भावः स्याद्विस्तसम्भवः ।
विलासो नेत्रजो ह्येवो, विभ्रमो भ्रयुगान्तयोः ॥ १ ॥ ”

अथवा विलासलक्षणमिदम्—

“ स्थानाऽऽसनगमनानां, हस्तघ्नेत्रकर्मणां चैव ।
उत्पद्यते विशेषो, यः श्लिष्टः स तु विलासः स्यात् ॥ १ ॥ ”

प्रललितं ललितमेव । तल्लक्षणं चेदम्—

“ हस्तपादाङ्गविन्यासो, अनेत्रो(त्रौ)ष्ठप्रयोजितः ।
सुकुमारो विधानेन, ललितं तत्प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥ ”

विक्षेपलक्षणं त्विदम्—

“ अप्रयत्नेन रचितो, धम्मिल्लश्लथवन्धनः ।
एकांशदेशधरणै-स्ताम्बूललवलाच्छुनः ॥ १ ॥
ललाटैकान्तलिखितां, विषमां पत्रलेखिकाम् ।
असमञ्जसविन्यस्त-मञ्जनं नयनाञ्जयोः ॥ २ ॥
तथाऽनादरवभ्रवात्, प्रमथिर्जघनवाससः ।
वसुधासम्भितप्रान्तः, स्कन्धात् अस्तं तथाद्युक्तम् ॥ ३ ॥
अघने द्वारविन्यासो, रसनायास्तथारसि ।
इत्यवकाकृतं यत्स्या-दज्ञानादिव मण्डनम् ॥ ४ ॥
वितनोति परां शोभां, स विक्षेप इति स्मृतः ॥ ”

परिचिताः शालन्ते शोभन्ते तास्तथा ताभिः अनुकूलमप्र-
तिकूलं प्रेम—प्रतिर्यासां ता अनुकूलप्रेमिकास्ताभिः (स-
दि ति) सार्द्धं सह अनुभूता वेदिता शयनानि च स्नापाः
सम्प्रयोगाश्च सम्पर्काः शयनसम्प्रयोगाः, कथंभूताः?, अतुसु-
खानि अतुशुभानि वा कालोचितानीत्यर्थः, यानि वरकुसुमा-
नि च सुरभिचन्दनं च सुगन्धयो वरचूर्णरुपा वासश्च धूपश्च
शुभस्पर्शानि वा सुखस्पर्शानि वा वस्त्राणि च भूषणानि चे-
ति द्वन्द्वः, तेषां योगुणस्तैरपेता युक्तास्ते तथा, तथा रमणी-

याऽऽतोद्योगेयप्रचुरनटाऽऽदिप्रकरणानि च न लभ्यानि, द्रष्टुमि-
तियोगः । तत्र नटनाटकानां नाटयिनारः मर्तका ये नृत्यन्ति
जज्ञा वरत्राखेलका मज्ञाः प्रतीताः, मौष्टिका मज्ञा एव ये मु-
ष्टिभिः प्रहरन्ति (बेलंवनं ति) विहङ्गिका विहङ्गिकाः, क-
थकाः प्रतीताः, प्लवका ये उत्प्लवगते नद्यादिकं वा तरन्ति,
लासका ये रासकान् ग.यन्ति, जयशब्दप्रयोक्तारो भाएडा
वा इत्यर्थः । आख्यायका ये शुभाशुभमाख्यान्ति, लङ्का महा-
वंशाप्रलेखकाः, मङ्गलाश्लेषफलकहस्ताः भिक्काकाः, ' तूणइ-
ल्ला' तूणाभिधानवाद्यविशेषवस्तः, तुम्बवीणिका घीणावाङ्काः,
तालाचराः प्रेक्षाकारिविशेषाः, एतेषां द्वन्द्वः, तत एषां यानि
प्रकरणानि प्रक्रियास्तानि च तथा बहुन्यनेकविधानि (म-
हुरस्सरगीयसुस्तराई ति) मधुरस्वराणां—कलध्वनीनां
गायकानां यानि गीतानि—गेयानि सुस्वराणि शोभनलङ्का-
दिस्वरविशेषाणि तानि तथा । किं बहुना ?—अन्यानि च उक्त-
व्यतिरिक्तानि, एवमादिकानि एवंप्रकाराणि तपःसंयम-
स्तत्पर्यघातांपघातकानि अनुचरता ब्रह्मचर्ये (न) नैव यानि
तानि कामोत्कोचकारीणि भ्रमणेन संयतेन ब्रह्मचारिणेति
भावः (लभ्यंति) लभ्यानि उचितानि द्रष्टुं प्रकृतितुं न कथयितुं
नापि च स्मर्तुं ' जे ' इति निपातः, निगमयन्त्याह—एवं पूर्व-
रत-पूर्वकीर्तितविरतिसमिति योगेन भावितो भवत्यन्तरात्मा
आरतमनोविरतप्रामधर्मा जितेन्द्रियो ब्रह्मचर्यगुत्त इति ।
प्रश्न० ४ संव०द्वार ।

अहावरा पंचमा भावणा—णो शिगंथे इत्थीपसुपंडग-
संसत्ताइं सयणासणाइं सेवित्तए सिया, केवली बूया-
शिगंथे थं इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं से-
वेमाणे संति भेया ० जाव भंसजा णो शिगंथे इत्थी-
पसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवित्तए सिय ति पंचमा
भावणा । ५ एतावया चउत्थे महव्वए सम्मं काएणं
फामेइ० जाव आराहिते यावि भवति, चउत्थं मंते ! महव्वयं ।
आचा० २ धु० ३ चू० ।

पंचमं आहारपणीयनिद्राभोगणविवज्जए संजए सुसाहू
ववगयखीरदिहमपिनवणीयतेल्लगुडखंडमच्छंदियमहुमज्ज-
मंसखज्जकविगहपरित्तकयाहारं न दप्पणं न बहुसो न नि-
तिकं न सायमूपाहिकं न खद्वं तहा भोत्तव्वं-जहा से जाया-
मायाए भवइ, न य भवति विवभपो न भंसणा य धम्मस्स,
एवं पणीयाहारविरतिसमितिजोगेण भाविओ भवति अंतर-
प्पा आरयमणविरयगामधम्मे जिइदिण् बंभचेरगुत्ते । (६)

पञ्चमं भावनावस्तु प्रणीतभोजनवर्जनम् । एतदेवाऽऽह-आ-
हारोऽशनादिः स एव प्रणीतो-गलतस्तेहविन्दुः, स च स्नि-
ग्धभोजनं चेति द्वन्द्वः । तस्य विवर्जको यस्स तथा, संयतः
संयमवान् सुसाधुः निर्वाणसाधकयोगसाधनपरः, व्यपगतः
अपगता क्षीरदधिसर्पिर्नेवनीततैलगुडलण्डमत्स्यण्डिका य-
तः स तथा, मत्स्यण्डिका चेइ लण्डशर्करा मधुमद्यमां-
सखाद्यकलक्षणभिः विकृतिभिः परित्यक्तो यः स तथा, ततः
पद्मयस्य कर्मधारयः, स एवंविधः, कृतो भुक्त आहारो येन स

तथा । किमित्याह—(न) नैव दर्पणं दर्पकारकमाहारं, भुञ्जीतेति शेषः । तथा न बहुशो दिनमध्ये न बहुकृत्व इत्यर्थः । (न नियमंति) न नैत्यकं न प्रतिदिनमिति यावत् । न शाकस् पाधिकं, शालनकदालप्रचुरमित्यर्थः । (न खड्ग) न प्रभूतं यत आह—“जहा द्यवगी पउरिधणे वणे, समारुओ खोवस-मं उवेति । एवेदियगी वि पकामभोइणो, न बंभयारिस्स हि-याय कस्स ॥ १ ॥” इति । किं बहुना ? तथा तेन प्रकारेण हितमिताऽऽहारित्वाऽऽदिना भोक्तव्यं, यथा (से) तस्य ब्रह्म चारिणो यात्रा संयमयात्रा सैव यात्रामात्रं तस्मै यात्रा मात्राय भवति । आह च—“जह अभंगण १ लेवो २, सग-डक्खवणण जल्लिओ होइ । इय संजमभरवहणदुयाए साहुण आहारो ॥ १ ॥” न च—नैव भवति विभ्रमो धा-तूपक्ष्येन मोहोदयान्मनसो धर्मे प्रति अस्थिरत्वं भ्रंशं वा चलनं धर्माद् ब्रह्मचर्यलक्षणात् । निगमनमाह—एवं प्रणी-ताऽऽहारविरतिसमितियोगेन भावितो भवत्यन्तरात्मा आ-रतमनोविरतप्रामधर्मा जितेन्द्रियो ब्रह्मचर्यगुप्त इति ।

एवमिदं संवरस्स दारं सम्मं संवरियं होइ सुप्पणि-हियं इमेहि पंचहि वि कारणेहि मणवयणकायपरि-क्खिणहि शिखं आमरुणंतं च एसो जोगो शेयव्वो धिइमया मतिमया अणासवो अकलुसो अचिहो अप-रिस्सावी असंकिलिहो सुद्धो सव्वजिणमणुस्साओ एवं च-उत्थं संवरदारं फासियं पालियं सोहियं तीरियं किहियं (आराहियं) आणाए अणुपालियं भवति, एवं नायमुणिणा भगवया पप्पवियं परुवियं पमिद्धं सिद्धवरमासणमिणं आ-यवियं सुदेसियं पसत्थं ॥ २७ ॥ (१०) प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

न मुंडिणण समणो, न ओंकारेण बंभणो ॥ (३१+) ॥

मुखिनेन भ्रमणो निर्मन्यो न स्यात् । ओंकारेण ॐ भूर्भुवः-स्वस्तीत्यादिना ब्राह्मणो न स्यात् । उ० २५ अ० ।

समयाए समणो होइ, बंभचेरेण बंभणो ॥ (३२+) ॥

समयया-समयत्वेन शत्रुमित्रयोरुपरिस्मानभावेन भ्रमणो भवति ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणो भवति, ब्रह्म-पूर्वोक्तमहिंसासत्यचौ-र्याभावाऽमैथुननिर्लोभकपं तस्य ब्रह्मणश्चरणमङ्गीकरणं ब्रह्म-चर्यं तेन ब्राह्मण उच्यते । उ० २५ अ० । (आवकाणां ब्रह्मचर्यं स्वशरसन्तोष एवेति ‘परशरगमण’ शब्दे ५२६ पृष्ठे व्याख्यातम्)

अथ चतुर्थस्यातिचारानाह—

ब्रह्मव्रतेऽतिचारस्तु, करकमाऽऽदिको मतः ।

सम्यक् तदीयगुप्तीनां, तथा चाननुपालनम् ॥ ५१ ॥

ब्रह्मव्रते-मैथुनव्रते अतिचारस्तुशब्दो विशेषणार्थः, करक-माऽऽदिः, तथा च—परिणामवैचित्र्येण तदीयगुप्तीनां तस्य ब्रह्मव्रतस्येमास्तदीयास्ताश्च ता गुप्तयश्च स्यादिसंस्कृतवस-तित्यागाऽऽदिकृपास्तासां सम्यक् भावशुद्ध्याऽननुपालनम् अनाशरणं भवतीति संबन्धः । यतः—“मैथुनस्स अइमारो, क-रकमाइ उहोइ णायव्वो । तग्गुत्तीणं च तह्हा, अणुपालणमो ण सम्मं तु ॥ १ ॥” इत्युक्तास्तुत्यं व्रतातिचाराः । ध० ३ अ० ।

ब्रह्मचर्यप्रशंसा—“शक्यं ब्रह्मव्रतं घोरं, शूरैश्च न तु कातरैः । क-रिपर्याणमुद्धाहं, करिभिर्न तु रासभैः ॥ १ ॥” किं च—“देवदाणव-गंधर्वा, जक्खरक्खसकिनरा । बंभयारिं नमंसंति, दुक्करं जं करिंति ते ॥ २ ॥” संघा० १३ गाथा टी० ।

ब्रह्मचर्यप्रतिपादकान्यध्ययनान्यपि ब्रह्मचर्याणि । आचा-राङ्गस्य शस्त्रपरिष्ठाऽध्ययनाऽऽदिष्वध्ययनेषु, ब्रह्मचर्याणि-नव बंभचेरा पप्पत्ता । तं जहा—सत्थपरिष्ठा, लोगविजओ, सीओमणिजं, सम्पत्तं, आयंती, धुतं, विमोहायणं, उवहाण-सुतं, महपरिष्ठा । ६ । (६६२)

तथा कुलानुष्ठानं ब्रह्मचर्यं तत्प्रतिपादकान्यध्ययनानि ब्रह्म-चर्याणि तानि चाऽऽचाराङ्गप्रथमभूतस्कन्धप्रतिबद्धानीति । स० ६ सम० । स्था० । सूत्र० ।

तेसु चेव बंभचेरंति वेमि ।

तेष्वेव परमार्थतो ब्रह्मचर्यं नाम्येषु नवविधब्रह्मचर्यगु-प्त्यभावात् । यदि वा—ब्रह्मचर्याऽऽव्योऽयं भूतस्कन्ध प-तद्वाच्यमपि ब्रह्मचर्यं तदेतेष्वेधापरिग्रहवत्सु, इतिरधि-कारपरिसमाप्तौ, त्रवीम्यहम् । आचा० २ भु० ५ अ० २ उ० ।

बंभचेरगुप्ति-ब्रह्मचर्याऽगुप्ति-स्त्री० । ब्रह्मचर्याऽरक्षणे, स० ।

नव बंभचेरगुप्तिओ पप्पत्ता । तं जहा—इत्थीपसुपं-रुगसंसत्ताणं सिज्जासणाणं संवरणया ० जाव सायासुखप-डिवद्धे यावि भवइ ॥ स० ६ सम० ।

नव बंभचेरगुप्तीओ पप्पत्ताओ । तं जहा—नो विवित्ताइं सयणासणाइं सेवित्ता भवइ, इत्थीसंसत्ताइं पसुसंसत्ताइं पंडगसंसत्ताइं १, इत्थीणं कइं कहेत्ता भवइ, २, इत्थिह्हाणाइं सेवित्ता भवइ ३, इत्थीणं इंदियाइं मणोरमाइं ० जाव निज्झा-इत्ता भवइ ४, पणीयरसभोइ ५, पाणभोयणस्स अइमायमाहा-रण सया भवइ ६, पुव्वरयं पुव्वकीलियं सरित्ता भवइ ७, स-हाणुवाइं मिलोगाणुवाइं ८, ० जाव सायासुखपडिवद्धे या वि भवइ ९ ॥ (६६३) स्था० ए ठा० ।

बंभचेरगुप्ति-ब्रह्मचर्यगुप्ति-स्त्री० । ब्रह्मचर्यस्य-मैथुनव्रतस्य गु-प्तयो-रक्षाप्रकारा ब्रह्मचर्यगुप्तयः । पा० । मैथुनविरतिपरि-रक्षणेपाये, स० ८ सम० । स्था० ।

ब्रह्मचर्यगुप्तयः—

नव बंभचेरगुप्तीओ पप्पत्ताओ । तं जहा—विवित्ताइं स-यणासणाइं सेवित्ता भवइ, नो इत्थीसंसत्ताइं; नो पसु-संसत्ताइं; नो पंडगसंसत्ताइं १, नो इत्थीणं कइं कहे-त्ता भवइ २, नो इत्थिह्हाणाइं सेवित्ता भवइ ३, नो इत्थीणं इंदियाइं मणोरमाइं मणोरमाइं आलोइत्ता निज्झाइत्ता भवइ ४, नो पणीयरसभोइ भवइ ५, नो पाणभोयणस्स अ-

इमायमाहारण सया भवइ ६, नो पुव्वरयं पुव्वकीलियं सरित्ता भवइ ७, नो सहाणुवाइ नो रुवाणुवाइ नो सिलो-
गाणुवाइ भवइ ८, नो सायासुक्खपडिबद्धे आवि भवइ ९ ।

स्था० ६ ठा० । स० । प्र० । ध० । आ० चू । आव० । सूत्र० ।

(अनन्तरमेव ' बंभचेरसमाहिट्टाण ' शब्दे व्याख्यास्यामि)

बंभचेरपराइय-ब्रह्मचर्यपराजित-त्रि० । ब्रह्मचर्यं वास्तिनिरो-
धस्तेन पराजितः । उपस्थसंयमपराभग्नं, सूत्र० १ सु० ३
अ० १ उ० ।

बंभचेरपोमइ-ब्रह्मचर्यपौषध-पुं० । चरणीयं चर्यम् । " अ-
चो यत् ॥ ३ । १ । ६७ ॥ " इत्यस्याधिकारात् " गदमद-
चरयमश्नाऽनुपसर्गे ॥ ३ । १ । १०० ॥ " इति यत् । ब्रह्म कु-
शलाऽनुष्ठानं, तच्च चर्यं चेति तत्पौषधः । आव० ६ अ० ।
पौषधमेवे, स च देशतो द्वित्रै रात्रावेव सङ्कटं च क्षिरेव
वा स्त्रीसेवां मुक्त्वा ब्रह्मचर्यकरणम् । सर्वतस्तु अहोरात्रं वा
ब्रह्मचर्यकरणम् । ध० २ अधि० ।

बंभचेरभट्ट-ब्रह्मचर्यभ्रष्ट-पुं० । अपगतब्रह्मचर्ये, ब्रह्मचर्यश-
ब्दो मैथुनविरतिवाचकः । तत्रौघतः संयमवाचकश्च । आव०
३ अ० ।

बंभचेररय-ब्रह्मचर्यरत-पुं० । ब्रह्मचर्याऽऽसक्ते, " बंभचेररय
सया । " उक्त० १६ अ० ।

बंभचेरवसाऽऽणयण-ब्रह्मचर्यवशाऽऽनयन-न० । ब्रह्मचर्यं
मैथुनविरतिरूपं वशमानयस्यात्माऽऽयत्नं करोति दर्शनाऽऽ-
क्षेपाऽऽदिनेति ब्रह्मचर्यवशाऽनयनम् । ब्रह्मचर्यं ज्ञेशकं, दश० ।

न चरे (ज) बेससापंते, बंभचेरवसाणए ।

बंभयारिस्स दंतस्म, हुआ तत्थ विसोत्तिआ ॥ ६ ॥

न चरेद्वेश्यासामन्ते न गच्छेद्वणिक्कागृहसमीपे । किंविशिष्टं?
इत्याह-ब्रह्मचर्यवशाऽऽनये-ब्रह्मचर्यं मैथुनविरतिरूपं वश-
मानयस्यात्माऽऽयत्नं करोति दर्शनाऽऽक्षेपाऽऽदिनेति ब्रह्मच-
र्यवशाऽऽनयनं तस्मिन् । दोषमाह-ब्रह्मचारिणः साधोर्दा-
मस्य इन्द्रियनोऽन्द्रियदमाभ्यां भवेत् । अत्र वेश्यासामन्ते वि-
श्रोतलिका तद्रूपसंदर्शनस्मरणोपध्यानकचवरनिरोधतः क्वा-
नथक्काजलोऽभूत्तेन संयमशस्यशोषफला स्त्रिविक्रियति
सूत्रार्थः । दश० ५ अ० १ उ० ।

बंभचेरवास-ब्रह्मचर्यवास-पुं० । ब्रह्मचर्यं मैथुनविरमणे ते-
न वा वासो ब्रह्मचर्यवासः । स्था० ५ ठा० १ उ० । ब्रह्मच-
र्येणाब्रह्मविरमणेन वासो-रात्रौ स्वापः तत्रैव वा वासो
निवासो ब्रह्मचर्यवासः । ब्रह्मचर्येणावस्थाने, स्था० २ ठा०
१ उ० ।

बंभचेरविग्घ-ब्रह्मचर्यनिघ्न-पुं० । मैथुनविरमणव्याघाते,
प्रश्न० ४ आभ० द्वार ।

बंभचेरसमाहिट्टाण-ब्रह्मचर्यसमाधिस्थान-न० । ब्रह्मचर्यस्थै-
र्यस्य हेतौ, उक्त० १६ अ० ।

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि : संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमु-
क्त्वा रथीयम् ।

तच्चैदम्—

सुयं मे आउमं ! तेणं भगवया एवमकखार्यं-इह खलु
थेरेहिं भगवतेहिं दस बंभचेरसमाहिट्टाणा पप्पत्ता । जे
भिवल्लु सोत्ता निसम्म संतमबहुले संवरबहुले समा-
हिट्टबहुले गुत्ते गुत्तिदिए गुत्तबंभयारी सया अप्पमत्ते
विहरेज्जा ॥ १ ॥

भुतं मयाऽऽयुष्मन् ! तेन भगवतैवमाख्यातं-कथितम् ।
कथमित्याह-सापस्कारत्वात् सूत्रस्य यथेति गम्यते, ततो
यथेह क्षेत्रं प्रवचने वा ' खलु ' निश्चयेन स्थविरैः गणधरैर्भ-
गवद्भिः परमैश्वर्याऽऽविशुद्धैश्च ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि प्र-
कृतानि-प्ररूपितानि । कांऽभिप्रायः-नैवा स्वमनीषिका,
किं तु भगवताऽप्येवमाख्यातं मया भुतं ततोऽत्र मा अना-
स्थां कृषाः, तान्येव विशिनष्टि-ये इति यानि ब्रह्मचर्यस-
माधिस्थानानि भिक्षुः धृत्वाऽऽकर्ण्य शब्दतो निशम्यावधा-
र्याऽर्थतः (संजमबहुले ति) संयममाश्रयविरमणाऽऽदिकं व-
हिति बहुसङ्ख्यं यथा भवत्येवं लानि गृह्णानि । कांऽभिप्रा-
यः ?-विशुद्धविशुद्धतरं पुनः पुनः संयमं करोतीति संयम-
बहुतो, मयूरव्यंसकाऽऽदित्वात्ममासः । यदि वा-बहुलः प्रभू-
तः संयमोऽस्येति बहुलसंयमः । सूत्रे पूर्वापरनिपातस्यातन्त्र-
त्वाद् अत एव संवर आश्रयद्वारनिरोधः तद्बहुलः बहुल-
संवरो वा, तत एव समाधिश्चित्तस्थास्थं तद्बहुलं बहुल-
समाधिर्वा, गुप्तो मनोवाक्यायुक्तिभिः, गुप्तत्वादिषु गुप्ता-
नि विषयप्रवृत्तितो रक्षितानि इन्द्रियाणि श्रोत्राऽऽदीनि येन
स तथा, तत एव गुप्तं नभगुप्तिसेवनात् ब्रह्मेति ब्र-
ह्मचर्यं चरितुम् आसंखितुं शीलमस्येति गुप्तब्रह्मचारी सदा
सर्वकालम् अप्रमत्तः प्रमादविरहितो विहरेत् अप्रतिषङ्गवि-
हारितया चरेत्, एतेन संयमबहुलत्वाऽऽदि दशब्रह्मचर्यस-
माधिस्थानफलमुक्तमेतद्विनाभावित्वात्तस्येति सूत्रार्थः ।

कयरे खलु थेरेहिं भगवतेहिं दस बंभचेरसमाहिट्टाणा
पप्पत्ता । इमे खलु ते० जाव विहरिज्जा । तं जहा-विविचाइं
सयणाऽऽसणाइं सेविज्जा से निगंथे णो इत्थीपसुपंढगसं-
सत्ताइं सयणाऽऽसणाइं सेविज्जा हवइ से निगंथे, तं कइं
इति चेदायरियाऽऽह-निगंथस्स खलु इत्थीपसुपंढगसंस-
त्ताइं सयणासणाइं सेवमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका
वा कंत्ता वा त्रित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभे-
जा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं
हविज्जा, केवल्लिपप्पत्ताओ धम्माओ वा भंभिजा, तम्हा
खलु नो निगंथे इत्थीपसुपंढगसंसत्ताइं सयणासणाइं
सेविज्जा हवइ से निगंथे ॥ २ ॥

कतराणीत्यादि प्रश्नसूत्रमिमानीत्यादि निर्वचनसूत्रं च
प्राग्वत् । तान्येवाऽऽह-(तं जहेत्यादि) तद्यथेत्युपन्यासे, वि-
विक्रानि स्त्रीपशुपण्डकाऽऽकीर्णत्वविरहितानि शय्यते येषु
तानि शयनानि च फलकसंस्कारकाऽऽदीनि आस्यते येषु ता-
न्यासनानि च पादपीठपुष्कनाऽऽदीनि शयनाऽऽसनानि, उप-
लक्षणत्वाद् स्थानानि च सेवेत-भजेत यः स निर्ग्रन्थः

द्रव्यभावप्रमत्ताभिज्ञानतो भवतीति शेषः । इत्थमन्वयेनाऽ-
भिधायान्युपपन्नविनेयाऽनुग्रहायाऽमुमेवार्थं व्यतिरेकेणाऽऽह-
(नो) नैव स्त्रियश्च दिव्या मानुष्यो वा पशवश्च अजैडका-
ऽऽदयः पण्डकाश्च-नपुंसकानि स्त्रीपशुपण्डकास्तैः संस-
क्तानि-आकीर्णानि स्त्रीपशुपण्डकसंसक्तानि शयनाऽऽसनाभ्यु-
क्तकपाणि सेविता उपभोक्ता भवति तदित्यनन्तराहुः, कथं
केनोपपत्तिप्रकारेण ? इति चेदेवं यदि मन्यसे, अत्रोच्यते-
निर्ग्रन्थस्य खलु निमित्तं स्त्रीपशुपण्डकसंसक्तानि शयनाऽऽ-
सनानि सेवमानस्योपभुञ्जानस्य (बंधयारिस्तसि) अपि-
शब्दस्य गम्यमानत्वात् ब्रह्मचारिणोऽपि सतो ब्रह्मचर्ये
शङ्का वा किमेताः सेवे उत नैत्येवंरूपा । यदि वा—इहा-
न्येषामिति गम्यते, ततः शङ्का वाऽन्येषामेव यथा किम-
सावेवंविधशयनाऽऽसनसेवी ब्रह्मचार्युत नेति काङ्क्षा वा
क्याद्यभिलाषरूपा विचिकित्सा वा धर्मं प्रति विस्मयिष्णु-
तिः समुत्पद्यते जायते । अथवा—शङ्का स्वयदिभिरत्यन्ता-
पहृतचित्ततया विस्मृतसकलाऽऽतोपदेशस्य—“ सत्यं वच्मि-
हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः । अस्मिन्सारे सं-
सारे, सारं सारं लोचना ॥ १ ॥ ” इत्यादि कुचिकल्पा-
न् विकल्पयतो मिथ्यात्वोदयतः कदाचिदेतत्परिहार एव न
तीर्थकुट्टिको भविष्यति, एतदासेवने वा यो दोष उक्तः स
दोष एव न भवतीत्येवंरूपः संशय उत्पद्यते काङ्क्षा वा तत
एव हेतोः—“ प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ? ।
प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणाऽपि चेतसा ॥ १ ॥ ” इ-
त्याद्यभिधायकान्यायनीलपटाऽऽदिदर्शनाऽऽग्रहरूपा, विचि-
कित्सा वा धर्मं प्रति किम् पतायतः कष्टाऽनुष्ठानस्य फलं
भविष्यति, न वा ? , तद्वरेमेतदासेवनमेवाऽस्तिवत्येवंरूपा,
भेदं वा विनाशं, चारित्रस्येति गम्यते, लभेन प्राप्नुयात्,
उन्मादं वा कामग्रहाऽऽत्मकं प्राप्नुयात् स्त्रीविषयाऽभिला-
षातिरेकतथाविधस्त्रिषावसंभवात्, दीर्घकालिकं वा
प्रभूतकालभाविरोगश्च दाहज्वराऽऽदिरातङ्गश्च आशुघाती
शूलाऽऽदिरोगाऽऽतङ्गं भवेत् स्यात्, संभवति हि स्वयाद्यभि-
लाषाऽतिरेकनोऽरोचकत्वं ततश्च उवराऽऽदीनि, केवलप्रव-
सात् धर्मात् भूतचारित्ररूपात् समस्ताद् भ्रष्टेदधः प्रति-
पतेत्, कस्यचिदितिक्लिष्टकर्म्मोदयान् सर्वथा धर्मपरिभ्याग-
संभवाद्यत एवं तस्मादित्यादि निगमनवाक्यं प्रकटार्थमेवेति
सूत्रार्थः ॥ २ ॥ उक्तं प्रथमं समाधिस्थानम् ।

द्वितीयमाह—

नो इत्थीणं कइ कहिता हवइ से निगंथे, तं कइ-
मिति चेदायरियाऽऽह-निगंथस्स खलु इत्थीणं कइ क-
हेमाणस्स बंधयारियस्स बंधेरे संका वा कंखा वा
वितिगिंजा वा समुप्पजिजा, भेयं वा लभिजा, उ-
म्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं इवि-
जा, केवलपप्पत्ताओ वा धम्माओ भंसिजा, तम्हा खलु नो
निगंथे इत्थीणं कइ कहिज्जा ॥ २ ॥

नो स्त्रीणाम्, एककिनीनामिति गम्यते । कथाः—वाक्यप्रबन्ध-
रूपाः । यदि वा—स्त्रीणां कथा—“ कण्ठाटी सुरतोपचारस्तुरा,
लाटी विदग्धप्रिया । ” इत्यादिका । अथवा—जाति-
कुलरूपानेपथ्यभेदास्तुर्द्धा स्त्रीकथा । तत्र—जातिः आ-

ख्याऽऽदिः । कुलम्—उग्रऽऽदि, रूपम्—महाराष्टिकाऽऽदि
संस्थानम्—नेपथ्यम् तत्तद्देशप्रसिद्धम्, तां कथयिता भवति ।
(से निगंथे स्ति) य एवंविधः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्रश्नप्रति-
वचनाऽभिधायि प्राणवदिति सूत्रार्थः ।

तृतीयमाह—

नो निगंथे इत्थीहिं सद्धिं संनिसेज्जागए विहरिता हवइ
से निगंथे । तं कइमिति चेदायरियाऽऽह-निगंथस्स खलु
इत्थीहिं सद्धिं संनिसेज्जागयस्स विहरमाणस्स बंधयारिस्तसि
बंधेरे संका वा कंखा वा ० जाव भंसिजा तम्हा खलु नो
निगंथे इत्थीहिं सद्धिं संनिसेज्जागए विहरइ ॥ ३ ॥

नो स्त्रीभिः सार्द्धं सह सम्यक् निर्वादन्युपविशन्त्यस्या-
मिति सन्निषद्याः पीठाऽऽद्यासनं तस्यां गतः स्थितः सन्नि-
षद्यागतः सन् विहर्त्ताऽवस्थाता भवति । कोऽर्थः ?—स्त्रीभिः
सहैकाऽऽसने नोपविशेदुत्थितास्त्वपि हि तासु सुहृत्सु तत्र नोप-
वेष्टव्यमिति संप्रदायो, य एवंविधः स निर्ग्रन्थो, न त्वस्य
इत्यभिप्रायः, शेषं प्रश्नप्रतिवचनाभिधायि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ।

चतुर्थमाह—

णो निगंथे इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं
आलोइत्ता निज्झाएत्ता हवइ से निगंथे, तं कइ इति
चेदायरियाऽऽह-निगंथस्स खलु इत्थीणं इंदियाइं मणो-
हराइं मणोरमाइं मणुष्साइं ० जाव निज्झाएमाणस्स बंध-
चारिस्तसि बंधेरे ० जाव भंसिजा तम्हा खलु नो निगंथे
इत्थीणं इंदियाइं निज्झाएज्जा ॥ ४ ॥

नो स्त्रीणामिन्द्रियाणि नयननासिकाऽऽदीनि मनश्चित्तं हर-
न्ति इष्टमात्राण्यप्याक्षिपन्तीति मनोहराणि, तथा मनो रमय-
न्ति इति दर्शनानन्तरमनुचिन्त्यमानान्याङ्गादयन्तीति मनो-
रमाणि, आलोकिता समन्ताद् द्रष्टा निज्झाता दर्शनानन्तर-
मतिशयेन चिन्तयिता यथा अहो सलवणत्वं लोचनयोः
श्रुजुत्वं नासावंशस्येत्यादि । बद्धा-आह ईषदये, तत आलो-
किता ईषद् द्रष्टा निज्झाता प्रबन्धेन निरीक्षिता भवति य-
स निर्ग्रन्थोऽन्यत्प्रतीतमेवेति सूत्रार्थः ।

पञ्चममाह—

नो निगंथे इत्थीणं कुइइतरंसि वा दूसंतरंसि वा भि-
त्तियंतरंसि वा कइयसइं वा कइयसइं वा गीयसइं वा हसि-
यसइं वा दसियसइं वा कंदियसइं वा विलवियसइं वा
सुसिता हवइ से निगंथे, तं कइ इति चेदायरियाऽऽह-
इत्थीणं कुइइतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तियंतरंसि वा
० जाव विलवियसइं वा सुसितास्स बंधयारिस्तसि बंधेरे
संका वा कंखा वा ० जाव धम्माओ भंसिजा तम्हा
खलु निगंथे नो इत्थीणं कुइइतरंसि वा ० जाव
सुयोमाणे विहरेज्जा ॥ ५ ॥

नो स्त्रीणां कुण्यं खटिकाऽऽदिरचितं तेनान्तरं व्यवधानं कु-
र्यान्तरं तस्मिन् वा, दूष्यं वस्त्रं तदस्तरे वा, यवनिकाभ्य-
इत्यर्थः । भित्तिः पक्केकाऽऽदिरचिता तदस्तरे, वायुः सर्व-
त्र

विकल्पाभिधायी, स्थित्वेति शेषः । कूजितशब्दं वा विविध-
विहगभाषया अव्यक्तशब्दं सुरतसमयभाषितं रुदितशब्दं
वा रतिनकलहाऽऽदिकं मानिनीकृतं गीतशब्दं वा पञ्चमाऽऽदि-
दुष्कृतिरूपं हसितशब्दं वा कलकहाऽऽदिकं स्तनितशब्दं
वा रतिसमयकृतम्, कन्दितशब्दं वा प्रोषितभर्तृकाऽऽदिकृता-
ऽऽक्रन्दरूपं विलपितशब्दं वा प्रलापरूपं भोता यो न भवति
स निर्ग्रन्थः । शेषं स्पष्टम् । इति सूत्रार्थः ।

षष्ठमाह—

नो निगंग्थे पुव्वरयं पुव्वकीलितं अणुसरित्ता भवइ, तं
कहं?, इति चेदायरियाऽऽह-निगंग्थस्स खलु इत्थीणं पुव्व-
रयं पुव्वकीलियं अनुमरमाणस्स बंभचारिस्स बंभचेरं
संका वा ०जाव भंसेज्जा, तम्हा खलु नो निगंग्थे इत्थीणं
पुव्वरयं पुव्वकीलियं अणुमरेज्जा ॥ ६ ॥

नो निर्ग्रन्थः पूर्वस्मिन् गृहावरूपालक्षणे काले रतं स्या-
द्विभिः सह विषयानुभवेन पूर्वरतं पूर्वश्रीद्वितं वा स्याद-
भिरव पूर्वकालभाषि दुरोदगाऽऽदिरमणाऽऽत्मकं, वाशब्दस्य
गम्यमानत्वात्, अनुस्मर्त्ता अनुचिन्तयिता भवति । शेषं प्रा-
ग्वदिति सूत्रार्थः ।

सप्तमाह—

नो निगंग्थे पणीयं आहारमाहारित्ता हवइ से निगंग्थे, तं
कहमिच्छि चेदायरियाऽऽह-निगंग्थस्स पणीयं पाणभोय-
णं आहारेमाणस्स बंभचारिस्स बंभचेरं संका वा कंखा
वा ०जाव भंसेज्जा, तम्हा खलु नो निगंग्थे पणीयं आहार-
माहारेज्जा ॥ ७ ॥

(नो) नैव प्रणीतं-गलङ्गिन्दु, उपलक्षणत्वादन्यमप्यत्यन्तधातु-
द्रक्कारिणमाहारमशनाऽऽदिकमाहारयिता-भोक्ता भवति यः
स निर्ग्रन्थः, शेषं व्याख्यातमेव, नवरं प्रणीतं पानभोजनम्
इति पानभोजनयोरेवोपादानम्, एतयोरेव मुख्यतया यतिभि-
राहार्यमाणत्वादन्यथा स्वाद्यस्वाद्ये अप्येवंविधे वर्जनीये, ए-
वेति सूत्रार्थः ।

अष्टमाह—

नो निगंग्थे अइमायाए पाणभोयणं आहरित्ता हवइ से
निगंग्थे, तं कहमिति चेदायरियाऽऽह-अइमायाए पाणभो-
यणं आहारेमाणस्स बंभचारिस्स बंभचेरं संका वा कंखा वा
विनिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भयं वा लभिज्जा, उम्मा-
यं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हविज्जा, के-
वल्लिपक्कत्तायां वा धम्माओ भंमिज्जा, तम्हा खलु नो
निगंग्थे ०जाव अइमायमाहारेज्जा ॥ ८ ॥

(नो) नैव अतिमात्रया मात्रातिक्रमेण तत्र मात्रा—प-
रिमाणं, सा च पुरुषस्य—ह्रास्विशक्वलाः, स्त्रियाः पुनरष्टा-
विंशतिः । उक्तं हि—“ वसीसं किर कवला, आहारो कुच्छि-
पूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए, अट्टावीसं भंभ कवला
॥ १ ॥ ” अतिक्रमस्तु तदाधिक्यसेवनं, पानभोजनं प्रतीतमेव,
आहारयिता भोक्ता भवति यः स निर्ग्रन्थः, शेषं तथैवेति
सूत्रार्थः ।

नवमाह—

नो विभूमाणुवाई हवइ से निगंग्थे, तं कहं?, इति चेदायरि-
याऽऽह-विभूसावत्तिणं विभूमियसरीरे इत्थीजणस्स पत्थ-
णिज्जे भवइ, तओ णं तस्स इत्थिजणं अभिलसि-
ज्जमाणस्स बंभचारिस्स बंभचेरं संका वा कंखा वा
०जाव भंसेज्जा, तम्हा खलु नो निगंग्थे विभूसाणुवाई
सिया ॥ ९ ॥

(नो) नैव विभूषणं विभूषा शरीरोपकरणाऽऽदिषु स्नान-
धावनाऽऽदिभिः संस्कारस्तदनुपाती, कोऽर्थः ? तत्कर्ता भ-
वति यः स निर्ग्रन्थः, ततः कथमिति चेत्?, उच्यते—(विभू-
सावत्तिणं) विभूषां वर्तयितुम्—विधातुं शीलमस्येति
विभूषावर्ती, तच्छीलिकां णिन्, स एव विभूषावर्तिकः, स
किमप्याह—विभूषितमलंकृतं स्नानाऽऽदिना संस्कृतमिति
यावत्, शरीरं-देहो यस्य स विभूषितशरीरः । तथा च—“ उ-
ज्ज्वलवेपं पुरुषं दृष्ट्वा स्त्री कामयन्ते ” इति वचनात् युवतिज-
नप्रार्थनीयो भवति । आह च सूत्रकारः—“ इत्थिजणस्स
अहिलसणिज्जे हवइ सिया ” ततः को दोषः?, इत्याह—ततः स्त्री-
जनाभिलषणीयत्वतः, णमिति प्राग्वत्, तस्य निर्ग्रन्थस्य स्त्री-
जननं युवतिजनेनाभिलष्यमाणस्य—प्रार्थ्यमानस्य ब्रह्मचा-
रिणाऽपि ब्रह्मचर्ये शङ्का वा, यथा किमेतास्तावावत्प्रार्थय-
माना उपभुञ्जे?, आयातौ तु यद्वाश्रितं यद्वावत्, उतश्चित् कष्टाः
शालमलीश्लेषाऽऽदयो नरक एतद्विपाका इति परिहरामीत्ये-
वंरूपः संशयः, शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः ।

दशमाह—

नो सहाणुवाई रूवाणुवाई रसाणुवाई गंभाणुवाई फा-
साणुवाई भवेज्जा से निगंग्थे, तं कहं?, इति चेदाय-
रियाऽऽह-निगंग्थस्स खलु मदरूवरसगंधफासाणुवाइयस्स
बंभचारिस्स बंभचेरं संका वा कंखा वा विनिगिच्छा वा
समुप्पज्जिज्जा, भयं वा लभिज्जा, धम्मायं वा पाउणि-
ज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हविज्जा, केवल्लिपक्कत्तायां
धम्माओ भंमिज्जा, तम्हा खलु नो निगंग्थे मदरू-
वरसगंधफासाणुवाई भवेज्जा, से निगंग्थे दसमे बंभचे-
रसमाहिदाण्ये भवति । भवंति य इत्थं सिलोगा ।

(नो) नैव, शब्दो मन्मनभाषिताऽऽदि, रूपं-कटाक्षनिरीक्षणा-
ऽऽदि चित्राऽऽदिगतं वा स्यादिसंबन्धि, रसो-मधुरादिरभि-
बृंहणीयो, गन्धः सुरभिः, स्पर्शः स्पर्शानुकूलः कोमलमृगा-
लाऽऽवेरतानभिष्वङ्गद्वन्द्वं अनुपतति अनुपातीत्येवंशीलः श-
ब्दरूपरसगन्धस्पर्शानुपाती भवति यः स निर्ग्रन्थः । तत् कथ-
मिति चेदित्यादि सुगमं, दशमं ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानं भवतीति
निगमनम् । इह च मत्प्रेकं स्यादिसंसक्लेशयनाऽऽदेः शङ्काऽऽ-
दिदोषदर्शनं तदत्यन्तदुष्टतादर्शकं प्रत्येकमपायहेतुतां प्रति तु-
ल्यबलत्वव्यापकं चेति सूत्रार्थः । (भवंति य इत्थं सिलोग-
सि) भवन्ति—विद्यन्ते अत्रेति उक्त एवार्थे, किमुक्तं भव-
ति ?—उक्तार्थाभिधायिनः श्लोकाः पद्यरूपाः ।

तं जहा—

जं विवित्तमणाइत्तं, रहियं थीजण्येण य ।

बंभचेरस्त रक्खडा, आलयं तु निसेवए ॥ १ ॥
 मणपण्हायजणणि, कामरामविबड्ढणि ।
 बंभचेररओ भिक्खु, थीकहं तु विवजए ॥ २ ॥
 समं च संथवं थीहिं, संकहं च अभिक्खणं ।
 बंभचेररओ भिक्खु, निक्खसो परिवजए ॥ ३ ॥
 अंगणसंगसंठाणं, चारुणवियपेहिणं ।
 बंभचेररओ थीणं, सो अगिज्झं विवजए ॥ ४ ॥
 कुइयं रुइयं गीयं, हसियं यणिय कंदियं ।
 बंभचेररओ थीणं, सो अगेज्झं विवजए ॥ ५ ॥
 हासं किंरुं रं दपं, सहसाऽवत्तासियाणि य ।
 बंभचेररओ थीणं, गाणुचितं कयाइ वि ॥ ६ ॥
 पणीयं भत्त पाणं च, खिप्पं मयविबड्ढणं ।
 बंभचेररओ भिक्खु, निक्खसो परिवजए ॥ ७ ॥
 धम्मलद्धं मियं काले, जत्तत्थं पण्हिहाणवं ।
 गाइमत्तं तु भुंजिजा, बंभचेररओ सया ॥ ८ ॥
 विभूसं परिवजिजा, सरीरपरिमंडणं ।
 बंभचेररओ भिक्खु, सिंगारत्थं न धारण ॥ ९ ॥
 सदे रुवे य गंधे य, रसे फासे तदेव य ।
 पंचविहे कामगुणे, निक्खसो परिवजए ॥ १० ॥

तद्यथेत्युपदर्शने, यो विविक्तो रहस्यभूतस्तत्रैव वास्तव्यस्या-
 यभावाद्नाकीर्णः—असंकुलस्तत्प्रयोजनाऽऽगमस्त्यनाकुल-
 त्वाद्द्रष्टितः परित्यक्तऽऽकाशचारिणा बन्धनभ्रमणाऽऽदिनिमि-
 ताऽऽगतेन स्त्रीजनन, चशब्दात्परवृत्तैः षण्ढाऽऽदिपुरुषैश्च प्र-
 क्रामोपेक्षया चैवं व्याख्या, अन्यत्रापि चैवं प्रक्रामोपेक्षत्वं भा-
 वनीयम् । उक्तं हि—“अर्थात् प्रकरणास्त्रिणा-दौचित्याद् देशका-
 लतः । शब्दार्थाः प्रविभज्यन्ते, न शब्दादेव केवलात् ॥ ११ ॥” ब्रह्म-
 चर्येच्छोक्तपदस्य स्वार्थे पालननिमित्तमालयः आभयः, सर्वत्र
 लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत्, यत्तदौचित्यं संबन्धात् तत्, तुः पूरणे, निवे-
 द्यते—भजते ॥ ११ ॥ मनश्चित्तं तस्य प्रह्लादः—अहो ! अभिरूपा एता
 इत्यादिबिकल्पज आनन्दस्तं जनयतीति मनःप्रह्लादजन-
 नी, तामत एव कामरागो विषयाऽभिष्वङ्गस्तस्य विवर्ज-
 नी विशेषेण वृद्धिहेतुः कामरागविवर्जनी, तां, शेषं स्पष्टम्,
 नवरं स्त्रीकथाम्—“तद्वक्त्रं यदि मुद्रिता शशिकथा ।” इ-
 त्यादिकथाम् ॥ २ ॥ समं च सह संस्तवं परिचयं स्त्रीभिः
 निषयाप्रक्रमादेकाऽऽसनभोगेनेति गम्यते, संकर्यां च तामिरे-
 व समं सन्ततमावणाऽऽत्मिकामभीष्टं—पुनः पुनः (निक्खसो
 ति) नित्यम्, अन्यत् स्पष्टम् ॥ ३ ॥ अङ्गानि—शिरःप्रवृत्तीनि,
 प्रत्यङ्गानि—कुचवक्त्रादीनि, संस्थानं कटीनिविष्टकराऽऽदि-
 सन्निवेशाऽऽत्मकम्, अमीषां समाहारनिर्देशः, अङ्गप्रत्यङ्गयोर्वा
 संस्थानम्—आकारविशेषोऽङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं, आह—शोभनमु-
 ज्जपितं च—मग्नमभाषिताऽऽदि तत्सङ्गतमुखाऽऽदिविका-
 रोपलक्षणमेतत्, प्रेक्षितं च अर्द्धकटाक्षवीक्षिताऽऽदि, उज्ज-
 पितप्रेक्षितं ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां संबन्धि चक्षुषा गृह्यत इ-
 ति चक्षुर्माद्यं सद्भिर्वर्जयत् । किमुक्तं भवति ?—चक्षुषि हि स-
 ति रूपमदृश्यमवश्यं भावि, परं तद्दर्शनेऽपि तत्परिहार एव

कर्तव्यो न तु रागवशमेव पुनः पुनस्तदेव वीक्षणीयमि-
 ति । उक्तं हि—“असक्ता क्वमदृष्टुं, चक्षुर्गोचरमनयं । रा-
 गवोसे उ जे तत्थ, ते बुद्धो परिचजए ॥ १ ॥ ” ॥ ४ ॥
 “कुइयं” सूत्रं प्रायो व्याख्यातमेव, नवरं कुख्यान्तरा-
 ऽऽविष्विति शेषः ॥ ५ ॥ हासस्त्वमपि नयैव, नवरं रतिं
 दयिताङ्गसङ्गजनितां प्रीतिं, दपं प्रनखिनीमानवदनोत्थं
 गर्भं सहसाऽवत्तासितानि च पराङ्मुख्यविताऽऽदेः सप-
 दि आसोत्पादकाम्याक्षिस्थगनमर्ममृदनाऽऽर्पिनि । पठ्यते च—
 “हस्सं दपं रतिं किंरुं, सह भुत्ताऽऽसियाणि य ।” अत्र
 च (सहेति) स्त्रीभिः सार्धं भुक्तानि च भोजनानि आ-
 सितानि च स्थितानि भुक्ताऽऽसितानि, शेषं स्पष्टं, नवरं स-
 र्वत्र पूर्वकृतत्वं प्रक्रमादपेक्षणीयम् ॥ ६ ॥ “पणीयं” सूत्रं
 विगवसिद्धमेव, नवरं मदाः—कामोदक इह कथ्यते, तस्य वि-
 वर्जनमतिवृद्धकतया विशेषतो वृद्धिहेतुं परिवर्जयेत् ॥ ७ ॥
 धर्मादनपेतं धर्म्यमेषणीयमित्यर्थः, लब्धं—प्राप्तं गृहस्थेभ्य
 इति गम्यते, न तु स्वयमेवोपस्कृतम् । पठ्यते च—“धम्मलद्धं
 ति” धर्म्यं हेतुनोपलक्षणत्वात् धर्मस्वाभेन वा न तु कुर्यात्ता-
 ऽऽदिकरणेन लब्धं धर्मलब्धम् । पठ्यते च—(धम्मलद्धं ति)
 धर्म उत्तमः क्षमाऽऽदिकपः । यथाऽऽह वाचकः—“उत्तमः क्षमा-
 माईवाऽऽर्जवसत्यशौचसंयमतपस्याभ्याऽकिञ्चन्यब्रह्मचर्याणि
 धर्मः ।” (नारदाय ६ अ० ६ सू०) इति । तत्कथं—प्राप्तुं, कथं
 ममायं निरतिचारः स्यादिति । मितम्—“अद्वयमण-
 स्स” इत्यादि आगमोक्तमानाश्रितमाहारमिति मम्यते । कालं
 प्रस्तावे यात्राऽर्थे संप्रमनिर्वाहणार्थं, न तु कथाऽऽद्यर्थे प्रणि-
 धानवाञ्छितस्वास्थ्योपेतो न तु रागद्वेषवशगो भुङ्जीत, नेति
 निषेधे मात्रामतिक्रान्तोऽतिमात्रः, अतिरिक्त इत्यर्थः, तम् ।
 यदि वा—“ईषदर्थे, क्रियायोगे, मर्यादायां, परिच्छेदे ।” इत्यदिना
 मात्राशब्दस्य मर्यादार्यस्यापि दर्शनादतिमात्रमतिक्रान्तम-
 र्यादं, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् व्यवहितसंबन्धत्वाच्च नैव भु-
 ङ्जीताभ्यवहरेत् ब्रह्मचर्ये रत आसक्तो ब्रह्मचर्यरतः सदा सर्व-
 कालं कदाचित्कारणतोऽतिमात्रस्याप्याहारस्य अनुवृत्त्यात् ।
 ॥ ८ ॥ विभूषासुपकरणगतामुरकुष्टवत्ताऽऽद्यात्मिकां परिवर्ज-
 येत्परिहरेच्छरीरपरिमण्डनं केशशमभ्रसमारवनाऽदि ब्रह्मच-
 र्यरतो भिक्षुः शृङ्गारार्थं—वितासार्थं न धारयेच्च इत्यपयेच
 कुर्यादिति यावत् ॥ ९ ॥ (सहेति) स्पष्टमेव, नवरं काम
 इच्छामदनरूपस्तस्य द्विविधस्यापि गुणाः साधनभूता उप-
 कारका इति यावत् । उक्तं हि—“गुणः साधनमुपकारकम् ।”
 कामगुणास्तानेवंविधान् शब्दाऽऽदि इति सूत्रदशकार्यः ॥ १० ॥

संप्रति यत्र प्राक् प्रत्येकमुक्तं शङ्का वा स्या-

दित्यादि तद् दृष्टान्ततः स्पष्टयितुमाह—

आलस्यो थीजणाइणो थीकहा य यथोरमा ।
 संथवो चैव मारीणं, तासिं इंदियदरिसयं ॥ ११ ॥
 कुइयं रुइयं गीयं, हसियं भुत्तासियाणि य ।
 पणीयं भत्तपाणं च, अइमायं पाणभोययं ॥ १२ ॥
 गत्तभूसणमिद्धं च, कामभोगा य वुजया ।
 नरस्सऽत्तगवोसिस्स, विसं ताल्लवडं जहा ॥ १३ ॥
 सूत्रत्रयमपि प्रतीतं, नवरं संस्तवः—परिचयः, स वेदाभ्येका-
 ऽऽसनभोगेनेति प्रक्रमः ॥ ११ ॥ कूजिताऽऽर्पिणि हसिदप-

येस्तानि कुड्यान्तराऽऽवस्थितिनिवेधोपलब्धवानि, भुक्ताऽऽ-
सितानि च, स्मृत्वानीति शेषः । तत्र भुक्ताणि भोगरूपाणि आ-
सितानि कदादिभिरेव खडावस्थितानि, आस्ताऽऽद्युपलब्धं
चेत्तत् ॥१२॥ गान्धर्वमिदं चेति, अश्वत्थोऽपिश्वत्थः । तत
इदमप्यस्तां विहितं, तथा काम्यस्त इति कामाः, भुज्यस्त इति
भोगाः, विशेषणसमासः, ते चेष्टाः शब्दाऽऽद्यः, नरस्योपल-
ब्धत्वात् स्वरूपेण आरामवेषिणः भिषं वरुणस्तालपुटं सद्यो
घाति यमौष्ठपुटान्तर्वेतिनि ताक्षमात्रकालविलम्बतो मृत्पुरुष-
जायने यद्येयौपम्ये ततोऽयमर्थः-यथैतद्विपाकदारुणं तथा
कीजनाऽऽकीर्णाऽऽक्याऽऽद्यपि शङ्काऽऽदिकरुणतः संयमाऽऽ-
त्मभावजीविकस्वेतरय, च नाशहेतुत्वादिति सूत्रत्रयार्थः ॥१३॥

सम्प्रति निगमयितुमाह—

दुज्जए कायभोगे य, निवसो परिवज्जए ।

संकायसायि सव्वायि, वज्जिआ पण्हिदायवं ॥ १४ ॥

धम्माऽऽरामे चरे भिक्खु, विइमं धम्मसारही ।

धम्माऽऽरामए दत्ते, बंभवेरसमाहिए ॥ १५ ॥

दुःखेन जीयन्त इति दुर्जयास्तान् कामभोगान् उक्कपान्
(निवसो वि) निवसं परिवर्जयेत् सर्वप्रकारं त्यजेत् शङ्का-
स्थानानि वान्तरोक्तानि, पूर्वत्र चस्य भिन्नकमत्वास्तर्वाणि
दशापि वर्जयेद्वन्मथाऽऽज्ञाऽऽनवस्थामिध्यास्वविराधनादौष-
संभवः, प्रणिधानवान् एकप्रमनाः । एतद्वर्जकस्य किं कुर्या
दित्याह-धम्मं आराम इव पापसन्तापोपतप्तानां जन्तूनां
निवृत्तिहेतुतया अभिलषितफलप्रदानतश्च धम्माऽऽरामस्त-
स्मिन्नरेषु गच्छेत्प्रवर्त्ततेति यावत् । यद्वा-धम्मं आ समन्तात्
रमत इति धम्माऽऽरामः, संकरेसंयमाध्वनि यायात् मित्रुः,
प्राग्बत् धृतिमान् धृतिः-चित्तस्वास्थ्यं तद्वान् । स चैवं
धम्मसारधिरिति । " डिओ उ ठावए परं । " इति वचना-
दप्येषामपि धम्मं प्रवर्त्तयिता ततः अभ्यासनि धम्मं व्यव-
स्थितानुपलब्ध विशेषतो धम्माऽऽरामे रतः-आसक्तिमान्
धर्माऽऽरामरतस्तथा च-दान्त उपशान्तो ब्रह्मचर्यं समा-
हितः-समाधानवान् ब्रह्मचर्यसमाहित इति सूत्रद्वयार्थः ।

ब्रह्मचर्यविशुद्धयोऽयं सर्वोऽप्युपक्रम इति

तस्मादात्म्यम्—

देवदाशकंभन्वा, जक्खरक्खसकिमरा ।

बंभयारि नमसंति, दुक्करं जे करंति तं ॥ १६ ॥

देवा ऽप्येतिष्कवेमानकाः, दानवा भुवनपतयः, गन्धर्व-
चक्षराससकिमरा व्यस्तरविशेषाः, समासः सुकर एव ।
उपलब्धं चेत्तत्-भूतपिशाचमहोरगकिपुरुषाणामेते सर्वेऽ-
पि ब्रह्मचारिणं ब्रह्मचर्यवन्तं, यतिमिति शेषः । नमस्यन्ति
नमस्कृष्यन्ति, दुक्करं कातरजनदुरनुचरम् । (जे सि) यः
करोत्यनुतिष्ठति, तदिति प्रकमाब्रह्मचर्यमिति सूत्रार्थः ॥१६॥

सम्प्रति सकलाऽध्ययनार्थमुपसंहारमाह—

एस चम्मे धुए नि (वे) यए, सासए जिह्मदेसिए ।

सिद्धा सिज्जंति आयेणं, सिज्जिह्मसंति तहा परे ॥ १७ ॥

वि वेमि ।

एष इत्यनन्तरोक्तो धर्मो ब्रह्मचर्यलक्षणो भूयः-स्थिरः
परप्रवादिभिरप्रकम्यतया, प्रमाणप्रतिष्ठित इति यावत् ।

नित्यः अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावो द्रव्यार्थितया शा-
स्वतः शश्वदप्याम्यरूपतया उत्पन्नः पर्यायार्थितया, यद्वा—
नित्यः त्रिकालमपि सम्भवाच्छाश्वतोऽनवरतमवनात्, ए-
कार्यिकानि वा नानादेशजविनेयानुप्रहार्यभुक्तानि, जिनै-
स्तीर्थं कृद्भिर्देशितः प्रतिपादितो जिनदेशितः । अस्यैव त्रि-
कालगोचरफलमाह—सिद्धाः पुरा अनन्तासुसर्पिण्यव-
सर्पिणीषु सिद्धान्ति, चः समुच्चये, महाविदेहे, इहाऽपि
वा तत्कालाऽपेक्षया अनेनेति ब्रह्मचर्यलक्षणेन धम्म-
ेण सेत्स्यन्ति तथा परे अन्येऽनन्तायामनागताह्वयामि-
ति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इति परिसमाप्ती, ब्रवीमि इति पूर्वव-
त् । उत्त० १६ अ० ।

बंभय-ब्राह्मण-पुं० । श्री० । ब्रह्मणोऽपरं ब्राह्मणः । ब्रह्मणो
मुखजे वर्ये, " बंभयस्स मुदानो विणा विग्गया " इति
पुराणम् । नि० चू० १ उ० । " भवया उउसमए जमदग्नि-
णा भणिया-अइं ते वरं साहेमि । " श्रीश्रुवभस्य ज्ञानो-
त्पत्तौ भावका एव ब्राह्मणा जहिरे । आचा० १ धु० १ अ० १
उ० । विशुद्धब्रह्मचारिण, ज्ञा० २७ द्वा० । दश० ।

बंभयगाम-ब्राह्मणग्राम-पुं० । नन्दोपनन्दपाटकद्वयभूषिते स्व
नामक्याते ग्रामे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

बंभयय-ब्राह्मणक-न० । ब्राह्मणहिते शास्त्रे, कल्या० १ अ-
धि० १ कण । वेदव्याख्यानरूपे शास्त्रे, श्री० । आ० चू० ।

बंभयवसिद्धाय-ब्राह्मणवसिद्धात-न० । सामान्यप्रहणे प्रा-
धान्यव्यापनार्थं भेदेनोपादानप्रापके उदाहरणे, यथा ब्रा-
ह्मणा आयाता वसिष्ठोऽप्यायात इति । दश० ५ अ० १ उ० ।

बंभयाह-ब्रह्मनाम-पुं० । आगमिधर्म्यामुत्सर्पिण्यां भवि-
ष्यति तीर्थकरे, सूत्र० १ धु० १५ अ० ।

बंभयिया-ब्राह्मणिका-श्री० । हालाहले, " हालाहलो य-
बंभयिआ । " पाह० ना० २२६ गाथा ।

बंभयी-देशी-हालाहले, दे० ना० ६ वर्ग १० गाथा ।

बंभयलय-ब्रह्मस्थलक-न० । स्थनामक्याते स्थलके, यत्र
विश्रान्तिर्भाष्यता ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिना कृता । उत्त० १३ अ० ।

बंभदत्त-ब्रह्मदत्त-पुं० । " पारिणामिया " शब्दे अत्रैव भागे
६१७ पृष्ठे उदाहृते वरधनुषाऽप्राप्त्येन मोक्षिते कुमारदे,
आ० म० १ अ० । आचा० । नं० । दश० । काम्पिल्य-
नगरजाते स्वनामक्याते अवसर्पिण्या द्वादशे धरत-
चक्रवर्तिनि, आ० क० १ अ० । ती० । वि० चू० ।
अ० । ति० । अथ ब्रह्मदत्तद्विपरीममिदधत्त प्रथमं पू-
र्वभवचरितमाह । उत्त० ५ अ० । " सायए चंदवडिसय-
एस पुत्तो । " इत्यादि । उत्त० १३ अ० । (" चित्तसंश्रया "
शब्दे ३ भागे ११८२ पृष्ठे व्याख्यातम्)

जार्पराजिओ खलु, कासि नियायं तु हत्थियपुरम्मि ।

चुलसीए बंभदत्तो, उववणो नल्लियमुम्माओ ॥ १ ॥

जातिपराजित इति ज्ञात्वा प्रस्तावाच्चापहालाऽऽक्यया परा-
जितोऽभिभूतः, स हि वाराणस्यां इस्तिनागपुरे च वक्ष्य-
माणन्यायतो नृपेण नमुखिनाम्ना च द्विजेन चापहाला इ-
ति नगरनिष्कासनम्यकाराऽऽदिना पुरा जन्मम्यपमानित इ-

त्येषमुक्तः, यद्वा-जातिभिर्दासाऽऽदिनीचस्थानोत्पत्तिभिरुप-
युपरि जाताभिः पराजित इति परामर्शं मन्यमानः ग्रहो ! अ-
हमभ्यन्तो यदिदं नीचास्त्वेव जातिषु पुनः पुनरुत्पन्न इति ।
खलुर्षाक्यालङ्कारे, स चैवंविधः, किमित्याह—(कासि सि)
अकार्षीत्, किमित्याह—निदानं चक्रवर्तिपदावाप्तिर्मम भवेदि-
त्येवमात्मकं, तुः पूरणे, कथं कृतवानित्याह—(इत्थिणपुर-
म्मि सि) इस्तिनागपुरे खुलन्यां ब्रह्मदत्तः (उववषो सि)
उत्पन्नः पद्मगुल्मादिति नालिनगुल्मविमानात्, च्युत्येति शेषः
इति सूत्राक्षरार्थः ॥ भाषार्थस्तथैवम्—स हि ब्रह्मदत्तः पूर्वज-
न्मनि वाराणस्यां संभूतनामा चाण्डालश्चित्रश्च तज्ज्येष्ठ आ-
सीत्, तत्र च नमुचिनामा ब्राह्मणो ममान्तःपुरमपधर्षित-
मनेनेत्युत्पन्नकोपेन राज्ञा समर्पितो मारणनिमित्तं मात-
ङ्गाधिपस्य तरिपुः, उक्तध्यायंनेन-यदि मत्सुतौ सकलक-
लाकुशलो विभ्रस्ते नतौऽस्त ते जीवितमन्यथा नेति, प्रा-
रब्धं च तदर्थिनाऽनेन तद्वृत्त एवातिगुप्तस्थानस्थितेन त-
दध्यापनं, प्राद्वितौ तौ व्याकरणवीणापुरःसराः सकला अपि
कलाः, अन्यदा च शुभूषापरायां तन्मातरि मोहोदयादय-
मुपपत्तित्वमाजगाम, ज्ञातस्तज्जनकेन, इष्टञ्च मारयितुं, ज्ञातं
तत्ताभ्यां, ज्ञापितं चास्मै, उपाध्यायोऽयमावयोस्ततो मा भू-
दभ्याऽऽपदि, तद्वधमाचक्ष्व पलायितोऽसौ ततः स्थानात्,
प्राप्तो इस्तिनागपुरं, कृतः सनत्कुमारचक्रवर्तिना मन्त्री ।
इतश्च तौ चित्रसंभूतौ सातिशयगीतकलाऽऽस्तिप्ततरुणीज-
नात्यासक्तिहेतुतया त्याजितस्पृश्यास्पृश्यविभागौ जनेन राज्ञि
निबन्धितौ, यथा विनाशितं नगरमाभ्यां, निबिद्धस्तेन नगर-
स्यान्तस्तत्प्रचारः, कदाचित्च तावत्कुतूहलतया कौमु-
दीमहविलोकनार्थमागतौ, दृष्टौ जनेन, कदर्थितावत्यर्थे, प्र-
वचजतुश्च तत एवोत्पन्नवैराग्यौ, जातौ विकृष्टतपोनिष्ट-
सदेहौ, प्राप्ताभ्याभ्यां तेजोलेण्याऽऽदिलब्धयः, समापतित-
श्चाग्रतो इस्तिनागपुरं, प्रविष्टौ मासपारणके तत्र भिक्षा-
र्थं संभूतयतिर्दृष्टश्च नमुचिना, जातोऽस्य चेतसि दुरध्य-
वसायो-मद्दुश्चरितमयं प्रकाशयिष्यतीति निर्भस्सितो धिग्
मुण्ड ! चाण्डाल ! क्व नगरस्यान्तः प्रविष्टोऽसीत्यादिनि-
न्दुरवचाभिः, प्रहत इष्टिकापलशकलाऽऽदिभिस्तत्पारजनेन,
तदनु च समस्तलोकेन, कुपितश्चास्मौ नेभ्यः समस्तजन-
दहनक्षमामसह्यतेजोलेण्यां मोक्षमृष्यक्रमे, तत्र च मुख-
विनिर्यद्वहलधूमपटलान्धकारितदिव्यक्रयालं व्याकुलितः
सान्तःपुरः सनत्कुमारचक्रवर्ती सकलो नगरलोकश्च स-
मायातस्तत्पार्श्वे, तद्वृत्तान्तश्चरणतश्चित्रश्च, प्रारब्धस्तैर-
नेकधा सान्त्वनवचनैरुपशमयितुं, तथापि तत्राऽऽत्मानमस्म-
रत्यतिकोपवशगे भगवति मा भूदस्माकमकस्मात्स्मीमव
नमिति स्त्रीरत्नसहितो महीपतिस्ते क्षमयांभूव, यथा—भ
गवन् ! क्षमितव्यमस्माकमिदमिति, अस्मिन्श्चान्तरे स्त्री-
रत्नकोमलाऽऽलापसमुत्पन्नदभिलाषो धिर्गालतानुशयश्चा
ण्डालजातिरेव ममैवमनेकधा कदर्थनाहेतुरिति चिन्तय-
श्चित्रयतिना निवार्यमाणोऽपि यदि ममास्य तपसः
फलमस्ति तदाऽन्यजन्मनि चक्रवर्तिस्त्वमेव मम भूयाद् ये-
नाहमप्येषं ललितललनाविलासाऽऽस्पृक्षमुत्तमजातिश्च म-
यामीति निदानवशगोऽनशनं प्रपेदे । ततः स तपोऽनुभाव-
तो नालिनगुल्मविमाने वैमानिकत्वेनाजनि, नतश्च
क्युतश्चुलन्यां ब्रह्मदत्तः समुत्पेदे । क ? इत्याह—

(कपिले संभूतो (२+गाथा) काम्पिल्य इति पाञ्चालमण्डल-
स्य तिलक इव काम्पिल्यनाम्नि नगरे संभूत इति पूर्व-
जन्मनि संभूतनामा । अमुं पादमतिक्रान्तसूत्रोत्तरपादद्वयं
चैतद्भक्तितार्थप्रसङ्गायार्थांतराभिधानद्वारतः स्पृष्टान् सू-
त्रस्पर्शिकनियुक्तिमाह—

राया य तत्थ बंभो, कड्ढो तड्ढो कणेरुदत्तो सि ।

राया य पुष्पचूलो, दीहो पुण होइ कोसलिओ ॥ ३३६ ॥

एए पंच वयंसा, सव्वे मह दारदरिसणो भोच्चा ।

संवच्छरं अणुणं, वसंति एकैकरज्जमि ॥ ३३७ ॥

राया य बंभदत्तो, धणुओ सेणावई य वरधणुओ ।

इंदसिरी इंदजसा, इंदुवधु चुलणिदेवीओ ॥ ३३८ ॥

राजा च तत्र पाञ्चालेषु काम्पिल्ये ब्रह्म इति ब्रह्मनामा
काशीजनपदाधिपः कटकस्तुतीयः कुरुषु गजपुराधिपतिः
करेणुदत्त इति राजा च अङ्गेषु चम्पास्वामी पुष्पचूलो यः
किल ब्रह्मपत्याश्चु(ल)लिन्या भ्राता दीर्घ इति दीर्घपृष्ठः पुनर्भ-
वति कौशलिकः साकेतपुराधिपतिः ॥३३६॥ एतेऽनन्तरोक्ताः
पञ्च वयस्याः सर्वे-समन्ताः सह दारान्पश्यन्तीत्येवंशीलाः
सहदारदर्शिनः । किमुक्तं भवति ?—एककालकृतकलत्रस्वीका-
रा समानवयस इति यावत् । (भोच्च सि) भुक्त्वा संवत्सरं
वर्षमन्यूनं परिपूर्णं वसन्त्यासते, तत्कालाऽपेक्षया वर्त्तमा-
नता, एकैकराज्ये एकैकसम्बन्धिनि नृपतिरिव । एव तावद्गाथा-
द्वयार्थः ॥३३७॥ तृतीयगाथा तु तात्पर्यतो व्याख्यायते-ब्रह्म-
राजस्यैवर्षाप्रमुखाश्चतस्रो देव्यस्तत्र च चुलन्याः पुत्राऽ-
जनि, धनुनाम्नः सेनापतरपि तत्रैवाहनि सुतः समुत्पादि,
कृतानि द्वयोरपि मङ्गलकौतुकानि, दत्तानि च दीनानाये-
भ्यो दानानि, विहितं स्वल्पमये राजपुत्रस्य ब्रह्मदत्त इति
नाम, इतरस्य तु वरधनुरिति, कालक्रमेण च जातौ कलाप्र-
हणोचितौ, प्राद्वितौ सर्वा अपि कलाः, अस्मिन्श्चान्तरे मरणप-
र्यवसानतया जीवलोकस्य मृतौ ब्रह्मराजः, कृतमौर्द्ध्वदैहिकम-
तिक्रान्तेषु च कतिपयदिनेषु तद्वयस्यैरभिषिक्तो राज्ये ब्रह्म-
दत्तः, पर्यालोचितं च तैर्यैव नाद्यापि राज्यधुराधरण-
धौरेय इति पालयितुमुचितः कनिचित्संवत्सराणि, निरु-
पतस्तेस्तत्र दीर्घपृष्ठः, गता स्वस्वदेशेषु कटकाऽऽव्यो, जा-
तश्च सर्वत्राप्रतिहतप्रवेशतया दीर्घपृष्ठस्य सह चुलन्याः
संवन्धः, ज्ञातं चैतदन्तःपुरपालिकया, न्यवेदि च तथा धनु-
नाम्नः सेनापतिमन्त्रिणः सकलमपि तत् कृतं, निरूपितस्तेन
वरधनुर्यथा न कदाचित् कुमारस्त्वया मोक्षय इति । आर-
ब्धश्चासौ तथैवानुष्ठालुम्, अन्यदा चायं विदितदीर्घपृष्ठचु-
लनीवृत्तान्तः केनचिदुपायेनामू निवारयामीति धिजाति-
शकुनिकसंग्रहणकमानीय कुमारयोपनिन्दे, तद्वार्तनियमि-
तमादायान्तःपुरस्यान्तः किलाम्योऽपि य एवं दुष्टशीलः सोऽ-
स्माभिरिदं नियन्त्रणीय इति तौ स्वयं स्वसहचरैश्च डिम्बैरु-
द्योपयन्तौ प्रातर्दिनमितश्चतश्च अमितुमारभ्यौ, उपलब्धं च
तत्ताभ्यामनुष्ठीयमानं दीर्घपृष्ठेन कुपितश्चासौ कुमाराय, भणि-
ता च चुलनी-यथाऽयमुपायेन केनापि विनाशयतां, यतो न वि-
षकन्दल इवैव उपेक्षितः क्षेमंकरः अस्माकं भवितेति, प्रतिपक्षं
च तत्तया दुरन्ततया मोहोदयस्य, निरूपितश्च ताभ्यामुपायो
यथाऽस्मै पुष्पचूलमातुलेन स्वदुहिता पुष्पचूला नाम पूर्ववत्से-

ति तामसौ परिणायते. कार्यते चैतच्छ्रयनाय अनुगृहम् ए-
तच्च तन्मन्त्रिनमशेषमपि तथैवान्नःपुररक्षिकया निवेदितं
धनोः, तेनापि विनष्टमेतदिति पर्यालोच्य कुमारसंरक्षणाय
प्रयत्नः कर्तुमुपयक्रमे, तथाहि-पृष्टोऽसावनेन दीर्घपृष्ठो-
यथा वयमिदानीं वृद्धास्तत् किमिदानीमपरेण?, गुप्ता-
भिरनुज्ञाता धर्ममेवैतत्कालोचितं कुर्मः, तेनाऽऽलोचितम्-
यथैव दुरात्मा दूरस्थो न सुन्दर इति, उक्तञ्च-यथैतत्स्वप्न-
हितमखिलमपि रात्रिं विनश्यत्यन इदं स्थितो जपहोम-
वानाऽऽदिभिर्धर्ममुपचिनु। तेन चोक्तम्-यदादिशन्ति भवन्तः
इत्युक्त्या च गतः स्वगृहं, कारितं चानेन भागीरथ्यास्त-
टे स्वनिवासस्थानं, निरूपितं तत्र सत्रं, ज्ञानिता च तत्र
प्रत्ययिकपुरुषैर्जनुगृहं यावत् सुरङ्गा, ज्ञापिताऽसौ वरधनोः,
इतश्च गच्छन्तं तत्परिणयनलक्षं, निष्पन्नं च जनुगृहं, प्रे-
षिता च मन्त्रिवचनतोऽभ्येव कन्यका मातुलेन, समागतं
लग्नदिनः, कृतं सर्वसमृद्धोपयमनं, शायितश्च रज्ज्यां ज-
नुगृहे, कुमारः, प्रदीपितं च द्वारं यच्च सुप्तजनायां रज-
ज्यां, ज्ञानं चाऽऽसन्नस्थितेन वरधनुना, उत्थापितः कुमारः,
दृष्टं च सर्वतः प्रदीप्तमेतेन, उक्तञ्च वरधनः मित्र ! किमि-
दानीं कियतामिति, तेनाक्तम्-मा भैषीः, यतः प्रतिविहितमत्र
तातेन, अत्रान्तरे चाऽऽगतं नागकुमारद्वयानुकारि भुवनमु-
द्दिष्टं पुरुषद्वयम्, अभ्यधात्तव तत्-मा गेष्टाम्, आवां हि ध-
नोर्गृहजातौ दासचेडकौ, तत् कियतां प्रसादां, निर्गम्यतां
सुरङ्गामार्गेण, इत्युक्तौ च नौ गतौ सुरङ्गाद्वारं, दृष्टं च तत्र
प्रधानमश्वद्वयम्। उक्तं च ताभ्यां चेदकाभ्यामेतावारुण्य दे-
शान्तरापक्रमेणाऽऽत्मानं रक्षतां दीर्घपृष्ठाश्वस्तौ यावत्कचिद्-
वसरः शुभो भवति, ततस्तद्वचनमाकर्ण्य किं किमेतत्?,
इत्याकुलितचेतसो ब्रह्मदत्तस्य कथितः सर्वोऽपि वरधनु-
ना कुलनीवृत्तान्तः, अभिहितं च-यथेदमेवदानीं प्राप्तकाल
मिति, विनिर्गतौ च तत्प्रधानमश्वयुगलमाकरोति त्वनीय-
गाथातात्पर्यार्थः। एवं च प्राप्तावसरा ब्रह्मदत्तद्विण्डी।

ततस्तत्र ये कन्यालाभा ये च तत्पितरस्तदुपदर्श-
नाय गाथापञ्चकमाह—

चित्तं य विज्जुमाला, विज्जुमई चित्तसेणो भद्रा ।
पन्थगं खागजसा पुण, कित्तिमई कित्तिसेणो य ॥ ३३६ ॥
देवी य नागदत्ता, असवइ रयणवइ जक्खहरिलो य ।
वच्छी य चारुदत्ता, उमभो कच्चाइणी य सिला ॥ ३४० ॥
धणदेवे वसुमिस्से, सुदंसणे दारुणं य नियदिस्से ।
पोत्थी पिंगल पोए, सागरदत्ते य दीवसिहा ॥ ३४१ ॥
कंपिल्ले मलयवई वणराई सिंधुदन सोमा य ।
तइ सिंधुसेण पज्जु-संसण वाणीर पइगा य ॥ ३४२ ॥
हरिणसा गोदत्ता, कणेरुदत्ता कणेरुपइगा य ।
कुंजरकणेरुसेणा, इसिवुड्डी कुरुमई देवी ॥ ३४३ ॥

इदं च सोपस्कारतया व्याख्यायते-चित्रञ्च चित्रनामा ज-
नकस्तद्वदुहितरौ विद्युमाला विद्युमनी च । तथा-चित्रसे-
नकः पिता, भद्रा च तद्वदुहिता । तथा पन्थकः पिता, ना-
३३६

गयशाः कन्यका । पुनः समुच्चये, तथा कीर्तिमती कन्या,
कीर्तिसेनञ्च तत्पिता । तथा-देवी च नागदत्ता यशोमती
रत्नवती च, पिता च सर्वासामपि यत्तहरिलः । चः समु-
च्चये, वच्छी च कन्या, चारुदत्तः पिता, तथा वृषभो ज-
नकः, कात्यायनसंगोत्रा तत्सुता शिला नाम । तथा धन-
(य) देवी नाम वणिक्, अपरञ्च वसुमित्रः, अन्यञ्च सुद-
र्यो दाकञ्च निकृतिमान् मायापरः, चत्वारोऽमी कुकुटयु-
ज्ज्वनिकरे मिलिताः, तत्र च पुस्ती नाम कन्यका, तथा
पिङ्गला नाम कन्या, पोतञ्च तत्पिता, सागरदत्तञ्च वणिक्,
तद्वज्रा च दीपशिला । तथा-काम्पिल्लः पिता, मलयव-
ती उहिता, तथा-धनराजी नाम कन्या, तज्जनकञ्च सि-
न्धुदत्तः, तथा तस्यैवाग्रा सोमा च नाम कन्या, तथा-
सिन्धुसेनप्रद्युम्नसेनयोर्यथाक्रमं वाणीरनाम्नी प्रतिफाभिधा-
ना चेति । एतन्ने च-प्रतिभा वेति । दे उहितरौ, तथा-हरि-
केशा गोदत्ता कणेरुदत्ता कणेरुपदिका च, (कुंजरकण-
ेरुसेण सि) सेनाशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् कुंजरसेना
कणेरुसेना च, ऋषिवृद्धिः कुरुमती च देवी सकलान्तःपुर-
प्रधाना अष्टौ, कुरुमती च स्त्रीरत्नं ब्रह्मदत्तेनावासेति सर्वत्र
शेषः । अतिप्रसिद्धत्वाच्च तदेतज्जनकनाम्नामनभिधानमिति
गाथापञ्चकाऽर्थः ।

अधुना येषु स्थानेषु असौ (ब्रह्मदत्तः) आन्तस्ता-
मभिधातुमाह—

कंपिल्लं गिरितडगं, चेपा हत्थिणपुरं च साएयं ।
समकडगं नंदोसा, बंसीपासाय समकडगं ॥ ३४४ ॥
समकडगाओ अटवी, तण्हा वडपायवम्मि संकेओ ।
गडणं वरधणुअस्स य, बंधणअकोसणं चेव ॥ ३४५ ॥
सो इम्मई अमखो, देहि कुमारं कहिं तु मे नीओ ? ।
गुलियविरेयणीओ, कवडमओ छड्ढिओ तेहि ॥ ३४६ ॥
तं मोऊण कुमारो, भीओ अहं उप्पहं पलाइत्था ।
काऊण थेरुव्वं, देवो वाहेसि य कुमारं ॥ ३४७ ॥
वडपुडगं बंभथलयं, वडथलयं चेव होइ कोसंबी ।
वाणारसि रायगिहं, गिरिपुरं महरा य अहिउत्ता ॥ ३४८ ॥
वणहत्थी य कुमारं, जणयइ आहारण वसण गुणलुद्धो ।
वच्चंतो वडपुरओ, अहिउत्तं अंतरा मामो ॥ ३४९ ॥
गडणं नईकुडगं, गडणतरागाणि पुगिसिहिययाणि ।
देहाणि पुष्पत्तं, पियं खुणो दारओ जाओ ॥ ३५० ॥
सुपइहे कुमकुडिं, भिकुडिन्तितामियम्मि जियसत्तु ।
महराओ अहिउत्तं, वच्चंतो अंतरा लभइ ॥ ३५१ ॥
इंदुपुरे रुइ (भइ) पुरे, सिवदत्तविसाहदत्तधूयाओ ।
बहुअत्तणेण लभई, कल्लाओ दोक्खि रज्जं च ॥ ३५२ ॥
रायगिहमिहिलहत्थिण-पुरं च चेपा तदेव सावत्थी ।
एसा उ नगरहिंदी, बांधव्वा बंभदत्तस्स ॥ ३५३ ॥
रयणुप्पया य विजओ, बांधवो दीहरोसमुक्खे य ।
संभरणं नलिणिगुम्भं, जाईइ पगासणं चेव ॥ ३५४ ॥

गाथा एकादश । आसामपि तथैव व्याख्या, काष्पित्यं
पुरं यत्राऽस्य जन्म, ततोऽसौ गतो गिरितटकं सन्निवे-
शं तस्माच्छयां, ततो हस्तिनापुरं आनन्तरं च साकितं,
साकिनात्समकटकं, ततश्च नन्दिनामकं सन्निवेशं, त-
तोऽवस्थानकं नाम स्थानं, ततोऽपि चाऽरण्यं परिभ्रमन्
वंशीति वंशगहनं तदुपलक्षितं प्रासादं वंशीप्रासादं, ततो-
ऽपि समकटकम् ॥ ३४४ ॥ समकटकादृष्टौ, तां च प-
यटतो ब्रह्मदत्तस्य तृडनिशयतः शुष्ककण्ठोष्ठनालुनाऽजनि,
नतस्तेनोक्तो वरधनुः- भ्रातः । बाधते मां तद तदुपहर कु-
तोऽपि जलम्, अत्राऽन्तरे दृष्टोऽनेन निकटवर्ती घटपा-
दपः, शायितस्तत्र शीतलच्छाये तत्पल्लवोपरचित्रस्तरं
ब्रह्मदत्तः, कृतश्च वरधनुना तेन सह सङ्केतो- यथा यदि
मां कथञ्चिद्विषेष्टप्रहितपुरुषाः प्राप्स्यन्ति ततोऽहमन्यो-
क्त्याऽभिज्ञानं करिष्ये, तत इतस्तथा पलायितव्यमिति ।
गतोऽसौ जलाश्वेषणाय, दृष्टं चैकत्र पश्चिनीखण्डम-
सिद्धं सरोवरीयं च पश्चिनीपत्रपुटके जलम्, प्रत्यावृत्तस्य
च ब्रह्मदत्ताऽभिमुखमागतुं ग्रहणं तद्वटाऽऽसन्नदेशे कथ-
ञ्चिदुपलब्धतदुपलक्षणवृत्ताभ्यैर्दीर्घपृष्ठप्रहितपुरुषैः अति-
दोषधर्म्मैर्वरधनोर्बन्धनं बलीवितानेन आक्रान्तिं चैव दुष्ट-
वचसा कृतम् ॥ ३४५ ॥ अन्यच्च-स हन्यते मुष्टिप्रहा-
राऽऽदिभिरमात्यो वरधनुः, भयते च-यथा देहीति दौ-
क्य कुमारमरे ! दुराचार ! क पुनरसौ नीतः स्वया रा-
जपुत्र इति ? । अत्र चाऽन्तरे सङ्केतमनुसरता पठितमि-
दमनेन-“ सहकारमज्जीमनु, धावति मधुपो विमुक्त्य
मधु मधुरम् । कमलं कलयन् पश्चा-त्संकोचकृतां स्वतनुषा-
धाम् ॥ १ ॥ ” (गुलिपविरेयणीश्रो ति) प्राकृत-
त्वात् पीतविरेचनगुलिकः, स हि तैर्ग्रहीतुमपक्रान्तोऽस्य-
थाऽऽत्मनो विमुक्तिमनवगच्छन् पूर्वलब्धां विरेचनगुटिकां
प्रथममेव पयसा पीतवान्, विरक्तश्च, तथा जाताश्च
मुखे फनबुद्बुदाः । एवं च कपटेन मृतः कपटमृतो मृत
इति छिदितस्त्यक्तस्तैः ॥ ३४६ ॥ इतश्च तत्पठितं श्रुत्वा
कुमारो भीत इति प्रस्तः । अथाऽनन्तरम् (उपहं ति)
उत्पथेन (पलाययति ति) पलायितवान् तथा च तं पलायमा-
नमवलोक्य कृत्वा स्थविररूपं देवः किमस्य सख्यमस्त्युन नेति
परीक्षणार्थम् (वाहेसि य ति) वाहिनवान् व्यसितवानित्यर्थः
कुमारम् ॥ ३४७ ॥ ततश्च परिभ्रमतो घटपुरकं तस्माच्च ब्रह्मस्थ-
लकं घटस्थलकं चैव भवति विभ्रामविषयः कौशास्त्री वारा-
णसी राजगृहं गिरिपुरं मथुरा अहिच्छत्रा च ॥ ३४८ ॥ ततोऽपि
गच्छन्नाऽऽरण्यानीं प्रविष्टेन दृष्टास्तापसाः प्रत्यभिज्ञातश्च तैर्ब्र-
ह्मराजस्यास्मभिरजकस्य सुत इति धृतश्चातुर्मासी तत्र च
तापसकुमारकैः सह क्रीडितैकस्मिन् दिनेऽवलोकितो वन
हस्ती समुत्पन्नं च नृसुतसुलभमस्य कर्तृहलं, प्रारब्धश्च
विविधगजशिताभिर्मुं भेदयितुमारूढश्च निषण्डीकृत्य तन्-
पृष्ठं प्रवृत्तश्चासौ कुमारापहरणाय वीक्षितश्च कियदपि दूरं
गतेनैकस्तरुलंगनश्च तद्भ्यो व्रजति हस्तिनि विटपैकदेशे
कुमारः, अपक्रान्ते च करिणि ततस्तरोरुत्तीर्य विमूढदि-
ग्भागो भ्रमितुमारमे आस्यञ्चारण्याद्विनिर्गत्य गतो घटपुरं,
घटपुराच्च प्रस्थितः आवर्त्ती गच्छंश्च प्राप्तस्त्वाविधमे-
कमन्तरा आमम् उपविष्टश्च तन्निकटविटपिनि विभीषितुं, दृष्ट-

श्वेकेन तत्रत्यश्रेष्ठिना, नीतश्च तेन स्वगृहं, कृतं चाभ्यागत-
कस्यैव, परिणायितश्च नैमित्तिकाऽऽदेशतः स्वदुहितरमुपचारि-
तश्च भुजगानिर्माकसदृशैर्विविधवसनैर्ब्रह्मनोलाऽऽदिप्रधा-
नमणिभिः, कटककेयूरकुण्डलाऽऽदिभिश्चाऽऽभरणैः, ततस्त-
द्गुणलुब्धमानसः स्थितस्तत्रैव कियत्कालं, जनयति तदा त-
दुद्विह्नरि कुमारम् ॥ ३४९ ॥ इतश्च प्राप्ताः कृतान्तानुकारिणो
दीर्घपृष्ठप्रहितपुरुषाः, प्रारब्धाः समन्ततस्तमवलोकितुमुप-
लब्धतद्वृत्तान्तश्च नष्टस्तज्जयाप्रचलितश्च सुप्रतिष्ठपुराभिमु-
खं गन्तुं, तत्र च मिलितः कश्चिद्विटः कार्पाटिको, दृष्टं चाभिमु-
खमागच्छत् किञ्चित्पाविधं मिथुनकं, दृष्ट्वा च तदङ्गना-
मुदाररूपां कुमारमयमवोचत् यदि युष्मत्प्रसादतः कथ-
ञ्चिदेनां कामयेय इति, ततस्तदुपरोधालेनोक्तम्-प्रविश तर्हि
वंशीकुडङ्गं, स्थितः पथि कुमारः, प्राप्तं च मिथुनम्, उक्त-
स्तत्पतिर्मदीयं कलत्रमिह गर्भशूलाभ्याहनमास्ते तद्विसर्ज-
य क्षणमेकं स्वकीयपर्णी, विसर्जिता चासौ तेनानुकम्पा-
परेण, दृष्टश्च तथाऽसौ, जातस्तस्या अपि तदनुरागः, प्रवृत्तं
च तयोर्मोहनकम् एवं च कियतीमपि वेत्तामार्तकस्य विनि-
र्गताऽसौ कुडङ्गात्, उक्तं चाऽऽत्मानं क्यापयितुं कुमारं
प्रति, यथा-गहनं नदीकुडङ्गं, ततोऽपि गहनतरायेव गह-
नतरकाणि पुरुषहृदयानि भवन्ति । अयं चानेन ध्वनितोऽ-
र्थः-यथा वयं जानीमः स्त्रीहृदयान्यतिगहनानि, भवन्निच-
सेन च तान्यपि जितानीत्युक्त्वा पतिं प्रत्यापयितुमाह-
(देहाणि ति) देहीदानीं पूर्णपात्रम्-अक्षतभृतभाजनं प्रियं
अलुनोऽस्माकं धारको जात इति, ते इति वक्तव्ये यत्र इत्यु-
क्तां तदैक्यं योतयितुम्, इत्युक्त्वा च तथा धूर्या गृहीतं
ब्रह्मदत्तोत्तरीयं, गता च पथैव सह, ततश्च निर्गतोऽसौ
कुडङ्गात्कृतश्च परिहासः, प्रवृत्तो गन्तुं प्राप्तः सुप्रतिष्ठम् ॥ ३५० ॥
तत्र च कुलकुण्डली नाम कन्या (भिक्षुडिबिसालि-
यमि जियसु ति) आर्षत्वादुभयत्र सुप्यत्ययः, भि-
कुण्डिबिसालिताऽङ्गिकुण्डिनामनृपतिनिष्कासिताजितशत्रोः
जितशत्रुनामनृपतेः सकाशात्प्रधुरातोऽहिच्छत्रां व्रजन्तरे-
ऽन्तराले लभते-प्राप्नोति ॥ ३५१ ॥ तथैन्द्रपुरे शिवदत्तो
नाम (रुद्रपुरे च) भद्रपुरे च विशाखदत्ताऽभिधानः, तद्-
दुहितरौ बहुकत्वेन दीर्घपृष्ठपुरुषभोक्त्या कृतब्राह्मणवेष्टेण
लभते कस्येन्द्रराज्यं च ॥ ३५२ ॥ ततो राजगृहं मिथिलां
हस्तिनापुरं कस्यां तथैव भावस्तीम्, अभ्रमादिति शेषः ।
एषा त्वनन्तरमुपदर्शिता नगरहिरण्यवर्द्धया ब्रह्मदत्तस्ये-
ति ॥ ३५३ ॥ एवं च समतोऽस्य मिलिताः कटककरेणु-
दत्ताऽऽद्यः पितृव्यस्याः, गृहीताः कियन्तोऽपि प्रत्यन्तराजा-
नः, अकरन्तं समुत्पन्नं, प्रारब्धस्तदुपदर्शितमार्गेण दिग्बि-
जयः, प्राप्तः काष्पित्ये, निर्गतः तदभिमुखं दीर्घपृष्ठो, लम्ब-
मनयोरायोधनं, त्रिनिपातिनोऽसौ ब्रह्मदत्तेन, एवं च बो-
द्धव्यस्तस्य दीर्घपृष्ठविषयरोषमोक्षश्च, अत्रान्तरे मिलिताः
परिणीतकन्याः पितरः, समुत्पन्नानि च यथावसरं शेषर-
त्नानि, साधितं षट्करणमपि भरतं, प्राप्ताश्च नवापि नि-
धयः परिणतं चक्रवर्तिपदम्, एवं च सुकृतपुरयफलमुपभु-
ञ्जतोऽतिक्रान्तः कियामपि कालोऽस्यदा बोपनीतं देवतया
मन्दारदाम, समुत्पन्नं तद्दर्शनादस्य जातिस्मरणमनुभूतानि

मयैवविधकुसुमदामान्यहं हि नलिनगुल्ममिमाने वंदोऽभव
मित्येकादशनिर्गुणिगाथाऽर्थः ॥ ३२४ ॥

इत्थं तावत् काम्पिल्ये संभूतः चक्रवर्ती जातश्चित्रस्य तु का
वानेत्याह—

“कंपिले संभूतो, चित्तो पुण जाओ पुरिमतालमि ।

सेट्टिकुलमि विसाले, धम्मं सोऊण पवइओ ॥ २ ॥

पादत्रयम् । चित्रः पुनर्जातः पुरिमताले, स हि चित्रनामा
महर्षिः, तत्र संभूतिनाम्नि आतरे तथाऽनशनं प्रतिपन्नव-
स्वहो दुग्न्तो मोहश्चित्रा कर्मपरिणतिश्चञ्चलं चित्तमित्यादि
विचिन्त्य चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याख्यातवान्, मृत्या च प-
ण्डितमरणेन समुत्पन्नस्तत्रैव नलिनगुल्मनाम्नि विमाने,
ततस्तत्र स्वस्थितमनुपादयोत्पन्नः पुरिमतालपुरे, तत्रापि
कथेत्याह—अष्टिकुले वणिकप्रधानान्वये, विशाले विस्तीर्णे पु-
त्रपौत्राऽऽदिवृद्धिमति, प्राप्तवयाश्च तथाविधव्यविरसिधौ-
धर्म—यतिधर्मं सास्यदिकं भुत्वाऽऽकर्ण्य प्रव्रजितः प्रव-
स्थां प्रतिपन्नवानिति सूत्रभाषार्थः ।

ततः किमित्याह—

कंपिलमि य वयरे, समागया दो वि चित्तसंभूया ।

सुहदुक्खफलविवागं, कहिति ते एगमेगस्स ॥ ३ ॥

काम्पिल्ये च नगरे ब्रह्मदत्तोत्पत्तिस्थाने समागतौ मिलितौ
आवपि चित्रसंभूतौ जन्मान्तरनामतः सुखदुःखफलवि-
पाकं सुकृतदुष्कृतकर्मानुभवरूपं (कहिति सि) कथयतः
स्मेति शेषः । ततश्च कथितवन्तौ तौ चित्रजीवयतिब्रह्मद-
त्तौ (एगमेगस्स सि) एकैकस्य परस्परमिति यावदिति
सूत्राक्षरार्थः ।

भाषार्थस्तु निर्गुणिकृतोच्यते—

जाईए पगास निवे—यणं च जाईपगासणं चित्ते ।

चित्तस्स य आगमणं, इड्डिपरिवागसुत्तथो ॥ ३५५ ॥

तथा हि ब्रह्मदत्तो जातिस्मरणोपलब्धस्वजातीनां “ दा-
सा दसन्नए आसी । ” इत्यादिना सार्द्धश्लोकेन जनाय प्र-
काशनं निवेदनं च—य इमं द्वितीयश्लोकं पूरयति तस्मै रा-
ज्यार्द्धमहं प्रयच्छामीति विहितवान्, ततस्तदर्थिना जनेन उ-
द्घुष्यते तद्व्यामनगराऽऽकराऽऽदिषु पठ्यमानं वाऽऽकर्णितं
करणौपकरया चित्रजीवयतिना, ततस्तथाविधज्ञानातिशयो-
पयोगतः स्वजातीरूपलभ्य जातोऽस्याभिप्रायो यथा गतत्वा तं
जन्मान्तरनिजभातरं संभूतजीवमवबोधयामि इति, प्र-
स्थितस्ततः स्थानात्प्राप्तः क्रमेण काम्पिल्यं, स्थितस्तद्वद्विह-
र्याने, भुतश्चरघट्टिकपरिपठ्यमानः सार्द्धश्लोकः, पूरितश्चा-
नेन द्वितीयश्लोकोऽवधारितश्चरघट्टिकेन, धावितश्चाऽ-
सौ नृपसकाशं राज्यलोभेन, पठितं चैतेन तत्पूरतः, परिपूर्णं
श्लोकद्वयं, जातस्तदार्कणनास्य चित्ताऽऽवेशो, निरुद्धश्च त-
ज्जनितमूर्ध्या आसमागौ, निमीलितं लोचनयुगलं, लुठितः स
आसनात् निपातितो भुवि, किमेतत् किमेतदित्यादिनाऽऽकुलि-
तः सर्वोऽपि तत्परिच्छेदो, दृष्टश्च तेनारघट्टिकः, ताडितः पा-
र्णिप्रहाराऽऽदिभिरारट्टितमेतेन न मयैतत्पूरितं न मयेति, किं
त्वग्येनैव भिणुयैतत्कलिकम्दलिमूलेनेति । अन्तान्तरे लब्धा
चेतना, प्राप्तं च स्वास्थ्यं चक्रवर्तिना । उक्तं च—कथाऽसौ

श्लोकपूरयिताऽऽस्त इति । कथितस्तद्व्यतिकरो, यथा—के-
नचित् भिणुयैतत्पूरितं न त्वमुनेति, पृष्टं च पुनरनेन हर्षोत्फु-
ल्लनयनयुगलन—कथं तर्ह्यसाविति, कथिनमारघट्टिकेन—दे-
व ! मदीयघाटिकायामेतच्छाऽऽकर्ण्यं प्रचलितः सबलबाह-
नः सकलान्तःपुरसमन्वितश्च तद्दर्शनाय, प्राप्तस्तदुधा-
नं, दृष्टो मुनिः, वन्दितः सबहुमानम्, उपवेक्षितश्चैकाल-
ने, पप्रच्छतुः परस्परमनामयं, कथयामासतुश्च यथास्वम-
नुभूतसुखदुःखफलविपाकं, तत्कथनानन्तरं च वसिता निज-
समृद्धिश्चक्रवर्तिना, प्रकथितस्तद्विपाकदर्शनतस्तत्पारित्याग-
श्चित्रयतिना, एतावानेव प्रस्तुताध्ययनसूत्रस्यार्थोऽभिधे-
य इति सूत्रनिर्गुणिगाथयोर्भाषार्थः ।

सम्प्रति यदुक्तं—सुखदुःखफलविपाकं तौ कथयामासतु-
रिति, तत्र—चक्रवर्ती यथा कथयामास तथा

सम्बन्धपुरःसरमाह—

चक्रवर्ती महिड्डीओ, वंभदत्तो महाजसो ।

भायरं बहुमाणेण, इमं वयणपव्वी ॥ ४ ॥

आसि मो भायरो दो वि, अणमसुवसाणुगा ।

अणमसुमणूत्ता, अणमसुहिंसिणो ॥ ५ ॥

दासा दसणए आसी, मिया कालिजरे ण्णे ।

इंसा मयंगनीराए, सोवागा कासिभूमिए ॥ ६ ॥

देशा य देवलोगमि, आसि अम्हे महिड्डीआ ।

इमा णो छट्ठिया जाई, अणमण्णेण जा विणा ॥ ७ ॥

चक्रवर्ती महर्षिको वृद्धिभूतिः ब्रह्मदत्तो महायशा भातरं
जन्मान्तरसोदर्यं बहुमानेन भानसप्रतिबन्धनेन वयममा-
णलक्षणं वचनं—वाक्यमप्रवीदुक्तवान्, यथा (आसिमो
सि) अभूवाऽऽथां ज्ञानरौ द्वावप्यन्यान्—परस्परं वशमा-
यत्तनामनुगच्छन्तौ यौ तावन्त्याऽन्यवशानुगौ, तथा अन्योऽ-
न्यमनुरक्तावतीव स्नेहवन्तौ, तथाऽन्योऽन्यहितैषिणौ परस्पर-
रशुभाभिलाषिणौ, पुनःपुनरन्योऽन्यग्रहणं च तुल्यचितताऽ-
तिशयव्यापनार्थम्, प्रकारश्च सर्वत्रालाक्षिकः, केषु पुन-
र्भवेत्स्थितमावामभूवेत्याह—दासौ दशार्णे—दशार्णदेशे (आ-
सि सि) अभूव, मृगौ कालिजरे कालिजरनाम्नि नगे,
इंसौ मतङ्गनीरे उक्तं, भवपाकौ वाण्डालौ (कासिभू-
मि सि) काशीभूम्यां काश्यपिधाने जनपदे, देवौ च
देवलोके सौधर्माऽभिधानेऽभूव, (अम्हे सि) आवां
महर्षिकौ, न तु किलिषिकौ, (इमा णो सि)
इयमावयोः षष्ठ्येष षष्ठिका जातिः । कीदृशी येत्याह—
(अणमण्णेण सि) अन्योऽन्येन—परस्परं या विना,
कोऽर्थः ? , परस्परसाहित्यरहिता वियुक्तयोर्भवेति भाषः ।
इति सूत्रचतुष्टयाऽर्थः ।

इत्थं चक्रवर्तिनाम्ने मुनिराह—

कम्मा शिदाणपगडा, तुम्मे राय ! विचित्तिया ।

तेसिं फलविवागेणं, विप्पभोगमुवागया ॥ ८ ॥

कर्माणि ज्ञानाऽवरणाऽधीनि नितरां दीयन्ते लूयन्ते, दीय-
न्ते वा खण्ड्यन्ते तथाविधसानुबन्धकलाभावतस्तपःप्र-
भृतीभ्यनेनेति निदानं साभिप्वङ्गप्रार्थनारूपं, तेन प्रकथेन

कृतानि-विहितानि निदानप्रकृतानि, निदानवशनिबद्धानी-
ति योऽर्थः स्वया राजन् ! विचिन्तितानीति, तदेतुभूताऽऽर्त-
भ्यान्ऽऽदिभ्यान्तः कर्माण्यपि तथोच्यन्ते तेषामेवंविध-
कर्मणां फलं चाऽसौ विपाकश्च शुभाऽशुभजनकत्वलक्षणः
फलविपाकस्तेन, यद्वा—कर्माण्यनुष्ठानानि (श्रियाण्यप्यु-
त्ति) निदानेनैव शेषशुभाऽनुष्ठानस्याऽऽच्छादितत्वात् प्रा-
प्यत् प्रकटनिदानानि स्वया राजन् ! विचिन्तितानि कृ-
तानीति गाढम् । तेषां फलं क्रमात् कर्म तद्विपाकेन विप्रयो-
गं विरहमुपागमौ प्राप्ता । किमुक्तं भवति ?—यत्तदा स्वयाऽ-
स्मन्निवारितेनाऽपि निदानमनुष्ठितं तत्फलमेतद्यदावयोस्त-
थाभूतयोरपि वियोग इति सूत्राऽर्थः ।

इत्थमवगतवियोगहेतुश्चकी पुनः प्रश्नयितुमाह—
सत्त्वसायप्पगहा, कम्मा मए पुरा कडा ।

ते अज्ज परिभुंजामो, किं नु चित्ते वि से तहा ॥ ६ ॥

सत्यं—मृषाभासापरिहाररूपं, शीघ्रम्—अमायमनुष्ठानं,
ताभ्यां प्रकटानि-प्रख्यातानि कर्माणि प्रकमाच्छुभाऽनु-
ष्ठानानि शुभप्रकृतिरूपाणि वा मया पुरा कृतानि, यानी-
ति गम्यते । ताभ्यश्च-अस्मिन्नहनि, शेषतश्चकालोपलक्षणं
चैतत् (परिभुंजामो नि) परिभुञ्जे तद्विपाकोपनतस्त्रीरक्षा-
ऽऽदिपरिमोगद्वारेण वेदये, यथेति गम्यते, किमिति प्रश्ने, नु
इति चित्तकं, चित्तोऽपि चित्रनामाऽपि, कोऽर्थो ?—भवानपि
(से इति) तानि तथा परिभुञ्जे ? नैवभुञ्जे, भिक्षुकत्वाद्भव-
त्तथा च किमिति भवताऽपि मयैव सहोपाजितानि शुभ-
कर्माणि विफलानि जातानीत्याशय इति सूत्राऽर्थः ।

मुनिराह—

सत्त्वं सुचिञ्चं सफलं नराञ्चं,

कटाण कम्माण न भुक्खु अत्थि ।

अत्थेहिं कामेहि अ उत्तमेहिं,

आया ममं पुष्पफलोववेमो ॥ १० ॥

जाणाहि संभूय ! महानुभागं,

महिङ्खियं पुष्पफलोववेयं ।

चित्तं पि जाणाहि तदेव रायं,

इड्डी जुई तस्स वि अ प्पभूया ॥ ११ ॥

महत्थरुत्ता वयणप्पभूया,

गाहाऽणुगीया नरसंघमउक्के ।

जं भिक्खुणो सीलुगुणोववेया,

इहऽज्जयंतं तमणोऽमिह जाओ ॥ १२ ॥

सर्वे निरवशेषं, सुखीर्षे-शोभनमनुष्ठितं, तपःप्रभृतीति गम्यते,
शीलेशब्दस्य सुखीर्षे प्रोषितमतम् इत्यादि कथितः साधुत्वं,
सह फलेन वर्तेत इति सफलं, नराणामित्युपलक्षणत्वादयो-
पाणामपि प्राणिनां, किमिति ? यतः कृतेभ्योऽर्थान्त्वश्यवेद्य-
तयोपरचित्तेभ्यः कर्मभ्यो न मोक्षो मुक्तिरस्तीति, वदति हि
तानि मित्रफलमवश्यमिति भावः । प्राकृतस्वास्थ्यं सुपुण्य-
स्थयः, आदेतत्-स्वयैव व्यभिचार इत्याह-अर्थैः-द्रव्यैरर्थैर्वा
प्रार्थनैः, वस्तुभिरिति गम्यते । कामैश्च मनीषाश्चाऽऽदिभि-

कृतमैः-प्रधानैः, लक्षणे तृतीया तत एतदुपलक्षितः सन् आ-
त्मा मम पुण्यफलेन-शुभकर्मफलेनोपपत्तोऽन्वितः स पुण्य-
फलोपपेत इति ॥ १० ॥ यथा एवं जानासि-अवधारयस संभू-
त ! पूर्वजन्मनि संभूताभिधान ! महानुभावं बृहन्माहा-
त्म्यं महर्षिकं सातिशयविभूतियुक्तमत एव पुण्यफलोपे-
तं चित्रमपि जानीहि अवबुध्यस्व तथैवाविशिष्टमव राजन् !
नृप !, किमित्येवमत आह-श्रुतिः-संपत् द्योतयतीतिस्तस्या-
ऽपीति जन्मान्तरनामतस्मिन्नाभिधानस्य, ममापीति भावः ।
अशब्दो यस्मादर्थे, ततो यस्मात्प्रभूता बह्वीत्यर्थः, यद्वा-
आत्मा मम पुण्यफलोपेत इत्यनेन चित्र एवाऽऽत्मानं निर्दि-
शति, तथा जानीहि संभूत इत्यादावात्मैत्यनुवर्तनेऽर्थव-
शाच्च विभक्तिपरिणामः । ततश्चैवं याज्यते हे संभूत ! य-
था त्वमात्मानं महानुभावाऽदिविशेषणविशिष्टं जानासि त-
था चित्रमपि जानीहि, चित्रनाम्नो ममापि गृहस्थभावे
एवंविधत्वादेवेति भावः । शेषं प्राप्यत् ॥ ११ ॥ यदि
तथाप्येवंविधा समृद्धिरास्तीत्यस्मिन्मिति प्रवृजित इत्याह—
महानपरिमितोऽनन्तद्रव्यपर्यायाऽऽत्मकतया अर्थोऽभिधेयं
यस्य तत्प्रमार्थं रूपं-स्वरूपं न तु अणुप्रमाणं गुणः, ततो
महार्थं रूपं यस्याः सा तथा, महतो वाऽर्थोऽनु जीवाऽऽदित-
स्वरूपान् रूपयति-दर्शयतीति महार्थरूपा, (वयणप्पभूय सि)
वचनेनाप्रभूता अल्पभूता वा अल्पत्वं प्राप्ता वचनाल्पभूता
वचनात् प्रभूता वा स्तोकास्तरति यावत्, केयमीदृशीत्याह-
गीयत इति गाथा, सा चेहार्थाऽर्थाभिधायिनी सूत्रपद्धतिः,
अन्विति-तीर्थकृद्गणधराऽदिभ्यः पञ्चावगीता अनुगीता, को-
ऽर्थः, तीर्थकाराऽऽदिभ्यः भूत्वा प्रतिपादिता, स्पर्धिवरेरिति शे-
वः । अनुलांमं वा गीताऽनुगीता अनेन भोजानुकूलैव देशना
क्रियते इति व्यापितं भवति । कस्याह-नराणां पुरुषाणां
सर्वेषः समृद्धस्त्वन्मध्ये, गाथामेव पुनर्विशेषयितुमाह—यां
गाथां भिक्षुणां सुनयः शीलं चारित्र्यं तदेव गुणो, बद्धा-गुणः
पूयगेव ज्ञानं, ततः शीलगुणेन शीलगुणाभ्यां वा चारित्र्य-
ज्ञानाभ्यामुपेता—युक्ताः शीलगुणोपेताः, इहास्मिन् जगति
(अज्जयंतं सि) अर्जयन्ति-पठनध्वणतदर्थानुष्ठानाऽऽदिभि-
रावर्जयन्ति । यद्वा—“ जं भिक्खुणो ” इत्यत्र भुत्वेति शेषः ।
ततो यां श्रुत्वा (अजयंतं सि) इहास्मिन् जिनप्रवचने यतन्ने
यत्नवन्तो भवन्ति, सोपस्कारत्वात्सा मयाऽप्यकर्णिता,
ततः भ्रमणस्तपस्वी अस्म्यहं जातो, न तु दुःखदग्धत्वादिति
भावः । पठ्यते च—(सुमणो सि) सुमनाः शोभनमवा इति
सूत्रत्रयार्थः ॥ १२ ॥

इत्थं मुनिनाऽभिहिते ब्रह्मदत्तः स्वस—

मृदया निमन्त्रयितुमाह—

उच्चोअए महु कके य वंमे,

पवेइया आवसहा य रम्मा ।

इमं गिहं वित्तधणप्पभूयं,

पसाहि पंचालगुणोववेयं ॥ १३ ॥

महेहिं गीएहि य वाइएहिं,

नारीजणोहिं परिवारयंतो ।

भुंजाहि भोगाई इमाई भिक्खु,

मम रोयई पच्चज्जा हु दुक्खं ॥ १४ ॥

उक्तोदयो मधुः कर्कः, अश्वत्थः मधुः, प्रह्ला व पञ्च प्र-
धानाः प्रासादाः प्रवेदिताः, मम वर्धकपुरस्त्रैः सुवैरुपनीता
इत्यर्थः । आबलसथाश्च शेषभवनप्रकारा रम्या रमणीयाः ।
पाठास्तरतश्च-आबलसथा अनिरम्याः सुरम्या वा, एते तु यत्रैव
आक्रिये रोचते तत्रैव भवन्तीति वृद्धाः । किञ्च—इदं प्रत्यक्षं
गृहमवस्थितप्रासादकथं, विसं प्रतीतं, तद्वत् तद्वत्
च हिरण्याऽऽदि. तेनोपेतं युक्ते विलम्बनोपेतम् । प-
ठ्यति च—(विलम्बनोपेतम्) तत्र प्रभूतं बहु-
विधमभ्यर्थमनेकप्रकारं वा धनमस्मिन्निति प्रभूतवि-
श्वधनम् । सूत्रे तु प्रभूतशब्दस्य परनिपातः प्राग्बत्, प्रशा-
धि प्रतिपालय पञ्चाला नाम जनपदस्तस्मिन् गुणा इन्द्रियो-
यकारिणो रूपाऽऽद्यस्तेरुपेतं पञ्चालगुणोपेतम् । किमुक्तं भव-
ति ?-पञ्चालेषु यानि विशिष्टवस्तूनि ताम्यस्मिन् गृहे सर्वा-
ण्यपि सन्ति, तदा पञ्चालानामत्युदीर्घत्वात्पञ्चालग्रहण-
म् अस्यथा हि मरतेऽपि यद्विशिष्टवस्तु तत् तद्गृह एव
तदाऽऽसीत् ॥ १३ ॥ किं च—(नष्टं हि ति) द्वाविंशत्पात्रो-
पलक्षितैर्नाष्टैर्नष्टैर्वा विविधाङ्गहाराऽऽदिस्वरूपैर्गीतैर्गामस्व-
रमूर्च्छनालक्ष्यैः, चस्व भिन्नक्रमत्वात् । (वाइपहिं ति) वादि-
त्रैश्च मृदङ्गमुकुन्दाऽऽदिभिर्नारीजनान् स्त्रीजनान् परिवारयन्
परिवारीकुर्वन् । पठ्यते च—(पविचारयते ति) प्रविचारयन्
स्वेषमानो, भुञ्जति चिन्तयन् भोगानिमान् परिदृश्यमानान्,
सूत्रस्यात्मवर्धनं लिङ्गव्यत्ययः । भिक्षो ! इह तु यद् गजतुरङ्ग-
माऽऽद्यनभिधाय स्त्रीणामेवाभिधानं तत् स्त्रीलोलुपत्वात्तस्य,
तासामेव वाऽऽत्मनाऽऽक्षेपकत्वव्यापनार्थं, कदाचिच्चित्रां वदे-
दित्यमेव सुखमित्याह-मह्यं रोचते प्रतिभानि प्रवृत्त्या, दुर-
वधारणे, भिन्नक्रमश्च, दुःखमेव न मनागपि सुखं, दुःख-
हेतुत्वादिति भावः । इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १४ ॥

इत्थं आक्रियोक्तं मुनिः किं कृतवानित्याह—

तं पुष्पनेहेण कयाणुरायं,
नराहिवं कामगुणेषु गिद्धं ।
धम्मस्मियो तस्स हियाऽणुपेही,
चित्तो इमं वक्कमुदाहरित्था ॥ १५ ॥

तं ब्रह्मदत्तं पूर्वस्नेहेन जन्मान्तरप्रकृष्टप्रणयेन कृतानुरागं वि-
दिताभिष्वङ्गं नराधपं राजानं कामगुणेष्वभिलषमाणशब्दा-
ऽऽदिषु गृह्यमभिकारकाऽन्विनं धर्माऽऽश्रितो धर्मस्थितस्त-
स्येति आक्रियो हितं पथ्यमनुप्रेक्षते पर्यालोचयतीत्येवं-
शीलो हितानुप्रेक्षी-कथं नु नामास्य हितं स्यादिति चिन्त-
नपरश्चित्रजीवयतिरिद्धं आकथं, पाठास्तरतो-वचनं वा (उ-
दाहरित्थं ति) उदाहृतवानुक्तवानिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

किं तदुदाहृतवानित्याह—

सर्वं विलविद्यं मीयं, सर्वं नष्टं विदंविद्यं ।
सर्वे आभरणा भारा, सर्वे कामा दुहावहा ॥ १६ ॥
बालाभिरामेषु दुहावहेसु,
ण तं सुहं कामगुणेषु रायं ।
विरत्तकामाण तवोधणाणं,
जं भिक्खुणं सीलगुणं रयाणं ॥ १७ ॥

सर्वमशेषं विलपितमिव विलपितं निरर्थकतया कथितयो-
नितया च, तत्र निरर्थकतया मत्तबालकगीतवत् कथित-
योनितया च विरहावस्थमृतप्रोषितभर्तृकागीतवत्, कि-
मित्याह-गीतं गानं, तथा सर्वैर्नृण्यं गात्रविक्षेपणरूपं विड-
म्बितमिव विडम्बितं, यथा हि यक्षाऽऽदिषुः पीतमद्याऽऽदि-
र्वा यनस्ततां हस्तपादाऽऽदीन् विलपित्येवं नृभ्यश्नपीति, तथा
सर्वाणामभरणानि मुकुटाङ्गदाऽऽदीनि भारास्तत्त्वतो भारस्व-
रूपत्वात्तथा, तथाविधवर्जिताभर्तृकारितसुवर्णस्थगितशिला-
पुत्रकाऽऽभरणवत्, सर्वे कामाः शब्दाऽऽद्यो दुःखाऽऽवहाः
मृगाऽऽदीनामिवाऽऽयतौ दुःखावाप्तिहेतुत्वात्, मत्सरेण्यवि-
षादाऽऽदिभिर्विषयव्याकुलत्वोत्पादकत्वाभरणकाऽऽदिहेतुत्वाच्चे-
ति ॥ १६ ॥ तथा बालानां विवेकरहितानामभिरामाभिलाभि-
तिहेतवो ये तेषु, दुःखाऽऽवहेषूक्तव्यायेन दुःखप्रापकेषु न तत्
सुखं कामगुणेषु मनोज्ञशब्दाऽऽदिषु, लेभ्यमानेतिविति शेषः ।
राजन् ! पृथिवीपते ! "विरत्तकामाणं ति" प्राग्बत्, कामवि-
रक्तानां-विषयपराङ्मुखानां तप एव धनं येषां ते तपोधना-
स्तेषां यत् सुखमिति संशयः । भिक्षूणां यतीनां शीलगुणयो-
र्वा सूत्रत्वाद्गतानामाशक्तानामिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १७ ॥ बाले-
स्यादिसूत्रं कूर्णिकृता न व्याख्यातं, क्वचित्तु दृश्यत इत्य-
स्माभिरुक्तीतम् ।

सम्प्रति धर्मफलोद्दर्शनपुरःसरमुपदेशमाह—

नरिदं ! जाई अइमा नराणं,
सोवागुजाई दुइओ गयाणं ।
जाई वयं सव्वजणस्सवेसा,
वसीय सोवागनिवेसणेषु ॥ १८ ॥
नीसे य जाईइ उ पाविषाए,
वुच्छा म् सोवागनिवेसणेषुं ।
सव्वस्स लोगस्स दुगुच्छणिजा,
इहं तु कम्माई पुरेकडाई ॥ १९ ॥
सो दाणि मि राय महाणुभागे,
महिद्धिओ पुप्फलोववेओ ।
चइत्तु भोगाई असासयाई,
आयाणहेउं अभिनिक्कवमाहि ॥ २० ॥

नरेन्द्र ! चक्रवर्तिन् !, जायन्तेऽस्यामिति जातिरधमा नि-
कृष्टा नराणां मनुष्याणां मध्ये स्वपाकजातिः आण्डालजातिः
(दुइउ ति) द्वयोरपि गतयोः प्राप्तयोः । किमुक्तं भवति ?-
यदाऽऽवां स्वपाकजातावृत्त्यञ्चौ तदा सर्वजनगर्हिता जातिरा-
सीत्, कदाचित्तामवाप्याप्यन्यत्रैवोपितौ स्यातामित्याह-य-
स्यां वयं, प्राग्बत् बहुवचनं सर्वजनस्याशेषलोकस्य त्रेष्याव-
प्रानिकरौ (वसीय ति) अवस्थाव उपनिषा, केषु स्वपाकानां
निवेशनानि कृद्वाणि स्वपाकनिवेशनानि तेषु, कदाचित्-
त्रापि भिक्षानविशेषाऽऽदिना अहीलनीयावच स्यातामित्या-
ह-तस्यां च जातौ स्वपाकसंबन्धिनां च, तुः विशिष्टेषु, ततश्च
जात्यन्तरेभ्यः कुम्भितत्वं विशिनष्टि, पापैव पापिका
तस्यां कुत्सितायां, पापहेतुभूतत्वेन वा पापिका, तस्यां
पापिकायां वा नरकाऽऽदिकुगनेरिति गम्यते । (बुच्छे-
ति) उचितौ, 'सु' इत्यावां केषु ? स्वपाकनिवेशनेषु, की-

दृश्यो ? सर्वस्य लोकस्य जुगुप्सनीयौ हीलनीयौ, इहेत्यस्मिन् जन्मनि, तु पुनरर्थस्तन इह पुनः कर्माणि शुभाऽनुष्ठानानि (पुरकडाई इति) पूर्वजन्मोपाजितानि विशिष्टजात्यादिनिबन्धनानीति शेषः । तत उत्पन्नप्रत्ययैः पुनस्तदुपाजन एव यतो विधेयो, न तु विषयाऽभिष्वङ्गव्याकुलितमानसैरेवं स्थेयमिति भाव इति । यतश्चैवमतः स इति यः पुरा संभूतनामा अनगार आसीद्विदानीमस्मिन् काले " सि सि " पूरणे, यद्वा—(दाणिसि ति) देशीयभाषयेदानीं राजा महानुभागो महार्किकः पुण्यफलापेतश्च सन् दृष्टधर्मफलत्वेनाभिनिष्क्रमेति संबन्धः । अथवा सोपस्कारत्वाद्यत्स एव त्वमिदानीं राजा महानुभागताऽऽद्यन्विन इह जातस्तत्कर्माणि पुराकृतानीति पूर्वेण संबन्धः । कोऽर्थः? पुराकृतकर्मविजृम्भितमवैतत्, कथमन्यथा तथाभूतस्यैवंविधसमृद्धयवासिरिति भावः । यतश्चैवमतोऽभिनिष्क्रमेति संबन्धः । किं कृत्वेत्याह—त्यक्त्वाऽपहाय भुज्यन्त इति भोगाद्रव्यनिचयाः कामा वा तानशास्त्रताननित्यानादीयते सद्दिवे कैर्गृह्यते इत्यादानश्चारित्रधर्मस्तद्धेतोरभिनिष्क्रमाऽऽभिमुख्येन प्रमजितो भव, गृहस्थतायां हि न सर्वविरतिरुपचारित्रसम्भव इति भावः । पठन्ति च—" आयाणमेवा अणुचितया हि " इति । स्पष्टमिति सूत्रत्रयाऽर्थः ।

क एवमकरणे दोष इत्याह—

इह जीविष्य राय ! असासयम्मि,
धणियं तु पुष्पाई अकुन्वमाणो ।

से सोपई मन्चुमुहोवणीए,

धम्मं अकाऊण परम्मि लोए ॥ २१ ॥

इह जीविते मनुष्यसम्बन्धिन्यायुषि राजजशाश्वनेऽस्थिरे (धणियं तु सि) अतिशयेनैव न तु ध्वजपटप्रान्ताऽऽद्यन्यास्थिरवस्तुसाधारणतया पुण्यानि पुण्यहेतुभूतानि शुभाऽनुष्ठानान्यकुर्वणः स इति पुण्यऽनुपाजकः शास्त्रे दुःखाऽऽर्चः पञ्चाक्षापं विधत्ते मृत्युरायुःपरित्यक्तस्य मुक्तामिव मुक्तं मृत्युमुखं शिथिलीभवद्बन्धनाऽऽद्यवस्था तदुपनीतस्तथाविधकर्मभिरुपहौकितो मृत्युमुखोपनीतः सन् धर्म शुभाऽनुष्ठानमकृत्वाऽनुष्ठाय (परम्मि सि) अस्य गम्यमानत्वात् परस्मिन् लोके जन्मान्तररूपे गत इति शेषः । नरकाऽऽदिषु ह्यसह्यासातवेदनाऽर्द्धिनशरीरः शशिनूपनिवत् किं न मया तदेव सधनुष्ठानमनुष्ठितमिति स्मिन् एवाधर्मकारीति सूत्रार्थः । स्यादेतत्, मृत्युमुखोपनीतस्य परत्र वा दुःखामिहतस्य स्वजनाऽऽद्यस्त्राणाय भविष्यन्ति, ततो न शोचिष्यते

इत्याशङ्क्याऽऽह—

जंहे सीहो व मियं गहाय,
मन्चू शरं शेइ हु अंतकाले ।

न तस्स माया व पिया व भाया,
कालम्मि तम्मंऽमहरा भवंति ॥ २२ ॥

न तस्स दुक्खं विभयंति णायओ,
न मित्तवग्गा ण सुया ण बंधवा ।

एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं,

कचारमेवं अणुजाइ कम्मं ॥ २३ ॥

यथेत्यौपम्ये, इहेति लोके, सिंहो मृगपतिः, वेति पूरणे, यद्वा—वाशब्दोऽयं विकल्पाऽर्थे, ततो व्याघ्राऽऽदिर्वा मृगं कुरङ्गं गृहीत्वोपादाय प्रक्रमात् स्वमुखं परलोकं वा नयतीति सम्बन्धः । एवं मृत्युः कृतान्तो, नरं पुरुषं, नयति, दुरवधारणे, ततो नयत्येव, कदा ? अन्तकाले जीवितव्याऽवसानसमये । किमुक्तं भवति?—यथाऽसौ सिंहेन नीयमानो न तस्मै अलमेवमयमपि अन्तुर्मृत्युना, कदाचित् स्वजनस्तत्र साहाय्यं करिष्यत्यत आह—न तस्य मृत्युना नीयमानस्य माता वा पिता वा (भाय सि) वाशब्दस्यैव गम्यमानत्वात् आता वा काले तस्मिन् जीवितान्तरूपेऽर्थे प्रक्रमाज्जीवितव्यभागं धारयन्ति मृत्युना नीयमानं रक्षन्तीत्यंशधराः, यथा हि नृपाऽऽदी स्वजनसर्वस्वमपहरति स्वद्रविणदानतः स्वजनाऽऽदिभिस्तद्रूपते नैवं स्वजीवितव्यांशदानतः तज्जीवितं मृत्युना नीयमानम् । उक्तं हि—" न पिता आतरः पुत्राः, न भार्या न च बान्धवाः । न शक्ना मरणात्क्रातुं, शक्नाः संसारसागरे ॥ १ ॥ " इति । अथवा—अंशो दुःखभागस्तं हरन्त्यपनयन्ति ये तेऽशहरा भवन्तीति । इदमेवाभिष्यनक्ति—आद्याख्याने तु स्यादेतत्—जीवितारक्षणेऽपि दुःखांशहारिणो भविष्यस्यत आह—न तस्य मृत्युना नीयमानस्य तत्कालभाविना दुःखेनाऽत्यन्तपीडितस्य दुःखं शरीरं मानसं वा विभजन्ति विभागीकुर्वन्ति ज्ञातयो दूरवर्तिनः स्वजनाः, न मित्रवर्गाः सुहृन्ममूहा न सुताः पुत्राः, न बान्धवाः निकटवर्तिनः स्वजनाः, किं तु एकोऽद्वितीयः स्वयमात्मना प्रत्यनुभवति वेद्यते दुःखं क्लेशं, किमिति ? यतः कर्तारमेवापाजयितारमेव, अनुयात्यनुगच्छति, किं तत् ?—कर्म, येन तत्कृतं तस्यैव फलमुपनयतीति भाव इति सूत्रत्रयाऽर्थः ।

इत्थमशरण्यत्वभावनामभिधायैकत्वभावनामाह—

चिक्का दुपयं च चउपयं च,

खेत्तं गिहं धणधम्मं च सव्वं ।

कम्मप्पवीओ अवसो पयाई,

परं भवं सुंदर पावगं वा ॥ २४ ॥

तमिक्कगं तुच्छसरीरगं से,

चिईगयं दहिउं तु पावगेणं ।

भज्जा य पुत्तो वि य णायओ य,

दायारमसं अणुसंकमंति ॥ २५ ॥

त्यक्त्वा—उत्सृज्य, द्विपदं च भार्याऽऽदि, चतुष्पदं च इत्यादि, क्षेत्रम्—इत्युक्तेषांऽऽदि, गृहं धवलगृहाऽऽदि, (धण सि) धनं कनकाऽऽदि, धान्यं शाल्यादि, चण्डाद् धन्याऽऽदि च, सर्वं निरवशेषं, ततः किमित्याह—कम्मैवाऽऽत्मनो द्वितीयमस्येति कर्माऽऽत्मद्वितीयोऽवशोऽस्वतन्त्रः प्रकर्षेण याति प्राप्नोति प्रयाति, कं ? परमन्यभवं जन्म (सुंदर सि) विन्दुलोपात् सुन्दरं स्वर्गाऽऽदि, पापकं वा नरकाऽऽदि स्वकृतकर्मानुरूपमिति भावः । तत्र किमन्यदर्शनिनामिव सशरीर एव भवाऽन्तरं यात्युत्तान्यथेति ? उच्यते औदारिकशरीराऽपेक्षयाऽशरीर एव, तर्हि तत् त्यक्त्वेत्यत्र का वात्सेत्याह—(तद्विति) यत्नेन व्यक्तम् एकमद्वितीयं तद् द्वितीयस्य जन्तोरन्यत्र संक्रमणात् तुच्छमसारमत एव क-

रितं शरीरं शरीरकमनयोस्तु विशेषणसमासः । (से) तस्य भवान्तरगतस्य लब्धमिध चीयते नृनकद्विनाय इधना-
न्यस्यामिति चितिः काष्ठरथमाऽऽत्मिका, तस्यां गतं स्थि-
तं चितिगतं दग्धत्वा, तुः पूरये, पावकेनरक्षिना भार्या च पु-
त्रोऽपि च हातवध दानारमभिलषितवस्तुसम्पादयिता-
रमन्यत्, अनुसंक्रामन्पुण्यसर्व्वमिति, ते हि गृहमेवावकृत्मास्त
इति तद्वाहनिष्कास्य जनलज्जाऽऽदिना च भस्मसात्कृ-
त्वा च लौकिककृत्याभ्याकृत्य च कतिचिद्दिनानि
पुनः स्वर्ग्वेत्तत्वरत्ना तथाविधमभ्यमेवाऽनुवर्तन्ते न तु त-
त्प्रवृत्तिमपि पृच्छन्ति, अस्तं तदनुगमनमित्यभिप्राय इति
सूत्रद्वयाऽर्थः ।

किं च—

उबणिज्जइ जीवियमप्यमायं,
वणं जरा हरइ नरस्स राय ! ।
पंचालराया ! वयखं सुणाहि,
मा कासि कम्माणि पढालयाणि ॥ २६ ॥

उपनीयते द्वौक्यते प्रकमात् सृत्त्ये तथाविधकर्मभिर्जी-
वितमायुरप्रमादं प्रमादं विनैव, आर्वाचिमरणतो निरन्तरमि-
त्यभिप्रायः, सत्यपि च जीविते वर्यं सुस्मिन्पृच्छायाऽऽत्मकं
जराविधसा हरत्यपनयति नरस्य मनुष्यस्य राजन् । अकृष-
तिन्, यतश्चैवमतः पञ्चालराज ! पञ्चालमण्डलोद्भवनृपते !, व-
चनं वाक्यं शृण्वताऽऽकर्ष्य, किं तत् ?—मा कार्याः, कानि ?—कर्मा-
यस्यस्यारम्भरूपाणि (महालयाणि स्ति) अतिशयमहानि
महान्वाऽऽलयः कर्माऽऽसृजंते येषु तानि, उभयत्र पञ्चन्द्रिय-
व्यपरोपणकुण्ठिमभक्षणोऽऽदीनीति सूत्राऽर्थः ।

एवं मुनिनोक्ते नृपतिराह—

अहं पि जाणामि जहेइ साह !,
जं मे तुमं साहसि वकमेयं ।
भोगा इमे संगकरा भवन्ति,
जे दुज्जया अज्जो ! अम्हारिसेहि ॥ २७ ॥

अहमपि न केवलं भवानित्यपिशुशऽर्थः । जानाम्यवबुधे,
तथेतिशेषः, यथा येन प्रकारेण इहास्मिन् जगति साधो !
यत् (मे) मम त्वं साधयसि कथयसि, वाक्यमुपदेशरूपं च
चः, एतत् ब्रह्मन्तरं भवतोक्तम्, तत् किं न विषयान्परित्यज-
सि ? । अत आह—भोगाः शब्दाऽऽद्य इमे प्रत्यक्षाः सङ्कराः
प्रतिषर्धेस्वाका भवन्ति ये, यत्तद्विषयं नित्याभिसम्बन्धात्ते
दुःखेन जीयन्ते अभिभूयन्ते इति दुर्जया दुस्सज्जा इति
यावत् । (अज्जो स्ति) भार्य ! अस्मादशैर्गुरुकर्मभिर्जन्तुभिरि-
ति गम्यते । पठ्यते च—“ अहं पि जाणामि जो एत्थ सा-
री, । ” पादत्रयं तदेव, अहमपि जानामि योऽत्र सारः—यद्दि-
ह मनुजजन्मनि प्रधानं चारित्तधर्माऽऽत्मकं, अस्य गम्यमा-
नत्वाद्यच्च मे त्वं साधयसि, शेषं प्राणवदिति सूत्राऽर्थः ।

किं च—

इत्थिणपुरमि चित्ता !, दद्वणं नरवणं महिद्धीयं ।
कामभोगेषु गिद्धेणं, नियाणपसुहं कदं ॥ २८ ॥
तस्स मे अपादिकंतस्स, इमं एयारिसं फलं ।
आणयाणो वि जं धम्मं, कामभोगेषु मुद्धिओ ॥ २९ ॥

इत्थिणपुरे (चित्ता इति) आकारोऽलक्षणिकः, हे चित्र !
चित्रनामन् मुने ! दद्वणं नरपतिं सनत्कुमारनामानं चतुर्थचक्र-
वर्तिनं महर्षिकं सातिशयसंपदं कामभोगेषूक्तकेषु गृहेनाऽ-
भिकाङ्क्षावता निदानं जन्मास्तरे भोगाऽऽशंसाऽऽत्मकमशुभम-
शुभाऽनुबन्धि कृतं निर्वर्तितमिति ॥ २८ ॥ कदाचित्तत्र कृतेऽपि
ततः प्रतिक्रान्तः स्यादत आह—(तस्स स्ति) सुखं प्रत्ययेन
तस्मात्प्रिद्वानात् (मे) ममाप्रतिक्रान्तस्याप्रतिनिवृत्तस्य, तदा
हि त्वया बहुधोक्त्यमानेऽपि न मञ्चेतसः प्रत्यावृत्तिरभूदि-
तीदमेतादृशमनन्तरवच्यमाणरूपं फलं कार्यं, यत् कीदृशि-
त्याह—(आणयाणो वि स्ति) प्राकृतत्वाज्जानन्नप्यबहु-
धमानोऽपि यदहं धर्मं धुनधर्माऽऽदिकं, कामभोगेषु मू-
र्च्छितो गृहस्तवेतत्कामभोगेषु मूर्च्छनं मम निदानकर्मणः
फलम्, अन्यथा हि ज्ञानस्य फलं विरतिरिति कथं न जा-
ननोऽपि धर्माऽनुष्ठानावाप्तिः स्यादिति भावः । इति सूत्र-
द्वयाऽर्थः ।

पुनर्निदानफलमेवादाहरणतो दर्शयितुमाह—

नागो जहा पंकजलाऽवसणो,
दद्वं थलं नाभिसमेइ तीरं ।
एवं वयं कामगुणेषु गिद्धा,
ण भिक्खुणो मग्गमगुणवयामो ॥ ३० ॥

नागो इस्ती, यथेति दृष्टान्तोपदर्शकः, पङ्कप्रधानं जलं प-
ङ्कजलं यत्कलमित्युच्यते, तत्राऽवसणो निमग्नः पङ्कजला-
वसणः सन् दद्वं अवलोक्य स्थलं जलविकलभूतलं (न)
नैयाभिसमेति प्राप्नोति तीरं पारमपेर्गम्यमानत्वात्सीरमप्या-
स्तां स्थलमिति भावः । इत्येवंविधनागवत्, वयमि-
त्यात्मनिर्देशे, कामगुणेषूक्तकेषु गृहा मूर्च्छिता न भिक्षोः
साधोर्माणं पन्थानं सदाचारलक्षणम्, अनुब्रजामोऽनुसरामः ।
अमी हि पङ्कजलोपमाः कामभोगाः, ततस्तत्परतन्त्रतया
न तत्परित्यागतो निरपायतया स्थलमिव मुनिमार्गमवग-
च्छन्तोऽपि पङ्कजलावमग्नजवद्वयमनुगन्तुं शक्नुम इति
सूत्राऽर्थः ।

पुनरनित्यतादर्शनाय मुनिराह—

अच्चइ कालो तुरन्ति राइओ,
न यावि भोगा पुरिसाण निच्चा ।
उवेच्च भोगा पुरिसं चयंती,
दुमं जहा खीणफलं व पक्खी ॥ ३१ ॥

अथेति अतिक्रामति, कालो यथाऽऽयुःकालः, कि-
मित्येवमुच्यते ?, अत आह स्वरन्ति शीघ्रं गच्छन्ति राजयो
रजन्थो, दिनोपलक्षणं चैतत्, ततोऽनेन जीवितव्यस्यानि-
त्यत्वम् । उक्तं हि—“ क्षणवामदिवसमास—चक्षुलने गच्छन्ते
जीवितदलानि । इति विद्वानपि कथमिह, गच्छन्ति नि-
द्रावशं राज्ञो ? ॥ १ ॥ ” अथवा ‘ अथेति अनीव याति, को-
ऽसौ ?—कालो, कुत एतत् ?, यतः स्वरन्ति राजयो, न चापि
भोगाः पुरुषाणां नित्याः शाश्वताः अपेक्षितकमत्वाच्च के-
वलं जीवितमुक्तनीतितः न नित्यं, किं तु भोगा अपि, य-
न उपेत्य स्वप्रवृत्त्या, न तु पुरुषाभिप्रायेण भोगाः पुरुषं
त्यजन्ति परिहरन्ति, कश्चिच्च क इवेत्याह—दुमं वृक्षं यथा

क्षीणानि विनष्टानि फलानि यस्यासौ क्षीणफलस्तं, वेत्यौप-
म्ये, उक्तं हि—“मिष पिष विष इव व विष इवार्थे वा” ॥ ८ । २
। १८२॥ भिन्नकमन्त्रायेततः पक्षीव विहग इव, फलोपमानि हि
पुण्यानि, ततस्तदपगमे क्षीणफलं वृक्षमिव पुरुषं पक्षिवद्भोगा
विमुञ्चन्तीति सूत्रार्थः ।

यत एवमतः—

अईऽसि भोगे चइउं असत्तो ,
अजाई कम्पाई करहि राय ! ।
धम्मे ठिओ सव्वपयाणुकंपी ,
तं होहिसि देवो इओ विउठवी ॥ ३२ ॥

यदि तावदसि त्वं भोगान् त्यक्तुम् अपहानुम्, अशक्तः
असमर्थः, पठ्यते च—(अइ तंसि भोगे चइउं असत्तो सि)
यात्र चैव तावत् कर्तुमशक्तस्ततः किमित्याह—आर्याणि इय
धर्मस्याः तानस्त्रिशताऽऽदिभ्यो दूरयानानि शिष्टजनोचिना
नाति यावत्, कर्माण्यनुष्ठानानि कुरु राजन् ! धर्मे प्रक्रमाद्
गृहस्थधर्मे सम्यग्दृष्ट्याऽऽशिष्टाऽऽचरिनाऽऽचारलक्षणे स्थि-
तः सन् सर्वप्रजानुकम्पी समस्तप्राणिदयापरः, ततः किफल-
मित्याह तत इत्यार्यकर्मकरणाद्भविष्यसि देवो वैमानिक इ
त इत्यस्मान्मनुष्यभवादनन्तरम् । (विउठवि सि) वैक्रिय
शरीरवानित्यर्थ इति वृद्धाः, गृहस्थधर्मस्यापि सम्यक्त्व-
देशविरतिकपस्य देवलोकफलत्वेन उक्तत्वादिति भावः । इ-
ति सूत्रार्थः ।

एषमुक्त्वाऽपि यदाऽऽसौ न किञ्चित्प्रतिपद्यते तदा तद्वि-
नेयतामवधार्यमुनिराह—

न तुज्झ भोए चइऊण बुद्धी ,
गिद्धोऽसि आरंभपरिगहेसु ।
मोहं कओ इत्तिउ विप्पलाओ ,
गच्छामि रायं ! आमंतिओऽसि ॥ ३३ ॥

नेति प्रतिषेधे, तव भोगान् शब्दाऽऽदीनुपलक्षणत्वाद्भान्यक-
र्माणि वा, (चइऊण सि) त्यक्तुम्, यद्वा—सोपष्कारत्वाद्भोगा-
स्त्यक्त्वा धर्मो मया विधेय इति बुद्धिरवगतिः, किं तु गृह्यो
मूर्च्छितोऽसि भवसि, केव ? आरम्भपरिग्रहेषु अवग्रहेषु
व्यापारेषु अनुपपन्नविषयाऽऽदिस्वीकारेषु च (मोहं ति)
मोहं निष्फलं यथा भवत्येवं, सुप्यत्ययाद्वा मोहो—निष्फ-
लो मोहन वा पूर्वजन्मनि मम भ्राताऽऽसीदिति स्नेहलक्षणे-
न कृतो विहित एतावान् विप्रलापो विविधव्यर्थवन्ननोपन्या
साऽऽत्मकः संप्राप्त तु गच्छामि प्रज्जाम राज्ञामम्भितः सं-
भाषितोऽनेकार्थत्वाद्भ्रातृणां पृष्टो वाऽसि भवसि । अयमाशयः
अनेकधा जीवितानित्यस्याऽऽदिदर्शनद्वारेणानुशिष्यमाणस्या-
पि ते न मनागपि विषयविरक्तिरित्यविनेयत्वादुपेक्षैव श्रेयस्क-
री । उक्तं हि—‘मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यक्ष्यानि सत्त्वगुणाधि-
कफलश्रयमानाविनेयेषु ।’ तत्त्वा०-६ सू० ७ अ० इति सूत्रार्थः ।

इत्थमुक्त्वा गते मुनौ ब्रह्मदत्तस्य यदभूत्तदाह—

पंचालराया वि य बंधदत्तो ,
साहुस्स तस्स वयणं अकाउं ।
अणुत्तरे भुजिय कामभोगे,
अणुत्तरे सो नरए पविद्धो ॥ ३४ ॥

(पंचालराया वि य सि) अपिः पुनरर्थे, वाः पूरणे, ततः
पञ्चालराजः पुनर्ब्रह्मदत्तो—ब्रह्मदत्ताभिधानः साधोस्तर्पस्व-
नस्तस्यानन्तरोक्तस्य बन्धनं द्वितीयदेशदर्शकं वाक्यमकृत्वा
वज्रतनुलवत् शुद्धकर्मतयाऽऽत्यस्तपुर्मेदत्वादननुष्ठाय अनुत्त-
रात्मवोत्तमान् भुङ्क्त्वा अनुपाह्य कामभोगानुक्तकृपान-
नुत्तरे स्थित्यादिभिः सकलनरकउयेष्टे अग्रानुष्ठान इति या-
वत्, स ब्रह्मदत्तो नरके प्रसीते प्रविष्टः, तदन्तरपक्षः, तदनेन
निदानस्य नरकपर्यवसानफलत्वमुपदर्शितं भवतीति सूत्रार्थः ।

इह चास्य शेषवक्तव्यतासूत्रिका अपि निर्युक्तिगाथाः

पञ्च दृश्यन्ते । तद्यथा—

इत्थीरयणपुरोहिय-भिज्जाणं वुग्गहो विणामम्मि ।
सेणावइस्स भेओ, वक्कमणं चैव पुत्ताणं ॥ ३५ ॥
संगाम अत्थिभेओ, मरणां पुण चूयपायउज्जाणं ।
कहागस्स य निब्भेओ, दंढो य पुग्गहियकुलस्स ॥ ३५ ॥
जउवरपासायम्मि य, दारे य मंभरे य घाले य ।
तत्तो अ आमए ह-रिथए य तह कुंदए चैव ॥ ३५ ॥

कुक्कुदरहतिलपत्ते, सुदंसणो दारुणं य नयणिंछे ।
पत्तकिज्जसंयंवर, कलाओ तह आसणे चैव ॥ ३५ ॥
कंचुपपज्जुष्मि य, इत्थो वणकुंजरे कुरुमई य ।

एए कआलंभा, बोद्धव्वा बंधदत्तस्स ॥ ३५ ॥

एतास्तु विशिष्टसंप्रदायाभावात् विव्रियन्ते ।

सम्प्रति प्रसङ्गत एव चित्तवृत्त्येतोक्त्यते—

चित्तो वि कामेहिं विरत्तकामो,

उदत्तचारित्तवो महेसी ।

अणुत्तरं संजम पालंत्ता,

अणुत्तरं सिद्धिगइं गउ ति ॥ ३५ ॥ सि वेमि ॥

चित्तोऽपि जन्माप्तरनामतस्त्रिभिधानस्तपस्वयपि, अत्रा-
ऽपि अपिः पुनरर्थे, ततस्त्रिभिः पुनः कामेभ्योऽभिलषणी-
यशब्दाऽऽदिभ्यो विरक्तः पराङ्मुखीभूतः, कामोऽभिलाषो-
स्येति विरक्तकामः, उदात्तं प्रधानं चारित्रं च सर्वविरतिकपं,
तपश्च—द्वादशविधं यस्य स उदात्तचारित्रतपाः । पाठास्तरे-
उद्ग्रहचारित्रतपा वा महेपी महर्षिर्वा, अणुत्तरं सर्वसंयम-
स्थानोपरिवर्तिनं (संजम सि) संयममाश्रयोपरमणाऽऽदिकं
पालयित्वाऽऽसेव्य अनुत्तरां सर्वलंकाऽऽकाशोपरिवर्तिनीम-
तिप्रधानां वा सिद्धिगतिं मुक्तिनाम्नीं गतिं गतः प्राप्तः । इ-
ति सूत्रार्थः । इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।
उक्तोऽनुगमः, सम्प्रति नयास्ते च पूर्ववत् । उक्त० १३ अ० ।
त० । स्था० ।

“ ब्रह्मदत्ते मृति प्राप्ते, द्वादशे चक्रवर्तिनि ।

स्वीरत्ने तस्मिन्तोऽथादी-भोगान् भुङ्क्त्व मया सह ॥ २ ॥

तयोक्तं न मम स्वर्गः, सद्भाते चक्रिणं विना ।

तं प्रत्याययितुं बाजी, मुखाद्यावत्कर्तुं तथा ॥ ३ ॥

स्पृष्टः करेण तत्कालं, गलद्रेतः क्षयान्मृतः ।

तथाऽप्यप्रत्यये तस्य, कृत्वा लोहमयं नरम् ॥ ४ ॥

परिरेभे तथा सोऽपि, वैवादाद्यु-प्यकीर्तित ।

ततोऽभूत्प्रत्ययस्तस्य, इदं को वा न मन्यते ? ॥ ५ ॥ ”

आ० क० १ अ० । तं० । स्था० । अजितस्वामिनः सुखनसा-
मिनश्च प्रथममिक्षादायके. आ० म० १ अ० । नि० सू० । स्था० ।

बंभदेवे खं राधा चाउरंतचक्रवर्ती सप्तधनुः उकुं उच-
तेषां सप्त य वाससयां परमांड पालइता कालमास कालं
किञ्चा अहे सप्तमाप पुदवीष्ट अपइहायो खरए नेरइय-
ताए उवववे । स्था० १० अ० ।

तथा चतुर्विकला ब्रह्मदत्तचक्रा राधौ द्विनवनिमिषाधि-
कलकूपमपि करोति, तानि कि चतुर्विकलानि, स्वाभावि-
कानि वेति प्रश्ने, उत्तरम्-ब्रह्मदत्तचक्रा यानि कृपाणि विकु-
र्वन्ति तानि प्रायशश्चतुर्विकलावीति । प्र० ४६० सेन० ३ उक्ता० ।
बंभदीव-ब्रह्मदीप-पुं० । आभीरविषये कृष्णावेणानयोर्मध्य-
द्वीपे, नि० सू० १३ उ० । पि० ।

बंभदीवियसीह-ब्रह्मदीपिकसिंह-पुं० । ब्रह्मदीपिकाशाखोपल-
क्षिते सिंहनामके आचार्ये, न० ।

बंभदीविया-ब्रह्मदीपिका-स्त्री० । ब्रह्मदीपे आर्यसमितिस्त्री-
णामस्तिके ब्रह्मजितैः पादलिप्तप्रमुखैस्तापसपञ्चशतकैः प्र-
चालितायां शाखायाम्, कल्प० ।

धेरहितो खं अजसमिहितो गोयमसगोतेहितो इत्थं खं
बंभदीविया साहा शिग्गया ।

आभीरदेशे अचलपुराऽऽसजे कक्षा-वेणानयोर्मध्ये ब्रह्मदी-
पे पञ्चशती तापसानामभूत्, तेष्वेकः पादलेपेन भूमाविव
जलोपरि गच्छन् जलालितपादां वेणामुत्तीर्य पारणार्थं या-
ति, ततः अहां एतस्य तपःशक्तिः जनेषु न कोऽपि प्रभा-
वीति श्रुत्वा आर्क्षैः श्रीवज्रस्वामिमातुला आर्यसमितस्-
रय आहूताः, तैरुच्ये-स्नोकमित्रं पादलेपशक्तिरिति । आर्क्षस्ते
स्यगृहे पादपादुकाधावनपुरस्सरं भोजिताः ततस्तेन सहैव
आज्ञा नदीतटमगुः, स च तापसो भाष्यमालम्ब्य नद्यां
प्रविशत्येव बुद्धितुं लग्नः, ततस्तेषामपञ्चाजना, इत्यथ तत्राऽऽ-
र्यसमितस्त्रयोऽभ्येत्य लोकबोधनाय योगशूर्णे सिप्त्वा ऊचु-
र्वेदे । परम्पारं यास्याम इत्युक्तं कृते मिलिते, बभूव ब्रह्म-
र्यम्, ततः सूर्यस्तापसाऽऽधमे गत्वा ताम्रप्रतिबोधय प्रा-
जाजयन्, ततस्तेभ्यः ब्रह्मदीपिका शाखा निर्गता । कल्प०
२ अधि० ८ क्षण ।

अचलपुरधावकसमुदायकथा खेयम्—

“ बहुभद्रसालभावे-ण पउरसामणससंगयत्तेण ।

निज्जिणिय कण्ठयअचलं, अचलपुरं अत्थि वरनयरं ॥ १ ॥

तत्थऽत्थि जइणववयण-पभावाणाकरणववयणमणकरणा ।

उत्सग्गऽयवायविऊ, बहवे सुमहहिंया सहा ॥ २ ॥

कक्षाविजानइअं-तग्गमि तत्थेव तावसा बहवे ।

निवसिंसु तत्थ एगो, विसारओ पायलेवमि ॥ ३ ॥

सो पयलेववलेणं, निऊवं संखरइ सलिलपूरे वि ।

धलमग्गे इव धणियं, जणयंतो विग्गयं लोप ॥ ४ ॥

तं ददुं मुखजणो, दुस्सहमिच्छततावसं तपो ।

महिसो विवऽअदंसण-पंके निस्संकमणुत्तुतो ॥ ५ ॥

जइ पणकसं अम्हा-ण सासणे दीसए गुठपहावो ।

न तहा तम्हं इय सो, धिट्ठो धरिसेइ सहजणं ॥ ६ ॥

मिच्छताधरीकरणं, मा मुज्जाणं इवेउ इय सहा ।

उत्सग्गपयं लीणा, तं विट्ठीए वि न नियंति ॥ ७ ॥

अइ मउलियकुमयपमो-यकइरवो बइरसामिमाउलओ ।

सिरिअजसमियसूरी, सूहव समागओ तत्थ ॥ ८ ॥

सम्बिहीए सव्वे, वि सावया ते लहुं समागम्म ।

भूमिलितमउलिकमला, गुरुपयकमलं नमंसंति ॥ ९ ॥

बाहजलुल्लियनयणा, सुदीणवयणा, य निययतित्थस्स ।

संसंति तावसकयं, तामसमसमंजसं सव्वं ॥ १० ॥

अइ भणइ गुरु सहा !, अविदइजणं इमो कवडुखी ।

केणाऽधि पायलेव-प्यमुदपयरेण वंसेइ ॥ ११ ॥

न हु काऽवि तथोसत्ती, तवन्सिणो तावसस्स एयस्स ।

तं सोउं ते सहा, वंदिय गुरुणो गया सगिहं ॥ १२ ॥

अववायकरणसमयं, नाउं ते सावया विमलमणो ।

अइ तं तावसमइआ-दरेण भुत्तुं निर्मतंति ॥ १३ ॥

सो वि य बहुलोयजुओ, पत्ता एगस्स सावगस्स गिहे ।

तं ददुं समयणू, सहसा अम्मुट्ठिए सो वि ॥ १४ ॥

उववेसिय भणइ इमं, पक्खालावसु निययपयपउमं ।

न इवइ गुरुपसु धुयं, अत्थीणं पत्थणा विहला ॥ १५ ॥

तस्स अण्णिच्छनस्स वि, पाए पाऊय उंसिणनीरेण ।

तह सो धोयइ जइ त त्थ लेवगंधो वि न हु ठाइ ॥ १६ ॥

गरुपपिडवत्तिपुत्थं, तं भुज्जावइ न सो पुणो गुणइ ।

भोयणआसायं पि हु, भाविअवगोवणमएण भिंसं ॥ १७ ॥

जलयंभकुंडदंसण-समुस्सुएणं जणेण परियरियो ।

सरियानीरं पुणरवि, जिमउं सो तावसो पत्तो ॥ १८ ॥

अज्ज वि य लेवअंसो, कोऽधि इविज्ज ति वितिय पविट्ठो ।

नइतीरे बहु बुट्ठो, पकुणंनो बुडुबुडारावं ॥ १९ ॥

किञ्चरममुणा माया-विणा थयं वंदिय ति वितंता ।

मिच्छत्तिणाऽधि जाया, तयाऽणुरसा जइणधम्मे ॥ २० ॥

तकालं तुमुलकरे, नयरजणं तहय दत्ततालमि ।

पत्ता समियाऽऽपरिया, फुरंतबहुजोगसंजोगा ॥ २१ ॥

काउमणा जिणसासण-पभावाणं सरिय अंतरालमि ।

जोगवितेसं विविउं, लोयसमकसं इय भणिसु ॥ २२ ॥

विहं ! तुह परतीरे, गंतुं वयमिच्छिमो तओ भू ति ।

तत्तइदुगं पि मिलियं, सायं, विचादलजुगं व ॥ २३ ॥

तत्तो अमंदआणं-दपुल्लवउवससंघपरियरिया ।

सिरिअजसमियगुरुणो, परतीरभुयं समणुपत्ता ॥ २४ ॥

ते तावसा निपउं, आयणियपयंसियपभावं तं ।

सव्वं गयमिच्छता, तेसिं समीवे पवजिंसु ॥ २५ ॥

ते बंभदीवनिवा-सिणु ति तेसिं पहाणवासमि ।

बंभदीवगनामं, समणा सुयविस्सुया जाया ॥ २६ ॥

इय समियकुमयनावा, भविजणमणनयणसिद्धिपमोयकरा ।

नवजलहरसारिच्छा, गुरुणो अज्जत्थ विहरिसु ॥ २७ ॥

ते सावया वि सुहरं, सिरिजिणवरपवयणं पभाविता ।

परिपालिय गिद्धिधम्मा, सुगईए भायणं जाया ॥ २८ ॥ ”

“ इत्युत्सर्गापवादद्वयकुशलधियो वग्धमिध्यावकक्षाः,

विस्फूर्जश्मलवया अचलपुरधरधावकाः सुष्ठु दत्ताः ।

श्रीमत्तीर्थेशनीधंस्वपरहितकरोत्सर्पणायै बभूवुः ।

तस्माद्भ्याः । विधेकप्रमथनसलिलं कौशलं तत्र धत्त ॥ २९ ॥ ”

अ० २ अधि० ६ क्षण० ।

बंभदेवयाग-ब्रह्मदेवताक-न० । ब्रह्माभिधेवताके, सू० प्र०

१० पाहु० १२ पाहु० पाहु० ।

बंभपहाण-ब्रह्मप्रधान-त्रि० । ब्रह्म ब्रह्मचर्यं कुशलानुष्ठानं वा, प्रधानमुत्तमं यस्य । ब्रह्म-र्येणोत्तमे, औ० ।

बंभबंधु-ब्रह्मबन्धु-पुं० । जानिमात्रब्रह्मणे, पि० । निर्गुणे, स्था० ५ डा० ३ उ० ।

बंभयारि (ण्)-ब्रह्मचारिन्-पुं० । ब्रह्मणश्चरणं ब्रह्मचारः, न विद्यते यस्यासौ ब्रह्मचारी । आतु० । मैथुनविरते सं-यते, आ० ३ अ० । नवविधब्रह्मचर्यगुणिते, आ० २ भु० १ अ० १ अ० ६ उ० । सूत्र० । " जहा विराताऽऽवसह-स्स मज्जे, न मूसगाणं वसही पसत्था । एमेव इथोणि-लयस्स मज्जे, ण बंभयारिस्स खमो णिवासो ॥ १ ॥ " उत्त० ३२ अ० । पार्श्वेताथस्य चतुर्थेगणधरे, स्था० ८ डा० । स० । प्रअ० । कल्प० । उत्त० । तथा " ओ देह कणयकोडी, अह-वा कोरेह कणयजिणभयणं । तस्स न तसिअ पुअं, जसिअ बंभवप धरिअ ॥ १ ॥ " एतद् ब्रह्मचर्यं किं विषयसम्पत्, याव-जीवसम्बन्धि वेति प्रश्ने, उत्तरम्—एतद्ब्रह्मचर्यं मुख्यवृत्त्या यावज्जीवसम्बन्धि, अभ्यवसायविशेषेण दिवसाऽऽदिसम्ब-न्ध्यपीति । ३२ प्र० सेन० ४ उल्ला० ।

बंभलिज्ज-ब्रह्मलीय-न० । सुस्थितसुप्रतिबुद्धाभ्यां निर्गतस्य कोटिकगणस्य प्रथमकुले, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

बंभलोय-ब्रह्मलोक-पु० । ब्रह्मनामकेन्द्रपालिते पञ्चमदेवलोके, स्था० १० डा० । प्रज्ञा० । औ० । द० प० । उपा० । (तद्वक्त्रस्यता 'ठाण' शब्दे चतुर्थभागे १७०७ पृष्ठे गता)

" बंभलोए णं कप्पे छ विमाणपत्थडा पप्पता । तं जहा-अरण, विरण नीरण, निम्भले, विनिमिरे, त्रिसुद्धे । " स्था० ६ डा० । प्रव० । विशेष० । अनु० ।

बंभवं-ब्रह्मवित्-पुं० । ब्रह्माऽश्वमलकलङ्कविकल्पयोगिशर्म वे-त्तीति ब्रह्मवित् । यदि वा-अष्टादशधा ब्रह्मेति । ब्रह्मवेत्तरि, " चममं बंभवं । " आ० १ भु० ३ अ० ।

बंभवद्-ब्रह्मव्रतिन्-पुं० । ब्रह्मणो मोक्षस्य व्रतं ब्रह्मव्रतम्, तद्यस्यास्तीति । कुशलानुष्ठायिनि, सूत्र० २ भु० ६ अ० । ब्रह्मणजातिभक्ते, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

बंभवड्भा-ब्रह्मवड्पा-स्त्री० । ब्रह्मदत्तायाम्, ब्रह्मवधज-निते (नि०चू० १२ उ०) पापं, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

बंभवड्सव-ब्रह्मवतंसक-न० । ब्रह्म बृहत्वात्सकला लोक-स्तद्वतंसकं सुकुटरूपम् । मिडशिलायाम्, स० १२ सम० ।

बंभवण-ब्रह्मवन-न० । षष्ठ्यद्वलोक्याये स्वनामक्याते विमाने, स० ११ सम० ।

बंभवय-ब्रह्मव्रत-न० । ब्रह्मचर्यं नि०चू० १ उ० । " शक्यं ब्रह्मव्रतं धारं, शूर्य न तु कातरैः । करिपर्याणमुद्वाह्यं करिर्मितं तु रासमैः ॥ १ ॥ " स० १ सम० । मडा० ।

बंभवादि (ण्)-ब्रह्मवादिन्-पुं० । ब्रह्म वदति तच्छीलश्रे-ति ब्रह्मवादी । ब्रह्मद्वैतवादिनि, सम्म० १ काण्ड । (तत्त्वाद्वा 'परावाह' शब्दे तृतीयभागे ३५ पृष्ठे दर्शितः ।) (आता' शब्दे द्वितीयभागे १६६ पृष्ठे च आत्मभेदप्रस्तावे उद्दर्शितः) ले-शतस्त्रिह नन्मतं दृश्यते—तत्र हि क्षेत्रज्ञाः परमब्रह्म-

विस्फुलिङ्गकल्पाः, तेषां च ततः पृथग्भावेन ब्रह्मस-त्वात् एव कश्चिदपरो हेतुरिति, सा तल्लयेऽपि तथाधि-धेव, तद्वदेव भूयः पृथक्त्वाऽऽसतिः, एवं हि भूयो भव-भावेन न सर्वथा जितभयत्वं, सहजभवभावव्यवर्तित्वं तु त-त्त्वभावतया भवत्युक्तवत् शक्तिरूपेणापि सर्वथा भयपरि-क्षय इति निरूपयितमेतत् । न सकृद्विचटनस्वभावत्व-कल्पनयाऽद्वैतेऽप्येवमवधारोष इति न्यायं वचः, अनेक-दोषोपपत्तेः । तथाहि—तद्विचटनं शुद्धादशुद्धाद्वा ब्रह्मण इति निरूपणीयमेतत्, शुद्धविचटने कुतस्तेषामिहाशुद्धिः, अशुद्ध-विचटने तु तत्र लयोऽपार्यकः, न वैधमेकमविभागं च त-दिति, अनेकत्वे च परमताङ्गीकरणमेव, तद्विभागानामेव नात्मा आत्मत्वादिति । एतेन यदाह—

" परमब्रह्मण एते, क्षेत्रविदोऽद्या व्यवस्थिता वचनात् ।

वह्निस्फुलिङ्गकल्पाः, समुद्रलवणोपमास्त्वन्ये ॥ १ ॥

सादिपृथक्त्वममीषा-मनादि वाऽहेतुकाऽऽदि वा विन्यम् ।

युक्त्या ह्यतीन्द्रियत्वात्, प्रयोजनाऽभावतश्च ॥ २ ॥

कृपे पतिनां सारण-कर्तुस्तदुपायमार्गेण न्याय्यम् ।

ननु पतितः कथमयमिति, हन्त तथादर्शनादेव ॥ ३ ॥

भवकूपपतितसत्त्वो-सारणकर्तुरपि युज्यते श्रेयम् ।

तदुपायमार्गेणमलं, वचनाच्छेदयुदासनं ॥ ४ ॥

एवं वाऽद्वैते सति, वर्णयिलोपाऽऽद्यसङ्गतं नीत्या ।

ब्रह्मणि वर्णाभावात्, क्षेत्रविदो द्वैतभावाच्च ॥ ५ ॥ "

इत्यादि । एतदपि प्रतिक्रियम्, अज्ञामात्रगम्यत्वात्, दृष्टेष्टा-ऽविरुद्धस्य वचनस्य वचनत्वात्, अन्यथा ततः प्रवृत्त्यसिद्धेः, वचनानां बहुत्वात् मिथो विरुद्धोपपत्तेः, विशेषस्य दुर्ल-भ्यत्वात्, एकप्रवृत्तेरपरवाधितत्वात्, तस्यागादितरप्रवृत्तौ यद्वज्जावचनस्याप्रयोजकत्वात् तदनन्तरनिराकरणादिति-न ह्यदुष्टं ब्राह्मणं प्रवर्जितं वाऽवमन्यमानो दुष्टं वा मन्यमानः तद्वक्तृ इत्युच्यते, न च दुष्टेनरावगमो विचा-रणप्रन्तरेण, विचारश्च युक्तिगर्भ इत्यालोचनीयमेतत्, कूप-पतितोदाहरणमप्युदाहरणमात्रं, न्यायानुपपत्तेः, तदुद्धृता-ऽऽदेरपि तथादर्शनाऽभावात्, तत्र बोधसारणं दो-षसम्भवात्, तथा कर्तुमशक्यत्वात्, प्रयासनेककल्यात्, न बोधायमार्गेणमपि न विचाररूपं, तदिहाऽपि विचारो-ऽनाभ्यणीय एव, वैवाऽऽयत्तं च तत्, अतीन्द्रियं च वैव-मिति युक्तेरविषयः, शकुनाऽऽद्यागमयुक्तिविषयतायां तु समा-न एव प्रसङ्ग इतरत्राऽपि इति, तस्माद्यथाविषयं त्रिको-टिपरिशुद्धविद्यारशुद्धितः प्रवर्तितव्यम् । ल० ।

बंभविज्ञा-ब्रह्मविद्या-स्त्री० । परमार्थप्रकारे, आ० म० १ अ० ।

बंभसंति-ब्रह्मशान्ति-पुं० । स्वनामक्याते महर्दिकयके, जी० १ प्रति० । ती० ।

बंभसाधन-ब्रह्मसाधन-पुं० । ब्रह्म ज्ञानं साधनं यस्य स ब्रह्म-साधनः । अथवा-ब्रह्म आत्मा, स एव साधने यस्य सः । ब-ह्मज्ञानसाधनके, आत्मसाधनके च । अष्ट० २८ अष्ट० ।

बंभसुत्तय-ब्रह्मसूत्रक-न० । यज्ञोपवीते, आ० म० १ अ० ।

बंभमेण-ब्रह्मसेन-पुं० । श्रवभेदस्य पुत्रशतकान्तर्गते द्विच-त्वारिंशत्तमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । वाराणसीवा-स्तस्ये स्वनामक्याते भेद्विनि, च० ८० ।

नृणां विभूतिना नमिह-कविना वृषभविना ।
शम्भोर्भूतिरिवावसिन, पुरी वाराणसी वरा ॥ १ ॥
वारिद्र्यमुद्दिनरुनन, ब्रह्मनेनोऽभवद्विष्णु ।
वसोमती च लक्ष्मीर्नी, सोऽन्यदाऽगाद् बहिः पुरात् ॥ २ ॥
भस्मानां धर्ममाक्याप्तं, द्रष्टुं ह्यनगतं मुनिम् ।
अथैव मुनिः श्रेष्ठो, निवसाद् तद्वसिके ॥ ३ ॥
मुनिराक्यदहो मयाः, यावज्जीवोऽयमेजति ।
सावदाहममाहसे, तावत् कर्माणि आर्जयेत् ॥ ४ ॥
ततोऽन्यनस्तदुःखानि, सहते दुःखदायकौ ।
तस्मात्सुखेऽपि योऽहार-वृद्धिस्तथा मनीषिणा ॥ ५ ॥
श्रेष्ठधृतेऽर्थादशकयोऽय-मुपदेशः प्रभो ! ननु ।
मुनिः प्रोक्ते गृहस्थाना-मस्ति भोः ! पौषधजनम् ॥ ६ ॥
तत्राऽऽहाराङ्गसत्कारा-ऽब्रह्मण्यापारवर्जनम् ।
देशतः सर्वतो वाऽपि, कर्तव्यं द्विविधं त्रिधा ॥ ७ ॥
यावत्कालमिदं धन्यो, विभर्ति भावको जनम् ।
तावत्कालं न विवेच्यो, यस्याचारानुपालकः ॥ ८ ॥
भुत्वेत्यन्नानरे कश्चि-च्छुद्धः क्षेमद्वारमिधः ।
वभाषे पौषधाऽऽक्येन, वतेनानेन म कृतम् ॥ ९ ॥
श्रेष्ठधृतेऽय मुनि नत्वा, किं विवेचोऽस्य पौषधे ! ।
प्रकृत्या भद्रकस्याऽपि, जातस्य आवहे कुले ॥ १० ॥
मुनिः स्माऽऽइ भवाद्स्मात्, तृतीयेऽयं भवेऽभवत् ।
जगर्षा किल कौशाम्यां, क्षेमदेवाभिधो वणिक् ॥ ११ ॥
आतरो तत्र चाऽभूतां, महेभ्यो भावकोत्तमौ ।
जिनदेवाभिधो ज्येष्ठो, धनदेवः कनिष्ठकः ॥ १२ ॥
कुटुम्बमारमारोप्य, जिनदेवोऽन्यदाऽनुजे ।
पौषधं पौषधागारे, प्रत्यहं विधिना भ्यधात् ॥ १३ ॥
अन्यदा पौषधस्थस्य, तस्योत्पेदेऽवधिलतः ।
आत्मा ज्ञानोपयोगेन सोऽवादीदनुजं यथा ॥ १४ ॥
वत्सावशिष्टमायुस्ते, नूनं जाने दिनान् दश ।
विधेहि बान्धव स्वार्थं सावधानमना भृशम् ॥ १५ ॥
धनदेवस्ततः कृत्वा, कैत्यं पूजां गरीयसीम् ।
दत्त्वा दानं च वीनाना-महीनो निर्मिदानकम् ॥ १६ ॥
संघं च क्षमयित्वाऽसौ, विधायानशनं सुधीः ।
तृणमंस्तारके तस्यै, स्वाध्यायध्यानतत्परः ॥ १७ ॥
क्षेमदेवोऽय तत्रैव-मूले भो भोः ! कथं भवेत् ? ।
गृहस्थस्य ससंगत्वा-दवधिविज्ञानमीदृशम् ॥ १८ ॥
अथैतर्दापि चेत् सत्यं, भवेद्भद्रं ततो भृशम् ।
प्रदीप्ये पौषधं ज्ञान-भानोः पूर्वाचलोपमम् ॥ १९ ॥
धनदेवोऽय तत्राहि, स्मरन् पञ्चममस्त्रिकाम् ।
विषय द्वादशे कश्ये, इन्द्रसामानिकोऽजनि ॥ २० ॥
कलेवरस्य तस्याऽऽशु, यथा संनिहितामरैः ।
गन्धार्णवपुष्पवृक्षवाद्यै-भ्यः तुष्टैर्महामहः ॥ २१ ॥
क्षेमदेवोऽपि वीक्ष्यैत-दीपवृक्षालुनां दधत् ।
पौषधं प्रत्यशङ्कते, धर्मकामो यदा तदा ॥ २२ ॥
कृत्वाऽऽवाहचतुर्मासे, सोऽन्यदा पौषधजनम् ।
अपस्विभ्यां तपस्नाप-कुण्डातो व्यचिन्तयत् ॥ २३ ॥
अहो ! दुःखमहो ! दुःखं, कुण्डधर्माऽऽदिसंभवम् ।
एवमात्पोऽतिचर्योऽसौ, पौषधं हि ततो मृतः ॥ २४ ॥
व्यस्तरेषु सुरो भूत्वा, सोऽभूत् केनकुरो जयम् ।

यत्पौषधामृतः प्राक् तत्, तस्तोऽपि तदाक्यया ॥ २५ ॥
ब्रह्मसेन इति श्रुत्वा, प्रथितस्य पुनर्भुनिम् ।
पौषधजनमादाय, चम्यंमन्यो यथै गृहम् ॥ २६ ॥
ततः प्रवृत्ति स श्रेष्ठो, सुलेन प्राप्तजीविकः ।
कियत्कालमतीयाय, कुर्वानं पौषधजनम् ॥ २७ ॥
अन्यदा तत्पुण्यशेषे, मृतेऽकस्मादपुत्रिणि ।
पुरेऽरिमिर्भयमानं, श्रेष्ठधृते शस्तमानुषः ॥ २८ ॥
गत्वा मगधदेशेषु, ग्रामे प्रत्यस्तवर्तिनि ।
कस्मिन्नाजीविकादेतो-रप्युवास विधेर्वशात् ॥ २९ ॥
एकदा स तु संप्राप्ते, चतुर्मासकपर्वणि ।
धर्मानुष्ठानकरणे, लालसो भ्यातवानिति ॥ ३० ॥
अहो ! मे हीनपुण्यत्व-मही ! मे विधिवक्त्रता ।
यदहं न्यपतं स्थाने, साधुमाधर्मिकोऽजिते ॥ ३१ ॥
अभविष्यदहं क्षेत्य-मत्र वसतस्तदा मुदा ।
विधितारमवन्दिष्ये, द्रव्यतो मावतोऽपि च ॥ ३२ ॥
गुरवोऽप्यभविष्यंश्चे-न्न सर्वत्र निःस्पृहाः ।
अदास्यं द्वादशाऽऽवर्तं, वन्दनं तत्तदंशु ॥ ३३ ॥
एवं विचिन्त्य स श्रेष्ठो, श्रेष्ठधीर्गृहकोणकः ।
स्थाऽऽयसं पौषधं बन्धे, कर्मण्याधिसदौषधम् ॥ ३४ ॥
इतश्च तद्गृहे नित्यं, क्रयविक्रयणवृत्त्यात् ।
वत्वारः पुरुषाः केचि-न्निषेदुर्बुध्बुद्धयः ॥ ३५ ॥
ततश्च तैर्नैर्हानः, श्रेष्ठिनः पौषधजनः ।
सब्रह्मा ब्रह्मसेनोऽपि, कालेऽस्वाप्तीयथाविधि ॥ ३६ ॥
निशीयप्रहरावूर्ध्वं, तस्मिन् सुतेऽय ते नराः ।
प्रविश्य तत्र आधेनाऽऽ-रेभिरे मोषितुं गृहम् ॥ ३७ ॥
प्रबुद्धः श्रेष्ठधृते गेहं, मुष्यमाणं विदधति ।
मनागपि शुभध्याना-आखालीदचलाजलः ॥ ३८ ॥
संवेगानिशयात्सोऽनु-शिष्टिमित्यामनो ददौ ।
रे जीव ! धनधाम्याऽऽदौ, मा मुहः सर्वथा वत्तः ॥ ३९ ॥
एतत् बाह्यमनित्यं च, तुच्छं चातुच्छदुःखदम् ।
एतस्माद्विपरीते तु, धर्मे चित्तं दृढं कुरु ॥ ४० ॥
भुत्वेत्यात्मानुशिष्टि ते, तस्कराः श्रेष्ठिनो मुखात् ।
एवं विभावयामासु-र्भावनां भवनाशनीम् ॥ ४१ ॥
धन्योऽयमेव येनासौ, स्वस्यापि स्वस्य निःस्पृहाः ।
अधन्या वयमेवैके, ये परार्थे जिहीर्षवः ॥ ४२ ॥
ततश्च लघुकर्मत्वा-आतिस्मृतिमवाप्य ते ।
सर्वेऽपि वेवतावत्-लिङ्गा आदिदरे व्रतम् ॥ ४३ ॥
अथोदयमिते सूर्ये, श्रेष्ठयकस्मात् विलोक्य तान् ।
नत्वाऽप्राणीत्किमेतद्, पूर्वापरारोधकृत् ? ॥ ४४ ॥
ततः सुपुण्यकाठया-वनयो मुनयोऽभ्यधुः ।
अत्रास्ति वास्तवर्थाभि-र्व्याप्ता तुरुमिणी पुरी ॥ ४५ ॥
तस्यामर्यामलम्बान्ताः, केशरिद्रिजस्तनवः ।
आसन्नाऽऽसन्नकल्याणा-अम्बारो विप्रपुङ्गवाः ॥ ४६ ॥
पितर्युपरते स्तोत्र-शोकशङ्कुनिपीडिताः ।
ते निर्ययुर्मेवोद्विगता-स्तीर्थदर्शनकाश्यया ॥ ४७ ॥
अत्राणुः पथि गच्छन्तो, मुनिमेकं सुरादिभिः ।
मूर्च्छां गतं ततो भक्त्या, तं सज्जीविकरे ज्ञात् ॥ ४८ ॥
सकर्णा धर्ममाकर्ष्य, तत्पार्श्वे जङ्घुर्जनम् ।
विहरन्तः समं तेन, पेठुः पूर्वगताऽऽद्यपि ॥ ४९ ॥

कृतजानिमदाः किञ्चित्, कृष्णाऽनशनमुत्तमम् ।
ते चत्वारोऽपि पञ्चत्व माप्यागुः प्रथमं दिवम् ॥ ५० ॥
ततश्चयुस्या च ते सर्वे-ऽप्यत्रैव भरतावनौ ।
अभवाम वयं जानि-मदनस्तास्कनं कुले ॥ ५१ ॥
मुष्ण्यन्तश्चाप ते सद्य-स्त्वनुशिष्टिभुतेस्तव ।
संजातजातिस्मरताः, अगृह्णीम जतं वयम् ॥ ५२ ॥
अमैसाभोऽस्तु तत्तुभ्य-मभ्यर्ष्यंशिवसंपदे ।
विधिप्रधानचर्मानु-ष्ठाननिश्चलचेतसे ॥ ५३ ॥
इत्युदित्वा महाऽऽनन्द-पुरमजनसत्वरः ।
अत्वरं अपि तेऽन्यत्र, विहर्तुं मुनयो ययुः ॥ ५४ ॥
सुचिरं ब्रह्मसेनोऽपि, प्रतिपालनसङ्गतः ।
आराधनाविधेर्भूत्वा, पद्मव्ययमभ्ययात् ॥ ५५ ॥
एवं क्वात्वा शुद्धभावप्रभाव-
प्राप्तब्रह्म ब्रह्मसेनस्य वृत्तम् ।
दत्तस्वान्ता विध्यनुस्यूतधर्मा-
नुष्ठाने तत्संततं सन्तु सन्तः ॥ ५६ ॥ ”
इति ब्रह्मसेनकथा । ४०२० २ अधि० ६ लक्ष० ।
बंभसोय-ब्रह्मशौच-न० । शुचिविधया ब्रह्मचर्याऽऽदिकुशला-
नुष्ठानरूपे शौचभेदे, (इति लोकोत्तरिकाः) आपोहिहामये
अप्यशौचे, स्या० ५ ठा० ३ उ० ।
बंभहर-देशी-कमले, दे०ना० ६ वर्ग ६१ गाथा ।
बंभाणगच्छ-ब्रह्माणगच्छ-पुं० । गच्छभेदे, “ बंभाणगच्छ-
मंडलसिरिजसोमहस्रिणो बंभाइत्तनयरोवरि विहरन्ता । ”
ती० १६ कल्प ।
बंभाणगपुर-ब्रह्माणगपुर-न० । मरुमण्डले स्वनामक्याते पुरे
यत्र सत्यपुरस्थवीरस्वामिपित्तलमयप्रतिमाप्रतिष्ठापको ना-
हडो जज्ञे । ती० १६ कल्प ।
बंभादि-ब्रह्मयादि-पुं० । आदिदेवज्येष्ठपुत्रीप्रभृतौ, पञ्चा० १६
विष० ।
बंभादिगुणरयण-ब्रह्माऽऽदिगुणरत्न-न० । ब्रह्मचर्यतपःसंय-
मप्रभृतिषु दौर्गत्यदुःखापहारितया रत्नकल्पेषु साधुगुणेषु,
वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
बंभावत्त-ब्रह्माऽऽवर्त्त-पुं० । स्वनामक्याते विमाने, स० ११ सम० ।
बंभिददेवया-ब्रह्मेन्द्रदेवता-स्त्री० । ब्रह्मलोकेन्द्रे, अद्भु-
तकार्या श्रीअजितस्वामिशक्तिदेवताऽवसरः । ती० ४२ कल्प ।
बंभी-ब्राह्मी-स्त्री० । ऋषभदेवस्य सुमङ्गलायां देव्यां, भरतेन
सह जातायां पुत्र्याम्, ति० । सा च बाहुबलिने भगवता
दत्ता प्रव्रजिता प्रवर्तिनी भूत्वा चतुरशीतिपूर्यं शतसहस्राणि
सर्वाऽऽयुः पालयित्वा सिद्धा । कल्प० १ अधि० ७ लक्ष ।
प्रव० । पञ्चा० । आ०म० । प्रजा० । आ०चू० । लिपिभेदे, स० ।
बंभीए यं लिबीए अट्टारसविह लेखविहाणे पस्यते । तं
जहा—बंभी, जवशालिया, दोसऊरिया, बरोहिया, खर-
साविया, महाराइया, उच्चतरिया, अक्खरपुत्थिया, भो-
गवयत्ता, वंयणतिया, शिणहइया, अंकलिबि, गणिअलिबि,
मंघव्वलिबि, आदस्सलिबि, पाइसरल्लिबि, दामिल्लिबि,
बोल्लिदिल्लिबि ।

(बंभि लि) ब्राह्मी आदिदेवस्य भगवतो बुद्धिता, ब्राह्मी
वा संस्कृताऽऽदिभेदावाणी तामाभिहितेनैव वा दर्शिताऽऽक्षर-
लेखनप्रक्रिया सा ब्राह्मी लिपिरतस्तस्या ब्राह्मण्या लिपेश्चमि-
त्यलङ्कारे, लेखो लेखनं तस्या विधानं भेदो लेखविधानं प्रकृतम्
तद्यथा-एतत्स्वरूपं न दृष्टमिति न दर्शितम् । तथा यङ्गोके
यथाऽस्ति यथा वा नास्ति, अथवा—स्याद्वाभिप्रायस्तत्त-
देवास्ति, नास्ति चेत्पेवं प्रवर्त्तीत्यस्तिनास्तिप्रवादं, तच्छ-
तुर्थे पूर्वं तस्य । स० १८ सम० । “ जमो बंभीए लिबीए । ”
लिपिः पुस्तकाऽऽदावक्षरविम्व्यासः, सा चाक्षरप्रकाराऽपि
श्रीमन्नाभेयजिनेन स्वसुताया ब्राह्मीनामिकाया दर्शिता,
ततो ब्राह्मीत्यभिधीयते । आह च—“ लेहं लिबी विहायं, जि-
णेण बंभीए दाहिणकरेण । ” इत्यतो ब्राह्मीति स्वरूपविशेष-
णं लिपेरिति । भ० १ श० १ उ० ।
“ क्षेत्रे माहाविदेहेऽभू-अगरी पुण्डरीकिणी ।
वैरनामाभिधस्तत्र, चक्रवर्ती किलाभवत् ॥ १ ॥
वैरसेनाऽभिधानस्य, जिननाथस्य सोऽन्तिके ।
चतुर्भिर्भ्रातृभिर्युक्ता, प्रवव्राज विरागतः ॥ २ ॥
प्रातपारः भुनाम्भोषे-नैयुक्तो गच्छपालने ।
विजहार महीं सार्धं, साधुभिः पञ्चभिः शतैः ॥ ३ ॥
तद्भ्राता बाहुनामा यो, लब्धिमनुष्यमाश्रितः ।
वैधावृत्यं चकारासौ, साधूनामशनाऽऽदिभिः ॥ ४ ॥
सुबाहुनामको यस्तु, स साधूनामलिखधीः ।
स्वाध्यायाऽऽदिप्रसिद्धानां, सदा विधामणां व्यधात् ॥ ५ ॥
अन्यो पीठमहापीठ-नामानौ तस्य सोदरौ ।
स्वाध्यायाऽऽदिमहारामे, रेमाते रम्यकेऽनिशम् ॥ ६ ॥
कदाचित्सूरिराद्यौ तौ, श्लाघयामास भावतः ।
अहो धन्याविमौ साधू, साधुनिर्वाहसोद्यतौ ॥ ७ ॥
एवं भुक्तेतरावेधं, भाषयामासतुमुनी ।
लौकिकव्यवहारस्थाः, अहो जल्पन्ति सूरयः ॥ ८ ॥
करोति यो हि कार्याणि, स एव श्लाघ्यते जने ।
सुमहानप्यकुर्वाण-स्तृणायाऽपि न मन्यते ॥ ९ ॥
इत्येवं चिन्तया ताभ्यां, स्त्रीकर्म समुपार्जितम् ।
मृत्वा गता विमाने ते, सर्वार्थसिद्धिनामके ॥ १० ॥
च्युत्वा ततोऽपि सज्जातः, एकः श्रीनाभिनन्दनः ।
अन्ये तु सूनवस्तस्य, तत्रैको भरतोऽभवत् ॥ ११ ॥
अन्यो बाहुबली ब्राह्मी, सुन्दरी चेति जज्ञिरे ।
सर्वे ने कर्मनिर्मुक्ताः, सम्प्राप्ता निर्वृतिप्रियम् ॥ १२ ॥ ”
पञ्चा० १६ विष० ।
बक्र-देशी-परिहासे, दे०ना० ६ वर्ग ८६ गाथा ।
बउम्-बध्य-जि० । “ साध्वस्त-ध्य-क्षां भः ” ॥ ८ । २ । २६ ॥
साध्वसे संयुक्तस्य ध्यक्षयोश्च भः । प्रा० २ पाद
मार्गार्थं स्थापिते, अष्ट० १३ अष्ट० । व्यापादनीये, दश०
७ अ० । आ० । अ० । भ० । आ०म० । इननयोऽप्ये
आचा० २ वृ० १ वृ० ४ अ० २ उ० ।
तेसि च खं पुरिसाणं मउभगयं एगं पुरिमं पासइ, अव-
ओदगबंधणं उक्खित्तकसुखामं शेहतप्पियगतं वउम्भकरक-
डिजुयणियंमियं कंठे गुणरत्तमसुद्धामं सुसुगुणियगायं
जुसुयं वउम्भपाणापीयं तिलं तिलं चव जिज्जमाणं का-
गखिमंसाहं स्वाधियंतं पारं कसासएहि इम्मपायं ।

(अवशोद्धगबंधं नि) अवकाटकेन कृकाटिकाया अ-
घोनयनेन बन्धनं यस्य स तथा तम् । (उक्लिप्तकजना-
संति) उपगटितकर्णनासिकम् (नेहनु देयगसं नि) खे-
हलोहितशरीरं (वज्रकरकडिगुणयंतिवति) बध्यभालो
करबोर्हस्तयोः (कांड ति) कटीदेशयुगं युगं निवसिन इव
निवसितभ्रान्तं समानोऽनस्तम् । अवस्था—बध्यस्य यत् क-
रकाटिकायुगं निम्बजीवरिकाद्वयं तन्निवसिनो वः स त-
था (कंठ गुणरत्नमञ्जरामं) कण्ठे गले गुण इव कण्ठसूत्र
मिव रक्तं लोहितं मण्डयदामं पुष्पमाला यस्य स तथा तम् ।
(चुल्लुगुणियगायं ति) वैरिककोदावगुणिएतशरीरं (चुल्लुयं ति)
सम्प्रस्तं (वज्रमाणवीर्यं ति) वज्रया बाह्या वा प्राणा
उक्लृप्ताऽऽद्यः प्रीताः प्रिया यस्य स तथा तं (तिलं तिलं
येव छिज्जमायं नि) तिलशुम्भियमानमित्यर्थः । (कागणि-
मंसाई आविर्यं तं नि) काकिणीमांसानि तद्देहोत्कृष्टहृस्वमां
सखण्डानि आव्यमानम् । (पावं ति) वापिष्ठं, कर्कराः कशाः
अश्वत्रासनाय चर्ममया वस्तुविशेषाः, स्फुटितवंशा वा तैर्ह-
स्वमानं ताव्यमानम् । विपा० १ भू० २ अ० ।

बाह्य—त्रि० । बहिर्भयो बाह्याः । आतु० । दश० । बहिर्बर्हि-
नि, पञ्चा० १० वि० ।

बन्ध—पुं० । बन्धनकारणे, रज्जुवागुराऽऽदिबन्धे च । सूत्र०
१ भू० २ अ० १ उ० । " अहतं पवेज्ज वज्रं, अहे वज्रस्स
वा वप । " सूत्र० १ भू० २ अ० १ उ० ।

वज्रभूत-बध्यमान-त्रि० । हन्यमाने, भा० । कर्म० ।

बन्ध्यमान-त्रि० । कर्मणि यक् । " बन्धो उक्कः । ८ । ४ ।
२४७ ॥ " इति बन्धेर्धातोर्न्यस्य उक्कः । " तत्संमियोगे च
क्यस्य लुक् । प्रणह्यमानं, प्रा० ४ पाद ।

वज्रभ्रमो-बाह्यतम्-अव्य० । द्वितीयाच्चतुर्थीपञ्चमीसप्तमीवृ-
त्तौ बाह्यशब्दार्थे, " किं ते जुडेण वज्रभ्रमो । " आचा० १
भू० ५ अ० ३ उ० ।

वज्रभ्रमिरिया-बाह्यक्रिया-स्त्री० । बाह्याऽऽचारप्रतिपत्तौ, अ-
ष्ट० ६ अष्ट० ।

वज्रभ्रमंयचाग-बाह्यग्रन्थत्याग-पुं० । धनधान्यस्वजनवस्त्रा-
ऽऽदित्यागे चो० १ वि० ।

वज्रभ्रतव-व हानपम्-न० । परनीर्थिकैरपि सुखेये तपोभेदे, द-
श० । " अणसणमूणायरिया, विसीसंखेवणं रसकवाओ । का-
यकिलेसो संली-णया य वज्रमां तवो होइ " ॥ ४७ ॥ दश०
१ अ० । (अनशनाऽऽदिशब्देषु व्याख्या पञ्चाम्)

वज्रभ्रदिष्टि-बाह्यदृष्टि-त्रि० । संसाररक्तं, अष्ट० ।

बाह्यदृष्टेः सुधासार-घटिता भाति सुन्दरी ।

तत्त्वदृष्टेस्तु सा साक्षात्, विण्मूत्रपिठरोदरी ॥ ४ ॥

अष्ट० १६ अष्ट० ।

वज्रभ्रद्वय-बध्यद्वय-पुं० । बध्यविद्वे, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

वज्रभ्रपट्ट-वद्वपट्ट-पुं० । चर्मविशेषपट्टिकायाम्, प्रश्न० ३
आध० द्वार ।

वज्रभ्रपाणपिय-बध्यप्राणप्रिय-त्रि० । बध्याश्च इत्यव्याः प्रा-
णप्रीताश्च उक्लृप्ताऽऽदिप्राणप्रियाः प्राणप्रीता वा भक्षितप्रा-
णाये ते तथा । बध्यनां गतत्वेन प्राणाऽऽदायास्तक्ते, प्रश्न० ३
आध० द्वार । विपा० ।

वज्रभ्रपुरिस-बध्यपुरुष-पुं० । बध्येषु नियुक्ते पुरुषे, प्रश्न० ३
आध० द्वार ।

वज्रभ्रपण्य-बाह्याऽऽत्मन्-पुं० । वेदमनोयचनाऽऽदिषु आत्म-
त्वभासनकरे, सर्वगौर्गलिकप्रवर्तनेषु आत्मनिष्ठेषु आत्मरज्जु-
द्धौ, अष्ट० १५ अष्ट० ।

वज्रभ्रपियसंबंधणसंजोग-बाह्यापितसंबन्धनसंयोग-पुं० । "ले-
साकसायवेयण वेदो अजाणमिच्छमीसं च । जावइया ओ-
वइया, मन्थो सो बाह्तिरो जोगो ॥ १ ॥ " इति लेइयाऽऽद्या-
धिकभावैरात्मनः संबन्धे, उक्त० २ अ० । (' संजोग ' शब्दो
धीव्यः)

वज्रभ्रपाण्य-बध्यमान-त्रि० । वीक्ष्यमाने, उक्त० २३ अ० ।
" नाऽऽमिसं कुललं विस्स, वज्रभ्रमाणं निरामिसं । " उक्त०
१४ अ० । आचा० ।

वज्रभ्रवर्ग-बाह्यवर्ग-पुं० । पुत्रकलत्राऽऽदिके, अष्ट० ८ अष्ट० ।

वज्रभ्रणी-वर्द्धनी-स्त्री० । वर्द्धयति प्रमाज्ययति इति वर्द्धनी । व-
हुकारिकायाम्, विपा० १ भू० १ अ० ।

वदल-वठर-त्रि० । " शीघ्राऽऽदीनां बहिज्जाऽऽद्यः " ॥ ८ । ४ ।
४२२ ॥ इति वठरस्थाने वदलाऽऽदेशः । मूर्त्ते, प्रा० ४ पाद ।

वणिज-वणिज-पुं० । व्यापारोपजीविनि वैश्ये, आ०क० १
अ० । सूत्र० । उक्त० । आ० । ववाऽऽदीनां करणानामन्यतमे,
आ०चू० १ अ० । स्था० । उक्त० । विशे० । वृ० । सूत्र० । जं० ।
आ०म० । ये आपणस्थिता व्यवहरन्ति ते वणिजः, ये पुनराप-
णेन विनाऽप्यवस्थिता वाणिज्यं कुर्वन्ति (तेऽपि) वणिजः ।
वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वणिजगाम-वणिजगाम-पुं० । शिवनन्दापतेरानन्दस्याऽऽ-
वासीभूते नगरे, आ०म० १ अ० ।

वणिजधम्म-वणिजधर्म-पुं० । वणिग्याये, व्य० २ उ० ।

" लौल्येन किञ्चित् कलया च किञ्चित् ,

पापेन किञ्चित्कलया च किञ्चित् ।

किञ्चित्च किञ्चित्च समाहरन्तः,

प्रत्यक्षचौरा वणिजो भवन्ति ॥ १ ॥

अधीने यत्किञ्चित्कलया मुषितुं ग्राहकजनं,

मृदु भूते यद्वा तदपि विवशीकर्तुमपगम ।

प्रदत्तं यत् किञ्चित्कलया ससुपाशानुमधिकं,

प्रपञ्चोऽयं वृत्तेरदृष्टः । गहनः कोऽपि वणिजाम् ॥ २ ॥ "

ध० २ अधि० ।

वत्सी-द्वात्रिंशत्-स्त्री० । द्व्यधिकायां त्रिंशति, " वत्सीसं किर-
कयला पुरिसस्स आहारो । " नि०चू० १ उ० ।

वत्सीसद्वद्वणादय-द्वात्रिंशद्द्वद्वनादक-न० । द्वात्रिंशद्व्यधिका-
निबद्धे द्वात्रिंशत्प्रातिबद्धे च नादके, विपा० २ भू० १ अ० ।

वत्सीसद्वद्वण-द्वात्रिंशत्स्थान-न० । गाण्यसंपदि, व्य० ।

वत्तीसाए ठाणसु, जो होइ अपरिनिद्धितो ।
नऽलमत्थो तारिमो होइ, ववहारं ववहरित्थए ॥२४०॥
वत्तीसाए ठाणसु, जो होइ परिणिद्धितो ।
अलमत्थो तारिमो होइ, ववहारं ववहरित्थए ॥ २४१ ॥
वत्तीसाए ठाणसु, जो होइ अपरिनिद्धितो ।
अलमत्थो तारिमो होइ, ववहारं ववहरित्थए ॥२४२॥
वत्तीसाए ठाणसु, जो होइ परिनिद्धितो ।
अलमत्थो तारिमो होइ, ववहारं ववहरित्थए ॥ २४३ ॥
अङ्कचतुष्टयमपि पूर्ववत् ।

संप्रति तान्येष द्वात्रिंशत्स्थानान्याह—

अट्टविहा णिणमंपइ, एकैका चउविहा भुण्णयन्वा ।

एसा खलु वत्तीसा, ते पुण ठाण। इमे हुंति ॥ २४४ ॥

गणित आचार्यस्य संपदष्टविधा अष्टप्रकारा, एकैका च भवति चतुर्विधा ज्ञानव्या । एवं खलु द्वात्रिंशत्स्थानानि भवन्ति । द्य० १० उ० ।

वत्तीसदोस-द्वात्रिंशदोष-पुं० । द्वात्रिंशत्संख्यामिते सूत्रदोषे, विशेष० । ('सुत्ताणुआग ' शब्दे वक्ष्यामि)

वत्तीसपुरिभोवधार-द्वात्रिंशत्पुरुषोपचार-पुं० । कामशास्त्रप्रसिद्धेषु द्वात्रिंशत्संख्याकेषु पुरुषेषु, अनु० । विपा० ।

वत्तीसवत्तीमिया-द्वा तै । द्वात्रिंशिका-स्त्री० । द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद्वाधापरामितैर्मन्थनिबद्धे यशोविजयोपाध्यायरचिते ग्रन्थविशेषे, द्वा० ।

" प्रतापार्के येषां स्फुगति विहिताऽकम्बरमनः-

सरोत्तमोज्ञासं भवति कमनध्वान्नयिलयः ।

विरेजुः स्रीन्द्रास्त इह जयिनो हीरविजयाः,

दयाधर्मावृद्धौ जलजलधारायितगिरः ॥ १ ॥

प्रमोदं येषां स्वगुणगणभृतां विभ्रति यशः-

सुधां पायं पायं किमिह निरपायं न विबुधाः ।

अमीषां वटनकोर्द्धमधनमन्थानमनयः,

सुशिष्यापाध्याया वभुरिह हि कट्पाणविजयाः ॥ २ ॥

चमत्कारं दत्ते त्रिभुवनजनानामपि हृदि,

स्थितिर्हैमी यस्मिन्नधिकपदसिद्धिप्रणयिनी ।

सुशिष्यास्ते तेषां वभुरधिकविद्याऽर्जितयशः-

प्रशस्तश्रीभाजः प्रवरविबुधा लाभविजयाः ॥ ३ ॥

यदीया हर्लीलाऽभ्युदयजननी माहशि जने,

जडस्थानेऽप्यर्कशुनिर्विजवात् पङ्कजवने ।

स्तुमस्नच्छिष्याणां बलमधिकलं जीतविजयाऽ-

भिधानां विज्ञानां क्रनकनिकषस्निग्धवपुषाम् ॥ ४ ॥

प्रकाशार्थं पृथ्यास्तरेणिरुदयाद्रेरिह यथा,

यथा वा पाथोभृत्सकलजगदर्थं जलनिधेः ।

तथा वाराणस्या सविधमभजन् ये मम कृते,

सतीर्थ्यास्ते तेषां नयविजयविज्ञा विजयिनः ॥ ५ ॥

यशोविजयनाम्ना त-चरणामोज्जमेविना ।

द्वात्रिंशिकानां विवृति-अङ्के तत्त्वार्थदीपिका ॥ ६ ॥

महार्थे व्यर्थत्वं वचनं सुकुमारे च रचने,

बुधत्वं सर्वत्राप्यहह ! महतां कठपसनिताम् ।

नितान्तं मूर्खाणां सदसि करतालैः कलयतां,

कलानां सादृश्याय कल्पिष्ये न हृष्टिर्निश्चिते ॥ ७ ॥

अपि न्यूनं दत्त्वाऽभ्यधिकमपि संगोप्य सुमये-
र्वितस्य व्याख्येयं विनयमपि सङ्काप्य विधिना ।

अपूर्वग्रन्थायप्रथमपुरुषार्थाद्विलसतां,

सतां दृष्टिः सृष्टिः कविकृतिविभूषोद्भवाविधौ ॥ ८ ॥

अधीत्य सुगुणैर्गताः, सुदृढं भावयन्ति ये ।

ते लभन्ते भुनार्थज्ञाः, परमानन्दसंगमम् ॥ ९ ॥

प्रत्यक्षं ससूत्रायाः, अस्या मानमनुपुमाम् ।

शानानि च सहस्राणि, पञ्चपञ्चाशद्वे च ॥ १० ॥ "

द्वा० ३२ द्वा० ।

वत्तीमिया-द्वात्रिंशिका-स्त्री० । माणिकाया द्वात्रिंशत्तमभा-
गवर्तिशानष्टपलप्रमाणा द्वात्रिंशिका । रसमानविशेषे, अनु० ।

बद्ध-बद्ध-त्रि० । वशीकृते, सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० । ब-
न्धननां (भ० १३ श० ७ उ० ।) गाढश्लेष, स्था० १० द्वा० ।

गाढतरमास्त्रिष्टे, विशेष० । स्था० । यथा तनौ तोयम् । स्था०
१ द्वा० ३ उ० । द्वा० । जीवेन सह संयोगमात्रमापन्नं,

विशेष० । तोयवद्वात्मप्रदेशैरात्मीकृते, आलङ्कितानन्तरमात्म-
प्रदेशैरागृहीते, न० । अ० । उदीर्णनावलिकां प्राप्तं कर्मणि,

आ०म० १ अ० । गद्यपद्यकरतया रचिते, विशेष० । आ०म० ।
वर्ध-न० । पुं० । चर्मशकले, सूत्र० १ भु० ५ अ० २ उ० । ब-

ध्मास्त्रुटितनलिकाऽऽदिवन्धनार्थं गृह्यन्ते । ध० ३ अधि० । पं०
घ० । संदानिते, " बद्धं संदानिअं निअलिअं च । " पाइ०

ना० १६७ गाथा । बद्धे, " बद्धं संगिहं । " पाइ०ना० २२१
गाथा । बध्ये, " वज्झा बद्धो । " पाइ०ना० २३६ गाथा ।

बद्धम-देशी अपुपट्टाऽऽख्यकर्णाऽऽभरणविशेष, दे०ना० ६
वर्ग ८६ गाथा ।

बद्धगुय-बद्धगुद-न० । पुरीपोस्त्रिस्तृतायां सत्यामपि पुरी-
पावतरणरोधके उदररोगभेदे, आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

बद्धद्वय-बद्धास्थिक-न० । सजातास्थिकं फले, नि०चू०
१५ उ० ।

बद्धपासपट्ट-बद्धपार्श्वस्पृष्ट-त्रि० । पार्श्वेन स्पृष्टाः देहत्वा-
च्छ्रुताः रेणुवत् पार्श्वस्पृष्टाः तनो बद्धाः गाढतरं सन्नि-

ष्टास्तनौ तोयवत्, पार्श्वतः स्पृष्टाश्च ते बद्धाश्चति राज-
वन्ताऽऽदिवात् बद्धपार्श्वस्पृष्टाः । बद्धेषु पार्श्वस्पृष्टेषु च

पुद्गलेषु, स्था० २ द्वा० १ उ० ।

बद्धफल-बद्धफल-त्रि० । क्षीरकस्य फलतया बन्धनाद् जा-
तफले, द्वा० १ भु० ७ अ० ।

बद्धमूल-बद्धमूल-त्रि० । यस्य हि मूलं भूम्यादौ नद्धम् ।
तस्मिन्, " जलं से तिलथंमए आसन्धवीसत्थए पङ्का पाए

बद्धमूले तथेव पङ्कटि । " भ० १५ श० ।

बद्धक-बद्धक-त्रि० । बद्धः । इह जन्मनि जीवनसम्बद्धे,
अन्यजन्मनि जीवनोत्थिते, उत्त० १ अ० ।

बद्धरुद्ध-बद्धरुद्ध-त्रि० । रज्ज्वादिसंयमिते, वारकाऽऽदिनिरुद्धे
च । प्रश्न० ३ आध०द्वार ।

बद्धलक्ष-बद्धलक्ष-पुं० । अनुष्ठेयं प्रति अविचलितलक्षणे,
पं०सू० ४ सूत्र ।

बद्धवर्मिय-बद्धवर्मिक-पुं० । बद्धं वर्मं तनुत्राणविशेषो ये-
षां ते बद्धवर्मास्त एव बद्धवर्मिकाः । तेषु, विपा० १ श्रु०
२ अ० ।

बद्धयुय-बद्धभुत-न० । पद्याऽऽमके क्षुते, विशेषे० । " बद्धं तु
तुवाल्लभं गणिनिहिदं ।" बद्धं तु द्वादशाक्षमाचाराऽऽदि
गणिविदकं गणिनिहिदं लोकोत्तरं, लौकिकं तु भारता-
ऽऽदि । आ० म० १ अ० ।

बद्धियग-बद्धितक-पुं० । नपुंसकभेदे, यस्य बालस्यैव हृदयि-
त्वा द्वौ भ्रानरावपनीतौ । वृ० ४ उ० ।

बद्धीसग-बद्धीसक-न० । बाधविशेषे, प्रश्न० ५ आध०
द्वार ।

बद्धेक्षम-बद्ध-त्रि० । स्वार्थे इल्लकप्रत्ययः । नञे, अनु० ।
बधग-बधक-त्रि० । स्वयं हस्तरि, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० ।

बप्प-देशी-सुभटे. पितरि चान्ये । दे० ना० ६ वर्गं ८८ गाथा ।

बप्पभट्टिभूरि-बप्पभट्टिभूरि-पुं० । सिद्धसेनसूरिशिष्ये आ-
मराजप्रतिबोधके आचार्ये, विक्रमसम्बत्-८०० मितेऽयं
जातः, ८६५ वर्षे स्वर्गतः । जै० १० ।

बप्पीह-देशी-चातके, दे० ना० ६ वर्गं ६० गाथा । " सारंगो
चायमो य बप्पीहो ।" पा० १२६ गाथा ।

बप्फ-बाप्फ-न० । अधुणि, " बप्फं बाह्याय नयणजलं ।" पा० १०
ना० ११२ गाथा ।

बप्फाउल-देशी-अत्युष्णे, दे० ना० ६ वर्गं ६२ गाथा ।

बर्बर-बर्बर-पुं० । अनार्थदेशभेदे वज्रं, अनार्थजातिभेदे च ।
प्रका० १ पद । सूत्र० । प्रव० । आ० चू० । आचा० । कल्प० ।
स्था० । जी० ।

बर्बरिया-बर्बरिका-स्त्री० । बर्बरदेशोत्पन्नायां दास्याम्, का०
१ श्रु० १ अ० । औ० । प्र० । नि० । स० । आचक्ष्यकवृत्ति-
ग्रन्थप्रकरणविशेष, आव० १ अ० । वरं वृत्तुन्त्येवमाख्यानं
बर्बरिका । हा० २६ अष्ट० ५ श्लोक ।

बर्बरी-देशी-केशरचलायाम्, दे० ना० ६ वर्गं ६० गाथा ।

बर्बूल-बर्बूल-पुं० । वृक्षभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

बर्भ-देशी-बधे, दे० ना० ६ वर्गं ८८ गाथा ।

बर्भंत-उल्लमान-त्रि० । " भ्रमो दुह-लिह बह-रुधामुखातः ।"
॥ ८ । ४ । २४५ ॥ इत्यन्तस्य कर्मणि बकाराऽऽक्रान्तो भकारः ।
प्राप्यमाणे, प्रा० ४ पाद ।

बर्भगम-बर्भगम-पुं० । बहुभुजे, वृ० ४ उ० ।

बर्भामा-बर्भामा स्त्री० । नदीभेदे, यस्यां हि नद्यां पूरा-
वृत्तिरित्यमानायां तत्पूरणानीयभावितायां क्षेत्रभूमौ धान्या-
नि प्रकीर्यन्ते । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

बर्भमाग्र-बाभ्रव्यायण-पुं० । बभ्रुश्रुवेर्गोत्रापत्ये, अं० ४
बद्ध० । मूलनक्षत्रं बाभ्रव्यायणगोत्रम् । मं० ।

बर्भु-बर्भु-पुं० । नकुल, पञ्चा० १४ विष० । स्वनामक्याते
श्रुतिभेदे च । पञ्चा० २ विष० ।

बमाल-देशी-कलकले, दे० ना० ६ वर्गं ६० गाथा ।

बम्ह ब्रह्मन्-न० । " पद्मश्मश्रुश्मश्रुः ।" ॥ ८ । २ । ७४ ॥

इति हकाराऽऽक्रान्तमकारस्य मकाराऽऽक्रान्तो हकारः । प्रा०
२ पाद । महति, वृहति, षो० १५ विष० । कुशलानुष्ठाने, स्था०
६ ठा० । प्रजापतौ, पुं० । भवणनक्षत्रस्याधिपतिदेवता ब्रह्मा ।
स्था० २ ठा० ३ उ० । श्रीशीतलस्य जिनस्य यक्षे, स च
चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सितवर्णः पद्याऽऽसन्नोऽष्टभुजे । मातुलिङ्ग-
मुद्ररपाशकामययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टये नकुलगदाऽङ्गुशाक्ष-
सूत्रयुक्तयामपाणिचतुष्टयश्च । प्रव० २६ द्वार । " पुंस्यन आ-
यो राजवक्त्र " ॥ ८ । ३ । ५६ । इति अनस्थाने आणाऽऽ-
देशः । ' बम्हायो । बम्हा' । प्रा० ३ पाद ।

बल-बल-न० । शक्युपचये, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

शरीरे (का० १ श्रु० १ अ०) सामर्थ्ये, का० १ श्रु० १८
अ० । आचा० । आ० चू० । स्था० । सं० प्र० । विशेष० ।
वृ० । आ० म० । उपा० । जी० । " बलं ति वा, सामर्थ्यं ति
वा, परक्रमो ति वा, धामो ति वा एगट्ठा ।" नि० चू० १
उ० । जी० । औ० । देहप्राणं, म० ७ श० ७ उ० । औ० । का० ।
उपा० । बलं द्विविधं-शारीरं, मानसं च । विशेष० । संहननविशेष-
समुत्थे प्राणं, नि० १ श्रु० ४ वर्गं १ अ० । हा० । स्था० । रा०
ध० । पं० चू० । अनु० । सू० प्र० ।

चक्रवर्तिप्रभृतीनां बलानि शयप्रति-

पादनार्थमाह-

सोलस रायसहस्रा, सन्वबलेण तु संकलनिबद्धं ।

अञ्जंति वासुदेवं, अगदतदम्मी ठियं संतं । ७१ ॥

घेतूण संकलं सो, वामगहत्थेण अञ्जमाणायं ।

मुञ्जिज विलिपिज व, मृदुमहणं ते न चापंति ॥ ७२ ॥

इह वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमविशेषाद्बलानि शयं वासुदेव-
स्य प्रदर्शयते-योऽङ्गुलसहस्राणि सर्वबलं इत्यश्वरथप-
दानिसंकुलेन सह शृङ्खलानिबद्धं ' अञ्जंति ' देशीवचन-
मेतत् । आकर्षयन्ति वासुदेवं अवटनटं कूपटं स्थितं सन्तं,
ततश्च गृहीत्वा शृङ्खलामसौ वामहस्तेन (अञ्जमाणायं ति)
आकर्षयन्तं भुञ्जीत, विलिपेज्जा अवक्षया हृष्टः सन् पुनस्ते
मधुमयनं न शक्नुवन्त्याकटुमिति वाक्यशेषः ।

चक्रवर्तिबलप्रतिपादनार्थमाह-

दो सोला बत्तीसा, सन्वबलेण तु संकलनिबद्धं ।

अञ्जंति चक्रवर्ति, अगदतदम्मी ठियं संतं ॥ ७३ ॥

घेतूण संकलं सो, वामगहत्थेण अञ्जमाणायं ।

मुञ्जिज विलिपेज व, चक्रहरं ते न चापंति ॥ ७४ ॥

द्वौ षोडशकौ द्वात्रिंशत्, नत् द्वात्रिंशदित्येव वाक्ये द्वौ षो-
डशकावित्यभिधानं चक्रवर्तिना वासुदेवात् द्विगुणश्रद्धि-
क्यापनार्थम्, राजसहस्राणीति गम्यते । सर्वबलं सह
शृङ्खलानिबद्धमाकर्षयन्ति चक्रवर्तिनम् अवटनटं स्थितं स-
न्तं गृहीत्वा शृङ्खलामसौ वामहस्तेनाऽऽकर्षयन्तं भुञ्जीत
विलिपेज्जा, न पुनस्ते चक्रघरं चक्रवर्तिनं शक्नुवन्त्या-
कटुमिति वाक्यशेषः ।

संप्रति तीर्थकरबलप्रतिपादनार्थमिदमाह-

अं केसवस्स उ बलं, दुगुणं तं होइ चक्रवटिस्स ।

तस्य बला बलवगा, अपरिमितबला जिह्वविदा ॥७५॥

यत् केशवस्य तु बलं तत् द्विगुणं भवति चक्रव-
र्तिना, ततः शेषलोकबलाद् बला बलदेवा बलवन्तः,
केशवबलापेक्षया स्वर्द्धबला इति प्रतिहारमवगन्तव्यम् ।
नया-निरवशेषवीर्योन्नरायणयादपरिमितं बलं येषां ते अप-
रिमितबलाः । के ते ? इत्याह - जिनवरेन्द्रास्तीर्यकृतः । न-
या-ततश्चक्रवर्तिनो बलाद्बलवन्तो जिनवरेन्द्राः । कियता
बलेनेत्याह - अपरिमितेन बलेन बलवन्त इति भावः । आ०
म० १ अ० । विशेष० । ध० । सू० प्र० । (द्विविधं बलम्-स-
म्भवं, सम्भवाद्यं चेति " वीरिय " शब्दे व्युत्पद्यते) भा-
रवहनाऽऽदिसामर्थ्यं, स्या० ४ ठा० २ उ० । बलवति,
प्रश्न० ५ आ० द्वार । सारे, व्य० ४ उ० । आवा० ।
रा० । चतुरङ्गे, स्या० ३ ठा० ४ उ० । सैन्ये, आ० १
धु० १ अ० । औ० । आ० म० । हस्त्यादिवाहने, स्या०
४ ठा० २ उ० । " बलं चउत्तिहं-पाकबलं, आसबलं, ह-
स्तिबलं, रथबलं । " नि० धू० ६ उ० । महाविदेहे वर्षे सलि
लावतीचक्रवर्तिविजये दीतशोकाया नगर्या राजनि म-
हाबलस्य पितरि, आ० १ धु० १ अ० । स्वनामकथाते हस्ति-
नापुरनगरवास्तव्ये गृहपतौ, स च स्थविराणामन्तिके प्र-
प्य संलेखनया मृत्वा द्विसागरोपमाऽऽयुस्कृतया सौधमे
कल्पे बन्धिमानी देवदेवोपपन्नः, ततश्च्युत्वा महाविदेहे
सिंहस्यतीति । नि० १ धु० ३ वर्ग ६ अ० । स्वनामकथाते
हस्तिनापुरराजे, म० ११ धु० ११ उ० । शूयभदेवस्य
सप्ताशीतितमे (कल्प० १ अधि० ७ कण) स्वनामकथाते
कनियपरिभाजे, औ० ।

दसविदे बले पश्यते । तं जहा--सोऽहंदिथबले • आ-
व फासिदियबले, नाणबले, दंसणबले, चरित्तबले, तवव
ले, वीरियबले । स्या० १० ठा० ।

ग्रह-आ० । उपादाने, " ग्रहो बल-गेह-हर-पङ्क-निह-
वारादिपञ्चु प्राः " ॥ ८ । ४ । २०६ ॥ इति ग्रहेः बलाऽऽदेशः ।
'बलह' । प्रा० ४ पाद ।

आरुह-आ० । उच्चैर्गमने, आरोहे (पे) बलः ॥ ८ । ४ ।
४७ ॥ इति आरुहेऽर्थस्तस्य बलाऽऽदेशः । 'बलह । आरोवह ।'
प्रा० ४ पाद । " धातवोऽर्थान्तरेऽपि " ॥ ८ । ४ । २५६ ॥
इति बलः प्राणने पठितः । खादनेऽपि वर्त्तते । 'बलह' खा-
दति, प्राणनं करोति वा । प्रा० ४ पाद । " धामं सारं च
बलं । " पा० १० । १६४ गथा । कृष्णभ्रातरि, " रामो सी
री मुसला-उद्धो बलो कामपाखो य । " पा० १० । २३
गथा ।

बलभा-बलाका-ली० । " बाऽव्ययीत्खाताऽऽवाकवातः " ॥
५ ८ । १ । ६७ ॥ इत्यादेराकारस्य इत्थः । पक्षिविशेषे, प्रा०
१ पाद ।

बलआमुह-बडवानल-पुं० । " डो लः " ॥ ८ । १ । २०२ ॥ इति
असंयुक्तस्य इत्थं लः । प्रा० १ पाद । समुद्रस्ये काञ्चान-
के, प्रा० १ पाद ।

बलआयल-बडवानल-पुं० । " क-ग-च-अ-त-द-प-य-आं-आयो

लुक " ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति वलुक । प्रा० १ पाद । " डो लः " ॥
८ । १ । २०२ ॥ इति इत्थं लः । प्रा० १ पाद ।

बलकूड-बलकूट-न० । मेरोरुत्तरपूर्वस्यां नन्दनवने बलमा-
म्ना देवेनाभिर्गुप्ते कूटे, स्या० ६ ठा० । ल० ।

बलकोट-बलकोष्ठ-पुं० । गङ्गातीरे हरिकेशाधिपे प्रह्लादसू-
र्यभयपितरि चाण्डाले, उत्त० ८ अ० ।

बलवल-बलाच-न० । कण्ठाऽऽभरणविशेषे, तच्च कठिग-
म्यम् । औ० ।

बलगल-बलकल-न० । तत्त्ववि, आ० १ धु० १६ अ० ।

बलख-बलन-न० । बलनेन विशिष्टावस्थाप्रापणे, विश० ।

बलपणु-बलङ्ग-पुं० । बलङ्गातरि, आवा० १ धु० ८ अ० ३ उ० ।

बलदेव-बलदेव-पुं० । वासुदेवज्येष्ठभ्रातरि, आ० क० १ अ० ।

अन्त० । ती० । प्रव० । ति० । आ० म० । ल० । अनु० । स्वा० ।
प्रवा० । आ० चू० । नि० । (अवसर्पिण्यां च भरत देववते
च नव बलदेवाः ' वसारमंडल ' शब्दे चतुर्थभागे ४४८५
पृष्ठे व्याख्याताः) सङ्कर्षणाऽऽद्ये कृष्णवासुदेवज्येष्ठभ्रातरि,
आ० म० १ अ० । पा० । आ० । उत्त० ।

बलदेवपदिमा-बलदेवप्रतिमा-ली० । पावाणाऽऽदिमद्यां ब-
लदेवमूर्तौ, एका प्रतिमाऽऽवर्तप्रामे आसीत्, यन्मन्दिरे ए-
कदा लुप्तस्यविहारे भीवीरः समवसृजतः । आ० म० १ अ० ।

बलबलिय-बलबलिक-पुं० । चक्षुरागविशेषविशिष्टे, महा०
३ अ० ।

बलबुद्धिनिवृण-बलबुद्धिविवर्द्धन-न० । शरीरसामर्थ्यस्य मे-
धायाश्च विवर्द्धने, ग० २ अधि० ।

बलभट्ट-बलभट्ट-पुं० । भरतपौत्रस्य महायशसः पौत्रे, आ०
चू० १ अ० । आवा० । राजगृहे सौर्यवंशीये स्वनामकपते
राजनि, उत्त० ३ अ० । आ० म० । येनाऽऽव्यक्तिकनिहवाः
प्रतिबोधिताः । विश० । स्या० । आ० चू० । नि० । सङ्कर्षण-
बलदेवे, ल० । स्वनामकथाते सूर्योपनगरराजे, यस्य भा-
र्यायां मृगावस्थां मृगापुत्रनाम्ना विभ्रुतः पुत्र आसीत् ।
उत्त० १८ अ० । (' मिषापुत्र ' शब्दे कथा वर्त्तते)

बलमाणु-बलमानु-पुं० । बलमित्रराज्ञां, भगिनी भानुश्री ।
तत्पुत्रे, नि० चू० १० उ० । (तत्कथा ' पञ्जसवणाकप्य '
शब्दऽस्मिन्मंत्रभागे २४० पृष्ठ गता)

बलभावणा-बलभावना-ली० । देवबलपर्यालोचने, ल० ।
अथ बलभावना । तत्र बलं द्विधा-भावबलं, शारीरबलं
च । तत्र च भावबलमाह-

भावो उ अभिस्तंगो, सो उ पसत्थो न अपपसत्थो वा ।

नेहगुणभो उ रागो, अपसत्थ पसत्थभो चैव ॥१२३॥

भावो नाम अभिस्तङ्गः, स तु द्विधा-प्रशस्तः, अप्रशस्तश्च ।
तत्र अप्रशस्तकलाद्विषु स्नेहजनितरागः सोऽप्रशस्तः । यः
पुनराचार्योपाध्यायाद्विषु गुणबहुमानप्रत्ययो रागः स प्रश-
स्तः । तस्य द्विविधस्यापि भावस्य येन मानसावष्टम्भेना-
सौ व्युत्सर्गं करोति तद्भावबलं मन्तव्यम् । शारीरमपि ब-
लं शेषजनापेक्षया जिनकल्पाद्व्यातिशायिकमिष्यते ।

आह-तपोदानप्रभृतिभिः भावनाभिर्भावयतः कृशतरं शरी-
रं भवति । कतः कुतोऽस्य शरीरं बलं भवति ? ।

उच्यते—

कामं तु मरीचकं, हायइ तवनाणभावणजुमसम् ।

देहावचण वि सती, जह हाइ धिई तहा जयइ ॥ ५२४ ॥

कामं तु—अवधारणे, अनुमतेषास्माकं यत्तपोजानभाव
मायुक्तस्य शरीरबलं हीयते, परं देहावचयेऽपि सांन यथा
धृतिर्मानसावप्यभलक्षणा निश्चला भवति तथाऽसौ यततः
धृतिबलेन सम्यगात्मानं भावयतीत्यर्थः ।

आह—इत्थं धृतिबलेन भावयतः का नाम गुणः स्यात् ?

उच्यते—

कमिणा परीषहचमू, जह उट्टिजा हि सोवमगा वि ।

दुद्धपहकरवेगा, भयजगणी अपसत्तागं ॥ ५२५ ॥

धिः धीयि बद्धकच्छो, जो हाइ अणाउलो तमकभदिओ ।

बलभावगापे धीरो, मंपुसपमोरहो हाइ ॥ ५२६ ॥

कृष्णा संपूर्णा परीषहचमू मार्गात् कथंने निर्जगं प
विषादयाः परीषहाः क्षुदादयस्त एव तेषां वा चमू सना
सा गद्यास्तुत सम्मुखीभूय पारिभाषणाय प्रयुगा भवेत् से-
पन्नाऽपि दिव्याऽऽद्युत्तमैः कृतमहायकाऽपि । तथा दुर्गे
दुर्वह पश्यान् सम्यग्दर्शनाऽऽवृत्तं मात्तमार्गं करोतीति-
दुर्गेपथकरस्तथाविधो वेगः प्रपरो यस्याः सा दुर्गेप-
थकरवगा, भयजननी, संघासकारिणी अल्प भवतां कापु-
रुपाणां तामेवंविधामपि स जितकलाप्रतिपत्तुतामो योधय-
ति । कथंभूतो ?—धृतिरेव धीयमत्यर्थं गच्छा कक्षा येन स
तथा अनकुल आत्सुक्यरहितः अन्यार्थतो निष्प्रकम्पनः
स बलभावनया तां योधयित्वा परिः सत्यमपन्नः सन् संपूर्ण
मनोरथो भवति, परीषहापसयाः पणजित्य स्वप्रतिभां पू-
रयतीत्यर्थः ।

अपि च—

धिइवलपुगस्सराओ, हवेति मव्वा वि भावणा एता ।

ते तु न विजइ सज्जं, जे धिइमते न माहइ ॥ ५२७ ॥

सर्वा अप्येताः तपःप्रभृतयो भावना धृतिबलपुगस्सरा भ-
वन्ति, न हि धृतिबलमन्तरेण पाश्चात्तिकतपःकरणाऽऽ-
द्यनुगुणाः तास्तथा भावयितुं शक्यन्ते । किं वा-तत्तु तपु-
नः मायं कार्यं जगति न विद्यते, यद् धृतिमान् सात्त्विकः पु-
रुषो न माधयति 'सर्वं सत्त्वं प्रतिष्ठितम्' इति वचनात्, ए-
तेन 'अव्योच्छ्रुत्ती मय' इत्यादिद्वारगाथाया उपसर्गसहं इ-
ति य-पदं तद्भाविता, बलभावनया उपसर्गसहं भावादि-
ति । वृ० १ उ० २ प्र० । बलभावनायां बलं द्विविधम्-
शारीर, मानसं च । तत्र शारीरमापि बलं जिनकलार्हस्य
शेषजनातिशायिकमेवेष्टव्यम्, तपःप्रभृतिभिस्त्वपकृत्यमात्र
स्य यद्यपि शारीर बलं तथाविधं न भवति, तथापि धृतिब-
लेनाऽऽत्मा तथा भावयितव्यो यथा महद्भिरपि परीषहोपस-
र्गं बाधयते । विशेषः ।

बलभी-बलभी-आ० । गृहाणामाच्छादने, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । छदिराधारं, जं० २ वृत्त० । अ० प्र० । गुर्जरधरिण्याः
पश्चिमभागे राजधान्यां, तद्वर्तिमो राजा शिलादित्यो नाम
राजा गजनीपातना इस्मारेण संचत् ८४१ वर्षे परामर्शः, रा-
३२३

ज्यं च तदैव नष्टम् । ती० १६ कल्प । यत्र पुस्तकाऽऽकटः
सिद्धान्तो जातः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । " बलही-
पुरमि नयरे ।" (अत्र विस्तरः 'पौण्ड्र' शब्देऽस्मिन्ने-
व भागे ११२२ पृष्ठ गतः ।)

बलभीमंठिय-बलभीमंस्थित-प्रि० । " बलभी चउकोणमोसि-
दीहाऊ ।" यस्य ग्रामस्य चतुर्ध्वजि कोणेषु ईषांघा वृक्षा
व्यवस्थिताः स बलभीसंस्थितः । वृ० १ उ० २ प्र० ।

बलमित्त-बलमित्त-पुं० । धार्मोत्तारुचतुर्थे शतके जाते
भारतप्रधानराजे, ती० २० कल्प । ति० " जंरयसि सि-
डि गओ अरहा निःशंको महावीरो तं रयसि अवती-
प उडिमित्तो पालओ राया ।" पालगराया मांइ, वल्लस्य
दियाण जंदागं । मरुयाणं अट्टमयं, तीसं पुण पुनमिसाण
॥ १ ॥ बलमित्तभाणुमिसा । ति० ।

बलय-बलय-न० । चक्रबाले, स्थानं ५ ठा० १ उ० । कटक-
विशेष, जी० । आना० । स्थानं । वृ० । बलयामव बलयम् ।
प्र० २ अधि० २ द्वार । पकानविशे गौणमुपावा-
दे, प्र० २ अधि० २ द्वार । येन भावेन बलयमित्त चक्र व-
चनं चेष्टा वा प्रवर्तते । तस्मिन्, भ० १ अ० ६ उ० ।
न० । मायाको, सूत्र० १ अ० १३ अ० । वृत्ताऽऽत्मानया
दिजलकुण्डलगतियुक्तप्रदेशे, सूत्र० २ अ० २ अ० । नद्या-
विशेषभूभागं, आचा० १ अ० २ अ० ५ उ० । यत्रा-
दक बलयाऽऽकारेण व्यवस्थितमुदकरहितं वा गता-
दु स्निग्धप्रयथा । सूत्र० १ अ० ३ अ० ३ उ० । तालतमा-
लाऽऽतिषु वनस्पतिभरेषु, भ० १५ श० । जी० ।

ये किं तं बलया ? । बलया अणुगविहा पणत्ता तं जहा-

" ताले तमाले तफल, तंयानी मालि मावकल्लये ।
सारणे जावति केयइ, कंदलि तह धम्मरुक्खे य ॥ १ ॥

भुयस्सव हिंगुरुक्खे, लवंगरुक्खे य हाइ बांधवे ।

पूयफली खज्जूरी, बोधव्वा नालिपरी य ॥ २ ॥ "

जे यावसे तहप्पगारा सेत्तं बलया । प्रज्ञा० १ पद ।

आचा० । ज्ञा० ।

पृथिवीनां वेष्टनेषु मनोदधिघनघाततनुघातलक्षणेपु स्था०
२ ठा० ४ उ० ।

बलयमयग-बलन्मृतक-पुं० । बलन्तः संयमाद् अश्रयतः,
अगवा-बुभुक्षाऽऽदिना बलन्तो ये मृतास्ते बलन्मृतकाः ।
बलन्मरणेन मृतेषु, औ० ।

बलयमरण-बलन्मरण-न० । बलतां संयमाश्रितवर्तमानानां
परीषहाऽऽदिबाधितस्थान्मरणं बलन्मरणम् । मरणमेवे-
स्था० २ ठा० ४ उ० । " बलयं बलयमाणे जो मरणं मरइ
हीणसत्तया, संजमजोगेसु बलतो हीणसत्तया जो अका-
मगो मरइ, एयं बलयमरणं, मलं वा अप्पणं यलइ ।" ति०
वृ० ११ उ० ।

बलयासुह-बडवासुह-पुं० । मेरोः पूर्वस्थां दिशि महापाता-

लकलगे प्रव० २ द्वार । म० । आ० म० । जी० । आ० ।
बलयाऽऽयय-बलयाऽऽयत-त्र० । वृत्ताऽऽयने, सूत्र० १ भु०
६ अ० ।

बलयाविमुक्त-बलयविमुक्त-त्रि० । भावबलयं रागद्वेषौ, ता-
स्यां विप्रमुक्तः । सूत्र० १ भु० १३ अ० । सेलारबल-
यात् कर्मबन्धनाद् वा विमुक्ते, सूत्र० १ भु० १० अ० ।
मायाविमुक्ते, सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

बलवद्दी-देशी-लक्ष्याम्, दे० ना० ६ वर्ग० ६१ गाथा ।

बलवं-बलवत्-त्रि० । बलं सामर्थ्यं, तद्यस्यान्तीति बलवान् ।
रा० । अनु० । अतिशयितबले, द्वा० २५ द्वा० । बलं शारी-
रिकं मानात्मकं न यस्यास्ति स बलवान् । रा० । विद्यामन्त्र
चूर्णाऽऽहबलापेने, द्य० १ उ० ।

जो जस्सुवरिं तु पभू, बलियतरो वा वि जस्स जो उवरिं ।

एसां बलवं भणितो, सो गिहपतिसामि-तेणऽऽदि । २०६ ।

यः पुरुषः यस्य पुरुषस्योपरि प्रभुत्वं करोति सो ब-
लवं भणति । अथवा-अप्यभू वि जां बलवं सो वि ब-
लवं भणति, सो पुण्ण गृहपतिस्वामिणो वा तेणगादि
वा । नि० चू० १ उ० । समर्थे, आत्मा० २ भु० १ चू० ५
अ० २ उ० । सहस्रयोजिनि, नि० चू० १ उ० । प्रभूतसैन्ये,
आ० । भिषर्नयिनुमशक्ये, प्रश्न० १ आ० द्वार । अहोरा-
त्रस्याष्टमसुहृते, कहर० १ अधि० ६ कण्ठ । जं० । चं० प्र० ।

बलवाउय-बलव्यापुत-पुं० । लैभ्यव्यापादपरायणे, दशा० १६
अ० । औ० ।

बलवाहणकहा-बलवाहनकथा-स्त्री० । राजकथाभेदे, स्था०
२ द्वा० २ उ० । (व्याख्या ' रायकहा ' शब्दे)

बलवीरिय-बलवीर्य-पुं० । भरतपौत्रस्य महायशसः प्रपौत्रे,
आ० चू० १ अ० । आव० ।

बलसंपन्न-बलसंपन्न-पुं० । संहननसमुन्धेन प्राणेन संपन्ने,
औ० । रा० ।

बलसार-बलमार-पुं० । स्वनामक्याने राजपौ, तं० ।

बलसिरी-बलश्री-पुं० । स्वनामक्याते अन्नशुभिकानगरी-
राजे, आ० चू० १ अ० । यद्वप्रनः त्रेगाशिकाऽऽचार्येण रोह-
गुप्ते बन्धनार्थमागतं गोष्ठामादिलेन पोद्दशालो वादी परा
जिनः । विशे० । स्था० । बलभद्रस्य मृगापुत्रेति प्रसिद्धे
पुत्रे उत्त० १८ अ० । (' मियापुत्त ' शब्दे कथा)

बलसोहिया-बलशोधिका-स्त्री० । तथाविधयां स्त्रियाम्,
तं० । " बलसोहिया । " बलं पुरुषार्थं प्रसङ्गेऽसङ्गे वा शो-
चयन्ती गालयन्तीत्येवंशीला बलशोधिका । यद्वा-बलेन
स्वसामर्थ्यलक्षणं निशाऽऽदी जारपुरुषाऽऽदीनां शोधिका
शुद्धिकारिका बलशोधिका । यद्वा-बलयोः रलयोरैक्यात्
वरशोधिकाः स्वेच्छया पाणिप्रहणकरणात्वात् धर्मिण्यस्त्री-
बुद्धयत् । तं० ।

बलहरण-बलहरण-न० । धारणयोरुपरिवर्तितिर्यगायतकाष्ठे,
" मो भ " इति यत्प्रसिद्धम् । भ० १ शृ० ५ उ० ।

बला-बला-स्त्री० । श्रीकुन्पारक्युनाऽऽख्यायां शासनदेश्याम् ।

प्रव० २७ द्वार । यस्यामवस्थायां पुरुषस्य बलं भवति
सा बलयोगी बला । पुरुषस्य त्रिशूलमवर्षादनन्तरं अ-
स्त्वारिशूलमवर्षपर्यन्तदशमेदे, " अउत्थी य बला नाम, जं
नरां दसमस्मिन्ना । सपरयो बलं द्रिमेउं, अइ होइ निदब-
इयो ॥ १ ॥ " स्था० १० ठ० । योगदृष्टिभेदे, ध० १ अधि० ।
बलादृष्टिः काष्ठाजिकणतुल्या, ईषद्विशिष्टोक्तबोधययात्, त-
द्भावेनात्र मनाक् स्थितिर्वीर्ये, अतः पटुमाया स्मृतिरिह प्र-
योगनमये, नञ्भावे चार्थप्रयोगमात्रप्रीत्या यत्नलेशभावादि-
ति । योगदृष्टिभेदे, ध० १ अधि० ।

सुखस्थिगऽऽसनोपेतं, बलायां दर्शनं दृढम् ।

परा च तत्त्वशुश्रूषा, न क्षेरां यांगमोचरः ॥ १० ॥

(सुखमिति) सुखमनुद्वेजनीयं स्थिरं च निष्कम्पं यदा-
मनं तेनापेतं सहितम्, उक्तांशशेषणविशिष्टैवाऽऽसनस्य
योगाङ्गत्वात् । यत् पतञ्जलिः- " (तत्र) स्थिरसुखमात्मनां-
ति (२-४६) " । बलायां दृष्टौ दर्शनं दृढं काष्ठाऽग्निक्वाब्धौ-
तसममिति कृत्वा । परा प्रकृष्टा च तत्त्वशुश्रूषा तत्त्वभवशेषक्या
जिज्ञासात्मक्यात् । न क्षेरां योगमोचरस्तदनुद्वेगं उद्वेगज-
न्यक्षेपाऽभावात् ॥ १० ॥

अमनृणात्पराऽभावात्, स्थिरं च सुखमासनम् ।

प्रयत्नश्च यथाऽऽनन्त्य-समापत्तिबलादिह ॥ ११ ॥

(असदिनि) अमनृणाया अमनृत्तललासायास्त्पराया-
आन्याम्यफलोत्सुक्यलक्षणाया अभावात् स्थिरं सुखं चाऽऽ-
सनं भवति । प्रयत्नस्य श्लथताऽङ्गशेतेषाऽऽसनं बध्नामीती-
च्छायामङ्गलाघवेन तन्निवन्धः, आनन्त्यं चाऽऽकःशाऽऽदिग-
ते समापत्तिरवधानेन मनस्तादास्याऽऽपादने दुःखान्तुदे-
हाहङ्गाभावाफलं तद्वलादिह बलायां दृष्टौ भवति । य-
थाक्रम- " प्रयत्नशैथिल्याऽऽनन्त्य (न्त) समापत्तिभ्याम् । " (२-४७) ॥ ११ ॥

अनांस्तरायविजयो, द्वन्द्वानभिहतिस्तथा (५परा) ।

दृष्टदोषपरित्यागः, प्रणिधानपूरःसरः ॥ १२ ॥

(अत्र इति) अत्र यथोक्तादासनादस्तरायानामङ्गमेजयाऽऽ-
दीनां विजयः । द्वन्द्वैः शीतोष्णाऽऽद्विभिरनभिहतिर्दुःखाऽप्राप्तः
परा आत्यन्तिकी, ' ततो द्वन्द्वानभिघातः ' (२-४८) इत्यु-
क्तेः । दृष्टानां च दोषाणां मनःस्थितिजमितकेशाऽऽदीनां प-
रित्यागः प्रणिधानपूरस्सरः प्रशस्ताऽवधानपूर्वः ॥ १२ ॥

कान्ताजुषां विदग्धस्य, दिव्यगेयश्रुतौ यथा ।

यूनो भवति शुश्रूषा, तथाऽस्यां तत्त्वमोचरा ॥ १३ ॥

(कान्तेति) कान्ताजुषः कामिनी नहिनस्य विदग्धस्य गे-
यनीनिनिपुणस्य दिव्यस्याऽतिशयितस्य गेयस्य किञ्चिदाऽऽ-
दिमन्वान्धनः श्रुतां श्रवणे यथा यूनो यौवनगायिनः का-
मिनो भवानि शुश्रूषा, तथाऽस्यां बलायां तत्त्वमोचरा शु-
श्रूषा ॥ १३ ॥

अभावेऽस्याः श्रुतं त्वर्थं, बीजन्याम इवोचरे ।

श्रुताभावेऽपि भावेऽस्याः, ध्रुवः कर्पक्षयः पुनः ॥ १४ ॥

(अभावे इति) अस्या उक्तलक्षणशुश्रूषाया अभावे, श्रु-
तमर्थभवनं त्वर्थम्, ऊपर इव बीजन्यासः । श्रुताभावेऽ-

पञ्चमयथाऽऽनवेऽप्यस्या उक्तं दूषणा भावे पुनः अथो नि-
श्चितः कर्मक्षयः । अतोऽप्ययत्नतिरेकाध्ययिष्यमेव प्रधान-
फलकारणमिति भावः ॥ १४ ॥

यत्नः ऽऽप्य इहाऽऽसेपात्, स्यादुपायेषु कौशलम् ।

उपमाने तरो दृष्टा, पयःसेकेन पीनता ॥ १५ ॥

(योगेति) इह बलायामन्तर्गादन्यत्र चित्ताभ्यामाद्योगा-
ऽऽगमे उपप्रेषु योगसाधनेषु कौशलं दत्तं भवति, उन्-
रोत्तरमतिवृद्धिर्योगादिति भावः । उपमाने तरो पयःसे-
केन पीनता दृष्टा, अद्विहाऽप्यक्षेपेषु समतिपीन-बलका-
पायकौशलं स्यात् । अन्यथा पूर्णपयःसेकं विनामस्य त-
रोरिव प्रकृतऽनुष्ठानस्य कार्यमवाकौशललक्षणं स्याद-
ति भावः ॥ १५ ॥ द्रा० २२ द्रा० । बलायां दृष्टौ दृढं
दर्शने स्थिरसुखमालनं परमात्मनश्च भूषायांगमोखरं लोपः
स्थिरचित्तनया योगसाधनोपायकौशलं च भवति । ध० १
आ० १० । यो० वि० ।

बलागा-बलाका-ली० । विसफटिकायाम् प्रश्न० १ आ०
द्वार० अनु० । प्रज्ञा० । " उग्र निचल गिष्कंदा, भिन्नि-
पक्षमि रेडइ बलागा । गिष्मलमरगअभाअण-परिदुआ
संखसुत्ति व्व ॥ १० " प्रा० २ पाद ।

बलागम-बलानक-न० । द्वार०, नि० चू० ८ उ० ।

बलामोही-दर्श० । दृढं, " दृढं य महु बलामोही । " पाद०
ना० १७४ गाथा । बलात्कारे, द० ना० ६ वर्ग ६५ गाथा ।

बलाऽवलविचारण-बलाऽवलविचारण-न० । बलं शक्तिः स्व-
स्य परस्य वा द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतं सामर्थ्यमवलमपि तथैव,
तयोर्विचारणं पर्यालोचनम् । बलाऽवलपरिज्ञाने, ध० । बलं
शक्तिः, स्वस्य परस्य वा द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतं सामर्थ्यम् ।
अवलमपि तथैव, तयोर्विचारणं पर्यालोचनम्, बलावल-
परिज्ञाने हि सर्वः सफल आरम्भः, अन्यथा तु विपर्ययः ।
यदाह-" स्थाने समवर्ता शक्या, व्यायामे वृद्धिर्हिनाम् ।
अथवाबलमारम्भा, निदर्शनं क्षयसंपदः ॥ १॥ " इति । अत-
एव च पठ्यते-" कः कालः कानि मित्राणि, को देशः कौ-
ष्याऽऽगमौ । कश्चाह का च मे शक्तिर्भरति विन्त्यं मुहु-
मुहुः ॥ १॥ " इति । ध० १ अधि० ।

बलाभिभाग-बलाभियोग-पु० । बलं दृढप्रयोगस्तेनाभिधो-
नः । ध० २ अधि० । बलात्कारेण नियोजने, आ० म०
१ अ० । राजगकुट्यतिरिक्तस्य बलवत्पारतम्यस्य नियोगे,
वपा० १ अ० । आ० म० ।

बलायमरण-बलवन्मरण-न० । संयमयोगेभ्यश्चलतां भग्न-
व्रतपरिणतानां मतिनां मरणे, स० १७ सम० ।

बलवन्मरणमाह—

संजमजोगविसर्गा, भरंति जे तं बलायमरणं तु (१४)

संयमयोगाः संयमस्यापारस्तेस्तेषु वा त्रिवर्णाः संयमयो-
गविषयकाः, अतिदुष्करं तपश्चरणमाचरितुमशक्यां ज्ञानं च
कुलाऽऽदिलज्जया मोक्षमशक्यमुच्यते, कथञ्चिदस्माकमिनः
कहानुष्ठानात् मुक्तिर्भवतु, इति चिन्तयन्तो निरन्ते ये च, तद्-
क्षेत्रेणां संयमानुष्ठानाच्चिन्तमानानां मरणं बलवन्मरणं, तुल्यदो-
विशेषार्थः, भग्नव्रतपरिणतीनां व्रतिनामेवैतदिति विशेषव-

स्य येषां हि संयमयोगानामेवाऽसंयमाच्च कथं तद्विधावः, तद-
भावे च कथं तदिति । प्रश्न० १२७ द्वार० ।

बलाहग-बलाहक-पु० । शरत्कालभाविनि मेघे, आ० म० १
अ० । आ० १० । द्रा० म० १० ।

बलाहग-बलाहका-ली० । लब्धुणीपेविशुभमभयस्तकनिप-
वन्ते स्वमित्रककुटत्रामिन्त्यां दिक्कुमार्याम्, स्या० २ ठा० १
उ० । अथालोकवासिन्त्यां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्या०
८ ठा० । ऊर्ध्वलोकवासिन्त्यां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, जं०
१५ वृत्त० । आ० म० । नि० । आ० चू० । आ० क० ।

बलाहय-बलाहक-पु० । मेघ, " अग्नाहं धूमजोमी, बला-
हया जलहया य जीहूआ । " पाद० ना० २७ गाथा ।

बलि-बलि-पु० । " यमः कज्जलपाथाः स्त्रियाम् " ॥ द० १ । १५ ॥
इति प्राकृते वा स्त्रीत्वम् । प्रा० १ पाद । देवनामासुपहरि, ना०
१ ध्रु० ६ अ० । प्रश्न० । पञ्चा० । " बलिं करोति " नगरब-
लिवदित्येतन्न लिपन्तीत्यर्थः । यदि वा-कोष्ठबलिं कुर्वन्ती-
ति । मूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० " बाल किज्जट सुअणन्सु । "
प्रा० ४ पाद । आलराहाणामसुरकुमाराणां राजानि,
प्रज्ञा० २ पाद । " बलिस्स यं वडरोयणिदस्स मड्डितामाणि-
यसाहस्सी पसुता । " बनेरौदीच्यामसुरकुमारनिकायराजं,
स० ६० सम० । जी० । स्या० । आ० म० । (अस्योत्पातपर्वतः
' उपायपव्व' शब्दे द्वितीयभाग ८२७ पृष्ठे उक्तः)

बलिस्स यं वडरोयणराणां सोमस्स एवं चेव जहा चमरस्स
लोणपाणाणं तं चेव बलिस्स वि । स्या० १० ठा० ।

कठिणं भंते ! बलिस्स वडरोयणिदस्स वडरोयणराणां
सभा सुहम्मा पसुता ! । गायमा ! इहेव जंबुदीपं दी-
वे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण तिरियमसंखेज्जं जहेव च-
मरस्स ० जाव चायल्लामं जाअणमहस्साइ उग्गाहि-
त्ता, एत्थं यं बलिस्स वडरोयणिदस्स वडरोयणराणां
रुयगिदे णामं उपायपव्वए पसुते सत्तरमएकवी-
सतोयणसए, एवं परिमाणं जहेव तिगिच्छिक्कुडग्गस्स पा-
सायवडिसणस्स वि तं चेव पमाणं सीहामयं सपरि-
वारं बलिस्स परिवारेणं अट्ठो तहेव, णवरं रुयगिदप्प-
भाई, सेसं तं चेव ० जाव बलिवंचारायहाणीए अ-
प्पेमि च ० जाव णिखे रुयगिदस्स यं उपायपव्व-
यस्स उत्तरेणं छकोदिसए तहेव ० जाव चत्तालीतं-
जाअणमहस्साइ उग्गाहित्ता, एत्थं यं बलिस्स वडरो-
यणिदस्स वडरोयणराणां बलिवंचा णामं रायहाणी
पसुता, एमं जाअणसयसहस्सं पमाणं तहेव ० जाव
बलिपण्डिस्स उववाओ ० जाव आयरवत्ता सठं तहेव
णिरवत्तेसं, णवरं साइरंगं सागरोवमं ठिई पसुता, से-
सं तं चेव ० जाव बली वडरोयणिदे बली, सेवं भंते !
भंवे ! चि ० जाव विहरइ ॥

(कहि तु भित्तिदि (जहेव चमरस्स ति) यथा चम-
रस्य द्वितीयशताष्टमोद्देशकाभिहितस्य सुधर्मसमास्वरू-
पाभिधायकं सूत्रं तथा बल्लगि वाच्यम् ; नञ् नत एवाय
सेयम् । (एवं परिमाणं जहेव ति) (भिगिच्छिक्कुडस्स ति)
यथा चमरसत्कस्य द्वितीयशताष्टमोद्देशकाभिहितस्यैव ति-
गिच्छिक्कुटाभिधानस्योत्पत्त्यनपर्वतस्य प्रमाणमाभिहितं तथा
उभयापि रुचकेन्द्रस्य वाच्यं , तदापि नत एवावसेयम् ।
(पामायञ्जिमगम्म वि तं येव पमाणं ति) यत्प्रमाणं
चमरसम्बन्धितस्तिगिच्छिक्कुट अभिधानोत्पत्त्यनपर्वतोपरिवर्ति-
तः प्रामादयनं सकस्य तदत्र बालसत्कस्याऽपि रुचकेन्द्रा
भिधानोत्पत्त्यनपर्वतोपरिवर्तिनस्तस्य तद्व्यवृत्तिं द्वितीयशन-
कादेवावसेयम् । (सीहामणं सपरिवारं बलिस्य परिवारणं
ति , प्रामादयनं सकमध्यभागे सिद्धासनं बलिसत्कं , बाल
सत्कपरिवारमिहामनोपेतं वाच्यमित्यर्थः । तदापि द्विती-
यशनाष्टमोद्देशकविचरणोक्तचमरमिहामनस्यायेन वाच्यं के-
वलं तत्र चमरस्य सामानिकाऽऽसनानां चतुर्पाष्टं महत्ता
ऽऽमरताऽऽसनानां तु तान्येव चतुर्गुणान्युक्तानि , य-
त्तेस्तु सामानिकाऽऽसनानां पाष्टं महत्तागुणान्तराऽऽ-
सनानां तु तान्येव चतुर्गुणानीत्यन्तायान् विशेषः । (अट्टा
तद्वयं नधरं रुयगिदणमा इति) यथा तिगिच्छिक्कुटस्य
नामान्वर्थाऽभिधायकं वाच्यं तथाऽस्याऽपि वाच्यं , केवल
तिगिच्छिक्कुटावर्धप्रश्नस्योत्तरे यस्मात्तिगिच्छिक्कुटमारगुण्यता
ऽऽदीनं तत्र सन्ति तन तिगिच्छिक्कुट इत्युक्ते इत्युक्तमिद-
त्तु रुचकेन्द्रप्रमाणे तानि सन्तीति वाच्यं , रुचकेन्द्रस्तुरन्ति-
शेष इति । तदुत्तरार्थतः सुधर्मसमर्थयम्-“ ने केणट्टेण भने ।
एव बुद्धि- रुयगिदे रुयगिदे उप्पायपव्वए णि गोयमा । रुयगि-
देणं बुद्धिण उप्पलाइं पउमाइं कुनुयाइं ० जाय रुयगिद्व
झाइ रुयगिदलेमाइं रुयगिदणमाइं स तेणट्टेणं रुयगिदे रुय-
गिदे उप्पायपव्वए ति । ” (तहव जाय ति) यथा चमर-
सञ्ज्ञाव्यतिकरे सूत्रमुक्तमिहापि तथैव वाच्यम् । तच्चेदम्-
“ पणपणं च कोडीओ पण्णासं च सयमहस्साइं पण्णा-
सं च महस्साइं वाईयइत्ता इमं च रुयणपमं पुढावे ति । ”
(पमाणं तहव ति यथा चमरसञ्ज्ञायाः । तच्चेदम्-“ एणं जा-
यणमयमहस्सं आयामविकल्लेण तिग्गि जोयणमयमहस्सा
इं सोलमयमहस्साइं दाक्षि य सत्तावीने जोयणमए तिग्गिय
कोसे अट्टावीसं च धणुनयं तेरममे अंगुलाइं अदंगुलयं च
किञ्चि विनेसाहियं पणिकल्लेणं पण्णसं ति । ” (जाय बलि-
पदस्स ति , नगरीप्रमाणं अभिधानानन्तरं प्राकारतद्व्यापका-
निकलयनप्रामादयनं सक सुधर्मसमाचैत्यमवनेपपातसमा-
हृदाभषकं च माऽलङ्कारिकसमाव्ययमायममऽऽदीनां प्रमा-
णं स्वस्वरूपं च नावहाच्यं यावद्बलिपीठस्य , तच्च स्था-
नान्तरादवनेयम् । (उववाआं ति) उपपत्तसमायां बले-
रूपानवकल्पना वाच्यम् । मा चैधम्-“ तेणं कालेणं तेणं
समण्णं यत्ता वहरायगिदे अहुणोववणमेत्तए समाणं पंच-
विहाए पज्जसाए पज्जसमायं गच्छइ । ” इत्यादि । (जाय
आयगस्स ति) इह यावत्तरुणावमिषकाऽलङ्कारग्रहणं पु-
स्तकवाचने सिद्धाऽऽयतनप्रतिमाऽऽयवर्चने सुधर्मसमाग
मने , तत्रस्थस्य च तस्य सामानिका अग्रमाह्वयः पर्वदो-
ऽनीकाधिपतयः अत्तरस्सश्च पार्श्वतो निषीदन्तीति वा-

च्यम् । एतद्वक्तव्यताप्रतिबद्धसमस्तसूत्रातदेशायाऽऽह- (स-
ध्वं तदेव निरवसेसं ति) सर्वथा साम्यपरिहाणार्थमाह-
(नवरमित्यादि) अयमर्थः-चमरस्य सागरोपमस्थितिः प्र-
क्षेप्त्युक्तं , बल्लस्तु सान्तिरेकं सागरोपमस्थितिः प्रक्षेपेति
वाच्यमिति । म० १६ श० ६ उ० । वष्टवासुदेवस्य पुरुष-
पुण्डरीकस्य प्रतिशतौ , आव० १ अ० । नि० । प्रव० । ती० ।
बलिस्र-बलिक-पुं० । काठने , “ गाढं बाढं बलिस्रं , धणियं
दढं अइसएण अरुवत्थं । ” पाइ० ना० ६० गाथा ।

बलिअरुभत्थण-बल्यभ्यर्थन-न० । बल्यार्थने , “ वलिस्र-
भत्थणे महमहणु , लह्हाइआ सोऽइ । जाइ इच्छहु वडुत्तणउ ,
वेहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥ ” बल्यभ्यर्थने सोऽपि मधुमथना ना-
गायणोऽपि लघुवीभूतः । अथ यदिच्छथ वृत्तत्वं वृहत्त्वं तर्हि
पर्वद्वयं , केऽपि मा मार्गय इत्यर्थः । प्रा० ४ पा० ।

बलिउट्ट-बलिपृष्ठ-पुं० । काके , “ बालउट्टा गिट्टा बु-कणा य
दंका य कायल काया । ” पाइ० ना० ४४ गाथा ।

बलिकडा-बलिकुता-स्त्री० । ताधुर्नामिन्तं कूाऽऽदिना विशो-
धिकोऽपि गमितः । वसतौ , स्था० ४ ठ० २ उ० । ग० ।
यत्र संयतनामिन्तं बलिः कृतः । वृ० १ उ० ।

बलिहम्प-बलिकर्मन-न० । देवताऽऽदिनामिन्तं (सूत्र० २
श्रु० २ अ०) लाककूढं (उपा० ७ अ०) उपहारोपढाकने ,
उपा० ७ अ० ।

बलिवंचा-बलिवञ्चा-स्त्री० । वैरोचनन्दस्य बलं राजभा-
न्याम् , म० ३ श० १ उ० ।

बलिपादुडिया-बलिप्राप्तुनिका-स्त्री० । बलिके प्रामुक्तिका-
दोषदुष्टेऽत्र , “ बलिपादुडिया नाम आगामि लुब्धमनि
अर्थासि वा अरुचणि न कोरि , तदे साहुस्स देति , तन
वट्टति । ” आ० चू० ४ अ० । आव० ।

बलिपेडिया-बलिपीठिका-स्त्री० । प्रतिमापूजनाधमरे वा-
सांस्वरिणस्थाने , “ नीलेणं सानंदाए पांक्खारेणीए उत्तरपु-
च्छिमेणं महया बलियादया पण्णता । ” रा० ।

बलिमादि-बल्यादि-न० । उपहारप्रभुनौ , पञ्चा० ६ विव० ।
बलिमुह-बलिमुख-पुं० । “ साहामघो बलिमुहो , पयंगमो
वाणरा कई पयमा । ” कपौ , पाइ० ना० ४३ गाथा ।

बलिय-बलिक-त्रि० । बलमस्यास्तीति बालकः । म० १२ श०
३ उ० । बलवति , वृ० ६ उ० । प्राणवति , स्था० ४ ठा० ३
उ० । रा० । अत्यर्थे , वृ० ३ उ० ।

बलित-त्रि० । बलिते , ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । बलयः संजातोऽ-
स्य बलितः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । प्रश्न० । वृत्ते , रा० आ० म० ।

बलियतर-बलिकतर-न० । गाढतरे , म० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० ।

बलियत्त-बलिकत्त-न० । बलमस्यास्तीति बलिकस्तद्व्याप्यो
बलिकत्वम् । सबलतायाम् । केषाञ्चित् अपापिनां बलि-
कत्वं , केषाञ्चित् पापिनां दुर्बलकत्वं साधेति । म० १२ श्रु०
२ उ० । ‘ जयंती ’ शब्दे चतुर्थभागे १४९ पृष्ठे दर्शितम्)

बलिया-बलिका-स्त्री० । बलवत्याम् , वृ० ४ उ० । उपवि-
तमांसशोषितायाम् , वृ० ३ उ० । मूर्ते , दुर्बलिकया कपिष्ठमन्त्रं

बलिकया कूर्चितानाम् , दुर्बलिकावलिकं उदूकलशृणौ सम्भा-
ष्येते । आ० म० १ अ० ।

बलिवहसदेव-बलिवैश्वदेव-न० । बलिना वैश्वानरपूजायाम्,
“ बलिवहसदेव करेह । ” बलिना वैश्वानरं पूजयतीत्यर्थः ।
भ० १२ श० २ उ० । आच० । नि० । आ० म० ।

बलिस-बडिश-न० । डो लः ॥ ८ । १ । २०२ ॥ इति डस्य लः ।
‘ बडिसं । बलिसं । ’ मत्स्यबन्धनधंश्याम्, प्रा० १ पाद ।

बलिस्सह-बलिस्सह-पुं० । स्वनामख्याते महागिरिशिष्ये ,
कल्प० २ अधि० ८ त्तण । “ ततो कोसियमुत्तं, बहुलस्स स-
रिब्वयं वंदे । ” तत्र महागिरिं प्रथमशिष्यावभूताम् । तद्य-
था-बहुलो, बलिस्सहश्च । तौ च द्वावपि यमलभ्रातरौ कौशि-
कगोत्रौ च, तयोरपि च मध्ये बलिस्सहः प्रवचनप्रधान
आसीत्, अतस्तमेव निनंसुराह-ततो महागिरिरनन्तरं कौशि-
कगोत्रं बहुलस्य सदृशवयसं समानवयसं, तयोरपि यमल-
भ्रातृष्वान्वे नमस्करोमि । न० ।

बलीवह-बलीवह-पुं० । पुङ्ख, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

बलुल्लड-बल-न० । “ योगजायैवाम् ” ॥ ८ । ४ । ४३० ॥ अपभ्रं-
श अडडल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादयः प्रत्य-
यास्तेऽपि स्वार्थे भवन्ति, अनेन डल्लडप्रत्ययः । द्वित्वाङ्कार-
रत्नापः । सामर्थ्ये उदाहरणम्—“ सामिपसाउ सलज्जु पिउ,
सीमासंधिह वासु । पेक्खिवा बाहुबलुल्लडा, धण भेज्जि नी-
सासु ॥ १ ॥ ” एवं बाहुबलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां योगः । प्रा०
४ पाद ।

बले-अप्य० । “ बले निर्धारणनिश्चययोः ” ॥ ८ । २ । १८५ ॥
बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् । निर्धारणे, “ बले
पुरिसो धणज्जो क्खिआणं । ” निश्चये, “ बले सीहो । ” सिंह
एवायम् । प्रा० २ पाद ।

बल्ल-बल्ल-पुं० । निष्पावे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । प्रव० । गु-
जात्रयपरिमिते प्रतिमानभेदे, “ गुजात्रयेण बल्लः स्यात्, ग-
द्याणं ते च षोडश । ” बाव० ।

बल्लई-बल्लकी-स्त्री० । बीणाविशेष, प्रश्न० ५ संव० द्वार । रा० ।
बल्लभ-बल्लभ-त्रि० । इष्टे, पञ्चा० २ विव० । दयिते, आच० १
ध्रु० २ अ० ३ उ० । आ० म० । “ नारीणं होह बल्लहो । ” अनु० ।
“ हरे बहुबल्लहो । ” प्रा० २ पाद ।

बल्लभराय-बल्लभराज-पुं० । चालुक्यवंशीये मूलराजादनन्त-
रे अणहिल)ल्लपट्टनराज, ती० २२ कल्प ।

बल्लर-बल्लर-न० । त्रयविशेष, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । हरित-
स्थाले, उत्त० १६ अ० । गहने, उत्त० १६ अ० । “ बल्लराणि
पर्लाधेज्जा । ” आच० ४ अ० ।

बल्लव-बल्लव-पुं० । गोपे, को० ।

बल्लह-बल्लभ-त्रि० । ‘ बल्लभ ’ शब्दार्थे, पञ्चा० २ विव० ।

बल्लहराय-बल्लभराज-पुं० । ‘ बल्लभराय ’ शब्दार्थे, ती०
२२ कल्प ।

बल्ली-बल्ली-स्त्री० । त्रपुषी बालुङ्गी-कोशातकी-कालिङ्गी-नाम-
बल्ली-गुह्वरी-कृष्णारङ्गी-तुम्बी-पुष्पफलीप्रभृतिषु, जं० २
बल्ल० । वनस्पतिभेदेषु, जी० १ प्रति० ।

भेदाः—

से किं तं बल्लीभो ? । बल्लीभो अयोगविहाभो पष्प-
ताभो । तं जहा—

“ पूमफली कालिगी, तुम्बी तपुमी य एल बालुङ्गी ।

घोमातई पडोला, पंचगुलिआ य गाली य ॥ २६ ॥

कंगूलया कदुइया, कंकोटई कारिण्णई सुभगा ।

कुवहा य बागली प-व्वबल्ली तह देवदाली य ॥ २७ ॥

अप्फोडा अइमुत्तय, नागलया कएहमूरबल्ली य ।

संघट्ट मुमिणमा वी, जाइमुमिण कुविंदबल्ली य ॥ २८ ॥

मुहिय अंबाबल्ली, बीराली जियंति गोबाली ।

धाणी सामाबल्ली, गुंजाबल्ली य वत्थाणी ॥ २९ ॥

ससवि दुगोत्तफुसिया, गिरिकण्णइ मालुया य अंजणई ।

दहफुल्लइकागणिया, गलोय तह अक्कोदी य ॥ ३० ॥ ”

जे यावस्से तहप्पगारा सेत्तं बल्लीभो । प्रश्न० १ पद ।

भ० । आच० । ज्ञा० । सूत्र० । स्था० । जी० ।

लोममिय तउसि मुहिय, तघोलादी य बल्लीतो ॥ ४२ ॥

लोमशिका त्रपुषिका ताम्बूलिका इत्येवमादिका बल्लयः ।
व्य० ६ उ० ।

बल्लाह-देशी-दक्षिणहस्ते, दे० ना० ६ वर्ग ८६ गाथा ।

बह-बध-पुं० । हननं बधः । शिरश्छेदाऽऽदिसमुद्भूतपी-

डायाम्, विशेष० । औ० । कम्पाऽऽदिघाते, उत्त० १ अ० ।

यष्टयादिताडने, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । स० । उत्त० । आच० ।

आ० । हिसायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । लकुटाऽऽदिप्रहारे

व्य० ६ उ० । भ० । आच० । प्रव० । कृतकारितानुमतिभि-

रुपमर्दनाऽऽदिके, आच० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । पाणिल-

त्ताकशाऽऽदिभिस्ताडने, आच० ४ अ० । प्राण्युपमर्दे,

सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । मारणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विनाशे, प्रश्न० ५ संव० द्वार । जं० । छिपदाऽऽदी-

नां निर्दयताडने, ध० २ अधि० । प्रश्न० । दश० ।

कशाऽऽदिभिर्मर्दने, पञ्चा० १ विव० । “ क्रयेण क्रायको ह-

न्ति, उपभोगेन स्वादकः । घातको बधविस्तेन, इत्येव त्रि-

विधो बधः ॥ १ ॥ ” दश० १ अ० । क्रुधा बधः स्थूलाऽ-

दत्ताऽऽक्षान्धिरनेराद्योऽतिचारः । बधः अतुष्पदाऽऽदीनां

लगुहाऽऽदिना ताडनम् । स च स्वपुत्राऽऽदीनां धिनय-

प्राहणार्थं क्रियते । ध० २ अधि० । बधो छिपदानां

चतुष्पदानां वा स्यात्, सोऽपि सार्धकोऽनर्थको वा ।

तत्राऽनर्थकस्तावद्विधातुं न युज्यते, सार्धकः पुनर-

सौ द्विविधः-स्वोपेक्षा, निरपेक्षश्च । तत्र निरपेक्षो निर्दयता-

डनं, स न कर्तव्यः । सापेक्षः पुनः आधेकशाऽऽदित ए-

व भीतपर्वदा भवितव्यः, यदि पुनः कोऽपि न करोति वि-

नयं, तदा तं मर्माणि मुक्त्वा लसत्या दधरकेण वा सकृद्

द्विर्वा ताडयेत् । ध० २ अधि० । बलदेवस्य रेवताकुक्षि-

सम्भवे पुत्रे, स आरिष्टनेमेरन्तिकं प्रव्रज्य सर्वार्थे उपपद्य

संस्थतीति । नि० १ ध्रु० ५ वर्ग ४ अ० ।

बहग-बधक-पुं० प्रणीति बधकाः । प्राण्युपमर्दकर्तृषु, द-
श० १ अ० । स्वयं हन्तृषु, जं० २ वक्त० । " कुर्यात् बधमह-
सं तु, अहम्यहनि मज्जनम् । सागरेणाऽपि कृत्स्नम्, बधको
नैव शुष्यति ॥ १ ॥ " उत्त० १२ अ० ।

बहडाइचणयर-बृहदादित्यनगर-न० । सरयूसाविधे स्वनाम-
क्याने पुरे, " अलाधुरीणसुरताणस्म मल्लिकेण देवसे नामे-
यं बहडाइचनगराग्रो । " ती० ३६ कल्प ।

बहता-व्यधता-स्त्री० । ताडनतायाम्, म० १२ श० ६ उ० ।

बहपरिणय-बधपरिणत-पुं० । मारणाध्यवसायवति, प्रश्न०
३ आध० द्वार ।

बहपरीमह-बध (व्यभ) परीषद-पुं० । बधो व्यधो वा य-
ष्ट्यादिताडनं तत्परिषहणं च परैर्हि दुर्गमकैः पाणिपाणि-
ललाकशाऽऽदिभिः प्रदेवाऽऽदिभिः कापकलुषितान्तःकरणेन
क्रियमाणस्य ताडनस्य (प्रब० ८६ द्वार) क्षान्त्यवलम्बनतः सहने,
म० ८ श० ८ उ० । " हतः सहेतैव मुनिः, प्रतिहन्यान्न सा-
म्यवित् । जीवनाशात् क्षमायोगात्, गुणाऽऽस्तेः कोपदोषतः
॥१॥ " आध० १ अ० । " सहेत हन्यमानोऽपि, प्रतिहन्या-
न्मुनिर्न तु । जीवनाशात्कुप्यो दौष्ट्यात्, क्षमया च गु-
णाज्जनात् ॥ १ ॥ " च० ३ अधि० ।

एतदेव सूक्तदाह—

हमो न मंजले भिक्षू, मणं पि न पमोसए ।

तितित्वत् परमं नच्चा, भिक्षुधर्मं विचिन्तए ॥२६॥

कश्चिदाक्रोशमात्रेणानुपयन्नधमाधमो बधमपि विद्व्यादि-
ति बधपरीषदमाह—हतो यष्ट्यादिभिस्ताडितो न संज-
हेत् कायतः कम्पनप्रत्याहननाऽऽदिना वचनतश्च प्रत्या-
क्रोशदानाऽऽदिना भृशं उवलम्बतमिवाऽऽत्मानं नोपदर्शयेत्,
भिक्षुः मनश्चितं तदपि न प्रदूषयेत् न कोपतो विकृतं
कुर्वीत, किं तु नितिक्षां क्षमाम् " धर्मस्य दया मूलं, न चा-
ऽक्षमावान् दयां क्षमाधसे । तस्माद्यः क्षान्तिपरः, स साध-
यत्युत्तमं धर्मम् ॥१॥ " इत्यादिवचनतः परमां धर्मसाधनं
प्रति प्रकर्षवती कृत्वाऽवगम्य भिक्षुधर्मं यतिधर्मं, यद्वा-
भिक्षुधर्मं क्षान्त्यादिकं वस्तुस्वरूपं वा चिन्तयेत्, यथा-क्षमा-
मूल एव मुनिधर्मोऽयं चास्माभिमितं कर्मोपचिन्तयस्महोष
एवायमतो नैनं प्रति कोप उचितः । इति सूत्रार्थः ।

अमुमेव प्रकारान्तरेणाऽऽह—

समणं संजयं दंतं, हणिजा कोऽवि कथसवि ।

नत्थि जीवस्स नासु ति, ए तं पेहे असाहुवं ॥ २७ ॥

(समणं ति) भ्रमणं सममनसं वा, न तथाविधबधेऽपि-
धर्मं प्रति प्रहतचतसं, भ्रमणश्च शाक्याऽऽदिरपि स्यादित्या-
ह—संयतं पृथिव्यादिव्यापादननिवृत्तं, सोऽपि कदाचिन्ना-
माऽऽदिनिमित्तं बाह्यवृत्तैव सम्भवेदन् आह—'दातम्' इन्द्रि-
यनोऽन्द्रियदमेन हन्यात्ताडयेत्, कोऽपीति तथाविधोऽना-
र्यः कुत्रापि ग्रामाऽऽदौ, तत्र किं विधेयमित्याह—नास्ति
जीवस्याऽऽत्मन उपयांगरूपस्य नाशोऽभायः, तत्पर्यायविना-
शरूपत्वेन हिसाया अपि तत्र तत्राऽभिधानादित्यस्माज्जे-
तेर्न तमिति घातकं प्रेक्षेत अलाधुमर्हति यत्प्रेक्षणं
भुक्तिसह्याऽऽदियुक्तं तदसाधुवत्, किं तु रिपुजयं

प्रति सहायोऽयमिति धिया साधुवदेव प्रेक्षेतेति
भावः । अथवा—अपेक्ष्यमानत्वात् न तं प्रेक्षेताप्य-
साधुना तुल्यं वर्तेन इत्यसाधुवत्, किं पुनरपकारायापति-
हेत् संक्रिभाति वा ? असाधुर्हि सत्यां शक्तीं प्रत्युपकारा-
यापतिष्ठेन असत्यां तु विकृतया दशा पश्यति संक्रेशं वा
कुर्वन् इत्येवमभिधानम् । पठ्यते च—"न य पेहे असाहुवं ति"
चकारस्यापिशब्दार्थस्य भिन्नक्रमत्वात्प्रेक्षेतापि न चिन्तये-
दपि न, कामसाधुतां, तदुपरि द्रोहस्वभावताम् । पठन्ति च—
" एवं पेहेज्ज संजग्गो " इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

अधुना " वणे ति " द्वारं, तत्र ' हतो (तः) संज्वलेत् '

इत्यादि सूत्रमर्थतः स्पृशन्नुदाहरणमाह—

सावथी जियसत्तु, धारणि देवी य खंदमो पुत्तो ।

धूया पुरंदरजमा, दत्ता सा दंडईरमो ॥ १११ ॥

मुणिसुव्वयंतवोसी, खंदगपमुहा य कुंभकारकडे ।

देवी पुरंदरजसा, दंडइ पालग मरुए य ॥ ११२ ॥

पंचसया जंतेणं, बहिया उ पुरोहिणए रुट्ठेणं ।

रागहोसतुलगं, समकरणं चित्तयंतैहि ॥ ११३ ॥

आवर्त्ता जितशत्रुधारी देवी च स्कन्दकः पुत्रो दुहिता
पुरन्दरयशा, दत्ता सा दण्डकिराजाय, मुनिसुव्रतान्तेवासिनः
स्कन्दकप्रमुखाश्च कुम्भकारकटे देवी पुरन्दरयशा दण्डकिः
पालकः मरुकश्च पञ्चशतानि यन्त्रेण घातितानि, तुः पूरणे,
पुरोहितेन रुष्टेन पालकेन, रागद्वेषयोस्तुलाप्रमिव तत्रनभि-
भाष्यत्वेन रागद्वेषतुलाग्रं समकरणं माध्यस्थ्यपरिणामं भा-
वयद्भिः, स्वकार्यं साधितमिति शेषः । इति गाथात्रयासूत्रार्थः ॥
मावार्थस्तु संप्रदायादवसेयः । स चायम्—"सावर्त्थीए नयरीए
जितसत्तु राया, धारि(र)णी देवी, नीसे पुत्तो खंदमो नाम
कुमारो, तस्स भगिणी पुरन्दरजसा सा कुंभकारकडे नयरे
दंडगी नाम राया तस्स दिआ, तस्स य दंडकिस्स एणो
पालगो नाम मरुमो पुरोहिआ । अणया सावर्त्थीए मुणि-
सुव्वयसामी नित्थयरो समोसरिआ, परिसा निग्गया, खंदमो
वि निग्गमो, धम्मं सोव्वया सावगो जाओ । अणया सो
पालकमरुको दूयत्ताए आगतो सावर्त्थि नयरी, अथाणिम-
उमे साहुणं अवणं वयमाणो खंदएणं निप्पिट्ठपसिणवागरणो
कमो, पमोसमावणो, तप्पमिहं खेव खंदगस्स छिहाणि
चारपुरिसेहि मग्गावितो विहरति, जाव खंदमो पचहि जण-
सएहि कुमारो लग्गएहि सद्धि मुणिसुव्वयसामिसगाले पव्व-
हमो, बहुस्सुतो जातो, नाणि खेव से पंच सयाणि सीसत्ताए
अणुरणयाणि । अणया खंदमो सामि आपुच्छति-ववामि
भगिणीसगासं ? । सामिणा भगियं-उवसग्गो मारणुंतिओ ।
भणति-आराहगा विराहगा वा ? । सामिणा भगियं-सव्वे आ-
राहगा तुमं माणुं । सो भणति-एयं लद्धं, जदि पत्तिया आराह-
गा, मओ कुंभकारकडं, मरुएणं जदि उज्जाणे ठितो तहि आ-
उहाणि खुमियाणि । राया बुग्गाहिओ-जहा एस कुमारो
परीसइपराजितो एएण उवाएणं तुमं मारेत्ता रउजं नि-
रिहहि ति, जदि ते विपक्खमो उज्जाणं पलोएहि, आउहा-
णि मेलइयाणि दिट्ठाणि, ते बंधिउण तस्स खेव पुरोहि-
स्स समप्पिषा, तेण सव्वे पुरिसजंतेण पीलिया तेहि सम्मं
अहियासियं तेहि केवलनाणं उप्पणं सिआ य । खंदमो वि

पासे धरिओ, ओहियबिरिकाहि भरिअंतो सब्बओ।
पच्छा जेने पीडिनो निदाणं काऊण अगिकुमारेसु उवववो।
तं पि से रत्नहरणं कहिरलिनं पुरिसदत्थो सि काउं गि
ओहि पुरंदरजसाए पुरओ पाडियं, सा वि तहियसं अधिं
करेनि जहा सख्ख न दीसंति, तं च खाए दिट्ठं, पच्चमिआ-
ओ य कंबलो, गिमेज्जाओ किरणाओ, ताए खेव दिण्णो,
ताए कायं-जहा ते मारिया, ताहे खिलितो राया-पाव !
विण्णुओऽसि । ताए चिनिंयं-पञ्चयामि, वेवेहि मुणिमुब्बयल-
गासं नीया, तेण वि वेवेणं रागरं दहं सज्जनवयं, अज्ज वि
इण्णारखंति भण्णति । अरखस्स य वणाफलाया भवति । "तेन
इत्थायायां वनमित्युक्तम् । "एत्थ तेहि साहूहि बहूपरीसहो
अहियासितो सम्मं, एवं अहियासियसं । न जहा खंदण
माहियासियं । " उक्तं २ अ० ।

बहूपरीसहमज्जीकृत्याऽऽह—

अप्पेगे सुधियं भिक्खुं, सुणी डंसति सुसए ।

तत्थ मंदा विसीयंति, तउ पुट्ठा व पाणियो ॥ ० ॥

(अप्पेगे इत्यादि)अपिः सम्भावने, एकः कश्चिच्छाऽऽदिः
सूचयतीति लूकः प्रकृत्यैव कूरो भक्तकः, सुधितं बुभुक्षितं
भिक्षामटन्तं भिक्षुं दशति भक्षयति दशनैरङ्गावयवं विलुम्पति ।
तत्र तस्मिन् श्वाऽऽदिभक्ते सति मन्दा अज्ञा अल्पसंख्यत-
या विधीदन्ति दैन्यं भजन्ते । यथा तेजसाऽग्निना स्पृष्टा
दृष्टमानाः प्राणिनो जन्तवो वेदनाऽऽर्त्ताः सन्तो विधीदन्ति
गान्धं संकोचयन्त्यार्तव्यानोपहता भवन्ति, एवं साधुरपि
कूरसत्त्वैरभिभूतः संयमाद् अश्रयत इति, दुःसहत्वाद् ग्राम-
कण्टकानाम् । सूत्रं १ भु० ४ अ० १ उ० ।

बहूपरीसहविजय-बहूपरीसहविजय-पुं० । निशितकृपाणमुद्र-
राऽऽदिप्रहरणताडनाऽऽदिभिर्घातपाद्यमानशरीरस्य व्यापाद-
केषु मनागपि मनोविकारमकुर्वतो मम पुराकृतकर्मणामेव फ-
लं, तत्र मे किञ्चिदप्यमी घराकाः कुर्वन्ति । अपि च-विशराक
स्वभावं शरीरमेतैर्बाध्यते, नास्तर्गतानि मम ज्ञानदर्शनकारि-
त्रणीति विन्तयतो वासीतक्षणवन्नातुलेपनसमदर्शिनः
यत् सम्यक् बधपीडासहनम्, । तस्मिन्, पं० सं० ४ द्वार ।

बहूपरि-बृहस्पति-पुं० । " बृहस्पतिघनस्पयोः सो वा "
॥ ८ । २ । ६६ ॥ अनयोः संयुक्तस्य सो वा भवति । 'बहस्सई ।
बहूपरि । भयस्सई । भयप्परि ।' प्रा० २ पाद । 'बृहस्पतौ बहो
भयः' ॥ ८ । २ । १३७ ॥ बृहस्पतिशब्दे बह इत्यस्यावयव-
स्य भय इत्यादेशो वा भवति । भयस्सई । भयप्परि । भय-
प्परि । पक्षे-बहस्सई । बहूपरि । बहूपरि । प्रा० २ पाद । " वा
बृहस्पतौ " ॥ ८ । १ । १३८ ॥ इतीकारे उकारे च । " स्पस्पयोः
फः " ॥ ८ । २ । ४३ ॥ इति फो भवति । बिहूपरि । बुह-
प्परि । बहूपरि । प्रा० १ पाद । तारकाकारप्रदे उद्योति-
ष्कदेवभेदे, स्था० ६ ठा० । पुण्यनक्षत्रस्य बृहस्पतिर्देवता ।
दो बहूपरि । स्था० २ ठा० ३ उ० । जं० । सू० प्र० ।

अतुअत्वारिंशे महाप्रदे, सं० प्र० २० पाहु० । सू०
प्र० । प्रश्न० । प्रज्ञा० । उयो० । कष्ट० । अविश्वासगभे-
शास्त्राऽऽचार्ये, स्वनामक्याते आचार्ये, " जीर्णे भोजनमात्रेयः,
कपिलः प्राणिनां दयाम् । बृहस्पतिरविश्वासं, पञ्चालः
स्त्रीषु मार्दवम् ॥ १ ॥ " आ० सू० १ अ० ।

बहूपरिचरिय-बृहस्पतिचरित-न० । बृहस्पतिः शुभाशुभफल-

प्रदक्षिण्यते यत्र तादृशे शाले, सू० प्र० २० पाहु० ।
बहूपरिदत्त-बृहस्पतिदत्त-पुं० । महेश्वरदत्तपुत्रे, स्था० । की-
शाम्यां बृहस्पतिदत्तनामा ब्राह्मणः, स खान्तः पुरव्यतिकरे
उदायमेन रात्रा तथैव कर्णयित्वा मारितौ, जन्मान्तरे वा-
सावासीत् महेश्वरदत्तनामा पुत्रोदितः, स च जितशत्रो राज्ञः
शत्रुजयार्थं ब्राह्मणाऽऽदिभिर्होमं चकार, तत्र प्रतिदिनमेकैकं
चातुर्वर्ण्यद्वारकमष्टम्यादिषु द्वौ चातुर्मास्यां चातुरात्रतुरः च-
यमास्यामष्टावहौ संवत्सरे षोडश षोडश परचक्राऽऽगमेऽष्ट-
शतमष्टशतं परचक्रं च जीयते, तदेवं मृत्वाऽसौ नरकं जगा-
मेत्येवं ब्राह्मणवक्त्रभ्यतानिषञ्चं पञ्चममिति । स्था० १० ठा० ।

बृहस्पतिदत्तवक्त्रभ्यता—

जंबू ! ते थं काले थं ते थं समए थं कोसंबी थामं
थयरी होत्था रिद्धत्थमिवसमिद्धा, बाहि चंदोत्तरणं उ-
जाणे सेयभंदं नवखे, तत्थ थं कोसंबीए थयरीए सथा-
णीए थामं राया होत्था बहयाहिमवंतं, तस्स थं सथा-
णीयस्स रसो मियावतीए देवीए अत्तए उदयणे थामं
कुमारे होत्था अहीणजुवराया । तस्स थं उदयणस्स कु-
मारस्स पउमावई थामं देवी होत्था । तत्थ थं सथाणी-
यस्स सोमदत्ते थामं पुरोहिण होत्था रिउवेदे
यजुवेदे सामवेए अथव्वणवेए० । तस्स थं सोमदत्तस्स
पुरोहिणस्स वसुदत्ता थामं भारिया होत्था । तस्स थं सो-
मदत्तस्स पुत्ते वसदत्ताअत्तए बहस्सईदत्ते थामं दारए
होत्था अहीणसव्वंणे । ते थं काले थं ते थं समए थं
समणे भगवं महावीरे सपोसरिए । ते थं काले थं
ते थं समए थं भगवं गोयमे तहेव ० जाव रायममं
उग्गाहे तहेव पासइ इत्थी आपे पुरिसमउक्के पुरिसं
विंता तहेव पुच्छइ पुव्वभवं, भगवं वागरेइ । एवं खलु गो-
यमा ! ते थं काले थं ते थं समए थं इहेव जंबूदीवे दीवे
भारेइ वासे सब्बओभदे थामं थयरे होत्था रिद्धत्थमि-
वसमिद्धे, तत्थ थं सब्बओभदे थयरे जियसत्तू थामं राया
होत्था । तत्थ थं जियसत्तुस्स रसो महेश्वरदत्ते थामं पुरो-
हिण होत्था रिउवेदे ० जाव अथव्वणकुसले यावि होत्था ।
तए थं से महेश्वरदत्ते पुरोहिण जियसत्तुस्स रसो रज्जव-
लविवद्वणद्वयाए कट्ठाकल्लि एगमेगं माहणदारगं एगमेगं ख-
त्तियदारगं एगमेगं बहस्सदारगं एगमेगं सुहदारगं गियहावेइ-
गियहावेइत्ता तेसि जीवंतगाथं चेव हयउडए गियहावेइ,
गियहावेइत्ता जियसत्तुस्स रसो संतिहोमं करेइ, करे-
इत्ता तए थं से महेश्वरदत्ते पुरोहिण अट्ठमीचउडसीसु
दुवे दुवे माहणखत्तियवइस्ससुहे चउणं मासाणं चत्तारि
चत्तारि छणं मासाणं अट्ठ अट्ठ संवत्थुरस्स सोलस
सोलस जाहे वि य थं जियसत्तू थं राया परबलेणं अभि-
जुअइ ताहे तहिं वि य थं से महेश्वरदत्ते पुरोहिण अट्ठ-
सयं माहणदारगाणं अट्ठसयं खत्तियदारगाणं अट्ठसयं

बहस्सदारगाणं भट्टमयं सुहदारगाणं पुरिसेहिं गिएहावेइ,
गिएहावेइत्ता तंसि जीवंताणं चैव हयउडियाओ गिएहावेइ
गिएहावेइत्ता जियमत्तुस्स रसो संतिहोमं करेइ, करेइत्ता
तए णं से परबले खिप्पामेव विद्धंसइ वा, पडिसंहिअइ
वा; तए णं से महेसरदत्ते पुरोहिण एयकम्मे ४ सुबहु-
पावं ०जाव समजिणित्ता तीसं वाससयाइं पर ०काल-
मासे कालं किच्चा पंचमाए पुढवीए उक्कोसेणं सत्तरसा-
गरोवमट्ठिणं णएसु उववस्से, से णं तओ अणंतरं उव-
ट्ठित्ता इहेव कोमवीए णयरीए सोमदत्तस्स पुरोहियस्स
वसुदत्ताए भारियाए पुत्तत्ताए उववस्से । तए णं तस्स
दारगस्स अम्मापियरो शिव्वत्तनारसाहस्स इमं एयारुवं
णामधिज्जं करेइ-जम्हा णं अम्हे इमे दारए सोमदत्तस्स
पुत्ते वसुदत्ताए अत्तए तम्हा णं होउ अम्हे दारए बहस्म-
इदत्ते णामेणं । तए णं से बहस्सइदत्ते दारए पंचघाई-
परिगहिए ०जाव परिवड्ढइ । तए णं से बहस्सइदत्ते णामं
कुमारे उम्मुक्कवालभावं जोव्वणविप्पाए होत्था, उदयणस्स
कुमारस्स पियवालवयस्सए यावि होत्था सहजायए
महवड्ढियए सह पसुकीलयए । तए णं से सयाणीए राया
अस्यया कयाइ कालधम्मणा संजुत्ते, तए णं से उदयणे
कुमारे बहूहि राईसर ० जाव सत्थवाहप्पभिईहिं सट्ठिं
संपरिवुडे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे सयाणीयस्स
रसो महया इड्ढीमकारसमुदणं णीहरणं करेइ, करेइत्ता
बहूइ लोयाइ मयकिच्चाइं करेइ । तए णं से बहवे राईसर
०जाव सत्थवाहे उदयणं कुमारं महया महया रायाभि-
सेणं अभिसिंचइ । तए णं से उदयणे कुमारं राया जाए
महया ० । तए णं से बहस्मइदत्ते दारए उदयणस्स रसो
पुरोहिण उदयणस्स रसो अंतउरे बेलासु य अवेलासु
य कालेसु य अकालेसु य राओ य विघाले य पविममा-
णे अस्यया कयाइ पउमावईदेवीए सट्ठिं संपलगे यावि
होत्था । पउमावईदेवीए सट्ठिं उरालाई भोगभोगाई
भुंजमाणे विहरइ । इमं च णं उदयणे राया एहाए
०जाव विभूसिए जेणेव पउमावई देवी तेषेव उदयणे
राया बहस्सइदत्तं पुरोहियं पउमावई देवीए सट्ठिं
उरालाई भोगभोगाई भुंजमाणे पासइ, पासइत्ता आसु-
रत्ते तिबलियं भिउडिं णिलाडे साहड्डु बहस्सइदत्तं पुरो-
हियं पुरिसेहिं गिएहावेइ, गिएहावेइत्ता ०जाव एएणं विहा-
सेसं वज्जं आणवइ । एवं खलु गोयमा ! बहस्सइदत्ते
पुरोहिण पुरा पोगणाणं ०जाव विहरइ । बहस्सइदत्ते णं
भंत ! दारए इओ कालगए कहिं गच्छिहिति, कहिं उवव-
ज्झिहिति ? । गोयमा ! बहस्मइदत्ते दारए पुरोहिण चउसडिं

वासाइं परमाउं पालयिन्ना अजं व तिभागावसेसे दि-
वसे मूलीभिक्कए ममाणे कालमासे कालं किच्चा इसीसं
रयणप्पमाए पुढवीए संसारो तहेव पुढवी, तओ हत्थिष्सा-
उरे णयरे मियत्ताए पच्चाइस्सइ । से णं तत्थ वाउरिएहिं
बहिए ममाणे तत्थेव हत्थिष्साउरे णयरे सेट्ठिकुलांसि पुत्त-
त्ताए बोहिं सोहम्मे कप्पे महाविदेहे सिज्झिहिति । विपा०
? श्रु० ५ अ० ।

बहल-वेशी-पङ्के, वे० ना० ६ वर्ग ८६ गाथा । हटे, त्रि० । जं०
३ वक्क० । बाहल्यविशिष्टे, पञ्चा० ५ विव० । तमिस्समूहे,
सू० प्र० २० पाहु० ।

बहलिय-बहलिक-पुं० । म्लच्छजातिभेदे, तद्देशे च । प्रश्न०
१ आध० द्वार । रा० ।

बहली-बहली-स्त्री० । बदलदेशोत्पन्नायां दास्याम्, का० १
श्रु० १ अ० । भ० । आ० म० । श्रुवभपुत्रबाहुवलिराज्ये, वा-
हुवलेबहलीदेशे तक्षशिलायां राज्यं दत्तम् । कल्प० १ अ-
धि० ७ क्षण । आ०श्रु० । दशा० ।

बहविरइ-बधविरति-स्त्री० । व्यापारनिवृत्तौ प्रज्ञा० १ पद ।

बहस्सइ-बृहस्पति-पुं० । 'बहष्पद' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

बहस्सइचरिय-बृहस्पतिचरित-त० । 'बहष्पदचरिय' शब्दा-
र्थे, सू० प्र० २० पाहु० ।

बहस्सइदत्त-बृहस्पतिदत्त-पुं० । 'बहष्पददत्त' शब्दार्थे,
स्था० १० ठा० ।

बहावह-बधाऽऽवह-पुं० । बधं प्राणयुपमवर्द्धमावहतीति बधाऽऽ-
वहः । हिसके, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

बहि-बहिस्-अव्य० । बह-इत्तुन् । बाह्ये, बाह्य० । स० ३४ स-
म० । स्था० । रा० ।

बहिर्विहार-बहिर्विहार-पुं० । बहिः संसाराद् विहारः स्थानं
बहिर्विहारः । मोक्षे, उक्त० १४ अ० ।

बहिणी-भगिनी-स्त्री० । " दुर्गाह-भगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ "
॥ ८ । २ । १२६ ॥ इति भगिनीस्थाने बहिणी इत्यादेशः ।
प्रा० २ पाद । स्वस्ति, " भस्मा हुवा जु मारिआ, बहिणि !
महारा कंतु । " प्रा० ४ पाद । " बहिणी सत्ता । " पाद०
ना० २४२ गाथा ।

बहिय-बधित-त्रि० । हते, का० १ श्रु० ६ अ० ।

बहिया-बहिस्-अव्य० । नगराऽऽदेर्बहिस्तादर्थे, स्था० ६ ठा० ।
भ० । खं० प्र० । " खंपाए णयरीए बहिया पुक्कभइं खेइए । "
अ० । भ० । आवा० । स्था० । आवा० ।

बहियापोगलक्खेव-बहिःपुजलक्षेप-पुं० । अभियुहीतदेशा-
द् बहिः प्रयोजनसम्भावे परेषां प्रबोधनाय लेप्तादिपुजलक्ष-
क्षेपे, उपा० १ अ० । " बहिया पोगलक्खेव " (२८ गा०) देशाव-
काशिकव्रतं हि शृण्वते मा भूद्भूमनाऽऽगमनाऽऽदिव्यापारजनि-
तः प्राणयुपमवर्द्ध इत्यभिप्रायेण । स च स्वयं कृतोऽप्येव चाका-
रित इति न कश्चित् फले विशेषः । पञ्चा० १ विव० ।

बहिर-बधिर-पुं० । " ख-प्र-य ध-भाम् " ॥ ८ । १ । १२७ ॥ इ-

ति धस्य ह । प्रा० १ पाद । भोजशक्तिविकले, प्रश्न० १ आ
अ० द्वार । एवं बहिरत्वमप्यहृष्टवशादनेकशः परिसंवेद्यते,
तदावृत्तश्च सर्वसद्विवेकविकलत्वाद् ऐहिकाऽऽमुष्मकेष्वफल-
क्रियाऽनुष्ठानशून्यतां विभर्तीति । उक्तं च—

“ धर्मभूतिभवनमङ्गलवर्जितो हि,

लोकभूतिभवनसंघबह्वारबाह्यः ।

किं जीवतीह बधिरो भुवि यस्य शब्दाः,

स्वप्नोपलब्धधननिष्फलतां प्रयाप्ति ॥ १ ॥

स्वकलत्रवालपुत्रक—मधुरवचःभवनबाह्यकर्णस्य ।

बधिरस्य जीवितं किं, जीवन्मृतकाऽऽकृतिधरस्य ? ॥ २ ॥ ”

आचा० १ भू० २ अ ३ उ० । “ कहिते कहिते कजं,
भणति बहिर इव न सुयं मे । ” कथिते २ कार्त्तव्ये ब-
धिर इव भणति भूते—न मया भूतमिति स बधिर इव
बधिरः । दुर्व्यवहारिभेदे, व्य० ३ उ० । (बधिरोल्लापकथा
' अणशुभ्रग ' शब्दे प्रथमभागे २८६ पृष्ठे गता)

बहिरिय-बधिरित-त्रि० । बधिरीकृते, आ० म० १ अ० ।

बहिर्लेख-बहिर्लेख्य-त्रि० । संयमाद् बहिर्निर्गताध्यवसायो य-
स्य स बहिर्लेख्यः । असंयमाध्यवसिते, आचा० १ भू० ६
अ० ५ उ० ।

बहु-बहु-त्रि० । त्रिप्रभृतिषु, व्य० १ उ० । नि० सू० । प्रश्न० । वृ० ।
यावदनन्तेषु, सूत्र० २ भू० ४ अ० । प्रचुरे, सूत्र० २ भू० २ अ० २
उ० । सू० प्र० । भूयसि, वृ० २ उ० । स्था० । प्रभूते, म० २
श० ५ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । अत्यर्थे, स० ३० सम० । आचा० ।
भिक्षजातीये, स्था० ६ ठा० ।

बहुनिक्षपः । नामाऽऽदिभेदाद् बहुअतुर्धा—स च नामाऽऽ
दिः, तत्र नामस्थापने क्षुब्धं, द्रव्यतस्तु बहुभिधातुमाह—

द्ववबहुपण बहुगा, जीवा तह पोगला चव (३१०)

भावबहुपण बहुगा, चोहस पुठ्ठा अणंतगमजुत्ता ।

भावे खओवसमिए, खऽयम्मि यकेवलं नाणं ॥ ३११ ॥

(द्ववबहुपणं ति) आर्षत्वात् द्रव्यतो बहुत्वं द्रव्यबहु-
त्वं तेन बहुकाः प्रभूता जीवा उपयोगलक्षणाः, तथा पुद्ग-
लाः स्पर्शाऽऽदिलक्षणाश्चशब्दः पुद्गलाणां जीवापेक्षया बहुत्वं
क्यापयति, ते ह्येकैकस्मिन् संसारिजीवप्रदेशेऽनन्ता एव स-
न्ति, एवोऽवधारणे, जीवपुद्गला एव द्रव्यबहुवः, तत्र च-
र्याधर्माऽऽकाशानामेकद्रव्यत्वात्, कालस्यापि तत्स्वनः स-
मयरूपत्वेन बहुत्वाभावादिति गाथाऽर्थः ॥ ३१० ॥ (भाव-
बहुपणं ति) प्राग्बत् । (बहुग ति) बहुकानि
अतुर्दशसंख्यानि (पुष्प ति) पूर्वाण्युत्पादपूर्वाऽऽदी-
नि (अणंतगमजुत्ता ति) अनन्ता अपर्यवसिता गम्यते
वस्तुस्वरूपमेभिरिति गमा वस्तुपञ्चिच्छेदप्रकारा नामाऽऽ-
द्यस्तैर्युक्तान्यन्विताऽनन्तगमयुक्तानि पर्यायाऽऽद्युपलक्षणं
च गमग्रहणम् । उक्तं हि— “ अणंता गमा अणंता पज्जवा अ-
णंता हेत् । ” इत्यादि । अनेनैतदात्मकत्वात्पूर्वाणां तेषामप्या-
नन्त्यमुक्तम् । क पुनरमूनि भावे वर्तन्ते येन भावबहुन्युच्यन्त
इत्याह—भाव इत्यात्मपर्याये क्षयोपशमिके अतुर्दश पूर्वाणि वर्त-
न्त इति प्रक्रमः । आह—किं न क्षायिके भावे किञ्चिद्भाववत्स्ती-
त्याह—क्षायिके च कर्मक्षयादुत्पत्ते पुनः केवलज्ञानमनन्तप-
र्यायत्वात् तदपि भावबहुकमिति गाथाऽर्थः । उक्तं ११ अ० ।

“ बहुदासीदासमहिसगवेलगप्पभूयाहं । ” बहवो दासीदासा
येषु तानि । (स्था०) “ बहुधनबहुजायकवरययाहं । ”
बहुधनं गणिमधरिमाऽऽदि येषु तानि तथा बहुजानकपं च
सुवर्णं रजतञ्च रूप्यं येषु तानि तथा । पञ्चात्मधारयः ।
स्था० ८ ठा० । औ० । भ० । “ बहुद्वज्जुत्तिसं-
भारा । ” बहुद्रव्ययुक्तिर्भाराः । रा० । सूत्र० । बहूनां
द्रव्याणामुपपृंहकाणां युक्तयो मीलनानि तासां संभारः
प्राभूयं येषु ते बहुद्रव्ययुक्तिर्भाराः । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
“ बहुपहरणाऽऽवरणभरियजुत्तसज्जं । ” बहूनां प्रहरणा-
नामावरणानां च स्फुरककूटाऽऽदीनां भूता युत्तसज्जं यः
स तथाऽतस्तम् । भ० ७ श० ६ उ० ।

बहुअ-बहुक-त्रि० । स्वार्थे कः । “ स्वार्थे कञ्च वा ” ॥ ८ ॥ २ ।
१६४ ॥ प्रा० २ पाद । अत्यन्ते, रा० ।

बहुआदिय-बहुस्थिक-न० । प्रभूतास्थिके, “ बहुआदियं मंसं
परिभाषता । ” आचा० २ भू० १ सू० १ अ० १० उ० । दश० ।
बहुअर-बहुतर-त्रि० । “ कगचज० ” ॥ ८ ॥ १ । १७७ ॥ इत्या-
दिना तल्लुक् । अतिशयिते बहुशब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

बहुआगम-बहुगम-पुं० । बहुरागमोऽर्थपरिज्ञानं यस्यासौ
बहुवागमः । प्रभूतसूत्रार्थज्ञातरि, व्य० ३ उ० । तथा ब-
हुरागमोऽर्थरूपो यस्य स बहुवागमः जघन्येनाऽऽचारप्रकल्प-
धरो निशीथाध्ययनसूत्रार्थधर इत्यर्थः । जघन्यत आचार-
प्रकल्पग्रहणादुत्कर्णतो द्वादशशक्तिविदिति द्रष्टव्यम् । व्य०
३ उ० ।

बहुओघपय-बहुओघपद-न० । यस्मिन् क्षेत्रे बहून्योघतः सा-
मान्येन पदानि कूरचौर्याऽऽद्युपसर्गस्थानानि भवन्ति । ता-
दृशे, सूत्र० १ भू० ३ अ० १ उ० ।

बहुओदय-बहुओदक-पुं० । ग्रामे एकरात्रिकेषु नगरे पञ्चरा-
त्रिकेषु (औ०) वानप्रस्थभेदेषु, औ० ।

बहुकंटय-बहुकण्टक-पुं० । प्रभूतकण्टके, “ बहुकंटयं मच्छ-
यं परिभाषता । ” आचा० ।

बहुकर्म (ग्)-बहुकर्मन्-न० । विधादे कन्यापाक्षिके क-
र्मणि, आ० म० १ अ० ।

बहुकर्मन्-न० । महाकर्मणि, भ० ६ श० ३ उ० । (बहुकर्मणः
सर्वतः पुद्गला व्यप्यन्ते इति ' पोगल ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
११०३ पृष्ठे उक्तम्)

बहुकूरकर्म-बहुकूरकर्मन्-न० । बहूनि कूराणि दादणान्यनु-
ष्ठानानि यस्य भवन्ति स बहुकूरकर्मा । सूत्र० १ भू० ७ अ० ।
जन्मान्तरोपासानां कूराणां कर्मणामुपभातरि, सूत्र० १
भू० ५ अ० २ उ० ।

बहुकोह-बहुकोध-पुं० । बहुः कोधोऽस्येति बहुकोधः । प्रभू-
तकोपकाये, आचा० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

बहुलज-बहुलाय-त्रि० । बहुमये, पृथक्करणयोग्ये, आ०
चा० २ भू० १ सू० ४ अ० २ उ० ।

बहुगुण-बहुगुण-त्रि० । प्रचुरगुणे, प्रति० । “ बहुगुणकु-
सुमसमिद्धो । ” बहवो ये गुणा उत्त-गुणाः शुभफलरूपा-

स्त एव कुसुमानि तैः समृद्धो यः स तथा । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

बहुगुणकलिय-बहुगुणकलित-त्रि० । अनेकविज्ञानाऽऽदि-
गुणसहितं, ग० २ अधि० ।

बहुगुणप्रमत्त-बहुगुणप्रकल्प-न० । बहुवो गुणाः स्वपक्षसि-
द्धिपरपक्षयोर्द्विभाषनाऽऽद्यो माध्यस्थ्यऽऽद्यो वा प्रकल्प-
न्ते प्रादुर्भवन्त्यात्मनि येष्वनुष्ठानेषु तानि बहुगुणप्रकल्पानि ।
प्रतिष्ठाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनाऽऽदिषु माध्यस्थ्यवचन-
प्रकारेषु वाऽनुष्ठानेषु, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

बहुजंपिर-बहुवावदूक-पुं० । बहुवक्तृरि, "बाउल्लो जंबुल्लो, मु-
हुल्लो बहुजंपिरो य बायाल्लो ।" पा०ना० ६६ गाथा ।

बहुजण-बहुजन-पुं० । बहुवो जनाः साधवो गच्छवासी-
तया संयमसहाया यस्य स बहुजनः । सूत्र० १ श्रु० १३
अ० । भ० । गच्छवासिनि साधौ, बहुपु जनेषु, प्रभूत-
लोकेषु, पञ्चा० २ विव० । "बहुजणधिकारलज्जया ।" ब-
हुजनधिकारशब्देन लज्जायितः प्राप्ता लज्जा येन तथा । प्रश्न०
३ आ० द्वार । बहुवो जना आलोचनाऽऽचार्यो यस्मिन्ना-
लोचनं तद् बहुजनम् । आलोचनभेदे, स्था० । "एगस्साऽऽलो-
इत्ता, जो आलोए पुणो वि अएणस्स । ते चेव य अवगाहे,
तं होइ बहुजणं नामं ॥ १ ॥" इति । स्था० १० ठा० ।

बहुजणगमण-बहुजननमन-पुं० । बहुजनैर्नम्यते स्तूयत इति
बहुजननमनः । प्रभूतलोकप्रणम्ये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

बहुजणपाउग्या-बहुजनप्रायोग्यता-स्त्री० । बहुवो जना ब-
हुजनाः प्रस्तायास्ताधवः । अथवा—बहुलं सयाको जनो, जा-
तावेकवचनं, तत्रापि स एवार्थः । तस्य प्रायोग्यं योग्यमिति ।
तस्य भावो बहुजनप्रायोग्यता । मतिसम्पद्भेदे, दशा० ४ अ० ।

बहुजणविरुद्धसंग-बहुजनविरुद्धसङ्ग-पुं० । बहुजनैः प्रभूत-
लोकैः सह ये विरुद्धास्तदपकारकत्वेन विरोधवन्तस्तेः
सार्द्धं यः सङ्गः सम्पर्कः स तथा । बहुभिलोकैर्विरुद्धानां स-
म्पर्के, ज्यो० १ पादु० ।

बहुजणसद्-बहुजनशब्द-पुं० । बहूनां जनानां परस्परऽऽ-
लापाऽऽदिरूपे शब्दः, भ० ६ श० ३३ उ० ।

बहुजणसमुद्गया-बहुजनसमुदिता-स्त्री० । बहूनां जनानां म-
ध्ये गृहीतायां प्रवज्यायाम्, "बहुजणसमुत्तिपाए, निष्क-
मणं होति जंबुजामस्स ।" पं० भा० १ कल्प । "बहुजणस-
मुत्तिपाए जंबूनाम अकलाणयं ।" पं० श्रु० १ कल्प ।

बहुण-देशी-पुं० । चौरधूर्तयोः, दे० ना० ६ वर्ग ६७ गाथा ।

बहुणंदण-बहुनन्दन-पुं० । बहुभि स्वत्वारि नन्दनवनानि य-
स्य स बहुनन्दनवनः । मेरौ, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

बहुणद-बहुनट-पुं० । नटवद् योगार्थं बहुन्वेयान् विधत्ते इति
बहुनटः । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

बहुणाम-बहुनाम-पुं० । बहुकर्मोपशमके, "जे एगं नामे से
बहुणामे, जे बहुणामे से एगं नामे ।" यो हि प्रवर्ध-
मानशुभाध्यवसायाधिकदकदकः एकम्—अनन्तानुबन्धि-
नं क्रोधं नामयति क्षपयति स बहूनपि मानाऽऽदीन् ना-
मयति क्षपयत्यप्रत्याख्यानाऽऽदीन् वा स्वभेदाज्ञामय-
ति, मोहनीयं चैकं यो नामयति स श्रेष्ठा अपि प्रक-
तीर्णमयति, यो वा बहून् स्थितिष्वेवाज्ञामयति सोऽ-

नन्तानुबन्धनमेकं नामयति मोहनीयं वा, तथा लोकानस-
त्ततिभिर्मोहनीयकोटीकांतिभिः क्षयमुपागताभिर्ज्ञानाऽऽवर-
णीयदर्शनाऽऽवरणीयवेदनीयान्तरायाणामेकैर्नमिशब्धिर्नाम-
गोत्रयोरेकानविंशतिभिः शेषकोटीकोट्याऽपि देशोनया मो-
हनीयक्षपणाहो भवति, नाम्य इत्यतोऽपविश्यते यो बहुनामः
स एव परमार्थत एकनाम इति, नाम इति क्षपकोऽभिधि-
यते, उपशमको वा उपशमश्रेण्याभ्येणैकबहुपशमना बहु-
कोपशमता वा वाक्येति । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

बहुणिवेस-बहुनिवेश-पुं० । बहुरनर्थसम्पादकत्वेनासदभिनि-
वेशो यस्य स बहुनिवेशः । असदर्थोभिनिवेशे, सूत्र० १ श्रु०
१३ अ० । बह्वाये, ओघ० । आचा० ।

बहुणिवृष्टिफल-बहुनिर्वर्तितफल-त्रि० । बहूनि निर्वर्तितानि
बद्धास्थानि फलानि येषु ते तथा । सञ्ज्ञानप्रभूतफलकेषु,
आचा० २ श्रु० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । दश० ।

बहुतरग-बहुतरक-न० । प्रभूततरके, आ० म० १ अ० ।

बहुतरगुणसाहय-बहुतरगुणगाधन-न० । अनल्पतरगुणि-
त्वाद्दे, पञ्चा० १८ विव० ।

बहुत्त-प्रभूत-त्रि० । "प्रभूते यः" ॥ ८ । १ । २३३ ॥ इति
पस्य वः । यद्योरैक्यात् बहुत्तं । प्रा० १ पाद । तैलाऽऽदिस्वाद्
द्वित्वम् । प्रा० २ पाद ।

बहुदुःख-बहुदुःख-पुं० । बहूनि दुःखानि कर्मविपाकाऽऽपादि-
तानि यस्य जन्तोः स तथा । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
बहु दुःखं प्राप्त्यमनेनेति बहुदुःखः । आचा० १ श्रु० ६ अ० १
उ० । नारकाऽऽदिवुःखप्राप्तियोग्ये नारकाऽऽदिवुःखकारण-
त्वाद् गौक्षप्राणवधे, प्रश्न० १ आ० द्वार । बहुवर्ष हिंसाऽऽ
दिषु सर्वेष्वपि दोषः प्रवृत्तिलक्षणो बहुदोषः । बहुर्वा बहुवि-
धो हिंसाऽऽनृताऽऽदिरिति बहुदोषः । रौद्रध्यानस्य द्वितीये
लक्षणे, स्था० ४ ठा० १ उ० । श्री० । ग० । आ० श्रु० ।

बहुदेवमिय-बहुदैवसिक-त्रि० । बहुदिवसपर्युषितं, "अण्णाहा-
राऽऽदि कक्षेण वासं वासिते, पञ्चा एगरातिसंवासितं तं
वि बहुदेवसियं भण्ड ।" नि० श्रु० १४ उ० ।

बहुदेसिय-बहुदेश्य-त्रि० । इष्वबहुके, "बहुदेसियसि-
ण्णोण वा जाव पघंसेज्जा ।" आचा० २ श्रु० १ श्रु० ५
अ० १ उ० ।

बहुदोस-बहुदोष-त्रि० । "एक्का पसती दो वा तिसि वा पस-
तीतो दोसा, तेण पण्णं बहुदोसा भण्णति ।" इत्युक्ते प्रसू-
तित्रयाधिकं, नि० श्रु० १४ उ० ।

बहुदोमणिवारणत्त-बहुदोषनिवारणत्त-न० । अवोप्यहनन-
धनहरणाऽऽद्यनेकविधानार्थनिषेधकतायाम्, पञ्चा० ७ विव० ।

बहुधमणी-बहुधमनी-स्त्री० । अनेकशिरासु, तं० ।

बहुपक्षिख-बहुपाक्षिक-पुं० । बहुस्वजने, द्य० ७ उ० ।

बहुपडिपुण-बहुपरिपूर्ण-त्रि० । अतिपरिपूर्णं, स्था० ६ ठा० ।

बहुपडिविरत-बहुप्रतिविरत-त्रि० । केषुचित्प्राणातिपालविर-
मणाऽऽस्त्रितेषु वर्तमाने, दशा० १० अ० ।

बहुपडिसेवि(ण्)-बहुप्रतिमेविन्-पुं० । बहूनां मासिकस्थाना-
नां प्रतिसंविनि, द्य० १ उ० ।

बहुपमायमूल-बहुपमादमूल-न० । बहुषः प्रमादा मध्यविकथा-
ऽऽद्यस्तेषां मूलं कारणं यत् तत् । बहुनां प्रमादानां कारणे,
प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

बहुपया-बहुपदा-स्त्री० । कर्णभृगाल्यादिकायां बहुचरणाया-
म्, अमु० ।

बहुपर-बहुपर-न० । बहुत्वेन परं बहुपरम् । परमेष्टे, आचा०
२ भु० २ भू० १ भू० ।

बहुपसम्-बहुपसम्-त्रि० । अतिस्वस्थीभूते, पि० । औ० ।

बहुपाउरण-बहुपावरण-न० । तुङ्गवृत्तौ, " बहु पावरणं या-
जतुमेहिं करोति ।" नि० भू० ३ उ० ।

बहुपुक्खल-बहुपुक्कल-त्रि० । बहुसंपूर्णै, सूत्र० २ भु० २ भू० ।
प्रचुण्णैकभूते, सूत्र० २ भू० २ भू० ।

बहुपुत्तिया-बहुपुत्तिका-स्त्री० । स्वनामस्वातायां सौधर्मकल्प-
देव्याम्, स्था० । बहुपुत्तिका देवी तत्प्रतिबद्धं, सैमाध्ययनमुच्य-
ते । तथाहि- राजगृहे महावीरवन्दनायै सौधर्मोद्बुद्धपुत्तिकाभि-
धाना देवी समवततार, यन्निश्चा च प्रतिजगाम । केयम्? इति
पृष्टे गौतमेन भगवानवादीन्-वाराणस्यां नगर्या भद्राभि-
धानस्य नार्थवाहस्य सुभद्राऽभिधाना भार्येयं बभूव । सा च
कथ्या पुत्रार्थिनी भिक्षार्थमागतमार्यासंघाटकं पुत्रलाभं प-
प्रच्छ । स च धर्ममचीकथत्, प्राप्ताजीकृत् सा बहुजनापत्येषु
प्रीत्याऽभ्यङ्गोद्धतनपरायणा सातिवारा मृत्वा सौधर्ममगमत् ।
ततश्चयुग्मा च विमेलसंनिवेशं ब्राह्मणीत्वेनोत्पत्स्यते । ततः
ऋतुभागनेयभार्या भविष्यति, युगलप्रसवा च सा षोडश-
भिर्वर्षैर्द्वित्रिंशदपत्यानि जनयिष्यति, ततोऽसौ तन्निर्वेदादा-
र्याः प्रदद्यात् ताश्च धर्मे कथयिष्यति, आवक्तव्यं च सा
प्रतिपत्स्यते, कालान्तरं प्रव्रजिष्यति, सौधर्मे चन्द्रसामा-
निकतयोत्पद्य महाविदेहे संत्स्यतीति ॥ स्था० १० टा० ।

जंबू ! तेषां कालेयं तेषां समणं रायगिहे नामं शगरे गुण-
मिले चेष्टे, सेष्टे राया, सामी समोसठे, परिमा निगया ।
तेषां कालेयं तेषां समणं बहुपुत्तिया देवी सोहम्भं कप्ये ब-
हुपुत्तियाए विमाये सभाए सुहम्भाए बहुपुत्तियसि सीहास-
यंसि चउहिं सामाणियसहस्सीहिं चउहिं महत्तरियाहिं जहा
सूरियाभे ० जाव भुंजमाणी विहरइ । इमं च यं केवल-
कप्यं जंबुदीवं विउलेयं ओहिणा आभोएमाणी आभो-
एमाणी पासति समयं भगवं महावीरं जहा सूरियाभे
० जाव यमंसित्ता सीहासणवरंसि पुरत्याभिमुहा सभि-
सन्ना आभियोगा जहा सूरियाभस्स सुसरा घंटा आभि-
ओगियं देवं सहावेइ जाणविमाणं जोयणसहस्सविस्तिथं,
जाणविमाणवन्नओ ० जाव उत्तरिल्लेणं निजाणपगेणं जोय-
णसहस्सेहिं विग्गहाहिं आगता जहा सूरियाभे धम्मकहा
सम्पत्ता । तते यं सा बहुपुत्तिया देवी दाहिणं भुवं
वसारेति देवकुमाराणं अट्ठमयं देविकुमारियाणं वामाओ
मुयाओ विउव्वइ, तयणंतरं च यं बहवे दारमा
य दाहियाओ य हिंमयाओ य विउव्वइ नह-
विहिं जहा सूरियाओ उव्वंसित्ता पडिगता भंते सि
भवयं गोमयं समयं भगवं कूडागरसाला बहुपुत्तियाए

वं भंते ! देवीए सा दिव्वा देविही पुरत्या ० जाव
अभिसमआगता । एवं खलु भोयसा ! तेषां कालेयं तेषां
समणं वाणारसी नामं नगरी, संबसालवणं चेष्टे, तर-
यं वाणारसीए नगरीए भदे नामं सत्थवाहे होरथा अण्णे
० जाव अपग्भिठे । तस्स यं भदस्स सुभदा नामं भारिया
सुउमाला वंछा अविपाउरा जाणुकोप्परमाता यावि हे-
न्था । तते यं तीसे सुभदाए सत्थवाहीए अन्नया कयाइ पु-
व्वरत्तावरत्तकाले कुटुंबजागरियं इमेयारूवे ० जाव संकप्पे
समुप्पजित्था । एवं खलु अहं भदेयं सत्थवाहेयं सद्धिं
विउलाइं भोगभोगां भुंजमाणी विहरामि, नो चेव यं
अहं दारगं वा दारियं वा पयमि, तं धन्नाओ यं ताओ
अम्मगाओ ० जाव सुलद्धे यं तासि अम्मगायं मणुयज-
म्मजीवितफले, जासि मन्न नियकुच्छिमंभूयगायं यणदुद्ध-
लद्धं गाइं महरसमुल्लावमाणि मम्मसाजंभियाइं थय-
मूलकवखदेसभागं अभिसरमाणमाणि पण्हंति पुणो पु-
णो य कोमलकमलोवमेहिं हन्थेहिं गितिहउयं उच्छंमनि-
वेसियाणि देति सल्लभाए सुमहरे पुणो पुणो मंजुलप-
भणिए अहं यं अधम्मा अपुत्ता अकयपुत्ता जं ता एम-
मवि न पत्ता ओहयं ० जाव भियावि । तेषां कालेयं तेषां
समणं सुव्वताओ यं अजाओ इरियासमिताओ भासा-
समिताओ एमणासमिताओ आयाणभंढमत्तगनिकलेवणा-
समिताओ उच्चारपासवणखेत्तसिंघाणजल्लमल्लपारिट्ठवणस-
मियाओ मणुगुत्ताओ वड्ढुत्ताओ कायगुत्ताओ गुत्तिदिया
गुत्तवंभयारिणीओ बहुस्सुयाओ बहुपरिवाराओ पुत्ताणुपु-
ट्ठिं चरमाणीओ गमाणुगामं दूइजमाणीओ जेयेव वाणा-
रसी नगरी तेयेव उवागयाओ, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं
उग्गहं उग्गिहत्ता संजमेणं तवमा ० जाव विहरति । तते यं
तासि सुव्वयायं अजाणं एगे संघाडए वाणारसीए नव-
रीए उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खा-
यरियाए अट्ठमाणे भदस्स सत्थवाहस्स गिहं अणुप्पविट्ठे ।
तते यं सुभदा सत्थवाही ताओ अजाओ एजमाणीओ पा-
सति, पासइत्ता हट्ठे तुट्ठे स्विप्पामेव आसन्नाओ अण्णुदेइ, अ-
ण्णुदेइत्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छइत्ता वंदइ, नमं-
सह, वंदित्ता नमंसित्ता विउलेयं असणवाणखाइपसाइयेयं
पडिलाभित्ता एवं वयासी-एवं खलु अहं अजाओ ! भदेयं
सत्थवाहेयं सद्धिं विउलाइं भोगभोगां भुंजमाणी
विहरामि, नो चेव यं अहं दारगं वा दारियं वा प-
यामि, तं धन्नाओ यं ताओ अम्मगाओ ० जाव एगमज्जि न
पत्ता, तं तुम्हे अजाओ बहुयायाओ बहुपंडियाओ
बहूनि मामागरनगर ० जाव सत्थिंवेसाइं आहिंइइ, बहूयं
राइसरत्तववर ० जाव सत्थवाहप्पभित्तीणं गिहाइं अ-
णुपविसइ, अत्थि मे ! के वि कहिं वि विजापओए

वा मंतपम्मेए वा वमयं वा विरेययं वा वत्थिकम्मे
वा ओसज्जे वा भेसज्जे वा उवलद्धे, जे यं अहं दा-
रयं वा दारियं वा पयाएजा । तते यं ताओ अजाओ
सुभदं सत्थवाहिं एवं वयासी-अम्हे यं देवाणुप्पिए ! सम-
णीओ निग्गंथीओ इरियासमियाओ । जाव गुत्तबंभया-
रिणीओ यो खलु कप्पति अम्हं एयमदं कप्पेहिं वि णि-
सामित्तए, किंमं ! पुण उवदेसित्तए वा समापरि-
त्तए वा, अम्हे यं देवाणुप्पिए ! यं तवविचित्तं के-
वलपन्नत्तं धम्मं परिकहेमो । तते यं सुभदा सत्थवा-
ही तासिं अज्जायं अंतिए धम्मं सोळा निसम्म इट्ठ-
तुट्ठा ताओ अजाओ तिव्वुत्तो वंदति, नमंसति, एवं व-
दासी-सइहामि यं अजाओ ! निग्गंथं पावययं, पत्तिया-
मि, रोएमि यं अज्जाओ ! निग्गंथाओ ! पावययं एवमेवं
अवित्तइमेयं । जाव सावगधम्मं पडिवज्जए । अहासुहं दे-
वाणुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह । तते यं सा सुभदा तत्थ
तासिं अज्जायं अंतिए । जाव पडिवज्जति, पडिवज्जि-
त्ता ताओ अज्जाओ वंदइ, नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता प-
डिविसज्जति । तते यं सुभदा सत्थवाही समणोवासि-
या जाया । जाव विहरति । तते यं तीसे सुभदाए स-
मणोवासियाए अकया कदाह पुव्वरत्तं कुटुंबजागरियं अ-
यमेया । जाव सप्पुज्जित्था । एवं खलु अहं सुभदे यं
सत्थवाही विउलाइं भोगाभोगाइं । जाव विहरति, नो
चेव यं अहं दारयं वा दारियं, तं सेयं खलु ममं कल्लं
। जाव जलंतं । भइस्स आपुच्छित्ता सुव्वयायं अज्जा-
यं अंतिए अजा भवित्ता अणुगारा । जाव पव्वइत्तए,
एवं संपेहेति, संपेहेत्तित्ता कल्लं जेणेव भदे सत्थवाहे ते-
णेव उवागत्ते करतल । एवं वयासी-एवं खलु अहं दे-
वाणुप्पिया ! तुम्हेहिं सद्धिं बहूइं बासाइं विउलाइं भो-
गभोगाइं । जाव विहरामि, नो चेव यं दारयं वा
दारियं वा पयामि, तं इच्छामि यं देवाणुप्पिया ! तु-
म्हेहिं अभयणुप्पाया समाणी सुव्वयायं अज्जायं । जाव
पव्वइत्तए । तते यं से भदे सत्थवाहे सुभदं एवं वया-
सी-मा यं तुम्हे देवाणुप्पिया ! इदाणि मुंडा । जा-
व पव्वयाहि, मुंजाहि ताव देवाणुप्पिए ! मए सद्धिं वि-
उलाइं भोगभोगाइं ततो पच्छा भुत्तभोई सुव्वयायं
अज्जायं । जाव पव्वइसि । तते यं सुभदा सत्थवाही
भइस्स सत्थवाहस्स एयमदं नो आढात्ति, नो परिया-
णात्ति, दुक्कं पि ठक्कं पि भदे सत्थवाहं एवं वयासी-इच्छामि
यं देवाणुप्पिया ! तुम्हेहिं अभयणुप्पाया समाणी । जाव
पव्वइत्तए । तते यं से भदे सत्थवाहे जाहे नो संचाय-

ति बहूहिं आघवणाहि य एवं पक्कवणाहि य विक्क-
वणाहि य आघवित्तए वा । जाव विक्कवित्तए वा, ता-
हे अकामए चेव सुभदाए निक्खमयं अणुमन्नित्था ।
तते यं से भदे सत्थवाहे विउलं असयं पायं स्वा-
इमं साइमं उवक्खवावेति, मित्तनाति । ततो पच्छा भो-
यणवेलाए । जाव मित्तनातिं सक्कारेति, सक्कारेति-
त्ता सुभदं सत्थवाहिं एहायं । जाव पायच्छित्तं म-
व्वालंकारविभूसियं पुरिससइस्सवाहिणीयं सीयं दुरूहेति ।
ततो सा सुभदा सत्थवाही मित्तनाइ । जाव संबंधिसंपरि-
वुडा सव्विड्डीए । जाव रवेयं वाणारसीए मज्झं म-
ज्जेयं जेणेव सुव्वयायं अजायं उवस्सए तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छइत्ता पुरिससइस्सवाहिणिं सीयं उ-
वेति, सुभदं सत्थवाहिं सीयातो पव्वोरुमति । तते यं
भदे सत्थवाहे सुभदं सत्थवाहिं पुरओ काउं जेणेव
सुव्वया अजा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सुव्व-
आओ अज्जाओ वंदति, नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुभदा सत्थवाही ममं
भारिया इट्ठा कंता । जाव मणामा मा यं वातियपित्तिय-
सिंभियमंनिवातिया विविडा रोयातंका यो कुमंति, एस यं
देवाणुप्पिए ! संसारभउविग्गा भीया जम्मणमरणाणं
देवाणुप्पियायं अंतिए मुंडा भवित्ता । जाव पव्वयाति,
तं एयं अहं देवाणुप्पियायं सीसिणिं भिक्खं दलया-
मि, पडिच्छे तुम्हं देवाणुप्पिया ! सीमिणीभिक्खं । अहासुहं
देवाणुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह । तते यं सा सुभदा सुव्वया-
हिं अजाहिं एवं वुत्ता समाणी इट्ठा तुट्ठा सयमेव आभरत्त-
मल्लालंकारं ओप्पयइ, सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेति,
करेत्तित्ता जेणेव सुव्वयाओ अजाओ तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता सुव्वयाओ अज्जाओ तिव्वुत्तो आया-
हिणपयाहिणं करेइ, करेइत्ता वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमं-
सित्ता एवं वयासी-आलिसे यं भंते ! जहा देवाणंदा
तहा पव्वइया । जाव अज्जा जाया । जाव गुत्तबंभयारिणी ।
तते यं सा सुभदा अज्जदा कदापि बहुजणस्स चेहस्से
सप्पुत्थिता । जाव अज्जोववक्का अभयंयं च उव्वइणं
च फासुयं पायं च अलज्जं च कंकळाणि य अज्जयं च
वन्नगं च चुन्नगं च खेत्तलगाणि य खज्जगाणि य खीरं
च पुप्फाणि य गवेसति, गवेसित्ता बहुजणस्स दारए वा
दारिया वा कुमारे य कुमारिया तेहिं तेहिं हिंमए य हिं-
भियाओ अप्पेगइयाओ अभयंमति, अप्पेगइयाओ उव्वहेति,
एवं अप्पेगइया फासुयपाणएणं एहावेति, अप्पेगइया पाए
रएति, अप्पेगइया उट्ठे रएति, अप्पेगइया अच्छीणि अंजे-

ति, अप्पेगतिया उसुए करेति, अप्पेगइया तिलए करेति, अप्पेगइया दिगिंदलए करेति, अप्पेगइया पंतियाओ करेति, अप्पेगइया छिजाई करेति, अप्पेगइया वन्नएणं समालभइ, अप्पेगइया चुअएणं समालभइ, अप्पेगइया खलणगाई दलयति, अप्पेगइया खजगाई दलयति, अप्पेगइया खीरभोयणं भुंजावेति, अप्पेगइया पुप्फाई आमुयति, अप्पेगइया पादेसु ठवेति, अप्पेगइया जंघासु करेइ, एवं उरुसु उरुङ्गे कहीए पिट्ठे उरंसि खंधे सीसे अ करतलपुट्ठेणं गहाय हलं ओहलेमाणी ओहलेमाणी आगायमाणी आगायमाणी परिहायमाणी पुत्तपित्रासं च धूयपिवासं च नत्तिपिवासं च पच्चणुभभवमाणी विहरति । तते थं ताओ सुव्वयाओ अजाओ सुभइं अजं एवं बयासी-अम्हे थं देवाणुप्पिए ! समणीओ निगंथीओ इरियासमियाओ ० जाव पुत्तबंभचारिणीओ, नो खलु अम्हं कप्पति जातकम्मं करेत्तए; तुमं च थं देवाणुप्पिए ! बहुजणस्स चेदरूवेसु मुच्छिया ० जाव अउम्भाववक्का अम्भं गणं ० जाव नत्तिपिवासं च पच्चणुभभवमाणी विहरति । तं थं तुमं देवाणुप्पिया ! एयस्स ठाणस्स आलोएहि ० जाव पायच्छिन्नं पडिवजाहि । तते थं सा सुभदा अजा सुव्वयाणं अजाणं एयमट्ठं नो आढाति, नो परिजाणति, अणाढायमाणी अपरिजाणमाणी विहरति । तते थं ताओ समणीओ निगंथीओ सुभइं अजं हीलेंति, निंदंति, खिंसंति, गरिहंति, अभिक्खणं अभिक्खणं एयमट्ठं निवारंति । तते थं तीसे सुभदाए अज्जाए समणीहिं निगंथीहिं हीलिजमाणीए ० जाव अभिक्खणं अभिक्खणं एयमट्ठं निवारिजमाणीए अयमेयारूवे अम्भत्थिए ० जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था-जया थं अहं अगारवासे आवसामि, तते थं अहं अप्पवसा, जप्पभिइं च थं अहं भुंदा भविणा अगाराओ अण्णगारियं पव्वइया तप्पभिइं च थं अहं परवसा, पुत्ति च ममं समणीओ निगंथीओ आढेंति, परिजाणेंति, इयाणिं नो आढायंति, नो परिजाणंति, तं सेवं खलु मे कट्ठं ० जाव जलंते सुव्वयाणं अजाणं अंतियाओ परिनिक्खमिन्ता पाटिएकं उवसमं उवसंपज्जित्ता थं विहरित्तए, एवं संपेहेति, संपेहेत्ता कट्ठं ० जाव जलंते सुव्वयाणं अजाणं अंतियाओ पटिनिक्खमति, पाटिएकं उवस्सयं उवसंपज्जित्ता थं विहरति । तते थं सा सुभदा अजा असोहदिता अण्णिवारिता सच्छदमणी बहुजणस्स चेदरूवेसु मुच्छिता ० जाव अम्भं गणं च ० जाव नत्तिपिवासं च पच्चणुभभवमाणी विहरति । तते थं सा सुभदा अजा पासत्था पासत्थविहारी,

एवं ओसका कुसीला संसत्ता ससत्तविहारी अहाळंदा अहाळंदविहारी बहू वासाइं सामअपरियागं वाउणति, अदुमासियाए संलेहणाए अत्ताणं भूसित्ता तीसं भत्ताइ अणसणाए छेदिता छेदिता तस्स ठाणस्स अणालोइय पडिक्कता कालमासे कालं किच्चा सारम्मे कप्पे बहुपुत्तिदेवित्ताए उववक्का । तते थं सा बहुपुत्तिया देवी अदुओववक्कमिन्ता समाणी पंचविहाए पज्जतीए ० जाव भासामणपज्जतीए, एवं खलु गोयमा ! बहुपुत्तियाए देवीए सा दिव्वा देवकी ० जाव अभिममक्कागता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्ध-बहुपुत्तिया देवी बहुपुत्तिया देवी ? गोयमा ! बहुपुत्तियाणं देवीणं जाहे जाहे सक्कस्स देविदस्स देवरओ उवउम्भाइयं करेइ ताहे ताहे बहवे दारए य दारिया य डिंभए य डिंभियाओ य विउव्वइ, जेणव सक्के देविदे देवराया तंणव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सक्कस्स देविदस्स देवरओ दिव्वं देवकिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं उवदंसेति, से तंणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धि-बहुपुत्तिया देवी व०२ । बहुपुत्तियाए थं भंते ! देवीए केवइयं कालं ठिई पक्कत्ता ? गोयमा ! चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पक्कत्ता । बहुपुत्तिया थं भंते ! देवी ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छहिति, कहिं उववज्जहिति ? गोयमा ! इहव जंबूदीवे दीवे भारे वासे विंभगिरि पायमूले विभेलसन्निवेमे माहणकुलंसि दारियत्ताए पचायाहिति । तते थं तीसे दारियाए अम्मापियरो एकारसमे दिवसे वितिकंते समाणे ० जाव बारसेहिं दिवसेहिं वितिकंतेहिं अयमेयारूवं नामपेज्जं करेहिंति-होउ थं अम्हं इमीसे दारियाए नामपेज्जं सोमा । तते थं सोमा उम्मुक्कवालभावा विज्जतपरिणयमेयं जोव्वणगमणुप्पन्ना रूवेण य जोव्वणेण य लावसेण य उकिट्ठा उकिट्ठसरीरा ० जाव भविस्सति । तते थं तं सोमं दारियं अम्मापियरो उम्मुक्कवालभावं विज्जाय जोव्वणगमणुप्पन्च पडिरुविणं सुक्केणं नियगस्स यायणिज्जस्स रट्ठकूटयस्स भारियत्ताए दलइस्सति । तते थं तस्स भारिया भविस्सति इट्ठा कंता ० जाव भंडकरंडगसमाणा तिल्लकेला इव सुसंगोविता चेलपेडा इव सुसंपरिहिता रयणकरंडगो विव सुसारक्किया सुसंगोविता मा थं सोमं ० जाव विविहा रायातंका फुपंतु । तते थं सा सोमा माहणी रट्ठकूटेण सद्धिं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी संवच्छरे संवच्छरे जुयलगं पयायमाणी सोलसेहिं संवच्छरेहिं वत्तीसं दारगरूपे पयाति । तते थं सा सोमा मा-

इषी तेहिं बहूहिं दारगेहि य दारियाहि य कुमारोहि य
कुमारियाहि य डिंभएहि य डिंभियाहि य अप्पेगइएहिं
उत्ताणमेज्जाएहिं य अप्पेगइएहिं यययाएहिं अप्पेगइए-
हिं पीइगगपाएहिं अप्पेगइएहिं परंगणएहिं अप्पेगइएहिं
परकममाणेहिं अप्पेगइएहिं पक्खालणएहिं अप्पेगइ-
एहिं पूर्णं मग्गमाणेहिं अप्पेगइएहिं स्वीरं मग्गमा-
णेहिं अप्पेगइएहिं तल्लं मग्गमाणेहिं अप्पेगइएहिं स्त्रि-
ज्जणयं मग्गमाणेहिं अप्पेगइएहिं स्वजं मग्गमाणेहिं अप्पे-
गइएहिं कूरं मग्गमाणेहिं पाणियं मग्गमाणेहिं हम्ममाणे-
हिं रूसमाणेहिं अकामेमाणेहिं अकुम्भमाणेहिं हयमा-
णेहिं हम्ममाणेहिं विपलायमाणेहिं अणुगममाणेहिं
रायमाणेहिं कंदमाणेहिं विलवमाणेहिं कूयमाणेहिं उ-
च्छूयमाणेहिं निदायमाणेहिं णिग्घायमाणेहिं पल-
वमाणेहिं इहट्टमाणेहिं वममाणेहिं छद्माणेहिं भुत्तमाणे-
हिं भुत्तपुरीसवमियसुलित्तोवलित्ता मइलवमणपुव्वहा०
जाव असुई वीभच्छा परमगंधा नो संचाएइ रट्ठकूडेणं स-
द्धिं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणीं विहरित्तए । तते णं
तामे सोमाए माइणीए अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्त-
कालमपयंमि कुट्टंजगगरियं जागरमाणीए अयमेयारू-
वे० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं इमेहिं बहूहिं दा-
रगेहि य ०जाव डिंभयाहि य अप्पेगइएहिं उत्ताणजए-
हिं य ०जाव अप्पेगइएहिं सुत्तमाणेहिं दुज्जाएहिं दुज्ज-
मएहिं हयविप्पहयभग्गेहिं एगण्हारपडिएहिं जेणं भुत्तपु-
रीसं वमियं सुलित्तोवलित्ता ०जाव परमदुब्भिमगंधा नो
संचाएमि रट्ठकूडेणं सद्धिं ०जाव विहरित्तए , तं धम्मा-
ओ ण ताओ अम्मयाओ ०जाव जीवियफले, जओ णं वं-
म्माओ णं भवियाओ अविद्याओ राओ जाणुकोप्पग्गमायाओ
सुरभिसुगंधगंधियाओ विउलाइं माणुस्मगाइं भोगाइं भुं-
जमाणीओ विहरंति , अहं णं अधन्ना अपुआ नो
संचाएमि रट्ठकूडेणं सद्धिं विउलाइं ०जाव विहरित्तए ।
तेणं कालेणं तेणं सपणं सुव्वयाओ नाम अज्जाओ इरि-
यासमियाओ ०जाव बहुपरिवाराओ पुव्वानुपुर्व्व जेणेव
विभेले संनिवेमं अहापडिरूपं उग्गहं ०जाव विहरंति । तते
णं तानि सुव्वयाणं अज्जाणं एगे संघाएए विभेलसन्नि-
वेमं उच्चांनय ०जाव अटमाणे रट्ठकूडस्स गिहं अणुप-
विट्ठे । तते णं सा सोमा माइणी ताओ अज्जाओ एज्ज-
माणीओ पासति, पासत्ता दट्ठुट्ठा खिप्पामेव आसणाओ
अब्भुट्ठेति, अब्भुट्ठेत्ता मत्तदुपयाइ अणुगच्छति, अणुग-
च्छित्ता वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता विउलेणं असण-
पाणुखाइममाइमेणं पडिलाभिन्ना एवं वयासी-एवं खलु

अहं अज्जाओ रट्ठकूडेणं सद्धिं विउलाइं० जाव संवच्छरे
संवच्छरे जुगलं पयायामि सोलसहिं संवच्छरेहिं वत्तीसं
दारगरूवे पयाया, तते णं अहं तेहिं बहूहिं दारएहि य
०जाव डिंभियाहि य अप्पेगइएहिं उत्ताणसेज्जाएहिं० जाव
सुत्तमाणेहिं दुज्जातेहिं ०जाव नो संचाएमि विहरित्तए,
तमिच्छामि णं अज्जाओ तुम्हं अंतिए धम्मं निसामित्तए ।
तते णं ताओ अज्जाओ सोमाए माइणीए विचित्तं ०जाव
केवलपन्नत्तं धम्मं परिकहेति । तते णं सा सोमा माइणी
तासिं अज्जाणं अंतिए धम्मं सोचा निसम्म हट्ठा ०जाव
हयहियया ताओ अज्जाओ वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमं-
सित्ता एवं वयासी-सहहामि णं अज्जाओ निग्गंयं पाव-
यणं ०जाव अब्भुट्ठेमि णं अज्जाओ निग्गंयं पावयणं,
एवमेयं अज्जाओ ०जाव से जहयं तुम्हे वयह जं नवरं
अज्जाओ रट्ठकूडं आपुच्छामि; तते णं अहं देवाणुप्पियाणं
अंतिए मुंडा ०जाव पव्वयामि । अहासुहं देवाणुप्पिए ! मा
पडिबंयं करेह । तते णं सा सोमा माइणी ताओ अज्जाओ
वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता पडिविसजेति । तते णं
सा सोमा माइणी जेणेव रट्ठकूडे तेणेव उवागता करतल०
एवं वयासी-एवं खलु मए देवाणुप्पिया । अज्जाणं अंतिए
धम्मं निसेते, से वि य णं धम्मं इच्छित्तं० जाव अभि-
रूविते, तते णं अहं देवाणुप्पिया ! तुम्हेहिं अब्भणुआया
सुव्वयाणं अज्जाणं ०जाव पव्वइत्तए । तते णं से रट्ठकूडे
सोमं माइणी एवं वयासी-मा णं तुमं देवाणुप्पिए ! इदाणि
मुंडा भवित्ता ०जाव पव्वयाहि, भुंजाहि ताव देवाणुप्पिए !
मए सद्धिं विउलाइं भोगभोगाइं, ततो पच्छा भुत्तभेहिं
सुव्वयाणं अज्जाणं अंतिए मुंडा ०जाव पव्वयाहि । तते
णं सा सोमा माइणी रट्ठकूडस्स पयमट्ठं पडिसुणेति । तते
णं सा सोमा माइणी एहाया ०जाव सरीरा चेडिया-
चकवालपरिक्किणा साओ गिहाओ पडिनिक्खमति, विभे-
लसन्निवेसं मज्झं मज्झेणं जेणेव सुव्वयाणं अज्जाणं
उवस्सए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सुव्वयाओ
अज्जाओ वंदइ, नमंसइ, पज्जुवामइ । तते णं ताओ सुव्व-
याओ अज्जाओ सोमाए विचित्तं केवलपन्नत्तं धम्मं परि-
कहेति, जहा जीवा बुज्झंति, तते णं सा सोमा माइणी सुव्व-
याणं अज्जाणं अंतिए० जाव दुवालसविहं सावगधम्मं
पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता सुव्वयाओ अज्जाओ वंदइ, नमंसइ,
वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिमि पाउब्भूया तामेव दिमि प-
डिगता । तते णं सा सोमा माइणी समणोवासिया जाया
अभिगत० जाव अप्पाणं भावेमाणी विहरति । तते णं ताओ
सुव्वयाओ अज्जाओ अन्नदा कयायि विभेलाओ सन्निवेसा-

ओ पडिनिकल्पमंती बहिया जणवयविहारं विहरन्ति । तते थं ताओ सुवयाओ अजओ अजदा कयाइ पुव्वाणुं जाव विहरति । तते थं सा सोमा माहणी इमीसे कहाए लद्धा समाणा हट्टा तुट्टा एहाया तदेव निगया० जाव वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता धम्मं सोखा ० जाव नवरं रट्ठकूडं आपुच्छामि, तते थं पव्वयामि । अहामुहं देवाणुप्पिए ! मा पडिवंधं करेह । तते थं सा सोमा माहणी सुवयं अजं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता सुवयाणं अंतियाओ पडिनिकल्पमइ, जेणेव सए गिहे जेणेव रट्ठकूडे तंशेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करतलपरिगहियं तदेव आपुच्छइ० जाव पव्वइत्तए । अहामुहं देवाणुप्पिए ! मा पडिवंधं करेह । तते थं रट्ठकूडं विउलं अमणं तदेव ० जाव पुव्वभवे सुभहा ० जाव अजा जाता इरियासमिया ० जाव गुत्तबंधयारी । तते थं सा सोमा अजा सुवयाणं अंतिए सामाइयमाइयाइं एकारम अंगाइं अहिज्जइ, बहूहिं छट्ठमदुआलस ० जाव भावेमाणी बहूइं वासाइं सामन्नपरियाणं पाउणित्ता २ मामियाए संलहणाए सट्ठि भत्ताइं अणसणाए २ आलोइय पडिवकंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा सकस्स देविंदस्स देवओ सामाणियदेवत्ताए उववज्जिहिति । तत्थ थं अत्थेगइया थं दो सागरोवमा ठिई पणत्ता, तत्थ थं सोमस्स वि देवस्स दा सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । से थं भंते ! सोमे देवे तातो देवलोगाओ आउवखणं ० जाव चयं चत्ता कहिं गच्छहिंति, कहिं उववज्जहिति ? । गोयमा ! महाविंदेह वासे ० जाव अंतं काहिंति । एवं खलु जंबू ! समणेणं ० जाव संपत्तेण अयमट्ठे पक्कते । नि० १ श्रु० ३ वर्ग० ४ अ० । ग० ।

पूर्णभद्रस्य यत्नेन्द्रस्य स्वनामक्यातायामग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । ज्ञा० । स्था० ।

बहुपकार-बहुप्रकार-त्रि० । बहवः प्रकारा येषां जानिभेदेन ते बहुप्रकाराः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । प्रश्न० । विविधेषु, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

बहुफासुय-बहुप्रासुक-त्रि० । बहुधा प्रासुकं बहुप्रासुकम् । अचिरकालकृत्यात् विस्तीर्णत्वात् दूरावगाढत्वात् त्रसप्राणबीजरहितत्वाच्चा नेकविधेऽचित्ते, भ० ८ श० ६ उ० ।

बहुबीजग-बहुबीजक-पुं० । बहूनि बीजानि फलेषु येषां ते तथा । भ० २२ श० १ वर्ग १ उ० । उदुम्बरकपित्थास्तिक-तिन्दुकविल्वानलकपनसदाहिममातुलिङ्गाऽऽदिषु वृक्षभेदेषु, आचा० १ श्रु० ४ अ० ५ उ० । प्रज्ञा० । भ० । बहूनि बीजानि वर्तन्ते यस्मिन् बहुबीजं पम्पोटकाऽऽदिकमभ्यन्तरे पु(प) टादिरहितकेकलबीजमयं तस्मिन् फले; तच्च प्रतिबीजं जी-वोपमईस्मभवाज्जनीयं, यच्चाभ्यन्तरपु(प)टादिसहितबी-

जमयं दाडिमटिण्डुराऽऽदि तच्चाभ्यन्तरया द्यवहरन्ति । ध० २ अ० । नि० चू० । (वणस्सइ' शब्दे विस्तरः ।)

बहुव्रीहि-बहुव्रीहि-पुं० । अन्यपदार्थप्रधाने समासभेदे, अ-नु० । " सर्वत्र लघुरामबन्धे० " ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इति रत्नक ।

से किं तं बहुव्रीहिसमासे ? । बहुव्रीहिसमासे-फुल्ला इमम्मि गिरिम्मि कुडयकयंवा सो इमां गिरी फुल्लियकुडयकयंवा । से तं बहुव्रीहिसमासे ॥

अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः, पुष्पिताः कुटजकदम्बा यस्मिन् गिरौ सोऽयं गिरिः पुष्पितकुटजकदम्बः । अनु० । बहुवेला-बहुवेला-स्त्री० । बहुवेला वारा अमीएणमित्यर्थः, यत्कार्यमुन्नेपनिमेषाच्छाप्ताऽऽदि विधीयते प्रतिवेलां द्रष्टुं न शक्यते नद्यद्वेला अभिधीयते । पञ्चा० १२ धिव० । बहुवेलाभाविनि अस्तिभूचालनाऽऽदिसूचककार्ये, ध० ३ अ० । बहुभंगिय-बहुभङ्गिक-न० । दृष्टिवादस्थे द्वाविंशतिसूत्रान्तर्गतेऽन्यतमसूत्रे, स० १२ अ० ।

बहुभद्र-बहुभद्र-पुं० । ' भद्रि ' कल्याणे सुखे चेति वचनात् । बहुसुखे, पं० चू० १ कल्प ।

वन्दे तं भगवंतं, बहुभद्रं सुभद्रं सर्व्वओ भद्रं । पं० भा० १ कल्प । पं० चू० ।

बहुमज्जदेशभाग-बहुमध्यदेशभाग-पुं० । मध्यञ्जालौ देश-भागश्च देशावयवो मध्यदेशभागः । स चानात्यन्तिक इति बहुमध्यदेशभागः । न प्रवेशाऽऽदिपरिगणनया निष्कृतिनाऽपि तु प्राय इति । अथवा-अत्यन्तं मध्यदेशभागः । प्रायोऽत्यन्ते वा मध्यदेशभागे, स्था० ४ डा० २ उ० ।

बहुमय-बहुमत-पुं० । बहु मनो बहुशो बहुभ्यो वाऽन्येभ्यः सकाशात् बहुरिति वा मतो बहुमतः । भ० २ श० १ उ० । ज्ञा० । बहुष्वपि कार्येषु मते, अनल्पतया असंनोक्तया मते च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । आ० क० । तं । औ० । कल्प० । अतीवाभीष्टे, जी० १ प्रति० ।

बहुमाइ (य्)-बहुमायिन्-पुं० । क्रोधाऽदिकषायमध्यभूताया मायाया प्रहणे सर्वेषामेव ग्रहणात् । कषायैः कापं-कपे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । कुरुकुवाऽऽदिभिः कल्कतपसा च बहुनिकृतिपरे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

बहुमाण-बहुमान-पुं० । आन्तरे प्रीतिविशेषे, आ० भ० १ अ० । ध० । पञ्चा० । षो० । द्वारे प्रतिबन्धविशेषे, जीत० । उत्त० । आन्तरभावप्रतिबन्धे, दश० ६ अ० २ उ० । गुणानुरागे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रुचिषिपयाऽऽन्तरप्रीतिविशेषे, षो० २ धिव० । उय० । घ० । दर्श० । दश० । ग० । नि० । चू० । जी० । पक्षपाते, पञ्चा० ३ धिव० । नि० चू० । ज्ञा० । प्रश्न० । बहुमानं प्रीतिस्तद्विशेषे, यतो बहुमानेनैवान्तरचित्तप्रमोदलक्षणेन पठनाऽऽदि विधेयं, न पुनर्बहुमानाभावेन । प्रव० ६ द्वार । अचित्तचित्तमणिकल्पतीर्थकरप्रतिबन्धे, पं० चू० ४ सूत्र । व्य० । अन्तरङ्गप्रीतिविशेषे, यथा-" धन्यास्ते वन्दनीयास्ते, तैस्तेलोक्यं पवित्रितम् । यैरेष भुवनकेशी, काममल्ला निराकृतः ॥ १ ॥ " पञ्चा० १ धिव० ।

बहुमानविनययोर्विशेषं दर्शयति-

तथा श्रुतग्रहणायतेन गुरोर्बहुमानः कर्त्यः; बहुमानो ना-

माऽऽप्तरो भावप्रतिबन्धः । एतस्मिन् सत्यसेवेत्याधिकफलं
भूतं भवति । " विणयबहुमानेसु चउभंगी-एगस्स विणओ,
न बहुमाणो । अवरस्स बहुमाणो, य विणओ । अन्नस्स वि-
णओ वि, बहुमाणो वि । अन्नस्स य विणओ, य बहुमाणो ।
इत्येदंएह वि विसेसोपदंस्सण्णं इमं उदाहरणं-एगस्मि
गिरिकन्दरे सिवो, तं च बंभणो पुलिदो य अन्नति, बंभणो
उवलेवणसम्मज्जणोवरिअभिसेयपयओ सुईभूओ अन्नता
भुणति विणयजुत्तो, य पुण बहुमाणेण । पुलिदो पुण तस्मि
सिवे भावपडिबओ गल्लावणण एहावेति, एहविऊणं उवविट्ठो
सिवो य तेण समं आलावसंकहाई अत्थति । अन्नया य ते-
सि बंभणेण उल्लावसहो सुओ, तेण पडियरिऊण उवलओ-
तुमं एरिसो विव कडपूयणसिवो, जो एरिसेण उच्छिट्ठपण
समं मंतेसि, तओ सिवो भणति । एसो मे बहुमाणेह, तुमं
पुणो न तहा । अन्नया य अच्छीणि उक्कणिऊण अत्थह
सिवो, बंभणो य आगतुं रडिउमुवसंतो । पुलिदो य आग-
ओ, सिवस्स अच्छि न पेच्छति तओ अप्पयं अच्छि कंडफ-
लेण उवक्कणिता सिवस्स लाएह । तओ सिवेण बंभणो
पात्तयाविओ । एवं णाणमंतेसु विणओ बहुमाणो य दो वि
कायव्याणि । " दश० ३ अ० ।

भस्तिबहुमानयोर्विशेष इत्थम्—

बहुमाणे भस्ति भवई, नो भस्तीए वि माणे चउ लहुया ।
गिरिणिउम्मेरे सिव मरुओ, भस्तीए पुलिदओ माणे ॥१४॥

बहुहा माणं बहुमाणो, सां य बहुमाणो णाणासं—
जुत्तो कायवो । सां तुविहो भवति-भस्ती, बहुमाणं च । को
भस्तिबहुमाणो विसेसो ? भवति-गाढापच्छं । अन्धु
हाण्डुगगहणपायपुंळणाऽऽसणपदायगहणाऽऽईहि सेवा
जा सा भस्ती भवति । णाणदंसल्लरित्तनयविणयपमावणा
तिगुणरंजियस्स जो रसो पीतिपडिबंओ सो बहुमाणो भव-
ति । एत्थ चउभंगो कायवो-भस्तीणामेगस्स णो बहुमाणो ।
तत्थ पढमभंगे वासुदेवपुत्तो पाहणो । वितियभंगे सेहओ,
संओ वा । नतियभंगे गोयमो । चउत्थ कथिला कालसोयरि-
आह । इत्थि भस्तिबहुमाणं अणोएणाऽऽरोवणं कज्ज-
ति । अओ भणति— " बहुमाणे भस्ति गाहा । " अत्थ बहु-
माणो तत्थ भस्ती भवे, य वा भस्तीए बहुमाणो । भस्तिओ
'बहुकारलोभं काऊण भवणति'—माणो । भस्ति बहुमाणं वा
य करेति चउलहुया । अइवा- भस्ति य करेति बहुमाणं य-
करेति आणाइणो य दोसा भवति । भस्तिबहुमाणविसेस-
त्थं उदाहरणं भणति-गोरगिरी खाम पन्नओ तस्स णिउम्मे-
रे सिवो, तं च एगो बंभणो पुलिदओ च अन्वेति । बंभणो
उवलेवणादि काउं एहवणऽऽवणं करोति । पुलिदो पुण उव-
यारवज्जियं गल्लावपाणिणं एहावेति; तं च सिवो ओक्क-
मिऊण पडिउह, आलाव च करेह । अन्नया बंभणेण अलाव-
सहो सुओ, पडियरिऊण जहाभूतं चातं, उवालओ य सो
सिवो-तुमं एरिसो कडपूयणसिवो जो एरिसेण उच्छिट्ठ-
पण समं मंतेसि । तओ सिवो भणह—एसो मे बहु माणेह
तुमं पुण न तहा । अणया य अच्छीणि उक्कणिऊण अत्थ-
ह सिवो । बंभणो आगओ रडिउमुवसंतो । पुलिदो आगओ
अच्छि यऽत्थि ति अणयो अच्छी भस्तीए उक्कणिऊण सि-

वगस्स लाएति । बंभणा पतीतो । तस्स बंभणस्स भस्ती पु-
लिदस्स बहुमाणो । एवं णाणमंतेसु भस्ती बहुमाणो य काय-
वो । नि० सू० १ उ० ।

बहुमाय-बहुमाय-त्रि० । कपटप्रधाने, सूत्र० १ भु० २ अ० २ उ० ।
बहुमिलकल्लु-बहुम्लेच्छ-त्रि० । बहुप्रत्याप्तिके, आवा०
२ भु० २ सू० ४ अ० ।

बहुमुल्ल-बहुमूल्य-त्रि० । बहु प्रभूतं धनं प्रभ्यं मूल्यं येषां
तानि । महाप्रभ्येषु, औ० ।

बहुमुह-बहुमुख-न० । दीर्घहृषो मिथो वृत्तौ ॥ ८ । १ । ४ ।
इति दीर्घस्य ह्रस्वः । बहुवदने, प्रा० १ पाद । पुर्जने, दे० ना०
६ वर्ग ६२ गाथा ।

बहुय-बहुक-न० । बहुव बहुकम् । अपरिमिते आलजातकपे,
उत्त० १ अ० । प्रभूते, तं० ।

बहुरय-बहुरजस्-न० । बहुरजस्तुषाऽऽदिकं यस्मिन्स्तव बहुरजः॥
'बहुरी' इति क्यते अष्टधाम्ये, आवा० २ भु० १ सू० १
अ० १ उ० । पङ्के, आवा० २ भु० १ सू० १ अ० ६ उ० ।
प्रभूते कर्मणि, प्रश्न० १ आध० द्वार । बहुबध्यमानकर्मणि
बहुपापे बहुष्वारम्भाऽऽदिषु रते, आवा० १ भु० ५ अ० १
उ० । बहुसावद्याऽऽरम्भसक्ते, ध० २ अधि० । बहुषु समयेषु
वस्तुत्पत्तिमधिकृत्य रताः सक्ता बहुरताः । दीर्घकालं प्रवृ-
त्तिप्रकटिषु जमालिप्रवर्तितनिहयेषु, आ० म० १ अ० ।
बहुष्वेव समयेषु क्रियानिष्पत्तिरित्येवमसदृशं प्रतिपक्षेषु,
उत्त० ३ अ० । बहुभिरेव समयैः कार्ये निष्पद्यते नैकस-
मयंनैवेवंविधवादिषु जमालिमतानुसारिषु, औ० । विशेष० ।
(बहुरता जमालः कदोपपत्ताः । अत्र भावार्थस्तावत्क-
थानकावसेयः, तच्च 'जमालि' शब्दे चतुर्थभागे
१४०६ पृष्ठे)

बहुरव बहुव-पुं० । भूरिशब्दे प्रभूततरयशसि, दशा० ६
अ० । ल० ।

बहुराणा-देशी-ल्लगधारायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ६१ गाथा ।

बहुरावा-देशी-शिवायाम् दे० ना० ६ वर्ग ६१ गाथा ।

बहुरिया-बहुरिका-स्त्री० । संमार्जम्याम्, सू० १ उ० २ प्रक० ।

बहुरुल्ल-बहुरुदित-न० । प्रभूतेऽभुविमोचने, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

बहुरुव-बहुरुप-त्रि० । नानारूपे नानारूपधरे साधौ, महा०
४ अ० । (' पवउजा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७६७ पृष्ठे वक्त-
व्यता गता)

बहुरुवा-बहुरुपा-स्त्री० । भूतेन्द्रस्य भूतराजस्य लुक्पस्या-
प्रमहिव्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । का० । (पूर्वोत्तरजम्ब-
कथा ' अममहिनी ' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे उक्ता ।)

बहुरोगि(ण्)-बहुरोगिन्-पुं० । चिरकालं बहुभिर्वा रोगैरभि-
भूते, दश० १० अ० ।

बहुल-बहुल-त्रि० । क्यते, रा० । प्रभूते, प्रश्न० १ आध०
द्वार । रा० । संधा० । सूत्र० । स्था० । का० । अनुपरते, स्था०
४ ठा० १ उ० । प्रश्न० । का० । बहुशब्दार्थे, रा० । औ० ।
अनेककारे, आ० म० १ अ० । घने, औ० ।

स्थले, स्था० ४ ठा० २ उ० । " क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः, क्वचिद् विभाषा क्वचिदस्यदेव । विधेर्विधानं बहुधा समी-
चय, चतुर्विधं बाहुल्यं वदन्ति " ॥ १ ॥ इत्युक्तरूपे व्याकर-
णप्रसिद्धे विकल्पे, दश० २ अ० । श्रीवर्द्धमानस्वामिने
मध्यमभिक्षादायके कोल्लागसन्निवेशवासिब्राह्मणे, आ० म०
१ अ० । आ० चू० । " कोल्लाग सन्निवेशे बहुले
यामं माह्वे परिवसद् । " म० १५ श० । (' गोसा-
लग ' शब्दे स्तनीयभागे १०१५ पृष्ठेऽयमधिकार उक्तः ।)
हृष्टिवादान्तर्गते स्वनामक्याते सूत्रे, स० १२ अ० । कृष्ण
पक्षे, आ० म० १ अ० । " बहुला कसणपक्खा । " पाइ०
मा० २६८ गाथा ।

बहुलदोस-बहुलदोष-त्रि० । बहुधा बहुविधो हिंसाऽनुनाऽऽ-
दिरिति बहुदोष इति । रौद्रध्यानस्य द्वितीयलक्षणे, स्था०
४ ठा० १ उ० ।

बहुलपक्व-बहुलग्न-पुं० । कृष्णपक्षे, उत्त० २६ अ० । यत्र
ध्रुवराहुः स्वविमानेन चन्द्रविमानमावृणोति तेन योऽन्धका-
रबहुलः पक्षः स बहुलपक्षः । जं० ७ वक्त० । सू० प्र० । ज्ये० ।

बहुला-बहुला-स्त्री० । आलम्बिकापुरीजातचुल्लशानकधम-
ण्योपासकस्य भार्यायाम्, उपा० ५ अ० । एकवर्णायां गवि,
अनु० । बहुलाया गोः सुतो बाहुलेयः । आ० म० १ अ० ।
गवि, " मदीं तथा बहुला, गिद्धी गाला य रोहिणी सुरही । "
पाइ० मा० ४५ गाथा ।

बहुलावण-बहुलावन-न० । मथुरानगरीस्थे लौकिकवने,
ती० ८ कल्प ।

बहुलिया-बहुलिका-स्त्री० । आनन्दस्य गृहपतेर्गृहदास्याम्,
आ० चू० १ अ० । आ० म० । अग्निकसहजातायां चेटक
पुण्याम्, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

बहुलोह-बहुलोभ-पुं० । सर्वमेतदाहाराऽऽदि लोभः करोती-
त्यतो बहुलोभः । अतिलुब्धे, आ० च० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

बहुलोहणिज-बहुलोभनीय-त्रि० । बहुन् लोभयन्ति विमो-
हयन्ति बहुलोभनीयाः । उत्त० पाइ० ४ अ० । बहुलोभोत्पा-
दके, उत्त० ४ अ० ।

बहुवयण-बहुवचन-न० । बहवोऽर्था उच्यन्तेऽनेनोक्तिर्वेति
वचनं, बहुनामर्थानां वचनं बहुवचनम् । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
बहुत्वप्रतिपादके वचनभेदे, प्रज्ञा० ११ पद । बहुवचनम्-वृक्षा
इति । आ० च० २ भु० १ चू० ४ अ० १ उ० । ल० ।

बहुवाह (लू)-बहुवादिन्-पुं० । अनेकधा व्याकर्त्तरि, आ० च०
१ भु० ६ अ० २ उ० ।

बहुवाहार-बहुवापार-पुं० । सामान्यमाधुषु, पं० व० २ द्वार ।

बहुविषय-बहुविघ्न-न० । प्रचुरात्मनराये, " अयेति बहुवि-
ज्ञानि, भवन्ति महतामपि । अयेति प्रवृत्तानां, काऽपि या-
न्ति विनायकाः ॥ १ ॥ " आ० म० १ अ० ।

बहुविस्तर-बहुविस्तर-त्रि० । अनेकभेदे, नि० चू० १३ उ० ।
वर्ग० ।

बहुवियप्य-बहुविकल्प-त्रि० । अनेकभेदे, सम्म० १ काण्ड ।
बहुविरय-बहुविरत-पुं० । सर्वेष्वपि प्राप्तातिपातविरमणाऽऽ-
दिषु प्रवर्त्तमाने, सूत्र० २ भु० २ अ० । सर्वप्राणिभूतजीवस-
त्वेभ्यस्तत्स्वरूपापरिहानात्तद्विहाद् विरते, सूत्र० २ भु०
७ अ० ।

बहुविह-बहुविध-त्रि० । बहवो विधा भेदा यस्य स बहुविधः ।
स्था० ६ ठा० । अनेकप्रकारे, ध० २ अधि० । प्रश्न० । सूत्र० ।
विपा० । व्य० । वृ० ।

बहुवी-बहुी-स्त्री० । " तन्वीतुल्येषु ॥ ८ । २ । ११३ ॥ " इति
मध्ये उकारः । स्त्रीत्वविशेषे बहुशब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

बहुसंकल्प-बहुसंकल्प-त्रि० । बहुधाः संकल्पाः कर्त्तव्याध्य-
वसाया यस्य स बहुसंकल्पः । बहुकर्त्तव्याध्यवासिते, आ० च०
१ भु० ५ अ० १ उ० ।

बहुसंजय-बहुसंयत-पुं० । सर्वसावधानुष्ठानेभ्यो निवृत्ते,
सूत्र० २ भु० २ अ० । दशा० ।

बहुसंपत्त-बहुसंप्राप्त-त्रि० । ईषदूने संप्राप्ते, म० २ श० १ उ० ।

बहुसंपुत्त-बहुसंपूर्ण-त्रि० । ईषदपरिसमाप्ते, कल्प० ३ अधि०
६ क्षण ।

बहुसंभूयफल-बहुसंभूतफल-त्रि० । बहूनि संभूतानि पाका-
तिशयनः ग्रहणकालांचितफलानि येषु ते तथा । तेषु,
आ० च० २ भु० १ चू० ४ अ० २ उ० । दश० ।

बहुसगड-बहुशकट-त्रि० । बहुरथे, आ० च० २ भु० २ चू०
४ अ० ।

बहुसञ्च-बहुसत्य-पुं० । अहोरात्रस्य दशमे, चं० प्र० २०
पाहु० । जं० ।

बहुमद-बहुशठ-पुं० । बहुभिः प्रकारैः शठे, आ० च० १ भु०
५ अ० १ उ० ।

बहुसम-बहुसम-त्रि० । प्रभूतसमे, चं० प्र० २० पाहु० । आ-
० च० । सू० प्र० । अत्यन्तसमे, स्था० ६ ठा० । रा० । वृद्धिहा-
निवर्जिते, म० १३ श० ४ उ० । कल्प० ।

बहुसमउल्ल-बहुसमतुल्य-न० । समतुल्यशब्दः सदृशार्थः । अ-
त्यन्तसमतुल्ये, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

बहुसमरमणिज-बहुसमरमणीय-त्रि० । अत्यन्तसमे, रम्ये च ।
म० १४ श० ६ उ० । रा० ।

बहुसमाश्रय-बहुसमाकीर्ण-त्रि० । अत्यन्तमाकीर्णं, म० ५
श० ६ उ० ।

बहुसयण-बहुस्वजन-पुं० । बहुपाक्षिके, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

बहुसलिलुपीलोदया-बहुशलिलोत्पीलोदका-स्त्री० । प्रति-
भोनोबाहिताऽपरसरिति, दश ७ अ० ।

बहुसालग-बहुशालक-पुं० । स्वनामक्याते ग्रामे, यत्र शा-
लवने उद्याने स्थितस्य वीरस्य पूतगानाग्नी व्यन्तरी उपसर्ग
कृतवती । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

बहुसुह-बहुसुह-न० । मोक्षाऽऽद्ये परमार्थसुखे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

बहुशुभ-न० । प्रभूतसुखे, आय० ३ अ० ।

बहुसेया-बहुसेया-स्त्री० । बहुः सीयन्ते अवबध्यन्ते यस्मिन्-सी । सेयः-कर्तव्यः स यस्यां सा बहुसेया । प्रचुरकर्तव्यायाम्, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

बहुश्वेता-स्त्री० । बहुश्वेतपद्मसम्भवात् स्वच्छोदकसम्भवाद् बाहुल्येन श्वेतायां पुष्करिण्याम्, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

बहुसो-बहुशम्-अव्य० । अनेकवारे, व्य० १ उ० । अनेकश इत्यर्थे, पञ्चा० १ विव० । क०प्र० । ग० । वृ० । आचा० । विशेषः । "बहुसो सि वा भुजो भुजो सि वा एगट्टा ।" नि०चू० २० उ० ।

बहुसुईकय-बहुश्रुतीकृत-पुं० । बहुश्रुतत्वेन मते अबहुश्रुतत्वे, भ० १५ श० । वृ० ।

बहुसुय-बहुश्रुत-पुं० । आगमवृत्ते, दश० ८ अ० । अष्ट० ।

बहुश्रुतमाह—

बहुसुष्टं जुगप्पहाणे, आर्त्तिभतर बाहिरं सुयं बहुहा ।

इति चसदगहणा, चारितं पी सुबहुयं पि ॥ २५१ ॥

यस्य बहुधा बहुप्रकारमभ्यन्तरमङ्गप्रविष्टं बाह्यमङ्गबाह्यं भुतं भवति विद्यते, तथा स विशुद्धिकर इत्यत्र चशब्दप्रहणात् सुबहुकं चारित्रमपि यस्य स युगप्रधानो बहुश्रुतः । व्य० १० उ० । शास्त्रार्थपात्रे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । बहु प्रचुरं श्रुतमागमः सूत्रतोऽर्थतश्च यस्य उत्कृष्टतः सम्पूर्णदशपूर्वधरं, जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयवस्तुवेदिनि, स्था० ८ ठा० । प्रव० । बहुसूत्रार्थो-भयधरे, वृ० ।

तिविशो बहुसुओ खलु, नहन्नओ मज्झिमो य उकोसो ।

आयारपकप्पे क-प्पे यवम दममे य उवकोसो ॥ ४०४ ॥

त्रिविधः खलु बहुश्रुतः । नयथा-जघन्यो, मध्यमः, उत्कृष्टः । तत्राऽऽचारप्रकल्पो निशीथं, तडारी जघन्यो बहुश्रुतो, मध्यमः (कप्पे सि) कल्पव्यवहारधरः, उत्कृष्टो नवमदशमपूर्वधरः । वृ० १ उ० १ प्रक० । व्य० । आ०क० । आ०म० । नि०चू० । बहुविधे, उत्त० २ अ० ।

बहुसूत्र-पुं० । बहु कालोचितं सूत्रमाचाराऽऽदिकं यस्य स बहुसूत्रः । तस्मिन्, व्य० ३ उ० । दशा० ।

बहुसुयपूया-बहुश्रुतपूजा-स्त्री० । बहुभागमस्योचितप्रतिपत्तौ, उत्त० ।

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम्, तच्चेदम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो ।

आयारं पाउकरिस्सामि, आणुपुण्णिं सुण्ह मे ॥ १ ॥

संयोगाद्विप्रमुक्कस्यानगारस्य भिक्षोः आचरणमाचार उचितक्रिया, विनय इति यावत् । तथा च वृद्धाः—“आयारो सि वा, विणउ सि वा एगट्ट सि ।” स चेह बहुश्रुतपूजाऽऽत्मक एव गृह्यते, तस्या एवात्राधिकृतत्वात्, तं प्रादुर्करिष्यामि प्रकटयिष्यामि आनुपूर्व्या, श्रुत (मे) मम, कथयत इति शेषः । इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

इह च बहुश्रुतपूजा प्रकान्ता, सा च बहुश्रुतस्वरूपपरिहाने एव कर्तुं शक्या, बहुश्रुतस्वरूपं च तद्विपर्ययपरिहाने तद्विविक्तं सुखं नैव ज्ञायत इत्यबहुश्रुत-

स्वरूपमाह—

जे यावि होइ निविज्जे, थद्वे लुद्धे अणिग्गहे ।

अभिवक्खणं उम्भवई, अविणीए अबहुस्सुए ॥ २ ॥

(जे यावि सि) यः कश्चित्, चापिशब्दौ भिन्नक्रमौ उत्तरतया बोधयेत्, भवति जायते, निर्गतो विद्यायाः सम्यक् शास्त्रा-व्रगमरूपाया निर्विघ्नः, अपिशब्दसंज्ञात् सविद्योऽपि, यः स्तब्धोऽहङ्कारी लुब्धः रसाऽऽविगृहिमान्, न विद्यते इन्द्रियनिग्रहः—इन्द्रियनियमनाऽऽत्मकोऽस्येत्यनिग्रहः अभीष्टं पुनः पुनः उत्प्रास्येनासंबद्धभाविताऽऽदिक्रमेण लपति-वक्ति उल्लापति अविनीतश्च विनयविरहितः (अबहुस्सुए सि) यच्चोर्निर्त्यामिसम्भवात् सोऽबहुश्रुतः, उच्यत इति शेषः, सविद्यस्याऽप्यबहुश्रुतत्वं बाहुल्यफलभावादिति भावनीयम्, एतद्विपरीतस्वरूपोऽबहुश्रुतः । इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

कुतः पुनरीदृशमबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतत्वं वा लभ्यते ? इत्याह—

अइ पंवहिं ठाण्हिं, जेहिं सिक्खा न लभ्भई ।

यंभा कोहा पमाणं, रोगेणाऽऽनस्सेण य ॥ ३ ॥

अइ अइहिं ठाण्हिं, सिक्खासीलेति बुवई ।

अहस्मिरे सया दंते, य य मम्ममुदाहरे ॥ ४ ॥

नाभीले य त्रिसीले य सिया भइलोलुए ।

अकोदये सखए, सिक्खासीले सि बुवई ॥ ५ ॥

अधेयुपन्यासानार्थः, पञ्चभिः पञ्चमं ब्रह्मैस्तिष्ठत्येषु कर्मवशगा जन्तव इति स्थानानां तैर्यैरिति वक्ष्यमाणैर्हेतुभिः शिक्षणं शिक्षा प्रहणाऽऽसेवनाऽऽत्मिका न लभ्यते नावाप्यते, तैरीदृशमबहुश्रुतत्वमवाप्यत इति शेषः । कैः पुनः सा न लभ्यते ? इत्याह स्तम्भान्मानात् क्रोधात् कोपात् प्रमादेन मद्यविषयाऽऽदिनारोगेण गलतकुप्राऽऽदिना आलस्येनानुत्साहाऽऽत्मना, शिक्षान लभ्यत इति क्रमः । चः समस्तानां व्यस्तानां च हेतुत्वमेषां द्योतयति ॥ ३ ॥ इत्यमबहुश्रुतत्वहेतु-नभिधाय बहुश्रुतत्वं हेतुनाह—अथाष्टभिः स्थितैः शिक्षायां शीलः स्वभावो यस्य, शिक्षां वा शीलयत्यभ्यस्यतीति शिक्षाशीलः—द्विविधशिक्षाऽभ्यासकृत्, इतिशब्दः स्वरूपपरामर्शकः, उच्यते—तीर्थकृद्गणधराऽऽदिभिरिति गम्यते, तान्येवाऽऽह—(अहस्सिरे सि) “तु न इह” इति प्राकृतलक्षणादहसनशीलः अहसिता, न सहेतुकमहेतुकं वा हसन्नेवाऽऽस्ते, सदा सर्वकालं दास्य इन्द्रियनोऽन्द्रियदमवान्, (न च) नैव मर्म परावभ्राजनाकारि कुतिलतं जात्याद्युदाहरेषु उद्ग्रह्यते ॥ ४ ॥ (न) नैव अशीलः अविद्यमानशीलः, सर्वथा विनष्टचारित्रधर्म इत्यर्थः, न विशीलः विकृपशीलः, अनीकारकलुपितव्रत इति यावत्, न स्यात् न भवेद्, इह पूर्वत्र च संभावने लिट्, अनिलोलुपः, अनीव रसलम्पटः, अक्रोधनः, अपराधिनः अनपराधिनः वा न कथञ्चित् कुर्वति, सत्यम्-अवितथभाषणं तस्मिन् रतः—आसक्तः सत्यरत इति, निगमयितुमाह—शिक्षाशील इत्यनन्तराङ्गगुणभाग्यते, स च

बहुभुत एव भवतीति भावः । इह च स्थानप्रक्रमेऽप्ये-
वमांभानं धर्मधर्मिणोः कथञ्चिदन्यस्वक्यापनार्थं, विशेषे-
षाभिधातित्वाच्च कश्चित् केषाञ्चिदन्तर्भावसम्भवेऽपि पृथ-
गुपादानं, परिहास्यमपीदमुत्तरत्रापि भावनीयम् । इति
सूत्रत्रयाऽर्थः ॥ ५ ॥ (उत्तर ०) ।

किं च-अबहुभुतत्वे बहुभुतत्वे वा-विनयः, विनयश्च मूल-
कारणम्, तत्रैव उक्तदेवनामप्यनयोरेवास्तर्भावात् ।

विनीतस्थानान्याह—

अह पक्षरसहि ठाणेहि, सुविणीए सि बुद्धइ ।

नीयाविती अचवले, अमाई अकुतूइले ॥ १० ॥

अप्यं च अहिबिखवइ, पवंधं च न कुवइ ।

मितिज्जमाणो भयइ, सुयं लद्धं न पज्जइ ॥ ११ ॥

न य पावपरिक्खेवी, न य मित्तसु कुप्पइ ।

अप्पियस्सऽपि मित्तस्स, रहे कल्लाण भःसइ ॥ १२ ॥

कलहडपरवज्जए, बुद्धे अ अभिआइए ।

हिरिमं पडिसंलीणो, सुविणीए सि बुद्धइ ॥ १३ ॥

अथ पञ्चदशभिस्त्यनैस्तुष्टशोभनो विनीतो विनयाच्चितस्तु
विनीत इत्युच्यते, तान्येवाह—(गीयाविसि सि) नीचमनुद्धतं
यथा भयत्येवं नीचेषु वा शय्याऽऽदिषु वर्तत इत्येवंशीलो नी-
चवर्ती गुरुषु न्यगृहीतमान् । यथाऽऽह—“नीयं सेज्जं गइं ठा-
णं, णीयं च आनणाणि य । णीयं च पाएँ वंदिज्जा, णीअं कु-
ज्जा य अंजलि ॥ १ ॥” अचपलः नाऽऽरब्धकार्यं प्रत्यक्षिरः,
अयथा-अचपलो गतिस्थानभाषाभाषभेदतश्चतुर्धा । तत्र ग-
तिचपलः-गुनचारी, स्थानचपलः तिष्ठन्नपि चलन्नैवाऽऽस्ते
हस्ताऽऽदिभिः, भाषाचपलः-असद्व्यवसायमीदृशकाल-
प्रलापिभेदाच्चतुर्धा, तत्र असद्विद्यमानमसभ्यम्—अरपकथा-
ऽऽद्यसमीक्ष्य-अनालोच्य प्रलपन्तीत्येवंशीला असद्व्यवसाय-
मीक्ष्यप्रलापनस्त्रयः, अदेशकालप्रलापी चतुर्थः अतीते कार्ये
यो वक्ति—यदि तत्र देश काले वाऽकरिष्यत् ततः सुन्दर-
मभविष्यत्, भावचपलः स्वदेऽर्थे वाऽसमाप्त एव योऽन्यद्
गृह्णाति, अमायी न मनोज्ञमाहाराऽऽदिकमवाप्य गुर्वाऽऽदि-
वञ्चकः, अकुतूहलः न कुहुके-द्रजालाऽऽद्यबलोकनपरः, अ-
खण्डं च इति स्तोकमेव अधिलिपति तिरस्कुरुते । किमुक्तं
भवति?—नाधिलिपत्येव तावत्सौ कञ्चन, अधिलिपन् वा
कञ्चन कङ्कटुककणं धर्मं प्रति प्रेरयन्नल्पमेवाधिलिपति,
अभाववचनो वा अल्पशब्दः । तथा च वृद्धाः—“अल्पश-
ब्दो हि स्तोकेऽभावे च ।” ततो नैव कञ्चनाधिलिपति,
प्रबन्धं चोक्तकणं न करोति, मिश्रीत्यमाण उक्तन्यायेन
भजते मिश्रीपितारमुपकुरुते, न तु प्रत्युपकारं प्रत्यसमर्थः
कृतघ्नो वा धुनं लब्ध्वा न मायति, किं तु मद्दोषपरिहानतः
सुनरामघनमति, न च नैव पापपरिक्षेपी उक्तरूपः, न च
मित्रेभ्यः कृतज्ञतया कथञ्चिदपराधेऽपि कुप्यति, अप्रिय-
स्यापि मित्रस्य रहसि (कल्लाण सि) कल्याणं भाषते ।
इदमुक्तं भवति—मित्रमिति यः प्रतिपन्नः स यद्यप्यप-
कृतिशतानि विधत्ते तथाऽप्येकमपि सुकृतमनुस्मरन्न रह-
स्यपि तद्दोषमुदीरयति । तथा चाऽऽह—“एकसुकृतेन बुद्ध-
व-शतानि ये नाशयन्ति ते धन्याः । न त्वेकदोषजनि—

तो येषां कोपः स च कुतश्चनः ॥ १ ॥” इति । कलहड
वाचिको विग्रहः, उमरं च-प्राग्विधाताऽऽदिभिस्तद्वञ्चको-
गु-
ञ्जो बुद्धिमान्, एतच्च सर्वत्रानुगम्यत एवेति न प्रकृतस-
ङ्ख्याविरोधः । (अभिजातिप सि) अभिजातिः कुलीनता,
तां गच्छति उरित्तभारनिर्वाहणाऽऽदिनेत्यभिजातिगा, इीः
लज्जा सा विद्यतेऽस्य इीमान्, कथञ्चिन् कलुषाण्यवसा-
यतायामप्यकार्यमाचरयन् लज्जते, प्रतिसंलीनां गुरुस-
काशेऽप्यत्र वा कार्यं विना न यतस्तस्यैवृत्ते । प्रस्तुतमुप-
संहरन्नाह—सुविनीतः सुविनीतशब्दाच्च इतीत्येवंविध-
गुणाम्भित उच्यते । इति सूत्राऽष्टकार्यः ॥ १३ ॥

यथैवं विनीतः स कीदृक् क्षयादिप्याह—

वसे गुरुकुले निधं, जोगवं उवहाणवं ।

पियंकरे पियंवाई, से सिक्खं लद्धुपरिइइ ॥ १४ ॥

वसेन् आसीत्, क-? गुरुकुलम्-आचार्याऽऽदीनां कुलम्-अ-
न्यो-गच्छ इत्यर्थः, गुरुकुलं, तत्र तदाज्ञोपलक्षणं च कु-
लप्रदणं, नित्यं सदा, किमुक्तं भवति?—यावज्जीवमपि गु-
र्वाणामेव तिष्ठेत् । उक्तं हि—“णाणस्स होइ मागी ।”
इत्यादि । योजनं योगः-व्यापारः, स चेह प्रकमा-
द्धर्मगत एव तद्वान्, अतिशयने मतुप् । यद्वा—योगः
समाधिः, सोऽस्यास्तीति योगवान्, प्रशंसायां मतुप् । उप-
धानम्—अज्ञानज्ञाप्ययनाऽऽदी यथायोगमाचरन्त्याऽऽदितपो-
विशेषस्तद्वान् यद्यप्योपधानमुक्तं न तत् कृच्छ्रमीकृतयोत्सु-
क्यान्वया वाऽधीने शृणोति वा, प्रियम्—अनुकूलं करोतीति
प्रियङ्करः, कथञ्चित् केनचिदपकृतोऽपि न तत्प्रतिकूलमा-
चरति, किं तु ममैव कर्मणामयं दोष इत्यवधारयन्नप्रिय-
कारिण्यपि प्रियमेव चेष्टते, अत एव च (पियं वाइ सि)
केनचिदप्रियमुक्ताऽपि प्रियमेव वदतीत्येवंशीलः प्रियवादी,
यद्वा—प्रियङ्कर आचार्याऽऽदिरभिमतताऽऽहाराऽऽदिभिरनुकू-
लकारी, एवं प्रियवाद्यप्याचार्याभिप्रायानुवर्तितयैव वक्ता,
तथा चाऽस्य को गुणः ? इत्याह—स एवंगुणविशिष्टः
शिखां शास्त्रार्थग्रहणाऽऽदिकृपां लब्धुमवाप्तुमर्हति योग्यो
भवतीति, अनेनैवाविनीतस्त्वेतद्विपरीतः शिखां लब्धुं
नार्हति इत्यर्थादुक्तं भवति, तथा च यः शिखां लभते स बहु-
भुतः, इतरस्त्यबहुभुत इति भावः । इति सूत्रार्थः ।

एवं च सविपक्षं बहुभुतं प्रपञ्चतोऽभिधाय प्रतिज्ञातं

तत्प्रतिपास्तिरूपमाचारं तस्यैव स्तवद्वारेणाऽह—

जह संखम्मि पयं निहितं, दुहओ वि विरायई ।

एवं बहुमुए भिक्खू, धम्मो किची तहा सुयं ॥ १५ ॥

यथा इति दृष्टान्तोपम्यासे, शङ्खे जलजे पयो दुग्धं
निहितं म्यस्नम् (दुहओ वि सि) द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां द्वि-
धा, न शुद्धताऽऽदिना स्वसंबन्धिगुणलक्षणेनैकैव प्रका-
रेण, किं तु स्वसंबन्ध्याभयसंबन्धिगुणद्वयलक्षणैः प्रका-
रद्वयेनापीत्यपिशब्दार्थः, विराजते शोभते; तत्र हि न तत्क-
लुषीभवति, न चास्लतां भजते नापि च परिश्रयति एव—
मनेन प्रकारेण बहुभुते (भिक्खु सि) आर्पणवाङ्मित्री
तपस्विनि; धर्मः यतिधर्मः, कीर्तिः नृणां, तथेति धर्म-
कीर्तिवत् भुतम् आगमो विराजत इति संबन्धः । किमुक्तं

भवति? यद्यपि धर्मकीर्तिश्रुतानि निरुपलेपनाऽऽदिगुणेन स्वयं शोभाभाञ्जितयाऽपि मिथ्यात्वाऽऽदिकालुष्यविगमतो निर्मल-
ताऽऽदिगुणेन शृङ्खल इव पयो बहुभुते स्थिताभ्यामयगुणेन
विशेषतः शोभन्ते, तान्यपि हि न तत्र मालिन्यम्-अभ्यधा-
भावं हानिं वा कदाचन प्रतिपद्यन्ते, अन्यत्र त्वम्यथाभू-
तभाजनस्वपयोवदम्यथाऽपि स्युः । बुद्धास्तु व्याचक्षते-यथे-
स्योपम्ये, "संस्क्रमि-संस्क्रमायणे पयं-कीरं निहितं-ठवितं,"
अस्तमित्यर्थः, "बुद्धो उभयो संको-कीरं च, अहवा-ठवं-
तयो कीरं च, संस्केण परिस्सवति ण य अवीभवति, विरा-
यइ सोभति, एवमुचसंहारे अणुमाखे वा बहुसुयो सुत-
त्थविसारओ, जानक इत्यर्थः । तस्स एवं भिक्षुमायणे वि-
तस्स धम्मो भवति, किमी जसो, तथा सुयमारादियं
भवइ, अपत्ते दितस्स असुयमेव भवति । अहवा-इहलोए
परलोए य सोभति पत्तदाई । अहवा-एवं शुखजाइए भिक्षु
बहुसुए भवति, धम्मो किमी जसो य भवति, सुयं से । सुय-
मारादियं) इवति, अहवा-इहलोए परलोए य विरायइ,
अहवा-सीलेख य सुएण य ।" इति सूत्रार्थः ।

पुनर्बहुभुतस्तवमाह—

जहा से कंवोयाणं, आइसे कंधए सिया ।

आसे जवण पवरे, एवं इवइ बहुसुए ॥ १६ ॥

यथा येन प्रकारेण स इति प्रतीतः काश्चोऽजानां कश्चो-
जंशोऽज्जवानां प्रकमाइश्चानां, निर्जारेण पट्टी, आकीर्णो व्या-
प्तः, शीलाऽऽदिगुणैरिति गम्यते, कन्धकः प्रधानोऽश्चो यः किल
एवमुक्तलभुतकुतुपनिपतनध्वनेन संवस्यति, स्वाज्ञवेदव-
स्तुरङ्गमो, जवन वगेन प्रवरः प्रधानः, एवमित्युपनये, नत
इहशो भवति बहुभुतः, जिनधर्मप्रपञ्चो हि प्रतितः काश्चोऽजा
इवाश्चेषु जानिजवाऽऽदिभिर्गुणैरन्यधार्मिकापेक्षया भुतशी-
लाऽऽदिभवंसा एव, अयं स्वार्कायकन्धकाश्चवत् तेष्वपि
प्रवरः । इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

किञ्च—

जहाऽऽहसममारुदे, सुरे ददपरकमे ।

उभयो नंदिघोसेणं, एवं इवइ बहुसुए ॥ १७ ॥

यथा आकीर्णं आत्यादिगुणं, पेतं तुरङ्गमं सम्यगाकूटोऽप्या-
नित आकीर्णसमाकूटः, सोऽपि कदाचित् कातर एव स्यादत
आह-शूरधारमटो इहो गाढः पराक्रमः शरीरसामर्थ्योऽऽ-
त्मका यस्य स तथा, (उभयो सित) उभयतो-वाग्रतो, दक्षिणत-
श्च । यद्वा-अग्रतः पृष्ठतश्च । नन्दीघोषेण द्वादशतूर्यमिनावाऽऽ-
त्मकेन, यद्वा-आशीर्घ्वनानि लाब्दी-'जीयास्त्वमि' स्यादीनि
तदघोषेण बन्धुकोलाहलाऽऽत्मकेन, लक्षणे तृतीया, एवं भव-
ति बहुभुतः, किमुक्तं भवति ?—यथैवंविधः शूरो न केनचि-
दाभभूयते न चान्यस्तदाभितस्तथाऽयमपि जिनप्रवचनतुर-
ङ्गाऽऽदिगुणैः स्वपरवादिदर्शनेऽपि चाऽत्र स्तस्तद्विजयं च
प्रति समर्थः, उभयतश्च दिनरज्जयोः स्वाध्यायघोषरूपेण स्व
पक्षपरपक्षयोर्वा खिरं जीवत्यसौ येनानेन प्रवचनमुदीपि-
तमित्याद्याशीर्घ्वचनाऽऽत्मकेन नान्दीघोषेणोपलक्षितः परती-
र्थिभिरतीव मदावलितैरपि नाभिमवितुं शक्यः, न चात्र प्रत-
क्ष्येतदाभितोऽप्योऽपि कथञ्चिज्जीयते । इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

तथा—

जहा करेणुपरिकिणो, कुंजरे सट्टिहायथे ।

बलवंते अप्पदिहए, एवं इवइ बहुसुए ॥ १८ ॥

यथा करेणुकाभिर्हस्तिनीभिः परिकीर्णैः परिबृतो यः स त-
था, न पुनरेकाक्येव कुंजरो हस्ती वट्टिहायनान्यस्येति
वट्टिहायनः वट्टिवर्कप्रमाणः, तस्य केतावत्कालं यावत्प्रति-
वर्षं बलोपचयः ततस्तदपचय इत्येवमुक्तम् । अत एव च
(बलवंते सित) बलं शरीरसामर्थ्यमस्यास्तीति बलवान्
सन् अप्रतिहतो भवति, कोऽर्थः ?—नान्यैर्मदमुक्तेरपि
मतङ्गजैः पराक्रमुक्तीक्रियते, एवं भवति बहुभुतः, सोऽपि
हि करेणुमिरिव परप्रसरनिरोधिनीभिरौत्पत्तिकायादिबुद्धि-
भिर्विद्याभिश्च विविधाभिर्बुतः वट्टिहायनतया चात्यन्त-
स्थिरमतिः, अत एव च बलवत्त्वेनाप्रतिहतो भवति,
दर्शनेपह-दुर्भिरिदुरपि न प्रतिहतुं शक्यते । इति सूत्रार्थः ॥

अन्यच्च—

जहा से तिकखसिगे, जायकखंघे विरायइ ।

वसइ जूहाहिबई, एवं इवइ बहुसुए ॥ १९ ॥

यथा स तीक्ष्णे निशितामे शृङ्गे विषाखे यस्य स तथा,
जातः अत्यन्तोपचिताभूतः, स्कन्धः प्रतीत एवास्येति जा-
तस्कन्धः, समस्ताङ्गोपाङ्गोपचितान्वोपलक्षणं चैतत्, त-
दुपचये हि शेषाङ्गान्युपचितान्येयास्य भवन्ति, विराजते
विशेषेण राजते शोभते, वृक्षमः प्रतीतो, यूथम्य गवां स-
मूहस्याधिपतिः स्वामी यूथाधिपतिः सन्, एवं भवति
बहुभुतः, सोऽपि हि परपक्षभूतया तीक्ष्णाभ्यां स्वशा-
स्त्रपरशास्त्राभ्यां शृङ्गाभ्यामिषोपलक्षितो गच्छगुरुकार्यचुरा-
धरणधौरेयतया च जातस्कन्ध इव जातस्कन्धः, अत ए-
व च यूथस्य साध्यादिसमूहस्याधिपतिः आचार्यपदवी ग-
तः सन् विराजते । इति सूत्रार्थः ॥

अन्यच्च—

जहा से तिकखदादे, ओदगे दुप्पहंसए ।

सीहे मिक्काण पवरे, एवं इवइ बहुसुए ॥ २० ॥

यथा स तीक्ष्णा निशिता दंष्ट्राः प्रतीता एव यस्य स ती-
क्ष्णदंष्ट्रा, उदग्र उदकटः उदग्रवयःस्थितत्वेन वा उदग्रः,
अत एव (दुप्पहंसए सित) दुःप्रवर्ध एव दुःप्रवर्धकोऽ-
भ्येक्षुमिभवाः, सिंहः केशरी, सुगाणामाख्यप्राणिनां प्रवरः
प्रधानो भवति, एवं भवति बहुभुतः । अयमपि हि परपक्षभ-
ूतया तीक्ष्णदंष्ट्रामिरिव नेगमाऽऽदिनयैः प्रतिभाऽऽदिगुणो-
दग्रतया च दुरभिभवः, इत्यन्यतीर्थानां सुगन्धानीयानां प्रवर
एव । इति सूत्रार्थः ॥

अपरं च—

जहा से वासुदेने, संखचक्कगदाधरे ।

अप्पदिहयबले ओहे, एवं इवइ बहुसुए ॥ २१ ॥

यथा स वासुदेवो विष्णुः शङ्खचक्रपाञ्चजन्यः चक्रं च सु-
दर्शनं गदा च कौमोदकी शङ्खचक्रगदास्ता धारयति बह-
तीति शङ्खचक्रगदाधरः, अप्रतिहतम् अन्यैः स्कलधितुमश-
क्यं बलं सामर्थ्यमस्येत्यप्रतिहतबलः । किमुक्तं भवति ?—
एकं सहस्रसामर्थ्यवानन्यस्य तथाविधयोधामित इति

युध्यत इति योधः सुभटो भवति, एवं भवति बहुभुतः, सोऽपि ह्येकं स्वाभाविकप्रतिभाप्रागल्भ्यद्वान् अपरं शङ्खचक्रगदाभिरिव सम्यग्दर्शनज्ञानचारिभैरुपेत इति, योध इव योधः कर्मवैरिपराभवं प्रति इति सूत्रार्थः ।

अपरं च—

जहा से चाउरंते, चक्कवट्टी महिङ्गिए ।

चउदसरयणाहिर्वई, एवं हवई बहुस्सुए ॥ २२ ॥

यथा स चतसृष्वपि दिक्वन्तः पर्यन्त एकत्र हिमावान्-
न्यत्र च दिक्त्रये ससुद्रः स्वसम्यग्भिन्नतया अस्यति च-
तुरन्तः, चतुर्भिर्वा ह्यगजगन्धनराऽऽत्मकैरन्तः शत्रु-
विनाशाऽऽत्मको यस्य स तथा, चक्रवर्ती षट्पण्डित-
रताधिपो, महती श्रद्धाः समृद्धिरस्येति महर्द्धिकः दिव्या
नुकारिलक्ष्मीकञ्चुर्दश च तानि रत्नानि चतुर्दशरत्नानि ।
तानि चामूनि—“ सेणाघनि गाहवइ, पुरोहिण गय तुरंग व-
हुइग इत्या । चक्रं लुप्तं चर्म, मणि कागणि खग्वं दंडो य ”
॥ १ ॥ तेषामधिपतिः चतुर्दशरत्नाधिपतिः, एवं भवति बहु-
भुतः, सोऽपि ह्यसमुद्रमहीमण्डलस्यातकीर्तिस्तिष्ठेषु दि-
क्षु अन्यत्र च धर्मीभूतविद्याधरवृन्द इति दिक्चतुष्टय-
स्यापिकीर्तितया चतुरन्त उच्यते, चतुर्भिर्वा दानाऽऽदि-
धर्मैरन्तः कर्मवैरिगिनाशाऽस्यति चतुरन्तः, श्रुद्धयश्चामर्षो-
पध्यादयश्चक्रवर्तिनमपि योधयेदित्येवंविधपुलाकलस्याद-
यश्च महत्य एवास्य भवन्ति, सन्ति चास्यापि चतुर्दश-
रत्नापमानि सकलातिशयनिधानानि पूर्वाणीति कथं न
चक्रवर्तिमुच्यताऽस्येति सूत्रार्थः ।

अन्यथा—

जहा से सहस्मक्खे, वज्रपाणी पुरंदरे ।

सक्के देवाहिर्वई, एवं हवई बहुस्सुए ॥ २३ ॥

यथा स महत्समक्षीरस्येति सहस्राक्षः सहस्रलोचनः,
अत्र च संप्रदायः—“ सहस्मक्खं सि पंन्नं मंसिया दे-
वाणं तस्स, तस्सि सहस्सं अच्छीणं, तस्सि नीईए विक्क-
मति, अहवा-जं सहस्सं अच्छीणं दीसति तं सो दाहिं
अच्छीहिं अभ्महिणतरागं पेच्छइ ति । ” यजं वज्रमभिधानमा
युधं पाणास्येति वज्रपाणिलोकोक्त्या च पुरंदरात् पुर-
न्दरः । क ईहगित्याह-शक्रा देवाधिपतिर्देवानां स्वामी, एवं भ-
वति बहुभुतः, सोऽपि हि श्रुतज्ञानेनाशेषातिशयरत्ननिधा-
नमुल्लेखेन लोचनसहस्रेणैव जानाते, यश्चैवं तस्यैवंविधध्वोप-
लक्षणं वज्रमपि लक्षणं पाणौ संभवतीति वज्रपाणिः, पृथक् श-
रीरमप्युच्यते, तद्विकृष्टपण्डुष्टानतो दास्यतीव दास्यती-
ति पुरन्दरः, शक्यत् देवैरपि धर्मेऽत्यन्तनिष्पलतया
पूज्यते इति तत्परितरप्युच्यते । तथा चाऽऽह—“ देवा वि-
तं नमंसेति, जस्स धम्मं सया मणो । ” इति सूत्रार्थः ।

अपि च—

जहा से तिमिरविद्धंसे, उस्सिद्धंति दिवायरे ।

जलंतं इव तेणं, एवं हवई बहुस्सुए ॥ २४ ॥

यथा सः तिमिरम् अधकारं विध्वंसयत्यपमयति तिमिर-
विध्वंसः, उत्तिष्ठन्नुदगच्छन् विधाकरः सूर्यः, स हि ऊ-
र्ध्वं मनीभागमाक्रामयति तेजस्वितां भजते, अवतरंस्तु न

तथेत्येवं विशेष्यते, यद्वा-उत्थानं प्रथममुद्गमनं, तत्र चार्धं
न तीव्र इति तीव्रत्वाभापस्थापकमेतत्, अन्यथा हि तीव्रोऽय-
मिति न सम्यग् दृष्टान्तः स्यात्, ज्वलन्निव ज्वालां मुख-
निव तेजसा महसा, एवं भवति बहुभुतः, सोऽपि ह्यज्ञा-
नरूपतिमिरापहारकः संयमस्थानेषु विशुद्धविशुद्धतराण्य-
वसायत उपसर्पस्तपस्तेजसा च ज्वलन्निव भवति । इति
सूत्रार्थः ।

अन्यथा—

जहा से उहुवई चंदे, नक्खलपरिवारिए ।

पडिपुण्णे पुण्णमासीए, एवं हवई बहुस्सए ॥ २५ ॥

यथा स उहुनां नक्षत्राणां पतिः प्रभुरुदपतिः, क इत्याह-
चन्द्रः शशी, नक्षत्रैरश्विन्यादिभिरपलक्षणात् प्रहैस्ताराभि-
श्च परिवारः परिकरः सञ्जातोऽस्येति परिवारितो नक्षत्रप-
रिवारितः, प्रतिपूर्णः समस्तकलोपेतः, स चेदक कदा भव-
त्यन आह-पौर्णमास्याम् । इह च चन्द्र इत्युक्ते मा भूनामच-
न्द्राऽऽद्यापि सम्प्रत्यय इत्युदुपतिप्रहणम्, उदुपतिरपि च
कश्चिदेकाग्र्येव भवति मृगपतिवत् अत उक्तं नक्षत्रपरिवारि-
तः, सोऽप्यपरिपूर्णोऽपि द्वितीयाऽऽदिषु सम्भवतीति परिपूर्णः
पौर्णमास्यामित्युक्तम्, एवं भवति बहुभुतोऽसावपि हि नक्षत्रा-
णामिवानेकसाधूनामाधिपतिस्तथा तत्परिवारितः सकलक-
लोपेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च भवति । इति सूत्रार्थः ।

अपरं च—

जहा से सामाहयाणं, कोट्टागारे सुरक्खिए ।

नायाधक्कपडिप्पुण्णे, एवं हवई बहुस्सुए ॥ २६ ॥

यथा स (सामाहयाणं ति) समाजः समूहस्तं समग्रयन्ति
सामाजिकाः । समूहचूलायो लोकास्तेषाम्, पठन्ति च- (सा-
माहयगाणं ति) तत्र च श्यामा अनसी तद्वादीनि च ताम्प-
ह्णानि चोपभोगाङ्गतया श्यामाऽऽद्यङ्गानि धान्यानि तेषाम्-
(कोट्टागारे ति) कोट्टा धान्यपदल्यास्तेषामगारं तद्वाधार-
भूतं गृहम्, उपलक्षणत्वादप्यपि प्रभूतधान्यस्थानं, यत्र प्र-
दीपनकाऽऽदिभयाङ्गान्यकोट्टाः क्रियन्ते तत् कोट्टागारमुच्य-
ते, यदि वा-कोट्टान् आ समस्तात् कुर्वत तस्मिन्निति को-
ट्टाकारः, “ अकर्त्तरि च कारके संज्ञायाम् ” ॥ ३ । ३ । १६ ॥
(पाणि०) इति घञ् । तथा सुष्ठु प्राहरिकपुरुषाऽऽदिव्यापारण-
द्वारेण रक्षितः पालितो दस्युमूषकाऽऽदिभ्यः सुरक्षितः, स-
च कदाचित्प्रतिनियतधान्यविषयोऽप्रतिपूर्णश्च स्यादत आह-
नाना अनेकप्रकाराणि धान्यानि शालिमुद्गाऽऽदीनि तैः प्रति-
पूर्णो भूतो नानाधान्यप्रतिपूर्णः, आद्यपक्षे तु विशेषणं म-
पुंसकलिङ्गतया नेये, एवं भवति बहुभुतः, असावपि सा-
माजिकलोकाणामिव गच्छवासिनामुपयोगिमित्नाधान्ये-
रिवाङ्गापाङ्गप्रकीर्णकाऽऽदिभेदैः श्रुतज्ञानावशेषैः प्रतिपूर्ण ए-
व भवति, सुरक्षितश्च प्रवचनाऽऽधारतया, यत उक्तम्—“ जे-
ण कुत्तं आयसं, तं पुरिसं आयरेण रक्खेइ । ” इत्यादि ।
इति सूत्रार्थः ।

अपि च—

जहा सा दुमाण पवरा, जंबू नाम सुदंमणा ।

आणादियस्स देवस्स, एवं हवई बहुस्सुए ॥ २७ ॥

बहुमुखपूया

यथा सा नदीनां मध्ये प्रवरा प्रधाना जम्बूनाम्ना—अभिधानेन सुदर्शना नाम सुदर्शना न हि यथायममृतोपम-
कला देवाऽऽद्याभयश्च तथा—अन्यः कश्चिद् बुभुक्षति, इमत्वं
फलव्यहारस्यास्तत्प्रतिरूपनयैव, वस्तुनः पार्थिवत्वेनोक्त-
त्वात्, यच्चैव बुभुक्षति तस्मिन्नास्ति हि तस्मिन्नास्ति तत्र तत्रो-
क्तानि, सा च कस्येत्याह—अनादितस्यानादितनाम्नो देवस्य
जम्बूद्वीपाधिपतेर्व्यन्तरसुरस्य आभयत्वेन संबन्धनी, एवं
भवति बहुभुतः, सोऽपि जम्बूतोपमफलकल्पभुतान्वितो देवा-
ऽऽदीनामपि च पूज्यतयाऽभिगमनीयः, शेषबुभुक्षोपमसाधुश्च
प्रधानः । इति सूत्रार्थः ।

अन्यच्च—

जहा सा नदी पवरा, सलिला सागरंगमा ।

सीया नीलवंतपद्वा, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २८ ॥

यथा सा नदीनां सरितां प्रवरा प्रधाना सलिलं जलम-
स्यामस्तीति, अर्श आदेराकृतिगणत्वाच्च, सलिला नदी,
सागरं समुद्रं गच्छतीति सागरङ्गमा समुद्रपातिनीत्यर्थः, ,
न तु बुभुक्षन्दीवद्वान्तराल एव विशीर्यते, शीता शीताना-
म्नी नीलवान् मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्षधरपर्वतस्ततः प्रभव-
ति, पाठान्तरतः प्रवहति वा नीलवत्प्रभवा, नीलवत्-
प्रवहा वा . एवं शीतानदीवद्भवति बहुभुतः, असावपि
हि सरितामिधान्यसाधूनामशेषभुतज्ञानिनां वा मध्ये प्रधा-
ना विमलजलकल्पभुतज्ञानान्वितश्च, तथा—सागरमिव मु-
क्तिमेवाऽसौ गच्छति, तदुचितानुष्ठान एवास्य प्रवृत्तत्वा-
त्, न ह्यन्यदर्शनामिव देवाऽऽदिभव एवास्य विवेकिनो
वाञ्छा, तथा च—कथमस्य तेषामिव प्रायोऽपान्तरालाव-
स्थानाम्, नीलवत्पुल्याच्च उच्छिन्नाच्छिन्नमहाकुलादेवास्य
प्रसूतिः, कथमिधान्यैवैवविधयोग्यतासंभवः । इति सूत्रार्थः ।

किं च—

जहा से नगाण पवरे, सुमहं मंदरे गिरी ।

नाणोसदिपज्जिए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २९ ॥

यथा स नगानां पर्वतानां मध्ये प्रवराऽतिप्रधानः सुमहा-
नतिशयगुह्ययुक्त्व इति यावत्, मन्दरो मन्दराऽभिधानः,
कः पुनरसौ?, इत्याह—गिरिः, किमुक्तं भवति?—मेरुपर्वतः
नानौषधिभिः अनेकविधविशिष्टमाहात्म्यवनस्पतिविशेषक-
पाभिः प्रकर्षेण उज्ज्वलितो दीप्तो नानौषधिप्रज्वलितः, ता ह्य-
निशायिन्यः प्रज्वलन्त्य एवाऽऽसते इति तद्व्योगादसावपि प्र-
ज्वलित इत्युक्तो, यद्वा—प्रज्वलिता नानौषधयोगक्षितिः प्रज्व-
लितनानौषधिः प्रज्वलितशब्दस्य तु परनिपातः प्राग्वद्, एव-
मिति मन्दरवद्भवति बहुभुतः, भुतमाहात्म्येन हासावत्यन्त-
स्थिर इति शेषगिरिकल्पापरस्थिरसाध्वपेक्षया प्रवर एव
भवति. तथाऽन्धकारेऽपि प्रकाशनशक्त्यन्विता आम्बो-
वध्यादयः तत्रातिप्रतीता एव । इति सूत्रार्थः ॥

किं बहुना?—

जहा से सयंभूरमणे, उदही अक्खओदए ।

णाणारयणपडिपुणे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ ३० ॥

यथा स स्वयम्भूरमणः स्वयम्भूरमणाभिधानः उद्विस्समुद्रो-
ऽभयमविनाशयुक्तं जलं यस्मिन् स तथा—नानारत्नानाप्रकारैः
मरकताऽदिभिः प्रतिपूर्णा भूतो नानारत्नप्रतिपूर्णा, एवं भवति

बहुभुतोऽयमपि जलस्यस्यगुह्यान्वितो नानाऽतिशयरत्न-
वाञ्छ भवति, यदि वा—अकृत उदयः—प्रादुर्भावा यस्य सोऽ-
कृतोदयः । इति सूत्रार्थः ।

साम्प्रतमुक्तगुणानुवादतः फलापदर्शनतश्च तस्यैव

माहात्म्यमाह—

समुद्रगंभीरसमा दुरासया,

अवक्रिया केणइ दुप्पहंसया ।

सुयस्म पुष्पा विउलस्स ताइओ,

खवित्तु कम्मं गदमुत्तमं गया ॥ ३१ ॥

(समुद्रगंभीरसमं ति) आर्वत्वाद्गम्भीर्येण अलब्धमध्याऽऽ-
त्मकेन गुणेन समा गाम्भीर्यसमाः समुद्रस्य गाम्भीर्यसमाः
समुद्रगाम्भीर्यसमाः, (दुरासय सि) दुःखेनाऽऽर्भीयन्ते ऽभि-
भवबुद्ध्या आसाद्यन्ते वा जेतुं सम्भाष्यन्ते केनापीति
दुराशया दुरासदा वा. अत एव (अवक्रिया सि) अवक्रिता अ-
त्रासिताः, कनचिदिदं परीपहाऽऽदिना परप्रवादिना वा, तथा
दुःखेन प्रधर्ष्यन्ते पराभिभूयन्ते केनापीति दुःप्रधर्षाः त एव
दुः-प्रधर्षकाः, के एवंविधाः? इत्याह—(सुयस्म पुष्पा विउल-
स्स सि) सुख्यस्ययात् भुजेनाऽऽगमेन पूर्णाः—परिपूर्णा वि-
पुलेन अज्ञानज्ञाऽऽदिभेदो विस्तीर्ण्येन तायि विस्तीर्णाः, त-
एवावधाय बहुभुता एव, तानेव फलतो विउलस्स—
माह—क्षपयित्वा विनाश्य कम्मं ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि, गम्यत
इति गतिस्तामुत्तमां प्रधानां, मुक्तिमिति यावत्, गताः
प्राप्ता उपलक्षणत्वाद्गच्छन्ति गमिष्यन्ति च । इह चैकव-
चनप्रक्रमेऽपि बहुवचनानिर्देशः पूज्यताख्यापनार्थं व्याप्तिप्र-
दर्शनार्थं च । इति सूत्रार्थः ।

इत्थं बहुभुतस्य गुणवर्णनाऽऽत्मिकां पूजामभिधाय

शिष्योपदेशमाह—

तम्हा सुयमहिट्टेजा, उत्तमद्वग्वेसए ।

जेणऽप्पाणं परं चेव, सिद्धिं संपाउणिज्जति ॥ ३२ ॥

सि वेमि ॥

यस्मादमी मुक्तिगमनावसाना बहुभुतगुणास्तस्माच्चक्षुःसमा-
गममधितेष्ठेऽध्ययनध्वण्यन्तनाऽऽदिनाऽऽभयेत्, उत्तमः
प्रधानोऽर्थः प्रयोजनमुत्तमार्थः, स च मोक्ष एव तं गवे-
षयति अन्वेषयतीति उत्तमार्थगवेषको येन बुताऽऽभयणे-
न आत्मानं स्व परं चान्यं तपस्यादिकम्, एवोऽवधार-
णे, भिन्नक्रमश्च सम्प्रापयेदित्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः, ततः
सिद्धिं मुक्तिमिति, (संपाउणिज्जति सि) सम्यक् प्रा-
पयेदेव नेह कश्चित्सन्देहः । इति सूत्रार्थः । इतिः परिस-
माप्तौ, प्रवीमीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः । सम्प्रति नयास्तेऽ-
पि पूर्ववदेव । उक्तं ११ अ० ।

बहुमुखपूया—बहुभुतता—ली० । सुगप्रधानाऽऽगमतायाम्,

उक्तं १ अ० । श्रुतसम्पद्भेदकौषा । स्था० ८ डा० ।

बहुहा—बहुधा—ली० । अनेकवाद्यार्थे, आवा० १ सु० ५ अ०

१ उ० । पञ्चा० ।

बहु—बहु—ली० । रमण्याम्, कां० ।

बहुमुह—बहुमुख—न० । ' बहुमुख ' शब्दार्थे, प्र० १ पा० ।

बहेदस्य-विभीतक-पुं० । वृक्षविशेषे, “अकक्षा बहेदस्य ।”

पाद० ना० २४१ गाथा ।

बहेदय-विभीतक-पुं० । “पथि-पृथिवी-प्रतिष्णुम्पृथिक-हरि-

द्रा-विभीतकेष्वत्” ॥ ८ । १ । ८८ ॥ इतोऽत् । प्रा० १ पाद ।

“एतृषीकृषाऽऽपीड-विभीतक-कीदृशेदृशे” ॥ ८ । १ । १०५ ॥

इतीत एत् । प्रा० १ पाद । स्वनामख्याते वृक्षभेदे, “आ-
मलकानि हरीतकयो विभीतकानि च त्रिफलाशब्देन व्यवहि-
यन्ते भिषग्भिः । वाच० ।

बाउल्ली-पुल्ली स्त्री० । पुल्लिकायाम्, पाद० ना० ११७ गाथा ।

बाढ-बाढ-न० । एकधाम्यनिष्पन्ने लोकप्रसिद्धे खाद्यभेदे, ध०
२ अधि० ।

बाढ-बाढ-त्रि० । घनीभूते, “गाढं बाढं बलियं । धानियं द्दं
अहस्तरण अन्तर्यं” पाद० ना० ६० गाथा ।

बाण-देशी । सुभग-पनसयोः, दे० ना० ६ वर्ग ६७ गाथा ।

बाणिज-बाणिय-न० । बाणिज्जनोचिते, तं० । क्रयविक्रय-
स्वरूपे, (प्रथ० ६ द्वार । ध०) व्यापारे, ध० । बाणिजां
बाणियमेव मुख्यवृत्त्याऽर्थाजनोपायः भवान् । पठ्यतेऽपि-
“महमहणस्स य वच्छे, न खेव कमलायरे सिरी वसई ।
किं तु पुरिसाण ववसा—यसायरे तीरसुहडाणं ॥ १ ॥”
बाणियमपि स्वसहायनीर्षाबलत्वभाग्योदयकालाऽधनुकपमेव
कुर्यात् अन्यथा-सहसा वृत्त्याद्यापत्तेः । बाणिये व्यवहारशु-
द्धिश्च द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा-तत्र द्रव्यतः द्वादश-
कर्मोऽऽदानाऽऽदि बह्वारम्भाऽऽदिनिदानं भाण्डं सर्वाऽऽ-
त्मना त्याज्यं, स्वल्पाऽऽरम्भ एव बाणिये गतनीयम्, दुर्मि-
त्ताऽऽद्यानिर्वाहे तु यदि बह्वारम्भं खरकर्मोऽऽद्यप्याचर-
ति, तदाऽनिच्छुः स्वं निन्दन् सशूकतयैव करोति ।

ययुक्तं भावभावकलक्षणे—

“वज्रह तिद्याऽऽरंभं, कुणह अकामो अनिच्छहंतो अ ।

धुणह निरारंभजणं, द्यालुओ सव्वजीवेसुं ॥ १ ॥

धन्ना य महाभुणियो, मणसा वि करंति जे न परपीडं ।

आरंभपावधरया, भुंजति तिकोडिपरिसुद्धं ॥ २ ॥”

अहहमपरीक्षितं च पर्यं न स्वीकार्यं, समुदितं शङ्काऽऽस्पदं
च समुदितैरेव प्राणं, न स्वेकाकिना, विषमपाते तथैव स-
हायकाऽऽदिभावात् । क्षेत्रतः स्वचक्रपरचक्रमान्यव्यसनाऽऽ-
द्युपद्रवरहिते धर्मसामग्रीसहिते च क्षेत्रे व्यवहार्यं, न त्वन्यत्र
बहुलाभेऽपि कालतोऽष्टाहिकात्रयपर्वतिथ्यादौ व्यापारस्या-
ज्यः, तथा वर्षाऽऽदिकालविरुद्धोऽपि व्यापारस्याज्यः, भा-
वतस्त्वनेकधा क्षत्रियाऽऽदिभिः सायुधैः सह व्यवहारः स्व-
ल्पोऽपि प्रायो न गुणाय, उद्धारकं च नदविटाऽऽदिविरोध-
कारिभिः सह न व्यवहार्यं, कलाऽन्तरव्यवहारोऽपि समधिकप्र-
हणकाऽऽदानाऽऽदिनैवोचितोऽप्यथा तन्मार्गणाऽऽदिहेतुकेश-
विरोधधर्महान्याद्यनेकानर्थप्रसङ्गात्, अमिर्वहन्तु यदि उद्धार-
के व्यवहरति, तदा सत्यवादिभिरेव सह, कलाऽन्तरमपि देश-
कालाऽऽद्येक्षयेकत्रिकत्रिकचतुष्कपञ्चकवृत्त्यादिरूपं विशि-
ष्टजनानिन्दितमेव प्राणं, स्वयं वा वृत्त्या धने गृहीते तदाय-
करस्यावधेः प्रागेव देयं, जातु धनहान्यादिना तथाऽशुक्तोऽपि

स्वनेष्टनैस्नदर्पण एव यतते, अन्यथा विप्रवासहाभ्याः
व्यवहारभङ्गप्रसङ्गः । ध० २ अधि० । अन्यत्रापि व्यवहारे
निजस्वस्याऽवलने धर्मार्थमिदमिति चिन्त्यं, धर्मार्थिनाऽतः
साधर्मिकैरेव सह मुख्यवृत्त्या व्यवहारो व्याप्यस्तत्पार्श्वे
स्थितस्य निजस्वस्य धर्मोपयोगित्वसंभवात्, तथा—पर-
मस्तरमपि न कुर्यात्, कर्मोऽप्यस्ता हि भूतयः, किं मुधा परस्-
त्रेण भवत्येऽपि दुःखकरेण ? , तथा—धाम्यौषधचक्षाऽऽदिव-
स्तुविक्रयार्थावपि दुर्मित्तव्याधिवृद्धिचक्षाऽऽदिवस्तुक्षयाऽऽ-
दि जगद्दुःखकृतसर्वथा नाभिलषत्, नापि वैनासज्जालमनुगो-
देत, मुष्ठा मर्मागलिन्याऽऽद्यापत्तेः । तदाहुः—

“उच्चिन्नं मूर्च्छ कलं, द्वाहाकमागयं च उद्धरिसं ।

निवहिसमपि जाणंतो, परस्स संनं न गिरिहज्जा ॥ १ ॥”

उच्चिन्नं कलाशनं प्रति अतुष्कपञ्चकवृत्त्यादिरूपा “व्याजे
स्याद् द्विगुणं विसम्” इत्युक्तद्विगुणद्रव्ये त्रिगुणधाम्याऽऽ-
दिरूपा वा तां, तथा-द्रव्यं गणिमधरिमाऽऽदि, आदिशब्दात्-
सङ्गतानेकभेदप्रहः, तेषां द्रव्याऽऽदीनां क्रमेण द्रव्यक्षयलक्ष-
णेनाऽऽगतः संपन्नो य उत्कर्षोऽर्थवृद्धिरूपस्तं मुक्त्वा शेषं न
गृह्णीयात्, कांऽर्थः ? , यदि कथञ्चिद्वृत्तिरूपताऽऽदिद्रव्याणां क्ष-
याद् द्विगुणाऽऽदिलाभः स्यात्तदा तमदुष्टाऽऽशयतया गृह्णाति
न त्वेतद्विचिन्तयेत्सुन्दरं जातं, यत्पूगफलाऽऽदीनां क्षयोऽभूद-
ति । तथा निपतितमपि परस्त्वं जानन्न गृह्णीयात्, कलाऽन्त-
राऽऽदौ क्रयविक्रयाऽऽदौ च देशकालाऽऽद्येक्षया य उचितः
शिष्टजनानिन्दितो लाभः स एव प्राणः । ध० २ अधि० ।
(परवञ्जनं का हानिरिति ‘परवञ्चण’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ५४५ पृष्ठे दर्शितम्)

बाणियकर्मपत-बाणियकर्मन्त-न० । यत्र बाणियार्थं बहवो
मिलन्ति लोकाल्लाहसे स्थाने, दशा० १० अ० ।

बाणियग-बाणियक-पुं० । बाणिजः प्रश्न० २ आभ० द्वार ।
आचा० । वृ० । “पिहुडे बवहरंतस्स, बाणियओ देह धूयरं ।”
उत्त० २१ अ० । कल्प० । आ० म० ।

बाणियगाम-बाणियग्राम-पुं० । द्वीपलाशकचैत्योपशोभिते
मगधदेशीये नगरे, भ० ११ श० ३ उ । निष्पयाद् द्वादशव-
र्षात्रान् (कल्प० १ अधि० ६ क्षण । आ० चू०) यत्रो-
ज्जिनकपुत्र आसीत् (स्था० १० डा० । आ० म० । विपा०)
आनन्दनामा भ्रमणोपासकश्चासीत् । उपा० १ अ०
आ० चू० ।

बाणियधम्म-बाणिधर्म-पुं० । बाणिग्याये, वृ० । (‘अ-
हुजाय’ शब्दे प्रथमभागे २४१ पृष्ठे एको बाणिग्याय उदाहृतः)
बाणी-बाणी-स्त्री० । बचने, दशा० ७ अ० ।

बादर-बादर-त्रि० । अतिबहलतरे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
भ० । नि० चू० । बादरनामकर्मोदयावच्चतुर्मासानां गते पृथि-
वीकायाऽऽदौ, प्रह्ना० १ पद । प्रश्न० । पा० । स्थूरे, आ० ।
येषां बादरः परिणामः । स्था० २ डा० ३ उ० ।

अधोलोकाऽऽदिषु बादराः । बादरजीवकायान् प्ररूपयन्
सूत्रत्रयमाह—

अहेलोगे खं पंच बादरा पसत्ता । तं जहा-पुडविकाइया,
आउकाइया, नाउकाइया, बणस्सइकाइया, उराला तसा

पाणा । उड्डलोगे शं पंच बादरा एए चेव । तिरियलांगे शं पंच बायरा पसत्ता । तं जहा-एगिदियां जाव पंचिदिया ।

“अदे” इत्यादि सुगमम्, नवरमधऊर्ध्वलोकयोस्तैजसा बादरा न सन्तीति पञ्चैते उक्ताः, अन्यथा षट् स्युरिति, अधो-लोकग्रामेषु ये बादरास्तैजसास्तेऽहरतया न विवक्षिताः, ये चाङ्गकपाटद्वये ते उत्पद्युक्तमत्वेनोत्पत्तिस्थानास्थितत्वादिति । (उगाला तस सि) असत्त्वं तेजोवायुवपि प्रभिद्धमस्तनद्वयवच्छेदेन द्वीन्द्रियाऽऽदिप्रतिपक्ष्यमोरालग्रहणम्, ओरालाः स्थूला एकेन्द्रियापेक्षयेति, एकमिन्द्रियं करणं स्पर्शनलक्षणमेकन्द्रियजातिनामकर्मोदयात्तदावरणक्षयोपशमाच्च येषां ते एकेन्द्रियाः पृथिव्याऽऽद्याः एवं द्वीन्द्रियादयोऽपि, नवरमिन्द्रियविशेषो जातिविशेषश्च वाच्य इति एकेन्द्रिया इत्युक्तमिति । स्था० ५ डा० ३ उ० । (बादराः पृथ्व्यन्तेजोवायुवनस्पतिकार्याः पृथिव्यादिशब्देषु) असारे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

एयस्स शं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउकाइयस्स तेउ-काइयस्स वाउकाइयस्स वणस्सइकाइयस्स कयरे काए सव्वबादरे, कयरे काए सव्वबादरतराए । गोयमा ! वणस्सइकाइए सव्वबादरे, वणस्सइकाइए सव्व-बादरतराए । एयस्स शं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउकाइयस्स तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स कयरे काए सव्वबादरतराए । गोयमा ! पुढवीकाइए सव्वबादरे, पुढवीकाइए सव्वबादरतराए २ । एयस्स शं भंते ! आउकाइयस्स तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स कयरे काए सव्वबादरे, कयरे काए सव्वबादरतराए । गोयमा ! आउकाइए सव्वबादरे, आउकाइए सव्वबादरतराए ३ । एयस्स शं भंते ! तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स कयरे काए सव्वबादरे, कयरे काए सव्वबादरतराए । गोयमा ! तेउकाए सव्वबादरे, तेउकाए सव्वबादरतराए । भ० १६ श० ३ उ० ।

बादरअपज्जत्त-बादराऽपर्याप्त-पुं० । बादरत्ववति अपर्या-प्तावस्थाऽऽपन्ने जीवे, स० १३ सम० ।

बादरणाम-बादरनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदुदयाजीवा यादरा भवन्ति, बादरत्वं च परिणामविशेषः । कर्म० । न च-क्षुप्राण्यत्वाप्रष्टुं, बादरस्याप्येकैकस्य पृथिव्यादिशरीरस्य चक्षु-प्राण्यत्वाभावात्तस्माज्जीवविपाकित्वेन जीवस्यैव काश्चिद्बादरप-रिणामं जनयत्येतन्न पुत्रलेषु, किं तु जीवविपाक्यप्येतत् शरी-रपुत्रलेष्वपि काश्चिदपर्याप्तव्यक्तिं दर्शयति । तेन बादराणां ब-हुतरसमुदितपृथिव्यादीनां चक्षुषा ग्रहणं भवति, न सूक्ष्माणा-म् । जीवविपाकिकर्मणः शरीरे स्वशक्तिप्रकटनमयुक्तमिति चेत् । नैवं, जीवविपाक्यपि क्रांष्टो भूभङ्गविषलीतरङ्गितालि-कफलकसारस्येदजलरुणनेत्राऽऽद्याताम्रतपकवचनवेषधु-प्रभृतिविकारं कुपितनरशरीरेऽपि दर्शयति, विविचित्रत्वात्कर्म-शक्तिरिति । कर्म० १ कर्म० । प० सं० । प्रव० ।

बादराणिगोयदव्ववग्गणा-बादरनिगोदव्ववग्गणा-स्त्री० ।

बादरनिगोदजीवानामौदारिकतैजसकर्मणेषु शरीरनामक-र्मसु प्रत्येकं ये जीवानन्तशुभाः पुद्गलाः विस्मसापरिणा-मेनोपचयमायान्ति । तेषु, प० सं० ५ द्वार । क० प्र० ।

बादरबोदि-बादरबोन्दि-पुं० । बादरा बोन्दिः शरीरं येषां ते बादरबोन्द्यः । बादरनामकर्मोदयवर्तिषु जीवेषु, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

बादरबोदिधर-बादरबोन्दिधर-पुं० । पर्याप्तत्वेन स्थूलाऽऽकार धरे, बादराऽऽकारधारिणि, भ० १८ श० ४ उ० । सू० प्र० । स्था० ।

बादरसंपराय-बादरसम्पराय-पुं० । बादरा अकिट्टीकृताः सम्परायाः सञ्ज्वलनक्रांष्टाऽऽद्यो यस्मिन् सः । स्था० ८ डा० । सञ्ज्वयेयानि लोभस्सहस्युपशमयति । आ० म० १ अ० । अनिवृत्तिवायराऽऽक्यनवमगुणस्थानवर्तिजीवे, स० १४ सम० । उत्त० ।

बायरअपज्जत्त-बादराऽपर्याप्तं पुं० । ‘बादरअपज्जत्त’ शब्दा-र्थे, स० १३ सम० ।

बायरणाम-बादरनामन्-न० । ‘बादरणाम’ शब्दार्थे, कर्म० १ कर्म० ।

बायरणिगोयदव्ववग्गणा-बादरनिगोदव्ववग्गणा-स्त्री० । ‘बादरणिगोयदव्ववग्गणा’ शब्दार्थे, प० सं० ५ द्वार ।

बायरबोदि-बादरबोन्दि-पुं० । ‘बादरबोदि’ शब्दार्थे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

बायरबोदिधर-बादरबोन्दिधर-पुं० । ‘बादरबोदिधर’ शब्दा-र्थे, भ० १८ श० ४ उ० ।

बायरसंपराय-बादरसम्पराय-पुं० । ‘बादरसंपराय’ शब्दार्थे स्था० ८ डा० ।

बायालीम-द्वाचत्वारिंशत्-स्त्री० । द्व्यधिकायां चत्वारिंशत्स-ङ्ख्यायाम्, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

बार-द्वार-न० । “सर्वत्र लवरामव (च)ग्रे” ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इति कचित्पर्यायेण (ऊर्ध्वमधश्च) बारं । दारं । गृहमुखे, प्रा० २ पाद ।

बारत्तग-बारत्रक-पुं० । बारत्रकपुरराजस्याभयसेनस्यामाखे, वृ० १ उ० १ प्रक० । आ० चू० । नि० चू० । पिं० । (बारत्र-कामात्यस्य प्रवज्याग्रहणम् ‘वृद्धि’ शब्दे तृतीयभागे १३४६ पृष्ठे उक्तम्)

बारत्तगपुर-बारत्रकपुर-न० । बारत्रकामात्याधिष्ठिते, नगरे आब० ४ अ० ।

बारवई-द्वारावती-स्त्री० । लौराष्ट्रदेशराजधान्याम्, यत्न कृ-ष्णो वासुदेव आसीदरिष्टनेमिश्च । नि० १ ध्रु० ३ वर्ग १ अ० । आ० म० । सूत्र० । प्रव० । आ० क० । अन्त० । आ० चू० । (‘गिसद’ शब्दे चतुर्थभागे २१३६ पृष्ठे वर्णक उक्तः)

बारस-द्वादशन्-त्रि० । द्व्यधिकेषु दशसु, औ० । उत्त० ।

द्वादश-त्रि० । द्वादशसङ्ख्यापूरकं, औ० ।

बारसंगी-द्वादशाङ्गी-स्त्री० । द्वादशानामङ्गानां समुदायरूपे प्रवक्ष्यते, विश० । नैषा द्वादशाङ्गी कदाचिन्नासीत्, न कदाचि-

न भवति, न कदाचिन्न भविष्यति; भूता भवति भविष्यति
च भुवा नित्या शाश्वती । दशा० १ अ० ।

बारसममज्जिय-द्वादशसमजित-पु० । एकत्र समये ये समुत्प-
द्यन्ते तेषां यो राशिः स द्वादशप्रमाणः स्यात् तेषु । उत्पत्तौ
द्वादशवृन्दपिशितेषु, भ० २० श० १० उ० ।

बारसावत्त-द्वादशावर्त्त-न०।द्वादशाऽऽवर्त्ताः सूत्राभिधानगर्भाः
कायव्यापारविशेषाः यतिजनप्रसिद्धा यस्मिन्सत् द्वादशाऽऽव-
र्त्तम् । स० १२ सम० । द्वादशभिः कायव्यापारैर्युक्ते कृतिकर्मणि,
प्रथ० २ द्वार । आव० । ध० ।

बारसाह-द्वादशाऽऽख्य-पुं० । द्वादशानामङ्गां समाहारे, बा० १
भु० १ अ० ।

बारसाहदिवस-द्वादशा(ख्य)हदिवस-पुं० । द्वादशानां पूरणो
द्वादशः, स एवाऽऽख्यो यस्य स द्वादशाऽऽख्यः । स चासौ
दिवसश्चेति विग्रहः । अथवा-द्वादशं च तदहमेति द्वाद-
शाहः । तन्नामको दिवसो द्वादशाहदिवसः । स्था० ६
ठा० । द्वादशाऽऽख्यो दिवसो द्वादशाऽऽख्यदिवसः । अथवा-
द्वादशानामङ्गां समाहारः द्वादशाहस्तस्य दिवसो, येन द्वाद-
शाहः पूर्यते । जन्मदिनाद् द्वादशेऽह्नि "बारसाहदिवसे अय-
मेयारुवं गोखं गुणनिष्कलं नामधिजं करोति ।" स्था० ६
ठा० । भ० ।

बारसी-द्वादशी-स्त्री० । पक्षस्य द्वादशेऽहोरात्रे, विशेष० । ज्यो० ।
द० प० । पुराणेषु द्वादशीशब्देनैकादशी उच्यते । स्था० १ ठा० ।

बारह-द्वादशन्-त्रि० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-०" ॥ ८॥ १।
१७७ ॥ इत्यादिना वलुक । प्रा० १ पाद । "संख्यागद्गदे रः"
॥ ८॥ १। २१६ ॥ इति दस्य रः । प्लुधिकेषु दशसु, प्रा० १ पाद ।

बाल-बाल-पुं० । अभिनवप्रत्यग्रे, सूत्र० १ भु० ५ अ० १
उ० । अचिरकालजाने, रा० । जन्मत आरभ्याष्टौ वर्षाणि
यावद् शिशौ, ध० ३ अधि० । ग० । प्रथ० । पि० । नि० चू० ।
विशे० । पं० चू० । "आ पांडशाव भवेद् बालो, यावत्क्षीर-
वर्त्तकः ।" आवा० १ भु० २ अ० १ उ० । सूत्र० ।

बालप्रमज्या । बाल स्ति दारस्स इमा वक्खलणगाहा-

निविहे। य होति बालो, उक्कोसो मज्झिमो जहसो य ।

एतेसि पत्तेयं, तिहं पि परुवणं वाच्छं ॥ २२७ ॥

तिविहबालस्स पत्तेयं इमं वक्खलणं-

सत्तऽट्ठगमुक्कोसो, छ पण मज्झो तु जा चतु जहसो ।

एवं वयणिप्फसं, भवे उ वयाणुवत्ती वा ॥ २२८ ॥

जन्मणतो सत्तऽट्ठवरिसो जो सो उक्कोसो बालो, क्खण्वरि-
सं मज्झिमो, एगाऽदि जाव चउवरिसो एस जहसो । एयं बा-
लस्स वतनो निष्पन्नं प्रायसो भावे वताणुवत्ती भवति, बासहो
वयो णाणुवत्तति ॥ २२८ ॥ कहं ? जहा बालो सबालमावो । का-
रगगाहा । अहवासहनो णव भेदो-जहजजहजो, जहजम-
ज्झो, जहयणुक्कोसो । एवं मज्झुक्कोसेसु वि तिजि तिजि भेदा
वत्तत्वा इमं तिविहं बालकरणं लक्खणं च उक्कोसो गाथा ।

उक्कोसो दहसं, मज्झिममो वा निवारितो संतो ।

जो पुण जहमावलो, इत्योवचिनो वि ण वि ठाति ॥ २२९ ॥

अं पुण ते वारिता करेति तं केरिसं ? । गाहा-

छिंदंतमछिंदता, तिस्सि वि हरिताऽऽदि वारिता ।

उक्कोसा जति छिंदति, तणाणि पुण ठाति तो निट्ठा ॥ २३० ॥

आदिसहानो पुटवादिषु आलिपणसिखणुतावणवीयणसंघ-
हणाऽऽदि वट्टवा । उक्कोसो जति तेसु छेदणाऽऽदिषु पयट्ठति
तो गुरुणा अण्णं वा विट्ठमेसां खेव अवारितो ठायति । मज्झि-
मो पुण यदा वारितो तदा ठायति । जहसुबालो जहा इत्ये-
धेसुं भरितो तदा ठायति, तथा वि वामहरणं छिंदति, पा-
वेण वा ।

इयाणि ते केरिसं बाले मेरं करेति, तिविहं बालल-

क्खणं च भसति-

मंडलगम्मि वि चरितो, एवं वा चिट्ठ चिट्ठति तदेव ।

मज्झिममो मा छिंदसु, ठाति ठाणं ण हिं चिट्ठे ॥ २३१ ॥

मंडलं मा लिहं स्ति मेरं अलंघिता एत्थ चिट्ठहं स्ति भणितो
ठिया निसज्जा निव्विज्जा वा । हरिताऽऽदि वा अछिंदता उ-
क्कोसो जहेव भणितो तदेव ठितो । मज्झिमो वि हरिताऽऽ-
दि छिंदतो जहा वारितो तदा चिट्ठति । मंडले वि निरुद्धो
मेरं लंघितु पासे ण चिट्ठति, इमो जहसो ।

गाहा-

दाहिणकरम्मि गहितो, वागकरणं स छिंदति तणाणि ।

न य ठाति तहिं ठाणे, अह रुभति विस्मरं रुयति ॥ २३२ ॥

हरिताऽऽदिषु पुव्वजं गतार्थे । जहसुबालो मंडलेणं निरुद्ध-
णं तम्मि मंडलठाणे ण चिट्ठति, पाएण वा मंडलं भंजेति ।
अह बालो रुभति मंडले तां चट्ठफडंतो विस्सरं रोयति ॥

एंसवत्थो इमाए गाहाए भसति-

जह भणितो तह तु द्विय, पढमो वितिण्ण फेडियं ठाणं ।

ततिआं ण ठाति ठाणे, एम विही होति निहं पि ॥ २३३ ॥

कंठा । एम निहं वि यालाणं नरुवे वि परुवणाविही व-
क्खलणं, इमं तिविहं बालं जो पव्वावेति तस्स सिक्खलणं तस्स
असिक्खलणं तस्स वा इमं पच्छिंतं ।

गाहा-

अउणत्तीमा वीसा, एगुणवीसा य तिभिहं बालम्मि ।

पढमं तवो वितिण्ण मीसा, ततिण तव एव मूलं च ॥ २३४ ॥

उक्कोसबाले अउणत्तीसा, मज्झिमो वीसा, जहस एगुणवी-
सा । पढमं स्ति उक्कोसे जहा सव्ये तवट्ठाणगता तथा तेसु
खेव ठाणेसु छेदा पयट्ठति, वितिण मज्झिमो तवछेदो जुगधं
गच्छति, एयं मीसं भसति । ततिण स्ति जहसण तवो चव
केवलो भवति, पव्वावेतस्स वा मूलं चय ।

उक्कोसबालस्स अउणत्तीसं ति जं बुलं तस्मिमा चारणविही-

एगुणत्तीसं दिवसे, सिक्खलणं तस्स मासियं लहुयं ।

उक्कोसगम्मि बाले, ते चव असिक्खणो गुरुगा ॥ २३५ ॥

असे अउणत्तीसं, गुरुआं सिक्खणमिखे य चउलहुगा ।

पुणरवि अउणत्तीमं, लहुगा सिक्खंतारा गुरुगा ॥ २३६ ॥

असे वि अउणत्तीसं, गुरुगा सिक्खे असिक्खं छल्लहुगा ।

छल्लहुगा सिक्खम्पी, असिक्खं गुरुगा अउणत्तीमं ॥ २३७ ॥

एमव य छेदादी, लहुगा गुरुगा य इमेति मासादी ।

सिक्खावैतसिक्खे, मूलकदुगं तदेकैकं ॥२३८॥

एनेसि अउणं गाहाणं इमा सविथरा वक्खानभावणा-
उक्कासगबालं पव्वावेत्ता सिक्खावैतस्स एगुणतीसं दिवसा
मासलहु, असिक्खावैतस्स मासगुरु, अजे एगुणतीसं दि-
वसे सिक्खावैतस्स मासगुरु, असिक्खावैतस्स अउलहु,
अजे एगुणतीसं सिक्खावैतस्स अउगुरु, अजे एगुणतीसं
दिवसे सिक्खावैतस्स अउगुरु, असिक्खावैतस्स छलहु, अजे
एगुणतीसं दिवसे सिक्खावैतस्स छलहु, असिक्खावैतस्स
छगुरु, अजे एगुणतीसं दिवसे सिक्खावैतस्स छगुरु, असि-
क्खावैतस्स मासलहु छेदो, अजे एगुणतीसं दिवसे सिक्खावै-
तस्स मासलहु छेदो, असिक्खावैतस्स मासगुरु छेदो, अजे
एगुणतीसं दिवसे सिक्खावैतस्स मासगुरु छेदो, असि-
क्खावैतस्स अउगुरु छेदो, अजे एगुणतीसं दिवसे सिक्खा-
वैतस्स अउलहु छेदो, असिक्खावैतस्स अउगुरु छेदो, अजे
एगुणतीसं दिवसे सिक्खावैतस्स अउगुरु छेदो, असिक्खावै-
तस्स छलहु छेदो, अजे एगुणतीसं दिवसे सिक्खावैतस्स छलहु
छेदो, असिक्खावैतस्स छगुरु छेदो ॥ अजे एगुणतीसं दिवसे
सिक्खावैतस्स छगुरु छेदो, असिक्खावैतस्स एगदिणे मूलं,
ततो सिक्खावैतस्स एगदिणे मूलं, ततो असिक्खावैतस्स
एगं दिणं अणवट्ठं, ततो सिक्खावैतस्स पारंवी ।

अहवा एसेव गमो, दिणाहि सिक्खेतरवजितो हेति ।

मासादी तव छेदो, पणगादीए दिणैकैकं ॥२३९॥

अहवा उक्कोलेण बालस्स तवो मासादी वेव छेदो पुण लहु-
गुरुगो पणगादी ताव येयव्वा जाव छम्मासे सिक्खालि-
क्खेसु मूलादिया एकेकदिणं बहु ।

गाहा—

अहवा एसेव तवो, छेदो पणगादितो लहु गुरुगा ।

जाव छम्मासेण उ, ततो मूलं दुगं चेव ॥२४०॥

अथवा उक्कोले बालं पव्वावैतस्स अउणतीसं दिवसे मासलहु
तवो, अजे अउणतीसं दिवसे मासगुरु तवो एवं अउणतीसं
अउण्ठेहि चउलहुगा चउगुरु छलहु छगुरु छेदो य नेयव्वा,
मूलादी एकेकं दिणं, एथ सिक्खा असिक्खा वा न कायव्वा ।

गाहा—

मज्झिम वीसं लहुगो, सिक्खमसिक्खस्स मासिओ छेदो ।

अस्से वीसं लहुओ, छेदेतर मासकं चेव ॥ २४१ ॥

अस्से वीसं सिक्खे, मासं गुरुया व असिक्खे ।

छेदो वा गुरुओ वा, सिक्खम्मी चेव चउलहुगा ॥२४२॥

एवं अद्रोक्ती, नेयव्वा जाव छगुरुछेदो ।

तेण परं मूलैकं, दुगं च एकेकयं जाण ॥ २४३ ॥

अहवा सिक्खाऽसिक्खे, तवछेदा मासियादि जा लहुगा ।

एवं जा छम्मामा, मूलदुगं वा तहिकिकं ॥ २४४ ॥

दो लहुया दो गुरुया तव छेदो जाव होति छगुरुगा ।

तेण परं मूलैकं, दुगं च एकेकयं जाण ॥ २४५ ॥

एनेसि दोणहं गाहाणं इमा भावणा—मज्झिमं पव्वावेत्ता वी-
सं दिवसे, सिक्खावैतस्स मासलहु तवो, असिक्खावैतस्स

मासलहु छेदो, अजे वीसं दिवसे सिक्खावैतस्स मासगुरु
तवो, असिक्खावैतस्स मासगुरु छेदो, अजे वीसं दिवसे
सिक्खावैतस्स मासगुरु छेदो, असिक्खावैतस्स चउलहु छे-
ओ, अजे वीसं दिवसे सिक्खावैतस्स चउलहु छेदो असि-
क्खावैतस्स अउगुरु तवो ॥ एवं अद्रोक्तीए तवछेदा
नेयव्वा जाव छगुरु छेदो, ततो सिक्खाऽसिक्खासु
मूलाऽणवट्ठपारंविण एकेकदिणं नेयव्वा । अहवा—मज्झिमे
अजे वीसं दिवसे सिक्खावैतस्स चउलहु तवो, अणं
वीसं दिवसे सिक्खावैतस्स चउलहु तवो, असिक्खा-
वैतस्स चउलहु छेदो, असिक्खावैतस्स छलहु तवो,
अजे वीसं दिवसे सिक्खावैतस्स छलहु तवो, अजे वीसं
दिवसे सिक्खावैतस्स छलहु छेदो, असिक्खावैतस्स एग-
दिणं मूलं सिक्खावैतस्स एगं दिणं मूलं, असिक्खावैत-
स्स एगं दिणं अणवट्ठो, ततो सिक्खावैतो एगं दिणं
अणवट्ठो, असिक्खावैते पारंवी, ततो सिक्खावैते एगं
दिणं पारंवी ।

इयाणि जहसो वीसं गाहा—

एगुणवीस जहसे, सिक्खावैतस्स मासिओ छेदो ।

सो रेव असिक्ख गुरु, अद्रोक्तीए जा चरिमं ॥२४६॥

अहवा पढमे छेदो, तदिवसं चेव मूलं वा ।

एमेव होइ विनिए, ततिए पुण होइ मूलं तु ॥ २४७ ॥

जहजं पव्वावैतो एगुणवीसं दिवसे सिक्खावैतस्स मासल-
हु छेदो, असिक्खावैतस्स मासगुरु छेदो, अजे एगुणवीसं
दिवसे सिक्खावैतस्स मासगुरु छेदो, एवं छेदो अद्रोक्तीए
नेयव्वा, मूल अणवट्ठं पारंविण एकेकदिणं नेयव्वा । अह-
वा—उक्कोले बालं पव्वावैतस्स छेदो भवति, मूलं वा; एवं
वितिए वि मज्झिमे; जहजे पुण मूलमेय । सोदकाऽऽह—कहं
छेदो मूलं वा ? आचार्याऽऽह—यदि चरणसंभवो ततः छेदो,
चरणभावं मूलं, जयन्ते पुण चरणाभाव एव, तेन मूलं ।
निविधं बालं पव्वावैतस्स आणदिया इमे दोसा उहा-

हाऽऽदी—

बंधस्स तु चरमफलं, अयगोत्रो चेव होति छकाया ।

राईभत्तं चारय, अयसँऽतराए य पढिबंधा ॥ २४८ ॥

तं बालं दट्ठं अतिसयवयेण भणंति गिहियो—अहो इ-
मेसि समणाणं इहभवे चेव बंधवयस्स फलं दीसति, अ-
हवा—एतेसि जेव जणिओ सि संकाए अउगुदं, निस्सं-
किते मूलं । अयगोलोविष अगणिपक्खितो सुधंतो अग-
णिपरिणतो जतो जतो छिप्पइ ततो ततो उइति, एवं सो
बालो अयगोलसमाणो मुक्को जतो जतो हिइति ततो ततो
छक्कायवहो य भवति । सो य राओ भत्तं पाणं ओभा-
सति, जति राओ देति तो रातीभोयणं विराजितं, अ-
थ ए देति तो परियावणाणिफ्फुं । भणति य लोणो—इम-
स्स बालसणे जेव बंधणानां उववणो, इमे य समणा
चारपालत्तणं करेति, जेण एवं बालं निरुंभंति । अयसो य अ-
थ निरुंभंति अयसो—खिरणुंका समणा, बला य बाले निरुं-
भंति, अंतरायं भवति, बालपडिबंधेण य ते सु विहरंति अ-
णितियवासे होखा ते वा भवंति ।

किञ्चाभ्यस्य गाहा—

ऊर्ध्वं यत्स्थि चरन्, पञ्चावैतो वि भस्सते चरन् ।

मूलावरोहिणी खलु, शारवती बाहिष्मो वेधं । २४६ ।

ऊर्ध्ववरिसे बाले चरितं न विजति, जो वि य पञ्चावेति से शिवमा करिता भस्सति । अत्र प्रतिषेधद्वारेण दृष्टान्तः अहा लाभार्थी वणिजो मूलं जेण मुहुरिति तारिसं पण्ये णो किणानि, अथ लाभं विच्छति तं कियति, एवं जे चरित्तातो भस्सति ते न पञ्चावेद, जे न भस्सति तं पञ्चावेति ।

बालं पञ्चावेतस्स य अहं इमं तवोकम्मं भस्सातं तम्हा न पञ्चावेति—

उग्यायमणुग्यायं, ग्याऊयं छुविहं तवोकम्मं ।

तवगुणस्सखमेयं, जिणचउदसपुव्विएहिं सु ॥ २४७ ॥

लह उग्यायं, गुरु अणुग्यातं, एतेहिं इति भेदेहिं छुविधं तवोकम्मं भवति ।

कहं पुण छुविहं ? भणति । गाहा—

उग्यायमणुग्यायो, मासो चउमास छुविहं तवो उ ।

एसेव छुविहं बी, छेओ सेमाण एकेकं ॥ २४८ ॥

मासो उग्यातो, अणुग्यातो २. एवं चतुमासकुम्मासादि उग्याताणुग्यातादि, एवं छुविहं तवोकम्मं, छेओ वि एसो केव छुविहो, सेसा मूलादिपा एकेका भवन्ति, नप आत्मको गुणः, तप एव वा गुणः तपोगुणः, तपोगुणस्य लक्षणं तपो-क्षणं, लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं, मासेनोपलक्षितः मासिकलक्षणः तपः । एवं चतुर्मासवद्मासेष्वपि, एतदेव चक्षुधं तपोगुणलक्षणं बालप्रवाजने भवति, न पञ्चकाऽऽदिरित्यर्थः ।

चितियपण्येण बालो पञ्चाविजति ' जिणयोहसपु-
ब्बीए विक्कल्लि । ' अस्य व्याख्या—

पञ्चावेति जिणा खलु, चोदसपुव्वी य जो य अइसेसी ।

एए अन्ववहारी, गच्छगए इतिमो नाओ ॥ २४९ ॥

जिणा चोदसपुव्वी अतिसेसी वा पञ्चावेति । शिष्याऽऽह-
अहं एते अन्ववहारी अहा गच्छगता पञ्चावेति तथा मे अक्कह के वा जिणादीहिं पञ्चाविता ? अतो भवति ।

गाहा—

सत्थाए अइमुत्तो, पण्यो सेजंभवेण पुव्वविता ।

पञ्चाविओ य चोरो, छम्मासो सीहगिरिणा वि । २५० ।

ववसंते व महाकुले, खातीवगे वि सप्पिसेजतरे ।

अज्जाकारणजाते, अणुसाया य पव्वज्जा ॥ २५१ ॥

शास्ता तीर्थकरः, तेण अतिमुत्तकुमारो पञ्चावितो, चोद-
सपुव्वविदेण सिजंभवेण अरुणो पुत्तो मण्णो पञ्चावितो,
अधितहणिमिस्स अतिसयट्ठितेण सीहगिरिणा चोरो पञ्चा-
वितो, बालपञ्चायणे इमं गच्छवासिकारणं-उवसंते वि महाकुले मातीवगे ।

एतेहिं दोणह वि दाराणं इमं वक्कणं । गाहा—

विपुलकुले अस्थि बालो, णातीवगे य छेनगादिमते ।

वयवादरक्खए सा- र वेति असण्णालाई ॥ २५२ ॥

किं पि विपुलं विस्थिबहुलं उवसंतं पञ्चापारिणतं, वव-
रन्तं बालपडिबन्धो, अहं अहं इमं बालं पञ्चावेह तो
सध्ये पञ्चपामो, ते वसन्ता—शिवसमीधे बालं उवेह, मुञ्जे-
पुण पञ्चयह, जति न उवेति शीया वा य इच्छति तो
सह बालेण सध्ये पञ्चाविजति बहुगुणतरं ति काउं, मा त-
प्यडिबन्धेण सध्याणि अरन्तु । अहं वक्कसवि साधुस्स लय-
णवग्गो सध्वो असिवादिणा मग्गो, नवरेकं बालं जीवन्ति,
न य तस्स कोवि वावारवाहूओ अस्थि, ताहे सो साधु अ-
यसवादरक्खमां हेउं तं बालं आसकं पुत्तं भातियं पञ्चादिना
सरक्कति ।

गाहा—

एवं सज्जितराण वि, अजाण च पडिबन्धपट्टिणीए ।

कज्जं करेमि सचिवो, अदि मे पञ्चावयह बालं ॥ २५३ ॥

सम्महिट्टिसंतिं बालं अणाहयं पि एवं केव सारवेति ।
तरो सि-सेजातरा, तस्स वि संतिं बालं अणाहं पञ्चावे-
ति । अज्जा पडिणीएण कामातुरेण वा केण वि बाला परि-
भुत्ता, तस्स य समानुत्ती, तेण डिडिबन्धो जातो, गर्भसंभवं-
त्यर्थः । सा य संजमयी न परिहयिस्वा अया परस्सया तवा
बाल पञ्चावेयव्वं सरयकिधत् । कारणजसे ति कुलगणसंघकज्जं
अज्जमि वा गच्छादिए कजे सचिवो मंती सा भणज्जा-अ-
हं वो तुम्हं इमं कज्जं करेमि, अहं मे इमं बालं अलक्खणं
मूलनक्खनियं वा पञ्चावेह, ताहे पञ्चावेज्जा । आयसङ्ग-
हणातो असिषकंताराऽऽदिसु वि कोवि भणज्जा-अहं मे
परितप्पामि, अहं मे इमं बालं पञ्चावेह, एमादिकारणं हि
अणुग्याता बालपञ्चज्जा ।

गच्छवासीणं पञ्चाधियाण य तेसि इमा

वट्टावणविही । गाहा—

भत्ते पाणे धोवणं, सारणे तह वारणे ।

कारणसम्भावातो, गाहेयव्वा पयत्तेण ॥ २५४ ॥

शिवं मधुरं रितुकर्म च से भवं देति, पाणं पि से म-
धुगादि इहं दिज्जति, रातो वि भत्तपाणं उवेति, धोवणं
ति-अग्भंगणुव्वहणहणं च से फासुएण कीरति, कप्पक-
रणेण च तेयस्सी भवति, लेवाहाति वा सव्वंसे धोवन्ति
पडिलहणाऽऽदि पुव्वकहितेसु अत्थेसु पुणो सारणा कज्जति
असमायादिकरणं करंतो हरियाहं वा छिदंतो केवन्तो वा
वारिज्जनि । चरणकरणेसु य णिउज्जात, छज्जायं च
पयत्तेण गाहिज्जति ।

णिज्जमधुरभक्तगुणा इमे गाहा—

णिज्जमधुरेहिं आज, पुस्सति देहिंदिया य मेहा य ।

अत्थंति जत्थ खजति, सङ्काऽऽसु पीढगादीया ॥ २५५ ॥

चोदकाऽऽह-कथमायुषः पुष्टिः ? आचार्याऽऽह-यथा देव-
कुरात्तरकुरासु क्षेत्रस्य सिग्धगुणत्वादायुषो दीर्घत्वं, सुस-
मसुसमायां च कालस्य सिग्धत्वाद् दीर्घत्वमायुषः । तथा
इहापि सिग्धमधुराऽऽहारत्वात् पुष्टिरायुषो भवति, सा च न
पुष्टत्वद्वेः किं तु युक्तमासप्रहणात्, क्रमेण भोगेत्यर्थः । देह-
स्य च पुष्टिरिन्द्रियाणां च पटुत्वं भवति, मेवा च बीराऽऽदिना
भवति । अथ य सो बालो जज्जति-अमुगस्स पुत्तं चि, तत्थ गा-
मे नमरे देसे रज्जे वा अक्कंति, आव महं जाते, सहा-

कुले य अंतरपीणगपीठगादी सर्वं से अहाकडं भवति ।
इत्थी वि बाली एवं चेव । बाले सि वारं गयं । नि० २१
उ० । बाल इव बालः । अत्रे, सूत्र० १ भु० १० अ० ।

तद्वधमनिभृताऽऽत्मा किंभृता भवतीत्याह—

अवि से हासमासज्ज, हंता यंदीति मसति ।

अलं बालस्स संगेयं, वेरं वडुति अप्पणो ॥ ३ ॥

हीमयाऽऽदिनमित्तः खेतोविम्वो हासस्तमासाय अक्कीकृत्य
स कामगृधुर्हत्वाऽपि प्राणिनो नन्दीनि क्रीडति मन्यते, वदति
च महामाहाऽऽत्मानोऽशुभाध्यवसायो यथैते पशवो मृगयार्थे
सृष्टाः, मृगया च सुखिनां क्रीडाये भवति, इत्येवं मृगयादा-
इत्ताऽऽज्ञानाऽऽदिष्वप्यायोज्यम्, यदि नामैवं ततः किमि-
त्याह—अलमित्यादि, अलं पर्याप्तं बालस्यास्य यः प्राणा-
तिपाताऽऽदिरूपः सङ्को विषयकषायाऽऽदिमयो वा तेनाऽलं,
बालस्य हास्याऽऽदिसङ्केतालं, किमिति चेत्?, उच्यते—(वे-
रमित्यादि) पुरुषाऽऽदिष्वधसमुत्थं वेरं तद्बालः सङ्गाऽनुषङ्गी
सञ्जातमनो वर्जयति, तद्यथा—गुणसेनेन हास्यानुषङ्गादभि-
शमायं नानाविधैरुपायैरुपहसता नवमवानुषङ्गि वेरं वर्जि-
तम्, एवमन्यत्राऽपि विषयसङ्गाऽऽदायायोज्यम् ।

यतश्चैवमतः किमित्याह—

तम्हाऽतिविज्जो परमं ति गुत्ता,

आयंकदंसी य करेति पावं ।

यस्माद्बालसङ्गिनो वेरं वर्जते तस्मादतिविज्ञानं परमं मो-
क्षपदं सर्वसंस्वररूपं चारित्रं वा सम्यग्ज्ञानं सम्यग्दर्शनं वा,
एतत्परममिति ज्ञात्वा किं करोतीत्याह—(आयंक इत्यादि)
आतङ्को नरकाऽऽदिदुःखं, तद् द्रष्टुं शीलमस्येत्यातङ्कदर्शी, स
पापं पापानुबन्धि कर्म न करान्ति, उपलक्षणार्थस्वाज्ञ कारय-
ति नानुमन्यते । आवा० २ भु० ३ अ० २ उ० । सूत्र० । रा-
गद्वेषादयवर्तिनि, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । रागद्वेषोत्कटे,
सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । आवा० । रागद्वेषोत्कटचेतसि,
सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० । उत्त० । हिताहितप्राप्तिविवेकर-
हिते, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । हेयोपादेयविकले, उत्त० ८
अ० । सदसद्वावैकविकले, सूत्र० १ भु० ३ अ० १ उ० ।
जी० । उत्त० । कषायकलुषितान्तराऽऽत्मनि, सूत्र० १ भु० १
अ० ८ उ० । आवा० । बालिशे, प्रश्न० १ आभ० द्वार । यथा
शिशवः सदसद्विवेकवैकल्यायत्किञ्चनकारिणो भाषिणो
वा भवन्ति तथा ये स्वयमज्ञाः सन्तः परानपि मोहयन्ति
ते बाला उच्यन्ते । सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । दर्श० ।
मूढे, अष्ट० ३१ अष्ट० । सूत्र० । तं० । स० । उत्त० । वि-
शिष्टाविवेकविकले, "बालः पश्यति लिङ्गं, मध्यमबुद्धिर्विचार-
यति सर्ववृत्तम् ।" यो० १ विव० । "तत्र बालो रतो लिङ्गे ।"
बालाऽऽदिषु मध्ये लिङ्गं लिङ्गमात्रे रतो बालो लिङ्गमात्रप्रा-
धान्यापेक्षयाऽसदारम्भत्वात् । द्वा० १ द्वा० । प्रत्या० ।
अज्ञानाविरतिरूपविवेकविकले, आनु० । स० । सर्वविगति-
परिणामाभाववति, आनु० । स्था० । प्रा० । अनु० । असंयते,
भु० ३ उ० ।

एतदेव बालत्वाऽऽदि जीवाऽऽदिषु निरूपयन्त्याह—

जीवा स्वं भंते ! बाला पंडिया बालपंडिया ? । गोयमा !
जीवा बाला वि पंडिया वि बालपंडिया वि । गोरइयायं पु-

च्छा ? । गोयमा ! गोरइया बाला यां पंडिया, यो बालपं-
डिया । एवं चउरिंदियायं । पंचिंदियतिरिक्खपुच्छा ? ।
गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजांशिया बाला यां पंडिया,
बालपंडिया वि, मगुस्सा जहा जीवा, बाणपंतरजोइसिय-
वेमाणिया जहा गोरइया ॥

(जीवा यमित्यादि) प्रागुक्तानां संयत्ताऽऽदीनामिहोक्तानां च
परिहृताऽऽदीनां यद्यपि शब्दत एव भेदो, नार्थतस्तथाऽपि सं-
यतत्वाऽऽदिव्यपदेशः क्रियाव्यपदेशः, परिहृतत्वाऽऽदिव्यपदेश-
स्तु बोधविशेषापेक्ष इति । प्र० १७ श० २ उ० । ऊरयिकाऽऽ-
दिलोमनि, अनु० । केशे, प्रश्न० १ आभ० द्वार । सूत्र० ।
काश्यपगोत्रान्तर्गतगोत्रविशेषप्रवर्तकयोः, स्था० ७ ठा० । मू-
र्खे, "बाला मूढा मंदा, अयाण्या बालिना जडा मुक्खा ।"
पाद० ना० ७१ गाथा ।

बालभ-देशी-बणिकपुत्रे, दे० ना० ६ वर्ग० ६२ गाथा ।

बालक-पुं० । "नादियुयोरन्येषाम्" ॥ ८ । ४ । ३२७ ॥ इति
कस्य गो न कूलिकापेशाविके । शिशौ, प्रा० ४ पाद ।

बालउल्ली-देशी-पञ्चालिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग० ६२ गाथा ।

बालकिच्च-बालकृत्य-पुं० । बालस्येव कृत्यं यस्य स बालकृ-
त्यः । बालवदनालोचितकारिणि, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

बालकीला-बालक्रीडा-स्त्री० । घृताऽऽदिरूपायां, बालिशज-
नाऽऽचरितक्रीडायाम्, प्र० २० ।

सम्प्रति बालक्रीडापरिहाररूपं पञ्चमं भेदमभिधि-
स्तुर्गाथापूर्वार्द्धमाह—

बालिसजणकीला वि हु, मूलं मोहस्सऽणत्थदंहाओ ।

बालिशजनक्रीडाऽपि बालजनाऽऽचरितक्रीडाऽपि घृताऽऽ-
दिरूपा । उक्तं च—"चउरंग-सारि-पट्टिय-वट्टाई लावयाइजु-
आई । एहत्तर-जमगाई, पहेलियाईहि" नो रम ॥१॥" इति ।
आसतां सविकारजह्पितानिन्यपिशब्दार्थः । बुरलकुंर । लि-
ङ्गं चिह्नं मोहस्यानर्थवत्त्वात् निष्कलप्रायाऽऽरम्भप्रवृत्तेरि-
हाप्यनर्थजनकत्वेन च जिनदासस्येव । प्र० २० २ अधि० २
लक्ष० । ४० ।

बालकुसुमरासि-बालकुसुमराशि-पुं० । अचिरकालजातानां कु-
सुदपत्राणां राशौ, रा० ।

बालग-बालक-पुं० । शिशौ, मूर्खे, कामिनि, तं० । गवादि-
बालनिष्पन्नबालके सुघरिकामृहके, आवा० २ भु० १ सू० १
अ० ८ उ० । गवादिबालाधिबालनिष्पन्नबालके, ग० २ अधि० ।

बालगउवगूरुस-बालकोपगूहन-न० । ६ न० । बालका मूर्खाः,
कामिन इत्यर्थः । तेषामुपगूहनानि प्रच्छन्नरक्षणाऽऽदीनि । प-
रपुरुषाणां प्रच्छन्नरक्षणेपु, केशकलापानां रचनानु, तं० ।

बालग-बालाग्र-न० । केशानामग्रभागे, अष्टभिः रथरेणु-
दैवकुक्षरकुक्षमनुष्याणां सम्बन्धिकं बालाग्रं भवति ।
तैरष्टभिर्हरिवर्षरज्यकमनुष्यबालाग्रं, तैरष्टभिर्हैमवतैरज्य-
वतमनुष्यबालाग्रं, तैरष्टभिः पूर्वविदेहापरविदेहमनुष्य-
बालाग्रं, तैरष्टभिर्भैरतैरवतमनुष्यबालाग्रम् । इह चैवं
बालाग्राणां भेदे सत्यपि बालाग्रजातिसामान्यविषयता

बालाग्रमिति सामान्येनैकमेव सूत्रे निर्दिष्टमिति (१४०४ गाथा) प्रब० २५४ द्वार । ज्या० । अनु० । स्था० ।

बालगपोत्तिया-बालाग्रपोत्तिका-स्त्री० । देशीशब्दो बाऽयम् । आकाशं तडागतमभ्यस्थिते क्रीडास्थाने लघुप्रासादे च० प्र० ४ पादु० । तडागस्योपरि प्रासादे, जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० । च० प्र० । जं० । जलमध्यमन्दिरे, उक्त० ६ अ० । ब-लभ्याम्, उक्त० ६ अ० ।

बालचंद-बालचन्द्र-पुं० । शुक्लपक्षद्वितीयावन्तरे, शा० १ भु० १६ अ० । साकेतं नगरे चन्द्रावतंसकस्य राक्षः प्रियदर्श-नायां जाते पुत्रे, आ० म० १ अ० । पेरवने प्रथमवर्त्तमान-तीर्थकरे, प्रब० ७ द्वार । आसङ्गतविशेषकमञ्जर्या उपदेशक-मृत्पात्रोपरि टीकाकारके, अयं च ग्रन्थकारः विक्रमसंव-त्-१३२२ वर्षे आसीत् । जै० १० ।

बालचंदाण्य-बालचन्द्राऽऽनन-पुं० । भरतक्षेत्रजर्षभजिनस-मकालिके पेरवतजे प्रथमतीर्थकरे, ति० ।

बालचावल-बालचापल-न० । एकाभ्ताक्षानरक्तस्य स्वरूपा-नपक्षिवचनं, अष्ट० १६ अष्ट० ।

बालजस-बालजन-पुं० । मूर्खलोके, तं० । सूत्र० । निर्वि-वेकतयाऽऽसदनुष्ठानप्रवृत्ते, सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० । मूर्खे, उक्त० २० अ० ।

बालय-बाल-पुं० । बलं जानातीति बलकः । छान्दस-त्वादीर्घत्वम् । आत्मबलसामर्थ्येण, यथाशक्त्यनुष्ठानवि-धायिनि अनिगूहिनबलवीर्ये, आवा० १ भु० २ अ० ५ उ० ।

बालत-बालतपस्-न० । बालं तपो यस्य स बालतपाः ।

अनधिगतपरमार्थस्वभावे दुःखजगन्मोहगन्धैराग्याज्ञानप-र्वकनिर्वर्तिततपःप्रभृतिकष्टविशेष मिथ्यादृष्टौ, कर्म० १ कर्म० । बालतपसालाभे दृष्टान्तः—“ वसंतपुरं नगरं, तत्थ सेट्टिग्रं मारीय उस्साहयं, तत्थ इंदनागो नाम दारओ, सो गिलाणो पाणियं मगइ जाव सव्वाणि मयाणि पे-च्छइ । दारं पि लोणेण कंटियाए ढक्कियं, ताहे सो सुण-इयङ्किहुएण निगंतूण तम्मि नगरे कप्परेण भिक्खं हिइइ, लोको से देइ भूयपुण्वे सि काउं एधं सो संवहुइ । इतो य एगो सत्थवाहो रायगिहं जाउकामो घोसणं घोसाधेइ, तेण सुयं, सत्थण समं पत्थितो, तत्थ तेण सत्थे कूरो लखो, सो जिमितो न जिओ । विनियदिवसे सत्थवाहेण विट्ठो चित्तेइ नूणं एस उववासितो, सो य अव्वत्तलिगी । बिइयदिवसे हिइं तस्स सेट्टिगा बहु निइं च दिअं, सो तेण पुवे दिवसा अजि कएण अत्थइ, सत्थवाहो जाणइ-एस लुट्टं लुट्टण खमइ । तस्स महती आस्था जाता । सो तइयदिवसे हिइंतो स-त्थवाहेण सहावितो—कीस कल्लं नागतो ? तुहिइको अत्थइ, जाणइ । जहा लुट्टं कयं, तहा से दिएणं, तेणऽवि अ-एणे दो दिवसे अत्थावितो, लोको वि परिणतो, अएणस्स वि-निमित्तं कयं, तस्स वि न गेएइइ । अजे भणंति-एसो एगपि-डितो तेण तं अट्ठाणयं लज्जे, सत्थवाहेण भणितो-मा अजस्स कूरं गेहिइउज्जालि, जाय नगरं गमिस्सइ ताव अहं देमि, गया नगरं, तेण से णियघरे मढो कतो, ताहे सीसं मुंडावेइ, का सायाणि जीवराणि गेएइइ, ताहे विकखातो, जातो, ताहे जहि बलं से पारलयं तद्विषयं लोको आयेइ भसं, एगस्स पडिच्छइ, ३३०

ततो लोको न जाणइ, कस्स पडिच्छियं ति, ताहे लोणेण जाण-णानिमित्तं भेरी कया, ओ देइ सो ताडेइ, ताहं लोको पवि-सइ, एवं वच्छइ कालो, सामी समोसरितो, ताहे साहू सं-विसावेत्ता भणिया-मुहुसं अत्थइ, अणेसणा, तम्मि जिमि-ए भणिया-ओयरइ, गायमो भणिओ-मम वयणेणं भणिओ-सि भो अणेगपिडिया ! एगपिडितो ते वट्ठमिच्छइ, ताहे गायमसामिणा भणितो कट्ठो, तुभ्भे अणेगाणि पिडसयाणि आहारेइ, अहं एगं पिडं भुंजामि, तो अहं केव एगपिडिओ, मुहुसंतरस्स उवसंतो चित्तेति—ए एते मुत्तं वदंति, किह होजा ? लखा सुती, होमि अणेगपिडिओ, जद्विषसं मम पार-णयं तद्विषसं अणेगाणि पिडसताणि करेति, एए पुण अक-यमकारियं भुंजति, तं सच्चं भणंति, चित्तंतेण जाई संभरिया, पत्तेयबुद्धो जातो, अज्झयणं भासइ, इंदनागेण अरइया उक्तं सिद्धो य । एवं बालनवेण सामाहयं लज्जे तेण ।” आ० म० १ अ० ।

बालतवस्सि (शा)-बालतपस्विन्-पुं० । लौकिकतापसे (४६२ गाथा) आ० म० १ अ० ।

बालतवोकम्म-बालतपःकर्मन्-न० । बाला इव बाला मिथ्या-इहस्तेषां तपःकर्म । मिथ्यादृशां तपःक्रियायाम्, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

बालदिवायर-बालदिवाकर-पुं० । प्रथममुद्रच्छति सूर्ये, स

हि उदये रक्तो भवतीति बालपद्मोपादानेन रक्तवस्तूपमानत्वे-न वर्ण्यते । जं० १ वक्त० । रा० । जी० ।

बालपंडिय-बालपण्डित-पुं० । अविरतत्वेन बालत्वात् विरत-त्वेन च पण्डितत्वात् बालपण्डितः । संयताऽसंयते, स्था० ३ डा० ४ उ० । देशविरते, अनु० । सूत्र० । वृ० । बालपण्डि-तोभयव्यवहारानुगतत्वात् देशविरतिसामायिके, विशेष० । सर्वविरतिपरिणामाभावात् बालं स्थूलप्राणातिपाताऽऽदिबि-रमणाच्च पण्डितं बालं तच्च तत्पण्डितं च बालपण्डितं तद्यो-गामरणमपि बालपण्डितम् । बालपण्डितमरणे, आतु० ।

बालपंडियमरण-बालपण्डितमरण-न० । आचकमरण, प्रब० ।

जार्णाहि बालपंडिय-मरणं पुण देसविरयाणं ।

जार्णाहि बालपण्डितमरणं मिअमरणं, पुनः शब्दः पूर्वापेक्षया विशेषघोतनार्थः । देशात्मन्वविरतव्रतव्यापत्तया स्थूलप्राणिव्य-परोपणाऽऽदिर्विरता देशविरतास्तेषां देशविरतानाम् । प्रब० १५७ द्वार ।

देसिकदेसविरओ, सम्महिटी मरिज जो जीवो ।

तं होइ बालपंडिअ-मरणं जिणसासणे भणियं ॥ १ ॥

(देशविरतव्याख्या ' देसिकदेसविरय ' शब्दे चतुर्थ-भागे २६३४ पृष्ठे गता) तथा सम्यगभिपरीता नव—अज्ञानरूपा हांष्टर्शनं यस्याऽसौ सम्यग्दृष्टिः, एवंवि-धो यो जीवः आचकसम्बन्धी म्रियते, तदिह मरणं जि-नशासने बालपण्डितमरणमिति भवति भणितं, शेषशा-सनेषु बालमरणाऽऽदिभाषाया एवाभावात्, तत्र सर्वविरतिप-रिणामाभावाद्बालं स्थूलप्राणातिपाताऽऽदिविरमणाच्च पण्डि-तं बालं च तत्पण्डितं च बालपण्डितं, तद्योगात् मरणमपि बा-लपण्डितमिष्यते । जिनशासने च मरणमनेकधा कथितम्—आचीन्मरणाऽऽदिभेदात् । तन्नानेकविधमपि इह पञ्चधा प-रिकल्पितम् । तद्यथा—मिथ्यादृशां बालं बालमरणमविरतस-

म्यग्दृष्टेर्बालमरणं, देशविरतस्य बालपण्डितमरणं, कृष्णस्थय-
तीनां पण्डितमरणं, केवलानां पण्डितपण्डितमरणं चेति ।
आतु० ।

कदा पुनरसौ भावको बालपण्डितमरणेन म्रियते ?
इत्याह—

आसुकारे मरणे, अचिञ्जिआए य जीविषाऽऽसाए ।

नापहि वा अमुको, पच्छिमसंलेहणमकिंवा ॥ ६ ॥

आशु-शीघ्रं, करणं कार आशुकारः, अतर्कितो मरणाव-
सरस्तेन मरणं, तस्मिन् मरणे अचिन्तितोपस्थिते इत्यर्थः,
एवं कटिति प्रत्यासत्तीभूते मरणे बालपण्डितमरणं कुर्या-
त् । अथवा-अचिञ्जिआ इति न क्षिप्वा शुद्धिता काये जीवि-
ताऽऽशा तस्यां तथा वा कामणे च मरणकाले समागतेऽपि
संलेखनाऽऽद्यकृत्वा च यन्म्रियते तद्बालपण्डितमरणम्, स्व-
जनैर्वा यत्तैर्न मुक्तो नानुमतः, पश्चिमकालकर्तव्यसंलेख-
नां तपःप्रभृतिकाम् अकृत्वा च यममरणं करोति तद्बाल-
पण्डितमरणमुक्तमित्यप्रतनगाथायां संबन्धः ॥ ६ ॥

स च कथं गृहे म्रियते ? इत्याह—

आलोइय निस्सज्जां, सघरे चेवाऽऽरुहित्तु संधारं ।

जइ मरइ देसविरओ, तं वुत्तं बालपंडियं ॥ ७ ॥

(आलोइय) आलोक्य गीतार्थः सुगुरुसमीपे आलोचनां
दत्वा, निर्गतं शल्यं यस्मात् मूलगुणोत्तरगुणविराधनाकपं,
भावशल्यरहित इत्यर्थः, एवंविधः सन् स्वगृहे निजगृहे एवा-
ऽऽरुह्याङ्गीकृत्य संस्तारकप्रनशनप्रतिपत्तिकालार्हे दम्भप्रस्तर-
णकपं, संस्तारकविधिसाध्यमनशनमप्युपचारात्संस्तारकमु-
च्यते, कृतानशनः सन् यदि म्रियते देशविरतः समाधिमान्
तदुक्तं बालपण्डितमरणम् ॥ ७ ॥

उक्तेन विधिना विधेयमित्याह—

जो भत्तपरिआए, उवकमो वित्थरेण निरिट्ठो ।

सो चेव बालपंडिय-मरणे नेओ जहाजुगं ॥ ८ ॥

यो भक्तपरिष्कारकोणके भावकस्याऽनशनप्रतिपत्तिं कुर्वत
उपक्रमः प्रथमतः सर्वकृत्यविधिरूपो विस्तरेण “ अइ हुज्ज
देसविरओ० २६। अनियाणो० ३०। नियइव० ३१। ” इत्यादि-
गाथात्रयेणोक्तो, गुरुसङ्गपूजासाधर्मिकस्वजनवात्सल्यदाना-
ऽऽदिदानजिनचैत्यकारापणवम्भनिर्माणतत्प्रतिष्ठापनसिद्धा-
न्तलेखनतीर्थयात्राविधानजिनशासनप्रभावनाऽऽदिपुण्यानि
कृतपूर्वः आद्योऽन्त्यसमये स्वजनमुत्कलापनचैत्यवन्दनगुरु-
ह्लादशाऽऽवर्तवन्दनदानाऽऽलोचनाग्रहणपुनःसम्यक्स्वमतो-
च्चारसर्वजीवक्षामणवतुःशरणप्रतिपत्त्यादिपुरस्सरमनशनम-
ङ्गीकरोतीत्यादिकपः स एवाऽप्राप्यध्ययने बालपण्डि-
तमरणे वर्णयितव्ये यथायोग्यं ज्ञेयः ॥ ८ ॥

अथ तस्यैवंविधाऽऽराधनायुक्तस्य कोपपातः?, इति दर्शयति—

वेमाणिपसु कप्पो-वगेसु नियमेण तस्स उववाओ ।

नियमा सिञ्जइ उको-सएण सो सत्तमम्मि भवे ॥ ९ ॥

विमाने भवा वैमानिकाः, ते च उद्योतिष्का अपि भव-
न्तीति तद्वपवच्छेदाय विशेषणमाह—(कप्पोवगेसु) कल्पान्
“लोहरणा वारणं ति अत्था य ” इत्यादिप्रेषेन प्रक्रमाद् सौ-
धर्माऽऽदीन् उपगच्छन्तीति कल्पोपगास्ते न तु कल्पान्ते तेषु
भावकस्य पूर्वमवस्थाऽऽयुषो जघन्यतः सौधर्मादारभ्य उरु-

धनोऽप्युत्तं यावदेव गमनसंभवात्, नियमेन तस्योपपातः ।
अथ आद्यधर्माऽऽराधकोऽप्रतिपत्तितधर्मा कनमे भवे सिञ्जो
भवतीत्याह—नियमासिञ्जयेनोत्कृष्टतः बद्धमवानङ्गीकृत्य स-
त्तमे भवे सिञ्जयति ।

इय बालपंडियं हो-इ मरणमरिहतसासणे दिट्ठं ।

इत्यमुना पूर्वोक्तप्रकारेण पर्यन्तसमयेऽपि सर्वधिरतरमङ्गीक-
रणं बालम्, अनशनप्रतिपत्तिश्च पण्डितं च, बालं च तत्
पण्डितं च बालपण्डितम्, भवति मरणमर्हच्छासने जि-
नप्रवचने दृष्टं मणितम् । आतु० ।

बालपंडियवीरिय-बालपण्डितवीर्य-न० । देशविरतस्व सं-
यमासंयमविषये वीर्ये, वृ० ३ उ० । सूत्र० ।

बालपण्ण-बालप्रज्ञ-त्रि० । मूर्खप्राये, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

बालवभवायणा-बालभ्यवाचना-स्त्री० । बलभीपुरजायां वा-
चनायाम्, (तां च ‘ वायणा ’ शब्दे दर्शयिष्यामि)
उद्योतिष्करणकसूत्रकर्ता बालभ्यः । उद्यो० २ पादु० ।

बालममत्त-बालममत्व-न० । लघौ शिष्ये ममत्वकरणे, ध०
३ अधि० ।

बालमरण-बालमरण-न० । बाला इव बाला अविरतास्तेषां
मरणं बालमरणम् । स० १७ सम० । मिथ्यादृशां मरणे,
“ अथियमरणं बालं । ” बाला इव बाला अविरतास्ते-
षां मरणं बालमरणमिति ब्रुवन्त इति संबन्धः । प्रच० १५७
द्वार । उत्त० ।

बालमरणानि—

से किं तं बालमरणे ? । बालमरणे दुबालमविहे पण्णते तं
जहा-वलथमरणे, वमट्टमरणे, अंतोमल्लमरणे, तवभवमरणे,
गिरिपडणे, तरुपडणे, जलपपवेसे जलणपपवेसे विसभवक्खणे
सत्थोवाडणे, वेहाणमे, गिद्धपिट्ठे । इच्चेणं खंदया ! दुवा-
लमविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अण्णंतेहि नेरइयभव-
ग्गहणेहि अप्पाणं संजोएइ, तिरियमण्णयदेवअण्णायं च खं
अण्णवदगं दीइदं चाउरंतसंसारकंतांरं अण्णपरियट्ठइ, से
तं बालमरणेणं मरमाणे वड्ठइ वड्ठइ । से तं बालमरणे ।

(दुबालमविहे णं बालमरणेणं नि) उपलक्षणत्वादस्या-
भ्येनापि बालमरणान्तःपातिना मरणेन म्रियमाण इति । (वड्ठइ
वड्ठइ स्ति) संसारवर्द्धनेन भृशं वर्द्धते जीवः । इदं हि त्रिविचनं
भृशार्थे इति । म० २ श० १ उ० । व्य० । आख्या० । (‘ भक्तप-
वक्खाण ’ शब्दे तत्प्रकारं वक्ष्यामि) (‘ मरण ’ शब्दे
कांश्चिद् विधीन् दर्शयिष्यामः)

बालमरणानि प्रशंसति—

जे भिक्खु गिरिपडणाणि वा ? मरुपडणाणि वा ?
तरुपडणाणि वा ? भिगुपडणाणि वा ? ४ मरु ? तरु ?
गिरि ? भिगु ? ४ पक्खंदाणि वा जलपपवेसाईणि वा ? ६ जल-
णपपवेसाणि वा ? १० जलपक्खंदाणि वा ? ११ विसभवक्ख-
णाणि वा ? १२ सत्थुप्पाडणाणि वा ? १३ वसट्टमरणाणि
वा ? १४ तवभवमरणाणि वा ? १५ अंतोमल्लमरणाणि वा
१६ वेहाणसमरणाणि वा ? १७ गिद्धपिट्ठमरणाणि वा ? १८

बलयमरणाधि वा • जाव अक्षयराणि वा तरुपगाराणि
वा बालमरणाधि वा पसंसइ, पसंसंत वा साइजइ ॥१६६॥
एषां व्याख्या मन्थनैव ।

गाथा—

गिरिपवदद्याऽऽदिमरणा, जेचियमेत्ता उ आहिया सुचे ।
तेभिं अक्षतराणं, पसंसते आक्षमादीणि ॥ ५०७ ॥
तेसिं सुत्ताभिदियाणं बुवालयहं बालमरणाणं अक्षतराणं
पसंसइ, आणादिया दोसा, चउगुहं च पच्छित्तं ।

गिरिमरुतरुभिगूणं चउगुहं वि इमं शक्याणं । गाथा—

जत्थ पवातो दीसति, सो तु गिरी मरु अदिस्समाणो तु ।
नदितडमादी उ भिगू, तरुउ अस्सोयवदमादी ॥५०८॥
गिरिमरुणं विसेसो, जत्थ पवप आउदेहिं अहो पवा-
यणद्वणं दीसइ सो गिरी मरुइ, अदीसमाणे मरु । भिगु-
णदितडा, आदिसहातो विउज्जायं अगडो वा मरुइ, पि-
पलवडमादी तरु एतेहिंनो जो अप्पाणं मुंचइ मरणं च
ववसिअं तं पवडणं मरुइ । एते चउरो वि पवडणसामभा
एको मरणभेदो, एतेषु वेव चउसु पक्खंदणं पवडणं ।

पक्खंदणाण इमे भेदा । गाथा—

पडणं तु उप्पत्तिता, पक्खंदण धाविऊण जं पडति ।
तं पुण गिरिमि जुज्जति, नदितडपडणं भिगूहिं वा ॥५०९॥
याणयो उहं उप्पइत्ता जो पडइ वरुण्डेयने डिडिकवत्
एयं पवडणं, जं पुण अदूरओ धाविता पडइ तं पक्खंदणं ।
अहवा-ठियणिमज्जणिमज्जस्स अणुप्पइत्ता पवडमाणस्य पव-
डणं, उप्पाइय पक्खंदणं तं पुण पडणं पक्खंदणं वा गिरिमि
जुज्जइ, घडतीत्यर्थः । नदितडभिगूहिं वा पडणं पक्खंदणं
च जुज्जइ, तरुसु कहं पक्खंदणं जुज्जइ ।

अओ मरुइ । गाथा—

ओलंविऊण संपा-ठियस्स तरुतो पवडणं होति ।
पक्खंदमणुपत्तिता, अंदोलेऊण वा पडणं ॥ ५१० ॥
इत्येहिं साहाय लुगिउं ओलंविउं पडंतस्स पवडणं रुक्क-
णओ वा समपादट्टियस्स अणुप्पइत्ता पवडमाणस्स पवड-
णं, रुक्कणट्टियस्स जं उप्पइत्ता पडणं तं पक्खंदणं, इत्येहिं
वा लंविउं जं अंदोलइत्ता पडइ तं वा पक्खंदणं, चउरो
वि पक्खंदणापक्खंदणसमाणसामभं बिइओ मरणभेदो,
अलणपवेसापवेससामभओ तइओ मरणभेदो, अलजल-
णपक्खंदणे चउरयो मरणभेदो, सेसा विसभक्खणाइया अ-
हु पसेयभेदो, विसभक्खणं पसिअं, सत्येण अप्पणा अप्पाणं
वि बाबाएइ ।

बलयवसट्टाणं इमं वक्क्याणं । गाथा—

बलयं बलायमाणे, जो मरणं मरति हीक्षसत्ततया ।
सोतिंदियादिविसप, जो मरति वसट्टमरणं तु ॥ ५११ ॥
सज्जमजोनेसु बलबाहीणउत्तमाए जो अकामगो मरइ
एयं बलयमरणं, गलं वा अप्पणो बलेइ इंदियविसपसु राग-
दोसे कसायवसट्टो स मरंतो वसट्टमरणं मरइ ।

अंतोसज्जाणं इमं वक्क्याणं । गाथा—

तम्मी वेव भवम्मी, मयाण जेसिं पुणो वि उप्पत्ती ।
तं तम्भवियं मरणं, अविगयभावं मसद्धं च ॥ ५१२ ॥
जम्मि भवे वट्टइ तस्सेव भवस्स हेउसु वट्टमाणो आ-
सुयं बंधिता पुणो तत्थेव चउक्कउकामस्स जं मरणं तं
तम्भवमरणं । एयं मणुपतिरियाण वेव संभवइ । अंतोसज्जम-
रणं बुविहं-दव्वे, भावे य । दव्वेण-रायाऽऽदिता सज्जियमरणं,
भावे-मूलुत्तरादियरे पडिमेविता गुहणो अयालंइत्ता पडिउं-
चमाणस्स वा भावसज्जसज्जियस्स एरिसस्स वियडमाव-
स्स अंतोसज्जमरणं वेहाणसं मरेज्जए अप्पाणं उजं लंवेइ
गिडेहिं पुट्टं, गृधेभल्लिनव्यमित्यर्थः । तं गोमाइकलेवरे अ-
त्ताणं पक्खविता गिडेहिं अप्पाणं मक्खत्तावेइ । अहवा-पेहो-
दराऽऽदिसु अलणपुडणं दाउं अप्पाणं गिडेहिं मक्खत्तावेइ ।

एते बुवालय बालमरणा पसंसमाणस्स इमे दोसा-

मिच्छत्तथिरीकराणं, सेह परीसइपराइतेकरं ।

णिकिवया सत्तेसु य, होती जे जत्थ ते पडती ॥ ५१३ ॥
अहो इमो साहू एगंतसुट्टियप्पा इमे गिरिपवदणाइ मर-
णे पसंसइ, एते धुयं करणिज्जा नत्थि इत्थ दोसो । एवं मि-
रुक्कताइट्टियाणं मिच्छसे थिरीकओ भावो भवइ, पसंसिए
बालमरणे सेहो परीसइपराजिओ बारसएहं एगतरं पडि-
ज्जो, जे य बालमरणे पसंसिए अप्पाणं अहवाएउज्जा तेसु
सत्तेसु णिग्घिया कया भवइ, तव्विराहणाणिप्पखं च
पच्छित्तं भवइ, तम्हा यो पसंसज्जा ।

इमे य ते कारणा । गाथा—

वितियपदमणुप्पज्जे, पसंसिओ कोविते व अप्पज्जे ।
जाणंते वावि पुणो, कजेसु चउप्पगारेसु ॥ ५१४ ॥

ते य बहुप्पगारा कज्जा इमे । गाथा—

कयम्मि मोहभेसज्जे, अठायंते तहा वि उ ।
जुंगितु आमए वावि, असज्जं पप्पवेति उ ॥ ५१५ ॥

साहुस्स उविज्जमोहस्स विज्जाविणा मोहभेसज्जे कए तहाऽ-
वि मोहानि से जा अघायमाणे कएइत्तिना सहसा पादा-
विजुंगियं वा कुट्टवाहिणा वा असज्जेण गहियं, गोणसामा-
इक्कयं वा असज्जं. पंडियमरणे असत्ते एतेण इमेण विहिं-
णा बालमरणेण पप्पवेति ।

गाथा—

तत्थ दसएह अवाए, आदिज्जाणं मरण दंसेत्ता ।
दंशि पसंसति विज्ज, वेहाणसगट्टमट्टं च ॥ ५१६ ॥

पवडणादीया अंतोसज्जपउज्जवलाये एते दोसा । एतेसिं जीव-
वधरोवणाऽऽदि अवाए दंसेत्ता ते पडिसेहिता दोएहं वेहा-
णसगवसट्टमरणाणं गुणे आगमविज्ज पसंसति, पंडियमरण-
मसत्ते ते वि पक्खयं इत्यर्थः । भणियं बुवालयविहं बालमर-
णं । नि० पू० ११ उ० । (अकाममरणम् इति मरणं शब्दे
विवरिष्यते)

बालमूलराय--बालमूलराज-पुं० अणुद्विपट्टननगरे बौलुक्य-
वंश्ये कुमारपालान्तरे खनामकवाते राजनि, ती० २५ कल्प ।

बालय-बालज-न० । बालेभ्य ऊरुणिकाऽऽदिलोमभ्यो जातं बालजम् । बालनिष्पन्ने सूत्रभेदे, अनु० ।

बालयं पंचविहं पण्यतं । तं जहा-उक्षियं, उद्वियं, मियलोमियं, कोतवं, किट्टिसं । से तं बालयं ।

(बालयं पंचविहमित्यादि) बालेभ्य ऊरुणिकाऽऽदिलोमभ्यो जातं बालजं, तत्पञ्चविहं प्रकृतम् । तथा-ऊर्णया इवमौर्णिकम् उष्ट्राणामिदमौर्णिकम् । एते द्वे अपि प्रतीते । ये मृगेभ्यो ह्रस्वका मृगाऽऽकृतयो बृहत्पुच्छा आटविकजीवविशेषास्तल्लोमनिष्पन्नं मृगलोमिकम्, उन्दुररोमनिष्पन्नं कौतवम्, ऊर्णाऽऽदीनां यदुद्धरितं किट्टिसं तन्निष्पन्नं सूत्रमपि किट्टिसम् । अथवा-एतेषामेवोर्णाऽऽदीनां द्विकाऽऽदिसंयोगतो निष्पन्नं सूत्रं किट्टिसम् । अथवा-उक्तशेषपश्वादिजीवल्लोमनिष्पन्नं किट्टिसं । से तमित्यादि निगमनम् । अनु० । आ० म० । पं०भा० । पं०चू० । सूत्र० । नि०चू० ।

बालया-बालता-स्त्री० । सूक्ष्मतायाम्, आचा० १ भु० ६ अ० ४ उ० । अज्ञानतायाम्, आचा० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

बालरज्जु-बालरज्जु-स्त्री० । गवादिबालमय्यां रज्जौ, प्रश्न० ३ आ०भ०द्वार ।

बालव-बालव-न० । कालकरणभेदे, विशेष० । ववाऽऽदिष्वन्यतमे, आ०म० १ अ० । आ०चू० । उत्त० । सू०प्र० । सूत्र० ।

बाललोभणिज-बाललोभनीय-त्रि० । अव्यक्तजनलोभनयोग्ये, तं० ।

बालवक्ष्त्रा-बालवत्सा-स्त्री० । स्तम्भोपजीविशिशुकायां स्त्रियाम्, पि० ।

बालवयणीय-बालवचनीय-त्रि० । प्राकृतपुरुषाणामपि गह्यं, आचा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

बालविहवा-बालविधवा-स्त्री० । बालत्वे रण्डात्वं प्राप्तायां स्त्रियाम्, औ० ।

बालवीर्यय-बाववीजनक-न० । वामरविशेषे, ज्ञा० १ भु० ३ अ० । स्या० । ओघ० । बालैर्मयूरपिच्छैर्वा रचिते व्यजनके, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

बालवीरिय-बालवीर्य-न० । मिथ्यादृशमधिरतिलक्षणे वामर्ये, तच्च अभव्यानामनाद्यपर्यवसितं, भव्यानां त्वनादि सपर्ये, वसितम् । सूत्र० १ भु० ८ अ० । नि० चू० । (' वीरिय ' शब्दे एतद् व्याख्यास्यते)

बालवीरियलद्धि-बालवीर्यलद्धि-पुं० । असंयते, भ० ८ श० २ उ० ।

बालहाण-बालघान-न० । पुच्छे, ज्ञा० १ भु० ३ अ० । भ० ।

बालहि-बालधि-पुं० । पुच्छे, आचा० १ भु० २ अ० ५ उ० ।

बाला-बाला-स्त्री० । बालसंयमवस्था धर्मधर्मिणोरभेदाद्बाला वर्षशताऽऽयुषं दशवर्षाऽऽतिमकायां दशायाम्, स्या० १० डा० ।

जायमित्तस्स जंतुस्स, जा सा पढमिया इसा ।
न तत्थ सुहं दुक्खं वा, न ह्यु जाणंति बालया ॥ १ ॥
जातमात्रस्य जन्तोः—जीवस्य या सा प्रथमिका दशा द्वावर्षप्रमाणाऽवस्था (तत्थ सि) तस्यां प्रथमदशायां प्रा-

येण सुखं दुःखं वा नेति नास्ति, तथाऽऽत्मपरेषां सुखं दुःखं नैव जावन्ति बालका जातिस्मरणाऽऽदिविज्ञानविकला इति । तं० । " चेडी विह्मिदिलिआ, य दुक्खगंधिअमुही बाला । " पाइ० ना० ५८ गाथा ।

बालागणितेयगुण-बालागितेजोगुण-त्रि० । बालोऽभिनवप्रत्यप्रोऽग्निस्तेन तेजोऽभितापः स एव मुखो यस्य स तथा । परेण प्रकर्षेण तप्ते, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

बालावबोधण-बालावबोधन-न० । अमन्दमतीनां प्रतारेण, प्रत्या० ६ अ० ।

बालि(ग्)-बालिन्-त्रि० । बालप्रधाने, अनु० । सुग्रीवभ्रान्तिरिचानरराजे, बालाः केशास्ते श्यामलनिचितकुञ्जिताऽऽदिगुणोपेता येषां ते बालिनः । सुकेशेषु, वृ० १ उ० ३ प्रक० । स्वनामक्याते श्रुतिभेदे च । येन अष्टापदे कृतकायोत्सर्गेण पादाङ्गुष्ठमपीडनतोऽष्टापदमुत्तम्भयन् रावणो नक्षीकृतः । ती० ४७ कल्प ।

बालिखिल-बालिखिल्य-पुं० । स्वनामक्यातेषु श्रुतिगणेषु, सम्यग्दृष्टिराजभेदे च । सम्प्रापुर्न शत्रुजये । ती० १ कल्प । बालिस-बालिश-त्रि० । भक्ते, सूत्र० १ भु० ७ अ० । मुखे, " बाला मूढा मंदा, अयाणया बालिसा जडा मुक्खा ॥ " पाइ० ना० ७१ गाथा ।

बाली-बाली-स्त्री० । तूणविशेषे, रा० । आ० चू० ।

बालु-बालु-पुं० । द्वादशे परमाधार्मिके, यः कदम्बपुष्पाऽऽकारासु वज्राऽऽकारासु वा वैक्रियबालुकाऽऽकारासु ततासु चणकानिव नारकान् पचति । स० १५ सम० । प्रव० । सूत्र० । तद्वतद्वतद्वस्स भज्जंति, भज्जणे कलंबुबालुगापट्टे ।

बालूना येरइया, लोलंती अंवरतलम्मि ॥ ८१ ॥

बालुकाख्याः परमाधार्मिकका नारकान्त्राणांस्तत्तबालुकाभृतभाजने चणकानिव (तद्वतद्वि सि) स्फुटतः (भज्जंति) भुज्जति पचन्ति । केत्याह-कदम्बपुष्पाऽकृतिबालुका कदम्बबालुका तस्याः पृष्ठमुपरितलं तस्मिन् पातयित्वा अम्बरतले च लोलयन्तीति । सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० । आ० चू० । आ० ।

बालुक-बालुक-पुं० । चिर्भटविशेषरूपे अनन्तजीवधनस्वतिभेदे, ज्ञा० १ भु० ६ अ० । नि० चू० । आचा० । आ०क० । बालुड-बालुड-पुं० । आन्तरशरीरावयवविशेषे, तं० ।

बालुयग्गाम-बालुकाग्गाम-पुं० । स्वनामक्याते ग्रामे, यत्र क्वाक्मस्थिकविहारेण भगवान् वीरस्वामी सर्गोशलः समवसूतः । आ०क० १ अ० । आ० चू० । आ० म० ।

बालुयप्पभा-बालुकामभा-स्त्री० । बालुकायाः पुरुषपांशुत्कररूपायाः प्रभा यस्यां सा बालुकामभा । प्रव० १७४ द्वार । तृतीयनरकपृथिव्याम्, भ० १ श० ४ उ० । प्रज्ञा० । अनु० । स्या० ।

बालुया-बालुका-स्त्री० । सिकतायाम्, प्रज्ञा० १ पद । खं प्र० । आ० क० । जी० । रा० । रेणुकणेषु, तं० । " बालुया कवले चेष, निस्तारे उ य सेजमे ॥ " उत्त० १६ अ० ।

बालुयाजल-बालुकाजल-न० । बालुकाया उपरि बहति जले, ओघ० ।

बावस-द्रापञ्चाशत्-स्त्री० । द्वाधिकायां पञ्चाशति, स० ५२ सम० ।
बावसैरि-द्रासप्तति-स्त्री० । द्वाधिकायां सप्ततौ, "बावसैरि-
लापंडिया ।" लेखाऽऽद्याः शकुनरुतपर्यन्ता गणितप्रधानाः क-
लाः प्रायः पुरुषाणामिवाभ्यासयोग्याः, स्त्रीणां तु धिकेया एवे-
ति । विपा० १ भु० २ अ० । औ० । म० । प्रज्ञा० । "बावसैरि-
सवसुमिया ।" विपुलिदशानां चतुर्थमप्ययनम् । स्या०
१० डा ।

बावसि बावसि-स्त्री० बहिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

बावीस-द्राविंशति-स्त्री० । द्वाधिकायां विंशतौ, द्वाविंशति-
संख्येषु, उत्त० २ अ० ।

बासहि-द्राषट्ठि-स्त्री० । द्वाधिकायां षष्टिसंख्यायाम्, रा० ।

बाह-बाष्प-पुं० । "बाष्पे होऽभ्युषि" ॥ ८ । २ । ७० ॥ बाष्पशब्दे
संयुक्तस्य हो भवति । इति रूप्य हः । अस्मिन्निधेये नेत्रजले,
प्रा० २ पाद । अभ्युषि, "बष्पं बाहो य नययज्जलं ।" पाद०
ना० ११२ गाथा ।

बाहगदोस-बाधकदोष-पुं० । यैर्वैदोषैरर्थकामरागाऽऽदिभिः
स धर्माधिकारी पुरुषो बाध्यते कुशलानुष्ठानतश्च व्याप्यते ।
तेषु, पञ्चा० १ विष० ।

बाहगदोसविर्वैकल्य-बाधकदोषविपक्ष-पुं० । बाधकदोषप्रति-
पक्षभावनायाम्, पञ्चा० १ विष० ।

बाह्यपमोयण-बाष्पप्रमोचन-न० । अभ्युषिमोचने, बा० १
भु० १८ अ० ।

बाहल-बाहल-पुं० । जनपदभेदे, "बाहलविसर्प एगो दमगो ।"
आ० म० १ अ० ।

बाहल-बाहल्य-न० । बहलस्य भावो बाहल्यम् । पिएडभावे
उत्सेधे, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । म० । प्रज्ञा० । पृथुत्वे,
विस्तारे, स्या० ४ डा० २ उ० । प्रमाणे, बा० १ भु० ३ अ० ।

बाहा-बाधा-स्त्री० । "बाधुं लांडने । बाधते इति बाधा । कर्मण
उदये, स० ७० सम० । व्यवधाने, स० ५२ सम० । आचा० ।
आ० म० । चं० प्र० । आक्रमणे, रा० । पीडायाम्, आच० ४
अ० । परस्परं संस्तेपतः पीडने, जं० १ वक्ष० ।

बाहु-स्त्री० । "बाहोरात्" ॥ ८ । १ । ३६ ॥ बाहुशब्दस्य
स्त्रियामाकारान्ताऽऽदेशः । बाहा । बाहु । प्रा० १ पाद । "स्व-
राणां स्वराः प्रायोऽपञ्चशे" ॥ ८ । ४ । ३२६ ॥ इति बाहु-
स्थाने बाहा । प्रा० ४ पाद । "बहया धनुषद्वयो अह एगं सं-
हियाण धनुषद्वं । जं तत्थ हवइ सेसं, तस्सऽजे निहिंस
बाहं ॥ १ ॥" जं० ।

बाहि-बहिस्-अव्य० । "बहिसो बाहि-बाहिरौ" ॥ ८ । २ । १४० ॥
बहिःशब्दस्य बाहि बाहिर इत्यादेशौ भवतः । बाहि । बा-
हिरं । "अनाभ्यन्तरे, प्रा० १ पाद ।

बाहिस्त्रियता-बहिःस्त्रिकता-स्त्री० । नगरबहिर्वर्तिवैश्यात्वे
प्राप्तजनवेद्यात्वे, म० १५ श० ।

बाहिंसंयुक्ता-बहिःसंयुक्ता-स्त्री० । गोबरचर्याभेदे, वं० व०
२ द्वार ।

बाहिज-बाधिर्य-न० । बधिरत्वे, विशेषे ।

बाहिजमाथ-बाध्यमान-नि० । पीड्यमाने, आचा० १ भु० ५
अ० ४ उ० ।

बाहिर-बाह्य-नि० । बहिर्भवं बाह्यम् । बहिर्जाते, स्या० २
डा० १ उ० । अप्रत्यासत्ते, स्या० ८ डा० । नगराऽऽदेर्बाह्ये कृते
स्याऽऽकारपरिभ्रंशाद् विशिष्टजनबहिर्वर्तिनि, विपा० १ भु० ३
अ० । "संभितरबाहिरप, तबोकम्पंसि उज्जुओ ।" उ-
त्त० १६ अ० । "बहिसो बाहि बाहिरौ" ॥ ८ । २ । १४० ॥
इति बाहिराऽऽदेशः । प्रा० १ पाद ।

बाहिराण्यंसिखी-बाह्यनिवसनी-स्त्री० । साध्युपकरणभेदे,
"बाहिरगा जा कलुंगो कडीव दोरेण पडिबडा ।" नि०
चू० ४ उ० । बाह्या निवसनी यावत्कलुङ्गस्तावत्कठ्यां दवर-
केण प्रतिबद्धा भवतीति । वं० व० ३ द्वार ।

बाहिरतव-बाह्यतपस्-न० । बाह्यमित्यासेष्यमानस्य लौकि-
कैरपि तपस्तया ज्ञायमानत्वात्प्रायो बहिः शरीरस्य ता-
पकत्वाद् वा तपसि पुनोति शरीरकर्मणि यत्तत् तप इति ।
स्या० ६ डा० । पा० । स० । वं० व० । म० ।

बाहिरपुक्त्वरद-बाह्यपुष्करार्द्ध-न० । मानुषोत्तरपर्वतात्
परतः पुष्करद्वीपस्यार्द्धे, सू० प्र० १६ पादु० ।

बाहिरप-बाह्याऽऽत्मन्-पुं० । काये, तस्य स्वाऽऽत्मधिया
प्रतीयमानस्याहं स्थूलोऽहं कृष्ण इत्याद्युल्लेखेनाधिष्ठायक-
त्वात् । डा० २० डा० ।

बाहिरपवहा-बहिःप्रवहा-स्त्री० । शरीराद् बहिः पूयाऽऽदि
क्षरन्त्यां नाड्याम्, विपा० १ भु० १ अ० ।

बाहिरभेदमनोवगरणोबहि-बाह्यभाण्डमात्रोपकरणोपधि-पुं० ।
बाह्ये कर्मशरीरव्यतिरिक्ते ये भाण्डमात्रोपकरणे तन्मनो य उ-
पधिः स तथा । तत्र भाण्डमात्रा भाजनकषा, परि-
च्छिद उपकरणं च बह्याऽऽदीति । उपधिभेदे, म० १८ श०
७ उ० ।

बाहिरवति-बाह्यव्याप्ति-स्त्री० । पक्षीकृत एव विषये साध-
नसाध्यतेरव्याप्तिरन्वयव्याप्तिरन्यत्र तु बहिर्व्याप्तिरिति । व्या-
प्तिभेदे, रत्ना० ३ परि० ।

बाहिराबाहिराणुभोग-बाह्याबाह्यानुभोग-पुं० । अनुभोगभेदे,
स्या० । "बाहिराबाहिरौ" । बाह्याबाह्यां, तत्र जीवद्रव्यं बाह्यं,
चैतन्यधर्मेणाऽऽकाशास्तिकायाऽऽदिभ्यो विलक्षणत्वात्, तदे-
वाबाह्यममूर्त्तत्वाऽऽदिना धर्मेणामूर्त्तत्वादुभेयवामपि चैतन्यं-
न बाऽबाह्यां जीवास्तिकायाश्चैतन्यलक्षणत्वाद्बुभयोरप्यथवा
घटाऽदि द्रव्यं बाह्यं कर्म चैतन्याऽऽदित्वमबाह्यामाध्यात्मिक-
मिति यावदित्येवमन्यो द्रव्यानुभोग इति । स्या० १० डा० ।

बाहिरिया-बाहिरिका-स्त्री० । बहिर्भवा बाहिरिका । "अ-
ध्यात्माऽऽदिभ्य इकत्" ॥ ६ । ३ । ७८ ॥ इति इकत्प्र०

त्ययः । प्राकारबहिर्बर्तित्यां गृहपद्धतौ, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
आध० ।

बाहु-बाहु-पुं० । स्त्री० । भुजे, स्था० १० ठा० । श्रुवमपूर्व-
भवजीवस्य महाविदेहे पुराडरीकित्यां नगर्यां वैरनाभस्य-
कवर्चिना भ्रातरि, आ० म० १ अ० । पञ्चा० । आ० म० ।
श्रुवभवेवस्य सुमङ्गलायां जाते पुत्रे, आ० म० १ अ० ।
वधु-पुं० । नकुले, का० १ ध्रु० १७ अ० । भुजायाम्, “ भु-
आ बाहु । ” पा० ना० २५१ गाथा ।

बाहुजुद्ध-बाहुयुद्ध-न० । योधप्रतियोधयोरभ्योभ्यं सारिबा-
ह्वारवनिर्घ्नसया वस्त्रगने, जं० २ वक्ष० । का० । ल० ।

बाहुजोहि (श्)-बाहुयोधिन्-पुं० । बाहुभ्यां बुध्यत इति
बाहुयोधि । बाहुयुद्धकर्त्तरि, का० १ ध्रु० १ अ० ।

बाहुत्तरण-बाहुत्तरण-न० । भुजाभ्यां पारगमने, पञ्चा० ६ विव० ।

बाहुत्तरणकप्प-बाहुत्तरणकल्प-पुं० । भुजपारगमनतुल्ये, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

बाहुपमिण-बाहुप्रश्न-पुं० । बाहवो भुजास्तद्विषयाः प्रश्नाः
यत्र । प्रश्नव्याकरणानां दशमे अध्ययने, प्रश्न० ।

बाहुपमदि (श्)-बाहुप्रमर्दिन्-पुं० । बाहुभ्यां प्रमृदनाती-
ति बाहुप्रमर्दि । बाहुभ्यां प्रमर्दके, औ० । का० ।

बाहुवलि-बाहुवलि-पुं० । सुन्दरीसहजे श्रुवभवेवपुत्रे, आ०
म० १ अ० । कल्प० ।

बाहुवली पंचधनुमयाई उहुं उच्चत्तेणं पणत्ता । स्था०
५ ठा० ५ उ० । आचा० । आ० म० ।

(स च बाहलीदेशे तक्षशिलायामभिषिक्त इति । ‘ उल्लह ’
शब्दे द्वितीयभागे ११२६ पृष्ठे उक्तम्) (‘ भरह ’ शब्दे
भरतबाहुवलियुद्धं वीक्ष्यम्) विमलाद्रौ, ती० १ कल्प ।
(वन्दनायागतः प्रभुम् । अहङ्गा धर्मचक्रमकरोदिति कथाशेषं
च ‘ उल्लह ’ शब्दे द्वितीयभागे ११३८ पृष्ठे गनम् ।)

बाहुया-बाहुका-स्त्री० । श्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

बाहुलग-बाहु-पुं० । भुजे, तं० ।

बाहुलेय-बाहुलेय-पुं० । बाहुलाया गौरपत्ये, अनु० ।

बाहुवण-बभ्रुवर्ण-त्रि० । पिङ्गले, का० १ अ० १७ अ० ।

बाहुय-बाहु-पुं० । स्वानामख्याते शीतोदकपरिभोगेऽपि सिद्धे
लौकिकमहर्षौ, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । “ बोत्तरीयानीय-तीय-कृते ज्ञः ” ॥ ८
। १ । २४८ ॥ इति यस्य द्विरुक्ता ज्ञः । विज्ञो । बीओ द्वि-
त्वसङ्ख्यापूरणे, प्रा० १ पाद । “ जं जस्स होइ सरिसं,
तं वस्स विज्ञियं देइ ॥ ” आ० म० १ अ० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । सहाये, “ बुइओ विज्ञओ अणु-अ-
रो सहाओ सहयरो य । ” पा० ना० ५६ गाथा ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । “ पदयोः सन्धिर्वा ” ॥ ८ । १ । ५ ॥ इति

सन्धिचिकल्पः । विज्ञो । बीओ । द्वित्वसङ्ख्यापूरणे,
प्रा० १ पाद ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । प्रतिबुद्धमूलक्षेत्रयोरपान्तराले,
वृ० १ उ० २ प्रक० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । द्वयोः पूरणे द्वये, दश० १ अ० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । उत्सर्गपदापेक्षयाऽपवादपदे, ग०
२ अधि० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । द्वितीयसमवसरण-न० । श्रुतबद्धकाले, वृ०
३ उ० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । द्वितीयदिवससम्बन्धिन्यां राजौ,
चं० म० १० पाहु० १४ पाहु० पाहु० । अमौदशसिति-
वचनत्रयरूपे विभक्तिभेदे, “ विज्ञा उवएसणे । ” उपदेशने
कर्मणि द्वितीया । यथा—मण इमं स्तोकं, कुरु वातं, ददा-
ति तं, याति ग्रामम् । स्था० ८ ठा० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । द्वितीये प्रकारे, वृ० १ उ० ३
प्रक० ।

विज्ञ-द्वितीय-त्रि० । द्वौ गुणौ यत्रेति । “ सर्वत्र लव-
रामवन्दे ” ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इति दलुक । प्रा० २ पाद । “ त-
द्विषं विज्ञो लाहो । ” आध० १ अ० ।

विज्ञ-विन्द-पुं० । “ साधस-प-ह्यां ऋः ” ॥ ८ । २ । २६ ॥
इति ध्यस्य ऋः । प्रा० २ पाद । “ ऋ-अ-ण-नो व्यञ्जने ” ॥ ८
। १ । २५ ॥ इत्यनुस्वाराऽऽदेशः । प्रा० १ पाद । “ न दीर्घानुस्वा-
रात् ” ॥ ८ । २ । ६२ ॥ इति ऋस्य द्विवर्णनिष्पत्तिः ।
स्वनामख्याते गङ्गादक्षिणकूलस्थे पर्वतविशेषे, दशपुरनगरे
आर्यरत्नसूरेः स्वनामख्याते गणप्रधाने शिष्ये, यस्य अष्ट-
मकर्मप्रवादपाठभवणतो गोष्ठामाहितो निहवो जातः । आ०
क० १ अ० । आ० म० । आ० म० ।

विज्ञ-वृन्त-न० । वन्दनं, “ वंध्यं विज्ञं । ” पा० ना० २२६ गाथा ।
विज्ञ-वृन्त-न० । वन्दनं, “ वंध्यं विज्ञं । ” पा० ना० २२६ गाथा ।

विज्ञ-विन्द-पुं० । विन्दुयुक्ते, “ विन्दुश्च कणश्च क-
णायणं । ” पा० ना० १६५ गाथा ।

विज्ञ-विन्द-पुं० । प्रतिक्रिये, वृ० ४ उ० । आव० । का० ।
प्रतिमायाम्, पञ्चा० ६ विव० । (जिनप्रतिमाकारणाऽऽधि-
कारः ‘ चेइय ’ शब्दे तृतीयभागे १२६६ पृष्ठे दर्शितः) गर्भप्रति-
विम्बं गर्भाऽऽकृतौ आसवपरिणामे अगर्भे, “ अवस्थितं लोहि-
तमङ्गनायाः, वातेन गर्भे भुवतेऽनभिज्ञाः । गर्भाऽऽकृतिस्वात्क-
टकोष्णनीचौः, धुते पुनः केवल पय रक्ते ” ॥ १ ॥ स्था० ४ ठा०
४ उ० । फलविशेषे, “ गालहफलं विम्बं । ” पा० ना० २५५ गाथा ।

विज्ञ-विन्द-पुं० । भूषिने, आ० म० १ अ० ।

विज्ञ-विन्द-पुं० । विम्बप्रतिष्ठा-स्त्री० । सर्वप्रतिनिधेस्तद्गुणाव्या-
रोपे, जी० १ प्रति० ।

विज्ञ-विन्द-पुं० । विम्बः सत्कं फलं विम्बफलम् ।
प्रका० २ पद । एकमोददाफले, जं० १ वक्ष० । जी० । तं० ।

विचभूय-विचभूत-न० । जलचन्द्रवत्तदर्थशब्दे, कूटकार्वाप-
यवर्वाऽस्त्ये, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

विचमुल-विचमुल्य-न० । प्रतिमावेलने, पञ्चा० ८ विच० ।

विचवय-न० । भिलावानामि ओपधौ, 'विचवयं भलायं' पा-
१०ना० १४८ गाथा ।

विचि-विचि-स्त्री० । विचिफलके गोह्वाऽऽख्ये लनाभेदे, आ०
क० १ अ० ।

विचोवय-देशी- शोभ-विकारोच्छीर्षकेषु, दे०ना० ६ वर्गे
६७ गाथा ।

विचुपभ-विचुपभ-पुं० । वक्षस्कारपर्वतभेदे, स्था० ।

विट्टि-पुत्रिका-स्त्री० । "श्रीप्राऽऽदीनां बहिलाऽऽख्यः" ॥ ८ । ४ ।
४२२ ॥ इति पुत्रिकास्थाने विट्टि आदेशः । प्रा० ४ पाद । त-
नुजायाम्, "विट्टिप मइ भणिअ तुहुं, मा करु वंकी दिट्टि ।"
प्रा० ४ पाद ।

विदल-द्विदल-पुं० । तुषरीफलाऽऽदेरर्द्धभागे, आ०म० १ अ० ।
आचा० ।

विदलकट द्विदलकट-पुं० । द्विदलं वंशदलं, तन्मयः कटो द्वि-
दलकटः । वंशमध्ये कटे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । आचा० । वंश-
शरुलकटे कटे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

विदलचटुलगच्छिन्न-द्विदलचटुलकच्छिन्न-त्रि० । मध्यपा-
टिते जलशशिके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

विजवर-द्विजवर-पुं० । ब्राह्मणमुख्ये, पं०व० ४ द्वार ।

विराली-विडाली-स्त्री० । मार्जारजातिविशिष्टायां स्त्रियाम्,
" मञ्जारीमां विरालीमां ।" पा१०ना० १५० गाथा ।

विल-विल-न० । रन्ध्रे, का० १ श्रु० १६ अ० । भ० । " विल-
मिष पञ्चगभूय ।" विलं विलमिव असंस्पर्शनात् नागो हि
विलमसंस्पृशन् आत्मानं तत्र प्रवेशयत्येवं भगवानप्याहार
मसंस्पृशन् रसोपलभमानपेक्षः सन्नाहारयतीति । विपा० १
श्रु० ७ अ० । कूपे, रा० ।

विलकोलीकारग-विलकोलीकारक-पुं० । परव्यामोहनाय वि-
स्वरवचनवादिनि, विस्वरवचनकारिणि च । प्रश्न० ३ आ-
भ० द्वार ।

विलस्थगण-विलस्थगन-न० । कोलाऽऽदिकृतविलेखिष्टकाश-
कलाऽऽदिप्रक्षिप्तोपरि गोमयमृत्तिकाऽऽदिना पिधाने, ध्य०
४ उ० ।

विलधम्म-विलधर्म-पुं० । विलाऽऽचारे, का० १ श्रु० १ अ० ।
एकस्यामेव वसतौ गृहस्थैः समं संवर्षैकत्रायस्थाने, वृ० १
उ० ३ प्रक० । ओघ० ।

विलपति-विलपङ्क्ति-स्त्री० । विलानीव विलानि कृपास्त्रेषां
पङ्क्तयो विलपङ्क्तयः । कूपततिषु, जं० १ वक्ष० । रा० ।
अनु० । जी० ।

विलमग-विलमार्ग-पुं० । गुहाऽऽद्याकारेण विलेन गम्यमाने
मार्गे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

विलवज्जिय-विलवर्जित-त्रि० । र्पाऽऽदिरहिते, पं०व० २ द्वार ।

विल-विल-न० । वृक्षविशेषे, "मातुरं सिरिफलं विलं ।" पा१०
ना० १४८ गाथा । बहुबीजफलके वृक्षभेदे, पुं० । प्रश्ना० १ पद ।

विस-विस-न० । कमलनालसूक्ष्मतन्तुषु, " विसं मुणालं ।"
पा१०ना० २५६ गाथा ।

विसरीर-द्विशरीर-त्रि० । द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीराः । द्विती-
यभवे सेत्स्यमानेषु, " विसरीरेसु नागेषु उवधजेजा ।" द्वे
शरीरे येषां ते द्विशरीरास्तेषु ये हि नागशरीरं त्यक्त्वा
मनुष्यशरीरमवाप्य सेत्स्यन्ति ते द्विशरीराः । भ० १२ श०
७ उ० । दश० । स्था० ।

उडुलोणं चत्तारि विसरीरा पत्तता । तं जहा-पुडवि-
काइया, आउकाइया, वयस्सइकाइया, ओरालत्तसपाया ।

(उडुत्यादि) द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीराः, एकं पृथिवी-
कायिकाऽऽदिशरीरमेव, द्वितीयं अन्तर्माभि मनुष्यशरीरं,
ततस्तृतीयं केषाञ्चिन्न भवत्यन्तरमेव सिद्धिगमनात् ।
(आगतनस सि) उदाराः स्थूला द्वीन्द्रियाऽऽद्यो न तु
सूक्ष्मास्तेजोवायुलक्षणास्तेषामनन्तरभवे मानुष्यवाप्राप्त्या
सिद्धिर्न भवतीति शरीरान्तरसम्भवात्तयोदारप्रसङ्गयोगेन द्वी-
न्द्रियाऽऽदिप्रतिपादनेऽपीह द्विशरीरतया पञ्चेन्द्रिया एव प्रा-
ह्याः, विकलेन्द्रियाणामनन्तरभवे सिद्धेरभावात् । उक्तं च-"वि-
गला लभेज्ज विरइ, ए हु किंवि लभेज्ज सुहुमतस सि ।" लो-
कसम्बन्धाऽऽयातेऽधालोकतिर्यग्लोकयोरतिदशसूत्रे गतार्थे
इति । स्था० ४ डा० ३ उ० ।

विसरीरि (शा)-द्विशरीरिन् पुं० । द्वयोः शरीरयोः समाहारो
द्विशरीरं तद्येषामस्तीति । शरीरद्वयवस्तु, स्था० २ डा० २
उ० । (देवो महर्षिको द्विशरीरेषु उपपद्यते, तस्य वक्त-
व्यता उववाय 'शब्दे द्वितीयभाग ९६८ पृष्ठे गता)

बीअ-द्वितीय-त्रि० । " सर्वत्र लघरामचन्द्रे " ॥ ८ । २ । ७१॥
इति वलुक । द्विस्वसंख्यापूरके, प्रा० २ पाद ।

बीअअ देशी-असनवृत्ते, दे०ना० ६ वर्गे ६३ गाथा ।

बीअजमण-देशी-बीजमलनखले, दे०ना० ६ वर्गे ६३ गाथा ।

बीअय-बीजक-न० । अशनवृत्ते, " बीअयं असयं ।" पा१०
ना० २५८ गाथा ।

बीअवाय-बीजवापक-पुं० । निकलेन्द्रियजीवविशेषे, अनु० ।

बीभच्छ-बीभत्स-त्रि० । ब्रह्ममयोव्यवसात् । (का० १ श्रु० ८ अ०)
जुगुप्सोत्पादके, भ० १ श० ३३ उ० । प्रश्न० । दशा० । शुक्र-
शोणितोच्चारप्रध्वणाद्यनिष्ठे उद्वेजनीये वस्तुनि, तद्दर्शन-
भवणादिप्रभवे जुगुप्साप्रकर्षरूपे रसे, अनु० ।

अथ बीभत्सं हेतुतो लक्षणतश्चाह-

असुह कुणिम दुइंसण-संजोगमासगंधनिष्कम्पो ।

निव्वेअऽविहिंसा ल-वखणो रसो होइ बीभच्छो ॥ १२ ॥

अशुचि-मूत्रपुरीषादि वस्तु कुणवं-शब्दः अपरमपियद्दु-
र्दर्शनं गललालादिकरालं शरीरादि तेषां संयोगाभ्यासाद्-
अभीक्ष्णं तद्दर्शनादिरूपासङ्गधातुके निष्पन्नो बीभत्सो रसो
भवतीति संबन्धः, किलक्षण इत्याह-निर्वेदश्च अकारस्य
लुप्तस्य दर्शनादविहिंसा च तल्लक्षणं यस्य स तथा, तत्र निर्वे-

दः-उद्देगः अविहिंस्र जन्तुघातादिनिवृत्तिः इह च शरीरा-
वेरसारतामुपलभ्य हिंसादिपापेभ्यः कश्चिद्विवर्तते इत्यविहिं-
साऽपि तद्वक्षणमेवोक्तेति ।

असुप्तपलभिरग्निउत्तर-सभावदुग्गंधि सव्वकालं पि ।

यथाऽऽ सरीरकलिं, बहुमलकलुसं विधुं चंति ॥ १३ ॥

'असुप्त' इत्याद्युदाहरणगाहा-इह कश्चिदुपलभ्यशरीराद्य-
सारतास्वरूपः प्राह-कालः-अथयकालविशेषः कलहो
वा तत्र सर्वानिष्टहेतुत्वात्सर्वकलहमूलत्वाद्वा शरीरमेव क-
लिः शरीरकलिस्तं मूर्च्छात्यागेन मुक्तिगमनकाले सर्वथा त्या-
गेन वा धन्याः केचिद्विमुञ्चन्तीति संदृक्कः । कथंभूतम्-अ-
सुप्तमलभूतानि निर्मराणि श्रोत्रादिविवराणि यस्व तथा,
सर्वकालमपि स्वभावतो दुर्गन्धं तथा बहुमलकलुषमिति,
यत्वाचनान्तराद्यपि भावनीयानि । अनु० । तिरश्चां बी-
मस्ताः, कामाः, जुगुप्सात्मका भवन्ति- 'जुगुप्सात्मकति-
बीमस्तो रस' इति । अनु० ।

बीभच्छदरिसण-बीमत्सदर्शन-न० । बीमत्सं भयङ्करं दर्श-
नमाकृतिरवलोकनं वा रोगादिना कुशावस्थायां यस्व
बपुषस्तद् बीमत्सदर्शनम् । तं० । प्रयानकदर्शने, भयङ्करं, तं० ।

बीभच्छदरिसणिज-बीमत्सदर्शनीय-त्रि० । विरूपे, प्रश्न० ।
आश्रंद्धार । भयङ्कररूपे, तं० ।

बीभच्छा-बीमत्सा-स्त्री० । निन्दायाम्, जी० ३ प्रति० १
अधि० २ उ० ।

बी(बी) य-बीज-न० । उत्पत्तिकारणे, सूत्र० २ भु० ३ अ० ।
विशे० । स्था० । शौक्रपुद्गले, शौक्राः पुद्गलाः । ते च द्विधा चि-
क्षणः, अचिक्क्षणाश्च । तत्राऽचिक्क्षणा बीजप्रवृत्तेन गृहीताः,
चिक्क्षणाः सस्तिगुणा उच्यन्ते । इय० ६ उ० । उत्त० । अनङ्कुरि-
तावस्थे (वृ० ४ उ०) शाल्यादौ, सूत्र० १ भु० ७ अ० । स्था० ।
आचा० । ज्ञा० । उत्त० । प्रश्न० । बीजं द्विविधं भवति-योनि
भूतम्, अयोनिभूतं च । दश० ४ अ० । "बीजं योनिभूतं जी-
वो यज्जम सो व भवो वा" योन्यवस्थे बीजे योनिपरिणाम-
मजहनीत्यर्थः । बीजस्य हि द्विधाऽवस्था योन्यवस्थाऽ-
योन्यवस्था च । यदा योन्यवस्था न उद्भाति बीजमु-
त्पन्नं च जन्तुना तदा योनिभूतमुच्यते, योनिस्तु जन्मा-
रूपत्तिस्थानमभिनष्टमिति, तस्मिन् बीजे योनिभूते जीवो
व्युत्क्रामत्युपपद्यते । आन्ता० १ भु० ५ अ० १ उ० । कुसुम-
पुरोत्ते बीजे, मथुरायां नाङ्कुरः समुद्भवति । यत्रैव तस्य
बीजं, तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ॥ १ ॥ "सूत्र० २ भु० ३ अ० ।
वि० ५० । वनस्पतीनां तत्तद्वनस्पतीनां नवोद्भिजे किशकवे,
कल्प० ३ अधि० ६ सूत्र० । सम्यक्त्वे, पं० सू० ४ सूत्र० ।
सम्यग्दर्शनभावे हेतौ, दर्श० १ तस्य ।

बीयंवीयग-बीजंवीजक-पुं० । वनामक्याते पक्षिणि, भ०
१३ श० ६ उ० ।

बीयकाय-बीजकाय-पुं० । बीजमेव कायो येषां ते तथा ।
अप्रमूलस्कन्धवर्षबीजेषु वनस्पतिकार्येषु, सूत्र० २ भु० ३ अ० ।

बीयग-बीजक-पुं० । अशनप्लुते, आचा० २ भु० २ सू० ३ अ० ।
सुवर्णे, इय० १० उ० । रा० । जं० । जी० ।

बीयगकुसुम-बीजककुसुम-न० । असनाभ्यवनस्पतिपुष्पे, रा० ।

बीयसास-बीजम्यास-पुं० । पुण्याऽनुबन्धिपुण्यस्य सम्य-
क्त्वस्य वा निक्षेपे, " बीजम्यासः सोऽयं मुक्तौ विनिवेशितः
परमः । " बो० ८ विव० ।

बीयपट्टिष-बीजप्रतिष्ठित-त्रि० । शाक्यादिबीजगते, आहा-
रशयनाऽऽदौ, दश० ४ अ० ।

बीयवीय-बीजबीज-न० । सम्यक्त्वाऽऽक्षेपकशासनप्रशंसा-
ऽऽदिके, पं० सू० ४ सूत्र० ।

बीजबुद्धि-बीजबुद्धि-पुं० । बीजमानेनोपलम्भके, आ० सू० १
अ० । बीजमिव विविधार्थाधिगमरूपमहातरुजननात् बुद्धिर्य-
स्येति (श्री०) व्युत्पत्तेः य एतद् बीजभूतमर्थपदमनुसृत्य शेषमपि
तथैव प्रभूततरमर्थपदनिबद्धमवगाहते । वृ० १ उ० २ प्रक० ।
"ओ अत्यपपद्यःस्थं, अणुसरइ स बीयबुद्धी अ" पा० । उत्पा-
दम्ययमौध्ययुक्तं सवित्यादिबद्धमर्थप्रधानं पदमर्थपदं तेनैकेना-
पि बीजभूतेनाधिगतेन योऽन्यं प्रभूतमप्यर्थमनुसरति स बी-
जबुद्धिरिति । विशेष० । प्रज्ञा० । नं० । प्रव० । आ० म० ।

बीयभूय-बीजभूत-पुं० । बीजकल्पे हेतौ, पञ्चा० १ विव० ।

बीजभोयण-बीजभोजन-न० । शालितिलाऽऽदिभोजने, श्री० ।

बीयभोयणा-बीजभोजना-स्त्री० । बीजानि भोजनं यस्यां सा
बीजभोजना । बीजभोजनवत्यां परिष्ठापनायाम्, आचा० ४ अ० ।

बीयमित्त-बीजमात्र-बीजस्येव मात्रा परिमाणं यस्य सः ।
स्वरूपतः स्वरूपे, भ० ७ श० ६ उ० ।

बीयरुह-बीजरुचि-पुं० । बीजमिव बीजम्, यदेकमप्यनेकार्थ-
प्रतिबोधोत्पादकं वस्तुत्वेन रुचिरस्य हंकेनापि जीवाऽऽदिना
पदेनावगतेनानेकेषु पदार्थेषु रुचिरूपैति स बीजरुचिः ।
स्था० १० उ० । प्रज्ञा० । उत्त० । एकेन पदेनानेकपदार्थप्रति-
संधानद्वारात्तदेतत्त्वविन्दुवत्प्रसरणशीला रुचिर्बीजरुचिः ।
ज० २ अधि० । प्रव० । " निस्सगुणदेसरुहं, आणाकर सुत्तवी-
यरुहं च । अग्निगमचिरधाररुहं, किरियासंज्ञेव चरमरुहं
॥ १ ॥ " प्रज्ञा० १ पद ।

बीयरुह-बीजरुह-पुं० । बीजाद् रोहन्तीति बीजरुहाः ।
शाक्यादिवनस्पतिषु, दश० ४ अ० । स्था० । आचा० ।

बीयवर्कति-बीजव्युत्क्रान्ति-स्त्री० । बीजेभ्यो वनस्पतीनामु-
त्पत्तौ, " वनस्पत्येकाद्याख पंचविहा बीयवर्कती एवमाहि-
जइ " तं० । " अगममूलपोरुक्त्वंधवीयरुहा कट्टा वि पगोदिया
संमुक्खिया बीया । " सूत्र० २ भु० ३ अ० ।

बीयसंसक्त-बीजसंसक्त-न० । बीजैः संसक्ते ज्ञानाऽऽदिके, बी-
जेषु अपरेण संसक्तेषु वाऽऽरनालाऽऽदिषु, दश० ६ अ० ।

बीयसुहुम-बीजसूक्ष्म-न० । शाक्यादिबीजस्य मुखमूले कणि-
क्यायाम्, लोके तुक्कुम्भमित्युच्यमानायाम्, दश० ८ अ० । स्था० ।
से किं तं बीयसुहुमे । बीयसुहुमे पंचविह पचसे । तं जहा-
किये० जाव सुक्खिमे । अत्थि बीयसुहुमे कप्पियासपाख-
वत्तण्ण नापे पचसे । जे ऊउमत्थे खे० जाव पडिलेहियध्वे
भवइ । से तं बीयसुहुमे । कप्प० ३ अधि० ६ सूत्र० ।

बीया-द्विबीया-स्त्री० । प्रतिपदोऽनन्तरितायां तिथौ, " स-

विषय पञ्चिषी, नस्थ विषयी भवन्ति बीयाप । " ६०५० ।
बीयात्र-बीजाप-पुं० । दक्षिणापरस्यां दिशि स्वनामक्याते शु-
द्धविद्विषाने, आ०म० १ अ० ।

बीयासव-बीजाऽऽमव-पुं० । बीजैर्निष्पाद्ये आसवे, प्रज्ञा० १ पद ।
बीस-विंशति-स्त्री० । विराट्सदृशसंख्यायाम्, स्था० २ डा०
१ उ० ।

बीसइया-विंशतिका-स्त्री० । हरिभद्रसूरिविरचितविंशति-
पद्यमयविंशतिखण्डके ग्रन्थभेदे, प्रति० । ६५० ।

बीसा-विंशति-स्त्री० । "ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिशद-विंशतौ त्या ।"
॥२॥१॥२॥ इति विंशतिसंज्ञकारस्य निशब्देन सह हेत्वम् । प्रा०
१ पाद । "विशत्वादेर्बुद्ध" ॥२॥१॥ २२ ॥ इत्यनुस्वाराऽऽगमः ।
प्रा० १ पाद ।

बीहि-भीहि-पुं० । सामान्यशालौ, अ० ६ श० ६ उ० । प्रज्ञा० ।
स्था० । वाष्ट्रि(ष्टि)काऽऽदौ चान्ये, च० ३ अधि० । जं० ।

बीहिय-भीत-त्रि० । "भियो भा-बीहौ" ॥२॥४॥३॥ इति विभे-
तर्बीहाऽऽदेशः । संज्ञानमये, प्रा० ४ पाद ।

बुद्धिणी-देशी-कुमारीमसुद्ध, दे०ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।

बुदी-स्त्री० । शरीर, "मुक्ता गत्तं बुदी, संघयणं विगहो, त-
स्य काशो ।" पा०ना० ५६ गाथा । बुम्बन-सूकरयोः, दे०
ना० ६ वर्ग ६८ गाथा ।

बुदीर-देशी-महिष-महतोः, दे०ना० ६ वर्ग ६८ गाथा ।

बुध-बुधन-न० । "चकाऽऽदावन्तः" ॥२॥१॥ २६ ॥ इत्यनुस्वा-
राऽऽगमः । मूले, प्रा० १ पाद ।

बुक-गर्ज-धा० । महाशब्दकरणे, "गर्जेर्बुक्कः" ॥२॥४॥
६८ ॥ इति गर्जतेर्बुक्काऽऽदेशः । बुकइ । गर्जति । प्रा० ४ पाद ।

बुकण-बुकण-पुं० । "बलिउट्टा रिट्टा बु-का टंका य काय-
ला काया ।" पा०ना० ४४ गाथा । कांके, दे०ना० ६ वर्ग
४४ गाथा ।

बुकम-बुकम-न० । सुद्गाऽऽदीनां तुपे, उक्त० ८ अ० । वर्णा-
न्तरभेदे, उक्त० पा० ३ अ० । यस्य शूद्रः पिता भवति माता
प्राक्षणी तत्पुत्रो बुकम इत्युच्यते । उक्त० ३ अ० ।

बुका-बुका-स्त्री० । "बुका मुट्टी ।" पा०ना० २२६ गाथा ।
मुट्टौ, आदिमुट्टौ इत्यन्ये । दे० ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।

बुकासार-देशी-भीरौ, दे०ना० ६ वर्ग ६५ गाथा ।

बुज्झमाण-उल्लमान-त्रि० । अभिमुखं नीयमाने, सूत्र० १
श्रु० ११ अ० ।

बुध्यमान-त्रि० । "त्व-यव-इ-ध्यां च-ल्ल-ज-भाः कश्चित्"
॥२॥२॥१५॥ इति ध्यस्थाने भः । प्रा० २ पाद । बुज्झा-
धेति वा पञ्चकलाणं ति वा एगट्टा । "आ०चू० १ अ० ।
अवगच्छति, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

बुज्झम-बुद्ध-त्रि० । ज्ञाने, "कलिभं विहभं विण्णा-य अ-

दिगयं बुज्झमं मुत्तिभं ।" पा०ना० ६१ गाथा ।

बुत्ती-देशी-अनुमत्याम्, दे०ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।

बुद्ध-बुद्ध-पुं० । अगतनस्थे, स० । डा० । दश० । आचा० ।
३३२

सूत्र० । उक्त० । बुद्धभगवति, "सुद्धोअणी दसवल्लो, मक्का सुग-
भां जियो बुद्धा ।" पा०ना० ०० गाथा । बुध्यते स्म केवल-
ज्ञानेनेति बुद्धः केवलज्ञानेन अवगतवस्तुतत्त्वे, उक्त० पा० १
अ० । सूत्र० । आचा० । कल्प० । अनु० । ध० । पा० । प्रव० ।
आ०म० । विज्ञानवति, आ०चू० ५ अ० । जीवाऽऽ-
दिनत्वं बुद्धवति, अ० १ श० १ उ० । स० । औ० । स्था० ।
सूत्र० । केवलज्ञानदर्शनाभ्यां विश्वावगमात् । आ०म० १
अ० । औ०) कालत्रयवेदिनि, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । तत्त्वाध-
ज्ञानवति, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । स्था० । सर्वतत्त्वबुद्धे,
कल्प० १ अधि० २ क्षण । बोधिसत्त्वे, डा० २६ अष्ट० ।
बोधिं प्राप्ते, डा० २३ अष्ट० । स्वयंबुद्धे तीर्थकरणधराऽऽदी,
सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० । स० । अज्ञाननिप्राप्तसुप्त
जगत्प्रपणेपदेशेन जीवाजीवाऽऽदिकं तत्त्वं बुद्धवान् बुद्धः ।
स्वसाधितेन ज्ञानेनान्यथा बोधायोगात् (ल० । आ० म० ।)
सर्वज्ञसर्वदर्शिस्वभावबोधरूपं, ल० । रा० । ध० ।

दुविहा बुद्धा पप्पत्ता । तं जहा-आणबुद्धा चैव, दंसण-
बुद्धा चैव ।

द्विविधा बुद्धाः, एते च धर्मन एव भिन्ना न धर्मिनया ज्ञान-
दर्शनयोरन्योन्याविनाभूतत्वादिति । स्था० २ डा० ४ उ० ।

तिविहा बुद्धा पप्पत्ता । तं जहा-आणबुद्धा, दंसणबुद्धा,
चरित्तबुद्धा । स्था० ३ डा० २ उ०

आचार्ये, उक्त० १ अ० । सूत्र० । आ० म० । शाक्यानां तीर्थ-
कृति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । यो हि पार्थ्वजिनकाले का-
श्या उक्तस्यां दिशि कपिलवस्तुसंनिवेशे शुद्धोदनस्य राज्ञो-
मायादेव्यामग्रमहिष्यां जज्ञे, त्रिशद्वर्षाणि गृहिपर्यायं परिपा,
त्वं जातैकपुत्रः प्रवत्ताज, पद्वर्षाणि धामरायं परिपाह्य स-
र्वज्ञतामवाप्य काशिकोशलमगधेषु धर्मचक्रं प्रवर्ष्यासीति-
तमे वर्षे सिद्ध इति ललितविस्तराऽऽदीनां बौद्धग्रन्थानाम-
तिसंक्षेपः । यो०धि० । सर्वं क्षणिकं पञ्चस्कन्धाऽऽत्मकं, नि-
त्यानुमेयमप्रत्यक्षं, विज्ञानमात्ररूपं, शून्याऽऽत्मकं वेति चतुर्थो-
पदेशो बुद्धस्य सूत्रान्तिकवैभाषिकयोगाऽऽचारमाध्यमिक-
संक्षेपबुद्धिः शिष्यरभिगृहीनोऽस्माभिः क्षणिकवाद्विज्ञा-
नवादभ्युपगमादविशब्दे निवेशितस्तत्र तत्रैव सप्रत्युत्तरा
वेदितव्यः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । नास्तीह कश्चिदभा-
जनं सत्त्वं इति सर्वे बुद्धा भविष्यन्तीति, तन्मतेऽभ्युपगम्य न
सन्ति सर्वेषां मुक्यर्हत्वात् । ध० २ अधि० ।

अथ बौद्धमतं निरूप्यते—

तत्र हि पदार्था द्वादशाऽऽयतनानि । तद्यथा अक्षुरादीनि प-
ञ्च रूपाऽऽद्यश्च विषयाः पञ्च शब्दाऽऽयतनं धर्माऽऽयतनं च,
धर्माः सुखाऽऽद्यश्चो द्वादशाऽऽयतनपरिच्छेदके प्रत्यक्षानुमान
हे एव प्रमाणे । तत्र अक्षुरादीन्निद्राद्यजीवग्रहणैर्बो-
धात्तानि, भावेन्द्रियाणि तु जीवग्रहणेनेति, रूपाऽऽद्यश्च वि-
षया अजीवोपादानेनोपात्ता न पृथगुपादातव्याः, शब्दाऽऽ-
यतनं तु पौद्गलिकत्वाच्छब्दस्याजीवग्रहणेन गृहीतं, न च
प्रतिव्यक्तिं पृथक् पदार्थता युक्तिसङ्गतेति, धर्माऽऽत्मकं सुखं
दुःखं च यद्यसातोद्यकूपं ततो जीवगुणत्वाज्जीवेऽन्तर्भावः ।
अथ तत्कारणं कर्म ततः पौद्गलिकत्वादजीव इति । प्रत्य-
क्षं च तैर्निर्विकल्पकमिष्यते, तच्चानिद्रयाऽऽत्मकतया प्रवृ-
त्तिनिवृत्त्योरनङ्गमित्यप्रमाणमेव, तदप्रमाणे तत्पूर्वकत्वा-
दनुमानमपीति, सेपस्वाक्षेपपरिहारोऽभ्युपगम्य सुविचारित इति

मेह प्रतन्यने । सूत्र० १ भु० १२ अ० । (अकिरियावाइ' शब्दे प्रथमभागे १२७ पृष्ठेऽप्ययं प्रतिज्ञितः)

बुद्धगर-बुद्धकर-पुं० । बद्धिश्च समे श्रुतमदेवपुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

बुद्धजागरिया-बुद्धजागरिका-स्त्री० । व्यपोढाज्ञाननिद्राणां प्र-
बोध, " बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति । " बुद्धाः केवलावबोधेन
ते च बुद्धानां व्यपोढाज्ञाननिद्राणां जागरिका प्रबोधो बुद्ध-
जागरिका, तां जाग्रति कुर्वन्ति । म० १२ श० १ उ० ।

बुद्धतत्त-बुद्धतत्त्व-पुं० । संयते, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

बुद्धपटिमा-बुद्धपतिमा-स्त्री० । शाक्यसिंहाऽऽदिबुद्धमूर्तौ,
व्य० १ उ० ।

बुद्धपुत्र-बुद्धपुत्र-पुं० । बुद्धानामाचार्याणां पुत्र इव पुत्रो बुद्ध
पुत्रः । आचार्याणां शिष्ये, उत्त० १ अ० ।

बुद्धप्रवाय-बुद्धप्रवाद-पुं० । आसप्रवादे, पं० व० १ द्वार ।

बुद्धबोहिय-बुद्धबोधित-त्रि० । आचार्याऽऽदिबोधिते, पा० ।

बुद्धबोहियसिद्ध-बुद्धबोधितसिद्ध-पुं० । बुद्धबोधिता आचा-
र्याऽऽदिबोधिनाः सन्तो ये सिद्धास्ते बुद्धबोधितसिद्धाः । सि-
द्धभेदे पा० । ध० । ल० । भा० । नं० । प्रहा० । आ० चू० ।

बुद्धमाणि (ख्)-बुद्धमानिन्-पुं० । पण्डितमानिनि, वयमेव
प्रतिबुद्धा धर्मतत्त्वमित्येवं मन्यमाने, " तमेव अविभाजता,
अबुद्धा बुद्धमाणिणो । (२५ गाथा) " सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

बुद्धवयण-बुद्धवचन-न० । अवगततत्त्वतीर्थकरगणधरवचने,
दश० १० अ० । औ० । भगवतामर्हतां वचने सर्वस्वभावाऽ-
नुगते वचने, रा० । (बुद्धवचनातिशयाः ' अइसेस ' शब्दे
प्रथमभागे ३१ पृष्ठे गताः)

बुद्धसासय-बुद्धशासन-न० । बौद्धाऽऽगमे, " स्वमयुक्तिशतोपे-
तं, स्वमयुक्तिकरं परम् । स्वमार्थदर्शिभिर्दृष्टं, श्रोतव्यं बुद्धशा-
सनम् ॥ १ ॥ " स्था० ७ ठा० । " गन्ता च नास्ति कश्चिद्,
गतयः यद् बौद्धशासने प्रोक्ताः । गम्यत इति च गतिः स्या-
च्छ्रुतिः कथं शोभना बुद्धिः ? ॥ १ ॥ " सूत्र० १ भु० १२ अ० ।
आ० म० । अनु० ।

बुद्धाइसेस-बुद्धातिशेष-पुं० । तीर्थकृततामतिशये, स० ३४ सम० ।

बुद्धि बुद्धि-स्त्री० । महत्तत्त्वाऽऽख्ये जडानवबोधस्वरूपे, स्या० ।
" मेहा मई मणीसा, विजाणं धी विई बुद्धी " पाइ० ना०
३१ गाथा । अथवसाये, सूत्र० १ भु० १२ अ० । स्या० ।
मन्यादिपञ्चविधे ज्ञाने, स्या० । उपयोगो ज्ञानमिरयेतत्त्वं ज्ञा-
नविशेषः । सूत्र० १ भु० १२ अ० । तथाविधोद्वहदिते शब्दा-
र्थअवगमाज्ज्ञे ज्ञाने, यदाह-" इन्द्रियार्थाऽऽभया बुद्धिः । "
ज्ञानं तथाविधेन गृहीतार्थतत्त्वपरिच्छेदः । द्वा० २३ द्वा० ।
बुद्धिः परप्रकाश्यत्वम् । द्वा० ११ द्वा० ।

बुद्धेः क्षणिकत्वनिराकरणम्—

तथात्वे (क्षणिकत्वे) वा तस्याः (बुद्धेः) न तत्तत्सं-
स्कारः, तद्भावाच्च स्मरणं, तद्भावाच्च न प्रत्यभिज्ञाऽऽ-
दिव्यवहारः, न हि विनष्टाकारणात् कार्यम्, अन्यथा चिर-
तरविनष्टादपि तत्तत्प्रसङ्गात्, अनन्तरस्य कारणत्वे
सर्वमनन्तरं तत्कारणमासज्येत । अथेकार्यसमवायिज्ञान-
मनन्तरं तत्कारणं, न; ज्ञानस्याऽऽत्मनो भेदे समवायस्य
कार्यकारणसमवायिप्रतिबिम्बत्वाच्चैकार्यसमवायी इत्यसिद्धम् वि-

नष्टाच्च कारणत्वात्कथमनन्तरं कार्यं, येनाऽऽनन्तर्यं कार्यकारण-
भावनिबन्धनत्वेन कल्पयेत् ? न हि तत्कारणं, नापि तत्तत्स्य का-
र्यं, तद्भावाच्च भावात् । न हि यद्भावेऽपि यद्भवति तत्तत्स्य
कार्यमितरत्कारणमिति, व्यवस्था, अतिप्रसङ्गात् । विनश्यद्वत्त्वं
कारणमिति चेन्न । साऽपि विनश्यद्वत्त्वा यदि ततो भिन्ना, त-
र्हि तथा तदभिसंबन्धाभावाद्गुणकारणं विनश्यद्वत्त्वं इति
कुतो व्यपदेशोऽतिप्रसङ्गादेव ? उपकारे वा सोऽपि यदि ततो
व्यतिरिक्ताऽतिप्रसङ्गोऽनवस्थाकारी । अव्यतिरेके विनश्यद्व-
त्त्वेव तेन कृता स्यात्, ताप्रति यद्यविनश्यद्वत्त्वमेव का-
रणमुत्पादयेत्किं प्रकृतेऽपि विनश्यद्वत्त्वाकल्पनेन ? विनश्य-
द्वत्त्वं चेत्तां कुर्यादस्या तर्हि ततोऽर्थान्तरभूता विनश्यद्व-
त्त्वा कल्पनीया । नया तदभिसंबन्धाभावः, अनुपकाराद् । उपका-
रे वा तद्वत्त्वः प्रसङ्गोऽनवस्था च । तथा चापरापरविनश्यद्व-
त्त्वात्पादनेनोपक्षिण्यक्रियाप्रकृतकार्योत्पादनमनवसरं प्रस-
ङ्गम्, विनश्यद्वत्त्वायास्तत्र समवायात्तद्विनश्यद्वत्त्वमित्यपि-
वार्तम्, विहितोत्तरत्वात् । अथाऽभिज्ञा, तर्हि विनश्यद्वत्त्वा-
कारणैकसमयसंगता, पर्यं च विनश्यद्वत्त्वं कारणं कार्यं करो-
तीति, कोऽर्थः ? स्वात्पत्तिकाल एव करोतीत्यर्थः । समवायस्त-
था च कार्यकारणयोः सव्येतरगोविषाणवदेककालत्वाच्च कार्य-
कारणभावः, तथाऽपि तद्भावे सकलकार्यप्रवाहस्यैकक्षणवर्ति-
त्वम् । अथ न सौगतस्येवाधोरयवन्तरव्यतिक्रमलक्षणैर्न क्षणेन
क्षणिकत्वं-येनायं दोषः-किं तु घटसमयमिदमनन्तरनाशित्वं
तत् ; ननु कालान्तरस्यापि मि तथा व्यवहारं कुर्वन् सहस्रक्ष-
णस्याप्यपि तत्र तं किं कुर्यात् ? अपि च-पूर्वपूर्वक्षणसत्ता-
तः उत्तरोत्तरक्षणसत्ताया भेदाभ्युपगमे तदेव सौगतप्रसिद्धं
क्षणिकत्वमायातम् । अभेदाभ्युपगमे पूर्वक्षणसत्तायामेवात्तर-
क्षणसत्तायाः प्रवेशादेकक्षणस्याप्यित्येव, न घटक्षणस्या-
प्यित्वं बुद्धेः परपक्षे संभवति, भेदेत्तरपक्षाभ्युपगमे चाऽ-
नेकान्तसिद्धिः, घटक्षणस्थानानन्तरं च निरन्तरवि-
नाशनं ततः किञ्चित्कार्यं सम्भवतीत्युक्तम् । न चेत्तं बु-
द्धिक्षणिकत्ववादिनः क्वचित्कालान्तरावस्थायित्वं सिद्धय-
ति, तद्प्रदण्णाभावात् । तथाहि-पूर्वकालबुद्धेस्तदेव विनाशा-
नोत्तरकालेऽस्तिस्वमिति न तेन तथा सागत्यं कस्यचित्प्रती-
यते, अतिप्रसङ्गात् । उत्तरबुद्धेः पूर्वमसंभवाच्च पूर्वकालेन
तत्तत्ताऽपि प्रतीयते । उभयत्रऽऽत्मनः सङ्गाधात्तत्तत्प्रतीति-
रित्यपि नोत्तरम्, आकाशसङ्गाधात्तत्प्रतीतिरित्यस्यापि भा-
वात् । तस्याचेतनत्वाच्चेति चेत्, स्वयंचेतनत्वे आत्मनः सयेन
स्वभावेन पूर्व रूपं प्रतिपद्यते न तेनोत्तरम्, न हि नीलस्य ग्रह-
णमेव पीनप्रणं, नयोरभेदप्रसङ्गात् । अथाभ्येन स्वभावेन पूर्व-
मवगच्छति, अन्येनोत्तरमिति मतिस्तथासत्येनेकान्तसिद्धिः ।
स्वयं चाऽऽत्मनश्चेतनत्वे किमन्यथा बुध्या ? , यस्याः क्ष-
णिकत्वं साध्यते ? अथ स्वयं न चेतन आत्मा, अपि तु
बुद्धिसंबन्धात् चेतयत इत्यत्राप्यचेतनस्वभावपरित्यागे
नित्यताऽऽत्मनोऽन्यबुद्धिकल्पनावैफल्यं च, स्वयमपि त-
त्संबन्धात् प्रागपि तथाविधस्वभावाविरोधात् । तत्संबन्धे-
ऽपि तत्स्वभावापरित्यागे ' ज्ञानसंबन्धादात्मा चेतयते '
इत्यपि विरुद्धमेव । अथ तत्समवायिकारणत्वात् चेतय-
ते, न स्वयं, चेतनस्वभावापादानादिति तर्हि येन स्वभा-
वेन पूर्वज्ञानं प्रति समवायिकारणमात्मा तेनैव यद्युत्तरं प्र-
ति, तथा सति पूर्वमेव तत्कार्यं ज्ञानं सकलं भवेत् ; न क्वचिद-

ते कारणे सति कार्यानुवर्तित्युक्ता, तस्याऽतस्कार्यत्वप्रसङ्गात् । अथ पूर्वसहकारिकारणाभावात् तत्कार्यं, किं पुनः स्वयमस-
मर्थस्याकिञ्चित्करणे सहकारिणा किञ्चित्करणेऽपि न हि
तत्ततो भिन्नं कियते प्रतिबन्धासिद्धिरनवस्था वा अभिन्नस्य
करणेऽप्यात्मन एव करणमिति कार्यता । कथञ्चिदभिन्नस्य
करणे तद्वृत्तिरपि, ततः कथञ्चिदभिन्नेति न एकाम्बेन तस्याः
क्षयिकता (१ गाथा टी०) सम्म० १ काण्ड ।

(१ गाथा टी०) बुद्धेर्गुणत्वम्—

तथाहि-गुणो बुद्धिः, प्रतिविध्यमानद्रव्य-कर्मभावे सति
सत्तासंबन्धित्वात्, यो यः प्रतिविध्यमानद्रव्य-कर्मभावे सति
सत्तासंबन्धी स स गुणः, यथा, रूपाऽऽदिः, तथा च बुद्धिः,
तस्माद् गुणः । न च प्रतिविध्यमानद्रव्य-कर्मत्वमसिद्धं बुद्धेः ।
तथाहि-बुद्धिर्द्रव्यं न भवति, एकद्रव्यत्वाद्, यद्वैकद्रव्यं
तत्तद् द्रव्यं न भवति, यथा रूपाऽऽदि, तथा च बुद्धिः, त-
स्माच्च द्रव्यम् । न चायमभिन्नो हेतुः । तथाहि-एकद्रव्या बुद्धिः
सामान्य-विशेषवत्त्वे सत्ये केन्द्रियप्रत्यक्षत्वात्, यद्यत्सामान्य-
विशेषवत्त्वे सत्ये केन्द्रियप्रत्यक्षं तत्तदेकद्रव्यं, यथा रूपाऽऽदि,
तथा च बुद्धिः, तस्मादेकद्रव्या । न च 'एकेन्द्रियप्रत्यक्षत्वाद्'
इत्युच्यमाने आत्मना व्यभिचारः, तस्यैकेन्द्रियप्रत्यक्षत्वे वि-
वादात् । नापि वायुना, तत्रापि न प्रत्यक्षत्वस्य विवादाऽऽप्य-
दृष्टत्वात्, तथापि रूपत्वाऽऽदिना व्यभिचारः, तन्निवृत्त्यर्थं
'सामान्यविशेषवत्त्वे सति' इति विशेषयोपादानम् । न च रूप-
स्यान्तःकरणप्राप्त्या हीन्द्रियप्राप्त्या, चक्षुरिन्द्रियस्यैव 'च,
क्षुपा रूपं पश्यामि' इति उपदेशहेतोः, तत्र करणत्वसिद्धिः, म-
नसस्त्वान्तराद्यप्रतिपत्तावेवाऽसाधारणकरणत्वात् । अथैक-
द्रव्या बुद्धिः, सामान्यविशेषवत्त्वे अगुणवत्त्वे च सत्यचाक्षुषप्र-
त्यक्षत्वात्, शब्दवत् । तथा, न कर्म बुद्धिः, संयोगविभागाका-
रणत्वात्, यद्यत् संयोगविभागाकारणं तत्तत्कर्म न भवति,
यथा रूपाऽऽदि, तथा च बुद्धिः तस्माच्च कर्म । तस्मात्सिद्धः
प्रतिविध्यमानद्रव्य-कर्मभावो बुद्धेः । न च सत्तासंबन्धित्वम-
सिद्धं बुद्धेः, तत्र 'सत्' इति प्रत्ययोपादात् । न च सत्ता भिन्ना न
सिद्धा, तज्ज्ञेयप्रतिपादकप्रमाणसङ्गावात् । तथा हि-यस्मिन्
भिद्यमानेऽपि यत्र भिद्यते तत् ततोऽर्थात्तरं, यथा भिद्यमाने
वस्त्वाऽऽदावभिद्यमानो देहः, भिद्यमाने च बुद्ध्यादौ न भिद्यते
सत्ता, द्रव्याऽऽदौ सर्वत्र 'सत्सद्' इति प्रत्ययाभिधानदर्श-
नात्, अन्यथा तदयोगात् । सा च बुद्धिसंबन्धा, ततस्तत्र वि-
शिष्टप्रत्ययप्रतीतिः । तथाहि-यतो यत्र विशिष्टप्रत्ययः स तेन
संबन्धः, यथा दण्डो देवदत्तेन, भवति च बुद्ध्यादौ सत्तात-
स्तत्प्रत्ययः ततस्तथा संबन्धेति । 'प्रतिविध्यमानद्रव्य-कर्म-
त्वाद्' इत्युच्यमाने सामान्याऽऽदिना व्यभिचारः तन्निवृत्त्यर्थं
'सत्ता-संबन्धित्वाद्' इति वचनम् । 'सत्ता-संबन्धित्वाद्'
इत्युच्यमाने द्रव्य-कर्मभ्यामनेकान्तः, तन्निवृत्त्यर्थं 'प्रतिवि-
ध्यमानद्रव्य-कर्मभावे सति' इति विशेषणं, तदेवं भवत्यतोऽ-
नुमानाद्बुद्धेर्गुणत्वसिद्धिः, (अस्मदाद्युपलभ्यमानत्वं च बुद्धे-
स्तदेकार्थसमवेतानन्तरात्प्रत्यक्षत्वात्तत्सिद्धम् । (१ गाथा
टी०) सम्म० १ काण्ड । यदपि चिद्रूपत्वाद्बुद्धेर्भेदप्रसाधनाय
परैरनुमानमुपन्यस्यते-यद्यदुत्पत्तिमय-नाशित्वाऽऽदिधर्मयो-
गि तत्तद्वैतनं, यथा रसाऽऽद्यः तथा च बुद्धिरिति स्वभावहे-
तुरिति । तत्राऽपि वक्तव्यम्-किमिदं स्वतन्त्रसाधनम्, आहो-
श्चित् प्रसङ्गसाधनमिति । तत्र स्वतन्त्रसाधनेऽप्यतारासि-
द्धौ हेतुर्यतो यथाविधमुत्पत्तिमयमपूर्वोत्पादलक्षणं नाशित्वं

च निरन्तरविनाशाऽऽप्तकं प्रसिद्धं बौद्धस्य न तथावर्थं सां-
ख्यस्य, तयोराविर्भावनिरोभावकपक्षेन तेनाङ्गीकरणात्, यथा
च सांख्यस्य तौ प्रसिद्धौ न तथा बौद्धस्येति कथं नाम्यतारा-
सिद्धता । न च शब्दमात्रसिद्धौ हेतुसिद्धिः, वस्तुसिद्धौ च
स्तुन एव सिद्धस्य हेतुत्वात् । तदुक्तम्-"तस्यैव व्यभि-
चाराऽऽदौ, शब्दोऽप्य व्यभिचारिणि । द्वाववत्साधनं ज्ञेयं, वस्तु-
नो वस्तुसिद्धितः ॥ १ ॥" इति । अथ प्रसङ्गसाधनमिति प-
क्षः तदा साध्यविपर्यये बाधकप्रमाणाप्रदर्शनादनेकान्तिकता,
नह्यत्र प्रतिबन्धीऽस्ति चेतनस्योत्पाद्-नाशार्थं न भवित-
व्यमिति । यदपि प्रकल्पितम्-"वत्सविबुद्धिनिमित्तं, क्षीरस्य
वधा प्रवृत्तिरक्षयः । पुरुषविमोक्षनिमित्तं, तथा प्रवृत्तिः प्र-
धानस्य ॥ १ ॥" (साङ्ख्यकारिका ५७) इति तदपि न सम्यक् ।
यतः क्षीरमपि न स्वानन्त्येण वत्सविबुद्धिं चेतस्याधाय प्रव-
र्त्तते, किं तर्हि ? कादाचित्केभ्यः स्वहेतुभ्यः प्रतिनियतेभ्यः
समुत्पत्तिमासादयति । तत्र लब्धाऽऽप्तमलाभं वत्सविबुद्धि-
निमित्ततामुपयातीत्येतन्नमपि प्रवर्त्तत इति व्यपदिश्यते, न
त्वेवं प्रधानस्य कादाचित्की प्रवृत्तिर्गुणा, नित्यत्वात्तस्यान्यहे-
त्वभावाच्च । तथाहि-न तावत्कादाचित्ककारणसन्निधानाय-
ता कादाचित्की शक्तिरस्य गुणा तदभावात् । नापि स्वा-
भाविकी सदा सन्निहिता, अधिकलकारणत्वेन सर्वस्याभ्यु-
यनिःश्रेयसलक्षणस्य पुरुषार्थस्य युगपदुत्पत्तिप्रसङ्गात् ।
न च बुद्धि-चेतनस्योरभेदेऽपि चेतनस्याऽऽप्तमप्रतिबिम्ब-
मेव, यतो नास्माभिः चेतन्ये आत्मशब्दनिवेशः प्रतिविध्य-
ते, किं तर्हि यस्तत्र नित्यत्वलक्षणो धर्मः समारोपितः स एव
निविध्यते, तन्निमित्तत्वेऽस्तसंज्ञेवैकस्यप्रसङ्गे, तदुत्पत्त्यर्थ-
त्वात्तस्यानित्यत्वे चात्पत्तेरसंभवात् । न हि वहेः सदाऽस्तित्वे
तदर्थं जनतेऽन्धनमाददीत । तत्र नित्यैकरूपं चेतन्यं युक्तिल-
ङ्घतम् । (३ गाथा) । सम्म० १ काण्ड । अवग्रहेहाकपे मति-
कानभेदद्वये, न० । अवग्रहे बुद्धिरपायधारणे मतिः । न० ।

अष्टौ बुद्धिगुणाः । ते चामी—

सुखसह पदपुच्छइ, सुगोइ गिणइइ य ईहए चाऽवि ।

ततो अपोहए वा, धारेइ करेइ वा सम्म ॥ ५६१ ॥

विनययुक्तो गुरुमुखात् धातुमिच्छति शुभ्रवते, पुनः पृ-
च्छति प्रतिपृच्छति—तदधीतं भुतं निःशङ्कनं करोतीत्य-
र्थः । तच्चाऽधीतं भुतमर्थतः शृणोति । भुत्वाऽवग्रहेण वृ-
द्धानि, गृहीत्वा वेदया ईहते पर्यालोचयति-किमिदमित्यम् ?
उत्तम्येति ? अशब्दः समुच्चार्यः । अपिशब्दात्पर्यालोचय-
न् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते । ततस्त्वन्तरमपोहते च ए-
वमेतद्यदादिष्टं गुरुभिरैवं निम्निनोति । निम्निने चार्थे सदैव वे-
तसि धारयति, करोति च सम्यक्तदुक्तानुष्ठानं, धृताऽऽवानु-
ष्ठानस्यापि तदावरणक्षायोपशमगुरुचित्ताऽऽवर्जनाऽऽदिहेतु-
त्वेन भुतप्रादयुपायत्वादिति । अथवा-यद्यदाज्ञापयति कार्य-
जातं गुरुस्तत् तत् सम्यगनुग्रहं मन्यमानः धातुमिच्छति शु-
भ्रवति । पूर्वैर्निरूपितञ्च कार्यकरणकाले पुनः पृच्छति प्राप्तं
पृच्छति । इत्थं चाऽऽराधितस्य गुरोरग्निके सूत्रं, तदर्थं वा
सम्यग् शृणोति । भुतं चावग्रहेण गृह्णाति । इत्यादि पूर्ववत् ।
अन्ये तु व्याचक्षते-प्रतिपृष्टेन गुरुणा पुनरादिष्टञ्च संस्त-
द्वचः सम्पक्क शृणोति, भुतं चावग्रहेण सम्यग्गृह्णातीत्यादि
तथैव, यावत्करोति च गुरुमधीतं सम्यगिति । एवं शुर्वा-
राधनविधयत्वेनाद्यापि गुणा व्याख्यायन्ते, धृतावसी

मूलोपायत्वाद् गुर्वाराधनायाः । इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ।
सुस्मृसई उ सांउं, सुयमिच्छइ सविण्णो गुरुबुद्धाभां ।
पडिपुच्छइ तं गहियं, पुणो वि निस्संकिं कुणइ । ५६२
सुणइ तदत्थमहीउं, गहणेहाऽवायधारणा तस्स ।
सम्मं कुणइ सुयाऽऽणं, अन्नं पि तन्नो सुयं लहइ ॥ ५६३ ॥

द्वितीयं व्याख्यानमाह—

सुस्मृमइ वा जं जं, गुरवो जंपति पुव्वभण्णिओ य ।

कुणइ पडिपुच्छिऊणं, सुणइ मुत्तं तदत्थं वा ॥ ५६४ ॥

नित्योऽपि व्याख्यातार्था एव, नवरं द्वितीयगाथायां शृणो-
ति तदर्थं श्रुतार्थम्, एवं च सूत्रतोऽर्थेनञ्च अर्थोऽस्य श्रुतं त-
नेननस्य श्रुतस्य ग्रहणेहापायधारणाः सम्यक्करोतीत्यत्र संब-
ध्यते । तथा (सुयाऽऽणं ति) श्रुताऽऽणां श्रुताऽऽनुष्ठानं स-
म्यक्करोतीत्यावृत्त्याऽत्रापि संबध्यते । एवं च कुर्वानोऽस्यव-
पि श्रुतं लभन इति तृतीयगाथायाम्—“ सुस्मृसइ पडिपु-
च्छइ सुणइ ति ” एतावन्निर्युक्तिगाथाऽवयवो व्याख्यानः ।
गृह्यार्थादर्थः प्राकथितः स्वयमेव द्रष्टव्य इति ॥ ५६४ ॥
विशेषः । अ० । न० । बुद्धयतेऽनयति बुद्धिः । अधुननिधुनम-
तिज्ञाने, स्या० ।

चउच्चिइ बुद्धी पणत्ता । तं जहा-उप्पइया, वेणइया,
कम्मिया, पारिणामिया ।

उत्पात्तेरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, न तु क्षयोप-
शमकारणमस्याः । सत्यं, किं तु स जलवन्तरङ्गत्वात् सर्व-
बुद्धिसाधारण इति न विद्यते, न चान्यच्छास्त्रकर्माभ्या-
साऽऽदिकमपेक्षत इति । अपि च बुद्ध्युत्पादात्पूर्वं स्वयम-
दृष्टोऽस्यतन्माश्रुतो मनसाऽप्यनालोचितस्तस्मिन्नेव क्षणे यथा-
वस्थितोऽर्थो गृह्यते यथा सा लोकद्वयाविरुद्धैकान्तिकफल-
वती बुद्धिरौत्पत्तिकीति । यदाह—“ पुव्वमहिद्धमसुयम-वेइय
तक्खणविसुजगहियथा । अच्चाइयफलजंगा, बुद्धी उप्पत्ति-
याणाम् ॥ १ ॥ ” इति । नटपुत्रोहकाऽऽदीनामिवेति । (अत्र
विशेषः ‘उप्पत्तिया’ शब्दे द्वितीयभागे ८२५ पृष्ठ गतः) । तथा
विनयो गुरुश्रुत्याः स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वैनयिकी । अपि
च—“ कार्यभरानिस्तरणत्त-मर्था धर्माधिकामशास्त्राणाम् । गृही-
तसूत्रार्थसार-लोकद्वयफलवती चेयम् ॥ २ ॥ ” इति । यदाह—
“ भरणत्थरणसमत्था, निवग्गसुत्तथगहियेयाला । उभयो
लोकफलवती, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ १ ॥ ” इति । नै-
र्मलिकसिद्धपुत्रशिष्याऽऽदीनामिवेति । (अत्र विस्तरम्
‘वेणइया’ शब्दे वक्ष्यामि ।) अनाचार्यकं कर्म, साऽऽचार्यकं
शिल्पं, कादाचित्कं वा कर्म, नित्यव्यापारस्तु शिल्पमि-
ति कर्मणां जाता कर्मजा अपि च-कर्मभिनिवेशोपलब्ध-
कर्मपरमार्था कर्माभ्यासविचाराभ्यां विस्तीर्णा प्रशंसा फ-
लवती चेति । यदाह—“ उव्वोगाहिद्धमारा, कम्मपलंगव-
रिघालनविसाला । साहुकारफलवती, कम्मसमुत्था हवइ
बुद्धी ॥ १ ॥ ” इति । वैरणककर्षकाऽऽदीनामिवेति परिणा-
मस्तु दीर्घकालः पूर्वापरार्थावलाकनाऽऽदिजस्य आरम्भमः
रु प्रयोजनमस्यास्तत्प्रधाना वेति पारिणामिकी । अपि च-अ-
नुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, व्योधिपाके च
पुष्टीभूताऽभ्युदयमाक्षफला चेति । यदाह—“ अकुमाणहेउद्धि-

त्साहियाऽवयवविवागपरिणामा । द्वियनिस्सेसकलवर्, बुद्धी
परिणामिया नाम ॥ १ ॥ ” इति । अभयकुमाराऽऽदीनामिवेति ।
स्था० ४ डा० ४ उ० । न० । कर्म० । आ० क० । दर्श० ।
स० । आ० म० । का० । (अत्र विस्तरः ‘परिणामिया’
शब्दे अस्मिन्नेव भागे ६१६ पृष्ठे गतः) । परमातिशये, तिष्ठो-
हि बुद्धयः परमातिशयरूपाः प्रवचने प्रतिपाद्यन्ते । तद्यथा-
कोष्ठबुद्धिः, पशुानुसारिणीबुद्धिः, बीजबुद्धिश्च । न० । परलो-
कप्रवणाय बुद्धौ, उत्त० २ अ० । रुक्मिवर्षधरपर्वते महापा-
ण्डरीकद्वयवतायाम्, स्या० २ डा० ३ उ० । ज० । बुद्धिसाफ-
व्यकारणत्वात् अहिंसायाम्, यदाह—“ याहसरिकलकुल्ला,
पंडियपुरिसा य पंडियां चव । सव्यकल्लाणपवरं जोधम्मकल्ला
न पाणंति ॥ १ ॥ ” धर्मआहिमेव । प्रश्न० १ संव० द्वार ।

बुद्धिदिय-बुद्धीन्द्रिय-न० । स्पर्शरसनाग्राणचक्षुःश्रोत्रलस-
णेषु ज्ञानेन्द्रियेषु, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

बुद्धिकूट-बुद्धिकूट-न० । रुक्मिवर्षधरपर्वते महापुण्डरी-
कदहसुरीकूटे, ज० ४ वल० ।

बुद्धिजुत्त-बुद्धियुक्त-प्राज्ञे, प० व० ४ द्वार ।

बुद्धिपरिसा-बुद्धिपर्वद्-स्त्री० । बुद्धिमत्पुरुषसमन्वितस्य रा-
जः परवादिप्रवाद्गरीक्षणाये पर्वदभेदे, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

बुद्धिबोहिय बुद्धिबोधित-त्रि० । नन्दीवृत्तौ “ खिलो गाहण ”
गाथाविचारे बुद्धिद्वारे सर्वस्तोकाः स्वयंबुद्धिसिद्धाः, ते-
भ्योऽपि प्रत्येकबुद्धिसिद्धाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि बुद्धि-
बोधितसिद्धाः संख्येयगुणाः, तत्कथम् ? यतो बुद्धिबोधि-
तानां केवलप्राज्ञसमाऽग्र व्याख्यानस्य दशवैकालिकपुर्या-
दा निषेधदर्शनात्, इति प्रश्ने, उत्तरम्-बुद्धिशब्देन तीर्थकर्तृः,
सामान्यसाध्यबोध्यन्ते, तत्र तीर्थकराणामुपदेशं विचार
एव नास्ति, सामान्यसाध्वीनां तु यद्यपि केवलप्राज्ञानां पुर-
स्तादुपदेशनिषेधः, तथाऽपि आर्क्षमिश्रितानां कारणे केव-
लानां च पुरस्तादुपदेशः संभवन्त्यपीति न काऽप्यनुपपत्ति-
रिति । २५४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

बुद्धिमत्-बुद्धिमत्-त्रि० । धीमति, पञ्चा० १ विव० । औत्प-
त्तिक्यादिवचनविधिवुद्धयुपेक्षे, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । हिता-
हितविधेर्कायिकलो, दर्श० १ तत्र । पण्डिते, पञ्चा० ७ विव०
बुद्धिल-बुद्धिल-पुं० । परस्य बुद्धिं लास्युपजीवतीति बुद्धिलः ।
परबुद्ध्युपजीविनि स्वयमग्रे, तस्स पंडियमाणेस्स, बुद्धिलस्स
दुरप्पणो । मुञ्जं पाएण अक्कम्म, वादी वायुरिवागतो ॥ १ ॥ ” व्य०
१० उ० । ओघ० । स्वनामक्याने कुक्कुटपोषके भेष्टिनि, उत्त० १३ अ० ।
बुद्धिवद्गण बुद्धिवर्द्धन-न० । बांधो बुद्धिरवगम इत्यर्थः ।
बुद्धिं वर्धयतीति बुद्धिवर्धनम् । बुद्धिजनकं, प० चू० १ कल्प ।
बुद्धिविणीय-बुद्धिविनीत-त्रि० । बुद्धिचतुष्कोपेने विनीते, व्य०
३ उ० । (अत्र विस्तरः ‘आयारिय’ शब्दे द्वितीयभागे ३२९
पृष्ठे गतः) ।

बुद्धिविष्णु-बुद्धिविज्ञान-न० । मतिविशेषभूतौत्पत्तिक्या-
दिबुद्धिरूपपरिच्छेदे, म० ११ श० १ उ० ।

बुद्धिसागर-बुद्धिसागर-पुं० । अभयवैद्यस्वरिगुणै, “ तस्यावा-
यजिनेश्वरस्य मदवद्वादिप्रतिस्पर्द्धिनः, तद्वन्धोरपि बुद्धि-
सागर इति क्यानस्य सूरभुवि । कुन्दावधनिबद्ध-

ल्लुरवचः शब्दाऽऽदिसल्लवणः, श्रीसंविप्रविहारिणः श्रुत-
निधेयान्निग्रहामयेः ॥ १ ॥ " प्रा० २ भु० २ वर्ग १ अ० ।
पञ्चा० । स्था० ।

द्विसिद्ध-बुद्धिसिद्ध-पुं० । परिनिष्ठितवतुर्विधबुद्धौ सिद्ध-
भेदे, आ० म० ।

विपुला विमला सुहृमा, जस्स मई जो चउव्विहाए वा ।
बुद्धीए संपन्नो, स बुद्धिसिद्धो इमा सा य ॥

विपुला विस्तारवती, एकपदेनानेकपदानुसारिणीति भावः ।
विमला संशयविपर्ययानध्यवसायमलराहता, सूक्ष्मा अत्य-
न्तदुरवबोधसूक्ष्मव्यवहितार्थपरिच्छेदसमर्था यस्य मतिः स
बुद्धिसिद्धः । यदि वा-यश्चतुर्विधया औत्पत्तिक्यादिभेदभिन्न-
या बुद्ध्या सम्पन्नः स बुद्धिसिद्धः । सा च चतुर्विधा बुद्धिः ।
आ० म० १ अ० । (औत्पत्तिक्यादिबुद्धिविचारः स्व-
स्वस्थाने द्रष्टव्यः)

बुद्धोवघाह (गृ)-बुद्धोपघातिन्-पुं० । आचार्यस्योपघात-
कारिणि, उक्त० १ अ० । (अत्र युगप्रधानाऽऽचार्यकुशिष्यो
दाहरणम् ' विनय ' शब्दे वक्ष्यते)

बुब्बुअ-देशी-बुन्दे, दे० ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।

बुब्बुय-बुब्बुद-पुं० । पानीयप्रफांटके, उक्त० १६ अ० । तो-
यशलाकायाम्, यत्नं धर्मे निपतति पानीयमध्ये बुद्बुदास्तो-
यशलाका रूपा उत्तिष्ठन्ति तस्मिन्वर्षे च । नि० चू० १६ उ० ।
विशे० । चं० प्र० । आब० ।

बुयाण-बुवाण-त्रि० । व्यक्रवाचि, "गम्भाह मिज्जन्ति बुयाऽबु-
याणा, गरा परे पंचसिहा कुमारा । (१०) " सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

बुलंबुआ-देशी-बुदबुदे, दे० ना० ६ वर्ग ६४ गाथा ।

बुस-बुष-म० । यवाऽऽदीनां तुषे, स्था० ८ ठा० ।

बुह-बुभ-पुं० । विशिष्टविवेकसम्पन्ने, षो० १ विव० । विदुषि,
पञ्चा० ४ विव० । ज्ञानाने, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । अवग-
ततये, अष्ट० २६ अष्ट० । एकचत्वारिंशन्महाग्रहे, स्था० ।

दो बुहा । स्था० २ ठा० ३ उ० । सू० म० ।

चन्द्रपुत्र ज्योतिष्कभेदे, प्रज्ञा० २ पद । स्था० । बुधत्वकार्य-
युक्ते, स्था० । " पठकः पाठकश्चैव, ये चान्ये कार्यतत्पराः ।
सर्वे व्यसनिनो राजन् !, यः क्रियावान् स परिहृतः ॥ १ ॥ "
स्था० ४ ठा० ४ उ० " मृगा यथा मृत्युभयस्य भीताः, उद्विग्न-
घासे न लभन्ति निद्राम् । एवं बुधा ज्ञानविशेषबुद्ध्याः, संसा-
रभीता न लभन्ति निद्राम् ॥ १ ॥ " आ० चू० ३ अ० । परिहृते,
" खउरा निउणा कुसला, छेआ विउसा बुहा य पत्तट्टा । "
पाद० ना० ६० गाथा ।

बुहजण-बुधजन-पुं० । समयजलांके, पञ्चा० १६ विव० ।

बुह्म-बुहस्पति-पुं० । " स्पस्पयोः फः " ॥ ८ । २ । ५३ ॥ इ-
ति रूपस्य फः । सुरगुरौ, प्रा० २ पाद ।

बुहस्व-बुधरूप-पुं० । बुध्यते यथाऽर्वास्थानं वस्तुनत्वं सारत-
रविषयविभागविचारणया इति बुधः प्रकृष्टो बुधो बुधरूपः ।
नैसर्गिकाऽऽधिगमिकारणतत्त्वसम्यग्दर्शनविशदीकृतज्ञानशा-
लिनि प्राणिनि, स्था० २ ठा० १ उ० ।

बुहहिय-बुहहदय-पुं० । बुद्धं हृदयं मनो यस्य स बुहहद-
यः । विवेकमनस्के, कार्यैश्चमूढलक्ष्ये, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

बुधकसा-बुधका-स्त्री० । बुध, स्था० १० ठा० ।

बूर-बूर-पुं० । वनस्पतिविशेषे, प्रा० १ भु० १ अ० । आ० म० ।
जी० । कल्प० । ग्री० । रा० । सू० प्र० । जं० । नि० म० । वनस्प-
तिविशेषावयवविशेषे, म० २ श० ५ उ० ।

बूरगालिया-बूरनालिका-स्त्री० । बूरभृतायां शुषिरवंशाऽऽदि-
रूपायां नालिकायाम्, म० २ श० ५ उ० ।

वे-ज-धा० । कथने, "स्वराणां स्वराः" ॥ ८ । ४ । २३८ ॥ इति
ऊकारस्थाने प्रकारः । वेमि । ब्रवीमि । प्रा० ४ पाद । सर्वज्ञाप-
देशेनाहमिदं सर्वं पूर्वोक्तं प्रतिपादयामि । प्रश्न० २ संव० द्वार ।
द्वि-त्रि० । " द्वेः दो वे " ॥ ८ । ३ । ११६ ॥ इति द्विशब्दस्य
तृतीयाऽऽदौ 'वे' इत्यादेशः । द्वित्वसंख्याभेदे, " दोहिं वेहिं क-
यं " प्रा० ३ पाद ।

वेम्बु-वैताळ्य-पुं० । भरताऽऽदिक्षेत्रस्य द्वे अर्द्धे करोतीति वै-
ताळ्यः । पृषोदराऽऽदित्वाद् रूपसिद्धिः । भरताऽऽदिक्षेत्रविभा-
गकारिणि पर्वते, जं० ।

अथ वैताळ्यनाम्नो निवृत्तं पृच्छति—

से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-वेम्बु पव्वए, वेम्बु पव्वए ।
गोयमा ! वेम्बु गं पव्वए भरहं वासं दूहा विभ-
यमाणे विभयमाणे चिट्ठइ । तं जहा-दाहिणकुभरहं च,
उत्तङ्गुभरहं च । वेम्बुगिरिकुमारे अ इत्य देवे महि-
ङ्गीए ० जाव पलिओवमट्ठिणं परिवसइ । से तेणट्टेणं गो-
यमा ! एवं बुच्चइ-वेम्बु पव्वए, वेम्बु पव्वए । अदु-
त्तरं च गं गोअमा ! वेम्बुस्स पव्वयस्स सासए
णामधेजे पप्पत्ते । जं ग कयाइ ग आसि, ग
कयाइ ग अत्थि, ग कयाइ ग भविस्सइ, भुवि च भ-
वइ अ भविस्सइ अ धुवे णिअए सासए अक्खए अक्ख-
ए अवट्ठिणं णिच्चे ।

(से केणट्टेणमित्यादि) अत्र प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, उत्तरसू-
त्रं तु वैताळ्यः पर्वतः, णमिति प्राग्वत्, भारतं वर्षं भरत-
क्षेत्रं द्विधा विभजन् द्विधा विभजन् तिष्ठति । तद्यथा-दक्षि-
णार्द्धभरतं च, उत्तरार्द्धभरतं च । तेन भरतक्षेत्रस्य द्वे अर्द्धे
करोतीति वैताळ्यः, पृषोदराऽऽदित्वाद् रूपसिद्धिः । अथ प्रका-
रान्तरेण नामान्वयमाह-अथवा-वैताळ्यगिरिकुमारोऽत्र दे-
वो महर्षिको, यावत्करणात् " महज्जुइ " इत्यादिपदसंग्रहः
पल्योपमस्थितिकः परिवसति । तेन वैताळ्यः इति ना-
मान्वयो विजयद्वारवद् ज्ञेयः, सदृशनामकस्वामिकत्वात् ।
" अदुत्तरं च गं " इत्यादि प्राग्वत् । जं ५ वक्त० । (अयं
सव्याख्या ' भरह ' शब्दे दर्शयिष्यते) भरतैरवततयाः क-
च्छाऽऽदिषु च प्रत्येकमेकैकः । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जंबू ! सुकच्छे दीहवेयङ्गे नव कूहा पप्पत्ता । तं ज-
हा-"सिद्धे सुकच्छं खंडग, माणी वेम्बु पुअ तिमिसगुहा ।
मुक्कच्छे वेसमणे य, सुकच्छकूहाय नामाई ॥ १ ॥ "
एवं ० जाव पुक्खलावइमि दीहवेयङ्गे, एवं वच्छे दीहवेय-
ङ्गे एवं ० जाव मंगलावइमि दीहवेयङ्गे ॥ जंबू ! विज्जुप्पमे

वक्खारपव्वए नव कूडा पप्पत्ता । तं जहा—“सिद्धे य वि-
ज्जुनामे, देवकुग पम्हकणगसोवत्थो । सीओदाए स-
जले, हरिकूडे चेव बोद्धव्वे ॥ १॥ ” जंबू ! पम्हे दीहवे-
अङ्गे नव कूडा पप्पत्ता । तं जहा—“सिद्धे पम्हे खंदग माणी
वेअङ्गए ” एवं चेव० जाव मसिलावइम्मि दीहवेअङ्गे, एवं
वप्पे दीहवेयङ्गे एवं० जाव गंधिलावइम्मि दीहवेयङ्गे नव
कूडा पप्पत्ता । तं जहा—“सिद्धे गंधिल खंदग, माणी वेयङ्ग
पुअ तिमिसगुहा । गंधिलावइ वेसमणे, कूडाणं होति नामाई
॥ १ ॥ ” एवं सव्वेसु दीहवेयङ्गेषु दो कूडा सरिसना-
मगा, सेसा ते चेव । जंबू ! मंदरउत्तरेणं नीलवंते वासहरप-
व्वए नव कूडा पप्पत्ता । तं जहा—“सिद्धे नीलवए विदेहे,
सीया किती य नारिकंता य । अवरविदेहे रम्मग-कूडे उ-
वदंसणे चेव ॥ १॥ ” स्या० ६ ठा० । सव्वे वि दीहवेयङ्ग-
पव्वया पणवीसं गोयमा ! उडुं उच्चत्तेणं पप्पत्ता । स० २५
सम० । सव्वे वि णं वट्टवेयङ्गपव्वया उडुं उच्चत्तेणं
पप्पत्ता । स० १००० सम० । दर्श० । आव० ।

वेअङ्गकूड-वैताळ्यकूट-न० । वैताळ्यगिरिनायदेवनिवासाद् वै-
ताळ्यकूटम् । स्या० ३ ठा० १ उ० । सर्वेषां वैताळ्यानां
स्वनामस्थाने कूटे, स्या० ६ ठा० ।

बेइंदिय-द्वीन्द्रिय-पुं० । जीवभेदे, उक्त० ।

तत्र तावद् द्वीन्द्रियवक्रयतां प्रतिपिपादयिषुराह—

बेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकेत्ति या ।
पज्जत्तयमपज्जता, तेमिं भयं सुणेह मे । १२६ ।
किमिणो सोमंगला चेव, अलमा माइवाहया ।
वासीमुहा य सिप्पीया, संखा संखणगा तहा ॥ १२७ ॥
पल्लोयाणुल्लया चेव, तहेव य वराडगा ।
जल्लुगा जालगा चेव, चंदणा य तहेव य ॥ १२८ ॥
इति बेइंदिया एए, गेगहा एवमायओ ।
लोएगदंसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ॥ १२९ ॥
संतइं पप्प ऽण्णईया, अपज्जवसियावि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसियावि य ॥ १३० ॥
वासाई वारसेव उ, उक्कांसेण वियाहिया ।
बेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहअयं ॥ १३१ ॥
संखिज्जकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहअयं ।
बेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १३२ ॥
अण्णकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहअयं ।
बेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १३३ ॥
एएसि वक्खओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणादेसओ वावि, विहाणाई सहस्सओ ॥ १३४ ॥
(बेइंदिया इत्यादि) सूत्रनवकम् । इदमपि प्रायस्तथैव, न-
वरं द्वीन्द्रियाभिलाषः कर्त्तव्यः, तथा—कमयः अशुच्याविस-

म्भवाः अलसाः प्रतीताः मातृवाहकाः ये काष्ठशकलानि
समोभयाग्रतया सम्बध्नन्ति, वास्याकारमुखा वासीमुखाः—
“सिप्पिय सि” प्राकृतत्वात् शुक्रयः शङ्खाः प्रतीताः श-
ङ्खनकाः तदाकृतय एवास्त्यन्तलघवो जीवाः वराडकाः क-
पर्दकाः जलौकसः दुष्टरक्ताकर्णियः अन्ननका अन्नाः, शे-
वास्तु यथासम्प्रदायं वाच्याः, वर्षाणि द्वादशैव स्थिति
सूत्रनवकार्यः । उक्त० ३६ अ० ।

बेह-देशी-नावि, दे० ना० ६ वर्ग ६५ गाथा ।

बेह-देशी-श्मश्रुणि, दे० ना० ६ वर्ग ६५ गाथा ।

वेयङ्गगिरिणाह-वैताळ्यगिरिनाय-पुं० । वैताळ्यपर्वतदेवे, स्या०
६ ठा० ।

बेली-देशी-रूपणायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ६५ गाथा । “धूणा
दिअली बेली ।” पाइ० ना० १४३ गाथा ।

बेल्लग-बलीवर्द-पुं० । वृषभे, “साङ्गुणो ठिया, तथेगो बेल्लगो
तस्स कुंमगारस्स ।” आ० म० १ अ० ।

बेह-बेध-पुं० । बेधनं बेधः । विशेषः कुन्ताऽऽदिना शस्त्रेण भेदने,
स० ११ अङ्ग । कीलिकाऽऽदिभिर्नामिकाऽऽदिबेधने, आव०
४ अ० । रम्भोत्पादने, धर्मानुबेधे, बर्धबेधे द्यूतविशेषे, सूत्र०
१ ध्रु० ६ अ० ।

बेहाइय-बेधातीत-न० । बेधो धर्मानुबेधस्तस्मादतीतम् । अ-
धर्मप्रधाने, “बेहाइयं च णो यए ।” बेधो-धर्मानुबेधः,
तस्मादतीतमधर्मप्रधानं वचो नो वदेत् । यदि वा-बेध इति
वर्धबेधो द्यूतविशेषः, नङ्गत्तं वचनमपि नो वदेदास्तां ता-
वत्कीडनमिति । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

बेहिय-द्वैधिक-न० । पेशीसंपादनेन द्वैधीभावकरणयोग्ये, इ-
श० ७ अ० । आवा० ।

द्वयाहिक-त्रि० । द्वाभ्यामहोभ्यां जाते, ज्यो० २ पाहु० ।

बौद-देशी-चूचुके, दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

बौद-देशी-मुक्कमित्यर्थे, दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

बौदि-बौन्दि-स्त्री० । शरीरे, औ० । स्या० । तं० । बौन्दिः, त-
नुः, शरीरमिति पर्यायाः । अनु० । प्रश्न० । ज्ञा० । अ० । आ०
म० । अव्यक्तावयवशरीरे, म० १ श० ६ उ० । पञ्चा० । प्रश्न० ।
काये, आव० ५ अ० ।

बौदिचिय-बौन्दित-पुं० । अव्यक्तावयवं शरीरं बौन्दिः,
तया चिताः पुद्गला ये ते तथा । म० १ श० ६ उ० । अ-
व्यक्ताऽवयवशरीररूपतया चितेषु, म० १० श० ८ उ० ।

बौदिधर-बौन्दिधर-पुं० । प्रधानसुव्यक्तावयवशरीरपेते, कं०
प्र० २० पाहु० ।

बौदी-देशी-रूप-मुक्क-तनुषु, दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

बोकड-देशी-छागे, दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

बोकस-बोकस-पुं० । अनार्थदेशभेदे, तत्र जाते म्लेच्छभेदे च ।
सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । प्रव० । प्रज्ञा० ।

बोकमालिय-बोकसालिक-पुं० । तन्नुवाये, आवा० २ ध्रु० १
ध्रु० १ अ० २ उ० ।

बोगिह-देशी-भूषिताऽऽटोपयोः, दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

चित्रले. 'कमलं सबलं सारं, किर्मांरं चित्तं च बागिलं ।'
पा० ना० ६४ गाथा ।

बोड-देशी-धार्मिके, तरुणे, इत्यग्रे । दे० ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

बोडघेर-न० । "अलंबुनं बोडघेरं च ।" पा० ना० २५८ गाथा ।

बोडिय-बोटिक-पुं० । वीरमोक्षात् पदसनेषु वर्षेषु मतेषु रथ-
वीरपुरे समुत्पन्ने, निह्वये, विशेषे ।

बोटिकनिह्वानमिधिसुराड-

छ्वाससय्याई नबु-तराई तड्मा मिद्धिं गयस्म धीरस्स ।

तो बोडियाण दिट्ठी, रहवीरपुरे समुत्पण्णा ॥ २५५० ॥

सुबोधार्था ॥ २५५० ॥

अथ बोटिकोत्पत्तेरेव संग्रहगाथाप्रथमाह-

रहवीरपुरं नगरं, दीवगमुज्जाणपञ्जकण्ठे य ।

सिवभूइस्सुवहिम्मी, पुच्छा थेराण कहणा य ॥ २५५१ ॥

बोडियमिवभूर्धो, बोडियलिगस्स होइ उप्पत्ती ।

कोडिमकोटवीरा, परंपराकासमुत्पण्णा ॥ २५५२ ॥

एतद्गाथायाः कथानकमयः । तच्चैदम्-रथवीरपुरं नाम नगर-
म्, तत्सहिष्णु दीपकमभिधानमुच्यते, तत्र चाऽऽर्यकृष्णनामा-
नः सुरयः समागतः, तस्मिन् नगरं सहस्रमञ्जः शिवभूतिना
म राजनेषकः समस्ति, स च राजप्रसादाद् विलासान् कु-
र्वन् नगरमध्ये पर्यटति, रात्रिञ्च प्रहरद्वयेऽतिक्रान्ते गृहमाग-
च्छति, तत एतदीयभार्यो तस्मात्तरं भणति-"निर्वेदिताऽहं
त्वत्पुत्रेण, न खल्वेष रात्रौ वेलायां कदाचिदप्यागच्छति, तत
उज्जागरकेण बुभुक्षया च बाध्यमाना प्रत्यहं तिष्ठामि । तत-
स्तथा प्रोक्तम्-वत्से ! यद्येवं, तर्हि त्वमद्य स्वपिहि, स्वय-
मेवाहं जागरिष्यामि । ततः कृतं वध्वा तथैव इतरस्यास्तु
जाग्रत्या रात्रिप्रहरद्वयेऽतिक्रान्ते समागत्य शिवभूतिना प्रो-
क्तम्-"ठारमुखाटयन ।" ततः प्रकुपितया मात्रा प्रो-
क्तम्-"दुर्नयविधे ! यत्रैतस्यां वेलायां द्वायेयुद्धादितानि
भवन्ति तत्र गच्छ, न नरेवं तव पृष्ठलग्नः काऽप्यत्र मरि-
ष्यति । ततः कोपाऽहङ्काराभ्यां प्रेरमाणोऽसौ निर्गतः ।
पर्यटता चोद्धाटितद्वारः साधूपाश्रयो दृष्टः, तत्र च साध-
वः कालप्रहरणं कुर्वन्ति । तेषां च पार्श्वे तेन वसित्वा प्र-
तं याचितम् । तेषां राजवल्लभः, मात्राऽऽदिभिरमुत्कलित-
श्च इति न दत्तम् । ततः खेलमञ्जकाद् दीक्षां गृहीत्वा
स्वयमेव लोचः कृतः । साधुमिलिङ्गं समर्पितम् । विद्वता-
श्च सर्वेऽप्यग्रे । कालान्तरेण पुनरपि च तत्राऽऽगताः ।
ततो राज्ञा शिवभूतेर्बहुमूल्यं कम्बलरत्नं दत्तम् । तत आ-
चार्यैः शिवभूतिरुक्तः-"किमेतेन तव साधूनां मार्गाऽऽदि-
ष्वनेकानर्धहेतुना गृहीतेन ? । ततस्तेन गुर्वप्रतिभासेनाऽपि
सङ्क्रान्त्य मूर्च्छया तद् विधृतम् । गोचरवर्याभिज्ञाऽऽगतः
प्रत्यहं तदसौ संभालयति, न तु क्वचिदपि व्यापारयति ।
ततः गुरुमिर्मूर्च्छितोऽयमत्र इति ज्ञात्वाऽन्यत्र दिने तमनापृ-
च्छयश्च बहिर्गतस्य परोक्षे तत् कम्बलरत्नं पाटयित्वा साधू-
नां पादमोच्यनकानि कृतानि । ततो ज्ञानव्यतिकरः कषायि-
तोऽसौ निष्ठति । अन्यथा च सुरयो जिनकल्पिकान् वर्णय-
न्ति । तद्यथा (निशीथनियुक्ताद्वितीयोद्देशे)-

"जिणकप्पिया य बुविहा, पाणिपाया पडिग्गहधरा य ।

पाडरुमपडरुवा, इकिक्का ते भवे दुविहा ॥ १ ॥

बुग निग चउक्क पणुगं, नव दस एकारमेव बारसगं ।

एय अहु विगप्पा, जिणकप्पे हांति उवहिस्स ॥ २ ॥"

इह केषाञ्चिजिनकल्पिकानां, राजाहरणं मुखवस्त्रिका चिति द्वि-
विध उपधिः, अन्येषां तु कल्पेन सह त्रिविधः, कल्पद्वयेन तु
सह चतुर्विधः, कल्पत्रयेण सह पञ्चविधः । केषाञ्चिन्मुखव-
स्त्रिका, राजाहरणं च । तथा-(बु० ३ उ०)"पसं पसाबंधा पायट्ट-
वणं च पायकेसरिया । पटलाई रयसाणं, च गोच्छम्रा पाय-
निजोगो ॥ १ ॥" इति सप्तविधः प्राप्तिर्योग इति । एवं
च नवविधः । कल्पेन तु सह दशविधः । कल्पद्वयेन सहैका-
दशविधः । कल्पत्रयेण तु सप्त द्वादशविध उपधिः केषाञ्चि-
जिनकल्पिकानामिति । तदेतत् भुत्वा शिवभूतिना प्रोक्तम्-
यद्येवं तर्हि किमिदानीमधिक औपम्यद्विक्रान्ताप्रानुपधिः
परिशृज्यते ? , स एव जिनकल्पः किं न क्रियते ? । ततो
गुरुमिहकम्-जम्बूस्वामिनि व्यवच्छिन्नोऽसौ, संहननाऽऽद्य-
भावात्, सांप्रत न शक्यते एव कर्तुम् । ततः शिवभूतिना
प्रोक्तम्-मयि जीवति स किं व्यवच्छिद्यते ? , नन्वहमेव तं
करोमि, परलोकार्थिना स एव निष्परिग्रहो जिनकल्पः
कर्तव्यः, किं पुनस्तेन कषाय-भयमूर्च्छाऽऽदिदोषविधिना प-
रिग्रहानयेन ? । अत एव भूते निष्परिग्रहत्वमुक्तम्, अखल-
काश्च जिनेन्द्राः, अतोऽखलैरेव सुन्दरेति । ततो गुरुणा
प्रोक्तम्-हन्त ! यद्येवम्, तर्हि देहेऽपि कषाय-भय-मूर्च्छाऽऽ-
दयो दायाः कस्यापि संभवन्ति, इति सोऽपि जनप्रहृष्टान्त-
रमेव त्यक्तव्यः प्राप्नोति । यच्च भूते निष्परिग्रहत्वमुक्तं
तदपि धर्मोपकरणेष्वपि मूर्च्छा न कर्तव्या, मूर्च्छाऽभाव
एव निष्परिग्रहत्वमवसेयम्, न पुनः सर्वथा धर्मोपकरण-
स्यापि त्यागः । जिनेन्द्रा अपि न सर्वथैव अखलकाः,
"सखे वि एगदूने-ण निगया जिणवरा चउव्हीसं ।"
इत्यादि वचनात् । तदेवं गुरुणा स्थविरैश्च यथोक्ताभिर्वच्य-
माणाभिश्च युक्तिभिः प्रहाप्यमानोऽपि तथाविधकषायमोहा-
ऽऽदिकर्मोदयाद् न स्वाऽऽग्रहाद् निवृत्तोऽसौ, किं तु बीवरा-
णि परित्यज्य निर्गतः, ततश्च बहिरुद्यते व्यवस्थितस्यास्यो-
त्तरा नाम भगिनी बन्धनार्थं गता । सा च त्यक्तबीवरं तं
आंतरमालोक्य स्वयमपि बीवराणि त्यक्तवती । ततो भि-
क्षार्थं नगरमध्ये प्रविष्टा गणिकया दृष्टा । तत इत्थं वि-
चक्षां बीभत्सामिमां दृष्ट्वा 'मा लोकोऽस्मात् विराह्णीत्'
इत्यनिरुद्धस्यपि तथा वक्षं परिधापिताऽसौ । तत एव व्य-
तिकरोऽनया शिवभूतेर्निर्वेदिनः । ततोऽनेन विवक्षा यो-
विद् नितरां बीभत्सा अतिलज्जनीया च भवति इति वि-
चिन्त्य प्रोक्ताऽसौ-तिष्ठस्वित्थमपि, न त्यक्तव्यं त्वयैतद् वस्त्र-
म् । देवतया हि तवं प्रदत्तमिति । ततः शिवभूतिना
कौण्डिन्य-कोटवीरनामानौ द्वौ शिष्यौ दीक्षितौ । गाथा-
ऽक्षराद्योऽपि किञ्चिदुच्यते-(कोडिअेत्यादि) कौण्डिन्य-
श्च, कोटवीरश्चेति । 'सर्वो ब्रह्मो विभाषयैकवद् भवति,
इति वचनात् कौण्डिन्य-कोटवीरम्, तस्मात् कौण्डि-
न्य-कोटवीरात्, परम्परास्पर्शमात्रार्थ-शिष्यसम्बन्धलक्ष-
णमधिकृत्योत्पन्ना सज्जाना बोटिकदृष्टिः इत्यप्युदाहारः । इ-
त्थं बोटिकाः समुत्पन्नाः ॥ २५५१ ॥ २५५२ ॥ विशेषे ।
(स च शिवभूतिः बहुविधार्थं कृतवान्, गुरुमिरिति 'सि-
वभूह' शब्दे वक्ष्यामि)

बोडुर-देशी शमभुणि, दे० ना० ६ वर्ग ६५ गाथा ।

बोडिय--कपर्दिकायाम्, "केसरि न लहह बोडिय, विगयं लक्खेहि" ध्वंति । " प्रा० ४ पाद ।

बोदर--देशी पृथो, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

बोद-बौद-त्रि० । सुगतशिष्ये, प्रव० ११६ द्वार । सम्म० ।

बोदह-पुं० । धूनि, "जुअणो, जुआ जुआणो, पुअंइओ बोद-हो तरुणो ।" पा० ना० ६२ गाथा ।

बोद्व-देशी-क्षेत्रे, दे० ना० ६ वर्ग १६ गाथा ।

बोर-बदर-पुं० । स्त्री० । "ओत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले" ॥ ८ । १ । १७० ॥ इत्यादेः स्वरस्य परेण स-स्वरव्यञ्जनौत् । बोरं । बोरी । प्रा० १ पाद । प्रज्ञा० । कर्क-न्धुवृक्षे, अणु० ।

बोरी-बदरी-स्त्री० । "बोरी ककंधू ।" पा० ना० १५४ गाथा ।

बोल-गम्-धा० । गतौ, "गमेः अई-अइच्छाणुवज्जावज्जासाकु-साकुस-पञ्चडु-पञ्चद-णिम्मह-णी,-णीण-णीलुक-पइअ-रंभ-परिअल्ल-बोल-परिअल्ल-जिरिणास-णिवहावसेहावह-राः" ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति गमधातोर्बोलाऽऽदेशः । बोलह । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

बोल-पुं० । अव्यक्त्वर्थे ध्वनौ, भ० ६ भ० ३३ उ० । वर्णे व्यक्त्वर्थे ध्वनौ, विपा० १ भु० ३ अ० । जं० । रा० । ज्ञा० । भ० । औ० । बहुनामार्त्तानामव्यक्ताक्षरध्वनिकले, जं० २ यक्ष० । आर्त्तानां बहुनां कलपूर्वके मेलापके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । भ० । अव्यक्ताक्षरध्वनिसमूहे, भ० ३ श० ७ उ० । मुखे हस्ते दत्त्वा महता शब्देन फूत्करणे, जं० ७ यक्ष० । मू० प्र० । कोलाहले, रा० । वृन्दशब्दे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । ओषधिविशेषे, गन्धरसप्राणपर्यायौ । हे० ।

बोलदिलिपि-बोलतिलिपि-स्त्री० । ब्राह्मणा लिपेर्भेदे, स० १८ सम्म० ।

बोलमाण-बोलत्-त्रि० । विशेषत उल्लङ्घनीय श्रुवाणे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

बोलंत-बोडयत्-त्रि० । निमज्जयति, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

बोद्धव्य-कथयितु-त्रि० । कथस्थाने बोलाऽऽदेशः । णेरनिटि णिलोपः । प्रा० दुं० ४ पाद । 'तृनाऽणअः' ॥ ८ । ४ । ४३३ ॥

इत्यपभ्रंशे तृन्प्रत्ययस्य 'अणअ' आदेशः । वाचके, प्रा० ४ पाद ।

बोह-बोध-पुं० । संवेदने, अभिनिबोधे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । आव० । आ० वृ० । अवगमे, प० वृ० १ कल्प । पञ्चा० । ज्ञाने, स्था० । पा० । प्रज्ञांमूलने, ध० ३ अधि० ।

बोहय-बोधन-न० । प्रत्यायने, विशे० । मार्गभ्रष्टस्य मार्गसं-स्थापने आमन्त्रणे च । स० ६ अङ्ग ।

बोहपरिणइ-बोधपरिणति-स्त्री० । सम्यग्ज्ञानस्थिरतायाम्, ल० ।

बोहय-बोधक-पुं० । बोद्धरि, अन्यान् बोधयन्तीति बोध-काः । ध० २ अधि० । जी० । ल० । अन्येषां बोधके, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । जावाऽऽदिनत्वस्य परेषां बोधवितरि, भ० १ श० १ उ० । स० ।

बोहवृद्धि-बोधवृद्धि-स्त्री० । तत्त्वावगमस्य दीक्षावसरदारभ्य वर्द्धने, पञ्चा० २ विव० ।

बोहहर-देशी-मागधे, दे० ना० ६ वर्ग १७ गाथा ।

बोहाबंदपरिक्खय-बोधाऽऽनन्दपरिक्खय-पुं० । बोधा ज्ञानं त-स्याऽऽनन्दस्तस्य परिक्खयः । ज्ञानाऽऽनन्दधाराक्षये, अष्ट० ३१ अष्ट० ।

बोहारी-देशी-संमार्जन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १७ गाथा ।

बोही-स्त्री० । बोधि-पुं० । बोधनं बोधिः । औष्ठाऽऽदिक इकन्-प्रत्ययः । प्राकृते स्त्रीत्वम् । परमार्थबोधे, विशे० । सम्यक्त्वा-धिगमे, आ० वृ० २ अ० । आतु० । जिनप्रणीतधर्मप्राप्तौ, भा० । प्रति० । ल० । दश० । पञ्चा० । प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तौ, ध० २ अधि० । उत्त० । सकलदुःखाविवेकभूते जिनशासनावबोधे, आव० ३ अ० । सम्यग्दर्शने, भ० ७ श० १ उ० । स्था० । सम्य-ग्दर्शनावसात्, सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० । ध० । औ० । उत्त० ।

दुविहा बोही पसुत्ता । तं जहा—शाश्वबोही चेव, दंस-शाबोही चेव । स्थ० २ ठा० ४ उ० ।

(व्याख्या स्वस्व-शब्देऽवसेया)

तिविहा बोही पसुत्ता । तं जहा—शाश्वबोही चेव, दंस-शाबोही चेव, चरित्तबोही चेव ।

(तिबिहेत्यादि) कथं सुबोधं, किं तु बोधिः सम्यग्बोधः इह च चारित्रं बोधिफलत्वाद् बोधिरुच्यते । जीवोपयोगरूप-त्वाद्वा बोधिविशिष्टाः पुरुषास्त्रिधा ज्ञानाऽऽदयः । स्था० ३ ठा० २ उ० । (कथं दुर्लभो बोधिर्भवतीति । "दुल्लहबोडिय" शब्दे चतुर्थभागे २५७७ पृष्ठे गतम्)

सुलभबोधिः—

से भयवं ! किं पुण काऊणं परिसा सुलहबोही जाया सा सुगहिकनामधिजा माहणी, जाए एयावइ-याणं भव्वसत्ताणं अणंतसंसारघोरदुक्खसंतत्ताणं सद्-म्मदेसणाइएहिं तु सासयसुहपदानुपुव्वगमम्मदुदरणं कयं-ति ? गोयमा ! जं पुवं पुव्वभवे सच्चभावभवंतरंतेहिं णं णीसल्ले आजम्माऽऽलोयणं दाऊणं सुदमावाए जहोवइदं पायच्छित्तं कयं, पायच्छित्तसत्तीमाए य समाहीए य कालं काऊण सोहम्मे कप्पे सुरिंदग्गमहिंसी जाया तमणुभावेणं । से भयवं ! किं से णं माहणीजीवे तत्त्ववंतरम्मि समाणी नि-गंणी अहेसि, जे णं णीसल्लमालोइत्ता णं जहोवइदं पाय-च्छित्तं कयं ति ? गोयमा ! जे णं से माहणीजीवे से णं त-जम्मे बहुलमिद्धीए जाए महिद्धीए य मयल्लगुणाऽऽहारभूए उत्तमा सीलाहिद्वियतणू महत्तवस्मी जुगप्पहाणे णं समणे अणगारे गच्छाहिंवई अहेसि णो णं समणी । महा० २ वृ० ।

लभंति सुगुहाइं, लभंति नरिंदपवररिद्धीओ ।

न पुणो सुबोहिरयणं, लभइ मिच्छत्तमहरणं ॥ ४३ ॥

सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० । सम्यग्बोधे, बोधिफले, चारित्रे, स्था० ३ ठा० २ उ० । अहिंसायाम्, तद्गौशानामसु परिगणनात् । तत्र बोधिः सर्वधर्मप्राप्तिः अहिंसाकृत्वाच्च तस्याः, अहिं-सा बोधिरुक्ता । अथवा-अहिंसा साऽनुकम्पा, सा च बोधि-कारणमिति बोधिरुच्यते । प्रश्न० १ सम्म० द्वार ।

बोहिऊण-बुद्धा-स्त्री० । कात्वेत्यर्थे, " बोहिऊणं पञ्चइया ।"
दश० २ अ० ।

बोहिग-बोधिक-पुं० । मालवस्तने, वृ० १ उ० ३ प्रक० । आच० ।
अनायस्तेकङ्क, इय० २ उ० । नि० चू० । वृ० ।

बोहिगतेण-बोधिकस्तेन-पुं० । मानुषहारके, वृ० १ उ० ३ प्र-
क० । " जमत्थ मानुषाणि हरन्ति ते बोहिगतेणा भवन्ति ।"
नि० चू० १ उ० ।

बोहित्थ-बोहित्थ-पुं० । पोते, दश० १ वृ० । प्रवहणे, वे० ना०
६ वर्ग ६६ गाथा ।

बोहिद-बोधिद-पुं० । बोधिर्जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिस्तरवार्यभ-
जानलक्षणसम्यग्दर्शनरूपा, तां ददातीति बोधिदः । रा० ।
जी० । सम्यक्स्वदायके, कल्प० १ अधि० १ क्षण । " बोहि-
दाणं " (१६) इह बोधिर्जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिः, इयं
पुनर्यथाप्रवृत्तापूर्वानिवृत्तिकरणत्रयव्यापाराभिष्यङ्गमभिष-
पूर्वप्रस्थिभेदतः पञ्चानुपूर्व्या प्रशमसंयोगनिर्वेदानुकम्पा-
ऽऽभित्त्याभिष्यङ्गिलक्षणे तरवार्यभजानं सम्यग्दर्शनं,
विज्ञप्तिरित्यर्थः । ल० । बोधि ददातीति बोधिदाः । ल० ।

बोहिदुल्लभभावणा-बोभिदुल्लभत्वभावना-स्त्री० । जिनधर्म-
प्राप्तौर्लभ्यपर्यालोचने, ध० ३ अधि० । प्रव० ।

अथ बोधिदुल्लभत्वभावना—

" पृथ्वीनीरहुताशवायुतरुषु क्लिष्टैर्निजैः कर्मभिः,
अभ्यन् मीमभवेऽत्र पुद्गल-परावर्त्ताननस्तानहो ।
जावः काममकामनिर्जरतया सम्प्राप्य पुण्यं शुभं,
प्राप्नोति असुरूपतां कथमपि द्विर्भान्द्रियाऽऽद्यामिह ॥ १ ॥
आर्यक्षेत्रसुजातिसत्कुलवपुर्नौरागनासम्पदो,
राउयं प्राज्यसुखं च कर्मलघुताहेतोरवामोत्पद्यम् ।

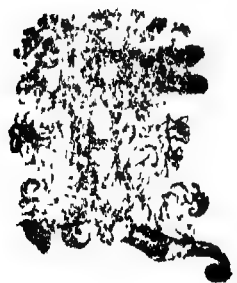
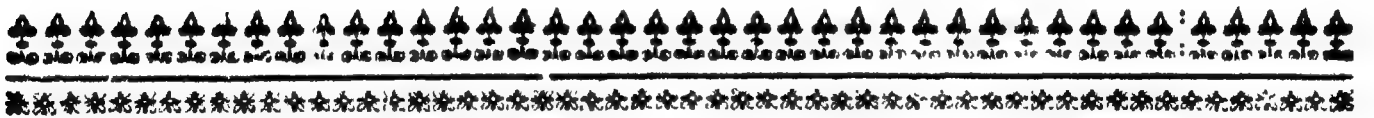
तत्त्वाऽतस्त्रयिवेचनैककुशलां, बोधि न तु प्राप्तवान्,
कुत्राप्यक्षयमोक्षमौख्यजननीं, श्रीसर्वविहङ्गिनाम् ॥ २ ॥
बोधिर्लब्धा यत्र भवे-देकदाऽप्यत्र जन्तुभिः ।
इयत्कालं न तेषां न-ज्जवे पर्यटनं भवेत् ॥ ३ ॥
द्रव्यत्रागित्रमप्येतै-र्बहुशः समवाप्यत ।
सज्जानकारिणी काऽपि, न तु बोधिः कदाचन ॥ ४ ॥
येऽसिध्यन् ये च सिद्धयन्ति, ये सेत्स्यन्ति च कंचन ।
ते सर्वे बोधिमाहात्म्या-त्तस्माद् बोधिरुपास्यताम् ॥ ५ ॥"
प्रव० ६७ द्वार ।

बोहिय-बोधित-त्रि० । विकाशिते, तं० ।

बोहिलाभ-बोधिलाभ-पुं० । सम्यग्दर्शनप्राप्तौ, पञ्चा० १ वि-
ध० । जिनप्रणीतधर्मलभप्राप्तौ, ल० । प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तौ,
प्रति० । आच० । बोधिभेदेऽपि तीर्थकराऽतीर्थकरयोग्याभ्य
एव ; विशिष्टेतरफलयोः परम्पराहेतोरपि भेदात् एतद्भा-
वे तद्विशिष्टेतरस्यानुपपत्तेः । भगवद्बोधिंलाभो हि परम्पर-
या भगवद्भावनिर्गमनस्वभावो, न त्वन्तर्कत्वेर्वालाबोधि-
लाभवदन्तस्वभावः, तद्वत्तन्तद्भावासिद्धिरिति, तत्तत्कल्या-
णाऽऽक्षेपकानाद्वयथाभ्यन्ताभावभाज एते इति । जन्मास्त-
रे सम्यक्त्वाऽऽदिसिद्धमप्राप्तौ, पा० । ध० ।

बोहिलाभवत्तिय-बोधिलाभप्रत्यय-पुं० । अहंप्रणीतधर्मावा-
प्तिनिमित्ते, ध० २ अधि० ।

बोहिसत्त-बोधिमत्त्व-पुं० । बोधिः-सम्यग्दर्शनं, तेन प्रधानः
सर्वो बोधिसत्त्वः, सम्यग्दर्शनप्रधाने महोदये सद्बोधिस्ती-
र्थकरपदयोग्यः सत्त्वः, भव्यत्वाद् । भावितार्थकरे, द्वा० १५
छा० । / अस्य स्वरूपम् ' सम्महिद्धि ' शब्दे विस्तरतो दर्श-
यिष्यते)

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकटप-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्री-
विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ' अभिधानराजेन्द्रे '
वकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

भ-भ-पुं० । भा-कः । पितरि, आतरि, पितृव्ये, अतिभीते, जलदे, अमरे, शूलिनि, भावे, " पितृभ्रातृपितृव्येषु, भोऽतिभीते म आकुले । " एका० । " भकारः पुंसि जलदे, अमरे भावशूलिनोः । " इति च । एका० । आन्तौ । शुकाऽऽचार्ये, छन्दोप्रयोगे अन्त्योपास्यलघुयुक्ते वर्णत्रिके च । वाच० । नक्षत्रे, भेषाऽऽदिशो, प्रदे, वाच० । भगे, भोगे, गगने, पुण्ड्रे, चन्द्रे च । न० । " भं नक्षत्रे भगे भोगे । " एका० । " नपुंसके भं नक्षत्रे, गगने पुण्ड्रचन्द्रयोः । " इति च । एका० ।

भइत्ता-भक्त्वा-अव्य० संसेव्येत्यर्थे, स्था० ६ ठा० ।

भइय-भजित-त्रि० । विकल्पिते, व्य० ६ उ० ।

भङ्ग-त्रि० । अपवर्तिते, औ० । सेवनीये, वृ० १ उ० १ प्रक० । विकल्पिते च । व्य० ६ उ० ।

भइयव-भक्तव्य-त्रि० । विकल्पनीये, विशे० । अनु० ।

भइरव-भैरव-न० । भीरोरिदम् अण् । " अइदैत्याऽऽदौ च " ॥ ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रैककारस्य 'अइ' इत्यादेशः । प्रा० १ पाद । भये, तद्वति, भयसाधने च । त्रि० । नाट्याऽऽदिप्रसिद्धे भयानके रसे, शङ्करे, तद्वतारभेदे, रागभेदे, नदभेदे च । पुं० । भयङ्करे, " घोरा दारुण-भासुर-भइरव-लङ्का-भीम-भीमलया । " पा० १० ६५ गाथा ।

भए-भजेत-क्रिया । सेवेत गृहीयात् इत्यर्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

भएज्जा-भजेत-क्रिया । गृहीयादित्यर्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

भओविविग-भयोद्विग-त्रि० । भयाऽऽकुले, प्रश्न० । आभ० द्वार ।

भंग-भङ्ग-पुं० । भञ्ज घञ् । पराजये, खण्डे, भेदे, वाच० । भङ्गः, प्रकारी, भेद इत्यर्थः । अनु० । स्था० । प्रव० । नि० चू० । भव्यते विकल्प्यते इति भङ्गः । वस्तुविकल्पे, अनु० । विशे० । द्रवादि-संयोगभङ्गके, प्र० १ श० ३ उ० । अनु० । भङ्गा भङ्गका वस्तुविकल्पाः । ते च द्विधा—स्थानभङ्गाः, क्रमभङ्गाश्च । तत्राऽऽद्या यथा-द्रव्यतो नमैका हिंसा, न भावतः १ । अन्या भावतो, न द्रव्यतः २ । अन्या भावतो, द्रव्यतश्च ३ । अन्या-न भावतः नापि द्रव्यत इति ४ । इतरे तु द्रव्यतो हिंसा, भावतश्च १ । द्रव्यतोऽन्या न भावतः २ । न द्रव्यतोऽन्या भावतः ३ । अन्या न द्रव्यतो न भावत इति ४ । स्था० १० ठा० । क्रमभङ्गा यथा-एक पक्ष जीवः, एक पक्षाजीव इत्यादि स्थापना । स्थानभङ्गास्तु यथा-प्रियधर्मा नामैकः, नो दृढधर्मेत्यादि । आच० ४ अ० । विनाशे, स्था० १० ठा० । नद्यादीनां कल्लोलविशेषे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । विच्छिन्नौ, रा० । कौटिल्ये, भये, पञ्चरत्नभेदे, गमने, जलविनिर्गमे, वाच० । आर्यदेशभेदे च, यत्र पापा नगरी, " पावा भंगे य । " प्रज्ञा० १ पद । प्रव० ।

सूत्र० । आय० । (साधुभावकप्रत्याख्यानविषये भङ्गाः 'पक्ष-कलाण' शब्दे दर्शिताः) (प्रावेशनकभङ्गाः 'प्रावेशण्य' शब्देऽस्ति च भागं गताः) (पोषधभङ्गाः 'पोषध' शब्दे)

भंगय-भङ्गक-पुं० । वस्तुविकल्पे, स्था० १० ठा० । गमे, आ० म० १ अ० । विशे० ।

भंगसमुक्ति-तण-भङ्गसमुत्कीर्तन-न० । विभज्यन्ते विकल्प्यन्ते इति कृत्वा विकल्पा भङ्गा उच्यन्ते, तेषां समुत्कीर्तनं समुच्चारणं भङ्गसमुत्कीर्तनम् । तद्भावो भङ्गसमुत्कीर्तनता । प्रत्येकभङ्गानां द्रवादि-संयोगभङ्गानां च समुच्चारणे, अनु० ।

भंगसुहृद-भङ्गसूक्ष्म-न० । भङ्गा भङ्गका वस्तुविकल्पाः तल्लक्षणं सूक्ष्मं भङ्गसूक्ष्मम् । सूक्ष्मभेदे, सूक्ष्मता चास्य भङ्गनीयपदवद्भूते गहनभावेन सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वादिति । स्था० १० ठा० ।

भंगा-भङ्गा-स्त्री० । अतस्याम् वृ० २ उ० । स्था० । विजयायाम्, वाच० । ऊँप् भङ्गी । तत्रैवार्थे, प्रज्ञा० १ पद ।

भंगि-भङ्गि-स्त्री० । भञ्ज इन्, पूर्वाद्-कुत्वम् वा ऊँप् । विच्छेदे, भङ्गिर्विच्छित्तिरिति । व्य० ८ उ० । कौटिल्ये, विन्यासे, कल्लोले, भेदे, व्याजे, च । वाच० । साधारणशरीरबाधरवनस्पतिकायिकभेदे प्रज्ञा० १ पद । नीललेखावर्णकमधिकृत्य— " भंगि सि वा भंगिरप सि वा । " प्रज्ञा० १७ पद । भङ्गी वनस्पतेशेषस्तस्या रजो भङ्गीरजः । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

भंगि (ण्)-भङ्गिन्-पुं० । भङ्गबहुले न० ।

भंगिय-भङ्गिक-न० । भङ्गा-अतसी, तन्मयं भङ्गिकम् । स्था० ५ ठा० ३ उ० । वृ० । नानाभङ्गिकविकलेन्द्रियलातानिष्पन्नं भङ्गिकम् । आच० १ भु० १ चू० ५ अ० १ उ० । वस्त्रभेदे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । " भंगिओ अइसिमार्ह । " नि० चू० १ उ० । अतसी पुण्य भंगविही होइ खायइवा । " नि० चू० १ उ० ।

भंगी-भङ्गी-स्त्री० । ' भंगि ' शब्दार्थे, व्य० ८ उ० ।

भंगुर-भङ्गुर-त्रि० । भञ्ज-घुरच् । कुटिले, नदीनां वक्रे, वाच० । भङ्गशीले, आच० १ भु० ६ अ० १ उ० । अष्ट० । खले, स्था० ५ ठा० ३ उ० । भङ्गे च । औ० । आ० म० । वक्रं, " कुडिलं वक्रं भंगुरं । " पा० १० १७३ ।

भंगोवदंश-भङ्गोपदर्शन-न० । भङ्गानां प्रत्येकं स्वाभिधेयेन व्यणुकाऽऽद्यर्थेन सहोपदर्शनम् । भङ्गानां स्वविषयभूतेनार्थेन सहोपचारणे, अनु० ।

भङ्गा-भङ्गा-स्त्री० । भष्-ञञ् । चर्मप्रसेविकायाम्, अस्मिन्धु-क्षणे चर्मनिर्मिते यम्भभेदे, गौ०-ऊँप् । अत्रैवार्थे कम् । टाप् न इत्वम् । भस्त्रकाऽऽद्यत्रैवार्थे, वाच० । " भङ्गा णिष्वसिया । " भ० १४ श० ८ उ० ।

भंज-भञ्ज-धा० । आभईने, प्रा० ४ पाद । " भञ्जेवैमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जः " ॥ ८४ ॥ १०६ ॥ भञ्जरेते नवाऽऽदेशा वा भवन्ति । वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूरइ । सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ । भंजइ । प्रा० ४ पाद । भंजग-भञ्जक-पुं० । वृत्ते, " भंजगा इव सखिवेसं । " आच० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

भंजण-भञ्जन-न० । भञ्ज-ल्युट् । आभईने, प्रश्न० १ आभ० द्वार । आ० । सूत्र० । मोटने, " भंजति भंगमंगाणि । " सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । " भंजति बाह्वस्त्रं वदेण पुट्टी । " सूत्र०

१ भू० ५ अ० ३ उ० । भङ्गखिच्-त्युद्-टाप् । विनाशे, स्त्री० ।
आव० ३ अ० । "विनाशया खंडया भंडया य एगट्ठा ।" नि०
चू० १ उ० ।

भंजगाहं-भङ्गस्तुम्-अव० । "तुम एवमणायहमणहि च" ॥ ८॥
४ । ४४१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंशे तुमः स्थाने अणहमा-
देशः । मईयितुमित्यर्थे, प्रा० ४ पाद् ।

भंड-भण्ड-पुं० । भंडि-अच् । अश्लीलवाक्यभाषके, वाच० ।
द्विअशिरसि, मागधे, मण्डने, सख्याम्, बौद्धिने च । दे० ना०
६ वर्ग १०६ गाथा । लासके, ज्ञा० १ भू १ अ० । मुखन-
यनौष्ठकरचरणभूषिकारपूर्विकायाः परिहासाऽऽदिजनिका-
या विडम्बनक्रियायाः कारक इति । आव० ६ अ० ।

भण्ड-न० । भा-अण्डच् । भण-डः । स्वार्थे अण् । हिरण्या-
ऽऽदिके पण्यवस्तुनि, ज्ञा० १ भू० १ अ० । भाण्डानि क्रया-
णकानि-लक्षणाऽऽदीनि । प्रश्न० १ आभ० द्वार । उपा० ।
भाण्डं क्रयाणकमिति । औ० । आभरणे, औ० । भ० । ज्ञा० । तं० ।
गृहवर्तिनि साधूपाध्यवर्तिनि च वस्त्राऽऽद्युपकरणे, भ० ८
श० ५ उ० । आनु० । मृगमयाऽऽदिपात्रे, भ० ८ श० ५ उ० ।
प्रश्न० । अनु० । साधूनां भाजनविशेषे, भाण्डमुपकरणम्,
वस्त्राऽऽद्युपकरणम् । मृगमयादिपात्रं, साधुभाजनविशे-
षश्च । स्था० ३ डा० १ उ० । "भंडं परिगृहो जलु ।" भाण्डं
जलु पतद्ग्रह उच्यते । व्य० १ उ० । भाजने, स्थाने च । " भं-
डाग्रा भंडं साहिरिज्जमाणाणं ।" भाण्डात्-स्थानात् भाण्डं
भाजनान्तरमिति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । रा० । उपा० ।
प्रभ० । कुटे, कुटेण मण्डने, वृ० ४ डा० । आव० । वणिजां मूलधने,
अश्वभूषायाम्, नदीकूलद्वयमध्ये पात्रे च । गर्हभाण्डे वृत्ते,
पुं० । भण्डस्य भावः अण् । भण्डचरित्रे, न० । वाच० ।
वृत्ताके, दे० ना० ६ वर्ग १०० गाथा ।

भंडत-भण्डमान-त्रि० । कलहयति, व्य० १० उ० ।

भंडकरंदग-भाण्डकरण्डक-न० । आभरणभाजने, भ० २
श० १ उ० ।

भंडकरंदगसमाण-भाण्डकरण्डकसमान-त्रि० । भाण्डम्-
आभरणं करण्डकं भाजनम्, तत्समानो भाण्डकरण्डकस-
मानः । आव०, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० । तं० । भ० ।

भंडकिरिया-भण्डक्रिया-स्त्री० । कलावाचनाऽदिके भण्ड-
व्यापारे, अ० २ अधि० ।

भंडखाइय-भाण्डखादिक-त्रि० । यत्र स्थाप्यते तज्जाशके ल-
क्षणाऽदिके वस्तुनि, आ० चू० ३ अ० ।

भंडग-भाण्डक-न० । भाण्डमेव भाण्डकम् । पात्राऽदिके
उपकरणे, उच० २६ अ० । आवा० । ज्ञा० । सूत्र० । व्य० ।
म्लेच्छजातिभेदे, पुं० । प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

भंडगुरु-भाण्डगुरु-त्रि० । भाण्डेनोपकरणेन गुरुभाण्डकगुरुः ।
उपकरणेन गुरुके, नि० चू० १८ उ० ।

भंडचालण-भाण्डचालन-न० । भाण्डाऽदीनां पिठरकाऽऽ-
दीनां पण्यादीनां वा चालनं स्थानान्तरस्थापनं भाण्डचाल-
नम् । भाण्डानां स्थानान्तरस्थापने, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार ।

भंडय-भण्डन-न० । बाळलदे, विशेषे । ज्ञा० । प्रश्न० । ख० ।

वृ० । आ० म० । तं । नि० चू० । " एगतो भंडितं पि अ-
खयडा । " भण्डित्वाऽपि भण्डनं-कलहस्तमपि कृत्वा ।
व्य० १ उ० । " बुग्गहो सि वा कलहो सि वा भंडणं ति
वा विवादां ति वा एगट्ठा । " नि० चू० १६ उ० । एगट्ठाऽऽदि-
भिर्युक्ते च । म० १२ श० ५ उ० ।

भंडयाभिलासि (य)-भण्डनाभिलाषिन्-पुं० । कलहा-
भिलाषुके, ज्ञा० १ भू० १६ अ० ।

भंडपटह-भाण्डपटह-पुं० । पणवे, जं० २ वख० ।

भंडमत्तणिकवेवणाममिय-भाण्डमात्रानिक्षेपणासमित-त्रि० ।
भाण्डमात्राया-वस्त्राऽऽद्युपकरणजातस्य । यद्वा-भाण्डस्य
वस्त्राऽऽदेर्मृगमयभाजनस्य वा मात्रस्य च पात्रविशेषस्य
यक्षितेपणं-मोचनं तत्र च समितः प्रत्युपेक्ष्य-प्रमाउर्यं मो-
चनात् यः स तथा । भाण्डमात्रानिक्षेपणासमित्युक्ते, कल्प०
१ अधि० ६ क्षण ।

भंडल-देशी-कलहे, दे० ना० ६ वर्ग १०२ गाथा ।

भंडवाल-भाण्डपाल-पुं० । भाण्डानि-परकीयक्रयाणकवस्तु-
नि भाटकाऽद्विना पालयतीति भाण्डपालकः । क्रयाणकव-
स्तूनां भाटकाऽद्विना पालकं, गोवालो भंडवालो वा । " उच० २६ अ० ।

भंडवेयालिय-भाण्डवैचारिक-पुं० । भाण्डविचारः कर्मास्ये-
ति भाण्डवैचारिकः । कर्माऽऽचार्यभेदे, अनु० । प्रज्ञा० ।

भंडसाला-भाण्डशाला-स्त्री० । घटकरकाऽद्विभाण्डगृहे,
वृ० । भाण्डशाला यत्र घटकरकाऽद्वि भाण्डजातं संगो-
पितमस्ति । वृ० २ उ० । नि० चू० ।

भंडायरिय-भाण्डागारिक-त्रि० । भाण्डारनियुक्ते, ज्ञा० १ भू०
१ अ० । रा० ।

भंडार-भाण्डकार-पुं० । शिल्पाऽऽचार्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद् ।

भंडिया-भण्डिका-स्त्री० । गम्याम्, वृ० ३ उ० । स्थाव्यां च ।
स्था० ८ डा० । नि० चू० ।

मंडी-भण्डी-स्त्री० । भंडि-अच् । गौरा० क्रीप् । मज्जिष्ठायाम्,
शिरीषे च । वाच० । गम्याम्, प्रश्न० २ आभ० द्वार ।
व्य० । नि० चू० । वृ० । " मंडी सगड्डी मस्यति । " नि० चू० ३
उ० । " जा मंडि दुधला उ, तं तुज्जे बंधहो पयसेणं । " व्य० ६
उ० । " मंडीए जोरता । " आ० म० १ अ० । स्वार्थे कन् ह-
स्वः । तत्रैवार्थे, वाच० । शिरीषवृत्ते, अटव्याम्, असतीक्ष्णवा-
म्, गम्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

मंडीरवड-भण्डीरवट-पुं० । मथुरानगरस्ये स्वनामक्याते च
दे, आ० चू० १ अ० ।

मंडीरवडिमय-भाण्डीरावतंसक-न० । मथुरानगरस्ये स्व-
नामक्याते कैस्ये, " मथुरा शयरी, मंडीरवडिसयं चेह-
यं । " आ० चू० १ अ० । मथुरानगरस्ये स्वनामक्याते उद्या-
ने च । " मथुराए शयरीए मंडीरवडिसए उज्जाणे " ज्ञा० १
भू० १ अ० ।

मंडीरवय-भाण्डीरवन-न० । मथुरानगरस्ये स्वनामक्याते
वने, ती० ८ कल्प । आ० म० । " भण्डीरवनयात्रा-

यां, बाहकलिकुतूहली । " आ० क० १ अ० । मयुरानगरस्थे
स्थानामख्याते चैत्ये च । " तत्थ मंटीरवणं खेदयं । " आ० म०
१ अ० ।

भेदु-देशी-मुण्डने, दे० मा० ६ वर्ग १०० गाथा ।

भंत-भगवन्-पुं० । भग ऐश्वर्याऽऽदिकः षड्विधो विद्यते य
स्य स भगवान् । गुरौ, विशेष० । जिनसिद्धाऽऽदिके च । विशेष० ।
भजन्त-पुं० । 'भज' सेवायामिति धातुस्तस्य भजते-सेवते इ-
ति भजन्तः । अथवा-सेवते शिवगतीन्-सिद्धगतिप्राप्ता-
न् इति भजन्तः । अथवा-दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं शिव-
मार्गं भजते इति भजन्तः । अथवा-सेव्यश्च यस्मादसौ मा-
कार्थिनां तस्माद् भज्यते-सेव्यते इति भजन्तः । विशेष० ।

'भंते सि' नेद् भदन्त इत्यामन्त्रणं, किन्तु भजन्त इति,

कया व्युत्पत्त्या ? इत्याह -

अहवा 'भय' सेवाए, तस्म भयंतो सि सेवए जम्हा ।

सिवगइणो भिवमगं, सेवो य जमो तदत्योणं ॥३४४६॥

अथवा 'भज' सेवायामिति भजधातुः, तस्य भजते से-
वते इति भजन्तः, तस्य सम्बोधनं हे भजन्त गुरो ! । स
वेह कस्मात् ? उच्यते-यस्मात्सेवते, कात् ? शिवगतीन्
सिद्धगतिं प्राप्तान्, अथवा-दर्शन-ज्ञान-चारित्रलक्षणं शि-
वमार्गं मोक्षमार्गम् । अथवा-सेव्यश्च यस्मादसौ तदर्थिनां
मोक्षमार्गार्थिनां तस्माद्भज्यते सेव्यते इति भजन्त इत्युच्यते
इति ॥३४४६॥ विशेष० । गुरौ, जिनसिद्धाऽऽदिके च । विशेष० ।
भदन्त-त्रि० । 'भदि, भच्चन लापः । पूजिते, 'भदुह' सुखक-
ल्याणयोरिति वचनात् भद्रेणाऽऽदिकाऽन्तप्रत्ययान्तस्य
निपातः । परमकल्याणयोगिनि परमसुखयार्गिनि च गुरौ,
पा० । आतु० । व्य० । भ० । कल्प० । ध० । आ०चू० । जिन-
सिद्धाऽऽदिके च । विशेष० ।

तथा च भदन्तशब्दार्थं व्याचिख्यासुगाह—

'भदि' कल्लाण--सुहत्थो, धाऊ तस्म य भदंतमहोऽयं ।

स भदंतो कल्लाणो, मुहो य कल्लं किलाऽऽत्तमं ॥३४४६॥

तं तत्थं निव्वाणं, कारणकज्जोवयारमो वा वि ।

तस्माहणमणमहो, सदत्थो अहव गवत्थो ॥ ३४४० ॥

कल्लमणइ सि गच्छइ, गमयइ व बुज्झइ व बोदयइ व सि ।

भणइ भणायेइ व जंतो कल्लाणां स चाऽऽयरिओ ॥३४४१॥

'भदि' कल्याणे सुखे च इति भदिधातुः कल्याणार्थः, सुखा-
र्थश्च । तस्य भदिधातोर्भदन्त इत्येणाऽऽदिकप्रत्यये भदन्त-
शब्दोऽयं निष्पद्यते । ततः स्थितमिद् स भदन्तः कल्याणः
सुखश्च । विशेष० ।

भयान्त-पुं० । भयस्थान्तो भयान्तः । आ० म० १ अ० । भ-
यस्य भंतिरन्तर्हेतुत्वात् भयान्तः । जं० १ वक्त० । सप्तवि-
धभयस्यान्तं गता भयान्तः । गुरौ, जिनसिद्धाऽऽदिके च ।
विशेष० । आ०चू० ।

भवान्त-पुं० । भयस्य-संसारस्यान्तहेतुत्वाद् भवान्तः । जं०
१ वक्त० । भवस्यान्तं गतो भवान्तः, भवानामन्त इव वर्त-
ते भवान्तः । आ०चू० १ अ० । गुरौ, जिनसिद्धाऽऽदिके च ।
विशेष० । " कहि णं भंते ! जंहुदीवे । " (भंते सि) गुरोराम-

न्त्रणम् । एकाने मागधभाषाप्रभवः । ततश्च हे भदन्त !
सुखकल्याणस्वरूप ! 'भदुह' सुखकल्याणयोः इति वचना-
त् । प्राकृतशैल्या वा भवस्य-संसारस्य भयस्य वा-भंतिरन्त-
हेतुत्वात् भवान्तो भवान्तो वा । जं० १ वक्त० । " कदेमि
भंते ! सामादयं । " भदन्तः सुखवान् कल्याणवाञ्छ । 'भदुह'
सुखकल्याणयोः, इति वचनात् आ०चू०ऽदिकाऽन्तप्रत्ययान्त-
स्य निपातने रूपम् । अथवा-भवान्त इत्येतस्याऽर्थत्वात् म-
ध्यमव्यञ्जनस्य लोपे रूपं भंते इति । " अन एत्सो पुंस्ति
मागध्याम् " ॥ = । ४ । २८७ ॥ इत्येकारोऽर्द्धमागधत्वादा-
र्वस्य । ध० २ आधि० ।

अधुना 'भंते !' इति द्वितीयद्वारव्याख्यानार्थ-
माह—

होइ भयंतो भवभं-तगो य रयणा भयस्म ल्ळभयेया ।

'भदन्त' इति । 'भदुह' कल्याणे सुखे च । अस्मादौणाऽऽ-
दिकोऽन्तप्रत्ययः, आ०चू०ऽदिकत्वादेव नल पः भदन्तः कल्या-
णः, सुखश्चेत्यर्थः । प्राकृतत्वादात्मन्त्रणे 'भंते !' इति भवति । अ-
थवा-प्राकृतशैल्या भवान्त इति द्रष्टव्यम् । भवान्तभवनात्
भवान्तो गुरुः । यद्वा-अन्तं करांतीत्यन्तकः भयस्या-
न्तको भयान्तकः, तस्य सम्बोधनम् । उभयत्राऽपि प्राकृत-
त्वात् भंते ! इति भवति । आ० म० १ अ० ।

एवं मव्वम्मी व-न्नियम्मि एत्थं तु होइ अहिगारो ।

सत्तमयविप्पमुक्के, तदा भयंतं भवंतं य ॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण सर्वस्मिन्ननकभेदमिमे भयाऽऽदौ
वर्णिते सति अत्र प्रकृते भवत्यधिकारः । सत्तम-
यविप्रमुक्को यस्तेन भयन्तो, भवान्तश्च भदन्तस्ताव्या-
मिति । आ० म० १ अ० ।

भान्त-पुं० । 'भा' दीप्तौ, भाति ज्ञानतपोगुणदीप्त्येति भा-
न्तः । विशेष० । गुरौ, जिनसिद्धाऽऽदिके च । विशेष० ।

भ्रान्त-पुं० । मिथ्यात्वाऽऽदिबन्धहेतुभ्यो भ्राम्यति अनव-
स्थितो भवतीति भ्रान्तः । गुरौ, विशेष० । जिनसिद्धाऽऽदिके
च । विशेष० ।

भ्राजन्त-पुं० । ज्ञानतपोगुणदीप्त्या भ्राजते इति भ्राजन्तः ।
गुरौ, विशेष० । जिनसिद्धाऽऽदिके च । विशेष० ।

अथवा-भ्रान्तो भ्राजन्तो वा गुरुकथ्यते, कथम् ?
इत्याह—

अहवा 'भा' 'भाजो' वा, दित्तीए होइ तस्म भंतो सि ।

भाजंतो चाऽऽयरिओ, मो नाणतवोगुणजुईए ॥३४४७॥

अथवा-भा'धातुः 'भाज' धातुर्वा-(दितीए सि) दीप्तौ पठ्यते ।
तस्य भ्रान्तो भ्राजन्त इति वा भवति । स चैवम्भूतः कः ? इ-
त्याह-आचार्यः । स च कथं भाति, भ्राजते वा ? इत्याह ज्ञान-
तपोगुणदीप्त्येति ।

अथवा-भ्रान्तो भगवान् प्राप्ताविति दर्शयन्माह—

अहवा भंतोऽवेओ, जं मिच्छताइवंधेऊओ ।

अहवेसरियाइमो, विज्झइ से तेण भगवंतो ॥३४४८॥

अथवा-'भ्रम' अनवस्थाने, इत्यस्य धातोः भ्रान्त इत्यु-
च्यते, यस्मादपेतोऽसौ मिथ्यात्वाऽऽदिबन्धहेतुभ्य इति । अ-
थवा-ऐश्वर्याऽऽदिकः षड्विधो भगो विद्यते (से) तस्य तेन
भगवाद् गुरुरिति ॥ ३४४८ ॥

अथवा-भवान्तो भयान्तो वाऽयमित्यादर्शयन्नाह—

निर्गयाऽभवस्स व, अंतो जं तेण सो भवंतो सि ।

अहवा भयस्स अंतो, होइ भयंतो भयं तासो ॥३४४६॥

अथवा-यस्मात्कारकाऽऽविभवस्यान्तहेतुत्वाद्भन्तोऽसौ नेन भवान्त इति । अथवा-भयस्याऽन्तो भयाऽन्तो भवति, भयं च प्राप्त उच्यते इति । विशेषः ।

अथाऽन्तशब्दव्युत्पादनार्थमाह—

अम गच्चाइसु तस्से-ह अमणमंतोऽवसाणमेगत्यं ।

अमइ व जं तेणऽसो, भयस्स अंतो भयंतो सि ॥३४४७॥

अम रोगे वा अंतो, रोगो भंगो विणामपज्जाओ ।

जं भवभयभंगा सो, तओ भवंतो भयंतो य ॥३४४८॥

अम आतुर्गत्यादिषु अर्थेषु पठ्यते, तस्य हान्त इति रूपं भवति, अमनम्, अन्तः, अवसानमित्येकार्थम् । अमतीति वा यस्मात्तेनान्त इति कर्त्तरि साध्यते, भयस्यान्तो भयान्त इति । अथवा 'अम रोगे' रोगो भङ्गः, ततश्चान्तो, रोगो, भङ्गा, विनाश इति पर्यायशब्दा एत इत्यर्थः । एवं च सति यस्माद्भवस्य भयस्य च भङ्गहेतुत्वाद्भन्तोऽसौ गुरुस्ततो भवान्तो भयान्त-भवति ।

ननु भवद्विर्युत्पादितानां भदन्ताऽऽदिशब्दानां स्थाने कथं "भंते" इति निष्पद्यते इत्याह—

एत्थ भयंनार्इणं, पागयवागरणलवखणगईए ।

संभवओ पत्तेयं, द-य-ग-वगाराऽऽइलोवाओ ॥३४४९॥

हस्मेकारंताऽऽदे-सओ य भंते सि सव्वसामभं ।

गुरुआमंतणवयणं, विहियं सामाइयाईए ॥ ३४५० ॥

अत्र भदन्ताऽऽदीनाम्, आविशब्दाद्भजन्त-भान्त-आ-जन्त-भान्त-भगवन्त-भवान्त-भयान्त-परिग्रहः, प्राकृतव्याकरणलक्षणगत्या यथान्तंभवं प्रत्येकं द-य-ग-वकाराऽऽद्यक्षरलोपात्तया ह्रस्वैकारान्ताऽऽदेशतश्च । (भंते सि) सर्वसामान्यं पदं, निष्पद्यते इति शेषः । तत्र भदन्त इत्यत्र दकारस्य, भयान्त इत्यत्र यकारस्य, भगवन्त इत्यत्र गवकारयोर्लोपः कर्त्तव्यः । आदिशब्दाद् भजन्त इत्यादिषु यकाराऽऽद्यक्षराणां लोपो द्रष्टव्यः । भान्त इत्यादिषु आऽऽदीनां ह्रस्वत्वाऽऽदेशः । भन्त इति पदं ऽवस्थित अन्ते एकाराऽऽदेशः कर्त्तव्य इति । भन्ते ! इत्येतच्च पदं गुर्वामन्त्रणवचनं सामायिकसूत्रस्याऽऽदी विहितमिति ।

'भदन्त' इति पदस्याऽऽमन्त्रणवचनतामेव भावयति—

आमंतेइ करेमी, भंतं सामाइयं ति सीसोऽयं ।

आहामंतणवयणं, गुरुणो किं कारणमिणं ति ॥३४५१॥

'करेमि भंते ! सामाइयं' इत्येवं शिष्योऽयमामन्त्रयति गुरुम् । आह परः-ननु गुरोराऽमन्त्रणवचनमिदमादौ विहितम्, इत्यत्र किं कारणम् ? , इत्येतत् कथ्यतामिति ॥३४५१॥

सुरिराह—

अस्सइ गुरुकुलवासे, वयं गइत्थं जइ गणत्थीइ ।

निबं गुरुकुलवासी, इविज्ज सीसो जओऽभिहियं ॥३४५२॥

३३५

नाणस्स होइ भागी, धिरतरओ दंसणे चरित्ते य ।

धया आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचेति ॥ ३४५६ ॥

गीयावासो रई भस्से, अणाययणवज्जणं ।

निग्गहो य कसायाणं, एयं धीराण सासणं ॥३४६०॥

रूपकत्रयं पाठसिद्धम् ॥ ३४५८ ॥ ३४५९ ॥ ३४६० ॥

अपि च—

आवस्सयं पि निबं, गुरुपामूलम्मि देसियं होइ ।

वीसुं पि हु संवसओ, कारणओ जदभिसेजाए ॥३४६१॥

विशेषः । (अत्र विस्तरः 'आवस्सय' शब्दं द्वितीयभागे ४५५ पृष्ठे गतः ।)

अथवा नेदं गुरोराऽमन्त्रणम्, किम्वारमन एवेति दर्शयति—

आयामंतणमहवा-ऽवसेसकिरियाविमग्गओ तं च ।

सामाइएगकिरिया, नियामगं तदुवओगाओ ॥३४७०॥

अथवा आत्मन आत्मजीवस्याऽऽमन्त्रणमिदं हे भो जीव ! सामायिकं करोम्यहम् । कथम् ? , अवशेषक्रियाविस्मृतः, सर्वा अपि क्रिया विस्मृत्येत्यर्थः । तच्चाऽऽत्माऽऽमन्त्रणं सामायिकैकक्रियाया नियामकं नियमार्थम्, नुपयोगात् तस्यैवैकस्यां सामायिकक्रियायामुपयोगः इति ॥ ३४७० ॥

एवं च सति किमुक्तं भवति ? इत्याह—

एवं च सव्वकिरिया-ऽसंपन्नया तदुवउत्तकरणं च ।

वक्खायं होइ निसी-हियाओ किरिआवओगु व्वा ॥३४७१॥

एवं च सति सर्वासामपि प्रत्युपेक्षणाऽऽदिक्रियाणां परस्पर-मसम्पन्नताऽन्योन्यमनायाधता, तस्यैव प्रारब्धैकक्रियायामुपयुक्तकरणं चाऽऽत्माऽऽमन्त्रणेन व्याख्यातं विशेषणं कथितं भवति, यथा नैवेधिक्रिया नैवेधिकरणेन बाह्यक्रियानिवेधतो वस्तुभ्यन्तराक्रियोपयोग एव कथितो भवत्येवमिहापीति ॥३४७१॥

अथवा जिनसिद्धाऽऽद्यामन्त्रणार्थोऽयं

भदन्तशब्द इति दर्शयति—

अहवा जहसंभवओ, भदंतसहो जिणाइसक्खीणं ।

आमंतणाभिधाई, तस्मक्खिज्जे धिरव्वयया ॥ ३४७२ ॥

गहियं जिणाइसक्खं, मइ ति तल्लज्जगोरवभयाओ ।

सामाइयाइयारे, परिहरओ तं यिरं होइ ॥ ३४७३ ॥

अथवा यथासम्भवतो ये कंचनातिशयज्ञानिनो जिनसिद्धाऽदयः सम्भवन्ति, तेषां जिनाऽऽदीनां सान्निगामामन्त्रणाभिधायी भदन्तशब्दः 'भो भो जिनाऽऽदयो भदन्ताः ! युष्मत्साल्लिकं करोम्यहं सामायिकम्' इति । तत्साल्लिकत्वे च सामायिककर्तुः स्थिरव्रतता भवतीति । कथम् ? , इत्याह-जिनाऽऽदिसाल्लिकं युहीतं मया सामायिकम्, अतः परिपालनीयमेवेदम्, इत्यनया वासनया सामायिकार्तिचारात् परिहरतस्तस्य तत् सामायिकव्रतं स्थिरं भवति । कुतः ? , इत्याह-(तल्लज्जयादि) तेषां-जिनाऽऽदीनां सत्का या लज्जा, तेषु च यद् गौरवं-यो बहुमानः यच्च तदीयं भयं तस्मादिति ॥ ३४७२ ॥ ३४७३ ॥ विशेषः ।

आन्त-त्रि० । अम-क्तः । मिथ्याज्ञानयुक्ते, वाच० । "आन्त-

प्राप्तधिया । "आन्तःविपर्ययाऽभिभूतपूर्वापरप्रस्थतात्पर्या-
निश्चयात् । प्रति० । भिन्न एवाभेदाव्यवसायेन प्रवर्तमानस्य
प्रत्ययस्य आन्तत्वम् । तथाहि—वोऽतस्मिन्तदिति प्रत्य-
यः स आन्तः । यथा मरीचिकायां जलप्रत्ययः । सम्म० १
काण्ड । भ्रमणयुक्ते च । धुस्तुरे, पुं० । भावे क्तः । अमणे, न० ।
दश० ४ अ० । वाच० ।

भंतसंभंत-आन्तसंभन्त-न० । दिव्ये नाट्यविधिभेदे, "अ-
प्येगइया भंतसंभंतं नाम दिव्यं नृविहिं उवदंसेह ।" २१० ।

भंताभंत-आन्ताभन्त-न० । स्वनामक्याते दिव्ये नाट्यविधौ,
आ० म० १ अ० ।

भंतेसामाहय-भदन्तसामायिक-न० । भदन्तं च तत्सामायिकं
भदन्तसामायिकम् । कस्याणुप्रापके सुखावहे च भावसा-
मायिके, विशेष० ।

अथवा-भदन्तशब्दोऽयं नाऽऽमन्त्रणार्थः, किं तु सामायिक-
स्यैव विशेषणार्थ इति दर्शयन्नाह—

अहवा भंतं च तयं, सामहयं चेह भंतमामहयं ।

एतमलकवखमेवं, भंतेसामाहयं तं च ॥ ३४७४ ॥

भदन्तं च तत्सामायिकं च भदन्तसामायिकं करोऽभ्यहं क-
स्याणुप्रापके सुखाऽऽवहं च यत्सामायिकं तदहं करोमि,
नाऽभ्यहित्यर्थः । " भंतेसामाहय ।" इत्यत्र तु यद्वेधमेकारा-
न्तत्वं तदेतदलक्षणम् अलाक्षणिकमनो लुप्यत इति । (तं च
सि) तच्च किमर्थमयं विशिष्यते ॥ ३४७४ ॥

किमन्यदपि सामायिकं धिद्यते ? इत्याह—

नामाऽऽइवुदासत्थं, नणु सो सावज्जजोगविर्गं उ ।

गम्मइ भणइ न जओ, तत्थ वि नामाइसुवभाओ । ३४७५ ।

नामव्यापनाऽऽदिसामायिकव्युदासार्थमिवं विशिष्यते,
नामाऽऽदिसामायिकानां कल्याणप्रापकत्वसुखाऽऽवहत्वाभा-
वात्, भदन्तविशेषणाद्भावसामायिकमिह गृह्यत इति भावः ।
आह-नन्वसौ नामाऽऽदिवुदासः—"सावज्जं जोगं पणक्खा-
मि ।" इत्यादिब्रह्मचारसंययोगविरतिर्गम्यते । न हि साव-
द्ययोगविरतिरुपाधि नामाऽऽदिसामायिकानि भवन्तीति ।
भण्यतेऽत्रोत्तरम्—(न सि, न त्वद्वचो युज्यते, तत्राऽपि साव-
द्ययोगविरतौ नामस्थापनाऽऽदिरूपसम्भवात् । इदमुक्तं भ-
वति—यदि भावसावद्ययोगविरतिरसौ गृह्यते, तदा भवेत्सा-
ध्यसिद्धिः, न चैतदस्ति, नियामकाभावात् । भदन्तविशेषणे तु
सामायिकस्येयमपि भावरूपा गम्यते, नामाऽऽदिरूपसावद्य-
योगविरतेर्भदन्तसामायिकरूपत्वायोगादिति ॥ ३४७५ ॥

अथवा—' भन्ते ' शब्दात् षष्ठी द्रष्टव्येति दर्शयन्नाह—

भंतस्स व सामहयं, भंतेसामाहयं निणाऽभिहियं ।

न परपणीयमामा—इयं ति भंतेविमेषणओ ॥ ३४७६ ॥

अथवा—" करंमि भंतेनामाहयं " इत्यत्र भदन्तस्य भ-
गवतः सम्बन्धित सामायिकमहं करोमीत्येवं च द्रष्टव्यम् ।
ततश्च ' भन्ते ' इति विशेषणा उज्जनाभिहितं सामायिकं करो-
म्यहं, न पुनः परपणीतं कुनीर्यिकप्रकृतमिति ॥ विशेष० ।

भंभल-देशी-अप्रिये, दे० ना० ६ वर्ग ११० गाथा । मूकं, मि-
सौ, द्वारगृहे च । दे० ना० ६ वर्ग ११० गाथा ।

भंभसार-भम्भमार-पुं० । राजगृहमगरोत्पन्नस्य कम्पापुरीवा-
स्तव्यस्य कृणिकस्य नृपतेः पितरि भेलिकाऽपरनामधेये
राजगृहमगरस्थे स्वनामक्याते नृपे, आ० क० ४ अ० । औ० ।
" तते खं ले कृणिए राया भंभसारपुत्तं ।" औ० । भम्भा तु
भेलिकं वक्ते, भम्भसाराऽभिधोऽथ सः । " आ० क० ४ अ० ।

स्थिति-चण-उसभ-कुसगं, रायगिहं चंप-पाडलीपुत्तं ।

नंदे सगडाले धू-लभइभिरिए वरुची य ॥ १२८४ ॥

" एहं वक्खाखं—अतीतमज्जाए खिएहट्टियं खयरं, जि-
यसू राया, तस्स खयरस्स वत्थुणि उस्सखाणि, अखं ख-
यरट्टाणं वत्थुगाडएहि मग्गावेह, तेहि वगं खलुगक्खेत्तं
अनीव पुण्हेहि फलेहि य उववेयं ददुं, खणगखयरं
निवेसियं, कालेण तस्स वत्थुणि खीणाणि, पुणो वि-
वत्थुं मग्गिज्जइ, तत्थ एगो वसहो अखेहि पारजो एग-
मि रक्खं अक्खइ, न तीरइ अखेहि वसहेहि पराजिणिउं,
तत्थ उसभपुरं निवेसियं, पुणरवि कालेण उक्खन्नं, पुणो
वि मग्गंति, कुलधंभो दिट्ठो अनीव पमाणाकितिविसिद्धो, त-
त्थ कुलसगपुरं जायं, तस्मिं य काले पसेणइ राया, तं च
खयरं पुणो पुणो अग्गिणा डज्जइ, ताहे लोभभयजण-
निमित्तं घोसावेह—अस्स घरे अग्गी उट्ठेह सो खगराओ
निक्खुभइ, तत्थ महाणसियाणं पमाणेण रक्खो केव घरा-
ओ अग्गी उट्ठिओ, ते सक्खपरिखा रायाणो—जइ अ-
पगं य सासयामि नो कहं अन्नं ति निग्गओ खयरओ,
तस्स गाउयमित्ते ठिओ, ताहे दंडभइभोइया वाणियगा
य तत्थ वक्खंति, भणंति—कहि वक्खइ ? आह-रायगि-
हं ति, कओ एह ? रायगिहाओ, एवं खयरं रायगिहं जा-
यं जया य राइयो गिहे अग्गी उट्ठिओ तओ कुमारो
अं अस्स पियं आसो हर्था चा तं तेणं खीणिए सेणिएल
भंभा णीणिया, राया पुक्खइ—केख कि णीणियं ति ? अखो
भणइ—मए इत्थी, आसो एवमाह, सेणिओ पुक्खिओ भंभा,
ताहे राया भणइ सेणियं—एत ते तत्थ सारो भंभ सि ?
सेणिओ भणइ—आमं, सो य रक्खो अवंतपिओ, तेण से-
खामं कयं-भंभसारो सि ।" (१२८४ गाथा) आव० ४ अ० ।

भंभा-भम्भा-खी० । तूर्य्यभेदे, आ० म० १ अ० । औ० । नं० ।
आ० क० । नि० पू० । तूर्य्यविशेषे, दे० ना० ६ वर्ग १०० गाथा ।
" अष्टशतं भम्मामाम् ।" ' भम्मा ढकेति ।' रा० । जी० । भम्भा
ढका निःस्वनातीति सम्प्रदायः । जं० २ वक्क० । भम्भा
मेरीति । म० १ श० १ उ० । गुडा भम्भेति । आ० १ श० १
अ० ७ उ० । दुःखाऽऽसंगयादिभिः ' भौं भौं ' इत्यस्य शब्दस्य
करणे च । भ० ७ श० ६ उ० ।

भंभाभूय-भम्भाभूत-पुं० । ' भौं भौं ' इत्यस्य शब्दस्य दुःखा-
ऽऽसंगयादिभिः करणं भम्भोच्यते, तज्जनो यः स भम्भाभूतः,
भम्भा वा मेरी, सा खान्तःशून्या ततो भम्भेय यः कालो जन-
कृत्याकृत्यः स भम्भाभूतः । दुःखाऽऽसंगयादिभिः ' भौं भौं '
इत्यस्स शब्दस्य करणं प्राप्ते, जनकृत्याकृत्ये च कालाऽऽ-
वौ, म० ७ श० ६ उ० ।

भग-भक्त-त्रि० । मन्त्र-रूः । पराजिते, क्षयिते, वाच० । वि

राधिते, आच०४ अ० हा०। मि०५० । मर्दिने, आच० २ अ० १ अ० २ अ० ३ अ०। विहृते, उपा० २ अ०। विनाशिते, आच० ५ अ०। असमर्थभूते च। हा० १ अ० ७ अ०। "रुग्ं भ-
ग्ं ।" पा०ना० २४३ गाथा ।

भर्ग-पुं० । भूस्ज घष्-भर्जाऽऽदेशे कुत्वम् । ईश्वरे, गा० । वाच० । शिवे, ज्योतिःपदार्थे, आदित्यान्तर्गते ऐश्वरे तेजसि, वाच० ।

१. 'आदित्यान्तर्गतं वक्षो, भर्गाऽऽख्यं तन्मुमुक्षुभिः ।
जन्ममृत्युविनाशाय, दुःखस्य त्रितयस्य च ॥ १॥
ध्यानेन पुरुषैर्यच्च, द्रष्टव्यं सूर्यमण्डले ।"

इति याज्ञवल्क्यः । तस्य तेजस ईश्वरत्वम् - "यदादित्यगतं तेजो, जगद्भ्रामयतेऽखिलम् । यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ, तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १॥" इति गीतायामुक्तम् । भावे घष् । भर्जने, भातरि च । त्रि० । वाच० । लिते, दे०ना० ६ वर्ग ६६ गाथा ।

भगइ-भगजित्-पुं० । क्षत्रियपरिव्रजिके, औ० ।

भगकडि-भग रुटि-पुं० । विहृतयक्रपृष्णौ, उपा० २ अ० ।

भगघर-भगगृह-न० । विहृते गृहे, व्य० १ उ० ।

भगजोग-भगयोग-पुं० । भग्नस्य पुनःसंस्करणे, पं०व० ५ द्वार ।

भगणियम-भगनियम-पुं० । नियमभङ्गवति, उपा० ३ अ० ।

भगपोसह-भगपौषध-त्रि० । पौषधभङ्गवति, उपा० ३ अ० ।

भगभव-भार्गव-पुं० । भृगुलोकप्रनिष्ठश्रुतिविशेषः, तच्छिष्यो भार्गवः । ब्राह्मपरिव्राजकभेदे, औ० । वाच० । भृगोरपत्यं त-
द्वात्रापत्यं वा अण् । शुक्राऽऽचार्ये, परशुरामे, धन्विनि, गजे च ।
तेन प्रोक्ता तेनाधीता ज्ञाता वा अण् । धेवप्रसिद्धे विद्याभेदे,
पार्वत्यां, लक्ष्म्यां, दुर्वायां च । स्त्री० । स्त्रीप् । वाच० ।

भगवत्त-भगवत्त-त्रि० । स्थूलप्राणानिपातविरत्यादिभङ्गव-
ति, उपा० ३ अ० ।

भगवणिय-भगवणित-त्रि० । वणितः सन् भग्नो भग्नवणि-
तः । राजदन्ताऽऽदिदर्शनाद् भग्नशब्दस्य पूर्वनिपातः । वणित-
त्वाद् भग्नं, "भगवणिया वि जांहा, जिगृंति सस्रं उदिषं
वि ॥" व्य० २ उ० ।

भगवेम-भार्गवेश-पुं० । गोत्रभेदे, "भरणी भगवेससगोत्रे ।"
खं०प्र० १० पा० १५ पा० १० पा० १० । सू०प्र० । जं० ।

भगसामत्य-भग्नसामर्थ्य-त्रि० । सामर्थ्यरहिते, "गिरणुबंधे
वा असुहकस्मे भगसामर्थ्ये" पं०सू० १ सूत्र ।

भगो-भर्गो-पुं० । अवतीति उः-दाहकः, भर्ग ईश्वर उः दाह-
को यस्य स भर्गो । कामे, गा० ।

भगोद्-भर्गोद्-पुं० । अवतीति उः-दाहकः, अवतेर्धातुपाठे
दाहार्थकया पाठात् । भर्ग ईश्वर उर्दाहको यस्य स भर्गो-का-
मः, तं ददात्याराधकेभ्यो भर्गोद् । शिवे, तथा च शिव-
धर्मोत्तर सूत्रम् - "पूजया विपुलं राज्यं मन्त्रिकार्येण सम्पदः ।
तपः पापविशुद्ध्यर्थं, ज्ञानं ध्यानं च मुक्तिदम् ॥ ७ ॥" गा० ।
भर्ग ईश्वरः, उरिति ब्रह्मा, दयति पालयति जगदिति दी-
विष्णुः, भर्गश्च उश्च दधति ब्रह्मः । ब्रह्मविष्णुमहेश्वरेषु,

लोके हि जगं ब्रह्मोत्पादयति रजःगुणऽऽधितः, विष्णुः स्था-
पयति सखगुणऽऽधितः, ईश्वरः संहरति तामसभाषाऽऽ-
धितः । गा० ।

भर्गोदेव-भर्गोदेव-पुं० । भर्गश्च उश्च तेषामपि देव आरा-
ध्यः । परमेश्वरे, गा० । न च वाच्यं न तेषामाराध्य इति, ते
षामपि संध्याऽऽदिश्रयणता । तथाहि—

"अष्टवर्गान्तर्गतं बीजं, कवर्गस्य च पूर्वकम् ।

वह्निनापरि संयुक्तं, गगनेन विभूषितम् ॥ १ ॥

एतदेवि । पर तत्त्वं, योऽभिजानाति तत्त्वतः ।

संसारबन्धनं क्षिप्वा, स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ २ ॥"

इति वचनप्रामाण्यात् । गा० ।

भचक्र-भचक्र-न० । ज्योतिश्चक्रे, "आहुग्न्ये भचक्रस्य विश्वे-
चारेण या स्थितिः ।" (१२ श्लोक) द्रव्या० १० अध्या० ।

भज्ज-भाज्य-त्रि० । भाज्यने विभाज्यने इति यत् । भाज्ज-क-
र्मणि यत् । विभजनीये, वाच० । विद्वजनीये, विशेष० । अनु० ।
प्रव० । दश० ।

भज्जग-भर्जन-न० । जगत्काऽऽदीनां पाकविशेषाऽऽपादने,
अणु० । आष्टपक्षे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । विपा० । सूत्र० ।
पाके, विपा० १ अ० ३ अ० । "भट्टमज्जगाणि य ।" आष्ट
अम्बरीषे भर्जनं पाकविशेषकरणम् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
भर्जनसाधने पात्रे च । विपा० १ अ० ३ अ० ।

भज्जा-भाज्या-स्त्री० । क्रियते पोष्यते भर्जते भाज्या । उक्त०
पाई० १ अ० । भृ-त्यत् । "द्यत्यर्था जः" ॥ ८ ॥ २ ॥ २४ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण संयुक्तस्य ज्ञः । भज्जा । प्रा० १ पा० । चौ-
र्यसमत्वात् " स्याद्-भज्य-चैत्य-चौर्य-समेषु यात् " ॥ ८ ॥ २ ॥ १०७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण संयुक्तस्य यात्पूर्वं इद्
भवति । भज्जा । प्रा० २ पा० । विधिनोदार्था स्त्रियाम्,
वाच० । जं० २ वक्ष० । सम्म० । "भज्जा पुत्ता य ओरस्ता ।"
भाज्या कलत्रम् । सूत्र० १ अ० ९ अ० । भरणीये, त्रि० वाच० ।
"जाया पत्नी दारा, अरिणी भज्जा पुरंधी य ॥" पा०ना०
५७ गाथा ।

भज्जिउ-भ्रष्ट-त्रि० । भ्रष्ट-तृन् । भर्जनकर्त्तरि, "गय-वडभ-
ज्जिउ जति ।" प्रा० ४ पा० ।

भज्जिज्जमाग-भर्ज्यमान-त्रि० । पच्यमाने, आच० २ अ० १
अ० १ अ० ६ उ० ।

भज्जिम-भर्जिम-त्रि० । भर्जनयोग्ये, दश० ७ अ० । पचनयो-
ग्ये च । आच० २ अ० १ अ० ४ अ० २ उ० ।

भज्जिय-भर्जित-त्रि० । आमर्दिने, "असहं भज्जियं दुक्खुत्तो
वा भज्जियं तिक्खुत्तो वा भज्जियं ।" आच० २ अ० १ अ० १
अ० १ उ० । अग्निमात्रपके, उपा० ८ अ० ।

भ्र (भृ) ह-त्रि० । अग्निपके, विपा० १ अ० ८ अ० । "निरभज्जि-
यंति ।" अग्न्यर्जपकमिति । आच० २ अ० १ अ० १ अ० १
उ० । घानायाम्, स्त्री० । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

भज्जिया-भर्जिका-स्त्री० । वास्तुलाऽऽदिशाके, स्था० ३
टा० १ उ० ।

भट्ट-भट्ट-पुं० । भट्ट-तत् । स्तुतिपाठवृत्तिमति जानिभेदे, स्वामिन्ध, वेदाभिके पाण्डिते च । वाच० । स्वामिन्ध्याम्, स्त्री० । टाप् । वाच० । दश० ७ अ० ।

भट्टारग-भट्टारक-पुं० । भट्ट-भाषणे क्विप् तृ शिच्-एवुल् नाट्येकं चूरे, वाच० । आचार्ये च । आच० ४ अ० । आ० म० । " भट्टारण मम आचारणम् ।" आ० म० १ अ० । " पञ्चबाह् भट्टारगस्त पायमूल ।" आच० ३ अ० । " मे किमाहु उ भते ! आगमयलिया समणा गिरगंथा ।" अथ किं भदन्त ! भट्टारका आहुः प्रतिपाद्यतीति । स्था० ५ टा० २ उ० ।

भट्टि-भट्टि-पुं० । भू-तृच् । " गोणाऽऽद्यः " ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण निपातः । प्रा० २ पाद । स्वामिनि, अ-धिपती, राजनि, पापके, धारणकर्त्तारि च । त्रि० । इभृच् धारणपापणयोरिति वचनात् । जं० १ वक्त० । भ० । आ० म० । स्थ० । त्रिपा० । जी० । प्रज्ञा० । औ० । स० । जी० । " भक्तारं जो विहिमह ।" आच० ४ अ० । ज्ञा० । स० ।

भट्टिभ-भट्टिभ-विष्णु, दे०ना० ६ वर्ग १०० गाथा ।

भट्ट-भट्ट-त्रि० । भृश-कः । व्युत्, अथः पतिते च । वाच० । दश० १ चू० । " भट्टा समदिजेमहि ।" भट्टाः स्खलिताः । सूत्र० १ भृ० ४ अ० १ उ० । नि० चू० । वितष्टे, ग० १ अधि० । अने, आच० ३ अ० । खण्डिते, ग० २ अधि० । दूरतः पलायिते च । जं० ३ प्रति० ४ अधि० । र० । लिङ्गना-चोपजीविनि, पुं० । प्रति० ।

भट्ट-पुं० । अम्बरीषे, प्रश्न० १ आध०ठार । " भट्टं कि-डिअं चुअं ।" पाद० ना० १६१ गाथा ।

भट्टवरित-भट्टवरित-त्रि० । खण्डवरिते, " भट्टवरितस्त्वं किमहुं विदिता ।" ग० २ अधि० ।

भट्टव-भट्टव-त्रि० । भट्टं वानादूनतया दूरतः पला-यितं रजो यस्मात् तद् भट्टवः । रजोमहिते, रा० । जं० । आ० म० ।

भट्टवार-भट्टाऽऽवार-त्रि० । ऊहः सधथा विनष्ट आचारो ज्ञानाऽऽचारऽऽदिर्यस्य सः । विनष्टाऽऽचारे, ग० ।

भट्टायासो मृगी, भट्टारायाणुनिकलशो मृगी ।

उम्ममगठियो मृगी, निमिषि वि मगं पणासंति ॥

ग० १ अधि० ।

भट्टि भट्टि-स्त्री । पांश्यादिवर्जितभूमौ, भ० ७ श० ७ उ० ।

भट्ट-भट्ट-धा० । पोषणे, आदि-पर-सक-सद् । " टो कः " ॥ ८ । १ । १६५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण डः । प्रा० १ पाद । भट्टति । अमाटीत् । अमाटीत् । भाषणस्य घटाऽऽदिः । गिरिधि भाटयति । वाच० ।

भट्ट-पुं० । भट्ट-अच् । पोषणि, क्षीरे, वाच० । भटाः शौर्य-यस्त इति । ज्ञा० १ भृ० १ अ० । स्था० । अस्त० । ग० । भ० । आ० म० । महा० । चरभट्टे, भटाभ्यामभटा बलात्कारप्र-वृत्तयस्तत्कृता इति । औ० । ज्ञा० । भयाभावेनाविचलिते, स्था० ५ टा० १ उ० । म्भक्तुमिदं, नीचभेदे, रात्रिभूरे च । इ-न्द्रात्मन्याम्, वाच० ।

भट्टकखिता-भट्टादिता-स्त्री० । भट्टस्तथाविधबलोपदर्शन-लक्ष्यभोजनाऽऽदे-खादिता तस्यैव खादितं भक्षणं यस्यां सा भट्टादिता । प्रप्रज्याभेदे, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

भण-भण-धा० । कथने, आदि० पर० सक० सद् । भणति । अ-भाणीत् । अभणीत् । खडि वा ह्रस्वः । अर्वाभणत् । अवभाणत् । वाच० । " व्यञ्जनाद्वन्त " ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति प्राकृतसू-त्रेणाकारः । भणइ । प्रा० ४ पाद । भणन्ति-प्ररूपयन्ति । प्रश्न० २ आध०ठार । नि० चू० ।

भण-पुं० । भणति प्रतिपाद्यतीति भणः । प्रतिपादके, नं० ।

भणत-भणत्-त्रि० । प्रतिपाद्यति, उत्त० पाद० ६ अ० ।

भणग-भणक-पुं० । भणति प्रतिपाद्यतीति भणः, भण एव भणकः । " कश्च । " इति प्राकृतलक्षणत्वात् स्वाथे कः । प्रतिपादके, " भणगं भणं करगं, पभाधमं गणधं-सणगुणाणं ।" नं० ।

भणण-भणन-न० । प्ररूपणे, विशेष० ।

भणावण-भाणन-न० । भणनार्थे प्रेरणे, नि० चू० १ उ० ।

भणिइ-भणिति-स्त्री० । भण-क्रिन् । प्रज्ञाऽऽदित्यादि । कथने, वाच० । भाषायाम्, अनु० । " वाणो वाया भणिइ, सरस्तई भारई गिरा भासा ।" पाद० ना० ५१ गाथा ।

भणिऊण-भणित्वा-अध्य० । कथयित्वेत्यर्थे, नि० चू० १ उ० ।

भणित-भणित-त्रि० । प्रतिपादित, आ० म० १ अ० । प्रब० ।

आ० । दश० । प्रश्न० । नि० चू० । उत्त० । विशेष० । सूत्र० ।

आच० । आच० । वचने, आ० । समागते प्रयोजने,

मर्मभाणनपरिहारेण विवक्षितार्थमात्रप्रतिपादनं, रा० ।

भणनाऽऽरम्भे, विपा० १ भृ० ७ अ० । स्त्रीणां वि-

कृतभणने, प्रश्न० ४ संवा०ठार । भणितं भणन गम्भीरं

मन्मथोद्दीपि चोत । जं० १ प्रति० ४ अधि० । जं० ।

भणितं-मन्मथोद्दीपिका विचित्रा भणितिति । सू० प्र०

२० पाहु० । सं० प्र० । रत्नकृजने च । ज्ञा० १ भृ० ६ अ० ।

भन-भक्त-पुं० । न० । ' भज' सवायाम् क्तः । दश० १ अ० । अ-

ञ्जे, वाच० । आदनाऽऽदिके, आच० ४ अ० । तण्डुलाऽऽदिके,

सूत्र० १ भृ० ४ अ० २ उ० । भक्त-गदधान्य सुखभक्तिकाऽऽदि ।

ध० २ अधि० । भोजनमात्रे च । स्था० २ टा० ४ उ० । ज्ञा० ।

अनु० । उत्त० । स० । विपा० । प्रब० । उपा० । पञ्चा० । दश० ।

औ० । " भक्तार्थं विगिचिय सुखे ।" भक्ताऽऽद्यशनपानखाद्यक-

पम् । जीत० । ' कतारभत्तेइ वा दृष्टिभक्तभत्तेइ वा पाहुण-

गभत्तेइ वा गिलाणभत्तेइ वा वहलियाभत्तेइ वा ।" औ० । भक्त-

प्रम्याख्यानं, कल्प० २ अधि० ८ कृण । भक्तियुक्ते तदात्मके

विभक्ते च । त्रि० । वाच० ।

भक्तकरण-भक्तकरण-न० । आदनाऽऽदिकरणे, आच० १ भृ०

१ अ० ४ उ० ।

भक्तकहा-भक्तकहा-स्त्री० । भक्तस्य भोजनस्य कथा भक्तकथा ।

विक्रधाभेदे, स्था० ।

भक्तकहा चङ्गविहा पणत्ता । तं जहा-भनस्म आवाव-

कहा, भनस्म गिठ्ठुत्तकहा, भनस्म आरंभकहा, भनस्म

गिठ्ठाणकहा ।

शाकघृताऽऽदीन्येषावन्ति तस्यां रसवत्यामुपयुज्यन्त इत्येवं
रूपा कथा आवापकथा । एतावन्तस्तत्र पक्वापक्वाभेदा व्य-
ञ्जनभेदा वेति निर्यापकथा इति । तिसिराऽऽदीनामियतां तत्रो
पयोग इत्यारम्भकथा । एतावत् द्विविधं तत्रोपयुज्यत इति
निष्ठानकथेति । उक्तं च- ' सागधयादावावो, पक्वापक्वो य
होइ निव्वाओ । आरंभ तिसिराई, णिद्राणं जा सयसइस्सं ॥
१२३ ॥' इति । 'नि० सू०' इह चामी दावाः- 'आहारमंतरेण
वि, गेहीओ जायए सइंगालं । अजिइंदिय ओदरिया, वाओ
अणुसुदोसा य ॥१२४॥' (नि० सू० १ उ० ।) इति । स्था० ४
डा० ४ उ० । आव० । दर्श० । ग० । आ० सू० । औ० । स० ।
इदाणि भक्तकहं सि दारं । भक्तस्त कहा चउविहा इमो-
आवावं निव्वावं, आरंभं बहुविहं च णिद्राणं ।

एता कहा कहित्ते, चउ जमला सुक्किला चउरो ॥१२२॥
चउ जमला सुक्किला चउरो, वक्खाणं तहेच तवकालवि-
सेसिअं, एवरं सुक्किस्से आलावो, सुक्किला नाम लहुगा ।

अह गिइस्स वक्खाणं-

सागधयादावावो, पक्वापक्वो य होइ निव्वाओ ।

आरंभ तिसिरादी, णिद्राणं जा सतसइस्सं ॥ १२३ ॥
सागो-मूलगाऽऽदि, सागो-घयं वा एतत्तयं गच्छति, पक्वं
अपक्वं वा जं परस्स विज्जति सो निव्वाओ । आरंभो एत्ति-
या तिसिरादि मरंति । णिद्राणं निष्कृती, जा लक्षणेण भ-
वति ।

आहारकहादोसद्वरिसण्ठं गाहा-

आहारमंतरेणा- वि गिहिइतो जाइए सइंगालं ।

अजिइंदिय ओयरिया, वाओ व अणुसुदोसा तु ॥१२४॥

अंतरं णाम-आहाराभावो, आहाराभावेऽपि अत्यर्थं गेहि-
स्स सतः जायते सइंगालदोसा । किं चान्यत्-लोके परिवा-
दो भवति-जिइंदिया ण एए, जेण भक्तकहाए करेत्ता चिट्ठंति,
रसणिंदियजए य सेसिंदियजओ भवति । ओदरिया णाम-
जीवियाहेउं पवइया, जेण आहारकहाए अर्थात्, ण सज्जा-
यज्जाणजंगेहि । किं चान्यत्-अणुसुदोसा य सि । गेहीओ
सातिज्जाणा-जहा अंतदुदुस्स भायपाणातिवातो, एवं एत्थ
वि सातिज्जाणा, सातिज्जाणाओ य छुज्जीवकायवहाणुसा भव-
ति । वासदाओ भक्तकहापसंगदोसा एसणं ण सोहेति ।
आहारकहं सि दारं गतं । नि० सू० १ उ० ।

भक्तकाल-भक्तकाल-पं० । भोजनसमयं, उत्त० पाई० १२अ० ।

भक्तकिण्हगुलिया-भक्तकृष्णगुलिका-स्त्री० । विद्युन्मालिय-
क्षेण वर्णकनावा वीतभयनगरं प्रापितायाः देवाऽधिदेवस्य
प्रतिमायाः, वीतभयनगरनृपतेर्महिष्या प्रभावत्या स्थापिता-
याः शुभ्रपाकारिण्यां स्वनामख्यातायां दास्याम्, नि० सू०
१० उ० ।

भक्तदु-भक्तार्थ-पुं० । भक्तेन-भोजनेनार्थः-प्रयोजनं भक्तार्थः ।
भोजनेन प्रयोजनं, प्र३० ४ द्वार । " एगो चिट्ठेज भक्तदु ।"
भक्तार्थम्-आहारार्थम् । उत्त० १ अ० । भक्तार्थमुदरपूरणमात्रमि-
ति । अध० । भोजननिमित्ते भोजनमण्डल्यादौ, त्रि० । उत्त०
पाई० १ अ० । प्र३० ।

भक्तद्वि (ग्)-भक्तार्थिन्-पुं० । भक्तप्रयोजनवति, भक्तार्थि-
नो ये तस्मिन्नहनि भुज्जन् । पं० ३० २ द्वार ।

भक्तपइप्पग-भक्तप्रकीर्णक-न० । ग्रन्थभेदे, प्रति० । (तत्त्वक-
पतः ' भक्तपरिष्ठा ' शब्दे दर्शयिष्यामि) ।

भक्तपञ्चकलाण-भक्तप्रत्याख्यान-न० । अनशनभेदे, कल्प० १
अधि० १ क्षण । उत्त० । (' मरण ' शब्दे विस्तरः) भक्तप-
रिष्ठाऽऽख्यं मरणभेदे, ध० ।

आहारस्य परित्यागा-त्सर्वस्य त्रिविधस्य वा ।

भवेद्भक्तपरिष्ठाऽऽख्यं, द्विधा सपरिकर्मणाम् ॥ १५१ ॥

सर्वस्य चतुर्विधस्य वा । अधवा-त्रिविधस्य पानकरहितस्या-
ऽऽहारस्य परित्यागाद्वर्जनादेनोभक्तपरिष्ठाऽऽख्यं-भक्तपरिष्ठा-
नामकमुक्तलक्षणं मरणं भवेत्-स्यादिति क्रियाऽन्वयः । तच्च
केशां भवतीत्याह-(सपरिकर्मणाम्) वैयावृत्तसहितानां, परि-
कर्म च स्वकृतमिह्निमरणेऽप्यस्तीत्यत आह-(द्विधेति) द्वा-
भ्यां प्रकाराभ्यां, स्वयं परेभ्योऽपि च परिकर्मकारिणामित्य-
र्थः । अत्रायं भावः-यः प्रव्रज्याकालादारभ्य विकटतां दत्त्वा
पूर्वं शीतलोऽपि परलोकं प्रति पश्चात्काले संज्ञातसंवेगो
यथोचितां च संलेशनां कृत्वा गच्छमध्यवर्ती समाश्रित-
मृदुसंस्तारकः समुत्पृष्टशरीरोपकरणममर्त्यस्त्रिविधं चतु-
र्विधं वा आहारं प्रत्याख्याय स्वयमेवोद्ग्राहितनमस्कारः
समीपवर्तिनापुनस्तनमस्कारो वाद्वर्त्तनापरिवर्त्तनाऽऽदि कु-
र्वाणः समाधिना कालं करोति तस्य भक्तप्रत्याख्यानम्,
अयं च परेभ्यः परिकर्मणां कारयति, यत उत्कर्षतोऽस्या-
ऽष्टचत्वारिंशन्निर्यामका भवन्ति । ध० ३ अधि० ।

भक्तपञ्चकलाणे दुविहे पञ्चते । तं जहा-शीहारिमे चेव,
अणीहारिमे चेव, शियमं सपडिक्केमे । स्था० २ डा० ४ उ० ।

भक्तपरिष्ठाए विहिं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥३६४॥

सम्प्रति भक्तपरिष्ठाया विधिमानुपूर्व्यां वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेष निर्वाहयति-

पव्वजादी काउं, नेयव्वं ताव जा अवोच्छिक्खी ।

पंच तुलंऊणऽप्पा, सो भक्तपरिस्सं परिणतो उ ॥ ३६५ ॥

प्रव्रज्यामादि कृत्वा तावन्नेतव्यं यावदव्यवच्छिन्तिः । कि-
मुक्तं भवति १-प्रथमतः प्रव्रज्यां, तदनन्तरं ग्रहणाऽऽसेवना-
रूपां शिक्षां, ततः परं पञ्च महाव्रतानि, तदनन्तरम-
र्थग्रहणं, ततोऽनियतां वासः, ततः परिपूर्णं गच्छस्य निष्प-
त्तिं कृत्वा, तदनन्तरं "तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण बलेण य"
इत्येवंरूपाभिः पञ्चभिस्तुलनाभिरारमानं तोलयित्वा भक्त-
परिष्ठां प्रति परिणतो भवति ।

सपरकमे य अपर-कमे य वाघाए आणुपुव्वीए ।

सुनत्थजाणएण य, ममादिमरणं तु कायव्वं ॥ ३६६ ॥

भक्तपरिष्ठा रूपं नाम मरणं द्विधा-सपराक्रमम्, अपराक-
मं च । तत्र सपराक्रमं द्विविधम्-व्याघातिमम्, निर्व्याघातं
च । तत्र सपराक्रमे एकैकस्मिन् व्याघाते कर्मणि घञ्प्र-
त्ययाऽऽनयनात् व्याघातिमं, अशब्दान्निर्व्याघाते च समुप-
स्थिते सूत्रार्थज्ञापकेन समाधिमरणं कर्त्तव्यम् ।

एतदेव व्याख्ये—

भिक्षुविचारसमर्थे, जो अभ्यगर्णं च गंतुं दाएइ ।

एस सपरकमो खलु, तद्विवरीतो भवे इयरो ॥ ३६७ ॥

यः स्वस्य परस्य वा भिक्षुं भिक्षायां विचारे च गन्तुं समर्थो, यद्विवा-अभ्यगर्णं गत्वा वाचयति, स भक्तप्रत्याख्यानं प्रतिपत्सुः सपराक्रमः, तद्विवरीतो-भिक्षाऽऽदावसमर्थो भवति इतरः-अपराक्रमः, तद्वत् मरणमपि यथाक्रमं सपराक्रमम्, अपराक्रमं च ।

एकैकं तं दुविहं, निष्वाद्यायं तदेव वाधायं ।

वाधातो वि य दुविहो, कालाऽतियरो व इयरो वा ॥ ३६८ ॥

तत्-सपराक्रमम्, अपराक्रमं च मरणमेकैकं द्विविधम्—निर्याघातं, व्याघातं च । तत्र व्याघातोनाम-यथा अचक्षुभल्लन कालादोष्ठौ च आदितौ । अथवा-अवमे व्याघातः, ततो मरणं प्रतिपद्यते । निर्याघातं यथोक्तव्याघातरहितं व्याघातोऽपि च द्विविधः कालातिचारः, इतरञ्च । कालमतिचरति अतिक्रामतीति कालातिचारः कालसङ्कोचतश्चिरं मरणं यथा पृथि-गोमंशन दृष्ट्य तं दृष्टकालमतीत्य विंशतिरात्रिन्विंशऽऽदिषु मरणम्, इतरः कालानतिचारो यत्तद्विवसमेव मर्तुकामो भक्तं प्रत्याख्ये इति ।

तं पुण्यं अणुगंतव्यं, दारेहि इमेहि आणुपुर्वीए ।

गणनिस्मरणदिष्टि य, तंसि विभागं तु वोच्छमि ॥ ३६९ ॥

तेन पुनर्निर्याघातादिभिर्बन्धमार्गैर्गणनिस्मरणऽऽदिद्वारैरा-नुपूर्व्या क्रमेणानुगन्तव्यं, तेषां च द्वाराणां विभागं वक्ष्यामि ।

तमेव चकतुकाम आह—

गणनिस्मरणे परगणे, सिति संलेह अगीयऽसंविगो ।

एगाऽऽभोगण असे, अणापुच्छ पगिच्छ आलोए ॥ ४०० ॥

ठाख वसहीए सत्ये, गिज्जवया दव्वदायणा चरि मे ।

हाणी य अपरियंत, निजर संथावत्तणादीणि ॥ ४०१ ॥

सारेत्तण य कवयं, निष्वाद्याणं विधकरणं तु ।

अंतो वहि वाधातो, भक्तपरिआए कायवो ॥ ४०२ ॥

गणात्-स्वगणाद् निःसरणां वक्तव्या, तथा परगणगमनं, तथा (सिति स्ति) द्रव्यभावरूपा निश्रेणिर्वक्तव्या, तथा संलेखना, तथा अगीतस्य-अगीतार्थस्य समीपे न भक्तं प्रत्याख्यातव्यं, तथा (असंविगो स्ति) असंविग्नस्याऽपि समीपे न प्रत्याख्यातव्यम् । तथा (एग स्ति) एको निर्यापको न कर्तव्यः, किंतु बहुषः, परतो वा भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य विषये आभोगनं कर्तव्यम् । तथा अण्यो यदि भक्तं प्रत्याख्यातुमुद्यतस्तर्हि यदि निर्यापकाः पूर्यन्ते तदा स प्रतीयते, शेषकालं नेति । तथा आचार्येण गच्छस्वानापुच्छया स भक्तप्रत्याख्यानं न प्रतिपादयितव्यः । तथा तेन भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन गच्छस्य, गच्छेनाऽपि तस्य परीक्षा कर्तव्या । तथा भक्तपरिक्षां प्रतिपत्तुकामेन नियमत आलोचना दातव्या ॥ ४०० ॥ तथा प्रशस्ते स्थाने-प्रशस्तायां वसंतौ भक्तपरिक्षा प्रतिपत्तव्या । तथा निर्यापकाः गुणसम्पन्नाः समर्पणीयाः । तथा चरमकाले तस्य-भक्तप्रत्याख्यातुकामस्य द्रव्यदर्शनं प्रधानसमस्तऽऽहारद्रव्योपदर्शनं

विधेयम् । (हाणि स्ति) भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य प्रतिदि-वसमाहारस्य दानिविधेया । तथा अपरिष्ठाताः सर्वकर्म-णि प्रतिचारका वर्तन्ते । (निज्जर स्ति) निर्जरा वक्तव्या । त-था संस्कारको यादृशो भवति कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य कर्तव्य-स्तादृशो वक्ष्यते । तथा तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्योद्देश-नाऽऽदीनि यथासमाधि करणीयानि ॥ ४०१ ॥ तथा प्रथमद्वि-तीयपरीक्षाभ्यां त्याजितं स्मारयित्वा स्वं स्वकृपमनर्थत्वा-ऽऽदिलक्षणं कवचं-कवचभूतमशनं प्रयोक्तव्यम् । तथा जीव-यतां मृतस्य च तस्य चिह्नकरणं विधेयम् । एतं निर्याघातेन भक्तपरिक्षाव्याघाताभावेन प्रतिपत्तव्यम् । अथास्तः-धामाऽऽ-दिषु भाहः-उद्यानाऽऽदिषु भक्तपरिक्षाया व्याघातः संजातः, ततो गीतार्थानामुपायो भवति कर्तव्यः । एव हागायाऽर्थः । साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमतो (१) गणनिस्मरण-

द्वारा आह—

गणनिस्मरणमि विही, जो कप्पे वसितो समासेणं ।

सो चैव निरवसेसो, भक्तपरिण्णाए दसममि ॥ ४०३ ॥

गणनिस्मरणे यो विधिः कल्पे-कल्पाध्ययने सप्तविधः सप्तप्रकारो वर्णितः, स एव व्यवहारे दशमे उद्देशके भ-क्तपरिक्षायां भक्तपरिक्षाधिकारे निरवशेषो वक्तव्यः (स च विधिः ' उवसेपया ' शब्दे द्वितीयभागे १००८ पृष्ठाद्वारभ्य वर्णितः ।) गणनिस्मरणद्वारं गतम् ।

इदानीं (२) परगणद्वारम् । परगणे गत्वा

भक्तप्रत्याख्यानं कर्तव्यम्—

किं कारणं चंकमणं, थेराण इहं तवोकिलंताणं ।

अब्भुजयमि मरणे, कालुणियाक्काण वाधातो ॥ ४०४ ॥

किं कारणं स्वगणानुपक्रमणं क्रियते ? । स्वरिह-स्थविरा-णाम्-आचार्याणां संलेखनातपाभिः क्वास्तानामिह स्वगणं भ-भ्युने भक्तपरिक्तालक्षणमरणे समुपस्थितानां शिष्याणाम् आचार्याणुरागेण रोदनक्रन्दनाऽऽदीनि कुर्युः रोदनाऽऽदिकं च तेषामाकर्ण्यभूतपातं दृष्ट्वा तेषाममुपरि कारुण्यमुपजाय-ते, ततो ध्यानव्याघातः ।

अन्यच्च—

सगणे आणाहाणी, अप्पत्तिय होइ एवमादीयं ।

परगणे गुरुकुलवासो, अप्पत्तियवजितो होइ ॥ ४०५ ॥

यो गणधरः स्थापितः तस्याऽऽज्ञां केचित् न कुर्वन्ति, तथा के-चाञ्चिदुपकरणनिमित्तमप्रीतिः आदिशब्दात् गणभेदो, बाला-ऽऽदीनामुचिताऽऽद्यकरणदर्शनमित्यादिपरिग्रहः । तत एवं स्वगणे आकाहानिरप्रीतिरसेधनाऽऽदिकं ध्यानव्याघातकारण-मुपतिष्ठते, ततः परगणे गत्वा भक्तप्रत्याख्यानं प्रतिपद्यते । यत एवं गुरुकुलवास आसेवितो भवति । किञ्चिदृष्ट इत्याह प्रीति-वर्जितोऽप्रीतिश्च समस्ताऽपि परिहृता भवतीति भावः ।

अप्रीत्यादिकं यथा स्वगणे भवति तथा प्रदर्शयति—

उवगरणनिमित्तं तु, वुग्गहो दिस्स वावि गणभेयं ।

बालादी थेराण व, उचियाकरणमि वाधातो ॥ ४०६ ॥

उपकरणनिमित्तं साधूनामाचार्यैः कृतभक्तप्रत्याख्याने व्यु-द्ग्रहः-कलहो भवति । अथवा-तं गणधरं केचित् मन्थन्ते, ततः स्वस्वपक्षपरिग्रहो गणभेदः, तत एवमुपकरण-

मित्तं गणभेदं दृष्ट्वा उपलभ्य, तथा बालाऽऽदीनां बालवृद्धाऽसहस्रानांऽऽदीनां स्थितिराणां चात्र विकरणे उचितकरणाऽदर्शनेऽप्रीतिरुपजायते, तथा चाप्रीत्या ध्यानव्याघातः ।

अयं च परगण्ये प्रतिपक्षे मुणः—

सिण्हेहो पेलयो हांड, निग्गते उभयस्स उ ।

आहञ्च वावि वाघते, नो सेहादि विउग्गमे ॥ ४०७ ॥

स्वगण्यभिर्गतस्योभयस्यापि-गण्यस्य, आचार्यस्य वा कोहः परस्परं पेलयः-प्रतनुर्भवति, अन्यञ्च (आहञ्च) काचित्प्रथमपरीपहेण एवाजितस्य भङ्गरिक्ता, तस्यां यो व्याघातो—चिलोपः-स्यात् तस्मिन् व्याघातेन स्वगणाद् शैलकाऽऽदीनां व्युद्गमो जायते, व्याघातपरिहानाभावः । अथवा-विपरिणामोऽपि स्यात् । तथाहि-स्वगणे स्थितं भग्नप्रतिबिम्बं जानन्ति, ज्ञात्वा च सर्वा अपि प्रतिज्ञा एतेषामीदृश्य एवेति विपरिणामं गत्या भयं लोपयन्ति ।

सम्प्रति ३ । 'सिति' द्वारमाह—

दव्वयिती भायमिती, अणुओगधराण जेसिमुवल्लहा ।

नट्ट उड्डुगमणकट्टा, ढंडिल्लपयं पमंमंति ॥ ४०८ ॥

सेनमठागाणं कं-डगाण लेमाठितीविमेषाणं ।

उयगिद्धपयकणं, भायमिती येवलं जाव ॥ ४०९ ॥

वित्तिर्गम-ऊर्द्धमर्था वा गच्छन्तः सुखोत्ताराद्यतारहेतुः काष्ठाऽऽदिमयः पन्थाः । सा द्विधा-द्रव्ये, भावे च । तत्र द्रव्ये शितनिर्धेयः, सा द्विधा-ऊर्द्धगमने, अधोगमने च । तत्र यथाऽधस्तात् भूमिगृहाऽऽदिष्ववतीर्यते सा अधोगमने, यथा चोर्द्धपरिमाणं आरुह्यते सा ऊर्द्धगमने । भावमितीरपि द्विधा-प्रशस्ता, अप्रशस्ता च । तत्र येहेतुमिन्तेषामेव संयमस्थानानां-संयमकरणकानां लेश्यापरिणामविशेषाणां वा याऽधस्तनेष्वधस्तनेष्वपि संयमस्थानेषु गच्छन्ति साऽप्रशस्ता भावशितिः । यैः पुनर्हेतुमिन्तेषां संयमाऽऽदिस्थानानामुपरितनेष्वपरितनेषु विशेषेष्वध्यागेहति सा प्रशस्तोचोपरितन एव क्रमेण भवमितिस्तावद् द्रष्टव्यं यावत् कवलज्ञानम् । तत्र येषामनुयोगधराणामाचार्याणामेवं द्रव्ये भावे च शितिरुपलब्धा भवति ते (नट्ट) नैव ऊर्द्धगमने कार्यं कर्तव्ये अथ स्वतःपदे प्रशस्यन्ति, न तासु सपदि गमनायाशुभाध्यवसायप्रवृत्तिमातन्व्यते, किं तु शुभपश्यवसायेष्वारेहन्ति । गते लिङ्गित्वारम् ।

सम्प्रति (४) संलम्बनाद्वारमाह—

उक्कोमा य जट्ठा, दुविहा मेलहणा ममासेण ।

छम्मासा उ जट्ठा, उक्कोमा वारमसमा उ ॥ ४१० ॥

संलम्बना समोसन द्विविधा प्रकृता । तद्यथा-उत्कृष्टा, जघन्या च । नशब्दात्-मध्यमा च । तत्र जघन्या षण्मासा, उत्कृष्टा द्वा शसमा-द्वादशवर्षा

चिदुत तार जट्ठा, उक्कोमं तय जाव वुत्तमि ।

अं संलिङ्गिऊण मुणी, माहेती अत्तणो अत्तं ॥ ४११ ॥

त तथोर्जघन्य कृष्टयोर्मध्य जघन्या यावातट्टु, पञ्चा-

द्वयमासत्वात्, उत्कृष्टां तावत् वर्ष्यामि, यदित्यवयवं यथा मुनय आत्मानं संलम्बन्त्याऽऽत्मनोऽर्थे साधयन्ति ।

तमेवाऽऽह—

चत्तारि विचिन्नाइं, विगड्ढिनिऽज्झियाइं चत्तारि ।

एगंतरयायामे-नातिविगिट्ठे विगिट्ठे य ॥ ४१२ ॥

चत्वारि वर्षाणि विचित्राणि विचित्रतर्पांसि करोति । किमुक्तं भवति ?—चत्वारि वर्षाणि यावत्कर्त्तव्यतुर्थं कदाचित् पष्टं कदाचिदष्टममेवं दशैकदशार्धान्यपि करोति, कृत्वा च पारणकं सर्वकामगुणितनाऽऽहारं पारयति । ततः परमन्यानि चत्वारि वर्षासयुक्तकारणं विचित्रतर्पांसि करोति विवृतिनिर्गृहतामि । किमुक्तं भवति ?—विचित्रं तपः कृत्वा पारणके निर्गृहितकं भुङ्क्ते उत्कृष्टसर्पजं च, ततः परतोऽन्ये द्वे वर्षे एकान्तरमायामं करोति, एकान्तरं चतुर्थं कृत्वा आयामेन पारयति, एवमेतानि दश वर्षाणि गतानि, एकादशस्य वर्षस्याऽऽश्वान् नातिविकृष्टं तपः कृत्वा आयामेन परिमितं भुङ्क्ते, नातिविकृष्टं नाम तपश्चतुर्थं पष्टं यावद्व्यगन्तव्यम् । ततः परमन्यान् विकृष्टं तपः कृत्वा मा शं प्रमेव मरणं यायाममिति कृत्वा पारणके परिपूर्णं प्रत्यया आयामं करोति, विकृष्टं नामाऽऽष्टमादिकम् ।

सांस्प्रतमेतदेव व्याचिन्तयामाह—

संपच्छराणि चउरो, होति विचित्तं चउत्थमादीयं ।

काऊण सव्वगुणियं, पारेइ उ उग्गमविसुद्धं ॥ ४१३ ॥

आदिमानि चत्वारि संयमराणि विचित्रं तपश्चतुर्थाऽऽदिकं भवति, तत्र कृत्वा पारयति भुङ्क्ते तर्पणगुणितं सर्वगुणन संयुतमाहारमुद्गमयिशुद्धम् ।

पुणरपि चउरगो तु, मिचित्तं क ऊण विगतिवज्जं तु ।

पारेइ सो मउत्था, णिद्धं पणियं च वज्जं ॥ ४१४ ॥

पुनरप्यन्यानि चत्वारि वर्षाणि विचित्रं तपः कृत्वा स महात्मा विकृतिवर्जं पारयति, तत्रापि स्तन्यं प्रणीतं चोक्तं परसं वर्जयति ।

अन्नाओ दोप्पि समा, चउत्थ काऊण पारि आत्थमं ।

कंजीएणं तु ततो, आत्थकसमं इमं कुणइ ॥ ४१५ ॥

अन्ये द्वे वर्षे-वर्षे चतुर्थं कृत्वा आयामं पारयति, एवं दश वर्षाणि गतानि, ततः परमन्यामिकां समा-वर्धेममां वश्यमाणां काञ्चिकनायामपारणकेन करोति ।

कथमित्याह—

तन्थिक्कं छम्मासे, चउत्थ छट्ठं तु काउ पारेइ ।

अयं बिलेण नियमा, विइ छम्मासिणं विगिट्ठं ॥ ४१६ ॥

अष्टमं दसमं दुवालम, काऊणाऽऽयं बिलेण पारेइ ।

अन्नकहायणं तु, कोडीमहिं तु काऊण ॥ ४१७ ॥

तत्र एकादशे वर्षे, एकमासं षण्मासं यावत् चतुर्थं पष्टं वा कृत्वा नियमादयामेन पारयति, द्वितीये षण्मासे निःकृष्टमष्टमं दशमं द्वादशं वा कृत्वा आयामास्तेन पारयति । एवमेकादश वर्षाणि गतानि । अन्त्यमेकं द्वादशं द्वायनं कोटीमहितं कृत्वा ।

किमित्याह—

आयं बिल उमुणोदे-य पारि शवेतो आणुपुष्पीए ।

जह दीवे तेजवति-कखओ समं तइ सरीराऽऽयु॥४१॥

आयामेन उमुणोदकेन पारयति । अयमत्र संप्रदायः—द्वादशे वर्षे कोटीसहितं प्रत्याख्यानं चतुर्थविषयं कृत्वा प्रथमं पारणकमायामेन उमुणोदकेन करोति, द्वितीयं पारणकं निर्विकृतिकेन, तृतीयं पुनरायामेन यथोक्तकृतेषु, चतुर्थं निर्विकृतिकेन । एवमेकान्तरितं पारणकेष्वायामं करोति । कोटीसहितं नाम—प्रथमदिवसे पुनरभ्यर्थं कृत्वा पारयति, एतच्चतुर्थं कोटीसहितं प्रत्याख्यानम् । एवं षष्ठाष्टमाऽऽदिकोटीसहितस्यपि भावनीयानि । अथवा—अयम् अन्यो-द्वितीयः प्रकारः—एकस्मिन् दिने चतुर्थं कृत्वा द्वितीये दिवसे पारयति, तृतीये दिवसे पुनश्चतुर्थं करोति । चतुर्थे दिवसे पारयति । एतच्चतुर्थं कोटीसहितं, षष्ठ्युकोटीसहितमेवं षष्ठं कृत्वा पारयति, पुनः षष्ठं करोति, ततः पारयति । एवमष्टमाऽऽदिकोटीसहितस्यपि भावनीयानि । (हावेतो आणुपुष्पीए इति) तस्मिन् द्वादशे वर्षे पारणकेषु यथाक्रममेकैकं कवलं हापयन् पारयति, यावदेकं कवलं, ततः (शेषेषु) शिष्येषु पारणकेषु क्रमशः एकेन सिष्येनोक्तमेकं कवलमाहारयति, द्वाभ्यां सिष्ययोः, त्रिभिः सिष्यैरेव यावदन्ते एकं सिष्यमाहारयति । कस्मादेवं करोतीति चेदत आह—यथा दीपे सममेककालं तैलवर्षित्वं भवति, तथा शरीराऽऽयुषः समकं क्षयः स्यादिति हेतोः ।

पच्छिञ्जे हायणे तू, चउरो धारेत्तु तेजगङ्गसं ।

निसिरेज खेज्जमहे, किं कारणं गल्लधरणं तु ? ॥४१॥

लुक्खत्ता मुदजंतं, मा हु सुभेज्ज त्ति तेख धारेइ ।

मा हु नमोकारस्स, अपच्छलो सो इवेजाहि ॥४२॥

तस्मिन्पश्चिमे द्वादशे हायने ये अन्तिमाश्चत्वारो मासास्ते-एकैकस्मिन् पारणके एकान्तरितं तैलगण्डूयं चिरकालं धारयति, धारयित्वा जेलमल्लके-सक्षरि निखुजति-त्यजति ततो वदनं प्रक्षालयति॥४१॥ किं कारणं गल्लं गण्डूयस्य धारणं क्रियते ? उच्यते-मा मुखयन्त्रं कृत्वाद्वातेन क्षुभ्यते-एकत्र संघिण्डी भूयते, तथा च सति मा स नमस्कारस्य भक्त्येन अप्रत्यलः-असमर्थो भवेदिति हेतोर्गल्लं तैलधारणं करोति ।

उकोसगा उ एसा, संलेहा मज्झिमा जह्जा या ।

संवच्छर छम्मासा, एपेव य मासपक्खेहि ॥४२॥

एषा-अनन्तरोदिता संलेखा-संलेखना उत्कृष्टा भविता, मध्यमा संलेखना संवत्सरप्रमाणा, एवं प्रागुक्तं प्रकारेण द्वादशभिर्मालैः परिभाषनीया, अथवा एषा षण्मासा द्वादशभिः पक्षैः वर्षस्थाने मासान् पक्षांश्च स्थापयित्वा तपोविधिः प्राणिषु निरवशेष उभयत्राऽपि भावनीय इति भावः ।

एत्तो एगतरेणं, संलेहेणं स्वेत्तु अप्पाणं ।

कुज्जा भत्तपरिणं, इंगिणि पाआवगमणं वा ॥४२॥

एतेषामुत्कृष्टमध्यमजघण्यानां संलेखनानामेकतरेण संलेखनेनाऽऽत्मानं क्षपयित्वा कुर्यात् भक्तपरिणामं, इङ्गिनीमरणं, पादपोषणमनं वा । गतं (४) संलेखनाद्वारम् ।

अधुना (५) अगीतद्वारमाह—

अग्गीयसगासम्मी, भत्तपरिणं तु जो करेजाहि ।

चतुगुरुगा तस्स भवे, किं कारणं जेण्णिमे दोसा? ॥४२॥

गीतार्थस्य समीपे भक्तं प्रत्याख्यातव्यं, यस्त्वगीतस्य-अगीतार्थस्य सकाशे-समीपे भक्तपरिणं-भक्तप्रत्याख्यानं करोति तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । किं कारणम् ? उच्यते-येन कारणेन इमे-वक्ष्यमाणा दोषास्तेन कारणेन ।

तत्र तानेव दोषानाह—

नासेती अगीतो, चउरंगं सक्खलोयसारंगं ।

नट्ठमि य चउरंगे, न हु सुलभं होइ चउरंगं ॥४२॥

अगीतः-अगीतार्थो निर्यापकस्तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य चतुरङ्गं चतुर्थमङ्गानां समाहारश्चतुरङ्गं वक्ष्यमाणम् । कथं भूतमित्याह-सर्वलोकसारङ्गम्—अङ्गवरं, प्रधानमभ्यनर्था न्तरम् । सर्वेषामपि त्रयाणामपि लोकानां धामि अङ्गानि तेषां सारमिति विशिष्टमङ्गं प्रधानं सर्वलोकसारङ्गम् । नष्टं च चतुरङ्गे न पुनः सुलभं-सुप्राप्यं भवति चतुरङ्गं, किं तु सुल्लकाऽऽदिष्टान्नैर्गतशयनं दुष्प्राप्यं, ततोऽगीतस्य समीपे भक्तं न प्रत्याख्येयम् ।

किं पुणं तं चउरंगं, नं नट्ठं दुल्लभं पुणो होइ ।

माणुस्सं धम्मसुती, सद्धा तवसंजमे विरियं ॥४२॥

किं पुनः तच्चतुरङ्गं यद्यष्टं सत् पुनर्दुर्लभं भवति ? सूरिराह-मानुष्यं-मानुषत्वं, धर्मश्रुतिः-धर्मभक्षणं, भद्धा तपसि संयमे च धीर्यमिति ।

किह नासेति अगीतो, पदमविति एहिं अट्ठितो सो उ ।

ओभासे कालियाए, ते णिद्धम्पो चि छड्डेजा ॥४२॥

कथं-केन प्रकारेण साङ्गीतार्थः तस्य चतुरङ्गं नाशयति ? सूरिराह—प्रथमद्वितीयाभ्यां क्षुत्पिपासालक्षणाभ्यां परीषदाभ्यामर्चितः-पीडितः स भक्तप्रत्याख्याता कदाचित् कालिकाया रात्रौ भक्तं च पानं च अवभाषेत—याचेत, ततः साङ्गीतार्थो न कल्पते इति कृत्वा न दद्यात्, चिन्तयति च-भक्तं प्रत्याख्याय पुनर्याचने भक्तं, तत्रापि रात्रौ, तत एव निधर्मा असंयतीभूत इति कृत्वा तं त्यजेत्, त्यक्त्वा गच्छेत् ।

अतो वा बाहिं वा, दिवा य रातो व सो विवित्तो उ ।

अट्ठदुट्ठवसट्ठो, पडिगमणाऽऽदीणि कुज्जाहि ॥४२॥

अन्तरुपाधयस्य वहिरुपाधयस्य वा, दिवा रात्रौ वा, तेनाङ्गीतार्थेन विविक्तः सन् आर्त्तः-दुःखार्त्तं वशार्त्तः सन् प्रतिगमनाऽऽदीनि प्रतिगमनं नाम-प्रतिभजनं, वनमोक्षमित्यर्थः । आदिशब्दात्-मृत्वा कुगतिविनिपातान् वा कुर्यात् ।

तांश्च कुगतिविनिपातानेवाऽऽह—

मरिऊणऽट्ठक्काणो, गच्छे तिरिण्णु वंतरेणुं वा ।

संमरिऊणं य रुट्ठो, पडिणीयत्तं करेजाहि ॥४२॥

स आर्त्तध्याने मृत्वा तिर्यक्तुं निर्यग्योनिषु गच्छेत्, यदिवा-व्यन्तरेषु-वानमन्तरेषु मध्ये स समुत्पद्येत्, तत्र च जातिस्मृत्वा त्यक्तोऽहं तस्यामवस्थायामिति दष्टः सन् बर्हावधं प्रत्यनीकत्वं कुर्यात् ।

अहवा वि सव्वरीए, मोयं देजाहि जायमाणस्स ।
सो दंडियाणं हृत्ता, रुद्धो साहे निवादीणं ॥४२६॥
कुजा कुलादिपत्था-रं सो रुद्धो व गच्छं मिच्छत्तं ।
तप्पच्चयं च दीहं, भमेज्ज संसारकंतारं ॥४२७॥

अथवा-शर्थयी पानीयं याचमानस्य रात्रौ पानीयं नास्तीति मोकं-प्रश्रवणं सोऽगीतार्थो दद्यात्, स च दण्डिकाऽऽदीनां सम्यग्नी निष्क्रान्तः स्यात् ततः स धातुवैषम्येण रुष्टः सन् अवधायेत्, अवधाव्य च नृपाऽऽदीनां कथयेत्ततः प्रवचनस्य महानुद्वाहः । यदि वा-स राज्ञाऽऽदिस्तत्पत्तपतितः, सोऽपि वा स्वयं रुष्टः कुलाऽऽदिप्रस्तारं-कुलस्य गणस्य वा विनाशं कुर्यात् । यद्यपि च एवमादयो दोषा न भवन्ति तथाऽपि प्रथमद्वितीयपरीपक्षाभ्यां परित्यज्यमानोऽसमाधिना मृतां दुष्करमपि कृताऽन्तक्रियां-कल्पविमानोपपत्तिं वा न प्राप्नुयात्, किं तु वाणमन्तराऽऽदिषूपपद्येत । यदि वा-कषायपीडितो दृष्टविषः सर्पो जायेत । (गच्छं मिच्छत्तमिति) इह भवे वा मिथ्यात्वं गच्छेन्, तत्प्रत्ययं च मिथ्यात्वप्रत्ययं च दीर्घं संसारकान्तारं भ्रमत् ।

सो उ विगिच्चिय दिट्ठो, संविग्गेहिं तु अन्नसाहूहिं ।

आसासियमणुमिट्ठो, अब्भुधमरणं वि पडिवन्नं ॥४३१॥

स प्रत्याख्यातभक्तो भक्तं याचमानोऽगीतार्थः साधुभिर्विचक्रः परित्यक्तः अन्यैः संविग्नेः गीतार्थसाधुमहद्वैः ततस्तेराश्वसितः; आश्वस्य च अनुशिष्टः-अतिशयेन दूरमुत्साहितस्ततो यत् अभ्युद्यतमरणं त्यक्तं; तत्पुनरपि तेन प्रतिपन्नं; ततः सुगतिभागी जातः ।

एए अन्ने य तहिं, बहवे दोसा य पच्चवाया य ।

एएहिं कारणेहिं, अगियत्थे न कप्पति परिण्णा ॥४३२॥

यस्मादिते-अनन्तरादिता अन्ये च-अनुक्ता बहवो दोषाः, प्रत्यवायाश्च अगीतार्थस्य समीपे भक्तपरिज्ञाप्रतिपत्ती, तस्मादेतैः कारणैरगीतार्थस्य समीपे परिज्ञा-भक्तपरिज्ञा न कल्पते, संविग्ने-गीतार्थानां च समीपे बहवो गुणाः तस्मात्समार्गणा कर्तव्या । सा च द्विधा-क्षेत्रतः, कालतश्च ।

तत्र क्षेत्रतस्तन्माह—

पंच छ सत्त सए वा, अहवा एत्तो वि सातिरेगतरे ।

गीयत्थपायमूलं, परिमग्गेजा अपरितंतो ॥ ४३३ ॥

पञ्च पद सप्त वा योजनशतानि । अथवा-इतोऽपि सान्तिरेकतराणि योजनशतानि गत्वा संविग्नेपादमूलमपरि(त्रा)तान्तोऽनिर्विण्णो मृगयेत् । उक्ता क्षेत्रतो मार्गणा ।

कालत आह—

एगं व दो व तिसि व, उक्कोसं बारमेव वासाणि ।

गीयत्थपायमूलं, परिमग्गेजा अपरितंतो ॥ ४३४ ॥

एको द्वे त्रीणि वा उत्कर्षेतां द्वादश चर्याणि यावदपरिता(त्रा)न्तोऽनिर्विण्णो गीतार्थपादमूलं परिमृगयेत् ।

गीयत्थदुल्लभं खलु, पडुच्च कालं तु मग्गणा एमा ।

ते खलु गवसमाणा, खत्ते काले य परिमाणं ॥ ४३५ ॥

गीतार्थो दुर्लभो यस्मिन् काले तं गीतार्थदुर्लभं कालं प्रतीत्य-आश्रित्य एवा-अनन्तरादिता क्षेत्रतः कालतश्च मार्गणाभिहिता । ते खलु गीतार्थं गवेषमाणा क्षेत्रविषये कालविषये च परिमाणमुत्कृष्टमेतावत् कुर्वन्ति ।

तम्हा गीयत्थेणं, पवयणगहियत्थसव्वमारणं ।

निजवगेण समाही, कायवरा उत्तमट्ठमि ॥ ४३६ ॥

यस्मात् क्षेत्रतः कालतश्च गीतार्थमार्गणाभेताधानादरः कृतस्तस्मात्तेन गीतार्थेन प्रवचनगृहीतार्थसर्वसारेण प्रवचनस्य गृहीतोऽर्थस्य सर्वसारो येन स तथा तेन, निर्यापकेण उत्तमार्थे व्यवस्थित्येन समाधिः कर्तव्यः । गतमगीतार्थद्वारम् ।

अथ (६) असंविग्गद्वारमाह—

अस्संविग्गसमीवे, पडिवजंतस्स होइ गुरुगा उ ।

किं कारणं तु तहियं, जम्हा दोसा इवंति इमे ॥४३७॥

असंविग्नेसमीपेऽपि भक्तपरिज्ञां प्रतिपद्यमानस्य भवन्ति चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । किं कारणं तत्र यस्मादिमे वक्ष्यमाणा दोषा भवन्ति ।

तानेवाऽऽह—

नासेति असंविग्गो, चउरंगं सव्वलोयसारंगं ।

नट्ठमि य चउरंगं, न हू सुलभं होति चउरंगं ॥ ४३८ ॥

नाशयत्यसंविग्नेश्चतुरङ्गं-मानुषत्वाऽधिकं सर्वलोकसागरं सर्वलोकप्रधानतराङ्गं चतुरङ्गं नष्टं (न हू) नैव सुलभं-सुपापं भवति चतुरङ्गम् ।

कथं नाशयतीत्यत आह—

आहाकम्पिय पाण्ण, पुप्फा सेया बहुनणे णायं ।

सेजा संस्थारो वि य, उवही वि य होइ अविमुद्धो ॥४३९॥

असंविग्ने बहुजनस्य यथा तथा वा ज्ञातं करोति, यथा-एव कृतभक्तप्रत्याख्यानः, ततः स आधाकर्मिकं पानमानयति, पुष्पाणि च दौकयति, सेचनं च चन्दनाऽऽदिना करोति, तथा शय्या-संस्तारक उपाधिश्च तेनाऽऽनीतः अविमुद्धो भवति ।

एते अन्ने य तहिं, बहवे दोसा य पच्चवाया य ।

एतेण कारणेण, अस्संविग्गे न कप्पइ परिण्णा ॥४४०॥

एते-अनन्तरादिता अन्येऽप्यनुक्ता बहवो दोषाः, प्रत्यवायाश्च । तत्र प्रत्यवायाः प्रागिवासमाधिमरणतो वाणमन्तरेषु-त्पावितो, नृपाऽऽदिकथनतो वा वेदितव्याः । एतेन कारणेनाऽसंविग्ने-असंविग्नेस्य समीपे परिज्ञा न कल्पते, किं तु संविग्नेऽन्तिकं ।

ततः क्षेत्रतो कालतश्च मार्गणमाह—

पंचे व छ सत्त सया, अहवा एत्तो वि सातिरेगा य ।

संविग्गपायमूलं, परिमग्गिजा अपरितंतो ॥ ४४१ ॥

इयं क्षेत्रतः, कालत आह—

एकं व दो व तिसि व, उक्कोसं बारमेव वासाणि ।

संविग्गपायमूलं, परिमग्गिजा अपरितंतो ॥ ४४२ ॥

संविग्गदुल्लभं खलु, कालं तु पडुच्च मग्गणा एसा ।

ते खलु गवसमाणा, खत्ते काले य परिमाणं ॥४४३॥

यस्मादेवं क्षेत्रतः कालेन च मार्गणायामाहुरः कृतः—

सह्या संविग्नेण, पवयणगद्विद्यस्थसव्वसारणं ।

निज्जवणेण समाही, कायव्वा उत्तमद्विम्भि ॥ ४४४ ॥

गाथाचतुष्टयमपि प्राग्वत् । गतं संविग्नेद्वारम् । इदानीम्—
(७) एकद्वारम् । एका निर्यापको न कर्तव्यः । किं तु बहवः,
अन्यथाविराधनाऽऽदिदोषप्रसङ्गात् ।

तमेवोपदर्शयति—

एकस्मि उ निज्जवण, विराहणा होइ कज्जहाणी य ।

सो सेहा वि य चत्ता, पायवणं चैव उड्डाहो ॥ ४४५ ॥

एकस्मिन् निर्यापके संयमविराधना, आत्मविराधना च
भवति । तथाहि—कृतभक्तप्रत्याख्याननिमित्तं पानकग्रहणाया-
ऽदन् यदा कापि न लभते तदा मा भूत्पश्चात् श्लानस्या-
समाधिरित्याधार्मिकमपि तं पानकं गृह्णीयात् इति संयम-
विराधना, निरन्तरमेकस्य क्लिश्यमानस्याऽऽत्मविराधना,
तथा कार्यहानिश्च भवति तथाहि—मरणसमयं समाप्युत्पा-
दनाय सोऽपेक्षते, स च कदाचित्समये पानकाऽऽदिनिमि-
त्तमन्यत्र गता भवेत्, तथा स भक्तप्रत्याख्याता त्यक्तः, क्षे-
प्ता अपि च त्याक्ताः, प्रवचनं त्यक्तमुड्डाहश्चोपजायते ।

एतद्विभावयार्थमाह—

तस्मऽद्भुगतोभासण, सेहादि अदाणे सो परिचचत्तो ।

दाउं व अदाउं वा, भवति सेहा वि निद्वम्भा ॥ ४४६ ॥

तस्य-प्रत्याख्यातभक्तस्यार्थं पानकाऽऽदीनां मार्गणाय ग-
तो निर्यापकस्तस्य समीपे शैलकः अपरिणतो वा मुक्तस्तस्य
समीपे (ओभासणं च) भक्तं याचितं ते च शैलकाऽऽद्यो न
कल्पन्ते एतस्य च भक्तं कृतप्रत्याख्यानत्वादिति न ददति, अदा
ने च सोऽसमाधिना मरणं प्राप्नुयादिति स परित्यक्तः । ते
च शैला दत्त्वा अदत्त्वा वा निर्धर्माणो भवन्ति । तथाहि—ते-
षामेवं चित्तमुपजायते, यथा स्थापनामात्रं प्रत्याख्यानं, यथा
क्षैतद्वमेव द्विसाऽऽदिप्रत्याख्यानान्यपि, ततः कल्पन्ते हिं-
साऽऽद्योऽपीति निर्धर्माणो जायन्ते ।

कूपइ अदिजमाणे, मारंति बलं चि पवयणं चत्तं ।

सेहा य जं पडिगया, जणे अवणं पयासेति ॥ ४४७ ॥

तैः—शैलकैरेवादीयमाने भक्तं स महता शब्देन कूजति, यथा
मामेते बलान्मारयन्ति, इत्येवमुक्तं न-प्रकारेण प्रवचनं त्यक्तं,
तथा शैला ये प्रतिगताः—प्रतिभग्नाः सन्तो जने अवकां प्रका-
शयन्ति, एष उड्डाहः । गतम् (७) एकद्वारम् ।

अथ (८) आभोगनद्वारमाह—

परतो सयं व नच्चा, पारगमिच्छन्ति अपारगे गुरुणा ।

असती खेमसुभिक्षे, निव्वाधाएण पडिवत्ती ॥ ४४८ ॥

भक्तं प्रत्याख्यातुकामः कोऽपि समागतस्तत आचार्येणाऽऽ-
भोगः कर्त्तव्यो, यावदस्य भक्तप्रत्याख्यानं समाप्तिमुपयाति
तावदशिवोऽद्युपद्रवो नगराऽऽदीनां वात्थानं भविष्यति किं
वा नेति, तच्च कथं ज्ञातव्यं ? ते (तन्) स्वयमाचार्यस्यातिश-
योऽस्ति तेन ज्ञातव्यं, यदि वा—निमित्तमासोगमीम्, अथवा—
स्वयं देवता कथयति, यथा—'कंचणपुर' गाथा (४५०) इत्यादि ।
अथ स्वतोऽतिशयो निमित्तं वा नास्ति तर्हि येषां ते सूरयः स्वयं

प्रपृथ्याः, एवं स्वतः परतो वा अशिवोऽऽदीनां नगरात्थानादी-
नां वा भावमवबुध्य पुनरिदं ज्ञातव्यं, किमेष प्रत्याख्यानस्य
पारगो भविष्यति, किं वा नेति ? तत्र यदि पारगतो ज्ञायते
ततस्त पारगमिच्छन्ति । अथ वाऽपारगं नेच्छन्ति तथा अ-
पारगे इष्टमाणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ स्वस्य
परस्य वाऽतिशयोऽऽदिर्न विद्यते ततोऽस्मति-अविद्यमानं
आभोगे यदि क्षेमं सुमितं च तदा निर्व्याघातेन प्रतिपत्तिः
कारयितव्या, वर्षाकाले प्रतिपत्तिः कारयते इत्यर्थः ।

एतदेवाऽऽह—

सयमेव चिरं वामो, वासावासे तवस्मिणं ।

तेण तस्म विसेसेण, वामासु पडिवज्जणा ॥ ४४९ ॥

वर्षारात्रे वर्षोऽथ कर्दमाऽऽदिकारणतश्चतुरः पञ्च षड् वा
मासान् ग्रामाऽऽदीनामुत्थानं न भवति, क्षेमं सुमितं च स्व-
भावेन वर्त्तते, तपस्विनां च वर्षावासं चिरं वासः स्वयमेव
प्रवृत्तः, तेन कारणेन तस्य भक्तप्रत्याख्यातुकामस्य विशेषतो
भक्तप्रत्याख्यानप्रतिपादनके कर्त्तव्यः ।

पूर्वामदमुक्तं स्वयं देवता कथयति तन्निर्देशनमाह—

कंचणपुरं गुरुं साम्ना, देवययणा य पुच्छ कदगा य ।

पारणगस्तीररुहिरं, आपंतणं संग्राऽणसणता ॥ ४५० ॥

कलिङ्गेषु जनपदेषु काञ्चनपुरे नगरं बहुभ्रुताः—बहुशि-
ष्यपरिवाराः केचिदाचार्या विहरन्ति, ते अन्यदा शिष्यभ्यः
सूत्रपौरुषीम्, अर्थपौरुषीं च दत्त्वा संज्ञाभूमौ गताः, ते च
गच्छन्तोऽपान्तरालेऽतिशये महापादपस्याधः काञ्चिदेवतां
स्त्रीरूपेण रुदन्तीं पश्यन्ति, एवं द्वितीयतृतीयदिनेऽपि । ततो
गुरुभिर्यातशङ्कैः पृष्टम्—कस्मात्वं रोदिषि ? तस्याः कथनमहमे-
तस्य नगरस्याधस्तात्, एतच्च सर्वं नगरमविराजलप्रवाहे-
ण विनश्यति, अत्र च बहवः स्थाध्यायवन्तो वर्त्तन्ते, ततो
रोदिमि । कोऽत्र प्रत्यय इति पृष्टे सा प्राऽऽह—अमुकस्य क्ष-
पकस्य पारणके क्षीरं रुधिरं भविष्यति, तच्च यत्र गतानां
स्वभावीभूतं भविष्यति, तत्र क्षेमं-वसितव्यमिति । एवमु-
क्त्वा सा गता । द्वितीयदिने क्षपकस्य पारणके क्षीरं रुधिर-
भूतं ततः समस्तस्यापि सङ्गप्रधानवर्गस्याऽऽमन्त्रणं, पर्या-
लोचनं च; ततोऽनशनं समस्तस्यापि सङ्गस्येति । यदि पुन-
रशिवोऽऽद्युत्थाने विमाने यदि भक्तं प्रत्याख्यापयति तदा स
गच्छः, साधवः, प्रवचनं च तेन त्यक्तम् ।

कथमित्याह—

असिवादीहि वहेता, तं उवकरणं च संजया चत्ता ।

उवहिं विणा य छङ्गणं, चत्ता सो पवयणं चैव ॥ ४५१ ॥

यदि अशिवोऽऽद्युपद्रवं ग्रामाऽऽद्युत्थानं च ज्ञात्वा जन्तं प्रत्या-
ख्यापयति, तदा तस्मिन्निर्यापिते एवाशिवोऽऽद्युत्थाने जाते
यदि संयतास्तस्मिन्निबन्धनो न निर्गच्छन्ति, गच्छन्तो वा यदि
तं कृतभक्तप्रत्याख्यानं, तस्योपकरणं च वहन्ति, तदा ते संय-
ता अशिवोऽऽदिभिः कारणैस्तमुपकरणं च वहन्तस्त्यक्ताः, अ-
थापधि विनिर्बहन्ति, त्यक्त्वा वा सर्वथा पलायन्ते, तदा सभ-
क्तप्रत्याख्याता परित्यक्ताः, स च त्यक्तः सन् उड्डाहं कुर्यात्, मां
त्यक्त्वा ते गता इति तदा प्रवचनस्य महती ह्रीलनेति प्रव-
चनं त्यक्तं, तस्मादशिवोऽऽद्युत्थाने अपारगे च तस्मिन् ज्ञाने
स भक्तं न प्रत्याख्यातयितव्यः । गतम् (८) आभोगनद्वारम् ।

इदानीम् (६) अन्यद्वारमाह—

एगो संधारगतो, वितिओ संलेहि तइय पडिसेहो ।

अपहुचंतऽममाही, तस्स व तेसिं व असतीए ॥४५२॥

यदि तत्र द्वौ जनावघ्रे स्तः । तद्यथा—एकः संस्तारगतः । संस्तारगतो नाम—संलिख्य कृतप्रत्याख्यानः द्वितीयः संलिखति संलेखनां करोति, तथा तृतीयो यद्यन्य उपलिष्ठति तर्हि तस्य—तृतीयस्य प्रतिषेधः कर्त्तव्यः । किं कारणमिति चेत् ? अत आह (अपहुचंतेत्यादि) न प्रभवन्ति—न प्राप्यन्ते त्रयाणामपि योग्या निर्यापका न च संस्तरन्ति, ततोऽप्रभवः—अप्राप्यमाणेषु तेषु संस्तारणस्यास्य वाऽसति तस्य तृतीयस्य, तयोर्वाऽप्रेतनयोस्तेषां वा निर्यापकाणाम् असमाधिरुपजायते, प्रथमं सन्ति यदि बहवो निर्यापकाः, संस्तरन्ति च तदा न कश्चिदनन्तरो दोषः प्रसज्यतीति तृतीयमपि प्रतीच्छन्ति ।

हवेज जइ बाघातो, वितियं तत्थ ठावए ।

चिलिमिली अंतरा चैव, वई वंदावए जणं ॥ ४५३ ॥

यदि तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य भवेत् व्याघातः । व्याघातानां नाम—प्रत्याख्यानानां संस्तरणं, स च बहिः सर्वत्र ज्ञातो, दृष्टश्च भूयसा लोकेन एव कृतभक्तप्रत्याख्यान इति, तत एवा यतना कर्त्तव्या—यांऽसौ द्वितीयः संलेखनां कुर्वन् निष्ठति स तत्र व्याप्यते, तस्यान्तरा चिलिमिली कर्त्तव्या, ततो यदि यैर्ज्ञातो दृष्टः ते वन्दकाः समागच्छेयुः, तदा स तेषां न दर्शयितव्यः, किं तु ते भयम्ने—बहिः स्थिता येषु वन्द्यत्वमिति, एवं बहिः स्थितं जनं वन्द्यापयेत् । गतम् (६) अन्यद्वारम् ।

इदानीम् (१०) अनापृच्छाद्वारमाह—

अणापुच्छाएँ गच्छस्स, पडिच्छे तं जती गुरु ।

गुरुणा चत्तारि विंशया, गच्छमणिच्छंते तं पावे ॥४५४॥

गच्छस्यानापृच्छया यदि तं भक्तप्रत्याख्यातुकामं गुरुः प्रतीच्छति—अभ्युपच्छति, तदा तस्य—प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका विंशया । गच्छे चानिच्छति स भक्तप्रत्याख्याता यत्प्राप्नोति असमाधिप्रभृतिकं तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं ततः गच्छे अपृच्छयः । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते स गच्छसाधवः सर्वं परिभ्रमन्तो जानते, यथा—एतन्मिन् क्षेत्रे एतत् सुलभम् एतत् दुर्लभं ततो मुक्तः पृच्छति किमेतस्मिन् क्षेत्रे यानि कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य समाधिकारणानि द्रव्याणि तानि सुलभानि, किं वा दुर्लभानि तत्र यदि सुलभानि ततः भक्तप्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते । अथ दुर्लभानि तर्हि प्रतिविध्यते, अन्यत्र गत्वा प्रतिपद्यस्वेति ।

अनापृच्छायां द्वाधानाह—

पाणगाऽऽदीणि जोगाणि, जाणि तस्स समाहिय ।

अलंभं तस्स जा हाणी, परिकेसो य जायणे ॥४५५॥

असंथरे अजोगा वा, तत्थ निज्जावगा भवे ।

एमणाए परिकेसो, जा वा तस्स विराहया ॥ ४५६ ॥

गणस्यानापृच्छायां यानि तस्य—कृतभक्तभक्तप्रत्याख्यानस्य समाहिते—समाधाननिमित्तानि पानकाऽऽदीनि योग्यानि, आदिप्रद्वेणेन—भक्तपरिग्रहः । तेषामलंभं तस्य—भक्तप्रत्याख्यातुः वा हानिः समाधिपरिभ्रंश उपजायते । यच्च गच्छसाधूनां

योग्यपानकाऽऽदेर्याचने—परिमार्गवे परिकेशः ॥ ४५५ ॥ तथा असंस्तरे—संस्तरलाभावे यः परिकेशोऽयोग्यः वा तत्र निर्यापका भवेयुः । योगवाहिनोऽप्येते—तत्र योगवाहिनः समाधिकारकाणि पानकाऽऽदीन्वृद्गमानि शुद्धानि भृगवमाणां यः परिकेशः, या वा अयोग्यनिर्यापकसंपर्कनः तस्य कृतप्रत्याख्यानस्य विराधना—अनागाढाऽऽदिपरितापना—असमाधिमरणाऽदिकं तत्सर्वं तन्निमित्तमतो गच्छस्य पृच्छा कर्त्तव्या । गतम् (१०) अनापृच्छाद्वारम् ।

अधुना (११) परीक्षाद्वारमाह—

अपरिच्छणम्मि गुरुणा, दोएह वि अणोसयं जहाकमसो ।

होइ विराहण दुविहा, एको एको व जं पावे ॥४५७॥

यो भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्तेन गच्छसाधवः परीक्षितव्यः, किमेते भाविता इति ? गच्छसाधुभिरपि स परीक्षणीयः, विमेष नितारको भवेत्, किं वा नेति ? आचार्येणापि स परीक्षितव्यः । अन्योन्यं पुनर्यथाक्रमशो वक्ष्यमाणक्रमेणा—परीक्षणे द्वयोरपि—गच्छस्य, भक्तप्रत्याख्यातुकामस्य च, प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । तथा अपरीक्षणे भवति द्विविधा विगधना—आत्मविराधना, संयमावगधना च । तत्र गच्छस्यात्मविराधना असमाधिमरणात् प्रत्यवायसंभवात् भक्तप्रत्याख्यातुः आत्मविराधना असमाधिरुपादात् संयमविराधना गच्छस्याभावितत्वेन एषणाया असंभवात् (एको एको व जं पावे स्ति) एको गच्छे यमनर्थं प्राप्नोति, एको वा—स भक्तप्रत्याख्याता, तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते ।

तम्हा परिच्छणं तू, दवे भावे य होइ दोएहं पि ।

संलेह पुच्छ दायण, दिट्ठंतोऽमक्ककोकणए ॥ ४५८ ॥

यत एवमपरीक्षणे प्रायश्चित्तं, दोषाश्च, तस्माद् द्वयोरपि परस्परं द्रव्ये भावे च भवात् परीक्षणम् । तच्चैवम—भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन परीक्षानिमित्तं गच्छसाधवो भणितः । यथा—आनयत मम योग्यं कलमशालिकूरं, कथितं क्षीरं, ततो भक्ष्ये । अथवा—अन्यज्जोर्जनं प्रणीतं यत्स्वभावतो रुचिकरं तत् आनयतेति याचते । तत्रैव याचने यदि ते हसन्ति कृष्णमुखा वा जायस्ते, तदा क्षेयम्—अभावित्वा एते इति, तेषां समीपे न प्रत्याख्यातव्यम् । अथ ते मृचते—यद्गुणसि तत् कुर्म इति तदा क्षेयम्—योग्या एते इति । तथा गच्छसाधुभिः परीक्षानिमित्तं कलमशालिकूरप्रभृतिकमुत्कृष्टं द्रव्यमानेतव्यं तस्मिन्जानीते यदि स मृते—अहो सुन्दरमानीतं, भुजेऽहमिति तदा ज्ञातव्यमेव आहारलुब्ध इति न निस्तरिष्यति, वक्तव्यश्च सः, यदा—त्यमाहारगृष्टि त्यक्ष्यसि तदा ते भक्तपरिज्ञायां योग्यता भविष्यति, नाभ्यदा । अथ स तमुपनीतमाहारं जुगुप्सते—किं ममैतेनाऽऽहारितेन, पर्याप्तं, नाहमाहारयामीति तदा ज्ञातव्यमेव निस्तरिष्यति, तस्मिन् वक्तव्यं प्रत्याख्याहि वयं ते निर्यापका इति । इह तु याचितस्य द्रव्यसंपादनमसंपादनं च सा गच्छस्य द्रव्यतः परीक्षा । यत्पुनः सकषायित्वमकषायित्वं वा ज्ञायते तद्भावपरीक्षणम् । तथा भक्तप्रत्याख्यातुरप्युपनीतं सुन्दरस्य ग्रहणमग्रद्वयं वा द्रव्यतः परीक्षणम् भावतो गृह्यद्विपरिज्ञानमिति । आचार्यस्य तत्परीक्षणमाह—(संलेहपुच्छ इत्यादि) यदा स आचार्याणामुपस्थितो भवति भक्तप्रत्याख्यानानां तिष्ठामि, तदा

स आचार्येण प्रष्टव्यः—किमत्र संलिखितं त्वया न वेति ततः
स चिन्तयति-पश्यति मे अस्थिबर्मावशेषं शरीरं तथाऽपि
प्रश्नयति—संलिखितं, न वेति । एवं चिन्तयित्वा क्रोधे
दर्शिते क्षिप्रमङ्गुलिं भङ्गत्वा दर्शयति-पश्य यत्र किञ्चित्मज्जा
(रक्तं)मांसं वा द्रव्यासि, भवति संलिखितं किं वा नेति ? एव
मुक्ते गुरुराह—न ते द्रव्यसंलेखं पृच्छामि, कृशशरीरं प्रत्यक्षत
एवोपलभ्यमानत्वात् किं तु भावसंलेखं, स आचार्यऽपि न
विद्यते इति तं भावसंलेखं कुरु श्रूयतां चाऽत्र दृष्टान्तोऽमा-
त्यः कोङ्कणकविषये ।

सम्प्रति मेनामव गाथां व्याख्यातुं गच्छपरीक्षामाह—
कलमौदण्यपयकद्विधाऽऽदि दर्वं आणह भक्ति इति उदिते।
भावे कसाइज्जंती, तेसि सगासे ण पडिवज्जं ॥ ४२६ ॥

कलमौदनं-कलमशालिकूरं, पया-दुग्धं कथितम्, आदिश-
द्वादन्यस्याप्यभीष्टस्य भोजनस्य परिग्रहः । मम योग्यमान-
यनेति भट्टिति द्रव्ये उदिते, यदि भावे-भावतः कषायान्ति-
कषायं कुर्वन्ति ततस्तेषां समीपे भक्तपरिक्षां न प्रतिपद्यते,
अयोग्यत्वात् ।

अहं पुण विरुवरूवे, आणीए दुगुल्लिए भणंतेऽमं ।

आणेतु भक्तिं ववसिए, पडिवज्जति तेसि तो पासे ॥ ४२७ ॥

अथ पुनर्विरूपरूपे-अनेकप्रकारे आहारे आनीते जुगुप्सिते
भणन्ते-भणन्ति अन्यमाहारमातयामः, तथैव चाऽऽनेतुं भट्टि-
ति व्यवसितस्ततस्तेषां पार्श्वे प्रतिपद्यते, यथाऽभिलषितव-
स्तुसम्पादकतया तेषां योग्यत्वात् ।

सम्प्रति गच्छस्य तत्परीक्षामाह—

कलमौदण्ये अ पयता, अमं च सभावअणुमयं जस्म ।

उवणीयं जो कुच्छइ, तं तु अलुद्धं पडिच्छंति ॥ ४२८ ॥

कलमौदनं-कलमशालिकूरं पयसा सहोपनीतमिति, अन्य
द्वा-यद्-यस्य स्वभावतोऽनुमनं तस्य तदुपनीतं, सत् यः ।
कुत्सते-निन्दन्ति—किं ममैतेन कार्यमिति ? तमलुद्धमिति
क्वाप्वा प्रतीच्छन्ति । यस्तु कलमौदनाऽऽदिके उपनीते अहो
सुन्दरमहं भुञ्ज इति वदन्ति, स लुब्ध इति न प्रत्येक्षणीयः ।

आचार्यस्य तत्परीक्षामाह—

अज्जो! संलेहो ते, किं कतो न कवो त्ति एव उदयम्मि ।

भंतु अंगुलि दावे, पेच्छइ किं वा कतो न कतो ॥ ४२९ ॥

आयं ! त्वया संलेखः किं कृतः, किं वा न कृत इत्येवमुदिते
अङ्गुलिं भङ्गत्वा दर्शयति-प्रक्षेप्य किं कृतः, किं वा न कृत इति ।

तत आचार्य आह—

न हु ते दर्वसंलेहं, पुच्छ पासामि ते किमं ।

कीस ते अंगुली भग्ना, भावसंलेहमाउरे ॥ ४३० ॥

(न हु)नैव(ते) तव द्रव्यसंलेखं पृच्छामि, यतः पश्यामि ते कृशं
शरीरम्, तस्मात्किमिति त्वया अङ्गुलिभग्ना ? । पृच्छामि
भावसंलेखं, माऽक्रोधयशादातुरो भव ।

सम्प्रति " दिट्ठोऽमरुवकौकण्ण " (४३० गा०)

इत्येतद्भावयति—

रत्ता कौकण्णोऽपचो, दो वि निव्विसया कया ।

दोद्वि कजियं छाहुं, कौकण्णे तच्छणा गतो ॥ ४३१ ॥

भेडी वइल्लए काए, अमचो जा भेरति उ ।

ताव पुअं तु पंचाहं, णलिए णिहणं मनो ॥ ४३२ ॥

केनाऽपि राक्षा एकः कोङ्कणकोऽपरोऽमात्य एतौ द्वावपि
कस्मिंश्चिदपराधे समकमाक्षसौ--यदि पञ्चाहाभ्यन्तरे निर्धि-
ष्यौ न मज्जनस्ततोऽवश्यं वध्याविति । तत्र कोङ्कणको दौ-
ग्धिके-तुम्बके काजिकं—काजिकपयांसि । क्षप्त्वा तत्क्षणात्
गतः । अमात्यः पुनर्यावत् भण्डाग्रन्थीबलीवर्दान् कायान्-
कापातीर्विमर्ति तावत्पूर्णं पञ्चाहमिति नलिके शूलिकामारी-
पिनो निधनं गतो विनाशं प्राप्तः । यथाऽसौ अमात्यः कुटु-
म्बोपकरणप्रतिबद्धो विनाशमुपगतः, एवं त्वमपि भावप्रति-
बद्धो नाऽऽराधनाजीवितं प्राप्स्यसि । तस्मात्—

इंदियाणि कसाए य, गारवे य किमे कुरु ।

न चेयं ते पसंसामो, किसं साहुसरीरगं ॥ ४३३ ॥

इन्द्रियाणि-चक्षुरादीनि, कषायान्-क्रोधप्रभृतीन्, गौरवाणि
आदिगौरवप्रमुखाणि कृशानि कुरु; न चेदं ते साधोः कृशं शरी-
रकं प्रशंसामो, भावसंलेखव्यतिरेकेण द्रव्यसंलेखस्यापि अ-
किञ्चित्करत्वात् । गतं संलेखनद्वारम् । गतं (११) परीक्षाद्वारम् ।

इदानीम् (१२) आलोचनाद्वारमाह—

आयरियपायमूलं, गंतुणं सह परवक्कमे ताहे ।

सव्वेण अत्तमोही, कायव्वा एम उवएसो ॥ ४३४ ॥

ततो-द्रव्यसंलेखना भावसंलेखनाऽनन्तरं भक्तं प्रत्याख्यातु-
कामेन सर्वेण स्वयं शोधि जानता अजानता च सति पराक्र-
मे आचार्यपादमूले गत्वा शोधिः कर्तव्या, एव तीर्थकृतां ग-
णभृतां चोपदेशः ।

तत्र शोधि जानन्तः प्रत्याह—

जह सुकुमलां वि वेज्जां, अजस्स कहेइ अप्पणो बाहिं ।

वेज्जस्स य सो सोउं, तो पडिक्कमं समारभते ॥ ४३५ ॥

जाणंतेण वि एवं, पायच्छित्तविहिमप्पणो निउणं ।

तह वि य पागहतरयं, आलोएयव्वयं होइ ॥ ४३६ ॥

यथा सुकुशलाऽपि वैद्योऽन्यस्याऽऽत्मनो व्याधिं कथय-
ति, सोऽपि वैद्यस्य धृत्वा व्याधिकथनं ततः प्रतिकर्म स-
मारभते । एवं प्रायश्चित्तविधिमात्मनो निपुणं जानताऽपि
तथाऽपि प्रकटतरमालोचयितव्यं भवतीति कृत्वा अन्यस्य
समीपे आलोचयितव्यम् ।

ततोऽप्यनेन किं कर्तव्यमत आह—

छत्तीसगुणसमआ-गएण तेण वि अवस्स कायव्वा ।

परपक्खिया विसोही, सुट्ठु वि ववहारकुसलेण ॥ ४३७ ॥

तेनाप्यनेनाऽऽचार्येण वदन्निशङ्कणसमन्वागतं, वदन्निश-
ङ्कणाः " अट्टविहा गणिसंपय " इत्यादिना प्रागेवाभिहिता ।
सुष्टु अपि व्यवहारकुशलेन परपक्षिका—परपक्षे गता विशो-
धिरवश्यं कर्तव्या ।

कथं पुनरात्मनः शोधिजातमप्यालोचयेदित्याह—

जह बालो जंपतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।

तं तह आलोएजा, मायापयविप्पमुक्को उ ॥ ४३८ ॥

यथा बालो जलान् कार्यमकार्यं च अजुक्कमं अमायं भणति,
तथा मायामवविप्रमुक्तस्तत्कार्यमकार्यं वा गुरोः पुरतः आ-
लोचयेत् ।

सम्प्रति मायानिर्घातने उपदेशमाह—

उत्पन्ना उत्पन्ना, माया अणुमगता निहंतव्या ।

आलोचयन्निदण्णगरि-हण्णिं न पुणो अ वितियं तु ४७२।

उत्पन्ना उत्पन्ना माया अनुमार्गतः-पृष्ठतो लम्बेन आलोचन-
निन्दनगर्हणैर्निहन्तव्या । कथमित्याह-न पुनरेवं द्वितीयं चारं
करिष्यामीति प्रतिपत्त्या ।

संप्रत्यालोचनायां दत्तायां ये गुणा भवन्ति तानुप-
दर्शयति—

आयारविणयगुण क-प्पदीवणा अत्तमोहि उजुभावो ।

अजवमद्वलायव-तुट्ठी पद्धायजणणं च ॥ ४७३ ॥

आलोचनायां दत्तायामाचारः पञ्चविध आसेवितो भवति.
विनयगुणश्च प्रवर्तितो भवति, कल्पदीपनः नाम-अवश्यमालो-
चयितव्यः, अतीचार इत्यस्य कल्पस्य प्रकाशनम्-अन्येषामुप-
दर्शनं, ततस्तेऽप्यन्ये एवं कुर्वन्ति । तथा आत्मनो विशोधिः-
निःशल्याता कृता भवति, तथा अजुमंयमस्तस्य भावो-भव-
ने तत् कृतं भवति, तथा अजवमद्वलमार्थत्वम्, मार्दवम्-अ-
मानत्वम्, लाघवम्-अलोभत्वमेतानि कृतानि भवन्ति । तथा
आलोचितं सति निःशल्याभूताऽहमिति तृप्तिरुपजायते । तथा
अनालोचितं अतीचारे सशल्याऽहमिति या मनस्यभूतिः-
परिदाहस्तस्यापगमात् प्रह्लादजननं-प्रह्लादोत्पादः शीतीभ-
वनं भवति ।

कः पुनः सोऽतिचारः, कुतो वा प्रभृत्यालोचयितव्यमत-
आह—

पव्वज्जाही आलो-यणा उ तिण्हं चउक्कगविसोही ।

जह अप्पणो तह परं, कायव्वा उत्तमट्ठम्मि ॥ ४७४ ॥

त्रयाणां-ज्ञानदर्शनचारित्राणामतीचारेषु प्रव्रज्याऽऽदेरारभ्य
यायदुत्तमार्थाऽभ्युपगमस्तावदालोचना दानव्या । कथमि-
त्याह-चतुष्कविधोऽप्य-एकैकस्मिन् द्रव्यतः क्षेत्रेन कालेनो-
भावनतश्चातीचारविशुद्ध्या । पुनः कथमित्याह-यथाऽऽत्मनः स-
म्यग् ज्ञयतया तिष्ठति तथा परस्मिन् आलोचना कर्तव्या ।
देशतः, सर्वतो वा न किञ्चिदपि गूहितव्यमिति भावः ।

उत्तमार्थे-उत्तमार्थप्रतिपत्तौ-कर्तव्यतायाम् । तत्र ज्ञान-
निमित्तं द्रव्यतोऽतीचाराऽऽलोचनामाह—

नाणनिमित्तं आमे-विंयं तु वितहं परुविंयं वावि ।

चेयणमचेयणं वा, दव्वं सेसेसु इमगं तु ॥ ४७५ ॥

ज्ञाननिमित्तं-सच्चित्तम्, अचित्तं द्रव्यमुद्रमाऽऽद्यशुद्धं, तथा
सत्त्वेनमन्त्रतनं वा वितथं प्ररूपितं भवेत् । तथा-सच्चित्त-
मचित्तम् वा सच्चित्तमिति एतत् द्रव्यतोऽतीचाराऽऽ-
लोचनम् । शेषेषु तु क्षेत्राऽऽदिष्विदमतीचाराऽऽलोचनम् ।

तदेवाऽऽह—

नाणनिमित्तं अद्दा-णमेति ओमे वि अत्यति तदट्ठा ।

नाणं व आगपिस्सं, ति कुण्ड पादिकम्भणं देहे । ४७६ ।

पडिसेवति विगतीओ, मेज्जे दव्वे व एमता पिवता ।

वायंतस्स वि किरिया, कया उ पणमाइहाणीए ॥ ४७७ ॥

ज्ञाननिमित्तमध्वानं-पन्थानमेति-प्रतिपद्यते, अध्वानं प्रति-

पञ्चे च यत्सच्चित्तमकल्पिकमयतनया यतनया वा तदालोचय-
ति, इदं क्षेत्रतोऽतीचाराऽऽलोचनम्, न च स्वमेऽपि-दुर्भिक्षेऽपि-
तदर्थं ज्ञानार्थं तिष्ठति । तत्र च तिष्ठता यदकल्पिकम् आसे-
वितमयतनया यतनया वा तदालोचयति । इदं कालतोऽती-
चाराऽऽलोचनम् । भावन आह-(नाणं चेत्यादि) ज्ञानमहमाग-
मिष्यामि-प्रहीष्यामीति हेतोर्देह-शरीरस्य परिकर्म करोति ।
यथा व्याख्याप्रकृतेः-महाकल्पभृतस्य वा योगं बोधुकामो घृतं
पिबति, प्रणीतं वाऽऽहारमुपभुङ्क्ते तत्र वा अयतना कृता ।
अथवा-कश्चिद्भोग आसीत् नष्टोऽपि मा सः तत्काले उद्रेकं
यायादिनि परिकर्म करोति तच्च कुर्वता या अयतनाकृता नि-
र्विकृता विकृतीर्वा नानाप्रकारा निरन्तरं प्रतिसेवते, तत्राऽपि
या अयतना कृता मेध्यानि द्रव्याणि नाम यैर्मैधा उपक्रियते,
तानि द्रव्याणि एषयता-परिमार्गयता पिबता वा या अयतना
व्यधायि । तथा वाचयतो-वाचनाऽऽचार्यस्य पञ्चकाऽऽ-
दिहान्या क्रिया कृता ; अपिशब्दात्पञ्चकाऽऽदिहान्याति-
कमेण वा या कृता क्रिया, तामप्यालोचयन्ति । तदेवं ज्ञा-
ननिमित्तं द्रव्याऽऽद्यतीचाराऽऽलोचनमुपदर्शितम् ।

अधुना दर्शननिमित्तं, चारित्रनिमित्तं चाऽऽह—

एमेव दंसणम्मि वि, सदहणा नवरि तत्थ नाणत्तं ।

एसण इत्थीदोसे, वते वि चरणे सिया सेव ॥ ४७८ ॥

एवमेव-अननैव ज्ञानगतेन प्रकारेण दर्शनेऽपि दर्शननिमि-
त्तमपि द्रव्याऽऽद्यतीचारजातमालोचयितव्यं नवरं तत्र
नानात्वम्, दर्शनं नाम-अद्धानं चरणेऽपि-चारित्रेऽपि
स्यादियमतीचारता सेविता । तद्यथा-एषणायाम्-एषणावि-
पये-(स्त्री) दोषोपेतवसतिविषये व्रतविषयं वेति ।

सम्प्रति "तिण्हं चउक्कगविसोही" (४७४) इत्यस्याप्यथा
व्याख्यातुमाह—

अहवा तिगमालंवे-ण दव्वमादी चउक्कमाहचव ।

आमेवितं निरालं-वको व आलोअए तं तु ॥ ४७९ ॥

अथवेति-प्रकारान्तरे, त्रिकसालम्बनोपेतं द्रव्याऽऽदिचतु-
ष्कं-द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणमाहस्य कदाचित् अकल्पनीयम-
यतनया यतनया वा आसेवितम् । अथवा-निरालम्बको ज्ञाना-
ऽऽद्यालम्बनरहितो द्रव्याऽऽदिचतुष्कमकल्पिकमासेवितवा-
न् । एतेनैतत् ख्यापितं यत्प्रतिसेव्यं किञ्चिदकल्पिकं तद्
दर्पतः कल्पतः भावतः परमपरप्रकारान्तरमस्तीति । एतत्
आलोचयत् ।

प्रेकरः पृच्छति—

पडिसेवणाऽतिचारा, जइ वीसरिया कहं वि होआ णु ।

तेसु कह वट्ठियव्वं, सल्लुद्धाणम्मि समणंणं ? ॥ ४८० ॥

प्रतिसेवनानिचारा यदि कथमपि विस्मृता भवेयुः, तेषु
शल्याञ्चरणे कर्तव्ये कथं भ्रमणेन वर्तितव्यम् ? ।

सूरिधर्मेनप्रकारमाह—

जे मे जाणंति जिणा, अवराहा जेसु जेसु ठाणेसु ।

तं तह आलोएउं, उवट्ठितो सव्वभावेणं ॥ ४८१ ॥

एवं आलोचयतां, विमुद्धभावपरिणामसंयुता ।

आराहमो तह वि सो, गारवपडिक्कुंचणारहितो ॥ ४८२ ॥

पानकं, योग्यमाहारं च (से) तस्य भक्षप्रत्याख्यातः, तत्र प्रदेशं कृषभाः स्थापयन्ति, यत्र (न) नैव अपरिणताः साधवः, स वा भक्षप्रत्याख्याता समागच्छति । किं कारणं तत्र स्थापयन्तीत्यत आह-अप्रत्ययगृह्णित्वाथ, कृतभक्षप्रत्याख्यानस्य दीयमानं दृष्ट्वा मा भूदपरिणतानामप्रत्ययो, भक्षप्रत्याख्यातस्तु तत् दृष्ट्वा गृह्णिरिति हेतोः ।

अत्राऽऽह-यदि तेन भावतस्त्यक्त आहारस्ततः कथं
तस्य गृह्यरूपजायते ? तत आह—

भुक्तभोगी पुरा जो वि, गीयत्यो वि य भाविओ ।

मंतेसाहारधम्ममेसु, सोऽपि स्थिपं तु सुब्भए ॥४६०॥

योऽपि पुरा-पूर्वं भुक्तभोगी गीतार्थो भावितोऽपि च सोऽपि
सन्सु आहारधर्मेषु आहारग्रहणधर्मेषु क्षिप्रं-शीघ्रमाहारदर्श-
नतः लुब्धयति—स्वप्रतिष्ठां विलुप्याऽऽहारं याचते ।

तथा—

पडिलोमा ऽणुलोमा वा, विसया जत्थ दूरतो ।

ठावेत्ता तत्थ से निब्बं, कहणा जाणगस्स वि ॥४६१॥

यत्र प्रतिलोमाऽणुलोमा वा विषया दूरतस्तत्र तं स्थापयि-
त्वा (से) तस्य जानतोऽपि नित्यं कथना भवति । गतं (१४)
वसतिद्वारम् ।

इदानीं (१५) निर्यापकद्वारमाह—

पासत्थोसन्नकुमी-लठाणपरिवज्जिया उ निजवगा ।

पियधम्मऽवज्जभीरु, गुणसंपन्ना अपगितंता ॥४६२॥

पार्श्वस्थाऽवसन्नकुशीलस्थानपरिवर्जिताः प्रियधर्माणोऽव-
यभीरवो गुणसंपन्ना अपरि (त्रा) तान्ता-अपरिभ्रान्ता
निर्यापकाः ।

अथ पुनस्ते निर्यापकास्तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य
किं कुर्वन्ति, कियन्तां वा ते हस्यन्ते ?—

उच्चत्तं दारं संया—

रं के कहगं वादीअं अगदामिदं ।

भत्तं पाणं विआरे-१०,

कहगं १ दिसा १२ जे समत्था य ॥४६३॥

ये तं-कृतभक्तप्रत्याख्यानम् उद्धर्त्तयन्ति पगावर्त्तयन्ते ते च-
त्वारः १, ये अभ्यन्तरमूलं तिष्ठन्ति तेऽपि चत्वारः २, संस्तर-
कारका अपि चत्वारः ३, येऽपि तस्य धर्मं कथयन्ति तेऽपि
चत्वारः ४, यादिनां लोकस्योत्पत्त्यवचनप्रतिकारिणः तेऽपि
चत्वारः ५, अग्रद्वारे ये तिष्ठन्ति तेऽपि चत्वारः ६, ये योग्यं
भक्तमानयन्ति तेऽपि चत्वारः ७, पानकस्यापि तद्योग्यस्याऽऽ-
न्तराश्चत्वारः ८, उच्चारपरिष्ठापकाश्चत्वारः ९, प्रश्रवणपरिष्ठा-
पका अपि चत्वारः १०, बाहिलोकस्य धर्मकथकाश्चत्वारः ११,
चतसृष्वपि दिक्षु सादृशकमल्लश्चत्वारः १२ । एते द्वादश च-
तुष्कका अष्टाचत्वारिंशद्वन्ति ।

कीदृशाः पुनरेते निर्यापकाः ? इत्यत आह—

जो जारिसओ कालो, भरद्वरेणसु होइ वामेसु ।

ते तारिसया नइया, अइयालीसं तु निजवगा ॥४६४॥

यो यादृशः कालो भरतेष्वैरवर्तते च वर्षेषु भवति ते तादृशा
स्तत्कालानुर्कृतिरूपेणो निर्यापका अष्टाचत्वारिंशद्वन्ति ।

एए खलु उक्कोसा, परिहायंता इवन्ति तिन्नेव ।

दो गीयत्था तइए, अमुक्ककरणं जइन्नेणं ॥ ४६५ ॥

एते-अनन्तरोदितसङ्ख्याकाः खलु उक्कोसा-उत्कृष्टास्तथैक-
कपरिहाय्या परिद्वीयमानास्तावज्जयन्ति यावज्जगत्तमेन

कृतभक्तप्रत्याख्यानेन सह त्रयः । तत्र द्वौ गीतार्थौ निर्या-
पकौ, तृतीयो भक्तप्रत्याख्याता । तत्रायं विधिः-एकस्य गी-
तार्थस्य भक्तपानमार्गसाय गमनं, द्वितीयेन तृतीये तृतीयस्य
भक्तप्रत्याख्यातुरश्रवणकरत्नम् । एकः तत्पार्श्वं तिष्ठति, अपरो
भक्तपाने मार्गसाय गच्छतीति भावः । गतं (१५) निर्यापकद्वार-
म् । ३५० १० उ० ५० । (भक्तप्रत्याख्यानवक्तव्यता 'परिहार'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६७३ पृष्ठे विरतो गतः)

अधुना "दव्वदायणा चरिमे" इत्यस्य (१६) द्वारस्य व्याख्या-
नार्थमाह—

तस्म च चरिमाऽऽहारं, इदो दायव्वां तएह्येयद्वा ।

यस्मस्म चरिमकाले, अतीव तएद्वा समुपजं ॥ ४६६ ॥

भक्तप्रत्याख्यायकस्य सर्वस्यापि चरमकाले अतीव तृष्णा-आ-
हारकाङ्क्षा समुत्पद्यते, तेन तस्य भक्तप्रत्याख्यातुक्रामस्य
तृष्णाच्छेदार्थम्-आहारकाङ्क्षाव्यवच्छेदार्थ, इष्टभरमाऽऽहरो
दातव्यः ।

नव विगति सत्त ओयण, अट्टारस वंजणुव पाणं च ।

अणुपुम्बिविहारीणं, समाहिकामाण उवहरिउं ॥४६७॥

नव विकृतयः-अनवगाहिमदशमाः शाल्यादिभेदनः, सप्त-
त्रिंश ओदनोऽष्टादश व्यञ्जनानि शास्त्रप्रतिष्ठानि, उष्णम्-अ-
निप्रशस्यं, पानं द्राक्षापानाऽऽदि, एतत्सर्वमनुपूर्वीविहारि-
णामानुपूर्व्या शनैराहारमोचनेन भक्तप्रत्याख्यानं प्राप्तवतां
समाधिकामानां समाधिमभिलषतां समाधिकरणनिमित्तमु-
पहत्य दत्त्वा तस्य तृष्णाव्यवच्छेदः क्रियते ।

अथवा—

कालमहानाणुमतं, पुब्बं जुसितो सुओ व दिट्ठो वा ।

भोमिजइ सो सं तइ, जयणाए चउव्विहाहारो ॥ ४६८ ॥

कालानुमतः स्वभावानुमतश्च तेन यः पूर्वमाहारो योषितः
सेवितः, स कथं साधुभिर्ज्ञातव्यः ईदृश एतस्य कालस्वभावा-
नुमतः आहारः भुतो वा कस्यापि कथनतो, दृष्टो वा कदाचि-
त्साक्षाद्दर्शनात् परिज्ञातो यथैनस्य ईदृश आहारो रोचत इति ।
स चतुर्विधः अशनपानस्नादिमस्वादिमरूपो यतनया प्रथमत
उद्गमाऽऽदिशुद्धस्याऽलाभे पञ्चकपरिहाय्या याचित्वा (से)
तस्य भक्तं प्रत्याख्यातुकामस्य जीविष्यते-रीयत इत्यर्थः ।

अथ को गुणस्तस्य चरमाहारेण दत्तनेत्य ? तत आह—

तएहाज्येयम्मि कए, न तस्स तहियं पवत्तए भावो ।

चरिमं च एस भुजइ, सद्धाजणणं दुपक्खे वि ॥४६९॥

तेन चरमाऽऽहारेण प्रदत्तेन तृष्णाच्छेदः-आहारकाङ्क्षाव्यव-
च्छेदे कृते न भूयस्तत्राऽऽहारविषये तस्य भावः-इच्छा प्र-
वर्त्तते, वक्ष्यमाणधैराग्यभावनाप्रवृत्तेः । तथा चरमाहारेण
भुक्ते इति भ्रष्टाजनन द्विपक्षेऽपि-भक्तप्रत्याख्यातुर्निर्यापका-
णां जेत्यर्थः । तथाहि-भक्तप्रत्याख्याता इदं चिन्तयति-अय-
मभ्युद्यतमरणसमुद्रस्य तीरं प्राप्नो, दुर्लभमेतत्, निस्ती-
र्णोऽहं संसारादिति गाढतरं ध्यानमुपगतो भवति । निर्याप-
का अप्येवं चिन्तयन्ति-वयमप्येवमभ्युद्यतमरणस्य तीरे
प्राप्ता भविष्यामः । यस्मादेतस्य चरमाहारदाने गुणास्त-
स्मादवश्यं स दातव्यः ।

अथ तृष्णाव्यवच्छेदः केनाऽऽका-
रेण तस्य वैराग्यभाषना प्रवर्तत इत्याह—

किं वा तन्नोवभुत्सं मे, परिणामाऽसुई तथा (सुई) ।
दिदमारो सुहं भ्राति, चोयणेसेव सीयति ॥ ५०० ॥

अथ चरमाऽऽहारे द्रव्याणां परिमाणतो द्रव्यतश्च परिहानिः
कथं कर्त्तव्यमिति आह—
द्विषे परिमाणतो वा, हावेति दिशे दिशे जाव तिसि ।
वेति न लब्धे दुलभे, सुलभमि उ हो इमा जयणा ॥ ५०५ ॥
अथ चरमाऽऽहारे द्रव्याणि द्रव्यसंख्यया परिमाणतश्च दिने दिने
यावत्प्राणि दिनानि, तत्र परिमाणतो दिने दिने स्तोत्रं स्तो-
त्रतरमानयन्ति । द्रव्यपरिहानिः पुनरेवम्—यदि क्षीरं चरमा-
ऽऽहारार्थतया समानीतं ततो द्वितीयदिवसे तन्नाऽनयन्ति,
किं तु दध्यादिकम् । अथ चरमाऽऽहारार्थतया दध्यानीतं त-
तो द्वितीयदिने क्षीराऽऽनयन्ति; न तु दधि । एवं द्रव्यप-
रिहानिस्त्रीन् दिवसान्; ततः परतः न किञ्चिदानीयते तत्र
दुर्लभद्रव्यविषये एवं श्रवणेन लभ्यते, सुलभे तु द्रव्ये इयं
वक्ष्यमाणा यतना भवति ।

“ कोनिञ्जि सौ से तह जयणाए अउवि-

हाऽऽहारो ” (४६८) इत्यस्य व्याख्यानमाह—

निविहं तु वोसिरेहिइ, ताहे उक्कोसगाई दव्वाइ ।

मरिगत्ता जयणाए, चरिमाहरं पदंसंति ॥ ५०१ ॥

त्रिविधं-मनसा वाचा कायेन भक्तं प्रत्याख्यातुकाम आहारं
व्युत्सृज्यति, तत उक्तप्राणि द्रव्याणि यतनया उद्गमाऽऽदि-
शुद्वलाभे पञ्चकपरिहाण्या मार्गयित्वा-याचित्वा चरिममा-
ऽऽहारं तस्य प्रदर्शयन्ति ।

पासितु ताणि कोइ, तीरप्पत्तस्स किं ममेतेहि ? ।

वेरगमणुपपनो, संविगपरायणो होइ ॥ ५०२ ॥

तानि उक्तप्राणि द्रव्याणि दृष्ट्वा कश्चितीरप्राप्तस्याभ्युपग-
तमरणसमुद्रपारमुपागतस्य ममेतैः किं कार्यमित्येवं वैराग्य-
मनुप्राप्तः संवेगपरायणः सर्वथा निवृत्ताहागभिलाषो भवति ।

सर्वं भोक्ता कोई, मणुअरमपरिणतो भवेआहि ।

तं चेवऽणुबंधनो, देसं सर्वं व गेही य ॥ ५०३ ॥

कोऽपि पुनः सर्वमुत्कृष्टं भुक्त्वा मनोहरसपरिणतः उ-
त्कृष्टरसगृहो भवति, ततो देशं सर्वं वा (गेही ति) गृह्यात्
तमवोत्कृष्टमाहाररसमनुबन्धन-अभिलषन् निष्ठति ।

विगतीकयाणुबंधे, आहारऽणुबंधणए वोच्छेदो ।

परिहायमाणे दवे, गुणबुद्धिमवाहिअणुकंपा ॥ ५०४ ॥

विकृतिषु कृता योऽनुबन्धस्तस्मिन् मति, आहाराऽनुबन्धना
यां च सत्यां तस्य विकृत्यनुबन्धस्याऽऽहारानुबन्धस्य च “ किं
च तन्नोवभुत्सं मे, परिणामाऽसुई तथा (सुई) ” इति प्रकारेण व्य-
वच्छेदः कर्त्तव्यः १६ ॥ सम्प्रति (१७) हानिद्वारमाह—“ परिहा-
यमाणे ” इत्यादि । यानि चरमाहारद्रव्याणानीतानि तानि त-
द्विषयमनुबन्धं कुर्वन्तः परिमाणतो द्रव्यतश्च परिहीयमानानि
कर्त्तव्यानि । अथ किं कारणं यदाहारे अनुबन्धं कुर्वन्तो भक्त-
पानं च दीयन्ते ? उच्यते—(गुणबुद्धिसमाहिअणुकंपा इति)

स भक्तं प्रत्याख्यातुकामोऽनुकम्पनीयोऽनुकम्पमानस्यास-
माधिपरखप्रसक्तेः । ततोऽनुकम्पने आहारे प्रदत्ते सात तस्य
समाधिरूपजायते, समाधितश्च प्रज्ञापयितुं शक्यः, प्रज्ञापि
तन्नाऽऽहारव्यवच्छेदं करिष्यति, ततोऽभ्युद्यतमरणे गाढं
ध्यानोपगमस्य गुणबुद्धिः—कर्मनिर्जरा भवति ।

अथ चरमाऽऽहारे द्रव्याणां परिमाणतो द्रव्यतश्च परिहानिः
कथं कर्त्तव्यमिति आह—

द्विषे परिमाणतो वा, हावेति दिशे दिशे जाव तिसि ।
वेति न लब्धे दुलभे, सुलभमि उ हो इमा जयणा ॥ ५०५ ॥

अथ चरमाऽऽहारे द्रव्याणि द्रव्यसंख्यया परिमाणतश्च दिने दिने
यावत्प्राणि दिनानि, तत्र परिमाणतो दिने दिने स्तोत्रं स्तो-
त्रतरमानयन्ति । द्रव्यपरिहानिः पुनरेवम्—यदि क्षीरं चरमा-
ऽऽहारार्थतया समानीतं ततो द्वितीयदिवसे तन्नाऽनयन्ति,
किं तु दध्यादिकम् । अथ चरमाऽऽहारार्थतया दध्यानीतं त-
तो द्वितीयदिने क्षीराऽऽनयन्ति; न तु दधि । एवं द्रव्यप-
रिहानिस्त्रीन् दिवसान्; ततः परतः न किञ्चिदानीयते तत्र
दुर्लभद्रव्यविषये एवं श्रवणेन लभ्यते, सुलभे तु द्रव्ये इयं
वक्ष्यमाणा यतना भवति ।

तामेवाऽऽह—

आहारे ताव छिदाहि, गेहिं तो थं चइस्ससि ।

जं वा भुत्तं न पुवं ते, तीरं पत्तो तमिच्छसि ॥ ५०६ ॥

आहारे—आहारविषयां तावत् गृहिं छिन्धि, तत एतत् श-
रीरं त्यज्यसि, नान्यथा । यदा-पूर्वं स्वया निःस्पृहतया न भु-
क्तं तद्विदानीमभ्युद्यतमरणसमुद्रस्य तीरं प्राप्त इच्छसि । ए-
वमनुशासनेन तस्याऽऽहाराऽऽकारुक्ष्यं घनिवर्त्तत । गतम्
(१७) हानिद्वारम् ।

इदानीम् (१८) अपरितान्तद्वारमाह—

वड्ढंति अपरितंता, दिया व रातो व से य पडिक्कम्मे ।

पडियरगा गुणरयणा, कम्हरयं गिअरंमाणा ॥ ५०७ ॥

प्रतिचरकाः गुणरत्नाः कर्मरजो निर्जरयतस्तस्य-कृतभक्त-
प्रत्याख्यानस्य प्रतिकर्मणि दिया रात्रौ वा अपरि (त्रा)
तान्ता (अविश्रान्ता) वर्त्तन्ते ।

जो जत्थ होइ कुसलो, सो उ न हावेइ तं सइ बलमि ।

उज्जुत्ता सनियोगे, तस्म वि दीवेति तं सद्धां ॥ ५०८ ॥

यो यत्र प्रतिकर्मणि भवति कुशलः, स तत्प्रतिकर्म स-
ति बले न हापयति, किं तु सर्वेऽपि स्वस्वनियोगे उद्युक्तास्त-
था वर्त्तन्ते, तद् यथा-तस्यापि कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य ताम्
अभ्युपगतमरणसमुद्रतीरप्राप्तवधिषयां अद्धां दीपयन्ति ।

देइवियोगो खिप्पं, व होज अहवा वि कालहरणेणं ।

दोएहं पि निअरा व-कुमाण गच्छो उ एयट्ठं ॥ ५०९ ॥

तस्य-कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य देहवियोगः क्षिप्रं वा भवेत्,
अथवा-कालहरणेन, तथाऽपि स्वस्वनियोगोद्युक्तेस्तैर्भवित-
व्यम् । एवं च द्वयानामपि प्रतिचरकाणां प्रतिचर्यस्य च
प्रवर्धमाना निर्जरा-कर्मनिर्जरा भवति । गच्छो ह्येतदर्थ-प-
रस्पोपकारेणोभयेषां निर्जरा स्याद्-इत्येवमर्थमासेव्यते ।
गतम् (१८) अपरि (त्रा) तान्तद्वारम् ।

अधुना (१९) निर्जराद्वारमाह—

कम्ममसंसेजभवं, खवेइ अणुममयमेव आउत्तो ।

अअनरगम्मि जोए, सअभायम्मी विसेसेणं ॥ ५१० ॥

अ यतस्मिन् योगे प्रतिलेखनाऽऽदिरूपे आयुक्त उपयुक्तः

सन् अनुसमयमेव-प्रतिक्रममेव कर्म असंख्यमवोपाजितं
क्षपयति; कर्मणोऽनन्तकालम(न)वस्थानाभावादसंख्येयभव-
मित्युक्तम् । स्वाध्याये पुनरायुक्तः सन् विशेषेण कर्म क्षप-
यति ।

कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुममयमेव आउत्तो ।

अन्नतरगम्मि जोगे, काउस्सग्गे विसेसेणं ॥ ५११ ॥

कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुममयमेव आउत्तो ।

अन्नतरगम्मि जोगे, वेयावच्चे विसेसेणं ॥ ५१२ ॥

कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुममयमेव आउत्तो ।

अन्नतरगम्मि जोगे, विसेसग्गे उत्तपट्ठम्मि ॥ ५१३ ॥

गाथात्रयमपि प्राप्तवत्, नवरम्, उत्तमार्थ-उत्तमार्थं प्रतिपक्ष-
स्य वैयाकुल्ये च विशेषतः कर्मनिजरा भवतीति विशेषत-
उभयत्रापि यतितव्यम् । गतम् (१६) निजराद्वारम् ।

अथ (२०) संस्तारकद्वारमाह—

संथारो उत्तपट्ठे, भूमिसिलाफलगमादि नायव्वो ।

संथारपट्ठपादी, दुगवीरात् बहु वा वि ॥ ५१४ ॥

उत्तमार्थे व्यवस्थितस्य संस्तारको दातव्यो भूमिः—भूमि-
कपः, शिला वा—प्रधानशिलातलरूपः, एतौ च द्वावपि—अ-
स्फुटितावशुषिरौ कर्त्तव्यौ । तत्र स्थितो वा निपक्षो वा य-
यासमाधि तिष्ठतु, फलकं वा संस्तारको ज्ञातव्यः, तच्च
फलकमेकाङ्गिकमानेतव्यम्, तस्याभावे द्वादिफलकाऽऽत्मकः
तस्याप्यभावे निरस्तारकम्—ऽयात्मको ज्ञातव्यः । एतत् आदि
शब्दस्य व्याख्यानम् । इदानीमास्तरणमाह—संस्तारकोत्तरपट्ठ
इत्येतत्प्रस्तरणमुत्सर्गेतः । अथवादन आह—(बहु वा वि)
यदि सोत्तरपट्ठसंस्तारकमात्रे तस्य असमाधिपञ्चायते तदा
बहुमपि प्रस्तार्यन्ते तस्य कल्पप्रभृतीनि—

तह वि अमंथरमाणे, कुसमादीणि तु अञ्जुसिरतणाइ ।

तेसऽमति असंथरणे, अञ्जुसिरतणाइ ततो पच्छा ॥ ५१५ ॥

अथ कल्पप्रभृतिस्तारणेऽपि तस्यासमाधिपञ्चायते तदा
कुशाऽऽदीनि—दर्माऽऽदीनि अशुषिराणि तृणानि प्रस्तार्यन्ते,
तेषामसति—अभावे असंस्तरणे च सति ततः पश्चात् शुषि-
राण्यपि तृणाभ्यानीयन्ते ।

कोइव पावारग णवय—तूली आलिङ्गिणी अ भूमीए ।

एमेव अणहियासं, संथारगमाइ पल्लंके ॥ ५१६ ॥

यदि तृणेष्वपि प्रस्तारितेषु न समाधिस्तदा कोद्रवाऽऽवे-
रस्थि प्रस्तार्यते । तत्रापि समाधेरनुत्पादे प्राधारणकः, तत्राऽ-
प्यसमाधौ नभतं—जीर्णं (ऊर्णविशेषमयम्) तत्रापि समाध्य-
लाभे तूली, आलिङ्गिनी चोभयतः प्रस्तार्यते । एतत्सर्वं भूमौ
कर्त्तव्यम् । अथैवमपि नाध्यास्ते—न समाधिं प्राप्नोति, तदा
संस्तारकाऽदि पूर्वक्रमेण पल्लवके प्रस्तारणीयं, यावत्पर्यन्ते
तूलिका उभयत आलिङ्गिनी वा । गतं (२०) संस्तारकद्वारम् ।

इदानीम् (२१) उद्धर्त्तनाऽऽदिद्वारमाह—

पडिलेहणसंथारं, पाणम उव्वत्तणाइनिग्गमणं ।

सयमेव करइ सह, असहुस्स करेति अच्चे उ ॥ ५१७ ॥

यो भक्तप्रत्याख्याता सह—समर्थः सः स्वयमेवाऽऽर्पय-
स्योपकरणस्य प्रत्युपेक्षणं संस्तारकम्—संस्तारकप्रदानम्,
पानकं—पानकरणम्, उद्धर्त्तनाऽऽदि—उद्धर्त्तनापवर्त्तने अ-
न्तःप्रदेशात् बहिः, बहिःप्रदेशादन्तः प्रवेशनं करोति, असहस्य
असमर्थस्य पुनरप्ये सर्वं कुर्वन्ति ।

कथमित्याह—

कायोवचितो बलवं, निक्खमणपवेसणं च से कुणइ ।

तह वि य अविमहमाणं, संथारगयं तु संचारे ॥ ५१८ ॥

कायेन—शरीरेणोपचितो बलवान् (से) तस्यान्तःप्रदेशाद्बहिः-
निष्क्रामणं, बहिःप्रदेशादन्तः प्रवेशनं करोति, अशब्दादप्य-
स्वोद्धर्त्तनाऽपवर्त्तनाऽऽदिकं सञ्चार्यमाणोऽपि सोऽवष्टम्भनः
सञ्चार्यते । अथ तथाऽपि स न विषदते—न समाधिं प्राप्नोति
तदा तं तथाऽप्यविमहमाणं संस्तारगतं सञ्चारयन्ति ।

संथारो मउओ तस्स, समाहिहेतुं तु होइ कायव्वो ।

तह वि य अविमहमाणो, समाहिहेतुं उदाहरणं ॥ ५१९ ॥

समाधिहेतोः—समाधेरुत्पादनाय यः तस्य संस्तारको मृ-
दुको भवति कर्त्तव्यो यावत्पल्लवके तूल्या आलिङ्गनपट्टि-
कायाश्च समास्तरणमिति । तथाऽपि अविमहमाणे—समाधि-
मलभमाने समाधिहेतोः—समाधिसम्पादनाय इदम्—वक्ष्यमा-
णमुदाहरणं प्रोत्साहने—नेनेत्युदाहरणम्, प्रोत्साहनं कर्त्तव्यम् ।

तदेवाऽऽह—

धीरपुरिसपल्लवे, सप्पुरिसनिसेविए परमरम्मे ।

धम्मा सिलातले गया, निरवेयवखा निवज्जंति ॥ ५२० ॥

धम्माः केचन धीरपुरुषप्रज्ञे—तीर्थकरगणधरनिरूपिते, स-
त्पुरुषनिषेधिते—तीर्थकराऽऽदिभिरासंविता, परमरम्मे शिलात-
ले गता—व्यवस्थिता निरपेक्षाः—पराऽपेक्षारहितः (निवज्जंति)
निरवाप्यन्ते—नितरामभ्युद्यतमरणं प्रपद्यन्ते ।

जति ताव सावयाकुल—गिरिकंदरविसमकडगदुग्गेसु ।

साहेति उत्तिमट्ठं, धितिधणियसहायगा धीरा ॥ ५२१ ॥

किं पुण अणगारसहा—यगेण अणोससंगहवलेण ।

परलोइएन सका, साहेउं उत्तिमो अट्ठो ॥ ५२२ ॥

यदि तावत् धृतिरेव केवला धणियम्—अत्यर्थं सहायो ये-
षां ते धृतिधनिकसहायका धीराः सापदाऽऽकुलेषु गिरिक-
न्दरेषु विषमेषु कटकेषु विषमेषु च दुर्गेषु उत्तमार्थं सा-
धयन्ति, किं पुनरनगारसहायकेन—परलोकेन—परलोकार्थिना
अन्योन्यसहप्रहबलेन शक्यः साधयितुमुत्तमार्थं इति ।

जिणवयणमप्पमेयं, महुरं कक्काऽऽहुतिं सुणेतानं ।

सक्का हु साहुमउक्के, संसारमहोयहि तरिउं ॥ ५२३ ॥

जिनवचनमप्पमेयं मधुरं, ललितपदविन्यासाऽऽत्मकत्वात् ।
कर्णेयोरहुतिमिव कर्णाऽऽहुतिं—पायकस्य घृताऽऽहुतिरिव
कर्णेयोराप्यायकमिति भावः । शृण्वतां साधुमध्ये स्थिता-
नामकुलेशेन शक्यः संसारमहोदधिसतीतुमिति ।

सव्वे सव्वदाए, सव्वन्नु सव्वकम्मभूपीसुं ।

सव्वगुरु सव्वमहिया, सव्वे मेरुम्मि अहिसित्ता ॥ ५२४ ॥

सव्वाहि वि लद्धाहिं, सव्वे वि परीसहे पराइत्ता ।

सर्वे वि य तिस्थयरा, पादोवगया उ सिद्धिगया ॥५२५॥
सर्वे-सर्वदाः सर्वास्तु कर्मभूमिषु सर्वस्यामद्यामतीताना-
गतकृपायां सर्वशुभः सर्वमहिताः सर्वे मेरावभिषिक्ताः । सर्वे
आमर्षीष्यादिभिर्लक्षिभिरुपेताः, सर्वे च तीर्थकराः-ती-
र्थप्रवर्त्तनशीलाः सर्वोपरीषहान् पराजित्य पादपोषगताः
सिद्धि गताः ।

अवसेसा अश्वगाराऽतीयपदुपपन्नऽणुगया सर्वे ।

केई पादोवगया, पञ्चवस्त्राणं गिरिं केई ॥ ५२६ ॥

अवशेषाः-सर्वेऽपि च अनगाराः अतीताः प्रत्युत्पन्ना अना-
गताश्च केचित्प्रथमसंहननोपेताः पादपोषगताः, केचित्प्र-
त्याख्यानं-भक्तपरिष्ठां, केचिदिद्विर्नीं प्रतिपन्नाः ।

सवराभो अजाभो, सर्वे वि य पदमसंघयणवजा ।

सर्वे य देसविरया, पञ्चवस्त्राणं उ मरेति ॥ ५२७ ॥

सर्वा अप्यार्थिकाः, सर्वेऽपि च प्रथमसंहननवर्जाः, सर्वेऽ-
पि च देशविरताः प्रत्याख्यानेन-भक्तपरिष्कारूपेण म्रियन्ते ।

सर्वसुहृत्पञ्चमाभो, जीवियसारा उ सर्वजणयाभो ।

आहारामो रयणं, न विज्जइ हु उत्तमं लोण ॥ ५२८ ॥

सर्वस्य सुखस्य प्रभवः-उत्पादकारणं सर्वसुखप्रभवस्त-
स्मात्, जीवितसारात् "अन्नं वै प्राणा" इति चचनान्, सर्वस्य
यतो जनकः, तस्मात् आहारमन्तरं कस्याप्युत्पत्तेरभा-
धात्, इत्थंभूतादाहाराद्व्यवृत्तमं रत्नं लोके न विद्यते, किं
त्वाहार एव सर्वोत्तमं रत्नम् ।

रक्तवर्मेवभावयति—

विगहगहइ सिद्धे, य मोलु लोयम्मि जेतिया जीवा ।

सर्वे सव्वावत्थं, आहारे हुंति उवउत्ता ॥ ५२९ ॥

विग्रहगतीन्-विग्रहगत्यापन्नान्, सिद्धौश्च मुक्त्वा शेषा
याचन्तो लोके जीवास्तं सर्वे सर्वावस्थं-सर्वास्ववस्थास्वा-
हारे उपयुक्ता भवन्ति-वर्त्तन्ते, तत आहारः परमरत्नम् ।

तं तारिसयं रयणं, सारं जं सर्वलोभरयणाणं ।

सर्वं परिच्छिन्ना, पादोवगया पविहरन्ति ॥ ५३० ॥

तत्सर्वलोकस्त्वानां मध्ये सारं, तेषु सत्स्वपि तृप्तेरभाधात् ।
आहाररूपं रत्नं तत्सादृशं सर्वं परित्यज्य धन्याः पादपोष-
गताः प्रविहरन्ति ।

एयं पादोवगमं, निष्पडिकम् जिणेहिं पण्णत्तं ।

जं सोऊणं स्वमभो, ववसायपरकम् कुणइ ॥ ५३१ ॥

एतत्पादपोषगमं-मरणं जिनैर्निष्प्रतिकर्म प्रवृत्तं, यत् धृत्वा
कण्ठो व्यवसायपरकम् करोति । गतम् (२१) उद्धर्त्तनाऽऽ-
दिहारम् ।

अधुना (२२) " सारे(त्त)ऊण य कवयं " इति

हारव्याख्यानार्थमाह—

कोई परीसहेहिं वाउलितो वेयणहिंमो वावि ।

ओहसेज कयई, पढं वीअं च आसज्ज ॥ ५३२ ॥

कश्चित् प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां व्याकुलितो ध्याना-
व्हालितो, यद्विषा-वेदनया-पीडया अर्दितः-पीडितोऽवभा-

वेत-याचेरकदाचित्प्रथममशनं द्वितीयं वा पानकमासाधा-
धिकृत्य ।

ततः किं कर्त्तव्यमत आह—

गीयस्थमगोयत्थं, सारेउं मतिविबोहणं काउं ।

तं परिबोहय छट्ठे, षट्ठमे पणयं सिया विइए ॥ ५३३ ॥

स भक्तप्रत्याख्याता कदाचित्प्राप्तया देवनया अधिष्ठितोऽ-
वभाषेत, ततः परिज्ञाननिमित्तं स्मरणं कारयितव्यः । भय-
ते-कस्त्वं गीतार्थोऽगीतार्थो वा ? । अथवा-विषयो वर्त्तते,
रात्रिर्वा । तत्र यदि समस्तमवितथं व्रूते, तदा ज्ञायते—न प्रा-
प्तदेवतयाऽधिष्ठितः, किं तु परीषद्व्याजितो याचते, तदेवं
गीतार्थमगीतार्थं वाऽत्मानं स्मारयित्वा-स्मरणोत्पादनेन य-
थावस्थितं मतिविबोधनं कृत्वा तं प्रतिबोध्य षष्ठे रात्रिभोजनं
प्रथमे अशने प्रकृतं स्यात्, द्वितीये वा पानके । किमुक्तं भव-
ति ?-अशने पानके च याचिते तस्य भक्तपानाऽत्मकः कवच-
भूत आहारो दातव्यः ।

अथ किं कारणं प्रत्याख्याय पुनराहारो दीयते ?

तत आह—

इंदी ! पगीसइचमु, जोहियव्वा मणेश काएण ।

तो मरणदेसकाले, कवयवभूओ उ आहारो ॥ ५३४ ॥

इन्दीति चोदकाऽऽमन्त्रणे हे चोदक ! परीषद्वचमु-परीषद्व-
सेना, मनसा कायेन, उपलक्षणमेतत्, वाचा च योधिन-योधयि-
तव्या, ततस्तस्याः पराजयनिमित्तं मरणवृत्तिकाले-मरणस-
मये योधस्य कवचभूत आहारो दीयते ।

एतदेव विभावयिषुर्दिमाह—

संगामदुगं महसिल-रहमुसलं चैव तत्पक्वणया ।

असुरसुरेदावरणं, चेडय एगो गहं सरस्स ॥ ५३५ ॥

चेटकस्य-कोणिकस्य च परस्परं विग्रहे कोणिकपक्षे संग्रा-
मद्वयमसुरेन्द्रः-अमरः कृतवान् । तद्यथा-महाशिलाकण्टकं,
रथमुशलं च, तस्य प्ररूपणा, यथा व्याख्याप्रवृत्तौ तथा
कर्त्तव्या । (विस्तरतः महाशिलाकण्टकसंग्रामस्वरूपम् ' महा-
शिलाकण्टय ' शब्दे षष्ठभागे दर्शयिष्यते । रथमुसलसंग्रामस्व-
रूपं च ' रहमुसल ' शब्दे तस्मिन्नेवभागे उदाहरिष्यते)
असुरेन्द्रेण च शकेण कोणिकस्याऽऽवरणं कृतम्, कठिनव-
ज्रमयप्रतिरूपके स क्षिप्त इत्यर्थः । ततः चेटकस्य एकः
धारयिः कोणिकवधाय शरस्य-कनकप्रहरणविशेषरूपस्य
ग्रहं-ग्रहणं कृतवान् ।

एतदेव स्पष्टयति—

महसिलकंटे तहियं, बहंते कोणिओ उ रहिएण ।

कक्खगविलगेशं, पिढे पइओ उ कण्णेशं ॥ ५३६ ॥

उप्फेडिउं सो कण्णगो, कवयावरणम्मि सो तओ पडितो ।

तस्स पुण्ण कोणिणयं, सीसं छिणं खुरप्पेणं ॥ ५३७ ॥

तत्र महाशिलाकण्टके संग्रामे वर्त्तमाने कोणिकश्चेटकस्य-
रथिकेन निरन्तरं शरमोक्षयत आच्छादितः, परं ते सर्वेऽपि
शराः कठिनप्रतिरूपकेऽभ्यत्य बहिः पतिताः, ततो वृत्तमाकृष्ट
तक्षिलमेन कोणिकः पृष्ठे कनकेन प्रहरणविशेषेण ग्रहतः,
सोऽपि कवचाऽऽवरणे कठिनप्रतिरूपके उत्स्फिक्त्य ततः

कवचाऽऽवरणात् पतितः ततः कोणिकेन तं तथाऽध्यवसा-
यं कृतविलग्नमवलोक्य कापाऽऽवेशात्तस्य शिरः क्षुभ्रं
क्षिप्तम् ।

दिट्टंतस्स उवणओ, कवयत्थाणी इहं तहाऽऽहारो ।

सच्चू परीसहा खलु, आराहण रज्ज्याणीया ॥ ५३८ ॥

एषः—अनन्तरादितो दृष्टान्तोऽयं तस्योपनयः—कवचस्था-
नीय इह तथारूप आहारः, शत्रवः परीषदाः राज्यस्था-
नीया आराधना । यथा शत्रुपराजयाय कवचमारोप्यते स-
ङ्ग्रामे, तथा परीषदजयाय चरमकाले दातव्य आहारः ।

अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—

जह वा उंचियपादे, पायं काऊण हत्थिणो पुरिसो ।

आरुहइ तह परिणी, आहारेणं तु भाणवरं ॥ ५३९ ॥

यथा वा कोऽपि पुरुषो हस्तिनमारोढुमशक्नो हस्तिनः
पादमाकुञ्चापयति, आकुञ्चाप्य तस्मिन्पादे आत्मीयं पादं कु-
त्वा हस्तिनमारोहति, तथा परिणी-भक्तपरिज्ञावान् आहा-
रेण ध्यानवरम्-उत्तमं ध्यानमारोहति ।

उवकरणेहिं विहूणो, जह वा पुरिसो न माहए कजं ।

एवाऽऽहारपरिणी, दिट्टता तत्थिमे हुंति ॥ ५४० ॥

यथा पुरुष उपकरणैर्दात्रादिभिर्विहीनो न साधयति लव-
नाऽऽदिकं कार्यम्, एवमाहारमन्तरेण परिणी-भक्तपरिज्ञावा-
न् परीषदपराजयम् । तत्रैव यद्यमाना दृष्टान्ता भवन्ति ।

तानेवाऽऽह—

लावण पावण जोहे, संगामे पंथगे वि य ।

आउरे सिक्खए चव, दिट्टतो कवए ति य ॥ ५४१ ॥

दातेणं नावाए, आउहपहेणोसहेहिं च ।

उवकरणेहिं च विणा, जहसंखमसाहगा सवे ॥ ५४२ ॥

यथा प्रथमश्लोकात् लावकाऽऽदयः सर्वे यथासङ्ख्यं दात्रा-
दिभिर्द्वितीयगाथैर्विना न साधकाः । तथाहि—लावको दा-
त्रेण विना लवितुं न शक्नोति । सायको नाया विना
नयादिकं लब्धयितुं न, राज्ञामे यंथा आयुधैर्विना शत्रुपराज-
यं, पथिकः पन्थानं गन्तुम् उपानद्व्यां विना, आतुरः प्रगु-
णीभवितुमेषधैर्विना, शिष्यको वादित्रकर्माऽऽदि वादित्रा-
दिभिरुपकरणैर्विना ।

एवाऽऽहारेण विणा, समाधिकामो ण माहए समाहिं ।

तम्हा समाहिहेऊ, दायवो तस्स आहारो ॥ ५४३ ॥

एवं समाधिकाम आहारेण विना समाधिं न साधयति
तस्मात्समाधिद्वैतोस्तस्याऽऽहारो दातव्यः ।

अत्राऽऽक्षेपपरिहारावाह—

सरीरमुच्चिन्नं जेण, को संगो तस्स भोगे ? ।

समाधिसंघणोहउं, दिज्जए सो उ अंतए ॥ ५४४ ॥

अथ येन शरीरमुच्चिन्नं को भोजने तस्य संगो येन तत् याचते ?
उच्यते न ख जीविताऽऽशानिमित्तमाहारं याचते, किंतु समा-
धिसहमानस्तत एतदस्माभिर्कृत्वा मा तस्य समाधिध्याया-
त्तौ भूयादिति समाधिसन्धानहेतुराहारः अन्तसमये दीयते ।

केन विधिनत्यत आह—

सुद्धं एसित्तु ठावेति, हाणीतो वा दिणे दिणे ।

पुव्वुत्ताए तु जयणाए, तं तु गोवेति अक्खहिं ॥ ५४५ ॥

शुद्धम्-उद्भूताऽऽदिदोषरहितमेषिवा—गवेषित्वा स्थापय-
न्ति हानौ वा शुद्धालाभे दिने दिने पूर्वोक्तया पञ्चकपरिहाराणि-
लक्षणया यतनया गवेषयित्वा तत् अन्वयं गोपयन्ति, गोप-
यित्वा यदि प्रतिदिनं संशुद्धस्य यतनया वा अलाभे पथुपित-
मपि क्रियते, ततो यथावसरं प्रयच्छन्ति २२ ।

सम्प्रति (२३) चिह्नकरणद्वारमाह—

निव्वाघाण्णेवं, कालगए विगिचणा उ विहिपुव्वं ।

कायव्वं चिधकरणं, अचिधकरणं भवे गुरुणा ॥ ५४६ ॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण निर्व्याघातेन-व्याघाताऽभावेन काल-
गते तस्य विधिपूर्वं विवेचना-परिष्ठापना कर्तव्या । तथा
कर्त्तव्यं चिह्नकरणम्, अचिह्नकरणे-चिह्नकरस्युऽभावे प्रा-
यश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । तच्च चिह्नकरणं द्विधा-शरीरे,
उपकरणे च । तत्र शरीरे-भक्तं प्रत्याख्यातुकामेन लोचः
कर्त्तव्यो, यदि प्रत्याख्यातेऽपि भक्ते परं जीवितो लोचं च-
र्जेते तथाऽप्यवश्यं लोचं करोति, कारयति वा; उपकरणे
रजोहरणमस्य समीपं क्रियते, चोलपट्टाप्रतो, मुखं च
मुखप्राप्तिका ।

चिह्नकरणाऽभावे दोषानाह—

सरीरे उवगरणम्मि य, अचिधकरणम्मि सो उ रातिगिओ ।

मगणगवेसणाए, गामाणं घायणं कुणइ ॥ ५४७ ॥

शरीरे, उपकरणे च अचिह्नकरणे चिह्ने अकृते अयमर्थो
दोषः—स कालगतो रत्नाधिकः स्यात्, तं चाकृतचिह्नं
भद्राकृतिं दृष्ट्वा केचित् गृहस्थाः । चिन्तयन्ति-केनाप्येष
गृहस्थो बलात्करणेण मारयित्वा त्यक्तः ततस्तेर्दृष्टिकस्य
कथितं, सोऽपि दृष्टिकः श्रुत्वा कैश्चिन्मार्गितो भवेदिति
तेषां मार्गगवेषणार्थं तत्प्रत्यालक्षप्रामाणां पञ्चानां दशानां
वा घातनं दण्डनं कुर्यात् २३ ।

सम्प्रति (२४) अन्तर्बहिर्व्याघात इति द्वारमाह—

न पयासिज लहूतं, परीसहउदण्णं कृज्ज वाघातो ।

उत्पन्ने वाघाते, जो गीअत्थाण उववातो ॥ ५४८ ॥

स भक्तप्रत्याख्याता गृहिणां न प्रकाश्यते यतः कदाचित् प-
रीषदस्योदयेन प्रत्याख्यानस्य व्याघातो-विलोपः स्यात्, ततः
समस्तस्यापि प्रवचनस्य लघुना जायते, उत्पन्ने च व्याघाते
यो गीनार्थानामुपायः स प्रयोक्तव्य इति वाक्यशेषः ।

को गीयाण उवाओ, संलेहमतो ठविजए अओ ।

अच्छइ ते जोवओ, इतरो उ गिलाणपडिकम्पं ॥ ५४९ ॥

वमभो वा ठाविज्जति, अस्ससासतीए तम्मि संथारे ।

कालगओ ति य काउं संभाकालम्मि गीयंति ॥ ५५० ॥

भक्तप्रत्याख्याता द्विविधः एकोऽनेकश्च । ते द्विविधाः, ज्ञाता,
अज्ञाताश्च । ज्ञातो नाम-दृष्टिकोऽऽदीनां, प्राकृतजनानां च
विदितस्वरूपो यथा यावज्जीवमेव भक्तं प्रत्याख्यातवान्, तद्वि-
परीतोऽज्ञातः । तत्र यदि ज्ञातो भक्तपरिज्ञां न निस्तरति तदा को
गीनार्थानामुपायः प्रयोक्तव्यः ? उच्यते तदा स जवनिकान्त-

रितः स्थापितो यो वाच्य उत्पद्यते स स्थाप्यते । इतरस्य तु भ-
क्तपरिज्ञाव्याघातवतो ग्लानपरिकर्म क्रियते, अथास्त्यसंले-
खनगतो न विद्यते, नाप्यन्यः कश्चिदुत्सहने, तदाभ्यस्वासस्य
भावे दुःखः स्थाप्यते तस्मिन्पुनर्भक्तप्रत्याख्यायकसत्के संसा-
रे । ततो ज्वनिकान्तरितया लोकवन्द्यपनाऽऽवियतनया स क-
रोति । यस्तु भक्तपरिज्ञाविलोपयाम् सोऽप्यसागारिक एका-
न्ते श्रियते, मृतस्य च ग्लानपरिकर्म तावत् क्रियते यावत्
प्रथमालिका करोति, ततोऽत्र जनमध्ये राजौ स कालग-
त इति प्रकाशः, स्वयं गमनेन सहायप्रदानतो वा स.
न्याकाले तं निष्काशयन्ति ।

एतदेष भावयन्ति—

एवं तू नायम्मी, दंडिगमादीहि होइ जयणा उ ।

सयं गमण पेसयं वा, खिमण चउरो अणुगयाया ॥ ५५१ ॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण दण्डिकाऽऽदिमिहते भवति यतना
ज्ञातव्या । प्रथमालिकाकरणे स्वयं सर्वेषां साधूनां गमनं भ-
वति । यदि वा-ससहायस्य अन्यत्र तस्य प्रेषणम् । यस्तु तं
भक्तपरिज्ञाव्याघातवस्तं क्षिप्तयति—भक्तप्रत्याख्यानप्रतिभ्रम
एव इति, तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो मासा अनुग्याता गुरु-
काः यस्तु न ज्ञातः स यदि न निस्तरति तथाऽपि न प्रवच-
नस्योद्गाहः । गतं सपराक्रमं भक्तप्रत्याख्यानम् ।

अपराक्रमयाचामाह—

सपरिक्रमे जो उ गमो, नियमा अपरकगम्मि सो चेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, खीणो जंघावले गच्छे ॥ ५५२ ॥

सपराक्रमे भक्तप्रत्याख्याने यो गमोऽभिहितः स एवापरा-
क्रमेऽपि नियमाद्वेदितव्यो, नवरं पुनरिदं नानाध्वमपराक्रमे
क्षीणं जंघावले भवति स्वगच्छे एव । तथाहि-क्षीणे जंघावले
वृद्धत्वेन मर्तुकामः स्वगच्छे भक्तं प्रत्याचष्टे ।

संप्रति व्याघातिममाह—

एमेव आणुपुव्वी, रोगायंकेहिं णवरि अभिभूतो ।

बालमरणं पि य सिया, मरिज्जउ इमेहिं हेऊहिं ॥ ५५३ ॥

एवमेव-अननैव प्रकारेणाऽनुपूर्व्या क्रमेण व्याघातिमं प्रति-
पक्ष्यं, नवरं रोगाऽऽतङ्कैरभिभूतः स नृ-तत् प्रतिपद्यते । एता-
वान् विशेषः-यदि पुनरभिर्वध्यमायैर्हेतुभिर्मृयेत् तदा तत्
व्याघातिमं बालमरणमपि स्यात् ।

तानेव हेतूनाह—

बालऽच्छमल्ल विस विमू-इका य आयंकसन्नि कोसलए ।

ऊमास गिद्ध रज्जू, ओमऽसिवे घःए संबद्धो ॥ ५५४ ॥

व्यालो-गोनसाऽऽदिः, अच्छमल्लः श्रुतां, विषं, विशू (सू)
बिका च प्रतीता, आतङ्कः-क्षयाऽऽदिव्याधिः, संक्षिकोशल-
के-कोशलभावके प्रत्यनीके संजाते, उच्छ्वासनिरोधे, शुद्धपृष्ठ-
करणं रज्ज्वा उत्कलम्बनम् । अवमे-दुर्मिते अशिवे घातो-
विद्युदाऽऽदिभिरभिघातः, संबद्धं वा तेन हस्तपादाऽऽदि जा
तमेतैर्हेतुभिर्व्याघातिमं बालमरणमपि भवति ।

कथमित्याह—

बालेण गोणमादी, खदिनो हुज्जा मडिउमारदो ।

कओहुनासिगादी, विभंगिया र्दच्छमल्लेहिं ॥ ५५५ ॥

व्याधेन गोनसाऽऽदिना स खादिनो भवेत्ततः शटितुमार-
धवान् बालमरणमपि कुर्यात् । यदि वा-अच्छमल्लेन-श्रुतं
कर्णोष्ठनाशिकाऽऽदीनि विभंग्यानि भवेयुः, ततो बालमरण-
माभयेत ।

विषाऽऽदिहेतूनाह—

विसलद्धो हांजा वा, विसूइया वा स उट्टिया हांजा ।

आयंको वा कोई, खयमादी उट्टियो हांजा ॥ ५५६ ॥

तिष्ठि उ वारा किरिया, तरस कया हवेज्ज नो उ उवसंतो ।

जह वोमे कोसलेणं, सण्णिया पंच उ सयाइ ॥ ५५७ ॥

साहूणं रुद्धां, अह यं भत्तं तु तुज्ज दाहामो ।

सामंतरं च नाउं, लुद्धेणं धम्मं विकीतं ॥ ५५८ ॥

विवेण वा कश्चित् लब्धो भवेत् वि (सू) श्रुतिका वा (से)
तस्य उपस्थिता, आतङ्का वा कांऽपि क्षयाऽऽदिस्तस्योत्थितो
भवेत् । तस्य च त्रीन् वारान् क्रिया कृता, परं नोपशमते, त-
तो बालमरणं प्रतिपद्यते । तथा वा अवमे-दुर्मिते कोश-
लेन संक्षिप्ता अवकेण, साधूनां पञ्चशतस्यन्यत्र गच्छ-
न्ति निरुद्धानि यथाऽहं भक्तं युष्माकं दास्यामि; तेन च पा-
पीयसा लुब्धेन लाभान्तरं-लाभविशेषं ज्ञात्वा धान्यं वि-
कीतम् ।

ततः किमित्याह—

तो णाउ वित्तिज्जेयं, ऊसासनिरोहमादीणि कयाइ ।

अणहीयासे तेहिं, वेयण साहूहिं ओमम्मि ॥ ५५९ ॥

ज्ञात्वा वित्तच्छेदं दुर्मिते वेदनामनध्यासितरसहमानैरुच्छ्वा-
सनिरोधाऽऽदीनि कृतानि, केचिदुच्छ्वासनिरोधकरणतोऽपरं
शुद्धपृष्ठकरणतोऽप्यस्य रज्ज्वा वैहायसविधानतो बालमरणं
प्रतिपद्यन्तः ।

पडिघातो वा विज्जू, गिरिभितीकोणयाइ वा हुज्जा ।

संबद्ध हस्थपाया-दओ व वातेण होज्जाहि ॥ ५६० ॥

प्रतिघातो विद्युता गिरिभिस्ते पतन्त्या गिरिकोणकादा प-
ततो भवेत्, ततो बालमरणम् । अथवा-हस्तपादाऽऽदयो वा-
तेन संबद्धा भवेयुः, तत आश्रयते बालमरणम् ।

तथा वाऽऽह—

एएहिं कारणेहिं, पंडियमरणं तु काउमसमत्थो ।

ऊसासगिद्धपिटं, रज्जुगहणं च कुज्जाहि ॥ ५६१ ॥

एनैरनन्तरोदितैर्व्यालभक्षणप्रभृतिभिः कारणैः पण्डितम-
रणं यथोक्तप्रत्याख्यानरूपं कर्तुमसमर्था उच्छ्वासनिरोधं शु-
द्धपृष्ठं रज्जुगहणं वा कुर्युः । अथ किमिति तं व्यालभक्षिता-
ऽऽद्य आत्मानं घातयन्ति ? ।

उच्यते—

अणुपुव्वविहारीणं, उस्सग्गनिवाइयाण जा सोही ।

विहरंतण न सोही, यणिया आहारलोवेणं ॥ ५६२ ॥

ये व्यालाच्छमल्लाऽऽदिकृतव्याघातरहितास्तेषामनुपूर्व्या
श्रुतवदे मासकल्पेन वर्षावासे चतुर्मासकल्पेन विहारिणा-
मुत्सर्गनिपातिनामुत्सर्गेण संयममनुपालयतां या चारित्रशो-
धिर्भवति, सा व्यालाच्छमल्लाऽऽदिव्याघातवति विहरति न भ-

भक्तपञ्चखाण

णिताः शोधिनं भवतीत्यर्थः कस्मात् भवतीत्याह—आहार-
लोपेन, ते हि व्यङ्ग्यत्वाद्दिना कारणेन न शक्नुवन्ति परिपूर्णा-
मुत्तराण्युविशुद्धिं कर्तुं, ततो यथाऽवस्थिताऽऽहारविलापतो-
बालमरणमभ्युपगच्छन्ति । तदेवमुक्तं भक्तप्रत्याख्यानम् । ४५०
१० उ० ।

अत्र भक्तपरिहायां च विस्तरतो विधिः सामा—

चारीनोऽवसेयः । स चायम्—

" गंधा १ संघो २ चिह्नं ३ सं-

ति ४ सासणा ५ स्त्रित्त ६ भवण ७ सव्यसुरा ८ ।

सकृत्थ ९ संतिपुताऽऽ १०-

राक्षसेवी अउज्जोआ ११ ॥ १ ॥

सोही १२ आमण १३ संमं १४,

समय १५ वय १६ तिभि मंगलाऽऽलावा १७ ।

अउसरण १८ नमो १९ अणसण २० ।

वास २१ धुर २२ ऽणुमट्टि २३ उधवूहा २४ ॥ २ ॥ "

तत्र प्रथमं गुरुकुलमार्थाऽऽराधनार्थं वासानभिमन्त्र्य ग्लान
स्य शिरसि क्षिपति १, ततः प्रतिमासद्वावचतुर्थिधसङ्घ-
(२) समन्विता गुरुग्लानेन समम् अधिकृतदेवस्तुतिभिर्देवान्
वन्दते ३, ततः शान्तिनाथकायोत्सर्गः ४, शासनदेवता ५, क्षेत्र
देवता ६, भवनदेवता ७, समस्तवैद्यावृत्त्यकराणां ८, शक्रस्त-
वपाठः ९, शान्तिस्तवपाठः १०, आराधना देवताऽऽराधनार्थं का-
योत्सर्गः 'लोगस्तुज्जोयगरे' चतुष्टयचिन्तनं, पारयित्वा " य-
स्याः साक्षिभ्यतो भव्याः, वाङ्मनार्थप्रसाधकाः । श्रीमदा-
राधनादेवी, विप्रमातापहाऽस्तु वः ॥ १ ॥ " इति स्तुतिदा-
नं ११, तदनु गुरुर्निधयायुपविश्य बालकालात् ग्लानमालो-
चनां प्रापयति ।

तत्रो—

" जे मे जाणंति जिणा, अहराहा जेसु जेसु ठाणसु ।

तेह आलांरउं, उवट्टिअं सव्वभवेणं ॥ ४८ ॥ (४५०१०३०)

अउमथो मूढमणां, कित्तियमितं पि संमरइ जीवो ।

जं च न समरामि अहं, मिच्छा मे दुक्कडं तस्स ॥ १ ॥

जं जं मणुण वडं, जं जं वायाए भासिअं पावं ।

काएण य जं च कयं, मिच्छा मे दुक्कडं तस्स ॥ २ ॥

हा दुइत्तु कयं हा दुइ-दु कारिअं अणुमयं पि हा दुइं ।

अतो अतो डउमइ, द्विययं पच्छाणुतावेणं ॥ ३ ॥

जं च सरीरं सुडं, कुडुंउवगरणरुवविआणं ।

जीवापघायजणयं, संजायं तं पि निदामि ॥ ४ ॥

गहिऊण य मुक्काइ, अम्मणमरणेसु जाइं देहाइं ।

पावेसु पत्तथाइं, वोसिरिआइं मय ताइं ॥ ५ ॥ "

इत्यादि १२ ।

ततः सकृद्व्रतमणा—

" साहूण साहूणीण य, सावयसावीण अउविहो संघो ।

जं मणवयकाएदिं, साइअो तं पि खामेमि ॥ १ ॥

आययिणं उवज्झाए, सीसे साइमिण कुलगणे अ ।

जं मे केइ कसाया, सव्वे निविहेण खामेमि ॥ १ ॥

खामेमि सव्वजीवे, सव्वे जीवा खमंतु मे ।

मिस्सी मे सव्वभूणसु, वेरं मज्झण केण ॥ २ ॥

सव्वस्स समणसंघस्स, भगवओ अज्जलिं करिअ सीसे ।

सव्वं खमावहत्ता, खमामि सव्वस्स अहयं पि ॥ ३ ॥ "

ततो नमस्कारोच्चारपूर्वम्— " अरिहंतो मह देवो १,

इति वार २, १३-१४, एवं सामायिकं वार ३, १५, ततः पञ्च

महामतानि रात्रिभोजनविरमणपष्ठानि वारत्रयमुच्चार्य-

न्ते १६, ततो 'इच्छेयाइं' गाथा " अउसरणमणवुक्क-

ड-गरिहा सुकडाणुमोअणं कुणसु । सुहभावणं अणस-

णं, पंचनमुक्कारसरणं अ ॥ १ ॥ " "अत्तारि मंगल" मित्या-

द्यालापकप्रयं अ १७ । ततो " समणस्स भगवओ महावीर-

स्स उत्तमट्टे ठाइमाणो पच्चक्खामि सव्वं पाणाइवायं १,

सव्वं मसायायं २, सव्वं अदिआदाणं ३, सव्वं मेहुणं ४,

सव्वं परिगहं ५, सव्वं कोहं ६, सव्वं माणं ७, सव्वं मा-

यं ८, लोभं ९, पिउजं १०, दोसं ११, कलहं १२, अम्मक्खा-

णं १३, अरइरइ १४, पेसुअं १५, परपरिवायं १६, मायामो-

सं १७, मिच्छादंसणमज्झं १८ । इच्छेयाइं अट्टारल पावट्टा

णाइं जायज्जीवाए तिविहं तिविहेणं जाव वोसिरामि । तत्रो

सउणसयणाइस्समणं वंदणं दाऊण १८, नमुक्काणपुव्वं १९,

गिलाणो अणसणमुच्चरइ । "भवचरिमं पच्चक्खामि तिवि-

हं पि आहारं असणं खाइमं साइमं अज्जत्थऽणाभोगेणं सह-

सागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिंवत्तिआगारेणं वोसि-

रामि । " अनाकारे तु पत्त्याऽऽकारद्वयगहितं यथा ' भवच-

रिमं निराकारं पच्चक्खामि अउविहं पि आहारं सव्वं अ-

सणं सव्वं पाणं सव्वं खाइमं सव्वं साइमं अज्जत्थऽणामो-

गेणं सहसागारेणं । " द्वयोरपि " अरिहंताइ ५ सक्खिअं

वोसिरामि " अथवा-- " अहं मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देह-

स्सिमर वेलाए । आहारमुवहि देहं, सव्वं तिविहेण वोसि-

रिअं ॥ १ ॥ " २०, तत्रो नि धारगपारगा होइ ति " भणन् वासान्

शान्त्यर्थे तस्समुखं क्षिपति सङ्घः २१, 'अट्टाअयमि उसहो '

इत्यादि स्तुतः " पञ्चानुत्तरसरणां " इत्यादि स्तोत्रस्य भ-

णनं २२, 'अम्मज्जरामरणजने' इत्यादिदेशनां च विधत्ते इ-

त्यादि २३ उपवृंहणा च कार्या-नथा संवेगजनकमुत्तराध्य-

यनाऽऽदि प्रतिदिनं तस्समीपे पठ्यते । " एवं सावयस्स वि,

नवरं—सावओ समसगाहाठाणं समसदंडयं दुवालल व-

याइं उच्चरइ, जहाससीए सत्तसु कित्तसु धणव्वयं करेइ,

तत्रो सामग्गीलभावे संधारवदिककं पि पडिअइ । " एवं

च मरणेन मृतस्य साधोः शरीरमप्यसाधुभिर्विधिना परिह्रा-

प्यमिति २४, ध० ३ अधि० ।

ग्लानभावोपगतेन भिक्षुणा भक्तपरिहाऽऽख्यं मरणमभ्युप-

गन्तव्यमित्येतत्प्रतिपाद्यते, तदनेन सम्बन्धेनाऽऽया-

तस्यास्योद्देशकस्याऽऽदिसूत्रम्—

जे भिक्खु दोहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायतइएहिं तस्स

यं नो एवं भवइ—तइयं वत्थं जाइस्सामि, से अहेस-

णिआइं वत्थाइं जाइआ ० जाव एवं खु तस्स भिक्खुस्स

सामगियं । अह पुण एवं जाणिआ—उवा, कंते खुलु हेमं-

ते गिम्हे पडिअमे, अहापरिजुआइं वत्थाइं परिट्ठविआ,

अहा परिजुआइं परिट्ठविता अदुवा संतरुत्तरे अदुवा ओ-

मचेले अदुवा एगसाइ अदुवा अचेले लाघविणं आगममा-

यो तवे से अभिसपक्काणं भवइ, जमेयं भगवया पवेइयं तवे

व अभिसमिक्त्वा सव्वओ सव्वचाए सम्पत्तमेव समभिजा-
शिया, जस्स थं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो अबलो अहमसि
नालमहमंसि गिहंतरसंकमणं भिक्खायरिं गमणाए, से ए-
वं वयंतस्स परो अभिहं असणं वा पाणं वा खाइमं वा-
साइमं वा आहहु दलइजा, से पुव्वामेव आलोइजा-आउ
संतो ! नो खलु मे कप्पइ अभिहं असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा अणुए वा पायए वा अणे वा एय-
प्पगारे । (सू० २१६)

तत्र त्रिकल्पपर्युषितः स्थविरकल्पिको जिनकल्पिको वा
स्यात्, कल्पद्वयपर्युषितस्तु नियमाजिनकल्पिकपरिहारवि-
शुद्धिकयथालन्दिकप्रतिमाप्रतिपन्नानामन्यतमः, अस्मिन् सु-
अपदिष्टो यो मिश्रजिनकल्पिकाऽऽदिर्द्वाभ्यां वस्त्राभ्यां पर्युषि-
तो वस्त्रशब्दस्य सामान्यवाचित्वादेकः सौमिकोऽपर और्णिक
इत्याभ्यां कल्पाभ्यां पर्युषितः-संयमं व्यवस्थिता, किम्भू-
ताभ्यां कल्पाभ्यां ?-पात्रतृतीयाभ्यां पर्युषित इत्याद्यनन्त-
रोंद्देशकवक्ष्यं यावत् 'नालमहमंसि' सि स्पृष्टोऽहं वाता-
दिमी रोगैः 'अबलः' असमर्थः 'नालं' न समर्थोऽस्मि-
गृहाद् गृहान्तरं सक्कमितुं, तथा मिश्रार्थं चरणं-चर्या मि-
श्राचर्या नष्टमनाय 'नालं' न समर्थ इति, तदेवम्भूतं
भिन्नुपलभ्य स्यात् गृहस्थ एवम्भूतामात्मीयामवस्थां वदतः
साधोरवदतोऽपि परो गृहस्थाऽऽदिरनुकम्पाभक्तिरसाऽऽ-
र्द्रहृदयोऽभिहन्त-जीघोषमर्दनवृत्तं, किं तद् ?-अशनं पानं
स्नादमं स्वादिमं चेत्यारादाहत्य तस्मै साधवे 'दलपञ्च' सि
वधादिति । तेन च ग्लानेनाऽपि साधुना स्वार्थमनुसरता
जीवितनिधिपासुनाऽवश्यं मर्त्यव्यामत्यध्यवसायिना किं
विधेयमित्याह-स जिनकल्पिकाऽऽदीनां चतुर्णामन्यतमः
पूर्वमेव-आदावैव 'आलोचयेत्' विचारयेत्, कतरेणोद्गमाऽऽ-
दिना दोषेण पुष्टमेतत् ? तत्राभ्याहृतमिति शब्दाऽभ्याह-
तं च प्रतिषेधयेत्, तद्यथा-आयुष्मन् गृहपते ! न खल्वेतन्म
माभिहन्तमभ्याहृतं च कल्पने अशनं भोक्तुं पानं पातुमन्यद्वै-
तप्रकारमाधाकर्मसाऽऽदिदोषदुष्टं न कल्पत, इत्येवं तं गृहप-
ति दानायोद्यतमाज्ञापयेदिति, पाठान्तरं वा "तं भिक्खुं केइ
आहावई उवसंकमिणु वूया-आउसंतो समणा ! अहं तव
अट्टाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अमि-
हं दलामि, से पुव्वामेव जाणेज्जा आउसंतो गाहावई !
अजं तुमं मम अट्टाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं
वा अभिहं केतसि, णो य खलु मे कप्पइ एयप्पगारं
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा भोत्तए वा,
पायए वा अणे वा तहप्पगारे सि ।" कण्ठयं, तदेवं प्र-
तिषिद्धोऽपि भावकसंक्षिप्तप्रकृतिभद्रकमिथ्यादृष्टीनामन्यतम-
एवं चिन्तयेत्, तद्यथा-एष तावत् ग्लानो न शक्नोति मि-
श्रामटितुं न चापरं कञ्चन ब्रवीति तदस्मै प्रतिषिद्धोऽप्यहं
केनचिच्छ्रयता दास्यामीत्येवमभिसम्पत्त्याऽऽहाराऽऽदिकं
लोकयति, तस्माधुरभेषणीयमिति कृत्वा प्रतिषेधयेत् ।

किं च—

जस्स थं भिक्खुस्स अयं पणप्पे-अहं च खलु पडिज-

तो अपदिक्खंतहि गिलाणो अगिलाणोहि अभिकंख साह-
म्मिण्हि कीरमाणं वेयावडियं साइजिस्सामि, अहं वावि
खलु अप्पदिक्खतो पडिक्खत्तस्स अगिलाणो गिलाणस्स अ-
भिकंख साहम्मियस्स कुज्जा वेयावडियं करणाए आहहु-
परिक्खं अणुक्खिस्सामि आहं च साइजिस्सामि १, आ-
हहु परिक्खं अणुक्खिस्सामि आहं च नो साइजिस्सा-
मि २, आहहु परिक्खं नो अणुक्खिस्सामि आहं च सा-
इजिस्सामि ३, आहहु परिक्खं नो अणुक्खिस्सामि आ-
हं च नो साइजिस्सामि ४, एवं से अहाकिट्टियेव च-
म्मं समभिजाणपाणे संते विरए सुसमाहियलेसे तत्थ वि
तस्स कालपरियाए से तत्थ विअंतिकारए, इच्चं विमो-
हाययणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं ति वेमि ।
(सू० २१७)

'णं' इति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोः परिहारविशुद्धिकस्य
यथालन्दिकस्य वा अयं-वक्ष्यमाणः प्रकल्पः-आचारो भवति,
तद्यथा अहं च खलु 'चः' समुच्चये 'खलुः' वाक्या-
लङ्कारे, अहं क्रियमाणं वैयावृत्यमपरैः 'स्वादयिष्यामि'
अभिलषिष्यामि, किम्भूतोऽहं ?-प्रतिज्ञतो-वैयावृत्यकरणा-
यापरैरुक्तः-अभिहितो यथा तव वयं वैयावृत्यं यथोचितं
कुर्म इति, किम्भूतैः परैः ?-अप्रतिज्ञतैः-अनुक्तैः, किम्भू-
तोऽहं-ग्लानो विकृष्टतपसा कर्त्तव्यताऽशक्ता वाताऽऽदि-
सौमिष्य वा ग्लान इति, किम्भूतैरपरैः ?-उचितकर्त्तव्यसहि-
ष्णुभिः । तत्र परिहारविशुद्धिकस्यानुपाहारिकः करोति कल्प-
स्थितो वा परो, यदि पुनस्तेऽपि ग्लानास्ततोऽन्ये न कु-
र्वन्ति, एवं यथालन्दिकस्यापीति, केवलं तस्य स्थविरा
अपि कुर्वन्तीति दर्शयति निर्जराम् 'अभिकाक्ष्य' उद्दि-
श्य 'साधर्मिकैः' सदृशकल्पिकैककल्पस्थैरपरसाधु-
भिर्वा क्रियमाणं वैयावृत्यमहं 'स्वादयिष्यामि' अभि-
काक्ष्यिष्यामि यस्यायं भिक्षोः प्रकल्पः-आचारः स्यात् स
तमाचारमनुपालयन् भक्तपरिक्षयाऽपि जीवितं जह्यात्, न
पुनराचारस्वरुढनं कुर्यादिति भावार्थः । तदेवमन्यं सा-
धर्मिकेण वैयावृत्यं क्रियमाणमनुज्ञातं । साम्प्रतं स एवा-
परस्य कुर्यादिति दर्शयितुमाह-'चः' समुच्चये, अपिशब्दः
पुनःशब्दार्थे स च पूर्वस्माद्विशेषदर्शनार्थः 'खलुः' वा-
क्यालङ्कारे अहं च पुनरप्रतिज्ञतः अनभिहितः प्रतिज्ञतस्य-
वैयावृत्यकरणायाभिहितस्य अग्लानो ग्लानस्य निर्जराम-
भिकाक्ष्य साधर्मिकस्य वैयावृत्यं कुर्या, किमर्थम् ?-क-
रणाय' तदुपकरणाय तदुपकारायेत्यर्थः, तदेवं प्रतिज्ञां
परिगृह्याऽपि भक्तपरिक्षया प्राणान् जह्यात्, न पुनः प्र-
तिज्ञामिति सूत्रभावार्थः । इदानीं प्रतिज्ञाविशेषद्वारेण च-
तुर्मङ्गिकामाह-एकः कश्चिदेवम्भूतां प्रतिज्ञां गृह्णाति,
तद्यथा-ग्लानस्यापरस्य साधर्मिकस्याऽऽहाराऽऽदिकमन्वे-
षयिष्यामि, अपरं च-वैयावृत्यं यथोचितं करिष्यामि,
तथाऽपरेण च साधर्मिकेणाऽऽहृतमानीतमाहाराऽऽदिकं
स्वादयिष्यामि-उपभोक्ष्ये, एवम्भूतां प्रतिज्ञामाहृत्य-
गृहीत्वा वैयावृत्यं कुर्यादिति १, तथाऽपरः-आहृत्य-प्र-

भक्तपञ्चकखाण

तिष्ठां गृहीत्वा यथाऽपरनिमित्तमन्वीक्षिष्ये आहाराऽऽदि-
कमाहुनं चापरेण न स्वादयिष्यामीति २, तथाऽपर
आहत्य प्रतिक्षामेवम्भूतां, तद्यथा—नापरनिमित्तमन्वीक्षि-
ष्याभ्याहारादिकमाहुनं चान्येन स्वादयिष्यामीति ३, तथा-
ऽपरः—आहत्य प्रतिक्षामेवम्भूतां, तद्यथा—नान्वीक्षिष्येऽपर-
निमित्तमाहाराऽऽदिकं नाप्याहुनमन्येन स्वादयिष्यामीति ४,
एवम्भूतां च नानाप्रकारां प्रतिष्ठां गृहीत्वा कुतश्चिद् ग्ला-
यमानोऽपि जीवितपरित्यागं कुर्यात्, न पुनः प्रतिष्ठा-
लोपमिति । अमुमेवार्थमुपसंहारद्वारेण दर्शयितुमाह—एवम्-
उक्तावधिना 'स' भिक्षुरवगततस्वः शराऽऽदिनिष्पिपा-
सुः यथाकीर्तितमेव धर्मम्-उक्तस्वरूपं सम्यगभिजानन्
आसेवनापरिहृया आसेवमानः, तथा लाघविकमागमय-
क्षित्वादि यच्चतुर्थोद्देशकेऽभिहितं तदत्र वाच्यमिति,
तथा 'शान्तः' कषायोपशमाच्छान्तो वा अनादिसंसा-
रपर्यटनाद् विरतः सावधानुष्ठानात् शोभनाः समाहृता-
गृहीता लेश्याः—अन्तःकरणवृत्तयस्तैजसीप्रभृतयो वा
येन स सुसमाहृतलेश्यः, एवम्भूतः सन् पूर्वगृहीतप्र-
तिष्ठापालनाऽसमर्थो ग्लानभावोपगतस्तपसा रोगाऽऽतङ्कन
वा प्रतिष्ठालोपमकुर्वन् शरीरपरित्यागाय भक्तप्रत्याख्यानं
कुर्यात्, 'तत्राऽपि' भक्तपरिष्ठायांमपि 'तस्य' का-
लपर्यायणानागतायामपि कालपर्याय एव निष्पादितशिष्य-
स्य संलिखितदेहस्य यः कालपर्यायो-मृत्योरवसरोऽत्रा-
ऽपि ग्लानावसरोऽलावेव कालपर्याय इति, कर्मनिर्ज-
राया उभयतः समानत्वात्, स भिक्षुस्तत्र-ग्लानतयाऽन-
शनविधाने व्यक्तिकारकः—कर्मक्षयविधायीति । उद्देशकार्यमु-
पसंजिहीर्षुराऽऽह—सर्वे पूर्ववद् । आचा० १ भु० ८ अ० ५ उ० ।

भक्तप्रत्याख्यानफलं प्रश्नपूर्वकमाह—

भक्तपञ्चकखाणं भते ! जीवे किं जणयइ ? । भक्तपञ्च-
कखाणं जीवं अणेगाइं भवसहस्माइं निरुंभइ ॥ ४० ॥

हे भदन्त ! भक्तप्रत्याख्यानेन—आहारत्यागेन भक्तपरिष्ठा-
दिना जीवः किं फलं जनयति ? । गुरुगह—हे शिष्य ! भक्त-
प्रत्याख्यानेन जीवोऽनेकानि भवसहस्राणि निरुणद्धि । ४०
उत्त० २६ अ० । भक्तपरिष्ठाभरणमार्थिकाऽऽदीनामप्य-
स्ति । यत उक्तम्—“सत्त्वाभ्यो अज्ञाभ्यो, सत्त्वे वि य-
पदमसंघयणवज्जा । सत्त्वे वि देसधिरया, पञ्चकखाणेण
व मरंति ॥२२७॥” (व्य० १० उ०) अत्र च प्रत्याख्यानशब्देन
भक्तपरिष्ठाव भणिता, तत्र प्राक् पादोपगमाऽऽदेरन्यथाभ-
णनात् । प्रब० टी०) १५७ द्वार । (भक्तप्रत्याख्यानप्रबो वक्त-
व्यताविशेषः 'अणुगार' शब्दे प्रथमभागे २७१ पृष्ठे गतः ।)
भक्तपरिष्ठा—भक्तपरिष्ठा—स्त्री० । भक्तं भोजनं तस्य परिष्ठा ।
ना द्विधा—क्षपरिष्ठा, प्रत्याख्यानपरिष्ठा च । क्षपरिष्ठाया
अनेकभेदमस्माभिर्भुक्तपूर्वमनङ्गतुक्तं च सर्वमवद्यमिति प-
रिज्ञानम् । प्रत्याख्यानपरिष्ठाया च—“सत्त्वं च अमणुपाणं
चउत्तिवहं जा य बाहिरा उवही । अतिभतरं च उवहिं,
जायज्जीवं च वोमिरइ ॥ १ ॥” इत्यागमवचनात्तुर्नि-
धाऽऽहारस्य त्रिविधाऽऽहारस्य वा यावज्जीवमपि परि-
त्यागाऽऽदनं प्रत्याख्यानं भक्तपरिष्ठा । उत्त० पाई० ५

अ० । आचा० । प्रब० । स० । अनशनभेदे, प्रब० ६
द्वार । पं० ७० । पञ्चा० । आचा० । तत्कार्यभूते भक्त-
प्रत्याख्यानाऽऽक्षये मरणभेदे च । ध० ३ अधि० । प्रत्य-
भेदे, प्रति० ।

भक्तपरिष्ठास्वरूपमिदम्—

नमिऊण महाइसयं, माहाऽणुभावं सुणिं महावीरं ।
भणिमो भक्तपरिष्ठां, नियसरणद्वा परद्वा य ॥ १ ॥
भवगहणभमणरीणा, लहंति निव्वुडसुहं जमल्लीणा ।
तं कप्पदुमकाण-सुहयं जिणसासणं जयइ ॥ २ ॥
मणुयत्तं जिणवयणं, च दुल्लहं पाविऊण सप्पुरिसा ! ।
सासयसुहिकरसिए—इं नाणवसिएहिं होयव्वं ॥ ३ ॥
जं अउज सुहं भविणो, संभरणीयं तयं भवे कल्लं ।
मग्गंति निरुवसगं, अपवगसुहं बुहा तेण ॥ ४ ॥
नरविबुदे सुरसुखं, दुक्खं परमत्थमो तयं विंति ।
परिणामदारुणमसा—सयं च जं ता अलं तेण ॥ ५ ॥
जं सासयसुहसाइण-माणाआराइणं निणिंदायं ।
ता तीए जइयव्वं, जिणवयणविमुदुबुद्धीहिं ॥ ६ ॥
तं नाणदंसणाणं, चारित्तवाण जिणपणीयाणं ।
जं आराहणमिणमो, आणाआराहणं विंति ॥ ७ ॥
पठवज्जाए अब्भु—अओ वि आराहओ अहासुत्तं ।
अब्भुज्जयमरणेण, अविगलमाराहणं लहइ ॥ ८ ॥
तं अब्भुज्जयमरणं, अमरणधम्महिं वसियं तिविहं ।
भक्तपरिष्ठा इंगिणि, पाओवगमं च धीरेहिं ॥ ९ ॥
भक्तपरिष्ठाभरणं, दुविहं सवियारमो य अविचारं ।
सपरकमस्स सुणिणां, संलिहियतणुस्स सवियारं ॥ १० ॥
अपरकमस्स काले, अपहुत्तम्पी य जं तमवियारं ।
तमहं भक्तपरिष्ठां, जहापरिष्ठां भणिस्सामि ॥ ११ ॥
भिउवलवियलाणमऽका-लमण्णकलियाणमऽकयकरणाणं ।
निरवज्जमज्जकालिय-जईण जुगं निरुवममं ॥ १२ ॥
पममसुहमप्पिवासो, अ सोअहासो सजीवियनिरामो ।
विययसुविगयरागो, धम्मज्जमजायमवेगो ॥ १३ ॥
निच्छियमरणवत्थो, बाहिगत्थो मिहत्थो वा ।
भविओ भक्तपरिष्ठा—इ नायसंसारनिग्गुओ ॥ १४ ॥
बाहिजरमरणमयरो, निरंतरुप्पत्तिनीरनिउरंओ ।
परिणामदारुणदुहो, अहो दुरंतो भवसमुहो ॥ १५ ॥
पच्छा तावपरद्धो, पिपधम्मो दोसदुमणसयइहो ।
अरिइ पासत्थाइ वि, दोसे दोसिऊकलिओ वि ॥ १६ ॥
इय कलिऊण सहरिसं, गुरुपामूलेऽभिगम्म विणएणं ।
मालयलमिलियकरकम-लसेहो वंदिउं भणइ ॥ १७ ॥
आरुहिय महपुपुरिस-भक्तपरिष्ठापमत्थवोदित्थं ।

निजामण गुरुणा, इच्छामि भवन्त्रं तरिउं ॥ १८ ॥
 कारुणामयनीमं-दसुंदरो सो विं मे गुरू भणइ ।
 आलोयणवयखामण-पुरस्मरं तं पवजेमु ॥ १९ ॥
 इच्छामु त्ति भगिन्ता, भक्तीवहुमाणसुद्धमंकणो ।
 गुरुणो विगयावाए, पाए अभिवंदिउं विहिणा ॥ २० ॥
 सल्लं उद्धरिउपणो, सव्वेगुव्वेयतिव्वसद्धाओ ।
 जं कुणइ सुद्धिहेउं, सो तेणाऽऽराहओ होइ ॥ २१ ॥
 अह सो आलोअणदो-सवजियं उज्जुयं जहायरियं ।
 बालु व्व बालकाला-उ देइ आलोअणं मम्मं ॥ २२ ॥
 ठविए पायच्छित्ते, गणिणा गणिमंपयाममग्गेण ।
 सम्ममणपन्निय तयं, अपावभावो पुणो भणइ ॥ २३ ॥
 दारुण दुहजलयरभी-मभवजलहितारणसमत्थे ।
 निष्फन्नवायपोए, महव्वण अमहओ खिवसु ॥ २४ ॥
 जइ वि स खंडियचंडो, अक्खवाडमहव्वओ जई जइ वि ।
 पव्वजवतुहावण-मुट्ठावणमरिहइ तहावि ॥ २५ ॥
 पहुणो सुकयाऽऽणत्ति, भिन्ना पच्चप्पिणंति जह विहिणा ।
 जावज्जीव पइआ-णत्ति गुरुणो तहा सो वि ॥ २६ ॥
 जो साइयारचरणो, आउट्टिय दंड खंडियवओ वा ।
 तह तस्स वि सम्ममुव-ट्टियस्स उट्ठावणा भणिया ॥ २७ ॥
 ततो तस्म महव्व य-पव्वयभारुन्मंतमीमस्म ।
 मीमस्म ममारोवइ, सुगुरू वि महव्वण विहिणा ॥ २८ ॥
 अह हूज देसविरओ, सम्पत्तरओ रओ अ जिणवयणे ।
 तस्म वि अणुव्वयाई, आरोविज्जंति सुद्धाई ॥ २९ ॥
 अनियाणोदारमणो, हरिमवसविमण्णकंचुइयराइ ।
 पूएइ गुं संघं, माहम्मियभाइ भतीए ॥ ३० ॥
 नियदव्वमईव जिणि-दभवणजिणविववरपइट्ठासु ।
 वियरइ पमत्थपुत्थय-सुत्तित्थित्थयरपूआसु ॥ ३१ ॥
 जइ मे वि सव्वविरई-कयाणुराओ विमुद्धमणकाओ ।
 द्विन्नमयणाणुराओ, विसयविमाओ विरत्तो अ ॥ ३२ ॥
 मंथारणं पव्वज्जं, पडिज्जइ सो वि नियमनिरव्वज्जं ।
 सव्वविरईपहाणं, मामाइयचगित्तमारुहइ ॥ ३३ ॥
 अह सो सामाइयधरो, पडिवन्नमहव्वओ अ जो साहू ।
 देसविरओ अ चरिमं, पच्चक्खामि त्ति निच्छइओ ॥ ३४ ॥
 गुरुगुणगुरुणो गुरुणो, पयपंकयनमियमत्थओ भणइ ।
 भयवं भक्तपरिष्ठां, तुम्हाणुमयं पव्वज्जामि ॥ ३५ ॥
 आराहणाइखेमं, तस्मेव य अप्पणो अ गणिवसहो ।
 दिव्वेण निमित्तेणं, पडिलेहइ इहइहा दोमा ॥ ३६ ॥
 ततो भवचरिमं सो, पच्चक्खाड त्ति तिव्विहमाहारं ।
 उक्कोसियाणि दव्वा-णि तस्स मव्वाणि दंसिआ ॥ ३७ ॥
 पामित्तु ताणि कोइ, तीरं पत्तस्विमेहि किं मज्झ ।

देसं च कोइ भुञ्जा. संवेगगओ विचित्तेइ ॥ ३८ ॥
 किं चत्तं नोवभुत्तं मे, परिणामासुइ सुइ ।
 दिट्ठसारा सुइ भायइ, चाअणे से विमीयओ ॥ ३९ ॥
 उदरमलसोहणट्ठा, समाहिपाणं मणुअं मे ।
 सो वि मरं पजेयव्वो, मंदं च विरेयणं खमओ ॥ ४० ॥
 एलतयनागकेम-तमालपत्तं ससकरं दुद्धं ।
 पाऊण कट्टिय सीयल, समाहिपाणं तओ पच्छा ॥ ४१ ॥
 महुरविरेयणमेसो, कायव्वो फोफलाडदव्वेहि ।
 निव्वाविओ अ अग्गी, समाहिमेसो सुइ लहइ ॥ ४२ ॥
 जावज्जीवं तिव्विहं, आहारं वामिगइ इहं खवगो ।
 निजवगो आयरिओ. मंघस्स तिव्वेयणं कुणइ ॥ ४३ ॥
 आराहणपच्चइयं, खपगस्स य निरुव्वसगपच्चइयं ।
 तो उम्मगो संघे-ण होइ सव्वेण कायव्वो ॥ ४४ ॥
 पच्चक्खाविति तओ, तं ते खवगं चउव्विहाऽऽहारं ।
 संघममुदायमओ, चिइवंदणपुव्वयं विहिणा ॥ ४५ ॥
 अहवा समाहिहेउं, मागारं चयइ तिव्विहमाहारं ।
 तो पाणियं पि पच्छा, वामिरियवं जहाकालं ॥ ४६ ॥
 तो सो नमंतसिरसं, घटंतकरकमलसेदरो विहिणा ।
 स्वामेइ सव्वसंघं, संवेगं संजणेमाणां ॥ ४७ ॥
 शायरिणं उव्वज्जाए, सीमे साहम्मिए कुलगणे य ।
 जे मं केइ कसाया, सव्वे तिव्विहेण स्वामेपि ॥ ४८ ॥
 सव्वं अवगहपण, स्वामेपि अहं खमेउ मं भयवं ।
 अहमवि स्वामेपि सुद्धो, गुणसंघायस्स मंघस्स ॥ ४९ ॥
 इय वंदणस्वामणगरि-हणेहिं भवमयसमजियं कम्मं ।
 उव्वणइ खण्णं खयं, मिगावईराइपत्ति व्व ॥ ५० ॥
 अह तस्स महव्वयसु-ट्टियस्स जिणवयणभावियमइस्स ।
 पच्चक्खायाहार-स्स तिव्वसंवेगसुहयस्स ॥ ५१ ॥
 आराहणलाभाओ, कयत्यमणाणयं मुणंतस्म ।
 कलुमकलतरणिलट्ठि, अणुमट्ठि देइ गणिवमभां ॥ ५२ ॥
 कुग्गहपरुद्धमूलं, मूला उच्छिद वच्छ ! मिच्छत्तं ।
 भावेसु परमतत्तं, संमतं सुत्तनीईए ॥ ५३ ॥
 भत्ति च कुणसु तिव्वं, गुणाणुराण वीयरयाणं ।
 तह पंचनमुकरे, पवयणमारं रइ कुणसु ॥ ५४ ॥
 सुविट्ठियहियनिज्जाए, सज्जाए उज्जुओ सया होसु ।
 निच्चं पंचमहव्वय-रक्खं कुण आयपच्चक्खं ॥ ५५ ॥
 उज्जुसु नियाणमल्लं, मोहमहल्लं सुकम्मनिस्सल्लं ।
 दमसु अ मुणिदमंदा-हनिदिए इंदियमईदे ॥ ५६ ॥
 निव्वाणसुहावाए, विइन्ननिरयाइदाहणावाए ।
 हणसु कसायपसाए, विसयतिसाए सयसहाए ॥ ५७ ॥
 काले अपहू मंते, सामन्ने सावसेपिए इहिइ ।

मोहमहारिउदारण-असिलहिं मुणसु अणुसहिं ॥५८॥
 संसारमूलवीयं, मिच्छन्तं सव्वहा विवज्जेह ।
 संमत्ते दद्वचित्तो, होसु नमुक्कारकुसलो अ ॥ ५९ ॥
 मियतएहयाहिं तोयं, मज्जंति नरा जहा सतएहाए ।
 सुख्खाईं कुहम्माओ, तहेव मिच्छन्तमूठमणो ॥ ६० ॥
 न वि तं करेइ अग्गी, नेव विसं नेव किएहसप्पो वि ।
 जं कुणइ महादोसं, तिव्वं जीयाण मिच्छन्तं ॥ ६१ ॥
 पायइ इहेव वसणं, तुरुमिणिदत्तु व्व दारुणं पुरिसो ।
 मिच्छन्तमोहियमणो, साउपओसाउ पावाओ ॥ ६२ ॥
 मा कासि तं पमायं, संमत्ते सव्वदुक्खनामणए ।
 जं सम्मत्तपइट्ठा-ईं नाणतवविरियचरणाईं ॥ ६३ ॥
 भावाणुरायपिम्मा-णुरायसुगुणाणुरायरत्तो अ ।
 धम्माणुरायरत्तो, अ होसु जिणसासणे निब्बं ॥ ६४ ॥
 दंसणभट्ठो भट्ठो, न हु भट्ठो होइ चरणपम्भट्ठो ।
 दंसणमणुपत्तस्स उ, परियडणं नत्थि संसारे ॥ ६५ ॥
 दंसणभट्ठो भट्ठो, दंसणभट्ठस्म नत्थि निव्वाणं ।
 सिज्झंति चरणरहिया, दंसणरहिया न मिज्झंति ॥ ६६ ॥
 सुद्धे सम्मत्ते अवि-रओ वि, अज्जेइ तित्थयरनामं ।
 जह आगमेसिभदा, हरिकुलपहुमेणियाऽऽईया ॥ ६७ ॥
 कल्लाणपरंपरयं, लहंति जीवा विसुद्धसम्पत्ता ।
 सम्महंसणरयणं, नग्घइ ससुरासुरे लोए ॥ ६८ ॥
 तेज्जुकस्स पट्ठत्तं, लद्धण वि परिवहंति कालेणं ।
 सम्मत्ते पुण लद्धे, अक्खयसुक्खं लहइ मुक्खं ॥ ६९ ॥
 अरिहंतसिद्धवेइय-पवयणआयरियसव्वमाहुसु ।
 तिव्वं करेसु भत्ति, तिगरणमुद्धेण भावेणं ॥ ७० ॥
 एगा वि सा समत्था, जिणभत्ती दुग्गइं निवारेंउं ।
 दुलहाईं, लहावेउं, आसिद्धि परंपरसुहाईं ॥ ७१ ॥
 विज्जा वि भत्तिमंत-स्स सिद्धि सुवयाइ होइ फलया य ।
 किं पुण निव्वुइविज्जा, सिज्झहि अमत्तिमंतस्स ॥ ७२ ॥
 तेसिं आराहणा-यगाण, न करिअ जो नरो भत्ति ।
 धणियं पि उज्जमतो, सालिं सो ऊसरं ववइ ॥ ७३ ॥
 वीएण विणा सस्सं, इच्छइ सो वासमन्भएण विणा ।
 आराहणमिच्छंतो, आराहयभत्तिमकरंतो ॥ ७४ ॥
 उच्चमकुलसंपत्तिं, सुहनिप्पत्तिं च धुणइ जिणभत्ती ।
 मणियारमिद्धिजीव-स्म ददुरस्सेव रायगिहे ॥ ७५ ॥
 आराहणापुरस्पर-मणअहियओ विसुद्ध लेसाओ ।
 संसारक्खयकरणं, तं मा मुंची नमुक्कारं ॥ ७६ ॥
 अरिहंतनमुक्कारो, इक्को वि हविअ जो मरणकाले ।
 सो जिणवरंहिं दिट्ठां, संसारुच्छेयणसमत्थो ॥ ७७ ॥
 मिठां किलिट्ठकम्पो, नमो जिणाणं ति सुकयपाणिहाणो ।

कमलदलकलां जक्खो, जाओ चोरु ति सुलिहिओ ॥ ७८ ॥
 भावनमुक्कारविव-जियाईं जीवेण अकयकरणाईं ।
 गहियाणि य मुक्काणि य, अणंतसो दव्वलिगाईं ॥ ७९ ॥
 आराहणापडागा-गहणे इत्थो भवे नमुक्कारो ।
 तइ सुगइमग्गमण्ये, रहु व्व जीवस्स अपडिहओ ॥ ८० ॥
 अन्नाणी वि य गोवो, आराहिता मओ नमुक्कारं ।
 चंपाए सिद्धिसुओ, सुदंसणो विस्सुओ जाओ ॥ ८१ ॥
 विज्जा जहा पिसायं, सुद्धवत्ता करेइ पुरिसवसं ।
 नाणं हिययपिसायं, सुद्धवत्तं तइ करेइ ॥ ८२ ॥
 उवसमइ किएहसप्पो, जह मंतेण बिहिणा पउत्तेणं ।
 तइ हिययकिएहसप्पो, सुद्धवत्तेण नाणेण ॥ ८३ ॥
 जह मक्कडओ खणमवि, मज्झत्थो अत्थियं न सक्केइ ।
 तइ खणमवि मज्झत्थो, विसएहिं विणा न होइ मणो ॥ ८४ ॥
 तम्हा उट्ठिउमाणो, मणमक्कडओ जिणोव एसेण ।
 काउं सुत्तनिबद्धो, रामेयव्वो सुहज्झाणे ॥ ८५ ॥
 सई जहा समुत्ता, न नस्सइ कयवरम्मि पडिया वि ।
 जीवो तहा समुत्तो, न नस्सइ गओ वि संसारे ॥ ८६ ॥
 संडसिलोगेइं जवो, जइ ता मरणाउ रक्खिओ राया ।
 पत्तो अ सुमापमं, किं पुण जिणवुत्तसुत्तेणं ? ॥ ८७ ॥
 अइवा चिलाइपुत्तो, पत्तो नाणं तहा सुरत्तं च ।
 उवसमविवेगसंवर-पयसुपिरण मेत्तसुयनाणो ॥ ८८ ॥
 परिहर छज्जीववहं, सम्ममणवयणकायजोगेहिं ।
 जीवविसंसं नाउं, जावजीवं पवत्तेणं ॥ ८९ ॥
 जह ते न पियं दुक्खं, जाणिय एमेव सव्वजीवाणं ।
 सव्वायरमुवत्तो, इत्तो धम्मेण कुणसु दयं ॥ ९० ॥
 तुंगं न मंदराओ, आगासाओविसालयं नत्थि ।
 जह तइ जयस्मि जाणसु, धम्ममहिंसासमं नत्थि ॥ ९१ ॥
 सव्वे वि य संबंधा; पत्ता जीवेण सव्वजीवेहिं ।
 तो मारंतो जीवं, मारइ संबंधिओ सव्वे ॥ ९२ ॥
 जीववहो अप्पवहो, जीवदया अप्पणो दया होइ ।
 ता सव्वजीवहिंसा, परिचत्ता अत्तकामेहिं ॥ ९३ ॥
 जावइयाईं दुखाईं, हुंति चउगइगयस्स जीवस्स ।
 सव्वाइं ताईं हिंसा-फलाईं निउणं वियाणाहि ॥ ९४ ॥
 जं किंचि सुहमुयारं, पुहुत्तणं पगइसुंदरं जं च ।
 आरुगं सोहगं, तं तमहिंसाफलं सव्वं ॥ ९५ ॥
 पाणो वि पाडिहेरं, पत्तो बूढो वि सुंमुमारदहे ।
 एगेण वि एगविण-जिएण हिंसावयगुणेणं ॥ ९६ ॥
 परिहर असच्च वयणं, सव्वं पि चउव्विहं पयत्तेण ।
 संजमवंतो वि जओ भासादोसेण लिपंति ॥ ९७ ॥
 हासेण व कोहेण व, लोहेण भएण वा वि तमसच्चं ।

मा भणसु मणसु सच्चं, जीवहिंसत्यं पसत्यविणं ॥६८॥
विस्मसखिजो माया, व होइ पुजो गुरु व लोअस्स ।
सयणु व सखवाई, पुरिसो सवस्म होइ पिओ ॥ ६९ ॥
होउ व जही सिहंही, मुंही वा बकली व नगो वा ।
लोए असखवाई, मसइ पासंडचंडालो ॥ १०० ॥
अंलियं सयं पि भणिमं, बिहणइ बहुआइ सच्चवयणाइ ।
पडिओ नरयम्मि वम्, इक्केण असखवयणं ॥ १०१ ॥
मा कुणसु धीर ! बुद्धि, अप्पं व बहुं व परधणं धित्तुं ।
दंतंतरसोइणयं, किलिंचमिचं पि अविदिचं ॥ १०२ ॥
जो पुण अत्थं अवहरइ, तस्स सो जीवियं पि अवहरइ ।
जं सो अत्थकणं, उज्झइ जीयं न पुण अत्थं ॥ १०३ ॥
तो जीवदयापरमं, धम्मं गहिऊण गिण्ह माउदिचं ।
जिणगणहरपडिसिद्धं, लोअविद्धं अहम्मं च ॥ १०४ ॥
चोरो परलोअम्मि वि, नारयतिरिपसु लहइ दुक्काइ ।
मणुयत्तणं वि दीणो, दारिद्रोवहुओ होइ ॥ १०५ ॥
चोरिककनिविचीए, सावयपुत्तो जहा सुहं लहइ ।
किदिमारपिच्छचित्तियं-गुदी चोराण चलणसु ॥ १०६ ॥
रक्खाहि बंधेवं, बंमगुत्तीहि नवहिं परिसुद्धं ।
निचं जिणीहि कामं, दोसपकामं वियाणित्ता ॥ १०७ ॥
जावइया किर दोसा, इह परलोए दुहावहा हुंति ।
आवहइ ते उ मव्वे, पेहुणसन्नामणुस्मस्स ॥ १०८ ॥
रइअरइतरलजीहा-जुएण संकप्पउककण्णेण ।
विसयविलवासिणा, मदमुहेण चिबोअरोसेण ॥ १०९ ॥
कामभुअगेण दट्ठा, लज्जानिम्मोयदप्पदाहेण ।
भासंति नरा अवसा, दुस्सइदुक्खावहाविसेण ॥ ११० ॥
लल्लकनरयवियणा-उ धोरसंसारसायरव्वहणं ।
संगच्छइ न पिच्छइ, तुच्छत्तं कामियसुहस्स ॥ १११ ॥
वम्मइसरसयविद्धो, गिद्धो वणिउ व रायपत्तीए ।
पाउक्खालयगेहे, दुग्गंधेणमसो वमिओ ॥ ११२ ॥
कामाऽऽसत्तो न मुणइ, गम्माऽगम्मं पि वेसियाणु व ।
सिद्धी कुवेरदत्तो, निययसुयासुरयरइत्तो ॥ ११३ ॥
पडिपिल्लियकामकलिं, कामग्गत्थासु मयसु अणुबंधं ।
महिलासु दोसविसव-झरीसु पयइ नियच्छंतो ॥ ११४ ॥
महिला कुलं सुवंमं, पइं सुयं मायरं व पियरं वा ।
विसयंधा अगणंती, दुक्खसमुहम्मि पाढेइ ॥ ११५ ॥
नीयंगमाहिं सुपओ-हराहिं, उप्पिच्छमंधरगईहिं ।
महिलाहिं निअयाहिं व, गिरिवरगुरुया वि मज्जंति ॥ ११६ ॥
सुद्धु वि जियासु सुद्धु वि, पियासु सुद्धु वि परुद्धपिम्मासु ।
महिलासु अ भुअगीसु अ, विस्संभं नाम को कुणइ ॥ ११७ ॥
विस्संभनिअभरं पि हु, उवयारपरं परुद्धपिम्मं पि ।

कयविप्पियं पइं भ-त्ति निति निहणं हयासाओ ॥ ११८ ॥
रमणीयदंसणाओ, सुउमालंगीओ गुणनिबद्धाओ ।
नवमालइमालाओ, व हरंति हिययं महिलियाओ ॥ ११९ ॥
किं तु महिलाण तासिं, दंसणसुंदरजणियमोहाणं ।
आलिगणमइरादे-इ वज्झमालाण व विणासं ॥ १२० ॥
रमणीयादंसणं चे-व सुंदरं होउ संगमसुदेणं ।
गंधो व्विय सुरहिमा-लईइ मलयं पुण विणासो ॥ १२१ ॥
साकेयपुराहिन्ही, देवरइ रज्जसुक्खपम्भट्ठो ।
पंगुलहेउं वूढो, वूढो य नईइ देवीए ॥ १२२ ॥
सोयसरी बुरियदरी, कवडकुडी महिलिया किलेसकरी ।
वइरविरोयणअरणी, दुक्खखणी सुक्खपडिवक्खा ॥ १२३ ॥
अमुणियमाणपरिक्कम्मो, सम्मं को नाम नासिउं तरइ ॥ १२४ ॥
वम्मइसरपमरोहे, दिट्ठिच्छोहे मयच्छीणं ॥ १२५ ॥
यणमालाउ व दुरु-अमंतसुपओहराउ वहुंति ।
मोहविसं महिलाओ, आलकविसं व पुरिसस्स ॥ १२६ ॥
परिहरसु तओ तासिं, दिट्ठिं दिट्ठीविसस्स व अहिस्म ।
जं रमणिनयणवाणा, चरित्तपाणे विणासंति ॥ १२७ ॥
महिलासंसग्गीए, अग्गी इव जं च अप्पसारस्स ।
मीयं व मणो मुणिया, वि हंत भिग्घं चिय विलाइ ॥ १२८ ॥
जइ वि परिचत्तसंगो, तवत्तणुयंगो तहावि परिवहइ ।
महिलासंसग्गीए, कोसाभवणुसिय व्व रिसी ॥ १२९ ॥
सिगारनरंगाए, विलास बेलाए जोव्वणजलाए ।
के के जयम्मि पुरिसा, नारिनइए न वुडंति ॥ १३० ॥
विसयजलमोहकलं, विलासविबोयजलयराइसं ।
मयमयरं उत्तिआ, तारुअमइसवं धीरा ॥ १३१ ॥
अब्भितरबाहिरए, सव्वे संगे तुपं विवज्जंति ।
कयकारियऽणुमईहिं, कायमणोवायजंगेहिं ॥ १३२ ॥
संगनिमित्तं मारइ, भणइ अलीयं करइ चोरिकं ।
सेवइ पेहुणमित्तं, अप्परिमाणं कुणइ जीवो ॥ १३३ ॥
संगो महाभओ जं, विहेडिओ सावएण संभेणं ।
पुत्तेण हिते अत्थ-म्मि मुणिवईकुंचिएण जहा ॥ १३४ ॥
सव्वगंधविमुको, सीईभूओ पसंतचित्तो य ।
जं पावइ मुच्चिसुहं, न चक्कवट्ठी वि तं लहइ ॥ १३५ ॥
निस्सइस्सेइ मह-व्वयाइ अक्खंडनिव्वणगुणाइ ।
उवहम्मंति य ताइ, नियाणसल्लेण मुणिया वि ॥ १३६ ॥
अह रागदोसगम्भं, च मोहगम्भं च तं भवे तिविहं ।
धम्मत्थं हीणकुला-इ पत्थणं मोहगम्भं तं ॥ १३७ ॥
रागेण गंगदत्तो, दोसेण विस्सभूइमईया ।
मोहेण चंडपिगल-मईया हुंति दिट्ठंता ॥ १३८ ॥
अगणिय जो मोक्खसुहं, कुणइ नियाणं असारसुहदेउं ।

सो कायमणिकरणं, वेरुलियमणिं पणामेइ ॥ १३८ ॥
 दुक्खखयं कम्मखयं, समाहिमरणं च बोदिलाभो य ।
 एयं पत्थेयव्वं, न पत्थणिज्जं तओ अन्नं ॥ १३९ ॥
 उज्झिय नियाणसल्लो, निसिमत्तनिवित्तिममिइगुत्तीहिं ।
 पंचमहव्वयरक्खं, कयमिवसुक्खं पमादेइ ॥ १४० ॥
 इंदियविमयपमत्ता, पडंति संसारमायरे जीवा ।
 पक्खि वर छिन्निकखा, सुमीलगुणपहुणविट्ठणा ॥ १४१ ॥
 न लहइ जहा लिहंतो, सुहिल्लियं अट्ठियं रमं सुणओ ।
 सोसइ तालुयगमियं, विलिहंतो मन्नए मोक्खं ॥ १४२ ॥
 महिलापमंगमेवी, न लहइ किंचि वि भुहं तहा पुग्गिओ ।
 सो सण्ण वराओ, सयकायपरिस्समं सुक्खं ॥ १४३ ॥
 सुट्ठ वि मग्गिजंतो, कत्थ वि केलीइ नत्थि जह मारो ।
 इंदियविमणमुतहा, नत्थि सुहं सुट्ठ वि गविट्ठं ॥ १४४ ॥
 सोएण पवमियपिया, चक्खूगणण माहुरो वणिओ ।
 घाणेण रायपुत्तो, निहओ जीहाइ सोदासो ॥ १४५ ॥
 फासिदिण्ण दुट्ठो, नट्ठो सोमालियामहीपालो ।
 एक्किक्केण वि निहया, किं पुण जे पंचलु पसत्ता ॥ १४६ ॥
 विमयाविकखो निवडइ, निराविकखो तइ दुत्तरभवोहं ।
 देवीदीवममागय-भोउअगा दुत्ति दिट्ठता ॥ १४७ ॥
 छलिया अवयक्खंता, निरावयक्खेण होयव्वं ॥ १४८ ॥
 तम्हा पवयणमारो, निरावयक्खेण होयव्वं ॥ १४९ ॥
 विसए अवयक्खंता, पडंति संसारमायरे घोरे ।
 विमण्णु निराविकखा, तंति संसारकंतारं ॥ १५० ॥
 ता धीर ! विडवलेणं, दुट्ठंते दमसु इंदियगइंदे ।
 तेणुक्खयपडिवक्खो, हराहि आराहणपट्ठां ॥ १५१ ॥
 कांहाइण विवागं, नाऊण य तेमि निग्गहेण गुणं ।
 निग्गिण्ह तेणु सुपुरिम !, कसायकलिणो पयत्तेण ॥ १५२ ॥
 जं अइतिकव्वं दुक्खं, जं च सुट्ठं उत्तिमं तिलोईए ।
 तं जाण कसायाणं, बुद्धिक्खयहेउयं सव्वं ॥ १५३ ॥
 कांहेण नंदमई, निहया माणेण फरमगमाई ।
 मायाण पंडरजा, लोहेण लोहणंदाई ॥ १५४ ॥
 इयउवएसामयपा-णण पट्ठाइयम्मि चित्तम्मि ।
 जाओ सुनिव्वुओ सो, पाऊण व पाणिंयं तिणिओ ॥ १५५ ॥
 इच्छामो अणुसट्ठि, भंते ! भवपंकनरगट्ठलट्ठि ।
 जं जह उत्तं तं तह, कंमि विणयाऽणओ भणइ ॥ १५६ ॥
 जइ कह वि असुहकम्मो-दण्ण देहम्मि भंभव वियणा ।
 अहवा तएहाईया, परीसहा से उदीरिजा ॥ १५७ ॥
 निद्धं महुरं पट्ठा-यणिज्ज हिययंगमं अणलियं च ।
 तो मेहावयव्वो, सो खवओ पमवत्तेण ॥ १५८ ॥
 मंभरसु सुयण ! जं तं, मज्झम्मि चउव्विहस्य मयम्म ।

छूढा महापइष्ठा, अहयं आराहइस्सामि ॥ १५९ ॥
 अरहंततिद्धकेवलि-पच्चक्खं सव्वमंघमक्खिस्स ।
 पच्चक्खाणस्स कय-स्स भंजणं नाम को कुणइ ? ॥ १६० ॥
 भालुंकीए करुणं, खतोतो धारवेयणातो वि ।
 आराहणं पडिवक्खो, भाणंण अवंतिसुकुमालो ॥ १६१ ॥
 मुग्गिल्लगिरिम्मि सुको-मलो वि सिद्धत्थदइयओ भवयं ।
 वग्गीए खजंतो, पडिवक्खो उत्तमं अट्ठं ॥ १६२ ॥
 गोट्टे पाओवगओ, सुवंधुणा गोमए पलिवियम्मि ।
 दज्झंतो चाणको, पडिवक्खो उत्तमं अट्ठं ॥ १६३ ॥
 अवलंबिऊण सत्तं, सुमं पि ता धीर ! धीरयं कुणतु ।
 भावेसु य नेगुणं, संसारमहासमुदस्स ॥ १६४ ॥
 जम्मजगमरणजलो, अणाडमं वसणसावयाडमो ।
 जीवण दुक्खेहेऊ कट्ठं रुहो भवममुहो ॥ १६५ ॥
 धवोऽहं जेण मए, अणोरपारम्मि भवममुहम्मि ।
 भवमयमहस्मदुलहं, लद्धं मद्धम्मजाणमिणं ॥ १६६ ॥
 एयस्म पभावेणं, पालिज्जंतस्स सहपयत्तेणं ।
 जम्मंतरे वि जीवा, पावंति व दुक्खदांगच्चं ॥ १६७ ॥
 चिंतामणी अउव्वो, एयमउव्वो य कण्णक्खत्ति ।
 एमो परमो मंतो, एयं परमामयं अत्थ ॥ १६८ ॥
 अह मणिपंदिरसुट्ठा-फुगंतजिगुणुनिंजणुजोओ ।
 पंचनपुकारम्मो, पाणे पणओ विमज्जेइ ॥ १६९ ॥
 परिणामविमुट्ठीए, सोहम्मो सुग्वरं महिड्डीए ।
 आराहिऊण जायइ, भत्तपरिणं जहणं सो ॥ १७० ॥
 उक्कोमण गिहत्थो, अच्चुयकण्णम्मि जायए अमरो ।
 निव्वानसुहं पावइ, साहू सव्वद्वमिद्धि वा ॥ १७१ ॥
 इय जोईमरज्जिणी-रभइ भणियाणुमारिणीमिणमो ।
 भत्तपरिणं धन्ना, पटंति भावंति मेवति ॥ १७२ ॥
 सत्तरिमयं जिणाणं, व गाहाण समयक्खित्तपण्णत्तं ।
 आराहंतो विहिणा, सामयसोक्खं लहइ मोक्खं ॥ १७३ ॥
 इति श्री भत्तपरिक्खा सम्मत्ता ॥

भत्तपाणपडियाइविस्वय-भक्कपानप्रत्याख्यात-पुं० । भक्कं च
 पानं च भक्कपानं प्रत्याख्यायते येन स तथा । कान्तस्य पर-
 निपातः, सुखाऽऽनिदर्शनात् । भक्कप्रत्याख्यातवति, व्य० १
 उ० । भ० । वृ० । अनशानिनि, कल्प० ३ अधि० २ क्षण ।

भत्तपाणपडियाइविस्वयं निग्गंथि निग्गंथे गिएहमाणं
 नाइक्कमइ ॥ १२ ॥

अस्य संबन्धमाह—

पच्छित्तं इत्तरिओ, होइ तवो वप्पिओ य जो एम ।

आवकथितो पुण तवो, होति परिष्ठा अणसणं तु ॥ २०४ ॥
 प्रार्थाश्चस्वरूपं यदेतत् तपोऽनन्तरसूत्रे वर्णितमस्तत्तप इत्यरे

भयति. यत्पुनः परिष्कारं तपोऽनशनं तत् यावत्कथिकम् । तत
इत्थरतपःप्रतिपादनानन्तरं यावत्कथिकतपःप्रतिपादनार्थम-
धिकृतसूत्रम् । अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य (१२ सूत्रस्य)
व्याख्या प्राग्वत्, नवरं भक्तपाने प्रत्याख्यायेत यथा सा तथो-
क्ता, क्लान्तस्य परनिपातः सुखाऽऽदिदर्शनात् ।

अत्र भाष्यम्—

अष्टं वा हेतुं वा, समशीलां विरहिते कहेमाणे ।

मूच्छाणऽतिपडिजा, कम्पति गहणं परिष्णा ॥ २०५ ॥

धर्मशीलामन्यासां साध्वीनां विरहिते अशिवाऽऽदिभिः का-
रणैरभावे एकाकिन्या आर्यिकाया भक्तपानप्रत्याख्याताया
अर्थे वा हेतुं वा कथयतो निर्ग्रन्थस्य यदि सा मूच्छ्याऽ-
तिपनेत् ततो मूच्छ्याऽतिपतिनायास्तस्याः (परिष्णा ए ति)
परिष्णायामनशने सति कल्पते ग्रहणम्, उपलक्षणत्वादवल-
म्बनं वा कर्तुम् ।

इदमेव व्याचष्टे—

गीतार्थीणां असती, सत्त्वाऽसति ए व कारणे परिष्णा ।

पाण्यभक्तसमाही, कदृणा आलोचधीरवणं ॥ २०६ ॥

गीतार्थीनामार्यिकाणामसत्यभावे, यदि वा—अशिवाऽऽदेः का-
रणतः सर्वानामपि साध्वीनामभावे, एकाकिन्या जाताया
परिष्णा-भक्तप्रत्याख्यानं कृतम् । ततस्तस्याः कृतभक्तपानप्र-
त्याख्यानायाः सिद्ध्या योग्यपानकप्रदानेन चरमेऽस्तभक्त-
प्रदानेन च समाधिकृतपादनीयः, कथनीयम् यथाशक्ति स्व-
शरीरमनावाधया कर्त्तव्यम् । तथा आलोचनम्—आलोचनां मा-
हार्थायत्वा धिक् कथमपि विरज्जीवितेन भयभुङ्गयते, यथा
नाद्यापि छिपते, किमपि भाविष्यतीति न जानीम इति
तस्या धीरापना कर्त्तव्या ।

जति वा ण शिव्वहेज्जा, असमाही वा वि तम्मि गच्छम्पि ।

कग्गिज्जं अणत्थ वि, ववहारो पच्छ मुद्धो वा ॥ २०७ ॥

यदि वा—प्रबलबुद्ध्या विदनीयोदयतया कृतभक्तपानप्रत्या-
ख्याना सा न निर्वहेत यावत्कथिकमनशनं प्रतिपालयितुं
क्षमा इति यावत् असमाधिर्वा तस्मिन् गच्छे तस्या वर्त्तते
ततोऽन्यत्र नीत्वा यदुचितं तत्तस्याः करणीयमित्यर्थः
यावदनशनप्रत्याख्यानभक्तविषयस्तस्या व्यवहारः—प्रायश्चित्तं
दातव्यम् । अथ स्वगच्छाऽसमाधिमात्रेणान्यत्र गता ततः सा
मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेण शुद्धीति । वृ० ६ उ० । ६५ । प्रव० ।

भक्तपाणपथयण-भक्तपानपथयदन-न० । भक्तपानरूपं य-
त्पथयदनं, तत्तथा । भक्तपानरूपं शब्दे, भ० १५ श० ।

भक्तपाणविउत्सग-भक्तपानव्युत्सर्ग-पुं० । द्रव्यव्युत्सर्गभेदे,
औ० ।

भक्तपाणवोच्छेद-भक्तपानव्यवच्छेद-पुं० । भक्तमशनमोदना-
दि, पानं पेयमुदकाऽऽदि, तयोर्व्यवच्छेदो निषेधोऽप्रदानं
भक्तपानव्यवच्छेदः । अन्नपानाप्रदाने तदात्मके स्थूलप्राणा-
तिपातविरमणस्य प्रथमाऽणुजनस्य प्रथमोऽतिचारे, उपा०
१ अ० । आ० । पञ्चा० । ध० । आ० । भक्तपानव्यवच्छेदो
न कस्याऽपि कर्त्तव्यः, तीव्रणुबुद्धो ह्येवं सति छिपते, स्व-
भोजनवेलायां तु स्मरिताऽऽदीन् विना नियमत एवान्यान्
विभृजान् भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत, भक्तपाननिषेधोऽपि
३४२

सार्यकानर्थकभेदभिन्नो बन्धवत् द्रष्टव्यः । नवरं सापेक्षो
रोगविकित्तसार्थं स्यात् अपराधकारिणि च वाच्येव वदेद्य
ते भोजनाऽऽदि न दास्यते, शान्तिनिमित्तं चोपवासाऽऽदि
कारयेत् । ध० २ अधि० ।

भक्तपाणसंक्लेश-भक्तपानसंक्लेश-पुं० । भक्तपानाऽऽश्रितः ।

संक्लेशो भक्तपानसंक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्था० १० ठा० ।

भक्तव्यभरण-भक्तव्यभरण-न० । भक्तव्यानां भक्तुं योग्यानां

मातृपितृगृहस्थपत्यसमाश्रितस्वजनलोकतथाविभभृत्यप्रभृ-
तीनां भरणं पोषणम् । भक्तव्यानां मातृपित्रादीनां पोषणे,
तत्र त्रीण्यवश्यं भक्तव्यानि, मातापितरौ, सती भार्या, अ-
लक्ष्यबलानि चापत्यानि । यत उक्तम्—“वृद्धौ च मातापि-
तरौ, सती भार्या सुतान् शिशून् । अप्यकर्मशतं कृत्वा,
भक्तव्या मनुव्रवीत् ॥ १ ॥ ” ध० १ अधि० ।

भक्तव्येय-भक्तवेतन-न० । भक्तं भोजनलक्षणं वेतनं मूल्यं

भक्तवेतनम् । भोजनलक्षणे मूल्ये, उपा० ७ अ० ।

भक्ता-भर्तु-पुं० । पोषणकर्त्तरि, “पई भक्ता । ” पा०ना०
२५३ गाथा ।

भक्ति-भक्ति-स्त्री० । भज क्रिन् । सेवयाम्, भक्तिर्विनयः सेवे-
ति । पो० ६ चिच० । भक्तिरभिमुखनमनाऽऽमनप्रदानपर्युपास्य
जालबन्धानुव्रजनाऽदिलक्षणं । प्रव० १४८ ठार । “अद्भुता-
णदङ्गमहणपायपुङ्गवासणपदानगहणादीहि सेवा जा सा
भक्ती भवइ । ” नि०चू० १ उ० । आराधनायाम्, वाच० । उच्चि-
तप्रतिपत्त्या विनयकरणे, आ० म० १ अ० । विनयवैयानृत्या-
दिरूपा प्रतिपत्तिर्भक्तिरिति । ध० २ अधि० । यथाविनवाहा-
प्रतिपत्तौ, आ० म० १ अ० ग० । ध० । भक्तिरुचितोपचार इ-
ति । दश० ६ अ० १ उ० । अभ्युत्थानाऽऽदिरूपं बहुमानं, उत्त०
पाई० १ अ० । सूत्र० । “ भक्ती आयरकरणं, जहोचियं
जिण्वरिदसाहणं । ” संथा० । अनुगमे, ध० १ अधि० । अन्तः-
करणाऽऽदिप्राणधाने, आव० २ अ० । दर्श० ।

भक्तस्त्रीविध्यं विचारामृतमंग्रहे—

“ सात्त्विकी राजसी भक्ति-स्तामसीति त्रिधाऽथवा ।

जन्तोस्तत्तदभिप्राय-विशेषाद्वर्त्ततां भवेत् ॥ १ ॥

अर्हन्स्वयंगुणश्रेणि-परिष्कारैकपुर्वकम् ।

अमुञ्जता मनोरङ्ग-मुपसर्गेऽपि भूयन्ति ॥ २ ॥

अर्हन्स्वस्वन्धिकार्यार्थे, सर्वस्वमपि दिस्तुना ।

भक्त्याङ्गिना महोत्साहात् क्रियते या निगन्तरम् ॥ ३ ॥

भक्तिः शक्यनुसारेण, निःस्पृहाऽऽशयवृत्तिना ।

सा सात्त्विकी भवेद्भक्ति-लोकद्वयफलावहा ॥ ४ ॥ ”

त्रिभिर्विशेषकम्—

यद्वैदिकफलप्राप्ति-हेतवे कृतनिश्चया ।

लोकरजनवृत्त्यर्थं, राजसी भक्तिरुच्यते ॥ ५ ॥

द्विपदां यत्प्रतीकार-भिदे या कृतमत्सरम् ।

दृढाशयं विधीयेन, सा भक्तिस्तामसी भवेत् ॥ ६ ॥

रजस्तमोमयी भक्तिः, सुप्रापा सर्वदेहिनाम् ।

दुर्लभा सात्त्विकी भक्तिः, शिवावधिस्तुलावहा ॥ ७ ॥

उत्तमा सात्त्विकी भक्ति-र्भक्त्या राजसी पुनः ।

जघन्या तामसी ज्ञेया, नाऽऽहता तत्त्ववेदिभिः । ध० २ अधि० ।

भत्तीइ जिणवराणं, खिजंती पुव्वसंचिआ कम्मा ।

आयरिअनमुक्कारे-ण विज मंता य सिज्झंति ॥ १०६७ ॥

‘ भक्त्या ’ अन्तःकरणप्रणिधानलक्षणया ‘ जिनवराणां ’ तीर्थकराणां सम्बन्धिन्या हेतुभूतया, किं ? , ‘ क्षीयन्ते ’ क्षयं प्रतिपद्यन्ते ‘ पूर्वसञ्चिआनि ’ अनेकभवोपासानि ‘ कर्माणि ’ कानाऽऽवरणाऽऽदीनि इत्थं स्वभावत्वादेव तद्भक्तेरिति । अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह । तथाहि-आचार्यनमस्कारेण विद्या मन्त्राश्च सिद्धयन्ति, तद्भक्तिमतः सत्त्वस्य शुभपरिणामत्वात्-स्तिष्ठिप्रतिबन्धककर्मक्षयादिति भावनीयम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १०६७ ॥

अतः साध्वी तद्भक्तिः, वस्तुतोऽभिलषितार्थप्रसाधकत्वा-
द्, आरोग्यबोधिलाभः समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति ।

तथा चाऽऽह—

भत्तीइ जिणवराणं, परमाए खीणपिज्झोसाणं ।

आरुग्गबोहिलाभं, समाधिमरणं च पावंति ॥ १०६८ ॥

भक्त्या जिनवराणां किंविशिष्टया ?-‘ परमया ’ प्रधानया भावभक्त्येत्यर्थः । ‘ क्षीणप्रेमद्वेषणां ’ जिनानां, किम् ? , आरोग्यबोधिलाभं समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति, प्राणिन इति । इयमत्र भावना—जिनभक्त्या कर्मक्षयः, ततः सकलकल्याणावाप्तिरिति । अत्र समाधिमरणं च प्राप्नुवन्तीत्येत-दारोग्यबोधिलाभस्य हेतुत्वेन द्रष्टव्यं, समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तिः इति गाथाऽर्थः ॥ १०६८ ॥ आ० २ अ० । तदकाप्रचित्तवृत्तिभेदे, विभागं, गौण्यां वृत्तौ, उपचारे, अवयवे, भङ्ग्याम्, वाच० । विच्छिन्नौ, विशेष० । च० प्र० । ज्ञा० । रा० । औ० । आ० म० । जी० । भ० । सू० प्र० । प्रकारे, “ शिष्कन्ती खेव सव्वभत्तीणं । ” स्था० १ ठा० । रचनायां च । कल्प० १ अधि० ३ क्षण । वाच० ।

भत्ति (न्)-भक्तिन्-त्रि० । भक्तं भोजनमस्यास्ति । भोजनव-
ति, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

भत्तिअणुद्वाण-भक्त्यनुष्ठान-न० । “ गौरवविशेषयोगाद्, बुद्धिमतो यद्विशुद्धतरयांगम् । कृपयेतरतुल्यमपि, क्षयं तद्-
भक्त्यनुष्ठानम् ॥ ४ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे अनुष्ठानभेदे, पा० १०
विव० । पञ्चा० । अष्ट० ।

भत्तिचित्त-भक्तिचित्त-त्रि० । भक्त्या विच्छिन्नचित्तविशेषाः, ता-
भिश्चिन्तो भक्तिचित्तः । विच्छिन्नचित्तभिरनेकरूपयति, आश्च-
र्ययति च । सू० प्र० १८ पाहु० । च० प्र० । ज्ञा० । रा० ।
स० । जी० । भ० ।

भत्तिचेइय-भक्तिचैत्य-न० । भक्त्या क्रियमाणे जिनायाऽऽतने,
जीत० । नित्यपूजार्थं गृहे कारिताऽर्हत्प्रतिमा चैत्यमिति ।
ध० २ अधि० ।

भत्तिणय-भक्तिनत-त्रि० । बहुमाननघ्ने, पञ्चा० ६ विव० ।

भत्तिपंत-भक्तिपत्-त्रि० । बहुमानयति, “ अविरहिणं भत्ति
मंतेहि । ” पञ्चा० ६ विव० । स्था० । प्रा० ।

भत्तिराग-भक्तिराग-पुं० । भक्तिपूर्वकेऽनुरागे, “ अल्पगदया
जिणभत्तिरागेण । ” रा० ।

भत्तोस-भक्तौष-न० । भक्तं च तद् भोजनमोषं च-तदारत्नं भ-
क्तौषम् । रुदितः परिभृष्टचणकगोधूमाऽऽदिके, पञ्चा० ५ विव० ।
सुखाऽऽदिकायां च । भक्तौषं सुखभक्तिकां भक्षयतीति ।
अयं च जिनशृङ्गान्तर्भव आशातनाभेद इति । ध० २ अधि० ।

भत्थ-भस्त्र-न० । शरीरे, आ० ५ अ० ।

भदत्त-भदत्त-पुं० । स्वनामख्याते योगिभेदे, भगवत्पतञ्ज-
लिभदत्तभास्कराऽऽदीनां योगिनाम् । ज्ञा० २० ज्ञा० ।

भइ-भद्र-न० । भद्रि-रक्त जलोपः । “ द्वे रो न वा ” ॥ ८ ॥

२ । ८० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण रस्य वा लुक् । प्रा० २ पाद ।
कल्याणे, न० । दशा० । आमलके, दे० ना० ६ वर्ग १०० गा-
था । कल्याणे, “ भइं सिवं । ” पाद० ना० २३६ गाथा ।
सुखे, विशेष० । ‘ भद्रि ’ कल्याणे सुखे चेति वचनात् । विशेष० ।
मोक्षप्राप्तौ, स्था० १० ठा० । “ भइं सव्वजगुज्जोय-गस्स
भइं जिणस्स वीरस्स । भइं सुरासुरनमं-सियस्स भइं
धुयरयस्स ॥ ३ ॥ ” न० । ति० । मङ्गले, मुस्तके,
स्वर्णे, वाच० । “ स्वनामख्याते विमाने, स० १६
सम० । मूठ इति प्रसिद्धे शरासननामके मङ्गलवस्तुनि,
ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । औ० । “ अट्ट भइइ । ” भ० ११ श०
११ उ० । भद्रासने च । आ० म० १ अ० । स्वनामख्याते
तृतीयं बलदेवे, स० । आ० । भारते वर्षे आगामिन्यामुत्स-
र्पिण्यां भवे स्वनामख्याते भविष्यति बलदेवे, स० । ति० । वा-
राणसीनगरस्थाऽऽध्रशालवनचैत्यस्थे स्वनामख्याते सार्ध-
वाहे, (तद्भक्तव्यता ‘ बहुपुत्तिया ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२६६
पृष्ठे गता) निरयावालिंकापाङ्गद्वितीयवर्गस्य कल्यावतंस-
कानां दशानामध्ययनानां तृतीयाध्ययनप्रतिबद्धवक्तव्यताके
स्वनामख्याते राजद्वारके, तद्भक्तव्यताप्रतिबद्धे तृतीयेऽध्ययने
च । तद्भक्तव्यता महापद्मवत् । ति० १ ध्रु० ३ वर्ग १ अ० ।
(सा च ‘ महापद्म ’ शब्दे) मानुषोत्तरपर्वतस्थे स्वनाम-
ख्याते नागसुवर्णे, द्वी० । तुरिमिणीपुरस्थे स्वनामख्याते द्वि-
जे, आ० क० १ अ० । (तत्कथा ‘ सम्मावाय ’ शब्दे वक्ष्यते)
भद्रपुरस्थे स्वनामख्याते ध्रेष्टिनि, ध० १० । (भद्रध्रेष्टि-
कथा—‘ उज्ज्वलहार ’ शब्दे द्वितीयभागे ७४० पृष्ठे गता ।)
कस्मिंश्चिन्नगरस्थिते स्वनामख्याते ध्रेष्टिपुत्रे, तं० । स्वनाम-
ख्याते ग्रैवेयकविमानप्रस्तटानां प्रथमे प्रस्तटे, स्था० ६ ठा० ।
पञ्चशतसाधुपरिवृते स्वनामख्याते आचार्ये, “ इहैव भा-
रहं वासं भइ नाम आयरिआ । ” महा० ६ अ० । कालि-
काऽऽचार्यस्य शिष्ये स्वनामख्याते गौतमगोत्रोत्पन्ने आचा-
र्ये, “ गोयमगुत्तकुमारं, संपत्तियं तह य भइयं वंदे । ” कल्प०
२ अधि० ८ क्षण । आचार्यशिवभूतेः शिष्ये काश्यपगोत्रोत्पन्ने
स्वनामख्याते आचार्ये, “ धरस्स णं अज्जसिचभूरस्स कुच्छ-
संगात्तस्स अज्जभइं येरे अंतवासी कासवगुत्ते ” । कल्प०
२ अधि० ८ क्षण । “ भइं वंदामि कासवं गुत्तं । ”
कल्प० २ अधि० ८ क्षण । आचस्तीवास्तव्ये जित-
शत्रुनृपतेः पुत्रे स्वनामख्याते राजकुमारे, उत्त० पाई० २
अ० । (तद्भक्तव्यता ‘ तण्णफासपरीसह ’ शब्दे चतुर्थ-
भागे २१७७ पृष्ठे गता) धीरत्वाऽऽदिगुणयुक्ते हस्तिविशेषे,
स्था० ४ ठा० २ उ० । (भद्रलक्षणम् ‘ पुरिसजाय ’ शब्देऽ-

सिन्धेव भागे १०२०-१०२१ पृष्ठे गतम् । श्रीरत्नाऽऽदिगुणयुक्ते
पुरुषभेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० । महादेवे, वृषे, कृष्णे, कदम्बे,
बलदेवे, रामचन्द्रे, सुमेरुशैले, स्नुहीवृक्षे च । पुं० । वाच० ।
प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० । भाति शोभते स्वगुणैर्ददाति च
प्रेरयितुञ्जितनिवृत्तिमिति भद्रः । उक्त० पाई० १ अ० ।
भाति भन्दते वा भद्रः । कल्याणाऽऽवहे, उक्त० पाई० १ अ० ।
कल्याणकारिणि ज्ञा० १ भू० १ अ० । कल्याणयुक्ते, आ०
क० १ अ० । प्रशस्ते, स्था० ४ ठा० २ उ० । जी० । अनुत्कट
रागधरे, वय० १ उ० । सुशिक्षिते, " इयं भद्रं च
वाहये । " उक्त० १ अ० । सुन्दरे, पं० भा० १ कल्प । सा-
धौ, भेष्टे च । त्रि० । वाच० ।

भाद्र-पुं० । भद्राभिर्युक्ता पौर्णमासी भाद्री, सा यस्मिन् मासे
स भाद्रः । अण् । चैत्राऽऽदितः षष्ठे चान्द्रे मासे, वाच० ।

महग-भद्रक-त्रि० । भद्र कन् । सरले, कल्प० १ अधि० ५ क्ष-
ण । विनीते, विशे० । मनोज्ञे, ज्ञा० १ भू० १५ अ० । मनोऽनुक
लवृत्तिके, ज्ञा० १ भू० १ अ० । परानुपतापिनि, स्था० ४ ठा०
४ उ० । जं । औ० । निरुपमकल्याणमूर्तिके, " प्रक-
त्या भद्रकः शान्तः । " द्वा० २१ डा० । दश० । कल्याणभागि-
नि, जं० २ वक्त० । जी० । शोभनमनुप्यभवसम्पदुपेते
सङ्गर्भप्रतिपत्तिरि, सूत्र० २ भू० २ अ० । आवकभे-
दे, " अभूदपारं कान्तारे, स्लेच्छ एको हि भद्रकः । "
आ० क० १ अ० । " भद्रगवये य आवियसे । " भद्रकः
आद्रकः प्रसिद्धः । ओघ० । " भद्रगवये गमयं । " " इमं
भद्रगवयं जं तुम्हे संदिसह तं मे सङ्गं पडिपावे-
स्संति । " नि० चू० १६ उ० । कालिकाऽचार्यस्य शिष्ये
स्वनामख्याते गौतमगोत्रोत्पन्ने आचार्ये, " गोयमगु-
प्तकुमारं, संपत्तिर्यं तह य भद्रं वंदे । " कल्प० २
अधि० ८ क्षण । मुम्ते, न० । देवदारुणि, पुं० । वाच० ।
भानि-शोभते स्वगुणैर्ददाति च प्रेरयितुञ्जितनिवृत्तिमिति
भद्रः, स एव भद्रकः । अभ्वभेदे, उक्त० पाई० १ अ० ।

भद्रगुप्त-भद्रगुप्त-पुं० । उज्जयिनीनगरस्थे स्वनामख्याते आ-
चार्ये, आ० म० १ अ० । आ० चू० । " वृद्धावासे सन्त्यवम्यां,
श्रीभद्रगुप्तनूरयः । " आ० क० १ अ० । " भद्रगुप्ता तु
नामेणं, सुरिणो जगत्तमा । ठिया उ धेरवासेणं, जंघा-
बलविज्जिया ॥१॥ " दर्श० ५ तख । ब्रह्मद्वीपिकायां शाखा-
यां भव युगप्रधाने दशपूर्विणि स्वनामख्याते आचार्ये च ।
कल्प० २ अधि० ८ क्षण । " वंदामि अज्जधम्मं, तत्तो वंदे य
भद्रगुप्तं च । " न० ।

भद्रगुप्तिय-भद्रगुप्तिक-न० । भद्रयशसः लविराजिर्गतस्योरु-
पाटिकगणस्य स्वनामख्याते कुलभेदे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

भद्रजस-भद्रयशस्-पुं० । पार्श्वजिनस्य स्वनामख्याते गण-
धरे, स्था० ८ ठा० । आर्यसुहस्तिनः शिष्ये भारद्वाजगो-
त्रोत्पन्ने स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

भद्रजसिय-भद्रयशस्क-न० । भद्रयशसः स्थावरजिर्गतस्योरु-
पाटिकगणस्य स्वनामख्याते कुलभेदे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

भद्रजिण-भद्रजिन-पुं० । भारतवर्षभाषाभि भद्रकृतापरना-
मधेये स्वनामख्याते जिने, प्रव० ७ द्वार ।

भद्राण्दि (ण)-भद्रनन्दिन्-पुं० । अभयपुरस्थस्य धनायह-
स्य नृपस्य सुते स्थनामख्याते कुमारे, ध० २० ।

भद्रनन्दि कुमारकथा वैवम्-

" इह सुरयणसोहिहं, करिवयणसमं समत्थि उसभपुरं ।
ईसाणविसाह तहि, धूमकरं ति उज्जाणं ॥ १ ॥
सम्बोउगतकनियरे, तत्थाऽऽसी पुञ्जनामजक्खस्स ।
संनिहियपाडिहेर-स्स खेइयं बहुयजणमहियं ॥ २ ॥
तं नयरं परिपालइ, मालइकुसुमं व मालिओ अहियं ।
लहयकरो पवरगुणो, धणावहो नाम नरलाहो ॥ ३ ॥
सहसंतेउरसारा, अक्खलियविसालसील पम्भारा ।
तस्साऽसि मइरसुंदर-सरस्सई सरसई भज्जा ॥ ४ ॥
सा निसि कयाइ वयणे, हरि विसंतं निपवि पडिबुद्धा ।
नरवइसमीवमुवग-म्म सम्ममक्खेइ तं सुमिणं ॥ ५ ॥
रज्जधरो तुह पुत्तो, होही भणिए निवण सा पव ।
होउ सि भणिय रइभव-णमुवगया गमइ निसिसेसं ॥ ६ ॥
गोसे तोसपरवमो, राया रहाओ अलंक्रियसरीरो ।
सीहासणमालीणो, सहावइ सुमिणसंथयिउ ॥ ७ ॥
ते वि तओ लहु रहाया, कयकोउयमंगला समागम्म ।
वज्जाविसु जणं, विजण निव सुहानिसखा ॥ ८ ॥
भद्दासणम्म पवरे, देविं ठाविसु जवणियंतरियं ।
राया पुण्फलकरो, तं सुमिणं अक्खए तंसि ॥ ९ ॥
सत्थाई वियारउं, निवपुग्गो ते कहंति जह सत्थे ।
वायालीसं सुमिणा, तीसं पुत्ता महासुमिणा ॥ १० ॥
खउइस गयाइसुमिणे, नियंति जिणचक्रिमायरो तंसि ।
कमसो सगचउइकं, हरिबलमंडळियजणणीओ ॥ ११ ॥
देवीए जं दिट्ठो, सुमिणे पंचाणणा तओ पुत्ता ।
समयम्म रज्जसामी, राया होही मुणी अहवा ॥ १२ ॥
उषलइविउलपीई-दाणातो ते गया संगहेसु ।
देवी पसत्थसंपु-अदाहला वहइ तं गवमं ॥ १३ ॥
समए पसवइ पुत्तं, कंतिहं दिनमणि व्व पुव्वविसा ।
वज्जावणयं राया, कारावइ गुरुविभूईए ॥ १४ ॥
भइकरो नंदिकरो, सि से कयं नाम भइनंदि सि ।
पणघाईसंगहिओ, वइइ गिरिगयतरु व्व कमा ॥ १५ ॥
सो समए सयलकला-कुसलो अणुक्कलपरियणो धणियं ।
पत्तो तारुणमणु-अपुत्तलायअनीरनिहिं ॥ १६ ॥
पासायसए पंच उ, कारिय परिणाविओ इमो पिउणा ।
सिरिदेवीपमुहाओ, पंचसयनरिंदधूयाओ ॥ १७ ॥
ताहिं समं सो विसए, विसायविसवंगविरहिओ संतो ।
भुंजइ देवां दोगुं-दगु व्व देवालय दिव्व ॥ १८ ॥
धूमकरंउज्जाणे, तत्थऽअदिये समोसदो वीरो ।
वज्जाविओ नरिंदो, पउत्तिपुरिसेण लहु गंतुं ॥ १९ ॥
सहदुवालसलक्खे, पीईदाणं दलित्तु तस्स निवो ।
वीर वंदिउकामो, निग्गच्छइ कूणिय व्व तओ ॥ २० ॥
कुमरो वि भइनंदी, नंदीजुयधम्मसीलपरिवारो ।
पवरं रहमाकदो, पत्तो सिरिधीरनमणत्थं ॥ २१ ॥
कुमरस्स पीइवसओ, राईसरतलवराइपुत्ता वि ।
वीरजिणवंदणत्थं, वलिया कलिया परियणेणं ॥ २२ ॥
नमिय जिणं ते सव्वे, सुणंति धम्मं कहइ सामी वि ।

जह वज्रंति जिया इह, कम्मेहिं जहा व मुच्चंति ॥ २३ ॥
 इय सो उ भहनंदी, नंदियहियओ गहिसु जिणपासे ।
 सम्मत्तमूलमणहं, गिहियम्मं सगिहमणुपत्तो ॥ २४ ॥
 अह पुच्छइ सिरिगोयम-सामी सामियदुहं महावीरं ।
 पडु! एस भहनंदी, कुमरो अमरो इव सुरुषो ॥ २५ ॥
 सोमु व्व सोममुत्ती, सोहग्गनिही य सयलजणइद्वो ।
 साहणं पि विसंसे-ण सम्मओ केण कम्मण ? ॥ २६ ॥
 जंपइ जिणो विदेहे, आसी पुंडरीगिणीह नयरीए ।
 विजओ नाम कुमरो, सणकुमारो इव सुरुषो ॥ २७ ॥
 सो कहआ वि सभवणे, भवणगुरुं गुरुगुणेहकयसोहं ।
 जुगबाहुं जिणनाहं, भिक्खाइ कए नियइ इतं ॥ २८ ॥
 तो भस्ति वल्लवित्ता-ऽऽसणो गओ संमुहं सगट्टपए ।
 तिययाहिणं करिन्ता, वंदइ तं भूमिमिलियसिरो ॥ २९ ॥
 भणइ य सामिय ! आहा-रगहणओ मह करेसु सुपसायं ।
 दव्याइसु उवउत्तो, जिणो वि पाणी पसारइ ॥ ३० ॥
 अह सो विजयकुमारो, हरिसभरुग्गिभक्खहुल्लरोमंओ ।
 विष्कारियनयणजुओ, वियसंतपसंतमुहकमलो ॥ ३१ ॥
 आहारण वरेणं, पडिलाभइ परमभत्तिसंजुत्तो ।
 कयकिच्चं अप्पाणं, मसंतो मणवइतणुहिं ॥ ३२ ॥
 वित्तं वित्तं पत्तं, तिस्सि वि एयाइ लहिय तुलहइं ।
 पडिलाभंतेण तया, समजियं नेण फलमेयं ॥ ३३ ॥
 पुआणुवांध पुअं, उत्तमभोगा य सुलहबोहत्तं ।
 मणुयाउयं च वज्रं, कओ परित्तो य संमारो ॥ ३४ ॥
 अओ च तहिं तइया, पाउम्भूयाइ पंच दिव्वाइं ।
 पइयाउ दुंदहीओ, चेलुकवेवा सुरेहिं कओ ॥ ३५ ॥
 मुक्का हिरण्णवुट्ठी, बुट्ठी कुसुमाण पंचवज्जाणं ।
 गयणंऽगयम्मि घुट्ठं, अहो सुदाणं सुदाणं ति ॥ ३६ ॥
 रायणपमुहो लोओ, मिलिओ बहुआ य तथ तेणावि ।
 सो विजओ विजियमणो, पसंसिओ दारिसियमणेण ॥ ३७ ॥
 भुत्तण बहु कालं, विजओ भोए समाहिणा मरिउं ॥
 लोयपयाइगुणजुओ, जाओ सो भहनंदि ति ॥ ३८ ॥
 पुच्छइ मुण्डिभूइ, कि एसो गिहियहो समयधम्मं ? ।
 भणइ जिणो गिहियस्सइ, समयम्मि समाहिओ सम्मं ॥ ३९ ॥
 विहरइ अन्नथ पडु, कुमरो वि हु कुणइ सवयं धम्मं ।
 अणुकुलविणीयसुध-म्मसीलपरिवारपरियरिओ ॥ ४० ॥
 अह अन्नया कयाई, अट्टमिमाईसु पव्वदियहसु ।
 गंतं पोसहसालं, पासवणुच्चारभूमीओ ॥ ४१ ॥
 पडिलंइउ पमज्जिय, रइउं संधारयं च दम्मस्स ।
 तम्मि दुरुट्ठो अट्टम-मत्तजुयं पोसहं कुणइ ॥ ४२ ॥
 कुमरो जिणपयमत्तो, अट्टममत्तम्मि परिणमंतम्मि ।
 पुव्वावरत्तकाले, चित्तिउमेयं समादणो ॥ ४३ ॥
 धन्ना ते गामपुरा, धन्ना ते खेडकव्वडमडंबा ।
 मिच्छत्ततिमिरमूरो, वीरजिणो विहरए जत्थ ॥ ४४ ॥
 ते धिय धन्नसुपुआ, राषाणो रायपुसमाईया ।
 वीरजिणदेसणं निसु-णिज्जण गिरहंति जे चरणं ॥ ४५ ॥
 इत्थं पि जइ समिज्जा, वीरो तेल्लुकवंधवो अज्ज ।
 तोऽहं तप्पयमूलं, गिहियस्सं संजमं रम्मं ॥ ४६ ॥
 तस्सऽवत्थं नाउं, गोसं वीरो समोसहो तथ ।
 तो भहनंदिसिहो, पडुनमणत्थं निवो पत्तो ॥ ४७ ॥

नमिय जिणं उवविट्ठा, उच्चियट्ठाणे नरिदकुमरवरा ।
 तो नवजलहरगज्जिय-गहिरसरो भणइ इय सामी ॥ ४८ ॥
 भव्वा ! भवारहट्ठे, कम्मजलं गहिय अघिरइघडीहिं ।
 चउगइदुहविसवलिं, मा सिंखइ जीवमंडवए ॥ ४९ ॥
 तं सुणिय निवो पत्तो, सगिहे कुमरो उ जंपए एवं ।
 पव्वजं गिरिहस्सं, पियरो पुच्छिय परं सामि ॥ ५० ॥
 मा पडिबंधं कुणसु, ति सामिणा सो परंपिओ तत्तो ।
 पत्तो पिउण पासे, नमिउण कयंजली भणइ ॥ ५१ ॥
 वीरसगासे रम्मो, धम्मो अज्जं व ! ताय ! निसुओ मे ।
 सहिय, पत्तिओ रो-इओ य सो इच्छिओ य मए ॥ ५२ ॥
 ते वि अणुकुलहियया, भणंति तं वच्छ ! धम्मकयपुओ ।
 एवं दुरुच्चं तच्चं पि, जंपिए जंपए कुमरो ॥ ५३ ॥
 तुम्मेहिं अणुआओ, पव्वजं संपयं पव्वजिस्सं ।
 सोउं एयमणिट्ठं, ययणं देवी गया मुच्छं ॥ ५४ ॥
 पउणीकया च कलुणं, विलवंती भणइ दीणवयणमिणं ।
 जाय ! तुमं मह जाओ, बहुओवाइयसइस्सेहिं ॥ ५५ ॥
 ता कह ममं अणाहं, पुत्तय ! मुत्तं गहेसि सामजं ।
 सोयभरभरियहियया-इ वच्चिही मज्झ जीयं पि ॥ ५६ ॥
 ता अत्थह जावऽम्हे, जीवामो तो पउट्ठसंताणो ।
 पच्छा कालगएहिं, अम्हेहिं तुमं गट्ठिज वयं ॥ ५७ ॥

कुमारः—

वमणसयसमभिभूए, विज्जुलयावंचले सुमिणसरिसे ।
 मणुयाण जीविए मर-णमराआ पत्थओ वा वि ॥ ५८ ॥
 को जाणइ कस्स कं, होही बोही सुदुल्लहो एस ? ।
 ता धरिय धीरिमाए, अओ ! तपऽहं विमुत्तवो ॥ ५९ ॥

पितरौ—

जाया ! तुह अंग मिणं, निरुवमलवणिमसुद्धसोहिजं ।
 तस्सिरिमणुहविउणं, बूढवओ तयणु पव्वयसु ॥ ६० ॥

कुमारः—

विविहाऽऽहिवाहिगेहं, गेहं पि व अज्जरं इमं देहं ।
 निवडणधम्मवमस्सं, इहिह पि हु पव्वयामि तओ ॥ ६१ ॥

पितरौ—

सुकुलुगयाउ लाव-असलिलसगियाउ तुज्ज दइयाओ ।
 पंचसयाई इमाओ, कह मुंचसि तं अणाहाओ ? ॥ ६२ ॥

कुमारः—

विसमीसपायससमे, विसए असुइम्भवे असुइणो य ।
 दुक्खतदवीयभूए, को सेयिज्जा सवेयओ ? ॥ ६३ ॥

पितरौ—

पुरिसपरंपरपत्तं, वित्तमिणमणिदियं तुमं वच्छ ! ।
 दाउं भुत्तु पकामं, पच्छा पडियज्ज पव्वज्जं ॥ ६४ ॥

कुमारः—

जलजलणपमुहसाहा-रणम्मि जलनिहितरंगत्तम्मि ! ।
 मइमं वित्तम्मि न को-इ इत्थं पडिबंधमुव्वहइ ॥ ६५ ॥

पितरौ—

जह तिकस्सन्नगधारा-इ विवरणं दुक्करं तहा पुत्त ! ।
 वयपालणं विसेसा, तुह सरिसाण अइसुहीणं ॥ ६६ ॥

कुमारः—

कीवाण कायराणं, विसयत्तिसियाण दुक्करं एयं ।
 उज्जमधणाण धणियं, सव्वं सज्जं तु पडिहाइ ॥ ६७ ॥

तन्निष्कपमह मुण्डि, राया सिखे एगदेवसिप ।
तं रजे तह पभणइ, संपइ तुह वरु ! किं देमो ? ॥ ६८ ॥
भणइ कुमरो दिज्जउ, रयहरणं पडिगाहं च तो राया ।
लक्खदुगेणं दुषि वि, आणावइ कुत्तियावणओ ॥ ६९ ॥
लक्खणं कासवगं, सहाविय भणइ कुमरकेसरो ।
निक्खमणप्पाओगं, कप्पसु सो वि हु करइ तहा ॥ ७० ॥
देवी पडेण गहिओ, न्हावउं तह उच्चिउं च सियवसणे ।
बंधियरयलसमुगं, काउं ते ठवइ उस्सीसे ॥ ७१ ॥
राया पुणो वि कुमरं, कंचणकलसाइपहिं एहविऊण ।
सुहइ सयमंगाई, गोसीसेणं विलंपइ ॥ ७२ ॥
परिहावइ वण्डजुयं, कुमरमलं कुणइ कप्परक्खुं व ।
कारइ निघो विसिद्धं, सीयं यंससयसुनिविद्धं ॥ ७३ ॥
तथाऽऽरुहिउ कुमरो, निवसइ सीहासणम्मि पुव्वमुहो ।
दाहिणपासं भद्रा-ऽऽसणम्मि कुमरस्स पुण जणायो ॥ ७४ ॥
धिनुं रयहरणाई, वामे पासं तहऽवधारं से ।
छुलं धिनुं एगा, वरतरुणी पिट्ठो य ठिया ॥ ७५ ॥
वामरहत्थाउं दुब, उभओ पासं तहव पुव्वाए ।
वीयणगकरा तह हुय-वहाए भिगारवगकरा ॥ ७६ ॥
समरुवजुवणाणं, समसिगाराणं हारमियमणाण ।
उक्खलतां अह सीया, रायसुयाणं सहस्सेण ॥ ७७ ॥
अह सुधियाई संप-स्थियाई संअट्टमंगलाई पुरा ।
समलंकियाणं हयगय रहाण पत्तयमट्टमयं ॥ ७८ ॥
जलिया बहव आसल-ट्टिकुंतययविधपमुहगाहाता ।
गत्थास्थिया य बहव, जयजयसइ पउंजता ॥ ७९ ॥
मग्गणजणस्स दितो, दाणं कप्पदुमुं व सो कुमरो ।
दाहिणइत्थेण तहा, अंजलिमाला पडिच्छंता ॥ ८० ॥
दासिज्जतां मग्गं, सां अंगुलिमालासहस्सेहिं ।
पिच्छिज्जतां य तहा, लायणमालासहस्सेहिं ॥ ८१ ॥
पस्थिज्जतां अदियं, हिययसहस्सेहिं तहय थुवंतो ।
धयणसहस्सेहं इमो, संपत्तो जा समोसरणं ॥ ८२ ॥
सीयाओ उत्तरिउं, जिणपयमूलेऽभिगम्म भत्तीए ।
निपयाहिणी करेउं, वंइ धीरं सपरिवारो ॥ ८३ ॥
अदिवंदिउं जिणिं, भणंति पियरो इमं जहेस सुओ ।
अम्हं एगो इट्ठो, भीओ जरजम्ममरणाणं ॥ ८४ ॥
तो तुम्हं पयमूलं, निक्खमिउं एस इच्छइ तओ मे ।
देमो सच्चित्तभिक्खं, पुजा पसिऊण गिएहंतु ॥ ८५ ॥
भणइ पड् पडिबंधं, मा कुव्वइ तयणु भइनंदी वि ।
गंतुं ईसाणदिसिं, मुंचइ सयमेवऽलंकारं ॥ ८६ ॥
मुंचइ केसकलावं, पंचहि मुट्ठीहिऽतो तहिं देवी ।
नं च पडिच्छइ हंसग-पडेण अंसूणि मुंचंती ॥ ८७ ॥
भणइ य अस्सि अट्ठे, जइज्ज मा पुत्त ! तं एमाइजा ।
इय वुत्तं सट्ठाणे, पत्ता सा अह कुमरो वि ॥ ८८ ॥
गंतुं भणइ जिणिं, आलित्तपलित्तययि लोयम्मि ।
भयवं ! जराइमरणे-ण देसु तज्जासणिं दिक्खं ॥ ८९ ॥
तो दिक्खिऊण विहिणा, जिणण एसो इमो समणुसिद्धो ।
सव्वं पि वरु ! किरियं, जयणापुव्वं करिज्जाहि ॥ ९० ॥
“ इच्छामु त्ति ” भणंता, धेराण समप्पओ इमो तेसि ।
पासे पाववरणरओ, गिएहइ इकारसंगाई ॥ ९१ ॥
सुचिरं पालितु ययं, मासं संलहणं च काऊणं ।

आलोइय पडिक्कंता, सोहम्मे सुरवरो जाओ ॥ ९२ ॥
भुण्ण तत्थ भोए, तत्तो आउक्खणं सुओ संतो ।
होऊण उत्तमकुले, मणुओ पालितु गिहिधम्मं ॥ ९३ ॥
पव्वज्जं काऊणं होही देवो सणंकुमारम्मि ।
ए । वंमे सुके आणयकप्पे य आरण ॥ ९४ ॥
ता सव्वं दे एवं, चउइससु भवेसु नरसुरेसु इमो ।
उत्तमभोए भोणं, महाविदेहे नरो होही ॥ ९५ ॥
पव्वज्जं पडिबज्जिय, खविउं कम्मा केवली होउं ।
सो भइनंदि कुमरो, लहिही अवही विमुक्खलमुहं ॥ ९६ ॥
“ एवं सुणसं किल भद्रनन्दी,
निर्विघ्नमाराध्य विशुद्धधर्मम् ।
स्वर्गाऽऽदिसौख्यं लभते स्म तस्मात्,
आजस्य युक्तां गुण एव नित्यम् ॥ ९७ ॥ ”

(इति भद्रान्दिकुमारोदाहरणं समाप्तम्) घ०२० १ अधि०
१४ गुण ।

भद्रतरपडिमा-भद्रतरप्रतिमा-स्त्री० । प्रतिमाभेदे, स्था० ५
ठा० १ उ० । (तद्वक्तव्यता 'पडिमा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३३२
पृष्ठे गता)

भद्रपडिमा-भद्रप्रतिमा-स्त्री० । यस्यां पूर्वदक्षिणापरोक्षराभि-
मुखा प्रत्येकं प्रहरचतुष्टयं कायोन्मर्गं करोति । एषा चा-
होरात्रद्वयमानंयुक्कलक्षणे प्रतिमाभेदे, स्त्री० । कल्प० ।
आ०चू० । “ कोरांसया भद्रा पडिमा ? , भणइ-पुव्वामिमु-
हो दिवसं अत्थइ, पच्छा रत्ति दाहिणहुत्तो , ततो वीए अ-
होरात्रे अवरणं, विवसे उत्तरेणं रत्ति ” पूर्वस्यामेकम् , अपर-
स्यामेकम् , दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्याम् , “ पडिमाभइ ”
(४६६ गा०) प्रतिमा पूर्वे भगवता भद्रा कृता । (आ० म०)
४६५ गा० टी० आ० म० १ अ० ।

भद्रवई-भद्रवती-स्त्री० । प्रद्योतनृपुत्र्या वासवदत्ताया दास्या-
म् , आ०क० ४ अ०

भद्रवय-भाद्रपद-पुं० । चैत्राऽऽदितः षष्ठे मासे, उत्त० १६ अ०
ज० । स० ।

भद्रवया-भद्रपदा-स्त्री० । भद्रव्य-वृषस्येव पदं यासाम्
पूर्वोत्तरभाद्रपदासु, वाच० । अनु० ।

दो य होति भद्रवया । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

भद्रवाइ (नृ)-भद्रवाजिन-पुं० । शोभनाश्वे, “ भद्रवाइणो
दमप । ” पं०व० १ द्वार ।

भद्रबाहु-भद्रबाहु-पुं० । प्राचीनगोत्रोत्पत्ते यशोभद्राऽऽचा-
र्यशिश्वे स्वनामक्याने आचार्ये, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।
नि०चू० । भद्रबाहुं च पाईणं । ” न० । कल्प० । (भद्रबाहुव-
क्तव्यता । ‘यविरावली’ शब्दे चतुर्थभागे २३६४ पृष्ठे गता)
(वर्णकः ‘ पंचकप्प ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः) (वहीवक्त-
व्यता च ‘ कप्पववहार ’ शब्दे तृतीयभागे २३५ पृष्ठे उक्ता)

भद्रबाहुचरित्रं यथा—

अस्थि सिरिभरषरिट्ठे सयलट्ठगरिट्ठमरहट्ठे धम्मियज्जणागि-
अपुणपरिअपयणपइट्ठाणं सिरिपइट्ठाणं नाम नयनं । तत्थ य-
चउइसविज्जाठाणपारगो छक्कम्ममम्मावऊ पयईए भद्रबा-
हुनाम माइणो हुत्था तस्स परमापिम्मभरसरसी वाराहमि-

हिरो सहायरो । अत्रया तथ चउहसपुव्वरयणमहेमरो
नवतत्तवरनिहाणपत्तमाहभद्रो सिरिमं जसोभदसूरिचक्र-
वट्टी उज्जाणवणे समोसहो । तन्नमंसणकए अहमहमिगा-
ए सयलं नयरलंयं गच्छंते पलोइय किंचि संजायपमोओ
बाराहमिहिरेण सद्धि भद्रबाहु सूरिणं वंदणत्थं गओ, तं
वंदिय कमवि परमाणंदमुव्वहंतो समुच्चियभूमागे निवि-
ट्ठो तओ सूरिहिं हिया निव्वेयसंजणणी दसणा—

“ संसारो दुक्खरुवो चउगईविपुत्तो जाणिलक्खणपहाणो,
इत्थं जीवाण सुक्खं खणमवि पवरं विज्जए मेव किंचि ।
तम्हा तच्छेयणत्थं जिणवरभणिए उज्जया होइ धम्मे,
खंताईणं मुणीणं गुणगणकलिए सावयाणं च सारे ॥ १ ॥ ”
तं सुणिय घेरगतंरंगरंमिओ आगभंसिमहो पणट्ठमो-
हनिहामुहो भद्रबाहु महोपरं वराहमिहिर भणइ-वच्छाहं
संजायभवविरागो एसि गुरुणं चरणमूले सव्वसंगपरि-
च्चायं करिय अणवउत्तं पव्वज्जमायारिस्सं, भवया पुण
घरकउत्ते सुसज्जेण हायव्वं । तो वराहमिहिरो तं पइ जंपइ-
भाय ! जइ तुमं संसारसायरं तरिउमिच्छसि ता कहमहं
भगववहणजणु व्व तथ मज्जेमि । जओ—“संसारसहिया-
ओरी, दियाण जह वल्लहा इवइ अहिया । ता किं सा इयरा-
ण वि, नराण न हु होइ अभिरुहया ॥ १ ॥ ” एवं दिक्खामि-
सं जाणिऊण मा एसो भवावडे निषडउं सि भद्रबाहुणा अ-
णुमन्निओ । तओ हो वि भायरा गुरुपक्कलं सावउत्तं पक्-
क्खायंति । तओ भद्रबाहु गहियदुविहांसिक्खो कमेण गुरु-
वयणकमलाओ भमरु व्व मयरं चउहसपुव्वसुत्तत्थरहस्सं
पाऊण मुदिओ सुविहियचूडामणी जाओ । इओ य सिरिज-
सभदसूरीणं तस्स मणं विज्जाठाणो असमाणचरित्ते अज्जसं-
भूयविजओ नाम सीससेहरो आसि । अज्जमि दिणे सूरि
पयजुग्गा सुयकंवल्लो मुणिसंभूयधिजयभद्रबाहुनामगे मु-
णिवरं गणहरपए ठाविऊण सयं सिरिजसभदसूरिणं संलेहणं
करिय सुरपुरसिरीए अवयंसभावमुवगया । तओ ते ससिसुरु
व्व तिमर गाविथरेण हणंता महिमंडले पुढो पुढो विहरति ।
अह सो वराहमाहरमुणी अप्पमइ चंदसूरपञ्चात्तपमुहे केवि
गंधं मुणिऊण अहंकारनट्टिओ सूरिपयमहिलसंतो अज्जुग
त्ति गुरुहिं नाणवलेण नाऊण न गणहरपए ठाविओ इय सुय-
वयणं सरंनेहिं—“बूढो गणहरसहो, गायममाईहिं धीरपुरिसे-
हिं । जो तं ठवइ अपसे, जाणंतो सो महापावो ॥ १ ॥ ” तओ व-
राहमाहरस्स जिट्ठसहोयरे सिरिभद्रबाहुगणहरे परमाअर्पाई
जाया । जओ इमेहिं मह भाणखंडणा कया अओ इत्थं ठाउं
न जुज्जइ । भणियं च—“ माणि पणट्ठइ जइ न तणु, तो वंस
डावइज्ज । मा दुज्जणकरपल्लविहिं, वंसिज्जंतु भमिज्ज ॥ १ ॥ ”

तेण पावकम्मोदएण अप्पा गृणपव्वयाऽऽरुढो वि दोसावडे
पाडिओ अहो दुंतया कम्मणं, जं तिक्कसओदएण उत्त-
मगुणठाणंहितो । मिच्छत्तगुणठाणे पडिओ, दुवाल्लसवरिसे प-
रिपालियचरित्तो चइत्तु जिणमुहं पुणरवि सहावसिद्धं माहण-
त्तमुवगओ वराहमिहिरो । भणियं च—“ प्रकृत्या शीतलं नी-
र-मुष्णं तद्वह्निं यागतः । पुनः किं न भवच्छीतं, स्वभावो
दुस्त्यजो यतः ॥ १ ॥ ” तओ चंदसूरपञ्चात्तिपमुहाऽगमगंधेहिंनो
किं पि किं पि रहस्सं गहइऊण स्वनामेण ‘वाराहीसंहियं ति’
नामयं जोइससत्थं सवायलक्खणपमाणं करेइ । तं च सिद्धं-

ताओ उद्धरियं ति पाएण सक्खं होइ, अओ लोएसु पसिद्धं
तं जातं । अन्नं च अंगोवंगेहिंतो दध्याणुओगाओ मंतंतता-
इं मुखियं पउंजिऊण य जणमणां रंजइ, मिच्छविट्ठीण
पुरओ नियचरियमेवं पक्खेइ-जं अहं दुवाल्लसवरिसे विणय-
रमंडले ठिओ, भयवया वि भाणुणा सगल्लगहमंडलमुदय-
त्थमणचक्काइयारिठइजंगे विवागाइअं पेलिय मह वं-
सियं, पेलिओ य अहं महियले, तओ मे इमं जोइससत्थं क-
यं जइ असक्खं ता किं परिमियं भासिउजइ, मिच्छत्तं धि-
यइमइणो धिज्जाइया वज्जपातसरिसं पि तव्वयणं तहेव पडि-
वज्जंति । अहो अज्जाणविल्लसिया एसि, जओ—“वच्छल्ले य सि-
लाए, खंडं कंचित्तु मायगमिमं ति । धुत्तेहिं भणिरंहिं, बाला ल-
हु लोलविज्जंति ॥ १ ॥ ” तयणु भूदेवस्सेव तस्स वज्जणमेवं-
कुणंता चिट्ठंति-जमेस वराहमिहिरो मोहणनहगमणाऽइव-
हुक्काहिं विज्जाहिं दिप्पंतो गहणेहिं सह दुवाल्लसवासाइं
भमिऊण जोइससत्थं च काऊण महियलमोइओ चउइसवि-
ज्जाठाणपारगो जाओ, अज्ज वि इय तप्पसिद्धी लोए विष्णुरइ,
पइट्ठाणपुराहिराओ वि वियक्खणु ति तं पूएइ, जओ लोओ
पूइयपूयगो न परमत्थविऊ, स कावखंडसमो वि इंदनीलम-
णि ति संगहिऊण रज्जा स पुरोहिओ विहिओ, न य वि-
यारसारा इवति रायाणो, तं च रायपसायपत्तं मुणिऊण
जणो विलेसेण सम्माणेइ । अह सिरिभद्रबाहुपह सयलम-
वणिठाणं वयणामएण सिद्धंतो पइट्ठाणपुरवाहिरुज्जणं
समोसरिओ । तत्थाऽऽगयं सूरिसरमायजिऊण राया पोरप-
रिओ वंदिउं गओ, रायाणुविचीए वराहमिहिरो वि । तमिम
समए रायादिसमक्खं एगेण पुरिसेण वराहमिहिरो व-
ज्जाविओ देव ! संपयं चव तुम्ह घरे पुत्तो उत्पज्जा, तं सु-
णिय राया हरिसिओ वज्जाविय नरस्स पारिओसियं
दाणं दाऊण पुरोहिंयं बाहरंइ—साहसु तुमं, एस तुम्ह
पुत्तो केरिसविज्जो कियपमाणाऊ अहं च पूर्याणज्जो
होही, न व ति । संपइ सव्वन्तुपुत्तो समसत्तुमित्तो सि-
रिभद्रबाहुसूरी तहा जोइसचक्कानिरिक्खणवियक्खणो तुमं
च । अओ दुवे वि खाणिचूडामणिओ वियारिऊण आइसह ।
तओ वराहमिहिरो सहावचवल्लमाहणजाइत्तणं नियनाणु-
करिस्सं च जाणावयंतो बागेरंइ-महाराय ! मए एयस्स जम्म-
कालल्लगगहाइयं वियारिय एस सिस्स वरिससयपमाणाऊ तु-
ह पुत्तपुत्ताणं च पूओ अट्ठारसविज्जाठाणपारगामी भवि-
स्सइ, एयमिम समय जिणसमए निमित्तकहणं निसिद्धं पि
मणंतो नरिंदाइलोयाओ जिणमयपभावणत्थं कइओसहपा-
णं व रोगच्छेयणकए कीरंतं सुखमुवजायइ ति वियारिऊण
गीयत्थसिरोमणी सिरिभद्रबाहुमहामुणी तस्स दारगस्स स-
त्तदिणंने विडालियाओ मरणमाइसइ । तं वयणमायजिऊण
कोवण पज्जलितो वराहमिहिरो नरवइ पइ जंपइ-देव ! जइ एयं
एयाणं वयणमक्कहा होइ ता तुम्हेमिमेयाणं कोवि पयंडां दंडो
कायव्वो । एवं बाहिरिऊण रंसादणनयणो वराहमिहिरो राय-
सहिओ नियघरं गओ । तेण भक्तिं गंतूणं स बालो मंदिरऽऽमं-
तरे गुत्तट्ठाणं ठाविओ चउहिंसि च घरवाहिं उम्भइ-
सुहडा ससत्था निवेलिया । धाई पुण भायणाइसामणीस-
हिया आभितरे चव निविडनिविडं कवाडसंपुडं संघ-
हिऊण जागरमाणी बालं रक्खइ, तस्सारिट्ठभयणस्स दुवा-

रक्षेसे सयं वराहमिहिरो उवविसिय विद्यालसंवारं रक्षेह,
संपसे सप्तमे दिने तदेव तेसि रक्षंताणं उक्किरिय विडाला
महाथूला बुधारगला सहसा बालगोवरि पडिया । तग्घाप-
णय दारगो मओ । धार्प हाह सि बोलो कओ जं णं
एस मय रक्षंतीए खेव उक्कंगनिहिओ वि अगलेण बा-
लगो निहओ । तं वज्जनिवायसरिसं वयणं सुणिय पुराहि-
ओ मुक्कनिमीलियक्खो अस सि धरणीतले पडिओ, सिसि
रोवयारोहिं पुणरवि पत्तवेयणो उग्घाडिऊण कवाडसंपुडं
तं सुयं मयं पासिऊण हिययं ताडयंतो रोहं पयसो—“ हा-
हा दुरंतरे दिव्व !, रोविऊण सुरदुमं । समुम्मूलेसि किं पा-
प !, मत्तंति व्व मे सुयं ॥ १ ॥ ” एयाओ विरहाओ अहि-
ययरं दुभेह सल्लु व्व मे हिययं नाणाऽसच्चत्तणं । एवं सोयं
करंतेण जणो वि रोयाविओ । राया वि विज्ञायवइयो
आगंतूण तं पुराणाभणियसंसराणिअयावयणेहिं पडिया-
हेह, इय साहेह अ-भो वराहमिहिर ! सिग्गिभइवाहुसामि-
निवेइयं नाणमभितहं जायं, परं विडालाओ जं तस्स म-
रणमुवइहं तं असत्तवं दीसह, अओ तम्मरणहेउं धार्प
पुक्खइ, धार्प वि सा अगला आणऊण रओ दंसिया,
ताए अगविभागे उक्किरियं विरालियं वट्टूण संजायवि-
मओ राया सुरिरायगुणकित्तणमुहरिमुहो वज्जरइ—
अहा ! पिक्खइ जाया सेयंवरणं नाणलखिलक्खीओ, तं सत्तं
खेव सव्वन्तुपुत्तया, जं एवमविसंवायवयणा, एवं वमकिओ
य उट्टिऊण सिरिभइवाहुगुरुं पणमिय पुक्खइ-भयवं ! केण
हेउणा पुराहियवयणमत्तवं जायं तओ ? गुरु भणइ-महारा-
य ! एस गुरुपडिणीओ वयाहं पडिवडिउं वि णट्टुमई तुह
पुराहिओ, तेण हेउणा एयस्स वयणं न सत्तं होइ, जं च स-
व्वन्तुणा पणीयं वयणं तं जुगंते वि नऽअहा होइ । तओ
राया नायपरमत्थो जंपइ—हा मिक्कत्तधत्तूपाणमोहियम-
इणा सयत्तमेव महियलं कणयमयं मज्जमाणेण मय निरत्थणं
मणुअजम्म निग्गमियं, ता भयवं ! एरिसियं मह सिक्खं देह,
जेण कयत्थो हामि । तओ गुरु दुग्गहमणपडिवक्खं ध-
म्मसिक्खं सहासमक्खं रओ वियरइ, सो वि तं से सुष्ठा
सिरसा पडिक्खइ । जणभियं मयकलेवरं व पुरोहियमतं
अइय राया जिणधम्मं पडिक्खइ तण्णमिहं व णं लोओ
तमुवइसह, सो वि नियतणयमरणेण नाणासत्तत्तणेण लो-
यापवाएणं संजायसंसारनिव्वेओ सव्वहा विगयसम्मत्तो
संगीहयमिक्कत्तो परिक्वायगपव्वज्जं पडिवज्जिय मुण्डिजेण
पओसमावहतो अजाणकटुतवाइ सुइरमायरिय अणुद्वियपाव-
सल्लो मरिऊण अप्पाहिओ वंतरो जाओ । अह सो वाणमतरो
विभंगनाणेणं नियपुव्वभवमाभाइता मिक्कत्तोदयवसेण जि-
णसासणे परमवेरं वहतो वितेह-कया णं अहं पुव्वभव-
वरसायरं पवणनंदणु व्व उक्कंभिय सुहिओ हविसं ? । तओ
वेषकिच्चमकाऊण जिणभस्तिरसाणं साहुण सावयार्णमुव-
सग्गं काडकामो तच्छिदाणि गयमंइ । तओ सया अप्पमत्ताणं
सावज्जलोगविरयाणं साहुणीणं अंधु व्व न किं पि पिक्खइ ।
दुमणं; तसि च केसमवि स मोडिउमसमत्थो हत्थेण हत्थे
मलंतो दतेहिं उट्टे खंडंतो मुट्ठिए हिययं नाडितो भित्तीए सीसं
कांडंतो विहत्थो होत्था । ततो तण्णुट्ठिं छंडियऊण किरिवाकला
वसिडिणाणं समणोवासयार्णं छिहं लहियऊण स दुट्ठो वाणमं-

तरो विविहे उवसग्गे कुणइ । तओ सावया सुयमागरसुविहि-
यायरा बुद्धिवियारेण तं वंतरकयमुवसग्गं जाणिय परुप्परं मं-
तयंति-जहा सिंहं विणा करी न वियाग्गिइ, जहा भाणुं विणा
तिमिरपडल न फेडिजइ, जहा पवइणं विणा सायरो
न लंघिजइ, जहा ओसहं विणा वाही न छिडिजइ तहा
गुरुहिं विणा एस उवइयो न विहविजइ सि । तओ एयस्स
अथस्स संसूरा तेसि सिरिभइवाहुसूरीणं पासे पेसिया
विअसिया । तेहिं पि नाणेण वराहमिहिरवंतरस्स दुट्ठुवाट्ठयं
नाऊण सिरिपाससामिणो उवसग्गहृत्थवणं संघकप प-
दियं । सव्वेहिं वि तं पडिअं । तओ तण्णभावेण वायपिक्खियव-
इलु व्व विदुओ उवइयो, कप्पवज्जि व्व मणवत्थियत्थजणणी
जाया सत्ती, अओ अज्ज वि तं थवणं सण्णभायं पडिअमाण
सव्वसमीहियत्थं संपाडेइ । अह जुगप्पहाणाऽगमो सिरिभ-
इवाहुसामी—आयारंग १ मयगडंग २ आवस्सय ३ दसंवे-
यालियउत्तरउत्तरयण ४ दसादिकप्प ७ ववहार ८ सुरियपन्नसि-
उवंग ९ रिसिभासियाणं १० दस निज्जुत्तीओ काऊण जि-
णसासणं पभावेऊणं पंचमसुयकेवालपयमणुहविऊण य
समए अणुसणविहाणेण तिदसाऽऽवसं पत्तो सि ॥ १० २
अधि० । कट्ठ० ।

“ सज्जंभवस्स सीसो, जसभहो तओ आसि गुणरासी ।
सुंदरकुलप्पसूतो, संभूतो नाम तस्मावि ॥ ५ ॥
सत्तमओ थिरपाहु, जाणुयसीसमुपडिच्छयसुवा (पा)हु ।
नामेण भइवाहु, विदिओ सो धम्मभहो सि ॥ ६ ॥
सो पुण चउदसपुव्वी, वारस वासाइ जागपडिवओ ।
सुत्तयेण निवंधइ अत्थं अज्जमणवंधस्स ॥ ७ ॥
पलिया च अणाबुट्ठी, तइया आसी य मज्जंदसस्स ।
दुग्गिक्खल विप्पणट्ठा, अणु विसयं गता साहु ॥ ८ ॥
कहिं वि विराहणाभी—एहिं अइभीएहिं कम्मणं ।
समणहिं संकिलिट्ठं, पक्कक्खायाइ भत्ताइ ॥ ९ ॥
वेयह कंदरास य, नदीसु सेठीसमुहकूलेसु ।
इहलोगअपाडिअहा, य तत्थ जयणाए वट्ठंति ॥ १० ॥
ते आगया सुकाले, सग्गमणसेसया ततो साहु ।
बहुयाणं वासाणं, समणा विसयं अणुप्पत्ता ॥ ११ ॥
ते दाइ एकमिक्कं, गयसेसा विरस वट्टूण ।
परलोगमणपच्चा-गयं व मसंति अप्पाणं ॥ १२ ॥
ते विति एकमिक्कं, सग्गाओ कस्स कित्तिओ धरंति ।
हंति दुट्ठुकालेणं, अमइं नट्ठो हु सग्गाओ ॥ १३ ॥
जं जस्म धरइ कंठे, तं तं परिपट्ठिऊण सव्वेसि ।
तो नेहिं पिडिताइ, तहियं एकारसंगाइ ॥ १४ ॥
ते विति सव्वसार-स्स दिट्ठिवायस्स नत्थि पडिसारो ।
कह पुव्वगए ण विणा, पवयणसारं धरेहामो ॥ १५ ॥
सम्मस्स भइवाहु-स्स नव्वि ओहमविओ अपरिसेसाइ ।
पुव्वाइ अअत्थ उ, न कहिंवि वि अत्थि पडिसारो ॥ १६ ॥
सो वि चउहत्तपुव्वी, वारस वासाइ जागपडिवओ ॥ १७ ॥
..... ।

दिज्ज न वि दिज्ज वा वा-यणं ति वाहिप्पओ ताव ॥ १८ ॥
संघाडपण गंतू-ण आणिनो समणसंघवयणं ।
सो संघसरपमुह-हिं गणममूहेहिं आभट्ठो ॥ १९ ॥
तं अज्जकालियं जिण-यरसंघो तं जायए सव्वो ।
पुव्वसुयं कस्स धारइ, पुव्वाणं वायणं देहि ॥ २० ॥

सो भणति एव भणिए, असिद्धकलितुपण वयणाणं ।
 न हु ता अहं समथो, इहिं भे वायणं दाउं ॥ २२ ॥
 अप्पट्टे आउस्सा, मज्झ किं वायणाणं कायव्वं ? ।
 एवं व भणियमिन्ना, रासस्स वसें गया साहु ॥ २३ ॥
 अहं विस्सवन्ति साहु, इन्तेवं पसिणपुच्छणे अम्हं ।
 एव भणंतस्स तुह, को इन्डा होइ तं मुणसु ? ॥ २४ ॥
 सो भणति एव भणिए, अविसत्ता वीरवयणनियमेण ।
 वज्जेयस्सो सुयनि-एहवो नि अहं सव्वसाहु अ ॥ २५ ॥
 तं एव जाणमाणे, नेव सि तं पाडिपुच्छयं दाउं ।
 तं टाणं संपत्तं, कहं तं पासेह दाहामो (?) ॥ २६ ॥
 वारसविहसंभोगे, विस्सवण ते य समणसंघे वि ।
 जसे जाइउजंतो, न वि इच्छमि वायणं दाउं ॥ २७ ॥
 सां भणइ पुव्वभणिए, जसभारिओ अयंसभीरुतो वीरो ।
 एक्केण कारणेणं, इच्छं भे वायणं दाउं ॥ २८ ॥
 अप्पट्टे आउत्तो, परमट्टे सट्ठु दाणि उज्जुत्तो ।
 नेवाहं बाहरियस्सो, अहं पि न वि बाहरिस्सामि ॥ २९ ॥
 पारियकाउस्सग्गो, भत्तट्ठितो वा अहव सज्झाए ।
 नितो य अनितो वा, एवं भे वायणं दाहं ॥ ३० ॥
 पाहंति समणसंघा, अम्हं अणुयस्सिमो तुहं छुंदं ।
 देहिय धम्मो वाहं, तुम्हं छुंदेण दिच्छामो ॥ ३१ ॥
 जे आसी मेहावी, उज्जुत्ता बाहणधारणसमथा ।
 ताणं पचसयाहं, सिक्खलसहाणमहियाहं ॥ ३२ ॥
 वेयावच्चगरा से, एक्कं से चउत्तिहा दो दो ।
 भिक्खमि अप्पडिबुद्धा, दिया य रत्तिं च सिक्खन्ति ॥ ३३ ॥
 ते एगसए साहु, वायणपरिपुच्छणाएं पणितंता ।
 आहारं अलहंता, तथ य जं किंचि अमुणंता ॥ ३४ ॥
 उज्जुत्ता मेहावी, सिद्धा उ वायणं अलभमाणा ।
 अहं ते थोवा थोवा, सव्वं समणा वि निस्सरिया ॥ ३५ ॥
 ति० । (थूलभद्रवृत्तम् 'थूलभद्र' शब्दे चतुर्थभागे २४१५ पृष्ठे गतम्)
 " एतंहि नासियव्वं, मए विणा, वि जहं सासणे भणियं ।
 जं पुण मे अवरद्धं, एवं पुण उहनि सव्वं ॥ ६४ ॥
 पुच्छमि य मयहरया, अणेगया जे मरइ संपती काले ।
 गारयिय थूलभद्र-मि नासनट्ठाइ पुव्वाइ ॥ ६५ ॥
 अहं विस्सविति साहु, सगच्छया करिय अजलि सीसे ।
 भइस्स तापसा इह, इमस्स एकावराहस्स ॥ ६६ ॥
 रागेण व दोसणं व, जं व पमाएण किंचि अवरद्धं ।
 तं मे ! सं (तसि) उत्तरगुणं, अऊणकारं समवेति ॥ ६७ ॥
 अहं सुरकारिकरउवमा-णवाहुणा भइवाहुणा भणियं ।
 मा गच्छह निव्वेयं, कारणसेयं निसामेह ॥ ६८ ॥
 रायकुलसरिसभूत, सगडालकुलमि एस संभूतो ।
 गेहगओ जेव पुणो, विमारओ सव्वसत्थेसु ॥ ६९ ॥
 कोसानामगणिया, समिद्धकोसा य विउल्लकोसा य ।
 जायं घर उ विहारी, रतिसंवममि वेसमि ॥ ७० ॥
 वारस वासा वासउं, कोसाए घरमि सिग्गिरसममि ।
 सोऊण य पियमरणं, रसो वयणेण निग्गच्छा ॥ ७१ ॥
 नेगिच्छसरिसवयणं, कांसं आपुच्छए सयं धणियं ।
 छिण्णं खु एह सामिय !, अहयं बहुवायरासेहं ॥ ७२ ॥
 भवणांदावमुक्को, छिजइ चंदो व्व सोमगंभीरो ।

परिमलसिरिं वहतो, ओएहानिवहं ससी जेव ॥ ७३ ॥
 भवणाउ निग्गओ सो, सा रणे परियणेण कहितो ।
 मत्तववारणगओ, इह पत्ता राउलं वारं ॥ ७४ ॥
 अंतउरं अ गहतो, विणीयविणओ परित्तसंसारो ।
 काऊणं खो भटो, रसो पुरओ डिओ आसि ॥ ७५ ॥
 अहं भणइ नंदराया, मंतिपयं गिएहभूलभइ ! महं ।
 पाडिबज्जसु ते वज्जाहं, तिस्सि नगरागरसयाहं ॥ ७६ ॥
 रायकुलसरिसभूत, सगडालकुलमि तं सि संभूतो ।
 सांथसु य निम्माओ, गिएहसु पिउसंतियं एयं ॥ ७७ ॥
 अहं भणइ थूलभटो, गणियापरिमलसमपियसरीरो ।
 सोमीकयसामथो, पुणो वि से विणवेस्सामि ॥ ७८ ॥
 अहं भणति नंदराया, केइ समं दाहं तुम्हं सामथं ।
 को अणो वरतरओ, निम्मातो, सव्वसत्थेसु ? ॥ ७९ ॥
 कंवलरयणेण ततो, अप्पाणं सट्ठु संवरित्ता णं ।
 असूनि निगहयंतो, असोगवर्णयं अहं पविट्टे ॥ ८० ॥
 जिंसयमित्तं दिस्सं, तेत्तियमित्तं इमं तु भुत्तं सि ।
 इत्तो नवरि पडामो, भसो व मीणाउलघरमि ॥ ८१ ॥
 आणा रज्जं भोगा, रज्जां पासमि आसणं पढमं ।
 सुव्वत्थ इमं न खमे, खमं तु अप्पक्खमं काउं ॥ ८२ ॥
 कोसं परिचित्तं, रायकुलाओ य जं पणिकिलेसे ।
 निरयेसु य जं केसं, ता लुचति अप्पणं केसे ॥ ८३ ॥
 तं चिय परिहियवत्थं, छिण्णं कुणइ अग्गओआरं ।
 कंवलरयणे, गुट्ठि-कारं उल्लोडियं पुरतो ॥ ८४ ॥
 एयं मे सामथं, भणइ अखणेह मत्थतो गुट्ठि ।
 तो णं केसविट्ठणं, कसंहिं विणा पलोएति ॥ ८५ ॥
 अहं भणइ नंदराया, वणइ गणियाघरं जइ कहिचि ।
 तो तं असव्ववादी, तीसे पुरतो वि वाएमि ॥ ८६ ॥
 सां कुलघरस्स मिद्धि, गणियाघरसंतियं च सामिद्धि ।
 पाएण पुणं वेउं, णातिणगरा अणवयक्ख्मा ॥ ८७ ॥
 जां एवं पुव्वविज्ज, एवं सज्झायाणउज्जुत्तो ।
 गारवकरणेण हिओ, सीलभरुव्वहणधारणया ॥ ८८ ॥
 जहं जहं एही काले, तहं तहं अप्पावराहमंरज्जा ।
 अणगारा पडणीए, निसंलयउ सट्ठवेहिंति ॥ ८९ ॥
 उप्पायणीहं अवरे, केइ विज्जाए इत्तरणं ।
 चउत्तुव्वविज्जाहिं, इट्ठाहिं काहि उट्ठाहं ॥ ९० ॥
 मंतेहि य चुण्हि य, कुच्छियविज्जाहिं तेण निमित्तेणं ।
 काऊण उवज्झायं, भमिही सोऊणंसंसारे ॥ ९१ ॥
 अहं भणइ थूलभटो, अयं रुवं न किंचि काहामो ।
 इच्छामि जाणउं जे, अहयं अत्तारि पुव्वाहं ॥ ९२ ॥
 सुयमेत्ताहं व बुग्गहाहिं ति ।
 इस पुण ते अणुजाणे, जाण पणट्ठाहं अत्तारि ॥ ९३ ॥
 एतेण कारणेण उ, पुरिसजुगे अट्ठममि वारस्स ।
 सयराहेण पणट्ठा-हं जाण अत्तारि पुव्वाहं ॥ ९४ ॥
 अणवट्ठणो य तवो, तवपारंवी य दांवि विच्छिन्ना ।
 चउत्तुपुव्वधरममी, धरंति सेसा उ जा तित्थं ॥ ९५ ॥
 तं एवमंगवंसो, य जंइवंसो मयववंसो य ।
 सयराहेण पणट्ठा, समयं सज्झायवंसेणं ॥ ९६ ॥
 पढमो इसपुव्वीणं, सगडालकुलस्स जसकरो धीरो ।
 नामेण थूलभटो, अविहिं साधम्मभटो ति ॥ ९७ ॥

नामैव सत्वमित्तो, समये समणगुणमित्तो चित्तुं ।
होही अपरिच्छिन्नो किर, हसपुष्पीधारणो वीरे ॥ ६८ ॥
एयस्स पुव्वसुयसा-परस्स उदहि व्व अपरिमयस्स ।
सुणसु जह अत्थकाले, परिहाणी हीसए एत्थ ॥ ६९ ॥
पुव्वसुयज्जभरिए, विजाए सत्वमित्तवाचमि ।
अम्मावायनिसिद्धो, हाही लोणो सुयनिसिद्धो ॥ १०० ॥ ”
ति० । कल्प० ।

भद्रबाहुगंडिका-भद्रबाहुगण्डिका-स्त्री० । गरिहकानुयोग-
भेदे, स० १२ अ० ।

भद्रमण-भद्रमनस्-त्रि० । भद्रं मनो यस्य सः । अथवा-भद्र-
क्यव मनो यस्य स तथा । धीरे, हस्तिभेदे, पुरुषभेदे च ।
पुं० । स्था० ४ डा० २ उ० ।

भद्रमूर्ति-भद्रमूर्ति-त्रि० । प्रियदर्शने, “ भद्रमूर्तेरमुष्य च । ”
डा० १२ डा० ।

भद्रभुत्थय-भद्रभुस्तक-पुं० । नागभुस्तके, वाच० । साधा-
रणशरीरवाद्भवन्नस्त्वधिकारिकभेदे, जी० १ प्रति० ।

भद्रवई-भद्रवती-स्त्री० । भद्राणि पुण्यानि सन्त्यस्याः । मनुष्य-
मन्य वा, जीप् । वाच० । उज्जयिनीनगरस्थाया वास-
वदत्ताया धाड्याम्, आ० क० ४ अ० । आ० ।

भद्रसालवण-भद्रसालवन-न० । जम्बूद्वीपस्थस्य मेरुपर्वतस्य
भूमौ स्थिते स्थनामख्याते वने, जं० १ वक्त० । जी० । ज्यो० ।
दो भद्रसालवणा । स्था० २ डा० ३ उ० ।

मेरुमधिकृत्य—

भूमीए भद्रमालवणं । दो भद्रसालवणा । इति च ।
स्था० २ डा० ३ उ० ।

भद्रसालवनं स्थाननः पृच्छति—

कहिं खं भेंतं ! मंदरे पव्वए भद्रसालवणे णामं वणे पप्प
नेह ! गोअमा ! धरणिअले एत्थं खं मंदरे पव्वए भद्रसालवणे
पप्पत्ते । पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिस्से सोमण-
सविज्जणपहण्णमायणमालवन्तेहिं वक्खारपव्वएहिं सीआ-
मीओआहि अ महाणईहिं अट्टभागपविमत्ते मंदरस्स
पव्वयस्स पुरच्छिन्नपव्वच्छिमेणं वावीसं जोअणसहस्साइं
आयामेण उत्तरदाहिणेणं अट्टाइआइं जोअणसयाइं वि-
क्खंभेणं, तीसे खं एगाए पउमवरवेइआए एगेण य
वणसहेणं सव्वओ सपंता संपरिक्खित्ते, दुएह वि वप्पओ
भाणिअव्वो किएइ किएहाभामे० जाव देवा आसयंति ।

गौतम ! धरणीनलेऽत्र मेरोर्मद्रशालवनं प्रकृतं, प्राचीनि-
त्यादि प्रावृत् । सौमनसविभूतप्रभगन्धमादनमाल्यवस्त्रिर्व-
स्त्रस्कारपर्वतैः शीताशीतोदाभ्यां च महानदीभ्यामष्टभागप्र-
विभक्तमष्टभा कुनम् । तद्यथा- एका भागो मेरोः पूर्वतः १. द्वि-
तीयः परतः २. तृतीयो विष्णुप्रभसौमनसमध्ये दक्षिणतः ३,
चतुर्थो गन्धमादनमाल्यवस्त्रमध्ये उत्तरतः ४ तथा शीतोदा-
या उत्तरतो गङ्गकृत्या दक्षिणतएव पूर्वं पश्चिमविभागं
द्विधाकृतं, ततो लब्धः पश्चिमो भागः ५. तथा पश्चिमतो
३४४

गङ्गकृत्या पश्चिमतएव दक्षिणोत्तरविभागेन द्विधाकृतं, ततो
लब्धः पश्चिमो भागः ६, तथा शीतया महानद्या दक्षिणामि-
मुक्तं गङ्गकृत्या उत्तरतएव पूर्वपश्चिमभागेन द्विधाकृतं, ततो
लब्धः सप्तमो भागः ७. तथा पूर्वतो गङ्गकृत्या पूर्वतएव दक्षि-
णोत्तरविभागेन द्विधाकृतं, ततो लब्धोऽष्टमो भागः ८ । स्थापना
मन्दरस्य पूर्वपश्चिमनतश्च द्वाविंशति द्वाविंशतियोजनसह-
स्राण्यायामन । कथमिति चेदुच्यते-कुण्डजीवा त्रिपञ्चाशद्योज-
नसहस्राणि ५३०००, एकैकस्य च वक्त्रस्कारगिरेर्मूले पृथुत्वं
पञ्च योजनशतानि, ततो द्वयोः शैलयोर्मूलपृथुत्वपरिमाणं
योजनसहस्रं, तस्मिन् पूर्वराशौ प्रक्षिप्ते जातानि चतुःपञ्चा-
शद्योजनसहस्राणि ४४०००, तस्मान्मेरुध्याले शोधितं
शेषं चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि ४४०००, तथा मध्य-
द्वाविंशतियोजनसहस्राणि २२०००, पूर्वतः पश्चिमतश्च भव-
न्ति । अथ चेदमुपपत्त्यन्तरशीतावनमुक्तं २६२२ योजनानि,
अन्तरनदीपदकम् ७५० योजनानि, वक्त्रस्काराष्टकम् ४०००
योजनानि, शीतोदावनमुखम् २६२२ योजनानि । एतेषां वि-
स्ताराः सर्वाप्रमीलनं पदचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि । एतच्च
लक्षप्रमाणमहाविदेहजीवायाः शोध्यते, शेषं चतुःपञ्चा-
शद्योजनसहस्राणि । एतावद्भद्रशालवनक्षेत्रं तच्च मेरु-
सहितमिति धरणीनलसत्कदशयोजनसहस्रशोधने, शेषं च-
तुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, तस्याज्ज एकैकपार्श्वे द्वाविंश-
तियोजनसहस्राणि, उत्तरतो दक्षिणतश्च तृतीयानि योजन-
शतानि, विष्कम्भेन दक्षिणत उत्तरतश्च तद्भद्रशालवनमर्ज-
तृतीययोजनशतानि, यावदेवकुण्डपु प्रविष्टमित्यर्थः । अत एव
देवकुण्डमेरुत्तरकुण्ड्यासाज्जं विदेहध्याले क भद्रसालवनाव-
काश इति प्रश्ना दूरापास्त इति ।

अथात्र सिद्धाऽऽयतनाऽऽविचक्रव्यतामाह—

मंदरस्सं खं पव्वयस्स पुरच्छिमेणं भद्रसालवणं च(प)प्पामं
जोअणाइं ओगाहिता, एत्थं खं महं एगे सिद्धाययणे पप्प-
त्ते, पप्पामं जोअणाइं आयामेणं पणवीसं जोअणाइं वि-
क्खंभेणं छत्तीसं जोअणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयस-
प्पिविद्वे वप्पओ । तस्सं खं सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ
दारा पप्पत्ता । ते खं दारा अट्ट जोअणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं, च-
त्तारि जोअणाइं विक्खंभेणं तावइयं चैव पवेसेणं, मे-
आवरकणगणूभिआगा० जाव वणमालाओ भूमिभागो अ
भाणिअव्वो, तस्सं खं बहुपज्जभदेसभाए एत्थं खं महं एगा
पणिपेडिआ पप्पत्ता, अट्ट जोअणाइं आयामविक्खंभेणं, च-
त्तारि जोअणाइं बाहन्लेणं, सव्वयणामयी अच्छा, तीमे
खं पणिपेडियाए उवरि देवच्छंदए अट्ट जोअणाइं आयाम-
विक्खंभेणं साइरेगाइं, अट्ट जोअणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं ० जा-
व जिणपडिमावप्पओ । देवच्छंदगस्स ० जाव धूवकहुच्छु-
आणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं भद्रसालवणं पप्पामं,
एवं चउदिसिं पि मंदरस्स भद्रसालवणे चत्तारि सिद्धायय-
णा भाणिअव्वो, मंदरस्सं खं पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमे खं
भद्रसालवणं पप्पामं जोअणाइं ओगाहिता एत्थं खं चत्ता-

रि शंदापुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ । तं जहा-पउमा १ पउ-
मप्पभा २ कुमुदा ३ कुमुदप्पभा ४ । ताओ शं पुक्ख-
रिणीओ पण्णत्तासं जोअयाई आयामेणं पण्णत्तासं जोअ-
याई विक्खत्तंभेणं दस जोअयाई उव्वेहेणं वत्तओ । वेइआ-
वणसंहाणं भाणिअव्वो, चउरिसिं तोरणा ० जाव तासि
शं पुक्खरिणीणं बहुमज्झदेसभाए एत्थ शं महं एगे
ईसायस्स देविंदस्स देवरणो पासायवहिंसए पण्णत्ते, पं-
च जोअयसयाई उहुं उव्वत्तेणं, अट्ठाई जोअयसयाई वि-
क्खत्तंभेणं, अगयमूलिअ एवं सपरिवारो पासायवहिंस-
ओ भाणिअव्वो । मंदरस्स शं एवं दाहिणपुरच्छिमेणं पु-
क्खरिणीओ-उप्पलगुम्मा ? कलिया २ उप्पला ३ उ-
प्पलुजला ४ । तं चैव पमाणं मज्जे पासायवहिंसओ, स-
कस्स सपरिवारो तेण चैव पमाणेणं दाहिणपच्छिमेणं
वि पुक्खरिणीओ भिगा ? भिगनिभा २ अज्जया ३ अज्जया-
प्पभा ४ पायवहिंसओ सकस्स सीहासणं सपरिवारं उत्त-
रपच्छिमेणं पुक्खरिणीओ-सिरिकंता १ सिरिचं-
दा २ सिरिमहिआ ३ चैव सिरिलया ४, पासायवहिंसओ
ईसायस्स सीहासणं सपरिवारं ति ॥

मेरोः पूर्वतः पञ्चाशद्योजनानि भद्रशालवनमवगाद्यातिक-
स्यान्नातरे महदेकं सिद्धायतनं प्रवृत्त पञ्चाशद्योजनान्यायामे-
न पञ्चविंशतियोजनानि विष्कमेन, षट्त्रिंशद्योजनानि उ-
च्चैरुत्थत्वेन, अनेकलम्पशतसंज्ञिवेष्टित्यादिकः सूत्रतोऽर्थ-
तश्च वर्णकः प्रागुक्तो ब्राह्मः । अथात्र द्वाराऽऽदिष्वर्णकसूत्रा-
वगाह—(तस्स शं इत्यादि) प्राग्वत् (तस्स सि । तीसे
शं इत्यादि) सूत्रद्वयम् । अथोक्तरीतिमवशिष्टसिद्धा-
यतनेषु दर्शयति—(मंदरस्स इत्यादि) मंदरस्य पूर्वतस्य
दक्षिणतो भद्रशालवनं पञ्चाशद्योजनान्यवगाह्याद्यापातापको
ब्राह्मः । एवं चतुर्दिक्ष्वपि मंदरस्य भद्रशालवने चत्वारि सि-
द्धाऽऽयतनानि भवितव्यानि, यच्च त्रिष्वतिदेह्येषु च-
त्वार्यतिविधानि तत्र जम्बूद्वीपद्वारवर्णके च “चत्वारि दारा भा-
णिअव्वो” इत्येतत्सूत्रव्याख्यानप्रतुसरणाय । अथैतद्वत्तपुष्क-
रिवो बह्वर्णकः—“मंदरस्स इत्यादि सुगमम् । अथासां प्रमाणा-
ऽऽद्याह—(ताओ कमित्यादि) मेरोरीशान्यां दिशि भद्रशालवनं
पञ्चाशद्योजनान्यवगाह्यान्नातरे चतस्रो नन्दा-नन्दाभिधानाः
शाश्वताः पुष्करियः प्रवृत्ताः । आसां च प्रादक्षिण्येन ना-
मानि पञ्चा पञ्चप्रभा कुमुदा कुमुदप्रभा, चैव समुत्तये, ताश्च
पुष्करियः पञ्चाशद्योजनान्यायामेन पञ्चविंशतियोजनानि च
विष्कमेन, दशयोजनान्युद्वेधेनोत्थत्वेन वर्णको वेदिकावनक
पट्टानां भवितव्यः प्राग्वत्, यावच्चतुर्दिशि तोरणानि । अथे-
तासां मध्ये यदस्ति तदाह—(तासि कमित्यादि) तासां
पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभागे अन्नातरे महानेक ईशानस्य
देवेन्द्रस्य देवराजः प्रसादावतंसकः प्रवृत्तः । कोऽर्थः तं प्रा-
सादं चतस्रः पुष्करियः परिलिप्य स्थिता इति पञ्चयोज-
नशतान्युच्चैरुत्थत्वेन अर्धनृतीयानि योजनशतानि विष्क-
मेन समचतुर्दशत्वादायामेनापि (अम्बुगयमूखिआ इत्या-

दि) प्रासादवर्णनं प्राग्वत् । एवमुक्तामिलापानुसारेण सपरि-
वार ईशानेन्द्रयोग्यशयनीयसिंहासनाऽऽदिपरिवारयुक्तप्रसा-
दावतंसको भवितव्यः । अथ प्रादक्षिण्येन शेषविदिग्गतपुष्क-
रिव्यादिप्रकरणायऽऽह—(मंदरस्स इत्यादि) ब्राह्मं, नवरं व-
क्षिणपूर्व्यासामिति आग्नेय्यां दिशीत्यर्थः । ताओत्पलगुम्मा-
दयः पूर्वक्रमेण तत्रैव प्रमाणं ईशानेन्द्रयोग्यशयनीयसिंहासने-
नेत्यर्थः । दक्षिणपश्चिमायामपि नैर्ऋत्यां विदिशि पुष्करिययाः
शृङ्गाऽऽद्याः प्रादक्षिण्येन प्रासादावतंसकः शकस्य सिंहा-
सनं सपरिवारम् उत्तरपश्चिमायां वायव्यां विदिशि पुष्करि-
ययः भीकान्ताऽऽद्याः प्रासादावतंसकः ईशानस्य सिंहास-
नं सपरिवारम् । अत्र उत्तरदिक्कमन्वज्जत्वेन देशानवायव्यप्रा-
सादौ ईशानेन्द्रसत्की दक्षिणदिक्कमन्वज्जत्वेन आग्नेयनैर्ऋत्य-
प्रासादौ शक्रेन्द्रसरकाविति । जं ४ वत्तं ।

भद्रसिरी-देशी-भीकण्डे, दे० ना० ६ वर्ग १०२ गाथा ।

भद्रमेख-भद्रसेन-पुं० । वागणसीयास्तथ्ये स्वनामक्याने
जीर्णमिनि, आव० ४ अ० । आ० क० । धरणस्य नागरा-
ज्जेन्द्रस्य स्वनामक्याते संप्रामानीकाधिपतौ, द्या० ५
ठा० १ उ० ।

महा-भद्रा-स्त्री० । कल्याणकारियाम्, औ० । पक्षस्य
द्वितीयासप्तमीद्वाद्दशीतिथिषु, चं० प्र० १० पाहु० १४ पा-
हु० पाहु० १० पाहु० १० जं० । सू० प्र० ३ उ० । प्रथमवत्तदेवस्य
मातरि पोन्नपुरस्थस्य प्रजापतेर्भाष्यायाम्, आव० १
अ० । स० । “ इत्यास्तस्य च भद्रायाः, वत्तदेवः सुतोऽभ-
वत् । चतुर्भिः सूचितः स्वप्ने-रचलोऽवतलसौष्ठवः ॥ १ ॥ ” आ०
क० १ अ० । आ० म० । “ पुत्तो पयावतिस्स, महा अयल्लो
वि कुच्छिसेभूओ । ” ति० । आ० चू० । तृतीयवत्तवर्तिनो-
मातरि, स० । आव० । द्वितीयवत्तवर्तिनो भाष्यायाम्,
स० । कुत्रानगरीस्थस्य जितशत्रुनृपतेर्भाष्यायाम् सप्तमस्य
वत्तदेवस्य मन्दनस्य जनम्याम्, आ० म० १ अ० । आ०
चू० । कौशलिकस्य नृपतेर्दुहितरि, “ रणो वि ताहे को—
सलियस्स धूया, मह सि नामेख अण्णिवियंणी । ” उक्त०
पाहु० १२ अ० । अम्पानगरीस्थस्य माकम्भिसार्थवाहस्य
भाष्यायाम्, आ० १ भु० ८ अ० । अम्पानगरीस्थस्य जिनदत्त-
सार्थवाहस्य भाष्यायाम्, आ० १ भु० १६ अ० । अम्पानग-
रीस्थस्य सागरदत्तसार्थवाहस्य भाष्यायाम्, आ० १ भु०
१६ अ० । राजगृहनगरस्थस्य धनसार्थवाहस्य भाष्यायाम्,
आ० १ भु० १८ अ० । प्रति० । राजगृहनगरस्थस्य धनावह-
धेष्ठिनो भाष्यायाम्, आ० म० १ अ० । क्षितिप्रतिष्ठिते क-
स्मिन्नजगरे स्थितस्य धनधेष्ठिनो भाष्याम्, नि० चू० १० उ० ।
वसन्तपुरपत्तनस्थस्य धनसार्थवाहस्य भाष्यायाम्, आ० क०
१ अ० । मगधदेशस्थगोवरप्रामस्थस्य पुण्यशालकौटुम्बिकस्य
भाष्यायाम्, आ० क० १ अ० । आ० म० । धेनिकनृपतेः स्व-
नामक्यातायां भाष्यायाम्, तत्कथा नन्दावत् । अस्त० ।
पुण्ड्रवर्जदेशस्थस्य शतद्वारपुरस्थस्य सम्मुदित (सुमति)
नृपतेर्भाष्यायाम्, ती० २० कल्प । अ० । ति० । शोभाञ्जल्यां
नगर्यो स्थितस्य सुभद्रसार्थवाहस्य भाष्यायाम्, विपा० १ भु०
४ अ० । (तत्कथा ‘सगड’ शब्दे) अम्पानगरीस्थस्य कामदेव-
गृहनृपतेः स्वनामक्यातायां भाष्यायाम्, उपा० ६ अ० । आ० म० ।
आ० चू० । तुलमिर्चीनगरीस्थायां कल्याणस्वनामक्याता-

यो विष्णुजातिभ्याम्, आ० म० १ अ० । काकर्मनिगरीस्थ-
स्य धनसार्थवाहस्य जनभ्याम्, " काकर्मनीश्वरीय भ-
हा नाम सत्यवाही परिवसह । " अणु० । पुरिमतालनगरस्थ-
स्य बभ्रुरभेष्टिनः पत्न्याम्, आ० म० १ अ० । मङ्कलिवुत्रस्य
गोशालकस्य जनभ्याम्, म० १५ अ० । आ० म० १ अ० । पश्चिम
दक्षकवास्तव्यायां स्वनामक्यातायां विक्रमाख्याम्, आ०
क० १ अ० । डी० । ज० । आ० म० । स्था० । आ० म० ।
मन्दीश्वरवर्णीयस्य दक्षिणाऽञ्जनकपर्वतस्योपरिस्थितायां
पुष्करिण्याम्, डी० । ती० । स्वनामक्यातायां नगण्याम्,
आ० म० १ अ० । मन्ते कस्याणीकरोति देहिनमिति भद्रा ।
अहिसयाम्, प्रअ० १ सम्ब० द्वार । अहोरात्रद्वयमाने
प्रतिमाभेदे च । स्था० ४ टा० १ उ० । " पंचपडिमायां । "
अथमा प्रतिमा द्विदिनाभ्यां भवति । स्था० ५ टा० १ उ० ।
(व्याख्या ' पांडिमा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३३२ पृष्ठे गता)
राजगृहनगरवास्तव्यधनभेष्टिभार्यायाम्, अ० २० ।

धनभेष्टिज्ञातं स्विदम्—

" अतिथऽथ मगद्वेसे, वेलियवंसियमद्वलकोद्वे ।
रायगिहं केलिगिहं च, भुयणकमलाहवरनयनं ॥ १ ॥
तत्थाऽऽसि रासिकयवहु-मणिरयणो मधुधनो धनो सिद्धी ।
समुच्चयवहुभद्रा, भद्रा नामेण से गिहणी ॥ २ ॥
धनपालो धनवंशो, धनमो धनरक्षितो सि सुपसिद्धा ।
चउरो चउराण्युष्मा-ण्यु च तेसि सुया पवरा ॥ ३ ॥
कमलो तेसि भज्जा, सिरी य लच्छी धन्या य धन्या य ।
निष्ठमसुंरेरिमसा-लिणीउ विटुंति सुदियाओ ॥ ४ ॥
कस्यावि परिवयवओ, सिद्धी चित्तइ वयं गहिककामो ।
एए विहिया सुदिया, तणया मे इच्छिरं कालं ॥ ५ ॥
अइ पुण का वि हु सुपहा, कुहुंभभारं धरिज्ज अविण्णुं ।
तो पच्छा वि अइसुही, न सुणति गयं पि कालमिति ॥ ६ ॥
का पुण इमाण उच्चिया, गिहविताइ सि हुं सपुजा जा ।
स उय मरई नेया, पुअणुसारेण जं बुद्धी ॥ ७ ॥
जुअइ तओ परिक्खा, इमाण सुहिसयणवंधुपच्छकं ।
जं संठविय कुहुंवा, कुहुंविणो हुंति कित्तिपयं ॥ ८ ॥
इय चित्तिऊणमुहं-इमंडवं ताडिऊण नियगेहं ।
नियमितनाइवगं, निमतए भोयणट्टाप ॥ ९ ॥
भुणुत्तरं च सम्मा-णिऊण तंबोल कुसुम मारिहि ।
तस्स समकखं सिद्धी, हकारावेइ बहुआओ ॥ १० ॥
पण पण सालिकण, अपिऊण पभणेइ रक्षितय च सि ।
अइया मग्गेमि तया, एए मे अपियव्वा य ॥ ११ ॥
एवं ति ताहिं मणिए, विसज्जिया गउरवेण नियसयसा ।
पत्ता य सयं ठाणं, किमित्थ तसं ति सवियक्का ॥ १२ ॥
मग्गिहिइ अया ताओ, अओ तओ गिहिहउं समपिस्सं ।
इय चित्ति य पढमाण, बहुइ ते उज्झिया क सि ॥ १३ ॥
वीयाए तुसभावं, अबणेउं भक्षिया लहुं खेव ।
तइयाए तायसम-पिय सि अइगउरवपराए ॥ १४ ॥
उज्जलवसणेणं वं—धिऊण पक्षियविय भूसणकरंडे ।
पइविणित्ताकपडियर-खजोगओ रक्षिया ते उ ॥ १५ ॥
अइ धन्याए नियपिय-गेहओ सदिऊण सयणज्जो ।
भक्षिओ अइ पइपरिसं, बुद्धिमिमे जंति तइ कुणइ ॥ १६ ॥
तेण वि वरिसारसे, पसे तं वाविया पयसेण ।

कुहुमि कियारे जल-भरियमि परोहमणुपत्ता ॥ १७ ॥
तो सव्वे उक्खणिउं, पुणरवि आरोविषा कमेण तओ ।
आओ पढमे वरिसे, पसत्थओ पत्थओ तेसि ॥ १८ ॥
वीर्याम वच्छरे आ-इगो उ तइयमि आरिया जाया ।
तुरिए कुंभो पंचम-वरिसे पुण कुंभसइसाणि ॥ १९ ॥
अइ सिद्धिणा वि भोयण-पुरस्सरं सयमणाइ पच्छकखं ।
सइ-विय बहुयाओ, सालिकणा मग्गिया तेउ ॥ २० ॥
किच्छेण सुमरिय सिरी, अओ तओ अप्पए कणे पंच ।
अइ सवइमाविया भण-इ उज्झिया ते मए ताय ॥ २१ ॥
एवं लच्छी वि कहे—इ केवलं भक्षिया मए ते उ ।
आभरणकं डाओ, ते गहिय धन्या समपेइ ॥ २२ ॥
अइधन्या धन्या वि, मग्गिया सविणयं भणइ ताय ।
ते एवमेव अइभूरि—भावमिहिइ ममणुपत्ता ॥ २३ ॥
एवं भवंति एए, सुरक्षिया ताय । वाविया संता ।
सक्षिकताया पुण बु—हिभावहियसओ नेव ॥ २४ ॥
संति मम जणयगेहे, बहु कुज्जारेसु संनिक्षिप्ता ते ।
सगडाइवाहणेहिं, तो आणावइ लहुं सिद्धी ॥ २५ ॥
तो नियऽमिण्यायं कहि-य सिद्धिणा पुक्खिओ सयणवग्गो ।
कि इत्थ उच्चियमिहिइ, स आइ तुमि चिह मुणेह ॥ २६ ॥
जंए धनो वि उज्झण—सीला पढम सि उज्झिया नाम ।
ज्जारणुणणाइकुण-वावारा वसउ मइ गेहे ॥ २७ ॥
रंधण कंडणसोहण—वलणाइ नियोगिणी हवउ वीया ।
नियआयरणवसेणं, मोगवई नाम सुपसिद्धा ॥ २८ ॥
जं सालिकणा जसे—च रक्षिया रक्षियाभिहा तेण ।
मणिकणगरयणमं—डारसामिणी हवउ तइयवहु ॥ २९ ॥
अणइकमणिउज्जाणा, तुरिया सव्वस्स सामिणी होउ ।
सालिकणारोहणवसा, रोहिणिनामा गरुपुजा ॥ ३० ॥
एवं च दीहयंसि—सणेण काउं कुहुंभसुरं सो ।
धणसिद्धो निम्मलच—म्मकम्मआराहगो आओ ॥ ३१ ॥
अओ वि इहो विणुओ, सुटुंगे रोहिणीइ नाकखि ।
भणिओ सुहम्मपहुणा, बहुण्य किर चित्थेणं ॥ ३२ ॥
अइ सो धनो तइ गुरु, अइ नायजणो तइर सव्वसंजो ।
अइ बहुया तइ मग्गा, अइ सालिकणा वयाइ तहा ॥ ३३ ॥
अइ सा उज्झियनामा, ते सालिकणे समुज्झिउं पत्ता ।
एसणुक्खं परमं, तइ कोइ जिओ कुकम्मवसा ॥ ३४ ॥
सयलसमीहियसंसि-जिकारए तारए भवसमुहा ।
उज्झिणु वए मरणा-इआववाओ उवज्जेइ ॥ ३५ ॥
अओ उण वीयवहु, एव वत्थभोयणजसाइलोमेण ।
भुणुं ताइ परलो—यदुक्खलकलकलली होइ ॥ ३६ ॥
तसो वि य जो अओ, सो ताइ जीवियं व रक्षित्ता ।
रक्षितयवहु च जायइ, सव्वेसि गउरवट्टाणं ॥ ३७ ॥
जो पुण तओ वि अओ, रोहिणिबहुय च बुद्धिमाणेइ ।
पंच वि वयाइ स हवइ, संघपहाओ गणहइ इ ॥ ३८ ॥
अओ वि इत्थ दीसइ, धवहारे उवणओ इहं ताए ।
अइ किल कस्सइ गुरुओ, सीसा चकारि विक्कवा ॥ ३९ ॥
आयरियसणजुग्गा, पउजाएणं सुएण य सक्षिप्ता ।
अइ चित्तिउं पवसो, गुरु समपेमि कक्ख मणं ॥ ४० ॥
तसो तेण परिक्खा-हेउं देसंतरे विहाराय ।
का होइ कस्स सिद्धि, चि वेलिया उच्चियपरिवार ॥ ४१ ॥

चउरोऽवि तत्रो पत्ता, अमाहगुणविपुल देसेसु ।
जो तत्थ सव्वजिहो, सायावहुलो कडुयवयवो ॥ ४२ ॥
एगंताणुवगारी, निव्वेयसेण तहय आणीओ ।
सव्वो परिवारो ऊह, अचिरा तस्सुज्झगो जाओ ॥ ४३ ॥
बीओ वि सायवहुल-कण्ण निरुदेहसंठिई खेव ।
कारेइ सादरं सी-सव्वगमवचं न उण किरियं ॥ ४४ ॥
तइओ पुण सारणवा-रणइकरणेण निरुवमुज्झतो ।
रइसइ पमत्तभावं, गळ्ळुंते तं परीवारं ॥ ४५ ॥
जो पुण तुरिओ सीओ, सयलमहीमंडलोवलज्जसो ।
जिणसमयामयमेहो, इडुकरसामज्जनिरओ य ॥ ४६ ॥
ओइअदेवल्लोगं, व भूरिसंनोसपोसमणुपसं ।
निययविहारभरायल-सुवज्जणंतेतो नियगुणंदि ॥ ४७ ॥
देसन्नु कालन्नु, सुदीहइंसी जइव कालज्जो ।
जाओ पभूयपरिवा-रपरिगओ विहियजणवोहो ॥ ४८ ॥
यसो गुरुणो पासे, उवल्लो नेण तेसि बुलंते ।
तां निययगळ्ळमेतण-पुव्वो दिओ य अदिगारो ॥ ४९ ॥
सच्चिस्समचिस्सं वा, जं गळ्ळे छुडुणारिहं किंचि ।
पढमेण परिट्ठावण-मिमस्स कउज ति संठवियं ॥ ५० ॥
जं भस्सं पाणं वा, उवगरणं वा गणस्स पाउगं ।
तं दुइएणापरितं-तएण उप्पाइयव्वं ति ॥ ५१ ॥
गुरुधरगिलाणतव-स्सियवाल्लसंहाइयाण य मुणीणं ।
रइसइकडुखवियक्खण-जुग्गा तइयम्मि संठविआ ॥ ५२ ॥
जो पुण तेसि कणिट्ठो, गुरुभाया तस्स नियगणो सव्वो ।
बहुपणयपरायणमा-णसेण गुरुणा समुवणीओ ॥ ५३ ॥
एव जइजुगनिउ-जणेण आराहणं परं पत्तो ।
सो सूरि तइ गळ्ळो, सव्वो गुणभायणं जाओ ॥ ५४ ॥
किर दीहइंसिगुणसं-गएण धणमिड्डिणा इहं पगयं ।
भवियमइकोवणन्यं, पयंपिया उवणयविभासा ॥ ५५ ॥

“ इति फलमकलङ्कश्लोकमस्तोकमेतत् ।

गुणिन इह धनाऽऽख्यभ्रष्टिनः सन्निशम्य ।

गुणममलमुदारं दीर्घदर्शित्वमेव,

अथत भविकलोकाः किं बहु व्याकृतेन ? ॥ ५६ ॥ ”

इति धमभ्रष्टिवृत्तकं समाप्तम् । ध० २० १ अधि० ५ गुण ।
ज्यातिबोक्कासु द्वितीयासप्तमीद्वादशीतिथिषु , स्त्री० ।
वाच० । काम्पिल्यनगरस्थस्य ब्रह्मरक्षस्य स्वनाम—
ख्यातायां महिष्याम् , “ चित्तसेणओ भद्रा । ” उत्त०
पाई० १३ अ० । स्वनामख्यातायां प्रथमवल्लदेवस्य
मातारि , ति० । शास्त्राजर्जानगरस्थस्य सुभद्राऽऽख्य—
मार्थवाहस्य स्वनामख्यातायां भार्यायाम् , स्था० १०
डा० । हस्तिनागपुरवास्तव्यस्य कस्यचिस्तार्थवाहस्य स्वना-
मख्यातायां भार्यायाम् , स्था० १ डा० । (कथा ‘ पोटिल ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११२० पृष्ठं गता) आर्गाभिन्यामुत्सर्पिण्यां
भविष्यस्य प्रथमजिनस्य पद्मनाभस्य जनन्याम् , पुण्ड्रवर्द्ध-
नदेशस्थस्य सततारनगरस्थस्य समुद्रितनरपतेः स्वनाम-
ख्यातायामप्रमहिष्याम् , “ पुंड्र वल्लणरेसे सयहारं पुरे संमु-
इयनरवइणो भद्राए देवीए ” ती० २० कला । कम्बकवरद्वीप-
स्थायां शकस्य देवराजस्य सामानिकानामुत्पातपर्वतेभ्यश्च-
तुर्दिक्षु स्थितासु राजधानीष्वन्यतमस्यां स्वनामख्यातायां
राजधान्याम् , स्था० १ अ० । ज्यातिबोक्कं बवाऽऽदिनः
सप्तमं करणे , स्त्री० । न० । उत्त० ।

भद्राकरी-देवी-प्रलम्बे, दे० ना० ६ वर्गे १०२ गाथा ।

महासुता-भद्राऽऽनता-स्त्री० । मगधदेशस्यगौवरग्रामस्थस्य
पुष्पशालगृहपतेर्भार्यायाम् , आवा० १ भू० ३ अ० १ उ० ।
भद्राकरी-भद्रापन-न० भद्रकरणे, इ० प० ।

भद्रासुत-भद्राऽऽसुत-न० । भद्राय लोकक्षेमायास्त्यतेऽत्र ।
आम-आधारे ल्युट् । नृपाऽऽसने, वाच० । सिंहाऽऽसने, वा०
१ भू० १ अ० । प्रश्न० । आसनभेदे, भद्राऽऽसनानि येषाम-
धीमानो पीठिकावन्धः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अं० ।
रा० । तत्कृपेऽष्टमस्कान्तर्गते माङ्गलिकवस्तुभेदे च । आ०
चू० १ अ० । आ० म० । जं० । औ० । रा० । वाराणसीवा-
स्तव्ये जीर्णभ्रष्टिनि च । ती० ३७ कटप । “ भद्रासुताई सी-
हासुताई । ” पाई० ना० ११८ गाथा ।

भद्रिजिया-भद्रयिका-स्त्री० । भद्रयशतः स्थविराभिर्गतस्यो-
रुपाटिकगणस्य शास्त्राभेदे, कटप० २ अधि० ८ क्षण ।

भद्रिया-भद्रिका-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्थात् , “ ए-
वं विहरंतो भद्रियं नयन्ति गया । ” आ० म० १ अ० । आ०
चू० । कटप० । द्वौ भद्रिकायां वर्षारात्रान् कृतवान् । कटप०
१ अधि० ६ क्षण ।

भद्रिलपुर-भद्रिलपुर-न० । मलयाभिधाऽऽर्गदेशस्थे पुरभेदे,
“ भद्रिलपुरमेव मलयाए । ” सूत्र० १ ० । प्रथमवल्लदेवस्य
अन्त० । आवा० । आ० म० । आ० चू० । भार्यायाम् , आवा० १
अ० ।

भद्रिला-भद्रिला-स्त्री० । कुलाकसन्निवेशस्थस्य धम्मिल्लविप्र-
स्य भार्यायां सुधम्मस्वामिनो जनन्याम् , कटप० २ अधि०
८ क्षण । आवा० ।

भद्रुत्तरपदिमा-भद्रोत्तरप्रतिमा-स्त्री० । प्रतिष्ठाविशेषे, प्रव० ।

भद्रोत्तरतपः प्राह—

भद्रुत्तरपदिमाए, पण छग सत्तट्ठ नव तहा मत्त ।

अह नव पंच छ तहा, नव पण छग सत्त अट्ठव ॥ १५४६ ॥

तह छग सत्तट्ठ नव, पण छ सत्त मत्तट्ठ ।

पणइत्तरिसयसंपा-रणगाणं तु पणवीसा ॥ १५५० ॥

प्रतिमानाम-प्रतिष्ठाविशेषः, ततो भद्रोत्तरप्रतिमायां भ-
द्रोत्तरतपसि पञ्च पद सप्ताष्टौ नवेत्याद्या । तथा सप्ताष्टौ
नव पञ्च पडिति द्वितीया । नव पञ्च पद सप्ताष्टौविति तृ-
तीया । पद सप्ताष्टौ नव पञ्चति चतुर्थी । अष्टौ नव पञ्च
पद सप्तेति पञ्चमी । इह पञ्चसत्तपुत्तरं शतमभक्रार्थानां
मुपयासानां, पञ्चविंशतिस्तु पारणकानाम् । एवं च भ-
द्रोत्तरतपसि शतद्वयं दिनानां भवति । प्रव० २७१ द्वार । (अ.
आधिकारः ‘ पदिमा ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३३२ पृष्ठं गतः)
भद्रुत्तरवहिसग-भद्रोत्तरावतंसक-न० । विमानभेदे, स० १६
सम० ।

भण्य-भस्पन्-न० । भस-भनिन् । “ भस्माऽऽभमो. पो वा । ” ८ ।

१५५१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणानयोः संयुक्तस्य पो वा । प्रा० २ पाद ।
वृत्तगोयमाऽऽदिधिकारे , वाच० । अष्टाशीतिमहाप्रहस्त-
गते ऊनविशसमे महाप्रहे च । पुं० । स्था० ।

दो भासा । स्था० २ डा० ३ डा० चं० प्र० । सू० प्र० । कल्प० ।

भप्पय-भस्मक-न । भस्म करोति । बहुभोजनकारके रोग-
भेदे, वाच० । भस्मको व्याधिः । स ख वातपित्तोक्त-
मया मेहमन्यूनतयापजायते । आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।
भस्मवै इवाथे कन् । कलघौते, वाच० ।

भप्परामि-भस्मराशि-पुं० । अष्टाशीतिमहाप्रहान्तर्गते महा-
ग्रह, खं० प्र० २० पादु० ।

दो भासरामी । स्था० २ ठा० ३ उ० कल्प० । सू० प्र० ।

भम-भ्रम-चलने, ध्वादि० पर० सक०-सद् । " भ्रमेष्टिरिटिल-
दुगदुल-दरदुल-चक्रम-भम्मड-भमड-भमाड-तलअण्ट-
अण्ट-भम्प-भुम-गुम-कुम-कुस-दुम-दुस-परी-पराः " ॥
॥ ८१ ॥ १६१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भ्रमेरनेऽष्टादशाऽऽदेशाः वा ।
टिरिटिलइ । दुगदुलइ । दरदुलइ । चक्रमइ । भम-
डइ । भम्माडइ । भमाडइ । तलअण्टइ । अण्टइ । भम्पइ ।
भुमइ । गुमइ । कुमइ । कुसइ । दुमइ । दुसइ । परीइ । परइ ।
भमइ । प्रा० ४ पाद । भ्रमति । भ्रमन् । भ्रमन्ती । वाच० ।
भ्रम घञ् । भ्रान्ती, विपा० १ ध्रु० ३ अ० । आकस्मिकभ्रमौ,
व्य० ४ उ० । अनवस्थाने, विशेषे । विपर्ययाने, द्वा० १७
द्वा० । मिथ्याज्ञाने, अन्यथाभूतस्य वस्तुनाऽन्यथाकूपेण ज्ञा-
ने, वाच० । " भ्रमोऽन्तर्विस्तवस्तत्र । " भ्रमोऽन्तर्विस्तवश्चि-
नविपर्ययः, शुद्धिकायां रजतमिदमिति वद् अगस्मिन्तद्वद्
इति यावत् । द्वा० १७ द्वा० । " अतस्मिन्तन्मतिर्भ्रमः । "
भ्रमोऽतस्मिन्तवभावमति तन्मतिः । यदाह विपर्ययो मि-
थ्याज्ञानमतद्वप्रतिष्ठमिति । द्वा० १८ द्वा० । जलान्तर्गमस्थाने,
कुन्दे भ्रमणे, वाच० । पर्यटने च । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

भ्रमन्त-भ्रमन्-त्रि० । अनवस्थाने, द्वा० १ ध्रु० १ अ० ।

भ्रमण-भ्रमण-न० । पर्यटने, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

भ्रमण्ड-देशी-आवर्ते, दे० ना० ६ वर्ग १०१ गाथा ।

भ्रमर-भ्रमर-पुं० । " भ्रमेरे सो वा " ॥ ८१ ॥ २४४ ॥ इति प्रा-
कृतसूत्रेण मस्य सो वा । प्रा० १ पाद । " हरिद्राऽऽदौ लः " ॥
॥ ८१ ॥ २४४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ससन्निधौ लत्वम् ।
प्रा० १ पाद । भ्रमति रौतीति भ्रमरः । आच० ६ अ० । भ्रमति
रौति च भ्रमरः । आ० म० १ अ० । विशेषे । अनु० ।
व्य० । रामाऽऽवर्ते च । " विनालपीवरभमरोरुपाङ्गपुल-
यिमलखेपं । " द्वा० १ ध्रु० १ अ० । जी० । " मोऽनुनामिको
वा " ॥ ८१ ॥ २६७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापञ्चशऽनादौ वर्त-
मानस्यासंयुक्तस्य मकारस्यानुनासिको वकारो वा । भवैर ।
भ्रमर । प्रा० ४ पाद । ' पुल्लुधुआ रसाऊ, भिगा भसला य
महुअरा अलणो । ईदिदिरा दुरहा, धुअयाया छपया
भमरा ॥ १ ॥ " पाइ० ना० ११ गाथा । भ्रमन् रौ-
तीति भ्रमरः । प्रय० ४ द्वार । कालयणौ सम्पाति-
नि पुरुषतया लोकव्यवहृते (प्रश्न० १ आध० द्वार)
चतुरिन्द्रियजीवविशेषे, विशेषे । " लोमव्यवहारपरी,
ववहारो भणइ कालओ भमरो । परमथपरो भणइ, नि-
कडइओ पञ्चवखी ति ॥ ३५८ ॥ " (अस्या व्याख्या 'णय'
शब्दे चतुर्थभागे १८६२ पृष्ठे गता) विशेषे । आचा० । आ०
म० । दश० । प्रज्ञा० । भ० । औ० । प्रश्न० । २१० । ३३० । क-
ल० । सूत्र० ।

भ्रमरनिउरंभूय-भ्रमरनिकुरम्बभूत-त्रि० । भ्रमरनिकुरम्बोप-
मे, रा० ।

भ्रमरपत्तंगसार-भ्रमरपत्राङ्गसार-पुं० । भ्रमरपत्तान्तर्गते वि-
शिष्टकालिमोपचिते प्रदेशविशेषे, रा० । जी० । आ० म० ।
भ्रमरपत्तमार-भ्रमरपत्रमार-पुं० । भ्रमरस्य पत्रं पक्षस्तस्य
सारो भ्रमरपत्रमारः । भ्रमरपत्तान्तर्गते विशिष्टश्यामतोप-
चिते प्रदेशे, जं० १ वल० ।

भ्रमरुय-भ्रमरुत-पुं० । म्लच्छजातिभेदे, तजिवासभूते अ-
नार्यक्षेत्रभेदे च । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । प्रय० । प्रज्ञा० ।
भ्रमरावलिवा-भ्रमरावलिका-स्त्री० । भ्रमरपङ्क्ति, रा० । जी० ।
भ्रमरिया-भ्रमरिका-स्त्री० । उदकस्थं जीवविशेषे, सूत्र० २
ध्रु० ३ अ० ।

भ्रमली-भ्रमरी-स्त्री० । भ्रम-करन् गौ०-स्त्री । जतुकायाम्,
भ्रमरभार्यायाम्, वाच० । वाद्यविशेषे च । अप्रशतं भ्रमरी-
वादकानाम् । रा० । आकस्मिकयां शरीरभ्रमौ, आच० ५
अ० । ध० । ल० । आ० चू० ।

भ्रमम-देशी-धनपाले, दे० ना० ६ वर्ग १०१ गाथा ।

भ्रमाड-भ्रामि-स्त्री० । भ्रम चलने-णिच् । भ्रमेस्तालिअ-
ण्ट-तमाटौ ॥ ८१ ॥ ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भ्रमेर्य-
न्तस्य 'तालिअण्ट-तमाल' इत्यादेशौ वा भवतः । तालिअ-
ण्टइ । तमाडइ । भ्रामइ । भ्रमाडइ । भ्रमावइ । प्रा० ४ पाद ।
भ्रमास-भ्रमाम-पुं० । तृणविशेषे, " वरुआ सामुहुआ भ्रमा-
सो य । " पाइ० ना० १४६ गाथा । इक्षुतुल्यतृणे, दे० ना० ६
वर्ग १०१ गाथा ।

भ्रमि-भ्रमि-स्त्री० । आवर्ते, दे० ।

भ्रमिअ-भ्रमिवा-अव्य० । " कत्वस्तुमन्त्र-तु प्राणाः " ॥ ८१
२ । १४६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण क्त्वास्थाने अदादेशः । भ्रमं
कृत्वैत्यर्थे, प्रा० १ पाद ।

भ्रमित-त्रि० । विलययुक्ते, " घोलिअहुंदुलिआइ भ्रमिअ-
थे । " पाइ० ना० १८५ गाथा ।

भ्रमिर-भ्रमिन्-त्रि० । " शीलाऽद्यर्थस्येरः " ॥ ८१ ॥ १४५ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण शीलाऽद्यर्थे विहितस्य प्रत्ययस्येरादेशः ।
भ्रमशीले, प्रा० २ पाद ।

भ्रमआ-देशी-शृगालायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १०१ गाथा ।

भ्रमुहा-भ्रू-स्त्री० । नेत्रावयवविशेषे, आ० । " भ्रुमआ भ्रमुहा । "
पाइ० ना० २५२ गाथा । भ्रूनेत्राङ्गरोमाणीति । कल्प० ३
अधि० ६ क्षण । ' दीहाइ भ्रमुहाइ । " आचा० २ ध्रु० २ चू० ६
अ० । " आणामियचावरइलकिइहभमराइतणुकलिणणि-
अभमुह । " औ० ।

भ्रम-भ्रमन्-न० । ' भण्य ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

भ्रमय-भ्रमक-न० । ' भण्यय ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

भ्रमरामि-भ्रमराशि-पुं० । ' भण्यराशि ' शब्दार्थे, खं० प्र०
२० पादु० ।

भ्रमह-भ्रमन्-न० । ' भण्य ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

भ्रमहय-भ्रमक-न० । ' भण्यय ' शब्दार्थे प्रा० ४ पाद ।

भवति । एतद्वयं सरीरं एवमिदं अक्षिरयज्जीवाणं महतं भयं भवति, तेण कारणेण देहो आदायं भवति, उद्वगरणं च मुच्छासद्वयं आदायं भवति नासं ।

गाथा—

रक्षसपीसायतया-इएसु उदयमिदं दुमादीसु ।

तद्विवरीयमकम्हा, जो तेष परं च अप्पाणं ॥४०॥

रक्षसपिशायाऽऽदिकं दिव्यं, तेनाऽऽदिकं माणुसं, उदयगिज्जुमादियं तेरिच्छं, अकस्माज्जयं च । एतेषु च उद्विहेषु जो अप्पाणं परं उभयं वा ।

गाथा—

बीहावेती भिक्खु, संते लहुगा गुरु असंतमि ।

आयादी भिक्खुतं, विराहया इति मा दुविहा ॥४१॥

संतं लहुगा, असंतं च उगुरुगा इत्यर्थः । दुविहा आसंजमविराहया ।

गाथा—

नाविक्खति अप्पाणं, एव परं खेत्तमादिणो दोसा ।

भूएहि वेप्पेज्जा, भेसेज्ज परं च जं चऽसं ॥ ४२ ॥

जह मोहपगडीणं, कोहाइणं विवज्जणा सेया ।

तह चउ कारणदुदयं, भयं पिण हु सेवितं सेयं ॥४३॥

अप्पाणं परं वा बीभावितो अप्पाणं परं च लावेक्खति, बीहंतो सयं परो वा, खिन्नचित्तो मवउज्जा तस्य मूलं । गिला खारोवणा य, भीओ वा संतो तं खेव बीभावितो आहाणेज्जा, भीतो वा भूतेण वेप्पेज्जा ग्रहणदीतो वा परं भीसिज्ज, तस्य वि बहू पनावणादिया दोसा, जं च अन्यत् केत्तादि अणुवज्जो लुकायविराहणा करेज्ज तस्य से कायणिष्कलं जम्हा भए कउजमाणे एत्थ दोसा तम्हा भयं कायव्यं ॥ ४२ ॥ इमं कारणं जह मोहणउज्जस्स कोहादिया उत्तरपगडीणं वउज्जणा सेया भवति, तम्हा भयं चउद्विहं, मोहस्स उत्तरपगडी विवउजेउ भयं भवतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥

भय उत्तरपगडीओ, सेमा मोहस्स सूतिया मूले ।

पयदीतो तो जेहिं, पगारेहिं वज्जंति शाण्णिएहवादीहि ॥४४॥

शिकारणमि तेसु, व्वट्ठंते होति पच्छित्तं ।

कामं आउयवज्जा, शिखं वज्जंति सत्तपगडीओ ।

जाव पवत्तइ रागो, तिक्खेसुं तेसु पच्छित्तं ॥४५॥

एयं भयं मोहणउज्जस्स उत्तरपगडी सूत्रियातो भवति । एवं सत्त्वा खेव मोहपगडीगहिया मोहमूलपगडीए सेसा भस गाहया मूलपगडीतो सूहया भवति । तो जेहिं पगडीतो इति-अट्ट मूलपगडीओ पंचाणउहं वा उत्तरपगडीतो सम्यक्कतनिधयो बंधो नास्तीत्येवं पञ्चनवति एयातो, जेहिं बंधेउपपगारेहिं वज्जंति तेसु वट्ठंनस्स पच्छित्तं भवति । ते य इमे-शाणं जस्स समीवे सिक्खियं तं शिएहवति, माणिपुरिस्स पडिणीओ अत्थेउज्जंतो वा अंतरायं करेति, जीवस्स वा शाखाबचायं करेति, शाणिपुरिसे वा पादोसं करेति एवमादिपहिं पञ्चविहं शाणावरणं वज्जइ, एतेसु खेव सविलेससु णवधिं दंसणावरणं वज्जति, सूताणुकं

पया ते वयाणुपालणा, ते खंतिसंगगाए दीण कर, एए गुरुमसी. ते एने हिमातो वेदणउज्जं वज्जति, विवरीय-हंऊहिं अमानि, मोहणउज्जं दुविहं-दंमणमोहं, अरित्तमो-हं च । तस्य दंसणमोहं अरहतपडिणीययाए, एवं सि-अचेनियतवस्सिस्सु य धम्मसंघस्स य पडिणीयसं करेतो दंसणमोहं बंधति, तिक्खकमायत्ताए बहुमोहयातो राग-दोससंपक्कया, ते अरित्तमोहं बंधति । आउयं चउद्विहं तस्य शिरयाउयस्स इमो हंऊ, भिक्खुतेणं महारंभया, ते महापरिगहा ते कुणिमादारेणं शिस्सीलया, ते व, इज्जमाणेण य शिरयाउयं निबंधति । तिरियाउयस्स इमो हेतु-उत्तमगग्रेसणा, ते संतमगगविप्पणासणेण माइज्जया, ते सडसीलता, ते ससल्लमरणेण । एवमादिपहिं तिरि-याआउयं निबंधति । इमे मणुयाउयहेउणा-विरयतिएहो जो जीवो तणुक्कसातो दाणुरने पगतिभइयाए मणुयाउयं बंधति । देवाउयहेतु इमे-देसविरतो सव्वविरतो बालत-वेण अकामणिउज्जराए सम्मादिट्ठियाए य देवाउयं बंधति । णामं दुविहं-सुहासुहं । तस्य सामज्जो असुमे य इमे हेतु-मणवयकायजेगेहिं बंकी मायावी तिहिं गारवेहिं पडिवज्जा, एनेहिं असुभं नामं वज्जति । एनेहिं खेव विवरीएहिं णीयागायं । सामज्जो पंचविहंतराए इमो हेतु-पाणवहेसु लावते अदिआदाणमणुणपरिगहे य एने-सु रइबंधणो जिणपूयाए विगयकरे मोक्खमगं पव्वउज्जं-तस्स जो विगं करेति एतसु अनराइयं बंधति । विसे-सहेऊ उवउज्ज वरणए-नेसु हेउसु शिकारेण वट्ठंनस्स पच्छित्तं भवति । चोदकाइ-जाव वायरसं पारेती ताव सव्वजीवा आउयवउज्जातो सत्त कम्मपगडीतो शिक्खकालं सत्तपभेदा बंधति । कइं अपायच्छित्ता भवति, सपाय-च्छित्तस्स य सोही शण्णि सोही । अभावे य मोक्खो भावो । आचार्याऽऽह-कामं गाहा तीमेषु प्रवर्त्ततः प्रा-यश्चित्तं भवति, न मंदेषु शेषं कंठं ।

उत्तरप्रकृतीरधिकृतोच्यते । गाथा--

अट्टएहं असुभाओ, उत्तरपगडीउ होति पच्छित्तं ।

अनियाणेण सुभासुं, न होति सट्ठाणपच्छित्तं ॥४६॥

अट्टएहं पगडीण जा असुभाओ, ताणं हेउसु वट्ठंनस्स प-च्छित्तं जहा पाणपदोसाइएसु । जा पुण सुभाओ तासु च भवति पच्छित्तं, जहा पाणपदोसं करेति तित्थगरादि-पडिणीएसु वा अनियाणेण वा सुभं बंधंतस्स पायच्छित्तं न भवति जहा तित्थगरनामनोसहेउसु । अरहतसिद्धकार-गगाहा (?) ।

अग्नि भेदे जं पच्छित्तं तं च इमं भवति--

देसपदोसादीसु वि,लोभे अ असरिसे फासे चउगुरुगा ।

लहुओ पच्छित्तं पुण, हासअरतिशिहावउक्कमि ॥४७॥

शाणस्स जति देसे पदोसं करोति, आदिगहणातो शा-णस्स खेव जदि देसे पडिणीयसं अंतरायं मक्खरं नियह-वणं वा करेति, सायावेयणउज्जस्व निदाणादिपहिं अप्पस-त्थऽज्जवसाओ जदि हेतुए वट्ठति, लोभकसायस्स य जह बं-धेउए पट्ठति, तो मासलहुं, अनरित्तफासबंधस्स जति हेउए वट्ठति, एतेसु सव्वेसु चउलहुगा पच्छित्तं, हासं अ-

रती निद्रा निद्राणिहा पयसा पयसापयसा पयाण कुण्डं पग-
डीणं जति हंसु वदति तो मासलहुं पच्छित्तं ।

गाथा—

सर्वे णाणपदोसा-दिएसु थीणे य होति चरिमं तु ।
निरयाउतुणिमवज्जे, मिच्छे वेदे य मूलं तु ॥ ४८ ॥
तिरियाउ असुभनाम-स्स चेव हेतुसु मासियं गुरुयं ।
सेसासु अप्पमत्था-सु होति सव्वासु चउलहुगा ॥ ४९ ॥
णाणस्स जति सव्वस्स पदोसं करोति, पडिणीयादिहेउसु
वा वदति. थीणगिद्धिणिहाएय जति हेऊए वदति. तो पारं-
चियं पच्छित्तं गिरयाउयस्स हेऊहि सव्वहिं णामस्स जा अ
सुभा पगडीओ ताण य हेउए वदति, तो मासगुरुं पच्छि-
त्तं, (सेसासु ति) चउरो दंसणभेदा लोभयज्जा, पसरस्स क-
साया, हासादिदुक्के य हासअरतिवज्जा चउरो भेदा, नी-
यागायं पंचविहं च, अनेतयाणं पयाण अप्पसत्थाण बंध-
हेउसु वदंतस्स चउलहुगा पच्छित्तं ।

चोदकाऽऽह—

सका अप्पसत्था-णं तु हेतवा परिहरितु पयडीणं ।
साहादि पमत्थाणं, कइ णु हेतु परिहरेज्जा ? ॥ ५० ॥
अप्रशस्तप्रकृतिहेतवा वर्जितुं शक्यन्ते, अशुभाध्यवसाय-
वर्जनात्, कथं नित्यकालशुभाध्यवसितः साधुः शुभप्रकृति-
हेतून् वर्जयति, तेषां शुभाध्यवसायबन्धान् ।

चोदक एवाऽऽह । गाथा—

जति वा वज्झति सानं, अणुकंपादीसु तां कइ साहु ? ।
परमणुकंपाजुत्तो, वज्झति मुक्खसुहणुबंधा ॥ ५१ ॥
जति सानं वज्झति भूयाणुकंपया ते, आदिसहातां वयसंप-
कसा ते. संजमजोगुज्जमणं खीतसंपकसा ते, दाणकयाएगुरु-
भत्तिराणेण य तो साहु एतेहिं अणुकंपादि जुत्तो पुन बंधा
कइ मोक्खं गच्छति, जातं पुंस्स मोक्खगमणविशयाय हवति ।

किञ्चान्यत् । गाथा—

सुहमवि अवेदयंतां, अवस्स असुभं पुणो स सादयते ।
एवं तु गतिथि मोक्खो, कइ व जयणा भवति एत्थ ? ॥ ५२ ॥
सुहं आवेदेतो अवस्स पावं बंधति, पुणपावोदयाय अव-
स्स संसारो भवति, अतो एवं साहुस्स मोक्खो नत्थि ।
कइ वा एत्थ साहुणा जतियक्कं घटितव्यमित्यर्थः ।

गाथा—

अहवा ण चेव वज्झति, पुंस्स नावि असुभोदयं पावं ।
सव्व अणिद्धियकम्मो, उववज्जति केण दंवेसु ॥ ५३ ॥
भम्मइ जहा णु कोई, महपल्ले तु सो वयति पच्छं ।
पक्खिवति कुंभ तस्म तु, गतिथि खओ होति एवं तु ५४
अओ पुण पल्लातो, कुंभं सोहयति पक्खिवति पच्छं ।
तस्स खओ भवतेवं, इय जे तू मंजया जीवा ॥ ५५ ॥
तेमिं अप्पा गिअर, वज्झति पाव तेण गतिथि खओ ।
अप्पबंधो जया णं, बहुगिअरणे तेण मोक्खो तु ॥ ५६ ॥
अहवा अणुकंपादिपहिं पुंस्स न वज्झति ण वा पावं, सव्व

हा अपरिक्खीणकम्मे य पुआभावे देवेसु केण हउणा उव-
वज्जति ? ।

एवं चोदकेणोक्ते आचार्याऽऽह—

पुव्वतवसंजमा हों-ति एसिणा पच्छिमो अगारस्स ।
रागो संगो बुत्तो, संगो कम्मसंभवो तेण ॥ ५७ ॥
पूरा इति प्रथमाः, के ते तपःसंयमश्च । यत्र तपः तत्र नियमः
संयमः, यत्र संयमः तत्रापि नियमात्तपः, उभयोरव्यभिचार-
प्रदर्शनार्थं तपःसंयमग्रहणम् । यथा यत्राऽऽत्मा तत्रोपयोगः,
यत्रोपयोगस्तत्राऽऽत्मा इति सामादियं द्वेदावद्वाणीयं परिहृत-
विसुद्धियं सुहुमसंपगर्गं च । एते पुव्वतवसंजमा एते णि-
यमा रागिणो भवन्ति, तं च अहास्यात् चारित्रमित्यर्थः ।
अहवा अणसणादिया जाय सुक्कम्माणस्स आदिमा दो
भेया पुहत्तविनकं सवियारं, एगत्तवियकं अवियारं च । एते
पुव्वतया, सामादियल्लेउपरिहारसुहुमं च । एते पुव्वतवसंज-
जमा णियमा रागिणो भवन्ति, सुहुमकिरियानियद्धीं वं-
ल्लिअकिरियमप्पडिवाहं च, एते पच्छिमतया, अहक्खायचा-
रित्तं पच्छिमसंजमा, एते पच्छिमतवसंजमा नियमा अ-
रागिणो भवन्ति । एतेहिं पुव्वतवसंजमेहि देवेहिं उववज्जति,
सरागित्वात्, रागो ति वा संगो ति वा एकार्थं, यतो भणितं-
रागो संगो बुत्तो, अहवा कम्मजणितां जीवभावां रागो,
कम्मणा सह संजायं पत्तो स एव संगो बुत्तो, संगतो राग
इति भेदेण णियत्तमाणं कम्मं, भवति, तेण कम्मणा उदि-
ज्जमाणेण भवां भवते संसारित्यर्थः । ते य सरागसंज-
जता पल्लधमपक्खेया (द्वंद्वं) बहुसंधगा अप्पबंधा कमेण
पच्छिमं तवसंजम पप्प माक्खं गच्छन्ति । एवं सुभगपडि-
बंधसु साधवो जतन्ति जम्हा पगडीदंतवसु पवत्तंतस्स एते
दांसा, तम्हा न बामे, न वा परं बीहाविज्जा ।

गाथा—

विनिशप्पदमणपज्जे, बीमे अप्पज्ज हीणसत्ते वा ।
खेत्ताऽऽदिय सं च परं, पवाति पडिणीय तेण वा ॥ ५७ ॥
अणपज्जो खेत्तादिओ सयं वा बीमेति परस्स बीभावेइ,
हीणसत्तो वा अप्पज्जो बीमेज्ज खेत्तादियं वा परप्पवादिं
वा पडिणीयं अणुवसमंतं सरीरोघरणतेणं वा दुविहं वा
भापेत्तो निहांसत्यर्थः । नि० ५० ११ उ० । नाटकप्रसिद्धे
रसभेदे, वाच० ।

भयरहितस्यैव स्थिरत्वमिति निर्भयत्वमाह—

यस्य नास्ति परापेक्षा, स्वभावाद्वैतगामिनः ।
तस्य किं न भयभ्रान्ति-क्रान्तिसन्तानतानवम् ? ॥ १ ॥
यस्यात्-स्वभावाद्वैतगामिनः स्वकीयो भावः स्वभावो नि-
जस्वरूपलक्षणस्तस्याद्वैतं—द्विधा इतं भेदं गतं द्वीतं, तदेव
द्वैतं, न द्वैतमद्वैतमभेदक्यं, तत्प्रति गच्छन्तीत्येवंशीलः स्व-
भावाद्वैतगामी पुनः पुनरभेदस्वभावे प्रवर्तनशीलस्तस्य,
यस्य वक्ष्यमाणगुणकदम्बगुक्तस्य । परापेक्षा परेभ्य आत्म-
व्यतिरिक्तरूपदार्थेभ्यो याज्येक्षा देहविषयाऽऽदिभ्यः सुखाऽऽदे-
राकाङ्क्षा सा । नास्ति-न विद्यते । तस्य प्रोक्तरूपस्य । भयभ्रान्ति-
क्रान्तिसन्तानतानवं भयम्-देहलोकाभयाऽऽदिसत्तविधभा-
सः, भ्रान्तिर्विषयाऽऽदिषु सुखमाप्त्यादिभ्यः क्रान्तिः सांता-

रिक्प्रवर्तने भ्राम्यस्यातिः एतेषां दुष्टे कृते, तेषां यः सन्तानः
परम्पराप्रवाहस्तस्य तानयं तनोभोवन्तानयं तनुता, स्व-
रूपेणेति यावत् । किं न भवेत् ? अपि तु भवेदेवेत्यर्थः ॥ १ ॥

सभयरात्रिर्भयवाच्यां सांसारिकज्ञानसुखयोरसारता-
सारने दर्शयन्नाह—

भवसौख्येन किं भूरि-भयज्वलनभस्मना ।

मदा भयोज्झितं ज्ञानं, सुखमेव विशिष्यते ॥ २ ॥

भयानि-भो भय ! भूरिभयज्वलनभस्मना भूरीणि च तानि
भयानि च भूरिभयानि इहलोकपरलोकाऽऽज्ञानाऽकस्माद्जी-
विकाऽपश्योक्तमरुत्तुराणि, तान्येव ज्वलनाः सुखं धनज्ज्ञा-
नसमर्था बह्वस्तंभ्यो जातं यद्भस्म—रक्षा तेन भयज्व-
लनज्ज्ञानभस्मरूपेणेति भावः । भवसौख्येन भवे संसारे
मनं यस्तुल्यं भावः सौख्यं तेन । (किम्,) किं कृतं ? न कि-
मपि, भयशोपिताऽऽनन्दरमत्वेन निःस्वादनीयत्वात् । सदा
सर्वकालम् । भयोज्झितं-भयैः पूर्वोक्तैस्त्यक्तम् । यद्वा-भयान्यु-
ज्झितानि येन तत् । ज्ञानं निजस्वरूपाऽऽवेदनम् । एव निश्चितं
सुखमानन्दरूपं, विशिष्यते सर्वाधिकसुखत्वेन भिद्यते, केवल
सुखत्वेनावधार्यत इत्यर्थः ॥ २ ॥

योगिनां भयाभावे हेतून् दर्शयन्नाह—

न गोप्यं क्वापि नागोप्यं, हेयं देयं च न क्वचित् ।

क्व भयेन मुनेः स्थेयं, क्षेयं ज्ञानेन पश्यतः ? ॥ ३ ॥

न गोप्यमिति-मुनेः परमाऽऽत्मभावप्राप्त्युपायं प्रवृत्तस्य सा-
धोः । कापि ग्रामे घने दिवा रात्रौ च । गोप्यं—गोपनीयं क-
पाटवत्त्वाऽऽदिभिः स्थगनीयमिति यावत् । न विद्यते
केनाप्यहर्णीयधर्मधनत्वात् । आगोप्यमारापणीयं काचित्
स्थानाग्नौ न्यासत्वेन स्थापनीयमपि तस्य न विद्यते स्व-
भावधर्मस्यान्यत्र नेतुमशक्यत्वात् । हेयं स्वभावमध्यास्या-
ज्यं, देयं परस्मै स्वरूपस्य क्षान्त्यमपि च न क्वचित्
कुलचिदपि न विद्यते, अभेदे स्वाऽऽत्मभावे तयोर्विषयत्वात्
क्षेयं ज्ञातुं योग्यं वस्तु । ज्ञानेन स्वातुभवाधस्वभावेन ।
पश्यतां विलोकयतः मुनेः । भयेन प्राक्कलक्षणवासन । क-
कुत्र । स्थेयं स्थातव्यम् । तस्य समया स्थितिः कास्ति ? न
कापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

पूर्वोक्तहेतुतो मुनिर्निर्भय एवेत्याह—

एकं ब्रह्मास्त्रमादाय, निघ्नन्मोहचमूं मुनिः ।

विभेति नैव संग्राम-शीर्षस्थ इव नागराद् ॥ ४ ॥

एकमिति-मुनिर्धर्मवर्मधारकः साधुः । एकं सर्वपरिहारे-
णाद्वितीयं, ब्रह्मास्त्रं ब्रह्म जीवस्य निरञ्जनावस्थाऽनुयायि
शुद्धज्ञानं तदेव तद्रूपं वा अस्त्रम् अप्रतिहतशक्तिमद् ब्रह्माऽऽदि-
प्रहरणं तन्मादाय-शुद्धीत्या. (मोहचमूं) मोहोऽज्ञानं मोहनी-
यकर्म वा, तस्य उपलक्षणत्वाच्छेषकर्मणामपि या चमूः सैन्यं
तां, निघ्नन् नितरां ध्वंसयन् । (न विभेति) भयं न गच्छति ।
क इव ? संग्रामशीर्षस्थः संग्रामो युद्धं तस्य यच्छीर्षं प्रक-
र्षनाकूपं मस्तकं तत्र स्थितः । नागराद् गजराज इव यथा
न विभेति, तथा मुनिरपि भीमपरीषदोपसर्गसम्प्राप्तेऽपि न
विभेति । ब्रह्मस्वरूपवेदने संलीनचित्तत्वेन देहपीडां न जा-
नातीत्यर्थः ॥ ४ ॥

सजागरायां ज्ञानदृष्टौ भयभाव एवेत्याह—

मयूरी ज्ञानदृष्टिश्च-त्प्रमर्पति मनोवने ।

वेष्टनं भयसर्पाणां, न तदाऽऽनन्दचन्दने ॥ ५ ॥

मयूरीति-हे स्थाप्यशील ! वेद्-यदि मनोवने हृदयरूपाऽऽरामे,
ज्ञानदृष्टिः शुद्धचित्तस्यस्वरूपानुपायिनी ज्ञानपरिणतिस्तद्रूपा
मयूरी शिखिनी मयूगणां संहतिर्वा सा । प्रमर्पत्यपूर्वापूर्वज्ञा-
नपरम्पराऽऽविर्भावरूपया स्वेच्छया विलासं करोति, तदा !
ज्ञानानन्दमन्त्रे परमप्रमादरूपे आस्त्रगद्वृत्ते, भयसर्पाणां भ-
यानि पूर्वोक्तानि तान्येव सर्पा अहयस्तत्वां, वेष्टनं स्वश-
रीराऽऽभोगेन परिवेष्टनं भयानां स्वोत्पत्तिनया व्यापनं, न भ-
यति । अयं भावः-ज्ञानेन स्वस्वरूपे अविनाशिच्चाऽऽवेना
निर्धारिते सति भयकारणाभावः स्यादित्यर्थः ॥ ५ ॥

पुनरप्युक्तार्थमेव विशेषयन्नाह—

कृतमोहास्त्रवैफल्यं, ज्ञानवर्म विभर्ति यः ।

क भीस्तस्य क वा भङ्गः, कर्मसङ्करकेलिषु ? ॥ ६ ॥

कृतेति हे शान्तचित्त ! यो ज्ञानी, कृतमोहास्त्रवैफल्यं
कृत—रचितं मोहस्य पूर्वोक्तपक्षस्य यान्यत्राणि कामक्रोधा-
हर्षशोकारत्यक्तानभयजुगुप्साऽऽर्क्षानि प्रहरणानि तेषां यद्वि-
फलस्य भावः कर्म वा वैफल्यं विगतशक्तित्वं येन तत् ।
ज्ञानवर्मे ज्ञानं स्वपरस्परविषयधर्मबाधस्तद्वयं तद्रूपं वा
यदमे तनुवाणं, कवचमिति यावत् तत्, विभर्ति स्वाङ्गे
धारयति-यथार्थज्ञानं प्राप्तः । तस्य पूर्वोक्तगुणविशिष्टस्य,
कर्मसङ्करकेलिषु-कर्मभिर्ज्ञानाऽऽघरणाऽऽदिभिः सट्टयः सङ्करो
युद्धं तस्मिन् याः कलयो दुःखाऽऽघातरूपाः क्रोडास्तासु,
भीर्भयं क भवेत् ? न कापि । वा-अथवा भङ्गः-पराजयः,
क ? ज्ञानोदयेन निरस्तभयमोहनीयत्वात् कापीत्यर्थः ॥ ६ ॥

भयकृतपीडाऽज्ञानिनामेवास्तीत्याह—

तूनवृक्षघनां मूढाः, भूमन्यभू भयानिलैः ।

नैकं गमापि तैर्ज्ञान-गरिष्ठानां तु कम्पते ॥ ७ ॥

तूलवादिनि—हे माध्यस्थ्यमङ्गभीमा !, मूढाः-अज्ञातस्वरू-
पाः । तूलवृक्षघनः तूलमर्कतरुकरं, तद्वत्तरुदृशा लघवो-
ऽस्या महत्त्वेन रहिताः । भयानिलैर्भयानि पूर्वोक्तानि ता-
न्येधानिला वायवस्तैः । अस्त्रे सकललोकाऽऽकाशाऽऽत्मकं
गगनमण्डलं, भ्रमन्ति नानाजन्मरूपस्थानास्थानाग्नौ
वर्तुलाऽऽकारेणाटन्ति तु-पुनः, ज्ञानगरिष्ठानां ज्ञानेन-पूर्वो-
क्तेन गरिष्ठा-शुक्तराः, विशालबोधित्वेनातिगह्वरा इति या-
वत् तेषां । नैर्भयानिलैः । एकम् आसतां प्रभूतानि एकमर्षा-
त्यपरर्यः । रोम देहजः सूक्ष्मः केशः । उपलक्षणतो जाघप्रवे-
शः, तदपि । न कम्पते—नैजत इति ॥ ७ ॥

अथोपसंहारतो निर्भयताया स्थानं दर्शयन्नाह—

चित्ते परिणतं तस्य, चारित्र्यमकुतोभयम् ।

अस्त्रगदज्ञानराज्यस्य, तस्य साधोः कुतो भयम् ? ॥ ८ ॥

चित्त इति-हे कस्याणाऽऽचरण ! अकुतोभयं न विद्यते कु-
तोऽपि कस्मादपि भयं भोतिर्यस्मिन्स्वदकुतोभयं, चारित्र्य-
सकलविभावनिष्ठुतिपरिणामरूपः संयमः, यस्य भयजन-
स्य, चित्ते—मनसि, परिणतं सकलाऽऽत्मप्रवेशेन ज्ञाना-
भा-

वेन व्याप्तं ज्ञानं, तस्य पूर्वोक्तव्याख्याद्वयानुसृत्य न
स्वादिन न दुषितं मिथ्यात्वविपर्ययसंशयाऽऽशंसाऽऽदिभि
र्ज्ञानाज्यं ज्ञानं स्वभावानुयायी बोधस्त्वदेव राक्षो भावः
कर्म वा राज्यं तज्ज्ञानप्रकाशो यस्येति यावत् तस्य । सा-
ध्यायोगिनः कुतः कस्मात्, भयं-भीतिर्भवेत् ? न कस्मादपि ।
यदुक्तं प्रशमरतौ-“ आचार्याय यमोक्तार्थ-भावनाचरणमुत्त-
मद्वयस्य । न तदस्ति कालविशरं, यत्र कचनभिभवमं स्यात्
॥ १ ॥ ” इति ॥ ८ ॥ अष्ट० १७ अष्ट० ।

भयंकर-भयङ्कर त्रि० । भयं करोति कृ अच्-मुम् च । भ-
यजनके, “ भयंकरा येह परत्र नैव च । ” वाच० । सूत्र०
२ ध्रु० ७ अ० । प्रश्न० । स्वभेदे, दुष्टदुलविहगे च । पुं० ।
वाच० । अप्रशस्तमनोविनयभेदे, ग० १ अधि० । गौणना-
म्ना प्राणवधे च । प्रश्न० १ आध० द्वार ।

भयंक्ता-भयध्यान-न० । भयं मोहान्तर्गता नोकषायरूपा
प्रकृतिस्तस्य ध्यानं भयध्यानम् । ध्यानभेद, कृतगजसुकुमारो-
पसर्गस्य सोमिलस्येव । आनु० ।

भयंत-भजमान-त्रि० । भज-शानच् । ग्यायाऽऽगनद्रव्याऽऽदौ
विभाजके सेवके च । वाच० । सेवां कुर्वति च । वृ० ३ उ० ।
आ० चू० । आ० ।

भदंत-पुं० । भट्टारके, उपा० २ अ० । परमकल्याणयोगिनि,
“ उववसि प्रो भयंतेहि । ” इय० १ उ० ।

भयान्त-पुं० । भयस्य-भीतेरन्तर्हेतुत्वात् भयान्तः । भयान्त-
हंता, जं० १ वक्त० ।

भयंतमित्त-भजमानमित्र-पुं० । भक्तुञ्जुदेशस्ये जिनदेव,
स्याऽऽचार्यस्य शिष्यं स्वनामक्याने साधौ, आ० ४ अ० ।

भयंतवन्दय-भजमानवन्दनक-न० । भजमानं मां भजते
सेवायां पतितः, अग्रे वा मम भजनं करिष्यति अतोऽह-
मपि वन्दनसत्कं निहोरकं निवेशयामीति बुद्ध्या वन्दनं
भजमानवन्दनकम् । द्वादशे वन्दनकदोषे, ध० २ अधि० ।
आ० चू० ।

वन्दनकमधिकृत्य द्वादशकं श्लोकमाह—

भयति भयस्मति च मयं, इह वंदति एहोरगं णिवसंतो ।

एमेव य मेत्तीए, गारवभिवखाविणीतोऽहं ॥

स्मर्तव्यम् आचार्य ! भयन्तं वन्दमाना वयं तिष्ठाम इत्येवं
निहोरकं निवेशयन् वन्दते । किमित्याह—एष तावद् जने
अनुवर्त्तयति मां, सेवायां पतितो मे वर्त्तत इत्यर्थः ।
अग्रे वा मम भजनं करिष्यत्यसौ ततश्चाहमपि वन्दनकसत्कं
निहोरकं निवेशयामीत्यभिप्रायवानत्र वन्दते तद्भजमान-
वन्दनकम् । वृ० ३ उ० । आ० । प्र० । (उत्तरार्द्धव्याख्या
तु ' वंदणगदोम ' शब्दे)

भयंता-भक्त-त्रि० । सेवके, उपा० २ अ० । औ० ।

भयंतार-भयत्रातृ-त्रि० । भयत्रातरि, उपा० २ अ० । अनु-
स्वारस्वलाक्षणिकः । औ० । सूत्र० ।

भयकम्प-भयकर्मन्-न० । यदुद्देशेन भयवर्जितस्यापि जीव-
स्वेहलोकाऽऽदिसप्तप्रकारं भयमुत्पद्यते तद्भयकर्म । नोकषा-
यवैश्वनीयकर्मभेदे, स्था० ६ ठा० । भयं मोहान्तर्गता नोकषायरूपा

प्रकृतिः । आनु० । भयं मोहनीयकर्मभेद इति । आ० ५ अ० ।
भयकारण-भयकारण-न० । भयहंतौ, “ भयकारणं तु
निविहं । ” त्रिषधे बाह्यं भयकारणे दिव्यमनुष्यनिर्यग्भ-
वमिहं इति । आ० ५ अ० ।

भयग-भूतक-त्रि० । भू-क-स्वार्थे कन् । भियते पोष्यते स्मेति
भूतः । स एवानुकम्पितो भूतकः । कर्मकरे, स्था० ४ ठा०
१ उ० । भूतका मूल्यतः कर्मकरा इति । स्था० ४ ठा० १ उ० ।
पि० । भूतको नियतकालमधि कृत्वा वेतनेन कर्मकर्णाय
भूतः । जं० २ वक्त० । जी० । भूतको वेतनेनोक्ताऽऽद्यान-
यनविधायीति । दशा० ६ अ० । भूत्या धनिनां गृहे दिन-
पात्रकाऽऽदिमात्रेण तद्विदेशकरणाय प्रवृत्तो भूतकः । ग० १
अधि० । ध० । “ भयगाणं सि संघाणं न कायव्यं । ” ध० २
अधि० । प्रति० । पोषिते, भ० १० श० ७ उ० । भूतका
आवालयवात् पोषिताः । ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । भूतको भक्तदत्ता-
ऽऽदिना पोषितः । प्रश्न० २ आ० द्वार । दुष्कालाऽऽदौ निधि-
ते च । जं० २ वक्त० ।

स चतुर्विधः—

चत्वारि भयगा पस्यता तं जहा-दिवमभयए, जत्ताभयए,
उच्चतभयए कव्याहभयए । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

(व्याख्या ' पुरिसजाय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०१६ पृष्ठे गता)

इयाणि भयगमाह—

दिवमभयए य जत्ता, कव्वाले च्वे होति उव्वत्तो ।

भयगो चउव्विहो खलु, न कप्पती तारिसे दिक्खा ॥ ४२५ ॥

भयगो चउव्विहो-दिवमभयगो, जत्ताभयगो कव्यालभय-
गो, उच्चतभयगो य । एत ताव संख्यता चउव्विहो पि न
कप्पति दिक्खेउं ।

एनेसि चउव्विह वि सरुवमिमं—

दिवमे दिवसे घेप्पति, छिमेण धणेण दिवसे देवसियं ।

जत्ताए होति गमणं, उभयं वा एत्तिपधणेणं ॥ ४२६ ॥

सर्वस्वसि दिणे छिमे वा दिणे एत्तिपहिं कव्वगेहिं तुमे मे कम्मं
कायव्यं, एवं दिणे दिणे भयगो घेप्पति । सो दिणे अपुणे
खो कप्पति पच्चावेउं । इमो जत्ताभयगो-दस जोयणाणि
मम सहायिण एगाणि वा गंतव्यं एत्तिपण धणेण, ततो
पगो । ते इच्छा । अञ्ज उभयं भणंति-गंतव्यं, कम्मं च से
कायव्यं ति ।

इमो कव्वालभयगो—

कव्वाल उहुमादी, इत्यमित कम्ममेत्तिपधणेणं ।

एच्चिकालो वा ते, कायव्यं कम्म जं वेत्ति ॥ ४२७ ॥

कव्वालो-स्त्रितिक गजो उहुमादी, तस्मै कम्ममदिसिज्जति-
दो तिग्गि वा इत्या स्त्रातितव्या, छिमे अच्चिज्जं वा
एत्तियं ते धणं दाहामिति । इमो उव्वत्ते भयगो-तुमे
मम एच्चिकालं कम्मं कायव्यं, जं अहं भणामि, ए-
त्तियं ते धणं दाहामि ति ।

इमा जत्ताभयगे पच्चावणविही—

कतज्जे गहियमोले, गहिते अकयम्मि एत्ति पव्वजा ।

पव्वाते गुरुगा, गहिते उहुमादीणि ॥ ४२८ ॥

कथाए जताए गहिए मोल अगहिए वा कपपइ पञ्चावेडं ।
गहिए मुल्ले अकथाए जताए एो कपपति । मेसं कंडं क-
वालो वि एवं वेव । उच्चसभयगो वि काले अपुअ न
दिक्खिज्जति ।

इयाणि कस्मे अज्झमयणाण य अ कपपति ; न कपपति वा
ते भंगविगप्पेण विसेविता भणति—

छिण्णमच्छिण्णं य धणा, बावारिकाल इस्मरो वेव ।

मुत्तस्सथजाणएणं, अप्पावहुयं च गायध्वं ॥४२६॥

पुअस्स इमा विभासा—

बावारे काले धणे, छिण्णमच्छिण्णं य अट्ट भंगा तु ।

साविण्णं गहितं अकए, मोत्तं मेसेसु दिक्खंति ॥४२७॥

छिण्णो बावारो, छिण्णो कालो, छिण्णं धणं, छिण्णं नाम-अमुगं
कम्मं कायध्वं एत्तिगं कालं एत्तिपणं धणं ति । एत्त
पहमभंगो । विनियभंगं धणं अछिण्णं । एवं अट्ट भंगा
कायध्वः । एत्तेसि अट्टगइ भंगाण बावारे छिण्णे अछिण्णे
वा काले विछिण्णाछिण्णं सक्खीणं पुरतो साविते धणे
छिण्णे गहिते अकए य कस्मे ए दिक्खति, सेसेसु
दिक्खंति, ते य भंसा वि उच्चसभयभंगा, अथय सेस
सि अट्टसु वि भंगेसु सक्खिपुत्तो अ साविण्ण धणे छिण्णे
अछिण्ण वा अगहिते कए अकए वा कस्मे दिक्खंति ।

इयाणि पुणो एवं वेव विसेते ति—

गहितं व अगहितं वा, छिण्णधणं सावणं य दिक्खंति ।

अच्छिण्णधणं कपपति, गहितं वा अगहितं वा वि ॥४३१॥

पहमतनियपंचमसत्तमे य बावारकालेषु छिण्णाच्छिण्णसु
सक्खिपुत्तो सावितेषु गहिते अगहिते वा छिण्णधणं य
दिक्खंति । किं कारणम् ? उच्यते—सं भण्णज्ज-मए सक्खि-
पुरतो साविनं ति । अज्झं च मए अज्झं वि न गाहन्तो
तुज्झ अज्झएति । अच्छिण्णं पुण धणे कपपति, किं का-
रणं ? अज्झा मोल्लस परिमाणं न कयं, अकते य परि-
माणे अवहारो न लभति ।

“ इस्सरे ति (४२६) ” अस्य व्याख्या—

जत्थ पुण होति छिण्णं, थोत्रो कालो व होति कम्मस्स ।

तत्थ अणिसरे दिक्खा, ईसरो वंधं वि कारिजा ॥४३२॥

धणं च छिण्णं बहुं च कम्मं कयं च थोवं सेसं, कालो
वि थोवो अन्थति । एत्तिसे कस्मे कपपति, अदि अणीसरो-
तो दिक्खिज्जति, ईसरो पुण थोवं कम्मसेसं अपला वं-
धितुं वि कारवेज्ज ।

किं कारणं इस्सरे ए कपपति, अणीसरे कपपइ ?
ततो भवति—

धेत्तुं समयसमत्थो, रायकुले अत्थहाणि कहुंते ।

पेअस्स तेण कपपति, रोहोसवीरिए वा वि ॥ ४३३ ॥

तं पञ्चाविनं सेसां वरिहो सयं अपणो धेत्तुमसमत्थो
अधमो वरिहो रायकुलं गच्छति दूतगणं कहुति, तत्थ
धणकज्जनो भवति, द्रव्याभावात् न करोति, पणो—वरि-
हो तस्स तेण कपपति, इस्सरो पणकहुइअभिणिवेसा
उल्लोहं वि दाउं, जो पुण वरिहो रोह उरस्सेण वापि
बलेण जुत्तो मा बंधोद्वयं करेसति ते पेअस्स वि

कपपति । मयगे ति गतं । नि०खू० ११ उ० ।

भयजणणी-भयजननी-आ० । सम्भालकारियाम्, व० १
उ० २ प्रक० ।

भयउम्भवसाण-भयाध्यवसान-न० । अध्यवसानभेदे, तच्च
यथा गजसुकुमारमारकस्य सोमिलस्य । आ०खू० १ अ० ।

भयह-भयार्त्त-त्रि० । भीति, प्रश्न० २ सम्ब०द्वार ।

भयट्टाण-भयस्थान-न० । भयं मोहनीयप्रकृतिसमुत्थ आ-
त्मपरिणामः, तस्य स्थानान्यधया भयस्थानानि । भया-
ऽऽधये, स्था० ।

तच्च सप्तविधम्—

सत्त भयट्टाणा पणत्ता । तं जहा-इहलोगभए१, परलोग-
भए २, आदाणभए ३, अकम्हाभए ४, वेयणाभए ५, मरण-
भए ६, असिलोगभए ७ ।

भयं—मोहनीयप्रकृतिसमुत्थ आत्मपरिणामः, तस्य स्थाना-
न्यधया भयस्थानानि, तत्र मनुष्याऽऽदिकस्य सज्जानीया-
द्यस्यस्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यज्जयं भवति तदिहलोक-
भयम् । इहाविकृतभीतिमत्तो जानौ लोक इहलोकस्ततो भय-
मिति व्युत्पत्तिः । तथा विज्जानीयाद्यस्यस्मात्तिथिगुणाऽऽदेः
सकाशान्—मनुष्याऽऽदीनां यज्जयं तत्परलोकभयं, आदीयते
इत्यादानं धनं तदर्थं चौराऽऽदिभ्यो यद् भयं तदादानभयं
अकस्मादेव बाह्यानिमित्तानपेक्षं गृहाऽऽदिष्ववस्थितस्य राज्या-
दौ भयमकस्माज्जयम् । वेइना-पीडा तज्जयं वेइनाभयम् ।
मरणभयं प्रतीतम् । अस्त्राकभयमकीर्तिभयम् । एवं हि
क्रियमाणे महद्वयशो भवतीति तज्जयाज्ज प्रवर्तते इति ।
स्था० ७ टा० ।

उक्तं च—

इहपरलोयाऽऽयाणम-कम्हा आजीव मरणमसिलोए ।

सत्तभयट्टाणाइ, इमाइ सिद्धंतभणिगाइ ॥ १३३४ ॥

भयं मोहनीयप्रकृतिसमुत्थ आत्मपरिणामस्तस्य स्थाना-
न्यधया भयस्थानानि, तत्र मनुष्याऽऽदिकस्य सज्जानी-
याद्यस्यस्मान्मनुष्याऽऽदेरेव सकाशाद्यज्जयं तदिहलोकभयम् ।
इहाविकृतभीतिमत्तो जन्तोर्जानौ यो लोकस्ततो भयमिति
व्युत्पत्तिः । तथा परस्माद्विज्जानीयासिथिगुणाऽऽदेः सकाशान्
मनुष्याऽऽदीनां यज्जयं तत्परलोकभयं २, तथा आदीयते
इत्यादानं तदर्थं मम सकाशाद्यमिदमादास्यतीति यच्चौ-
राऽऽदिभ्यो भयं तदादानभयं ३, तथा अकस्मादेव बाह्य-
निमित्तानपेक्षं गृहाऽऽदिष्वेव स्थितस्य राज्यादौ भयमक-
स्माज्जयं ४, तथा धनधान्याऽऽदिहीनोऽहं दुःकाले कथं जी-
विष्यामीति दुःकालवतनाऽऽद्याकण्ठेनाज्जयम्, आजीविकाभयं
५, नैमित्तिकाऽऽदिना मरिष्यसि त्वमधुनेत्यादि कथिते
भयं मरणभयम् । ६ अकार्यकरणं—मुखस्य विवेचनायां
जनापवादमुत्प्रेक्ष्य भयमल्लोकभयमिति ७ । इमानि सप्त
भयस्थानानि सिद्धान्ते भणितानि । प्रव० २३४ द्वार ।
स० । संथा० । घ० । पा० । आव० ।

भयण-भजन-न० । सेवने, सूत्र० १ भु० ६ अ० । ज्ञा० । भज्यते
सर्वत्राऽऽत्मा प्रकीक्यते येन स भजनः । लोले, पुं० । सूत्र०
१ भु० ६ अ० ।

भयणा-भजना-स्त्री० । सेवायाम्, ङा० १ भू० १५ अ० । आ-
व० । सेवा च परिभोग इति । नि०चू० १ उ० । विशेष० ।
विकल्पे, भ० १ श० ५ उ० । आव० । न० । व्य० । पञ्चा० ।
उत्त० । भङ्गे, नि०चू० १६ उ० । तदात्मके प्ररूपणभेदे च ।
आ०चू० १ अ० ।

भयणिज्ज-भजनीय-त्रि० । विकल्पनीये, आ०म० १ अ० ।
भयणिस्सय-भयनिस्तृत-त्रि० । मृषाभेदे, स्था० १० ठा० ।

भयदाण-भयदान-न० । भयाद्यदानं तद्भयदानम् । भयनिभि-
त्त्वाद्वा दानमपि भयमुपचारादिति । "राजारक्षणेहित-म-
धुसुकमाधल्लदण्डपाशिषु च । यदीयते भयार्था-तद्भयदानं च
विज्ञेयम् ॥ १ ॥" इत्युक्तलक्षणं दानभेदे, स्था० १० ठा० ।

भयपाडिसेवणा-भयप्रतिषेवणा-स्त्री० । भयं भीतिर्नचौराऽऽदि-
भ्यस्तस्मात्प्रतिषेवणा भयप्रतिषेवणा । प्रतिषेवणाभेदे, यथा
राजाऽऽद्यभियोगान्मार्गाऽऽदि दर्शयति, सिंहाऽऽदिभयाद्वा
वृक्षमारोहति । उक्तं च— "भयमभिभोगेण सीहमार्गम् ।"
स्था० १० ठा० ।

भयपरीसह-भयपरीषह-पुं० । परीषहभेदे, उत्त० २ अ० ।

भयप्पत्त-प्राप्तभय-त्रि० । भयं प्राप्ते, "भयप्पत्ते भीरुसमाधेदे-
जा मोसं वयणाप ।" आचा० १ भू० ३ चू० ।

भयभीरु-भयभीरु-त्रि० । भयेन भीते, "भयं परिजाणह से
णिग्गंथे णो भयभीरु सिया ।" आचा० १ भू० ३ चू० ।

भयभित्तमस्त-भयभित्तमस्त-त्रि० । भयेन-भीत्या भित्ता-नष्टा
संज्ञा-अन्तःकरणवृत्तियस्य । भयेन नष्टान्तःकरणवृत्तिके, सू-
त्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भयभैरव-भयभैरव-त्रि० । भयेन भैरवोऽत्यन्तसाध्वसोत्पाद-
कः । उत्त० १५ अ० । अत्यन्तरौद्रभयजनकं, 'भयभैरवसङ्घ-
हासे ।" दश० १० अ० । "भीमा भयभैरवा उराला ।" उत्त०
१५ अ० ।

भयमाण-भजतु-त्रि० । संवमाने, सूत्र० १ भू० २ अ० २ उ० ।
उपासनां विद्धाने, स्था० ६ ठा० । अनुवर्तमाने च । प्रव०
२ द्वार ।

भयमोहणिज्ज-भयमोहनीय-न० । यदुदयवशात्सनिमित्तमनि-
मित्तं वा नशार्कं स्वसंकरणां जीवस्य समविधं भयं भवति
तद्भयमोहनीयकमभेदे, प०सं० ३ द्वार । कर्म० ।

भयवन्दण-भयवन्दनक-न० । कुलाद् गच्छान् क्षत्राद्वा
निष्काशयित्वे अर्हामिति भयावन्दनकं भयवन्दनकम् ।
एकादशे वन्दनकदाये, ध० २ अधि० । प्रव० । आ०चू० ।
"भयं तु निज्जुहगादियं ।" निरुहण-गच्छान्निष्काशनं त-
दाऽऽदिकं यज्जयं तेन यत्र वन्दते तद्भयवन्दनकम् । वृ० ३
उ० । आय० ।

भयवक्र-भयवाक्य-न० । भयात्पादार्थमुक्त्यमाने वाक्यं, य-
था नरकगतौ रुधिराऽऽद्यभावेऽपि रुधिराऽऽदिदर्शनम् ।
दर्श० ३ तत्र ।

भयवग्गाम-देशी०-मांढेरकं, दे०ना० ६ वर्ग १०२ गाथा ।

भयसप्ता-भयसप्ता-स्त्री० । भयं मोहनीयोदयाद् भयं वृक्षान्त-

स्य दृष्टिबद्धनविकाररोमाञ्चोऽङ्गदाऽऽदिक्रियैव संज्ञायतेऽनयति
भयसप्ता । भ० ७ श० ८ उ० । स्था० । प्रज्ञा० । भयवन्दनोद्योदय-
जनितशामपरिणापरूपे संज्ञाभेदे, जी० १ प्रनि० । दर्श० । स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं भयसप्ता समुप्यज्ज । तं जहा-हीणसत्त-
याण, भयवेयाणिज्जस्स कम्मस्स उदपणं, मईण, तदट्ठोव-
गणं ।

हीनसस्यतया सप्ताभावेन, मनिभयवार्ताभवणभीषणदर्श-
नाऽऽदिजनिता बुद्धिस्तया, तदर्थोपयोगेन इहलोकाऽऽदिभय-
लक्षणाधर्पार्थात्त्वनेनेति । स्था० ४ ठा० १ उ० । दर्श० । आ०
चू० । प्रज्ञा० । ध० ।

भयाईय-भयातीत-त्रि० । भयादतीतो भयातीतः । भयाद्
दूरीभूते, उत्त० १५ अ० ।

भयाउल-भयाऽऽकुल-त्रि० । भयस्यमे, सूत्र० १ भू० २ अ० ३ उ० ।

भयाणम-भयानक-पुं० । विभक्त्यस्मात् भी-भानक् । व्याघ्र,
राहौ, वाच० । भयजनकसङ्ग्रामाऽऽदिवस्तुदर्शनाऽऽदिप्रभवे
रसभेद, स चेह रौद्ररसेऽन्तर्भवति । अनु० । भयङ्कर, त्रि० । वा-
च० । आव० ४ अ० ।

भयाणीय-भयाऽऽनीय-त्रि० । भयमानीतं येन स भयाऽऽ-
नीतः । भयप्रापके, भ० ३ श० २ उ० ।

भयानीक-न० । भयं भयहेतुत्वात् अनीकं भयानीकम् ।
भयहेतुभूते सम्ये, भ० ३ श० २ उ० ।

भयाल-भयाल-पुं० । एकानविंशतितमस्य भारते वर्षे आग-
मिष्यम्यामुत्सर्पिण्यां अभिष्यतां यशोधरस्य तीर्थकरस्य पु-
त्रं भवनामधेये, स० ।

भयावह-भयाऽऽवह-त्रि० । भयमावहति । भयप्रापके, सूत्र०
१ भू० १३ अ० ।

भर-भर-पुं० । बिभर्तीति भरः । विच् गुणः । धारके, पांषके
च । गा० ।

भर-पुं० । भू० अप् । अनिशये, वाच० । भारे, अनु० । दुर्निर्व-
हत्वाद् भर इव भरः । अतिगुरुकार्यं, "भरनिश्चरणममथा ।"
आ०म० १ अ० । आ०चू० । संवात, "ओसारिए धणभरो ।"
आव० ४ अ० । "समभग्घटनाए चिट्ठ ।" भ० १ श०
६ उ० । "बहुलाधुसम्मई च । ध० ३ अधि० । आचारं,
विश० । भरुकत्तरि, त्रि० । वाच० । "उपंको ओपणीला,
उक्करो पहरा गणो पयो । ओहा निवहो संघो, संघाओ
संहरो निअरो ॥ १८ ॥" संघोहो निउं(रं)वो, भरो नियाओ
समूहनामाई ।" पाइ० ना० १८-१६ गाथा ।

भरण-भरण-न० । भू-ल्युट् । पूरणे, ङा० १ भू० २ अ० । स्था० ।
वेतने, पोषणे, धारणे च । अश्वभ्यवधिके द्वितीये नक्षत्रे,
घोषकलनायां च । स्त्री० । क्रीप् । वाच० ।

भरणिज्ज-भरणीय-त्रि० । पोषणीये, स्था० १० ठा० ।

भरणी-भरणी-स्त्री० । यमदेवताके अश्वभ्यवधिके द्वितीये
नक्षत्रे, अनु० । ज्यो० । जं० ।

दो भरणी । (स्था० २ ठा० ३ उ० । चं० प्र० ।) भरणी-
णाकखत्ते तितारे पणत्ते । स० ३ सम० । स्था० ।

भरह-भरत-पुं० । भरं तनोति तन-इ० । "वितस्ति-वसति-भ-
रत-कातर-मानुसिङ्गे इः" ॥ १२१४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण तस्य
इः । प्रा० १ पा० । 'अडभरत' इति क्वाते मुनिभेदे, नाट्यशा-
स्त्रस्य अलङ्कारशास्त्रस्य च कर्तेरि मुनिभेदे, शबरे, तन्तुवायं,
क्षेत्रे, केकयीसूते रामानुजे च । भरतेन प्रोक्तं भारतं नाट्य-
शास्त्रमधीयत शब्दः । तस्य लुक् । नटेषु, दुष्यन्तेन शकुन्त-
लायामुत्पादिते नृपभेदे, पुं० । तस्यापत्यानि इव । तस्य च-
डुषु लुक् । भरतवर्षे नृपे, पुं० । वाच० । नाभिकु-
लकरस्य पौत्रे आदिजिनस्य श्वश्रुभवेवस्य उपेष्टपुत्रे भर-
तवर्षाधिपे स्वनामक्याते चक्रवर्तिनि, स० । स्था० । प्र-
थ० । ति० । आ० म० । कल्प० । पञ्चा० । " भरहो वि भारहं
वासं, विष्वा कामाई पवध । " उत्त० पार्श्व० १८ अ० ।
अयोध्यायां नगर्यां श्रीश्वश्रुभवेवपुत्रः पूर्वभवकृतमु-
निजिनवैयावृत्याजितचक्रिभोगः प्रथमचक्री भरतनामा-
स्ति, तस्य नवनिधानानां चतुर्दशरत्नानां द्वात्रिंशत्सहस्र
नरपत्नीनां द्विसप्तसहस्रपुरवराणां षष्ठ्यनिकांठिप्रामाणां
चतुरशीतिनसहस्रहयगजस्थानां पदसहस्रभरतस्य ऐश्वर्यं कु-
र्वतः स्वसंपत्त्यनुसारेण स्वाधर्मिकवात्सल्यं कुर्वतः स्वयं का-
रिताष्टावशिष्टः संस्थितचतुर्मुखगोजनाऽऽयामाजनाऽऽयतनम-
ध्यस्थापितनिजनिजयपुत्रप्रमाणोपेनधीश्वरभाऽऽदिचतुर्थिश-
तिजिनप्रतिमावन्दनार्चनं समाचरतः श्रीभरतचक्रिणः पञ्चपू-
र्वलक्ष्म्यातिप्रक्रान्तानि, अन्यदा महाविभूत्या उद्धर्तितदेहः स-
र्वालङ्कारविभूषितः स भरतचक्री आदर्शभवने गतः । तत्र स्व-
देहं प्रेक्षमाणस्य अङ्गुलीयकं पान्तनं, तच्छ तेन न ज्ञातं,
आदर्शमित्रौ स्वदेहं पश्यता तेन पतितमुद्रिका स्वक-
राङ्गुली अशोभमाना दृष्टा, ततः द्वितीयाङ्गुलीतोऽपि मुद्रिका
ऽपनीता साऽप्यशोभमाना दृष्टा, ततः क्रमात्सर्वाङ्गानां ऽऽभरणा-
नि उत्सारितानि तदा स्वशरीरमतीवाशोभमानं निरीक्ष्य संव-
गमापन्नश्चक्री एवं चिन्तितुं प्रवृत्तः-अहो ! आगन्तुकद्रव्यैरेवं
वं शरीरं शोभत, न स्वभावसुन्दरम् । अपि च-एतच्छरीरस-
ङ्गेन सुन्दरमपि वस्तु विनश्यति ।

उक्तं च—

" मणुजं असनं पाणं, विविहं खाइम साइमं ।
सरीरसंगमाश्रयं, सखं पि असुरई भवे ॥ १ ॥
वरं वर्यं वरं पुष्पं वरं गंधविलेखणं ।
विणुस्त्वय सरीरणं, वरं सयणमासनं ॥ २ ॥
निहाणं सवरोगाणं, कयगमधिर इमं ।
पंचासुहभ्रमयं, अपक्कपरिकम्मयं ॥ ३ ॥ " इति ।

तत एतच्छरीरकृते सर्वथा न युक्तमनंकपापकर्मकरणेन
मनष्यजन्महारणम् । यत उक्तम्—'लोहाय नावं जलधौ भिज-
सि, सूत्राय पैडूर्यमणिं दृणाति । स चन्दनं धोषति भस्मरा-
शे-यो मानुपत्वं नयतीन्द्रियार्थं ॥ १ ॥ " इत्यादिकं चिन्त-
यतः तस्य भरतस्य प्राप्तभावनाग्रिस्य प्रवर्जमानशुभाऽ-
ध्यवसायस्य क्षपकध्वेजं प्रपन्नस्य केवलज्ञानं समुत्पन्नम् । श-
क्रस्तत्र समायातः, कथयति च—द्रव्यलिङ्गं प्रपन्नस्य येन द्वा-
क्षाया उत्सवं करोमि । ततो भरतकेवलसिना स्वमस्तके पञ्चमौ-
ष्टिको लोचः कृतः । शासनदेवतया च राजोद्धारणोपकरणा-
नि वृत्तानि । दशसहस्रराजभिः समं प्रवर्जितो भरतः शेष-
वर्त्तमानस्तु सहस्रपरिवारेण प्रवर्जितः । ततः शक्येण बन्धि-

तोऽसौ ग्रामाऽऽकरनगरेषु भ्रमन् भव्यमस्वान् प्रनिबोधयन्
एकपूर्वलक्षं यावत् केवलपर्यायं पात्रयिष्या परिनिर्वृतः । त-
त्पदे च शक्येण आदित्ययशा नृपाऽभिषिक्तः । उत्त० १८ अ० ।
(आदित्ययशोवृत्तान्तः 'आइवजस' शब्दे द्वितीयभागे
३ पृष्ठे गतः)

भरहस्तं यं रघो वाउरंतककवटिस्म अहं पुरिमजु-
गाई अणुवद्धं सिद्धाई ० नाव सव्वदुक्कपणीणाई । तं ज-
हा-आइवजसे, महाजसे, अइवले, महावले, तेयवीरिण,
किचवीरिण दंडवीरिण, जलवीरिण । स्था० ८ ठा० ।

आयंसधरपवेसो, भरहे पडणं च अंगु नीअस्य ।

सेसाणं उम्भुअणं, संवगो नाणं दिक्खा य ॥ ४३६ ॥

अस्या निर्मुक्तिगाथाया भावार्थः कथातो ज्ञेयः—

" निर्वाणं स्वामिनि प्राप्ते, धेरे तत्र च कारिते ।

जगाम भरतोऽयोध्या—महेशोकः क्रमाद्भूत् ॥ १ ॥

भोगान् भोक्तुं पुनरपि, प्रावृ-ज्ज्व ईदृशः ।

तस्य चैवं पञ्चपूर्वं लक्षी याता मुहूर्तवत् ॥ २ ॥

अथान्यदाऽगमचक्री, सर्वाङ्कारभूषितः ।

द्रष्टुं स्वदर्पणागारं, यत्राङ्गं वीक्ष्यतेऽस्मितम् ॥ ३ ॥

तत्र स्वं पश्यता राज्ञः, पपाताकुलिमुद्रिका ।

न सा ज्ञाताऽथ निःशोभा-मङ्गुलीं वाक्ष्य दधिवान् ॥ ४ ॥

भूषणनय शोभेयं, सहजा नन्ति चिन्तया ।

एकैकं भूषणं मुञ्चन्, सर्वोपययि मुमोच सः ॥ ५ ॥

निःश्रीकमथ निलुता-म्भोजं सर इवास्मितम् ।

पश्यन् स्वाङ्गं विरक्ताऽभू-द्वह्नास्वपि तन्मतिः ॥ ६ ॥

एवं च ध्यायतस्तस्य, शुक्लध्यानमजायत ।

उत्पेदे केवलज्ञानं, गृहिवेषभूतोऽपि हि ॥ ७ ॥

ऊचे शक्रस्तदेवेत्य, द्रव्यालङ्गं प्रपद्यताम् ।

भरतेन ततो लोचः, प्रचक्रं पञ्चमुष्टिकः ॥ ८ ॥

पतद्भ्रमरजोहृत्या—युपधि देवताऽऽनयत् ।

प्रवव्राज महाराजः, सहस्रैरेशभिः सह ॥ ९ ॥

निष्क्रान्ताश्चक्रिणोऽन्ये च, सहस्रकपरिच्छदाः ।

महिमानं विधायाथ, शक्रो राजर्षिमानमत् ॥ १० ॥

स्थित्या केवलपर्याये, पूर्वलक्षं स निर्वृतः ।

चक्रं ऽष्टौ पुरुषयुगा न्येषां शक्रोऽभिषेचनम् ॥ ११ ॥ "

आ० क० १ अ० ।

भरहेयं राया चाउरंतचकवट्टी पंचधणुसयाई उहुं उच्च-
सेणं होत्था स० ५०० सम० । स्था० ।

(विस्तरेण भरतचक्रवर्तिनो वक्रव्यता भरतपंचक्रव्यताऽवस-
रेऽथैव निरूपयिष्यते) उज्जयिनीनगरप्रत्यासन्ननटग्रामस्थे स्व-
नामक्याते नट, उज्जयिनीमधिकृत्य—' प्रत्यासन्ना नटग्राम-स्त-
त्राऽऽसीद् भरतो नटः । " आ० क० १ अ० । न० । आय० ।
मूर्च्छनानां स्वरविशेषप्रतिपादकशास्त्रकर्तेरि स्वनामक्याते
आचार्ये च । स्था० ७ ठा० । जम्बूद्वीपे वर्षभेदे, न० । स० ७
सम० । प्रव० । कल्प० । प्रश्न० । ज० । " हिमवतसागरतः,
धीरा मोक्षुण भारहं वासं " प्रश्न० ४ द्वार । स्था० ।

भरहेयं राया चाउरंतचकवट्टी छपुव्वसहस्माई महाराया
होत्था । स्था० २ ठा० ३ उ० । रा० ।

भरहसरचरियं —

“ नाभेयनाहम्म फुरं पथितं,
वत्तवमेत्थं चरियं विचित्तं ।
अहप्पसिद्धं ति विगप्पिऊणं,
भञ्जण निञ्जणसुहावहं ति ॥ १ ॥
मोत्तूण लेनेण भणामि किं पि,
जम्माउ नम्मज्झणयं इमं पि ।
नाणापगार भरहाद्विक्कस,
सव्यं पि नेयं चरियं इमाउ ॥ २ ॥
पायं तद्वा विट्थ सुमज्झमाण,
खित्तस्स एयस्स पुरी विसाला ।
दीहा उ सा वारसजोयणां,
वित्थारएणं नवजायणां ॥ ३ ॥
सामिस्स रज्जस्स उभिलेयकालं,
गया मणूसा जलआणणत्थं ।
सुरेसुरो आसणकंपवुदो,
समागमां भूति जिणस्सरम्मि ॥ ४ ॥
किरीडमाईभरणभिरामं,
काऊण कप्पावणिजे च चिट्ठु ।
सक्को जिणस्स तडोवचिट्ठो,
तावाऽऽगया चित्तु जलं घडेहि ॥ ५ ॥
वट्ठुं जिणं भूसियलित्तगतं,
चित्तंति किं काउचियं इयाणि ।
चित्तित्तु चित्तण चिरं विणीया,
सिचिंत सामि चलणोवरिम्मि ॥ ६ ॥
साहू विणीया पुरिस ति काउं,
विणीयनामण पुणे पहाणा ।
पुठिं कया जा जिणरज्जकज्जे,
तुट्ठेण सक्केण तु देवरम्मा ॥ ७ ॥
रज्जं तद्दि पालइ नाहिजओ,
नरिवदेविदकयच्चणां य ।
सयं च स मी उममो जिणिंश,
सद्धि सजायाए सुमंगलाए ॥ ८ ॥
तद्वा सुनंदाभग्गाऽऽएहि,
सुएहिं उणेगहिं य मुत्तमेहिं ।
सहाइए कामगुण विसाले,
गमंइ कालं उवभुंजमाणो ॥ ९ ॥
तिसट्ठिलक्खहिं सुहं सुदेणं,
पुव्वण काऊण मणोभिरामं ।
रज्जि सुमिंदो व्व वियाणिऊण,
पव्वज्जकालं अह देइ दाणं ॥ १० ॥
संवच्छरं जाव किमिच्छियंतु,
घंजुए निव्वाण पयाभिलासी ।
दाऊण भूमि सयलं सुयाणं,
पहाणराय भरहं तु काउं ॥ ११ ॥
अआण राईण सहम्मएहिं,
चक्कीइं सद्धि अह लेइ दिक्खं ।
गामाऽऽगराऽऽरामविहारमेसु,
पव्वमाणो विहरेइ सामी ॥ १२ ॥

किच्चं अकिच्चं च अपुच्छिऊण,
पुठिं जहा सामि तद्वा वयं पि ।
काहामो किं वात्थ वियाणिऊण,
काऊण लोयं तु वयं पव्वणा ॥ १३ ॥
नाणत्तयालोइयकिच्चमायो,
सामी सयं ते वि अयाणमाणा ।
पुच्छित्ति सामि न कहेइ किं वि,
समाउला तरहकुदाभिभूया ॥ १४ ॥
जिणस्स हिडिणु कमाणुलगा,
केइ दिणे मूढमणा उ ताहे ।
चित्ति वि अहं किंमयाणि कज्जं,
कज्जं महाकिच्छमिणं मणंति ॥ १५ ॥
मणंति ते मूढमणा जहा भो,
सामि न पुच्छिअथकिमं पि पुट्ठो ।
तरहाकुदावाहियसव्वगत्ता,
गच्छामो गेहं भरहाद्विंतो ॥ १६ ॥
सामिं पमोत्तूण कइ इहाया,
पयस्समंगो वि न होइ रत्तो ।
फलासिणो होमो तणेसुसत्थे,
पयसई जाव जिणो सुतित्थं ॥ १७ ॥
एवं चित्तित्तित्तु गया उ सव्वे,
गंगानईए तडसंठिएसु ।
घणेषु ते वक्कलवीरधारी,
कंदाइ मूलाइ फलाइ खंति ॥ १८ ॥
गया नमो वा विणमी कइ पि,
जिणस्स दिक्खासमए वि दो वि ।
समागया तं पियरं मणंति,
कत्थं महाकत्थमिणं सुवक्कं ॥ १९ ॥
रज्जं च रट्ठं च पुरं च चित्तं,
काउं विमागी मयणाइ दिअं ।
तानाय अम्हाण वि किं विदेहि,
मणंति ने नत्थि दु किंवि अहं ॥ २० ॥
देवाण जक्खणां य किअराणं,
नराण नाणीण य खंयराणं ।
सुहाण सव्वण जणं पमोत्तुं,
नो अत्थि दाया भुयणेऽखिले वि ॥ २१ ॥
ता जाह तुप्पे त्तायं जिणस्स,
पासे तिसंभं विणयावनम्मा ।
मत्तीए राहेइऽचिंण देही,
रज्जं च रट्ठं च पहाणलोए ॥ २२ ॥
गया तओ दो वि जिणस्स पासे,
पामंति सामि ठियओवविट्ठं ।
वीरासणां करणोवउत्तं,
भिक्ष्वाए गेहसु य रीयमाणं ॥ २३ ॥
सराण आणीय घंइहि नीरं,
सिचंति भूमीए तलं तिसंभं ।
आजाणुमाणं कुसुमोवयारं,
काउं नमंमंति धुणंति एव ॥ २४ ॥
तं नाणदाया भुयणेऽखिले वि,

तं नाहनाहोऽस्ति अणाहयाणं ।
तं सौकल्यदाया य दृढाद्वियाणं,
तं कण्ठरुक्खोऽस्मि फलस्थियाणं ॥ २५ ॥
तं वंदिमो देव ! सुगसुरेहिं
तं वंदिमो जकलसु किनरेहिं ।
तं पूरुओ दाणव-खयरहिं,
तं नाह ! नाया भुवणायरस्स ॥ २६ ॥
तं देव ! दाया य किंनिच्छयस्स,
तं सामि ! सामी य अलामियस्स ।
तं देहि अम्हाण विसालवच्छ ।
रज्जं च रट्ठं च सुणिद्धअच्छा ॥ २७ ॥
परंपराए उ सिर्वांस इच्छा,
पच्छा उ जाणूतरउत्तिमंगं ।
भूमीए काउं धरणीयल्लमि,
तिक्खुतहत्तं अभिवंदिऊण ॥ २८ ॥
पासेसु चिट्ठंति सुअगवग्गा,
दिणं दिणे भत्तिसुनिम्भरंगा ।
कुणंति जा के वि दिणे तिन्भं,
एवं ति ता नागगहू पहिड्डा ॥ २९ ॥
जिणस्स आगच्छइ वंदगन्धं,
ते नम्मि काले कुसुमोवयारं ।
काउं नमंनित्तु पए पहाणे,
भणंति तं सामि ! भवाहि दाया ॥ ३० ॥
भोगाण रज्जस्स जिणायरेण,
ते जायमाणे धरणा सुणेता ।
नागिदराया पभणइ भो सो,
सामी अन्नंगो परिचत्तविस्तो ॥ ३१ ॥
ममत्तबुद्धिं न करइ देहे,
सखं व सामी उ अरंगणिज्जो ।
कुम्भो व गुत्तो सयल्लिपिदि,
मुणाल्लसं व निरुवलेवो ॥ ३२ ॥
गउ व्व निव्वं अनियत्तगामी,
द्वेवे य भावे तह खेत्ते काले ।
असंगबुद्धी समसत्तुभित्तो,
न देइ वा किंचि न फेडइइ ॥ ३३ ॥
सामिस्स संथा अह लामहेऊ,
ता वेमि तुम्हाण अहं जिणस्स ।
विज्जासहस्से अडयायलीसं,
पस्सत्तिगोरीपमुहेण सग्गा ॥ ३४ ॥
तो जाइ वेयद्वनंगं विसाले,
तो दाहिणिज्जाए अहुत्तराए ।
सेढीए गंतूण लहुं करेत्ता,
पप्पाससेढी य पुरे पहाणे ॥ ३५ ॥
आईए काउं रहनेउरं तु,
अहा तुरिक्खे गगणंगणट्ठं ।
पुरं निवेसित्तु तडे विसाले,
बहुं जणं विज्जबलेण नेउं ॥ ३६ ॥
हिंहेह इच्छाए नहे सुगो व्व,
एवं ति ते सामिप (क) यण्णसाया ।

नागिद्विद्धं पांडवज्जयंति,
अपुव्वभर्त्ताए पसस्समाणसा ॥ ३७ ॥ *
गिरिहत्तु सामिस्स कयण्णमा ,
नागिद्वगयं अभिवंदिऊण ।
गंतूण सामिस्स कयण्णमायं ;
स्मिन्ति रोमंखियसव्वगत्ता ॥ ३८ ॥
विज्जाकयं दिव्वयिमानरुद्धा .
पिऊण पासे उव्वंनयंति ।
गिद्धिं च सव्वं पि कहंति वत्तं,
विणीए गंतु भग्गहसरस्स ॥ ३९ ॥
कहंति सव्वं पि जणस्समूहं ,
नेउंऽखलो भित्तु तहा करंति ।
तयण्णमाणे नयरे विसाले ,
नेसि महीसुं रित्तहस्स बिंभं ॥ ४० ॥
करति भत्तिभरतिभरंगा ,
नमी महप्पा य सुदक्खिणाए ।
सेढीए इच्छापडिपुत्तभोए ,
अह उतराए विनमी वि राया ॥ ४१ ॥
भुंजेइ भोए जह देवगया ,
सामी वि भिक्खुसारे गिहे गिहे य ।
हिंहेह गामे नगरे य निव्वं ,
न पावइ भिक्खुमणसणीयं ॥ ४२ ॥
अओ न जाणाइ जणे किम पि ।
गिहागयं दिदुत्तु जिण पहिड्डो ।
जणोऽभिमतंइ गयस्सयाहिं ,
पुप्फेहिं मुत्ताहलंदवदूने ॥ ४३ ॥
पहाणअस्सेहिं रहंदि निव्वं ,
संवच्छ्रं जाव उ चीरधारी ।
निरस्सणी हिंदिउ हत्थिणफलं ,
पुरे विसालाम्म गओ महप्पा ॥ ४४ ॥
तत्थऽत्थि सोमणभनामराया ,
सेयंसनामो कुमरो वरो वि ।
तत्थऽत्थि पुत्तो भरहद्विस्स ,
भणंति तां बाहुबालस्स अते ॥ ४५ ॥
विसालकिल्ली गुणगामठाणं ,
ते दो वि नेढीए परोप्परं तु ।
कहति लज्जे सुपिणे पसत्थे ;
कहेइ सेयंसु जहा चत्तंतो ॥ ४६ ॥
मेरु सठाणाउ मएहि विट्ठो ,
विच्चा य ते उम्मयकुंभसिखो ।
ठिओ सठाणेहि य दिण्णमाणे ,
सूगाउ विसी खालिया उ ठाणा ॥ ४७ ॥
किया उ ते ठाणठिया अणेण ,
सेढी जहा कोइ महामहंतो ।
नरो रणे जुम्भइ संतगत्तो ,
सेयंसनामकयपाडिहेरो ॥ ४८ ॥

* गिरिहंति विज्जा सहसा न ऊण ,
पप्पास आया य विण्णपसिद्धो ॥ ३७ ॥

हणेर सिधं सयलं रिऊणं ।
 परोपरं साहिउ लज्जिहो ।
 तयथयं ते उ अयाणमाणा,
 गया सठाणं सुमिण्णं ते उ ॥ ४६ ॥
 सुहं कुमारस्स परं तु अरिणं,
 मेरु इव सामी वि हु निप्पकंपो ।
 गंभीरमातोसियनीरनाहो,
 अमुच्छिओ वल्लममत्तसंगो ॥ ४७ ॥
 गेहाणुगेहं अह रीयमाणो,
 समागओ रायपहे विसाले ।
 गवक्खक्खु गयवेहमाहो,
 निरिक्खिओ सामि म्हा ति चित्तो ॥ ४८ ॥
 दिट्ठो कया धेरिसक्खधारी,
 अबोहईहाए गयेसणाय ।
 एवं करंतस्स सुभाण जोगा,
 जाईए जायं सरणं तहा उ ॥ ४९ ॥
 निर्मीलिअच्छो अह मुच्छयाए,
 खणं तहा चिट्ठियओ परिता ।
 चित्तेइ देवा जइ एज एत्थ,
 तो देमि भिक्खं अह एसणिज्जं ॥ ५० ॥
 जिणस्स भत्तिभरणिभरंगो,
 नागिद्वेदिन्नरिद्वेदं ।
 सोक्खाण ठाणं सयलाण आसी,
 करेमि लोयाण तहा पयित्ति ॥ ५१ ॥
 वसेमि अजाणविमोहियाणं,
 विगणकल्लोलसमाउलस्स ।
 संयंससुद्धासयलोयणस्स,
 नरो अहिकखुरसस्स कुंभं ॥ ५२ ॥
 वंसुं समीपे पगेहइ जाव,
 तिगुत्तिगुत्तो हरियोवउत्तो ।
 गिहं गिहेणं अह रीयमाणो,
 अमुच्छियणा सयणे धणे य ॥ ५३ ॥
 समागओ सामि कमं कमेण,
 दट्ठं जिणं कियिहरिसं नरम्मि ।
 विवहमाणोसियरोमकूयो,
 आणंदविदूजलकिज्जदिट्ठो ॥ ५४ ॥
 संगं च मत्तं च अयाणमाणे,
 वंदिनु भूमीकयपंचमंगो ।
 भण्णइ सामी ! रस्सेसणीयं ।
 गिहाहि तारेहि भवज्जवाओ ॥ ५५ ॥
 तओ पसारइ जिणं सुपाणी,
 विसुउल्ले सुविसुउल्लुखी ।
 पसत्थभाणाऽथ म्हा ति देह ।
 आणंदसंदाहमुवागओ सां ॥ ५६ ॥
 अजानिधनं कय किञ्चयं ति,
 जयम्मि अण्णाण वि मज्जमाणं ।
 सामी वि संवच्छरणारणम्मि,
 पारितु तं इक्खुगं मणुजं ॥ ५७ ॥

सुसत्थदेही सुहपीणियंगो,
 अहा जहिद्वं विहरेइ पच्छा ।
 सेमागया तथ मराऽसुरा वि,
 नरा वि नारी हरिसं वहंता ॥ ५८ ॥ *
 अहो अहो दाणमिणं मणंति,
 मुंभंति गंधोदयपुष्पमिस्सं ।
 उक्किट्ठधारं दविणस्स भूति,
 वेलाउखेवं तह सुजवासं ॥ ५९ ॥
 सयं च राया य पहाणसिट्ठो,
 समागओ सेसज्जां वि तथ ।
 मणंति एनो सुमिणस्स अथो,
 पाराविओ सामि सबक्खराओ ॥ ६० ॥
 तओ जणो विमिहयमाणो उ,
 पुच्छेइ नायं कहमेयमेत्थ ।
 कहेइ सत्वं भवमाइकिणं,
 एयम्मि लोए पुण जाव जाओ ॥ ६१ ॥
 जाइस्सराओ सयलं पि नायं,
 धम्मं अधम्मं जिणभिककदाणं ।
 एवं जणा भत्तिभरावनम्मा,
 दिउजाहि भिक्खं जिणनायगस्स ॥ ६२ ॥
 करेइ पीढं रयणामयं तु,
 भिक्खालया जत्थ ठिएण तथ ।
 सेयंसणामो कुमरो महप्पा,
 रम्मं जिणाणं गयमोहएणं ॥ ६३ ॥
 अंचित्तु तं भत्तिभरो धरेहि,
 पुप्फेहि गंधेहि य उत्तमं हि ।
 दिणे दिणे भुंजइ काउमेयं,
 पुच्छेइ लोओ किमियं कहेइ ॥ ६४ ॥
 जिणो मए जत्थ विमो रसेण,
 पाराविओ भत्तिसुनिभरेण ।
 मा अक्कमेही तु जणो जिणस्स,
 पाए परं पीढमिणं कयं मे ॥ ६५ ॥
 एवं जिणो पारइ जत्थ जत्थ,
 लोओ वि पीढं पगेहइ तथ ।
 आइअपीढं ति परंपराए,
 अयं गयं कालवसेण पच्छा ॥ ६६ ॥
 जहासुहं हिडउ गामदेसे,
 सहस्समेवं वरिसाण पुजं ।
 अओ परं घाइकम्मं अवेइ,
 पावेइ नाणं जिण केवलं तु ॥ ६७ ॥
 नरेहि सामिस्स पउत्तिहेउं,
 निउत्तएहि भग्गाहिक्खस्स ।
 माणं पहाणं कहियं च जायं,
 आऊहपालेण वि चक्खवत्ती ॥ ६८ ॥
 उग्घोसमाइस्सिय इट्ठसिद्धी,
 अजक्खुयं किं पि हि संतरंता ।

* सुउदुहीओ गगणंगणम्मि,
 समा कुणंती हरिसं वहंता ॥ ६९ ॥

अशुद्धवतो मणसा विचिन्ते,
पूजारिहा को वि ममेऽय अस्थि ॥ ७२ ॥
न नञ्जई कस्त पुरोऽय कउजा,
पूया जिणिवस्स व चकदाणो ।
नायं जहा चककलं इदेव,
वाही जियो सग्गऽपवग्गदाया ॥ ७३ ॥
एवं विचिन्तिन्तु पविस्तगत्तो,
एहाओ सुई सव्वविलित्तभंगो ।
हारऽसुहारकडयंगयार्ह,
किरीडलालकलकुंडलंगो ॥ ७४ ॥
सिद्धुरपूराकणकुंडकूड-
दाणहंगडयलमिमलस्स ।
पेट्टाई घंटाजुवमोहियस्स,
आरोदु कंधे जइ चारणस्स ॥ ७५ ॥
दिक्खापवणणे जिणसायगम्मि,
भूरेइ देवी मरुवेविनामा ।
सिणेहभावा भरहं भण्णइ,
पुत्तो ममं हिउइ वत्तसंगो ॥ ७६ ॥
तुमं तु राया भरहं नरीसो,
सुहं सुहेणं पकरेह रज्जं ।
तण्हालुहाओ उमहो सदेई,
दिणे दिणे भूइ एवमेव ॥ ७७ ॥
अम्मो ! जिणो सव्वज (ग) यस्स नेया,
का एगो रिद्धी मह रज्जमेत्ता ।
चक्खूसु तो भूइ नीलि जाया,
न सहदेई वयणं तयस्स ॥ ७८ ॥
सामिस्स रिद्धि पमणेइ एहि,
वंसेइ अम्मो ! जइ कोहिअंसं ।
अग्घाइ रिद्धा जइ क चण्डं,
अनम्मइया वयरागणिस्स ॥ ७९ ॥
एवं भणित्ता पुण्णो कणित्तु,
अउव्व आणद मणं वटंति ।
देविदएहि अणुगम्ममाणं,
मयप्पवायडकवोलएहि ॥ ८० ॥
वपहि चिद्धयअउलेहि,
सुत्तुग्गवभारियंवरहि ।
घंटाटणकारमणोहरेहि,
सुव्वक्खिक्कापरंपरेहि ॥ ८१ ॥
कुरक्खुरीखुण्णमहीनलेहि,
धरगतंयगावत्तकंधरेहि ।
आवडवेगवत्तदुद्धरेहि,
हएहिं हेसाभरियंवरहि ॥ ८२ ॥
एहाखनाभावरगिल्लिपिक्खि—
सुहासणासंद्गजाणगेहि ॥
मयंगतुंगसुरगएहाण—
सुदंसणारुद्धमणोणुगेहि ॥ ८३ ॥
मंमाइमेरीरवपूणियासो,
मंगल्लगीयज्जयरावरम्मो ।
विधज्जयाजंअपडायपंति,
३४८

ललितज्जआयामत्तलावभाज ॥ ८४ ॥
मज्झएहे मज्झएहे व नीहरित्तु,
रम्मा अउउक्काएँ अहकमेण ।
जेणेव सामी सयलुअएइ,
सव्वायरणं अइ जाइ राया ॥ ८५ ॥
सुत्ताइवत्तं जिणनायगस्स,
पासित्तु देवि भरहो भण्णइ ।
वेड्ढाहि अम्मो ! नयपुत्तरिद्धि,
न परिता कस्त वि अस्थि लोए ॥ ८६ ॥
एवं सुणित्ता हरिसुखरंन-
रोमंअकंखुडवयसाठगत्ता ।
कारेइ चक्खूसुयमूर्त्तामत्तु
ता नीलि नट्टा तिमिरं व सुरा ॥ ८७ ॥
सुणेइ सहं सुह मागहाणं,
मेरीय रावं सुत्ताडियाणं ।
उकिट्ठिनायं निवयं तु जंतरा,
सुरासुरं जाणविमाणमूढं ॥ ८८ ॥
माणिकंडंमज्जुणनारकार-
निष्कम्मालत्तणविधरम्मं ।
विमाणमालांडं नहं पकिअं,
निसाएँ नारागणमंकुलं व ॥ ८९ ॥
पासित्तु देवी मनसा विचिन्ते,
अहं अहं माहवत्ता उ लिप्ता ।
जिणो सयं परिसारजिमंता,
पिहुं पिहुं कम्ममिणं जिणाय ॥ ९० ॥
जतोऽयजुत्ता कुसलो णु अम्मो,
एवं सुहज्जणवसाणुगा सा ।
अउव्वजीवच्चिर उल्लसा उ,
आरोदु सेट्ठि खयगं कमेण ॥ ९१ ॥
संजायणाणाइसया महप्पा,
खवित्तु कम्मं सयलं अडि लि ।
पत्ता सिवं सेयससोक्खरम्मं,
समागया देवऽसुराण संघा ॥ ९२ ॥
कयं ति पूयं पढमो ति काउं,
सिद्धो इहं तस्स रुरीरगं तु ।
सक्कारिउं खीरसमुद्धमज्जे,
खिवंति खिप्पं भरहादिवो वि ॥ ९३ ॥
गंतुं जिणं पूयइ भसिजुत्तो,
सामी वि देवासुरकिन्नराणं ।
नराण नारीण य खेयराणं,
कहेइ धम्मं सिवसंगपावगं ॥ ९४ ॥
अवक्खवे पीयसमाणमेवं,
अणघं पावत्तककुठारं ।
निसम्म धम्मं जिणनायगस्स,
पासे पवज्जित्तु सुत्तावगत्तं ॥ ९५ ॥
अट्टाहियं काउ अहायरेण,
समागओ चक्खिवरो सठाणे ।
गंतुं सठाणे भरहोऽवि राया,
सिहासणे पुड्वमुहोवविट्ठो ॥ ९६ ॥

कोहुंविण सदिउ आणवेइ,
 सव्वं विणीयं वररायदाणि ।
 मो भो ! जहा विण्णमखेवमेव,
 सवाहिग्गमंनरमेव चित्तं ॥ १७ ॥
 आसीयसम्मज्जियआंवलित्तं,
 मंचाइमंचकलियं करेइ ।
 कालागरुद्धयमहम्मघंत-
 सुगंधिगंधप्पवराऽऽदिभूयं ॥ १८ ॥
 सतोरणं मंगलकुंभजुत्तं,
 काउं कहेइह ममे सि करुट्ट ।
 तो चक्कपूयाहिनिविट्टविट्टी,
 गंतुं सयं एहाणघरे पयाणे ॥ १९ ॥
 सुवण्णमाणिक्कमए विसाले,
 सुनिआरे तो विसई स पांटे ।
 सुगंधिसारा मल्लकज्जपाय-
 सहस्सपायप्पमुहेहि चित्ते ॥ २०० ॥
 निज्जेहिं ऽमंगं पढमं तु काउं,
 संवाहयंती पुरिसा सुखेया ।
 संवाहिउव्वट्टियसव्वयंगो,
 विहाएँ एहाणं पकरेइ पच्छा ॥ २०१ ॥
 पसत्थऽव्वंसु पसत्थवुद्धी,
 नियंसए चंदणचच्चियंगो ।
 विचित्तनाणामाणभूसियंगो,
 ससि व्व आणंदकरो जणाणं ॥ २०२ ॥
 नारीसरो सुयपहाणपुष्फ-
 सुगंधदत्था अभिनिक्कमेइ ।
 जणेव चक्कस्स घरे विसालो,
 जणेव चक्क रयण पसिउं ॥ २०३ ॥
 तणेव गंतुं मणसेति नाउं,
 तस्सेव रसो बहवे विसाले ।
 राहस्सराऽऽरक्खियमत्थयति,
 सामि तु पेसाहि व सत्थवाइं ॥ २०४ ॥
 माउंविक्कोहिंविणसेट्टिमाई,
 मग्गाणुलग्गा तयणुप्पयाया ।
 विचित्तनेवत्थधरा सुवत्था,
 त्रिचित्तनाणामणिभूसियंगो ॥ २०५ ॥
 विचित्तज्जुत्तज्जुत्तज्जुत्त-
 नइंगणा चित्तफलप्पसत्था ।
 तआऽत्थ खुज्जाउ सुवामराउ,
 बीजंतपासोभयसंठियाओ ॥ २०६ ॥
 भिगाहत्था कलसज्जुया उ,
 केई सतालिटमव्वीविया उ ।
 गंधुजुरूपकडुच्छउत्थ-
 धूमोवयारित्तिसंतराओ ॥ २०७ ॥
 बुद्धारविन्दुप्पलसारपुष्फ-
 मालाऽऽउला आउलमग्गलग्गा ।
 विचित्तभाम्माहिं मणोहराउ,
 विणीयभावाणुगसुंदराउ ॥ २०८ ॥
 सव्वार्थे ईहाएँ जुईएँ जुतां,

वाइत्तगीयाऽऽरवपुरियाऽऽसो ।
 एवं समागच्छइ चक्कमेइं,
 जणेव चक्क अह तेण जाइ ॥ २०९ ॥
 तेणेव गंतुं अह आयरणं,
 आलोयमित्ते करई पणामं ।
 पसत्थहत्थेण तु लोमहत्थं,
 परामुसित्ता ए पमज्जई हु ॥ २१० ॥
 पवित्तपाणीएँ सुधारयाए,
 अम्भुक्कल्लो चव सुचंदणेण ।
 पंचंगुलीचारुगलं दलाइ,
 दल्लिक्कमग्गहिं खेरीहिं पच्छा ॥ २११ ॥
 पुप्फेहिं ईदीव्वरउप्पलेहिं,
 गंधाहिं सुग्गहि य उत्तमेहिं,
 गंधाट्टियावट्टियचंचरीय,
 चलत्तमंकारमणाहरेहिं ॥ २१२ ॥
 अंविणु आयं पकरेइ पच्छा,
 विचित्तवीण सुयवाहुरम्मं ।
 आरोहणं पुष्फसुमल्लगंधं,
 धूयाण भूमाभरणप्पहाणं ॥ २१३ ॥
 मायंगदंतप्पदपहुंरहिं,
 अखांडएहिं वरमालिज्जेहिं ।
 सच्छुहिं तारामयतंदुलहिं
 काउं तआ दप्पणमाइयाइ ॥ २१४ ॥
 लिहेइ अट्टुऽट्टुसुपंगलाइं,
 मदारव्वीवरक्खियारं ।
 असोगजायं जवपंचगं तु,
 वम्मज्जवस्सं कुसुमोहमासु ॥ २१५ ॥
 तओ पुगे मुंचइ चारुचित्तं,
 सुयस्मानिक्कज्जुच्छुण्ण ।
 वेक्कज्जयज्जुप्पमउंउत्थणं,
 दलाइ चूयक्कयधूवधूमं ॥ २१६ ॥
 तमालतालीदलसम्मलालं,
 पयाइणीकाउ तिक्कलुत्तअत्तो ।
 पच्छांसकित्ताइ पयाई सत्त,
 अट्टेव अच्चे अह वामजाणुं ॥ २१७ ॥
 भूतीएँ काउं तह दक्खिणं तु,
 तिक्कलुत्तहुत्तो अइ उत्तिमंगं ।
 इलातले मीलिय ईलिनम्मो,
 काउं सिरं तो करकोरयं तु ॥ २१८ ॥
 नमेइ चक्क रयणप्पहाणं,
 भत्ताण जं वंछियदायगं परं ।
 एवं करित्ता अभिनिक्कमेइ,
 चक्ककाउहागारगमंडवाओ ॥ २१९ ॥
 पहिण्णवुद्धाण वरा सुमाला,
 तेणेव आगंतु खरे विसाले ।
 पुव्वंमुहो तो सुहओवविट्टो,
 अट्टारल स्तण्णिपलेणिया उ ॥ २२० ॥
 सहायिउं आणमित्थं दलाइ,
 करेइ विण्णं च परं तु सव्वं ।

उत्सुक्यं सुककरं भरेज्जं,
अमेज्जमुक्किदुवरणवेसं ॥ १२१ ॥
अचंडिरंडं तु कुयंज्जं,
विलाविणीनाडयनहरम्मं ।
अणेगतालायरतालरम्मं,
कहाणयाऽऽलिनजणेहिं किञ्चं ॥ १२२ ॥
सुमत्तमालाउलमग्गमाहं,
पमोयपुणं नडनहरम्मं ।
अट्टाहियं आरुमहामहेण,
महारिहं चकुरवरस्स लम्भं ॥ १२३ ॥
सम्माणदाणाइमहामहर्यं,
काऊणिमं सइय ममं कहेह ।
एव सि काऊण कइति जाव,
चकं पि तं ताव महामहंते ॥ १२४ ॥
सयाउ गेहा अभिनिक्खमाह,
तओ तित्तराऽऽरवपूरियाऽऽसा ।
गंगानईए अह दाक्खणेणं,
कूलंण जं जक्खमहरस्स (जुत्तं) संजुयं ॥ १२५ ॥
पयाइ पुव्वाभिसुहं तु चक्कं,
राया य पिट्टे भरहाहिवो सि ।
सयं सयं साहिउमुज्जयं तु,
क्खण्डलेत्तं भरहं इमं ति ॥ १२६ ॥
कयंयपुक्कं पि च कंठयंगां,
माडंवि कोडंविनेरे भणेइ ।
सज्जेइ भो ! इत्थिरहणहाणं,
पाइक्कचक्कं तुरयावकिञ्चं ॥ १२७ ॥
बिधइयपंतिपरंपगाहिं,
आपूरिताभेस नहं पि सेजं ।
तमालकालं मयगंधलुज्ज—
मुज्जलिभ्रकाररवाभिरामं ॥ १२८ ॥
सिद्धूरपूराणुचच्चियंगं,
करोह सज्जं जयवारणं पि ।
दाऊणिमं किकरमाणवाणं,
आणत्थियं मज्जणमेहमासु ॥ १२९ ॥
तो जाइ पुव्वोइयनीए जाव,
चंदो व्व चक्खुण सुहं जणंतो ।
यहाणगिहातो अभिणिक्खमिन्तु,
मेणाए जुत्तो चउरगिणीए ॥ १३० ॥
भडेहिं सेट्टीहि य सत्थवाह—
राईसरामच्चतलारणहिं ।
उट्टाणसालाए बहिम्भवाए,
जेणव हरथीरयणं पसरथं ॥ १३१ ॥
तेणेव आऽऽगम्म रुडेइ हत्थिं,
पुव्वाचलमि उदए रवि व्व ।
हारज्जहाराऽऽइविभूसियंगां,
सुकुंडलुज्जंइयचारुअंगो ॥ १३२ ॥
किरीडकुडम्भवचारुचंच—
माणिककुसुमाकिरणाभिरामो ।
इहीए विहीए जुईए जुत्तो,

नगाण नेय व्व विराजमाणो ॥ १३३ ॥
चणो व्व चंदो विव दिण्यंतो,
सुराण मज्जेऽज्ज पुंइरो व्व ।
कुरिंटमालाउलकुलकुच—
नहंगणो आमरचारुसोहो ॥ १३४ ॥
मायंगचंधोवगओ सुदिक्खं,
चमूरं जुत्तो चउरगिणीए ।
तुरंगहेसारइक्ककथीकका—
रतुंगमायंगचडाअणाए ॥ १३५ ॥
पाइक्कपुक्कारयक्केडलगा—
कोयंडइडम्भडीसणाए ।
येगारमाभारपट्टणाणं,
दोणामुहाणं णिगमागमाणं ॥ १३६ ॥
महंभसंवाइयल्लइयाणं,
पुराण सागाण य पट्टणाणं ।
आधारभूयं चसुहं जिणंतो,
कम कमणं रयणाई अग्गं ॥ १३७ ॥
पांडिक्कमाणो च पमोयदित्तं,
जम्मंतरोयजियपुत्रपाया ।
सुसाहुवेयावडिउन्धपुन्न—
संपुन्नबीयम्भवमाविसारो ॥ १३८ ॥
फले स संगिण्डउकाम एव,
गंगापे ता दाहिणकूलपसो ।
चक्काणुमग्गं अणुगल्लमाणो,
अणेगवान्सु सुहण डाउं ॥ १३९ ॥
जेणव नित्थं अह मागहं तु,
तेणेव गच्छिस्सु महानरिंदो ।
काऊण तो आंयण चार दीहं,
विथारओ वा नय जोअणाइ ॥ १४० ॥
सेखं तओ बट्टइ आणवेइ,
करोह मे गेहवरं विसालं ।
सुपोसहं जत्थ करोमि तं पि,
छणं करित्ता पकहेह मज्झ ॥ १४१ ॥
एवं भणित्ता अभिवंदिऊण,
करिन्तु सव्वं पकरोइ पच्छा ।
तओ नरिंदो गयकंधराओ,
पक्खोरुदित्ता स सरीरचिट्ठं ॥ १४२ ॥
करिन्तु ता पोसहमंदिरम्म,
गंतुं पमज्जित्ति विहीए पच्छा ।
रयत्तसेज्जं कुसयत्तणेहिं,
निकिक्खत्तसत्तो व्वग्गंभयारी ॥ १४३ ॥
कुमारगं मागहनित्थसामिं,
गणे करोत्ता अह डाइ तत्थ ।
मुणि व्व मुत्तामणिआउगणो,
पसत्थाचत्तो सुहभाणजुत्तो ॥ १४४ ॥
चिक्खा विले निज्ज तओ नयंने,
जलंतसूरे अह उट्टियम्मि ।
निगंतु सहाणं पिह मंडवाइ—
पवेसणाई सयलं पि कहु ॥ १४५ ॥

रहं रहिता वरसेनजुतो,
 चक्राणुमग्न अणुजाइ पच्छा ।
 पाइकवुकारवसिहनाय-
 सनारघटारवघोसपहि ॥ १४६ ॥
 चक्राणुमग्न उ नीरनाहं,
 उग्गाहइता इह नाहि जाव ।
 बीओ तहि मागहतिथमज्जे,
 गिहिवु पत्तो तुरगं पसथं ॥ १४७ ॥
 पहाणगंडीवसजीवदिव्यं,
 सुरिंदवाचं व मणोभिरामं ।
 ओसंसपुंलं रयणामयं तु,
 न'मंऽकियं चारुफलावलीढं ॥ १४८ ॥
 सजीवक्रोदंडयजीवमज्जे,
 परामुसित्ता पकरितु सिज्जं ।
 विसालठाणं रइउं पहाण-
 आइअयाइहियचारुठाणो ॥ १४९ ॥
 आसखेदेवासुजाणणुदा,
 उदाहरित्था वयणा इमाहं ।
 भो भो ! सणंतु पवराहिराजे,
 देवासुरा किन्नरजकसासखा ॥ १५० ॥
 तहंऽतल्लिक्खा धरणीपे ज उ,
 महोग्गा भूयपिसायजक्खा ।
 तुज्जं मयत्ताण इमो नमामि,
 बाणस्स सिग्घं गमणं तु होउ ॥ १५१ ॥
 एवं करित्ता अभिनिस्सरेह,
 सरं पहाणं तु सनामजुतं ।
 गंतूण मो चारम जोयणाहं,
 महानिनायं कवडेइ कट्टु ॥ १५२ ॥
 दट्ठूण बाणं पडियं मुहग्गे,
 विचिंतइ मागहतिथनेया ।
 कस्सेह कुडो अनु कालमच्चु,
 को वा गिहे अंतग जाउकामो ॥ १५३ ॥
 विट्ठं च कालेण व कस्स मूलं,
 को वा मयं मच्चुमुहं वि गंता ।
 णिहीण पुंसे य निरीविट्ठणा,
 अलक्खणे लज्जविज्जिय य ॥ १५४ ॥
 दुरंतपेन अ चउहिमे य,
 जो मज्झ गेहे निमिरेइ बाणं ।
 किएहादिदादाहि व येइ कट्टु,
 सुरिंदवायेण जिणाइ सत्तं ॥ १५५ ॥
 मा इन्दिवा नीरभरेण तिओ,
 चाणंण वो मे वसिडं सहेइ ।
 खणं वि मं कट्टु वसंत को वा,
 उट्ठित्तु मुंत्तेइ सरं करेण ॥ १५६ ॥
 जा वाचियं नाममिणं सरत्थं,
 ता जाणइ जाउ जहेत्थ खकी ।
 तिकालमार्वाण वि जीयमेयं,
 कुमार नित्यादिवमागहाणं ॥ १५७ ॥
 अण्णुदुणं जं पकरंति सव्यं,

सव्याण खकीण नरीसराणं ।
 एवं विचिंतितु सरं गहिता,
 हारं किरीडं तुडिय कडे य ॥ १५८ ॥
 सुकुंडले वत्थवरे विचिंतं,
 तिथोदगं आभरणाइ वित्तं ।
 माणिकमुत्तामणिभूसियंगो,
 सकिंकिणीवत्थनियंसयंगो ॥ १५९ ॥
 जेणव खकी भरहो विसालो,
 तेणव चाऽऽगमम नहंगणत्थो ।
 करंजलि काउ सिरं पहाणं,
 जणण तं वा विजणण भत्ते ॥ १६० ॥
 बदाहि केतं भरहं समत्थं,
 ममऽज्जिए सिद्धमणी नरीस ! ।
 अहं तु तुज्जं विसए वसामि,
 समुहमज्जे निलयं करित्ता ॥ १६१ ॥
 आणारे तुज्जं च ठिओ सयाऽवि,
 पुव्विज्जओ ते अहमंतिवासी ।
 हाराइ ते होयइ होयणीयं,
 राया वि तं इच्छइ सारवत्थो ॥ १६२ ॥
 पच्छा तओ तित्थवई कुमारं,
 सक्काणं अंजलि काउ सीसे ।
 विसज्जियं एइ सयं सठाणे,
 आगंतु पच्चोरुहई रहाओ ॥ १६३ ॥
 गहाणाऽऽइयं कट्टु नओवयारं,
 पारेइ तो भोयणमंडवसि ।
 सुहासणत्थो विट्ठियऽट्टमंने,
 उट्ठणलालापे वि हंत गंतु ॥ १६४ ॥
 पुव्वक्कमेणव महामहं तु,
 कारावई तस्स सुरस्स राया ।
 तयंतिए आउदमंडवाओ,
 तो विव्वक्कके वरवज्जतुजे ॥ १६५ ॥
 सुलोहिणक्खे तहं हंमनेमी,
 सुनीलमुसाहलभूसियंगे ।
 सणंदिघोले य सखिअणीए,
 कंकेणिगुजारविमंडलाभे ॥ १६६ ॥
 नक्कंतनाणानं नारिरउमे,
 सुजायहेमामयविचिणिण्णे ।
 सठवोउयपुप्फकआवयारं,
 नहत्थजक्खस्सइसोवउत्ते ॥ १६७ ॥
 सत्तरसइमरियंतराले,
 निग्गच्छई तो रयणाण जेट्ठो ।
 सुदंसणे दाहिणपांचकमिज्जं,
 मज्जेण मज्जेण तु मंगलाणं ॥ १६८ ॥
 रायाऽणुगमिन्नु पयाणमणे,
 जेणव रस्से वरदामतिथे ।
 तेणव पच्छाउ पयाइ कं सि,
 खकी वि चक्राणुपण गंतुं ॥ १६९ ॥
 कमेण तेणव उ अज्जमंते,
 सविट्ठिए आसवरंसि कडे ।

गंतुं तमो दाहिले बिभाए,
 बिऊ सयं ठाणकर्म करेइ ॥ १७० ॥
 कमेण तेयं वरदामनेया,
 स पीइदाणं दलयाइ मालं ।
 किरीडमुत्तागगायाण जालं,
 दिस्समि पमाइ सुंरण दाणे ॥ १७१ ॥
 विसज्जयंतो वरदामनेयं,
 सक्कारसम्माणसुपत्तिपुब्बं ।
 सयं सठाणाऽऽगमणं करेइ,
 पुब्बोइयासेसमहामहाइ ॥ १७२ ॥
 दिक्खाऽयसाणे अवकत्तरणं,
 तहेव गंतुं कडग सि येसं ।
 काउं तहा पोसइअट्टमाइ
 तहेव तो जावऽवराहु पत्तो ॥ १७३ ॥
 पभासमेया धि तहा गमित्ता,
 दलाइ चूडाकडभूयणं तु ।
 उरथलालंकरणं कडे य,
 हाणावसाणे य पभासणं यं ॥ १७४ ॥
 विसज्जिं पुंस्वकमेण जाइ,
 ठाण सयं पारिउ अट्टमंऽतं ।
 आणसियं पुंस्वकमेण देइ,
 अइंइमुम्मं ककुदंइवजं ॥ १७५ ॥
 करेत्तुं सजं सयलं पि हिंइ,
 सनोरणं सिधपय य छत्तं ।
 आउज्जगीयजणिपरियासं,
 पभासमासिस्स मइ विमालं ॥ १७६ ॥
 तो किकरा नं सिग्गा नमित्ता,
 पांडिच्छियं कइ कहंति भत्ति ।
 महावसाणं गयणं गणत्थं,
 पयाइ चक्कं तु पहासतिरथा ॥ १७७ ॥
 सिधूपे कुल्ल अह दाक्खणं,
 पुब्बामुहं गेहअदूरदंसे ।
 खक्की च चक्राणुगमेण गंतुं,
 सवाहगामागरमउक्कमउक्क ॥ १७८ ॥
 काउं निवेसं सिधिरस्स पच्छा
 करेइ पुब्बेण कमेण सव्वं ।
 आऊसयं अट्टमभत्तमत्तं,
 स सिधुदेवी चलियासणाउ ॥ १७९ ॥
 नाणेण नाउं जह चक्कवट्ठी,
 समागमां एस महामहप्पा ।
 तो जीघकप्पं सगिउं गहंइ,
 कुंभस्सहस्सं रयणाभिरामं ॥ १८० ॥
 मदासणं दुध विवित्तसिसे,
 हेमस्सप वत्थविभूयणे य ।
 आगम्म आगासतलावलीए,
 सप्पस्सयं पुंस्वकमेण पुंस्व ॥ १८१ ॥
 समप्पई अंबरकोसलीयं,
 * अट्टाहियं चारु करेइ खिप्पं,
 मणोहरालंकरणेहिं जुत्तं ॥ १७६ ॥

खक्की पि हिंइ पगहइ सग्गं ।
 विसज्जणे ठाणगमाइ कट्ट,
 पुब्बोइयं सव्वमिणं कमेण ॥ १८२ ॥
 अट्टाहियाचारुमहामहंते,
 पयाइ ईसाणविसाण चक्कं ।
 पहाणयेयहुनगाहिमुक्खे,
 कमेण तो पुंस्वविचरणेण ॥ १८३ ॥
 सिजं पमोत्तुं नगदाहणेणं,
 तहेव येयहुकुमारनेयं ।
 आराहई आसणकंपवुत्तो,
 सुगे समागम्म दलाइ दाणं ॥ १८४ ॥
 गहाणोवओगी सयलं पि मंइ,
 नाणत्तमेयं ति तहेव अणं ।
 विसज्जणाइं करणावसाणे,
 चक्कं तमो पुंस्वदिस्साए जाइ ॥ १८५ ॥
 तत्थऽस्थिसाराति सइं सुहत्थि-
 तो तीयनेया किरि मालदेवा ।
 पुब्बोइयासेसकमेण सो वि,
 समागमा देइ य पीइदाणं ॥ १८६ ॥
 केऊरमाइं निलगावसाणं,
 पहाणइत्थीरयणस्स भूवं ।
 अणं पि सारं तु बहुपयारं,
 सुभूयणं जा कडप तुडीए ॥ १८७ ॥
 महावसाणा भग्गेसराया,
 सुंणसेणावइनामयं तो ।
 सहित्त एव वयई महप्पा,
 गच्छाहि सिधूपे नइ चरत्थं ॥ १८८ ॥
 सुनिक्खुडं सिधुदहीनसाणं,
 अणं पि माहे वि नमं समं च ।
 अगातिसागतिपहाणयाइ,
 अग्घाइ नागासणभूसणाइ ॥ १८९ ॥
 पडिच्छ इच्छाहि जहि च्छयाए,
 सुहंसुहंणं वहुंमरणजुत्तो ।
 खिप्पं करित्ता सयलं कडड,
 ममेयमाणत्तियमेत्थमासु ॥ १९० ॥
 तह ति एवं विणउत्तमं गो,
 पवज्जिउं एति न (म) यम्मि सिजे ।
 तमो सुमेणाहवई महप्पा,
 मदावले भारहखित्तखाए ॥ १९१ ॥
 महाजसे लक्खणलखिणं गो,
 मिलवखुमास इव सुचारुभासी ।
 वियाणए भारहनिक्खुडाणं,
 निआण दुग्गाण दुरात्तयाणं ॥ १९२ ॥
 कलाऽऽलए सत्थपवित्थं तु,
 सेणावई तो रयणे पहिंटे ।
 सहित्त माहंविक्कुडं विलोए,
 आणत्तियं देइ जहेह सिग्गं ॥ १९३ ॥
 सज्जेइ सारे जयचारणम्मि
 रुक्क रुमत्थं गइं सगई ।
 दाऊण माणत्तिय किकराणं,

सयं गच्छां मउत्तणगेहमउक्क ॥ १६४ ॥
 एहाणुगिगहाओ पडिणक्खमिस्सा,
 सामनमाईट्ठ णुगम्ममाणे ।
 पहाणमायंगसुखं यरुद्धो,
 पयाइ भिभुं सवल्लो बलिट्ठो ॥ १६५ ॥
 कमेण पत्तो रयणं पहाणं,
 चम्मं करेणं परिसंफुमेइ ।
 जं नामभूयं मलिले ममुदे,
 अकंपविट्ठारविभूतियं तु ॥ १६६ ॥
 धज्जाण सव्वाण वि ठावियाणं,
 निष्फलिहेऊ य दिणेलमउक्के ।
 तो पक्खिजे सिधुनईए मउक्के,
 तं विट्ठरे यारस जोयणाई ॥ १६७ ॥
 सेज्जं समारोविय तथ मव्वं,
 सुहं सुहेणं तु नईतरि व्व ।
 गामागरावासविहारम्मं,
 मउव्वसंगाहमुकोट्टकिस्सं ॥ १६८ ॥
 सुसिहले बज्ज मणीगणेहि,
 सुअं च लाप परमं च रम्मं ।
 पहाणमस्सं जयणं व दीवं,
 विस्सित्ताणामणिहेमकोसं ॥ १६९ ॥
 सुयारवेलोमकपलसंड,
 दीवाहिवासी वरनिक्खुडे य ।
 कलमुहे जायणए पयंड,
 अजे य वेयहसि उत्तराउ ॥ २०० ॥
 मच्छाण जाई वहुपपरारं,
 चरेण जा सिधुमसागरंतं ।
 सव्वं च गच्छं अइ ओ गंवउं,
 सेणाईणयाऽखलियप्पयाओ ॥ २०१ ॥
 मणोहरे तां य निडासऊण,
 बहसहे भूरमाणज्जमाणे ।
 तस्सेव गच्छम्म ठिओ पहिट्ठे,
 ताहे बहुरेसणगाण हिट्ठा ॥ २०२ ॥
 जयट्ठणाणं वरमडलाणं,
 खडाणं दीणीमुहआगराणं ।
 ते धनु नाणामणिभूमणाई,
 दिव्वाइ अग्घाइ सुपाहुडाई ॥ २०३ ॥
 वत्थाइ नाणारयण इ चित्तं,
 रहाइ मायंगहयाई सारं ।
 रायारिहं जं च पव्वाज्जयव्वं,
 अअं च तं मे उव्वणिनि तस्स ॥ २०४ ॥
 कयंजलीओ पुण विव्विनि,
 तुम्हंऽस्थ अम्हाण सुत्तामिय सि ।
 नेया पहु देव इय पगिद्धा,
 तुम्हाण अम्हं चिसओपमोगी ॥ २०५ ॥
 एवं भणंता हियए पाहट्ठा,
 सम्माणिउं मेअाहयेण सव्वे ।
 सएसु गामेसु गयाउ मुक्का,
 ताहे सयं वेनु सपाहुडाई ॥ २०६ ॥

अदीणआणंऽखलियप्पयाग,
 ठाणे तओ सेज्जममत्थजुत्तो ।
 सुहं सुहेणं सरनाहपासे,
 पक्खिण्णाय सयलं तु रिद्धि ॥ २०७ ॥
 पक्खंतियाणं नरनाहसेवा--
 पडिञ्जणं साहइ भतिजुत्तो ।
 बहुप्पयारं भरताहियेणं,
 विसज्जिओ पूइउ नेहसारं ॥ २०८ ॥
 तओ सठाणे वरसेज्जनेया,
 गंतूण पासायवरोवरिम्मि ।
 वत्तीसयदाइ सुनाडयाइ,
 लीलाए पेक्खं च समोवभुंजे ॥ २०९ ॥
 ततो पुणो चक्खिस्सुनेणनाम-
 सेणावई मड्डिउ आणावेइ ।
 गच्छाईह खिप्पं निमिसग्गुहाए,
 चारुक्कवाडे य विहाडएह ॥ २१० ॥
 तइ सि आणं पडिवज्जिऊण,
 गंतुं सयं पोसहमंदिरम्मि ।
 निक्खिण्णु मत्थेउ सुनंथरम्मि,
 ठाउं तओ कामि मुणि व्व संती ॥ २११ ॥
 तयंतिए पोसहमंदिराओ-
 ऽमिनिक्खमिस्सा सुइएहाणरत्तां ।
 कप्परधूवागुरुगंयपुक्क-
 इत्थेसु नेडांगणगम्ममाणो ॥ २१२ ॥
 जेणं कवाडे अइ तेण गंतुं,
 मआविभूईए नगिमरो व्व ।
 वक्कस्स वा कइ महामहं तु,
 वंडामिहं तो रयणं पगिहे ॥ २१३ ॥
 जं वासतुल्लं वयरामयं ति,
 विणासणं सत्तुगणाण कंतं ।
 सेज्जस्सुहो गंडवगीपवाय-
 पठमारडोसागसमीकरं च ॥ २१४ ॥
 सुहं च संति च हियं मणित्थं,
 मणोहराणं करणं पसत्थं ।
 पक्खोसकिआ य पसत्थ सत्त,
 ओहाडए ते य कवाडए उ ॥ २१५ ॥
 कुंवारवं चारुमहासरेण,
 सरम्मरासारवं कुणंते ।
 सयाई ठाणाई ठिए कवाडे,
 एयं कहेई नरहाहिवस्स ॥ २१६ ॥
 वक्ककी च हत्थीवरखंयरुद्धो,
 मणिं च मंगिरिहउ आमुसेइ ।
 कवाहिए अंगुल तिस्स माणं,
 अणुगयतं सुवलं सयं च ॥ २१७ ॥
 अणोवमाभं मणिवहलीयं,
 दिव्वं सया मव्वजियाण कंतं ।
 मुद्धागयं जं सयलं पि दुक्कं,
 हरेइ आगोकरं सया वि ॥ २१८ ॥
 तेरिक्खिया दिव्वमणुस्सया वि,

न किञ्चि दुक्खं उवसग्गया वि ।
 करंति सव्वं समरे ण नूणं,
 असत्थमज्जे हवई सया वि ॥ २१६ ॥
 मणि पहाणं रयणं धरंते,
 अयद्विआ ओव्वण केसरामो ।
 न होइ होई मयवंतगुत्तो,
 धेनूण हत्थेण नराहिवो तं ॥ २२० ॥
 गयस्स कुंभीरं उ दाहणाए,
 खिावणु सारं भग्गो मरिओ ।
 हारऽउद्धारणविआयवच्छो,
 सुराहिरायस्समरिजिजुत्तो ॥ २२१ ॥
 उज्जोइयाऽऽलो य मणिपहाए,
 चक्राणुमग्गेण पयाइ दित्तो ।
 रायासहस्सेहि ऽणुजायमग्गां,
 समत्थसेक्काणुयओ विसाभो ॥ २२२ ॥
 उक्किट्ठवंदीजयसिहनाय—
 भंकारमेरीरवपूरियाऽऽलो ।
 अईइ वारेण उ दक्खिण्णेण,
 महज्जुई से निर्मसंगुहाए ॥ २२३ ॥
 पमाणओ से चउरंगुलं जं,
 विमायहारी परमं पणिट्ठं ।
 उज्जायई बाग्गन जायणाई,
 चंदो व राईए समत्थसेज्जं ॥ २२४ ॥
 न तत्थ सूरु न मर्स, न अग्गां,
 पणासई से निर्मसंघयारं ।
 तं कामिणी दिव्वज्जुई गहाय,
 पुब्बिदलपक्खिज्जयसेज्जयस्स ॥ २२५ ॥
 पणासहेउ निर्मिसंगुहाए,
 एणुणपणाससुमंडलाई ।
 आयामविक्खंनपमाणण्ण,
 धणुण पन्नस्स य माणयाणि ॥ २२६ ॥
 सुक्कोसई चंदनमे य चक्र,
 सुवक्कनेमिस्समसव्वभावो ।
 सुभित्तिपज्जायण अंतरे य,
 देदिपमाणे लहुसु प्ववित्तो ॥ २२७ ॥
 सलाहमाणे हलिइयमाणे,
 सुइ सुदेणं विसई पडिठ्ठे ।
 जा चक्कयट्ठी वरमंडलाई,
 तहेव त्रिड्ढंति गुहासया वि ॥ २२८ ॥
 आलोयउज्जायभुजां गुहा सा,
 जाया पमाणं सुमंडलाणं ।
 तीसे गुहाए बहुमज्जरेसं,
 जलाउ उम्मग्गनिमग्ग अरिथ ॥ २२९ ॥
 तिणं व कट्ठं गयअस्सजोहं,
 पहाणमाई पडमा तलमि ।
 पडेइ बीयाउ तलाम्भ नेइ,
 तो दो वि पुब्बिज्जयनिकखुडाओ ॥ २३० ॥
 गया उ जा सिधुनई समुहं,
 वेसितरिड्ढा पकरेइ दिट्ठो ।

सुवहई दक्खमई कलत्तं,
 सुमोयवंधं अवलं अकं ॥ २३१ ॥
 अणेगंधं पृथिव्यादग्गं,
 सुहणवेमं सुहनिग्गमं च ।
 आपसओ अक्किट्ठवग्गस्स तत्तां,
 मिधूरं पुब्बिज्जवडे ॥ तेहि ॥ २३२ ॥
 सुसंकमेहि अइ उतरेणं,
 कमेण पत्तम्म अहुत्तरे वि ।
 कुंवारवं चाउवरं करंते,
 ठिर मठाणे सुवरक्कवाडे ॥ २३३ ॥
 तत्ता ससेज्जा पारनीहरेइ,
 अयाडिया उतरभागहम्मि ।
 चिलाइया नेसु पयंइइडा,
 अहा य दिता धणधम्मजुता ॥ २३४ ॥
 सुवणमाणक्कहिग्गस्सुवा,
 रिथिअणानायविमालसेजा ।
 विसालनेज्जापणसावएज्जा,
 उइज्जोहा हयवाइण्डा ॥ २३५ ॥
 सुदेसणा मिधुवारसागा,
 गयलरामोमयसत्तसारा ।
 सुग ददा वारपक्कमा य,
 अणेगमंगामसएधु लद्धा ॥ २३६ ॥
 माहणविक्खलययला दुत्तादा,
 तत्ता य नेसि विसए पविट्ठं ।
 बलं करे चाक्कतणं सयाइ,
 उव्वइ टाणं अवलोइऊण ॥ २३७ ॥
 आरंति चित्तोयगया भणंति,
 क एव अपारिथयपत्थए सो ।
 निहीण पुत्ते य दुरंतपंन
 अलक्ख ॥ कालकयंतगामी ॥ २३८ ॥
 एयंविहोपद्व नारे अम्हं,
 अनत्तनाणोवणना य नत्थ ।
 सव्वे गग्गा से मिलिया चिलाया,
 पामिणु एवं कसिया भणंति ॥ २३९ ॥
 जहा न आगच्छइ एत्त भूओ,
 तहा पयत्तं करिमां सलेजा ।
 अग्गाणि एतो पहरंति भूत्ति,
 वाएण मेहम्मवयं व सिज्जं ॥ २४० ॥
 विसे विसि चक्कतणं तु तीयं,
 तत्ता सुलेण रयणे अहस्से ।
 रुहेइ अग्गां रयणं गहिलु,
 चिलाइए ना सह आसुरुत्तं ॥ २४१ ॥
 भीया पलाइसु पहारभग्गा,
 उव्वग्गदीया विमणा अथामा ।
 गया सहं मिधुनडे विमाले,
 मिलिणु सव्वेगपए पत्तये ॥ २४२ ॥
 सुवालुगामंधरण रुहंति,
 पणेहिउं अट्टमभसियं तु ।
 उप्पाणगा अंबरवीरधारी,
 मेहामुदाणं कुलदेवयाणं ॥ २४३ ॥

कुण्ठति ते राहणसंतविता,
 तेलि सुराणं अह अटुमंते ।
 खलंति सिंहासणप विसाले,
 नाणेण नाउं अह अबरत्था ॥ २४४ ॥
 भणंति दाहामु करेमु किं पि,
 नआ य ते टिटुमणुमुहा य ।
 जएण वद्धाविउ दाउ अग्घे,
 सिग्गजलि कट्टु भणति के से ॥ २४५ ॥
 अम्हाण देसे वि सई दुरप्पा,
 ता तं निवारिह जहा तहा नो ।
 पुणो समागच्छइ दुट्टचित्तो,
 एवं सुणेत्ता कुलदेवयाए ॥ २४६ ॥
 भणंति एसो असम्भो सुगणं,
 न एस सत्थस्स विसस्ससज्झो ।
 न एस अग्गीए हिमाण इज्झो,
 न एस मंताण व तंतगज्झो ॥ २४७ ॥
 सुणेह भो देवपिया ! महप्पा,
 सुवक्खवट्ठी भरहेसराया ।
 ए एस मक्का पुरिमत्तण्ण,
 गिवाविउं केण व पाणिणत्थ ॥ २४८ ॥
 तहा यि तुम्हाणुवरोहआं मे,
 करस्समुगसग्ग महामहंतं ।
 एवं भणित्ता य तयंतियाआं,
 गच्छंति उप्पं कडगस्स भत्ति ॥ २४९ ॥
 कुण्ठति वासं मुमलपरमाणं,
 सुट्ठिप्पमाणं जलधारयाहिं ।
 बहलंधयाग घणवायजुत्तं,
 सुभीसणं कलकयंतजुत्तं ॥ २५० ॥
 ते सत्तगत्तं भग्गो तआ से,
 परामुने धम्ममणिं पगिट्ठं ।
 पवित्थरे बाग्ग जयणाइं,
 द्वियाइ किंकी परमं पंड्यं ॥ २५१ ॥
 सत्तेअए तत्थ कट्टित्तु राया,
 परामुमे छत्तमणिं विसालं ।
 पवित्थरे चम्म व तं पि उप्पि,
 मर्णा डवेइ अह मज्झभागे ॥ २५२ ॥
 अहां य चम्म उवरिं च छत्तं,
 मज्झं मणिं जोहयसध्वसेअं ।
 न तत्थ रागो न भयं न चादो,
 समंअजुत्तस्स नरीअरस्स ॥ २५३ ॥
 मग्घाणि धग्घाणि रुहंति तत्थ,
 मग्घाइ सागाइ इवंति खिप्पं ।
 पुव्वन्हकाले उयवेति साली,
 मज्झन्हकाले पविसंति लोया ॥ २५४ ॥
 न तत्थ राई न दिणं न चंदो
 नक्खत्तमाला न गहा न सूरु ।
 समुज्जयं सव्वजयं पि जायं,
 भएण हीणं सुट्ठसंनिजुत्तं ॥ २५५ ॥
 तम्भोपमिं वंमपुराणं तं,

सुहं सुट्ठेण अह सत्तरत्तो ।
 का चिट्ठई तो अभिओगदेवा,
 चितंति एयाए महाजुईए ॥ २५६ ॥
 इहीए दिहीए पराए रत्तो,
 सुवक्खवट्ठित्तमहामहाए ।
 लद्धाए पत्ताए समागयाए,
 विवहुमाणस्स वि देवहम्मा ॥ २५७ ॥
 करेति एवं भरहेसरस्स,
 पक्खक्खमत्ताण पराभवं तु ।
 पेडित्तु एवं दस छस्सहस्स—,
 देयाण संवद्धसुवद्धकच्छा ॥ २५८ ॥
 माणाउहा वम्मियदेहधारी,
 समागया नागकुण्ठापासे ।
 अहंसु एवं जह भो न किं वा,
 तुम्भं वियाण जह एस चक्की ॥ २५९ ॥
 जाओ महप्पा भरह यिसाले,
 विक्खलायकिंती नरेदेवमज्झे ।
 आणावहा जस्स नरा सुरा वि,
 कयं सदेवं भरहं समत्थं ॥ २६० ॥
 सत्थाणव जेण वंम म तुम्भे,
 न याणाहा कीम खली करेत्ता ।
 एवं गए वी पडिसंहरेहा,
 एवं भणिज्जा जह किं न तिहं ॥ २६१ ॥
 दिव्योवसग्गं पसमेह खिप्पं,
 णो जेय णं पासइ जीवल्लोयं ।
 अज्जेय चित्तं न भवेह पक्खा,
 तुज्झं तम्भो तं पसमित्तु सव्वं ॥ २६२ ॥
 गच्छंति आवाइचिलायपाले,
 काहत्तु तेलि पि जहा पविसं ।
 भणंति ता गच्छइ एहायगत्ता,
 अग्गाइ अग्गाइ गहाय खिप्पं ॥ २६३ ॥
 अअं पि जं सारतरं इयाइ,
 माणिक्कमुत्तामणिइंसणाइं ।
 कयंजली सीसकयणायामा,
 उवेइ सामि भरहं नरीसं ॥ २६४ ॥
 न उन्नमा वीणजणक्किपालु,
 कुण्ठानं बाइं सरणाऽऽगयाण ।
 जहाऽऽगया तं पि गया भणित्तु,
 एवं सुरा तो कुलदेवया ते ॥ २६५ ॥
 तहा कणिमा सयलं चिलाया,
 पासम्मि गंतुं भरहस्स रत्तो ।
 खमाहि णे नायमिणं चिराउ,
 तुमं तु नेया भरहस्स अहो ॥ २६६ ॥
 चक्काइइप्पमुहाण सामी,
 खडाइमएइं रयणाण वित्तो ।
 तुम्हाण अम्हे सरणं पवज्जा,
 कया वि एवं न पुणो करिस्सं ॥ २६७ ॥

तत्रो पडिक्कलु नरीसरण
ममाणुभावाउ न माइयडवं ।
सम्माणिउं मंगननेहसार्ग,
विस्मिज्जया बुत्तमिणं सुनहं ॥ २६८ ॥
सेणाहिवा पुट्टकमेण खंडं
मनिक्खुडं सिधुसमागरत्तं ।
पट्टिक्कलं सार्हउ पइ पामे,
रखो सयं भुंजइ भोय लो(भो)ए ॥ २६९ ॥
अहजया चक्रवरकयाई,
पुट्टमुडे बुत्तहिमाचलस्स ।
नितंबमाए अह दक्खिणम्मि,
जावहुमंतस्स कए करेवि ॥ २७० ॥
तयंसिए सोमदिमाए जाइ,
उणायगं पव्यतो निखुत्तो ।
कुसई सीमेण रहस्स पक्खा,
हए निर्गणित्तु खवेइ उप्पि ॥ २७१ ॥
सरं वरं गंतु विससरीं च,
नो जंयणागं मिथिनायगस्स ।
गेहस्स मेगाइ पंडइ भूत्ति,
पुट्टकमालावसएइ सिग्घं ॥ २७२ ॥
तं खेव सव्वं अह उत्तां ज्जा,
दिसाहिवा देवपियाण भत्तं ।
सव्वोमहिं देइ य खंणं च,
तं खेव मेमं अह -इ कूडं ॥ २७३ ॥
रहम्मि कडो उन्नहान्ताम्म,
तो तं निक्खुत्तो कुसई रह्णेण ।
रहं ठवित्ता अह कामणीए,
सनामगं पुट्टनडे लिहेइ ॥ २७४ ॥
उस्सप्पिणीए तइयागरस्स,
इमाए भागे अह पच्छिमम्मि ।
स चक्रवर्टी परमो नरीसो,
नमेण एत्थं भरहो अइं तु ॥ २७५ ॥
तत्रो रहं थलिय मंधवारं,
सयं समागम तहेव सेसा ।
नमेति जूहो गिहनायगस्स,
देवचक्रणा चक्रवरं पयाइ ॥ २७६ ॥
वयहुत्तं अह दक्खिणाए,
दिमाए आगंतु महामहेण ॥ ४ ॥
वेयहुवासी विणमी मणम्मि,
जा कट्ट निज्जाहरलोयनेयं ।
भत्तदुमं पोसहमंदिरम्मि,
तयावसाणे विनमी नरिदे ॥ २७७ ॥
सुचोइए दिव्वमई पडिडे,
जीयं ति काउ नरविज्जुत्ते ।
सिग्घं समागच्छइ घेत्तु अग्घं,
पमाणमाणज्जयने य गेहं ॥ २७८ ॥
रुवाहियं लक्खणलक्खियक्कं,
अवट्ठियं जंयणजंयणं निष्णं ।
सिगारआगारसुवाहवसं,
३५०

सावज्जलीलाऽलसचारुगतं ॥ २७९ ॥
खंदाणुं नीगयपत्तनेत्तं
कामालयं सव्वमुदाणत्तेत्तं ।
मणोयुगं भागहधीपावत्तं,
तमिक्कियं से नमिस्सयारिंदो ॥ २८० ॥
गहाय नाणामाणअवरत्थो,
जएण बद्धाविउ द्रो वि ते य ।
भणंति अग्घे भवउव्वसम्मि,
भणंति अग्घ अह * वासराई ॥ २८१ ॥
* गयाई जायं समं महेत्तं,
तयतिए तो अथला अथामा ।
केई करे अहुमभत्तमो,
इ यं अलंकारयभंडगस्स ॥ २८२ ॥
अभं तहा जा मदिमं करेमि,
अह मन्या सणवइ मणाइ ।
साहेह गंगापुरनिक्खुडं सा,
एय ति लियूए गमेण सव्वं ॥ २८३ ॥
पसाहिउं पइ नरीसरस्स,
पामे निवइत्तु डिआवहुं ।
पक्खा पलोलाए मिह प्पे वित्ता,
निहि व्व दितीए विराजमाणो ॥ २८४ ॥
गंगासमं भुंजइ भोयमोए,
तत्रो समं वरिसाण पुत्तं ।
पडिक्कित्तो भरहो नरीसो,
अह ए सव्वगुणोवधेए ॥ २८५ ॥
अहजया चक्रवर्ती मणाइ,
सुनेणनामं कडगस्स सामि ।
खंडपयादारकयाडए इ-
खाडेह पुट्टिक्कमेण भूत्ति २८६ ॥
तह ति पुट्टिक्कमेण कट्ट,
तडा जहा से तिमिसंगुहाए ।
उग्घाहियं तो कहए नियम्म,
समेजए जो विसई तहेव ॥ २८७ ॥
तहेव सव्वं नवरं विसो,
एसो जहा पक्कनडाउहुत्तो ।
गया उ गंगावइभागम्मि,
विसेइ खेत्तं तह दक्खिणिं ॥ २८८ ॥
ससि द्य मेहववयानं गंतुं,
गंगानईपच्छिमकूलदेसे ।
ठाउं ससेत्तो निहिलाभंडं
पगिहई पोसहमदुमं पि ॥ २८९ ॥
सदेवया तो य नवज्जिहाणा,
माणिककुमुत्तामणिदेमपुत्ता ।
सदेवलोआववयावहा जे,
उवेत्ति पुओववया तयंते ॥ २९० ॥
वामाई तेसाण निहीण एए,
पुट्टणह गंधविधत्तियाई ।
अं जग्घ अग्घी तह तं तहेय,
* दिनान, * आतान

कहेमि गाढाहिँ ठियाहिँ गच्छे ॥ २६१ ॥
तेसि सरुवं च सुठाणगाई,
तन्नायमाणं.....(?))
सर्वं पि आवस्सगच्छुमिज्जं,
तह द्रियाई च जहोवइहुँ ॥ २६२ ॥
नेसप्ये १. पञ्चयण २,
पिगलण ३. सव्वरयण ४, महापउमे ५ ।
काले य ६. महाकाले ७,
माणयगे ८, महानिही संखे ९, ॥ २६३ ॥
नेसप्यमि निवेसा,
गामागरनगरपट्टणं च ।
दोणमुहमडंवाणं,
खंधावारावणगिहाणं (१) ॥ २६४ ॥
गणियस्स य उप्पत्ती,
माणुम्माणस्स जं पमाणं च ।
धम्मस्स य बीयाण य,
निप्फत्ती पडुण भणिया (२) ॥ २६५ ॥
सव्वा आभरणविही,
पुरिसाणं जा य होइ महिलाणं ।
आसाण य इत्थीण य,
पिगलगनिहिम्मि सा भणिया (३) ॥ २६६ ॥
यणुाई सव्वरयणे,
अउदस वि वराई अक्खट्टिस्स ।
उप्पज्जेते एणि—
दियाई पंन्निदियाई च (४) ॥ २६७ ॥
वत्थाण य उप्पत्ती,
निप्फत्ती वेव सव्वभत्तीणं ।
ग्गाण य धोव्वाण य,
सव्वा एसा महापउमे (५) ॥ २६८ ॥
काले कालमाणं,
सव्वपुराणं च तिसु वि वंससु ।
सिप्पसयं कम्मणि य,
तिन्नि पयाप द्वियकर्माण (६) ॥ २६९ ॥
लोहस्स य उप्पत्ती,
होइ महाकालं आगगाणं च ।
रुप्पस्स सुवन्नस्स य,
मणिमुत्तिसिलप्पवालाणं (७) ॥ ३०० ॥
जोडाण य उप्पत्ती,
आभरणं च पहरणं च ।
सव्वा य जुद्धाई,
माणयगे दंडनीई य (८) ॥ ३०१ ॥
नट्टविहि नाडगविही,
कव्वस्स य अउव्विहस्स उप्पत्ती ।
संखे महानिहिम्मी,
तुहियंगाणं च सव्वंसि (९) ॥ ३०२ ॥
अक्कट्टपइट्टाणा,
अट्टुस्सेहा य नव य विक्खंभा ।
बारसदीहा मंजु—
ससंठिया जग्गवीइ मुहे (१०) ॥ ३०३ ॥

वेरुलियमणिकवाडा,
कनकमया विविहरयणपडिपुआ ।
ससिम्बरककलकलण,
अणुसमवयणोत्तरी या ॥ ३०४ ॥
पलिओवपइट्टिया,
निहिमिरिनामा य तेषु खलु—
जोसि ते आवासा,
अक्खेज्जा आहिवक्खा य (११) ॥ ३०५ ॥
एए ते नव निहरयणा,
पभूयधणरयणसंबयसमिद्धा ।
जे वसमुयगच्छंती,
भरहाहिवक्ककवट्टीणं (१२) ॥ ३०६ ॥
तेसि निहाणं मडं तहव,
तयंनिप सेअवइं भण्णाइ ।
निण्हाहि गंगानइनिक्खुडे वि,
पुडिक्खण सिधुनइकमेण ॥ ३०७ ॥
तहव सर्वं पकरिणु एइ,
जा सव्वअग्गे पडिअण्णइहु ।
सक्कारसम्माणकमेण मुक्को,
सयं च जा भुंजइ भांयमोए ॥ ३०८ ॥
अहऽअया वक्खिणुपच्छिमिणं,
दिसाए भागाम्मि पयाइ अक्कं ।
विणीयमामज्ज सरायहणि,
नहंगणाऽऽरुदपहं पवन्नं ॥ ३०९ ॥
तन्नाउ राया पि पट्टट्टिणो,
कोडुम्मिण सहिउ आणावेइ ।
सज्जेइ भो ! वारणरायभूयं,
हत्थि ससेन्नं सवलं सजोहं ॥ ३१० ॥
तन्ना सयं मज्जणंगहमासु,
विसिणु न्हाउं सुइसुइगतो ।
अलंकिओ भूतियसव्वगतो,
सुकण्णकक्खं पि व सव्वइट्टो ॥ ३११ ॥
मणोहरो सव्वअणंदयारी,
इवं य एरायणमत्थयत्थो ।
सव्वाइ इई एं जुईं जुतो,
अक्कणुमगं अणुजाइ जाव ॥ ३१२ ॥
सेट्टीसहस्सेहाई पसाहिऊण,
वासाण सव्वं भरहं समिद्धो ।
निहाहिँ सेणारयणेहिँ राय—
सहस्सवत्तीमपमाणएहिँ ॥ ३१३ ॥
नेएण रणो पुग्गां पां डे,
अट्टुए वण्णमंगलाइ ।
तो कुंभभिगारक्काइउत्तं,
अक्कण्ण तो निहिणो मडंते ॥ ३१४ ॥
तो सोलसे देवसहस्सए य,
वत्तीमगायाण सहस्सए य ।
कमेण तो सेअवइं पाण्डु,
गाढावइं बुद्धुणोदियं च ॥ ३१५ ॥
वत्तीसक्काणउट्टुस्सहस्से,
तोसिति कल्लाणिज्जणव्वयाणं ।

ते वैव छनीसनिवजनाहा,
 तयंतरा निजि सप ससखे ॥ ३१६ ॥
 स्यारयाणं परमाणु दिट्टो,
 अट्टारसं मेणिपमेणुईओ ।
 लक्खे सुलस्सी हयमाइयाणं,
 तो कोइओ सुजयई नराणं ॥ ३१७ ॥
 अजे प राईसरमत्थवाह-
 माइंवि कोहुंविने बहू थ ।
 सुसंडिखगज्जुइंडहथ-
 मयासगारेहिं सवेसराहिं ॥ ३१८ ॥
 सविधमालाधयधारपहिं,
 बहूहिं लोपहणुगम्ममाणे ।
 वक्काणुमंगण पयाइ राया,
 एवं सुदिंदोवमरिजिसारो ॥ ३१९ ॥
 वसं मडंवाइसु अट्टुदितो,
 सुहं सुहेणं तु रुमेण पत्तो ।
 सुरायहाणीए विणीए बाहिं,
 किक्खऽट्टुमं पोमहमाइ सव्वं ॥ ३२० ॥
 जा देवनाहोऽथ गइंदरुटो,
 ससिख्खमा सव्वयलोचवेओ ।
 मोचुं निहीमिक्खवओ पहिट्टो,
 विनेइ जा तं तु सरायहाणिं ॥ ३२१ ॥
 विणीयनामं अमरा पहिट्टा,
 कुणंति ने सव्वपणमरम्मं ।
 सिखावसिखोसियविधमालं,
 निम्मम रायं गइं विसेनं ॥ ३२२ ॥
 नारीनराणं बहूवे सडम्मा,
 मकाउया वज्जया समागया ।
 छुट्टंनकेसव्वयतुट्टह रा,
 आबड्ढसगाउ गलंनगता ॥ ३२३ ॥
 जलंतगंडाऽऽहयकुंडलंता,
 पीणत्थणंदोतिरतुट्टहारा ।
 रइमंतओ सत्तरचारुदेहा,
 अणुत्तीया अबला अइआ ॥ ३२४ ॥
 अकुंडलाऽऽडिअगंडेला,
 धिलुसमुत्ता रसणा निगमा ।
 अडित्तीणत्थणंदनियस्स,
 अल्लुववाहेगमियंसकंचू ॥ ३२५ ॥
 सुनूपुरगककपपायआर,
 चंचकवलंतूर्गवस्सितवक्का ।
 लसज्जंती वसणाइ रम्मा,
 विलोलविट्ठी वमणऽज्जहारा ॥ ३२६ ॥
 खलंति वगंनि चलंति केई,
 खलंति उट्टंति पडंति केई ।
 हसंति कंमंति भणंति केई,
 मे मुंअ मगं सर ओसराहि ॥ ३२७ ॥
 सखे ! सखे ! केसवयं इमं ते,
 सखे ! सखे ! रोयइ डिममेयं ।

सखे ! सखे ! गिम्हइ केयमेयं,
 सखे ! सखे ! पस्स निव वयंतं ॥ ३२८ ॥
 एवं जणे आउलआउलेया,
 मिसं वरंते य पहे वपसु ।
 जायं असंवारामेणं सवाहिं,
 गेहं गिहाओ नयरं समसं ॥ ३२९ ॥
 एवंविहे तारणमालसोहे,
 मंथाइमंअककलिए जणंहु ।
 पासायमालावणुवीहिक्ख-
 सिगामरुडण्णुलोयसोहे ॥ ३३० ॥
 सुदिपालांपमरिजिसार,
 पविस्समाणस्स पुरस्स राणो ।
 अक्खक्खिया कामयकपारिजी,
 विलोयमाणं मुहए थऽलाया ॥ ३३१ ॥
 अज्जत्त अंधागयवाइदेहा,
 अज्जत्तदुपंताभिरामवक्ख ।
 अज्जत्तवत्थुट्टियचंचलक्का,
 अज्जत्त दायंनमणोभिरामा ॥ ३३२ ॥
 अहो अहो मंदणजेहुजोहा,
 अहो गयारुदनंदिओहा ।
 अहो सुवेमो नगनाहु एमो,
 अहो सुकंमा य इमो नरीसो ॥ ३३३ ॥
 अहो इमं चियवरं अपुठवं,
 अहो इमं जाणवरं अपुठवं ।
 अहो इमा संजइया अपुठ्वा,
 अहो इमा वेसइया अपुठ्वा ॥ ३३४ ॥
 भणंति तं राय ! चिरं चियाहि,
 भणंति तं राय ! जयं जिणाहि ।
 भणंति तं राय ! सुही भवाहि,
 भणंति तं राय ! अरी हणाहि ॥ ३३५ ॥
 केई भणंती पवरा म माया,
 ज ओ जए एम कुलपईवो ।
 पुत्ता वरो भारहलित्तसामी,
 सुगासुगई वडमत्तसारो ॥ ३३६ ॥
 अज्जाऽवला क्वविमोहियप्पा,
 धला जए एम सयं सव्वकलू ।
 मिलक्खुवामक्खिविहव्वदिकखा,
 गुरु गहं कासि करस्स कंतो ॥ ३३७ ॥
 मुखस्सहस्से जुयथुअमाणो,
 अगंजलीओ य पडिक्खमाणो ।
 दायज्जमाणे सभसंगुलीहिं,
 उट्टिरज्जमाण नयणंजलीहिं ॥ ३३८ ॥
 सुविज्जनारीगणविज्जविदा,
 आसीमगावारवपुजक्खो ।
 चंचकवललविवरचारुपंत-
 उड्ढवमाणो नयणाभिरामो ॥ ३३९ ॥
 इओ तओ चंचललित्तविट्ठी,
 जयज्जयागववरं सुणंतो ।
 सुदिनाहो व्व विणीए मज्झ,

मज्झिम सव्वहियलोचयेओ ॥ ३४० ॥
एवं महाइहियविम्भरेण,
कमं कमेणं म जंभणम्मि ।
पत्तो सयं तो परिपूज्जण,
विसज्जिया सेसनरीसदेवा ॥ ३४१ ॥
वीणं सुपट्टं सुयदेवदूम-
उल्लोयसोहावियसव्वदेसो ।
विज्जित्तिविच्छित्तिसुभित्तित्ति,
चक्खुभिरामं मणसोऽभिकंतो ॥ ३४२ ॥
माणिकमुत्तमार्णपुष्पपुंजो-
वयारजुत्तं धयविधित्तित्ति,
सुपुष्पपुष्पे ककुसोवसोहे,
सुचंदणाभालकओवयारे ॥ ३४३ ॥
सुरिंदगेहोवमगदुसारे,
विंत्तो य पालायवरे विसाले ।
अंतेउरं बंधयनारवणं,
विमज्जिउ न्हाणघरं विसिणु ॥ ३४४ ॥
म्हाए सयं जंभणत्तिजगसे,
पवित्तवच्छित्तं पमत्थगसे ।
वित्तोवयार जिणुनायगस्स,
भसीए पुष्पाइ फलाइएहि ॥ ३४५ ॥
भुंजेइ तो बंधयनारवण-
समंजसोऽहोचउवधयं ।
स मोयणं बंधजमक्खमुज्ज-
नाणारसहं बहुमानवित्तं ॥ ३४६ ॥
भुत्ता सुहाभेज्ज खणं करिण,
वत्तीमवडाई सुनाडयाई ।
पालायमारंवरिकुदमिण-
सज्जाइधूयगएऽहरम्मे ॥ ३४७ ॥
सुहं सुहेणम्यइ देहमाणे,
लीलाए जा वामरकं वि राया ।
अहजया देवनरीसराया,
रायाभिसयं कुणिमां भणंति ॥ ३४८ ॥
तो पोसहं काहि म अट्टमंते,
तयावसाणम्मि सुगभिओगा ।
तेहि तओ कानि महाअहंतं,
सुमंडं पीढवरं तयंते ॥ ३४९ ॥
वज्जिदसारामल्लोहियक्ख-
माणिकमुत्ताहलवित्तरम्मे ।
सिहासणं तथुवरि विसालं,
एमाइ सव्वं पकरिं सु देवा ॥ ३५० ॥
ईसाणभाणं तिदिनि सुपाण,
परंपरागाइयसुद्धरम्मे ।
कओ तए पोसहं गहमज्झ,
विणीहरे पुत्तकमेण जाव ॥ ३५१ ॥
म्हाओ सुई सिधुगगारुदो,
सो गइगईमरमाइजुतो ।
विणीहरिता वग्गंइवंति,
पुठिवल्लमापाणपरंपराया ॥ ३५२ ॥

पयाहिणीवट्ट काहिण पच्छा,
निर्लीयई पड्यमुहो विसालो ।
सिहासणं तो नरनाइ मड्ये
कहंति सोपाणि अट्टकरेण ॥ ३५३ ॥
सेणावई-हुइसत्थवाह,
एमाइया इण तहेव लूणं ।
कहंति भागेण उ दाहिणेण,
महागिहं तो आभओगदेवा ॥ ३५४ ॥
रायाभिसयं पवरं विसालं,
उव्वट्टचित्ता पकरिति डिट्ठा ।
पसत्थनक्खल्लमुत्तवारं,
तिहि निमारे करणे सुजोए ॥ ३५५ ॥
आईए वत्तीस नरीसराणां,
सहस्सया खरु करंति रम्मे ।
तो सेज्जेनेयाऽऽसुरावसाणा,
भणंति जा देव ! चिरं जियाहि ॥ ३५६ ॥
निधिसिउं वारसवच्छं तो,
रायाभिसयं मरहेमरस्स ।
तओ अलंकारं सुभुसणोहि,
सुकण्णवच्छं पि व रम्मेदेहं ॥ ३५७ ॥
महामहे वारसवच्छरीए,
गए गइंते कहिउं ससेओ ।
महाविभूईए बहिस्सवाओ,
वित्तेइ मरम्मंति सुमंडयाओ ॥ ३५८ ॥
सम्माणियामेसनरीसदेवा,
विमज्जिओ बंधुजणस्समेओ ।
सुकम्मज्जमंतकयाज्जिए,
भुंजेइ मांए थित्तं जहिच्छं ॥ ३५९ ॥
अहं सुकुलं अमिदंइए य,
गेहस्स मव्वाउहमालजाए ।
अहं मणि कागणियं नयावि,
मिनी मिह ये मरहस्स रथो ॥ ३६० ॥
सुसेणगाहाववुहगय-
जाया विणीयाए पुरोहिओ य ।
गओ य वेयदूनगम्म मूलं,
सेणीए इत्थीययुत्तराए ॥ ३६१ ॥
अउइसहं वयणाअदीणं,
नवएइ वावत्तरि सपुगाणं ।
सहस्सवत्ताल अणववयाणं,
कोडीण गामाण उ कुल्लए ॥ ३६२ ॥
नवअऊ दाणमुहस्सहस्सा,
चालीसअट्ठाहिय पट्टणाणं ।
मडंभयाणं अउवीसपुत्ता,
सुकवडाणं पि तहाऽऽगराणं ॥ ३६३ ॥
सहस्सवीसं सयसेलसत्ते,
खडाण संवाह अउइसत्ते ।
लक्खंतरहीवगएहि पुत्ता,
एगुणपसाए कुल्लयाणं ॥ ३६४ ॥
अमुहसीमं हिमवंतमेरं,

लुक्खंडयं भारुडलेसमेयं ।
 पालेइ पुव्वज्जियपुसभावा,
 सारंइ एवं सयणं स्वबंधवे ॥ ३६५ ॥
 दिट्ठा नओ सुंदरि पंडुगंडा,
 भणंइ रुट्ठा किं न मज्झ विज्जे ।
 अशं व इत्थीगयरुवसोहा,
 जिणेरिसा पंडुरकयसोहा ॥ ३६६ ॥
 कांडुबिया भीयमणा भणंति,
 अस्थिऽस्थ सामिस्स पयप्पसाया ।
 मव्वं करं अंथिल तह्णिआओ,
 सामिस्सगासम्मि थयाहिरुटा ॥ ३६७ ॥
 तो मुक्करागां पभणं नरीसो,
 मुक्काऽस्मि दिक्खं गह भोयभोए ।
 भुंजाहि वा सुंदरि ! मे समाणं,
 तमित्तु रायं पगढेइ दिक्खं ॥ ३६८ ॥
 पेमेइ दूयं अह भाउगाणं,
 आणाट्टिया मज्झ करेह रज्जं ।
 पुच्छामु तायं पभणंति दिक्खं,
 रज्जं जिगाणं भवओ अहं पि ॥ ३६९ ॥
 तं सां करेमो पभणंहि ताओ,
 जं मे तओ सामि ! कमं करेणं ।
 गामाणुगामं विहरं जिणिदे,
 समागओ पव्वयपव्वयम्मि ॥ ३६७० ॥
 जिणागमं नाउ कुमारगा ते,
 समागया सामिपयस्सगासं ।
 वंदिस्तु पाए जिणनायगम्म,
 कहंति सव्वं भरदाथइट्ठं ॥ ३७१ ॥
 अणिसु रज्जं पकरंसु तुम्मं,
 कट्ठेह गे ताय ! जमरह जोगा ।
 निक्खं भुवं सव्वसुहणगिट्ठं,
 सामी तओ संसयमोक्खसोक्खं ॥ ३७२ ॥
 नेसिं विवोहट्ठ जिणो कहंइ,
 दिट्ठमिगालगद्धाहगस्स ।
 जहा उ कोई पुरिसो अरओ,
 गओ उ ईगालकणसु गिम्हे ॥ ३७३ ॥
 जलेगभाणं भणिय गहाय,
 तं तेण पीयं अह गिम्हकाला ।
 पग्गिस्समाऽऽयायपगिम्हभावा,
 अइत्तिमालेप्रियमव्वदेहं ॥ ३७४ ॥
 मच्छावसा पीयजलो वि गेहं,
 सए गओ चित्तं कप्पणाए ।
 पाओ समुहा नइक्खवाधी—
 ऽवडे तडागं सरमाइए य ॥ ३७५ ॥
 जुसाऽगडे कुर जले सिविसु,
 तणाण पूलं जलपाणहंउं ।
 सतत्ति मे होहिह किं नेहि,
 जाहाए साए पडियाए विट्ठ ॥ ३७६ ॥
 समुहतायेण व जो न तिन्नां,
 नईण वावीसससियाणं ।

सतिप्पही किं न व होउज एहि,
 एओवमा माणुसकामभोगा ॥ ३७७ ॥
 सिवोवमेऽणुत्तरवासिभोए,
 अणगकाडीकडआवमाणा ।
 तिसी न जाया जइ भुंजिऊण,
 एएहिं होही अह भो किंमच्छ ? ॥ ३७८ ॥
 एए उ भोगा मणुपाण तुच्छा,
 लहुस्सगा दुक्खकरा असागा ।
 अणिच्चया से विरमावसाणा,
 पुत्ताऽमुईए बहुके सहेऊ ॥ ३७९ ॥
 एवंविहा धम्मकट्ठाणुवच्चं,
 सामी सयं साहइ बोहणत्थं ।
 सुयाण अट्ठाणउईए तेसि,
 वेयालिया बखुऽयाणं (?) महंतं ॥ ३८० ॥
 संवुज्झहा किं भवंबुहानो,
 असेसया सारभवे निवडा ।
 जणा मया तेण य मोक्खकज्जे,
 समुज्जया होहहु कज्जमज्जा ॥ ३८१ ॥
 एकेण कोई दुइ वा चऊहि,
 कुमारगा जा मयले पबुद्धा ।
 विमं व रज्जं चइउं गहिंसु,
 पव्वज्ज मायज्जविज्जण ति ॥ ३८२ ॥
 सुया कया रज्जधुगाय तेहि,
 पेमेइ तो बाहुवलिसस दूयं ।
 मां आसुरत्तो भरहं भणोई,
 बाला हु ते तुम्म कए असज्जा ॥ ३८३ ॥
 य दूयगा सामि ! जिगाण दिन्नं,
 तुमं च जटुस्स व तुम्म हेउं ।
 कणीयसाओ नियभाउगाणं,
 रज्जं हरेउं अवलाण तेसि ॥ ३८४ ॥
 त वा वराका अवला अधामा,
 चिट्ठति रज्जे जइ तायदिक्खे ।
 किं वा कयं तं पि य गिन्दिऊण,
 दूओ वईमांड सुनिट्ठुरं से ॥ ३८५ ॥
 सहंति सामिस्स न ते य रिद्धि,
 भुंजाहि रज्जं इह तायदिक्खं ।
 आणा इमे पत्तियमेत्तवुत्ता,
 पगं समी सव्वजयप्पविस्सो ॥ ३८६ ॥
 पाऊमनिस्संइकरेहयामी,
 सहंति वंता कमला य दोसा ।
 न तस्स नूणं जइ कोऽयराहो,
 निमम्म दूयस्सवई सकोवं ॥ ३८७ ॥
 भणाइ तो बाहुबली सुरत्तो,
 एउजाहि मिग्घं जइ तं न चित्ते ।
 म चक्कओ सव्वबलोववेओ,
 तथा गया गंगतड विस्साले ॥ ३८८ ॥
 कांडावसा पायतले गहिस्तु,
 सिस्सोऽसि आयासतले मया उ ।
 काउं किं जं कालिओ पडंनो,

अक्षं कहिज्जाहि न एत्थ खेत्ते ॥ ३८८ ॥
 जीअंतए किं पि मए अजीयं,
 नो एत्थ अओ तुह कोइ मल्लो ।
 मोत्तुं ममं देव ! नरीसमज्जे,
 इएण सिट्ठे पडियागएण ॥ ३८९ ॥
 सदेससंधीएँ भडि सि दो यि,
 ठिया ससेखा सबला सजोहा ।
 जुज्झमि तो मल्लवरं तु गज्जे,
 सणककयं बाहुबली भग्गाइ ॥ ३९० ॥
 वट्ठं सयं भो किमिया जणेण,
 निरावराहेण विणासिएण ।
 जुज्झामु दो धी समगं तुरंगं,
 एयं पवसे पढमं तु जायं ॥ ३९१ ॥
 दिट्ठीएँ जुज्झं नह वायवाह-
 सुट्ठीहिँ दंडेहिँ तओ य चक्की !
 सवत्थ हाइ बलिस्स पासे,
 चित्तेइ तो एस किमत्थ चक्की ॥ ३९२ ॥
 जस्संतिएऽहं तु यलपट्ठीणो,
 तो देइ दंडाउह देवमेगो ।
 तो धावई दंडमणस्सनेउं,
 इतं सगव्वं इह पासिऊण ॥ ३९३ ॥
 ता चित्तेइ बाहुबली सखित्तो,
 पइअमुक्कस्स उ धी न रत्तं ।
 चूरेमि एयं अह मे न जुत्तं,
 धिरत्थु कामेण विसोधमाणे ॥ ३९४ ॥
 जेसि कए जेट्ठगभाउगस्स,
 चित्तिज्जई पाषमचित्तीयं ।
 मणेण धी किंचि न अत्थि कज्जं,
 रज्जेण रट्ठेण व भाउगेहिँ ॥ ३९५ ॥
 मे सुंदरं जं गहिया सुदिक्खा,
 कयंतु गिएहामि अहं पि भूत्ति ।
 तो गिएहउं दिक्ख मणे विचिंते,
 उप्पज्जाणाइसया कणिट्ठा ॥ ३९६ ॥
 चिट्ठंति तेसिं छुउमत्थदिट्ठी,
 कहं कहं गंतु करे पणामं ।
 जेट्ठा भवित्ता नियमउगा धी,
 चिट्ठामि ता एत्थ ठिआ सुभाणे ॥ ३९७ ॥
 खणं निरुस्सगगओ य जाव,
 उप्पज्जई नाणवरं विसालं ।
 समत्थवरूणऽवभासगं जं,
 सव्वएणुभाउज्झवसायजुत्तं ॥ ३९८ ॥
 एवं पइआगयमाणहत्थि,
 सुमत्थयरथो यरिसं अणूणं ।
 सीयाऽऽतवओरपवाहपात-
 वहिज्जमाणो वि न ख प्पकंपे ॥ ४०० ॥
 नाउं जिणो सुंदरिअंभनाम,
 अज्जाउ पेसेइ य बोहणत्थं ।
 वल्लीलयालीढतणुस्स तस्स,
 पुट्ठिं न सम्मं पडियज्जई हु ॥ ४०१ ॥

नगो व्व वल्लीलयालीढदेहे,
 दिट्ठो सुई सत्तममत्तगेहे ।
 वंदितु वत्ति किल इत्थिकंधे,
 रुढाण नो होइ हु दिव्वमाणं ॥ ४०२ ॥
 विमुकरज्जस्स सुचूजुयस्स,
 विसुज्जलेस्स अंसगयस्स ।
 कहं तु इत्थी रुढणं ममऽत्थि,
 न एत्थ अज्जा अत्थियं वयंति ॥ ४०३ ॥
 सक्कज्जमेयं वयणं चिराज्ज,
 नायं जहा माणगयंरुढो ।
 को माणहेऊ गुणसायराणं,
 वंदामि पाए नियभाउगाणं ॥ ४०४ ॥
 एवं विचिंतितु महीतलाओ,
 जावेगपायं अह उक्खिंवेइ ।
 ता घाइक्कम्मं सयलं दलित्तु,
 जाओ सयं केवलनाणधारी ॥ ४०५ ॥
 तो जाई पासे जिणनायगस्स,
 नमित्तु तित्थं परिसाएँ मज्जे ।
 सुकेवलीणं विसई महप्पा,
 चक्की महिं भुंजइ पगळुत्तं ॥ ४०६ ॥
 अहऽअया चित्तेइ माणसम्मि,
 मे भाउगा पव्वइया उ सव्वं ।
 न किंचि एयाएँ सिरीएँ अत्थि,
 अट्ठि करेउं भरहे फलंति ॥ ४०७ ॥
 जओ न पेक्खंति सुही पांडुट्ठा,
 सणूण वा जेन जणेइ दुक्कं ।
 किं ताएँ रिद्धीए सुपावराए,
 तो देमि भोए नियभाउगाणं ॥ ४०८ ॥
 एवं व जा चित्तेइ चक्कणाहो,
 सामी तहिँ एइ सदेवसंधो ।
 सीसाणुगो चामरकुत्तजुत्तो,
 समागयं नाउ जिणं नरीसो ॥ ४०९ ॥
 सविट्ठिए गंतु जिणं नमित्ता,
 भोगेहिँ तो छुंउइ छुंयुज्झी ।
 नेक्खंति तं वत्तममत्तगेहा,
 चित्तेइ तो नेक्खहिँ वत्तसंगा ॥ ४१० ॥
 किंपाकभोगोवमभोगसंगं,
 आहारदाणेण करेमि धम्मं ।
 सयाणि गइण भरित्तु पंच,
 अज्जाऽऽइहारस्स गओ नरीसो ॥ ४११ ॥
 निमंतिउं वंदिउ भसिजुत्तो,
 कम्मं तओ आइइरायपिंडं ।
 न कप्पई सामिमिणं मणेइ,
 चित्तेइ तो वत्तमहं जिणेणं ॥ ४१२ ॥
 क्रियायमाणो मणसा खणज्जो,
 जा चिट्ठई पुक्कइ ताव सक्को ।
 कहिविहो होइ अवग्गहो भो,
 सामी ततो साइइ पंचभेओ ॥ ४१३ ॥
 इवस्स वल्लीसरमंडलिस्स,

सेज्जायरस्साहुसुसंजयस्स ।
 सक्काह वाहिज्ज उत्तरेण,
 न कप्पिउं से वसिउं अदिषे ॥ ४१४ ॥
 सक्को तन्नो वंदिउ भन्निजुत्तो,
 भण्णेह सामिं समणा जिण्हिदा ।
 मेरुस्स से चेदुह वाहिणेणं,
 सयंभु ! जा गिण्हह जं च कप्पं ॥ ४१५ ॥
 केसे मईए य मयाऽणुनायं,
 चक्की च हिट्ठो नमिउं जिण्हिदं ।
 मया अणुत्तायमिणं जहिस्सं,
 चिट्ठंति साहु य सुहं समत्थं ॥ ४१६ ॥
 कहिं करेमो अह भत्त पाणं,
 जमाणियं साहुकए मएह ।
 सुरा सुसाहिंसु करेमि जत्थ,
 भण्णाह तो देहि मणुत्तगाणं ॥ ४१७ ॥
 चित्तेह तो जाउ कुसीलरत्त—
 गुण्हि को होज्ज हिम्भो ममेह ।
 नायं जहाऽणुव्वयधारिणो मे,
 गुणाहिया तंति करेमि पूयं ॥ ४१८ ॥
 एवं वियारिन्नु सुसावगाणं,
 तं भत्तपाणं दलहन् पच्छा ।
 वंसेह सा हावियमपणो मा,
 सुरिंदरुवं अहोवज्ज मज्झं ? ॥ ४१९ ॥
 महानरो काउमपत्थगाए,
 होउ सि भंगो कलिम्भो मणम्मि ।
 तो वंसए अंगुलिभूसियं सो,
 सविम्भयं हिट्ठमणो पलोए ॥ ४२० ॥
 तो तीए कारावह हिट्ठचित्ता,
 महामहं काउ नरोत्तमो सि ।
 तमाह काउं पइवच्छरं तु,
 पकीरई इवमहुत्तवो सि ॥ ४२० ॥
 तं देवदेई इहयं नराणं,
 मेत्ती वयं होउ अलेसकम्मा ।
 खणंतरं भायइ एवमेव,
 एवं तु काले अइगच्छमाणे ॥ ४२१ ॥
 लोभाभिभूया इयरे जणा वि,
 भुंजंति भोगा बहुया उयाग ।
 भणंति लोगे बहुम्भो नरीसं,
 भण्णाह तो साह न अत्थि मज्झं ॥ ४२२ ॥
 अत्थि सि सामिस्स पयप्पसाया,
 तो देह किं वात्थ वियारिणं ।
 भणंति भग्गा वयमेत्थ नूणं,
 भण्णाह भो देज्जह पुच्छपुव्वं ॥ ४२३ ॥
 एवं तन्नो पुच्छह किं भवाणं,
 महव्वया संति न सावगाणं ।
 हवंति ते किं तु अणुव्वयाणि,
 पंवेव सिक्खावय सत्त होंति ॥ ४२४ ॥
 देसिति तो ते भरहाहिस्स,
 राया वि लच्छेइ य कागिण्णि ।

मासाणं छयहं तु पुणो पुणो य,
 संभालणा हो इयराणं अन्ना ॥ ४२५ ॥
 जच्छंति पुत्ताह जईणं ते उ,
 कमेण जा एस दिम्भोववत्ती ।
 महव्वयाणुव्वयसंतिकम्मं,
 जिण्णच्छुई जीयपयत्थल्लुहा ॥ ४२६ ॥
 वेया कया सम्मपयत्थगम्भा,
 सम्भावहउं विविहा य तेसि ।
 मिच्छं पवन्नाण जिण्णोरे ते,
 पभूयकालेणुमहस्स पच्छा ॥ ४२७ ॥
 अणुज्जवेया सुत्तसाहज्ज—
 चक्कमार्हि कया उ पच्छा ।
 चक्की जिणं पुच्छह सामि ! तुम्भे,
 तिलोयपुज्जा भरहे अहन्ने ॥ ४२८ ॥
 जयप्पईवा कह किपमाणा,
 ममोवमा वा सयलं कहेहि ।
 जिण्णाणं चक्कणि व कंसन्नाणं,
 बलाणं माणं सययं कहेह ॥ ४२९ ॥
 धम्मा य आउं नयरे वियाए,
 गईए जा जस्स जिणो निवस्स ।
 एवं जिणो पुव्वसयस्सहस्सं,
 पगासणं वासलहस्सज्जं ॥ ४३० ॥
 काऊण सम्भूयपयत्थसत्था,
 जीवाहनत्ताणं पहीइ कम्म ।
 सिचं गम्भोऽट्ठावयपव्वयम्मि,
 सुपाहिं साहुहिं बह्महिं सम्भं ॥ ४३१ ॥
 चक्की वि कालेण विरा विसोउं,
 चित्तेण होऊणऽवलाणं जेट्ठे ।
 अट्ठवयप्पव्वयमत्थयम्मि,
 कारेह सो जोयणमित्तिदीहं ॥ ४३२ ॥
 तिगाउउस्सेहवरं विसालं,
 धंभाभिरामं रयणाभयं तु ।
 सुसेहसेज्जागइणेगल्लंभ—
 सन्नोसियं सिद्धागिहाणुगारि ॥ ४३३ ॥
 वेयहसिज्जाययणं जहेव,
 विवभियं नेयमिणं तहेव ।
 पन्नसिए जंघुयदीवगस्स,
 पेच्छामिहा तोरणजा भया य ॥ ४३४ ॥
 वत्तारि चाउहिंसि चारु तस्स,
 दारे य दारे सुहमंडवे से ।
 एगेगत्तिसिपमुहं य रम्मे,
 तेसि पुरा पेच्छणमंडवे से ॥ ४३५ ॥
 एवं कमेणं मणिपेडिया य,
 लब्धं च लब्धन्नुपमेव नेयं ।
 तस्सेव णं वेइयमज्झेसे,
 रम्मा सुक्खा मणिपेडिया से ॥ ४३६ ॥
 तीसोवरिं देवयज्जंए से,
 अरुवे सुक्खे विमले विसाले ।
 तेसोवरिं वन्नपमाणजुत्ता,
 तेसोवरिं वन्नपमाणजुत्ता,

कारेह नाभेयपभीजिणाय ॥ ४३८ ॥
 जहट्टिया से पडिमाऽहरम्मा,
 भव्वाण निव्वाणसुहावहा य ।
 जहा नहा रामकया य तालु-
 जीहाऽहरा नेत्तभुंय तहव ॥ ४३९ ॥
 कारेह हेमज्जुणरत्तसारा,
 मणिम्मया सव्व जहारिहं तु ।
 एगेगिए पिट्टु तेमि तेसे,
 पत्तेययं से पडिमा गहाय ॥ ४४० ॥
 कृत्तत्तियं कुंदसुत्ताहार-
 नीहारिडिडीरहिभेदुवन्नं ।
 कोरिटमालावरगंधलुद्ध-
 मुद्धालिमालारववडगीयं ॥ ४४१ ॥
 सुकिकिणीजुत्तियजाललीढं,
 चेदुइ सेयं उवरि धरंती ।
 एवं दुवे चामरधारिनेया,
 पामंसु दोमुं पुत्तओ य दो दां ॥ ४४२ ॥
 नागाण जक्खस्स य कुड(ल)धारी,
 पत्तेययं से गयणामहओ ।
 नत्थेव घंटावउतीसरम्मा,
 तम्मत्तिया चेदणसारकुम्मा ॥ ४४३ ॥
 भिगारआदी सयथालमाइ,
 सव्वं पि नेयं पडिमं पडुच्च ।
 तुरंगमाइ गतराडकं वा,
 चंगेरओ पुप्फमुपल्लवाणं ॥ ४४४ ॥
 सुगंधवत्थाऽऽभरणाय रम्मा,
 सव्वण एसि पडिलेयमंथा ।
 लोमत्थणासे चउवीसल्ल-
 सिहासणे चामरचारुम्मा ॥ ४४५ ॥
 सिद्धत्थयत्तेल्लसमुग एवं-
 पमाणया धूयकडल्लुया य ।
 तं चेइयं सेसेसम्पगिट्टु-
 खंभुलियं मुत्तमणित्तलं च ॥ ४४६ ॥
 कुरंगईहामियसिहअस्म-
 नारीनरकुंजररुवरम्भं ।
 विज्जाहरक्किअगनिद्धजक्ख-
 जुगोयसोहं बहुमत्तिचित्तं ॥ ४४७ ॥
 रहंगहंसाहिमऊरुमच्छ-
 (?) (सु)नपनक्कम्मयगावलीढं ।
 आगामवाथीनइमिधुरत्त-
 विचित्तिविधुम्भडचित्तरम्भं ॥ ४४८ ॥
 विचित्तमाणिक पहापवाह-
 उज्जात्रियामंस्सतहावभायं ।
 जालामहम्माहिं त्रिभूसमाणं,
 सुअश्चिमालि व्व कगावलीढं ॥ ४४९ ॥
 एवं करित्ता उ गिहं जणाणं,
 करेह धज्जा उम्भाउगाणं ।
 विवाह तेमि अह अप्पणो य,
 कारेह से पडज्जवसाणमाणं ॥ ४५० ॥

मा कोइसेअक्कनिही इमाउ,
 कारेह तो जंतमया नरा उ ।
 लोहम्मया रक्खणहेउ तेसि,
 नराउ कालेण सुदुच्छिया उ ॥ ४५१ ॥
 होहिनि तो जायणमित्तल्लिन्न-
 टंको कओ दुग्गहो नराणं ।
 कालेण कासी स गुरुस्सयासे,
 गंगाजलुल्लं परियं विसालं ॥ ४५२ ॥
 पुव्वाण तो पंचसयस्सहम्मा,
 सहाइए भुंजइ भोयभोए ।
 अहऽअया न्हाइ सुईवलित्तो,
 माणिक्कमत्तामणिभूसियंगो ॥ ४५३ ॥
 हारडहारण्णाथराइयंसो,
 पलंबपालंबकिरीडधारी ।
 मंदारसंताणयचारुपुप्फ-
 आयडवीडो कयमव्वसोहो ॥ ४५४ ॥
 विसेइ आयंसगिहे विसालं,
 सव्वंभिओ वीसइ जत्थ पाणी ।
 पमायओ से भवितव्वयाण,
 एगंगुलीए गलिया य मुहा ॥ ४५५ ॥
 पलोयमाणस्स नियं सरीरं,
 विट्ठि गया सा उ विसोहमाणा ।
 तं पेच्छिउं कवविमुक्कसोहं,
 ऽपणइ हारकडगाइ सव्वं ॥ ४५६ ॥
 सदेहओ भूषणजइरम्भं,
 विसायधं चित्तइ चित्तमउक्कं ।
 सहावओ देहमिणं न रम्भं,
 साहा उ स कीरइ गंतुंगहि ॥ ४५७ ॥
 माणिक्कहेमम्मणिमाइएहिं,
 ववेहिं ऽमेज्झगिहसेवणाहिं ।
 सहाइया कामगुणा नराणं,
 जणैति संगं विरसे भये वि ॥ ४५८ ॥
 सरीरगं ताण निहाणभूयं,
 तमेरिसं पेच्छ अहो इ मंहां ।
 आणवया कामगुणा दुरंता,
 भयावहा से विरसाऽवसाणं ॥ ४५९ ॥
 दुक्खंकरा जाव य मुंचमाणा,
 आवायमित्तम्महुरावभासा ।
 सक्कविज्जाणजुओ नरा को,
 करेज्ज संगं भवहेउएसु ? ॥ ४६० ॥
 अणिव्वसेसुं अवसाण दुक्ख-
 दाणसु तेसि विखए समोहां ।
 एवंविहव्भावमुपागयाओ,
 आउ व्व सहा कम्मपत्तयस्स ॥ ४६१ ॥
 ल्लणेण जायं परमं तु राणं,
 समत्थवत्थुण गणावभासं ।
 सक्को सयं आमणकंपडुद्धा,
 तयंतिए एह तुरंतगसां ॥ ४६२ ॥
 गिहाहि थं तं मुणिव्वलित्तं,

आराहपहा बवहागुति ।
 गिरहाहि सव्यं पि सुरोवर्णीयं,
 आरारभंडोवगरं मुणीयं ॥ ४६३ ॥
 करेह पूयं तु पुरंदरो तो,
 अरं पि कजं वरकेवलीयं ।
 पहागुराहण सहस्सएहि,
 देसेहिं सज्जि अभिनिकसमाह ॥ ४६४ ॥
 पालिणु पुठवाण सयं सहस्सं,
 केयल्लिभावं मुणियं पसरंथ ।
 कुमारगो ठत्तएणउणं,
 सुमेइलीओ वरिसस्सइस्सं ॥ ४६५ ॥
 नेऊण एयं च कमेण सव्यं,
 आउं चरिस्सा खुलसीयलक्का ।
 पत्तो सिवं सव्यकिलेसमुक्को,
 सेसा सहस्सेण नरीसराण ॥ ४६६ ॥
 सुदक्खिणापय्यकयाविमाला,
 एयं पसंगा भणियं मुणेअ ।
 सक्कवमेयं जिणमंदिस्स,
 निस्सा अनिस्सा य कइस्स नाउं ॥ ४६७ ॥
 गयाणुगामिणं सत्तु सव्यं,
 जएउज एयाणुगमेण भव्वा ! ॥ (४६८+) ॥
 भरहेसरचरियं सम्मत्तं । दर्श० । (इतोऽभ्याधिकं जि
 ज्ञासुना ' उमह ' शब्दो द्वितीयभागे वीक्ष्यः)
 अथ भरतवर्षस्वरूपं जिज्ञासुः पृच्छति—
 कहि णं मंते ! जंबुदीवे दीवे भरहे णामं वामे पप्पत्ते ?
 गोयमा ! खुल्लहिमवंतस्म वासहपव्वयस्म दाहिणंणं
 दाहिणलवणसमुदस्म उत्तरेणं पुरच्छिमलवणसमुदस्म
 पच्चच्छिमंणं पच्चच्छिमलवणसमुदस्म पुरच्छिमंणं एत्थ
 णं जंबुदीवे दीवे भरहे णामं वामे पप्पत्ते, खाणुवहुले
 कंटकवहुले विममवहुले दुग्गवहुले पव्वयवहुले पवाय-
 वहुले उज्झरवहुले शिउझरवहुले खड्ढावहुले दरिवहुले
 शईवहुले दहवहुले रुक्खवहुले गुच्छरवहुले गुम्मवहुले
 लयावहुले वल्लीवहुले अडवीवहुले सावयवहुले तेणव-
 हुले तकरवहुले डिक्खवहुले हपरवहुले दुब्भिवक्खवहुले
 वुक्कालवहुले पासंडवहुले विवणवहुले वणीमगवहुले इति-
 वहुले मारिवहुले कुबुट्टिवहुले अणुवुट्टिवहुले राजवहुले
 रोगवहुले संकिलेसवहुले अभिक्खणं अभिक्खणं सं-
 खाहवहुले पाईणपहीणाए उदीणदाहिणवित्थिणं उ-
 त्तरओ पलिअं कसंठाणसंठिए दाहिणओ धणुपिट्ठमंडिए
 तिधा लवणसमुदं पुट्ठे गंगाभिधूहिं महाणईहिं वेअङ्केण
 य पव्वएण छव्वागपविभत्ते जंबुदीवदीवणउयसयभागे
 पंचलव्वीसे जोअणसए छव्व एगुणवीसइभाए जोअणसस
 विक्खंभेयं । भरहस्स णं वासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ
 णं वेअङ्के णामं वव्वए पप्पत्ते, जे णं भरहं वासं दुहा
 ३५२

विभयमाणे विभयमाणे चिट्ठे । तं दाहिणकुभरहं च, उत्त-
 रकुभरहं च । (सूत्र-१०)

प्रच्छन्नापेक्षया आसन्नत्वेन प्रथमं भरतवर्षं प्रश्नसूत्रम् । क
 भदस्म ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतं नाम्ना वर्षं प्रश्नसूत्रम् ? भगवाना-
 ह-गौतम ! (खुल्लहिमवंतेत्यादि) खुल्लशब्दो देश्यः खुल्लपया-
 यस्तेन खुल्लो महाहिमवद्रपेक्षया लघुयो हिमयान् वर्षधर-
 पत्तेनः क्षेत्रमीमाकागी गिरिविशेषः, तस्य दाक्षिणेन दाक्षिण-
 स्यां दिशि दाक्षिणात्यलवणसमुद्रस्योत्तरस्यां पौरस्थलव-
 णसमुद्रस्य पश्चिमायां पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पूर्वस्यां दिशि
 अत्रायकाशे भरतनाम्ना वर्षं प्रश्नसूत्रम् । किं विशिष्टं तद्विस्था-
 ह-स्थानवः कीलका ये छिन्नाविशिष्टवस्तीनां शुष्काव-
 यवाः ' दुण्ठा ' इति लोकप्रसिद्धाः तैर्बहुलं प्रचुरं, व्याप्तमि-
 त्यर्थः । अथवा-स्थानयो बहुला यत्र तत्तथा । एवं सर्वत्र
 पदयोजना ज्ञेया । तथा—कण्टका वदर्यादप्रभवा, विषमं
 निम्नोन्नतं स्थानं, दुर्गं दुर्ममं स्थानं, पर्वताः कुद्रागिरयः, प्रपा-
 ता भुगयो यत्र सुसूयवा जना भ्रम्या वदन्ति । अथवा-प्रपाता
 रात्रिधाट्यः अथभ्रग गिरिगिरिदुर्गकस्याधःपतनानि, तान्येव
 सदाऽवस्थयीनि निर्भगाः, गताः प्रसिद्धाः, दूर्यो गुहाः,
 नद्यो द्रदाश्च प्रतीताः, वृक्षा रुक्षा वा सहकाराऽऽदयः । गु-
 च्छा वृन्ताकीप्रभृतयः, गुल्मानवमालिकाऽदयः, लताः पद्मल-
 ताद्याः वल्लयः कूष्माण्डीप्रमुखाः, अथ नदीद्रववृक्षाऽऽदिवन-
 स्पतिनामशुभानुभावजनितानामिव बाहुल्यं बोध्यम्, न तु ए-
 कान्तसुषमाऽऽदिकालभावि, तथाविधशुभानुभावजनितानां
 तेषां प्रायः प्रज्ञापककालेऽलपीयस्यात् । अटव्या दूरतः जन-
 निवासस्थाना भूमयः, भ्वापदा-हिमजीवाः, स्तेनाश्चौराः, तदेव
 कुर्वन्तीति निरुक्तिस्तत्स्मरः, सर्वदा चौरिकारिणः, डि-
 म्भानि स्वदेशोत्थविषयाः, डमराणि परराजकृतांप्रव्याः, दु-
 र्भिक्षं भिक्षाचराणां भिक्षादुल्लभ्यं, दुष्कालो धान्यमहाघृता-
 ऽऽदिना दुष्टः कालः, पापण्डं पापण्डजनांथापितमिथ्या-
 वादः, कृपणाः प्रतीताः, वनीपका याचकाः, ईतिः धान्याऽऽ-
 वृष्टवकारिशलवसूषिकाऽऽदिः, मार्गः मरकः, कुंस्तना वृ-
 ष्टिः कुत्रापिः कर्पकजनानभिलषणीया वृष्टिरित्यर्थः । अनावृष्टि-
 र्वर्षणाभाव इति । राजान आधिपत्यकर्तारस्तद्बाहुल्यं च
 प्रजानां पीडाहेतुमिति । रोगाः संक्रेशश्च व्यक्ताः । अर्भा-
 णं अर्भीक्ष्णं पुनः पुनरेवदपारुष्याऽऽदिना संक्षोभा-
 श्चिन्तनवाञ्छितता, प्रजानामित्ति शेषः । इदं च सर्वं वि-
 शेषणजातं भरतस्य प्रज्ञापकापेक्षया मध्यमकालीना-
 नुभावमेव व्याचर्णितं, तेनोत्तरसूत्रे एकान्तसुषमाऽऽदायरूप
 बहुसमरमणीयत्वाऽतिस्निग्धत्वाऽऽदिकमेकान्तदुःखमादौ—
 निर्वनरूपतिकृत्वाऽराजत्वाऽऽदिकं च वक्ष्यमाणं न विरुध्यत
 इति । प्रागेव प्राचीनं, स्वार्थे इन्प्रत्ययः, दिग्विचक्षायां प्रा-
 चीनं पूर्वा इत्यर्थः । एवं प्रतीचीनोदीचीने अपि वाच्ये । तेन पू-
 र्वाऽपरयोर्दिशोरायतम्, उदीचीवदिक्षिणयोर्दिशोर्विस्तीर्णम् । अ-
 थवा-प्राचीनप्रतीचीनावयवयोरायतम्, एवमुत्तरत्रापि । अथ
 तदेव संस्थानतो विशिनीष्ट-उत्तरतः उत्तरस्यां दिशि पर्यङ्क-
 स्येयं संस्थितं संस्थानं यस्य तत्तथा, दाक्षिणतो दाक्षिणस्यां दि-
 शि आरापिनज्यस्य धनुवः कीदृशस्य पृष्ठं पाश्चात्यभागस्त-
 स्येव संस्थितं संस्थानं यस्य तत्तथा, अत एवास्य धनुःपृष्ठशर-
 जीवाषाहानां सख्यः, एषा च स्वकृतं स्वस्वायसरे निरूपयि-

भ्यने, त्रिधा पूर्वकोटिधनुःपृष्ठापरकोटिमिलनलवणसमुद्रं क्रमेण पूर्वदक्षिणाः परलवणसमुद्रावयवं स्पृष्टं-भातूनामनेकार्थत्वाद् प्राप्तं, ग्रामप्राप्त इत्यादिवत् कर्त्तरि क्तप्रत्ययः । अयमर्थः—पूर्वकोट्या पूर्वलवणसमुद्रं धनुःपृष्ठेन दक्षिणलवणसमुद्रम्, अपरकोट्या पश्चिमलवणसमुद्रं संस्पृश्य स्थितमिति । अथ दमेव षट्स्वरुद्धावभजनद्वारा विशिनाष्ट-गङ्गासिन्धुभ्यां महा-नदीभ्यां वेताड्येन च पर्वतेन षट्संख्या भागाः षड्भाग-स्तैर्विभक्तम् । अयमर्थः—अनन्तरादितैस्त्रिभिर्दक्षिणोत्तरयोः प्रत्येकं खण्डत्रयकरणेन भरतस्य षट् खण्डानि कृतानीति । अथ यदि जम्बूद्वीपैकदेशभूतं भरतं, तर्हि विष्कम्भतः त-स्य कतिनमे भागे तदित्याह—(जंबूद्वीपेत्यादि) जम्बू-द्वीपद्वीपस्य-जम्बूद्वीपविष्कम्भस्य नवत्यधिकशततमो या भागस्तस्मिन् इति । अथ नवत्यधिकशततमभागे किय-न्ति योजनानीत्याह—पञ्च पश्चिमत्यधिकानि योजनशतानि, षट् च योजनस्यैकोनविंशतिभागान् । कोऽर्थः ?—या-दृशैरेकोनविंशतिभागैः समुद्रिनैर्योजनं भवति तादृ-शान् षड्भागान् इति विष्कम्भेन—विस्तारेण शरापर-पर्यायेणेति । अत्राहूस्थापना यथा—५२६ । १६ अयं भावः—जम्बूद्वीपविस्तारस्य लवणयोजनरूपस्य नवत्य-धिकशतेन भागे हुने लब्धं ५२६ योजनानि १६ । एतावानेव च भरतविस्तारः । ननु भाजकराशिर्नवत्यधिकशतरूपः, षड्भागस्तु योजनैकोनविंशतिकलाकृपा इति विसृ-ष्टमिव प्रतिभाति । उच्यते—गणितनिपुणानां सर्वे सुज्ञान-मव । तथाहि-जम्बूद्वीपव्यासस्य योजनलक्ष १००००० मित-स्य नवत्यधिकशतभक्तस्यावशिष्टः पष्टिरूपो राशिर्भागदा-नाऽसमर्थ इति भाज्यभाजकराशयोद्देशभिरपवर्ते जाता भा-ज्यराशौ षट्, भाजकराशौ १६ इति सर्वे सुस्थम् । ननु नवत्य-धिकशतरूपभाजकाह्वात्पसौ किं बीजमिति ? उच्यते—एको भागो भरतस्य, द्वौ भागौ हिमवतः, पूर्वक्षेत्रतो द्विगुणत्वात्, चत्वारो हिमवतक्षेत्रस्य, पूर्ववर्षधरतो द्विगुणत्वात्, अष्टौ महाहिमवतः, पूर्वक्षेत्रतो द्विगुणत्वात्, षोडश हरिवर्षस्य, पूर्ववर्षधरतो द्विगुणत्वात्, द्वात्रिंशद्वर्षस्य, पूर्वक्षेत्रतो द्वि-गुणत्वात् सर्वे मिलिताः ६३; एते मरोर्दक्षिणतः, तथा उत्तरतो-ऽपि ६३, विदेहवर्षे तु ६४ भागाः सर्वाभेण; एतैर्भागैर्दक्षिणोत्त-रतो जम्बूद्वीपयोजनलक्षं पूरितं भवति, तत एतावान् भा-जकाहूः १६० नवत्यधिकं शतं भागानामिति । अथ यदुक्तम्—“गंगासिन्धूहि महाणर्हि देयहेण य पञ्चपणं कृष्णभागविभ-क्ते” इत्यत्र वेताड्यस्वरूपप्रकरणाय सूत्रमाह—“भरतस्स णं” इत्यादि । भरतस्य वर्षस्य बहुमध्यदेशभागे वै—जयन्तद्वारात् त्रिकालाधिकसाष्टत्रिंशद्विंशतयोजनातिक्रमे पञ्चाशद्योजनक्षेत्रखण्डे अत्र वेताड्यो नाम पर्वतः प्रकृतः । यः ‘यमिति’ प्राग्वत् । भरतं वर्षं द्विधा विभज्य २ समांशतया चक्रवर्तिकालं च समस्वामिकतया तथाऽन्यै-रपि प्रकारैर्द्वयोरपि तुल्यताद्योतनार्थमिति ।

तत्राऽऽद्यावासन्नत्वेन दक्षिणार्द्धभरतं कास्तीति प्रश्नयति—

कहि णं भंते ! जंबूद्वीपे दीवे दाहिणद्विभरहे णामं वासे पण्णसे ? गोयमा ! वेयदुस्स पव्वयस्स दाहिणेणं दाहिण-लवणसमुद्रस्स उत्तरेणं पुरच्छिमलवणसमुद्रस्स पण्ण-

च्छिमेषणं पण्णच्छिमलवणसमुद्रस्स पुरच्छिमेषणं एत्थ णं जंबूद्वीपे दीवे दाहिणद्विभरहे णामं वासे पण्णसे पाई-णपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिमसे अद्दचंदसंठाण-संठिए तिहा लवणसमुद्रं पुट्टे गंगासिन्धूहि महाणर्हिहि ति-भागपविभक्ते दोणिण अद्दतीसे जोअणसए तिसि अ एगुणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं ॥

इदं च सूत्रं पूर्वसूत्रेण समगमकतया विवृतप्रायं, नवरम् अ-र्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितत्वं तु दक्षिणभरतार्द्धस्य जम्बूद्वीपप-ट्टाऽद्यावालेखदेशनाद् व्यक्रमेव । तथा त्रिसंख्या भागास्त्रिभा-गास्तैः प्रविभक्तं, तत्र पौरस्यां भागो गङ्गाया पूर्वसमुद्रं मि-लन्या कृतः, पाश्चात्यो भागस्तु सिन्ध्या पश्चिमसमुद्रं मि-लन्या कृतः, मध्यमभागस्तु गङ्गासिन्धुभ्यां कृत इति द्वे अ-ष्टत्रिंशदधिके योजनशतं, त्रींशैकोनविंशतिभागान् योजन-स्य विष्कम्भेन । किमुक्तं भवति ?—षट्कलाधिकषड्विंशपञ्च-शनयोजन ५२२ १/२, भरतविस्ताराद्वेताड्यविस्तारे ५० योजन मिते शोधितेऽवशिष्टं चत्वारि योजनशतानि षट्सप्तत्य-धिकानि षट् च कलाः ४७६ १/२ एतदर्थं द्वे योजनानां शतं अष्टत्रिंशदधिकं तिस्रश्चापराः कलाः २३८ १/२ इत्येवं रूप यथोक्तं मानं भवति, एतेनास्य शरप्रकरणे कृता, शरविष्क-म्भयोरभेदादिति ।

अथ जीवासूत्रमाह—

तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणस-मुद्रं पुट्टा पुरच्छिमिह्णाए कोडीए पुरच्छिमिह्णं लवणस-मुद्रं पुट्टा पण्णच्छिमिह्णाए कोडीए पण्णच्छिमिह्णं लवणस-मुद्रं पुट्टा नवजोयणसहस्साइं सत्त य अड्याले जोयण-सए दुवालसए एगुणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं तीसे धणुपुट्टे दाहिणेणं खवजोयणसहस्साइं सत्तद्धावट्टे जोयणसए य इक्कं च एगुणवीसइभागे जोयणस्स किंवि विसेसाहिअं परिवस्सेवेणं पण्णसे ।

(तस्स जीवेत्यादि) तस्य-दक्षिणार्द्धभरतस्य जीवेव जी-वा अज्जीसर्वान्तिमप्रदेशपङ्क्तिः, उत्तरेण-उत्तरस्यां मेरुदि-शीत्यर्थः । प्राचीने पूर्वस्यां प्रतीचीने अपरस्यां चायता आ-यामवती द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा कुतवती । इदमेवार्थं द्योतयति—(पुरच्छिमिह्णाए इति) पूर्व्या कोट्याऽप्रभागेन पौ-रस्यं लवणसमुद्रावयवं स्पृष्टा पाश्चात्य्या कोट्या पाश्चा-त्यं लवणसमुद्रावयवं च स्पृष्टा नवयोजनसहस्राणि अ-ष्टचत्वारिंशानि-अष्टचत्वारिंशदधिकानि सप्तयोजनशतानि द्वादशैकोनविंशतिभागान् योजनस्याऽऽयामेन ६७४८ १/२ यच्च समवायाङ्गसूत्रे—“दाहिणद्विभरहस्स णं जीवा पाईण-पडीणायया दुहम्मो लवणसमुद्रं पुट्टा नवजोअणसहस्साइं आयामेणं ।” इत्युक्तं, तत्सूत्रामात्रात् सूत्रस्य शेषविव-क्षा न कृता; वृत्तिकारेण तु अयमवशिष्टराशिरूपो विशेष-योग्य इति । अत्र सूत्रे अनुक्तमपि जीवाऽऽनयनकरणभा-वना दृश्यते । तथाहि-जम्बूद्वीपवशात् विवक्षितक्षेत्रेषु शो-ध्यते, नतो यज्ज्ञानं तत्तेनैवेषुणा गुणयते, ततः पुनश्चतु-

प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् । निर्वचनसूत्रे भगवानाह-गौतम ! येषां स्व-
रूपं भवता जिज्ञासितं ते मनुजाना बहूनि वक्ष्याम्यभनारावाऽऽ-
दीनि संज्ञनानि वपुर्हृदीकारकारणास्थिनिखयाऽऽत्मकानि ये-
षां ते तथा, तथा बहूनि समस्तसूत्राऽऽदीनि संस्थानानि विशि-

प्रायश्चित्तवचनाऽऽत्मकशरीराऽऽकृतयो येषां ते तथा । बहवो ना-
नाविधा उच्यन्त्यस्य शरीराच्छ्रयस्य पर्यवाः पञ्चधनुःशतसप्त-
हस्तमानाऽऽदिका विशेषा येषां ते तथा । बहव आयुषः पूर्व-
कोटिवर्षशताऽऽदिकाः पर्यवा विशेषा येषां ते तथा । बहूनि
वर्षाणि आयुः पालयन्ति, पालयित्वा, अपिः संभावनायाम् ।
एकं केचन निरयगतिगामिनः—नरकगतिगन्तारः एवमप्ये-
कं केचन निरयगतिगामिनः । अप्येकं केचन मनुजगतिगामिनः, अप्ये-
कं केचन सिद्धयन्ति—सकलकर्मक्षयकरणेन निष्ठितार्था भवन्ति,
बुध्यन्ते केचनऽऽलोकनं वस्तुतत्त्वं जानन्ति, मुच्यन्ते भवोप-
प्रादिकर्मोद्देश्यः, परिनिर्वाप्ति—कर्मकृततापविरहाच्छीर्ण-
वन्ति, किमुक्तं भवति?—सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति, इदं च स-
र्वं स्वरूपकथनम् अरकविशेषापेक्षया नानाजीवानपेक्ष्य म-
न्तव्यम्, अन्यथा सुखमसुखमाऽऽदायनुपपन्नं स्यात् ।

अथाऽस्य सीमाकारी वैताड्यगिरिः कास्तीति पृच्छति—

कहि गं भंते ! जंबुदीवे दीवे भरहे नासे वेयङ्के गामं
पव्वए पप्पते ? । गोयमा ! उत्तरङ्गुभरहवासस्म दाहि-
येणं दाहिणभरहवासस्म उत्तरेणं पुरच्छिमलवण-
समुदस्स पच्चच्छिम्रेणं पच्चच्छिमलवणसमुदस्स पुरच्छि-
मेणं एत्थ गं जंबुदीवे दीवे भरहे वासे वेयङ्के गामं
पव्वए पप्पते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिसे
दुहालवणसमुदं पुट्टे पुरच्छिमिल्लए कोडीए पुरच्छिमिल्लं
लवणसमुदं पुट्टे पच्चच्छिमिल्लए कोडीए पच्चच्छिमि-
ल्लं लवणसमुदं पुट्टे पणवीसं जोअण्णाई उड्डं उच्चत्तेणं
लस्सकोसाई जोअण्णाई उव्वेहेणं पप्पासं ५० जोअण्णाई विक्खं-
भेणं, तस्स बाहा पुरच्छिमपच्चच्छिम्रेणं चत्तारि अट्ठासीए
जोयणसए सोलस य एगुणवीसइभागे जोअण्णस्स अट्ठभागं
च आयामेणं पप्पता ।

कहि गं भंते ! इत्यादि । इदं प्रायः पूर्वसूत्रेण
समगमकत्वात्कथ्यम् । नयरम् उत्तरार्द्धभरतादिति-
णस्यामित्यादिविकल्परूपं गुरुजनदर्शितजम्बूद्वीपपट्टाऽऽवे-
क्ष्यम् । तथा पञ्चविंशतियोजनाप्युद्धोक्तत्वेन षट्को-
शानि योजनान्युद्धेधन—भूमिप्रवेशेन, मेरुवर्जसमय-
क्षेत्रवर्तिगिरीणां निजनिजांस्तेष्वनुयोजितेन भूम्यगाहम्यो-
क्तत्वात्, योजनपञ्चविंशतेष्वनुयोजित एतावन एव लामात्,
तथा—पञ्चाशद्योजनानि विष्कम्भेनेति । अत्र प्रस्तावादस्य
शरः प्रदर्श्यते—स चाष्टाशीत्याधिके षे शते योजनानां
कलात्रयं च—२८८ १/२ । अस्य च करणं—दक्षिणभरतार्द्धशरे
२३८ १/२ । इत्येवं रूपं वैताड्यपृथुत्वे पञ्चाशद् ५० योज-
नरूपे प्रक्षिप्तं यथांक्तं मानं भवति । आह—दक्षिणभर-
तार्द्धवदस्यापि विष्कम्भ एव शराऽस्तु, मैवं, खण्डमण्ड-
लक्षेत्रे आगोपितउद्यधनुराकृतिः प्रादुर्भवति, तत्र चाऽऽ-
यामपरिज्ञानाय जीवापरिक्षेपप्रकर्षपरिज्ञानाय धनुःपृष्ठं,
व्यासप्रकर्षपरिज्ञानाय शरः, स च धनुःपृष्ठमध्यत एवा-
स्य भवति, प्रस्तुतगिरेश्च केवलस्य धनुराकृतेरभावेन
धनुःपृष्ठस्याप्यभावात् शराऽपि न सम्भवति, तेन दक्षिणध-
नुःपृष्ठेन सहैवास्य धनुःपृष्ठवन्मिति प्राच्यशरमिधित-

एवास्य विष्कम्भः शरां भवति, अन्यथा शरव्यतिरिक्तस्थाने
न्यूनाधिकत्वेन प्रकृष्टव्यासप्राप्तेरेवानुपपत्तेरित्युक्तं प्रसङ्गेन ।
इदमेव शरकरणं दक्षिणविदेहाख्यं यावद्विदेहयम् । बन्धुसु-
रतोऽपि ऐरावतवैताड्यतः प्रारभ्योत्तरविदेहाख्यं वायवि-
ति । अथास्य बाहे आह—(तस्स बाह ति) तस्य—वै-
ताड्यस्य बाहा दक्षिणोत्तरायता यका आकाशप्रवेशपङ्क्तिः ।
(पुरच्छिमपच्चच्छिम्रेणं ति) समाहारात् पूर्वपश्चिमयो-
रेकैका अष्टाशीत्यधिकानि अस्वारि योजनशतानि षोडश
वैकोनविंशतिभागान् योजनस्य एकस्यैकोनविंशतिभागस्य
बाह्वं—अर्द्धकला, योजनस्याष्टविंशतमं भागमित्यर्थः ।
आयामेन दैर्घ्येण प्रकृता । अजुवाहायास्तु पर्वतमध्यवर्ति-
न्याः पूर्वापरायताया मानं क्षत्रविचाराऽऽदिभ्योऽवसेयम् ।
अत्र करणं यथा—गुरुधनुःपृष्ठाक्षधनुःपृष्ठं विशोध्य शेष-
स्याख्यं कृते बाहा, यथा गुरुधनुःपृष्ठं वैताड्यसप्तकं कला-
रूपम् २०४१३२ अस्माक्षधनुःपृष्ठं कलारूपम् १८५५५
शोध्यते, जातम् १८५७७, अर्द्धं कृते कलाः ६२८८, ता-
सामेकोनविंशत्या भागं योजनानि ४८८ कलाः १६ कलाख्यं
चेति । एवं यावद्विद्विदेहाख्यं बाहा, एवमुत्तरत ऐराव-
तवैताड्यबाहा, यावदुत्तरविदेहाख्यं बाहा तावदिदं करणं
भावनीयम् ।

अथाऽस्य जीवामाह—

तस्स जीवा उत्तरेण पाईणपडीणायया दुहा लवण-
समुदं पुट्टा पुरच्छिमिल्लए कोडीए पुरच्छिमिल्लं लवण-
समुदं पुट्टा पच्चच्छिमिल्लए कोडीए पच्चच्छिमिल्लं लव-
णसमुदं पुट्टा दस जोअण्णमहस्साहं सत्त य वीसे जो-
अण्णमए दुवालस य एगुणवीसइभागे जोअण्णस्स आ-
यामेणं तीसं धणुपुट्टे दाहिणेणं दस जोअण्णसहस्साहं
सत्त य तेअले जोअण्णमए पप्परस य एगुणवीसइभागे
ओयणस्स परिवेवेणं रुअगसंठाणसंठिए सव्वरययामए
अच्छे सएहे लट्ठे यट्ठे मट्ठे खीरए शिम्पले शि-
प्पके शिक्कडच्छाए सप्पमे सस्सिरीए पासाईए
दरिसणिजे अभिरूपं पडिरुवे उभओ पाप्पि दोहि पउमव-
रेइयाहिं दोहि अ वणसंठेहिं सव्वओ समंता संपरिवित्त-
त्ते । ताओ गं पउमवरवेइयाओ अट्ठजोअण्णं उड्डं उच्चत्तेणं
पंच धनुमयाई विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं
वसओ भाणियव्वो, ते गं वणसंठा देमूणाई दो जोअ-
णाई विक्खंभेणं पउमवरवेइयासमगा आयामेणं कियहा
कियहोभासा० जाव वसओ ।

तस्य—वैताड्यस्य जीवा उत्तरेण इत्यादि प्राच्यत् । भवरं दश-
योजनसहस्राणं सप्त च विंशानि—विंशत्यधिकानि योजन-
शतानि द्वादश वैकोनविंशतिभागान् योजनस्याऽध्यामेनेति ।
अत्र करणभावना यथा—पूर्वोक्तकरणक्रमेण जम्बूद्वीपव्यासः
कलारूपः १६ शून्यः ५ अस्माद्वैताड्यशरकलानां ५४७५
शोध्यते जातम् १८५५२५ अस्मिन् वैताड्यशरे ५४७५ गुणे
जातम् १०३७२५२४३७५ तस्मिन् पुनश्चतुर्गुणे जातम्—

४१४६००६७५०० एष वैताक्यजीवावर्गः अस्य मूले जातं छेदराशिः ४०७३८२ लब्धं कलाः २०३६६१ शेषं कलांशाः ७४०१६ लब्धकलानामेकोनविंशत्या भागे लब्धानि योजनानि १०७२० कलाः १/६ शेषकलांशानाम् अर्द्धाऽभ्यधिकत्वात् अर्द्धाभ्यधिके रूपं देयमिति एककलाक्षेप जाताः कलाः द्वादशेति १/६ अथ अस्य धनु पृष्ठमाह—(तांसे धनुपुट्टं दाहिणेणमिति) गताथमेतत् । नवरं दश योजनसहस्राणि सप्त च त्रिचत्वारिंशानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि योजनशतानि पञ्चदश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्येत्यत्र करणं यथा वैताक्येषु कला-रूपः ४४७५ अस्य वर्गः २६६७५६२५ अयं चङ्गुलः १७६८५३७५० वैताक्यजीवावर्गश्च ४१४६००६७५०० उभयोर्मीलने जातम् ४१६६६६४१२५० एष वैताक्यधनु पृष्ठवर्गः अस्य मूलछेदराशिः ४०८२६४ लब्धकलाः २०४१३२ शेषक-लांशाः ७७८२६ लब्धकलानामेकोनविंशत्या भागे लब्धं य-योक्तं मानम् १०७४३ १/६ अथ किंविशिष्टोऽसौ वैताक्य इ-त्याह—(रुअगेत्यादि) रुचकं प्रीवाऽऽभरणभेदः तत्संस्था-नसंस्थितः सर्वाऽऽत्मना रजतमयः । ‘अच्छे’ त्यादिपद-कदम्बकं प्राग्वत् । उभयोः पार्श्वयोर्दीक्षितगतः उत्तरतश्च द्वाभ्यां पञ्चवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च धनखण्डाभ्यां सर्वतः—समन्तान् संपरिक्षितः । अत्र यपञ्चवरवेदिकाद्वयं तत्पूर्वोपरतो जग-त्या रुद्धत्वाभिरवकाशत्वेनैकीभवनासम्भवात् , अन्यथा “सर्वोऽसौ समंता संपरिक्षितेति” वचनेनैकैव स्यादिति । (ताम्रो णमिति) सर्वं गताथं नवरं पवेतसमिका आया-मेन, वैताक्यसमाना आयांमेनेत्यर्थः ।

अथैतद्व्रतगुहाद्वयप्ररूपणायाऽऽह—

वेयडुस्स णं पव्वयस्स पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणं दो गुहा-ओ पण्णत्ताओ, उत्तरदाहिणाययाओ पाईणपडीणविथि-यणाओ पण्णत्तां ५० जोअणाइं आयामेणं दुवालसं १२ जोअ-णाइं विक्खंभेणं अट्टं जोअणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं वहिरामयक-वाडोहाडिआओ जमलजुअलकवाडघणदुप्पदेसाओ णिअं-घयारतिभिसाओ ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसप्पमुहाओ ० जाव पडिरूवाओ । तं जहा—तमिस्सगुहा चेव, खंडप्पवाय-गुहा चेव । तत्थ णं दो देवा महिद्धिया महज्जुइआ महाबला महायसा महासुक्खा महानुभागा पलिओवमट्ठिइया प-रिवसंति । तं जहा-कयमालए चेव, णट्टमालए चेव ।

(वेयडुस्स णमित्यादि) वैताक्यस्य पर्वतस्य (पुरच्छि-मपञ्चच्छिमेणं ति) अत्र सूत्रे पूर्वस्यां दिशः पूज्यत्वात् आर्पत्वाद्वा ‘पुरच्छिम’ इति शब्दस्य प्राप्तिं निपातेऽपि पश्चिमायां पूर्वस्यामिति व्याख्येयम्, अत्र ग्रन्थे ग्रन्थान्तरे च पश्चिमा-यां तमिअगुहायाः पूर्वस्यां च खण्डप्रपातगुहाया अभिधाना-त् द्वे गुहे प्रकृते, प्राकृतशैल्या च बहुवचनम् । उत्तरदक्षिण-योरायते, पतावता य एव वैताक्यस्य विष्कम्भः स एषानयो-रायाम् इति भावः । प्राचीनप्रतीचानविस्तीर्णं इत्याद्यर्थतो व्य-क्रमम् । अत्र च उमास्वातिवाचककृतजम्बूद्वीपसमासप्रकरणे गुहाया विजयद्वारप्रमाणद्वारेति विशेषणदर्शनात् अनुयो-जनविस्तृतद्वारा इत्यपि विशेषणं ज्ञेयम्, वज्रमयकपाटाभ्या-

मवधाटिते आच्छादिते, इत्यर्थः । एते च द्वे अपि चक्रवर्ति-कालवर्जं दक्षिणपार्श्वे उत्तरपार्श्वे च प्रत्येकं सदा संमीलि-तवज्रमयकपाटधुगले स्याताम् । अत एव यमलानि सम-स्थितानि धुगलानि द्वयरूपाणि घनानि निश्छिद्राणि कपाटानि तैः दुष्प्रवेशे, तथा नित्यमन्धकारतमिअं द्वौ तुल्यार्थौ प्रकण्ठपराविति प्रकृष्टान्धकारं ययोस्ते तथा विशेषणद्वारा । अत्रार्थे हेतुमाह—व्यपगतं ग्रहचन्द्रसूर्यनक्ष-त्राणां ज्योतिर्यतः स एतादृशः पन्था ययोस्ते तत्तथा । अ-यथा—व्यपगता ग्रहाऽऽदीनां ज्योतिषश्चाग्नेः प्रभा ययोस्ते च तथा यावत्प्रतिरूपे । अत्र यावत्करणात् “पासाईया” इत्यादि विशेषणत्रयम्—“अच्छाओ” इत्यादीनि वा विशेषणानि यथासंभवं ज्ञेयानि । ते गुहे नामतो दृश्यन्ति—तद्यथा—तमि-आ गुहा चेव, खण्डप्रपाता गुहा चेव । खैयशब्दो द्वयोस्तु-ल्यकक्षताद्योतनाथो, तेन पश्चिमभागवर्तिनी तमिआ, पूर्व-भागवर्तिनी खण्डप्रपाता, इमे द्वे अपि समस्वरूपे वेदितव्ये इति । (तत्थ णमित्यादि) सर्वमेतद्विजयदेवसमगमकमिति व्याख्यातप्रायं, नवरं कृतमालकस्तमिआधिपतिः, नृत्तमालकः खण्डप्रपाताधिपतिरिति ।

अथात्र ध्वनिप्ररूपणायाऽऽह—

तेसि णं वणसंडाणं बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ वेअडुस्स पव्वयस्स उभओ पामिं दस दस जोअणाइं उट्ठं उप्पइत्ता इत्थं दुवे विज्जाहरसेदीओ पण्णत्ताओ, पाईणपडी-णाययओ उदीणदाहिणविथियणाओ दस दस जोअणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं उभओ पासिं दो-हिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खत्ताओ, ताओ णं पउमवरवेइयाओ अट्टजोअणं उट्ठं उच्चत्तेणं पंचधणुमयाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं वणओ णेयव्वो वणसंडा धि पउमवरवेइयासमगा आ-यामेणं वणओ । विज्जाहरसेदीणं भंते ! भूमिणं केरिसण्ण आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमणिजे भू-मिभागे पण्णत्ते । स जहा णाम ए आलिमपुक्खवंइ वा ० जाव णाणाविहपंचवसंहे मणीहिं तण्णहिं उवसोभिण् । तं जहा-कित्तिपेहिं चेव, अकित्तिमेहिं चेव । तत्थ णं दाहिणिण्ण ए वि-ज्जाहरसेदी ए गगणवल्लभपामोक्खा पण्णत्तां ५० विज्जाहरणगरा-वासा पण्णत्ता । उत्तरिण्ण ए विज्जाहरसेदी ए रहनेउरचक्रवाल-पामोक्खा सट्ठिं ६० विज्जाहरणगरावासा पण्णत्ता । एवामेव म-पुव्वावरणं दाहिणिण्ण ए उत्तरिण्ण ए विज्जाहरसेदी ए एगं द-सुत्तरं विज्जाहरणगरावासा मसयं ११० भवतीति मक्खायं । तं वि-ज्जाहरणगरा रिद्धत्थिभिअमभिद्धा पमुइअजण जाणवया ० जाव पडिरूवा । तेषु णं विज्जाहरणगरेसु विज्जाहररायाणं परिवसेति महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारा रायवण्णं भाणिअव्वो । विज्जाहरसेदी णं येते ! मणुआणं केरिमए आ-यारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! ते णं मणुआ बहुमे

पयशा बहुमंठाणा बहुउच्चतपज्जवा बहुआउपज्जवा० जाव सव्वदुक्वाणमंतं करेति । तासिं थं विजाहरसेदीणं बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ वेअङ्कुस्म पव्वयस्स उभओ पासिं दस दस जोअणाइं उङ्कुं उपपइत्ता एत्थ थं दुव आभिओगमेदीओ पसुताओ, पाईणपडीणाययाओ उदीणदाहिणवित्थिणणाओ दस दस जोअणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवर-वेइयाहिं दोहिं अ वणसंडेहिं संपरिक्खित्ताओ वसुओ दोएद वि पव्वयसमियाओ आयामेणं । आभिओगसंडीणं भंते ! केरिसए आयारभावपडोयारे पसुते ? । गोयमा ! बहुम-अमणिजे भूमिभागे पसुते, ० जाव तणेहिं उवसोभिए वसा-इं ० जाव तणाणं सवो ति । तासिं थं आभिओगमेदीणं मत्थ तत्थ देसं तहिं तहिं ० जाव वाणमंतरा देवा य देवीओ अ आसयंति सयंति ० जाव फलवित्तिविमंसे पव्वयसमियाओ विहरंति । तासिं थं आभिओगमेदीसु सक्कस्म देविंदस्स देवरस्सो सोमजमवरुणवेसमणका-इयाणं आभिओगाणं देवाणं बहवे भवणा पसुता । ते थं भवणा वाहिं बड्ढा अंतो चउरंसा वसुओ ० जाव अच्छ-रघणसंघकिविष्ठा ० जाव पडिरुवा । तत्थ थं मक्कस्म देवि-दस्स देवरस्सो सोमजमवरुणवेसमणकाइआ बहवे आभि-ओगा देवा महिद्धिवा महज्जुइआ ० जाव महासुक्खा पलि-ओमवट्ठिनीया परिवमंति । तासिं थं आभिओगमेदीणं बहु-समरमणिज्जाओ भूमिभागाओ वेअङ्कुस्म पव्वयस्स उभओ पासिं पंच जोअणाइं उङ्कुं उपपइत्ता एत्थ थं वेयङ्कुस्म पव्वयस्स सिहरतले पसुते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिणं दस जोअणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमगे आयामेणं । से थं इक्काए पउमवरवेइयाए इक्केण थ वणसंडेणं सव्वओ स-मंता संपरिक्खित्ते । पमाणं वणणगो दोएदं पि । वेयङ्कु-स्म थं भंते ! पव्वयस्स सिहरतलस्स केरिसए आगार-भावपडोआरे पणत्ते ? । गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भू-मिभागे पणत्ते । से जहाणाम ए आलिगपुक्खरेइ वा ० जाव णाणावि(हे)ह(हिं) पंचवणणेहिं मणीहिं उवसोभिए ० जाव वावीओ पुक्खरिणीओ ० जाव वाणमंतरा देवा य देवी-ओ अ आसयंति सयंति ० जाव भुंजमाणा विहरंति ।

(तासं थं वणसंडाणमित्यादि) तयोर्वैताळ्योभयपार्श्व-वर्तिनोभूमिगतयोर्वनखण्डयोर्बहुसमरमणीयाभूमिभागावृद्धौ वैताळ्यगिरेरुभयोः पार्श्वयोर्दश दश योजनान्युत्पत्य-गत्वा अत्र द्वे विद्याधरभ्रेण्यौ-विद्याधराणामाभयभूते प्रवृत्ते । एका दक्षिणभागे, एका श्वेतरभागे इत्यर्थः । प्राग्परायने उदग्-क्षिणविस्तीर्णौ । उभे अपि विष्कम्भेन दश दश योजनानि ।

अत एव प्रथममेकलायां वैताळ्यविष्कम्भसिंशद् योजनानि । पर्वतसमिके आयामेन वैताळ्यवदिमे अति पूर्वाप्रोदधि-स्पृष्टे इत्यर्थः । तथा प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पञ्च-वरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनखण्डाभ्यां संपरिक्खिते । एव-मेकैकस्यां भ्रेण्यां द्वे पञ्चवरवेदिके, द्वे च वनखण्डे, इत्यु-भयोः भ्रेण्योर्मौलने चतस्रः पञ्चवरवेदिकाः, चत्वारि व-नखण्डानीति ज्ञेयम् । संवादी चाऽयमर्थः श्रीमल्लगिरि-कृतबृहत्संहितासमासवृत्त्या । तथा च तत्रोक्तम्—“ एकैका च भ्रेणिरुभयपार्श्ववर्तिभ्यां वैताळ्यप्रमाणाऽऽयामाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां पञ्चवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां वनखण्डाभ्यां सम-न्ततः परिक्रिता । ” इति शेषं सूत्रं गतार्थमिति । अथ तयोः भ्रेण्योः स्वरूपं पृच्छति—(विज्जाहरेत्यादि) मता-र्थम्, नवरम् अत्र बहुधादर्शेषु—“ नाणामणिपंचवणणेहिं मणीहिं ” इति पाठो न दृश्यते, परं राजप्रशनीयसूत्रवृ-त्त्योर्दृष्टत्वात् संगतत्वाच्च “ नाणाविहपंचवणणेहिं मणीहिं तणेहिं ” इति पाठो लिखितोऽस्तीति बोध्यम् । (जं०२वत्त०)

मणीनां वर्णकर्मार्थम्—“ नानाविहेहिं पंचवणणेहिं मणीहिं उवसोभिए । तं जहा—किरेहेहिं, णीलेहिं, लोहिपाहिं, हालिहेहिं, सुक्किहेहिं य । तत्थ थं जे ते किरेहा मणी तेसिं थं मणीणं इमेयारुवे वणणावासे पणत्ते । से जहानामए जीमूतति वा अंजणेति वा खंजणे-ति वा कज्जलेइ वा गवलेइ वा गवलगुलियाइ वा भ-मरेइ वा भमगवलियाति वा भमरपत्तगयसारेइ वा जं-बुफलेइ वा अहारिंदेइ वा पुरिपट्टेइ वा गपति वा गय-कलभएति वा किण्डन्पेति वा किण्डकेसरेइ वा आगा-सथिगलेइ वा किरेहाऽसोएइ वा किरेहकरवीरेइ वा किरेहबं-धुजीवेइ वा भवे एयारुवे सिया ? । गोयमा ! णो इणंढु समंढु । ते थं किरेहा मणी एत्तो इट्टतराए चेव पियनराए चेव कंतत-राए चेव मणामनराए चेव मणुणत्तराए चेव वणणेणं पणत्ता ॥ जे ते णीला मणी, तेसिं थं मणीणं इमेयारुवे वणणावा-से पणत्ते, से जहानामए भिगेति वा भिगपत्तेइ वा सुपर वा सुयपिच्छेइ वा चासेइ वा चासपिच्छेइ वा नीलाइ वा नीलगु-लियाइ वा सामाएति वा उच्चंतएति वा वणरातीति वा हलहरवस्सेति वा मोरगीवाइ वा पारेवयगीवाति वा अयसीकुसुमेति वा वाणकुसुमेति वा अंजणकेसियाकुसुमेइ वा नीलुप्पलेइ वा नीलाऽसोगेइ वा नीलबंधुजीवेइ वा नी-लकणवीरेइ वा भवे एयारुवे सिया ? । णो इणंढु समंढु । तेणं णीला मणी एत्तो इट्टतरा चेव ० जाव वणणेणं पणत्ता ॥ तत्थ जे ते लोहिया मणी, तेसिं थं इमेयारुवे वणणा-वासे पणत्ते, से जहानामए उरमरुहिरेइ वा ससकहिरेइ वा नरुहिरेइ वा घराहरुहिरेइ वा बालदगोवेइ वा बाल-दिवाकरेति वा संमभ्ररागेइ वा गुंजजरागेइ वा जासुण-कुसुमेइ वा किंसुयकुसुमेइ वा पालियाकुसुमेति वा जाति-हिंगुलेति वा सिलप्पव्वालेति वा पवालंकुरेति वा लोहि-कलमणीति वा लक्खारसगेइ वा किमिरागकंबलेइ वा वी-णपिट्टरासीति वा रत्तुप्पलेइ वा रत्ताऽसोगेइ वा रत्तकणवी-रेति वा रत्तबंधुजीवेइ वा, भवे एयारुवे सिया ? । णो इणंढु समंढु । ते थं लोहिया मणी एत्तो इट्टतरा चेव ० जाव वणणेणं पणत्ता ॥ तत्थ थं जे ते हालिहा मणी तेसिं थं

मणीं इमेयारूवे बरणावासे पण्णत्ते, से जहाणामप चंघे
वा चंपगच्छुणीह वा हालिहाह वा हालिहामेदेति वा हालि-
हयालियाह वा हरियालियालेह वा हरियालमेदेति वा ह-
रियालगुलियाह वा विउरेति वा विउरंगरागेति वा बरक-
णपति वा बरकणगनिसेह वा सुवरणसिण्णपति वा ब-
रपरिसवसेति वा सङ्गइकुसुमेति वा चंपाकुसुमेह वा
कुंदडियाकुसुमेह वा तडडकुसुमेह वा बोंसाडियाकुसुमेति वा
सुवरणजुहियाकुसुमेह वा कोरिटकरमङ्गवामेति वा सुहि-
रणियाकुसुमेति वा धीयगकुसुमेति वा पीयासोपति वा
पीयकणवीरेह वा पीयबंधुजीवपति वा भवे पयारूवे सिया ?।
खो इण्णं समट्ठं । ते णं हालिहा मणी एत्तो इट्ठरा खेव
० जाव वरणेणं पण्णत्ता ॥ तत्थ णं जे ते सुक्किहा मणी,
तेसि णं मणीणं इमेयारूवे बरणावासे पण्णत्ते, से जहा-
णामप अंकेह वा संकेह वा चंवेह वा कुंदेह वा दंतपं-
तीह वा हंसावलीह वा कोंचावलीति वा बलायावलीति
वा हारावलीति वा चंदावलीह वा सारयबलाहप ति वा धं-
तधोरुप्पपट्टेह वा सालिपिट्टासीह वा कुंदपुप्फासीह वा
कुमुयरासीह वा सुक्किवाडीह वा पिण्णमंजियाह वा भि-
सेह वा मुणालीह वा गयदंतेह वा लवंगदलप वा पोंडरी-
यदलप वा सिंघुवारमङ्गवामेति वा सेयाऽसोगेह वा सेय-
कणयरे वा सेयबंधुजीपह वा भवे पयारूवे सिया । खो
इण्णं समट्ठं । ते णं सुक्किहा मणी इत्तो इट्ठरा खेव
० जाव वरणेणं पण्णत्ता ॥ तेसि णं मणीणं इमेयारूवे गंधे
पण्णत्ते, से जहाणामप कोट्टपट्टाणं वा तगरपुडाणं वा
पलापुडाणं वा चोयपुडाणं वा दमणगपुडाणं वा कुकु-
मपुडाणं वा चंदणपुडाणं वा उसीरपुडाणं वा मरुयगपु-
डाणं वा जाहपुडाणं वा जूडियपुडाणं वा मल्लियपुडाणं
वा केयपुडाणं वा पाडलिपुडाणं वा लोमालियापुडाणं
वा अगुरुपुडाणं वा लवंगपुडाणं वा कपूरपुडाणं वा वा-
सपुडाणं वा अणुवारंसि उग्भिज्जमाणेण वा कोट्टेज्जमा-
णाण वा निभिज्जमाणेण वा रुविज्जमाणेण वा वि-
किरिज्जमाणेण वा परिभुज्जमाणेण वा भंडातो वा भंडं
साहरिज्जमाणेण वा ओराला मणुणेण मणहरा घाण-
मणोनिव्वितिकरा सव्वतो समंता गंधा अभिनिस्सवंति भवे
पयारूवे सिया । खो इण्णं समट्ठं । तेसि णं मणीणं
एत्तो इट्ठराय खेव गंधेणं पण्णत्ता ॥ तेसि णं मणीणं
इमेयारूवे फासे पण्णत्ते । से जहाणामप आइरणेति वा
रुपह वा बूरेह वा णवणीपह वा हंसगम्भलीति वा
सिरीसकुसुमणिचपति वा बालकुसुमपत्तरासीति वा भवे
पयारूवे सिया । खो इण्णं समट्ठं । ते णं मणी एत्तो
इट्ठराय खेव ० जाव फासेणं पण्णत्ता ॥ (रा०) " अथो-
भयभ्रैर्योनिगरसंख्यामाह—(तत्थ णं दाहिणिङ्गप इत्यादि)
तत्र तयोः भ्रैर्योर्मध्ये दक्षिणस्यां विद्याधरभ्रैर्यां गगन-
बल्लभप्रमुखाः पञ्चाशद्विद्याधरनगरावासाः प्रकृताः, व्या-
ख्यातो विशेषप्रतिपत्तिरिति, तेन नगरावासा राजधानीरूपा
हेयाः, स्वस्वदेशप्रतिबद्धाः । यदाह—“ते दसजोयणपिडुलेहि,
सेडिसु जम्मुत्तरासु सजणवया । गिरिबरवीहासु कमा, लय-
रपुरा पण्ण सट्ठी य ॥१॥” इति । उत्तरस्यां विद्याधरभ्रैर्यां रथ-
नूपुरचक्रवालप्रमुखाः दक्षिणविद्याधरनगरावासाः प्रकृताः । द-

क्षिणभ्रैर्योः शकाशादस्या अधिकदीर्घत्वात् । अथभचरि-
त्राऽऽप्री तु दक्षिणभ्रैर्यां रथनूपुरचक्रवालम् उत्तरभ्रैर्यां
गगनबल्लभप्रमुकम्, तत्त्वं तु सातिशयभुतधरगम्यम् । अनयोर्मु-
ख्यता च भ्रैर्यधिपराजधानीत्वेनेति । एवमेवेति—उक्तन्यायेनैव
सह पूर्वोक्तयदपरंतत् सपूर्वापरं संख्यां तेन दक्षिणस्यामु-
त्तरस्यां च विद्याधरभ्रैर्यामेकं दशोत्तरं विद्याधरनगरावा-
सतं भवतीति आख्यातं मया अन्यैश्च तीर्थकरैरिति । भे-
रिण्डयगतपञ्चाशत्पट्टिसङ्कलने यथोक्तसंख्याभवनादेवां च
दशोत्तरशतसंख्यानगराणां नामानि श्रीहेमाऽऽचार्यकृतभी-
मदेवचरित्रादवगन्तव्यानीति । (ते विज्जाहरेत्यादि) तावि
विद्याधरनगराणि अत्रानि भवनाऽऽदिभिर्द्विमुपगतानि
स्तिमितानि निर्भयत्वेन स्थिराणि समृद्धानि धनधान्याऽऽदि-
युक्तानि । ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । तथा प्रमुदिता इष्टाः प्र-
मोदवस्तूनां सङ्गावाद् जना नगरीवास्तव्यलोका जानपदाश्च
जनपदभवास्तत्राऽऽयाताः सन्तो येषु तानि तथा । यावत्कर-
णात् सर्वोऽपि प्रथमोपाङ्गतधम्पाधर्षको ग्राह्यः । (ज० १ वक्षः)

स च इत्यम्—

मूलम्—“ते णं काले णं ते णं समप णं चंपा नाम नयरी
होत्था, रिद्धिथिमियसमिद्धा पमुइयजणजाणवया अइ-
रणजणमणुस्सा इलसयसहस्ससंकिट्टविकिट्टलट्टपण्णत्तसेउ-
सीमा कुक्कुडसंडंअगामपउरा उक्कुजवसालिकलिया गोम-
हिस्सगवेलगण्णभूता आयावदंतवइयजुवइविविहसणिलविट्ठ-
बहुला उक्कोडियगायगंडिभेयमडतकरसंडरक्करहिया केमा
णिरुवइवा सुभिकका वीसत्थसुडावासा अणेणकोडि-
कुडुंबयाइरणलण्णुयसुहा णडणइगजल्लमङ्गमुट्ठियबेलं-
वयकहगपवगलासगआइक्खगल्लखंखतूणइज्जतुववसिणियअणे-
गतालायराणुवरिया आरामुज्जाणअगइतलागवीहियवणि-
णिगुणेववेया नंदणवणसभिभज्जगासा । ”
अस्य व्याख्या—इह च बहवो वाचनाभेदा दृश्यन्ते, तेषु च यमे
वाऽवमोत्स्यामहे तमेव व्याख्यास्यामः, शेषास्तु मतिप्रता स्व-
यम्हाः । तत्र योऽयं ‘णं’ शब्दः स वाक्यालङ्कारार्थः, ‘ते’ इत्यत्र
च य एकारः स प्राकृतशैलीप्रभवो, यथा ‘करेमि भंते !’ इत्या-
दिषु, ततोऽयं वाक्यार्थो जातः—तस्मिन् काले तस्मिन् स-
मये यस्मिन्नसौ नगरी बभूवेति, अधिकारो वेद्यं सप्तमी ।
अथ कालसमययोः कः प्रतिविशेषः ?, उच्यते—काल इ-
ति सामान्यकालो वर्तमानावसर्पित्याद्यतुर्यविभागलक्षणः
समयस्तु तद्विशेषो यत्र सा नगरी स राजा वर्तमानस्वा-
मी च बभूव । अथवा—तृतीयैवेयं, ततश्च तेन कालेन अव-
सर्पित्विचतुर्थीरकलक्षणेन हेतुभूतेन तेन समयेन तद्विशेष-
भूतेन हेतुना चम्पा नाम नयरी (होत्थ लि) अभवत्, आसी-
दित्यर्थः । ननु चेदानीमपि साऽस्ति किं पुनरपि तत्राव-
करणकाले ?, तत्कथमुक्तमासीदिति ? । उच्यते—अवसर्पि-
तीत्वात्कालस्य वर्तकप्रवर्धनीतविभूतियुक्ता सा नयरी
नास्तीति । ‘रिद्धिथिमियसमिद्धा’ अत्रा—अवस्थाऽऽदिभिर्द्वि-
मुपगता, स्तिमिता—अवकटितत्वेन स्थिरा, समृद्धा-
धनधान्याऽऽदियुक्ता, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । ‘पमुइय-
जणजाणवया’ प्रमुदिताः—इष्टाः प्रमोदकारणवस्तूनां स-
ङ्गावात्, जनाः—नगरीवास्तव्यलोका जानपदाश्च—जनपद-
भवास्तत्रायाताः सन्तो यस्यां का प्रमुदितजनजनपदा, त-

ठान्तरे—‘पमुइयजणुज्जाणजणवया ।’ तत्र प्रमुदितजनान्युद्या-
नानि जनपदाश्च यस्यां सा तथा । ‘आइएणजणमणुस्सा’ म-
नुष्यजनेनाऽऽकीर्णा—सङ्कीर्णा, मनुष्यजनाकीर्णेति वाच्ये रा-
जवन्ताऽऽदिदर्शनादाकीर्णजनमनुष्येत्युक्तम्, आकीर्णो वा गु-
णव्याप्तो मनुष्यजनो यस्यां सा तथा । “हलसयसहस्स-
संकिट्ठविकिट्ठलट्ठपणससेउसीमा ” हलानां—लाङ्गलानां श-
तैः सहस्रैश्च शतसहस्रेषां—लक्षैः संकृष्टा—विलिखिता वि-
कृष्टं—दूरं यावद् अविकृष्टा वा—आसक्ता लष्टा—मनोहा कर्ष-
काभिमतफलसाधनसमर्थत्वात् । “पणत्त सि” योग्यीकृता
बीजवपनस्य सेतुसीमा मार्गतीमा यस्याः सा तथा, अथवा-
संकृष्टाऽऽदिविशेषणानि सेतूनि—कुल्याजलसेकक्षेत्राणि सी-
मासु यस्याः सा तथा, अथवा—हलशतसहस्राणां संकृष्टेन-
संकषणेन विकृष्टाः—दूरवर्तिन्यो लष्टाः प्रक्षपिताः—कथिताः
सेतुसीमा यस्याः सा तथा, अनेन तज्जनपदस्य लोकवा-
हुल्यं क्षेत्रवाहुल्यं चोक्तम् । “कुक्कुडसेडेयगामपउरा ” कु-
क्कुटाः—ताम्रकुडाः षण्डियाः—षण्डिपुत्रकाः तेषां ग्रामाः—
समहास्ते प्रचुराः—प्रभूताः यस्यां सा तथा, अनेन लोक-
प्रमुदितत्वं व्यक्तीकृतं, प्रमुदितो हि लोकः क्रीडार्थं कुक्कु-
टान् पोषयति षण्डांश्च करोतीति । “उच्छुजवसालिकलि-
या ।” पाठान्तरेण—“उच्छुजवसालिमालिणीया ।” एतद्व्या-
प्त्यर्थः, अनेन च जनप्रमोदकारणमुक्तम्, न ह्यवप्रकारव-
स्त्वभावे प्रमोदो जनस्य स्यादिति । “गोमहिसगवेलगण-
भूया ।” गवादयः प्रभूताः—प्रचुरा यस्यामिति वाक्यम्, ग-
वेलकाः—उरभ्राः । “आयारवंतवेइयजुवइयिविहमणिणिवि-
ट्ठबहुला ।” आकारवन्ति—सुन्दराऽऽकाराणि आकारचित्राणि
वा यानि चेत्यानि—देवताऽऽयतनानि युवतीनां च—तरुणाणां
पर्यतरुणीनामिति हृदयं, यानि विविधानि सन्निविष्टानि-
सन्निवेशनानि पाटकास्तानि बहुलानि—यद्वा यस्यां सा त-
था, “अरिहंतवेइयजणवयवमणिणिविट्ठबहुले सि” पाठा-
न्तरं, तत्तार्ह्येत्यानां जनानां प्रतीनां च विविधानि यानि
सन्निविष्टानि—पाटकास्तैर्बहुलानि विग्रहाः । “सुयागवि-
त्तवेइयजुवसरिणाविट्ठबहुला ” इति च पाठान्तरम्,
तत्र च सुयागाः—शाभनयक्षाः चित्रचेत्यानि—प्रतीतानि,
युपचितयो—यज्ञेषु युपचयनानि, इतानि वा क्रीडावि-
शेषाश्चितयः तेषां सन्निविष्टानि—निवशास्तैर्बहुला या सा
तथा । “उक्कोडियगायगठिमेयभइतक्कसंडरक्कसराहिया ।”
उत्कोटा—उत्कोचा लज्जेत्यर्थः । तथा ये व्यवहरन्ति ते औ-
त्कोटिकाः गात्रान्—मनुष्यशरीरावयवविशेषान् कट्पादः
सकाशाद् प्रान्थम—कार्यापणाऽऽदिपुट्टलिकां भिन्दन्ति—आ-
च्छिन्दन्तीति गात्रप्रस्थिभेदकाः । “उक्कोडियगाहगठिमेय ”
इति च पाठान्तरं व्यक्तं, भटाः—चारभटाः बलान्कारप्रवृत्त-
यः, तस्कराः—तदेव—चापं कुर्वन्तीत्येवंशीलाः, खण्डरक्षाः—
दण्डपाशिकाः शुल्कपाला वा, एमी रहिता या सा तथा, अ-
नेन तन्नेपद्रवकारिणामभावमाह । “खेमा ” अशिषामाया-
न् । “निरुवहवा ” निरुपद्रवा, अविद्यमानराजाविकृतोप-
द्रवेत्यर्थः । “सुभिक्का ” सुष्ठु मनोहा प्रचुरा भिक्षा भिक्षु-
काणां यस्यां सा सुभिक्का । अत एव पाण्डिनां गृहस्थानां
च “वीसत्थसुहावासा ” विश्वस्त्वानां निर्मयानामनुत्सुकानां
वा सुखः—सुखस्वरूपः शुभो वा आवासो यस्यां सा

तथा । “अणेणक्केडिक्कुडिम्बियाएणनिच्चयसुहा ।” अनेकाः
कोटयो द्रव्यसङ्ख्यानां स्वरूपपरिमाणे वा येषां ते अने-
ककोटयः तैः कौटुम्बिकैः—कुटुम्बभिराकीर्णा—सङ्कुला या
सा तथा, सा चासौ निर्वृता च—सन्तुष्टजनयोगात्सन्तो-
षवतीति कर्मधारयः, अत एव सा चासौ सुखा च शुभा
वेति कर्मधारयः । “नउनट्ठगज्जमल्लमुट्ठियवेलम्बयकहम-
पवगलासगआइक्कगलंखमंखतूणइल्लतुम्बवीणियअणेगलाखा-
यराऽणुचरिया ।” नटाः—नाटकानां नाटयितारो नर्तका
ये नृत्यन्ति, अङ्गिला इत्येके, जङ्गाः—वरत्राखेलकाः, राक्षः
स्तोत्रपाठका इत्यन्ये, मल्लः—प्रतीताः, मौष्टिका—मल्ला एव
ये मुष्टिमिः प्रहरन्ति, विडम्बकाः—विदूषकाः, कथकाः
प्रतीताः, मयका ये उत्सवन्ते नद्यादिकं वा तरन्ति, लासकाः—
ये रासकान् गायन्ति, जयशब्दप्रयोक्तारो वा, भारडा इत्यर्थः,
आख्यायकाः—ये शुभाशुभमाख्यान्ति, लङ्काः—महावंशाप्रखे-
लकाः, मल्लाः—चित्रफलकहस्ता भिक्षुकाः, ‘तूणइल्ला’ तू-
णाऽभिधानवाद्यविशेषवन्तः, तुम्बवीणिकाः—घोलावाद्याः,
अनेके च ये तालाचराः—तालादानेन प्रेक्षाकारिणस्तेननुच-
रिता—आसेविता या सा तथा । “आगमुज्जाणअगइत-
लायदीहियवप्पिणिणुणोववेया ।” आरमन्ति येषु माधवी-
लतागृहाऽऽदिषु दम्पत्यादीनि क्रीडन्ति आगमाः, उद्याना-
नि—पुष्पाऽऽदिमद्वृक्षसङ्कुलान्युत्सवाऽऽदौ बहुजनमोग्या-
नि, “अगइ सि” अवटाः—कृपाः, तडागानि, प्रतीतानि
दीधिका—सारणी, “वप्पिणि सि” केदाराः, एतेषां ये
गुणा रम्यताऽऽद्यस्तैरुपपेता—युक्ता या सा तथा, उप अप
इत इत्येतस्य शब्दप्रत्ययस्य स्थाने शकन्ध्वादिदर्शनादकारलोप
उपपेत्येति भवति । क्वचित्पठ्यते—“नन्दनवणसन्निमपणा-
सा ।” नन्दनवनं—मेरोहितीयवनं तत्प्रकाशसन्निभः प्रका-
शो यस्यां सा तथा, इह चैकस्य प्रकाशशब्दस्य लोपः
उद्भूतमुख इत्यादायिचंति ।

मूलम्—“उब्बिद्धविउलंगंभीरक्कायफलिहा चक्कगयभुसुंढि-
ओरोहसयग्धिजमलकवाडघणदुप्पवेसा धणुकुडिलवंकपा-
गारपरिक्खत्ता कविसीसयवहुरइयसंठियविरायमाणा अ-
ट्टालयचरियदारगोपुरनोरणउरणयसुविभसरायमग्गा छेयाय-
रियरइयददफलिहइवकीला ।”

अस्य व्याख्या—“उब्बिद्धविउलंगंभीरक्कायफलिहा” उडि-
द्धम् ऊर्ध्वं विपुलं—विस्तीर्णं गम्भीरम्—अलम्बमध्यं स्नातम्-
उपरि विस्तीर्णम् अर्धः सङ्कटं परिक्षा च—अर्ध उपरि च समत्वा-
नरूपा यस्यां सा । तथा—“चक्कगयभुसुंढिओरोहसयग्धि-
जमलकवाडघणदुप्पवेसा ।” चक्राणि—रथाङ्गानि अरघट्टा-
ङ्गानि वा, यदाः—प्रहरणविशेषाः, भुसुरदयोऽप्येवम्, अच-
रोधः—प्रतोलिहारेभ्वान्तरप्राकारः सम्भाव्यते, शतभ्यो—
महापटयो महाशिता वा या उपरिष्ठात्पातिताः सत्यः
शतानि पुरुषाणां प्रन्तीनि, यमलानि—समसंस्थितद्वयरूपा-
णि यानि कषाटानि घनानि च निश्चिद्राणि तैर्दुष्पवेशा या
सा तथा । “धणुकुडिलवंकपागारपरिक्खत्ता ।” धनुः-
कुटिलं—कुटिलधनुस्ततोऽपि वक्त्रेण प्राकारेण परिक्षिता या
सा तथा । “कविसीसयवहुरइयसंठियविरायमाणा ।” क-
विशोर्षकैर्वृत्तरचितैः—वर्तुलकतैः संस्थितैः—विशिष्टसंस्था-

नवत्रिंशिराजमाना—शोभमाना या सा तथा । “ अष्टालय-
चरित्यदारगोपुरतोरणउरणयसुविमत्तरायमग्ना । ” अष्टाल-
काः—आकारोपरिवर्त्याभयविशेषाः, चरिका—अष्टहस्तप्रमा-
णा नगरप्रकारान्तरालमार्गाः, द्वाराणि—आकारचरिकाः,
गोपुराणि—गुरद्वाराणि, तोरणानि—प्रतीतानि, उन्नतानि—
गुणवन्ति उन्नानि च यस्यां सा तथा, सुविभक्ताः—विभक्ता
राजमार्गा यस्यां सा तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः ।
‘ क्षेत्रायरियरहयदफालहंरकीला । ’ क्षेत्रेन—निपुलेनाऽऽ-
चार्येण—शिल्पिना रचितो हदो—बलवान् परिघः—अर्गला
इन्द्रकीलभ—गोपुरावयविशेषो यस्यां सा तथा ।

मूलम्—“ विधलिषण्णच्छेत्तसिप्पियाइरणणिब्बुयसुहा सिं-
घाडगतिगचउक्कचवरपणियावणविबिहवत्थुपरिमंडिया सु-
रम्मा नरवइपविइरणमहिवइपहा अणगवरतुरगमत्तकुंजर-
इपहकरसीयसंदमाणीयाइरणजाणजुग्गा विमउलणवणलिणि-
सीभियजला पंडुरवरभवणसण्णमाहिया उत्ताणणवणपेच्छणि
ज्जा पासादीया दुरिसण्णज्जा अभिरुवा पडिरुवा ॥ ” (सूत्र १)
अस्य व्याख्या—“ विधलिषण्णच्छेत्तसिप्पियाइरणणिब्बुयसु-
हा । ” विपलीनां—वणिकपथानां हट्टमार्गाणां, वणिजां च
वाणिजकानां च, क्षेत्रं—स्थानं या सा तथा, शिल्पिभिः—कु-
म्भकाराऽऽविभिराकीर्णा, अन एव जनप्रयोजनसिद्धेर्जनानां
निर्घृतत्वेन सुखितत्वेन च निर्घृतसुखा च या सा तथा ।
वाचनान्तरे क्षेत्रशब्दस्य स्थाने क्षेत्रशब्दोऽधीयते, तत्र च
क्षेत्रशिल्पिकाऽऽकीर्णैति व्याख्येयम् । ‘ सिंघाडगतिगचउ-
क्कचवरपणियावणविबिहवत्थुपरिमंडिया । ’ अट्टाटकं—त्रि-
कोणं स्थानं, त्रिकं—यत्र रथ्याभयं मिलति, चतुष्कं—रथ्या-
चतुष्कमेतकं, चत्वरं—बहुरथ्यापातस्थानं, पणितानि—भारडा
नि तत्प्रधाना आपणा—हट्टाः, विविधवस्तूनि—अनेकविध-
वस्तूनि, एभिः परिमण्डिता या सा तथा । पुस्तकान्तरेऽधी-
यते—“ सिंघाडगतिगचउक्कचवरचउम्मुहमहापहपहेसु पणि-
यावणविबिहवसपरिमंडिया । ’ तत्र चतुर्मुखं—चतुर्द्वारं देव-
कुलाऽऽदि, महापथो—राजमार्गः, पन्थाः—तद्विहारः, ततश्च
अट्टाटकाऽऽदिषु पणितोऽऽपणैः विविधवैभवं जनैर्विविध-
वैभवाभिर्वा परिमण्डिता या सा तथा । ‘ सुरम्मा ’ अतिरम-
णीया । ‘ नरवइपविइरणमहिवइपहा । ’ नरपतिना—राजा
प्रविकीर्णो—गमनाऽऽगमनाभ्यां व्याप्तो महीपतिपथो—रा-
जमार्गो यस्यां सा तथा, अथवा—नरपतिना प्रविकीर्णो विनि-
स्ता निरस्ताऽन्येषां महीपतानां प्रभा यस्यां सा तथा । अथवा—
नरपतिभिः प्रविकीर्णो महीपतेः प्रभा यस्यां सा तथा । ‘ अ-
णगवरतुरगमत्तकुंजरइपहकरसीयसंदमाणीयाइरणजाणजु-
ग्गा । ’ अनेकैर्वरतुरगैर्मत्तकुंजरैः “ रहपहकर ति ” रथनिकरैः
शिविकाभिः स्यन्दमानीभिराकीर्णो—व्याप्ता यानैर्युग्यैश्च या
सा तथा, अथवा—अनेके वरतुरगाऽऽदयो यस्याम् आकीर्णानि
च गुणवन्ति यानाऽऽदीनि यस्यां सा तथा, तत्र शिविकाः—
कूटाऽऽकारेणाच्छादिता जम्पानविशेषाः, स्यन्दमानिकाः पुरु-
षप्रमाणजम्पानविशेषाः, यानानि—शकटाऽऽदीनि, युग्यानि—गो-
वधियप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि वेदिकोपशोभितानि
जम्पानान्येवेति । ‘ विमउलणवणलिणिसोभियजला । ’ विमु-
कुलाभिः—विकसितकमलामिर्नवामिर्नलिनीभिः—पद्मिनीभिः
शोभितानि जलानि यस्यां सा तथा । ‘ पंडुरवरभवणस-

णिमहिया । ’ पाण्डुरैः—सुधाधवलैः वरभवनैः—प्रासादैः स-
म्यक् नितरां महितेव महिला—पूजिता या सा तथा ।
“ उत्ताणणवणपेच्छणिज्जा । ” सौभाग्यातिशयादुत्तानिकैः—
अनिमिषितैः नयनैः—लोचनैः प्रेक्षणीया या सा तथा । ‘ पासा-
इया ’ वित्तप्रसक्तिकारिणी । ‘ दुरिसण्णज्जा । ’ यां पश्य-
न्वस्तुः श्रमं न गच्छति । ‘ अभिरुवा ’ मनोहररूपा । ‘ प-
डिरुवा ’ प्रहारं २ प्रति रूपं यस्याः सा तथेति ॥१॥ ” (औ०)
अथ कियन्पर्यन्तः स ग्राह्य इत्याह—“ पडिरुवा ” इति ।
प्रतिरूपाणि प्रतिविशिष्टमसाधारणं रूपमाकारो येषां तानि
तथा तेषु, लमिति प्राग्वत् । विद्याधरनगरं विद्याधररा-
जानः परिवसन्ति । अत्र समासान्तविधेरनित्यत्वाद्भादन्तता ।
कथंभूतास्ते इत्याह—महाहिमवान् हैमवतक्षेत्रस्यान्तरः
सीमाकारी वर्षधरपर्वतः मलयः पर्वतविशेषः सुप्रतीतो
मन्दरो मेरुः माहेन्द्रः पर्वतविशेषः शक्रो वा ते इव साराः
प्रधानाः । “ रायवणओ भाणियच्चो ति । ” अत्राऽपि सर्वैः
प्रथमोपाङ्गतो राजवर्णको भणितव्य इति । ज० १ वक्ष० ।

स च इत्थम्—

“ तत्थं णं चंपाए णयरीए कूणिए णामं राया परिवसइ ,
महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे अचंतविसुद्धी-
हरायकुलवंससुप्पसूए गिरंतं रायलक्खणविराइअंगमंगे
बहुजणबहुमाणे पूजिए सम्बगुणसमिद्धे खसिए मुइए
मुद्धाहिंसितं माउपिउसुजाए दयपसे सीमंकरे सीमंधरे
खमंकरे खमंधरे मणुस्सिन्दे जणवयपिया जणवयपाले ज-
णवयपुरोहिण्ण सेउकरे केउकरे णरपवरे पुरिसपवरे पुरि-
ससीहे पुरिसवग्गे पुरिसासाविने पुरिसपुंडरीए पुरि-
सवरगंधवथी अहे दिसे विसे विधिगणविउलमवणस-
यणासणजाणवाहणाइरणे बहुधणबहुजायकवरयते आ—
ओगपओगसंपउसे विच्छाडिअपउरभत्तपाणे बहुदासीदास-
गोमहिंसगवेलगणभूते पडिपुणजंतकोसकोट्टागाराउहागा-
रे बलवं दुइलपक्खामिसे ओहयकंटयं निहयकंटयं मलिय-
कंटयं उडियकंटयं अकंटयं ओहयसत्तुं निहयसत्तुं मलियसत्तुं
उडिअसत्तुं निजियसत्तुं पराइयसत्तुं ववगयदुग्गिक्खं भारि-
भयविप्पमुक्कं खेमं सिवं सुभिकखं पसंतडिबडमरं रज्जं
पसासेमाणे विहरइ । ” (सूत्र ६ । औ० ।) “ विज्जाहरसे-
दी णमिति ” सूत्रं गतार्थम् । अथानैव वर्तमानामाभियो-
गश्चेति निरूपयति—(तासि णमित्यादि) तयोर्विद्याधर-
अणयोर्विदुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्वेताद्वयस्य पर्वतस्थोभयोः
पार्श्वयोर्दश दश योजनान्युत्तुमुत्पत्य अत्र द्वे आ समन्तात्
आभिसुष्येन युज्यन्ते प्रेक्षकमणौ व्यापार्यन्ते इत्याभियो-
ग्याः शक्रलोकपालप्रेष्यकर्मकारिणो व्यन्तरविशेषास्तेषामा-
वासभूते अण्यौ—आभियोग्यअण्यौ प्रवृत्ते । शेषं गतार्थं, नव-
रम्—“ वणओ दोह वि ति । ” द्वयोरपि जात्यपेक्षया पञ्च-
वरवेदिका—धनस्यैवयोर्वर्णको वाच्य इति । (ज० १ वक्ष०)

स चायम्—

“ तीसे णं जगतीए उप्पि बहुमज्झेसभाए पत्थं णं एगा
महई पउमवरवेदिया पणत्ता । सा णं पउमवरवेदिया अ-
ज्जोयणं उहं उचसेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरय-
णामई जगतीसमिया परिकेवेणं सव्वरयणामई० तीसे णं
पउमवरवेदियाए अयमेयारुइ वणत्तावा उ पणत्ते । तं जहा—

वहरामया नेमा, रिट्ठागया पट्टाणा, वेरुलियामया खंमा, सुव-
रणरूपमया कजगा, वहरामया संधी, लेहितकखमईओ सू-
ईओ, णाणामणिमया कलेवरा, नानामणिमया कलेवरसंघा-
डा, णाणामणिमया रुवा, नाणामणिमया रुवसंघाडा, अं-
कामया पक्खा, अंकामयाओ पक्खवाहाओ, जोतिरसामया,
वंसा, जोतिरसामया वंसकवेत्तुया य, रयणामईओ पट्टि-
याओ, जातरुवमयीओ ओहाडणीओ वहरामईओ उवर्णि
पुञ्जणीओ सव्वसेप रइयामते साणं छादणे । सा णं पउम-
वरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेणं गवक्खजालेणं एग-
मेगेणं खिखिणिजालेणं जाव मणिजालेणं कणयजालेणं रय-
णजालेणं एगमेगेणं पउमवरजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वतो
समेता संपरिकिञ्चता । ते णं जाला तवणिज्जलंभसगा सुव-
रणपरगमंडिया णाणामणिरयणविहहारउडहारउवसो-
भितसमुदया ईसे अणमणमसंपत्ता पुव्वाऽवरदाहिएउ-
त्तरागतेहि बाणहि मंदागं २ पज्जमाणा २ कपिज्जमाणा २
खंभमाणा २ पम्भमाणा २ सहायमाणा २ तेणं ओ-
रालेणं मणुणलेणं करणमणिवुतिकरेणं सहेणं सव्वतो
समेता आपुंमाणा सिरीए अतीव उवसोभेमाणा उवसोभे-
माणा चिट्ठति । तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे
तहि तहि बहवे हयसंघाडा गयसंघाडा नरसंघाडा किरण-
रसंघाडा किंपुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधवसंघाडा
वसहसंघाडा सव्वरयणामया अच्छा सरहा लरहा घट्टा मट्टा
णीरया णिम्मला णिप्पंका णिक्कडच्छाया सप्पभा समिरिया
सउज्जोया पान्नाइया दरिसाणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ । तीसे
णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहि तहि बहवे हयपंती-
ओ तहेव० जाव पडिरूवाओ, एवं हयवीडीओ० जाव
पडिरूवाओ, एवं हयमिहुणाई० जाव पडिरूवाई । तीसे
णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहि तहि बहवे पउमलयाओ
नागलताओ, एवं असोगलयाओ चंपगलयाओ वयवणलयाओ
वासंतिलयाओ अतिमुत्तगल-
याओ कुंदलयाओ सामलयाओ णिक्क कुसुमियाओ० जाव सु-
विहितपिंडमंजुविडिसकधरीओ सव्वरयणामईओ लरहा-
ओ घट्टाओ मट्टाओ णीरयाओ णिम्मलाओ णिप्पंकाओ णिक्क
कडच्छायाओ सप्पभाओ समिरियाओ सउज्जोयाओ पा-
न्नाइयाओ दरिसाणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ
से केणउट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ—पउमवरवेइया पउम-
वरवेइया ? । गोयमा ! पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे
तहि तहि वेदियासु वेदियावाहासु वेदियासीसफलगे-
सु वेदियापुडंतरेसु खंभेसु खंभवाहासु खंभसीसेसु खंभ-
पुडंतरेसु सुईसु सुईमुंडेसु सुईफलणसु सुईपुडंतरेसु प-
क्खेसु पक्खवाहासु पक्खपंतरेसु बह्वं उण्णलाई पउ-
माई० जाव सनमहस्सपत्ताई सव्वरयणामयाई अच्छाई स-
रहाई लरहाई घट्टाई मट्टाई णीरयाई णिम्मलाई निप्पं-
काई निक्कडच्छायाई सप्पभाई समिरियाई सउज्जो-
याई पान्नादीयाई दरिसाणिज्जाई अभिरूवाई पडिरूवाई
महता २ वासिककज्जलमयाई पणत्ताई समणाउसो !,
से तेणउट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पउमवरवेइया २ ।
पउमवरवेइया णं भंते ! किं सासया, असासया ? । गो-
यमा ! सिय सासया, सिय असासया ॥ से केणउट्टेणं भंते !

एवं बुच्चइ—सिय सासया, सिय असासया ? । गोयमा !
ववट्टयाए सासता, वरणपज्जवेहि गंधपज्जवेहि रसपज्ज-
वेहि फासपज्जवेहि असासता, से तेणउट्टेणं गोयमा !
एवं बुच्चइ—सिय सासता, सिय असासता । पउमवर-
वेइया णं भंते ! कालओ केवचिरे होति ? । गोयमा ! ण
कया वि णाति, ण कया वि णत्थि, ण कया वि न भविस्स-
ति, भुवि च भवति य भविस्सति य धुवा नियया
सासता अक्खया अव्वया अव्वट्टिया णिक्का पउमवरवे-
दिया । (सू० १२४)

वनखण्डवर्णकः—

“ तीसे णं जगतीए उप्पि बाहि पउमवरवेइयाए पत्थ
णं एगे महं वणसंडे पणत्ते, देसूणाई दो जोयणाई ख-
कपालविकखंभेणं जगतीसमए परिक्खेवेणं किरहे
किरहोभासे० जाव अणगसगडरहजाणजुग्गपरिमोयले
सुरम्मे पासादीए सरहे लरहे घट्टे मट्टे नीरए
निप्पंके निम्मले निक्कडच्छाए सप्पमे समिरीए सउज्जो-
ए पासादीए दरिसाणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे । तस्स णं
वणसंडस्स अतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते, से ज-
हानामए—आलिगपुक्खरेति वा मुइंगपुक्खरेति वा सर-
तलेइ वा करतलेइ वा आर्यसमंडलति वा चंदमंडलति
वा सुरमंडलेति वा उरम्भचम्मेति वा उसम्भचम्मेति वा व-
राहचम्मेति वा सीहचम्मेति वा वग्गचम्मेति वा विग-
चम्मेति वा दीविचम्मेति वा अणगसंकुकीलगसहस्स-
वितते आवडपच्चावडसेदीपसेदीप्पोतिःथयसोविःथयपू-
समाणवज्जमाणमच्छं क्कमकरंडकजारमारफुल्लावलिपउमपत्त-
सागरतरंगवासंतिलयपउमलयभत्तिचित्तेहि सच्छाएहि स-
मिरीएहि सउज्जोएहि नाणाविहपंचवणंहि तणेहि य म-
णीहि य उवसोहि । तं जहा—किरहोहि० जाव सुक्खेहि ।
तत्थ णं जे ते किरहा तणा य मणी य, तेसि णं अयमे-
तारूवे वण्णावासे पणत्ते, से जहानामए जीमूतेति वा
अज्जणेति वा खंजणेति वा कज्जलेति वा मसीइ वा गुलि-
याइ वा गवलेइ वा गवलगुलियाति वा ममरेति वा भ-
मरावलियाति वा भमरपत्तगयसारति वा जंबुकलेति वा
अहारिट्टेति वा पुरिपुट्टपति वा गपति वा गयकल-
मेति वा करहसप्पइ वा करहकेसरेइ वा आगासधिग्ग-
लेति वा करहासोएति वा किरहकणवीरेइ वा करहव-
धुजीवपति वा भवे एयारूवे सिया ? । गोयमा ! णो इ-
ण्टे समट्टे, तेसि णं करहाणं तणाणं मणीणं य इत्तो इट्ट-
थराए खेव केततराए खेव पियतराए खेव मणुणतराए
खेव मणामतराए खेव वरणेणं पणत्ते । तत्थ णं जे ते
णीलगा तणा य, मणी य तेसि णं इमेयारूवे वण्णावासे
पणत्ते, से जहानामए भिंगेइ वा भिंगपत्ते ति वा चासे-
ति वा चासपिच्छेति वा सुपति वा सुयपिच्छेति वा णी-
लीति वा णीलीभेपति वा णीलीगुलियाति वा सामाप-
ति वा उच्चंतपति वा वक्काईइ वा हलहरवसणेइ वा मो-
रगीवानि वा पारेवयगीवानि वा अयसिकुसुमेति वा
अज्जणकेसिगाकुसुमेति वा णीलुप्पलेति वा णीलासो-
पति वा णीलकण्वारेति वा णीलबधुजीवपति वा, भवे
एयारूवे सिया ? । णो इण्टे समट्टे । तेसि णं णीलगाणं

तणाणं मणीणं य एत्तो इट्टतराणं चेव कंततराणं चेव० जाव वरणेणं पणत्ते । तत्थ जे ते लोहितगा तणा य मणी य तेलिं णं अयमेयारूवे वरणवासे पणत्ते । से जहाणामप ससकरुहिरेति वा उरम्भरुहिरेति वा गरुहिरेति वा व- राहरुहिरेति वा महिसरुहिरेति वा बालिदगोमपति वा बालविवागरेति वा संभ्रभरागेति वा गुंजहरापति वा जातिहिगुलपति वा सिलप्पवालेति वा पवालंकुरेति वा लोहितकखमणीति वा लक्खारसपति वा किमिरांगे वा र- णकंबलेइ वा चीणपिसरासीइ वा जासुयणकुसुमेइ वा किं- सुअकुसुमेइ वा पालियाकुसुमेइ वा रत्तप्पलेति वा रत्ता- सोगेति वा रत्तकणयारेति वा रत्तबंधुजीवेइ वा, भवे पयारू- वे सिया ? । नो इण्ठे समट्ठे । तेलिं णं लोहियगाणं तणाणं य मणीणं य एत्तो इट्टतराणं चेव० जाव वरणेणं पणत्ते । तत्थ णं जे ते हालिहगा तणा य मणी य, तेलिं णं अयमेयारूवे वरणवासे पणत्ते, से जहा णाम प- चंपण वा चंपयळ्झीइ वा चंपयभेपइ वा हालिहाति वा हालिहभे- पति वा हालिहमुलियाति वा हरियालेति वा हरियालभेप- ति वा हरियालगुलियाति वा चिउरेति वा चिउंगरागेति वा वरकणपति वा वरकणगतिघसेति वा सुवणसिप्पपति वा वग्गुसिस्वसणेति वा सल्लइकुसुमेति वा चंपककुसुमेइ वा कुड्डिडयाकुसुमेति वा कोंरंटकदामेइ वा तडउडा- कुसुमेति वा घोंसाडिडयाकुसुमेति वा सुवणज्जूदियाकुसु- मेति वा सुहग्गियाकुसुमेइ वा कोंरिटवग्गमल्लदामेति वा बीयगकुसुमेति वा पीयासोपति वा पीयकणधी- ति वा पीयबंधुजीपति वा, भवे पयारूवे सिया ? । नो इण्ठे समट्ठे । ते णं हालिहा तणा य मणी य एत्तो इट्टतराणं चेव० जाव वरणेणं पणत्ता । तत्थ णं जे ते सुक्खिज्जा तणा य मणी य, तेलिं णं अयमेयारूवे वरणवासे पणत्ते । से जहानामप-—अंकेति वा संखेति वा चंदेति वा कुंदेति वा कुसुमे ति वा द्यरपति वा दहिधणेइ वा खीरेइ वा खीरपूरेइ वा इंसायलीति वा कौचावलीति वा हारावलीति वा बलायाऽ- वलीति वा चंदावलीति वा सारदियबलाहपति वा धं- धधोयरुप्पपट्टेइ वा सालिपिट्टरासीति वा कुंदपुप्फरा- सीति वा कुमुयरासीति वा सुक्खिवाडीति वा पेडुणमिजा- ति वा बिमेति वा मिणालियाति वा गयदंतेति वा लवंगदले- ति वा पोंडयीयदलेति वा सिदुवारमल्लदामेति वा सेतासोप- ति वा सेयकणवीरेति वा सेयबंधुजीपइ वा, भवे पयारू- वे सिया ? । णो इण्ठे समट्ठे । तेलिं णं सुक्खिज्जाणं त- णाणं मणीणं य एत्तो इट्टतराणं चेव० जाव वरणेणं प- णत्ते । तेलिं णं भंते ! तणाणं य मणीणं य केरिसणं फासे पणत्ते ? । से जहाणामप-—कोट्टपुडाणं वा पत्तपु- डाणं वा ओयपुडाणं वा तगरपुडाणं वा एलापुडाणं वा किरिमेरिपुडाणं वा चंदणपुडाणं वा कुंकुमपुडाणं वा उसीरपुडाणं वा चंपणपुडाणं वा मरुगपुडाणं वा द- भणगपुडाणं वा जातिपुडाणं वा जूदियापुडाणं वा म- ङ्गिवापुडाणं वा सोमालियपुडाणं वा वासतियपुडाणं वा केयतिपुडाणं वा कप्पूरपुडाणं वा अणुवायंसि उभिज्ज- माणाणं य शिभिज्जमाणाणं य कोट्टेज्जमाणाणं वा कवि-

ज्जमाणाणं वा उक्किरिज्जमाणाणं वा विकिरिज्जमाणाणं वा परिभुज्जमाणाणं वा भंडाआ वा भंडं साहरिज्जमाणाणं ओराला मणुणा कणमणणिवुत्तिकरा सव्वतो समंता गंधा अभिणस्सवन्ति, भवे पयारूवे सिया ? । णो इ- ण्ठे समट्ठे । तेलिं णं तणाणं य मणीणं य एत्तो उ इट्टतराणं चेव० जाव मणामतराणं चेव गंधे पणत्ते ॥ तेलिं णं भंते ! तणाणं य मणीणं य केरिसणं फासे पणत्ते ? । से जहाणामप-—आइणेति वा रूपति वा वरेति वा णवणोतेति वा हंसगम्भ- तूलीने वा सिरीसकुसुमाणवपति वा बालकुमुदपत्तरा- सीति वा, भवे पयारूवे सिया ? । णो इण्ठे समट्ठे । तेलिं णं तणाणं य मणीणं य एत्तो इट्टतराणं चेव० जाव फासेणं पणत्ते ॥ तेलिं णं भंते ! तणाणं य मणीणं य पुष्पाव- रदाहणउत्तरागतेहिं वापहिं मंदायं मंदायं पइयाणं वेइयाणं कंपियाणं खोभियाणं चालियाणं फोदियाणं घट्टि- याणं उदीरियाणं केरिसणं सइ पणत्ते ? । से जहा णाम प- सिवियाणं वा संदमणीयाणं वा रहवरस्स वा सल्लसस्स सज्जयस्स सघंटयस्स सनोरणवरस्स सणंदिधामस्स सत्थिखिणिहेमजालेपरंतपरिक्खसस्स हेमवयखेत्तचित्त- विचित्ततिणिसकणगनिज्जुत्तदादयागस्स सुपिण्हारकमं डलधुगगस्स कालायसमुकयणंमिजंतकम्मस्स आइणवर- तुगसुसंपउत्तस्स कुसलणरुद्धेयसारहिसुसंपरिगहितस्स सरसतववत्तीसतोरणपरिमंडितस्स सकंकडवडिसगस्स सचावसरपहरणावरणहरियस्स ओहजुज्जस्स रायं- गणंसि वा अतेपुरंसि वा रम्मंसि वा मणिकोट्टिमनलंसि अभिक्खणं अभिक्खणं अभिघट्टिज्जमाणस्स वा णियट्टि- ज्जमाणस्स वा परुहवरतुंगस्स चंडवेगाइट्टस्स ओ- राला मणुणा कणमणणिवुत्तिकरा सव्वतो समंता सहा अभिणस्सवन्ति, भवे पयारूवे सिया ? । णो इण्ठे सम- ट्ठे । से जहाणामप-वेयालियाणं वीणाणं उत्तरमंदामुच्छि- ताणं अंके सुपइट्टियाणं चंदणसारकाणपडिपट्टियाणं कुस- लणरणारिसंपगहिताणं पदोसपच्चसकालसमयंसि मंदं म- दं पइयाणं वेइयाणं खोभियाणं उदीरियाणं ओराला मणु- णा कणमणणिवुत्तिकरा सव्वतो समंता सहा अभिण- स्सवन्ति, भवे पयारूवे सिया ? । णो इण्ठे समट्ठे । से ज- हाणामप-—किणणणं वा किंपुरिसाणं वा महोरगाणं वा गंधव्वाणं वा भइसालवणगयाणं वा नंदणवणगयाणं वा सोमणसवणगयाणं वा पंडगवणगयाणं वा हिमवंतमलय- मंदरगिरिगुहारुमणगयाणं वा एगतो सहितारो समुहाग- याणं समुपाविट्ठाणं संनिविट्ठाणं पमुदियपक्कीलियाणं गीयर- तिमंघव्वहरिसियमणाणं गज्जं पज्जं कथं गेयं पयविज्जं पायविज्जं उक्खित्तयं पवत्तयं मंदायं रोखियावसाणं सत्त- सरसमण्णायं अट्टारससुसंपउत्तं छद्दोसविप्पमुक्कं एका- रसगुणालंकारं अट्टगुणोववेयं गुंजंतवंसकुहरोवगूढं रत्तं तित्थाणकराणसुजंमधुरं समं सुललियं सकुहलगुंजंतवंसतं- तीसुसंपउत्तं तालसुसंपउत्तं तालसमं रयसुसंपउत्तं गहसु- संपउत्तं मणीहरं मउयतिभियपयसंचारं सुगमं सुणति वर- वाररूवं दिव्वं नट्टं सज्जं गेयं पगीयाणं, भवे पयारूवे सि- या ? । इंता गोयमा ! एवंभूणं सिया ॥ (सूत्र- १२६) तस्स णं वणसंडस्स तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं ब- हवे खुडा खुडियाओ वावीओ पुक्करिणीओ गुंजालिया-

ओ दाहियाओ सरसीओ सरपंतियाओ सरसरपंतीओ
बिलपंतीओ अच्छाओ सरहाओ रयतामयकूलाओ ध-
रामयपासाणाओ तवणिज्जमयतलाओ वेरुलियमणिफालि-
यपडलपञ्चोयडाओ लवणीयतलाओ सुवणसुम्भ (उम्भ)
रययमणिवालुयाओ सुहोयाराओ सुउत्ताराओ शाणामणि-
तिथसुवडाओ चारुचउककोणाओ समतीराओ आ-
णुपुव्वसुजायवप्यगंभीरसीयलजलाओ संछरणपत्तमिसमु-
णालाओ बहुप्पलकुमुयणलिसुमगसोगंधितपोंडरीयसय-
पत्तसहस्सपत्तफुल्लकेसरोवइयाओ छप्पयपरिभुज्जमाणकम-
लाओ अच्छविमलसलिलपुण्णाओ परिहन्थममंतमच्छकच्छ-
भअणेगसउणमिहुणपरिचरिताओ पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवे-
दियापरिक्खिताओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खिताओ अ-
प्येगतियाओ आसवोदाओ अप्येगतियाओ वारुलोदाओ
अप्येगतियाओ खीरोदाओ अप्येगतियाओ घओदाओ
अप्येगतियाओ खोदोदाओ अमयरससमरसोदाओ अ-
प्येगतियाओ पगतीए उदग (अमय) रसेलं
पणत्ताओ पासाइयाओ० ४ । तासि ए खुडियाणं
वायीणं० जाव विलपंतियाणं तथ तथ देसे तहिं २
० जाव बहवे तिसोवाणपडिऊवया पणत्ता । तेसि ए तिसो-
वाणपडिऊवाणं अयंमयारूवे वरणावासे पणत्ते । तं जहा—
वरामया नेमा रिद्धामया पतिट्ठाणा वेरुलियामया खंभा
सुवणरूपामया फलगा वरामया संघी लोहितक्खमइओ
सुईओ शाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणवाहाओ । ते-
सि ए तिसोवाणपडिऊवगाणं पुरतो पत्तेयं पत्तेयं तोरणा प-
णत्ता । ते ए तोरणा शाणामणिमयखंभेसु उवणिविट्ठसणि-
विट्ठविट्ठिमुसंतगेवइता विविहत्तारारुवोवविता इहामि-
यउसमनुरगणरमगरविहगवालनकिरणररुसरभचमरकुज-
रवणलयपउमलयभत्तिचिन्ता खंभुगयवइरेवेदियापरिगता-
भिरामा विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ता विव अच्चिसहस्स-
मालणीया भिसमाणा भिम्भसमाणा चक्खुओयणलेसा
सुहफासा सस्सिगीयरूवा पासादीया० ४ । तेसि ए तोरणा-
णं उप्पि बहवे अट्ठमंगलगा पणत्ता—सोत्थियसिरिक्ख-
णंदियावत्तवज्जमाणमहासणकलसमच्छदप्पणा सव्वरतणा-
मया अच्छा सरहा० जाव पडिऊवा । तेसि ए तोरणाणं
उप्पि बहवे किरहचामरज्जया नीलचामरज्जया लोहिय-
चामरज्जया हरिहचामरज्जया सुक्किचामरज्जया अच्छा
सरहा रूपपट्टा वइरइडा जलयामलगंधीया सुरूवा पासा-
इया० ४ । तेसि ए तोरणाणं उप्पि बहवे छत्ताइछत्ता प-
डागाइपडागा घंटाजुयला चामरजुयला उप्पलहत्थया० जाव
सयसहस्सवत्तहत्थगा सव्वरयणामया अच्छा० जाव पडि-
ऊवा । तासि ए खुडियाणं वायीणं० जाव विलपंतियाणं
तथ तथ देसे देसे तहिं तहिं बहवे उप्पायपव्वया णिण-
इपव्वया जगतिपव्वया दाहपव्वयगा दगमंडवगा दगमंच-
का दगमालका दगपासायगा ऊसडा खुत्ता कडइडगा अं-
दोलगा पक्खंदोलगा सव्वरणामया अच्छा० जाव पडिऊ-
वा । तेसु ए उप्पायपव्वतेसु० जाव पक्खंदोलपसु बहवे
हंसाऽऽसणाई कौचासणाई गदलासणाई उण्णयासणाई पण-
यासणाई दीहासणाई महासणाई पक्खासणाई मगरास-
णाई उसभासणाई सीहासणाई पउमासणाई दिसासोव-

धियासणाई सव्वरयणामयाई अच्छाई सरहाई लणहाई
घट्टाई मट्टाई णीरयाई शिम्मलाई निप्पंकाई निक्कडच्छा-
याई सप्पभाई सस्मिरीयाई सउओयाई पासादीयाई द-
रिसणिआई अभिरूवाई पडिऊवाई । तस्स ए वणसंड—
स्स तथ तथ देसे २ तहिं तहिं बहवे आलिघरा मा—
लिघरा कयलिघरा लयावरा अच्छणघरा चेच्छलघरा म-
अणघरा पसाहणघरा गम्भघरा मोहलघरा सालव-
रा जालघरा कुसुमघरा चित्तघरा गंधव्वघरा
आयंसघरा सव्वरयणामया अच्छा सरहा लणहा घट्टा
मट्टा णीरया शिम्मला निप्पंका निक्कडच्छाया सप्पभा
सस्मिरीया सउओया पासादीया दरिसणिआ अभिरूवा प-
डिऊवा । तेसु ए आलिघरपसु० जाव आयंसघरपसु बहव
हंसासणाई० जाव दिसासोवधियासणाई सव्वरयणामयाई०
जाव पडिऊवा । तस्स ए वणसंडस्स तथ तथ देसे २ तहिं
तहिं बहवे जाइमंडवगा जूहियामंडवगा माझियामंडवगा लव-
मालियामंडवगा वासंतीमंडवगा दधियासुयामंडवगा सूरि-
झिमंडवगा तंबोलीमंडवगा मुहियामंडवगा शागलियामंडवगा
अतिमुत्तमंडवगा अप्पोतामंडवगा मालुयामंडवगा सामल-
यामंडवगा एणं कुसुमिया० जाव पडिऊवा । तेसु ए
जातीमंडवपसु बहवे पुढोवसिलापट्टगा पणत्ता । तं जहा—
हंसाऽऽसणसंडिता कौचासणसंडिता गदलासणसंडिता उण्ण-
यासणसंडिता पणयारुणसंडिता दीहासणसंडिता महास-
णसंडिता पक्खासणसंडिता मगरासणसंडिता उसभास-
णसंडिता सीहासणसंडिता पउमासणसंडिता दिसासोव-
यासणसंडिता पणत्ता । तथ बहव वरसयणासण-
विमिट्ठसंडाणसंडिया पणत्ता । समणाउओ ! आइ-
रणगरुयवूरणवणीतलफासा मउया सव्वरयणामया
अच्छा० जाव पडिऊवा । तथ ए बहवे वाणमंतरा देवा य
देवीओ य आसयंति सयंति चिट्ठति णिसीयंति. तुयट्ठति.
रमंति ललंति. कीलंति मोहंति. पुरा पोराणाणं सुचिराणाणं
सुपरिकंताणं सुभाणं कज्जाणाणं कडाणं कम्माणं कज्जाणं
फलविस्तिविसेसं पण्णुम्भवमाणा विहरंति । तीसे ए जग-
तीए उप्पि अंतो पउमवरवेदियाए पत्थ ए एगे मइ वणसंडे
पणत्ते. देसणाई दो जोयणाई विक्खंभेणं वेइयासमणं परि-
क्खेवणं किरइ किरइओमासे वणसंडवणओ मणितलसइवि-
इणो णेयव्वो । तथ ए बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य
आसयंति. सयंति. चिट्ठति. णिसीयंति. तुयट्ठति. रमंति,
ललंति. कीडंति. मोहंति पुरा पोराणाणं सुचिराणाणं सुपरि-
कंताणं सुभाणं कंताणं कम्माणं कज्जाणं फलविस्तिविसेसं पण-
णुम्भवमाणा विहरंति ॥ (सूत्र-१२७ । जी० ३ प्रति० १ उ०)
तथा—(पव्वयसामेयओ आयामेणं ति) पव्वतसामि-
काअतओऽपि पणवरवेदिका आयामेन—दैर्येण अल
तत्संबन्धाणि वनखण्डान्यपि पव्वतसमान्यायामेनेति बो-
ध्यम् । (आभिओगेत्यादि) प्रागवस्तनसूत्रे जगती पणवरवे-
दिकं च येनैव गमैन व्यावर्णितं स एवात्र गम इति न पुन-
र्व्याख्यायते । (तासि णमित्यादि) तासु आभियोग्यभेणिषु
शक्रस्याऽऽसनविशेषस्याधिष्ठाता शक्रस्तस्य वणिशाईओ-
काधिपतेरित्यर्थः । देवेन्द्रस्य देवानां मध्ये परमैश्वर्ययुक्त-
स्य देवराजः देवेषु कान्त्यादिगुणैरधिकं राजमानस्य सामः

पूर्वदिक्पालो, यमो दक्षिणदिक्पालो, वरुणः पश्चिमदिक्पालो, वैश्रवण उत्तरदिक्पालः, तेषां कायो निकाय आश्रयणीयत्वेन येषां, ते तथा तेषां शकसम्बन्धिसोमाऽऽदिदिक्पालपरिवारभूतानामित्यर्थः । आभियोग्यानां देवानां बहुनि भवनानि प्रज्ञप्तानि, तानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, एमिति प्राग्वत् । भवनानि बहिर्वृत्तानि बहिर्वृत्ताऽऽकाराणि अन्तश्चतुरङ्गाणि समचतुरङ्गाणि (बण्डे स्ति) अत्र भवनानां यत्को वाच्यः, स च किंपर्यन्त इत्याह—(जाव अचक्षुरगणसंघविकिरण स्ति) ततोऽपि कियत्पर्यन्त स्याह—(जाव पडिक्व स्ति) स च प्रज्ञापनास्थानाख्यऽऽद्वितीयपदोक्तेर्यथा—“ अहे पुष्करकक्षियासंज्ञाणसंज्ञिया उच्चिन्नतरविडलगंभीरकायफालिहा पागारहालयकधाडतोरणपडिदुवारदेसभागा जेतसयग्धिमुसलमुसंडिपरिधारिया अउज्झा सदाजया सदागुत्ता अडयालकोटुगरहया अडयालकयबलमाला खेमा सिखा किकरा मरुदंडावरकित्रया लाउल्लोइयमहिया गोसीससरसरसचंदणदहरदिअचंदगुलितला उवचितचंदणकलसा चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविडलवट्टवघारियमल्लदामकलाधा पंचवअसरससुरभिमुक्कपुष्पुजोवयारकलिया कालागुरुपवरकुंभुरुक्कतुरुक्कडइमंतघ्यमघमघंतयंधुदधुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टिभूया अचक्षुरगणसंघसंविक्किआ दिव्वतुडियसहसेपणादिया सव्वरयणामया अचच्चा सरहा लहहा घट्टा मट्टा णीग्या निम्मला निप्पंका निक्कंकडच्चाया सप्पभा सत्तिरीया सउज्झोया पासादीया दत्तिरीया आभिरुवा पडिक्वा । (सूत्र—४६ प्रज्ञा०२पद) अत्र व्याख्या—अधस्तनभागे पुष्करकर्णिकासंस्थानस्थितानि तथा उत्कीर्णमिथोत्कीर्णम् अतीव व्यक्तामित्यर्थः, उत्कीर्णमन्तरं यासां ज्ञानपरिक्खाणां ता उत्कीर्णमन्तराः । किमुक्कं भवति ?—ज्ञातानां च परिक्खाणां च स्पष्टवेदित्यान्मीलनार्थमपान्तराले महती पाली समस्तीति उत्कीर्णमन्तराः—विपुला—विस्तीर्णा गम्भीरा—अलब्धमध्यभागा ज्ञानपरिक्खा येषां भवनानां परितस्तानि तथा ज्ञातपरिक्खाणामयं विशेषः—परिक्खा उपरि विशाला अघः सङ्कुचिता, ज्ञातं तूभयत्रापि सममिति, तथा प्राकारेषु वज्रेषु प्रतिभवनं अट्टालकाः । प्राकारस्योपरिषर्याधयविशेषाः कपाटानि—प्रतोलीद्वारसत्कामि, एतेन प्रतोत्यः सर्वत्र सूचिताः—अन्यथा कपाटानामसम्भवान्, तारणानि—प्रतोलीद्वारेषु प्रसिद्धानि, प्रतिद्वाराणि—मूलद्वारापान्तरालवर्तिलघुद्वाराणि, एतद्वया देशभागा—देशविशेषा येषु तानि तथा । यन्त्राणि नानाविधानि शतम्यो—महायष्टयो माहाशिला वा या उपरिष्ठात् पातिताः सत्यः पुरुषाणां शतानि प्रन्तीति, मुसलानि—प्रतीतानि, मुसरण्यः—शस्त्रविशेषास्त्रैः परिधारितानि—समन्ततो वेष्टितानि, अत एवायोच्यानि—परैर्योऽमुशक्यानि, अयोद्धयत्वादेव ‘सदाजयानि’ सदा—सर्वकालं जयो येषु तानि सदाजयानि, सर्वकालं जयवन्तीति भावः । तथा सदा—सर्वकालं गुप्तानि प्रहरणैः पुरुषैश्च योद्धाभिः सर्वतो निरन्तरपरिवारिततथा परेषामसहमानानां मनागपि प्रवेशासम्भवात्, तथा अष्टावत्वारिंशद्देवभिर्भविच्छित्तकलिताः कोष्ठकाः—अपवरका

रचिताः—स्वयमेव रचनां प्राप्ता येषु तानि तथा, सुखाऽऽदिदर्शनात् पाक्षिकां निष्ठास्तस्य परनिपातः । तथा अष्टावत्वारिंशद्देवभिर्भविच्छित्तयः कृता वनमाला येषु तानि तथा । अग्रे स्वाभिधत्ति—‘अडयाल’ इति देशीशब्दः प्रशंसावाची । ततोऽयमर्थः—प्रशस्तकोष्ठकरचितानि प्रशस्तकृतवनमालानीति, तथा खेमाणि—परकृतोपद्रवराहितानि शिवानि—सहामङ्गलोपेतानि, तथा किकराः—किङ्करभूता येऽमरास्तैः दण्डैः कृत्योपरिष्ठितानि, सर्वतः समन्ततोऽपि रक्षितानि, तथा लाहअमिष लाहअं—छगणाऽऽदिना भूमेरुपलेपनमिष ‘उल्लोइआ’ उल्लोइयमिष उल्लोइयं सेटिकाऽऽदिना कुष्पाऽऽदिषु धवलनमिष ताभ्यां महितानीव—पूजितानीव, तथा गोशीर्वेण—चन्दनविशेषेण सरसेन—रक्तचन्दनेन च दर्दरेण—बहलेन दर्दगमिधानादिज्जातधीखण्डेन वा दत्ताः—न्यस्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला—हस्तका येषु तानि तथा, उपचिता—निवेशिता वन्दनकलशा—माङ्गल्यघटा येषु तानि तथा, वन्दनघटेः—माङ्गल्यकलशैः सुकृतानि—सुष्ठु कृतानि शोभनानीत्यर्थः, यानि तारणानि तानि प्रतिद्वारदेशभागं—द्वारदेशभागे २ येषु तानि तथा, देशभागाश्च देशा एव, तथा आसक्तो भूमौ लग्न उत्सक्तश्च—उपरि लग्नो, विपुलः—अतिविस्तीर्णो, वृत्तः—अतिनिचिततया वर्तुलो (वगधारिअ स्ति)—प्रलम्बितो माल्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो येषु तानि तथा, पञ्चवर्णाः सरसाः सुरभयो ये मुक्ताः—करप्रेरिताः पुष्पपुञ्जास्तैर्य उपचारः—पूजा भूमेस्तेन कलितानि ‘कालागरु’ इत्यादि विशेषणत्रयं प्राग्वत्, अष्टारोगणानां सङ्घः—समुदायः तेन सम्यग्—रमणीयतया विकीर्णानि—व्याप्तानि, तथा दिव्यानां भुटितानाम्—आतोद्यानां ये शब्दास्तैः सम्यग्—श्रोतृमनोहारितया प्रकर्षेण—सर्वकालं नदितानि—शब्दवन्ति । ‘सव्वरयणामया’ इत्यादि पदानि प्राग्वन् । ‘तन्थ णं’ इत्यादि, गतायंमतत् । अथ वैताळ्यस्य शिखरतलमाह—‘तासि णं’ इत्यादि, तयोः—आभियोग्यअण्योर्बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्वैताळ्यस्य पर्वतस्योभयोः पार्श्वयोः पञ्च पञ्च योजनान्यूर्ध्वमुत्पत्य—गत्वा अत्रान्तरे वैताळ्यस्य पर्वतस्य शिखरतले प्रज्ञप्तं, ‘पाईणं’ इत्यादि प्राग्वन्, तच्च शिखरतलम् एकया पञ्चवरवेदिकया तत्परिवेष्टकभूतेन चैकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिलिप्तम् । अयं भावः—यथा जगतीमध्यभागे पञ्चवरवेदिकैकेव जगतीं दिक्षु विदिक्षु वेष्टयित्वा स्थिता, तथेयमपि सर्वतः शिखरतले पर्यन्ते वेष्टयित्वा स्थिता, परमेष्वा आयतचतुरङ्गाऽऽकारशिखरतलसंस्थितत्वेनाऽऽयतचतुरङ्गा बोद्धव्या, अत एवैकसंख्याका, तत्परतो बहिर्वर्त्ति वनखण्डमप्येकं, न तु वैताळ्यमूलगतपञ्चवरवेदिकावने इव दक्षिणोत्तरविभागेन द्वयरूपे इति । श्रीमलयगिरिपादास्तु क्षेत्रबिम्बारवृहद्वृत्तौ—“तन्मध्ये पञ्चवरवेदिकोभयपार्श्वयोर्वनखण्डौ” इत्याहुः । प्रमाणं—विष्कम्भाऽऽयामविषयं, वर्णकश्च द्वयोरपि पञ्चवरवेदिकावनखण्डयोः, प्राग्वद्भूतिनव्य इत्यध्याहार्यम् । अथ शिखरतलस्य स्वरूपं पृच्छति—(वेष्टाडस एमित्यादि) एतत्सर्वं जगतीगतपञ्चवरवेदिकाया वनखण्डभूमिभागवद् व्याख्येयम् । अं० १ वक्त० । (कूटवक्तव्यता ‘कूड’ शब्दे तृतीयभागे ६१८ पृष्ठे गता)

अथ दक्षिणार्द्धभरतकूटस्वरूपं पृच्छन्नाह—

कहिं शं भंते ! वेअङ्गे पव्वए दाहिणङ्गुभरहकूडे शामं कूडे पणत्ते ? । गोयमा ! खंडप्पवायकूडस्स पुरच्छिमे-
शं सिद्धाययणकूडस्स पव्वच्छिमेणं एत्थ शं वेअङ्गुपव्व-
ए दाहिणङ्गुभरहकूडे शामं कूडे पणत्ते, सिद्धाययणकू-
डप्पमाणसरिसे० जाव तस्स शं बहुसमरमणिज्जस्स भू-
मिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ शं महं एगे पासा-
यवडिसए पणत्ते, कोसं उडुं उच्चत्तेणं, अट्ठकोसं वि-
क्खंभेणं अब्भुग्गयमूसियपहसिए ० जाव पासाईए
४ । तस्स शं पासायवडिसगस्स बहुमज्झदेसभाए ए-
त्थ शं महं एगा मणिपेडिया पणत्ता, पंच धणुस-
याई आयामविक्खंभेणं अट्ठाइज्जाई धणुसयाई बाह-
झेणं सव्वमणिमई, तीसे शं मणिपेडियाए उप्पि सिं-
वासणं पणत्तं, सपरिवारं माणियव्वं । से केणऽट्ठेणं
भंते ! एवं बुद्धइ—दाहिणङ्गुभरहकूडे २ ? । गोयमा !
दाहिणङ्गुभरहकूडे शं दाहिणङ्गुभरहे शामं देवे महि-
ट्ठिए ० जाव पलिआवमड्डिईए परिवसइ, से शं तत्थ च-
उएहं सामाणिअसाहस्सीणं चउएहं अग्गमहिसीणं सपरि-
वाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तएहं अणीयाणं सत्तएहं
अणीयाहिर्वईणं सोलसएहं आयरक्खदेवसाहस्सीणं दा-
हिणङ्गुभरहकूडस्स दाहिणङ्गाए रायहाणीए अण्णेसिं बहु-
णं देवाणं य देवीणं य ० जाव विहरइ ॥ कहिं शं
भंते ! दाहिणङ्गुभरहकूडस्स देवस्स दाहिणङ्गा शामं रा-
यहाणी पणत्ता ? । गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दक्खि-
णेणं तिरियमसंखेज्जदीवसमुंदे वीईवइत्ता अयएणं जंबुदी-
वे दीवे दक्खिणेणं बारस जंयणमहस्साई आगाहित्ता
एत्थ शं दाहिणङ्गुभरहकूडस्स देवस्स दाहिणङ्गुभरहा शा-
मं रायहाणी माणिअव्वा जहा विजयस्स देवस्स, एवं
सव्वकूडा शेषव्वा ० जाव वेसमणकूडे परोप्परं पुरिच्छम-
पव्वच्छिमेणं, इमेसिं वएणावासं गाहा—“मज्झे वेअङ्गुस्स
उ, कणयमया तिण्णिहंति कूडा उ । सेसा पव्वय-
कूडा, सव्वे रयणामया हंति ॥ १ ॥” माणिमइकूडे १,
वेअङ्गुकूडे २, पुएणमइकूडे ३, एए तिण्णिहंति कूडा कणगा-
मया सेसा अप्पि रयणमया दोएहं विसरिसणामया देवा
कयमालए चव शट्ठमालए चव, सेसाणं अएहं सरिसणा-
मया—“जएणामया य कूडा, तआमा खलु हवंति ते
देवा । पलिआवमड्डिईया, हवंति पत्तेअं पत्तेयं ॥ १ ॥”
रायहाणीआं जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं
तिरिअं असंखेज्जदीवसमुंदे वीईवइत्ता अएणम्मि जंबुदीवे
दीवे बारस जंयणमहस्साई आगाहिता, एत्थ शं राय-

हाणीआं माणिअव्वाआं विजयरायहाणीसरिसयाआं
(सूत्र १४) ज० १ वच्च० । (व्याख्या ‘ कूड ’ शब्दे
तृतीयभागे ६२१ पृष्ठे द्रष्टव्या)

अथ वर्ण्यमानस्यैतद्वर्णस्य नाम्नः प्रवृत्तिनि—

मित्तं पिपृच्छिषुराह—

से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ—भरहे वासे २ ? ।
गोयमा ! भरहे शं वासे वेअङ्गुस्स पव्वयस्य दाहिणेणं
चोइसुत्तरं जोअणसयं एगस्स य एगूणवीसइभाए जोअ-
णस्स अवाहाए लवणसमुद्रस्स उणरेणं चोइसुत्तरं जोअ-
णसयं एकारस य एगूणवीसइभाए जोअणस्स अवाहाए
गंगाए महाणईए पव्वच्छिमेणं सिंभूए महाणईए पुरच्छि-
मेणं दाहिणङ्गुभरहमज्झिमातिभागस्स बहुमज्झदेसभाए
एत्थ शं विणीआ शामं रायहाणी पणत्ता, पाईणपडी-
णाऽऽयया उदीणदाहिणवित्थिआ दुवालसजोअणाऽऽ-
यामा खवजोअणवित्थिण्णा धणवइमतिणिम्माया चा-
मोयरपागारा आणामणिपंचवएणकविसीसगपरिमंडिआ-
भिरामा अलकापुरीसंकासा पमुइयपक्कीलिआ पव्वक्खं
देवलोगभूआ रिद्धित्थिमिअसमिद्धा पमुइअजणजाणवया
० जाव पडिरूवा ॥ (सूत्र ० ४१)

अथ सम्पूर्णभरतक्षेत्रस्वरूपकथनानन्तरं केनाप्येन भगवन् !
एवमुच्यते—भरतं वर्षं २ ? । द्विवचनं प्राग्वत् । भगवाना-
ह—गौतम ! भरते वर्षे वैताक्यस्य पर्वतस्य दक्षिणेन चतु-
ईशाधिकं योजनशतमेकादशैकैकोनावंशतिभागान् योज-
नस्यावाधवा—अपान्तरालं कृत्वा तथा लवणसमुद्रस्योत्तरेण
दक्षिणलवणसमुद्रस्योत्तरेणेत्यर्थः, पूर्वापरसमुद्रयोरंगकासिन्धु-
भ्यां व्यवहितत्वाच्च तद्विषया, गङ्गाया महानद्याः पश्चि-
मायां सिन्धुवा महानद्याः पूर्वस्यां दक्षिणार्द्धभरतस्य मध्य-
मद्वितीयभागस्य बहुमध्येदेशभागो, अत्र एतादृशे क्षेत्रे
विनीता—अयोध्याजम्बी राजधानी—राजनिवासनगरी
प्रकृता मयाऽन्यैश्च तीर्थकुट्टिरिति । साधिकचतुर्दशा-
धिकयोजनशताङ्गोत्पत्तौ स्थियमुत्पत्तिः—भरत क्षेत्रं ५००
योजनानि २६ योजनानि षट् ६ कला कोजनैको-
नविंशतिभागरूपा विस्तृतम्, अस्मात् ५० योजनानि
वैताक्यगिरिव्यासः शोध्यते, जातम् ४७६ १/२ कलाः—
दक्षिणोत्तरभरतार्द्धयोर्ध्वमज्जयैतस्यार्द्धे २३८ १/२ कलाः,
इत्यतो दक्षिणार्द्धभरतव्यासात् “उदीकदाहिणविधिण्णा”
इत्यादिविषयमाणवचनाद्विनीताया विस्ताररूपाणि नव यो-
जनानि शोध्यन्ते, जातम् २२६ १/२ कलाः, अस्य च मध्य-
भागेन नगरीत्यर्द्धकरणे ११४ योजनानि अवशिष्टस्यैकस्य
योजनस्यैकोनविंशतिभागेषु कलात्रयक्षेपे जाताः २२ तद-
र्द्धम् ११ कला इति । तामेव विशेषणैर्विशिनष्टि—“पाईण-
पडीणायया” इत्यादि पूर्वापरयोर्ध्वशोरायता, उत्तरदक्षि-
णयोर्विस्तीर्णा, द्वादशयोजनाऽऽयामा नवयोजनविस्तीर्णा
घनपतिमत्या—उत्तरदिकपालबुद्ध्या निर्माता—निर्मितेत्यर्थः—
निपुणशिल्पिपरिचितस्यातिसुन्दरत्वात्, यथा च घनप-

तिना निर्मिता तद् ग्रन्थान्तरानुसारेण किञ्चिद् व्यक्रिपू-
र्वकमुपदर्शयते—

“ श्रीधिभो राज्यसमये, शकाऽऽदेशाक्षयां पुरीम् ।
धनदः स्थापयामास, रत्नचामीकरोत्करैः ॥ १ ॥
द्वादशयोजनाऽऽयामा, नवयोजनविस्तृता ।
अष्टद्वारमहाशाला, साऽभवत्तोरणोज्ज्वला ॥ २ ॥
धनुषां द्वादशशतान्युच्चैः—स्वैऽष्टशतं तले ।
व्यायामे शतमेकं स, व्यघ्राद्वं सखातिकम् ॥ ३ ॥
सौवर्णस्य च तस्यार्द्धं, कपिशोषावलिर्बभौ ।
मणिजाऽमरशैलस्य—नक्षत्रालिरिवोद्भवा ॥ ४ ॥
चतुरन्नाथ त्र्यन्नाथ, वृत्ताथ स्वास्तिकास्तथा ।
मन्दाराः सर्वतोभद्रा, एकभूमा द्विभूमिका ॥ ५ ॥
त्रिभूमाऽऽद्याः सप्तभूमं, यावत्सामान्यभूमुजाम् ।
प्रासादाः कोटिशस्तथा—भूवन् रत्नसुवर्णजाः ॥ ६ ॥
युग्मम् ।

दिश्यैशान्यां सप्तभूमं, चतुरक्षं हिरण्यमयम् ।
सर्वप्रख्यतिकं चक्रे, प्रासादं नाभिभूपतेः ॥ ७ ॥
दिश्यैन्द्रयां सर्वतोभद्रं, सप्तभूमं महोन्नतम् ।
वर्तुलं भरतेशस्य, प्रासादं धनदोऽकरोत् ॥ ८ ॥
आग्नेय्यां भरतस्यैव, सौधं बाहुबलेरभूत् ।
शेषाणां च कुमाराणा—मन्नरा ह्यभवत् तयोः ॥ ९ ॥
तस्यान्तराऽऽदिदेवस्य, चैकविंशतिभूमिकम् ।
त्रैलोक्यविभ्रमं नाम, प्रासादं रत्नराजिभिः ॥ १० ॥
सहस्रप्रख्यतिकं रम्यं, सुवर्णकलशाऽऽवृतम् ।
पञ्चध्वजपटव्याजा—मृत्युन्तं निर्ममे हरिः ॥ ११ ॥
युग्मम् ।

अष्टोत्तरसहस्रेण, मणिजालैर्गसौ बभौ ।
तावत्सङ्ख्यमस्यैर्भूमि, मुवाणमिव तद्यशः ॥ १२ ॥
कल्पद्रुमवृताः सर्वे—ऽभूवन् (से) भरहयौकसः ।
समाकारा वृहद्भासः—पताकामालभारिणः ॥ १३ ॥
सुधर्मसदृशी चारु, रत्नमय्यभवत्पुरी ।
पुगाऽऽदिदेवप्रासादात्, सभा सर्वप्रभाऽभिधा ॥ १४ ॥
चतुर्दिक्षु विराजन्ते, मणितोरणमालिकाः ।
पञ्चवर्णप्रभाङ्कुर—पूरुडम्बरिताम्बराः ॥ १५ ॥
अष्टोत्तरसहस्रेण, मणिविभ्रमैर्विभूषितम् ।
गव्यूतिद्वयमुत्तुङ्गं, मणिरत्नहिरण्यमयम् ॥ १६ ॥
नानाभूमिगवाक्षाऽऽद्यं, विविधमणिवेदिकम् ।
प्रासादं जागदीशस्य, व्यघ्राच्छीवः पुरान्तरा ॥ १७ ॥
युग्मम् ।

सामन्तमण्डलीकानां, नग्धावताऽऽद्यः शुभाः ।
प्रासादा निर्मितास्तत्र, विविधा विश्वकर्मणा ॥ १८ ॥
अष्टोत्तरसहस्रं तु, जिनानां भवनान्यभूः ।
उच्चैर्ध्वजाप्रसंक्षुब्ध—तीक्ष्णांशुतुङ्गायथ ॥ १९ ॥
चतुष्पथप्रतिषेधा, चतुरशीतिरुच्चकैः ।
प्रासादाभ्यार्द्धतां रम्याः, हिरण्यकलशैर्बभूवुः ॥ २० ॥
सौधानि हिरण्यरत्न—मयान्युच्चैः सुमेरुवत् ।
कौबेर्यां सपताकानि, चक्रे स व्यवहारिणाम् ॥ २१ ॥
वृक्षस्यं क्षत्रियाणां, सौधानि विविधानि च ।

अभूवन् साऽस्त्राऽगाराणि, ते प्रांस्यप्रनिवातिनाम् ॥ २२ ॥
तद्विमान्तश्चतुर्दिक्षु, पौराणां सौचकोटयः ।
व्यगजन्त घुसधान—समानविश्वभ्रियः ॥ २३ ॥
सामान्यकाशकाणां च, बहिः प्राकारतोऽभवत् ।
कोटिसङ्ख्याश्चतुर्दिक्षु, गृहाः सर्वधनाऽऽभयाः ॥ २४ ॥
अवाच्यां च प्रतीच्यां च, काशकाणां बभूवुः ।
एकभूमिमुक्तास्यक्षा—स्त्रिभूमिं यावदुच्छिन्नाः ॥ २५ ॥
अहोरात्रेण निर्माय, तां पुरीं धनदोऽकरोत् ।
हिरण्यरत्नधान्यानि, वासांश्चामरणानि च ॥ २६ ॥
सर्पांसि वापीकृपाऽऽदीन्, दीर्घिका देवताऽऽलयात् ।
अन्यच्च सर्वं तत्राहो—रात्रेण धनदोऽकरोत् ॥ २७ ॥
विपिनानि चतुर्दिक्षु, सिद्धार्थश्रीनिवासके ।
पुष्पाऽऽकारं नन्दनं चा—भवन् भूयांसि चान्यतः ॥ २८ ॥
प्रत्येकं द्वेयैल्यानि, जिनानां तत्र रेजिरे ।
पवनाऽऽहतपुष्पाऽऽलि—पूजितानि हुमैरपि ॥ २९ ॥
प्राच्यामष्टापदोऽवाच्यां, महाशैलो महोन्नतः ।
प्रतीच्यां सुरशैलस्तु, कौबेर्यामुदयाचलः ॥ ३० ॥
तत्रैवमभवन् शैलाः, कल्पवृक्षाऽऽलिमालिताः ।
मणिरत्नाऽऽकराः प्रोक्षे—जिनाऽऽवास्तपवित्रिताः ॥ ३१ ॥
शकाऽऽह्वया रत्नमयी—मयोध्यापरवामतः ।
विनीतां सुरराजस्य, पुरीमिव स निर्ममे ॥ ३२ ॥
यद्वास्तव्यजना देव, गुरी धर्मे च साऽऽदराः ।
स्थैर्याऽऽदिभिर्गुणैर्युक्ताः, सत्यशौचदयाऽन्विताः ॥ ३३ ॥
कलाकलापकुशलाः, सत्सङ्गतिरताः सदा ।
विशदाः शान्तसद्भावाः, अहमिन्द्रा महोदयाः ॥ ३४ ॥
युग्मम्—

तत्पुर्यामृषभः स्वामी, सुगसुरवराक्षितः ।
जगत्सृष्टिकरो राज्ये, पाति विश्वस्य रज्जनात् ॥ ३५ ॥
अन्ययोध्यमिह क्षेत्र—पुराण्यासन् समन्ततः ।
विश्वस्रष्टृशिल्पवृन्द—घटितानि तदुक्तिभिः ॥ ३६ ॥” इति ।
संक्षेपेण त्वेनत्स्वरूपं सूत्रकारोऽप्याह—‘ चामांश्चर-
पागारे’ त्यादि, चामीकरप्राकारा नानामणिकपिशोर्षपरि-
मण्डिता अभिरामा अलकापुरी—लौकिकशास्त्रे धनदपुरी
तत्संकाशा—तत्सन्निभा प्रमुदितजनयोगाद्यगर्ग्यपि ‘तात्स्थ्या
त् तद्व्यपदेशः’ इति न्यायात् प्रमुदिता, तथा प्रकीर्ति-
ताः—कीर्तितुमागच्छवन्तः कीडावन्तः इत्यर्थः; तादृशा ये जना-
स्तद्योगाद्यगर्ग्यपि प्रकीर्तिता, पश्चाद् विशेषणसमासः; प्रत्यक्षं
प्रत्यक्षप्रमाणेन तस्यानुमानाऽऽद्याधिकेन विशेषप्रकाशकत्वा-
त् तज्जन्यज्ञानस्य सकलप्रतिपत्तुणां विप्रतिपत्त्यविष-
यत्वात् . देवलोकभूता—स्वर्गलोकसमाना ‘श्रद्धास्तिमि-
तसमुद्भूते’ त्यादिविशेषणानि प्राग्वत्, इतिः परिसमाप्ता,
नवरं प्रमुदितजनजानपदेतिविशेषणं प्रमुदितप्रकीर्तिते-
तिविशेषणस्य हेतुतयोपन्यस्तं तेन न पौनरुक्त्यमाशङ्क-
नीयम् ।

नन्वेवं प्रस्तुतक्षेत्रस्य नामप्रवृत्तिः कथं जातेत्याह—

तत्थं विणीम्नाए रायहाणीए भरहे श्यामं राया चाउ-
रंतचकवट्टी समुप्पज्जित्था, महया हिमवंतमहंतमलयमंद-

र ० जाव रज्जं पसासेमाये विहरइ । विहओ गमो रायव-
 यणगस्स इमो, तत्थ असंखेज्जकालवासंतरेण उपपज्जइ
 जसंसी उत्तमे अभिजाए सत्तवीरिअपरक्कमगुणे पसत्थ-
 वणसरसारसंघयणतणुगबुद्धिधारणमेहासंठाणसीलपगई
 पहणगारवच्छायागइए अणोगवयणप्पहाणे तेअआउव-
 लवीरिअजुत्ते अज्जुसिरघणणिचिअलोइसंकलणारायवहर-
 उसहसंघयणदेहधारी भस १ जुग २ भिंगार ३ वट्टमा-
 णग ४ महमायग ५ संख ६ छत्त ७ वीअणि ८ पडाग
 ९ चक १० खंगल ११ सुसल १२ रह १३ सोत्थिअ १४
 अंकुस १५ चंदा १६ इष १७ अग्नि १८ जूय १९
 रागर २० इंदज्जय २१ पुहवि २२ फउम २३
 कुंजर २४ सीहासण २५ दंड २६ कुम्म २७
 गिरिवर २८ तुरणवर २९ वरमउड ३० कुंडल ३१
 शंदावत्त ३२ धण ३३ कौत ३४ गागर ३५ म-
 वणविमाण ३६ अणोगलक्खणपसत्थसुविभत्तचित्तर-
 चरणदेसभागे उट्ठासुहलंमजालसुकुमालाणिद्वमउआवत्तप-
 सत्थलोमभिरइअसिरिवच्छच्छणविउलवच्छे देसखेत्तसु-
 विभत्तदेहधारी तरुणरविरस्सिबोहिअवरकमलविबुद्धगम्भ-
 वणणे हयपोसणकोससणियभपसत्थविट्ठंतणिरुवलेवे पउ-
 म्पलकुंडजाइजूहियवरचंपगणागपुप्फसारंगतुल्लगंधी छ-
 तीसाअहिअपसत्थपत्थिवगुणेहि जुत्ते अब्बोच्छिण्ण-
 तपत्ते पागडउभयजोणी विमुद्धणिअगकुलगणपुण-
 चंदे चंदे इव सोमयाए णयणमणणिवुइकरे अक्खो-
 भं सागरो व थिमिए धणवइ व्व भोगसमुदयसइव्वया-
 ए समरे अपराइए परमविक्रमगुणे अमरवइसमाणसं-
 रिसरूवे मणुअवई भरहचक्कवट्ठी भरहं भुंजइ पणहु-
 सत्तू । (सूत्र ४२)

(तत्थ णमित्थादि) तत्र विनीतायां राजधान्यां भ-
 रतो नाम राजा, स च सामन्ताऽऽविरपि स्यादत आ-
 ह चक्रवर्त्ती. स च वासुदेवोऽपि स्यादत आत्वारोऽन्ताः-
 पूर्वापरवर्त्तिणसमुद्राख्यः चतुर्थो हिमवान् इत्येवंस्वरूपा-
 स्ते वश्यतयाऽस्य सन्तीति चातुरन्तः, पश्चाच्चक्रवर्त्तिपदेन
 कर्मचारयः समुद्रपद्मत्. महाहिमवान् हैमवतहरिषर्वसेज-
 योर्विभाजकः कुलगिरिः स इव महान् शेषपृथ्वीपतिपर्वता-
 पेक्षया मलयः-चन्द्रनहुमोत्पत्तिप्रसिद्धो गिरिः, मन्दरो-मेरुः,
 यावत्पदात् प्रथमोपाङ्ग(ग)तः समग्रो राजवर्णको ग्राह्यः, किय-
 त्प्येन्त इत्याह-राज्ये प्रशासयन् पालयन् विहरतीति । नन्वेव-
 मपि शाश्वती भरतनामप्रवृत्तिः कथं ? तदभावे च 'सेसं'
 इत्यादि वक्ष्यमाणं निगमनमप्यसम्भवीत्याशङ्कया प्रकरान्त-
 रेण तत्तत्कालभाविभरतनामचक्रवर्त्तुद्देशेन राजवर्णनमा-
 ह- 'विहओ गमो' इत्यादि, द्वितीयो गमः-पाठविशेषोप-
 ण्णितो ग्रन्थो राजवर्णकस्यायं, 'तत्र' तस्यां विनीताया-
 मसङ्ख्येयः कालो यैर्वर्षैस्तानि वर्षाणि असङ्ख्येयानी-

त्यर्थः, तेषामन्तरालेन-विचालेन, अयमर्थः-प्रवचने हि
 कालस्यासङ्ख्येयता असंख्येयैरेव च वर्षैर्व्यवहियते, अ-
 न्यथा समयापेक्षयाऽसङ्ख्येयत्वे येदयुगीनमनुष्मणामस-
 ङ्ख्येयाऽऽयुष्कत्वव्यवहारप्रसङ्गः, तेनासंख्येयवर्षाऽऽत्मका-
 सङ्ख्येयकाले गते एकस्माद् भरतचक्रवर्त्तिनोऽपरो भरतचक्र-
 वर्त्ती यतः प्रकृतक्षेत्रस्य भरतेति नाम प्रवर्त्तते स उत्पद्य-
 ते इति क्रियाकारकसम्बन्धः, वर्त्तमाननिर्देशः प्राग्बत ।
 आवश्यकवर्त्ती तु, "तत्थ य सखिज्जकालवासण्ण" इ-
 ति पाठः-तत्र च-भरते सङ्ख्यातकालवर्षाणि आयुर्यस्य सः
 सङ्ख्यातकालवर्षाऽऽयुष्काः, तेनास्य युग्मिमनुष्यत्वव्यवहा-
 रो व्यवहृतो द्रष्टव्यः, तेषामसङ्ख्यातवर्षाऽऽयुष्कत्वा-
 दिति । ननु भरतचक्रिणोऽसङ्ख्यातकालेऽतीतायुषि सगर-
 चक्र्यादिभिरिदं सूत्रं व्यभिचारि, तेषां भरतनामकत्वाभावात्
 उच्यते-नहीदं सूत्रमसङ्ख्येयकालवर्षान्तरेण सकलकालवर्त्ति-
 नि चक्रवर्त्तिमण्डले नियमेन भरतनामकचक्रवर्त्तिसम्भव-
 सूचकं किन्तु कदाचित्तत्सम्भवसूचकं, यथा आत्ममिन्या-
 मुत्सर्पिण्यां भरताऽऽख्यः प्रथमचक्रो । यत आह-"भरहे अ
 दीहवन्ते, अ गूढवन्ते अ सुखवन्ते अ । सिरिअदे सिरिभूरं,
 सिरिसोमे अ सत्तमे ॥१॥" इत्यादिसमवायाङ्गतीर्थोद्धारप्रकी-
 र्णकाऽऽदौ, स च कीदृश इत्याह-"यशस्वी" नि व्यक्तम्, उ-
 त्तमः शलाकपुरुषत्वात्, अभिजातः-कुलीनः धीश्रेष्ठमाऽऽ-
 दिवंश्यत्वात्, सत्त्वं-साहसं, कीर्यम् आन्तरं बलं, पराक्रमः
 शत्रुविनाशनशक्तिरेते गुणा यस्य, एतेन राजन्योचितमर्षो-
 तिशाथिगुणयस्वमाह, प्रशस्ताः-तत्कालीनजनापेक्षया श्ला-
 घनीयाः वर्णाः-शरीरवृद्धिः, स्वर्गो-ध्वनिः, सारः-शुभपुत्र-
 लोपचयजन्यो धातुविशेषः शरीरदार्यहेतुः, संहननम्-अ-
 स्थितिनियकरूपं, तनुकं-शरीरं बुद्धिः-औत्पस्यादिका, धार-
 णा-अनुभूतार्थवासनाया अभिच्युतिः, मेधा-हेयोपादय-
 धीः, संस्थानं-यथास्थानमङ्गोपाङ्गविन्यासः, शीलम्-आ-
 चारः, प्रकृतिः-सहजं, ततो ब्रह्मे, प्रशस्ता वर्णाऽऽव्योऽर्था
 यस्य स तथा भवन्ति च विशिष्टाः वर्णखराऽऽख्यः आह-
 श्वयोऽऽदिप्रधानफलदाः, प्रधाना-अनन्यवर्त्तिनो गौरवाऽऽ-
 व्योऽर्था यस्य स तथा, तत्र गौरवं-ब्रह्मासामन्ताऽऽविकृता-
 भ्युत्थानाऽऽदिप्रतिपत्तिः, छाया-शरीरशोभा, गतिः-सञ्च-
 रणमिति, अनेकेषु-विविधप्रकारेषु वक्ष्येणु-चक्रव्येषु प्र-
 धानो-मुख्यः, अनेकधावचनप्रकारायां निजशासनप्रवर्त्त-
 नाऽऽदौ-

"आदौ तावन्मधुरं, मध्ये रुक्षं ततः परं कटुकम् ।

मोजनविधिमिष विबुधाः, स्वकार्यसिद्धयै वदन्ति वचः ॥१॥"

अथवा-

"सत्यं मित्रैः प्रियं स्त्रीभि-रलीकमधुरं द्विषा ।

अनुकूलं च सत्यं च, वक्रव्यं स्वाभिना सह ॥ २ ॥" इति ।

तेजः-परासहनीयः पुण्याः-प्रतापः अनेवोपचारेण तद्भा-
 न्, 'तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते' इत्यादिवत्, आयुर्ध-
 लं-पुरुषाऽऽयुषं तद् यावद्वायं तेन पुत्रः, तेन जरादौगाऽऽ-
 दिनोपहतवीर्यत्वं नास्येति भावः, पुरुषाऽऽयुषं च तदानी-
 स्तनकाले प्राकृतजनानां पूर्वकोटिसङ्ख्याव्यप्यस्य बुद्धिताङ्ग-
 प्रमाणं बोद्धव्यं, नरदेवस्येतावत् एषाऽऽयुषः सिद्धवन्ते' म-

शनात्, एतेन भेदः पूर्वविशेषणादस्येति, अशुचिर्-
निश्चिद्रूपं अत एव घनानिचितं—निर्भरकृतं बल्लोहभृङ्गलं
सदिव नाराचवज्रशृङ्गमं प्रसिद्धा वज्रशृङ्गमवाराचं सह-
जनं यत्र तं तथाविधं देहं धरन्तीत्येवंशीलः, भूयो—मीनः
१ युगं—शकटाङ्गविशेषः २ भृङ्गारो—जलभाजनविशेषः ३
वर्द्धमानकं ४ मद्राऽऽसनं ५ शङ्खो—दक्षिणाऽऽवर्तः ६ वृत्रम् ।
प्रतीति ७ व्यजनं—पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् व्याल-
व्यजनम् । अथवा—‘ते लुगवा’ (भ्रासिह ० अ० ३ पा० २ सू०
१०८) इत्यनेन बालपदलोपः, वामरम् । आर्यत्वात् स्त्रीत्वं
तेन व्यजनीतिनिर्देशः ८ पताका ९ चक्रं १० लाङ्गूलं ११
मुशलं १२ रथः १३ स्वस्तिकम् १४ अङ्गुशः १५ वन्दः
१६ आदित्या १७ अग्नयः प्रतीताः १८ यूयो—यक्षस्तम्भः १९
सागरः—समुद्रः २० इन्द्रध्वज २१—पृथ्वी २२—पद्म २३—कु-
जराः २४ कण्ठ्याः, सिंहाऽऽसनं—सिंहाङ्कितं नृपाऽऽसनं २५
वण्ड २६—कूर्म २७—गिरिवर २८—तुरगवर २९—मुकुट ३०—
कुण्डलानि ३१ व्यङ्गानि, नन्दावर्तः—प्रतिविम्ब नवकोलकः
३२ स्वस्तिक—धनुःकुन्तौ व्यङ्गौ ३३—३४ गागरः स्त्रीप-
रिधानविशेषः ३५ भवनं—भवनपतिदेवाऽऽवासः विमानं—वै-
मानिकदेवाऽऽवासः ३६ एतेषां इन्द्रः तत एतानि प्रश-
स्तानि—माङ्गल्यानि सुविभक्तानि—अतिशयेन विविक्तानि या-
म्यनेकानि—अधिकसहस्रप्रमाणानि लक्षणानि तैश्चिन्ने—वि-
स्मयकरः करचरणयोर्देशभागो यस्य स तथा, अत्र पद-
व्यत्ययः प्राकृतत्वात्, तीर्थकृतमित्थं चाक्रणामप्यष्टाधिक-
सहस्रलक्षणानि सिद्धान्तसिद्धानि । यदाह निशीथवृत्ती-
पागयमण्युआणं वसीसं लक्षणाणि, अद्भुतसं बलदेववासुदे-
वार्णं, अद्भुतहस्तं चक्रवद्वितित्यगाराणं’ ति । ऊर्ध्वं मुखं
भूमेरुद्गच्छतामङ्गराणामिष येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि
लोमानि तेषां जालं—समूहो यत्र स तथा, अनेन च श्रीवत्सा-
ऽऽकारव्याकृतिर्दीर्घता, अन्यथाऽधोमुखैस्तैः श्रीवत्साऽऽका-
रानुद्भवः स्यात्, सुकुमालङ्घिधानि—नवनीलपण्डाऽऽदिद्र-
व्याणि तानीव मृदुकानि आवर्तैः—चिकुरसंस्थानविशेषैः
प्रशस्तानि—मङ्गल्यानि दक्षिणाऽऽवर्त्तनीत्यर्थः यानि लोमानि
तैर्विरचितो यः श्रीवत्सो—महापुरुषाणां बल्लोऽन्तर्वर्ती अभ्यु-
जतोऽवयवः, ततः पूर्वपदेन कर्मधारः, तेन वृत्रम्—आच्छा-
दितं विपुलं वल्लो यस्य स तथा, देशे—कोशलदेशाऽऽदौ के-
त्रे—तदैकदेशभूतविनीतानगव्यादौ सुविभक्तो—यथास्थानवि-
निविष्टावयवो यो देहस्तं धरन्तीत्येवंशीलः, तत्तत्कालावच्छे-
देन भरतक्षेत्रे न भरतचक्रितोऽपरः सुन्दराङ्ग इत्यर्थः । त-
रुणस्य—उद्गच्छतो रवेर्ये रश्मयः—किरणास्तैर्बोधितं—विका-
सितं यद्भरकमलं—प्रधानसरोजं हेमाम्बुजमित्यर्थः । तस्य चि-
बुधो—विकस्वरो यो गर्भो—मध्यभागस्तद्वर्णः—शरीरच्छवि-
रस्य स तथा, हयपोसनं—‘पुल उत्सर्गं’ इति धातोरनाट
हयाऽपानं, तदेव कोश इव कोशः सुगुप्तत्वात् तत्सन्निभः
प्रशस्तः पृष्ठस्य—पृष्ठभागस्यान्तः—चरमभागोऽपानं तत्र निरु-
पलेपो लेपहितपुटीषकत्वात्, पद्म प्रतीतम्, उत्पलं—कुष्ठं,
कुन्दजातिपूयिकाः प्रतीताः, वरचम्पको—राजचम्पकः, नाग-
पुष्पं नागकेसरकुसुमं, सारङ्गानि—प्रधानदलानि, अथवा—प-
दैकदेशे पदसमुदायब्रह्मणात् सारङ्गशब्देन सारङ्गमदः—क-
स्तूरी, इन्द्रे कृते एतेषां तुल्यो गन्धः—शरीरपरिमलो यस्य

स तथा, तद्विस्तृतत्वादिप्रत्ययात् रूपसिद्धिः, वदन्निशता
अधिकप्रशस्तैः पार्थिवगुणैर्युक्तः । (ज०)—(ते च पार्थिवगुणाः—
‘पार्थिव’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४३३ पृष्ठे वदन्निः श्लोकैर्द-
शिताः) ते च श्लोकाः पाठसिद्धार्थाः, नवरत्नोदात्त—वाणिज्यं,
तेन दानशौण्डितागुणावस्य भेदः, यद्यप्येतेषामेव मध्यवर्तिनः
केचन गुणाः सूत्रकृता साक्षात् पूर्वसूत्रे उक्ता उत्तर-
सूत्रे च वक्ष्यन्ते, तथापि वदन्निशत्संख्यामेलनार्थमत्र ते
उक्ता इति न दोषः, उपलब्धाच्च मानांम्मानाऽऽदिष्टु-
क्तत्वभङ्गवत्सलत्वाऽऽवयोऽपि उक्ताऽतिरिक्ता ग्राह्या इति,
अव्यवच्छिन्नम्—अस्मादिदमातपत्रं—सूत्रं यस्य स तथा, ए-
तेन पितृपितामहकमाऽऽगतराज्यभोक्तेति सूचितम्, अथवा
संयमकालादवर्गान् केनापि बलीयसा विपुणा तस्य प्र-
भुत्वमाच्छिन्नमिति, प्रकटे—विशदशब्दाततया जगत्प्रतीते
उभययोन्यौ—मातृपितृरूपे यस्य स तथा, अत एव
विशुद्धं—निष्कलङ्कं यच्चिज्रककुलं तदेव गगनं तत्र पूर्व-
चन्द्रः—चन्द्र इव सोमया—मृदुस्वभावेन नयनमनसोर्निष्ठ-
तिकरः, आह्लादक इत्यर्थः, अक्षोभो—भयरहितः, सागरः
प्रस्ताघात् क्षीरसमुद्राऽऽदिः, स इव स्तिमितः—स्थिरश्चिन्ता-
कलोलवर्जितो न पुनर्वैलाऽवसरवर्द्धिष्णुकलोललवणोद्भवा-
स्थिरस्वभाव इत्यर्थः, धनपतिरिव—कुबेर इव भोगस्य
समुदयः—सम्यगुदयस्तेन सह सद् विद्यमानं द्रव्यं यस्य
स भोगसमुदयसद्द्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता तथा, भोगोप-
योगिभोगाङ्गसमृद्ध इत्यर्थः, समरे—संग्रामे अपराजितो
भङ्गमप्राप्तः परमविक्रमगुणः व्यङ्ग्यम्, अमरपतेः समानं
सदृशमत्यर्थतुल्यं रूपं यस्य स तथा, मनुजपतिः—नरप-
तिर्भरतचक्रवर्त्ती, उत्पद्यते इति तु प्राग्योजितमेव । अ-
योत्पन्नः सन् किं कुरुते इत्याह—(भगवत्यादि) अनन्तरसूत्रे
एव दर्शितस्वरूपो भरतचक्रवर्त्ती भरतं भुङ्क्ते शास्तीति,
प्रनष्टशत्रुरिति व्यङ्ग्यम्, अत इदं भरतक्षेत्रमुच्यते, इति
निगमनमग्रे वक्ष्यते ।

अथ प्रस्तुतभरतस्य दिग्विजयाऽऽदिवक्त्रव्यतामाह—

तए खं तस्स भरहस्स रणो अणण्या कयाइ आ-
उहघरसालाए दिव्वे चकरयणे समुप्पज्जित्था, तए खं
से आउहघरण भरहस्स रणो आउहघरसालाए दिव्वं
चकरयणं समुप्पणं पासइ, पासिआ हट्टुट्टचित्तमा-
णंदिए नंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवस-
विसप्पमाणहिआए जेणामेव दिव्वे चकरयणे तेणामेव
उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिकसुत्तो आयाहिणपयाहिणं
करइ, करेत्ता करयल ० जाव कइ चकरयणस्स पखामं करइ,
करेत्ता आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमिआ
जेणामेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणामेव भरहे राया ते-
णामेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करयल ० जाव जणं वि-
जणं वट्ठावेइ, वट्ठावेत्ता एवं बयासी—एवं खलु देवाणु-
प्पिआणं आउहघरसालाए दिव्वे चकरयणे समुप्पणे, तं
एअणं देवाणुप्पिआणं पिअट्टयाए पिअं खिवेमो पिअं
मे भवउ । तते खं से भरहे राया तस्स आउहघरिअस्स

अंति एयमदं सोबा शिसम्म हट्ट ० जाव सोमणस्सिए विअसिअवरकमलणयणवयणे पयलिअवरकडगुडिअके-
ऊरमउडकुंडलहारविरायंतरइअवच्छे पालंबमलंबमाणयो-
लंतभूसणधरे ससंभमं तुरिअं चवलं शरिदे सीहासणाओ
अब्भुट्टेइ, अब्भुट्टेइत्ता पायपीडाओ पबोरुहइ, पबोरुहइत्ता
पाउआओ ओमुअइ ओमुअइत्ता एगसाडिअं उत्तरासंगं करे-
इ, करेइत्ता अंजलिमउलिअग्गहत्थे चक्करयणाभिमुहे सत्त-
ट्टपयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छइत्ता वामं जाणुं अंचेइ, अ-
चेइत्ता दाहिणं जाणुं धरणितलंसि शिहट्ट करयल ० जाव
अंजलिं कट्ट चक्करयणस्स पणामं करेइ, करेइत्ता तस्स
आउहधरिअस्स अहामालिअं मउडवज्जं ओमोअं दलइ,
दलइत्ता विउलं जीविअरिहं पीइदाणं दलइ, दलइत्ता
सकारेइ, सम्माणेइ, संमाणेइत्ता पडिविसज्जेइ, पडिविस-
ज्जेइत्ता, सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सणिसणणे ।
तए शं से भरहे राया कंडुंविअपुरिसे सहावेइत्ता एवं ब-
यासी—खिप्पमेव भो देवाणुप्पिआ ! विणीयं रायहाणि
सर्द्धिभतरवाहिरिअं आसिअमंमाज्जिअसित्तसुइगरत्थंतरवी-
हिअं मंचाइमंचकलिअं शाणाविहरागवसणऊमिअभयप-
डागाइपडागमंडिअं लाउल्लोइअमहिअं गोसीससरसरत्तचंद-
णकलसं चंदणधडसुकय ० जावगंधुडुआभिरामं सुगंध-
वरगंधिअं गंधवट्ठिभूअं करेह, कारवेह, करेत्ता कारवेत्ता
य एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणह । तए शं ते कोडुंविअपुरिसा
भरहेणं रएणा एवं वुत्ता हट्ट ० करयल ० जाव एवं सामि
त्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति, पडिसुणिता
भरहस्स अंतिआओ पडिणिक्खमंति, पडिणिक्खमिता
विणीअं रायहाणि ० जाव करेत्ता कारवेत्ता य तमाणत्तिअं
पच्चप्पिणंति । तए शं से भरहे राया जेणेव मज्जणधरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता मज्जणधरं अणुपविसइ,
अणुपविसिता समुत्तजालाकुलाभिरामे विचित्तमणिरयण-
कुट्टिमतले रमणिज्जे एहाणमंडवंसि शाणामणिरयणमत्त-
चित्तंसि एहाणपीडंसि सुहणिसणणे सुहोदएहिं गंधोदएहिं
पुप्फोदएहिं सुद्धोदएहिं अपुअे कल्लाणगपवरमज्जणवि-
हीए मज्जिए तत्थ कोउअसएहिं बहुविहेहिं कल्लाणगपवरम-
ज्जणावसाणे पम्हलसुकुमालगंधकासाइअलूहिअंगे सरससु-
रहिगोसीसचंदणाणुलित्तगत्ते अहयसुमहग्घदूसरयणसुसंवु-
डे सुइमालावणगविलेवणे आविद्धमणिसुवणणे कप्पिअ-
हारऽद्धहारतिसरिअपालंबपलंबमाणकडिसुत्तसुकयसोहे पि-
णद्धगेविज्जगअंगुलिज्जगललिअगयललिअकयामरणे शा-
णामणिकडगुडिअथंभिअभूए अहिअसस्तिरीए कुंडल-
उज्जोइआणणे मउडदित्तमिणए हारोत्थयसुकयवच्छे पा-

लंबपलंबमाणसुकयपडउत्तरिज्जे मुदिआपिगलंगुलीए शा-
णामणिकणगविमलमहरिहणित्तोअविअमिसिमिसितवि-
रइअसुस्सिलिट्ठिसिडुलट्ठसंठिअपसत्थआविद्धवीरबलए, किं
बहुणा ? , कप्परुक्खए चेव अलंकिअविभूसिए शरिदे
सकोरं ० जाव चउचामरवालवीइअंगे मंगलजयजयसदक-
यालोए अणेगगणायगदंडणायग ० जाव दूअसंधिवालस-
द्धिं संपरिवुडे धवत्तमहामेहणिग्गए इव ० जाव ससि व्व पि-
यदंसणे शरवई धूवपुप्फगंधमल्लहत्थगए मज्जणधराओ पडि
णिक्खमइ, पडिणिक्खमिता जेणेव आउहधरसाला जेणेव
चक्करयणे तेणेव पहारंत्थ गमणाए । तए शं तस्स भर-
हस्स रएणो बहवे ईसरपभिइओ अप्पेगइआ पउमहत्थग-
या अप्पेगइया उप्पलहत्थगया ० जाव अप्पेगइआ-सयस-
हस्सपत्तहत्थगया भरहं रायाणं पिट्ठओ पिट्ठओ अणुग-
च्छंति । तए शं तस्स भरहस्स रएणो बहूईओ—

“खुआ चिलाइ वामणि वडमीओ बन्वरी बउसिआओ।
जोणिअपह्विआओ, ईसिणिअत्थारुकिणिआओ ॥ १ ॥
लामिअलउसिअदमिली-सिंहलि तह आरबी पुलिदी अ ।
पकणि बहलि मुरुडी, सबरीओ पारसीओ अ ॥ २ ॥”
अप्पेगइया बंदणकलसहत्थगयाओ चंगरीपुप्फपडलह-
त्थगयाओ भिंगारआदंसथालपातिसुपइट्टगवायकरगरयण-
करंडपुप्फचंगेरीमल्लवणचुणगंधहत्थगयाओ वत्थआ-
भरणलोमहत्थयचंगेरीपुप्फपडलहत्थगयाओ ० जाव लां-
महत्थगयाओ अप्पेगइआओ सीहासणहत्थगयाओ छत-
चामरहत्थगयाओ-तेल्लसमुग्गयहत्थगयाओ, “तेल्ले को-
ट्टममुग्गे, पत्ते चोए अ तगरमेला थ । हरिआले
हिंगुलए, मणोसिला सासवसमुग्गे ॥ १ ॥” अप्पे-
गइआओ तालिअट्टहत्थगयाओ अप्पेगइयाओ भू-
वकडुच्छुअहत्थगयाओ भरहं रायाणं पिट्ठओ पिट्ठओ अणु-
गच्छंति । तए शं से भरहे राया सच्चिद्वीए सच्चजुईए
सच्चबलेणं सच्चसमुदयेणं सच्चायेणं सच्चविभूसाए स-
च्चविभूईए सच्चवत्थपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सच्च-
तुडिअसइसणिसणएणं महया इट्ठीए ० जाव महया
वरतुडिअजमगसमगपवाइएणं संखपणवपडहंभरिअ-
ल्लरिखरमुहिमुरजमुइंगदुंदिहिनिगोसणाइएणं जेणेव आ-
उहधरसाला तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छिता
आलोए चक्करयणस्स पणामं करेइ, करेत्ता जेणेव च-
क्करयणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता लोमहत्थयं
परामुसइ, परामुसिता चक्करयणं पमज्जइ, पमज्जिता
दिवाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ, अब्भुक्खिता सरसे-
णं गोसीसचंदणेणं अणुलिपइ, अणुलिपिता अग्गेहिं

करेहि गंधेहि मन्लेहि अ अच्चिरणह , पुष्कारुहणं मल्ल-
गंधवणचुणवत्थारुहणं आमरणारुहणं करेइ, करिता
अच्छेहि सरहेहि सेएहि रययामएहि अच्छरसातंडुलेहि
चक्करयणस्स पुरओ अट्टुडुमंगलए आलिहइ । तं जहा-
सोत्थिय सिरिवच्छ खंदिआवत्त बद्धमाणग भदासण
मच्छ कलस दप्पण अट्टुमंगलए आलिहिता काऊणं
करेइ, उवयारंति, किं ते ? , पाडलमल्लिअचंपगअसोगपु-
ष्पागचूअमंजरिणवमालिअबकुलतिलगकणवीरकुंदकोजय-
कोरंटयपतदमणयवरसुरिहसुगंधगंधिअस्स कयगगहगहिअ-
करयलपण्ढविप्पमुकस्स दसद्ववणस्स कुसुमणिगरस्स
तत्थ चितं जाणुस्सेहप्पमाणमित्तं ओहिनिगरं करेता चं-
दप्पभवहरवेरुलिअविमलदंडं कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं
कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणविद्धं च धूमव-
ट्ठिं विणिम्मुअंतं वेरुलिअमयं कडुच्छुअं पग्गेहेत्तु पय-
ते धूवं दहइ, दहिता सत्तडुपयाइं पच्चोसक्कइ, पच्चांस-
किता वामं जाणुं अचेइ, ० जाव पणामं करेइ, करेता
आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिता जे-
णेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छिता सीहासणवरगए पुरत्थामिमुहे
सणिणसीअइ, सणिणसिता अट्टारस सेणिपसेणीओ स-
हावेइ, सहावेता एवं बयासी—खिप्पामेव भो देवा-
णुप्पिआ ! उस्सुक्कं उक्करं उकिट्ठं अदिज्जं अभिज्जं
अभडप्पवेसं अदंडकोदंडिमं अधरिमं गणिआवरणाडइ-
ज्जकलिअं अणेततालायराणुचरियं अणुडुअमुइंगं अमि-
लायमल्लदामं पमुइअपक्कीलिअसपुरजणजाणवयं विज-
यवेजइअं चक्करयणस्स अट्टाहिअं महामहिमं करेइ,
करेता ममेअमाणतिअं खिप्पामेव पच्चप्पिणह । तए णं
ताओ अट्टारस सेणिप्पसेणीओ भरहेणं रत्ता एवं वु-
त्ताओ समाणीओ हट्ठाओ ० जाव विणएणं पडिसुणंति,
पडिसुणेता भरहस्स रणो अंतिआओ पडिणिक्खमि-
ति, पडिणिक्खमिता उस्सुक्कं उक्करं ० जाव करेति अ,
कारवेति अ, करेता कारवेता जेणेव भरहे राया तेणेव उ-
वागच्छंति, उवागच्छिता ० जाव तमाणत्तिअं पच्चाप्पिणंति ।

(सूत्र—४३)

(तए णमित्यादि) ततो—माण्डलिकत्वप्राप्तेरनन्तरं त-
स्य—भरतस्य—राज्ञ अन्यदा कदाचित् माण्डलिकत्वं भुञ्जा-
नस्य वर्षसहस्रे गते इत्यर्थः, आयुधगृहशालायां दिव्यं च-
क्ररत्नं समुत्पद्यत, ' तए णं से ' इत्यादि । ततः—चक्ररत्नो-
त्पत्तेरनन्तरं स आयुधगृहिको, यो भरतेन राज्ञा आयुधा-
ध्यक्षः कृतोऽस्तीति गम्यम् । भरतस्य राज्ञ आयुधगृहशा-
लायां दिव्यं चक्ररत्नं समुत्पन्नं पश्यति, दृष्ट्वा च दृष्टुमुष्टम्—

अत्यर्थं तुष्टं दृष्टं वा—अहो मया इदमपूर्वं दृष्टमिति विस्मि-
तं. तुष्टं—सुष्ठु जातं यन्मयैव प्रथममिदमपूर्वं दृष्टं यच्चै-
वनेन स्वस्वामी प्रीतिपात्रं करिष्यति इति सन्तोषमापन्नं
चित्तं यत्र तद् यथा भवति तथा आनन्दितः—प्रमोदं
प्राप्तः । यद्वा—दृष्टुमुष्टः—अतीव तुष्टः, तथा चित्तेन आ-
नन्दितः. मकारः प्राकृतत्वात् अलाक्षणिकः ततः कर्म-
धारयः, नन्दितो—मुखसोमताऽऽदिभावैः समृद्धिमुपागतः-
प्रीतिः—प्रीणनं मनसि यस्य स तथा, चक्ररत्नं बहुमानप-
रायण इत्यर्थः । परमं सौमनस्यं—सौमनस्कत्वं जातमस्ये-
ति परमसौमनस्यतः । एतदेव व्यनक्ति—हर्षवशेन विस-
र्पद्—उल्लसद् इदं यस्य स तथा, प्रमोदप्रकर्षप्रतिपादना-
र्थत्वाच्चेतानि विशेषणानि पुनरुक्ततया दृष्टानि, यतः ' वक्ता ह-
र्षेति, " वक्ता हर्षभयाऽऽदिभि—राक्षितमनाः स्तुवन् तथा नि-
न्दन् । यत् पदमसकृद् श्रूयान्, तत्तपुनरुक्तं न दोषाय ॥१॥ ”
यत्रैव तद्व्यं चक्ररत्नं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च
त्रिकृत्वः—जीन् धारान् आदाक्षिणप्रदक्षिणं—दक्षिणहस्ता-
दारभ्य प्रदक्षिणं कर्णाति, त्रिप्रदक्षिणयतीत्यर्थः । तथा
कृत्वा च (करतलं स्ति ।) अत्र यावत्पदान् ' करयलपरि-
गाहिअं दमणहं सिरसावत्तं मत्थए अजलिं स्ति । ' अत्र
व्याख्या—करतलाभ्यां परिगृहीतः—अतस्तं दश करद्वय-
सम्बन्धिनो नञ्वाः समुदिता यत्र तं शिरसि—मस्तके आ-
वर्त्तः—आवर्त्तनं प्रादाक्षिण्येन परिभ्रमणं यस्य तं शिरसाऽ-
प्राप्तमित्यन्ये । मस्तके अजलिं—मुकुलितकमलाऽऽकारकग-
यरूपं कृत्वा चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति, कृत्वा च आयु-
धगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति—निर्व्याति, प्रतिनिष्क्राम्य च
यत्रैव ' बाहिरिका '—आभ्यन्तरिकापक्षया बाह्या उपस्थानशा-
ला—आस्थानमण्डपो, यत्रैव च भरतो राजा तत्रैवोपाग-
च्छति, उपागत्य च ' करतलं ० जाव ' स्ति पूर्ववत् । जयं-
परानभिभवनीयत्वरूपेण विजयेन—परेषामसहमानानामभि-
भावकत्वरूपेण वर्द्धयति—जयविजयाभ्यां त्वं वर्द्धयस्वत्या-
शिषं प्रयुक्ते, वर्द्धयित्वा चैवमवादीत् । किं तदित्याह—' एवं
ललु ' इत्यादि, इत्थमेव यदुच्यते मया, न च विपर्ययाऽऽ-
दिना यदन्यथा भवति, यदेवानुप्रियाणां—राजपादानाम्
आयुधगृहशालायां दिव्यं चक्ररत्नं समुत्पन्नं तदेव तत्,
णमिति प्राग्वत्, देवानुप्रियाणां प्रियार्थतायै—प्रीत्यर्थं प्रियम्—
इष्टं निवेद्यामः ' एतत् ' प्रियनिवेदनं प्रियं (भे) भवतां
भवतु, ततो भरतः किं चक्रे इत्याह—' तते णं ' इत्यादि,
ततः स भरतो राजा तस्याऽऽयुधगृहिकस्य समीपे एनमर्थं
श्रुत्वा—आकर्ण्य कर्णाभ्यां निशम्य—अवधार्य इदमेव तुष्टो
यावत्सौमनस्यतः प्राग्वत् प्रमोदाऽतिरेकाद्ये ये भावा भ-
रतस्य संवृत्तास्तान् विशेषणद्वारेणाऽऽह—विकसितकमलवध-
यनवदने यस्य स तथा, प्रचलितानि—चक्ररत्नोत्पत्तिश्रवण-
जनितसम्भ्रमातिरेकात् कम्पितानि वरकटके प्रधानवलयं
तूकटिके—बाहुरक्तौ केयूरं—बाह्वरेव भूषणविशेषो मुकुटं
कुण्डले च यस्य स तथा, सिंहावलोकनन्यायेन प्रचलि-
तशब्दो प्राह्यः, तेन प्रचलितहारेण विराजद् गतिदं च वक्तो
यस्य स तथा, पश्चात् पदद्वयस्य कर्मधारयः । प्रलम्बमा-
नः सम्भ्रमादेव प्रालम्बो—कुम्बनकं यस्य स तथा, घोलद्-
दोलायमानं भूषणम् उक्तातिरिक्तं धरति यः स तथा, ततः

पदद्वयस्य कर्मधारयः । अत्र पदविपर्यय आर्पणत्वात् , सस-
म्भ्रमं—सादरं त्वरितं—मानसौत्सुक्यं यथा स्यात्तथा चपलं
कायौत्सुक्यं यथा स्यात् तथा नरेन्द्रो—भरतः सिंहाऽऽसना-
दभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय च पादपीडात्—पदाऽऽसनात् प्रत्य-
वरोहति—अवतरति प्रत्यवरुह्य च—अवतीर्य पादुके—पादत्रा-
णे अवमुञ्चति भक्त्यतिशयात्, अवमुख्य च एकः शाटो
यत्र स तथा, तद्वितलक्षणं एकप्रत्ययः । अखण्डशाटकम-
य इत्यर्थः, एतादृशमुत्तरासक्तो—बद्धसि तिर्यग्बिस्तारितव-
क्त्रविशेषस्तं करोति, कृत्वा च अञ्जलिना मुकुलितः—कु-
म्भमलाकारी कृतावग्रहस्तौ—हस्ताग्रभागी येन स तथा, चक्र-
रत्नभिमुखः सप्त वा अष्टौ वा पदानि, अनूपसर्गस्य स-
न्धिभिवाचकत्वादनुगच्छति—आसक्तो भवति, दृष्टभ्यानुश-
ब्दप्रयोगः सन्धिधौ, यथा—“अनुनदि शुशरविरे चिरं कृतान् ।”
इति, पदानां सहस्र्याविकल्पदर्शनमेतादृशभाषाव्यवहारस्य
लोके दृश्यमानत्वात्, अनुगत्य च वामं जानुम् आकुञ्च-
यति—ऊर्ध्वं करोतीत्यर्थः, दक्षिणं जानुं घरणीतले निहत्य-
निवेश्य ‘करतले’ त्यादि विशेषणजातं प्राग्वन्, अञ्जलि
कृत्वा चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति, कृत्वा च तस्याऽऽयुधगु-
हिकस्य ‘यथामालितं’ यथाधारितं यथापरिहितमित्यर्थः,
इदं च विशेषणं दानरत्नातिशयादानं निर्विलम्बेन देयमि-
ति व्यापनार्थम् । यदाह—

“सव्यपाणिगतमप्यपसव्य—प्रापणावधि न देयविलम्बः ।
न कृतवत्तनियमः किल लक्ष्म्या—स्तद्विलम्बनविधौ न विवेकः ।
अविलम्बितदानगुणात्, समुज्ज्वलं मानवो यशो लभते ।
प्रथमं प्रकाशदाना—द्विशदः पक्षोऽपरः कृष्णः ॥ २ ॥”

अवमुख्यते—परिधीयते यः सोऽवमोचकः—आभरणं, मुकु-
टवर्जं—मुकुटमन्तरेणेत्यर्थः, अत्र ‘उतोऽन्मुकुलाऽऽदिषु’
(धीसिद्ध० अ० ८ पा० १ सू० १०७) इत्युकारस्याकारः, तस्य
राजचिह्नाऽलङ्कारत्वेनादेयत्वात्, न कार्पण्याऽऽदिना न द-
दातीति, एतेनान्यमनुप्याणां मौलिवेष्टनस्य राजचिह्न-
त्वमभ्युपगच्छन्तो ये केचन जिनगृहाऽऽद्यभिगमविधौ मौ-
लिवेष्टनमपाकुर्वन्ति ते अशुभदर्शनत्वादपशकुनमितीवाभ्यु-
पगच्छता आगमोक्तविध्यनुष्ठानजन्यफलेन दूरतो मुक्ता
शनि बोध्यं, दत्त्वा चान्यत् किं करोतीत्याह—विपुलं
जीवितार्हम्—आर्जाविकायोग्यं प्रीतिदानं ददाति, सत्कार-
यति वत्साऽऽदिना सन्मानयति वचनबहुमाने, सत्कृत्य
सन्माम्य च प्रतिविसर्जयति—स्वस्थानगमनतो ज्ञापयति,
प्रतिविसर्ज्य च सिंहाऽऽसनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्ण
उपविष्ट इति । अथ भरतो यत्कृतवान् तदाह—‘तप शं’
इत्यादि, निगदसिद्धं, किमवादीदित्याह—(क्षिप्पामेव स्ति ।)
क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! विनीतां राजानां सदाभ्यन्तरेण
नगरमध्यभागेन बाहिरिका—नगरबाहिर्भागो यत्र तत्तथा-
क्रियाविशेषणम्, आसिक्ता ईषत्सिक्ता गन्धोदकच्छटकदानात्
संमार्जिता—कशवरशोधनात् सिक्ता जलेनात एव शयिका
संमृष्टा—विषमभूमिमञ्जनाद् रथ्या—राजमार्गोऽन्तरवीथी च
अयान्तरमार्गो यस्यां सा तथा, इदं च विशेषणं योजनाया
विचित्रत्वात् समुष्टसम्मार्जितसिक्ताशुचिकरध्वान्तरवी-
थिकामित्येवं दृश्यं समुष्टाऽऽद्यन्तरभाविताच्छुचिकत्वस्य-
मञ्जा—भरतकाः प्रेक्षणकद्रष्टृजनोपवेशननिमित्तम् आनिमज्जा-

तेषामप्युपरि ये तैः कलिता नानाविधो रागो—रञ्जनं वेष्टु
तानि कौसुम्यमाञ्जिष्टाऽऽदिरूपाणि वसनानि—वस्त्राणि ये-
षु तादृशा ये ऊर्ध्वीकृता—उच्छृता ध्वजाः—सिंहगण्डाऽऽदि-
रूपकोपलक्षिता बृहत्पट्टरूपाः एताकाश्च—तदितररूपा अति-
एताकाः—तदुपरि वसित्वान्यस्ताभिर्मण्डिताम्, अत्र च ‘लाउ-
झोइय’ इत्यादिको ‘गंधवद्भिभूञ्ज’ इत्यन्तो विनीतास-
मारचनवर्णकः प्रागाभियोग्यदेवभवनवर्णके व्याख्यात इति
न व्याख्यायते, ईदृशविशेषणविशिष्टां कुरुत स्वयं कारयत
परैः कृत्वा कारयित्वा च एतामाञ्जिभू—आज्ञां प्रत्यर्पयत-
ततस्ते किं कुर्वन्तीत्याह—‘तप शं’ इत्यादि । ततो—भरताऽऽ-
द्याऽनन्तरं कौटुम्बिकाः—अधिकारिणः पुरुषाः भरतेन राज्ञा
एवमुक्ताः सन्तो हृष्टाः करतलेत्यारभ्य यावत्पदप्राप्तं पूर्वत्,
एवं स्वामिन् ! यथाऽऽयुष्मत्पादा आदिशान्तिं तथेत्यर्थः,
इति कृत्वा—इति प्रतिवचनेनेत्यर्थः, आज्ञायाः—स्वामिशा-
सनस्योक्तलक्षणेन नियमेन, अत्र च ‘आणाए विणएणं’ इति
एकदेशग्रहणेन पूर्णोऽभ्युपगमालापको आह्वः, अंशेनांशी
गृह्यते, इति (वयणं पण्डिसुखंति स्ति) वचनं प्रतिभूतव-
न्ति अङ्गीकुर्वन्तीति, ततस्ते किं कुर्वन्तीत्याह—‘पण्डि-
सुखिणा’ इत्यादि, प्रतिशूरस्य तस्यान्तिकात् प्रतिनिष्का-
मन्ति, प्रतिनिष्कम्य च विनीतां राजधानीं, यावत्पदेनान-
न्तरोक्तसकलविशेषणविशिष्टां कृत्वा कारयित्वा च तामा-
ज्ञां भरतस्य प्रत्यर्पयन्ति । अथ भरतः किं चक्रे ?, इ-
त्याह—‘तप शं से भरहे’ इत्यादि । ततः स भरता-
राजा यत्रैव मज्जनघरं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च
मज्जनगृहम् अनुप्रविशति, अनुप्रविश्य च समुक्तेन—मुक्ताफल-
युतेन जालेन—गन्धोदकाऽऽकुलो—व्याप्तोऽभिरामश्च यस्त-
स्मिन्, विचित्रमणिरत्नमयकुट्टिमतलं—बद्धभूमिका यत्र
स तथा तस्मिन्, अत एव समभूमिकत्वात् रमणीये कान-
नमण्डपे, नानाप्रकाराणां मणीनां रत्नानां च भक्तयो—य-
धौचित्येन रचनास्ताभिर्दिचित्रैः स्नानपीठे—स्नानयोग्ये आ-
सने सुखेन निषण्णः—उपविष्टस्सन् शुभोदकैः—तीर्थोदकैः
सुखोदकैर्वा—नान्युष्णैर्नानिशीतैरित्यर्थः । गन्धोदकैः—चन्द-
नाऽऽदिरसमिश्रैः पुष्पोदकैः—कुसुमवासितैः, शुखोदकैश्च-
स्वामाविकैस्तीर्थान्यजलाशयैरित्यर्थः । (मज्जिअ स्ति)
उत्तरसूत्रस्थपदेन सह सम्बन्धः, एतेन कान्तिजननाश्रम-
ज (ह) ननाऽऽदिगुणार्थं मज्जनमुक्तम्, अचारिष्टविधातार्थ-
माह—पुनः कल्याणकारिप्रथममज्जनस्य—विरुद्धग्रहपीडानि-
वृत्त्यर्थकविहितौषध्यादिस्नानस्य विधिना ‘हुमस्जौत्’ शु-
झौ, इत्यस्य शुद्धवर्धकत्वेन स्नानार्थकत्वान्मज्जितः—स्न-
पितोऽन्तःपुरबुद्धाभिरिति गम्यं, कैर्मज्जित इत्याह—तत्र-
स्नानावसरे कौतुकानां रक्षाऽऽदीनां शतैः, यद्वा—कौतूहलिक-
जनैः स्वसेवासम्यक्प्रयोगार्थं दर्शयमानैः कौतुकशतैः—भा-
ण्डवेष्टाऽऽदिकुतूहलैर्बहुविधैः—अनेकप्रकारैः, अत्र करणे तृ-
तीर्यति । अथ स्नानोत्तरविधिमाह—‘कल्लालण’ इत्यादि ।
कल्याणकप्रथममज्जनावसाने स्नानानन्तरमित्यर्थः । पञ्चमल-
या—पञ्चमवत्या अत एव सुकुमालया गन्धप्रधानया कषा-
येण—पीतरक्तवर्णाऽऽद्यरक्तजनीयवस्तुना रक्षा काषायिका त-
या कषायरक्ततया शाटिकेत्येवार्थः । रुक्षितं—निलेपतामापादि-
तम् अञ्जयस्य स तथा, सरससुरभिगोशीर्षचन्दनानुलिप्तमा-

अः, अहतं-मलमृषिकाऽऽदिभिर्नुपवृत्तं प्रत्यग्रमित्यर्थः, सुम-
हार्धं-बहुमूल्यं यद् दृष्यत्वं-प्रधानवस्त्रं तत्सुसंघृतं-सुष्ठु
परिहितं येन स तथा, अनेनाऽऽदौ वस्त्रालङ्कार उक्तः, अत्र
च वस्त्रसूत्रं पूर्वं योजनीयं, चन्दनसूत्रं पश्चात्, क्रमप्राधा-
न्याद् व्याख्यानस्य, न हि स्नानोत्थित एव चन्दनेन व-
पुर्विलम्पतीति विधिक्रमः, शुचिनी-पवित्रं मालावर्णकवि-
लेपने पुष्पस्रग्मण्डनकारिकुङ्कुमाऽऽदिविलेपने यस्य स तथा
अनेन पुष्पालङ्कारमाह, अधस्तनसूत्रं वपुःसौगन्ध्यार्थमे-
व विलेपनमभिहितम्, अत्र तु वपुर्मण्डनायेति विशेषः, आ-
विज्ञानि-परिहितानि मणिसुवर्णानि येन स तथा, एते-
नास्य रजतरीरीमयाऽऽद्यलङ्कारनिषेधः सूचितः, मणिस्वर्णा-
लङ्कारानेव विशेषत आह-कल्पितो-यथास्थानं विन्यस्तो
हारः-अष्टादशसरिकोऽर्द्धहारो-नवसरिकास्त्रसरिकं च प्र-
तीतं येन स तथा प्रलम्बमानः प्रालम्बो-भुज्यनकं यस्य स
तथा, सूत्रे च पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, कटिसूत्रेण-क-
ट्याभरणेन सुष्ठु कृता शोभा यस्य स तथा, अत्र पदत्र-
यस्य कर्मधारयः । अथवा-कल्पितहाराऽऽदिभिः सुकृता शो-
भा यस्य स तथा, पिनञ्जानि-वज्रानि ग्रैवेयकारि-कण्ठाऽऽ-
भरणानि अङ्गुलीयकानि-अङ्गुल्याभरणानि येन स तथा,
अनेनाऽऽभरणालङ्कार उक्तः, तथा ललिते-सुकुमालेऽङ्गके
मूर्द्धाऽऽदौ ललितानि-शोभावन्ति कञ्चानां-केशानाम् आभर-
णानि-पुष्पाऽऽदीनि यस्य स तथा अनेन केशालङ्कार उक्तः ।
अथ सिंहावलोकनन्यायेन पुनरप्याभरणालङ्कारं वर्णयन्नाह-
नानामणीनां कटकवृटिकैः-हस्तबाह्याभरणविशेषैर्वहुत्वा-
त् स्तम्भिताविष स्तम्भितौ भुजा यस्य स तथा, अधि-
कमश्रीक इति स्पष्टं, कुण्डलाभ्यामुद्योतितम् आननं सु-
खं यस्य स तथा, मुकुटदीप्तशिरस्कः स्पष्टं, हारेणावस्त-
तम्-आच्छादितं तेनैव हेतुना प्रेक्षकजनानां सुकृतरतिकं
वक्षो यस्य स तथा, प्रलम्बन-दीर्घेण प्रलम्बमानेन-दी-
लायमानेन सुकृतन-सुष्ठु निर्मितेन पटेन-वस्त्रेण उत्तरीयम्
उत्तराऽऽसक्तो यस्य स तथा, प्राकृतत्वात् पूर्वपदस्य-
दीर्घत्वं, मुद्रिकाभिः-मातृगङ्गुलीयकैः पिङ्गला अङ्गुल्यो
यस्य स तथा, बहुव्रीहिलक्षणः कप्रत्ययः, नानामणि-
मयं धिमलं महार्धं-बहुमूल्यं निपुणेन शिल्पिना 'ओअ-
विअ लि ।' परिकर्मितं 'मिसिमिसेन लि' दीप्यमानं वि-
रचितं निर्मितं सुस्फुटं-सुसन्धि विशिष्टम् अन्येभ्यां
विशेषवत् लष्टं-मनोहरं संस्थितं संस्थानं यस्य तत्, प-
श्चात् पूर्वपदः कर्मधारयः, एवंविधं प्रशस्तम् आविर्द्धं-
परिहितं वीरवलयं येन स तथा, अन्योऽपि यः (दि)
कश्चिद्वीरवतधारी तदाऽसौ मां विजित्य मोक्षयत्वेन हल-
यमिति स्पष्टयन् (यत्) परिदधानि तद्वीरवलयमिति
इत्युच्यते, किं बहुना वर्णितेनेति शेषः, 'कल्पकल्प
चेव लि' अत्र चेशवशब्द इवार्थे, तेन कल्पवृक्षक इवाल-
ङ्कृतो विभूषितश्च, तत्रालङ्कृतो दलाऽऽदिभिर्विभूषितः फ-
लपुष्पाऽऽदिभिः कल्पवृक्षो राजा तु मुकुटाऽऽदिभिरलङ्कृतो
विभूषितस्तु वस्त्राऽऽदिभिरिति, नरेन्द्रः 'सकोरंटं ० जाव
लि' अत्र यावत्करणात् 'सकोरंटमह्वदामेणं छुत्तेणं धरि-
ज्जमाणेणं' इति प्राथम्यं, नत्र सकोरंटानि-कोरंटानि-
धानकुसुमस्तवकवन्ति, कोरंटपुष्पाणि हि पौनवर्णानि

मालान्ते शोभायै दीयन्ते, मालायै हिमानि माल्यानि-
पुष्पाणीत्यर्थः, तेषां दामानि-माला यत्र तत्तथा, एवंविधेन
छत्रेण ध्रियमाणेन शिरसि, धिगजमान इति गम्यं, चतु-
र्णाम्-अग्रतः पृष्ठतः पार्श्वयोश्च धीज्यमानत्वाच्चतुःसे-
ख्याङ्गानां आभराणां बालैर्वीजितमङ्गं यस्येति, मङ्गलभू-
तो जयशब्दो जनेन कृत आलोके-दर्शने यस्य स तथा,
अनेन गरानायका-मह्नाऽऽदिगणमुख्याः दण्डनायकाः-तन्त्र-
पालाः । यावत्पदात् 'ईसरतलधरमाडविअकोडुंविअमंति-
महामंतिगणगदोवारिअअमच्चवेडपीठमहणगरणिगमसेट्टि-
सेणावइस्सथवाह ।' इति द्रष्टव्यम् । अत्र व्याख्या-तत्र रा-
जानो-मारङ्गलिकाः, ईश्वराः-युवराजानो मतान्तरेण अणि-
माऽऽद्यैश्वर्ययुक्ताः, तलवराः-परितुष्टनृपदत्तपट्टवन्धविभूषि-
ता राजस्थानीयाः, माडम्बिकाः-छिन्नमडम्बाधिपाः, कौटु-
म्बिकाः-कतिपयकुटुम्बप्रभवोऽवलगकाः मन्त्रिणः-प्रतीताः-
महामन्त्रिणो-मन्त्रिमण्डलप्रधानाः, गणका-गणितज्ञा भा-
एडागारिका वा, दीवारिकाः-प्रतीहाराः, अमात्या-राज्या-
धिप्रायकाः, चेटाः-पादमूलिका दासा वा, पीठमर्द्दा-आ-
स्थाने आसन्नासन्नसेवकाः, वयस्या इत्यर्थः । वेश्याऽऽचार्या
वा । नगरं-तान्स्थानात्तद्व्यपदेशेन नगरनिवासिप्रकृतयः, निग-
माः-कारिका वणिजो वा श्रेष्ठिनः-श्रीदेवताऽध्यासितसौध-
रूपद्विभूषितोत्तमाङ्गाः । अथवा-नगराणां निगमानां च-वणि-
गृवासानां श्रेष्ठिनो-महत्तराः, सेनापतयः-चतुरङ्गसैन्यनाय-
काः, सार्धवाहाः-सार्धनायकाः, कृता अन्येषां राज्यं
गत्वा राजाऽऽदशनिवेदकाः, सन्धिपाला-राज्यसन्धिपक्षकाः ।
एषां द्वन्द्वस्ततस्तैः, अत्र तृतीयावहुवचनलोपो द्रष्टव्यः,
सार्द्धं सह न केवलं तत्सहितत्वमेव, अपि तु-तैः समिति-
समन्तात् परिभूतः-परिकरित इति, नरपतिर्मज्जनगृहान्
प्रतिनिष्कामतीति सम्बन्धः, किम्भूतः ?-प्रियदर्शनः, क इव ?,
धवलमहामेघः-शरन्मेषस्तस्माद्भिर्गत इव, अत्र यावत्पदा-
त्, 'गहगणदिप्यंतरिकम्बतारागणण मज्जे' इति संप्रहः
तेन शशिपदाग्रस्थ इवशब्दो ग्रहगणेतिविशेषणेन योज्यः,
ततोऽयमर्थः सस्पन्न उपमानिर्वाहाय-यथा चन्द्रः शरदभ्र-
पटलनिर्गत इव ग्रहगणानां दीप्यमानऋत्तलाणां-शोभमानन-
क्षत्राणां तारागणस्य च मध्ये वर्त्तमान इव प्रियदर्शनो-
भवति तथा भग्नोऽपि सुधाधवलान्मज्जनगृहाद्भिर्गतोऽने-
कगणनायकाऽऽदिपरिवारमध्ये घर्त्तमानः प्रियदर्शनोऽभवत्,
पुनः कीदृशो नृपतिः प्रतिनिष्कामतीत्याह-धूपपुष्पगन्धमा-
ल्यानि पूजापकरणानि हस्तगतानि यस्य स तथा तत्र धू-
पो दशाङ्गाऽऽदिः पुष्पाणि-प्रकीर्णककुसुमानि, गन्धा-वासाः,
माल्यानि-प्रथितपुष्पाणीति । प्रतिनिष्कम्य च किं कृतवा-
नित्याह-(जेणव इत्यादि) यत्रैवाऽऽयुधगृहशाला यत्रैव च
चक्रत्वं तत्रैव प्रधारितवान् गमनाय-गन्तुं प्रावर्त्तत इत्य-
र्थः । अथ भरतगमनानन्तरं यथा तदनुसराश्चक्रुस्तथाऽऽ-
ह-(तप एं इत्यादि) ततो-भरताऽऽगमनादनु तस्य-भरत-
स्य राज्ञो बहव ईश्वरप्रभृतयः-यावत्पदसङ्क्रान्तास्तलवरा प्र-
भृतयः पूर्ववत्, अपिर्वाढार्थे, एके केचन पद्महस्तगताः, ए-
के केचन उपलहस्तगताः, एवं सर्वाण्यपि विशेषणानि
वाच्यानि, यावत्पदात्-अपेगइआ कुमुअहत्थगया अप्पे-
गइया नलिराहत्थगया अपेगइया ओगेधिअहत्थगया अप्पे-

गहया पुंडरीयहृत्पङ्कगया अप्येगहया सहस्सपत्तहृत्पङ्कगया ' इति संप्रहः । अत्र व्याख्या प्राग्वत्, नवरं भरतं राजानं पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति, पृष्ठे पृष्ठे परिपाट्या चलन्तीत्यर्थः । सर्वेषामपि सामन्तानामेकैव वैनयिकी गतिरिति स्थापनार्थं वीप्सायां द्विवचनं, न केवलं सामन्तनृपा एव भरतमनुजग्मुः, किन्तु-किङ्करीजनोऽपीत्याह—(तप ए ' इत्यादि) ततः सामन्तनृपानुगमनानन्तरं तस्य भरतस्य राज्ञः सम्बन्धिन्यो बह्व्यो दास्यो भरतं राजानं पृष्ठतोऽनुगच्छन्तीति सम्बन्धः । कास्ता इत्याह—कुब्जाः—कुब्जिका वक्रजग्या इत्यर्थः, चिलात्यः—चिलातदेशोत्पन्नाः, बामनिका—अत्यन्तह्रस्वदेहा, ह्रस्वोऽतद्वदयकोष्ठा वा, वडभिका—महडकोष्ठा वक्राधःकाया वा इत्यर्थः । बर्बर्ग्यो बर्बरदेशोत्पन्नाः, बकुशिकाः—बकुशदेशजाः, जोनिक्यो—जोनकनामकदेशजाः, पङ्कचिकाः—पङ्कवदेशजाः (ईसेणिया थारुकिणीआओ सि) देशद्वयभवाः ईसिनिकाः थारुकिनिकाः, लासिक्यो—लासकदेशजाः, लकुशिक्यो लकुशदेशजाः, द्राविड्यो द्रविडदेशजाः । सिहल्यः—सिंहलदेशजाः, आरव्यः—आरवदेशजाः, पुलिन्यः—पुलिनदेशजाः, पङ्कण्यः—पङ्कणदेशजाः, बहल्यो—बहलदेशजाः, मुरुण्यो—मुरुण्डदेशजाः, शबर्यः—शबरदेशजाः, पारसीकाः—पारसदेशजाः । अत्र चिलात्यादयोऽष्टादश पूर्वोक्तरीत्या तत्संदेशोद्भवत्वेन तत्समाभिका ज्ञेयाः, कुब्जाऽऽद्यस्तु तिस्रो विशेषणभूताः, अथ यथाप्रकारेणोपकरणेन ता अनुययुस्तथा चाऽऽह—अप्येकिका वन्दनकलशा मङ्गल्यघटा हस्तगता यासां तास्तथा, एवं भृङ्गाराऽऽदिहस्तगता अपि वाच्याः, तद्व्याख्यानं तु प्राग्वत्, नवरं पुष्पचङ्केरीत आरभ्य मालाऽऽदिपदविशेषितास्तच्चङ्केर्यो ज्ञातव्याः । लोमहस्तकचङ्केरी तु साक्षादुपात्ताऽस्ति, अस्यास्तु लाघवार्थकत्वेन सूत्रे साक्षाद्वोक्ताः, आद्यन्तमहणेन मध्यग्रहणस्य स्वयमेव लभ्यमानत्वात्, एवं पुष्पपटलहस्तगता माल्याऽऽदिपटलहस्तगताश्च वाच्याः, अप्येकिकाः सिंहाऽऽसनहस्तगताः, अप्येकिकाः क्षत्रचामरहस्तगताः, तथा अप्येकिकाः तैलसमुद्राः—तैलभाजनविशेषास्तद्वस्तगताः । एवं कोष्ठसमुद्रकहस्तगता यावत्सर्पसमुद्रकहस्तगताः । अत्र समुद्रकसंप्रहमाह—' तैले कोट्टसमुग्गे ' इति सूत्रोक्ताः, एतदर्थस्तु राजप्रश्नीयवृत्तितोऽवगन्तव्यः, अप्येकिकास्तालवृन्तहस्तगताः—व्यञ्जनपाणयः, अप्येकिका धूपकड्डुकहस्तगता इति । अथ यथा समुद्रया भरत आयुधशालागृहं प्राप तामाह—(तप ए ' इत्यादि,) ततः स भरतो राजा यत्रैवाऽऽयुधगृहशाला तत्रैवोपागच्छतीति सम्बन्धः, किम्भूत इत्याह—सर्वर्ष्या—समस्तया आभरणाऽऽदिरूपया लक्ष्म्या युक्त इति गम्यम् । एवमन्यान्यपि प्रधानि योजनीयानि, नवरं युतिः मेलः परस्परमुचितपदार्थानां तथा बलेन—सैन्येन समुद्येन—परिवाराऽऽदिसमुद्येन, आदरेण प्रयत्नेन आयुधरत्नभक्त्युत्थबहुमानेन, विभूषया—उचितनेपथ्याऽऽदिशोभया विभूत्या—विच्छर्द्धेन एवंविधविस्तारेण उल्लामेव विभूषां व्यक्त्याऽऽह—' सम्बपुष्के ' त्यादि, अत्र पुष्पाऽऽदिपदानि प्राग्वत्, नवरम् अलङ्कारो—मुकुटाऽऽदिरेतद्रूपया सर्वेषां पुटितानां—तूर्याणां च शब्दो—ध्वनिर्व्यञ्ज स

सङ्गतो निनादः—प्रतिध्वनिस्तेन, अत्र शब्दसञ्जिनादयोः स-माहारश्चन्द्रः । अथ " सर्वमनेन भाजनस्य घृतं पीतम् " इति लोकोक्तेः प्रसिद्धत्वात् सर्वशब्देनालपीयोऽपि निर्विष्टं भवेत्ततश्च न तथा विभूतिर्वर्णिता भवतीत्याशङ्कमानं प्रत्याह—' महया इहीए ' इत्यादि । योजना तु प्राग्वदेव, यावत्शब्दात् महायुत्यादिपरिग्रहः । महता—बृहता वरचुटितानां—निःस्वनाऽऽदीनां तूर्याणां यमकसमकं—युगपत्प्रवाहितं भावे कृत्यविधानात् प्रवादनं ध्वनितमित्यर्थस्तेन, शङ्खः—प्रतीतः, पणवो—भाण्डपटहो लघुपटह इत्यन्ये, पटह-स्त्वेतद्विपरीतः भेरी—डक्का भल्लरी—चतुरङ्गलनालिः कराट-सदृशी बलयाऽऽकारा, खरमुखी—काहला, मुरजो—महामहलः, मृदङ्गो—लघुमहलः, दुन्दुभिः—देववाद्यम्, एषां निर्घोषनादितेन, तत्र निर्घोषो—महाध्वनिर्निर्दिष्टं च प्रतिरवः—एकवक्त्रावादेकवचनं, पूर्वविशेषणं तूर्यसामान्याविषयमिदं तु तद्व्यक्तिसूचकमित्यनयोर्भेदः । आयुधगृहशालाप्राप्त्यनन्तरं विधिमाह—' उषागच्छिता ' इत्यादि, तत्रोपागत्य आलोकं दर्शनमात्र एव चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति, कृत्रियैरायुधधरस्य प्रत्यक्षदेवतात्वेन सङ्कल्पनात्, यत्रैव चक्ररत्नं तत्रैवोपागच्छति, लोमहस्तकं—प्रमार्जनिकां परामृशति—हस्तेन स्पृशति, गृहाहतीत्यर्थः, परामृश्य च चक्ररत्नं प्रमार्जयति, यद्यपि न तादृशे रत्ने रजःसम्भवस्तथापि भङ्गजनस्य धिनयप्रक्रियाज्ञापनार्थमयमुपन्यासः—प्रमार्ज्यं च दिव्ययोदकधारया अभ्युक्षति—सिञ्चति, स्नपयतीत्यर्थः । अभ्युक्ष्य च सरसेन गोशीर्षचन्दनेनानुलिम्पति, अनुलिम्प्य च अग्नैः—अपरिभुङ्क्तरभिनवैर्वैरैर्गन्धमाल्यैश्चार्चयति । एतदेव व्यक्त्या दर्शयति—पुष्पाऽऽरोपणं माल्याऽऽरोपणं वर्णाऽऽरोपणं चूर्णाऽऽरोपणं वस्त्राऽऽरोपणं आभरणाऽऽरोपणं करोति कृत्वा च अच्यैः—अमलैः, स्रच्यैः—अतिप्रतलैः—श्वेतैः रजतमयैरत एव अच्यो रसो येषां ते अच्युरसाः, प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिबिम्बाऽऽधारभूता इवातिनिर्मला इति भावः एतादृशैस्तदुक्तैः—अत्र पूर्वपदस्य दीर्घान्तता प्राकृतत्वात्, स्वस्तिकाऽऽद्योऽष्टाष्टमङ्गलकानि—मङ्गल्यवस्तूनि आलिखति—विन्यस्यति, अत्र चाऽष्टाऽष्टेति वीप्सावचनात् प्रत्येकमष्टाविति ज्ञेयम्, यद्वा—अष्टेति संख्याशब्दः अष्टमङ्गलकानीति चाखण्डः संज्ञाशब्दः, अष्टानामपि मङ्गलकानाम्, अथोक्तानामेव मङ्गलकानां व्यक्तितो नामानि कथयन् पुनर्विध्यन्तरमाह, तद्यथा—स्वस्तिकमित्यादि, व्याख्या तु प्राग्वत्, अत्र द्वितीयालोपः प्राकृतत्वात्, इमान्यष्टमङ्गलकानि आलिख्य आकारकरणेन कृत्वा—अन्तर्वर्णिकाऽऽदिभरणेन पूर्णानि कृत्वेत्यर्थः, करोति उपचारम्—उचितसेवामिति, तमेव व्यनक्ति किन्ते इति तद्यथेत्यर्थे, तेन विधक्षित उपचारः उपन्यस्त इत्यर्थः, पाटलं—पाटलपुष्पं, मल्लिका—विचकिलपुष्पं—यङ्गोके ' वेलि ' इति प्रसिद्धम्, चम्पकाशोकपुष्पाणां प्रतीताः, मृतमञ्जरी आन्नमञ्जरी, बकुलः—केसरो यः स्त्रीमुखसीधुसिङ्गो विकसति तत्पुष्पं, तिलको यः स्त्रीकटाक्षमिरीक्षितो विकसति तत्पुष्पम्, कणवीरं कुम्भं च प्रतीते ' कुब्जकं—' कुवो ' इति नाम्ना वृक्षविशेषस्तत्पुष्पं, कोरट्टकं प्राग्वत्, पत्राणि—मरुचकपत्राऽऽदीनि, दमनकः—स्पष्टः, पतैर्वरसुरभिः—अत्यन्तसुरभिः, त-

था सुगन्धाः-शोभनवर्णीस्तेषां गन्धो यत्र स तथा, तद्वित-
लक्षण इकप्रत्ययः । पञ्चाद्विशेषणद्वयस्य कर्मधारयस्तस्य, त-
था कचप्रहो-मैथुनसंरम्भे मुखबुम्बनाऽऽद्यर्थं युवत्याः
पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणं तन्म्यायेन गृहीतस्तथा त-
दनन्तरं करतलाद्विप्रमुक्तः सन् प्रभ्रष्टः, प्राकृतत्वात् पद-
व्यत्ययः, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस्तस्य, दशाध्वंशस्य-
पञ्चवर्णस्य कुसुमनिकरस्य-पुष्पराशेः, तत्र चक्ररत्नपरिकर-
भूमौ चित्रम् आश्चर्यकारिणं जानुत्सेधप्रमाणेन जानुं यावदु-
च्चत्वप्रमाणं प्रमाणोपेतपुरुषस्य चतुर्गुलचरणचतुर्विंशत्यङ्गु-
लजङ्घोच्चत्वमीलनेनाष्टविंशत्यङ्गुलरूपं तेन समाना मात्रा
यस्य स तथा तम्, अवधिना मर्यादया निकरं-विस्तारं कृत्वा
चन्द्रप्रभाः चन्द्रकान्ता वज्राणि-हीरका वैडूर्याणि-वाल-
आयजानि तन्मयो विमलो दण्डो यस्य स तथा तं
काञ्चनमणिरत्नानां भङ्गयो-विच्छिन्नयो रत्नमास्ताभिश्चित्रं
कृष्णागुरुः प्रतीतः, कुन्दुरुक्तः-चीडा, तुरुक्तः-सिंहकः, ते-
षां यो धूपो गन्धोत्तमः-सौरभ्योत्कृष्टः अत्र विशेषण-
परनिपातः प्राकृतत्वात्, तेनानुविद्धा-मिश्रा व्याप्तेत्यर्थः ।
तां, अशब्दो विशेषणसमुच्चये स च व्यवहितसम्बन्धः, तेन
धूमवर्त्ति च-धूमध्रेणि विनिर्मुञ्चन्, वैडूर्यमयं-केवलवैडूर्य-
रत्नघटितं स्थालकस्थगनकाऽऽद्यवयवेषु दण्डवच्चन्द्रकान्ता-
ऽऽदिरत्नमयत्वे तु अङ्गारधूमसंसर्गजनिता विच्छाद्यता प्रा-
दुर्मेवत्, 'कडुच्छुक्' धूपाऽऽधानकं 'प्रागृष्ट' गृहीत्वा-प्रयतः
आद्विद्यमानो धूपं दहति, धूपं दग्ध्वा च प्रमार्जनाऽऽदिकारण-
विशेषेण सन्निधीयमानमपि चक्ररत्नम् अत्यासन्नतया मा आ-
शान्तितं भूयादिति सप्ताष्टपदानि प्रत्यपसर्पन्ति पञ्चादपसरति
प्रत्यपसर्प्य च वामं जानुम् अञ्चति, यावत्करणाद्-'दा-
हिणं जाणुं धरणिञ्चलंसि निहृदु करयलपरिगाहिञ्चं दस-
नहं सिरसावत्तं मत्थेयं अञ्जलिं कटु' इति संप्रहः, व्या-
ख्या च पूर्ववत्, प्रणामं करोति-समीहितार्थसम्पाद-
कमिहेवमिति बुद्ध्या प्रीतः प्रणमति, प्रणामं कृत्वा च
आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्कामति-निर्गच्छतीति, 'प-
डिणिक्खमिन्ता' इत्यादि, प्रतिनिष्क्रम्य च यत्रैव बाह्या
उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति उपाग-
त्य च सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निवीरति-उप-
विशति, संनिषद्य च अष्टादश श्रेणीः-कुम्भकाराऽऽदिप्रकृ-
तीः प्रश्रेणीस्तदवान्तरभेदान् शब्दयति, शब्दयित्वा चैव-
मवादीदिति । अष्टादश श्रेण्यञ्जमाः-

"कुम्भार १ पट्टइल्ला २, सुवण्णकारा य ३ सूवकारा य ४ ।

गंधव्वा ५ कासवगा ६, मालाकारा य ७ कच्छुकरा ८ ॥१॥

तंबोलिआ ९ य एए, नवण्णयारा य नारुआ भणिआ ।

अहं शं एवण्णयारे, कारुअवण्णे एवण्णामि ॥ २ ॥

चम्मय ३ १ जंतपीलग २ गंछिअ ३ छिपाय ४ कंसकारे य ५ ।

सीवग ६ गुआर ७ भिल्ला ८ बीवर ९ वण्णाइ अट्टइल ॥३॥"

चित्रकाराऽऽद्यस्तु एतेष्वेवान्तर्मवन्ति, अथ पौरान् प्रति
किमवादीदित्याह-(खिण्णामेव सि) क्षिप्रमेव भो देवानु-
प्रियाश्चक्ररत्नस्याष्टानाम् अङ्गां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति य-
स्यां महिमायां सा अष्टाद्विका तां महामहिमां कुरुतेत्य-
न्वयः, कृत्वा च मम एतामाद्विकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयते

ति । अथ क्रमेण विशेषणानि व्याकरोति-कीदृशी?-उ-
न्मुक्तं शुल्कं-विक्रेतव्यभागं प्रति राजदेयं द्रव्यं यस्यां
सा तथा ताम्, पयमुत्कराम् उत्कृष्टां च तत्र करो ग-
वादीन् प्रति प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्यं, कष्टं तु-कर्षणं लभ्यप्र-
हणायाऽऽकषणम्, अदेयां विक्रयनिषेधेन अविद्यमान-
दातव्यां, न केनापि कस्यापि देयमित्यर्थः, अमेयां-क्रयविक्र-
यनिषेधादेव अविद्यमानमातव्याम् अमटप्रवेशाम् अविद्यमा-
नो भटानां-राजपुरुषाणामाज्ञादायिनां प्रवेशः कुटुम्बगृहेषु
यस्यां सा तथा तां, दण्डलभ्यं द्रव्यं दण्डः कुदण्डेन नि-
वृत्तं कुदण्डिमं-राजद्रव्यं तस्मास्ति यस्यां सा तथा तां-
तत्र दण्डो यथापराधं राजप्राह्यं द्रव्यं कुदण्डस्तु कारणि-
कानां प्रज्ञाऽऽद्यपराधात् महत्यप्यपराधिनाऽपराधे अल्पं रा-
जप्राह्यं द्रव्यम्, अधरिमं-न विद्यते धरिमम्-ऋणद्रव्यं यस्य
सा तथा ताम्, उत्तमर्णाऽधमर्णाभ्यां परस्परं तदणर्थं न
विवदनीयं किन्तु अस्मत्पार्श्वे शुभं गृहीत्वा ऋणं मुक्त-
लनीयमित्यर्थः, गणिकावरैः-विलासिनीप्रधानैर्नाटकीयैः
नाटकप्रतिबद्धपात्रैः कलिता या सा तथा ताम्, अनेके
ये तालाचराः-प्रेक्षाकारिविशेषास्नैरनुचरितानाम् आसेविता-
म्, 'अनुदनाम्' आनुक्येण यथा मार्दङ्गिकविधि उवृण्णा-
वादनार्थमुत्तिता मृदङ्गा यस्यां सा तथा ताम्, अम्लानानि
माल्यदामानि-पुष्पमाला यस्यां सा तथा तां, म्लानाः पुष्प-
माला उत्सार्य नवा नवा आरोपणीया इत्यर्थः, प्रमुदिता-
हृष्टाः प्रक्रीडिताः प्रक्रीडितुमारब्धाः सपुत्रजना-अयोध्यावा-
सिजनसहिताः जनपदाः-कोशलदेशवासिनो जना यत्र सा
तथा तां, विजयवैजयिकीम्-अतिशयं विजयो विजयविज-
यः स प्रयोजनं यस्यां सा तथा ताम्, इदमायुधरत्नं सत्यगारा
धितं मवाभिप्रेतं महाविजयं साधयतीत्यर्थः, 'प्रत्यये ङीर्नवा'
(श्रौतसिद्धि ० अ० ८ पा० ३ सू० ३१) इति प्राकृतसूत्रेण ङीर्धक-
ल्पस्तेन 'विजयवैजयिकी' पाठः, क्वचिद् 'विजयवैजयन्तचक्र-
रयणस्स सि' पाठस्तत्र विजयसूचिका वैजयन्तीति विजयवै-
जयन्ती, साऽस्यास्तीति विजयवैजयन्तं विजयप्रदणं किमापि
परं न भक्त उत्कृष्टमिति ध्वजबन्धं विधत्ते इत्यर्थः । एतादृशं
यच्चक्ररत्नं यस्याष्टाद्विकामिति प्राग्वदिनि । अथ श्रेणिप्रश्रे-
णयो यच्चकुस्तदाह-'तए शं' इत्यादि सर्वं पाठसिद्धम् ।

अथाष्टाद्विकामहामहिमापरिगणितान्यनन्तरं किमभूदित्याह-

तए शं से दिव्वे चक्करयणं अट्टाहिआए महामहिमाए नि-
व्वत्ताए समाणीए आउहवरसालाओ पडिणिक्खमइ, पडि-
णिक्खमिन्ता अंतलिक्खपडिवरणे जक्खसहस्ससंपरिवुडे दि-
व्वतुडिअसहससिण्णणाएणं आपूरेंते चेव अंबरतलं विणीआ-
ए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं शिण्णच्छइ, शिण्णच्छिता गं-
गाए महाण्णं ईए दाहिणिण्णे शं कूले शं पुरच्छिमं दिसिं
मागहतित्थाभिमुहे पयाते आवि होत्था । तए शं से भ-
रहे राया तं दिव्वं चक्करयणं गंगाए महाण्णं ईए दा-
हिणिण्णे शं कूले शं पुरच्छिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुहं
पयासतं पासइ, पासित्ता हट्टुट्टु० जाव हियए कोडुंविअपुगिसे
सहावेइ, सहावेत्ता एवं वयासी-खिण्णामेव भो देवाणुप्पिआ !

आभिसेकं हत्थिरयणं पडिकप्पेह, हयगयरहपवरजोहक-
लिअं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह, एतमाणत्तिअं पच्च-
प्पिणह । तए णं ते कोडुंविअ ०जाव पच्चप्पिणंति । त-
ए णं मे भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता समु-
त्तजालाभिरामे तहेव ०जाव धवलमहामेहण्णिगए इव स-
सि व्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ,
पडिणिक्खमित्ता हयगयरहपवरवाहणभडचडगरपहकरसं-
कुलाए सेणाए पहिअकित्ती जेणेव बाहिरिआ उवट्ठा-
णसाला जेणेव आभिसेके हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता अंजणगिरिकडगसण्णिमं गयवई णरवई दु-
रूढे । तए णं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयर-
इयवच्छे कुंडलउज्जोइआणणे मउडदित्तिसिए णरसीहे
णरवई णरिंदे णरवसहे मरुअरायवसकप्पे अन्भहि-
अरायतेअलच्छीए दिप्पमाणे पसत्थमंगलसएहिं संथु-
व्वमाणे जयसदकयालोए हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्ल-
दामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं सअवरचामराहिं उद्धुव्व-
माणीहिं उद्धुव्वमाणीहिं जक्खसहस्ससंपरिवुडे वेसमाणे
चेव धणवई अमरवइसण्णिभाइ इट्ठीए पहिअकित्ती गं-
गाए महाणईए दाहिणिल्ले णं कूले णं गामागरणग-
रखेडकव्वडमडंबदोणमुहपट्ठणासमसंवाहसहस्समंडिअं थि-
मिअमेइणीअं वसुहं अभिजिणमाणे अभिजिणमाणे अ-
ग्गाइं वराइं ग्यणाइं पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे तं दिव्वं
चक्रयणं अणुगच्छमाणं अणुगच्छमाणं जाअणंतुरिआहिं
वयहीहिं वसमाणे वसमाणे जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता मागहतित्थस्स अद्रमार्मते दुवा
लमजोयणायामं णवजोअणवित्थिरणं वरणगग्मरिच्छं
विजयखंधावरनिवेसं करइ, करित्ता वड्डइरयणं सदावेइ,
वड्डइरयणं सदावित्ता एवं वयामी खिप्पामेव भो देवाणु-
प्पिआ ! ममं आवामं पोसहसालं च करइ, करेत्ता
ममंअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि । तए णं से वड्डइरयणे
भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणे हट्टतुट्टचिचमाणंदिए
पीइमणे ०जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तह चि आणाए
विणएणं वयणं पडिसुणेइ पडिसुणेचा भरहस्स रण्णे
आवसहं पोसहसालं च करइ, करेत्ता एअमाणत्तिअं खिप्पा-
मेव पच्चप्पिणंति । तए णं से भरहे राया आभिसेकाओ हत्थिर-
यणाओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहिन्ना जेणेव पोसहसाला
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ
अणुपविसित्ता पोसहसालं पमज्जइ, पमजित्ता दब्भसंथा-
रगं संथरइ, संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरुहइ, दुरुहिन्ना-

मागहतित्थकुमरस्स देवस्स अट्टमभणं पगिणहइ, पगि-
णिहणा पोसहसालए पोसहिए बंभयारी उम्भुकमणिसुव-
रणे ववगयमालावणगविलेवणे शिक्खित्तसत्थमुसले द-
ब्भसंथारोवगए एगे अबीए अट्टमभणं पडिजागरमाणे प-
डिजागरमाणे विहरइ । तए णं से भरहे राया अट्टमभणंसि
परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणि-
क्खमित्ता जेणेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छित्ता कोडुंविअपुरिसे सदावेइ, सदा
वित्ता एवं वयामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! हयग-
यरहपवरजोहकलिअं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह चाउ-
ग्घंटं आसरहं पडिकप्पेह चि कट्टु मज्जणघरं अणुपविसइ,
अणुपविसित्ता समुत्त तहेव ०जाव धवलमहामेहण्णिगए
०जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिचा
हयगयरहपवरवाहण ०जाव सेणावइ पहिअकित्ती जेणेव
बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घंटं आसरहे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छित्ता चउग्घंटं आसरहं दुरुढे ।
(सूत्र-४४)

‘ तए णं से ’ इत्यादि, ततस्तादिव्यं चक्ररत्नम् अष्टाहि-
कायां महामहिमायां निर्वृतायां-जातायां सत्याम् आयुधगृ-
हशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य च अन्तरिक्षं प्र-
तिपन्नं-नभःप्राप्तं, यत्तसहस्रसम्परिवृते-चक्रधरचतुर्दशर-
त्नानां प्रत्येकं देवसहस्राधिष्ठितत्वात्, दिव्यतुलितशब्द-
श्रिनादेन पूर्वव्याख्यातेन आपूरयदिवाम्बरतलं-शब्दाद्वैतं
नभः कुर्वन्निवेत्यर्थः, विनीतायाः गजधान्याः मध्यं मध्येन
मध्यभागेनेत्यर्थः, निर्गच्छति, निर्गत्य च गङ्गानाम्न्या महा-
नद्या दाक्षिणात्ये कूले, उभयत्र शंशब्दो दाक्ष्यालङ्कारः, समु-
द्रपाश्वर्तिनि तटे इत्यर्थः । अर्थ भावः-विनीतासमश्रेणौ
हि प्राच्यां वहन्ती गङ्गा मागधतीर्थस्थाने पूर्वसमुद्रं प्रविश-
ति, इदमपि मागधतीर्थसिसाधयिषया पूर्वा दिशं यियासुः
अनुमदीतमेव गच्छति, तच्च तटे दक्षिणदिग्वाचित्वेन दा-
क्षिणात्यमिति व्यवहरियते, अत एव दाक्षिणात्येन कूले-
न पूर्वा दिशं मागधतीर्थोभिमुखं प्रयानं-चलितं चाप्यभ-
वत्, एतच्च प्रयाणप्रथमादिनं यावत् क्षेत्रमतिक्रम्य स्थि-
तं तावद् योजनमिति व्यवहरियते, तच्च प्रमाणाङ्गुलनि-
ष्पन्नतया भरतचक्रिणः स्कन्धावारः स्वशक्त्यैव निर्वह-
न्ति, अन्यथा तु दिव्यशक्त्या इति वृद्धाः । ततः किं जा-
तमित्याह-‘ तए णं ’ इत्यादि, उक्तार्थप्राप्त्यं, किमवादीदि-
त्याह-(खिप्पामेव चि) क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! आ-
भिषेकयम्-अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्नं पट्टहस्तिममिति भावः ।
प्रतिकल्पयन्-सञ्जाकुरुत, हयगजरथप्रवर्गयोधकलितां च-
तुर्गणङ्गीम्, अत्र चतुःशब्दस्याऽऽस्वे प्राकृतसङ्केतः, उक्तेवा-
क्येअतु प्रकारां सेनां सञ्जाहयत-सञ्जज्ञां कुन्दत, शेषं प्रा-
ग्वत्, ‘ तए णं ’ इत्यादि, अत्र यावन्तशब्दात् ‘ पुत्तिस्सा
भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्टतुट्टचिचमाणंदिआ ’
इति ग्राह्यम्, इदं चाभ्युपगमसूत्रमिश्रमाज्ञाकरणसूत्रं स्पष्ट-

मिति, अथ भरतो दिव्यात्रायियासया यं विधिमुक्तापत्ति-
तमाह-‘तए णं’ इत्यादि, स्नानमूत्रं पूर्ववत्, ‘हये’ इत्यादि,
हयगजस्थाः प्रवराण वाहनानि वसराऽऽदीनि भटा-गो-
दारस्तेषां (चडगर पहकर स्ति) विस्तारवृन्दम्, इयं च
देशीशब्दद्वयं, तेन संकुलया—स्यासया सेनया सार्द्धमिति-
शेषः । प्रथितकीर्तिभरतो यत्रैव बाह्यापस्थानशाला यत्रैव
आभिषेक्यं हस्तिरत्नं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च अज्ज-
नगरेः कटको-नितम्बजागस्तत्सामभेतावत्प्रमाणमुच्चत्व-
नेत्यर्थः । गजपति-गजकुजरं नरपतिर्दुरुह इति-आरुह
इति । आरुहश्च कीदृशया अरुहया चक्ररत्नोपदिष्टं स्था-
नं याति ? तदाह—‘तए णं’ इत्यादि, ततः स भरताधिपो
भरतक्षेत्रपति, स च भरताधिपदेशोऽप्यतो नरेन्द्रः प्रस्ता-
वाद् वृषभसूनुः, चक्री इत्यर्थः । एतेनाभ्येवाऽऽलापकस्या-
न्तरसूत्रं नारदे स्ति ‘पदेन न पानकृत्यमिति । ‘हारेत्यथे’
इत्यादि, विशेषणत्रयं प्राग्वत्, नरलिहः सूरत्वात्, नरपति-
स्वामित्वात्, नरेन्द्रः परमैश्वर्ययोगान्, नरवृषभः स्वीकृत-
कृत्यभगनिर्वाहकत्वात्, ‘मरुद्राजवृषभकल्पा’ मरुतो-देवा
व्यन्तराऽऽदयस्तेषां राजान-सन्निहिताऽऽदय इन्द्रास्तेषां
मध्ये वृषभा—मुख्याः सौधमेन्द्राऽऽदयस्तत्कल्पाः, तत्सदृश
इत्यर्थः, अभयधिकराजतेजालव्या दीप्यमान इति स्पष्ट,
प्रशस्तेर्मङ्गलशैतः—मङ्गलमुखकचचनैः कृत्वा स्तूयमानो वसिष्ठ-
मिरिति शेषः, ‘जयसहकयालोप’ इति प्राग्वत् । हस्तिस्क-
न्धवरं गतः—प्राप्तः । केन सहेत्याह—‘सकोरगटमालयदाप्ता
लुत्तेण भियमाथान सह’ । कोऽथेः—यदा नृपे हस्तिस्कन्धग-
तो भवति तदा लुत्तमपि हस्तिस्कन्धगतमेव भ्रियते, अन्यथा
लुत्तभरणस्यासङ्गत्वात् एवं श्वेतवरचामरैरुदयमानैः—वी-
ज्यमानैः सह इति । तेन “ गयवई गयवई दुरुह ”,
इति पूर्वसूत्रेण सहास्य भेदः, अधिकार्यप्रस्तावनार्थकत्वा-
दस्य, यत्तानां—देवविशेषाणां सहस्राभ्यां संपरिवृतः, चक्र-
वर्तिशरीरस्य व्यन्तरद्वयसहस्रद्वयाधिष्ठितत्वात् । (वस-
मणे चेष धणवई इति) वैश्रमण इव धनपतिः अमरपतेः
सन्निभया अरुह्या प्रथितकीर्तिगङ्गाया महानद्या दाक्षिणात्य-
कूल उभयत्र ‘णं’ शब्दो प्राग्वत् । अथवा—मसम्यथे तृतीया,
आमाऽऽकराऽऽदीनां—प्राक्प्रथमारकवर्णेन युगिषवर्णेनाधि-
कारे उक्तस्वरूपाणां सहस्रैर्मण्डितां तदानीं वासवुहलन्वाङ्ग-
रतभूमः स्तिमितमंदिनीकां प्रस्तुतनृपस्य प्रजाप्रयत्नात्
स्तिमिता—निर्भयत्वेन स्थिता मेदिनी—मेदिन्याभितजनो
यस्यां सा तथा तां, बहुब्रीहिलक्षणः कप्रत्ययः, अत्र
मेदिनीशब्देन ‘तात्स्थ्यान्तव्यपदेश’ इति न्यायात्तन्निवासो
जनो लक्ष्यते, एवंविधां वसुधाम् अभिजयन् अभिजयन्-
तस्याधिवशीकरणेन स्वयंशे कुर्वन् स्वयंशे कुर्वन् इत्यर्थः,
अद्याणि वराणि-अत्यन्तमुत्कृष्टानि रत्नानि—तत्तज्जातिप्र-
धानवस्तूनि आज्ञायशंवदीकृतसहस्रशोधिपाऽऽदिप्राभृतीकृ-
तानि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन् गृह्यन् गृह्यन् तद्विषयं, चक्रर-
त्नमनुगच्छन्, चक्ररत्नगत्यङ्कितमार्गेण अलक्षित्यर्थः योजन-
चतुःकोशाऽऽत्मकं तदन्तरिताभिर्मसिभिर्मिथ्यामैर्वसन् व-
सन् । अथमर्थः—एकस्माद्ब्रह्माद्योजनं गत्वा परं विभ्राममु-
पादत्त इति, यत्रैव मागधनीर्थं तत्रैवोपागच्छति, तत्रोपागतः
सन् किं चकारेत्याह—‘उपागच्छिता’ इत्यादि, उपागत्य च

मागधनीर्थस्य दूरं च-विप्रकृष्टं सामन्तं च—आसन्नं दूरसा-
मन्तं ततोऽन्यत्र, नातिदूरे नात्यासन्न इत्याशयः । द्वादश-
योजनाऽऽयामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशं विजययु-
क्तः स्कन्धावारः—सैम्यं तस्य निवेशं—स्थापनां करोति, कृत्वा
च वस्त्रकिरणं—सूत्रधारमुखं शब्दयति, शब्दयित्वा च ए-
वमवादीदिति, किमवादीदित्याह—‘क्षिप्पामिव स्ति’ क्षिप्मे-
व भां दवानुप्रिय ! मम कृतं आवासं पौषधशालां च,
तत्र पौषधं—पर्वदिनानुष्ठयं तप उपवासाऽऽदिः, तदर्थं
शाला गृहविशेषः, तां कुरु, कृत्वा मम एतामाह-
सिकां प्रत्यर्पयेति । ‘तए णं’ इत्यादि स्पष्टं, मवरम्
‘आवसहं’ आवासमिति । अथ भरतः किं चक्रे इ-
त्याह—‘तए णं’ इत्यादि, ततः स भरतो राजा आ-
भिषेक्याद् हस्तिरत्नात्, प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरोह्य च यत्रै-
व पौषधशाला तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च पौषधशाला-
मनुप्रविशति, अनुप्रविश्य च पौषधशालां प्रमार्जयति,
प्रमार्ज्य च दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति, संस्तरीर्य च द-
र्भसंस्तारकं दुरुहति—आरोहति, आरोह्य च मागध-
नीर्थकुमारनाम्ना देवस्य साधनायेति शेषः । अथवा—
चतुर्थ्यर्थे गर्ष्टा, तेन मागधनीर्थकुमाराय देवाय, अष्टम-
भक्तं समयपरिभाषयापवासत्रयमुच्यते । यदा-अष्टमभक्तमि-
ति सान्त्वयं नाम, तच्चैवम्—एकैकस्मिन् दिने द्विषारभो-
जनौचित्येन दिनत्रयस्य पक्षां भक्तानामुत्तरपारणकदिनयो-
रैकैकस्य भक्तस्य च त्यागेनाष्टमं भक्तं त्याज्यं यत्र तथा,
प्रगृह्णाति, अनेनाऽऽहारपौषधमुक्तं, प्रगृह्य च पौषधशालायां
‘पौषधिकः’ पौषधवान्, पौषधं नामेष्टाभिमतदेवतासाध-
नार्थकप्रतिवेशोऽभिग्रह इति यावत्, न त्वेकादशजनरूप-
स्तद्वतः सांनारिककार्याचिन्तनानौचित्यात् । नन्वेवमेकाद-
शवृत्तिकोचितानि तद्वतो ब्रह्मचर्याऽऽद्यनुष्ठानानि सूत्रे कथ-
मुपात्तानि ? उच्यते—वेदिकार्थोत्तिष्ठारप संवरानुष्ठानपू-
र्थिकैव भवतीत्युपायोपेयभावदर्शनार्थम्, अभयकुमारमन्त्रि-
धीविजयराजधर्मिन्नाऽऽदीनामिव, अतः परमजागरूक-
पुण्यप्रकृतिकाः संकल्पमात्रेण भिसाधयिष्यतसुरसाधनमि-
द्विनिश्चयं जानाना जिनचक्रिणोऽतिसातोदयिनः कष्टानुष्ठा-
नानाऽष्टमाऽऽदीनां नोपात्तुम्, किन्तु मागधनीर्थाधिपाऽऽदिः
सुरः प्रभुणा हृदि जित्तितः सन् गृहीतप्राभृतकः सहसैव
सेवार्थमभ्युपैति । यदाहुः श्रीहमचन्द्रसुरिपादा, श्रीशान्तिना-
थचरित्रे—

“ ततो मागधनीर्थाभि—मुखं सिद्धासनेत्तमे ।

जिगीषुरप्यनाबद्ध—विकारां न्यपदत् प्रभुः ॥ १ ॥

ततो द्वादशयोजन्यां, तस्थुषो मागधेशितुः ।

सिद्धासने तदा सद्यः, खजपादमिवाऽचलत् ॥ २ ॥ ”

इत्यादि । यन्तु आमरणं जगद्गुरवो दुर्ध्विषहपरिग्रहाऽऽदीन्,
सद्वन्त तत्कर्मक्षयार्थमिति । अनेनैव साधयेण पौषधशब्दप्र-
वृत्तिरपि, यथा चास्य पौषधजननेन साधयेयं तथा चाऽऽह-
ब्रह्मचारी-मैथुनपरित्यागी, अनेन ब्रह्मचर्यपौषधमुक्तम्, उन्मु-
क्तमणिसुवर्णः—न्यक्तमणिसुवर्णमयाऽऽभरणः व्यपगतानि मा-
लाधर्णकविह्वलनानि यस्मान् स तथा, वर्णकं चन्दनम्, अनेन

पदद्वयेन शरीरसंस्कारपौषधमुक्तं, निक्षिप्तं-हस्ततो विमुक्तं शस्त्रं-चुरिकाऽऽदि मुसलं च येन स तथा, अनेनेष्टरेषता-स्वित्तरूपमेकं व्यापारं मुक्त्वाऽपरव्यापारस्यागारूपं पौष-धमुक्तं, र्धमसंस्तारोपगत इति व्यक्तम्, एक आम्तरव्य-क्तरागादिसहायवियोगात् अद्वितीयस्तथाविधपदात्यादिस-हायविरहात्, अष्टमभक्तं प्रतिजाग्रत् प्रातिजाग्रत्-पालयन् पालयन्विहरति-आस्ने इति । ' तप णं ' इत्यादि, ततः स भरतो राजाऽष्टमभक्तं परिणमति-पूर्यमाणः परिपूर्णप्राप्य इत्यर्थः । अत्र वर्त्तमाननिर्देशः आसन्नानीतत्वात् ' सन्नामी-प्ये सहृदा । (श्रीसिद्ध ० अ० ४ पा० ४ सू० १) इत्यनेन, पौषधशालातः प्रातिनिष्क्रामति पौषधशालातः प्रातिनिष्क्र-म्य च यत्रैव बाह्योपस्थानशाला तत्रैवोपागच्छति, उपा-गत्य च कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा चैवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! हयगजरथ-प्रवरयोधकलितां चतुरङ्गिणीं सेनां सज्जाहयत, चतस्रो-घण्टाशृङ्गात्रिकैकदिशि तत्सज्जावात् अवलम्बिता चात्र स तथा तं, चकारः समुच्चये, स चाभ्यर्थयमित्यत्र योजनी-यः, अभ्यवहनीयो रथोऽश्वरथो नियुक्तोभयपार्श्वतुरङ्गमो रथ इत्यर्थः, अनेनास्य सांप्रामिकरथत्वमाह, तं प्रतिक-ल्पयत-सज्जीकुरुत इति कृत्वा कथयित्वा आदिश्येत्यर्थः, मज्जनगृहमनुप्रविशतीति, ' अणुपविशित्ता ' इत्यादि, अ-नुप्रविश्य च मज्जनगृहं समुक्ताजालाऽऽकुलाभिरामे इत्यादि, तथैव प्रागुक्ताऽऽस्थानाधिकारगमवदित्यर्थः, यावद् धवल-महामेघनिर्गतो यावन्मज्जनगृहात्प्रातिनिष्क्रामति, प्रातिनि-ष्क्रम्य च हयगजरथप्रवरबाहनयावत्पदात्- ' भट्टचङ्गर-पहगरसंकुलं सि ' प्राणां, ' सेनाए (वर) पहिअकिली ' इ-त्यादि प्राग्वत्, अत्र निष्ठितपौषधस्य सतो मागधतीर्थमभि-यिवालोर्मरतस्य यत् ज्ञानं तदुत्तरकालभाविबलिकर्माऽऽद्य-र्थं, यदाह श्रीहमचन्द्रसूरिपाद् आदिनाथचरित्रे-" राजा सर्वार्थनिष्णात-स्नतो बलिविधिं व्यधात् । यथाविधि वि-धिना हि, विस्मरन्ति विधिं न हि ॥ १ ॥ " इति, अत्र च सूत्रेऽनुक्तमपि बलिकर्म " व्याख्यातो विशेषप्रतिपत्तिः " इति न्यायेन ग्राह्यमिति । (संक्षेपतस्तद्विधिः ' पूया ' शब्दऽ-स्मिन्नेव भागे १०७३ पृष्ठे गतः)

अथ कृतज्ञानाऽऽदिविधिभिर्भरतो यच्चके तदाह—

तप णं से भरहे राया चाउघंटं आसरहं दुरूढं समाणे हयगयरहपवरजोहकलिआए सद्धिं संपरिबुडे महयाभटच-डगरपहगरबंदपरिक्लिप्ते चकरयणदेसिअमगे अणेगराय-वरसहसाणुआयमगे महया उकिट्टसीहणायबोलकलकल-रवेणं पक्खुभिअमहासमुदरवभूअं पिव करेमाणे करेमाणे पुरच्छिपदिसाभिमुहे मागहतित्थेणं लवणसमुहं ओगाहइ, ० जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला । तप णं से भरहे राया तुरगे निगिएहइ, तुरगे निगिएहत्ता रहं ठवंइ, रहं ठवित्ता धणुं परा-मुसइ । तप णं तं अइरुगयबालचंदइंदधणुसंकासं वरमहिस-दरिअदप्पिअददघणसिगरइअसारं उरगवरपवरगवलपवरप-रहुअभमरकुलणीलिणिदधंतधोअपहुं णिउणोविअमिसि-मिसितमखिरयणघंटिआजालपरिक्लिप्तं तदित्तकणकिरण-

तवणिअवद्धविधं दहरमलयगिरिसिहरकेसरचामरवालद-चंदविधं कालहरिअरत्तपीअसुकिल्लबहुयहारुणिसंपिणइ-जीवं जीविअंतकरणं चलजीवं धणुं गहिउण से खरवई उमुं च वरवरकोटिअं वइरसारतोहं कंचणमणिक्कणगरय-णघोडहुसुकयपुंखं अणेगर्माणरयणविविहसुविरइयनामविधं वइसाइं ठाइउण ठाणं आयतकणायतं च काउण उमुमु-दारं इमाइं वयणाइं तत्थ भाणिअ से खरवई—

“हंदि सुणंतु भवंतो, बाहिरओ खलु सरस्स जे देवा ।

णागा सुरा सुवप्पा, तेमिं खु णमो पणिवयामि ॥ १ ॥

हंदि सुणंतु भवंतो, अन्धितरओ सरस्स जे देवा ।

णागा सुरा सुवप्पा, सव्वे मे ते विसयवासी ॥ २ ॥ ”

इति कहु उमुं णिसिरइ ति—

“परिगरणिगरिअमज्झो, वाउडुअमोभमाणकोसेओ ।

चित्तेण सोभाए धणु-वरेण इंदो व्व पक्खखं ॥ ३ ॥

तं चंचलायमाणं, पंचमिचंदोवमं महाचावं ।

छज्जइ वामे इत्थे, खरवइणो तम्मिं विजयम्मि ॥ ४ ॥ ”

तप णं से सरे भरहेणं रप्पा णिसद्धे समाणे खिप्पा-मेव दुवालस जोअणाइं गंता मागहतित्थाधिपतिस्स दे-वस्स भवणंसि निवइए । तप णं से मागहतित्थाहिर्वई देवे भवणंसि सरं णिवइअं पासइ, पासित्ता आसुरु-त्ते रुढे चंडिकिए कुविए मिसिमिसमाणे तिवलिअं भिउहिं णिहाले साहरइ, साहरित्ता एवं वयासी-केस णं भो एस अपत्थिअपत्थए दुरंतपंतलक्खणे हीण-पुप्फाचाउइसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जे णं मम इमाए एआणुरूवाए दिव्वाए देविदीए दिव्वाए देवजुइए दिव्वेणं दिव्वाणुभावेणं लद्धाए पत्ताए अभिसमप्पा-गयाए उप्पि अप्पुस्सुए भवणंसि सरं णिसिरइ ति कहु सीहासणाओ अब्भुदेइ, अब्भुट्ठिता जेणव से णामाहयंके सरे तेणव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं णामाहयंके सरं गेहइ, णामंके अणुव्ववाएइ, णामंके अणुप्पवाएमाणस्स इमे एआरूवे अब्भत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पजित्था-उप्पप्पे खलु भो ! जंबुदीवे दीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंतचकवट्ठी तं जीअमेअं तीअपच्चुप्पसमणायणं मागहतित्थकुमा-राणं देवाणं राईणमुवत्थाणीअं करेतप, तं गच्छामि णं अहं पि भरहस्स रप्पो उवत्थाणीअं करेमि ति कहु एवं संपे-हेइ, संपेहित्ता हारं मठडं कुंडलाणिअ कडगाणि अ तुडि-आणि अ वत्थाणि अ आभरणाणि अ सरं च णामाह-यंके मागहतित्थोदगं च गेहइ, णिणिहत्ता ताए उकिट्टाए

तुरिआए चवलाए जयगाए सीहाए सिग्वाए उज्जुयाए दिव्वाए देवगईए बीईवयमाणे बीईवयमाणे जेणेव भ-
रहे राया तेषेव उवागच्छइ, उवागच्छिता अंतलिक्खपडि-
वणे सखिखिणीआइ पंचवसाइ वत्थाइ पवरपरिहिण क-
रवलपरिगहिअं दसणहं सिर० जाव अंजलि कहु भरहं
रायं जणं विजणं बढावेइ, बढावेत्ता एवं बयासी-
अभिजिणं देवाणुपिण्हि केवलकप्पे भरहं वासे पुर-
च्छिमेणं मागहतिथमेराए तं अहसं देवाणुपिआणं विस-
यवासी अहसं देवाणुपिआणं आखत्तीकिंकरे अहसं दे-
वाणुपिआणं पुरच्छिमिल्ले अंतवाले तं पडिच्छंतुं दे-
वाणुपिआ ! ममं इमेआरूवं पीइदाणं ति कहु हारं मउदं
कुंडलाणि अ कडगाणि अ ० जाव मागहतिथोदगं च उव-
खेइ । तए णं से भरहं राया मागहतिथकुमारस्स देवस्स
इमेआरूवं पीइदाणं पडिच्छइ, पडिच्छिता मागहतिथकु-
मारं देवं मकारेइ, मप्पाणंइ, सम्पाणिता पडिविसजेइ । तए
णं से भरहं राया रहं पगावत्तेइ, परावत्तिता मागहतिथंणं
लवणसमुदाओ पच्चुत्तरइ, पच्चुत्तरिता जेणेव विजयखं-
धावारणिवेसे जेणेव बाहिरिआ उवट्ठाणमाला तेषेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छिता तुरए णिगिण्हइ, णिगिण्हिता रहं
ठवेइ, ठवेइत्ता रहाओ पच्चोरुहति, पच्चोरुहिता जेणेव मज्जण-
घरे तेषेव उवागच्छति, उवागच्छिता मज्जणघरं अणुपवि-
सइ, अणुपविमिता ० जाव ससिक्ख पिअदंसणे गरवईमज्ज-
णघराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिता जेणेव भोअ-
खमंडवे तेषेव उवागच्छइ, उवागच्छिता भोअखमंडवसि
सुहासणवरगए अट्टमभत्तं पारेइ, पारेत्ता भोअखमंडवाओ
पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिता जेणेव बाहिरिआ उवट्ठा-
णमाला जेणेव सीहासखे तेषेव उवागच्छइ, उवागच्छिता
सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ, णिसीइत्ता अ-
ट्टारस सेणिप्पसेखीओ सदावेइ, सदावेत्ता एवं बयासी-
खिप्पामेव भो देवाणुपिया ! उस्सुकं उकरं ० जाव मागहति-
थकुमारस्स देवस्स अट्टाहिअं महामहिमं करेइ, करेत्ता मम
एअमाणत्तिअं पच्चपिण्हइ । तए णं ताओ अट्टारस सेणिप्प-
सेखीओ भरहंणं रप्पा एवं बुलाओ समाखीओ इट्ठ ० जाव क-
रंति, करेत्ता एअमाणत्तिअं पच्चपिण्हंति । तए णं से दिव्वे
चकरयणे वइरामयतुंवे लोहिअक्खामयाऽए जंबूखयणेमिए
शाखा मणिखुरप्पथालपरिगए मणिमुक्ताजालभूसिए सणं-
दिघोसे सखिखिणीए दिव्वे तरुणरविमंडलणिभे शाखा-
मणिरयणघटिआजालपरिक्खित्ते सव्वोउअसुरभिकुसुम-
आसत्तमल्लदापे अंतलिक्खपडिवाणे जक्खसहस्ससंपरिवुडे
दिव्वतुदिअसइसखिआदेशं पूरंते चेव अवरतलं आमेख

य सुदंसणे गरवइस्स पढमे चकरयणे मागहतिथकुमा-
स्स देवस्स अट्टाहिआए महामहिमाए णिक्खत्ताए समा-
खीए आउअवरसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिनिक्खमिता
दाहिणपक्वच्छिमं दिसिं वरदामतिथोऽभिमुहे पयाए याऽ-
वि होत्था । (सूत्र-४५)

‘तए णं’ इत्यादि, ततः स भरतो राजा चतुर्घण्ट-
मभ्यरथमारुढः सन् हयगअरथप्रवरयोचकलितया, अ-
र्थात् सेनया इति गम्यं, सार्धे संपरिवृतः (महया इति) म-
हाभटानां (चङ्गरसि) विस्तारवन्तः (पट्टगरसि) समूहास्ते-
षां यद्वृत्तं-समूहो विस्तारवत्समूह इत्यर्थः, नेन परिक्षितः
परिकरितः चक्ररक्षादेशितमार्गः, अनेकेषां राजवराराम-आ-
वय-मुकुटराणां सहस्रैरनुयातः-अनुगतो मार्गः-पृष्ठं यस्य
स तथा, महता तारनरेण उत्कृष्टिः-आनन्दध्वनिः सिंहना-
दः प्रतीतः, बोलो-वर्णव्यङ्गिरहितो ध्वनिः, कलकलम्-तदित-
रो ध्वनिरुत्कृष्टणो यो रवस्तेन प्रक्षुभितो-महावायुवशादुत्क-
ल्लोलो यां महासमुद्रस्तस्य रवं ‘भूश्च प्राप्तौ’ इति सौमो
धातुरिति वचनाद् भूतं-प्राप्तमिव दिग्मण्डलमिति गम्यते
कुर्वन्नपि, चशब्दोऽत्र इवाऽऽदेशो कृतः, पूर्वदिगभिमुखो मा-
गधनाम्ना तीर्थेन-घट्टेन लवणसमुद्रमवगाहते-प्रविशति,
कियद्वगाहने ? इत्याह-यावत् (से) तस्य रथवरस्य कूर्परावि-
व कूर्परा कूर्पराऽऽकारत्वात् पिञ्जने इति प्रसिद्धौ रथावय-
वौ आर्द्रौ स्याताम्, अत एव सूत्रबलादभ्यत्र एतद्वाक्यभूतो-
रथचक्रनाभिकपोऽवयवो विवक्ष्यते । यदाह-“रथाङ्गनाभि-
द्वयसं, गत्वा जलानधेर्जलम् । रथस्तस्यौ रथाग्रस्य-सारथि-
स्थलितैर्ह्वये ॥ १ ॥” इति । ‘तए णं’ इत्यादि, ततः स भर-
तो राजा तुरगान् निगृह्णाति, अत्र तुरगाविति द्विवचनेन इ-
यद्विके व्याख्यायमाने सूत्रार्थसिद्धौ सत्यामपि वरदामसुत्रे-
हयचतुष्टयस्य वक्ष्यमाणत्वात् बहुवचनेन व्याख्या, निगृह्य
च रथं स्थापयति-स्थापयित्वा च धनुः परामुशति-स्पृश-
ति, अथ यादृशं परामर्शं तादृशं धनुर्वर्णयन्नाह-‘तए णं’
इत्यादि, ततो-धनुःपरामर्शानन्तरं स नरपतिरिमानि-व-
क्ष्यमाणानि वचनानि (भाणिअ सि) अभाणीदिति सम्बन्धः,
किं कल्पेत्याह-धनुर्वृद्धीत्या ‘किंलक्षणमि’ त्याह-तत्-प्रसिद्धं
अखितोद्गतो यो बालचन्द्रः शुक्लपक्षद्वितीयायाचन्द्रस्तेन, यत्तु उ-
त्तरसूत्रे पञ्चमिच्छदोषममिति तदारोपितगुणस्यातिवक्रताङ्गा-
पमार्थमिति, इन्द्रधनुषा च वक्रतया सन्निकाशं-सदृशं यत्त-
तया, इतः-दर्पितो ह्वयोः समानार्थयोरन्तरितशयवाचकत्वेन
सञ्ज्ञातवर्पातिशयो यो वरमहिषः-प्रधानसेरिमो, विशेषणप-
रनिपातः प्राकृतत्वात्, तस्य दृढानि निविडपुद्गलनिष्पन्नानि-
अत एव जनानि-निष्कृद्राणि यानि शृङ्गाप्राणि तैरन्वितं सार
च यत्तत्तथा, उरगवरो-भुजगवरः प्रवरगवत्तं-वरमहिषादृक्
प्रवरपरभूतो-वरकोकिलो अमरकुलं-प्रभुकरानिकरो नीली-
गुलिका, एतामीव क्षिप्रं-कालकामिमत् प्रमातमिव प्रमातं
च तजसा उवलज्जौतमिव धौतं च-निर्मलं पृष्ठं-पृष्ठभागो यस्य
तत्तथा, निपुणेन शिल्पिना आपितानाम्-उज्ज्वालितानां (मिलि
मिसित सि) देदीप्यमानानां मणिरत्नघण्टिकानां यज्जालं तेन
परिक्षितं-वेष्टितं यत्तत्तथा, तडिदिष-विद्युदिष तरुणाः-प्रत्य-
क्षाः-किरणा यस्य तत्तथा, एवंविधस्य तपनीयस्य सम्बन्धानि

बद्धानि विह्वानि-लाङ्घनानि यत्र तत्तथा, वर्द्धमलयाभि-
धौ यौ गिरी. तयोर्धानि शिखराणि तत्सम्बन्धिनो ये केसराः
मिहस्कन्धकेशाः, चामरबालाः-चमरपुच्छकेशाः, एषां चो-
क्तागिरिद्वयसंस्कानामतिसुन्दरत्वेनोपादानम्, अर्द्धचन्द्राभ-
खण्डचन्द्रप्रतिबिम्बानि चित्ररूपाणि एतादृशानि विह्वानि
यत्र तत्तथा, यस्य धनुषि सिंहकेसराः बध्यन्ते स महान्
शर इति शौर्यातिशयव्यापनार्थं, चमरबालबन्धनम् अर्द्ध-
चन्द्रप्रतिबिम्बरूपं च शोभातिशयार्थमिति, कालाऽऽविद्यर्णा-
याः 'एहाकणि' चि 'स्त्राययः शरीरान्तर्धर्मास्तामिः सम्पिन-
जा-बद्धा जीवा-प्रत्यक्षा यस्य तत्तथा, जीवितान्तकरणं. शत्रू-
णामिति गम्यम्, ईदृशधनुमुक्ता वाणोऽवश्यं रिपुजयीत्यर्थः,
'चलजीवमिति' विशेषणं त्वेनद्वर्णकवृत्तौ वृष्टाङ्गे धीश्रमय-
देवस्वरिभर्तु व्याख्यातमिति; न व्याख्यायते, यदि च-भू-
यस्तु जम्बूद्वीपप्रजातिसूत्राऽऽदर्शेषु दृश्यमानत्वात् व्याख्या-
नं विलासयते तदा टङ्कारकरणक्षणे चला-चञ्चला जीवा-
यस्य तत्तथा, पुनः किं कृतेत्याह- (उस्तु च त्ति) इषुं च
गृहीत्वा, तमेष विशिनाष्ट-वरचञ्जमयौ कोट्यौ-उभयप्रा-
न्तौ यस्य स तथा, बहुव्रीहिलक्षणः कप्रत्ययः, चञ्ज-
वन् सारम्-अभयत्वेनाभङ्गुरं तुण्डं-मुखविभागो भल्ली-
रूपा यस्य स तथा तं, काञ्चनचञ्चला मणयः-चन्द्रकान्ता-
ऽऽद्याः कनकबद्धानि रत्नानि-कर्कतनाऽऽदीनि प्रदेशविशेषे
यस्य स धात इव धातो निर्मलत्वात् इष्टो-धानुष्काणा-
मभिमतः सुकृतो-निपुणशिल्पिना निर्मितः पुङ्खः-पृष्ठभागो
यस्य स तथा तम्. अनेकैर्मणिरत्नैर्विधिभि-नानाप्रकार सुवि-
रचितं नामचिह्नं-निजनामवर्णपङ्क्तिरूपं यत्र स तथा तं,
पुनरपि किं कृतेत्याह-वैशाखं-वैशाखनामकं स्थानं-पाद्व्या-
सविशेषरूपं स्थित्वा कृत्वा, वैशाखस्थानकं चैवम्-'पादौ स-
विस्तरौ कार्यौ, समद्वस्तप्रमाणतः । वैशाखस्थानके वस्स !
कृदलवयस्य वेधने ॥ १ ॥' इति । भूयोऽपि किं कृतेत्याह-
इषुमुदारम् उद्धटमायातं-प्रयत्नवत् यथा भवत्येवं कर्णं या.
वदायातम् आकृष्टं कृत्वा इमानं वचनान्यभाषीदिति, अ-
न्यययोजनं तु पूर्वमेव कृतं. कानि तानि वचननीत्याह-'इदं'
इति सत्ये, तेन यथाशयं वदामीत्यर्थः. अथवा-इन्दीति स-
म्बाधने. शृण्वन्तु भवन्तः, शरस्य-मध्यपुङ्खस्य बहिस्तात्
स्वर्गभागे ये देवा अधिष्ठायाकास्तद्वाङ्मोऽऽदिकारिणस्ते इत्य-
र्थः, खलु वाक्यालङ्कारे, ते के इत्याह-नागा असुराः सुपर्णा-
गरुडकुमाराः नेभ्यः खुः' निश्चये, नमोऽस्तु विभक्तिपरिणा-
मात् तान् प्रणिपतामि-नमस्करामि, नम इत्यनेन गतार्थत्वे-
ऽपि प्रणिपतामीनि पुनर्वचनं भक्त्यतिशयव्यापनार्थम्, अने-
न शरप्रयोगाय साहाय्यकर्तृणां बहिर्भागवासिनां देवानां स-
म्बाधनमुक्तम्, अथाभ्यन्तरभागवर्तिदेवानां सम्बोधनावाऽऽ-
ह-इन्दीति प्राग्वत्, नवरमभ्यन्तरतो गर्भभागे शरस्य येऽ-
धिष्ठायाकास्तद्वाङ्मोऽऽदिकारिण इत्यर्थः, तेऽत्र सम्बोध्य इत्य-
र्थः, सर्वे ते देवा मम विषयवासिनो-मम देशवासिन इत्यर्थः ।
मूत्रं चैक इत्थं प्राकृतत्वात्, इदं च वचनं सर्वे एते देवा मदा-
ज्ञावशंवदत्वेन मविष्टस्य शरप्रयोगस्य साहाय्यकं करिष्य-
न्तीत्याशयेनेति, यथाऽत्राऽऽदिचित्रिवाऽऽदौ शरस्य पुङ्ख-
मुखरूपं देवाधिष्ठातव्यं स्थानद्वयमधिकमुक्तमस्ति तस्योः श-
रं प्राधान्यव्यापनार्थं. ननु यद्येते देवा आज्ञावशंवदस्तर्हि न

मस्कार्यत्वमनुपपन्नम्. उच्यते-कृत्रियाणां शस्त्रस्य नमस्का-
र्यत्वे व्यवहारदर्शनात् चक्ररत्नस्येव, तेन तदधिष्ठा-
तृणामपि स्वाभिमतकृत्यसाधकत्वेन नमस्कार्यत्वं नानु-
पपन्नमिति, इति कृत्वा-निवेद्य इषुं निस्तृजति-मुञ्च-
ति । अथ भरतस्यैतत्प्रस्ताववर्णनाय पदद्वयमाह-
(परिगर सि) परिकरेण-मल्लकच्छुबन्धेन युञ्जित-
वस्त्रबन्धविशेषेत्यर्थः, निगडितं-सुबद्धं मध्यं यस्य स
तथा, धानेन-प्रस्तावात् समुद्रधातेनोद्धृतम्-उत्तलितं शोभ-
मानं कौशेयं-वस्त्रविशेषो यस्य स तथा, चित्रेण धनुर्वरेण
शोभते स भरत इत्यध्याहारः. इन्द्र इव प्रत्यक्ष-माकात् त-
स्यागुक्तस्वरूपं महाचाप चञ्चलायमानं-सौदामिनीयमानं
कान्तिमान्कारित्येत्यर्थः, आरौपितगुणत्वेन पञ्चमीचन्द्रोपमं
(कुञ्ज इ सि) राजते । 'राजेरगच्छुजसहरीरेवोः'
॥ ८ । ४ । १०० । इति प्राकृतसूत्रेण रूपसिद्धिः. वामहस्ते
नरपतारिणि, तस्मिन् विजये-मागधतीर्थशलाघने इति ।
'तएणं' इत्यादि, ततः स शरो भरतेन राजा निस्तृष्टः
सन् क्षिप्रमेव द्वादश योजनानि गत्वा मागधतीर्थाधिपते-
देवस्य भवने निपतितः, ततः किं वृत्तमित्याह-'तए णं'
इत्यादि, ततः स मागधपतिर्देवो भवने अर्थात्-स्वकीय
शरं निपतितं पश्यति, दृष्ट्वा च आशु-शीघ्रं कतः-क्रोधा-
दयाद्विमुक्तः, रुप लुप च धिमोहने' इति वचनात्, स्फु-
रितकोपलिङ्गा वा, कष्टः-उदितक्रोधः आरिद्विषयतः-स-
जातआरिद्विक्रयः, प्रकटितरौद्ररूप इत्यर्थः, कुपितः-प्रवृज-
कापोदयः, (मिसिमिसेमाणे सि) क्रोधाग्निना दीप्यमान इव,
एकाधिकैवेते शब्दाः कोपप्रकर्षप्रतिपादनार्थमुक्ताः, भिबलि-
कां-तिक्का बलयः-प्रकोपात्थललाटरेखा रूपा यस्यां सा
तथा तां भृकुटिं-कोपविकृतभ्रूपां संहरति-निवेशयति,
संहृत्य च एवमवादीत्, किमवादीदित्याह-'केस णं'
इत्यादि, (केस सि) कः अज्ञातकुलशीलसहजत्वादिनिर्दि-
ष्टनामकः, सकारः प्राकृतशैलीभयः 'मणसा वयसा काय-
सा' इत्यादिचत् 'णमिति' प्राग्वत्, भो इति सम्बोधने. देवानाम्
एवः-वाणप्रयोक्ता अप्रार्थितं-कनाप्यमनोरथगोचरीकृतं
प्रस्तावात् मरणं तस्य प्रार्थकः-अभिलाषी । अयमर्थः-
यो मया सह युयुस्तुः स मुमुर्षुरेवेति, दुरन्तानि-पुष्टाव-
सानानि प्राप्तानि-तुच्छानि-लक्षणां-यस्य स तथा, ही-
नायां पुण्यचतुर्दश्यां जातो हीनपुण्यचातुर्दशः, तत्र चतुर्दशी
किल तिथिर्जन्माऽऽभिना पुण्या पवित्रा, शुभा इति यावत् ।
भवति. सा च पूर्णाऽस्त्यस्तभाग्ययतो जन्ममि भवति, अत
आक्रोशता इत्यमुक्तं, कचिद्-'अत्रपुष्टचातुर्दशे सि' तत्र
भिन्ना परतिथिसङ्क्रमनं भेदं प्राप्ता या पुण्यचतुर्दशी तस्यां
जात इति, द्विधा-लज्जया भिया-शोभया च परिवर्जितः
यः णमिति' पूर्ववत्, मम अस्याः-प्रयत्नानुभूयमानाया एत-
द्वाया एतदेव समयान्तरे भङ्गुरत्वाऽऽदिरूपात्तरभाक् रूपं
स्वरूपं यस्याः सा तथा तस्या दिव्यायाः-स्वर्गसम्भवा-
याः प्रधानाया वा देवानामुद्भिः-धीर्भवनरत्नाऽऽदिसम्पत्
तस्याः, एवं सर्वत्र, नवरं घृतिः-दीप्तिः शरीराऽऽमरणाऽऽदि
सम्पत् तस्याः युतिर्वा-इष्टपरिवाराऽऽदिसंयोगलक्षणा तस्याः
दिव्येन-प्रधाननदेवानुमाधेन-भाग्यमहिम्ना, अथवा-दिव्येन-
देवसम्बन्धिनाऽनुभावेन-अचिन्त्यवैकियाऽऽदिकरणमहिम्ना

सह पिता पुत्रेण सहाऽऽगतः इत्यादिषत्, लब्धाया-जम्मा-
न्तर्गजितायाः प्राप्ताया-इदानीमुपस्थिताया अभिसमन्वा-
गतायाः-भोग्यतां गताया उपरि आत्मना उत्सुको-मन-
सोत्कण्ठलः परसम्पत्तिभिलाषी पदव्यत्ययादुत्सुकाऽऽत्मा
वा भवन् निस्तृजति, इतिकृत्वा सिंहासनाद्भ्युत्तिष्ठतीति ।
उत्थानानन्तरं यत्कर्त्तव्यं, तदाह—' जेषेव सं ग्राम० '
इत्यादि यत्रैव स नामकपोऽहः—अखण्डितः अक्षुः—चिह्नं
यत्र स तथा नामाक्ष इत्यर्थः, एवंविधः शरस्तत्रैवोपाग-
च्छति, तं नामाहतां शरं गृह्णाति नामकम् अनुप्रवाच-
यति--वर्णानुपूर्वीक्रमेण पठति, नामकमनुप्रवाचयतोऽ-
यं वक्ष्यमाण एतद्रूपो—वक्ष्यमाणस्वरूप आत्मन्यधि
अध्यात्म तत्र भव आध्यात्मिकः, आत्मविषय इत्यर्थः । स-
कृत्पञ्च द्विधा-ध्यानाऽऽत्मकः, चिन्ताऽऽत्मकश्च । तत्र आद्यः
स्थिराध्यवसायलक्षणस्तथाविधदृढसंहननाऽऽदिगुणोपेतानां
द्वितीयलक्षणवसायलक्षणस्तदितरेषामिति, तयोर्मध्येऽयं
चिन्तितः-चिन्तारूपश्चेतसोऽनवस्थितत्वात्, स ज्ञानभि-
लाषाऽऽत्मकोऽपि स्यादित्यत आह-प्रार्थितः-प्रार्थनाविषयः,
अर्थं मम मनोरथः फलप्रदभिर्भूयादित्यभिलाषाऽऽत्मक इत्य-
र्थः, मनोगतो—मनस्थेय यो गतो न बहिर्ध्वनेन प्रका-
शित इति, सकृत्पः समुदपचन, तमेवाऽऽह-उत्पन्नः खलुः-
निश्चये भो इत्यामन्त्रणे विचाराभिमुख्यकरणाच्च स्वात्मन
एव, तेनेह मागधकुमारोति योज्यं, जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते
वर्षे भरतो नाम राजा क्षात्रुस्तत्रवर्त्तते तत्-तस्माज्जी-
तमेतत् अतीतप्रत्युपज्ञानागतानां मागधतीर्थकुमाराणा-
मिति मागधतीर्थस्याधिपतिः कुमारो मागधतीर्थकुमारः,
मध्यपदलोपेन समासः, कुमारपदवाच्यत्वं चास्य नागकु-
मारजातीयत्वात्, तस्मात्कानां देवानां राज्ञां-नरदेवानाम् उ-
पस्थानिकं-प्राभुतं कर्तुं तद्गच्छामि, णमिति प्रागवत्, अ-
हमपि भरतस्य राज्ञ उपस्थानिकं करोमि, इतिकृत्वा-इति
मनसिकृत्य एवं-वक्ष्यमाणं निजर्क्षितारं संप्रसूते-पर्यालोच-
यति, ततः किं करोतीत्याह—' संपेदेत्ता ' इत्यादि, सम्प्रेक्ष्य
च द्वाराऽऽदीनि प्रतीतानि, चकारः सर्वत्र समुच्चयं, शरं
च भरतस्य प्रत्यर्पणाय नामाऽऽहृतं नामाऽऽहृताङ्गमिति
निर्देशं कर्त्तव्यं लाघवार्थमित्यमुपन्यासः, यद्वा-नाम आह-
तं-लक्षणया लिखितं यत्र स तथा तं मागधतीर्थोदकं च
राज्याभिषेकोपयोगि, एतानि गृह्णातीति सम्बन्धः । तदन-
न्तरं किं विदधे इत्याह-'गिरिहस्ता ताप उक्लिष्टाए ' इ-
त्यादि, गृहीत्वा च तथा दिव्यया देवगन्या गत्यालापक-
व्याख्या प्राग्वत्, नवरं सिंहया-सिंहगतिस्मानया अनिम-
हता बलेनाऽऽरुध्यत्वात्, यच्च पूर्वम् श्रुतभेदवर्णनार्थकतया-
याधिकारे गत्यालापककथनं यावत्पदेन अत्र च तत्कथ-
नं विस्तरेण तद्विचित्रत्वात् सूत्रकारप्रवृत्तेरिति मन्तव्यं,
यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य चान्तरिक्ष-
प्रतिपन्नो-नभोयतो देवानामभूमिचारित्वात् सकिकृणीका-
नि-क्षुद्रघण्टिकाभिः सह गतानि पञ्चवर्णानि च वस्त्राणि
प्रवरं विधिपूर्वकं यथा स्यात् तथा परिहितः-परिहितवा-
न्, यथा पञ्चवर्णानि वस्त्राणि परिहितवान् तथा किकृ-
णीरपीत्यर्थः । किमुक्तं भवति ?—किङ्किणीप्रदणेन तस्य न-
ष्टाऽऽदिवाग्यवेषधारित्वदर्शनेन सुश्रुतस्य भरते भक्तिः प्रक-

टिता, अथवा—किङ्किणीसमुत्थशब्देन सर्वजनसमक्षं सेव-
कोऽस्मि न तु क्षुद्रमिति ज्ञापनार्थं तत्सहित उपागतः, अ-
थवा-मङ्किङ्किणीकानि—वर्द्धकिङ्किणीकानि, तद्वन्धश्च शा-
भातिशयार्थं, करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्त-
केऽञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं जपेन विजयेन वर्द्धयति,
वर्द्धयित्वा वैद्यमवादीत्, अत्र प्राग्वद् व्याख्यानमिति । कि-
मवादीदित्याह-' अभिजिप णं ' इत्यादि, अभिजितम्—आ-
ज्ञावशंवदीकृतं देवानुप्रियैः—वन्द्यादैः केवलकल्पं—सम्पू-
र्णत्वात् केवलज्ञानसदृशं भरतं वर्षे—भरतक्षेत्रं पूर्वस्यां माग-
धतीर्थमर्यादया-मागधतीर्थं यावत्, तदहं देवानुप्रियाणां
विषयवासी—देशवासी अत एवाहं देवानुप्रियाणामाहति-
किङ्करः—आज्ञाकारी सेवकः, अहं देवानुप्रियाणां पौरस्त्यः-
पूर्वदिकसम्बन्धी अन्तः-त्वदिदृश्यदेशसम्बन्धनं पालयति-
रक्षयति उपद्रवाऽऽदिभ्य इत्यन्तपालः पूर्वदिग्देशलोकानां
देवाऽऽदिकृतसमस्तोपद्रवनिवारक इत्यर्थः, ' अहं देवानु-
प्रियाणं ' इत्यादिपदानां भिन्नभिन्नप्रकारेण योजनीयत्वाच्च
न पौनरुक्त्यं, तत्प्रतीच्छतु-गृह्णतु देवानुप्रियाः ! मम इदम्-
अप्रत उपनीतं एतद्रूपं प्रत्यक्षानुभूयमानस्वरूपं प्रीतिदानं-
सन्तोषदानं प्राभुनरूपमित्यर्थः, इतिकृत्वा—विज्ञप्य द्वारा-
ऽऽदिकमुपनयति—प्राभृतीकरोतीति, ' तप णं ' इत्यादि,
ततः स भरतो राजा मागधतीर्थकुमारनाम्नो देवस्य इदमेत-
द्रूपं प्रीतिदानं तत्प्रीत्युत्पादनार्थमलुब्धनया प्रतीच्छति गृ-
ह्णाति, प्रतीप्य च मागधतीर्थकुमारं देवं स्तुकारयति वस्त्रा-
ऽऽदिना, संमानयति तदुचितप्रतिपत्त्या, सत्कार्यं संमान्य
च प्रतिविसर्जयति-स्वस्थानगमनयानुमन्यते । अथ तदु-
त्तरकर्त्तव्यमाह—' तप णं सं भरहे राया रहं ' इत्यादि, ततः
स भरतो राजा रथं परावर्त्तयति—भरतवर्षाभिमुखं करोति,
परावर्त्तय च मागधतीर्थेन लवणसमुद्रात् प्रत्यवतरति, प्रत्यव-
तीर्थं च यत्रैव विजयस्कन्धवारनिवेशो यत्रैव च-वाह्या उप-
स्थानशाला तत्रैवोपागच्छति उपागत्य च तुरगान् निगृह्णाति
निगृह्य च रथं स्थापयति, स्थापयित्वा च रथात् प्रत्यवरोहति,
प्रत्यवरुह्य च यत्रैव मञ्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च
मञ्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य (जाव सि) यावत्करणात्
संपूर्णः ज्ञानाऽऽलापको वाच्यः, 'ससि व्व पिअदसणे' इति वि-
शेषणं यावत्, स च प्राग्वत्, नरपतिमैज्जनगृहात् प्रतिनिष्का-
मति, प्रतिनिष्क्रम्य च यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैवोपाग-
च्छति, उपागत्य च भोजनमण्डपे सुखाऽऽसनचरगतः सञ्ज-
ष्टमभक्तं पारयति, पारयित्वा च भोजनमण्डपात् प्रतिनिष्का-
मति, प्रतिनिष्क्रम्य च यत्रैव बाह्योपस्थानशाला यत्रैव च
सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च यावत्सिंहाऽऽसन-
चरगतः पूर्वाभिमुखो निर्पादनि, निषद्य च अष्टादश श्रेणिप्र-
क्षेणीः शब्दयति, शब्दयित्वा वैद्यमवादीदिति । अत्र सूत्रे
यावच्छब्दो लिपिप्रमादाऽऽपतित एव दृश्यते, संप्राहकपदा-
भावात्, अन्यत्र तद्रूपाऽऽवावदृश्यमानत्वाच्चेति, अथ कि-
मवादीदित्याह-(खिप्पामेव सि) सर्वे प्राग्वत्, यथा राजाऽऽ-
क्षां पौरा विदधुस्तथा वाऽऽह-'तप णं ' इत्यादि, व्यक्तं, ततो
मागधतीर्थकुमारदेवविजयाद्यादिकामहामहिमानन्तरं सत्कर-
त्वं, कीदृशं क च सञ्चारेत्याह—' तप णं ' इत्यादि, तत-

स्तद्विषयं चक्ररत्नं वज्रमयं तुम्बम्-अरकनिवेशस्थानं यत्र त-
त्तथा, लोहितान्नरत्नमया अरका यत्र तत्तथा, जाम्बून-
दं-पीतसुवर्णं तन्मयो नेमिः-धारा यत्र तत्तथा, नानाम-
णिमयम् अन्तः क्षुद्राकारत्वात् क्षुद्ररूपं स्थालम्-अन्तः प-
रिभिरूपं तेन परिगतं यत्तत्तथा, मणिमुक्ताजालाभ्यां भूषितं,
नन्दिः-भम्भा मृदङ्गाऽऽदिर्द्वादशविधतूर्ध्वसमुदायस्तस्य धो-
षस्तेन सहगतं यत्तत्तथा, सर्किङ्कणीकं-क्षुद्रघण्टिकाभिः स-
हितं, दिव्यमिति विशेषणस्य प्रागुक्तत्वेऽपि प्रशस्तताऽति-
शयस्थानार्थं पुनर्ध्वननं, तरुणरविमण्डलनिभं नानामणिर-
त्नघण्टिकाजालेन परित्सितं-सर्वतो व्याप्तं, 'सम्बोउअ'
इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वन्, नाम्ना च सुदर्शनं नरप-
तेः-चक्रिणः प्रथमं-प्रधानं, सर्वरत्नेषु तस्य मुख्यत्वाद्भैरि-
विजये सर्वत्रामोघशक्तित्वाच्च चक्ररत्नं, प्रथमशब्दस्य
'पदमे चंदजोगे' इत्यादौ प्रधानार्थकत्वेन प्रयोगदर्शनात्ते-
दमसङ्गतिभागे व्याख्यानमिति, मागधतीर्थकुमारस्य देव-
स्य अष्टादिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् आयु-
धशृङ्खलातः प्रतिनिष्कामति, प्रतिनिष्कस्य च दक्षिणप-
श्चिमां दिशं नैऋतीं विदिशं प्रतीति शेषः, वरदामतीर्था-
भिमुखं प्रयातं-चलितं चाप्यभवत् । अयं भावः-शुद्ध-
पूर्वास्थितस्य शुद्धदक्षिणवर्त्तिवरदामतीर्थं व्रजन आग्नेय्या-
विदिशागमने-प्रतीर्त्तादिशागमने चक्रः पन्थाः तेनैवमुक्तं,
यच्च श्रुतमन्त्रिणे-"दक्षिणस्यां वरदाम-तीर्थं प्राति ययौ
ततः । चक्रं तत्तत्तत्तत्तीं च, धातुं प्रादिरिवान्वगात् ॥ १ ॥"
इत्युक्तं तन्मूलजिगमिषितद्विग्विषयत्वात् । यच्चार्थं चक्रर-
त्नस्य पूर्वतः दक्षिणदिशि गमनं तत्सूक्ष्ममेव दिग्विजयसा-
धनार्थम् ।

तएवं से भरह रावा तं दिव्यं चक्रयणं दाद्विणपञ्च-
विंशं दिशि वरदामतिर्थाभिमुखं प्रयातं चापि पामइ, पा-
सित्ता इदुतुडुंकांविअपुरिसे सदावेइ, सदावित्ता एवं
बयासी-खिप्पामेव भो देवाणुपिआ ! इयगयरहपवर
चाउरंगिणि सेसं सप्पाडेइ, आभिसेकं इत्थिरयणं पडिक-
प्पहं ति कहु मज्झपरं अणुपविसेइ, अणुपविसित्ता तेणेव
कमेणं जावंधवलमहामेहणिगए ० जाव सेअवरचामराहिं
उच्छुवमाणीहिं उच्छुवमाणीहिं माइअवरफलयपवरपरिग-
रंखंडयवरवम्मकवयमादीसहस्मकलिए उक्कडवरमउडतिरी-
उपहागम्भयवेजवंतिचामरचलंतछत्तंधयारकलिए असिखेव-
णित्थिगचायणारायकणयकप्पणिमूललउडभिडिपालधणु-
इताणसरपहरणेहि अ कालणीलरुहिरपीअसुकिल्लअणग-
विंधसयससिबिद्धं अफ्फोडिअसीइणायखेलिअइयडेतिअह-
त्थिगुलुगुलाइअअणगरहसयसहस्मधणुणेतणीइम्ममाण-
सहसहिणं जमगममगंभाहोरंभकिणित्थिरमुहिमुगुंरं-
खिअपरिलिखणपरिवाइणिवंमवेणुवीपंचिमहतिक्कञ्चभि-
रिगिसिगिअकलतालकंसतालकराणुत्थिदेण महता सह-
ससिणादेण सयलमवि जीवलोगं पूरयंते बलवाइणसमुद-
यणं एवं अक्खसहस्मपरिवुडे वेसमयं चेव धणुवई अमरप-

तिससिभाइ इड्डीए पडिअकित्ती गामागरगुगरखेडकब्बड
तडेव सेसं० जाव विजयखंधावारणिवेसं करेइ, करित्ता वडु-
इरयणं सदावेइ, सदावित्ता एवं बयासी-खिप्पामेव भो दो-
वाणुपिआ ! मम आवसहं पोसहसालं च करेहि, ममेअ-
माणसिअं पच्चपिण्णाहि ! (सूत्र ४६)

'तएवं' इत्यादि ततः स भरतो राजा तद्विषयं चक्र-
रत्नं दक्षिणपश्चिमां दिशं प्रति वरदामतीर्थाभिमुखं प्रयात
चापि पश्यति, इष्टुत्वा 'इदुतुडु' ति आलापकाऽऽदिपदैकदे-
शप्रवृत्त्यात् सम्पूर्णाऽऽलापकां प्राह्यः । स चायम्-'इदुतुडु' ति-
समाणुपि' इत्यादिकाः प्रागुक्त एव, कौटुम्बिकपुरुषान् श-
ब्दयति, शब्दयित्वा चैवमवादीति । किमवादीत्याह-(खि-
प्पामेव ति) प्राग्व्याख्यातार्थम् । अत्र लाघवार्थमतिदेशवा-
क्येनाऽऽह-'तेणेव कमेणं' इत्यादि, तेनैव क्रमेण-पूर्वोक्तस्त्रा-
नाधिकारसूत्रपरिपाट्या तावद् वाच्यं यावद् 'धवलमहा-
मेहणिगए' इत्यादि निगमनसूत्रं, तदनु यावच्छ्वेतवरचाम-
रैरुद्धयुमानैरित्यन्तं राजकुञ्जगधिरोहणसूत्रं वाच्यमिति ।
अथ यथाभूतो भरतो वरदामतीर्थं प्राप्नोति यथा च तत्र स्कन्धा-
वारनिवेशमकरोत्तथाऽऽह । अत्र च सूत्रे वाक्यद्वयं, तत्र
चाऽऽदिवाक्ये 'तडेव सेसं' मित्यतिदेशपदेन सूचितं ग्रन्थे 'जे-
णेव वरदामतिरथे तेणेव उवागकुइ' इत्यनेनाप्ययोजना
कार्या । सा चैवम्-स भरतो यत्रैव वरदामतीर्थं तत्रैवोपा-
गच्छतीति, द्वितीयवाक्यं च विजयस्कन्धावारनिवेशम् 'करेइ'
इत्यनेनेति, किं लक्ष्यं इत्याह-(माइय ति) हस्तपाशितं व-
रफलकं-प्रधानखेटकं यैस्ते तथा प्रवरः परिकरः-प्रगाढ-
गात्रिकावन्धः खेटकं च येषां ते तथा, फलकं दारुमयं खे-
टकं च वंशशलाकाऽऽदिमयमिति न पौनरुक्त्यं, वरवर्मक-
वचमाख्यः-सप्पाहविशेषा येषां ते तथा, येषां च विशेष-
स्तत्कलाकुशलेभ्यो वेदितव्यः, यथा वर्म लोडकुट्टालि-
कामयम् इत्यादि, ततः पदत्रयकर्मधारयः, येषां सहस्रैः,
धुन्दुन्दैः कलितो यः स तथा, राक्षां हि प्रयाणसमये
बुद्धाङ्गानां सह सञ्चरणस्याऽऽवश्यकत्वात्, उत्कटवराणि-
उन्नतप्रवरणि मुकुटानि प्रतीतानि किरीटानि-तान्येव
शिखरत्रयापेतानि, पताका-लघुपटरूपा, भुजा-बृहत्प-
टरूपा, वैजयन्त्यः-पार्श्वतो लघुपताकिकाव्रययुक्ताः पता-
का एव, चामराणि चलन्ति क्षत्राणि तेषां सम्बन्धि यद्वन्ध-
कारं-क्षायारूपं तेन कलितः, अत्रान्धकारशब्दान्नसमासप-
दाधे आर्षत्वात् तृतीयैकवचनलोपो द्रष्टव्यः, कलित इति च
पृथगेव नेन वक्ष्यमाणान्तरसूत्रे कलितशब्दो योजनीयोऽ-
न्यथा तत्स्यञ्चकारस्य नैरर्थ्यक्याऽऽपत्तेः, यद्वा-अत्र सम-
स्तोऽपि कलितशब्दश्चकारकरणबलादेव तत्रापि योजनीय
इति । प्रस्तुतविशेषणस्यायं भावार्थः-चलतश्चक्रिणो मुकु-
टाऽऽदिका तत्सैन्यस्य च क्षत्रयान्तिरिक्ता सामग्री तथा
आस्तं यथाऽऽवनि मनागपि आनपक्वलोभो नास्तीति,
अत्र भरतसैन्यसम्बद्धा क्षाया भरतस्य विशेषणत्वेन
सम्बद्ध्यते, सैन्यकृतो जयः स्वामिन्धेवेति व्यवहारदर्शनात् ।
पुनर्भरतमेव विशिनष्टि-असयः-अहविशेषाः क्षिप्पन्ते
क्षीसकगुटिका आभिरिति क्षेपिण्या-हयनालिरि-

ति लोकप्रासङ्गा, खङ्गाः, सामान्यतः चापाः-कोट्टाः नारा-
चाः-सर्वलोहवाणाः कणका-बाणविशेषाः कल्पन्वाः-कृपा-
ण्यः, शूलानि-प्रतीनानि, लकुटाः-प्रतीताः, मिन्दिवाला-हस्त-
कोट्याः महाफला दीर्घा आयुधविशेषाः, चूर्ण-वंशमयवाणाः
ऽऽसनानि किरातजनप्राद्याणि तूणाः-तूर्णीराः, शराः-सामा-
न्यतो चाणाः इत्यादिभिः प्रहरणैः, अत्र चकारेण पूर्वविशेषण-
स्थः समस्तोऽसमस्तो वा कलितशब्दो योऽवः, तेन तैः संयुक्त-
इति, दिव्यजयोद्यतानां राणां हि शस्त्राणि सेनासद्वर्तीनि-
भवन्तीति ज्ञापितं, कथमुक्तप्रहरणैः कलित इत्याह—' का-
लेत्यादि ' अत्र कथिरशब्दो रक्तार्थः, तेन कालनीलरक्तपी-
तशुक्लानि जातितः पञ्चवर्णानि, व्यक्तितस्तु तद्व्यतिरिक्तभेदा-
दनेकरूपाणि यानि चिह्नशतानि तानि सन्निविष्टानि येषु
तद्यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषजनया बोध्यं, कोऽर्थः ?-
राणां हि शस्त्राऽप्यज्ञास्तत्तज्जातीयतत्तद्देशीयशस्त्राणां निर्दि-
ष्टम् परिज्ञानाय शस्त्रकोशेषु उक्तरूपाणि चिह्नानि निवेश-
यन्ति शस्त्रेषु च तत्तद्वर्णमयान् केशान् कुर्वन्तीत्यर्थः । अथ
तूर्यसामग्रीकथनद्वारा भरतमेव विशिनष्टि आस्फोटितं-
कराऽऽस्फोटकं सिंहनादः-सिंहस्येव शब्दकरणं (कालम-
रत्त), सेण्टनं हर्षोत्कर्षेण सीत्कारकरणं, हयहेषितं-तुरङ्गम-
शब्दः, हस्तिगुलुगुलायितं गजगर्जितम्, अनेकानि यानि रथ-
शनसद्वर्तीनि नेषां (घणघणेन सि) अनुकरणशब्दस्तथा नि-
द्व्यमानानामभ्यानां च तोत्राऽऽदिजशब्दास्तैः सहितेन, तथा
यमकसमकं-युगपत् भम्भा-ढक्का होरम्भा-महाढक्का इत्या-
दि तूर्यपद्व्याख्या प्रागुक्तवृत्तिताङ्ककल्पमुमाधिकारतो ज्ञेया
नवरं कलो-मधुरस्तालो-अनवाद्यविशेषः, कंसनाला-प्रास-
ङ्गा करमानं-परस्परं हस्तताडनम् एतेभ्य उद्दिष्टतः-उत्पन्नो
यस्तेन महता शब्दसन्निनादेन सकलमपि जीविलोकं-ब्रह्मा-
ण्डं पूरयन्, बलं-चतुरङ्गमेव वाहनं-शिबिकाऽऽदि एत-
योः क्रमेण समुद्यो-वृद्धिर्यस्य स तथा, एमिति वाक्याल-
ङ्कारे, अथवा बलवाहनयोः समुद्येन युक्त इति गम्यम्, एवमु-
क्तेन प्रकारेण भरतस्य विशिष्टविशेषणत्वेनेत्यर्थः, रागधतीर्थप्रकर-
णं क्लानि यत्तत्सहस्रसम्परिवृत्त इत्यादीनि विशेषणानि प्राद्या-
णि, तत्र सूत्रे साक्षात्लिखितानीति । अथ प्रथमवाक्ये अत्र-
लिखितानि 'तदेव सेसं' इत्यतिदेशपदेन सूचितानि च वि-
शेषणानि वाचयित्वा सौकुमार्यायैकीकृत्य लिख्यन्ते, तथा-
'जक्ससहस्रसंपरिवृत्ते वेसमणे चैव धनुर्वर्ध अमरवर्ध सखि-
भाए इहीए पहिअकिस्ती गामागरणगरखेडकम्बडमडंबवोणमु-
हपट्टणासमसंवाहसहस्रमंडिअं थिमिअमेइणीअं वसुडं अ-
भिजिणमाणे अभिजिणमाणे अग्गाइ वराइ रयणाइ पडिच्छु-
माणं पडिच्छुमाणे तं दिव्वं वक्करयणं अणुगच्छमाणं अणु-
गच्छमाणे जाअणं तरिआहि वसइहि वसमाणे वसमाणे
जेणैव वरदामतिरथे तेणैव उवागच्छइ सि ।' व्याख्या अ-
प्राग्वत् । अथ द्वितीयवाक्येऽपि अत्रोक्तविशेषणसहितो या-
वत्पदसूचितो ग्रन्थो लिख्यते, यथा 'उवागच्छिता वरदा-
मतिरथस्त अदूरसामंतं पुवालसजोयणापामं खवजोअणवि-
रथणं वरणगरसरिच्छं विजयसंधावारणिबसं करेइ सि ' अ-
प्रग्वत् । अथ ततः किं वक्तुं इत्याह—' करिता ' इत्यादि,
सर्वमुक्तायम् ।

अथ राजाऽऽपत्यनन्तरं कीदृग् वञ्चकितनं कीद-
रं च वैनयिकमाचचारेत्याह—

तएवं से आसमदोखमुहगामपट्टणपुरवरसंधावारणिहा-
वणविभागकुसले एगासीतिपदेसु सम्बेसु चैव वत्थुसु ये-
गगुणनाणए पंडिए विहिएण पणयालीसाए देवयाणं
वत्थुपरिच्छाए खेमिपासेसु भत्तसालासु कांडिणिसु अ वा-
सधरेसु अ विभागकुसले छेजे वेज्जे अ दाणकम्मे पहा-
णपुदी जलयाणं भूमियाणं य भायणे जलथलणुहासु जं-
तेसु परिहासु अ कालनाणे तदेव सहे वत्थुप्पएसे पहाणे-
गन्मिणिकसुखस्ववज्जिंवेदिअगुणदोसविआणए गुणहुं सो
लसपासायकरणकुसले चउसट्टिविकप्पविट्थियमई खंदाव-
से य वट्टमाणे सांत्थिअकम्मग तह सव्वअभइसस्मिंसे
अ बहुविसेसे उदंदिअदेवकांडुदारुगिरिखायवाहणविभाग-
कुसले-

“ इअ तस्स बहुगुणहुं, थवईरयणे गरिदचंदस्स ।

तवसंजमनिव्विट्ठे, किं करवाणीतुवट्टाई ॥ १ ॥

सो देवकम्मविहिणा, संधावारं गरिदवयणेणं ।

आवसइभवणकलिअं, करेइ सव्वं मुहुत्तेणं ॥ २ ॥ ”

करेत्ता पवरपोसहधरं करेइ, करित्ता जेणैव भरहे राया०
जाव एतमाणत्तिअं खिप्पामेव पक्खप्पिणइ, सेसं तदेव० जा-
व मउजणधराओ पटिणिक्खमइ, पटिणिक्खमिप्ता जेणैव
बाहिरिया उवट्टाणसाला जेणैव चाउधंटे आसरहे तेणैव
उवागच्छइ उवागच्छित्ता । (सूत्र-४७)

' तएवं ' इत्यादि, ततस्तद्वञ्चकितनमहं किं करवाणि
आविशन्तु देवानुमिया ! इतिकर्तव्यमित्युद्दिष्टांपतिष्ठते, रा-
जानमिति शेषः, राज आसजमायातीत्यर्थः, इत्यन्वययोज-
नमप्रेतनपदैः सह कार्यं, कीदृशं तद्वञ्चकितनमित्याह—
आधमाऽऽद्यः प्राग्व्याख्यातार्थाः, नवरं स्कन्धावारगृहाऽऽप-
णाः प्रतीताः, एतेषां विभागे-विभजने उचितस्थाने तद्व्यव-
निवेशने कुशलम्, अथवा—' पुरभवनप्रामाणां, ये कोणा-
स्तेषु निवसतां दोषाः श्वपक्षाऽऽद्योऽन्यजाताः स्तेष्वेव वि-
वृद्धिमायान्ति ॥१॥ ' इत्यादि योग्याऽयं स्थानविभागज्ञम्,
एकाशीतिः पदानि-विभागाः प्रतिदेवतं विभक्त्यवास्तुते-
ब्रह्मण्डानीति यावत्, तानि यत्र तानि तथा एवंविधेषु वास्तु-
षु-गृहभूमिषु सर्वेषु चैव-चतुःषष्टिपदशतपदरूपेषु वास्तुषु,
चैवशब्दः समुच्चये, स च वास्तवन्तरपरिग्रहार्थः अनेकेषां गु-
णानामुपलक्षणान् दोषाणां च ज्ञायकं, पण्डा जाता अस्येति
तारकाऽऽदिस्त्वामिते पण्डितं सातिशयबुद्धिमत् अथ यदि वा-
स्तुतेष्वस्यैकाशीत्याद्या विभागास्तर्हि तावतां विभागानां वि-
भाजकास्तावत्या देवता अवित्यन्तीत्याशङ्क्याह—विभिन्नं
पञ्चवर्तारिशतो देवतानाम् उचितस्थाननिवेशनाच्छर्वाऽऽ
दिविचिह्नमित्यर्थः । अथ यथा पञ्चवर्तारिशतोऽपि देवाना-
मेकाशीत्यादिपदवास्तुन्यासस्तथा तच्छिल्पिशस्त्रानुसारेण
दर्श्यते, यथा स्थापना—

एकाशीतिपदवास्तुन्यासः ।

वर	ई०१	प०१	ज०१	ई०१	सू०१	स०१	भृ०१	अ०१	वि
की	दि०१	अपव	अर्यमा	सावित्र	अ०१	दा	रि	का	
१	अ०१	आप	अर्यमा	सावित्र	पू०१	वि०१	२		
गि०१	२				गु०१	य०१	ग०१	भृ०१	सू०१
सो०१	पृथ्वीधर	६	ब्रह्मादेव	६	विषस्वा	०६			
भ०१	रुद्रराट	२							
सु०१	रुद्र	२	मैत्र	६	इन्द्र	२			
अ०१	रुद्र	२							
पा	रा०१	य०१	शो०१	अ०१	ज०१	पु०१	सु०१	पि०१	पूत
पा	४					दा०१			ना
									३

चतुःषष्टिपदवास्तुन्यासः ।

वर	ई०१	प०१	ज०१	ई०१	सू०१	स०१	भृ०१	अ०१	वि
की	दि०१	अपव	अर्यमा	सावित्र	अ०१	दा	रि	का	
१	अ०१	आप	अर्यमा	सावित्र	पू०१	वि०१	२		
गि०१	२				गु०१	य०१	ग०१	भृ०१	सू०१
सो०१	पृथ्वीधर	४	ब्रह्मा देव	४	विषस्वा	०४			
भ०१	रुद्रराट	२							
सु०१	रुद्र	२	मैत्र	०४	इन्द्र	२			
अ०१	रुद्र	२							
पा	रा०१	य०१	शो०१	अ०१	ज०१	पु०१	सु०१	पि०१	पूत
पा	४								ना
									३

शतपदवास्तुन्यासः ।

वर	ई०१	प०१	ज०१	ई०१	सू०१	स०१	भृ०१	अ०१	वि
की	दि०१	अपव	अर्यमा	सावित्र	अ०१	दा	रि	का	
१	अ०१	आप	अर्यमा	सावित्र	पू०१	वि०१	२		
गि०१	२				गु०१	य०१	ग०१	भृ०१	सू०१
सो०१	पृथ्वीधर	८	ब्रह्मादेवता	८	विषस्वा	०८			
भ०१	रुद्रराट	२							
सु०१	रुद्र	२	मैत्र	८	इन्द्र	२			
अ०१	रुद्र	२							
पा	रा०१	य०१	शो०१	अ०१	ज०१	पु०१	सु०१	पि०१	पूत
पा	४								ना
									३

एतत्संस्थादनाय सूत्रधारमण्डनकृतवास्तुसारोक्तिरपि लि-
ख्यते, यथा-

"चतुःषष्ट्या पदवास्तु, चुरे राजगृहेऽर्चयेत् ।

एकाशीत्या गृह भागः, शतं आसावमण्डपे ॥ १ ॥

ईशः १ पर्जन्यो २ जये ३ न्द्रो ४,

सूर्यः ५ सत्यो ६ भृशो ७ नमः ८ ।

अग्निः ९ पूषा १० ऽथ वितथो ११,

गृहकृत १२ यमो १३ ततः ॥ २ ॥

गन्धर्वो १४ भृङ्गराज १५ अ,

मृगः १६ पितृगण १७ स्तथा ।

दीयारिकोऽथ १८ सुग्रीव १९—

पुष्पवस्तौ २० जलाधिपः २१ ॥ ३ ॥

असुरः २२ शंख २३ यक्षमाणौ २४—

रोगो २५ ऽहि २६ मुख्य २७ एव च ।

भस्वाट २८ सोम २९ गिण्य ३०—

स्तथा बाह्येऽदिति ३१ दिंतिः ३२ ॥ ४ ॥

आपो ३३ ऽपवस्ता ३४ वीशेऽन्तः,

सावित्रः ३५ सविता ३६ ऽग्निगौ ।

इन्द्र ३७ इन्द्रजयो ३८ ऽन्यस्मिन्,

वायौ रुद्र ३९ अ रुद्रराट ४० ॥ ५ ॥

मध्ये ब्रह्मा ४१ ऽस्य चत्वारो,

देवाः प्राच्यादिदिग्गताः ।

अर्यमाऽऽख्यो ४२ विषस्वां ४३ अ,

मैत्रः ४४ पृथ्वीधरः ४५ क्रमात् ॥ ६ ॥

ईशकोणाऽऽदिनो बाह्ये,

वरको १ च विदारिका २ ।

पूतना ३ पापा ४ राक्षस्यो,

हेतुकाऽऽद्याश्च निष्पदाः ॥ ७ ॥

चतुःषष्टिपदवास्तु,

मध्ये ब्रह्मा चतुष्पदः ।

अर्यमाऽऽद्याश्चतुर्भागा,

द्विघंशा मध्यकोणगाः ॥ ८ ॥

बहिः कोणेष्वर्द्धभागः, शेषा एकपदाः सुराः ।

एकाशीतिपदे ब्रह्मा, नवार्थाऽऽद्यास्तु षट्पदाः ॥ ९ ॥

द्विपदा मध्यकोणेऽष्टौ, बाह्ये द्वात्रिंशदेकशः ।

शते ब्राह्मणसङ्ख्यांशो, बाह्यकोणेषु सार्द्धगौ ॥ १० ॥

अर्यमाऽऽद्यास्तु वस्वशाः, शेषाः स्युः पूर्ववास्तुवत् ।

हेमरत्नाक्षताऽऽद्यस्तु, वास्तुक्षत्रऽऽकृतिं लिखेत् ॥ ११ ॥

अभ्यर्च्य पुष्पगन्धाऽऽख्यै-र्बलिद्वयाज्यमोदनम् ।

दद्यात् सुरेभ्यः सोऽङ्कुरै-र्नमोऽन्तेर्नामभिः पृथक् ॥ १२ ॥

वास्तुवारम्भे प्रवेशे वा, भयसं वास्तुपूजनम् ।

अकृते स्वामिनाशः स्यत्, तस्मात्पूज्यो हितार्थिभिः ॥ १३ ॥

अथ च वराहमिहिराक्त एकाशीतिपदस्य स्थापनाविधिरथ-

म्—एकाशीतिविभागैः दश दश पूर्वोत्तराऽऽद्यता रेखाः अन्त-

रयोदश सुराः, द्वात्रिंशद्वाह्यकोष्ठस्थाः ॥ इति ।

अथ प्रकृतं प्रस्तूयते—(वस्तुपरिच्छादं सि ।) अथ

चशब्दोऽध्याहार्यस्तेन वास्तुपरीक्षायां च विधिज्ञमिति यो-

ज्यम्, " गृहमध्ये हस्तमितं, स्वात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम् ।

यद्यनमनिष्टं तत्, समं समं चभ्यमधिकं चेत् ॥ १ ॥ "

इत्यादि । अथवा—वास्तूनां परिच्छेदे—आच्छादनं—कटक-

म्बाऽऽदिमिरावरणं तत्र विधिक्षं यथाहकटकम्बाऽऽदिविनि-

योजनात्, तथा नेमिपार्श्वेषु-सम्प्रदायगम्येषु भक्तशालाभु-

रसवतीशालासु कोटनीषु-कोटं-दुर्गं स्थायिराजसत्कं नय-

न्ति-प्रापयन्ति यायिराज्ञामिति व्युत्पत्त्या कोट्यः -याः कोट-

ग्रहणाय प्रतिकोटोभेक्षय उन्थाप्यन्ते तासु, चशब्दः समुच्च-

ये, तथा वासगृहेषु-शयनगृहेषु विभागकुशलं-यथौचित्येन विभाजकं, चः समुच्चये, तथा क्षेत्रं—क्षेत्रार्हं काष्ठाऽऽदि वे-
ध्यं—वेधनार्हं तदेव चः समुच्चये दानकर्म—अङ्कनार्थं गि-
रिकरक्तसूत्रेण रेखादानं तत्र प्रधानबुद्धिः, तथा जलगानां
जलगानां भूमिकानां जलोत्तरणार्थकपद्याकण्याय भाजनं-
यथौचित्येन विभाजकं, चः समुच्चये, उन्मथानिमग्नान
याद्युत्तरे तस्यैतादृशसामर्थ्यस्य सुप्रतीतत्वात्, जलस्थल-
योः सम्बन्धिनीषु गृहास्विव गृहास्तु-सुरक्षास्वित्त्वर्थः । तथा
यन्त्रेषु घटीयन्त्राऽऽदिषु परिष्ठासु प्रतीनासु चः पूर्ववत्, का-
लज्ञानं—चिकीर्षितवास्तुप्रशस्ताप्रशस्तलक्षणपरिज्ञाने, “वै-
शाखे भावये मागं, फाल्गुने क्रियते गृहम् । शेषमासेषु
न पुनः, पौषो वाराहसम्मतः ॥ १ ॥ ” इत्यादिके, तथैव-
नि वास्तुप्रशस्तप्रशंशं शब्दे—शब्दशास्त्रे सर्वकलाव्युत्पत्तेरत-
न्मूलकत्वात् वास्तुप्रदेशे—गृहक्षेत्रैकदेशे “पेशान्यां देवगृहं,
महानसं चापि कार्यमानेभ्याम् । नैऋत्यां भाण्डांशकरो-
ऽर्धध्यानानि माहृत्याम् ॥ १ ॥ ” इत्यादिगृहावयवविभाग
शास्त्रोक्तविधिविधाने प्रधानं मुख्यं गर्भियो जातगर्भा डो-
लकिता वस्त्यः फलाभिमुखवस्त्य इत्यर्थः, कस्या इव क-
स्याः—अफला, अयथा—दूरफला वा वस्त्यः वृत्ताश्च वास्तु-
क्षेत्रप्रकटा वल्लिवेष्टितानि—भावे कृपत्ययविधानात् वल्लिवे-
ष्टनानि—वास्तुक्षेत्रोद्गतवृत्तस्वाराहणानि, एतेषां ये गुणदाया-
स्तेषां विज्ञायकं—विशेषज्ञं, ने ज्ञेमे—“गर्भिणी वल्लिर्वास्तुप्र-
कटा आसन्नफलदा, कस्या च सा तत्रैव नाऽऽसन्नफला, वृ-
त्ताश्च प्रकटवृत्ताश्चोत्तुम्बराः प्रशस्ताः आसन्नाः कण्टकि-
नो रिषुभयदा ” इत्यादि, प्रशस्तदुमकाष्ठं वा गृहाऽऽदि प्रश-
स्तं, धातुवेष्टितानि प्रशस्तवल्लिसम्बन्धीनि प्रशस्तानि गृह-
महीषु न चाप्रशस्तयल्लिसम्बन्धीनि । एतमेवार्थमाह वराहः—
“शस्त्रौषधिदुमलतामधुरा सुगन्धा, क्षिग्धा समा न शुपरा
अ मही नृपाणाम् । अय्यध्वनि धर्मधनोदसुगगतानां,
धत्ते धियं किमुत शाश्वतमन्दिरेषु ? ॥ १ ॥ ” पुनस्तदेव
विशेषयन्नाह—गुणाऽऽद्यः—प्रज्ञाधारणाबुद्धिदस्तलाघवाऽऽ-
दिगुणवान् षोडश प्रासादाः—साप्तनस्वस्तिकाऽऽद्या भू-
पतिगृहाणि तेषां करणे कुशलः, चतुःषष्टिकल्पाः गृहाणां
वास्तुप्रसिद्धाः तत्र विस्तृता—अमूढा मतिर्यस्य स तथा,
त्रिकल्पानां चतुःषष्टिरेव—प्रमोदविजयाऽऽदीनि षोडश
गृहाणि पूर्वद्वाराणि, स्वस्मनाऽऽदीनि षोडश दक्षिणद्वाराणि,
धनदाऽऽदीनि षोडश उत्तरद्वाराणि, दुर्भगाऽऽदीनि षोडश
पश्चिमद्वाराणि, सर्वमीलने चतुःषष्टिरिति, नन्दावर्त्तं गृहवि-
शेषे एवमप्रेतनविशेषणत्रयि, चः समुच्चये, वज्रमाने स्व-
स्तिके दन्तके तथा सर्वतोभद्रसन्निवेशे च बहुविशेषः—
प्रकारो ज्ञेयतया कर्तव्यतया च यस्य तत् तथा, स्वै च
कञ्चित् सप्तमीलापः प्राकृतत्वात्, नन्दावर्त्ताऽऽदिगृहवि-
शेषस्त्वर्थं वराहोक्तः—

“नन्दावर्त्तमालिन्दैः, शालाकुण्यात् प्रदक्षिणान्तगतैः ।

द्वारं पश्चिममस्मिन्, विहाय शेषाणि कार्याणि ॥ १ ॥

द्वारातिन्दोऽन्तगतः, प्रदक्षिणोऽप्यः शुभस्तनधाम्यः ।

तद्वत्त्ववर्द्धमाने, द्वारं तु न दक्षिणं कार्यम् ॥ २ ॥

अपरास्तगतोऽलिन्दः, प्रागस्तगतौ तदुत्थितौ चान्यौ ।

तद्वत्त्ववर्द्धमाने, प्राग्द्वारं स्वस्तिकं शुभम् ॥ ३ ॥

अप्रतिषिद्धाहिन्दं, समन्ततो वास्तु सर्वतोभद्रम् ।

नृपविबुधसमूहानां, कार्यं द्वारैश्चतुर्भिरेषु ॥ ४ ॥ ”

पुनस्तदेव विशिनष्टि ऊर्ध्वं दण्डं भव उद्दिष्टकः, भवार्थः इ-
कः अर्थात् ध्वजः, देवाः—इन्द्राऽऽदिप्रतिमाः, कोष्ठः—उप-
रितनगृहं धान्यकोष्ठं वा, दाक्षिण वास्तुचितकाष्ठानि
गिरयो दुर्गाऽऽदिकरणार्थं जनावासयोग्याः पर्वताः, स्नाता-
नि—पुष्करिण्यादिकानि बाह्वनानि शिविकाऽऽदीनि एतेषां
विभागे कुशलं, ध्वजविभागस्त्वेवम्—“दण्डः प्रकाश
प्रासादे, प्रासादकरसकल्पया । साम्प्रकारे पुनः कार्यो,
मध्यप्रासादमानतः ॥ १ ॥ ” शब्दं तत्तद्व्युत्पत्त्योऽवस्थेयम्, इत्यु-
क्तप्रकारेण बहुगुणार्थं तस्य नरेन्द्रचन्द्रस्य भरतचक्रिणः
स्थपतिरत्नं वर्द्धकिरत्नम् । तपःसंभवाभ्यां करणभूताभ्यां
निर्विघ्नं लब्धमिति, किं करवालीत्यादि तु प्रायोजितमेव ।
अथोपस्थितः सन् वर्द्धकियदकरोत्तदाह—‘सो देव’ इत्या-
दि, सः—वर्द्धकः देवकर्मविधिना देवकृत्यप्रकारेण विनित-
मात्रकार्यकरणरूपेणेत्यर्थः, एकधावार नरेन्द्रवचनेन आवा-
सा-राज्ञां गृहाणि भवनानीतरेषां तैः कलितं करांति सर्वं मु-
हूर्त्तेन निर्विलम्बमित्यर्थः, कृत्वा च प्रघरपौषधगृहं करांति,
कृत्वा च भरतो राजा यावत्पद्मात् तेषु उवागच्छद्, उवाग-
च्छित्ता इति ब्राह्मम्, एतामाह्निकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयति, ‘ससं
तदेव’ इत्यादि, सर्वं प्राग्वत् । ‘उवागच्छित्ता’ उपागत्य च ।

तते यं तं धरणितलगमणलहं तनो बहुलवखण-
पमत्थं हिमवतंकंदरंतरशिवायसंबद्धिअचित्तिशिषिमदलि-
अं जंबूणयसुकयकूवरं कणयदंडियारं पुलयवरिंदणी-
लसासगपवालफलिहवरयणलेदुमणिविदुमिभूमिअं अ-
डयालीनारइयतवणिअपट्टमंगहिअजुत्तुवं पधसिअपसि-
अनिम्मिअनवपट्टपुट्टपरिणिट्टिअं विसिद्वलद्वणवलोहवद्वक-
म्भं हरिपहरणयणसरिसचकं ककेयणइंदणीलसामगसुम-
माहिअबद्धजालकडंगं पमत्थविच्छिन्नसमधुरं पुग्गरं च गुत्तं
सुकिरणतवणिअजुत्तकलिअं कंकटयणिजुत्तकपणं पहर-
णाणुजायं खेडगकणगधणुमंदलगभरमत्तिकोततोमरसर-
सयवत्तीसतोणपरिमंडिअं कणगरयणचित्तं जुत्तं हलीमुहव-
लागगयदंतचंदमात्तिअतणसोल्लिअकुंदकुडयवरसिदुवारकं-
दलवरफेणगिरगहारकासप्पगासधवलेहिं अमरमणपवण-
जइणचवलसिधगामीहिं चउहिं चापराकणगविभूसि-
अंगेहिं तुरगेहिं सच्छत्तं सज्झयं सघटं सपडागं
सुकयसंधिकम्भं सुसमाहिअसमरकणयगंभीरतुल्लघोसं वर-
कुपरं सुचकं वरनेमीमंदलं वरधारातोडं वरवइरबद्धतुवं
वरकंचणभूसिअं वरायरिअणिम्मिअं वरतुग्गमंपउत्तं
वरसागहिसुमंपगगहिअं वरपुरिसे वरबहारहं दुरूढे आरू-
ढे पवरयणपरिमंडिअं कणयखिखिणीजालसांभिअं अ-
उज्झं सोआमणिक्कणगतविअपंकयजासुअणजलणजलि-
असुअतोडरागं गुंजद्वंधुजीवगरचहिं गुलगणिगरसिंदूर-
कइलकुंक्कुपपरिचयचलणयणकोइलदसणावरणरइताऽति-

रेगरत्तासोगकणगकेसुअयतालुसुरिंदगोवगसमप्यभप्यगासं
 विवफलसिलप्पवालउद्वितसूरसरिसं सव्वोउअसुरहिकुसुम-
 आमत्तमल्लदामं ऊसिअसेअञ्जयं महामेहरसिअगंभीरणि-
 ज्जघोसं सत्तुहिअयकंपणं पभाए अ सस्तिरीअं गामेणं
 पुहविविजयलंभेति विस्सुतं लोगविस्सुतजसोऽहयं चाउग्यंटे
 आमरहं पोसहिए शरवई दुरुहे । तए णं से भरहे राया चाउ-
 ग्यंटे आसरहं दुरुहे समाये सेसं तहेव ० जाव दाहिणाभिपुहे
 वरदामतित्थेणं लवणसमुदं ओगाहइ ० जाव से रहवरस्स
 कुप्परा उल्ला ० जाव पीइदाणं से,णवरिं चूडामणिं च दिव्वं
 उरत्थगेविज्जगं सोणिअसुत्तगं कडगाणि अ ० जाव दाहिणिण्णे
 अंतवाले ० जाव अट्टाहिअं महामहिमं करेति करित्ता एअपाण
 तिअं पक्खप्पिण्णति । तए णं से दिव्वे चक्करयणे वरदाम-
 तित्थकुमारस्स देवस्स अट्टाहिआए महामहिमाए निव्व-
 ताए समाणीए आउहवरसालाओ पढिणिक्खमइ, पढि-
 णिक्खमिच्छा अंतलित्थपढिवणे ० जाव पूरंने चेव अवरत्त-
 लं उत्तरपक्खत्थिमं दिसिं पभासतित्थाभिपुहे पयाते यावि
 होत्था । तए णं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं ० जाव
 उत्तरपक्खत्थिमं दिसिं तहेव ० जाव पक्खत्थिमदिसाभिपुहे प-
 भासतित्थेणं लवणसमुदं ओगाहइ, ओगाहिता ० जाव मे
 रहवरस्स कुप्परा उल्ला ० जाव पीइदाणं से णवरं मालं मउ-
 ढिं मुत्ताजालं हेमजालं कडगाणि अ तुडिआणि अ आ-
 भरणाणि अ सरं च गामाहयंकं पभासतित्थोदगं च गि-
 एहइ, गि.एिहत्त ० जाव पक्खत्थिमेणं पभासतित्थमेराए अहमं
 देवाणुप्पिआणं विमयवासी ० जाव पक्खत्थिभिल्ले अंतवाले,
 सेसं तहेव ० जाव अट्टाहिआ निगत्ता । (सूत्र ४६)

‘ तते णं ’ इत्यादि, णमिति प्राग्बत्, तं प्रसिद्धं
 वरपुरुषो—भरतचक्री वरमहारथम् आरुढ इति सम्ब-
 न्धः । कीदृशमित्याह—धरणिगतलगमने लघुशीघ्रं शी-
 ब्रगामिनमित्यर्थः कीदृशो वरपुरुष इत्याह—ततः—स-
 र्वत्र जयसम्भावनाजनितप्रमोदरसपुलकिततया विस्तीर्णः
 प्रफुल्लहृदय इत्यर्थः । अथ पुनर्यं विशिनष्टि—बहुलकणप्र-
 शस्तं हिमवतः—सुदृढिमवद्विरेः निर्वातामि—वातरहितानि
 यानि कन्दराऽन्तराणि—दरीमध्यानि तत्र संवर्द्धिताश्चित्रा,
 विविधास्तिनिशा—रथदुमास्त एव दलिकानि—वाकणि यस्य
 तं, सूत्रे च पदव्यत्ययः आर्षत्वात्, आम्बूनवसुवर्णमयं सु-
 कृतं—सुवर्णितं कवचं—युगधरं यत्र तं, कनकदण्डिकाः—
 कनकमयलघुदण्डरूपा, अरा यत्र तं, पुलकानि चरन्द्री-
 लानि सासकानि रत्नविशेषाः प्रवालानि स्फटिकवर-
 रत्नानि—अ प्रतीतानि, लेष्टवां विजातिरत्नानि मणयः
 चन्द्रकान्ताद्याः विद्रुमः—प्रवालविशेषः, अनयोश्च वर्णाऽऽ-
 दितारतम्यकृतो विशेषो बोध्यः नैर्विभूषितं, रचिताः
 प्रतिविशं छादश चादश सज्जावात् अष्टाचरवारिश्चरा
 यत् तं तथा, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, तपनी-

यपट्टेः—रक्तस्वर्णमयपट्टकैर्लोके महलू इति प्रसिद्धैः संगृही-
 ते—दृढीकृते तथा युक्ते उचिते नातिलघुनी नातिमहती इ-
 त्यर्थः । ततः पद्मयस्य कर्मधारयः । एतादृशे तुम्हे यस्य स
 तथा तम्, प्रचरिताः—प्रकर्षेण घृष्टाः प्रसिताः—प्रकर्षेण क-
 ञ्जाः ईदृशा निर्मिता—निवेशिताः नवाः—अजीर्णाः पट्टाः—प-
 ट्टिका यत्र तत्तथाविधं यत्पट्टं चक्रपरिधिरूपं यङ्गोके पृ-
 ष्ठी इति प्रसिद्धं, तत्परिनिष्ठितं—सुनिष्ठां कार्यनिर्वाहकत्वेन
 यस्य स तम् । अत्र पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । विशिष्टलष्टे—अ-
 तिमनोहे नवे—सद्यस्के लोहवर्धे—अयश्चर्मरज्जुके तयोः क-
 र्म-कार्ये यत्र स तम् । अयमर्थः—तत्र रथमेऽवयवास्ते लोहव-
 र्भाभ्यां कञ्जा इति, हरिः—वासुदेवस्तस्य प्रहरणरत्नं—अकं
 ‘ चक्रमुसलजोहि सि ’ वचनात् तत्सदृशे अके यस्य स
 तं, कर्केतनेन्द्रनीलशय्यकरूपरत्नत्रयमयं सुष्ठु—सम्पगाहितं
 निवेशितं कृतसुन्दरसंस्थानमित्यर्थः । ईदृशं वज्रं जालकट-
 कं जालकसमूहो यत्र स तथा तम्, अयं भावः—रथगुप्तौ जाल
 कपद्मवाक्या सक्खिद्वरवनाविशिष्टा अवयवविशेषा बहुवस्त
 न शोभां जनयन्तीति, तथा प्रशस्ता विस्तीर्णा समा अवका
 धूयेत्र स तं, पुरमिव गुप्तं समन्ततः कृतवकृत्, रथे हि प्रायः
 सर्वतो लोहाऽऽदिमयी आवृत्तिर्भवति, पुरवरदष्टान्तकथने-
 नायमर्थः सम्पन्नः—यथा पुरं गोपुरभागपरित्यागेन समन्ततो
 यप्रगुप्तं भवति तथाऽयमप्यारोहस्थानसारथिस्थाने विहाय
 गुप्त इति, सुकिरणं—शोभमानकान्तिकं यत्तपनीयं—रक्तं सु-
 वर्णं तम्पयं योक्त्रं नेन कलितं, योक्त्रेण हि बोद्धव्यं यं युगं
 बद्धयत इति, अत्र च एतत्सूत्राऽऽदर्शेषु ‘ तवणिज्जालक-
 लिअं ’ इति पाठोऽशुद्ध एव सम्भाव्यते, आश्चर्यकचूर्णौ
 अस्यैव पाठस्य दर्शनात्, ककटकाः—सज्जाहास्तेषां निमु-
 क्ता—स्थापिता कल्पना—रचना यत्र स तथा तं, यथाशोभं
 तत्र सज्जाहाः स्थापिताः सन्तीति भावः, तथा प्रहरणैर-
 नुयातं—भूतमित्यर्थः, एतदेव व्यक्तीन आह—लेटकानि प्रती-
 तानि, कणका—बाणविशेषाः धनुषि मण्डलाप्राः—तरवारयः,
 वरशक्यः—त्रिशूलानि, कुन्ता—भल्लाः तोमराश्च बाणविशेषाः
 शराणां शतानि येषु तादृशा ये द्वात्रिंशन्मुखा—भस्त्रकास्तैः
 परिमण्डितं—समन्ततः शोभितं कनकरत्नचित्रं, तथा युक्तं
 तुरगैरित्यनेन सम्बध्यत । किंविशिष्टैरित्याह—हलीमुखं क-
 ढिगम्यमिति बलाको—बकः, गजदन्तचन्द्रौ प्रतीतौ, मौक्तिकं
 मुक्ताफलं ‘ तणसौल्लिअ सि ’ मल्लिकापुष्पं कुम्भं—श्वेतः पु-
 स्पाविशेषः कुटजपुष्पाणि—वरसिन्दुवाराणि निर्गुणद्वीपुष्पा-
 णि कन्दलानि—कन्दलवृक्षविशेषपुष्पाणि वरफेननिकरो हारो
 मुक्ताकलापः काशाः—तृणविशेषास्तेषां प्रकाशः—औज्ज्वल्यं
 तद्वज्रवैलैः अमरा—देवा मनांसि चित्तानि पवनो—वायुस्तान्
 वंगन जयतीति अमरमनः पवनजयितः, अत एव अपलशी-
 प्रम—आतशीघ्रं गामिनो—गमनशीलाः, ततः पद्मयकर्मधार-
 यः, नैऋतुभिः—अतुः सङ्ख्याकैः तथा चामरै कनकैश्च भूषि-
 तमङ्गं येषां ते तथा तैः, चामरस्य स्त्रीत्वम् आर्षत्वात् । अथ
 पुनर्यं विशिनष्टि—सङ्कुत्रं सङ्घञ्जं सघण्टं सपताकमिति
 प्राग्बत्, सुकृतं—सुष्ठु निर्मितं सन्धिकर्म सन्धियाञ्जनं यत्र
 स तं, सुसमाहितः—सम्यग्यथोचितस्थाननिवेशितो यः समर-
 कणकः—संभ्रामवाद्यविशेषस्तस्य वीराणां वीररसोत्पादक-
 स्त्वेन तुरयो गम्भीरो घोषः—वीरकारकपो ध्वनिर्निर्यस्य स

तं, पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, घरे कूर्परे पिञ्जनके इति प्र-
सिद्धे यस्य स तं, सूचकं वरनेमीमण्डलं-प्रधानवक्त्रा-
रावृत्तं घरे-शोभमाने धूस्तुण्डे-धूर्वीकूर्परे यस्य स तं,
वरवज्रैर्बद्धे तुम्बे यस्य स तं, वरकाञ्चनभूषितं, वराऽऽचार्यः-
प्रधानशिल्पी तेन निर्मितं वस्तुतः समग्रयुक्तं वरसारथिना
सुष्ठु संप्रगृहीतं स्वायत्तीकृतमिति । इह च चक्राऽऽदीनां पुन
वचनं रथावयवेषु प्रधानताख्यापनार्थः, 'वरपुरिसे' इत्यादि
तु पूर्वं योजितं, 'वुरुडे आरुडे' इत्यत्र समानार्थकं पद-
द्वयोपादानं सुक्ताऽऽकृततात्प्रापनार्थम्, अथवा-वुरुडे इत्यस्य
सौत्रशब्दस्य विवरणरूपोऽयमाकृतशब्द इति, अथार्थान्तर-
राऽऽरम्भार्थं पुनरुक्तिर्न दोषायेति । उक्तमेवार्थं नामप्रकटनाय
रथस्याऽऽरोहकालप्रकटनाय वाऽऽह-
'पवररथणपरिमण्डिभं' इत्यादि, प्रवररथपरिमण्डितं कनककिङ्किणीजालशोभितम्
अयोधयमनभिमवनीयमित्यर्थः, सौदामिनी-विद्युत्, तत्
यत्कनकं तत्त्वज्ञानलोत्तरीयं रक्तवर्णं भवतीति तत्तद्वेन
विशेषितं पङ्कजं-कमलं तच्च सामान्यतो रक्तं वर्ण्यते
'जासुभ्रण सि' जपाकुसुम उज्ज्वलितज्वलनो-दीप्ताग्निः । अत्र
पदविपर्ययः प्राकृतशैलीभयः, युक्तस्य तुण्डं-मुखम् एतेषा-
मिष रागो-रक्तता यस्य स तं, गुञ्जार्ज-रक्तकारागमागः
बन्धुजीवकं-द्विप्रहरविकाशिपुष्पं रक्तः-संमर्दितो हिङ्गु-
लकनिकरः सिन्दूरं-प्रणीतं रुचिरं कुङ्कुमं-जात्ययुसृणं
पारापतञ्जलनः प्रणीतः, कोकिलनयने पदव्यत्यय आर्षत्वात्
दशनाऽवरणम्-अधरोष्ठं तच्च ह्यसुद्रिकेऽप्यरुणं व्यावर्ण्यते
इति रतिदो-मनोहरोऽतिरक्तः-अधिकारुणोऽशोकतरुः ईदृशं
च कनकं किशुकं पलाशपुष्पं तथा गजतालुसुरेन्द्रगोपका-ब-
र्षासु रक्तवर्णः कुत्रजन्तुविशेष एभिः समा-सदशा प्रभा-कृषि-
र्यस्य तथा एवंविध प्रकाशःस्तेजःप्रसरो यस्य स तं, बिम्बफलं-
गोहृदकं 'सिलप्यवालं ति' अत्र अश्लीलशब्द इव अभियं ला-
तीति अङ्किडाऽऽदिवाक्त्रात्वे श्लीलम्, एवंविधं यत्प्रवालं श्लील-
प्रवालं-परिकर्मितविभ्रमः शिलाप्रवालं वा विभ्रमः उत्तिष्ठ-
त्सूरः-उद्गच्छत्सूर्यस्तेषां सदृशं, सर्वर्तुकानि-पद्मजन्तुभवानि
सुरभीणि कुसुमानि-अप्रथितपुष्पाणि माह्यदामानि च प्र-
थितपुष्पाणि यत्र स तम्, उच्छ्रितः-उद्ध्वीकृतः श्वेतध्वजो
यत्र स तं, महामेघस्य यद्रसितं-गर्जितं-तद्वद् गम्भीरः कि-
न्धो घोषो यस्य स तं, शत्रुहृदयकम्पनं, प्रभाते च-अष्ट-
मत्तपःपारणकदिनमुखे चतुर्घण्टमन्धर्यं पौषधिकः-आसन्न-
पारितपौषधमतो नरपतिराकृत इति सम्बन्धः, सङ्कीर्णं ना-
म्ना पृथ्वीविजयलाभमिति विभ्रतम्, अत्राऽऽकृतः पुरुषो भू-
विजयं लभते इति सान्त्वयनामकमित्यर्थः, कीदृशो नरप-
तिरित्याह--लोकविभ्रतयशाः, अहतं--कविदप्यवयवेऽल-
गिहृतं सर्वत्रास्त्रलितप्रचारं वा रथमित्यर्थः । रथाऽऽरोहान-
न्तरं भरतः किं चक्रे इत्याह--'तए रं' इत्यादि, ततः
स भरतो राजा चतुर्घण्टमन्धर्यमाकृतः सन् शेषं तथैवे-
ति, कियत्पर्यन्तमित्याह--'जाव दाहिणिममुदे' इत्यादि,
शेषं सूत्रं मागधतीर्थगमानुसारेण हेयम् । अथाक्तं यावद्दहि-
णामिमुखो वरदामतीर्थेन वरदामनाम्नाऽवतरणमार्गेण
लवणसमुद्रमवगाहते, 'सेसं तदेव सि' वचनात् । हयग-
रुहपवरजोहकलिभाए सङ्घि संपरिवुडे महया मङ्गलङ्ग
रपहपरवन्दपण्डिते चक्रयजनेसिभ्रमनो अणेनरायवर-

सहस्राणु आयमग्ने महया उच्छिद्रसीहणापबोलकलकलर-
वेणं पक्वमुभिभ्रमहासमुद्रवभूषं पिव करेमाणे करेमाणे'
इत्यन्तं सूत्रं दृश्यं, कियद् दूरं लवणसमुद्रमवगाहते इत्याह-
यावत्तस्य रथवरस्य कूर्पवाग्रादौ भवतः । अत्र यावत्कूर्प-
न संप्राप्तपदसंप्राप्तः किन्तु अलावगाहप्रमाणसूचनार्थः ।
'जाव पीदृशं, ति' अप्रापि मागधदेवसाधनाधिकारोक्तं
सूत्रं तावद्गच्छत्यं यावत्प्रीतिदानं, 'से' तस्य तीर्थाधिपसुर-
स्य प्रीतिदानशब्देनोपचारात् प्रीतिदानार्थकविवक्षितम्-
हामण्यादि वस्तुत्वते, अत्र तु 'जाव दाहिणिममुदे' अतवाले,
इति सूत्रस्याप्रता म्यासाभ्ययानुपपत्त्या तस्य ग्रहणं हेयं
न तु दानं, तस्य 'जाव अट्टाहिमं महामहिमं करेति सि'
सूत्रस्यायावत्कूर्पेन गृहीतत्वात्, तेनायमर्थः-प्रीतिदाननिमि-
त्तकचूडामण्यादिस्तुग्रहणप्रतिपादकसूत्रं यावद्गच्छत्यमिति ।
तत्रार्थं पिएडार्थः-तुरगनिग्रहणरथस्थापनधनुःपरामर्शशर-
मोक्षकोपोत्पादकोपापनोदनिज्जिह्वारसंभ्रणप्रीतिदानसु-
त्राणि मागधतीर्थसूत्राधिकारवद् हेयानीति, नवरमयं वि-
शेषः-प्रीतिदाने चूडामणि च दिव्यं-मनोहरं सर्वविषाप-
हारि शिरोभूषणविशेषम् उरस्थः-वस्त्रोभूषणविशेषं दैवप-
कं-प्रीतिभरणं धोणिस्त्रकं कटिमङ्गलां कटकानि च कुटि-
कानि च, कियद् दूरं वक्तव्यमित्याह--'यावद्दाहिणिमं अ-
तवाले' इति यावद्दाहिणात्योऽहप्रत्यपाल इति, प्रीतिदा-
नप्रभाभूनापढौकनभरतकृततत्सौकर्यदेवसम्माननविसर्ज-
नरथपरावृत्तिसकन्धावारप्रत्यागमनमञ्जनगुद्गमनस्तानभोज-
नकरणभेणिप्रभेणिशब्दनादिप्रतिपादकसूत्रं वक्तव्यम्, किम-
न्तमित्याह--'अट्टाहिमं महामहिमं करेति' अट्टादश भेणिप्र-
भेणयोऽष्टाहिकां महामाहमां प्रकुर्वन्ति, एतामाहिकां प्र-
त्यर्पयन्तीति । अथ प्रभासतीर्थाधिपसाधनायोपक्रमते-'तए
रं' इत्यादि, सर्वं प्राग्बत्, नवरम् उत्तरपश्चिमां-बायवीं
दिशं शुद्धदक्षिणवर्तिनां वरदामतीर्थतः शुद्धपश्चिमावर्तिनि-
प्रभासे गमनाय इत्यमेव पथः सरलत्वात्, अन्यथा वरदामतः
पश्चिमाऽऽगमने अनुवारिधिलं गमनेन प्रभासतीर्थप्राप्ति-
दूरेण स्यादिति, प्रभासनामतीर्थं यत्र सिन्धुनदी समुद्रं प्र-
विशति, अथ तादृक् चक्ररत्नं दृष्ट्वा यन्तुपक्षकं तदाह--'तए
रं' इत्यादि, सर्वं पूर्ववत्, परं प्रीतिदाने विशेषः, तमेव च
सूत्रं दर्शयति-'णवरि सि' नवरं मालां-रत्नमालां मौलि
मुकुटं मुक्ताजालं-दिव्यमौक्तिकराशिं हेमजालं कनकराशि-
मिति, 'सेसं तदेव सि' शेषम्-उक्तातिरिक्तं प्रीतिदानां-
पढौकनस्वीकरणसुरसम्माननविसर्जनाऽऽदि तथैवमागधसु-
राधिकार इव वक्तव्यम्, आवश्यकचूर्णौ तु वरदामप्रभा-
ससुरयोः प्रीतिदानं व्यत्यासेनोक्तमिति ।

अथ सिन्धुदेवीसाधनाधिकारमाह--

तए रं से दिव्ये चक्रयणे पभासतिथकुमारस्स देवस्स
अट्टाहिभाए महामहिभाए शिक्वत्ताए समार्णीए आउह-
घरसालाओ पडिणिक्कवमइ, पडिणिक्कमिता ० जाव पूरं ते
चेव अंवरतलं सिंधूए महाणईए दाहिणिम्वेणं कूलेणं पुर-
किम्पं दिंति सिंधुदेवीभवणाभिमुदे पयाते आवि होत्था ।
तए रं से भरहे राया तं दिव्यं चक्रयणं सिंधूए महाणईए

दाहिणिश्रेयं कूलेयं पुरच्छिमं दिशि सिंधुदेवीभवणाधि-
महं पर्याप्तं पासइ, पासित्ता इदुतुदचित्त तदेव० जाव जेणेव
मिंधूए देवीए भवणं तेणेव उवगच्छइ, उवागच्छित्ता सिंधूए
देवीए भवणस्स अदूरसामंते दुवालसजोअणायामं खवजो-
यणवित्थिणं वरणगरसारिच्छं विजयस्वधावारणिवेसं क-
रेइ० जाव सिंधुदेवीए अट्टमभत्तं पणित्ठइ, पणित्ठित्ता
पोसइसालाए पोसहिए बंधयारी० जाव दम्भसंधारोवणए
अट्टमभत्तिए सिंधुदेवि मणसि करेमाणे चिट्ठइ । तए णं
तस्स भरहस्स रणो अट्टमभत्तंसि परिणमपाणंसि सिंधूए
देवीए आसणं चलइ, तए णं सा सिंधुदेवी आसणं
चलिअं पासइ, पासित्ता ओहि पउंजइ, ओहि पउंजित्ता भरहं
रायं ओहिणा आभोएइ, आभोएता इमे एआरूवे
अवभत्तिए चित्तिए पत्तिए मणोगए संकप्पे समुत्पजि-
त्था-उत्पप्पे खलु मो जंबुदीवे दीवे भरहे वासे भरहे
णामं राया चाउरंतचकवट्टी, तं जीअमेअं तीअपच्चुप्पण-
मणागयाणं सिंधूणं देवीणं भरहाणं राईणं उवत्थाणिअं
करंतए, तं गच्छामि णं अहं पि भरहस्स रणो उवत्था-
णिअं करेमि त्ति कहु कुंभट्टसहस्सं रयणचित्तं णाणाम-
णिकणगरयणभत्तिचित्ताणि अ दुवे कणगभहासणाणि
य कडगाणि अ तुडिआणि अ० जाव आभरणाणि अ गे-
एइ, गेपिट्ठा ताए उकिट्ठाए० जाव एवं वयामी-अभि-
जिए णं देवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे अहणं दे-
वाणुप्पिआणं विसयवासिणी अहणं देवाणुप्पिआणं आ-
णत्तिकिकरी, तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिआ ! मम इमं
एआरूवं पीइदाणं ति कहु कुंभट्टमहस्सं रयणचित्तं णाणा-
मणिकणगकडगाणि अ० जाव सो चव गमो० जाव पडि-
विसजेइ । तए णं से भरहे राया पोसइसालाओ पडिणि-
कवमइ, पडिणिवसमिता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छ-
इ, उवागच्छित्ता एहाए कयबलिकप्पे० जाव जेणेव भोअण-
मंडवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता भोअणमंडवंसि
सुहासणवरणए अट्टमभत्तं परियादियइ, परियादित्ता०
जाव सीहासणवरणए पुरत्थाऽभिमुहं णिसीअइ णिसीइत्ता
अट्टारस सेणिएसेणीओ सहावेइ, सहावेत्ता० जाव अट्टाहि-
आए महामहिमाए तमाणत्तिअं पचपिणंति । (सूत्र-४०)

‘तए णं’ इत्यादि, व्यक्ताय, नवरं पूर्वा दिशमित्यत्र प
श्चिमदिग्बलिनः प्रभासतीर्यत आगच्छन् वैताव्यगिरिकुमा-
रदेवसिन्धुधिययया तदासकूटाभिमुखं यियासुः प्रथमतः
अनुपूर्वमेव याति, एतच्च दिग्बलभागज्ञानं जम्बुद्वीपपट्टाऽवा-
चालेभ्यदर्शनाद् गुरुजनसंघर्शितात् सुबोधः, सिन्धुदेवीगुहा-
भिमुखं च चक्ररत्नं प्रयातम् । ननु सिन्धुदेवीभवनम् अत्रैव सू-
त्रं उत्तरभरतार्जमध्यमखण्डे सिन्धुकुण्डे सिन्धुद्वीपे वर्ण्यते
तत्कथमत्र तत्सम्भवः ? , उच्यते-महर्षिकदेवीनां मूलस्था-

नाद्वयत्रापि भवनाऽऽदिसम्भवा नानुपपन्नो यथा सौधमेन्द्रा
ऽऽद्यप्रिममहिषीणां सौधर्माऽऽदिदेवलोके विमानसङ्गावेऽपि
नन्दीधरे कुण्डले वा राजधान्यः, यथा वाऽस्या एव देव्या
असङ्ख्येयतमे द्वीपे राजधानी सिन्धुवावर्त्तनकूटे च प्रासा-
दाद्यतंसक इति । एवं सिन्धुद्वीपे सिन्धुदेवीभवनसङ्गावे
ऽपि अत्र एव सूत्रबलादपि तत्स्थनीति ज्ञाप्यते, तथा
च सति ‘सिन्धूए देवीए भवणस्स’ अदूरसामंते’ इत्यादिकं
‘खंधावारनिवेसं करेइ’ इत्यन्तं वक्ष्यमाणसूत्रमप्युपपद्यते-
न्यथा तदपि विघटतेति । तदनु भरतः किं कृतवानित्याह-
‘तए णं’ इत्यादि, ‘सुबोधम्—‘०जाव सिंधूए’ इत्यादि । अत्र
यावत्करणात् वर्ज्यकिरत्नशब्दापनर्पवधशालाविधापनाऽऽदि
सर्वं प्राप्य, तेन पौषत्रशालायां सिंधुदेव्याः साधनायेति शे-
षः । अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, प्रगृह्य च पौषत्रिकाः-पूर्वव्याख्या-
तपौषधमतवान् अत एव ब्रह्मचारी-‘०जाव दम्भसंधारोवणए’
इत्यादि, यावद्दर्मसंस्कारकोपगतः । अत्र यावत्करणात् उन्मु-
क्तमणिसुवर्णं इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं प्राप्यम्, अष्टमभक्तिकः कृ-
ताष्टमतपाः सिन्धुदेवीं मनसि कुर्वन्-ध्यायंस्तिष्ठति । ‘तए णं’
इत्यादि, ततस्तस्य भरतस्य राज्ञोऽष्टमभक्तं परिणमति-प-
रिपूर्णप्राये जायमानं सिन्धुवा देव्या आसनं चलति, कृतः
सा सिन्धुदेवी आसनं चलितं पश्यति, हृष्टा अवधिः । कृतोः
प्रयुज्य च भरतं राजानम् अवधिना आभोगदति-०पपुष्पे,
आभोग्य च स्थितायास्तस्या इत्यथाहार्यम्, अयमेतद्रूपः आ-
ध्यात्मिकश्चिन्तितः प्रार्थितो मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत
इत्यमेवान्वयस्तुतिः स्यात्, अन्यथा भिन्नकर्तृकयोः क्रियायाः
कथाप्रत्ययप्रयोगानुपपत्तिः स्यात् भिन्नकर्तृकता चैवम्—
सिन्धुदेवी आभोगयित्री सङ्कल्पश्च समुत्पादकः, इयं च सि-
न्धुदेवी आसनकम्पनादसोपयोगा सती स्मृतजानीया स्वतः
एवानुकूलाऽऽशया संजज्ञं, तेन न शरप्रमोक्षणाऽऽद्यत्र वक्त-
व्यम्, एवं च कर्मचक्रिणां वैताव्यसुराऽऽदीनां साधनेऽपि
जिन चक्रिणां तु सर्वत्र दिव्यजययात्रायां शरप्रमोक्षणाऽऽदि-
कमन्तरेणैव प्रवृत्तिः यतस्तत्र तेषां तथैव साध्यसिद्धिरिति-
स च कः सङ्कल्प इत्याह-‘उत्पप्पे सि’ उत्पन्नः खलुः-निश्चये
जम्बुद्वीपनाम्नि द्वीपे भरतनाम्नि वर्षे-क्षेत्रे भरतो नाम राजा
चतुरन्तचक्रवर्त्ती तज्जीतमेतत्-आचार एषः, अतीतवर्त्तमाना-
नागतानां सिन्धुनाम्नीनां देवीनां भरतानां राज्ञाम्, अत्र बहु-
वचनं कालत्रयवर्त्तिनां चक्यर्क्षचक्रिणां परिग्रहार्थम्, उच्यते-
निकं-प्राभूतं कर्तुं वर्त्तते इति, तद् गच्छामि, णमिति प्राप्स्य-
त् अहमपि भरतस्य राज्ञ उपस्थानिकं करोमीति, चिन्तितं
हि कार्यं कृतमेव फलदं भवतीत्याह-‘इति कहु’ इत्यादि, इ-
तिकृत्या-चिन्तयित्वा कुम्भानामष्टोत्तरं सहस्रं रत्नविभ्रं ना-
नामणिकनकरत्नानां भक्तिः-विधिधरयना तथा शिवे च द्वे क-
नकभद्राऽऽसने श्रुपमचरित्रेतु-रत्नभद्राऽऽसने उक्ते, कटक-
नि च त्रुटिकानि च यावदाभरणानि च गृह्णाति, गृहीत्वा च
तथातृष्टयेत्यादियावदेवमवादीदिति । अत्र यावत्पदसंग्रहो
व्यक्तः, किमवादीदित्याह-‘अभिजिए णं’ इत्यादि अ-
भिजितं देवानुप्रियैः-श्रीमद्भिः केवलकल्पं-परिपूर्णं भरतं व-
र्षे तेनाहं देवानुप्रियाणां विषयवासिनी-देशवास्तव्या अहं
देवानुप्रियाणामाहसिकिकरी-आह्लासेधिका तत् प्रतीकस्तु-
गृह्णन्तु देवानुप्रियाः । ममेवमेतद्रूपं प्रीतिदानमिति, अत्र

‘ शं ’ सर्वत्र प्राग्वत् इति कृत्वा कुम्भाष्टाधिकसहस्रं रत्नविंशं
नानामनिकनकरत्नभक्तिविशेषं वा हे कनकभद्राऽऽसने कट-
कानि च यावत् स एव मागधसुरगमोऽभानुवर्त्तयः ताव
घावप्रतिधिसर्जयति । तत उल्लरविधिमाह—‘ तए शं ’
इत्यादि सर्वं प्राग्वत्, नवरं तावद् वक्रव्यं यावत्ताः श्रेणि-
प्रश्रेणयोऽष्टाहिकाया महामहिमायास्तामाहसिकां प्रत्यर्पय-
न्ति यथाऽष्टाहिकोत्सवः कृत इति ।

अथ वैताळ्यसुरसाधनमाह —

तए शं से दिव्वे चक्रयणे सिंधूए देवीए अष्टाहियाए
महामहिमाए शिव्वत्ताए समाणीए आउदघरमालाओ
तहेव ० जाव उत्तरपुगच्छिमं दिमिं वेअङ्कुपव्वयाभिमुहे
पयाए आवि होन्था, तए शं से भरहे राया ० जाव जेणेव
वेअङ्कुपव्वए जेणेव वेअङ्कुस्म पव्वयस्म दाहिणिं छे शितंवे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता वेअङ्कुस्म पव्वयस्म दा-
हिणिं छे शितंवे दुवालसजोअणायामं शवजोअणवित्थिं
वरगगरसरिच्छं विजयस्वंधावारनिवेसं करेइ, करिता ० जाव
वेअङ्कुगिरिकुमारस्म देवस्म अट्टमभत्तं पणिएहइ, पणिएह-
त्ता पोसहसालाए ० जाव अट्टमभत्तिए वेअङ्कुगिरिकुमारं
देवं मणमि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ, तए शं तस्स भरह-
स्म रणो अट्टमभत्तंसि परिणममाणंसि वेअङ्कुगिरिकुमारस्म
देवस्म आसणं चलइ, एवं सिंधुगमो शेअवो, पीइदाणं
आभिमेकं रयणालंकारं कडगाणि अ तुडिआणि अ व-
त्थाणि अ आभरणणि अ गेएहइ, गेएहत्ता ताए उकि-
ट्टाए ० जाव अष्टाहियां ० जाव पच्चप्पिणंति । तए शं मे दिव्वे
चक्रयणे अष्टाहियाए महामहिमाए शिव्वत्ताए समाणीए
० जाव पच्चच्छिमं दिमिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए आवि-
होन्था, तए शं से भरहे राया तं दिव्वं चक्रयणं ० जाव
पच्चच्छिमं दिमिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ, पामित्ता
इट्ठुट्ठचित्त ० जावतिमिसगुहाए अट्टसामंने दुवालसजोअ-
णाऽऽयामं शवजोअणवित्थिं ० जाव कयमालस्म देवस्म
अट्टमभत्तं पणिएहइ, पणिएहत्ता पोसहसालाए पोसहिं
बंधयारी ० जाव कयमालं देवं मणमि करेमाणे करेमाणे
चिट्ठइ, तए शं तस्स भरहस्म रणो अट्टमभत्तंसि परिणममाणं-
सि कयमालस्म देवस्म आसणं चलइ, तहेव ० जाव वेअङ्कुगि-
रिकुमारस्म शवरं पीइदाणं इत्थीरयणस्स तिलगचोइमं
भंडालंकारं कडगाणि अ ० जाव आभरणणि अ गेएहइ,
गेएहत्ता ताए उकिट्टाए ० जाव सक्करेइ, सम्माणेइ,
सम्मणिशा पडिविसज्जेइ ० जाव भोअणपंडव तहेव महाप-
हिमा कयमालस्म पच्चप्पिणंति । (सूत्रम्-५१)

‘ तए शं ’ इत्यादि, प्राग्व्याख्यातार्थः, नवरम् उपरपूर्वा
विशमिति-ईशानकोणं चक्ररत्नं वैताळ्यगर्वताभिमुखं प्रया-
नं चाप्यभवत् । अयमर्थः—सिन्धुदेवीभवनतो वैताळ्यसुर-
३६१

साधनार्थं वैताळ्यसुरावासभूतं वैताळ्यकूटं गच्छत ईशा-
नदिश्येव श्रुतुः पन्थाः, ‘ तए शं ’ इत्यादि, उक्तप्रायं सर्वं
नवरं वैताळ्यगर्वतस्य दासिण्ये—दक्षिणार्धभरतपार्श्वव-
र्त्तिनि नितम्बे इति, ततस्तस्य भरतस्य राक्षोऽष्टमभक्ते प-
रिणमति वैताड्यगिरौ कुमार इव श्रीडाकारित्वात् वैता-
ड्यगिरिकुमारस्तस्य देवस्याऽऽसने चलति, एवं सिन्धुदेव्याः
गमः—सहस्रपाठो नेतव्यः—स्मृतिपथं प्रापणीयः, परं सि-
न्धुदेवीस्थाने वैताळ्यगिरिकुमारे देव इति वाक्यं, यच्च सि-
न्धुदेव्या अतिदेशकथनं तद्वाक्यव्यापारणमन्तरेणैवायमपि
साध्य इति सादृश्यव्यापनार्थमिति, प्रीतिदानम् अभि-
पेक्यम्—अभिपेकयोग्यं राजपरिधेयमित्यर्थः, रत्नालङ्कार-
मुकुटमिति आवश्यकचूर्णौ तथैव दर्शनात्, शेषं तथैव
यावच्छब्दाभ्यां प्राप्तं, तत्र प्रथमो यावच्छब्दः उक्तातिरि-
क्तविशेषणलङ्घितां गतिं प्रीतिवाक्यं प्राप्तुनापनयनप्रदले
सुरमन्माननधिसर्जने स्नानभोजने श्रेणिप्रश्रययामन्त्रण
सूचयति, द्वितीयस्तु अष्टाहिकाऽऽदेशदानकरणं इति ।
अथ तमिस्त्रागुहाऽधिपकृन्मालसुरसाधनार्थमुपक्रमते—
‘ तए शं ’ इत्यादि, ततस्तादृश्यं चक्ररत्नं अष्टा-
हिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् अर्थात् वैता-
ड्यगिरिकुमारस्य देवस्य यावत् पश्चिमादिशं तमिस्त्रागु-
हार्थमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, वैताड्यगिरिकुमारसाध-
नस्थानस्य तमिस्त्रायाः पश्चिमावर्त्तित्वात्, ‘ तए शं ’ इ-
त्यादि, सर्वं प्राग्वत्, प्रीतिदानेऽत्र विशेषः, स चायं—स्त्री-
रत्नस्य कृते तिलकं-ललाटाऽऽभरणं रत्नमयं चतुर्दशं यत्र
ततिलकचतुर्दशम् ईदृशं भारडालङ्कारं प्राकृतत्वादलङ्कारश-
ब्दस्य परनिपाते अलङ्कारभारडम् आभरणकरणडकमित्य-
र्थः, चतुर्दशाऽऽभरणानि वैवम्—“ हार १ अङ्गहार २ इग ३
कण-य ४ रणय ५ मुत्ताचक्की ६ उ केऊरे ७ । कडए ८ तु-
डिए ९ मुहा १०, कुंडल ११ उरसुअ १२ चूलमणि १३
तिलयं १४ ॥ १ ॥ ” इति । कटकानि च अत्र कटकाऽऽदीनि
स्त्रीपुरुषसाधारणानीति न पौनरुक्त्यमित्यादि तावद् व-
क्रव्यं यावद् भोजनमण्डपे भोजनं, तथैव मागधसुरस्येव
महामहिमा अष्टाहिका कृतमालस्य प्रत्यर्पयत्याहं श्रेणि-
प्रश्रेणय इति ।

तए शं मे भरहे राया कयमालस्म अष्टाहियाए म-
हामहिमाए शिव्वत्ताए समाणीए सुमेणं सेणानइं सदावेइ,
सदावेत्ता एवं-वयासी-गच्छाहि शं भो देवाणुप्पिआ !
मिंधूए महाणइए पच्चत्थिमिं छे शिक्खुडं ससिंधुभागर-
गिरिमराणं समविसमणिकखुडाणि अ ओअवेहि, ओअवे-
त्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि अग्गाइं ० पडि-
च्छिता ममअमाणत्तिअं पच्चप्पिणादि । तते शं से सेणा-
वई बलस्स शेआ भरहे वासमिं विस्सुअजसं महाबल-
परक्कमे महप्पा ओअसी तेअलक्खणजुसे मिलक्खुभा-
माविमारए चित्तचारुभामी भरहे वासमिं शिक्खुडाणं
निमाणं य दुग्गमाणं य दुप्पवेसाणं य विआणए अन्थ-
सत्थकुसले रयणं सेणावई सुमेणं भरहेणं रणा एवं वुत्ते

समाणे इदुतुच्चित्तमाणंदि० जाव करयलपरिगहिअं दस-
 णहं सिरसावत्तं पत्थए अंजलिं कहु एवं सामी ! तह चि आ
 णाए विणएणं वयणं परिसुणेइ, पडिसुणिता भरहस्म रणो
 अंतिआआं पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिप्ता जेणेव सए आ
 वासे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता कोहुंविअपुरिसे सहा-
 वेइ, सहावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! आ-
 भिसेकं हत्थिरयणं पडिकप्पेह हयगयरहपवर० जाव चाउरंगि-
 णिं सेसं सप्पाहेह चि कहु जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छिता मज्जणघरं अणुपविसइ, अणुपविसिता एहा-
 ए कयवलिकम्मे कयकोउअमंगलपायच्छित्ते सअद्वद्व-
 म्मिअकवए उप्पीलिअसराणपट्टिए पिणद्धगेविज्जबद्धआवि
 द्वविमलवरचिंधपट्टे गहियाउहप्पहरणं अणेगगगनायमदं-
 नायग० जाव माद्धिं संपरिवुडे सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं
 धरिज्जमाणेणं मंगलजयसइकयालोए मज्जणघराओ प-
 डिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिप्ता जेणेव बाहिरिआ उव-
 ट्ठाणसाला जेणेव आभिसेकं हत्थिरयणं तेणेव उवा-
 गच्छइ, उवागच्छिता आभिसेकं हत्थिरयणं कुरुटे ।
 तए णं से सुणेणे सेणावई हत्थिखधवरगए सकोरं-
 टमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं हयगयरहपवरजोहक-
 लिआए चाउरंगिणीए मेणाए माद्धिं संपरिवुडे महयाभ-
 वचदगरपहगरवंदपरिक्खित्ते महया उक्किट्टिसीहणायवाल-
 कलकलसदेणं समुहरवभूयं पिव करेमाणे करेमाणे सन्वि-
 द्दीए सव्वज्जुईए सव्वबलेणं० जाव निग्घोसनाइएणं जे-
 णेव सिंधु महाणई तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता
 चम्परयणं परामुसइ, तए णं तं सिरिवच्छसरिसरुवं सु-
 चतारद्वचंदचित्तं अयलमकंपं अभेज्जकवयं जंतं सलिलासु
 सागरेसु अ उत्तरणं दिव्वं चम्परयणं सणसत्तरमाई स-
 व्वधप्पाई जत्थ रोहंति एगदिवमेण वाविआई, वासं
 गाऊण चकवट्टिणा परामुट्टे दिव्वे चम्परयणे दुवालस
 जोअयाई तिरिअं पवित्थरइ, तत्थ साहिआई, तए णं
 से दिव्वे चम्परयणे सुसेणसेणावइणा परामुट्टे समाणे
 खिप्पामेव णावाभूए जाए आवि होत्था, तए णं से सुसे-
 णे सेणावई सखंधावारवलवाइणे णावाभूयं चम्परयणं
 दुरुइ, दुरुहित्ता सिंधु महाणई विमलजलतुंगवीचि
 णावाभूएणं चम्परयणेणं सबलवाइणे ससेणे समुत्ति-
 ष्से, तओ महाणईमुत्तरित्तु सिंधुं अप्पाडिहयसासणे अ से-
 णावई कहिंचि गामागरणगरपव्वयाणि खेहकव्वहमदंवा-
 णि पट्टणाणि सिंहलए ववरए अ सव्वं च अंगलोअं
 बलायालोअं च परमरम्मं जवणदीवं च पवरमणिरयण-
 गकोसागारसभिद्धं आरबकं रोमके अ अलसंडविअयवा-
 सी अ पिकखुरे कालमुहे जोणए अ उत्तरवेअडुमंसिआ-

ओ अ मेच्छजई बहुप्पगारा दाहिणअवरेण० जाव सिंधु-
 सागरंतोत्ति सव्वपवरकच्छं च ओअवेऊण पडिणिअतो
 बहुसमरमणिजे अ भूमिभागे तस्स कच्छस्स सुहणिससं,
 ताहे ते जणवयाण शगराण पट्टणाण य जेअ तहिं सा-
 मिआ पभूआ आगरपती अ मंदलपती अ पट्टणपती अ
 सव्वे वंचूण पाहुडाई आभरणाणि भूमणाणि रयणाणि
 य वत्थाणि अ महरिहाणि अस्सं च जं वरिद्धं रायारिइं जं
 च इच्छिअव्वं एअं सेणावइस्स उव्वणेति मत्थयकयंजलि-
 पुडा, पुणरवि काऊण अंजलिं मत्थयम्मि पणया तुम्भे
 अम्भेऊथ सामिआ देवयं व सरणागया मो तुम्भे विसयवा-
 सिणोत्ति विजयं जंपमाणा सेणावइणा जहारिइं ठविअ
 पूइअ विसजिआ णिअत्ता सगाणि शगराणि पट्टणाणि
 अणुपविट्ठा, ताहे सेणावई मविणओ घेत्तूण पाहुडाई
 आभरणाणि भूमणाणि रयणाणि य पुणरवि तं सिंधुणा-
 मधेजं उत्तिणं अणहसासणबले, तहेव भरहस्म रणो शि-
 वेणइ, गिन्वेत्ता य अप्पिणित्ता य पाहुडाई सकारिअस-
 म्माणिए सहरिमे विसजिए सगं पडमंडवमइगए, तते णं
 सुमेणे सेणावई एहाए कयवलिकम्मे कमकोउअमंगलपा-
 यच्छित्ते जिभिअमुत्तुत्तरागए समाणे० जाव सरसगोसीसचं-
 दणुक्खित्तगायसरीरे उप्पि पासायवरगए फुट्टमाणेहिं सु-
 इंगमत्थएहिं वत्तीसइवद्धेहिं ग्याटएहिं वरतरुणीसंपउत्तेहिं
 उवणच्चिअमाणे उवणच्चिअमाणे उवगिअमाणे उवगि-
 अमाणे उवलालि (लभि) अमाणे उवलालि (लभि)
 अमाणे मइयाहयणट्टीअवाइअतंतीतलतालतुडिअघणसु-
 इंगपडुप्पवाइअरवेणं इट्टे सहफरिसरसरुवगंधे पंचविहे मा-
 णुस्सए कामभोगे भुंजमाणे विहरइ । (सूत्रम् ५२)

‘तए णं’ इत्यादि, निगदसिद्धं, नवरं सुषेणनामानं
 सेनापति—सेनानीरत्नमिति, किमवादीदित्याह—‘गच्छाहि
 णं’ इत्यादि, गच्छ भो देवानुप्रिय ! सिन्धवा महानद्याः
 पाश्चात्यं—पश्चिमदिग्धर्निनं निष्कुटं—कोणवर्तिभरतक्षेत्र-
 अण्डरूपम्, एतेन पूर्वदिग्धर्तिभरतक्षेत्रप्रणयदतिपेधः कृतो
 बोध्यः, इदं च कैर्बिभाजकैर्विभक्तमित्याह—पूर्वस्यां दक्षिण-
 स्यां च सिन्धुनेदी पश्चिमायां सागरः—पश्चिमसमुद्रः उत्तरस्यां
 गिरिवैतादयः, एतैः कृता मर्यादा—विभागरूपा तथा सहि-
 तम्, एभिः कृतविभागमित्यर्थः, अनेन द्वितीयपाश्चात्यनि-
 ष्कुटात् विशेषां दर्शितः, तत्रापि समानि च समभूमा-
 गवर्त्तानि विषमाणि च दुर्गभूमिकानि निष्कुटानि च—अ-
 चान्तरक्षेत्रअण्डरूपाणि ततो द्रष्टव्यस्तानि च—(ओअवेहि
 त्ति) साधय अस्मदाक्काप्रवर्त्तनेनास्मद्वशान् कुद, अनेन क-
 थनेन प्रथमसिन्धुनिष्कुटलाघनेऽप्यीवलोऽपि भूभागस्य
 साधने न गजनिमीलिका विधेयेति ज्ञापितम्, एवमेवाक-
 एहपट्टणपट्टित्तिपतिरथासिः (ओअवेत्ता) साधयित्वा अ-
 न्वाणि-सद्यस्कानि वराणि—प्रधानानि रत्नानि—स्वस्वजा-

तामुत्कृष्टवस्तूनि प्रतीच्छन्-गृहाण, प्रनीष्य च समैतामाह-
 तिकां प्रत्यर्पयेति, ततः सुषेणो यथा चकं तथाऽऽह-
 'तते णं' इत्यादि, ततो भरताऽऽज्ञानन्तरं स सुषेणः एवं
 स्वामिस्तथेत्याहवा विनयेन वचनं प्रतिशृणोति इति पर्य-
 त्तपद्योजना, व्याख्या स्वस्य प्राप्तत्, किंभूतः सुषेणः?—
 सेना-इत्यादिस्कन्धस्तद्वय बलस्य नेता-प्रभुः स्वातन्त्र्ये-
 ण प्रवर्तकः भरते वर्षे विभूतयशाः महतः—अनुच्छस्य ब-
 लस्य—सैन्यस्य प्रकमात् भरतचक्रवर्तिसम्बन्धिनः परा-
 क्रमो यस्मात् तथा, इदं हि बलवति प्रभौ बलं बलवद्-
 वतीति, एनेन 'ओअंसी ति' पदे; न पौनरुक्त्यं, प्रहस्ता-
 वदा(र)सस्वभावः, ओअंसी आत्मना वीर्याधिकः तेजसा शा-
 रीरेण लस्येन्न—सन्नाऽऽदिभिर्भुक्तः स्लेष्मभाषासु-पारसी-
 आरबीप्रमुखासु विशारदः-परिहृतः, तत्तन्स्लेच्छदेशभाषा-
 षो हि तत्तद्देशीयस्लेच्छान् सामानाऽऽदिवाक्यैर्बोद्धुं सम-
 थो भवति, अत्र एव चित्रं-विधिं चारु-अप्राप्तताऽऽदिगु-
 णोपेतं भाषत इत्येवंशीलः, भरतक्षेत्रे निष्कुटानां निम्नानां-
 च-गम्भीरस्थानानां दुर्गमानां च—दुःखेन गन्तु शक्या-
 नां दुष्प्रवेशानां—दुःखेन प्रवेष्टुं शक्यानां भूभागानां वि-
 क्षायकस्तत्र तद्वासीव प्रचारचतुराः, अत्र एवेनां योग्यतां
 विभाव्येतादृशं शासने नियुक्तः, अर्थशास्त्रं—नीतिशास्त्राऽदि-
 तत्र कुशलः रत्नं सेनापतिः—सैन्यशेषेषु मुख्यः, भरतेन
 राजा एवमुक्तः सन् इष्टतुष्ट्यादि प्राप्तत्, ततः स किं
 करोतीत्याह—'पडिसुणंसा' इत्यादि, सर्वं चैतत् पाठसि-
 ङ्गं, नवरं सुषेणविशेषणं सप्तमं शरीराऽऽरंणत् बलं क-
 सावधनतः चर्म-लोहकसलाऽऽदिरूपं समजातमभ्येति च-
 र्मिमतम् ईदृशं कवचं-तनुत्राणं यस्य स तथा, उत्पीडिताऽऽ-
 गाढं गुणाऽऽरोपणाद् इदीकृता शराऽऽसनपट्टिका-धनुर्दण्डो
 येन स तथा, पिनङ्गं प्रैवेयं—प्रीवात्राणं प्रीवाऽऽभरणं वा
 येन स तथा बद्धो—प्रण्यदनेन आविष्टः परिहितो मू-
 र्धावेष्टनेन विमलवरचिह्नपट्टो—वीरातिवीरतासूचकवस्त्र-
 विशेषो येन स तथा, पञ्चापद्वयस्य कर्मधारयः, गृही-
 तान्यायुधानि प्रहरणानि च येन स तथा, आयुधप्रहर-
 णयोस्तु क्षेप्याक्षिपकृतो विशेषो बोध्यः, तत्र क्षेप्यानि
 बाणाऽऽदीनि अक्षेप्यानि खड्गाऽऽदीनि, अथवा—गृहीतानि
 आयुधानि प्रहरणाय येन स तथेति । 'तए णं' इत्यादि-
 प्राग्व्याख्यातार्थं, नवरं वाक्ययोजनायां ततः सुषेणचर्मर-
 त्नं परामृशति—स्पृशति, इत्यन्तं सम्बन्ध इति, एतत्प्रस्ता-
 वाच्यचर्मरत्नवर्णनामाह—'तए णं तं' इत्यादि, तच्चर्मरत्नम्
 उक्तविशेषणविशिष्टं भवतीत्यन्वयः, ततो—विस्तीर्णो विस्तु-
 तनामक इत्यर्थः, एवंविधः इतः—स्वामी चक्रवर्तिक्रपो य-
 स्य तत् ततेन, यस्य हस्तपर्यंतः इच्छया वा विस्तृणाति
 स स्वामीत्यर्थः, श्रीवत्ससदृशं—श्रीवत्साऽऽकारं रूपं यस्य
 तत्तथा, सम्बन्धे श्रीवत्साऽऽकारत्वे चात्वारोऽपि प्राप्ताः स-
 मविषमा भवन्ति तथा चास्य किरातकृतवृष्टयुपद्रवनिवा-
 रणार्थं तिर्यग्विस्तृतेन वृत्ताऽऽकारेण कुत्ररत्नेन सह कथं
 सङ्गटना स्यादिति ? उच्यते—स्वनः श्रीवत्साऽऽकारमपि स-
 हस्रदशाधष्ठितत्वाद्यथावसरं चिन्तिताऽऽकारमेव भवतीति
 न काऽप्यनुपपत्तिः, मुक्तानां-मौक्तिकानां ताराणां-तारकाणाम्
 अक्षेचन्द्राणां चित्राणि—आलम्बयन्ति यत्र तत्तथा, अलङ्क-
 रकम्पं—द्वौ सदृशार्थकौ शब्दावतिशयसूचकादित्यवस्तव-

दपरिणामं चक्रिसकलसैन्याऽऽक्रान्तत्वेऽपि न मनागपि
 कम्पते, अमेघं-दुर्मेघं कवचमिवाभेद्यकवचं लुप्तोपमा, वज्रप-
 ङ्गरमिष दुर्भेद्यमियाशयः, सलिलासु—नदीषु सागरेषु चो-
 तरणयन्त्रं पारगमनोपायभूतं दिव्यं-देवकृतप्रानिहायं चर्म-
 रत्नं-चर्मसु प्रधानं, अनलजलाऽऽदिभिरनुपघात्यवीर्यत्वात्,
 यत्र शणं—शणधान्यं सप्तदशं—सप्तदशसङ्ख्यापूरकं येषु-
 तानि शणसप्तदशानि सर्वधान्यानि रोहन्ते—जायन्ते एक-
 दिवसेनोत्तानि, अयं सम्प्रदाया-गृहपतिरत्नेनास्मिन्मर्मशि-
 धान्यानि सूर्योदये उच्यन्ते अस्तमनसमये च लुप्यन्ते इति,
 सप्तदश धान्यानि त्विमानि—'सालि १ जव २ बीहि ३ कु-
 इव ४, राजव ५ तिल ६ मृग ७ मास ८ खल ९ खिणा
 १० । तूअरि ११ मसूरि १२ कुलथा १३, गो-
 इम १४ णिष्काव १५ अयसि १६ सणा १७ ॥ १ ॥'
 प्रायो बहुपयोगीनीमानीनीयन्त्युक्तानि, अन्यत्र अनुविश-
 तिरप्युक्तानि, लोके च लुद्रधान्यानि बहुभ्यपि, पुनरस्यैव
 गुणान्तरमाह-वर्षे-जलवृष्टिं ज्ञात्वा चक्रवर्तिना परामृष्टं
 दिव्यं चर्मरत्नं द्वादशयोजनानि तिर्यक् प्रविस्तृणाति-वर्षे-
 ते, तदोत्तरमध्यखण्डवर्तिकिरातकृतमेघोपद्रवनिवार-
 णाऽऽदिकार्यं साधिकानि-किञ्चिदधिकानि ननु द्वादशयो-
 जनावधि तस्युपश्रुतिस्कन्धावारस्यावकाशाय द्वादशयोज-
 नप्रमाणमेवं विस्तृतं गुच्यते किमधिकं वस्तारेण ? उच्यते
 चर्मरत्नप्रयोरन्तरालपूरणायोपयुज्यते साधिकविस्तार इति ।
 यच्चात्र पकरणात् यच्छब्देनैव विशेष्यामस्तौ सूत्रे पुनरपि
 "दिग्धे चर्मरत्नं" इति प्रहणं तदाभापकान्तरव्यवधाने-
 न विस्मरणशीलस्य विनेयस्य स्मारणार्थम्, अथ प्रकृतं
 प्रस्तूयते—'तए णं' इत्यादि, ततस्तद्विषयं चर्मरत्नं
 सुषेणसेनापतिना परामृष्टं-स्पृष्टं तत् क्षिप्रमेव-निर्वि-
 लम्बमेव नौभूतं-महाननुत्ताराय नौतुल्यं जातं चाप्य-
 भवत्, नावाकारेण जातमित्यर्थः, 'तए णं' इत्यादि,
 ततः—चर्मरत्ननौभवनानन्तरं सुषेणः सेनापतिः-सेनानीः
 स्कन्धावारस्य—सैन्यस्य ये बलवाहने-इत्यादिचतुरङ्गशि-
 बिकाऽऽदिरूपे ताभ्यां सह वर्त्तते यः स सस्कन्धावारबलवा-
 हनः नौभूतं चर्मरत्नमाराहति, सिन्धुमहानदीं विमलजल-
 स्य तुहा-अत्युच्चा वीचयः-कल्लोला यस्यां सा तां नौभूतेन
 चर्मरत्नेन बलवाहनाभ्यां सह वर्त्तते यः स सबलवाहनः, एवं
 सशसनां-भरताज्ञासहितः समुत्तीर्ण इति । 'तन्नो महा-
 णं' तत इति कथान्तरप्रस्तावनायां महानदीं सिन्धुमुत्ती-
 र्याऽप्रतिहतशासनः-अस्त्राण्डिताऽऽङ्गः सेनापतिः-सेनानीः क-
 चिन्नु ग्रामा-करनगरपर्यंतान्, सूत्रे ङ्गीवत्वं प्राकृतत्वात्,
 'कण्डे'त्यादि, सिद्धावलीकनम्यायेन कवचिच्छब्दोऽपि प्राकृ-
 स्तेन कवचित् केटमहम्भानि कवचित्पत्तनानि तथा सिंहल-
 कान् सिंहलदेशीदूमवान्, चर्मरकाश्च-चर्मरदेशोद्भवान्, सर्वे
 च अङ्गलोकं बलावलोकं च परमरुद्धम्, इमे च द्वे अपि स्ले-
 षज्जानीयजनाऽऽभ्यभूते स्थाने, यवनद्वीपं-द्वीपविशेषम्,
 अत्र चकाराः समुच्चयाधोः, एवमप्येऽपि, त्रयाणामप्यमीषां
 साधारणविशेषणमाह—प्रवरमणिरत्नकनकानां कोशागाग-
 णि-भाण्डागाराणि तैः समृद्धं-भृशं भूतम्, आरवकान्
 आरवदेशोद्भवान् रोमकांश्च—रोमकदेशोद्भवान् अलम्-
 एडविषयवासिनश्च पिक्चुरान् कालमुखान् जोनकांश्च
 स्लेच्छविशेषान् 'ओअंअङ्ग' ति' पदेन योगः, अथैतैः
 साधितैरशेषमपि निष्कुटं साधितमुत नेत्याह-उत्तरः-उत्तर-
 दिग्दर्शी वेतावः, इदं हि दिक्शसिन्धुनिष्कुटान्तेन, अ-

स्माद्धेताव्य उत्तरस्यां विशि वर्त्तते इत्यर्थः, तं संश्रिताः—
तदुत्पत्तिकायां स्थिताश्च स्नेच्छजानीवेदुप्रकाराः उक्तव्यति-
रिक्ता इत्यर्थः, अत्र सूत्रे कचिद् विभक्तित्वस्यः प्राकृतत्वात्.
दक्षिणापरेण—नैर्ऋतकोणेन यावत् सिन्धुसागरात् इति-
सिन्धुनदीमङ्गलः सागरः सिन्धुसागरः, मध्यपदलोपे साधुः,
स एवान्तः—पर्यवसानं तावद्वधि इत्याशयः, सर्वप्रवरं क-
च्छं च—कच्छदेशं 'आश्वेज्जुति' साधयित्वा स्वाधीनं
कृत्वा प्रतिनिवृत्तः—पश्चाद्भूतितो बहुसमरमणीये च भूमिभागे
तस्य कच्छदेशस्य सुखेन निषण्णः—सुखस्तस्थौ, स सुखेण
इति प्रकरणाज्ज्ञेयते, ततः किं जातमित्याह—'ताह ते जण-
वयाण' इत्यादि, (तद्) तस्मिन् काले ते इति-तच्छब्दस्यो-
त्तरवाक्ये 'सर्वे धेनू' इत्यत्र योजनीयत्वेन व्यवहितः
सम्बन्ध आर्पित्वात्, जनपदानां—देशानां नगराणां पत्तनानां
च प्रतीतानां ये च 'तद्' तत्र निष्कुटे स्वामिकाः—चक्र-
वर्त्तिसुषेणसेनान्योरपेक्षया अल्पार्थकत्वेनाज्ञानस्वामिन इ-
त्यज्ञानार्थे कप्रत्ययः, ये च प्रभूता—बहव आकराः स्व-
र्णाऽऽद्युत्पत्तिभुवस्तेषां पतयः मण्डलपतयो—देशकार्यनि-
युक्ताः पत्तनपतयश्च, ते गृहीत्वा प्राभूतानि—उपायनानि
आभरणानि—अङ्गपरिधेयानि भूषणानि—उपाङ्गपरिधेयानि
रत्नानि च वस्त्राणि च महार्घाणि च—बहुमूल्यानि अन्य-
च्छ यद्गिरि-प्रधानं वस्तु हस्तिरथाऽऽदिकं राजाहं—राजप्रा-
भृतयोग्यं यच्च पृष्ठव्यम्—अभिलषणीयम् एतत्सर्वं पूर्वोक्तं से-
नापतेरुपनयन्ति—उपहोतयन्ति मस्तककृताञ्जलिपुटः त-
तस्ते किं कृतवन्त इत्याह—'पुणरवि' ते—तत्रत्यस्वामि-
नः प्राभूतापनयनेत्तरकाले प्रकृताञ्जलिपरित्यागाज्जिबर्त्त-
नावसरे पुनरपि मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा प्रणतान्—नम्रत्वमुपाग-
ताः युयमस्माकमत्र स्वामिनः प्राकृतत्वात् स्वार्थे कप्रत्ययः,
तेन देवतामिव शरणाऽऽगताः स्मां वयं युष्माकं विषय-
वासिन इति विजयस्त्वकं वचो जल्पन्तः सेनापतिना य-
थार्हं-यथौचित्येन स्थापिताः—नगराऽऽद्याधिपत्यादिपूर्वकार्ये-
षु नियोजिताः एजिता वस्त्राऽऽदिभिः विसर्जिताः—स्वस्थान-
गमनायानुज्ञाताः—निवृत्ताः—प्रत्यावृत्ताः सन्तः स्वकानि नि-
जानि नगराणि पत्तनानि चानुप्रविष्टाः । विसर्जनानन्तरं
सेनापतिर्यत्त्वकार तदाह—'ताह सेनावर्ह' इत्यादि, तस्मि-
न् काले सेनापतिः सविनयाऽन्तर्धृतस्वामिभक्तिको गृहीत्वा
प्राभूतानि आभरणानि भूषणानि रत्नानि च पुनरपि तां सि-
न्धुनाभधेयां महानदीमुत्तीर्णः, 'अणह'शब्दोऽक्षतपर्यायो देश-
स्तेनानुहम्—अक्षतं कचिद्विषयखण्डितं शासनम्—आज्ञा बलं च
यस्य स तथा, तथेव यथा यथा स्वयं साधयामास तथा तथा
भरतस्य राज्ञा निवेद्यति निवेद्यित्वा प्राभूतानि अर्प-
यित्वा च अत्र स्थित इति गम्यम्, अन्यथा क्त्वान्तपदेन
सह सङ्गतिर्न स्यात्, ततः प्रभुणा सत्कारितो वस्त्राऽऽदिभिः
सन्मानितो बहुमानयचनाऽऽदिभिः सहर्षः प्राप्तप्रभुत्वरकार-
त्वात् विसृष्टः—स्वस्थानगमनार्थमनुज्ञातः स्वकं—निजं प-
टमण्डपं—दिव्यपटकृतमण्डपं मध्यपदलोपी समासः, पटमण्ड-
पोपलक्षितं प्रासादं वा अनिगतः—प्राविशत्, अथ स्वकाऽऽ-
वासप्रविष्टो यथा सुषेणो विललास तथा च्चाऽऽह—'तते यं'
इत्यादि, ततः स सुषेणः सेनापतिः 'एहाण' इत्यादि
प्राग्वत्, जमितां—भुक्त्वान् राजभोजनविधिना भुक्त्वा उत्तर-

भाञ्जनोत्तरकाले आगतः सन् उपवेशनस्थाने इति गम्यम् ।
अत्र यावत्पदादिदं दृश्यम्—'आयंते वोकले परमसुईभूए'
इति, अत्र व्याख्या—आचान्तः—शुद्धोदकयोगेन कृतह-
स्नमुखशौचः चोद्धो—लेपसिक्ताऽऽद्यपनयनेन अत एव पर-
मशुचीभूतः—अत्यर्थं पावनीभूतः, इदं च पदत्रयं योजनायाः
क्रमप्राधान्येन 'भुत्तुरागए समाणं' इति पदात् पूर्व बोध्यम्,
इत्यमेव शिष्टजनक्रमस्य दृश्यमानत्वात्, अन्यथा भुक्त्वा उत्त-
रकाले आचमनाऽऽदिकं पामराणामिव जुगुप्सापात्रं स्यात्,
पुनः सेनापतिं विशिनष्टि—सरसेन गोशार्पवन्दनेनाक्षिताः—
सिक्ताः गात्रे शरीरे भवा गात्राः—शरीरावयवा वक्त्रःप्रभृतयो
यत्र तदेवंविधं शरीरं यस्य स तथा, अत्र यत्त्वन्दनेन सं-
चनमुक्तं तन्मार्गभ्रमोत्थवपुस्तापव्यगोहाय, सिक्तां हि च
न्दनमङ्गुलितापरिरहितत्वादिनिशीतलक्ष्यं भवतीति, (उ-
त्पि) उपरि प्रासादवरस्य सूत्रे च लुप्तविभक्तितया नि-
र्देश आर्पित्वात् गतः—प्राप्तः स्फुटद्विरिव—अतिरभसाऽऽस्का-
लनवशाद्द्विदलद्विरिव मृदङ्गानां मङ्गलानां मस्तकानीव म-
स्तकानि—उपरितनभागा उभयपार्श्वे चर्मोपनडपुटानीति तै-
रुपनृत्यमान इत्यादि योज्यं, अत्र करणं तृतीया, तथा द्वात्रिं-
शताऽभिनेतव्यप्रकारैः राजप्रशनीयोपाङ्गमूत्रविकृतैः पात्रैर्वा
बद्धैः—उपसम्पन्नैर्नाटकैः प्रतीतिर्वरतरुणाभिः—सुभगाभिः—
स्त्रीभिः भूभुजङ्गराण्यु परममोहनत्वेन तासामेवोपयोगात्
सम्प्रयुक्तैः—प्रारब्धैरुपनृत्यमानो—नृत्यविषयीक्रयमासुस्तद-
भिनयपुरस्सरं नर्त्तनात्, उपनीयमानस्तदगुणगानात्, उपल-
भ्यमानस्तदीप्तिमतामसम्पादनात्, महता इति विशेषणं
प्राग्वत् इष्टान्—इच्छाविषयीकृतान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धा-
न् पञ्चविधान् मानुष्यकान्—मनुष्यसम्बन्धिनः कामभोगा-
न्—कामांश्च भोगांश्च इति प्राप्तलक्षकान्, तत्र शब्दरूपे
कामौ स्पर्शरसगन्धा भोगा इति समयपरिभाषा, भुक्तानः—
अनुभवन् विहरतीति ।

अथ तमिस्रागुह्यद्वारोद्घाटनायोपक्रमं—

तए यं से भरह राया अमया कयाई मुमेणं सेणावई
सहावेड, सहावेत्ता एवं बयासी—गच्छ यं सिप्पामेव
भो देवाणुप्पिया ! तिमिसगुहाए दाहिणिछस्स दुवार-
स्म कवाडे विहाडेहि, विहाडेत्ता मम एअमाणुत्तिअं
पव्वप्पिणाहि ति, तए यं से सुसेणे सेणावई भरहेणं
रक्षा एवं वुत्ते समाणे इट्ठुत्तचित्तमाणंदिए ० जाव कर-
रयलपरिगहिअं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कहुं जाव
पडिमुणेइ, पडिमुणित्ता भरहस्स रक्षा अंतियाओ
पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव सए आ-
वासे जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
दम्भमंधारगं संथरइ ० जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठम-
भत्तं पगिएइ, पोसहसालाए पोसहिए बंधयारी ० जाव
अट्ठमभत्तं परिणममाणंमि पोसहसालाओ पडिणि-
क्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्झघरे तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छित्ता एहाए कयवलिकम्मं कयको-

उभयमंगलपायच्छित्ते सुदृग्पावेसाई मंगलाई वत्थाई प-
वरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे धूवपुफकगंध-
मल्लहत्थगए मज्झणघराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमि-
त्ता जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिक्खस्स दुवारस्स कवा-
डा तेणेव पडारेत्थ गमेत्थाए, तए णं तस्म सुमेण
स्स सेणावइस्स बहवे राईसरतलवरमाहंविअ० जाव स-
स्थवाहपभियओ अप्पेगइआ उप्पलहत्थगया ० जाव
सुसेणं सेणावइं पिट्ठओ पिट्ठओ अणुगच्छंति, तए णं
तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहूईआ खुजाओ विला-
इआओ ० जाव इंगिअचित्तिअपात्थिअविआणिआउ णि-
उणकुसलाओ विणीआओ अप्पेगइआओ कलसहत्थगया-
ओ ० जाव अणुगच्छंतीति । तए णं से सुसेणे सेणावइं
सविहूए सव्वजुई ० जाव णिग्घोसणाइएणं जेणेव ति-
मिसगुहाए दाहिणिक्खस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छिता आलोए पणामं करेइ, करित्ता लो-
महत्थगं परामुसइ, परामुसित्ता तिमिसगुहाए दाहिणि-
क्खस्स दुवारस्स कवाडे लोमहत्थेणं पमज्झइ, पमज्झि-
त्ता दिव्वाए उदगधाराए अक्खुक्खेइ, अक्खुक्खित्ता स-
रसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितले चणए दलइ, दलि-
त्ता अगेहि वरेहि गंधेहि अ मल्लेहि अ अचिंणेइ, अ-
चिंणेत्ता पुष्कारुहणं ० जाव वत्थारुहणं करेइ, करित्ता
आसत्तांसत्तविपुलवइ० जाव करेइ, करित्ता अचंजिं स-
एहंइ रययामएहिं अचंज्जसत्तंजुनेहिं तिमिसगुहाए दा-
हिणिक्खस्स दुवारस्स कवाडाणं पुरओ अट्टट्टमंगलाए
आलिहइ, तं जहा—सोत्थियसिरिवच्छ० जाव कयगह-
गहिअकरयलपम्भड्ढचंदप्पभवइरवेरुलिअविमलदंडं ० जाव
धूवं दलयइ, दलयित्ता वामं जाणुं अंचेइ अचेत्ता
करयल० जाव मत्थए अंजलिं कट्टु कवाडाणं पणामं करेइ,
करित्ता दंडरयणं परामुसइ, तए णं तं दंडरयणं पंचलइअं
वहरसारमइअं विणासणं सव्वमत्तुंसएणाणं खंधावारे
खरवइस्स गड्ढदरिविसमपभारगिरिवरपवायाणं समीकरणं
संनिकरं सुभकरं हितकरं रसो हिअइच्छिअमणोरहपूरगं
दिक्खमप्पडिहयं दंडरयणं गहाय मत्तट्ट पयाइं पञ्चोसक्कइ,
पच्चोसक्कित्ता तिमिसगुहाए दाहिणिक्खस्स दुवारस्स क-
वाडे दंडरयणेणं महया महया सहेणं तिकखुत्तो आउडेइ ।
तए णं तिमिसगुहाए दाहिणिक्खस्स दुवारस्स कवाडा
सुसेणसेणावइणा दंडरयणेणं महया महया सहेणं तिकखुत्तो
आउडेआ समाणा महया महया सहेणं कौचारवं करेमाणा
सरसरस्स सगाइं भगाइं डाणाइं पञ्चोसक्कित्था, तए णं से
सुसेणं सेणावइं तिमिसगुहाए दाहिणिक्खस्स दुवारस्स क-

वाडे विहाडेइ, विहाडेत्ता जेणेव भरह राया तेणेव उवागच्छ-
इ उवागच्छिता० जाव भरह रायं करयलपरिग्गाहिअं जएणं
विजएणं बद्धावेइ, बद्धावेत्ता एवं वयासी-विहाडिआ णं
देवाणुप्पिआ ! तिमिसगुहाए दाहिणिक्खस्स दुवारस्स कवा-
डा एअस्स देवाणुप्पिआणं पिअं णिवेएणं, पिअं मे भवउ,
तए णं मे भरह राया सुसेणस्स सेणावइस्स अंतिए ए-
अमट्टं सोआ निमम्प इट्टुट्टचित्तमाणंदिए० जाव हिअए
सुसेणं सेणावइं सकारेइ, सम्माणेइ, सकारित्ता सम्पाणिता
कोट्टुविअपुरिसे सदावेइ, सदाविता एवं वयासी-खिप्पामेव
ओ देवाणुप्पिआ ! आभिसकं हत्थिरयणं पडिकपेइ, इय-
गयरइपर तहेव० जाव अंजणगिरिकूडसस्सिमं गयवरं खरव-
इं दुरुहे । (सूत्रम्-५३)

‘ तए णं से भरह राया अस्सया ’ इत्यादि, एतच्च निगद-
सिद्धं, सम्बन्धतन्त्रस्य युक्त्यर्थं संस्कारमात्रेण विधियते,
ततः स भरतो राजा अन्यथा कदाचित् सुवेणं सेनापतिं श-
ब्दयति-आकारयति, शब्दयित्वा चैवमवादीत्-गच्छ सि-
प्रमेव ओ देवानुप्रिय ! तमिन्नागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य
कपाटौ विघाटय-सम्बद्धौ विघाजय उद्घाटयेति यावत्,
ममेतामाहसिकां प्रत्यर्पय, ‘ तए णं ’ इत्यादि, अत्र भरता-
ऽऽज्ञाप्रतिश्रवणाऽऽदिकं मज्जनगृहप्रतिनिष्क्रमणान्तं प्राशब्द-
व्याख्येयं, नवरं यत्रैव तमिन्नागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वार-
स्य कपाटौ तत्रैव गमनाय प्रधारितवान्-गमनसङ्कल्पमक-
रोत् ‘ तए णं ’ इत्यादि, ततस्तमिन्नागुहागमनसङ्कल्पकरणा-
नन्तरं तस्य सुपेणस्य बहवो राजभ्वराऽऽदयो जनाः सुवेणं
सेनापतिं पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति, सर्वं चात्र भरतस्य अकरणा-
न्तिकीर्षोरिव वाक्यम्, एवं चेटीसूत्रमपि पूर्ववदेव, नवरं कि-
लक्षणाश्रयः-इति तेन-नयनाऽऽदिचेष्टयैव आस्तां कथनाऽऽ-
दिभिः चिन्तितं-प्रभुणा मनसि संकल्पितं यद्यप्यार्थितं तत्तत्
जानन्ति यास्ताः तथा निपुणकुशलाः-अत्यन्तकुशलाः तथा
विनीता-आज्ञाकारिण्यः अप्येकका बन्धनकमशहस्तगता
इत्यादि, ‘ तए णं ’ इत्यादि, ततस्तमिन्नागुहाभिमुखबलना-
नन्तरं स सुपेणः सेनापति सर्ववृद्धां सर्वयुक्त्या सर्वद्युत्या वा
यावन्निर्योपनादितेन यत्रैव तमिन्नागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वा-
रस्य कपाटौ तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च आलांके-दर्शनं
प्रमाणं करोति, तदनु सर्वे अकरन्तपूजायामिव वाक्यं, या-
वदन्ते पुनरपि कपाटयोः प्रणामं करोति, नमनीयवस्तुन उप-
खारे क्रियमाणे आदावस्ते च प्रणामस्य शिष्टव्यवहारौचित्यात्
प्रणामं कृत्वा च दण्डरत्नं परामृशति, अथाधसराऽऽगमं दण्ड-
रत्नस्वरूपं निरूपयन् कथां प्रवध्नाति-‘ तए णं ’ इत्यादि,
ततो-दण्डरत्नपरामर्शानन्तरं तदण्डरत्नं-दण्डेषु दण्डजानी-
येषु रत्नम्-उत्कृष्टम् अप्रतिहतं कश्चिदपि प्रतिघातमनापन्नं
दण्डनामकं रत्नं गृहीत्वा सप्ताष्टपदानि प्रत्यवध्वक्तं अप-
सर्पतीत्यनेन सम्बन्धः, अथ कीदृशं तदिष्याह-रत्नमय्यः
पञ्चलनिकाः-कस्तुरिकाकपा अत्रयथा यत्र तत्तथा, वज्ररत्न-
स्य यत्सारं-प्रधानद्रव्यं तस्मै तद्वलिकमित्यर्थः, घिसाशनं
सर्वशत्रुसेनानां, नरपतंः स्कन्धाधारं प्रस्ताधाद्गन्तुं प्रवृत्ते सति

गर्नाऽऽर्धानि प्राग्भारास्तपदानि प्राप्नुवत्, गिरयः-पर्वताः, अत्र विशेषणानभिधानेऽपि प्रस्तावाद् गिरिशब्देन क्षुद्रगिरयो प्राप्ताः, यं सञ्चरतः सैन्यस्य विघ्नकराः यात्रोन्मुखानां रात्रां न एवाच्छेद्याः, महागिरयस्तु तेषामपि संरक्षणीया एव, प्रपाता-गच्छजनस्त्रलनहेतवः पाषाणाः भृगवो वा तेषां समीकरणं समभागाऽऽपादकमित्यर्थः, शान्तिकरम्-उपद्रवा-वशामकं, ननु यद्युपद्रवावशामकं तर्हि सति वसुधैव कुटुम्बकम् इति सगरसुतानां उत्पन्नप्रभनागाधिपकृतोपद्रवो न कथमुपशम्येति ? । उच्यते-सांप्रक्रमापद्रवविद्रावण एव तस्य सामर्थ्यात्, अनुपक्रमापद्रवस्तु सर्वथाऽनपासनीय एव, अन्यथा विजयमाने वीरदेवे कुशियुक्ता तेजोलेख्या सुमत्प्रसर्वाभूतो अमगारो कथं भस्मतां निनाय ? । अत एवावश्यं भाविनो भावा महानुभावैरपि नापनेतुं शक्या इति, शुभकरं-कल्याणकरं हिनकरम्-उकैरेव गुणैरुपकारि-राहः-चक्रवर्तिनो इत्येति न मनोरथपूर्कं गुहाकपाटोद्घा-टनाऽऽदिकार्यकरणसमर्थत्वात् दिव्यं यत्सहस्राधिष्ठितमि-त्यर्थः, अत्र सेनापतेः सप्ताऽऽपदाऽपसरणं प्रजिहीर्षोर्गजस्येव दृढप्रहारदानायाधिकप्रहारकरणार्थमिति, प्रत्यवप्यकणाद्-नु किं चक्रे इत्याह- 'पञ्चोत्कृष्टा' इत्यादि, प्रत्यवप्य-क्य च तमिस्त्रागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ द-एहरत्नेन महता महता शब्देन त्रिकृतः-त्रीन् वारान् आ-कुटुषति-ताडयति, अत्र इत्थंभावे तृतीया, यथा महान् शब्द उत्पद्यते तथाप्रकारेण ताडयतीत्यर्थः, अत्र गुहाक-पाटोद्घाटनसमये द्वादशयोजनावधिलेनानीरत्नतुरगापसर-णप्रकारस्तु आवश्यकटिप्पणके निराकृतोऽस्ति, यथा-"य-श्चात्र द्वादश योजनानि तुरगाऽऽकूटः सेनापतिः शीघ्रमपसर-ती" इत्यादिप्रवादः सोऽनागामिक इव लक्ष्यते, क्वचिदप्य-नुपलभ्यमानत्वादिति, ततः किं जानामित्याह-"तए णं" इत्यादि, ततः-ताडनादनु तमिस्त्रागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ सुषेणसेनापतिना दएहरत्नेन महता महता शब्देनाऽऽकुटितौ सन्तौ महता महता शब्देन दीर्घतरनिना-दिनः क्रीडस्येव बहुव्यापित्वाद् बहुनुनादित्वाच्च य आ-रवः-शब्दस्तं कुर्वीषौ 'सरसरस्स सि' अनुकरणशब्दस्तेन तादृशं शब्दं कुर्वीषौ कपाटावित्यर्थः, स्वके स्वके स्व-कीये स्वकीये स्थानेऽवष्टम्भभूततोडुककूपे यत्राऽऽगताय-जलतया तिष्ठत इति ते यत्तत् प्रत्यवाप्यकृषातां-प्रत्य-पससर्पणुः, 'तए णं' इत्यादि, इदं च सूत्रमावश्यकचू-र्णौ वर्द्धमानमृत्कृताऽऽविचरित्रे च न दृश्यते, ततोऽ-नन्तरपूर्वसूत्र एव कपाटोद्घाटनमभिहितं, यदि चेत्तत्सूत्राऽ-दर्शानुसारेणैवं सूत्रमवश्यं व्याख्येयं तदा पूर्वसूत्रे "सगाइ स-गाइ ठागाइ" इत्यत्राऽऽर्षत्वात् पञ्चमी व्याख्येया, तेन स्व-काभ्यां स्वकाभ्यां स्थानाभ्यां कपाटद्वयसंमीलनाऽऽपदाभ्यां प्रत्यवस्तुताविति-किञ्चिद्विकसितावित्यर्थः, तेन विघाटना-र्थकमिदं न पुनरुक्तमिति, ततः-कपाटप्रत्यपसर्पणादनु स सुषेणः सेनापतिः तमिस्त्रागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटयति-उद्घाटयति, ततः किं कृतमित्याह- 'विहाडेत्ता' इत्यादि, प्रायः प्राग् व्याख्यानाथं, नवरं वि-घाटितौ देवानुमियाः । तमिस्त्रागुहाया दाक्षिणात्यस्य द्वा-रस्य कपाटौ एतदेवानुमियाणां भियं निवेदयामः, अत्र

निवेदकस्य सेनानीरत्नस्यैकत्वात् क्रियायाम् एकवचनस्यौ-चित्ये यन्निवेदयाम इत्यत्र बहुवचनं तत्सपरिकरस्याप्या-त्मनो निवेदकस्यैक्यपर्याये तच्च बहुनामेकवाक्यन्येन प्र-त्ययात्पादनार्थम्, एतत् प्रियम्-इष्टम् (भे)-भवतां भवतु, ततो भरतः किं चक्रे इत्याह-"तए णं" इत्यादि, व्यक्तम् ।

गजाऽऽकूटः सन् यन्नुपनिषत्कं तदाह-

तए णं से भरहे राया मणिरयणं पराधुमइ, तोतं चउ-रंगुलपमाणमित्तं च अणुगं तंसिअं छलंसं अणोवमजुइ दिव्वं मणिरयणपीममं वेरुलिअं सव्वभूअकंसं जेण य मुद्धागएणं दुक्खं ण किंवि ०जाव इवइ, आरोगे अ स-व्वकालं तेरिच्छिअदेवमाणुसकया य उवमगा सव्वे ण करेति तस्स दुक्खं, मंगायेऽवि असन्धवज्झां होइ शरो मणिवं धरेतो ठिअजोव्वणकंसअवड्ढिअणहो इवइ अ सव्वभयविप्पमुक्को, तं मणिरयणं गहाय से एरवइ द-त्थिरयणस्स दाहिणिस्सए कुंभीए णिक्खिवइ, तए णं मे भरहावि वेरुइ हागंयए सुकपरइअवच्छं ०जाव अमर-वइससिभाए इदीए पहियकिणी मणिरयणकउज्जोए चक-रयणदेसिअमगे अणेरारायमहस्साणुआयमगे महया उ-किट्ठीमहायवोलकलकलरवेणं ममुदरवभूअं पिव करेमाणे करेमाणे जेणव तिमिसमुहाए दाहिणिस्स दुवारे तेणव उवा-गच्छइ, उवागच्छिता तिमिसगुं दाहिणिस्सं दुवारंणं अइइ ससि व्व मेहंधयारनिवहं । तए णं से भरहे राया छलं दुवालसंसिअं अट्टकप्पिअं अहिगरणिसंठिअं अट्ट-सांधप्पिअं कागणिरयणं पराधुमइ सि । तए णं तं चउरंमु-लपमाणमित्तं अट्टसुवणं च विसहरणं अउलं चउ-रंसंठाणंमंठिअं समतलं माणुम्माणनोणा जतो लोणे च रंति सव्वजणपप्पवगा, ण इव चंदो ण इव तत्थ सरे ण इव अग्गी ण इव तत्थ मणियो तिमिरं शांसंति अं-धयार जत्थ तयं दिव्वं भावजुअ दुवालसजोअणाइ त-स्स लेसाउ विवदंति तिमिरिणगरपडिसेहिआओ, रंति च सव्वकालं खंभावारे करेइ आलोअं दिवमभूअं जस्स प-भावेण चक्रवटी, तिमिसगुं अतीति सेप्पसहिए अभि-जेत्तुं वितिअमदुभरहं रायवरे कागणिं गहाय तिमिसगु-हाए पुरच्छिमिप्पवच्छिमिप्पेसुं कदएसुं ओअणंतरि-आइ पंचधणुसयविकलंभाइ जोअणुओअकराइ चकणेमी-संठिमाइ चंदमंढसपडिणिकासाइ एगूणवणं मंढलाइ आ-लिहमाणे आलिहमाणे अणुप्पविसइ, तए णं सा तिमि-सगुहा भरहेणं रप्पा तर्हि जोअणंतरिणहिं ०जाव जोअणु-जोअकराहिं एगूणपप्पाए मंढेहिं आलिहिजमाणेहिं आलिहिजमाणेहिं खिप्पामेव अलोगभूमा उज्जोअभूमा दिवमभूमा जाया यावि होत्था । (सूत्रम्--५४)

'तए णं से भरहे राया मणिरयणं' इत्यादि, ततः स भरतो राजा मणिरत्नं परामृशति, किंविशिष्टम् इत्याह—'तानं' इति सम्प्रदायगम्यं चतुरङ्गुलप्रमाणा मात्रा दैर्घ्येण यस्य तत्तथा, चशब्दात् इगुल्लपृथुलमिति प्राणां, यदाह—'च तुरंगुलो दुअंगुलपिडुलो अ मणी' इति, अनर्धितम्-अमूर्त्यं न केनापि तस्यार्थः कर्तुं शक्यते इत्यर्थः, तिस्रोऽस्यः—कांटयो यत्र तत्तथा, ईदश सत् पडस्स—पट्कोटिकं तान्केऽपि प्रायो वैदूर्यस्य मृदङ्गाऽऽकरत्येन प्रसिद्धत्वा-मध्ये उन्नतवृत्तत्वेनान्तरितस्य सहजसिद्धस्योभयान्तर्वर्ति-नोऽस्त्रियस्य सत्वात् । अत्राऽऽह—पडस्समित्यनेनैव सिद्धे इयपडस्समिति किमर्थम् ? उच्यते—उभयोरन्तर्यानिस्तर-कांटिपट्टकभवेनेनापि पडस्सना सम्भवति तत्तत्तद्व्यवच्छे-दार्थे इयं सत् पडस्समित्युक्त, तथा अनुपमच्युति दिव्यं मणिरत्नेषु पूर्वोक्तेषु पतिसमं सर्वोत्कृष्टत्वात्, वैदूर्यं वैदू-र्यजातीयमित्यर्थः, सर्वेषां भूतानां कान्तं काम्यम्, इदमेव गुणाभिरकथनेन वर्णयन्नाह—'जेण य मुज्जागण्णं' इ-त्यादि, येन मूर्द्धगतेन—शिरोधृतन हेतुभूतेन न किञ्चिद् दुः-खं जायते आरोग्यं च सर्वकालं भवति, तिर्यक्द्वयमनु-प्यकृताः, चशब्दस्य व्यवहितसम्बन्धादुपसर्गाच्च, सर्वे न कु-र्वन्ति तस्य दुःखं, सन्नामेऽपि च—बहुविराधिसमरे आ-स्तामहपविराधिसमरे अशस्सवधः, अत्र न शस्सवधोऽशस्सवध्य इति नञ्समासां वा 'अः स्वल्पार्थेभ्यमांश-ऽपि' इत्यनेकार्थवचनात् अ इति पृथगेव नञ्समानार्थनि-पातो वा हेयस्तेन न शस्सवधो भवति, नरो मणिवरं धरन् स्थितं वितम्बरभायमप्राप्तं याचनं यस्य स तथा, स्थायियौवन इत्यर्थः, केशैः सहावस्थिता—अवच्छिन्नवो न-त्वा यस्य स तथा पश्चात् पदद्वयस्य कर्मधारयः, भ-वति च सर्वभयविप्रमुक्तः, 'अत्र सर्वं भाजनस्थं जलं पी-तम्' इत्यादिविषय एकदेशेऽपि सर्वशब्दप्रयोगस्य सुप्रसिद्ध-त्वादेवमनुष्याऽऽदिप्रतिपक्षोक्तं भयमिह भयम्, अन्यथाऽऽहो काऽऽदिभयानि महतामेव भवेयुरिति, अर्थेनद् गृहीत्वा नृप-तिर्यक्चकार तदाह—'तं मणिं ति' तन्मणिरत्नं गृही-त्वा स नरपतिर्भरतो हस्तिरत्नस्य दाक्षिणात्ये कुम्भे नि-क्षिपति—निबध्नाति, 'कुम्भीए' इत्यत्र स्त्रीत्वं प्राकृतत्वा-त्, 'तए णं' इत्यादि, ततः स भरताधिपो नरेन्द्रो हा-रावन्तुनेभ्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्वत् मणिरत्नकृतोद्यो-तश्चक्ररत्नदेशितमार्गो यावत् समुद्रस्वभूतामिव गुहामि-ति गम्यं कुर्वन् कुर्वन् यत्नैव तमिस्रागुहाया दाक्षिणात्यं द्वारं तत्त्वोपागच्छति, उपागत्य च तमिस्रागुहा दाक्षिणात्येन द्वारेणात्येति—प्रविशति, शशीव मेघान्धकारनिबद्धम् । प्रवे-शादन्तरं यत्कृत्यं तदाह—'तए णं' इत्यादि, ततः भरतो राजा काकणीरत्नं परामृशतीत्युत्तरेण सम्बन्धः, कि-ंविशिष्टमित्याह—चत्वारि चतसृषु दिक्षु द्वे तूर्ध्वमधश्चेत्येवं षट्सङ्ख्याकानि तलानि यत्र तत्तथा, तानि खाल मध्य-स्तरद्वाराणि यैर्भूमावविषमतया तिष्ठन्तीति, द्वादश अथ उपरि तिर्यक् चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकं चतसृणामधीणां भावात् अध्वयः—कोटयां यत्र तत्तथा, कर्णिकाः—कोणाः यत्र अभिन्नयं मिलति तेषां बाध उपरि प्रत्येकं चतुर्णां स-ञ्जावाद्दृक्कर्णिकम्, अधिकरणिः—सुवर्णकारोपकरणं तद्वत्

संस्थितं—संस्थानं यस्य तत्तथा, तत्सदृशाऽऽकारं समचतुर-स्रत्वात्, आकृतिस्यरूपं निरूप्यास्य तौल्यमानमाह—अष्ट-सुवर्णा मानमस्येत्यष्टौवर्णिकं, तत्र सुवर्णमानमिदं—च-त्वारि मधुरत्नफलान्येकः श्वेतसर्वपः, षोडश श्वेतसर्वपा एकं धान्यमावफलम्, द्वे धान्यमावफले एका गुञ्जा, पञ्च गु-ञ्जा एकः कर्ममापकः, षोडश कर्ममापकाः एकः सुवर्ण इति, एतादृशैरष्टभिः सुवर्णैः काकणीरत्नं निष्पद्यते इति, अत्र च-धिकारे—'एतानि च मधुरत्नफलाऽधीनि भरतचक्रवर्ति-कालसम्भवीत्येव गृह्यन्ते, अन्यथा कालभेदेन तद्वैषम्यसम्भ-वे काकणीरत्नं सर्वचक्रिणां तुल्यं न स्यात्, तुल्यं चेद्व्यते त-त्,' इत्येतस्मादनुयोगद्वारवृत्तिवचनात् एतद्देशीयादेव स्था-नाङ्गवृत्तिवचनात्, 'चउरगुला मणी पुण, तस्सऽज्जं जेव-होइ विच्छिन्नो । चउरगुलपमाणा, सुवस्सवरकागणी नेया' ॥१॥ इहाङ्गुलं—प्रमाणङ्गुलमवगन्तव्यं, 'सर्वचक्रवर्तिनाम-पि काकण्यादिरत्नानां तुल्यप्रमाणत्वादिनि' मलयगिरि-कृतवृहत्संग्रहणीवृहत्सिद्धवचनाच्च कथनास्य प्रमाणाङ्गु-लनिष्पन्नत्वं, केचिच्च—'एगमेगस्स णं रत्तो चाउरंतच-क्रवर्हिणो अट्टसोवरिणए कागणिरयणे कुल्ले दुवालसंसि-ए अट्टकणिणए अहिगरणिसंठाणसंठिए एणुसे, एगमेगा-कोडी उस्सेहंगुलविकलंभा तं समणस्स भगवन्नां महा-वीरस्स अजंगुलं' इत्यनुयोगद्वारसूत्रबलादुत्सेधाङ्गुलानि षड्वर्णं, केऽपि च एतानि संतकेन्द्रियरत्नानि सर्वचक्रव-र्तिनामात्माङ्गुलेन ज्ञेयानि, शेषाणि तु सप्त पञ्चेन्द्रियरत्नानि तत्कालीनपुरुषोचितमानानीति प्रवचनसरोद्वारवृत्तिवला-दात्माङ्गुलनिष्पन्नत्वमाहुः, अत्र च पक्षत्रये तद्व्यतिर्ययः सर्वविधेयः, अत्र तु बहु वक्तव्यं तत्तु प्रपञ्चगौरवमि-या नोच्यते इति । अस्य परामर्शानन्तरं यच्चक्रे तदाह—'तए णं' इत्यादि, ततः—परामर्शानन्तरं तत्काकणीरत्नं राजवरो गृहीत्वा यावदेकोनपञ्चाशतं अट्टलान्यालिखन्ना-लिखन् अनुप्रविशतीत्युत्तरेण सम्बन्धः, कथम्भूतमित्याह—चतुरङ्गुलप्रमाणमात्रम्, अस्त्यैका अभिचतुरङ्गुलप्रमाण-विष्कम्भा द्वादशाप्यध्वयः प्रत्येकं चतुरङ्गुलप्रमाणा भवन्ती-त्यर्थः, अस्य समचतुरस्रत्वादायामो विष्कम्भश्च प्र-त्येकं चतुरङ्गुलप्रमाण इत्युक्तं भवति, यैराश्रिकूर्वा-कृता आयामं प्रतिपद्यते सैव तिर्यग्यवस्थापिता वि-ष्कम्भभाण भवतीत्यायामविष्कम्भयोरेकतरनिर्णयेऽप्यपर-निर्णयः स्यादेवेति सूत्रे विष्कम्भस्यैव ग्रहणं, तद्ग्रहण-चाऽऽयामोऽपि गृहीत एव, समचतुरस्रत्वात्तस्येति, तद्वं स-र्वतश्चतुरङ्गुलप्रमाणमिदं सिद्धं यत् 'तस्स णं एगमेगा-कोडी उस्सेहंगुलविकलंभा तं च समणस्स भगवन्नां म-हावीरस्स अजंगुलं,' इत्यनुयोगद्वारसूत्रे उक्तं तन्मतान्तर-मवसेयं, तथाऽष्टभिः सुवर्णैर्निष्पन्नमष्टसुवर्णम्, अष्टसु-वर्णमूलद्रव्येण निष्पन्नमित्यर्थः, अकारां विशेषणसमुच्चये सर्वत्र, तथा विषं जङ्गमाऽऽदिभेदभिन्नं तस्य हरणं, स्व-र्णाष्टगुणानां मध्ये विषहरणस्य प्रसिद्धत्वात्, अस्य च तथाविधस्वर्णमयत्वादिति, अतुलं—तुलारहितमनन्य-सदृशमित्यर्थः, चतुरस्रसंस्थानसंस्थितमिति तु वि-विशेषणं पूर्वोक्ताधिकरणद्वष्टान्तेन भाव्यमिति, ननु अधि-करणद्वष्टान्ते भाव्यमाने नास्य पूर्वोक्ता चतुरङ्गुलतापपद्यत

अधिकरणैरधः सङ्कुचितत्वेन विषमचतुरस्रत्वादित्याह—स-
मतलमिति, समानि न भूनाऽधिकानि तलानि षडपि यस्य
तत्तथा, अथैतदेव यच्छब्दगमितवाक्यद्वारा विशिनष्टि-यतः
काकणीरत्नात् मानोभमान (प्रमाण) योगाः—एते मानविशे-
षव्यवहारा लोके खरन्ति; प्रवर्तन्ते इत्यर्थः, तत्र मानं धान्य-
मानं सेतिकाकुडवाऽऽदि, रसमानं चतुःषष्टिकाऽऽदि, उन्मानं
कर्षपलाऽऽदि खण्डगुडाऽऽदिद्वयमानहेतुः उपलक्षणात् सु-
वर्णाऽऽदिमानहेतुः प्रतिमानमपि ग्राह्यं गुञ्जाऽऽदि, किं-
विशिष्टास्ते व्यवहाराः ?—सर्वजनानाम्—अधमणोत्तम-
णानां प्रज्ञापकाः, मेयद्रव्याणामियत्नानिर्णायकाः, अयमा-
शयः—यथा सम्प्रति आसजनकृतनिर्णयाङ्गं कुडवाऽऽदिमा-
नं जनप्रत्यायकं व्यवहारप्रवर्तकं च भवति तद्वच्चक्रवर्ति-
काले कारणकपुरुषैः काकणीरत्नाङ्कितं तत्तादृशं भवेदि-
त्यर्थः, यच्छब्दगमैर्नैव वाक्येन माहात्म्यान्तरमाह—नापि
चन्द्रः तत्र तिमिरं नाशयतीति योजनीयं, न वा सूर्यः—
अत्र इवाक्यालङ्कारे, एवं सर्वत्र, नवाऽग्निर्दीपाऽऽदिगतः न
वा मणयस्तत्र तिमिरं नाशयन्ति; प्रकाशं कर्तुमलम्भूष्ण-
व इत्यर्थः, यत्रान्धकारे अन्धकारयुक्तत्वेनाभेदापचारात्
अन्धकारमत्रास्तीति अत्राऽऽदिस्वादप्रत्ययविधानाद्वा अन्ध-
कारवति गिरिगुहाऽऽदौ तद्वत्—काकणीरत्नं दिव्यं—प्रभावयुक्तं
तिमिरं नाशयति, अथ यदीदं प्रकाशयति नवा कियत्
क्षेत्रं प्रकाशयतीत्याह—द्वादश योजनानि तस्य लक्ष्याः—प्र-
भा विवर्द्धन्ते, अमन्दाः सत्यः प्रकाशयन्तीत्यर्थः, किंविशि-
ष्टा लक्ष्याः ?—तिमिरनिकरप्रतिवेधिकास्तमिक्षाऽऽदिगुहायाः
पूर्वापरतो द्वादशयोजनविस्तारयोस्तासां प्रसरणात् 'रन्ति
च ति' प्रथमान्तयच्छब्दाध्याहारादर्थवशाद्विभक्तिपरिमाणा-
च्च यद्वर्तनं राशौ 'चो' वाक्यान्तराऽऽरम्भार्थः सर्वकालं स्क-
न्धावरे दिवसतदृशं, यथा दिवसे आलोकस्तथा राजाव-
पीत्यर्थः, आलोकं करोति, यस्य प्रभावेण चक्रवर्ती त-
मिक्षां गुहाम् अत्येति—प्रविशति सैम्यसहितो द्वितीयमर्द्धभ-
रतमभिजेतुम् उत्तरभरतं वशीकर्तुमित्यर्थः, चात्रान्तरा-
यच्छब्दगमितवाक्यावतारेण वाक्यान्तरप्रवेशो नाम सूत्र-
दृष्टमिति वाच्यम्, आर्षत्वात् तस्यादुष्टत्वेन शिष्टव्यवहारा-
त्, यथा आर्षं छन्दस्सु वर्णाऽऽद्याधिक्याऽऽदावपि न छन्दो-
भ्रष्टत्वशेषो, महापुरुषोपह्वत्वेनार्च्यत्वात्, तथैव शिष्टव्यव-
हारात्, राजवरो—भरतः 'काण्णि ति' पदैकदेशे पदस-
मुदायोपचारात् काकणीरत्नं गृहीत्वा—लात्वा तमिक्षागुहा-
या पौरस्त्यपाञ्चात्ययोः कटकयोः—भिषयोः प्राकृतत्वाद्-
द्विवचने बहुवचनं, योजनान्तरितानि प्रमाणाङ्गुल-
निष्पन्नयोजनमपांतरालं मुक्त्वा कृतानीत्यर्थः, अवगाह-
नापेक्षयोत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नपञ्चधनुःशतमानविष्कम्भाणि, वृ-
त्तत्वाद् विष्कम्भग्रहणेनाऽऽयामोऽपि तावान्नेषावगन्तव्यः, उ-
त्सेधाङ्गुलप्रदीयमाणावगाहनाकेन चक्रिणा हस्तात्तरकाक-
णीरत्नेन क्रियमाणस्यामण्डलानामर्थं च मण्डलावगाहाः
स्वस्वप्रकाशयोजनमध्ये एव गण्यन्ते, अन्यथा ४६ मण्डला-
नामवगाहे पिरर्द्धीक्रियमाणे गुहाभित्योरामाय उक्तप्रमा-
णाधिकप्रमाणः प्रसज्येनेति, अत्र एव च योजनीयतक-
राणि—योजनमात्रज्ञप्रकाशकानि, यावन्मण्डलान्तरालं ता-

वन्मण्डलप्रकाशं गुहाभित्तितन्त्रमित्यर्थः, चक्रस्य नेमिः—परि-
धिस्तरसंस्थानानि वृत्तानीत्यर्थः तथा चन्द्रमण्डलस्य प्रति-
निकाशानि—भास्वरत्वेन सदृशानि, एकोनपञ्चाशतं मण्डला-
नि वृत्तादिरण्यरेखाकृपाणि, काकणीरत्नस्य सुवर्णमयत्वात्,
आलोक्यन् २ विष्यस्यन् २ अनुप्रविशन्ति गुहामिति प्रकरणा-
द् द्वयं, वीप्सावचनमाभीक्ष्यद्योतनार्थं, मण्डलाऽऽलिखनक्र-
मध्यायं—गुहायां प्रविशन् भरतः पाञ्चात्यपाञ्चजनप्रकाशकर-
णाय दक्षिणद्वारं पूर्वदिक्पाटे प्रथमं योजनं मुक्त्वा प्रथमं म-
ण्डलमालिखति ततो गोमूत्रिकान्यायेनोत्तरतः पश्चिमदिक्पा-
टतोडुके तृतीययोजनाऽऽदौ द्वितीयमण्डलमालिखति, ततस्ते-
नैव न्यायेन पूर्वदिक्पाटतोडुके चतुर्थयोजनाऽऽदौ तृतीयं, ततः
पश्चिमदिग्भिस्तौ पञ्चमयोजनाऽऽदौ चतुर्थं, ततः पूर्वदिग्भिस्तौ
षष्ठयोजनादौ पञ्चमं, ततः पश्चिमदिग्भिस्तौ सप्तमयोजनाऽऽदौ
षष्ठं, ततः पूर्वदिग्भिस्तौ अष्टमयोजनादौ सप्तमम्, एवं तावद् वा-
च्यं यावदष्टचत्वारिंशत्सप्तमसप्तद्विंशत्सप्तपश्चिमदिक्पाटे
प्रथमयोजनाऽऽदौ एकोनपञ्चाशत्तमं चात्तरदिग्द्वारसत्कपूर्व-
दिक्पाटे द्वितीययोजनाऽऽदावालिखति, एवमेकस्यां भिस्तौ
पञ्चविंशतिरपरस्यां चतुर्विंशतिरित्येकोनपञ्चाशन्मण्डलानि
भवन्ति, एतानि च किल गुहायां तिर्यग् द्वादश योज-
नानि प्रकाशयन्ति, ऊर्ध्वाधोभावेन चाष्टौ योजनानि, गु-
हाया विस्तराच्चत्वस्य च क्रमेण एतावत् एव भावात्,
अतः पृष्ठतश्च योजनं प्रकाशयन्तीति, ननु गोमूत्रिकाविर-
चनक्रमेण मण्डलाऽऽलिखने कथमेवां योजनान्तरित्वं ? यद्ये-
काभिस्तगन्मण्डलापेक्षया तर्हि योजनद्वयान्तरितरत्नमप्येन,
अन्यथा द्वितीयमण्डलस्यैकभित्तिगतत्वप्रसङ्गः, तथा च सति
गोमूत्रिकाभङ्गः, अन्यभित्तिगतमण्डलापेक्षया तु तिर्यक् सा-
धिकद्वादशयोजनान्तरितत्वमिति, उच्यते—पूर्वभिस्तौ प्रथमं
मण्डलमालिखति, ततस्तरसमुत्तमप्रदेशापेक्षया योजनान्तिक्रमे
द्वितीयमण्डलमालिखति, ततस्तरसमुत्तमप्रदेशापेक्षया योजना-
तिक्रमे पूर्वभिस्तौ तृतीयमण्डलमालिखतीत्यादिक्रमेण मण्ड-
लकरणात् गोमूत्रिकाऽऽकारत्वं योजनान्तरित्वं च व्य-
क्रमेवेति सर्वं सुस्थम्, अथ पञ्चाशद्योजनाऽऽया-
मायां गुहायामेकोनपञ्चाशता मण्डलैर्यत्प्रकाशकरणमुक्तमि-
त्यस्यार्थस्य सुखावबोधाय संक्षेपेण मण्डलपञ्चकस्य स्था-
पना दर्शयते, यथा—
१ । १ । १ । १ । १ । एवं षट्कोष्ठक-
परिकल्पितषड्योजनक्षेत्रे एकस्मिन् पक्षे त्रीणि अन्यत्र तु
द्वे इत्युभयमीलने पञ्च मण्डलानि भवन्ति, एवमेनेन गो-
मूत्रिकामण्डलकविरचनक्रमेण पञ्चाशद्योजनायामाऽऽयां गु-
हायामेकोनपञ्चाशतांऽपि मण्डलकानां स्थापना स्वयं के-
येति, अन्ये तु पूर्वदिक्पाटे आदौ योजनं मुक्त्वा प्रथ-
मं मण्डलं करोति, ततः पश्चिमदिक्पाटे तत्समुत्तमं
द्वितीयं, ततः पूर्वदिक्पाटगतप्रथममण्डलादुत्तरतो यो-
जनं मुक्त्वा पूर्वदिक्पाटतोडुके तृतीयं, ततः पश्चिमदि-
क्पाटतोडुके तत्समुत्तमं चतुर्थम्, ततः पूर्वदिक्पाट-
तोडुके तृतीयामण्डलाद्योजनं मुक्त्वा पञ्चमं, ततस्तरसमुत्तमं
पश्चिमदिक्पाटतोडुके षष्ठं, पुनस्तावत्तयान्तरालेन पूर्वदि-
ग्भिस्तौ सप्तमं, ततस्तरसमुत्तमं पश्चिमदिग्भिस्तौ अष्टमं, ततः
पूर्वदिग्भिस्तौ सप्तमामण्डलाद्योजनान्तरे नवमं, ततः पश्चि-

मभिसौ अष्टमात् तावन्तैवांतरालेन दशममित्येवं पूर्वमभिसौ पश्चिममभिसौ च मण्डलाभ्यामिच्छंस्तावद् गच्छति यावच्चरममष्टनवतितमं मण्डलमुत्तरद्वारकटकपश्चिमदिक्कपाटे, एवं कै-
कैकस्यां भित्तिवेकोनपञ्चाशत् मण्डलानि उभयमीलने चाष्ट-
नवतिरिति, अत्र चोभयोः पक्षयोर्मध्ये आद्यः आद्यश्चकवृह-
द्वृत्तिटिप्पनकप्रवचनसारोद्धारवृत्तवृत्त्यादावुक्तो द्वितीयस्तु
मलयगिरिकृतलेखविचारवृत्त्यादाविति । अथ प्रकृतं प्रस्तूय-
ते— 'तए शं' इत्यादि, ततो-मण्डलालिखनानन्तरं सा त-
मिस्त्रागुहा भरतेन राज्ञा तैर्योजनान्तरितैर्यावद्योजनाद्योत-
कैरेकोनपञ्चाशता मण्डलैरालिख्यमानैः क्षिप्रमेवालोक-
सौरप्रकाशं भूता—प्राप्ता, एवमुद्योतं-चाग्रप्रकाशं भूता, किं
बहुना ? दिवसभूता-दिनसदृशी जाता चाप्यभवत्, चः
समुच्चये, अपिः सम्भावनायां, तेन जेयं गुहा मण्डलप्रकाश-
पूर्णा किन्तु सम्भाव्यते आलोकभूता, एवममेतन्नपश्यम-
पि, कचिद् 'दिवसभूता' इत्यस्य स्थाने 'दीवसयभूता' इति
पाठस्तत्र दीपयतानि भूतेति व्याख्येयम् ।

अद्यान्तर्गुहं वर्त्तमानयोः परपारं जिगमिषूणां प्रतिबन्धकभू-
तयोऽम्भगनानिमग्नानामेकमयोः स्वरूपम् (जं०) 'उम्भग
जला शब्दे' द्वितीयभागे ८४४ पृष्ठं दर्शितम् ।) अथ
पुरवगादे नद्यां विबुध्य भरतां यच्चकार तदाह-

तए शं से भरहे राया चक्रयणदे सिममगे अणेगराय०
महया उकिट्टसीहणाय० जाव करेमाणे करेमाणे सिंधूए महा-
णईए पुरच्छिमिल्ले शं कूडे शं जेणेव उम्भगजला महाणई
तेणेव उवागच्छइ. उवागच्छिता बद्धइरणं सहावेइ, सदा
वेत्ता एवं बयासी-खिप्पामेव भो देवाणुपिआ ! उम्भगणि-
मग्नजलासु महाणईसु अणेगखंभसयससिबिद्धे अयलमकं
अमेजकवणं सालंबणबाहाए सम्बरयणामए सुहसंकमे करे-
हि, करेत्ता मम एअमाणत्तिअं खिप्पामेव पच्चपिण्णाहि, तए
शं से बद्धइरणं भरहेणं रणा एवं वुत्ते समाणे इट्ठुट्ठचित्तमा-
णंदिए० जाव विण्णएणं पडिसुणेइ, पडिसुणिच्चा खिप्पामेव
उम्भगणिमग्नजलासु महाणईसु अणेगखंभसयससिबिद्धे
० जाव सुहसंकमे करेइ, करिच्चा जेणेव भरहे राया तंणेव
उवागच्छइ, उवागच्छिता० जाव एअमाणत्तिअं पच्चपिण्णा-
इ, तए शं से भरहे राया सखंधावारवले उम्भगणिमग्नज-
लाओ महाणईओ तेहि अणेगखंभसयससिबिद्धेहि ० जाव
सुहसंकमेहि उत्तरइ, तए शं तीसे तिमिस्सगुहाए उत्तरिण्ण-
स्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया महया कौचारवं क-
रेमाणा सरसरस्सगाई सरसरस्सगाई ठाणाई पचोस-
कित्था । (सूत्रम्-५५)

'तए शं' इत्यादि, ततः स भरतो राजा चक्ररत्नदेशि-
तमार्गः । 'अणेगराय' इत्यादि सूत्रं व्याख्या अ प्राग्वत्, सि-
म्भवा महानद्याः पौरस्त्ये कूले-पूर्वतटे उभयत्रापि शंशब्दो
वाक्यालङ्कारः, अयमर्थः तमिस्त्राया अथो बह्वन्ती सिन्धु
३६३

स्तमिस्त्रापूर्वकटकमवधीकृत्येवेति, उम्भगनाऽपि पूर्वकटका-
खिगताऽस्तीत्युभयोरकस्थानतासूचनार्थकमिदं सूत्रं, पश्च-
मोम्भगजला महानदी तत्रैवापागच्छति, उपागत्य च यक्षकि-
रत्नं शब्दयति शब्दयित्वा वैषम्यवादीदिनि । यद्वादीत् तदा-
ह- 'खिप्पामेव सि' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! उम्भगनि-
मग्नजलयामेहानद्याः अनेकानि स्नग्मशतानि तेषु सखि-
विष्टौ-सुसंस्थितौ अत्र एवाखली महाबलाऽऽक्रान्तत्वेऽपि न
स्वस्थानाच्छलतः अकम्पौ-ददौ 'सकम्पसेतुबन्धे तु ति-
तीर्णुणां सशङ्कं चलनं स्यादिति दृढतरनिर्माणवित्यर्थः,
अथवा-अखली-गिरिस्तद्वत् अकम्पौ, मकारोऽलाक्षणि-
कः, अमेयकवचाशिवामेयकवचौ अमेयसन्नाहाविति, ज-
लाऽऽदिभ्यां न भेदं यात इत्यर्थः । नन्वनन्तरोक्तावशेषणाभ्या-
मुत्तरतां तदुपरि पातशङ्का न स्यात्तथापि उभयपार्श्वयोर्ज-
लपातशङ्का नापनीता भवतीत्याह-साऽऽलम्बने उपरि गच्छ-
तामयलम्बनभूतेन दृढतरभित्तकणेनाऽऽलम्बनेन सहिते बा-
हे-उभयपार्श्वौ ययोस्तौ तथा, सर्वाऽऽत्मना रत्नमयौ आ-
दिदेवचरित्रप्रवचनसारोद्धारवृत्तयोस्तु क्रमेण पाषाणमयकाष्ठ-
मयौ तावुक्तौ स्त इति, तथा सुखेन संक्रमः-पादविक्षेपो
यत्र तौ तथा, ईदृशौ संक्रमौ-सत् कुरुष्व कृत्वा च
मामेतामाह्नतिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयेति । अथ स किं
चकारेत्याह-'तए शं' इत्यादि, अनुवादसूत्रत्वात्
सर्वं प्राग्वत्, ननु उम्भगजला जलस्याम्भजकस्वस्वभाव-
त्वेन कथं तत्र संक्रमार्थकशिलास्नग्भाऽऽदिभ्यासः सुस्थितौ
भवति ? स च दीर्घपट्टशालाकारो न च जलोपरिकाष्ठा-
ऽऽदिभ्यः सम्भवति, तस्यासारत्वेन भारासदत्त्वात्, उच्य-
ते-वर्द्धकिरत्नकृतत्वेन दिव्यशक्तेरचित्यशक्तिकत्वात्, अ-
नेन चाऽऽचक्रिराज्यपरिसमाप्तः सर्वोऽपि लोक उत्तरति, गु-
हा च तावन्तं कालमपावृतेवाऽऽस्ते मण्डलान्यपि तथैव ति-
ष्ठन्ति, उपरते तु अक्षिणि सर्वमुपरत इति प्रवचनसा-
रोद्धारवृत्तेरभिप्रायः, त्रिपटीयाजितचरित्रे तु—"उद्धाटि-
तं गुहाद्वारं, गुहास्तर्मण्डलानि च । तावन्तान्यपि तिष्ठन्ति,
यावज्जीवति चक्रधृत् ॥ १ ॥ " इत्युक्तमस्ति । 'तए शं'
इत्यादि, ततः स भरतो राजा स्कन्धावाररूपवत्सहित-
स्ताभ्यां संक्रान्त्या उम्भगनिमग्नजले महानद्यौ उत्तरति
परपारं गच्छति, एवं उत्तरतो गच्छति राजराजे उत्तर-
द्वारे यज्जातं तदाह-'तए शं' इत्यादि, ततो-नवतिक्र-
मणानन्तरं तस्यास्तमिस्त्रागुहाया उत्तराहस्य द्वारस्य क-
पाटी स्वयमेव सेनानीदण्डेनाऽऽघातमन्तरेणेत्यर्थः, 'महया
महया' इति सूत्रदेशेन पूर्वसूत्रस्मरणं तेन 'महया महया
सहेण' मिति बोध्यं कौञ्जरवं कुर्वाणौ 'सरस्सर सि' कुर्वन्तौ
च स्वकं स्वके स्थाने प्रत्यघाष्वाक्षिपानां, व्याख्या तु प्रा-
ग्वत्, ननु यदि दाक्षिणात्यद्वारकपाटी सेनापतिप्रयोगपूर्व-
कमुद्धते तथा इमावपि कथं न तथा ? उच्यते-एकशः
सेनापतिस्तथापि न कपाटोद्धाटनविधिसन्तुष्टगुहाधिपसुरानु-
कूलाऽऽशयेन द्वितीयपक्षकपाटी स्वयमेवोद्धते इति ।

अथोत्तरभरताखंविजयं विषयुस्तत्रत्यविजेतव्यजन-

स्वरूपमाह-

तेयं कालेयं तेयं समण्यं उत्तरकुमरेइ वासे बहवे आ-

वाडा णामं चिलाया परिवमंति अहुा दित्ता वित्ता वित्ति-
 एणविउलभवणसयणाऽऽसणजाणवाहणाऽऽइएणा बहु-
 धणबहुजायरुवरयया आओगपओगसंपउत्ता विच्छडिअप-
 उरभत्तपाणा बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूआ बहुज-
 णस्स अपरिभूआ मृगा बीरा विक्कंता वित्तिष्णविउल-
 वलवाहणा बहुभु समरसंपराएसु लद्धलक्खा यावि हो-
 तथा, तए णं तेमिमावाडचिलायाणं अएणया कयाई वि-
 सयंसि बहूइं उप्पाइयसयाई पाउब्भवित्था, तं जहा-अ-
 काले गज्जिअं अकाले विज्जुआ अकाले पायवा पुप्फं-
 ति अभिक्खणं अभिक्खणं आगासे देवयाओ णव्वंति,
 तए णं ते आवाडचिलाया विसयंसि बहूइं उप्पाइअसयाई
 पाउब्भूयाई पासंति, पासित्ता अस्समसं सदावेंति, सदा-
 वेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिआ ! अम्हं
 विसयंसि बहूइं उप्पाइअसयाई पाउब्भूयाई । तं जहा-
 अकाले गज्जिअं अकाले विज्जुआ अकाले पाय-
 वा पुप्फंति अभिक्खणं अभिक्खणं आगासे देवयाओ
 णव्वंति, तं ण गज्जिअं णं देवाणुप्पिआ ! अम्हं विसय-
 स्स के मये उवदवे भविस्सइ ति कहु ओइयमणमंक्कप्पा
 चित्ताओगसागरं पविट्ठा करयलपल्लहत्थमृहा अट्टञ्जाणो-
 वगया भूमिगयदिट्ठिआ भिआयंति, तए णं से भरहे
 राया चकरयणदेसिअमग्गेजाव समुहरवभूअं पिव करे-
 माणे करमाणे तिमिसगुहाओ उत्तरिल्लेणं दारेणं णीति
 ससि व्व मेहंधयारणिवहा, तए णं ते आवाडचिलाया
 भरहस्स रणो अग्गाणीअं एजमाणं पासंति, पासित्ता
 आसुरुत्ता रुट्ठा चंडिकिआ कुविआ मिसिमिसेमाणा अ-
 स्समसं सदावेंति, सदावेत्ता एवं वयासी-एस णं दे-
 वाणुप्पिआ ! केइ अप्पत्थिअपत्थए दुरंतपंतलक्खणे ही-
 णपुष्पचाउदसे हिरिसिरिपरिवज्जिअ जे णं अम्हं विसय-
 स्स उवरिं विरिएणं हव्वमागच्छइ ति कहु अस्समसस्म अंतिए
 एअमट्ठं पडिसुणेंति, पडिसुणेंत्ता सप्पद्ववद्धवम्मियक-
 वआ उप्पीलिअसरासणपडिआ पिणद्धगेविज्जा ब-
 द्धआविद्धविमलवरचिंधपट्टा गहिआउहप्पहरणा जेणेव
 भरहस्स रणो अग्गाणीअं तेणेव उवागच्छंति,
 उवागच्छित्ता भरहस्स रणो अग्गाणीएण सद्धिं
 संपलग्गा यावि होत्था, तए णं ते आवाडचिलाया
 भरहस्स रणो अग्गाणीअं इयमहिअपवरवीरघाइअवि-
 वडिअचिंधद्वयपडागं किच्छप्पाणोवगयं दिसोदिसिं प-
 डिसेहिंति । (सूत्रम्-५६)

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि, तस्मिन् काले
 तृतीयारकप्रान्ते तस्मिन् समये-यत्र भरत उत्तरभरतार्ज-
 विशिगीषया तमिस्रानो निर्याति, उत्तरार्जभरतनाम्नि व-
 र्धे-क्षेत्रे आपाता इति नाम्ना किराताः परिक्रान्ति, आ-
 ख्याः-धनिनः दत्ता-दर्पवन्तः धित्ताः-तज्जातीयेषु प्रसिद्धाः
 विस्तीर्णविपुलानि-अतिविपुलानि भवमानि येषां ते तथा
 शयनाऽऽसनानि प्रतीतानि यानानि-रथाऽऽदीनि वाहनानि
 अश्वाऽऽद्रीनि आकीर्णानि-गुणवन्ति येषां ते तथा, ततः पद्-
 द्वयस्य कर्मधारयः, बहु-प्रभूतं धनं-गणिमधार्ममेयपरि-
 क्लेशभेदान् चतुर्विधं येषां तथा, बहु-बहुनी जातक-
 परजते-स्वर्णरूप्ये येषां ते तथा, ततः पद्द्वयस्य कर्मधारयः
 आयोगो-द्विगुणाऽऽदिवृद्धयर्थे प्रधानं प्रयोगश्च कलान्तरं तौ
 संप्रयुक्तौ-व्यापारितौ यैस्ते तथा, विच्छर्द्दिने-त्यक्ते बहुज-
 नभोजनदानेनावशिष्टोच्छिष्टमम्भवात् सज्जानाविच्छर्द्दे वा
 सविस्तारे बहुप्रकारत्वात् प्रसूरे-प्रभूते भक्षणानि-अन्नपानी-
 ये येषां ते तथा, बहुवा दाहीदासाः गोमहिषाश्च प्रतीताः
 गवेलका-उरभ्राः एते प्रभूता येषां ते तथा, ततः पद्द्व-
 यस्य कर्मधारयः, बहुजनेनाविभूताः, सूत्रे षष्ठी आर्षत्वा-
 त्, सूराः प्रतिज्ञाननिर्वहणं दाने वा बीराः संग्रामे वि-
 क्रान्ता भूयश्चलाऽऽक्रमणसमर्था विस्तीर्णविपुले-अतिवि-
 पुले बलवाहने-सैन्यगर्वादिक् दुःखानाकुलत्वात् येषां ते त-
 था, बहुषु समरेषु-सम्परायेषु अनेन चातिभयानकत्वं सू-
 चितं समररूपेषु सम्परायेषु युद्धेषु लब्धलक्षा-अमोघहस्ता-
 आप्यभवन्, सामान्यतो युद्धेषु च बलगताऽऽदिरूपेषु केच-
 न लब्धलक्षा भवेयुः परं तद्व्यवच्छेदाय समरेष्वित्युक्तम्, अथ
 यत्तेषां मण्डले जातं तदाह-'तए णं' इत्यादि, तत इति-
 कथान्तरप्रबन्धे तेषामापातकिरातानाम् अन्यथा कदाचित्-
 चकवर्त्यागमनकालात्पूर्वम् अत्र तेषामित्येतावतैवोक्तेन प्रक-
 रणाद् विशिष्यप्राप्तौ यदापातकिरातानामित्युक्तं तद्विस्मर-
 णशीलानां विनेयानां व्युत्पादनायेति, विषये-देशे बहुनि
 औत्पातिकशतानि उत्पातसत्कशतानि, अरिपुस्त्यकनिमि-
 त्तशतानीत्यर्थः, प्रादुरभूवन्-प्रकटीयभूवुः, तद्यथा-अका-
 ले प्रावृट्कालव्यतिरिक्तकाले गर्जितम् अकाले विद्युतः
 अकाले स्वस्वपुष्पकालव्यतिरिक्तकाले पादपाः पुष्पन्ति
 अभीक्ष्णम् अभीक्ष्णं-पुनः पुनः आकाशे देवता-भूतविशेषा,
 नृत्यन्ति। अथ ते किं चकुरित्याह-'तए णं' इत्यादि,
 ततः-उत्पातमयनान्तरं ते आपातकिराता विषये बहुनि
 औत्पातिकशतानि प्रादुर्भूतानि पश्यन्ति, दृष्ट्वा खान्योऽ-
 न्यं शब्दयन्ति-आकारयन्ति, शब्दयित्वा चैवमवादिषुः,
 किमवादिषुः किदृशाश्च तेऽभूवन्तित्याह-'एवं खलु' इत्यादि,
 एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण खलुनिश्चये देवानुप्रिया-अजुस्वभा-
 वा अस्माकं विषये बहुनि औत्पातिकशतानि प्रादुर्भूतानि,
 तद्यथा-अकाले गर्जितम् इत्यादि प्राग्वत्, तत्र ज्ञायते दे-
 वानुप्रिया ! अस्माकं विषयस्य को 'मन्ये' इति वितर्कार्थे
 निपातः, तेन मन्ये इति सम्भावयामः उपद्रवो भविष्यति
 इति कृत्वा अपद्रवमनःसङ्कल्पा-विमनस्काः चिन्तया-रा-
 ज्यसंशयनापहाराऽऽदिचिन्तनेन यः शोक एव दुःशारत्वात्
 सागरस्तत्र प्रविष्टाः करतले पर्यस्तं-निवेशितं मुखं यैस्ते
 तथा आर्षेयानांपगताः भूमिगतदृष्टिका ध्यायन्ति, आप-

तिते सङ्गदे किं कर्तव्यमिति चिन्तयन्तीति, अथ प्रस्तु-
यमानं भरतस्य चरितमाह—' तप णं ' इत्यादि, तत-
स्तेषामुत्पातचिन्तनामन्तरं स भरतो राजा चक्ररत्ना-
देशितमार्गो यावत् समुद्ररवभूतामिव गुहां कुर्वन् २ तमि-
क्षागुहातः औत्तरादेण द्वारेण निरेति—निर्याति शशीव
मेघान्धकारनिवहात् । ' तप णं ' इत्यादि, ततो गुहातो
निर्गमानन्तरं ते आपातकिराता भरतस्य राज्ञः अप्रानीकं सै-
न्याप्रभागम्—'पञ्जमाणं ति' इत्युत् आगच्छन् पश्यन्ति, दृष्ट्वा च
'आसुरुता' इत्यादि पदपञ्चकं प्राप्नुवन् अन्योऽन्यं शब्दयन्ति,
शब्दयित्वा चैवमवादिषुरिति । किमवादिषुरित्याह—' तप णं '
इत्यादि, एष देवानुप्रियाः ! कश्चिदज्ञातनामकोऽप्राधितप्रा-
र्थनाऽऽदिविशेषणविशिष्टो वर्तते योऽस्माकं विषयस्य—
देशस्योपरि वीर्येणाऽऽमशक्या 'हव्यं ति' शीघ्रमागच्छति,
तत्समाप्तथा 'णमिति'—इमं भरतराजानमित्यर्थः ' घत्तामो
सि' क्षिपामो दिशं दिशि विकीर्णसैन्यं कुर्म इत्यर्थः, यथा
एषोऽस्माकं विषयस्योपरि वीर्येण नो शीघ्रमागच्छेत्, सूत्रे
सप्तम्यर्थे वर्तमानानिर्देशः प्राकृतत्वात्, एतस्मिन् समये
किं जातमित्याह—' इति कद्दु ' इत्यादि, इति—अनन्तरो-
दिनं कृत्वा—विचिन्त्यान्योऽन्यस्यानिके एतमर्थं प्रतिश्रु-
यन्ति—आमिति प्रतिपद्यन्ते, प्रतिश्रुत्य च सप्तद्वन्द्वेत्या-
दिपदानि प्राप्नुवन् यत्रैव भरतस्य राज्ञोऽप्राणीकं तत्रैवोपा-
गच्छन्ति, उपागत्य च भरतस्य राज्ञोऽप्राणीकेन सार्धं
संप्रलम्भाप्यभूवन् । योवृधुमिति शेषः, युद्धाय प्रवृत्ता
इत्यर्थः, अथ ते किं कुर्वन्तीत्याह—' तप णं ते आवाह-
चिलाया ' इत्यादि, ततो युद्धप्रवृत्त्यनन्तरं ते आपातकि-
राता भरतस्य राज्ञोऽप्राणीकं हुताः केचन प्राणत्याजनेन
मथिताः केचन मानमथनेन घातिताश्च केचन प्रहारद्वनेन
प्रवरवीराः—प्रधानयोधा यत्र तत्तथा, पदव्यत्ययः प्राकृत-
त्वात्, विपतिताः—स्थस्थानतो भ्रष्टाश्च प्रधाना ध्वजा ग-
रुदध्वजाऽऽदयः पताकाश्च—तदितरध्वजा यत्र तत्तथा, ततः
पदव्यत्ययस्य कर्मधारयः, कुच्छ्रेण—महता कंपेन प्राणान् उप-
गतं—प्राप्त कथमपि धूतप्राणमिति यावत्, दिशः सकाशा-
दपरदिशि—स्वामिमतदिक्रियाजनेनापरस्यां दिशि प्रक्षिप्य
इति शेषः, प्रतिवेधयन्ति—युद्धाजिवर्त्तयन्तीत्यर्थः ।

इतो भरतसैन्ये किं जातमित्याह—

तप णं से सेणावलस्स शेआ वेढो० जाव भरहस्स रणो
अगगाणीअं आवाहचिलाएहिं हयमहियपवरवीर ० जाव
दिमो दिसं पडिसेहिअं पासइ, पासित्ता आसुरुत्ते रुढे चं-
डिक्किण कुविण मिसिमिसेमाणे कमलामेलं आसरयणं
दुरुइइ, वुरुहित्ता (जं०) (अश्वरज वक्रव्यता 'आसरयण'
शब्दे द्वितीयभागे ४७३ पृष्ठे गता) सुगपत्तमुवस-
कोमलं मणाभिरामं कमलामेलं शाभेणं आस-
रयणं सेणावई कमेण समभिरुढे कुवल्लयदलसामलं
च रयणिकरमंडलनिभं सत्तुजणविणासणं कणगरयण-
दंडं शवमालिअपुष्कसुरहिगंधिं शाणामणिलयभविचिंतं
च पढोतमिसिमिसिततिकवधारं दिव्वं खगरयणं लोके

अयोवमाणं तं च पुणो वंसरुक्खसिगद्धिदंतकालायसवि-
पुललोहदंडकवरवइरभेदकं० जाव सव्वत्थ अप्पदिहव्वं किं
पुण देहेसु जंगमाणं—' पण्णामंगुलदीहो, मोलस से अं-
गुलाईं वित्थिओ । अदंगुलसोणीको, जट्टपमाणो असी
भणिओ ॥ १ ॥ " अमिरयणं शारवइस्स हत्थाओ तं
गहिजण जेणव आवाहचिलाया तेषव उवागच्छइ, उवा-
गच्छित्ता आवाहचिलाएहिं सद्धिं संपलगे आवि होत्था ।
तप णं से सुमेणे सेणावई तं आवाहचिलाए हयमहिअप-
वरवीरघाइअं० जाव दिसो दिसिं पडिसेइइ । (सूत्र-५७)

'तप णं' इत्यादि, ततः—स्वसैन्यप्रतिवेधनादनन्तरं सेनावल-
स्य—सेनारूपस्य बलस्य नेना—स्वामी वेष्टकः—वस्तुविषयवर्ण-
काऽत्र सेनानीसत्कः संपूर्णः पूर्वोक्ताः प्राज्ञाः यावत् भरत-
स्य राज्ञोऽप्राणीकम् आपातकिरातैर्यावत्प्रतिषेधितं पश्यति,
दृष्ट्वा च आसुरुताऽऽदिविशेषणविशिष्टः कमलाऽऽपीडं कमला
मेलं वा नामाश्वरत्नमारोहति । अथ प्रस्तावाऽऽगतं तद्व-
र्णनं (जं०) द्वितीयभागे ४७३ पृष्ठे गतम् ।)

' कमलामेलं शाभेणं ' इत्यादि, प्राप्नुवन् व्याख्ये-
यमिति । ततः स किं कृतवानित्याह—' कुव-
ल्लय ' इत्यादि, तदसिरत्नं नरपतेर्हस्तात् शुद्धीत्वा स
सेनानीर्यवैवाऽऽपातकिरातास्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य
चाऽऽपातकिरातैः सार्धं सम्प्रलम्भनञ्चाप्यभूद्योवृधुमिति
शेषः, तच्छब्दवाक्यं यच्छब्दवाक्यमपेक्षत इत्याह्वियते य-
दिति, यत् किंविशिष्टमित्याह—कुवल्लयदलश्यामलं नीलो-
त्पलदलसदृशमित्यर्थः, चः समुच्चये, रजनिकरमण्डलं च-
न्द्रबिम्बं तस्य निभं—सदृशं परिभाष्यमाणं यद्वर्तुलितत-
जस्कन्धेन चन्द्रमण्डलाऽऽकार इत्यते इत्यर्थः, अथवा—रज-
निकरमण्डलनिभं मुखे इति शेषः, शत्रुजनविनाशनं, कन-
करत्नमयो वण्डो—हस्तग्रहणयोग्यो मुष्टिर्यस्य तत्तथा, नव-
मालिकानामकं यत्पुष्पं तद्वत् सुरभिगन्धो यस्य तत्तथा,
नानामणिमय्यो लता बल्ल्याकारवित्राणि तासां भक्त्या—
विविधरचनास्ताभिश्चित्रम्—आभर्यकत्, चः विशेषणसमु-
च्चये, प्रधौता शाणोत्तारेण निष्कट्टीकृता अत एव—' मि-
सिमिसैति ति ' दीप्यमाना तीक्ष्णा धारा यस्य तत्तथा,
त्रिव्यं खड्गरत्नं—खड्गजानिप्रधानं लोकेऽनुपमानम् अन-
न्यसदृशत्वात्, तच्च पुनर्बहुगुणमस्तीति शेषः, कीदृशं ?—
वंशा वेणवः रुक्ताः—वृक्षाः शृङ्गाणि महिषाऽऽदीनाम् अस्थी-
नि प्रतीतानि दन्ता हस्त्यादीनां कालायसं लोहं विपुल-
लोहदण्डकश्च—वरवज्रं हीरकजातीयं तेषां भेदकम्, अत्र व-
ज्रकथनेन दुर्मेघानामपि भेदकत्वं कथितं, किं बहुना ?—
यावत्सर्वत्राप्रतिहतं, दुर्भेदेऽपि यस्तुनि अमोघशक्तिकमित्य-
र्थः, किं पुनर्जङ्गमानां—चराणां पशुमनुष्याऽऽदीनां वेदेषु, अत्र
यावच्छब्दो न संप्राहकः किन्तु भेदकशक्तिप्रकर्षोक्तयेऽव-
धिवचनः अथ तस्य मानमाह—पञ्चाशदङ्गुलानि दीर्घा यः
षोडशाङ्गुलानि विस्तीर्णः अर्द्धाङ्गुलप्रमाणो भोणिः—बाह्वल्यं
पिण्डो यस्य स तथा, ज्येष्ठम्—उत्कृष्टं प्रमाणं यस्य स तथा,
एवंविधः सोऽनिर्भयिनः, यदन्यत्रासेर्द्धात्रिशदङ्गुलप्रमाणत्वं

भूयते तन्मध्यममानापेक्षया । यदाह वराहः—“ अक्षगुलशना-
र्कमुत्तम, ऊनः स्यादरञ्जविंशतिः क्षत्रः । ” एतयोः सङ्ख्य-
योर्मध्ये मध्यम इति, उत्तरवाक्ययोजना तु प्राक् कृता,
अथ सैन्येशाऽऽयोधनादनन्तरं किं जानमित्याह— तए यं
इत्यादि, तन आयोधनादनन्तरं स सुषेणः सेनापतिस्ता-
नापातकिरातान् हतमांथतेत्यादिविशेषणविशिष्टान् यावत्क-
रणात् “ विहृडिअब्धिधयपडागे किङ्कुप्राखोवगए ” इति
आद्यां, दिशो दिशि प्रतिषेधयति ।

अथ ते किं कुर्वन्तीत्याह—

तए यं ते आवाडचिलाया सुपेणमेणावडणा इयमहि-
आ० जाव पडिमेहिया समाणा भीआ तत्था बहिआ उ-
व्विगा संजायभया अत्थामा अवला अवीरिआ अपुरि-
सकारपरकमा अधारणिज्जमिति कहु अणगाई जांअणाई
अवकमंति, अवकमिता एगयओ मिलायंति, मिलायि-
ता जेणेव सिंधू महाणई तेणेव उवागच्छंति, उवाग-
च्छिता बालुआसंथारए संथरेति, संथरेत्ता बालुआ-
संथारए दुरूहंति, दुरूहिता अट्टमभत्ताई पणिहंति, प-
णिहिहत्ता बालुआसंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अ-
ट्टमभत्तिआ जे तेसिं कुलदेवया मेहमुहा णामं णागकुमारा
देवा ते मणसी करेमाणा करेमाणा चिहंति । तए यं
तेसिमावाडचिलायायं अट्टमभत्तंति परिणममायंसि मेहमु-
हायं णागकुमारायं देवायं आसणाई चलंति, तए यं
ते मेहमुहा णागकुमारा देवा आसणाई चलिआई पासं-
ति, पासित्ता ओहिं पउंजंति, पउंजित्ता आवाडचि-
लाए ओहिणा आभोएंति, आभोएत्ता अस्समं सहा-
वेंति, सहावेत्ता एवं बयासी—एवं खलु देवाणु-
प्पिआ ! जंबुदीवे दीवे उत्तरद्धभरहे वासं आवाडचि-
लाया सिंधू महाणई बालुआसंथारोवगया उत्ताणगा
अवसणा अट्टमभत्तिआ अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकु-
मार देवे मणसी करेमाणा २ चिहंति, तं सेअं खलु दे-
वाणुप्पिआ ! अम्हं आवाडचिलायायं अंतिए पाउम्भ-
वित्तए त्ति कहु अणणपणणस्म अंतिए एअमट्टं पडिसुखे-
ति, पडिसुखेत्ता ताए उकिट्टाए तुरिआए० जाव बीतीव-
यमाणा बीतीवयमाणा जेणेव जंबुदीवे दीवे उत्तरद्धभरहे
वासं जेणेव सिंधू महाणई जेणेव आवाडचिलाया ते-
णेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिविष्ठा
सखिखिणिआई पंचवण्णाई वत्थाई पवरपरिहिआ ते-
आवाडचिलाए एवं बयासी—हं भो आवाडचिलाया !
जस्सं तुम्भं देवाणुप्पिआ ! बालुआसंथारोवगया उत्ताण-
गा अवसणा अट्टमभत्तिआ अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णा-
गकुमार देवे मणसी करेमाणा करेमाणा चिहंति, तए यं

अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुम्भं कुलदेवया तुम्हं
अंतिआयं पाउम्भूआ, तं वदहं देवाणुप्पिआ ! किं
करेमो, के व भे मणसाइए ? तए यं ते आवाडचिलाया
मेहमुहायं णागकुमारायं देवायं अंतिए एअमट्टं सोका-
णिसम्म हट्टुट्टाचिन्मायंदिआ० जाव हिअया ठट्टाए उट्टे-
ति, उट्टेत्ता जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवा-
गच्छंति उवागच्छित्ता करयलपरिगहिं० जाव मत्थए
अंजलिं कहु मेहमुहे णागकुमार देवे जपयं विजययं
वद्धावेंति, वद्धावेत्ता एवं बयासी—एस यं देवाणु-
प्पिआ ! केइ अपत्तिअपत्थए दुरंतपंतलक्खणे० जाव हि-
रिसिरिपरिवज्जिए जे यं अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएखं
हव्वमागच्छइ, तं तहा यं घत्तेह देवाणुप्पिआ ! जहा यं
एस अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएखं यो हव्वमागच्छइ
तए यं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा ते आवाडचिला-
ए एवं बयासी—एस यं भो देवाणुप्पिआ ! भरहे णामं
राया चाउरंतक्कवट्टी महिद्धीए महज्जुईए० जाव महासो-
क्खे, यो खलु एस सको केणइ देवेण वा दाणवेण वा कि-
स्सरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधव्वेण वा सत्थ-
प्पओगेण वा अग्गिप्पओगेण वा मत्तप्पओगेण वा उदवि-
त्तए पडिमेहितए वा, तहावि अ यं तुम्भं पिअट्टयाए भ-
रहस्स रण्णो उवसणं करेमो त्ति कहु तेसिं आवाडचिलाया
यं अंतिआओ अवकमति अकमिता वेउव्विअसमुग्घाएयं
सम्मोहयंति, सम्मोहणित्ता मेहाणीअं विउक्खंति, विउ-
व्वित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयक्खंधावाराणिवेमे
तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता, उप्पि विजयक्खंधावा-
रणिवेसस्स खिप्पामेव पतणुतणायंति खिप्पामेव विज्जु-
यायंति, विज्जुयायित्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप-
माणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासित्तं पव-
त्ता यावि होत्था । (सूत्रम्-५८)

‘तए यं’ इत्यादि, तनस्ते आपातकिराताः सुषेणसेनापति-
ना हतमथिता यावत्प्रतिषेधिताः सन्तो भीताभयाऽऽकुलाः
अस्ता-नष्टाः व्यथिताः-प्रहारार्हिताः उद्विग्नाः अथ पुनर्ना-
मेन सार्धं युद्धयामहे इत्यपुनःकरणाऽऽशयवन्तः, ईदृशाः
कृत इत्याह-सञ्जातभयाः-सम्यक् प्राप्तभयाः अस्थायमानः—
सामन्यतः शक्तिविकलाः अवलाः-शारीरशक्तिविकलाः पुद्-
बकारः-पुरुषाभिमानः स एव निष्पादितस्वप्रयोजनः पराक्र-
मस्ताभ्यां रहिताः अचारणीयं-धारयितुमशक्यं परबलमिति-
कृत्वा अनेकानि योजनान्यपक्रामन्ति-अपसरन्ति पलायन्ते
इत्यर्थः ‘ततः किं कुर्वन्तीत्याह—‘अवकमिता’ इत्यादि,
अपक्रम्य ते आपातकिराता एकतः—एकस्मिन् स्थाने मेल-
यान्त मेलापकं कुर्वन्तीत्यर्थः, मेलयित्वा च यत्रैव सिन्धुम-
हानवी तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च बालुकासंस्तार-
कान् संस्तुणन्ति-सिकताकणमयान् संस्तारान् कुर्वन्ति

३६४

तए णं से भरहे राया उप्पि विजयक्खंभावारस्स जु-
गमुसलमुट्ठिपमाणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं
वासमाणं पासइ, पासित्ता चम्मरयणं परामुसइ, तए णं
तं सिरिवच्छुसरिसरूवं वेढां भाणिअब्बो०जाव दुवाल-
सं जोअणाइं तिरिअं पवित्थरइ तत्थ साहिआइं, तए णं
से भरहे राया सखंभावारबले चम्मरयणं दुरुइइ, दुरु-
हिता दिव्वं छत्तरयणं परामुसइ, तए णं णवणउइसइ-
स्सकंचणसलागपरिमंडिअं महरिहं अउज्झं णिव्वणमुप-
सत्थविसिद्धलट्ठकंचणमुपुट्ठदंडं मिउराययवट्ठलट्ठअग्गिंद-
कप्पिअसमाणरूवं वत्थिरएसे अ पंजरविराइअं विविहभ-
त्तिचित्तं मणिमुत्तपवालतत्ततवणिअपंचवप्पिअधोअरयण-
रूवरइयं रयणमरीईमप्यणाकप्पकारमणुरंजिएल्लियं रा-
यलच्छिच्चिंधं अज्जुणसुवप्पपंदुरपचत्थुअपट्ठेसभागं त-
हेव तवणिअपट्ठधम्मंतपरिगयं अहिअमस्सिसरीअं सारयर-
यणिअरविमलपट्ठिएप्पअंदमंडलममाणरूवं णरिंदवामप्प-
माणपगइवित्थहं कुमुदसंदधवलं रस्सो संचारिमं विमाणं
सूराऽऽतववायबुट्ठिदोसाण य खयरं तवगुणेहिं लद्धं-“अ-
इयं बहुगुणदायां, उऊण विवरीअमुहकयच्छायां । छत्तर-
यणं पहायं, सुदुल्लहं अप्पपुप्फाणं ॥ १ ॥ ” पमाणराइण
तवगुणाण फलेगदेसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतरं व-

तएवं ते भरद्वाजा उत्तरयणं खंघावारस्तुवरि ठवेइ,
 ठवेता गणिरयणं परामुसइ, वेढो० जाव उत्तरयणस्त
 वत्तिभांगंति ठवेइ, तस्स य अणतिवरं चारुवं सिलणि-
 हिअत्थमंतमेत्तसालिजवगोदूममुग्गमासतिलकुलत्थसट्ठिग-
 निप्पावचण्यकोइवकोत्थुंभरिकं गुवरगरालगअणेगपप्पाव-
 रणहारिअगअद्भगमूलगहलिइलाउअतउसतुंवकालिं गकवि-
 द्दुअंबअं विलिअसठवणिप्पायए सुकुसले गाहावइरयणे ति
 सठवजणवीसुअगुणे । तएवं ते गाहावइरयणे भरद्वा-
 जस्त रत्तो तद्विजसप्पइयणणिप्पाइअपूइआणं सप्पवप्पाणं
 अणेगाइं कुंभसहस्साइं उवद्धवेति, तएवं ते भरद्वा-

राया चम्पयणमपारुदे क्षरयणसमोक्षं मखिरय-
यकउजां सपुण्यभूयं सुहसुदेवं सत्तरत्तं परिवमइ-
“य वि मे खुदा य विलिप्तं, येव भयं येव विजय
दुक्खं । भरहादिवस्स रणां, खंभावारस्स वि तदेव ॥१॥”
(सूत्रम्-६०)

‘तए णं’ इत्यादि, ततः स भरतः क्षरत्तं स्कम्भावारस्यो-
परि स्थापयति, स्थापयिष्या अ मखिरत्तं परामृशति, ‘वेडा
०जाव सि’ अत्र मखिरत्तस्य वेष्टको-वर्णको यावदिति स-
म्पूर्णो वक्तव्यः पूर्वोक्तः, स च ‘तोतं अउरं गुलपमाणं’
इत्यादिकः, परामृश्य च अर्मरत्तक्षत्ररत्तमम्पुटमिलननिष्ठ-
सूर्यचन्द्राऽऽद्यालोके सैन्येऽहर्निशमुद्योतार्थं क्षरत्तस्य वस्ति
माने मखिरत्तं स्थापयति, ननु एवं सति सकलसैन्याव-
रोधः समजनि, तथा च-तत्र कथं भोजनाऽऽदिचिधिरित्याश-
ङ्कमानं प्रत्याह-‘तस्स य अणुनिवरं’ इत्यादि, तस्य
भरतस्य राज्ञः, चो वाक्यात्तरद्योतनार्थः, गृहपतिरत्तं-कौ-
टुम्बिकरत्तमस्तीति गम्यते, किंविशिष्टम् ? इति-अमुना प्र-
कारेण सर्वजनेषु विभुना गुणा यस्य तत्तथा, इतीति किं ?
न विद्यते अतिवरम्-अतिप्रधानं वस्तु अपरं यस्मात्तत्तथा,
आदकपमिति व्यक्तं, तथा शिला इव शिला अतिस्थि-
रत्वेन अर्मरत्तं तत्र लिहितमात्राणाम्-उत्तमात्राणां न तु लौ-
किकप्रसिद्धमिष्टेन प्रभूतिकर्मसांपत्त्याणाम् ‘अत्यमंत सि’
अथर्वतां प्रयोजनवतां भक्षणाऽऽद्यर्हाणामित्यर्थः शाल्यादीनां
निष्पादकं, यद्वा-शिलानिहितानां प्रात इति गम्यं, शाल्यादी-
नाम् ‘अत्यमंतमेत सि’-अस्ममयति मित्रे-सूर्ये सायमित्यर्थः
निष्पादकं, संवादी वायमप्यर्थः, यदुक्तं श्रीहेमाऽऽचार्यकृत
श्रुतमखरित्रे-“अर्मरत्ते च सुक्ते, इद्योतानि दिवामुक्ते ।
स्वायं धाम्याम्यजायन्त, गृहिरत्तप्रभावतः ॥१॥” इत्या-
दि, उभयत्र व्याख्याने पदानां व्यत्ययेन निर्देशः प्राकृत-
त्वात्, तत्र शाल्यः-कलमाऽऽद्याः यवा-इयप्रियाः गोधूमा
मुद्गा माषास्तिलाः कुलत्थाः प्रतीताः, वष्टिकाः वष्टपहो-
रात्रैः परिपच्यमानास्तदुक्ताः निष्पावा-वज्राः वणकाः को-
द्ववाः प्रतीताः, ‘कोत्थुंमरि सि’ कुस्तुम्भर्यो-धाम्यककथाः
कङ्करो-वृद्धकिङ्करस्काः ‘वरग सि’ वरद्वाः रालका-अ-
रुपशिरस्काः, उपलक्षणम् मसूराऽऽद्योऽन्येऽपि धाम्यभेदा
ग्राह्याः, अनेकानि धाम्या इति-धाम्यापत्राणि वण्यो-वन-
स्पतिविशेषस्तरपत्राणि एतत्प्रभृतीनि यानि हरितकानि प-
त्रशकानि मेघनादवास्तुलकाऽऽदीनि, पूर्वं च कुस्तुंबरीश-
ब्देन धाम्यभेदः संगृहीतः, इदानीं तत्पत्राणां भव्यत्वेन पत्र-
शकैषु संग्रह इति न पौनरुक्त्यम्, ‘अल्लगमूलगहलिह
सि’ आर्द्रकहरिद्रे प्रतीते, एतं च सूरणकम्बाऽऽद्युपलक्षणभूते,
मूलकं-हस्तिदन्तकम्, इदं च गृज्जनाऽऽदिसूचकोपलक्षणम्,
इतेन कम्बमूलशके कथिते, अथ फलशकाम्याह-अला-
हु तुम्बं तुपुवं चिर्भटजातीयं तुम्बकलिङ्गकपिस्थामालिकाः
प्रतीताः, इदमपि फलशकोपलक्षणं तेन जीवमयादिप-
रिग्रहः, अलाहु-तुम्बयोर्लम्बवद्वृषत्वकृतो भेदः, स च सं-
जातीयबीजकृत् इति जनप्रसिद्धिः, सर्वशब्देन कोकानि-
रिक्तशकाऽऽदीनां ग्रहः, ननु यदि गृहपतिरत्तमखिरकिपया
मन्त्रसंक्षिप्य धाम्याऽऽदिकं निष्पादयति तर्हि किं अर्मर-

त्त बीजवपनेन ? तच्चिरपेक्षनयैव तत् निष्पादयतु, तस्य
दिग्भ्यश्चिकित्वात् । उच्यते-इतरकारणकलापसंघटनपूर्व-
कत्वेनैव कारणस्य कार्यजनकत्वनियमात्, अभ्यधा-सूर्य-
पाकरसवतीकारा नलाऽऽद्यः सूर्यधियामहिम्ना रसवती प-
रिपचन्तोऽपि तन्मुलमृश्याकवेष्टवाराऽऽदिस्नामप्रीर्तापेक्षे-
लिति, अत्र एव सुकुशलम्-अतिनिपुणं निजकार्यविधावति-
निपुणं शेषं प्रायोजितम्-अथोक्तगुणयोगि गृहपतिरत्तं यदव-
सरोचितं चकार तदाह-‘तए णं’ इत्यादि, ततः अर्म-
रत्तमक्षत्ररत्तमम्पुटसंघटनानन्तरं तद् गृहपतिरत्तं भरत-
स्य राज्ञः स एव दिवसस्तद्विषयः-उपस्थानदिवसस्तस्मि-
न् प्रकीर्त्यकानाम्-उत्तानां निष्पादिनानां परिपाकदशां प्राप्ति-
तानां पूतानां-निर्बुलीकृतानां सर्वधान्यानामनेकानि ‘कुम्भ-
सहस्राणि’ कुम्भानां राशिरुपमानविशेषाणां सहस्राणि उ-
पस्थापयति-उपढीकयति, प्राशुनीकरोतीत्यर्थः, ‘कुम्भमानं
त्वेवमनुयोगद्वारसूत्रोक्तं-“दो असईओ पसई, दो पसई-
आं सेइआ, चत्तारि सेइआओ कुडओ, चत्तारि कुडया प-
थां, चत्तारि पथां आडयं, चत्तारि आडया दोणो, सड्ढि
आडयाई जडणय कुंमे, अलीति आडयाई मज्झिमय कुंमे,
आडयसयं उक्कासय कुंमे सि ।” अत्र व्याख्या-अत्राशनिः-
अवाङ्मुक्कइरततलका मुष्टिरित्यर्थः, तत्प्रमाणं धाम्यमप्य-
शतिरेवोच्यते, तद्वत्प्रसूनिः-नावाकारतया व्यवस्थापिता
प्राञ्जलकरतलकरोच्यते, द्वे प्रसूनी सेतिका-मगधदेशप्र-
सिद्धो मानविशेषो, न तु इह प्रसिद्धा, नस्याः प्रस्थच-
तुर्गुणत्वात्, अतस्तः सेतिकाः कुडवा-पल्लिकासमानो मा-
प्यविशेषः, अत्वादः कुडवाः प्रस्थो माणकसमानं माप्यम्,
अत्वादः प्रस्था आडकः-सेतिकाप्रमाणः, अत्वाद आडका
द्वेणः-अतुः सेतिकाप्रमाणः, चट्टया आडकैः पञ्चदशमिर्द्वौ-
गेरित्यर्थः, उग्रम्यः अशीत्या आडकैर्विंशत्या द्रौणैरित्यर्थः,
मध्यमः कुम्भः, तथा आडकानां शतेन पञ्चविंशत्या द्रौणै-
रित्यर्थः, उत्कृष्टः कुम्भ इति, अत्र च ‘सञ्जयणाणं सि’
सूत्रमुपलक्षणपरं तेनाप्यपि यत्सैन्यस्य भोजनापयोगि तत्
सर्वमुपनयति, एवं सति तत्र भरतः कथं कियत्कालं च
स्थितवानित्याह-‘तए णं’ इत्यादि, ततो गृहपतिरत्तं-
तधाम्योपस्थापनानन्तरं स भरतः अर्मरत्ताऽऽरुद्धक्षत्ररत्तेन
समवच्छिन्नः-आच्छादिनो मखिरत्तमकुनाद्योतः समुद्रकस-
म्पुटं भूत इव-प्रात इव सुखं सुमेतत्यर्थः, ससरात्रं-सत दि-
नानि यावत्परिवसति, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह-‘यवि से
खुदा ण’ इत्यादि, न (से)-तस्य भरताधिपस्य राज्ञः खुद्-खु-
भुक्ता अपिशब्दः पद्यव्यत्ययेन पादपूरणार्थम्, एवकारार्थो वा
न व्यक्तीकं-बैलव्यं वैत्यमित्यर्थः, नैव भयं नैव विद्यत दु-
ःखम्, इयमेव गाथा भीवर्द्धमानसूरिकृत श्रुतमखरित्रे तु ए-
वं-‘न वि से खुदा ण वि तिसा, येव भयं’ शेषं प्राग्वत्,
‘खंभ’ इत्यादि, स्कम्भावारस्यापि तथैव, यथा भरतस्य
न खुदादि तथा सैन्यस्यापि नेत्यर्थः ।

ततः किं जातमित्याह-

तए णं तस्स भरहस्स रणां सत्तरत्तंसि परिणममांस्सि
इमेआरुवे अम्भत्थिए चित्थिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुपपजित्था-केसं थो भो ! अपत्थिअपत्थए दुरंतपंतल-

कवणे ० जाव परिवजिए जे शं मं इमाए एआणुक्वाए ०
जाव अभिसमसागयाए उणि विजयसंधावारस्स जुगमु-
सलमुट्टि ० जाव वासं वासइ । तए शं तस्सं भरहस्स रणो
इमेआरुवं अमत्थिअं चितियं पत्थिअं मणोगयं संकप्पं
समुप्पसं जाणित्ता सोलस देवमहस्सा सस्यिअं पवत्ता
यावि होत्था, तए शं ते देवा सस्यद्वद्ववम्पिअकवया ० जाव
महिआउहप्पहरणा जेणेव ते मेहमुहा शागकुमारा देवा तेणेव
उवागच्छंति, उवागच्छित्ता मेहमुह शागकुमारे देवे एवं वया-
सी-इं भो ! मेहमुहा शागकुमारा ! देवा अप्पत्थिअपत्थमा ०
जाव परिवजिआ किंस्सं तुम्भिं शा याणह भरहं रायं चाउ-
रंतचकवट्ठिं महिद्धिअं ० जाव उद्वित्तए वा पडिसेहितए वा
तहाऽवि शं तुम्भे भरहस्स रणो विजयसंधावारस्स उणि
जुगमुसलमुट्टिपमाणमित्ताहिं धाराहिं ओषमेधं सत्तरत्तं
वासं वासइ, तं एवपवि गते इत्तां खिप्पामेव अवक्रमह,
अवह शं अज पासइ चित्तं जीवल्लोणं, तए शं ते मेहमुहा
शागकुमारा देवा तेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा भीआ
तत्था बहिआ उन्निगा संजायभया मेघानीकं पडिसाहरंति
पडिसाहरित्ता जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छित्ता आवाडचिलाए एवं वयासी-एस शं देवा-
णुप्पिआ ! भरहे राया महिद्धिए ० जाव शो खलु एस स-
क्का केणइ देवेण वा ० जाव अग्गिप्पओगेण वा ० जाव उव-
वित्तए वा पडिसेहितए वा तहा वि अ शं ते अम्हेहिं दे-
वाणुप्पिआ ! तुम्भं पिअट्ठयाए भरहस्स रणो उवसगे
कए, तं गच्छइ शं तुम्भे देवाणुप्पिआ ! एहाया कयव-
लिकम्मा कयकोउअमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओ-
चूलगणिअच्छा अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय पंजलिउडा
पायवडिआ भरहं रायाणं सरणं उवेह, पणिवइअ-
वच्छ ला खलु उत्तमपुरिसा श्रुत्थि भे भरहस्स रणो अं-
तिआओ भयमिति कट्ठु, एवं वदित्ता जामेव दिसिं पाउ-
अभूआ तामेव दिसिं पदिगया । तए शं ते आवाडचि-
लाया मेहमुहेहिं शागकुमारेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा
उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठेत्ता एहाया कयवलिकम्मा कयकोउअमं-
गलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणिअच्छा अ-
ग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उ-
वागच्छंति, उवागच्छित्ता करयलपरिगाहिअं ० जाव मत्थए
अंजलि कट्ठु भरहं रायं जएणं विजएणं बद्धाविति बद्धावि-
त्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं उवणेंति, उवणेंत्ता एवं वयासी-
“वसुहर गुणहर जयहर, हिरिसिरीधीकिंतिधारकखरिंद ।
लक्खणसइस्सधारक, रायमिदं शे चिरं धारे ॥ १ ॥

हयवइ गयवइ खरवइ, खवणिहिवइ भरहवासपढमवई ।

वत्तीसजणवयसह-स्सरायसामी चिरं जीव ॥ २ ॥

पढमखरीमर ईसर, हिअईमर महिलिआसहस्साणं ।

देवसयसाहसीसर, चोइसरखणीसर जसंसी ॥ ३ ॥

सागरगिरिमराणं, उत्तरवाईणमभिजिअं तुमए ।

ता अम्हं देवाणु-प्पिअस्स विसए परिवसामो ॥ ४ ॥ ”

अहो शं देवाणुप्पिआणं इड्ढां जुई जमे बले वीरिए पु-
रिसकारपरक्रमे दिव्वा देवजुई दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते
अभिसमसागए, तं दिद्धा शं देवाणुप्पिआणं इट्ठी एवं
चेव ० जाव अभिसमसागए, तं खामेमु शं देवाणुप्पिआ !
खमंतु शं देवाणुप्पिआ ! खंतुमरुहंतु शं देवाणु-
प्पिआ ! शाइ भुआं भुआं एवंकरणयाए तिकट्टु पंज-
लिउडा पायवडिआ भरहं रायं सरणं उविति । तए
शं से भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं अग्गाइं
वराइं रयणाइं पडिच्छंति, पडिच्छित्ता ते आवाडचिलाए
एवं वयासी-गच्छइ शं भो तुम्भे मम बहुच्छायापरि-
गाहिया शिन्धया शिरुक्खिगा सुहंसुहेणं परिवमह, श्रुत्थि
भे कत्तो वि भयमत्थि त्ति कट्टु सकारंइ, मम्माणेइ, सकारेत्ता
सम्माणेत्ता पडिविसजंइ । तए शं से भरहे राया सुसेणं से-
णावइं सहावेइ, सहावेत्ता एवं वयासी-गच्छाइ शं भो
देवाणुप्पिआ ! दोखं पि सिंधूए महाणईए पक्खच्छिमं शि-
वस्तुहं ससिंधुसागरगिरिमराणं समविसमणिकस्तुडाणि अ
ओअवेहि, ओअवे(हि)त्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाइ,
पडिच्छित्ता मम एअमाणात्तिअं खिप्पामेव पक्खप्पिणाहि
जहा दाहिणिअस्स ओयवणं तहा सव्वं भाणिअव्वं ० जाव
पक्खणुभवमाणा विहरंति । (सूत्रम्-६१)

‘तए शं तस्स भरहस्स रणो सत्तरत्तं’ इत्यादि, ततः
समुद्रकभूततयाऽवस्थानानन्तरं तस्य भरतस्य राज्ञः सप्त
राज्ञे परिणमति सति अयमेतद्रूपो यावत्सङ्कल्पः समुद्रप-
द्यतः तमेव प्रादुर्भावयन्नाह—‘केस शं’ इत्यादि, क एव
भोः सैनिका अप्राथित्यप्रार्थकाऽऽदिविशेषणविशिष्टो यो मम
अस्यामेतद्रूपायां यावद्विध्यायां देवानामिव आदिर्देवस्य वा-
राण आदिर्देवस्यैतस्यां सत्याम् एवं विध्यायां देवयुतौ दि-
व्येन देवानुभागेन देवानुभागेन वा देवानामिव योऽनुभागो-
ऽनुभाषो वा—प्रभावस्तेन सह लक्ष्यायां प्राप्तायामभिसम-
न्वागतायां सत्याम् उपरि स्कन्धावारस्य ‘जुगमुसलमुट्टि
जाव ति’ युगमुसलमुट्टिप्रमाणमात्राभिधाराभिर्बर्धं वर्धति-
वृद्धि करोति, अत्र किरातगृह्याणामेव केषाञ्चिदयमुपद्रवो-
पक्रम इति सामान्यतो ज्ञानेऽपि ‘मानधनानां प्रभूणां ग-
र्धगर्भिता गिरस्तब्धकाररेकारबहुला एव भवेयुः, इति क ए-
व इत्यादिक आक्रोशस्तत्र एकवचननिर्देशः यथा उपस्थि-
तेष्वपि बहुषु वैरिषु स को वर्धते यो मातुपतिघ्ने इत्यादौ,
इति भूपतिमात्रं परिभावं परिभाष्य यक्षा यक्षकुस्तदाह—‘तए

णं' इत्यादि, ततश्च उक्तचिन्तासमुत्पत्त्यन्तरं भरतस्य ममेता-
दृशं यावत्सङ्कल्पं समुत्पन्नं ज्ञात्वा चतुर्दशरत्नाधिष्ठायकदेव
सहस्राणि चतुर्दश द्वे सहस्रे स्वाङ्गाधिष्ठातृदेवभूतं इत्येवं षो-
डशदेवसहस्राः यद्यपि स्त्रीरत्नस्य वैताङ्गसाधने सम्प-
त्स्यमानत्वेन रत्नानां त्रयोदशसहस्रा एव सम्भवेयुस्तथापि
सामान्यत एतद्वचनमिति सन्नजुं प्रवृत्ताभ्याप्यभवन्-यु-
द्धाधायता अभूवन्निर्गन्ताः, कथमित्याह-' तए णं ' इत्यादि,
अनुयायस्त्वत्प्राग्वत्, किमवोचुस्ते भरतस्य सान्नि-
हिता देवा इत्याह-इं भो ! मेघमुखः-इत्यादि प्राग्वत्,
किमिति प्रश्ने न जानीयेत्यत्र काकुपाठेन व्याख्येयं, तेन
न जानीथ किं यूयम् ?, अपि तु जानीथ, भरतं राजानं
चतुरन्तस्त्वक्वत्तिने यदेष न कैश्चिदपि देवदानवाऽऽदिभिः
शस्त्रप्रयोगाऽऽदिभिरुपद्रवयितुं वा प्रतिषेधयितुं वा शक्यते
इति, अज्ञानपूर्विका हि प्रवृत्तिर्भूतं नर्थाय प्रवर्त्तकस्य च
बाढं बालिशभावाद्भावनाय च भवेदिति भाषयन्तस्ते य-
था उत्तरवाक्यमाहुस्तथाऽऽह-तथापि-जागत्यजस्यं जान-
न्ताऽपीत्यर्थः, यूयं भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धाधारस्या-
परि यावद्वर्षे वर्षेन तत्-तस्मादेवमाविमृष्टकारितायां स-
त्यामपि गते-अतीते कार्ये किं बहु अधिलिपामः ?, तस्य
क्रियाऽऽन्तराऽऽपादेनैव संस्कारानर्हत्वात् इतः लिप्यन्वाप-
कामत-मन्कुला इवापयातः, अथवेति विकल्पान्तरे यदि नाप-
कामतं तर्हि अद्य-साम्प्रतमेव पश्यत चित्रं जीवलोकं-
वर्त्तमानभवादस्यं भवं पृथिवीकापिकाऽऽदिकम्, अपमृत्यु-
प्राप्नुतेत्यर्थः, क्रियादेशऽत्र पञ्चमीप्रयोगः, ननु निरुप-
मायुऽऽषां देवानामपमृत्योरसम्भवात् सवाधमिदं वचनम्,
उच्यते-सूत्राणां चित्रत्वेन भयसूत्रत्वेन विवक्षणाच्च दो-
षः । ' तए णं ' इत्यादि, सर्वे प्राग्वत्, नवरं मेघानीकं
प्रतिसंहरन्ति-घनघटामपहरन्ति, वृष्ट्युपरमे च ततः स-
म्पुटाच्चक्रितस्यं निर्गच्छदुपलभ्य लौकिकैरुक्तं ब्रह्मणा सृष्ट-
मिदमण्डकं तत इयं जगतः प्रसूतिरित्येवं सर्वत्र प्रवादोऽ-
भूततोऽपि च ब्रह्माण्डपुराणं नाम शास्त्रमभूदिति प्रसङ्गाद्दो-
ष्यमिति । अथ यदुक्तम् ' एवं वयासि सि ' तत्र कि-
मवादिषुरित्याह-' तए णं ' इत्यादि, हे देवानुप्रिया ! एष भर-
तो राजा महाद्विको यावज्जो जलु एव शक्यते देवाऽऽदिभिरस-
प्रयोगाऽऽदिभिर्यावज्जिष्ययितुं तथाऽपि अस्माभिर्देवानुप्रि-
या ! युष्माकं प्रीत्यर्थं भरतस्य राज्ञ उपसर्गः कृतः, तद्वच्छ्रुत
देवानुप्रिया ! यूयं ज्ञानाऽऽदिविशेषणाः आर्द्रा-सद्यःस्तानव-
शाञ्जलक्लिप्तौ पटश टकौ-उत्तरीयपरिधाने येषां ते तथा
एतेन सेवाविधावविलम्बः सूचितः, अवचूलकम् अधोमु-
खाञ्जलं मुक्कलाञ्जलं यथा भवत्येवं ' निधत्यं ' येषां ते तथा,
एतेन परिहितवस्त्रबन्धनकालावश्यपि न विलम्बो विधेय
इति सूचितम्, अथवाऽनेनापद्रवच्छ्रुत्वं सूचितं, तदुप-
दर्शनेन स्वदैव्यं दर्शितमिति, वदकच्छ्रुत्वं दर्शने हि उत्कटाव-
सम्भावनाया जनप्रसिद्धत्वात्, अग्राणि वराणि रत्नानि
गृहीत्या प्राञ्जलिकृताः-कृतप्राञ्जलयः पादपतिताः-चरणव्य-
स्तमौलयो भरतं राजानं शरणमुपेत-यान् प्रणिपतितव-
त्सलाः-प्रणमज्जनहितकारिणः जलु उत्तमपुरुषाः, नास्ति
(भे)-भवतां भरतस्य राज्ञोऽन्तिकारुण्यमिति कृत्वा इति उ-
द्विष्टेत्यर्थः, यस्या दिशः प्रादुर्भूतास्तामेव दिशं प्रति गता

इति । अथ भग्नेच्छा स्नेच्छा यच्चकुस्तदाह-' तए णं ' इत्या-
दि, सर्वं गतार्थं, नवरं रत्नाभ्युपनयन्ति-प्राभूर्नाकुर्वन्ती-
त्यर्थः, अथ यदुक्तम्-' एवं वयासि सि ' तत्र किमवादिषु-
रित्याह-' वसुधर ' इत्यादि, हे वसुधर ! द्रव्यधर वदस्व-
एवर्त्तिद्रव्यपते इति यावत्, अथवा तेजोधर गुणधर-गु-
णवान् जयधर-विद्वेषिभिरधर्णीय ! ह्रीः-लज्जा भीः-ल-
क्ष्मीभृतिः-सन्तोषः कीर्तिः-वर्णवादः, एतेषां धारक नर-
न्द्रलक्षणसहस्राणाम्, अनकलक्षणानां धारक(णां)-अस्माकं
राज्यमिदं चिरं धारय-पालय इत्यर्थः, अस्माद्देशाधिपतिर्मेव
चिरकालं यावदिनि प्रथमगाथार्थः ॥ १ ॥ ' हयवह गयवह ' इत्यादि, हे हयपते ! गजपते ! हं नरपते ! नवनिधिपते ! हे भरतवर्षप्रथमपते ! द्वात्रिंशज्जनपदसहस्राणां-दशसहस्राणां ये राजानस्तेषां स्वामिन् ! चिरं जीवचिरं जीव इति द्विती-
यगाथार्थः ॥ २ ॥ ' पदमणरीनर ईसर ' इत्यादि, हे प्रथमनरे-
श्वर ! हे ऐश्वर्यधर ! हे महिलिकासहस्राणां-चतुर्षाष्टस्त्रीस-
हस्राणां दृढ्यश्वर-प्राणवल्लभ देवशतसहस्राणां-रत्नाधिष्ठा-
तृमागधतीर्थाधिपाऽऽदिदेवलक्षणमीश्वर ! चतुर्दशरत्नेश्वर !
यशस्विन् इति तृतीयगाथार्थः ॥ ३ ॥ तथा ' सागर ' इत्यादि,
सागरः-पूर्वापरदक्षिणाऽऽख्यः समुद्रः गिरिः-कुद्रहिमावल-
न्तयोर्मर्यादा-अवधिर्न तत्तथा, उक्तद्विक्रये समुद्रावधिकमु-
त्तरतो हिमावलावधिकम्, उत्तरापावीनम्-उत्तरार्द्धदक्षिणा-
र्द्धभरतं परिपूर्णभरतमित्यर्थः, त्वयाऽभिजितं, यद्वरं भरतस्य
हिमवद्गिरिपर्यन्तता व्याख्याता तद्वश्यं साधयिष्यमाणत्वेन
' भाविनि भूतवदुपचारः ' इति न्यायात्, अन्यथा नवनिधि-
पते ! चतुर्दशरत्नेश्वर इत्यादिविशेषणानामप्यनुपपत्तिः, नव-
निधीनां तथा सम्पूर्णचतुर्दशरत्नानामप्येव सम्पत्स्यमान-
त्वात्, (ता)-तस्माद् वयं देवानुप्रियस्य विषये परिब्रह्मणः,
युष्माकं प्रजारूपाः स्म इत्यर्थः, इति चतुर्थगाथाऽर्थः ॥ ४ ॥
तथा अहो इति आश्चर्यं, देवानुप्रियाणाम् आद्विर्द्युतिर्यशो ब-
लं धीर्यं पुरुषकारः पराक्रम एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत्,
आद्वर्षादीन्वाध्यकारीणि कृत इत्याह-दिव्या-सर्वोत्कृष्टा दे-
वस्येव द्युतिः, एवं दिव्यो देवानुभाषो देवानुभागो वा
लभ्यः-प्राप्तः अभिसमन्वागतो देवपादैरित्यध्याहार्यं, परतः
धनेऽपि गुणातिशये आश्चर्योपपत्तिः स्यात्, दृष्टं तु सुतरा-
मित्याशयेनाऽऽह-तद् दृष्टा देवानुप्रियाणां आद्विः-सम्पत् ।
जलुःप्रत्यक्षेणानुभूतत्यर्थः, अवगता दर्शनस्यातिसंवादक-
त्वात्, एवं चैवेति उक्त-यायेन दृष्टा देवानुप्रियाणां द्युतिः,
एवं यशोबलाऽऽदिकमपि दृष्टमित्यादि वाच्यं, यावदभिसम-
न्वागत इति पदं, यावत्पदसंग्रहस्तु-' इह्वा जसे बले वी-
रिण ' इत्यादिकोऽनन्तरोक्त एव, तन्तमयामो देवानुप्रिया
वयं, सानुशयाऽऽशयस्यात् स्वबालचेष्टित क्षमन्तां देवानुप्रि-
याः !, क्षन्तुमर्हन्ति-क्षमां कर्तुं योग्या भवन्ति देवानुप्रियाः
महाशयत्वात्, प्राकृतत्वाद्दर्शमानार्थे पञ्चमी, ' गाह सि ' नैव ' आह ' इति निपातोऽवधारणं भूय एवंकरणनायै स-
म्पत्स्यामह इति शेषः, अत्र ताकारः प्राकृतशैलीभवः, इ-
ति कृत्वा प्राञ्जलिकृताः पादपतिता भरतं राजानं शरण-
मुपयाग्नि, अथ प्रसादाभिमुखभरतकृत्यमाह-' तए णं से भरह राया तेसि आवाडचिलायाणं ' इत्यादि, ततः स भरतो राजा तेषामापातकिरातानामग्राणि वराणि रत्ना-

नि प्रतीच्छति-गृह्णाति-प्रतीच्छति च तानापातकिराताने-
वमवादीत्-गच्छन् भो ! देवानुप्रियाः गृह्यं, स्वस्थानमिति
शेषः, मम बाहुच्छायायां पारगृहीताः स्वीकृताः मया शिर-
सि दत्तहस्ताः निर्मया निरुद्धिनाः—उद्गरहिताः सुखं सुखे-
न परित्यजन्, अत्र 'छायायां हो कान्ता या' इत्यनेन (श्री
लिङ्गह० अ० ८ पा० १ सू० २४६) सूत्रेण वैकल्पिकवि-
धित्वात्कृत्वात्वं, नास्ति (मे)—भवतां कुतोऽपि भयमि-
ति कृत्वा सत्कारयति, सम्मानयति, सत्कृत्य सम्मान्य च
प्रतिविसर्जयति-स्वस्थानगमनायातिदिशति । अथ किरात-
साधनोत्तरकालं नरेन्दुः किं चक्रे इत्याह—'तए गं से म-
रहे राया सुषेण' इत्यादि, ततः—किरातसाधनानन्तरं भ-
रतः सुषेणं सेनापतिं शब्दयति, शब्दयित्वा च एवमवा-
दीत्-गच्छन् भो देवानुप्रिय ! द्वितीयम् अपिः समुच्चये, पूर्व-
साधननिष्कृष्टापेक्षया सिन्धुवा महानद्याः पश्चिमं पश्चिमभाग-
वर्त्ति निष्कृष्ट-प्राग्व्यावर्णितस्वरूपं सिन्धुः नदी सागरः-
पश्चिमार्धः उत्तरतः जुल्लहिमवर्द्धिरिवेक्षितो वैताळ्यमि-
रिश्च तैर्मर्यादा यस्य तत्तथा, एतैः कृतविभागमित्यर्थः, शेषं
प्राग्वत्, लाघवार्थमात्रदेशमुपमाह—'जहा दाहिणिज्ज' इ-
त्यादि, यथा दाहिणिज्जत्यस्य सिन्धुनिष्कृतस्य 'आअवणं'-ला-
घनेन तथा सर्वं भाणतव्यं, तावद्वक्तव्यं यावत्सैनानीभरत-
विष्टः पञ्चविधान् कामभागान् प्रत्यनुभवन् विहरति ।

अथ तदनन्तरं किं जातमित्याह—

तए गं दिव्हे चक्रयणं अमया कयाइ आउहवमाला-
आ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता अंतलिवपडिवमं०
जाव उत्तरपुरच्छिमं दिमिं जुल्लहिम-वंतपव्वयाभिमुहे पयांत
यावि होन्था । तए गं से भरहे राया तं दिव्हे चक्रयणं०
जाव जुल्लहिमवंतवासदरपव्वयस्म अदूरसामंतं दुवालमजो-
यणायामं० जाव जुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्म देवस्म अदूम-
भत्तं पगिणहइ, तहेव जहा मागहतित्यस्म० जाव समुद्रव-
भूयं पिव करमाणे करमाणे उत्तरदिसाभिमुहे जेणव जुल्ल-
हिमवंतवासहरपव्वए तेणव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
जुल्लहिमवंत वामहरपव्वयं ति-वसुत्ता रहमिरंणं फुसइ,
फुसित्ता तुरए णिगिणहइ, णिगिणहत्ता तहेव० जाव आय-
तकप्पायतं च काऊण उमुमुदारं इपाणि वयणाणि तत्थ
भाणीअ से शरवइ० जाव सक्खे मे ते विसयवासि ति कट्टु
उद्धं वेहामं उमुं णिमिरइ, परिगरणिगरिअमज्झे० जाव तए
गं से सरं भरहेणं राया उद्धं वेहामं णिसट्टे समाणे खिप्पा-
मेव वावत्तरिं जोअणाइ गंता जुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्म दे-
वस्म मेराए णिवइए, तए गं से जुल्लहिमवंतगिरिकुमारे
देव मेराए सरं णिवइअं पासइ, पासित्ता आमुकत्तं रुहे०
जाव पीइदाणं सव्वासहिं च मालं गोमीमचंदणं कडगाणि
० जाव दहोदमं च गेणहइ, गेणहत्ता ताए उकिट्टाए० जाव
उत्तरं जुल्लहिमवंतगिरिमराए अहण देवाणुप्पिआणं वि-
मयवासी-० जाव अहणं देवाणुप्पिआणं उत्तरिल्ले अंतवाल
● जाव पडिनिमज्झइ । (सूत्रम्-६२)

'तए गं दिव्हे चक्रयणं' इत्यादि, ततः—आउहवमाला-
टसाधनानन्तरं तां हव्यं चक्रयणम् अमया कदाचित् आउह-
गृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य च अन्तरिक्षप्रति-
पक्षं, यावत्पदात् 'जकलसहस्ससपरिबुद्धे दिव्वतुडिअसहस्स-
स्सिणाएणं पूरेन्ते चेव अंबरतलं' इति, उत्तरपूर्वस्यां दिशि ईशा-
नं कोणे जुद्धहिमवत्पर्वताभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, ततः-
शिविरनिवेशात् जुद्धहिमवद्गिरिमध्यं गियासां उत्तरपूर्वायां
अलनमेव अज्जुमार्गः, ततो नरेन्दुर्यत्कृतवांस्तदाह—'तए
गं से भरहे राया तं दिव्हे चक्रयणं' इत्यादि, ततः स
भरतस्तद्व्यं चक्रयणम् अभिजुद्धहिमवद्गिरिं प्रयातं दृष्ट्वा कौ-
टम्बिकपुरुषाणापनं हस्तिरत्नप्रातकल्पनं सनासज्जाहनं आ-
नविधानं हस्तिरत्नाऽऽगोहणं मार्गाऽऽगतपुरनगरदेशाधिप-
शीकरणं तत्प्राभृतस्वीकरणं चक्रयणानुगमनं योजनान्तरित,
वसतिवसनं च करोतीत्यादिपिण्डार्थः प्रथमयात्रापदप्राह्यः,
अत्र यावत्पदमं प्राह्यमुत्रलिखनं च विस्तरः स्यादिति तदुप-
स्था, ततः जुल्लहिमवर्द्धिरस्मापे द्वादशयोजनायामम अत्र याव-
च्छब्दाश्रययोजनायस्तीर्णाऽऽदिविशेषणविशिष्टं स्कन्धावा-
रनिवेशयति, वर्द्धकिरन्त शब्दयति पौषधशाला विधापयति,
पौषधं च करोतित्यादि ज्ञेयं, जुद्धहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य
साधनायेति शेषः, कियत्पर्यन्त इत्याह—यावत्समुद्रपभूत-
मिव कुर्वाणः कुर्वाण इति, अत्र 'तहेव त्ति' पदवाच्यमष्टम-
भक्तप्रतिजागरणं तत्तत्मापनं कौटम्बिकाऽऽज्ञापनं सनासज्जा-
हनम् अश्वरथप्रतिकल्पनं आनायधानम् अश्वत्थाऽऽगोहणं
चक्रयणमार्गानुगमनं च करोतीत्यादि ज्ञेयं, सैम्यसमुत्थकल-
कलरवेण समुद्रवभूतमिव पृथिवीमण्डलं कुर्वन् २ उत्तर-
दिगभिमुखो यत्रैव च जुद्धहिमवद्गिरिपर्वतः तत्रैवापागच्छ-
ति, उपागत्य च जुल्लहिमवद्गिरिपर्वतं त्रिकुट्याः—त्रीन् वारा-
न् रथशिरसा—रथाग्रभागेन काकमुखं नत्यर्थः स्पृशति, अ-
निवेगप्रवृत्तस्य वेगिवस्तुनः पुरस्थप्रतिबन्धकभित्त्यादिसंघट-
न त्रिस्ताडनेन वेगपातदर्शनादत्र त्रिरयुक्तं स्पृष्ट्वा च तुरगा-
न् निगृह्णाति—वेगप्रवृत्तान् वाजिनो रक्षति, तदनु वृत्तं यत्त-
दाह—'णिगिणहत्ता' इत्यादि, तुरगाश्चतुराऽपि निगृह्य च तथै-
व मागधनीयाधिकारचक्रवर्त्यं, कियद् दूरं यावदित्याह—याव-
दायतकर्णाऽऽयतं च कृत्या इपुमुदारां मात अत्र 'तहेव त्ति' व-
चनात् रथस्थापनं धनुर्ग्रहणं शरग्रहणं च वक्तव्यं, ततस्तं शरं
तथाविधं कृत्वा तत्र इमानि वसतान्यभाणीत् स नरपतिरत्र
यावत्पदेन—'इदि सुणंतु भवंतो' इत्यादि गाथाद्वयं वाच्यम्
सर्वे मे ते विसयवासीति पर्यन्तम् इति कृत्वा—इत्युच्चार्य ऊर्ध्वम्
उपरि, एतच्च शुभपर्यायं स्यात् यथोर्ध्वलोकः शुभलोक इत्या-
दि अत उक्तम्—विहायसि आकाशे जुद्धहिमवद्गिरिकुमारस्य
तत्राऽऽवाससम्भवात् इपुं निस्तृजति, 'परिगरणिगरिअम-
ज्झो जाव त्ति' अत्रावसरं बाणमोक्षप्रकरणाधीतं 'परिग-
रणिगरिअमज्झो' इत्यादिपरोपलक्षितं यावच्छब्देन परिपूर्णं
गाथाद्वयं वाच्यमिति । ततः किं जातमित्याह—'तए गं
से' इत्यादि, ततः स शरो भरतेन राक्षा ऊर्ध्वं विहाय-
सि निस्तृष्टं सन् क्षिप्रमेव क्षिप्तमिति योजनानि यावद् ग-
त्वा जुद्धहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य मर्यादायामुचितस्थाने
निपतति, तए गं' इत्यादि, ततः स जुद्धहिमवद्गिरिकु-
मारा देवो निजनर्यादायां शरं निपतितं पश्यति, दृष्ट्वा च

आलुसोऽष्ट इत्यादिविशेषणविशिष्टो यावत्करणत् अकु-
टि करोति अधितिपति, शरं गृह्णाति, नाम च वाचयती-
त्यादि प्राह्य, प्रीतिदानं सर्वोपधीः-फलपाकास्तवनस्पति-
विशेषान् राज्याऽभिषेकाऽऽदिकार्योपयोगिनः मालां कल्प-
हमपुष्पमालां गोशीर्षचम्पनं च हिमवत्कुञ्जमव कटकांति
यावत्पदान् श्रुटिनाति वस्त्रानि आभरणानि शरं च
नामाकुमिति प्राह्य, द्रवोदकं च-पञ्चद्रवोदकं गृह्णाति,
गृहीत्वा च तथोक्तपुण्याऽथ यावत्पदात् देवगत्या व्यतिम-
जानि-भरतान्तिकमुपसर्पति, विश्वपयति चेति ज्ञेयम्, उरस्यां
लुद्धिमवनो गिरेर्मयादायाम् अहं देवानुप्रियाणां विषयथा-
सी यावत्पदात् 'अहं देवाण्युपिआणसीकिंकरे' इति प्राह्यम्,
अहं देवानुप्रियाणाम् औत्तराहो लोकपालः, अत्र यावत्पदात्
प्रीतिदानमुपनयति तद्, भरतः प्रतीच्छति, देवं सत्कारयति
सन्मानयतीति, प्राह्य, तथा कृत्वा च प्रतिविसर्जयति ।

अथाधिकारमाहादष्टममहं तपस्वीरयित्वा कृतपारणक
परावधिप्राप्ताद्विजयाहं कर्तुं काम-श्रीश्रवमभूः
श्रुपमकूटगमनायोपक्रमते—

तए गं से भरह राया तुगए गिगिहइ, गिगिहइत्ता रहं
परावत्तइ, परावत्तिता जेणव उमहकूडे तेणव उवागच्छइ,
उवागच्छिता उमहकूडे पव्वयं तिकवुतो रहमिरेणं फुमइ,
फुमिता तुगए निगिहइ, निगिहइत्ता रहं ठवेइ, ठवित्ता
छत्तलं दुवालसंमिअं अट्ठकप्पिअं अट्ठिगरणिमंठिअं सां-
वाप्पिअं कागणिरयणं परामुमइ परामुमित्ता उममकूडम्म
पव्वयस्म पुरिअमिअं कडगंमि खापगं आउडेइ—

“ ओमपिणीइमीस, तइआएँ समाइ पच्छिमे भाए ।

अहमंमि चक्काटी, भरहा इअ नामधिज्जेणं ॥ १ ॥

अहमंमि पढमराया, अहयं भरहादिवो शरवरिंदो ।

शत्थि महं पडिमत्तू, जिअं मए भारहं वासं ॥ २ ॥ ”

इति कट्टणामगं आउडेइ,णामगं आउडित्ता रहं परावत्तइ,
परावत्तिता जेणव विजयसंभावगणिवेमे जेणव बाहिरि-
आ उवट्ठाणसाला तेणव उवागच्छइ, उवागच्छिता ०जाव
जुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्म देवस्म अट्ठाहिआए महामहिमाए
गिगिहइत्ताए समाणीए आउहवरमालाओ पडिणिकम्पइ,
पडिणिकम्पित्ता ०जाव दाहिणिं दिमिं वेअड्डपव्वयाभि-
मुहे पयाते यावि होत्था । [सूत्रम्-६३]

‘तए गं’ इत्यादि । ततो—हिमवत्साधनानन्तरं स भरता
राजा तुगमान् निगृह्णाति-दक्षिणपार्श्वस्थहयावाकर्षति, वा-
मपार्श्वस्थहयो पुरस्करोति, निगृह्य च रथं परावर्त्तयति,
परावर्त्य च यत्रैवर्षमकुटं तत्रैवापानच्छति, उपागत्य च श्रु-
पमकूटं पर्वतं त्रिकुण्डो रथशीर्षेण स्पृशति, स्पृष्ट्वा च रथं
स्थापयति, स्थापयित्वा च पट्टनलं द्वादशाक्षरान् अष्ट-
श्लोकम् अधिकरणिमंस्थितं सौवर्णिकं-स्वर्णमयमष्टसुवर्ण-
मयत्वात् काकणीरत्नं परामृशति, एतेषां पदानां व्याख्या—
नं प्राह्य, परामृश्य च श्रुपमकूटस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये

कटके नामैव नामकं स्वार्थे कप्रत्ययः ‘आउडेइ ति’ आउडिति
सम्बद्धं कर्णाति, लिखनीत्यर्थः । कथं लिखनीत्याह—‘ओम-
पिणि’ इत्यादि । अवमर्षित्याः, अत्र षष्ठीलोपः प्राकृतवात्,
अस्यास्तुनीयायाः समायाः—तुनीयाकस्य पश्चिमभागे तु-
तीये भागे इत्यर्थः अहमस्मि चक्रवर्ती भरत इति नाम-
धेयन—नाम्ना ॥ १ ॥ अहमस्मि प्रथमराजा—प्रधानराजा,
प्रथमशब्दस्य प्रधानपर्यायत्वाद्यथा ‘पढमे चंदजेगे’ इत्या-
हौ, एतद्व्याख्याननेन श्रुपमे प्रथमराजत्वं नाऽऽगमेन सह
विरुध्यते, अहं भरताधिपः—भरतक्षेत्राधिपः, नरवराः-
सामन्ताऽऽदयस्तेषामिन्द्रः नास्ति मम प्रतिशत्रुः-प्रतिपक्षः
जितं मया भारतं वर्षमिति कृत्वा नामकं ‘आउडेइ ति’
लिखति, अस्य सूचक्य निगमार्थकत्वाच्च पौनरुक्त्यम्,
अथ कृतकृत्यो यद् व्यवस्यति तदाह—‘णामगं आउडित्ता’
इत्यादि, नामकं लिखित्वा रथं परावर्त्तयति, परावर्त्य च
यत्रैव विजयमकन्धावागनिवेशो यत्रैव च बाह्योपस्थानशाला
तत्रैवापानच्छति, उपागत्य च, अत्र यावत्पदात् तुगगान्निगृ-
ह्णाति, रथं स्थापयति, ततः प्रत्यवरोहति, मज्जनगृहं प्र-
विशति, स्नाति, ततः प्रतिनिष्क्रामति, भुङ्क्ते, बाह्योपस्था-
नशालायां सिंहासने उपाव्रशति, श्रेणीप्रश्रेणीः शब्दापयति,
जुल्लहिमवतगिरिकुमारदेवस्याष्टादिकाकरणं सन्दिशति, ताञ्च
कुर्वन्ति, आह्वां च प्रत्यर्पयन्तीति प्राह्य, ततस्तद्विषयं
चक्रगन्तं जुल्लहिमवतगिरिकुमारस्य देवस्याष्टादिकायां महाम-
हिमायां निवृत्तायां सत्यामायुश्चगृहशालानः प्रतिनिष्क्रामति
प्रतिनिष्क्रम्य च यावच्छब्ददन्तरितप्रतिपक्षाऽऽदिविशेषण-
ग्रहः, दक्षिणां दिशमुद्दिश्य वैताळ्यपर्वताभिमुखं प्रयातं
चाप्यभवत् ।

तए गं से भरह राया तं दिव्वं चक्करयणं ०जाव वेअड्डस्स
पव्वयस्म उत्तरिल्लं गितवे तेणव उवागच्छइ, उवागच्छिता
वेअड्डस्म पव्वयस्म उत्तरिल्लं गितवे दुवालमजायणायामं
०जाव पोमहमालं अणुपविमइ ०जाव गमिबिणमीणं वि-
जाहरइणं अट्टमभत्तं पगिहइ, पगिहइत्ता पोमहमालाए
०जाव गमिबिणमिविजाहररायाणो मणसीं करेमाणे २
चिट्ठइ, तए गं तस्स भरहस्म रण्णो अट्टमभत्तंसि परि-
णममाणमि गमिबिणमिविजाहररायाणो दिव्वाए मईए
चोइअमई अणुमणस्स अंतिअं पाउठ्ठमवन्ति, पाउठ्ठमवित्ता
एवं बयामी-उप्पण्णे खलु भो देवाण्युपिआ ! जंबुदीवे दीवे
भरहे वासं भरहे राया चाउरंतचक्रवट्ठी, तं जीअमअं ती-
अपचनुप्पण्णमणागयाणं विजाहरइणं चक्रवट्ठीणं उव-
त्थाणिअं करेत्तए, तं गच्छामो गं देवाण्युपिआ ! अम्हे
वि भरहस्म रण्णो उवत्थाणिअं करेमो इति कट्टु विणमो
णाऊणं चक्रवट्ठिं दिव्वाए चोइअमई माणुम्माणप्पमाण-
जुतं तेअस्मिं रुवलकण्णजुतं ठिअजुव्वणकमवट्ठिअण-
हं सुव्वरोगणामणिं बलकरिं इच्छिअसीउएहफागजुतं
“ तिसु तण्णअं तिसु तं तिबलीगतिउप्पयं तिगंभीरं ।
तिसु कालं तिसु सेअं, तिआयतं तिसु अ वित्तिअं ॥१॥ ”

ममसरीरं भरहे वासमि सव्वमहिलप्पहाणं सुंदरयणजघ-
णवरकरचलणययणसिरसिजदसणजणहिअयरमणमणहरिं
सिंगारागार० जाव जुत्तोवयारकुमलं अमरवहूणं सु-
रुवं रुवेणं अणुहरंति सुभहं सुभहम्मि जोव्वणे वट्टमाणि
इत्थीरयणं गमी अ रयणाणि य कडगाणि य तुडिआणि
अ गेहहइ, गेहहत्ता ताए उक्किट्ठाए तुरिआए० जाव उज्ज-
आए विजाहरगईए जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छित्ता अंतलिकखपडिवएणा सखिखिणीयाइ० जाव
जएणं विजएणं वट्ठावेंति वट्ठावेंत्ता एवं बयामी-अभि-
जिए णं देवाणुप्पिआ !० जाव अम्हे देवाणुप्पिआणं आण-
त्तिकिंकरा इति कट्टु तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिआ ! अम्हं
इमं० जाव विण्णमी इत्थीरयणं गमी रयणाणि सभपेइ ।
तए णं भरहं राया० जाव पडिविमज्जेइ, पडिविसज्जित्ता पां-
सहसालाआं पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खपित्ता मज्जणघरं
अणुपविमइ, अणुपविसित्ता भोअणुपंडवे० जाव न-
मिविनमीणं विजाहरगईणं अट्ठाहिअमहामहिमा . तए
णं से दिव्वे चक्करयणं आउत्तरमालाआं पडिणि-
क्खमइ० जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसि गंगादेवीभवणा-
भिमुहं पयाए आवि होत्था, मच्चं सव्वा भिंधुवत्तव्वया०
जाव नवरं कुंभट्टसहसं रयणचित्तं गाणाणि कणगरयण-
भत्तिचित्ताणि अ दुवे कणगमीहासणाइं सेमं तं चव० जा-
व महिमं सि । (सूत्रम्-६४)

'तए णं' इत्यादि. ततः स भरता राजा तद्विषयं चक्रत्वे
दक्षिणादिशि वेताक्ष्यपर्वताभिमुखं प्रयातं पश्यति, दृष्ट्वा च प्र-
मादादि तावत्पुष्पकं यावद् भरता यत्रैव वेताक्ष्यस्य पर्वतस्यो-
त्तरपार्श्वदर्शी नितम्बः-कटकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च
वेताक्ष्यस्य पर्वतस्योत्तरभागवर्तिनि नितम्बे द्वादशयोजनाऽऽ-
यामं, यावत्पदकरणात् नवयोजनाविस्तीर्णमित्यादिकं स्कन्धा-
वारनिवेशाऽऽदि वाच्यं, पौषधशालामनुप्राविशति भरतः, अत्र
यावत्पदात् पौषधविशेषणानि सर्वाणि वाच्यानि, तमिथिन-
स्योः-श्रीश्रुपमस्वामिमहासामन्तकच्छमहाकच्छसुतयोर्विद्या-
धरराज्ञाः साधनायाष्टमभक्तप्रगृह्णाति, प्रगृह्य च पौषधशालायां
यावच्छ्रुत्वात् पौषधिकाऽऽदिविशेषणविशिष्टो नमिविनमि-
द्याधरराज्ञां मनसि कुर्वणो मनसि कुर्वणस्तपुति, एते ख-
गाअनुकम्पाः एतयामुपनि बाणमोक्षेण प्राणदर्शनं न क्षत्रि-
यधर्म इति सिन्धुवादि सुराणां भिमानयोर्मनसि करणमात्ररूपे
साधनोपाये प्रवृत्तः, तेन न द्वादशवार्षिकयुद्धमप्यत्राभिहितं,
यत्तु हेमचन्द्रसूरारामरादिनाथवरिव शरमाचनाऽऽदि चूर्णि-
कृता तु युद्धमात्रं द्वादशवर्षावधि 'अणु भणंति' इत्युक्त्वा उक्तं
तन्मतान्तरमवसेयमिति, अत्रान्तरे यज्ज्ञातं तदाह- 'तए णं'
इत्यादि, तस्य भरतस्याष्टमभक्त परिणमति सति नमिवि-
नर्मा विद्याधरराज्ञां दिव्यया दिव्यानुभावाज्जनितत्वात् म-
त्या-ज्ञानेन चोदितमती प्रेरितमतिकी अवधिज्ञानऽऽद्यभावे-
र्ण यत्तु भो भरतमभो विषयकज्ञानं तस्माधर्मेशानदेवीना मनः-

प्रविचारिवेदानां कामानुषङ्गमनोज्ञानमिव दिव्यानुभावादव-
गन्तव्यम्. अन्यथा तासामपि स्वावमानमूलिकाध्वजाऽऽद्यमा-
त्रविषयकावधिमतीनां तद्विरसाज्ञानासम्भवेन सुरतानुकूल-
चेष्टानुसृत्यं न सम्भवेदिति, एतादृशाध्वन्याऽन्यस्यास्तिकं
प्रादुर्भवतः, प्रादुर्भूय च एवमवादिषातां, किमवादिषाता-
मित्याह- 'उत्पणं खलु' इत्यादि. उत्पणः खलुः-अवधारणे
भो देवानुप्रिया ! जम्बुद्वीपे द्वीपे भरतवर्षे भरतनामा राजा
चतुरन्तचक्रवर्ती तस्माज्जीतमन्तः कल्प एवोत्तीतवर्त्तमाना-
नागतानां विद्याधरराज्ञां चक्रवर्त्तिनामुपस्थानिकं-प्राभृतं
कर्तुं, तद् गच्छामां देवानुप्रिया ! वयमपि भरतस्य राज्ञ उ-
पस्थानिकं कुर्म 'इति कट्टु' इत्यादि इति कृत्वा-इति अस्याऽ
न्यं भणित्वा धनमिहकत्तरभ्रेणाधपति. सुमद्रां तास्मा स्त्री-
स्तं नमिह दक्षिणभरणधियातः स्नानानि कटकानि घाटिका-
नि च गृह्णान्तित्यन्वयः. अथ कीदृशः स्मृ धनमिः किं कृ-
त्वा सुमद्रां कन्यारत्नं गृह्णान्तित्याह- दिव्यया मत्या नो-
दिनमतिः सन् चक्रवर्त्तिनं ज्ञात्वा, अत्रानन्तरां कम्पवत्तश्चक्र-
वर्त्तित्वे लब्धेऽपि यत् 'गाऊण चक्रवर्त्ति' इत्याद्युक्तं तत् सुभ-
द्रा स्नानमस्यैवोपायोगाति योग्यताभ्यापनार्थं, किलज-
णां सुभद्रामित्याह- 'मानोन्मानप्रमाणयुक्तां', तत्र मानं ज-
लद्रोणप्रमाणता, उन्मानं-तुलांगापितस्याज्जभारप्रमाणता य-
श्च घुमुखानि नव समुच्छ्रितः स प्रमाणोपेतः स्यात्. अय-
मर्थः-जलपूर्णायां पुरुषप्रमाणादीषदतिरिक्तायां महत्यां कु-
ण्डिकायां प्रवेशतो यः पुरुषः सारपुद्गलोपाचितो ज-
लस्य द्रोणे त्रिटङ्कसौवर्गिकगणनापेक्षया द्वाविंशत्य-
प्रमाणं निष्काशयति, जलद्रोणाणां वा तां पूरय-
ति स मानोपेतः, तथा सारपुद्गलोपाचितत्वादेव
यस्तुलायामरोपितः सज्जभार पलसहस्राऽऽत्मकं तुलयति
स उन्मानोपेतः, तथा यद्यस्याऽऽत्मीयमकुल तेनाकुलन द्वा-
दशाकुलानि मुखं प्रमाणयुक्तं अनेन च मुखप्रमाणेन नव
मुखानि पुरुषः प्रमाणयुक्तः स्यात्, प्रत्येकं द्वादशाकुलैर्नव-
भिर्मुखैरष्टोत्तरशतमकुलानां सम्पद्यते, ततश्च तावदुच्छ्रयः
पुरुषः प्रमाणयुक्तः स्यात्, एवं सुभद्राऽपि मानोन्मानप्र-
माणयुक्ता, तथा तेजस्विनीं व्यक्तं रूप-सुन्दराऽऽकारो लक्ष-
णानि च-छत्रादीनि तैर्युक्तां, स्थितमभिनाशित्वाद्यौघनं य-
स्याः सा तथा, कशवद्वस्थिता-अवजिह्वायौ तस्या य-
स्याः सा तथा, ततः पदद्वयकर्मधारये ताम्. अयं भावः-भु-
जमूलाऽऽदिरोमाद्यजहद्रोमस्वभावाभ्यान्वेच तस्याः स्फुरितं,
अन्यथा तत्केशपाशस्य प्रलम्बतया व्याख्यानम् उत्तरसूत्रे क-
रिष्यमाणं नोपपद्यते, सर्वरोगनाशनीं, तदीयस्पर्शमहिम्ना
सर्वं रागा नश्यन्तीति, तथा बलकरीं सम्भोगतो बलवृ-
द्धिकरी नापरपुरन्धीणामिवास्याः परिभागे पारभोक्तुर्बल-
लय इति भावः. ननु यदि धृतं समयं हस्तस्पृष्टाश्वगला-
निदर्शनं स्त्रीलस्य स्वकामुकपुरुषाधीपिकार्यादन्तं त-
र्हि कथमतदुपपद्यते ? उच्यते-चक्रवर्त्तिनमेवापेक्ष्यैतां द्वा-
शेषणद्वयस्य व्याख्यानात्, यत्तु सत्यपि स्त्रीरत्ने प्रलदसच-
क्रभृता दाहानुपशमः तत्र समाधानमधस्तनप्रण्ये दण्डकव-
र्णनव्याख्यानांऽवसेयम्, इत्थितस्मात्तु विपरीतस्थनेच्छागोच-

१ तस्याः स्पर्शः चक्रवर्त्तिनः सर्वोपनाशक इत्यर्थः, न चैवमन्तराम्ये
दावज्जरोपगते मण्डपतन्त्रवर्त्तिनि व्यभिचारः, प्रत्यासन्नश्रुत्योक्तदानीं त-
त्स्पर्शमहने सामर्थ्याभावात् अवश्यमाविबर्तुत्वाच्च (द्वा० पृष्ठा)

रीकुता ये शीतोष्णस्पर्शास्त्रैर्युक्ताम् उष्णतौ शीतस्पर्शा शी-
ततौ उष्णस्पर्शा मध्यमसौ मध्यमस्पर्शमिति भावः । त्रिषु
स्थानेषु—मध्योदरतनुलक्षणेषु तनुकां कृशां तनुमध्या
तनूदरी तन्वङ्गातिकविप्रसिद्धेः, ननु सामुद्रिकेऽप्यान्यापि
दन्तत्वगादीनि तनूनि कथितानि च सति कथं तनूनां
त्रिसङ्ख्याकृता युज्यते इति ? । उच्यते—विषित्रत्वात्
कविकर्त्तृकसङ्ख्याविशिष्टानुपासभासुरं बन्धं निबध्नता
ग्रन्थकारेण स्त्रीपुंससाधारणानि यानि त्रिकरूपाणि लक्ष-
णानि तानि तथैव निबध्नानि, यानि तु व्यधिकसङ्ख्याका-
नि तेभ्योऽत्र रत्नाप्रस्तावात् केवलं स्त्रीजात्युचितानि लक्ष-
णानि समुच्चिन्यानुपासभासुरं त्रिकरूपत्वेन निबध्नानि
तेन नेहापरग्रन्थविरोधः, अत एव दन्तत्वगादीनि तनून् अपि
तस्या अत्र न विवक्षितानीति, एवमुत्तरत्रापि भाव्यं, त्रिषु—
द-
गन्ताधर्यानेलक्षणेषु स्थानेषु ताम्रां—रक्तां, द-
गन्त-
रक्तत्वं हि स्त्रीणां दक्षुस्वने पुरुषस्यातीव मनोहरं भव-
तीति, त्रयो वलयां—मध्ययतिरेखाकृता यस्याः सा तथा
ताम्, अत्र द्वितीयैकवचनलोपः । त्रिवर्त्तकत्वं स्त्रीणामतिप्र-
शस्यं पुंसां तु तथाविधं न, यदाह—“ शस्त्रान्तं स्त्रीभोगिन-मा-
नार्थं बहुसुते यथासङ्ख्यम् । एकद्वित्रिचतुर्भिर्वर्त्तभिर्विद्या-
न्तु त्वचलिम् ॥ १ ॥ ” तथा त्रिषु—स्तनजघनयोनिनलक्ष-
णेषु उच्यतां त्रिषु—नाभिसंस्थस्वरूपेषु गम्भीरां त्रिषु—रोम-
राजीवचूचुकनीनिकारूपेष्ववयवेषु कृष्णां त्रिषु—दन्तस्ति-
तखलुलक्षणेषु श्वेतां त्रिषु—वर्णाशुतालोचनेषु आयतां
प्रलम्बां त्रिषु—भ्राणवक्त्रजघनस्थलीनिर्मलविविधेषु विस्ती-
र्णा समशरीरां समवतुरस्त्रसंस्थानत्वात्, भरते वर्षे सर्वम-
हिलाप्रधानां, सुन्दरं स्तनजघनवरकरचलननयनं यस्याः
सा तथा तां, शिरसिजाः—केशाः दशता—दन्तास्त्रैर्जनहृदयर-
मणी—द्रष्टृलोकचित्तक्रीडाहेतुकम् अत एव मनोहरी पश्चात्
पदद्वयस्य कर्मधारयः, ‘सिङ्गारागारा’ इत्यत्र यावत्पदात्
“सिङ्गारागारचारुवेसं संनयनयहसिभ्रमणिभ्रमिद्विभ्रमिला-
ससंललिभ्रनंलावनिउण इति” संप्रहः । शृङ्गारस्य प्रथमर-
सस्यागारं—गृहमिव चारुवेषो यस्याः सा तथा तां सङ्गता-
उच्यता गतहसितभणितचेष्टितविलासा यस्याः सा तथा,
तत्र गतं—गमनं, हसितं—स्मितं, भणितं—वाणी, चेष्टितं च
अपुरुषवष्टविलासः—नेत्रवेष्टा तथा सह ललितेन—प्रसन्न-
तया ये संलापाः—परस्परभाषणलक्षणास्तेषु निपुणा या सा
तथा, तथा युक्ताः—सङ्गता ये उपचारा—लोकव्यवहारा-
स्तेषु कुशला या सा तथा, ततः पदत्रयकर्मधारयः तां,
अमरवधूनां सुरुपं—सौन्दर्यं रूपेणानुहरन्तीम्—अनुकुर्वती भ-
द्रं—कल्याणकारिणि यौवने वर्त्तमानां, शेषं तु प्रायोजि-
तार्थं, ‘गिम्बिता’ इत्यादि, गृहीत्या तयोत्कृष्टया त्वरि-
तया यावदुद्धूतया विद्याधरगत्या यत्रैव भरतो राजा तत्रै-
वोपास्यञ्जितः, उपागत्य चान्तरिक्षप्रतिष्ठां सकङ्किणी-
कानि, यावत्पदात् पञ्चवर्त्तानि यस्याणि प्रवरपरिहृता इ-
त्यादि ज्ञेयेन विज्ञेयेन वर्द्धतः वर्द्धयित्वा चैवमवदिषा-
ताम्—अभिजितं देवानुप्रियैः, यावत्शब्दात् सर्वं मागधगम-
सङ्कार्यं, ‘नवरमुखरेणं सुखदिमवन्तमेराप’ इति ‘अम्हे गं
देवाणुपिप्राणं विसयवासणो ति’ आर्षा देवानुप्रियाणां
आज्ञासकिकुरावतिकृत्वा तत्प्रतीक्यन्तु देवानुप्रिया ! अ-

स्माकमिदं यावच्छब्दादेस्तत्र प्रीतिदानमिति कृत्वा विनामिः
स्त्रीरत्नं नमिष्य रत्नानि समर्पयति । अथ भरतो यदका-
शीलदाह—‘तए गं’ इत्यादि, ततः स भरतो राजा या-
वच्छब्दात् प्रीतिदानप्रदणसत्कारणाऽऽदि प्राप्तं, प्रतिविस-
र्जयति, प्रातर्विस्तृत्य च पौषधशालानः प्रतिनिष्कामति, प्र-
तिनिष्काम्य च मञ्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य च स्ना-
नविधिः पूर्णोऽत्र वाक्यः ततो भोजनमण्डपं पारणं वाक्यं,
यावच्छब्दात् अर्धप्रधेगिशब्दनम् अर्धाहिकाकरणाज्ञापन-
मिति, ततस्ता नमिष्यनम्यार्घ्याधराङ्गारष्टाहिकां महा-
महिमां कुर्वन्तीति शेषः, आह्वां च प्रस्वर्णयन्तीति प्रस-
ङ्गाद् बोध्यमिति, अथ दिग्विजयपरमाङ्गभूतस्य चक्ररत्न-
स्य कां व्यतिकर इत्याह—‘तए गं’ इत्यादि, ततो—न-
मिष्यनमिष्यचरेन्द्रसाधनानन्तरं तद्विषयं चक्ररत्नमायुधशुह-
शालातः प्रतिनिष्कामतीत्यादिकं प्राग्वत्, नवरमुखरपौर-
स्यां दिशम्—ईशानदिशं, वैताळ्यतां गङ्गादेवीभवनाभिमु-
खं गच्छतः ईशानकाणवमनस्य श्रुतुमागेत्वान्, अत्र नि-
र्णेतुकामेन जम्बूद्वीपाऽऽलेख्यं द्रष्टव्यं, गङ्गादेवीभवनाभिमु-
खं प्रयातं चाप्यभवत्, सैव सर्वा निष्पुद्गवीवक्रव्यता ग-
ङ्गाभिलाषेन ज्ञेया यावत्प्रीतिदानमिति गम्यं, नवरं तत्रायं
विशेषः—रत्नविचित्रं कुम्भाष्टार्धकसहस्रं, नानामणिकन-
करत्नमयी, भक्तिः—विचित्रसिन्धुतया विचित्रं च द्वे कनक-
सिंहासने, शेषं प्राभुतप्रदणसम्मानदानाऽऽदिकं तथैव, याव-
दष्टाहिका महिमां, यच्च श्रुतमकूटतः प्रत्यावृत्तो न ग-
ङ्गां साधयामास तदैतादयवर्त्तिविश्वधराणामनात्मसात्कर-
णेन परिपूर्णोत्तरखण्डस्यासाधितत्वात् कथं गङ्गानिष्कूट-
साधनायोपक्रमेते इत्यवस्यं, यस्यास्य गङ्गादेवीभवने भोग-
न वर्षसहस्रातिवाहनं धृतं तत्प्रस्तुतसूत्रं चूर्णं चानुक्त-
मपि श्रुतमचरित्रादवसेयम् ।

अथाप्रतो दिग्वात्रामाह—

तए गं से दिव्वे चक्रयणे गंगाए देवीए अट्टाहियाए
महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउदवरसालाओ प-
डिणिक्लमई, पडिणिक्लमितांजाव गंगाए महाणईए
पञ्चिक्खिमिल्लेणं कूलेणं दाहिणदिमि खंडप्पवायगुहाभिमुहं
पयाए आवि होत्था, तते गं से भरहे रायांजाव
जेशेव खंडप्पवायगुहा तेशेव उवागच्छइ, उवागच्छिता
मत्वा कयपालकवसवया गेअव्वा, खवरि खट्टमालगे देवं
पीतिदाणं से आलंकारिअमंइ कडगाणि अ सेसं सव्वं
तहेवंजाव अट्टाहिआ महामं । तए गं से भरहे राया
खट्टमालगस्स देवस्स अट्टाहिआए मं शिव्वत्ताए समा-
णीए सुसेणं सेणावई महावई, महावित्तांजाव सिधुगमो
गेअव्वा, जाव गंगाए महाणईए पुरच्छिमिल्लं शिव्वत्तुं
सगंगासागरगिरिमेराणं समविसमणिक्लुहाणि अ ओअ-
वई, ओअवेत्ता अग्गाणि वराणि रयणाणि पडिच्छइ,
पडिच्छिता जेशेव गंगा महाणई तेशेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छिता दांणं पि सक्खंवावरवलं गंगा महाणई नि-

यत्नजलतुंगवीडं गावाभूयणं चम्पयणेशं उत्तरइ, उत्तरि-
ला जेणव भरहस्म रसो विजयखंधावारणिवसे जेणव
बाहिरिआ उवट्ठाणसाला तेणव उवागच्छइ, उवागच्छि-
त्ता अभिसेकाओ इत्थिरयणाओ पच्चोरुइ, पच्चोरुहि-
त्ता अग्गाइ वराइ रयणाइ गहाय जेणव भरहे राया तेणव
उवागच्छइ, उवागच्छिता करयलपरिगाहिअं० जाव अं-
जलिं कहु भरहं रायं जणं विजणं वद्धावेइ वद्धावे-
त्ता अग्गाइ वराइ रयणाइ उवणेइ । तए णं से भरहे रा-
या सुमेणस्स सेणावइस्स अग्गाइ वराइ रयणाइ पडि-
च्छइ, पडिच्छिता सुमेणं सेणावइं सकारेइ, सम्माणेइ,
पडिविसजेइ, तए णं मे सुमेणे सेणावइं भरहस्म
रसो सेसं पि तहेव० जाव विहरइ, तए णं से भरहे राया
असया कयाइ सुमेणं सेणावइरयणं सहावेइ, सहावत्ता
एवं वयामी-गच्छ णं भो देवाणुप्पिआ ! खंडप्पवायगु-
हाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेहि, विहाडेत्ता
जहा तिमिसगुहाए तहा भाणिअव्वं० जाव पिअं भे भवउ,
सेसं तहेव० जाव भरहो उत्तरिल्लेणं दुवारेणं अईइ, ससि-
व्व मेहंधयारनिवहं तहेव पविमंता मंडलाइं आलिहइ, ती-
से णं खंडगप्पवायगुहाए बहुमज्झदेसभाए० जाव उम्मग्ग-
णिमग्गजलाओ थापं दुवे महाणईओ तहेव, णवरं पच्चच्छि-
मिल्लाओ कडगाओ पवूदाओ सम्मणीओ पुरच्छिमंणं गंगं
महाणइं सम्पेति, सेसं तहेव, णवरं पच्चच्छिमिल्लेणं कूलेणं
गंगाए संक्रमवत्तवया तहेव ति, तए णं खंडगप्पवायगुहाए
दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव मइया मइया को-
चारवं करेमाणा करेमाणा सरस्सरस्सगाइं टाणाइं पच्चोस-
कित्था, तए णं से भरहे राया चक्रयणदेसियमणे० जाव
खंडगप्पवायगुहाओ दक्खिणिल्लेणं दारेणं गीणेइ ससि-
व्व मेहंधयारनिवहाओ । (सूत्रम्-६५)

' तए णं ' इत्यादि, ततो गङ्गादेवीसाधनानन्तरं तद्विषयं
चक्ररत्नं गङ्गाया देव्या अष्टाहिकायां महिमायां निवृत्ता-
यां सत्यमायुधगृहशालानः प्रतिनिष्कामति, यावत्पदाव-
न्तरितप्रतिपन्नपदाऽऽदिपरिग्रहः, गङ्गाया महानद्याः पश्चिमे
कूले दक्षिणदिशि खण्डप्रपातगुहाभिमुखं प्रयातं आप्यभव-
त्, ततः स भरतो राजा चक्ररत्नं पश्यतीत्यादिकं ताव-
द्भक्त्यं यावत्खण्डप्रपातगुहायामागच्छतीति पितृद्वार्यः स्वर्गो
कृतमालवक्रयता-तमिस्त्रागुहाधिपसुरव्यक्रयता नेतव्या
ज्ञातव्येत्यर्थः, नवरं नाटयमालको नृतमालको वा देशो
गुहाधिपः प्रीतिदानं ' से ' तस्य आलङ्कारिकमाण्डम्-आ-
भरणभृतभाजनं कटकानि शेषम्-उक्तविशेषानिरिक्तं सर्वं त-
थैव-सत्कारसम्मानाऽदिकं कृतमालदेवतावद्भक्त्यं यावदष्टा-
हिका, अथ दक्षिणात्यगङ्गानिष्कृतसाधनाधिकारमाह-'तए
णं ' इत्यादि, ततः-खण्डप्रपातगुहापतिसाधनानन्तरं स

भरतो राजा नाटयमालकस्य देवस्याष्टाहिकायां पूर्णयां
सुपेणं सेनापतिं शब्दयति, शब्दयित्वा च ' जाव सिन्धुगमो
ति ' यावत्परिपूर्णं, ' एवं वयामी-गच्छाहि णं भो देवाणुप्पि-
आ ! सिन्धुए ' इत्यादिकः सिन्धुगमः-सिन्धुनदीनिष्कृत-
साधनपाठो गङ्गाऽभिलापेन नेतव्यः यावत् गङ्गाया महानद्याः
पौरस्त्व्यं निष्कृत-गङ्गायाः पश्चिमतो बहन्त्याः समरेण पूर्वतः
परितोषकारिणा गिरिभ्यां दक्षिणतो घैतादयेन उत्तरतो लघु-
हिमवता कृता या मर्यादा-व्यवस्था तय सह वर्तते यत्त-
स्या, अन्यत्सर्वं प्राप्स्यत् सूक्तं व्याख्यातञ्च गङ्गागमन
परिभाषनीयम्, अथ नाटयमालदेवस्य वशीकरणप्रयोजने-
माह-' तए णं ' इत्यादि, ततो-गङ्गानिष्कृतसाधनानन्तरं
स भरतः सुपेणं सेनापतिरत्नं शब्दयति, शब्दयित्वा चै-
वमवादीदित्यादिकम् अत्र गुहाकपाटोद्घाटनाभाषनाऽदिकम्
एकोनपञ्चाशत्प्रमाणं ललाऽऽलखनास्तं सर्वं तमिस्त्रागुहायां भिक्-
क्षयम्, अत्र यो विशेषस्तस्मिन्नर्थमाह-' तीसे णं ' इ-
त्यादि, तस्याः-खण्डप्रपातगुहायाः बहुमध्यदेशभागे या-
वत्पदात् ' तए णं ' इति पदमात्रमवस्यम्, उम्मग्गज-
लानिमग्गजले नाम्ना द्वे महानद्यौ स्तः, तथैव-तमिस्त्रा-
गुहागतामग्गनानिमग्गनदीगमनं ज्ञातव्ये, नवरं खण्डप्र-
पातगुहायाः पाश्चात्यकटकात् प्रव्यूढे सत्यो पूर्वेण गङ्गां
महानदीं समाप्नुतः-प्रविशतः, शेषं विस्ताराऽऽयामां देधा-
न्तराऽऽदिकं तथैव-तमिस्त्रागतनदीप्रकारेणावभेयं, नवरं
गङ्गायाः पाश्चात्यकूलं संक्रमवत्तवयात्तेनुरकरणाऽऽज्ञादानत
द्विधानांत्तरणाऽदिकं क्षेत्रं, तथैव-प्राप्तवद् क्षेत्रमिति, अथैत-
स्मिन्नवमरे दक्षिणतो यज्जानं तदाह-' तए णं ' इत्यादि,
प्राप्तवत्प्रयातार्थम्, अथोद्घाटनयोगुद्घादक्षिणद्वारकपाटयोः
प्रयोजनमाह-' तए णं ' इत्यादि, ततः कपाटोद्घाटनानन्तरं
स भरतो राजा चक्ररत्नं दक्षिणतः, यावत्करणात् ' अणे-
गरायवरसहस्राणुप्रायमग्गे महया उकिट्टसीहणायथोलक-
लकलरवेणं पक्खुभिअमहासमुहरवभूअं पिव करेमाणे ' इ-
ति पदानां परिग्रहः, खण्डप्रपातगुहातो दक्षिणद्वारेण नि-
रोतं शशीव मेहान्धकारनिवहान्, प्राप्स्यत्स्यातं, ननु च-
क्रिणां तमिस्त्रया प्रवेशः खण्डप्रपातया निर्गमः किङ्काणि-
कः?, खण्डप्रपातया प्रवेशस्तमिस्त्रया निर्गमोऽस्तु, प्रवेश-
निर्गमरूपस्य कार्यस्योभयत्र तुल्यत्वात्?, उच्यते-तमिस्त्रया
प्रवेशे खण्डप्रपातानिर्गमं च सृष्टिः, तथा च क्रियमाणस्य
तस्य प्रशस्तोदकत्वात्, अन्यच्च खण्डप्रपातया प्रवेशे
आसन्नोपस्थीयमानं श्रुवभकूटे अतुर्दिकपर्यन्तसाधनमन्तरे-
ण नामन्यासोऽपि न स्यादिति ।

अथ दक्षिणभरतलर्हाऽऽगतो भरतो यज्जके तदाह-

तए णं से भरहे राया गंगाए महाणईए पच्चच्छिमिल्ले कूले
दुवालसजोअणायामं णवजोअणविच्छिअं० जाव विजय-
खंधावारणिवसे करेइ, अकसिद्धं तं चैव० जाव निहिरय-
णाणं अट्टमभसं पणिएइ, तए णं से भरहे राया पोस-
हसालाए० जाव गिहिरयणे यणसि करेमाणे करेमाणे
चिद्धं ति, तस्म य अपरिमिअरत्तरयणा धुअमक्खयमक्ख-
या सदेवा लोकोपचयंकरा उवगया णव गिहिओ लो-
गविस्सुअजसा । तं जहा-

“ नैसर्प्ये १ पंडुअण २, पिंगलए ३ मन्वरयण ४ महपउमे ५ ।
काले ६ अ महाकाले ७, माणवगे महानिही ८ संखे ९ ॥ १ ॥ ”

“ गेसप्यमि शिवेसा, गामागरणगरपट्टणां च ।

दोणमुहमहंवाणं, खंधावारावणगिहाणं ॥ १ ॥

गणिअस्म य उप्पत्ती, माणुम्माणस्स जं पपाणं च ।

धम्मस्स य बीआण य, उप्पत्ती पंडुए भणिआ ॥ २ ॥

सब्बा आभरणविही, पुरिसाणं जा य होइ मडिलाणं ।

आसाण य हत्थीण य, पिंगलगणिहिमि सा भणिआ ॥ ३ ॥

रयणां सव्वरयणे, चउदस वि वरां चकवटिस्स ।

उप्पञ्जते एणि-दिआइ पंचिदिआइ च ॥ ४ ॥

वत्थाण य उप्पत्ती, गिप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं ।

रंगाण य धाव्वाण य, सव्वा एसा महापउमे ॥ ५ ॥

काले कालप्पाणं, सव्वपुराणं च तिसु वि वपेसु ।

मिप्पसयं कम्माणि अ, तिसि पयाए हियकराणि ॥ ६ ॥

लोहस्स य उप्पत्ती, होइ महाकालि आगराणं च ।

रूपस्स सुवस्सस्म य, मणिमुत्तमिलप्पवालाणं ॥ ७ ॥

जाहाण य उप्पत्ती, आवरणं च पहरणाणं च ।

सव्वा य जुद्धणीइ, माणवगे दंडणीइ अ ॥ ८ ॥

गहविही गाहगविही, कव्वस्स य चउव्विहस्म उप्पत्ती ।

संखे महाणिहिम्मी, तुडिअंगाणं च सव्वेमि ॥ ९ ॥

चकटपइहाणा, अट्टस्सेहा य खव य विक्खंभा ।

वारसदीहा मंजू-ससंठिआ जणहवीइ मुहे ॥ १० ॥

वेरुलिअमणिकवाडा, कणगमया विविहरयणपटिपुसा ।

ससिसूरचकलकवण, अणुममवयणाववत्ती या ॥ ११ ॥

पलिओवमट्टिआ, गिहिसिरिणामा य तत्थ खलु देवा ।

जेपि ते आवासा, अकिआ आहिवच्चा य ॥ १२ ॥

एए खव गिहियणा, पभूयधरणयणसंचयसमिद्धा ।

जे वससुपगच्छंती, भरहाविव चकवट्टीणं ॥ १३ ॥ ”

तए णं से भरहे राया अट्टमभत्तंसि परिणममाणंसि
पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, एवं मञ्जणधरपवेसो
जाव सेणपसेखिसहावणया० जाव गिहिरयणाणं अट्टा-
हिअं महामहिमं करेइ, तए णं से भरहे राया गिहियणा-
णं अट्टादिआए महामहिमाए शिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं
सेखावइरणं सहावेइ, सहावेत्ता एवं बयासी-गच्छ णं
भो देवाणुप्पिआ ! गंगामहाणइए पुरच्छिमिअं गिक्खुदं
दुच्चं पि सगंगामागरगिरिमेराणं सपविसमाणिकखुडाणि
अ ओअवेहि, ओअवेत्ता एअमाणसिअं पच्चप्पिणाहि ति
तए णं से सुसेणे तं चेव पुव्ववप्पिअं माणिअव्वं ० जाव
ओअवित्ता तमाणत्तिअं पच्चप्पिणइ, पडिविसजेइ ० जाव
भोगभोगां भुंजमाणे विहरइ ।

तए णं से दिव्वे चकरयणे अअया कयाइ आउहधरमालआ
पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिआ अंतलिक्खपडिवप्पे जक्ख-
सहस्मसंपरिवुदं दिव्वतुडिअ ० जाव अपूर्ते चेव विजयक्खं
धावाराणिवेसं मउभंमउभेणं गिगच्छइ, दाहिणपक्खिअं
दिमिं विणीअं रायहाणि अभिमुहे पयाए आवि होत्था ।
तए णं से भरहे राया ० जाव पासइ, पासित्ता इट्टुट्ट ० जाव
कोहुंविअपुरिसे सहावेइ, सहावेत्ता एवं बयासी-खिप्पमेव
भो देवाणुप्पिआ ! अभिसेक्कं ० जाव पच्चप्पिणंति ।
(सूत्रम्—६६)

‘ तए णं ’ इत्यादि, ततो—गृहानिर्गमानन्तरं स भरतो
राजा गङ्गाया महानद्याः पश्चिमे कूले द्वादशयोजनाऽऽयामं न-
वयोजनविस्तीर्णं, यावत्पश्चात् ‘वरणगरसरिच्छं’ इति प्राञ्चं,
विजयस्कन्धाधारनिवेशं करोति, अवशिष्टं-वर्द्धकिरत्नशब्दा-
ऽऽहापनाऽऽदिकं तदेव यन्मागधदेवसाधनावसरे उक्तमिति,
यावच्छब्दात्पौषधशालादभेसंस्तारकसंस्तरकाऽऽदि केयं,
निधिरत्नानामष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, ततः स भरतो राजा
पौषधशालायां यावत्पश्चात् ‘पांसहि’ इत्यादिकम्, ‘एगं अवीए
इत्यन्तं पदकदम्बकं प्राञ्चं’ निधिरत्नानि मनसि कुर्वन् रतिष्ठति,
इत्थमनुतिष्ठतस्तस्य किं जानमित्याह—‘तस्स य’ इत्यादि,
तस्य—भरतस्य चशब्देऽर्थान्तराऽऽरम्भे नव निधयः उपग-
ता-उपस्थिता इत्यन्वयः, किंभूताः ?—अपमितिनि रत्नानि
उपलक्षणादनेकयानि रत्नानि येषु ते तथा, इह च विशेषणं त-
न्मतपेक्षया बोध्यं यस्मिन्ने निधिवन्तरमेव वक्ष्यमाणाः पदा-
र्थाः साक्षादेवोत्पद्यन्ते इति, अयमर्थः—एतेषां मते नवसु निधि-
षु कल्पपुस्तकानि शाब्दानि सन्ति, तेषु च विश्वस्थितिरा-
ख्यायते, केयाञ्चित्पु मने कल्पपुस्तकप्रतिपाद्या अर्थाः साक्षा-
देव तत्रोत्पद्यन्ते इति, एतयोरेपरमतापेक्षया ‘अपरिमित्’
इत्यादि विशेषणमिति, तथा भुवास्तथाविधपुस्तकवैशिष्ट्य
रूपस्वरूपस्यापरिहाण्यः अक्षयाः अत्रयविद्वयस्यापरिहाण्यः
अव्ययास्तदारम्भकप्रदेशापरिहाण्यः, अत्र प्रदेशापरिहाण्यु-
क्तिः समयसंवादिनी पञ्चवरवेदिकाव्याख्यासमये निरूपितेति
ततोऽवसेया, अत्र पदद्वये मकारोऽलाक्षणिकः, ततः
पदत्रयकर्मधारयः, सदेवा अधिष्टायकदेवकृतसाभिध्या
इति भावः । लोकोपख्यकराः अत्र, “ नवा कित्कुदन्ते
रात्रः ” (श्रीसि० अ० ३ पा० २ सू० १२६) इति
सूत्रे योगविभागेन व्याख्याने तीर्थकराऽऽदिशब्दवत् सा-
धुत्वं ज्ञेयं, यद्वा—‘देवनागसुवर्षाकिनरगणस्सब्भूअभावादिण,
इत्यादिष्वदार्पत्वादनुस्वारे लोकोपख्यकराः—वृत्तिकल्पक-
ल्पपुस्तकप्रतिपादनं लोकानां पुष्टिकारकाः लोकविख्या-
तयशस्का इति, अथ नामतस्तानुपदर्शयति—तद्यथेत्यु-
पदर्शनं नैसर्प्यस्य देवविशेषस्यायं नैसर्प्यः, एवमप्रेऽपि
माव्यम्, अथ यत्र निधौ यदाख्यायते तदाह—‘गेसप्ये’ इ-
त्यादि, नैसर्प्यनामनि निधौ निवेशाः—स्थापनानि स्थापन
विधयो ग्रामाऽऽदीनां गृहपर्यन्तानां व्याख्यायन्ते, तत्र ग्रामो-
व्यापनः आकरो-यत्र लवणाऽऽद्युत्पद्यते नगरं-राजधानी-
पत्तनं-रत्नयोनिर्द्रोणमुखं-जलस्थलनिर्गमप्रवेशं मउभ्वम्-अ-
र्युद्धर्तनायगवतान्तर्ग्रामगदितं स्वरथाधारः-कटकम् आपण्ये

हृद्ः, गृहं-भवनम् उपलक्षणात् खड्गकर्मटाऽऽदिप्रहः ॥१॥ अथ द्वितीयनिधानवक्ष्यतामाह- 'गणिकस्स' इत्यादि, गणिकस्य-सङ्ख्याप्रधानतया व्यवहृतस्यस्य दीनाराऽऽदेः नालिकेराऽऽदेर्वा, चशब्दात् परिच्छेदधनस्य मौक्तिकाऽऽदेरुत्पत्तिप्रकारः, तथा मानं-सेतिकाऽऽदि तद्विषयं यत्तदपि मानमेव धाम्याऽऽदि मयमिति भावः, तथा उन्मानं-तुलाकर्षाऽऽदि तद्विषयं यत्तदप्युन्मानं खण्डगुहाऽऽदि धरिमजातीयं धनमित्यर्थः, ततः समाहारद्वन्द्वस्तस्य च यत्प्रमाणं लिङ्गविपरिणामेन तत्पाण्डुके भणितमिति सम्बन्धः, धाम्यस्य-शाल्याऽऽदेर्वाजानां च-वापयोग्यधाम्यानामुत्पत्तिः पाण्डुके निर्धौ भणिता ॥ २ ॥ अथ तृतीयनिधिस्वरूपं निरूप्यते- 'सत्त्वा आभरण' इत्यादि, सर्व आभरणाभिधयः पुरुषाणां यश्च महिलानां तथाऽऽभ्यानां हस्तिनां च स यथौचित्येन पिङ्गलकनिधौ भणितः लिङ्गविपरिणामः प्राकृतशैलीभावः ॥ ३ ॥ अथ चतुर्थनिधिः- 'रयणा-इ' इत्यादि । रत्नानि चतुर्दशापि वराणि चक्रवर्त्तिनश्चकाऽऽदीनि सत्तैकन्द्रियाणि सेनापत्यादीनि च सप्त पञ्चन्द्रियाणि सर्वरत्नाऽऽद्ये महानिधावुत्पद्यन्ते, तदुत्पत्तिः तत्र व्यावर्त्येत इत्यर्थः, अन्ये त्वेवमाहुः-उत्पद्यन्ते एतत्प्रभावात् स्फूर्तिमङ्गलतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथ पञ्चमो निधिः- 'वत्थाल य' इत्यादि, सर्वेषां वस्त्राणां च या उत्पत्तिस्तथा सर्वविभक्तानां वस्त्रगतसर्वरत्नानां रत्नानां च-मज्जिष्ठाकर्मरागकुसुम्भाऽऽदीनां 'धोव्याण यत्ति' सर्वेषां प्रकालनविधीनां च या निष्पत्तिः सर्वा एषा महापद्मनिधौ ॥ ५ ॥ अथ षष्ठो निधिः- 'कालं कालखणं' इत्यादि, कालनामनि निधौ कालज्ञानं-सकलउपातिः शास्त्रानुर्वाच्यं ज्ञानं तथा जगति त्रयो वंशाः वंशः, प्रवादः, आचलिका इत्येकार्याः, तद्यथा-तीर्थङ्करवंशश्चक्रवर्त्तिवंशो बलदेववासुदेववंशश्च, तेषु त्रिषापि वंशेषु यद्भाष्यं यच्च पुराणमतीतमुपलक्षणमेतद्वर्त्तमानं शुभाशुभतत्सर्वमशक्ति, इतो महानिधितो ज्ञायत इत्यर्थः, शिल्प-यतं-विज्ञानयतं घटलोहविचित्रवस्त्रनापितशिल्पानां पञ्चानामपि प्रत्येकं विंशतिभेदत्वात् कर्माणि च-कृषिवाणिज्याऽऽदीनि जघन्यमध्यमोऽकृष्टभेदभिन्नानि त्रीण्येनानि प्रजायादितकराणि निर्वाहाभ्युदयहेतुत्वात् एतत्सर्वमत्राभिधीयते ॥ ६ ॥ अथ सप्तमो निधिः- 'लोहस्स य' इत्यादि, लोहस्य च नानाविधस्योत्पत्तिर्भवति महाकाले निधौ, तत्र तदुत्पत्तिराख्यायते इत्यर्थः, तथा रूप्यस्य सुवर्णस्य च मणीनां चन्द्रकास्ताऽऽदीनां मुक्तानां-मुक्ताफलानां शिलानां-स्फाटिकाऽऽदीनां प्रवालानां च सम्बन्धिनानां आकराणामुत्पत्तिर्भवति, महाकाले निधाविति योगः ॥ ७ ॥ अथाष्टमः- 'जाहाण य' इत्यादि, योधानां-शूरपुरुषाणां, चशब्दात् कातराणां-मुष्पत्तिरभिधीयते, यथा योधत्वं कातरत्वं च जायते तथाऽत्राभिधीयते इत्यर्थः, तथा आभरणानां च-खड्गकानां सज्जाहानां वा प्रहरणानाम्-अस्यादीनां च सर्वः च युद्धनीतिः-ध्युद्धतत्वाऽऽदिलक्षणा सर्वाऽपि च दण्डेनोपलक्षितानां निर्वहणीतिः-सामाऽऽदिभ्यस्तुर्विधा माणवकनाम्न निधायभिधीयते, ततः प्रवर्त्तन इति भावः ॥ ८ ॥ अथ नवमः- 'गह्वविही णाहगविही' इत्यादि, सर्वोऽपि नृत्त्यभिधनादपकरणप्रकारः सर्वोऽपि च नाटकविधिः-अभितैयमन्धप्रपञ्चनप्रकारः तथा चतुर्विधस्य काव्यस्य मन्थस्य-

धर्माश्चैरकामेमांश्चलक्षणपुरुषार्थनिबद्धस्य, अथवा संस्कृतप्राकृताऽपभ्रंशसंकीर्णभाषानिबद्धस्य गद्यरपथ-श्लेषवैबीर्ण्यपदबद्धस्य वा उत्पत्तिः-निष्पत्तिस्तद्विधिः, तत्राऽऽद्यं काव्यचतुष्कं प्रतीतं, द्वितीयचतुष्के संस्कृतप्राकृते सुबोधे, अपभ्रंशः-तत्तद्देशेषु शुद्धं भाषितं, सङ्कीर्णभाषा-शौरसेन्यादिः, तृतीयचतुष्कं गद्यम्-अच्छन्दोबद्धं शस्त्रपरिज्ञाऽध्ययनवत्, पद्यं-कुन्दोबद्धं विमुक्त्यध्ययनवत्, गद्यं-गन्धर्व्या रीत्या बद्धं गानयोग्यं, चौथी-काहुलकविधयबहुलं गमपाठबहुलं निपातबहुलं निपाताध्ययबहुलं ब्रह्मवर्षाध्ययनपदवत्, अत्र चतुर्योग्यपद्यान्तर्भावोऽपि यत्पृथगुपादानं तद्गामधर्माऽऽध्ययधर्माविशिष्टतया विशिष्यविषयतार्थं, शङ्खं महानिधौ, तथा वृष्टिताङ्गानां च तूर्याङ्गानां सर्वेषां वा तथातथावाद्यभेदभिन्नानामुत्पत्तिः शङ्खं महानिधाविति ॥९॥ अथ नवनामपि निर्धानं साधारणं स्वरूपमाह- 'चक्रट्ट' इत्यादि, प्रत्येकमष्टसु चक्रेषु प्रतिष्ठानं-अवस्थानम् येषां ते तथा, यत्र यत्र बाह्यन्ते तत्र तत्राष्टचक्रप्रतिष्ठिता एव बहन्ति, प्राकृतत्वादष्टाष्टस्य परनिपातः, अष्टौ योजनानि उत्तमधः-उच्चैस्त्व येषां ते तथा, नव च योजनानीति गम्यते, त्रिचक्रमेण-विस्तारेण नवयोजनविस्तारा इत्यर्थः, द्वादशयोजनदीर्घाः मञ्जूषावर्त्तस्थिताः, जाह्नव्या-गङ्गाया मुखे यत्र समुद्रं गङ्गां प्रविशति तत्र सन्तीत्यर्थः, " इत्युच्यन्ते वयं गङ्गा-मुखमागध्वानिनः । आगतास्त्वां महाभाग !, स्वहृद्भागेन वशीकृताः ॥ १ ॥ " इति त्रिविष्टीयचरित्रोक्तेः, चक्रवर्त्तपत्तिकाले च भरतविजयानन्तरं चक्रिणा सह पानालमार्गेण भाग्यवत्पुरुषाणां हि पदाधःस्थितयो निधय इति चक्रिपरमनुयानि, तथा वैदूर्यमणिमयानि कपटानि येषां ते तथा, मयदप्रत्ययस्य वृत्त्या उक्तार्थता, कनकमयाः-सौवर्णाः विविधरत्नप्रतिपूर्णाः शशिखरचक्राऽऽकाराणि लक्षणां-विह्वानि-येषां ते तथा, प्रथमाबहुवचनलोपः प्राकृतत्वात्, अनुरूपा समा-अविपमा वदनोपपत्तिः-द्वारघटना येषां ते तथा, पलोपमस्त्वितिका निधिसद्वर्त्तमानः खलु, तत्र च निधिषु ते देवा येषां देवानां त एव निधयः आवाप्ताः-आभयाः, किंभूताः-अक्रयाः-अक्रयणीयाः, किमर्थमित्याह-आधिपत्याय आधिपत्यनिमित्तं, कोऽर्थः?-तेषामाधिपत्यार्थं कश्चित्कथं-मूल्यदानाऽऽदिकरणेण तान न लभते इति, किन्तु पूर्वसुचरितमहिम्नैवेत्यर्थः, एतं नव निधयः प्रभूतधनरत्नसंख्यसमृद्धाः ये भरताधिपानां-षट्पल्लवभरतक्षेत्राधिपानां चक्रवर्त्तिनां चशमुपगच्छन्ति-वश्यता वाप्ति, एतेन वासुदेवानां चक्रवर्त्तित्वेऽप्येतद्विशेषणव्युदासः, निधिप्रकरणे चात्रस्थानाङ्गप्रवचनसारोद्धारऽऽदिवृत्तिसगता-नि बहुनि पाठान्तराणि ग्रन्थविस्तरभयादुपेक्ष्यैतत्स्त्रोतद-शेदष्ट एव पाठो व्याख्यातः । अथ सिद्धनिधानो भरतो यच्चक्रे तदाह- 'तय शं' इत्यादि व्यक्तम्, अथ षट्पल्लवदृष्टदृष्टिभेदतो यथोत्सहेन तथाऽऽह- 'तय शं' इत्यादि, इदमपि प्रायो व्यक्तं, नवरं गङ्गाया महानद्याः पौरस्त्वं निष्कटमित्युक्ते उदीची-नमपि स्थाविति द्वितीयमित्युक्तम्, अवशिष्टं न अस्त्यैव प्रासावसरत्वात्, गङ्गायाः पश्चिमतो बहन्त्याः सावराभ्यां-

वद्धइरयणं सदावेइ, सदावेत्ता० जाव पोसहसालं
अणुपविसइ, अणुपविसिता विणीआए रायहाणीए
अट्टमभत्तं पगियइइ, पगियिहत्ता० जाव अट्टमभत्तं
पडिजागरमाणे २ विहरइ । तए णं से भरहे राया अट्ट-
मभत्तंसि परिणममाणंसि पोमहसालाओ पडिणिकखमइ,
पडिणिकखमिता कोहुंविअपुरिसं सदावेइ, सदावेत्ता तहेव
० जाव अजणगिरिकूटसप्पिभं गयचइं शरवईं दूळ्हे, तं चेव
सब्बं जहा हेट्ठा, णवरिं णव महाणिहिओ चत्तारि सेणा-
ओ ण पविसंति, भेसो सो चेव गमो० जाव णिग्योसणा-
इएणं विणीआए रायहाणीए मज्झमज्झेणं जेणेव सए
गिहे जेणेव भवणवरवडिसगपडिद्वारे तेणेव पहारत्थ
गमणाए, तए णं तस्स भरहस्स रणो विणीअं रायहाणिं
मज्झमज्झेणं अणुपविसमाणस्म अप्पेगइआ देवा विणीअं
रायहाणिं सम्भंतरवाहिरिअं आसिअसम्मज्झिओवलितं
करेति, अप्पेगइआ मंचाइमंचकलिअं करेति, एवं सेसेसु वि-
पपसु अप्पेगइआ खाणाविहरागवसणुस्मियचयपडागामं-
दितभूमिअं, अप्पेगइआ लाउट्ठाइअमहिअं करेति, अप्पे-
गइआ० जाव गंधवट्ठिभूमं करेति, अप्पेगइआ हिरण्णवासं
वासंति, मुवस्सरयणवहरआभरणवासं वासेति, तए णं तस्स
भरहस्स रणो विणीअं रायहाणिं मज्झमज्झेणं अणुपवि-
समाणस्म सिंघाडग० जाव मह पदेसु बहवे अत्थत्थिआ
कामत्थिआ भोगत्थिआ लाभत्थिआ इद्विसिआ किंविस्सि-
आ कारोडिआ कारवाहिआ संखिया चकिआ खंगलिआ
मुहमंगलिआ पूसमाणया वद्धमाणया लंखमंखमाइआ ताहिं
ओरालाहिं इट्ठाहिं कंताहिं पिआहिं मणुआहिं मणामाहिं
सिंवाहिं भस्साहिं मंगळाहिं सस्सिरीआहिं हिअयगमणिआ-
हिं हिअयपण्डायणिआहिं वग्गूहिं अणुवरयं अभिणंदंता य
अभिणुणंता य एवं बयासी-जय जय खंदा ! जय जय
भदा ! भदं ते अजिअं जिआहिं जिअं पालयाहिं जिअमज्झे
वसाहिं इंदो विव देवाणं चंदो विव ताराणं चमरो विव अ-
सुराणं धरणे विव नागाणं बहूइं पुव्वसयसहस्साइं बहूइंओ
पुव्वकोडिओ बहूइंओ पुव्वकोडाकोडीओ विणीआए राय-
हाणीए चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेरागस्स य केवलकप्पस्स
भरहस्स वासस्स गामागरणगरखेडकब्बडमदंबदोखसुरप-
ट्ठणासमसप्पिवेसेसु सम्मं पयापालणोवजिअलद्धजसे म-
हया० जाव आइवच्चं पोरेवच्चं० जाव विहराहिं सिं कहु जय-
जयसइं पउंजंति, तए णं से भरहे राया णवणमालासहस्से
पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे वयणमालासहस्सेहिं अभि-
णुव्वमाणे अभिणुव्वमाणे हिअयमालासहस्सेहिं उष्णंदिज-
माणे उष्णंदिजमाणे मणोरहमालासहस्सेहिं विच्छिप्पमा-

णे २ कंतिरुवसोहगगुणेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे
अंगुलिमालासहस्सेहिं दाइजमाणे दाइजमाणे दाइसाइ-
त्थेणं बहूणं शरणारीसहस्साणं अजलिमालासहस्साइं प-
डिच्छेमाणे पडिच्छेमाणे भवणपंतीसहस्साइं समइच्छमा-
णे समइच्छमाणे तंतीतलतुडिअगीअवाइअरवेणं मधुरेणं
मणहरेणं मंजुमंजुणा घोसेणं अपडिबुज्जमाणे अपडिबु-
ज्जमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव सए भवणवरवडिसयदु-
वारो तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता आभिसेकं हत्थिर-
यणं ठवेइ, ठवेत्ता अभिसेकाओ हत्थिरयणाओ पञ्चोह-
इ पच्चोकरिता सोलस देवसहस्से सकारेइ, सम्माणेइ,
सम्माणेत्ता बत्तीसं रायसहस्से सकारेइ, सम्माणेइ, स-
म्माणेत्ता सेणावहरयणं सकारेइ, सम्माणेइ, सम्मा-
णेत्ता एवं गाहावहरयणं सकारेइ, सम्माणेइ, स-
म्माणेत्ता तिप्पि सट्ठे सूअसए सकारेइ, सम्मा-
णेइ, सम्माणेत्ता अट्टारस सेणिप्पसेणीओ सकारेइ,
सम्माणेइ सम्माणेत्ता अस्से वि बहवे राईमर० जाव सत्थ-
वाहप्पभिईओ सकारेइ, सम्माणेइ, सम्माणेत्ता पडिविस-
जेइ, इत्थीरयणेणं बत्तीसाए उडुकल्लाणिआसहस्सेहिं ब-
त्तीसाए जाणवयकल्लाणिआसहस्सेहिं बत्तीसाए बत्तीसइव-
द्धेहिं खाडयमहस्सेहिं सडिं संपरिबुडे भवणवरवडिसगं
अईइ जहा कुबेरो व्व देवराया कैलाससिहरिसिगभूमं ति,
तए णं से भरहे राया मित्तणाइणिअगसयणसंबंधिपरिअ-
णं पच्चुवेक्खइ, पच्चुवेक्खिता जेणेव मज्जणघरे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छिता० जाव मज्जणघराओ पडिणि-
क्खमइ, पडिणिक्खमिता जेणेव भोअणपंदवे तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छिता भोअणपंदवंसि मुहासणवरगए
अट्टमभत्तं पारेइ, पारेत्ता उप्पि पासायवरगए फुट्टमाणे-
हिं सुइंगमत्थएहिं बत्तीसइवद्धेहिं खाडएहिं उवलालिजमा-
णे उवलालिजमाणे उवणविज्जमाणे उवणविज्जमाणे
उवगिज्जमाणे उवगिज्जमाणे महया० जाव भुंजमाणे विह-
रइ । (सूत्रम्-६७)

‘ तए णं ’ इत्यादि, ततः स भरतो राजा अर्जितरा-
ज्यो—लब्धराज्यो निर्जितशत्रुकुत्पन्नसमस्तदत्तस्तत्रापि ब-
क्ररत्नप्रधानो नव निधिपतिः समृद्धकोशः—सम्पन्नमाण्डा-
गारः द्वात्रिंशद्वाजवरखडकैरनुवातमार्गः वपुषा वर्षसहस्रैः
केवलकल्पं—परिपूर्वे भरतवर्षे स्थापयित्वा कौटुम्बिकपुद-
वाद् शब्दयति, शब्दयित्वा कैवल्यमादीत्—सिद्धमेव ओ दे-
वानुप्रिया ! आभिषेक्यं ‘ हत्थि सि ’ हस्तिवर्णकस्मारणं
‘ इयगयरइ सि ’ सेनासम्पादनस्मारणं नयैव पूर्ववत्, स्ना-
नविधिभूषणविधिलैव्योपस्थितिहस्तिरत्नोपागमनानि धा-
क्यानि, अजानगिरिश्चन्द्रसदृशं गजपतिं नरपतिराकृत्वान् ।
अथ प्रस्थिते नरपती के पुरतः के पृष्ठतः के पार्श्वतश्च

प्रस्थितवन्त इत्याह—'तय खं' इत्यादि, ततस्तस्य भर-
तस्य रात्रि अभिवेकं हस्तिरत्नमारुहस्य सत इमाग्य-
ष्टाष्टमङ्गलकानि पुरतो यथानुपूर्व्या—यथाक्रमं संप्रस्थिता-
नि चानिनानि, तद्यथा—स्वस्तिकभीषसः वाचस्पदात् पूर्वो
कमङ्गलकानि प्राणानि, यद्यप्येकाधिकारप्रतिबद्धत्वेनाह-
रहस्याधिकारसूत्रस्य लिखनं युक्तिमत्तथापि सूत्रसूयिहृत्वे-
न वृत्तिद्वैतता वाचयितृणां सम्मोहाय स्यादिति प्रत्येकाऽऽ-
लापकं वृत्तिलिख्यते इति, 'तय खं' इत्यादि तद-
न्तरं च पूर्णजलधुतं 'कलशभूषणं' कलशः—प्रतीतः
भूषणः—कनकालुका, ततः समाहारादेकवक्त्रावः, इदं च
अलपूर्णत्वेन मूर्तिमद् भवेत्, तेनाऽऽलेख्यरूपाष्टमङ्गलान्तर्गत-
कलशादयं कलशो भिन्नः, दिव्येव दिव्या—प्रधाना, वा स-
मुच्चये, स च व्यवहितसम्बन्धः सुत्रविशिष्टा पताका च,
यावत्पदात् 'सवामरा' इत्यणरहस्यप्राप्तोद्भूतसिद्धि-
वाडधूप्रविजयवैजयंती अभ्युसिलमा गगनतलमनुलिहन्ती
पुरतो अहाणुपुष्पी' इति प्राणम्, अत्र व्याख्या-
सवामरा—वामरयुक्ता—दर्शने—प्रस्थातुर्दक्षिणे रचिता
मङ्गल्यवात् अन एवाऽऽलोके—बहिः प्रस्थानमाधि-
नि शकुनानुकूल्याऽऽलोके दर्शनीया—द्रष्टुं योग्या, त-
तां विशेषणसमासः, कांसावित्याह—वातां धूना विजय-
सूचिका वैजयंती—पार्श्वतो लघुपताकाद्वययुक्ता पताकावि-
शेषः प्राग्बत्, उच्छ्रिता—उच्च गगनतलमनुलिखन्ती अस्त्यु-
च्चतया, एते च कलशाऽऽदयः पदार्थाः पुरतो यथानुपूर्व्या
संप्रस्थिता इति, 'तय खं' इत्यादि, ततो वैदूर्यमयो 'भि-
लंत सि' दीप्यमानो विमलो दण्डो यस्मिन्स्तथा, या-
वत्पदात् 'पल्लवं कोरएटमङ्गलशमोवसोद्विभं चन्दमङ्गलनिभं
समूनिभं विमलं आयवत्तं पवरं सिंहासनं च मणिरत्नमयं पा-
यपीठं सपाउआजोगसमाउत्तं बहुकिंकरकम्मकरपुरिस
पायसपरिक्लिप्तं पुरतो अहाणुपुष्पी' संपादुमंति,
अत्र व्याख्या—प्रलम्बेन कोरएटाभिधानबुद्धस्य माल्यदाम्ना,
पुष्पमालयोपशोभितं चन्द्रमण्डलनिभं समुच्छ्रितम् ऊर्ध्वीकृ-
तं विमलमातपत्रं—कुत्रं प्रवरं सिंहासनं च मणिरत्नमयं पा-
यपीठं—पदासनं यस्मिन्स्तथा, स्वः—स्वकीयो राजसत्क
इत्यर्थः, पादुकायोगः—पादरक्षणयुगं तेन समायुक्तं, बहवः
किङ्कराः—प्रतिकर्म पूरुष्ठाकारिणः कर्मकराः—ततोऽप्यथा-
विधास्ते च ते पुरुषाश्चेति समासः। पादातं—पदातिसमूह-
स्तैः परिक्लिप्तं—सर्वतो वेष्टितं तैर्भूतत्वादेव पुरतो यथानुपूर्व्या
संप्रस्थितं, 'तय खं' इत्यादि, ततः सप्त प्रकेन्द्रिय-
रत्नानि पृथिवीपरिणामरूपाणि पुरतः संप्रस्थितानि, तद्यथा-
चक्ररत्नाऽऽदीनि प्रागभिहितस्वरूपाणि, चक्ररत्नस्य च ए-
केन्द्रियरत्नमण्डलसूत्रपाठादेवात्र मन्त्रं, तस्य मार्गदर्शकत्वे-
न सर्वतः पुरः संवरणीयत्वात्, अत्र च गत्यान्तर्यस्य च-
क्रमुपक्रान्तत्वादिति, 'तय खं' इत्यादि, ततो नव महानिचयोऽग्रतः प्रस्थिताः
पाताङ्गमार्गोयेति गम्यम्, अन्यथा तेषां निश्चिन्त्यवहार एव
न सम्भूयते, तद्यथा—नैसर्ग्यः पाण्डुको यावच्छक्रः सर्वं
प्राग्बत्, उक्ता स्थावराणां पुरतो गतिः किङ्करजनधूतत्वे-
न दिव्यानुभावेन वा, अथ जङ्गमानां गतेरवसर इति 'तय-
खं' इत्यादि, ततः षोडश देवसङ्ख्याः

पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः, 'तय खं' इत्यादि, ततो वत्तीसं
इत्यादि, व्यक्तं—'तय खं' इत्यादि व्यक्तं, नवरं पुरोहितरत्न-
शान्तिकर्मकृत्, रणे प्रहारादितानां मणिरत्नजलकुट-
या वेदनोपशमकं, हस्त्यभ्यर्त्तनमनं तु हस्त्यभ्यर्त्तनया
सहैव विवर्धते तेन नात्र कथनं, 'नय जं' इत्यादि, त-
तो द्वात्रिंशत् श्रुतकथाश्रिताः—श्रुतषु षट्स्वपि कथाणि-
काः—श्रुतविपरीतस्पर्शत्वेन सुखस्पर्शाः। अथवाऽऽनकम्या-
त्वेन सदा कथाणकारिण्यः, न तु चन्द्रगुप्तसहायपर्वनभूप-
तिपण्डितगृहीतमात्रप्राणहारिन्मनुष्यमन्दिनीबद्धिकम्याक-
पास्तासां सहजाः पुरतः प्रस्थिताः, समर्थविशेषवाङ्मिशेषं
लभ्यते इति लक्षणगुणयोगाद्वाजकम्या अत्र ज्ञास्तासामेव-
जन्मास्तरोपविनप्रकृष्टपुण्यप्रकृतिमहिम्ना राजकुलांशनिबद्ध-
यथोक्तलक्षणगुणसम्भवात् जनपदाप्रणीकम्यानामग्रेतनसूत्र-
णाभिधानाच्च तासां सहजाः पुरतो यथानुपूर्व्या—यथाज्ये-
ष्ठलघुपर्यायं संप्रस्थिताः, तथा द्वात्रिंशत् 'जणयव सि'
जनपदाप्रणीनां देशमुक्त्यानां कथाणिकानां सहजाः अग्रे
तथैव, अत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराज्जनपदग्रहणेन जनप-
दाप्रयो ज्ञाया, न चैवं स्वमतिकल्पितमिति वाक्यं, 'तावती-
भिर्जनपदा-प्रणीकम्याभिरावृत्तः।' इति श्रीभूषभचरित्रे सा-
म्प्रत्यदर्शनात्, तदनन्तरं द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशता पा-
त्रैः—अभिनैतव्यप्रकारैर्बेजाः—संयुक्ता नाटकसङ्ख्याः पुरतो य-
थानुपूर्व्या प्रथमं प्रथमोहापितृप्रावृत्तिकृतनाटकं ततस्तदनन्त-
रोदनाटकमिति क्रमेण संप्रस्थिताः, एतेषां चोक्तसङ्ख्याक-
ता द्वात्रिंशता राजवरसङ्ख्याः स्वस्वकम्यापाणिग्रहणकारणे
प्रत्येकं करमोचनसमयसमर्पितैकैकनाटकसङ्ख्यावात्, 'तय-
खं' इत्यादि, ततो बहवोऽसिः—अङ्गः स
एव यष्टिः—दण्डोऽसिर्दण्डस्तद्व्याहः—तद्व्याहियः, अथवा
असिश्च यष्टिश्चेति द्वन्द्वे तद्व्याहिय इति, एवमग्रेऽपि यथा-
सम्भवमक्षरयोजना कार्या, नवरं कुम्भामामराणि च प्रती-
तानि, पाशा—धनोपकरणानि, उत्त्रस्ताव्याऽऽदिबन्धनानि
वा फलकानि—सम्पुटकफलकानि केटकानि वा अवष्टम्भानि
वा धनोपकरणानि वा पुस्तकानि—कुम्भाशुभपरिधानहेतुश-
लापत्रसमुदायकपाणि, वीणाप्राह इत्येकं, कुतपः—तैलाऽऽदि-
भाजनं, 'हृत्को'—द्रव्याऽदिभाजनं, ताम्बूलार्थे पूगफलाऽऽदि-
भाजनं वा, 'वीदग्गाहा वीदिभग्गाहा' इति पदद्वयं सूत्रे दृश्य-
मानमपि संप्रहृतायायामदृष्टत्वेन न लिखितं, तद्व्याख्या-
त्वेवम्—वीठम्—आसनविशेषः दीपिका च प्रतीतेति, स्वकैः २
स्वकीयैः २—कपैः—आकारैः, एवं स्वकीयैः २ इत्यर्थः। वेदैः—वस्त्रैः
जङ्गारकपैः चिह्नैः अभिधानैः नियोगैः—व्यापारैः स्वकीयैर्नै-

धैः—आभरतैः सहिता इति, अथवास्त्रे च पदानि न्यूना-
धिकाम्यपि लिपिप्रमादात् सम्भवेयुरिति तन्निमित्तार्थं संभ-
द्गाथा सूत्रवद्धा कविदादशे दृश्यते । यथा " असिलद्विकुं-
तचारे, चामरपासे अ फलगपांथे अ । धायाकूवगाहे, ततो
य इडफगाहे अ ॥ १ ॥ " तयं ' इत्यादि, ततो बहवो
दण्डिनो दण्डधारिणः मुण्डिनः—अपनीतशिरोज्जाः, शिख-
ण्डिनः—शिक्षाधारिणः, जडिनो—जटाधारिणः, पिच्छिनो-
मयूराऽऽदिपिच्छवाहिनः, हास्यकारका इति व्यङ्ग्यं, खड्ग-
धिशेषस्तकारकाः, द्रवकारकाः—केलिकराः, चातुकारकाः-
मिश्रवाहिनः, कान्दर्पिकाः—कामप्रधानकेलिकारिणः, 'कुक्कु-
द्वा' इति—कौकुब्जकारिणो भाण्डाः, 'मोहरिवा' इति—मु-
खरा वाचाला असम्बद्धपलापिन इति यावत्, गायन्तश्च
मेयानि वादयन्तश्च वादित्राणि नृत्यन्तश्च हसन्तश्च रममा-
णाश्च अक्षाऽऽदिभिः क्रीडयन्तश्च कामक्रीडया शासयन्तश्च-
परेषां गानाऽऽदिनि शिष्ययन्तः श्रावयन्तश्च—इह चेहं च पठत्-
परादि भविष्यतीत्येवंभूतवर्त्तानि भवणविषयीकारयन्तः
उत्पन्नश्च—शुभवाक्यानि राधयन्तश्च शब्दान् कारयन्तः
स्वजालिपताम्यनुवाद्यन्त इत्यर्थः, शोभमानश्च स्वयं शोभ-
यन्तः परान् आलोकमानाश्च—राजराजस्यावलोकनं कुर्वन्तः
जयजयशब्दं च प्रयुज्जानाः पुरतो यथानुपूर्व्यां पूर्वोक्तपाठ-
क्रमेण सम्प्रस्थिताः, इह गमे कविदादशे न्यूनाधिकाम्यपि
पदानि दृश्यन्ते इति, एवमुक्तमर्थं औपपातिकगमेन—प्रथमो-
पाङ्गगतपाठेन तावद्वक्तव्यं यावत्तस्य राहः पुरतो महाश्वः-
बृहत्पुरुषा अभवधरा अभवधारकपुरुषाश्च उभयतो—भरतोप-
बाह्यागजरत्नस्य द्वयोः पाशयोर्नागाः—गजानां धराः—गज-
धारकपुरुषाश्च, पृष्ठतो रथाः रथसङ्केताः—रथसमुदायः,
देश्योऽयं शब्दः, च समुद्यये, आनुपूर्व्यां सम्प्रस्थिताः,
अत्र यावत्पदसंग्रहाय सवर्णं—सेन'हानि, तत्राभ्याः—' त-
यणंतरं च यं तरमङ्गिदायणां हरिमेलामडलमङ्गिअच्छाणं
चञ्चुचिअल्लिअपुल्लिअवलचवलचचकगईयं रुंघणवग्ग-
णधावणधोरणातवइज्जणिअकल्यगईयं ललंतलामगलला-
यवरभूसणाणं मुहभंडगमोचुल्लगधालगमहिलाणचामरग-
ण्डपारमण्डअकडीणं किकरवरतरुणपरिगहिया अट्टनयं
वरतुरगाणं पुरओ अहाणुपुर्वीए संपट्ठिअं ति, ' तदनन्तरं
' तरमङ्गिदायणां ति ' तरो वेगो बलं वा तथा ' मल्ल
मल्ल धारणं ' ततश्च तरोमङ्गी—तरोधारको वेगाऽऽदिकृत् हा-
यनः—संघसरो वसन्ते येषां ते तथा, यौवनवन्त इत्यर्थः,
अतस्तेषां वरतुरगाणामिति योगः, ' वरमङ्गिमासणां ति'
कविपाठः । तत्र प्रधानमाख्यवतामत एव दीप्तमतां चेत्यर्थः,
हरिमेला—वनरूपतिविशेषस्तस्या मुकुलं—कुङ्कुमलं मङ्गिका
च—विचकिलस्तद्वद्विषयी येषां तथा तेषां ते शुक्लाक्षणा-
मित्यर्थः, 'चञ्चुचियं ति' प्राकृतध्वेन चञ्चुरितं—कुटिलगमनम्,
अथवा चञ्चुः—शुकचञ्चुस्तद्वद्वक्तव्येत्यर्थः, उचितम्—उचि-
ताकरणं पादस्योत्पादनं चञ्चुचितं च तच्छलितं च विलास-
व्यगतिः पुलितं च—गतिविशेषः प्रसिद्ध एव, एवंरूपा चलो-
धापुराशुगत्वात् तद्वच्चपलचञ्चला—अनीव अपला गतिर्ये-
षां ते तथा तेषां, शिखितम्—अभ्यस्तं लङ्घनं—गताऽऽदेरतिक-
मणं बहगनं—उत्कृष्टं धावनं—शीघ्रगमनं धोरणं—गतिचा-
तुर्यं, तथा त्रिपदी—भूमौ पदत्रयम्यासा, पदत्रयस्योच्चमनं वा

जयिनी—गत्यन्तरजनशीला गतिश्च येषां ते तथा तेषां, प-
दत्रयस्यः प्राकृतत्वात्, लालना—बोलायमानानि ' लाम ति'
आर्षत्वाद् रम्याणि गललातानि—कण्ठे न्यस्तानि वरभूष-
णानि येषां ते तथा तेषां, तथा मूकभाण्डकं मुखोऽऽभर-
णम् अथचूलाः—प्रलम्बगुच्छाः स्यात्सका—दर्पणाऽऽकारा अ-
भ्यालङ्काराः, अहिलाणं मुखसंयमनम् एताम्येषां सन्तीति
मुखभाण्डकावचूलस्यासकाहिलाणाः, मत्पर्यायत्वापदर्शनाद्वं
प्रयोगः, तथा चमरीगण्डैः—चामरदण्डैः परिमण्डिता क-
टिरीषां ते तथा, ततः कर्मधारयस्तेषां, किङ्करभूता ये वरत-
रणा—वरयुवपुरुषास्तैः परिगृहीतानां दवरकितानामि-
त्यर्थः, अष्टोत्तरं सतं वरतुरगाणां पुरतो यथानुपूर्व्यां स-
म्प्रस्थितम् । अथेभाः—' तयणंतरं च यं हसिदनाणं हसिम-
त्ताणं हसितुंगाणं हसिउच्छंगउअयविसालधवलइताणं कं-
चणकोसीपविट्ठंताणं कंचणमाणरयणभूनिआणं वरपुरि-
सारोहगमंपउत्ताणं गयाणं अट्टनयं पु—ओ अहाणुपुर्वीए
संपाठिअं ति, ' इपइन्तानां—मनाग्राहितशिक्षाणां गजाना-
मिति योगः इषमत्तानां यौवनाऽऽरम्भवर्त्तित्वात् ' इषुङ्गानाम्
उच्चानां तस्मादेष उत्सङ्ग इवांसङ्ग—पृष्ठदेशः, ' इषदुत्तङ्ग
उज्जता विशालाश्च यौवनाऽऽरम्भवर्त्तिग्यादेव ते च ते धवल-
इन्ताश्चेति समासोऽनस्तेषां, काञ्चनकोशा—सुवर्णकाला त-
स्यां प्रविष्टा इन्ताः, अर्थ इ विषाणाऽऽख्या येषां ते तथा ते-
षां, काञ्चनमणिरत्नभूषितानामिति व्यङ्ग्यं, वरपुरुषा—य
आरोहका निषादिनस्तैः सम्प्रयुक्तानां सज्जितानां गजानां-
गजकलमानामष्टोत्तरं सतं पुरतो यथानुपूर्व्यां सम्प्रस्थितम्,
अथ रथाः—' तयणंतरं च यं सच्छताणं सवक्काणं सघं-
दाणं सपडागाणं सनोरणवराणं सनंदिघोसाणं सखिअ-
योजालपरिअल्लताणं हेमवयानसत्तिणिलकणुगणितुत्ता-
रगाणं कालायससुकयणमिजंनकम्माणं सुलिलिदुवत्तम—
एलधुगाणं आइसवरतुरगसुसंपउत्ताणं कुललणरच्छं—
अनारोहसुसंपगहियाणं वसीसतोणपरिमंडियाणं स—
कंडवईसगाणं सचावसरपहरणावरणमरिअजुअमज्जाणं
अट्टनयं रहाणं पुरओ अहाणुपुर्वीए संपाठिअं ' इति,
उक्तार्थं चेदं प्राक् पद्यवरवेदिकाधिकारगतरर्थवर्णने,
नवरमत्र विशेषणानां बहुवचननिर्देशः कार्यः, तत उक्तविशे-
षणानां रथानामदृशतं पुरतो यथानुपूर्व्यां सम्प्रस्थितम् । अ-
थ पदातयः—' तयणंतरं च यं असिसलिकुंततोमरसुललउड
मिडमालधणुपाणिसज्जं पाइताणीअं पुरओ अहाणुपुर्वीए
संपाठिअं ति, ' ततः पदातयनीकं पुरतः सम्प्रस्थितं, कीश-
मित्याह—अस्यस्यादिनि पाणौ हस्ते यस्य तत्तथा, सज्जं च
सङ्ग्रामाऽऽदिस्वामिकार्ये, तत्रास्यादीनि प्रसिद्धानि, नवरं
शुक्रिः—विशूलं शूलं तु एकशूलं ' लउड ति ' लकुटो मिन्दि-
पालः प्रागुक्तस्वरूप इति । अथ भरतः प्रस्थितः सन् पथि
यद्यत् कुर्वन् यत्राऽऽगच्छति तदाह—' तयणं ' इत्यादि, ततः
स भरताधिपो नरेन्द्रो हारावस्तुनसुकुतरनिदवत्ता यावद्-
भरपतिसिद्धिभया श्रद्धया प्रथितकीर्तिश्चकरत्तोपादिभमार्गोऽ-
नेकराजवरसहस्रानुयातमार्गो यावत्समुद्ररवभूतामिव मेदि-
नी कुर्वन् सर्वदुष्टां सर्वदुष्टा यावद्विजयोपनादिनेमशुक्र इति
गम्यं, ग्रामाऽऽकरनगरखंडकवटमडम्बयाधरपदात् प्रोणमुखा-
पत्तनाऽऽधमसम्बाधसहस्रमण्डितां स्तिमितमेद्विनीकां च-

सुधामभिजयन् २ अष्टाणि-वराणि रत्नानि प्रतीच्छन् २ त
द्विष्यं चक्रमनुगच्छन् २ योजनास्तृतिभिर्वसतिभिर्वसन् २
यत्रैव विनीता राजधानी तत्रैवोपागच्छन्ती, तत्राऽऽगतः सन्
पदकरोत्तदाह- ' उवागच्छता ' इत्यादि, व्यक्तं, नवरं वि-
नीताया राजधान्या अष्टमभक्तमित्यत्र विनीताधिष्ठायकदेव
साधनाय विनीता राजधानी मनसि कुर्वन् २ अष्टमं परिस-
मापयतीत्यर्थः, नन्विदमष्टमानुष्ठानमनर्थकं, वासनगर्याश्चक्र-
वर्तिनां पूर्वमेव वक्ष्यताम् ? , उच्यते-निरुपसर्गेण वास-
स्थिरार्थमिति । यदाह- ' निरुपसर्गपक्षयस्यं विणीकं राय-
हृदि मणसी करेमाणे २ अष्टमभक्तं पणिएहह ' इति प्राकृत
श्रुतमन्तरं, अथाष्टमभक्तममाप्यनन्तरं भरतो यच्छकं न
दाह- ' तप णं ' इत्यादि, स्पष्टं, ' नदेव सि ' पदसंग्रहभा-
ऽऽभिषेकगजसज्जनमज्जनगृहमज्जनाऽऽदिरूपः अथ विनीता
प्रवेशवर्णके लाघवायातिदेशमाह- ' तं चैव सर्वं ' इत्या-
दि नदेश सर्वं वाच्यं यथा ' हेट्टा ' अष्टमभक्तसूत्रे विनीतां प्रत्या-
गमने वर्णनं तथाऽत्रापि प्रवेशं वाच्यमित्यर्थः, अत्र विशेष-
माह- नवरं महानिधयो नव न प्रविशन्ति, तेषां मध्ये एकै-
कस्य विनीताप्रमाणत्वात् कुतस्तेषां तत्रावकाशः ? , चतस्रः
सेना अपि न प्रविशन्ति, शेषः स एव गमः-पाठा वक्रव्यः,
कियत्पर्यन्तमित्याह-यावन्निर्घोषनादिनेन युक्तो विनीताया
राजधान्या मध्यमध्येन-मध्यभागेन यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव च
भवनवरावतंसकस्य-प्रधाननगरगृहस्य प्रतिद्वारं-बाह्यद्वारं
तत्रैव गमनाय प्रधारितवान् चिन्तितवान् प्रवृत्तवानित्यर्थः,
प्रविशन्ति चक्रिष्याभियोगिकसुरा यथा २ वासनमनं परि-
च्छुर्वन्ति तथाऽऽह- ' तप णं ' इत्यादि, ततस्तस्य भरत-
स्य राज्ञो विनीतां राजधानी मध्यभागेन प्रविशतः अपि-
बाह्य एकैकेन देवा विनीतां साध्यन्तरबाहिरिकाम् आ-
स्मिक्कममार्जितोलिप्तां कुर्वन्ति, अप्येकके तां मञ्जानि-
मञ्जकलितां कुर्वन्ति, अप्येकके नानाविधगगनमन्ताच्छि-
तध्वजपताकमण्डिताम्, अप्येकके ' लाउल्लाह्रमहितां '
कुर्वन्ति, अप्येकके गोशीर्षनरनरकवन्दनद्वन्द्वदत्तपञ्चाकुलि-
तलेत्यादिविशेषणां कुर्वन्ति, कियत्तावदित्याह-यावत् ग-
न्धर्वसिंभूतां कुर्वन्ति, अमीषां विशेषणानामर्थः प्राप्त्वा-
त्, अप्येकके हिरण्यवर्षे वर्षन्ति-रूपस्याघटितसुव-
र्णस्य वा वर्षे वर्षन्ति, एवं सुवर्णवर्षे रत्नवर्षे वज्रवर्षे
आभरणवर्षे वर्षन्ति, वज्राणि-हीरकाणि, पुनः प्रविशतो
राज्ञो यदभूत्तदाह- ' तप णं ' इत्यादि, ततस्तस्य भरत-
स्य राज्ञो विनीतां राजधानी मध्यमध्येनानुप्रविशतः शृङ्गाट-
काऽऽदिषु, यावच्छृङ्गाटकाऽऽदिषु त्रिकचतुष्काऽऽदिग्रहः, महापथ-
पर्यन्तेषु स्थानेषु बहवोऽर्थार्थिप्रभृतयस्ताभिरुदारार्जविशेष-
णार्वाशष्टाभिर्वाग्भिरभिनन्दयन्तस्त्राभिन्दुवन्तश्च एवमेवादि-
पुरिति सम्बन्धः । तत्र शृङ्गाटकाऽऽदिष्व्याख्या प्राप्त्वा अ-
र्थार्थिनो-द्रव्यार्थिनः कामार्थिनो-मनोहृशब्दरूपार्थिनः मो-
क्षार्थिनो-मनोहृगन्धर्वसस्पृशार्थिनः लाभार्थिनो-भोजन-
मात्राऽदिप्राप्त्यर्थिनः श्रद्धां गवाद्रिसम्पदम् इच्छन्त्येष्वयन्ति
वा श्रद्धावेषाः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् श्रद्धोपेकाः कि-
ल्लिपिकाः-परविदूषकत्वेन पापव्यवहारिणो भाण्डाऽऽदयः
कारोटिकाः-कापालिकाः ताम्बूलस्थगीवाहका वा, करं-
राजदेयं द्रव्यं वहन्तांतिवशीलाः कारवाहिनस्त एव कार-

वाहिकाः, कारवाहिना वा शास्त्रिकाऽऽदयः शब्दाः श्रीश्रुत-
भनिष्क्रमणमहाधिकारे व्याख्याता इति ततो व्याख्येया इ-
ति । अथ ते किमवादिषुरित्याह- ' जय जय नन्दा ! ' इ-
त्यादि पदद्वयं प्राप्त्वा, मद्रं ते-तुभ्यं भूयदिति शेषः,
अजितं प्रतिरिपुं जय जितम्-आज्ञावशंवद् पालय, जितम-
ध्ये-आज्ञावशंवदमध्ये वस-तिष्ठ विनीतपरिजनपरिवृतो
भूया इत्यर्थः, इन्द्र इव देवानां-वैमानिकानां मध्ये ऐश्व-
र्यभूम्, चन्द्र इव ताराणां-उपोनिष्काणां समर इवासुराणां
दाक्षिणात्यानामित्यर्थः, एवं धरण इव नागानामित्यत्रापि
क्षेयम्, अथवा सामान्यतोऽसुराणामित्युक्तं बलीन्द्रस्य ना-
गानामित्युक्ते च भूनाऽऽनन्दस्योपमानत्वेनोपस्थासो युक्तिमा-
न स्यात्, दाक्षिणात्येभ्य उदीच्यानामधिकनेजस्कत्वात्, च-
हृदि शतसहस्राणि यावत् वह्नीः कोटीः वह्नीः पूर्वकोटाकोटीः
विनीताया राजधान्याः तुल्यद्विमवद्गिरिसागरमर्यादाकस्य
केवलकल्पस्य भरतवर्षस्य ग्रामाऽऽकरनगरकोटकर्वटमडम्ब-
द्रोणमुखपत्तनाऽऽभमसंज्ञवेशेषु सम्यक् प्रजापालनेनोपार्जि-
तं-सङ्गृह्यं निजभुञ्जयीर्जितं, न तु नमुचिनेव सेवाऽऽपुपाय-
लक्ष्यं यशो येन स तथा, ' महया जाय सि ' यावत्पदात्
' हयणहृगिभवाह्रमन्तीतलतालतुडिभयणमुहंगपहुप्पवाह्र-
रवेणं विउलाहं भांगभागाहं भुञ्जमाणे ' इति संग्रहः । आ-
धिपत्यं पौरपत्यम् । अत्रापि यावत्पदात्- ' सामितं भट्टितं म-
हत्तगत्तं आणहंसरसेणावच्छं करेमाणे पालेमाणे सि ' प्रा-
ह्यम्, अत्र व्याख्या प्राप्त्वा, विचर इति कृत्वा जयजयश-
ब्दं प्रयुज्जन्ति । अथ विनीतां प्रविष्टः सन् भरतः किं कु-
र्वन् काऽऽजगामेत्याह ' तप णं से भग्हे राया णयणमाला-
सहस्रंहे पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे ' इत्यादि, ततः स-
भरतो राजा नयनमालासहस्रैः प्रेक्षमाणः प्रेक्षमाणः इत्या-
दिविशेषणपदानि श्रीश्रुतभनिष्क्रमणमहाधिकारे व्याख्या-
तानीति ततो ज्ञेयानि, नवरम्- ' अंगुलिमालासहस्रंहेहि दा-
हज्जमाणे दाहज्जमाणे ' इत्यत्र जनपदाऽऽगतानां जनानां पार-
जनैर्गुलिमालासहस्रैर्दर्शयमान इत्यपि, यत्रैव स्वकं गृहं-
पिडयः प्रमादः यत्रैव च भवनवरावतंसकं-जगद्वर्तिवाम-
गृहशेखरभूतं राजयोग्यं वासनगृहमित्यर्थः, तस्य प्रतिद्वारं
तत्रैवापागच्छन्ति, ततः किं करोतीत्याह- ' उवागच्छता-
' इत्यादि, उपागत्य आभिषेक्यं हस्तिरत्नं स्थापयति, स्थापयि-
त्वा च तस्मात्प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरोह्य च विसर्जनीयजनो हि
विसर्जनावासरेऽवश्यं सत्कार्य इति विधिज्ञो भरतः षोडश
देवसहस्रान् सत्कारयति संमानयति, ततो द्वाविंशतं
राजसहस्रान्, ततः सेनापतिरत्नगृहपतिरत्नाऽऽदीनि त्रीणि
सत्कारयति संमानयति, ततः त्रीणि षष्टानि-षष्ठ्यधिकानि
सुपशतानि-रसवतीकारशतानि ततः-अष्टादश त्रेणिप्रैरेण-
ततः-अन्यानपि बहुन् राजेश्वरतलवराऽऽदीन् सत्कारयति,
संमानयति, सत्कार्यं संमान्य च पूर्णं उत्सवेऽतिथीनिव
प्रतिषसर्जयति, अथ यावत्परिच्छिन्नो राजा यथा वासनगृहं
प्रविवेश तथाऽऽह- ' इत्थीरयणं ' इत्यादि, स्त्रीरखेन-
सुभद्रया द्वाविंशता श्रुतकल्याणिकासहस्रैर्द्वाविंशता जन-
पदकल्याणिकासहस्रैः द्वाविंशता द्वाविंशद्देनाटकसहस्रैः
सार्द्धं संपरिवृतो भवनवरावतंसकमनीति-प्रविशति, प्राक-
रणिक्त्वावन्तुक्ताऽपि भरतः कर्त्ता गम्यतेऽत्र याक्ये, यथा

कुबेरो-देवराजा धनदो-लोकपालः कैलासं—स्फटिकावलं,
किल्लणं ?—भवन्नवरावतंसकं शिखरिभृङ्गं गिरिशिखरं तज्ज-
नंतस्सदृशमुद्यमेनेत्यर्थः, लौकिकव्यवहारानुसारेणायं दृष्टान्तः,
अन्यथाकुबेरस्य सौधर्मावतंसकनाम्न इन्द्रकविमानादुत्तरतो
वस्तुविमाने वासस्य भूयमाणत्वादागमेन सह विद्वज्जाते ।

प्रतिश्रय यच्चके तदाह—

तएवं तस्स भरहस्स रत्तो अस्सया कयाइ रजधुरं चित्ते-
माणस्स इमेआरूवे ० जाव समुपपजित्था, अभिजिण्णं मए
शिअगबलवीरिअपुरिसकारपरकमेण चुल्लहिमवंतगिरिसा-
गरमेराए केवलकप्पे भरहे वासे, तं सेअं अल्लु मे अप्पाणं
महया रायाभिसेएणं अभिसेएणं अभिसिचावित्थए पि कहु
एवं संपेहेति, संपेहिता कल्लं पाउप्पभाए ० जाव जलंतं जेणेव
मज्झणघरे ० जाव पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिता जेणेव वा-
हिरिआ उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणं तेणेव उवागच्छइ.
उवागच्छिता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे खिसीअति, नि-
सीइत्ता सोलस देवसहस्से बत्तीसं रायवरसहस्से सेणावइ-
यणे ० जाव पुगेहिपरयणे तिसि सट्ठं सूअमए अट्टारस सेणि-
प्पसेणीओ अणे अ बहवे राईसरतलवर ० जाव सत्थवाहप्प
भिअओ सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी—अभिजिण्णं देवा-
णुप्पिआ ! मए शिअगबलवीरिअ ० जाव केवलकप्पे भरहे वा
से तं तुभं देवाणुप्पिआ ! मम महारायाभिसेअं विअइ,
तएवं से सोलस देवमहस्सा जावप्पभिअओ भरहेणं रत्ता
एवं वुत्ता समाया हट्ठुहकरयलमत्थए अंजलि कहु भरह-
स्स रत्तो एअमट्ठं सम्मं विणएणं पडिसुण्णेति, तएवं से भरहे
राया जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता
० जाव अट्ठमभत्तिए पडिजागरमाणे विहरइ । तएवं से भरहे
राया अट्ठमभत्तं परिणममाणंसि अभिअंगिए देवे सदावेइ,
सदावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! विणी-
आए रायहाणीए उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए एगं महं अभि-
सेअमण्डवं विउव्वेइ, विउव्विता मम एअमायत्तिणं पच-
प्पिणह, तएवं ते ओभिअंगा देवा भरहेणं रत्ता एवं वुत्ता
समाया हट्ठुह ० जाव एवं सामि ति आणाए विणएणं व-
यणं पडिसुण्णेति, पडिसुणिता विणीआए रायहाणीए उत्तर-
पुरच्छिमं दिसीभागं अवकमंति, अवकमिता देउअिअसमु-
ग्घाएणं समोहणंति, समोहणित्ता संखिआइं जोअयाइं दंडं
खिसिरंति, तं जहा—रयणाणं ० जाव रिट्ठाणं अहावाये पुग-
ले परिसाहेति, पडिसाडित्ता अहासुहुमे पुगले परिआदिअं-
ति, परिआदिइत्ता दुणं पि वंडिअसमुग्घायेणं ० जाव समो-
हणंति समोहणित्ता बहुसमरमणिअं भूमिभागं विउव्वंति, से
जहायामए आलिंगपुक्खरेइ वा ० तस्स अं बहुसमरमणि-
अस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थं अं महं एगं अ-

भिसेअमण्डवं विउव्वंति, अयोगसंभसयसखिविहं ० जाव
गंधवहिभूअं पेक्खाघरमंडववत्तगो ति, तस्स अं अभिसेअ-
मंडवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थं अं महं एगं अभिसेअपेहं
विउव्वंति अचलं सयहं ; तस्स अं अभिसेअपेहस्स ति-
दिसिं तओ तिमोवाणपडिरूवए विउव्वंति, तसि अं ति-
सांवाणपडिरूवगाणं अयमेआरूवे वत्तावासे पत्तते ० जाव
तोरणा, तस्स अं अभिसेअपेहस्स बहुसमरमणिअं भू-
मिभागे पत्तते, तस्स अं बहुसमरमणिअस्स भूमि-
भागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थं अं महं एगं सीहा-
सणं विउव्वंति, तस्स अं सीहासणस्स अयमेआरूवे
वत्तावासे पत्तते ० जाव दामवत्तणं समत्तं ति । तए
अं ते देवा अभिसेअमंडवं विउव्वंति, विउव्वित्ता
जेणेव भरहे राया ० जाव पचप्पिणंति, तएवं से
भरहे राया आभिअंगाणं देवाणं अंतिए एअमट्ठं सो-
आ शिमम्म हट्ठुह ० जाव पोसहसालाओ पडिणिक्ख-
मइ, पडिणिक्खमिता कोहुंविअपुरिसे सदावेइ, सदा-
वेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ !
आभिसेकं हत्थिरयणं पडिक्कपेइ, पडिक्कपेता हयग-
य ० जाव सप्पाहेत्ता एअमायत्तिअं पचप्पिणह ० जाव प-
चप्पिणंति, तएवं से भरहे राया मज्झणघरं अणुप-
विसइ ० जाव अंजयगिरिकूडमस्सिअं गयवइं गारवइं दुरु-
हे, तएवं तस्स भरहस्स रत्तो आभिसेकं हत्थिरयणं
दुरूहस्स समायास्स इमे अट्ठमंगलगा, जो चव ममो
विणीअं पविसमायास्स सो चव शिक्खममायास्स वि ० जाव
अप्पट्ठुअमाणे विणीअं रायहाणि मज्झमज्झणं शि-
गच्छइ, शिगच्छिता जेणेव विणीआए रायहाणीए
उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए अभिसेअमंडवे तेणेव उवाग-
गच्छइ, उवागच्छिता अभिसेअमंडवदुवारं आभिसेकं
हत्थिरयणं ठावेइ, ठावेत्ता आभिसेकाअं हत्थिरयणा-
ओ पचोहइ, पचोहइत्ता हत्थिरयणं बत्तीसाए उडुक्क-
आणिआसहस्सेहिं बत्तीसाए जयवयकल्लाखिआसह-
स्सेहिं बत्तीसाए बत्तीसइवडेहिं खाडगसहस्सेहिं सद्धिं सं-
परिबुहे अभिसेअमंडवं अणुपविसइ, अणुपविसिता जे-
णेव अभिसेअपेहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता अ-
भिसेअपेहे अणुपदाहिणीकरेमाणे अणुपदाहिणीकरेमा-
णे पुरच्छिमिण्णेणं तिसोवाणपडिरूवएणं दुरूहइ, दुरूहिता
जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता
पुरत्थाभिमुहे सखिअसे ति । तएवं तस्स भरहस्स
रत्तो बत्तीसं रायसहस्सा जेणेव अभिसेअमंडवे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छिता अभिसेअमंडवं अ-

अणुपविमंति , अणुपविसिन्ता अभिसेअपेहं अणुप-
वाहिणीकरेमाणा अणुपयाहिणीकरेमाणा उत्तरिन्तेणं
तिसोवाणपदिरुवणं जेखेव भरहे राया तेखेव उवाग-
च्छति, उवागच्छिता करयल्ल० जाव अजलिं कहु भ-
रहं रायाणं जण्यं विजयणं वद्धावेति , वद्धावेत्ता भर-
हस्स रणो आत्तासणे आइदरे सुस्ससमाणा० जाव प-
ज्जुवासंति , तए खं तस्स भरहस्स रणो सेखावइरय-
णं० जाव सत्थवाहपभिइओ तेऽवि तह वेव खवरं दा-
हिणिण्यं तिसोवाणपदिरुवणं० जाव पज्जुवांमंति, तए
खं से भरहे राया आभिओगे देवे सहावेइ, सहावेत्ता एवं
वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! ममं महत्थं म-
हत्थं महरिहं महारायाअभिसेअं उवट्टवेइ , तए खं ते
आभिओगिआ देवा भरहेणं रणा एवं वुत्ता समाणा
इट्टुट्टुचिन्ता० जाव उत्तरपुरच्छिमं दिमीभागं अवकमंति,
अवकमिन्ता वेउअ्विअसमुग्घाणं समोहणंति, एवं ज-
हा विजयस्स तहा इत्थं पि० जाव पंडगवणे एगओ मि-
त्तायंति, एगओ मित्ताइत्ता जेखेव दाहिणद्धभरहे वामे
जेखेव विखीआ रायहाखी तेखेव उवागच्छति, उवाग-
च्छिता विखीअं रायहाखिं अणुपयाहिणीकरेमाणा
अणुपयाहिणीकरेमाणा जेखेव अभिममपंदवे जेखेव
भरहे राया तेखेव उवागच्छति, उवागच्छिता तं म-
हत्थं महत्थं महरिहं महारायाअभिसेअं उवट्टवेति , तए खं
तं भरहं रायाणं वचीसं रायसहस्सा सोभणंसि ति-
हिकरणादिबसणकल्लत्तमुहुत्तंसि उत्तरपोट्टवयाविजयंसि ते-
हिं साभाविण्हि अ उत्तरवेउअ्विण्हि अ वरकमलपइट्टा-
योहिं सुरभिवरवारिपडिपुण्हि० जाव महया महया रा-
याअभिसेणं अभिसिंचंति , अभिसेओ जहा विजयस्स ,
अभिसिंचित्ता पत्तेअं पत्तेअं० जाव अजलिं कहु ताहिं
इट्टाहिं जहा पविसंतस्स मणिआ० जाव विहराहिं चि कहु ज-
यजयसहं पउंजंति । तए खं तं भरहं रायाणं सेखावइरय-
णं० जाव पुरोहियरयणे तिण्णि अ सट्टा सूअसया अट्टा-
रस सेण्णिप्पसेणीओ अण्ये अ बहवे० जाव सत्थवाहप-
भिइओ एवं चेव अभिसिंचंति, तेहिं वरकमलपइट्टायोहिं
तदेव० जाव अभिथुणंति अ सोलस देवसहस्सा एवं चे-
व खवरं पण्डमुकुमालाए० जाव पउंठं पिण्णदेति , तय-
खंतरं च खं दइरमलयसुगंधिण्हिं गंधेहिं गायाइं
अण्णुवखेंति , दिव्वं च सुमणोदामं पिण्णदेति , किं
वडुवा ! , गंडिपवेदिप ० जाव विभूसिअं करेति,
तए खं से भरहे राया महया महया रायाभि-
सेणं अभिसिंचिप समाणे कोहुंविअपुरिसे सहावेइ,

सहाविता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ !
इत्थिखंधवग्गया विखीयाए रायहाखीए मिंघाहगतिग-
अउकववर ० जाव महापइपंडसु महया महया सदेणं उग्घो-
सेमाणा उग्घोसमाणा उस्सुक्कं उकरं उकिट्टं आदिअं अभिअं
अअभइपवेसं अदंडकुदंडिमं ० जाव सपुरजखवयं दुवालस-
संवच्छरिअं पमोअं घोसेइ घोमेइ, ममेअपाखतिअं पक्व-
प्पिण्हि चि । तए खं ते कोहुंविअपुरिआ भरहेणं रणा
एवं वुत्ता समाणा इट्टुट्टुचिन्तामाणिदिआ पीइमणा इ-
रिसवसविसप्पमाखहियया विखणं वयणं पडिसुणेंति,
पडिसुणेंता खिप्पामेव इत्थिखंधवग्गया ० जाव घोसंति ,
घोसित्ता एअपाखतिअं पक्वप्पिण्हिंति । तए खं से भरहे-
राया महया महया रायाअभिसेणं अभिसित्ते समाणं
सीहासणाओ अअधुट्टेइ, अअधुट्टिता इत्थिरयणेणं ० जाव
आहगसहस्मेहिं सट्ठिं संपगिबुडे अभिसेअपेदाओ पुरत्थि-
मिण्णेणं तिसोवाणपदिरुवणं पचोकरइ, पचोकरइत्ता अ-
भिमेअमंडवाओ पडिण्णिकल्लमइ, पडिण्णिकल्लमिता जेखेव
आभिसेके इत्थिरयणे तेखेव उवागच्छइ, उवागच्छिता
अजणगिरिकुडससिअं गयवइं ० जाव दूळ्ढे । तए खं तस्स
भरहस्स रणो वचीसं रायसहस्सा अभिसेअपेदाओ उ-
त्तरिण्णं तिसोवाणपदिरुवणं पचोकरइति । तए खं तस्स
भरहस्स रणो सेखावइरयणे ० जाव सत्थवाहपभिइओ अ-
भिसेअपेदाओ दाहिणिण्येणं तिसोवाणपदिरुवणं पचोकरइ-
ति । तए खं तस्स भरहस्स रणो आभिसेकं इत्थिरयणं दूळ्ढ-
स्स समाणस्स इमे अट्टुट्टुमंगलगा पुरओ ० जाव संपत्थिआ,
जोऽवि अ अइगच्छमाणस्स गमो पढपो कुबेरावसाओ
सो चेव इहं पि कमो सकारजदो खेअवो ० जाव कुबेरो-
अ देवराया केत्तासं सिहरि सिंगभूअं ति । तए खं से
भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ , अणुपविसिन्ता ०
जाव भोअणपंडवंसि सुहासखवरगए अट्टमभचं पागेइ,
पारित्ता भोअणपंडवाओ पडिण्णिकल्लमइ, पडिण्णिकल्लमि-
त्ता उप्पि पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थण्हिं ०
जाव भुंजमाणे विहरइ । तए खं से भरहे राया दुवालस-
संवच्छरिअंसि पमोअंसि णिअत्तंसि समाणंसि जेखेव
मज्जणघरे तेखेव उवागच्छइ, उवागच्छिता ० जाव मज्ज-
णघराओ पडिण्णिकल्लमइ, पडिण्णिकल्लमिता जेखेव दाहि-
रिआ उवट्टाणसाला ० जाव सीहासखवरगए पुरत्थाभिमुइ
खिसीअइ, खिसीअइत्ता सोलस देवसहस्से सकारेइ, स-
म्माणेइ, सम्माणिना पडिविसज्जेइ, पडिविसजित्ता वची-
सं रायवरसहस्सा सकारेइ, सम्माणेइ , सम्माणिता से-
खावइरयणं सकारेइ, सम्माणेइ, सम्माणिता ० जाव पुरो-

हियरयशं सकारेइ, सम्मायेइ, सम्मायित्ता एवं तिप्पि सट्ठे सु-
आरसए अट्ठारस सेण्णियप्पमेणीओ सकारेइ, सम्मायेइ, सम्मा-
यित्ता अण्णे अ बहवे राईसरतलवर ० जाव सत्थवाइप्पभिइओ
सकारेइ, सम्मायेइ, सम्मायित्ता पडिबिसजेति, पडिबिस-
जेत्ता उप्पि पासायवरगए ० जाव विहरइ । (सूत्रम्-६८)

‘तप णं’ इत्यादि, ततः स भरतो राज्ञा मित्राणि—सुह-
वः ज्ञातयः—सजातीयाः निजकाः मातापितृभ्रात्रादयः स्वज-
नाः—पितृव्याऽऽदयः सम्बन्धिनः—भ्रातृराऽऽदयः परिजना-
दासाऽऽदिः, एकवद्भावे कृते द्वितीया, प्रत्युपेक्षते—कुशलप्र-
भाऽऽदिभिरापृच्छ्य आपृच्छ्य सम्भाषत इत्यर्थः, अथवा बि-
रमहृष्टत्वेन मित्राऽऽदीनुत्कण्ठुलतया पश्यति—स्नेहदृशा वि-
लोकयति, प्रत्युपेक्ष्य च यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति,
उपागम्य च, यावच्छब्दात् स्नानविधिः सर्वोऽपि वाक्यः,
मज्जनगृहात् प्रतिनिष्कामतीत्यादि प्राग्वत् । अत्र च बाहु-
बल्यादिनवनवति भ्रातृराज्यानामात्मसात्करणपूर्वकं चक्र-
णस्याऽऽयुधशालायां प्रवेशनमन्यत्र प्रसिद्धमपि सूत्रकारेण
नोक्तमिति नोच्यते इति । एवं विहरतस्तस्य यदुदपद्यत त-
दाह—‘तप णं’ इत्यादि, ततः तस्य भरतस्य राज्यधुरं
चिन्तयतोऽभ्यद्रा कदाचिदयमेतदुप—उक्तविशेषणत्रिशिष्टः
सङ्कल्पः समुदपद्यत, स च कः सङ्कल्प इत्याह—‘अभि-
जिणं णं’ इत्यादि अभिजितं मया निजकबलवीर्यपुरुष-
कारणपराक्रमेण सुव्रह्मवह्निरिसागरमर्यादया केवलकल्पे
भरतं वर्षे तच्छ्रेयः सल्लु ममाऽऽत्मानं महाराज्याभिषेकेणाभि-
षेचयितुम्—आभिषेकं कारयितुम् इति कृत्वा—भरतं जितमिति
विचार्य एवं सम्प्रदाने—राज्याभिषेकं विचारयति, अथैतद्वि-
चारोत्तरकालीनकार्यमाह—‘संपेक्षिता’ इत्यादि व्यक्तम्
‘सिंहासने निषद्य यच्चक्रं तदाह—’ निसीदता’ इत्यादि क-
थ्य, किमवादीदित्याह—‘अभिजिणं णं—’ इत्यादि, अ-
भिजितं मया देवानुप्रिया । निजकबलवीर्यपुरुषकारपराक्र-
मेण सुव्रह्मवह्निरिसागरमर्यादया केवलकल्पे भरतं वर्षे त-
स्य देवानुप्रिया । मम महाराज्याभिषेकं वितरत दत्त, कु-
रतेत्यर्थः, आश्चर्यकचूर्णादी तु भक्त्या सुरनरास्तं महारा-
ज्याभिषेकाय विव्रणयामासुर्भरतश्च तदनुमते, अस्ति हि
अयं विधेयजनव्यवहारो यत्प्रभूणां समयसेवाविधौ ते स्वय-
मेवोपतिष्ठन्ते, सत्यप्येवंविधे कल्पे यद्भरतस्यात्रानुचरसु-
राऽऽदीनामभिषेकहापनमुक्तं तद् गम्भीरार्थकत्वादस्मादृशां
मन्दमेधसामनाकलनीयमिति । अथ यथा ते अङ्गीचक्रुस्त-
थाऽऽह—‘तप णं’ इत्यादि, ततस्ते षोडश देवसहस्राः, यावत्
शब्दात् द्वात्रिंशद्वाजसहस्राऽऽदिपरिमहः यावद्वाजेश्वरतल-
वराऽऽदिसार्धवाहप्रभृतय इति, भरतं राज्ञा इत्युक्ताः सन्तो
‘हृदुतुहृति’ इदं केशदर्शनमपि पूर्णतदधिकारसूचकं,
तेन ‘हृदुतुहृतिस्तमाणांदिभ्रा’ इत्यादिपदानि श्रेयानि, करतल-
परिशुद्धीतं दशनम् शिरस्यावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा भ-
रतस्य राज्ञ एतम्—अनन्तरोदितमर्थं सम्यग्—विनयेन प्रति-
शुण्वन्ति—अङ्गीकुर्वन्ति, अथ ‘जलाक्षध्याऽऽत्मलाभा कृषि-
जलेनैव वर्धते’ इति ज्ञातात्तपसाऽऽप्तं राज्यं तपसैवाभिन-
न्दतीति अतस्मिन् अन्तयन् भरतो यदुपचक्रमं तदाह—‘तप णं’

इत्यादि प्राग्बत्, 'तए णं से भरहे' इत्यादि, नतः स भरतोऽष्टमभक्ते परिणमति सति आभियोग्यान् देवान् शुश्रूयति, शुश्रूयित्वा च एवमवादीत्, किमवादीदित्याह— 'क्षिप्वामेव नि' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! विनीताया राजधान्या उत्तरपौरस्थे दिग्भागे ईशानकोणे इत्यर्थः, तस्या- त्यन्तप्रशस्तत्वात्, अभिवेकाय मण्डपः अभिवेकमण्डपस्तं विकुर्वन्ति, विकुर्वन् च मम एतामाहसि प्रत्यर्पयत, तए णं इत्या- दि, ततस्ते आभियोग्या देवा भरतेन राजा एवमुक्ताः सन्तो, द्रष्टुं दृष्ट्वाऽऽदिपदानि प्राग्बत्, एवं स्वामिन् ! यथैव यूयमादि शत आह्वया-स्वामिपादानामनुसारेण कुर्म इत्येवंकृतेण वि- नयेन वचनं प्रतिभूयवन्ति-अशुपगच्छन्ति, 'पडिसुणिता' इत्यादि, प्रतिभूत्य च विनीताया राजधान्या उत्तरपौरस्थं दिग्भागमपक्रामन्ति-गच्छन्ति, अपक्रम्य च वैक्रियसमुद्घा- तेन-उत्तरवैक्रियकरणार्थं प्रयत्नविशेषेण समवपन्नंति—आ- रम्भदेशान् पुरतो विस्तिपन्ति, तत्स्वरूपमेव व्यनक्ति सङ्ख्ये- यानि योजनानि दण्ड इव दण्डः—ऊर्ध्वाध्वजयतः शरीरवा- हृत्यो जीवप्रदेशस्तं निस्तृजन्ति-शरीराद् बहिर्निष्काशयन्ति, निस्तृज्य च तथाविधान् पुङ्गलान् आददते इति, एतद्व दश- यन्ति, तद्यथा-रत्नानां—कर्कतनाऽऽदीनां, यावत्पदात् 'वह- राणं वेदलिङ्गाणं लोहियङ्गाणं मन्मारगङ्गाणं हंसगङ्गाणं पुलयाणं सोमगङ्गाणं जार्जरसाणं अंजणाणं अंजणपुलयाणं जायकवाणं अंकाणं फलहाणं' इति संग्रहः, रिद्धाणमिह सा- दादुपसिम्, ऐतथा सम्बोध्यता यथावादान्—अनारान् पुङ्गलान् परिशान्तयान् त्यजन्ति यथास्वमान्-नारान् पुङ्ग- लान् पर्याददते गृह्णन्ति, पर्यादाय च चिकीर्षितनिर्माणार्थं द्वितीयमपि चारं वैक्रियसमुद्घातेन समवपन्नंति, स— मवहृत्य च बहुसमरमणीयं भूमिभागं विकुर्वन्ति । त— यथा—'से जहा लामए आलिगपुकलरेह वा' इत्या- दि, सूत्रतोऽर्थतश्च प्राग्बत्, ननु रत्नाऽऽदीनां पुङ्गला आदारिकास्ते च वैक्रियसमुद्घाते कथं ग्रहणाद्वाः, उच्य- ते—इह रत्नाऽऽदिग्रहणं पुङ्गलानां सारनामाश्रयिपादनार्थं, न तु तदीयपुङ्गलग्रहणार्थं, ततो रत्नाऽऽदीनामिवेति द्रष्टव्यम्, अथवा आदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रियतया पारिणमन्ते, पुङ्गलानां तत्तत्सामग्रीवशात्तथातथापरिणमन- मावादतो न कश्चिदोष इति, पूर्ववैक्रियसमुद्घातस्य जी- वप्रयत्नरूपत्वेन क्रमक्रममष्टमष्टमन्तरभावाऽपञ्जत्वेन क्षीणश- क्तिक्त्वात् इष्टकार्यालिङ्गेः, अथ समभूमाने ते पञ्चकुम्भ- दाह—'तस्स णं' इत्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमि- भागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महागन्तमेकमभिवेकमण्डपं विकुर्वन्ति, अनेकस्तम्भशतसंज्ञविधं, यावत्पदात् राजप्रभ्री- योपाङ्गगतसूर्यामदेवयानविमानवर्णको प्राह्यः, स च किय- त्पर्यन्तमित्याह—यावद् गण्यवर्त्तिभूतमिति विशेषणम्, अत एव सूत्रकृदेव साक्षादाह-प्रेक्षामुद्गमण्डपवर्णको आह्य इति, एतत्सूत्रव्याख्ये लिङ्गाऽऽयतनाऽऽदिचर्चके प्राशस्त्येति इति ने- होक्यते । 'तस्स णं' इत्यादि तस्याभिवेकमण्डपस्य बहुम- ध्यदेशभागे अत्र-अस्मिन् देशे महागन्तमेकमभिवेकपीठं वि- कुर्वन्ति अचक्षुम् अस्तरजस्कत्वात् खड्गं स्वमपुङ्गलानिमित- त्वात्, 'तस्स णं' इत्यादि, बापीत्रिसोपानप्रासकपकथार्थक- वद्व वर्णव्यासो ज्ञेयः यावत्तोरण्यवर्णनम् । अथाभिवेकपी-

उभयभिर्येनाऽऽदि प्रतिपादयन्नाह 'तस्स णं' इत्यादि, तस्याभिषेकपीठस्य बहुमन्त्रमन्त्रीयो भूमिभागः प्रकृतः, तस्य समभूभागस्य मध्ये एकं महत् सिंहासनं विकुर्वन्ति, तस्य चर्ककण्यासो विजयदेवसिंहासनस्येव ज्ञेयः यावद्दाम्नां वर्णको यत्र तद्दामवर्णकं सम्पूर्णं समस्तं सूत्रं वाच्यमिति शेषः, एतेनैवार्थे निगमयन्नाह—'तए णं' इत्यादि, ततो-भरताऽऽज्ञानन्तरं ते देवा उक्तविशेषणविशिष्टमभिषेकमण्डपं विकुर्वन्ति, विकुर्यं च यत्रैव भरता राजा, यावत्पदात् 'तत्रैव उवागच्छन्ति उवागच्छन्ता एवमाणसिन्धे' इति ब्राह्मं, 'तए णं' इत्यादि, व्यक्रम, अथैतस्ममयोचितं भरतकृत्यमाह—'तए णं' इत्यादि प्राग्वत्, 'तए णं' इति, ततस्तस्य भरतस्य राज्ञो आभिषेक्यं हस्तिरत्नमाकृतस्य सत इमान्यष्टावष्टौ भङ्गलकानि पुरतः सप्रस्थितानीति शेषः, अथ अन्त्यलाघवार्थमतिदिशति—ए एव गमो विनीतां प्रतिशतः स एव तस्य निष्कामतोऽपि भरतस्य, कियदन्तमित्याह-यावदप्रतिबुद्धयन् २ विनीतां राजधानीं मध्यमध्वन निर्गच्छन्ति, शेषं व्यक्तं, ततः किं चक्रे इत्याह—'पच्चोरुहिता इत्थीरयणं' इत्यादि, ततः स भरतो राजा स्त्रीरत्नेन सुमद्रया द्वाविंशता ऋतुकल्याणिकासहस्रैः द्वाविंशता ज-नपदकल्याणिकासहस्रैः द्वाविंशता द्वाविंशद्वैनाटकसह-स्रैः सार्द्धं संपरिवृतोऽभिषेकमण्डपमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य च यत्रैवाभिषेकपीठं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य चाभिषेक-पीठमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् २ स्त्र्यामण्डपं भङ्गजनः प्रमोदते-राम्' इति आभियोगिकसुरमनस्तुष्टयुःपादनहेतोर्विद्यमेव सृष्टिक्रमाच्च पौरस्त्येन त्रिसोपानकप्रतिरूपकेण आरोहति, आरुह्य च यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च पूर्वाभिमुखः सन्निपत्य—सम्यग यथौचित्येनोपविष्टः, अथा-नुचरा राजादयो यथापचरुस्तथाऽऽह—'तए णं' इत्यादि, ततस्तस्य भरतस्य राज्ञो द्वाविंशद्वाजसहस्राणि यत्रैवा-भिषेकमण्डपः—तत्रैवोपागच्छन्तीत्यादि व्यक्तं, नवरमभिषेक-पीठम् अनुप्रदक्षिणीकुर्वन्तः २ उत्तरत आरोहतां प्रदक्षिणाक-रणेनैव सृष्टिक्रमस्य जायमानत्वात्, 'तए णं' इत्यादि पा-ठसिद्धं, 'तए णं' इत्यादि, ततः स भरतो राजा आभियो-ग्यान् देवान् शब्दयित्वा एवमवादीत्—क्षिप्रमेव भो देवा-नुप्रिया ! मम महान् अर्थो-मणिकनकरत्नाऽऽदिक उपयुज्य-मानो यस्मिन् स तथा तं महान् अर्थः—पूजा यत्र स तथा तं महम् उत्सवमर्हतीति महार्हस्तं महाराज्याभिषेकमुपस्था-पयत—सम्पादयत, आह्वयन्ते यच्चकुस्तदाह—'तए णं' इत्यादि, तत आह्वयनन्तरं ते आभियोग्या देवा भरतेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्तो हृष्टतुष्टिचित्तैरादिरानन्दाऽऽलापको ब्राह्मः, यावत्पदात्—'करयलपरिगार्हभं दसणहं सिरसा-वत्सं मथए अजलिं कहु एवं देवा तह सि आणाए विण-एणं वयणं पडिसुणैति, पडिसुणैता' इति ब्राह्मं, व्याख्या च प्राग्वत्, अत्रातिदेशसूत्रमाह—एवम्-इत्यपकारमभिषेक-सूत्रं यथा विजयस्य-जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपदेवस्य तृती-योपाङ्गे उक्तं तथाऽत्रापि ज्ञेयमिति, अत्र च सर्वाभिषेक-सामग्री वक्रव्या, सा चोत्तरत्र जिनजम्भाधिकारे वक्ष्यते, तत्र तत्सूत्रस्य साक्षाद्दर्शितत्वात्, तथापि स्थानाशून्यार्थे

तथाशब्दस्वचितसंमहदर्शनार्थं किञ्चिद्विचिन्त्यते, तदपि लाघ-वार्थं संस्कृतकामेव युक्तमिति तथैव दर्श्यते, अष्टसहस्रं सौवर्णिककलशानां तथा कप्यमयकलशानां तथा मणिमय-कलशानामित्याद्यष्टजानीयकलशानाम् एवं भृङ्गाराणाम् आद-शानां स्थालानां पात्रीणां सुप्रतिष्ठानां मनोगुलिकानां वान-करकाणां विभरत्नकरण्डकानां पुष्पचङ्गेरीणां यावद्दामह-स्तकचङ्गेरीणां पुष्पपटलकानां यावद्दामहस्तपटलकानां सिं-हासनानां कुत्राणां वामराणां समुद्रकानां ध्वजानां धूपक-कुङ्कुमानां प्रत्येकमष्टसहस्रं विकुर्वन्ति, विकुर्यं च स्वा-भाविकान् वैक्रियांश्चानान् पदार्थान् गृहीत्वा क्षीरोदे उदक-मुत्पलाऽऽदीनि च गृह्णन्ति, पुष्करोदे तथैव, ततो भरतैरा-वतयोर्मागधाऽऽदितीर्थत्रये उदकं सृष्टं च ततस्तयोर्महानदी-भूदकं सृष्टं च ततः क्षुद्रहिमाद्रौ सर्वतूवरसर्वपुष्पाऽऽदीनि, त-तः पद्मद्रुहपुण्डरीकद्रव्योदकमुत्पलाऽऽदीनि च, एवं प्रति-वर्षं महानयोदकं सृष्टं च प्रतिवर्षधरं च सर्वतूवरसर्व-पुष्पाऽऽदीनि च द्रवेषु च उदकोत्पलाऽऽदीनि वृत्तयैनाम्नेषु च-सर्वतूवराऽऽदीनि विजयेषु तीर्थोदकं सृष्टं च वल्लस्कारगिरिषु सर्वतूवराऽऽदीन् तथा अन्तरगन्दीषु उदकं सृष्टं च, ततो मे-रौ भद्रशालवने सर्वतूवराऽऽदीन् यन्तानन्दनवने सर्वतूवरा-ऽऽदीन् सरसं च गोशार्पचन्दने ततः सौमनसवने सर्वतूवरा-ऽऽदीन् सरसं च गोशार्पचन्दने दिव्यं च समुद्रोदगं ततः प-ण्डकवने सर्वतूवरपुष्पगन्धाऽऽदीन् गृह्णन्ति, गृहीत्वा चैकतः एकत्र मिलन्ति, एकत्र मिलित्वा यत्रैव दक्षिणां भरतवर्षे यत्रैव च विनीता राजधानी तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च तत् पूर्वोक्तं महार्थं महार्थं महार्थं महाराज्याभिषेकोप-योगित्तीरोदकाऽऽद्युपस्करमुपस्थापयन्ति—उपढौकयन्ति । अथास्तरकृत्यमाह—'तए णं' इत्यादि, ततस्तं भरतं राजानं द्वाविंशद्वाजसहस्राणि शोभन निर्दोषगुणपोषे 'तिथि-करणदिवसनक्षत्रमुहूर्ते' तिथ्यादिपदानां समाहारद्व-न्द्वः, तत सप्तम्यकवचनं, तत्र तिथिः—रिक्ताकैन्दु-गन्धाऽऽदिदुर्घातिथ्यो भिक्षा तिथिः, करणं—विषष्टिदि-वसां बुद्धिप्रहणोत्पातदिनाऽऽदिभ्यो भिक्षादिवसः, न-क्षत्रं—राज्याभिषेकोपयोगि भूत्यादित्रयोदशनक्षत्राणाम-न्यतरत्, यदाह—'अभिषिक्ता महीपालः, श्रुतिउपे-ष्टालक्षुध्रुवैः । मृगानुराधापौर्णम्यं च ' चिरं शास्ति वसुन्ध-राम् ॥ १ ॥' इति, मुहूर्तः—अभिषेकोक्तनक्षत्रसमानदैवत इति, अत्रैव विशेषमाह-उत्तरमौष्ठपदा उत्तरभद्रपदा नक्षत्रं तस्य विजयो नाम मुहूर्तः—अभिजिदादयः क्षणस्तस्मिन्, अयं भावः—मुहूर्तापरपर्यायः पञ्चदशक्षणाऽऽत्मके दिवसऽ-ष्टमक्षणः, तल्लक्षणं वेदं ज्योतिःशास्त्रमिदं—'हौ यामौ घ-टिकाहीनौ, हौ यामौ घटिकाधिकौ विजयो नाम योगोऽ-यं, सर्वकार्यप्रसाधकः ॥ १ ॥' ततस्तैः पूर्वोक्तैः स्वाभाविकै-रुत्तरवैक्रियैश्च वरकमले आधारभूते प्रतिष्ठानं स्थितिर्येषां ते तथा तैः सुरभिवरवारिप्रतिपूर्यैः, अत्र 'चंदणकयवक-एहि आविस्सकंठे गुणहि पउमुपलपिहाणेहि करयलपरिग-हिणहि अट्टसहस्सेणं सोवसिअकलसाणंजाव अट्टसहस्सेणं भोमजाणं' इत्यादिको ग्रन्थो यावत्पदसंप्राप्त्य उत्तरत्र जिन-

जन्माभिषेकप्रकरणे व्याख्यास्यते तत्रास्य साक्षाद्दर्शितत्वात् , वाक्यमङ्गल्यर्थे च कर्णक्रियाविभागो दर्शये , उक्तविशेषण विशिष्टैः कलशैः सर्वोदकसर्वमृत्सर्वोषाधप्रभृतिवस्तुभिर्महता २-गरीयसी २ राज्याभिषेकेणाभिषिञ्चन्ति , अभिषेको यथा विजयस्य जीवाभिगमोपादे उक्तस्तथाऽत्र बोद्धव्यः , अभिषिञ्च्य च प्रत्येकं २ प्रतिनृत्तं , यावत्पदात् ' करयलपरि- रगद्धिम् सिरसावत्तं मथय ' इति ग्राह्यं , अञ्जलिं कृत्वा ता- भिरिष्टाभिः अत्रापि ' कंताहिं ०जाव वग्गूहिं अभिगंक्षता य अभिधुणंता य एवं ययासी-जय जय गंदा जय जय महा ! भहं ते अजिम् जिगाहि ' इत्यादिको ग्रन्थस्तथा ग्राह्यो यथा विनीतां प्रविशतो भरतस्वार्थार्थिप्रमुखयाचकजनैराशीरित्य- र्थाद् गम्यं भणितं कियत्पर्यन्तमित्याह-यावद्विहरेति-कृत्वा जय २ शुभं प्रयुज्जन्ति , नन्वत्र सूत्राभिषेकसूत्रं जीवाभिग- मगतभिजयदेवाभिषेकसूत्रातिदेशेनाहं , साऽप्रतीततर्थाऽऽ- दर्शेषु च ' अट्टसपणं सोवक्षिअकलसाणं ' इत्यादि दृश्यते , अत्र च वृत्तौ—' अट्टसहस्त्रेणं सोवक्षिअकलसाणं ' इत्यादि दर्शितं तत्कथमनयोर्न विरोधः ? , उच्यते-जीवाभिगमवृत्तौ तानेव विभागतो दर्शयति , अट्टसहस्त्रेण सोवक्षिअकल- शानामट्टसहस्त्रेण कथमयानां कलशानाम् अट्टसहस्त्रेण म- ध्मिमयानामित्यादिपाठाऽऽशयेनात्र लिखितम्बाह्वोषः , यदि चात्र कलशानामट्टसहस्त्रसहस्रस्या स्यात्तदा तत्रैव सर्वस- हस्र्या अष्टभिः सहस्रैरित्युत्तरग्रन्थोऽपि नोपपद्येत , किं च दृश्यमानतत्सूत्रे विकुर्वणाधिकारं ' अट्टसहस्त्रं सोवक्षिअक- लसाणं ०जाव भोमेजाणं ' इत्यादि, अभिषेकसूत्रे तु ' अट्टसपणं सोवक्षिअकलसाणं ' इत्यादीन्यपि विचार्यम् । अथ शेषपरि- चक्षदाभिषेकवृत्तयतामाह—' तप णं ' इत्यादि , ततो-ब्राह्मि- श-द्राजसहस्राभिषेकानन्तरं भरतं राजानं सेनापतिरत्नं , वा- यवत् ' गाहावहरयणे वहुहरयणे ' इति ग्राह्यं , शुद्धपतिवर्ज-क- पुरोहितरत्ननि श्रीण च वष्टानि—वष्टयधिकानि सुपशुता- नि अष्टादश भेषिप्रभेदयः , अन्ये च बहवो यावच्छुद्धात् राजेश्वराऽऽदिपरिग्रहः , ततो राजेश्वरतलवरमाडम्बिकौ- दुरिषकेभ्यः श्रेष्ठिसेनापतिसार्थेबाह्वप्रभृतय एवमेव-राजान इवाभिषिञ्चन्ति , तैर्वरकमलप्रतिष्ठानैस्तथैव कलशविशेषणा- ऽऽदिकं ज्ञेयं , यावद्भिनन्दन्ति अभिषुवन्ति च , ततः षोडश- देवसहस्रा एवमेव-उक्तव्यायेनाभिषिञ्चन्ति , यत्तु आभियो- गिकसुराणां चरमोऽभिषेकः तद्भरतस्य मनुष्यव्रत्वेन मनुष्याधिकारात्मनूपकृताभिषेकानन्तरमाविषेवेनेति बोध्यं , यद्वा—देवानां विम्नितमात्रतद्वात्सल्यसिद्धिकारकत्वेन पर्यन्ते तथाविधोत्कृष्टाभिषेकविधानार्थमिति , श्रूयमन्विराऽऽदौ तु पूर्वमपि देवानामभिषेकोऽभिहित इति । अत्र यो विशेषस्त- माह—' सुवरं ' इति , अयं विशेषः—आभियोगिकसुराणां मपरेभ्योऽभिषेककेभ्यः एवमलया-पद्मवत्या सुकुमारया च , अत्र यावत्पद्माहमिद् ' गंधकासाहसाय गायाई लुहैति , स- रसगौरीसंबंधेण गायाई अगुलिपेति , अगुलिपित्ता ना- र्णीसासवायवोऽहं चक्षुहरे वक्षपरिसज्जुतं हयलाक्षापेल- बाहरेणं धवलं कण्ठगल्लभ्यंतकर्म आगासफलिहसरिसप्य- भं अहयं दिवं देवदूतजुगलं शिखंसावेति , शिखंसावेत्ता हारं पिण्डेति , पिण्डेत्ता एवं अजहारं पगावलि मुत्तावलि रयणावलि पातुम्भं अंगयाई दुडिआई कडयाई

दसमुद्दिआणंनगं कडिसुतगं वेअस्सुगसुतगं सुरावे कंड- मुगवि कुडलाई चूडामणि विसरयणुकडं ति । ' अत्र व्या- ख्या—गन्धकासायिकया सुरभिगन्धकवःवद्रूपपरिकर्मितया लघुशाटिकया इति गम्यं , गात्राणि—भरतशरीरावयवान् कलयन्ति , कलपित्ता च सरसेन गोशीर्षवन्धनेन गात्रा- एयजुलिम्पति , अनुलिप्य च देवदूतयुगलं निवासयन्ति- परिधापयन्तीनि योगः , कथम्भूतमित्याह—नासिकनिःश्वा- सवातेन बाह्व-वृत्तापनेयं शृणुततरमित्यर्थः , अयमर्थः—अ- स्मां महावातः नासावातोऽपि स्वबलेन तद्रूपयुगलम् अ- म्यत्र प्रापयति , चक्षुहरे रूपातिशयत्वात् , अथवा चक्षुहरे चक्षुरोपकं धनत्वात् , अतिशायिना वर्येण स्वर्णेन च युक्तं हयलाक्षा-अश्वमुखजलं तस्मादपि पेलव-कोमलमतिरेकं अतिशयेन अतिविशिष्टमृदुत्वलघुत्वगुणोपेतमिति भावः , धवलं प्रतीतं , कनकेन खचितानि चिक्कुरितानि अन्तर्कर्मा- णि—अञ्जलयोर्धानलक्षणानि यस्य तत् तथा आकाशरू- टिको नाम अतिस्वच्छस्फटिकविशेषस्तत्सहस्रप्रभम् अहतं दिव्यं निवास्य च हारं पिण्डमिति-ते देवाश्चक्रिणः कण्ठ- पोठे वज्रमिति , ' एवं ' इति एतेनाभिलाषेनाहं हाराऽऽदीनि वाच्यानि यावन्मुकुटमिति , तत्र हाराहं हारौ प्रतीतौ , ए- कावली प्राग्वात् , मुक्तावली-मुक्ताफलमयी कनकावली-क- नकमणिमयी रत्नावली--रत्नमयी प्रालम्बः—तपनीयमयो विचित्रमणिरत्नमणिचित्र आत्मप्रमाण आभरणविशेषः, अङ्गदे- वुटिके च प्राग्वात् , कटक प्रसिद्धे दशमुद्रकानन्तरकं—हं- स्ताङ्गुलिमुद्रादशकं काटसूत्रकं-पुरुषकयत्वाऽऽभरणं वैकट्य- सूत्रकम्—उत्तरासङ्गं परिधानीयं-भृङ्गलकं सुरवी-मुद्राऽऽ- कारमाभरणं कण्ठमुरवी—कण्ठाऽऽसकं तदेव कण्ठल इयके चूडामणिः प्राग्वात् , चित्ररत्नोत्कटं—विचित्ररत्नोपेतं मुकुटं व्यक्रम । ' तयशंतरं च णं दहरमलय ' इत्यादि , तदनन्तरं दहरमलयसम्बन्धिनो ये सुगन्धाः--शोभनवासास्तेषां गन्धः—शुभपरिमलो येषु ते तथा तैर्गन्धैः—काश्मीरकर्पूर- कस्तूरीप्रभृतिगन्धवद्गन्धैः प्रकरणाद्रसभावमापादितैरभ्यु- तान्त—सिञ्चन्ति ते देवा भरतं , कोऽर्थः ?--अनेकसुरभि- द्रव्यमिधुसुणरसच्छटकान् कुर्वन्ति , भरतवाससीति भा- वः । कथित् , ' सुगंधगंधिणं गंधेहिं भुकुडंति ' इति पा- ठस्तत्र भूकडन्तीति-उद्धूतयन्ति , गन्धैः सुरभिचूर्णैः—सुर- भिचूर्णं भरतोपरि क्षिपन्ति दिव्यं , चः समुद्रवये , सुमनोदा- म—कुसुममालां पिण्डमिति , किंहुना ? , उक्तेनेति गम्यं , ' गन्धिमर्वाहम ' यावत्पदात् ' पूरिमसंघादमेणं चउद्विहेणं मज्जेणं कण्ठकण्ठं पिव समलोकियंति ' ग्राह्यम् , अत्र व्याख्या-ग्रन्थनं ग्रन्थस्तेन निर्वृत्तं ग्रन्थिमं , भावाविमप्रत्य- यः , यत् सूत्राऽऽदिना ग्रन्थते तद् ग्रन्थिममिति भावः , ग्रन्थिनं सहेष्टयते यत्तद् वेष्टिमं , यथा पुष्पलम्बूलको गेन्दुक इत्यर्थः , पूरिमं येन वंशशलाकाऽऽदिमयपञ्जराऽऽदि पूर्यते संघातिमं यत्परस्परतो नातं संघात्यते , एवंविधेन कतु- विधेन मालयेन कटपवृत्तमिवालम्बकतविभूषितं भरत- चाक्रियं कुर्वन्ति ते देवाः । अथ कृताभिषेको यत्तत्के तद्वाह- ' तप णं ' इत्यादि , ततः स भरतो राजा महता महता अतिशायिना राज्याभिषेकेणाभिषिञ्चः सन् कौटुम्बिकपु- र्वात् शुद्धयति, शुद्धयित्वा वैवमवादीत् , तदेवाऽऽह-विप्रमेव

भो देवानुग्रिया ! यूयं हस्तिस्कंधवरगताः विनीताया रा-
जधान्याः शृङ्गाटकनिकचतुष्कवत्सराऽऽदिषु प्राग्गयाक्यातेषु
आस्पदेषु महता महता शब्देनोद्घोषयन्तो—अल्पमो ज-
ल्पन्तः, अत्र शत्रुसंख्यायि अविबलयाच कर्मनिर्देशः, आ-
भीक्ष्ण्ये द्विषन्तम् उच्छुल्लकं यावद् द्वादश संवत्सराः कालो-
मानं यस्यास्तीति द्वादशसंवत्सरिकस्त प्रमोदहेतुत्वान् प्रमो-
दः—उत्सवस्ते घोषयत, घोषयित्वा च ममैतामाहसिकां प्र-
त्यर्पयत, उच्छुल्लकाऽऽदिषु द्वादश्याया प्राग्वत्, अथ ते आहता
यथा प्रबलवन्तस्तथाऽऽह—‘तएवं’ इति, ततस्ते कौटु-
म्बिकपुरुषा भरतेन राजा एवमुक्ताः सन्तो हृदयुष्टिचिन्ताऽऽन-
र्त्तिनाः ‘हृदयस्य सति’ हृदयशयित्वार्थं द्वादश्याः विनयेन च-
कनं प्रतिशृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य च क्षिप्रमेव हस्तिस्कंधवरग-
ताः, यावत्पश्चात् ‘विशीर्षाए रायहाणीए सिधाङ्गतिग’
इत्यादि प्राङ्गं, कियन्तमित्याह—यावद् घोषयन्ति, घोषयि-
त्वा च एतामाहसिकां प्रत्यर्पयन्ति । अथ भरतः किं
चक्रे इत्याह—‘तएवं’ इति, ततः स भरतो राजा महता
महता राज्याभिषेकेण अभिषिक्तः सन् सिंहासनादभ्युत्थिति,
अभ्युत्थाय च स्त्रीरत्नेन यावत् ‘बत्तीसाए उहुकल्लाणिआस-
हस्सेहि बत्तीसाए जणवयकल्लाणिआसहस्सेहि बत्तीसाए
बत्तीसहस्सेहि’ इति प्राङ्गं, द्वाविंशता द्वाविंशद्वैनाटक-
सहस्रैः सार्द्धं संपरिवृत्तोऽभिषेकपीठात् पौरस्येन त्रिसोपा-
नप्रातरूपकेण प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुद्धा चाभिषेकमण्डपात्
प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य च यत्रैवाऽऽभिषेक्यं हस्तिरत्ने
तत्रैवापागच्छन्ति, उपागत्य आज्ञनगिरिकूटसन्निभं गजपति,
यावच्छुल्लकं ‘नरवहसि’ प्राङ्गं, नरपतिराकटः, तदनु अनु-
सरज्जनो यथाऽनुवृत्तवांस्तथाऽऽह—‘तएवं’ इत्यादि, व्य-
क्रमम्, अथ यथा युक्त्या चक्री विनीतां प्रतिवेश्य तामाह—‘तए-
वं’ इत्यादि, ततस्तस्य भरतस्य राज्ञ अभिषेक्यं हस्तिरत्न-
माकट्यस्य सत इमाम्यष्टाष्टमङ्गलकानि पुरतो यावच्छुल्लक-
धानुपूर्व्या संप्रस्थितानि, अत्र प्रत्यविस्तरभयातिदेशमाह-
योऽपि चातिगच्छतो—विनीतां प्रविशतः क्रमः—परिपाटी-
प्रथमोऽधस्तनसूत्रोक्तो भरतविनीताप्रवेशवर्णकः कुपेरदष्टा-
स्तभाविस्त्रावसानः स एव क्रम इहापि सत्कारविरहितो
नेतव्यः । अयं भावः—पूर्व प्रवेशे षोडशदेवसहस्राद्वाविंशद्वाज-
सहस्राऽऽदीनां सत्कारो यथा विहितस्तथा नास्ति अस्य च
द्वादशवार्षिकप्रमोदनिर्वर्त्तनोत्तरकाल एवायसरमाप्तत्वात् ।
अथ सुहाऽऽगमनानन्तरं यो विधिल्लमाह—‘तएवं’ से भरहे
राया मज्जणधरं’ इत्यादि, निगदसिद्धं प्राग् बहुशो निगदि-
तत्वात्, एवं च प्रतिदिनं नवं नवं राज्याभिषेकमहोत्सवं
कारयतस्तस्य द्वादश वर्षाण्यतिक्रान्तानि, शत्रुजयमाहा-
त्म्याऽऽदौ तु ‘राज्याभिषेकोत्सवस्थाने राज्याभिषेक एव
द्वादशवार्षिकोऽभिहित इति, अथ तदुत्तरकाले यत्कृत्यं
तदाह—‘तएवं’ इत्यादि प्राग्वत् । ननु सुभूमचक्रवर्त्तिनः
पशुरामहतसन्निभ्यद्वाहाभूतस्थालमेव अकटरत्नतया परिखतमि-
ति श्रुतेऽक्षररत्नानामभिनयतोत्पत्तिस्थानकत्वं ज्ञायते तेन प्रस्तु-
तप्रकरणे तेषां कौत्स्यसिद्ध्याशङ्कयाऽऽह अथ चतुर्दशरत्ना-
धिपतेभरतस्य यानि रत्नानि यत्रोदपद्यन्त तस्यथाऽऽह—

भरहस्स रण्यो चक्ररयणे १ दंडरयणे २ असिररयणे ३

छत्तरयणे ४ । एते ऋं चत्तारि एमिदियरयणे आ-
उहधरसालाए समुप्पण्णा, चम्परयणे १ मशिरयणे २
कागशिरयणे ३ एव य महाशिदिआ । एए ऋं
सिरिधरांसि समुप्पण्णा, सेखावहरयणे १ गाहावहरयणे
२ बद्धहरयणे ३ पुगेदिअरयणे ४ । एए ऋं चत्तारि
मणुअरयणा विशीआए रायहाणीए समुप्पण्णा, आसरयणे
१ हत्थिरयणे २, एए ऋं दुवे पंचिदिअरयणा वेअहु-
गिरिपायमूले समुप्पण्णा, सुभदा इत्थीरयणे उत्तरिआए
विआहरसेदीए समुप्पण्णे । (सूत्रम्—६८)

‘भरहस्स रण्यो’ इत्यादि, भरतस्य राज्ञश्चकाऽऽदीनि
वत्तारि एकेन्द्रियरत्नानि आयुधशालायां समुत्पन्नानि-ल-
ब्धसत्ताकानि जातानि । एवमुत्तरसूत्रेऽपि बोध्यं, तेन च-
र्मरत्नाऽऽदीनि नव महानिधयश्च एतानि-धीगृहे-माण्डागा-
रे समुत्पन्नानि-लब्धसत्ताकानि जातानीत्यर्थः । इत्थं च नि-
धयः शाश्वतभावकृपाः कथमुत्पद्यन्ते इत्याशङ्का निरस्ता ।
ननु इवं सूत्रं ‘यादाधःस्थितयस्तस्य, नवापि निधयोऽनि-
शम् । हेमाञ्जानीव वृषभ-प्रमोदिहरतोऽभवन् ॥ १ ॥’ इति
श्रुतमस्तिरिच्यत्वेन अत्रैव पूर्वसूत्रेण च सह न विद्वन्-
ते ? उच्यते—राज्ञां यत्र तत्र स्थितमपि कोशद्रव्यं कोश
एव कथ्यत इति लौकिकव्यपहारस्य सुपासिद्धत्वात् न बो-
धः, सेनापत्यादिमनुजरत्नानि वत्तारि विनीतायां समु-
त्पन्नानि, अम्बरत्नेहस्तिरत्ने एते द्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-
वैताल्यगिरेः पादमूले-मूलभूमौ समुत्पन्ने, सुभद्रा नाम स्त्री-
रत्नम् उत्तरस्यां विद्याधरभेष्यां समुत्पन्नम् ।

अथ पट्टकण्डं पालयञ्चक्री यथा प्रवृत्ते तथाऽऽह—

तएवं से भरहे राया चउदसण्हं रयणाणं शवण्हं
महाशिदीणं सोलसण्हं देवसाहसीणं बत्तीसाए राय-
सहससाणं बत्तीसाए उहुकल्लाणिआसहससाणं बत्तीसाए
जणवयकल्लाणिआमहससाणं बत्तीसाए बत्तीसहस्साणं
आडगसहससाणं तिण्हं सद्दीणं छ्यारसयाणं अट्टारसण्हं
सेशिप्पेसणीणं चउरासीए आससयसहससाणं चउरा-
सीए दंतिसयसहससाणं चउरासीए रहसयसहससाणं
छसउए, मणुस्सकोडीणं वावत्तरीए पुरवरसहससाणं
बत्तीसाए जणवयसहससाणं छसउए गामकोडीणं श-
वणउए दोणमुहसहससाणं अडयालीसाए पट्टणसहससाणं
चउक्कीसाए व.व.व.सहससाणं चउक्कीसाए मटंवसहससाणं
वीसाए आगरसहससाणं सोलसण्हं खेडसहससाणं चउ-
दसण्हं संवाहसहससाणं छप्पण्णाए अंतरोदगाणं एगूण-
पण्णाए कुरउजाणं विशीआए रायहाणीए चुल्लदिमवंत-
गिरिमागरमेरागस्स केवलकप्पस्स भरहस्स वासस्स अ-
छोसि च बहुणं राईसरतजवर ० जाव सत्थवाहप्पभिईणं
आदेवणं पोरेवणं भट्टिणं सामिणं महनरगतं आयाईसर-
मेखावच्चं कारेमाणं पालेमाणं ओइयणिइएसु कटएसु उ-

द्विभ्रमलिपसु सव्यसत्तुसु शिञ्जिपसु भरहादिवे गरिदे
वरचंदशचच्चिभंगे वरहारइअवच्छे वरमउडविसिद्धए व-
रवस्थभूसगधरे सव्वोउअसुरहिक्कुसुमवरपह्लसोभिअसिरे
वरणाडगनाडइअवरइत्थिगुम्प सद्धि संपरिवुडे सव्वोसहि-
सव्वरयणसव्वसमिइसमगे संपुण्यमणोरहे इयामितमा-
खमहणे पुव्वकयतवप्पभावनिविहसंचिअफले सुंजइ मा-
णुस्मए सुहे भरहे णामधेजे चि । (सूत्रम्-६६)

‘ तए णं ’ इति, ततो—पदपञ्चमभरतसाधनान्तरं स
भरतो राजा अतुर्दशरत्नाऽऽदीनां सार्धवाहप्रवृत्त्यन्तानामाधि-
पत्याऽऽदिकं कारयन् पालयन् मानुष्यकानि सुखानि भुक्ते
इत्यन्वयः, सर्वे प्राग्वत् इत्युक्त्यानां, नवरं पदपञ्चाशतो-
ऽन्तरोदकानां—जलास्तर्धसिलभिवेशविशेषाणं न तु सम-
यप्रसिद्धयुग्मिमनुजऽऽभयभूतानां पदपञ्चाशदन्तरद्वीपानां
तेषु कस्याप्याधिपत्यस्यासम्भवात्, एकोनपञ्चाशतः कुरा-
ज्यानां-भिन्नाऽऽदिराज्यानामिति, केषु सप्त सुखानि भुक्ते
इत्याह-उपहृतेषु-विनाशितेषु निहृतेषु च—अपहृतसर्वसमू-
हेषु कण्टकेषु-गोत्रजवैरिषु उजृतेषु-देशाधिवासितेषु मर्दि-
तेषु च-मानुष्यानि प्रापितेषु सर्वशत्रुषु-अगोत्रजवैरिषु, एत-
त्सर्वं कुनो भवतीत्याह निर्जितेषु-भग्नबलेषु सर्वशत्रुषु उक्क-
क्षिप्रकारवैरिषु, अत्र सर्वशत्रुत्विति पदं देहलीप्रद्वीपयायेनां
भयत्र योज्यं, कीदृशो भरत इत्याह-भरताधिपो नरेन्द्रः अन्ध-
नेन चरितं-समएडनं कृतमङ्गं यस्य स तथा, वरहारेण रतिव-
द्रष्टृणां नयनसुखकारि वक्तो यस्य स तथा, वरमुकुटविशि-
ष्टकः, चूर्णो तु ‘ वरमउडाविद्धए ’ इति, तत्र आविद्धए
इति आविद्धं परिहितं वरमुकुटम् अनेन स तथा, प्राकृतस्थात्
पदव्यत्ययः, वरवस्त्रभूषणधरः सर्वैकसुरभिकुसुमानां मा-
ह्वैः-माताभिःशोभितीशरत्नकः, वरनकानि-पात्राऽदिसमुदा-
यरूपाणि नाटकीयानि च-नाटकप्रतिभजपात्राणि वरस्त्रीणां
प्रधानस्त्रीणां शुभम्-अभ्युत्थाययविभागवृद्धं तेन तृतीया-
लोप आर्षत्वात् ार्द्धे सपरिवृतःसर्वोपध्यः-पुनर्नवाऽऽद्याः
सर्वरत्नानि-ककैतनाऽर्वाणि सर्वसमितया-अभ्युत्तराऽद्विप-
र्वदस्ताभिः समग्रः-सम्पूर्णः, अत एव सम्पूर्णमनोरथः इतानां
पुमर्थत्रयभूतत्वेन जीवन्मुनानाम् अभिजायां-शत्रूणां मानम-
घनः, कीदृशानि सुखानि भुक्ते इत्याह-पूर्वकृततपःप्रभावस्य
निविष्टसंचितस्य—निकाचिततया संचितस्य तस्यैव भुव-
फलात्वात्, परनिपातःपदस्याऽऽर्षत्वात्, फलानि-फलभूतानि,
कीदृशो भरतो ?-भरते—अस्मिन् क्षेत्रे प्रथमभरताधिपत्वेन
प्रसिद्धं नामधेयं नाम यस्य स तथा, विशेष्यपदं तु ‘ तए
णं से भरहे राया ’ इत्यत्रैवोक्तम्, अनेनैकवाक्ये द्विविशेष्यपदं
कथमित्याशङ्का निरस्ता ।

अथास्य नरदेवस्य धर्मदेवत्वप्राप्तिमूलमाह—

तए णं से भरहे राया अणया कयाइ जेषेव मज्झाधरे
तेषेव उवागच्छइ, उवागच्छितां जाव ससि अ पिअदंसणे
गरवई मज्झाधराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिप्ता जे-
षेव आदंसवरे जेषेव सीहासणे तेषेव उवागच्छइ, उवा-

गच्छिता सीहासणवरगए पुरस्थाभिमुंहे णिसीअइ, णिसी-
इत्ता आदंसवरंसि अत्ताणं देहमाणे २ चिद्धइ । तए णं
तस्स भरहस्स रत्ता सुभेणं परिणामेणं पसत्थेहि अज्झ-
वसाणेहि लेसाहि विसुअमाणीहि २ ईहापोहमगगण-
वेसणं करेमाणस्स तथावरिजाणं कम्माणं खएणं कम्पर-
यविकिरणकरं अपुव्वकरणं पविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे
निव्वाघाण निरावरणे कसिणे पडिपुणं केवलवरनाणदं-
सणे समुप्पसे । तए णं से भरहे केवली सयमेवाऽऽभरणा-
लंकारं ओमुअइ, ओमुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठिअं लोअं क-
रेइ, करेत्ता आयंसघराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमिप्ता
अंतेउरमअंमज्जेणं शिग्गच्छइ, शिग्गच्छिता दसहि राय-
वरसइस्सेहि सद्धि संपरिवुडे विस्तीअं रायहाणि मज्झं-
मज्जेणं शिग्गच्छइ, शिग्गच्छिता मज्झदेसे सुहंसुहेणं
विहरइ, विहरित्ता जेषेव अट्ठावए पव्वते तेषेव उवागच्छइ,
उवागच्छिता अट्ठावयं पव्वयं सणिअं २ दुरूहइ, दुरूहित्ता
मेषघणसणिकामं देवससिवायं पुढविसिलावडुयं पडिले-
हेइ, पडिलेहित्ता संलेइणां कूमणां भूसिए भत्तपाखपडिआ-
इविखए पाओवगए कालं अणवकखमाणे २ विहरइ । तए
णं से भरहे केवली सत्तत्तिरि पुव्वसयसहस्साइ कुमारवा-
समज्जे वसित्ता एगं वाससहस्सं मंडलिअरायमज्जे व-
सित्ता अ पुव्वसयसहस्साइ वाससहस्सणगाइ महाराय-
मज्जे वसित्ता तेसीइ पुव्वसयसहस्साइ अगारवासमज्जे
वसित्ता एगं पुव्वसयसहस्सं देसुणं केवलपरिआयं पा-
उणित्ता तमेव बहुपडिपुणं सामअपरिआयं पाउणित्ता
चउरासीइ पुव्वमयसहस्साइ सव्वाउअं पाउणित्ता मासि-
एणं भत्तेणं अपाखएणं सवणेणं अणवत्तेणं जोगमुवा-
गएणं स्त्रीणे वेअणिजे आउए णामे गोए कालगए बी-
इकंते समुज्जाए छिअनाइ जरापरणवन्धणे, सिद्धे बुद्धे पुत्ते
परिणिवुडे अंतगडे सव्वदुक्खप्पहीणे । इति भरतचकि-
चरितं । (सूत्रम्-७०)

‘ तए णं ’ इत्यादि, ततो—अर्थसहस्रानवदपूर्वलक्षावधि-
साम्राज्यानुभवनान्तरं स भरतो राजा अभ्युत्था कदाचिद्यत्रै-
व मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च यावच्छशीव प्रि-
यदर्शनो नरपतिर्मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य
च स्ववेषलौभ्यदर्शनार्थं यत्रैवाऽऽदर्शगृहं यत्रैव च सिंहासनं
तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखो-
निषीवति, निषद्य चाऽऽदर्शगृहे आत्मानं प्रेक्षमाणः २-तत्र प्र-
तिविम्बितं स्वकीकृतस्वरूपं पश्यन् पश्यन्तिष्ठति-आस्ते, अत्र
च ‘ व्याख्यातो विशेषप्रतिपत्तिः ’ इत्ययं सम्प्रदायो बोध्यः ।
तद्यथा—

‘ तत्र च प्रेक्षमाणस्य, एवं अपुर्नरतेजितुः ।

अङ्गुल्या एकतमस्याः, निपपाताङ्गुलीयकम् ॥ १ ॥

तदङ्गुल्या गलितमप्यङ्गुलीयं महीपतिः ।

नाङ्गासीद्दुर्हिणो बर्ह-भाराद्दुर्हमिवैककम् ॥ २ ॥

वपुः पश्यन् क्रमेणैकां—चक्रे तां चक्यनूर्मिकाम् ।

अङ्गुलीं गलितउयोःकां, दिवा शशिकलामिव ॥ ३ ॥

अहो विशोभा किमसा-चङ्गुलीनि विचिन्तयन् ।

इदं पतितं भूमा-चङ्गुलीयं नरेश्वरः ॥ ४ ॥

किमस्याप्यपि विशोभा-व्यङ्गान्यामरगैर्विना ।

इति मोहं स आरमे, भूषणान्यपरायणं ॥ ५ ॥

इति, एवं प्रवृत्तस्य तस्य किमजनीत्याह—'तए गं' इत्यादि, ततो—वपुर्नस्तभूषणमोक्षनान्तरं तस्य भरतस्य राज्ञः शुभेन परिणामेन—

“अन्तःक्रियस्य विष्टाऽऽद्यै-मलैः क्षोतोभयैर्वह्निः ।

चिन्त्यमानं किमप्यस्य, शरीरस्य न शोभनम् ॥ १ ॥

इदं शरीरं कपूर-कस्तूरीप्रभृतीभ्यः ।

दूषयत्येष पाथोद-पयाभ्युपरभूरिव ॥ २ ॥

यत्प्रातः संस्कृतं धान्यं, तन्मध्याह्ने विनश्यति ।

नदीयरन्निष्पक्षे, काये का नाम सारता ? ॥ ३ ॥”

इति शरीरासारत्वभाषनारूपया जीवपरिणत्या प्रशस्तैरप्यवसानैः उक्तस्वरूपैर्मनःपरिणामैः लेश्याभिः शुक्लाऽऽदिद्रव्योपहितजीवपरिणतिक्रियाभिर्विशुद्धवन्तीभिः—उत्तरोत्तरविशुद्धमापद्यमानाभिरापद्यमानाभिर्निरावरणवपुर्नैकप्यविषयकर्माहापोहमार्गणगवेषणं कुर्वतस्तदावरणीयानां केवलज्ञानदर्शननिबन्धकानां चतुर्णां घातिकर्मणां क्षेपण-सर्वेषां जीवप्रदेशेभ्यः तदीयपुद्गलपरिशाटनेन प्राक्याख्यातानुत्तराऽऽदि विशेषणविशिष्टं केवलज्ञानदर्शनमुत्पन्नमिति, कीदृशमित्याह—कर्मरजसां विकिरणकारं विक्षेपकरं, कीदृशस्य भरतस्य?—अपूर्वकरणम्—अनादौ संसारप्राप्तपूर्वं ध्यानं शुद्धध्यानं प्रविष्टस्य प्राप्तस्येत्यर्थः, अत्र च ईहाऽऽदिपदेषु समाहारद्वन्द्वः, तत्राद्यग्रहपूर्वकथादीहाऽऽदीनां प्रथमं तदुल्लेखः, तथाहि—अयं ! इह निरलङ्कारं वपुषि शोभा न दृश्यते इत्यवग्रहः, यथा दूरस्थपुरोवर्त्तिनि वस्तुनि किमिदमिति भावः, अथ सा शोभा औपाधिकी वा नैसर्गिकी वा इत्यवगृह्णातार्थाभिमुख्यं प्रति-खेष्टा पर्यालोचनरूपा ईहा, यथा तत्रैव स्थाणुर्वा पुरुषो वा, नान्वयं संशयऽऽकारनया संशय एव, स च कथमुत्तरकालभा-विसम्याग्रहयापययस्यापोहस्य हेतुर्भवति, विरुद्धकोट्य-वगाह्निवादिति ? । उच्यते—उत्कटकोटिकसंशयरूपत्वेना-स्याः सम्भावनारूपाया निश्चयकारणत्वस्याधिकृतत्वात्, इयमौपाधिक्यं न नैसर्गिकी बाह्यवस्तुसंसर्गजन्यत्वस्य प्र-त्यक्षसिद्धत्वात् इति ईहितविशेषनिर्णयरूपोऽपोहः, यथा तत्रैव स्थाणुरेवायं न पुरुष इति, अस्याः प्रकर्षापकर्षौ बाह्यव-स्तुप्रकर्षापकर्षानुविधायिनावित्यन्वयधर्माऽऽलोचनं मार्गणा यथा स्थाणौ निश्चेतव्य इह वल्लपुस्तर्पणाऽऽद्यो धर्माः सम्भवन्ति, स्वाभाविकस्ये उत्तानदृशां भाग्भूतस्याऽऽभरणस्य वपु-षि आरण्यबुद्धिर्न स्यादिति गवेषणं, यथा तत्रैव इह शिरः-कण्ठयनाऽऽद्यः पुरुषधर्मा न दृश्यन्ते इति, अत्र चेदाऽऽदीन-न्तरेण हानोपादानबुद्धिर्न स्यादिति तदग्रहणम् । अथोत्पन्नकेवलः किं करोतीत्याह—'तए गं' इत्यादि, ततः—केवलज्ञानान्तरं स भरतः आसनप्रकम्पाध्विना शक्रेण केवलम् ! द्रव्यलिङ्गं प्रपद्यस्व यथाऽहं वन्दे विद्ध्ये च नि-

कमणोत्सवमित्युक्तः सन् स्वयमेवाऽऽभरणभूतमलङ्कारं च-क्षमात्यरूपमवमुञ्चति—त्यजति, अत्र भूषणऽलङ्कारस्य पूर्वं त्यक्तत्वात् केशालङ्कारस्य च नित्यव्यमानत्वात् परिशेषात् चक्षमात्यालङ्कारयोरवग्रहः, स्वयमेव पञ्च-मुद्रकं लोचं करोति, कृत्वा च उपलक्षणात् सन्नहि-तदेवतयाऽर्पितम् * साधुलिङ्गं गृहीत्वा चेति गम्यं, ततः श-क्यमिदं सन् आदर्शगृहात् प्रतिनिष्कामति, प्रतिनिष्क-म्य च अन्तःपुरमध्यमधेन निर्गच्छति, निर्गत्य च दशभी राजसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतां श्वनीताया राजधान्या म-ध्यमधेन निर्गच्छति, निर्गत्य मध्यदेशे-कोशलदेशस्य मध्यं सुखं सुखेन विहरति । तदनु किं विधत्ते इत्याह—'विह-रित्ता जेण्ये अद्वावए' इत्यादि, विहृत्य च यथैवाष्टापदः पर्यन्तस्त्रैवोपागच्छति, उपागत्य चाष्टापदं पर्यन्तं शनैः २ सुविहितगत्या 'इयदवस्म न गच्छिञ्जा' इति वचनात् आरोहति, आरुह्य च घनमेघसन्निकर्शं-सान्द्रजलदृश्यामं, पश्यत्ययः प्राकृतत्वात्, देवानां सन्निपातः—आगमनं रम्य-त्वात् यत्र स तथा तं, पृथिवीशलापदकः—आसन-विशेषस्तं प्रतिलेखयति, केवलित्वे सत्यपि व्यवहारप्रमा-णीकरणार्थं दृष्ट्या निभात्वयति, प्रतिलिख्य च सिद्धाव-लोकनम्यायेनात्रापि आरोहनीति बाध्यं, संल्लिख्यते—कुशी-क्रियतं शरीरकयाऽऽश्रायनयेति संल्लेखना-तपोविशेषणलक्ष-णा तस्या औपणा सेवना, तथा जुष्टः—सर्वतो भूषितो वा—क्षपितः यः स तथा, प्रत्याख्याते भक्त्याने येन स तथा, क्लान्तस्य परीनपातः प्राकृतत्वात्, 'पादोपगतः' पादो-बुद्ध-स्य भूगतो मूलभागस्तस्येवाप्रकम्पतयोपगतम् अवस्थानं य-स्य स तथा, काल-मरणमनवकाङ्क्षन्-अवाङ्मन्, उपलक्षणा-उर्ज्ज्वितमप्यवाङ्मन्, अरुह्यद्विष्टवाहं विहरति । अथ स भरतो यस्मिन् पर्याये यायन्तं कालमतिबाह्यं निर्वर्धते तथाऽऽह—'तए गं' इत्यादि, ततः स भरतः केवली सप्तसप्ततिं पूर्वशत-सहस्राणि कुमारवासमध्ये—कुमारभावे उषित्वा भरतप्रस-वान्तरमेतावन्तं कालम् आप्तमस्वामिनो राज्यपरिपालनात् एकं वर्षसहस्रं मारुडलिकराजा—एकदेशाधिपतिः भावप्र-धानत्वाच्चदेशस्य मारुडलिकत्वं तन्मध्यं उषित्वा षट् पूर्व-सहस्राणि वर्षसहस्रानानि महाराजमध्ये—चक्रवर्त्तित्वे उ-षित्वा त्र्यशीतिं पूर्वशतसहस्राणि अगारवासमध्ये गृहित्वे इत्यर्थः, उषित्वा एकं पूर्वशतसहस्रम् अन्तर्मुहूर्तानं केव-लिपर्यायं प्राप्य—पूरयित्वा गृहित्वे एव भावचारित्रप्रति-पद्यन्तरमन्तर्मुहूर्तेन केवलतोषते, तदेव पूर्वशतसहस्रं बहुप्रतिपूर्णे-सम्पूर्णे, तेनान्तर्मुहूर्तेनाधिकमित्यर्थः, भावचा-रित्रस्यात्र विवक्षा न तु द्रव्यचारित्रस्य, तस्य केवलान-न्तरं प्रतिपत्तेः, आमर्शपर्यायं—यत्किञ्च प्राप्य चतुरशीतिं पूर्वशतसहस्राणि सर्वाऽऽयुः परिपूर्वं मासिकेन भङ्गेन मासो-पवासंरित्यर्थः, अपानकन-पानकाऽऽहारवर्जितेन अथरेण नक्षत्रेण योगमुपागनेन चन्द्रेण सहति गम्यं, क्षीणे वेदनीयं आयुषि नास्ति गोत्रे च भवोपप्राधिकर्मचतुष्टयक्षये इत्यर्थः, 'कालगए' इत्यादि पदानि प्राग्वत्, इति शब्दाऽधिकार-परिसमाप्तिद्योतकः । स चायम्—'से केण्ट्रेण भंते ! एवं बु-द्धव-भरहे वासे भरहे वासे' इति सूत्रेण नामान्वये पृच्छन्ते

गौतमस्य प्रतिवचनाय 'तस्य खं विणीक्षाए रायहाणीए भ-
रहे शांमं राया चाउरंतवकवही समुपपत्तिया' इत्यादि
सूत्रैर्भरतचरित्रं प्रपञ्चितं, तच्च परिसमाप्तमित्यर्थः, तेन भ-
रतः स्वामित्वेनास्यास्तीत्यभ्याऽऽदिवाद्प्रत्यय इति निरुक्तव-
शाद् भरतं क्षेत्रमिति तात्पर्यार्थः ।

अथ प्रकारान्तरेण नामान्वर्थमाह—

भरहे अ इत्य देवे महिक्कुए महज्जुए ० जाव प-
लिआवमट्टिइए परिवमइ, सं एण्णट्टेणं गोअमा ! एवं
वुच्चइ भरहे वामे भरहे वामे इति । अदुत्तर च खं
गोयमा ! भरहस्स वामस्स मासए शांमभिजे पण्णते जं श
कयाइ श आमि, श कयाइ शतिय, श कयाइ श भविस्मइ,
भुवि च, भवइ अ, भविस्मइ अ, धुवे शिअए सासए
अक्खए अव्वए अव्वट्टिए शिअ भरहे वामे । (सूत्रम्-७?)

भरतश्चात्र देवो महर्षिको महाद्युतिको, यावत्पदात् 'महा-
यसे' इत्यादि पदकदम्बकं प्राप्य, पल्लोपमस्थितिकः प-
रिधसति तद् भरतेति नाम, एतेनार्थेन गौतम ! एवमु-
च्यते, भरतं वर्ष, भरतं वर्षं निरुक्तं तु प्राग्वत् । उक्तं यौगि-
कयुक्त्या नाम, अथ तद्वच कृत्या दर्शयति—'अदुत्तर'
इति, अथापरं, चः समुच्चये, खं वाक्यालङ्कारे, गौतम !
भरतस्य वर्षस्य शाश्वतं नामधेयं निर्निमित्तकमनादिसि-
द्धत्वाद्देवजोकाऽऽदिषत् प्रवृत्त, शाश्वतत्वमेव व्यक्त्या दर्श-
यति—यत्र कदाचिज्जासीदित्यादि प्राग्वत्, एतेन भरतना-
म्नश्चक्रिणो देवाच्च भरतवर्षनाम प्रवृत्तं, भरतवर्षाच्च तयो-
नाम भरतं स्वकीयेनास्यास्तीति निरुक्तवशेन प्रावर्ततत्त्यन्यो-
ऽन्याऽऽभ्यक्षोषो दुर्निवार इति वचनीयता निरस्ता ॥ अं० ३
वक्षः० (कालवृक्ष्यना 'उत्सर्पिणी' द्वितीयभागे ११६८ पृष्ठे
गता) उत्तरभरतार्द्धविषयको महोपाध्यायश्चासुमनिविजयग-
णेशिष्यपरिणतगुणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा—दक्षिणभरतार्द्धे
भीष्मपथ इव उत्तरभरतार्द्धे कोऽपि सकलव्यवहारकर्ता स-
मस्ति, न वा ? आद्ये स नामग्रहं प्रसाद्यः, अन्ये च कथं तत्र
तत्सर्वव्यवहारप्रवृत्तिः इति प्रश्न, उत्तरम्—दक्षिणभरतार्द्धे
यथाऽऽदौ नीतिप्रणेत्या भीष्मदेवस्तथा उत्तरभरतार्द्धेऽपि नीति
प्रणेत्याऽस्ति, अत्रोत्तरभरतार्द्धेऽपि जातिस्मरणाऽऽदिभाष्य
क्षेत्राधिष्ठायकदेवो वा कश्चित्त्र नीतिप्रणेत्या, कालानुभावतः
स्वतोऽपि वा कियत्तैर्युयं जायते इति ॥ १॥ द्वी० ३ प्रका० । भर-
तक्षेत्रसत्त्वपदखण्डनामाविषये परिणतविष्णुवर्षिगणिकृतप्र-
श्नो यथा—भरतक्षेत्रसत्त्वपदखण्डनामानि प्रसाद्यानीतिः, न-
था—'जइआय होइ पुच्छा, जिगाण मग्गाम्म उत्तरं तइया ।
इक्कस्स निगोअस्स य, अणंतभागो उ सिद्धिगग्गो ॥ ७॥ अ-
त्रोत्तरम्—भरतस्य दक्षिणार्द्धे गङ्गासिन्धुनद्योरन्तर्वर्तिनो
देशस्य गङ्गानिष्कुटखण्डमित्यभिधानं २ गङ्गातः पूर्वदिग्वा
र्त्तिनो देशस्य गङ्गानिष्कुटखण्डमित्यभिधानं सिन्धुनदीतः
पश्चिमदिग्वार्त्तिनो देशस्य सिन्धुनिष्कुटखण्डमित्यभि-
धानम् ३, एवम् उत्तरार्द्धे चैतान्येव त्रीणि नामानि
ज्ञातव्यानि इति । ७ प्र० । द्वी० ३ प्रका० । भ-
रतकूटस्थे स्वनामख्याते देवे, पुं० । स्था० ६ ठा० । अं०

दो भरहाहि । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

ब्राह्मी-सुन्दरीभ्यां पाणिप्रदणं कृतं न वा ? केचन कथयन्ति

भरतेन सुन्दरी, बाहुबलिना ब्राह्मी परिणीता, तर्हि बाहुबलेव-
र्षकायोत्सर्गान्ते ताभ्यां भ्रातर्गजादुत्तरं त्युक्तं तत्कर्तव्यमिति प्र-
श्ने, उत्तरम्—भरतबाहुबलिभ्यां विपरीततया पाणिप्रदणं कृत-
मित्यक्षराणां आद्यर्थकमलयागिरिवृक्षौ सन्ति, यत् ताभ्यां
भ्रातर्गजादुत्तरं त्युक्तं तत्प्राकृतनभ्रातृसंबन्धात् ताभ्यां समु-
विताभ्यां कथनात् यतितया च युक्तिमदेषेति । ७२ प्र० । से-
न० ३ उल्ला० । अतुरशीतिलक्षपूर्वार्थयुषां भीष्मपथमेवेन सार्द्धं
मोक्षं गतानां भरतस्याद्युतवति आनृणामायुरपवर्तनं कथ-
मिति प्रश्ने, उत्तरम्—बाहुबलेरिव यदि तेषामायु-
श्चतुरशीतिलक्षपूर्वप्रमाणं कापि प्राये प्रोक्तं स्यात्तादा त-
दपवर्तनस्य हरिवंशकुलोत्पाद्युगलिकाऽऽयुरपवर्तनाऽऽदिवा-
दाभ्यान्तर्भाषाक्षक्षेप इति । १२२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
सार्द्धत्रिकोट्यः पुत्रपौत्राः कृष्णस्य, भरतस्य तु सपादा कां-
टिः, तत्र कालस्तु पतनशीलोऽस्ति, तत्कथमाधिक्यं सं-
जाघटीति प्रश्ने, उत्तरम्—द्वारकानगरी सार्द्धत्रिकोटयः
कुमाराः प्रोक्तास्मन्ति, ते चानेकेषां यदुर्वशीयानां पुत्रा न
त्वेकस्यैव कृष्णस्य भरतस्य, तु सपादकांटीः पुत्रा इति
न काऽप्यघटमानतेति । ३७६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

भरहकूट-भरतकूट-न० । भरतदेवप्रासादायतंसकोपलक्षितं
कूटं भरतकूटम् । जम्बूमन्दरदक्षिणभरतस्थदीर्घवेतालप-
थमध्ये स्वनामख्याते कूटे, स्था० ६ ठा० । जम्बूद्वीपस्थ-
क्षेत्रिमवर्षधरपर्वतस्थे कूटे, अं० ४ वक्षः० । जम्बूद्वीप-
स्थहिमवर्षधरपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे च । स्था०
२ ठा० ३ उ० ।

भरहवास-भरतवर्ष-न० । भारते वर्षे, वाच० । स्था० १०
ठा० । रा० । " हिमवतसाम्भरतं धीरा मोक्षुण भरहवासं । "
प्रश्न० ४ आध० द्वा० ।

भरहाहिवइ-भरताधिपति-पुं० । भरताऽऽदिके चक्रवर्तिनि,
प्रब० २०८ द्वार ।

भरहसर-भरतेश्वर-पुं० । चैरस्वामिगुरौ शालिभद्रशिष्ये-
जं० ६० ।

भरिअ-भृत-त्रि० । स्मृते, " भरिअं लढिअं सुमरिअं । "
पाइ० ना० १६४ गाथाः ।

भरिउल्लट्ट-त्रि० । विकलिते " भरिउल्लट्टं च बोसट्टं । " पाइ०
ना० १८५ गाथा ।

भरिम-भरिम-त्रि० । मरणक्रियया निष्णादिते पूरिमे पिच्छला-
ऽऽदिमयप्रतिमाऽऽदिके, अनु० । पृथग्याम्, है० ।

भरिय-भृत-त्रि० । व्याप्ते, " निरंतरं जतियं भरिजं सु । " वि-
शे० । पूरिते, परिपूर्णे, रा० । प्रश्न० । जी० । औ० । न० ।
आव० । ध० । भरयेन परिण्डने, औ० ।

भरियकलम-भृतकलश-पुं० । जलपूर्णं घटे, " भरिओ क-
लसोऽत्थ सुंदरा पुरिसा । " ध० २ अधि० ।

भरियमेवम-भृतमेघवर्ण-पुं० । जलपूर्णमेघममानवर्णे,
(कालवर्णे) नद्वति, त्रि० । उपा० २ अ० ।

भरिली-भरिली-स्त्री० । चतुरिन्ध्रयजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।
प्रका० ।

भरुक्क-भरुक्क-न० । जलस्थलनिर्गमप्रवेशे पत्तनभेदे ।

आ० १ भू० ८ अ० ६ उ० । "भरुक्कपुरेऽत्राऽऽसीद् भूय
निर्भरवाहनः ।" आ० क० ४ अ० । आ० १ । आ० म० ।

भगेच्छय-देशी-तालफले, दे० ना० ६ वर्ग १०२ गाथा ।

भल-स्म-धा० । विन्तायाम्, "स्मरेत्स्मर-भूर-भर-भल-ल-
ड-विमहर-सुमर-परपम्पुडाः" ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इत्यादि

प्राकृतसूत्रेण स्मरेतेभलाऽऽदेशः । 'भल' । 'प्रा० ४ पाद० ।
भलत-देशी-प्रस्फलति, दे० ना० ६ वर्ग १०२ गाथा ।

भलुंका-भलुंका-स्त्री० । जन्तुविशेषे, "भलुंका उड्डिया
विक्रहंति ।" संथा० ।

भल्ल-भल्ल-धा० । दाने, वधे, निरूपणे च । भ्वादि०-पर०-
लक०-सेट् । भल्लति । भल्लन् । वाच० । पुं० । न० । वाच० ।
"चारांति काऊम भल्लणाऽऽहया ।" आ० म० १ अ० ।
स्वार्थे कन् । भल्लं, पुं० । वा गौरा०-ऊर्ध्व । तत्रैव स्वार्थे
कन् । भल्लकाऽप्यत्र ।

भल्लाड-भल्लात-पुं० । भल्लं भल्लास्त्रमिवातति स्पर्शिनम् । अत
अच् । एकास्थिके वृक्षभेदे, स्वार्थे कन् । वाच० । भल्लातको
यस्य भल्लातकाभिधानानि फलानि लोकप्रसिद्धानि ।

प्रहा० १ पद । गौ० ऊर्ध्व । भल्लातकाऽप्यत्र । वाच० ।
भल्लाय-भल्लात-न० । भल्लातानाम्नि औषधे, "विषवयं भ-
ल्लाय ।" पाद० ना० १४८ गाथा ।

भल्ली-भल्ली-स्त्री० । कुन्ताऽऽख्य शस्त्रविशेषे, त्रिशूलाऽऽख्ये
शस्त्रविशेषे च । उत० १६ अ० । गौ० नि० चू० । "अप्यलो
अच्छी भल्लीप उक्कणिऊण ।" नि० चू० १ उ० ।

भल्लुंकी-देशी-शिवायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १०१ गाथा ।

भव-भव-पुं० । भवन् भवः । भू-भावे अप् । उत्पत्तौ, स्था० ४
ठा० २ उ० । प्रश्न० । स्थापनायाम्, प्राप्ता च । वाच० ।
भवति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति । भवः । "तुदादि-
भ्यो णक्" —इत्यधिकारः "अचिन्तो वा" इति अप्रत्ययः ।
आ० म० १ अ० । नारकाऽऽदिजन्म "पुद्गास्मिन्" ॥ ५१३१, ३०॥
इत्यधिकरणे घः । न० । नारकाऽऽदिजन्मनि, आ० म० १ अ० ।
ज्ञा० । स्था० । संथा० । पं० घ० ।

चउच्चिहो भवे पप्पुत्ते । तं ह्वा—खेरइयभवे० जाव दे-
वभवे । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

भवसूत्रं कथ्यं, केवलं भवन् भव उत्पत्तिर्निरये भवो मनु-
ष्येषु मनुष्याणां वा भवो मनुष्यभव एवमभ्यावपि । स्था०
४ ठा० ३ उ० । भवस्यस्मिन् कर्मवशवर्तिनः
प्राणिनः इति भवः । संसारे पं० सू० १ सूत्र "भवभाव ओ य
तारेह ।" भव संसारस्तत्र भवन् भावस्तस्मादित्यर्थः ।
विशे० । उत० । स्था० । दर्श० । अट० । स्था० । प्रश्न० । वृ० ।
पं० घ० । आ० १ । आ० चू० । आ० १ । स्था० । ज्ञा० ।
"भवनिक्षेपो यथा—" भवो चउच्चिहो मामादि, इवभवो
एवमभिव्यादी भावभवा चउच्चिहो संसारो ।" आ० चू० १ अ०

भवोद्भेगभावार्थं मुमुक्षुणा विधेयः । अयं भवोद्भेगाष्टकम्-
कर्मविपाकोद्भिन्नभावात् संसारात् उद्भिजति, अतः भवोद्भे-
गाष्टकं लिख्यते, तत्र नामभवः रुद्राऽऽदिः, अथवा—त-
जाम सर्वोद्भापकं स्थापनाभवः लोकाऽऽकाशः तदाकारो

वा, प्रत्यभवः भवभ्रमणे हेतुकपधनस्थजनाऽऽदिः, भावभव-
अतुर्गनिकपः जन्ममरणाऽऽदिलक्षणः, नयस्वरूपं च-प्रत्यनि-
क्षेपे यावत् नयन्तुष्टयं, भावनिक्षेपे शब्दाऽऽदिनयत्रयं ज्ञेयम् ।
अत्र च भवमग्नानां जीवानां न भवेच्छा, इन्द्रियसुखा-
ऽऽस्वाद्भिला मत्ता इव निर्विचका भ्रमन्ति, दुःखोद्भिजना इ-
तस्ततः दुःखापनोदायम् अत्रकोपायाचननव्याकुला भ्र-
मन्ति शूकरा इव, इति महाभाष्यमवाम्भाष्यौ किमन्यत् स-
र्वसिद्धिकरं धीमद्वीतरागवन्दनाऽऽदिकं कुर्वन्ति, इन्द्रियसु-
खाद्यै च तप उपवासनाऽऽदिकपानुष्ठानमाजन्मकृतं हारयात्म
निदानदेवेण गणयन्ति मोहहेतुरूपजैनशासनं द्वाऽऽदि सुख
हेतुरूपं व्यामुह्यन्ति ऐश्वर्याऽऽदिषु भवार्थमप्यस्या इव भि-
द्यावासिना जीवाः, तेन भवोद्भेग एव करणीयः ।

यत्राऽऽत्मसुखहानिः तस्य काऽभिलाषः सतामिति ?

इत्येषोपदिशति—

यस्य गम्भीरमध्यस्या-ऽज्ञानवज्रमयं तलम् ।

रुद्रा व्यमनशैलैः, पन्थानो यत्र दुर्गमाः ॥ १ ॥

पातालकलशा यत्र, भृताः तृष्णामहानिलैः ।

कषायश्चित्तसङ्क्रान्त-वेलावृद्धिं वितन्वते ॥ २ ॥

स्मरौर्वाग्निज्वलत्यन्त-यत्र स्नेहेन्धनः सदा ।

यो घोररोगशोकाऽऽदि-मत्स्यकच्छपमंकुलः ॥ ३ ॥

दुर्बुद्धिमत्सद्गोहै-विदुर्दुर्गतगतिरैः ।

यत्र सांयात्रिका लोकाः, एतन्त्युत्पातसंकटे ॥ ४ ॥

ज्ञानी तस्माद्भवाभोधे-निर्व्योद्भिग्नेऽतिदाग्नात् ।

तस्य सन्तरणोपायं, सर्वयत्नेन कारुक्षति ॥ ५ ॥

यस्येति ? पानालेति २ स्मरौर्ध्वेति ३ दुर्बुद्धीति ४ ज्ञानीति

५ श्लोकपञ्चकं व्याख्यायते । ज्ञानी तस्य भवसमुद्रस्य स-
न्तरणोपायं पारगमनोपायं सर्वयत्नेन 'कारुक्षति' इच्छति
इत्यर्थः, तस्य कस्य ? यस्य गम्भीरं मध्यं यस्य स गम्भीर-
मध्यस्तस्य अत्राप्तमध्यस्य भवार्णवस्य अज्ञानं जीवाजी-
वविवेकरहितं तत्त्वबोधशून्यं मिथ्याज्ञानं, तद्वत् यज्जमयं त-
लं दुर्मेदं यत्र भवाम्भोधो, व्यमनशैलैः कष्टपर्वतसमूहैः

रुद्राः पन्थानः—मार्गाः सद्गतिगमनप्रचाराः दुर्गमा-गन्तुम-
शक्या भवन्ति, इत्यनेन अज्ञानतलानि गम्भीरमध्यस्य स-

सारपारावारस्य रोगशोकावियोगाऽऽदिकष्टपर्वतैः रुद्रमार्गस्य
जन्तोः सह गमनमशक्यं भवति । पुनः यत्र भवसमुद्र क-

षायाः—कोधमानमायालोभरूपाः पानालकलशाः तृष्णा वि-
षयविषामा तद्वृषः महानिलैः भृताः, विसं—मनः तस्य स-

ङ्कल्पा अनेकजलसमूहाः तद्गता वेला—जलप्रवाहरूपा त-
स्याः वृद्धिं वेलागमने 'वितन्वते,' विन्तारयन्ति, इत्य-

नेन कषायोदयात् तृष्णावानप्रणया विकल्पवेलां वर्धय-
न्ति ॥ २ ॥ यत्र जन्ममर-

णसमुद्रं स्मरः—कर्मणः तद्वत् अन्तर्मध्यं जीर्वाग्निः—धाड-
वानलः ज्वलति, यत्राग्नीः स्नेहेन्धनः स्नेहो—रागः स एव
इन्धन—उत्तलनयोक्त्याष्टसमूहः यस्मिन् अन्यत्र वडवाम्नौ

जलेन्धनम् इति, किंभूतः रागः ? यः रागः घोररोगशोका-
ऽऽद्यो मत्स्यकच्छपाः तैः सङ्कुलः व्याप्त इत्यनेन रामाग्नि-

प्रवृत्तनरोगशोकापितप्राणिगण एवंपो भवाधिः पुनः यत्र मांयात्रिकाः—प्रवृत्तगुण्या लोकाः . अत्रापि जननियमाऽऽदिपोतस्था जीवा उत्पातसंकटे कष्टे पतन्ति . कैः ? दुष्टा दुष्टिः मत्सरः असहनसंयुक्ताहङ्कारः, द्रोहः कापट्यम् इत्यादय एव विद्युद्बुधोत्तमगर्जितानि तैः दुर्बुद्धिविद्युता मत्सरदुर्वीर्येन द्रोहगर्जितेन व्रताऽदिपोताः प्रवर्त्तमाना अपि पङ्कस्थलमाऽद्युत्पातान् लभन्ते, इत्यनेन महाभववारिधौ एते महाव्याघाताः सम्मार्गप्राप्तौ तस्मात् अतिदुःखतात् महा भयात् नित्याद्विग्नः सदोदासीनः तस्य सन्तरणोपायं सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं काङ्क्षति—अभिलषति, इति तीव्र भवभीत इव तिष्ठति, चिन्तयति च—मम शुद्धज्ञानमयस्य परमतस्वरमणचारित्र्यविश्वस्य, रागद्वेषस्यसमुत्थपरम—शमशीतलस्य, अनन्ताऽऽनन्दसुखमग्नस्य, सर्वज्ञस्य, परम-दत्तस्य, शरीराऽऽहारसङ्गमुक्तस्यामूलस्य, कथं शरीराऽऽदि-व्यसनसमूहभारभुजता भुजस्वशक्तिवत्त्वं युज्यते? नाहं सशरी-रा सपुद्गला सकर्मा सजन्ममरणा चेतना मम कथमयं महा मोहाऽवर्त्तः? इत्युद्दिग्नाः स्वरूपभासनरमणैकत्वमनोहरं, स म्यदर्शनप्रतिष्ठानं क्षात्र्यादिधर्माष्टादशीलाङ्गमहत्त्वविशि-त्रफलनिबिडघटनाविराजितं, सम्यग्ज्ञाननिर्यामकाशितं, सुसाधुसंसर्गकायसूत्रनिबिडध्वनयजं, संवरकीलप्रभगतिः-शेषाऽऽभवद्वारं, सूत्रितसामाधिक्यच्छेदोपस्थापनीयभेदविभि-न्नरम्यभूमिकाद्वयं, तदुपकल्पितसाधुसमाचारकरणमण्डपं, समस्तता गुप्तित्रयप्रस्तरगुप्तम्, असंख्यशुभाभ्यवसायसमृद्धि-दुर्योधं, योधसहस्रदुरवलीकं, सर्वतो निवेशितसद्गुरुपदेशव-र्जानिकुरुम्बमध्यमवस्थापितस्थिरतरानिशलसद्वीधकूपस्त-म्भतद्विभक्तप्रकटशुभाभ्यवसायसितपटं, तदप्रसमारुहप्रौ-ढदुपयोगपरजरादीवारिकं, तदवयवजाप्रभादनगरनिकरसमागु-क्तसर्वाङ्गसंपूर्णतया प्रवृत्तं चारित्रयानपात्रं तेन चारित्र्यम-हायानपात्रेण संतरणोपायं कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

तैलपात्रधरो यद्वत्, राधावेधोद्यतो यथा ।

क्रियास्वनन्यचित्तः स्याद्, भवभीतस्तथा मुनिः ॥ ६ ॥

तैलपात्रधर इति—यथा तैलपात्रधरः मरणभवभीतः अ-प्रमत्तः तिष्ठति, तथा मुनिः स्वगुणघातभवभीतः संसारे अ-प्रमत्तस्तिष्ठति । यथा केनचित् राक्षा कञ्चन पुरुषं लक्ष-णोपेनं वधाय अनुवापितं, तदा सभाजनैः विज्ञप्तः स्वामिन् ? क्षमध्वमपराधं, मा मारय एनं, तेन सभ्योक्तेन राक्षा निवे-दितं, यदा महास्थालं तैलपूर्णं सर्वनगरचतुष्पथे अनेकनाट-कवाद्यतुर्याऽकुलं तैलविन्दुमपतन्तं सर्वतो स्नामयित्वा आया-ति तदा न मारयामि, यदि च तैलविन्दुपातः तदाऽस्य तस्मि-न्नवसरे प्राणापहारः करणीयः, इत्युक्त्वाऽपि स पुरुषस्तत्कार्यं स्वीचकार तथेषानेकजनसंकुले मार्गे तैलस्थालं शिरनि धृत्वा सापेक्षयोगः अपतिततैलविन्दुः समागतः । तद्वन्मुनिः अनेकसुखदुःखव्याकुले भवेऽपि स्वसिद्ध्यर्थं प्रमादरहितः प्रवर्त्तते, पुनः दृष्टान्तयति, यथा—स्वयंवरे कन्यापारण्यनार्थं राधावेधोद्यतः स्थिरोपयोगतया लघुनालावधिकः स्थि-रचित्तः भवति, तथा मुनिः भवभीतः संसारसंसरणगुणाऽऽ-चरणाऽऽदिमहादुःखाद् भीतः क्रियासु समितिगुप्तिकरणसत-तिकरणरूपासु अनन्यचित्तः भवति, न अन्यत्र अपरभावे

चित्तं मनो यस्य स अनन्यचित्तः स्यात् एकाग्रमानसः भव-ति । उक्तं च—

“ गाहञ्जति सुसुन्दरीहि”, वाहञ्जतावि वीणमार्द्वहि ।

तद्वि हि हु समसत्ता वा, विद्वन्ति मुनी महाभागा ॥ १ ॥

पञ्चयसिलायलगया, भावसिर्पाहि कडुअफासेहि ।

उज्जलवेयणपत्ता, समासत्ता हुति निगंथा ॥ २ ॥

आमिसलुङ्गेण वणे, सीहेण य दाढयकसंगहिआ ।

तद्वि हि हु समाहिपत्ता, संवरजुत्ता मुणिवरिदा ॥ ३ ॥ ” ६ ॥

कथमीदृग्विषाकं निर्भया निर्ग्रन्थाः ? इत्युपदिशन्नाह—

विषं विषस्य बहिश्च, वंहरं व यदीषधम् ।

तत्सत्यं भवभीताना-मुपमर्गेऽपि यन्न भीः ॥ ७ ॥

विषं विषस्य इति यथा-कञ्चित् विषयाऽऽर्त्तः विषस्य औ-षधं विषमेव करोति, यथा-सर्पदष्टः निम्बाऽऽदिबर्धनेन विभ-सति, अथवा-कञ्चित् अग्निदग्धः पुनरपि अग्निदाहणीडा-वारणाय पुनः अग्नितापम् अङ्गीकरोति, इति तत्सत्यं यत् यस्मात्कारणात् भवभीतानां मुनीनाम् उपमर्गेऽपि भयं न । कर्मक्षपणोद्यतस्य उपमर्गे बहुकर्मक्षपणत्वं मन्थानः साधुः तदुपबयं विद्वन् न भयवान् भवति, साध्यकार्यस्य निष्पद्य-मानत्वात् इति ॥ ७ ॥

स्थैर्यं भवभयादेव, व्यवहारे मुनिर्व्रजेत् ।

स्वाऽऽत्माऽऽरामसमाधौ तु, तदप्यन्तर्निर्मज्जति ॥ ८ ॥

स्थैर्यं भवति—मुनिः तत्त्वज्ञानी ‘ भवभयात् ’ नरकनि-गोददुःखोद्देशात् एव व्यवहारे एषणाऽऽदिक्रियाप्रवृत्तौ स्थैर्यं व्रजेत् गच्छेत्, लभेत स्वाऽऽत्माऽऽरामसमाधौ स्वकीयाऽऽ-त्माऽऽरामः स्वचैननः, तस्य समाधौ ज्ञानाऽऽनन्दाऽऽदिषु तत्त्व-भवभयम् अन्तर्मध्ये निमज्जति लयीभवती, स्व एव विनश्य-ति आत्मध्यानलीलालीनानां सुखदुःखे समानावस्थानां भया-भाव एव भवति, इत्यनेन संसारोद्भिन्नः प्रथमज्ञानदर्शनचा-रित्राऽऽचाराभ्यासना दृढीकृतयोगोपयोगः स्वरूपानन्तस्या-ज्ञादन्तैकत्वमर्माधस्थः सर्वत्र समावस्थो भवति, “ मो-क्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिमत्तमः । ” इति । एवं स्वरू-पलीनसमाधिप्रज्ञानां निर्भयत्वम् इति वस्तुस्वरूपावधारणेन विभावोत्पन्नकर्मोद्यलक्षणे संसारे परसंयोगसंभवे आत्म-सत्ताभिज्ञे निर्वेदः कार्यः ॥ ८ ॥ इति व्याख्यातं भयोद्दे-गाष्टकम् ॥ २२ ॥ अष्ट० २२ अष्ट० । भवत्यस्मात् अपादाने अप । जलमूर्तिधरे महादेवे, जलस्य पृ-थिवीदेवतुत्वेन तद्रूपस्य शिवस्य जन्मदेवत्वम् । वाच० ज्यो० । पुष्करधरद्वीपस्थमानुषोत्तरपथतस्य कूटस्थे स्व-नामक्याते नागसुवर्णे, द्वी० । कर्त्तरि अच् । मध्ये, वाच० । विशेष० । वृक्षविशेष, मङ्गले च । वाच० । शिवे, “ सुली सिवा पिण्डी, घाणू गिरिसो भवो संभू । ” पाह० ना० २१ नाया ।

भव(त)-भवत्-त्रि० । भा-द्वतुः । पुष्पदर्थे, सर्वनामना चा-स्य । भवान्, भवत्याः पुत्रो भवत्पुत्रः । वाच० । प्रा० । ज्ञा० । “ कर्हि भवं वमति । ” अनु० “ भवद्भगवतोः ” ॥ ८ ॥ १६२४

इति सूत्रेण शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मः ।
"किं पृथक् भवं हिदपणु विंतेदि ।" प्रा० ४ पाद । भू-
रातुः । वर्तमानकालार्थे , भवनकर्तारि च । स्त्रियामुभ-
यत्र क्लीप् । वाच० । श्रवस्तस्य नुम् । वाच० ।

भवत-भवान्त-पुं० । भवस्य संसारस्यान्तो भवान्तः । भव-
नाशे, जं० १ वक्त० । भवस्य संसारस्यान्तहेतुत्वाद् भवान्तः ।
भिसौ , 'भवत्तयाद् भवान्तश्च ।' भवत्तयात्संसारमाशान् ।
डा० २७ डा० । 'नेरइयाद्भवस्स वि संतो जंतेणं सौ भवतो'
स्था० ३ डा० १ उ० । (भवं विंतेतो भवतो य) भवं संसारं
कपयन् भवान्तो भवति । दश० १० अ० । नि० सू० ।

भवन्तर-भवान्तर-न० । जन्मान्तरे, सूत्र० १ भु० १ अ० १
उ० । कल्प० । "पच्छित्तं भवन्तरकडाणं ।" जन्मान्तरोपा-
त्तानामिति । पञ्चा० ६ विष० । "वेएद् भवन्तरे जीवो" पं०
४ डा० ।

भवन्तिय-भवान्तिक-न० । मरणे , "अइवा उक्कसिते भवं-
निए ।" सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

भवकन्तार-भवकान्तार-न० । संसारारण्ये , "भवकन्तारं इय
अमीसो ।" पञ्चा० ११ विष० । दर्श० ।

भवकारण-भवकारण-न० । संसारहेतौ, डा० १४ डा० ।

भवकस्वय-भवकस्वय-पुं० । भवनिबन्धनभूतानां कर्मणां गत्या-
दीनां निर्जरेण, नि० १ भु० ५ वर्गे १ अ० । भ० । औ० ।
विपा० । स्था० । कल्प० ।

भवगहण-भवगहन-पुं० । जन्मनाऽतिवृत्तरे संसारे, चतुरशी-
तियोनिलकप्रमाणत्वात् । सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

भवगुण-भवगुण-पुं० । भवव्यापयते तेषु तेषु स्थानेष्वि-
ति नारकाऽऽदिभेदः , तत्र तस्य वा गुणो भवगुणः । गुण-
भेदे, स च जीवविषयः । तद्यथा-नारकास्तीव्रतरवेदनास-
हिष्णुवस्तिशक्तिश्चसन्धानिनोऽवधिमन्तश्च भवगुणादे-
व भवन्ति , तिर्यञ्चश्च सर्वसङ्घिकचिकला अपि सन्तो ग-
गनगमनलब्धिमन्तो गवादीनां च तृणाऽऽदिकमप्यश्वेन
शुभानुभावेनाऽऽपद्यते, मनुजानां वाऽशेषकर्मण्यो, देवानां च
सर्वशुभानुभावो भवगुणादिव । आवा० १ भु० २ अ० १ उ० ।

भवगहण-भवग्रहण-न० । भवस्य जन्मनो ग्रहणमुपादानं
भवग्रहणम् । स० १ सम० । जन्मोपादाने, भ० २५ श० ६ उ० ।
कुल्लक भवग्रहणप्रमाणकालः 'बन्धन'शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१२२६ पृष्ठे गाथाभिर्मिकपितः) ।

भवचक्रपुर-भवचक्रपुर-न० । भवचतुर्गतिरूपचक्राऽऽदिमिका-
यामनादिस्वकृतकर्मपरिणामनूपस्य राजधान्याम् , "भव-
चक्रपुरस्थोऽपि , न भूदः प्रतिस्थिते ।" अनादिस्वकृत-
कर्मपरिणामनूपराजधानीरूपभवचतुर्गतिरूपचक्रोद्गतः ।
अष्ट० ४ अष्ट० ।

भवजलहि-भवजलधि-पुं० । संसारसमुद्रे, "भवजलहिपोय-
भूयं ।" संसारसमुद्रनोभिस्थकल्पम् । पं० ४० १ द्वार ।

भवह-भवार्थ-पुं० । भव एवार्थो भवार्थः । भवरूपे प्रयोजने,
भ० १३ श० ४ उ० ।

भवद्वि-भवस्थिति-स्त्री० । भवे भवकृता वा स्थितिर्भव-
स्थितिः । भवकालाऽऽमेके स्थितिभेदे, जी० २ प्रति० ।

दोएहं भवद्वि पक्षता, तं जहा-देवाणं चव । नेरायियाणं
चेव ॥

देवनारकाणां भवस्थितिरेव , देवाऽऽदेः पुनर्देवाऽऽदिष्वे-
नानुत्पत्तिरिति । स्था० २ डा० ३ उ० ।

भवद्विकाल-भवस्थितिकाल-पुं० । भवे एकस्मिन् स्थिति-
र्भवस्थितिस्तस्याः कालो भवस्थितिकालः । कालभेदे, पं०
सं० २ द्वार ।

भवद्विगिरुवण-भवस्थितिनिरूपण-न० । संसारस्थितिप-
र्यालोचनं, "भवद्विगिरुवणे वा" पञ्चा० १ विष० ।

भवण-भवन-न० । भू भावे ल्युट् । भावे, जन्मनि, वाच० ।

भवनं जन्मोत्पादः । अने० ३ अर्थ० । सत्तायाम् , विशेष० ।
आवासे , " भवणं घरमावासो निलवो वसद्दी निहलणं
अगारं ।" पाद० ना० ४६ गाथा । आधारे ल्युट् । गुह, आ-
वा० २ भु० ३ सू० । तं० । रा० । स्था० । शास्त्रादि-
विशेषिते चतुःशालाऽऽदिके गृहविशेषे, प्रश्न० १ आध०
द्वार । स्था० । भवनप्रासादयोः को विशेषः ? उच्यते-
भवनमायामपेक्षया किञ्चिन्मृनोच्छायमानं भवति । प्रासाद-
स्तु आयामद्विगुणोच्छाय इति । डा० १ भु० १ अ० । असु-
राऽऽदीनां दशानां भवनपतिदेवविशेषाणां भवनभूमिकारूपे
आवासविशेषं, आवा० ४ अ० । भवनानामावासानां धार्यं
विशेषः—भवनानि बहिर्बुत्तान्यस्तःसमचतुरङ्गानि अथः
कर्णिकासंस्थानानि । आवासास्तु कायमानस्थानीया महा-
मण्डपा विचित्रमणिरत्नप्रभाभासितसकलदिक्चक्रा इति ।
प्रव० १६४ द्वार । भवनान्यसुराऽऽदीनां विमानानीति ।
स० ३ अष्ट० । भ० । प्रज्ञा० । दर्श० । जं० ।

भवनवासिनां भवनसंख्यामाह—

सत्तेव य कोडीओ, हवन्ति वावत्तरी सयमहस्मा ।

एसां भवणसमासो, भवणवर्णं वियाणिजा । ११६१ ।

'भवनवासिनां' देवानां दशस्वपि निकायेषु सन्निपद्यन् वि-
न्यमानानि सर्वाण्यपि भवनानि सप्त कोट्यां द्वासप्ततिश्च
शतसहस्राणि लक्षाः । एष भवनपतिनां भवनसमासो
भवनसर्वसङ्ख्या इति विजानीयात् , एनानि च अशी-
तिसहस्राधिकलक्षयोजनबाह्व्याया रत्नप्रमायाश्चाथ उपरि
च प्रत्येकं योजनसहस्रमेकं मुक्त्वा सर्वत्रापि यथासम्भ-
वमावासा इति । शेषेऽष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजनप्रमाणे
मध्यभागेऽवगन्तव्यानि । अन्ये स्नादुर्नवयोजनसहस्राणाम-
धस्ताद् भवनानि । अन्यत्र च उपरितनमधस्तनं च ।
योजनसहस्रं मुक्त्वा सर्वत्रापि यथासम्भवावासा इति ।

सम्प्रति भवनवासिनामेव प्रतिनिकायं

भवनसङ्ख्यामाह—

चउसद्दी असुगणं, नागकुमाराण होइ चुलमीई ।

वावत्तरी कणगाणं, वाउकुमाराण छअउउ ॥ ११६२ ॥

दीवदिमाउदीणं, विज्जुकुमारिंदधसियअगीणं ।

छएहं पि कुअलयाणं, छवत्तरीमो मयसहस्सा ॥ ११६३ ॥

असुगणामसुरकुमाराऽऽदीनां दक्षिणोत्तरदिग्भाविनां सर्व-
सङ्ख्याया भवनानि चतुःषष्टिशतसहस्राणि लक्षा भवन्ति ।
एवं नागकुमाराणां चतुरशीतिलक्षाः । कनकानां सुवर्ण-

कुमाराणां द्विसप्ततिलक्षाः, वायुकुमाराणां षण्णवतिर्लक्षाः,
क्षीपकुमारैश्चकुमारोदधिकुमारविद्युत्कुमारस्तनितकुमाराग्नि
कुमाराणां षष्णमपि दक्षिणोत्तरदिग्बसिलक्षणयुग्मरूपाणां
प्रत्येकं षट् सततिः षट्सप्ततिर्लक्षा भवन्ति भवनानाम् ।
एषां च सर्वेषामप्येकत्र मीलने प्रागुक्ताः सङ्ख्या भवन्ति ।
प्र० १६५ द्वार ।

उक्तं च—

जोअसहस्रमेगं, ओगाहिलूखा भवणनगरां ।
रयणप्पभाइ सव्वे, इकारस जोअसहस्र ॥ ३२ ॥
अंतो चउरंसा खलु, अहियमओहरसभावरमाणेज्जा ।
बाहिरओ वि य वट्ठा, निम्मलवइरामवा सव्वे ॥ ३३ ॥
उक्किन्नगरफलिहा, अम्भितरओ भवणवासीणं ।
भवणनगरा विरायं—ति कण्णसुसिकिलिदुगगरा ॥ ३४ ॥
वरपउमकण्णियामं—दियाहिं हिट्ठा सहावलट्ठेहिं ।
सोहिंति पइट्ठाये—हिं विविहमणिभत्तिचित्तेहिं ॥ ३५ ॥
चंदण्णपयट्ठिएहि य, आसत्तोसत्तमल्लवासेहिं ।
दारेहिं पुरकरा खलु, पडागमल्लाउरा रम्मा ॥ ३६ ॥
अट्ठेव जोयणां, उच्चिद्धा हृति ते दुवारवरा ।
धूमघट्टियाउलां, कंचण्णदामोवणिद्धाणि ॥ ३७ ॥
जहिं देवा भवणवई, वरतरुणीगीयवाइयरकेणं ।
निक्खसुहिया पमुहया, गयंयि कालं न जायंति ॥ ३८ ॥
तज्जिवासिनि देवविंशे, पुं० । आ० ४ अ० ।
भवणमिह—भवनगृह—न० । कुट्टुम्बिबसनगृहे, भ० ३ श० ७
उ० । आ० १० । भवनगृहं यत्र । कुट्टुम्बिनो वास्तव्या भव-
न्ति । स्था० ५ ठा० १ उ० ।
भवणचिक्खइ—भवनचिक्खइ—न० । भवनानामवकाशाग्तरे, प्र० २ प० ।
भवणणिकुट्टइ—भवननिकुट्ट—पुं० । गवाक्षाऽऽदिकल्पे कस्मि-
न्निदं भवनप्रदेशे, प्र० २ प० ।
भवणपत्थइ—भवनप्रस्तट्—पुं० । भवनपतिनिकायाऽऽवासस्था-
पान्तराळे, प्र० २ प० ।
भवणवई—भवनपति—पुं० । भवनानां पतयःतज्जिवासिस्वास्था-
मिनो भवनपतयः । प्र० १६४ द्वार । असुराऽऽदिकेषु देवा-
लविशेषनाथेषु देवविशेषेषु, पञ्चा० २ वि० । स्था० ।

ते च दश, तानेवाऽऽह—

असुरा १ नागा २ विज्जू ३,
सुवण ४ अग्नी अ ५ वाउ ६ यणिया ७ ।
उदही ८ दीव ९ दिसा वि य १०,
दस भेया ११ भवणवासीणं ॥ ४१ ॥

भवणवासिनामवाग्नरज्जातिभेदमधिकृत्य दश भेदा भव-
न्ति । तथा— (असुरा इति) एवैकदेशे पदसमुदायोप-
कारात् असुरकुमाराः । एवं नागकुमारा इत्याद्यपि भाव—

नीयम् । अथ कस्मादेते कुमारा इति व्यपदिश्यन्ते ? ।
उच्यते—कुमारवचनेष्टनात् । तथाहि—सर्वे एवैते कुमा-
रा इव शृङ्गाराभिप्रायकतविशिष्टोत्तरोत्तररूपक्रियासमु-
द्भतरूपवेषभावाऽऽभरणप्रहरणविरणयानवाहना अभ्युत्थ-
णरागाः कीदृशपराभ्य, ततः कुमारा इव कुमारा इति ।
गाथाऽनुबन्धाऽऽनुलोभ्याऽऽदिकारणाच्च कुताभिदेते एवं प-
ठिताः । प्र० १६५ द्वार । त्वमुनैव क्रमेण पठ्यन्ते । तथाहि—“अ-
सुरा नागसुवणा, विज्जू अग्नी अ दीव उदही अ । दिसि पवण-
यणिअनामा, दसहा एव भवणवासी ॥ १॥ ” प्र० १६४ द्वार ।
“एणसिखं दसविहाणं भवणवासीखं देवाणं दसवेइयकवसा
पण्णा । तं जहा—अस्सुट्ठसत्तिवणे, सामलिउंवरसिरीसद-
हिवणे । वंजुलपलासवण्ण—व ए कण्णियारकवसे ॥ १॥ ”
स्था० १० ठा० ।

अनेन क्रमेणाश्चर्याऽऽद्यश्चैत्यवृक्षाः वे सिद्धायतनाऽऽ
दिहारेषु भूयन्ते इति । स्था० १० ठा० ।
भवणवर—भवनवर—न० । गृहभेदे, “ भवणवरवडिंलगपडि,
दुवारे । ” भवनवरेषु भवनभेदेषु अवतंसक इव मुकुट इव
भवनवरावतंसकस्तस्य प्रतिहारम् । कल्प० १ आ० ३
क्षण । उक्त० ।

भवणवासि(ण्)—भवनवामिन्—पुं० । भवनेषु अघोलोकदेवा-
ऽऽवासविशेषेषु वस्तुं शीलमस्येति भवनवासी । असुराऽऽ-
दिके देवभेदे, स्था० २ ठा० ३ उ० । (ते च ‘भवणव’ शब्देऽ-
न्तरमेव दर्शिताः) (एतेषां भवनाऽऽदिवक्त्रयता ‘ठाण’ शब्देच-
तुर्थभागे १७०२ पृष्ठे गता) (क्षीपकुमाराऽऽद्यः सर्वे समाहारा
इत्यादिवक्त्रयता ‘दीवकुमार’ शब्दे चतुर्थभागे २५४२ पृष्ठे उक्ता)

भवणवास—भवनवास—पुं० । भवनेषु भवनवास्यादिदेवाना-
मावासस्थानेषु आवासी भवनाऽऽवासः । भवनवास्यादिभव-
नान्तर्गतिन्यावासे, स० ३४ स० । प्र० १० । (भवनाऽऽवास-
योर्विशेषो ‘भवण’ शब्देऽनैव भागे १४७५ पृष्ठे उक्तः)

भवणिव्वेय—भवनिर्वेद—पुं० । संसारविरागे, पञ्चा० ४ वि० ।
ल० । न हि भवादनिर्विण्णो मोक्षाय यतते, अनिर्विण्णस्य
तत्प्रतिबन्धात् । “ भयवं भवणिव्वेयो । ” अ० २ अ० ।
भवणव—भवाण्व—पुं० । संसारसागरे, “ भवणवतरंउत्तुज्जाणि
णियमेण । ” पञ्चा० १ वि० ।

भवतंतु—भवतन्तु—पुं० । तस्यते भवोऽनेनेति भवतन्तुः ।
भवतृष्णायाम्, उक्त० १३ अ० ।

भवस्थ—भवस्थ—वि० । भवगति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मि-
न्निति भवः नारकाऽऽदिजन्म । भवे तिष्ठतीति भवस्थः । “ स्थ-
ऽद्विभ्यः—” ॥ ५३३८२ ॥ इति कः । संसारस्थे, न० । उक्त० ।
भवस्थकेवलनाण—भवस्थकेवलज्ञान—न० । भवगति कर्मवशव-
र्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारकाऽऽदिजन्म, तत्रेह भवो
मनुष्यभव एव प्राज्ञः, अस्यैव केवलज्ञानाभावात् । भवे ति-
ष्ठतीति भवस्थः “ स्थाद्विभ्यः कः ” ॥ ५३३८२ ॥ इति कः । प्रत्ययः ।
तस्य केवलज्ञानं भवस्थकेवलज्ञानम् । केवलज्ञानभेदे, न० । (अ-
स्यभेदाऽऽदि ‘केवलज्ञान’ शब्दे तृतीयभागे ६४७ पृष्ठे गतम्)

“भवत्यकेवलनाथे दुविहे पश्यते । तं जहा-सजोगिभवत्य-
केवलनाथे चैव, अजोगिभवत्यकेवलनाथे चैव ।” इथा० २
ठा० १ उ० । (व्याख्या स्वस्वस्थाने)

भवत्यजीव-भवत्यजीव-पुं० । भवन्ति कर्मवशवर्तिनः प्रा-
णिनोऽस्मिन्निति भवत्यतिष्ठति भवत्यः, स चासौ
जीवश्चेति विशेषणसमासः । उल० ४ अ० । संसारिजीवे,
“ पापं बंधो भवत्यजीवाय । ” पञ्चा० १६ वि० ।

भवदंड-भवदण्ड-पुं० । संसारभ्रमणे, जी० २० । अथि० ।
परमवे हस्तच्छेदनाऽऽदिके दण्डे, यस्तीर्थकरणवधराऽऽदी-
नामाणां भवति तस्य परमवे हस्तच्छेदनाऽऽदीनि भवन्ती-
ति । इय० ६ उ० ।

भवदिश-भवदश-पुं० । स्वनामव्याप्ते साधौ, इथा० १० ठा० ।

भवदेव-भवदेव-पुं० । जम्बूस्वामिनः पूर्वभवनामधेये, दर्श० ३
तत्त्व । अ० २० । स्वनामव्याप्ते आचार्ये, (तत्कथा ‘पुरिसो-
लम’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०५२ पृष्ठे गता

भवधारण्यिज-भवधारणीय-त्रि० । भवे धार्यते तदिति तं वा
भवं धारयतीति भवधारणीयम् । इथा० ४ ठा० ४ उ० । भ-
वधारणं निजजन्मातिवाहनं प्रयोजनं यस्य तद्भवधारणीयम् ।
आजन्मधारणीये, अ० १ श० ५ उ० । जन्मतो मरणा-
वधि धारणीये, इथा० ४ ठा० ४ उ० । भवे नारकाऽऽदिपर्या-
यलक्षणे आयुःसमाप्तिं यावद् भ्रियते या सा भवधारणीया
सहशरीरगता । अनु० । यथा भवो धार्यते सा भवधारणी-
या बहुलवचनात् करणेऽनीयप्रत्ययः । शरीरावगाहनाभेदे ।
स्त्री० । जी० । जी० १ प्रति० ।

भवधारण्यिजसरीर-भवधारणीयशरीर-न० । भवं जन्मापि
यावद्धार्यते भवं वा धारयतीति भवधारणीयं, तच्छ तच्छ-
रीरं च भवधारणीयशरीरम् । शरीरभेदे, इथा० ३ ठा० १ उ० ।

भवपक्षइय-भवप्रत्ययिक-न० । भवन्ति कर्मवशवर्तिनः प्रा-
णिनोऽस्मिन्निति भवो नारकाऽऽदिजन्म । “पुनरास्ति”-॥ ५३॥
१३० ॥ इति अधिकरणे बह्वप्रत्ययः । भव एव प्रत्ययः कारणं
यस्य तद्भवप्रत्ययम् अवधिज्ञानभेदे, न० । “भवपक्षइय सि ।”
अथोपशमस्यापि भवप्रत्ययत्वेन तत्प्राधान्येन भवे प्रत्ययो
यस्य तद्भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते । इथा० २ ठा० १ उ० ।

भवपञ्चाय-भवपर्याय-पुं० । भवः संसारस्तस्य पर्यायो
भवपर्यायः । संसारभावे, “ भवपर्यायतां विना । ” द्रव्या०
५ अध्या० ।

भवपटिवद्-भवप्रतिवद्-त्रि० । संसारानुषङ्गे, पञ्चा० ४ वि० ।
भवपरंपरा-भवपरम्परा-स्त्री० । संसारपरिपाटयाम्, “ भवई
भवपरंपरा । ” ग० १ अधि० ।

भवपल्ली-भवपल्ली-स्त्री० । भवः संसारः बहुप्राणयुग्मवो यत्र
सा पल्ली भवपल्ली । संसारपरिपाटयाम्, नि० अ० १ उ० ।

भवभ्रमंति-भवभ्रान्ति-स्त्री० । दीर्घसंसारभ्रमणे, “भवभ्रान्तो
न बाधकम् । ” द्वा० १४ द्वा० ।

भवभ्रम-भवभ्रम-पुं० । भवबिलोपे, इथा० ।

भवभ्रमण-भवभ्रमण-न० । संसारभ्रमणे, दर्श० ४ तत्त्व ।

भवभय-भवभय-न० । संसारभीती, “ खो विम्वहो ख भव-
भयं । ” पञ्चा० ३ वि० । अष्ट० ।

भवभयहर-भवभयहर-पुं० । संसारभयहारे जिने, ती०
४३ कल्प० ।

भवभवविगमविषय-भवभवविगमनिबन्धन-न० । संसा-
रमोक्षयोः करणे, “ भवभवविगमनिबन्धन-मालोक्यं शा-
स्तवेतोमिः । ” शो० १६ वि० ।

भवभवविगमविभेद-भवभवविगमविभेद-पुं० । संसारमोक्ष-
योर्भेदे, “ भवभवविगमविभेद-स्तदा कथं युज्यते मुख्यः । ”
शो० १६ वि० ।

भवभ्रमण-भवभ्रमण-न० । संसारभ्रमणे, “ भवभ्रमणम-
णदुक्कपरिमुक्तं । ” मण्ड० ।

भवभ्रम-भवभ्रम-पुं० । संसारभ्रमे, “ तिनि हुंति भवभ्रमा । ”
दर्श० ३ तत्त्व ।

भवभ्रम-भवभ्रम-पुं० । संसाराऽऽभवे, “ भवभ्रमसदोषं
यदनपायम् । ” शो० ६ वि० ।

भवलोय-भवलोक-पुं० । भव एव लोकः । लोकभेदे, अ०
म० २ अ० ।

अधुना (भाष्य) भवमभिधित्पुराह—

नेरइयदेवमणुया, तिरिक्खजोणीगया य जे सत्ता ।

तम्मि भवे वहुता, भवलोगं तं वियाणाहि ॥ २०१ ॥

नैरयिकदेवमनुष्यास्तिर्यग्योनिगताश्च ये सत्त्वाः प्राणिन-
स्तस्मिन् भवे वर्त्तमाना यदनुभावमनुभवन्ति तं भवलोकं
जानीहि । आ० म० २ अ० ।

भववर्त्तति-भवव्युत्क्रान्ति-स्त्री० । जन्मस्थाने, कल्प० १ अ-
धि० १ कण ।

भववारि-भववारि-न० । संसारसमुद्रे, “ भववारि तर्पुमय-
दुः । ” प्रति० ।

भववाहि-भवव्याधि-पुं० । संसाराऽऽभवे, “ वस्मादेते महा
त्मानो, भवव्याधिभिषग्बराः ॥ ” द्वा० २३ द्वा० ।

भवविजय-भवविजय-पुं० । प्रेत्य स्वकृतकर्मफलोपभोगार्थं
पुनः पुनः प्राप्नुभासो भवः, स चारघट्टघटीयन्वत् भूषपुरी-
षान्त्रतन्निबद्धदुर्गन्धजठरपुटकोटराऽऽदिष्वजसमावर्त्तनम्,
तस्य विजयः पर्यालोचनम् भवविजयः । न चात्र किञ्चिज्जन्तोः
स्वकृतकर्मफलमनुभवतश्चेतनमचेतनं वा सहायभूतं शरत्त-
नां प्रतिपद्यते । इत्यादिभवसंक्रान्तिदोषपर्यालोचने, स० म०
३ काण्ड ।

भवविज-भववैद्य-पुं० । संसाररोगभिषग्बरे, “ विंश गीर्म-
वैद्यानाम् । ” द्वा० २३ द्वा० ।

भवविदधि (न)-भवविदपिन्-पुं० । संसारवृत्ते, “ भववि-
दधिनित्यं नैव विदधति । ” प० व० १ द्वार ।

भवविभक्ति-भवविभक्ति-स्त्री० । विभक्तिभेदे, सा नारकति-
र्थकमनुष्यामरभेदाच्चतुर्था । स्व० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

भवविरचयि-भवविरक्तयि-वि० । संसारविरक्तयिसे ,
“ एवञ्चा भवविरक्तयिचायं । ” पं० व० १ द्वार ।

भवविरय-भवविरजम्-न० । नरकाऽऽदिभवरूपे विरजसि,
“ भवविरयं अग्नीतो । ” व्य० ३ उ० ।

भवविरह-भवविरह-पुं० । संसारवियोगे मोक्षे , “ माया, भ-
वविरहसिद्धिफलाः । ” पौ० १६ विव० । पञ्चा० । “ भववि-
रहफलं जहा होइ । ” पञ्चा० ६ विव० । “ भवविर-
हधीयभूयो जायइ चारित्तपरिणामो । ” पञ्चा० १ विव० ।
“ भवविरहं इच्छमाणस्स । ” पञ्चा० ५ विव० ।

भवविवाग-भवविपाक-पुं० । भवे नारकाऽऽदिके स्वस्वयो-
ग्ये विपाकः फलदानाभिमुखता भवविपाकः । आयुष्कर्मणो
नारकाऽऽदिभवे फलदानाभिमुखतायाम् , कर्म० ६ कर्म० ।
पं० सं० ।

भवविवागि (ख)-भवविपाकिन्-नि० । भवे नारकाऽऽदिके
स्वस्वयोग्ये विपाकः स विद्यते यस्य तत् भवविपाकि । आ-
युष्कर्मप्रकृतौ, निवृत्तमप्यायुर्थावकाशापि सर्वप्रवक्तव्ये स्व-
योग्यो भवः प्रत्यासन्नो भवति तावन्नोद्यमायाति ह्यतो भव-
विपाकीति । पं० सं० ३ द्वार । (यथाऽऽयुष्कर्मप्रकृतीनामेव
भवविपाकिणं नाम्यासां तथा विपाकतः कर्मप्रकृतीनां भे-
ददर्शनावसरे ‘कर्म’ शब्दे तृतीयभागे २६७ पृष्ठे निकषितम्)
भववीर्य-भववीर्य-न० । संसारकारणे , “ दिहसा भववीर्यं
वा । ” द्वार० १२ द्वार ।

भववीर्य-भववीर्य-न० । वीर्यभेदे , नि० सू० १ उ० ।
(स्वकपं ‘ वीर्य ’ शब्दे वक्ष्यते)

भववृद्धि-भववृद्धि-स्त्री० । संसारवर्द्धने, पञ्चा० १७ विव० ।
भवसंकट-भवसंकट-न० । भवगहने , प्रश्न० ३ आध०
द्वार ।

भवसंसार-भवसंसार-न० । संसारसंस्तौ , “ जइ भव-
संसारणाओ, निव्विओ रे तुमं जीव । ” जी० १ अधि० ।

भवसमुद्र-भवसमुद्र-पुं० । संसारार्थे , दर्श० ५ तश्व । “ दु-
ल्लभमणुमत्तं भवसमुद्रं । ” पं० व० १ द्वार ।

भवसम्प-भवशर्मन्-न० । विषयसुखे , “ भवाभिन्नमिनां सा
व, भवशर्मोत्कटेच्छया ॥ ” भवशर्मणो विषयसुखस्योत्क-
टेच्छया । द्वा० ।

भवसागर-भवसागर-पुं० । संसारलमुद्रे , “ परीतिमवसाग-
रमणंतं । ” पं० व० २ द्वार । “ भीमे भवसागरमि बुक्क-
णं । ” दर्श० ५ तश्व ।

भवसिद्धि-भवसिद्धि-पुं० । भवे भवैर्वा सिद्धिर्यस्यासौ
भवसिद्धिकः । आ० म० १ अ० । रा० । अत्रिप्यतीति भवा
भाविनी सा सिद्धिर्निवृत्तिर्यस्य स भवसिद्धिकः । पञ्चा० १७
द्वार । वि० । म० , नं० । स० । “ लज्जमहंलणलं । भव-
सिद्धिया वि न लहंति । ” आह-सर्वेषामेव भवे सति सिद्धि-
भवति, ततः किं भवप्रहणेन ? , सत्यमेव, केवलं भवप्रहणा-
दिह नञ्चो गृह्यते इति । आ० म० १ अ० । द्वा० । म० ।

“ लब्धे वि खं मंते ! भवसिद्धिया जीवा सिद्धिस्तसि ”
इत्यादि- (‘ जयंती ’ शब्दे चतुर्थभागे १४१६ पृष्ठे विल्लरतो
गतम् ।)

भवसिद्धि खं मंते ! नेरइए, नेरइए भवसिद्धि ? । गोय-
मा ! भवसिद्धि सिय नेरइए , सिय अ नेरइए , नेरइए
वि य सिय भवसिद्धि, सिय अ भवसिद्धि, एवं दंडां
० जाव वेमाशियायं । म० ६ श० १० उ० ।

संतेगइया भवसिद्धिया जे जीवा ते एगेखं भवगहणेहिं
सिद्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, सब्बदुक्खाणमंतं करिस्तसि ? ।

सन्ति विद्यन्ते : एगइया ‘ एके केचन (भवसिद्धि सति)
मवा भाविनी सिद्धिर्मुक्तिर्येषां ते भवसिद्धिका भव्याः (भ-
वगहणेहिं ति) भवस्य मनुष्यजन्मनो प्रहङ्गमुपायानं भव-
प्रहणं तेन सेत्स्यन्ति अहविधमहर्द्धिप्राप्तया भोक्तव्यं
केवलज्ञानेन तथं मोक्षं ते कर्मराशेः परिनिर्वाह्यन्ति
कर्मकृतविकाराच्छीतीमविपन्ति । किमुक्तं भवति ?-सर्वदुः-
खानामन्तं करिष्यन्तीति । स० १ सम० ।

एवं क्रमश आह—

अत्येगइया भवसिद्धिया जीवा जे दोहिं भवगहणेहिं
सिद्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, परिनिर्वाहस्तसि,
सब्बदुक्खाणमंतं करिस्तसि ॥ २ ॥ (स० २ सम०)
संतेगइया भवसिद्धिया जीवा जे तिहिं भवगहणेहिं सि-
द्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, परिनिर्वाहस्तसि,
सब्बदुक्खाणमंतं करिस्तसि ॥ ३ ॥ (स० ३ सम०)
अत्येगइया भवसिद्धिया जीवा जे चउहिं भवगहणेहिं
सिद्धिस्तसि ० जाव सब्बदुक्खाणं अंतं करिस्तसि ॥ ४ ॥
(स० ४ सम०) संतेगइया भवसिद्धिया जीवा जे
पंचहिं भवगहणेहिं सिद्धिस्तसि ० जाव अंतं करिस्त-
सि ॥ ५ ॥ (स० ५ सम०) संतेगइया भवसिद्धिया
जीवा जे छहिं भवगहणेहिं सिद्धिस्तसि ० जाव सब्बदु-
क्खाणमंतं करिस्तसि ॥ ६ ॥ (स० ६ सम०) संतेग-
इया भवसिद्धिया जीवा जे सत्तहिं भवगहणेहिं सिद्धिस्त-
सि, बुद्धिस्तसि ० जाव सब्बदुक्खाणमंतं करिस्तसि
॥ ७ ॥ (स० ७ सम०) संतेगइया भवसिद्धिया जीवा जे
अट्टहिं भवगहणेहिं सिद्धिस्तसि ० जाव अंतं करिस्तसि
॥ ८ ॥ (म० ८ सम०) संतेगइया भवसिद्धिया
जीवा जे नवहिं भवगहणेहिं सिद्धिस्तसि ० जाव सब्ब-
दुक्खाणमंतं करिस्तसि ॥ ९ ॥ (स० ९ सम०) सं-
तेगइया भवसिद्धिया जीवा जे दसहिं भवगहणेहिं सि-
द्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, बुद्धिस्तसि, परिनिर्वाहस्तसि,
सब्बदुक्खाणमंतं करिस्तसि ॥ १० ॥ (स० १० सम०)
संतेगइया भवसिद्धिया जीवा एकारसहिं भवगहणेहिं सि-

[illegible]

दुक्खाणमंतं करिस्संति ॥२४॥ (स० २४ सम०) भंतगइया
भवसिद्धिया जीवा जे पञ्चवीमाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्सं-
ति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बाइस्संति, सब्वदु-
क्खाणमंतं करिस्संति ॥२५॥ (स० २५ सम०) संतेगइया
भवसिद्धिया जीवा जे छव्वींसंहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्सं-
ति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बाइस्संति, सब्वदु-
क्खाणमंतं करिस्संति ॥२६॥ (स० २६ सम०) संतेगइया
भवसिद्धिया जीवा जे सत्तावीमाए भवग्गहणेहिं सि-
ज्झिस्संति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बाइस्संति,
सव्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ॥ २७ ॥ (स० २७ सम०)
भंतगइया भवसिद्धिया जीवा जे अट्ठावीम भवग्गहणेहिं
मिज्झिस्संति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बाइस्संति,
सब्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ॥२८॥ (स० २८ सम०) भंत-
गइया भवसिद्धिया जीवा जे एगूणतीसं भवग्गहणेहिं सि-
ज्झिस्संति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बाइस्संति,
सब्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ॥२९॥ (स० २९ सम०) संतगइया
भवसिद्धिया जीवा जे तीमाए भवग्गहणेहिं मिज्झिस्संति,
बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बाइस्संति, सब्वदु-
क्खाणमंतं करिस्संति ॥ ३० ॥ (स० ३० सम०)
संतगइया भवसिद्धिया जीवा जे एकतीसंहिं भवग्गहणेहिं
मिज्झिस्संति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनिब्बा-
इस्संति, सब्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ॥ ३१ ॥ (स० ३१
सम०) संतेगइया भवसिद्धिया जीवा जे चत्तीसाए भव-
ग्गहणेहिं सिज्झिस्संति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्संति, परिनि-
ब्बाइस्संति, सब्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ॥ ३२ ॥
(स० ३२ सम०) संतेगइया भवसिद्धिया जीवा जे
तेत्तीसं भवग्गहणेहिं मिज्झिस्संति, बुज्झिस्संति, मुच्चिस्सं-
ति, सब्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ॥३३॥ (स० ३३ सम०) ।

भवाउय-भवायुष्-१०। तताहमवमानं कालमुत्कर्षतोऽनुवर्त-
त इति, तथा भवप्रधानमायुर्भवायुर्द्विधात्ययेऽपगच्छति एव
भवान्तरमनुवर्ति यथा देवाऽऽयुरिति। स्थानं २ टा० ३ उ०।

‘भवा उम्मा । दुविहा पक्कता । तं जहा--देवाणं चैव
नारयाणं चैव ।

अथार्युर्भवस्थितिः । आधुर्गर्भभेदे. स्या० २ अ० ४७० ।

भवाणी-भवानी-स्त्री० । भवस्य पर्याय, भव स्त्रीपुं आनुकूल्यं ।
वाच० । शिवपत्न्याम्, "वक्त्रायणी भवाणी, सेलसुखा प-
द्वर्ध उमा गौरी । अज्जा दुग्गा काली, सिंवा य कक्त्रायणी
चंडी ॥ ३ ॥" पाद० नां ३ गाथा ।

अवातिस-अवाटश-त्रि० । भवनस्तवेव संस्थानमस्य । भवत्-
दश-क्रिय ठक् ङा वा । " यादशाऽऽदेर्दुस्तिः " ॥ ८ । ४ ।
३२७ ॥ इति माहृतसूत्रेण पैशाक्यां यादशाऽऽदेर्द इत्यस्य

स्थाने निरादेशः । प्रा० ४ पाद । "ह्येः क्पट् क्कः" ॥८॥
१ । १४२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण क्पट् क्क इत्यनन्तरस्य
ह्येः प्रोत्तिरदेशः । प्रा० १ पाद । भवत्पुत्रे जने, वाच० ।
भवादेश-भवादेश-पुं० । भवप्रकारे, "भवादेशेऽर्थं वा भवग
ह्याह ।" भ० २३ श० १ उ० ।

भवाभिधानि (भू) भवाभिधानि-पुं० । "असारोऽप्येव संसा-
रः, सारवानिव लक्षणे वाधद्वयाम्बुनाम्बू-पुण्यपण्या-
नाऽऽदिभिः ॥१॥" इत्यादिबचनैः संसारमिदमन्वयशोले द्वा० ।

तथा च द्वार्तिशिकायाम्—

कुट्रो लोभरतिर्दीना, मत्सरी भयवान् शठः ।

अज्ञो भवाभिनिन्दी स्या-क्षिप्रलाऽऽरम्भमगतः ॥५॥

कुट्रः कुपयो, लोभरतिर्याज्ञाशीलः, दीनः सदैवादृक्कस्या-
णा, मत्सरी परकल्याणदुःस्थितो भयवाञ्छितं भान्तः
शठो मायावी, अज्ञो मूर्खो भवाभिनिन्दी- "असारोऽप्येव सं-
सारः, सारवानिव लक्षणे । दधिदुग्धं म्बुनाम्बू-पुण्यपण्या-
नाऽऽदिभिः ॥१॥" इत्यादिबचनैः संसारमिदमन्वयशोले स्या-
द्भेदोक्तः । ॥५॥ सारवानिव लक्षणे । सर्वज्ञानराशिनिरोशादुत्पत्तिः क-
यालक्षणाः द्वा० १० द्वा० । पं० १० । यो० १० । पं० १० । दृश० ।
भवाभिरय-भवाभिरय-तत्त्वं । संसारोऽसत्त्वं, "कहिंति धम्मं
भवाभिरय ।" जीवा० । २४ अधि० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-पुं० । संसारसुखाभिलाषे, द्वा०
१३ द्वा० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानिन् शठार्थे, प्रा० ४ पाद ।

भवाभिरय-भवाभिरय-पुं० । संसारप्रतिषेधे "भवाभिरय न ही-
यते ।" द्वा० १४ द्वा० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-पुं० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

भवाभिरय-भवाभिरय-वि० । भवानां मध्येऽधमो भवाधमः । म-
त्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।
मत्स्यवधलुब्धकाऽऽदीनां भव, सूत्र० १ भू० ५ अ० १ उ० ।

विवरीया उ अभव्या, कथाई भवत्तस्स ते पारं ।

गच्छिंसु जंति व तहा, तत्ता वि य भावतो खवरं ॥६॥

विपरीनास्त्वभयस्यास्मदेव विपरीतत्वमाह-न कदाचिद्भ-
वार्थवस्य संसारसमुद्रस्य ते पारं पर्यन्तं गतवन्तो यानि वा
वाशब्दस्य विकल्पार्थत्वात् यास्यान्ति वा तथेवेति । कुतो
निमित्तादिस्थाह-तत् एव भवात् तस्मादेव अना विपरी-
तामिकाभयत्वभावादिनि भावः । नवरामिनि साभिप्राय-
कम अभिप्रायश्च नवमेवावता वैपरीत्यमिति । प्रा० । विशेष० ।
ननु जीवत्त्वलाभ्येऽप्यर्थं भाव्योऽयं काभय इति किंकर्णोऽयं वि-
शेषो । न च वक्तव्यं यथा जीवत्ये समानेऽपि नारकनिर्गन्दा-
यो विशेषास्तथा भव्याऽभयत्वविशेषोऽपि अविष्यतीति, य-
तः कर्मजनितत्वा एव नारकाऽऽदिविशेषाः, न तु स्वाभाविका
भव्याऽभयत्वविशेषाः, तथा भव्याऽभयत्वविशेषोऽपि यदि
कर्मजनितस्त्वदा भवतु, को निवारयिता । न वैवमिति ।
विशेष० । (' बंधमेकसिद्धि ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२४२
पृष्ठे वक्तव्यता गता)

अवस्थिताऽऽत्मरूपस्या-ऽऽविर्भावाद्भवमिष्यते ।

सदा भयन्परं भाव-मभवन्नितरः स्वतः ॥ २४ ॥

अवस्थिताभयभावस्य अनेककारणशक्तिकं यदवस्थित-
द्रव्यं तस्यावस्थितद्रव्यस्य आविर्भावात् कमिष्येष्टास्ताऽऽ-
विर्भावात् अभिष्यत्परं भयस्त्वभावमिष्यते । अथ सदा वि-
कालं परं भावं परद्रव्यानुगमित्वं भयन् परस्वभावेन परितुम-
न यः स्यात् तत्स्वतः स्वभावतः, इतरः अभयस्त्वभाव इति
कथ्यते । गाथा— " अज्ञोऽपि विसंता, दिना ओगात्—
अज्ञमस्तु । मेलेना वि य छिद्रं, लगसगभावं च भिज्ज-
ति ॥ १ ॥ " इति भयस्त्वभावार्थो हेयः ॥ २४ ॥

शून्यत्वं कूटकार्येण, भयभावं विना भवेत् ।

अभयत्वं विना द्रव्यान्तरता द्रव्ययोगतः ॥ २५ ॥

अभयभावं विना भयस्त्वभावमन्तरेण कूटकार्येण अस्तरका-
र्येण योगशून्यत्वं भवेत्, किं तु परभावे भवेन्न हि स्वभावे च
भवेत्तदा भयत्वं स्यात् इति । अथ पुनः अभयत्वं विना
अभयस्त्वभावानङ्गीकारे द्रव्ययोगतः द्रव्यस्य संयोगात्
द्रव्यान्तरता द्रव्याभयत्वं जायते यस्मात् धर्माधर्माऽऽदीनां
जीवपुद्गलयोः एकावगाहनाऽवगाहकार्येण कार्यसंकरः—
अभयः स्वभावेनैव न भवेदिति तत्तद् द्रव्याणां तत्तत्कार्य-
हेतुना कथनमप्यभयत्वस्वभावगमिभवेनाऽऽस्ते आत्माऽऽ-
देः स्ववृत्तजननकार्यजननशक्त्या भयनतत्सहकारितमव-
धानेन तत्तत्कार्योपभायकताशक्तिश्च तथाभयनेति तथाभ-
यनयैवानतिप्रसंग इति तु हरिमद्राऽऽचार्याः । २५ । द्रव्या०
११ अध्या० । " अधियज्जगुत्तिष्ठुरहरेण । " भयजनस्य नि-
वृत्तिकरो भयजननिवृत्तिकरस्तन । आह—भयप्रद्वयमभ-

भयस्वरूपमाह—

भवा जिह्मिं भविष्या इह खलु वे मिद्धिगणजोगा उ ।

ते पुण अयाहरिणा-ममावभां हुंति नायव्वा । ६६ ॥

व्यपवचकैर्दार्थमभ्यधा तस्य मैरथेक्यप्रसङ्गात्, तन इदमा-
 पनितं-भयानामेव सप्रवदशनाऽऽदिकं करोमि नामभ्यानां,
 न चैनदुपपन्नं, भयवतो हीनरागद्वेन पक्षानासम्भवात्,
 नैनत्सारम्, सप्रवदस्तुनस्वार्थापह्णानात्, भयवाम् द्विसन्नि-
 व प्रकाशमर्थशेषेण प्रवचनार्थमाननानि, केवलमभयानां
 तथास्वाभावादेव तामसज्जनकुलानामिव सुर्वप्रकाशो न
 प्रवचनार्थे उपदिश्यमानोऽपि उपकाराय प्रभवति । तथा
 चाऽऽह वादिमुच्यः—“ सज्जर्मबीजवपनानयकौशलस्य, य-
 ज्ञोक्तवान्भव ! तवापि क्षित्ताम्यभूवन । तस्माद्भुनं जगकुलेषु
 हि नामलेषु, सूर्योद्यो मधुकरीवरजावदाताः ॥ १ ॥ ”
 ततो भयानामेव भयवद्वचनादुपकारी जायते इति म-
 ध्वजननिवृत्तिकरेणेत्युक्तम् । प्रश्ना० १ पद. स्वा० । (भयानां
 करणानि ' करण ' शब्दे सूचीयमाने ३०१ पृष्ठे गतानि) अ-
 नंकगुणसंभावनीये च । “ अउज्ज्वल भव्येन विज्ञापयण । ”
 व्य० उ० १ । “ भव्यं भव्यजलाणुवरितं । ” प्रश्न० ४ संव०
 द्वार । शुभे, सत्यकलभेरे, मङ्गलं च । न० । तद्वृत्ति, त्रि० ।
 कर्मरङ्गं, मज्जिपिण्डस्याम्, वाच० । द्रवकषरद्वीपस्थद्रवक-
 षरपर्वतस्य पश्चिमांशसि स्थिते कूटं वर्तमानायां स्वनामकया
 सायां दिक्कामार्थी च । स्त्री० । द्वा० ।

अतिरिङ्गि (अ)- भव्याङ्गिन्-पु०। आसन्नसिद्धिके प्राप्तिनि,
 " भव्याङ्गिनेत्राखनम् । " प्राप्ति० ।

अधियजक्षु - भक्ष्यजन - पुं० । भक्ष्यस्तथाविधानाद्विपरिणामि-
कत्वभावात् सिद्धिगमनयोग्यः । स चासौ जनश्च भक्ष्यजनः,
तथाविधानाद्विपरिणामिकत्वभावात् । सिद्धिगमनयोग्ये जने,
प्रश्ना० १ पद । प्रश्न० । " अधियजक्षुपयधिययाभिर्नदियाक्षु ।"
भक्ष्यजनानां भक्ष्यप्राणिनां प्रजा लोको भक्ष्यजनप्रजा, भक्ष्य-
जनपदो वा, तस्यास्तस्य वा हृदयेऽस्मिन्नैरभिन्नान्वितानाम् ।
स० ५ अक्ष० ।

अविषद्वन्तारइय-भठपद्वन्तैरयिक-पुं०। भाषिनारकपट्या-
पयाग्ये नैरयिकभदे, भ०।

अस्थि त्वं भंत ! भविष्यद्वक्त्रेण भविष्यद्वक्त्रेण ?
इति । अस्थि । से केकटं भंत ! एवं वृद्ध—भविष्यद्व-
क्त्रेण भविष्यद्वक्त्रेण ? । गायमा ! जे भविएपंचि-
दियतिरिक्तजोशिए वा मणुस्मे वा खेरइसु उववजिनए
से तेकांड्यां एवं ० नाव यथियकुमारा ॥

(भविष्यद्वक्त्रेणैव ति) द्रव्यभूता नारका द्रव्यनारका-
स्ते च भूतनारकापर्यायतयाऽपि भवन्तीति भव्यशब्देन वि-
शेषिताना भव्याश्च ते द्रव्यनारकाश्चेति विग्रहः । ते चैकमवि-
कल्पाऽऽस्युक्ताभिमुक्तानामनोऽपेक्षा भवन्ति ।

अतिथिं स्मृ भंते ! भविष्यद्वत्पुढविकाइया भविष्यद्वत्—
पुढविकाइया ? इन्ता अतिथि । से केण्ढेणं भंते ! ? गोयमा !
जे भविण्णि तिग्गिज्जोणिए वा पणुस्से वा देवे वा पुढवी-
काइएमु उव्वज्जित्ते से तेण्ढेणं । आउकाइयवत्तस्सइका-
इया स्मृ एवं खं । तेज्जुज्जोइदियेतेइदियच्चउरिदियाणं य

जे भविष्यत्तरिक्त्वज्जोषिण वा मणुस्ते वा पंचिदियति-
रिक्त्वज्जोषियाखं जे भविष्यत्तरिक्त्वज्जो-
षिण वा मणुस्ते वा देवे वा पंचिदियति-
रिक्त्वज्जोषिएसु उवराजितए , एवं मणुस्ता वि ।
वाक्यमंतरजोहमित्यवेमाशियाखं जहा खेरइयाखं । भवि-
ष्यद्वखेरइयस्स खं भंत ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? ।
गोयमा ! जहसेखं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेखं पुक्ककाही । भवि-
ष्यद्वअसुरकुमारस्स खं भंत ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? ।
गोयमा ! जहसेखं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेखं तिप्पि पल्लिओ-
वमाइं एवं जाव यक्षियकुमारस्स । भविष्यद्वपुहवीकाइ-
यस्स णं पुक्ककाही । गोयमा ! जहसेखं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेखं
सानिरेगाइं दो सागरोवमाइं । एवं आउकाइयस्स वि । ते-
उवाऊ जहा खेरइयस्स । वणस्सइकाइयस्स जहा पुहवी-
काइयस्स । वेइदियतंइंदियवउगिंदियस्स जहा खेरइयस्स ।
पंचेदियतिरिक्त्वज्जोषियस्स जहसेखं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेखं
तेत्तीसं सागरोवमाइं । एवं मणुस्ता वि । वाक्यमंतरजोहसि-
यवेमाशियस्स जहा असुरकुमारस्स ।

(भविष्यवन्दनेरदयस्सेत्यादि) अंतोमुहुत्सं नि) संक्रि-
तमसंक्षिप्तं चानरकगामिनमन्तर्मुहुत्ताऽऽयुषमपेक्षान्तर्मुहुत्सं-
स्थितिरुक्ता । (पुण्यकोटिं सि) मनुष्यपञ्चोद्भयनिर्यञ्ज आ-
ऽऽभित्येति मध्यद्रव्यासुराऽऽशीनामपि जघन्या स्थितिमिस्थमे-
वोत्कृष्टा तु—(तिष्ठि पलिभोवमाहं ति) उत्तरकुर्वादिमि-
थुनकनराऽऽशीनाभित्योक्ता यतस्ते मृता देवेषूपपद्यन्ते इति
द्रव्यपृथ्वीकाधिकस्य (सादरेणाहं देो सागरोवमाहं ति)
ईशानदेवमाभित्योक्ता द्रव्यतेजसो द्रव्यवायोश्च । (जहा मे-
रदयस्स ति अन्तर्मुहुत्तमेकाऽभ्या च पूर्वोक्ता देवाऽऽशीनां
मिथुनकानां च तच्चानुत्पादादिति, पञ्चोद्भयतिरब्धः । उक्लो-
षं तेत्सीसं सागरोवमाहं ति) सप्तमनरकपृथिवीनारकापेक्ष-
योक्ताम् । प्र० १८ श० ६ उ० । मध्यद्रव्यनैरविकाऽऽशीनां स्थि-
तौ, परिहृतमर्गिर्गणिकृतप्रश्नो यथा— ' भविष्यवन्दनेरदयस्स
यं मेते ! केवतियं कालं तिर्हं पक्षता ? । गोयमा ! जह्येणं अं-
तोमुहुत्सं, उक्लोषं पुण्यकोटिं सि । " तथा " भविष्यवन्दनेरदय-
रकुमारस्स यं मेते ! केवतियं कालं तिर्हं पक्षता ? । गोयमा !
जह्येणं अंतोमुहुत्सं, उक्लोषं पलिभोवमाहं ति । " तत्कथं च
जीवो जग्ममवनामन्तरमेवाभ्युर्बध्नाति, किं वाऽन्यमवाम्नादि-
तः ? आयुर्गन्धतु विभागाऽऽदशाक्षप्रतिपादितं दृश्यते इति
निर्णयः प्रत्याद्य इति प्रश्ने, उत्तरम्— ' भविष्यवन्दनेरदयस्स यं
मेते ! केवतियं कालं तिर्हं पक्षता ? । गोयमा ! जह्येणं अंतोमु-
हुत्सं उक्लोषं पुण्यकोटिं सि । " अत्र ' एगमधिप अवज्जा उप अ
अभिमुहिअनामगोए अ । एए तिस्सिदि देवा, दव्वंलि य पुंड-
रीअस्स ॥ १४६ ॥ ' इति धीसूचकनाङ्गद्वितीयश्रुतकम्पनि-
यंक्लियवचनात् योऽनन्तरे आगामिभवं नारको मार्वा, स अव-
ज्जाऽऽयुःपि पूर्वमेव द्रव्यनारकोऽभिधीयते; तथा च पूर्वको-
टिरुत्कर्षतः सुनरां संमवर्तीति न कश्चित्पुद्गलाऽवकाशः । एव-

यु—“ भविष्यद्वयसुरकुमारस्तु खं भवे ! केचनिकं कालं
दिर्घं पचता ? गोयमा ! जहमेणं अनोमुदुत्तं उकोसिखं निवि
पलिभोवमाइ । ” इत्यत्रापि भावनीयम् ॥ १८ । द्वि० ३
प्रका० ।

भविष्यद्वयदेव-भयद्रव्यदेव-पुं० । भयो भाविदेवपर्याय
योग्योऽत एव द्रव्यभूतः, स चासौ देवश्च भयद्रव्यदेवः ।
वैमात्रिकाऽऽदके देवभेदे, कथा० ५ का० १ उ० ।

से केशदेवं भवे ! एवं कुचइ-भविष्यद्वयदेवा, भविष्यद्व-
यदेवा ? गोयमा ! जे भविष्य पंचिदियतिरिक्त्वज्जाणिण वा
मणुस्मे वा देवेसु उववजितए से तेणद्वयं गोयमा ! एवं
कुचइ—भविष्यद्वयदेवा भविष्यद्वयदेवा ।

(भविष्यद्वयदेव स्ति) द्रव्यभूता देवा द्रव्यदेवाः, द्रव्यता
काप्राधान्याद् भूतभाविताद् भाविभावत्वाद्वा । तत्राप्राधा-
न्यादेवगुणग्रन्था देवा द्रव्यदेवा यथा साधनाभासा द्रव्यसा-
धवः, भूतभावपक्षे तु भूतस्य देवत्वपर्यायस्य प्रतिपक्ष
कारणा भावादेवत्वात् व्युत्ता द्रव्यदेवाः, भाविभावपक्षे तु
भाविनो देवत्वपर्यायस्य योग्या देवतयोत्पत्त्यमाना द्रव्य-
देवास्तत्र भाविभावपक्षपरिग्रहार्थमाह-भयद्रव्ये ते द्रव्यदेवा-
स्तेति । भ० १२ श० ६ उ० । (जे भविष्य इत्यादि) इह जानावे-
कचवचनमनो बहुवचनार्थं व्याख्येयं, तत्रच ये भव्या योग्याः
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानि का वा मनुष्या वा देवेषूपपन्नं ते यस्मा-
द्भाविदेवभावा इति गम्यम् । अथ तेनार्थेन तेन कारणेन हे
गौतम ! तान् प्रत्येकमुच्यते-भयद्रव्यदेवा इति । भ० १२
श० ६ उ० ।

भविष्यद्वयसुरावकुग-भयद्रव्यसुरावर्तक-पुं० । वाराणस्यां द
एकजाततीर्थस्थे देवे, वाराणस्यां दयइज्जाते भयद्रव्यसुराव-
र्तकः । ती० ४३ कथ ।

भविष्यसत्त-भयसत्त-पुं० । भयप्रतिष्ठिनि, पं० व० ५ द्वार ।
“ स एव भवत्तत्ताणं । ” मोक्षगमनयोग्यजन्तूनाम् । ग० १
अधि० । पं० व० ।

भविष्यसरीरद्वय-भयशरीरद्वय-न० । विवक्षितपर्यायेण भ-
विष्यतीति भयो विवक्षितपर्यायाहस्तयोग्य इत्यर्थः ।
तस्य शरीरम् । अनु० । भयो योग्यो यः शब्दार्थे ज्ञा-
त्यति न तावज्जिज्जाति तस्य शरीरं भयसरीरम्, त-
देव द्रव्यं शरीरद्रव्यम् । कथा० ३ का० ६ उ० । यो
जीवः शब्दार्थमागामिनि काले शिक्षिष्यते न तावज्जिज्जाते ।
तज्जीवाधिष्ठिते शरीरद्रव्ये, अनु० ।

अथ किं तद्भयशरीरद्रव्याऽऽवश्यकमिति प्रश्ने सत्याह—

से किं तं भविष्यसरीरद्वयावस्थयं भविष्यसरीरद्वयाव-
स्थयं ? जे जीव जोगिज्जमणिकवत्ते इमेणं खेव आत्तएणं
सरीरसमुत्सएणं जिणोवदिद्वेणं भावेणं आवस्मएत्तिपयं से-
अकाले सिक्खिस्सति न ताव मिक्खइ, जहा को दिद्वेणो ?
अयं मक्कुंभे भविस्सइ, अयं पयकुंभे भविस्सइ, सत्तं भवि-
असरीरद्वयावस्थयं । अनु० ।

(व्याख्या ‘ आवस्सय ’ शब्दे द्वितीयभागे ४५६ पृष्ठे मता)

भविष्यद्वय-भयहित-वि० । जीवविशेषवच्छेदे, “ भवद्वयद्व-
य पयइत्तं । ” जीवविशेषवच्छेदप्रयोजनार्थम् । पञ्चा० १८ वि-
व० । “ भवद्वयद्वय लेलेणं । ” भव्यानां मुक्तिगमनयोग्या-
नां हितं भयः स एवार्थः प्रयोजनम् भवद्वयद्वयस्त्वस्मै ।
पञ्चा० २ विव० ।

भविष्यालि-भय्यालि-पुं० । भवाद्याहो भयः, स एवालिभम-
रो भय्यालिः । भयभ्रमरे, द्रव्या० ।

ज्ञानाऽस्त्वमेतन्मकरन्दमिष्टं,

भय्यालयो वीतभया निपीव ।

अर्हत्क्रमाभोजनं सुगन्धं,

स्वभावसौहित्यमवाप्नुवन्ति ॥ २० ॥

भय्यालयः भवाय अर्हो भय्यास्त भय्यालयो भ्रमरा एतदु-
त्कृष्टं ज्ञानाऽऽवश्यं मकरन्दं मरन्दं निपीय पीत्वा स्वभावसौहि-
त्यं स्वस्य आत्मनो भावः परमभावस्वरूपं सौहित्यं दृष्टित-
त्वाप्नुवन्ति प्राप्नुवन्ति । कीदृशा भय्यालयः वीतभया वीतं
गन्तं भयं येषां ते वीतभया दिवानिशमाकस्मिकसाधनसर-
हिताः, कीदृक् मकरन्दमिष्टं वज्रं भवविषयाकृत्येन परमरु-
क्षिप्रम् । पुनः कीदृक् मकरन्दमर्हत्क्रमाभोजनमर्हतां श्री-
तीर्थकुराणां क्रमाश्रयास्त एवाभोजानं कमलानि तेषां
भव उत्पत्तिर्यस्य तर्हत्क्रमाभोजनं जनेश्वरवरणपङ्क-
जसम्भवं । पुनः कीदृक् सुगन्धं शोभनो गन्ध आभोवा
वस्य तत्सुगन्धमिति पदार्थः । यथाऽलयोऽभोजनं सुग-
न्धमिष्टं मकरन्दं निपीय सौहित्यमवाप्नुवन्ति । तथा भय्या
एतदज्ञानाऽऽवश्यं परमभार्यामिष्टं निपीय स्वभावमवाप्नुवन्ति ।
अभयविशेषस्तुत्यर्थं ज्ञेयम् । भय्यानामलिसादृश्यं ज्ञानस्य
च मकरन्दसादृश्यं च युक्तोपमात्वं, जिनक्रमं कमलोपमानञ्च
साधर्यतया खेत्यापि बोध्यम् । आसन्नसिद्धिकाः परम-
रुक्षिपरा इहामुत्रफलविरागा इन्द्रियमात्रविषयावशा नि-
त्यसंवेगशान्तद्वया विपाकलब्धनिर्गमोभोद्येन परमभा-
वेन ज्ञानेनाशेषकलुषकर्मसत्ताननिर्माशमप्रकटितशुद्धशुक्ल-
ध्यानजैर्मह्यविधूतशेषशुद्धकर्मप्रकृतिनयाऽकर्माणां, निजभा-
वमन्तवत्तुष्टयाऽऽत्मकसौहित्यसंपूरितमनस्तं शिवाऽऽवा-
समासाव्यप्तीति भावः ॥ २० ॥ द्रव्या० ५ अध्या० ।

भविस्स-भविष्य(त्)-पुं० । भू “ इट्टः सद्वा ” ॥ ३॥ १॥ ४॥ शत-
स्य इट्टं पुं० वा । क्लोपः । भाविनि काले, वाच० । “ एत्थं
नाम स भवति यः प्राप्स्यति वर्त्तमानत्यम् । ” पं० सू० ५ सूत्र ।
तत्कालवर्तिनि पदार्थे, त्रि० । वाच० । भविष्य आगामि-
कालभावी । कथ० १ अधि० २ लक्ष । अनागते, वि० ।
स्त्रियां क्रीप्, लुप् च । “ अज्याक्तेयो भविष्यन्त्याः । ” इति
रघुः । तत्क्षोपवत् कर्त्तव्यता । भविष्यमांशकृत्य कृते पुराण-
भेदे, न० । वाच० ।

भवोदहि-भवोदधि-पुं० । संसारसमुद्रे, “ योगावितं भवोद-
धी । ” ज्ञा० २१ ज्ञा० ।

भव-पाठ्य-त्रि० । भू-एतत् । भावनाविषये, ज्ञा० २० ज्ञा० ।

अविष्यति, विशे० । आ० म० । भाविकालमये, कल्प० १ अ-
धि० ६ कल्प ।

भक्ष्य-त्रि० । ' भक्ष्य ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद । भागिनेये, दे०
भा० ६ वर्ग १०० गाथा ।

भक्ष्यंगि-(ग्)-भक्ष्याङ्गिन्-पुं० । ' भक्ष्यंगि (न्) ' शब्दा-
र्थे, प्रति० ।

भक्ष्यजण-भक्ष्यजन-पुं० । ' भक्ष्यजन ' शब्दार्थे, प्रभा० १ पाद ।

भक्ष्यपुक्तरावद्ग-भक्ष्यपुक्तरावर्षक-पुं० । ' भक्ष्यपुक्-
तरावद्ग ' शब्दार्थे, ती० ४३ कल्प ।

भक्ष्यशरीरद्व-भक्ष्यशरीरद्वय-न० । ' भक्ष्यशरीरद्वय
शब्दार्थे, अनु० ।

भक्ष्यालि-भक्ष्यालि-पुं० । ' भक्ष्यालि ' शब्दार्थे द्रव्या० ५ अध्या० ।

भक्ष-भुक्-घा० । कुक्कुरशब्दे, ४वादि०-पर०-सक० सेद
" भक्षभुक् " ॥ ८८४१८६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भक्षभुक्काऽऽदे-
शः । ' भुक्क ' । भसइ । प्रा० ४ पाद । भषति । अभषति । अ-
भाषीत् । वाच० ।

भसग-भसक-पुं० । वनवासिनगरास्तव्ये वासुदेवज्येष्ठभा-
तुर्जरेत्कुमारस्य पौत्रे जितशत्रोः पुत्रे स्वनामक्याते कुमा-
रे, यस्य मगिनी सुकुमारिका ताभ्यां सह प्रव्रजिता । नि०
खू० ८ उ० । (तत्कथा ' पतिस्सयण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
पृष्ठे ७२७ गता)

भसण-भषण-न० । कुक्कुरस्य शब्दकरणे, प्रा० ४ पाद । शु-
नि, पुं० । तं० । प्रा० ॥ " साणा भसणा इवमइकामुक्ता
मंडला कविला । " पाद० ना० ४१ गाथा ।

भसणय-भषणक-पुं० । शुनके, प्रा० ४ पाद ।

भसल-भमर-पुं० । भमरे, " कुल्लुभुआ रसाऊ, भिंगा भस-
ला य महुअरा अलिणो । इदिदिरा दुरेहा, भुअगाया कुण्णवा
भमरा ॥ १ ॥ " पाद० ना० ११ गाथा ।

भसुआ-भषिका-स्त्री० । शृगाक्ष्याम्, " भुल्लुंकि य भसुआ
महासहा । " पाद० ना० १२७ गाथा ।

भसोल-भसोल-न० । नाट्यविधिभेदे, जं० ५ वक्त्र० । रा० ।

भस्टालिवा-भट्टारिका-स्त्री० । " दृष्टयोः स्टः " ॥ ८८४१८६ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण द्विरुक्तस्य टकारस्य मागध्यां सकाराऽऽका-
न्तः टकारः । प्रा० ४ पाद । भट्टिन्याम्, प्रा० ४ पाद ।

भस्टिणी-भट्टिनि-स्त्री० । " दृष्टयोः स्टः " ॥ ८८४१८६ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण मागध्यां सकाराऽऽकान्तः टकारः । प्रा० ४
पाद । अट्टायाम्, प्रा० ४ पाद ।

भस्त-भस्मन्-न० । ' भण्य ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

भा-भा-घा० । दीप्ती, अदा० पर० अक०-अनिद् । भाति । अ-
भासीत् । वाच० । " भा भाजो वा दिप्ती । " विशे० । कथा० ।
मी-घा० । अये, जु० पर० अक०-अनिद् । " भियो भाबीहो " ॥ ८८
४१३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण विभेतेरेतावादेशौ वा । भाइ
मीहइ । प्रा० ४ पाद ।

भाअ-भाग-पुं० । अंशे, " अंशो भाअो । " पाद० ना० २३३
गाथा । अयेहमगिनीपत्नी, दे० ना० ६ वर्ग १०२ गाथा ।

भाइ-भातृ-पुं० । आज-एव । पुं० । " सवत्वादौ " ॥ ८८१ ।
१३१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण उत्त्वम् । प्रा० १ पाद । एकपितृजाते,

स्वका सहोक्तौ भ्रातृभगिन्योरिव । वाच० । ध० २ अधि० ।

" सहोदरः, सहाध्यायी, मित्रं वा रोगपालकः । मार्गे
वाक्यसहायस्तु, पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ॥ ३ ॥ " भ्रातृभिश्च

मियो धर्मकार्यत्रिवये स्मरणाऽऽदि सम्यक्कार्यम् । वतः—
" भवमिहमज्जमिमपमा--यजलणजलिअमि मोहमिहाय ।

उट्टवइ जो सुअंतं, सो तस्स जणो परमबंधू ॥ १ ॥ " ख० २
अधि० जं० । प्रश्न० । उत्त० । मी० । सूत्र० ।

भाइ (न्)-भाजिन्-पुं० । शोभमाने, अष्ट० २६ अष्ट० ।

भाइजाया-भ्रातृजाया-स्त्री० । भ्रातुः पत्न्याम्, भ० १२ अ० २
उ० । आ० म० ।

भाइणिज-भागिनेय-पुं० । भागिन्या अपत्यं टक् । स्वसृपुत्रे,
तत्कन्यायाम्, स्त्री० । लीप् । वाच० । नि० खू० १ उ० । आ०
म० । दश० ।

भाइणज-भागिनेय-पुं० । ' भाइणिज ' शब्दार्थे, नि० खू० १ उ० ।

भाइय-भ्रातृक-पुं० । सहजे, आ० म० १ अ० । आव० ।

भाजित-त्रि० । अर्पिते, " भाइयपुणाणिपायं " भाजिता
ईश्वराऽऽदिगृहेषु वीननार्थमर्पिताः । आ० म० १ आ० ।

भाइयबीयापव्व-भ्रातृद्वितीयापव्व-कालिकशुक्रद्वितीयायाम्,
' नदिवज्जलरिदो सामिणो जिह्माया भयवतं सि-
दिगयं सुअो अईवासोणं कुणतो पाडिषय य कणाववासो
कलिससुअबीयाप संबोदिसा निअघरे आमंतिसा सुदंस-
खाप भगिणीप मोहो तंबोलवस्थाऽऽदिइ एणं, तप्पभिइ
भाइयबीयापव्वं कइ । " ती० २० कल्प ।

भाइय-भागवत्-पुं० । भागो विद्यते यस्य स भागवान्,
शुद्धचातुर्थिकाऽऽदिके पुरुषभेदे, स्था० ३ ठा० २ उ० । (व्या-
ख्या " पुरिस " शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०१५ पृष्ठे गता) हा-
लिके, दे० ना० ६ वर्ग १०४ गाथा ।

भाइय-भागिक-त्रि० । अंशप्रादिणि, जं० २ वक्त्र० । का० ।

भागिको यः वर्णाशाऽऽदिलाभेन कृष्यादौ व्याप्रियते । दशा०
६ अ० । भागिका ये लाभस्य अनुभागाऽऽदिकं लभन्ते । प्रश्न०
२ आ० ४ द्वार । भागिको नाम द्वितीयांशस्य तृतीयांशस्य
अतुर्थांशस्य ग्राहकः । जी० ३ प्रति० । भ० । जं० । प्रा० ।

भाइसमाण-भ्रातृममान-पुं० । अल्पतरप्रेमत्वात् तत्त्वविचारा-

ऽऽदौ निष्ठुरवचनादप्रीतेः तथाविधप्रयोजनव्यत्यक्तवत्तल-

त्वात्क भ्रातृसमानः । अमणोपासकभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

भाईरही-भागीरथी-स्त्री० । अगीरथेन निर्वृता आनीता त-

त्संबन्धिनी वा अण् । गङ्गायाम् । वाच० । " गंगा भागीरही
य जण्डुसुया । " पाद० ना० ३१ गाथा । " तथ भागीरही
महाणई पविस्सवारिपूरा परिवहइ " ती० १५ कल्प ।

भाउ-भ्रातृ-पुं० । ' भाइ ' शब्दार्थे प्रा० १ पाद ।

भाउअ-देशी-न० । आषाढीयगौर्युत्सवविशेष, दे० ना० ६
वर्ग १०३ गाथा ।

भाउजा-वेशी-आतृजायायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १०३ गाथा ।
भाउबीयापव्व-आतृद्वितीयापव्व-न० । 'भाउबीयापव्व' श-
ब्दार्थे, ती० २० कल्प ।

भाउय-आतृक-पुं० । 'भाउय' शब्दार्थे, आ० म० १ अ० ।

भाग-भाग-पुं० । भज-भावे घञ् । भजने, वाच० । भज्यते
भुज्यते सेव्यते इति भागः । भाज्ये, म० ११ श० १२ उ० ।
कल्प० । सेवनीये, स्था० ६ ठा० । जंशे, आ० चू० १ अ० ।
औ० । अनु० । वा० । विभागे, वा० १ भु० १६ अ० । भागा
अविभागपतिच्छेदा इति चार्थान्तरम् । कर्म० ५ कर्म० ।
इष्टवस्तुनोऽर्धे एकदेशे, वाच० । " अष्टालयस्वरियद्वारगो
उरकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा । " देशो भागश्चानेकार्थ-
स्ततोऽप्योप्यग्रनयोर्विशेष्यविशेषणमात्रो दृश्यते । स० । आ-
काशे, सू० प्र० १० पादु० ३ पादु० पादु० । अवसरे, वि-
शे० । पूज्ये, सूत्र० १ भु० ८ अ० । प्रभावे " वंदामि महा-
भागं । " भागः किलाविस्त्या शक्तिः प्रभाव इति यावत् ।
विशे० । भाग्ये, वाच० । प्रकारे, भागो भङ्गो विकल्पः
प्रकारः । अनु० । " भिशांशकस्तथा राशेर्भाग इत्यभिधीयते ।
इति उयोतिषोक्ते राशेर्भिशांशके च । वाच० । जम्बूमन्वरस्यो-
त्तरस्यां दिशि स्थितायां रक्तवत्यां महानद्यां सभिमज्जितायां
महानद्याम्, स्त्री० । टाप् । स्था० १० ठा० ।

भागवय-भागवत-त्रि० । भगवतो भगवत्या इदम् सोऽस्य
देवता अथ । भगवतो भगवत्या वा भक्ते परतीर्थिकभेदे,
सूत्र १ भु० ७ अ० । आवा० । भगवतो वा भक्तिपुद्गोपाख्या-
नात् । आवा० १ भु० २ अ० ६ उ० । भगवतो भवते-पञ्चविंश-
तितत्त्वपरिज्ञानाभ्युक्तः सर्वव्याप्यात्मा निष्कियो निर्गुणश्चै-
तन्यलक्षणो निर्विशेषः सामान्यं तत्त्वमिति । आवा० १ भु० ४
अ० २ उ० । तत्सम्बन्धिनि च, तयोः संबन्धिनि गुणवर्णने पु-
राणे, उपपुराणे च । " न यैः भुतं भागवतं पुराणम् । " वाच० ।
भागवय-भागवय-न० । भाग्ये, " पुणं सुकयं च भागवयं च । "
पाद० ना० १६७ गाथा ।

भागीरही-भागीरथी-स्त्री० । गङ्गायाम्, " मंदाहरी सुरगर्भे,
गंगा भागीरही य जगद्गुह्यम् ॥ " पाद० ना० ३१ गाथा ।

भाटी-भाटी-स्त्री० । भाटके " सोऽवदद् द्विगुणं भाटीं, दास्ये
ब्रूहि यथातथम् । " आ० क० १ अ० ।

भाटीकर्म-भाटीकर्म-न० । शकटवृषभकरभमहिषकरवेस-
राश्वाऽऽवेर्भाटकनिमित्तं भारवाहनं भाटीकर्म । " शकटोल-
लुलायोप्-कराश्चतरवाजिनाम् । भारस्य वाहनाद् वृत्ति-
र्भवेद् भाटकजीविका ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे कर्मोऽऽदान-
भेदे, च० २ अधि० । भाटककर्म यत्सकीयगन्धार्दिना पर-
कीयमाण्डं भाटकेन वहति अभ्येषां वा वलीवर्द्धशकटाऽऽ-
दीन् भाटकेनैवार्पयति । यदाहुः- " निययणुवगरवेणं, पर-
कीयं भाटकेण जो वहद् । तं भाटकम्ममहवा, वसहाहसम-
प्यणेऽण्णसि ॥ १ ॥ " प्रव० ६ द्वार । आ० चू० । उपा० ।

भाष-भाजन-न० । भाज्यतेऽनेन भाजनम् । भाज-शुद्ध । " लु-
गं भाजनवनुजराजकुले जः सस्वरस्य न वा " ॥ ८ । १ । २६७ ॥

इति प्राकृतसूत्रेषु सस्वरजकारस्य लुगं वा । प्रा० १ पाद ।
पात्रे, पं० च० २ द्वार । म० । पि० । आवा० । च० । प्रश्न० ।
प्रव० । आवा० । भाजनान्यमत्राणि सौवर्णाऽऽदीनि । प्रश्न० १
आभ० द्वार । भाजनमिव भाजनम् । आचारि, विशेष० ।
च० । प्रव० । म० । योग्ये, वाच० । " जो जसिअस्स अण-
स्स, भायणं तस्स तत्तिअं होइ । बुद्धे वि दोखगेहे, न जुंगरे
पाणिअं ठाई ॥ ४३ ॥ " संवा० १ अधि० १ प्रस्ता० । भजना-
द्विरवस्थाऽऽभयणाद् भाजनम् । आकाशे, म० २० श० २ उ० ।
दाने च । आ० म० १ अ० ।

भाषादेश-भाजनदेश-पुं० । भाजनाऽऽधारभूते देशे, यस्मिन्
देशे भाजनानि सन्ति । व्य० ८ उ० ।

भाषाधरश-भाजनधरश-न० । सपानभोजनानां भाजनानां
धारणे, वृ० १ उ ।

भाषियव्व-भक्षितव्य-त्रि० । कथनीये, स्था० २ ठा० १ उ० ।

भाषिया-भाषिका-स्त्री० । अनन्तकायाऽऽमके वनस्पतिक-
यभेदे, आवा० १ भु० १ अ० ५ उ० ।

भाषु-भानु-पुं० । भा-नुः । सूर्ये, अर्कवृत्ते, किरणे, प्रमौ, राज-
नि, वाच० । धर्मनाथजिनस्य पितरि, प्रव० ११ द्वार । स० ।
ती० । भगवत श्रुवमस्यैकौनपञ्चाशत्तमे पुत्रे, कल्प० १ अ-
धि० ७ कण । अयोध्यानगरीस्थस्य धवलभावकस्य मित्रे
स्वनामक्याते भावके, दृश्य० ३ तत्त्व ।

भाषुमित-भानुमित्र-न० । मन्त्रिजनेन सार्धे प्रव्रजिते इ-
त्थाकुर्वंशोऽङ्गवे स्वनामक्याते राजकुमारे, ति० । महा-
धीरनिर्वाणानन्तरं विक्रमाऽऽदित्यात् प्रागुत्पन्ने स्वनामक्याते
भारतवर्षस्य महाराजे, ती० २० कल्प ।

भाषुमई-भानुमती-स्त्री० । विक्रमाऽऽदित्यनृपतेः पत्न्याम्,
वाच० । सिंहपुरस्थस्य श्रुवभभेष्टिनः सुतायाम्, " उत्तम-
सेट्टिसुया भाषुमई । " दृश्य० ३ तत्त्व ।

भाषुसिरी-भानुभी-स्त्री० । बलमिलमिन्याम्, नि० चू० १०
उ० । (पञ्जुलणा ' शब्दे २४ पूछे कथा)

भाम-भ्रम-धा० । अनवस्थाने, " भ्रमेस्तालिअण्ड-त-
माडौ " ॥ ८ । ४ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भ्रमेरेतावदेतौ
वा । पक्षे ' भामेह । ' प्रा० ४ पाद ।

भामर-भ्रामर-त्रि० । मधुमेदे, न० । आवा० ६ अ० ।

भामा-भामा-स्त्री० । एकदेशेन समुदायावगमात् सत्य-
भामायाम्, प्रव० १ द्वार । आवा० आ० म० ।

भामिणी-भामिनी-स्त्री० । " पुत्रागभामिनीयोर्गो मः ॥ ८ । १ ।
१२० ॥ इत्यनयोर्मेस्य मः । भागवत्याम्, प्रा० १ पाद ।

भामुंड्या-भामुण्डना-स्त्री० । कारिवभंशनायाम्, वृ० ३
प्रक० १ उ० ।

भाय-भाज-धा० । पूयकरणे, भाजयति । वाच० । जम्बूद्व-
यविभागान् । कल्प० १ अधि० ५ कण ।

भायय-भाजन-न० । पात्रे, " पत्ताई भाययाई । " पाद०
ना० २१८ गाथा ।

भायल-भाजल-पुं० । जात्ये अश्वविशेषे, वा० १ भु० १

अ० । "अरुचं तुरगं भायलं ।" पा० ना० २०५ गाथा ।
जात्यतुरङ्गमे, दे० ना० ६ वर्ग १०४ गाथा ।

भायलसाभिगद--भाजलस्वामिगुह--न० । एकाशीतिजैनतीर्थे-
व्यत्यतमे तीर्थे, यत्र देवाधिदेवो जिनः । "भायलस्वामि-
गदे देवाधिदेवः ।" ती० ४३ कल्प ।

भाया--भाह-पुं० । भावरि, "सहोचरो भावा ।" पा०
ना० २५३ गाथा ।

भार--भार-पुं० । भू--भज । गुरुत्वपरिमात्रे, वाच० । गुरुता-
कारणत्वात्परिग्रहे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । कर्मणि, "ज-
हा कडं कम्म तद्वाऽपि भारे ।" तथाविधं कर्म तादृश-
विधभूत एव तेषां तत्कर्मविपाकाऽऽदितो भारः । प्राचुर्ये,
विशेष० । अये, आ० १ भू० १ अ० । भरणं भारः । पूगकला-
ऽऽदेः स्कन्धपृष्ठादिस्वारोप्ये, आच० ६ अ० । "घटीमि-
र्दशमिस्तामि--रेको भारः प्रकीर्तितः ।" इत्युक्तलक्षणे
उत्मानविशेषे, तं० । ज्यो० विशत्या पञ्चशतैर्भारो भवतीति ।
क्या० ६ डा० । नि० चू० । अनु० । भारक इति प्रसिद्धं पुरु-
षोत्तमेष्वप्येव । स्था० ६ डा० । भारो भारकः पुरुषोद्भवा-
यो विशतिपलस्रतप्रमाणो वा । म० १५ श० ।

भारई--भारती--स्त्री० । भू-भतच् स्वार्थे प्रकाऽऽपण् । वाक्ये,
वाच० । आच० ५ अ० । तद्विधित्वादेवतायां सरस्वत्याम्,
वाच० । "वक्तं वचणं च गिरा । सरस्वई भारई य गो वाणी ।"
दश० ७ अ० । डा० । "देन्द्रवृन्धविनतां द्वियामलं, यामलं
जिनपतिं समाभिताम् । योगिनोऽपि विनमन्ति भारती, भारती
मम ददातु सा सदा ॥ १ ॥" पक्षिभेदे, "भारती संस्कृत-
आयो, वाग्म्यापादो नराभयः" इति । अलङ्कारोक्ते वृत्तिभेदे
च । वाच० । "वाणी वाया भणिई, सरस्वई भारई गिरा
भासा ।" पा० ना० ५१ गाथा ।

भारंड--भार(ड)पड--पुं० । चर्मपक्षिभेदे, प्रश्न० १ संव० द्वार ।
प्रका० । औ० । आ० म० । जी० । "भारंडपक्षी च चरेऽपम-
सो ।" भार (ड) एकआसौ पक्षी च भार (ड) एकपक्षी । उच०
पा० ०४ अ० । भारण्डपक्षिणोः किलैकं शरीरं पृथग्वीचं त्रिपादं
च भवति, तौ वात्यन्तमप्रमत्ततयैव निर्वाहं लभेत इति ।
स्था० ६ डा० । डा० । "एकोदराः पृथग्वीचाः, अम्योम्य-
पलमक्षिणः । प्रमत्ता इव नश्यन्ति, यथा भारण्डपक्षिणः ॥
१ ॥" डा० १ भू० ५ अ० । जीवद्वयकृपा भवन्ति, ते च स-
र्वदा चकितचित्ता भवन्तीति । "एकोदराः पृथग्वीचास्त्रि-
पदा मर्त्यभाविणः । भारण्डपक्षिणस्तेषां, मृतिर्भिन्नफलेच्छ-
या १ ॥" कल्प० १ अधि० ६ क्षण । "गतस्य तव शैलो-
र्द्धे, भारण्डाः पञ्चशैलतः । त्रिजीवाकपंडयो ह्यास्याः, ए-
व्यस्येकोदराः जनाः ॥ १४ ॥" आ० क० १ अ० ।

भारकाय--भारकाय-पुं० । भारआसौ कायश्च भारकायः । का-
पोत्याम् भारकायश्चात्र क्षीरभृतकुम्भद्वयोपेता कापोती म-
ण्यते अन्ये तु भारकायः कापोत्येवोच्यते इति आच० ५
अ० । आ० चू० ।

भारकंत--भाराऽऽक्रान्त-त्रि० । भारेण कुडुम्बाऽऽदिभारेण पोह-
लिकाऽऽदिभारेण वाऽऽक्रान्तः पदाभ्रतो भाराऽऽक्रान्तः ।

कुडुम्बाऽऽदिभारेण पराभ्रणे, "भारकंता अलसगा ।"
सूत्र० २ भू० २ अ० ।

भारग--भारक-पुं० । भारे, स्था० ६ डा० । आच० । म० ।

भारग--भाराग्र-न० । विशत्या पलशतैर्भारो भवति । अथवा
पुरुषोत्तमेष्वपि भारो भारक इति यः प्रसिद्धः अग्रं परिमाणं
भार एवार्थं भाराग्रम् । भारपरिमाणे, स्था० ६ डा० । म० ।

भारखामिष--भारनमित-त्रि० । भाराऽऽक्रान्ते, आच० ४ अ० ।

भारहाय--भारहान-पुं० । भरद्वाजस्य गोत्रापत्यम् अण् । गौ-
तममूलगोत्रान्तर्गतस्य गोत्रभेदस्य प्रवर्त्तके मुनिभेदे, स्था०
७ डा० । चं० प्र० । सू० प्र० । ति० । कल्प० । तद्गोत्रोत्पत्ते,
म० १५ श० । आ० म० । द्रोणाचार्ये, अगस्त्यमुनौ, व्याघ्रा-
टविहगे, बृहस्पतिपुत्रे, वाच० । श्वेताश्रम्यां गगर्थ्यामुत्पत्ते
स्वनामक्याति ब्राह्मणे, आ० म० १ अ० । आ० चू० । स च
प्रथमभवे मरीचिनामा भरतपुत्रः, डादशे भवे श्वेताश्रम्यां न-
गर्थ्या भारद्वाजनामा ब्राह्मणो भूत्वाऽष्टादशे भवे पीतनपुत्रे
त्रिपृष्ठनामा वासुदेवो भूत्वा त्रयोविंशे भवे मूकायां राजधा-
म्यां प्रियमित्रनामा चक्रवर्ती भूत्वा सप्तविंशे भवे वर्जमान-
स्तीर्यकरोऽभूदिति । कल्प० १ अधि० ८ क्षण । वनकार्पा-
र्याम्, स्त्री० । जीप् । पुं० । भारद्वाजीत्यप्यत्र । वाच० ।

भारपञ्चोरुहयया--भारप्रत्यवरोहणता--स्त्री० । भारो नाम ग-
च्छन्नाभारस्तस्य प्रत्यारोहणता भारप्रत्यरोहणता शिष्याद्यामा-
चार्यस्य कर्तव्ये विनयप्रतिपत्तिभेदे, दशा० ।

साम्प्रतं भारप्रत्यारोपणतां विपृच्छिषुरिदमाह--

ते किं तं भारपञ्चोरुहयता ? । भारपञ्चोरुहयता चउ-
च्यते पञ्चता । तं जहा--असंग्रहियं परिजण्य संग्राहिता भव-
ति, सेहं आचारगोचरं संग्राहिता भवति, साहम्ययस्स मि-
लायमाणस्स अहाधामं वेयावचे अच्युद्धिता भवति, साहम्यि-
याणं अधिकरणंसि उत्पसंसि तत्थ अणित्सितोवसितो
अपक्खगाही मउअत्थभावभूते सम्मं बवहरमाणे तस्स
अधिकरणस्स स्वायणवित्तमण्यताए सया समियं अच्यु-
ट्टेता भवति, कहं नु साहम्यिया अप्पसहा अप्पदंहा अप्प-
कलहा अप्पतुमत्तुमा संजमबहुला संवरबहुला समाहिबहु-
ला अप्पमत्ता संजमेणं तवसा अप्पासं भावेमाणां अं एवं
च अं विहरेजा, सेचं भारपञ्चोरुहयता ।

(से किं तं इत्यादि) आचार्ये आह--भारप्रत्यारोहणता
चतुर्विधा प्रकृता । तद्यथा--असंग्रहीतं परिजनं संग्राहयिता
भवति १, शैलमाचारगोचरं संग्राहयिता भवति २, साच-
र्मित्य ग्लायमानस्य यथास्थानं वेद्यावृत्त्ये अभ्युत्थाता भवति
३, साचर्मिकाणां परस्परं कलहे उत्पत्ते उपशामकतया अ-
भ्युत्थाता भवति ४, असंग्रहीतं नाम क्रोधाऽऽदिना गजा-
ऽऽदेर्वह्निर्गच्छन्तं परिजनं शिष्याऽऽदिकं संग्राहयिता मृदु-
वचनाऽऽदिना पुनः लशुकादके रक्षयिता भवति १, शिष्य-
मभ्युत्पन्नमभिनवदीक्षितं वा (आचार्येण) आचारः श्रुतज्ञाना-
ऽऽदिविषयमनुष्ठानं कालाभ्ययनाऽऽदि गोचरो भिक्षाऽऽदनम् ।

कथं कार्यं कारणेन कियत इति कारणाऽऽयत्त एव तस्य कार्यत्वव्यपदेशो, न तु कार्यस्य कार्यत्वं स्वतः सिद्धं किमप्यस्ति । एवं कारणमपि कार्यं करोतीति कार्याऽऽयत्त एव तस्य कारणत्वव्यपदेशो, न तु तस्य कारणत्वं स्वतः सिद्धं किञ्चिदस्ति । तदेवं कार्याऽऽदिभावः स्वतो न सिध्यति । यच्च स्वतो न सिद्धं तस्य परतोऽपि सिद्धिर्नास्ति, यथा खरविषाणस्य । ततश्च न स्वतः कार्याऽऽदिभावो, नापि परतः । स्वपरोभयतस्तर्हि तस्य सिद्धिरिति चेत् । तदयुक्तम्, व्यस्तादुभयनस्तस्मिन्नेव भावात्तत्समुदायेऽपि तदयोगात् । न हि सिकताकणेषु प्रत्येकमसत्तत्त्वं तत्समुदाये प्रादुर्भूयति । अपि च-उभयतः सिद्धिपक्ष इतरेतराऽऽभयदोषः प्राप्नोति । यावद्वि कार्यं न सिध्यति न तावत्कारणसिद्धिरस्ति, यावच्च कारणं न सिध्यति न तावत्कार्यं सिद्धिमाप्नुयति । अत इतरेतराऽऽभयदोषः । तस्मादुभयतोऽपि कार्याऽऽदिभावसिद्धिः । नाप्यभयतः-अनुभयत इत्यर्थः स्वपरोभयव्यतिरेकेणाऽऽयत्तस्य वस्तुनोऽस्त्येन निर्हेतुकत्वप्रसङ्गाद् एवं ह्रस्वदीर्घत्व-क्षणे दृष्टान्तेऽपि अपेक्षात इत्यस्य ह्रस्वदीर्घत्वासिद्धिलक्षणेन साध्यनान्वयो भावनीयः । तथाहि-प्रदेशिन्या अङ्गुष्ठमपेक्ष्य दीर्घत्वं प्रतीयते, मध्यमां न्वपेक्ष्य ह्रस्वत्वं, परमार्थेन द्विव्यं स्वतो न ह्रस्वा, नापि दीर्घा । तदेवं न स्वतो ह्रस्वदीर्घत्वयोः सिद्धिः ततः स्वतः परतः उभयतः, अनुभयतश्च-तस्मिन्नेव भावो यथोक्तवद्भावनीयः तदुक्तम्—

" न दीर्घोऽस्तीह दीर्घत्वं, न ह्रस्वो नापि च द्वये ।
तस्मादसिद्धं शून्यत्वा-त्सदित्याख्यायते क हि ? ॥ १ ॥
ह्रस्वं प्रतीयति सिद्धं, दीर्घं दीर्घं प्रतीयति ह्रस्वमपि ।
न किञ्चिदस्ति सिद्धं, व्यवहारवशाद्द्वयमप्यम् ॥ २ ॥ " ॥ १६६२ ॥

इतश्च सर्वे जगद्व्युत्पत्ता, कुलः ? , इत्याह—

अस्थित्यवदेव—गया व सर्वे गयाइदंसाभो ।

सर्वेऽणभिलप्या वा, सुष्मा वा मन्वहा भावाः ॥ १६६३ ॥

मन्वस्तिन्वघटयोरैकत्वम्, अनेकत्वं वा ? । यथैकत्वं, तर्हि सर्वैकता प्राप्नोति—यो योऽस्ति स न घट इत्यस्ति त्वे घटस्य प्रवेशात्सर्वस्य घटत्वप्रसङ्गः स्यात् । न घटाऽऽदि-पदार्थान्तरम् । घटा वा सर्वसत्त्वाव्यतिरेकात्सर्वाऽऽमकः स्याद् । अथवा—यो घटः स एवास्तीति घटमात्रेऽस्ति-त्वं प्रविष्टं, ततोऽभ्यन्तरं सत्त्वाभावाद् घटस्य सर्वस्याप्यभा-वप्रसङ्गतो घट एवैकः स्यात् । साऽपि वा न भवेत्, अघट-व्यावृत्ता हि घटो भवति, यदा च तत्प्रतिपक्ष भूतोऽघट एव नास्ति, तदा किमपेक्षोऽसौ घटः स्यात् ? । इति सर्वशून्यत्वमिति । अथ घटमन्वयोरभ्यत्यमिति द्वितीयो विकल्पः । तर्हि सत्त्वरहितत्वादसन् घटः, खरविषाणवदिति । अपि च सतो भावः सत्त्वमुच्यते, तस्य च स्वाऽऽधारभूतेभ्यो घटाऽऽदिभ्यः सत्त्वोऽभ्यत्येव सत्त्वमेव स्याद्, आधारादन्वत्वे आ-धयस्याप्यनुपपत्तेः । तदेवमस्ति त्वेन सह घटाऽऽदीनामेकत्वाभ्यत्यविकल्पाश्रयमुक्त्यायेन सर्वैकताऽऽदिदोषप्रसङ्गात्सर्वे-ऽपि भावा अनभिलप्या वा भवेयुः, सर्वथा शून्या वा स्युः, सर्व-थैव तेषामभावो वा भवेदित्यर्थः । अपि च-यत्नोत्पद्यते तत्ता-त्प्राविष्टाद् खरविषाणवदन्वदेव, इति निवृत्ता तरुणा य-दप्युत्पत्तिमल्लोकेऽभ्युपगम्यते, तस्यापि जानाऽजाताऽऽदिभि-

कल्पयुक्तिभिरुपादो न घटतः, इति शून्यतैव युक्ता इति ॥ १६६३ ॥
एतदेऽऽवाह—

जायाऽजाग्रोभयभो, न जायमाणं व जायए जम्हा ।

अणवत्थाऽभावोभय--दोसाभो सुभया तम्हा ॥ १६६४ ॥

इह तावन्न जातं जायते, जातत्वादेव, निष्पन्नघटवद् । अथ जातमपि जायते, तर्ह्यनवस्था, जातत्वाविशेषेण पुनः पुन-जन्मप्रसङ्गात् । अथाजातं जायते, तन्नोत्तरमाह—(आभव-त्ति) सूत्रकत्वात्सूत्रस्य, तर्ह्यभावोऽपि खरविषाणलक्षणां जायताम्—अजातत्वाविशेषात् अथ जानाजातरूपं जायते । तदप्ययुक्तम् । कुत इत्याह—उभयदोषात्प्रत्ये काभयपक्षोक्तदो-षाऽऽपत्तेरित्यर्थः । किञ्च एनजाताजातलक्षणमुभयमस्ति वा, न वा ? , यद्यस्ति तर्हि जातमेव तन्न पुनरुभयं, तत्र चाङ्को दोषः । अथ नास्ति तथाऽपि नोभयं तत्किं त्वजातमेव, तत्राप्यभिह-नमेव दूषणम् । नापि जायमानं जायते, सर्वोक्तविकल्पद्वया-नतिवृत्तेः । तथाहि-तदपि जायमानमस्ति, न वा ? । यद्यस्ति, तर्हि जातमेव तत्, नास्ति चेत् तर्हि जावमेव । पक्षद्वयेऽपि चास्तिव्यभिहित एव दोषः । उक्तं च—“गतं न गम्यते ताव-दगमं नैव गम्यते । गतागतविनिर्मुक्तं, गम्यमानं न गम्यते ॥ १ ॥ ” इत्यादि । यस्मादेवं, तस्मादनवस्थाऽऽदिदोषप्रसङ्गेन वस्तुना-मुत्पादायोगाज्जगतः शून्यतैव युक्तेति ॥ १६६४ ॥

प्रकारान्तरेणापि वस्तुत्पत्त्ययोगतः

शून्यतासाधनार्थमाह—

हेउपचयसाम-गिगीसु भावसु नो व जं कजं ।

दीसइ सामगिमयं, सव्वाभावेण सामग्गी ॥ १६६५ ॥

हेतव उपादानकारणानि, प्रत्ययास्तु निमित्तकारणानि, तेषां हेतुप्रत्ययानां या सामग्री तस्याविश्वगभावेषु पृथगवस्थासु यकार्यं न दृश्यते, दृश्यते च सामग्रिमयं संपूर्णसामग्र्यवस्थायां पुनर्दृश्यत इत्यर्थः । एवं च सति कार्यस्य सर्वाभाव एव युक्त इति शेषः । सर्वाभावे च न सामग्री, नैव सामग्रीसङ्भावः प्राप्नोतीत्यर्थः । ततः सर्वशून्यतैवेति भावः इदमत्र हृदयम् हेतवश्च प्रत्ययाश्च स्वजन्यमर्थं किमेकैकशः कुर्वन्ति संज्ञय वा ? । न तावदेकैकशस्तथाऽनुपलब्धेः । तत एकैकस्मात्कार्यस्याभावात्सामग्र्यामीप तदभाव एव स्या-त्सिकताकणतैलवदिति । इत्थं च सर्वस्यापि कार्यस्यापत्य-भावे सामग्रिसङ्भावो न प्राप्नोति, अनुत्पन्नायाः सामग्र्या अप्ययोगात् । ततश्च सर्वशून्यतैव जगतः । उक्तं च—

“ हेतुप्रत्ययसामग्री, पृथग्भावेऽवदंशेनात् ।

तेन तेनाभिलप्या हि, भावाः सर्वे स्वभावतः ॥ १ ॥

लोके यावत्संज्ञा, सामग्र्यामेव दृश्यते यस्मात् ।

तस्मान्न सन्ति भावाः, भावे सति नास्ति सामग्री ॥ २ ॥ ”

इत्यादि ।

अस्य च व्याख्या—पृथग्भावेऽवदंशेनाकार्यस्येति शेषः । तेन ते घटाऽऽद्यो भावाः सर्वेऽपि स्वभावतः स्वरूपतो नाभिला-प्याः पृथगैकैकवस्थायां कार्यस्यानुत्पादात् उत्पत्तिमन्तरेण च घटाऽऽदिमेकाऽप्रवृत्तेः, संज्ञाऽभावे चाभिलप्नुमशक्यत्वा-दिति कुतः पुनः पृथगवस्थायां संज्ञाऽप्रवृत्तिः ? , इत्याह लोके यावदित्यादि । लोके यावत् संज्ञा घटोऽयमित्यादिरंज्ञाप्रवृत्ति-स्तावत्संपूर्णं कार्यं सम्पूर्णसामग्र्यामेव यस्माद् दृश्यते पृथग-

भावे च सामग्र्यामप्यभावात्सिकतातैलवन्न सन्त्येव भावाः,
भावमप्येव च कुतः सामग्रीसम्भाव इति ॥ १६६५ ॥

प्रकारान्तराणां शून्यतासिद्धयर्थमाह—

परभागादरिमण्यो, सञ्चाराभागमुहमयाओ य ।

उभयाणुवलंभाओ, सञ्चानुवलद्विओ सुष्ठु ॥ १६६६ ॥

इह यत् तावद्दृश्यं, तदसदेव, अनुपलम्भात् स्वरविषाणवदि-
ति निवृत्ता तद्वाक्ता । दृश्यस्यापि च स्तम्भकुम्भकुम्भाऽऽदेः
परमध्यभागयोरस्यमेव अर्वाभागात्तरितत्वेन तयोरप्यद-
शनात्, आराङ्गागस्यापि च सावयवत्वात्पुनरन्यः कश्चारा-
ङ्गागस्तस्याप्यन्यः पुनस्तस्याप्यन्य इत्येवं तावदावत्सर्वारा-
तीयभागस्य, परमाणुप्रतरमात्रत्वेनातिस्वीकृत्यापूर्वेषां च-
राङ्गागानामन्यस्यान्येनात्तरितत्वेनानुपलब्धेः । ततश्चोक्त्या-
येन परभागसर्वारातीयभागलक्षणोभयभागानुपलम्भात्सर्व-
स्यापि वस्तुज्ञानस्यानुपलब्धेः शून्यं जगदिति । उक्तं च—
“यावद् दृश्यं परस्ताव—ज्ञातः स च न दृश्यते । तेन तेना-
भिलाष्या हि, भावाः सर्वे स्वभावतः ॥ १ ॥” तदेवमुक्त्यु-
क्त्या सर्वस्यापि भूताऽऽदेरभावः प्राप्नोति, भूयते च भूतौ
भूताऽऽदिसङ्गावोऽपीति संशय इति पूर्वपक्षः ।

(३) अथ भगवान् प्रतिविधानमाह—

मा कुरु वियत्त ! संसय-मसइ न संसयसमुम्भवो जुत्तो ।

खकुसुमखरसिंगसु व, जुत्तो सो थाणुपुरिसेसु ॥ १६६७ ॥

आयुष्मन् व्यक्त मा कृथाः संशयं मा भूताभावं बुध्यस्व,
यतोऽस्मिन् भूतकदम्बके संशयः खकुसुमखरविषाणयोरिव
न युक्तः, अपि त्वभावात्तन्मय एव स्यात्, सत्येव च भूतेषु
स्थाणुपुरुषाऽऽदिष्विव संशयो युक्तः । यदि पुनरसत्यपि व-
स्तुनि सन्देहः स्यात्तदाऽविशेषण स्वरविषाणाऽऽदिष्वपि
स्यादिति भावः ।

एतदेव भावयति—

को वा विसेगहेऊ, मव्वाभावे वि थाणुपुरिसेसु ।

मेका न खपुष्पाइसु, विवज्जओ वा कहं न भवे ॥ १६६८ ॥

को वाऽत्र विशेषहेतुकच्यतां यत्सर्वाभावे सर्वशून्यताया-
मविशिष्टायामपि स्थाणवादिषु संशयो भवति, न खपुष्पा-
ऽऽदिषु । ननु विशेषहेतुभावादविशेषेण सर्वत्र संशयोऽस्तु,
नियामकाभावात् । विपर्ययो वा भवेत्, खपुष्पाऽऽदिषु सं-
शयः स्याद् न स्थाणवादिषु इति भावः ।

अपि च—

पच्चक्खओऽणुमाणा-दागमओ वा पसिद्धिरत्थाणं ।

सव्वप्पमाणविसया-भावे किह संसओ जुत्तो ॥ १६६९ ॥

यदा हि प्रमायैरर्थानां प्रसिद्धिर्जाता भवेत्तदा कथञ्चित्क-
चिद्वस्तुनि संशयो युज्येत । यदा च सर्वेषां प्रमाणानां सर्व-
ेषां च तद्विषयाणामभावस्तदा कथं संशयोऽस्तु, संशयस्य
ज्ञातृत्वाऽऽद्यर्थस्यामग्रीजन्यत्वात् ? । सर्वशून्यत्वे च तदभावा-
त् संशयोद्भूतः, निर्भूतत्वादिति भावः ॥ १६६९ ॥

एतदेव समर्थयति—

जं संसयादओ ना-णपज्जया तं च नेयसंबद्धं ।

सव्वज्जेयाभावे, न संसओ तेण ते जुत्तो ॥ १७०० ॥

यस्मात्संशयविपर्ययानप्यवसायनिर्णया विज्ञानपर्ययाः,
तच्च ज्ञेयनिबन्धनमेव, सर्वशून्यतायां न ज्ञेयमस्ति, तस्मात्
तव संशयो युक्तः । सति च संशयेऽनुमानसिद्धा एव भा-
वाः ॥ १७०० ॥

कथमित्याह—

संति च्चिय ते भावा, संसयओ सोम्म ! थाणुपुरिसु व्व ।

अहदिट्ठंतमसिद्धं, मण्णमि नणु संमयाभावो ॥ १७०१ ॥

सौम्य ! सन्ति भवतोऽपि भावाः, संशयसमुत्थानाप्, इह
यत्संशयते तदस्ति, यथा स्थाणुपुरुषाः, यद्व्यासद् न तत्संश-
यते, यथा खपुष्पखरविषाणे । अथ स्थाणुपुरुषलक्षणं द-
ष्टान्तमसिद्धं मन्यसे त्वं, सर्वेषामपि स्थाणुपुरुषाऽऽदिभावा-
नामविशेषणैवासत्त्वाभ्युपगमात्, तदयुक्तं, यतो ननु सर्व-
भावासत्त्वे संशयाभावं एव स्यात्, इत्युक्तमेवेति ॥ १७०१ ॥

अथ परमतमाशङ्क्य परिहरन्माह—

सव्वाभावे वि मई, मंदेहो सिमिणए व्व नो तं च ।

जं सरणाइनिमित्तो, सिमिणो न उ सव्वहा भावो ॥ १७०२ ॥

स्यान्मतिः परस्य सर्वाभावेऽपि स्वप्ने दृष्टः संशयो, य-
था किल कश्चित्पामरो निजगृहाङ्गणे किमयं द्विपेन्द्रो म-
हीधो वेति संशेते, न च तत्र किञ्चिदप्यस्ति, एवमन्यत्र
सर्वभावाभावेऽपि संशयो भविष्यति । तच्च न, यद्यस्मात्स्व-
प्नेऽपि पूर्वदृष्टानुभूतस्मरणेऽदिनिमित्तः सन्देहो, न तु सर्वथा
भावाभावेऽसौ क्वापि प्रवर्तते । अन्यथा हि यत्पृष्ठभूताऽऽदिकं
क्वचिदपि नास्ति तत्रापि संशयः स्याद्विशेषाभावादिति ।
ननु किं स्वप्नेऽपि निमित्तमन्तरेण न प्रवर्तते ? एवमेतत् ॥
॥ १७०२ ॥

कानि पुनस्तन्निमित्तानीत्याह—

अणुभूयदिट्ठचित्ति-सुयपयइवियारदेवयाऽणुया ।

मिमिणस्स निमित्ताइ, पुणं पावं च नाभावो ॥ १७०३ ॥

ज्ञानभोजनविक्षेपनाऽऽदिकमन्यदाऽनुभूतं स्वप्ने दृश्यते, इत्य-
नुभूतोऽर्थः स्वप्नस्य निमित्तम् । अथवा—करितुरगाऽऽदिकोऽ-
न्यदा दृष्टोऽर्भस्तन्निमित्तं विचिन्तितञ्च प्रियतमालाभाऽऽदिः ।
धृतञ्च स्वर्गनरकाऽऽदिः । तथा, वातपित्ताऽऽदिजनितः प्रकृति-
विकारः स्वप्नस्य निमित्तम् । तथा, अनुकूला प्रतिकूला वा देव-
ता तन्निमित्तम् । तथाऽनूपः सजलप्रदेशः । तथा पुर्याम-
ष्टस्वप्नस्य निमित्तं, पापं खानिष्टस्य तस्य निमित्तं, न पुन-
र्वस्वभावः । किं च स्वप्नेऽपि तावद्भावं एव; ततस्तस्या-
पि सत्त्वे कथं शून्यं जगदिति भवता प्रतिज्ञायते ? ॥ १७०३ ॥

कथं पुनः स्वप्नस्य भावत्वम् ? इत्याह—

विष्ठाणमयत्तण्णो, घटविष्ठाणं व सुमिण्णओ भावो ।

अहवा विहियनिमित्तो, घटो व्व नेमित्तियत्ताओ ॥ १७०४ ॥

भावः स्वप्न इति प्रतिज्ञा, विज्ञानमयत्वादिनि हेतुः, घटवि-
ज्ञानवदिति दृष्टान्तः । अथवा—भावः स्वप्नो, नैमित्तिकत्वात्,
निमित्तैर्निष्पन्नो नैमित्तिकस्तद्भावस्तत्त्वं, तस्मादित्यर्थः घट-
वदिति । कथं पुनः स्वप्नो नैमित्तिकः ? इत्याह—यतो विहितनि-
मित्तः, विहितानि “अणुभूयदिट्ठचित्ति” इत्यादिना प्रतिपा-
दितानि निमित्तानि यस्यासौ विहितनिमित्त इति ॥ १७०४ ॥

सर्वशून्यतायां वेद्यमाख्यायां स्वप्नास्वप्नाऽऽदिष्यवहा-
राभाधमलज्ज पचेति दर्शयन्नाह—

सम्वाभावे च कश्चां, सुमिणाऽसुमिणां चि सच्चमलयेति ।
गन्धर्वपुरं पादलि-पुत्तं तत्थावयारो चि ? ॥ १७०५ ॥
कञ्जं चि कारणं चि य, सञ्जमिणे सादृशं चि कच चि ।
वत्ता वयणं वच्चं, परपक्त्वाऽयं सपक्त्वाऽयं ? ॥ १७०६ ॥
किं वेह धिरदबोसिणचलया-अरुचित्ताहं निययाहं ।
सदादभो य गजम्भा, सोत्ताईयाहं गहणाहं ? ॥ १७०७ ॥
समया विवज्जओ वा, सव्वागहणं व किं न मुसुम्मि ।
किं सुसया व सम्मं, सगगां किं व मिच्छत्तं ? ॥ १७०८ ॥
किह सपरोभयबुद्धी, कहं च तेसिं परोप्परमसिद्धी ।
अह परमई भस्सइ, सपरमइविसेसणं कत्तो ? ॥ १७०९ ॥

सर्वाभावे च सर्वशून्यतायां चाभ्युपगम्यमानायां स्वप्नो-
ऽयम अस्वप्नोऽयमिति कुतः किंकृताऽयं विशेषः ? इत्यर्थः ।
तथा सत्यमिदम अलीकं वा; तथा गन्धर्वपुरमेतत् पाट-
लीपुत्राऽऽदि चेदं; तथा—“ तत्थावयारो चि ” अयं
तथ्या निरुपचरितो मुख्यश्रुतुपदविशेषः सिंहः, अयं
तथावाच्यारिके मनुष्यविशेषो मानवकः ; तथा कार्यमिदं
घटाऽऽदि, कारणं चेदं मृत्पण्डाऽऽदि, तथा साध्यामिदम-
नित्यात्वाऽऽदि, साधनं कृतकत्वाऽऽदि, कर्ता घटाऽऽदेः कु-
लात्ताऽऽदि; तथा अयं वक्ता याद्री, वचनं चेदं व्यवयवं पञ्चा-
वयवं वा, इदं च वाच्यमभिधेयमस्य शब्दसम्बन्धस्य, तथाऽयं
स्वपक्षः, अयं च परपक्ष इति सर्वशून्यत्वे कुतोऽसौ विशेषो
गम्यते ? किं वेह धिरेत्यादि । पृथिव्याः स्थिरत्वम्, अ-
यां द्रवत्वं, बह्वरुणत्वं, वायोऽक्षतत्वम्, आकाशस्याकृषित्व-
मित्यादयो नियताः सर्वदैवैकस्वभावा विशेषाः सर्वशून्यता-
यां कुतो गम्यन्ते ? तथा शब्दाऽऽदयो ग्राह्या एव इन्द्रियाणि
च भ्रात्रादीनि ग्राहकाण्येवेति कुतो नियमसिद्धिः । (समये-
त्यादि) ननु सर्वशून्यतायां स्वप्नास्वप्नसत्यालीकाऽऽदीनां विशेष-
बन्धनधनाभावात् सम्यैव कस्माज् भवति यादृशः स्वप्नः,
अस्वप्नोऽपि तादृश एव, यादृशश्चास्वप्नः स्वप्नोऽपि तादृश
एवेत्यादि ? अथवा-विपर्ययः कुतो न भवति-यः स्वप्नः सो-
ऽस्वप्नो, यस्वस्वप्नः स स्वप्नः इत्यादि ? यदि वा सर्वेषामपि
स्वप्नास्वप्नाऽऽदीनां सर्वथा शून्यत्वेऽग्रहणमेव कस्माज् भव-
ति ? भ्रान्तिवशादेव स्वप्नाऽस्वप्नाऽऽदिग्रहणमिति चेत् ।
तद्युक्तं देशकालस्वभावाऽऽदिनैयत्येन तद्ग्राहकज्ञानोत्पत्तेः ।
किं च-इयं भ्रान्तिः किं विद्यते, न वा ? यदि विद्यते तर्हि भ्यु-
पगमविरोधः । अथ न विद्यते, तर्हि भ्रान्तेरसंवाभाधमल-
ज्जज्ञानस्य निर्भ्रान्तत्वात् सम्यैव सर्वे भावाः, न पुनः शू-
न्यतेति । अथवा अन्यतृच्छामो भवन्तं ननु सर्वशून्यत्वे शून्य-
तैव सम्भक्त्यं सतां भावानां ग्रहणं सङ्ग्रहो, भावसम्बन्ध-
द्वयं पुनर्मिथ्यात्वमित्यत्र कस्ते विशेषहेतुः ? यदुक्तं न स्वतो
भावानां सिद्धिरित्यादि तत्प्रतिविधानार्थमाह—(किह स-
परोभयेत्यादि) ननु कथं हस्वदीर्घोभयविषये इदं हस्वमिदं
दीर्घम्, एतत्तु तदुभयमित्येवंभूता स्वपरोभयबुद्धिर्युगपदा-
भीयते भवता ? कथं च तेषां हस्वदीर्घोभयानां परस्परम-
सिद्धिरुत्पद्यते ?-पूर्वापरविरुद्धत्वाच्चैतद्वक्तुं युज्यत इत्यर्थः ।

अथमत्र भावार्थः—न कदापिपक्षिकमेव वस्तूनां सत्त्वं, किं तु
स्वविषयज्ञानजननाऽऽद्यर्थकियाकारित्वमपि । ततश्च हस्व-
दीर्घोभयान्वात्प्रविषयं वेज्ज्ञानं जनयति, तदा सम्यैव तानि,
कथं तेषामसिद्धिः ? । वदन्त्युक्तम्-मध्यमाङ्गुलिमपेक्ष्य प्रदेशि-
न्यां हस्वत्वमसदेवोच्यते इति । तदप्युक्तम्, यतो यदि मध्य-
मामपेक्ष्य प्रदेशिन्यां स्वतः सर्वथाऽस्त्यामपि हस्वत्वं भवति,
तदा विशेषाभावात् क्वरविषयेऽपि तद्वेदतिदीर्घेष्विन्द्रिय-
एयादिष्वपि च तत्स्यात् । अथ वा प्रदेशिन्याः स्वापेक्षया स्वा-
त्मन्यपि हस्वत्वं स्यात्, सर्वत्रासत्त्वाविशेषात् । न नैवम् । तस्मा-
त्स्वतः सत्यामेव, प्रदेशिन्यां वस्तुतोऽनन्तधर्माऽऽमकत्वात् त-
त् सहकारिसत्तिधौ तत्तद्रूपाभिव्यक्तेस्तज्ज्ञानमुत्पद्यते, न पु-
नरसत्यामेव तस्यामपेक्षामात्रत एव हस्वज्ञानमुपजायते । एवं
दीर्घोभयाऽऽदिष्वपि वाच्यम् । अथेदं हस्वमिदं दीर्घमेतत्तोभय-
मित्यादि स्वपरोभयबुद्धिः परमत्या पराभ्युपगमनोच्यते, न
पुनः स्वतः सिद्धं स्वविषयज्ञानजनकं हस्वाऽऽदिकं किञ्चिद-
स्त्यतो न कश्चित् पूर्वापरविरोध इत्यत्राऽऽह-ननु सर्वशून्यत्वे
इदं स्वमतम्, एतच्च परमतमित्येतदपि स्वपरभावेन विशेषणं
कुतो ? न कुतश्चिदित्यर्थः, स्वपरभावेऽपि ‘समयाविज्जओ वा’
इत्याद्येवावर्तत इति भावः । स्वपरभावाऽऽद्यभ्युपगमे च शू-
न्यत्वाभ्युपगममहानिरिति ॥ १७०५ ॥ १७०६ ॥ १७०७ ॥ १७०८
॥ १७०९ ॥

अपि च—

जुगवं कमेण वा ते, विस्साणं होज दीहहस्सेसु ।

जइ जुगवं काऽवेक्खा, कमेण पुव्वम्मि काऽवेक्खा ? १७१०

आइमविस्साणं वा, जं बालस्सेह तस्स काऽवेक्खा ।

तुल्लेसु व काऽवेक्खा, परोप्परं लोयणदुगे व्व ? ॥ १७११ ॥

ननु मध्यमा प्रदेशिन्यादिहस्वदीर्घयोस्तत्वाभिप्रायेण स्वा-
ऽऽकारप्रतिभासि ज्ञानं किं युगपदेव भवेत्, क्रमेण वा ? । य-
दि युगपत्सिद्धिं परानपेक्षं इयोरपि युगपदेव स्वप्रतिभासि-
नि ज्ञाने प्रतिभासात्कस्य किल काऽपेक्षा ? । अथ क्रमेण,
तदापि पूर्वमेव स्वप्रतिभासिना ज्ञानेन परानपेक्षमेव ह-
स्वस्य प्रदेशिन्यादेर्गृहीतत्वादुत्तरस्मिन् मध्यमाऽऽदिके, दीर्घ-
काऽपेक्षा ? । तस्मादुत्तरादिसामग्रीसङ्गावे परानपेक्षमेव
स्वकीयाधिधिकरणेण सर्वभावानां स्वज्ञाने प्रतिभासास्व-
त एव सिद्धिः । अथवा—बालस्य तत्क्षणमेव जातस्य शि-
शोर्यदिह नयनोन्मेषानन्तरमेवाऽऽदौ विज्ञानं, तन्तिकमपेक्ष्य
प्रादुरस्ति ? । यदि वा-ये न हस्वे नापि दीर्घे, किं तु परस्परं
तुल्ये एव वस्तुनी, तथोर्युगपदेव स्वप्रतिभासिना ज्ञानेनै-
व गृह्यमाणयोः का अन्योन्यापेक्षा ? न काचित्, यथा तुल्य-
स्य लोचनयुग्मस्य । तस्मादुत्तरादिपदार्थानां नान्यापेक्षमे-
व रूपं, किं तु स्वप्रतिभासवता ज्ञानेनाभ्यनिरूपेता एव ते
स्वरूपतोऽपि गृह्यन्ते । उत्तरकालं तु तत्तद्रूपजिज्ञासायां त-
त्प्रतिपक्षस्मरणाऽऽदिसहकारिकारणान्तरवशादीर्घहस्वा-
ऽऽदिष्वपदेशाः प्रवर्तन्ते, इति स्वतः सिद्धा एव सन्ति भावा
इति ॥ १७१० ॥ १७११ ॥

अपि च—

किं हस्माओ दीहे, दीहाओ चैव किं न दीहम्मि ।

कीस व न खपुप्फाओ, किं न पुत्तप्फे खपुप्फाओ ? १७१२

इत्त यदि सर्वशून्यता, ततः किमिति हस्यादेव प्रवेशिनो प्रभृतिद्रव्यादीर्घे मध्यमाऽऽदिद्रव्ये दीर्घज्ञानाभिधानव्यवहारः प्रवर्तते । दीर्घापेक्ष एव दीर्घेन ज्ञानाभिधानेन व्यवहारः किं न प्रवर्तते, असत्त्वाविशेषादिति भावः । एवं “किं दीर्घाभ्यो हस्ते, हस्ताभ्यो चेव किं न हस्तमिम ॥” इत्येतदपि द्रष्टव्यम् । तथा किमिति वा न खपुष्पाव् दीर्घे हस्वे वा तज्ज्ञानाभिधानव्यवहृतिर्विधीयते ! तथाऽऽज्ञावाविशेषत एव किमिति खपुष्पाखपुष्प एव हस्वदीर्घज्ञानाऽऽदिद्रव्यवहारो न प्रवर्तते ? न चेवं, तस्मात्सम्येव भावाः, न तु शून्यता जगत इति ॥ १७१२ ॥

अपि च—

किं वाऽपेक्षाए श्रिय, होज मई वा सभाष एवायं ।

सो भावो सि सभावो, बंझापुने न सो जुतो ॥ १७१३ ॥

अथवा—सर्वस्यापि असत्त्वे हस्वाऽऽदिदीर्घाऽऽद्यपेक्षयाऽपि किं कर्तव्यम्, शून्यताप्रतिकूलत्वात्तस्याः, घटाऽऽद्यर्थसत्त्ववद् ? । अथ परस्य मनिर्भवेत् स्वभावादेवापेक्षयैव हस्वदीर्घाऽऽदि-व्यवहारः प्रवर्तते । न च स्वभावः पर्यनुयोगमर्हति—तथा चोक्तम्—“अग्निर्देहति नाऽऽकाशं, कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् ॥” इति । इत्त इत्थमपि हतोऽसि, यतः स्वी भावः स्वभावस्ततः स्वपरभावाभ्युपगमात् शून्यताऽभ्युपगमहानिः । न च व-ध्यापुत्रकल्पानामर्थानां स्वभावपरिकल्पना युक्तेति । भवतु वाऽपेक्षा तथापि शून्यतासिद्धिः ॥ १७१३ ॥

कुतः ? इत्याह—

होजावेक्खामो वा, विष्माणं वाऽभिहाणमेत्तं वा ।

दीहं ति व हस्सं ति व, न उ सत्ता सेसधम्मा वा ॥ १७१४ ॥

अथवा स्वतः सिद्धे वस्तुमपेक्षातो भवेत् किम् ? । इत्याह—विज्ञानमभिधानमात्रं वा । केनोक्तेन ? । इत्याह—दीर्घमिति वा, =हस्वमिति चेति । किं पुनर्न भवेदित्याह—न त्वन्यापेक्षया वस्तुनां सत्ता भवति, नाप्यापेक्षिक-हस्वदीर्घत्वाऽऽदिधर्मभ्यः शेषाः कपरस्ताऽऽद्यो धर्मा अभ्यापेक्षया सिध्यन्ति । उत्पद्यन्ते च वस्तुसत्तामाहकाणि, क-पाऽऽदिधर्मग्राहकाणि च ज्ञानानि । अनोभ्यापेक्षा भावतः क-थं स्वतः सिद्धस्य वस्तुसत्ताऽऽदेरभावः ? । तत्सद्भावे च कथं शून्यता जगत ? । इति ॥ १७१४ ॥

कथं पुनः सत्ताऽऽद्योऽन्यापेक्षा ? । इत्याह—

इहग हस्साभावे, सन्नविष्णामो इवेज्ज दीहस्स ।

न य सो तम्हा सत्ता-दयोऽणविकत्ता घटाईणं ॥ १७१५ ॥

इतरथा यदि घटाऽऽदीनां सत्ताऽऽद्योऽन्यापेक्षा भवेयुः, तदा नहस्वाभावे नहस्वस्य सर्वविनाशे दीर्घस्यापि वस्तुनः सर्वविनाशः स्यात्, हस्वसत्ताऽपेक्षितत्वात् दीर्घसत्ताऽऽदीनाम् न चेयमसौ दीर्घस्य सर्वविनाशो दृश्यते, तस्माज्जिज्ञीयते-सन्त्यन्यापेक्षा एव घटाऽऽदीनां सत्तारूपाऽऽद्यो धर्माः, तत्सत्त्वे चापास्ता शून्येति ॥ १७१५ ॥

यदुक्तं न स्वतो नापि परतो नापि बोधयती भावानां सिद्धिः, अपेक्षत इत्यादि । अप्रापेक्षान इति विक्रयो हेतुः, विपक्ष एव सत्त्वादिति दर्शयन्नाह—

जावि अविकत्ताऽविकल्पा-मविकल्पाऽविकल्पाज्जविकत्ता ।

सा न मया सज्जेसु वि, संतेसु न सुजया नाम ॥ १७१६ ॥

याऽपीयं नहस्वाऽऽदिदीर्घाऽऽद्यपेक्षा साऽन्यापेक्षां क्रियारूपं, तथा अपेक्षकं कर्तारमपेक्षणीयं च कर्मानपेक्ष्य न मता न वि-पक्षां सम्मता । ततः किमित्याह—एतेषु चापेक्षणापेक्षकापेक्षणीयेषु सर्वेषु वस्तुषु सत्सु न काचित्कस्यता नाम, अतोऽपेक्षकाऽऽदिसत्त्वलक्षणे विपक्ष एवापेक्षालक्षणस्य हेतोर्वृत्त-त्वाद्धिकत्वमिति ॥ १७१६ ॥

तस्मात्स्वतः, परत उभयतश्च भावानां सिद्धिरस्त्येव व्यवहारतो, निश्चयतस्तु स्वतः सिद्धा एव सर्वे भावा इति दर्शयति—

किंचि सज्जो तह परज्जो, तदुभयज्जो किंचि निच्चसिद्धं पि ।

जलज्जो घटज्जो पुरिसो, तह ववहारज्जो नेयं ॥ १७१७ ॥

निच्छयज्जो पुण बाहिर-निमित्तमेत्तोवज्जो गज्जो सव्वं ।

होइ सज्जो जमभावो, न सिज्जइ निमित्तभावे वि ॥ १७१८ ॥

इह किञ्चित्स्वत एव सिद्धयति, यथा कर्तृनिर्पेक्षस्तत्कारणद्रव्यसंघातविशिष्टपरिणामरूपो जलवः । किं चित् परतो, यथा कुलालकर्तृको घटः । किं चिदुभयतो, यथा मत्तापितृ-भ्यां स्वकृतकर्मनश्च पुत्रः । किं चिन्नित्यसिद्धमेव, यथा आ-काशम् । एतच्च व्यवहारनवापेक्षया द्रष्टव्यम् निश्चयतस्तु बा-ह्यं निमित्तमात्रमेवाऽऽभित्य सर्वे वस्तु स्वत एव सिद्धयन्ति, यद्यस्माद् बाह्यनिमित्तसद्भावाऽपि स्वरविषाणाऽऽदिकपाऽभा-वः कदाचिदपि न सिद्धयति । उभयतयमतं च सम्यक्त्वमि-ति ॥ १७१७ ॥ १७१८ ॥

अथ यदुक्तम्—“अतियत्तघडेगाणंगया च” इत्यादि, त-त्प्रतिविधातुमाह—

अतियत्तघडेगाणे-गया य पज्जायमेत्तचित्तं यं ।

अतिय घटे पडिवसे, इहारा सा किं न खरमिगे ? ॥ १७१९ ॥

इहास्ति घटो न तु नास्तीत्येवं प्रतिपक्षं सति तदनन्तरम-वास्तिस्वघटयोः किमेकताऽनेकता वेत्यादिना घटास्तित्त्व-योरैकत्वानेकत्वलक्षणपर्यायमात्राभिन्नैव भवता कृता भव-ति न तु तयोरभावः सिद्धयति । अन्यथा ह्यभावरूपा वि-शेषात् यथा घटास्तित्त्वयोः, एवं स्वरविषाणवध्यापुत्रयोरप्ये-कत्वानेकत्वविस्ता भवतः किं न प्रवर्तते इति ॥ १७१९ ॥

किं च ? । यथा घटास्तित्त्वयोरैकत्वानेकत्वविकल्पौ त्वं वि-धत्से, तथा घटशून्यतयोरपि तौ विधातुं शक्येते । कथम् ? । इत्याह—

घटसुजयमयाए, वि सुजया का घडाहिया सोम्म । ।

एगत्ते घटज्जो श्रिय, न सुजया नाम घटधम्मो । ॥ १७२० ॥

ननु घटशून्यतयोरप्यन्यताऽनन्यता वा ? । यद्यन्यता, तर्हि (सुजया का घडाहिया सोम्म सि) सौम्य व्यक्त ! शून्यता का घटाऽऽदिका नाम ? ननु घटमात्रमेव पश्यामो, न पुनः कश्चिच्छून्यता घटादिका समीक्ष्यते । अथाऽनन्यता, तथाऽपि सति सघटशून्यतयोरैकत्वे घट एवासी युज्यते, प्रत्यक्षतए-वोपलभ्यमानत्वात्, न तु शून्यत्वं नाम कश्चित्त्वमिति, सर्व-प्रमाणैरनुपलभ्येरिति ॥ १७२० ॥

अपि च—

विष्माणचयणवार्हण-मेगया तो तदत्थिया सिद्धा ।

अस्मिन्नेव अस्माणी, निव्वयणो वा कहं वाई ? ॥ १७२१ ॥

शून्यं सर्वमेव विश्वत्रयमित्येवंभूतं यद्विज्ञानं वचनं च तेन सह शून्यवादिनो भवत एकत्वमनेकत्वं वा । यद्येकत्वं ततस्तदस्तिता वस्तुवस्तितता सिद्धेति कुतः शून्यता, वृत्तव्यशिशुपात्वयोरिवैकत्वस्य वस्तुत्वात् ? । अन्यत्वे तु विज्ञानवचनयोरङ्गानी निर्ध्वनयवादी कथं शून्यतां साधयेत् । शिलासंघातवदिति ॥ १७२१ ॥

यच्च घटसम्बन्धोरेकत्वविकल्पेऽभ्यधायि, यो घटः स एवास्तीति घटमात्रेऽस्तिस्त्वस्य प्रवेशाद् घट एवास्ति । यदि वा प्रतिपक्षाभावात्सोऽपि नास्तीति तत्राऽऽह—

घटसत्ता घटधर्मो, ततोऽण्णो, पटाद्व्यो भिण्णो ।

अत्थि ति तेण भणिए, को घट एवेति नियमोऽयं १७२२

घटास्तित्वलक्षणा घटसत्ता घटस्य धर्मः, स च ततो घटादन्योऽभिन्नः पटाऽऽदिभ्यस्तु सर्वेभ्योऽपि भिन्नः । तेन ततो घटाऽस्तीति भणिते घट एवेति घट एवास्ति इति कोऽयं नियमः, निजनिजसत्तायाः पटाऽऽदिष्वपि भावात्, तेऽपि सम्यगेति भावः ॥ १७२२ ॥

तथाऽस्मिन्नेव घटास्तित्वयोरेकत्वविकल्पे यदुक्तं—यो योऽस्ति स स घट इति सर्वस्य घटत्वप्रसङ्गः, घटस्य वा सर्ववस्थात्मकत्वमिति । तदपि सर्वे घटसत्ता घटधर्मः, इत्यादि नैव परिहृतम् । अत एवाऽऽह—

जं वा जदत्थि तं तं—घटो ति सव्वघडयापमंगो को ? ।

भणिए घडोत्थि व कहं, सव्वत्थित्तावराहो ति । १७२३ ।

यद्वा प्रोक्तं 'यद्यदस्ति तत्तत्सर्वं घटः' इति, तत्र कोऽयं सर्वघटनाप्रसङ्गः ? । तथा यो घटः स एवास्तीत्यप्युक्ते कथं सर्वास्तित्वावरोधः—कथं घटस्य सर्वाऽऽत्मकत्वम् ? । इत्यर्थः । यदा हि घटसत्ता घट एवास्ति नान्यत्र, तदा यत्र यत्र घटास्तित्वं तत्र तत्र घट इति न कश्चित्सर्वेषां घटताप्रसङ्गः, 'तथा घटसत्त्वेन घट एवास्ति' इत्येतस्मिन्नप्युक्ते न किञ्चिद् घटस्य सर्वात्मकत्वं प्रतीयत इति भावः ॥ १७२३ ॥

तदेवं प्रस्तुते परपक्षमपाकृत्य स्वपक्षस्य भावा—

धर्माह—

अत्थि ति तेण भणिए, घटोऽघटो वा घटो उ अत्थेव ।

चूओ चूओ व दुमो, चूओ उ जहा दुमो नियमा । १७२४ ।

येन कारणेन घटसत्ता घटधर्मत्वाद् घट एवास्ति पटाऽऽदिभ्यस्तु भिन्ना, तेन तस्मादस्तीत्युक्तं घटोऽघटो वा पटाऽऽदिर्गम्यते, निजनिजसत्त्वस्य सर्वेषु पटाऽऽदिष्वपि भावात् (घटो उ अत्थेव ति)—घट इति तु प्रोक्तं अस्त्येवंति गम्यते, निजसत्त्वस्य नियमेन घटे सद्भावात् । अत्र यथासंख्यमुदाहरणद्वयम् । यथा दुमः, इत्युक्ते चूतोऽचूता वा निम्बाऽऽदिर्गम्यते, दुमत्वस्य सर्वत्र भावात् । चून इति तु निगदिते दुम एव गम्यते, अदुमस्य चूतत्वायोगादिति ॥ १७२४ ॥

यदुक्तं—यदेतज्ज्ञानं न जायते, नाप्यजानं, न च जाताजातं, नापि जायमानमित्यादि । तत्रास्तरमाह—

किं तं जायं ति मई, जायाऽजाओभयं पि जदजायं ।

अह जायं पि न जायं, किं न खपुप्फे वियारोऽयं ? १७२५

३७५

प्रष्टव्योऽत्र देवानांप्रियः कथय किं तद्वस्तुजातमिति प्रतिपद्यते तच्च मतिः, यज्जाताऽजानोभयाऽऽदिप्रकारैरजानं साधयेत् । यस्य जाताजाताऽऽदिप्रकारैर्जन्म त्वया निषिध्यते इत्यर्थः । यदि हि जातं किमपि वस्तु तव सिद्धं, तर्हि तत्सत्त्वेनैव प्रतिहता शून्यता, अतः "किं तज्जातं जायते ? , किं तदजातं जायते ? , किं तज्जाताऽजातं वा जायते ? ", इत्यादयः शून्यतासिद्धयर्थमुपन्यस्यमाना निरर्थका एव विकल्पा इति प्रच्छन्नाभिप्रायः । अथ तदपि जातं जाताऽजातादिविकल्पाऽऽभ्यभूतं जातत्वेन भवतो न सिद्धं, किं त्वजातमेव तत्, ननु स्ववचनविरुद्धमिदं—जातमप्यजातमिति । किं च—जातस्यासत्त्वे निराधयत्वाज्जाताजाताऽऽदिविकल्पा निरर्थका एव । अथैतदाभ्यभूतं जाताऽऽख्ये वस्तुन्यासज्ज्ञेऽपि 'न जातं जायते, इत्यादिविकल्पविचारः प्रवर्तते तर्हि खपुप्फेऽप्यसौ किं न विधीयते, असत्त्वाविशेषण "समया विवज्जओ वा" इत्यादिव्यक्तदोषप्रसङ्गात् ? । न च वक्तव्यं परेषां मिद्धं जातमुररीकृत्य विकल्पा विधीयन्ते, स्वपरभावाभ्युपगमं शून्यताहानिप्रतिरिति ॥ १७२५ ॥

अपि च—

जइ सव्वहा न जायं, किं जम्माणंतरं तदुवलंभो ।

पुव्वं वाऽणुवलंभो, पुणो वि कालंतरहयस्स ॥ १७२६ ॥

यदि सर्वैरपि प्रकारैर्घटाऽऽदि कार्ये न जातमिति शून्यवादिना प्रतिपाद्यते, तर्हि सृष्टिपण्डाऽऽद्यवस्थायामनुपलब्धं कुलालाऽऽदिसामग्रीनिर्वर्तितजन्मान्तरं किमिति तस्मात्तदुपलभ्यते ? । पूर्वं वा जन्मतः किमिति तस्यानुपलम्भः ? । पुनरपि कालान्तरे लगुडाऽऽदिना हतस्य किमिति तस्यानुपलम्भः ? । अजातस्य गगननलिनस्यैव सर्वदैव घटाऽऽदेरनुपलम्भ एव स्यात्, यस्तु कदाचिदुपलम्भ, कदाचित्तु नोपलम्भोऽसौ जातस्यैवोपपद्यते इति भावः ॥ १७२६ ॥

किं च—

जइ सव्वहा न जायं, जायं सुसव्वयणं तहा भावा ।

अह जायं पि न जायं, पयासिया सुअया केण ? ॥ १७२७ ॥

शून्यं सर्वे जगदित्येवंभूतं यच्छून्यताविषयं विज्ञानं वचनं च तद्यथा जाताऽजाताऽऽदिप्रकारैः सर्वथा जातमप्यजातमपि सत्केनापि प्रकारेण तावज्जातं, तथा भावा अपि घटपटाऽऽदयो जाता पष्टव्याः, इत्यतो न शून्यं जगद् । अथ शून्यताविज्ञानवचनद्वयं जातमप्यजातमिष्यते, तर्हि तद्विज्ञानवचनाभ्यां विना केनाऽसौ शून्यता प्रकाशिता ?—न केनचित्ति शून्यताऽनुपपत्तिरिति ॥ १७२७ ॥

यदप्युक्तं—'न जातं जायते नाप्यजातम् ।' इत्यादि तदप्युक्तं, यतो विषयतया सर्वैरपि प्रकारैर्यथासम्भवं वस्तु ज्ञायते, किञ्चित् सर्वथा न जायते, इति दर्शयति—

जायइ जायमजायं, जायाजायमइ जायमाणं च ।

कज्जमिह विवक्खाए, न जायए सव्वहा किंचि । १७२८ ।

रुवि ति जाइ जाओ, कुंभो संठाणओ पुणरजाओ ।

जायाजाओ दोहि वि, तस्समयं जायमाणो ति । १७२९ ।

पुव्वकओ उ घटतथा, परपजाएहिं तदुभएहिं च ।

जायंतो य पढतथा, न जायए सव्वहा कुंभो ॥ १७३० ॥

वोमाइ निचवजायं, न जायए तेण सव्वहा सोम्म ! ।

इय दव्वतया मव्वं, भयणिअं पज्जगईए ॥ १७३१ ॥

इह कार्ये घटाऽऽदिकं विषयया किमपि जातं जायते, किञ्चिज्जातं, किञ्चिज्जाताजातं, किञ्चिज्जायमानं, किञ्चित्सर्वथा न जायत इति । अथ यथाक्रममुदाहरणानि—(कवीत्यादि) रूपतया घटो जातो जायते, मृदूपतयाः प्रागपि भावात्, तद्रूपतया जात एव घटो जायत इत्यर्थः । संस्थानतया आकारविशेषेण पुनः स एवाजातो, जायते, मृत्पिण्डाऽऽद्यवस्थायामाकारस्यासम्भवात्, मृदूपतया, आकारविशेषेण चेति द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां जाताजातो जायते । तदन्तर्धानरभूतत्वाद् घटस्य । तथा अनीतानागतकालयोर्विनष्टानुपपन्नत्वात् क्रियाऽनुपपत्तेर्वर्तमानसमय एव क्रियासंज्ञावात्तत्समयं वर्तमानसमयं जायमानो जायते । किञ्चित्सर्वथा जाताऽजाताऽऽदिप्रकारैर्न जायते । किं पुनस्तदित्याह—(पुष्पकश्चो उ इत्यादि) पूर्वकृतस्तु पूर्वनिष्पन्नो घटो घटतया जाताजाताऽऽदिविकल्पानां मध्यादेकेनापि प्रकारेण न जायते, पूर्वमेव जातत्वात्, किं घटतयैव न जायते ? इत्याह—(परपञ्जापहि ति) तथा घटाऽऽदितैः परपर्यायैश्च घटो न जायते, स्वपर्यायाणां पूर्वमेव जातत्वात्, परपर्यायैश्च कदाचित् कस्याप्यभवनात् । स्वपरपर्यायैः पूर्वकृतघटो न जायते, जाताऽजातपटकरविषाणवदिति भावः । तथा जायमानोऽपि वर्तमानक्रियाक्षणसमये पटतया घटो न जायते, पररूपतया कस्याप्यभवनात् । किं पूर्वकृतो घट एवेत्यं न जायते, आहोस्विन्न्यदपि किञ्चिज्जायते ? इत्याह—(वोमाइत्यादि) न केवलं पूर्वकृतो घटो घटतया न जायते, तथा वोमाऽऽदि च तेन कारणे सौम्य । सर्वथा जाताऽऽदिभिः सर्वैरपि प्रकारैर्न जायते, येन किमित्याह—येन नित्यजातं सर्वदाऽवस्थितं हेतुद्वारेण विशेषणमिदं नित्यजातत्वाच्च जायत इत्यर्थः । उक्तस्यैवार्थस्योपसंहारद्वाराज्जन तात्पर्यमुपदर्शयन्नाह—(इत्येत्यादि) इत्युक्तप्रकारेण सर्वमपि घटपटवोमाऽऽदिकं वस्तु द्रव्यतया द्रव्यरूपेण 'न जायते' इतीहापि संबध्यते, तद्रूपतया सदाऽवस्थितत्वादिति भावः । पर्यायगत्या पर्यायचिन्तया पुनः सर्वं भजनीयं विकल्पनीयम् । पूर्वजातं घटाऽऽदिकं रूपाऽऽदिभिः स्वपर्यायैरपि न जायते, पूर्वजातत्वादेव, अजातं तु तत्स्वपर्यायैर्जायते, परपर्यायैस्तु किञ्चिदपि न जायते, इत्येवं पर्यायचिन्तायां भजना । एतच्च प्रायोदर्शिनमवेति ॥ १७२८ ॥ १७२९ ॥ १७३० ॥ १७३१ ॥

अथ यदुक्तं—'सर्वं सामग्रीमयं दृश्यते, सर्वाभावे च कुतः सामग्री ?' तत्र प्रतिविधानमाह—

दीसइ सामगिमयं, सव्वमिह तिथि न य सा नखु विरुद्धं ।

घेणइ व न पक्खत्वं, किं कच्चपरोमसामग्री । १७३२ ।

इह यदुक्तं—'सर्वमपि कार्यं सामग्र्यात्मकं दृश्यते, सर्वाभावे च नास्ति सामग्री ।' इति । तदेतद्विरुद्धमेव, प्रस्तुतार्थप्रतिपादकत्वात्, वज्जजनकएठैल्लत्वादि सामग्र्याः प्रत्यक्षत एवोपपन्नत्वं । अथ मूले—अविद्योपपन्नत्वादविद्यमानमपि दृश्यते । यत् उक्तम्—'कामस्वप्नभयौन्माद्वै-रविद्योपपन्नत्वात् । पश्यन्त्यसन्तमप्यर्थं, जनाः केशेन्दुकाऽऽदिवत् ॥ १ ॥ इति ॥ यथेवं, तर्ह्येतत्वं सामान्येऽपि कच्चपरोमजनकसामग्री कि-

मिति प्रत्यक्षत एव नोपलभ्यते ? । समताविपर्ययो वा कथं न स्यादिति वाच्यमिति ? ॥ १७३२ ॥

किं च—

सामगिममो वत्ता, वयणं चत्थि जइ तो कम्मो मुष्णं ।

अह नत्थि केषु भणियं, वयणाभावे सुयं केषु ? ॥ १७३३ ॥
सामग्री उरःशिरःकण्ठौष्ठनालुजिह्वाऽऽदिसमुदायाऽऽत्मिका तन्मयः सामग्र्यात्मको वक्त्रा, तद्वचनं चास्ति न वा ? । यद्यस्ति, तर्हि कुतो जगच्छून्यत्वं, तद्वक्तृत्वचनसम्बन्धेनैव व्यभिचारात् ? । अथ तद्वक्तृत्वचने न स्तस्तर्हि वक्तृत्वचनभावे केन भणितं शून्यं जगत् ? । न केनचित् । सर्वशून्यत्वं च प्रतिपाद्यस्याप्यभावात् केन तत् शून्यवचः श्रुतमिति ? ॥ १७३३ ॥

अथ परमिप्रावमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

जेषां चेव न वत्ता, वयणं वा तो न संति वयणिजा ।

भावा तो सुष्णमिदं, वयणमिदं सव्वमलियं वा ॥ १७३४ ॥

जइ सव्वं नाभावो, अहालियं न प्पमाणमेयं ति ।

अश्रुवगयं ति व मई, नाभावे जुत्तमेयं ति ॥ १७३५ ॥

येनैव न वक्त्रा, नापि च वचनं, ततस्तेनैव न सन्ति वचनीया भावा इत्यतः शून्यमिदं जगदिति । अतोऽप्यते—यदेतद्वक्तृत्वचनवचनीयानां भावानामभावप्रतिपादकं वचनं तत्सत्यमलीकं वा ? । यदि सत्यं, तर्ह्यस्यैव सत्यवचनस्य संज्ञावात्ताभावः सर्वभाषानाम् । अयालीकमिदं वचनं, तर्ह्यप्रमाणमेतत् अतो नातः शून्यतासिद्धिः । अथ यथा तथा वाऽभ्युपगतमस्माभिः शून्यताप्रतिपादकं वचनम् अतोऽस्मद्वचनप्रामाण्यात् शून्यतासिद्धिरिति तत्र मतिः नैवं यतः "सत्यम् अलीकं वा त्वयेदमभ्युपगतम् ?" इत्यादि पुनस्तद्देशाऽऽवर्त्तते किं च—अभ्युपगन्ताऽभ्युपगमोऽभ्युपगमनीयं संस्थेतरत्रयस्य सद्भावेऽभ्युपगमोऽप्येव भवतो युज्यते, न च सर्वभाषानामभावे एतत्त्रयं युक्तमिति ॥ १७३४ ॥ १७३५ ॥

अपि च—

मिकपासु किं न तेल्लं, सामग्रीमो तिलेसु वि किमत्थि ? ।

किं व न सव्वं सिज्झइ, सामग्रीमो खपुप्फाणं ॥ १७३६ ॥

सर्वभाषानामसर्वे सर्वोऽपि प्रतिनियतो लोकव्यवहारः समुच्छिद्यते । तथाहि—भाषाभावस्य सर्वत्राविशिष्टत्वात्किमिति सिकताकणसामग्रीतत्वेन न भवति । तिलाऽऽदिसामग्र्यां वा तत्किमस्ति ? । किं वा अपुष्पसामग्रीतः सर्वमपि कार्यजातं न सिध्यति ? । न चैवं, तस्मात्प्रतिनियतकार्यकारणभावदर्शनाभावाच्च सामग्रीतः किमप्युत्पद्यते, किं तु यथास्वभावसामग्रीतः, तथा च सति न शून्यं जगदिति ॥ १७३६ ॥

किं च—

सव्वं सामगिमयं, नेगंतोऽयं जम्मोऽणुरपएसो ।

अह सो वि सप्पएसो, जत्थावत्था स परमाणु ॥ १७३७ ॥

सर्वं सामग्रीमयं सामग्रीजन्यं वस्त्वित्ययमपि नैकास्तः, यतो द्रवणुकाऽऽदयः स्कन्धाः सप्रदेशत्वाद्द्रव्यादिपरमाणुजन्यत्वाद्भवन्तु सामग्रीजन्याः परमाणुः पुनरप्रदेश इति न केनचिज्जग्यते, इति कथमसौ सामग्रीजन्यः स्यात् ? । अस्ति चासौ, कार्यलिङ्गगम्यत्वात् । उक्तं च—'मूर्तेरणुरप्रदेशः, कारणमन्य-

भवेत्तथा नित्यः॥ एकरसवर्णमन्त्रो, द्विरुपशः कार्यलिङ्गम्॥१॥
अथायमपि सप्रदेशः, तन्नैतत्प्रदेशोऽणुरभिधीयति, तस्यापि
सप्रदेशत्वे तत्प्रदेशोऽणुरित्येवं तावदावद्यत्र कश्चिन्नः प्रदेश-
तया भवद्बुद्धेरवस्थानं भविष्यति, स एव परमाणुः, तेनापि
च सामग्रीजन्यत्वस्य व्यभिचार इति ॥ १७३७ ॥

न सन्त्येव ते परमाणवः, सामग्रीजन्य-
त्वाभावादित्याशङ्क्याऽऽह—

दीप्तं सामग्रीमयं, न बाणवो संति नणु विरुद्धमिदं ।
किं बाणगुणभावे, निष्कसमिधं स्वपुष्केहि ? ॥ १७३८ ॥
“सामग्रीमयं सर्वं दृश्यते” इति भवतैव प्रागुक्तम् । ‘अणवश्च
न सन्ति’ इत्युक्ता रूपे, ननु विरुद्धमिदं, यथा सर्वमप्यनृतं
वचनमिति श्रुतः स्ववचनविरोधः, तथाऽत्रापीत्यर्थः । यदेव
हि सामग्रीमयं किमपि दृश्यते भवता, तदेवाणुसङ्घाताऽऽत्मक-
म्, अतः स्ववचनेनैव प्रतिपादितत्वात्कथमणवो न सन्तीति
भावः किं च अणुनामभाव इदं सर्वमपि घटाऽऽदिकार्यजातं
किं स्वपुष्पेभिर्पक्वं, परमाणुभावे तज्जनकमृत्पिण्डाऽऽदिसाम-
ग्र्यभावात्, इति भावः । तस्माद्यस्मात्सामग्रीमयं दृश्यत इति
प्रतिपक्षते भवता, तद्वदेव परमाणव इति ॥ १७३८ ॥

यदुक्तम्—“परभागादरिसण्णो, सञ्चाराभागसुद्धमयाञ्चो-
य” इत्यादि । तत्र प्रतिविधानमाह—

देसस्साराभागो, वेप्पइ न य सो ति नणु विरुद्धमिधं ।
सञ्चाभावेऽपि न सो, वेप्पइ किं खरविसाणस्स ? ॥ १७३९ ॥
यदुक्तम्—दृश्यस्यापि वस्तुनः परभागस्तावन्न दृश्यते, आ-
राज्ञागस्तु गृह्यते, परं सोऽप्यन्यान्यपरभागकल्पनया प्रागु-
क्तयुक्तिर्नास्तीति । ननु विरुद्धमिदं—गृह्यते असौ, न च
समस्तीति । सर्वाभावाद्भावास्तसौ गृह्यत इति चेत् । तदयु-
क्तम् । यतः—सर्वाभावे तुल्येऽपि किमिति खरविषाणस्य सं-
वन्धी आराज्ञागो न गृह्यते ? । समता विपर्ययो वा कथं न
भवतीति ॥ १७३९ ॥

किं च—

परभागादरिसण्णो, नाराभागो वि किमणुमाखं ति ।
आराभागग्रहणे, किं व न परभागसंसिद्धि ? ॥ १७४० ॥
“परभागमात्रादर्शनादाराज्ञागोऽपि नास्ति” इत्यत्र किमनुमा-
नं भवत ? एतदुक्तं भवति—यत्प्रत्यक्षेण सकललोकप्रसिद्धं तद-
ग्रेयमित्येव कथमनुमानेन बाध्यते ? आराज्ञागस्य हि आपे-
क्षिकत्वात् तदन्यथाऽनुपपत्तेः परभागानुमानं तावदप्यापियु-
ज्यते । यस्तु परभागादर्शनमात्रेणैव तन्निर्णयः, सोऽसंबद्ध एव,
सत्त्वपि देशाऽऽदिविप्रकृष्टेषु मेरुपिशाखाऽऽदिष्वदर्शनसंभ-
वात् । तस्मात् परभागादर्शनमात्रेण आराज्ञागोऽप्यहोतव्यः किञ्च
आराज्ञागग्रहणे परभागानुमानं युज्येतापीति भाष्यकारो-
ऽप्याह—(आराभागेत्यादि) आराज्ञागग्रहणे कथं न परमा-
गसंसिद्धिरिति ? अपि तु तत्संसिद्धिरेव । तथाहि—दृश्यस्य
वस्तुनाऽपरभागोऽस्ति, तत्संबन्धिभूतस्याऽऽराज्ञागस्य ग्रह-
णात्, इह यत्संबन्धिभूतो भागो गृह्यते तत्समस्ति, यथा न-
भसः पूर्वभागे ग्रहीते तत्संबन्ध्यपरभागः, गृह्यते च घटाऽऽ-
देराऽऽराज्ञागोऽतस्तत्संबन्धिभूतः परभागोऽप्यस्ति । यद्युक्तम्
“आराज्ञागस्याप्यन्य आराज्ञागः कल्पनीयः, तस्याप्यन्य इ-

त्यादि तावत् यावत्सर्वाऽऽरातीयभागः ।” इति । अत्रापि
परभागस्यासत्त्वे सर्वाऽऽरातीयभागपरिकल्पनमनुपपन्नमेव-
स्यात् । तस्मादस्ति परभाग इति ॥ १७४० ॥

अपि च—

सञ्चाभावे वि कम्मो, आरापरमज्झभागनाशत्तं ।
अहं परमई भणइ, सपरमइविसेसणं कत्तो ? ॥ १७४१ ॥
आरापरमज्झभागा, पण्डिबळा जइ न सुसया नाम ।
अप्पदिवण्णेषु वि का, विगप्पणा खरविसाणस्स ? ॥ १७४२ ॥
सञ्चाभावे वाऽऽराभागो, किं दीसए न परभागो ।
सञ्चागइयं व न किं, किं वा न विवज्जमो हाइ ? ॥ १७४३ ॥
तिस्रोऽपि प्रतीतार्था एवेति ॥ १७४१ ॥ १७४२ ॥ १७४३ ॥
किं च यदि परभागादर्शनाज्ञावानाम् सत्त्वं प्रतिपाद्यते, तर्हि
स्फटिकाऽऽदीनां तत्र स्यादिति दर्शयन्माह—

परभागदरिसणं वा, फलिहाईणं ति ते ध्रुवं संति ।
जइवा ते वि न संता, परभागादरिसणमहेऊ ॥ १७४४ ॥
सञ्चादरिसण्णो चिय, न भणइ कीस भणइ तन्नाम ।
पुब्बवज्जवगयहाणी, पच्चवस्सविरोइमो चेव ॥ १७४५ ॥
ननु येषां स्फटिकाश्च पटलाऽऽदीनां भावानां परभागादर्शन-
मस्ति ते तावद् ध्रुवं सन्त्येवेति ‘परभागादर्शनात्’ इत्यनेन हे-
तुना सर्वभावानामसत्त्वं न सिद्ध्यति । अथ स्फटिकाऽऽद्यो-
ऽपि न सन्ति तर्हि ‘परभागादर्शनात्’ इत्ययमहेतुः,
त्वदभिप्रेतस्य सर्वभावासत्त्वस्यासाधकत्वाद् । अतोऽ-
व्यापकममुं हेतुं परित्यज्य ‘सर्वादर्शनात् सन्ति भावाः’
इत्ययमव व्यापको हेतुः कस्माच्च भ्रमयते ? (भणइ तन्नाम-
ति) अत्र पर उत्तरं भणति । किमित्याह—तन्नामास्तु सर्वा-
दर्शनादित्ययं हेतुस्तर्हि भवत्वित्यर्थः, यथा तथा शून्यतैवा-
स्माभिः साधयिष्या, सा च सर्वादर्शनादित्यनेनापि हेतुना
सिद्ध्यतु, किमेनेनाऽऽग्रहेणाऽऽस्माकम्, इति भावः । अथ सू-
रिराह—(पुब्बेत्यादि) नन्विदानीं सर्वादर्शनादिति ब्रुवन्तो भवतः
“परभागादरिसण्णो” इति पूर्वाभ्युपगतस्य हानिः प्राप्नोति ।
किं च—ग्रामनगरसरित्समुद्रघटपटाऽऽदीनां प्रत्यक्षेणैव दर्श-
नात् सर्वादर्शनलक्षणस्य हेताः प्रत्यक्षविरोधः । ततः प्रत्यक्ष-
विरोधतश्च सर्वादर्शनादित्येतदयुक्तमिति । अत्र कश्चिदाह—ननु
सपक्षस्य सर्वस्याव्यापकोऽपि विपक्षसर्वथा निवृत्तो हेतुरि-
ध्यत एव, यथा “अनित्यः शब्दः, प्रयत्नानन्तरीयकत्वम् ।” इति
न ह्यनित्योऽर्थः सर्वोऽपि प्रयत्नानन्तरीयकः विद्युद्बलकुसुमा-
ऽऽदिभिर्व्यभिचारात् तद्वदिहापि यद्यपि सर्वेष्वपि भावेषु पर-
भागादर्शनं नास्ति, यथाऽपि बहुषु तावदस्ति, अतस्तेषु शून्य-
तां साधयन्नसौ सम्यग् हेतुर्भविष्यति । तदयुक्तम् । यतस्तत्र
‘यदमित्यं न भवति तत्प्रयत्नानन्तरीयकमपि न भवति’ यथा
“आकाशम् ।” इत्येवं व्यतिरेकः सिद्ध्यति । इह तु यत्र शून्यता
नास्ति, किं तर्हि ? वस्तुनः सत्त्वं, परभागादर्शनमपि तत्र नास्ति,
किं तु परभागदर्शनं यथा क ? इति भवतः सर्वासङ्गादिनां व्य-
तिरेकः कश्चिदपि न सिद्ध्यति अतोऽहेतुरेवायमिति ॥ १७४४ ॥
॥ १७४५ ॥

अत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्माह—

नित्यं परमज्झभागा, अप्पवस्सत्तमो मई होजा ।

नणु अक्खत्थावली, अप्पक्खत्तहाणी वा ॥ १७४६ ॥
अथ स्यान्मतिः—परमध्यभागौ न स्तः, अप्रत्यक्षत्वात्, स्वर-
त्रिषाणवत् । तदस्यैव तदपेक्षया निर्दिश्यमान आराद्धागो-
ऽपि नास्त्यतः सर्वशून्यतेत्यभिप्रायः । तदयुक्तम् ; यतोऽक्षमक्ष-
मिन्द्रियमिन्द्रियं प्रति वर्त्तन इति प्रत्यक्षोऽर्थः, न प्रत्यक्षोऽ-
प्रत्यक्षः, तद्भाषोऽप्रत्यक्षत्वं, तस्मादप्रत्यक्षत्वादित्युच्यमाने
नन्वक्षणागमर्थस्य चाऽऽपत्तिः सत्ता प्राप्नोति, तदापत्तौ च शून्य-
ताभ्युपगमहानिः । शून्यतायां वाऽप्रत्यक्षत्वलक्षणस्य हेतोर्हानिः,
अक्षार्थानामभावे प्रत्यक्षाप्रत्यक्षव्यपदेशानुपपत्तेरिति
भावः ॥ १७४६ ॥

अपि च—अप्रत्यक्षत्वादित्यनैकान्तिको हेतुरिति दर्शयन्नाह—
अतिथि अपक्वत्वं पि हु, जह भवन्तां संसयाइविभाणं ।

अह नत्थि सुसुया का, कास व केणोवलद्धा वा ॥ १७४७ ॥

नन्वप्रत्यक्षमप्यस्ति किञ्चिद्वस्तु, यथा भवनः संशयाऽऽदि-
विज्ञानमन्येषामप्रत्यक्षमप्यस्ति, ततो यथैतत्तथा परमध्य-
भागवत्प्रत्यक्षा भविष्यति इत्यनैकान्तिको हेतुः । अथ भवत्सं-
शयाऽऽदिविज्ञानमपि नास्ति तर्हि का नाम शून्यता ? , कस्य
वाऽसौ ? , केन वीपलब्धा ? भवन एवेह तत्र किल संशयः, स-
चेन्नास्ति, तर्हि कस्याप्यस्य प्राप्तनगराऽऽदिसत्त्वे विप्रतिप-
त्तिः ? , इति भावः ॥ १७४७ ॥ विशेषः ।

(४) भवति भविष्यति भूतवांश्चेति भावः । अथवा—भवन्त्य—
स्मिन् स्वागता उत्पादविगमभौत्याऽऽख्याः परिणामवि-
शेषा इति भावः । अस्तिकायं, दश० १ अ० । वस्तुधर्मं,
विश० । ज्ञा० । भावप्रत्ययश्च यस्य गुणस्य हि भावाद्
द्रव्ये शब्दनिवेशस्तदभिधाने त्वतलाविति । सूत्र० १ भु०
१२ अ० । शुक्लाऽऽदिके वस्तुपर्याये, दर्श० १ तत्त्व ।
विश० । भाव० । अनु० । उत्त० । कर्म० । स्या० । आ० म० ।
नि० चू० । सम्म० । द्रव्यस्य विशिष्टावस्था भाव इति ।
आवा० २ भु० १ चू० ४ अ० १ उ० । भवन्ति विशिष्टहेतुभिः
स्वतो वा जीवानां तत्तद्रूपतया भवनं भावः । भवन्त्येभिरुप-
शमाऽऽदिभिः पर्यायैरिति भावः । कर्म० ४ कर्म० । प्रब० ।
तेन रूपेण भवनं भावः । अथवा—तेन तेन रूपेण भवतीति
भावः । यद्वा—भवति तेभ्यः, तेषु वा भवतीति भावः ।
यद्वा—भवन्ति तेभ्यस्तेषु वा सत्सु प्राणिनस्तेन तेन रूपेण
ति भावः । औदयिकाऽऽदिके वस्तुपरिणामविशेषे, अनु० ।
दश० । भावशब्दो बहुर्थः । कच्चिद् द्रव्यवाचकः । तद्यथा—“णा-
सम्रो भुवि भावस्म, सद्दो हवति कैवल्यो । ” भावस्य द्रव्यस्य
वस्तुन इति गम्यते । कच्चिच्छुक्लाऽऽदिष्वपि वर्त्तते ।
“जं जं जं जं भावे परिणमद्” इत्यादि । यान् यान् शुक्लाऽऽ-
दीन् भावानिति गम्यते, कच्चिदौदयिकाऽऽदिष्वपि वर्त्तते य-
था—“औदयिण उवसामिप । ” इत्याद्युक्त्वा । “छुविहो भावलो-
गो उ । ” औदयिकाऽऽद्य एव भावा लोक्यमानत्वाद्भावलोक
इति, तदेवमेकार्थवृत्तिः सन्नौदयिकाऽऽदियैव वर्त्तमान इह
गृहीत इति, भवन् भावः, भवन्त्यस्मिन्निति वा भावः । दश०
१ अ० । (भावानां पञ्चध्वम् ‘आणुपुञ्चा’ शब्दे द्वितीय-
भागे १२३ पृष्ठ गतम्)

(५) भावद्वारं व्याधिर्यासुराह—

उवममखयमीसोदय-परिणामा दु नवऽऽर इगवीमा ।

तियभेय संनिवाहय, सम्मं चरणं पढमभावे ॥ ६४ ॥

इह किल बहुभावा भवन्ति । विशिष्टहेतुभिः स्वतो वा
जीवानां तत्तद्रूपतया भवनानि भवन्त्येभिरुपशमाऽऽदिभिः
पर्यायैरिति वा भावाः । किनामानः पुनस्ते ? , इत्याह—(उ-
वसममखयमीसोदयेत्यादि) अत्र सूचकत्वात् सूत्रस्यैवं प्र-
योगः । (उवसमि स्ति) औपशमिको भावः । (खय स्ति) क्षा-
यिको भावः । (मीस स्ति) क्षायोपशमिको भावः । (उ-
दय स्ति) औदयिको भावः । (परिणाम स्ति) परिणामि-
को भावः । (६४ गाथा) (कर्म० ४ कर्म०) द्विभेद औपश-
मिको भावः, नव-भेदः क्षायिकः, अष्टादशभेदः क्षायोपश-
मिकः, एकविंशतिभेद औदयिकः, त्रिभेदः परिणामिकः ।
सर्वेऽपि भावपञ्चकभेदास्त्रिपञ्चाशदिति ॥ ६६ ॥

प्ररूपितं सप्रभेदं भावपञ्चकम् । अधुना सांनिपातिकाऽऽख्य-
वृत्तभावभेदप्ररूपणायोपक्रम्यते तत्र च यद्यप्यौपशमिकाऽऽदि-
भावानां पञ्चानामिति द्विकाऽऽदिसंयोगभङ्गाः षड्विंशतिभेव-
न्ति । तद्यथा—औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकौदयिकपा-
रिणामिक इति भावपञ्चकं षड्काऽऽद्याल्लिख्यते, ततो दश-
द्विकसंयोगा अक्षसञ्चारणया लभ्यन्ते—दशैव त्रिकसंयोगाः,
पञ्च चतुष्कसंयोगाः, एकः पञ्चकसंयोग इति, तथापि षड-
च संयोगा जीवेष्वधिरुद्धाः सम्भवन्ति, शेषास्तु विंशतिः
संयोगभङ्गाः प्ररूपणामात्रभाषित्वेनासम्भविन एव, अतः स-
म्भविष्वभेदद्वारेण गत्याश्रिता यावन्तः सांनिपातिकभाव-
भेदाः सम्भवन्ति यावन्तश्च न सम्भवन्ति तदेतत्प्रकटयन्नाह—

चउ चउगईसु मीसग-परिणामुदणहिं चउ सखइएहिं ।

उवसमजुएहिं वा चउ—केवलपरिणामुदयसइएहिं ॥ ६७ ॥

चत्वारो भङ्गाश्चतसृषु गतिषु चिन्त्यमानासु भवन्ति । कैः
कृत्वन्त्याह—मिथक्परिणामिकौदयिकौदयिकैर्भावेभ्योर्बलि-
तस्वभावेः । इयमत्र भावना—गतिचतुष्टयद्वारेण चि-
न्त्यमानः क्षायोपशमिकपरिणामिकौदयिकलक्षण एकोऽप्य-
यं त्रिकसंयोगरूपः सांनिपातिको भावश्चतुर्धा भवति ।
तथाहि—क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि परिणामिकं जी-
वत्त्वाऽऽदि, औदायिकी नरकगतिः, इत्येको नरकगत्या-
भित्तित्वकसंयोगः । एवं तिर्यक्मनुष्यदेवगत्याभिलाषेन त्रयो-
भङ्गा अन्येऽपि वाक्याः । इत्येवं चतुर्विधां गतिं प्रतीत्य
त्रिकसंयोगेन चत्वारो भेदा निकृतिताः । संप्रति चतुःसंयो-
गेन चतुरो भेदानाह—(चउ सखइएहिं ति) चत्वारो भेदा
भवन्ति, कैरित्याह—सह क्षायिकेण वर्तन्ते ये क्षायोपशमिकपा-
रिणामिकौदयिकलक्षणा भावास्ते सक्षायिकास्तैः सक्षायिकैः ।
अयमर्थः—गतिचतुष्टयद्वारेण चिन्त्यमानः क्षायोपशमिकपा-
रिणामिकौदयिकक्षायिकलक्षण एकोऽप्ययं चतुष्कसंयोग-
रूपः सांनिपातिको भावश्चतुर्धा भवति । तद्यथा—क्षायो-
पशमिकानीन्द्रियाणि, परिणामिकं जीवत्त्वाऽऽदि, औदयिकी
नरकगतिः, क्षायिकं सम्यक्त्वमित्येको नरकगत्याभितः चतु-
ष्कसंयोगः । एवं तिर्यक्मनुष्यदेवगत्याभिलाषेन त्रयो भङ्गा
अन्येऽपि वाक्याः । इत्येवं चतुर्विधां गतिं प्रतीत्यैकप्रकारेण
चतुष्कसंयोगेन चत्वारो भेदा निकृतिताः ।

अधुना प्रकारान्तरेण चतुष्कसंयोग एव चतुरो भेदाना-
ह—(उवसमजुएहिं वा चउ स्ति) वाशब्दोऽथवाशब्दार्थः,
अथवा क्षायिकभावाभावे औपशमिकेन प्रदर्शितस्वरूपेण

भावेन युतैः कलितैः पूर्वोक्तैः क्षायोपशमिकपारिणामिकौद्यिकैरेव निष्पन्नस्य सानिपातिकभावस्य गतिचतुष्कं प्रतीय चत्वारश्चतुःसंख्या भेदा भवन्तीति शेषः । तथा-क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि, पारिणामिकं जीवत्वम्, औद्यिकी नरकगतिः, औपशमिकं सम्यक्त्वमित्येको नरकगत्याधितः चतुष्कसंयोगः । एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवगत्याभिलाषेन त्रयो भङ्गा अन्येऽपि वाच्याः । तदेवमभिहिता गतिचतुष्टयमाश्रित्यैकेन त्रिकसंयोगेन द्वाभ्यां चतुष्कसंयोगाभ्यां द्वादश विकल्पाः । संप्रति शुद्धसंयोगत्रयस्वरूपं शेषं भेदत्रयं निरूपयिषुराह—(केवलपारिणामुद्य खड्ग ए सि) केवली केवलज्ञानी पारिणामिकौद्यिकक्षायिके सानिपातिकभेदे त्रिकसंयोगरूपे वर्तते । यतस्तस्य पारिणामिकं जीवत्वाऽऽदि औद्यिकी मनुजगतिः, क्षायिकाणि ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि, तदेवमेकल्लिकसंयोगः केवलिषु संभवतीति ।

ख्यपरिणामिसिद्धा, नराण पण जोगुवसममेहीए ।

इय पत्तर संनिवाइय-भेया वीसं असंभविणो ॥ ६८ ॥

सिद्धा निर्दिष्टसकलकर्मस्थानाः क्षायिकपारिणामिकं सानिपातिकभेदे द्विकसंयोगरूपे वर्तन्ते । तथाहि—सिद्धानां क्षायिकं ज्ञानदर्शनाऽऽदि, पारिणामिकं जीवत्वमिति द्विकसंयोगो भवति । नराणां मनुष्याणां पञ्चकसंयोगः सानिपातिकभेदे उपशमश्रेण्यामेव प्राप्यते, यतो यः क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्मनुष्य उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते तस्यौपशमिकं चारित्र्यं, क्षायिकं सम्यक्त्वं, क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि, औद्यिकी मनुजगतिः, पारिणामिकं जीवत्वं, भव्यत्वं चेति । इत्यमुना दर्शितप्रकारेण गत्यादिषु संयोगपट्टचिन्तनलक्षणेष्वपरस्परविरोधाभावेन संभविनः पञ्चदश सानिपातिकभेदाः चद्भावविकल्पाः प्ररूपिता इति शेषः । (वीसं असंभविणो सि) विशतिसंख्याः संयोगाः असंभविनः प्ररूपणामात्रभावित्वेन न जीवेषु तेषां संभवोऽस्तीति । ननु षड्विंशतिभेदाः प्राक् प्रदर्शिताः, इह तु पञ्चदशानां विशतश्च मीलने पञ्चविंशत्संख्या भेदाः प्राप्नुवन्तीति कथं न विरोधः ? । अत्रोच्यते—ननु विस्मरणशीली देवानां प्रियो यतोऽनन्तरमेवादिनं गत्यादिद्वारणैव ते विन्यमानाः पञ्चदश भवन्ति, मौला वृष्यादिसंयोगास्तु षड्व तथा षोडश द्विकसंयोगः द्वौ त्रिकसंयोगौ, द्वौ चतुष्कसंयोगौ एकः पञ्चकसंयोग इति षष्ठां विशत्या मीलने षड्विंशतिसंख्येवापजायत इति नात्र कश्चन विरोध इति ॥ ६८ ॥ अभिहिताः सप्रभेदा जीवानामौपशमिकाऽऽद्या भावाः ।

(६) साम्प्रतमंतानेष कर्मविषये चिन्तयन्नाह—

मोहे व समो मीसो, चउघाइसु अट्टकम्मसु य सेसा ।

धम्माइपरिणामिय-भावे खंधा उदइए वि ॥ ६९ ॥

मोहे एव षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदाद् यथा वृक्षे शाखा वृक्षस्य शाखा, मोहनीयस्यैव कर्मणः शम उपशमोऽनुदयावस्था भस्मच्छाग्नेरिव न तु समस्तानां कर्मणां (मीसो चउघाइसु सि) मिश्रः क्षायोपसमस्तत्र क्षय उदयावस्थस्यात्यन्ताभावस्तेन सहोपशमोऽनुदयावस्था द्रवविध्यातषड्विंशत् क्षायोपशमः, चतुर्षु चतुःसंख्यं घातिषु ज्ञानाऽऽदिगुणव्यक्तकेषु कर्मस्वित्युत्तराक्रमत्रापि संबन्धनीयम् । ततः ज्ञान-
३७६

नाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणमोहनीयान्तरायलक्षणानां घातिकर्मणामेव क्षायोपशमो भवति, न त्वाघातिकर्मणामिति । अष्टकर्मसु ज्ञानाऽऽवरणऽऽद्यन्तरायावसानेषु चः पुनरर्थः । अष्टसु कर्मसु पुनः शेषा औद्यिकक्षायिकपारिणामिकभावा भवन्ति । तत्रोदयो विपाकानुभवने, क्षयोऽत्यन्ताभावः, परिणामस्तेन तेन रूपेण परिणमनमित्युक्तार्थः । भावार्थस्त्वयम्—मोहनीयकर्मणः पञ्चापि भावाः प्राप्यन्ते, मोहनीयवर्जितज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणान्तरायलक्षणानां तु प्रयाणां घातिकर्मणामुदयक्षयक्षयोपशमपरिणामस्वभावाश्चत्वार एव भावा भवन्ति न पुनरुपशमः । शेषाणां वेदनीयाऽऽयुर्नामगोत्रस्वरूपाणां चतुर्णामप्यघातिकर्मणामुदयक्षयपरिणामलक्षणान्य एव भावा भवन्ति, न तु क्षयोपशमोपशमाविति । प्रतिपादिता जीवेषु तदाभितकर्मसु च पञ्चापि भावाः । अपुना तानजीवेषु विभणिषुराह—(धम्माइ इत्यादि) इह पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् धर्मेस्तिकायः, अधर्मास्तिकायः, आकाशास्तिकायः, पुद्गलास्तिकायः, कालद्रव्यं चेति परिग्रहः । (कर्म० ४ कर्म०) (धर्मास्तिकायव्याख्या 'धर्मस्तिकाय' शब्दं चतुर्थभागे १७१८ पृष्ठे गता) (अधर्मास्तिकायव्याख्या 'अधर्मस्तिकाय' शब्दं प्रथम भागे १६७ पृष्ठे गता) (आकाशास्तिकायः 'आगासस्तिकाय' शब्दे द्वितीय भागे ६८ पृष्ठे गतः) (पुद्गलास्तिकायः 'पोगालास्तिकाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११०६ पृष्ठे गतः) (कालद्रव्यम्—'कालद्रव्य' शब्दं तृतीय भागे ४६१ पृष्ठे निरूपितम्) ततो धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकायपुद्गलास्तिकायकालद्रव्याणि पारिणामिकं तेन तेन रूपेण परिणमनस्वभाव पर्यायविशेषे वर्तन्ते इति शेषः । तथाहि—धर्माधर्माऽऽकाशास्तिकायानामनादिकालादारभ्य जीवानां पुद्गलानां च गतिस्थित्यपट्टभावकाशदानपरिणामेन परिणतत्वादनदिपारिणामिकभाववर्तित्वं, कालरूपसमयस्याप्यपरापरसमयोत्पत्ति तयाऽवलिकाऽऽदिपरिणामपरिणतत्वादनदिपारिणामिकभाववर्तित्वमेव, उपर्युक्ताऽऽदिस्कन्धानां सादिकालासेन तेन स्वभावेन परिणामात् सादिपारिणामिकत्वमेवोनादस्कन्धानां त्वनादिकालासेन तेन रूपेण परिणामादनादिपारिणामिकभाववर्तित्वं चेति । आह—किं सर्वेऽप्यजीवाः पारिणामिक एव भावं वर्तन्ते, आहोस्वित् केचिदन्यस्मिन्नपीत्याह—(खंधा उदये वि सि) स्कन्धा अनन्तपरमाण्वात्मका न तु केवलाणवः, तेषां जीवनाग्रहणात् । औद्यिकेऽप्यौद्यिकभावेऽपि न केवलं पारिणामिक इत्यपिशब्दार्थः । तथाहि—शरीरादिनामोदयजनित औदारिकाऽऽदिशरीरनयौदारिकाऽऽदीनां स्कन्धानामवोदय इति भावः । उदय एवौद्यिक इति व्युत्पत्तिपक्षे तु कर्मस्कन्धलक्षणेष्वजीवेष्वौद्यिकभावा भवतीति भावः । तथाहि—क्रोधाऽऽद्युदये जीवस्य कर्मस्कन्धानामुदयस्तेषामवोद्यिकत्वमिति । नन्वेवं कर्मस्कन्धाऽऽश्रिता औपशमिकाऽऽश्रयाऽपि भावा अजीवानां संभवस्यतः तेषामपि भणनं प्राप्नोति सत्यं तेषामविवक्षितत्वात्, अत एव केचिदजीवानां पारिणामिक एव भावोऽभ्युपगम्यत इति ॥ व्याख्याता अजीवाऽऽश्रिता अपि भावाः । कर्म० ४ कर्म० । प्रव० ।

(७) द्विविधभावमाह—

दुविहो य होइ भावो, लोइय लोउत्तरो समामेणं ।

एक्केको वि य दुविहां, पसत्थओ अप्पसत्थो य । ७६४ ।

द्विविधो भवति भावः-लौकिको लोकोत्तरश्चेति । समासतः पुनः एकैको द्विविधः-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । लौकिकः प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, एवं लोकोत्तरोऽपि । तत्रादाहरणमुच्यते-“एगमि सन्निवेसे द्वा भाउया बाणिया, ते य परोप्परं विरिक्का । तथ एगो गामे गंतूण करिसणं करेइ, अज्जां वि तहेव । तथ एकस्स सुमहिला, अज्जस्स य दुम्महिला । या सा दुम्महिला सा गोसे उट्टिया मुहोदगइंतपक्खाल्लअद्वागफलिहमार्हं मंडंती अत्थइ, कम्मरगार्हणं य किञ्चि वि जोगक्खेमं वहति, कल्लेउयं च करेइ । अज्जस्स य आ सा सुमहिला कम्मरगार्हणं जोगक्खेमं वहइ, अप्पणो य सकज्जं मंडणादि करेइ । तथ आ सा अप्पणो वेव मंडणे लग्गा अत्थइ, तीए अजिरे यं कालेणं घरं परिकल्लीणं, इयरीए घरं अणुधक्केणं समिद्धं जाय । एवं च जो साहु वज्जहेउं कवहेउं वा आहारं आहारेइ, य वि आयरिए णवि बालबुद्धगिलाणदुम्बलं पडियग्गति, अप्पणो य गहाय पज्जत्तं णियत्तति, एवं सो अप्पपोसमो, जहा सा चुक्का हिरण्णार्हणं, एवं सो वि मिज्जरालाभो तस्स चुक्किहिति, पसत्थो इमो-जो णो वज्जहेउं कवहेउं वा आहारं आहारेइ, बालादीणं दाउं पच्छा आहारेइ, सो णाणदंसणवरित्ताणं आभागी भवति । एवं पसत्थेण भावेण आहारेयवो सो पिडे ।”

(८) इदानीमेवमेवार्थं गाथाभिरुपसंहरन्नाह-

सज्जिक्कलगा दो बणिया, गामं गंतूण करिसणाऽऽरंभो ।
एगस्स देहमंडण-वाउसिआ भारिया अलसा ॥ ४६५ ॥
मुहोदवण दंतवणं, अद्वागार्हणं कल्ल आवासं ।
पुम्बयइकरमप्पण, उकोसयरं च मज्झएइ ॥ ४६६ ॥
तथकट्टहारगाणं, न देइ न य दासपेसवग्गस्स ।
न य पेसणे निउंजइ, पलाणि हिय हाणि गेहस्स ॥ ४६७ ॥
विइयस्स पेसवग्गं, वावारे अज्जपेसणे कम्मे ।
काले देइऽऽहारं, सयं च उवजीवई इड्ढा ॥ ४६८ ॥

सुगमाः, नवरं 'वाउसिआ' 'विहसणसीला' ॥ ४६५ ॥ सु-
त्तप्राशनं करोति, तथा (कल्लं सि) कल्पपूपकम् भाव-
श्यकं पूर्वागदे करोत्यात्मना चोत्कृष्टतरं च घृतपूर्णाऽऽदि म-
ध्याह्ने मलयत्येकाकिनी ॥ ४६६ ॥ तृणकाष्ठद्वारकाणां न कि-
ञ्चिद्वाति दासवर्गस्य तथा प्रेष्यो यः कश्चित्प्रेष्यते तद्व-
र्गस्य च न किञ्चिद्वाति, न च प्रेष्ये कार्यं नियुक्ते क-
र्मकरान्, ततश्च भोजनाऽऽदिना विना (पलाणा) नष्टाः, इतं
च यत्किञ्चिद् गृहे रिक्थमासित, एवं हानिजाता गेहस्य,
तत्राऽयं लौकिकोऽप्रशस्तो भावः ॥ ४६७ ॥ इदानीं लौकि-
कप्रशस्तभावप्रतिपादनायाऽऽह-द्वितीयस्य या भार्या सा प्रे-
ष्यवर्गं व्यापारयित्वा प्रेषणाकार्यं कर्मणि च विविधं काले
च तेषामाहारं ददाति, स्वयं च काले आहारमुपजीवति । अ-
यं च लौकिकोऽप्रशस्तो भाव उक्तः ॥ ४६८ ॥

इदानीं लोकोत्तरप्रशस्तभावप्रतिपादनायाऽऽह-

वज्जवलरुवहेउं, आहारे जो उ लाभि लभंते ।
अइरेगं य उ गिएइइ, पाउगगिलाणमादीणं ॥ ४६९ ॥
वणंबलरुपंहेनुमाहारयति यज्ज लामे जीराऽऽदौ जम्भमाने
सति प्रायोग्यं ग्लानाऽऽदीनामतिरिक्तं न गृह्णाति ॥ ४६९ ॥
जह सा हिग्गपाइसु, परिहीणा दोइ दुक्खआभागी ।
एवं तिगपरिहीणो, साहु दुक्खस्स आभागी ॥ ४७० ॥

यथासा गृहस्थादिरयाऽऽदिपरिहीनासज्जाता, दुःखभागिनि
च जाता, एवं साधुराप भिकेण ज्ञानदर्शनचारिजलक्षणेन
हीनो दुःखस्य भागी भवति । उक्तो लोकोत्तरोऽप्रशस्तः ।

इदानीं लोकोत्तरप्रशस्तभावप्रदर्शनायाऽऽह-

आयरियगिलाणट्ठा, गिएइइ य महंति एव जो साहु ।
खो वज्जरुवहेउं, आहारे एस उ पसत्थो ॥ ४७१ ॥

आचार्योऽऽदीनामर्थाय गृह्णाति न ममेवं योग्यं कित्वाचार्यो-
ऽऽदेः, एवं यः साधुर्गृह्णाति, शेषं सुगमम् । उक्तो लोकोत्तरः
प्रशस्तो भावः । आ० १० । स्था० । सूत्र० । अनु० । विशेष० ।
आ० म० । (भावप्रकरणाय दृष्टान्ताऽऽदिसूत्रद्वयम् 'पु-
रिसजाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०२४ पृष्ठे गतम्) (गुण-
स्थानकेषु भावाः 'गुणद्वारा' शब्दे तृतीयभागे १२३
पृष्ठे गताः) (जीवस्थानकेषु भावाः 'जीवद्वारा' शब्दे
चतुर्थभागे १५५२ पृष्ठे गताः) भवनं भावः,
भवस्यस्मिन्निति वा भावः । कर्मविपाके, इश० १ अ० ।
परमार्थे, सूत्र० १ भु० १२ अ० । "सुहृद्वि भावमो
गणंतेणं ।" भावतः परमार्थतः । पञ्चा० ८ विव० । स्वरूपे,
आ० म० १ अ० । न० । भाव० । स्वभावे, अनु० । सत्ताया
म्, विशेष० । सूत्र० । स० । न० । पञ्चा० । अने० । आ० म० ।
सम्म० । विधौ, "भावामावमणंता, पक्खा एथमंगसि ।"
भावा विधयोऽभावा निषेधाः । म० ४१ श० १६६ उ० । वि-
ज्ञाने, सम्म० ३ काण्ड । "णाणं ति वा संवेयणं ति वा अहि
गमो सि वा वेयणि सि वा भावो सि वा एगट्ठा ।" आ० सू०
१ अ० । ज्ञानाऽऽत्मके निक्षेपभेदे च । उपयोगो भावनिक्षेप
इति वचनात् । पि० ।

"भावो विवक्षितक्रियाऽनुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः ।
सर्वैरेन्द्रियाऽऽदिब-विहेन्दनाऽऽदिक्रियाऽनुभावात् ॥ १ ॥" इति ।
अत्रायमर्थः-भवनं विवक्षितरूपेण परिणामनं भावः । अ-
थवा-भवति विवक्षितरूपेण संपद्यत इति भावः । कः पुन-
रयम् ? इत्याह-वक्तृविवक्षिता इन्दनज्वलनजीवनाऽऽदिका-
या क्रिया तस्या अनुभूतिरनुभवनं तथा युक्तो विवक्षितक्रि-
याऽनुभूतियुक्तः, सर्वैः समाख्यातः । क इवेत्याह-इन्द्राऽऽदि-
बन्धगर्भाधिपाऽऽदिवत् । आदिशब्दात् ज्वलनजीवाऽऽदिपरि-
ग्रहः । सोऽपि कथं भाव इत्याह-इन्दनाऽऽदिक्रियाऽनुभवादि-
ति, आदिशब्देन ज्वलनजीवनाऽऽदिक्रियास्वीकारः । विवक्षिते-
न्दनाऽऽदिक्रियाऽन्वितो लोके प्रसिद्धः पारमार्थिकपदार्थो
भाव उच्यते । विशेष० । अनु० । आ० म० । (द्रव्याऽऽधारत्वं
भावस्य 'अणुमात्रं' शब्दे प्रथमभागे ३४३ पृष्ठे गतम्)

भावविषयसूची-

(१) भावनिर्वचनम् ।

(२) भावानां सिद्धिप्रतिपादने सर्वशून्यताशङ्कितम् ।

(३) तत्प्रतिविधानम् ।

(४) प्रकारान्तरेण भावान्वाक्यामम् ।

(५) भावद्वारम् ।

(६) औपशमिकभावानामेव कर्मविषये विग्नमम् ।

(७) लौकिकलोकोत्तरयोरपि प्रशस्ताप्रशस्तवर्णनम् ।

(८) तत्र वणिग्द्वयदृष्टान्तः ।

भावइया-देशी । धर्मपत्त्याम्, दे० ना० ६ वर्गे १०४ वाचा ।
भावकल्प-भावकल्प-पुं० । "दंसणणावरित्ते, वज्जवज्जवणं-

अस्मिन्मिति गुणो । इतरागदोसणिम्मम-समदमणियमट्टि-
तो णिच्छं ॥१॥ इत्युक्तलक्षणे कल्पभेदे. पं० भा० । पं० सू० ।
....., भावे कल्पे अतो वोच्छं ।

दंसखाणचरित्ते, तवपवयणपंचसमितिहिं गुणो ।
इतरागदोसनिम्मम-समदमणियमट्टिओ निष्णं ॥
अणगूहियबलविरिओ, परकमति जो अहुत्त साउत्तो ।
अत्तट्टकरणजुत्तो, गुणभावणभावणिकेपो ॥

एयाओ दारगाहाओ ।

रिद्धीहिं कुल्लिगिणं, य य देववतीहिं जस्स तु भावो ।
दंसखविमले जायति, दंसखमाराहियं तंण ॥
शाणं दुवालसंगं, तं चेव य पवयणं तु संघो वा ।
महखम्मि उज्जतो पा-रतो व्व तह वच्छलो याति ॥
वरणे णिज्जुत्तो मू-लगुणेषुं सउत्तरगुणेषुं ।
य अतियारं कुणती, पच्छित्तंयं व सोहिकत्तं ॥
तववारसंगजुत्तो, समितिसहितो तिगुत्तिगुत्तो य ।
रागदोसनिहंता, णिममो णियए सरीरे चि ॥
कोहं जिणति स्वमाए, महवमादीहिं सेसकल्लुसो वि ।
दमणियमा दो वेकं इंदिय गोहंदिया होति ॥
शाणोऽऽदिएहिं अणगू-हितो तु कम्मस्स निजरट्टाए ।
उज्जमति परकमती, घट्टहिं चि य होति एगट्टा ॥
जह सुत्ते णिदिट्टो, तह कुव्वति जो तु अप्पमाएतो ।
सा तु जहुत्ताऽऽउत्तो, एवं मतिमं वियाणोआ ॥ (दारं)
अत्तट्टा मोक्खट्टा, य तु इहल्लोगाऽऽदिहेतुगं कुणति ।
करणं जोगतिणं, जयणाजुत्तो चि अववादे ॥
गुणमूलउत्तरे जा, भावणा पणुवीस णिच्चयादी य ।
मेत्तीपमोदकारुण-मज्झत्यादीहिं निकंपो ॥ (दारं)
एसो तु भावकप्पो, अहवा शाणादितो पुणो तिविहो ।
दंसखपढमं भण्णति, शाणचरित्ता तदायत्ता ॥ पं० भा०
? कल्प । नि० सू० ।

भावकम्म-भावकर्मन्-न० । अवाधामुक्कल्लय स्वोदयेनोदी-
रणकरणेन चादीर्णाः पुद्गलाः प्रदेशविपाकेभ्यो भवसेत्र
पुद्गलजीवेश्वनुभावं ददतो भावकर्मशब्देनोच्यन्ते, इत्युक्तल-
क्षणे कर्मभेदे, आवा० १ सु० २ अ० १ उ० ।

भावकाय-भावकाय-पुं० भावानां कायो भावकायः । कायभेदे,
आवा० ।

भावकायप्रतिपादनायाऽऽह-

दुग तिग चउरो पंच व, भावा बहुआ व जत्थ विज्जंति ।
सो होइ भावकाओ, जीवमजीवे विभासाओ ॥१४४९॥
द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च वा भावा औदयिकाऽऽद्यः प्रभूता
वाऽप्येऽपि यत्र सचेतनचेतने वस्तुनि विद्यन्ते स भवति
भावकायः । भावानां कायो भावकाय इति । (जीवमजीवे
विभासाओ) जीवाजीवयोर्विभाषा खल्वगमानुसारेण का-
येति गाथाऽर्थः ॥ १४४९ ॥ आवा० ५ अ० ।
भावकाल-भावकाल-पुं० । भावानामौदयिकाऽऽदीनां स्थि-
तिः कालां भावकालः । कालभेदे, विशेषे० ।

अथ भावकालमाह-

साई सपज्जवसिओ, चउभंगविभागभावणा एत्थं ।
ओदइयाईयाणं, तं जाणगु भावकालं तु ॥ २०७५ ॥
इहौदयिकौपशमिकसायिकसायोपशमिकपरिणामिकभावा-
नां या स्थितिरसौ भावकालः । अत एवाऽऽह-सादिः
सपर्यवसित इत्यादीनां वक्ष्यमाणस्वरूपाणां अतुर्णां भङ्गका-
नां याऽसौ विभागभावना क भावे को भङ्गः संभवति, को
वा न संभवति ?, इत्येवं विषयविभागेन स्थापना । केवामि-
त्याह-औदयिकाऽऽदिभावानाम् । तं अतुर्भङ्गविभागभावना-
विषयं पुनर्भावकालं जानीहीति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥ २०७५ ॥
अथ के ते औदयिकाऽऽदिभावानां प्रत्येकं चत्वारो भङ्गाः ।

का च तेषां विभागभावना ?, इत्याह भाष्यकारः-

साई संतोऽणतो, एवमणार्हिं वि एस चउभंगो ।
ओदइयाईयाणं, होइ जहाजोगमाउज्जो ॥ २०७६ ॥

सादिर्भाषः सान्तः, तथा सादिरनन्तः । एवमनादिरपि
सान्तोऽनन्तश्च वाच्य इति । एवमेते चत्वारो भङ्गा औद-
यिकाऽऽदिभावानां यथायोगं यथासंभवमायोजनीयाः ।
यो यत्र भावो नरकाऽऽदिगतिमाश्रित्य संभवति स तत्र
वाच्यः, शेषस्तु निवेद्यनीय इति ॥ २०७६ ॥

अत एवेतेषां भङ्गकानामौदयिकाऽऽदिभावेषु विभागभावा-
नां विषयविभागस्थापनां विकीर्षुताह-

जो नारगाइभावो, तह मिच्छताऽऽदओ वि भव्वाणं ।
ते चेवाभव्वाणं, ओदइओ वितियवज्जोऽयं ॥ २०७७ ॥

औदयिको भावः सादिरपर्यवसितो न कश्चित्संभवत्यत ए-
व द्वितीयभङ्गकवर्जोऽयं द्रष्टव्यः । तत्र यो नारकाऽऽदिभावो
नारकतिर्यङ्गरामरणतिलक्षणो य औदयिको भाव इत्यर्थः, स
सादिः सपर्यवसान इति द्रष्टव्यम् । नारकाऽऽदीनां प्रत्येकं
सर्वेषामपि सादिश्चासान्तत्वाच्चेति सादिरपर्यवसान इति
द्वितीयो भङ्गः शून्यः । तथा मिथ्यात्वाऽऽद्योऽपि भव्यानां
तृतीयः, इदमुक्तं भवति-मिथ्यात्वं, कषायाः वेदवयम् अज्ञा-
नासंयतत्वासिद्धत्वादि, लेख्याद्येत्येवं यः सप्तदशविध औद-
यिको भावः स भव्यानाश्रित्य अनादिसपर्यवसानः अभव्या-
नाश्रित्य पुनः स एवानादिरपर्यवसानश्चेति ॥ २०७७ ॥

औपशमिकाऽऽदीनाश्रित्याऽऽह-

सम्मत्तचरित्ताई, साई संतो य ओवसमिओऽयं ।
दायाइलद्धिपणं, चरणं पि य खाइओ भावो ॥ २०७८ ॥

सम्मत्तनाणदंसख-मिद्धताई तु साईओऽणतो ।
नागं केवलवज्जं, साई संतो खओवममो ॥ २०७९ ॥

महअखाणार्हिया, भव्वाभव्वाण तइयचरमोऽयं ।

सव्वा पोणल्लपम्मो, पढमो परिणामिओ होइ ॥ २०८० ॥

भव्वत्तं पुण तइओ, जीवाऽभट्ठाई चरमभंगो उ ।

भावाणमयं कालो, भावावत्थाणओऽणणो ॥ २०८१ ॥

सम्बन्धव्यतिरेके समाश्रित्य सादिः सपर्यवसान इति प्रथमभङ्ग
एवौपशमिको भावः संभवति, प्रथमसम्यक्त्वलाभकाले उपश-
मभेदयां औपशमिकसम्यक्त्वस्योपशमभेदयां तु चारित्र्यस्यो-
पशमिकस्य लाभात् तयोश्चावश्यं सादिसपर्यवसितत्वात् ।
ततः शेषास्तयो भङ्गा इह शून्या एव । न केवलमौपशमिकतथा,

क्षायिकोऽपि भावः क्षीणमोहभवस्थकेवलत्वावस्थायां दानताभ-
मोगोपमोर्वायलक्षिपञ्चकं, चारित्रं चाऽऽश्रित्य सादिसपर्य-
वसितत्त्वलक्षणे प्रथमभङ्गे वर्तते इति । ननु चारित्रं निश्चयाप्य-
स्तीति तदाश्रित्यापर्यवसान एवायं किमिति न भवति ? इति
चेत्, तदयुक्तम्, " भिद्ये नो चरित्री नो अचरित्री " इति
वचनादिति । क्षायिकसस्य कत्वकेवलज्ञानकेवलदर्शनसि-
द्धयानि पुनः सिद्धाऽवस्थायामपि भवन्त्यतस्तान्या-
श्रित्य क्षायिको भावः सादिरपर्यवसान इति द्विती-
येऽपि भङ्गे वर्तते । शेषौ तु द्वाविह शून्यावेव । अन्ये तु दाना-
ऽऽविराध्यपञ्चकं चारित्रं च सिद्धस्यापीच्छन्ति, तदावरणस्य
नताप्यभावात्, आवरणभावेऽपि च तदसत्त्वे क्षीणमोहा-
ऽऽदिष्वपि तदसत्त्वप्रसङ्गात्, ततस्तत्तमेन चारित्राऽऽदीनां
निश्चयवस्थायामपि सद्भावेनापर्यवसितत्वादेकस्मिन् द्वितीय
भङ्ग एव क्षायिको भावो, न शेषेषु त्रिविधः । केवलवर्जानि शे-
पाणि चत्वारि ज्ञानान्याश्रित्य क्षायोपशमिको भावः प्रथमे भङ्गे
वर्तते । सादिरनन्त इति द्वितीयभङ्गोऽपि शून्यः । मति-
भूताज्ञाने समाश्रित्य भव्यानामनादिः सान्तश्चेति तृती-
यभङ्गः । अभव्यानां तु ते एवाङ्गीकृत्यानादिरनन्त इति
चरमभ्युत्थो भङ्ग इति । सर्वोऽपि पुद्गलधर्मो द्वयणुकाऽऽ-
दिपरिणामः सादिः सान्तश्चात प्रथमः परिणामिकभावभ-
ङ्गो भवति । सादिरनन्त इतीहापि द्वितीयो भङ्गः शून्यः ।
भव्यत्वमाश्रित्य पुनरनादिः सान्त इति तृतीयो भङ्गः । " सि-
द्ये नो भव्ये नो अभव्ये " इति वचनात्सिद्धावस्थायां भव्या-
भव्यत्वनिवृत्तेः । जीवत्वमभव्यत्वं चानादिरनन्त इति चर-
मभ्युत्थो भङ्गः । तदेवं वर्णितोऽयं भावानामौदयिकाऽऽदीनां
कालः । ननु सादिसपर्यवसानाऽऽदिकमवस्थानाऽऽदिकमेवं
भावाणां, कथं पुनरयं कालः ? इत्याह-भावावस्थानतोऽनन्त्या-
ऽभिन्नः । यदेव हि जीवाजीवाऽऽदिभावानामवस्थानमयमेव
कालो नान्य इत्यनन्तद्रूपेणैमिहित एव भावकाल इति
॥ २०७८ ॥ २०७९ ॥ २०८० ॥ २०८१ ॥ त्रिशं० । आ० म० ।

भावकुशल-भावकुशल-पुं० । भाववृद्धिमति, दर्श० । भावकुशलो
बाह्यचक्षुष्या मनोभावमुपलभ्य तथा प्रवर्तते यथा अभिन-
वधर्मभङ्गावतो भावबुद्धिरुपजायते । दर्श० ३ तत्त्व । तीर्थ-
करे च । नि० चू० १ उ० ।

भावेकेउ-भावेकेतु-पुं० । अष्टाशीतितमे महाप्रदे, " दो भाव-
केऊ । " स्था० २ डा० ३ उ० । वं० प्र० । सू० प्र० ।

भावग-भावक-पुं० । भावः स्वार्थेकम् । मानसविकारे, पदार्थ-
चिन्तके च, उत्पादके, त्रि० । वाच० । पाटलाऽऽदिके गन्ध-
द्रव्ये, आ० चू० ३ अ० ।

भावगइ-भावगति-स्त्री० । भवन्ति भविष्यन्ति भूयन्तश्चेति
भावाः । अथवा-भवस्येनेषु स्वागता उत्पादविगमभ्रौव्याऽऽ-
रूपाः परिणामविशेषा इति भावा अस्तिकायास्तेषां गतिः
स्तथापरिणामवृत्तिर्भावगतिः । अस्तिकायानां गान्परि-
णामवृत्तौ, दश० १ अ० ।

भावगुण-भावगुण-पुं० । भावा औदयिकाऽऽद्यस्तेषां गुणो
भावगुणः । गुणभेदे, स च द्विविधो जीवाजीवविषयभेदात् ।
आचा० १ भू० २ अ० १ उ० । (ते च 'गुण' शब्दे तृतीयभागे
६०६ पृष्ठे दर्शिताः)

भावग-भावाग्र-न० । भाव एवाग्रं भावाग्रम् । अग्रभेदे, त-
त्त्रिविधम्-प्रधानाग्रं, भूताग्रं, उपकाराग्रञ्च । (तानि च
'अग्र' शब्दे प्रथमभागे १६४ पृष्ठे गतानि) शब्द, नि० चू० १
उ० । आचा० । भावयुतमग्रं भावाग्रम् । क्रमाग्रभेदे,
नि० चू० १ उ० ।

भावचूला-भावचूला-स्त्री० । चूलाभेदे, आचाराङ्गवृत्तिकाम-
धिकृत्य-भावचूला त्रिव्यमेव क्षायोपशमिकभाववर्तित्वात् ।
आचा० २ भू० १ चू० १ अ० १ उ० । नि० चू० ।

भावचंचल-भावचञ्चल-पुं० । भावतश्चञ्चले चञ्चलभेदे, वृ०
१ उ० । ('चंचल' शब्दे तृतीयभागे १०६१ पृष्ठे व्या-
ख्या गता)

भावजस्र-भावयज्ञ-पुं० । परमार्थयाने, पञ्चा० ८ वि० ।
प्रति० ।

इत्थं चैषोऽधिकत्यागा-त्सदारम्भः फलान्वितः ।

प्रत्यहं भाववृद्ध्याऽऽप्तै-र्भावयज्ञः प्रकीर्तितः ॥ ६ ॥

(इत्यमिति) इत्थं च यतनावस्वे च, एव प्रकृत आरम्भः,
अधिकत्यागात्फलधिकाऽऽरम्भनिवृत्तः । फलान्वितः
श्रेयःफलयुक्तः सदारम्भः, प्रत्यहं प्रतिदिवसं, भाववृ-
द्ध्या कृताकृतप्रत्युपेक्षणाऽऽदिशुभाशयानुबन्धरूपया आप्तैः
साधुभिः, भावयज्ञो भावपूजारूपः प्रकीर्तितः । तदाह-
" एतदिह भावयज्ञः । " इति । न चैवं द्रव्यस्त्ववयवपदंशा-
नुपपत्तिः, द्रव्यभावयोरन्योऽन्यसमनुवेधेऽपि द्रव्यप्राधा-
न्येन तदुपपादनादिति द्रष्टव्यम् ॥ ६ ॥ डा० १ डा० ।

भावजोगि (गु)-भावयोगिन्-पुं० । तात्त्विकगुणशालिनि,
" विशुद्धं भावयोगिषु । " डा० २१ डा० ।

भावग-भावन-न० । भू-णिच्-ल्यु । फलभेदे, भावे ल्युट् ।
चिन्ताभेदे युच् । चिन्तायाम्, अधिवासने, ध्याने, पर्यालो-
चनायाम्, वाच० । अभ्यासे, डा० २५ डा० । वैद्यकोक्तं औ-
षधसंस्कारभेदे, स्त्री० । वाच० ।

भावगज्जयण-भावनऽध्ययन-न० । बन्धदशानां सप्तमेऽ-
ध्ययने, स्था० १० डा० । पञ्चमहाव्रतभावनानां प्रतिपादके
आचाराङ्गस्य द्वितीयाध्यातृस्कन्धस्य पञ्चदशेऽध्ययने, आचा०
२ भू० ३ चू० । आच० ।

भावगय-भावनय-पुं० । नयभेदे, उक्त० १ अ० । भावनय
आह-" सम्पत्तिवैचयमानोऽत्र, भाव एवावशिष्यते । पूर्वाप-
रविचिह्नस्य, यतस्तस्यैव दर्शनम् ॥ १ ॥ " तथाहि-भावः
पर्यायः, तदात्मकमेव च द्रव्यं, तदतिरिक्तमूर्तिकं हि तत्
दृश्यमदृश्यं वा ? यदि दृश्यं, नास्ति तद्व्यतिरेकेणानुपलभ्य-
मानत्वात्, अविषाणवत्, न हि खिलतमीलितपदीकृतमुटि-
तसंघटिताऽदिविचित्रभवनवर्धिभूतमिह सूत्राऽऽदिप्रपञ्च-
पलभ्यमस्ति अदृश्यमपि नास्ति, तत्साधकप्रमाणाभावात् व-
ष्टमूनवत्, ततः प्रतिसमयमुदयव्ययाऽऽत्मकं स्वयं भवनमेव
भावाऽऽव्ययमस्ति । उक्त० १ अ० ।

भावनयः प्राऽऽह-

भावत्यंतरभूतं, किं द्रव्यं नाम भाव एवायं ।

भवनं पदस्य च त्रिव्यं, भावावर्त्ती विवर्त्ती य ॥ ६६ ॥

भावेभ्यः पर्यायेभ्योऽर्थास्तरभूतं भिन्नं किं नाम द्रव्यम् ? ये-
नोच्यते- ' द्रव्यपरिणाममित्येवमिति ' ? । ननु भाव एवाऽयं
यदिदं दृश्यते त्रिभुवनेऽपि वस्तुनिकुरम्भमिति । यदि हि
किञ्चिन्नादिकालीनमवस्थितं सत् वस्तु वस्त्वन्तराऽऽरम्भे
व्यप्रियेत , तदा न्याय्या स्यादियं कल्पना , यावता प्रतिक्षणं
भवनमेवाऽनुभूयते । किमुक्तं भवति ? , इत्याह- भावस्यैकस्य
पर्यायस्याऽऽपत्तिरुत्तिः , अपरस्य तु विपत्तिर्विनाशः । " न
निहाणगया भग्ना , पुञ्जो नत्थि अणुगण । निष्पुया नेय चिट्ठं-
ति , आरगो सरसवोधमा " ॥ १ ॥ इति वचनात् पूर्वस्य क्षणस्य
निवृत्तिः , अपरस्य तूत्पत्तिरित्यर्थः ॥ इति गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥

आह- ननु ये भावस्याऽऽपत्ति-विपत्ती प्रोच्यते, ते तावदे-
त्वन्तरमपेक्ष्य भवतः , यच्च हेत्वन्तरमपेक्षते तदेवाऽवस्थितं
कारणं , तदेव द्रव्यम् , अतो ' भावस्यन्तरभूतं किं द्रव्यम् '
इत्यादिनाऽऽयुक्तमेव द्रव्यमपाकियते ; इत्याशङ्क्याऽऽह-

न य भावो भावन्तर-मवेकत्वे किंतु हेतुनिरवेकत्वं ।

उत्पज्जइ तयणंतर-मवेइ तमहेउअं चेव ॥ ७० ॥

न च भावो घटाऽऽदिरूपयमानो भावात्तरं मृत्पिण्डाऽऽदि-
कमपेक्षते, किन्तु निरपेक्ष एवाऽपेक्षते । अपेक्षा हि विद्यमान-
स्यैव भवति । न च मृत्पिण्डाऽऽदिकारणकाले घटाऽऽदि का-
र्यमस्ति , अविद्यमानस्य चाऽऽपेक्षाया स्वरविषाणस्याऽपि त-
था-भावप्रसङ्गात् । यदि चोत्पत्तिकृणात् प्रागपि घटाऽऽदिर-
स्ति, तर्हि किं मृत्पिण्डाऽपेक्षया ? , तस्य स्वत एव विद्यमान-
त्वात् । अथोत्पन्नः सन् घटाऽऽदिः पश्चाद् मृत्पिण्डाऽऽदिकम-
पेक्षते । इन्त ! तदिदं मुष्टिगतशिरसो दिनशुद्धिपर्यालोचनम्,
यदि हि स्वत एव कथमपि निष्पन्ना घटाऽऽदिः, किं तस्य पश्चाद्
मृत्पिण्डाऽऽपेक्षया ? । अथोत्पद्यमानतः स्थस्थायामसौ तम-
पेक्षते; केयं नामोत्पद्यमानता ? ; न तावदनिष्पन्नावयवता ,
अयमनिष्पन्नस्य स्वरविषाणस्येवाऽपेक्षाऽप्योगात् । नापि
निष्पन्नावयवता, स्वयं निष्पन्नस्य परापेक्षावैयर्थ्यात् । नाप्यर्ज-
निष्पन्नाऽऽवयवता, वस्तुनः सांशताप्रसङ्गात् । नत्र चाऽवयव-
कल्पनाऽऽदावनेकदोषोपनिपातसम्भवात् । किञ्च-सांश-
तायामपि किमनिष्पन्नोऽशः कारणमपेक्षते, निष्पन्ना वा, उभयं
वा ? , न तावदाद्यपक्षद्वयम्, निष्पन्नाऽनिष्पन्नयोरपेक्षायाः प्रति-
विद्धत्वात् । उभयपक्षोऽपि न भयान्, उभयपक्षोऽप्यपेक्षप्रसङ्गात् ।
तस्माद् मृत्पिण्डाऽऽद्युत्तरकालं भवनमेव घटाऽऽदेस्तदपेक्षा,
मृत्पिण्डाऽऽदेरपि कार्यत्वाभिमतत्वाद् घटाऽऽदेः प्राग्भावि-
त्वमेव कारणत्वम्, न पुनर्घटाऽऽदिजन्मनि व्याप्रियमाणत्वम् ।
व्यापारो हि तद्वतो भिन्नः, अभिन्नो वा ? । यदि भिन्नः, तर्हि
तस्य निर्व्यापारताप्रसङ्गः । अथाऽभिन्नः, तर्हि व्यापारा-
भावः । कारणव्यापारजन्यं जन्माऽपि जन्मवतो भिन्नम् ,
अभिन्नं वा ? । भेदे जन्मवतोऽजन्मप्रसङ्गः । अभेदे तु ज-
न्माभावः । तस्मात् पूर्वोत्तरकालभावितावयवमेवाऽयं
कार्यकारणभावो वस्तुनां लोके प्रसिद्धः, न अन्यजन-
कभावेन । यदपि मृत्पिण्डघटाऽऽदीनां पूर्वोत्तरकालभावि-
त्वम्, तदप्यनादिकालात् तथाप्रवृत्तक्षणपरम्पराऽऽकृष्टम्,
न पुनः कस्यचित् केनचित् निर्वातितम्, इति न कस्यचि-
त् भावस्य कस्यापि सम्बन्धित्यपेक्षा । ततो हेत्वन्तरनिर-
पेक्ष एव सर्वो भावः समुत्पद्यत इति स्थितम् । विनश्यति
तर्हि कथम् ? , इत्याह- ' तयणंतरमित्यादि । ' तद्वन्तरमु-
त्पत्तिसमन्तरमेवाऽपेक्षति विनश्यति भावः । तदपि च वि-

नशनमहेतुकमेव । मुद्रोरुपनिपाताऽऽदिसव्यपेक्षा एव घटा-
ऽऽदयो विनाशमाविशन्तो दृश्यन्ते, न निर्हेतुकाः, इति चेद् ।
नैवम्, विनाशहेतोरयोगात् । तथाहि-मुद्राऽऽदिना विनाश-
काले किं घटाऽऽदिरिव क्रियते, आहोस्वित् कपालाऽऽदयः,
उत तुच्छरूपोऽभावः ? इति चयी गतिः । तन्न न तावद् घटा-
ऽऽदिः, तस्य स्वहेतुभूतकुलालाऽऽदिसामग्रीत एवाऽपत्तेः ।
नापि कपालाऽऽदयः, तत्करणे घटाऽऽदेस्तदवस्थत्वप्रसङ्गात्,
न ह्यन्यस्य करणेऽन्यस्य निवृत्तिसंयुक्तिमती, एकनिवृत्तौ
शेषभुवनत्रयस्याऽपि निवृत्तिप्रसङ्गात्, नापि तुच्छरूपोऽभावः
स्वरशून्यस्यैव नीरूपस्य तस्य कर्तुमशक्यत्वात्, करणे वा
घटाऽऽदेस्तदवस्थताप्रसङ्गात् अन्यकरणेऽन्यनिवृत्त्यसम्भवा-
त् । घटाऽऽदिसम्बन्धेनाऽभावो विहितस्तेन घटाऽऽदेर्निवृ-
त्तिः, इति चेत् । न, सम्बन्धस्यैवाऽनुपपत्तेः, तथाहि-किं पूर्वं
घटः पश्चाद्भावः, पश्चाद् वा घटः पूर्वमभावः, समकालं वा
घटाभावौ ? , इति विकल्पत्रयम् । तत्राऽऽद्यविकल्पद्वयपक्षे
सम्बन्धानुपपत्तिरिच्छ, सम्बन्धस्य द्विष्टत्वेन भिन्नकालयोस्तद्-
सम्भवात्, अन्यथा भविष्यच्छब्दवक्रवर्त्यादीनामतीतैः सग-
राऽऽदिभिरपि सम्बन्धप्राप्तः । तृतीयविकल्पपक्षेऽपि घटाऽऽ-
भावयोर्यद्विज्ञानमात्रमपि सहाविस्थितिरभ्युपगम्यते, तर्ह्यसं-
सारमप्यसौ स्यात्, विशेषाभावात् ; तथा च सति स एव
घटाऽऽदेस्तादवस्थप्रसङ्गः । घटाऽऽद्युपमर्देनाऽभावो जाय-
ते, अतो घटाऽऽदिनिवृत्तिः, इति चेत् । ननु काऽयमुपमर्दो-
नाम ? न तावद् घटाऽऽदिः, तस्य स्वहेतुन एवाऽपत्तेः । नापि
कपालाऽऽदयः, तद्भावे घटाऽऽदेस्तादवस्थप्रसङ्गात् । नापि
तुच्छरूपोऽभावः, एवं हि सति घटाऽऽद्यभावेन घटाऽऽद्य-
भावो जायत इत्युक्तं स्यात्, न चैतदुच्यमानं हास्यं न जन-
यति, आत्मनैवाऽऽत्मभवनानुपपत्तेः । तस्माद् मुद्राऽऽदिस-
दकारिकारणवैसदृश्यात् विसदृशः कपालाऽऽदिकृण उत्प-
द्यते घटाऽऽदिवस्तु क्षणिकत्वेन निर्हेतुकः स्वरसत एव निवर्तते,
इत्येतावन्मात्रमेव शोभनम् । अतो हेतुव्यापारानिरपेक्षा एव-
समुत्पन्ना भावाः क्षणिकत्वेन स्वरसत एव विनश्यन्ति,
न हेतुव्यापारात्, इति स्थितम् । तस्माज्जन्मविनाशयोरने-
किञ्चित् केनचिदपेक्षते, अपेक्षणीयाभावाच्च न किञ्चित् क-
स्यचित् कारणम् । तथा च सति न किञ्चित् द्रव्यम्, किन्तु
पूर्वापरीभूताऽपरापरक्षणरूपाः पर्याया एव सन्त इति । अत्र
बहु वक्ष्यम्, तनु नोच्यते, प्रथमगहनताभयात्, सुगतशा-
स्त्रेषु विस्तरेणोक्तत्वाच्च इति गाथाऽर्थः ॥ ७० ॥

यदपि द्रव्यवादिना ' पिण्डो कारणमिदं, पयं च परिणाम-
भो ' इत्याद्युक्तम्, तत्राऽस्माभिरप्येतद् वक्तुं शक्यत एवेति
किम् ? , इत्याह-

पिण्डो कजं पइसम-यभावाउ जइ दहिं तहा सव्वं ।

कजाभावाउ नत्थि, कारणं स्वरविषाणं व ॥ ७१ ॥

मृदादिपिण्डः कार्यमेव, न तु कारणम् । कुतः ? , इत्या-
ह-प्रतिसमयमपरापरक्षणरूपेण भावात्, दृष्ट्यादिविवेचि ।
प्रतिसमयमपरापरक्षणभवनमसिद्धमिति चेत् । न, वस्तु-
नां पुराणाऽऽदिभावाभ्यधाऽनुपपत्तेः । उक्तं च-

" प्रतिसमयं यदि न भवे-दपरापररूपतंह वस्तूनाम् ।

न स्यात् पुराणभावा, न युवत्वं नापि वृद्धत्वम् ॥ १ ॥

जन्मानन्तरसमये, न स्यात् यद्यपररूपताऽर्थोनाम् ।

नहिं विशेषाभावाद्, न शेषकालेऽपि सा युक्ता ॥ २ ॥ "

किं पिण्ड एव कार्यम् ? । न, इत्याह-तथा सर्वे, यथा.
प्रतिसमयं भावात् पिण्डः कार्यं तथा सर्वमपि घटपटाऽऽ-

दिकं वस्तुनिकुरम्बम्, तत एव हेतोः कार्यत्वमपि द्रष्टव्यमित्यर्थः । अनभिमतप्रतिषेधमाह—' कक्षाभावात् ' इत्यादि पराभ्युपगतं कारणं कारणाऽऽक्यं वस्तु नास्ति । कुतः ? इत्याह—कार्याभावात् तत्र कार्यत्वाऽभ्युपगमाभावात् प्रतिसमयभवनाभ्युपगमादित्यर्थः । इह यत् प्रतिसमयमपरापररूपेण न भवति तत् वस्तु नास्ति, यथा स्वरविषयम्, प्रतिसमयमवस्थान्ताऽभ्युपगम्यन्ते परैर्मूर्तिपिण्डाऽव्ययः, तस्माद् न सस्तीति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ७१ ॥ विशेषः ।

भावणा-भावना-स्त्री० । परिकर्मणि, कृ० । परिकर्मैति वा भावनेति वा एकार्थमिति । कृ० १ उ० २ प्रक० । विशेषः वासनायाम्, नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० । भावना वासनेत्यनर्थान्तरमिति । आव० ४ अ० । विशेषः । आवा० । अभ्यवसाये, आवा० १ ध्रु० ८ अ० ६ उ० । आ० म० । चो० । (१) भाव्यतेऽनयेति भावना । परिच्छेदे, आव० ४ अ० । भाव्यत इति भावना । अभ्यासक्रियायाम्, आव० ४ अ० । सम्यक्क्रियाऽभ्यासे, उत्त० १४ अ० । द्वा० । पुनः पुनश्चिन्तने, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । पं० व० । अव्यवच्छिन्नपूर्वपूर्वतरसंस्कारस्य पुनः पुनस्तदनुष्ठानरूपा भावनेति । अनु० । आलोचनायाम्, प्रश्न० ५ संव० द्वार । अनुप्रेक्षायाम्, ध० ३ अधि० । आत्मगुणभेदे, सम्म० । भावनासंज्ञः पुनरात्मगुणो ज्ञानज्ञो ज्ञानहेतुश्च दृष्टानुभूतभुतेष्वर्थेषु स्मृतिप्रत्यभिज्ञानकार्योऽधीयमानसंज्ञावः । सम्म० ३ काण्ड । अन्तःकरणवृत्तिभेदे च । सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । अभ्यासमानुवर्तने, द्वा० । "अभ्यासौ बुद्धिमानस्य, भावना बुद्धिसंगतः । निवृत्तिरभ्यासा—ज्ञावबुद्धिश्च तत्फलम् ॥ ६ ॥ द्वा० १८ द्वा० । पौनःपुन्येनानित्यत्वाऽऽदिप्रकारतो भावनेर्गुणपरिभाषनायाम्, विशेषः । भाव्यन्ते मुमुक्षुभिरभ्यस्यन्ते इति भावनाः । अनित्यत्वाऽऽदिके, ओघ० । प्रव० । ध० । ग० । आव० । सूत्र० । आवा० ।

(२) भावनायां नामाऽऽदिबलुर्विधो निक्षेपः, तत्र नामस्यापनेषुत्वाद्नाहस्य द्रव्याऽऽदिनिक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—

द्वयं गंधगतिता-इषसु सीउण्डविसहस्रांसु ।

भावामि हां इ दुविहा, पसत्थ तह अप्पसत्था य ॥ ३२७ ॥

तत्र द्रव्यमिति द्रव्यभावना नोद्भास्यतो व्यतिरिक्ता गन्धाः—जातिकुसुमाऽऽदिभिर्द्रव्यैस्तिताऽऽदिषु द्रव्येषु या वासना सा द्रव्यभावनेति । तथा शीतेन भावितः शीतसहिष्णुरूपेण वा उष्णसहिष्णुर्भवतीति । आदिप्रहयाद् व्यायामशुद्धेहौ व्यायामसहिष्णुरित्याद्यभ्येनापि द्रव्येण द्रव्यस्य वा भावना सा द्रव्यभावनेति । भावे तु—भावविषया प्रशस्ताः प्रशस्तभवेन द्विरूपा भावनेति ।

तत्राप्रशस्तां भावभावनामधिकृत्याऽऽह—

पाणिबहुमुसावाप, अदत्त मेहुण परिगहे चैव ।

कोहे माणे माया, लोभे य इवन्ति अपसत्था ॥ ३२८ ॥

पाणिबन्धाऽऽद्यकार्येषु प्रथमं प्रवर्त्तमानः साशङ्कः प्रवर्त्तते पक्षार्थीनः पुन्यकरणतया निःशङ्कः प्रवर्त्तते । तदुक्तम्—कारोत्यादौ तावत्सप्तपण्डयः किञ्चिदशुभं, द्वितीयं सापेक्षो विमृशति च कार्यं च कुरुते ।

तृतीयं निःशङ्को विगतपृथग्मयत् प्रकुरुते, ततः पापाभ्यासात्सततमशुभेषु प्ररमते ॥ १ ॥

प्रशस्तभावनामाह—

दंसस्यशाण्णचरिते, तव्वेरण्णे य होइ उ पसत्था ।

जा य जहा ता य तहा, लव्वस्य सोच्छं सलव्वस्यो ॥ ३२९ ॥ दर्शनज्ञानचारित्र्यतपोवैराग्याऽऽदिषु या यथा च प्रशस्तभावना भवति तां प्रत्येकं लक्षणतो वक्ष्ये इति ।

दर्शनभावनार्थमाह—

तित्थगराय भगवन्तो, पवयणपावयणिअईसइत्थीणं ।

अहिगमयनमणदरिसण-कित्थसंपूयणाथुण्ण ॥ ३३० ॥

तीर्थकृतां भगवतां प्रवचनस्य च द्वादशाङ्गस्य गणपिटकस्य, तथा प्रावचनिनामाचार्याऽऽदीनां युगप्रधानां, तथा तिशायिनामृद्धिमतां कवलिमनःपर्यायावधिमच्चतुर्दशपूर्वविदां तथाऽऽमर्षावध्यादिप्राप्तश्रद्धीनां यदाभिगमनं गत्वा च दर्शनं तथा गुणोत्कीर्तनं सम्पूजनं गन्धाऽऽदिना स्तोत्रैस्तवनमित्यादिका दर्शनभावना, अनया हि दर्शनभावनयाऽनवरतं भाव्यमानया दर्शनशुद्धिर्भवतीति ।

किं च—

जम्माभिसेयणिकत्तम-साचरणणाणुप्पया य शिक्काणे ।

दिअलोअभवणमंदिर-संदीसरभोमणगरंसु ॥ ३३१ ॥

अट्ठावयमुज्जिते, गयगपयए य धम्मचक्के य ।

पासरहावत्तणं, चमरुप्पायं च वंदामि ॥ ३३२ ॥

तीर्थकृतां जन्मभूमिषु तथा निष्क्रमणचरणज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणभूमिषु तथा देवलोकभवेनषु तथा मन्दिरेषु तथा न-म्र्दीश्वरद्वीपाऽऽदौ भूमिषु च पातालभवेनषु यानि शाश्वतानि चैत्यानि तानि वन्देऽहमिति द्वितीयगाथायामस्ते क्रियेति । एवमष्टापदे, तथा भीमशुक्रयन्तगिरौ 'गजाप्रपदे' दशा-योः कूटवर्तिनि तथा तत्तशिलायां धर्मचक्रे तथा अहिच्छ-त्रायां पार्श्वनाथस्य धरणेन्द्रमहिमास्थाने, एवं रथावर्ते पर्वते वैरस्वामिना यत्र पादपोषणमनं कृतं यत्र च भीमद्वर्ज-मानमाश्रित्य चमरेन्द्रयोत्पतनं कृतम्, एतेषु च स्थानेषु यथासम्भवमभिगमनवन्दनपूजनगुणोत्कीर्तनाऽऽदिकाः क्रियाः कुर्वतो दर्शनशुद्धिर्भवतीति ।

किं च—

गणियं शिमिष जुत्ती, संदिट्ठी अवितहं इयं शाणं ।

इय एगंतमुवगया, गुणपवइया इमे अत्था ॥ ३३३ ॥

गुणमाहपं इसिणा-मकित्थं सुरणरिदपूया य ।

पोराणचेइयाणि य, इइ एसा दंसणे होइ ॥ ३३४ ॥

प्रवचनविद्वानमी गुणप्रत्ययिका अर्था भवन्ति । तद्यथा-गणितविषये बीजगणिताऽऽदौ परं पारमुपगतोऽयं, तथा अष्टाङ्गस्य निमित्तस्य पारमोऽयं, तथा दृष्टिगतोक्ता नानाविधा युक्तीन्द्रियसंयोगान् हेतुत्वा वेति, तथा सम्यगविपरीता दृष्टिर्दर्शनमस्य विदशैरपि चालयितुमशक्या तथा अवि-तथमस्येवं ज्ञानं यथैवायमाह तत्तथैवेत्येवं प्रावचनिकस्याऽऽचार्याऽऽदेः प्रशंसां कुर्वतो दर्शनविशुद्धिर्भवतीति, एवमन्यद-

पि गुणमाहात्म्यमाचार्याऽऽदेवैर्यतस्तथा पूर्वमहर्षीणां च नामोत्कीर्तनं कुर्वतस्तेषामेव च सुरनरेन्द्रपूजाऽऽदिकं कथयतस्तथा चिरंतनवैश्यानि वृजयत इत्येषमादिकां क्रियां कुर्वतस्तद्वात्सनावासितस्य दर्शनविशुद्धिर्भवतीत्येषा प्रशस्ता दर्शनविषया भावनेति ।

ज्ञानभावनामधिकृत्याऽऽह—

तत्तं जीवाऽजीवा, शायन्वा जायन्वा इहं दिद्रा ।

इह कज्जकरणकारग—सिद्धी इह बंधनोक्त्वो व ॥३३५॥

बद्धो व बंधदेऊ, बंधखबंधफलं सुकहियं तु ।

संसारपर्वचो वि य, इहं कहिओ जिणवरोहि ॥३३६॥

शाखं भविस्सई ए—वमाइया वायणाइयाओ य ।

सउम्माए आउचो, गुरुकुलवासो व इय आखे ॥३३७॥

तत्र ज्ञानस्य भावनां ज्ञानभावना—बन्धभूतं मौनीन्द्रं ज्ञानं प्रवचनं यथाऽवस्थितनाशेषपदार्थाऽऽविर्भावकमित्येवंरूपेति, अनया च प्रधानमेकाङ्गं सत्यस्त्वमाधिगमिकमाधिर्भवति । यतस्तत्पदार्थभूतानं सम्यग्दर्शनं, तथैव जीवाजीवाऽऽद्योन-
व पदार्थाः, ते च तत्त्वज्ञानार्थिना सम्यग्ज्ञातव्याः, तत्परिज्ञान-
मिहेवाऽऽर्हते प्रवचने इहम्-उपलब्धमिति, तथैहैवाऽऽर्हते प्रव-
चने कार्यं परमाधिकरणं मोक्षाऽऽख्यं तथा करणं क्रियासिद्धौ प्र-
कृतोपकारकं सम्यग्दर्शनज्ञानकारिणानि, कारकः साधुः सम्य-
ग्दर्शनाऽऽद्यनुष्ठानाः, क्रियासिद्धिमेहेव मोक्षावासितसणा, ता-
मेव दर्शयति—बन्धः कर्मबन्धनं तस्मात्प्रोक्तः कर्मविषयतल्ल-
खोऽसाधर्माहेव, नान्यत्र शाक्याऽऽदिकप्रवचने भवतीति, इत्येवं
ज्ञानं भावयते ज्ञानभावना भवतीति । तथा बद्धोऽष्टप्रकारक-
र्मपुद्गलैः प्रतिप्रदेशमवष्टब्धो जीवः, तथा बन्धहेतवो मिथ्या-
त्वाविरतिप्रमादकषाययोगाः, तथा बन्धनमष्टप्रकारकर्मवर्ग-
णाकूपं तत्फलं चतुर्गणिसंसारपर्यटनसातासाताऽऽद्यनुभव-
रूपमिति, एतत्सर्वमत्रैव सुकथितम् अन्यद्वा यत्किञ्चित् सुभा-
षितं तदिहैव प्रवचने अभिहितमिति ज्ञानभावना । तथा वि-
चित्रसंसारप्रपञ्चोऽयैव जिनेन्द्रैः कथित इति ॥ तथा ज्ञानं मम
विशिष्टतरं भविष्यतीति ज्ञानभावना विधेया, ज्ञानमभ्यसनी-
यमिति स्वार्थः । आदिप्रहणादेकाग्रचित्तताऽऽद्यो गुणा भवन्ती-
ति, तथैतदपि ज्ञाने भावनीयं, यथा—“जं अजाणी कम्मं खवेह”
इत्यादि, तथैभिन्न कारणैर्ज्ञानमभ्यसनीयं, तद्यथा—ज्ञानसं-
प्रहार्ये निर्जरार्थम् अव्यवच्छिन्नस्यैव स्वाध्यायार्थमित्यादि,
तथा ज्ञानभावनाया नित्यं गुरुकुलवासो भवति । तथा चोक्तम्—
“शाणस्स होइ भागी, धिरयरओ दंसणे चरिणे व । अजा
आवकहाए, गुरुकुलवासं व मुंचंति ॥१॥ ” इत्यादिका ज्ञा-
नविषया भावना भवतीति ।

चारित्र्यभावनामधिकृत्याऽऽह—

साहुमहिंसाधम्मो, सच्चमदत्तविरई य बंधे व ।

साहुपरिग्गहविरई, साहु तवो वारसंगो व ॥ ३३८ ॥

वेरगमप्यमाओ, एगत्ता भावणा य परिसंगं ।

इय चरणमणुगताओ, भणिवा एतो तवो वोच्छं ॥३३९॥

साधु शोभनोऽहिंसाऽऽदिलक्षणो धर्म इति प्रथमतः भावना ।
तथा सत्यमहिमन्नेवाऽऽर्हते प्रवचने साधु शोभनं नाम्यनेति ।

द्वितीयमतस्य, तथा अदत्तविरतिश्चात्रैव साध्वीनि तृतीय-
स्य, एवं ब्रह्मचर्यमप्यत्रैव नवगुणगुप्तं धार्यत इति । तथा
परिग्रहविरतिमेहेव साध्वीति, एवं द्वादशाङ्गं तप इहैव शो-
भनं नाम्यनेति, तथा वैराग्यभावना सांसारिकसुखजुगुप्सा-
रूपा, एवमप्रमादभावना मद्याऽऽदिप्रमादानां कर्मबन्धोपा-
दत्तकृपाणामगालेवनरूपा, तथैकाग्रभावना—“एको मे सा-
सओ अत्ता, शाणदंसणसंजुओ । सेसा मे बाहिरा भावा,
सब्बे संजोगलक्खणा ॥ १ ॥ ” इत्यादिका भावनाभरणमुप-
गताभरणाऽऽभिताः इत कथं तपोभावनां वक्ष्ये अभिधानस्य
इति ।

किह मे हविज्जऽवंओ, दिवसो किं वा पहू तवं काउं ? ।

को इह दब्बे जोगो, खेचे काले समयभावे ॥ ३४० ॥

कथं केन निर्बिकृत्यादिना तपसा मम दिवसोऽवस्थ्यो भवे-
त् ? कतरद्वा तपोऽहं विधातुं प्रभुः शक्तः ? तच्च कतरत्तपः क-
स्मिन् द्रव्याऽऽदौ मम निर्वहतीति भावनीयम् । तत्र द्रव्ये उ-
त्सर्गतो ब्रह्मचरणाऽऽदिके क्षेत्रे स्निग्धकृताऽऽदौ काले शी-
तोष्णाऽऽदौ भावेऽज्ज्ञानोऽहमेवंभूतं तपः कर्तुमशक्यमित्येवं द्र-
व्याऽऽदिकं पर्यालोच्य यथाशक्ति तपो विधेयम् । “शक्ति-
स्थानस्तपसा” (तत्त्वार्थ-६ अ० २३ सूत्र० दर्शन०) इति
वचनादिति ।

किं च—

उच्छाहपालणाए, इति तवे संजमे य संघयणे ।

वेरगंऽणिवादि, होइ चरिते इहं पगयं ॥ ३४१ ॥

तथा अनशनाऽऽदिके तपस्यनिगूहितबलवीर्येणोत्साहः क-
र्तव्यो, गूहीतस्य च प्रतिपालनं कर्तव्यमिति । उक्तं च—

“तिथ्यरो चउनाणी, सुरमहिओ सिज्झियव्वयधुवम्मि ।

अणिगूहियव्वलविरिओ, सयत्तामेसु उज्जमइ ॥ १ ॥

किं पुण अवसेसेहिं, दुक्खलक्खयकारणा सुविहिण्णिहिं ।

होइ न उज्जमियव्वं, सपच्चवायम्मि माणुस्से ” ॥ २ ॥

इत्येवं तपसि भावना विधेया । एवं संयमे इन्द्रियनोद्विग्न-
निग्रहकृते, तथा संहनने बज्रवर्भाऽऽदिके तपोनिर्वाहनासमर्थे
भावना विधेयेति । वैराग्यभावना त्वनित्यत्वाऽऽदिभावनाक-
पा तदुक्तम्—

“भावयितव्वमनित्य—त्वमशरणं तथैकताऽम्यत्वे ।

अशुचित्वं संसारः, कर्माऽऽभवसंवरविधिञ्च ॥ १ ॥

निर्जरणलोकविस्तर—धर्मेस्वाध्यायतत्त्वविस्ता व ।

बोधः सुदुर्लभत्वं, च भावना द्वादश विशुद्धाः ” ॥ २ ॥

इत्यादिका अनेकप्रकारा भावना भवन्तीति । आवा० २
धु० ३ सू० ।

(३) भावनापरिसंख्यानम्—

पहमपणिञ्च १ मसरखं २,

संसारो ३ एगया य ४ अन्नपं ५ ।

असुइचं ६ आसव ७ सं—

वरो ८ य तह निजरा ९ नवमा ॥ ७९ ॥

लोगसहावो १० बोहिच—

दुज्झा ११ धम्मसाहओ अरहा १२ ।

एयाँ हुंति वारस,

जहकम्भं भावणीयाग्रो ॥ ८० ॥

तल प्रथममनित्यभावना १, द्वितीया अशरणभावना २, तृतीया संसारभावना ३, चतुर्थी एकत्वभावना ४, पञ्चमी अन्यत्वभावना ५, षष्ठी अशुचित्वभावना ६, सप्तमी आश्रयभावना ७, अष्टमी संवरभावना ८, तथा नवमी निर्जराभावना ९, दशमी लोकस्वभावभावना १०, एकादशी बोधितुल्यत्वभावना ११, द्वादशी धर्मकथकोऽर्हति १२ । एतास्तु भावना द्वादश भवन्ति, यथाक्रमं भणितक्रमेण भावनीया अहर्निशमभ्यसनीया इति, एतासां च स्वरूपं किञ्चिन्निरूपयामः ।

तत्रैवमनित्यभावना—

“ प्रस्यस्ते वज्रसाराङ्गा—स्तेऽप्यनित्यस्वरक्षसा ।

किं पुनः कदलीगर्भं, निःसारा नेह देहिनः ॥ १ ॥

विषयसुखं दुःखमिव, स्वादयति जनो पिडाल इव मुदितः ।

नोत्पाटितलकुटमिवोत्पश्यति यममहह किं कुर्मः ? ॥ २ ॥

धराधरधुनीनीर—पूरपारिप्लवं धनुः ।

जन्तूनां जीवितं घात—धूतध्वजपटोपमम् ॥ ३ ॥

लावण्यं ललनालोक—लोचनाञ्जलचञ्जलम् ।

यौवनं मत्समातङ्ग—कर्णतालवलाचलम् ॥ ४ ॥

स्वाम्यं स्वप्नावलीसाम्यं, चपलाचपलाः श्रियः ।

प्रेम द्वित्रिलक्षणस्येव, स्थिरत्वविमुखं सुखम् ॥ ५ ॥

सर्वेषामपि भावानां, भावयन्नित्यनित्यताम् ।

प्राणप्रियेऽपि पुत्राऽऽदौ, विपक्षेऽपि न शोचति ॥ ६ ॥

सर्ववस्तुषु नित्यत्व—प्रहसतस्तु मूढधीः ।

जीर्णतार्णकूटीरेऽपि, भग्ने रोदित्यहर्निशम् ॥ ७ ॥

ततस्तृष्णाविनाशेन, निर्मेमस्वविधायिनीम् ।

शुद्धधीर्भावयेन्नित्य—मित्यनित्यत्वभावनाम् ॥ ८ ॥ ” ॥ १ ॥

अथाशरणभावना—

“ पितुर्मातुर्भ्रातृस्तनयदयिताऽऽदेष्टुं पुरतः,

प्रभूताधिप्याधिव्रजनगणिताः कर्मचरटेः ।

रटस्तः क्षिप्यस्ते यममुखगुहान्तस्तनुभृता,

इहा कष्टं लोकः शरणरहितः स्थास्यति कथम् ? ॥ १ ॥

ये जानन्ति विचित्रशास्त्रविसरं ये मन्त्रतन्त्रक्रिया—

प्रावीण्यं प्रययन्ति ये च दधन्ति उपोतिः कलाकौशलम् ।

तेऽपि प्रेतपतेरमुष्य सकलत्रैलोक्यविजृम्भन—

व्याघ्रस्य प्रतिकारकर्मणि न हि प्रागल्भ्यमाविभ्रति ॥ २ ॥

नानाशस्त्रपरिश्रमोद्भूतभटैरवेष्टिताः सर्वतो,

गन्धुहाममदान्धसिन्धुरशतैः केनाप्यगम्याः क्वचित् ।

शक्रभीपतिचक्रिणोऽपि सहसा कीनासदासैर्बला—

दाकृष्टा यमवेश्म याप्ति इह हा निष्ठाणता प्राणिनाम् ॥ ३ ॥

उदण्डं ननु दण्डसासुरगिरि पृथ्वी पृथुकुत्रसात्,

ये कर्तुं प्रभविष्णवः कुशमपि क्लेशं विनैवाऽऽत्मनः ।

निःसामान्यबलप्रपञ्चचतुरास्तीर्थकूरास्तेऽप्यहो,

नैवांशजनीघघस्मरमपाकर्तुं कृतान्तं क्षमाः ॥ ४ ॥

कलत्रमित्रपुत्राऽऽदि—लेहप्रहनिवृत्तये ।

इति शुद्धमतिः कुर्या—दशरण्यत्वभावनाम् ॥ ५ ॥ ” ॥ २ ॥

अथ संसारभावना—

सुमतिरमतिः श्रीमानधीः सुखी सुखवर्जितः,

सुननुरतनुः स्वाम्यस्वामी प्रियः स्फुटमप्रियः ।

नृपातिरनृपः स्वर्गी तिर्यग्गरोऽपि च नारकः,

तदिति बहुधा नृत्यत्यस्मिन् भवी भवनाटके ॥ १ ॥

बद्धा पापमनेककल्मषमहारम्भाऽऽदिभिः कारणैः,

गत्वा नारकभूमिपूङ्गटतमः सङ्घट्टनघावसु ।

अङ्गच्छेदनभेदनप्रदहनक्लेशाऽऽदिवुःखं मह—

ज्जीवो यज्जभते तदत्र गदितुं ब्रह्मापि जिह्माऽऽत्मन ॥ २ ॥

मायाऽभ्यादिनिबन्धनैर्बहुविधैः प्राप्तस्तिरङ्गां गतिं,

सिंहव्याघ्रमतङ्गजैर्गृध्रमच्छागाऽऽदिरूपस्पृशाम् ।

सुतृष्णावधबन्धनाडनदजा वाहाऽऽदिवुःखं सदा ।

यज्जीवः सहते न तत्कथयितुं केनाप्यहो शक्यते ॥ ३ ॥

खाद्यास्वाद्यविवेकशून्यमनसो निह्रीकताऽऽलिङ्गिताः,

सेव्यासेव्यविधौ समीकृतधियो निःशुक्तावज्जभाः ।

तत्राऽऽनार्यनरा निरन्तरमहाऽऽरम्भाऽऽदिभिर्दुस्सहं,

क्लेशं सहलयन्ति कर्म च महादुःखप्रदं चिन्वते ॥ ४ ॥

मर्त्याः क्षतियवाङ्मयप्रभृतयो येऽप्यार्यदेशोद्भवा—

स्तेऽप्यज्ञानदरिद्रताव्यसनितादीर्भाग्यरोगाऽऽदिभिः ।

अन्यप्रेषणमानभजनजनावलाऽऽदिभिर्भ्रान्तिं,

दुःखं तद्विषहन्ति यत्कथयितुं शक्यं न कल्पेदपि ॥ ५ ॥

रम्भागर्भसमः सुखी शिखिशिखावर्णाभिरुच्चैरयं,

सूचीभिः प्रतिरोमभेदितवपुस्तादण्यपुण्यः पुमान् ।

यद् दुःखं लभते तदष्टगुणितं स्त्रीकुक्षिमध्यस्थितौ,

सम्पद्येन तदप्यनन्तगुणितं जन्मक्षणे प्राणनाम् ॥ ६ ॥

बाल्ये मूषपुरीषधूलिलुठनाऽऽज्ञानाऽऽदिभिर्निन्दिता,

तादण्ये विमवाज्जनेष्टिर्हानिष्टाऽगमाऽऽदिव्यथा ।

वृद्धत्वे तनुकम्पदृष्ट्यपटुता भ्रासाऽऽद्यसुस्थाऽऽत्मता,

तस्मा नाम दशाऽस्ति सा सुखमिह प्राप्नोति यस्यां जनः ॥ ७ ॥

सम्यग्दर्शनपालनाऽऽदिभिरथ प्राप्तं भवे वैदशे,

जीवाः शोकविषादमत्सरभयस्त्रपार्थिकरक्षाऽऽदिभिः ।

ईर्ष्याकाममदुषाप्रभृतिभिर्भ्रात्यन्तपीडाऽर्दिताः,

क्लेशेन क्षपयन्ति दीनमनसो दीर्घे निजं जीवितम् ॥ ८ ॥

इयं शिवफलाधायि—भववैराग्यवीर्यः ।

सुधावृष्टिं सुधीः कुर्या—देनां संसारभावनाम् ॥ ९ ॥ ” ॥ ३ ॥

अथैकत्वभावना—

“ उपपद्यते जन्तुरिद्वैक एव, विपद्यते द्वैकक एव दुःखी ।

कर्माजयत्येकक एव चित्र मासेवते तत्फलमेक एव ॥ १ ॥

यज्जीवेन धनं स्वयं बहुविधैः कष्टैरिहोपाज्यते,

तत्संभूय कलत्रमिततनयभ्रात्रादिभिर्भुज्यते ।

तत्तत्कर्मवशाच्च नारकनरस्वयोसितिर्यग्भवे—

ष्वेक सैव सुदुःसहानि सहते दुःखान्यसङ्ख्यान्यहो ॥ २ ॥

जीवो यस्य कृते भ्रमत्यनुदिशं दैव्यं समालम्बते,

धर्माद् भ्रस्यति ब्रह्मत्यतिहितात् न्यायादपक्रामति ।

देहः सोऽपि सहाऽऽत्मना न पद्मप्येकं परस्मिन् भवे—

गच्छत्यस्य ततः कथं वदत भोः साहाय्यमाध्यास्यति ? ॥ ३ ॥

स्वार्थैकनिष्ठं स्वजनस्वदेह—मुख्यं ततः सर्वमयेत्य सम्यग् ।

सर्वत्र कस्याणनिमित्तमेकं धर्मं सहायं विदधीत धीमान् ॥ ४ ॥

अथान्यत्वभावना—

“ जीवः कायमपि व्यपास्य यद्देहो लोकान्तरे याति य—

द्भिषोऽसौ वपुषाऽपि कैश्चिद् कथा द्रव्याऽऽदिवस्तुवजं ।

तस्मात्क्षिपति यस्तनुं मलयजैर्यो हन्ति दृष्टाऽऽदिभि—
र्यः पुष्पाति धनाऽऽदि यश्च हृते तत्राऽपि साम्यं भवेत् ॥१॥
अन्यत्वभवनामेवं, यः करोति महामतिः ।
तस्य सर्वस्वनाशेऽपि, न शोकाऽशोऽपि जायते ॥२॥ ॥५॥
अथाशुचिस्वभावना—

“लवणाऽऽकरे पदार्थाः, पतितता लवणं यथा भवन्तीह ।
कायं तथा मलाः स्युः-स्तदसावशुचिः सदा कायः ॥ १ ॥
कायः शोणितशुक्लीलनभयो गर्भे जरावेष्टितो,
मात्राऽऽस्वादितस्त्राक्षपेयसकैवेष्टिः कमात्प्रापितः ।
क्लिद्यद्वातुसमाकुलः क्लमिरुजागरूपदाऽऽद्यास्पदं,
कर्मन्वयं सुषुप्तिभिः शुचितया सर्वैर्मलः कश्मलः ॥ २ ॥
सुस्वाद् शुभगन्धमोदकदधिदीरेकुशास्त्योदन—
द्राक्षापर्पाटकाऽमृताघृतपूरस्वर्गच्युताऽऽदिक्म् ।
भुक्तं सत्सहस्रेषु यत्र मलमात्सर्पघने सर्वत—
स्तं कायं सकलाशुचिं शुचिमहो मोहान्धिता मन्वते ॥ ३ ॥
अम्भःकुम्भशतैर्कपुर्ननु बहिर्मुखाः शुचिस्वं कियत्—
काल लम्भयथोत्तमं परिमलं कस्तूरिकाऽऽद्यस्तथा ।
विष्टाकोष्ठकमेतदङ्गकमहो मध्ये तु शौचं कथं—
कारं नैवयथ स्वयिप्यथ कथंकारं च तत्सौरभम् ॥ ४ ॥
दिव्याऽऽमोदसमृद्धिवासितदिशः भीष्मण्डकस्तूरिका—
कर्पूरागुरुकुङ्कुमप्रभृतयो भावा यदाश्लेषतः ।
दौर्गन्ध्यं दधाति क्षणेन मलतां चाऽऽविभ्रते सोऽप्यहो,
वेहः कैश्चन मन्यते शुचितया वैधेयतां पश्यत ॥ ५ ॥
इत्यशौचं शरीरस्य, विभाव्य परमार्थनः ।
सुमतिर्ममतां तत्र, न कुर्वीत कदाचन ॥ ६ ॥

अथाऽऽस्त्रवभावना—

“मनोवचोवपुर्योगः, कर्म येनाशुभं शुभम् ।
भवितामास्त्रवेत्येते, प्रोक्तास्तेनाऽऽस्त्रवा जिनैः ॥ १ ॥
मैत्र्या सर्वेषु सखेषु, प्रमेदेन गुणाधिके ।
माध्यस्थेनाधिनीतपु, कृपया दुःखितेषु च ॥ २ ॥
सततं यामितं स्वान्नं, कस्यचित्पुण्यशालिनः ।
वितनोति शुभं कर्म, द्विचत्वारिंशदात्मकम् ॥ ३ ॥
रौद्राऽऽर्त्तध्यानमिश्रयात्र-कषायविषयेर्मनः ।
आक्रान्तमशुभं कर्म, विदधाति द्यशीतिधा ॥ ४ ॥
सर्वज्ञगुरुसङ्गान्तं, सहस्रसद्गुणवर्णकम् ।
श्रुतं हितं च वचनं, कर्म सञ्चिनुते शुभम् ॥ ५ ॥
भीसङ्गगुरुसर्वज्ञ-धर्मधार्मिकदूषकम् ।
उन्मार्गदेशिबचन-मशुभं कर्म पुष्पति ॥ ६ ॥
देवार्चनगुरुपास्ति-साधुविश्रामणाऽऽदिक्म् ।
वितन्वती सुगुप्ता च, तनुर्वितनुने शुभम् ॥ ७ ॥
मांसाशनसुरापान-जन्तुघातनचौरिकाः ।
पारदार्याऽऽदि कुर्वाण-मशुभं कुरुते तपुः ॥ ८ ॥
एतामास्त्रवभावनामविरतं यो भावयेद्भावत—
स्तस्यानर्थपरम्परैकजनकाद् दुष्टाऽऽस्त्रवौघाऽऽत्मनः ।
व्यावृत्त्याऽखिलदुःखदायजलदे मिःशेषशर्माबली-
निर्माणप्रवणे शुभाशुभगणे नित्यं रतिं पुष्पति ॥ ९ ॥ ॥७॥

अथ संवरभावना—

आस्त्रवाणां निरोधो यः, संवरः स प्रकीर्तितः ।
सर्वतो देशतश्चेति, द्विधा स तु विभज्यते ॥ १ ॥
अयोगिकेष्वलिष्वेव, सर्वतः संवरो मतः ।
देशतः पुनरेकद्वि-प्रभृत्यास्त्रवरोधिषु ॥ २ ॥
प्रत्येकमपि स द्वेधा, द्रव्यभावाविभेदतः ।

३७८

यत्कर्मपुङ्गवाऽऽदान-मात्मन्यास्त्रवतो भवेत् ॥ ३ ॥
एतस्य सर्वदेशाभ्यां, छेदनं द्रव्यसंवरः ।
भवहेतुक्रियायास्तु, त्यागोऽसौ भावसंवरः ॥ ४ ॥
मिथ्यात्वकषायाऽऽदीना-मास्त्रवाणां मनीषिभिः ।
निरोधाय प्रयोक्तव्या, उपायाः प्रतिपन्थिनः ॥ ५ ॥
यथा—

मिथ्यात्वमार्त्तरौद्राऽऽक्य-कुप्याने च सुधीर्जयेत् ।
दर्शनेनाकलङ्केन, शुभध्यानेन च क्रमान् ॥ ६ ॥
क्षान्त्या क्रोधं मृदुत्वेन, मानं मायामृजुत्वतः ।
सन्तोषेण तथा लोभं, निरुन्धीत महामतिः ॥ ७ ॥
शब्दाऽऽदिविषयानिष्टा-निष्टांश्चापि विषोपमान् ।
रागद्वेषप्रहाणेन, निराकुर्वीत कांक्षिदः ॥ ८ ॥
य एनद्भाषनासङ्गी, सौभाग्यं भजते नरः ।
एति स्वर्गोपवर्गभी-रवश्यं तस्य वश्यताम् ॥ ९ ॥ ॥ ८ ॥

अथ निर्जराभावना—

“संसारहेतुभूतायाः, यः क्षयः कर्मसन्ततः ।
निर्जरा सा पुनर्द्वेधा, सकामाकामभेदतः ॥ १ ॥
धर्मेणपु सकामा स्या-दकामा शेषजन्तुषु ।
पाकः स्वग उपायाच्च, कर्मणां स्याद्यथाऽऽस्त्रवत् ॥ २ ॥
कर्मणां न क्षयो भूया-दित्याशयवतां सताम् ।
वितन्वतां तपस्याऽऽदि, सकामा शमिनां मना ॥ ३ ॥
एकैन्द्रियाऽऽदिजन्तूनां, सद्ब्रह्मानर्हताऽऽत्मनाम् ।
शीतांष्णवृष्टिदहन-च्छेदभेदाऽऽदिभिः सदा ॥ ४ ॥
कष्टं वेद्यमानानां, यः शाटः कर्मणां भवेत् ।
अकामनिर्जरामेना-मामनन्ति मनीषिणः ॥ ५ ॥
तपःप्रभृतिभिर्बुद्धि, प्रजन्ती निर्जरा यतः ।
ममत्वं कर्म संसारं, हन्यात्तां भावयेन्नतः ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

अथ लोकस्वभावभावना—

“वैशाखस्थानस्थित-कटिस्थकरयुगनराऽऽकृतिलोकः ।
भवति द्रव्यैः पूर्णः, स्थित्युत्पत्तिव्ययाऽऽक्रान्तेः ॥ १ ॥
ऊर्द्धातर्धगधोभेदेः, स द्वेधा जगदे जिनैः ।
रुचकादष्टप्रदेशा-न्मेरुमध्यस्थवस्थितात् ॥ २ ॥
नवयोजनशत्यूर्ध्व-मधोभागेऽपि सा तथा ।
एतत्प्रमाणकस्तर्य-ग्लोकश्चित्रपदार्थभृत् ॥ ३ ॥
ऊर्द्धलोकस्तदुपरि, सत्तत्तज्जुप्रमाणकः ।
एतत्प्रमाणसंयुक्त-आधोलोकोऽपि कीर्तितः ॥ ४ ॥
रत्नप्रभाप्रभृतयः, पृथिव्यः सप्त वेष्टिताः ।
घनोदधिघनवात-तनुयतैस्तमोघनाः ॥ ५ ॥
तृष्णाक्षुधावधाऽऽघात-भेदनच्छेदनाऽऽदिभिः ।
दुःखानिः नारकास्तत्र, वेद्यन्ते निरन्तरम् ॥ ६ ॥
प्रथमा पृथिवी पिण्डे, योजनानां सहस्रकाः ।
अशीतिलक्षमेकं च, तत्रोपरि सहस्रकम् ॥ ७ ॥
अधश्च मुक्त्वा पिण्डस्य, शेषस्याभ्यन्तरे पुनः ।
भवनाधिपदेवानां, भवनानि जगुर्जिनाः ॥ ८ ॥
असुरा नागास्तडितः, सुपर्णा अग्नयोऽनिलाः ।
स्तमितार्ध्याद्वपदिशः, कुमारान्ता दशति ने ॥ ९ ॥
व्यवस्थिता पुनः सर्वे, दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः ।
तत्रासुराणां चमरो, दक्षिणावसिनां विभुः ॥ १० ॥
उर्ध्वाच्यानां बलिर्नाग-कुमाराऽऽर्द्रेयथाक्रमम् ।
भरणां भूतानन्दश्च, हरिर्हरिसहस्तथा ॥ ११ ॥

वेणुदेवो वेणुवाली, चाग्निशिखाग्निमाणवौ ।
 वलम्बः प्रभञ्जनश्च, सुघोषमहाघोषकौ ॥ १२ ॥
 जलकान्तो जलप्रभ-स्तनः पूर्णो विशिष्टकः ।
 अमितो मितवाहन, इन्द्राऽऽमेया द्वयोर्दिशोः ॥ १३ ॥
 अस्या एव पृथिव्या, उपरितने मुक्तयोजनसहस्रम् ।
 योजनशतमध उपरि च, मुक्त्वाऽष्टसु योजनशतेषु ॥ १४ ॥
 पिशाचाऽऽघृष्टभेदानां, व्यन्तराणां तरस्विनाम् ।
 नगराणि भवन्त्यत्र, दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः ॥ १५ ॥
 पिशाचा भूता यक्षाश्च, राक्षसाः किन्नरास्तथा ।
 किंपुरुषा महोरगा, गन्धर्वा इति तेऽष्टधा ॥ १६ ॥
 दक्षिणोत्तरभागेन, तेषामपि च तस्थुषाम् ।
 द्वौ द्वाविन्द्वौ समाज्ञातौ, यथासक्यं सुबुद्धिभिः ॥ १७ ॥
 कालस्ततो महाकालः, सूरूपः प्रतिरूपकः ।
 पूर्णभद्रो माणिभद्रो, भीमो भीमो महाऽऽदिकः ॥ १८ ॥
 किन्नरकिंपुरुषौ स-त्पुरुषमहापुरुषनामकौ तदनु ।
 अतिकायमहाकायौ, गीतरतिश्चैव गीतयशः ॥ १९ ॥
 अस्या एव पृथिव्या, उपरि च योजनशतं द्वि यन्मुक्तम् ।
 तन्मध्यादध उपरि च, योजनदशकं परित्यज्य ॥ २० ॥
 मध्येऽशीताविह यो—जनेषु तिष्ठन्ति वनचरनिकायाः ।
 अप्रकृतिकमुल्या अष्टावल्पर्यकाः किञ्चित् ॥ २१ ॥
 अत्र प्रतिनिकायं च, द्वौ द्वाविन्द्वौ महाद्युतौ ।
 दक्षिणोत्तरभागेन, विज्ञातयौ मनीषिभिः ॥ २२ ॥
 योजनलक्षोन्नतिना, स्थितेन मध्ये सुवर्णमयवपुषा ।
 मेरुगिरिणा विशिष्टे, जम्बूद्वीपे भवन्त्यत्र ॥ २३ ॥
 वर्षाणि भारताऽऽदीनि, सप्त वर्षधरास्तथा ।
 पर्वता हिमवन्मुल्याः, षट् शाश्वतजिनाऽऽलयाः ॥ २४ ॥
 योजनलक्षप्रमिता-जम्बूद्वीपात्परो द्विगुणमानः ।
 लवणसमुद्रः परत-स्तद्विगुणद्विगुणविस्ताराः ॥ २५ ॥
 बाधव्या धातकीखण्ड-कालोदाऽऽद्या असक्यकाः ।
 स्वयम्भूरमणान्ताश्च, द्वीपधारिण्यः क्रमात् ॥ २६ ॥
 प्रत्येकरससम्पूर्णा-श्चत्वारस्तोयराशयः ।
 त्रयो जलरसा अये, सर्वेऽपीक्षुरसाः स्मृताः ॥ २७ ॥
 सुजातपरमद्रव्य—हयमयसमोदकः ।
 वारुणीवरवाधिः स्यात्, क्षीरोदजलधिः पुनः ॥ २८ ॥
 सम्यक्कथितखण्डाऽऽदि—मृगधुग्धसमोदकः ।
 घृतधरः सुतापित—नव्यगव्यघृतोदकः ॥ २९ ॥
 लवणाग्निस्तु लवणा-ऽऽस्वादपानीयपूरितः ।
 कालोदः पुष्करधरः, स्वयम्भूरमणस्तथा ॥ ३० ॥
 मेघोदकरसाः किन्तु, कालोदजलधर्जलम् ।
 कालं गुरुपीरणाम्, पुष्करोदजलं पुनः ॥ ३१ ॥
 हितं लघुपरिणामं, स्वच्छस्फटिकनिर्मलम् ।
 स्वयम्भूरमणस्यापि, जलधर्जलमीदृशम् ॥ ३२ ॥
 त्रिभागाऽऽवर्तसुचतु—जानकेक्षुरसोपमम् ।
 शेषाऽसक्यसमुद्राणां, नीरं निगदितं जिनैः ॥ ३३ ॥
 समभूमितलादूर्ध्वं, योजनशतसप्तके ।
 गते नवतिसंयुक्ते, ज्योतिषां स्यादधस्तलः ॥ ३४ ॥
 तस्यापरि च दशसु, योजनेषु दिवाकरः ।
 तदुपगंशीतिसक्य योजनेषु निशाकरः ॥ ३५ ॥
 तस्यापरि च विशत्यां, योजनेषु प्रहाऽऽदयः ।
 स्यादत्र योजनशतं, ज्योतिर्लोको दशोत्तरम् ॥ ३६ ॥

जम्बूद्वीपे भ्रमन्तौ च, द्वौ चन्द्रौ द्वौ च भास्करौ ।
 चत्वारो लवणाम्भोधौ, चन्द्राः सूर्याश्च कीर्तिताः ॥ ३७ ॥
 धातकीखण्डके चन्द्राः, सूर्याश्च द्वादशैव द्वि ।
 कालोदे द्विचत्वारिंश-चन्द्राः सूर्याश्च कीर्तिताः ॥ ३८ ॥
 पुष्करार्धे द्विसप्तति—चन्द्राः सूर्याश्च मानुषे ।
 क्षेत्रं द्वीपशमिन्दूनां, सूर्याणां च शतं भवेत् ॥ ३९ ॥
 मानुषोत्तरतः पञ्चा—शद्योजनसहस्रकैः ।
 चन्द्रैरन्तरिताः सूर्याः, सूर्यैरन्तरिताश्च ते ॥ ४० ॥
 मानुषक्षेत्रचन्द्रार्क—प्रमाणार्धप्रमाणकाः ।
 तत्क्षेत्रपरिधेर्वृद्धयो, बृद्धिमन्तश्च सङ्गथया ॥ ४१ ॥
 स्वयम्भूरमणं व्याप्य, घण्टाकारा असक्यकाः ।
 शुभलेण्या मन्दलेण्या—स्तिष्ठन्ति सततं स्थिराः ॥ ४२ ॥
 समभूमितलादूर्ध्वं, सार्धर्ज्यौ व्यवस्थिता ।
 कल्पावनल्पसम्पत्तौ, सौधर्मेशाननामकौ ॥ ४३ ॥
 सार्धरज्जुद्वये स्यातां, समानौ दक्षिणोत्तरौ ।
 सनत्कुमारमाहेन्द्रौ, देवलोको मनोहरौ ॥ ४४ ॥
 ऊर्ध्वलोकस्य मध्ये च, ब्रह्मलोकः प्रकीर्तितः ।
 तदूर्ध्वं लान्तकः कल्पो, महाशुकस्ततः परम् ॥ ४५ ॥
 देवलोकः सहस्रारो-ऽष्टाष्टमो रज्जुपञ्चके ।
 एकेन्द्रौ चन्द्रववृत्ता-वानतप्राणतौ ततः ॥ ४६ ॥
 रज्जुषट्के ततः स्याता—मेकेन्द्राधारणाद्युतौ ।
 चन्द्रवर्द्धलावेवं, कल्पा द्वादश कीर्तिताः ॥ ४७ ॥
 प्रैवेयकास्त्रयोऽधस्त्या-स्त्रयो मध्यमकास्तथा ।
 त्रयक्षोपरितनाः स्यु-रिति प्रैवेयका नव ॥ ४८ ॥
 अनुत्तरविमानानि, तदूर्ध्वं पञ्च तत्र च ।
 प्राच्यां विजयमपाच्यां, वैजयन्तं प्रचक्षते ॥ ४९ ॥
 प्रतीच्यां तु जयन्ताऽऽख्य-सुदीच्यामपराजितम् ।
 सर्वाण्यसिद्धं तन्मध्ये, सर्वोत्तममुदीरितम् ॥ ५० ॥
 स्थितिप्रभावलेण्याभि-र्विशुद्धयवधिदीप्तिभिः ।
 सुखाऽऽदिभिश्च सौधर्मा-द्यावत्सर्वार्थसिद्धिदम् ॥ ५१ ॥
 पूर्वपूर्वत्रिदशेभ्य-स्तेऽधिका उत्तरोत्तरे ।
 हीनहीनतरा देह-गतिगर्वपरिग्रहैः ॥ ५२ ॥
 घनोदधिप्रतिष्ठानाः, विमानाः कल्पयोर्ध्वयोः ।
 त्रिषु वायुप्रतिष्ठाना-स्त्रिषु वायुदधिस्थिताः ॥ ५३ ॥
 ते व्योमविहितस्थानाः, सर्वेऽप्युपरिवर्तिनः ।
 इत्यूर्ध्वलोकविमान-प्रतिष्ठानविधिः स्मृतः ॥ ५४ ॥
 सर्वार्थसिद्धाद् द्वादश, योजनेषु द्विमोज्ज्वला ।
 योजनपञ्चत्वारि-शल्लक्षाऽऽयामविस्तरा ॥ ५५ ॥
 मध्येऽष्टयोजनपिण्डाश्च, शुद्धस्फटिकनिर्मिताः ।
 सिद्धशिलेषप्राग्भारा, प्रसिद्धा जिनशासने ॥ ५६ ॥
 तस्या उपरि गम्युत-त्रितयेऽतिगते सति ।
 तुर्यगम्युतिषक्भागे, स्थिताः सिद्धा निरामयाः ॥ ५७ ॥
 अनन्तसुखविज्ञान—वीर्यसद्दर्शनाः सदा ।
 लोकान्तस्पधिनाऽभ्योभ्या-वगाढाः शाश्वताश्च ते ॥ ५८ ॥
 एनां भव्यजनस्य लोकविषयामभ्यस्यतो भावनां,
 संसारैकनिबन्धने न विषयप्राप्ते मनो धावति ।
 किन्त्वभ्याम्यपदार्थभावनसमुन्मीलप्रबोधोद्भूतं,
 धर्मध्यानविधाविह स्थिरतरं तज्जायते सन्ततम् ॥ ५९ ॥
 (बोधिवृत्तभारवभावना ' बोधितुल्लहसभावणा ' शब्देऽस्ति ।
 अथ भागे १३३३ पृष्ठे गता)

अथ धर्मकथकोऽर्हति भावना—

" अर्हन्तः केवलाऽऽलोकाः—ऽऽलोकिताऽऽलोकलोककाः ।
यथार्थं धर्ममाख्यातुं, पटिष्ठा न पुनः परे ॥ १ ॥
वीतरागा हि सर्वत्र, परार्थकरणीयताः ।
न कुत्राप्यनृतं ह्यु-स्ततस्तद्धर्मसन्धता ॥ २ ॥
क्षान्त्यादिभैरवधर्मैः च, दशधा जगदुज्जिताः ।
यं कुर्वन् विधिना जन्तु-भेषाध्या न निमज्जति ॥ ३ ॥
पूर्वापरविबुद्धानि, हिंसाऽऽदेः कारकाणि च ।
व्यसि चित्ररूपाणि, व्याकुर्वन्निर्जङ्गया ॥ ४ ॥
कुतीर्थिकैः प्रणीतस्य, सप्रतिप्रतिपन्थिनः ।
धर्मस्य सकलस्यापि, कथं स्वाख्यातता भवेत् ॥ ५ ॥
यच्च तत्समये कापि, दयासत्याऽऽदिपोषणम् ।
हृश्यते तद्वचोमात्रं, बुधैर्धर्मं न तथ्वनः ॥ ६ ॥
यत्प्रोद्दाममदाध्वनिधुरघटं साम्राज्यमाभासते,
यन्निःशेषजनप्रमोदजनकं सम्पद्यते वैभवम् ।
यत्पुण्येन्दुसमद्युतिगुणगणः सम्प्राप्यते यत् परं,
सौभाग्यं च विजृम्भते तद्विलिखे धर्मस्य लीलायितम् ॥ ७ ॥
यच्च प्लावयति क्षितिं जलनिधिः कल्लोलमालाऽऽकुलो,
यत्पृथ्वीमखिलां धिनोति सलिलाऽऽसारेण धाराधरः ।
यच्चन्द्रोष्णरुची जगद्युद्यतः सर्वान्धकारच्छिदे,
त निःशेषमपि ध्रुवं विजयते धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ ८ ॥
अबन्धूनां बन्धुः सुहृदसुहृदां सम्भगगदो,
गदाक्षिक्कास्तानां धनमधनभाषार्त्तमनसाम् ।
अनाथानां नाथो गुणविरहितानां गुणनिधिः,
जयस्येको धर्मः परमिह हितवानजनकः ॥ ९ ॥
अर्हता कथितो धर्मः, सत्योऽयमिति भावयन् ।
सर्वसम्पत्करे धर्मे, धीमान् हृदतरो भवेत् ॥ १० ॥ ॥ १२ ॥
" एकामप्यमलामिमासु (?) सततं यो भावयेद्भावनां,
भव्यः सोऽपि निदम्यशेषकलुषं दत्तासुखं देहिनाम् ।
यस्त्वभ्यस्तसमस्तजैनसमयस्ता द्वादशाध्यादरा-
दभ्यस्येक्षते स सौख्यमनुलं किं तत्र कौतूहलम् ॥ १ ॥"
प्रथ० ६७ द्वार ।

(४) आत्मभावना द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्य-
तस्तावदाह—

मरवेहआसहृथी-पवगाईया उ भावणा दब्बे ।

अन्भास भावणा चि य, एगट्टं तत्थिमा भावे ॥ ४६२ ॥

इह धानुष्को यदभ्यासविशेषात्प्रथमं स्थूलद्रव्यं, ततो बाल-
बद्धां कपर्दिकां, ततः सुनिमां, ततः स्वरणाऽपि लक्ष्यस्य व-
धं करोति । यन्नाश्वः शीघ्रं शीघ्रतरं धावमानः शिखावि-
शेषाद् महदपि गत्ताऽऽदिकं लङ्घयति; हस्ती वा शिष्यमाणः
प्रथमं काष्ठानि, ततः कुल्लकान् पाषाणान्, ततो गोलिकां,
तद्वन्तु बादराणि, तदनन्तरं सिद्धार्थानप्यभ्यासतिशयाद् गृ-
ह्णाति । एवको वा प्रथमं वंशे विलम्बः सन् प्लवते, ततः प-
ञ्चादभ्यस्यन्नाकाशेऽपि तानि तानि कारणानि करोति । आ-
दिशब्दाद्विचित्रकराऽऽदिपरिग्रहः, एताः सर्वा अपि द्रव्यभा-
वनाः । अभ्यास इति वा भावनेति वा एकार्थम् । तत्रैता
वक्ष्यमाणलक्षणा भावना भावे मस्तव्याः ॥ ४६२ ॥

ता एवाऽऽह—

दुविहा उ भावणाओ, असंकलिट्ठा य संकलिट्ठा य ।

सुत्तुया संकलिट्ठा, असंकलिट्ठाए भावेति ॥ ४६३ ॥

द्विविधा भावनो भावनाः—असंक्रिष्टाः शुभाः, संक्रिष्टा-
श्चाशुभाः । तत्र सुकृष्टा संक्रिष्टभावनः असंक्रिष्टाभिर्भाव-
नाभिर्भावयति जिनकल्पं प्रतिपिस्तुरिति ॥ ४६३ ॥

अथ कास्ताः संक्रिष्टभावनः इत्याशङ्काऽपनोदाय तत्-
स्वरूपमभिहितसुराह—

संखा य परवणया, होइ विवेगो य अप्पसत्थासु ।

एमेव पसत्थासु वि, जत्थ विवेगो गुणा तत्थ ॥ ४६४ ॥

अप्रशस्तभावनानां संख्या पञ्चेतिलक्षणा निरूपणीया ,
प्ररूपणा च तासां कर्तव्या, तासां चाऽप्रशस्तानां विवेकः
परिहारो भवति । एवमेव प्रशस्तास्यपि तपःप्रभृतिभावना-
सु संख्या प्ररूपणा च वक्तव्या; नवरं (जत्थ विवेगो ति)
यत्र विवेक इति पदं तत्राप्रशस्ता एव भावना द्रष्टव्या-
स्ता विवेकव्याः परित्याज्या इति भाव्याः (गुणा तत्थ ति)
यासु प्रशस्ता भावनाः तासु भाव्यमानासु गुणाः खेदविनो-
दाऽऽदयः प्रागुक्ता भवन्तीति चूर्ण्यभिप्रायेण व्याख्यानम् ।
विशेषचूर्ण्यभिप्रायः पुनरयम्—यत्र च प्रशस्तंऽपि वस्तुनि
विवेकपरित्यागोऽस्य घटने तत्र गुणा भवन्ति, यथाऽऽचार्या-
ऽऽदीनामवर्णभाषणभाषणे औदासीन्यमवलम्बमानस्याप्य-
स्य गुण एव भवति, न पुनः स्वविरकल्पिकस्य यथाशक्ति
तन्निवारणमकुर्वतो दोष इति ॥ ४६४ ॥

अथाप्रशस्तभावनानां नामग्राहं पृहीत्वा सस्कथामाह—
कंदप्पदेवकिविस-अभिओगा आसुरा य संमोहा ।

एसा य संकलिट्ठा, पंचविहा-भावणा भणिया ॥ वृ० ॥

एसाऽप्रशस्ता पञ्चविधा भावना तत्स्वभावाभ्यासरूपा भ-
णिता ॥ ४६५ ॥

(५) अथासामेव फलमाह—

जो संजओ वि एआ-सु अप्पसत्थासु भावणं कुणइ ।

सो तव्विहेसु गच्छइ, सुरेसु भइओ चरणहीणो ॥ ४६६ ॥

यः संयतोऽपि व्यवहारतः साधुरप्येतामिरप्रशस्ता-
भिर्भावनाभिः, गाथायां तृतीयाऽधे सप्तमी । भावनमा-
त्मनो वसनं करोति, स तद्विषयेषु तादृशेषु कान्द-
पिकाऽऽदिषु सुरेषु गच्छति, यस्तु चरणरहितः सर्वथा
चारित्रसत्ताधिकलो द्रव्यचरणहीनो वा स भाज्यः त-
द्विधेषु वा देवपूज्यते, नरकतिर्यग्मनुष्येषु वा ॥ ४६६ ॥
वृ० १ उ० २ प्रक० ।

अथाऽऽसां भावनानां सामान्यतः फलमाह—

एआओ भावणाओ, भावित्ता देवदुग्गइ जंति ।

ततो वि बुया संता, पयिरंति भवसागरमणं ॥ ४२६ ॥

एता भावना भावयित्वा अभ्यस्य देवदुर्गतिं कान्दपिकाऽऽ-
दिदेवगतिरूपां यान्ति संयता अपि, ततोऽपि देवदुर्गतेऽशु-
ताः सन्तः पर्यटयन्ति भवसागरं संसारसमुद्रमनन्तमिति ।
उक्ता अप्रशस्ता भावना ।

सम्प्रति प्रशस्तभावना अभिधिसुराह--

तवेण सुत्तेण, एगत्तेण बलणे य !

तुलणा पंचहा वुत्ता, जिणकप्पं पडिवक्खओ । ॥५३०॥ वृ०
१ उ० २ प्रक० विशेष० । अ० । पं० व० । ध० । व्याख्या ' जि-
णकप्प ' शब्दे ४ भागे १४६६ पृष्ठे गता)

(६) मैत्र्यादिकाभ्यतुर्विधा अपि भावनाः—

इति चेष्टावत उच्चै-विशुद्धभावस्य सद्यतेः सिद्धम् ।

मैत्रीकरुणामुदितो-पेक्षाः किल सिद्धिमुपयान्ति ॥७॥

इत्येवमुक्तप्रकारेण चेष्टावतः साधुचेष्टायुक्तस्य उच्चैरत्यर्थं
विशुद्धभावस्य विशुद्धाध्यवसायस्य सद्यतेः सत्साधोः क्षिप्र-
मचिरैव मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाः पूर्वोक्ताभ्यतुर्विधा भावनाः
किल सिद्धिमुपयान्ति, किलेत्याप्ताऽऽगमवादाः, निष्पत्ति
प्रतिबलन्ते ॥ ७ ॥ वृ० १३ विव० ।

(७) अथ भवानः पञ्चविंशतिः । तद्यथा—

इरियासमिणं १ सया जणं य,

उवेहि भुंजज व पाणभोग्यं २ ।

आयाणनिक्खवदुग्गं ३ संजणं,

समाहिणं ४ संजणं मणो वइ ॥ ५ ॥ ॥ ४३ ॥

अहस्स सच्चं ६ अणुवीय भासणं ७,

जे कोहल्लोहल्लभयमेव १० वज्जणं ।

से दीहरायं समुपेहिवा सया,

मुणी हु मांमं परिवज्जणं सिया ॥ ११ ॥ ॥ ४४ ॥

सयमेव आंगहजायणे घडे,

मइमम्मि मम्मा १२ सइ भिक्खुउग्गहं १३

अणुअवि य भुंजीय पाणभोग्यं १४,

जाइत्तु साइम्मियाणं भोग्यं ॥ १५ ॥ ॥ ४५ ॥

आहारगुत्तो १६ अविभूमियप्पा १७,

इत्थि न निउक्कणं १८ न संथवेज्जा १९ ।

बुद्धं मुणी खुड्ढकं न कुज्जा २०,

धम्ममाणुपेही संघणं वंभवेरं ॥ ४६ ॥

जे सइ ११ रुव २२ गंध २३ मागणं २४,

फासे य संपप्प मणुत्तपावणं २५ ।

गेहिप्पओसं न कोउज्ज पंडिणं,

से होइ देतं विण्णं अकिंचणे ॥ ४७ ॥

प्राणानिपाताऽऽदिनिवृत्तिलक्षणमहाव्रतानां दाक्ष्याऽऽपाद-
नार्थं भावयन्तेऽभ्यस्यन्ते इति भावनाः, अनभ्यस्यमानाभिर्भा-
वनाभिन्नभ्यस्यमानाविद्यावन्मलीमसीभवन्ति महाव्रतानी-
ति । ताश्च प्रतिमहाव्रतं पञ्च पञ्च भवन्ति । तत्र प्रथमम-
हाव्रतस्य ताः कथ्यन्ते-ईरणं ईर्यां गंमनं, तत्र समित उपयु-
क्तः, असमितो, हि प्राणिनो हिंस्यादिति प्रथमा भावना ।
तथा सदा सर्वकालं यतः सम्यगुपयुक्तः सन् ' उबेहि सि '
अवलोक्य भुञ्जीत, वाशब्दाद् गृहीत या, पानभोजनम् ।

अयमर्थः—प्रतिगृहं पात्रमध्यपतितः पिरडभञ्जुराद्युपयुक्तेन
तत्समुत्थाऽऽगन्तुकसंस्वरक्षणार्थं प्रत्यवेक्षणीयः आगत्य च
वसतौ पुनः प्रकाशवति प्रदेशे स्थित्वा सुप्रत्यवेक्षितं पान-
भोजनं विधाय प्रकाशप्रदेशावस्थितेन भोक्तव्यम्, अनव-
लोक्य भुञ्जानस्य हि प्राणिहिंसा सम्भवतीति द्वितीया ।
तथा आदाननिक्षेपौ पात्राऽऽदेर्ग्रहणमोक्षावागमप्रतिबद्धौ
जुगुप्सति न करोतीति आदाननिक्षेपजुगुप्सकः, आगमानु-
सारणं प्रत्यवेक्षणप्रमार्जनपूर्वमुपयुक्तः सन्नुपधेरादाननिक्षेपौ
करोतीत्यर्थः । जुगुप्सको हि सत्त्वव्यापादनं विद्व्यादिति
तृतीया । तथा संयतः साधुः समाहितः समाधानपरः सन्
संयतते प्रवर्तयत्यदुष्टं मनः, दुष्टं हि मनः क्रियमाणं काय-
संलीनताऽऽदिकेऽपि सति कर्मवन्धाय सम्पद्यते । श्रूयते हि
प्रसन्नचन्द्रो राजर्षिर्मनोगुण्यभाविताऽहिंसाम्रतो, हिंसाम-
कुर्वन्नपि सप्तमनस्कपृथ्वीयाय कर्म निर्मितवानिति चतुर्थी ।
एवं वाचमप्यदुष्टां प्रवर्तयेत्, दुष्टां प्रवर्तयन् जीवान् धिना-
शयेदिति पञ्चमी । तत्त्वार्थे तु अस्याः स्थानं यथासाभि-
तिलक्षणा भावना भणिता । इति प्रथमव्रतभावनाः पञ्च ।
अथ द्वितीयमहाव्रतभावना भण्यन्ते अत्र हास्यं परिहरति
सत्यः सत्यवाक्, हास्येन हानुतर्मापि कुर्यादिति प्रथमा ।
तथा अनुविचिन्त्य सम्यग्ज्ञानपूर्वकं पर्यालोक्य भावको
यक्ता, अनालोचनभाषी हि कदाचिन्मृषाऽप्यभिधीत, तत-
श्चाऽऽत्मनो वैरपीडाऽऽदयः सत्त्वापघातश्च भवेदिति द्वितीया ।
तथा यः क्रोधं लोभं भयमेव वा वर्जयेत् परिहरेत् स एव
मुनिर्दीर्घरात्रिं मातुं समुपांक्षता सामीप्येन मोक्षावलोकनशी-
लः सन् सदा सर्वकालं ' हु ' निश्चयेन ' मोसं ' ति अनुस्था-
रस्यालक्षणिकरवान्मृषापरिवर्जकः ' सिया ' स्यात् । अयम-
र्थः-क्रोधपरवशो हि यक्ता स्वपरनिरपेक्षां यत्किञ्चन भाषी
मृषाऽपि भाषेत् । अतः क्रोधस्य निवृत्तिरनुत्पादो वा भ-
यानिति तृतीया ३ । तथा लोभाभिभूतचित्तोऽप्यत्यर्थका-
ङ्क्षया कूटसात्तित्वाऽऽदिना वित्तभाषी भवति, अत्र सत्य-
व्रतमनुपालयता लोभः प्रत्याख्येय इति चतुर्थी ४ । तथा
भयार्तः प्राणाऽऽदिरक्षणेच्छया सत्यवादितां व्यभिचरति, त-
तो निर्भयवामनाऽऽधानमात्मनि विधेयमिति पञ्चमी ५ । इति
द्वितीयमहाव्रतभावना । अथ तृतीयमहाव्रतभावनाः प्रोक्ष्य-
न्ते-तत्र स्वयमेवाऽऽत्मनैव, न तु परमुखेन साधुः प्रभुं
प्रभुसन्दिष्टं वा सम्यक्परिहाय अवग्रहस्य देवेन्द्रराजगृह-
पातशय्यातरसाधर्मिकभद्रमित्रस्य याचने याञ्चायां प्रवर्तते,
परमुखेन हि याचनेऽस्वामियाचनं च परस्य विरोधेन च अ-
कारणघटनाऽऽदयोऽक्षतपरिभोगाऽऽदयश्च दोषा इति प्रथ-
मा १ । तथा तत्रैवानुज्ञापितावग्रहे तृणाऽऽदिग्रहणार्थं मतिमा-
न घटेन खेपेत निशम्याऽऽकर्ण्यवग्रहप्रदातुस्तृणाऽऽद्यनुज्ञा-
वचनम्, अन्यथा तददत्तं स्यादिति द्वितीया २ । तथा सदा
सर्वकालं भिक्षुवग्रहस्पष्टमर्यादया याचयेत् । अयमर्थ-सक-
हस्तेऽपि स्वामिनाऽवग्रहे भूयो भूयोऽवग्रहयाचनं कर्तव्यम् ।
पूर्वलब्धेऽवग्रहे ग्लानाऽऽद्यवस्थायां मूत्रपुरीषोत्सर्गपात्रक-
रचरणप्रक्षालनस्थानानि वायकक्षिप्तपीडापरिहारार्थं याच-
नीयानीति तृतीया ३ । तथा अनुज्ञाप्य गुरुमन्यं वा भुञ्जीत
पानभोजनम् । अयमर्थः-सूत्रोक्तं विधिना प्राशुकमेवर्णीयं ल-
ब्धमानीयाऽऽलोकनापूर्वं गुरवे निवेद्य गुरोराऽनुज्ञानां मण्ड-

स्यामिकको वाऽश्नीयात्, उपलक्षणमनत्, अन्यदपि यत्किञ्चिदधिकोपमधिकभेदमुपकरणं धर्मसाधनं तत्सर्वं गुरुणाऽनुशातमेव भोक्तव्यम्, अन्यथा दत्तमेव परिमुक्तं स्यादिति चतुर्थी ४। तथा समानो धर्मः सधर्मस्तेन चरन्तीति साधर्मिकाः प्रतिपक्षैकशासनाः संविग्नाः साधवः, तेषां पूर्वपरिगृहीतक्षेत्राणामवग्रहं मासाऽष्टकालमाने पञ्चकाशाऽऽदिकेचकपं याचित्वा स्थानाऽऽदि भोजनं वा कार्यं, तदनुशातं हि तत्र उपाभयाऽऽदि समस्तं गृहीयात्, अन्यथा यौर्यं स्यादिति पञ्चमी ५। एतास्तृतीयव्रतभावनाः पञ्च। इदानीं चतुर्थव्रतभावनाः प्रतिपद्यन्ते—तत्र आहारो गुप्तः स्यात्, न पुनः स्निग्धमतिमात्रं भुजीत, यतो निरन्तरदृग्धस्निग्धमधुररसप्रीणितः प्रधानधातुपरिपोषणेन वेदोद्यादब्रह्मापि सेवते, अनिमात्राऽऽहारस्य तु न केवलं ब्रह्मव्रतविलोपविधायित्वाऽर्जनं, कायकलेशकारित्वादपीति प्रथमा १। तथा अविभूषिताऽऽत्मा विभूषाविरहितः, देहस्नानविलेपनाऽऽदिविधिविभूषानिरतो हि नित्यमुद्रिक्तचित्ततया ब्रह्मविराधकः स्यादिति द्वितीया २। तथा स्त्रियं न निरीक्षेत, तदव्यतिरेकात्तदङ्गान्यपि वदनस्तनप्रभृतीनि सस्पृहं न प्रेक्षेत, निरन्तरमनुपमवनिताऽवयवविलोकने हि ब्रह्मवाधासम्भव इति तृतीया ३। तथा स्त्रियं न संस्तुवीत, स्त्रीभिः सह परिचयं न कुर्यात्, तत्संस्पर्शवसन्तिनदुपभुक्तशयनाऽऽसनाऽऽदिसंवेनेन, अन्यथा ब्रह्मजनमङ्गः स्यादिति चतुर्थी ४। तथा बुद्धोऽवगन्तस्त्वो मुनिः क्षुद्रामप्रशस्यां ब्रह्मव्यर्धप्रस्तावात् स्त्रीविषयां कथां न कुर्यात्, तत्कथाऽऽसक्तस्य हि मानसोन्मादः सम्पद्यत इति पञ्चमी ५। एताभिः पञ्चभिर्भावनाभिर्भावितान्तःकरणो धर्मानुप्रेक्षी धर्मसंवनतत्परः साधुः सन्धनं सम्यक्पुष्टिं नयति ब्रह्मव्यर्धमिति चतुर्थव्रतभावना ४। अथ पञ्चमव्रतभावना निगद्यन्ते—तत्र यः साधुः शब्दरूपरसगन्धान् आगतान् इन्द्रियावयवीभूतान्, मकारोऽयमलार्क्षणकः, स्पर्शाश्च सम्प्राप्य समासाद्य मनोज्ञान् मनोहारिणः पापकान् धिरूपान् इष्टानिष्टान्छेत्यर्थः, गृहिमभिष्वङ्गलक्षणं, प्रद्वेषं चार्पितलक्षणं यथाक्रमं न कुर्यात् पण्डितो विदिततत्त्वः सन्, स दास्यते जिनेन्द्रियो विरतः सर्वसाधयोंगभ्यो भवत्यकिञ्चनः किञ्चनबाह्याऽऽभ्यन्तरपरिग्रहभूतं नास्त्यास्तीति ग्युत्पत्त्या परिग्रहविरतिव्रतवानित्यर्थः। अन्यथा शब्दाऽऽदिषु मूर्च्छाऽऽदिसङ्गावात् पञ्चमव्रतविराधना स्यादिति पञ्चसु विषयस्यभिष्वङ्गप्रद्वेषवर्जनात् पञ्चमव्रतस्य पञ्च भावनाः, मिलितास्तु पञ्चविंशतिरिति। एताश्च समवायाङ्गतरवार्याऽऽदिषु किञ्चिदव्यथाऽपि दृश्यन्ते इति ॥ ४७ ॥ प्रव० ७२ द्वार ।

इदानीम् 'असुहायो पणवीसं ति' विलसतं द्वारमाह-

कंदप्पदेव १ किञ्चिद २,

अभिभोगा ३ आसुरी ४ य सम्मोह ५

एसा हु अप्पसत्था,

पंचविहा भावणा तत्थ ॥ ४८ ॥

कन्दर्पः कामस्तरप्रधाना निरन्तरं निर्मर्यादनिरन्तरतया विटपाया देवविशेषाः कन्दर्पास्तेषामियं कान्दर्पी। एवं देवानां मध्ये किलिबवाः पापा अत एवास्पृश्याऽऽदिधर्मका दे-

वाश्च ने किलिबवाश्च ते देवाः किलिबवदेवास्तेषामियं किलिबवाः। आ-समग्नात् अभिसुख्येन युज्यन्ते प्रेष्यकर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः किङ्करस्थानीया देवविशेषास्तेषामियमाभियोगी। असुरा मन्ववांसिदेवविशेषास्तेषामियमासुरी। सम्मुह्यन्तीति सम्मोहा मूढाऽऽत्मानां देवविशेषास्तेषामियं सम्मोही। एसा हु स्फुटं पञ्चविधा पञ्चप्रकारा अप्रशस्ता सङ्क्रिष्टा भावना तत्तत्स्वभावाभ्यासरूपा, अणितेति शेषः। आसां च मध्ये संयतोऽपि सन्न यो यस्य भावनायां वर्तते कथाञ्जलसङ्ग्रामाभ्यात् स तद्विषयेव कन्दर्पाऽऽदिप्रकारेषु देवेषु गच्छति, चान्निलेशप्रभावात्। उक्तं च "जो संजघो वि एसा—सु अप्पसत्थासु वट्टइ कहिं वि। सो तव्विहेसु गच्छइ, सुरेसु भइयो चरन्हीणो ॥ १ ॥" इति। यः पुनः सर्वथाऽपि चारित्र्यरहितः स भाज्यो विकल्पनीयः, कदाचित्सद्विषयस्य सुरेवृत्त्यते, कदाचिन्नारकतित्यक्त्वमानुषेष्विति। एताश्च पञ्चापि भावनाः प्रत्येकं पञ्चविधाः।

कंदप्पे ? कुक्कुडए २,

दुस्मीलत्ते य देहासकरणे ४ य ।

परविमियजणणे वि य ५,

कंदप्पोऽण्णगहा तह य ॥ ४६ ॥

(प्रव०) (अस्या गाथायाः व्याख्या 'कंदप्प-भावणा' शब्दे तृतीयभागे १७७ पृष्ठे गता ।)

(८) अथ देवकिलिबवां भावनां पञ्चविधामाह-

मुयनाय १ केवलीयं २,

धम्मायरियाण ३ संघ ४ साहूणं ५ ।

माई अवमवई ,

किञ्चिसियं भावणं कुणइ ॥ ५० ॥

भुतज्ञानस्य द्वादशाङ्गीरूपस्य, केवलितनां केवलज्ञानवर्णा, धर्मोऽवार्थाणां धर्मोपदेष्टृणां, सङ्गस्य साधुसाध्वीभावकभाविकसमुदायरूपस्य, साधूनां यतीनाम्, अवर्णवादी माधी च स्वशक्तिनिगूहनाऽऽदिना मायावान्, देवकिलिबवां भावनां करोति। तत्र अवर्णः—अश्लाघा, असहोषोद्यदहनमिति यावत्। स चैवं भुतज्ञानस्य-पृथिव्यादयः कायाः पञ्चजीविनः कायामपि व्यावर्त्यन्ते, शास्त्रपरिहाऽऽध्ययनाऽऽदिष्वपि यदुशस्त एव। एवं ज्ञानाभ्यासे प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनि साधयेत् पुनः पुनस्तेषु सूत्रेषु प्रतिकल्पयेत्। तन्मन् एव प्रमादा मयाऽऽद्यः, अप्रमादाश्च न द्विपक्षभूता भूयो भूयश्च तत्र तत्र कथ्यन्ते, न पुनरधिकं किञ्चिदपीति पुनरुक्तदोषान्, यच्च मोक्षार्थं घटयितव्यमिति कृत्वा किं मूलं सूर्यप्रज्ञप्त्यादिना ज्योतिःशालेण ? तथा मोक्षार्थमभ्युद्यतानां यतीनां किं योनिप्राभूतोपनिबन्धेन ? भवहेतुत्वाऽऽपेक्षानिवयोनिप्राभूतप्रभूतानामिति। उक्तं च—"काया वया य तद्विषय, ते केवपमाय अप्पमाया य। मोक्खादिमारियाणं, जोइसजोणीहिं किं कज्जं ? ॥ १ ॥" केवलितनामवर्णवादी यथा—किमेवां ज्ञानदर्शनापयोगी क्रमेण मन्वतः, उत युगपत् ? तत्र यदि क्रमेणति पक्षः कक्षीक्रियते, तदा ज्ञानकाले न दर्शनं, दर्शन-

काले च न ज्ञानमिति परस्परऽऽवरणत्वेव प्राप्ता । अथ युग-
पदिति द्वितीय पक्षः, सोऽप्ययुक्तः, यत एककालत्वाद्
हयोरप्येकताऽऽपत्तिः प्राप्नोति । उक्तं च—“एगतरसमुप्याप,
अशोभाऽऽवरणया दुर्वेगं पि । कवलद्वसणशाखा-शममका-
ले य एगसं ॥१॥” धर्माऽऽचार्याणामवर्णवादां यथा-न शा-
भनेतेषां जातिः, नैत लोकव्यवहारकुशलाः, न चैत आच-
त्यं विदन्तीत्यादि विविधं गुरुन् प्रतिभाषते, न चैतेषां वि-
नयवृत्त्या वर्तते । तथा अहितार्थिद्वारायन्वेषयन् सर्वसमस्तं
गुरुणामेवासतोऽपि वापान् वदान्, सर्वदैव च तेषां प्रति-
कूलनामाचरन्तीति । उक्तं च—“जन्वाहं हि” अवक्षे, विभासइ
घट्टइ न यावि उक्त्वाप । अहिआं छिह्पेही, पमासवाइ
अणसकुला ॥ १ ॥” सङ्घस्याधर्णवादी यथा—बहवश्च
पशुशृगालाऽऽदीनां सङ्घाः, तत्कोऽयमिह सङ्घो भवतामा-
राध्य इत्यादि वदति । साधूनामवर्णवादां यथा—नामी
साधवः परस्परमपि सहन्ते, अत एव देशान्तरं परस्पर-
स्पर्धया परिभ्रमन्ति, अन्यथा एकत्रैव संहत्या निष्ठुः ।
मायावितया सर्वदैव लोकाऽऽवर्जनाय मन्त्रगामिनः, महतो-
ऽपि च प्रकृत्यैव निष्ठुः, तदैव दृष्टान्तदैव तुष्टाश्च । तथा
गृहभ्यस्तत्तत्क्षेत्रवचनैरात्मानं रोचयन्ति, सर्वदा सर्ववस्तु-
सञ्चयपराश्च ।

उक्तं च—

“अविसदृशाऽनुरियगई, अणायुविन्ती य अवि गुरुणं पि ।
अणमिलपीइरोसा, गिदिवच्छलगा य संजयगा ॥ १ ॥”

अन्यैरप्युक्तम्—

“अनित्यताशब्दमुदाहरन्ति,
भग्नं च तुर्यं परिशोचयन्ति ।
यथा तथाऽन्यं च विकल्पयन्ति,
हरातर्का नैव परित्यजन्ति ॥ १ ॥

अन्यत्र तु ‘सर्वसादृशं’ नि ‘पाठन्वा’ मार्याती ‘भिन्नै-
व’ पञ्चमी भावना प्रतिपादिता । यथा—“गूढइ आइम-
हायं, ल्हापइ य गणे परस्स संते वि । चोरो ध्व सर्वसंकी,
गूढाऽऽयारो हवइ माई ॥ १ ॥”

अथ आभियोगी भावनां पञ्चभेदामाह—

कोउए १ भूइकम्म २,

पमिणेहिं ३ तह य पमिणपमिणेण ४ ।

तह य निमित्तेणं ५ चिय,

पंचवियप्पा भवे मा य ॥ ५१ ॥

अत्र समर्पा तृतीयाऽर्थे, ततः कौतुकेन १ ‘भूतिकर्मणा’ २
प्रश्नेन ३, प्रश्नाप्रश्नेन ४, निमित्तेन ५ च पञ्चविकल्पा प-
ञ्चभेदा भवेत् सा च आभियोगिकी भावना । तत्र बालाऽऽ-
दीनां रक्ताऽऽदिकरणनिमित्तं स्नेपनकरभ्रमणाऽऽभिमन्त्रणपृ-
थकरणधूपदानाऽऽदि यत्क्रियते तत्कौतुकम् । उक्तं च—“वि-
न्धयणहोममिणपरि—रया य ब्यारइहणइ धूयइ । असरिस-
वेसगहणं, अयतामणउवमणबंधो ॥ १ ॥” तथा च सति
शरीरभाण्डकरक्ताऽर्थे भस्मसूत्राऽऽदिना यत्पारिवेदनक-
रणं तद् भूतिकर्म । उक्तं च—“भूइपे महियाप, इव स-
सण व होइ भूइकम्मं तु । वसहीमरीरभेइय—रक्ताअभि
ओगमाईया ॥ १ ॥” तथा यत्परस्य पाश्वं लाभालाभाऽऽदि
पृच्छयते, स्वयं वा अङ्गुष्ठदर्पणसङ्गनायाऽऽदिषु दृश्यते स

प्रश्नः । उक्तं च—“पणहो य होइ पसिणं, जं पासइ वा
सयं तु तं पसिणं । अंगुष्ठउच्चिह्पप, दप्पणअसितायकु-
हाई ॥ १ ॥” तथा स्वप्ने स्वयं विद्यया कथितं, घण्टि-
काऽऽद्यवतीर्णदेवतया वा कथितं सत् यदन्यस्मै शुभाशुभ-
जीवितमरणाऽऽदि परिकथयति स प्रश्नाप्रश्नः । उक्तं च—
“पसिणापांसणं सुमिणे, विज्जासिद्धं कहइ अशस्स । अ-
हवा आइंखणिया-घण्टियसिद्धं परिक्कहेइ ॥ १ ॥” तथा नि-
मित्तमतीतानागतवर्तमानवस्तुपरिज्ञानंदतुर्ज्ञानविशेषः । उ-
क्तं च—“निविहं होइ निमित्तं, तीयपहुपणुऽनायगं चव ।
तेण विणा वि न नेय, नज्जइ तेणं निमित्तं तु ॥ १ ॥” एता-
नि च कौतुकभूतिकर्माऽऽदीनि गौरवाऽऽदिनिमित्तं कुर्वाणः
साधुरभियोगनिष्ठसं कर्मावबध्नाति, अपवादपदेन तु गौ-
रवरहितः सन्नतिशयज्ञाने सति निःस्पृहवृत्त्या यदाऽसौ क-
रोति तदाऽसौ आराधक एव, उक्तं च—गोत्रं बध्नातीति
तापोऽन्नतिकरणात् । उक्तं च—“एवाणं गारवट्ठा, कुणमा-
णो आभिमोणियं बंधे । बाय गारवरदिओ, कुव्वइ आरा-
हगुणं च ॥ १ ॥”

अथ आसुरी भावनां पञ्चभेदामाह—

सइविग्गहसीलत्तं १,

संसत्तवो २ निमित्तकइणं च ३ ।

निकिन्निया त्रि य ४ अवरा,

पंचमगं निरणुकंपत्तं ५, ॥ ५२ ॥

सदा विग्रहशीलत्वं १ संसृजतपः २ निमित्तकथनं च ३
निष्कृपताऽपि चापरा, पञ्चमं च निरनुकम्पत्वमिति । तत्र
सदा सर्वकालं विग्रहशीलत्वं, पञ्चादनुतापितया भ्रम-
णाऽऽदायपि प्रसन्नप्राप्त्या च विरोधानुबन्धः । यदाह—“नि-
च्छं विग्गहसीलो, काउण य नाणुत्तप्पई पच्छा । न य ज्जा-
मिओ पसीयइ, सपक्क परपक्खिओ वावि ॥ १ ॥” तथा
संसृजस्य आहारापधिशय्याऽऽदिषु सदा प्रतिषेद्धभावस्य,
आहाराऽऽद्यधर्मव च तपोऽनशनाऽऽदितपश्चरणं संसृजतपः ।
यदाह—“आहारउवहिंनेज्जा, जस्स य भावओ उ निच्छ-
संसत्ता । भायायहओ कुणइ, तवोवहाणं तु दिट्ठीए ॥ १ ॥”
तथा कैकालिकस्य लाभालाभसुखदुःखजीवितमरणविषयस्य
निमित्तस्य कथनमभिमानाभिनिवेशाद्व्याकरणम् । यदाह—
“निविहनिमित्तं एकेकं-छुविहं जं तु वाअयं पुवं । अभिमा-
णा भिनिवेसा, वागारियं आसुरं कुणइ ॥ १ ॥” तथा कथाव-
राऽऽदिसंश्लेषजीवप्रतिपत्त्या गतघृणः कार्यान्तरव्यासक्तः
सन् गमनाऽऽसनाऽऽदि यः करोति, कृत्वा च नानुतप्यते केन
चिवुक्तः सन् स निष्कृपः, तज्ज्ञावी निष्कृपतया । यदाहुः—
“वैकमणाइजुसो, सुनिक्खिवो यावराइससेसु । काउं च नाणु-
त्तप्पइ, परिमओ निकिवा होइ ॥ १ ॥” तथा यः कृपापात्रं कुत-
श्चिद्धेनोः कम्पमानमपि परं दृष्टा क्रूरतया कठिनभावः सन्
नानुकम्पाभाग्भवति स निरनुकम्पः, तस्य भावो निरनुकम्प-
त्वम् । यदाह—“जो उ परं कंपत्तं, इट्ठणं न कंपप कठिणभा-
वा । एमो य निरणुकंपो, पणुता वीयरानेहि ॥ १ ॥”

अथ सामोही भावनां पञ्चविधामाह—

उम्मगदेमणा १ म-

गद्दमणं २ पणविपडिवती य ३ ।

मोहो य ४ मोहजगणं ५,
एवं सा हवइ पंचविहा ॥ ५३ ॥

उन्मार्गदेशना १ मार्गदूषणं २ मार्गविप्रतिपत्तिः ३ मोहः ४ मोहजननं च ५ । एवं सा सामोहो भावना भवति पञ्चविधा । तत्र पारमार्थिकानि ज्ञानाऽऽदीन्यदूषयन्नेव तद्विपरीतं धर्ममार्गं यदुद्दिशति सा उन्मार्गदेशना । आह च—“ नाशाऽऽदि अद्विन्तो, तद्विवरीयं तु उवदिसइ मगं । उन्मगं देसगो ए- स आयअदिओ परेमि च ॥ १ ॥ ” तथा पारमार्थिकं ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणं भावमार्गं, तन्प्रतिपक्षांश्च साधुं परिहृतमानी स्वमनीषानिर्मितैर्जातदूषणैर्दूषयति तन्मार्गदूषणम् । आह च—“ नाशाइतिहामगं, दूषइ जां जे य मगपडिवभा । अखुदो जाइए खलु, भग्गइ सो मगदूस सि ॥ १ ॥ ” तथा तमत्र ज्ञानाऽऽदिमार्गमसदूषणैर्दूषयत्वा जमालिवदेशत उन्मार्गं यत्प्रतिपद्यते सा मार्गविप्रतिपत्तिः । आह च—“ जा पुण तदेव मगं, दुन्निता अपण्डिआ न- तक्षाए । उन्मगं पडिवज्जइ, वि'पडिवज्जं न मगस्स ॥ १ ॥ ” तथा निकाममुपहनमतिः सन्नतिमहनपु ज्ञानाऽऽदिविचारेषु यन्मुह्यति, तच्च परतीर्थिकसम्बन्धिना नानाविधां समुद्दिभालोक्य मुखति न मोहः । आह च—“ नह नह उव- हयमइओ, मुग्गइ नागवग्गंतरालेसु । इहीओ य बटुवहा, दटटुं जओ तओ मोहो ॥ १ ॥ ” तथा स्वभावेन कपटेन वा दर्शनान्तरं परस्य मोहमुत्पादयति तन्मोहजननम् । आह च—“ जां पुण मोहंइ परं, सम्भावेणं कह- तं'णं था । संमोहभावणं सो पकरइ अबोहलाभाय ॥ १ ॥ ” एताश्च पञ्चविंशतिरपि भावनाः सम्यक् चारित्र्यविप्राविधायित्वाद्भूमा इति यतिभिः परिहृतव्याः । यदुक्तम्—“ एयाउ वि- सेसंणं, परिहरइ चरणविग्गभ्याओ । एयानिरोहो उन्विचय, सम्मं चरणं पि पावति ॥ १ ॥ ” इति । प्रव० ७३ द्वार ।

भावणाहि य सुद्धाहि, मम्म भावित्तु अप्पयं ॥

भावनाभिर्महाप्रतसम्बन्धिनीभिः पञ्चविंशतिसंख्याभिः, अथवा अनित्यत्वाऽऽदिमर्द्वादशप्रकाराभिर्गति । उत्त० १६ अ० । आचा० । आ० चू० । स० । प्रश्न० । घ० । आव० ।

(६) सर्वभावनाभावितस्य यद् भवति तद्दर्शयितुमाह—

भावणाजोगसुद्धप्पा, जले गावा व आहिया ।

नावा व तीरसंपन्ना, मव्वदुक्खा तिउट्टइ ॥ ५ ॥

भावनाभिर्योगः सम्यक्प्राणधानलक्षणां भावनायोगस्तेन शुद्ध आत्मा-अन्तरात्मा यस्य स तथा, स च भावनायोगशुद्धाऽऽत्मा सन् परित्यक्तसंसारस्वभावो नैगिव जलोपर्यवतिष्ठते संसारोदन्वत इति । नौरिव-यथा जले नौरनिमज्जनत्वेन प्रख्याता एवमसाधारणं संसारोदन्वति न निमज्जतीति । यथा जाली निर्यामिकाधिष्ठिताऽनुकूलवतिरिता समस्तद्वन्द्वापगमात्तीरमास्कन्द्येवमायतचारित्रवान् जीवपोतः सदागम-कर्णधाराधिष्ठितस्तपोमारुतवशात् सर्वदुःखाऽऽत्मकात् सं-सारान्मुक्त्यत्यगच्छति मोक्षाऽऽख्यं तीरं सर्वद्वन्द्वोपरमरूपमवाप्नोतीति ॥ ५ ॥

अगि च—

तिउट्टइ उ मेधावी, जाणं लोगंमि पावगं ।

तुट्टंति पावक्कमाणि, नवं कम्ममकुव्वओ ॥ ६ ॥

स हि भावनायोगशुद्धाऽऽत्मा नौरिव जले संसारे परिवर्तमा- नस्त्रिभ्यां मनोवाक्येभ्योऽशुभेभ्यस्त्वेव ति । यद्विधा-अतीव सर्वधन्वेभ्यस्त्वेव ति मुख्यते अतिवृत्त्यति संसारादतिवर्त- त, मेधावी मर्यादाव्यवस्थितः सत्सद्विवेकी वाऽस्मिन् लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मकं भूतग्रामलोके वा यत्कर्मपि पापकर्म सायद्यानुष्ठानरूपं तत्कार्यं वा अष्टप्रकारं कर्म तत् क्षपारि- या जानन् प्रत्याख्यानपरिहया च तदुपादानं परिहरन् तत्स्फुटयति, तस्यैव लोकं कर्म वा जानतो नवानि कर्माण्यकुर्वतो- निरुद्धाऽऽश्वद्वारस्य विकृष्टपञ्चरणवतः पूर्वसंचितानि क- र्माणि वृत्तयन्ति, निवर्तन्ते वा, नव च कर्माकुर्वतोऽशेषकर्म- लयो भवतीति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । तन्प्रतिपादके आचाराङ्गद्वितीयधृतस्कन्धस्य पञ्चदशेऽध्ययने च । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । स० । प्रश्न० ।

भावनाविषयसूची—

(१) भावनानिर्वचनम् ।

(२) भावनानिर्दिष्टपञ्चावधिष्यम् ।

(३) भावनापरिसंख्यानम् ।

(४) आत्मभावनाया द्रव्यतो भावनश्च द्वैविध्यम् ।

(५) भावनानां नामग्राह फलप्रकरणम् ।

(६) मैत्र्यादिचातुर्विध्यं भावनानां निरूपणम् ।

(७) पञ्चविंशतिर्भावनाः ।

(८) कन्दर्प-दैवकिलिषा-भियोगिका-ऽऽसुरीसामोहीमे- दतो भावनापञ्चविध्यत्वम् ।

(९) सर्वभावनाभावनितस्य यद्भवति तद्विदर्शनम् ।

भावणाजोग- भावनायोग-पुं० । योगभेदे, यो० वि० । अष्ट० । भावणाणाण- भावनाज्ञान-न० । भावनामयं ज्ञानं भावनाज्ञा- नम् । ज्ञानभेदे, यो० ११ वि० । (तद्वक्त्रव्यता ' गाण ' शब्दे चतुर्थभागे १६८१ पृष्ठे गता)

भावणाभाविय-भावनाभावित-त्रि० । भावनाऽऽलोचनता त- या भाविता वासितः । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । आलोचनया वासिते, भावनयाऽभ्यासरूपया भाविता वासितः । अभ्या- सेन वासिते, “ सान्नेधियमोहाणं, पुण्डिं भावणभावि- या । अचिरेणैव कालेण, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥ ” उत्त० १४ अ० ।

भावितभावन-त्रि० । भाविता भावना येनासौ भावितभाव- नः । पूर्वोत्तरनिपातस्यातन्त्रत्वात् । वासिताभ्यासे, उत्त० १४ अ० । प्रव० । अनु० ।

भावणिसीह-भावनिशीथ- न० । भवनं भावः, निशीथमप्रकाशं, भाव एव निशीथं भावनिशीथम् । निशीथभेदे, नि० चू० १ उ० ।

भावणु-भावण-पुं० । भावश्चित्ताभिप्रायस्त्वं जानातीति भाव- ण । चित्ताभिप्रायज्ञातरि, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । भावतित्थ-भावनार्थ-न० । संघे, विशेषे । (तस्य च यथा भा- वनार्थत्वं तथा ' तित्थ ' शब्दे चतुर्थभागे २२४३ पृष्ठे उक्तम्)

भावत्य-भावार्थ- पुं० । अभिप्रेतार्थे, आ० ।

भावत्यव-भावस्तव-पुं० । भावः शुभपरिणामः प्रधानं यत्र स्तव स भावस्तवः । यद्वा-भावेनान्तरप्रीत्या तथाविधक- र्मस्योपशमापेक्षया सर्वविरतिवेशविरतिप्रतिपत्तिस्वभावेन स्तवो भावस्तवः । दर्श० ३ तत्त्व । शुभाध्यवसायेन स्तु-

तौ, आ० म० २ अ० । संयमे, प्रति० । परमार्थपूजायाम्, अभ्यात्मपूजायाम्, चरणप्रतिपत्तौ च । "भावस्थयो चरण-
वष्टिबन्ती ।" पञ्चा० १ वि० । "भावस्थवाणुभावं, असे-
सभवभयकस्त्यकरं नाउं ।" महा० ३ अ० । तद्रूपे स्तवभेदे
च । प्रति० । दर्श० । पं० ४० ।

भावत्यसंगय-भावार्थसंगत-त्रि० । भावस्तरस्यैदम्पर्यं तेन
तद्रूपो वाऽर्थोऽभिधेयो भावार्थः । तेन संगतो युक्तः । भावा-
र्थोपेते, पञ्चा० १ वि० ।

भावतिथरकरण-भावस्थैर्यकरण-न० । विस्तारितासम्पाद-
ने, च० । भावेन वा आशीर्षचनहेतुभूतेन प्रतिष्ठास्थैर्यकरणम् ।
भावहेतुकप्रतिष्ठायाम्, च० २ अ० ।

भावत्येज्जकरण-भावस्थैर्यकरण-न० । 'भावतिथरकरण' श-
ब्दार्थे, च० २ अ० ।

भावदेव-भावदेव-पुं० । भावेन देवगत्यादिकर्मोद्भूतपथ्या-
येषु देवो भावदेवः । देवभेदे, म० १२ श० १ उ० । भावदेवावेवाऽऽ-
युक्तमनुभवन्तो वैमानिकाऽऽद्यः । स्था० १ डा० १ उ० । पार्श्वना-
थचरित्रकालिकाऽऽचार्यकथानकयोः कर्तरि आचार्ये, जै० १० ।

भावपणिहि-भावप्रणिधि-पुं० । भावरूपप्रणिधौ, दश० ८ अ० ।
(अत्र विस्तरः 'पणिहि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३८१ पृष्ठे गतः)

भावपक्षति-भावप्रक्षति-स्त्री० । प्रक्षतिभेदे, जं० १ व० । (अस्या
वृत्त्यता 'पक्षति' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३८४ पृष्ठे गता)

भावपय-भावपद-पुं० । भावरूपे पदे, दश० २ अ० । (भेदाः
'पय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५०२ पृष्ठे गताः)

भावपविति-भावप्रवृत्ति-स्त्री० । सारकियायाम्, पञ्चा० १ अ० वि० ।

भावपहाश-भावप्रधान-त्रि० । परमार्थसारे, "बुधस्य भावप्र-
धानं तु ।" बो० १ वि० । शुभाप्यवसायकारे, पञ्चा० १४ वि० ।
खंवेगसारे, पञ्चा० १५ वि० । भाव आत्मपरिणामः प्रधानः
साधकतमो यस्मिन् सः । शुभभावसाधये, पञ्चा० ४ वि० ।

भावप्राश-भावप्राश-पुं० । ज्ञानाऽऽदिषु, प्रज्ञा० १ पद । (अत्र
विस्तरः 'पक्षवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३८८ पृष्ठे गतः)

भावपिंड-भावपिण्ड-पुं० । भावरूपे द्विविधे पिण्डे, पि० ।
(व्याख्या 'पिंड' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११८ पृष्ठे गता)

भावपुरिस-भावपुरुष-पुं० । पूः शरीरम् । पुरि शरीरे शेते इति
पुरुषः । भावतः पुरुषो भावपुरुषः । पारमार्थिकः पुरुषः । द्रव्या-
भिलाषपुरुषाऽऽदिसर्वोपाधिरहिते शुद्धे जीवे, विश० १ आ० म० ।

भावपूया-भावपूजा-स्त्री० । पूजाभेदे, च० २ अ० । (भाव-
पूजापदकम् 'पूया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०७३ पृष्ठे व्याख्यानम्)

भावपोगलपरियद्-भावपुद्गलपरावर्त्त-पुं० । पुद्गलपरावर्त्तभे-
दे, प्रव० १६२ द्वार० । पं० सं० । कर्म० । (तद्वृत्त्यता 'पो-
गलपरियद्' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १११३ पृष्ठे गता)

भावपमाणा-भावप्रमाणा-न० । भवन् भावो वस्तुनः परिणा-
मो ज्ञानाऽदिषु, प्रमितिः प्रमीयते अनेन प्रमीयते स इति वा
प्रमाणम् । भाव एव प्रमाणं भावप्रमाणम्, भावसाधनपक्षे प्र-
मिनिर्वस्तुपरिच्छेदस्तत्वेतुत्वाद् भावस्य प्रमाणाता । प्रमाणाभे-
दे, अनु० । ('स किं न पमाणे ?' इत्यादि सूत्रम् 'पमाणा'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४७२ पृष्ठे व्याख्यानम्)

भावपमाणा-भावप्रमाणा-न० । भावो युक्तार्थकत्वा-
ऽऽदिको गुणः, स एव तद्वारेण वस्तुनः परिच्छिद्यमानत्वा-
त् प्रमाणम्, तेन निष्पन्नं तदाभयेण निर्वृत्तं नाम भावप्र-
माणाता । नामभेदे, अनु० ।

सं किं तं भावपकमाणे ? । भावपमाणे चतुर्विधे पक्षे ।
तं जहा-सामासि, तद्विषय, धारण, निरुसि ।

भावो युक्तार्थकत्वाऽऽदिको गुणः स एव तद्वारेण वस्तुनः प-
रिच्छिद्यमानत्वात् प्रमाणं तेन निष्पन्नं तदाभयेण निर्वृत्तं
नाम सामासिकाऽऽदि चतुर्विधे भवतीति परमार्थः । अनु० ।

भावपविधि-भावप्रतिपत्ति-स्त्री० । भावेनास्तःकरणप्रति-
पत्तिरनुबन्धः । भावानुबन्धे, च० १ अ० ।

भावबन्ध-भावबन्ध-पुं० । भावेन मिथ्यात्वाऽऽदिना भावस्य,
कोपयोगभावव्यतिरेकाजीवस्य बन्धो भावबन्धः । बन्धभेदे,
म० १८ श० ३ उ० । (भावबन्धः 'बन्ध' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ११६५ पृष्ठे गतः)

भावभास-भावभास-पुं० । भावानां सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां
भवोद्भवेन भूयो भूयः परिशीलनम् । सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां
भूयो भूयः परिशीलने, च० १ अ० ।

भावभेय-भावभेद-पुं० । परिणामविशेषे, पञ्चा० ३ वि० ।

भावमल-भावमल-न० । कर्मसम्बन्धयोग्यतायाम्, द्वा० १३
द्वा० ।

भावरहित-भावरहित-त्रि० । भावोपेते, विशेष० ।

भावलेस्ता-भावलेखा-स्त्री० । अन्तरपरिणामे, म० १२ श०
५ उ० ।

भावलोग-भावलोक-पुं० । औदयिकाऽऽद्य एव भावा लोक्य-
मानत्वाद् भावलोकः । औदयिकाऽऽदिके, दश० १ अ० । सं० ।
भावलोकमुपदर्शयति—

औदश्य उवसमि, खश्य य तहा खऔवसमि य ।

परिणामे सन्निवा, य छन्विहो भावलोगो उ ॥

कर्मण उदयेन निर्वृत्त औदयिकः, तथा उपशमेन, कर्म-
ण इति गम्यते, निर्वृत्त औपशमिकः, सायेण निर्वृत्तः क्षायि-
कः, तथा क्षयिणः कर्मोदस्य क्षयेण अनुदिनस्यापशमेन नि-
र्वृत्तः क्षायोपशमिकः, परिणाम एव पारिणामिकः, सन्निपा-
तो द्वित्रिभावानां संयोगः, सन्निपाते भवः सांनिपातिकः,
स च औद्यतोऽनेकभेदोऽवसेयः । अवकृतास्तु पञ्चदश भेदाः ।

उक्तं च—

"औदश्यं खऔवसमे, परिणामे केको गतिचउके वि ।

खयजोगेण वि चउरो, तदभायो उवसमेणं ति ॥ १ ॥

उवसमसेदी एको, केवलितो वि य तदेव सिद्धस्स ।

अविकृत्तसन्निवाहय, भेदा एमेव पक्षरस ॥ २ ॥ "

एवमनेन प्रकारेण बह्विधः चदप्रकारो भावलोकः भाव एव
लोको भावलोकः ।

तिष्ठो रागो य दोसो, य उदितो जस्स जंतुयो ।

जाखीहि भावलोगंत-मणेतजिखदेसियं सम्मं ॥

तीक्ष्ण उत्कटो रागोऽभिष्वङ्गलक्षणो, द्वेषोऽप्रीतिलक्षणो य-
स्य जन्तोः प्राणिन उदीर्गस्तं प्राणिनं तेन भावेन लोक्य-

स्थात् जानीहि भावलोकमनस्तजिनदेशितमेकवाक्यतया
अनस्तजिनकथितं सम्यक् अवैपरीत्येन । आ० म० २ अ० ।
भाववण-भाववण-पुं० । चरणातिचाररूपे क्षते, "भाववण-
तिगिच्छाए ।" पञ्चा० १६ वि० ।

भावविजय-भावविजय-पुं० । विमलहर्षवाचकस्य वंशपर-
म्परायां भवे स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० । तथा च
कल्पसूत्रवृत्तौ—

‘समशोधयंस्तथैनां, परिहृतसंविग्नसङ्ख्यवर्तसाः ।

श्रीविमलहर्षवाचक—वंशे मुक्तामणिसमानाः ॥ १३ ॥

धिषणानिर्जितधिषणाः, सर्वत्र प्रसृतकीर्तिकर्पूराः ।

श्रीभावविजयवाचक-कोटीराः शास्त्रसुनिकथाः ॥ १४ ॥”

कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

भावविज-भाववैद्य-पुं० । तत्त्विकवैद्ये, "तद्वि पुण भाव-
विज्ञा, तस्मि अवर्णिति तं बाहि ।" पं० व० ४ द्वार ।

भावविणिवेस-भावविनिवेश-पुं० । सदन्तःकरणविनिवेशे,
पा० ८ वि० ।

भावविमत्ति-भावविज्ञप्ति-स्त्री० । भावः सत्ता तल्लक्षणं स्वं
स्वमसाधारणं स्वरूपं तस्य प्रशेषेण ज्ञापना विज्ञप्तिर्विज्ञानं
परिच्छेदः । भावपरिच्छेदं, "भावविणितिकारणमनंतं ।"
नं० । आ० म० ।

भावविभक्ति-भावविभक्ति-स्त्री० । विभक्तिभेदे, सूत्र० १ भू० १
अ० १ उ० । (तद्वदन् 'विभक्ति' शब्दे वक्ष्ये)

भावविसोहि-भावविशोधि-स्त्री० । अरुहद्विष्टुद्धौ, (भाव-
शुद्ध्या प्रवर्तमानस्य न कर्मबन्ध इत्यस्य निराकरणं 'कम्म'
शब्दे तृतीयभागे ३३१ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) " एवं भावविसोहीए,
निष्ठाणमभिगच्छइ ।" सूत्र० १ भू० १ अ० ३ उ० । परिणाम
विशुद्धौ, " भावविसुद्धिसंभया ।" पञ्चा० १२ वि० । भा-
वस्याऽऽत्मपरिणामस्य जलमिव वस्त्रस्य विशाधिकारणत्वा-
त् भावविशोधिः । महाप्रतोच्चारणं, ध० ३ अधि० । पा० ।
प्रत्याख्यानशुद्धिभेदे च । आ० ६ अ० । (तत्स्वरूपं 'भावसु-
द्धि' शब्दे वक्ष्यते)

भावसंथव-भावसंस्तव-पुं० । संस्तवभेदे, नि० सू० ५ उ० ।
(वक्रव्यता 'संथव' शब्दे)

भावसंधय-भावसंधक-पुं० । भावो मोक्षस्तत्संधकः । आ-
त्मनो मोक्षाऽऽलक्षकारिणि दश० ६ अ० ४ उ० ।

भावसंवर-भावसंवर-पुं० । भावेन तत्त्ववृत्त्या सम्बरो भाव-
संवरः । तत्त्ववृत्त्या सम्बरं, वृ० ।

अथ भावसंवरमाह—

नाणेण सव्वभावा, नजंते जे जहिं जिणक्खाया ।

नाणी चरित्तगुत्तो, भावेण उ संवरो होइ ॥

ज्ञानेन सर्वेऽप्यंशपा हिताहितरूपा भावा ज्ञायन्ते यं य-
थोपागमनो जिनैराख्याताः, अत एव ज्ञानी चारित्रगुत्तो भा-
वेन तत्त्ववृत्त्या संवरो भवति, गुणगुणिनो भेदविषयविवेक-
निर्देशः । वृ० १ उ० २ प्र० ।

भावमन्त्र-भावसत्य-न० । शुद्धान्तराऽऽत्मतारूपे पारमार्थि-
कावितयत्वे, भ० १७ श० ३ उ० । प्रश्न० । उक्त० । भावलिङ्ग-
शुद्धिरूपे अनन्तगुणभेदे, आ० ४ अ० ।

३८०

भावसत्त्वेण भंते ! जीवे किं जणयइ ? भावसत्त्वेण भा-
वविमोहिं जणयइ, भावविसोहीए वट्ठमाणे अरहंतपण्णत्त-
स्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेइ, अरिहंतपण्णत्तस्स
धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठिता परलोकधम्मस्स आ-
राहए भवइ ॥ ५० ॥

भावसत्येन शुद्धान्तराऽऽत्मतारूपेण पारमार्थिकावितयत्वे-
न भावविशुद्धिविशुद्धाध्यवसायाऽऽत्मिकां जनयति, भावविशु-
द्धौ वर्तमानो जीवोऽर्हत्प्रज्ञस्य धर्मस्याऽऽराधनयाऽनुष्ठा-
नेनाभ्युत्तिष्ठते मुक्त्यर्थमुत्सहते । यदि वा आराधनायै-आ-
वर्जनार्थमभ्युत्तिष्ठते, अर्हत्प्रज्ञस्य धर्मस्याराधनयाऽऽराध-
नायै वाऽभ्युत्थाय परलोके भवास्तरूपे धर्मः परलोकधर्म-
स्तस्य, पाठान्तरतः—परलोके वाऽऽराधको भवति, प्रत्ये जिन-
धर्मावाप्त्या विशिष्टमवास्तरमाप्त्यावेति भावः ५० । उक्त० २६
अ० । भावभूयिष्ठशुद्धाऽऽदिपर्यायमार्थस्य सत्यं भावसत्यम् ।
सत्यं भेदं, यथा सत्यपि पञ्चवर्णसंभवशुक्लवर्णस्योत्पत्त्याच्छु-
क्ला वलाकेति । स्था० १० ठा० । भावतो वर्णाऽऽदिकृपात्
सत्या भावसत्या, यत्र यो भावो वर्णाऽऽदिकटकटस्तेन सत्येति
यावत् । भावाभेदे, स्त्री० । यथा सत्यपि पञ्चवर्णसंभवशुक्ल-
वर्णस्योत्पत्त्याच्छुक्लः शुक्ल इत्यादि । ध० ३ अधि० ।

भावसम्पत्त-भावसम्पत्त-न० । जीवाऽऽदिसकलतत्त्वपरि-
शोधनरूपज्ञानाऽऽत्मकं भावसम्पत्तकम् । सम्पत्तत्वभेदे, ध०
२ अधि० । पं० व० ।

भावसमासरण-भावसमवसरण-न० । भावानामौदयिकाऽदी-
नां समवसरणमेकत्र मेलको भावसमवसरणम् । औदयिका-
ऽऽदिभावनामेकत्र मेलके, " भावसमासरणे पुण, णायत्तं
कुव्विहम्मि भावस्मि ।" सूत्र० १ भू० १२ अ० ।

भावमल्ल-भावशून्य-न० । " समं दुच्चरिअस्सा—परस-
क्खिअमपपासणं जं तु । एवं च भावमल्लं, पणसं बीयगणे-
हि ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे स्वकृतदुश्चरितस्य सम्यक् परसा-
त्त्विकाप्रकाशनरूपे शून्यभेदे, ध० २ अधि० ।

भावसागर-भावसागर-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, " त-
द्रच्छपुष्करदिवाकरभीषु * तुल्याः श्रीभावसागरबुधप्रथिता-
भिधानाः ।" द्रव्या० ११ अध्या० । अञ्जलगच्छे श्रीसिद्धान्त-
सुरिशिष्ये, अयं वैक्रमीय १५१० वर्षे जातः, १५८३ वर्षे च
स्वर्गत् । जै० ६० ।

भावसार-भावसार-पुं० । भावगर्भे, पञ्चा० ६ वि० । पं० सू० ।

भावमात्र-भावभावक-पुं० । यथार्थोभिधानश्चास्ते, ध० २० ।

कथययकम्पो तद्व सी-लवं च गुणवं च उज्जुववहारी ।

गुरुसुसुप्तो पवयण-कुमलो खलु सावगो भावे ॥ ३३ ॥

कृतमनुष्ठितं व्रतविषयं कर्म कृत्य वक्ष्यमाणं येन स कृत-
व्रतकर्मा १, तथा शीलवानपि ध्याख्यास्थमानस्वरूपः २, गुण-
वान् विवाहितगुणोपेतः ३, चकारः समुच्चयं, भिन्नक्रमश्च ।
ततः अजुव्यवहारी च सरलमनाश्च ४, गुरुशुभ्र्यां गुरुसेवा-
कारी ५, प्रवचनकुशलो जिनमततत्त्वावित्, खलुग्वधारण-

* भावुरिति चिन्त्यम्: अभापुशब्दस्य किम्बोधकाभात्,

भापुरितसंज्ञायोगेर्भापमयैरभापविधानाच्च ।

एवंविधः भावको भवति भावे भावविषये भावभावक इति
गाथाऽन्तरार्थः ॥ ३३ ॥ ध० २० २ अधि० १ लक्ष० ।

एसो पवयणकुसलो, छन्दोभा मुणिवरिहं निदिदो ।

किरियागयाई छ चिय, लिंगाई भावसङ्गस्स ॥ ५५ ॥

एष उक्तस्वरूपः प्रवचनकुशलः वदभेदः वदप्रकारो मुनिवरैः
पूर्वाऽऽचार्यैः निर्दिष्टस्तन्भावसितं भावभावकलिङ्गप्रक-
रणमित्येतद्दृश्यमाह- किरियागतानि क्रियोपलक्षणानि 'चिय'
शब्दस्यावधारणार्थत्वात् वदभेद, लिङ्गानि लक्षणान्यन्तर्धूमव-
द्भावभाजस्य यथार्थाभिधानभावकस्येति ।

ननु किमन्याप्यपि लिङ्गानि, सन्ति, यनैवमुच्यते

क्रियागतानि, सत्यं सन्त्येव । यत आह —

भावगयाई सतरस, मुणिया एयस्स विंति लिंगाई ।

जाणियजिणमयसारा, पुव्वायिरिया जओ आहु ॥ ५६ ॥

भावगतानि भावविषयाणि सप्तदश मुनयः सूरय एतस्य
प्रकृतभावकस्य ब्रुवते प्रतिपादयन्ति लिङ्गानि चिह्नानि ज्ञान-
जिनमनसारा इति व्यक्तं, पूर्वाचार्या यतो यस्मदाहुः ब्रुवते
इत्यनेन स्वमनीषिकापरिहारमाह ।

किं तदाहुरित्याह—

इत्थिदियत्थ संसार विमय आरंभ गेह दंसणओ ।

गहुरिगाइपवाहे, पुरस्सरं आगमपवित्ती ॥ ५७ ॥

दाणाई जहासत्ती, पवत्तणं निहिर रत्तदुट्टे य ।

मज्झत्थमसंबद्धे, परत्थकामोवभोगी य ॥ ५८ ॥

वेसा इव गिहवासं, पालइ सत्तरसपयनिबद्धं तु ।

भावगय भावसावग-लवणमयं समासेयं ॥ ५९ ॥

स्त्री चेन्द्रियाणि आर्यधर्म्यादि द्वन्द्वः, ततः स्त्रीन्द्र-
यार्थसंसारविषयाऽऽरम्भगेहदर्शनानि, तेष्विति, आद्यादिभ्य
इत्याकृतिगणत्वात्सि कृते स्त्रीन्द्रियार्थसंसारविषयाऽऽरम्भ-
गेहदर्शनत इति भवति । ततश्चेतेषु भावगतं भावभावकल-
क्षण भवतीति तृतीयगाथायां संबन्धः । तथा गहुरिकाऽऽदि-
प्रवाहविषये तथा पुरस्सरमागमप्रवृत्तिरिति, प्राकृतत्वाच्छ-
न्वोभङ्गभयाच्च पूर्वापरनिपातः । ततश्चाऽऽगमपुरस्सरं प्रवृत्ति-
वर्त्तनं, धर्मकार्येष्विति गम्यते । प्रस्तुतं लिङ्गमिति । तथा दाना-
ऽदि यथाशक्ति प्रवर्त्तनमिति स्पष्टं, प्राकृतत्वाच्च दीर्घत्वं, तथा
निर्झिका धर्मानुष्ठानं कुर्वन् लज्जतं, तथाऽऽरुद्रिष्टिश्च सांसा-
रिकभावेषु भवति, मध्यस्थो धर्मविचारे न रागद्वेषाभ्यां
बाध्यते, असंबद्धो धनस्वजनाऽऽदिभावप्रतिषेधरहितः, परा-
र्थकामोपभोगी परार्थे परांपरोधादेश कामाः शब्दरूपस्वरूपा
उपभोगा गन्धरसस्पर्शलक्षणा विद्यन्ते प्रवृत्ततया यस्य स
परार्थकामोपभोगी, समासः प्राकृतत्वात् । वश्येव परयाङ्गनेव,
कामिनिमिति गम्यते, गृहवासं पालयत्ययं वा परित्य-
जाम्येति भावयन्निति मत्तदशविधपदनिबद्धं, तुः पूरणं,
भावगतं परिणामजनितरूपमिति, ज्ञानावेकवचनमनुष्वा-
रलोपश्च प्राकृतत्वात् भावभावकलक्षणमेतत्समासेन सूचा-
भावेणेति गाथात्रयात्तरार्थः । ध० २० २ अधि० ६ लक्ष० ।
आह-स्त्रीन्द्रियविषयाणामरक्तद्विष्टमध्यस्थासंबद्धानां गेहगे-
हवासयांश्चेकविषयाणां भेदो नोपलभ्यते, तद्वधं न पुनरुक्त-

दोष इति ? । सत्यम् । देशधिरतेभिन्नरूपस्यादेकस्मिन्नपि विषये
परिणामनानात्वमेकस्यापि परिणामस्य विषयभेदोऽपि संभ-
वतीति सर्वभेदनिषेधार्थत्वात्प्रपञ्चस्य न पौनरुक्त्यमिति
व्याख्यानगाथाभिः प्रकाशितमेवातः सूक्ष्मधियाऽऽलोच्य स-
माधानान्तरमपि विधेयमिति ॥ ध० २० २ अधि० ६ लक्ष० ।
भावसाहु-भावसाधु-पुं० । परमार्थिकयतौ, पक्का० ६ वि-
ष० । पं० व० ।

तथा च भावभावकान् प्रतिपादयति-

इय सतरमगुणजुत्तां, जिणाऽऽगमे भावसावगो भणिओ ।

एस उण कुमलजागा, लहइ लहुं भावसाहुत्तं ॥ ७७ ॥

इत्युक्तप्रकारेण सप्तदशगुणयुक्तो जिनाऽऽगमे भावभावको
भणित इति प्रकटार्थम् । एष एवंविधः पुनः शब्दो विशेषणार्थः
किं विशिनष्टि द्रव्यसाधुस्त्वावदेव भणित एवाऽऽगमे । यदु-
क्तम्-“ मिउपिडो दव्वघडो, सुसावओ तह य दव्वसाहु ति।
साहु य दव्वदेवो, सुखनयाणं तु सव्वेसि । १॥ ” एवंविधपरि-
णामोपाजितकुशलयांमात्पुनर्लभतंऽवाप्नोति लघु श्रीं भाव-
साधुत्वं दधायस्थितयतिस्त्वमिति । ध० २०२ अधि० ६ लक्ष० ।

कीदृशः पुनर्भावसाधुर्भवतीति ? उच्यते—

“ निर्वाणसाधकान् योगान्, यस्मात्साधयतेऽनिशम् ॥

समञ्च सर्वभूतेषु, तस्मात्साधुदृष्टानः ॥ १ ॥

क्षान्त्यादिगुणसंपन्नां, मैत्र्यादिगुणभूषितः ॥

अप्रमादी समाचारे, भावसाधुः प्रकीर्ततः ॥ २ ॥ ” इति ।

कथं पुनश्चक्षुस्थैरयं ज्ञायते ? लिङ्गैः, कानि पुनस्तानी-
त्याह—

एयस्स उ लिंगाई, सयला मग्गाणुसारिणी किरिया ।

सद्धा पवरा धम्मं, पक्खणिज्जतमुजुभावा ॥ ७८ ॥

किरियासु अप्पमाओ, आरंभो सकणिज्जऽणुट्ठाणे ।

गुरुओ गुणाणुराओ, गुरुआणाऽऽराहणं परमं ॥ ७९ ॥

एतस्य पुनर्भावसाधोर्लिङ्गानि चिह्नानि सकला समस्ता
मार्गानुसारिणी मोक्षाध्वानुपातिनी क्रिया प्रत्युपेक्षणाऽऽ-
दिका चेष्टा १, तथा भज्जा करणेच्छा प्रवरा प्रधाना
धर्मे संयमविषये २, तथा प्रज्ञापनीयत्वमसदमिनिवे-
शत्यागित्वमृजुभावादकौटिल्येन ३, तथा क्रियासु विहि-
तानुष्ठानेऽप्यप्रमादोऽशैथिल्यं ४, तथाऽऽरम्भः प्रवृत्तिः
शकनीये शक्यनुरूपे अनुष्ठाने तपश्चरणाऽऽदौ ५ तथा गुरु-
महान् गुणाणुरागो गुणपक्षपातः ६, तथा गुर्याकाऽऽराधन
धर्माऽऽचार्याऽऽदेशवर्तिस्त्वं, परमं सर्वगुणप्रधानमिति सप्त-
लक्षणानि भावसाधोः । ध० २० ३ अधि० १ लक्ष० ।

भावमिणाण-भावस्नान-न० । “ ध्यानाभिसातु बीजस्य, सदा
यत्कुञ्जिकारणम् । मलं कर्म समाभित्य, भावज्ञानं तदुच्य-
ते ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे शुभध्यानरूपे ज्ञानभेदे, ध० २ अधि० ।

भावसुष्ठ-भावशून्य-न० । बहुमानशून्ये, पञ्चा० ६ विष० ।

भावसुद्ध-भावशुद्ध-वि० । भावेन सद्गन्तःकरणलक्षणेन शुद्धं
भावशुद्धम् । अन्तःकरणेन शुद्धे, षो० ७ विष० । प्रत्याख्यान-
भेदे, न० ।

भावसुद्धमाह—

रागेण व दोसेण व, परिणामेण व न ईसिअं जं तु ।

तं खलु पञ्चस्त्राणं, भावशुद्धिं गुणैश्च ॥ १ ॥ ”
भाव० ६ अ० ।

(‘पञ्चस्त्राणं’ शब्देऽस्मिन्नेव भावे १०१ पृष्ठे गता व्याख्या)

भावशुद्धि-भावशुद्धि-स्त्री० । भावस्तदावरणक्षयोपशमसमु-
त्थ आत्मपरिणामविशेषस्तस्य शुद्धिः स्वच्छता प्रकर्षो,
भावशुद्धिः । अ० ३ अधि० । चित्तप्रसादे, भाव० ४ अ० । सूत्र० ।
पञ्चा० । यमनियमाऽऽदिषु मनसोऽसंक्रियमानतायाम्,
स्त्री० ६ स्त्री० ।

अथ विरुद्धदानाऽऽद्यावपि भावशुद्धेरर्थ एव, न तु तद्व्या-

घात इत्यत आह—

भावशुद्धिरपि ज्ञेया, येषां मार्गानुसारिणी ।

प्रज्ञापनाप्रियाऽत्यर्थं, न पुनः स्वाऽऽग्रहाऽऽत्मिका । १ ।

भावशुद्धिर्मेवसोऽसंक्रियमानता या परैर्विरुद्धदानाऽऽदौ
धर्मव्याघातपरिहारनिबन्धनतया कल्पिता, साऽपि न केवलं
धर्मव्याघात एव ज्ञेयम्, इत्यपिशब्दार्थः । ज्ञेया ज्ञानव्या, या
एषा बह्व्यमणस्वरूपा, तान्या । तामेवाऽऽह—मार्गे जिज्ञासुं
ज्ञानाऽऽदिकं मोक्षपथमनुसरत्यनुगच्छतीत्येवंशीला मार्गा-
नुसारिणी । अथ परो ब्रूयात् सैषा ममेत्यत्राऽऽह प्रज्ञापना
आगमार्थोपदेशनं सा प्रिया यज्ञमा यस्यां भावशुद्धौ सा प्रज्ञा-
पनाप्रिया, अत्यर्थमतिशयेन । उक्त्यैवार्थस्य व्यतिरेकमाह
न नैव, पुनःशब्दः पूर्वोक्तार्थपेक्षया प्रकृतार्थविलक्षणताप्र-
तिपादनार्थः, स्वः स्वकीयो न तु शास्त्रीयः, स चासावाग्रह-
आर्थाभिनिवेशः स्वाऽऽग्रह एवाऽऽत्मा स्वभावो यस्याः सा
स्वाऽऽग्रहाऽऽत्मिकेति ॥ १ ॥

अथ कस्मात् स्वाऽऽग्रहाऽऽत्मिकाऽपि भावशुद्धिर्न भवतीति ?

अत्रोच्यते-भावशुद्धिविपर्ययभूतभावमालिन्यरूप-
त्वात् स्वाग्रहस्येतत्सोऽप्युक्त्येन दर्शयन्नाह—

रागो द्वेषश्च मोहश्च, भावमालिन्यहेतवः ।

एतदुत्कर्षतो ज्ञेयो, इन्तोत्कर्षोऽस्य तत्त्वतः ॥ २ ॥

रागोऽभिष्वङ्गलक्षणो, द्वेषोऽप्रीतिरूपो, मोहश्चाज्ञानलक्षणः,
चशब्दौ समुच्चयार्थौ, ते त्रयोऽपि भावमालिन्यहेतवः, आत्मप-
रिणामाशुद्धिनिबन्धनानि स्वाऽऽग्रहाऽऽदिभावकारणानीति
गम्यः । एतेषां रागाऽऽदीनामुत्कर्ष उपपद्यते एतदुत्कर्षः, तत
एतदुत्कर्षतो, ज्ञेयो ज्ञानव्या, इन्तेति प्रत्यवधारणार्थः, को-
मलाऽऽमन्त्रणार्थो वा, उत्कर्ष उपपद्यते, अस्य भावमालिन्य-
स्य स्वाऽऽग्रहाऽऽदिरूपस्य, तत्त्वतः परमार्थवृत्त्येति ॥ २ ॥

ततः किमित्याह—

तथोक्तृष्टे च मत्यस्मिन्, शुद्धिर्न शब्दमात्रकम् ।

स्वशुद्धिकल्पनाशिल्प-निर्मितं नार्थवद्भवेत् ॥ ३ ॥

तथा तेन प्रकारेण रागाऽऽद्युत्कर्षलक्षणेन उक्तृष्टे उक्तृष्टे,
चशब्दः पुनरर्थः, सति भवति, अस्मिन् रागाऽऽदिहेतुके स्वा-
ऽऽग्रहाऽऽदिरूपे भावमालिन्ये, शुद्धिः शुद्धत्वं, भावस्येति गम्य-
ते । यैशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । शब्द एवाभिधानमेव शब्दमात्रं,
तदेव कुतस्तत् शब्दमात्रकं, निरभिधेयमित्यर्थः । मालिन्यो-
त्कर्षे सति नास्ति भावशुद्धिर्मालिन्यस्य, तद्विरुद्धरूपत्वाद्-
भिसत्त्वाये शीतवदिति भावना । अथ मालिन्ये सत्यपि शु-
द्धिरिष्यते, ततः कथं शब्दमात्रत्वमस्य इत्यत्राऽऽह—स्वशुद्ध्या

प्रमाणपरतन्त्रया मत्या कल्पना क्लृप्तिः, सैव शिल्पं चित्राऽऽ-
दिकौशलं, तेन निर्मितं विरचितं, स्वशुद्धिकल्पनाशिल्पनि-
र्मितं यच्छुद्धिरूपं तदिति गम्यं, न नैव, अर्थवत्साभिधेयं,
भवेज्जायेतेति ॥ ३ ॥

अथ स्वाऽऽग्रहस्य भावमालिन्यरूपतां स्पष्टयन्नाह—

न मोहोद्विक्ताऽभावः, स्वाऽऽग्रहो जायते क्वचित् ।

गुणवत्पारतन्त्र्यं हि, तदनुत्कर्षमाधनम् ॥ ४ ॥

न नैव मोहस्याज्ञानस्य, उपलक्षणत्वात् रागद्वेषयोर्द्विक्ता
उद्वेकस्तस्या अभावः अविद्यमानता मोहोद्विक्ता भाव-
स्तत्र मोहोद्विक्ताभावे, स्वाऽऽग्रहो नाऽऽगमिकार्थाभिनि-
वेशो भावशुद्धिविपर्ययलक्षणो, जायते भवति, क्वचित् कुत्र-
चिदपि वस्तुनि । इदमुक्तं भवति—मोहोत्कर्षजन्यत्वात् स्वा-
ऽऽग्रहो भावमालिन्यं, मोहोत्कर्षजन्यत्वं चास्य रागो द्वेषश्च-
त्यादिवचनप्रामाण्यात्, तदेवं स्वाऽऽग्रहस्य भावमालिन्य-
रूपत्वाद्भावशुद्धिर्न तत्वात्मिकेति स्थितम् । अथ मोहस्यास्य
स्वाऽऽग्रहाभावहेतोः क उपायः ?

इत्याह—गुणवतां विद्यमानसम्यग्ज्ञानक्रियागुणानां पारतन्त्र्य-
मधीनत्वं गुणवत् पारतन्त्र्यमधीनत्वं गुणवत्पारतन्त्र्यम्, हि-
शब्दः पुनरर्थः, गुणवत्पारतन्त्र्यं पुनस्तस्य मोहस्यानुत्कर्षो
ज्ञानस्य साधनं कारणं तदनुत्कर्षसाधनम् । इत्यनेन ज्ञानम-
स्याऽऽगमविदां वा पारतन्त्र्यान्मोहानुत्कर्ष इति ॥ ४ ॥

गुणवत्पारतन्त्र्यस्य मोहानुत्कर्षसाधकत्व-

मागमज्ञावसितेन समर्थयन्नाह—

अत एवाऽऽगमज्ञोऽपि, दीक्षादानाऽऽदिषु भुवम् ।

क्षमाश्रमणहस्तेने-त्याह सर्वेषु कर्मसु ॥ ५ ॥

यत एव कारणात् गुणवत्पारतन्त्र्यं मोहानुत्कर्षस्य
साधकमत एव एतद्भावेन कारणादागमज्ञोऽपि आत्मव-
चनवेद्यपि सत्तास्तामनागमज्ञः, दीक्षादानाऽऽदिषु प्रवृत्त्यावि-
तरणप्रभृतिषु, आदिशब्दादुद्देशसमुद्देशाऽऽदिषु, कर्मस्त्विति
योगः । भुवं निश्चितं क्षमाश्रमणहस्तेन सगुहकरेण, न स्वा-
तन्त्र्येण, इत्येवंरूपमभिलापमाह भूने दीक्षाऽऽदिदाता मोहानु-
त्कर्षार्थमेव सर्वेषु समस्तेषु कर्मसु व्यापारोष्विति तस्मात्
गुणवत् पारतन्त्र्यादेव मोहानुत्कर्षलक्षणा भावशुद्धिर्नाम्न-
थेति ॥ ५ ॥

एतदेवाह—

इदं तु यस्य नास्त्येव, स नोपायेऽपि वर्तते ।

भावशुद्धेः स्वपरयो-गुणाऽऽद्यस्य सा कुतः ? ॥ ६ ॥

इदमनन्तरोदितं गुणवत्पारतन्त्र्यं, तुशब्दः पुनरर्थः, यस्य
प्राणिनो, नास्त्येव न विद्यत एव, स प्राणी, न नैव, उपाये-
ऽपि हेतावपि, आस्तां भावशुद्धौ, गुणवत्पारतन्त्र्यस्यैव तदु-
पायत्वात्, कस्या नोपायेऽपि वर्तते इत्याह—भावशुद्धेः परिणा-
मशुद्धेः, कुत एतदित्याह—यस्मात् स्वपरयोरारमेतरयोर्वि-
षये, गुणाऽऽद्यस्य गुणदोषानभिज्ञस्य, सा भावशुद्धिः, कुतो,
न कुतोऽप्यस्तीत्यर्थः । अयमभिप्रायः—यो हि गुणव-
त्पारतन्त्र्ये न वर्तते स गुणवद्गुणान् स्वगतगुणदोषो-
श्च जानाति, कथमन्यथा गुणवत्पारतन्त्र्यो न भवति, य-
श्च ताव जानाति तस्य मोहोपहनशुद्धित्वाच्चास्ति भावशु-
द्धिः, तस्या मोहानुत्कर्षरूपत्वादिति ॥ ६ ॥

अथ यादृश्यां भावशुद्धौ धर्मव्याघातो न भवति तां लक्ष-
यितुमाह—

तस्मादासन्नमध्यस्य, प्रकृत्या शुद्धचेतसः ।
स्थानमानान्तरक्षस्य, गुणवद्बहुमानिनः ॥ ७ ॥
औचित्येन प्रवृत्तस्य, कुप्रहत्यागतो भृशम् ।
सर्वत्राऽऽगमनिष्ठस्य, भावशुद्धिर्यथोदिता ॥ ८ ॥

यस्मात् गुणदोषानभिज्ञस्य स्वभावशुद्धिर्न भवति तस्मा-
त्कारणात्, अथवा-तस्माद्गुणवत्पारतन्त्र्यादासन्नो मुक्तेर्नि-
कटवर्ती, स चासौ भव्यश्च मुक्तिगमनयोग्य आसन्नमध्यस्त-
स्य, भावशुद्धिरिति संबन्धः । तथा प्रकृत्या सद्भावेनैव शु-
द्धचेतसोऽसंक्लृष्टमानसस्य रागाऽऽदिनामपक्षीयमानत्वात्,
तथा स्थानं त्वाऽऽचार्योपाध्यायाऽऽदिकगुणास्पदं, मानस्ये-
नस्यैव पूजा, स्थानमानौतयोः स्वजात्यपेक्षया अन्तरं वि-
शेषस्तं जानातीति तज्ज्ञस्तस्य स्थानमानान्तरक्षस्य । इदमुक्तं
भवति-आचार्योपाध्यायाऽऽदिकस्य स्थानस्य च तथा तद्वि-
षये मानस्य च यो विशेष उक्तमोक्षमतरमहाफलमहाफ-
लतराऽऽदिलक्षण इदमस्योचितमिदं चास्येत्येवंरूपस्य त-
ज्ज्ञस्य, अत एव गुणवद्बहुमानिनः सद्गुणपक्षपातिनः, त-
था स्थानमानान्तरक्षस्य गुणवद्बहुमानिनोऽपि सत औचित्ये-
न यथागुणं यथायोग्यमिति यावत्, प्रवृत्तस्य व्यापृतस्य, वि-
धेयानुष्ठानेषु कुप्रहत्यागतो मिथ्यावासनाव्यपोहेन, भृश-
मत्यर्थं, सर्वत्र समस्तेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु विधिषु, आ-
गमनिष्ठस्य आसन्नमध्यप्रमाणस्य, किमित्याह-भावशुद्धिः परि-
णामशुद्धता, यथोदिता पारमार्थिकी भवति, यथा धर्मव्या-
घातो न भवति, उक्तविशेषणाभावे तु या सा पुनर्यथा-
नितेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ हा० २२ अष्ट० ।

भावाहस-भावाऽऽदृश-पुं० । एकगुणकालकत्वाऽऽदिके भाव-
प्रकारे, भ० ५ श० ८ उ० ।

भावाभिग्रहचरय-भावाभिग्रहचरक-पुं० । भावाभिग्रहस्तु गा-
नहसनाऽऽदिप्रवृत्तपुरुषाऽऽदिविविधः, तेन चरन्ति भिक्षामट-
त, भावाभिग्रहं वा चरत्यासेवते भावाभिग्रहचरकः । भिक्षु-
भेदे, औ० १० ।

भावारोग-भावाऽऽरोग-न० । भावरूपमारोग्यं भावाऽऽरौ-
ग्यम् । सम्यक्त्वे, यो० ४ वि० ।

भावावस्मय-भावावश्यक-पुं० । भावश्यकभेदे, अनु० । व्या-
ख्या 'आवस्मय' शब्दे द्वितीयभागे ४५१ पृष्ठे गता ।

भावि (नृ) भाविन्-त्रि० । भू-णिनिः । भविष्यकालवर्तिनि,
-प्रतिष्ठां कृत् । वाच० । प्रथ० ४ डार० । आ भ० । हा० । भावो
-कृत्यनेप्रभृदोऽस्य स्या इति । स्त्रीभेदे, स्त्रीमात्रे च । वाच० ।
-भविष्य-भविष्य-शब्दोऽस्ति, दे० ना० ६ वर्ग० १०३ गाथा ।

भाविजिज्ञ-भाविजिज्ञ-पुं० । भाविजिज्ञाने, ती० २ कटप० ।

भाविजिज्ञ-भाविजिज्ञ-पुं० । भाविजिज्ञाने, ती० २ कटप० ।
भाविजिज्ञ-भाविजिज्ञ-पुं० । भाविजिज्ञाने, ती० २ कटप० ।
भाविजिज्ञ-भाविजिज्ञ-पुं० । भाविजिज्ञाने, ती० २ कटप० ।
भाविजिज्ञ-भाविजिज्ञ-पुं० । भाविजिज्ञाने, ती० २ कटप० ।

ता द्विविधाः—सुरभिपाटलाकुसुमपटवासाऽऽदिप्रशस्तवस्तु-
भिर्भाविताः प्रशस्तभाविताः, सुरतैलाऽऽद्यप्रशस्तवस्तुर्भावि-
तास्त्वप्रशस्तभाविताः । प्रशस्तभाविताः पुनरपि द्विविधाः—न-
ज्ज्ञावं वसयितुं शक्या वास्याः, तद्विपरीतास्त्ववास्याः । एवमे-
वाप्रशस्तभाविता अपि वास्याऽवास्याभेदद्वयादेव द्विविधाः ।
विशे० राज्ञे, " पुष्पं भावणभाविता । " उक्त० १४ अ० । प-
रिणतजिनवचने, वृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रसङ्गे, दश० १० अ० ।
प्राप्ते, शुद्धे, स्थितिते मिश्रिते, च । वाच० ।

भाविक-न० । विमानभेदे, स० १७ सम० ।

भावियकुल-भावितकुल-न० । शङ्काऽऽदिदेवदहिते कुले, वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

भावियतर-भाविततर-त्रि० । चरित्रधर्मं प्रसक्ततरे, दश०
१० अ० ।

भावियत्या-भावितस्ता-स्त्री० । जम्बूमन्दरदक्षिणस्यां दिशि
स्थितायां सिन्धुमहानद्यां समिलितायां स्वनामक्यातायां म-
हानद्याम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

भावियप्पा-भाविताऽऽत्मन्-पुं० । भाविता धर्मवासनया वसि-
त आत्मा यस्यासौ भाविताऽऽत्मा । सूत्र० १५ ० ३ अ० । सद्-
भावनाभावितचित्ते, पञ्चा० १८ वि० । संयमभावनायां वासि-
तास्तःकरण इति । भ० १४ श० ६ उ० । (अनगरस्य भाविताऽऽ-
त्मनःकर्मलिश्यावच्छरीरहानाऽऽदिवक्तव्यता 'अणुगार'शब्दे
प्रथमभागे २७१ पृष्ठे गता) अहोरात्रभवे त्रयोदशे स्वना-
मक्याते मुहूर्ते, वं० प्र० १० पादु० १४ पादु० पादु० । उयो० ।
स० । अष्टादशमे मुहूर्ते, स० ३० सम० । अष्टादशम-
जिनस्य रक्षितापरनामधेयायां स्वनामक्यातायां जनन्याम्,
" भावियप्पा य रक्षी य । " स० ।

भावियमह-भावितमति-त्रि० । सहागमवासितमनीसि, पञ्चा०
१६ वि० ।

भावियाभावियाणुयोग-भाविताभावितानुयोग-पुं० । भाविनं
वासितं द्रव्यान्तरसंसर्गतोऽभावितामभ्यथैव यद्यथा जीवद्रव्यं
भाविनं किञ्चित्च प्रशस्तभावितामिनरभाविताञ्च तत्र
प्रशस्तभाविनं संविज्ञभावितामप्रशस्तभाविनं चेतरेभाविनं,
तद्विधिमपि धामनीयमधामनीयं च । तत्र धामनीयं वरसं-
सर्गजं गुणं दोषं वा संसर्गात्तरेण वसति, अधामनीयं त्वभ्य-
था, अधामनितं त्वसंसर्गप्राप्तं प्राप्तसंसर्गं वा वज्रतन्तुलकत्वं न
वासयितुं शक्यमिति । एवं वृद्धाऽऽदिद्रव्यमपि, तत्तत्र भाविनं
चाभाविनं च भाविताभाविताम् । भाविताभावितान्युयोगो
भाविताभावितानुयोगः । द्रव्यानुयोगभेदे, स्था० १० ठा० ।
भावुग-भावुक-त्रि० । वासके, विशे० । भाव्यते प्रतियोगिना
स्वगुणैरात्मभावमापाद्यते इति भावुकम् । अथवा-प्रतियो-
गिनि सति तद्गुणापेक्षया तथा भवनशीलं भावुकम् । " लघ-
पतपद० " ॥ ३२ ॥ १५४ ॥ इत्यादिना उक्तम्-ताच्छीकित्वात् ।
वेस्तुकाऽऽदिके द्रव्यभेदे, पं० व० ।

भावुग अभावुगाणि अ, लोप दुविहाणि हौति दव्वाणि ।

वेगलिओ तत्थ मणी, अभावुगो अन्नद्वेहि ॥ ३४ ॥

भाव्यन्ते प्रतियोगिना स्वगुणैरात्मभावमापाद्यन्ते इति भा-
व्यन्ति वेस्तुकाऽऽदिनि, पाकतरीत्या भावुकान्युच्यन्ते । अथ-

वाप्रतियोगिनि सति तद्रुणापेक्षया तथाभवनशीलानि भावुकानि "लघुपतपदस्थाभृत्पुं०" ॥३१२॥१५४॥ (पा०) इत्यादि-ना उक्तम्—ताच्छीलिकत्वादिति । तद्विपरीतानि अभाव्यानि चलनाऽऽदीनि लोके द्विप्रकाराणि भवन्ति द्रव्याणि वस्तूनि, वैद्व्यस्तत्र मणिः अभाव्योऽस्यद्रव्यैः काचाऽऽदिभिरिति गाथार्थः । पं० य० ३ द्वार । आध० । मङ्गले, न० । तद्वति, त्रि० । "मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ।" इति । वाच० । भावुज्जुयया-भावजुक्ता-स्त्री० । भावस्य मनस ऋजुक्ता भावजुक्ता मनसो । यथावस्थितार्थप्रत्यायनार्थायां प्रवृत्तौ, तद्वप सत्यभेदे च । स्था० ४ टा० १ उ० । भ० ।

भावेज्जु-भावयित्वा-अव्य० । वासयित्वेत्यर्थे, पञ्चा० १० विव० ।

भावेमाण-भावयत्-त्रि० । वासयति, स्था० ६ टा० ।

भावेवक्रम-भावेपक्रम-पुं० । भावस्य परकीयाभिप्रायस्यो-पक्रमणं परिक्रानं भावेपक्रमः । उपक्रमभेदे, अनु० । नि० चू० । (तद्वदाऽऽदिवक्तव्यता 'उपक्रम' शब्दे द्वितीयभागे ८७, पृष्ठे गता ।)

भावेवयार-भावेपकार-पुं० । सम्यक्त्वाऽऽदिके, ध० २ अधि० ।

भावेवद्वयमद-भावेपहतमति- त्रि० । भावेन शङ्काऽऽदिपरिणा-मेन हता दुपिता मतिर्यस्य स भावेपहतमतिकः । शङ्काऽऽदिकलुपिताध्यवसाये वृ० १ उ० २ प्रक० ।

भास-भिस-धा० । वीक्ष्वा, भ्वादि०-आत्म० । अक० । "भास-भिसः" ॥ ८ । ४ । २० ३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भासभिसाऽऽदेशः । भिसइ । भासइ । प्रा० ४ पाद । भासत, अभासिष्ट । च्छिञ् वा ह्रस्वः । अथीभसत् । अवभासत् । वाच० ।

भास-पुं० । भास-घञ् अच् वा । प्रकाशे, स० । गोष्ठे, कुक्कुरे, शुक्रे, वाच० । पक्षिविशेषे, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । भासः शकुन्त इति । प्रश्न० १ अधि० द्वार । भस्मन-न० । 'भष्प' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

भाष-धा० । वचने, भ्वादि०-आत्म०-द्विक०-सट् । भाषते । अभाषिष्ट । च्छिञ् ह्रस्वः । वाच० । भाषते तु व्यक्त्वचनैरिति । विपा० २ ध्रु० १ अ० । एकोनत्रिंशत्तम महाप्रहं, "हो भासा ।" स्था० २ टा० ३ उ० ।

भाष्य-न० । गाथानिबद्धे, सूत्रव्याख्यानरूपे वृद्धभाष्यव्यव-हारभाष्याऽऽदिके ग्रन्थविशेषे, सङ्ख्या० १ अधि० १ प्रस्ता० । विशे० । स्था० । परैः श्रुयमाणे जपभेदे, यस्तु परैः श्रूयते स भाष्य इति । ध० २ अधि० । कथनीय, त्रि० । वाच० ।

भासंत-भाषमाण-त्रि० । व्यक्तं कथयति, व्य० १ उ० । सूत्र० । विपा० औ० । दश० । स्था० ।

भासमान-त्रि० । शोभमानं, भ० ८ श० ८ उ० । औ० ।

भासत्-पुं० । महारगभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

भासग-भाषक-पुं० । भाषत इति भाषकः । भाषणक्रियाविशि-ष्ट, आ० म० १ अ० । वक्त्रि, प्रब० ७२ द्वार । सूत्र० । भा-पालविधिसम्पत्ते, आ० म० १ अ० । स्था० । विज्ञानविशेषरू-पस्य सव्युत्पत्तिविशेषकनाममात्रकथनेन व्यक्तिमात्रकारके व्याख्यातभेदे, विशे० ।

साम्प्रतं प्रागुपन्यस्तभाषाऽऽदिप्रतिपादनार्थं निर्युक्तिरुदाह-कट्टे पोत्थे चित्ते, सिरिधारेण बौद्धे देसिण् च व ।

भासग विभासण् वा, वतीकरण् य आहरणा ॥१३५॥

काष्ठ इति काष्ठविषयो दृष्टान्तः, यथा काष्ठे कश्चित् त-द्रूपकारः खलवाकारमात्रं करोति, कश्चित् स्थूलावयवनि-ष्पत्तिः कश्चित्पुनरवशेषाङ्गोपाङ्गाऽऽद्यवयवनिष्पत्तिम्, एवं का-ष्ठकल्पं सामायाकाऽऽदिसूत्रम्, तत्र भाषकः परिस्थूरमर्थमा-त्रमभिधत्ते, यथा समभावः सामायिकमिति, विभाषकस्तु तस्यैवानेकधा अर्थमभिधत्ते, यथा समभावः सामायिकं, समानां वा ज्ञानदर्शनचार्गिकाणां य आयः स सामायः, स-माय एव सामायिकं, स्वार्थेकण प्रत्यय इत्यादि । तथा व्य-क्तीकरणशीलो व्यक्तीकरः, यः खलु निस्वशेषव्युत्पत्तिरति-चारानतिचारफलाऽऽदिभेदभिन्नमर्थे भाषते स व्यक्तीकर इति भावः । स च निश्चयतः चतुर्दशपूर्वधर एव, इह भाषकाऽऽ-दिस्वरूपात् व्याख्यानान् भाषाऽऽद्य एव प्रतिपादिता द्रष्ट-व्याः, भाषाऽऽदीनां तत्प्रभवत्वात् । उक्तं च विशेषावश्यकं-
"पदमां रुवाऽऽगारं, स्थूलावयवोपदेसणं वीश्रो ।
तद्वद्भां सव्यावयवो, निहोसो सव्वद्भा कुणइ ॥ १४२६ ॥
कट्टममाणं सुत्तं, तद्वत्थरुवेगमज्जनं भासा ।
थूलद्वान्निभासा, सव्वेसिं वसित्थं नेयं ॥ १४२७ ॥"

संप्रति पुनर्विषयो दृष्टान्तः-यथा पुनरे कश्चिदाकारमात्रं

करोति, कश्चित्परिस्थूलावयवनिष्पत्तिः, दार्ष्टान्तिकयोजना पूर्ववत् । इदानीं चित्रविषयो दृष्टान्तः-यथा चित्रकर्मणि क-

श्चिद्वसिकाभिराकारमात्रं करोति, कश्चित् हरितालाऽऽदिव-

र्गोद्भूदं, कश्चित्स्वशेषपर्यायैर्निष्पादयति । दार्ष्टान्तिकयोजना

पूर्ववत् । श्रीगृहिकोदाहरणम्-श्रीगृहं भागद्वारां तद्व्याप्ती-

ति "अताऽनेकस्वरवा ॥ ७२६ ॥" इति इकप्रत्ययः । तद्वदृष्टा-

न्तभावना इयम-कश्चित्पुनरानां भाजनमेव वेत्ति, इह भाज-

ने रत्नानि सन्तीति, कश्चित्जातिमात्रमेव आपि, कश्चित्पुन-

गुणानापि, एवं प्रथमद्वितीयतृतीयकल्पभाषकाऽऽद्यो द्रष्ट-

व्याः । तथा-बौद्धमिति पक्षः, तद्यथा-ईश्वरकर्मज्जिभिनं,

विकसितरूपमिति त्रिधा भवति, एवं भाषकाऽऽद्यपि

क्रमेण योजनीयम् । इदानीं देशिकविषयमुदाहरणम्-देशनं

देशः, कथनमित्यर्थः, सोऽस्यास्तीति देशिकः-यथा कश्चिद्-

शकः पन्थानं पृष्टः सन् दिग्मात्रमेव कथयति, कश्चित्द्व्य-

वस्थितग्रामनगराऽऽदिभेदेन, कश्चित्पुनस्तदुत्पत्तिगुणदोषभेदेन

कथयति । एवं भाषकाऽऽद्योऽपि क्रमेण योजनीयाः ।

तद्वत् तावद्विभाग उक्तः ॥ १३५ ॥ आ० म० १ अ० । अनुयोगाऽऽचार्येण यद् भणितं तस्मादूनं योऽन्यस्य भा-

षतं स भाषक उच्यते । विशे० । "एतापगारं अर्थं श्रुवा-
णां भासगो स्ति ।" आ० चू० १ अ० । वृ० । भाषकः परि-
स्थूरमर्थमात्रमभिधत्ते इति । आ० म० १ अ० ।
नैरयिकाऽऽदिजीवानां भाषकाऽभाषकत्वं दण्डकन निरूप-

यन्नाह-

दुविहा नेरइया पक्कता, तं जहा-भासगा चेव ।

अभासगा चेव एवं, एगिदियवज्जा सव्वे ॥१०॥

भाषादण्डके भाषका भाषापर्याप्त्युद्ये, अभाषकास्तद्व्य-

यातिकावस्थायांमिति । एकैन्द्रियाणां भाषापर्याप्तिरस्तीत्य-

त आह-एवमित्यादि । स्था० २ टा० २ उ० ।

जीवा शुं भंते ! किं भासगा, अभासगा ? । गोयमा ! जीवा भासगा वि, अभासगा वि । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवा भासगा वि, अभासगा वि ? । गोयमा ! जीवा दुविहा पसुत्ता । तं जहा-संसारसमावज्जगा य, असंसारसमावज्जगा य । तत्थं शुं जे ते असंसारसमावज्जगा ते शुं सिद्धा, सिद्धा शुं अभासगा । तत्थं शुं जे ते संसारसमावज्जगा ते दुविहा पसुत्ता । तं जहा-सेलेसीपडिवज्जगा य, असेलेसीपडिवज्जगा य । तत्थं शुं जे ते सेलेसीपडिवज्जगा ते शुं अभासगा । तत्थं शुं जे ते असेलेसीपडिवज्जगा ते दुविहा पसुत्ता । तं जहा-एगिंदिया य, अएगिंदिया य । तत्थं शुं जे ते एगिंदिया ते शुं अभासगा । तत्थं शुं जे ते अएगिंदिया ते दुविहा पसुत्ता । तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । तत्थं शुं जे ते अपज्जत्ता ते शुं अभासगा । तत्थं शुं जे ते पज्जत्ता ते शुं भासगा । से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जीवा भासगा वि, अभासगा वि । नेरइया शुं भंते ! किं भासगा, अभासगा ? । गोयमा ! नेरइया भासगा वि, अभासगा वि । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नेरइया भासगा वि, अभासगा वि ? । गोयमा ! नेरइया दुविहा पसुत्ता । तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । तत्थं शुं जे ते अपज्जत्ता ते शुं अभासगा । तत्थं शुं जे ते पज्जत्ता ते शुं भासगा । से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-नेरइया भासगा वि, अभासगा वि । एवं एगिंदियवज्जगां निरंतरं भाषियव्वं । (१६६-सूत्र) प्रज्ञा० ११ पद ।

भासगर-भाषाकर-वि० । वचनपटुत्वमाधुर्याऽऽदिगुणकारके, त० ।

भासजाय-भाषाजात-न० । जातमुत्पत्तिधर्मकं, तच्च व्यक्त्वस्तु, अतो भाषाया जातम् । न० । व्यक्त्वस्तु भेदः प्रकारो भाषाजातम् । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

वत्तारि भासजाया पसुत्ता । तं जहा-सच्चमेगं भासजायं, बीयं मोसं, तइयं सच्चमेसं, चउत्तं अमच्च-मोमं ॥२३८॥ तत्र सन्तो मुनयो गुणाः पदार्था वा तेभ्यो हितं सत्यमेकं प्रथमं सूत्रमापेक्षया माप्यते सा तथा वा भाषणं वा भाषा-काययोगगृहीतवाग्योगनिष्पन्नभाषाद्वयसंहतिस्तस्या जातं प्रकारो भाषाजातमस्त्यामेत्यादिबत् । द्वितीयं सूत्रक्रमादेव (मोसं ति) प्राकृतत्वात् मृषा अनुनं नास्त्यात्मेत्यादिबत् । तृतीयं सत्यमृषा तदुभयस्वभावमात्माऽस्त्यकर्तेत्यादिबत् । चतुर्थमस्त्यामृषा अनुभयस्वभावं देहीत्यादिबदिति । भवतश्चात्र गाथे-

" सच्चा हिया सतमिह, संतो मुण्णो गुणा पयथा वा ।

तविवरीया मोसा, मीसा जा तदुभयसहावा ॥ १ ॥

अण्हिगया जातीसु वि, सहो चिय केवलो असच्चमुसा । पया संभयलक्खण, सोदाहरणा अहा सुत्ते ॥ २ ॥ " इति ।

स्या० ४ ठा० १ उ० । प्रज्ञा० । आचा० ।

भासजायउक्त्यण-भाषाजाताध्ययन-न० । आचाराद्धिनी-यथुतस्कन्धस्य चतुर्थे अध्ययने, अस्य च भाषाजाताध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमे भाषाजातशब्दयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तकृदाह-

जह वकं तह भासा, जाए क्कं च होइ नायव्वं । (३१३)

यथा वाक्यशुद्ध्याध्ययने वाक्यस्य निक्षेपः कृतस्तथा भाषाया अपि कर्तव्या, जातशब्दस्य तु वदकनिक्षेपोऽयं ज्ञातव्यो नामस्यापनाद्वयक्षेत्रकालभावकः । आचा० २ ध्रु० १ ख० ४ अ० १ उ० । इह त्वधिकारो द्रव्यभाषाजातेन, द्रव्यस्य प्राधान्यविवक्षया, द्रव्यस्य तु विशिष्टावस्था भाष इति कृत्वा भाषभाषाजातनाप्यधिकार इति ।

उद्देशार्थाधिकारार्थमाह-

सव्वेऽणि य वयणविमो-हिकारगा तह वि अत्थि उ विसेसो ।

वयणविभर्त्ता पढमे, उप्पत्ती वज्जगा बीए ॥ ३१४ ॥

यद्यपि द्वावप्युद्देशकौ वचनविशुद्धिकारकौ तथाप्यस्ति विशेषः, स चायम्-प्रथमोद्देशके वचनस्य विभक्तिर्वचनविभक्तिरेकवचनाऽऽदिषोऽश्वविधवचनविभागस्तथैवभूतं भाषणार्थं नैवभूतमिति व्यावर्त्यने, द्वितीयोद्देशके सूपत्तिः क्रोधाऽऽद्युत्पत्तिर्यथा न भवति तथा भाषितव्यम् । आचा० २ ध्रु० १ ख० ४ अ० १ उ० ।

भासजम्भयण-भाषाध्ययन-न० । आचाराद्धितीयभुतस्कन्धस्य चतुर्थेऽध्ययने, स० १ अ० । आचा० । आच० । (तद्वक्तव्यता ' भासजायउक्त्यण ' शब्देऽनुपदमेव गता)

भासण-भाषण-न० । वाग्योनेन व्यक्तवचने, स्या० ४ ठा०

१ उ० । आचा० । ज्ञा० । सूत्र० । आ० म० । कल्प० । प्रकण्ठे,

सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० । प्रतिपादनं, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

भासरासि-भासराशि-पुं० । भासानां प्रकाशानां राशिर्भासराशिः । आदित्ये, " भासरासिवज्जगाभा । " स० ।

भस्मराशि-पुं० । महाप्रहमेदे, कल्प० १ अवि० ६ कण । " भासरासिनाममहागदे स दोवाससहस्मद्विर् । " भस्मराशिनामा त्रिशत्तमो महाप्रहो भगवतो जन्मनक्षत्रं संक्रान्तः, किंभूतोऽसौ द्विसहस्रवर्षस्थितिः । स्या० २ ठा० ३ उ० ।

भासल-देशी-दीप्तौ, दे० ना० ६ वर्ग १०३ गाथा ।

भासवं-भाषावत्-त्रि० । शोभनभाषायुक्तं, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

भासवत्त-भस्मवर्त्त-त्रि० । भस्माऽऽभे, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० ।

भासवर्त्त-त्रि० । भासः पक्षिविशेषः, तद्वद्वर्णो यस्य सः । भासाऽऽभे, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० ।

भामा-भाषा-स्त्री० । भाषणं भाषा । वृ० १ उ० १ प्रक० । दर्श० । कर्म० । उल० । स्या० । भाष्यते प्रोक्ष्यते इति भाषा । वचने, ' भाष ' व्यक्तायां वाचि इति वचनात् । म० १३ श० ४ उ० । औ० । स्या० । प्रव० । आ० । वाक्यम्, " वाणी वाया मखिई सरस्सई भारई गिरा भासा । " पाइ० ना० ५१ गाथा ।

(दो भासा । स्या० २ ठा० ३ उ० ।

(१) तथा च वाक्यस्यैकार्षिकान्धधिकृत्य-

वकं वयणं च गिरा, सरस्सई भारही य गो वाणी ।

भामा पक्वणी दे-सखी य वयजोग जोमे य ॥ २७० ॥

वाक्यं वचनं च गीः सरस्वती भारती च गौर्वाक
भाषा प्रकाशनी देशनी च वाग्योगो योगश्च , एतानि
निगदसिद्धाभ्येति गायार्थः । दश० ७ अ० २ उ० ।
संस्कृतप्राकृताऽऽदिके वाक्ये , उक्त० ७ अ० । " न चित्ता
तायए भासा । " चित्ताः प्राकृतसंस्कृताऽऽद्याः षट्भाषाः ।
अथपा—अभ्या अपि देशविशेषात् नानाकृपा भाषा इति ।
उक्त० ६ अ० । वक्रशब्दतयोत्सृज्यमानायां द्रव्यसंततौ , न० ।
विशेषभाषानिक्षेपां वाक्यनिक्षेपवत् । आचाराङ्गनिर्युक्तौ ' अह
वक्तं तह भःसा । (३१३) " यथा वाक्यशुद्धयभ्ययने वाक्यस्य
निक्षेपः कृतस्तथा भाषाया अपि कर्तव्यः । आचारा० २ अ० १
ख० ४ अ० १ उ० ।

(२) द्रव्याऽऽदिभाषामाह—

दब्बे तिविहा गद्वे, च निसिरणे तह भवे पराघाए ।

भावे दब्बे य सुए, चरित्तमाराहणी चेष ॥ २७१ ॥

द्रव्य इति द्वारपरामर्शः, द्रव्यभाषा त्रिविधा—प्रद्वेणे च
निसर्गे तथा भवेत् पराघाते । तत्र प्रद्वेणं भाषाद्रव्याणां
काययोगेन यत् सा प्रद्वेणद्रव्यभाषा, निसर्गस्तेषामेव भाषा-
द्रव्याणां वाग्योगेनोत्सर्गक्रिया, पराघातस्तु निसृष्टमा-
षाद्रव्यैस्तदभ्येष्टां तथापरिणामाऽऽपादनक्रियावत्प्रेरणम्, एषा
त्रिप्रकाराऽपि क्रिया द्रव्ययोगस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वात्
द्रव्यभाषेति । भाव इति द्वारपरामर्शः, भावभाषा त्रिविधैव,
द्रव्ये च भुते चारित्रे इति; द्रव्यभावभाषा, भुतभावभाषा,
चारित्रभावभाषा च, तत्र द्रव्यं प्रतीत्योपयुक्तैर्या भाष्यते
सा द्रव्यभावभाषा । एवं भुताऽऽदिष्वपि वाक्यम्, इयं
त्रिप्रकाराऽपि वक्रप्रतिप्रायत्तवद्द्रव्यभावप्राधान्यापेक्षया भा-
वभाषा, इयं सौघत एवाऽऽराधनी चेत्वेति, द्रव्याऽऽद्या-
धनात्, चक्षुर्भ्राद्विराधना चोभयं चानुभयं च भवति, द्रव्या-
ऽऽद्याराधनाऽऽदिभ्य इति । आह—इह द्रव्यभाववाक्यस्वरूप-
मभिधातव्यं, तस्य प्रस्तुतत्वात्, तत् किमनया भाषयेति ? ।
उच्यते—वाक्यपर्यायत्वाद्भाषाया न दोषः, तत्त्वतस्तस्यैवाभि-
धानादिति गायामुदाहार्यः । अवयवार्थं तु वक्ष्यति ।

(३) तत्र द्रव्यभावभाषामधिकृत्याऽऽराधन्यादिभेदयो-
जनामाह—

आराहणी उ दब्बे, सच्चा मोसा विराहणी होइ ।

सच्चा मोसा मोसा, असच्चा मोसा य पडिसेहा ॥ २७२ ॥

आराध्यते परलोकाऽऽर्पणया यथावदभिधीयते वस्तुनये-
त्याराधनी तु ' द्रव्य' इति-द्रव्यविषया भावभाषा सत्या, तुश-
ब्दात् द्रव्यतो विराधन्यपि काचित् सत्या, परपीडासंरक्षण-
फलभावाऽऽराधनादिति, मृषा विराधनी भवति, तद्वद्रव्याभ्य-
थाऽभिधानेन तद्विराधनादिति भावः । सत्यामृषा मिथ्या, मिथे-
त्याराधनी विराधनी च, असत्यामृषा च प्रतिषेध इति न आ-
राधनी नापि विराधनी, तद्वाच्यद्रव्ये तथोभयाभावादिति ।
आसां च स्वरूपमुदाहरणैः स्पष्टीभवित्यतीति गायार्थः ।
तत्र सत्यामाह—

जशवयसम्पयठवणा, नापे रूपे पडुच सच्चे अ ।

व्यवहारभावजोगे, दसमे ओवम्पसच्चे य ॥ २७३ ॥

सत्यं तावद्वाक्यं दशप्रकारं भवति, जनपदसत्याऽऽदिभे-
दात्, तत्र जनपदसत्यं नाम नानादेशभाषारूपमप्यदिप्रति-

पत्त्या यथेकार्थप्रत्यायनव्यवहारसमर्थमिति, यथोदकार्ये
कोङ्कणकाऽऽदिषु पयः पिबं नीरमुदकमित्याद्यदुष्टविषया-
हेतुत्वात् नानाजनपदेष्विद्यार्थप्रतिपत्तिजनकत्वात् व्यवहा-
रप्रवृत्तेः सत्यामेतदिति, एवं शेषेष्वपि भावना कार्या । स-
म्मतसत्यं नाम कुमुदकुचयोत्पलतामरसामां समाने पङ्कसं-
भवे गोपाऽऽर्दीनामपि सम्मतमरविन्दमेव पङ्कजमिति । स्था-
पनासत्यं नाम-अक्षरमुद्राविभ्यासाऽऽदिषु यथा मासकोऽयं
कार्वाणोऽयं शतमिदं सहस्रमिदमिति । नामसत्यं नाम-कु-
लमवर्ज्ययपि कुलवर्जन इत्युच्यते, धनमवर्ज्ययपि धनवर्जन
इत्युच्यते, अयकश्च यक इति । रूपसत्यं नाम—अनङ्गुलस्य
तथारूपधारणं रूपसत्यं, यथा प्रपञ्चयतेः प्रपञ्जितरूपधा-
रणमिति । प्रतीत्यसत्यं नाम—यथा अनामिकाया दीर्घत्वं
द्रव्यत्वं चेति । तथाहि—अस्यानस्तपरिणामस्य द्रव्यस्य
तत्त्वसहकारिधारणसन्निधानेन तत्तद्रूपमभिव्यज्यत इति
सत्यता । व्यवहारसत्यं नाम-दृष्टते गिरिर्गलति भाजनप्रतु-
दरा कन्या अलोमा एवकेति गिरिगततृणाऽऽदिदाहे व्यवहा-
रः प्रवर्तते तथोदके च गलति सति तथा सम्भोगजर्बीज-
प्रभवोदराभ्ये च क्षति तथा, लवनयोग्यलोमाभावे सति ।
भावसत्यं नाम—शुक्ला बलाका, सत्यपि पञ्चवर्णसम्भवे शु-
क्लवर्णोत्कटत्वात् । शुक्ला इति । योगसत्यं नाम—कुलयोगात्
कुत्री, दण्डयोगात् दण्डी इत्येवमादि । दशममौपम्यसत्यं
च, तत्रौपम्यसत्यं नाम—समुद्रवत्तडाग इति गायार्थः ।
उक्ता सत्या ।

अधुना मृषामाह—

कोहे माणे माया, लोभे पेजे तहेव दोसे य ।

हासभए अक्खाइय, उवघाए निस्मिया दसमा ॥ २७४ ॥

क्रोध इति क्रोधानिःसृता, यथा क्रोधाभिभूतः पिता पुत्र-
महा-न त्वं मम पुत्रः, यद्वा क्रोधाभिभूतो वक्त्रि तदाशय-
विपत्तिः सर्वमेवासत्यमिति । एवं माननिःसृता मानाभ्या-
तः क्वचित्केनचिदल्पधनोऽपि पृष्ट आह—महाधनोऽहमिति ।
मायानिःसृता—मायाऽऽकारप्रभृतय आहुः—नष्टो गोलक इति,
लोभनिःसृता—वणिक्प्रभृतीनामप्यथाकीतमेवमिदं क्रीतम्
इत्यादि । प्रेमनिःसृता अतिरक्तानां दासोऽहं तवेत्यादि ।
द्वेषनिःसृता—मत्सरिणां गुणवत्यपि निर्गुणोऽयमित्यादि । हा-
स्यनिःसृता कान्दर्पिकानां किञ्चित् कस्यचित्संबन्ध शूही-
त्वा पृष्टानां न दृष्टमित्यादि । भयनिःसृता तत्कराऽऽदिशूही-
तानां तथा तथा असमञ्जसाभिधानम्, आख्यायिकानिःसृता
तत्प्रतिषेधोऽसत्प्रलापः । उपघातनिःसृता अचौरे खौरइ-
त्यभ्याख्यानवचनमिति गायार्थः । उक्ता मृषा ।

साम्प्रतं सत्यामृषामाह—

उप्यक्वविगयमीसग, जीवमजीवे य जीवमजीवे ।

तहऽण्णतमीसगा खलु, परित्त अद्दा य अद्दद्दा ॥ २७५ ॥

उत्पन्नविगतमिधकेति—उत्पन्नविषया सत्यामृषा यथैकं
नगरमधिकृत्यास्मिन्नद्य दश द्वारका उत्पन्ना इत्यभिदधतस्त-
द्वन्यूनाधिकभावे, व्यवहारतोऽस्याः सत्यामृषात्वात्, श्वस्ते-
शानं दास्यामीत्यभिधा पञ्चाशत्स्वपि दत्तेषु लोके मृषात्वाद्-
शेनात्, अनुत्पन्नेष्वेवादत्तेष्वेव च मृषात्वसिद्धेः, सर्वथा कि-
याभावेन सर्वथा व्यत्ययादित्येवं विषयाऽऽदिष्वपि भावनी-
यमिति ।

तथा च विगतविषया सत्यामृषा यथैकं प्राममधिकृत्या-
ऽस्मिन्नद्य दश वृद्धा विगता इत्यभिधत्तस्तन्मृषाधिकभावे,
एवं मिश्रका सत्यामृषा उपपन्नविगताभयसत्यामृषा. यथैकं
पलनमधिकृत्याऽऽहस्मिन्नद्य दश दारका जाता दश च वृद्धा
विगता इत्यभिधत्तस्तन्मृषाधिकभावे, जीवामिथा जीववि-
षया सत्यामृषा यथा जीवन्मृतकुमिराशौ जीवराशिरिति ।
अजीवमिथा च—अजीवविषया सत्यामृषा यथा तस्मि-
न्नेव प्रभूतमृतकुमिराशावजीवराशिरिति । जीवाजीवमिथेति-
जीवाजीवविषया सत्यामृषा यथा तस्मिन्नैव जीवन्मृतकु-
मिराशौ प्रमाणनियमेनेतावन्तो जीवन्त्येतावन्तश्च मृता
इत्यभिधत्तस्तन्मृषाधिकभावे । तथाऽनन्तमिथा स्त्विति
अनन्तविषया सत्यामृषा यथा मूलकन्दाऽऽदौ परीतपत्राऽऽदि-
मत्यनन्तकायोऽयामत्यभिधत्तः, परीतमिथा-परीतविषया
सत्यामृषा यथाऽनन्तकायलेशवति परीतम्लानमूलाऽऽदौ परी-
तोऽयमभिधत्तः । अद्वयमिथा-कालविषया सत्यामृषा यथा
कश्चित्कस्मिन्प्रयोजने सहायस्त्वरयन् परिणतप्राय वासर
एव रजनी वर्तत इति ब्रवीति । अद्वयमिथा च दिवसर-
जन्यकदेशः अद्वयोच्यते, तद्विषया सत्यामृषा यथा कस्मिं
श्चित्प्रयोजने स्वरयन् प्रहरमात्र एव मध्याह्न इत्याह । एवं
मिश्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते इति गाथार्थः । उक्ता सत्या-
मृषा ।

साम्प्रतमसत्यामृषामाह—

आमंतणि आणवणी, जायणि तह पुच्छणी य पञ्चवणी ।

पञ्चवणी भासा, भासा इच्छाणुलोमा य ॥ २७६ ॥

आमन्त्रणी यथा हे देवदत्त ! इत्यादि, एषा किलाप्रवर्त्तकत्वात्
सत्यादिभाषात्रयलक्षणवियोगतस्तथाविधदलोत्पत्तेरसत्या-
मृषेति एवमाज्ञापनी यथेदं कुरु, इयमपि तस्य करणाकरणभा-
वनः परमार्थैकत्राप्यनियमात्तथाप्रतीतिः अदुष्टविवक्षाप्रसू-
तत्वादसत्यामृषेति । एवं स्ववृद्ध्याऽन्यत्रापि भावना कार्येति
यावन्ती यथा-भिलां प्रयच्छन्ति, तथा प्रच्छन्ती यथा कथमेतदि-
ति, प्रज्ञापनी यथा हिंसाप्रवृत्तौ दुःखिताऽऽदिभवेति, प्रत्याख्या-
नां भाषा यथा अदिर्सेति भाषा । इच्छाणुलोमा च यथा केन-
चित् काश्चिदुरुः साधुसकाशं गच्छाम इति । स आह-शो-
भनमिदमिति गाथार्थः ।

अणुभिगहिआ भासा, भासा य अभिगहमि बोधवा ।

संयकरणी भासा, बायड अवायडा चेव ॥ २७७ ॥

अनभिगृहीता भाषा अर्थमनाभिगृह्य योच्यते इत्याऽऽदि-
वत्, भाषा चार्थप्रहे बोधव्या-अर्थमभिगृह्य योच्यते घटा-
ऽऽदिवत्, तथा च संशयकरणी च भाषा-अनेकार्थसाधारणा
योच्यते लेन्धवमित्यादिवत् । व्याकृता—स्पष्टा प्रकटार्था
देवदत्तस्यैव भ्रातेत्यादिवत् । अव्याकृता चैव-अस्पष्टा अप्र-
कटार्था बालकाऽऽदीनां यपनिकत्यादिवदिति गाथार्थः । उक्ता
असत्यामृषा ।

(४) साम्प्रतमोघत एवास्याः प्रविभागमाह—

सध्वा वि अ सा दुविहा, पज्जता खलु तहा अपज्जता ।

पढमा दो पज्जता, उवगिह्वा दो अपज्जता ॥ २७८ ॥

सर्थाऽपि च 'सा' सत्याऽऽदिभूमिभा भाषा द्विविधाऽ-
पर्यासा खलु तथा अपर्यासाः पर्यासा या एकरूपे निरूप्यते

सत्या वा मृषा चेति तद्व्यवहारसाधनी, तद्विपरीता पुन-
रपर्यासा, अत एवाऽऽह-प्रथमे द्वे भावे सत्यामृषे प्रर्याते. तथा
स्वविषयव्यवहारसाधनात्, तथा उपरितने द्वे सत्यामृषा-
ऽसत्यामृषाभावे अपर्यासि, तथा स्वविषयव्यवहारासाध-
नादिति गाथार्थः । उक्ता द्रव्यभावभाषा ।

(५) साम्प्रतं भुतभावभाषामाह—

सुयधम्मे पुण तिनिहा, सच्चा मोसा असच्चमोसा य ।

सम्महिट्ठी उ सुओ-वउत्तु सो भासई सच्चं ॥ २७९ ॥

भुतधर्म इति भुतधर्मविषया पुनर्त्तविधा भावभाषा
भवति । तद्यथा-सत्या, मृषा, असत्यामृषा चेति । तत्र सम्य-
गृहिष्टु सम्यगृहिष्टरेव, भुतोपयुक्त इत्यागमे यथाबहुपयुक्तो
यः स भाषते, सत्यम् आगमानुसारं वक्तीति गाथार्थः ।

सम्महिट्ठी उ सुयम्मि, अणुवउत्तो अहवगं चेव ।

जं भासई सा मोमा, मिच्छादिट्ठी वि अ तहव ॥ २८० ॥

सम्यगृहिष्टरेव सामान्येन भुते आगमे अनुपयुक्तः प्रमादात्
यत्किञ्चित् अहेतुकं चैव युक्तिविकलं चैव यद्भाषते तन्नुभयः
पट एव भवतीत्येवमादि सा मृषा, विज्ञानाऽऽदेरपि तत एव
भावादिति । मिथ्यागृहिष्टरपि तथैवेत्युपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा
यद्भाषते सा मृषैव, घुणाक्षरम्यायसंवादेऽपि सदसत्तर-
विशेषाद्यदृच्छापलब्धरुन्मत्तवदिति गाथार्थः ।

हवइ उ असच्चमोसा, सुयम्मि उवगिह्वा तिनाणम्मि ।

जं उवउत्तो भासई, उत्तो वोच्छं चरित्तम्मि ॥ २८१ ॥

भवति तु असत्यामृषा भुते आगमे एव परावर्तनाऽऽदि कु-
र्वतस्तस्याऽऽमन्त्रयादिभाषारूपत्वात् तथा उपरितने अत्र-
धिमतः पर्यायकेवललक्षणे, विज्ञान इति ज्ञानत्रयं यदुपयुक्तो
भाषते सा असत्यामृषा, आमन्त्रयादिवत् तथाविधाध्य-
वसायप्रवृत्तः, इत्युक्ता भुतभावभाषा । अत ऊर्ध्वं वक्ष्ये चा-
रित्त इति-चारित्र्यविषयां भाषभाषामिति गाथार्थः ।

पढमविइआ चरित्ते, भामा दो चेव हौति नायवा ।

सचरित्तस्म उ भासा, सच्चामोमा उ हअरस्स ॥ २८२ ॥

प्रथमद्वितीये सत्यामृषे, चारित्र्य इति चारित्र्यविषये भाषे द्वे
एव भवतो ज्ञानव्ये, स्वरूपमाह-सचरित्रस्य चारित्र्यपरिणा-
मवतः तुशब्दात् तद्वृद्धिनिबन्धनभूता च भाषा द्रव्यनस्तथा-
ऽन्यथाभावेऽपि सत्या, सतां हितत्वादिति । मृषातु इतरस्य
अचारित्र्यस्य तद्वृद्धिनिबन्धनभूता चेति गाथार्थः । दश० ७
अ० २ उ० । भ० । प्रव० । संथा० । स० । वृ० । आव० ।
दर्श० । न० ।

प्रतिषिद्धानोपदर्शनं भाषाविशेषाद् भाषणीयत्वेन
प्रदर्शयितुमाह—

अह भंते ! आमइस्सामो सइस्सामो चिट्ठिस्सामो नि-
सीइस्सामो तुयट्ठिस्सामो ।

“आमंतणि आणवणी, जायणि तह पुच्छणी य पञ्चवणी ।

पञ्चवणी भासा, भासा इच्छाणुलोमा य ॥ १ ॥

अणुभिगहिआ भासा, भासा य अभिगहमि बोधवा ।

संयकरणी भासा, बायडपवायडा चेव ॥ २ ॥”

पञ्चवणी यं एसा न एसा भासा मोसा ! इता ! गोयमा !

मा ! आसइस्सामो ते चेष ० जाव न एसा भासा मोसा ।
(सूत्रम्-४०३)

‘अह भंते !’ इत्यादि, अथेति परिप्रश्नार्थः ‘भंते !
ति भदन्त !’ इत्येवं भगवन्ते महावीरमामन्य गौतमः पृ-
च्छति—(आसइस्सामो सि) आश्रयिष्यामो वयमाश्रयणीयं
वस्तु (सइस्सामो सि) शयिष्यामः ‘चिद्धिस्सामो सि’
ऊर्द्धस्थानेन स्थास्यामः, ‘निसीइस्सामो सि’ निषेत्स्याम
उपवक्ष्याम इत्यर्थः । ‘तुयट्ठिस्सामो सि’ संस्तारके भवि-
ष्याम इत्यादिका भाषा किं प्रज्ञापनी ? इति योगः ॥ अने-
न चापलक्षणपरवचनेन भाषाविशेषाणामेवंजातीयानां प्र-
ज्ञापनीयत्वं पृष्ठमथ भाषाजातीनां तत्पृच्छति—‘आमंताणि
गाहा’-तत्र आमन्त्रणी-हे देवदत्त ! इत्यादिका, एषा च कि-
ल वस्तुनोऽविधायकत्वादिनवेषकत्वाच्च सत्याऽऽदिभाषा-
त्रयलक्षणवियोगनञासत्यामृतेति प्रज्ञापनाऽऽवावुक्ता, एव-
माज्ञापन्यादिकामपि, ‘आणवणि सि’ आज्ञापनी कार्ये पर-
स्य प्रवर्त्तनी यथा घटं कुरु ‘जायणि सि’ याचनी-वस्तु-
विशेषस्य देहीत्येवं मार्गणरूपा, तथेति समुच्चये ‘पुच्छ-
णी य सि’ प्रच्छनी—अधिज्ञानस्य संदर्भस्य वाऽर्थस्य
ज्ञानार्थं तदभियुक्तप्रत्ययरूपा, ‘पणवणि सि’ प्रज्ञापनी
विनेयस्योपदेशदानरूपा यथा—‘पाणवहाउ नियत्ता,
भवंति वीहाउया अरांगा य । एमाई पणवणी, पणत्ता
वीयरगेहि ॥ १ ॥ ’ ‘पणवक्खणीभास सि’ प्रत्याख्या-
नी याचमानस्याऽऽदिस्ता मे अतो मां मा याचस्वेत्यादिप्र-
त्याख्यानरूपा भाषा ‘इच्छाणुलोम सि’ प्रतिपादयितुया
इच्छा तदनुलोमा—तदनुकूला इच्छानुलोमा यथा कार्ये प्रे-
रितस्य एवमस्तु ममाप्याभिप्रतंमनंदिन वचः । ‘अणभि-
गाहिया भासा गाहा’, अनभिगृहीता—अर्थानभिग्रहेण
योच्यते डिस्थाऽऽदिवत् ‘भासा य अभिगर्हाम् बाद्धवा’
भाषा चाभिग्रह बाद्धव्या—अर्थमभिशुद्ध योच्यते घटाऽऽदि-
वत्, ‘संसयकरणीभास सि ।’ याऽनकार्थप्रतिपत्तिकरी सा
संशयकरणी यथा सैन्धवशब्दः पुरुषलक्षणवाजिषु वर्त्तमान
इति ‘वोयड सि’ व्याकृता लोकप्रतीतशब्दार्था, ‘अवोयड सि’
अव्याकृता-गम्भीरशब्दार्था मन्मनाक्षरप्रयुक्ता वाऽनाविर्भा-
वितार्था, ‘पणवणी णं ति’ प्रज्ञाप्यतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी
अर्थकथनी वक्तव्येत्यर्थः, ‘न एसा मोस सि’ नैषा मृषा-
नार्थानभिधायिनी नावक्तव्येत्यर्थः, पृच्छतोऽयमभिप्रायः—
आश्रयिष्याम इत्यादिका भाषा भविष्यकालविषया सा
आन्तरायसम्भवेन व्यभिचारिण्यपि स्यात्, तथैकाऽर्थविष-
याऽपि बहुवचनान्ततयोक्त्येवमयथार्था, तथा आमन्त्रणी-
प्रभृतिका विधिप्रतिषेधाभ्यां न सत्यभाषावद्वस्तुनि नियते-
त्यतः किमियं वक्तव्या स्यात् ? इति, उत्तरं तु ‘हंता’ इ-
त्यादि । इदमत्र इदमम्-आश्रयिष्याम इत्यादिकाऽनवधार-
णत्वाद्दत्तमानयोगेनेत्येतद्विकल्पगर्भत्वादात्मनि गुरौ कैका-
र्त्तयेऽपि बहुवचनस्याऽनुमतत्वात्प्रज्ञापन्येव तथाऽऽमन्त्र-
ण्यादिकाऽपि वस्तुनो विधिप्रतिषेधाविधायकत्वेऽपि या
निरवद्यपुरुषार्थसाधनी सा प्रज्ञापन्येवेति । अ० १० श० ३ उ० ।

सत्याऽऽदिभाषा—

ते नृणां भंते ! मण्णामीति ओहारिणी भासा चिंतेपी-
३८२

ति ओहारिणी भासा, अह मण्णामीति ओहारिणी भासा
अह चिंतेमीति ओहारिणी भासा तह मण्णामीति ओहा-
रिणी भासा तह चिंतेमीति ओहारिणी भासा ? । हंता !
गोयमा ! मण्णामीति ओहारिणी भासा चिंतेमीति ओहा-
रिणी भासा अह मण्णामीति ओहारिणी भासा अह चिंते-
मीति ओहारिणी भासा तह मण्णामीति ओधारिणी भासा
तह चिंतेमीति ओधारणी भासा ।

‘से णुणं भंते ! मण्णामि इति ओहारणी भासा’ इत्यादि,
‘से’ शब्दोऽध्यशब्दार्थः, स च वाक्योपन्यासे, नूनमुपमानाव-
धारणतर्कप्रश्नेऽेतुषु इहावधारणे, भदन्त ! इयामन्त्रणे, म-
न्ये-अवबुध्ये इति—एवं, यदुत अवधारणी भाषा अवधा-
र्यते-अवगम्यतेऽर्थोऽनयेत्यवधारणी—अवबोधनीजभूता इ-
त्यर्थः, भाष्यते इति भाषा, तद्योग्यतया परिणामितनि-
सृज्यमानद्रव्यसंहतिः, एष पदार्थः, वाक्यार्थः पुनरयम्
अथ भदन्त ! एवमहं मन्ये; यदुतावश्यमवधारिणी भाषेति,
न चेतन् सकृदनालोक्यैव मन्ये, किं तु चिन्तयामि बु-
द्धिहरिणाऽपि परिभावयामि—एवं यदुत अवधारणीयं
भाषेति, एवमात्मीयमभिप्रायं भगवन्ते निवेद्याधिकृतार्थवि-
निश्चयनिमित्तमेवं भगवन्तं पृच्छति—(अह मण्णामी इह ओहा-
रिणी भासा इति) ‘अध्यशब्दः प्रक्रियाप्रश्नाऽऽनन्तर्यमङ्गलो-
पन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु,’ इह प्रश्ने, काका चास्य सूत्रस्य
पाठस्ततोऽयमर्थः—अथ भगवन्नेवमहं मन्ये एवमहं मननं कुर्यां,
यथा अवधारिणी भाषेति द्वितीयाभिप्रायनिवेदनमधिकृत्य
प्रश्नमाह—(अह चिंतेमि ओहारिणी भासा इति)अथ भगवन् !
एवमहं चिन्तयामि एवमहं चिन्तनं कुर्यां, यदुतावधारिणी
भाषेति निरवद्यमेतदित्यभिप्रायः, सम्प्रति पृच्छासमयात्
यथा पूर्वं मननं चिन्तनं वा कृतवानिदानीमपि पृच्छासमये
तथैव मननं चिन्तनं वा करामि नान्यथेति भगवन्तो ज्ञानेन
संवादयितुकामः पृच्छति—(नह मण्णामी इति ओहारिणी
भासा तह चिंतेमीति ओहारिणी भासा इति) ‘तथेति
समुच्चयनिर्देशावधारणसादृश्यप्रश्नेषु’ इह निर्देशे, काका
चास्यापि पाठः, ततः प्रश्नार्थत्वावगतिः, भगवन् ! यथा पू-
र्वं मतवानिदानीमप्यहं तथा मन्ये इति—एवं यदुत अवधा-
रिणी भाषेति । किमुक्तं भवति? नेदानीन्तनमननस्य पूर्वमनन-
स्य च मदीयस्य कश्चिद्विशेषोऽस्त्येतत् भगवन्निति; तथा
यथा पूर्वं भगवन् ! चिन्तितवान् इदानीमप्यहं तथा चिन्त-
यामि इति—एवं यदुत अवधारणी भाषेति, अस्त्येतदिति ?,
एवं गौतमेनाभिप्रायनिवेदने प्रश्ने च कृते भगवानाह—‘हंता
गोयमा ! मण्णामी इति ओहारिणी भासा’ इति, ‘हन्तेति स-
म्प्रणयप्रत्यवधारणविवादेषु’ इह प्रत्यवधारणे, मण्णामी इत्या-
दीनि क्रियापदानि प्राकृतशैल्या क्षान्दसत्त्वाच्च युष्मदर्थेऽपि प्र-
युज्यन्ते, ततोऽयमर्थः—हन्त गौतम ! मन्यसे त्वं यदुत अवधा-
रणी भाषेती जानाम्यहं केवलज्ञानेनेदमित्यभिप्रायः तथा चि-
न्तयसि त्वमित्येवं यदुतावधारिणी भाषेति इदमप्यहं वेष्टि के-
वलत्वात्, (अह मण्णामी इति ओहारिणी भासा इति)अथेत्या-
नन्तर्यं मतंमतत्वात् ऊर्द्धं निःशङ्कं मन्यस्व, इति एवं यदु-
तावधारिणी भाषेति । अथ इत ऊर्द्धं निःशङ्कं चिन्तय इति एवं

यदुतावधारिणी भाषेति, अतीवदं साध्वनवद्यमित्यभिप्रायः । तथा तथा अधिकलं परिपूर्णं मन्यस्व इत्येवं यदुतावधारिणी भाषेति यथा पूर्वं मतवान् । किमुक्तं भवति ? यथा त्वया पूर्वं मननं कृतमिदानीमपि मत्संमतत्वात् सर्वं तथैव मन्यस्व मा मनागपि शङ्कां कार्षीरिति , तथा तथा अधिकलं परिपूर्णं चिन्तय इति एवं यदुतावधारिणी भाषेति, यथा पूर्वं चिन्तितवान् , मा मनागपि शङ्कृष्टा इति, तद्वदं भाषा अवधारिणीति निर्णीतम् ।

इदानीमियमवधारिणी भाषा सत्या उत मृषेत्यादिनिर्णयार्थं पृच्छति—

ओहारिणी णं भंते ! भासा किं सच्चा मोसा सच्चा मोसा असच्चा मोसा ? गोयमा ! सिय सच्चा , सिय मोसा, सिय सच्चा मोसा, सिय असच्चा मोसा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ-ओहारिणी णं भासा सिय सच्चा , सिय मोसा , सिय सच्चा मोसा , सिय असच्चा मोसा ? गोयमा ! आराहिणी सच्चा विराहिणी मोसा आराहण-विराहिणी सच्चा मोसा जा णेव आराहणी णेव विराहिणी णेवाऽऽराहणविराहिणी सा असच्चा मोसा नामं सा चउत्थी भासा , से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-ओहारिणी णं भासा मिय सच्चा , सिय मोसा , सिय सच्चा मोसा, सिय असच्चा मोसा । (सूत्रम्-१६१)

‘ ओहारिणी णं भंते ! ’ इत्यादि , अवधारिणी अवधारणीजभूता, णमिति प्राग्वत् , भदन्त ! भाषा किं सत्या, मृषा, सत्यामृषा, असत्यामृषा ? इति । तत्र सन्तो मुनयस्तेषामेव भगवदाज्ञासंयगाराधकतया परमशिष्टत्वात् सद्गुणो हिता-इहपरलोकाऽऽराधकत्वेन मुक्तिप्राप्तिका सत्या, युगाऽऽदिपाठाभ्युपगमात् यः प्रत्ययः, यद्वा-यो यस्यै हितः स तत्र साधुरिति सत्सु साध्वी सत्या । ‘ तत्र साधौ ’ ॥७१॥ १५॥ इति यः प्रत्ययः, यदि वा-सन्तो मूलोत्तरगुणास्तेषामेव जगति मुक्तिपदप्रापकतया परमशोभनत्वात् , अथवा सन्तो विद्यमानास्ते च भगवदुपदिष्टा एव जीवाऽऽदयः पदार्थाः , अन्येषां कल्पनामात्रार्चनसत्ताकतया तेष्वतोऽसत्त्वात् तेष्वो हिता तेषु साध्वी वा यथावस्थितवस्तुतावप्रकरणेन सत्या, विपरीतस्वरूपा मृषा, उभयस्वभावा सत्यामृषा, या पुनस्तिष्ठत्यपि भाषास्वनधिकृता—तल्लक्षणार्थांगतस्तत्रानन्तर्भाविनी सा आमन्त्रणाऽऽज्ञापनाऽऽदिविषया असत्यामृषा । उक्तं च—“सच्चा द्विया सयामिह, संतो मुणयो गुणा पयथा वा । तव्विधरीया मोसा, मीसा जा तदुभयसहावा ॥१॥ अण्हिगया जा तीसु वि, सहो च्विय केवलो असच्चमुमा ॥ ” इति । भगवानाह—‘ गौतम ! सिय सच्चा ’ इत्यादि, स्यात् सत्या सत्याऽपि भगवन्तीत्यर्थः, एवं स्यात्सत्या स्यात्सत्यामृषा स्यात्सत्यामृषेति । अत्रैवार्थे प्रश्नमाह—‘ से केणट्टेणं भंते ! ’ इत्यादि, सुगमम् । भगवानाह—‘ गौतम ! आराधनी सत्या, इह विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिष्ठापनक्षया या सर्वज्ञमतानुसारं भाष्यते अस्त्यात्मा सदसत्तिया-

नित्याऽऽद्यनेकधर्मकलापाऽऽलिङ्गित इत्यादि सा यथावस्थितवस्त्वभिधायिनी आराध्यते मोक्षमार्गोऽन्येत्याराधिनी, आराधनीत्वात् सत्येति, विराधिनी मृषेति, विराध्यते मुक्तिमार्गोऽन्येति विराधिनी, विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशया सर्वज्ञमतप्रतिकूल्येन या भाष्यते यथा नास्त्यात्मा एकान्तनित्यो वेत्यादि तथा सत्याऽपि परपीडोत्पादिका सा विपरीतवस्त्वभिधानात् परपीडाहेतुत्वाद्वा मुक्तिविराधानाद्विराधिनी विराधिनीत्वाच्च मृषेति, या तु किञ्चन नगरं पत्तनं वाऽधिकृत्य पञ्चसु दारकेषु जातेष्वेवमभिधीयते, यथाऽस्मिन् अद्य दश दारका जाता इति सा परिस्थूरव्यवहारनयमतेन आराधनाविराधिनी , इयं हि पञ्चानां दारकाणां यजन्म तावतांऽशेन संवादनसम्भवाद्वा विराधिनी, दश न पुर्यन्ते इत्येतावतांऽशेन विसंवादसम्भवात् विराधिनी, आराधिनी वासौ विराधिनी च आराधनविराधिनी, कर्मधारयत्वात् पुम्बद्भावः, आराधनविराधिनीत्वाच्च सत्यामृषा, या तु नैवाऽऽराधनी तल्लक्षणविगमात् नापि विराधिनी विपरीतवस्त्वभिधानाभावात् परपीडाहेतुत्वाभावाच्च नाप्याराधनविराधिनी एकदेशसंवादविसंवादाभावात्, हे साधो ! प्रतिक्रमणं कुरु स्थाण्डलानि प्रत्युपेक्षस्थेत्यादिव्यवहारपतिता आमन्त्रिण्या-विभेदभिन्ना सा असत्यामृषा नाम चतुर्थी भाषा, ‘ से एएणट्टेणं ’ इत्याद्युपसंहारवाक्यम् ॥

इह यथावस्थितवस्तुताव्यभिधायिनी भाषा आराधनीत्वात् सत्येत्युक्तं, ततः संशयाऽऽपन्नस्तदपनोदाय पृच्छति—

अह भंते ! गाओ मिया पसू पक्खी पप्पवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? इन्ता गोयमा ! जाय गाओ मिया पसू पक्खी पप्पवणी णं एसा भासा, [पप्पवणी] ण एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा य इत्थीवऊ जा य पुरिसवऊ जा य णपुंसगवऊ पप्पवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ! इन्ता गोयमा ! जा य इत्थीवऊ जा य पुमवऊ जा य नपुंसगवऊ पप्पवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा य इत्थीआणमणी जा य पुमआणमणी जा य नपुंसगआणमणी पप्पवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? इन्ता गोयमा ! जा य इत्थीआणवणी जा य पुमआणवणी जा य नपुंसगआणवणी पप्पवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा य इत्थिपप्पवणी जा य पुमपप्पवणी जा य नपुंसगपप्पवणी पप्पवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? इन्ता गोयमा ! जा य इत्थिपप्पवणी जा य पुमपप्पवणी जा य नपुंसगपप्पवणी , पप्पवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा जायीति इत्थिवऊ जातीइ पुमवऊ जातीति णपुंसगवऊ पप्पवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? इन्ता ! गोयमा ! जायीति इत्थिवऊ जाइति पुमवऊ जातीति णपुंसगवऊ

पल्लवणीं यं एसा भासा न एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा जातीइ इत्थियाणवणीं जाइति पुमपल्लवणीं जातीति यणुंसगाणवणीं पल्लवणीं यं एसा भासा न एसा भासा मोसा । इंता ! गोयमा ! जातीति इत्थिआणवणीं जातीति पुमपल्लवणीं जातीति यणुंसगाणमणीं पल्लवणीं यं एसा भासा य एसा भासा मोसा । अह भंते ! जातीति इत्थिपल्लवणीं जातीति पुमपल्लवणीं जातीति यणुंसगपल्लवणीं पल्लवणीं यं एसा भासा य एसा भासा मोसा । इंता ! गोयमा ! जातीति इत्थिपल्लवणीं जाइति पुमपल्लवणीं जाइति यणुंसगपल्लवणीं पल्लवणीं यं एसा भासा य एसा भासा मोसा । (सूत्रम्-१६२)

‘अह भंते ! गाओ मिया’ इत्यादि, अथ भदन्त ! गावः प्रतीताः, मृगा अपि प्रतीताः, पशवः—अजाः, पक्षिणोऽपि प्रतीताः, प्रज्ञापनीं प्रज्ञाप्यतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी, किम् अर्थप्रतिपादनी ? प्ररूपणीयेति यावत्, यमिति वाक्यालङ्कारः, यथा भाषा सत्या नैषा भाषा मृषेति । इयमल भावना—गाव इति भाषा गोजातिं प्रतिपादयति, जातौ च त्रिलिङ्गा अप्यर्था अभिधेयाः, लिङ्गत्रयस्यापि जातौ सम्भवात्, एवं मृगपशुपक्षिण्यपि भावनीयम्, न चैते शब्दास्त्रिलिङ्गाभिधायिनस्तथा-प्रतीतेरभावात् किन्तु पुंलिङ्गगर्भास्ततः संशयः—किमयं प्रज्ञापनी, किं वा नेति ? भगवानाह—‘इंता गोयमा !’ इन्तेत्यवधारणे, यौतम ! इत्यामन्त्रणे, गाव इत्यादिका भाषा प्रज्ञापनी, तदर्थकधनाय प्ररूपणीया, यथावस्थितार्थप्रतिपादनया सत्यत्वात्, तथापि जात्यभिधायिनीयं भाषा, जातिश्च त्रिलिङ्गार्थसमवायिनी, ततो जात्यभिधानेन त्रिलिङ्गा अपि यथासम्भवं विशेषा अभिहिता भवन्तीति भवति यथावस्थितार्थाभिधानादियं प्रज्ञापनी भाषेति । यदप्युक्तम्—किन्तु पुंलिङ्गगर्भा इति, तत्र शब्दे लिङ्गव्यवस्था लक्षणवशात्, लक्षणं च—‘स्त्रीपुंनपुंसकसङ्गोहौ परं’ तथा ‘ग्राम्याशिशुद्धिखुरसङ्गे स्त्री प्रायः’ इत्यादि, ततो भवेत् कचित् शब्दं लक्षणवशात् स्त्रीत्वं, कचित् पुंस्त्वं, कचित् नपुंसकत्वं वा । परमार्थतः पुनः सर्वोऽपि जातिशब्दस्त्रिलिङ्गान्वयर्थात् तत्तद्देशकालप्रस्तावाऽऽदिसामर्थ्यवशादभिधेये इति न कश्चिद्दोषः न चेयं परपीडाजनिका, नाऽपि विप्रसारणाऽऽदिदुष्टविषयसमुत्था ततो न मृषेति प्रज्ञापनी । ‘अह भंते ! जा य इत्थिवऊ’ इत्यादि अयेति प्रश्ने भदन्त ! इत्यान्त्रणे, या च स्त्रीवाक् स्त्रीलिङ्गप्रतिपादिका भाषा खट्वा लतंत्यादिलक्षणा, या पुरुषवाक् घटः पट इत्यादिरूपा, या च नपुंसकवाक् कुङ्कं काण्डमित्यादिलक्षणा प्रज्ञापनीयं भाषा नैषा भाषा मृषेति ? किमत्र संशयकारणं येनेत्यं पृच्छति ? इति चेत्, उच्यते—इह खट्वाघटकुङ्कयाऽऽद्यः शब्दाः यथाक्रमं स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गाभिधायिनः । स्त्रीपुंनपुंसकानां च लक्षणमिदम्—

“ योनिमृदुत्वमस्यैर्यं, मुग्धता क्लीबता स्तनौ ।

पुंस्कामितेति लिङ्गानि, सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥ १ ॥

मेहनं खरता दार्ढ्यं, शौण्डीर्यं शमथु घृष्टता ।

स्त्रीकामितेति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥ २ ॥

स्तनाऽऽदिशमथुकेशाऽऽदि—भावाभावसमन्वितम् ।

नपुंसकं बुधाः प्राहु—मोहानलसुदीपितम् ॥ ३ ॥ ”

तथाऽप्यत्राप्युक्तम्—

“ स्तनकेशवती स्त्री स्या—होमशः पुरुषः स्मृतः ।

उभयोरन्तरं यच्च, तत्र भावे नपुंसकम् ॥ १ ॥ ”

न चैवंरूपाणि खटादिलक्षणाणि खट्वाऽऽदिपुंल्लभ्यन्ते ।

तथाहि—यद्येकैकावयवपृथक्करणेन सम्भवं निभालवं कियते

तथापि न तेषां खटादिलक्षणाणां तत्रोपलम्भोऽस्ति, ततः

प्रज्ञापनीयं भाषा न वेति जातसंशयः तदपनोदाय पृच्छति ।

अत्र भगवानाह—‘इंता गोयमेत्यादि’ अक्षरगमनिका प्राश्वत् ।

भाषार्थस्त्वयम्—नेह शब्दप्रवृत्तिविस्तृतायां यथोक्तानि खटा-

दिलक्षणाणि स्त्रीलिङ्गाऽऽदिशब्दाभिधेयानि, किन्त्वभिधेय-

धर्मो इयमयमिदंशब्दव्यवस्थाहेतवः पुरुषदेशपारम्पर्यगम्याः

स्त्रीलिङ्गाऽऽदिशब्दाभिधेयाः, न चैते कल्पनामात्रं, वस्तुतस्त-

त्तच्छब्दाभिधेयतया परिणमनभावात्, तेषामभिधेयधर्मा-

णां तत्त्वतस्तत्त्विकत्वात् । आह च शकटसुनुरपि—“ अ-

यमियमिदमिति शब्दव्यवस्थाहेतुरभिधेयधर्म उपदेशगम्यः

स्त्रीपुंनपुंसकत्वानीति ” । व्यवस्थापितआयमर्थो विस्तर-

केण स्वोपपन्नशब्दानुशासनविवरण इति, ततःशब्दव्यवहारा-

पेक्षया यथावस्थितार्थप्रतिपादनात् प्रज्ञापनीयं भाषा, दुष्टवि-

वज्ञातः समुत्पत्तेरभावात् परपीडाहेतुत्वाभावाच्च न

मृषेति । ‘अह भंते !’ इत्यादि, अथ भदन्त ! या च खटा-

ज्ञापनी आज्ञाप्यते—आज्ञासम्पादने प्रयुज्यतेऽऽनया सा

आज्ञापनी स्त्रिया आज्ञापनी खटाज्ञापनी, स्त्रिया आदेशदा-

यिनीत्यर्थः । या च पुमाज्ञापनी नपुंसकाऽऽज्ञापनी, प्रज्ञापनीयं

भाषा नैषा भाषा मृषेति ? अत्रेदं संशयकारणम्—किं

सत्या भाषा प्रज्ञापनी भवति, इयं च भाषा आज्ञासम्पा-

दनक्रियायुक्ताभिधायिनी, आज्ञाप्यमानश्च खटादिः तथा कु-

र्याश्च वा ? ततः संशयमापन्नो विनिश्चयाय पृच्छति । अत्र

भगवानाह—‘इंता गोयमा !’ इत्यादि, अक्षरगमनिका सुग-

मा भाषार्थस्त्वयम्—आज्ञापनी भाषा द्विधा—परलोका-

बाधिनी, इतरा च । तत्र या स्वपरानुग्रहबुद्ध्या शाश्वतमन्त-

रेण आमुष्मिकफलसाधनाय प्रतिपन्नैदिकाऽऽलम्बनप्रयोजना

विवक्षितकार्यप्रसाधनसामर्थ्ययुक्ता विनीतखटादियिनेयजन-

विषया सा परलोकाबाधिनी, एवैव च साधूनां प्रज्ञापनी,

परलोकाबाधनात्, इतरा त्वितरविषया, सा च स्वपरसङ्-

ल्लेक्षजननात् मृषेत्यप्रज्ञापनी साधुवर्गस्थ । उक्तं च—“अविणी-

यमाणवंतो, किलिस्सई भासई मुसं तह य । घंटालोहं ना-

उं, को कडकरणे पवत्तेजा ? ॥ १ ॥ ” क्रिया हि द्रव्यं

विनमयति नाद्रव्यमित्यभिप्रायः । ‘अह भंते ! जाय इत्थि

पल्लवणी’ इत्यादि । अथ भदन्त ! या च भाषा स्त्रीप्रज्ञा-

पना-स्त्रीलक्षणप्रतिपादिका, ‘योनिमृदुत्वमस्यैर्यं, मुग्धता’

इत्यादिरूपा । या च पुंप्रज्ञापनी—पुरुषलक्षणप्रतिपादि-

का—‘मेहनं खरता दार्ढ्यं’ इत्यादिरूपा । या च नपुं-

सकप्रज्ञापनी—नपुंसकलक्षणभिधायिनी ‘स्तनाऽऽदिशमथु-

सकप्रज्ञापनी—नपुंसकलक्षणभिधायिनी ‘स्तनाऽऽदिशमथु-

केशाऽऽदि भावाभावसमन्वितम् ।’ इत्यादि लक्षणा, प्रज्ञापनीयं

भाषा नैषा भाषा मृषेति ? । कोऽत्राभिप्राय इति चेत्, उ-
च्यते—इह स्त्रीलिङ्गाऽऽद्यः शब्दाः शाब्दव्यवहारबलादन्य-
त्रापि प्रवर्तन्ते, यथा खट्वाघटकुट्याऽऽद्यः खट्वाऽऽदिष्व-
येषु न खलु तत्र यथोक्तानि स्यादिलक्षणानि सन्ति यथोक्तं
प्राक्, ततः किमियमव्यापकत्वात् स्यादिलक्षणप्रतिपादिका
भाषा न वक्तव्या, आहोस्वित् वक्तव्येति संशयाऽऽपन्नः पृष्टवा-
न् । अत्र भगवानाह—‘ हंता गोयमेत्यादि । ’ अक्षरगम-
निका सुप्रतीता । भावार्थस्त्वयम्—इह स्यादिलक्षणं द्विधा-
शाब्दव्यवहारानुगतं, वेदानुगतं च । तत्र यदा शाब्दव्यव-
हाराऽऽश्रितं प्रतिपादयितुमिष्यते तदैवं न वक्तव्यमव्यापक-
त्वात्, यथा आख्यापकता तथा प्रागेव लेशनो दर्शिता, विस्त-
रतस्तु स्वोपपन्नशब्दानुशासनविधरणे । तत इयं तदधिकृत्य प्र-
ज्ञापनी, यदा तु वेदानुगतं प्रतिपादयितुमिष्यते तदा यथाऽथ-
स्थितार्थाभिधानात् प्रज्ञापन्येव, न मृषेति । ‘ अह भंते !
जा जातीति इतिवञ्च ’ इत्यादि । अथ भदन्त ! या जातिः
स्त्रीवाक् जातौ स्त्रीवचनं ससेति, या जातौ पुंवाक् पुंवचनं
भाव इति, या च जातौ नपुंसकवाक् सामान्यमिति, प्रज्ञापनी
एषा भाषा नैषा भाषा मृषेति ? । कोऽत्राभिप्रायः ? इति चेत्,
उच्यते—जातिरिह सामान्यमुच्यते, सामान्यस्य च न लिङ्गसं-
ख्याभ्यां योगो, वस्तुनामेव लिङ्गसंख्याभ्यां योगस्य तीर्था-
न्तरीयैरभ्युपगमात्, ततो यदि परं जातावौत्सर्गिकमेकव-
चनं नपुंसकलिङ्गं चोपपद्येत न त्रिलिङ्गात्, अथ च त्रिलि-
ङ्गाभिधायिनोऽपि शब्दाः प्रवर्तन्ते यथोक्तमनन्तरं ततः सं-
शयः—किम् एषा भाषा प्रज्ञापनी, उत नेति ? । अथ भगवाना-
ह—‘ हंता गोयमा ! ’ इत्यादि । अक्षरार्थः सुगमः । भावार्थ-
स्त्वयम्—जातिर्नाम सामान्यमुच्यते, सामान्यं च न परिक-
ल्पितमेकमनवयवमकियं, तस्य प्रमाणबाधितत्वात्, यथा च
प्रमाणबाधितत्वं तथा तत्त्वार्थटीकायां भावितमिति ततोऽ-
वधार्यम्, किन्तु समानः परिणामो “वस्तुन एव समानः, प-
रिणामो यः स एव सामान्यम् । ” इति वचनात्, समानपरि-
णामश्चानेकधर्माऽऽत्मा, धर्माणां परस्परं धर्मिणोऽपि च सहा-
भ्योऽन्यानुबेधाभ्युपगमात् तथा प्रमाणेनोपलब्धः, ततो घटते
जातेरपि त्रिलिङ्गतेति प्रज्ञापन्येषा भाषा, नैषा भाषा मृषेति ।
‘ अह भंते ! ’ इत्यादि । अथ भदन्त ! या जातिस्स्यात्प्रापनी,
जातिमधिकृत्य स्त्रिया आज्ञापनी, यथा अमुका ब्राह्मणी कान्ति-
या वा एवं कुर्यादिति । एवं जातिमधिकृत्य पुमाज्ञापनी नपुंस-
काऽऽज्ञापनी, प्रज्ञापनी एषा भाषा नैषा भाषा मृषेति ? । अत्रापि
संशयकारणमिदम्—आज्ञापनी हि नाम आज्ञासम्पादनक्रिया-
युक्तस्यापिभिधायिनी, स्याद्विज्ञाऽऽज्ञाप्यमानस्तथा कुर्यान्न-
धति संशयः, किमियं प्रज्ञापनी, किं वाऽन्येति ? । अत्र निर्वचन-
माह—‘ हंता गोयमा ! ’ इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावा-
र्थस्त्वयम्—आज्ञापनी हि नाम परलोकाबाधिनी सा प्रोक्ष्य-
ते या स्वपरानुग्रहबुद्ध्या विवक्षितार्थसम्पादनसामर्थ्योपेत-
विनीतस्यादिविनेयजनविषया, यथा अमुका ब्राह्मणी सा-
ध्वी शुभं नक्षत्रमद्यत्यमुकमङ्गं भुतस्कन्धं च पठेत्यादि सा
प्रज्ञापन्येव, दाषाभावात्, शेषा तु स्वपरपीडाजननाम्पृष-
त्यप्रज्ञापनीति । ‘ अह भंते ! ’ इत्यादि । अथ भदन्त ! या
जातिर्प्राज्ञापनी जातिमधिकृत्य स्त्रिया स्त्रीलक्षणस्य प्र-
तिपादिका, यथा स्त्रीः स्वभावात् तुच्छा भवति गौरव-

बहुला चलेन्द्रिया दुर्बला च भृत्येति । उक्तं च—“तुच्छा
गारयबहुला, चर्लदिया तुच्छला य धीर्य । ” इत्यादि । या
च जातिमधिकृत्य पुमप्रज्ञापनी पुरुषलक्षणस्य स्वरूपनि-
रूपिका, यथा पुरुषः स्वभावात् गम्भीराऽऽश्रयो भवति म-
हत्यामपि चाऽऽपदि न क्लीबतां भजते इत्यादि । या च जाति-
मधिकृत्य नपुंसकप्रज्ञापनी नाम—नपुंसकजातिप्ररूपिका, यथा
नपुंसकः स्वभावात् क्लीबो भवति, प्रबलमोहानलज्वालाक-
लापज्वलितश्चेत्यादि प्रज्ञापन्येषा भाषा नैषा भाषा मृषेति
अत्रापीदं संशयकारणं वर्ण्यते खलु जातिगुणाः एवंरूपाः
परं कश्चित् कदाचित् व्यभिचारोऽपि दृश्यते । तथाहि—
रामाऽपि कश्चित् गम्भीराऽऽश्रया भवति कृत्या चातीव
बलवती, पुरुषोऽपि च कश्चित् तुच्छप्रकृतिरूपो लभ्यते स्तो-
कायामपि चापदि क्लीबतां भजते, नपुंसकोऽपि कश्चि-
न्मन्दमोहानलो दृढसत्त्वश्च, ततः संशयः—किमेषा प्रज्ञाप-
नी, किं वा नेति ? । अत्र भगवानाह—‘ हंता ! गोयमा ! ’
इत्यादि । अक्षरार्थः सुगमः, परं भावार्थस्त्वयम्—इह जा-
तिगुणप्ररूपणं बाहुल्यमधिकृत्य भवति न समस्तव्यक्त्या-
लोपेणात एव जातिगुणान् प्ररूपयन्तो विमलप्रियः प्रायः
शब्दं समुच्चारयन्ति, प्रायेणैवं दृष्टव्यं, यत्रापि न प्रायः,
शब्दभरणं तत्रापि स दृष्टव्यः प्रस्तावात्, ततः कश्चिन्न-
दाखिद् व्यभिचारोऽपि दोषाभावात् प्रज्ञापन्येषा भाषा न मृष-
ेति । इह भाषा द्विधा दृश्यते—एका सम्यगुपयुक्तस्य द्वितीया
त्वितरस्य, तत्र यः पूर्वापरानुसन्धानपाटवोपेतः भुतज्ञानेन
पर्यालोच्यार्थान् भाषते स सम्यगुपयुक्तः, स वैवं जानाति-
अहमेतद्भावे इति, यस्तु करणार्पाटुतया वानाऽऽदिनोपह-
तत्वेतदन्यतया वा पूर्वापरानुसन्धानविकल्पो यथाकर्थाञ्चित्
मनसा विकल्प्य भाषते स इतरः, स वैवमपि न
जानाति—यथा अहमेतत् भावे इति ।

बालाऽऽद्योऽपि च भाषमाणा दृश्यन्ते, ततः संशयः—कि-
मेते जानन्ति यद्वयमेतत् भाषामहे इति, किं वा न
जानन्तीति पृच्छन्ति—

अह भंते ! मंदकुमार ए वा मंदकुमारिया वा जाणति
बुयमाणा अहमेसे बुयामीति ? । गोयमा ! नो इण्ठे समट्टे,
णसत्थ ससिण्ठो । अह भंते ! मंदकुमार ए वा मंदकुमारि-
या वा जाणइ आहारं आहारेमाणे अहमेसे आहारमा-
हारेमि सि ? । गोयमा ! नो इण्ठे समट्टे, णसत्थ ससिण्ठो ।
अह भंते ! मंदकुमार ए वा मंदकुमारिया वा जाणति अयं
मे अम्मापियरो ? । गोयमा ! णो इण्ठे समट्टे णसत्थ स-
सिण्ठो । अह भंते ! मंदकुमार ए वा मंदकुमारिया वा जाण-
ति अयं मे अतिराउलो अयं मे अइराउले सि ? । गोयमा !
णो इण्ठे समट्टे णसत्थ ससिण्ठो । अह भंते ! मंदकुमा-
र ए वा मंदकुमारिया वा जाणति अयं मे भट्टिदार ए अयं
मे भट्टिदारिय सि ? । गोयमा ! णो इण्ठे समट्टे णसत्थ
ससिण्ठो । अह भंते ! जट्टे गोणे खरे घाडए अए एलए
जाणति बुयमाणे अहमेसे बुयामि ? । गोयमा ! णो इण्ठे

समेटे, शऽसुत्थ ससिणो । अह भंते ! उट्टे ०जाव एलए जाणति आहारं आहारेमाणे अहमेसे आहारमि ? । गोयमा ! शो इण्टे समेटे ०जाव शऽसुत्थ ससिणो । अह भंते ! उट्टे गोणे खरे घोहए अए एलए जाणति अयं मे अम्पापियरो ? । गोयमा ! शो इण्टे समेटे ०जाव शऽसुत्थ ससिणो । अह भंते ! उट्टे ०जाव एलए जाणति अयं मे अतिराउले ति ? । गोयमा ! शो इण्टे समेटे ०जाव शऽसुत्थ ससिणो । अह भंते ! उट्टे ०जाव एलए जाणति अयं मे भट्टिदारए भट्टिदारिया ? । गोयमा ! शो इण्टे समेटे ०जाव शऽसुत्थ ससिणो । (सूत्रम्-१६३)

‘अह भंते ! मंदकुमारए वा’ इत्यादि । अथ भवन्त ! मन्दकुमारकः-उत्तानशयो बालकी, मन्दकुमारिका-उत्तानशया बालिका, भाषमाणो-भाषायोग्यान् पुद्गलानादाय भाषात्वेन परिणमय्य विसृजती एवं जानाति-यथाऽहमेतद् ब्रवीमि इति ? भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थः-युक्त्युपपन्नो, यद्यपि मनःपर्याप्त्या पर्याप्तस्तथापि तस्याद्यापि मनःकरणमपटु अपटुत्वाच्च मनःकरणस्य क्षयोपशमोऽपि मन्दः, श्रुतज्ञानाऽऽवरणस्य हि क्षयोपशमः प्रायो मनःकरणपटुतामवलम्ब्योपजायते, तथा लोके दर्शनात्, ततो न जानाति मन्दकुमारो मन्दकुमारिका वा भाषमाणो यथाऽहमेतत् ब्रवीमीति । किं सर्वोऽपि न जानातीत्यत आह-‘नऽसुत्थ ससिणो’ इति, अन्यत्रशब्दोऽत्र परिवर्जनार्थः, दृष्टान्यत्रापि परिवर्जनार्थो यथा-‘अन्यत्र द्रोणभीष्माभ्यां, सर्वे योधाः पराक्रमुः’ इति, द्रोणभीष्मौ वर्जयित्वा इत्यर्थः । संज्ञी-अवधिज्ञानी जातिस्मरः सामान्यतो विशिष्टमनःपाटवापेता वा तस्मादभ्यो न जानाति, संज्ञी तु यथोक्तस्वरूपो जानीते । एवमाहाराऽऽविषययाण्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि, नवरमतिराउल इति देशीपदं, एतत् स्वामिकुलमित्यर्थः । ‘भट्टिदारए’ इति भर्ता-स्वामी तस्य दारकः-पुत्रो भर्तृदारकः । एवमुष्ट्राऽऽविषययाण्यपि पञ्च सूत्राणि भावयितव्यानि, नवरमुष्ट्राऽऽवयोऽप्यतिबालावस्थाः परिग्राह्याः न जरठाः, जरठावस्थायां हि परिज्ञानस्य सम्भवात् ।

सम्प्रत्येकवचनाऽऽदिभाषाविषयसंशयापनोदार्थं पृच्छति-

अह भंते ! मणुस्से महिसे आसे इत्थी सीहे वग्घे विगे दीविए अच्छे तरच्छे परस्सरे सियाले विगले सुणए कोलसुणए कोकंतिए ससए चित्तिए चिल्ललए, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एगवऊ ? । हंता गोयमा ! मणुस्से ०जाव चिल्ललए, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एगवऊ । अह भंते ! मणुस्सा ०जाव चिल्ललगा, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा बहुवऊ ? । हंता गोयमा ! मणुस्सा ०जाव चिल्ललगा सव्वा सा बहुवऊ । अह भंते ! मणुस्सी महिसी बलवा इत्थिणिया सीही वग्घी विगी दीविया

अच्छी तरच्छी परस्सरा रासभी सियाली विराली सुणि-या कोलसुणिथा कोकंतिया ससिया चित्तिया चिल्ललिया, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा इत्थिवऊ ? । हंता गोयमा ! मणुस्सी ०जाव चिल्ललगा, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा इत्थिवऊ । अह भंते ! मणुस्से ! ०जाव चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा पुमवऊ ? । हंता गोयमा ! मणुस्से महिसे ०जाव चिल्ललए, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा पुमवऊ अह भंते ! कंसं कंसोयं परिमंदलं सेलं धूभं जालं थालं तारं रुवं अच्छिपव्वं कुंदं पउमं टुदं दहिं णवणीतं असणं सयणं भवणं विमा-णं छत्तं चामरं भिगारं अंगणं शिरंगणं आभरणं रयणं, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वं तं णपुंसगवऊ ? । हंता गोयमा ! कंसं ०जाव रयणं जे यावन्ने तहप्पगारा तं सव्वं णपुंसगवऊ । अह भंते ! पुढवी इत्थिवऊ, आउ ति पुमवऊ, धणित्ति नपुंसगवऊ, पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? । हंता गोयमा ! पुढवि ति इत्थिवऊ । आउ ति पुमवऊ, धणित्ति नपुंसगवऊ, पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा । अह भंते ! पुढवीति इत्थिआणमणी, आउति पुमआणमणी, धणेत्ति नपुंसगाणमणी, पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? । हंता गोयमा ! पुढवि ति इत्थिआणमणी, आउ ति पुमआणमणी, धणेत्ति नपुंसगाणमणी पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? । अह भंते ! पुढवीति इत्थिपणवणी, आउ ति पुमपणवणी, धणेत्ति णपुंसगपणवणी, आराहणीं णं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा ? । हंता ! गोयमा ! पुढवीति इत्थिपणवणी, आउ ति पुमपणवणी, धणेत्ति नपुंसगपणवणी, आराहणीं णं एसा भासा, न एसा भासा मोसा । इत्थेवं भंते ! इत्थिवयणं वा पुमवयणं वा नपुंसगवयणं वा वयमाणे पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? । हंता गोयमा ! इत्थिवयणं वा पुमवयणं वा णपुंसगवयणं वा वयमाणे पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ॥ [सूत्रम्-१६४]

अथ भवन्त ! मनुष्यो महिषोऽश्वो हस्ती सिंहो व्याघ्रो वृक एते प्रतीताः । द्वीपो-चित्रकविशेषः, श्रुतः अक्षुभलः, तरल्लो-व्याघ्रजातिविशेषः, परस्सरो-गरुडः, शृगालो-गोमायुः, विडालो-मार्जारः, शुनको-मृगवंशः, कोलशुनको-मृगयाकुशलः श्वा, शशकः-प्रतीतः, कोकंतिया-लुक्कडी, चित्तकः-प्रतीतः, चिल्ललकः आरण्यः पशुविशेषः । ‘जे यावन्ने तहप्पगारा’ इति । यऽपि ज्ञान्ये तथा प्रकारा एकवचनान्ता इत्यर्थः, सर्वो सा एकवाक्-एकत्वप्रतिपा-

दिका वाणी, अबमत्र प्रभेदतुरभिप्रायः-इह वस्तु धर्मधर्मि-
समुदायाऽऽत्मकं, धर्माश्च प्रतिवस्त्वन्ताः। मनुष्य इत्याद्यु-
क्तौ च सकलं वस्तु धर्मधर्मिसमुदायाऽऽत्मकं परिपूर्णं प्रती-
तय, तथा व्यवहारदर्शनात्, एकस्मिन्धर्मार्थे एकवचनं, बहुषु
बहुवचनम्। अत्र बहवो धर्मा अभिधेयाः, ततः कथमेकव-
चनम्?। अथ च दृश्यते लोके एकवचनेनापि व्यवहार इति
पृच्छति-सर्वा सा एकवचनप्रतिपादिका वाक् भवति?। काका
चंद्रं पठ्यते ततः प्रार्थित्वावगतिः। भगवानाह—'हंता गो-
यमा!' इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयम्-शब्द-
प्रवृत्तिरिह विवक्षाऽधीना, विवक्षा च तत्तत्प्रयोजनवशात्
वक्तुःकचित् कदाचित् कथञ्चित् भवतीत्यनियता। तथाहि
स एकैकः पुरुषो यदाऽयं मे जनक इति पुत्रेण विवक्ष्यते
तदा जनक इत्यभिधीयते, स एव यदा तेनैव मामध्याप-
यतीति विवक्ष्यते तदा तूपाध्याय इति, तत्र यदा उपसर्जनी-
भूतधर्मा धर्मा प्राधान्येन विवक्ष्यते तदा धर्मिण एकत्वात्
एकवचनं, धर्माश्च धर्मिण्यन्तर्गता इति परिपूर्णवस्तुप्रती-
तिर्यथा त्वमिति, यदा तूपसर्जनीभूतधर्मिणो धर्माः पारिह-
त्यपरापकारित्वमहादानशक्तत्वाऽऽदयः प्राधान्येन विवक्ष्यन्ते
तदा धर्माणां बहुत्वादिकस्मिन्नपि बहुवचनं यथा यूयमिति,
तत इहापि मनुष्य इत्यादावुपसर्जनीभूतधर्मा धर्मा प्रा-
धान्येन विवक्षित इति भवति, सर्वाऽप्येवंजानीया एकत्वप्र-
तिपादिका वाक्। 'अहं भंते! मणुस्मा' इत्यादि, अक्षर-
गमनिका प्राग्भवत्, अत्रापि संशयकारण-मनुष्याऽऽदयः
शब्दा जातिवाचकाः, जातिश्च सामान्यं, सामान्यं चेकम् 'एकं
नित्यं निरवयवमक्रियं सर्वगं च सामान्यम्' इतिवचनात्,
ततः कथमत्र बहुवचनम्?। अथ च दृश्यते बहुवचनेनाऽपि
व्यवहार इति पृच्छति--सर्वा सा बहुत्वप्रतिपादिका वाक्
भवति?। काका पाठान् प्रार्थित्वावगतिः। अत्र भगवानाह-
'हंता गोयमा!' इत्यादि। अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयम्-
यद्यपि नामैते जातिवाचकाः शब्दाः तथाऽपि जातिरभिधी-
यते समानपरिणामः, समानपरिणामश्चासमानपरिणाम-
विनाभावी, अन्यथैकत्वाऽऽपन्नितः समानव्ययोगात्, ततो
यदा समानपरिणामोऽसमानपरिणामसंलुलितः प्राधान्येन
विवक्ष्यते तदाऽसमानपरिणामस्य प्रतिव्यक्तिं भिन्नत्वान्
तदभिधानं बहुवचनं, यथा घटा इति, यदा तु स एव एकः
समानपरिणामः प्राधान्येन विवक्ष्यते इतरस्त्वसमानपरि-
णाम उपसर्जनीभूतस्तदा सर्वत्राऽपि समानपरिणामस्य एक-
त्वात् तदभिधानं एकवचनं, यथा-सर्वोऽपि घटः पृथङ्घ्नो,
वराऽऽद्याकार इति, अत्रापि मनुष्या इत्यादौ समानपरिणा-
मोऽसमानपरिणामसंलुलितः प्राधान्येन विवक्षित इति,
तस्यानेकत्वभावान् बहुवचनम्। 'अहं भंते! मणुस्मी'
इत्यादि। अत्र संशयकारण-इह सर्वं वस्तु त्रिलिङ्गं, तथा
ह मृदुपाऽयमिति पुलिङ्गता मृत्परिणतिरियं घटाऽऽकारा-
परिणतिरियमाति स्त्रीलिङ्गता, इदं वर्त्मनिति नपुंसक-
लिङ्गता, तत्रैव शबलरूपं वस्तुनि व्यवस्थिते कथमे-
कलिङ्गमात्राभिधायी शब्दस्तदाभिधायी भवति, न खलु न-
रसिंहं सिंहशब्दो नरशब्दो वा केवलस्त्वभिधायी भवति,
अथ च दृश्यते तदभिधायितयाऽपि लोके व्यवहारस्ततः

पृच्छति 'सर्वा सा इत्थिवत्' इति। सर्वा सा एवं प्रकारा
स्त्रीवाक्-स्त्रीलिङ्गविशिष्टार्थप्रतिपादिका वाक् भवति?।
काका पाठात् प्रार्थित्वावगतिः। भगवानाह—'हंता गो-
यमा!' इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयम्-यद्यपि
नाम शबलरूपं वस्तु तथाऽप्येष शब्दो न्यायः-येन धर्मेण
विशिष्टः प्रतिपादयितुमिष्यते स तं प्रधानीकृत्य तेन विशिष्टं
न्यभूतशेषधर्माणं धर्मिणं प्रतिपादयति, यथा पुरुषत्वे शा-
स्त्रत्वे दातृत्वे भोक्तृत्वे जनकत्वेऽध्यापयितृत्वे च युगपद्
व्यवस्थितेऽपि पुत्रः समागच्छन्तमवलोक्य पिता आगच्छ-
तीति ज्ञेते, शिष्यस्तु उपाध्याय इति, एवमिहापि यद्यपि मानु-
षीप्रभृतिकं सर्वं त्रिलिङ्गाऽऽत्मकं तथापि योनिर्मृदुत्वमस्यै-
र्याऽदिलक्षणं स्त्रीत्वमत्र प्रतिपादयितुमिष्टमिति ततः प्रधानी-
कृत्य तेन विशिष्टं न्यभूतशेषधर्माणं धर्मिणं प्रतिपादयती-
ति भवति सर्वा सा स्त्रीवाक्, एवं पुंवाग्नपुंसकवाचावपि
भावनीये। 'अहं भंते! पुढवी' इत्यादि, सुगमं, नवरं 'आउ'
इति पुलिङ्गता प्राकृतलक्षणवशात्, संस्कृते तु स्त्रीत्वमेव।
'अहं भंते! पुढवीति इत्यादि' इत्यादि, अथ भद-
न्त! पृथिवी कुरु पृथ्वीमानयन्त्येवं स्त्रियां-स्त्रीलिङ्गे पृथि-
व्या आज्ञापनी, एवमाऊ इति पुमाज्ञापनी, धान्यमिति नपुंस-
काज्ञापनी, प्रज्ञापयेषा भाषा, नैषा भाषा मृषेति?। भगवा-
नाह—'हंता गोयमा!' इत्यादि, सुगमम्। 'अहं भंते' इत्या-
दि, अथ भदन्त? पृथिवी इति स्त्रीप्रज्ञापनी-स्त्रीत्वस्वरूप-
स्य प्ररूपणी, एवं आऊ इति पुंप्रज्ञापनी, धान्यामिति नपुंसक-
प्रज्ञापनी, आराधनी-मुक्तिमागं प्रतिपन्थिनी एषा भाषा, नै-
षा भाषा मृषेति?। किमुक्तं भवति?—नैवं वदतो मिथ्या-
भाषित्वप्रसङ्गः। भगवानाह—आराधनी एषा भाषा, नैषा
भाषा मृषेति, शाब्दव्यवहारपक्षे यथावस्थितवस्तुनैव-
प्ररूपणात्, इह कियत् प्रतिपदं प्रष्टुं शक्यते, ततोऽतिदेश-
न पृच्छति—'इच्चैवं भंते!' इत्यादि, इति-उपदर्शने, ए-
वंशब्दः प्रकारे, उपदर्शितेन प्रकारेणान्यदपि स्त्रीवचनं पुंवच-
नं नपुंसकवचनं वा वदति साधुस्तदा तस्मिन्नेवं वदति या
भाषा सा प्रज्ञापनी भाषा, नैषा भाषा मृषेति?। भगवानाह-
प्रज्ञापनी एषा भाषा, शाब्दव्यवहारानुसङ्गतो दोषाभावात्,
अन्यथा स्थिते हि वस्तुन्यन्यथा भाषणं दोषः, यदा तु यद्वस्तु
यथावस्थितं तन् तथा भाषते, तदा को दोष इति?। तदेवं
भाषाप्रतिपादनविषया ये केचन सन्देहास्ते सर्वेऽप्यपनीताः।

(६) सम्प्रति सामान्यतो भाषायाः कारणाऽपि पृच्छिषुराह-

भासा गुं भंते! किमादीया किंपवहा किंसंठिया कि-
पज्वसिया?। गोयमा! भासा गुं जीवादीया सरीरप्पभ-
वा वज्जसंठिया लोगतपवज्जसिया पसता तं जहा-

“भासा कओ य पभवति, कतिहिं व समण्हिं भासती भासं।

भासा कतिप्पगारा, कति वा भासा अणुमया उ ॥ १ ॥

सरीरप्पभवा भासा, दोहि य समण्हिं भासती भासं।

भासा चउप्पगारा, दोस्सि य भासा अणुमया उ ॥ २ ॥”

कतिविहा गुं भंते! भासा पसता?। गोयमा! दुविहा

भासा पसता। तं जहा--पज्जसिया य, अपज्जसि-

या य । पञ्जसिया गं भंते ! भासा कतिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा—सच्चा, मोसा य । सच्चा गं भंते ! भासा पञ्जसिया कतिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दसविहा पणत्ता । तं जहा—जणवयसच्चा १ सम्मयसच्चा २ ठवणसच्चा ३ नामसच्चा ४ रुवसच्चा ५ पडुच्चसच्चा ६ ववहारसच्चा ७ भावसच्चा ८ जोगसच्चा ९ ओवम्मसच्चा १० । “जणवय १ संमत २ ठवणा ३, नामे ४ रुवे ५ पडुच्चमच्चे ६ व । ववहार ७ भाव ८ जोगे ९, दसमे ओवम्मसच्चे य १० ॥ १ ॥ ” मोसा गं भंते ! भासा पञ्जसिया कतिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दसविहा पणत्ता । तं जहा—कोहणिसिसिया १ माणनिसिसिया २ मायनिसिसिया ३ लोहणिसिसिया ४ पेजणिसिसिया ५ दोसनिसिसिया ६ हासणिसिसिया ७ भयणिसिसिया ८ अक्खाइयाणिसिसिया ९ उवघाइयणिसिसिया १०—“कोह माणं माया, लोभे पिजे तदेव दोसे य । हाम भए अक्खाइय, उवघाइयणिसिसिया दसमा ॥१॥” अपञ्जसिया गं भंते ! कइविहा भासा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा—सच्चा मोसा असच्चा मोसा य । सच्चा मोसा गं भंते ! भासा अपञ्जसिया कतिविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दसविहा पणत्ता । तं जहा—उप्पणमिसिसिया १ विगतमिसिसिया २ उप्पणविगतमिसिसिया ३ जीवमिसिसिया ४ अजीवमिसिसिया ५ जीवाजीवमिसिसिया ६ अशंतमिसिसिया ७ परित्तमिसिसिया ८ अद्धमिसिसिया ९ अद्धमिसिसिया १० । असच्चा मोसा गं भंते ! भासा अपञ्जसिया कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुवालसविहा पणत्ता । तं जहा—

“आमंतण्णि १ आणमणी २ ”,

जायण्णि ३ तह पुच्छणी य ४ पणवणी ५ ।

पच्चक्खाणी ६ भासा, इच्छाणुलोमा ७ य ॥ १ ॥

अणभिग्गहिया भासा ८, भासा य अभिग्गहम्मि बोद्धवा ९ । संसयकरणी भासा १० वोगह ११ अव्वोगहा चेव १२ । २ ” (सूत्रम्-१६५)

‘भासा गं भंते ! किमाइया ’ इत्यादि । भासा अवबोधनीयता, गमिती वाक्यालङ्कारे, किमादिका—उपादानकारणव्यतिरेकेण किमादिः—मौलं कारणं यस्याः सा किमादिका । तथा किप्रभवा—कस्मात् प्रभव—उत्पादो यस्याः सा किप्रभवा, सत्यपि मौले कारणे पुनः कस्मात् कारणान्तरादुत्पद्यते इति भावः । तथा किं संस्थितेति—केनाऽऽकारेण संस्थिता किं संस्थिता, कस्यैव संस्थानमस्या इति भावः । तथा किपर्यवसिता इति—कस्मिन् स्थाने

पर्यवसिता—निष्ठां गता किपर्यवसिता ? । भगवानाह—मौलं ! ‘जीवाऽऽदिका’ जीव आदिः—मौलं कारणं यस्याः सा जीवाऽऽदिका जीवगततया विधप्रयत्नमन्तरेणावबोधनीयताभावाया असम्भवान्, आह च भगवान् भद्रबाहुस्वामी—“तिविहम्मि सरीरम्मी, जीवपणसा इवन्ति जीवस्स । जेहि उ गेरहइ गहणं, तो भासइ भासओ भासं ॥ १ ॥ ” ‘किप्रभवा’ इत्यस्य निर्वचनमाह—‘शरीरप्रभवा’ औदारिकवैकियाऽऽहारकाम्यतमशरीरसामर्थ्यादेव भाषाद्रव्याधिनिर्गतेः, तथा किं संस्थिता इत्यस्य निर्वचनं—‘वज्रसंस्थिता’ वज्रस्यैव संस्थानं यस्याः सा वज्रसंस्थिता, भाषाद्रव्याणि हि तथाविधप्रयत्ननिस्तृष्टानि सन्ति सकलमपि लोकमभिव्याप्तुं शक्तीति लोकश्च वज्राऽऽकारसंस्थित इति साऽपि वज्रसंस्थिता, किं पर्यवसिता, इत्यत्र निर्वचनं लोकान्तपर्यवसिता, परतो भाषा, द्रव्याणां गत्युपपत्त्यभेदास्ति कायाभावतो गमनासम्भवात्, प्रकृता मया शैवेय तीर्थकृद्भिः ॥ पुनरपि प्रश्नमाह—‘भासा कतां य पमवा’ इत्यादि, भाषा कुतो—योगात् प्रभवति—उत्पद्यते काययोगाद्वायोगाद्वा ? । तथा कतिभिः समर्थैर्भाषा भावते ? । किमुक्तं भवति ? कतिभिः समर्थैर्निस्तृष्टमानद्रव्यैर्हृत्वात्मिका भाषा भवति, तथा भाषा कतिप्रकारा—कतिप्रभेदा ? कति वा भाषाः साधूनां वक्तुमनुमता—अनुज्ञाताः ? । अत्र निर्वचनं—‘सरीरप्रभवा’ इत्यादि, अत्र शरीरप्रभवेन शरीरयोगः परिप्रधाने, शरीरमात्रप्रभवत्वस्य प्रागेव निर्णीतत्वात्, शरीरप्रभवा इति कोऽर्थः—काययोगप्रभवा । तथाहि—काययोगेन भाषायोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा भाषात्वेन परिणम्य वाग्योगेन निस्तृजति, ततः काययोगबलाद्भाषा उत्पद्यते इति काययोगप्रभवेत्युक्तम् । आह च भगवान् भद्रबाहुस्वामी—“गिरहइ य काइण्णं, निसरइ तह वाइण्ण जोगेण ।” इति । ‘कइहि व समएहि भासई भासं’ इत्यस्य निर्वचनं द्वाभ्यां समर्थ्यां भावते भाषां, तथाहि—एकेन समयेन भाषायोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा द्वितीयं समये भाषात्वेन परिणम्य विस्तृजतीति । ‘भासा कइण्णारा’ इत्यस्य निर्वचनं भाषा सत्याऽऽदिभेदाश्चतुःप्रकारा, ते च सत्याऽऽद्यो भेदाः प्रागेव भाविता इति, ‘कइ वा भासा अणुमया य’ इत्यस्य निर्वचनं सत्याऽऽदी द्वे भावे साधूनां वक्तुमनुमते, तद्यथा—सत्या, असत्यामृषा च, अर्थात् ये मृषासत्यामृषे ते नानुज्ञाते, तयोः रयथावस्थितार्थप्रतिपादनपरतया मुक्तिप्रतिपत्तिश्चात् । पुनः प्रश्नयति—‘कइविहा गं’ इत्यादि, ‘पञ्जसिया अपञ्जसिया’ इति, पर्याप्ता नाम या प्रतिनियतरूपतया अवधारयितुं शक्यते सा पर्याप्ता, सा च सत्या मृषा वा दृष्ट्या, उभयोरपि प्रतिनियतरूपतयाऽवधारयितुं शक्यत्वात्, या तु मिश्रतया उभयप्रतिषेधाऽऽत्मकतया वा न प्रतिनियतरूपतयाऽवधारयितुं शक्यते सा अपर्याप्ता, सा च सत्यामृषा असत्यामृषा वा दृष्ट्या, उभयोरपि प्रतिनियतेन रूपेणावधारयितुमशक्यत्वात् । ‘पञ्जसिया गं भंते !’ इत्यादि, भाविनं, नवरं सत्या मृषा चेत्युक्तमतः सत्याभेदावगमाय प्रश्नमाह—‘सच्चा गं भंते ! भासा पञ्जसिया कइविहा पणत्ता ।’ इति पाठमिदम् । भगवानाह—‘गोयमा !’ इत्यादि ‘जणवयसच्चा’ इति तं तं जनपदमधिकृत्यैवार्थप्रतिपत्तिज-

नक्तया व्यवहारहेतुत्वात् सत्या जनपदसत्या तथा कोकू-
णाऽऽदिषु पयः पिबामित्यादि १, सम्मतसत्या या सकललो-
कसामत्येन सत्यतया प्रसिद्धा कुमुदकुवलयोत्पलतामरसा-
नां समानेऽपि पङ्कसंभवत्वे गोपालजना अरविन्दमेव पङ्कजं
मन्यन्ते, न शेषमित्यरविन्दे पङ्कजमिति सम्मतसत्या २, स्थाप-
नासत्या या तथाविधमङ्गाऽऽदिविन्यासं मुद्राविन्यासं चोपल-
भ्य प्रयुज्यते तथा एककं पुरतो बिन्दुद्वयसहितमुपलभ्य-
शतमिदमिति, बिन्दुत्रयसहितं सहस्रमिदमिति, तथा तथा-
विधं मुद्राविन्यासमुपलभ्य मृत्तिकाऽऽदिषु माषोऽयं कार्षाप-
णोऽयमिति, तथा नामतः सत्या नामसत्या यथा कुलमव-
र्त्येकपि कुलवर्जन इति, तथा रूपतः सत्या रूपसत्या, यथा
दम्भतो गृहीतप्रव्रजितरूपः प्रव्रजितोऽयमिति, तथा प्रती-
त्य-आधित्य वस्त्वन्तरं सत्या प्रतीत्यसत्या तथा अना-
मिकाया कनिष्ठाधिकृत्य दीर्घत्वं मध्यमाधिकृत्य ह्रस्व-
त्वं, न च वाच्यं कथमेकस्यां ह्रस्वत्वं दीर्घत्वं च तात्त्विकं ?,
परस्परविरोधादिति, भिन्ननिमित्तत्वेन परस्परविरोधास-
म्भवात् । तथाहि—तामेव यदि कनिष्ठां मध्यमां वा एका-
मङ्गलमङ्गीकृत्य ह्रस्वत्वं दीर्घत्वं च प्रतिपाद्यत नतो विरो-
धः सम्भवेत्, एकनिमित्तपरस्परविरोधकार्यद्वयासम्भवात्,
यदा त्वेकमाधिकृत्य ह्रस्वत्वमपरामाधिकृत्य दीर्घत्वं तदा स-
त्त्वान्तरव्यतिरेक भिन्ननिमित्तत्वाच्च परस्परं विरोधः, अथ य-
दि तात्त्विकं ह्रस्वत्वदीर्घत्वे तत आनुत्ववक्तृत्वे इव कस्यास्य
परानिरपेक्षे न प्रतिभासते ?, तस्मात् परोपाधिकत्वात् का-
ल्पनिके इमे इति, तदयुक्तं, द्विविधा हि वस्तुनो धर्मोः-
सहकारिव्यङ्ग्यरूपा इतरे च, तत्र ये सहकारिव्यङ्ग्यरू-
पास्ते सहकारिसम्पर्कवशात् प्रतीतिपथमायान्ति, यथा पृ-
थिव्यां जलसम्पर्कतो गन्धाः, इतरे त्वेवमेवापि यथा कर्पूराऽऽ-
दिगन्धाः, ह्रस्वत्वदीर्घत्वे अपि च सहकारिव्यङ्ग्यरूपे, त-
नस्ते तं सहकारिणमासाद्याभिव्यक्तिमायात इत्यदोषः । तथा
व्यवहारो-लोकविवक्षा, व्यवहारतः सत्या व्यवहारसत्या,
यथा गिरिर्दृष्टे, गलति भाजनम्, अनुदरा कन्या, अलोमिका
एडका, लोका हि गिरिगततृणदाहे तृणाऽऽदिना सह गिरेरभे-
दं विवक्षित्वा गिरिर्दृष्टे इति भ्रुवन्ति, भाजनादुदके भवति उद-
कभाजनयोरभेदं विवक्षित्वा गलति भाजनमिति, संभोगवीजप्र-
भयोदराभावे अनुदरा इति, लवणयोग्यलोमाभावे अलोमिके-
ति । ततो लोकव्यवहारमपेक्ष्य साधोरपि तथा भ्रुवतो भाषा व्य-
वहारसत्या भवति, तथा भाषो वर्णाऽऽदिर्भाषतः सत्या भा-
षसत्या, किमुक्तं भवति ?-यो भाषो वर्णाऽऽदिर्यस्मिन्नुक्तटी
भवति तेन या सत्या भाषा (सा) भावसत्या, यथा सत्यपि
पञ्चवर्णसम्भवे जलाका शुक्लेति, तथा योगः—सम्ब-
न्धः तस्मात् सत्या योगसत्या, तत्र कुत्रयोगात् विवक्षित-
शब्दप्रयोगकाले कुत्राभावेऽपि कुत्रयोगस्य सम्भवात् कुत्री,
एवं दण्डयोगात् दण्डी, आपम्यसत्या यथा समुद्रवत्तडागः।
अत्रैवार्थे विनयजनानुग्रहाय सङ्ग्रहणिगाथामाह—'जणुव-
यसम्मयठवणा,' इत्यादि भावितार्था । मृषाभाषा दशविधा ।
तद्यथा—'कोहनिस्मिन्' इत्यादि । क्रोधाभिः सृता क्रोधा-
ग्निर्गता इत्यर्थः, एवं सर्वत्रापि भावनीयं, तत्र क्रोधाभिभू-
नो विसंवादनबुद्ध्या परप्रत्यायनाय यत्सत्यमसत्यं वा भाष-
ते तत्सर्वं मृषा, तस्य हि आशयोऽतीव दुष्टस्ततो यदपि

पुण्यकारन्वायेन सत्यमापतति शाठ्यबुद्ध्या बोपेत्य सत्यं भा-
षते तदाऽप्याशयदोषबुद्धमिति मृषेति १, माननिःसृता यत् पू-
र्वमननुभूतमप्यैश्वर्यमारमोक्षार्थस्यापनायानुभूतमस्माभिस्त-
दानीमैश्वर्यमित्यादि वदतः २, मायानिःसृता यत् परवञ्चानाऽऽ-
द्यभिप्रायेण सत्यमसत्यं वा भाषते ३, लोभनिःसृता यत् लोभाभि-
भूतः कूटतुलाऽऽदि कृत्वा यथोक्तप्रमाणमिदं तुलाऽऽदीति वदतः
४, प्रेमानिःसृता यदतिप्रमवशाद्वासोऽहं तवेत्यादि वदतः ५, द्वेष-
निःसृता यत्प्रतिनिविष्टः तीर्थकराऽऽदीनामप्यवर्णे भाषते ६, हा-
स्यनिःसृता यत्केलिवशतोऽनृतभाषणं ७, भयनिःसृता तत्क-
राऽऽदिभयेनासमञ्जसभाषणम् ८, आख्यायिकानिःसृता यत्क-
थास्वसम्भाव्याभिधानम् ९, उपघातनिःसृता चौरस्वमित्याद्य
व्याख्यानम् १० । अत्रापि सङ्ग्रहणिगाथामाह—'कोह माणे'
इत्यादि भावितार्था । सत्यामृषा दशविधा । तद्यथा—'उपप्ल-
मिस्सिणा' इत्यादि, उत्पन्ना मिथिता अनुत्पन्नैः सह सङ्ख्या-
पूरणार्थं यत्र सा उत्पन्नमिथिता, एवमन्यत्रापि यथायोगं भाव-
नीयं, तत्रोत्पन्नमिथिता यथा कस्मिंश्चित् ग्रामे नगरे वा ऊने-
ष्वधिकेषु वा द्वारकेषु जातेषु दश द्वारका अस्मिन्नद्य जा-
ता इत्यादि १, एवमेव मरणकथनं विगतमिथिता २, तथा
जन्मतो मरणस्य च कृतपरिमाणस्याभिधाने विसंवादेन चो-
त्पन्नविगतमिथिता ३, तथा प्रभूतानां जीवतां स्तोकानां च
मृतानां शङ्खशङ्खनकाऽऽदी नामेकत्र राशौ दृष्टे यदा क-
श्चिदेवं वदति—अहो महान् जीवराशिरयमिति तदा सा जीव-
मिथिता, सत्यामृषात्वं चास्या जीवत्सु सत्यत्वात् मृतेषु
मृषात्वात् ४, तथा यदा प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु जीवत्सु एकत्र
राशीकृतेषु शङ्खाऽऽदिष्वेवं वदति—अहो महान्यं मृता-
जीवराशिरिति तदा सा अजीवमिथिता, अस्यापि सत्या-
मृषात्वं मृतेषु सत्यत्वात् जीवत्सु मृषात्वात् ५, तथा त-
स्मिन्नेव राशौ एतावन्तोऽत्र जीवन्त एतावन्तश्च मृता इति
नियमेनावधारणतो विसंवादिजीवाजीवमिथिता ६, तथा मूल-
काऽऽदिकमनन्तकार्यं तस्यैव सत्कैः परिपाणकुपैरन्येन वा के-
नचित्प्रत्येकवनस्पतिना मिश्रमवलोक्य सर्वोऽप्येषोऽनन्तका-
यिक इति वदतोऽनन्तमिथिता ७, तथा प्रत्येकवनस्पतिसङ्का-
तमनन्तकायिकेन सह राशीकृतमवलोक्य प्रत्येकवनस्पतिरयं
सर्वोऽपीतिवदतः प्रत्येकमिथिता ८, तथाऽऽद्या, कालः—स खेह
प्रस्तावात् दिवसी, रात्रिर्वा परिगृह्यते, स मिथितो यथा साऽ-
द्यामिथिता, यथा कश्चित् कञ्चन त्वरयन् दिवसे वर्त्तमान
एव वदति—उतिष्ठ रात्रिर्जातेति, रात्रौ वा वर्त्तमानायामुत्ति-
ष्ठोन्नतः सूर्य इति ९, तथा दिवसस्य रात्रेर्वा एकदेशोऽद्याद्या,
सा मिथिता यथा सा अद्याद्या मिथिता यथा प्रथमपौरुष्या-
मेव वर्त्तमानायां कश्चित्कञ्चन त्वरयन् एवं वदति—बल म-
ध्याह्नीभूतमिति । असत्यामृषा द्वादशविधा, तद्यथा—(ग्रामं-
तणि इति) तत्र ग्रामत्रयी हे देवदत्त ! प्रयाहि इत्यादि एषा
प्राशुक्तसत्याऽऽदिभाषातलक्षणविकलत्वाच्च सत्या नापि
मृषा नापि सत्यामृषा, केवलं व्यवहारमात्रं प्रवृत्तिहेतुरित्यस-
त्यामृषा १, एवं सर्वत्र भावना कार्या, आह्वानानी कार्येषु परस्य
प्रवर्तनम् यथेदं कुर्विति २, यावन्ती कस्यापि वस्तुविशेषस्य
देहीतमार्गणम् ३, पृच्छन्ती-अविज्ञातस्य संहिष्यस्य कस्य-
चिदर्थस्य परिज्ञानाय तद्विदः पार्श्वे चोदना ४, प्रज्ञापनी विनी-
तविनयस्य विनयजनस्योपदेशदानं यथा प्राणिवधाभिवृत्ता
मृषन्ति भवान्तरे प्राणिनो दीर्घाऽऽयुष इत्यादि । उक्तं च—

“पाणिग्रहाड नियता, इयंत दीहोडया अरोगा य । एसम-
ई पञ्जसा, पञ्जवणीवीरगोहि ॥ १ ॥” ५, याचमानस्य प्र-
तिषेधवचनं प्रत्याख्यानं ६, इच्छानुलोमा नाम यथा कश्चि-
किञ्चित् कार्यमारभमाणः कञ्चन पृच्छति, स प्राह-करोतु भ-
वान् ममाप्येतन्मिषेतमिति ७। अनभिग्रहा यत्र न प्रतिनिय-
तार्थावधारणं, यथा बहुषु कार्येष्ववस्थितेषु कश्चित्कञ्च-
न पृच्छति-किमिदानीं करोमि?, स प्राह-यत्प्रतिभाषते त-
त्कुर्वेति ८, अभिगृहीता प्रतिनियतार्थावधारणं, यथा इद-
मिदानीं कस्यमिदं नेति ९, संशयकरणी या वाक् अ-
नेकार्थाभिधायितया परस्य संशयमुत्पादयति यथा सैन्ध-
वमानीयतामित्यत्र सैन्धवशब्देऽलवण्यप्रपञ्चवाजिषु १०,
व्याकृता या प्रगटार्था ११, अव्याकृता अतिगम्भीरशब्दार्था
अव्यक्ताक्षरप्रयुक्ता वा अभिधायित्वत्वात् १२। शेषं सुगमम्।
प्रका० ११ पद। (नेरयिकादीनां भाषकत्वाभाषकसूत्रम्—
१६६, ‘भासग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

जीवानां सत्यादिभाषा निरूपयन्नाह—

जीवा णं भंते ! किं सच्चं भासं भासंति मोसं भासं
भासंति सच्चामोसं भासं भासंति असच्चामोसं भासं
भासंति ?, गोयमा ! जीवा सच्चं पि भासं भासंति० जाव
असच्चा मोसं पि भासं भासंति । नेरइया णं भंते ? किं
सच्चं भासंति० जाव असच्चामोसं भासं भासंति ? ।
गोयमा ! नेरइया णं सच्चं पि भासं भासंति० जाव असच्चा
मोसं पि भासं भासंति । एवं असुरकुमागं० जाव यणिय-
कुमाग, वेइंदिय-तेइंदिय-चउरिंदिया य नो सच्चं नो मोसं
नो सच्चामोसं भासं भासंति, असच्चामोसं भासं भासंति ।
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! किं सच्चं भासं भा-
संति० जाव किं असच्चामोसं भासं भासंति ?, गोयमा !
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो सच्चं भासं भासंति, नो
मोसं भासं भासंति नो सच्चामोसं भासं भासंति ए-
गं असच्चा मोसं भासं भासंति णसुत्थ सिक्खापुव्व-
गं उत्तरगुणल्लिद्धि वा पडुच्च सच्चं पि भासं भासंति मो-
सं पि भासं भासंति, सच्चामोसं पि भासं भासंति अ-
सच्चा मोसं पि भासं भासंति । मणुस्मा ० जाव वेमाणि-
या, एते जहा जीवा तहा भाणियव्वा । (सूत्रम्-१६७) ।

‘जीवा णं भंते ! किं सच्चं भासभासं ति’ इत्यादि, सुगमं
नवरं त्रिविधतुल्यनिर्दिष्टेषु सत्यादिभाषात्रयप्रतिषेधः तेषां स-
म्यक् परिज्ञानपरवञ्चनाद्यभिप्रायासम्भवात् तिर्यक्पञ्चन्द्रि-
या अपि न सम्यक् यथावस्थितवस्तुप्रतिपादनाभिप्रायेण
भाषन्ते नापि परविप्रतारणबुद्ध्या किं तु यदा भाषन्ते ।
तदा कुपिता अपि परं मारयितुकामा अप्येवमेव भाषन्ते
ततस्तेनयामपि भाषा असत्यामृषा, किं सर्वेषामपि तेषाम-
सत्यामृषा ?, नेत्याह—“नक्षत्येत्यादि” सत्यादिकां भाषां
न भाषन्ते शिनांदरम्यन्न, शिलापूर्वकं पुनः शुकसारिकाद-
यः संस्कारविशेषास्तथा कुतश्चित्थाविधत्तयोपशमविशेषा
आर्तिस्मरणरूपां विशिष्टव्यवहारकौशल्या वा लाञ्छप्र-
३८४

तीत्य सत्याऽऽदिकां चतुर्विधामपि भाषां भाषन्ते शेषं। सुग-
मम्। प्रका० ११ पद ।

(७) भाषाऽऽत्मस्वरूपाऽनात्मस्वरूपा चेतिनिरूपणम्—

आया भंते ? भासा, अस्मा भासा ?, गोयमा ! णो आ-
या भासा, अस्मा भासा ।

(आया भंते ! भासंति) पत्वेकाकाऽध्येयम् । आत्मा जीवो
भाषा, जीवस्वभावा भावित्वर्थः । यतो जीवेन व्यापार्यते
जीवस्य च बन्धमांकार्या भवति, ततो जीवधर्मत्वाज्जी-
व इति व्यपदेशार्हा ज्ञानवदिति, अथास्या भाषा न जीव-
स्वरूपा भोजन्द्रियप्राज्ञत्वेन मूर्ततयाऽऽत्मनो विलक्षणत्वा-
दिति शङ्का अतः प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—(नो आया भासंति)
आत्मरूपा नासौ भवति, पुत्रलमयत्वादात्मना च निस्तुज्य-
मानत्वात्तथाविधलोष्टाऽऽविषत् अवतनत्वाच्चाऽकाशवत् ।
यच्छोकम्—जीवेन व्यापार्यमाणत्वाज्जीवः व्याज्ज्ञानवत्तद-
नैकान्तिकं, जीवव्यापारस्य जीवाद्यत्वं भिन्नस्वरूपेऽपि
तत्राहं दर्शनादिति ।

रुविं भंते ! भासा, अरुविं भासा ? । गोयमा ! रुविं
भासा, णो अरुविं भासा ॥

(रुविं भंते ! भासंति) रूपिणी भदन्त ! भाषा भोजस्यानु-
ग्रहोपघातकारित्वात् तथाविधकर्णाऽऽभरणऽऽदिवत्, अ-
थाऽरूपिणी भाषा चक्षुषाऽनुपलभ्यमानत्वात्तद्वर्मास्तिकाया-
ऽऽदिवदिति शङ्काऽतः प्रश्नः, उत्तरं तु रूपिणी भाषा, य-
च्च चक्षुरप्राज्ञत्वमरूपित्वमाधनायोक्तं तद्वैकान्तिकं, पर-
माणुवायुपिशाचाऽऽदीनां रूपवतामपि चक्षुरप्राज्ञत्वेनाभि-
मत्त्वादिति ।

(८) अनात्मरूपाऽपि सच्चिताऽसौ भविष्यति

जीवच्छरीरवदिति पृच्छन्नाह—

मचित्ता भंते ! भासा, अचित्ता भासा ! । गोयमा ! णो
सचित्ता भासा, अचित्ता भासा ॥

(सचित्तत्वादि) उत्तरं तु नो सचित्ता जीवनिस्तृप्तपुत्रलसं-
हरिरूपत्वात्तथाविधलच्छुवत् ।

तथा—

जीवा भंते ! भासा, अजीवा भासा ? । गोयमा ! णो
जीवा भासा, अजीवा भासा ॥

(जीवा भंते ! इत्यादि) जीवतीति जीवा प्राणधारण-
स्वरूपा भाषा, उतैतद्विलक्षणंति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—‘नोर्जा-
वा’ उच्छ्वासाऽऽदिप्राणानां तस्या अभावादिति ।

(९) इह कैश्चिद्भ्युपगम्यते, अपौरुषेयी वेद—

भाषा, तन्मतं मनस्याध्यायाऽऽह—

जीवाणं भंते ! भासा, अजीवाणं भासा ? । गोयमा !
जीवाणं भासा, णो अजीवाणं भासा ॥

(जीवाणमित्यादि) उत्तरं तु जीवानां भाषा, वृत्ताणां
नात्वादिध्यापारजन्यत्वात्तत्वादिध्यापारस्य च जीवाऽऽ-
भित्तवान्, यद्यपि चाजीवेश्वः शब्द उत्पद्यते, तथापि नाऽ-
सौ भाषा, भाषापर्याप्तजन्यस्यैव शब्दस्य भाषात्वेनाभि-
मतत्वादिति ।

तथा—

पुर्वि भंते ! भासा भासिज्जमाणी भासा, भासासमयवीह-
कंता भासा ? । गोयमा ! णो पुर्वि भासा भासिज्जमाणी
भासा, णो भासासमयवीहकंता भासा ।

(पुर्विमित्यादि) अत्रोत्तरम्—नो पूर्वं भाषणाद्भाषा भ-
वति, सृष्टिपट्टावस्थायां घट इव, भाष्यमाणा निसर्गवस्था-
यां वस्तेमाना भाषा घटावस्थायां घटस्वरूपमिव, ' नो '
नैव भाषासमयव्यतिक्रान्ता--भाषासमयो--निसृज्यमानाव-
स्थातो यावद्भाषापरिणामसमयस्तं व्यतिक्रान्ता या सा
तथा भाषा भवति, घटसमयातिक्रान्तघटवत् कपालाव-
स्थ इत्यर्थः ।

पुर्वि भंते ! भासा भिज्जइ, भासिज्जमाणी भासा भि-
ज्जति, भासासमयवीहकंता भासा भिज्जइ ? । गोयमा ! णो
पुर्वि भासा भिज्जइ, भासिज्जमाणी भासा भिज्जइ णो
भासासमयवीहकंता भासा भिज्जइ ।

(पुर्वि भंते ! इत्यादि) अत्रोत्तरम्—नो नैव पूर्वं निसर्गस-
मयाद्भाषाद्रव्यभेदेन भाषा भिद्यते, भाष्यमाणा भाषा भि-
द्यते । अयमत्राभिप्रायः—इह कश्चिन्मन्दप्रयत्नो वक्त्रा भवति,
स चाभिमान्येव शब्दद्रव्याणि निसृजति, तानि च निसृष्टा-
न्यसङ्ख्येयाऽऽत्मकत्वात्परिस्फुरत्वाच्च विभिद्यन्ते, विभिद्य-
मानानि च सङ्ख्येयानि योजनानि गत्वा शब्दपरिणामत्या-
गमेव कुर्वन्ति, कश्चित् तु महाप्रयत्नो भवति, स खल्वदान-
विस्मर्गप्रयत्नाभ्यां भित्तैव निसृजति, तानि च सूक्ष्मत्वाद्-
हुत्वाच्च अनन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धमानानि षट्सु दिक्षु लोका-
न्तमाप्नुवन्ति; अत्र च यस्यामवस्थायां शब्दपरिणामस्तस्यां
भाष्यमाणताऽवसेया इति । (नो भासासमयवीहकंते नि)
पारित्यक्ताभाषापरिणामेत्यर्थः, उत्कृष्टप्रयत्नस्य तदानीं निवृ-
त्तत्वादिति भावः । भ० १३ अ० ७ उ० ।

(१०) आह—ननु "पुट्टं सुणइ सइ" इत्युक्तं भवद्भिः, तत्र च किं
शब्दप्रयोगोत्सृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि शृणोति, उ-
तान्यान्येव तद्भासितान्याहंस्विन्मिधार्णि ? इति । अत्रोच्यते-
केवलानि तावन्न शृणोति, वासकस्वभावत्वाच्चक्षुर्द्रव्याणां
तद्योग्यद्रव्याऽऽकुलत्वाच्च लोकस्य, मिधार्णि तु श्रूयन्
वासितानि वाऽन्यानि । यत आह—

भासासममेढीओ, सइ जं सुणइ मीमिअं सुणइ ।

वीमेढी पुण सइ, सुणइ नियमा परायाए ॥ ३५ ? ॥

भाष्यत इति भाषा, वक्त्रा शब्दतयोत्सृज्यमाना द्रव्यसं-
हतिरित्यर्थः, तस्याः समाः प्राञ्जलाः भ्रेणयः आकीञ्चप्रदेशः,
पङ्कयो भाषासमभ्रेणयः, समग्रहणं विभ्रेणिव्यवच्छेदार्थं,
भाषासमभ्रेणपु इतो गतः स्थित इत्यनर्थान्तरं, भाषा-
समभ्रेणितः । इदमुक्तं भवति—भाषकस्य, अन्यस्य वा भेयादः
समभ्रेणिव्यवस्थितः श्रोता यं शब्दं, पुरुषश्च भेयादिसंवाञ्छनं
ध्वनिं शृणोति, त मिधकं शृणोतीत्यवगन्तव्यं, भाषकादुत्सृ-
ष्टशब्दद्रव्याणि तद्भासिताऽपान्तरालस्थद्रव्याणि च, इत्येवं
मिश्रं शब्दद्रव्यराशिं शृणोति, न तु वासकमेव, वास्यमेव
वा केवलमित्यर्थः । (वीमेढी पुणेत्यादि) " मञ्जा कोशन्ति "

इति न्यायाद्विभ्रेणिव्यवस्थितः श्रोताऽपि विभ्रेणिरुच्यते, स-
विभ्रेणिः पुनः श्रोता शब्दं नियमाश्रयमेव पराघाते वासना-
यां सत्यां शृणोति । इदमुक्तं भवति—यानि भाषकोत्सृष्टानि,
भेयादिशब्दद्रव्याणि वा तैः पराघाते वासनाविशेषे सति
यानि वासितानि समुत्पन्नशब्दपरिणामानि द्रव्याणि तान्येव
विभ्रेणिरुच्यते शृणोति, न तु भाषकाऽऽद्युत्सृष्टानि, तेषामनुभ्रे-
णिगामित्वेन विविग्गमनासंभवात् । न च कुड्याऽऽदिप्रतिष्ठा
तत्संभवात् विविग्गतिनिमित्तं संभवति, लेप्तादिबाह्यद्रव्याणां
मेव तत्संभवात्, एषां च सूक्ष्मत्वात् । न च वक्त्रव्यं-द्वितीया-
ऽऽदिसमयेषु तेषां स्वयमपि विविक्षु गमनसंभवात्तत्स्थस्या-
पि मिश्रशब्दभ्रवणसंभव इति; निसर्गसमयानन्तरं समयान्त-
रेषु तेषां भाषापरिणामेनानवस्थानात् " भाष्यमाणैव भाषा,
भाषासमयानन्तरं भाषा अभविष्य " इति वचनात् । यदपि-
" -चउहिं समपहिं लोणो भासाए निरंतरं तु होइ कुडो । "
इति वक्ष्यति, तत्रापि द्वितीयाऽऽदिसमयेषु भाषाद्रव्यैर्वासि-
तत्वात्तेषां भाषात्वं दृष्टव्यम् । अत्राऽऽह—ननु यदि वक्तृनि-
सृष्टानि भाषाद्रव्याणि प्रथमसमये दिक्ष्वेव गच्छन्ति, समयान-
न्तरं च नावतिष्ठन्ते, तर्हि तद्भासितद्रव्याणि द्वितीयस-
मये विविक्षु गच्छन्ति, ततश्च दिग्विदिग्व्यवस्थितयोः
समयभेदेन शब्दभ्रवणं प्राप्नोति, अविशेषणैव सर्वोऽपि
शब्दं शृणवन्नुपलभ्यते । नैव दोषः, समयाऽऽदिकाल-
भेदस्याऽनिसृष्टमत्वेनालक्षणादिति । भवत्येवं, तथाऽपि
" भाष्यमाणैव भाषा " इति वचनाद् निसर्गसमयवर्तिन्येव-
भाषा, ततो विभ्रेणिरुच्यते द्वितीयसमयेऽभाषा शृणोतीत्यादा-
तम् । नैतद्वत्, भाषाद्रव्यैर्वासितानामपि द्रव्याणां तद्विशेष-
त्वाद्भाषात्वं न विरुध्यते । अत एव—" वीमेढी पुण सइ " इत्यत्र पुनरपि यच्छब्दग्रहणं तत्पराघातवासितद्रव्याणामपि
तथाविधशब्दपरिणामक्यापनार्थं कृतमिति तावद्वयमवग-
च्छामः, तत्त्वं तु बहुश्रुताऽऽद्यो विदन्तीति । प्राणाऽऽदीन्यर्पा-
न्द्रियाणि गन्धाऽऽदिद्रव्याणि मिश्राण्यददन्ते, तेषां चानुभ्रे-
णिगमननिवमो नास्ति, बाह्यत्वात्, वातायनोपलभ्यमाने-
रनुवादिति वृद्धटीकाकारः । इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥ ३५१ ॥

अत्र भाष्यम्—

सेढी पणमपंती, वदतो सच्चस्स छहिसिं नाओ ।

जासु विमुक्ता धावइ, भासा समयम्मि पढम्मि ॥ ३५२ ॥
इह भ्रेणिराकाशप्रदेशपङ्क्तिरभिधीयते, लोकमध्ये च वदतो
भाषमाणस्य सर्वस्य वक्त्रः ताः पूर्वापरदक्षिणोत्तरोर्द्धाधो-
रूपासु षट्सपि दिक्षु सन्त्येव । भाषकेण विमुक्ता निसृष्टा
सती भाषा यासु प्रथमसमयेऽपि लोकान्तमनुधावति ॥ ३५२ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

भासासममेढि * ठिओ, तब्भासापीसियं सुणइ सइ !

तद्वचनाविआइ अण्णइ सुणइ विदिमत्थो ॥ ३५३ ॥

भाषासमभ्रेणीत इति, किमुक्तं भवति ? इत्याह—भाषासम-
भ्रेणस्थितः । स किमित्याह—तस्य भाषकस्य शङ्कमेयादेर्वा
भाषा तद्भाषा तद्रूपणोत्सृष्टः पुद्गलसमूहस्तन्मिश्रितं शब्दं
शृणोति विविग्व्यवस्थितः पुनः श्रोता तद्वृत्त्यभाधितान्यप-
राण्येव द्रव्याणि शृणोति, न पुनस्तानि ॥ ३५३ ॥

* ' दीओ ' (३५४) इदमपि युक्तं प्रतिभाति ।

कुतः ? , इत्याह—

अणुमेढीगमणां, पट्टियायाभावो निमित्ताओ ।

समयंतराणवत्था-णओ य मुकाई न सुणेइ ॥ ३३४ ॥

तेषामनुधेणिममनात्, अनुधेणिममने प्रवृत्तानामपि प्रतिष्ठा-
ताद्विधेणिममनं भविष्यतीति चेदित्याह-प्रतिष्ठातस्य स्थल-
नस्याभावाद्, एतदपि कुतः ? , इत्याह-अनिमित्तात्कुत्वाऽऽदे-
स्तन्निमित्तस्यासंभवाद्, बाह्यद्रव्याणामेव तत्संभवात्, एषां
च सूक्ष्मत्वादिति भावः । न च वक्तव्यं-द्वितीयाऽऽदिसमयेषु
तेषां स्वयमपि विविधेण गमनात्तत्स्थस्यापि मिश्रशब्दव्यव-
संभव इति । कुतः ? , इत्याह- (समयंतरेत्यादि) निसर्गसम-
यान्तरं द्वितीयाऽऽदौ समयान्तरे अवयवसंस्कारजनकशक्ति-
संपन्नतया तेषां भाषकाऽऽद्युत्सृष्टद्रव्याणामनवस्थानादिति
प्रागुक्तमेव । इति मुक्तानि भाषकाऽऽद्युत्सृष्टानि द्रव्याणि वि-
दिव्यवस्थितं न शृणोतीति गाथात्रयार्थः ॥ ३३४ ॥

आह-—केन पुनर्योगेनाऽमीषां वाग्द्रव्याणामादानमुत्सर्गो
वा कथम् ? , इत्याह—

गिएहइ य काइएणं, निसिरइ तह वाइएण जोएणं ।

एगंतरं च गिएहइ, निसिरइ एगंतरं चेव ॥ ३३५ ॥

कायेन निर्वृत्तः कायिकः, योजनं योगो व्यापारः, कर्म कि-
येत्यनर्थान्तरम् । तत्र सर्व एव वक्ता कायिकेन योगेन शब्द-
व्याप्तिं प्रह्लाति । चशब्दस्त्वेवकारार्थः, तस्य च व्यवहितसं-
बन्धात् कायिकेनैवेति द्रष्टव्यम् । निसृजति, उत्सृजति, मुञ्च-
तीति पर्यायाः । तथेति प्रहणानन्तरमित्यर्थः । उक्तिर्वाक्यं तथा
निर्वृत्तां वाचिकस्तेन वाचिकेन योगेन निसृजति । किमनुसमय
मेव गृह्णाति, निसृजति वा; उताऽन्यथेत्याशङ्क्याऽह—एका-
न्तरमेव गृह्णाति, निसृजत्येकान्तरं नैव । अयमत्र भावार्थः प्रति-
समयं गृह्णाति, मुञ्चति च । कथम् ? , यथा ग्रामादन्यो
ग्रामो ग्रामान्तरं, पुरुषाद्वाऽन्यः पुरुषो निरन्तरोऽपि सन्
पुरुषान्तरमेवंकैकस्मात् समयादेकैक एवैकान्तरोऽनन्तरस-
मय एवेत्यर्थः । इति निर्युक्तिगाथान्वेषणाऽर्थः । विस्तरार्थस्तु
भाष्यादवसेयः ॥ ३३५ ॥

तच्छेदम्—

गिएहइ काइएणं, किं निसिरइ वाइएण जोएणं ।

को वाऽयं जोगो किं, वाया कायस्म संरम्भो ॥ ३३६ ॥

वाया न जीवजोगो,

पोगलपरिणामओ रमाइ व्व ।

न य ताए निमिरिजइ,

स चिञ्च निमिरिजए जम्हा ॥ ३३७ ॥

अह सो तणुसंरंभो,

निसिरइ तो काइएण वत्तव्वं ।

तणुजोगविसेस चिय ,

मणवइजोग ति जमदोसो ॥ ३३८ ॥

अत्र परः प्राऽऽह-ननु “गिएहइ य काइएणं” इति यदुक्तं तद्
मन्यामहे, यतो गृहीयात् कायिकेन योगेन वाग्द्रव्याणि
भाषकः, नेदमयुक्तम्, कायव्यापारमन्तरेण त्वप्रहणाऽयो-

गात् । यत्पुनरुक्तम्—“निसिरइ तह वाइएण जोएणं” इति तद्
तत्त्वावगच्छामो, यतः कथं नाम निसृजति वाचिकेन योगेन ? , गृ-
ह्यमाणया वाचो जीवव्यापाररूपयोगाभावात्तत् घटत इत्य-
र्थः । इति संक्षेपेणोक्त्वा विस्तराऽभिधित्तया प्राऽह—“को वा-
ऽयमित्यादि” वक्ष्यथा, किमनेन संक्षेपेण ? , विस्तरेणापि पृच्छा-
मः—कोऽयं नाम वाग्योगो, येन निसृजतीत्युक्तम् ? । “किं वाय-
स्ति” वागेव निसृज्यमानभाषापुद्गलसमूहरूपो वाग्योगः, कि-
वाकायसंरम्भः कायव्यापारस्तन्निर्गतेषु वाग्योगः ? , इति वि-
कल्पद्वयम् । तत्र प्रथमविकल्पपक्षं निराकुर्वन्नाह—“वाया न
जीवजोगो” इत्यादि । योगोऽत्र शरीरजीवव्यापारः प्रस्तुतः स
च वाग्न भवति, पुद्गलपरिणामत्वात्तस्याः, रसगन्धाऽऽदिवत् ।
यस्तु जीवव्यापाररूपो योगः स पुद्गलपरिणामोऽपि न भवति
यथा जीवाऽधिष्ठितकायव्यापारः । अपि च,—“न य ताए स्ति” न
च तथा वाचा किञ्चिन्निसृज्यते, तस्या एव निसृज्यमानत्वात् ;
न च कर्मैव करणं भवति, अतो वाग्वैव वाग्योग इति प्रथमविक-
ल्पो न घटत । अथ द्वितीयमधिकृत्याऽह—(अहेत्यादि) अथा-
सौ वाग्योगस्तनुसंरम्भः कायव्यापारस्ततः “कायिकेन निसृ-
जति” इत्येवमेव वक्तव्यं स्यात्, अतः किमुक्तम् ? —“निसिरइ तह
वाइएण जोएणं” इति ? । अत्रोत्तरमह—“तणु इत्यादि” ननु
द्वितीयविकल्प एवात्राङ्गीक्रियते, केवलमविशिष्टः काययोगो
वाग्योगतया नाऽस्माभिरिष्यते, किं तु तनुयोगविशेषावेव
कायव्यापारविशेषावेव मनोवाग्योगाविष्यते यद्यस्मात् ; ततो-
ऽयमक्षेपः । न हि कायिको योगः कस्याञ्चिद्व्यवस्थायां शरी-
रिणां जन्तूनां निवर्तते, अशरीरिणां सिद्धानामेव तन्निवृत्त-
रिति, अतो वाग्निसर्गाऽऽदिकालेऽपि सोऽस्त्येवेति भावः ।
॥ ३३६ ॥ ३३७ ॥ ३३८ ॥ विशं० ।

अथ “एगंतरं च गिएहइ” इत्यादि व्याख्यासुराह—

जह गामाओ गामो, गामंतरमेवमेग एगाओ ।

एगंतरं ति भण्णइ, समयओऽणुंतरो समयओ ॥ ३३५ ॥

यथा एकस्मात् ग्रामादन्यो ग्रामोऽनन्तरितोऽपि लोककृत्वा
ग्रामान्तरमुच्यते पुरुषाद्वाऽन्यः पुरुषोऽनन्तरापि पुरुषा-
न्तरमभिधीयते, एवमिहापि एकस्मात् समयाद् योऽय-
मन्यः समयः सोऽयमनन्तरोऽपि संज्ञकान्तरमित्यभिधीयते ।
ततः किमुक्तं भवति ? , इत्याह—एकस्मात्समयादनन्तरः समय
एकान्तरमिति, एवं चानुसमय एव गृह्णाति, मुञ्चति चेति
पर्यवसितं भवति ॥ ३३५ ॥

अन्ये त्वेकान्तरमित्येकैकेन समयेनान्तरितं प्रहणं,

निसर्गं चेच्छ्रुतीति दर्शयति—

केई एगंतरियं, मण्णते गंतरं ति तेसिं च ।

विच्छिन्नावलिरुवो, होइ धणीं सुयविरोहो य ॥ ३३६ ॥

इह केचिद् व्याख्यातारो मन्यन्ते प्रहणं, निसर्जनं चैकैकेन
समयेनान्तरितमेकान्तरमुच्यते । एतच्चाऽयुक्तम्, यतस्तेषामेवं
व्याख्यातृणामनन्तरविच्छिन्नरत्नावलीरूपो ध्वनिः प्राप्नो-
ति, अन्तरान्तरप्रहणसमयेषु सर्वेष्वप्यवश्यात् । तथा श्रुत-
विरोधश्च यत्ने उक्तं श्रुते—“अणुसमयमविरहियं निरंतरं गि-
एहइ” इति, तथाहि—इदं सूत्रं प्रतिसमयप्रहणप्रतिपादक-

त्वात् प्रतिसमयनिसर्गप्रतिपादकमपि दृष्टव्यं, गृहीतस्य द्वि-
तीयसमयेऽवश्यं निसर्गादिति ।

अत्र परः प्राह—

आह सुष्विन्न निसिरइ, संतरियं न उ निरंतरं भाणिअं ।
एगेण जओ गिरइइ, समेगणेगेण सो भुयइ ॥ ३६७ ॥

ननु यथा स्वपक्षसमर्थकं सूत्रं त्वया दर्शितं, तथा श्रुत एवा-
स्मत्पक्षसमर्थकमपि तद्वर्णितमेव । किं तत् ? इत्याह—
(निम्निरइ इत्यादि) इदं प्रज्ञापनोक्तसूत्रं गाथायामुपनिबद्धम् ।
तद्वचनम्—“संतरं निसिरइ, नो निरन्तरं निसिरइ ; ए-
गेणं समएणं गेगइइ, एगेणं समएणं निसिरइ ।” इत्यादि । त-
दनेन सूत्रेण निसर्गस्य सान्तरस्यात्कृत्वात् मद्ब्याख्यानमुप-
क्रमेवेति परस्याऽभिप्रायः ॥ ३६७ ॥

अत्रोत्तरमाह—

अणुसमयमणंतरियं,
गहणं भाणियं जओ विपोकखो वि ।
जुतो निरन्तरो विव ।

भसइ कह संतरो भाणिओ ? ॥ ३६८ ॥

आचार्यः प्राह—हन्त ! तावत् प्रहणमनुसमयमनन्तरित-
मव्यवहितं प्राक्कनसूत्रेण भाणते प्रतिपादितमिति भवतां-
ऽपि प्रतीतम् । यत एवम्, अतो विमोक्षोऽपि निसर्गोऽपि नि-
रन्तर एव युक्तः, गृहीतस्याऽवश्यमेवानन्तरसमये निस-
र्गादिति । प्रेरकः पुनरपि भणति । किम् ? इत्याह—(कह
संतरं भाणिओ स्ति) इदमुक्तं भवति—अहमपि जाना-
मि यतः सूत्रे प्रहणं निरन्तरमुक्तं, परं यस्तत्रैव निसर्गः सान्तर-
र उक्तः स कथं नीयते ? इति भाषानपि निबध्यतु । सत्यं, किं
तु विषयविभागोऽत्र दृष्टव्यः ॥ ३६८ ॥

कः पुनरयम् ? इति गुरुराह—

गहणां विक्खाएँ तओ ,
निरंतरं जम्मि जाई गहिआई ।
न वि तम्मि चैव निसिरइ ,
जह पढं निसिरणं नत्थि ॥ ३६९ ॥

तत्रोऽसौ निसर्गं प्रहणाऽपेक्षया भाषाद्वयोपादानापेक्षया
पूर्वं पूर्वं प्रहणमपेक्ष्यत्यर्थः, सान्तर उक्तः, इति शेषः । ननु
समयाऽपेक्षया तस्य नैरन्तर्येणैव प्रवृत्तः कथं पुनर्प्रहणापेक्ष-
या सान्तरत्वम् ? इत्याह—“निरन्तरमित्यादि” यतो यस्मिन् प्र-
थमाऽऽदिसमये यानि भाषाद्वयोपादानां गृहीतानि, न तानि तस्मिन्
एव प्रहणसमये नैरन्तर्येण निःसृजति किं तु प्रहणसमया-
नन्तरसमये निःसृजति, यथा प्रथमसमयगृहीतानां न तस्मिन्,
अथ समये निसर्जनं निसर्गः किं तु द्वितीयसमये; एवं द्वितीय-
समयगृहीतानां तृतीयसमये, तृतीयसमयगृहीतानां चतुर्थसम-
ये निसर्ग इत्यादि सर्वसमयेष्वपि भावनीयम् । तदेवं प्रहणाऽ-
पेक्षया निसर्गः सान्तर एव, अगृहीतानां निसर्गायोगात् । स-
मयाऽपेक्षया त्वसौ निरन्तर एव त्रितीयाऽऽदिषु सर्वेष्वपि
समयेषु निरन्तरं तद्वत्वादिति ॥ ३६९ ॥

आह—यद्येवं, प्रहणमपि निसर्गापेक्षया सान्तरमेवाऽ-
स्तु, नैवं प्रहणस्य स्वतन्त्रत्वात्, निसर्गस्य तु प्रह-

णपरतन्त्रत्वात् । कुतः ? इत्याह—

निसिरिअइ नागीहियं,
गहणंतरियं ति संतरं तेणं ।
न निरन्तरं न समगं,
न जुगवमिह होति पजाया ॥ ३७० ॥

नागृहीतं कदापि निःसृज्यत इति नियम एवायम् । (सं-
तरं तेणं ति) तेन कारणेन निसर्जनं प्रज्ञापनायां सभूत-
रमुक्तम् । कुत इत्याह—(गहणंतरियं ति) प्रहणान्तरितमि-
ति कृत्वा । “नामिसृष्टं गृह्यते” इत्यर्थं तु नियमो नास्ति, प्रथम-
समये निसर्गमन्तरेणापि प्रहणसङ्गात्वाद् ; अतः स्वतन्त्रं प्र-
हणं, परतन्त्रस्तु निसर्गः, इत्यर्थमेव सान्तर उक्त इति भा-
षः । तदेवम्—“संतरं निम्निरइ ।” इति प्रज्ञापनायाः सूत्रा-
वयवां विषयविभागं व्यवस्थापितः । अथ “नो निरन्तरं नि-
सिरइ” इति तदवयवस्यैव भावार्थमाह—“न निरन्तरं स्ति ।”
इत्यादि । किमुक्तं भवति ?—न निरन्तरं निःसृजति, न सम-
कं, न जुगर्पादिति पर्यायाः । ततश्च किमिह तात्पर्यमिति ? ।
उच्यते—न प्रहणसमकालं निःसृजति । किं तर्हि ?, पूर्वं
पूर्वं गृहीतमुत्तरोत्तरसमयेषु निःसृजतीति । “ननु एगेणं स-
मएणं गिरइइ, एगेणं समएणं निसिरइ ।” इत्येतस्य भा-
षार्थो नाद्याप्युक्तः सत्यं, किं तूक्तानुसारं स्वयमप्ययमवग-
न्तव्यः—तत्राऽऽद्येनेकेन समयेन गृह्यते, न निःसृजति, द्विती-
याऽऽदिसमयादारभ्यैव निसर्गस्य प्रवृत्तेः; पर्यन्तवर्तिनात्वेकं
समयेन निःसृज्यते, न तु गृह्यति, भाषाऽभिप्रायोपरमादिति;
मध्यमसमयेषु तु प्रहणनिसर्गाविति । अथवा—एकेन पूर्वप-
र्यसमयेन गृह्यति, एकेनात्तरोत्तरसमयेन निःसृजति, इत्यादि
स्वधिया भावनीयम् । तदेव समस्तमपि सूत्रं व्यवस्था-
पितं विषयं ॥ ३७० ॥

(११) अथ प्रहणाऽऽदौ ज्ञेयमुत्कृष्टं च कालमानमाह—

गहणं मोक्खा भासा, समयं गहनिमिरणं च दो समय ।
होति जहणंतरओ, तं तस्स च बीयसयम्मि ॥ ३७१ ॥
गहणं मोक्खा भासा, गहणविसग्गा य होति उक्कोसं ।
अंतोमुहुत्तमित्तं, पयसभेदेण भेओ सिं ॥ ३७२ ॥

इह चाष्टव्याणां प्रहणं तथा तेषामेव गृहीतानां मोक्षो
निसर्ग एवाच्यते, भाष्यत इति भाषा, एतानि त्रीण्यपि ज-
घन्यतः प्रत्येकमेव समयं भवन्ति, प्रहणनिःसर्जनलक्षणं तूभ-
यमनन्तरदर्शितन्यायेन प्रहणसमयात् द्वितीयसमये निसर्गं
कृत्वा श्रियमाणस्य, तिष्ठतो वा वचनव्यापारादुपरतस्य
जघन्यतो द्वौ समयौ भवतः । आह—ननु मोक्षो निसर्ग एवा-
च्यते, भाष्यत इति भाषाऽपि निसर्ग एवाऽभिधीयते, ततः
किमिति मोक्षात् पृथक् भाषायाः कालमानाभिधानार्थमु-
पादानम् ? । सत्यं, किं त्वनेनेव भाषायाः पृथग्प्रहणेन ज्ञाप-
यति, यदुत भाष्यमाणैव भाषा निःसर्गमात्रमेव भाषेत्यर्थः
तस्यैव जघन्यतः समयमानत्वाद्, न तूभयं भाषा, तस्य जघ-
न्यतो द्विसमयमानत्वात्, प्रहणमात्रं तु केवलं, भाष्यत इति
भाषा, इति व्युत्पत्त्यर्थस्यैवाद्यतनाद्भाषा न भवत्येवेति । यदि-
चह भाषा पृथक् न गृहीता स्यात्, तदोभयस्यापि कश्चिद्-

भास्वं प्रतिपद्येत, ग्रहणेऽपि योग्यतया भाषास्वसम्भावात्, तन्मन्त्रं "भासिञ्जमाणा भासा" इत्यागमविरोधः स्यात् । तर्हि मोक्षग्रहणमपनीय तत्स्थाने भाषैव बोधादीयतां, भाषामोक्षयोरेकार्थत्वादिति चेत् । सत्यं, किं तु 'निसर्गस्य कालमानं नोक्तम्, इति मन्त्रधीः प्रतिपद्येत, इति तदनुग्रहार्थमिह मोक्षभावयोः पृथक्ग्रहणम् । इत्यलं विस्तरेण । इति ग्रहणं, मोक्षो, भाषा इत्येतानि त्रीणि, तथा ग्रहणनिसर्गोभयं च सर्वाण्यप्युत्कृष्टतः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तमात्रं कालं भवन्ति, परतो योगात्तरमुपगच्छति, स्त्रियते वा इति भावः । एतेषां च ग्रहणाऽऽदीनामन्तर्मुहूर्तस्य प्रयत्नभेदेन भेदो भवतीति महाप्रयत्नस्य तदेवाप्तर्मुहूर्तं लघु भवति, अल्पप्रयत्नस्य तु तदेव बृहत् प्रमाणं भवतीति ॥ ३७१ ॥ ॥ ३७२ ॥

तद्वत् प्रथमसमये यत्केवलं ग्रहणमेव, पर्यन्तवर्तिनि तु समये यः केवलो निसर्गः पूर्वमुक्तः, स भवतु, मध्यमसमयेषु तु यौ ग्रहणनिसर्गौ, तयोर्युक्तवस्तुपश्यन्नाह परः—

ग्रहणविसर्गपयत्ता, परोपरविरोहिणो क्वं समम् ? ।

समम् दो उवन्नोगा, न होज किरियाण को दोमो ? ॥ ३७३ ॥

निरन्तरग्रहणे, विसर्गे चेष्यमाणे द्वितीयसमयादारभ्योपान्तसमये यावत् ग्रहणविसर्गप्रयत्नौ प्रतिममयं युगपदापततः । एतौ च परस्परविरोधिनौ कथमेकस्मिन्समये युक्तौ ? नैव युक्तावित्यर्थः । अत्रोच्यते—ग्रहणविसर्गयोर्विरोध एवात्र तावदस्ति । यदि हि येषामेव द्रव्याणां ग्रहणम्, तेषामेव तस्मिन्नेव ग्रहणसमये निसर्ग इष्येत, तदा स्यादसौ, एतच्च नास्ति, प्राक् समयगृहीतानामेवाप्रेतमसमये निसर्गात्, तत्र चाऽपूर्वाणामेव ग्रहणाद् । अथाविरोधपि युगपदेकत्र समये उपयोगव्यवत् क्रियाद्वयं नेष्यते । तदाह—“समये दो” इत्यादि । एकस्मिन् समये द्वौ उपयोगौ न भवेतामिति युक्तम् । “जुगवं दो नत्थि उवन्नोगा” इति वचनात् तयो रागभनिवेधात् । क्रियाणां बह्विनामप्येकस्मिन् समये को दोषः ? न कश्चिदित्यर्थः । तथा हि आगमं—“भंगियसुयं गजंतो, वट्टइ तिविहे वि भ्माणमि” इत्यादिवचनात् वाङ्मनःकायक्रियाणामेकत्र समयं प्रवृत्तरभ्युपगतैव । तथाऽङ्गुल्यादिसंयोगविभागक्रिययोः, सङ्घातपरिशाटक्रिययोः, उत्पादव्ययक्रिययोश्चैकत्र समयेऽनेकस्थानेषु तत्राऽनुष्ठाविहितैवेति को दोषः ? । तथा घामहस्तेन घण्टिकां चलयति, दक्षिणेन धूपमुद्राहयति, दृशा तीर्थेकरप्रतिमाऽऽदिबद्धनं वीक्षते, मुखेन वृत्तं पठति, इत्यादि बह्विनामपि क्रियाणां युगपत् प्रवृत्तरध्यक्षतोऽपि वीक्ष्यते । इति गाथानवकार्थः ॥ ३७३ ॥

(१२) “गृह्णाति कायिकेन” इत्युक्तं, तत्र यद्यप्यौदारिकाऽऽदिशरीरपञ्चकभेदाक्रायः पञ्चविधः, तथाऽपि त्रिविधेनैव कायेन वाग्द्रव्यग्रहणमवसेयम्, इति दर्शयन्नाह—

तिविहम्मि सरीरम्मी, जीवपएमा हवंति जीवस्स ।

जेहि उ गिएहइ गहणं, तो भासइ भासओ भासं ॥ ३७४ ॥

औदारिकाऽऽदिशरीराणां मध्यस्त्रिविधे त्रिप्रकारे शरीरे जीवस्याऽऽत्मनः प्रदेशा जीवप्रदेशा भवन्ति, नाम्यत्र । एतावति बोध्यमाने “भिक्षोः पात्रम्” इत्यादौ षष्ठ्या भेदेऽपि दर्शनात्मा भूज्जीवाप्रदेशानां भेदसंप्रत्यय इत्यत्र आह—जी-

वस्येति, त्रिविधेऽपि शरीरे जीवप्रदेशा जीवस्याऽऽत्मभूता भवन्ति, न तु भेदिन इत्यर्थः । तद्वेन निष्प्रदेशाऽऽत्मवादिनिराकरणमाह—निष्प्रदेशत्वस्य युक्त्यनुपपत्तेः । तथाहि—पावनलसंघट्टानां जीवप्रदेशानां शिरः संघट्टजीवदेशैः सह भेदोऽभेदो वा ? इति वक्तव्यम् । यदि भेदस्तर्हि कथं न संप्रदेशो जीवः ? । अथाभेदस्तर्हि सर्वेषामपि शरीरावयवानामेकत्वप्रसङ्गः, अभिन्नजीवप्रदेशैः संबन्धेनैकत्र क्रोडीकृतत्वादित्यादि तर्कशास्त्रेभ्योऽनुसरणीयम् । यैर्जीवप्रदेशैः किं करोति ? इत्याह—यैस्तु गृह्णाति । तुशब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि ?—न सर्वैरेव गृह्णाति, किं तु भाषणाभिप्रायाऽऽदिसामग्रीपरिणामे सति । किं पुनर्गृह्णाति ? इत्याह—गृह्णाति इति कर्मणि ल्युट्प्रत्यये ग्रहणं वाग्द्रव्यनिकुरम्भमित्यर्थः । ततो भाषको भाषां भाषते, न स्वभाषकोऽपर्याप्तावस्थायां भू, इच्छाऽऽद्यभावतो वेति । ‘भाषको भाषते’ इत्यनेनैव गतार्थत्वात् “भाष्यमाणैव भाषा, न पूर्व, नापि पश्चाद्” इति ज्ञापनार्थमेव भाषाग्रहणमिति ॥ ३७१ ॥ ३७४ ॥

आह—ननु कतमस्तत्रिविधं शरीरं, यद्वैर्जीवप्रदेशैर्वाग्द्रव्याणि गृहीत्वा भाषको भाषते ? इत्याह—

ओरात्तियवेउव्विय—आहारओ गिएहइ मुयइ भासं ।

सच्चं सच्चामोसं, मोसं च असच्चमोसं च ॥ ३७५ ॥

इहौदारिकशब्देन शरीरतद्वनोरभेदोपचारात्, मत्वर्यीयलोपाह्वा औदारिकशरीरवान् जीव एव गृह्णाते, एवं वैक्रियवान् वैक्रियः आहारकवानाहारकः । तद्वयमेवौदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीरी जीवो गृह्णाति, मुञ्चति च भाषां पुद्गलसंहतिरूपाम्, भाषां कथंभूताम् ? इत्याह—सत्यां, सत्यामृताम्, मृषां च, असत्यमृषां च । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ ३७५ ॥

अत्र विषमपदव्याख्यानार्थं भाष्यम्—

सच्चा हिया सयामिह, संतो मुणओ गुणा पयत्था वा ।

तव्विवरीया मोमा, मीसा जा तदुभयसहावा ॥ ३७६ ॥

अणहिया जा तीसु वि, सद्दो चिय केवलो असच्चमृसा ।

एया सभेयलक्खण—सोदाहरणा जहा सुत्ते ॥ ३७७ ॥

इह सत्त्वो हिता आराधिका यथावस्थितवस्तुप्रत्यायनफलं च सत्या भाषा प्रोच्यते । तत्र के सन्त उच्यन्ते येषां सा हिता ? इत्याह—सन्त इह मुनयः साधव उच्यन्ते, तेषां हिता इहपरलोकाऽऽराधकत्वेन मुक्तिप्राप्तिकेत्यर्थः । अथवा—सन्तो भूलात्तरगुणरूपा गुणाः, पदार्था वा जीवाऽऽद्यः प्रोच्यन्ते, तेषांऽसौ हिता—अविपरीतयथावस्थितस्वरूपप्रकरणेन सत्या, विपरीतस्वरूपा तु मृषा भाषा अभिधीयते; मिथ्या तु सत्यामृषा । का ? इत्याह—या तदुभयस्वभावा सत्यामृषाऽऽत्मिकेति । या पुनः सत्यामृषोभयाऽऽत्मकासु उक्तलक्षणसु तिसृष्वपि भाषास्वऽनधिकृता तल्लक्षणान्तर्भाविनी, आमन्त्रणाऽऽज्ञापनाऽदिविषयो व्यवहारपनिनःशब्द एव केवलः, सा असत्यमृषा अतुर्थी भाषा । एतावन्तस्मादपि भाषाः सभेदाः सलक्षणाः सोदाहरणाश्च यथा दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्त्यादिकसूत्रे आगमं भणितस्तथा तत्रैव बोद्धव्याः । इह तु भाषाग्रहणग्रहणनिसर्गाऽऽदिविचारस्यैव प्रस्तुतत्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥ ३७६ ॥ ३७७ ॥

(१३) औदारिकाऽऽदिशरीरवान् भाषां गृह्णाति , मुञ्चति चेत्युक्तम् । सा पुनर्मुक्ता सती कियत् क्षेत्रं व्याप्नोति ? , इति वक्तव्यम् । उच्यते-समस्तमपि लोकम् । आह-यद्येवम्—

कऽहिं समएहिं लोगो, भासाएँ निरन्तरं तु होइ फुडो ।
लोकस्म य कऽभाए, कऽभाओ होइ भासाए ॥ ३७८ ॥

अथवा द्वादशभ्यो योजनेभ्यः परतो न शृणोति शब्दं मन्त्र-परिणामन्याद् द्रव्याणामित्युक्तम् । तत्र किं परतोऽपि शब्द-द्रव्याणामागतिरस्ति ? , यथा च विषयाभ्यन्तरे नैरन्तर्येण तद्भा-सनासामर्थ्यम् , एवं बहिरप्यस्ति , उत न ? , इति । उच्यते-अस्ति केषाञ्चित्कृत्स्नलोकव्याप्तिः । आह—यद्येवम् , कऽहिं० इत्येवं संबन्धद्वयसमायातेयं गाथा व्याख्यायते-लोकयत इति लोकश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकः क्षेत्रलोकाऽत्र परिगृह्यन् । स कतिभिः कियत्संख्यैः सम्यैर्भाषया भाषाद्रव्यैर्निरन्तरमेव भवति , स्पृष्टो व्याप्तः ? , तस्य च लोकस्य कतिभागे कति-भागा भवति भाषाद्रव्याणामिति ? ॥ ३७८ ॥

अत्रोच्यते—

चउहिं समएहिं लोगो, भासाएँ निरन्तरं तु होइ फुडो ।
लोगस्म य चरिमंते, चरिमंतो होइ भासाए ॥ ३७९ ॥

चतुर्भिः सम्यैर्लोकं भाषया कस्यचित्संबन्धिन्या निरन्तर-मेव पूर्णो भवति । लोकस्य च चरमान्तःपर्यन्तवर्ती भागाऽसं-ख्येयभाग इत्यर्थः , तस्मिन्श्चरमान्ते असंख्येयभागे भाषाया अपि समस्तलोकव्यापिन्याश्चरमान्तोऽसंख्येयभागो भवती-ति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ ३७९ ॥

आह-किं सर्वस्या अपि भाषा लोकं व्याप्नोति ? ,
नैतदेवमिति दर्शयन्नाह भाष्यकारः—

कोई मंदपयतो, निसिरइ सयलाई सव्वदवाइ ।
अओ तिक्वपयतो, सो मुंचइ भिंदिउं ताई ॥ ३८० ॥

कोऽप्युरःक्षताऽऽद्युपेतत्वेन मन्दप्रयत्नो वक्ता सर्वाण्यपि भाषाद्रव्याणि प्रथमं सकलानि संपूर्णानि अखण्डान्यभि-जानीति यावत् , निसृजान् मुञ्चति ; अन्यस्तु नीरोगताऽऽदिगु-णयुक्तस्तीव्रप्रयत्नो भवति , स पुनस्ताभ्यादानिनिसर्गप्रयत्ना-भ्यां भिन्नैव खण्डशः कृत्वा सूक्ष्मखण्डाकृत्य मुञ्चति ।

तत्रोभयेषामप्यप्रतां यज्जवति, तद्दर्शयन्नाह—

गंतुमसंखेजाओ, अवगाहणवगणा अभिआई ।
भिजंते धंसंति य, संखिजं जोयणे गंतुं ॥ ३८१ ॥
भिआई सुहुमयाए, अणंतगुणवड्डियाई लोगंतं ।
पावंति पूरयंति य, भासाएँ निरंतरं लोगं ॥ ३८२ ॥

अवगाहोऽवगाहना एकैकस्य भाषाद्रव्यस्कन्धस्याऽऽधारभू-ताऽसंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकक्षेत्रविभागरूपा तासामवगाहनाना-मनन्तभाषाद्रव्यस्कन्धाऽऽश्रयभूतक्षेत्रविशेषरूपाणां वर्गणा-समुदायः ता अवगाहनावर्गणाः खल्वसंख्येया गत्वा ततो म-न्दप्रयत्नवक्तुनिसृष्टान्यऽभिधानि भाषाद्रव्याणि मिथ्यन्ते ख-ण्डाभवन्ति । सख्येयानि च योजनानि गत्वा ध्वंसन्ते शब्दप-रिणामं विजहतीत्यर्थः । उक्तं च प्रहापनायां भाषापदे—“ जाई अभिआई निसिरइ , ताई असंखेजाओ आगाहणाओ ग-त्ता भेयमावज्जंति, संखेजाई जोयणाई गत्ता विजंसमागच्छं-ति । ” यानि तु महाप्रयत्नो वक्ता प्रथमत एव अभिधानि निष्कृ-

जति तानि सूक्ष्मत्वाद्बहुत्वाच्चानन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धमानानि षट्सु दिक्षु लोकान्माप्नुवन्ति, शेषं तु तत्पराघातवासना-विशेषाद्वाप्नोति भाषया उत्पन्नभाषापरिणामद्रव्यसंहतिरू-पया सर्वलोकनिरन्तरमापूरयन्ति “ वक्ष्यमाणान्यायेन व्यादि-भिः सम्यैः ” इति वाक्यशेषः । उक्तं च—“ जाई भिआई निसि-रइ , ताई अणंतगुणपरिवड्डिए परिवड्डमाणई लोयंतं फुलं-ति । ” ॥ ३८१ ३८२ ॥ (‘ केवलं समुत्थाय ’ शब्दे तृतीयभागे ६६३ पृष्ठेऽत्र विशेषः ।)

यद्येवम् , अखिलमहास्कन्धजीवयोगत्वाभावेऽपि कथं द्वितीयसमये कपाटमात्रस्यैव भावात् प्रहापनाऽऽदिषु चतुः-समयता प्रोक्ता, इत्याशङ्क्याऽऽह—

खंधो वि बीसमाए, न पराघाओ य तेण चउसमओ ।

अहं होज्ज पराघाओ, हविज्ज तो सो वि तिसमइओ ॥ ३८३ ॥
स्कन्धोऽखिलमहास्कन्धः सोऽपि विश्वसया केवलेन वि-भसापरिणामेन भवति , न तु जीवप्रयोगेण । विश्वसाप-रिणामश्च विचित्रत्वाच्च पर्यनुयोगमर्हति । किं च—न तत्र पराघातोऽस्ति—नान्यद्रव्याणामात्मपरिणामसौ जनयती-त्यर्थः , किं तु स निजपुद्गलैरेव लोकं पूरयति । ततोऽसौ चतुःसमया भवति । अथ तत्रापि पराघातो भवेत् , ततः सोऽ-पि त्रिसामायिको भवेत्-त्रिभिरेव सम्यैर्लोकमापूरयेदित्यर्थः । न खैवम् , सिद्धांते चतुःसमयत्वेन तस्यां कृत्वात् । तस्माच्चा-स्ति तत्र पराघातः अत्र त्वस्यसौ, इति वैषम्यमिति ॥ ३८४ ॥

अथानादेशप्रस्तावाद्परमपि मतमुपपन्नस्य दूषयति—

एगदिसमाइममये, दंडं काऊण चउहिं पूरइ ।

अओ भणंति तं पि य, नाऽऽगमजुत्तिकवमं होइ ॥ ३८५ ॥

अन्ये केचिद्भाषन्ते-आदिसमये एकदिक् दण्डं कृत्वा चतु-र्भिः सम्यैर्लोकमापूरयति । एतदुक्तं भवति-प्रथमसमये ताव-दूर्ध्वदिशि दण्डं करोति, द्वितीयसमये तत्र मन्थानम् , अधो-दिशि पुनर्दण्डं, तृतीयसमये ऊर्ध्वदिश्यन्तरालपूरणमधोदिशि तु मन्थानं करोति । चतुर्थसमये तु तत्राप्यन्तरालपूरणा-त्समस्तमपि लोकं भाषाद्रव्यैः पूरयति । तदेतदपि नागमक्षमं, कचिदप्यागम एवमश्रवणात् । नापि युक्तिक्षमम् । का ह्यत्र युक्तिः , यदनुभूतिगमनस्वभाषानां पुद्गलानामेकया दिशा-गमनं भवति , नान्यथा ? , वक्तुमुक्तात्वाद्विप्रयत्नप्रेरण-मत्र युक्तिरिति चेत् । नैवं, यतो वक्ता कदाचिद्विभ्रेण्याऽभिमु-खस्तदभिमुखानपि भाषापुद्गलान् प्रेरयेत् , ततश्च विदि-श्यपि तेषां गमनप्रसङ्गः । किं खैवं सति पटहाऽऽदिशब्दपुद्ग-लानां चतुःसमयानियम एव स्याद्वक्तृप्रयत्नस्य तेष्वभावा-त् । तस्माद्युक्त्यागमविरुद्धत्वाद्युपेक्षणीयमेवेदमिति ॥ ३८५ ॥ विशेषः । आ० म० । न० ।

सम्प्रति भाषाद्रव्यग्रहणाऽऽदिविषयसंशयाप-
नोदार्थमाह—

जीवे णं भंते ! जाई दब्बाई मासत्ताए गिएहति , ताई किं ठियाई गेएहति, अड्डियाई गेएहति ? । गोयमा ! ठियाई गिएहति, नो अड्डियाई गिएहति । जाई भंते ! ठियाई गि-एहति, ताई किं दब्बतो गिएहति, खेचतो गिएहति, कालतो गिएहति, भावतो गिएहति ? । गोयमा ! दब्बओ वि गिएहति,

खेत्तओ वि कालओ वि भावओ वि गियहति । जाइं भंते !
 दब्बओ गेयहति, ताइं किं एगपदेसियाइं गियहति, दुपदेसि-
 याइं गियहइ० जाव अणंतपदेसियाइं गेयहति । गोयमा ! नो
 एगपदेसियाइं गेयहति० जाव नो असंखिअपदेसियाइं गियह-
 इ, अणंतपदेसियाइं गेयहति । जाइं खेत्तओ गेयहति, ताइं किं
 एगपएसोगाढाइं गेयहति, दुपएसोगाढाइं गेयहति० जाव
 असंखेअपएसोगाढाइं गेयहति । गोयमा ! नो एगपएसो-
 गाढाइं गेयहति० जाव नो संखेअपएसोगाढाइं गेयहति, अ-
 संखेअपएसोगाढाइं गेयहति । जाइं कालतो गेयहति, ताइं
 किं एगसमयट्ठिइयाइं गेयहति दुसमयट्ठिइयाइं गियहति,
 ० जाव असंखिअसमयट्ठिइयाइं गेयहति । गोयमा ! एग-
 समयट्ठितीयाइं पि गेयहति, दुसमयट्ठितीयाइं पि गेयहति-
 ० जाव असंखेअसमयट्ठितीयाइं गेयहति जाइं । भावतो
 गेयहति, ताइं किं वस्समंताइं गेयहति, गंधमंताइं रसमंताइं
 फासमंताइं गेयहति । गोयमा ! वस्समंताइं गियहइ० जाव
 फासमंताइं गेयहति । जाइं भावओ वस्समंताइं गेयहति, ताइं
 किं एगवस्साइं गेयहति० जाव पंचवस्साइं गेयहति । गो-
 यमा ! गहणदब्बाइं पडुच्च एगवस्साइं पि गेयहति० जाव
 पंचवस्साइं पि गेयहति, सव्वगहणं पडुच्च शियमा पंच-
 वस्साइं गेयहति । तं जहा-कालां नीलां लोहियाइं हालि-
 हाइं सुक्खिआइं । जाइं वस्सतो कालां गेयहति, ताइं किं
 एगगुणकालां गेयहति० जाव अणंतगुणकालां गियह-
 ति । गोयमा ! एगगुणकालां पि गियहति० जाव अणं-
 तगुणकालां पि गेयहति । एवं० जाव सुक्खिआइं पि । जाइं भा-
 वतो गंधमंताइं गियहति, ताइं किं एगगंधां गियहति, दुगंधा-
 इ गियहइ । गोयमा ! गहणदब्बाइं पडुच्च एगगंधां पि गियह-
 इ दुगंधां पि गियहति । सव्वगहणं पडुच्च नियमा दुगंधां
 गियहति । जाइं गंधतो सुब्भिगंधां गियहति, ताइं किं एगगु-
 णसुब्भिगंधां गियहति० जाव अणंतगुणसुब्भिगंधां गि-
 एहति । गोयमा ! एगगुणसुब्भिगंधां पि० जाव अणंतगु-
 णसुब्भिगंधां पि गेयहइ । एवं दुब्भिगंधां पि गेयहइ । जाइं
 भावतो रसमंताइं गेयहति, ताइं किं एगरसां गेयहति० जाव
 किं पंचरसां गेयहति । गोयमा ! गहणदब्बाइं पडुच्च एगर-
 सां पि गेयहति० जाव पंचरसां पि गेयहति । सव्वगहणं प-
 डुच्च नियमा पंचरसां गेयहति । जाइं रसओ तिचरसां
 गेयहति, ताइं किं एगगुणतिचरसां गियहति० जाव अणं-
 तगुणतिचरां गियहति । गोयमा ! एगगुणतिचरां पि
 गियहइ० जाव अणंतगुणतिचरां पि गियहति । एवं०
 जाव मधुरो रसो । जाइं भावतो फासमंताइं गेयहति, ताइं
 किं एगफासां गेयहइ० जाव अट्ठफासमंताइं गियहति । गो-

यमा ! गहणदब्बाइं पडुच्च ओ एगफासां गेयहति, दु-
 फासां गियहइ० जाव चउफासां गेयहति, ओ पंचफा-
 सां गेयहति० जाव नो अट्ठफासां पि गेयहति । सव्वगहणं
 पडुच्च नियमा चउफासां गेयहति । तं जहा-सीतफासां
 गेयहति, उसिणफासां निद्धफासां लुक्खफासां गेयह-
 ति । जाइं फासतो सीतां गियहति, ताइं किं एगगुणसी-
 तां गेयहति० जाव अणंतगुणसीतां गेयहति । गोयमा !
 एगगुणसीतां पि गेयहति० जाव अणंतगुणसीतां पि गे-
 एहति । एवं उसिणणिद्धलुक्खां० जाव अणंतगुणां पि गि-
 एहति । जाइं भंते !० जाव अणंतगुणलुक्खां गेयहति, ताइं
 किं पुट्ठां गेयहति, अपुट्ठां गेयहति । गोयमा ! पुट्ठां
 गेयहति, नो अपुट्ठां गेयहति । जाइं भंते ! पुट्ठां गेयहति,
 ताइं किं ओगाढां गेयहति, अओगाढां गेयहति । गोयमा !
 ओगाढां गेयहति, नो अओगाढां गेयहति । जाइं भंते !
 ओगाढां गेयहति, ताइं किं अणंतरोगाढां गेयहति, परं-
 परागाढां गेयहति । गोयमा ! अणंतरोगाढां गियहति,
 नो परंपरागाढां गेयहति । जाइं भंते ! अणंतरोगाढां गे-
 यहति, ताइं भंते ! किं अणूं गेयहति, वायरां गेयहति ।
 गोयमा ! अणूं पि गेयहति, वायरां पि गेयहति । जाइं
 भंते ! अणूं पि गेयहति, वायरां पि गियहइ ताइं किं उड्डं
 गेयहति, अथे गेयहति, तिरियं गेयहति । गोयमा ! उड्डं
 पि गेयहति, अथे वि गेयहति, तिरियं पि गेयहति ।
 जाइं भंते ! उड्डं पि गेयहति, अथे वि गेयहति, तिरियं पि
 गेयहति, ताइं किं आदिं गेयहति, मज्जे गेयहति, पज्जव-
 साये गेयहति । गोयमा ! आदिं पि गेयहति, मज्जे वि
 गेयहति, पज्जवसाये वि गेयहति । जाइं भंते ! आदिं पि गि-
 एहति, मज्जे वि गेयहति, पज्जवसाये वि गियहति, ताइं किं
 सविसए गियहति अविसए गियहति । गोयमा ! सविसए
 गेयहति, नो अविसए गेयहति । जाइं भंते ! सविसए गेयहति,
 ताइं किं आणुपुब्बि गेयहति, अणुपुब्बि गेयहति ।
 गोयमा ! आणुपुब्बि गेयहति, नो अणुपुब्बि गेयहति । जाइं
 भंते ! आणुपुब्बि गेयहति, ताइं किं तिदिसिं गेयहति० जाव
 छदिसिं गेयहति । गोयमा ! नियमा छदिसिं गेयहति ।
 “ पुट्ठोगाढ अणंतर, अणू य तह वायरे य उड्डमहे । आ-
 दिविसयाणुपुब्बि, शियमा तह छदिसिं चेव ॥ १ ॥ ”
 (सुत्रम् १६८) जीवे णं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए
 गेयहति, ताइं किं संतरं गेयहति, निरंतरं गेयहति । गो-
 यमा ! संतरं पि गेयहति, निरंतरं पि गेयहति, संतरं गि-
 एहमाणे जहण्णेण एगं समयं उक्कोसेण असंखेअजं समयं
 अंतरं कडु गेयहति, निरंतरं गेयहमाणे जहण्णेण दो समयं,

उक्तेष्वं असंखेज्जसमयं, अणुसमयं अविरहियं निरंतरं
गेहहति । जीवे खं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गहि-
याइं गिसिरइ, ताइं किं संतरं निसरइ, निरंतरं निसरइ ? ।
गोयमा ! संतरं निसरइ, नो निरंतरं निसरइ, संतरं नि-
सरमाणे एगेणं समयणं गेहहति एगेणं समयणं निसरइ,
एतेणं गहणनिसरणोवाएणं जहणेणं दुसमइयं उक्तेष्वं,
असंखेज्जसमइयं अंतोमुहुत्तिगं गहणनिसरणोवायं क-
रेति । जीवे खं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए ग-
हियाइं गिसिरति, ताइं किं भिष्साइं गिसरति, अभिष्साइं
गिसरति ? गोयमा ! भिष्साइं पि निसरइ, अभिष्साइं पि नि-
सरइ, जाइं भिष्साइं गिसरति, ताइं अणंतगुणपरिवुद्धीए खं
परिवुद्धपाणाइं २ लोयंतं फुसन्ति; जाइं अभिष्साइं निस-
रइ, ताइं असंखेज्जआओ ओगाहणवगणाओ गंता भेदमा-
वजंति, संखेज्जाइं जोअसाइं गंता विद्धंसमागच्छंति ।
(सूत्रम्-१६६)

‘ जीवे खं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गिरहइ ’ इत्यादि,
सुगमं, नवरं ‘ डियाइं ’ स्थितानि, न गमनक्रियावन्ति, द्रव्य-
तन्निन्तायामनन्तप्रदेशिकानि-अनन्तपरमाणवात्मकानि गृ-
ह्णाति, नैकपरमाणवाद्यात्मकानि, तेषां स्वभावत एव जीवा-
नां ग्रहणयोग्यात्, क्षेत्रनिन्तायामसङ्ख्यातप्रदेशावगा-
हानि, एकप्रदेशाऽऽद्यवगाहानां तथा स्वभावतया ग्रहणयोग्य-
त्वात्, कालतन्निन्तायामेकसमयस्थितिकान्यपि यावदस-
ङ्ख्येयसमयस्थितिकान्यपि गृह्णाति, पुद्गलानामसङ्ख्येय-
मपि कालं यावदवस्थानसम्भवात् । तथा खोक्तं व्याख्या-
प्रवृत्तौ सैजनिरेज्जपुद्गलावस्थानचिन्तायाम्-‘ अणंतपणसिप
णं भंते ! खं केवइकालं सेप ? । गोयमा ! जहणेणं एकं
समयं, उक्तेष्वं आवलियाए असंखेज्जभागं, निरेए
जहणेणं एकं समयं, उक्तेष्वं असंखेज्जं कालं ’ इति । तेषां
च गृहीतानां ग्रहणानन्तरसमये अवश्यं निसर्ग इति स्वभा-
वस्थानान्तरसमये ग्रहणं प्रतिपत्तव्यम् । अन्ये तु व्याचक्षते-
एकसमयस्थितिकान्यपीति आदिभाषापरिणामपक्षया द्र-
ष्टव्यं, विचित्रा हि पुद्गलानां परिणामः, ततः एकप्रयत्नगृही-
तमुक्ता अपि ते केचिदकं समयं भाषात्वेनावतिष्ठन्ते, केचिद्
द्वौ समयौ, यावत् केचिदसङ्ख्येयानपि समयानिति । तथा
‘ गहणदब्बाइं ’ इति गृह्णाते इति ग्रहणानि, ग्रहणानि च
तानि द्रव्याणि च ग्रहणद्रव्याणि । किमुक्तं भवति ?-
यानि ग्रहणयोग्यानि द्रव्याणि तानि कानिचित् वर्ण-
परिणामेन एकेन वर्णेनोपेतानि, कानिचित् द्वाभ्यां, कानिचित्
त्रिभिः, कानिचित् चतुर्भिः, कानिचित् पञ्चभिः, येषां
पुनरेकप्रयत्नगृहीतानामपि सर्वेषां द्रव्याणामपि समुदायां
विषयते तदा नियमात् पञ्चवर्णानि गृह्णाति, एवं
गन्धरसेष्वपि भावनीयं, स्पर्शतः चिन्तायामेकस्पर्शप्रति-
बन्धः, एकस्यापि परमाणोरवश्यं स्पर्शव्यवभावात् । तथा खो-
क्तम्-“ कारणमेव तद्वर्णं, सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमा-
णुः । एकरसगन्धवर्णो, द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥ ” द्वि-

स्पर्शानि-मृदुशीतानि मृदुष्णानीत्यादि, ‘ ० जाव चउफासा ’
इति । यावच्छब्दकरणान् त्रिस्पर्शपरिग्रहः । ततः त्रिस्पर्शाभ्ये-
वं-कानिचित् द्रव्याणि किल मृदुशीतस्पर्शानि, कानिचित्
मृदुक्षिग्धस्पर्शानि, तत्र मृदुस्पर्शो मृदुस्पर्श एवात्मभूत इत्ये-
कस्पर्शः, शीतक्षिग्धरूपौ तु द्वावभ्यौ स्पर्शाचिन्ति समुदायम-
धिकृत्य त्रिस्पर्शानि एवं स्पर्शान्तरयोगेऽपि त्रिस्पर्शानि भा-
वनीयानि । कानिचित्चतुःस्पर्शानि, तत्र चतुःस्पर्शेषु मृदुलघु-
रूपौ द्वौ स्पर्शावस्थितौ, सूक्ष्मस्पर्शेषु तयोरसम्भवात्, अ-
भ्यौ तु द्वौ स्पर्शौ क्षिग्धोष्णौ स्निग्धशीतौ क्लोष्णौ क्ल-
शीतौ, सर्वसमुदायमपेक्ष्य नियमात्तानि चतुःस्पर्शानि गृह्णा-
ति । तत्र यौ द्वौ मृदुलघुरूपौ स्पर्शावस्थितौ ताववस्थित-
त्वादेव व्यभिचाराभावाच्च गण्येते, ये त्वभ्ये स्निग्धाऽऽद्यश्च-
त्वारस्ते किल वैकल्पिका इति तानधिकृत्य सूत्रमाह । त-
द्यथा-‘ सीयफासाइं गेहहइ ’ इत्यादि सुगमं, यावत् ‘ जा-
इं भंते ! अणंतगुणलुक्काइं गेहहइ । ’ इह किल चरमं सू-
त्रमनन्तरमिदमुक्तम्-‘ अणंतगुणलुक्काइं पि गिरहइ ’ ततः
सूत्रसम्बन्धवशादिदमुक्तम्-‘ जाइं भंते ! ० जाव अणंतगुणलु-
क्काइं गेहहइ ’ इति । यावता-‘ जाइं भंते ! एगगुणकाल-
वसाइं ’ इत्याद्यपि द्रष्टव्यम्, ‘ ताइं भंते ! किं पुद्दाइं ’ इ-
त्यादि, तानि भदन्त ! किं स्पृष्टानि-आत्मप्रदेशसंस्पृष्टानि
गृह्णाति, उतास्पृष्टानि ? । भगवानाह-गौतम ! स्पृष्टानि-
आत्मप्रदेशैः सह संस्पर्शमागतानि गृह्णाति, नास्पृष्टानि इ-
हाऽऽत्मप्रदेशैः संस्पर्शनमात्मप्रदेशावगाहक्षेत्राद् बाहिरपि
सम्भवति ततः प्रभयति-‘ जाइं भंते ! ’ इत्यादि । अवगाहा-
नि-आत्मप्रदेशैः सह एकक्षेत्रावस्थितानि गृह्णाति, नान-
वगाहानि । ‘ जाइं भंते ! ’ इत्यादि, अनन्तरावगाहानि
अव्यवधानेनावस्थितानि गृह्णाति, न परम्परावगाहानि । किं-
मुक्तं भवति ?-येष्वात्मप्रदेशेषु यानि भाषाद्रव्याण्यवगा-
हानि तैरात्मप्रदेशैस्तान्येषु गृह्णाति, न त्वेकद्रव्यात्मप्रदेश-
व्यवहितानि । ‘ जाइं भंते ! अणंतरोगादाइं ’ इत्यादि । अ-
णान्यपि-स्तोकप्रदेशान्यपि गृह्णाति, बादराण्यपि-प्रभूत-
प्रदेशोपचितान्यपि, इहाणुत्वबादरत्वे तेषामेव भाषायोग्या-
नां स्कन्धानां प्रदेशस्तोकबाहुल्यापेक्षया क्वाक्याते, मूलटी-
काकारेण तथा व्याख्यानात् । ‘ जाइं भंते ! अणुं पि गेहहइ ’
इत्यादि, ऊर्द्धमपि, अधोऽपि, तिर्यगपीति, इह जीवस्य या-
वति क्षेत्रे ग्रहणयोग्यानि भाषाद्रव्याण्यवस्थितानि ताव-
त्येव क्षेत्रे ऊर्ध्वोऽधस्तिर्यक्त्वे द्रष्टव्यम् । ‘ जाइं भंते ! उ-
हं पि गेहहइ । ’ इत्यादि, यानि भाषाद्रव्याण्यन्तर्मुहूर्त्तं याव-
त् ग्रहणोचितानि तानि ग्रहणोचितकालस्य उत्कर्षतोऽन्त-
र्मुहूर्त्तप्रमाणस्याऽऽदावपि-प्रथमसमये गृह्णाति, मध्येऽपि-
द्वितीयाऽऽदिष्वपि समयेषु गृह्णाति, पर्यवसानेऽपि-पर्यवसा-
नसमयेऽपि गृह्णाति । ‘ जाइं भंते ! आइं पि गेहहइ ’ इत्यादि,
स्वविषयान्-स्वगोचरान् स्पृष्टावगाहानन्तरावगाहाऽऽख्या-
न् गृह्णाति, न स्वविषयान् स्पृष्टाऽऽदिष्यतिरिक्तान् । ‘ जाइं
भंते ! सविसए गेहहइ ’ इत्यादि । आनुपूर्वी नाम प्र-
हणापेक्षया यथासकृत्, तद्विपरीता अनानुपूर्वी, तजानु-
पूर्व्या गृह्णाति, न त्वनानुपूर्व्या । ‘ जाइं भंते ! आणु-
पुर्वि गेहहइ ’ इत्यादि ‘ तिविसि ’ ति । त्रिविदिशि गृह्णाति,
तिवृत्त्यो दिश्य आगतानि गृह्णाति । एवं चतुर्दिशि पञ्चदिशि

पद्दतिशि च । एवमुक्ते भगवानाह—गौतम ! नियमात् पद्द-
तिशि गृह्णाति—पद्दभ्यो दिग्भ्य आगतानि गृह्णाति , भाषको
हि नियमात् वसनाभ्यामभ्यत्र वसकायासम्भवात् , वस-
नाभ्यां च व्यवस्थितस्य नियमात् पद्ददिगागतपुद्गलसम्भवा-
त् । एतेषामेवार्थानां सङ्ग्रहविशेषायामाह—‘पुद्गेगाहमर्थतरं’
इत्यादि प्रथमतः स्पष्टविषयं सूत्रं, तदनन्तरमवगाहसूत्रम्, त-
तोऽनन्तरावगाहसूत्रम्, ततोऽनुवादाविषयं सूत्रम्, तदनन्तर-
मुद्गुधःप्रभृतिविषयं सूत्रं, ततः ‘आह’ इति । उपलक्ष्यमेतत्
आदिमध्यावसानसूत्रं, ततो विषयसूत्रं , तदनन्तरमातृपूर्वसू-
त्रं, ततो नियमात् पद्दतिशीतिसूत्रम् । (१६८) ‘जीवा खं भंते !
जाहं द्वाहं’ इत्यादि । जीवो ‘ ख ’ मिति वाक्यालङ्कारे,
भदन्त ! यानि द्रव्याणि भाषात्वेन गृह्णाति तानि किं सा-
न्तरं—सव्यवधानं गृह्णाति, किं वा निरन्तरं—निर्व्यवधानम् ?
भगवानाह—सान्तरमपि गृह्णाति, निरन्तरमपि । उभयथाऽपि
ग्रहणसम्भवात् । तत्र सान्तरनिरन्तरग्रहणयोः प्रत्येकं का-
लमानं प्रतिपादयति—‘सन्तरं गिरहमाणे’ इत्यादि । सा-
न्तरं गृह्णन् जघम्यत एकं समयमन्तरं कृत्वा गृह्णाति,
एतच्च जघम्यत एकं समयमन्तरं सततं भाषाप्रवृत्तस्य
भावमाणस्यावसेयम् । तत्रैवम्—कश्चिदेकस्मिन् समये भाषा-
पुद्गलान् गृहीत्वा तदनन्तरं मोक्षसमये अनुपादानं कृत्वा-
पुनस्तृतीय समये गृह्णात्येव, न मुञ्चति, द्वितीये समये प्रथ-
मसमयगृहीतान् पुद्गलान् मुञ्चति , अभ्यानादत्ते, अथाभ्यन
प्रयत्नविशेषेण ग्रहणमभ्येन च प्रयत्नविशेषेण च निसर्गः,
तौ च परस्परं विरुद्धौ, परस्पराविरुद्धकार्यकरणात्, ततः
कथमेकस्मिन् समये तौ स्यातां ? तदयुक्तं, जीवस्य हि
तथास्वाभावात् द्वावुपयोगावेकस्मिन् समये न स्यातां, ये
तु क्रियाविशेषाल्ले बहवोऽप्येकस्मिन् समये घटन्त एव,
तथादर्शनात् । तथाहि—एकाऽपि नर्सकी भ्रमणाऽदि नृत्तं वि-
दधाना एकस्मिन्समये हस्तपादाऽऽदिगता विचित्राः । क्रि-
याः कुर्वन्ती दृश्यते, सर्वस्यापि वस्तुनः प्रत्येकमेकस्मिन् समये
उत्पादव्ययावुपजायेत, एकस्मिन्नेव च समये सङ्घातपरिशा-
टावपि, ततो न कश्चिद्दोषः । आह च भाष्यकृत्—“ गहण-
निसम्पपयत्ता, परोप्परविरोहिणो कंहं समये ? । समप दो
उवभोगा, न होज्ज किरियाण को दोसो ? ॥ १ ॥ ” इति ।
तृतीये पुनः समये तानेव द्वितीयसमयोपात्तान् पुद्गलान्
मुञ्चति , न पुनरभ्यानादत्ते, उक्तवैयर्थ्येण त्वसङ्ख्येयान् याव-
न्निरन्तरं गृह्णाति । तथा वाऽऽह—उत्कर्षेणासङ्ख्येयान् सम-
यान् गृह्णाति इति योगः, कदाचित्परोऽसङ्ख्येयैः समये-
रेकं ग्रहणं मध्येत, तत आह—‘ अनुसमयं ’ प्रतिसमयं गृ-
ह्णाति । तदपि कदाचिद्विरहितमपि व्यवहारतोऽऽनुसमयमि-
त्युच्येत, ततस्तदाशङ्क्य व्यवच्छेदार्थमाह—अविरहितम्,
एवं निरन्तरं गृह्णाति, तत्राऽऽद्ये समये ग्रहणमेव, न निसर्गः,
अगृहीतस्य निसर्गाभावात्, पर्यन्तसमये च मोक्ष एव, भाषा-
ऽभिप्रायोपरमतो ग्रहणासम्भवात्, शेषेषु द्वितीयाऽऽदिषु
समयेषु ग्रहणनिसर्गो युगपत्करोति । ‘ जीवा खं भंते !
जाहं द्वाहं भासत्ताए गहियाहं निसरह ’ इत्यादि प्रभसूत्रं
सुगमम्, निर्वचनमाह—सान्तरं निसृजति , नो निरन्तरम्,
इयमत्र भावना—इह तावत् ग्रहणं निरन्तरमुक्तं , तथा

यानन्तरसूत्रम् ‘ अनुसमयमविरहितं निरन्तरं गेहहह ’
इति, ततो निसर्गोऽपि प्रथमवर्जेषु शेषेषु समयेषु निरन्तरं
प्रतिपत्तव्यो, गृहीतस्यावश्यमनन्तरसमये निसर्गात् । ततो
यदुक्तम्—‘ सान्तरं निसृजति नो निरन्तरमिति ’, तत्र ग्रह-
णापेक्षया दृष्टव्यम् । तथाहि—यस्मिन् समये यानि भाषाद्र-
व्याणि गृह्णाति न तानि तस्मिन्नेव समये मुञ्चति , यथा
प्रथमसमये गृहीतानि न तस्मिन्नेव प्रथमसमये मुञ्चति, किन्तु
पूर्वस्मिन् २ समये गृहीतानि उत्तरस्मिन् २ समये, ततो ग्रह-
णपूर्वो निसर्गोऽगृहीतस्य निसर्गायोगात् इति सान्तरं निस-
र्गे उक्तं, आह च भाष्यकृत्—

“ अनुसमयमन्तरियं, गहणं भणियं ततो विमोक्खोऽपि ।
जुत्तो निरन्तरो वि य, भणह कंहं संतरो भणियो ? ॥ १ ॥
गहणावेककाए तन्नो, निरन्तरं जम्मि जाहं गहियाहं ।
न उ तम्मि केव निसरह, जह पढमे निसरहणं नरिण ॥ २ ॥
निसिरिज्जह नानहियं, गहणं तरियं ति संतरं तेण । ” इति ।
एतदेव सूत्रकृदपि स्पष्टयति—‘ संतरं निसरमाणो एगेणं
समपणं गेहहह, एगेणं समपणं निसरह ’ इति । एकेन-पूर्व-
पूर्वकपेण समयेन गृह्णाति, क्वेन-उत्तरोत्तरकपेण समयेन
निसृजति । अथवा—ग्रहणापेक्षं निसर्गाभावात् एकेन-आधे-
न समयेन गृह्णात्येव न निसृज्यगृहीतस्य निसर्गाभावात्,
तथा एकेन-पर्यवसानसमयेन निसृज्येव, न गृह्णाति, भाषा-
ऽभिप्रायोपरमतो ग्रहणासम्भवात्, शेषेषु तु द्वितीयाऽऽदि-
षु समयेषु युगपत् ग्रहणनिसर्गो करोति , तौ च निरन्तरं
जघम्यतां द्वौ समयौ, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयान् समयान् । एतदे-
वाऽऽह—‘ एतेणं गहणनिसरणोपाएणं जहणेणं दुसमहयं, उ-
क्कोसेणं असंखज्जसमहयं भंतोमुहुत्तं गहणणिसरणं करेह ’
इति । ‘ जीवे खं जाहं द्वाहं’ इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं ‘ भ-
गवानाह—गौतम ! गिराम्यपि निसृजति, अभिज्ञाम्यपि । इय-
मत्र भावना—इह द्विविधा—वक्त्रा—मन्दप्रयत्नस्तीव्रप्रयत्नश्च । त-
त्र यो व्याधिविशेषनोऽनादरतो वा मन्दप्रयत्नः स भाषाद्रव्या-
णि तथाभूतान्येव स्थूलखण्डाऽऽत्मकानि निसृजति, यस्तु ती-
रोगताऽऽदिगुणयुक्तस्तथाविधाऽऽद्वैतभावतस्तीव्रप्रयत्नः स
भाषाद्रव्याणि आदाननिसर्गप्रयत्नाभ्यां खण्डशः कृत्वा निसृ-
जति । आह च भाष्यकृत्—‘ कोई मंदपयत्तो, निसिरह सकलाहं
सव्वद्वाहं । अन्नो ति व्वपयत्तो, सो मुंचहं भिदिउं ताहं ॥ १ ॥ ’
तत उक्तम्—‘ भिजाहं पि निसिरह, अभिजाहं पि निसिरह, जाहं
भिजाहं निसिरह ’ इत्यादि । यानि तीव्रप्रयत्नो वक्त्रा प्रथमत
एव भिजानि निसृजति तानि सूक्ष्मत्वात् बहुत्वाच्च प्रभूता-
भ्यन्यानि द्रव्याणि वासयन्ति, तदभ्यद्रव्यवासकत्वादेव चा-
नन्तगुणवृद्ध्या परिवर्द्धमानानि बहसु दिक्षु लोकास्तं स्पृश-
न्ति, लोकास्तं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । उक्तं च—“ भिजाहं सुहु-
मयाए, अणंतगुणवहियाहं लोगतं । पावंति पूरयंति य, भा-
साए निरन्तरं लोगतं ॥ १ ॥ ” यानि पुनर्मन्दप्रयत्नो वक्त्रा य-
थाभूतान्येव प्राक् भाषाद्रव्याण्यसीन् तथाभूतान्येव सक-
लान्यभिजानि भाषात्वेन परिणमस्य निसृजति, तान्यसंख्येया
अवगाहनावर्गणा गत्वा, अवगाहनाः—एकैकस्य भाषाद्रव्य-
स्याऽऽधारभूता असंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकक्षेत्रविभागरूपास्ता-
सामकनाहनानां वर्गणाः—समुदायास्ता असंख्येया अतिक्रम्य

भेदमापद्यन्ते, विशरादभावं विभ्रति इत्यर्थः । विशरादभावं विभ्रान्तिनि च संख्येयानि योजनानि गत्वा विध्वंस-
मागच्छन्ति, शब्दपरिणामं विजहतीत्यर्थः । उक्तं च—“ गं-
तुमसंख्येयान्नाम्ना, अखगाहयवगगा अभिन्नाः । भिज्जन्ति धं-
समेति य. सोखज्ज ओयणे गंतुं । १ ॥ ” भिन्नान्यपि निस्-
जतीत्युक्तम् ।

(१४) तत्र कतिविधः शब्दद्रव्याणां भेद इति पृच्छति —

एतेसि गं भंते ! दब्बाणं कतिविहं भेद पप्पत्ते ? गोयमा !
पञ्चविधे भेदे पप्पत्ते । तं जहा-खंडाभेदे, पयराभेदे, चुप्पियाभे-
दे, अणुतडियाभेदे, उकरियाभेदे । से किं तं खंडाभेदे ? खंडा-
भेदे जसं अयखंडाण वा तउखंडाण वा तवखंडाण वा सी-
सखंडाण वा रययखंडाण वा जातरूवखंडाण वा खंडएण
भेदे भवति, से तं खंडाभेदे । १ । से किं तं पयराभेदे ? प-
यराभेदे जसं वंसाण वा वेत्ताण वा नलाण वा कदलीधं-
भाण वा अरुमपहलाण वा पयरेणं भेदे भवति, से तं पय-
राभेदे । २ । से किं तं चुप्पियाभेदे ? चुप्पियाभेदे जसं तिलचु-
प्पाण वा मुगचुप्पाण वा मामचुप्पाण वा पिप्पलीचुप्पाण
वा मरियचुप्पाण वा भिंगवेरचुप्पाण वा चुप्पियाण भेदे भव-
ति से तं चुप्पियाभेदे । ३ । से किं तं अणुतडियाभेदे ? अणु-
तडियाभेदे जसं अगहाण वा तडागाण वा दहाण वा नदीण
वा बावीण वा पुक्खरिणीण वा दीडियाण वा गुंजालियाण
वा सराण वा सरसराण वा सरपंतियाण वा मरसरपंति-
याण वा अणुतडियाभेदे भवति, से तं अणुतडियाभेदे । ४ ।
से किं तं उकरियाभेदे ? उकरियाभेदे जसं मूसाण वा मंड-
साण वा तिलसिंगाण वा मुगसिंगाण वा माससिंगाण वा
परंडवीयाण वा फुडिता उकरियाभेदे भवति, से तं उकरि-
याभेदे । ५ । एणमि गं भंते ! दब्बाणं खंडाभेदणं पयराभे-
देणं चुप्पियाभेदेणं अणुतडियाभेदेणं उकरियाभेदेणं य
भिज्जमाणाणं कयरे कयरेहिंता अप्पा वा बहुया वा
तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सच्चत्थोवाइं
दब्बाइं उकरियाभेदेणं भिज्जमाणाइं अणुतडियाभेदणं
भिज्जमाणाइं अणंतगुणाइं, चुप्पियाभेदेणं भिज्जमाणाइं
अणंतगुणाइं, पयराभेदेणं भिज्जमाणाइं अणंतगुणाइं,
खंडाभेदेणं भिज्जमाणाइं अणंतगुणाइं ॥ (सूत्रम्-
१७०) नेरइण गं भंते ! जाइं दब्बाइं मामत्ताए गे-
हति ताइं किं ठियाइं गेहति, अट्टियाइं गेहति ? गोयमा ! एवं चेव, जहा जीवे वत्तव्वया भाणिया, तहा
नेरइयस्स वि० जाव अप्पाबहुयं । एवं एगिदियवज्जो दंडओ
० जाव वेमाणिया ॥ जीवा गं भंते ! जाइं दब्बाइं मासत्ताए
गेहति, ताइं किं ठियाइं गेहति, अट्टियाइं गेहति ? गोय-

मा ! एवं चेव पुहुत्तेण वि शेत्तव्वं ० जाव वेमाणिया । जीवे
गं भंते ! जाइं दब्बाइं सच्चमासत्ताए गेहति ताइं किं
ठियाइं गेहति अट्टियाइं गेहति ? गोयमा ! जहा ओहिय-
दंडओ तहा एसोऽवि, खवरं विगलिंदिया गं पुच्छिज्जन्ति,
एवं मोसाभासाए वि, सच्चामोसाभासाए वि, असच्चामोसा-
भासाए वि एवं चेव, नवरं असच्चामोसाभासाए विगलिंदि-
या पुच्छिज्जन्ति इमेणं अभिलावंशं-विगलिंदिए गं भंते !
जाइं दब्बाइं असच्चामोसाभासाए गेहति, ताइं किं ठियाइं
गेहति, अट्टियाइं गेहति ? गोयमा ! जहा ओहियदंडओ, एवं
एण एगत्तपुहुत्तेणं दस दंडगा भाणियव्वा । [सूत्रम्-१७१] ।
जीवे गं भंते ! जाइं दब्बाइं सच्चमासत्ताए गेहति, ताइं किं
सच्चमासत्ताए निसिरइ, मोसमासत्ताए निसिरइ, सच्च-
मोसमासत्ताए निसिरति, असच्चामोसमासत्ताए निसिरइ ?
गोयमा ! सच्चमासत्ताए निसिरइ, नो मोसमासत्ताए नि-
सिरति, नो सच्चामोसमासत्ताए निसिरति, नो असच्चामोस-
मासत्ताए निसिरइ । एवं एगिदियविगलिंदियवज्जो दंडओ
० जाव वेमाणिया, एवं पुहुत्तेण वि । जीवे गं भंते ! जाइं
दब्बाइं मोसमासत्ताए गेहति, ताइं किं सच्चमा-
सत्ताए निसिरति, मोसमासत्ताए सच्चामोसमा-
सत्ताए असच्चामोसमासत्ताए निसिरइ ? गोयमा ! नो
सच्चमासत्ताए निसिरति, मोसमासत्ताए निसिरति, खो स-
च्चामोसमासत्ताए निसिरति, खो असच्चामोसमासत्ताए
निसिरति । एवं सच्चामोसमासत्ताए वि, असच्चामोस-
मासत्ताए वि एवं चेव, नवरं असच्चामोसमासत्ताए विग-
लिंदिया तहेव पुच्छिज्जन्ति, जाए चेव गेहति ताए चेव
निसिरति, एवं एते एगत्तपुहुत्तिया अट्ट दंडगा भाणियव्वा ॥
(सूत्रम्-१७२) ॥ कतिविहे गं भंते ! वयसं पप्पत्ते ?
गोयमा ! सोलमविहे वयसं पप्पत्ते । तं जहा-एग-
वयसं दूवयसं बहुवयसं इत्थिवयसं पुमवयसं गुपुंसगव-
यसं अज्झत्थवयसं उवणीयवयसं अवणीयवयसं उ-
वणीयावणीयवसं अवणीयोवणीयवयसं अतीतवयसं पटु-
प्पवयसं अणागवयसं पच्छक्खवयसं परोक्खवयसं ।
इच्चेयं भंते ! एगवयसं वा ० जाव परोक्खवयसं वा
वदमाणे पप्पवणी गं एसा भासा गं एसा भासा
मोसा ? हंता ! गोयमा ! इच्चेयं एगवयसं वा ० जाव
परोक्खवयसं वा वदमाणे पप्पवणी गं एसा भासा गं
एसा मामा मोसा ॥ (सूत्रम्-१७३) ॥

‘ एतेसि गं भंते ! दब्बाणं ’ इत्यादि, तत्र खण्डभेदो लोह-
खण्डाऽऽदिष्वन्, अतस्तेदोऽखण्डतत्त्वभूयपचाऽऽदिवत् क्षुण्ण-
काभेदः क्षिप्तपिष्टवत्, अनुतटिकाभेद इक्षुत्वगादिवत्, उत्कटि-

काभेदः स्तुत्यार्षवत् । एतानेव भेदान् व्याख्यातुकामः प्रश्न-
निर्वचनसूत्राययाह—' से किं तं ब्रह्मभेदः ? ' इत्यादि पाठ-
सिद्धं, नवरमनुतटिकाभेदे अवटाः-कृपाः, नडागानि-प्रती-
तानि, हडा अपि प्रतीताः, नद्यो—गिरिनद्यादयः, वाप्यः—
चतुरस्याऽऽकाराः, ता एव वृक्षाऽऽकाराः पुष्करिण्यः दीर्घिकाः-
शृङ्ग्यो नद्यः वक्रा नद्यो गुञ्जालिकाः बहुनि केवलकेवला-
नि पुष्पप्रकरवत् विप्रकीर्णानि सरांसि तान्येव एकैक-
पङ्क्त्या व्यवस्थितानि सरःपङ्क्तयः येषु सरस्तु पङ्क्त्या व्य-
वस्थितेषु कूपोदकं प्रणालिकया सञ्चरति सा सरःसरःप-
ङ्क्तिः, अप्रतीता भेदा लोकतः प्रत्येतस्याः, अल्पबहुत्वं सूत्रमा-
माण्यात् तथेति प्रतिपत्तये, युक्तेरविषयत्वात्, शेषं सूत्रं
सर्वमपि पाठसिद्धं, ' जाव कतिविहेणं भंते ! वयणे पक्षणे ' इति ।
तत्रैकवचनं पुरुष इति, द्विवचनं पुरुषाविति, बहु-
वचनं पुरुषा इति, स्त्रीवचनमियं स्त्री, पुरुषवचनमयं पुमान्,
नेपुंसकवचनमिदं कुरुहम्, अभ्यात्मवचनं यद्व्यञ्ज्यते तसि
निधाय विप्रतारकबुद्ध्याऽन्यद् विप्रश्रितुरपि सहसा यञ्ज-
तसि तदेव श्रुते । उपनीतवचनं—प्रशंसावचनं यथा रूपव-
नीयं स्त्री, अपनीतवचनं—निन्दावचनं यथेयं कुरुपा स्त्री,
उपनीतापनीतवचनं—यत्प्रशस्य निन्दति, यथा रूपवनीयं
स्त्री परं दुःशीला, अपनीतापनीतवचनं—यत्प्रिन्दिवा प्रशं-
सति यथेयं कुरुपा परं सुशीलेति, अनीतवचनमकरोदि-
त्यादि, प्रायुत्पन्नवचनं—वर्त्तमानकालवचनं करोतीत्यादि, अ-
नागतकालवचनं—करिष्यतीत्यादि, प्रत्यक्षवचनम्—अयमिम्या-
दि, परोक्षवचनं—स इत्यादि । एतानि च बोद्धव्यानि वचना-
नि यथावस्थितवस्तुविषयाणि, न काल्पनिकानि ततो यदै-
तानि सम्यगुपयुज्य वदन्ति तदा सा भाषा प्रज्ञापनी ब्र-
ह्म्या । तथा चाऽऽह—' इदमेवं भंते ! एगवयणं दुवयणं ' इ-
त्यादि भावितार्थम्, अक्षरार्थः प्रतीत एव ।

सम्प्रति प्रागुक्तमेव सूत्रं सूत्रान्तरसम्बन्धनार्थं भूयः पठति-
कति णं भंते ! भासजाया पक्षता ? । गोयमा ! च-
त्तारि भासजाया पक्षता । तं जहा—सत्त्वमेगं भास-
जायं वितियं मोसं भासजातं तइयं सत्त्वापोसं भा-
सजातं चउत्तं असत्त्वापोसं भासजातं, इषेइ-
याई भंते ! चत्तारि भासजायाइ भासमाणे किं आ-
राहते विराहते ? । गोयमा ! इषेइयाई चत्तारि भास-
जायाई आउत्तं भासमाणे आराहते, नो विराहते, तेण परं
असंजतअविरथअपडिहतअपच्चवत्तायपावकम्मे सत्त्वं
भासं भासतो मोसं वा सत्त्वापोसं वा असत्त्वापोसं वा
भासं भासमाणे नो आराहते, विराहते । (सूत्रम्—१७४) ।

' कइ णं भंते ! भासजाया पणत्ता ' इत्यादि सुगमं, नवरं
' आउत्तं भासमाणे ' इति सम्यक् प्रवक्तव्यमालिङ्ग्याऽऽविरक्षण-
परतया भाषमाणः । तथाहि—' प्रवक्तव्यमौद्वाहरत्तायाऽऽदिनिमित्तं
गुरुलाघवपर्यालोचनेन मृषाऽपि भाषमाणः साधुराराधक प-
क्षेति । ' तेण परं ' इत्यादि, तत आयुक्तं भाषमाणत्परोऽसं-
यतो—मनावाकायसंयमविकलोऽविरतो विरमति स्म विरतो
न विरतोऽविरतः सावद्ययापारादनिवृत्तमना इत्यर्थः, अत

एव न प्रतिवृत्तं—मिथ्यावृत्तदानप्रार्थानप्रतिपक्षप्रवृत्तिना
न नाशितमतीतं तथा न प्रत्याख्यातं भूयोऽकरवत्तया निवि-
द्धमनागतं पापकर्म येनासावप्रतिवृत्ताप्रत्याख्यातपापकर्मा,
शेषं पाठसिद्धम् । प्रज्ञा ० ११ पद ।

गम्भो वा ठिम्भो वा केम्भइ पुटो निउणं महुं थोवं क-
जावडियं अगम्भियमतुच्छं निहोसं सयलजखमणाणं-
दकारयं इइपरलोगसुहावहं वयणं ण भासेज्जा, अव-
दे जइ णं नाभिग्गहिम्भो सोलसदोसविरडियं पि स सा-
वज्जं भासेज्जा, उवट्ठावणं बहु भासे उवट्ठावणं कसाए
हिसिज्जा, अवंदे कसाएहिं समुत्तेहिं भुंजे रयणि वा
परिचसेज्जा मासं ० जाव मुणव्वए, अवंदे य उवट्ठावणं
च परस्स वा कस्सइ कसाएसु मुइरेज्जा, अकसायस्स वा
कसायवुडिं करेज्जा, मम्मं वा किंचि वालेज्जा, एतेसु न-
च्छवज्ज्जो फरुमं भासे दुवालमं कक्कसं भासे दुवाल-
सं खरफरुसपक्कमनिदुत्तरमणिदुत्तरं भासे उवट्ठावणं दु-
व्वालं देइ स्वामणं कलिकिंचं कलहं भंम्भडमरं वा
करेज्जा गच्छवज्ज्जो, मगारं जगारं वा बोले खमणं
वीयवाराए अवंदे वहंते संघवज्ज्जो, इणंतो संघवज्ज्जो । एवं
खणंतो भंजंतो इंसंतो लहंतो जलितो जालावंतो
पयंतो पेयावंतो, एतेसु सव्वेसु पत्तेणं संघवज्ज्जो ॥ महा०
१ चू० ।

(१५) शिष्यस्य वाग्बिनयमाह—

मुमं परिहरे भिक्खु, न य ओहारिणिं वए ।

भासादोसं परिहरे, मायं च वडजए सया ॥ २४ ॥

मृषेत्यसत्त्वं भूतमिहवाऽऽदि परिहरेत् सर्वप्रकारमपि न्यजे-
त्, भिक्षुं च नैव, अवधारणीं गम्यमानत्वाद्वाचं गमिष्याम
एव वक्ष्याम एवेत्येवमादि अवधारणाऽऽत्मिकां बद्ध्वावेत,
किं बहुना ? भाषादोषमशेषमपि वाग्दूषणं सावधानुमोदना-
ऽऽदिकं परिहरेत्, न च कारयोच्छेदं विना—कार्योच्छेद इत्या-
ह—मायां, अशब्दात् क्रोधाऽऽदीनां तदेतन् वर्जयत् सदा
सर्वकालम्, इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

किञ्च—

न लविज पुटो सावज्जं, न निरटं न मम्मयं ।

अपणट्ठा परट्ठा वा, उभयस्संतरेण वा ॥ २५ ॥

न लपेक वदेत्, पुष्ट इति पर्यनुयुक्तः, सावद्यं सयापं, न नि-
रर्थम् अर्थविरहितं दशदाहिमाऽऽदि, एव वक्ष्यासुतो याती-
त्यादि वा, न नैव, श्रियते अनेन राजाऽऽदिविरुद्धेनोच्चारिते
नेति मर्मं तद्ब्रह्मणं वाचकतयेति मर्मगं, वचनमिति सर्वत्र श-
वः । अतिसंक्रेशोत्पादकत्वात्स्याः । अत्राऽऽह च (दश० ७४०)

" तदेव काणं काणं सि, पंडगं पंडगं सि वा ।

वाडियं वावि रोणि सि, तेणं चोरो सि नो वए ॥ १२ ॥

पणणऽजेण अट्ठेणं, परो जेणुवडमई ।

आयारभावोत्तरण, न तं भासेज्ज पक्षं ॥ १३ ॥ "

आत्मार्यमात्मप्रयोजनं, परार्थं वा परप्रयोजनम् (उभय-
स्वसि) आत्मनः परस्य च प्रयोजनमिति गम्यते । (अंतरेण
वसि) विना वा प्रयोजनमित्युपस्कारः, भाषादोषं परिहरेदि-
त्यनेनैव गते पृष्टविषयत्वादस्याः पौनरुक्त्यं, यद्वा—भाषा-
दोषो जकारमकाराऽऽदिरेव तत्र गृह्यते इति न दोषः, सूत्र-
द्वयेन चानेन वागुपन्यभिधानतश्चारित्र्यविनय उक्त इति सू-
त्रार्थः । उत्स० पाई० १ अ० । (अन्यैर्भाषमाणोऽपि न कटुकां
भाषां वेददिति 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २७०४ पृष्ठे गतम्)

चउएहं खलु भासाणं, परिसंस्वाय पक्खं ।

दुएहं तु विणयं सिक्खे, दो न भासिज्ज सव्वसो ॥ १ ॥

चतसृणां खलु भाषाणां, खलुशब्दोऽवधारणे, चतसृणामेव,
नातोऽन्या भाषा विद्यत इति, भाषाणां सत्याऽऽदीनां परिसं-
ख्याय सर्वैः प्रकारैः ज्ञात्वा, स्वरूपमिति वाक्यशेषः । प्रज्ञावा-
न् प्राज्ञो बुद्धिमान् साधुः, किमित्याह—द्वार्यां सत्याऽस्त्या-
मृषाभ्यां, तुरवधारणे, द्वाभ्यमिषाभ्यां, विनयं शुद्धप्रयोगं, विनी-
यनेऽनेन कर्मेति कृत्वा, शिखेत् जानीयात्, द्वे असत्यास-
त्यामृषे न भावेत, सर्वशः सर्वैः प्रकारैरिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

विनयमेवाऽऽह—

जा य सत्त्वा अवत्तत्वा, सत्त्वामोसा य जा मुसा ।

जा य बुद्धेहिं याइन्ना, न तं भासेज्ज पक्खं ॥ २ ॥

या च सत्या पदार्थतत्त्वमङ्गीकृत्य अवक्लव्या अनुचरणीया
साम्यत्वेन, अमुत्र स्थिता पक्खीति कौशिकभाषावत्, सत्या-
मृषा वा यथा-दश दारका जाता इत्येवंलक्षणा, मृषा च संपूर्ण-
व, अशब्दस्य व्यवहितः संबन्धः, या च बुद्धेस्तीर्थकरगणध-
रैरनाचरिता असत्यामृषा आमन्त्रण्याज्ञापन्यादिलक्षणा अ-
विधिपूर्वकं स्वराऽऽदिना प्रकारेण, नैनां भावेत नेत्यभूतां वा-
चमुदाहरेत्, प्रज्ञावान् बुद्धिमान् साधुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥
यथाभूता अवाक्या भाषा तथाभूताक्का ।

साम्प्रतं यथाभूता वाक्या तथाभूतामाह—

असत्त्वमोसं सुवं च, अणवज्जमककमं ।

ममुपेहमसंदिद्धं, गिरं भासिज्ज पक्खं ॥ ३ ॥

असत्यामृषाम् उक्ललक्षणां, सत्यां चोक्ललक्षणांमेव, इयं
च सावद्यापि कर्कशापि भवत्यत आह—असावद्यामपापाम्,
अकर्कशामतिशयोक्त्या ह्यमत्सरपूर्वा संप्रेक्ष्य स्वपरोपकारि-
णीति बुद्ध्याऽऽलोक्य असंदिग्धां स्पृष्टामत्सेपेण प्रतिपत्ति-
हेतुं गिरं वाचं भवेत् श्रूयात्, प्रज्ञावान् बुद्धिमान् साधुरिति
सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

साम्प्रतं सत्यासत्यामृषाप्रतिषेधार्थमाह—

एअं च अट्टमअं वा, जं तु नामेइ सासयं ।

स भासं सत्त्वमोसं पि, तं पि धीरो विवज्जए ॥ ४ ॥

'एअं च सि' सूत्रम् । 'एतं चार्थम्' अनन्तरप्रतिषे-
धं सावद्यज्जकशविषयम् 'अन्यं वा' एवंजातीयं, प्राकृत-
शैल्या 'यस्तु नामयति शाश्वतं' य एव कश्चिदर्थो नाम-
यति—अननुगुणं करोति शाश्वतं—मोक्षं तमाश्रित्य 'सः'
साधुः पूर्वोक्तभाषाभाषकत्वेनाधिकृतो भाषां 'सत्यामृषा-
माप' पूर्वोक्ताम्, अपिशब्दात्सत्याऽपि या तथाभूता ताम-
पि 'धीरो' बुद्धिमान् 'विवर्जयेत्' न श्रूयदिति भावः ।

आह—सत्यामृषाभाषाया ओद्यत एव प्रतिषेधासथाविध-
सत्यायाश्च सावद्यत्वेन गतार्थं सूत्रमिति । उच्यते—मोक्षपीडा-
करं सूक्ष्ममप्यर्थमङ्गीकृत्यान्यतरभाषाभाषणमपि न कर्तव्य-
मित्यतिशयप्रदर्शनपरमेतदनुहमेवेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

साम्प्रतं मृषाभाषासंरक्षणार्थमाह—

वितहं पि तहाप्पत्तिं, जं गिरं भासए नरो ।

तम्हा सो पुटो पावेणं, किं पुणं जो मूसं वए ॥ ५ ॥

तम्हा गच्छामो वक्खामो, अमुगं वा ये भविस्सइ ।

अहं वा यं करिस्सामि, एसो वा यं करिस्सइ ॥ ६ ॥

एवमाइ उ जा भासा, एस कालम्मि संकिआ ।

संपयाइअमट्ठे वा, तं पि धीरो विवज्जए ॥ ७ ॥

'वितहं पि सि' सूत्रं, 'वितथम्' अतथ्यं 'तथामूर्त्यपि'
कथञ्चित्स्वरूपमपि वस्तु, अपिशब्दस्य व्यवहितः संबन्धः—
एतदुक्तं भवति—पुरुषनेपथ्यस्थितवनिताऽऽप्यङ्गीकृत्य यां
गिरं भाषते नरः, इयं स्त्री आगच्छति गायति वेत्यादिकृपां,
'तस्माद्' भाषणादेवंभूतात्पूर्वमवाप्तौ वक्ता भाषणा-
भिसंधिकाले 'स्पृष्टः पापेन' बद्धः कर्मणा, किं पुनर्यो
मृषा वक्त्रि भूतोपघातिनीं वाचं ? , स सुतरां बद्धयत
इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ 'तम्हा सि' सूत्रं, यस्माद्विनयं तथा-
मूर्त्यपि वस्त्वङ्गीकृत्य भाषमाणो बद्धयते, तस्माद्विमिष्याम
एव अहं इतोऽन्यत्र, वक्ष्याम एव अस्तत्तदौषधनिमित्त-
मिति, अमुकं वा नः कार्यं वसत्यादि भविष्यत्येव, अहं
वेदं लोकाऽऽदि करिष्यामि नियमेन, एव वा साधुर-
स्माकं विधायमाऽऽदि करिष्यत्येवेति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ 'एव-
माइ सि' सूत्रम्, एवमाद्या तु या भाषा आविशब्दात्
पुस्तकं ते दास्याम्येवेत्येवमादिपरिग्रहः, 'एव्यत्काले' अ-
विष्यत्कालविषया, बहुविधत्वात् मुहूर्ताऽऽदीनां 'शङ्किता'
किमिदमित्यमेव भविष्यत्युताभ्यधेत्यनिश्चितगोचरा, तथा
साम्प्रतातीतार्थयोरपि या शङ्किता, साम्प्रतार्थे स्त्रीपुरुषा-
विनिश्चये एव पुरुष इति, अतीतार्थेऽप्येवमेव बलीवर्धत-
स्याद्यनिश्चये तदाऽत्र गौरवमाभिर्देष्ट इति । याऽप्येवंभूता
भाषा शङ्किता तामपि धीरो विवर्जयेत्, न तथाभाषनिश्च-
याभावेन व्यभिचारतो मृषात्वोपपत्तेः, विज्ञानोऽगमनाऽऽदौ
गृहस्थमध्ये लाघवाऽऽदिप्रसङ्गात्, सर्वमेव सावसरं वक्तव्य-
म्, इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

किंच—

अईअम्मि अ कालम्मि, पच्चुप्पसमणागए ।

अमट्ठं तु न जाणिज्जा, एवमेअं ति नो वए ॥ ८ ॥

अईअम्मि अ कालम्मि, पच्चुप्पसमणागए ।

अत्थ संका भवे तं तु, एवमेअं ति नो वए ॥ ९ ॥

अईअम्मि अ कालम्मि, पच्चुप्पसमणागए ।

निस्संकिअं भवे जं तु, एवमेअं तु निदिमे ॥ १० ॥

'अईअम्मि सि' सूत्रम्, अतीते च काले तथा 'प्रत्युत्पन्ने'
वर्तमानेऽनागते च यमर्थे तु न जानीयात् सम्यगेवमयमिति,
तमङ्गीकृत्य एवमेतदिति न श्रूयदिति सूत्रार्थः । अयमज्ञात-
भाषणमतिषेधः ॥ ८ ॥ तथा—'अईअम्मि सि' सूत्रम्, अतीते

च काले प्रत्युत्पन्नेऽनागते यत्रार्थे शङ्का भवेदिति तत्राप्य-
र्थमाश्रित्यैवमेतदिनि न श्रूयार्थः, अयमपि विशेष-
पतः शङ्कितभाषणप्रतिषेधः ॥ ६ ॥ तथा—' अह्यस्मि ' ति
सूत्रम्, अतीते च काले प्रत्युत्पन्नेऽनागते निःशङ्कतं भवेत्,
यदर्थजातं तु शब्दादनवधं, तदेवमेतदिति निर्दिशेत् । अन्ये
पठन्ति—' स्तोत्रस्तोत्रमिति, ' तत्र परिमितया वाचा
निर्दिशेदिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ दश० ७ अ० २ उ० ।
(पुरुषवचनविषयकम्—' तदेव फलसा भासा ' (११)
इत्यादिसूत्रम्—' फलसवयव ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११४३ पृष्ठे
गतम्)

(१६) अवाक्याभाषामाह—

तदेव काणं काणं ति, पंदगं पंदगं ति वा ।
वाहिमं वावि रोगि ति, तेणं चोर ति नो वए ॥ १२ ॥
एएणऽण्ण अट्टेणं, परो जेणुवहम्मइ ।
आयारभावदोसन्नु, न तं भासिज्ज पञ्चवं ॥ १३ ॥
तदेव होले गोलि ति, साणे वा वसुलि ति अ ।
दमए दुहए वावि, नेवं भासिज्ज पञ्चवं ॥ १४ ॥
अजिण पजिण वावि, अम्मो माउमिअ ति अ ।
पिउस्मिण भायणिज्ज ति, धूणं गुत्तुणिअ ति अ ॥ १५ ॥
हले हलि ति अन्नि ति, भट्टं सामिणि गोमिणि ।
होले गोले वसुलि ति, इत्थिअं नेवमालेवे ॥ १६ ॥
नामधिजेणं गं वूआ, इत्थीगुत्तेण वा पुणो ।
जहारिहमभिगिज्ज, आलविज्ज लविज्ज वा ॥ १७ ॥
अज्जण पज्जण वावि, वप्पो चुल्लपिउ ति अ ।
माउलो भाइणिज्ज ति, पुत्ते णत्तुणिअ ति अ ॥ १८ ॥
हे भो हलि ति अन्नि ति, भट्टं सामिअ गोमिअ ।
होल गोल वसुलि ति, पुरिसं नेवमालेवे ॥ १९ ॥
नामधिजेणं गं वूआ, पुरिसगुत्तेण वा पुणो ।
जहारिहमभिगिज्ज, आलविज्ज लविज्ज वा ॥ २० ॥

' तदेव ति ' सूत्रं, तथैवेति पूर्ववत्, ' काणं ति ' मि-
ञ्जालं काण इति, तथा ' पण्डकं ' नपुंसकं पण्डक इति वा,
व्याधिमन्तं वापि रोगीति, स्तेनं चोर इति नो वदेत्, अ-
प्रीतिलज्जानाशस्थिररोगबुद्धिधिराधनाऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति
गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥ ' एएण ति ' सूत्रम्, एतेनान्येन वाऽर्थेनो-
क्तेन सता परोयेनोपहन्यते, येन केनचित्प्रकारेण । आचारभा-
वदोषश्चो यतिर्न तं भावेन प्रज्ञावांस्तर्धमिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥
' तदेव ति ' सूत्रं, तथैवेति पूर्ववत्, होले गोल इति श्वा वा
वसुल इति वा द्रमको वा दुर्भगश्चापि नैवं भावेन प्रज्ञावान् ।
इह होलाऽऽदिशब्दास्त्वत्तद्विशेषसिद्धितो नैवदुर्गाऽऽदिवाचका
अनस्तत्प्रतिषेध इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एवं स्त्रीपुरुषयोः
सामान्येन भाषणप्रतिषेधं कृत्वाऽधुना स्त्रियमधिकृत्याऽऽह-
' अजिण ति ' सूत्रम्, आर्जिके प्रार्जिक वाऽपि अम्ब, मातृव्यसः
इति च, पितृव्यसः, भागिनेयीति, दुहिनः, जप्तीति च । एता-

न्यामन्त्रणवचनानि वर्तन्ते, तत्र मातुः पितुर्वा माताऽऽर्थिका,
तस्या अपि याऽस्या माता सा प्रार्थिका, शेषाभिधानानि
प्रकटार्थान्येवेति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किं च—' हले हले ति ' सूत्रम्,
हले हले इत्येवमके इत्येवं तथा भट्ट, स्वामिनि, गोमिनि ।
तथा होले, गोलं, वसुलं इति, एताम्यपि नानादेशापेक्षया
आमन्त्रणवचनानि गौरवकुत्साऽऽदिगर्भाणि वर्तन्ते, यतश्चैव-
मतः स्त्रियं नैवं हलाऽऽदिशब्दैरालंभेदिति, दोषाश्चैवमालपनं
कुर्वतः सङ्गगर्हात्तत्प्रद्वेषप्रवचनलाघवाऽऽद्य इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥
यदि नैवमालपेत्, कथं तर्ह्यालपेदित्याह—' नामधिजेणं ति '
सूत्रं, ' नामधेयेनेति ' नामनैव एनां श्रूयात्स्त्रियं क्वचित्का-
रणे यथा देवदत्ते ! इत्येवमादि । नामास्मरणाऽऽदौ गोत्रेण वा
पुनश्चैवात् स्त्रियं यथा काश्यपगोत्रे ! इत्येवमादि, ' यथाहं '
यथायथं वयोदेशैश्चर्याऽऽद्यपेक्षया ' अभिगृह्य ' गुणदोषानालो-
क्य ' आलपेक्षपेक्षा ' ईषत्सकृदालपनमालपनमतोऽन्यथा ल-
पनं, तत्र वयोवृद्धा मध्यदेशे ईश्वरा धर्मप्रियाऽन्यत्रोच्यते
धर्मशीले इत्यदिना, अन्यथा च यथा न लोकोपघात इति
सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ उक्तः स्त्रियमधिकृत्याऽऽलपनप्रतिषेधो विधि-
श्च । साम्प्रतं पुरुषमधिकृत्याऽऽह—' अज्जण ति ' सूत्रम् । ' आर्थकः
प्रार्थकश्चापि, वप्पश्चुल्लापेनेति च । तथा मातुल भागिनेयेति
पुत्र नस इति च, इह भावार्थः स्त्रियामिव द्रष्टव्यः, नवरं
चुल्लवप्पः पितृव्योऽभिधीयत इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ किं च—
' हे भो ति ' सूत्रं, हे भो हले ति । ' अन्ने ति ' भर्तः ! स्वामिन् गोमि-
न् होल गोल वसुल इति पुरुषं नैवमालपेदिति । अत्रापि भा-
वार्थः पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यदि नैवमालपेत्, कथं
तर्ह्यालपेदित्याह—' नामधिजेणं ति ' सूत्रं, व्याख्या पूर्ववद-
व, नवरं पुरुषाभिलाषेन योजना कार्येति ॥ २० ॥

पंचिदिआण पाणाणं, एस इत्थी अयं पुमं ।

जाव गं न विजाणिज्जा, ताव जाइ ति आलवे ॥ २१ ॥

तदेव माणुमं पसुं, पक्खिं वावि सरीसवं ।

धूले पमेडले वज्जे, पायमि ति अ नो वए ॥ २२ ॥

परिवूड ति गं वूआ, वूआ उवचिअ ति अ ।

संजाए पीणिण वावि, महकाय ति आलवे ॥ २३ ॥

तदेव गाओ दुज्झाओ, दम्मा गोरहग ति अ ।

वाहिमा रहजोगि ति, नेवं भासिज्ज पञ्चवं ॥ २४ ॥

जुवं गवि ति गं वूआ, धेणुं रमदय ति अ ।

रहस्से महल्लण वावि, वए संवहाणि ति अ ॥ २५ ॥

उक्तः पुरुषमप्याश्रित्याऽऽलपनप्रतिषेधो विधिश्च । अधुना प-
ञ्चान्द्र्यातयैरगतं वाग्विधिमाह—' पंचिदिआण ति ' सूत्रं, ' पञ्च-
न्द्रियाणां ' गवादीनां प्राणिनां ' क्वचित् ' विप्रकृष्टं दशावस्थि-
तानामेषा स्त्री गौरयं पुमान् बलीवर्धः, यावदेतद्विशेषणं न वि-
जानीयात् तावन्मार्गप्रज्ञाऽऽदौ प्रयोजनं उत्पन्ने सति जातिमि-
ति जातिमाश्रित्याऽऽलपेत्, अस्माद्वोरूपजातात्कियदुद्वेगस्ये-
वमादि, अन्यथा लिङ्गव्यत्ययसंभवात्प्राधादाऽऽपत्तिः, गोपा-
लाऽऽदीनामपि विपरिणाम इत्येवमादयो दोषाः, आलपपरि-
हारौ तु वृत्तावधारणादवसेयौ । तद्वदेदम्—' अहं लिङ्गवचन

दोसो ता कीस पुढवादि नपुंसगसे वि पुरिसिस्थितिहेसो
पयइइ , जहा पथरो मट्टिआ करओ उरसा मुम्पुरो
जाला बाओ बाउली अंबओ अंबिलिआ किमिओ ज—
लूया मक्कोइओ कीडिआ भमरओ मक्किआ इच्छेवमा-
वि ? । आपरिओ आह—अणवयसकसेण ववहारसकसेण य
एवं पयइइ ति, य पथ दोसो, पंखिदिएसु पुण य एवमेगी-
कीरइ, गोवालाऽऽदीण वि य सुहिदुधम्म ति विपरिणाम-
संभवाओ , पुच्छिअसामायारिकइणे वा गुणसंभवादिति ” ।
इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ किंच—‘ तदेव ति ’ सूत्रं , ‘ त-
थैव ’ यथोक्तं प्राक् ‘ मनुष्यम् ’ आर्योऽऽदिकम् ‘ पशुम् ’
अजाऽऽदिकम् ‘ पक्षिणं वापि ’ हंसाऽऽदिकम् ‘ सरीसृपम् ’ अ-
जगराऽऽदिकं ‘ स्थूलः ’ अत्यन्तमांसलोऽयं मनुष्याऽऽदिः, तथा
‘ प्रमेदुरः ’ प्रकर्षेण मेदःसम्पन्नः, तथा ‘ बभ्यो ’ व्यापाद-
नीय पाक्य इति च नो वदेत् । ‘ पाक्यः ’ पाकप्रायोम्यः,
कालप्राप्त इत्यर्थः, ‘ नो वदेत् ’ न ज्ञ्यात्, तद्वर्गीतव्या-
पस्याशङ्काऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ कारणे पु-
नरुपपन्न एवं वदेदित्याह—‘ परिवृद्ध ति ’ सूत्रं, परिवृद्ध-
इत्यनेन—स्थूलं मनुष्याऽऽदि ज्ञ्यात्, तथा ज्ञ्यादुपचित इ-
ति च, संयातः प्रीणितश्चापि महाकाय इति वाऽऽलपेत्,
परिवृद्धं, पक्षोपचितं परिहरेदित्यादाविति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥
किंच—‘ तदेव ति ’ सूत्रं, तथैव गावो ‘ दोह्या ’ दो-
हाही दोहसमय आसां वर्त्तत इत्यर्थः, ‘ दम्या ’ दमनी-
याः, गोरथका इति च, गोरथकाः—कल्होडाः, तथा वा-
ह्याः सामान्येन ये क्वचिस्तानाभित्य रथयोग्याश्चेत इति
नैवं भाषेत प्रज्ञावान् साधुः, अधिकरणलाघवाऽऽदिदो-
षादिति ॥ २४ ॥ प्रयोजने तु क्वचिदेवं भाषेत्याह—
‘ जुवं ति ’ सूत्रं, युवा गौरिति—दम्यो गौर्येति ज्ञ्यात्, धेनुं
गा रसदेति ज्ञ्यात्, रसदा गौरिति, तथा ह्रस्वं महज्जकं वा-
पि गोरथकं ह्रस्वं बाह्यं महज्जकं वदेत्, संवहनमिति रथयो-
म्यं संवहनं वदेत्, कर्त्तिहगुपलक्षणाऽऽदौ प्रयोजन इति सूत्र-
ार्थः ॥ २५ ॥

तदेव गंतुमुज्जाणं, पव्वयाणि वणाणि अ ।

रुक्खा महल्ल पेहाए, नेवं भासिज्ज पक्खं ॥ २६ ॥

अलं पासायस्वभाणं, तोरणाण गिहाण अ ।

फलिहज्जगलनावाणं, अलं उदगदोणिणं ॥ २७ ॥

पीढए चंगेवरे [रा] अ, नंगले मइयं सिआ ।

जंतलट्ठी व नाभी वा, गंदिआ व अलं सिआ ॥ २८ ॥

आसणं सयणं जाणं, हुआ वा किंचुवस्सए ।

भूओवघाइणि भासं, नेवं भासिज्ज पक्खं ॥ २९ ॥

तदेव गंतुमुज्जाणं, पव्वयाणि वणाणि अ ।

रुक्खा महल्ल पेहाए, एवं भासिज्ज पक्खं ॥ ३० ॥

जाइमंता इमे रुक्खा, दीहवट्ठा महालया ।

पयायसाला विडिमा, वए दरिसणि ति अ ॥ ३१ ॥

तहा फलाई पकाई, पायखजाई नो वए ।

वेलोइयाई टालाई, वेहिमाइ ति नो वए ॥ ३२ ॥

असंथडा इमे अंबा, बहुनिव्वडिमाफला ।

वइज्ज बहुसंभूआ, भूअरुव ति वा पुणो ॥ ३३ ॥

तदेवोसहिओ पकाओ, नीलिआओ छवीइ अ ।

लाइपा भज्जिमाउ ति, पिहुसुज्ज ति नो वए ॥ ३४ ॥

रूढा बहुसंभूआ, थिरा ओसडा वि अ ।

गम्भिआओ पसूआओ, संसाराउ ति आलवे ॥ ३५ ॥

‘ तदेव ति ’ सूत्रं, तथैवेति पूर्ववत्, गत्वा ‘ उद्यानं ’
जनकीडास्थानं तथा पर्वतान् प्रतीतान् गत्वा, तथा वनानि
च, तत्र वृक्षान् ‘ महतो ’ महाप्रमाणान् ‘ प्रेक्ष्य ’ दृष्ट्वा
नैवं भाषेत ‘ प्रज्ञावान् ’ साधुरिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ किमि-
त्याह—‘ अलं ति ’ सूत्रम्, ‘ अलं ’ पर्यासा एते वृक्षाः प्रासा-
दस्तम्भयोः, अत्रैकस्तम्भः प्रासादः, स्तम्भस्तु स्तम्भ एव,
तयोरलम्, तथा ‘ तोरणानां ’ नगरतोरणाऽऽदीनां ‘ गृहाणां ’
च ‘ कुटीरकाऽऽदीनाम्, अलमिति योगः, तथा ‘ परिघाऽर्ग-
लानां वा ’ तत्र नगरद्वारे परिघः, गंगपुरकपाटाऽऽदिष्वर्गला,
नौः प्रतीतेति, आसामलमेते, वृक्षाः, तथा उदकद्रोण्यानाम्
अलम्, उदकद्रोणयोऽरहदृजलधारिका इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥
तथा ‘ पीढए ति ’ सूत्रं, पीठकायालमेते वृक्षाः, पीठकं
प्रतीतं तदर्थम्, ‘ सुपां सुपो भवन्तीति ’ अतुर्थ्यर्थे प्रथमा,
एवं सर्वत्र योजनीयं, तथा ‘ अङ्गवेरायेति ’ अङ्गवेरा—काष्ठपार्श्वी,
तथा ‘ नंगले ति ’ लाङ्गलं—हलं, तथा अलं मयिकाय स्यात्,
मयिकम्—उत्तर्बीजाऽऽच्छादनं, तथा यन्त्रयष्टये वा, यन्त्रयष्टिः
प्रतीता, तथा नामये वा, नाभिः शकटरथाङ्गं, गरिडकायै
वाऽलं स्थुरते वृक्षा इति, नैवं भाषेत प्रज्ञावानिति वर्त्तते,
गरिडका सुवर्णकाराणामधिकरणी (अहिगरणी) स्थापनी
भवतीति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ तथा ‘ आसणं ति ’ सूत्रम्, ‘ आस-
नम् ’ आसन्दकाऽऽदि ‘ शयनं ’ पर्यङ्काऽऽदि ‘ यानं ’ युग्याऽऽदि
भवेद्वा किञ्चिदुपाधये—वसताध्वन्यद्—द्वारपालाऽऽद्येतेषु वृत्ते-
ष्विति ‘ भूतोपघातिनीं ’ सस्वपीडाकारिणीं भावां नैव भा-
षेत प्रज्ञावान् साधुरिति सूत्रार्थः । दोषाभावात् तद्वनस्वामी
व्यन्तराऽऽदिः कुप्येत्, मलक्षणो वा वृक्ष इत्यभिगृहीयात्,
अनियमितभाषिणो लाघवं चेत्येवमादयो योज्याः ॥ २९ ॥
अत्रैव विधिमाह—‘ तदेव ति ’ सूत्रं, वस्तुतः पूर्ववदेव,
नवरमेवं भाषेत ॥ ३० ॥ ‘ जाइमंति ति ’ सूत्रं, ‘ जातिमन्त ’
उत्तमजातयोऽशोकाऽऽदयः अनेकप्रकाराः ‘ एते ’ उपलब्धमा-
नस्वरूपा वृक्षा ‘ दीर्घवृक्षा महालयाः ’ दीर्घा नालिकेरी-
प्रभृतयः वृक्षा नन्दिवृक्षादयः महालया वटादयः ‘ प्रजात-
शाखा ’ उत्पन्नशाला ‘ विटपिनः ’ प्रशाखवन्तो वदेद्-
शीनीया इति च । एतदपि प्रयोजन उत्पन्ने विधम-
णतदासन्नमार्गकथनादौ वदेन्नान्यदेति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥
‘ तहा फलाणि ’ ति सूत्रं, तथा ‘ फलानि ’ आन्नफ-
लादीनि ‘ पक्वानि ’ पाकप्राप्तानि तथा, पाकखाद्यानि ‘
बद्धास्थीनीति ’ गर्तप्रक्षेपकोद्रवपलालादिना विपाक्य भक्ष-
णयोग्यानीति नो वदेत् । तथा ‘ वेलोचितानि ’ पाका-
तिशयतो ग्रहणकालोचितानि, अतः परं कालं न विष-
हन्तीत्यर्थः, ‘ टालानि ’ अबद्धास्थीनि कोमलानीति त-
दुक्तं भवति, तथा ‘ ट्रेचिकानी ’ ति पेशीसम्पादनेन द्वै-

धीभावकरणयोग्यानीति नो वदेत् । दोषाः पुनरत्रात ऊ-
र्ध्वं नाश एवामीषां न शोभनानि वा प्रकारान्तरभोगेने-
त्यवधार्य गृहिप्रवृत्तावधिकरणादय इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥
प्रयोजने पुनर्मार्गदर्शनादोषेवं वदेदित्याह—'असंयत' इति
सूत्रम्, असमर्था 'एते' आत्माः 'अतिभारेण न श-
कुनुवांस्त फलान्ति धारयितुमित्यर्थः, आश्रयप्रदं प्रधान-
वृत्तापलक्षणम्, एतेन एकवचनं उक्तं, तथा 'बहुनिर्व-
र्तितफलाः' बहुनि निर्वर्तितानि—बद्धास्थीनि फलानि
येषु ते तथा, अनेन पाकलाघार्य उक्तं, वदेत् 'बहु-
सम्भूताः, बहुनि सम्भूतानि—पाकातिशयतो ब्रह्मका-
लाखितानि फलानि येषु ते तथा, अनेन वेलांखिता (य) र्थे
उक्तं, (दश० टी०) तथा भूतकृपा इति वा पुनर्वदेत्, भूतानि
कृपाणि—अबद्धास्थीनि कोमलफलकृपाणि येषु ते तथा,
अनेन दालाघार्य उपलक्षित इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ (दश० टी०)
'तदेव' इति सूत्रं, तथा 'ओषधयः' शाल्यादिलक्षणाः,
एकवा इति, तथा नीलाशङ्खवय इति वा बल्लववलकादि
फललक्षणाः तथा 'लवनवस्यो' लवनयोग्याः 'भर्जनव-
स्य' इति भर्जनयोग्याः तथा 'पृथुकभस्या' इति पृथु-
कभक्षणयोग्याः नो वदेदिति सर्वत्राभिसम्बध्यते, पृ-
थुका अर्थपकशाल्यादिषु क्रियन्ते, अभिधानदोषाः पूर्वव-
दिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ प्रयोजने पुनर्मार्गदर्शनादोषेवमा-
लपेदित्याह—'कट' इति सूत्रं, 'कटाः' प्रादुर्भूताः 'बहु-
सम्भूता' निष्पन्नमायाः 'स्थिरा' निष्पन्नाः 'उत्सृता' इति
उपघातेभ्यो निर्गता इति वा, तथा 'गर्भिता' अनिर्गतशीर्ष-
काः 'प्रसृता' निर्गतशीर्षकाः 'संसाराः' सञ्जाततन्मुला-
दिसारा इत्येवमालपेत्, एकाद्यर्थदीजना स्वाधिया कार्येति
सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

वाग्विधिप्रतिषेधाधिकारेऽनुवर्तमान इदमपरमाह—

तदेव संखडिं नञ्वा, किञ्च कज्जंति नो वए ।
तेणगं वावि वज्झिंति, सुतिथिंति अ आवगा ॥ ३६ ॥
संखडिं संखडिं वृत्ता, पण्णिअट्ठिंति तेणगं ।
बहुसमाणि निस्थाणि, आवगाणं विआगरे ॥ ३७ ॥

'तदेव' इति सूत्रं, तथैव 'संखडिं क्वात्वा' सङ्खलण्यन्ते,
प्राणिनामायुषि यस्यां प्रकरणक्रियायां सा सङ्खडिं तां
क्वात्वा, 'करणीये' इति पित्रादिनिमित्तं कृत्यैवेति नो
वदेत्, मिथ्यात्वोपबृंहणदोषात्, तथा स्तेनकं वापि ब-
ध्य इति नो वदेत्, तदनुमतत्वेन निश्चयाऽऽदिदोषप्रसङ्गा-
त्, सुतीर्था इति च, अशब्दाद् दुस्तीर्था इति वा 'आप-
गा' नञः केनचित्पृष्ठः सन्नो वदेत्, अधिकरणविघा-
ताऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ प्रयोजने पुनरेवं
वदेदित्याह—'संखडिं' इति 'सूत्रम्, सङ्खडिं सङ्खडिं वृ-
त्तात्, साधुकथनाऽऽदौ सङ्कीर्णा सङ्खडिस्त्येवमादि, पणितार्थ
इति स्तेनकं वदेत्, शैलकाऽऽदिकर्मविपाकदर्शनाऽऽदौ, पणिते-
नार्थोऽस्येति पणितार्थः, प्राणघूनप्रयोजन इत्यर्थः, तथा बहु-
समानि तीर्थानि 'आपगानां' नदीनां व्याशृणीयात् साध्वा-
दिविषय इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

वाग्विधिप्रतिषेधाधिकार एवेदमाह—

तदा नईओ पुष्पाओ, कायतिज्जंति नो वए ।
नावाहिं तारिमाउंति, पाणिपिज्जंति नो वए ॥ ३८ ॥
बहुवाइडा अगाहा, बहुसलिलुप्पिलोदमा ।
बहुवित्थोदगा आवि, एवं भासिज्ज पण्वं ॥ ३९ ॥
तदेव सावज्जं जोगं, परस्सट्ठा अ निट्ठिअं ।
कीरमाणंति वा नञ्वा, सावज्जं न लवं मुणी ॥ ४० ॥

'तदा नईउ' इति सूत्रं, तथा नञः 'पूर्णा' भूता इति नो वदेत् प्रवृत्तः
अवगुणनिवर्तनाऽऽदिदोषात्, 'तथा कायतरणीयाः' शरीरतर-
णयोग्या इति नो वदेत्, साधुवचनतोऽविघ्नमिति प्रवर्तना-
ऽऽदिप्रसङ्गात् तथा नौभिः 'द्रेणीभिस्तरणीयाः' तरणयोग्या-
इत्येवं नो वदेत्, अन्यथा विघ्नशङ्कया तत्प्रवर्तनात्, तथा 'पा-
णिपेयाः' तटस्थप्राणिपेया नो वदेदिति, तथैव प्रवर्तनाऽऽ-
दिदोषादिति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ प्रयोजने तु साधुमार्गकथ-
नाऽऽदावैवं भाषेतेत्याह—'बहुवाइड' इति सूत्रं, 'बहुभूता-
प्रायशो भूता इत्यर्थः, तथा 'अगाधा इति' बहगाधाः
प्रायोगम्भीराः, तथा 'बहुसलिलोत्पीलोदकाः' प्रतिक्रोतोवा-
हितापरसरित इत्यर्थः, तथा 'वित्तीर्णोदकाश्च' स्वतीरमा-
वनप्रवृत्तजलाश्च, एवं भाषेत प्रकाशान् साधुः, न तु तदा-
ऽऽगतपृष्ठो न वेदम्यहमिति श्रूयात्, प्रत्यक्षमृषावादित्वेन
तत्प्रवेष्टाऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ वाग्विधिप्रति-
षेधाधिकार एवेदमाह—'तदेव' इति सूत्रं, तथैव 'सावज्जं'
सपापं 'योगं' व्यापारमधिकरणं समाऽऽदिविषयं 'परस्या-
र्थीय' परनिमित्तं 'निष्ठितं' निष्पन्नं तथा 'क्रियमाणं' वा
वर्तमानं, अशब्दाद् विषयकालभाविनं वा क्वात्वा 'सावज्जं'
नाऽऽलपेत्, सपापं न श्रूयात् 'मुनिः' साधुरिति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

तत्र निष्ठितं नैवं श्रूयादित्याह—

सुकडिंति मुपाकिंति, सुच्छिअं सुहडे मडे ।
सुनिट्ठिं सुलट्ठिंति, सावज्जं वज्जं मुणी ॥ ४१ ॥
पयत्तपकंति व पकमालवे, पयत्तज्झिअंति व ज्झिमालवे ।
पयत्तलट्ठिंति व कम्महेउअं, पहारगाडंति व गाढमालवे ॥ ४२ ॥

'सुकडिंति' सूत्रं, 'सुकृत'मिति सुष्ठु कृतं सभाऽऽदि 'सुपक'
मिति सुष्ठु पकं सङ्खलपाकाऽऽदि, 'सुच्छिअं'मिति सुष्ठु छिअं
तद्वनाऽऽदि 'सुहृत'मिति सुष्ठु हृतं सुप्रस्य विसं 'सुमृत' इति
सुष्ठु मृतः प्रत्यनीक इति, अत्रापि सुशब्दोऽनुवर्तते, 'सु-
निष्ठित'मिति सुष्ठु निष्ठितं विद्याभिमानिनो विसं 'सु-
लट्ठिंति' सुष्ठु सुन्दरा कन्या इत्येवं सावज्जमालपनं वज्ज-
येव मुनिः, अनुमत्यादिदोषप्रसङ्गात्, निरवयवं तु न वज्ज-
येत्, यथा—'सुकृत'मिति सुष्ठु कृतं वैयावृत्यमनेन 'सु-
पक'मिति सुष्ठु पकं ब्रह्मचर्ये साधोः 'सुच्छिअं'मिति
सुष्ठु छिअं क्लृप्तमनमनेन, 'सुहृत'मिति सुष्ठु
हृतं शिखकोपकरणमुपसर्गे 'सुमृत' इति सुष्ठु मृतः
परिहृतमरंखन साधुरिति, अत्रापि सुशब्दोऽनुवर्तते,
'सुनिष्ठित'मिति सुष्ठु निष्ठितं कर्माप्रमत्तसंयतस्व
'सुलट्ठिंति' सुष्ठु सुन्दरा साधुक्रियेत्येवमादीति सूत्रा-

र्थः ॥ ४१ ॥ उक्तानुक्तापवादविधिमाह—'पयस्त' ति 'सूत्रं', 'प्रयत्नपक्' मिति वा प्रयत्नपक्मेतत् 'पक्' सह-
स्त्रपाकाऽऽदि रत्नानप्रयोजन एवमालपेत्, तथा 'प्रयत्नच्छि-
न्न' मिति वा प्रयत्नच्छिन्नमेतत् 'छिन्न' वनाऽऽदि साधुनि-
वेदनाऽऽदी एवमालपेत्, तथा 'प्रयत्नलष्टे' ति वा प्रयत्नसु-
न्दरा कन्या दीक्षिता सती सम्यक् पालनीयेति 'कर्महेतु-
क' मिति सर्वमेव वा कृताऽऽदि कर्मनिमित्तमालपेदिति यो-
गः, तथा 'गाढप्रहार' मिति वा कञ्चन गाढमालपेत्-
गाढप्रहारं श्रूयात् क्वचित्प्रयोजने, एवं हि तदप्रीत्यादयो
दोषाः परिहृता भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

(१७) कच्चिद् व्यवहारे प्रकान्ते पृष्ठोऽपृष्ठो वा नैवं श्रूयादित्याह-

सव्युक्तसं परमं वा, अउलं नऽस्थि एरिसं ।

अविक्रिअमवत्तवं, अचिअत्तं चेत्त नो वए ॥ ४३ ॥

सव्वमेअं बहस्सामि, सव्वमेअं ति नो वए ।

अणुवीइ सव्वं सव्वत्थ, एवं भासिअ पक्खं ॥ ४४ ॥

सुक्कीअं वा सुविक्कीअं, अकिअं किअमेव वा ।

इमं गिएह इमं मुंच, पणीअं नो विआगरे ॥ ४५ ॥

अप्पग्गे वा महग्गे वा, कए वा विकए वि वा ।

पणिअट्ठे समुप्पणे, अणवअं विआगरे ॥ ४६ ॥

'सव्युक्तसं' ति सूत्रम्, एतन्मध्य इदं 'सर्वोक्तं'
स्वभावेन सुन्दरमित्यर्थः, 'परार्थं वा' उत्तमार्थं वा
महार्थं क्रीतमिति भावः । अनुलं नास्तीदृशमन्यत्रापि
क्वचित्, 'अविक्रिअं ति' असंस्कृतं सुलभमीदृशमन्य-
त्रापि, 'अवक्कय' मित्यनन्तगुणमेतत् अविक्रसं वा 'अ-
प्रीतिकरं चैनदिति नो वदेत्, अधिकरणान्तरायाऽऽदि-
दोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ किं च—'सव्वमेअं ति'
सूत्रं, 'सर्वमेतद्वक्ष्यामी' ति केनचित् कस्यचित् संदिष्टे
सर्वमेतत्त्वया वक्तव्यमिति सर्वमेतद्वक्ष्यामीति नो वदेत्,
सर्वस्य तथास्वरव्यञ्जनाऽऽद्युपेतस्य वक्तुमशक्यत्वात्, तथा
सर्वमेतदिति नो वदेत्, कस्यचित्संदेशं प्रयच्छन् सर्वमेत-
दित्येवं वक्तव्य इति नो वदेत्, सर्वस्य तथा स्वरव्यञ्ज-
नाऽऽद्युपेतस्य वक्तुमशक्यत्वात् असंभवाभिधाने मृषावादः,
यतश्चैवमतः—'अनुचित्त्य' आलोच्य सर्वं वाक्यं 'सर्वत्र'
कार्येषु यथा असंभवाऽऽद्यभिधानाऽऽदिना मृषावादो न भव-
त्येवं भावेन प्रज्ञावान् साधुरिति सूत्रार्थः । ॥ ४४ ॥ किं
च—'सुक्कीअं व' ति 'सूत्रं', 'सुक्कीतं वेति' किञ्चित् के-
नचित् क्रीतं दर्शितं सत्सुक्कीतमिति न व्यागृणीयात् इति
योगः, तथा 'सुविक्कीत' मिति किञ्चिन्नविद्विक्कीतं
दृष्ट्वा पृष्ठः सन् सुविक्कीतमिति न व्यागृणीयात्, तथा के-
नचित् क्रीते पृष्ठः 'अकयं' कयार्हमेव न भवतीति न
व्यागृणीयात्, तथैवमेव 'केयमेव वा' कयार्हमेवेति, तथा
'इदं' गुडाऽऽदि गुहाणाऽऽद्यामिनि काले महार्थे भविष्यति,
तथा 'इदं' मुञ्च घृताऽऽद्यामिनि काले समर्थे भविष्यती-
तिकृत्वा 'पणितं' पण्यं नैव व्यागृणीयात्, अप्रीत्यधिक-
रणाऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ अत्रैव विधिमाह-
'अप्पग्गे व' ति 'सूत्रम्', अल्पार्थं वा महार्थं वा, कस्मि-

न्नित्याह-कये वा विकयेऽपि वा 'पणितार्थे' पण्यवस्तु-
नि समुपपन्ने केनचित् पृष्ठः सन् 'अनवद्यम्' अपापं ध्या-
गृणीयात् यथा नाधिकारोऽत्र तपस्विनां ध्यापाराभावादिति
सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

किं च—

तहेवासंजयं धीरो, आस एहि करेहि वा ।

सय चिट्ठ वयाहि ति, नेवं भासिअ पक्खं ॥ ४७ ॥

बहवे इमे असाहु, लोए वुच्चंति साहुणो ।

न लेव असाहु साहुत्ति, साहुं साहुत्ति आलवे ॥ ४८ ॥

नाणदंसणसंपणं, संजमे अ तवे रयं ।

एवंगुणसमाउत्तं, संजयं साहुमालवे ॥ ४९ ॥

'तहेव' ति 'सूत्रम्', तथैव 'असंयतं' गृहस्थम्
'धीर' संयतः, आस्वेहैव, एहीतोऽत्र, कुरु वेदं-सञ्जयाऽऽ-
दि, तथा शेषं निद्रया, तिष्ठोर्ध्वस्थानेन, अज ग्राममिति
नैवं भावेन प्रज्ञावान् साधुरिति सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥ किं-
ञ्च—'बहवे' ति 'सूत्रम्', बहवः 'एते' उपलभ्यमानस्व-
रूपा आजीवकाऽऽदयः असाधवः निर्वाणसाधकयोगापेक्षया
'लोके तु' प्राणिसङ्घाते उच्यन्ते साधवः सामान्येन, त-
त्र नाऽऽलपेदसाधुं साधुं, मृषावादप्रसङ्गात्, अपि तु साधुं
साधुमित्यालपेत् न तु तमपि नाऽऽलपेत्, उपबृंहणातिव्या-
रदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ४८ ॥ किं विशिष्टं साधुं साधु-
मित्यालपेदित्यत आह—'नाण' ति 'सूत्रम्', ज्ञानदर्शनसं-
पन्नं--समृद्धं संयमे तपसि च रतं यथाशक्ति एवं--गुणस-
मायुक्तं संयतं साधुमालपेत्, न तु द्रव्यलक्षणधारिणमपीति
सूत्रार्थः ॥ ४९ ॥

किञ्च—

देवाणं मणुआणं च, तिरिआणं च वुग्गहे ।

अमुगाणं जम्भो होउ, मा वा होउ ति नो वए ॥ ५० ॥

वाम्भो वुट्ठं च सीउण्हं, खेपं भायं सिवं ति वा ।

कया णु हुअ एआणि, मा वा होउ ति नो वए ॥ ५१ ॥

तहेव मेहं व नहं व माणवं, न देवदेव ति गिरं वएआ ।

समुच्छिप उअए वा पओए, वइअ वा वुट्ठवलाहयति । ५२ ।

अंतलिकव ति णं वूआ, गुज्झाणुचरिअ ति अ ।

रिद्धिमंतं नरं दिस्स, रिद्धिमंतं ति आलवे ॥ ५३ ॥

तहेव सावअऽणुमोअणी गिरा ,

ओहारिणी जा य परोवघाइणी ।

से कोह लोह भय हास माणवो,

न हासमाखोऽवि गिरं वइअ ॥ ५४ ॥

'देवाणं ति' सूत्रम्, 'देवानां' देवासुराणां 'मनुजा-
नां' नरेन्द्राऽऽदीनां 'तिरिआं' महिषाऽऽदीनां च 'विग्रहे'
संग्रामे सति 'अमुकानां' देवाऽऽदीनां जयते भवतु मा वा
भवत्विति नो वदेत्, अधिकरणतत्त्वाभ्यादिदोषप्रस-
ङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥ किञ्च—'वाउ' ति 'सूत्रम्', 'वा-
तो' मलयमाकृताऽऽदिः, 'वुट्ठं वा' वर्षणं, शीतोष्णं प्रती-

सं 'लेम' राजविह्वरशून्यं 'भातं' सुभिसं, 'शिव' भिति चोपसर्गैरहितं कदा नु भवेयुः एतानि, वाताऽऽदी-
नि, मा वा भवेयुरिति चर्माऽऽद्यभिभूतो नां वदेत् । अधिक-
रणाऽऽदिदोषप्रसङ्गात्, वाताऽऽदिषु सत्सु सवपीडाऽऽपत्तेः
तद्वन्नतस्तथाभवेत्त्यानन्धानभावादिति सूत्रार्थः ॥५१॥
'तदेव सि' सूत्रं, तथैव मेघे वा नभो वा मानवे
वाऽऽधित्य नो 'देवदेव सि' गिरं वदेत्, मेघमुन्नतं दृष्ट्वा उ-
न्नतो देव इति नो वदेत्, एवं 'नभ' आकाशं 'मानवं'
राजानं वा देवमिति नो वदेत्, मिथ्यावाद्वाच्यत्वाऽऽदिप्रस-
ङ्गात् । कथं तर्हि वदेदित्याह—उन्नतं दृष्ट्वा संभूयित उन्नतो
वा पयोद इति, वदेद्वा दृष्ट्वा बलाहक इति सूत्रार्थः ॥५२॥
नभ आधित्याऽऽह—'अतलिकल सि' सूत्रम्, इह नभोऽन्तरि-
क्षमिति ब्रूयाद्वा अनुचरितमिति वा, सुरसेवितमित्यर्थः,
एवं किल मेघोऽप्येतदुभयशब्दवाच्य एव । तथा—'आदि-
मन्त्रं' संपदुपेतं नरं दृष्ट्वा, किमित्याह—'रिद्धिमंत' मिति
आदिमानयमित्येवमालपेत्, व्यवहारतो मृषावादाऽऽदिपरि-
हारायमिति सूत्रार्थः ॥५३॥ किं च—'तदेव सि' सूत्रं, तथे-
व सावधानुमोदिनी 'गीः' वाग् यथा सुष्ठु इतो ग्राम इ-
ति, तथा 'अवधारिणी' इदमित्येवमेवेति, संशयकारिणी
वा, या च परोपधातिनी यथा—मांसमदोषाय 'से' इति ता-
मेवंभूतां क्रीडांलोभाद्वायादासादा, मानमेमाऽऽदीनामुपल-
क्ष्यमेतत्, 'मानवः' पुमान् साधुर्न हसन्नपि गिरं वदेत्,
प्रभूतकर्मवशमेतत्तुषादिति सूत्रार्थः ॥५४॥

(१८) वाक्यशुद्धिकलमाह—

सवकसुद्धिं समुपेदिष्या मुग्धी,
गिरं च दुष्टं परिवर्ज्य सया ।
मित्रं अदुष्टं (दुं) अणुनीह भासए,
सयाण मज्जे लहई पसंसया ॥ ५५ ॥
भासाइ दोसे अ गुणे अ जाणिआ,
तीसे अ दुष्टे परिजण सया ।
छसु संजण सामणिण सया जण,
वइज बुद्धे हिअमाणुलोमित्रं ॥ ५६ ॥
परिवक्खभासी सुममाहिइदिण,
चउक्कसायावण अणिसिण ।
से निदधुणे धुअमलं पुरेकदं,
आराहण लोगमिणं तहा परं ॥ ५७ ॥ ति वेमि ।

'सवक सि' सूत्रं, सदाक्यशुद्धिं, स्ववाक्यशुद्धिं वा,
सयाक्यशुद्धिं वा, सर्वां शोभनां, स्वामात्मीयां, स
इति वक्ता, वाक्यशुद्धिं 'संप्रेष्य' सम्यग् दृष्ट्वा 'मुनिः'
साधुः गिरं तु 'दुष्टां' यथोक्तलक्षणां परिवर्जयेत् सदा,
किं तु 'मित्रं' स्वरतः परिमाणतश्च, 'अदुष्टं' देश-
कालोपपन्नाऽऽदि 'अनुविचिन्त्य' पर्यालोक्ष्य भाषमाणः स-
न् 'सनां' साधूनां मध्ये 'लभते' प्रशंसनं प्राप्नोति प्रशंसा-
मिति सूत्रार्थः ॥५५॥ यतश्चैवमनः—'भासाइ सि' सूत्रं,
'भाषाया' उक्तलक्षणाया दोषांश्च गुणांश्च 'ज्ञात्वा' यथा-

वद्वेत्त तस्याश्च दुष्टायाः भाषायाः परिवर्जकः सदा, एवंभू-
तः सन् पदजीवनिकायेषु संवतः, तथा 'भामण्ये' भ्रमण-
भावे चरणपरिणामगमैरेषिते 'सदा यतः' 'सर्वकालमु-
त्तुक्तः सन् वदेद् बुद्धो' 'हितानुलोमं' हितं—परिणामसुख-
रम् अनुलोमं-मनोहारीति सूत्रार्थः ॥५६॥ उपसंहरन्नाह—
'परिक्क सि' सूत्रं, 'परीक्ष्यभाषा' आलोक्षितवक्ता त-
था 'सुसमाहितेन्द्रियः' सुप्रणिहितेन्द्रिय इत्यर्थः, 'अप-
गतचतुष्कषाय' कोष्ठाऽऽदिनिरोधकनेति भावः, 'अनिभि-
तो' द्रव्यभावनिधारितः, प्रतिबन्धविमुक्त इति हृदयम् ।
स इयंभूतो 'निर्धूय' प्रस्फोट्य 'धूअमलं' पापमलं 'पु-
राकृतं' जन्मान्तरकृतं, किमिति ?—'आराधयति' प्रशु-
लीकरोति लोकम् 'एनं' मनुष्यलोकं वाकसंयतत्वेन, त-
था 'पर' मिति परलोकमाराधयति निर्वाणलोकं, यथा—
संभवमनन्तरं पारस्पर्येण वेति गर्भः । ब्रवीमीति पूर्ववत्,
नयाः पूर्ववदेष ॥५७॥ दश० ७ अ० २ उ० ।

वाक्यप्रणिधिमाह—

अपुच्छिअो न भासिज्जा, भासमाणस्स अंतरा ।
पिडिमसं न खाइज्जा, पायाणोसं विवज्जए ॥ ४७ ॥
अप्पत्तिअं जेण सिआ, आसु कुप्पिउज वा परो ।
सव्वसो तं न भासिज्जा, भासं अहिअगामिणिं ॥ ४८ ॥
दिट्ठं मिअं असंदिट्ठं, पटिपुअं विअं जिअं ।
अयंपिरपणुव्विअं, भासं निसिर अत्तवं ॥ ४९ ॥
आयारअत्तिअं, दिट्ठिवायमहिअं ।

वायनिकस्वल्लिअं नखा, न तं उवहसे मुग्गी ॥ ५० ॥
'अपुच्छिअो सि' सूत्रम्, अपृष्टो निष्कारणं न भा-
वेत्, भाषमाणस्य चास्तरेण न भावेत्, नेवमित्यं किं-
तर्ह्येवमिति, तथा 'पृष्ठमांसं' परोक्षदोषकीर्तनरूपं 'न
खावेत्' न भावेत्, 'मायासृतां' मायाप्रधाना मृषा-
वाचं विवर्जयेदिति सूत्रार्थः ॥४७॥ किं च—'अप्प-
त्तिअं' ति सूत्रम्, अप्रीतिर्येन स्यादिति प्राकृतशैल्या
येनेति—यथा भाषया भाषितया अप्रीतिरित्यप्रीतिप्राप्तं भवे-
त् तथा 'आशु' शीघ्रं 'कुप्पेद्वा परो' रोषकार्यं दर्शयेत्,
'सर्वशः' सर्वावस्थासु 'ताम्' इयंभूतां न भावेत् भाषा-
म् 'अहितगामिनीम्' उभयलोकविकृष्टामिति सूत्रार्थः ॥४८॥
भाषणोपायमाह—'दिट्ठं ति' सूत्रं, 'दृष्टां' दृष्टार्थविषयां 'मितां'
स्वरूपप्रयोजनाभ्याम् 'असंविद्याम्' निःशङ्कतां 'प्रतिपूर्णा'
स्वराऽऽदिभिः 'व्यक्ताम्' अलक्ष्णां 'जितां' पीरयिताम् 'अज-
ल्पनशीलां' नोत्थैर्लक्षणविलम्बात् 'अनुद्धिमां' नाद्वेगकारी-
णमिवंभूतां भाषां 'निसृजेद्' ब्रूयाद् 'आत्मवान्' सचे-
तन इति सूत्रार्थः ॥४९॥ प्रस्तुतोपदेशाधिकार एवेदमाह—
'आयार सि' सूत्रम्, आयारप्रज्ञमिधरमित्याचारधरः
स्त्रीलिङ्गाऽऽदीनि जानाति प्रज्ञमिधरस्तान्येव सविशेषाणी-
न्येवंभूतम् । तथा दृष्टिवादमधीयानं प्रकृतिप्रत्ययलोपाऽऽग-
मवर्णविकारकालकारकाऽऽदिवर्धनं 'वाग्विस्मलितं' ज्ञात्वा
विनिवृत्तम्-अनेकैः प्रकारैर्लिङ्गभेदाऽऽदिभिः स्मलितं विज्ञाय
न 'तम्' आचाराऽऽदिधरमुपहसन्मानः, अहो नु खलवा-

आराऽऽदिधरस्य वाचि कौशलमित्येवम् इह च दृष्टिवादम-
धीयानमित्युक्तमत इह गम्यते--नाधीतदृष्टिवादं, तस्य
ज्ञानाप्रमादातिशयतः स्खलनाऽसंभवाद्, यद्येवंभूतस्यापि
स्खलितं संभवात् न चैनमुपहसेदित्युपदेशः, ततोऽप्यस्य
सुतरां संभवति, नासौ हसितस्य इति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

किं च-

नक्खत्तं सुमिणं जोगं, निमित्तं मंतभेसजं ।

गिहिणो ते न आइक्खे, भूआहिगरणं पयं ॥ ५१ ॥

'नक्खत्तं स्ति' सूत्रं, गृहिणा पृष्टः सञ्जज्ञम्--अश्वि-
म्यादि 'स्वप्नं' शुभाशुभफलमनुभूताऽऽदि 'योगं' वशीक-
रणाऽऽदि 'निमित्तम्' अतीताऽऽदि 'मन्त्रं' वृद्धिकमन्त्रा-
ऽऽदि 'भेषजम्' अतीताराऽऽधीषधं 'गृहिणाम्' असंयतानां
तद्नाऽऽवक्ष्यति, किंविशिष्टमित्याह-भूताधिकरणं पदमिति
भूतानि--एकेन्द्रियाऽऽदीनि संघट्टनाऽऽदिनाऽधिक्रियन्तेऽ-
स्मिन्निति, ततश्च तदप्रतीतिपरिहारार्थमित्थं ब्रूयाद्--अनधि-
कारोऽत्र तपस्विनामिति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ दश० = अ० २३०।

(१६) भाषावक्रव्यता--

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा इमाइं वयायागाइं सोखा
णिसम्म इमाइं अणायाराइं अणायरियपुव्वाइं जाणेज्जा
जे कोहा वा वायं विउंजंति जे माणा वा ० जे मायाए वा ०
जे लोभा वा वायं विउंजंति जाणओ वा फरुसं वयंति
अजाणओ वा फरुसं वयंति सव्वमेतं सावजं वज्जेज्जा
विवेगमायाए, धुवं चेदं जाणेज्जा अधुवं चेदं जाणिज्जा
असणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा लभिय णो लभिय
भुंजिय णो भुंजीय अदुवा आगतो अदुवा णो आगतो
अदुवा एति अदुवा णो एति अदुवा एहिति अदुवा णो
एहिति इत्थं वि आगते इत्थं वि णो आगते इत्थं वि ए-
ति इत्थं वि णो एति इत्थं वि एहिति इत्थं वि णो ए-
हिति ॥ अणुवीइ णिट्ठाभासी समियाए संजयए भासं भासे-
ज्जा । तं जहा-एगवयणं १, दुवयणं २, बहुवयणं ३, इत्थि-
वयणं ४, पुरिसवयणं ५, णपुंसगवयणं ६, अउभत्थवयणं
७, उवणीतवयणं ८, अवणीयवयणं ९, उवणीयअवणीय-
वयणं १०, अवणीयउवणीयवयणं ११, तीयवयणं १२,
पहुप्पसवयणं १३, अणागतवयणं १४, पक्खसवयणं १५,
परोक्खवयणं १६; से एगवयणं वदिस्सामीति एगवयणं
वएज्जा ० जाव परोक्खवयणं वदिस्सामीति परोक्खवयणं व-
देज्जा, इत्थी वेस पुरिसो वेस णपुंसगं वेस एयं वा चेयं अणं
वा चेयं अणुवीइ निट्ठाभासी समियाए संजए भासं भासे-
ज्जा, इहेयाइं आयतणाइं उवातिकम्म ॥ अइ भिक्खु जा-
णेज्जा चत्तारि भासजायाइं । तं जहा-सच्चमेगं पढं भास-
ज्जायं १, वीयं मोसं २, तइयं सच्चामोसं ३, जं येव सच्चं येव

मोसं येव सच्चामोसं असच्चामोसं णाय तं चउत्थं भास-
जातं ॥ ४॥ से वेमि जे अतीता जे य पहुप्पसा जे अणागता
अरहंता भगवंतो सव्वे ते एयाणि चेव चत्तारि भासजा-
याइं भासिसु वा, भासंति वा, भासिस्संति वा, पण्विसु वा,
पण्विविति वा, पण्णाविस्संति वा, सव्वाइं च णं एयाणि
अचिंताणि वण्णमंताणि गंधमंताणि रसमंताणि फासमं-
ताणि चओवचइयाइं विपरिणामधम्माइं भवंतीति सम-
क्खायाइं । (सूत्रम्-१३२)

स भाषाभिन्नुरि मानित्यन्तःकरणनिष्पन्नान्, इदमः प्रत्यक्षा-
ऽऽसन्नवाचित्वात् समनन्तरं वक्ष्यमाणान् वाचि आचारा वा-
गाचाराः वागव्यापारास्तान् भूत्वा, तथा निशुष्य क्त्वा भा-
षासमित्या भाषां भाषेतोत्तरेण संबन्ध इति । तत्र यादृग्भूता
भाषा न भाषितव्येति तत्तावदृश्यति--इमान्वक्ष्यमाणान्
अनाचारान् साधूनामभाषणयोग्यान् पूर्वसाधुभिरनाचीण-
पूर्वान् साधुर्जानीयात् । तद्यथा-ये केचन क्रोधाद्वा वाचं विद्यु-
ज्ज्मिति विविधं व्यापारयन्ति भाषन्ते यथा चौरस्त्वं वासस्त्व-
मित्यादि, तथा मानेन भाषन्ते यथोत्तमजातिरहं हीनस्त्वमि-
त्यादि, तथा मायया यथा ग्लानोऽहमपरसंदेशकं वा साव-
धकं केनचिदुपायेन कथयित्वा मिथ्यादुष्कृतं करोति, सहसा
प्रमेनदायातमिति, तथा लोभेनाहमनेनोक्तेनातः किञ्चिदस्य
इति, तथा कस्याचिद्विषयं जानानास्तद्विषयोव्युत्पद्यतेन पुष्टं वद-
न्त्यजानाना वा, सर्वं चैतत्क्रोधाऽऽदिबलनं सहावद्येन पापेन
गह्येण वा वर्तते इति सावधं तद्वर्जयेद्विवेकमादाय-विवेकिना-
भूत्वा सावधं वचनं वर्जनीयमित्यर्थः । तथा केनचित्सार्द्धे
साधुना जल्पता नैव सावधारणं वचो वक्तव्यं, यथा-भूवमेत-
न्निश्चितं वृष्ट्यादिकं भविष्यतीत्येवं जानीयादभुवं वा जानी-
यादिति । तथा कयाश्चित्साधुं भिक्षार्थं प्रविष्टं क्त्वातिकुलं वा
गतं चिरयन्तमुद्दिश्यापरे सावध एवं ब्रवीरन्, यथा-भुजमहं
वयं स तत्राऽऽसनाऽऽदिकं लब्धैव समागमिष्यति, यदि वा-
प्रियेने तदर्थं किञ्चिन्नैवासौ तस्मात्तद्वलाभः समागमिष्यति,
एवं तत्रैव भुक्त्वा अभुक्त्वा वा समागमिष्यतीति सावधार-
णं न वक्तव्यम्, अथ चैवभूतां सावधारणां वाचं न ब्रूयात्,
यथा-आगतः कश्चिद्वाजाऽऽदिनो वा समागतः, तथा आग-
च्छति न वा समागच्छति, एवं समागमिष्यति न वेति। एवम-
त्र पत्तनमठाऽऽद्यावपि भूताऽऽदिकालत्रयं याज्यं, यमर्थं सत्य-
म्न जानीयात् तदेवमेवैतदिति न ब्रूयादिति भाषार्थः । सामा-
न्येन सर्वत्रगः साधारणमुपदेशो, यथा-अनुविचिन्त्य विचार्य
सम्यग्निश्चित्यातिशयेन श्रुतापदेशेन वा प्रयोजने सति निष्ठा-
भाषी सावधारणभाषी सन् समित्या भाषासमित्या समनया
वा रागद्वेषाकरणलक्षणया षोडशवचनविधिना भाषां भाषे-
त । यादृग्भूता च भाषा भाषितव्या तां षोडशवचनविधि-
गतां दर्शयति--तद्यथेत्ययमुपप्रदर्शनार्थः, एकवचनम्-वृक्षः,
द्विवचनम्-वृक्षा, बहुवचनम्-वृक्षा इति, स्त्रीवचनम्-
वीणा कन्या इत्यादि, पुंष्वचनम्-घटः पट इत्यादि,
नपुंसकवचनम्-पीठं देवकुलमित्यादि, अध्यात्मवचनम्-
आत्मन्याधि अध्यात्मं हृदयगतं तत्परिहारेणान्यद्भीतिष्यतस्त-
देव सहसा पतितम् । उपनीतवचनं प्रशंसवचनं यथा-क-

पवती स्त्री, तद्विपर्ययेणापनीतवचनम्—यथेयं रूपहीने-
ति, उपनीतापनीतवचनम्—कश्चिद् गुणः प्रशस्यः कश्चि-
न्निन्द्यो, यथा रूपवतीयं स्त्री किं स्वसद्वृत्तेति अपनी-
तोपनीतवचनम्—अरूपवती स्त्री किं तु सद्वृत्तेति, अती-
तवचनम्—कृतवान्, वर्तमानवचनम्—करोति, अ-
नागतवचनम्—करिष्यति, प्रत्यक्षवचनम्—एष देवद-
त्तः, परोक्षवचनम्—स देवदत्तः । इत्येतानि षोड-
श वचनानि अमीषां स भिक्षुरकार्यविवक्षायामेकवच-
नमेव भूयाद् यावत्परोक्षवचनविवक्षायां परोक्षवचनमेव भू-
यात्, इति । तथा स्वर्यादिके दृष्टे सति स्वर्यवैषा पुरुषो-
षा नपुंसकं वा, एवमेवैतद्व्यङ्ग्येनत्, एवम् अनुविधिविष्य-
निश्चित्य निष्ठाभाषी सन् समित्या समनया संयत एव
भाषां भाषेत, तथा इत्येतानि पूर्वोक्तानि भाषागतानि व-
च्यमाणानि वा आयतनानि वापस्थानान्युपातिक्रम्याति-
लक्ष्य भाषां भाषेत । अथ स भिक्षुर्जानीयाद्वचनार्थं भाषा-
जातानि चतस्रो भाषाः । तद्यथा—सत्यमेकं प्रथमं भाषा-
जातं यथार्थम्—अविनयम् । तद्यथा—गौर्गौरवाश्वोऽश्व-
गौरिति १ । एतद्विपरीता तु मृषा द्वितीया, यथा—गौर्गश्वोऽश्वो-
गौरिति २ । तृतीया भाषा सत्यामृषेति, यत्र किञ्चित्सत्यं
किञ्चिन्मृषेति, यथा—अश्वेन यान्तं देवदत्तमुष्ट्यं यान्ती-
त्यभिदधाति ३ । चतुर्थी तु भाषा बोध्यमाना न सत्या, नापि
मृषा, नापि सत्यामृषा आमन्त्रणाऽऽज्ञापनाऽऽदिका साऽ-
त्राऽसत्यामृषेति ४ । स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह—(स वेमी-
ति) सोऽहं यदेतद् ब्रवीमि तत्सर्वं च तीर्थकुट्टिरतीतानागत-
तवर्तमानैर्भाषितं भाष्यते भाषिष्यते च । अपि चैतानि
सर्वाण्यप्येतानि भाषाद्रव्याण्यवित्तानि च वर्णगन्धरस-
स्पर्शवन्ति चयोपचयिकानि विविधपरिणामधर्माणि भव-
न्तीति, एवमाख्यातं तीर्थकुट्टिरिति । अत्र च वर्णाऽऽदिम-
त्वाऽऽधिकरणेन शब्दस्य मूलस्वमावेदितं, न ह्यमूर्तस्याऽऽका-
शाऽऽदेर्वर्णाऽऽदयः संभवन्ति, तथा चयोपचयधर्माणीत्यनेन तु
शब्दस्यानित्यत्वमाविष्कृतं, विविधपरिणामत्वाच्छब्दद्रव्या-
णामिति ।

(२०) साम्प्रतं शब्दस्य कृतकत्वाऽऽविष्करणायऽऽह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा से जं पुण जाणिज्जा-पुर्वि
भासा अभासा भासिज्जमाणी भासा भासा भासासम-
यवितिकंता च णं भासिया भासा अभासा ॥

स भिक्षुरेवंभूतं शब्दं जानीयात् . तद्यथा—भाषाद्रव्यवर्ण-
णानां वाग्योगनिस्सरणात् 'पूर्व' प्राग् भाषा 'भाष्यमा-
नैव' वाग्योगेन निस्सृज्यमानैव भाषा, भाषाद्रव्याणि भा-
षा भवति; तदनेन तादृशोष्ठाऽऽदिव्यापारेण प्रागसतः शब्द-
स्य निष्पादनात्स्फुटमेव कृतकत्वमावेदितं, सृष्टिपण्ड वरुण-
जकाऽऽदिनेव घट्टयेति. सा षोडशरितप्रध्वंसित्वाच्छब्दानां
भाषणोत्तरकालमप्यभाषैव, यथा कपालावस्थायां घटोऽ-
घट इति, तदनेन प्रागभावप्रध्वंसाभावी शब्दस्याऽऽवेदिता-
विति ॥

इदानीं चतसृणां भाषाणामभाषणीयमाह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा से जं पुण जाणिज्जा- जा

य भासा सच्चा १, जा य भासा मोसा २, जा य भासा
सच्चापोसा ३, जा य भासा असच्चापोसा ४, तद्व्यपगारं
भासं सावजं सकिरियं ककसं कडुयं निट्ठुरं फरुसं अण-
यकरिं छेदणकरिं भेयणकरिं परितावणकरिं उदवणकरिं
भूतोवघाइयं अभिकंख णो भासेज्जा ॥

स भिक्षुर्या पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—सत्यां, मृषां, सत्यामृ-
षाम्, असत्यामृषाम् । तत्र मृषा सत्यामृषा च साधूनां नाव-
ज वाच्या, सत्याऽपि या कर्कशाऽऽदिगुणोपेता सा न वाच्या,
तां च दर्शयति—सहावद्येन वर्तत इति सावधा, तां सत्या-
मपि न भाषेत, तथा सह क्रियया अनर्थदण्डप्रवृत्तिलक्ष-
णया वर्तत इति सक्रिया तामिति, तथा कर्कशां चर्चिता-
क्षरां, तथा कटुकां चित्तोद्वेगकारिणीं, तथा निष्टुरां हकाप्र-
धानां फरुषां मर्मोद्घाटनपराम् (अङ्गयकरिं ति) कर्माऽऽ-
भवकरीम् । एवं छेदनभेदनकरिं यावदपद्रावणकरीमित्येव-
मादिकां भूतोपघातिनीं प्राण्युपतापकारिणीमभिकाङ्क्ष्य म-
नसा पर्यालोच्य सत्यामपि न भाषेतेति ।

भाषणीयां स्वाह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा से जं पुण जाणिज्जा जा
य भासा सच्चा सुहुमा, जा य भासा असच्चापोसा, तद-
व्यपगारं भासं असावजं ० जाव भूतोवघाइयं अभिकंख
भासं भासेज्जा ॥ (सूत्रम्—१३३)

स भिक्षुर्या पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—या च भाषा स-
त्या सूक्ष्मेति कुशाम्रीयया बुद्ध्या पर्यालोच्यमाना मृषाऽ-
पि सत्या भवति यथा सत्यपि मृगदर्शने लुब्धकाऽऽदेरपला-
प इति । उक्तञ्च—“ अलियं न भासियच्चं, अस्थि हु स-
च्चं पि जं न वत्तच्चं । सच्चं पि होइ अलियं, जं परपीडाकरं
वयणं ॥ १ ॥ ” या चासत्यामृषा आमन्त्रणी आज्ञापनाऽदि-
का तां तथाप्रकारां भाषामसावधामक्रियां यावद् भूतोपघा-
तिनीं मनसा पूर्वम् अभिकाङ्क्ष्य पर्यालोच्य सर्वदा साधुर्भा-
षां भाषेतेति ॥ १३३ ॥

किञ्च—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा पुं आमंतेमाणे आमंति-
ते वा अपडिसुणेमाणे णो एवं वदेज्जा—होलेति वा गो-
लेति वा वसुलेति वा कुपक्खेति वा घट्टासेति वा साणे-
ति वा तेणेति वा चारिएसि वा माईति वा मुसावादीति
वा, इयाइं तुमं ते जणगा वा, एतव्यपगारं भासं सावजं स-
किरियं ० जाव भूतोवघाइयं अभिकंख णो भासेज्जा ॥

स भिक्षुः पुमांसमामन्त्रयन्नामन्त्रितं वा अशृग्वन्तं नैवं
भाषेत, तद्यथा—होल इति वा गोल इति वा एतो च देशान्त-
रे अवकासं सूचकौ, तथा वसुलेति वृषलः कुपलः कुत्सिता-
न्वयः घट्टास इति वा श्वेति वा स्तेन इति वा चारिक इ-
ति वा मायीति वा मृषावादीति वा, इत्येतानि अनन्तरोक्ता-
नि त्वमांसं तव जनको वा मातापितरावेतानीति, एवंप्रकारां
भाषां यावन्न भाषेतेति ।

एतद्विपर्ययेण च भाषितव्यमाह-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा पुंस्मात् आमेतेमाणे आमंति ए
वा अप्पडिसुणेमाणे एवं वदेज्जा-अमुगे ति वा आउसो
ति वा आउसंतारो ति वा सावको ति वा उपासगे ति वा
धम्मि ए ति वा धम्मपि ए ति वा एयप्पगारं भासं
असावज्जं ० जाव अभिकंख भासेज्जा ॥ से भिक्खु
वा भिक्खुणी वा इत्थि आमंतेमाणे आमंति ते य अप्पडि-
सुणेमाणे गो एवं वदेज्जा--होलीति वा गोलीति वा इ-
त्थीगमेण सेतव्वं ॥ से भिक्खु वा भिक्खुणी वा इत्थि
आमेतेमाणे आमंति ए य अप्पडिसुणेमाणे एवं वदेज्जा-
आउसो ति वा भइणीति वा भोईति वा भगवतीति वा सा-
विगेति वा उवासि ए ति वा धम्मि ए ति वा धम्मपि ए ति
वा, एतप्पगारं भासं असावज्जं ० जाव अभिकंख भासेज्जा ॥
(सूत्रम्-१३४)

स भिक्षुः पुमांसमामन्त्रयन्नामन्त्रितं वा भूयन्ममेवं ब्रूयात् ।
तद्यथा-अमुक इति वा, आयुष्मन्ति वा, आयुष्मन्त इति वा
तथा भावक धर्मप्रिय इति, एवमादिकां भाषां भाषेतेति । ए-
वं स्त्रियमधिकृत्य सूत्रद्वयमपि प्रतिषेधविधिभ्यां नेयमिति
॥ १३४ ॥

पुनरप्यभाषणीयमाह-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गो एवं वदेज्जा--समो-
देवेति वा गज्जदेवेति वा विज्जुदेवेति वा पवुद्धदेवेति वा
निबुद्धदेवेति वा पढउ वा वासं मा वा पढउ गिप्फज्जउ वा
सस्सं मा वा गिप्फज्जउ विभाउ वा रयणी मा वा विभाउ
उदेउ वा सूरिए मा वा उदेउ सो वा राया जयउ वा मा
जयउ वा, गो एतप्पगारं भासं भासेज्जा । पस्सवं से भि-
क्खु वा भिक्खुणी वा अंतलिकसेति वा गुज्झाणुचरिए-
ति वा संमुच्छिए वा शिवइए वा एमो वदेज्जावुट्ठवला-
इगेति वा, एवं खलु तस्स भिक्खुस्स भिक्खुणीए वा सा-
मग्गियं ॥ (सूत्रम्-१३५)

स भिक्षुरेवंभूतामसंयतभाषां न वदेत् । तद्यथा-समोदेव इति
वा, गज्जति देव इति वा तथा विज्जुदेवः, प्रवृष्टो देवः, निबृष्टो दे-
वः, एवं पततु वर्षा मा वा निष्पद्यतां शस्यं मेति वा, विभातु
रजनी मेति वा, उदेतु सूर्यो मा वा, जयस्वसो राजा मा वेति ए-
वंप्रकारां देवाऽदिकां भाषां न भाषेत् । कारणजाने तु प्रज्ञावान्
संयतभाषया अन्तरिक्षमित्यादिकया भाषेत्, एतत्सस्य भि-
क्षोः सामर्थ्यमिति । आवा० २ भु० १ सू० ४ अ० १ उ० ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा जहा वेगइयाइं रूवाइं पासेज्जा
तहा वि ताइं नो एवं वदेज्जा । तं जहा--गंडी गंडीति वा,
कुट्टी कुट्टीति वा ० जाव मधुमेहुणि ति वा इत्थच्छिषं
इत्थच्छिषेति वा, एवं पादक्षिण्येति वा शकक्षिषेति वा
कप्पक्षिषेति वा उट्ठक्षिषेति वा, जे यावसे तहप्पगारा एय-

प्पगाराहिं भासाहिं बुइया २ कुप्पंति माणवा ते यावि त-
हप्पगाराहिं भासाहिं अभिकंख गो भासेज्जा ।

स भिक्षुर्यद्यपि (एगइयाइं ति) कानिचिन् रूपानि ग-
ण्डीपदकुष्ठवादीनि पश्येत्तथाऽप्येतानि स्वनामग्राहं तादृ-
शेषणविशिष्टानि नोच्चारयेदिति । तद्यथेत्युदाहरणोपपद-
शेनार्थः, गण्डी गण्डमस्यास्तीति गण्डी, यदि बोक्खलगुल-
फपादः स गण्डीत्येवं न व्याहर्त्तव्यः, तथा कुष्ठयपि न कुष्ठी
ति व्याहर्त्तव्यः, एवमपरव्याधिविशिष्टा न व्याहर्त्तव्यो,
यावन् मधुमेहीति मधुवर्णमृजानवरतप्रभावीति । अत्र च
धूताभ्ययने व्याधिविशेषाः प्रतिपादिताः, तद्वत्तथा सूत्रे
यावदित्युक्तम्, एवं क्षिण्वस्तपादनासिकाकर्णौष्ठाऽऽद्यस्त-
थाऽप्येव तत्राप्रकाराः काणकुण्डाऽऽद्यस्तद्विशेषणविशि-
ष्टाभिर्वाग्भिरुक्ता उक्ताः कुप्यन्ति मानवास्तांस्तथाप्रकारांस्त-
था-प्रकाराभिर्वाग्भिरभिकाक्षय नो भाषेतेति ।

यथा च भाषेत तथाऽह-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा जहा वेगइयाइं रूवाइं पासेज्जा
तहावि ताइं एवं वदेज्जा । तं जहा--ओयंसी ओयंसीति वा
तेयंसी तेयंसीति वा जसंसी जसंसीति वा वक्खंसी
वक्खंसीइ वा अभिरुयंसि अभिरुयंसीइ वा पडिरुवंसी
पडिरुवंसीति वा पासादियं पासादिएइ वा दरिसणिजं
दरिसणीएति वा, जे यावसे तहप्पगारा तहप्पगाराहिं
भासाहिं बुइया बुइया गो कुप्पंति माणवा ते यावि तह-
प्पगारा एयप्पगाराहिं भासाहिं अभिकंख भासेज्जा ।

स भिक्षुर्यद्यपि गण्डीपदाऽऽदिव्याधिवस्तं पश्येत्तथाऽपि त-
स्य यः कश्चिद्विशिष्टो गुण ओजस्तेज इत्यादिकस्तद्विशेष-
सति कारणे वदेदिति, केशवचत् कृष्णवचत्कृष्णवन्तगुणोद्भाट-
नवत् गुणग्राही भवेदित्यर्थः ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा जहा वेगइयाइं रूवाइं पा-
सिज्जा । तं जहा--वप्पाणि वा ० जाव गिहाणि वा, तहा
वि ताइं नो एवं वइज्जा । तं जहा--सुकडेइ वा सुट्ठुकडेइ
वा साहुकडेइ वा कप्पाणेइ वा करणिजेइ वा, एयप्पगारं
भासं सावज्जं ० जाव नो भासिज्जा ॥ से भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा । तं जहा-
वप्पाणि वा ० जाव गिहाणि वा तहा वि ताइं एवं वइज्जा ।
तं जहा--आरंभकडेइ वा सावज्जकडेइ वा पयत्तकडेइ वा
पासाइयं पासाइए वा दरिसणीयं दरिसणीयं ति वा अभि-
रुवं अभिरुवं ति वा पडिरुवं पडिरुवं ति वा एयप्पगारं
भासं असावज्जं ० जाव भासिज्जा ॥ (सूत्रम्-१३६)

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा सा-
इमं वा उवक्खडियं पेहाए तहावि तं गो एवं वदेज्जा । तं जहा-
सुकडेति वा सुट्ठुकडेति वा साहुकडेति वा कप्पाणेति वा क-
रणिजेति वा एयप्पगारं भासं सावज्जं ० जाव गो भासेज्जा ॥

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा असणं वा पाणं वा ०२ जाव उवक्खदिहं पेहाए एवं वदेज्जा । तं जहा—आरंभकदेति वा सावज्ज कदेति वा पयत्तकदेति वा भदयं भदएति वा ऊसहं २ रसियं २ मणुसं २ एयप्पगारं भासं असावज्जं ० जाव भासेज्जा ॥ (सूत्रम् १३७)

स भिक्खुर्यद्येनानि रूपाणि पश्येत् । तद्यथा—वप्राः प्राकारा यावद् गृहाणि , तथाऽप्येतानि नैवं वदेत् । तद्यथा—सुकृतमेतत्सुष्ठु कृतमेतत्साधु शोभनं कल्याणम् एतत् , कर्तव्यमेतदेवंविधं भवद्विधानामिति , एवं-प्रकारामन्यामपि भाषामधिकरणानुमोदनाज्ज्ञो भाषेतेति ॥ पुनर्भाषणीयामाह—स भिक्खुवप्राऽऽदिकं दृष्ट्वाऽपि तदुद्देशेन न किञ्चिद् ब्रूयात् , प्रयोजने सत्येवं संयतभाषया ब्रूयात् , तद्यथा—महारम्भकृतमेतत्सावज्जकृतमेतत्सा प्रयत्नकृतमेतत् , एवं प्रसादनीयदर्शनाऽऽदिकां भाषामसावद्यां भाषेतेति ॥ एवमशनाऽऽदिगतप्रतिपक्षसूत्रद्वयमपि नेर्यामिति, नवरं (ऊसहं ति) उक्कल्लं वर्णगन्धाऽऽद्युपेतमिति ।

पुनर्भाषणीयामाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा मणुस्सं वा गोणं वा महिसं वा मिगं वा पसुं वा पक्खि वा सरीसिवं वा जलयरं वा से सं परिवूढकायं पेहाए णो एवं वदेज्जा—थुल्लेति वा, पमे-तिलेति वा, वट्टेति वा वज्जेति वा, पादिमेति वा, एयप्पगारं-भासं सावज्जं ० जाव णो भासिज्जा ॥

स भिक्खुर्गवादिकं परिवूढकायं पुष्टकायं प्रेक्ष्य नैतद्वदेत् । तद्यथा—स्थूलोऽयं प्रेमदुरोऽयं, तथा वृत्तस्तथा यथो वहनयोग्यो वा, एवं पन्नययोग्यः इवनाऽऽदेः पाननयोग्यो वेत्येवमादिकामन्यामप्येवंप्रकारां सावद्यां भाषां नो भाषेतेति ।

(२१) भाषणविधिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा मणुस्सं वा ० जाव जलयरं वा से सं परिवूढकायं पेहाए एवं वदेज्जा—परिवूढकाए ति वा उपचितिकाए ति वा थिरसंघयणे ति वा चियमंससो-णिए ति वा बहुपदिपुसंईदिए ति वा , एयप्पगारं भासं असावज्जं ० जाव भासेज्जा ।

स भिक्खुर्गवादिकं परिवूढकायं प्रेक्ष्यैवं वदेत् । तद्यथा—परिवूढकायोऽयमित्यादि सुगममिति ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा विरुवरूवाओ गाओ पेहाए णो एवं वदेज्जा । तं जहा—गाओ दौज्झाओ ति वा दम्मे ति वा गोरेह ति वा वाहिम ति वा रहजोग ति वा एयप्पगारं भासं सावज्जं ० जाव णो भासेज्जा ।

स भिक्खुर्विरूपरूपा नानाप्रकारा गाः समीक्ष्य नैतद्वदेत् । तद्यथा—दोहनयोग्या एता गावः, दोहनकालो वा वर्तते, तथा दृश्यो दमनयोग्योऽयं गोरेहकः कल्होटकः, एवं वाहनयोग्यो रथयोग्यो वेति, एवंप्रकारां सावद्यां भाषां नो भाषेतेति ।

(२२) सति कारणे भाषणविधिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा विरुवरूवाओ गाओ पेहाए एवं वदेज्जा । तं जहा—असंथडाइ वा बहुनिवट्टिम

एवं वदेज्जा । तं जहा—जुवंगवे ति वा धेणु ति वा रसव ति वा हस्सेति वा महल्लएति वा महक्खए ति वा संवहणे ति वा, एयप्पगारं भासं असावज्जं ० जाव अभिक्खु भासेज्जा । स भिक्खुर्नानाप्रकारागाः प्रेक्ष्य प्रयोजने सत्येवं ब्रूयात् । तद्यथा—‘जुवंगवे ति ।’ युवाऽयं गौः धेनुरिति वा रसवतीति वा । हस्वः, महान्, महाव्ययो वा, एवं संवहन इति, एवं-प्रकारामसावद्यां भाषां भाषेतेति ।

किञ्च—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा तदेव गंतुमज्जाणाइं पक्व-याइं वणाणि वा रुक्खा महल्लं पेहाए णो एवं वदेज्जा । तं जहा—पासायजोग्गा ति वा तोरणजोग्गा ति वा गिहजोग्गा ति वा फलिहजोग्गा ति वा अगलजोग्गाइ वा छावा-जोग्गाइ वा उदगजोग्गाइ वा दौणजोग्गाइ वा पीढखंगवे-रणगलकुलियजंतलट्टीणाभिगंडीआमणजोग्गाइ वा सय-णजानुउवस्सयजोग्गाइ वा, एयप्पगारं भासं णो भासेज्जा । स भिक्खुर्यानाऽऽदिकं गन्वा महल्लो वृत्तान् प्रेक्ष्य नैवं वदेत् । तद्यथा—प्रास्ताऽऽदियोग्या अमो वृत्ता इति । एवमादिकां सावद्यां भाषां नो भाषेतेति ।

यत्तु वंदत्तदाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा तदेव गंतुमुज्जाणाइं वा प-व्वयाणि वा वणाणि वा रुक्खा महल्लं पेहाए एवं वदेज्जा । तं जहा—जातिमंताति वा दीहवट्टाति वा महालयाति वा पयायलासाति वा विडिममालाइ वा पासाइयाइ वा ० जाव पडिरूवाति वा, एयप्पगारं भासं असावज्जं ० जाव अभिक्खु भासेज्जा ॥

स भिक्खुस्तथैवाद्यानाऽऽदिकं गन्तव्यं वदेत् । तद्यथा—जाति-मन्तः सुजातय इत्येवमादिकां भाषामसावद्यां संयत एव भाषेतेति ।

किञ्च—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा बहुसंभूता वणफला पेहाए तहावि ते णो एवं वदेज्जा । तं जहा—पकाति वा पायस्व-जाति वा वेलोचिताति वा टालाति वा वेहियाति वा , एयप्पगारं भासं सावज्जं ० जाव णो भासेज्जा ।

स भिक्खुः बहुसंभूतानि वृक्षफलानि प्रेक्ष्य नैवं वदेत् । तद्यथा एनानि फलानि पक्वानि पाक प्राप्ताणि तथा पाक ख्यातानि बद्धास्थीनि गर्त्ताप्रक्षेपकोद्वपलालाऽऽदिना विपक्ष्य भक्षणयोग्यानीति, तथा वेलोचितानि पाकातिशयतो प्रदण-कालोचितानि, अतः परं कालं न विषहन्तीत्यर्थः । टालान्य-नवबद्धास्थीनि कोमलास्थीनीति । यदुक्तं भवति—तथा द्वै-धिकानीति पेशीसंपादनेन द्वैधीभाषकरणयोग्यानि वेति , एवमादिकां भाषां फलगतं सावद्यां नो भाषेत् ।

यदभिधानीयं तदाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा बहुसंभूया वणफला अवा पेहाए एवं वदेज्जा । तं जहा—असंथडाइ वा बहुनिवट्टिम

फलाइ वा बहुमंभूयाइ वा भूयरुचि ति वा, एयप्पगारं भासं नो भासिज्जा असावजं ।

स भिक्षुर्बहुसंभूतफलानाम्नान् प्रव्यैवं वदेत् । तद्यथा-असम-
र्थाः अतिभारेण न शक्नुवन्ति फलानि धारयितुमित्यर्थः, एतेन
पकार्थे उक्तः, तथा बहुनिर्वर्तितफलानि बहुनिर्वर्तितानि फ-
लानि येषु ते तथा, एतेन पाकस्वाद्यार्थे उक्तः, तथा बहुसंभूता
बहूनि संभूतानि पाकातिशयतः ग्रहणकालोचितानि फलानि
येषु ते तथा, अनेन वेलोचितार्थे उक्तः, तथा भूतरूपा इति
वा भूतानि रूपाण्यनववस्थास्थानि कौमलफलरूपाणि येषु ते
तथा, अनेन टालाऽऽद्यर्थे उपलक्षितः, एवंभूता एते आम्नाः,
आम्नाग्रहणं प्रधानोपलक्षणम्, एवंभूतामनवस्थां भाषां भावेतति ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा बहुमंभूयाओ ओसहीओ
पेहाए तहावि ताओ गो एवं वदेज्जा । तं जहा-पकाइ वा
नीलीयाति वा छवीइयाइ वा लाइमाइ वा भजिमाइ वा
बहुसुजाइ वा, एयप्पगारं भासं सावजं ० जाव गो भासेज्जा ।
स भिक्षुर्बहुसंभूता ओषधीर्विष्य तथाप्येता नैतद्वदन् । तद्यथा-
पका नीला आम्नाः क्षुब्धित्यः लायिमाः लाजायोग्याः रोप-
णयोग्या वा, तथा (भजिमाउ ति) पञ्चनयोग्या भञ्जन-
योग्या वा (बहुसुज्ज ति) बहुमस्याः पृथुकृत्स्नयोग्या वेति,
एवंप्रकारां सावस्थां भाषा नो भावेत ।

यथा च भावेत तदाह—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा बहुमंभूयाओ ओसहीओ
पेहाए तहावि एवं वदेज्जा । तं जहा-रूढा ति वा बहुसं-
भूता ति वा धिरा ति वा ऊसहा ति वा गम्भिया ति वा
पसूता ति वा ससारा ति वा, एयप्पगारं भासं असावजं
० जाव नो भासेज्जा ॥ १३८ ॥

स भिक्षुर्बहुसंभूता ओषधीः प्रव्यैतद् ब्रूयात् । तद्यथा-रूढा
इत्यादिकामसावस्थां भाषां भावेत ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा तहप्पगाराइ सहाइ सुणेज्जा
तहा वि एयाइ गो एवं वदेज्जा । तं जहा-सुसहे ति वा
दुसहे ति वा, एयप्पगारं भासं सावजं गो भासेज्जा । से
भिक्षू वा भिक्षुणी वा तहा वि ताइ एवं वदेज्जा । तं
जहा-सुसहे सुमहे ति वा दुसहे दुसहे ति वा, एयप्पगारं
असावजं ० जाव भासेज्जा, एवं रूवाइ कियेइ ति वा ५,
गंधाइ सुरभिगंधे ति वा २, रसाइ तित्ताणि वा ५, फासाइ
कक्खुहाणि वा ८ ॥ ११६ ॥

स भिक्षुर्यद्यप्येतान् शब्दान् शृणुयात्तथापि नैवं वदेत् । तद्य-
था-शोभनः शब्दोऽशोभने वा, माङ्गलिकोऽमाङ्गलिको वेत्ययं
न व्याहृत्यैव । विपरीतं त्वाद-यथावस्थितशब्दप्रका-
पनाविषये एतद्वदेत् । तद्यथा—(सुसहे ति) शोभन-
शब्दं शोभनमेव श्रूयाद्, अशोभनं त्वशोभनामिति । एवं
रूपाऽऽदिस्त्रिभिर्नैवम् ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा वंता कोहं च माणं च मा-
यं च लोभं च अणुवीयि शिद्धाभासी निसम्मभासी अतु-
रियभासी विवेगभासी समियाए संजते भासं भासेज्जा ५ ।
एयं खलु तस्स भिक्षुस्स भिक्षुणीए वा सामग्गियं
॥ १४० ॥

स भिक्षुः क्रोधाऽऽदिकं वास्त्वैवंभूतो भवेत् । तद्यथा-अनुवि-
चिन्त्य निष्ठाभासी निशम्यभासी अस्वरितभासी विवेकभासी
भाषासमित्युपेतो भाषां भावेत, एतत्तस्य भिक्षाः सामग्गियम् ।
आम्ना ० २ भू ० १ भू ० ४ अ ० २ उ ० । (वचनगुणि-
माश्रित्य साध्याचारः ' अज्जा ' शब्दे प्रथमभागे १२१-१२२
पृष्ठे गतः) (अलोकाऽऽद्यवचनभाषणनिषेधः ' अवयण '
शब्दे प्रथमभागे ७६५ पृष्ठे गतः)

अनुयोगस्यैकार्थिकाम्यधिकृत्य 'अणुयोगो य नियोगो, भास
विभासा य वसियं चैव ।' इति भाषापठ्यायशब्दैः स्वरूपक-
थनम् । आ ० म ० १ अ ० । आ ० भू ० ।

(२३) सम्प्रति प्रतिभूतदृष्टान्तोपेतं भाषाद्वारमाह—

पडिसइगस्स सरिसं, जो भासइ अत्थमेगु सुत्तस्स ।

सामइय बाल पंडिय, साहु जईमाइया भासा ॥

यथा गिरिकुहरकन्दराऽऽदिषु यादृशः शब्दः क्रियते तादृशः
प्रतिशब्द उत्तिष्ठते, एवं यां यादृशं सूत्रं तस्य तादृश-
मर्थमेकं भावेत, तस्य तद्भाषणं भाषा, यथा समभाषः सा-
मायिकं, द्वाभ्यां बुभुक्षया तथा वा लग्नितो बालः, पापा-
त् ईनः पलायितः परिहृतः । अथवा—पण्डा बुद्धिः सा
सज्जाताऽस्येति परिहृतः, साधयति मोक्षमार्गमिति साधुः
यतने सर्वाऽऽत्मना संयमानुष्ठानेष्विति, आदिशब्दात्पतीति
तपन इत्यादिपरिग्रहः । भू ० १ उ ० १ प्रक ० । व्यञ्जहारि प्रति-
क्षासूचकसंवाक्ये, " यदावेदयने रात्रि, तद्भाषेत्यभिधीयते ।"
इति स्मृतिः । वाच ० "समो वा पयरो भाषा, विसं वा परिमल-
ओ । भासयं बाहिया भासा, सपक्खगुणकारिया ॥१॥ " वृ ०
प्रकाशे, " आलोओ उज्जोओ, दित्ती भासा पहा पयासो
य । " पाह ० ना ० ४८ गाथा ।

विषयसूची—

- (१) वाक्यस्यैकार्थिकानि ।
- (२) द्रव्याऽऽदिभाषा ।
- (३) द्रव्यभावभाषामधिकृत्याऽऽराधम्यादिभेदयोजना ।
- (४) साम्प्रतमोक्षतो भाषायाः प्रविभागनिरूपणम् ।
- (५) भुतभावभाषा ।
- (६) सामान्यतो भाषायाः कारणाऽऽदिनिर्देशः ।
- (७) भाषाऽऽत्मस्वरूपाऽनात्मस्वरूपा वेति निरूपणम् ।
- (८) अनात्मरूपाऽपि सच्चित्ताऽसौ भविष्यति जीवच्छ-
रीरवादिनि प्रतिपादनम् ।
- (९) इह कैश्चिदभ्युपगम्यते अपौरुषेयी वेदभावेति तन्मत-
निराकरणम् ।
- (१०) वासकस्वभाववाच्यद्वयद्रव्याणां, तद्योग्यद्रव्याऽऽकु-
लत्वाच्च लोकस्य, मित्राणि वासितानि वाऽभ्यानि
अप्येवम् इत्याख्यानम् ।

- (११) अथ प्रहणाऽऽदेर्जघन्यमुत्कृष्टं च कालमानम् ।
 (१२) यद्यप्यौदारिकाऽऽदिशरीरपञ्चकभेदाः पञ्चवि-
 द्यः, तथाऽपि त्रिविधेनैव कार्येण बाणप्रव्यग्रहणमिति
 समर्थनम् ।
 (१३) औदारिकाऽऽदिशरीरवता भाषां गृह्यता मुञ्चता वा
 मुक्ता सती भाषा कियत् क्षेत्रे व्याप्नोति ? इति
 प्रकरणम् ।
 (१४) तत्र शब्दद्रव्याणां भेदः ।
 (१५) शिष्यस्य बाणवियनयविधानम् ।
 (१६) अवाक्या भाषा ।
 (१७) कश्चिद् व्यवहारे प्रक्रान्ते पृष्ठोऽपृष्ठो वा कथं व्याप्त
 कथं वा नेति निरूपणम् ।
 (१८) वाक्यशुद्धिकलम् ।
 (१९) भाषावक्रव्यता षोडशवचनविधिगता च भाषा ।
 (२०) शब्दस्य कृतकत्वाऽऽविष्करणम् ।
 (२१) भाषणविधिमिरूपणम् ।
 (२२) सति कारणे भाषणविधिः ।
 (२३) प्रतिभूतदृष्टान्तोपेतं भाषाहारम् ।
 भासागुण-भाषागुण-पुं० । हितमितदेशकालासंविधभाष-
 याऽऽदिके, सूत्र० २ अ० ६ अ० ।
 भासाचंचल-भाषाचंचल-पुं० । भाषानक्षत्रले चञ्चलभेदे,
 सू० १ उ० १ प्र० । (चञ्चलव्याख्या 'चंचल' शब्दे तृती-
 यभागे १०३२ पृष्ठे गता)
 भासाजड-भाषाजड-पुं० । भाषारहिते जडभेदे, " भासा-
 जडो तिविहो जल मम्मण एलमूओ य । " आब० ४ अ० ४० ।
 भासाणुगामि (ण)-भाषाऽनुगामिन्-त्रि० । भाषा आर्याना-
 र्याभरषाचः, अनुगच्छत्यनुकराति तद्भाषाभाषित्वात् स्व-
 भाषायेव वा लक्षिष्विशेषात्तर्थावधप्रत्ययजननात् आर्या-
 नार्याऽऽदिवागनुकरणशीले भाषाः संस्कृतप्राकृतमागधाऽऽ-
 द्याः अनुगमयति व्याख्यातीति एवं शीलः । संस्कृतप्राकृता-
 ऽऽदिभाषाव्याख्यातरि, औ० ।
 भासाणिव्वत्ति-भाषानिव्वत्ति-स्त्री० । भाषानिव्वत्ती, अ० ।
 कइविहा णं भंतं ! भासाणिव्वत्ती पसुत्ता । गोयमा !
 चइविहा भासाणिव्वत्ती पसुत्ता । तं जहा-सच्चभासाणि-
 व्वत्ती, मोसभासाणिव्वत्ती, सच्चामोसभासाणिव्वत्ती, अ-
 सच्चामोसभासाणिव्वत्ती, एवं एगिदियवजं जस्स ना भासा
 ० जाव नेमाणियाणं । अ० १६ श० ८ उ० ।
 भासादोस-भाषादोष-पुं० । सावधानुमोदनाऽऽदिके, उक्त० १
 अ० । असत्यसत्यमृषाकर्कशासभ्यशब्दोच्चारणाऽऽदिके च ।
 " भासादोसं च तारिसं । " सूत्र० १ अ० ८ अ० ।
 भासापउज्जत्ति-भाषापउर्याप्ति-स्त्री० । यथा भाषाप्रयोष्यवर्ग-
 शाब्दिकानादाय भाषात्वेन परिणमय्याऽऽत्मस्य च मुञ्च-
 ति सा भाषापउर्याप्तिरित्युक्तजणे पउर्याप्तिभेदे, न० । प्र०,
 प्र० । कर्म० । पं० सं० ।
 भासापय-भाषापद-न० । भाषावक्रव्यताप्रतिबद्धे प्रज्ञापनाया
 एकादशे पदे, प्र० १ पद० ।

भासारहस्स-भाषारहस्य-न० । भाषावक्रव्यताप्रतिबद्धे ग्रन्थ-
 भेदे, प्रति० । अ० ।
 भासारिय-भाषाऽऽर्य-पुं० । भाषाऽऽर्ये, प्र० १ पद० । (तेषां
 भेदाः 'आर्यरिय' शब्दे द्वितीयभागे ३३६ पृष्ठे गताः)
 भासालदिय-भाषालक्षिक-पुं० । भाषालक्षिमिति, विशेष० ।
 भासावगग्या-भाषावर्गग्या-स्त्री० । भाषाप्रयोष्यवर्गग्यायाम्,
 पं० सं० ५ द्वार ।
 भासाविजय-भाषाविजय-पुं० । भाषा सत्याऽऽदिका तस्या
 विजयो निर्णयो भाषाविजयः । भाषानिर्णये, भाषानिर्णयोपे-
 ते दृष्टिवादे च । स्या० १० ठा० ।
 भाषाविजय-पुं० । भाषाया बाको विजयः समृद्धिर्यस्मिन् च
 भाषाविजयः । दृष्टिवादे, स्या० १० ठा० ।
 भासाविसारय-भाषाविशारद-पुं० । संस्कृतप्राकृताऽऽदिभा-
 षानिपुणे, " अट्टारसदेसीभासाविसारए । " औ० ।
 भासासह-भाषाशब्द-पुं० । भाषापर्याप्तिनामकस्मोदयाऽऽ-
 पादितां जीवःशब्दःभाषाशब्दः । तस्मिन्, स्या० २ ठा० ३ उ० ।
 " भासासहे दुविहे पसुत्ते । तं जहा-अक्खरसंबद्धे चैव,
 नोअक्खरसंबद्धे चैव । " स्या० २ ठा० ३ उ० ।
 (स्वस्वस्थाने व्याख्या) " मितमदुरगीताऽऽदिभासासहे
 विक्कियं ति ग्रण्णति । " नि० सू० १ उ० ।
 भासासमय-भाषासमय-पुं० । भाषाया निस्तुज्यमानावस्थातः
 परिणामावस्थापर्यन्ते समये, " भासासमयविहकंता । "
 अ० १३ श० ७ उ० ।
 भासासमिह-भाषासमिति-स्त्री० । भाषणं भाषा तद्विषया स-
 मितिर्भाषासमितिः । आब० ४ अ० । भाषणं भाषा तस्यां
 सम्यगितिर्भाषासमितिः । अ० ३ अधि० । पा० । निरवयव-
 जनप्रवृत्तिकूपे समितिभेदे, स० ५ सम० । स्या० । नि० सू० ।
 सम्प्रति भाषासमितिमाह—
 कोहे माणे य माया य, लोमे य उवउत्तया ।
 हासे भय मोहरिए, विगहासु तहेव य ॥ ६ ॥
 एयाइ अट्ट ठाणाइ, परिवज्जितु संजओ ।
 असावजं पितं काले, भासं भासज पसुवं ॥ १० ॥
 क्रोधे माने च मायायां लोभे चोपयुक्ता क्रोधाऽऽद्युपयोगप-
 रता, तदेकाऽऽयतनेति यावत्, हास (भयं ति) भये मौख-
 र्ये विकथासु तथैवोपयुक्तेति संबन्धः । तत्र क्रोधे यथा
 कश्चिद्विद्विपुतः पिता प्राह— " न त्वं मम पुत्रः, पार्श्ववसिनां
 वा प्रति प्राह—बन्नीत बन्नीत एनमित्यादि, माने यथा—
 कश्चिद्विमानाऽऽध्मातचेता न कश्चिद् मम जात्यादिभिस्तु-
 ल्य इति वक्ति । मायायां यथा—परव्यसनार्थमपारखितस्थानव-
 र्त्ती सुताऽऽदौ अणुति—नायं मम पुत्रो, न चाहमस्य पितात्यादि ।
 लोभे यथा कश्चिद्वणिक् परकीयमपि भाण्डाऽऽदिकमात्मी
 यमभिधत्ते । हास्ये यथा—केलीकिलतया कञ्चन तथाविधं कु-
 लीनमप्यकुलीनीयत्युक्तमस्ति । भये यथा—तथाविधमक्रव-

माचर्य स त्वं येन तत्तदाचरितमिति पृष्टः प्राह—नाहं
तदाऽस्मिन् देशे एवाभूवमित्यादि, मौख्ये यथा—मुखरतया
यत्परपरिवादादि वदन्नाहेत । विकथासु स्याद्विकथासु—अ
हो कटाक्षविकेपास्तस्या इत्यादिकमाह । पठ्यते च—“ कोह
य माणं य माया, य लोभे य तद्देव य । हासभयमोहरीय वि-
कहा य तद्देव य ॥१४” गतार्थमेव । एताम्यनन्तरमुक्तकपाय-
यो स्थानानि परिवर्त्य परिहृत्य संयतः, किमित्याह—असाव-
द्यां निर्दोषां तामपि मितं स्तोकां यावत्पुण्युज्यते तावतीमे-
व काले प्रस्तावे भाषां वाचं भाषेत बदेत प्रज्ञा बुद्धिस्तदा-
न इति सूचयार्थः ॥ ६-१० ॥ उत्त० २४ अ० ।

अत्राप्युदाहरणम्—

कोरं साहू भिक्षुद्वया नगरे रोहण निगंतुं बाहिरकण्ठे हि-
डंतो केणह पुट्टो, जहा—

“ केवहय आसहृथी, तह निचओ दादधममार्हणं ।

निर्विघ्नाऽनिर्विघ्ना, नागरणा बेहि मं समिओ ॥ १ ॥

वेह न जाणाओसी, सज्जायज्जाण जोगवक्किता ।

हिडंता न वि पेच्छह, न वि सुणह य किह गु तो वेह ॥ २ ॥

बहुं सुणेहि कखेहि, बहुं अण्णीहि पेच्छह ।

न य विटुं सुयं सव्वं, भिक्खु अक्ख्खाउमरिहह ॥ ३ ॥ ” पा० ।

भासासमिय—भाषासमित—पुं० । भाषासमितिमति, सूत्र० २
ध्रु० २ अ० । औ० ।

भासिजमाण—भाष्यमाण—त्रि० । अभिधीयमाने, स० ३४
सम० । वाग्योनेन निवृत्त्यमाने, आचा० २ ध्रु० १ सू० ४
अ० १ उ० ।

भासिक्क—देशी—दत्ते, दे० ना० ६ वर्ग १०४ गाथा ।

भासित्तए—भाषितुम्—अव्य० । वक्तुमित्यर्थे, भ० १६ श० ५ उ० ।

भासिता—भाषित्वा—अव्य० । भाषणं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ ठा०
२ उ० ।

भासिय—भाषित—त्रि० । भावः क्तः । प्रतिपादिते, स० १० अ-
क्त० । आतु० । भ० । सूत्र० । प्रज्ञापिते, आचा० १ ध्रु० ५
अ० ३ उ० । भावे क्तः । भाषणे, न० । आ० म० १ अ० ।

भासियव्व—भाषितव्य—त्रि० । प्रतिपादनीये, भ० १२ श० ६ उ० ।

भासुंडी—देशी—निःसरणे, दे० ना० ६ वर्ग १०३ गाथा ।

भासुजुयया—भाषर्जुकता—स्त्री० । भाषाऽऽर्जवे, भ० ८ श० ६
उ० । वाचो यथावस्थितार्थप्रत्यायनार्थाय प्रवृत्ता, स्था० ४
ठा० १ उ० ।

भासुर—भासुर—त्रि० । भास्वरे, दीप्तिमति, “ भासुरवरवोदि-
धरो, देवो वेमाणो जाओ ” आ० क० ४ अ० । स्था० । रा० ।
आ० म० । नि० सू० । उपा० । जी० । घोरं, “ घेरा दाकण-
भासुर—भरव—लल्लक—भीम—भीसणया । ” पा० ना०
६५ गाथा । “ भासुरवोदीपलंबवणमालधरा ” प्रज्ञा० २
पद । स्फटिके च । वीरे, पुं । कुष्ठौघौ, न० । वाच० । स्व-
नामक्याते विमाने च । स० ७ सम० । कल्प० ।

भिइ भृति—स्त्री० । भृ—क्तिन् । “ उहत्वादी ” ॥ ८ ॥ १
॥ १३१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणेत्यम् । प्रा० १ पाद । मरणे, पोषणे

च । वाच० । स्था० । करणे क्तिन् । वेतने, मूल्ये च । वाच० ।
भृतिः पदात्यादीनां वृत्तिरिति । अनु० ।

भिउ—भृगु—पुं० । ब्रह्मज-कु० पुं० । लोकप्रसिद्धे स्वनामक्याते
श्रुतिविशेषे, औ० । शिवे, शुकप्रदे, कर्षतसामौ, जमदग्नी,
उच्चप्रदेशे च । भृगुः प्रणतस्थानम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
भृगोर्गोत्रापत्यम् अण् । “ बहुषु लुक् ” ॥ १ ॥ भृगोर्विशेषे च ।
वाच० । ऋषणायां राजौ, ध्रु० १ उ० १ प्रक० । शुकवणभूरे-
स्वा जलशोषानन्तरं जलकंदाराऽऽदिषु स्फुटितायां दाक्षी,
कल्प० ३ अधि० ६ लण् ।

भिउकच्छ—भृगुकच्छ—पुं० । लाटदेशस्थे स्वनामक्याते पुरे,
ती० ४५ कल्प । विशे० । आ० क० ।

भिउव—भार्गव—पुं० । भृगुलोकप्रसिद्धे श्रुतिविशेषस्तस्य शि-
ष्यो भार्गवः । परित्राजकमेवे, औ० ।

भिउडि—भु (भू) (भृ) कुटि—स्त्री० । भूषः कुटिर्भक्तिः—पुं०
वा इत्थः संप्रसारणं वा स्त्री । वाच० । “ रभुकुटौ ” ॥ ८ ।
१ । ११० ॥ इति इति प्राकृतसूत्रेण भुकुटावादेन इः । प्रा० १
पाद । भूविकारे, हा० १ ध्रु० ८ अ० । भुकुटिः कोपकृत-
भूविकारः । हा० १ ध्रु० ८ अ० । “ करेति भिउडिं मुहे । ” भू-
कुटिरावेशवशकृत भूविशेषः । उत्त० २७ अ० । लो-
चनविकारविशेषे, नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० । विपा० ।
आच० । त्रिवलीतरङ्गिते ललाटे च । “ भिउडिंविडंविषयमु-
हा । ” त्रिवलीतरङ्गितललाटरूपया भूकुटया विडम्बितं वि-
कृतं मुक्तं यस्य सः । अनु० । भूकुटिर्नयनललाटविकारवि-
शेषः । प्रअ० ४ आध० द्वार । भीमन्द्रप्रभजिनस्य स्वनाम-
क्यातायां देव्याम्, प्रव० । भीमन्द्रप्रभस्य उवाला, मता-
न्तरेण—भूकुटिर्देवी पीतवर्णा वरालकाऽऽव्यजीवविशे-
षवाहना चतुर्भुजा खड्गमुद्गरभूषितदक्षिणकरद्वया फल-
कपरशुयुतवामपाणिद्वया च । प्रव० २७ द्वार० । भीनमिजि-
नस्य स्वनामक्यातं यज्ञं, पुं० । प्रव० । भीनमिजिनस्य-
भूकुटिर्यज्ञभृत्यमुत्पत्तिनेत्रः सुवर्णवर्णो वृषभवाहनोऽष्टभुजो
बीजपूरकशक्तिमुद्गराभययुक्तदक्षिणकरचतुष्टयो नकुलपरशु-
वज्राक्षसूत्रयुक्तवामकरचतुष्टयश्च । प्रव० २६ द्वार ।

भिउडिदोस—भु (भू) भूकुटिदोष—पुं० । कायोत्सर्गदोषमेवे,
व्यापारान्तरनिरूपणार्थं भूषो बालयन् कायोत्सर्गे तिष्ठति
भूकुटिदोषः । प्रव० ४ द्वार ।

भिउडिय—भूकुटित—त्रि० । कृतभूकुटिके, हा० ३ ध्रु० ८ अ० ।

भिउपक्खंदण—भृगुप्रस्कन्दन—न० । भृगुप्रपतने, नि० सू० ४
उ० ।

भिउपुर—भृगुपुर—न० । लाटदेशस्थे स्वनामक्याते पुरे, “ आ-
स्ते भृगुपुरं तत्र, लाटदेशललाटिका । ” आ० क० १ अ० ।

भिउर—भिदुर—त्रि० । भिद-कुरच् । वजे, वाच० । स्वयमेव
भिद्यते इति भिदुरम् । प्रतिक्षणं विशरारौ, आचा० १ ध्रु०
८ अ० ६ उ० । “ भिदुरंसु ण रजेजा । ” भेदनशीला भिदुराः ।
आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

मिडरधम्म-मिडरधर्म-पुं० । स्वत एव भिद्यते इति मिडरम्, स एव धर्मः स्वभावे यस्य स मिडरधम्मः । आवा० १ भु० २ अ० ४ उ० । प्रतिक्षणं विशरादशीले, आवा० १ भु० ८ अ० ६ उ० । "मिडरधम्मं विदंलसधम्मं ।" आवा० १ भु० ५ अ० २ उ० । स्था० ।

मिग-भृङ्ग-पुं० । भृ-गन् कित् बुद् च । चतुरिन्ध्रिये नील-वर्णे पद्मलो पक्षिविशेषे, प्रज्ञा० १७ पद । आ० म० । जी० । तं० । रा० । प्रश्न० । अष्ट० । ज्ञा० । अक्षरविशेषे, औ० । भृङ्गो भृङ्गाभिधानः कीटविशेषः, विदलिताङ्गारो वा । ज्ञा० १ भु० १ अ० । कल्पवृक्षभेदे, संज्ञाशब्दत्वात् भृङ्गाराऽऽ-दिविविधमाजनसम्पादका भृङ्गाः । स्था० ७ ठा० । कलिङ्ग-विहारे, भृङ्गराजे, जारे, भृङ्गराजे च । अश्वके, शुद्धत्वचि, न० । बाब० । अमरे, "पुङ्गुपुष्पा रसाज्, मिगा भसला य महुअरा अलिणो । इदिहिरा पुरेहा, पुङ्गुगया कुप्पया मम-रा ॥ ११ ॥" पाइ० ना० ११ गाथा ।

भृताङ्ग-पुं० । भृतं भरणं तत्राङ्गं कारणं भृताङ्गम् । भाजने, तत्सम्पादके कल्पवृक्षभेदे, "मत्तंगया य मिगा ।" भृतं भरणं पूरणं तत्राङ्गानि कारणानि भृताङ्गानि भाजनानि, न हि भरणक्रिया भरणीयं भाजनं विना भवतीति तत्सम्पाद-कत्वात् वृक्षा अपि भृताङ्गाः, प्राकृतत्वाच्च 'मिगा' उच्यन्ते । स्था० १० ठा० । प्रब० । जं० । आ० म० । कृष्णे, दे० ना० ६ वर्गे १०४ गाथा ।

मिगंगव-भृताङ्गक-पुं० । स्वनामक्याते वृक्षे, जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० ।

मिगणिया-भृङ्गनिभा-स्त्री० । जम्बूसुदर्शनाया अपरदक्षिण-स्यां दिशि स्थितायां स्वनामक्यातायां नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० ।

मिगपत्त-भृङ्गपत्र-न० । भृङ्गस्य पक्षिविशेषस्य पत्रं पद्म भृ-ङ्गपत्रम् । भृङ्गपत्रमणि, प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० । आवा० । स० । जी० । रा० ।

मिगपभा-भृङ्गप्रभा-स्त्री० । जम्बूसुदर्शनाया अपरदक्षिण-स्यां दिशि स्थितायां स्वनामक्यातायां नन्दापुष्करिण्याम्, जं० ४ वक्ष० ।

मिगा-भृङ्गा-स्त्री० । जम्बूसुदर्शनाया अपरदक्षिणस्यां दिशि स्थितायां स्वनामक्यातायां पुष्करिण्याम्, जं० ४ वक्ष० । जी० ।

मिगाइजीव-भृङ्गाऽऽदिजीव-पुं० । जीवविशेषे, राजप्रसीये सूर्याभमवनेऽनेकपक्षिणः, तथा भृङ्गाऽऽदिजीवा उक्ताः, स्थानपदे च ते निषिद्धाः, तत्र किं तत्त्वमिति प्रश्ने, उत्तरम्—रा-जप्रश्नीयोज्ञा भृङ्गाऽऽदिजीवाः पृथ्वीपरिणामरूपा ज्ञेयाः, ये तु स्थानपदे निषिद्धास्ते त्रसकरा इति ॥ १२१ ॥ प्र० । सेन० १ उक्ता० ।

मिगार-भृङ्गार-पुं० । विमर्ति जलं भृ-आरक । "इत्तुपाऽऽरौ" ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इतीत्यम् । प्रा० १ पाद । स्वर्गमयजलपात्रे, भृङ्गारः कनकालुका । जं० २ वक्ष० । जलमाजनविशेषे, प्रा० म० ३६०

१ अ० । औ० । जं० । जी० । रा० । "अप्येवमवा भिमारकल-सद्व्यगया ।" जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० । पक्षिविशेषे च । जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० । ज्ञा० । प्रश्न० । औ० । भृङ्ग इव भृङ्गकृति-भृ-अह । भृङ्गराजे, लवणे, सुवर्णे च । न० । "मिङ्गीनाम-के कीटे, औ० । मौरा० कीट । स्वार्थे कन् । तत्रैवार्थे, वाच० । मिगारी-भृङ्गारी-स्त्री० । "मिगारी मिङ्गिया चारी ।" पाइ० ना० १२४ गाथा । चौर्यायाम्, मशक इत्यन्ये, दे० ना० ६ वर्गे १०५ गाथा ।

मिगुलेण-भृगुलयन-न० । भृगुः शुष्कभूरेका जलशोषान्तरं जलकेदाराऽऽदिषु स्फुटिता दालिरित्यर्थः । तदेव लयनं भृगुलयनम् । लयनभेदे, कल्प० ३ अक्षि० ६ वक्ष० ।

मिदिमाल-भिन्दिपाल-पुं० । 'मिदि' विदारणे इत् । मिन्दि भेदनं पालयति, पाल अच् । इस्तत्वेत्ये नास्तिकास्ते, इस्तप्र-माणेऽस्ते च । वाच० ।

भिन्दिमाल-पुं० । यत्प्रजातिविशेषे, जी० । भिन्दिमालः शुक्ल-जातिविशेषः । जी० ३ प्रति० १ अक्षि० २ उ० । प्रश्न० ।

भिदिमाल-पुं० । प्रहरणविशेषे, जी० । भिदिमालः प्रहरणविशेषः । जी० ३ प्रति० १ अक्षि० २ उ० । प्रश्न० । भिदिमालं रुदिगम्यम् । औ० ।

भिदया-भिदिहा-स्त्री० । पोत्कारे, "भिदिमा उक्कीदिमो पोक्काओ ति पुत्तं भवति ।" नि० सू० १ उ० ।

भिदिहत्ता भिक्षा-अव्य० । ऊर्जुपाटनेन शाटकाऽऽदिकमिष विदार्येत्यर्थे, "भिदिथ भिदिथा च एं वा पक्खिवेज्जा ।" म० १४ श० ८ उ० । प्रश्न० ।

भिदिथ-अव्य० । स्फोटयित्वेत्यर्थे, म० १५ श० । विपा० । रा० ।

भिभा-भिम्भा (भी)-स्त्री० । मेर्याम्, दशा० १० अ० । ढकायाम्, स्था० ६ ठा० ।

भिभासार-भिम्भासार-पुं० । राजगृहनगरस्थे भेषिकराजे, भिम्भा भेरी सैव सारा प्रधाना यस्यासौ भिम्भासारः । दशा० १० अ० । "भिभि सि ढका" सा सारो यस्य स भिम्भासारः । राजगृहनगरस्थे भेषिक राजनि, स्था० । तेन किल कुमारस्थे प्रदीपनके जयढका गेहाजिष्कामिता ततः पिबा भिमिसार उक्ता इति । स्था० ६ ठा० । आवा० । "जया य रायमिहे अग्गी उट्टिमो, ततो कुमारो जं अस्स पियं-आसो, इत्थी तं तेण्णीयं, सेणियेण भिभा खीता, राया पुक्कुइ-केण कं जी-णियं ति, अओ भणइ-मए इत्थी आसो एवमादी । सेणिमो भणति-भिभा । ताहे राया भणइ सेणियं, एस तव सारो भि-भि सि लो मणति-आमं । सो य रओ अचंतपिमो, तेण्णे से नामं कयं भिमिसारो ।" आवा० ४ अ० । दशा० ।

भिक्ष-भिक्ष-धा० । भिक्षाया लाभेऽन्नामे च । आदि० । आत्म० । सेद् । भिक्षते । अभिक्षिष्ट । वाच० ।

भैक्ष-न० । भिक्षैव तत्समूहो वा अण् । भिक्षायाम्, भिक्षास-मूहे च । वाच० । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

भिक्षगह्व-भिक्षाग्रह-न० । उपविष्टस्य सतः भिक्षाया आनयने, दृ० १ उ० २ अक्ष० ।

भिक्षा-भिक्षा-स्त्री० । भिक्षयं भिक्षा । भिक्ष-अः । युव-

नायाम् । वाच० । कवले, पञ्चा० १६ विव० । विधिना पि-
एडाऽऽनयने, ग० २ अधि० ।

भिक्षाशब्दार्थमुपदर्शयन्नाह—

भिक्षासरो चेवं, अणियतलाभवेसउ चि एपादी ।

सर्वं चिय उववणं, किरियावंतम्मि उ जतिम्मि ॥ ३३ ॥

भिक्षाशब्दोऽपि भिक्षेति ध्वनिरपि । एवमिति पिरुडशब्द इव
विशेषविषय इत्यर्थः । विशेषविषयत्वमेवाऽऽह—अनियतलाभ-
विषयोऽप्रतिनियतमन्त्राऽऽदिप्राप्तिगोचरः । यतो गुणव्ययतेरेवा-
नियतो लाभः स्यात् । इतिरूपप्रदर्शने । एवमादि एवंप्रभृतिकं
(सर्वं चिय चि) "संपत्ते भिक्षुक्कालम्मि" इत्यादि सूत्रेषु यो
भिक्षाशब्दोऽनियतलाभार्थो व्याख्यातः, आदिशब्दाच्चाभ्यव्ये-
षंप्रायमुक्तं, तत्सर्वमेव समस्तमेव । उपपन्नं युक्तम् । केत्याह-
क्रियावति सुसाधुक्रियायुक्त एव; यतो साधो, तदभ्यन्त-
नियतलाभाऽऽदेरर्थस्यानवश्यंभावित्वादिति गार्हऽर्थः ॥३३॥
पञ्चा० १० विव० । (भिक्षायाः सर्वसम्पत्कुर्याद्या भेदाः
'गोयरवरिया' शब्दे तृतीयभागे १००६ पृष्ठे गताः) (भि-
क्षयाः सर्वोऽधिकारः 'गोयरवरिया' शब्दे तृतीय-भागे
६६७ पृष्ठादारभ्यावलोकनीयः) भिक्षा च नवकोटिपरि-
शुद्धा प्राज्ञा । स्था० ।

तथा च—

समणेषुं भगवया महावीरेणुं समणायुं निगंयाणुं न-
वकोटिपरिशुद्धे भिक्षे पक्कते । तं जहा—ण हणइ, ण हणा-
वेइ, हणंतं नानुजाणइ; न पयइ, ण पयावेइ, पयंतं नानु-
जाणइ; न किणइ, न किणावेइ, किणंतं नानुजाणइ ।

नवभिः कांदिभिः विभोगैः परिशुद्धं निर्दोषं नवकोटिपरि-
शुद्धं, भिक्षाणां समूहो भेदं प्रकृतम् । नद्यथा—न इमि सा-
धुः स्वयमेव गोधूमाऽऽदिदलनेन, न चातयति परेण गृहस्था-
ऽऽदिना, एतन्तं नानुजानाति अनुमोदनेन तस्य वा दीयमा-
नस्याऽप्रतिषेधनेन 'अप्रतिषेधमनुमतम्' । इति वचनात्, इ-
ननप्रसङ्गजननाच्चेति । आह च—"कामं सयं न कुप्पइ, जाणं-
तो पुण तहावि तग्गाही । वट्टेइ तप्पसंगं, अगिएहमाणो
उ वारेइ ॥ १ ॥" इति । तथा हतं पिष्टं सत् गोधूमाऽऽदि
मुद्गाऽऽदि वा, अहतमपि सन्न पचति स्वयं, शेषं प्राणवत् सु-
गमं च । इह चाऽऽद्याः षट् कोट्योऽविशोधिकोत्पामवतर-
न्ति, आध्याकर्माऽऽदिरूपत्वात् । अन्यास्तु तिस्रो विशोधिको-
त्पामिति । उक्तं च—"सा नयहा दुह कीरइ, उग्गमकोडी वि-
सोहिकोडी य । कुसु पढमा ओयरइ, कीयतीयमी विसो-
धीओ ॥ १ ॥" इति । स्था० ६ डा० ।

भिक्षा च श्रूषमस्वामिसमय एव प्रवृत्ता—

दत्तिं न दाणुमुमभं, दिन्नं ददटुं जणम्मि वि पयसं ।

जिणभिक्षादाणं पि य, ददटुं भिक्षा पयसा उ ॥

अथवा—दत्तिर्नाम दानं, तच्च भगवन्तम् श्रूषमस्वामिनं सां-
ख्यसरिकं दानं दत्तं दृष्ट्वा लोके अपि प्रवृत्तम् । यदि वा—
दत्तिर्नाम भिक्षादानं, तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रपौत्रेण कृतं
दृष्ट्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता, लोका अपि भिक्षां दातुं प्रवृ-
त्ता इति भावः । आ० म० १ अ० ।

भिक्षाग—भिक्षाक-त्रि० । भिक्ष—वाक्य । भिक्षाकारके,

वाच० । भिक्षाशीलो भिक्षणधर्मो भिक्षणे साधुर्वा भिक्षाकः ।
स्था० ४ डा० १ उ० । आवा० । भिक्षाकृत्तिके साधो, स्था० ।

ते चतुर्विधाः—

चत्तारि घुणा पक्कता । तं जहा—तयक्खाए, छल्लिक्खा-
ए, कट्टक्खाए, सारक्खाए । एवामेव चत्तारि भिक्षाणां प-
क्कता । तं जहा—तयक्खायसमाणे० जाव सारक्खायसमाणे ।
तयक्खायसमाणस्स णं भिक्षागस्स सारक्खायसमाणे तवे
पक्कते । सारक्खायसमाणस्स णं भिक्षागस्स तयक्खा-
यसमाणे तवे पक्कते । छल्लिक्खायसमाणस्स णं भि-
क्खागस्स कट्टक्खायसमाणे तवे पक्कते । कट्टक्खायसमा-
णस्स णं भिक्षागस्स छल्लिक्खायसमाणे तवे पक्कते
(सूत्रम्—२४३)

त्वत्तं बाह्यवल्कं स्नादतीति त्वक्खादः, एवं शेषा अपि, न-
वरम् (छल्लि चि) अभ्यन्तरं वल्कं, काष्ठं प्रतीतं, सारः का-
ष्ठमभ्यमिति दृष्टान्तः, एवमेवेत्याद्युपनयसूत्रं, भिक्षाशीलो
भिक्षणधर्माणो भिक्षणे साधवो वा भिक्षाकाः, त्वक्खा-
देन घुणेन समानोऽत्यन्तं सन्तोषितया आयामास्ताऽऽदिप्रा-
प्ताऽऽहारभक्षकत्वात् त्वक्खादसमानः । एवं छल्लीक्षादसमा-
नोऽलेपाऽऽहारकत्वात्, काष्ठक्षादसमानो निर्बिकृतिकाऽऽहा-
रतया सारक्षादसमानः, सर्वकामगुणाऽऽहारत्वादिति । एत-
षां चतुर्णामपि भिक्षाकाणां तपोविशेषाभिधानसूत्रम्—"त-
यक्खाए" इत्यादि सुगमं, केषलमयं भावार्थः—त्वक्क-
ल्पासाराभ्यवहर्तुनिर्भिश्वक्लृत्वात्कर्मभेदमङ्गीकृत्य वज्रसारं
तपो भवतीत्यतोऽपदिश्यते—(सारक्खायसमाणे तवे चि)
सारक्षादघुणस्य सारक्षादत्वादेव समर्थत्वात् वज्रतुण्ड-
त्वाच्चेति, सारक्षादसमानस्योक्तलक्षणस्य सामिश्वक्लृत्तया त्व-
क्खादसमानं कर्मसारभेदं प्रत्यसमर्थं तपः स्यात्, त्वक्खा-
दघुणस्य हि त्वक्खादत्वादेव सारभेदनं प्रत्यसमर्थत्वा-
दिति, तथा छल्लीक्षादघुणसमानस्य भिक्षाकस्य त्वक्खाद-
घुणसमानापेक्षया किञ्चिद्विशिष्टभोजित्वेन किञ्चित्सामि-
श्वक्लृत्वात् सारक्षादकाष्ठक्षादघुणसमानापेक्षया त्वसारभो-
जित्वेन निरभिश्वक्लृत्वाच्च कर्मभेदं प्रति काष्ठक्षादघुण-
समानं तपः प्रकृतं, नातितीक्ष्णं, सारक्षादघुणवन्नाप्यनिमग्ना-
ऽऽदि, त्वक्छल्लीक्षादघुणवदिति भावः । तथा काष्ठक्षादघुण-
समानस्य साधोः सारक्षादघुणसमानापेक्षया त्वसारभोजि-
त्वेन निरभिश्वक्लृत्वात् त्वक्छल्लीक्षादघुणसमानापेक्षया सा-
रतरभोजित्वेन सामिश्वक्लृत्वाच्च छल्लीक्षादघुणसमानं तपः
प्रकृतं कर्मभेदं प्रति न सारक्षादकाष्ठक्षादघुणवदितिसमर्था-
ऽऽदिनाऽपि त्वक्खादघुणवदितिसमर्थमिति भावः । प्रथमविक-
ल्पे प्रधानतः तपोऽतितीक्ष्णं अप्रधानतः, तृतीये प्रधानं, चतुर्थे
अप्रधानमिति । स्था० ४ डा० १ उ० ।

चत्तारि पक्खी पक्कता । तं जहा—शिवइत्ता याममेगे यो
परिवइत्ता, परिवइत्ता याममेगे यो शिवइत्ता, एगे शिवइत्ता
वि परिवइत्ता वि एगे यो शिवइत्ता यो परिवइत्ता ३७ ।
एवामेव चत्तारि भिक्षाणां पक्कता । तं जहा—शिवइत्ता

आपमेगे यो परिवृत्ता, परिवृत्ता आपमेगे यो शिवृत्ता,
एगे शिवृत्ता वि परिवृत्ता वि, एगे यो शिवृत्ता यो
परिवृत्ता । ३८ । (सूत्रम् ३५१)

निपतिता मीढादवतरीता अवतरीतुं शक्नो नमिकः पक्षी
धृष्ट्वाद्यत्वाद्वा, न तु परिमार्जिता न परिमार्जितुं शक्नो वा-
जस्वादित्येकः, एवमन्यः परिमार्जितुं शकः पुष्ट्वाद्यत्वात् न निपति-
तुं भीष्ट्वाद्यन्यस्तुभ्यथा चतुर्थस्तुभ्यप्रतिषेधवानतिवाक्य-
त्वादिति । ३७ । निपतिता भिक्षाचर्यायामवतरीता भोजनाऽऽ-
द्यर्थात्वात् न तु परिमार्जिता परिभ्रमको ग्लानत्वाद्वात्वा-
जालुत्वाद्येत्येकः, अन्यः परिमार्जिता परिभ्रमणशील आभ्या-
जिर्गतः सन्न तु निपतिता भिक्षाचर्यायामवतरीतुमशक्नः सूत्रार्थ-
शक्त्याऽऽदिना, शेषौ स्पष्टौ । ३८ । (३५१) । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

चत्वारि भिक्षायाग पक्षता । तं जहा-अणुसोयचारी,
पडिसोयचारी, अंतचारी, मज्झचारी ॥ २३ ॥

भिक्षाकः साधुयो ह्यभिप्रहविशेषादुपाश्रयसमीपात् क्रमेण
कुलेषु भिक्षते सोऽनुभोतभारी मत्स्यवदनुभोतभारी प्रथमः,
यस्तुत्क्रमेण गृहेषु भिक्षमाण उपाश्रयमायाति स द्वितीयः,
यस्तु क्षेत्रान्तरेषु भिक्षते स तृतीयः, क्षेत्रमध्ये चतुर्थः ॥ २३ ॥
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

पंच मच्छा पक्षता । तं जहा-अणुसोयचारी पडिसो-
यचारी अंतचारी मज्झचारी सव्वचारी । एवमेव पंच भि-
क्खायाग पक्षता । तं जहा-अणुसोयचारी० जाव सव्वचारी ॥

तत्र मत्स्यः प्रायस् भिक्षाकस्तु अनुभोतभारी प्रतिभ्या-
दारभ्य भिक्षाचारी स च प्रथमः प्रतिभोतभारी दूरादार-
भ्य प्रतिभ्याभिमुखचारीत्यर्थः, स च द्वितीयः अंतचारी-
पार्श्वचारीति तृतीयः, शेषौ प्रतीतौ । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

भिक्षायागकुल-भिक्षाककुल-न० । भिक्षणवृत्तिके कुले, स्था०
८ ठा० । " भिक्षायागकुलेषु वा । " भिक्षाकास्नातचाराः ।
तेषु, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

भिक्षावाड-भिक्षाट-पुं० । भिक्षामटतीति भिक्षाटः भिक्षण-
शीले साधौ, आचा० २ भु० १ चू० १ अ० ११ उ० । भिक्षाटो-
भिक्षाभोजीति । आ० १ भु० १४ अ० ।

भिक्षादोष-भिक्षादोष-पुं० । आधाकर्मादिके, ते च षोड-
शोद्गमदोषाः षोडशोत्पादनादोषाः दशैषणादोषाः । आचा०
१ भु० २ अ० ५ उ० ।

भिक्षाभायण-भिक्षाभाजन-न० । भिक्षापात्रे भिक्षाभाजनमि-
व भिक्षाभाजनम् । भिक्षाभिर्वाहकरणे च । " ओव्वणुगमणुप्प-
से, तव मम भिक्षा भायणे भविस्सइ " आ० १ भु० १४ अ० ।
भिक्षापात्रवृत्ति-भिक्षापात्रवृत्ति-मि० । भिक्षापात्रेण सर्वोपा-
धिशुद्धेन वृत्तिरस्य । भिक्षापात्रेण वृत्तिं कुर्वति, दश० १० अ० ।

भिक्षायाग-भिक्षाचार-पुं० । भिक्षुके, आचा० २ भु० १ चू०
१ अ० ३ उ० । द० प० ।

भिक्षायाग-भिक्षाचर्या-स्त्री० । भिक्षार्थे चर्या चरण-
मटनं भिक्षाचर्या । स्था० ६ ठा० । आचा० । आवा० । भि-
क्षाटने सूत्र० १ भु० ३ अ० १ उ० । भिक्षाचर्या भिक्षाभिर्मितं
विचरणाति । आ० १ भु० १४ अ० । ग० । वृत्तिसंक्षेपे,

स्था० ६ ठा० । तद्वेपे अनशनभेदे, भिक्षाचर्या तपो निर्जराङ्गत्वा-
दनशनवत् । स्था० ६ ठा० । विपा० ।

तद्वेपेदाः—

से किं तं भिक्षायागिया । भिक्षायागिया अणुगविहा
पक्षता । तं जहा-द्व्याभिगहचरण, स्वेत्ताभिगहचरण,
कालाभिगहचरण, भावाभिगहचरण, उक्खितचरण, शि-
क्खितचरण, उक्खितशिक्खितचरण, शिक्खितउक्खि-
तचरण, वट्टिजमाणचरण, साहरिजमाणचरण, उवणी-
अचरण, अवणीअचरण, उवणीअवणीअचरण, अवणी-
यउवणीअचरण, संसट्टचरण, असंसट्टचरण तज्जातसंसट्ट-
चरण, अणायचरण, मोणचरण, दिट्टलाभिए, अदिट्टलाभि-
ए, पुट्टलाभिए, अपुट्टलाभिए, भिक्षालाभिए, अभिक्षाला-
भिए, अणुगिलायए, ओवणिहिए, परिमितपिडवाइए, सुद्धे-
सणिए, संसायतिए । से नं भिक्षाया(द)रिया । (सूत्र-१६)

(द्व्याभिगहचरणेति) द्रव्याऽऽभिताभिप्रहेण चरति भि-
क्षामटति द्रव्याऽऽभिताभिप्रहं वा चरन्त्यासेवते यः स द्रव्या-
भिप्रहचरणकः इह च भिक्षाचर्यायां प्रकान्तायां यद् द्रव्या-
भिप्रहचरणक इत्युक्तं तद्धर्मधर्मिणोरभेदविवक्षणात् । द्रव्या-
भिप्रहचरणे लोपकृताऽऽदिद्रव्यविषयः । क्षेत्राभिप्रहः स्वग्रामपर-
ग्रामाऽऽदिद्रव्यविषयः । कालाभिप्रहः पूर्वाह्नाऽऽदिद्रव्यविषयः, भावाभि-
प्रहस्तु गानहसनाऽऽदिद्रव्यविषयः । उक्खितचरण-
एति) उक्खितं स्वप्रयोजनाय पाकभाजनादुद्भूतं तदर्थम-
भिप्रहतश्चरति तद्वेषणाय गच्छनीत्युत्पन्नचरणकः । एव-
मुत्तरत्रापि । (निक्खितचरणेति) निक्खितं पाकभाजनाद-
नुद्भूतम् । (उक्खितनिक्खितचरणेति) पाकभाजनादुत्पि-
प्य निक्खितं तत्रैवाप्यत्र वा स्थाने यत्तदुत्पन्ननिक्खितम् ।
अथवात्पि न निक्खितं च यश्चरति स तथोच्यते । (निक्खि-
तउक्खितचरणेति) निक्खितं भोजनपात्रायामुत्पन्नं च स्वार्थे
तत एव निक्षिप्तोत्पन्नम् । (वट्टिजमाणचरणेति) परिषेव्य-
माणचरणकः । (साहरिजमाणचरणेति) यत् कूराऽऽदिकं शी-
तलीकरणार्थं पटाऽऽदिषु विस्तारितं तापुनर्भाजने क्षिप्यमाणं
संह्रियमाणमुच्यते । (उवणीयचरणेति) उपनीतं केनचि-
त्कस्यचिदुपहोक्तं प्रहेणकाऽऽदि, (अवणीयचरणेति)
अपनीतं देयद्रव्यमभ्यादपसारितमन्यत्र स्थापितमित्यर्थः ।
(उवणीयावणीयचरणेति) उपनीतं विनीतं होक्तं सत् प्रहे-
णकाऽऽद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितम्; अथवापनीतं चापनीतं
च यश्चरति स तथा । अथवा-उपनीतं दायकेन वर्णितगुणम्;
अपनीतं निराकृतगुणम्, उपनीतापनीतं यदेकेन गुणेन वर्णितं
गुणान्तरापेक्षया तु दूषितं यथाऽहो शीतलं जलं केवलं
क्षारमिति, यत्तु क्षां, किं तु-शीतलं तदपनीतापनीत-
मुच्यते इति । अत आह—(अवणीयउवणीयचरणेति)
(संसट्टचरणेति) संसृष्टेन चरणितेन हस्तादिना दीय-
मानं संसृष्टमुच्यते, तच्चरति यः स तथा । (असंसट्टचरणेति)
उक्खिपरीतः । (तज्जायसंसट्टचरणेति) तज्जातेन देयद्रव्या-
विरोधिना यत् संसृष्टं हस्ताऽऽदि तेन दीयमानं यश्चरति स
तथा । (अणायचरणेति) अणानः अनुपदर्शितसौजम्याऽऽदि-

भावः संश्ररति यः स तथा (मोणवरप सि) व्यक्तम् (दि-
ट्टलाभिय सि) दृष्ट्यैव भक्ताऽऽदेष्टव्याऽऽह पूर्वोपलब्धाद् हा-
यकाज्ञाभो यस्यास्ति स दृष्टलाभिकः , (अदिट्टलाभिय सि)
तथादृष्टस्यापि अपवारकाऽऽदिमध्यास्तिर्गतस्य भोत्राऽऽदि-
भिः कृतोपयोगस्य भक्ताऽऽदेष्टव्याऽऽह पूर्वमनुपलब्धाद् दाय-
काज्ञाभो यस्यास्ति स तथा (पुट्टलाभिय सि) दृष्ट्यैव हे सा-
धो । किं ते दीयत इत्यादि प्रश्नितस्य यो लाभः स यस्यास्ति स
तथा (अपुट्टलाभिय सि) उक्तविपर्ययादिति (भिक्षाला-
भिय सि) भिक्षेव भिक्षा तुच्छमभिक्षातं वा तज्ज्ञाभो प्राज्ञात-
या यस्यास्ति स भिक्षालाभिकः । (अभिक्षालाभिय सि)
उक्तविपर्ययात् (अक्षगिलायप सि) अक्षं भोजनं विना ग्ला-
यति अक्षगलायकः, स चाभिग्रहविशेषात् प्रातरेव बोधान्मु-
गिति । (ओवणिहिय सि) उपनिहितं यथाकथञ्चित् प्रत्या-
सर्त्तुभूतं तेन चरति यः स औपनिहितिकः, उपनिधिना वा
चरतीत्यौपनिधिकः । (परिमियपिडवाइप सि) परिमित-
पिण्डपातः अर्द्धपोषाऽऽदिलामो यस्यास्ति स तथा । (सुजेस-
विय सि) शुद्धेष्वामाशुऽऽदिदोषरहितता शुद्धस्य वा नि-
र्व्यञ्जनस्य कूराऽऽदेष्टव्या यस्यास्ति स तथा । (संवार्थिय
सि) सत्त्वयाप्रधाना दत्तयो यस्य स तथा दत्तिश्च एकलोप-
भिक्षालक्षणा । औ० । भ० ।

भिक्षाचर्यामाह—

अट्टविहं गोयसमं तु, तदा सत्तेव एसणा ।

अभिग्रहा य जे अक्षे, भिक्षाचरियमाहिया ॥ २५ ॥

भिक्षाचर्या कृत्स्नलोपापरनामिका बाह्या तपस्या आख्या-
ता अष्टविधो मोक्षप्राप्तः प्राकृतत्वाद्दृष्टविधोऽप्रगोचर इति-
पाठः । अग्रप्रधानो मोक्षरः, अष्टविधस्यासौ अग्रमोक्षरश्च
अष्टविधप्रगोचरः, अष्टौ अग्रमोक्षरगा भेदा इत्यर्थः । वेदा १,
अर्द्धवेदा २, गौतमिका ३, पतञ्जलीयिका ४, अभ्यन्तरशम्भू-
कावर्त्ता ५, बाह्यशम्भूकावर्त्ता ६ च, आयतगन्तुप्रत्यागमा ७,
अनुगतिः ८, एवमष्टौ भेदा अनुगतिवक्रगतिरूपेणात् वेदाः ।
सप्त एषणाः संखडाऽऽदयः—“संखडा १, असंखडा २, उखडा ३,
अप्पलेपिका ४, उगगहीता ५, पगगहीता ६, उग्गिक्कवधम्मा ८”
एषा सप्तविधा एषणा वेदा, चः—पुनरभ्ये ये अभिग्रहाः सन्ति
अभिग्रहा यथा द्रव्यक्षेत्रकालमावाऽऽदिचिन्तनेन भिक्षाग्रहण-
रूपाः द्रव्यतो मण्डकाऽऽदिकं क्षेत्रतो गृहाऽऽदी देहलिकातो
मध्ये बहिर्वा कालतो भिक्षाचरेषु निर्धर्तितेषु । भावतो रुद्ध-
हसन् वा दास्यति तदाहारी प्राज्ञ इति चिन्तनेन भिक्षाग्रहणम् ।
एवं भिक्षाचर्या भेदास्तीर्थकरैराख्याताः कथिता इत्यर्थः ॥
२५ ॥ उत्त० ३० अ० । “ जिणसासणस्स मूलं भिक्षाचरिया
जियेहि ” पञ्चत्ता । इत्थपरितप्पमाणं, तं जाणसु मंदसर्द्धायं
॥ १ ॥ ” ख० २० ३ अधि० ७ लक्ष० ।

भिक्षालालसिय-भिक्षाऽऽलसियक-पुं० । भिक्षायामालसियक-
आलस्यवान् भिक्षाऽऽलसियकः । उत्त० २७ अ० । भिक्षाया-
मालस्ययुक्ते, “ भिक्षालालसिय एवे । ” उत्त० २७ अ० ।

भिक्षालाभिय-भिक्षालाभिक-पुं० । भिक्षेव भिक्षा तुच्छम-
वज्ञातं वा तज्ज्ञाभो प्राज्ञतया यस्यास्ति स भिक्षालाभिकः ।
भिक्षाचरकभेदे, औ० ।

भिक्षाविसिय-भिक्षाविसिक-पुं० । भिक्षया भक्ताऽऽदेः परतो

याचनेन कृत्स्नवर्त्तनं धर्मेसाधककायपालनं यथासौ भिक्षावृ-
त्तिकः भिक्षया कायपालके, ख० ३ अधि० । पा० ।

भिक्षाविमोहि-भिक्षाविशोधि-स्त्री० । भिक्षाया विशोधिर्भि-
क्षाविशोधिः । भिक्षासम्बन्धिसाधयपरिहारे, वश० १ अ० ।

भिक्षु-भिक्षु-पुं० । भिक्ष-उः । भिक्षया याज्यायाम् । यमनियम-
व्यवस्थितः कृतकारितानुमोदितपरिहारेण भिक्षते इत्येवंशी-
लो भिक्षुः । “ सन् भिक्षाशंसे ” ॥ ५।२।३३ ॥ इत्युपमस्ययः । यदि
वा नैकज्ञा च शब्दभ्युत्पत्तिः, कुपुषुमुखायाम्, कुप्यति कुमुक्षते
भोक्तुमिच्छति चतुर्गतिकमपि संसारमस्मादिति सम्पदादि-
त्वात् अष्टप्रकारं कर्म, तद् ज्ञानदर्शनचारित्र्यतया भिनत्तीति
भिक्षुः, “ पृषोदराऽऽदयः ” ॥ ३।२।१५ ॥ इति कपनिष्पत्तिः ।
व्य० १ उ० । आवा० सूत्र० । नि० सू० । वश० । भिक्षुं शीलं च-
र्मस्तत्साधुकारिता वा यस्य स भिक्षुर्भिनत्ति वा कुपमिति भि-
क्षुः । स्वा० ३ डा० ३ उ० । भिक्षाभोगी वा भिक्षुः । नि० सू० २० उ० ।
आरम्भत्यागाधर्मकायपरिपालनाय भिक्षणशीलो भिक्षुः । व-
श० ४ अ० । पा० । एवमपाचनसाधयानुष्ठानरहिततया निर्दो-
षाऽऽहारभोजिनि साधौ, सूत्र० २ भु० १ अ० । उत्त० । आवा० ।

साम्प्रतं भिक्षुशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमधिकृत्याह—

एत्थ वि भिक्षु अणुअण् विणीए नामए दंते सुद्धप्पा सु-
द्धदविण् बोसट्टकाए य संविधुणीय विरुवरुवे परीसहोवस-
ग्ग अज्झपजोगमुद्धाऽऽदाणे समुद्धाणंण उवट्ठिए ठिअप्पा
संखाए परदत्तभोई भिक्षु ति वेषे ॥ ३ ॥

‘ अत्रापीति ’ ये ते पूर्वमुक्ताः पापकर्मविरत्त्यादयो माह-
नशब्दप्रवृत्तिहेतवोऽद्यापि भिक्षुशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्ते त
एवावगन्तव्याः, अमी आन्ये । तद्यथा—न उक्तोऽनुक्तः, तत्र
द्रव्योक्तः शरीरेणोच्छिन्नः, भावोक्तस्तत्त्वभिमानग्रहप्रस्तः,
तत्प्रतिवेधात्तपोनिर्झरामदमपि न विधत्ते । विनिताऽऽस्ततया
प्रभयवान् यतः, एतदेवाऽऽह-विनयात्तत्कृतो गुर्वादावादेश-
वानोद्यतेऽन्यथा वाऽऽत्मानं नामयतीति नामकः-सदा गुर्वा-
दी प्रक्षो भवति, विनयेन वाऽष्टप्रकारं कर्म नामयति, बैयावृ-
त्त्योद्यतोऽशेषं पापमपनयतीत्यर्थः । तथा ‘ दान्तः ’ इन्द्रिय-
मोहान्द्रियाभ्यां, तथा ‘ शुद्धाऽऽत्मा ’ शुद्धद्रव्यभूतो निष्पत्ति-
कर्मतया ‘ श्युत्कृष्टकायश्च ’ परित्यक्तदेहश्च यत्करोति तद्-
शयति—सम्यक् ‘ विधूय ’ अपनीय ‘ विरूपकपात्र ’ नाना-
रूपाननुकूलप्रतिकूलान्-उच्चावचाम् द्वाविंशतिपरीषद्धान् त-
था दिव्याऽऽदिकानुपसर्गाच्चेति, तद्विधूयनं तु यत्तेषां सत्त्वक्
सहजं—तैरपराजितता परीषदोपसर्गाच्च विधूयाण्यात्मयो-
गेन—सुप्रणिहिताभ्याःकरणतया धर्मेभ्यनेन शुद्धम्-अवज्ञात-
मादानं-चारित्र्यं यस्य स शुद्धाऽऽदाभो भवति । तथा सत्यशु-
स्थानेन-सच्चारित्र्योद्यमेनोत्थितः तथा । स्थितौ—मोक्षावनि
व्यवस्थितः परीषदोपसर्गाव्यभूष्य आत्मा यस्य स स्थिताऽऽ-
त्मा, तथा ‘ संवयाय ’ परिहायासारतां संसारस्य, कुष्णापतां
कर्मभूमेर्बोधेः सुदुर्लभत्वं आवाप्य च सकलां संसारोत्तरण-
सामग्रीं, सत्संयमकरणोद्यतः परैः-शुद्धस्यैरात्मार्थं निर्धर्तित-
माहारजातं, तैर्दत्तं मोक्षं शीलमस्य परदत्तभोजी, स एवंशु-
चकलितो भिक्षुरिति वाच्यः ॥ ३ ॥ सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

इदानीं भिक्षुमभिधानुकाम आह—

भिक्षुस्स य निक्खेवो, निक्ख एगट्ठिआणि लिगाइं ।

अगुणद्विभो न भिक्षु, अवयवा पंच दाराः ॥ ३३२ ॥
भिक्षोर्निक्षपो नामाऽऽदिलक्षणः कार्यः, तथा निरुक्तं वक्तव्यं
भिक्षोरेव, तथा एकार्थिकानि पर्यायशब्दरूपाणि वक्तव्यानि,
तथा लिङ्गानि संवेगाऽऽशीनि, तथा अगुणस्थितो न भिक्षुरपि
तु गुणस्थित एवेत्येतदपि वाक्यम्, अत्र वाच्यवाः पञ्च
प्रातःकाऽऽद्यो वक्ष्यमाणा इति, द्वाराण्येतानीति गाथास-
मासार्थः ॥ ३३ ॥ दश० १० अ० ।

यथाक्रमं (भाष्य-५ गाथां) व्यासार्थमाह—

नामंठवणाभिक्षु, दम्बभिक्षु य भावभिक्षु य ।

दम्बे सरीर भवितो, भावणाय संजतो भिक्षु ॥ ५ ॥

भिक्षुशब्दस्य निक्षेपश्चतुष्कः (नामं ति) भिक्षुशब्दस्यात्रापि सं-
वन्धात् नामभिक्षुः, स्थापनाभिक्षुः, द्रव्यभिक्षुः भावभिक्षुश्च च-
शब्दौ स्वस्वगतानेकभेदसूचकौ, तत्र यस्य पुरुषस्य भिक्षुरि-
ति नाम स नाम्ना भिक्षुर्नामभिक्षुः, यदि वा- 'नामनामवतारभे-
दोपचारात्' नाम चासौ भिक्षुश्च नामभिक्षुरिति व्युत्पत्तेर्नाम-
भिक्षुः, स्थापनया आकारमात्रेण असत्कल्पनया भिक्षुः स्था-
पनाभिक्षुः चित्रकर्मऽऽदिलिखितो बुद्धिकल्पितो वाऽज्ञाऽऽ-
दिः । द्रव्यभिक्षुर्हिंसा-आगतो, नोआगतश्च । तत्राऽऽगतो
ज्ञाता, तत्र च "अनुपयुक्तोऽनुपयोगो द्रव्यमिति" वचनात् । नो-
आगतश्च त्रिविधः तद्यथा-कशरीरं, भव्यशरीरं, तद्व्यतिरि-
क्तञ्च । तत्र भिक्षुपदार्थज्ञस्य यत् शरीरं व्यपगतजीवितं तत्
कशरीरं द्रव्यभिक्षुभूतमावत्वात् । यस्तु बालको नेदानीं भि-
क्षुशब्दार्थमवबुध्यते, अथवा आयत्या अन्तेनैव शरीरेण भो-
स्यते, तस्य यत् शरीरं तत् भव्यशरीरं द्रव्यभिक्षुः, भाविभा-
वत्वात् । तद्व्यतिरिक्तस्त्रिधा । तद्यथा एकभविकं, बद्धा-
ऽऽयुक्तः, अभिमुखनामगोत्रश्च । तत्र-एकभविको नाम-यो
नैरयिकस्तिर्यङ्मनुष्यो, देवो वा अनन्तरमवे भिक्षुर्भावी
बद्धाऽऽयुक्तो नाम-येन भिक्षुपर्यायनिमित्तमायुर्वेद्यम् ।
अभिमुखनामगोत्रो-यस्य भिक्षुपर्यायप्रवर्त्तनाभिमुखे नामगो-
त्रकर्मणी, स वाऽऽयुक्तेन मनुष्यमवेभाविभिक्षुपर्याये स-
मुत्पद्यमानः । यदि वा-स्वजनधनाऽऽदि परित्यज्य गुरुस-
मीपे प्रमज्ज्याप्रतिपत्त्यर्थं स्वयुहात् बहिर्गच्छन् । तथा वाऽऽ-
ह- (दम्बे सरीरभवितो स्ति) दम्बे इति द्वारपरामर्शः,
द्रव्यभिक्षुर्नोआगतो इति गम्यते इति । (सरीर स्ति)
शरीरप्रद्वयेन-कशरीरं, 'भव्यशरीरं च परियुहीतम् । (भाविय
स्ति) भव्यो, भावीत्यनर्थान्तरं, भावी च त्रिविधपर्याय इति
तद्वप्रद्वये एकभविकाऽऽदिभिर्भेदपरिग्रहः० । ६५० १ उ० ।

भेयश्चो भेयणं चैव, भिदिअव्वं तद्देव य ।

एएसि तिएहं पि अ, पत्तेयपरुवणं वोच्छं ॥ ३३४ ॥

भेदकः पुरुषः, भेदनं चैव परश्चादि, भेदक्यं तथैव च काष्ठा-
ऽऽशीति भावः । एतेषां त्रयाणामपि भेदकाऽऽशीनां प्रत्येकं
पृथक् पृथक् प्ररूपणां वक्ष्ये इति गाथाऽर्थः ॥ ३३४ ॥

एतदेवाऽऽह—

जह दारुकम्मगारो, भेयणभित्तव्वसंजुओ भिक्षु ।

अस्से वि दम्बभिक्षु, जे जायणगा अविरया य ॥ ३३५ ॥

यथा दारुकर्मकरो वज्रक्यादिः भेदनभेदव्यसंयुक्तः सन्
क्रियाविशिष्टविदारकाऽऽदिदारुसमन्वितो द्रव्यभिक्षुः, द्रव्यं
३६१

भिनसीति कृत्वा, तथा अन्येऽपि द्रव्यभिक्षवः-अपारमार्थिकाः।
क इत्याह—ये याचनका भिक्षुशीला अविरताश्च अनिष्ट-
साश्च पापस्थानेभ्य इति गाथाऽर्थः ॥ ३३५ ॥

एते च द्विविधाः-गृहस्थाः, लिङ्गिनश्चेति,

तदाह—

गिहिणो ऽत्रि सयारंभग-उज्जुप्पव्वं जंजं विमग्गंता ।

जीवणियं दीणकिविण्णा, ते विजा दम्बभिक्षु स्ति ॥ ३३६ ॥

गृहिणोऽपि सकलत्रा अपि सदारम्भकाः नित्यमारम्भकाः
वृक्षां जीवनिकायानामृजुप्रभं जनमनालोचकं विमृगयन्तः
अनेकप्रकारं द्विपदाऽऽदि भूमिदेवा वयं लोकहितायावतीर्णा
इत्यभिधाय याचमाना द्रव्यभिक्षुशीलत्वाद् द्रव्यभिक्षवः,
एते च धिग्वर्णाः । तथा ये च 'जीवनिकायै' जीवनिकानि-
मित्तं दीनकृपणाः कार्पटिकाऽऽद्यां भिक्षामटमिति तांश्चिद्यात्
विजानीयात् द्रव्यभिक्षुर्निति, द्रव्यार्थं भिक्षुशीलत्वादिति
गाथाऽर्थः ॥ ३३६ ॥ उक्ता गृहस्थद्रव्यभिक्षवः ।

लिङ्गिनां ऽचिकृत्याऽऽह—

मिच्छिदिदी तसथा-वराण पुट्ठाहविदिआईणं ।

निच्चं वहकरणरया, अबंभयारी अ संचइया ॥ ३३७ ॥

शाक्यभिक्षुप्रभृतयो हि मिथ्यादृष्टयः-अतस्त्वाभिनिवेशिनः
प्रशमाऽदिलिङ्गशून्याः, त्रसस्थावराणां प्राणिनां पूर्वाश्रयादीनां
हीन्निद्र्याऽऽदीनां च । अत्र पूर्वाश्रयादयः स्थावरा हीन्निद्र्याः
ऽऽद्यः त्रसाः, नित्यं वहकरणरताः सदा एतद्वतिपाते सक्ताः
कथामित्यत्राऽऽह—अग्रहचारिणः सञ्चयिनश्च यनः, अनोऽ-
प्रधानत्वाद् द्रव्यभिक्षवः, चशब्दस्य व्यवहित उपम्यास इति
गाथाऽर्थः ॥ ३३७ ॥

एते वाऽग्रहचारिणः संचयादेवेति । सञ्चयमाह—

दुपयचउप्पयधणध-अकुविअतिअतिअपरिग्गहे निरया ।

सच्चित्तभोइ पयमा-सगा य उहिदुभोई अ ॥ ३३८ ॥

द्विपदं दास्यादि, अतुप्पदं गवादि, धनं हिरण्यऽऽदि, धान्यं
शाक्याऽऽदि, कुप्यमल्लिकाराऽऽदि, एतेषु द्विपदाऽऽदिषु क्रमेण
मनोलक्षणाऽऽदिना करणत्रिकेण त्रिकपरिग्रहे कृतकारितानु-
मतपरिग्रहे निरताः सक्ताः, न चैतद्वनार्थम्— "विहारान् कारये-
द्रम्यान्, वासयेच्च बहुश्रुतान् ।" इति वचनात् । सञ्चतगुणा-
नुष्ठापिनो नेत्यभूता इत्याशङ्क्याऽऽह—सच्चित्तभोजिनः
तेऽपि म— ... नादिभोजिनः, तद्वप्रतिषेधात्, पचन्तश्च स्वयं
पचास्तापसाऽऽद्यः उद्दिष्टभोजिनश्च सर्वे एव शाक्याऽऽ-
द्यः, तत्प्रसिद्ध्या तपस्विनः अपि पितृविविधद्रव्यपरिहाना-
द् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३३८ ॥

त्रिकालिकपरिग्रहे निरता इत्येतद् व्याचि—

ख्यासुराह—

करणतिण जोअतिण, सावजे आयहेउपरउभये ।

अट्ठाणुपवत्ते, ते विजा दम्बभिक्षु स्ति ॥ ३३९ ॥

करणत्रिक इति—"सुपां सुपो भवन्तीति" करणत्रिकेण
मनोवाक्यायलक्षणेन, योगत्रितय इति-कृतकारितानुम-
तिरूपं, सावधे सपापे, आत्महेतोः-आत्मानिमित्तं-देहाऽऽ-
द्युपचयाय, एवं परनिमित्तं-मित्राऽऽद्युपभोगलाभनाय एव-
मुभयनिमित्तमुभयसाधनार्थम्, एवमर्थाय आत्माद्यर्थम्, अ-

नर्थाय वा विना प्रयोजनेनाऽऽर्त्तध्यानाच्चिन्तनकराऽऽदिभाव-
णलक्ष्येवचनाऽऽदिभिः प्राणातिपाताऽऽदौ प्रवृत्तान् तत्परान्
तानि वभूतान् विद्याद्विजानीयात् द्रव्यभिन्न इति, प्रवृत्ता-
श्चैवं शाक्याऽऽदयः, तद्वद्रव्यभिन्न इति गार्थः ॥ ३३६ ॥
एवं स्यादिसंयोगात् विशुद्धतपोनुष्ठानभावाच्चाप्रत्यक्ष-
रिण एते इत्याह—

इत्थीपरिमहाओ, आणादाणाइभावमंगाओ ।

सुदुतवाभावाओ, कुतिस्थियाऽवभचारि ति ॥ ३४० ॥

स्त्रीपरिमहादिति दास्यादिपरिमहात्, आणादानाऽऽदिभाव-
सङ्गाच्च परिणामाशुद्धेरित्यर्थः, न च शाक्या भिक्षवः, शुद्ध-
तपोऽभावादिति शुद्धस्य तपसोऽभावात्, नापसाऽदयः कुटी-
र्थिका अन्नप्रचारिण इति, अन्नशब्देन शुद्धं तपोऽभिधीयते,
तद्वचारिण इति गार्थाऽर्थः । उक्ता द्रव्यभिन्नाः दश ० १० अ० ।
भावभिक्षुर्द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । आगमतो भि-
क्षुशब्दार्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, “उपयोगो भावनिक्षेपः”
इति वचनात् । नोआगमतः संयतः । तथा चाऽऽह—“भावेण उ-
संजतो भिक्षुः” भावेन भिक्षुः, तुशब्दो विशेषणार्थः, स-
चासुं विशेषं द्यातयति-नोआगमतः संयतः सम्यक् विविधं
विविधेन समस्तसाधयादुपरतः । (५ गा० टी०) अत्रैव नो-
आगमतो भावभिक्षुः भिक्षुणशीलो भिक्षुरिति व्युत्पत्तिमधि-
कृत्याऽऽक्षेपपरिहारावभिधस्तुराह भाष्यकारः—

भिक्षुणशीलो भिक्षु, अणं वि न ते अणस्यवित्तिता ।

निष्पिप्पणं नायं, पिसियालंभेण सेसाओ ॥ ६ ॥

ननु यदेतत् त्वयोक्तम् भिक्षुणशीलो भिक्षुः इति तदसमीची-
नम्, अतिव्याप्तिदोषप्रसङ्गात् । तथाहि-भिक्षुणशीलो भिक्षुरि-
त्युच्यमानेऽप्येऽपि रक्कपटाऽऽदयो, नोआगमतो भावभिक्षवः
प्राप्नुवन्ति तेषामपि भिक्षाजीवितया भिक्षुणशीलत्वान्, न
चैतादृश्यते, तस्मादतिव्याप्तिः भाव भिक्षुलक्षणस्य दोषः । अत्र
सूरिराह-न ते शेषा रक्कपटप्रभृतयो भिक्षवः । कुतः?, इत्याह-
अन्यवृत्तिवात्, न विद्यते अन्या भिक्षामात्रत्वात् व्यतिरिक्ता
वृत्तिवर्त्तनं येषां ते अनन्यवृत्तयस्तद्भावस्तेष्वं तस्मात्, अ-
नन्यगतिकत्वादित्यर्थः । किमुक्तं भवति?—यदा आध्यात्मि-
कगौर्द्विशिकमभ्याहृतं वा न लभन्ते तदा अनन्यगतिकतया
भिक्षापरिभ्रमणशीलास्ततो न ते भिक्षवः । इयमत्र भावना-
द्वे शब्दस्य निमित्ते । तद्यथा-व्युत्पत्तिनिमित्तं, प्रवृत्तिनिमित्तं
च । यथा गोशब्दस्य तथाहि-गोशब्दस्य । व्युत्पत्तिनिमित्तं
गमनक्रिया, गच्छतीति गौरिति व्युत्पादनात् तत्र च गमनेनै-
कार्थिसमवायितया यदुपलक्षितं साक्षाऽदिमत्त्वं तत्प्रवृत्तिनि-
मित्तं तेन च गच्छति वा गच्छति वा गोपिण्डे गोशब्दः प्र-
वर्तते, उभयोरप्यवस्थायां प्रवृत्तिनिमित्तभावात्, अथा-
ऽऽदौ तु न प्रवर्तते । यथोक्तं रूपस्य प्रवृत्तिनिमित्तस्य तत्राभा-
वात् । एवमत्रापि भिक्षुशब्दस्य द्वे निमित्ते-व्युत्पत्तिनिमित्तं,
प्रवृत्तिनिमित्तं च । तत्र भिक्षुणं व्युत्पत्तिनिमित्तं भिक्षुत इत्येवं
शीलो भिक्षुर्गति व्युत्पत्तेः, तेन च भिक्षुणैककार्थिसमवायितया
यदुपलक्षितमिहपरलाकाऽऽशंसविप्रमुक्ततया यमनियमेषु
व्यवस्थितत्वं तत्प्रवृत्तिनिमित्तं, तेन भिक्षुमात्रेण अभिक्षमाणे
वा भिक्षौ भिक्षुशब्दः प्रवर्तते, उभयोरपि अवस्थायां प्रवृत्ति-
निमित्तसङ्गावात्, रक्कपटाऽऽदौ तु न प्रवर्तते, न च कोट्यपार-
शुद्धाऽऽहारमोजितया तेषु यथोक्तं रूपस्य प्रवृत्तिनिमित्तस्या-
भावात्, अपार्थं ज्ञातम्-उदाहरणं कर्त्तव्यं, पिशिताऽन्नामेन

यो निष्पिशितस्तेन, यथा कोऽपि ब्रूयात् यावत् मांसं न लभे,
तावद्दहं निष्पिशितः पिशितव्रती ।

अविहिंस बभयारी, पोसाइय अमज्जमंसिया चोरा ।

सति लंभे परिचार्ह, हुंति तदक्खा न सेसा उ ॥ ७ ॥

कोऽपि भावेत-अहमहिंसावृत्तिः यावत् मृगाऽदीक्षपश्यामि।
अन्यः कोऽप्येवं ब्रूयात्-अहं ब्रह्मचारी यावन्मम स्त्री न संप-
द्यते । अथवा-कोऽप्येवमाह-अहमाहारपौषधी यावन्मम आ-
हारो न संपद्यते । यथा वा कोऽपि वदेत्-अहमद्यमांसवृत्तिः
यावन्मद्यमांसे न लभे यथा वा कोऽपि निधमं प्रतिपद्यते अचौ-
रवृत्तिरहं यावत् परस्य क्षिप्रं न पश्यामीति । एते यथा पिशि-
ताऽऽन्नामेन निःपिशिताऽऽदयो नाम-पिशितवृत्त्याऽदयः । व्र-
तं च सति असति वा वस्तुनि तद्विच्छापरित्यागतस्तद्विच्छा-
निष्पिशिताऽदीनां तु पिशिताऽऽदिविच्छास्ततानुबन्धिनी
ततो न ते पिशितवृत्त्यादयः व्रतिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तभावात् । त-
था चाह-(सति लंभे इत्यादि) सति विवर्त्तितस्य पिशिताऽदे-
र्वस्तुनो लंभेऽपि तत्परित्यागिनस्ते तदाक्या-पिशितवृत्त्या-
क्या भवन्ति । सत्यपि वस्तुनो लंभे तत्परित्यागतः, सति-
असति वा वस्तुनि तद्विषयच्छापरित्यागात्, शेषास्त्वनन्त-
रोदिता निष्पिशिताऽऽदयो न तदाक्याः पिशिताऽन्नामेऽपि
तद्विषयेच्छानिवृत्त्यभावात् । एवं रक्कपटाऽऽदयोऽपि न भि-
क्षवः पचनपाचनाऽऽदिभ्योकोटीविषयेच्छानिवृत्त्यभावात् तद-
भावआध्यात्मिकाऽऽदिष्वपि प्रवृत्तेः तदेवं निष्पिशिताऽऽदि-
दृष्टान्तोपम्यासेन रक्कपटाऽऽदिषु यथोक्तरूपप्रवृत्तिनिमित्ताऽ-
भावतो भिक्षुशब्दप्रवृत्त्यभाव उक्तः । अथवा-किमेतैरुपन्यस्ते
हृष्टान्तैर्भिक्षुवृत्तेः जगत्प्रसिद्धायास्तेषु साक्षाद्भावः दर्शनत-
एव भिक्षुशब्दप्रवृत्त्यभावस्य सिद्धत्वात् ।

तथा चाऽऽह—

अहवा एसणासुद्धं, जहा गेहंति सादृणो ।

भिक्षं नेव कुल्लिगस्था, भिक्षुजीवि वि ते जदि ॥ ८ ॥

अथर्वत-प्रकारान्तरद्योतने, तच्च प्रकारान्तरं पातनिका-
यामेव भाविनं, यद्यपि ते रक्कपटाऽऽदयो भिक्षाजीविनस्तथा-
पि यथा साधवः एवणाशुद्धाम् पचनादौपेः-शङ्किताऽऽदिभिः,
उपलक्षणमेतत्-उद्गमदौपेः-आध्यात्मिकार्थभिः उत्पादनादौ-
पेः-आशुद्ध्यादिभिः परिशुद्धां भिक्षां गृह्णन्ति, नैवम्-अमुना
प्रकारेण कुल्लिगस्थाः-कुल्लितल्लिगधारिणो रक्कपटाऽऽदयः
ततो भिक्षुवृत्तेजगत्प्रसिद्धायास्तेष्वभावतो न ते भिक्षवः ।

तथा चाऽऽह—

दगमुदेमियं चेव, कंदमूलफलाणि य ।

सयं गाहा परतो य, गेहंता कहं भिक्षुणो ॥ ९ ॥

दकम्-उदकं सखितं तडागाऽऽदिगतम्, उद्दृशिकम्-उद्दिष्ट-
कृतकर्ममेवम् उपलक्षणमेतत् आध्यात्मिकाऽऽदि च तथा क-
न्दमूलफलानि च स्वयम्-आत्मना गृह्णतीति स्वयं प्राहाः ।
“वा उवलाऽऽदिवुनीभूमाहोर्णः” ॥ ५ ॥ १ ॥ ६२ ॥ इति वै-
कल्पिकौ गुप्रत्ययः । स्वयं गृह्णन्त इत्यर्थः । परतश्च गृह्णन्तः
कथं भिक्षवः, भिक्षावृत्तेरभावात् ।

अथ का सा जगत्प्रसिद्धा भिक्षुवृत्तिर्यद्भावाज ते भिक्षव
इति भिक्षुवृत्तिमुपदर्शयति—

अचित्ता एसणिजा य, मिया काले परिकिखया ।

जहालदा विमुद्धाय, एसाविती य भिक्षुणो ॥१०॥
अविता-प्राप्तुका न तु साविता, मित्रा वा एषणीया आ-
धाकर्मादिशोषरहिता, मिता एकत्रिशदादिकबलप्रमाणतः
परिमिता, काले-दिवा, अथवा-तृतीयस्यां पौरुष्यां परी-
क्षदायकाऽऽदिशोषविशुद्धा यथा लब्धा सयोजनाऽऽदिशोष-
रहिताविशुद्धा-परिभोगकाले रागद्वेषाऽकरणेनाऽऽङ्गाराऽऽ-
दिशोषरहिता, एवं कृपा या सदा भिक्षा एषा भिक्षुणां वृत्तिः,
सा च रक्षपटाऽऽदिषु सर्वथा नाऽस्तीति, तेषु भिक्षुत्वाभाव-
तो नातिप्रसङ्गः, तदेवं भिक्षुणशीलो भिक्षुरिति व्युत्पत्तौ
यदतिप्रसङ्गाऽऽपादनं परेण कृतं, तत् अपाकृतम् कुपं भि-
नसि इति भिक्षुरिति निर्वचनं तु परस्याऽनवकाश एव, केवलं
किञ्चिद्वक्तव्यमस्तीति ।

तद्विचाराह—

द्वये य भाव भेयग, भेयण भेत्तव्यं च तिविहं तु ।
नाणाऽऽह भावभेयण-कम्मखुहंगद्वयं भेज्ज ॥ ११ ॥
कुपं भिनसीति भिक्षुरिति व्युत्पत्त्याभिप्रेतमेव उक्तो भेद-
कोनाम भिद्वि क्रियाकर्ता, भिद्वि क्रिया च सकर्मिका, सक-
र्मिकायाश्च क्रियायाः कर्तृ करणकर्मव्यतिरेकेण न भव-
तीति तद्वद्वयेन भेदनं, भेत्तव्यमिति च द्वयं सूचितम् । एतच्च
भेदकभेदनभेत्तव्यरूपं वस्तुनिकुरम्बं त्रिविधमपि, तुशब्देऽ
विशब्दार्थः, त्रिभेदमपि प्रत्येकं द्विधा । तद्यथा- (द्वये य
भावं सि) अशब्दे भिन्नकर्मः द्रव्यतो, भावतश्चेत्यर्थः । त-
थाहि भेदको द्विधा-द्रव्यस्य भावस्य च । भेदनमपि द्विधा-
द्रव्यस्य भावस्य च, भेत्तव्यमपि द्विधाद्रव्यरूपं, भावरूपं च ।
तत्र भेदको-रथकाराऽऽदिः, भेदनं परश्वादिद्रव्यं, भेत्तव्यं
काष्ठम्, भावस्य भेदको भिक्षुर्भावस्य भेदनानि ज्ञानाऽऽदीनि,
भावभेत्तव्यं कर्म । तथा चाऽऽह-(नाणादीत्यादि) ज्ञानाऽऽदि-
आदिशब्दात् दर्शनचरित्रपरिग्रहः । भावभेदनं भेदं भावन इति
च संबध्यते, कर्मकर्मक्षुद्र इत्येकार्थम् । तथा चोक्तम्-“कर्मं
ति वा खुहंति वा । कलुसं ति वा वञ्चंति वा घेरंति वा पंको ति
वा मलोत्तिप एणगट्टिया” इति । ३७० ३० । नि० चू० ३७० ३० ।

“जो भिदेइ खुहं खलु, सो भिक्षु भावतो होइ ॥ ३७५ ॥

यो ‘भिनसि’ विदारयति कुपं, खलुः अवधारणे, भिन्नक-
मश्च, ततः स एव भिक्षुर्भावतो भवतीति ।

इह च भिनसीत्युक्रमतः कर्तृकरणकर्मभिः प्रयोजनं,

सकर्मकत्वाद्भिदेः अत आह—

भेता य भेयणं वा, नायव्वं भिदियव्वयं चैव ।

एकिं पि य दुविहं, द्वये भावे य नायव्वं ॥ ३७६ ॥

रहगारपरसुमाइ, दाकगमाई य द्वव्वो हंति ।

साह कम्मऽद्विविहं, तवो य भावमि नायव्वो ॥ ३७७ ॥

रागहोसा दंडा, जोगा तह गारवा य सल्ला य ।

विकहाओ सल्लाओ, खुहं कसाया पमाया य ॥ ३७८ ॥

भेता च कर्ता यो भिनसि, भेदनं करणं येन भिनसि
वा समुच्चये, ज्ञातव्यं-बोद्धव्यं भेत्तव्यमेव भेत्तव्यकं कर्म य-
द्भिद्यते, चः-समुच्चय, पवति पूरणे, एकैकमपि चेति भे-
ता भेदनं भेत्तव्यकं च द्विविधं-द्विभेदं द्वये भावे च । वि-
चार्यमाणे ज्ञातव्यम्-अवगन्तव्यम् । तत्र द्वये-(रहकारपरसु-

माइ सि) आदिशब्दस्य प्रत्येकमभिलेखधाद्रथाकारः तत्तक-
स्तदादिर्द्रव्यतो भेता आदिशब्दादयस्कारादिपरिग्रहः पर-
शुः-कुठारस्तदादिर्द्रव्यतो भेदनम्, आदिशब्दाद्-घनाऽऽद्यो
गृह्यन्ते । (दाकगमाई य सि) दाककं काष्ठं तदादि च द्रव्यतो
भेदम्, आदिशब्दाङ्गाहाऽऽदिपरिग्रहः, भवन्तीति सर्वोपेक्षं च-
द्विवचनम् साधु-तपस्वी कर्म-ज्ञानाऽऽवरणाधृष्टविधम् अष्टप्र-
कारं तपश्च-अनशनाऽऽदि भावे विचार्ये भेता भेत्तव्यं भेदनं च
कमेण ज्ञातव्यम् । “ इत्थं जां भिदेइ खुहं खलु ” इति ग्रहणकथा-
कथं गतं, भिनसीति व्याख्याय कुपं व्याख्यातुमाह-रागद्वेषो
उक्तकपौ, इण्डा-मनोदण्डाऽऽद्यो, योगाः करणकारणानुमति
रूपाः । पठमि च-“रागहोसा खुहं दंडा । ” अत्र च ‘खुहं ति’
कुपं कुमुदा उच्यते, तथा गौरवाणि च श्रद्धिगौरवाऽऽदीनि,
शर्यानि च-मायाशर्याऽऽदीनि, विकथाः-स्त्रीकथाऽऽदयः,
संज्ञाः-आहारसंज्ञाऽऽद्य(खुहं ति) एतद्भावमात्रिवादविध-
कर्मरूपायाः कुप एतान्यपि कुदित्युच्यन्ते, प्राकृतत्वाच्च तथा-
निर्देशः, कथायाः-क्रोधाऽऽदयः, प्रमादाश्चः-मद्याऽऽदयः,
कुदिति सम्बन्धनीयमिति गाथात्रयार्थः ।

उपसंहर्तुमाह—

एयाहं तु खुहाइ, जे खलु भिदंति सुव्वया रिसओ ।

ते भिन्नकम्मगंठी, उव्वेति अयरामरं ठाण ॥ ३७९ ॥

एतानि रागाऽऽदीनि (खुहाइ ति) कुच्छब्दवाच्यानि ये
खलु भिन्दन्ति, विदारयन्ति, खलुशब्द एवकारार्थो भिन्दत्ये-
वेति शोभनाभ्यतिचारतया एतानि प्राणानिपानविदर्यादीनि
येषां ते सुप्रताः श्रवयो भुनयः, ते किमित्याह-भिन्न कर्म-
वातिदुर्भेदतया ग्रन्थिः कर्मग्रन्थिर्देहे तदाविधा उपयान्ति
प्राप्नुवन्ति, अजरामरं स्थानं-मुक्तिपदमिति गाथार्थः ।
उत्त० पाई० १४ अ० ।

स भावभिक्षुर्भेत्तुत्वा-दागमस्योपयोगतः ।

भेदनेनोग्रतपसा, भेद्यस्याशुभकर्मणः ॥ १७ ॥

स इति-स भावभिक्षुर्भेदयेत । उग्रतपसा भेदनेनाशुभक-
र्मणां भेद्यस्यऽऽगमोपयोगतो भेत्तुत्वात् । तदुक्तम्-“ भेत्ता-
गमोषउत्ता, दुविहतवो भेअणं च भेत्तव्वं । अद्विविहं कम्मखुहं,
तेण निरुत्तं स भिक्षु सि ॥ १ ॥ ” ॥ १७ ॥ “ भिक्षामात्रण वा
भिक्षुः । ” (१८) भिक्षामात्रेण वा सर्वोपधिशुद्धभिक्षावृत्तिल-
क्षणं भिक्षुः । द्वा० २७ द्वा० ।

भेत्ताऽऽगमोवउत्तो, दुविह तवो भेअणं च भेत्तव्वं ।

अद्विविहं कम्मखुहं, तेण निरुत्तं स भिक्षु सि ॥ ३४२ ॥

भेत्ता भेदकोऽत्राऽऽगमोपयुक्तः साधुः । तथा द्विविधं बाह्या-
ऽऽभ्यन्तरभेदेन तपो भेदनं वर्तते । तथा-भेत्तव्यं विदारणीयं
आर्थाविधं कर्म-च-अष्टप्रकारं ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि कर्म, तच्च
कुदादिदुःखहेतुत्वात् कुच्छब्दवाच्यं, यत्तमेव तेन निरुक्तं यः
शास्त्रानीत्या तपसा कर्मभिनसि स भिक्षुरिति गाथाऽर्थः ३४२
किं च—

भिदंतो य जह खुहं, भिक्षु जयमाणओ जई होइ ।

संजमचरओ चरओ, भवं खिवंतो भवंतो उ ॥ ३४३ ॥

भिन्दंश्च विदारयंश्च यथा कुपं कर्म भिक्षुर्भवति, भावनः
यत्तमानस्तथा तथा गुणेषु स एव यतिर्भवति नान्यथा,

एवं संयमचरकः सप्तदशप्रकारसंयमानुष्ठायी चरकः एवं भवं संसारं क्षपयन् परीतं कुर्वन् स एव भवान्तो भवति, मान्ययेति गाथाऽर्थः ॥ ३४३ ॥

प्रकारान्तरेण निरुक्तमेवाऽऽह—

जं भिक्षुमत्तविशीं, तेण व भिक्षुं खवेति जं व अणं ।
तवसंजमं तवस्सि, त्ति वावि अणो वि पआओ ॥३४४॥

यद्यस्मान्निष्कामाप्रवृत्तिर्भिक्षुमात्रेण सर्वोपधाशुदेन वृत्तिरस्येति समासः, तेन वा भिक्षुः भिक्षुशीलो भिक्षुरिति कृत्वा, अनेनैव प्रसङ्गेन अन्येषामपि तत्पर्यायाणां निरुक्तमाह—क्षपयति यद्यस्मात् वा श्रुतं कर्म तस्मात् क्षपणः, क्षपयतीति क्षपण इति कृत्वा, तथा संयमतपसीति संयमप्रधानं तपः संयमतपः, तस्मिन् विद्यमानं तपस्वीति वाऽपि भवति । तपोऽस्यास्तीति कृत्वा अन्योऽपि पर्यायः इत्यन्योऽपि भेदोऽर्थतो भिक्षुशब्दनिरुक्तस्येति गाथाऽर्थः ॥ ३४४ ॥ उक्तं निरुक्तद्वारम् ।

अधुनैकार्यिकद्वारमाह—

तिञ्जे ताई दविण्, वई य खंते य दंतविण् अ ।

मुणितवसपञ्चगुजु—भिक्षुं बुद्धं जइ विज य ॥३४५॥
तीर्णवस्तीर्णः विशुद्धसम्यग्दर्शनादिलाभाद्भार्यावमितिगम्यते । नायोऽस्यास्तीति नायी, तायः सुदृष्टमागोक्तिः, सुपरिष्कृतदेशनया विनियपालयितेत्यर्थः । द्रव्यं रागद्वेषरहितः, वती च हिंसाऽऽदिधिरतश्च क्षान्तश्च क्षाम्यति क्षमां करोतीति क्षान्तः, बहुलवचनान् कर्तरि निष्ठा । एवं दाम्यतीन्द्रियाऽऽदि दमं करोतीति दान्तः, विरतश्च विषयसुखनिवृत्तश्च, मुनिर्मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, तपःप्रधानः तापसः, प्रज्ञापकः अपवर्गभागस्थ प्रकपकः, श्रुजुर्मायारहितः संयमवान् वा, भिक्षुः पूर्ववत्, बुद्धोऽवगततत्त्वा, यतिरुत्तमाऽऽधर्मी प्रयत्नवान् वा, विद्वान् परिशुद्धश्चेति गाथाऽर्थः ॥ ३४५ ॥

तथा—

पवइए अणगारे, पामंटी चरग बंभणे चैव ।

परिवायगे य समणे, निर्गण्ठे संजए मुत्ते ॥ ३४६ ॥

प्रव्रजितः पापान्निष्कान्तः, अनगारो द्रव्यभावागारशून्यः, पाण्डुरी पाशाङ्गुना, चरकः पूर्ववत्, आश्रयश्च विशुद्धाश्रयचारी, चैव, परिम्राजकश्च पापवर्जकश्च, भमणः पूर्ववत्, निर्मैत्र्यः संयतो मुक्त इत्येतदपि पूर्ववदेवेति गाथाऽर्थः ॥ ३४६ ॥

तथा—

साहू लूइ अ तहा, तीरट्ठी हाइ चैव नायव्वो ।

नामाणि एवमाई-णि होति तवसंयमरयाणं ॥ ३४७ ॥

साधुः रुक्कश्च तथेति निर्वाणसाधकयोगसाधनात्साधुः, स्वजनाऽऽदिषु स्नेहविरहादुक्तः, तीरार्थी चैव भवति क्षान्त इति तीरार्थी भवार्थवस्य, नामान्यकार्यिकानि पर्यायाभिधानान्येवमादीनि यथोक्तलक्षणानि भवन्ति । केषामित्याह—तपःसंयमरतानां भावसाधुनामिति गाथाऽर्थः ॥ ३४७ ॥ वश ० १० अ० । प्रतिपादितमेकार्यिकद्वारम् ।

भिक्षोरपिशक्रपुरन्दरवदशून्येकार्यिकानि भिक्षुः यतिः

तपस्वी भवान्त इति । तथा चैतेषां व्युत्पत्तिमाह—

भिदंतो यावि खुदं, भिक्षुं जयमाणो जई होइ ।

तवसंजमे तवस्सी, भवं खिवंतो भवंतो य ॥ १२ ॥

कुधम्-अष्टप्रकारं कर्म भिक्षुानो भिक्षुः, यने-प्रयत्ने संयमयोगेषु यतमानः प्रयत्नवान् यतिः, तपःसंयमे-तपःप्रधानसंयमे वर्तमानस्तपस्वी, तपोऽस्यास्तीति तपस्वीति व्युत्पत्तः । भवं-नारकाऽऽदिभवं क्षपयन् भवान्तः, भवमन्तयति भवस्याऽन्तं करोतीतीति इति व्युत्पत्तः । वय ० १ उ० ।

इदानीं लिङ्गद्वारं व्याख्येयमाह—

संवेगो निव्वेगो, विसयविवेगो सुशीलसंसग्गो ।

आराहणा तवो ना-णदंसणचरित्तविण्णो अ ॥३४८॥

संवेगो मोक्षसुखाभिलाषः, निर्वेदः संसारविषयः, विषयविश्वको विषयपारित्यागः, सुशीलसंसर्गः शीलवर्द्धः सम्बन्धः, तथा—आराधना धर्मकाले निर्यापणरूपा, तपो यथाशक्यनशनाऽऽद्यासंयमः, ज्ञानं यथावस्थितपदार्थविषयमित्यादि, दर्शनं नैसर्गिकाऽऽदि, चारित्रं सामायिकाऽऽदि, विनयश्च ज्ञानाऽऽदिविनय इति गाथाऽर्थः ॥ ३४८ ॥

तथा—

खंती य महवऽज्ज, विमुत्तया तह अदीणय तितिक्खा ।

आवस्सगपरिसुद्धी, य होति भिक्षुस्स लिगाइ ॥३४९॥

क्षान्तिश्चाऽऽक्राशाऽदिश्रवणेऽपि क्रोधत्यागश्च माहंवाऽऽज्यविमुक्ततेति जात्यादिभावेऽपि मानत्यागान्माहंवं, परस्मिन्नितिपरेऽपि मायापरित्याग आर्जवं, धर्मोपकरणेष्वप्यमूर्च्छा विमुक्तता, तथा अशनाऽऽद्यलाभेऽपि अदीनता, कुदादिपरीक्षदोषनिपातेऽपि तितिक्षा, तथा आवश्यकपरिशुद्धिश्चाऽऽवश्यककरणीययोगिनिरतिधारता च, भवन्ति भिक्षोर्भाषसाधोर्लिङ्गान्यनन्तरोदितानि संवेगाऽऽदीनीति गाथाऽर्थः ॥ ३४९ ॥ व्याख्यातं लिङ्गद्वारम् ।

अवयवद्वारमाह—

अज्झयणगुणी भिक्षु, न सेस इइ णो पइण को हेऊ ?!

अगुणत्ता इइ हेऊ, को दिट्ठतो ? सुवण्णमि व ॥ ३५० ॥

'अध्ययनगुणी' प्रक्रान्ताध्ययनोक्तगुणवान् 'भिक्षुः' भावसाधुर्भवतीति, तत्स्वरूपमेतत्, 'न शेषः' तद्वृत्तरहित इति । 'नः प्रतिज्ञा' अस्माकं पक्षः, 'को हेतुः?', 'कोऽत्र पक्षधर्म इत्याशङ्क्याऽऽह—'अगुणत्वादिति हेतुः' अविद्यमानगुणोऽगुणस्तद्भाषस्तरत्वं तस्मादित्यर्थं हेतुः, अध्ययनगुणशून्यस्य भिक्षुत्वप्रतिषेधः साध्य इति, 'को दृष्टान्तः?', 'किं पुनरत्र निदर्शनमित्याशङ्क्याऽऽह—'सुवर्णमिव' यथा सुवर्णं स्वगुणरहितं सुवर्णं न भवति तद्वदिदं गाथाऽर्थः ॥

सुवर्णगुणानाह—

विसघाइ रसायण मं-गलत्थ विणिण् पयाहिणावसे ।

गुरुए अदज्जकुत्थे, अट्ठ सुवण्णे गुणा भणिआ ॥३५१॥

'विषघाति' विषघातनसमर्थः, 'रसायनं' वयस्तम्भनकर्तुं, 'मङ्गलार्थ' मङ्गलप्रयोजनं, 'विनीतं' यथेष्टकटकाऽऽदिप्रकारसम्पादनेन प्रक्षिप्त्वाऽऽवर्त्तते, तत्त्वमानं प्राक्षिप्येनाऽऽवर्त्तते, 'गुरु' सारोपेतम् 'अशङ्क' नाग्निना दहने, 'अकुपणीयं' न कदाचिदपि कुपनीयेतेऽष्टावनमनरोदिताः 'सुवर्णं' सुवर्णविषया गुणा भणितास्तत्स्वरूपकैरिति गाथाऽर्थः ।

उक्ताः सुवर्णगुणाः साम्प्रतमुपनयमाह—

चउकारणपरिमुद्धं, कसळेअणतावतात्तयाए अ ।

जे तं विसधाइरसा-यथाइगुणसंजुअं होइ ॥ ३५२ ॥

'वस्तुकारणपरिशुद्धं' वस्तुः परीक्षायुक्तमित्यर्थः, कथमित्याह—कथञ्चेद्वत्तापताडनया वेति कथञ्च कुदेन तापेन ताडनया च, यदेवंविधं तद्विषयातिरिक्तानामाऽऽदिगुणसंयुक्तं भवति, भावसुवर्णे स्वकार्यसाधकमिति गाथाऽर्थः ॥

एतदेव स्पष्टयन्नाह—

तं कासिखगुणोवेअं, होइ सुवषं न सेसयं जुची ।

नहि नामरूपमेते-ख एवमगुणो इवइ भिक्षु ॥ ३५३ ॥

'तद्' अनन्तरोदितं 'कृत्स्नगुणोपेतं' सम्पूर्णगुणसमन्वितं भवति सुवर्णं यथोक्तं, न 'शेषं' कथाऽऽद्यशुद्धं, युक्तिरिति वक्तुऽऽदिगुणसाम्येऽपि युक्तिसुवर्णमित्यर्थः, प्रकृते योजयति—यथैतत्सुवर्णं न भवति, एवं न हि नाम-रूपमात्रेण-रजोहरणाऽऽदिसम्भारणाऽऽदिना 'अगुणः' अविद्यमानप्रस्तुताध्यवनेोक्तगुणो भवति भिक्षुः भिक्षामटमपि न भवतीति गाथाऽर्थः ॥

एतदेव स्पष्टयन्नाह—

जुचीसुवष्यगं पुण, सुवष्यवषं तु जइ वि कीरिजा ।

न हु होइ तं सुवषं, सेसेहि गुणोहि संतेहि ॥ ३५४ ॥

युक्तिसुवर्णं कथिमसुवर्णमिह लोके 'सुवर्णवर्णं तु' जात्य-सुवर्णवर्णमपि यद्यपि क्रियेत पुरुषैर्नपुण्येन तथाऽपि नैव भवति तत् सुवर्णं परमार्थेन 'शेषैर्गुणैः' कथाऽऽदिभिः 'अस-ङ्गिः' अविद्यमानैरिति गाथाऽर्थः ॥

एवमेव किमित्याह—

जे अउभयणे भणिआ, भिक्षुगुणा तेहि होइ सो भिक्षु ।

वषेण जइसुवष्य-गं व संते गुणनिहिमि ॥ ३५५ ॥

येऽध्ययने भविता भिक्षुगुणा अस्मिन्नेव प्रकाशे जिनवच-ने चित्तसमाध्यादयः तैः करणभूतैः सङ्गिर्भवत्यसौ भिक्षुर्नाम-रूपापनाद्रूप्यभिक्षुव्यपोहेन भावभिक्षुः, परिशुद्धभिक्षावृत्तत्वात् । किमित्येत्याह—'वर्णेन' पीतलकण्ठेन 'जात्यसुवर्णमिब' परमार्थसुवर्णमिब 'सति' गुणनिधौ 'विद्यमानेभ्यस्मिन्' कथाऽऽदी गुणसंघाते, एतदुक्तं भवति-यथाऽध्ययणयुक्तं शो-मनवर्णं सुवर्णं भवति तथा चित्तसमाध्यादिगुणयुक्तो भिक्ष-णशीलो भिक्षुर्भवतीति गाथाऽर्थः ॥

व्यतिरेकतः स्पष्टयति—

जो भिक्षू गुणरहिओ, भिक्षुं गिणइ न होइ सो भिक्षु ।

वषेण जुसिसुवष्य-गं व असई गुणनिहिमि ॥ ३५६ ॥

यो भिक्षुः 'गुणरहितः' चित्तसमाध्यादिशून्यः सन् भिक्षा-मटति न भवत्यसौ भिक्षुर्भिक्षाटनमात्रेणैव, अपरिशुद्धभिक्षा-वृत्तित्वात् । किमित्येत्याह—'वर्णेन' युक्तिसुवर्णमिब, यथा तद्व-र्णमात्रेण सुवर्णं न भवत्यसति 'गुणनिधौ' कथाऽऽदिक इति गाथाऽर्थः ॥

किं च—

उद्दिष्टकयं भुंजइ, उक्तायपमइओ परं कुणइ ।

यथक्खं च जलणए, जो पियइ कह नु सो भिक्षु ॥ ३५७ ॥

उद्दिष्टं कृतं भुञ्जत इत्यौद्देशिकमित्यर्थः, वट्कायपमर्दकः-
३६२

यत्र कचन पृथिव्यासुपमर्दकः, शुद्धं करोति संभवत्येवैवशी-यात्तमे मूर्च्छया वसति भाटकगृहं वा, तथा 'प्रत्यक्षं' वा उपलभ्यमान एव 'जलगतम्' अप्कायाऽऽदीन् यः पिबति तत्त्वतो विनाऽऽकम्बनेन, कथं त्वसौ भिक्षुः, नैव भावभिक्षु-रिति गाथाऽर्थः ॥

उक्त उपनयः, साम्प्रतं निगमनमाह—

तम्हा जे अउभयणे, भिक्षुगुणा ते हि होइ सो भिक्षु

तेहि अ सउत्तरगुणे-हि होइ सो भाविअतरो ॥ ३५८ ॥

यस्मादेतदेवं यदनन्तरमुक्तं तस्माद् येऽध्ययने प्रस्तुत एव 'भिक्षुगुणा' मूलगुणरूपा उक्तास्तैः करणभूतैः सङ्गिर्भवत्यसौ भिक्षुः, तेषां 'सोत्तरगुणैः' पितृभिक्षुजयासुत्तरगुणस-मन्वितैर्भवत्यसौ 'भाविअतरः' चारित्र्यधर्मे तु प्रसजतर इ-ति गाथाऽर्थः ॥ उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः ।

साम्प्रतं सूत्राऽऽज्ञापकनिष्पन्नस्यावसर इत्यादिष्वर्थः

पूर्ववत्तावद्यावत्सूत्रानुगमेऽस्त्वक्षिताऽऽदिगुणोपेतं

सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

निकलम्पमाणाइ अ बुद्धवयणे,

निरुचं चित्तसमाहिओ इविजा ।

इत्थीण वसं न आवि गच्छे,

वंतं नो पडिआयइ जे स भिक्षु ॥ १ ॥

पुढविं न खणे न खणावए,

सीओदगं न पिए न पिआवए ।

अगणिसत्थं जहा सुनिसिअं,

तं न मले न जलावए जे स भिक्षु ॥ २ ॥

अनिलेण न बीए न बीयावए,

हरियाणि न छिंदे न छिंदावए ।

बीआणि सया विवज्जयंतो,

सच्चित्तं नाहारए जे स भिक्षु ॥ ३ ॥

बइखं तसयावराण होइ,

पुढवीतणकट्टानिस्सिआणं ।

तम्हा उहेसिअं न भुंजे,

नोऽपि पए न पयावए जे स भिक्षु ॥ ४ ॥

रोइअ नायपुत्तवयणे,

अत्तसमे मणिज्ज छपि काए ।

पंच य फासे महव्वयाइं,

पंचाऽऽसवसंवरे जे स भिक्षु ॥ ५ ॥

'निष्कम्प' द्रव्यभावगृहात् प्रवृत्त्यां गृहीत्वैत्यर्थः 'आ-क्या' तीर्थकरणधरोपदेशेन योग्यतायां सत्तायां, निष्क-म्प किमित्याह—'बुद्धवचने' अवगततत्त्वतीर्थकरणधर-वचने 'नित्यं' सर्वकालं 'चित्तसमाहितः' चित्तेनानि-प्रसक्तो भवेत्, प्रवचन एवाभियुक्त इति गर्भः । व्यतिरे-कतः समाधानोपायमाह—'स्त्रीणां' सर्वासत्कार्यनिब-न्धनभूतानां 'वशं' तदायत्तत्वात् न चापि गच्छेत्, तद्वशगो हि नियमतो वान्तं प्रत्यापिबति, 'अतो' बुद्ध-

वचनविषयसमाधानतः सर्वथा स्वीयशक्त्यागात् । अनेनैवोपा-
येनान्योपायासंभवात् , ' वान्तं ' परित्यक्तं सङ्घिषयजम्बा-
लं ' न प्रत्यापिबन्ति ' न मनागप्याभोगतोऽनाभोगतश्च त-
स्सेवते यः स ' भिक्षुः '—भावभिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ त-
था—' पृथिवी ' सचेतनाऽऽदिरूपां न खनति स्वयं, न खान-
यति परैः , एकग्रहणे तज्जानीयग्रहणमिति खनन्त-
मप्यन्यं न समनुजानाति , एवं सर्वत्र वेदितव्यम् । ' शी-
तोदकं ' सचित्तं पानीयं न पिबति स्वयं, न पाययति
परानिति, अग्निः वज्रजीवघातकः, किञ्चिदित्याह—' शूलं '
खड्गाऽऽदि यथा ' सुनिश्चितम् ' उज्ज्वालितं तद्वत्, तं न
उज्वालयति स्वयं, न उज्वालयति परैः, य इत्थंभूतः स भिक्षुः ।
आह—वज्रजीवनिकायाऽऽदिषु सर्वाभ्ययनेष्वयमर्थोऽभि-
हितः किमर्थं पुनरुक्तं इति ? , उच्यते , तदुक्तार्थानुष्ठानपर-
एव भिक्षुरिति ज्ञापनार्थं, ततश्च न दोष इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥
तथा ' अनिलेन ' अनिलहेतुना चेलकर्णाऽऽदिना न बीजय-
त्यास्माऽऽदि स्वयं, न बीजयति परैः । ' हरितानि ' शम्याऽऽ-
दीनि न छिनत्ति स्वयं, न छेदयति परैः ' बीजानि ' हरितफ-
लरूपाणि ब्रह्मादीनि, ' सदा ' सर्वकालं विवर्जयन् संघट्टना-
ऽऽदिक्रियया, सचित्तं नाऽऽहारयति यः कदाचिदप्यपुष्टा-
ऽऽलम्बनः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ औद्देशिकाऽऽदिपरि-
हारणं न सस्थावरपरिहारमाह—' वधनं ' हननं ' असस्थाव-
राणां ' क्षीन्द्रियाऽऽदिपृथिव्यादीनां भवति कुतौद्देशिके, किं-
विशिष्टानाम् ?—' पृथिवीतृणकाष्ठनिधितानां ' तथासमा-
रम्भात् , यस्मादेवं तस्मादौद्देशिकं कृताऽऽद्यन्यच्च सावधं
न भुङ्क्ते, न केवलमेतत्, किं तु ? नापि पचति स्वयं, न
पाचयति अन्येन पचन्तमनुजानाति यः स भिक्षुरिति सूत्रार्-
थः ॥ ४ ॥ किञ्च—' रोचयित्वा ' विधिग्रहणभावनाभ्यां प्रियं
कृत्वा किं तदित्याह—' ज्ञातपुत्रवचनं ' भगवन्महा-
वीरवर्धमानवचनम् ' आत्मसमानं ' आत्मतुल्यान् मन्यते
' वदपि कायान् ' पृथिव्यादीन्, ' पञ्च वेति ' चशब्दोऽ-
प्यर्थः पञ्चापि, ' स्पृशति ' सेवते महाव्रतानि ' पञ्चाऽऽश्र-
वसंवृतश्च ' द्रव्यतोऽपि पञ्चेन्द्रियसंवृतश्च यः स भिक्षु-
रिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

चत्वारि वमे सया कसाण ,

धुवजोगी हविज बुद्धवयणे ।

अहणे निजायरुवरयण ,

गिहिजोगं परिवअण जे स भिक्षू ॥ ६ ॥

सम्पदिट्ठी सया अमूढे ,

अत्थि हु नाणे तवे संजमे अ ।

तवसा धुणइ पुराणपावणं ,

मणवयकायसुसंयुढे जे स भिक्षू ॥ ७ ॥

तहेव असणं पाणगं वा ,

विविहं खाइमसाइमं लभित्ता ।

होही अट्ठो सुण परे वा ,

तं न निहं न निहावण जे स भिक्षू ॥ ८ ॥

तहेव असणं पाणगं वा ,

विविहं खाइमसाइमं लभित्ता ।

छंदिअ साहम्मिआणं भुंजे ,

धुवा सज्झायरण जे स भिक्षू ॥ ९ ॥

न य वुग्गाइअं कइं कहिजा ,

न य कुप्पे निहुइदिण पसंते ।

संजमे धुवं जोगेण जुत्ते ,

उवसंते अविहेट्ठण जे स भिक्षू ॥ १० ॥

किञ्च—चतुरः क्रोधाऽऽदीन् वमति तत्प्रतिपक्षाभ्यासेन ' स-
दा ' सर्वकालं कषायान्, ध्रुवयोगी च उचितनित्ययो-
गवांश्च भवति, बुद्धवचन इति तृतीयार्थं सप्तमी, तीर्थकर-
वचनेन करणभूतेन, ध्रुवयोगी भवति यथागममेवेति भावः,
' अचनः ' चतुष्पदाऽऽदिरहितः ' निर्जानरूपरजतो ' निर्गत-
सुवर्णरूप्य इति भावः, ' गृहियोगं ' मूर्च्छया गृहस्थसं-
बन्धं ' परिवर्जयति ' सर्वैः प्रकारैः परित्यजति यः स भि-
क्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ तथा—' सम्यग्दृष्टि ' भावसम्य-
गदर्शनी सदा ' अमूढः ' अविप्लुतः सत्त्वेन मन्यते—अस्त्येव
ज्ञानं हेयोपादेयावषयमतीन्द्रियेष्वपि तपश्च बाह्याऽऽभ्यन्तर-
कर्ममलापनयनजलकल्पं संयमश्च नवकर्मानुपादानरूपः,
इत्थं च दृढभावस्तपसा धुनोति पुराणपापं भावसारया
प्रवृत्त्या ' मनोवाक्यसंवृतः ' तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तो यः स
भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ ' तथैव ति ' पूर्वविधिधानेन
' अशनं पानं च ' प्रागुक्तस्वरूपं तथा ' विविधम् ' अनेक-
प्रकारं ' स्वाद्यं स्वाद्यं च ' प्रागुक्तस्वरूपमेव ' लब्ध्वा '
प्राप्य, किमित्याह—मविष्यति ' अर्थः ' प्रयोजनमनेन श्वः
परश्वो वेति ' तद् ' अशनाऽऽदि ' न निधत्ते ' न स्थापयति
स्वयं, तथा ' न निधापयति ' न स्थापयत्यन्यैः, स्थापयन्त-
मन्यं नानुजानाति, यः सर्वथा संनिधिपरित्यागवान् स भि-
क्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किञ्च—तथैवाशनं पानं च विविधं
स्वाद्यं स्वाद्यं च लब्ध्वेति पूर्ववत्, लब्ध्वा किमित्याह—
' कुन्दित्वा ' निमन्त्र्य ' समानधार्मिकान् ' साधून् भुङ्क्ते,
स्वाऽऽस्त्येत्यतया तद्वात्सल्यसिद्धेः, तथा भुक्त्वा स्वाध्या-
यरतश्च यः, चशब्दाच्छेषानुष्ठानपरश्च यः स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ भिक्षुलक्षणार्थकार एवाऽऽह—न च ' वैप्रहि-
की ' कलहप्रतिबद्धां कथां कथयति, सद्वादकथाऽऽदिष्वपि न
च कुप्यति परस्य, अपि तु ' निभूतेन्द्रियः ' अनुद्धतेन्द्रियः
' प्रशान्तो ' रागाऽऽदिरहित एवाऽऽस्ते, तथा ' संयमे ' पूर्वोक्ते
' ध्रुवं ' सर्वकालं ' योगेन ' कायवाक्मनःकर्मलक्षणं युक्तं
योगयुक्तः, प्रतिभेदमौचित्येन प्रवृत्तः, तथा ' उपशान्तः '
अनाकुलः कायचापलाऽऽदिरहितः ' अविहेटकः ' न क्वचि-
दुचितेऽनादरवान्, क्रोधाऽऽदीनां विस्मेषक इत्यन्ये, य इत्थं-
भूतः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

जो सहइ हु गामकंटण, अकोसपहारतजणाओ अ ।

भयभेरवसइसप्पहासे, समसुहदुक्खसहे अ जे स भिक्षू ११

एतदेव स्पष्टयति—

पटिमं पटिवज्जिआ मसाणे ,

नो भीयणं भयभेरवाइं दिस्स ।

विविधगुणतवोरए अ निबं,
न सरीरं चाभिकंखए जे स भिक्षु ॥ १२ ॥
असइ बोसट्टचत्तदेहे,
अकुट्टे व हए लूसिए वा ।
पुहविसमे मुणी हविज्जा,
अनिआणे अकोउहल्ले जे स भिक्षु ॥ १३ ॥
अभिभूअ काएण परीसहाई,
समुद्धरे जाइपहाउ अप्पयं ।
विइत्तु जाईमरणं महम्मयं,
तवे रए सामणिए जे स भिक्षु ॥ १४ ॥
इत्थसंजए पायसंजए,
वायसंजए संजइदिए ।
अज्झप्परए सुसमाहिअप्पा,
सुत्तत्थं च विआणइ जे स भिक्षु ॥ १५ ॥

‘मतिमां’ मासाऽऽदिकृपां ‘प्रतिपद्य’ विधिनाऽङ्गी-
कृत्य ‘श्मशाने’ पितृवने ‘न विभेति’ न भयं याति
‘भैरवभयानि दृष्ट्वा’ रौद्रभयहेतुजुपलभ्य वैतालऽऽदि-
रूपशब्दाऽऽदीनि ‘विविधगुणतपोरतश्च नित्यं’ मूलगुणाऽऽ-
द्यनशनाऽऽदिसकृच्च सर्वकालं, न शरीरमभिकाङ्क्षते निः-
स्पृहतया वात्समानिकं भावि च, य इत्थम्भूतः स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः ॥१२॥ न सकृदसकृत्सर्वदेत्यर्थः, किमित्याह ‘व्युत्सृ-
ष्ट्यक्रुद्धः’ व्युत्सृष्टो भावप्रतिबन्धाभावेन त्यक्तो विभूपाकर-
णेन देहः-‘शरीरं येन स तथाविधः, आकुष्टो वा यकाराऽऽदिना
हतो वा दण्डाऽऽदिना लूणितो वा खड्गाऽऽदिना भक्षितो वा श्व-
शृङ्गालाऽऽदिना ‘पृथिवीसमः’ सर्वसहो मुनिर्भवति, न च रागा-
ऽऽदिना पीड्यते, तथा ‘अनिदानो’ भाविकलाऽऽशंसारहितः,
अकुट्टहल्लश्च नटाऽऽदिषु, य एवम्भूतः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः
॥१३॥ भिक्षुस्वरूपाभिधानाधिकार एवाऽह-‘अभिभूय’ परा-
जित्य ‘कायेन’ शरीरेणापि, न भिक्षुसिद्धात्तनीत्या मनोवा-
ग्भ्यामेव, कायेनानभिभवे तत्तत्तदनभिभवात्, ‘परीषहान्’
कुदादीन्, ‘समुद्धरति’ उत्तारयति ‘जातिपपात्’ संसार-
मार्गावात्मानं, कथमित्याह-‘विदिस्वा’ विहाय जातिमरणं
संसारमूलं ‘महामयं’ महाभयकारणं, ‘तपसि रतः’ तप-
सि सक्रः, किम्भूत इत्याह-‘आमण्ये’ अमणानां सम्बन्धि-
नि, शुद्ध इति भावः, य एवम्भूतः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥
१४॥ तथा हस्तसंयतः पादसंयत इति कारणं विना कूर्मव-
ज्जीन आस्ते, कारणे च सम्यग्गच्छति, तथा वाक्संयतः अकु-
शलवाग्निरोधकुशलवाग्निदीरणेन, ‘संयतेन्द्रियो’ निवृत्त-
विषयप्रसरः, ‘अध्यात्मरतः’ प्रशस्तध्यानाऽऽसक्तः, सुस-
माहिताऽऽत्मा ध्यानाऽऽपादकगुणेषु, तथा सूत्रार्थे च यथा-
वस्थितं विधिग्रहणशुद्धं विजानाति यः सम्यग्गथाविषयं स
भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

तथा—

उवहिम्मि अमुच्छिए अगिडे,
अआयउंउं पुलनिप्पुलाए ।

कथविक्रयसंनिहिओ विरए,
सम्बसंगावगए अ जे स भिक्षु ॥ १६ ॥
अलोल भिक्षु न रसेसु गिउंके,
उंउं चरे जीविअ नाभिकंखे ।
इहिं च सकारणपूअणं च,
चए ठिअप्पा अण्हिहे जे स भिक्षु ॥ १७ ॥
न परं वइजासि अयं कुमीले,
जेणं च कुप्पिज्ज न तं वइजा ।
जाणिअ पत्तेअं पुण्यपावं,
अत्ताणं न समुक्खसे जे स भिक्षु ॥ १८ ॥
न जाइमत्ते न य रुवमत्ते,
न लाभमत्ते न सुएण मत्ते ।
मयाणि सव्वाणि विवज्जइत्ता,
धम्मज्झाणए जे स भिक्षु ॥ १९ ॥
पवेअए अज्जपयं महामुणी,
धम्मे ठिओ ठावयई परं पि ।
निक्खम्म वज्जिअ कुसीललिंगं ।
न आवि हासंकुहए जे स भिक्षु ॥ २० ॥
तं देहवासं असुइं असासयं ।
सया चए निचहिअट्ठिअप्पा ।
छिंदित्तु जाईमरणस्स बंधणं,
उवेइ भिक्षु अणुणागम गइं ॥ २१ ॥ ति वेमि ॥
‘उपघो’ वस्त्राऽऽदिलक्षणे ‘अमूर्च्छितः’ तद्विषयमोहत्या-
गेन ‘अगृह्यः’ प्रतिबन्धाभावेन, अज्ञातोऽङ्गं चरति भावप-
रिशुद्धं, स्तोत्रं स्तोत्रकमित्यर्थः, ‘पुलाकनिप्पुलाक’ इति संय-
मासारताऽऽपादकदोषरहितः, ‘कथविक्रयसंनिविभ्यां विर-
तः’ द्रव्यभावभेदभिन्नकथविक्रयपर्युषितस्थापनेभ्यो निवृत्तः,
‘सर्वसङ्गापगतभयः’, अपगतद्रव्यभावसङ्गभयः, स भिक्षु-
रिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किंच—अलोलो नाम नामाप्तप्रार्थनप-
रो ‘भिक्षुः’ साधुः न रसेषु गृह्यः, प्राप्तेष्वप्यप्रतिबद्ध इति
भावः, उंउं चरति भावोऽङ्गमेवेति पूर्ववत्, नवरं तत्रोप-
धिमात्रित्योक्तमिह-स्वाहारमित्यपौरुष्यं, तथा जीविनं ना-
भिकाङ्क्षते, असंयमजीवितं, तथा ‘अट्ठिच’ आमर्षोपध्या-
दिकृपां सत्कारं वस्त्राऽऽदिभिः पूजनं च स्तवाऽऽदिना त्यज-
ति, नैतदर्थमेव यतने, स्थिताऽऽत्मा ज्ञानाऽऽदिषु, ‘अनिम’
इत्यमायो यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ तथा न ‘परं’
स्वपक्षविनेयव्यतिरिक्तं वदति अयं कुशीलः, तद्विपरीत्यादिर्दो-
षप्रसङ्गात्, स्वपक्षविनेयं तु शिक्षाग्रहणशुद्धया वदत्यपि,
सर्वथा येनान्यः कश्चित् कुप्यति न तद् ब्रवीति दोषसङ्गाव-
पि, किमित्यत आह-ज्ञात्वा प्रत्येकं पुण्यपापं, नान्यसंबन्ध-
न्यस्य भवति अग्निदाहवेदनावत्, एवं सत्स्वपि गुणेषु न-
ऽऽत्मानं समुत्कर्षति-न स्वगुणैर्गर्वमायाति यः स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ मदप्रतिषेधार्थमाह-न जातिमत्तो यथाऽहं
ब्राह्मणः, क्षत्रियो वा, न च रूपमत्तो यथाऽहं रूपवानादेयः, न
लाभमत्तो यथाऽहं लाभवान्, न श्रुतमत्तो यथाऽहं परिहृतः,

अनेन कुलमदाऽऽदिपरिग्रहः, अत एवाऽऽह--मदान् सर्वान्-
कुलाऽऽदिविषयानपि 'परिवर्ज्य' परित्यज्य 'धर्मध्यानर-
तो' यो यथाऽऽगमं तत्र सङ्गः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥
किं च--'प्रवेदयति' कथयति 'आर्यपदं' शुद्धधर्मपदं प-
रोपकाराय 'महामुनिः' शीलवान् ज्ञाता एवंभूत एव च-
स्तुतो ब्राम्हणः, किमित्येतदेवमित्यत आह--धर्मे स्थितः
स्थापयति परमपि भोतारं, तथाऽऽदेयभावप्रवृत्तेः, तथा नि-
ष्कम्य वर्जयति कुशीलविक्रमम्, आरम्भाऽऽदि कुशीलवेष्टितं,
तथा 'न चापि हास्यकुहको' न हास्यकारिकुहकचुको यः
स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ भिक्षुभावफलमाह--'तं
देहवासं' इत्येवं प्रत्यक्षोपलभ्यमानं चारककपं शरीराऽऽ-
वासम् अग्रुचि शुक्रशोणितोद्भवत्वाऽऽदिना अशुभ्रतं प्रति-
क्षुपरिहृत्या सदा त्यजति ममत्वानुबन्धत्वाग्नेन, क इत्याह-
'नित्यहिते' मोक्षसाधने सम्यग्दर्शनाऽऽदौ 'स्थिताऽऽत्मा'
अत्यन्तसुस्थितः, स चैवंभूतश्चिक्त्वा 'जातिमरणस्य'
संसारस्य 'बन्धनं' कारणम् 'उपैति' सामीप्येन गच्छति
'भिक्षुः' यतिः 'अपुनरागमां' पुनर्जन्माऽऽदिरहितामित्यर्थः,
गतिमिति-सिद्धिगतिं ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥
उक्तोऽनुगमो नयाः पूर्ववत् इति । दश० १० अ० ।

मोक्षं चरिस्सामि समिच्च धम्मं,
सहि ए उज्जुकदे नियायुद्धिमे ।
संयवं जहिअ अकामकामे,
अमायएसी परिववण स भिक्षु ॥ १ ॥

मुनेः कर्म मौनं, तच्च सम्पक्व चारिणं, 'चरिस्सामो' सि'
सूत्रत्वात् चरिष्यामि आसेविष्ये इत्यभिप्रायेणेत्युपस्कारः,
'समेत्थ' प्राप्य 'धर्मे' भुतचारित्र्यमेवं दीक्षामित्युक्तं भव-
ति, 'सहितः' सम्यग्दर्शनाऽऽदिभिरित्यसाधुभिर्वेति गम्यते,
स्वस्मै हितः स्वहितो वा सवनुष्ठानकरणतः, कश्चिधम् ?-
श्रुतः--संयमस्तत्प्रधानं श्रुतं वा--मायात्यागतः कृतम्-अ-
नुष्ठानं यस्येति श्रुतकृतं, ईदृक् इत्याह--निदानं--विष-
याभिष्वङ्गाऽऽत्मकं, यदि वा--'निदानं बन्धने' ततश्च करणे
ल्युट्, निदानं प्राणातिपाताऽऽदिकर्मबन्धकारणं क्षिप्तम्-अ-
पनीतं येन स तथा, ज्ञान्तस्य परनिपातः प्राग्वत्प्राकृत-
त्वात्, क्षिप्तनिदानो वा अप्रमत्तसंयत इत्यर्थः, 'संस्तवं'
पूर्वसंस्तुतैर्मातादिभिः पश्चात्संस्तुतैश्च श्वश्रावादिभिः परि-
चयं 'अद्यात्' त्यजेत्, 'शकि च लिह' (शकि लिह च-
पा-३-३-१७३) इत्यनेन शक्यार्थे लिह, ततः संस्तवं
हातुं शक्नो य इति, एवं लिह्यमावना सर्वत्र कार्या, तथा
कामान्--इच्छाकाममदनकामभेदान् कामयते--प्रार्थयते चः
स कामकामो न तथा अकामकामः, यद्वाऽकामो--मोक्ष-
स्तत्र सकलाभिलाषनिवृत्तेस्तं कामयते यः स तथा, अत
एव अज्ञातः--तपस्विताऽऽदिभिर्गुणैरनवगतः, पश्यते प्रा-
साऽऽदिकं गवेषयतीत्येवंशीलोऽज्ञातैषी 'परिव्रजेत्' अभि-
यतविहारितया विहरेत् 'स भिक्षु' इति 'यत्तदोर्नित्याभिल-
म्बन्धाद् य एवंविधः स भिक्षुः, अनेन सिंहतयेव विहरणं
भिक्षुत्वनिबन्धनमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥

तच्च सिंहतया विहरणं यथा स्या तथा विशेषत आह--
राभोवरयं चरिअ लाटे,
विरए वेद वियाऽऽय रक्खिण ।

एणे अभिभूय सम्बदंसी,
जे कमिह वि न मुच्छिण स भिक्षु ॥ २ ॥

रागः--अभिष्वङ्गः, उपरतो--भिक्षुतो यस्मिन्स्तद्गोचरतं
यथा भवत्येवं 'चरेत्' विहरेत्, ज्ञान्तस्य परनिपातः
प्राग्वत्, अनेन मैथुननिवृत्तिरुक्ताः, रागादिनाभावित्वाग्ने-
युनस्य, यद्वाऽऽवृत्तिभ्यायेन 'रातोवरयं' ति 'राग्युपरतं'
'चरेत्' मक्षयेदित्यनेनैव रात्रिभोजननिवृत्तिरप्युक्ता, 'लाटे'
ति 'सदनुष्ठानतया प्रधानो विरतः--असंयमाभिवृत्तः,
अनेन च संयमस्याऽऽपेक्षात्प्राणातिपातनिवृत्तिः सावद्यवचन-
निवृत्तिरप्युक्ताद् वाक्यसंयमस्य सूत्रावादननिवृत्तिश्चाभिहितावे-
दितव्या, वेद्यतेऽनेन तत्त्वमिति वेदः--सिद्धान्तस्तस्य वेदनं
विद्यया आत्मा रक्षितो--दुर्गतिपतनार्त्तातोऽनेनेति वेद-
विदात्मरक्षितः, यद्वा--वेदं वेत्तीति वेदवित्, तथा रक्षिता
आयाः--सम्यग्दर्शनाऽऽदिल्लामा येनेति रक्षिताऽऽयः, रक्षि-
तशब्दस्य परनिपातः प्राग्वत्, 'प्राङ्गः' हेयोपादेयबुद्धि-
मान् 'अभिभूय' पराजित्य परीषदोपसर्गानिति गम्यते, 'सर्वे'
समस्तं गम्यमानत्वात्प्राणिगणं पश्यति--आत्मवरप्रेक्षत इत्ये-
वंशीलः, अथवा--अभिभूय रागद्वेषौ सर्वे वस्तु समतया
पश्यतीत्येवंशीलः सर्वदर्शी, यदि वा--सर्वं दशति--मक्षय-
तीत्येवंशीलः सर्वदंशी । उक्तं हि--"पडिग्गहं संलिहिता
णं, तेवमायार्वं संजण । दुग्गंधं वा सुग्गंधं वा, सर्वं भुंज
ण कुण्ण ॥ १ ॥" अत एव यः कस्मिंश्चित्संविताऽऽदिवस्तुनि
न मूर्च्छितः--प्रतिबद्धः, एतेन परिग्रहे निवृत्तेरभिधानमप्र-
तिबद्धश्च कथमदत्तमाददीत ? इत्यदत्ताऽऽदाननिवृत्तेश्च, तथा
च य एवं मूलगुणान्वितः स भिक्षुरित्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ।
अन्यथा-

अकोसवहं विदिषु धीरे,
मुणी चरे लाटे निवमायगुणे ।

अव्वगमणे असंपहिदे,
जो कसिणं अहिआसए स भिक्षु ॥ ३ ॥

आक्रोशनमाक्रोशः--असभ्याऽऽलापो बधो--घातस्ताडनं
वा, अनयोः समाहारशब्दे आक्रोशवचनं, तद्विदित्वा स्वकृतक-
र्मफलमेतदिति मत्वा 'धीर' अक्रोभ्यः सम्पक्व सोदंति-
यावत् 'मुनिः' यतिः 'चरेत्' पर्यटेत्, अनियतिवहारत-
येति गम्यते, ततश्चानेनाऽऽक्रोशवचनपर्यटहनमुक्तं,
'लाटे' ति प्राग्वत् 'नित्यम्' इति सदा 'आत्मा' शरीरम्,
आत्मशब्दस्य शरीरवचनस्यापि दर्शनात्, उक्तं हि--"धर्म-
भूत्वग्निधीन्द्रकं त्वक्तत्त्वस्वार्थदेहिषु । शीलानिजमनोयत्नै-
कवीर्येष्वात्मनः स्मृतिः ॥ १ ॥" इति, तेन गुप्त आत्म-
गुप्तो-न यतस्ततः करणवरणाऽऽदिविषेपकत्, यद्वा-गुप्तो
रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्य आत्मा येन स तथा, अग्र्यप्रम-अना-
कुलमसमक्षसाधितोपरमतो मनः--चित्तमस्येत्यग्र्यप्रमना
न संग्रहः असंग्रहः--आकाशऽऽदिषु न ग्रहर्षवान्, यथा
कश्चिदाह--"कश्चित् पुमान् क्षिपति मां परिकल्पवाक्यैः, श्री-
मत्कामाऽऽमरणमेव मुदं ब्रजामि ।" इत्यादि । प्रकृतोपसंहार-
माह-यः 'कुत्थम्' उक्तुवाऽऽदिभेदतः समस्तमाक्रोशवचनम्
'अप्यास्ते' सङ्गते समतयेति गम्यते, स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ।

किं च—

पतं सयणाऽऽमणं भइचा,
सीउएहं विविहं च दंसमसंगं ।
अव्वगमणे अ पहिदे,

जो कमिणं अहिआसए स भिक्षु ॥ ४ ॥

'प्राप्तम्' अवमं शयनं च संस्तारकाऽऽदि आसनं च पीठकाऽऽदि शयनाऽऽसनम्, उपलक्षणत्वाद्भोजनाऽऽच्छादनाऽऽदि च 'भुक्त्वा' सेवित्वा शीतं खोणं च शीतोष्णम्-उक्तत्वं, अस्य गम्यमानत्वात्तच्च सेवित्वा 'विविधं च' नानाप्रकारं दंशाश्च मशकाश्च दंशमशकं, प्राग् व्याख्यातमेव, प्राप्येति शेषः, मत्कुणाऽऽद्युपलक्षणं चेतत्, अव्यग्रमना असंप्रहृष्टो यः कुत्स्नमध्वोस्त स भिक्षुरिति प्राग्वत् । इह च प्राप्तं शयनाऽऽसनं भुक्त्वेति अतिसार्वकतादर्शनार्थं, प्राप्तशयनाऽऽदितायां हि सुदुःसहाः शीताऽऽदयः, अनेन शीतोष्णदंशमशकपरीषह-सहनमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥

अपरं च—

नो सक्कियमिच्छई न पूयं,
नो वि य वंदणं कुओ पसंसं ।
से संजए सुवए तवस्सी,
सहिए आगवेसए स भिक्षु ॥ ५ ॥

'नो' निषधे 'सत्कृतं' सत्कारमभ्युत्थानानुगमाऽऽदिरूपम् 'इच्छति' अभिलषति, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे दीर्घनिर्देशः, न 'पूजां' वक्ष्यामिऽऽदिभिः सपर्यां, 'नो अपि च' इति नैव च 'वन्दनं' ङादशाऽऽवर्ताऽऽदिरूपं, कुतः 'प्रशंसां' निजगुणोत्कीर्तनरूपां ? नैवेच्छतीत्यभिप्रायः, 'सः' एवंविधः सम्यग् यतते सन्नुष्ठानं प्रतीतिं संयतोऽत एव च सुव्रतः, सुव्रतत्वाच्च 'तपस्वी' प्रशस्यतयाः, तथा च सहितः सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां, यद्वा-सह हितेन-आयतिपद्येन अर्थादनुष्ठानेन वर्तत इति सदिशः, तत एव चाऽऽत्मानम्-कर्मवगमाच्छुद्ध्यस्वरूपं गवेषयति-कथमयमित्यभ्यूता भवेदित्यन्वेयते यः स आरमगवेषकः, यद्वा-आयः-सम्यग्दर्शनाऽऽदित्वाभः सूत्रत्वादायतो वा-मोक्षस्तं गवेषयतीत्यायगवेषकः, आयतगवेषको वा यः स भिक्षुरिति, सूत्रार्थः ॥

अनेन सरकारपुरस्कारपरीषहसहनमुक्तं, सम्प्रति स्त्रीपरीषहसहनमाह—

जेण पुणो जहाइ जीवियं,
माह वा कसिणं नियच्छई ।
नरनारिं पयहे सया तवस्सी,
न य कोउहलं उवई स भिक्षु ॥ ६ ॥

येन हेतुना, पुनः शब्दाऽऽस्य सर्वथा संयमघातिव्यविशेषघातकः, 'जहाति' त्यजति 'जीवितं' संयमजीवितं 'माह वा' मोहनीयं वा कषायनोकषायाऽऽदिरूपं 'कृत्वा' समस्तं कृणुं वा शुद्धाऽऽशयविनाशकतया 'नियच्छति' बध्नाति तद्वैविधं नरश्च नारी च नरनारि 'प्रजह्यात्' प्रकर्षेण त्यजेत् यः 'सदा' सर्वकालं तपस्वी, न च 'कुतूहलम्' अभुक्तभोगतायां स्थादिविवयं कौतुकम्, उपल-

क्षणत्वाद्भुक्तभोगतायाः स्मृतिं च, 'उपैति' गच्छति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥

इत्थं परीषहसहनेन भिक्षुत्वसमर्थनात् सिंहविऽऽहा-रित्वमुक्त्वा तदेव पिरडविशुद्धिद्वारेणाऽऽह—

खिन्नं सरं भोमं अंतलिवलं,
सुविणं लक्खणं दंड वत्थुविजं ।

अंगविगार सरस्मविजयं,

जो विज्जाहिं न जीवई स भिक्षु ॥ ७ ॥

खेदं खिन्नं वसनदशनदार्वादीनां, तद्विषयशुभाशुभनिरूपिका विद्याऽपि खिन्नमित्युक्ता एव सर्वत्र । "देवसु उत्तमो लामो" इत्यादि, तथा 'सरं' ति 'स्वरस्वरूपाभिधानं, "खजं रवइ मयूगं, कुकुडो रिसभं सरं । हुंसो रवति गंधारं, मज्झिमं तु गवेलण ॥ १ ॥" इत्यादि । तथा—"खजेण लहइ विस्ति, कय च न विणस्सई । गामो पुत्ता य मित्ता य, नारीणं होइ वल्लहो ॥ १ ॥ रिसहेण उ ईसरियं, सेणावणं धणाणि य ।" इत्यादि । तथा भूमिः—पृथ्वी भूमौ भवं भौमं-भूकम्पाऽऽदिलक्षणं, यथा—"शब्देन महता भूमिर्यद्वा रसति कम्पते । सेनापतिरमन्यश्च, राजा राष्ट्रं च पीडयते ॥ १ ॥" इत्यादि । तथा अन्तरिक्षम्—आकाशं तत्र भवम् आन्तरिक्षं-गन्धर्वनगराऽऽदिलक्षणं, यथा—

"कपिलं शस्य घाताय माजिष्टे हरणं गवाम् ।

अव्यक्तवर्णं कुरुते, बलक्षोभं न संशयः ॥ १ ॥

गन्धर्वनगरं स्निग्धं, संप्राकारं सतीरणम् ।

सौभ्यां दिशं समाश्रित्य, राक्षस्तद्विजयङ्कुरम् ॥ २ ॥" इत्यादि-तथा—

"स्वप्नं" स्वप्नगतं शुभाशुभकथनं, यथा—

"गायने रोशनं ब्रूया-अर्सेने वधवन्धनम् । हसने शोचनं ब्रूया-त्पठने कलहं तथा ॥ १ ॥" इत्यादि । तथा 'लक्षणं' स्त्री-पुरुषयोर्यथा—

"अकलुसिणं सुहितो, दंतसिणं हे य भोयणं मिट्ठं । तयणेदण य सोकलं, गहणेहे हाइ परमधणं ॥ १ ॥" इत्यादि । गजाऽऽदीनां च यथायथं बालुकाप्यादिविहितम् ।

तथा 'दंड ति' 'दण्डः' यष्टिस्तत्स्वरूपकथनम्, "एकपञ्च पसंसति" दुपञ्चा कलहकारिया" इति, इत्यादि । तथा

'वास्तुविद्या' प्रासादाऽऽदिलक्षणाभिधायिशास्त्राऽऽत्मिका-

"कुटिला भूमिजाश्चैव, वैनीका द्रष्टव्यास्तथा ।

लनिनो नागराश्चैव प्रासादाः क्षितिमण्डनाः ॥ १ ॥

सूक्ताः पदविभागेन, कर्ममार्गेण सुन्दराः ।

फलावाप्तिकरा लोके, भङ्गभेदयुता विभोः ॥ २ ॥

अण्डकैस्तु विविकास्ते, निर्गमैश्चारुपकैः ।

चित्रपत्रैर्विचित्रैश्च, विविधाऽऽकाररूपकैः ॥ ३ ॥" इत्यादि ।

तथा 'अङ्गविकारः' शिरःस्फुरणाऽऽदिस्तच्छुभाशुभसूचकं शास्त्रमप्यङ्गविकारो यथा—'दक्षिणाक्षिपन्दने प्रियं भविष्यति' इत्यादि । तथा रवरः पौदकीशवाऽऽदिरु-

तरूपस्तस्य विषयः-तत्सम्बन्धी शुभाशुभनिरूपणाभ्यासः, यथा—

"गतिस्तारा स्वरो वामः, पौदक्याः शुभदः स्मृतः । विपरीतः प्रवेशे तु, स प्याभीष्टदायकः ॥ १ ॥" तथा—"दुर्गास्वरत्रयं स्याज्ज्ञातव्यं शाकुनेन नैपुण्यात् । क्षितिर्बलिशब्दः सफलः, सुसुमध्यश्चलचलो विफलः ॥ १ ॥" इत्यादि ।

ततो य एतामिर्विद्यामिर्न जीवति नैता एव जाविकाः शुभाशुभाः प्रकल्प्य प्राणान् धारयति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥

अनेन निमित्तलक्षणोत्पादनादोषपरिहार उक्तः,
सम्प्रति मन्त्राऽऽदिरूपतदोषपरिहारायाऽऽह-
मंतं मूलं विविहं विज्जचितं,
वमणविरयणधूमनित्तमिणाणं ।

आउरे सरणं तिगिच्छियं च,
तं परिआय परिव्वण स भिक्खु ॥ ८ ॥

‘मन्त्रम्’ ऊंकाराऽऽदिस्वाहापर्यन्तो हीङ्काराऽऽदिवर्णत्रिन्या-
साऽऽत्मकस्तं, ‘मूलं’ सहदेवीमूलिकाकल्पाऽऽदि तत्तच्छा-
स्त्रविहितं मूलकर्म-वा ‘विविधं’ नानाप्रकारं ‘वैज्जितं’ वैज-
सम्बन्धिनी नानाविधोपध्वय्याऽऽदिव्यापाराऽऽत्मिकां, वि-
विधामित्यत्रापि इमरुक्रमगिन्यायेन योज्यते, वमनम्-उद्गिरणं
विरचनं कोष्ठशुद्धिरूपं धूम-मनःशिलाऽऽदिसम्बन्धि ‘नेसंति’
नेत्रशब्देन नेत्रसंस्कारकमिह समीराजनाऽऽदि परिगृह्यते,
ज्ञानम् अपत्यार्थं मन्त्रौषधिसंस्कृतजलाभिषेचनं, वमनाऽऽदी-
नां च स्नानावसानानामिह कृतसमाहाराणां निर्देशः, ‘आउरे
सरणं’ ति, सुख्यस्ययाद् ‘आतुरस्य’ रोगाऽऽदिपीडितस्य
‘शरणं’ स्मरणं हा तात ! हा मातः ! इत्यादिकं
‘विकित्तितं च’ आत्मनो रोगप्रतीकाररूपं ‘तद्’ इति
यदनन्तरमुक्तं ‘परिआय ति’ क्षपारज्या परिआय प्रत्या-
ख्यानपरिहया च प्रत्याख्याय ‘परिव्वज्ज’ सर्वप्रकारं सं-
यमाध्वनि यायाद्यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ।

अपरं च—

खत्तियगणउगगारायपुत्ता,
माहणभोई य विविदा य सिप्पिणो ।
नो तेसिं वयइ सिलोगपूअं,
तं परिआय परिव्वण स भिक्खु ॥ ९ ॥

क्षत्रियाः-हेदेयाऽऽद्यम्बजजागणाः-मह्नाऽऽदिसमूहाः उग्राः
आरक्षकाऽऽद्यः राजपुत्राः-नृपसुताः, पणां द्वन्द्वः, ‘माहव-
भोगिकाः’ तत्र माहना ब्राह्मणाः, तथा भोगेन-विशिष्टेन-
पथ्याऽऽदिना चरन्ति भोगिकाः-नृपतिमान्याः प्रधानपुरुषाः,
‘विविधाश्च’ नानाप्रकाराः ‘शिल्पिनः’ स्थपतिप्रभृतयः
पठन्ति च-‘सिप्पिणोऽण’ तत्र चान्ये इति शिल्पविशे-
षणमुभयत्र च य इति शेषः, ‘नो’ नैव ‘तेषां’ क्षत्रियाऽऽदी-
नां ‘वदन्ति’ प्रतिपादयति, के ?-‘श्लोकपूजे’ श्लोकं
श्लाघां यथेते शोभना इति, पूजां च-यथेतान् पूजयतेति,
उभयत्र पापानुमत्यादिमहादोषसम्भवात्, किं तु तदि-
ति श्लोकपूजाऽऽदिकं द्विविधयाऽपि परिहया परिआय परि-
व्वज्जः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ।

अनेन वनीपकन्धस्य परिहार उक्तः,
साम्प्रतं संस्तवपरिहारमाह—

गिहिणो जे पव्वइण दिट्ठा,
अप्पव्वइण व मंथुया हविजा ।
तेसिं इहलोयफलदयाए,
जो संयधं न करेइ स भिक्खु ॥ १० ॥

‘गृहिण’ गृहस्था ये ‘प्रव्रजितेन’ गृहीतदीक्षेण दृष्टा-
उपलक्षणत्वात्परिचिताश्च ‘अप्रव्रजितेन वा’ गृहस्थाव-

स्थेन सह ‘संस्तुताः’ परिचिता भव्ययुग्महिणो य इति
सम्बन्धः । ‘तेसिं ति’ ‘नैः’ उभयावस्थयोः परिचिनैर्गृ-
हिभिः ‘इहलौकिकफलार्थं’ वत्सपानाऽऽदिलभनिमित्तं यः
‘संस्तवं’ पश्यन् न करंति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ।

तथा—

सयणासणपाणभोगणं,
विविहं खाइमसाइमं परेसिं ।
अदए पडिसेहिण नियंठे,
जे तत्थ ण पओसई स भिक्खु ॥ ११ ॥

शयनाऽऽसनपानभोजनमिति शयनाऽऽदीनि प्रतीतानि,
‘विविधम्’ अनेकप्रकारं ‘खादिमस्वादिममिति खादिमं
पिण्डखज्ज्ग्राऽऽदि, स्वादिमम्-पलालवङ्गाऽऽदि, उभयत्र स-
माहारः, ‘परेसिं ति’ ‘परेभ्यः’ गृहस्थाऽऽदिभ्यः ‘अदइ
सि’ अदभ्यः ‘प्रतिषिद्धः’ क्वचित् कारणान्तरे याचमानो
निराकृतः सः ‘निग्रन्थः’ मुक्तद्रव्यभावग्रन्थो यः ‘तत्र’
इत्यक्षेपे ‘न प्रदुष्यति’ न प्रद्वेषं याति पुनर्दास्यतीत्यभि-
धायकक्षपकपिष्वत्स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ।

अनेन क्रोधपिण्डपरिहार उक्तः, उपलक्षणं चैनदशेष-
भिलादोषपरिहारस्य, इदानीं प्राप्तपणादोषपरिहारमाह-
जं किंचाऽऽहारपाणमं विविहं,
खाइमसाइमं परेसिं लब्धुं ।

जो तं तिविहेण नाणुकपे,

मणवयकायसुसंवुडे जे स भिक्खु ॥ १२ ॥

‘यत् किञ्चित्’ अल्पमपि ‘आहारपानम्’ अशनपानीयं
विविधं ‘खाइमसाइमं ति’ अस्य गम्यमानत्वात् खादि-
मस्वादिमं च उक्तं ‘परेसिं ति’ ‘परेभ्यः’ गृहस्थेभ्यः
‘लब्धुं’ ‘लब्ध्वा’ प्राप्य यः ‘तं ति’ सुख्यस्ययास्तेनाऽऽ-
हाराऽऽदिना ‘विविधेन’ मनोवाक्यायलक्षणेन प्रकारत्रयेण
नानुकम्पते, कोऽर्थः ? ग्लानबालाऽऽदीनां पुरुषे न स भिक्षु-
रिति वाक्यशेषः, यस्तु मनोवाक्यायैः सुष्ठु संवृतो निरुद्धत-
थाविधाऽऽहाराऽऽद्यभिलापः सुसंवृता वा मनोवाक्याया यस्ये-
ति सुसंवृतमनोवाक्यायः, तत एव ग्लानाऽऽदीननुकम्पत इति
गम्यते, स भिक्षुः, यदि वा-‘नानुकम्पते’ इत्यत्र ‘ना’ पुरुषो-
ऽनुकम्पते [नानुरूपो न कम्पते] मनोवाक्यायसुसंवृतः सन्
स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥

अनेनार्थतो गृहस्थमावाभिधानादङ्कारदोषपरिहार उक्तः,
सम्प्रति धूमपरिहारमाह—

आयामगं चेव जवोदणं च,
सीयं सोवीरजवोदणं च ।

नो हीलणं पिदं नीरसं तु,

पंतकुलाणि परिव्वण स भिक्खु ॥ १३ ॥

आयाममेव आयामकम्-अवभाषणं, अशब्द उत्तरापेक्षया-
समुच्चये स्वगतानेकमेवव्यापको वा, ‘एव’ इति प्राग्वत्
‘यवोदनं च’ यवमङ्गं ‘सीयं ति’ शीतं शीतलमन्तप्रान्ता-
पलक्षणं चैनत्, सोवीरम्-आश्वाम्लं, यवोदकं च-यवप्रक्षा-
लनं पानीयं सोवीरयवोदकं, तच्च ‘नो हीलयेत्’ धिगिहं

किमेनेनामनोहेतुं न निन्देत् पिण्डव्यते सङ्गात्यते, कोऽ-
र्थः ? गृहिभ्य उपलभ्य सम्मील्यते इति पिण्डस्तमायामका-
ऽऽद्येन नीरसं, विगताऽऽस्वादं तुः अप्यर्थः, ततो नीरसम-
पि, अत एव 'प्राप्तकुलानि' तुच्छाऽऽशयगृहाणि दीर्घकुला-
नि वा यः पारमार्थ्यस भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥

अन्यत्त्व—

सदा विविहा भवति लोए,
दिवा माणुसया तदा तिरिच्छा ।

भीमा भयभरवा उराला,
जो सुच्चा य विहिज्जई स भिक्षू ॥ १४ ॥

'शब्दाः' ध्वनयः 'विविधा' विमर्शप्रदेशाऽऽदिना विधीय-
मानतया नानाप्रकाराः 'भवन्ति' जायन्ते 'लोके' जगति
'दिवा' देवसम्बन्धिनः 'मानुष्यकाः' मनुष्यसम्बन्धिन-
स्तथा 'तेरभाः' तिर्यक्सम्बन्धिनः 'भीमाः' रौद्राः भयं
भैरवाः-अत्यन्तसाध्वसोऽप्यादका भयभरवाः 'उदारा' म-
हान्तो यः 'भूत्वा' आकर्षणं प्रकमादुक्तविशेषणविशिष्टानेव
शब्दान् 'न व्यथते' न विभेति धर्मध्यायता न चलति वा स
भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥

अनेनापसर्गसहिष्णुत्वं सिद्धविहारितायां निमित्तमुक्तं
सम्प्रति समस्तधर्माऽऽचारमूलं सम्यक्त्वस्थैर्यमाह—

वायं विविहं ममिच्च लोए,
सहिणं खयाणुणए अ कावियप्पा ।

पणे अभिभूय मव्वदंसी,
उवसेते अविहेठए म भिक्षू ॥ १५ ॥

'वाहं' च स्वस्वदर्शनाभिप्रायवचनविज्ञानाऽऽत्मकं 'विवि-
धम्' अनेकप्रकारं, धर्मविषयेऽपि ह्यनेकधा विवदन्ते । यथो-
क्तम्—'सेतुकरणेऽपि धर्मो, भवत्यसेतुकरणेऽपि किल धर्मः ।
गृहवासेऽपि च धर्मो, वनेऽपि वसतां भवति धर्मः ॥ १ ॥'
सुगृहस्य भवति धर्मः—स्तथा जटाभिः सवासर्मा धर्मः ॥'
इत्यादिरूपं 'समस्य' ज्ञान्वा लोके संहितः स्वहितो वा प्राग्वत्
खेद्यत्यनेन कर्मेति खेदः-संयमस्तेनानुगतो-युक्तः खेदानु-
गतः—'च' पूरणे, कोविदः-लक्ष्यशास्त्रगमार्थ आत्माऽस्येति
कोविदाऽऽत्मा, 'पणे अभिभूय स-वदंसी उवसेते सि' प्राग्वत्,
'अविहेठकः' न कस्यचिद्विवाधको यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥

तथा—

अमिप्पजीवी अगिहे अभित्ते,
जिहंदिओ सव्वओ विप्पमुक्के ।

अणुकसाई लहु अप्पभक्खी,
चिच्चा गिहं एगचरे स भिक्षू ॥ १६ ॥ ति वेमि ॥

शिल्पेन-चित्रपत्रच्छन्दाऽऽदिविज्ञानेन जीवितुं शीलमस्येति
शिल्पजीवी न तथाऽशिल्पजीवी, 'अगृहः' गृहविरहितः
तथा अविद्यमानानि मित्राणि—अभिष्वङ्गदत्तवा वयस्या य-
स्यासावमित्रः, जितानि-वशीकृतानि 'इन्द्रियाणि'
ओत्राऽऽदीनि येन स तथा, 'सर्वतः' बाह्यादभ्यन्तराण्य
ग्रन्थादिति गम्यते, विविधैः प्रकारैः प्रकारेण मुक्तो विप्र-
मुक्तः, तथा अणवः-स्वल्पाः सञ्ज्वलननामान इतियावत्-
कषायाः-क्रोधाऽऽद्यो यस्येति सर्वधनाऽऽदिवाह इति प्रत्य-
येऽणुकषायी, प्राकृतत्वात्स्वे ककारस्य द्वित्वं, यद्वा-उत्क-
षायी-प्रबलकषायी न तथाऽनुत्कषायी अहशानि-स्तोकाणि
लघूनि—निःसाराणि निष्पावाऽऽदीनि भक्षयितुं शीलम-

स्वेति अल्पलघुमती, अत्रेति तिङ्ग्यस्यः प्राग्वत् ।
'त्यक्त्वा' अपहृत्य गृहं द्रव्यभावंमदमिषम्, एको--रा-
गद्वेषविरहितः तथाविधयोग्यतावासावसहायो वा क्वरति
विहरत्येकचरो यः स भिक्षुः, अनेनैकार्कविहार उपल-
क्षित इति सूत्रार्थः ॥ 'इति' पारमार्थी, ज्ञवीमीति पूर्ववदे-
व, नया अपि पूर्ववदेव ॥ उत्त० पाई० १५ अ० ।

भिक्षुद-भिक्षोणद-पुं० । परतीर्थिके भक्षणभेदे, सुगतशा-
सनस्ये भ्रमणे च । ये भिक्षामेध भुजते न तु स्वपरिग्र-
हीतगोदुग्धाऽऽदिकं ते भिक्षोणदः, सुगतशासनस्था इत्य-
न्ये । ग० २ अधि० । अनु० ।

भिक्षुग-भिक्षुक-पुं० । भिक्ष-उक् । भिक्षोपजीविनि,
वाच० । सूत्र० । आ० म० । परतीर्थिके भ्रमणभेदे च ।
आ० क० १ अ० । विपा० । भिक्षुका रक्ताष्टा इति । नि०
चू० १ उ० । भिक्षुकाः शौद्धोत्तनीया इति । व्य० १ उ० ।
भिक्षुकः सीगत इति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

भिक्षुचरिया-भिक्षुचर्या-स्त्री० । भिक्षुणां साधूनां चर्या
सामाज्या भिक्षुचर्या । साधुसामाज्याचर्याम्, सूत्र० १ धु०
३ अ० २ उ० ।

भिक्षुणी-भिक्षुकी-स्त्री० । साध्याम्, दश० ४ अ० । आ-
चा० पा० ।

भिक्षुधम्म भिक्षुधर्म-पुं० । ज्ञान्यादिके साधुधर्मे, उत्त०
२ अ० । " भिक्षुधम्मं विचितए । " उत्त० २ अ० ।
(भिक्षुधर्माः 'भिक्षु-पट्टिमा' शब्देऽग्रे दृष्टव्याः)

भिक्षुपट्टिमज्झयण-भिक्षुप्रतिमाध्ययन-न० । द्वादश भिक्षु-
णां प्रतिमाः अभिग्रहाः मासिकी-द्विमासिकीप्रभृतयो यत्राऽ-
भिधीयन्ते तत्तथा । आचारदशानां सप्तमाध्ययने, स्था० १० ठा० ।
भिक्षुपट्टिमा-भिक्षुप्रतिमा-स्त्री० । भिक्षुणां प्रतिमा अभि-
ग्रहविशेषा भिक्षुप्रतिमा । साधुप्रतिमाविशेषे, आच० ४ अ० ।
स्था० । हा० । अस्त० । ख० । आ० चू० । म० । स० । श्री० ।

सुयं मे आउसंतेणं भगवया महावीरेण एवमक्खायं-इह
खलु थेरंहिं भगवंतेहिं बारस भिक्षुपट्टिमाओ पप्प-
त्ताओ । कतरातो खलु ताओ ? इमातो ताओ । तं जहा-
मासिया भिक्षुपट्टिमा १, दोमासिया भिक्षुपट्टिमा २,
तेमासिया भिक्षुपट्टिमा ३, चउमासिया भिक्षुपट्टिमा ४,
पंचमासिया भिक्षुपट्टिमा ५, छम्मासिया भिक्षुपट्टिमा ६,
सत्तमासिया भिक्षुपट्टिमा ७, पट्टमा सत्तरातिंदिया भिक्षु-
पट्टिमा ८, दोच्चा सत्तरातिंदिया भिक्षुपट्टिमा ९, तच्चा सत्त-
रातिंदिया भिक्षुपट्टिमा १०, अहोरातिंदिया भिक्षुपट्टिमा
११, एगरातिंदिया भिक्षुपट्टिमा १२ ।

(बारस भिक्षुपट्टिमाओ सि) द्वादशसङ्ख्या उद्गमोत्पा-
दनैषणाऽऽदिशुद्धभिक्षाशिनो भिक्षुषः साधवः, तेषां प्रतिमाः
प्रतिष्ठा भिक्षुप्रतिमाः, ताश्चेमाः । तद्यथा—मासिकी भिक्षुप्र-
तिमा १, एवं द्वित्रिचतुःषष्ट्यष्टसप्तमासिकीः भिक्षु-
प्रतिमाः । प्रथमा सत्तरातिन्दिषा सत्ताऽहोरात्रमाना १, एवं
द्वितीया २, तृतीया ३, एतासां चाष्टमाऽऽदिसङ्ख्याये प्र-
सिद्धेऽपि प्रथमात्वं तिसृणां सप्तदिवससङ्ख्यात्वेनोक्तत्वं, तेन

न पूर्वसङ्ख्याविरोधः, एवं दश १०, एकादशी अहोरात्रप्रमाणा अहोरात्रिकी ११, एकरात्रिन्दिवा एकरात्रिप्रमाणा, अत्र रात्रि-
न्दिवाशब्दादपि रात्रिरेव ग्राह्या, अन्यथा एकरात्रिकी इत्यस्या-
ऽविरोधात्, पूर्वं तु अहोरात्रिका इत्यस्याऽभिधानात् । १२ ।

इति संक्षेपतो द्वादशभिक्षुप्रतिमाणां स्वरूपमभिधाय-

सम्प्रति प्रत्येकमाचारविधिमभिहितुराह—

मासियं भिक्षुपट्टिमं पटिवज्रस्स अणुगारस्स, निबं वो-
सट्ठकाए चियत्तदेहे, जे केई उवसग्गा उप्पज्जति । तं जहा-
दिवा वा माणुसा वा तिरिक्खज्जोणिया वा ते उप्पप्पे
सम्मं सहति, खमति, तितिकखति, अहियासेति ।

मासिकीं भिक्षुप्रतिमां प्रतिपन्नस्य भिक्षोः, अयमाचारो भवति
इति शेषः । तद्यथा—(निबं वोसट्ठकाए सि) नित्यमनवरतं
व्युत्सृष्टकायः परिकर्मवर्जनात्, प्रीतः प्रीतिकारीति, उक्ताऽनेक-
परीषदसङ्घनादिह येन स त्यक्तप्रीतवैदः, इत्यर्थः प्राकृतत्वात् ।
ये केचन उपसर्गा उत्पद्यन्ते । तद्यथा—दैवा देवकृताः, मानुष्या
मनुष्यकृताः 'तिर्यग्योनिकास्तिर्यक्कृताः । (ते इति) तान्
परीषद्धान् उपपन्नान् सम्पद्य यथा भवति मुखाऽऽद्यविकार-
करणेन सहते सभयाभावेन, (खमति सि) क्षमति क्रोधा-
ऽभावेन, तितिक्षते दैन्यानवलम्बनेन अचलकायतया ।

मासियं शं भिक्षुपट्टिमं पटिवज्रस्स अणुगारस्स कप्पति
एगा दत्ती भोयणस्स पटिग्गाहित्थए, एगा पाणस्स, अण्णा-
उत्थं सुद्धं उवहदं णिज्जुहत्ता बह्वे दुपयचउप्पयसमणमा-
हणअतिहिकिवणवणीमए कप्पति से एगस्स भुंजमाणस्स
पटिग्गाहित्थए, णो-दोएहं, णो चउएहं, णो पंचएहं, नो गुन्वि-
णीए, नो बालवच्चाए, णो दारगं पेज्जमाणीए, णो अंतो एलु-
यस्स दो वि पाए साहडु दलमाणीए, णो बाहिं एलुयस्स
दांवि पाए साहडु दलमाणीए, एगं पादं अंतो किच्चा
एगं पादं बाहिं किच्चा एलुयं विक्खंभइत्ता एवं दल-
यति, एवं से कप्पति पटिग्गाहित्थए, एवं से नो दलयति,
एवं णो कप्पति पटिग्गाहित्थए ।

(अणुगारस्स सि) द्रव्यभाष्यभेदभिन्नागारद्रव्यवर्जितस्य क-
ल्पते युज्यते एका दत्तिर्भोजनस्याशनस्य प्रतिग्रहीतुं केवलं
कामतया । अत्र पानीयस्य दत्तिप्रमाणम्—(' दत्ति ' शब्दे
चतुर्थभागे २४४६ पृष्ठे (१०६:११०) गाथाभ्यां निरूपितः)
(अण्णाउत्थंति) अण्णातोत्थं परिचयाकरणेनाज्ञातः सन्
उत्थं द्रव्यगृहस्थप्रग्रहोद्धरितं भावतोऽन्यभिक्षुकवत्तथावि-
धप्रतिपत्तिं विना दत्तं न तु ज्ञातं तद् बहुमतमिति, एतदपि
शुद्धम् उद्गमाऽऽदिदोषरहितं न तु तद्विपरीनम् । अथवा शुद्धं
मलापहृतं (उवहदमिति) अन्यस्य भोक्तुकामस्य कृते
उपनीतं, भिक्षावरस्य वा कृते उपनीतं, तेन च नेप्सितं दत्त-
शेषं वा (णिज्जुहत्ता इति) निर्वर्त्य बहून् द्विपदचतुषद-
भरणब्राह्मणानिधिकुपणवनीपकान् यथैतेषामभ्यायदोषो न
भवति तथैव ते परिहर्तव्याः । तत्र द्विपदा मनुष्यपक्षिणः,
चतुषपदा गोमहिष्यादयः, भ्रमणाः निर्ग्रन्थशाक्यतापसनि-
रिकाऽऽजीविका इति, ब्राह्मणा भोजनकालोपस्थायिनः, अति

थयस्त्वेवम्—(' अहहि ' शब्दे प्रथमभागे ३३ पृष्ठे दर्शिताः)
कृपणा वरिद्राः, (ते च ' किवण ' शब्दे तृतीयभागे ५६१
पृष्ठे दर्शिताः) वनीपका वन्दिप्रायाः, एकस्य भुजानस्योप-
नीतं प्रतिग्रहीतुं कल्पते, न द्वयोः, न त्रयाणां, न चतुर्णां न प-
ञ्चानाम् । उपलक्षणं चैतद् बहुनामेतेषामप्रीतिर्भवदिति । नो गु-
र्विण्ण गर्भवत्याः, यतस्तस्या इस्ते आहारग्रहणे गर्भवतीं ज्ञात्वा परिह-
रन्ति, जिनकाल्पकप्रतिमाप्रतिपन्नास्तु गर्भवतीं ज्ञात्वा परिह-
रन्ति, गच्छन्नासिनस्तु अष्टमनवममासयोः परिहरन्ति । नो बा-
लवत्साया इस्ते आहारो ग्रहीतुं कल्पते, नो दारकं बालकं पाय-
यत्याः, क्षीरमिति गम्यम् । (खो अंतो ति) नोऽन्तर्मध्ये एलु-
कस्यापवरकस्य द्वावपि पादौ संहृत्य दद्यात् । एवं बहिरेलु-
कस्य । कथं तर्हि कल्पते ?, इत्याह—(एगमित्यादि) एकं पादम्,
अन्तर्मध्ये एकं च बहिरपवरकस्य (एलुयं विक्खंभयित्ता) विष्क-
म्भ्य ददाति, एवं अमुनैव विधिना (से) तस्य साधोः कल्पते
प्रतिग्रहीतुं एवं चैव ददाति तदा न कल्पते ।

मासियं शं भिक्षुपट्टिमं पटिवज्रस्स अणुगारस्स तस्मा
गोयरकाला पणत्ता । तं जहा—आदिं, मज्जे, चरिमे । आदिं
चरेज्जा णो मज्जे णो चरिमे चरेज्जा, मज्जे चरेज्जा नो
आदिं चरेज्जा णो चरिमे चरेज्जा, चरिमं चरेज्जा णो आ-
दिं चरेज्जा णो मज्जे चरेज्जा ॥

(मासियं णमित्यादि) मासिकीं भिक्षुप्रतिमां प्रतिपन्नस्या-
नगारस्य त्रयस्त्रिसङ्ख्या गोचरकालाः गोरिव चरस्तस्य का-
लाः प्रस्तावाः प्रकृताः । तद्यथा—आद्यो, मध्यः, चरमः । तेषु एव-
म् अनन्तरां कविभागेन चरेत्, यथावत्, स क ? , रूपवत्याः
स्त्रियो रूपाऽऽदिषु अमूर्च्छितां विचरन्ति, किंतु तदानीनाऽऽहा-
राऽऽदिष्वेव निविष्टेताः तथाभ्यमपि भगवान् भिक्षाऽऽदिष्वमू-
र्च्छिताः तूनीयपौठ्यामटति । पूर्वमाद्यमङ्गकस्वरूपं यथा यत्र
भिक्षावेलायां भिक्षावरानायासितं भिक्षार्थं तत्र साधुः पूर्वमेव
चरति भिक्षार्थम्, अयमाद्यः, द्वितीयस्तु यत्र भिक्षावेलातः प-
श्चादायासितं भिक्षुकाः पूर्वमप्यायासितं तत्र साधुना मध्यकाले
गन्तव्यं, यत्र च पूर्वकाले मध्ये च भिक्षुवो यासितं भिक्षार्थं
तत्र साधुना चरमकाले गन्तव्यम् । तथा श्लोकम्—

“ पुण्यं व चरति तेसिं, निययवारेसु वा अडति पच्छा ।

अत्थ दोणि भवे काला, चरता तत्थ अतिरिथए ॥ १ ॥ ”

अणुगारदे व, अण्णेषु मज्जे चरति संजतो ।

मेरहंतं देतयाणं तु, बज्जेयं नो अपत्तियं ॥ २ ॥ ”

“ जति अणं भिक्षायेरा मज्जे अडति तां सो पुणं भिक्षं
अडति । अहवा संणियहेसु भिक्षायेरेसु पच्छा अडति,
अत्थ दो भिक्षावेलायां तत्थ पदमभिक्षावेले अतिक्रंते वि-
तिए भिक्षावेले अप्पसे हिडति । ” एवं (दो मासि यं णे
ति) इत्यादि व्यक्तम् ।

मासियं भिक्षुपट्टिमं पटिवज्रस्स अणुगारस्स छविधा गो-
यरचरिया पणत्ता । तं जहा—पेला, अद्धपेला, गोमुत्तिया, पयं-
गविधिया, संबूकाऽऽवट्ठा, गंतुं पञ्चागता । मासियं शं भिक्षु-
पट्टिमं पटिवज्रस्स अणुगारस्स अत्थ णं केइ जाणइ क-
प्पति से तत्थेगाराइयं वसित्थए, एत्थ णं केइ न जाणति
कप्पति से तत्थ एगरातिं वा दुराइयं वा वत्थए, णो

स कप्पति एगरातो वा दूरातो वा परं वन्थप, जं तत्थ एगरातातो वा पविस्सति सेसंतरा छेदे वा परिहारे वा । मासियं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति चत्तारि भासाओ भासित्तए, तं जहा-जायणी, पुच्छणी, अणुसमणी, पुट्टस्स वागरणी । मासियं थं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति तओ उवस्सया पटिले-
हित्तए । तं जहा—अहे आरामगिहंसि वा, अहे वियडगि-
हंसि वा, अहे रुक्खमूलगिहंसि वा । मासियं थं भि-
क्षुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति तओ उवस्सया
अणुसवित्तए । तं जहा—अहे आरामंसि वा अहे वियड-
गिहंसि वा अहे रुक्खमूलगिहंसि वा । मासियं थं भिक्षु-
पट्टिमं पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति तओ उवस्सया
उवाइणावित्तए, सेसं तं चेव । मासियं थं भिक्षुपट्टिमं
पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति तओ संथारगा पटिलेहि-
त्तए—पुढविसिलं वा, कट्टमिलं वा, अहे सेवुडमेव । मासियं
थं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति, तओ सं-
थारगा अणुसवित्तए, सेसं तं चेव । मासियं थं भिक्षुप-
ट्टिमं पटिवक्खस्स अणुगारस्स कप्पंति तओ संथारगा उवा-
इणावित्तए, सेसं तं चेव । मासियं थं भिक्षुपट्टिमं पटि-
वक्खस्स अणुगारस्स इत्थिउवस्सयं ह्वं उवागच्छेज्जा, से
इत्थिए व पुरिसे थो कप्पति तं पडुच्च निक्खनित्तए वा
पविसित्तए वा । मासियं थं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणु-
गारस्स उवस्सयं अगणिकाएण भामेज्जा, थो से कप्पति
तं पडुच्च निक्खमत्तए वा पविसित्तए वा ।

(गोचरचर्यायाः प्रकारः ' गोचरभूमि ' शब्दे तृतीयभागे
१०१०पृष्ठ गतः) (जत्थ थं केइ जाणइ इत्यादि) यत्र एमिति वा-
क्यालङ्कारे, कोऽपि गृहस्थाऽदिको जानाति प्रत्यभिजानाति
गथाऽय प्रतिमां प्रतिपन्नः । क्वेत्याह—(गामंसि वा) प्रसति
पुद्धयादीन् गुणानिति प्रामः । यदि वा—गम्यः शास्त्रप्रसिद्धा-
नामष्टादशानां करणामिति तस्मिन् । यावत्करणात् नकरा-
ऽऽदिपदकदम्बकपरिग्रहः । नात्र करोऽष्टादशप्रकारोऽस्तीति
नकरं, तस्मिन्, निगमः प्रभूततरण्यण्गर्वावासः तस्मिन्,
तथा पांशुप्राकारवेष्टिनं छेदं कुलप्राकारवेष्टिनं कर्बटं कुत्सि-
तनगरं वा । पट्टनं, पत्तनं वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य
समानत्वात् । तत्र यत्रोभिरिव गम्यं तत्पत्तनं, यथा सिंहलः ।
यत्पुनः शकटेबोटकैर्नौभिर्वा गम्यते तत् पट्टनं, यथा भरुक-
च्छम् । उक्तं च—“ पट्टनं शकटैर्गम्यं, बोटकैर्नौभिरेव च । नौ-
भिरेव तु यद्गम्यं, पत्तनं तत्प्रवृत्तते ॥ १ ॥ ” द्रोणमुखं बाह्वये-
न जलनिर्गमप्रवेशम्, आकरो हिरण्याऽऽकराऽऽदिः । आ-
श्रमस्तापसावसथापलक्षित आश्रयः, संवाधो यात्राऽऽगत-
प्रभूतजननिवेशः, राजानो धीयन्तेऽस्याम् इति राजधानी, रा-
जः पाठिकास्थानमित्यर्थः । अर्द्धतृतीयगम्यूनान्तर्ग्रामान्तर-
हितं मडम्बं, तस्मिन् इति सर्वत्र योज्यम् । (तत्थ सि) तत्र
(एगराह सि) रात्रिग्रहणात् दिवसमपि उचितं (जत्थ नि) यत्र

नकोऽपि प्रत्यभिजानीते तत्रैकरात्रि वा द्विरात्रि वा उचितं, ततः
परं न (से) तस्य कल्पत, शेषं व्यक्तम् । (सेसंतरा छेदे व
सि) कियत्कालान्तरं पुनस्तत्रावितुं कल्पते । (परिहारे व
सि) यत्र स्थितास्तस्थानिपरिहारे वा त्यागे तत्र कल्पते (च-
त्तारि भासाउ सि) अतस्मै भाषा भाषयितुं कल्पन्ते । तथा-
था-यावनी—कस्यापि वस्तुविशेषस्य वेद्नीतिमार्गं पृच्छणी-
अविज्ञातस्य संदिग्धस्य कस्यचिदर्थस्य परिज्ञानाय तद्विदः
पार्थ्व्यं । अनुज्ञापनी—उक्तवारपरिष्ठापनतुल्यद्वयलभ्यप्रभृतीना-
म् । पृष्ठस्य व्याकरणी—यथा कस्य कौतुकतुल्यः, किमर्थमा-
गमः, प्रतिमाप्रतिपन्नोऽस्यो वा इत्यादिपृष्ठस्य व्याकरणी प्र-
त्युत्तरप्रदानरूपा इति । (उवस्सया इति) उपाश्रया वसतश्च
इत्यर्थः । प्रतिलेखयितुमारामस्याय इति अथ आरामम्, आ-
रामं च तद् गृहं चेति कर्मधारयः, तस्मिन् तथा, एवं चिक-
टगृहं, चिकटगृहं नाम—ग्रामाद्विह्वलानामधो . वृक्ष-
मूले इति वृक्षनिकटतरप्रदेशे इति । (अणुसवित्तए इति)
अनुज्ञापयितुं प्रतिलेखनानन्तरमनुज्ञां मार्गयितुं (उवायणा
वित्तए सि) उपग्रहीतुं स्थायित्वनाङ्गीकर्तुम् इति । संस्तारकः
प्राग्व्याक्यातस्वरूपः, पृथिवीशिलां शिलारूपं काष्ठशिलेति वृ-
हत्तरकाष्ठपिण्डरूपां यथा संस्कृतं चतुष्टिकाऽऽदि, एतद्व-
त्तं शेषं प्रावन् । (इत्थि सि) स्त्री वा पुरुषो वा परिचारका-
र्थे वसत्यन्तरं बोद्धिद्वयोपाधयं प्रति (ह्वं ति) शीघ्रम् उपा-
गच्छेत् (तं पडुच्च सि) तं स्त्रीपुरुषगलं प्रतीत्य
आश्रित्य नैव कल्पते निष्कमितुं वसतेर्बहिः, प्रवेष्टुं बहिर्भू-
तप्रदेशादन्तरमिति । (केइ सि) कोऽपि उपाश्रयमस्मिका-
येनाग्निना धमायेत् तथापि (नो से कप्पइ सि) व्यक्तम् । इति
स्थानविधिकः ।

साम्प्रतं गमनस्थानविधिमाह—

तत्थ थं केइ वधाए गहाय आगच्छे० जाव थो से कप्प-
ति । तं जहा—अवलंबित्तए वा पडिलंबित्तए वा, कप्पति से
आहारियं रीयत्तए भीमियं वा कप्पति से आहारियं रीयत्तए ।
मासियं थं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खं भिक्षुपायरियं पायंमि
खाणुं वा कंटए वा हीरए वा सकराए वा अणुप्पवे-
सेज्जा, थो से कप्पति नीहारित्तए वा विसोहित्तए वा,
कप्पति से आहारियं रीयत्तए । मासियं थं भिक्षुपट्टि-
मं पटिवक्खं भिक्षुपायरियं अर्च्छिसि पाणाणि वा वीयाखि
वा रए वा परियावजेज्जा, थो से कप्पति नीहरी-
त्तए वा विसोहित्तए वा, कप्पति से आहारियं रीयत्तए ।
मासियं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खं भिक्षुपायरियं अत्थेव सरिए
अत्थमेज्जा तत्थेव जलंसि वा थलंसि वा दुग्गंसि वा णि-
संसि वा विसमंसि वा पव्वतंसि वा पव्वतदुग्गंसि वा गड्ढा
ए वा दरीए वा कप्पति से तं रयणि तत्थेव उवानिणावित्तए,
नो से कप्पति पदमवि गमित्तए, कप्पति से कल्लं पाउप्पभा-
याए० जाव तेजसा जलंते पाईणाभिमुहस्स वा पडीणाभिमु-
हस्स वा दाहिणाभिमुहस्स वा उत्तराभिमुहस्स वा आहारि-
यं रीयत्तए । मासियं थं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खं भिक्षुपाय-

रियं णो से कप्पति अणुतगिहिताए पुढवीए निदाइत्तए वा पयसाइत्तए वा, केवली ब्रूया-आदाणमेयं, से तत्थ नि-
हायमाणे वा पयलायमाणे वा इत्थेहिं भूमिं परामुसेआ अ-
धाविधिमेव ठाणं ठाइत्तए वा निक्खमित्तए वा उच्चारपास-
वणेण उच्चाहिआ, णो से कप्पति ओगिणिइत्तए वा परि-
ट्ठावित्तए वा कप्पति से पुम्बपडिलेहिंते थंडिले उच्चारं पा-
सवणं वा परिट्ठावित्तए, तं से उवस्सयं आगम्प ठाणं ठाइत्तए,
मासियं णं भिक्षुपट्टिमं पडिवक्खं भिक्षुयारियं णो कप्पति
ससरक्खेण काएणं गाहावतिकुलं भत्ताए वा पाणाए वा
निक्खमित्तए वा पविमित्तए वा, अथ पुणरेवं जाणिआ सस-
रक्खे सेअत्ताए वा जल्लत्ताए वा मल्लत्ताए वा पंकत्ताए वा
विद्धत्थे, से कप्पति गाहावतिकुलं भत्ताए वा पाणाए वा नि-
क्खमित्तए वा पविसित्तए वा, मासियं भिक्षुपट्टिमं पडिवक्खं
भिक्षुयारियं नो कप्पति सीओदगवियडेण वा उमिओद-
गवियडेण वा इत्थाणि वा पादाणि वा दंताणि वा अच्छी-
णि वा मुहं वा अच्छोलित्तए वा, पधोवित्तए वा, श्वात्थ ले-
वालेवेण वा मत्तामासेण वा । मासियं भिक्षुपट्टिमं पडिव-
क्खं भिक्षुयारियं णो कप्पति आसस्स वा इत्थिस्स वा महि-
सस्स वा कोलसुणगस्स दुट्ठस्स आपदमाणस्स पदमवि प-
ञ्चोसकित्तए अवुट्ठस्स आवदमाणस्स कप्पति जुगमित्तं प-
ञ्चोसकित्तए । मासियं भिक्षुपट्टिमं पडिवक्खं भिक्षुयारियं णो
कप्पति छायातो सीयं ति ना उएहं एत्तए उएहातो उएहं-
ति नो छाये एत्तए, जं जत्थ जयासि वा तं तत्थ अधियामए ।
एवं खलु एसा मामिया भिक्षुपट्टिमा, अधामुत्तं अधाकणं
अधामगं अधातव्वं अधाममं काएण फासिता पालिता
सोहिता तीरिता पूरिता किट्ठिवा आराधिता आणाए अ-
णुपालेत्ता भवति ।

(तत्थ णं ति) तत्र मागे वस्त्यादौ वा कश्चिद्वार्थं वध-
निमित्तं (गहाय सि) गृहीत्वा, खड्गाऽऽदिकमिति शेषः । आग-
च्छंम् (अवलंबित्तए वा) अवलम्बयितुम् आकर्षयितुं, प्रत्य-
बलम्बयितुं पुनः पुनरवलम्बयितुं, यथेयम् ईर्यामनतिक्रम्य
गच्छेत्, एतावता क्षिप्रमानोऽपि यं नानिशीघ्रं प्रयायादिति ।
(पार्यासि सि) पादं, उपलक्षणत्वादुपधिहस्ताऽऽदौ वा, स्था-
णुनाम दुग्ध उच्यते, कण्टकः प्रतीनः, ईरको नाम सकोषः
कर्करिकाविशेषः, शर्करा वा न प्रविशेयुः (नीहरित्तए सि)
निष्कासयितुं विशोधयितुं शेषावयवाऽद्यपने तु, शेषं प्राग्वत् ।
(अट्ठिसि व सि) अट्ठो नैत्रयोः (पाणाणि व सि)
प्राणा लघुनरका मशकाऽऽदयः, नपुंसकत्वं प्राकृतत्वात् ।
बीजानि तिलाऽऽदीनि, रजःसूक्ष्मं धूलिरूपम् । (परियावज्जेज्ज
सि) पर्यापतेत् जगत्, तथापीत्यप्याहार्यम् (णो सि सि)
प्राग्वत्, (नीहरित्तए सि) निष्कासयितुमुद्धर्तुं, विशोधयितुं ज-
लाऽऽदिधावननापनेतुं, शेषं प्राग्वत् । (अत्थेव सूरिए सि) यथैव,

एवकारोऽवधारणे, नान्यत्रेत्यर्थः । वसतिप्रदेशे अरण्याऽऽदौ
वा सूर्योऽस्तमेति अस्तं प्राप्नोति (तत्थेव सि) तत्रैव वसेदि-
त्याह - (जलंसि वा इत्यादि) जले जलविषये, न तु जले
एव, कथमस्तसमये (कप्पति) उपयोगवशात्सेवाम्, उच्य-
ते अत्र जलशब्देन नद्यादिजलं न गृह्यते, किं तु यत्र तृतीयो
यामो दिवसस्य संपूर्णो भवति तत्र तेषां जलमेवोच्यते इति
समचरीतिः, विशिष्टाभिग्रहवशात्सेवाम् । स्थविरकल्पिकानां
तु न तथेति, अत्रावकासिकं स्थलं जलमेव भवति यथावश्यायः
पतति । तथा खोक्तं पञ्चमाङ्गे - " अत्थि णं भंते ! सदासमितं
सुद्धमे सिणेइकाए पवडति ? । हुंता ! अत्थि । से भंते ! किं
उडे पवडति, अडे पवडति, तिरिए पवडति ? । गोयमा !
उडे वि पवडति, अडे वि पवडति, तिरिए वि पवडति,
जहा से वादरत्तेआउआए अस्सज्जणसमाउत्ते खिरं पि वीह-
कालं खिट्ठइ तहा णं से वि । णो इणंढे समंढे, से णं सिप्पा-
मेव विज्जंसमागच्छइ । " सूचमकंइकाय इति अप्कार्याविशेषः,
तत्रापि चालपस्य खिग्धेतरभागमपेक्ष्य बहुत्वमहत्त्वं चाव-
सेयम् । यथाह - " पदमखरिमाउ सिलिरे, गिम्हे अज्जं तु तासि
वज्जेत्ता, पायं वा वि सिणेहा-इरक्खण्डा पवेसे वा ॥१॥ " लपि-
तपात्रमपि न बाहः स्थापयेत्, तत्कंहाऽऽदिरक्षणायेति । अत
उक्तम् - " जलंसि " न तु नद्यादिपानीये, वाशब्दोऽपरापर-
भेदसंग्रहाधर्मः । (घलंसि सि) स्थलं नाम अटवी, तत्र (दुग्गंसि
सि) दुग्गशब्देन ग्रहणं, निम्नं गर्तोऽऽदिकं, विषमं निम्नोन्नतं,
पर्वतः प्रसिद्धः, पर्वतदुर्गः पर्वतनिकटगहनं नितम्बा वा,
गर्तो कड्डा, दरी गुहा, पर्वतकन्दरेति यावत् । तत्र कल्पते
तां रजनाम् - (उच्चातणावित्तए सि) तत्रैवातिक्रमितुं, परं
(ने) नैव (से) तस्य प्रतिभावतः साधोः, कल्पते पदमपि ग-
स्तुं, ततः अग्रे इत्यप्याहारः, अपिग्रहणात् अर्जपदमपि । (क-
प्पति से इति) तस्य (कल्लं पाउप्पभायाए सि) श्वः
प्रादुः प्राकाश्ये ततः प्रकाशप्रभातायां रजण्यां, यावत्कर-
णात् " फुल्लुप्पलकमलकोमल " इत्यादिपदकदम्बकं संग्रहा-
त् द्रष्टव्यम् । तत्र फुल्लोत्पलकमलकामलोऽमीलिते, फुल्लं विक-
सितं, तद्वत् तदुत्पलं, च फुल्लोत्पलं, तच्च कमलञ्च इरिणधि-
शेषः, फुल्लोत्पलकमलौ, तयोः कोमलकटोरमुष्मीलितदलानां
नयनयोऽम्भीलनं यस्मिंस्तत्तथा तस्मिन्, अयेति रजनीवि-
भातानन्तरं पाण्डुरे प्रभाते रक्षाशोकप्रकाशेन किंसुकमु-
ल्लस्य गुञ्जार्जस्य रागेण सदृशयोः स तथा तस्मिन्, तथा क-
मलाकरा इदाऽऽव्यस्तेषु अण्डानि नलिनीअण्डानि तेषां बा-
धको यः स कमलाकरखण्डबोधकस्तस्मिन्, उचित्थेन अभ्युद्-
ते, कस्मिन्नित्याह - सूरः । पुनः कथंभूते ? इत्याह - (सदृस्सर-
स्सिस्मि विण्णये) सदृसरश्मौ दिनकरे, तेजसा ज्वलति वेदी-
प्यमाने (पाणीयेत्वादि) प्राची नाम पूर्वा, तदभिमुखस्य, प्रतीचि
नाम पश्चिमा तस्यां पश्चिमायामित्यर्थः, निद्रायितुं शयनं कर्तुं,
प्रवृत्ता, निद्रा, तां कर्तुम्, उलङ्घयितुं वा यतः केवली ब्रूयात्,
केवस्येव तद्दोषान् ज्ञातुं वक्तुं वा, समर्थः, आदानं दोषाणाम् ।
अथवा - कर्मव्यवहेतुत्वाद्वादानमेतत्कर्मापादानमेतदिति । कथं
कर्मापादानमिति दर्शयति - स प्रतिमाधारकः साधुस्तत्र नि-
द्रां कुर्वाणः प्रवृत्तायमानो वा इत्नाभ्यां भूमिं परामुसेत्, त-
र्हि किं कुर्यादित्याह - (अधाविधिमिति) यथाविधिमेव स्थानं
विधिमतिक्रम्य यथाविधि, निष्क्रमितुम् उच्चारप्रवचनवा-

भ्यामुद्भाष्यते कदाचित्तथा (से) तस्य यत् तत्रा—
 वप्रदीतुं परिष्ठापयितुं च प्रसवणाऽऽदिकं, किं तु कल्पते
 (से) तस्य पूर्वानुज्ञाते पूर्वप्रतिनिहिते स्थण्डिले उच्चारं
 प्रसवणे वा परिष्ठापयितुं, रजः स्वेदतया जलतया मलतया
 पङ्कतया (विस्तरणे ति) विष्वक्तो विनाशं प्राप्तोऽपि परिणतो-
 ऽपि सीजान इति यावत्, तदा (से) तस्य कल्पते गृहपति-
 कुलं भङ्गाय वा पानाय वा निष्कमितुं प्रवेशयितुमिति । तत्र
 स्वेदो नाम प्रस्वेदः, जलं नाम मलः कठिनीभूतः, मल्लो हस्ता-
 ऽऽदिर्घटितः स एव मल्लो यदा स्वेदेनाऽऽद्रो भवति तदा पङ्क-
 इत्युच्यते इति । (सीजोवगधियडेणं ति) शीतं च तदुदकं
 च शीतोदकं तदेव विकटं विगतजीवमेवमुष्णोदकविकटं,
 वाशब्दो विकटपशूचकः (इत्थणि च ति) हस्तौ च,
 बद्धं नपुंसकत्वं च प्राकृतत्वात्, एवं पादौ, हस्ताः, अक्षि-
 णौ, मुखं वा उच्छ्रोत्रनया अयतनया घ्रायितुं प्रकर्षेण यत-
 नयाऽपि घ्रायितुं प्रघ्रायितुं, नाऽन्यत्र वक्ष्यमाणाऽन्यत्रेत्यर्थः ।
 “लेवाल्लेवेण वा” लेपस्य उदकेन पात्रादिधावनरूपस्य आसम-
 न्नात् लेपेन आर्द्रतालक्षणेन शरीरे वा शुद्ध्यादिलेपेन । अथवा-
 शकुनकाऽऽदिना मुखेन वा नयनेन वा (?) हस्ताऽऽदिरूपेण कृते
 हस्ताऽऽदिव्यागते, पनस्याऽन्यत्र तथाविधकारणमन्तरा न
 धावये (?) दाहाराऽऽदिकम् (आसस्तेत्यादि) सुबोधं, दुष्टस्याऽऽ-
 पतत आगच्छतोवधाऽऽर्थे न कल्पते पदमपि प्रत्यवसर्पितु-
 म्, अपिप्रदृष्टादर्थपदमपि, इति अदुष्टस्याभ्याऽऽदेः स्वभावत-
 एवाऽऽगच्छतः कल्पते युयमात्रं प्रत्युपसर्पितुं, मास्यमुन्मार्गो-
 गत्या हरिताऽऽदिमर्देन करिष्यतीति कृत्वा स्वयमेव प्रत्यवस-
 र्पते । (क्षयातो ति) क्षयातः शीतकाले शीतमिति कृत्वा, उष्णे
 शीतपे स्थानं गन्तुम् आगन्तुम्, एवमुष्णकाले उष्णमिति कृ-
 त्वा शीतमिति । यथेवं न करोति तदा किं कुर्यादित्याह—“जं ज-
 त्थ” इत्यादि । यद्यत्र यदा शीतादि तत्ततः शीताऽऽदिकं तत्र त-
 स्मिन्नेव स्थाने तदा तस्मिन्नेव शीताऽऽद्यवसरे अभ्यासते । ए-
 वमित्यादि एवमनन्तराऽप्रकारेण, खुरवधारणे, सा एवाऽन्त-
 रोक्ता मासिकी भिक्षुप्रतिमा । (अहासुत्तं ति) सामान्यसूचा-
 नतिक्रमेण (अहाकपं ति) प्रातःमाकल्पानतिक्रमेण तत्कल्पव-
 स्त्वनतिक्रमेण वा (अहामगं ति) ज्ञानाऽऽदिमोक्षमार्गानतिक्र-
 मेण क्षायापशमकभाषानतिक्रमेण वा (अहातच्छं ति) यथान्त-
 तत्त्वानतिक्रमेण मासिकी भिक्षुप्रतिमेति शब्दार्थानतिलङ्घने-
 नेत्यर्थः । (जहासम्म ति) यथासमं समभावानतिक्रमेण
 (काणं कासियं ति) कायेन शरीरेण न पुनर्मनोरथमात्रेण
 स्पृष्ट उचितकाले विधिना ग्रहणात्, (पालियं ति) पालितः,
 अन्नकृत्पथोगेन प्रतिजागरणात् (सोहिया इति) पारणकदिने
 शुर्वादिदत्तशेषभोजनकरणात्, शोधिता वा अनीचारपङ्कता-
 खनात् (तीरियं इति) तीरेना पूर्णेऽपि तद्वच्चौ स्तोकाका-
 लावस्थानात् (पूरियं ति) सम्पूर्णेऽपि तद्वच्चौ तत् कृत्यप-
 रिमाणपूरणात् (किट्टियं ति) कीर्तिता पारणकदिने इदं च दिने
 कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कीर्तनात् (अणुपालेत्तं ति) तत्स-
 मासौ तदनुमोदनात् । किमुक्तं भवतीत्याह आह्वया आराधि-
 ता आह्वया अनुपालिता भवति । इत्युक्तं प्रथमप्रतिमास्वरूपम् ।

साम्प्रतं क्रमप्राप्तं द्वितीयाऽऽदिप्रतिमास्वरूपमुच्यते—

दोमासियं भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खस्सानगरस्स निच्चं वोस-

ट्टकायं चैव ० जाव दो दत्तीओ, तिमासियं तिभि दत्तीओ,
 चउमासियं चत्तारि दत्तीओ, पंचमासियं पंच दत्तीओ,
 छम्मासियं छ दत्तीओ, जनि मासिया तति दत्तीओ । पढमा
 सत्तरातिदियाणि भिक्षुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणगारस्स
 निच्चं वोसट्टकाए ० जाव अधियासेति, कप्पति से चउत्थेणं
 भत्तेणं अपाणएणं बहिया गामंसि वा ० जाव राजहाणीए वा
 उत्ताणगस्स वा पासेल्लगस्स वा नेसजियस्स वा ठाणं ठाइट-
 ए, तत्थेणं दिव्वमाखुस्सतिरिक्खजोणेया उवसग्गा उप्प-
 ज्जेजा, ते णं उवसग्गा पयलिज वा पवजिज वा, णां मे
 कप्पति पयलितए वा, पवटितए वा, तत्थ से उच्चार-
 पासवणं ओघाविजा, णो से कप्पति उच्चारपासवणं
 ओगिण्हितए वा, कप्पति से पुव्वपटिलेहियांसि वंदि-
 लंसि उच्चारपासवणं परिट्टविनए, अधावि धम्मोऽवट्ठाणं
 ठाइटए, एवं खलु पढमा सत्तरादिदिया भिक्षुपट्टिमा
 अहासुत्तं ० जाव आणाए अणुपालित्ता भवति । एवं
 दोचा सत्तरातिदिया वि, नवरं दंढातियस्स वा लगंढ-
 साइयस्स वा उकुडयस्स वा ठाणं ठाइटए, सेसं तं चैव
 ० जाव अणुपालित्ता भवति । एवं तच्चा सत्तरातिदिया
 वि भवति, नवरं गोदोहियाए वा बीरासणियस्स वा अंबलु-
 जस्स वा ठाणं ठाइटए, सेसं तं चैव ० जाव अणुपालित्ता
 भवति, एवं अहारातिया वि, खवरं छट्ठेण भत्तेण अपाण-
 एणं बहिया गामस्स वा ० जाव रायहाणिस्स वा हंसि दो
 वि पाए साहडु वग्घारियपाणिस्स ठाणं ठावितए, सेसं तं
 चैव ० जाव अणुपालित्ता यावि भवति । एगरानियं णं भि-
 क्खुपट्टिमं पटिवक्खस्स अणगारस्स निच्चं वोसट्टकाएणं
 ० जाव अधियासेति, कप्पति से अट्टपेणं भत्तेणं अपाण-
 एणं बहिया गामस्स वा ० जाव रायहाणी ईमिपव्वार-
 गेत्तणं काएणं एगपोगल्लट्ठिताए दिट्ठीए अणिमिसनयखे
 अहापणिहोदि गांतहि सविट्ठिहं गुत्ते दो विपाए
 साहडु वग्घारियपाणिस्स ठाणं ठाइटए ० जाव अ-
 धाविधिमेव ठाइटु एगरानियं णं भिक्षुपट्टिमं अणु-
 पालेमाणस्स अणगारस्स इमे तओ ठाणा अहियाए असु-
 हाए अक्खमाए अणिस्सेसाए अणाणुगामियत्ताए भवति,
 उम्मायं वा लभिजा, दीहकालियं वा रोगायं कं पाउणेजा,
 केवलपसत्ताओ धम्मातो भंसिज्जा, एगरातिदियं णं भि-
 क्खुपट्टिमं सम्मं अणुपालेमाणस्स अणगारस्स इमे तओ
 ठाणा हिताए ० जाव आणुगामियत्ताए भवति । तं जहा-ओ-
 दिनाणे वा से समुप्पज्जेजा, पणपज्जनाणे वा से समुप्पज्जे-
 जा, केवलनाणे वा से असमुप्पज्जपुव्वे समुप्पज्जेजा, एवं ख-

लु एसा एगराइया भिक्षुपट्टिमा अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातत्तं अहासमं काण्णं फासिता सोहिता ती-
रिता किट्ठिता आराहिता आणाए अणुपालिता यावि भ-
वति, एताओ खलु तातो थेरेहिं भगवंतेहिं बारस भिक्षु-
पट्टिमाओ पम्पणाओ ।

(दोमासियमित्यादि) शेषं प्राग्वत्, नवरं द्वे दसी भोजन-
स्य, द्वे पानकस्य, एवमेकैकदशिवृत्त्या यावत्सप्तमासिकी
सप्तभोजनपानरूपा प्रत्येकम् (पट्टमा सत्तराहंदिथि ति)
प्रथमा सत्तरात्रिंशद्वानि अहोरात्राणि यस्य सा सत्तरात्रि-
ंशद्वा, शेषं पूर्ववत् । (से चउत्थेणं भत्तेणमित्यादि) चतुर्थ-
भक्तेन अपानकेन पानीयपरिवर्जनेन बहिः ग्रामस्थेत्यादि, या-
वत्तरणाअगराऽऽविपदकदम्बकपरिग्रहः । (उताणयस्स ति)
उत्तानिकस्योत्तानशायिनः (पासेल्लयस्स) पाश्वेशायिनः,
(खेसज्जियस्स ति) विष्टाविकलस्य स्थानं स्थातुं (तथे-
त्थादि) प्राग्वत् (ते णं ति) ते णमित्तिवाक्यालङ्कारे (पया-
लेज्ज ति) प्रचलेयुः, स्थानात् प्रपतेयुरथः पातनेन एवं पूर्ववत्,
यावद्वाराधिता भवति एवं द्वितीया सत्तरात्रिंशद्वा, नवरं ष-
ष्ठेन तपसा पानकेन दण्डायति कस्य लगण्डशायिन उक्कुटु-
कस्य संस्थातुं, शेषं तथैव । एवं तृतीयाऽपि नवरमष्टमेन तपसा
पानकेन गोदोहिकाऽऽसनिकस्य वीराऽऽसनिकस्य आन्नकु-
ब्जस्य स्थानं स्थातुम्, एवमहोरात्रिंशद्वाऽपि भवति, नवरं ष-
ष्ठेन भक्तेन, अपानकेन (ईल्लिमिति) ईपत् द्वावपि पादौ (साहट्टु
ति) संहृत्य संहतौ कृत्वा, जिनमुद्रयेत्यर्थः (वग्घारितपाणिस्स
ति) प्रलम्बितभुजस्य स्थानं कायोत्सर्गलक्षणं स्थातुम् (एगरा-
इयं ति) एकरात्रिकीं भिक्षुप्रतिमामित्यादि, शेषं कण्ठ्यम् (ईल्लि
पम्भारणएणं काएणं ति) ईपत्प्राग्भारः अग्रतो मुखमवनतत्व-
म् (एगपोगल्लेत्यादि) एक एव पुद्गल एकपुद्गलस्तत्र स्थिता
दृष्टिस्त्यासधिकपुद्गलस्थितदृष्टिः, तस्यैकपुद्गलस्थितदृष्टेः अ-
हापरिहितेहिं गातेहिं ति) यथाप्रणिहितैर्यथास्थितैर्गात्रैः स-
र्वेन्द्रियैर्गुप्तः, शेष कण्ठ्यम् । (अणुपालेमाणस्स ति) अनुपा-
लयतः अनगारस्याऽनगररहितस्य इमानि त्रीणि स्थानानि,
पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । (अदियाए ति) अहिताय, भावप्रधा-
नोऽयं निर्देशः, अहितत्वाय परिणामासुन्दरतायै, असुखायाश-
र्मणे, अलमाय भावप्रधानो निर्देशः अमङ्गलत्वाय अनिः-
श्रयसाय अनिश्चितकल्याणाय, अनानुगामिकतायै परम्पराऽ-
शुभानुबन्धासुखाय भवन्ति । तद्यथा-उन्मादं वाऽऽणुयात्,
आहारविषयाऽऽद्यभिलाषानिरेकतस्तथाविधाविषयवसं-
भवात्, वाशब्दाः अपरापरभेदमूचकाः । (दीहकालियं, ति)
दीर्घकालिकं स्यात् सामर्थ्यात् अन्यथा ब्रह्मणा मनसैव प्रज-
नने निपेकाऽऽदिकमपि कल्पेन स्मृतिरपि कथलेन हि गौर्यो
गावः खगा मृगाः, अन्य वा दीर्घकालं प्रभृतकालमात्रं रागश्च
दाहज्वराऽऽदिः आतङ्कश्चाशुधातिशलाऽऽविरोगान्तङ्कः भवे-
त्स्यात्, समवति हि अनिषाधया अशनाऽऽदिकपया आहार-
विषयाऽऽद्यभिलाषाऽतिरेकतो रोजकत्वं ततश्च ज्वराऽऽदी-
नि केवलिप्रवृत्ता धर्मात् भूतवाग्निप्ररूपास्ममास्तात् अस्ये-
वधः प्रतिपतेत्, कस्याचिदिति निरुद्धकर्मोदयारसर्थथा धर्म-
परित्यागसंभवादिति । एवं त्रीणि स्थानानि द्वितीयेत्यादि प

दम्यास्या प्रवृत्ता । अवधिज्ञानं वा [से] तस्य समुपपद्यते,
एवं मनःपर्यायकं बले अपि, शेषं व्यक्तम् । दश० ७ अ० ।

“ चउमसेहिं जइउं, उट्ठहिं अट्टमेहिं दसमेहिं ।

बारस चोइसमेहिं य, धीरा वि इमं तुलितं ॥ १ ॥

एकेकं ताव तवं, करेइ अह तेण कीरमाणेणं ।

हाणी न होइ जइया, वि होइ छम्मासुवस्सग्गे ॥ २ ॥ ”

सप्ततुलना तु पञ्चभिः प्रतिमाभिर्भवति, कायोत्सर्गैरित्यर्थः ।

ताश्चैवम्—

पट्टमा उवस्सयम्मी, वीया वाहिं तइय चउकम्मि ।

सुखहरम्मि चउत्थी, तह पंचमिया मसाणम्मि ॥ १ ॥

आसु थावं थोवं, पुग्घयवणं जिणइ सो निहं ।

मूसगफासाइ तहा, भयं च सइ सुभवं अजियं ॥ २ ॥ ”

सप्ततुलना तु यत्सूत्राण्यनिपरिचितानि करोति ।

उक्तं च—

“ अह सुत्तभावणं सो, एगग्गमणो अणाउलो भयवं ।

कालपरिमाणहेउं, सम्भयं सव्वहा कुणइ ॥ १ ॥

मेहाइच्छेसुं, उभओ कालमइव उवसग्गे ।

पेहाइ भिक्षुपंथे, जाणइ कालं विणा छांयं ॥ २ ॥

एकतुलना स्वयम्—

“ एगत्तभावणं तह, गुरुमाइसु विट्ठिमाइपरिहारा ।

भावइ छिण ममत्तो, तत्तं हिययम्मि काऊणं ॥ १ ॥

एगो आया संजो—गियं तु सेसं इमस्स पाएणं ।

तुक्खनिमित्तं सव्वं, हिओ य मउक्कं वभावो सो ॥ २ ॥ ”

बलतुलना तु द्विविधा—शरीरमानसबलभेदात् । तत्र
शरीरबलं कायोत्सर्गकरणसामर्थ्यं, मानसबलं तु धृ-
तिरिति । आह च—“ इह एगत्तसमेओ, सारीरं मानसं च
दुविहं पि । भावइ बलं महप्पा, उस्सगाठइसकवं तु
॥ १ ॥ ” इदं चाभ्यासाद्भवति । आह च—“ एमेव य
देहबलं, अभिक्षुआलेवणाए तं होइ । लंखगमल्लेउभमा आ-
साकिसोरे व जांगविण ॥ १ ॥ ” इति । कथं भाविताऽऽत्मे-
त्याह—सम्यग्गयाऽऽगमम्, अनुज्ञात इत्येतस्य च द्वं विशेष-
णम् । तथा गुरुणाऽऽचार्येण, अनुज्ञातोऽनुमतः, अथ गुरोरेव
प्रतिपत्ता तदा व्यवस्थापिताऽऽचार्येण गच्छेन्न वेति ॥ ४ ॥

गच्छे चिचय शिम्माओ, जा पुग्घा दस भवे असंपुत्ता ।

शवमस्स तइयवत्थू, होइ जइओ सुयाहिगमो ॥ ५ ॥

गच्छ एव साधुसमुदायमध्य एव तिष्ठन्, निर्माणः प्रति-
माकल्पपरिकर्मणि आहाराऽऽदिविषये परिनिष्ठितः । आ-
ह च—“ पट्टिमाकप्पियतुल्लो, गच्छे चिचय कुणइ दुविह
परिकम्मं । आहारोवहिमाइसु, तदेव पट्टिपज्जए कप्पं
॥ १ ॥ ” आहाराऽऽदिप्रतिकर्म दर्शयिष्यते । परिकर्मपरिमाणं
षष्ठम्—आसामायासु सप्तसु या यावत्परिमाणा तस्यास्तप्र-
माणमेव प्रतिकर्म । तथा-वर्षासु नैताः प्रतिपद्यते । न च प्र-
तिकर्म करोति । तथा—आद्यद्वयमेकत्रैव वर्षे, तृतीयचतुर्थी
चैकैकस्मिन् वर्षे, अन्यासां—तु तिसृणामन्यत्र वर्षे प्र-
तिकर्म, अन्यत्र च प्रतिपत्तिः । तदेवं नवभिर्वर्षैराद्याः सप्त
समाप्यन्ते इति । अथ तस्य कियान् श्रुताभिगमो भवती-
त्याह—यावत्पूर्वाणि दशेति प्रतीतम् । अ नम्पूर्णाणि किञ्चि-
दूनानि । संपूर्णदशपूर्वधरो हि अमोघवचनत्वाज्जर्मदेशनया
मन्योपकारित्वेन तीर्थवृद्धिकारित्वान् प्रतिमाऽऽदिकल्पं न

प्रतिपद्यते, भवेत्स्यात्, भुताधिगम इति योगः । उक्तपृष्ठायां, जघन्यस्य वक्ष्यमाणत्वात् । अथ जघन्यमेवाऽऽह-नवमस्य पूर्वस्य प्रत्याख्याननामधेयस्य, तृतीयवस्तु आचाराऽऽख्यं, तद्भागाविशेषं यावदिति वर्तते । भवति स्यात्, जघन्योऽल्पीयान्, भुताधिगमः भुतज्ञानं, सूत्रतोऽर्थतश्च, एवञ्चकुर्वावक-लो हि निरतिशयज्ञानत्वाकालाऽऽदि न जानातीति ॥ ५ ॥

वासद्वचत्तेदो, उवसग्गसहो जहव जिणकप्पी ।

एसण अभिग्गहीया, भत्ते च अल्लवडं तस्स ॥ ६ ॥

व्युत्सृष्टः परिकर्माभावेन, त्यक्तो ममत्वत्यागिन, देहः कायो येन स तथा । यतः—

“अस्सो देहाउ अहं, नाणत्तं जस्स पधमुवल्लं ।

सो किंचि आहिरिक्कं, न कुणह देहस्स भङ्गे पि ॥ १ ॥ ”

‘आहिरिक्कं’ति प्रतीकारम् । उपसर्गसहो दिव्याऽऽद्युपद्रव-सोढा । यथैव यद्देव । जिनकल्पी जिनकाल्पकः, तद्व-दुपर्यगसह इत्यर्थः । (पञ्चा० १८ वि० १) भक्तं चाक्षं पुनः, अलेपकृतमलेपकारकं वल्लवणकाऽऽदि, तस्य प्रतिमा-प्रतिपत्तुकामस्य परिकर्म कुर्वतः, चशब्दादुपधिश्च अस्य स्वकीयेषणाद्वयलक्ष्य एव, तदभावे यथाकृतोऽप्युचित-प्राप्ति यावत् स्यात्, जाते तूचिने तं व्युत्सृजति । उक्तं च—

“उवगरणं सुद्धेसण-माणजुयं जमुच्चियं सकणस्सम् ।

तं गिरहइ तयभावे, अहागडं जाव उच्चियं तु ॥ १ ॥

ओए उच्चिप य तयं, वांमिणइ अहागडं विहाणणं ।

इय आणाधिरयस्सिह, विस्संयं तं पि तण समं ॥ २ ॥ ”

कल्पाच्चितं चोपधिमुत्पादयति स्वकीयेनैषणाद्वयं । एत-द्वेषणाच्चतुष्टयेऽस्तिमेमपणाच्चतुष्टयं पुनरिदं कार्पासकाऽऽद्यु-दिष्टमेव वल्लं प्रदीप्यामि, प्रेक्षितमेव, परिभुक्तप्रायमेवात्तरी-याऽऽदि, तदप्याज्झतधर्मकमेव । इति गाथाप्रयार्थः । पञ्चा० १८ वि० १ ।

इद्वैव प्रतिमाकल्पे परमतमुपदर्शयन् गाथाच्चतुष्टयमाह—

आह ण पडिमाकप्पे, सम्मं गुरुलाघवाइचित्ति ।

गच्छाउ विणिक्खमणा-इ ण त्वलु उवगारगं जेण ॥ २ ॥

आह—श्रुते परः । किं तदित्याह—(न) नैव । प्रतिमाकल्पे प्रागुक्तं सम्यग्यथावत्, गुरुलाघवाऽऽदिचिन्ता “ गच्छ-वासो गुरुः, स्वपरापकारहेतुत्वात्, निगमस्तु लघुः, स्वाप-कारमात्रहेतुत्वात् ” इत्यादि विचारः । आदिशब्दात्तपः—प्रभृत्युभयत्राऽपि तुल्यमित्येतद्गृहः, अस्तीति गम्यते । इति प्रतिज्ञार्थसमाप्तिः । अत्रोपपत्तिमाह—गच्छात्साधुसमूहात्, विनिष्क्रमणाऽऽदिनिर्गमप्रभृति, आदिशब्दाद्वर्मानुपदेश-नाऽऽदिग्रहः, न खलु नैव, उपकारकं गुणावहम्, येन यस्माद्धेतोरिति ॥ २१ ॥

कथं तपकारकमित्याह—

तत्थ गुरुपारतंतं, विणओ मज्झाय सारणा चेव ।

वेयावच्चं गुणवु-द्धिं तह य विपत्ति संताणो ॥ २२ ॥

तत्र गच्छे, गुरुपारतन्त्यमाचार्याऽऽयत्तत्ता निखिलानर्थनि-बन्धनमैरताप्रतिपन्थिनी, विनयस्तदुचितविषये विनी-तत्वं मानगिरि-कुलकुलिशकल्पम् । तथा स्वाध्यायो वाचना-ऽऽदिपञ्चप्रकारो मतिनयननिर्मलताजनोपमानः, स्मारणा विस्मृत्यार्थाऽनुस्मरणं, विस्मृतशस्त्रशत्रुप्रारब्धपुरुषामोघश-
३६४

स्मारणकल्पा । अथवा—स्वाध्यायसारणा स्वाध्यायनिर्वा-हणेत्येकमेव । चैवेति समुच्चये । तथा वैयावृत्यं व्यावृत्तभाव-स्तत्कर्म वा भक्ताऽऽदिभिरुपपन्नं तर्पणकल्पाऽऽदि सत्फ-लनिमित्तविशिष्टपुण्यमहातर्करूपद्वयजकल्पम् । तथा गु-णवृद्धिः स्वगतज्ञानाऽऽदिगुणवर्द्धनमनुपमानन्दरसदानन्द-क्षुण्णपिष्टप्रायम् । तथा चैति समुच्चये । निष्पत्तिः सङ्गु-त्वेन शिष्यसंसिद्धिः फलसन्तानमाधनसमर्थधान्यनिष्पत्ति-त्यः । ततः सन्तानः शिष्यप्रशिक्षाऽऽदिद्विशः संसारगर्तगता-न्निर्वाणस्य निर्गमनसोपानपरम्पराकल्पः । न चैतं गुणा गच्छ-निर्गम इति ॥ २२ ॥

दत्तेगाइगहो वि हु, तह सज्झायावभावओ ख सुहो ।

अंताइणो वि पीडा, ण धम्मकायस्स सुसिलिट्ठं ॥ २३ ॥

(दत्तेगाह नि) प्राकृते पूर्वापरनिपाताऽतन्त्रमिति कृत्वा ए-काऽऽदिदत्तिग्रहोऽपि एकस्मादिभिलाविशेषप्रदणमपि उक्त-न्यायनाभिग्रहं रूपम् । न शुभ इति योगः । अपिः समुच्चये । हुर्वाक्यालङ्कारः । कुत इत्याह—तथा स्वाध्यायाऽऽद्यभावतस्त-थाप्रकारस्य निरन्तरस्य स्वाध्यायध्यानाऽऽदेरसङ्गात्वात् । स्वाध्यायाऽऽद्यश्च निगाधा गच्छावास एव अनेकद्वयादि प्रहणं साधुधम्मकायतया सम्यग्भवन्तीति हृदयम् । न शुभो न भयान्, तथाऽने भवमन्यं जघन्यं वल्लवणकाऽऽदि, तदनु-भोक्तुं शीलमस्यन्यन्त्यादी तस्यान्त्यादिनोऽपि सतःप्रतिमास्थ-स्य, पीडा बाधा धर्मकायस्य धर्मसाधनशरीरस्य, भवती-ति शेषः । धर्मकायपीडाभवनं भवनं न च नैव, सुश्लिष्टं सङ्गते, वर्जनीयत्वात् । यदाह—“ भावियजिणवयणाणं, ममत्तरहियाण गन्धि उविसेसो । अप्पाणम्म परम्म य, तो वज्जं पीउ मुमओ वि ॥ १ ॥ ” इति ॥ २३ ॥

ततश्च—

एवं पडिमाकप्पो, चित्तिजंतो उ निउणदिट्ठीए ।

अंतरभावीवहूणो, कह होइ विसिट्ठगुणहेउ ? ॥ २४ ॥

एवमुक्त्यायन, प्रतिमाकल्पोऽनन्तरोक्तः, चिन्त्यमानो विचार्यमाणः, तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च, निपुणदृष्ट्या तु स्वस्वमुद्धेयं, आन्तरभावविहीनः परमार्थवियुक्त एव, कथं?, न कथंश्चिदित्यर्थः । भवति स्यात्, विशिष्टगुणहेतुः पारमार्थिकोपकारनिमित्तम् । प्रयोगश्चात्र—यदात्तरभाववि-युक्तं तद्विशिष्टगुणहेतुर्न भवति, यथा पञ्चाक्षितपःप्रभृति, आन्तरभाववियुक्तश्चायम् । इति गाथाच्चतुष्टयार्थः ॥ २४ ॥

अत्रोत्तरमाह—

भस्सइ विसेसविमओ, एसो ण उ ओहओ मुण्येव्वो ।

दसपुण्वधराइणं, जम्हा एयस्म पडिमेहो ॥ २५ ॥

भयंतं अभिधीयते, समाधिः विशेषविषयः पुरुषविशेषगो-चरः, एष प्रतिमाकल्पः, न तु न पुनः, ओघतः सामान्यतः (मुण्येव्वो नि) ज्ञातव्यः । कुत एतदेवमित्याह—दशपूर्वध-राऽऽदीनां दशैकादशाऽऽदिपञ्चधराणाम्, यस्माद्यतः, एतस्य प्रतिमाकल्पस्य, प्रातिषेधोऽस्ति । तत्रैषधश्च—“ गच्छं चि-य निम्माओ, आ पुव्वा दस भवे असंपुसा ” इति वचनात् । दशपूर्वधराऽऽद्यो हि गच्छ एव वसन्तः उपकारकारकाः, अतः प्रतिमाकल्पे गुरुलाघवाऽऽदिचिन्ता नास्तीत्युक्तम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २५ ॥

एतद्व स्पष्टयन्नाह-

पत्थुरोगचिगिच्छा-वत्थंतरतविसेससमतुल्यो ।

तह गुरुलाघवचिन्ता-सहिआ तक्कालवेक्खाए ॥ २६ ॥

प्रस्तुताऽधिकृता या रोगचिकित्सा व्याधिप्रतिप्रक्रिया, तस्यां यद्वस्थान्तरं रोगिणो रोगान्तरकृतः कष्टतरपर्यायविशेषः, तत्र यस्तद्विशेषाश्चिकित्सान्तरं, तेन समतुल्योऽत्यन्तसदृशो यः प्रस्तुतरोगचिकित्सावस्थान्तरतद्विशेषसमतुल्यः, अथवा—तुल्यशब्दपर्यायो वा समतुल्यशब्दोऽस्ति, यथा "समतुल्यं पराक्रमैः ।" इति । अथवा—प्रस्तुतरोगचिकित्साया यद्वस्थान्तरमधिकृतरोगस्येच्छमरूपं, तत्र यस्तद्विशेषो रोगान्तरं यस्यः सः, तस्य यः शमः शमनोपायश्चिकित्सत्यर्थः । तत्तुल्यो यः स तथा । प्रतिमाकल्प इति प्रकृतम् । तथा तेन प्रकारेण उक्कट्टान्तसाधर्म्यरूपेण, गुरुलाघवचिन्ता सारंतराऽऽलोचनं, तथा सहितो युक्तो यः स तथा । कथमित्याह—तत्कालाऽपेक्षया प्रतिपत्त्यवसरमालम्ब्य, विहितसमस्तस्थविरकल्पकार्यस्य हि समाश्रयणीयतर एव प्रतिमाकल्पोऽतस्तदा गुरुकोऽसौ, इतरस्तु लघुः । अन्यदा तु स्थविरकल्प एव गुरुतर इति सुस्पष्टं तत्कालापेक्षया गुरुलाघवचिन्तासहित इति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

उक्कमवार्थ स्पष्टयन्नाह-

गिवकरलूयाकिरिया-जयणाए इंदि जुत्तरूवाए ।

अहिदट्टाइसु छेया-इ वज्जयंतीह तह संसं ॥ २७ ॥

नृपकरे राजहस्ते लूतावातिको रोगविशेषो नृपकरलूता, तस्या उपशमाय क्रिया चिकित्सा मन्त्रापमार्जनाऽऽदिका, तस्यां या यतना प्रयत्नः सा तथा तस्यां नृपकरलूताक्रिया-यतनायाम् । इन्द्रीत्युपप्रदर्शनं । किंविधायामित्याह—युक्तरूपायां सङ्गतायां, प्रस्तुतायामिति शेषः । अहिदट्टाऽऽदिषु सर्पदशनप्रभृतिषु अधिकृतक्रियाया असाध्येषु सधोधा-तिषु सत्सु, आदिशब्दादिशुचिकाऽऽदिग्रहः नृपस्येति गम्यम् । छेदाऽऽदि अहिदंशप्रदेशे कर्त्तनदहनप्रभृति तज्ज-न्यानर्थनियतनक्षत्रं चिकित्साविशेषम्, कुर्वन्ताति शेषः । वर्जयन्ति परिहरन्ति वेद्याः । इह सर्पदट्टाऽऽदौ । तथेति समुच्चये, शेषा मन्त्रप्रमार्जनाऽऽदिकां लूताक्रियामधिकृतामपीति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥

कुतस्तामधिकृतां वर्जयन्तीत्याह—

एवं चिय कल्लाणं, जायइ एयस्म इहरठा ण भवे ।

सव्वत्थावत्थोचिय-मिह कुसलं होइऽणुट्ठाणं ॥ २८ ॥

एवमेवाधिकृतक्रियावर्जननैव छेदाऽऽदिक्रियाविशेषकरणे-नैव च, कल्याणं श्रेय आरोग्यमित्यर्थः, जायते स्यात्, एतस्य नृपस्य, छेदाऽऽद्यकरणे मन्त्रापमार्जनामात्रात्, न भवेन्न स्यात् कल्याणम्, अहिदष्टनया मरणप्राप्तिः । अथा-ऽधिकृताक्रियात एव कस्मात्कल्याणं न स्यादित्यन आह-सर्वत्र देशे काले पुरुषे वा, अवस्थोचितं भूमिकाऽनुरूपं, इह लोके, कुशलं कल्याणहेतुः, भवति स्यात्, अनु-ष्ठानं कर्त्तव्यम्, अतः सर्पदट्टाऽऽदौ छेदाऽऽदिविधानमेव कल्याणहेतुः । इति गाथाऽर्थः ॥ २८ ॥

अथ " अहिगयरंगार्त्तागच्छ " इत्यादिप्रथमव्याख्यानु-सारेण दार्ष्टान्तिकयोजनायाऽऽह—

इय कम्मवाहिकिरियं, पव्वजं भावओ पव्वसस्स ।

सइ कुणमाणस्म तहा, एयमवत्थंतरं शेयं ॥ २९ ॥

इत्येवं लूताऽऽदिक्रियावत्, कर्मव्याधिक्रियां कर्मरोगचिकि-त्सां, कामित्याह-प्रयत्न्यां दीक्षां लूताऽऽदिक्रियाकल्पाम्, भाव-तो भावेन, प्रयत्नस्याभ्युपगतवतः, सकृत् सदा, कुर्वाणस्य तामेव विधत्तः, तथेति समुच्चये, तेन वा प्रकारेण स्थ-विरकल्पोचितत्वलक्षणेन, एतदिवम्, अवस्थान्तरं पर्याया-न्तरं मन्त्रापमार्जनाऽऽदिकल्पस्थविरकल्पासाध्यमहिदट्टाऽऽदिकल्पं तीव्रतरकर्मविपाकरूपं छेददाहाऽऽदिविचिकित्सावि-शेषतुल्यप्रतिमाकल्पस्यैव साध्यम्, ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २९ ॥

पुनरपि गुरुलाघवचिन्तासहितत्वमस्य दर्शयन्नाह-

तह सुत्तवुद्धिभावे, गच्छे सुत्थम्मि दिक्खभावे य ।

पडिवज्जइ एयं खलु, ण अण्णहा कप्पमवि एवं ॥ ३० ॥

तथेति युक्त्यन्तरसमुच्चयं, सूत्रवृद्धिभावे सूत्रार्थवृद्धौ सत्याम्, क ? , गच्छे साधुगणे बहुश्रुतसाध्वार्थावृत्त-त्वात् । अथवा—अकारप्रश्लेषात् सूत्रवृद्धिभावे किञ्चि-दूनदशपूर्वाधिकतरश्रुतग्रहणशक्यभावे इत्यर्थः । तथा—ग-च्छे साधुगणे, सुस्थेऽनायासे सति बालवृद्धग्लानाऽऽद्यभा-वात्तत्प्रतिचारकभावाद्गच्छपालनोद्यताऽऽचार्याऽदिसङ्गावा-च्च, तथा दीक्ष्यस्य प्रमाज्यस्याभावो दीक्ष्याभावस्तत्र । चशब्दः समुच्चयः । प्रातपद्यतेऽभ्युपगच्छति, एतं प्र-तिमाकल्पम्, खलुरवधारणे, ततश्च न नैव, अन्यथा-क्लवस्तुत्रयाभावे, कल्पमप्युचितमपि । कथमित्याह—एवं प्रागुक्तसंहननवृत्त्यादियोगेन । अथवा—कल्पमपि जिनकल्प-मपि, एवं पूर्वोक्तवस्तुत्रयसङ्गावे प्रतिपद्यते, नाम्यथेत्यर्थः । अतः कथमयं गुरुलाघवचिन्तारहितः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

विपर्यये दोषमाह—

इहग ण सुत्तगुरुया, तयभावे ण दमपुव्विपडिसेहो ।

एत्थं सुजुत्तिजुत्तो, गुरुलाघवचितवज्झम्मि ॥ ३१ ॥

इतरथा गच्छस्य सूत्रवृद्धयभावे स्वस्य वा श्रुतवृद्धि-सम्भवे सति प्रतिमाप्रतिपत्तावित्यर्थः । (न) नैव, सूत्रगुरुता श्रुतगौरवं कृतं स्यात् । अथवा—गौरवमेव तदित्यत्राऽऽह—तदभावे श्रुतगौरव्यत्वाभावाभावे, (न) नैव, दशपूर्वप्रतिषेधां दशाऽऽदिपूर्वधरस्य प्रतिषेधो निषेधः । अत्र प्रतिमाकल्पं प्रतिपन्नये, सुयुक्तियुक्तः सन्त्याय-सङ्गतः । तस्य हि श्रुतनिर्व्यूहणाऽऽदिसमर्पतया प्रव-चनोपकारित्वात्प्रतिमाकल्पप्रतिपत्तिनिषेधोऽस्तीति । कि-ंविधे तत्रेत्याह—गुरुलाघवचिन्ताबाह्ये परमतेन सारेत-तरविभागाऽऽलोचनधिरहिते, ततोऽसौ न गुरुलाघवचि-न्तारहितः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

अप्यपरिचाएणं, बहुतरगुणसाहयं जहिं होइ ।

सा गुरुलाघवचिन्ता, जम्हा णाओववण्ण ति ॥ ३२ ॥

अल्पपरित्यागेन स्वल्पतरगुणपरिहारेण, बहुतरगुणसाध-नमनल्पतरगुणनिष्पादनम्, यत्र चिन्तायाम्, भवति स्यात्, सा चिन्ता, गुरुलाघवचिन्ता सारंतरपर्यालोचना, यस्मादे-तोः, न्यायोपपन्ना नीतिसङ्गता, तस्मात्तत्सहिताऽयं कल्प इति प्रकृतम् । इतिशब्दः समाप्तौ, इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

सूत्रवृद्धिर्भावे एवायं कल्पः कृत्य इत्युक्तमथ गच्छे
सुस्थ एवेति दर्शयन्नाह-

वेयावच्छुचियाणं, करणणिमेहणमंतरायं ति ।
तं पि ह परिहरियव्वं, अइसुहूमो हाउ एमो ति ॥ ३३ ॥
वेयावृत्त्येचितानां भक्ताऽऽद्युपपद्यन्मयोग्यानां गच्छाऽऽश्रित-
बालगलानाऽऽदीनाम्, अन्तराय इति यागः । कथं?, करणनि-
पेधेन वेयावृत्त्यकरणसमर्थसाधूनां प्रतिमाकल्पप्रतिपत्तितो
वेयावृत्त्यकरणप्रतिपेधेन, प्रतिपन्ना हि वेयावृत्त्यं न कुर्वन्ति,
अन्तरायो वेयावृत्त्यव्याघातः स्यात् । प्राकृतत्वाच्च नपुंसक-
निर्देशः । इति कृत्वा बालाऽऽदिसौस्थेन गच्छसुस्थत्वे एवासौ
विधेयः, स्यादिति प्रकृतम् । अथ भवत्वन्तराय इति चेन्न,
यतः (तं पि ति) सोऽपि बालाऽऽदिवेयावृत्त्यान्तरायः, आपश-
ब्दास्तदन्वयोऽपि, परिहर्तव्यः परिहरणीयः, कुत एतदेवामन्या-
ह—अतिमूढमोऽतिनिपुणोऽतिमूढदोषपरिहारात्, भवतु
जायताम्, एव प्रतिमाकल्पः, इति कृत्वा, अतिमूढ एव
ह्ययमन्तरायदोषो मनोदोषपरिहृतत्वात् प्रतिमाप्रतिपत्तुः, इति
गाथार्थः ॥ ३३ ॥

ता तीणं क्रियाण, जोगमयं उवगयाण णो गच्छे ।

हंदि उविकम्भा गेया, अहिगयरगुणं असंतम्मि ॥ ३४ ॥

यस्माद् गच्छगतगलानाऽऽद्यन्तरायः परिहर्तव्यस्तत्तस्मात् ।
तस्याः सूत्रदानार्थदानगलानप्रतिचरणाऽऽदिकायाः, क्रियाया
गच्छसुस्थतांहतेरनुष्ठानस्य, योग्यतां सम्पादनसमर्थताम् ।
'उवगयाणं ति' पष्ठयाः सप्तम्यर्थत्वादुपगतेषु गच्छसाधुषु
सत्सु (नो) नैव, गच्छ साधुगणविपया, इन्दीत्युपप्रदर्शने ।
उपेक्षाऽवधीरणा, ज्ञेया ज्ञानव्या । प्रतिमाप्रतिपत्तिसाधोः ।
अनुपेक्षक एवासवित्यर्थः । किं सर्वेधेन ?, नेत्याह—अधि-
कतरगुणे प्रकृष्टतरगुणं, असत्याविद्यमानं, साधनीयतया ।
यदि हि विशिष्टतरगुणं समाधेयं सम्मर्वात् मात (तं) ग-
च्छस्यासम्पाद्यप्रतिमाः प्रतिपद्यन्ते, तदोपेक्षैव गच्छस्य कृ-
ता स्यात्, तत्परिहाराच्च कल्पप्रतिपत्तौ गुरुलाघवचिन्ता-
साहित एव कल्पः । इति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

अथ दीक्षणीयाभाव एव कल्पं प्रतिपद्यत

इति दर्शयन्नाह-

परमो दिक्खुवयागो, जम्हा कप्पोचियाण वि णिसेहो ।
सह पयम्मि उ भणिओ, पयडां च्चिय पुव्वमूरीहिं ॥ ३५ ॥

परमः प्रकृष्टः उपकारान्तरापेक्षया । दीक्षोपकारो भव्यसत्त्वस्य
दीक्षादानाननुग्रहो, निर्वाणमुखहेतुत्वात् तस्य, तदस्यस्य पु-
नरन्यथाभूतत्वादपि, कस्मादेवामन्याह—यस्माद्यतः, कल्पा-
चित्तानामपि संहननयुताऽऽदिसंपदुपेतत्वेन प्रतिमाकल्प-
प्रतिपत्तियोग्यानामपि, आस्तामितरेषाम् निषेधो निवारणा
प्रतिमाकल्पप्रतिपत्तेरिति गम्यते । सति विद्यमाने, एत-
स्मिन् दीक्षोपकारे, तुशब्दः पूरणे । भणित उक्तः, प्रकट
एव स्फुट एव, तदभिधायकगाथायाः प्रकटत्वात्, पूर्वसू-
त्रिभिः पूर्वाऽऽचार्यैर्भूषाहुस्वाम्यादिभिः किल प्रतिपक्षे कल्पे,
दीक्षान दीयते, ततः कल्पप्रतिपत्त्यवसरे समुपास्यतस्य
तां विमुच्याऽपि दीक्षा दीयते, कल्पप्रतिपत्तेः सकाशाद्दीक्षा-
दानस्य गुरुतरत्वात्, परमोपकारकं हितदिति भावेन ।
इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

कथं प्रकट इत्याह—

अभ्युजियमेगयरं, पडिवज्जिउकामो सो वि पव्वावे ।

गणिगुणसलदिओ खलु, एमेव अलदिजुत्तो वि ॥ ३६ ॥

अभ्युद्यतं प्रयतम्, एकतरं द्वयोरप्यतरत् मरणं वा
विहारं वा, तत्राभ्युद्यतमरणं पादपोषगमनाऽऽदिकम्,
अभ्युद्यतविहारश्च प्रतिमाकल्पजितकल्पाऽऽदिर्गित । प्रति-
पत्तुकामोऽभ्युपगन्तुमना यः साधुः, सोऽप्यसाधोऽपि, आस्ता-
मितरः, प्रव्राजयति दीक्षयति, कल्पाऽऽदिर्प्रतिपत्त्यवसरे
दीक्षोपस्थितं योग्यम् । किंभूतः सन्नित्याह—गणिनो गुणा
यस्य, स्वा च स्वकीया च लब्धिरस्य स गणिगुणसल-
ब्धिकः यः प्रव्राजितमुपग्रहीतुं शक्नोतीत्यर्थः । खलुर्वाक्या-
लङ्कारे, इतरस्य का वार्त्तत्याह—एवमेवत्यर्थमेव प्रव्राजयत्येव-
त्यर्थः । अलब्धियुक्ताऽपि स्वकीयलाभविहीनाऽपि लब्धिमदा-
चार्यनिश्चितो यः । इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

तदेवं गुरुलाघवचिन्तासहितोऽसाधिति समर्थितम्, अथ
यत्कर्मव्याधिक्रियां प्रव्रज्यां प्रतिपन्नस्यावस्थान्त-

रमुक्कतन्कुतः स्यादिति दर्शयन्नाह—

तं चावत्थंतरग्मिह, जायइ तह मंकिलिद्वक्कमाओ ।

पत्थुयनिवाहि दट्ठा-इ जह तहा सम्पमवसेयं ॥ ३७ ॥

(तं च ति) यस्यावस्थान्तरस्य निकित्साविशेषतुल्यः
कल्प उक्तस्तत्पुनरवस्थान्तरमवस्थाविशेषः साधोरिह प्रव-
ज्यायामधिकृतायां, जायते स्यात्, तथेति तथाप्रकारात् प्र-
तिमाकल्पलक्षणविशिष्टक्रियान एव क्षणीयस्वभावात् सं-
क्लिष्टकर्मणोऽशुभकर्मतः सकाशात् । किंवदित्याह—प्रस्तुतो-
धिकृतो दृष्टान्ततया प्राग्गाथायां लूतागृहीतो यो नृपाऽऽदि-
नैरपत्यमात्यप्रभृतिस्तस्य यदृष्टाऽऽदि सर्वदंशाद्भिदाहप्रभृति-
तत्प्रस्तुतनृपाऽऽदिदृष्टाऽऽदि, पाठान्तरे-प्रस्तुतनृपस्य यदहि-
दृष्टाऽऽदि तन्नया । यथा यद्वत् तथा तद्वत्, सम्यग्यथावत्,
अवसेयं ज्ञेयम् । इति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

अथावस्थान्तरस्य तज्जनकर्मणो वा स्वरूपोपदर्श-

नङ्गारण तस्यैव प्रतिमाकल्पक्षणीयतामाह—

अहिगयसुंदरभाव-स्स विग्गजगणं(गम)ति मंकिलिद्वं च ।

तह चेव ते खविजइ, एत्तो विथ गम्मए एयं ॥ ३८ ॥

अधिकृतसुन्दरभावस्य प्रस्तुतशोभनपरिणामस्य सामान्य-
प्रव्रज्यानुपालनस्येत्यर्थः । विजजनकं व्याघातकारकम्,
इतिशब्दो हेत्वर्थो भिन्नकर्मश्च, संक्लिष्टमशुभं सुन्दरभावव्या-
घातकत्वात् । अतिसंक्लिष्टमिति पाठान्तरम् । अशब्दः समु-
च्चय इति कृत्वा, तथैव प्रतिमाकल्पप्रतिपत्त्येव, तद्वद्य-
स्थान्तरं तज्जनकं वा कर्म, क्षण्यते निराक्रियते, प्रति-
माकल्पस्य महावीर्योक्तासत्त्वात् क्षणीयत्वाच्च तद्वद्य-
स्येति । अथ कथमिदमवगम्यते-यदुत प्रव्रज्यां परिपालय-
तोऽवस्थान्तरं भवति तज्जनकं वा क्लिष्टं कर्मास्ति, तच्च-
प्रतिमाकल्पादेव क्षण्यत इत्यत आह—(एत्तो विथ ति)
इत एवाऽऽप्तोपदिष्टप्रतिमाकल्पात्, गम्यतेऽवसीयते । एत-
दिदमवस्थान्तरं तज्जनकक्लिष्टकर्म वा कल्पाच्च तत्क्षणेणम् ।
नष्टात्ता निरर्थकं किञ्चिदुपदिशन्ति, आसताहानिप्रसङ्गात् ।
इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

तदेवं गच्छविनिष्कमाऽऽदि नोपकारकमित्यादि यदुक्तं वृष-
णं तत्सर्वं परिहृतमवगन्तव्यम् । यच्चोक्तम्—आअन्त्यादि-
नोऽपि धर्मकायपीडा न सुखिष्ठेति तत्परिहराद्—

एतो अईव गेया, सुमिलिट्ठा धम्मकायपीडा वि ।

अंताइणो सकामा, तह तस्म अदीणचित्तस्म ॥ ३६ ॥

(एतो स्ति) यतोऽयमवस्थान्तरहेतोः क्लिष्टकर्मणः क्ष-
पणहेतुः प्रतिमाकल्पोऽतो हेतोः, अतीवतिशयेन, ज्ञेया
अवसेया, सुखिष्ठोऽत्यन्तसङ्गता । काऽमावित्याह—धर्म-
कायपीडाऽपि धर्मसाधनशरीरवेदनाऽपि, अपीडा ताव-
त्सङ्गनैवेत्यभिधानार्थोऽपिशब्दः । किंभूतस्य सतो या स्या-
दित्याह—अन्ते भवमान्तं भुक्ताशेषम्, उपलक्षणत्वाच्चास्य
प्रान्ताऽऽदिप्रहः । तत्र प्रान्तं तदेव पर्युपिताऽदि । तदाऽन्तम-
सीत्येवंशील आन्ताऽऽदि तस्य, कुतः सा सुखिष्ठेत्याह—स-
कामा समनोरथा, यतः स्वकामाद्वा स्वामिलाषात्, त-
थेति हेत्वन्तरसमुच्चये, तस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य, अदी-
नचित्तस्यादैन्यवन्मानसस्य, अदीनमानसत्वादित्यर्थः । इति
गाथार्थः ॥ ३६ ॥

अथ कथमदीनचित्ततेत्याह—

न हु पडइ तस्म भावो, संजमठाणाउ अवि य वडुइ ।

ण य कायपायओ वि हु, तयभावे कोइ दोसो सि ॥ ४० ॥

‘न हु’ नैव, पतति अस्म्यति, तस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य
साधोः, भावोऽध्यवसायः, संयमस्थानादाश्रितचरणशु-
द्धिविशेषात् पीडासङ्गावे, अपि चेत्यभ्युच्चये, वर्धते वृ-
द्धिं याति । ननु यथापि भावपातो न पीडासङ्गावे भवति
तस्य, तथापि कायपातो भविष्यतीत्यत आह—न च
नैव, कायपाततोऽपि शरीरपातादपि, दुर्वाक्यालङ्कारः । त-
दभावं भावपाताभावे, कोऽपि कश्चिदपि, दोषो दूषणम्,
इतिशब्दः समाप्तौ । इति गाथार्थः ।

अथापायान्तरेणापि कर्मक्षपणसंभवं किं कायपीडावहप्रति-
माकल्पेनेत्यत आह—

चित्ताणं कम्माणं, चित्तो चिय होइ खवणुवाओ वि ।

अणुबंधेयणाई, सो उण एवं ति गायवो ॥ ४१ ॥

चित्राणामक्लिष्टाक्लिष्टनरक्लिष्टमनया विचित्ररूपाणां, क-
र्मणां ज्ञानावरणाऽऽदीनाम् । चित्र एव स्थविरकल्प-
प्रतिमाकल्पाऽऽदिरूपतया विचित्र एव, भवति स्यात्,
क्षपणोपायोऽपि निर्जरणहेतुरपि, कर्माणि तावच्चित्राण्ये-
वेत्यपिशब्दार्थः । कथमित्याह—अनुबन्धच्छेदनाऽऽदेर्निर्नु-
बन्धताऽऽपादनाऽऽदेः, आदिशब्दात् क्रियतोऽपि सर्वथा क्ष-
पणप्रहः । लुप्तपञ्चम्येकवचनं चेतत् । अथवाऽनुबन्धं क्षि-
त्तीत्यनुबन्धं ह्यनस्तदादि । स पुनर्विचित्रकर्मक्षपणोपाय
एव कायपीडाऽऽदिसहनरूपप्रतिमाकल्पाऽऽदिविधानेन भ-
वति । इतिः समाप्तौ भिन्नक्रमश्च । ज्ञातव्योऽवसेय इति । अतः
कायपीडा सुखिष्ठेति । इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

अथ कथमिदमवसितमिति चेदत आह—

इहरा उ शाभिहाणं, जुज्जउ सुत्तम्मि हंदि एयस्स ।

एयम्मि अवसरम्मी, एमा खलु तंतजुत्ति ति ॥ ४२ ॥

इतरथा त्वम्यथा पुनरधिकृतकल्पं धिनेय विचित्रकर्मक्षपणे
सतीत्यर्थः । (न) नैव, अभिधानं भणनम्, युज्यते सं-
गच्छते, सूत्रे प्रवचने, इंदीन्युपप्रदर्शने । एतस्य प्रति-
माकल्पस्य, एतस्मिन्नन्तरांक्लोऽवसरे स्थविरकल्पानुष्ठान-
निष्ठाप्राप्तिरूपप्रस्तावे, अतोऽत्रावसरं आतोऽपिद्विष्टादस्य
कर्मक्षपणहेतुत्वमवसितमिति । एवाऽनन्तरोक्ता, खलुरल-
ङ्कारः, तन्त्रयुक्तिः शास्त्रीयोपपत्तिः प्रतिमाकल्पानवद्यतानि-
र्णय इति । अत आन्तरभावाविहीनप्रतिमाकल्प इत्यपि प-
रिहृतम् । इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

मतान्तरेणप्रतिमाकल्पस्याऽऽन्तरभावाविहीनतां परिहरन्नाह—

अस्से भणंति एमो, विहियाणुट्ठाणमागमे भणिओ ।

पट्टिमाकप्पो सिट्ठो, दुक्करकरणेण विस्सेओ ॥ ४३ ॥

अन्येऽपरं सूरयः, भणन्ति अभिदधति प्रतिमाकल्पदूष-
णपरिहारम् । यदुत एवाऽनन्तरोक्ता विहितानुष्ठानमुच्यत
क्रिया, आगमे सिद्धान्ते, भणित उक्तः, प्रातिमाकल्पः प्र-
तीतः । अष्टोऽतिशयेन प्रशस्यः । कथं ?, दुष्करकरणेन स्थ-
विरकल्पापेक्षया दुष्कराऽऽसंचनेन हेतुना । धिनेयो ज्ञातव्यः ।
इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

अनेनोत्तरेणारजितः सूरिराह—

विहियाणुट्ठाणं पि य, सदागमा एस जुज्जई एवं ।

जम्हा ण जुत्तिवाहिय-विसओ वि मदागमो होई ॥ ४४ ॥

विहितानुष्ठानमपि चोचितकृत्यरूपोऽपि च । अपि चेत्य-
भ्युपगमार्थः, कुत इत्याह—सदागमादात्तेपदेशात्, एष-
प्रातिमाकल्पो, युज्येत घटनं । एवमस्मदुक्तन्यायिन " पशु-
यरोगर्वागच्छा-वन्धनरतविवेकसममुल्लो " इत्यादिना ।
कस्मादेवमित्याह—यस्माद्यतो, न वैध, युक्तिबाधितविष-
योऽपि उपपत्तिनिराकृतगांचरोऽपि सन् । युक्त्यबाधितार्थ
एव सदागमो भवतीति प्रदर्शनार्थोऽपिशब्दः । सदागमः
शोभनसिद्धान्तः, भवति स्यात् । युक्तिबाधितार्थस्य दुराग-
मत्वात् । युक्त्युपपन्नता त्वस्माभिगमोक्तस्य कल्पानुष्ठा-
नस्याऽऽवाहता नागमोक्तत्वमात्रमेवेति सुन्दरतरः प्राक्तनः
परिहारः । इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

नाऽऽगममात्रमवार्थप्रतिपत्तिहेतुर्भवतीति दर्शयन्नाह—

जुत्तीए अविच्छो, मदागमो सा वि तयविच्छो ति ।

इय अस्सोएणाणुगयं, उभयं पट्टिचित्तिहेउ ति ॥ ४५ ॥

युक्त्योपपत्त्या, अविच्छाऽबाधितः, सदागमः सन्ति-
ज्ज्ञान्ता भवति, साऽपि युक्तिरपि, तदाविच्छासिद्धान्तावि-
च्छा, स्यात्तद्व्या त्वयुक्तिरेव । इतिर्वाक्यार्थसमाप्तौ । इत्ये-
वम्, अन्योऽन्यानुगतं परस्परानुयायि, उभयं युक्तिसदा-
गमरूपं द्वयम्, प्रतिपत्तिहेतुरथेप्रतिपत्तिकारणम्, इति-
शब्दः समाप्तौ । इति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

अथ प्रतिमाकल्पशेषप्रतिपादनायाऽऽह—

कयमेत्थ पसंगेणं, भाणं पुण णिब्बमेव एयस्स ।

सुनन्त्याणुसरणमो, रागाइविणामणं परमं ॥ ४६ ॥

कृतं पर्याप्तम्, अत्र प्रतिमाकल्पदूषणपरिहारे, प्रसङ्गे-

नानुपल्लिख्यमानेन, ध्यानमेकाग्रचित्ततालक्षणम्, पुनरिति विशेषणार्थः । नित्यमेव सर्वदैव, एतस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य साधोः, सूत्रार्थानुस्मरणं सूत्रार्थयोरनुचितनम् । ओकारः पूरणार्थः । सूत्रार्थानुस्मरणं इति कचित् पाठः, स च व्यक्त एव । रागाऽऽदिविनाशनं रागद्वेषमोहापहम् । परमं प्रधानं मोक्षहेतुत्वात् । तच्च धर्म्यं शुद्धं वा । कश्चिद्रम्यमिति पाठो व्यक्तश्च । इति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

अथ प्रतिमागतमेवोपदिशन्नाऽऽह—

एया पवजियव्वा, एयासिं जोगयं उवगएणं ।

सेसेण वि कायव्वा, केइ पइसाविसेस ति ॥ ४७ ॥

[एय ति] अनन्तरोक्तभिक्षुप्रतिमाः [पवजियव्वा ति] प्रतिपत्तव्याः । [एयासिं ति] एतासां प्रतिमानाम्, [जोगयं ति] योग्यताम् । [उवगएणं ति] प्राप्तेन साधुना, तदभ्यस्य को विधिरित्याह—[सेसेण वि ति] तदभ्यस्य [कायव्वा ति] विधेयाः [केइ ति] कश्चित् [पइसाविसेस ति] अभिप्रहविशेषाः । इतिः समाप्तौ । इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

तानेवाऽऽह—

जे जम्मि जम्मि काल-म्मि बहुमया पवयणुसइकरा य ।

उभम्भो जोगविसुद्धा, आयावण्ठाणमार्हया ॥ ४८ ॥

[जे ति] ये प्रतिष्ठाविशेषाः । [जम्मि जम्मि ति] यस्मिन् यस्मिन् [कालम्मि ति] अवसरे । [बहुमय ति] बहुमता गीतार्थानाम् । (पवयणुसइकरा य ति) शासनप्रभावना-हेतवोऽद्भुतभूतत्वेन श्लाघानिबन्धनत्वात् । [उभम्भो ति] उभाभ्यां प्रकाराभ्यां, क्रियाया भावतश्चेत्यर्थः । [जोगविसुद्ध ति] विशुद्धयोगा निरवयव्यापाराः । [आयावण्ठाणमार्ह ति] आतापना शीताऽऽदिसहनं, स्थानमुक्तदुकाऽऽदिकम् । आदिशब्दाद् विविधद्रव्याऽऽद्यभिप्रहः । इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

एतदकरणे दोषमाह—

एएसिं सइ विरिए, जमकरणं मयप्पमायम्भो सो उ ।

हो अइयारो सो पुण, आलोएयव्वम्भो गुरुणो ॥ ४९ ॥

[एएसिं ति] एतेषां प्रतिष्ठाविशेषाणाम् । [सइ ति] विद्यमाने [विरिए ति] वीर्ये [जमकरणं ति] यदविधानम् । कथम् ? [मयप्पमायम्भो ति] गर्वाऽऽलस्याभ्याम् । [सो उ ति] सपुनः [होयइयारो ति] जायतेऽतिक्रमभरणस्य । [सो पुण-ति] सोऽतिचारः पुनः । [आलोएयव्वम्भो ति] निवेदनीयः शुद्धपर्यम् । [गुरुणो ति] आलोचनाऽऽचार्यस्य । इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

उक्तार्थफलभणनेन प्रकरणमुपसंहरन्नाह—

इय सव्वमेवमवितइ-माणाए भगवम्भो पकुव्वन्ता ।

सयसामत्थणुरुवं, अइरा कार्हिति भवविरहं ॥ ५० ॥

[इय ति] एतदभिप्रहजातम्, [सव्वं ति] समस्तम्, [एवं ति] एवमुक्तम्यायेन, [अवितइं ति] अविपरीतम् । कथम् ? [आणाए ति] आदेशेन न स्वमत्या, क-स्येत्याह—[भगवम्भो ति] आसस्य [पकुव्वन्त ति] प्रकुर्वाणाः । कथमित्याह—(सयसामत्थणुरुवं ति) नि-

अशक्यनुसारेण । (अइर ति) शीघ्रम्, (कार्हिति ति) विधास्यन्ति । (मवविरहं ति) संसारक्षयम् । इति गाथा-र्थः ॥ ५० ॥ पञ्चा० १८ वि० १८ स्था० । (सत्तसत्तमिकय-प्राप्तमिकीनवनमिकीदशदशमिकयादीनाम् भद्रासुभद्रामहा-भद्रासर्वतोमद्राभद्रोत्तराणां च भिक्षुप्रतिमाणां वक्तव्यता त-त्तच्छब्दे ।)

भिक्षुपडिया-भिक्षुप्रतिष्ठा-स्त्री० । साधुमुद्दिश्येत्यर्थे, आ-चा० १ भु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

भिक्षुपिषय-भिक्षुप्रिय-न० । पलाण्डुनि, वृ० ५ उ० । ('पु-कागमस' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६१ पृष्ठे विस्तरौ गतः)

भिक्षुभाव-भिक्षुभाव-पुं० । भिक्षोर्व्यावस्थितस्य भावो भिक्षुभावः । ज्ञानदर्शनकारित्रेषु, तृतीयव्रताऽऽदिके च । भि-क्षुभावो ज्ञानदर्शनकारित्राणि तृतीयव्रताऽऽदिकं वा, तत्रैव भिक्षुशब्दस्य परमार्थत्वेन कटत्वात् । वृ० ३ उ० । व्य० । " चरणं तु भिक्षुभावो । " व्य० ६ उ० । सारणाचारणा-प्रतिबोद्धासु, व्य० ।

भिक्षुभावो सारणवारणपरिचोयणा जहा पुम्बि ।

भिक्षुभावो नाम-सारणाचारणाप्रतिबोद्धाः, एताभिर्यथा-वस्थितो भिक्षुभाव उपजायते, ततः कारणे कार्योपचारादे-ता एव भिक्षुभावः । व्य० ४ उ० । प्रव्रज्यायां च । सूत्र० १ भु० ३ अ० २ उ० ।

भिक्षुवासस-भिक्षुपासक-न० । दृष्टान्तभेदे, पि० ।

भिक्षुसमय-भिक्षुसमय-पुं० । शक्याऽऽगमे, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

भिक्षुसंस्थासुद्धि-भिक्षुसंस्थाशुद्धि-स्त्री० । उद्गमाऽऽदिके, दश० ५ अ० २ उ० ।

भिक्ष-भृत्य-पुं० । भू-क्यप् तुक् च । दासे. वाच० । भू-त्यः सेवक इति । ग० १ अ० १ पञ्चा० । प्रत्ये, " भृत्यानु-परोधतो महादानम् । " बो० ५ वि० । दर्श० । " तुल्यार्थे तुल्यसंबन्धं, मर्मज्ञं व्यवसायिनम् । अर्द्धराज्यहरे भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १ ॥ " दर्श० ५ तत्त्व । " अणुजी-वी सेवको भिक्षोः । " पा१० ना० १०२ गाथा ।

भर्तव्य-त्रि० । प्रश्न० २ आभ० द्वार । भृतौ पोषणे साधुर्भृत्यः । पोषणे, साधौ च । विपा० १ भु० ७ अ० । भावे क्यप् । भरणे, स्त्री० । जीप् " कुमारभृत्याकुशलैः । " इति रघुः । वाच० ।

भिक्षोवयार-भृत्योपचार-पुं० । स्त्रीणां चतुर्णां एकलाऽन्तर्ग-ते कलाभेदे, कल्प० १ अ० ७ क्षण ।

भिज्ज-भेद्य-त्रि० । भिद्-ययत् । विदार्ये, विशेष्ये च । " त्रि-ध्वेषां भेद्यगामि यत् । " वाच० । प्रश्न० २ आभ० द्वार । पुरुषमारणाऽऽद्यपराधमाभित्य कौटुम्बिकान् प्रति भेदेनोद्-प्राह्यमाणे मामाऽऽदिषु निपतिते दण्डद्रव्ये च । यानि पुरु-षमारणाऽऽद्यपराधनाऽऽदिषु दण्डद्रव्याणि निपतन्ति कौटु-म्बिकान् प्रति च भेदेनोद्प्राह्यन्ते तानि भेद्यानि । विपा० १ भु० १ अ० ।

भिज्जमाण-भिद्यमान-त्रि० । विद्युज्यमाने, स्था० २ डा० ३ उ० ।

भिज्जा-भिध्या-स्त्री० । अभिधानमभिध्या, अभिव्याख्या विषयाणां ध्यानं तदेकाग्रत्वमभिध्या, विधानाऽऽविषयकार-लोपः । लोभे, स० ५२ सम० । स्था० १ भ० ।

भिज्जानियाणकरणे-भिध्यानिदानकरण-न० । भिध्या लोभो गृहिस्तेन निदानकरणमेतस्मात्तपःप्रभूतेभ्यः कवर्त्यादिष्वं मे भूयादिति निकाचनकरणे, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

" भिज्जाणिदाणकरणे, मोक्कमग्गस्स पलिमंथु । " [भिज्ज-सि] लोभस्तेन यज्जिदानकरणं चक्रवर्तीन्द्राऽऽदिश्रुतिप्रार्थनम् । स्था० ६ टा० ।

भिज्जिय-भिधियत्-त्रि० । भिध्या लोभः संजाता यत्र स भि-धियतः । लोभवति, भ० ६ श० ३ उ० ।

भिणिभिणिभणंतकायकलि-भिणिभिणिभणक्काककलि-त्रि० । भिणिभिणि सि शब्दं [भणंत सि] भणनं भृशं कथयन् कारककलिर्वायसप्रामो यत्र सः । भिणिभिणि सि शब्दं भणता काकसमूहोपेतं, तं० ।

भिणिभिणिभणंतसह-भिणिभिणिभणच्छब्द-त्रि० । भिणि-भिणि सि [भणंत सि] धातूनामनेकार्थत्वात् उत्पद्यमानः शब्दो यत्र स भिणिभिणिभणच्छब्दः । मलिकाऽऽदिभिर्गण-णायमाने, तं० ।

भिष्ण-भिष्ण-त्रि० । भिष्-क्लः विदारिते, उत्त० ३२ अ० । संथा० । अन्ये, वाच० । परस्परसंकीर्णं, विशेष० । [कमकालभेदाऽऽदि-भिर्विसदृशोऽनुयोगः 'अणुअण' शब्दे प्र० भा० ३४३ पृष्ठे दर्शितः] विसदृशे, स्था० १० टा० । खण्डिते, स्था० १ भु० ८ अ० । चूर्णिते, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । स्फुटिते, स्था० ४ टा० ४ उ० । स्फोटिते, स्था० ५ टा० १ उ० । नष्टे, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । उज्जिते, " भिष्ण सि वा जज्झिय सि वा पगहं । " आच० ४ अ० । नि० चू० । आ० चू० । प्रश्न० ।

अथ भिष्णपदनिक्षेपव्याख्ययासयाऽऽह—

नामं ठवणा भिष्णं, दब्बे भावे य होइ नायव्वं ।

दब्बाम्पि घटपडाई, जीवजठं भावतो भिष्णं ॥ ५१ ॥

नामभिष्णं, स्थापनाभिष्णं, द्रव्यभिष्णं, भावभिष्णं च भवति बोद्धव्यं, नामस्थापने लुप्ते द्रव्यभिष्णं घटपटाऽऽदिकं वस्तु यज्झिष्णं विदारितं, भावतो भिष्णं तु यज्झावेन [जठं] परित्यक्तं तन्मन्तव्यम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० ।

भिष्णकहा-भिष्णकथा-स्त्री० । रहस्याऽऽलापे, " आणवयंति भिष्णकहाहि । " भिष्णकथाभी रहस्याऽऽलपिमैथुनसंबन्धवचोभिः । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

भिष्णगंठि-भिष्णग्रन्थि-पुं० । सम्यग्दृष्टौ, द्वा० ६ द्वा० । मोक्षे, " भिष्णग्रन्थेस्तु भावतः । " भिष्णग्रन्थेर्विदारिता-तिनीवरागद्वेषपरिणामस्य । द्वा० १४ द्वा० । यो० वि० । भिष्णग्रन्थेः अपूर्वकरणवलेन कृतग्रन्थिभेदस्य । यो० ३ विष० ।

अथ ग्रन्थिभेदमेव व्याख्ये—

भेदोऽपि चास्य विज्ञेयो, न भूयो भवनं तथा ।

तीव्रसंज्ञेशविगमात्, सदा निःश्रेयसाऽऽवहः ॥ २८२ ॥

भेदोऽपि च न केवलं भेद आनन्द इत्यपि वशव्यर्थः । अस्य भिष्णग्रन्थेर्विज्ञेयः । किमित्याह—न भूयः पुनर्भवनं भावस्तथा यथा प्राक्, कुतः ? इत्याह—तीव्रसंज्ञेशविगमात् अतिदृढक-वायोदयविरहात्, सदा सर्वकालं, निःश्रेयसावहो निर्वाणहे-तुः ॥ २८२ ॥ यो० वि० ।

भिष्णदेह-भिष्णदेह-पुं० । भिष्णो देहो यस्य सः । चूर्णितान्नो-पाङ्गे, सूत्र० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

भिष्णपिण्डवाइय-भिष्णपिण्डपातिक-पुं० । भिष्णस्य स्फोटि-तस्य पिण्डस्य सकृकाऽऽदिसंबन्धिनः पातो लाभो यस्या-स्ति स भिष्णपिण्डपातिकः । स्फोटितपिण्डलाभवति, स्था० ५ टा० १ उ० ।

भिष्णमास-भिष्णमास-पुं० । मासभेदे, इह समयभाषया दि-नपञ्चविंशतिरूपो भिष्णमासोऽभिधीयते । जीत० ।

भिष्णमुहुत्त-भिष्णमुहुत्त-न० । अन्तर्मुहुत्तं, आच० ४ अ० । " भिष्णमुहुत्तो नाम—ऊणो मुहुत्तो सि वुत्तं भवति । " आ० चू० १ अ० ।

भिष्णरहस्स-भिष्णरहस्य-त्रि० । भिष्णं रहस्यं येन सः । रह-स्यभेदके, " भिष्णरहस्सो रहस्सं न धारयति । " नि० चू० १ उ० । व्य० ।

भिष्णसम्भ-भिष्णसंज्ञ-त्रि० । भिष्णा नष्टा संज्ञाऽऽन्तःकरण-वृत्तिर्यस्य सः । नष्टसंज्ञे, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । नि० चू० । भिष्णसह-भिष्णशब्द-पुं० । शब्दविशेषे, स च क्रष्टाऽऽद्युपहत-शब्दवत् । स्था० १० टा० ।

भिष्णागार-भिष्णागार-न० । देशतः पतितशटिते गृहे, नि० चू० ८ उ० ।

भिष्णुत्तमंग-भिष्णोत्तमाङ्ग-त्रि० । चूर्णितशिरसि, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

भित्त-भित्त-न० । भिद्-क्लः । खण्डे, वाच० । " अंब-भित्तं वा । " आचार्ज्यम् । आच० २ भु० १ चू० ७ अ० २ उ० ।

भित्तर-देशी-द्वारे, दे० ना० ६ वर्ग १०५ माथा ।

भित्ति-भित्ति-स्त्री० । भिद्-क्लिन् । गृहाऽऽदीनां कुड्ये, वाच० । दर्श० ३ तस्य । विशेष० उत्त० । अनु० । नद्यादितटधाम्, दर्श० ८ अ० । कुड्यभिष्योः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—इष्टकाऽऽ-दिरचिता भित्तिः, मृत्पिण्डाऽऽदिरचितं कुड्यम् । वृ० २ उ० । उत्त० ।

भित्तिकट-भित्तिकृत-त्रि० । भित्तिसंभिते, स च भित्तिनिधया स्थापित इति । वृ० २ उ० ।

भित्तिगुलिया-भित्तिगुलिका-स्त्री० । भित्तिसम्बद्धा गुलिका पीठाका भित्तिगुलिका । भित्तिसम्बद्धगुलिकायाम्, जी० ३ प्रति ४ अधि० । रा० ।

भित्तिमूल-भित्तिमूल-न० । कुड्यैकदेशे, दर्श० ३ तस्य ।

भित्तिय-भित्तिक-पुं० । स्लेच्छजातिभेदे, प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

भित्तिरुव-देशी-टङ्कचिके, दे० ना० ६ वर्ग १०५ गाथा ।
भित्तिल-भित्तिपत्त-न० । विमानविशेषे, स० २ सम० ।
भित्तु-भेत्तुम्-अभ्य० । द्विधा कर्तुमित्यर्थे, कल्प० १ अधि० ३
काण । “ जो पञ्चयं सिरसा भित्तुभिच्छेद ” दश० ६ अ० १ उ० ।
भिन्द-भिद्-धा० द्विधाकरणे, विशेषकरणे च । कथा०-उभ०-
सक०-अभिद् । “ छिदिभिदो न्दः ” ॥ ८ । ४ । २१६ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेण भिदेरन्त्यस्य नकाराऽऽकास्तो वकारः । ‘ भि-
न्दइ ।’ प्रा० ४ पाद । भिनसि भिन्ते । आभिदत् । अभै-
त्सीत् । अभिप्त । वाच० ।
भिन्दंत-भिन्दत्-त्रि० । भेदनं कुर्वति, “ भिन्दंतो जो वि-
खुदं ।” इय० १ उ० ।
भिन्न-भिन्न-त्रि० । पृथक्कृते, “ सिरिओ भिन्नो ।” पाइ० ना०
२६२ गाथा ।
भिष्क-भीष्म-पुं० । “ भीष्मे मः ” ॥ ८ । २ । २४ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण भ्यस्य कः । प्रा० २ पाद । भ-
यानकरसे, भयहेतौ, त्रि० । गङ्गागर्भेज् शतनुसुते स्वना-
मक्याते कुरुवंशीये कत्रिये, पुं० । वाच० ।
भिष्कय-भीष्मक-पुं० । कौण्डिन्यपुरस्त्रे रुक्मिणः पितरि
स्वनामक्याते नृपे, “ कौण्डिण्यपुरे तस्य णं नुरुमिणि भि-
ष्कयसुयं करयल० ।” हा० १ भु० १६ अ० ।
भिम्बल-विह्वल-त्रि० । विह्वल-अच् । “ वा विह्वले बौ-
वञ्च ” ॥ ८ । २ । २८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण विह्वले ह्रस्व
भो वा, तत्सन्निधौगेन च विशब्दे वा वस्य भः । प्रा० २ पाद ।
भयाऽऽदिना व्याकुले, विह्वले च । वाच० ।
भिम्बिसमाण-विभासमान-त्रि० । अतिशयेन दीप्यमाने, भ०
६ श० ३३ उ० । जं० । रा० ।
भिमार-हिमोरस्-न० । हिमस्योरो मध्यं हिमोरः । “ गो-
णाऽऽद्यः ” ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण निपातनाद्
ह्रस्व भः । हिममध्यभागे, प्रा० २ पाद ।
भिय-भृत-त्रि० । पूरणे, आव० ४ अ० । सूत्र० । भावे क्तः ।
पूरणे, न० । स्था० १० डा० ।
भियग-भृतक-त्रि० । भृ-क्तः । स्वार्थे कन् । वेतनेन कर्मकरे
वाच० । “ भियगाणइसंधाणं ।” दश० १ तरव । पञ्चा० । अनु० ।
भिलिग-भिलिङ्ग-पुं० । मसूरे, पञ्चा० १० विव० । कल्प० ।
भिलिगंत-अभ्यञ्जत्-त्रि० । अभ्यङ्गं कुर्वति, “ भिलिङ्गेज् वा
भिलिगंतं वा साइजइ ” (सूत्र१८) नि० चू० १७ उ० । “ मंजेज् वा
भिलिङ्गेज् वा णो तं सातिण् आयं जयंतं वा ” तथा लोभा-
ऽऽदिनोद्धर्तनाऽऽदि कुर्वन्तमिति । आवा० २ भु० २ चू० ६ अ० ।
भिलिगसूत्र-भिलिङ्गसूत्र-पुं० । मसूराऽऽक्यद्विदलधाम्यपाक-
विशेषे, पञ्चा० १० विव० । भिलिङ्गसूत्रो मसूरातिरिति
कल्प० ३ अधि० ६ काण ।
भिलिगावंत-अभ्यञ्जयत्-त्रि० । अभ्यङ्गं कारयति, “ भिलि-
गावेज् वा, भिलिगावंतं वा साइजइ ।” नि० चू० १७ उ० ।

भिलिजण-अभ्यञ्जन-न० । उद्धर्तने, आवा० २ भु० २ चू०
६ अ० । “ तेलं मुहभिलिजाय भिलिजय सि । ” अभ्यङ्गा-
य ढोकयस्व । सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।
भिलुगा-भिलुका-स्त्री० । स्फुटितकृष्णभूराज्याम्, आवा० २
भु० १ चू० १ अ० ५ उ० । सुविरभूमिराज्याम्, दश० ६
अ० २ उ० । भिलुगाणि श्लक्ष्णभूमिराज्य इति । आवा० २
भु० २ चू० ३ अ० ।
भिल्ल-भिल्ल-पुं० । भिल-लक् । श्लेष्मदेशभेदे, तन्निवासिनि
श्लेष्मजातिभेदे च । वाच० । सूत्र० २ भु० १ अ० । प्रब० ।
भिस-विस (श)-न० । पश्चिमीकन्दे, आव० ६ अ० । जं० ।
रा० । जी० । आवा० । आ० म० । “ एगो जीवो भिसमु-
णाले ।” प्रहा० १ पद । विसानि पश्चिमीमूलानि । हा० १
भु० ४ अ० । विशं पश्चिममूलमिति । आवा० २ भु० १
चू० १ अ० ८ उ० ।
भास-दीप्तौ, स्वादि०-आत्म०-अक०-सेट् । वाच० । “ भा-
सेभिसः ” ॥ ८ । ४ । २०३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भासेभिसः
इत्यादेशो वा । “ भिसइ, भासइ ।” प्रा० ४ पाद । भासते
अभासिष्ट । चाङ्-वा ह्रस्वः । अर्वाभसत् । अवभासत् ।
वाच० ।
भृश-न० । भृश-कः । अतिशये, तद्वति, त्रि० । वाच० । भृश-
मत्यर्थमिति । विशेष० । सूत्र० ।
भिसभ-भिसज्-पुं० । भिषति विक्रिस्तते । भिष-अजिक् ।
“ शरदादेरत् ” ॥ ८ । १ । १८ ॥ इति प्राकृत सूत्रेणाभ्यञ्ज-
नस्याऽत् । प्रा० १ पाद । वैधे, रोगप्रतीकारे च । वाच० ।
नि० चू० । भिल्लिजिनेन्द्रस्य प्रथमे गणधरे च । प्रब० ८
द्वार । हा० । ति० ।
भिसंत-भासमान-त्रि० । दीप्यमाने, आ० म० १ अ० । भ० ।
औ० । रा० । हा० । जं० । अनर्थे, दे० ना० ६ वर्ग १०५ गाथा ।
भिसमाण-भासमान-त्रि० । दीप्यमाने, आ० म० १ अ० ।
भिसर-अभिसर-पुं० । मत्स्यबन्धनविशेषे, विपा० १ भु० ८ अ० ।
भिसिआ-देशी-वृष्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १०५ गाथा ।
भिसिणी-विसिनी-स्त्री० । “ विसिन्यां मः ” ॥ ८ । १ । २३८ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण वस्य भः । प्रा० १ पाद । पश्चिन्याम्, “ भि-
सिणीपत्ते हियरे ।” आ० म० १ अ० । भिसिणीपुक्कलपला-
ससरिसो वा ।” चू० १ उ० २ प्रक० । “ भिसिणीपत्तमि रेहइ
वलाआ ।” प्रा० २ पाद । “ भिसिणी नल्लिणी कमल्लिणी य ।”
पाइ० ना० १४६ गाथा ।
भिसी-वृ (वी) सी-स्त्री० । आसनविशेषे, स्वार्थे कन् । छि-
यां टाप, अत इत्थम् । वृ (वि) लिका । भ० २ श० १ उ० ।
हा० । आवा० । “ भिसिगं वा ।” वृषीमासनमिति । सूत्र० २
भु० २ अ० । (भिसियाओ सि) वृषिका उपवेशनपाट्टिकेति ।
औ० । “ अट्टलोवलिआओ भिसिआओ ।” (भिसिआओ
सि) आसनविशेषान् । भ० ११ श० ११ उ० । “ भिसी सारी ।”
पाइ० ना० २१५ गाथा ।
भिसोल-भिसोल-न० । नाट्यभेदे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

भी-भी-धा० । भये, जु०-पर०-अक०-अनिद् । विभेति । अवे-
भीत् । विभयामास । विमाय । वाच० " भियो भा-वीहौ " ८
। ४.५३ । इति प्राकृतसूत्रेण विभेतेरेतावादेशौ वा । भाइ । वीहइ ।
बाहुलकाधिकारात्कचिन्न । भीतः । प्रा० ४ पाद ।
भी-स्त्री० । भी-सम्प० क्विप् । भये , वाच० । भीतौ,
स्त्री० । एका० ।

भीम-भीत-त्रि० । अस्वस्थे, " भीमो हित्यो । " पाद ना०
२६० गाथा ।

भीइ-भीति-स्त्री० । भी-क्लिन् । भये, कम्पे च । आचा० १
भु० ३ अ० ४ उ० । स्था० । भयं भीतिर्नृपवीराऽऽदिभ्य इति ।
स्था० १० ठा ।

भीइयव्व-भेतव्य-न० । विधेये, भये, प्रज्ञ० २ सम्ब० द्वार ।
भीम-भीम-त्रि० । विभेत्स्यस्मात् । भी-मक् । भयहेतौ,
वाच० । रौद्रे, नि० १ भु० १ वर्ग ३ अ० । प्रश्न० । " भीमे उच्चा-
सकृप । " भ० ६ शु० ५ उ० । संथा० । ज्ञा० । आच० । " म-
ए सोढानि भीमाणि, जम्माणि मरणाणि य । " भीमानि मय-
वानि । उक्त० १६ अ० । " भीमगम्भीरलोमहरिसहरिसणेषु । "
प्रश्न० १ आध० द्वार । मयानकरसे, महादेवे, भीमसेने,
आचा० १ भु० ४ अ० १ उ० । आ० म० । नि० चू० । राक्षसभे-
दे, प्रज्ञा० १ पद । स्वनामक्याते राक्षसाणामिन्द्रे ।

दो रक्खसिन्दा पल्लता-भीमे चैव, महामीमे चैव । स्था०
२ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० । " भीमे तथा महाभीमे । "
प्रज्ञा० २ पद । भ० ।

हस्तिनागपुररस्थे स्वनामक्याते कूटप्रादे, (तद्वक्त्र-
व्यता'गोसास'शब्दे तृतीयभागे १५४ पृष्ठे गता) अयोध्यानग-
रीस्थे अवलभावस्थ मित्रे स्वनामक्याते भावके, दर्श० ३ तस्व ।
तद्वक्त्रव्यता- " इहेव भारहे वासे अउउक्काप नयरीए चंदकेऊ
नाम राया । तथ य नयरीए तिखि भायरो अवलभीमभाणुना-
माणो अवरोप्परं बडाणुराया समायव्वया सहसंभवहारिणो
परिवसंति वयधम्मं परिवारंति । अजया साहुविहारेण
विहरन्ता समागया अजियसेणनाम सूरिणो, समोसडा नंद-
णुज्जाणे, जाओ नयरीए पवाओ-एयारिसा सूरिणो समागया,
निग्गओ राया सह नायरलोएणं बंदणपडियाए, चैव अवल-
भीमभाणुनामाणो विनिग्गया, वंदिय निविट्ठा सट्ठाणे सव्वे वि,
पत्थुया देसणा । " दर्श० ३ तस्व । भाविनि स्वनामक्याते प्रति-
वासुदेवे, ति० । ती० । अम्लवेतसे च । पुं० । दुर्गायाम्, स्त्री० ।
" भीमांश्चीति विख्यातं, तस्मै नाम भविष्यति । " वाच० ।
" घोरा दादण-भासुर-भइरव लल्लक-भीम-भीसण-
या । " पाद० ना० ६५ गाथा ।

भीमकम्म-भीमकर्मन्-पुं० । भीमं कर्म क्रिया यस्य । कर्मशब्दः
क्रियावचकः " गन्धर्वा रजिताः सर्वे, सक्प्रामे भीमकर्मणा । "
इति वचनात् । रौप्रक्रियाकर्तरि, आच० ३ अ० ।

भीमकुमार-भीमकुमार-पुं० । कमलपुरवास्तव्यस्य हरिबाहन-
स्य राज्ञः सुते स्वनामक्याते राजकुमारे, च० १० ।

तत्कथा—

" कपिशैर्बकवलकलितं, जिनभुवनसुकेशरं भिया भिन्नम् ।
किंतु जलसंगमुक्तं, इहऽपि कमलं व कमलपुरं ॥ १ ॥

तत्राभवद्वरिपार्थिव-करदिघटाविघटनप्रकटवीर्यः ।

खयकाणखकयवासो, हरि म्व हरिबाहणो राया ॥ २ ॥

प्राणेशा तस्य बभू-व मालती मालतीसुरमिश्रीला ।

निस्सीमअभीमपरो-वयारसारो सुभो भीमो ॥ ३ ॥

अतिशुशुबुद्धिबुद्धिल-मन्त्रिसुतः प्रेमवारिवारिनिधिः ।

भीमकुमारस्स जाओ, वरमिस्सो बुद्धिमयरहरो ॥ ४ ॥

अम्येष्टः स वयस्यः, प्रशस्यविनयो नयोऽज्ज्वलः स्वगृहात् ।

कुमरो पमायसमए, संपत्तो राधपयमूले ॥ ५ ॥

अनमन्नुपपदकमलं, तेन निजाक्के कणं परिष्वउय ।

संठविओ पच्छा पुण, उवविट्ठो उच्चिटाणम्मि ॥ ६ ॥

नरनाथ वरखयुगलं, सप्रणयं निजकमक्कमारोप्य ।

संवाहइ गयबाहं, नीलुप्पलकोमलकरेहि ॥ ७ ॥

मक्किभरनिर्भराङ्गः, शृणोति जनकस्य शासनं यावत् ।

उज्जाणपालगेणं, ता विजसो निवो एव ॥ ८ ॥

देव । नृपदेवविन्द-पदारविन्दोऽरविन्दमुनिराजः ।

भूरिविणेयसमेओ, पत्तो कुसुमाकरज्जाणे ॥ ९ ॥

तत् भुत्वा भूमर्त्ता, वरवा दानं महत् मुदा तस्मै ।

बहुमतिकुमारबुओ, पत्तो गुरुवरणमण्यत्थं ॥ १० ॥

विधिना प्रतिततिसहितं, यतिपतिमभिषण्ण नृपतिरासीनः ।

बुंभुभिउहामसरं, गुक वि एवं कहइ धम्मं ॥ ११ ॥

विकलं पशोरिवाऽऽयु-नैरस्य नित्यं त्रिवर्गशून्यस्य ।

तत्रापि वरो धर्मो, यत्तमुते स्मो न कामार्थो ॥ १२ ॥

स राजः कनकस्थाले, क्षिपति स कुरुतेऽमृतेन पदशौचम् ।

गृह्णाति काचशकलं, चिन्तारत्नं स विक्रीय ॥ १३ ॥

वाहयति जम्भशुम्भन-कुम्भिनमिम्भनभरं स मूढाऽऽत्मा ।

स्थूलामलमुक्ताफल-मालांविहलयति सूत्रार्थम् ॥ १४ ॥

उन्मूल्य स कल्पतरुं, धनूरं वपति निजगृहःस्थमतिः ।

नावं स जलधिमध्ये, भिनसि किल लोहकीलाय ॥ १५ ॥

भस्मकृते स ब्रह्मति चा-रुक्मन्दं यो मनुष्यजन्मेदम् ।

कामार्थार्थे तयते, सततं सद्धर्मपरिमुक्तः ॥ १६ ॥

(चतुर्भिः कलापकम्)

सत्संगत्या जिनपति-नत्या गुरुसेवया सदा वयया ।

तपसा दानेन तथा, तत् सफलं तद् बुधैः कार्यम् ॥ १७ ॥

यतः—

पुण्याति गुणं मुण्या-ति दूषणं सम्मतं प्रबोधयति ।

शोधयते पापरजः, सारसङ्गतिरङ्गिनां सततम् ॥ १८ ॥

सद्यः फलमिह कामाः, वामाः कामा भयाय न वनन्ते ।

न भवति भवभीतितति-जिनपतिनतिमतिमतः पुंसः ॥ १९ ॥

गुरुसेवाकरणपरो, नरो न रोगैरभिहुतो भवति ।

ज्ञानसुदर्शनखरयौ-रात्रियते सद्गुणगुणैश्च ॥ २० ॥

प्रीहस्फूर्त्तिर्निरुपम-मूर्त्तिः शरदिशुक्लसमकीर्तिः ।

भवति शिवलौक्यभागी, सदा दयाऽलक्षकतः पुरुषः ॥ २१ ॥

जलमिव ब्रह्मं स्थलीमिव, जलधिर्भृग इव मृगाधिपस्तस्य ।

इह भवति येन सतनं, निजशक्त्या तप्यते सुनपः ॥ २२ ॥

तं परिहरति भवार्तिः, स्थूहयति सुगतिर्धिमुञ्चने कुगतिः ।

यः पात्रशाच कुरुते, निजकं व्यापार्जितं विसृज ॥ २३ ॥

इति गुरुवचनं श्रुत्वा, नरनाथः प्रमुदितः सुताऽऽदिशुतः ।

गिरहइ गिरह्यधम्मं, सद्धर्मं धम्मसंजुत्तं ॥ २४ ॥

शमिनां स्वामिनमान-स्य मेविनीशो जगाम निजधाम ।
भविष्यज्जबोद्धृत्यं, गुरु वि अजत्य विहरेह ॥ २५ ॥
आसन्नाऽऽसीनसखं, निजभवनस्थं कुमारमन्येयुः ।
सूरिगुणे वसंतं, नमिउं विजयह इय विन्ती ॥ २६ ॥
देव ! नरकगडमाला-कलितः कापालिको बलिष्ठाङ्गः ।
तुह वंसणं समीहह, तो कुमरेणं मुंच इय भणिए ॥ २७ ॥
तेनासी परिमुक्तो, दस्याऽऽशीर्वादमुचिनमानीनः ।
पत्थावं लहिय भण-इ देहि मह कुमर ! अ स्ति रहं ॥ २८ ॥
त नु भूलेपवशाद्, दूरस्थे परिजेन जगौ योगी ।
मुयनकखोडिणीनामा, कुमार ! मह अस्थि वरविजा ॥ २९ ॥
तस्याश्च पूर्वसेवां, द्वादश वर्षाण्यकार्यमधुना तु ।
तं कस्मिन्चउदसिदिशे, साहिउमिच्छामि पेयवणे ॥ ३० ॥
उत्तरसाधकभावं, त्वं देहि विधेहि मे भ्रमं सकलम् ।
आमं ति भणह कुमरो, परोवयारिहरसियमयो ॥ ३१ ॥
अघदिनाइशमदिने, सा रजनी भाविनी ततो भद्र ! ।
गच्छ तुमं संडाणं, इय भणिओ सो कुमारेण ॥ ३२ ॥
योग्ये तव पार्श्वे, स्थास्यामि कुमार ! आक्यदित्यस्तु ।
तो अणुदिणं स कुमर-स्स अतिए कुणह सयणारं ॥ ३३ ॥
तद्दीप्य सखिवसूनुः, प्रोचे पापणिउसंस्तववशेन ।
मित्त ! नियं संमत्तं, करेसि किं साइयारं ति ? ॥ ३४ ॥
तत आह नृपतितनय-स्त्वयेदमावेदि सत्यमेव सखे ! ।
किं तु मय दक्षिणा, एरिसमेयस्स पडियञ्चं ॥ ३५ ॥
प्रतिपन्नं निर्वहयं, सत्पुरुषाणां महाव्रतं ह्येतत् ।
किं मुयइ ससी ससखं, नियदेहकलङ्ककारिं पि ॥ ३६ ॥
किं कुवनेहि कुसज्जो, नरस्य निजधमेकर्मसुदृढस्य ? ।
विसहरसिरे वि वसिओ, किं न मणी हरइ विसमधिंसं ॥ ३७ ॥
इतरः स्माऽऽह यदि भवान्, प्रतिपन्नं सत्यमेव निर्वहति ।
निव्वहउ तओ पुव्वं-गीकयसुविमुज्जसंमत्तं ॥ ३८ ॥
अहिमणिरभाभुं द्र-व्यमत्र जीवस्तु भाभुं तस्मात् ।
चित्तिजंतो संमं, दिट्ठेना एस जं किंवि ॥ ३९ ॥
एवं सुयुक्तयुक्तिभि-रुक्तोऽपि च तेन नृपतितनुजग्मा ।
नं लिङ्गि आलिङ्गिय-हियओ माणेण न खणइ ॥ ४० ॥
प्राप्तं च तत्र दिवसे, वञ्चित्वा परिजनं गृहीताऽसिः ।
काबालिएण सह निसि, पत्तो कुमरो सुसाणम्मि ॥ ४१ ॥
आलिख्य मण्डलमसा-वर्चित्वा मन्त्रदेवतां सम्यक् ।
अह काउं सिंहबंधं, कुमरस्स समुट्ठिओ जाव ॥ ४२ ॥
तावदुवाच कुमारः, स त्वं निजमेव मे शिक्षावन्धः ।
नियकञ्चं चिय पकुणसु, मा धरसु मणे भयं ति तओ ॥ ४३ ॥
तस्यावुद्यतखड्ग-स्तत्पार्श्वेऽसौ कपालयथो दध्यौ ।
कुमरसिरगहनसिहव-न्धवहुलिया विहलिया ताव ॥ ४४ ॥
तदमुष्य शिरो प्राह्यं, स्वविक्रमेणैव मनसि कृत्वैवम् ।
गरुगिरिसिहरलंघण-पवयं काउं नियं रुवं ॥ ४५ ॥
कूपसमकर्णकुहर-स्तमालवकालकर्तिकाहस्तः ।
दिक्करडिरडियपडिमं, लग्गो भड्डहडिउमइवियडं ॥ ४६ ॥
तद्बुर्विलसितमिति धी-व्य नृपसुतः कसरीव करियूयम् ।
अक्खुहियमयां जा मं-डलग्गमुगं स पउणेइ ॥ ४७ ॥
तावदुवाच स पापी, रे बालक ! तव शिरःसरोजेन ।
पूइअ अज्ज नियगु-सदेवयं होमि सुकयत्थो ॥ ४८ ॥
तत आक्यत् क्षीतपसुतो, रे रे पार्थाइराश ! पापिष्ठ !

खंडालुं वञ्चिद्विद्य-निद्विद्यकक्षाण ! अज्जाण ! ॥ ४९ ॥
विश्वसितानां येषां, त्वया कपालैर्विनिर्ममे माला ।
ताण वि बहरं बाले-मि अज गहिउं तुह कवालं ॥ ५० ॥
मुक्तोऽथ कर्त्तिकायाः, घातः कुपितेन तेन भीमोऽपि ।
तं कालिय खगदं-ण खिप्पमारुहइ तक्खं ॥ ५१ ॥
दध्यौ च कमललावं, लुनामि किं मौलिस्य खण्णं ।
सवमिमं पडिवजं, हणेमि कह कइयवेणऽहवा ? ॥ ५२ ॥
यदि कथमपि जिनधर्मं, बहुशक्तियुतः प्रपद्यते चायम् ।
तो पवययं पभावइ, इय हणइ सिरंसि मुट्ठीहिं ॥ ५३ ॥
यावत्तं इन्तुमना, दोर्देहडाभ्यां प्रदीप्यते योगी ।
तावऽस्स वणस्संनो, पधिसइ करकलियकरबालो ॥ ५४ ॥
तं प्रजहार कुमारः, खरनखरैः पौत्रवन् महीपीठम् ।
सो सुंडादंउपवि-हुसरडकरडि व्व कह रडइ ॥ ५५ ॥
कृच्छ्रेण कर्णकुहरात्, करेण निःसारं नृपसुतं योगी ।
धरिउं वरणे कंदु, व्व दूरमुच्छालए गयणे ॥ ५६ ॥
स तु निपतन् गगनतलाद्, दैववशात् प्रापि यक्षिणीदेव्या ।
करसररुहसंपुङ्गव, काउं नाओ य नियभवणे ॥ ५७ ॥
वीक्ष्य च तत्राऽऽस्मानं, मणिमयसिंहासने समासीनम् ।
अहियं विमिहयिहियओ, जाव किमेयं ति वितेइ ॥ ५८ ॥
तावद्योजितहस्ता, तस्य पुरोभूय यक्षिणी प्राऽऽह ।
भइ ! इमो विभ्रगिरी, तन्नामेण इमा अडवी ॥ ५९ ॥
विन्ध्याद्रिकन्दराऽन्त, गतमतिसंगतमिदं त्रिदशसख ।
अहमित्थ सामिणी ज-क्खिणी य नामेण कमलकळा ॥ ६० ॥
अद्याष्टापद्वलिता, कपालिनोत्तिसमन्तरिक्षतलात् ।
तं निवडंतं पिक्खि-नु धिनु पत्ता इहं हिट्ठा ॥ ६१ ॥
संप्रति दुर्मयमन्मथ-शितशरनिकरप्रदारावधुराङ्गी ।
तुह सरणमहं पत्ता, सुपुरिस ! मं रक्ख रक्ख तओ ॥ ६२ ॥
तदनु विहस्य स ऊने, हे विबुधे ! विबुधनिमित्तानितान् ।
वंतासवे य पित्ता-सवे य तुच्छे अणिवे य ॥ ६३ ॥
नरकपुरसरलसरणि-प्रायानायासनिवहसंसाध्यान् ।
अंतं कयरणरणए, जणए बहुदुक्खलकळाणं ॥ ६४ ॥
आपातमात्रमधुरान्, विषवत् परिणामदारुणान् विषयान् ।
भवनरमूलसमाणे, माणेइ संचयणे को णु ? ॥ ६५ ॥
शाम्यन्ति नैव विषयाः, हि सेवया प्रत्युत प्रवर्द्धन्ते ।
कररुहकंदयणं, पामा इव पामरजियाणं ॥ ६६ ॥

उक्तं च—

न जातु कामः कामाना-मुपभोगेन शाम्यति ।
द्विषा कृष्णवर्मेव, भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ६७ ॥
तद् बुःखल्लहेतुं, गुडि विषयेषु मुञ्च भवमीह ।
सिरिजणनाहे तहे-सयमि भसि सया कुणसु ॥ ६८ ॥
इति तद्वचनामृतमा प्य यक्षिणी शान्तविषयसंतापा ।
संजोडियकरकमला, कमलकळा जणए कुमरं ॥ ६९ ॥
स्वामिस्तव प्रसादात्, सुलभं खलु मे परत्र विशदपदम् ।
नीससवुहामोए, भोए संमं खयंतीए ॥ ७० ॥
त्वयि सुदृढो मक्तिभरो, राग इव सुपाशिनंऽशुके मेऽस्तु ।
ओ पुज्जो तुह वि सया, सो मह देवो जिणे हाउ ॥ ७१ ॥
इति यावद् गुरुभक्तिः, साध्यदीपि भणियति स्फुटं किञ्चित् ।
ता सुणिउं महुभक्तिं, कुमरो पुच्छइ तयं देवि ॥ ७२ ॥
अनिवधुरवन्धसम्—उशुडसिद्धान्तसारवचनेन ।

के इह कुण्ठति सज्जा-यमसरिसं सा तत्रो भणइ ॥ ७३ ॥
 सन्तीह गिरौ मुनयो, मासवतुष्काश्च पारयन्ति विभो ! ।
 तेलिं सिज्जायपरा-ण एस सुव्वइ महुसहो ॥ ७४ ॥
 अथ नृपतिसूनुव्वे, हिमे शिली शेषतमसि मणिदीपः ।
 जं इत्थं वि पुत्तेहि, सुसाहुसंगो महं जाओ ॥ ७५ ॥
 तवहमिदानीं रजनी-शेषममीषां समीपमुपगम्य ।
 गमिहिं ति तत्रो नीओ, सो देवीए मुणीण्ठे ॥ ७६ ॥
 प्रातः सपरिजनाऽहं, मुनीन् प्रणंस्यामि सेति जह्निपत्वा ।
 सट्ठाणं संपत्ता, सुमरंती कुमरउव्वएसं ॥ ७७ ॥
 इतरोऽपि गुहाद्वार-प्रत्यासन्नस्थितं ननाम गुरुम् ।
 उव्वलस्रधम्मलाहो, उव्वविसए सुद्धमहिपीठे ॥ ७८ ॥
 विस्मितहृदयोऽपूच्छत्, भगवन् ! कथमिह सुमीपणे देवे ।
 तुम्हे चिट्ठइ अभया, असहाया निरसणा तिसिया ॥ ७९ ॥
 एवं कुमारपुट्टो, यावत् प्रतिभणति किञ्चन मुनीशः ।
 ता नियइ निवइतणओ, गयणे इतं भुयं एगं ॥ ८० ॥
 दीर्घतरा गवलरुचिः, साऽवतरन्ती नभोगणकुसुमे ।
 नहलच्छीए वेणु-व्व लंबिरा लहल्लावणा ॥ ८१ ॥
 तरलतरभीषणाऽऽकृति-रनिकठिना रक्कचन्दनोक्षिता ।
 भूमीए पडिलगा, जमस्स जीह व्व सा सहइ ॥ ८२ ॥
 अथ विस्मयभयजननी, समागता भूमिति तत्प्रदेशे सा ।
 मयरहियाणं ताणं, मुणिकुमराणं नियंताणं ॥ ८३ ॥
 आगम्य तदनु सहसा, कितिपतितनयस्य मण्डलामं सा ।
 मुट्ठीइ गहिय सुविदं, वलिया पच्छामुहं भू सि ॥ ८४ ॥
 कस्य भुजयं किं वा, करिण्यतेऽनेन मम कृपाणेन ।
 पिच्छामि सयं गंतुं, इय कुमरो उट्ठिओ सहसा ॥ ८५ ॥
 प्रणिपत्य सूरिवरणे, पञ्चास्य इवाति कौतुकवशेन ।
 उच्छलिउं छिपवरो, आरुढो तीह बाहाए ॥ ८६ ॥
 हरगलगवलसुनीलिम-भुजाधिकुटो व्रजन् गगनमार्गे ।
 कालियपुट्टाऽऽरुढो विण्णु व्व विरायए कुमरो ॥ ८७ ॥
 स्थूरीस्थरभुजफलको-परि स्थिता विपुलगगनजलराशिम् ।
 वणिओ व्व भिज्जोओ, तरमाणो सहइ निवइसुओ ॥ ८८ ॥
 बहुतरतरवरगिरिगण-गिरिसरितो याति याध्वमिपश्यन् ।
 भीमो अइसयभीमं, ता पिच्छइ कालियाभवणं ॥ ८९ ॥
 तवगमिगुहाऽऽसीना, प्रहरणयुक्ता महिषवाहनाऽऽसीना ।
 तेणं विट्ठा नरकं-डमंडिया कालियापडिमा ॥ ९० ॥
 तस्याभ्यामे दहशे, स पूर्वकापालकस्तथा तेन ।
 वामकरेण एगां, पुरिसां केसेसु परिगहिओ ॥ ९१ ॥
 यस्यां किल बाहाया-मागच्छति नृपसुतः समारुढः ।
 सा तस्स दुट्ठजोगि-स्स संतिया दाहिणी बाहा ॥ ९२ ॥
 नं केशेषु गृहीतं, दृष्ट्वा परिचिन्तितं कुमारेण ।
 किं एत कुपासंही, काही एयस्स पुरिसस्स ? ॥ ९३ ॥
 तत् प्रच्छन्ना भूत्वा, तावत् पश्यामि चेष्टितममुष्यं ।
 पच्छा जं कापव्वं, तं काहं इय विचिन्तेउं ॥ ९४ ॥
 तस्याधुनीयं भुजा-भिभूतस्सस्यैव योगिनः पञ्चान् ।
 अण्णित्तु कुमरस्सगं, सट्ठाणं सा भुया लग्गा ॥ ९५ ॥
 तं नरमथ योग्यूने, सरिपुण्ड्रं कुरुव्व भोः शरणम् ।
 तुह सिरिमिमणा अलिणा, जं छित्तुं पूरइ देवि ॥ ९६ ॥
 स प्राह परमकरुणा-रसनीरनिभिर्जिनेश्वरो देवः ।
 सव्वावधगण वि, सरियओ मज्झ न हु अ.गं ॥ ९७ ॥

हृदयिनधर्मधुरीणो, भीमाऽऽस्यो निजसक्तः कुलम्बामी ।
 केण वि कथं वि नीओ, कुलिङ्गणा सो उ मे सरणं ॥ ९८ ॥
 योग्यूचे रे पूर्व, स तव स्वामी भयेन मे नष्टः ।
 अज्झइ सिरिण तस्से-व कालियं देविमच्छितो ॥ ९९ ॥
 तवभावे तत्पूजा, तव शिरसाऽपि हि मयाऽद्य कर्त्तव्या ।
 ता तुज्झ कइं सरणं, सो होही मूढ ! कापुरिसां ? ॥ १०० ॥
 रे रे स तव स्वामी, ममाधुनाऽशंसि कालिकादेव्या ।
 विष्णुगुहाआसजे, पासे किर तेयमिक्खुणं ॥ १०१ ॥
 करवालोऽयं तस्यै-व निशित आनायितो मया पश्य ।
 इमिण विज्य तुह सीसं, छिज्जिहिं इहिह निभंतं ॥ १०२ ॥
 उभयाऽऽस्तापान् भुत्वा, दध्यौ भीमः सुदुःखसामर्षम् ।
 हा कइ पावो वि नहइ, मह मित्तं बुद्धिमयरहरं ॥ १०३ ॥
 हकयति स्म ततस्तं, रे योगि भूष ! ममाधुना पुरुषः ।
 गिरिहत्तु तुज्झ मडलि, मिउलेमि जयस्स वि तुहाइ ॥ १०४ ॥
 तं नरमपास्य योगी, कुमारमभिधावितस्ततस्तेन ।
 दारकवाडपहारे-ण पाडिओ से कराउ अली ॥ १०५ ॥
 भूत्वा कचेसु भूमौ, निपात्य दशवारसि कर्म भीमः ।
 जा लुणिही से सीसं, ता काली अंतरं हाउं ॥ १०६ ॥
 प्रीताऽऽह धार ! मेनं, वधीहि मम वत्सलं क्षितिलोकम् ।
 जो नरसिरकमलेहि, करेइ मह पूयमइभत्तां ॥ १०७ ॥
 भो अष्टशतं पूर्णं, मौलीनां मोलिनाऽमुनाऽद्य स्यात् ।
 पायडियनिययकृषा, अहं च एयस्स सिज्जंती ॥ १०८ ॥
 तावत् त्वमसमकरुणा-पयाऽऽपणआगम कितिपतनय ! ।
 तुह पउरपउरिसेणं, तुट्ठा मगसु वरं दइयं ॥ १०९ ॥
 परहितमतिः स ऊचे, तप्ता यदि मम ददासि वरमिष्टम् ।
 तो निगरणपरिसुद्धं, जीववहं लहु विवज्जहि ॥ ११० ॥
 तव सुतपःशीलाभ्यां, विकलायाः का हि धर्मसंप्राप्तिः ।
 एसेव तुज्झ धम्मो, चएसु तसजीववहमेयं ॥ १११ ॥
 यद्वदिह ताऽऽत्मलाभं, लभंतं किल पावो विना मूलम् ।
 तह धम्मो वि जियाणं, न होइ नूणं दयाइ विणा ॥ ११२ ॥
 मा भद्रे ! स्वस्य पुरो, जीववधमन्वाकरः कदाचिदपि ।
 तह मा तूस्सु भवदुह-पयाणसज्जेण मज्जेण ॥ ११३ ॥
 कारुण्यमयं सम्यक्, यद्यकरिष्यः पुरा हि जिनधर्मम् ।
 तो नेवं पावंती, कुदेवजाणीहं देवसं ॥ ११४ ॥
 तयज जीववधं त्वं, त्वद् भक्ता अपि भवंतु कदवाऽऽर्द्राः ।
 पूयसु जिणपडिमाओ, धरसु जिणुसं च सम्मसं ॥ ११५ ॥
 जिनमार्गसंस्थितानां, कुरु साक्षिभ्यं च सर्वकार्येषु ।
 जं लहिउं नरजम्मं, तं भद्रे ! लहिसि लहु सिज्जि ॥ ११६ ॥
 अद्यप्रभृति समस्मान्, जीवाज्जिजीववधं निरीक्षिष्ये ।
 अहयं ति भणिय काली, सहसेव अदंसणं पत्ता ॥ ११७ ॥
 अथ मन्त्रिस्तो भीमं, प्रणनामाऽऽलिङ्गय सोऽपि तं प्राह ।
 कइ मित्त ! मुणंतो वि हु, तत्रो वसमिमस्स पावस्स ॥ ११८ ॥
 सखिवल्लुजोऽप्यूचे, मित्र ! प्रथमेऽद्य यामिनीयामे ।
 वालगिहे तुह भज्जा, वत्ता अमियवि नं तत्थ ॥ ११९ ॥
 संज्झातकथनगुणजा, साऽपूच्छत् वामिक्खंस्ततस्तेऽपि ।
 पमणंति अहो बुलिया, जग्गतो वि हु कइं अग्गे ॥ १२० ॥
 सर्वत्र मार्गितोऽपि च, यदा न दृष्टोऽसि तदनु भूभर्तुः ।
 कदियं केण वि हरिओ, कुमरो निसि पढमज्जामम्मि ॥ १२१ ॥
 भुत्वेदं तव जनको, जननी लोकश्च विलपितुं लग्नः ।
 अह आयरिउं पत्ते, जंपइ कुलदेवया एवं ॥ १२२ ॥

नृप ! सुस्थो भव तव स नृपपदतो योगिनाऽभ्यमेन निशि ।
उत्तरमाहगमिसञ्जो, कुमारस्त सिरं गतिस्त सि ॥ १२३ ॥
यस्यैषा निजगेहे, नीतभ्रत्यादि सस्फुटं प्रोक्ष्य ।
भणियं धोषविणेहि, इह एही गुरुविभूर्य ॥ १२४ ॥
अथ सा स्वस्थानमगात्, संवाद्यितुं वचस्त्वह नस्याः ।
अवसो इ ज्ञोयणस्थं, विणिगाञ्चो निययभवशाञ्चो ॥ १२५ ॥
तावत् सहसा केनाऽप्युक्तं पुरुषेण मुदितचित्तम् ।
मणिकितियत्पसिञ्जी, तुह भह ! इमा हवउ सिगं ॥ १२६ ॥
इत्येवं शुभशब्दे-न रजितो यावदस्मि चक्षितमनाः ।
तो गयमगणिमिणा, उक्त्विविञ्चो इत्य आणीञ्चो ॥ १२७ ॥
पुण्यभरप्रप्याणां, भवताममुनैव मेलितोऽस्मि ततः ।
परमुष्यारिस्त इम-स्त भग्ममुवहस्तु धरमित ॥ १२८ ॥
प्रीतः प्राह स योग्यपि, यः काल्या शिष्ये प्रवरधर्मः ।
सो मह सरणं तदे-सञ्चो य देवो तह जिणु सि ॥ १२९ ॥

किञ्च—

अपकार्युपकारपर-स्य बुद्धिमकरगृह ! तव नतोऽस्मि पदौ ।
गुणरयणरोहणगिरि, सामि ! कुमारं च पडिवञ्चो ॥ १३० ॥
इति यावत् मुदिता, जल्पन्ति हि तावदुद्वेगं सूर्ये ।
पत्तो तत्थ जवक्खो, इत्थी अइयोरधिरहत्थो ॥ १३१ ॥
कृत्वा करेण भीमं, सविचं चाऽऽस्थाप्य निजकपट्टेऽसौ ।
कालीभवणाउ तञ्चो, लहु नहमग्गे समुप्पइञ्चो ॥ १३२ ॥
अथ विस्मितः कुमारः, प्रोक्षे हे मित्र ! मनुजलोकेऽत्र ।
करिरयणमेरिसं किं, वीसइ किं वा समुप्पइ य ? ॥ १३३ ॥
जितवचनभाषितमतिः, स्पष्टमभाषिष्ठ मन्त्रिस्मिन्मित्रम् ।
तं नत्थि संविहाणं, संसारं जं न संभवइ ॥ १३४ ॥
किन्तु तव पुण्यभार-प्रणोदितः कोऽपि सुर चरो ह्यः ।
ता जाउ जत्थ तत्थ व, इत्तो न मणंऽपि भयमत्थि ॥ १३५ ॥
इति अल्पतोस्तयोः स, क्षणेन नभसोऽवतीर्य शून्यपुरे ।
एकस्मि मज्जलिदारे, ते मुत्तु करी काहिं वि नञ्चो ॥ १३६ ॥
भीमो मित्रं मुक्त्वा, नगरस्य बहिः स्वयं विवेशैकः ।
पुरमञ्जे ता पिच्छइ, नरासिहसमागिइ जीवं ॥ १३७ ॥
तेन च मुखे गृहीतः, सुरूप एको नरो रसन् विरसम् ।
मा मम हरेसु पाणे, पुणो पुणो इय पयंपंतो ॥ १३८ ॥
तं दृष्ट्वा क्षितिपतिभू-रहो इदं किमपि दातुं कर्म ।
इय क्षितिय तं सविण्य-मिय पत्थइ मुञ्च पुरिसमिमं ॥ १३९ ॥
उन्मीलिताक्षियुगले—न तेन संवीक्ष्य नृपतिसुतवदनम् ।
स नरो मुहाउ मुत्तुं, संठविञ्चो सुट्टु पर्याहट्टे ॥ १४० ॥
स्मिन्वेति वाचमूचे, मुञ्चे कथमेतकं प्रसन्नमुखः ।
जं अज्ज मए एसो, लखो लुहिपण भक्खं ति ॥ १४१ ॥
आह कुमारस्त्वं कृत—वैक्रियरूप इव लक्ष्यसे भद्र ! ।
तो कह तुह भक्खमिणं, जमकवलाहारिणो अमरा ॥ १४२ ॥
अबुधो यद्वा नद्वा, करोति युक्तं हि न पुनरेतत् ते ।
सदुहं पलवताणं, सत्ताणं घायणं विबुह ! ॥ १४३ ॥
यः खलु यथा तथा वा, दहभूतो हन्ति विरसमारसतः ।
सो दुक्खलक्खरिञ्छोलि-कवल्लिञ्चो भमइ भीमभवे ॥ १४४ ॥
स प्राह सत्यमनत्, किं त्वमुनाऽदर्शि मम पुरा दुःखम् ।
तह जह सयसोहणिय, विमस्मि नहु समइ मह कोहो ॥ १४५ ॥
अत एव बहुकथं-पूर्वमिमं पूर्वश्रुतिदुःखम् ।
मारिस्तामि अहं अहं, निवतणञ्चो मणइ भो भह ! ॥ १४६ ॥
अपकारिणि यदि कोपः, कोपं कोपे ततो न किं कुरुषे ? ।

सयलपुरिसाथहणय, जणए नीलेसदुक्खल्लणं ॥ १४७ ॥
तम्मुञ्च दीनमेनं, कट्ठारसकारणं कुय सुधर्मम् ।
मुक्खं दुक्खविमुक्खं, लहेसि जं अज्जममे वि ॥ १४८ ॥
इति बहु भणितोऽपि यद्वा, न मुञ्चते तं नरं स दुष्टात्मा ।
क्षितेइ कुमारचरो, न सामसञ्चो इमुत्ति तञ्चो ॥ १४९ ॥
कोपाऽऽविष्टं चृष्टं, तं सहसा प्रेयं नृपतितनुजम्मा ।
नियपट्टीए डावइ, तं पुरिसं सो तञ्चो कुविञ्चो ॥ १५० ॥
भीमं स भीममूर्ति-निगरीतुमधावत प्रवृत्तवदनः ।
तं धरिय क्षुणे कुमरो, लम्भो भामेउ सिर उवहि ॥ १५१ ॥
तवन्तु स सूर्यो भूत्वा, निर्गत्य कुमारहस्तमभ्यतलात् ।
कुमरगुणर्गजियमणो, अहिस्तो डाइ तत्थेव ॥ १५२ ॥
तस्मिन्महत्प्रमणे, नृपतनयस्तस्य नागरनरस्य ।
बाहुविलग्ना कोडग-भरणं पविस्इ नियमवण ॥ १५३ ॥
तत्र च सप्तमभूमि-स्तम्भाऽऽभिनसालमज्जिकाभिरिदम् ।
जोडियकराहि भणियं, सागयमिह भीमकुमारस्त ॥ १५४ ॥
त्वरितं त्वरितं च ततः, स्तम्भोपरिभागतः सप्तमतीर्थ ।
ताहि बहुमायेणं, दिक्कं कणगाऽऽसणं तस्त ॥ १५५ ॥
तेन पुरुषेण सार्द्धं, नृपाऽऽमज्जस्तत्र यावदासीनः ।
ता मज्जणसामग्गी, सव्वा पत्ता नहाउ ताहि ॥ १५६ ॥
पञ्चालिकाः प्रमुदिताः, प्रोक्षुः परिघाय पोतिकामेनाम् ।
अम्हावरि पीसज्जं, करेउ म्हाणं कुमारचरो ॥ १५७ ॥
धरणीधवमथ ऊचे, मम मित्रं नगरपरिसरोद्याने ।
चिट्ठइ तं हकारइ, आणीञ्चो ताहि लहु सो वि ॥ १५८ ॥
तामिमित्रसमेतो, भीमः संस्नाप्य भोजितो भक्त्या ।
जा पल्लंके पल्ल-कविम्वञ्चो चिट्ठइ सुहेण ॥ १५९ ॥
तावदुवाच समक्षं, कृताञ्जलिर्निर्जरः कुमारचरम् ।
तुह असमविक्रमेणं, परितुट्टोऽहं चरेसु वरं ॥ १६० ॥
जगदे जगतीशभुवा, यदि तुष्टस्त्वमसि मम ततः कथय ।
को तं को उचयारो, किं पुरमिणमुव्वसंजायं ? ॥ १६१ ॥
प्रोक्षे सुरः पुरमिदं, कनकपुरं कनकरथनृपोऽत्राभूत् ।
ओ रक्खिञ्चो तए सो, अहमासि पुराहिञ्चो चंडो ॥ १६२ ॥
सर्वस्य जनस्योपरि, सदाऽपि चास्यात् क्रुधा उव्वल्लस्तदनु ।
सव्वा वि जणो जाञ्चो, मह चइरी कोऽपि नहु सुयथो ॥ १६३ ॥
अयमपि नृपः प्रकृया, क्रूरमनाः कण्ठदुर्बलः प्रायः ।
संकाइ वि अवराह-स्त कारणं दंडमइचंडं ॥ १६४ ॥
केनचिदपरेषुर्मयि, मत्सरभरपूरितेन नृपपुरतः ।
अलियं कहियमिणं जह, सह कुंभीए इमा बुत्थो ॥ १६५ ॥
कालं च मार्गयञ्ज-प्यत्रिचायं शणेन वेष्टयित्वाऽहम् ।
छंटाचंडं तिजे-ण आलिञ्चोऽणेण विरसंतो ॥ १६६ ॥
तवन्तु स दुःखं मृत्वा, जातोऽहमकामनिर्जरावशतः ।
नामणं सव्वगिलु, सि रक्खसो सरिय अह वहरं ॥ १६७ ॥
इह च समेत्य मया भोः, सर्वोऽपि तिरोहितो नगरलोकः ।
एस निवां संगहिञ्चो, निस्मियनरसिंघरुवेण ॥ १६८ ॥
कण्ठाऽल्लहकृतपौरुष-गुणमणिरत्नाऽऽकरेण मोचयता ।
एवं तुमए सुमए, अमक्खियं मह मणं गाढं ॥ १६९ ॥
एष समग्रोऽपि मया, तवोपचारां ह्यहदयकरुणेण ।
मज्जणमार्हं विहिञ्चो, भत्तीए दिव्वससीए ॥ १७० ॥
तव चरितमुदिमनसा, प्रकटीचके मयैव पुरलोकः ।
अह नियइ बलियदिट्ठी, कुमरो सयलं नयरलोयं ॥ १७१ ॥

अत्रान्तरे कुमारः, प्रैक्षिष्व विशिष्टविशुधपरिवारम् ।
 इतं गयणपदेणं, मीयरेडं आरणमुनिदं ॥ १७२ ॥
 यत्र किञ्च मन्त्रिपुत्रः, कुमारमुक्तः स्थितोऽभवत्ततः ।
 सुररक्षकगणकमले, ठिमो गुरु कहइ धम्मकहं ॥ १७३ ॥
 अथ भीमप्रेरणया, सर्वगिलो मन्त्रिसूनुकनकरथौ ।
 सख्यो वि नयरलोभो, पत्तो गुरुपायनमण्णं ॥ १७४ ॥
 क्षितितलविनिहितशिरसः, प्रमुदिनमनसः प्रनष्टहृत्तमसः ।
 पण्णमेडं मुणिनाहं, सुण्णंति ते देसणं एयं ॥ १७५ ॥
 क्रोधः सुकतरपरशुः, क्रोधो वैरानुबन्धकन्दघनः ।
 संतावकरा कोहो, कोहो तवनिममवण्णदहणो ॥ १७६ ॥
 कोपाऽऽटोपविसंस्थुल-देहो देही करोति विविचानि ।
 वहमारणअभक्खा-ण्णदाणमारुणि पावाणि ॥ १७७ ॥
 तत ऊर्जस्वत्तमतिबहु, सुदारुण कर्मजालमजिंसा ।
 भमइ भवभीमरणे, निस्सामणे दुहकंतो ॥ १७८ ॥
 तव भो भव्या भव्यं, पदमिच्छन्तो विहाय कोपभरम् ।
 पयडियसिखपयसस्मे, जिणधम्मे उज्जमं कुणह ॥ १७९ ॥
 भुत्थेवं सर्वगिलो, नत्था मुनिपतिपदौजगादेति ।
 कावो कणगरहनिवे, अज्जप्पभिई मय मुक्को ॥ १८० ॥
 अत्र च भीमकुमारे, धर्मगुराविष ममास्तु इदमक्तिः ।
 अह तथ गडगडंतो, समागमो करिखरो एगो ॥ १८१ ॥
 तद्दर्शने च सहसा, सा पर्वषू भुशमुपागमत् लोभम् ।
 तो कुमरो तं करिणं, वप्पुकारेड धीरविभो ॥ १८२ ॥
 अविहस्तो निजहस्तं, हस्ती संकोच्य तदनु शान्तमनाः ।
 काउं पयाहिणं ए-रिसस्स गुरुणा तमो नमइ ॥ १८३ ॥
 अथ यतिपतिना जगदे, मतङ्गजो समावहो महायत्त ।
 भीमं अणुसरिय इहं, तमागमो करिखरो होउं ॥ १८४ ॥
 काली भवनाञ्जवता, पूर्वमसौ क्षितिपतनय आनिम्ये ।
 इहयं नियपाडिपुत्तय-कणगरहनरिंदरक्खाए ॥ १८५ ॥
 संप्रति निजनगरं प्रति, नेतुं भीमं भुशं त्वमुत्सहसे ।
 तं आर्याजयकरिखर-कवं तो भूति सहरइ ॥ १८६ ॥
 भास्वद्वलकृतिगुरुं, प्रत्यक्षं यत्तकपमाधाय ।
 पभणइ नाणमहोदधि ! मुणिदं ! एवं चिय इमं ति ॥ १८७ ॥
 विज्ञाप्यं किं स्वेतत्, पूर्व कलीकृतेऽपि सम्यक्त्वे ।
 मह ! मणभवणे लग्गा, कुलिगिसंसगमो अग्गी ॥ १८८ ॥
 तेनाशु दाकदाहं, साऽदाहि विशुद्धदर्शनसमृद्धिः ।
 तो हसी अप्पिडी-वणेसु जक्को अहं जाओ ॥ १८९ ॥
 तस्मात् प्रसद्य भगव-आरापय मम विशुद्धसम्यक्त्वम् ।
 कणगरहरक्खसाई-हि भणियममहं पि इय होउ ॥ १९० ॥
 अथ गुरुणा सम्यक्त्वं, दत्तं नृपयत्ताराससाऽऽदीनाम् ।
 कुमरो कुलिगिसंगा-इयारमालोयण गुरुओ ॥ १९१ ॥
 अतिनिर्मलसम्यक्त्वं, भीमो मुनिपुङ्गवं नमस्कृत्य ।
 कणगरहरायभण्ये, रक्खसमारुहिं सह पत्तो ॥ १९२ ॥
 कनकरथोऽपि नरेन्द्रः, प्रभूतसामन्तमन्त्रिपरिकलितः ।
 नमिउं भणइ कुमरं, सख्यमिणं तुह पसाउ सि ॥ १९३ ॥
 यस्मिंश्च यदेतत्, राउयं प्राउयं यदेव पुरलोकः ।
 जं एयस्स अनुच्छा, लच्छी किर जं च संमत्तं ॥ १९४ ॥
 नदयं लोकस्तव ना-थ ! किङ्करः समुच्चिने ततः कार्ये ।
 तह वाधिरियवो, जह हाइ भसं अणुगहिओ ॥ १९५ ॥
 स प्राइ जननमरणे, अन्योन्यनिबन्धने यथाऽसुमताम् ।

तह संपयाऽऽवयाओ, य के इहं हेउणो अओ ॥ १९६ ॥
 एव पुनर्ध्यापारो, भव्यानां सुकुलसम्भवानां वः ।
 जिणधम्मे अइकुलहे, न हु कायवो पमाओ सि ॥ १९७ ॥
 सोदरभावः साध-भिकेसु सेवा सुसाधुवर्गस्य ।
 परहियकरणे जतो, तुम्हेहि सया विहेयवो ॥ १९८ ॥
 अथ विद्विताज्जलस्ते, वभाधिरे नाथ ! कतिपयान् दिवसान् ।
 इह विहसु जेण मह वि, जिणधम्मे होइ कोसलं ॥ १९९ ॥
 इति तद्वचनं श्रुत्वा, यावत् प्रतिवक्ति किञ्चिदपि भीमः ।
 ता इमडमंतदमरुय-सहसमुत्तसियनियतोया ॥ २०० ॥
 विशतिबाहा काली, सा कायातिकयुताऽगमस्ततः ।
 रायसुयं नमिऊणं, उवविह्वा कुमरनिह्वा ॥ २०१ ॥
 अभणक्ख कुमार ! तदा, स्वयि करिणा नीयमान इह ससले ।
 ओहीइ नाउ तुह हिय-मिमं न अलिया य एयं पि ॥ २०२ ॥
 तव जनकः पुरलोकः, स्मृत्वा तव गुणगणं रुद्रअधुना ।
 कज्जवसेणं तहियं, गयाइ मे कह वि संठावडं ॥ २०३ ॥
 विश्वे पुरतस्तेषां, मया प्रतिष्ठा यथा दिनयुगास्ते ।
 इह मे आण्येयवो, भीमकुमारो स मित्तजुओ ॥ २०४ ॥
 कथितं च यथा भीमो, ह्यतिष्ठिपद् बहुजनं जिनेन्द्रमते ।
 रक्खित्था बहुलोयं, मारिज्जनं च गुरुकरुणो ॥ २०५ ॥
 अतिहितनिजलज्जसहित स्तिष्ठति कुशलेन कनकपुरनगरे ।
 ता भो पमोयठाणे, मा हु विसायं कुणह तुम्हे ॥ २०६ ॥
 भुत्थेवमुत्सुकमना, यावत् प्रस्थास्यते वरकुमारः ।
 ता गयणपले भेरी-भंभाइवो समुक्कलिओ ॥ २०७ ॥
 चञ्चहिमानमाला-मध्यविमानस्थिता कमलवदना ।
 दिट्ठा एगा देवी, दसदिसि निजालियनमोहा ॥ २०८ ॥
 अथ किमिति भणन् रजनी-वरः करे मुद्रं दधद् यत्तः ।
 करकलियदिसकत्ती, भूति समुद्वेह काली वि ॥ २०९ ॥
 भीमो भीमवदभयो, यावत्तिष्ठति च नावदियुक्त्वैः ।
 जय जीव नंद नंदण, हरिवाहणनिवहणो कुमर ! ॥ २१० ॥
 इति जलपत्तो देवा, देव्यध्यायुः कुमारवरपार्श्वे ।
 साहंति जक्खिणीए, कमलक्खाय य आगमणं ॥ २११ ॥
 अथ साऽपि वरविमानं, मुक्त्वा मुदिता कुमारपदकमलम् ।
 नमिऊण उच्चियठाणे, उवविह्वा विज्जवइ एउं ॥ २१२ ॥
 सम्यक्त्वं मम दया, विन्ध्यगुहायां तदा सुमुनिसविधे ।
 तं सि ठिमो निंस गोसे, सपरियणा तत्थऽहं पत्ता ॥ २१३ ॥
 प्रणता मुनयो यूयं, न तत्र दृष्टास्ततो मयाऽवधिना ।
 कारिज्जना मज्जण-विहिमिह दिट्ठा सुहिट्ठाए ॥ २१४ ॥
 अथ बलिताऽहं स्खलिता, स्तोत्रं कालं च गुरुकरार्थेण ।
 संपह तुमं महायस !, विट्ठोऽसि सुपुणजोपण ॥ २१५ ॥
 यत्तेण विमानमथो, विरचक्ख क्षितिपसूनुस्तिगुरुः ।
 आरुहइ नाह ! सिग्घं, गंतव्वं कमलपुरनगरे ॥ २१६ ॥
 तत उत्तस्यो भीमः, प्रीतं संबोध्य कनकरथराजम् ।
 आरुहो य विमाणं, सह बुद्धितमंतिपुत्तेण ॥ २१७ ॥
 तस्य अजतो देवा, गायन्तः केपि केऽपि नृत्यन्तः ।
 गयणजि हयंहेमि, तत्पुरओ केऽवि कुब्धता ॥ २१८ ॥
 भेरीमम्माऽऽदिरवैः, समस्तमम्बरतलं वधिरयन्तः ।
 कुमरेण समं पत्ता; कमलपुराऽऽलज्जगाममि ॥ २१९ ॥
 तत्र च भीमस्यैव-गमत् ततो यत्ताराससप्रमुक्तः ।
 पण्णमेवि जिणवरिदं, दिट्ठो दावेइ स महत्थं ॥ २२० ॥

अथ पटहभिरभ्रल्लारि-कंसालकमुष्यतूर्यशध्वीधः ।
कमलपुरे अस्थान-द्विपण सुविद्यो नरिदेव ॥ २२१ ॥
तदनु नृपो मन्त्रिजनं, पप्रच्छ किमद्य कस्य जिनसुमुनेः ।
वरनाणं उपपन्नं, जं सुव्यह अमरतूरवो ॥ २२२ ॥
यावत् किमृश्य सम्यक्, मन्त्रिजनः प्रतिवक्षः किमपि दत्ते ।
तन्नामस्वामिणेवं, राया वज्राविभो ताव ॥ २२३ ॥
बहुवर्षीदेवयुतः, प्राप कुमारः प्रभो मम ग्रामे ।
तेणं जिगिषुभक्षणे, महत्सवो एत पारज्यो ॥ २२४ ॥
दत्त्वा निजाङ्गलगा-मलङ्कृतिं मुकुटवर्जितां तस्मै ।
पुत्तो वित्तो रक्षा, भण्येसु सामंतमाह्वयं ॥ २२५ ॥
संवहति येन सर्वैः, प्रगे कुमारस्य सम्मुखं गन्तुम् ।
कारेसु ददुसोहं, च सो धि तह कारे सव्वं ॥ २२६ ॥
प्रातश्च प्रातमनाः, सपरिजनः सम्मुखं ययौ राजा ।
आगच्छंतो कुमरो, दिद्वो गणयस्मि इंदु च ॥ २२७ ॥
उत्तीर्य वरविमाना-जनाम भीमो नृपस्य पदकमलम् ।
जणणीपमुहजणस्स य, अज्जाण वि कुणइ जइजुगं ॥ २२८ ॥
जनकाऽऽवशात् करिवर-मध्याऽऽकटोऽयं बुद्धिलसुतोऽपि ।
निवर्तियपिउपमिइणं, जइआविं कुणइ सव्वेसि ॥ २२९ ॥
दृष्टेन सचिवसुनु-भीमोऽश्वस्य पृष्ठतोऽध्यासि ।
अह सह पिउणा पत्तो, धवलहरे भीमवरकुमरो ॥ २३० ॥
भुक्तात्तरं च राजा, भीमस्याप्रच्छिन्नं चरितमतिरुचिरम् ।
जं जइ विसं तं तह, साहइ सव्वं पि मंतिसुओ ॥ २३१ ॥
अत्रान्तरे च कथितं, हरिवाहननरपतेः कृताञ्जलिभिः ।
उज्जाणपालपदि, अरविइमुणिइआगमजं ॥ २३२ ॥
अथ सपरिकरो राजा, तत्र ययौ प्रमुदितो गुरुभत्वा ।
निसियइ उच्चियट्ठाणे, तो धम्मं परिकइइ सरी ॥ २३३ ॥
भो भव्या एव भवः, श्मशानतुल्यः सदाऽप्यशुचिरूपः ।
विलसिरमोहपिसाओ, परिभमिरकसायगिउल्लो ॥ २३४ ॥
दुर्जयविभवपिपासा-परिसर्पसततशकिनीसंघः ।
अइउगगरागपावग-उज्जंतपभूयजणदेहो ॥ २३५ ॥
दुर्जरमारविकार-उवातामालाकरालदिकृचक्रः ।
यइसमयपसिंपरगुरु-पओसधूमण बुप्पिउल्लो ॥ २३६ ॥
मिथ्यान्वभुजगसंस्थिति-रशुभाध्यवसायभीषणकरकूः ।
निहियबहुनेहयंभो, भमंतसुमहंतभूयगणो ॥ २३७ ॥
सर्वत्र लोककलह-स्फुटदुच्चैः स्थालिकासमूहश्च ।
सुव्वंतविविहउव्वं-यजणगकारकन्नरुसरो ॥ २३८ ॥
स्थानस्थाननिवेशित-धनसंख्यभस्मकूटसंलुघः ।
किण्हाइअसुहलेसो, सुहगिउल्लियालिबिकरालो ॥ २३९ ॥
अतिदुस्सहविविधाऽऽप-क्षिपतवृषदुशकुनिकानिकरौद्रः ।
निजकरगरंतदुज्जण-रिओ अज्जाणमायंगो ॥ २४० ॥
विषयविषयपङ्कमनः, प्राणिगणस्तव भवश्मशानेऽत्र ।
पडियाणं जीवाणं, कत्तो सुमिणे वि अत्थि सुहं ॥ २४१ ॥
यदि तु सुचरित्रसुतपो, ज्ञानसुदर्शनमहाभट्टांश्चतुरः ।
उत्तरसाहगरुवे-ण ठाविउं चउदिसिं कमसो ॥ २४२ ॥
घृत्वा सुसाधुमुद्रां, जिनशासनमण्डले समुपविश्य ।
दाउ पयसेण दहं, दुभेयसिक्खासिहाबंधं ॥ २४३ ॥
मोहपिशाचप्रभृती-नपास्य सर्वानभीष्टविघ्नकृतः ।
अक्खुडियमाणसेहिं, निरुहइदियपयारोहिं ॥ २४४ ॥
अन्यमं प्रत्यमैः, सामाचारीविचित्रकुसुमभरैः ।

सिद्धं नमंतजावो, कीरइ विहिणा तदेव तमो ॥ २४५ ॥
मनइहितान्यसुमतां, संपद्यन्ते समस्तलौक्यानि ।
पगरिसपत्ने य जसे, सा लम्भइ निव्वुई परमा ॥ २४६ ॥
इति हरिवाहननृपति-भीमार्थयुतं विबुध्य गुरुवचनम् ।
भीमणसंसारमुत्ता-णवासओ सुबहु वीहंतो ॥ २४७ ॥
साम्राज्यं भीमसुते, विन्यस्यानेकलोकसंयुक्तः ।
भवपेयवणुजंघण-पवणं दिक्खं पवज्जेइ ॥ २४८ ॥
एकादशाङ्गधारी, सुचिरं परिपालितामलचरित्रः ।
सो रायरिसी पत्तो, तिहुणसिहरट्ठियं ठाणं ॥ २४९ ॥
भीमनरेन्द्रेऽपि चिरं, कुर्वन् जिनशासनोन्नतीः शतशः ।
परहियकरणिक्करइ, नीईइ पसाहए रज्जं ॥ २५० ॥
अन्येषुर्भवकारा-गारादुद्विग्नमानसः पुनम् ।
रज्जे ठविकु गिण्हिय, दिक्खं भीमो गमो मुक्कं ॥ २५१ ॥
"इति हि भीमकुमारसुवृत्तकं,
मनसिकृत्य अमर्त्यकारकम् ।
परहितार्थकृतः कर्त्तनो मुदा,
भवत भावितजैवमताः सदा ॥ २५२ ॥"

ध० २० १ अधि० २० गुण ।

भीमदृहास-भीमादृहास-पुं० । रौद्रे अदृहासे, आ० क० १ अ० ।
भीमदरिमणिउज-भीमदर्शनीय-त्रि० । भीमं यथा भवतीत्ये-
वं दृश्यते यः स भीमदर्शनीयः । रौद्रं यथा भवति तथा दृष्ट-
व्यं, आ० १ अ० १ अ० ।
भीमदेव-भीमदेव-पुं० । चालुक्यवंशोद्भवे अणुहितपाटनप-
त्तनस्य स्वनामख्याति गुर्जरधरित्रीमाये, तद्राज्यकाल एव
मालवराजेन पार्श्वनाथप्रतिमा भग्ना, ततो रामदेवभावकेण
पुनरुज्ज्वल्य स्थापिता कोकापार्श्वनाथ इति प्रसिद्धिं गता ।
ती० ३६ कल्प ।
भीममुकट्टहास-भीममुक्तादृहास-पुं० । भयावहकृतादृहासे,
उपा० २ अ० ।
भीमरूप-भीमरूप-त्रि० । रौद्राऽऽकारे, "भीमरुवेहिं अक्क-
मिन्ता ।" प्रश्न० १ आध० द्वार ।
भीमसेण-भीमसेन-पुं० । युधिष्ठिरानुजे पाण्डुसुते, आ० १
अ० ४ अ० १ उ० । आ० म० । अनीतायामुत्सर्पित्यां जम्बू-
द्वीपभारतवर्षभवे स्वनामख्याने कुलकरे, स्था० १० ठा० । स० ।
भाविनि स्वनामख्याति प्रतिवासुदेवे, स० । वैयाकरणभेदे च ।
कल्प० १ अधि० १ कण । कर्पूरभेदे च । वाच० ।
भीमसोम-भीमसोम-पुं० । द्विष० । मणिमन्दिरनगरस्थयोः
स्वनामख्यातयोः कुमारयोः, ध० २० ।
(भीमसोमयोः कथा 'अकजुह' शब्दे प्रथमभागे १५० पृष्ठे
गता ।)
भीमागार-भीमाकार-त्रि० । भयजनकाकृतौ, भ० ३ श० २ उ० ।
भीमासुर-भीमासुर-न० । लौकिकधृतभेदे, अनु० ।
भीय-भीत-लि० । भी-रूः । जातभयं, भ० ३ श० १ उ० । प्रथ० ।
जं० । प्रश्न० । भीतो भयाऽऽसं । प्रश्न० २ सम्प्र० द्वार । "नि-
बं भीयण तथेण । उत्त० १६ अ० । आ० । जं० ।

भीतस्य च यद्भवति तच्चतुर्थभावनामधिकृत्याऽऽह—

न भाइयत्वं, भीयं खु भया अहंति लहुयं, भीओ अवि-
तिअओ मणूसो, भीओ भूतेहि वि घेपेजा, भीओ अणं पि
हु भेसेजा, भीओ तवसंजमं पि हु मुएजा, भीओ य भरं न नि-
त्यरेजा, सप्पुरिसनिसेवियं च मणं भीतो न समत्थो अणुच-
रितं, तम्हा न भातियत्वं, भयस्स वा वाहिस्स वा रोगस्स
वा जराए वा मच्चुस्स वा अन्नस्स वा एवमादियस्स एवं घे-
जेण भाविनो भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो
सुरो सच्चअवसंपणो ॥ ४ ॥

न भेत्तव्यं न भयं विधेयमिति, यतः भीतं भयार्त्तं प्राणिनं
क्षुरिति वाक्यालङ्कारे, भयानि विविधा भीतयः (अहंति
ति) आगच्छन्ति, किंभूतं भीतम् ? , (लहुयं ति) लघु-
कं सप्तसारवर्जितत्वेन तुच्छं, क्रियाविशेषणं चेद्, तेन ल-
घुकं शीघ्रं, तथा भीतोऽद्वितीयः, सहायो न भवतीत्यर्थः । म-
नुष्यो नरः, तथा भीतो भूतैर्वा प्रेतैर्गृह्यते अधिष्ठायते, तथा
भीतोऽन्यमपि भेषयेत्, तथा भीतः तपःप्रधानः संयमस्तपस्सं-
यमस्तमपि, दुरलङ्कारे, मुञ्चेत् त्यजेत्, अलीकमपि ब्रूयादिति
द्वयम् । अहिंसाऽऽदिरुपपत्त्यात् संयमस्य, तथा भीतश्च भरं न
निस्तरेत्, तथा सत्पुरुषनिषेधितं च मार्गं धर्माऽऽदिपुरुषार्थो-
पायं भीतो न समर्थोऽनुचरितुमासेषितुं, यत एव तस्मात्,
(न भाइयत्वं ति) न भेत्तव्यं (भयस्स व ति) भयहेतावर्षाद्वा
दुष्टतिर्यग्मनुष्यदेवाऽऽदेः, तथा आत्मोद्भवपि, नेत्याह (वाहि-
स्स व ति) व्याधेः क्रमेण प्राणोपहारिणः कुप्याऽऽदेः रोगाद्वा
शीघ्रतरप्राणोपहारकाच्च, ज्वराऽऽदेः जराया वा मृत्योर्वा अ-
न्यस्माद्वा तादृशान्योपादकत्वेन व्याप्यादिसदृशविष्टवि-
योगादिकस्मादिति । वाचनान्तरे इवमर्थान्तरम्-अन्यस्माद्वा ।
एवमादीति । एतज्जगमनायाऽऽह-एवं धैर्येण सत्त्वेन भाविनो
भवत्यन्तरात्मा जीवः । किंभूत इत्याह-(संययेत्यादि)पूर्ववत्
॥ ४ ॥ प्रश्न० २ संव० द्वार । भीतमुत्तमतमानसं यद् गीयते
तद् भीतम् । गेयदोषभेदे, अनु० । किमुक्तं भवति—यदुत्तमस्ते-
न मनसा गीयते तद्भानपुरुषनिबन्धनात् तद्भमानुवृत्तत्वाद्
भीतमित्युच्यते । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० ।

भीयपरिस-भीतपर्वत्-त्रि० । भीता चकिता पर्यद् यस्य स
भीतपर्वद् । वृ० १ उ० २ प्रक० । उग्रदण्डे, व्य० १ उ० ।
आह्निकसारतया यस्य भृकुटिमात्रमपि दृष्ट्वा परिवारः स-
र्वोऽपि भयेन कम्पमानस्तिष्ठति, न च क्वचिदभ्याये प्र-
वृत्तिं करोति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

भीरु-भीरु-त्रि० । भी-कुः । भयशीले, स्या० ४ ठा० २ उ० ।
आन्ना० । ध० । वृ० । दर्श० । सूत्र० । पेडिकाऽऽमुष्मिकापाके-
भ्यस्त्रसनशीले च, स हि कारणेऽपि सति न निश्शङ्कमध-
र्मे प्रवर्तते । प्रव० २३६ द्वार । व्य० ।

भीरुगुणा धर्मरत्ने यथा-

इहपरलोयावाए, संभावतो न वट्टए पावे ।

बीहइ अजसकलंका-तो खलु धम्मारीहो भीरु ॥१३॥

इह लोकापायान् राजनि-गृहप्रभृतीन्, परलोका-

पायान् नरकगमनाऽऽदीन् संभावयन् भाविनो मन्थं-
मानो वर्तते न प्रवर्तते, पापे हिंसाऽनुताऽऽदौ, त-
था विभेत्पुत्रस्यत्ययशःकलङ्काभिजकुलमालिन्यहेतोरतोऽपि
कारणात् पापेन वर्तते, ततस्तस्मात्कारणात्, खलुरवधारणे-
स चोपरिष्ठात्संभ्रमस्यते, ततो धर्माहो धर्मयोग्यो भीरुश्च, वि-
मलश्च । व्य० २० । (तत्कथा 'विमल' शब्दे) शतावर्षां, श-
पतविकायाम्, छायायाम्, योषिति च । स्त्री० । भययुक्तायां
योषिति, वाच० ।

भीरुय-भीरुक-त्री० । भयशीले, " एगे ओमाणभीरुए । "
उत्त० २७ अ० । "संगामस्मि व भीरुया । " सूत्र० १ भु० ३ अ०
१ उ० ।

भीसणय-भीषणक-त्रि० । भयकारके वस्तुनि, " घोरा दाह-
ण-भासुर-भइरव-भीलुक-भीम-भीसणया । " पाइ०
ना० ६६ गाथा ।

भीसय-भीष्मक-पुं० । ' भिष्मक ' शब्दार्थे, स्था० १ भु० १६
अ० ।

भुंजण-भोजन-न० । समुद्देशे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

भुंजमाण-भुजान-त्रि० । भोजनं कुर्वति, प्रा० ४ पाद । आ-
चा० । सूत्र० । पि० । प्रज्ञा० । अनुभवति च । जं० १
वस्त० । स्या० ।

भुञ्जत्-त्रि० । पालयति, दश० ५ अ० १ उ० ।

भुंजिऊण-भुक्त्वा-अव्य० । भोजनं कृत्वेत्यर्थे, प्रश्न० ५ आध०
द्वार । "ससागरं भुंजिऊण वसुहं । " प्रश्न० ४ आध० द्वार ।

भुंजित्ता-भुक्त्वा-अव्य० । भुक्तेत्यर्थे, स्या० ३ ठा० २ उ० ।
" भुंजित्ता खलु तद्वा अमुंजित्ता । " स्या० ३ ठा० २ उ० ।

भुंजिय-भुक्त्वा-अव्य० । भोजनं कृत्वेत्यर्थे, स्या० ३ ठा० २
उ० ।

भुंजियव्व-भोक्तव्य-त्रि० । भोजनीये वस्तुनि, " एवं भुंजिय-
त्वं । " व्य० २ श० १ उ० ।

भुंइ-देशी-शूकरे, दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

भुंईर-देशी-शूकरे, दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

भुंभल-भुम्भल-न० । मद्यस्थाने, कर्म० १ कर्म० ।

भुंभलय-भुम्भलक-पुं० । शेलरके, उपा० २ अ० ।

भुम-भुज-पुं० । बाहो, " भुम्मा बाह्वा । " पाइ० ना० २५१ गाथा ।

भुअंग-भुजङ्ग-पुं० । सर्पे, पाइ० ना० ३१ गाथा ।

भुअंगम-भुजङ्गम-पुं० । नागे, पाइ० ना० ३१ गाथा ।

भुअमूल-भुजमूल-न० । इक्षुमूले, " कक्का भुअमूलं । " पाइ०
ना० २५१ गाथा ।

भुअय-भुजग-पुं० । नागे, " उरओ अही भुअंगो, भुअंगमो
पजओ कणी भुअयो । " पाइ० ना० ३१ गाथा ।

मुकुटदण-भूकुण्डन-न० । उज्ज्वलने, " गायाइं भूकुंडेति । " उज्ज-
लयति । म० ६ श० ३३ उ० ।

भुक्कण-देशी-मद्यादिमानयोः, दे० ना० ६ वर्ग ११० गाथा ।
भुक्तिभ-भुक्ति-न० । श्वाऽऽदिशब्दे, "उत्तुहं भुक्तिं जा-
य ।" पा० ना० १८२ गाथा ।

भुक्त्वा-देशी-बुधि, दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

भुक्तिभ-भुक्ति-त्रि० । बुभुक्षा संजाता अस्य तार-इतच् ।
बुधायुक्ते, "बुभुक्षितः किं विकरेण भुक्ते ।" श्युजटः ।
वाच० । विपा० १ भु० २ अ० । नि० । ज्ञा० ।

बुभुक्षाऽऽर्च-त्रि० । बुधा पीडिते, नि० चू० ११ उ० । बुधाऽऽ-
र्त्ते, "बुहाइभं भुक्त्वा चार्त्तं ।" पा० ना० १८३ गाथा ।

भुग-भुग-त्रि० । भुज-मोटने, क्लः । रोगाऽऽदिना कुटिली-
कृते, वाच० । प्रश्न० १ आध० द्वार । वक्ते उपा० २ अ० । भ-
मे च । ज्ञा० १ भु० ८ अ० ।

भुगभग-भुगभग-त्रि० । अनीव वक्ते, ज्ञा० १ भु० ८ अ० ।

भुज-भोज्य-त्रि० । भुज-एवम् । भक्षणार्थत्वात् कुत्वम् । भु-
ज्यत इति भोज्यम् । शाल्योदनाऽऽदिके, प्रथ० १ द्वार । ख-
रखसाद्याऽऽदिके, ज्ञा० १ भु० १ अ० । भक्षणीये प्रथमात्रे, वा-
च० । संस्रज्याम्, आह चूर्णकृत- "भुज सि वा संस्रजि सि
वा एगट्टं ।" वृ० १ उ० ३ प्रक० । स्त्रीणां चतुःषष्टिकलान्तर्गते
कलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

भुजय-भूयस्तर-त्रि० । प्रभूततरे, "अप्यतरो भुजतरो वा
।" आचा० २ भु० १ चू० ३ अ० १ उ० । सूत्र० ।

भुजस्व-भूर्जवृक्ष-पुं० । भूर्जतरो, भ० ८ श० ३ उ० । "भुज-
पत्ते लेहो लिहिकण छूडो ।" आ० म० १ अ० । आच० ।

भुजविहि-भोज्यविधि-पुं० । भोज्यप्रकारे, आच० ६ अ० ।

भुजभुज-भोज्याभोज्य-त्रि० । द्वि० व० । भक्षणीयामक्ष-
णीययोः, सं० नि० ।

यथा च संस्रजिनिर्युक्ती-

समणाए संजमट्टा, णाणादेसेसु विहरमाणः ।

भुज्जाभुजं निचं, नायव्वं सव्वदेसेसु । २ ॥

असणाणि य चउसट्टी, कूरे जाणेह एत्थीसं तु ।

तह चेव पाणगाई, तीसं पुण खज्जगा हुंति ॥४॥ सं० नि० ।

('अकल्पिय' शब्दे प्रथमभागे ११८ पृष्ठे विस्तरः)

भुजो-भूयस्-अव्य० । भुवे भावाय वा यस्यति । यस्-भावे
किप् । पुनरर्थे, वाच० । सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० । आ० म० ।
अन्त० । आचा० । कल्प० । प्रश्न० । स्या० । "भुजो भुजो
सि वा पुणो पुणो सि वा एगट्टं ।" नि० चू० २० उ० ।
स्या० । सूत्र० ।

भुत्त-भुक्-त्रि० । भुजेः कर्मणि क्लः । भक्षिते, वाच० । सेविते,
उत्त० १४ अ० । प्रा० । कल्प० । भागे, उत्त० १६ अ० । "भु-
त्तासिपाणिय ।" भुक्तभोग इति । उत्त० १६ अ० ।
भोजने च । उत्त० १६ अ० । यच्च भुक्तं सत् पीडयति तत्
भुक्तम् । स्थावरे विषभेदे, स्या० ६ ठा० ।

भुत्तभोग-भुक्तभोग-पुं० । भोगान् भुक्त्वा प्रयजिते,

"जे इत्थिभोगा भुजिउं पव्वइया ते भुत्तभोगा ।" नि० चू० १ उ० ।
भुत्तसेस-भुक्तशेष-त्रि० । भुक्तोद्धृते, "भुत्तसेसं पडिक्कप ।"
वश० ५ अ० १ उ० ।

भुत्ति-भुक्ति-स्त्री० । भुज-क्तिन् । भोजने, भागे च । "आगमो
निष्कलस्तत्र, भुक्तिः स्तोकाऽपि यत्र नो ।" इति स्मृतिः ।
वाच० । च० १ अधि० । ज्ञा० ।

भुत्तुत्तर-भुक्तोत्तर-त्रि० । भोजनान्तरे, विपा० १ भु० ३ अ० ।
रा० । "भुत्तुत्तरागप वि य थं ।" भुक्तोत्तरं भोजनोत्तरकालम् ।
भ० ३ श० १ उ० । कल्प० । विपा० ।

भुत्तुत्त-देशी-भूत्ये दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

भुमया-भू-स्त्री० । भ्रमतीति-भूः । भ्रम-डः । अकारमका-
रयोर्लोपः । अनु० । "भूवो मया उमया" ॥८॥ १६७ इति प्राकृ-
तसूत्रेण अशब्दास्वाद्ये मया उमया इत्येतौ प्रत्ययौ । प्रा० २
पाद । "उभ्रहन्मत्कणू यथातुले" ॥८॥ १२१ इति प्राकृतसूत्रे-
णोकारस्योत्त्वम् । प्रा० १ पाद । नेत्रयोर्द्वेष्ट्यायां रोमराजौ,
वाच० उपा० । "भुमया ममुहा ।" पा० ना० २५१ गाथा ।

भुय-भुज-पुं० । स्त्री० । भुज्यतेऽनेन । भुज-प्रथमे कः ।
बाहौ, उपा० २ अ० । प्रज्ञा० । "भुयार्हि तिष्ठ ।" भुजाभ्यां
बाहुभ्याम् । स्या० १० ठा० । रा० । करे, त्रिकोणचतुष्को-
णाऽऽदित्रेण लीलावत्यादौ प्रसिद्धे रक्षाविशेषे, वाच० ।

भुयंग-भुजङ्ग-पुं० । भुग्नः सन् गच्छति । गम-खच्-ङि-
उच्च । सर्पे, आचा० २ भु० ४ चू० । ज्ञा० । स० । उत्त० ।
"जहा पमोई तणुयं भुयंगो ।" भुजङ्गः सर्पः । उत्त० १४
अ० । "उरमो मही भुयङ्गो ।" पा० ना० २६ गाथा । जारे,
वाच० । विशेषे । श्लेषानक्षत्रे च । वाच० ।

भुयंगम-भुजङ्गम-पुं० । भुजः कुटिलीभवन् सन् गच्छति ।
गम-खच्-मुम् । सर्पे, वाच० । "भुयंगमो पञ्चमो कणी
भुयंगो ।" पा० ना० २६ गाथा । "भुयंगमो जुलनयं जहा
जहे ।" आचा० । तं० ।

भुयग-भुजग-पुं० । भुजः कुटिलीभवन् सन् गच्छति । सर्पे,
प्रज्ञा० २ पद । । यो० । आ० म० । औ० । ज्ञा० । पा०
ना० । महोरगभेदे, प्रज्ञा० १ पद । औ० । श्लेषानक्षत्रे
च । वाच० ।

भोजक-पुं० । अर्चके, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

भुयगकंचुय-भुजगकंचुक-न० । भुजगत्वचि, वे० १ विव० ।

भुयगवई-भुजगपति-पुं० । महोरगाधिपे, औ० । जी० ।

भुयगवई-भुजगवती-स्त्री० । अतिकायस्य व्यन्तरेन्द्रस्य स्व-
नामक्यातायामग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । (भवा-
न्तरकथा 'अगमहिप्ती' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गता)

भुयगवर-भुजगवर-पुं० । स्वनामक्याते द्वीपे, स्या० ३ ठा०
४ उ० । स च रुक्कवराद् द्वीपादसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान्
गत्वा भुजगवरो नाम द्वीपः । अनु० ।

भुयगा-भुजगा-स्त्री० । अतिकायस्य व्यन्तरेन्द्रस्य स्वनाम-
क्यातायामग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । (भवान्तर-
कथा 'अगमहिप्ती' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गता)

भुयगावई-भुजगवती-स्त्री० । ' भुयगावई ' शब्दार्थे, भ० १० श० ५ उ० ।

भुयगीसर-भुजगेश्वर-पुं० । नागराजे, तं० । " भुयगीसरवि-
पुलभोगआदाणफलिहउरुद्धदीहवाह । " औ० । जी० ।

भुयगेसर-भुजगेश्वर-पुं० । ' भुयगीसर ' शब्दार्थे, औ० ।

भुयपरिसर्प-भुजपरिसर्प-पुं० । भुजाभ्यां परिसर्पन्तीति भुज-
परिसर्पाः । अहिनकुलाऽऽदिके, अनु० । स्था० । जी० । प्रज्ञा० ।
अधुना भुजपरिसर्पानभिधत्सुराह—

से किं तं भुयपरिसर्पाः ? भुयपरिसर्पा अश्वगविहा पक्ष-
ता । तं जहा-शउला, सेहा, सरहा, सझा, सरंडा, सारा,
खोरा, यरोइला, विस्संभरा, मूसा, मंगुसा, पइलाइया,
खीरविरालिया, जहा चउप्पाइया, जे यावजे सहप्पगारा,
ते समासओ दुविहा पक्षता । तं जहा—संमुच्छिमा य,
गम्भवकंतिमा य । तत्थं जे ते संमुच्छिमा ते सन्वे न-
पुंसगा, तत्थं जे ते गम्भवकंतिया, ते यं तिबिहा प-
क्षता । तं जहा-इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा । एएसि यं ए-
वमाइयायं पज्जत्तापज्जत्तायं भुयपरिसर्पायं नव जाइकु-
लकोडिजोशिप्पवइसयसइस्मा इवंतीति मक्खायं । सेत्तं
भुयपरिसर्पथलयरपंचेंदियतिरिक्खजोशिया । (सूत्र-३५)
प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

भुयपरिसर्पथलयरपंचेंदियतिरिक्खजोशिय-भुजपरिसर्प-
स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० । भुजाभ्यां परिसर्प-
तीति भुजपरिसर्पाः, स चासौ स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकश्च भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः । भुज-
परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
सूत्र० । जी० ।

भुयपरिसर्पिणी-भुजपरिसर्पिणी-स्त्री० । मोधिकानकुट्या—
दिके, जी० ।

से किं तं भुयपरिसर्पिणीओ ? भुयपरिसर्पिणीओ अ-
श्वगविधाओ पक्षताओ । तं जहा-गोहीओ, शउलीओ, से-
धाओ, सेलाओ, सेरडीओ, सरिंधीओ, सावाओ, खाराओ,
पंचलोइयाओ, चतुप्पइयाओ, मूमियाओ, सुंसुसियाओ, व-
रोलियाओ, गोव्हियाओ, जेव्हियाओ, विरचिरालियाओ ।
सेत्तं ज्ञयपरिसर्पिणीओ । जी २ प्रति० ।

भुयमोयग-भुजमोचक-पुं० । नीलवर्णे रत्नविशेषे, भ० १ श०
१ उ० । " भुयमोयगइंदनीले य । " प्रज्ञा० १ पद० । जी० । तं० ।
औ० । प्रश्न० ।

भुरुकुडिअ-देशी—उज्जलिते, दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

भुरुहुडिअ-देशी—उज्जलिते, दे० ना० ६ वर्ग १०६ गाथा ।

भुल्ल-भ्रंश-धा० । अधः पतने, प्रा० । " भ्रंशेः फिडफिडफुरफुड-
फुट्टुक्कभुल्लः " ॥ ८५ ॥ १७७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण भ्रंशो-
भुल्लाऽऽदेशः । भुल्लइ । भंस्इ । प्रा० ४ पाद ।

भुल्लुंकी-भल्लुकी-स्त्री० । शृगाद्वयाम्, " भुल्लुंकी य भल्लुआ
महासइ । " पाइ० ना० १२७ गाथा ।

भुव-भुवर्-अव्य० । भू-अरु वुक् किञ्च । भुवल्लोके, तिर्थगुलो-
के, गा० । वाच० ।

भुवण-भुवन-न० । भवत्यत्र । भू-क्युन् । जगति, जने, आ-
काशे, चतुर्दशसंख्यायां च । वाच० जलतत्त्वे, गा० ।

भुवणगुरु-भुवनगुरु-पुं० । त्रिभुवननायके, पञ्चा० २ वि-
ष० । त्रिभुवनबान्धवे, पञ्चा० २ विष० । जगज्ज्येष्ठे, पञ्चा०
६ विष० । त्रिभुवनानुशासके, दर्श० ३ तत्त्व । " भुवणगुरु-
ण जिणाणं, विसेसओ एयमेव दट्ठवं । " पञ्चा० ४ विष० ।
तीर्थकरे, " भुवणगुरुणोवगारा, पमाययं नावगच्छन्ति । " पंच०
५ द्वार । " भुवणगुरुजिणिग्गुणापरिणाय । " पञ्चा० ७ विष० ।

भुवणचंद-भुवनचन्द्र-पुं० । त्रैलोक्यभवे स्वनामख्याते आ-
चार्ये, " श्रीभुवनचन्द्रसूरि-गुरुद्विषाय प्रवरतेजाः । " ध०
२० ३ अधि० ७ लक्ष० ।

भुवणच्छेरग-भुवनाऽऽश्चर्य-त्रि० । भुवनाद्भुते, " भुवणच्छे-
रयभूया, " भुवनाऽऽश्चर्यभूता भुवनाद्भुतभूतः । पञ्चा०
६ विष० ।

भुवणशाण-भुवनज्ञान-न० । सत्तलोकज्ञाने, " सूर्ये च भुव-
नज्ञानम् । " सूर्ये च प्रकाशमये संयमाद् भुवनानां सत्तानां
लोकानां ज्ञानम् । तदुक्तम्— " भुवनज्ञानं सूर्ये संयमात् । "
ज्ञा० २६ द्वा० ।

भुवणशाह-भुवननाथ-पुं० । त्रिजगत्त्रातारि, दर्श० १ तत्त्व ।

भुवणतिलय-भुवनतिलक-पुं० । कुसुमपुरस्थस्य धनदत्त-
पतेः पुत्रे स्वनामख्याते राजकुमारे, ध० २० ।

तत्कथानकम्—

" सुइवाणियं सुपत्तं, कुसुमं च समरिय इत्थं कुसुमपुरं ।
धणओ विव भूरिधणो, धणओ नामेण तत्थं निवो ॥ १॥
आसि पउमेसयस्स व, पउमा पउमावई पिया तस्स ।
पुत्तो य भुवणतिलओ, तिलओ इव सेसपुरिसाणं ॥ २॥
तस्स य क्वाइगुणा-य जइ वि उवमापयं इमे बुद्धा ।
मयणाइणो पसिखा, विणयगुणो अणुवमो तइ वि ॥ ३॥
सो कालम्मि सुहेणं, उवज्झायमहज्जवाउ गिरहेइ ।
विणओ यओ कलाओ, जलपडलीओ जलहह व ॥ ४॥
तेण य विणयगुणेणं, जणिओ विज्जागुणो उ सो तस्स ।
ओ अमरसुंदरीण वि, मुहार्इ मुहलार्इ काखी य ॥ ५ ॥
अज्जदिणे सो राया, अत्थाणसभाइ जाव आसीणो ।
चिट्ठइ ताव हिट्ठे, ण विस्सिणा एव विज्जतो । ६ ॥
सामिय ! रयणत्थलपुर—पणुणो सिरिअमरचंदनरवइणो ।
चिट्ठइ पहाणपुरिसो, बाहिं को तस्स आपसो ? ॥ ७॥
तइ मुंजसु इय रत्ता, पुत्तो सो विस्सिणा समाणीओ ।
नमिय निव उवविट्ठो, समए इय मणिउमारओ ॥ ८ ॥
देव ! सिरिधणय ! नरवर !, तुम्हं पंइ जंपए अमरचंदो ।
अइ पइ ! अरिय महं, वरधूया जसमई नाम ॥ ९ ॥
सा तुइ सुयस्स विमलं, गुणनिवहं खेयरीहिं गिज्जंतं ।
आयजिऊण सुइरं, अक्खंतं तस्मि अणुरत्ता ॥ १० ॥

किं च तयं विद्य मितं, च कमलिणी निष्कमेव भाष्यती ।
 परिचयकुसुमतं धो-समाह कइ कइ वि गमइ दिणे ॥ ११ ॥
 जा अज्ज वि सा बाला, तणं व न हु खयइ जीवियं निययं ।
 ता तुम्हेहि नरवर, पुढसिणेहाभिषुद्धिकए ॥ १२ ॥
 सहसा किउज्ज अम्हा—ण पथणा पेसिउं नियं तययं ।
 तीए गिएहाविउज्ज, वरलक्खणलक्खिओ पाणी ॥ १३ ॥
 अह मइविलासवरमं-तिवदणमवल्लोपए निवो सो वि ।
 विणएण भणइ सामिय !, जुत्तमियं कीरउ पमाणं ॥ १४ ॥
 जं भणइ तयं कुयिमु, सि निवइया जंपिए पहाणनरो ।
 सो पत्तो निवदिजे, आवासे फुरियगुरुहरिसो ॥ १५ ॥
 तो रक्षाऽणुजाओ, अण्येयसामंतमंतिमाइजुओ ।
 सो कुमरो संचलिओ, अलीलयचउरङ्गवलकलिओ ॥ १६ ॥
 संपत्तो अइवूरं, पहम्मि सिद्धउरनयरवाहिम्मि ।
 मुच्छामीलीयनयणो, सो पांडो रइवरुच्छंगे ॥ १७ ॥
 अह मविक्कमलंधारे, सहसा कोलाहले समुच्छलिए ।
 मिलिओ अगिमपच्छिम-लंधारजणो तहिं सव्वो ॥ १८ ॥
 तो मंतिमाइणो तं, महुलावेहिं आलवति मिसं ।
 कट्टं वं विगयचिट्ठो, न किं पि पडिअपए कुमरो ॥ १९ ॥
 आइका ते सव्वे, विविहोसहमंततंमणिपमुं ।
 पकुंति बहुचयारे, न य से जायइ गुणो को वि ॥ २० ॥
 किं तु पवट्टइ अहियं, वियणा विलयंति सयलभंगाइ ।
 तो मंतिमाइलोओ, करुणसरं पलवए एवं ॥ २१ ॥
 हा गुणयणमहोदहि !, हा निरुवमविणयकणयकणयगिरे ॥
 हा पणयकणपायव !, कुमार ! पत्तोऽसि किमवयं ? ॥ २२ ॥
 सुयवच्छलस्स देव—स्स किं तु गंतुं वयं कहिस्सामो ? ।
 इय जा पलवइ जणो, सिद्धपुरवहिट्ठिउज्जाणे ॥ २३ ॥
 ता सुरकिन्नरसेवि-उज्जमाणचरणो अण्येगसमणजुओ ।
 नामेण सरयभाणू, वरणाणी आगओ तय ॥ २४ ॥
 अमरकयकणयकमला-ऽऽसीणो धम्मं कहेइ अह तय ।
 सो मंतिपमुदजणो, गओ गुहं नमिय उवविट्ठो ॥ २५ ॥
 अह कंठीरवसामं—तपुच्छिओ कुमरहुक्खवुत्तंतं ।
 तेलिं आउलभावा, समासओ कइइ इय सूरि ॥ २६ ॥
 थायइलंड दीवि, भरहे भवणागरम्मि नयरम्मि ।
 विहरंतो संपत्तो, इओ गच्छो सुगुरुकलिओ ॥ २७ ॥
 तय य एगो साह, वासवनामा सुवासनारहिओ ।
 गुरुगच्छपच्छयाओ, अइअविणओ किलिट्ठमणो ॥ २८ ॥
 सो कइया वि गुरुहिं, भणिओ भो भइ ! होसु विणयपरो ।
 जम्हा विणएणं चिय, कल्लाणपरंपरा होइ ॥ २९ ॥ "

उक्तं च—

“विनयफलं शुभ्रं वा, गुरुशुभ्रं वा फलं श्रुतज्ञानम् ।
 ज्ञानस्य फलं विरति-विरतिकलं चाऽऽभवतिरोधः ॥ ३० ॥
 संवरफलं तपोबल-मथ तपसो निर्जरा फलं दृढम् ।
 तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ ३१ ॥
 योगनिरोधाद्भवस-न्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः ।
 तस्मात् कल्याणानां, सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ३२ ॥ ”

तथा—

मूलाउ कंधपभो वुमस्स,
 लंधाउ पच्छा सनुविति साहा ।

साहपसाहा वि रुहंति वत्ता ,
 तेओ सि पुष्पं च फलं रत्तो य ॥ ३३ ॥
 एवं धम्मस्स विणओ, मूलं से परमं सुखं ।
 जण कितिं सुयं सिग्घं, नीमसें चाभिगच्छइ ॥ ३४ ॥
 इय गुरुवयणं पवणं, व वणद्वयो पप्प सप्प इव कूरो ।
 कोधेण भगधगतो, सो अहिययरं समुज्जलिओ ॥ ३५ ॥
 सो अजया अकउज-म्मि कथरं चोइओ मुणिहिं पि ।
 जाओ भिसं पउट्ठो, इह परलोए य निरविक्कओ ॥ ३६ ॥
 सव्वेसि घायणयं, तालउडधिसं विविक्तु जलमज्जे ।
 सो एगदिसाहुत्तो, सयं पणट्ठो उभयभीओ ॥ ३७ ॥
 गच्छाणुकपियाए, य देवयाए तयं कहेऊण ।
 तप्परिभोगपवत्ता, निवारिया साहुणो सव्वे ॥ ३८ ॥
 सो वरुंतोऽरणे, कथं वि वणद्वपलित्तसव्वंगो ।
 मरिऊण समुप्पओ, परमाऊ अण्णइट्ठणे ॥ ३९ ॥
 तो मच्छंसुं पुणरधि, नए निरिए पुणो वि नरयम्मि ।
 सव्वय्य दहणद्धिण-भिदण्णयधणाइ संतत्तो ॥ ४० ॥
 भमिओ भूरि भवेसुं, अजाणतवं करिणु किं पि पुरा ।
 जाओ धणयनरिक्क—स्स एस अइवदलहो पुत्तो ॥ ४१ ॥
 रिसिघायपरिणएणं, जं च तया अउजयं असुहकम्मं ।
 तस्सेस वत्ता इरिह, एयमवयं गओ कुमरो ॥ ४२ ॥
 तो भीएणं कंठी-रवेण पणमितु पभणियं नाह ! ।
 कइ होइ पुणो एसो !, पउणा पडिभणइ सुणिनाहो ॥ ४३ ॥
 खीणप्पायं कम्मं, इमस्स संपइ विमुक्खमाणो य ,
 चिट्ठइ वियणाहि इहा-ऽगओ विमुक्खिहिर सव्वत्तो ॥ ४४ ॥
 इय सोउ मंतिपमुहा, लोया हरिसियमणा कुमरपालं ।
 संपत्ता अइदिट्ठो, पउणप्पाओ तओ तेहिं ॥ ४५ ॥
 कहिओ केवलिकहिओ, पुढभवार्इ य वइयो तस्स ।
 तो सो भीओ पमुइय-मणो य पत्तो सुगुरुपाले ॥ ४६ ॥
 नमिउं सूरि कंठी-रवाइवडुलोय संजुओ कुमरो ।
 निस्स मीभीमभवमय—भीओ दिक्खं पवउजेइ ॥ ४७ ॥
 इय सुणिय जत्तमई वि हु , तय्याऽऽगंतूण गिएहए दिक्खं ।
 सेसजणो पुण वलिउं, धणयनिवस्साऽह तं चरियं ॥ ४८ ॥
 पुढवकयअविणयफलं, सुमिरत्तो माणसे कुमरसाह ।
 अइसयविणयपहाणो, जाओ अविरेण गीयथो ॥ ४९ ॥
 विणए वेयावक्खे, सो तह वडऽभिगहो समुप्पओ ।
 जह तग्गणतुट्ठेहिं, अमरेहिं वि संथुओ बहुत्तो ॥ ५० ॥
 तं उववूदंति गुरु, अमिक्खणं महुनिउणवयणेहिं ।
 धओऽस भो महायस !, तुह सहलं जम्म जीयं च ॥ ५१ ॥
 परिचत्तरायरिसिणा, इमगमुणीसु वि पउत्तविणएणं ।
 वेयावक्खपरंण य, सच्छवियं ते इमं वयणं ॥ ५२ ॥
 पणमंनि य पुढवयरं, कुलया न नमंति अकुलया पुरिसा ।
 पणओ पुडिं इहजई-जणस्स जह चक्कविट्ठिमुणी ॥ ५३ ॥
 इय उववूदंति जंतो , सो केवलिणा वि फुरियमज्जणो ।
 पालइ वयमकलंकं, वाधत्तरिपुढवलक्काइ ॥ ५४ ॥
 सव्वाउ पुढवलक्खे, आसिइं परिपालिऊण पज्जते ।
 पडिक्कपायवगमो , अज्जीणउक्काणलीणमणो ॥ ५५ ॥
 उप्पअविमल्लणो, विलीणमीसेसकम्मसंताणो ।
 सो भुवणनिलयसाह, भुवणोवरिमं पयं पत्तो ॥ ५६ ॥ "

“ इति विनयगुणेन प्राप्तनिःशेषसिद्धे—
धनदत्तुपानेस्त्रुतुर्वृत्तमुच्चैर्निशम्य ।
सकलगुणगारिष्ठे लब्धविश्वप्रतिष्ठे ,
सुगुण इह विधत्त स्वान्तमभ्याप्तभावाः ॥ ५७ ॥ ”

ध० २० १ अधि० १८ गुण ।

भुवणत्तियबंधु-भुवनत्रिकबन्धु-पुं० । जगत्त्रयबान्धवे, जीवा०
१ अधि० ।

भुवणमल्ल-भुवनमल्ल-पुं० । कुसुमपुरनृपस्य हेमप्रभस्य सुते
स्वनामव्याप्ते राजकुमारे, सहा० । (भुवनमल्लनरेन्द्रकथा ‘वे-
श्यबंधु’ शब्दे तृतीयमाने १२६६ पृष्ठे गता ।)

भुवणवह-भुवनपति-पुं० । भुवनाधिपे, सेन० । लौघर्मसुर-
त्वपदव्यपेक्षया यथा ईशानसुरत्वपदवी अधिका, तथा भुव-
नपतिज्योतिष्कव्यन्तराणामप्यप्योन्यं का पदवी न्यूना, का
च अधिकेति प्रश्ने, उत्तरम्—व्यन्तरज्योतिष्कभवनपतीनां
यथोत्तरं बाहुल्येन महर्धिकावमिति पदव्यधिकताऽपि तथे-
वेति । २६३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । भुवनपतीनां भवनानि कुत्र
सन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—रत्नप्रभाया उपरिअधश्चैकं योजन-
सहस्रं मुक्ता विचाले सर्वत्र भवनानि सन्तीति ज्ञायते,
यतोऽनुयोगद्वारसूत्रवृत्तिमध्ये भुवनपतिभवनानि नरकावा-
सकपाथे कथितानीति बोध्यम् । १४३ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

भुवणसुन्दर-भुवनसुन्दर-पुं० । तपागच्छभवे सोमसुन्दरसूतेः
शिष्ये स्वनामव्याप्ते आचार्ये, ग० ३ अधि० ।

भुवणिसमूरि-भुवनेन्द्रमूरि-पुं० । चैतन्यरुद्धभवे स्वनामव्याप्ते
आचार्ये, “ तत्र भीभुवनेन्द्रसूरिसुगुरुः । ” वृ० ६ उ० ।

भुस-बुष (स)-न० । वृत्त्यते उत्सृज्यते ‘बुस’ उत्सर्गे,
कः । वृ० वा षत्वम् । तुरुद्धधान्ये, फलरहितधान्ये, वाच० ।
आ० म० २ अ० ।

भुसगर-बुसकर-पुं० । करभेदे, आ० म० २ अ० ।

भुमडाहट्टाण-भुमदाहस्थान-न० । बुसदाहाऽऽधारे गृहे, “ज-
त्थ भुसं उहति तं भुसडाहट्टाणं ।” नि० वृ० ३ उ० ।

भुसुंद-भुशुण्ड-न० । शस्त्रभेदे, आचा० १ भु० १ अ० ५ उ० ।

भुश्यां कीप् । भुशुण्डी । तत्रैवार्थे, आ० १ भु० १ अ० ।

भू-भू-स्त्री० । भू सम्प०—किप् । पृथिव्याम् । गा० । कल्प० ।
अष्ट० । कर्म० । दश० । एकसहस्रायाम्, वाच० ।

भूअ-भूत-पुं० । पिशाचे, “ दयरा पुण्डरीको पि-प्पया परेया
पिसङ्गया भूआ । ” पा१० ना० ३० गाथा । जन्तुसामान्ये,
“ जन्तु सत्ता भूआ य ” पा१० ना० १५२ गाथा । यम्प्रबाहे,
दे० ना० ६ वर्ग १०७ गाथा ।

भूअस-देशी—कण्ठलयस्ते, दे० ना० ६ वर्ग १०७ गाथा ।

भू-भूति-स्त्री० । भू—क्रिन् । भवने, भस्मनि, वृ० ४ उ० ।

विभूनी, संथा० । पं० य० । रा० । वृद्धौ, मङ्गले, रक्षायाम् ।
सूत्र० १ भु० ६ अ० । अणिमाऽऽद्यविधेयैर्व्ये, शिवाकभस्म-
नि, भूतं, सम्पत्तौ, जात्याम्, वृद्धिनामौषधे च । वाच० ।

भूद-भूतन्द्र-पुं० । सुरुपाऽऽद्ये भूतानामिन्द्रे, स्था० ४ डा०
१ उ० ।

भूइकर्म-भूतिकर्मन्-न० । भूत्या भस्मनोपलक्षणत्वाभ्युदा
सूत्रेण कर्म रक्षार्थं वसत्यादिपरिवेष्टनं भूतिकर्म । ग० २
अधि० । वसतिशरीरभाण्डकरक्षार्थं भस्मसूत्राऽऽदिना प-
रिवेष्टनकरणे, प्रथ० ७३ द्वार । तद्वै आभियोगिकभावना-
भेदे च । ध० ३ अधि० । आ० । भूतिकर्म नाम यत् उव-
रिताऽऽदीनामभिमन्त्रितेन कारेण रक्षाकरणम् । “ अरिया-
इभूइयाणं, भूइकर्मं विणिहिदुं । ” इति वचनात् । ध्य० १ उ० ।
आव० । स्था० ।

अथ भूतिकर्म व्याचष्टे—

भूइएँ मट्टियाए, सुत्तेण व होइ भूइकर्मं तु ।

वसहीसरीरभंडग-रक्षा अभियोगमार्ग्या ॥ ४१२ ॥

भूत्या भस्मभूतया विद्याभिमन्त्रितया मृदा वा पांशुलक्षणया
सूत्रेण वा तन्तुना यत्परिवेष्टनं तद्भूतिकर्मोच्यते । किमर्थमेवं
करोतीत्याह—वसतिशरीरभाण्डकानां स्तेनाऽऽद्युपद्रवैर्यो र-
क्षा तन्निमित्तम् । अभियोगो वशीकरणम्, आदिशब्दस्य
उवराऽऽदिस्तम्भनपरिग्रहः । वृ० १ उ० २ प्रक० । तत्र प्रा-
यश्चित्तं यथा—“ भूतीकस्मे लहुओ (२६१ गाथा) । ” भूतिक-
र्मकरे प्रायश्चित्तं मासलघु । ध्य० १ उ० । उवराऽऽदिरक्षानि-
मित्तं भूतिदानं भूतिकर्मं तत्रनिपुणस्तथा । निपुणपुरुषभेदे,
पुं० । स्था० ६ डा० ।

भूइकर्मिय-भूतिकर्मिक-पुं० । भूतिकर्म उवरितानामुपद्र-
वरक्षार्थमस्ति यस्य सः । भूतिकर्मकारके, स्त्री० ।

भूइगहण-भूतिग्रहण-न० । विभूतिकाये, भस्माऽऽदाने च ।
संथा० ।

भूइपस-भूतिप्रज्ञ-त्रि० । भूतिः सर्वजीवरक्षा, तल प्रज्ञा य-
स्य । सर्वजीवरक्षाये, उत्त० १२ अ० । प्रवृद्धप्रज्ञे, अनन्तज्ञान-
वति, मङ्गलप्रज्ञे, भूतिशब्दो वृद्धौ मङ्गले, रक्षायां च वर्तते । भू-
तिप्रज्ञः प्रवृद्धप्रज्ञः । अनन्तज्ञानवान् । तथा भूतिप्रज्ञो जगद्र-
क्षाभूतिज्ञः । एवं सर्वमङ्गलभूतिप्रज्ञः । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।
“ नाणेण सीलेण य भूइपणे । ” सूत्र० १ भु० ६ अ० । प्र-
ज्ञया भेष्टे च । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

भूइल-भूतिल-पुं० । तोसलप्रामस्ये स्वनामव्याप्ते इन्द्रजा-
लके, येन तत्रस्थदेवेन सुद्रकव्यं विकुर्य संधिच्छेदे कृते
गृहीतेन देवेन निवेदितः स्वामी बद्धो मोक्षितः । “ मोएइ
इन्द्रजालिय, तत्थ महाभूतिलो नाम । ” आ० वृ० १ अ० ।

भूउत्तम-भूतोत्तम-पुं० । भूतभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

भूगोल-भूगोल-पुं० । भूगोल इव । गोलाऽऽकारे भूमण्डले,
“ मध्ये समस्तादण्डस्य, भूगोलो व्योम्नि तिष्ठति । विआ-
णः परमां शक्तिं ब्रह्मणो धारणाऽऽस्मिहाम् ॥ १ ॥ ” इति
सूर्यसिद्धान्तः । वाच० ।

भूगोलस्य बलाबलत्वमाचाराज्ञे यथा—

इहमेगेसि आयास्त्रीयेर नो सुनिसंते भवति, ते इह आ-
रंभट्टी अणुवयमाणा इण पाणे घायमाणा इणओ यावि
समणुजाणमाणा, अदुवा अदिकमाययंति, अदुवा वायाड
विउजंति तं जहा—अतिथ लोए१, नतिथ लोए२, धुवे लोए

३, अथुवे लोए४, साइए लोए५, अखाइए लोए ६, सप-
जवसिए लोए७, अपजवसिए लोए८, सुकडे ति वा वुकडे
ति वा कल्लाये ति वा पावे ति वा साहु ति वा असाहु
ति वा सिद्धि ति वा असिद्धि ति वा निरए ति वा अनि-
रए ति वा जमिणं विप्पदिक्का मामगं धम्मं पक्खेमाणा
इत्ये वि जायाइ अकस्मात् ॥

'इह' अस्मिन्मनुष्यलोके 'एकेषां' पुरस्कृताशुमकर्मवि-
पाकानामाखरणमाचारी मोक्षार्थमनुष्ठानविशेषस्तस्य गोच-
रो विषयः, नो सुप्तु निशान्तः परित्वितो भवति, ते चाप-
रिणताऽऽचारगोचरा यथाभूताः स्युः तथा वर्ययितुमाह-'ते'
अनधीताऽऽचार गोचरा भिक्षाचरिऽया स्नानस्वेदमलपरि-
षद्बर्जिताः सुकविहारिभिः शाक्याऽऽदिभिरात्मसात्परि-
णामिताः 'इह' मनुष्यलोके आरम्भार्थिनां भवन्ति, ते वा
शाक्याऽऽद्योऽभ्ये वा कुशीलाः सावयाऽऽरम्भार्थिनः, तथा वि-
हाराऽऽरामतडागकूपकरौहेशिभोजनाऽऽदिभिर्धर्मै वदन्तो
ऽनुबदन्तः, तथा जहि प्राण्यन इत्येवमपरैर्धर्मास्तयो, प्रतश्चापि
समनुजानन्तः, अथवा अदन्तं परकीयं द्रव्यमगाणितविपा-
कास्तिरोहितशुभाध्यवसायाः 'आददति' गृह्णन्तीति । किं
च—तत्र प्रथमतृतीयव्रते अल्पवक्त्रव्यवस्थात् पूर्वं प्रतिपाद्य
ततो बहुतरवक्त्रव्यवस्थात् द्वितीयव्रतापन्यास इति, 'अथ-
वेति' पूर्वस्मात् पक्षान्तरपक्षेपकः, तद्यथा-अदन्तं गृह-
न्ति, अथवा-वाचो विविधं-नानाप्रकारा युज्यन्ति, तद्यथेत्युप-
क्षेपार्थः । अस्ति 'लोकः' स्थावरजङ्गमाऽऽत्मकः, तत्र नव-
अण्डा पृथ्वी सप्तद्वीपा वसुन्धरेति वा । अपरेषां तु ब्रह्मा-
ण्डान्तर्बर्ती, अपरेषां तु प्रभूतान्यवभूतानि ब्रह्माण्डान्युद-
कमध्ये प्लवमानानि संतिष्ठन्ते, तथा सन्ति जीवाः स्वकृत-
कलभुजः, अस्ति परलोकः, स्तो यन्धमोक्षी, सन्ति पञ्च-
महाभूतानि, इत्यादि १ । तथाऽपरे चार्वाका आहुः-नास्ति
लोको, मायेन्द्रजालस्वप्नकल्पमेवैतत्सर्वं, तथा अविचारित-
रमणीयतया भूताभ्युपगमोऽपि तेषामतो नास्ति परलोका-
नुयायी जीवो, नस्तः शुभाशुभे, किरणादिभ्यो मद्दशोक्तिवद्
भूतेभ्य एव चैतन्यमित्यादिना सर्वे मायाऽऽकारगन्धर्वन-
गरतुल्यम्, उपपत्त्यक्षमस्वादिति । उक्तं च—

"यथा यथाऽर्थाभिप्रेत्यन्ते, धिचिच्यन्ते तथा तथा ।
यद्येतत्स्वयमर्थेभ्यो, रोचते तत्र के वयम् १ ॥ १ ॥
भौतिकानि शरीरार्ण, विषयाः करणानि च ।
तथापि मद्दैरन्यस्य, तत्त्वं समुपदिश्यते ॥ २ ॥ "

इत्यादि २ । तथा साक्ययाऽऽद्य आहु-'ध्रुवो' नित्यो लोकः,
आविर्भावतिरोभावमात्रत्वादुत्पादविनाशयोः, असतोऽनुत्पा-
दात् सतश्चाविनाशात्, यदि वा—ध्रुवः निश्चलः, सरिस्त-
मुद्रभूभ्रमराभ्यां निश्चलत्वात् ३ । शाक्याऽऽद्यस्त्वाहुः-अध्रु-
वां लोकोऽनित्यः, प्रतिकर्णं विशराकस्वभावत्वात्, विनाश-
हेतोरभावात् नित्यस्य च क्रमयोगपद्याभ्याम् अर्थक्रिया-
यामसामर्थ्यात् । यदि वा "अध्रुवः चलः, तथाहि-भूगोलः
केचाञ्चिन्मतेन नित्यं चलन्नेषाऽऽस्ते, आदित्यस्तु स्थव-
स्थित एव, तत्राऽऽदित्यमण्डलं दूरत्वाद्ये पूर्वतः पश्यन्ति
तेषामादित्योदयः, आदित्यमण्डलाद्यव्यवस्थितानां मध्याह्नः

ये तु दूरतिकास्तत्वाच्च पश्यन्ति तेषामस्तमित इति ।
('विला' शब्दे अनुर्यमाने २५२३ पृष्ठे दिग्बिभागप्रकपणा-
ऽवसरे "अस्स जम्भो आइणो उदेइ सा भवति तस्स पुब्ब-
दिस्सा " (४७) इत्यादिगाथाभिः भद्रबाहुस्त्वामिभिरपीरुणं
सिद्धान्तिं तत्त्वात्) ५ । अभ्ये पुनः सादिको लोक इति प्रति-
पक्षाः, तथा चाऽऽहुः—

"आसीद्विधं तमोभूत-मप्रकातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १ ॥
तस्मिन्नेकाग्रंभीभूते, नष्टस्यावरजङ्गमे ।
नष्टामरनरे कैव, प्रनष्टोरगरालसे ॥ २ ॥
केवलं गह्वरीभूते, महाभूतविवर्जिते ।
अविन्याऽऽत्मा विभुस्तत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥
तस्य तत्र शयानस्य, नाभेः पक्षं विनिर्गतम् ।
तदुत्तरविमण्डलनिभं, हृद्यं काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥
तस्मिन् पक्षे तु भगवान्, वरुणी धोषोपवीतसंयुक्तः ।
ब्रह्मा तत्रोत्पन्न—स्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥
अदितिः सुरसङ्गानां, दितिरसुराणां मनुर्मेनुष्याणाम् ।
चिन्ता विहङ्गमानां, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥
कद्रुः सरीसृपाणां, सुलसा माता तु नागजातीनाम् ।
सुराभश्चतुष्पादना-मिजा पुनस्तत्सर्वबीजानाम् ॥ ७ ॥ " इत्यादि

६ । अपरे तु पुनरनादिको लोक इत्येवं प्रतिपक्षाः, यथा शा-
क्या एवमाहुः—अनवदप्रोऽयं भिक्षुः । संसारः, पूर्वा च
कोटी न प्रजायते, अविद्या निरावरणानां सत्त्वानां न विद्यते
न च सत्त्वात्पाद इति, तथा सपर्यवसितो लोको, जगत्प्रलये
सर्वेभ्य विनाशसङ्गात् ७ । तथाऽपर्यावसितो लोकः, सतः
आत्यन्तिकविनाशासंभवात्, "न कदाचिदनीदृश्यं, जगद्" इति
वचनात्, तत्र येषां सादिकस्तेषां सपर्यवसितो, येषां त्वना-
दिकस्तेषामपर्यवसित इति, केषाञ्चित्मयमपीति, तथा
चोक्तम्—"आवेव पुरुषो लोके, कुर्यात्कुर एव च । कुरः
सर्वाणि भूतानि, कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १ ॥ " इत्यादि ८ । त-
देवं परमार्थमजानाना अस्तीत्याधभ्युपगमेन लोकं विवद-
मानाः नानाभूता वाचो नियुज्यन्ति, तथाऽऽत्मानमपि प्रति
विवदन्ते, तद्यथा-सुप्तु कृतं सुकृतमिति वा दुष्कृतमिति वे-
द्येवं क्रियावादिनः सम्प्रतिपद्यन्ते, तथा सुप्तु कृतं यत् सर्व-
सङ्गपरित्यागतो महाव्रतमप्राहिः, तथाऽपरे दुष्कृतं भवता
यत्सौ सुप्रभृगलोचना पुत्रमनुत्पाद्योत्तिष्ठतेति, तथा य एव
कश्चित्प्रज्ज्योद्यतः कल्याण इत्येवमभिहितः स एवापरेण पा-
लशिङ्कविप्रलब्धः क्लीबोऽयं गृहऽऽधमपालनासमर्थोऽनपत्यः
पाप इत्येवमभिधीयते, तथा साधुरिति वा असाधुरिति वा
स्वमतिविकारपतञ्चिभिरभिधीयते, तथा सिद्धिरिति वा
असिद्धिरिति वा नरक इति वा, अनरक इति वा, एवमभ्य-
प्याभ्रस्य स्वाग्रहप्रदिणो विवदन्त इति दर्शयति, 'यदिदं
विप्रतिपक्षा' यत्पूर्वाहं लोकाऽऽदिकं तदिदमाभिरय विविधं
प्रतिपक्षा विप्रतिपक्षाः, तथा चोक्तम्—

"इच्छन्ति कृत्रिमं सृ-ष्टिवादिनः सर्वमेवमितिलिङ्गम् ।
कृत्स्नं लोकं माहे—श्वराऽऽद्यः सादिपर्यन्तम् ॥ १ ॥
नारीश्वरजं केचित्, केचित्सोमग्निसम्भवं लोकम् ।
द्रव्याऽऽदिषाङ्ककल्पं, जगदेतत्केचिद्विच्छन्ति ॥ २ ॥

ईश्वरप्ररितं केचि—केचिद् ब्रह्मकृतं जगत् ।

अव्यक्तप्रभवं सर्वं , विश्वमिच्छन्ति कापिलाः ॥ ३ ॥

यादृच्छिकमिदं सर्वं, केचिद् भूतविकारजम् ।

केचिन्नानेकरूपं तु , बहुधा संप्रधावितः ॥ ४ ॥ ” इत्यादि ।

तदेवमनवगाहितस्याद्वादेऽश्वतामेकांशावलम्बिनां मति-
भेदाः प्रादुष्यन्ति । तदुक्तम्—“ लोकक्रियाऽऽत्मतत्त्वे,
विषदन्ते वादिनो विभिन्नार्थम् । अविदिनपूर्वं येषां , स्याद्वा-
दविनिश्चिनं तत्त्वम् ॥ १ ॥ ” येषां तु पुनः स्याद्वादमतं निश्चि-
तं तेषामस्ति त्वनास्ति त्वाऽऽदेरर्थस्य नयाभिप्रायेण कथाञ्चि-
दाभ्युपगमात् विवादाभाव एवेति, अत्र च बहु वक्तव्यं तत्तु नो-
च्यते, ग्रन्थविस्तरभावाद्, अन्यत्र च सूत्रकृताऽऽदौ विस्तरे-
ण सुविहितत्वादिति । ते च विषदन्तः परस्परतो विप्रतिपक्षाः
'मामकम्' इत्यात्मीयं धर्मं प्रज्ञापयन्तः स्वतो नष्टाः परानपि
नाशयन्ति । तथाहि—केचित्सुखेन धर्ममिच्छन्ति, अपरे दुः-
खेन, अन्ये स्नानाऽऽदिनैति, तथा मामक एवैको धर्मो मोक्षा-
यानिर्वाह्यश्च नापर इत्येवं वदन्तोऽपुष्टधर्माणोऽविदितपर-
मार्थान् प्रतारयन्ति, तेषामुत्तरं दर्शयति—“ अत्रापि अस्ति
लोको नास्ति वेत्यादौ जानीत यूयम्, 'अकस्मा-
दिति' मागधदेशे आगोपालाङ्गाऽऽदिना संस्कृतस्यै-
वोच्चारणादिहापि तथैवोच्चारित इति , कस्मादिति
हेतुर्न कस्मादकस्माद् हेतोरभावादित्यर्थः , तत्रास्ति
लोक इत्युक्तेऽत्राप्येवं जानीत यथा न भवत्येवमक-
स्माद्, हेतोरभावादिति । तथाहि—यद्येकान्तेनैव लोको-
ऽस्ति, ततोऽस्तिना सह समानाधिकरण्याद्यदस्ति तल्लोकः
स्यात्, एवं च तत्प्रतिपक्षोऽप्यलोकोऽस्तीति कृत्वा लोक-
एवालोकः स्यात्, व्याप्यसदभावे व्यापकस्यापि सवभावा-
दलोकाभावः, तदभावे च तत्प्रतिपक्षभूतस्य लोकस्य प्रागे-
वाभावः सर्वगतत्वं वा लोकस्य स्यादिति, अथवा लोको-
ऽस्ति । न च लोको भवति, लोकोऽपि नामास्ति, न च लोको-
ऽलोकाभाव इत्येवं स्यात्, अनिष्टं चैतत्, किं च—अस्ते-
व्यापकत्वे लोकस्य घटपटाऽऽदेरपि लोकत्वप्राप्तिः, व्याप्य-
स्य व्यापकसदभावान्तरीयकत्वात्, किं च—अस्ति लोकः,
इत्येवाऽपि प्रतिज्ञा लोक इति कृत्वा हेतोरप्यस्तित्वात्, प्र-
तिज्ञाहेतवोरेकत्वावाप्तिः, तदेकत्वे हेत्वभावः, तदभावे किं
केन सिद्ध्यतीति ?, उतास्तित्वादित्यो लोक इत्येवं च प्रति-
ज्ञाहानिः स्यात्, तदेवमेकान्तनैव लोकास्तित्वेऽभ्युपग-
म्यमाने हेत्वभावः प्रदर्शितः, एवं नास्तित्वप्रतिज्ञायामपि
वाच्यम्, तथाहि—नास्ति लोक इति ब्रुवन् वाच्यः—किं भवा-
नस्त्युत नेति ?, यद्यस्ति किं लोकान्तर्वर्त्ती, नवेति, यदि लो-
कान्तर्गतः कथं नास्ति लोक इति ब्रवीषि ?, अथ बहिर्भूत-
स्ततः स्वरविषाणवदसद्भूत एवेति कस्य मयोत्तरं दातव्यम्,
इत्यनया दिशैकान्तवादिनः स्वयमभ्यूह्य प्रतिक्षेपस्या इति,
एवमिति यथाऽस्ति त्वनास्ति त्ववादस्तेषामाकस्मिको निर्यु-
क्तिकः, एवं भुवाभुवाऽऽदयोऽपि वादा निर्युक्तिका एवेति ।

अस्माकं तु स्याद्वादवादिनां कथाञ्चिदभ्युपगमात् यथो-
क्तदोषानुपपन्नः, यतः स्वपरसमाव्युदासोपादानाऽऽपाद्यं
हि वस्तुनो वस्तुत्वम्, अतः स्वद्रव्यक्षेत्रकालस्वभावतोऽ-
स्ति परद्रव्याऽऽदिबलतुष्ट्याऽऽतीति । उक्तं च—“सदेव सर्वं

को नेच्छेत्, स्वरूपाऽऽदि बलतुष्ट्यात् ? असदेव विपर्यया-
न्तं चैव व्यवतिष्ठते ॥ १ ॥ ” इत्यादि, अलमतिप्रसङ्गेनाक्षर-
गमनिकार्यत्वात् प्रयासस्य, एवं भुवाभुवाऽऽदिष्वपि पञ्चा-
वयवेन दशावयवेन वाऽन्यथा वैकान्तपक्षं विक्षिप्य स्या-
द्वादपक्षोऽभ्यूह्याऽऽयोज्य इति । आख्या० १ भू० ८ अ० १
उ० । (अन्त्रादिगोलविमानानां व्याख्या स्वस्वस्थाने) (अत्र
विस्तरः 'शिगोय' शब्दे चतुर्थभागे गतः ।) ('लोय' शब्दे च
वृत्तेः गाथाभिर्दर्शयिष्यते)

भूग-भूग-पु० । स्त्रीणां गर्भे, बालके च । वाच० । वृ० १
उ० ३ प्रक० ।

भूग-भूग-त्रि० । भूगं गर्भं हन्ति हन्—कः गर्भघातके,
बालघातके च । वाच० । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

भूतग-भूतग-न० । स्वप्नसङ्घाते, विशेषे । हरिते वनस्प-
तिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

भूदाग-भूदान-न० । भूमिदाने, आख्या० १ भू० १ अ० २ ड० ।
(भूदानस्य शुभफलोदयजनकत्वनिराकरणम् 'पुढवीकाइय'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६७८ पृष्ठे गतः)

भूवाल-भूपाल-पुं० । भुवं पालयति । पाल-अण् । सूपतौ, वा-
च० । स्था० ६ ठा० ।

भूमि-भूमि-पुं० । भुवं विभर्ति धारयति पालयति वा ।
भू—किप् । पर्वते, भूपाले च । वाच० । आ० क० १ छ० ।

भूभूय-भूभूज-पुं० । भुवं भुङ्क्ते भुनक्ति पालयति वा । भुज-
किप् । भूपाले, वाच० । आ० क० १ अ० ।

भूपगया-देशी-स्थगन्, “ भूमणया पतिउच्चं । ” भूमण-
येति, देशीपदमेतत्, स्थगन्मित्यर्थः । व्य० १ उ० ।

भूमह-भूमह-पुं० । अहीराभवेषु त्रिशन्मुहूर्तेषु स्वप्नप्रक्या-
ते सप्तविंशतितमं मुहूर्ते, स० ३० सम० ।

भूमि-भूमि-स्त्री० । भवन्त्यस्मिन् भूतानि । भू-मिक्, वा ऊँप् ।
पृथिव्याम्, वाच० । रा० । क्षेत्रे, ध० २ अधि० ।
पञ्चा० । स्थण्डिले, उपा० १ अ० । पदव्याम्, स्था० ३
ठा० २ उ० । काले, स्था० ३ ठा० ४ उ० । स्थानभावे,
जिह्वायाम्, योगशास्त्रोक्ते योगिनां चित्तस्यावस्थाभेदे, ए-
कसङ्ख्यायां च । वाच० । “ यतिं भूमि । ” पा६० ना०
२६४ गाथा ।

भूमिउदय-भूम्युदक-न० । भूम्या उदकं भूम्युदकम् । नद्यादि-
जले, नि० सू० १ उ० ।

भूमिकंप-भूमिकम्प-पुं० । “ शब्देन महता भूमि-यंश रसति
कम्पते । सेनापतिरमात्यश्च, राजा राज्यं च पीड्यते ॥ १ ॥ ”
इत्युक्तलक्षणे महानिभिर्लभेदे, स्था० ८ ठा० । (भूमिकम्पन
हेतुः 'पुढवी' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६७२ पृष्ठे गतः)

भूमिकम्प-भूमिकम्प-न० । समविषमाया भूमिः परि-
कर्मणे, वृ० १ उ० २ प्रक० । न० । व्य० । आवा० । “ भूमीए
समविसमाए परिकर्मणं भूमीकर्म । ” नि० सू० ५ उ० ।
भूमिधर-भूमिगृह-न० । गृहभेदे, आवा० ६ अ० । प्रश्न० ।
स्था० ।

भूमिद्व-भूमिद्व-त्रि० । भूमौ तिष्ठति । स्था-कः । अन्व-वत्त्वम् ।
भूपृष्ठस्थे, वाच० । नि० सू० १ उ० ।

भूमितुंडय-भूमितुण्डक-पुं० । वैताण्यपर्वतस्थे विद्याधरभेदे,
भूमितुंडगविज्जाह्वितयो भूमितुण्डकाः । आ० सू० १ अ० ।

भूमिस्थ-भूमिद्व-त्रि० । 'भूमिद्व' शब्दार्थे, नि० सू० १ उ० ।

भूमिदेव-भूमिदेव-पुं० । ब्राह्मणे, पि० । " लोयाणुगहका-
रिसु, भूमिदेवेषु बहुफलं दायं । अवि नाम बंभंबुसु, किं
पुण कृष्णमनरयाणं ॥ १ ॥ " स्था० ५ डा० ३ उ० ।

भूमिपिशाच-भूमिपिशाच-पुं० । भूमौ पिशाच इव । तालवृक्षे,
वाच० । दे० ना० ६ वर्गे १०७ गाथा ।

भूमिप्रेक्ष्य भूमिप्रेक्ष्य-न० । भूमिर्भुवः प्रेक्ष्यं चक्षुषा नि-
रीक्षणम् । भुवश्चक्षुषा निरीक्षणे, पञ्चा० ४ विव० ।

भूमिभाग-भूमिभाग-पुं० । भूमिदेशे, प्रश्न० ३ आ० द्वार ।
जी० । दश० ।

तस्स खं वक्षसंडस्स अंतो बहुसपरमणिजे भूमिभागे
पद्यते । से जहा याम ए आलिगपुक्खरेइ वा ० जाव या-
याविहपंचवसेहि मणीहिं तणेहिं उवसोभिण् ।

तस्य, यमिति पूर्ववत्, वनखण्डस्यान्तः-मध्ये बहु अम्यन्तं
समो बहुसमः, स चासौ रमणीयश्च तथा, भूमिभागः प्रकृतः ।
कीदृश इत्याह-'से' इति, तत् सकललोकप्रसिद्धम्, यथेति ह-
द्यान्तोपदर्शने, नामेति शिष्याऽऽमन्त्रणे, 'ए' इति वाक्याल-
ङ्कारे, आलिङ्गो-मुरजो वाद्यविशेषः, तस्य पुष्करं चर्मपुट-
कं, तत्किलात्यन्तसममिति, तेनोपमा क्रियते, इतिशब्दाः
सर्वेऽपि स्वस्वोपमाभूतवस्तुवमाप्तिद्योतकाः । वा शब्दाः
समुच्चये, यावच्छब्देन बहुसमत्ववर्णको मणिलक्षणवर्णक-
श्च प्राप्य इति । स चायम्—" मुङ्गपुक्खरेइ वा सरतलेइ वा
करतलेइ वा चंदमंडलेइ वा सूरमंडलेइ वा आपंसमंडलेइ वा
उरम्भचम्मेइ वा वसहचम्मेइ वा ० हाहचम्मेइ वा सीहच-
म्मेइ वा वम्भचम्मेइ वा कुगलचम्मेइ वा र्वावियचम्मेइ वा
अणेगसंकुकीलगसहस्सवितते आवत्तपक्खावत्तसेट्ठिपसेट्ठि-
सोत्थियसोत्थियपूलमाणवडमाणगमच्छुङ्कमगरङ्कजार-
मारकुल्लवलिपउमपत्तसागरतरंगवासंतीपउमलपमत्तिचि-
सेहिं सच्छापहिं सप्पमेहिं समरीइएहिं सउउजोएहिं " इति ।
अत्र व्याख्या-मुङ्गो लोकप्रणीतो मर्दलः, तस्य पुष्करं मुङ्ग-
पुष्करं तथा परिपूर्णं-पानीयेन भृतं तडागं-सरस्तस्य न-
लम्-उपरितनो भागः सरस्तलम्, 'अव' व्याख्यानतो विशेष-
प्रतिपत्तिः ' इति निर्वातं जलपूर्णं सरो ब्राह्मम्, अन्यथा वा-
तोद्यमानतयोच्चावचजलत्वेन विवक्षितः समभाधो न स्या-
दित्यर्थः, करतलं प्रतीतं, चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलं च यद्यपि व-
स्तुगत्या उत्तानीकृतार्थकपित्थाऽऽकारपीठमालादापेक्षया वृ-
त्तलैक्यमिति तद्वगतो दृश्यमानो भागो न समतलस्तथापि
प्रतिभासते समतल इति तदुपादानम्, आवर्धमण्डलं सुप्र-
सिद्धम् ' उरम्भचम्मेइ वा' इत्यादि । अत्र सर्वत्रापि, 'अणेग-
संकुकीलगसहस्सवितते ' इति पदं योजनीयम् । उरम्भ-
ऊरणः, वृषभवराहासिंहव्याघ्रकुगलाः प्रतीताः, द्वीपी-विज-
४००

कः, एतेषां प्रत्येकं चर्म अनेकैः शङ्खप्रमाणैः कीलकसङ्घै-
र्यतो महद्भूमिः कीलकैस्ताडितं प्रायो मध्ये कामं भवति न
समतलं, तथाकृताङ्गसम्भवात्, अतः शङ्खग्रहणं, विततं-
विततीकृतं ताडितमिति भावः, यथाऽत्यन्तं बहुसमं भवति
तथा तस्यापि वनखण्डस्यान्तर्बहुसमो भूमिभागः । पुनः
कथंभूत इत्याह-' यायाविहपंचवसेहिं मणीहिं तणेहिं (म-
णितणेहिं) उवसोभिण् ' इति योगः । नानाविधा-जातिभेदा
नानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तुणानि च तैरुपशोभितः,
कथंभूतैर्मणिभिरित्याह-आवर्त्ताऽऽदीनि-मणीनां लक्षणानि
तत्र आवर्त्तः प्रतीतः, एकस्याऽऽवर्त्तस्य प्रत्यभिमुखः आवर्त्तः
प्रत्यावर्त्तः श्रेणिः तथाविधविशुद्धाताऽऽदेः पङ्क्तिः तस्याश्च
श्रेण्यां विनिर्गताऽन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः, स्वस्तिकः-प्रतीतः,
सौवस्तिकपुष्पमाण्वौ च लक्षणविशेषौ लोकात् प्रत्येतभ्यौ,
वर्द्धमानकं शरावसंपुटं, मस्याण्डकमकराण्डके जलवरवि-
शेषाण्डके प्रसिद्धे, 'जारमोर ति ' लक्षणविशेषौ सम्पन्नमणि-
लक्षणवेदिनो लोकाद्वेदिनभ्यौ, पृष्ठावलिपपत्रसागरतरङ्ग-
वासन्तीलतापद्मगताः प्रतीताः, तासां भक्त्या-विच्छिन्ना वि-
त्रम्-आले को येषु ते तथा, किमुक्तं भवति ?-आवर्त्ताऽऽदिल-
क्षणेपेतैः, तथा सती शोभनाद्याया-शोभा येषां ते तथा तैः,
'सप्पमेहिं' इत्यादि विशेषणत्रयं प्राग्वत् । एवं भूतेः नानावर्णैः
पञ्चवर्णैः मणिभिस्तुणैश्चोपशोभितः । अ० १ वक्० ।

भूमियर-भूमियर-पुं० । सरीरुपाऽऽदिके तिरस्त्रि, सूत्र० १
ध्रु० २ अ० १ उ० ।

भूमिरुह-भूमिरुह-पुं० । भूम्यां भूमौ वा रोहति । रुह-कः ।
वृक्षे, वाच० । कुत्राके, भूमिरुहाणि कुत्राकाणि वर्षाकाल
भावीनि भूमिस्फोटकानीति प्रसिद्धानि । अ० २ अधि० ।
प्रव० । भूरुहाऽऽद्योऽप्यत्र । वाच० ।

भूमिलिहण-भूमिलिखन-न० । भूमौ पदाऽऽदिनाऽक्षरविले-
खने " भूमिलिहणविलिहणेहिं । " तं० ।

भूमिसिरि-भूमिशी-पुं० । भारतवर्षभवे भाषिनि स्वनामक्याले
अक्षरवर्त्तनि, ति० ।

भूमिमेजा-भूमिशृङ्गा-स्त्री० । अमण्यचर्मभवे, स्था० ६ डा० ।

भूमुउड-भूमुकुट-न० । स्वनामक्याने नगरे, "पुरं भूमुकुटं नाम,
भूदेव्याः मुकुटोपम् " आ० क० १ अ० ।

भूय-भूत-न० । न्याये, उचिते, वाच० । अभूवन् भवन्ति
भविष्यन्तीति भूतानि । पृथिव्याद्येकेन्द्रियेषु, " जम्हा भुवं
भवन्ति भविस्सन्ति य नम्हा भूतेति वत्तवा । " आ० सू० ४
अ० । सर्वदा भवनाद् भूतः । सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । आवा० ।
भूतानि पृथिवीजलज्वलनपथनवनस्पतयः । पा० । आव० ।
सूत्र० । विशेषः । दश० ।

किं मञ्जे पंच भूया, अत्थी नत्थि चि संसओ तुज्ज ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो । १६८६ ।

किं पञ्च भूतानि पृथिव्यादीनि सन्ति, किं वा न सन्तीति
मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत् । अयं च संशयः तत्र विरुद्धवे-

द्वपदभूतिनिबन्धनः, तानि चाऽमूनि वेदपदानि—“ स्वप्नोपमं वै सकलमित्येष ब्रह्मविधिरजसा विद्येय ” इत्यादि । तथा “ यावापृथिवी ” इत्यादि । तथा “ पृथिवी देवता आपो देवता ” इत्यादि । तेषां च वेदपदानामयमर्थः तव प्रतिभासते—स्वप्नोपमं स्वप्नसदृशं, वै निपातोऽवधारणे, सकलमशेषं जगदित्येष ब्रह्मविधिः परमार्थप्रकारः, अजसा प्रगुणेन न्यायेन विद्येयो ज्ञातव्यः, एवमादीनि वेदपदानि भूतनिवृत्तपराणि । “ यावापृथिवी ” इत्यादीनि तु सत्ताप्रतिपादकानि । ततः संक्षेपः । तथा एवं ते वित्तविभक्तौ यथा भूताभाव एव समीचीनः, तेषां प्रमाणेनाग्रहणात् । तथाहि—चक्षुरादिविज्ञानस्याऽऽत्मत्वेन परमाणवो वा स्युः, परमाणुसमूहो वा, अवयवी वा । तत्र न तावत्परमाणवः, तेषामिन्द्रियविज्ञाने प्रतिभासामावात् न कलु बाधुषे विज्ञाने परस्परविशकालिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते; नापि समूहः, समूहो हि नाम द्वित्राऽऽदिपरमाणूनां संयोगः, स चानुपपन्न एव, विकल्पप्रयानतिक्रमात् । तथाहि—परमाणूनां संयोगो देशतो वा स्यात्, सर्वाऽऽत्मना वा । तत्र न तावद्देशेन, परमाणोर्देशाभावादन्यथा परमाणुत्वकतेः, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः । अथ सर्वाऽऽत्मनेति पक्षः, तर्हि परमाणौ प्रवेशादणुमात्रप्रसङ्गः । तथा च पठन्ति—“ संजोगो वि य तेसि, देसेणं सव्वहा व होजाहि । देसेणं कहमणुसं, अणुमिसं सव्वहा भवणे ॥ ” अथ ब्रूवे—परस्परं प्रत्यासन्नत्वमात्रमेवात्र संयोगः समूहो, न देशेन, न सर्वाऽऽत्मना वा, ततो न कश्चिदोषः । तथा च सम्यक् प्रत्येकमिव समुदितानामपि तेषामग्रहणप्रसङ्गात् स्वस्वकपावस्थितानां तेषामिन्द्रियगम्यत्वाभावात्, न च परस्परप्रत्यासन्नत्वमप्युपपन्नम्, तज्ज्ञ रश्मिं दिग्भेदतो भवति, दिग्भेदे च देशभेदसंभवाद्युत्पत्त्याघातः । आह च—“ हाणी अणुयत्तस्स उ, दिसिभेदातो न अज्जहा केव । तेसिमहो पक्कासजय सि परिफणुमेयं ति ॥१॥ ” अथ चाऽवयवीति पक्षः, सोऽप्ययुक्तः, अवयविन एवासंभवात्, तस्यावयवेषु व्यत्यययोगात् । तथाहि—सोऽवयवी देशेन वा प्रत्येकमवयवेषु वर्तते, सर्वात्मना वा ? न तत्र तावद्देशेन, अवयविनो देशाभावात्, अन्यथा तेष्वपि देशेषु देशेन वर्तते, तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था । अथ सर्वात्मना, तर्हि यावन्तोऽवयवास्तावन्तोऽवयविन इत्यवयवविबुद्धप्रसङ्गः । अथ न ब्रूमां देशेन वर्तते, सर्वात्मना वा, किन्तु वर्तते इत्येवम्, तत उक्तदोषाप्रसङ्गः । तदप्यश्लीलम्, उक्तप्रकारद्वयव्यतिरेकेणान्यस्य वृत्तिप्रकारस्यासंभवात् । अथ समवायसंज्ञेन सम्बन्धेन वर्तते इति मन्येथाः, तदप्ययुक्तम्, समवायस्य बाधितत्वात्, न कलु वस्तुद्वयापास्तारावर्ती तत्सम्बन्धनिबन्धनभूतो अन्तुकल्पः कश्चित् समवायो नाम पदार्थः प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणविषयोऽस्ति, ततः कथं तमस्ति त्वेन मन्यामहे ? अन्यच्च—सोऽपि समवायिषु कथं वर्तते इति वाक्यं, तदप्यसमवायबलादिति चेत्, तन्तु तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्थाप्रसङ्गः । अथ स्वपदेभ्यसम्बन्धनस्वभावः समवायो, यथा स्वपरप्रकाशधर्माप्रदीपः, तेनाऽऽत्मानं स्वसमवायिभिः सह सम्बन्धयति, स्वसमवायिनश्च परस्परमिति । तदप्यमनोरमम्, विकल्पयुगलानतिक्रमात् । तौ हि स्वभावौ समवायाद्विज्ञौ वा व्यातामभिज्ञौ वा ? यथायः पक्षः, ततो न समवायस्य तौ, सम्बन्धाभावात्

वस्तुस्वरूपधर्मवत् । अथाभिज्ञौ, ततः समवाय एव तौ, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, ततः कुतः स्वभावद्वयकल्पनेति भूतविषयप्रमाणाभावः । एवं विभ्रमे स्फुटीकृते भगवानुत्तरमाह—वेदपदानामर्थे न जानासि, अथवात् युक्तिभार्ये च । तत्र तव संशयनिबन्धनानां वेदपदानामयमर्थः—“ स्वप्नोपमं वै सकलम् ” इत्यादीनि अभ्यात्मविज्ञायां मणिकनकाङ्गनाऽऽदिसंयोगस्यानियतत्वात्, आस्थिरत्वात्, विपाककटुकत्वात् आस्थानिवृत्तिपराणि, न तु तदव्यस्ताभावप्रतिपादकानि । यावापृथिवीन्यादीनि तु भूतसत्ताप्रतिपादकानि भवतोऽपि प्रतीतानि, ततो वेदसिद्धा भूतानां सत्ता । यद्युक्तम्—भूताभाव एव समीचीनः, तेषां प्रमाणेनाग्रहणादित्यादितदप्यसम्यक् । भूतानां प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणसिद्धत्वात् । तथाहि—द्विविधं परमाणूनां रूपं—साधारणमसाधारणं च । तत्र यत्साधारणं रूपं, तेन (न) बाधुषे विज्ञाने प्रतिभासन्ते, साधारणेन तु रूपेण प्रतिभासन्ते एव । न च वाक्यं साधारणं रूपं नास्त्येव, तदभावे कालेकपरमाणुव्यतिरेकेणान्येषामपरमाणुत्वप्रसङ्गात् । परमाणुत्वेनपि तुल्यरूपत्वाभावात् । अन्यथाऽऽत्मद्व्युपगमप्रसङ्गः । अथ यदेतत्परमाणुत्वेन तुल्यरूपत्वम् । तत्तदव्यव्यावृत्तिमात्रपरिकल्पितसत्ताकं, यथाऽयमपिपरमाणुरपरमाणोर्भ्यावृत्तौऽयमथ परमाणोर्भ्यावृत्त इति । न तु पारमार्थिकम् । तदेतदयुक्तम् । स्वतस्तुल्यरूपत्वाभावे तदव्यव्यावृत्तेरपि साधारणाया असंभवात् । न कलु यथा घटात् व्यावृत्तिस्तथा पटस्यापि घटेन सह, पटस्य तुल्यरूपत्वाभावात् । अथ सर्वे स्वलक्षणं सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्तिस्वभावं, ततः समानरूपत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्तेः समानता । तदपि न युक्तिमम् । विजातीयेभ्यो व्यावृत्तौ परमाणुत्वस्येव सजातीयेभ्यो व्यावृत्तापरमाणुत्वप्रसङ्गात्, न्यायस्य समानत्वात्, भवन्मतेन सजातीयव्यावृत्ताऽपि वस्तुन उपपद्यते, अनेकस्वभावेन सर्वेभ्यो व्यावृत्तिः, तेषां सर्वेषामपि व्यावृत्तिविषयाणामेकरूपताप्रसङ्गः । तथाहि—घटाद्व्यावर्तते पटो, घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्तते, तर्हि बलात् स्तम्भस्य घटरूपतानुषङ्गिः, अन्यथा ततस्तत्स्वभावतया व्यावृत्त्यायोगात्, तस्मादवश्यं परमाणूनां द्वे रूपे प्रतिपक्षे—तुल्यमतुल्यं च । तत्र तुल्यरूपेण बाधुषे विज्ञाने समुदिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते इति भूतानां प्रत्यक्षविषयता यदपि । समूहपक्षेऽभिहितम्—परमाणूनां संयोगो देशतो वा स्यात्, सर्वात्मना वा इत्यादि । तत्र पक्षद्वयेऽप्यदोषः । परमाणूनां विविक्तपरिणमनशक्तिसमन्विततया कदाचिद्देशतः, कदाचित्सर्वात्मना सम्बन्धभावात् । न च वाक्यम्—देशाभ्युपगमे परमाणोरपरमाणुप्रसङ्गः । परमाणुर्हि स उच्यते, यतो नाम्यद्वपतरं, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः । न च विविक्तात् परमाणोरन्यद्वपतरमस्ति, नापरमाणुत्वाव्याघातः । तथा च सति देशकालाऽऽदिसामग्रीविशेषसंपादितपरिणामविशेषपरिकल्पितानां परमाणूनां परस्परं यत् प्रत्यासन्नत्वमेव परमाणुसमूह एव एव च देशतः परमाणूनां सम्बन्धः ।

तथा शोक्तम्—

“ अं केव कलु अणुणं, पक्कासजसणं मिहो एत्थ ।
तं केव उ संबंधो, विसिट्ठपरिणामभावेणं ॥
देसेण तु संबंधो, इह देसे सति कहमणुसं पि ।

अप्यतराभावातो, न अप्यतराद्यं ततो अस्थि ॥ ”

अथ दिग्भेदतो यो भेदः, स एवाभ्यवहपतरमस्तीति कथं न परमाणुत्वस्यावातः । तदभ्ययुक्तम् । सम्यक्कृतस्वापरिहानात् । परमोऽणुर्हि स उच्यते, यो द्रव्यतोऽशक्यभेदः । न च विच-
क्षितस्य परमाणोर्द्रव्येण शस्त्राऽऽदिना भेद आपादयितुं शक्यते । तथा चोक्तम्—“सत्येण सुतिकक्षेण वि, हेतुं भेदं न जं किर न सत्ता । तं परमाणुं सिद्धं, वयंति आह्वयमाणं ॥ ” ततोऽभ्यस्य पृथग्द्रव्यरूपस्यावहपतर-
स्याभावाद्द्रव्याहृतं वक्ष्यते भेदेऽपि परमाणुत्वम् । उक्तं च—
“विसि भेदातो विचय, सव्यभेदतो कद न अप्यतरं ति । द्रव्येण सव्यमेयं, विचक्षितं ता कुतो तमिह ? ॥१॥” योऽपि सर्वात्मपक्षे दोष उक्तो यथा परमाणुत्वमात्रप्रसङ्ग इति । सोऽ-
भ्ययुक्तः । यतो न परमाणोः परमाणुविनाशकः, सतः सर्वथा विनाशयोगात्, ततो द्वावपि परमाणु तथाविधपरिणामवि-
शेषतः सर्वथाऽभ्यमना सम्बन्धमापद्यमानौ सतोपपन्नविशेषा-
त् स्थूलद्रव्यणुकपतमेव प्राप्नुतो, न परमाणुमात्रमित्यदोषः ।
उक्तं च—“न य अणुमेतं जलं, सत्तातो सव्यहा वि संभागे । वायरनुत्ताना, सभापतो उवचयधिसेतो ॥१॥” अवयवविप-
क्षोक्तद्रव्यणुमनयकाशपृथग्द्रव्यान्तररूपस्यावयविनोऽस्माभि-
रनभ्युपगमात् । य एव हि परमाणुनां तथाविधदेशकालाऽदि-
सामग्रीविशेषसापेक्षाणां विवक्षितजलधारणाऽऽदिक्रियासम-
र्थः समानः परिणामविशेषः सोऽवयवी, ततः कुतो देशकाल-
वृत्तिविकल्पदेशावकाशः, शेषं तु समवायपक्षोक्तमनभ्युपग-
माज ततः कृतिमावहति । आ० म० १ अ० । वनस्प-
तौ, उत्त० १ अ० । आ० । “भूतास्तु तरवः स्मृताः ।” आ० १
१ अ० १ अ० ६ उ० । आ० । स्थ० । जी० । प्राणिनि, आ० १
अ० २ अ० ३ उ० । आ० । प्र० । उत्त० । सूत्र० । जीवे,
आ० १ । उत्त० । आ० । सूत्र० । जन्तुषु, सूत्र० २ अ० ६ अ० ।
एकार्थिकानि चैतानि—“पाणायं भूया यं जीवा नं सत्ता नं”
एकार्थिकानि चैतानि । आ० १ अ० ६ अ० ५ उ० । जी-
वो जन्तुरसुमान् प्राणी सर्वो भूत इति पर्यायाः । विशेष० ।
आ० । स० । सूत्र० । स्थ० । चतुर्दशभूतग्रामे, आ० १ अ०
३ अ० २ उ० । “भूतानां जगर्ह ठाणं ।” भूतानां स्थावरजङ्ग-
मानाम् । सूत्र० १ अ० ११ अ० । तत्त्वानुसंधाने, “कुलं निर-
स्य भूतेन ।” इति स्मृतिः । वा० । अवस्थायाम् । “जो-
लिभूय वीए ।” योम्यवस्थे वीज इति । आ० १ अ० १ अ०
५ उ० । व्यन्तरभेदे, औ० । जं० । स्थ० । अनु० । आ० । प्र० ।
जी० । भूता नवविधाः । तथाचा—सुरूपाः १, प्रतिकृपाः
२, अतिकृपाः ३, भूतोत्तमाः ४, स्कन्धाः ५, महास्कन्धाः ६,
महावेगाः ७, प्रतिकृपाः ८, आकाशगाः ९ । प्र० १ पद ।
प्रेते, प्र० २ सम्ब० द्वार । पिशाचे, स्थ० । (ते च
‘पिसाच’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६३६ पृष्ठे दर्शिताः)
कुमारे, योगीन्द्र, कृष्णपक्षे, वा० । यक्षसमुद्रानन्तरभवे
स्वनामक्याते द्वीपे, भूतद्वीपानन्तरभवे स्वनामक्याते समु-
द्रे च । पुं० । प्र० १ पद । यत्र भूतवरमहाभूतवरी वेवा,
सू० प्र० १६ पादु० । अतीते, पञ्चाकृते, विशेष० । आ० म० ।
कल्प० । जाते, विपा० १ अ० ६ अ० । उत्पत्ते, आ० म० १
अ० । विद्यमाने, विशेष० । प्राप्ते, नि० १ अ० ३ वर्ग ।
सूत्र० । स्थ० । आ० । उपमार्थे, आ० १ । रा० । आ० । स्थ० ।

तादर्थ्ये, प्रकृत्यर्थे, स्थ० ५ डा० १ उ० । “उत्तमसगभूय ।”
उत्तमसक इवोत्तमसकभूतो, भूतशब्दस्योपमानार्थत्वात् । उत्त-
मसक एव वा उत्तमसकभूतः भूतशब्दस्य प्रकृत्यर्थत्वात् । स्थ०
५ डा० ५ उ० । “ओवम्मे तादर्थ्ये व होज एसित्थ भूयसहो
त्ति ।” (१२५) आ० । “ओवम्मे वेसां कलु, एसो सुरलोयभूव
मो एथ ” (१२५) औपम्यं, उपमानार्थभूतशब्दप्रयोगो यथा-
देशः कश्चिन्नेव तादर्थ्याऽऽदिकृष्णाऽऽदिगुणापेतत्वात्सुरलोको-
पमः । आ० । “तादर्थ्ये पुण एसो, सीयीभूयमुवगं ति निदिट्ठो ।”
(१२७) तादर्थ्ये पुनस्तदर्थभावे पुनरेव भूतशब्दप्रयोगः, सीती-
भूतमुदकमुष्णं सत्पर्यायान्तरमापन्नमिति निर्दिष्टः । आ० ।
सूत्र० । म्याये, उचिते, कृते, साये, यथार्थे, वास्तविके च ।
त्रि० । “भूतमप्यनुपम्यस्तं, द्वीयते व्यवहारतः ।” इति स्मृतिः ।
वा० । आ० ४ अ० । सूत्र० । स्थ० ।

भूयकार-भूयस्कार-पुं० । प्रकृतीनां बन्धभेदे, तत्रैकविधाऽऽव-
हपतरबन्धको भूत्वा यत्र पुनरपि बन्धविधाऽऽदिबन्धबन्धको
भवति स प्रथमसमये भूयस्कारबन्धः । कर्म० ५ कर्म० ।
“एगादाहं भूमा ।” एकाऽऽदिभिरैकाद्विधादिभिः प्रकृति
भिरधिके बन्धे (भूय स्ति) भूयस्कारनामबन्धो भवति, यथैकां
बन्धा एव बन्धानि, बद् बन्धा सप्त बन्धानि, सप्त बन्धा
अष्टौ बन्धानीति । कर्म० ५ कर्म० । क० प्र० । पं० सं० ।

भूयगवर्ह-भूजगवती-स्त्री० । स्थ० ४ डा० १ उ० । (व्याख्या
'भुजगा' शब्देऽन्तरं दृष्टव्या)

भूयगा-भूजगा-स्त्री० । अतिकायस्य महोरगेन्द्रस्याग्रमहि-
ष्याम्, स्थ० ४ डा० १ उ० ।

भूयगुह-भूतगुह-न० । अन्तरजिकानगरीस्थे स्वनामक्याते
व्यन्तरक्षेत्रे, “अन्तरंजया नयरी, तथ भूतगुहं नाम चेहयां”
उत्त० ३ अ० । कल्प० । स्थ० । आ० म० । आ० ५० ।

भूयगुहा-भूतगुहा-स्त्री० । मधुरानगरीस्थे स्वनामक्याते व्य-
न्तरगृहे, विशेष० । आ० म० ।

भूयगुहोजाण-भूतगुहोद्यान-न० । अन्तरजिकानगरीस्थे उ-
द्याने, “तत्र भूतगुहोद्याने, तस्थुः श्रीगुप्तसूरयः ।” आ०
क० १ अ० ।

भूयगह-भूतग्रह-पुं० । ग्रहभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अ० ।

भूयगाम-भूतग्राम-पुं० । भूतानि जीवास्तेषां ग्रामः समूहो
भूतग्रामः । जीवसमूहे, स० ।

चउहस भूयगामा पञ्जत्ता । तं जहा-सुहुमा अपजत्तया,
सुहुमा पञ्जत्तया, बादरा अपजत्तया, बादरा पञ्जत्तया,
वेह्दिद्या अपजत्तया, वेह्दिद्या पञ्जत्तया, तेह्दिद्या अपज-
त्तया, तेह्दिद्या पञ्जत्तया, चउरिदिद्या अपजत्तया, चउ-
रिदिद्या पञ्जत्तया, पंचिदिद्या असन्नि अपजत्तया, पंचि-
दिद्या असन्नि पञ्जत्तया, पंचिदिद्या सन्नि अपजत्तया,
पंचिदिद्या सन्नि पञ्जत्तया ।

तत्र चतुर्दश भूतग्रामाः—भूतानि जीवाः, तेषां ग्रामाः ज-
मूहाः भूतग्रामाः, तत्र सूक्ष्माः सूक्ष्मनामकमोदयवर्तितात्,

पृथिव्यादय एकेन्द्रियाः। किंभूता? अपर्याप्तकाः तत्कर्मोदया-
दपरिपूर्णस्वकीयपर्याप्तय इत्येको ग्रामः। एवमेते एव
पर्याप्तकास्तथैव परिपूर्णस्वकीयपर्याप्तय इति द्वितीयः। एवं
बादराबादरनामकर्मोदयात् पृथिव्यादय एव, तेऽपि पर्याप्ते-
तरभेदाद् द्विधा, एवं द्वीन्द्रियाऽऽदयोऽपि, नवरं पञ्चेन्द्रियाः
संज्ञिनो मनःपर्याप्त्युपेता इतरे स्वसंज्ञिन इति। स० १४
सम०। घ०। सूत्र०। अथवा चतुर्दशभूतग्रामाः चतुर्दश गुण-
स्थानकानि। आ० सू० ४ अ०।

भूयसिणहव-भूतनिहव-पुं०। असत्यभेदे, भूतनिहवो यथाना-
स्त्यामा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापमित्यादि। घ०
२ अधि०।

भूयदिण-भूतदत्त-पुं०। नागार्जुनमहर्षेः शिष्ये स्वनाम-
क्याते आचार्ये, न०।

भूयहियप्पगम्भे, वंदेऽहं भूयदिअमायिरि।

भवभयबुच्छेयकरे, सीसे नागज्जुणरिसीणि ॥ ३६ ॥

भूतहितप्रगल्भान् अनेकधा सकलसंवहितोपदेशदानसम-
र्थान् भवभयव्यवच्छेदकरान् सदुपदेशाऽऽदिना संसारमय-
व्यवच्छेदकरणशीलान् नागार्जुनश्रुतीणां नागार्जुनमहर्षिसूरी-
णां शिष्यान् भूतदिअनामकानाचार्यान् अहं वन्दे। सूत्रे च
भूतदिअशब्दान्मकारोऽलाक्षणिकः ॥ ३६ ॥ न०।

भूयदिण-भूतदत्ता-स्त्री०। आचार्यसंभूतविजयस्य शिष्या-
यां नवमनन्दस्य महापद्मपतेरमात्यस्य शकटालस्य दुहितरि-
स्थूलमद्रस्य भगिन्यां स्वनामक्यातायां धाविकायाम्, आ०
सू० ४ अ०। आ०। कल्प०। ('यूलमद्र' शब्दे चतुर्थभागे
२४१५ पृष्ठे कथाक्ता) राजशृङ्गनगरस्यस्य भेषिकस्य राज्ञः
स्वनामक्यातायां भार्यायाम्, तद्वक्तव्यता नन्दावत्।
अन्त०।

भूयपदिमा-भूतप्रतिमा-स्त्री०। भूतप्रतिकृतौ, जी० ३ प्रति०
४ अधि०।

भूयपुव्व-भूतपूर्व-त्रि०। वृत्तपूर्वे, आ० म० १ अ०।

भूयवलि-भूतवलि-पुं०। यत्रपुष्पफलाक्षताऽऽद्येसुरमिगन्धो-
दकोन्मिश्रं सिद्धाजप्रलेपरूपे प्रेतोपहारे, घ० २ अधि०।
पञ्चा०।

भूयभइ-भूतभद्र-पुं०। भूतद्वीपस्थे देवे, चं० प्र० २० पाहु०।

भूयभाव-भूतभाव-त्रि०। पञ्चात्कृतां भावः पर्यायो यस्य।
'अनुभूतपर्याये द्रव्ये, भूतभावं द्रव्यम्। अनुभूतधृताऽधार-
त्वपर्यायातिरिक्तघृतघटवत्। विशेष०।

भूयभावण-भूतभावण-त्रि०। भूतं सत्यं भाव्यतेऽनेनेति।
सत्यसाधने, आ० घ० ४ अ०। दर्श०। भूतानि पृथिव्यादीनि
भावयन्ति जनयन्ति, भूणिच्। ह्युद्। भूता सत्या यथार्था
भावना यस्य वा। विष्णौ, बटुकभैरवे च। पुं०। वाच०।

भूयभावणा-भूतभावना-स्त्री०। भूतस्य यथावस्थितवस्तुनो
भावनाऽनेकान्तपरिच्छेदः। यथाऽवस्थितवस्तुनोऽनेकान्तप-
रिच्छेदे, आ० घ० ४ अ०। दर्श०। भूतानां सत्त्वानां भावना वासना
भूतभावना। सत्त्वानां वासनायाम्, दर्श० ४ तत्त्व। आ०।

भूयमंडलपविमसि-भूतमण्डलपविमसि-न०। नाटयविधिभे-
दे, रा०।

भूयकव-भूतरूप-त्रि०। कोमलरूपे, "भूयकवि सि वा पुणो।"
भूतानि रूपाण्यवस्थास्थानि कोमलफलरूपाणि येषु ते तथा।
दर्श० ४ तत्त्व। "भूतकवाणि वा।" आ० घ० २ भू० १ सू०
४ अ० २ उ०।

भूयलया-भूतलता-स्त्री०। लताभेदे, रा०।

भूयवदिमिया-भूतावतंसिका-स्त्री०। रतिकरपर्वतस्य दक्षि-
णस्यां विशि स्थितायां शक्रस्य देवेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, अ-
प्सरसः स्वनामक्यातायां राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४
अधि०। "भूया भूयवदिसा, पया, पुण्येण दक्षिणेषु भवद्।"
द्वी०।

भूयवर-भूतवर-पुं०। भूतोदसमुद्रस्थे देवे, चं० प्र० २०
पाहु०। सूत्र०।

भूयवाइय-भूतवादिक-पुं०। व्यन्तरनिकायभेदे, तस्मिन्नासि-
नि व्यन्तरजातिभेदे च। प्रच० १६४ द्वार। गन्धर्वभेदे,
प्रज्ञा० १ पद। प्रश्न०। औ०। बार्हस्पत्यमतानुसारिणि चार्वा-
के, तैर्हि भूतव्यतिरिक्तं नाऽऽत्माऽऽदि किञ्चिन्मन्यत इति।
सूत्र० १ भू० १ अ० १ उ०।

भूयवाय-भूतवाद-पुं०। भूताः सद्भूताः पदार्थास्तेषां वादो
भूतवादः। स्या० १० डा०। अशेषविशेषाभितत्य समप्रव-
स्तुस्तोमस्य भूतस्य सद्भूतस्य वादो भणनं यत्राऽसौ भूत-
वादः। अथवा-अनुगतध्यावृत्ताऽपरिशेषधर्मकलापाभिता-
नां समेदप्रभेदानां भूतानां प्राणिनां वादो यत्राऽसौ भूतवादः।
विशे०। दृष्टिवादे, कर्म० ६ कर्म०।

भूयविगम-भूतविगम-पुं०। भूतानां पृथिव्यादीनां विगम आ-
त्यन्तिको विधोऽगो भूतविगमः। पृथिव्यादीनामात्यन्तिके वि-
योगे, बो० १६ विष०।

भूयविजा-भूतविद्या-स्त्री०। भूताऽदीनां निग्रहार्थं विद्या तन्त्रं
भूतविद्या। आयुर्वेदभेदे, सा हि देवासुरगन्धर्वयक्षराक्षसपि-
तृपिशाचनागप्रहाऽऽद्युपसृष्ट्वेतसां शान्तिकर्मशीलकरणा-
ऽऽदिप्रहोपसमनार्थमिति। स्या० ८ डा०। विषा०।

भूयसग-भूतसर्ग-पुं०। भूतानां सृष्टौ, स्या०। ब्राह्मप्राज्ञागत्य-
सौम्येन्द्रगान्धर्वयक्षराक्षसपिशाचभेदादृष्टविधौ देवः सर्गः। प-
शुमृगपक्षसरीसृपस्थावरभेदात्पञ्चविधस्तैर्यग्योनः। ब्राह्मण-
त्वाऽद्यवान्तरभेदाविकल्पमा वैकविधौ मानुषः। इति चतुर्द-
शधा भूतसर्गः। स्या०।

भूयसिरी-भूतश्री-स्त्री०। अम्पानगरीस्थस्य सौमदत्तर्षाण-
स्य भार्यायाम्, आ० १ भू० १५ अ०। (तद्वक्तव्यता 'बुवई'
शब्दे चतुर्थभागे २५७७ पृष्ठे गता)

भूयसिहा-भूतशिखा-स्त्री०। विरादविषयस्थसिंहपुरनगरस्थ-
स्य धर्मेनामकग्रामेयकस्य भार्यायाम्, दर्श० २ तत्त्व।

भूयहिय-भूतहित-त्रि०। भूताः प्राणिनस्तेषां हितः पश्यो
भूतहितः। प्राणिनां पश्ये, दर्श० ४ तत्त्व।

भूया-भूता-की० । आर्य्यसंभूतविजयस्य शिष्यायां महाप-
त्रपतेर्नवमनन्दस्य मन्त्रिणः शकटालस्य दुहितरि स्थूलम-
द्रस्य भगिन्याम्, आ० चू० ४ अ० । आ० क० । ति० ।
आव० । कल्प० । रतिकरपर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि स्थितायां
शकस्य देवेन्द्रस्यामलाया अग्रमहिष्याः स्वनामक्यातायां रा-
जधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अक्षि० । ग्री० । राजगृहनगर-
स्थस्य सुदर्शनस्य गृहपतेः प्रियायां भार्यायामुत्पन्नायां
स्वनामक्यातायां दारिकायाम्, नि० । (तद्रहस्यता 'सि-
रिदेवी' शब्देऽन्तिमभागे भाष्ययति)

भूयाणंद-भूतानन्द-पुं० । स्वनामक्याते नागकुमारेन्द्रे,
स्था० ६ डा० । स० । आ० चू० । जीवा० । प्रजा० । भ० ।
राजगृहनगरस्थस्य कृणिकराजस्य स्वनामक्याते हस्ति-
नि, भ० १७ श० १ ।

भूयाणंदे यं भंत ! इत्थिराया कर्मोहितो अशंतरं उच्च-
द्विषा ? , भूयाणंदे एव जहैव उदायी ० जाव अंत का-
हिति । भ० १७ श० १ उ० ।

भूयाणंदप्पह-भूतानन्दप्रभ-पुं० । अकणोदसमुद्रस्थे स्वना-
मक्याते भूतानन्दव्योत्पातपर्वते, स्था० १० डा० ।

भूयामिसंक-भूतामिशङ्क-त्रि० । भूताम्यमिशङ्कन्ते विभ्यति
यस्मात्सतथा । भूतानां भयङ्करे, स्था० ७ डा० ।

भूयामिसंका-भूतामिशङ्का-की० । भूतेषु जन्तुषूपमईशङ्का-
भूतामिशङ्का । सूत्र० १ भु० १४ अ० । जीवोपमहोऽत्र भ-
विष्यतीत्येवं बुद्धौ, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

भूयावाय-भूतावाद-पुं० । 'भूयवाय' शब्दार्थे, विशेष० ।

भूयोवघाय-भूतोपघात-त्रि० । भूतानां सत्त्वानामुपघातो य-
स्मिन् सः । सत्त्वोपघातके, "भूयोवघायाइषयणपणिहाणं ।"
भूतोपघातं-क्षिप्ति, भिन्धि, व्यापादयेत्यादि । आव० ४ अ० ।
भूयोवघाइय-भूतोपघातिक-त्रि० । भूताम्येकेन्द्रियाः, ता-
नर्थत उपहन्तीति भूतोपघातिकः । स० २० स० । भू-
तानामुपहन्तरि, आ० चू० ४ अ० । आवा० । भूतोप-
घातिकाः प्रयोजनमन्तरेण अखिरसत्तातागौरवैर्वा भूया नि-
मित्तं वा आधाकर्माऽऽदिकं वा पुनःऽऽलम्बनेऽपि समावदा-
नः अन्यथा तादृशं किञ्चित् भाषते वा करोति येन भू-
तोपघातो भवति । दशा० १ अ० ।

भूयोवरोह-भूतोपरोध-पुं० । भूतानि पृथिव्यादीनि तेषामु-
परोधस्तत्सङ्गटनाऽऽदिकण्यो भूतोपरोधः । पृथिव्यादीनां
सङ्गटनाऽऽदिके, "भूयोवरोहहरहिओ, सो देसो भायमा-
णस्स ।" आव० ४ अ० ।

भूर-भूर्-अव्य० । भूलोके, गा० ।

भूरि-भूरि-पुं० । भू-क्लिन् । विष्णौ, शिवे, इन्द्रे च । स्वर्गे,
न० । प्रचुरे, त्रि० । बाब० । अष्ट० १७ अष्ट० । घ० । सूत्र० ।

भूरुडिया-देशी-शृगारयाम्, दे० ना० ६ वर्ग० १०१ गाथा ।

भूरिवत्स-भूरिवर्ण-त्रि० । अनेकवर्णै, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

भूसण-भूषण- न० । भूष्यतेऽनेन भूषः । करणे, ल्युट् । आ-
४०१

भरणे, औ० । जी० । "आहरणं भूषणं अलंकारो ।" पाह०
ना० ११६ गाथा । प्रजा० । नूपुराऽऽदिके, स्था० २ डा० ३ उ० ।
आभरणाम्यङ्गपरिधेयानि भूषणान्युपाङ्गपरिधेयानीति । क-
ल्प० १ अक्षि० २ कण्ठ । भाषे ल्युट् । शोभाकरणे, उत्त० १६
अ० । मण्डनाऽऽदिना विभूषाकरणे, प्रश्न० ४ सत्त्व० द्वार ।
भूसिय-भूषित-त्रि० । भूष-कः । अलङ्कृते, बाब० । अस्त १
भु० ३ वर्ग० ८ अ० ।

भे-युष्मत्-त्रि० । भवति, "भे तुभे ।" पाह० ना० २३१
गाथा । "भे तुभे तुज्ज तुम्ह तुम्ह उय्हे जसा" ॥ ८ । ३ ।
११ ॥ प्रा० ३ पाद ।

भेइल्ल-भेदवत्-त्रि० । मत्सर्वे इत्यप्रत्ययः प्राकृतककणवशात् ।
भिजे, पं० सं० ४ द्वार ।

भेग-भेक-पुं० । भी-कन्, कस्य नेत्वम् । जन्मुभेदे, मेघे । स्त्रियां
कीप् । "भेकी पादेन आतिता ।" आ० क० १ अ० । मण्ड-
कपर्णी च । बाब० ।

भेज्ज-देशी-भीरौ, दे० ना० ६ वर्ग० १०७ गाथा ।

भेज्जलज्ज-देशी-भीरौ, दे० ना० ६ वर्ग० १०७ गाथा ।

भेडी-भिएडी-की० । गुच्छभेदे, प्रजा० १ पद ।

भेदियालिंग-भिएडकाडिङ्ग-न० । अनेराभयविशेषे, जी०
३ प्रति० १ अक्षि० २ उ० ।

भेद-भेर-पुं० । "किरिभेर रो डः" ॥ ८ । १ । २५१ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेणास्य डः । प्रा० १ पाद । मिथीकरणे, स्था०
६ डा० । भीरौ, दे० ना० ६ वर्ग० १०७ गाथा ।

भेत्तव्व-भेत्तव्य-त्रि० । भेदनीये, नि० चू० २० उ० ।

भेत्ता-भेत्तृ-त्रि० । शलाऽऽदिना भेदनकर्तरि, सूत्र० १ भु० ६
अ० । आवा० ।

भेत्तुं-भित्वा-अव्य० । भेदनं कृत्वेत्यर्थे, व्य० । प्रा० २ पाद ।

भेत्तुआण-भित्वा-अव्य० । 'भेत्तुं'शब्दार्थे, व्य० । प्रा० २ पाद ।

भेय-भेद-पुं० । भिद्-घञ् । पृथकरणे, "भेदो वियोजन-
मिति ।" प्रश्न० ३ आध० द्वार । नि० चू० । भेदो विघटन-
मिति । आ० म० १ अ० । विशेष० । सम्म० । छेदे, रा० । का० ।
विदारणे, आव० ४ अ० । अनु० । द्वैधीभावोत्पादने, दर्श०
४ तत्त्व । स्फोटने, स्था० ५ डा० १ उ० । चूर्णेन, सूत्र०
१ भु० ५ अ० २ उ० । नाशे, प्रश्न० ४ आध० द्वार । स० । भि-
द्यते परस्परमिति भेदः । विशेष० । आ० । विशेषो भेदो व्य-
क्तिरित्यनर्थोत्तरम् । स्था० २ डा० १ उ० । विशेष० । आ०
म० । विशेषाः भेदाः पर्यायाः । विशेष० । अङ्गे, म० २ श०
१ उ० । भङ्गः प्रकारो भेद इति । अनु० । "भेदो सि वा, वि-
कण्यो सि वा, पगारो सि वा पगट्टा ।" आ० चू० १ अ० । भेदा
विकल्पा अंशा इति । न० । प्रकृतिरंशो भेद इति पर्यायाः ।
आव० ४ अ० । "पयडीओ सि वा, पज्जाओ सि वा, भेद सि वा
पगट्टा ।" आ० चू० १ अ० । दर्श० । आव० । सूत्र० । स्था० ।
उत्त० । प्रब० । विजिगीषितशत्रुपरिवारस्य स्वाम्यादिस्नेहा-
पनयनाऽऽदिके नीतिभेदे, का० १ भु० १ अ० । आ० म० ।
नायकसेवकयोश्च भेदकरणं भेद इति । विपा० १ भु० ४

अ० । स्वामिनः पदातिषु, पदातीनां च स्वामिन्विवा-
सोत्पादनं भेद इति । विपा० १ भु० ३ अ० । तद्वये अर्थ-
बोनिभेदे च । स्था० ३ डा० ३ उ० । उक्तं च—“ स्नेहरागा-
पनयनं, संघर्षोत्पादनं तथा । संतर्जनञ्च भेदश्च-भेदस्तु त्रि-
विधः स्मृतः ॥ ४ ॥ ” संघर्षः स्पर्शा, संतर्जनं चास्या-
स्मन्मिषविप्रदस्य परित्राणं मत्तो भविष्यतीत्यादिरूप-
मिति । स्था० ३ डा० ३ उ० । न्यायमतोक्ते अन्योन्याभावे
च । यथा घटात् पटस्य भेदः तादात्म्येनाभावः । बाच० ।
भेदा नाम गृहीतत्वापाऽऽदिका रात्रौ च जीवहिंसाऽऽदिपरा
स्नेहविवेकाः । विशेष० ।

भेयइत्ता-भेदयित्वा-अव्य० । भेदं कारयित्वेत्यर्थः । स्था० ।
६ डा० ।

भेयकर-भेदकर-त्रि० । भेदनकारिणि, औ० । आचा० । येन
कृतेन गच्छस्य भेदो भवति तत्तदातिष्ठत इति । दशा० १ अ० ।
भेयग-भेदक-त्रि० । भिदू-एवुल् । रेचके, विदारके, भेदका-
रके, विशेषणे च । बाच० । व्य० १ उ० । नि० चू० । (' भि-
कसु ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५६४ पृष्ठे व्याख्या गता)

भेयण-भेदन-त्रि० । भेदयति । भिदू-यिच्-ल्युः । विरे-
चने, विशेषणे च । द्विज्ञौ, अम्लवेतसे च । पुं० । न० । भिदू
भावे-ल्युट् । विदारणे, बाच० । व्य० १ उ० । द्वैधीभावो-
त्पादने, दश० ८ अ० । नि० चू० । प्रश्न० । अनु० ।
“ एगे भेयणे । ” भेदनं कुम्ताऽऽदिना, अथवा-भेदनं रसचात
इत्येकता च विशेषाऽविवक्षणादिति । स्था० १ डा० । ज्ञा० ।
स्फोटने, स्था० ५ डा० १ उ० । ' कुवणवमादी भेदो । ' ' कु-
वणञ्चो । ' लघुहस्तेन, आदिशब्दादुपलभेदकाऽदिभिर्वा घटा-
ऽऽदिभेदो भेदनम् । वृ० ४ उ० । चूर्णने च । न० । सूत्र० १
भु० ५ अ० २ उ० ।

भेयपरिणाम-भेदपरिणाम-पुं० । परिणामभेदे, सूत्र० । भेद-
परिणामः अण्डप्रतरचूर्णकाऽनुतटिकोत्करिकाभेदेन पञ्च-
धैव । सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । स्था० । (कसडा-
ऽऽदिस्वरूपप्रतिपादकं गायत्रयम् ' योन्मलपरिणाम '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११०८ पृष्ठे गतम्)

भेयविमुक्तिकारक-भेदविमूर्तिकारक-पुं० । भेदभारित्रभेदो,
विमूर्तिश्च विकृतनयनवदनाऽऽदित्वेन विकृतशरीराऽऽकृतिः,
तयोः कारकः भारित्रभेदः । विकृतशरीराऽऽकृत्योः कर्त्तरि,
प्रश्न० २ सम्ब० द्वार ।

भेदविमुक्तिकारक-त्रि० । विमुक्तेर्मोक्षमार्गस्य भेदकारकः ।
विमुक्तिभेदकारक इति वाक्ये राजदन्ताऽऽदिषु दर्शनात् भेद-
विमुक्तिकारकः । मोक्षमार्गस्य भेदकारके, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार ।

भेयसमावृत्त-भेदसमापन्न-त्रि० । मतेर्द्वैधीभावं प्राप्ते, ज्ञा०
१ भु० १ अ० । स्था० । उपा० ।

भेरंड-भेरण्ड-पुं० । देशभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

भेरंडिकसु-भेरण्डेसु-पुं० । भेरण्डदेशोद्भवे इणुभेदे, जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

भेरव-भैरव-न० । भीरोरिदम् अण् । सिंहाऽऽदिसमुत्पत्ते भये,

जं० २ वक्त० । कश्प० । भयानके, आचा० १ भु० ६ अ० २
उ० । आ० म० । सूत्र० । ज्ञा० । भैरवा अत्यन्तसाध्वसोत्पा-
दकाः । उक्त० १५ अ० । “ भैरवं भयानकं, तं दुविधं-जीवि-
आओ, चारित्ताओ वा बवरोवेह । ” नि० चू० १६ उ० । भयसा-
धने च । त्रि० । नाट्याऽऽदिप्रसिद्धे भयानके रसे, शङ्करे, तदव-
तारभेदे, रागभेदे च । बाच० ।

भेरि-भैरि-स्त्री० । हकायाम्, जं० ३ वक्त० । दा० । स्त्री० ।
आ० म० । कश्प० । आचा० । आ० चू० । महाहका-
याम्, भ० ५ श० ४ उ० । हकाऽऽकृतिके वाद्यविशेष,
दा० । महाकाहलायाम्, औ० । कुम्बुभ्याम्, दर्श० १
तत्त्व । प्रश्न० । पट्टे, “ रवः प्रगल्भाऽऽहतभेरिसम्भवः । ”
“ ततः शब्दाश्च भैर्यश्च । ” बाच० ।

भेरी-भेरी-स्त्री० । ' भेरि ' शब्दार्थे, जं० ३ वक्त० ।

भेरुड-भेरुड-पुं० । निर्विषे सर्पभेदे, उक्त० । “ भद्रप नेव
होयश्चं, पावह भद्राणि भद्राणि । सविशो हम्मई सण्पो, भेरुडो
तस्य मुचई ॥ १ ॥ ” उक्त० १२ अ० । चित्रके, दे० ना० ६
वर्ग १०८ गाथा । भाकण्डपक्षिणि, दे० ना० ६ वर्ग १०६
गाथा ।

भेरुताल-भेरुताल-पुं० । वृक्षविशेषे, “ तस्य तस्य बहवे भे-
रुतालवर्णाई । ” जं० २ वक्त० ।

भेलइत्ता-भेलित्वा-अव्य० । स्वपातिभिर्मिथान् कारयित्वान्
कृत्वेत्यर्थे, स्था० ६ डा० ।

भेली-देशी-आज्ञाकेडाचेटीषु, दे० ना० ६ वर्ग ११० गाथा ।

भेसज-भैषज्य-न० । भेषजमेव, भिषजः कर्म वा, अण् ।
औषधे, ग० २ अधि० । व्य० । पठ्ये, आहारविशेषे, ज्ञा० १ भु०
८ अ० । दा० । उपा० । “ ओसहभेसजभक्षपाण्यण पडिवारं
करेमाणो बिहरइ । ” ज्ञा० १ भु० १३ अ० । औषध-
मेकद्रव्यरूपं, भेषजं द्रव्यसंयोगरूपम् । अथवा-औषधमे-
कानेकद्रव्यरूपं, भेषजं तु पथ्यम् । ज्ञा० १ भु० १३ अ० ।
आ० म० । औषधमेकद्रव्याऽऽभ्यर्थं, भेषज्यं तु द्रव्यसमुदायरू-
पम् । अथवा-औषधं लफलाऽऽदि, भेषज्यं पथ्यम् । औ० ।
दशा० । विपा० । औषधानि केवलद्रव्यरूपानि बहिरूपयो-
गीनि वा, भैषज्यानि सांयोगिकानि अन्तर्भोग्यानि वा । ग०
१ अधि० । ज्ञा० ।

भेसजमण-भैषज्यमण-पुं० । औषधसमूहे “ किं पुण भे-
सजमणो, वेत्तव्वो गिलाणरक्कड्डा । ” व्य० ५ उ० ।

भेसजदाण-भैषज्यदान-न० । पथ्यविभाजने, औषधदाने
च । पञ्चा० ४ विध० ।

भेसय-भीषण-न० । वित्रासने, वृ० ३ उ० । “ तुरियं
से भेसयट्ठाप । ” भीषणार्थम् । आ० म० १ अ० ।

भेसयग-भीषणक-त्रि० । भेषजनके, प्रश्न० ३ आअ०
द्वार ।

भेसय-भेषज-न० । भेष-अण् । भेषं रोगभयं जनयति ।
औषधे, बाच० । नि० चू० १ उ० । विशेष० ।

भेसिय-भेषित-त्रि० । भयं प्रापिते, आच० ६ अ० ।

भो—भोम्—अव्य० । सम्बोधने, वाच० । " इति भो इ-
ति भो सि ते अक्षमक्षस्त किञ्चाहं करमिञ्चाहं पक्वणुम-
वमाणा विहरह ।" इत्येतत्कार्यमस्ति । भोशब्दश्चाऽऽमन्त्रणे
इति । भो इति भो सि ति परस्परऽऽलापानुकरणम् । भ० ३
श० १ उ० । आवा० । आ० चू० । व्य० । सूत्र० । ज० ।
दश० । रा० । ध० । उत्त० । द्वा० । भोरित्या-
मन्त्रण इति । आवा० १ भु० ६ अ० १ उ० । प्रश्ने, वि-
धांश्च । वाच० ।

भोअ-भोग-पुं० । सर्पकणायाम्, " भोअो कणा कणथ्ये ।"
पा० ना० १५१ गाथा । भाटी, इ० ना० ६ सर्ग १०६ गाथा ।
भोइअ-भोगिक-पुं० । ग्रामप्रधाने, " गामणी भोइअो य
गामवई ।" पा० ना० १०४ गाथा । वे० ना० ।

भोइ (ख्)-भोगिन्-पुं० । भोग अस्त्यर्थे इति । सर्वे, नृपे,
ग्रामाध्यक्षे, नापिते च । भोगयुक्ते, त्रि० । भोगवद्द्वयः । सर्वे,
भोगयुक्ते, त्रि० । वाच० । कामिनि, द्वा० १५ द्वा० । यो० वि० ।
भोजिन्-पुं० । भुङ्क्तु, इत्येवञ्शीलो भोजी । भ० २ श० १ उ० ।
भोक्तरि, आच० ४ अ० । राजनि, व्य० ५ उ० । ग्रामस्वामि-
नि, व्य० ७ उ० ।

भोइकुल-भोजिकुल-न० । राजकुले, व्य० ५ उ० ।

भोइग-भोगिक-पुं० । भोगेन विशिष्टनेपथ्याऽऽदिना चरति
भोगिकः । नृपतिमान्ये प्रधानपुरुषे, उत्त० १५ अ० । ग्रामस्वा-
मिनि, वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । भोग इन् कः । भोगव-
शोद्धे च । विषयभोक्तरि, त्रि० । उत्त० १५ अ० । वृ० ।

भोइणी-भोगिनी-स्त्री० । स्वामिन्याम्, नि० चू० १० उ० ।
भोइता-भोजयित्वा-अव्य० । भोजनं कारयित्वेत्यर्थे, उत्त० ६
अ० । स्था० ।

भोइया-भोजिका-स्त्री० । भोजयति भर्तारमिति भोजिका ।
वृ० १ उ० २ प्रक० । माध्यायाम्, व० २ अ० । व्य० । वृ० ।
महिलायां च । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

भोइया-स्त्री० । वेश्यायाम्, व्य० ७ उ० ।

भोई-भवती-स्त्री० । भा—इवतुः । क्रीप् । युष्मदर्थे, " जहा
य भोई तणुयं भुयंगो ।" उत्त० १४ अ० ।

भोऊण-भुक्त्वा-अव्य० । भोजनं कृत्वेत्यर्थे, " ख-ख-इ-
प्वां सङ्गजभाः कचित् " ॥ ८ । २ । १५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
तस्य वाचः । प्रा० २ पाद । " रुद्रभुजमुखां तोऽन्त्यस्य " ॥ ८ ।
४ । २१२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणैषामन्त्यस्य तः स्फवातुमृतयेषु ।
प्रा० ४ पाद । उत्त० । सूत्र० । पञ्चा० ।

भोग-भोग-पुं० । भावे-घञ् । भोजने, स्था० ३ डा० ३ उ० । वि-
पाके, पञ्चा० । विषयेषु भोगक्रियायाम्, स्था० १० डा० । भोग-
स्तदुपयोगेन सफलीकरणमिति । सूत्र० १ भु० ३ अ० २ उ० ।
भोग इन्द्रियार्थसम्बन्ध इति । द्वा० २४ द्वा० । मदनकामे, का-
मा इच्छारूपा मदनकामास्तु भोगाः । सूत्र० २ भु० १ अ० ।
शब्दाऽऽदिविषयाभिज्ञावे, आवा० १ भु० २ अ० ४ उ० । सुखे,
सुखदुःखाऽऽद्यनुभवे, पर्यस्तीणां भाटकाऽऽदिके वेतने,

पालने, उज्जोतिबोक्ते महाकां तत्तद्वाशिस्थितौ भूम्याविष्कार-
जद्रव्यविनियोगे, वधेष्टविनियोगे च । " बन्धूनामविमर्शानां,
भोगं नैव प्रदापयेत् ।" इति स्मृतिः । वाच० । योगशास्त्रोक्ते
सत्त्वपुरुषयोरभेदाध्यवसाये च । तदुक्तम्— " सत्त्वपुरुषयो-
स्त्यन्नासङ्गीर्णयोः प्रत्ययाविशेषो भोगः परार्थः स्वार्थसंयमा-
त्पुरुषज्ञानमिति ।" द्वा० २६ द्वा० । भुज्यते इति भोगः । इन्द्रि-
यमनोऽनुकूले शब्दाऽऽदिके विषये, यो० वि० । सूत्र० । उत्त० ।
पञ्चा० । च० प्र० । स्था० । ध० । जं० । विपा० । दश० । प्रज्ञा० ।
कल्प० । भ० । आ० म० । स० । स्पर्शाऽऽदिके विषये, उत्त०
५ अ० । आच० । जी० । कामौ शब्दरूपे, भोगा गन्धरस-
स्पर्शाः । स्था० ४ डा० १ उ० । आच० । क्री० । तं० । " भोगे-
हि संवृद्धे ।" भोगा गन्धरसस्पर्शाः, तेषु मध्ये संवृद्धौ वृद्धि-
मुपगतः । भ० ६ श० ३३ उ० । आतु० । आऽ चू० ।

कविहा यं भंते ! भोगा पक्षता ! गोयमा ! तिविहा
भोगा पक्षता । तं जहा-गंधा, रसा, फासा ।

भुज्यते सकृदुपभुज्यत इति भोगः । सकृदुपभोग्ये पुष्पाऽऽ-
हाराऽऽदिके विषये, भ० ७ श० ७ उ० ।

रूवी भंते ! भोगा अरूवी भोगा ! गोयमा ! रूवी भोगा भो
अरूवी भोगा । सचित्ता भंते ! भोगा, अचित्ता भोगा ! गो-
यमा ! सचित्ता वि भोगा, अचित्ता वि भोगा । जीवा यं भंते !
भोगा पुच्छा ! गोयमा ! जीवा वि भोगा, अजीवा वि भोगा ।
जीवायं भंते ! भोगा, अजीवायं भोगा ! गोयमा !
जीवायं भोगा, नो अजीवायं भोगा ।

(कविमित्रादि) भुज्यन्ते शरीरेण उपभुज्यन्ते इति भो-
गाः विशिष्टगन्धरसस्पर्शद्रव्याणि, (कविं भोगं सि) कृषि-
णो भोगा नो अरूपिणः, पुत्रलधर्मत्वेन तेषां मूलत्वादिति ।
(सचित्तेत्यादि) सचित्ता अपि भोगा भवन्ति गन्धाऽऽदिप्रधान-
जीवशरीराणां केषाञ्चित्समनस्कत्वात् । तथा अचित्ता अपि
भोगा भवन्ति, केषाञ्चिद्गन्धाऽऽदिविशिष्टजीवशरीराणाममन-
स्कत्वात्, (जीवा वि भोगं सि) जीवशरीराणां विशिष्टगन्धा-
ऽऽदिगुणयुक्तत्वात्, (अजीवा वि भोगं सि) अजीवद्रव्या-
णां विशिष्टगन्धाऽऽदिगुणोपेतत्वादिति । भ० ७ श० ७ उ० ।
उक्तं हि— " सति भुज्यति सि भोगो, सो पुण आहारपुष्कमा-
ईमो ।" उत्त० ३३ अ० । कर्म० । प० सं० । आ० । प्रज्ञा० । भो-
गाः अकवन्दनवादित्राऽऽदयः । सूत्र० २ भु० १ अ० । भोगोऽत्र
माह्यतामूलविलेपनोद्गर्भसंस्नानपानाऽऽदिः । ध० २ अ० ।
भुज्यन्ते शरीरेणोपभुज्यन्ते इति भोगाः । विशिष्टगन्धरसस्पर्श-
द्रव्येषु, भ० ७ श० ७ उ० । आधारे घञ् । भोगाऽऽधारभूते
वस्तुनि, स्त्री० । शरीराऽऽदी, द्वा० १ भु० १ अ० । जं० ।

छउमत्थे यं भंते ! मणुस्से जे मविण अण्णयरेसु देवलो-
एसु देवत्ताए उववजिनए, से णणं भंते ! से खीणभोगी सो
पभूउट्ठायेयं कम्मणं बलेण वीरिएणं पुरिसकारपरकमेणं
विउलाइं भोगभोगां भुंजमाणे विहरित्तए । से णणं
भंते ! एवमट्ठं एयं वयह ? गोयमा ! नो इण्ठे समट्ठे,
पभू णं उट्ठाणेण वि कम्मणेण वि बलेण वि वीरिएण

वि पुरिसकारपरकमेण वि अण्यराइं विउलाइं भोगभो-
गाइं भुंजमाणे विहारित्तए, तम्हा भोगी भोगे परिचयमाणे
महानिजंर मणपजवसाणे । (पञ्चवसाणे) भोगेहिणं भंते ! मणु-
स्से जे भविण् अण्यरेसु देवलाए, एवं चेव जहा छउम-
त्थे० जाव महापजवसाणे भवइ । परमाहोहिणं भंते ! मणु-
स्से जे भविण् तेणेव भवगहणेणं सिज्जिक्तए०
जाव भंतं करित्तए । से एणं भंते ! से खीणभोगी सेसं
जहा छउमत्थस्स वि । केवली भंते ! मणुस्से जे भविण्
तेणेव भवगहणेणं एवं जहा परमाहोहिणं० जाव महा-
पजवसाणे भवइ । (सूत्र-२६१)

“छउमत्थेणं” इत्यादि सूत्रचतुष्टयं, तत्र च- (से एणं भंते ! से
खीणभोगि सि) (से सि) असौ मनुष्यो नूनं निश्चितं भव-
न्त ! (से सि) अयमर्थः, अयं शब्दश्च परिप्रश्नार्थः । (खीणभो-
गि सि) भोगा जीवस्य यत्रास्ति तद्भोगि शरीरं तत्कीयं त-
पोरोगाऽऽदिभिः यस्य स खीणभोगी खीणतनुर्देवक इति या-
वत् । (एणं पणु सि) न समर्थः (उट्ठाणेणं ति) ऊर्ध्वभवा-
नेन (कम्मणेणं ति) गमनाऽऽदिना (वलेणं ति) देहप्रमाणेन
(धीरिएणं ति) जीवबलेन पुरिसकारपरकमेणं ति) पुरुषाऽ-
भिमानेन, तेनैव च साधितस्वप्रयोजनेनेत्यर्थः । (भोगभोगाइं
ति) मनोवश्याऽऽदीन् (से एणं भंते ! एयमट्ठं एवं वयइ)
अथ निश्चितं भवन्त एतमनन्तरोक्तमर्थम् एवममुनैव प्र-
कारेण वदथ यूयमिति प्रश्नः । पृच्छतोऽयमभिप्रायः-यद्य-
सौ न प्रभुस्तदाऽसौ भोगभोजनासमर्थत्वाच्च भोगी, अत ए-
व नो भोगत्यागीत्यतः कथं निर्जरावान् । कथं वा देवलोका-
मनपर्यवसानोऽस्तु ? उत्तरं तु- (नो इण्टे समट्ठे सि) कस्मात् ?
यतः (पणु एणं से सि) स खीणभोगी मनुष्यः (अन्नतराइं
ति) एकतरान् कांश्चित्खीणशरीरसाधूचितान्, एवं चोचित-
भोगभुक्तिसमर्थत्वाद्भोगित्वं तत्प्रत्याख्यानाच्च तस्यागित्वं,
ततो निर्जरा, ततोऽपि च देवलोकगतिरिति । (आहोहिणं
ति) आधोऽवधिकः नियतक्षेत्रविषयावधिकानी (परमाहो-
हिणं ति) परमाधोवधिकानी, अयं च खरमशरीर एव
भवतीत्यत आह- (तेणेव भवगहणेणं सिज्जिक्तए इत्यादि)
म० ७ श० ७ उ० ।

भोगापेक्षा दुःखाय भवति । तथा चोक्तम्-

“भोगे अवयवकलता, पडंति संसारसागरे घोरे ।

भोगेहिं निरवयवकला, तरेति संसारकतारं ॥ १ ॥” इति ।

सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

उक्तं च-

“धर्मोऽपि भवन् भोगः, प्रायोऽनर्थाय देहिनाम् ।

अन्धनादीप संभूतो, दहत्येव हुताशनः ॥ ६ ॥” इति ॥ २३ इति ।

(व्याख्या ‘ धिरा ’ शब्दं चतुर्थभागे २४११ पृष्ठे गता)

भोगेभ्यो निवृत्तिश्चावश्यं कार्या । तथा च सूत्रम्-

अयुवं जीवियं नञ्चा, सिद्धिमगं वियाणिया ।

विशियट्ठिज्ज भोगेसु, आउं परिमियऽप्यथो ॥ ३४ ॥

अयुषम् अनित्यं मरणाऽऽशङ्कि, जीवितं सर्वभावनियन्त्रणं
ज्ञात्वा, तथा सिद्धिमार्गे सत्यम् दर्शनज्ञानचारित्र्यकृत्यं वि-

हाय विनिवर्तेत भोगेभ्यो बन्धैकहेतुभ्यः, तथा भुवमप्यायुः
परिमितं संवत्सरशताऽऽदिमानेन विज्ञायाऽऽप्तमनो विनि-
वर्तेत भोगेभ्य इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० २ उ० । घने, देहे,
वाच० । भोगः शरीरमिति । जं० २ वक्ष० । तं० । औ० । ज्ञा० ।
सर्वकले, ज्ञा० १ भु० ८ अ० । अर्थ आद्यच् । सर्वे, वाच० ।
भोगार्हत्वाद् भोगः । कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आदिराजेन
अप्यभवेन गुरुत्वेन व्यवस्थापिते कुलाऽऽर्यभेदे, तद्व-
शजं च । अनु० । स्था० । भोगा भगवतो नाभयस्थ राज्य-
काले ये गुरव आसन् तद्वशजा अपि तद्व्यपदेश्याः । स्था०
३ डा० १ उ० । “ भोगकुलाणि वा । ” भोगा राज्ञः पूज्यस्था-
नीया इति । आवा० २ भु० १ सू० १ अ० २ उ० । ज्ञा० आ०
म० । प्रश्न० भ० प्रज्ञा० । कल्प० । वृ० । औ० । उपयोगे, वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

भोगअदिरियत्ता-भोगातिरिक्ता-स्त्री० । भोगाऽऽधिक्ये, च०
२ अधि० ।

भोगंकरा-भोगकूरा-स्त्री० । अधोलोकवास्तव्यायां स्वनाम-
क्यातायां दिक्कुमार्याम्, आ० म० १ अ० । ति० । जं० ।
आ० क० । स्था० । आ० वृ० ।

भोगंग-भोगाङ्ग-न० । कृपाऽऽदिके, “ अङ्गाभावे यथा भोगोऽ-
तात्त्विको मानहानितः । ” अङ्गानां भोगानां रूपवयोविज्ञाऽऽ-
व्यवस्थाऽऽदीनां वास्तव्यायनोक्तानामभावे सति यथो भोगोऽता-
त्त्विकोऽपारमार्थिकः । डा० १४ डा० । यथोक्तम्-“ रूपवयोवे-
चकृत्यसौभाग्यमाधुन्यैश्चर्याणि भोगसाधनम् । ” यो० वि० ।
पं० सं० ।

भोगंतराय-भोगान्तराय-न० । यदुदयवशात्सत्यपि विशिष्टा-
ऽऽहाराऽऽदिसंभवे असति च प्रत्याख्यानपरिणामे वैराग्ये वा
केवलकार्पण्यासोत्सहते भोक्तुं तद्भोगान्तरायमित्युक्तलक्षणे
अन्तरायकर्मभेदे, प्रज्ञा० २३ पद । कर्म० । पं० सं० । स० ।

भोगकामि-भोगकामिन्-पुं० । भोगाभिलाषिणि, सूत्र० १
भु० ४ अ० २ उ० ।

भोगकिरिया-भोगक्रिया-स्त्री० । भोगकरणे, “ भोगकिरियासु
कवाहक्यं । ” पं० सू० ४ सूत्र० ।

भोगकुल-भोगकुल-न० । राज्ञः पूज्यस्थानीये कुले, आवा०
२ भु० १ सू० १ अ० २ उ० ।

भोगत्थ-भोगार्थ-न० । भोगकृते, “ भोगत्थाएऽऽभियावञ्जा । ”
सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

भोगट्ठि (न्)-भोगार्थिन्-त्रि० । मनोवश्यान्धरसस्पर्शार्थिनि,
नि० सू० १६ उ० । औ० । ज्ञा० ।

भोगपब्बइय-भोगप्रव्रजित-पुं० । भोगो य आदिदेवेन गुरुत्वेन-
व्यवहृतस्तद्वशजस्य भोगः, भोगः सन् प्रव्रजितो भोगप्रव-
्रजितः । भोगवंशजे प्रव्रजिते, स्त्री० ।

भोगपाय-भोगपात-पुं० । भोगनाथे, स्था० ४ डा० २ उ० ।

भोगपुत्त-भोगपुत्र-पुं० । आदिदेवस्थापितगुरुवंशजे कुमारे,
औ० ।

भोगपुर-भोगपुर-न० । स्वनामक्याते पुरे, यत्रस्थेन महेश्वरेण

कत्रियेषा महावीरस्वामिन उपद्रवे कृते सनत्कुमारो देवेन्द्रः
प्रादुर्भूय तं निर्धातितवानिति । आ० म० १ अ० । आ०
ख० । अ० २० ।

भोगपुरिस-भोगपुरव-पुं० । भोगप्रधानः पुरुषो भोगपुरुषः ।
सूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ० । ('पुरिस' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०१२
पृष्ठे व्याख्या) भोगपुरुषः संप्राप्तसमप्रविषयसुखभोगोपभो-
गसमर्थश्चकवर्तिषत् । आ० म० १ अ० । अर्थैरुपाजितानाम-
र्थानां भोगकारिणि नरे, अ० १२ श० ७ उ० ।

भोगभूमि-भोगभूमि-स्त्री० । भोगस्थैव भूमिः स्थानम् ।
देवकुर्वादि कायामकर्मभूमौ, स्था० ३ डा० १ उ० । आ० ।
भोगभूरिया-भोगभूरिता-स्त्री० । स्नानपानभोजनचन्दनकुम्-
कुमकस्तूरीकावस्त्राऽऽभरणाऽऽदेः स्वकीयकुटुम्बव्यापार-
णापेक्षयाऽधिकत्वे, अ० २ अ० ।

भोगभोग-भोगभोग-पुं० । भुज्यन्त इति भोगाः स्पर्शाऽऽदयः ।
भोगार्हा भोगा भोगभोगाः । अ० २५ श० ७ उ० । विपा० ।
प्रज्ञा० । जी० । आ० म० । रा० । स्था० । कल्प० । मनोकेषु
शब्दाऽऽदिविषयेषु, स० ३० सम० । अ० । अ० २० ।
अ० । अथवा-भोगेभ्य आदिकारिकायभावेभ्योऽऽतिशयिनो
भोगा भोगभोगाः । अ० १ वक्त० । अतिशयवस्तु शब्दाऽऽदि-
विषयेषु, नि० १ अ० १ वर्ग १ अ० । सूत्र० । स्त्रीभोगे सत्यव-
श्यं शब्दाऽऽदयो भोगा भोगभोगाः । स्त्रीभोगाऽऽनुपयोगिषु
शब्दाऽऽदिविषयेषु, सूत्र० २ अ० २ अ० ।

जाहे शं भंत । सके देविदे देवराया दिव्वाइ भो-
गभोगाई हुंजिउकाये भवति से कहमियाणि पकरेंति ।
गोयमा । ताहे चेष शं से सके देविदे देवराया एगं
महं नेमिपडिरुवगं विउव्वति, एगं जोयणसयसहस्सं आ-
यामविकलंभेणं तिणि जोयणमयसहस्साई ० जाव अदुंगुलं
च किंचि विसेसाहियं परिकेव्वेणं, तस्स शं नेमिपडिरु-
वस्स उवरिं बहुसमरमणिजे भूमिभागे पक्खत्ते ० जाव
मणीणं फासे, तस्स शं नेमिपडिरुवगस्स बहुपज्झ-
देसभागे तत्थ शं महं एगं पासायवडेंसगं विउव्वति,
एव जोयणसयाई उहुं उव्वत्तेणं अट्टाज्जाई जोयणस-
याई विकलंभेणं अम्भुगयमुसियवन्नओ ० जाव पडिरु-
व, तस्स पासायवडेंसगस्स उल्लोए पउमल्लयभत्तिचित्तं
० जाव पडिरुवे, तस्स शं पासायवडेंसगस्स अंतो
बहुसमरमणिजे भूमिभागे ० जाव मणीणं फासो मणिपे-
दिया अट्टजोयणिया जहा वेमाणियाणं, तीसे शं मणि-
पेदियाए उवरिं महं एगं देवसयणिजे विउव्वइ सय-
णिजवन्नओ ० जाव पडिरुवे, तत्थ शं से सके दे-
विदे देवराया अट्टहिं अगमहिमीहिं सपरिवाराहिं दो-
हि य अणिएहिं नट्टाणिएण य गंधव्वाणिएण य स-
द्धिं महया हयनइ ० जाव दिव्वाइ भोगभोगाई अंजमाणे
विहरइ ॥ जाहे ईसाणे हेमि

के तहा ईसाणे वि निरवसेसं, एवं सणकुमारे वि, नवरं
पासायवडेंसओ छ जोयणसयाई उहुं उव्वत्तेणं तिणि
जोयणसयाई विकलंभेणं मणिपेदिया तहव अट्टजोय-
णिया, तीसे शं मणिपेदियाए उवरिं एत्थ शं महे-
गं सीडासणं विउव्वइ सपरिवारं भाणियव्वं, तत्थ शं
सणकुमारे देविदे देवराया बावत्तरीए सामाणियसाह-
स्सीहिं ० जाव चउहिं बावत्तरीहिं आयग्गदेवसाहस्सी-
हि य बहूहिं सणकुमारकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं
य देवीहिं य सद्धिं सपरिवुडे महया ० जाव विहरइ ।
एवं जहा सणकुमारे तहा ० जाव पाणओ अच्चुओ, न-
वरं जो जस्स परिवारो सो तस्स भाणियव्वो, पासाय-
उव्वत्तं जं सएसु सएसु कप्पेसु विमाणाणं उव्वत्तं अ-
दुदं वित्थारो ० जाव अच्चुपस्स नव जोयणसयाई उहुं
उव्वत्तेणं अदुपंचमाई जोयणमयाई विकलंभेणं, तत्थ शं
गोयमा ! अच्चुए देविदे देवराया दसहिं सामाणियसाह-
स्सीहिं ० जाव विहरइ । (सूत्र-५२०)

(जाहे णमित्थादि) (जाहे ति) यदा " भोगभोगाई
ति " भुज्यन्त इति भोगाः—स्पर्शाऽऽदयः भोगार्हा भोगा भो-
गभोगाः मनोहरस्पर्शाऽऽदय इत्यर्थः, तान् " से कहमियाणि प-
करेंति, " अथ कथं ' केन प्रकारेण तदानीं प्रकरोति ?
प्रवर्तत इत्यर्थः, ' नेमिपडिरुवगं ति ' नेमिः—चक्रधारा,
तद्योगाच्चक्रमपि नेमिः—तत्प्रतिरूपकं—वृत्ततया तत्सह-
शं, स्थानमिति शेषः । ' तिणि जोयणेत्यादौ ' यावत्करणा-
दिवं दृश्यम्—' सोल्लय य जोयणसहस्साई दो य सयाई
सत्तावीसाहियाई कोसतियं अट्टावीसाहियं धणुसयं ते-
रस य अंगुलाई ति । ' उवरिं ति ' उपरिष्ठात् ' बहुसमर-
मणिजे ति ' , अत्यन्तसमो रम्यश्चेत्यर्थः । ' जाव मणीणं
फासो ति ' भूमिभागवर्णकस्तावद्वाक्यो यावन्मणीनां स्प-
र्शवर्णक इत्यर्थः, स चायम्—' से जहा नाम ए अलिंगपोक्क-
रेइ वा, मुहंगपोक्करेइ वा । " इत्यादि, अलिकुपुक्करं मुरज-
मुखपुटं मईलमुखपुटं तद्वत्सम इत्यर्थः । तथा—' सच्छाए-
हिं सप्पमेहिं समरीहिं सउज्जाएहिं नाणाविहपंचवन्नोहिं म-
णीहिं उव्वोहिं तं जहा कियहेहिं ५ । " इत्यादि, वर्णगन्धरस-
स्पर्शवर्णको मणीनां वाक्य इति । " अम्भुगयमुसियवन्नओ
ति । " अम्भुगुतोच्छिन्नाऽऽदिः प्रासादवर्णको वाक्य इत्यर्थः,
स च पूर्ववत्, ' उल्लोए ति ' उल्लोकः उल्लोको वा—उप-
रितलं ' पउमल्लयाभत्तिचित्ते ति ' पद्यानि लताश्च पद्म-
जनाः, तद्गुणमिभक्तिभिः विच्छिन्नातिभिश्चिन्नो यः स तथा, या-
वत्करणादिवं दृश्यम्—' पासायए दुरिसणिजे अभिरुवे ति '
' मणिपेदिया अट्टजोयणिया जहा वेमाणियाणं ति ' मणिपेदि-
का वाक्या । सा वाऽऽयामविकल्पाभ्यामप्युज्जैनिका यथा
वैमलिकानां सम्बन्धिनी, न तु व्यन्तराऽऽदिसत्केय, तस्या-
न्यथा स्वरूपत्वात् । सा पुनरेवम्—' तस्स णं बहुसमरम-
णिजस्स भूमिभागस्स बहुपज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगं
णिपेदियं विउव्वइ, एता णं मणिपेदिया अट्ट जोयणाई

तत इति—कामानुषाह्णमोपचयस्ततोऽपि पञ्चत्वं, तस्या-
दपि नरकभवो, नरकाक्षिरेककललातुरिपेसीभ्युद्गमप्रल-
याऽऽविर्जातस्य च योगाः प्रावृण्यन्ति । (से) तस्य कामानु-

चक्रमनस एकदेवसातावेदनीयविपाकोदये 'रोगसमुत्पादा'
इति-रोगाणां शिरोऽर्तिशृङ्गाऽऽदीनां समुत्पादाः प्रादुर्भावाः
समुत्पद्यन्ते आधिभवंति, तस्यां च रोगावस्थायां किंभूतो
भवत्यसावित्यत आह—(ओहि इत्यादि) वैर्वा सार्द्धमसौ
संबसति, त एव एकदा मित्राः पूर्वे परिवदन्ति, स वा ता-
मित्रान् पश्चात्परिवदेन्नानं (ते) तव त्राणाव वा शरणाव
वा, त्वमपि तेषां नानं वाणाय वा शरणाव वा इति
ज्ञात्वा दुःखं प्रत्येकं सातं च स्वकृतकर्मफलभुजः सर्वेऽ-
पि प्राणिन इति मत्वा रोगोत्पत्तौ न दौर्मेनस्य मावनीयम्,
न भोगाः शौचनीया इति । आह च—(भोगा मे इत्यादि)
भोगाः शुद्धरूपरसगन्धस्पर्शविषयाभिलाषास्तानेवानुशोच-
यन्ति-कथमस्यामप्यवस्थायाम् वयं भोगान् भुक्त्वमेह ? एवं
भूतान् वाऽस्माकं दशाऽभूयेन मनोहा अपि विषया उपन-
सा भोगभोगायेति । ईदृशप्राप्यवसायः केषाञ्चिदेव भवती-
त्याह—ईदृश संसारे एकेषामनवगतविषयविपाकानां ब्रह्म-
वत्ताऽऽदीनां मानवानामेवंभूतोऽप्यवसायो भवति, न सर्वे-
षां, सनत्कुमाराऽऽदिना व्यभिचारात् । तथाहि-ब्रह्मदत्तो मा-
रणात्तिकरोगवेदनाऽभिभूतः सन्तापातिशयात् स्पृशन्तीं प्र-
णयिनीमिव धिम्बासभूमिं मूर्खो बहु मम्यमानः तथा हस्ती-
कृतो विहस्ततया विषयीकृतो वैवस्वेष गोबरीकृतो ग्लान्या
दृष्टे दुःखासिकया कीडीकृतः कालेन पीडितः पी-
डाभिर्निरूपितो नियत्या आविस्सितो दैवेन अस्तिके अन्त्यो-
च्छ्वासस्य मुखे महाप्रवासस्य द्वारि दर्शनिद्राया जिह्वामे
जावितेशस्य वर्तमानः विरलो वाचि विह्वलो वपुषि
प्रचुरः प्रलापे जितो जृम्भिकाभिरित्येवंभूतामवस्थाम-
नुभवन्नपि महामोहोदयाभोगाभिकाङ्क्षिषुः पार्श्वोपविष्टां
भार्यामनवरतवेदनावेशविगलदधुरकृतनयनां कुरुमति ! कुरु-
मतीत्येवं तां व्यादरश्चक्षुस्समी नरकपृथिवीमगमत्तत्राऽपि
तीव्रतरवेदनाऽऽभिभूतोऽप्यविगण्य वेदनां तामेव कुरुमती
व्यादरतीत्येवंभूता भोगाभिष्वङ्गो दुस्त्यजो भवति केषां-
चित्, न पुनरन्येषां महापुरुषाणामुदारसत्त्वानाम्, आरमनो-
ऽन्यदङ्करीरमित्येवमवगततत्त्वानां सनत्कुमाराऽऽदीनामिव
यथोक्तरोगवेदनासद्भावे सत्यपि मयैवेतत् कृतं सोढव्यमपि
मयैवेत्येवं जातनिश्चयानां कर्मक्षपणोद्यतानां न मनसः
पीडोत्पद्यते इति । उक्तं च—

" उतां यः स्वत एव मोहसलिलो जन्माऽऽलवालोऽशुभो,
रागद्वेषकषायसन्ततिमहाविर्विघ्नवीजस्त्वया ।
रोगैरङ्कुरितो विपत्कुसुमितः कर्मद्रुमः साम्प्रतं,
सोढा नो यदि सम्यगेव फलितो दुःखैरभोगामिभिः ॥ १ ॥
पुनरपि सहनीयो दुःखपाकस्त्वयाऽयं,
न कलु भवति नाशः कर्मणां सञ्ज्ञितानाम् ।
इति सह गणयित्वा यद्यदायाति सम्यग्,
सहसदिति विवेकीऽन्यत्र भूयः कुतस्त्यः ? ॥ २ ॥ "

अपि च—भोगानां प्रधानं कारणमर्थोऽतस्तत्—
स्वरूपमेव निर्दिदिशुराह—

तिविहेण जाहि से तत्थ मत्ता भवति, अप्पा वा बहुगा
वा, से तत्थ गाहिण चिद्धति, भोगणाए, तन्नो से प-
गया विपरिसिद्धं संभूयं महोदमम् ।

गया दायादा विभयंति, अदत्तहारो वा से हरति, रायाणो
वा से विलुपंति, णस्सइ वा से विणस्सइ वा से, अगारदाहेण
वा से इउम्भति इति, से परस्स अट्टाए कूराणि कम्पाणि
बाले पकुप्पमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परिवासमुपेति
(सूत्र—८३)

(तिविहेणेत्यादि) त्रिविधेन याऽपि तस्य तत्रार्थमात्रा
भवति अद्या वा बह्वी वा, (से) तस्यामर्थमात्रार्था
गृह्यन्ति, सा च भोजनाय किल भविष्यति, ततस्त-
स्यैकदा विपरिशिष्टं सम्भूतं महोपकरणं भवति, तदपि
तस्यैकदा दायादा विभज्यते, अदत्तहारो वा तस्य हर-
ति, राजानो वा विलुपन्ति, नश्यति वा विनश्यति वा,
अगारदाहेन वा दह्यते इति, स परस्मै अर्थाव कूराणि क-
र्माणि बालः प्रकुर्वीतस्तेन दुःखेन मूढो विपर्यासमुपेति,
एतच्च प्रागेव व्याख्यातमिति, नेह प्रतायते ।

तदेवं दुःखविपाकान् भोगान् प्रतिपाद्य यत्कर्तव्यं तदुप-
विशतीत्याह—

आसं च छंदं च विगिच धीरे !, तुमं चेव तं सद्दमा-
इहु, जेण मिया तेण खो सिया, इणमेव खावपुम्भंति
जे जणा मोहपाउडा, थीभि लोए पव्वहिण, ते भो ! वयं-
ति एयाइ आयनणाइ से दुक्खाए मोहाए माराए ख-
रणाए खरगतिरिक्खाए, सततं मूढे धम्मं खामिजाणति,
उदाहु वीरे, अप्पमादो महामोहे, अलं कुस लस्स पमाणं,
संतिमरणं संपेहाए मेउरधम्मं संपेहाए, खालं पास अलं
ते एण्हि । (सूत्र—८४)

आशां भोगाऽऽकाङ्क्षां, चः समुच्चये, कुन्दनं कुन्दः परानु-
वृत्त्या भोगाभिप्रायस्तं च, चशब्दः पूर्वपक्षया समुच्चयार्थः,
तावाशाङ्कद्वौ, 'वेविद्व' पृथक्कृत्यज धीरे ! धीर्बुद्धिस्तया रा-
जत इति, भोगाशाङ्कान्धारित्यागे च दुःखमेव केवलं, न त-
त्प्राप्तिरिति । आह च—(तुमं चेव इत्यादि) विनेष उपदेशमो-
चराऽऽपन्न आत्मा वा उपदिश्यते-स्वमेव तज्ज्ञेनाऽऽशाऽदिकं
शक्यमाहृत्य स्वीकृत्य परमशुभमावस्थे, न तु पुनरुपभोगं,
यतो भोगोपभोगो यैरेवार्थाऽऽपुपायैर्भवति, तैरेव न भवती-
त्याह—'जेण सिया तेण खो सिया ।' येनैवार्थोपाज्जनाऽऽदिना
भोगोपभोगः स्यात्, तेनैव विविधत्वात् कर्मपरिणतेः न-
स्यात्, अथ वा येन केनाचिदेतुना कर्मबन्धः स्यात्तत्र कु-
र्यात्तत्र न वर्ततेत्यर्थः, यदि वा—येनैव राज्योपभोगाऽऽदिना
कर्मबन्धो येन वा निर्ग्रन्थत्वाऽऽदिना मोक्षः स्याद्भवेत्-
नैव तथाभूतपरिणामवशात् स्यादिति । एतच्चानुभवाव-
धारितमपि मोहामिभूता नावगच्छन्तीत्याह—(इणमेव
इत्यादि) इदमेव हेतुर्वचिऽयं न बुध्यन्ते न संजानते,
के ? ये जना मौनीन्द्रोपदेशविकला मोहेनाऽऽज्ञानेन मि-
थ्यात्वोदयेन वा प्रावृताः छादितास्तत्त्वविपर्यस्तमत-
यो मोहनीयोदयाद् भवन्ति । मोहनीयस्य च तज्ज्ञे-
दकामानां च क्षियो गरीयः कारणमिति दर्शयति—(थीभि
इत्यादि) स्त्रीभिरङ्गनामिः भूक्षेपाऽऽदिविभ्रमैरसौ लोक
शाङ्कदाभिभूताऽऽत्मा क्रूरकर्मविधायी नरकविपाकफलं

शल्यमाहृत्य तन्फलमभुध्यमानो मोहाऽऽच्छादितान्तराऽऽ-
त्मा प्रकषेण व्यथितः प्रव्यथितः पराजितो वशीकृत इति या-
वत् । न केवलं स्वतो विनष्टा अपरानपि असकृदुपदेशदानेन
विनाशयन्तीत्याह—(ते भो इत्यादि) ते स्त्रीभिः प्रव्यथि-
ता 'भो' इत्यामन्त्रणे, एतद्वृत्ति-यथेतानिस्वयादीभ्यायननानि
उपभोगाऽऽस्पृशन्भूतानि वर्तन्ते, एतच्च विनाशरीरस्थितिरिव
न भवतीति । एतच्च प्रव्यथनमुपदेशदानं वा तेषामपायाय
स्यादित्याह—(से इत्यादि) तेषां 'से' इत्येतत् स्त्रीप्रव्यथन-
मायतनभणनं वा दुःखाय भवति—शरीरमानसाऽसात-
वेदनीयोदयाय जायते । किञ्च—(मोहाय) मोहनीयकर्मबन्ध-
नाय, अज्ञानाय वेति । तथा—(माराय) मरणाय, ततोऽपि-
(नरगाय) नरकाय नरकगमनार्थम्, पुनरपि—(नरगति-
रिक्काय) ततोऽपि नरकादुद्धृत्य तिरस्केतप्रभवति तिर्य-
ग्योग्यर्थे तत्स्त्रीप्रव्यथनं भोगाऽऽयतनवदनं वा सर्वत्र सम्ब-
न्धनीयम् । स एवमज्ञानाऽपाकविलोकनाऽऽक्षिप्तस्तासु तासु
योनिषु पर्यटनारमहितं न जानातीत्याह—(सययमित्यादि)
सततमनवरतं दुःखाभिभूतो मूढो धर्मं क्षाम्यादिलक्षणं
दुर्गतिप्रसृतनिषेधकं न जानाति न वेति । एतच्च तीर्थकुदा-
हेति दर्शयति—(उदाहु इत्यादि) उरप्रावह्येनाऽऽह उदाह
उक्तवान्, कोऽसौ ? वीरः अपगतसंसारभयस्तीर्थकुदित्यर्थः ।
किमुक्तवान् ? तदेव पूर्वोक्तं वाचा दर्शयति—अप्रमादः क-
र्त्तव्यः, क ?—महामोहो अज्ञानाभिष्वङ्ग एव, महामोहकारण-
त्वात्ममहामोहः, तत्र प्रमादवृत्ता न भाव्यम् । आह च—
(अलमित्यादि) अलं पर्याप्तं, कस्य ? कुशलस्य निपुणस्य
सूत्रमेक्षणः, केनालं ? मद्यविषयकषायनिद्राविकथारूपेण प-
ञ्चविधेनपि प्रमादेन, यतः प्रमादो दुःखाऽऽधमिगमनायोक्त
इति । स्यात् किमालम्ब्य प्रमादेनालमिति ? उच्यते—'सन्ति'
इत्यादि, शमनं शान्तिरेश्वरकर्मोपगमोऽतो मोक्ष एव शा-
न्तिरिति, ज्ञियन्ते प्राणिनः पैतृपुत्र्येन यत्र चतुर्गतिके सं-
सारे स मरणः संसारः, शान्तिश्च मरणं च शान्तिमरणं, स-
माहारद्वन्द्वः, तत्संप्रेष्य पर्यालोच्य, प्रमादवृत्तः संसारानुपर-
मस्तत्परित्यागाच्च मोक्ष इत्येतद्विचार्येति हृदयम्, स च
कुशलः प्रेष्य विषयकषायप्रमादं न विदध्यात्, अथ वा
शान्त्या उपशमेन मरणं मरणावधि यावत्सिद्धतो यत् फलं
भवति तत्पर्यालोच्य प्रमादं न कुर्यादिति । किञ्च—(भिदुर
इत्यादि), प्रमादो हि विषयकषायाभिष्वङ्गरूपः शरीराधिष्ठानः
तच्च शरीरं भिदुरधर्मं, स्वत एव मिथत इति भिदुरं, स
एव धर्मः स्वभावो यस्य तद्भिदुरधर्मम् । एतत्समीप्य
पर्यालोच्य प्रमादं न कुर्यादिति सम्बन्धः । एते च भोगा भु-
ज्यमाना अपि न तृप्तये भवन्तीत्याह—(खालमित्यादि)
नालं न समर्था अभिलाषोऽच्छलये यथेष्टावाप्तावपि भो-
गा एतत्पश्य जानीहि, अतोऽलं तव कुशल ! एभिः प्रमाद-
मयैर्दुःखकारणस्वभावैर्विषयैरुपभोगैरिति, न चैते बहुशोऽ-
भ्युपभुज्यमाना उपशमं विदधतीति । उक्तं च—

" यज्ञोके ग्रीहियवः, हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।

नालमेकस्य तत्सर्व—मिति मत्वा शमं कुरु ॥ १ ॥ "

तथा—

" उपभोगोपायपरो, बाष्कृति यः शमयितुं विषयतृष्णाम् ।

चावत्याकमितुमसौ, पुरोऽपराद्धे निजच्छायाम् ॥ २ ॥ "

तदेवं भोगलिप्सुनां तत् प्राप्तावप्राप्तौ च दुःखमेवेति दर्शयति ।

एयं पस्स मुणी ! महम्मयं, नाइवाइज कंचयं, एस
वीरे पसंसिए, जे न निव्विजइ आयायाए, न मे देइ न
कुप्पिजा योवं लसुं न खिसए, पडिसेहिओ परिणमिजा,
एयं मोसं समणुवासिज्जासि (सूत्र-८५) सि वेमि ॥

(एयं पस्सेत्यादि) एतत्प्रत्यक्षमेव भोगाऽऽशामहाउपरगृहीता-
नां कामदशाऽवस्थाऽऽमकं महद्भयं भयहेतुत्वात् दुःखमेव म-
हाभयं तच्च मरणकारणमिति महदिन्युच्यते, एतन्मुनेः पश्य
सम्यगैहिकाऽऽमुष्मिकापाशाऽऽपाकत्वेन जानीहीत्युक्तं भवति
यथेवं तर्हि कुर्यादित्याह—(नाइवाएज इत्यादि) एतो भो-
गाभिलषणं महद्भयमतस्तदर्थं नातिपातयेत् व्यथयेत् कञ्चन
कमपि जीवमिति, अस्य च शेषमतोपलक्षणार्थत्वाच्च प्रतार-
येत् कञ्चनेत्याद्यप्यायोज्यम्, भोगनिरीहः प्राणातिपाताऽऽदि-
मताऽऽरुह्य कं गुणमवाप्नोतीत्याह—(एस इत्यादि) एष इति
भोगाऽऽशास्त्रविशेषकोऽप्रमादो पञ्चमहाव्रतभाराऽऽरोहणो-
न्नामितस्कन्धो वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः स्तुतो देव-
राजाऽऽदिभिः, क एष वीरो नाम योभिन्दूयत इत्यत आह—(जे
इत्यादि) यो न निर्विद्यते न खाद्यते न जुगुप्सते, कस्मै ? आदा-
नाय आदीयते गृह्यतेऽवाप्यते आत्मस्वतत्त्वमशेषाऽऽवारक-
र्मक्षयाऽऽविर्भूतसमस्तवस्तुमाहिजानावाधसुखरूपेण तदा-
दानं संयमानुष्ठानं तस्मै न जुगुप्सते, तद्वा कुर्वन् सिकताकेवल-
वर्धेणदेशीयं क्वचिदलाभाऽऽदी न कैदमुपयातीति, आह—(न मे
इत्यादि) ममायं गृहस्थः संभृतसंभारोऽप्युपस्थिते अपि दाना-
वसरे न ददातीति कृत्वा न कुप्येन्न को भवशयो भूयाद्भावनीयं
च ममैवैषा कर्मपरिणतिरित्यलाभोदयोऽयम्, अनेन चालाभेन
कर्मक्षयायोद्यतस्य मे तत् क्षणसमर्थं तपो भावीति न कि-
ञ्चित् क्षुयते । अथाऽपि कथञ्चित् स्तोत्रं प्राप्तं वा लभेत, तद-
पि न निन्देदित्याह—(योवं इत्यादि) स्तोकम्, अपर्याप्तं, ल-
ब्ध्वा न निन्देत् दातारं दत्तं वा, तथाहि—कतिञ्चित् शिकथाऽऽ-
नयने प्रवीति सिद्धोदोनो भिक्षामानय लवणाऽऽहारो वा अ-
स्माकं नास्तीत्यर्थं ददस्वेत्येवम् अस्युद्धृतज्ञानवचनं विदध्यात्
किं च—(पडिसेहिओ इत्यादि) प्रतिषिद्धोऽद्विस्ततस्तस्मादेव
प्रदेशारपरिणमेजिषसेत, क्षणमपि न तिष्ठेन्न दीर्घमनस्यं विदध्या-
न्न रणदण्डपगच्छेन्न तां सीमन्तनीमपवदेत् धिक्ते गृहवासमिति ।
उक्तं च—" विद्वांसि कसेरमति, अणुभूयांसि कसेरमह । पीयंक्षिय-
ते पाणिययं, वरि तुहनाम न वंसयं ॥ १ ॥ " इत्यादि । पठ्यते च (प-
डिताभिओ परिणामेजा) प्रतिलाभितः प्राप्तमिक्षाऽऽदिलाभः
सन् परिणमेत्, नो कषाधवाऽलापैस्तत्रैव संस्तवं विदध्यात्,
वैतालिकवदातारं नोप्रासयेदिति । उपसंहरन्नाह—(एयं इत्या-
दि) एतत्प्रमज्यानिर्वेदरूपम्—अदानाकोपनं स्तोकाऽऽजुगु-
प्सनं प्रतिषिद्धनिवर्तनं मुनेरिदं भीमं मुनिभिर्मुमुक्षुभिराच-
रितं त्वमप्यवाप्तानेकभबकोटिदुरापसंभ्रमः सन् समनुवासा-
योः सम्यग् विधत्स्वानुपासयेति विनयोपदेश आत्मानुशास-
नं वा । आवा० १ भू० २ अ० ४ उ० ।

भोगा-भोगा-स्त्री० । अस्मद्भीषमास्यवत्पदसिद्धकूटस्थायां
स्वनामक्यातायां देव्याम्, स्था० ६ डा० ।

भोगाभिस्संग-भोगाभिष्वङ्ग-पुं० । भोगाऽऽसङ्गी, आवा० १

भोगाभिसंग

शु० २ अ० ४ उ० ।

भोगाभिस- भोगाऽऽभिष-न० । भुज्यन्ते इति भोगाः मनोज्ञ-
व्याऽऽद्यः, ते च ते आभिवं चात्यन्तशुद्धिहेतुतया भोगाऽऽभि-
षम् । शुद्धाऽऽदिविषयाऽऽभवे आभिवं, उक्त० ।

भोगाभिसदोसविम-भे हिअभिससेयमशुद्धिवोक्तत्वे ।

बाले य मंदिष मू-दे वज्रमइ मच्छिया व सेलम्भि ॥५॥

भुज्यन् इति भोगा मनोज्ञाः शब्दाऽऽद्यः, ते च ते आभिवं चा-
त्यन्तशुद्धिहेतुतया भोगाभिवं, तदेव हृष्यत्यात्मानं दुःखलक्ष-
णविकारकरेण भोगाऽऽभिषदोचनस्मिन् विशेषेण सञ्ज्ञा मि-
मन्तो भोगाऽऽभिषदोचविषयः, यद्वा-भोगाऽभिषस्य दोषा
भोगाऽभिषदोषास्ते च तदासकस्य विचित्रकलेशा अपत्यो-
त्पत्तौ च तस्यालभोपायपरतया व्याकुलत्वाऽऽद्यस्तैर्विषयो
विषयं गतो भोगाऽऽभिषदोचविषयः । आह च—

“अया य कुकुहवस्ता, कुतसीहि विहमइ ।

इत्थीव बंधये बजो, स पक्खा परितप्पनि ॥ १ ॥

पुत्तदारपरिकिञ्चो, मोहसंताणसंतओ ।

पंकोसञ्चो जहा नागो, स पक्खा परितप्पइ ॥ २ ॥”

(हीअभिससेयसशुद्धिवोक्तत्वे सि) हित एकान्तपथो
निःश्रेयसो मोक्षोऽनयोः कर्मधारयं हितनिःश्रेयसः । यद्वा-
हितो यथाभिलषितविषयावाप्त्याऽभ्युद्यो निधेयसः स एव
तयोर्द्वन्द्वः, ततश्च तत्र तयोर्वा शुद्धिस्तत्प्राप्त्युपायविषया म-
तिस्तस्यां विपर्यस्तो विपर्ययवान् सा वा विपर्यस्ता यस्य स
हितनिःश्रेयसशुद्धिविपर्यस्तः विपर्यस्तहितनिःश्रेयसशुद्धिर्वा,
विपर्यस्तशब्दस्य तु परनिपातः प्राप्तवत् । यद्वा-विपर्यस्ता
हिते निःशेषा शुद्धिर्यस्य स तथा, बालाभाहः (मंदिष सि)
सूत्रत्वान्मन्त्रं धर्मकार्यकरणं ग्रन्थनुचतो मूढो मोहाऽऽकुलि-
तमानसः स पर्वविषयः । किमित्याह—अप्यते भिड्यतेऽर्थात्
ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मणा मल्लिकेव खलं क्लेशमणि, रज्ज्वेति
गच्छते, इदमुक्तं भवति—यथाऽसौ तत्स्निग्धतागन्धाऽऽदिभि-
राकृष्यमाणा तत्र मज्जति मग्ना च रेणवादिना बध्यते, एवं ज-
न्तुरपि भोगाऽऽभिषे मग्नाः कर्मण्येति सूत्रार्थः । उक्त० अ० ।

भोगाभिसंगभोग-भोगाऽऽशंसाप्रयोग-पुं० । भोगागन्धरस-
स्पर्शास्तेषु मनोज्ञा मे भूयासुरिति भोगाऽऽशंसाप्रयोगः ।
स्था० १० ठा० । जन्मान्तरे बक्रवर्सी स्थां वासुदेवो महामाण्ड-
लिकस्तुभगो रूपवानित्यादि भोगाऽऽशंसाप्रयोगः । आशंसा-
प्रयोगभेदे, आच० १ अ० ।

भोगासा-भोगाऽऽशा-स्त्री० । गन्धाऽऽदिप्राप्तिसंभावनायाम्,
अ० १२ श० ५ उ० । स० ।

भोगिष्ठि-भोगर्द्धि-स्त्री० । “सा भोगिष्ठि गिष्ठा, शरीरभोग-
मिम जाइ उवभोगो ।” इत्युक्तलक्षणे श्रुतिभेदे, अ० २ अ० ।

भोगुत्तम-भोगोत्तम-पुं० । भोगैकतमो भोगोत्तमः । प्रअ० ४
आध० द्वार । सर्वोत्तमभोगभोक्तरि, तं० ।

भोगुत्तमगयलक्षणा-उत्तमभोगगतलक्षणा-न० । उत्तमाश्च ते
भोगाः चोत्तमभोगाः उत्तमशब्दस्य विशेषलक्षणाऽपि परनि-
पातः प्राकृतत्वात् । न तत्र तत्संलक्षकं लक्षणं तथा । उत्त-
मभोगसूचके स्वस्तिकाऽऽदिके लक्षणे, उत्तमभोगसूचकस्व-
स्तिकाऽऽदिलक्षणोपेते च । त्रि० । जी० १ प्रति० ४ अ० ।
४०३

भोगोपभोगपरिमाण-भोगोपभोगपरिमाण-न० । सकृद् भु-
ज्यत इति भोगः—अन्नमाहृत्याम्बूलविलेपनोद्भर्त्तन-
पानाऽऽदि । मुहुर्मुहुर्भुज्यत इत्युपभोगः—वनितावस्त्रा-
लङ्कारपृष्ठशयनाऽऽसनवाहनाऽऽदि । भोगोपभोगश्च भोगोपभोगौ,
तयोर्भोगोपभोगयोः परिमाणं संख्याविधानं यत्तथा । द्वितीये
गुणवत्, अ० ।

भोगोपभोगयोः संख्या-ऽभिधानं यत्स्वशक्तिः ।

भोगोपभोगमानाऽऽख्यं, तद् द्वितीयं गुणवत्तम् ॥३॥

सकृद्भुज्यत इति भोगः—अन्नमाहृत्याम्बूलविलेपनोद्भर्त्तन-
स्नानपानाऽऽदि, पुनः पुनर्भुज्यत इति उपभोगः—वनितावस्त्रा-
लङ्कारपृष्ठशयनाऽऽसनवाहनाऽऽदि, (अ०) भोगोपभोगश्च
भोगोपभोगौ, तयोर्भोगोपभोगयोः यत् संख्याविधानं परि-
माणकरणं भवति, कुतः ? स्वशक्तिः निजशक्त्यनुसारेण
तज्जोगोपभोगमानाऽऽख्यं भोगोपभोगपरिमाणनामकं द्वितीयं
गुणवत्तं ज्ञेयम् । आवश्यकं त्वत्तद्वत्तस्योपभोगपरिमाणवत्त-
मिति नामोच्यते । तथा च सूत्रम्—“उपभोगपरिमाणवत्
दुविधे पक्षे । तं जहा—भोग्यता कर्मभो अ सि ।” एत-
द्वृत्तिर्यथा—उपभुज्यत इत्युपभोगः, उपशब्दः सकृदर्थे व-
र्त्तते, सकृद्भोग उपभोगः, अशनपानाऽऽदेः, अथवा—अन्न-
भोग उपभोगः आहाराऽऽदेः, उपशब्दोऽत्रान्तर्भवः । परि-
भुज्यत इति परिभोगः । परिशब्दोऽसकृन्वृत्तौ वर्त्तते, पुनः
पुनर्भोगः परिभोगो वस्त्राऽऽदेः, बहिर्भोगो वा परिभोगो व-
सनालङ्काराऽऽदेः, अत्र परिशब्दो बाह्यार्थक इति । एतद्विषयं
वत्तम् उपभोगपरिमाणवत्तम् । तथा च प्रकृते निपाता-
नामनेकार्थत्वात् उपभोगशब्दः परिभोगार्थस्तस्मिन्मिथ्या-
हारेण च भोगशब्दस्योपभोगे निकटलक्षणेति न कश्चिद्विरोध
इति ज्ञेयम् । इदं च द्विविधं—भोजनतः, कर्मतः । उपभो-
गपरिभोगयोरासेषां विषययोर्वस्तुविशेषयोदपार्जनोपायभू-
तकर्मणां बोधचारादुपभोगाऽऽदिशब्दाख्यानां वत्तमुपभो-
गपरिभोगवत्तमिति व्युत्पत्तेः । अ० २ अ० ।

(तद्वित्तवारा ‘उपभोगपरिभोग’ शब्दे द्वितीयभागे ६०२

पृष्ठे गताः ।) अथ तान्येव नामतः श्लोकद्वयेनाऽऽह—

वृत्तयोऽङ्गारविपिना-नोभाटीस्फोटकर्मभिः ।

वशिज्वाका दन्तलाक्षा-रसकेशविषाऽऽश्रिताः ॥५॥

यन्त्रपीडनकं निर्ला-च्छनं दानं दवस्य च ।

सरःशोषोऽमतीपोष-अति पञ्चदश त्यजेत् ॥ ५३ ॥

कर्मशब्दः प्रत्येकं संबध्यते, अङ्गारकर्म विपिनकर्म अन्नः—
कर्म भाटीकर्म स्फोटकमेति, तैर्बुल्य आजीविका अङ्गारक-
मोऽऽदिबुल्यः, तत्र कर्मक्रिया करणमिति यावत् । अ० २
अ० ।

भोक्षा-भुक्त्वा-अव्य० । ‘भोऊष’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

भोक्तृ-भोक्तृ-अव्य० । भोजनं कर्तुमित्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

भोक्तव्य-भोक्तव्य-क्रि० । भोजनीये, प्रा० ४ पाद ।

भोक्ता भोक्तृ-क्रि० । भोजनकर्त्तरि, आच० ४ अ० ।

कृत्वा-विधाय कुशलयोगं शोभनव्यापारम्, मुञ्चते कर्मर-
ता इति योगः । उचितं स्वभूमिकार्षम्, तत्कालमोचरं भो-

अनावसरविषयम् । नियमादवश्यतया । किंभूतमित्याह—
शुक्राणां मातापितृधर्मोऽऽचार्यदेवतासङ्गणानां, प्रतिपत्तिव-
चितपूजाप्रमुखाया यस्य परिवारस्थानप्रतिचारकाऽऽदेः,
स तथा तम् । अनेन च शोभितत्वं प्रत्याख्यानस्योक्तम् ।
यदाह—“शुक्रदायसेलभोयन—सेलभवाप इ सोद्विषं जा-
ण ।” तथा—मङ्गलपाठाऽऽदिकं चैव पञ्चनमस्कारपठनप्रभृ-
तिकमेव च, आदिशब्दाज्जर्ममङ्गलाऽऽदिप्रशस्तभुतपरिम-
हः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥

तथा—

सरिऊल बिसेसेखं, पचकत्वायं इयं मय पक्का ।

तह सौदिसाविऊणं, विहिवा भुंनंति धम्मरया ॥ ३८ ॥

स्मृत्या—अनुचितस्य, विशेषेण भोजनकालात्प्राचीनसामान्य-
स्मरणपेक्षया विशेषतः । किं तदित्याह—प्रत्याख्यातमभ्यु-
पगतम्, इयं नमस्कारसहिनाऽऽदिकम्, मयेत्यात्मनिर्देशे ।
कदा प्रत्याख्यातमित्याह—पञ्चापूर्वकाले भोजनकालापेक्ष-
या, अनेन चास्य कीर्तितत्वमुक्तम् । आह च—“भोषण-
काले अमुगं, पचकत्वायंति भुञ्ज किद्वियं ।” तथेति कि-
यान्तरसमुच्चये । संदेश्य संदिशन्तमनुजानन्तमाचार्यमनु-
प्रयुज्य संदिशत यूयं मां येन पारवामीत्येवमनुज्ञाप्येत्यर्थः ।
विधिनाऽनेनैवोक्तपेक्ष भोजनविधिना वा स्थानविशेषाऽऽ-
भ्यसाऽऽदिना । तद्यथा—“ठाण विसि पणासण्णया, भाय-
ण पक्खेवणा य गुरु भावे । सत्तविहो आलोओ, सया वि ज-
यणा सुविद्वियाणं ॥ १ ॥” भुजनेऽभ्यसि, धर्मरताभ्यारिज-
मोऽऽसक्तचित्ता इति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥ उक्तं भोगद्वयम् । पञ्चा०
५ वि० । तथा—काले बुभुक्षोदयावसरलक्षणे सात्स्यात् “पा-
नाऽऽहाराऽऽदेया यस्याऽविदग्धाः प्रकृतेरपि । सुखित्वाय च
कल्प्यन्ते तत्सात्त्यमिति गीयते ॥ १ ॥” इत्येवं लक्षणादलौ-
क्यतया, चकारो गम्यः, आकाङ्क्षातिरेकादधिकभोजनलक्ष-
णलौक्यत्यागात् भुक्तिर्भोजनम् । अयमभिप्रायः—आज्जम-
सात्त्येन भुक्तं विषमपि पथं भवति, परमासात्त्य-
मपि पथं सेवेत न पुनः सात्त्यप्राप्तमप्यपथं, सर्वं व-
लवतः पथमिति मन्वानः कालकूटं स्नादन् सुशिषि-
तो हि विषतन्त्रको ज्ञियत एव कदाचिद्विधात् । सात्त्यमपि
च लौक्यपरिहारेण यथाग्निलक्षणेव भुञ्जीत, अतिरिक्तभो-
जनं हि वमनविरचनमरणादिना न साधु भवति, “यो हि
मितं भुक्ते स बहु भुक्ते” अणुचितेन ह्यमृतमपि भुक्तं भवति
विषं, तथा क्षुत्कासातिक्रमादपेक्षो देहसादक्य भवति, वि-
ध्यातेऽग्नौ किं नामेभ्यनं कुर्यादिति ॥ १७ ॥ (१० श्लोक) च०
१ अधि० । (आहारग्रहणस्य संपूर्णोऽधिकारः ‘गौर-
वरिया, शब्दे दुनीयमाने १००३ पृष्ठे गतः)

इह तत आगतस्य भोजनविधिः । इदानीं स्थानविशोधिं
व्याख्यानयन्नाह—

उवरिं हेट्टा य पप-जिऊण लद्धिं ठवेउज सट्टाणे ।

पटं उवहिस्सुवरिं, भायणवत्थाई भाणेषु ॥ २६४ ॥

उपरि कुण्डस्थाने अथस्ताव भुवं प्रसृज्य पुनश्च स्वस्थाने यष्टिं
स्थापयेत्, पुनश्च पट्टकं बोलपट्टकम् उपधेरुपरि स्थापयेत्, मु-
ञ्चति भोजनवस्त्राणि च, पट्टाणि भोजनेषु पात्रोपरि स्थापयति

अहं पुण वासवखं से, इवेअ तो उग्गहं सपक्काणं ।

दाउं अयस्स स चो-लपट्टमो काइयं विसिरे ॥ २६५ ॥

यदि पुनस्तस्य साधोः प्रभवणं कायिकाऽऽदिर्भवति ततश्च
अथग्रहं पतद्ग्रहं संपक्काणं सपटलं दातुं समर्थं अन्यस्य
साधोः पुनश्च सह बोलपट्टकेन बोलपट्टकद्वितीयः कायिकां
भ्युत्सृजति, कायिकां भ्युत्सृज्य कायोत्सर्गं करोति ।

तत्र च को विधिरित्यत आह—

चउरंगुलमुहपोसी, उज्जुयप वामहत्थिरयहरणं ।

बोसहुवचदेहो, काउस्सगं करेउजाहि ॥ २६६ ॥

चतुर्भिरङ्गुलैर्जानुनोरपरि बोलपट्टकं करोति नामेभ्यः अ-
वधतुर्भिरङ्गुलैः पादयोश्चात्तरं चतुरङ्गुलं कर्त्तव्यं, तथा—
मुखवस्त्रिकामुज्जुगे इक्षिणहस्तेन गृह्णाति वामहस्तेन च
रजोहरणं गृह्णाति, पुनरसौ भ्युत्सृष्टदेहः प्रक्षिप्तवाहु-
स्त्यक्तदेहः सर्पाऽऽद्युपद्रवेऽपि नोत्सारयति कायोत्सर्गम्, अ-
थवा—भ्युत्सृष्टदेहः दिव्योपलभ्यैष्वपि न कायोत्सर्गमङ्गं
करोति, त्यक्तदेहः अस्मिन्मूलवृत्तिकामपि नाऽपनयति, स एवं-
विधः कायोत्सर्गं कुर्यात् ।

इदानीमेव नामेव गाथां मात्स्यकारो व्याख्यानयन्नाह—

चउरंगुलमपपणं, जाणुगहेट्टा छिबोवरिं णाभिं ।

उभयो कोप्परधरियं, करेअ पटं च पटलं वा ॥ २६६ ॥

चतुर्भिरङ्गुलैर्धोजानुनी अप्राप्तः बोलपट्टको यथा भवति
तथा नाभिं च उपरि चतुर्भिरङ्गुलैर्यथा न स्पृशति, उभयतो
बाहुर्धोरार्यां धृतं करोति, पट्टकं—बोलपट्टकं पटलं वा
उभयर्ध्वरधृतं करोति, यदा बोलपट्टकः सङ्कटो भवति
तदा पटलं गृह्णाति ।

पुण्णुरिहे ठाणे, ठाउं चउरंगुलंतरे काउं ।

मुहपोसि उज्जुइत्थे, वामम्मि य पादपुंऊणयं ॥ २६७ ॥

पूर्वोद्दिष्टमेव कायोत्सर्गस्थानं तस्मिन् स्थित्वा तथा पा-
दस्य चात्तरं चतुरङ्गुलं कृत्वा मुखवस्त्रिकां च इक्षिणह-
स्ते कृत्वा वामहस्ते पादपुञ्छनकं-रजोहरणं कृत्वा कायो-
त्सर्गेण तिष्ठति ।

काउस्सगम्मि ठिओ, चित्ते समुयाणिए अईयारे ।

आ शिग्गमण्यवेसो, तत्थ उ दोसे मणो कुजा ॥ २६८ ॥

पुनश्च कायोत्सर्गेण व्यवस्थितः चिन्तयेत् ‘सामुदानिका-
नतीचारान्’ भिक्षातिचारानित्यर्थः । कस्मादारभ्य बि-
न्तयत्यतिचारान्?—निर्गमादारभ्य यावत्प्रवेशो वसतो जा-
तः, अस्मिन्मन्त्राले तत्र दोषा ये जातास्तान् मनसि क-
रोति स्थापयति चेतसि ।

ते उ पडिसेवणाए, अणुलोमा होंति वियडणाए य ।

पडिसेववियडणाए, एत्थ नु चउरो भवे मंगा ॥ २६९ ॥

तांभ्यातिचारान् प्रतिसेवनाऽनुलोम्येन यथैव प्रतिसेविता,
स्तेनैवानुक्रमेण कदाचिन्मिन्तयति, तथा (वियडणाए स्ति)
विकटना आलोचना तस्यां चानुलोमानेव चिन्तयति । ए-
तदुक्तं भवति—“पटमं लहुओ दोसो पडिसेविओ पुणो
बहुं वहुतरो, चित्तेह एवमेव” ततश्च प्रतिसेवनाया अ-
नुकूलम्, आलोचनायामपि अनुकूलमेव, यतः प्रथमं ल-
घुको दोषः आलोच्यते पुनर्बृहत्तरः पुनर्बृहत्तर इति एव

प्रथमो भङ्गः । “अग्नौ पडितेवणाय अनुकूलो न उण वि-
यडणाय ।” एतदुक्तं भवति—“आसेवियं पदमं वहुं, पु-
णो लहुयं पुणो वहुं पुणो वहुयं चित्ते ।” एवमेव, ततश्च
प्रतिसेवनाया अनुकूलम्, न स्वालोचनायाः, यतस्तत्र प्रथमं
अधुतर आलोच्यते, पुनर्हृत्तरः, पुनर्हृत्तमः, इति एव द्वितीयो
भङ्गः । “अग्नौ पडितेवणाय अनुकूलो आलोचनाय पुण अनु-
कूलो ।” एतदुक्तं भवति—“अग्नौ पडितेविया चित्ते
पुण आलोचनायुकुलेण, एत तदग्नौ भंगो, अग्नौ उण पडि-
सेवनाय वि अनुकूलो आलोचनाय वि अनुकूलो ।” ए-
तदुक्तं भवति—“पदमं वहुं पडितेवियो पुणो लहुयो
पुणो वहुं वहुयरो, चित्तेति पुण अं जहा संभर, पदमं
वहुं पुणो लहुयो पुणो वहुं पुणो वहुयरो, एवं अग्नौ
यहुं चित्तंतस्त ए पडितेवणायुकूलो आलोचनायुकूलो,
एत वडुयो, एतो य वजेयव्यो ।” इदानीमनुमेवार्थं गाथा-
रैरुपसंहरन्नाह—“पडितेववियडणाय, इति एतं पि
वडभङ्गा ।” इदं व्याख्यानमेवेति ।

इदानीं सामुदायिकानतीकारानालोचयति, यदि व्याखे-
पाऽऽदिरहितो गुरुर्भवति, अथ व्याक्षितो गुरुर्भवति तदाऽ-
नालोचयति, एतदेवाऽऽह—

वक्खित्तपराहुत्ते, पमत्ते मा कयाऽ आलोए ।

आहारं च करेत्तो, गीहारं वा जइ करेइ ॥ ५१४ ॥

व्याक्षितो धर्मकथाऽऽदिना व्याख्यायेन (पराहुतो सि) परा-
हुमुखः अन्यतोऽभिमुखः, प्रमत्त इति विकथयति, एवंविधे
गुरौ न कदाचिदालोचयेत्, तथा आहारं कुर्वेति सति,
तथा गीहारं वा यदि करोति ततोऽनालोचयति ।

इदानीमेतामेव गाथां भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह—

कहण्णइवक्खित्ते, विगहण्ण पमत्त अन्नमो व मुहे ।

अंतरमकारणं वा, गीहारे संक मरखं वा ॥ २६७ ॥

धर्मकथाऽऽदिना वा व्याक्षितः कदाचिद्गुरुर्भवति, विकथाऽऽ-
दिना वा प्रमत्तोऽन्यतोऽभिमुखो वा भवति, भुज्जतोऽपि नाऽऽ-
लोचनीयः किं कारणम् ?—(अंतरं ति) अंतरायं वा भवति
यावदालोचनां शृणोति, अकारकं वा शीतलं भवति या-
वदालोचनां शृणोति, तथा गीहारमपि कुर्वन्तो नाऽऽलो-
चनीयं, किं कारणम् ?, यत आशङ्कया साधुजनितया न
कायिकाऽऽदिनिर्गच्छति, अथ धारयति ततो मरणं वा भवति,
यस्मादेते दोषस्तस्मात्—

अवक्खित्ताउत्तं, उवसंतमुवट्ठियं च नाऊयं ।

अणुसवेचु मेहावी, आलोएजा सुसंजए ॥ ५१५ ॥

धर्मकथाऽऽदिना व्याक्षिते गुरौ आलोचयेत्, आयुक्तमु-
पयोगतत्परम्, उपशान्तम्—अनाकुलं गुरुं दृष्ट्वा उपस्थितम् उ-
च्यते च ज्ञात्वा, एवंविधं गुरुमनुब्रूय मेहावी आलोचयेत्
सुसंयतः—साधुः ।

इदानीमेतामेव गाथां व्याख्यानयन् भाष्यकुवाह—

कहण्णइ अवक्खित्ते, कोहाई अणाउले तदुवउत्ते ।

संदिसह सि अणुसं, काऊय विदिसमालोए ॥ २६८ ॥

धर्मकथाऽऽदिना व्याक्षिते कोचाऽऽदिभिरनाकुले तदुपयुक्ते
भिक्षाऽऽलोचनोपयुक्ते च (संदिसह सि) “अणुसं काऊय सं-
दिसत” आलोचयामीत्येवमनुज्ञां कृत्वा मार्गयित्वेत्यर्थः ।

(विदिसे सि) आचार्येण विदिक्षायामनुज्ञायां भवत
इत्येवं लक्षणायां तत आलोचयेत् । तेन च साधुना आ-
लोचयता एतानि वर्जनीयानि ।

दारगाथा—

गुहं चलं चलं भासं, मूयं तह दडुरं च वजेजा ।

आलोएज सुविहिमो, इत्थं मत्तं च वावारं ॥ ५१६ ॥

सुखआलोचयति चलआलोचयति अज्ञानि चलवआलोच-
यति, तथा भाषमाणो गृहस्वभाषया आलोचयति, किं
तर्हि ?, संयतभाषया आलोचयति, तद्यथा—“सुयारि-
याओ” इत्येवमादि, तथा आलोचयन् मूकेन स्वरेण ना-
लोचयति मिथिमिणंतं, तथा दडुरेण च स्वरेण उच्चैर्वालोच-
यति, एवंविधं स्वरं वर्जयेत् । किं पुनरसावालोचयती-
त्येतद्वाह—आलोचयेत् सुविहितः इत्यमुदकस्मिन्, तथा
मात्रकं गृहस्थसत्कं कहुल्लुकाऽऽदि उदकाऽऽर्द्राऽऽदि, तथा-
गृहस्थया कतमं व्यापारं कुर्वत्या भिक्षा इत्येवालोचयति ।

इदानीमेतामेव गाथां व्याख्यानयन्नाह—

करपायभमुहसीसऽ-च्छिउट्टमाईहि थट्ठियं थाम ।

चलखं इत्थसरीरे, चलखं काए य भावे य ॥ २६९ ॥

करस्य तथा पादस्य भ्रुवः शिरसः अणः ओष्ठस्य च,
एवमादीनामङ्गानां सविकारं चलनं नर्तनं नाम, एतत्
कुर्वन्नालोचयति, चलनं हस्तस्य शरीरस्य कुर्वन्नालोचय-
ति, तथा चलनं कायस्य करोति, मोदनं तत्कुर्वन्नालोचय-
ति, तथा भावतल्लनमन्यथा गृहीतमन्यथाऽऽलोचयति
“अग्नौ वहुं” आलोचयन् ।

गारस्थियभासाओ, य वजए मूय दडुरं च सरं ।

आलोए वावारं, संसट्ठियरे व करमत्तं ॥ २७० ॥

गृहस्थभाषया न आलोचयति, यथा “सुगीओ लंगगीओ
लजाओ मण्डया लजा” इत्येवमादि, किं तु—संयतभाष-
या आलोचनीयं “सुयारियाओ” इत्येवमादि, मूकस्वरे म-
नाक् दडुरं च महान्तं स्वरं वर्जयित्वा आलोचयति, किमा-
लोचयति ?—व्यापारं गृहस्थयोः संबन्धिनं, तथा—“सं-
सु-
हम्” उदकाद्रोऽऽदि, इतरम् असंसुहं, किं तत् ?—करं संसुह-
मसंसुहं च उदकेन, तथा—मात्रकं गृहस्थसत्कं कुण्डलि-
काऽऽदि उदकसंसुहमसंसुहं चेति, एतदालोचयेत् ।

एयहोसविमुक्कं, गुरुणा गुरुसम्मयस्स वाऽऽलोए ।

जे जइ गहियं तु भवे, पदमाओ जा भवे चरिया ॥ ५१७ ॥

एभिर्दोषैर्विप्रमुक्तमनस्तरोक्तेभिरनालोचयेत् गुरोः समीपे
वा यो गुरोः संमतो बहुमतस्तस्य समीपे आलोचयेत्, क-
थमालोचनीयं ?, यद्यथा गृहीतं भवेत् येन क्रमेण यत् गृहीतं
प्रथमभिक्षाया आरभ्य यावत्स्वरमा पश्चिमा भिक्षा तावदा-
लोचयेदिति । एव तावदुत्सर्गेणाऽऽलोचनविधिः ।

यदा तु पुनरेतानि कारणानि भवन्ति तदा ओघत आलो-
चयतीत्येतदेवाऽऽह—

काले अ पडुणंते, उच्चआओ वाऽवि ओहमालोए ।

बेला गिलाखगम् व, अइच्छइ गुरु व उच्चाओ ॥ ५१८ ॥

यदा तु पुनः काल एव न पर्याप्तते यावद्देन क्रमेणाऽऽलो-
चयति तावत्सं गच्छत्यादित्यस्तदा तस्मिन् काले ओघत
आलोचयति, यदि वा—आन्तः कदाचिद्भवति तदाऽपि ओघत

एवाऽऽलोचयति, बेला वा ग्लानम्यानि कामति यावत्कमे-
णाऽऽलोचयति अत आघत आलोचयति, अथवा-गुरुः 'उ-
च्यते' भ्रान्तः, कुलाऽऽदिकार्येण केनचित् तत आघत आ-
लोचयत्येव कारत्वेति ।

का चासाधोषाऽऽलोचना ?-

पुरकम्पपञ्चकम्पे, अप्येऽसुदं य आहमालोच ।

तुरियकरणमि जं मे, न सुजुह्वं तत्तिभं कहण ॥ ४१६ ॥

आकुलत्वं आपन्नं सत्येवमोषाऽऽलोचनयाऽऽलोचयति—
पुरःकम्पे पञ्चाकम्पे च जल्पे-नास्ति किञ्चिदित्यर्थः, 'अ-
सुदं य ति' अशुद्धं जालपम्, अशुद्धमाधाकम्पाऽऽर्थाभि-
धायते तद्वत्—नास्तीति, एवमोषतः-सकृत्पेणाऽऽलोचये-
त् । 'तुरियकरणमि ति' त्वरिते कार्ये जाते सति य-
च्च शुद्धयति उक्तेन प्रकारेण तावन्मात्रमेव कथयति, एषा
आघाऽऽलोचनति ।

आलोचया सव्वं, सीसं सपडिग्गहं पमजिजा ।

उड्डमहो तिरियम्मि, पडिलेहे सव्वमो सव्वं ॥ ४२० ॥

एवमेषा मानसी आलोचना चाचिकी वाऽऽलोचनोक्ता,
इदानीं कायिकी आलोचना भवत्येव—आचार्यस्य भिक्षा द-
र्श्यते, एवं मनसा वाचा वाऽऽलोचयित्वा 'सर्वे निरवशे-
षं, तथा मुक्तावशकया शिरः प्रमृज्य पतद्ग्रहं च सप-
टले प्रमृज्य 'ऊड्डं' पीठीः 'अधो' भुवि नियुक्तं तिर-
ञ्चीनं 'प्रत्युपपन्नं' निरूपयेत् 'सर्वतः' समन्ताच्चतसृ-
धाप दिक्षु सर्वे—नैरन्तर्येण, ततः पतद्ग्रहं हस्ते कृत्वा
भक्ताऽऽदि गुरोर्वर्शयतीति वक्ष्यति भाष्यकृत् ।

इदानीमेतामेव गाथां भाष्यकृदाह, तत्र गुरुदोषत्वात्प्रथ-
ममूर्ज्याऽऽदीनि त्रीणि पदानि व्याख्यानयन्नाह भाष्यकारः-

उड्डं पुष्पफलाई, तिरियं मजारिसाण्डिभाई ।

खीलगदारुगमावड-शरक्खण्डा अहो पेहं ॥ २७१ ॥

उद्यानाऽऽदी आवासितानां सतां पुष्पफलाऽऽदिपल्लवमूर्जं
निरूप्य ततो गुरोर्वर्शयति, तिरियं मजारिषाडिम्भानालो-
क्याऽऽलोचयति, मा भूत आगच्छन्तस्तत्पात्रमुत्प्रेष्य पाता-
यिष्यन्ति आदिशब्दात्कारणं वा केनचित्प्रित्तमायाति, अ-
तस्मि 'ग' निरूप्यते, तथाऽधो निरूपयति, किमर्थं?, क-
दाचित्कोलको भवति, तत्राऽऽपतनम्—आस्वलनं मा भू-
दिति, अतो-ऽधो निरूप्य ततो भक्ताऽऽदि दर्शयति ।

इदानीं 'सीसं सपाडिग्गहं पमजिजा ति' व्याख्यानयति-
आशुभ्रमो पवडिजा, मिरमो पाणा सिरं पमजिजा ।

एमेव उग्गहम्मि वि, मा संकुडणे तसविखासो ॥ २७२ ॥

इस्तस्य पतद्ग्रहंऽवनमनः शिरसः प्रपन्नयुः प्राणिनः क-
दाचिदतः, शिरः प्रथममेव प्रमार्जयत्, एवमेव पतद्ग्रहं
प्रमार्जनं कृत्वा प्रदर्शयेद्भक्ताऽऽदि, किं कारणं?—'मा संकु-
डणे तसविखासो ति' । 'मा भूत्सङ्काचने सति पटलानां
वसाऽऽदिघनाशा भविष्यत्यतः प्रमृज्य पतद्ग्रहं भक्तं प्रदर्श-
यतीति ।

काउं पडिग्गहं कर-यलम्मि, अहं च आखमिनाणं ।

भक्तं वा पाणं वा पडिदंसिजा गुरुसगामं ॥ २७३ ॥

कृत्वा पतद्ग्रहं करतले अर्धे च शरीरस्यावनम्य पुन-
र्भक्तं वा प्रदर्शयत् गुरुसकासे इति ।

ताहे य दुरालोच्य, भक्तपाण एमणमणंसणाए उ ।

अदुस्मासं अहवा, अणुगहादी उ भाएजा ॥ २७४ ॥

ततः कदाचिद् दुरालोचनं भक्तपाणं भवति, 'नहं बलं
बलं' इत्येवमादवा प्रकारेण, तथेयणादोषः कदाचित् स्व-
यमः कृतो भवति, अनयणादोषो वा कदाचिज्जानता, तत-
श्चैतयां विशुद्धार्थमष्टाङ्गानां नमस्कारं ध्यायेत्, अथ-
वा—'अनुग्रहादीति' अथवाऽनुग्रहाऽऽदि ध्यायेत्, "अहं
मं अणुगहं कुजा, साह दुज्जामि तारिआ ।" इत्येवमादि
गाथाद्वयं कायोत्सर्गस्थां विशुद्धार्थं ध्यायेत्, उत्सार्य च
कायोत्सर्गं ततः स्वाध्यायं प्रस्थापयेत् ।

एतदेषाऽऽह—

विणएण पडुवित्ता, सज्जायं कुणइ तो मुहुत्तामं ।

पुव्वभणिया य दोसा, परिस्सगाई जडा एवं ॥ ४२१ ॥

विनयेन प्रस्थाप्य स्वाध्यायं योगविधौ विव ततः स्वाध्यायं
मुहूर्तमात्रं करोति, जघन्यतो गाथात्रयं पठति, उत्कृष्टत-
भतुर्हशापि सूक्ष्माणामाणालब्धिस्पर्शोऽस्तमुहूर्तेन परावर्त्त-
यति, एवं च कुर्वता पूर्वभणिता दोषा धातुलोभे मर-
णमित्येवमादयः तथा परिग्रमाऽऽदयश्च दोषाः 'जडाः'
त्यक्ता भवन्तीति ।

दुविहो य होइ साह, मंडलिउवजीवमो य इयरो य ।

मंडलिमुवजीवंतो, अच्छइ जा पिडिया सव्वे ॥ ४२२ ॥

स च साधुर्द्विप्रकारो मण्डल्युपजीवकः, इतरश्च अमण्ड-
ल्युपजीवकः, तत्र यो मण्डल्युपजीवकः साधुः सो हि रिडित्वा
भिक्षां तावत् प्रतिपालयति यावत् पिडितः एकीभूताः
सर्वेऽपि साधवा भवन्ति, पुनश्च स तैः सह भुङ्के ।

इयरोऽवि गुरुसगामं, गंतूण भणइ संदिहइ मंते ।

पाहुणगखवग अतरं-तवालवुड्ढाणसेहाण ॥ ४२३ ॥

इतराऽपि अमण्डल्युपजीवकः, तत्र यो मण्डल्युपजीवकः
स साधुः गुरुसकाशं गत्वा तमेव-गुरुं भजति—बहुत हे आ-
चार्याः! संदिशत ददत ययमिदं भोजनं प्राधूर्णकस्यकाऽत-
रन्तवालवुड्ढाणशिल्लकंभ्यः साधुभ्य इति ।

पुनश्च—

दिभे गुरुहिं तेसि, मेसं भुंजेज गुरुअणुआयं ।

गुरुणा संदिद्धो वा, दाउं सेसं तमो भुंजे ॥ ४२४ ॥

एवमुक्तेन सता गुरुणा दत्तं सति तेभ्यः—प्राधूर्णिकाऽऽदि-
भ्यः यच्छेषं तद्गृहीतं गुरुणा अनुज्ञातं सति, यत्किं वा-गुरुणा
संदिद्धं उक्तं, यदुत त्वमेव प्राधूर्णिकाऽऽदिभ्यः प्रयच्छ, क्व-
मसौ साधुर्भणितः सन्नं दत्त्वा प्राधूर्णिकाऽऽदिभ्यः ततः शेषं
यद् भक्तं तद् भुङ्के, एवं न केवलमसौ प्राधूर्णिकाऽऽदिभ्यो दत्त्वा-
ति अन्वानां साधुमन्त्रयति, तत्र यादं तं गृह्णन्ति ततो नि-
जरा । अथ न गृह्णन्ति तथाऽपि विशुद्धपरिणामस्य निर्जरेवेति ।

एतदेषाऽऽह—

इच्छिज्ज न इच्छिज्ज व, तह वि य पयमो निमंतए साह ।

परिणामविमुद्धि, अ निजरा होअगइहि वि ॥५२५॥
इच्छेत् कश्चित् साधुनेच्छेत् वा तथाऽपि प्रयत्नेन सद्भावेन
निमन्त्रयेत् साधून् एवं सद्भावेन निमन्त्रयतः परिणाम-
विशुद्ध्या चित्तनेर्महत्या निजरा भवति कर्मफलक्षणा
अपुहीते अपि भङ्गे ।

अथावकाया निमन्त्रयति ततश्चायं दोषः—

भरहेरवयविदेहे, पन्नरस वि कम्मभूमिगा साह ।

इकम्मि हीलियम्मि य, सव्वे ते हीलिया होंति ॥५२६॥
सुगमम् । यदा पुनरादरेण निमन्त्रयति तदाऽयं महान् गुणः—

भरहेरवयविदेहे, पन्नरस वि कम्मभूमिगा साह ।

इकम्मि पूइयम्मि य, सव्वे ते पूइया हुंति ॥५२७॥
सुगमा ।

अत्राऽऽह परः—

अह को पुणाइ नियमो, एकम्मि वि हीलियम्मि ते सव्वे ।

होंति अवमाणिया पूइ-ए य संपूइया सव्वे ॥५२८॥

अथ कः पुनरयं नियमः? यदुत एकस्मिन्नवमानिते सति स-
र्व एवापमानिता भवन्ति, तथा एकस्मिन् संपूजिते सति स-
र्व एव संपूजिता भवन्ति, न च एकस्मिन् संपूजिते सर्वे संपू-
जिता भवन्ति, न हि यद्भक्षे भुङ्क्ते देवदत्ता भुङ्क्ते भवतीति ।

आचार्य आह—

नाणं व दंसणं वा, तवो य तह संयमो य साहुगुणा ।

इके सव्वेसु वि ही-लिएसु ते हीलिया हुंति ॥५२९॥

ज्ञानं दर्शनं च तपः तथा संयमश्च, एते साधुगुणा वर्तन्ते,
एते च गुणा यथैकस्मिन् साधौ व्यवस्थिता एवं सर्वेष्वपि,
एकरूपत्वात्तेषां, यतश्चैवमन एकस्मिन् साधौ हीलिते-अ-
पमानिते सर्वेषु वा साधुषु हीलितेषु ते ज्ञानाऽऽद्या गुणा
हीलिता अपमानिता भवन्ति ।

एवमेव पूइयम्मि वि, एकम्मि वि पूइया जइगुणा उ ।

थोवं बहुनिवेमं, इति शब्दा एयए मइमं ॥५३०॥

एवमेकस्मिन् पूजिते पूजिता यतिगुणाः सर्वे भवन्ति, य-
स्मादेवं तस्मात् स्तोत्रकमेतद्भक्त्यानाऽऽदि बहुनिवेसं ब्रह्मा-
मित्यर्थः, निजराहेतुगति, तस्मादेवं ज्ञात्वा पूजयेत् साधू-
स्मतिमानिति, यतश्चैवमन एवमेव कर्तव्यम् ।

एतदवाऽऽह—

तम्हा जइ एम गुणो, एकम्मि वि पूइयम्मि ते सव्वे ।

भत्तं वा पाणं वा, सव्वपयत्तेण दायव्वं ॥५३१॥

सुगमा ।

वेयावच्च नियमं, करेह उत्तरगुणे धरितारं ।

सव्वं किल पडिवाई, वेयावच्च अपडिवाई ॥५३२॥

वेयावृत्त्यं नियतं सततं कुरुत, केषाम्?—उत्तरगुणान् धार-
यतां साधूनां कुरुत, शेषं सुगमम् ।

किं च—

पडिभग्गस्स मयस्स व, नासइ चरणं सुयं अगुणणा ए ।

न हु वेयावच्चचियं, मुहोदयं नासए कम्मं ॥५३३॥

प्रतिभग्नस्य उष्णिक्कान्तस्य मूलस्य वा नश्यति चरणं भु-

तमगुणनया न तु वेयावृत्त्यच्चिदं बद्धं शुभोदयं नश्यति
कर्म ।

किं च—

लाभेण जोजयंतो, जइणो लाभंतराहं हणइ ।

कुणमाणो य समाहिं, सव्वसमाहिं लहइ साह ॥५३४॥

लाभेन प्राप्स्या धृताऽऽदेः योजयन् धृताऽऽदिलाभेन योज-
यन्, कान्?, यतीन् लाभान्तरायं कर्म हन्ति । तथा पाद-
प्रक्षालनाऽऽदिना कुर्वन् समाधिं सर्वसमाधिं मनसः स्वस्थ-
तां वचां माधुर्याऽऽदिकं कायस्य निरुपद्रवताम्, एवं कुर्वन्
त्रिरूपमपि सर्वसमाधिं लभते ।

भरहो बाहुबली वि य, दसारकुलनंदणो य वसुदेवो ।

वेयावच्चाहरणा, तम्हा पडितप्पह जईणं ॥५३५॥

सुगमा, नवरम् (पडितप्पह स्ति) वेयावृत्त्यं कुरुत ।

किं च—

होअ व ण होअ लंभो, फासुयआहारउवहिमाईणं ।

लंभो य निजराए, नियमेण अआं उ कायव्वं ॥५३६॥

भवेत् वा न वा लाभः, केषां प्राप्तुकानाम् आहारोपचया-
दीनां तथाऽपि तस्य वेयावृत्त्यर्थमभ्युपगतस्य साधोर्विशुद्ध-
परिणामस्य लाभ एव निजराया अवश्यम् । अलाभेऽपि
सति निजरा भवति, यस्मादेवं तस्मात्कर्तव्यं वेयावृ-
त्त्यम् ।

वेयावच्चे अरुधु-ट्टियस्स सद्धाए, काउकामस्स ।

लाभो चेव तवसि-स्स होइ अदीणमणसस्स ॥५३७॥

सुगमा, नवरं वेयावृत्त्यं अभ्युत्थितस्य उद्यतस्य अद्वया
कर्तुकामस्य लाभ एव । आद्य० । (प्राप्तिषणा 'एसणा' शब्दं
तृतीयभागे ७० पृष्ठे प्रतिपादिता)

उवजीवि अणुवजीवि, मंडलिं पुव्ववप्पिओ साह ।

मंडलिअसमुद्दिग्गा-ण ताण इणमो विहिं वोच्छं ॥५३८॥

नत्र मण्डल्युपजीवी साधुगुणजीवी च पूर्वमेव द्विविधा
व्यावर्णितः साधुरेकः, इदानीं बहूनां मण्डल्यामसमुद्दिश-
कानां या विधिः भवति तं वक्ष्ये ।

ते च कथं मण्डल्यामसमुद्देशका भवन्ति?,

अत आह—

आगाहजोगवाही, शिज्जूटत्तट्टिया व पाहुणगा ।

सेहा सपायजित्ता, बाला बुद्धेवमादीया ॥५३९॥

आगादयोगो गणियोगः तत्स्था ये ते मण्डलीं नोपजीव-
न्ति, (निज्जूट स्ति) अमनोभाः कारणान्तरेण तिष्ठन्ति ते
पृथक् भुज्जते, तथा आत्माधिकाश्च पृथक् भुज्जते, प्राप्नु-
यंकाश्च, यतस्तेषां प्रथममेव प्रायोग्यं पर्याप्त्या दीयते,
ततस्तेऽपि एकाकिनो भवन्ति, शिक्षका अपि सागारि-
कत्वात् पृथक् भोज्यन्ते, स्वप्राप्यक्षिताश्च पृथक् भोज्यन्ते, य-
तस्तेषां शवलं चारिचं, शवलचरित्रैः सह न भुज्जते, बाल-
बुद्धा अप्यसहिष्णुत्वात् प्रथममेव भुज्जते, अतस्तेऽप्येकाकि-
न इति, एवमाद्या मण्डल्यामसमुद्देशका भवन्ति, आदि-
प्रहणात्-कुष्ठ्याध्यापुपदुता इति ।

ते च भुजानाः सन्त आलोके भुजते । स चाऽऽ-
लोको द्विविधो भवतीत्याह—

दुविहो खलु आलोगो, दन्वे भावे य दन्वि दीर्घाई ।

सत्तविहो पुन भावे—आलोगं तं परिकहेह ५४६ ॥

द्विविध आलोकः—द्रव्याऽऽलोको भावाऽऽलोकश्च । तत्र द्रव्या-
ऽऽलोकः प्रवीपाऽऽदि, भावे भावविषयः पुनरालोकः सत्तविधः,
च कथयाम्यहम्, तत्र भावाऽऽलोकस्येयं व्युत्पत्तिः—आलो-
क्यत इत्यालोकः स्थानदिगादिनिरूपणमित्यर्थः ।

तं च सत्तविधमपि प्रतिपादयन्नाह—

ठाणदिसिपगासखाया, भायणयक्खेवणे य गुरुभावे ।

सत्तविहो आलोओ, सभा वि जयणा सुविहियाणं ॥ ५४० ॥

तैश्च अमण्डलिसमुद्दिशकैः निष्कमणप्रवेशवर्जिते स्थाने
भोक्त्व्यं, तथा कस्यां दिशि आचार्यस्योपवेष्टव्यमित्येतद्वक्ष्य-
ति, तथा सप्रकाशे स्थानं भोक्त्व्यम्, भाजने च विस्तीर्णमु-
क्तं भोक्त्व्यं, प्रक्षेपणं च कवलानां कुकुटयण्डकमात्राणां क-
र्त्तव्यं, तथा गुरोराश्रमपथे भोक्त्व्यं, तथा भावो ज्ञानाऽऽदिः त-
न् संवहनाय भोक्त्व्यमित्येतद्वक्ष्यति, एवमयं सत्तविध आ-
लोकः, सदाऽपि च यतना तस्मिन् सत्तविधेऽप्यालोकं यतना
सुविहितानाम् ।

इदानीं भाष्यकारः प्रतिपदं व्याख्यानयति,

तत्राऽऽद्यावयवव्याख्यासुराह—

निष्कमपवेसमंडलि—सागारियठाणपरिहियडाह ।

माहकासखभंगो, अहिगरणं अंतरायं वा ॥ २७५ ॥

निष्कमप्रवेशौ वर्जयित्वा भोजनार्थमुपविशन्ति, तथा
मण्डलीप्रवेशं च वर्जयन्ति, तथा सागारिकस्थानं च परि-
हृत्य भुजते माभूत्सागारिकं प्राप्तं सति एकाशनमन्नः स्या-
दिति, अधिकरणं राटिर्वा भवति अन्येन प्रव्रजितेन सह अ-
स्थानं उपविष्टस्य भुजतोऽन्तरायं च भवति, कथं?, स सा-
धुरन्यस्य सत्के स्थानं भुज्ज्क उपविष्टः, साऽपि साधुरगतः
प्रतीक्षमाण आस्ते, एवं च अन्तरायं कर्म बध्यते ।

इदानीं दिशाद्वारप्रतिपादनायाऽऽह—

पच्चुरमि परंमुहप—द्विपक्खि एया दिसा विवजित्ता ।

ईसाणगेईय व, ठाणज गुरुस्स गुणकलिओ ॥ २७६ ॥

उरसोऽभिमुखं प्रत्युरसं गुरोरभिमुखं वर्जयित्वेत्यर्थः । परा-
ङ्मुखश्च नोपविशति गुरोः, तथा पृष्ठतश्च गुरोर्नोप-
विशति, पक्षकं च नोपविशति, एवमेता दिशो वर्जयि-
त्वा ईशान्यां दिशि गुरोः आग्नेय्यां दिशि वा तिष्ठेत् उप-
विशेद् भोजनार्थं गुणकलितः साधुर्यः ।

इदानीं “ पगासण्य ति ” व्याख्यायते—

मक्खियकंटगठार्ह—ख जाणखट्टा पगासभुंजसया ।

अट्टियलगणदोसा, वग्गुलिदोसा जहा एवं ॥ २७७ ॥

कथं नु नाम मक्षिका ज्ञायते—दृश्यते तथा कण्टको वा
कथं नु नाम दृश्येत, अस्थि वा उपलभ्येत?, एवमर्थं ‘ प्रका-
शे ’ सादृष्टांतरूपाने भुज्यते, आदिग्रहणादालाऽऽदिपरिग्रहः,
तच्च दृश्यते, एवं च प्रकाशे भुजानेन योऽस्ती गलकाऽऽदी
अस्थिलगणदोषः, तथा कण्टकलक्षणदोषश्च गलकाऽऽदी स प-

रिहृतो भवति, तथा अन्धकारे मक्षिकामक्षलजनिता ये
वग्गुलिम्याधिदोषः स परिहृतो भवति ।

इदानीं “ भायणं ति ” द्वारमुच्यते—

जे चेव अंधयारे, दोसा ते चेव संकडमुहम्मि ।

परिसाडी बडुलेवा—डहं च तम्हा व्वासडुहे ॥ २७८ ॥

य एव अन्धकारे भुजानस्य ‘ दोषाः ’ मक्षिकाऽऽदिजनिता
भवन्ति त एव दोषाः सकुटमुक्ते भाजने कमठाऽऽदी भुजतः,
अयमपरोऽधिको दोषः (परिसाडी) परिसाडी भवति
पार्श्वे निपतति, तथा (बडुलेवाडणं च) “ बडुं विषं खर-
डिउजति इत्यस्स उवरिं पि भुंजनस्स संकडे ” तस्मात्
‘ प्रकाशमुक्ते ’ विपुलमुक्ते भाजने भुज्यत इति ।

पक्षेवणाविधी अण्णह—

कुकुडिअंडगमिचं, अविगियवयणो उ पक्खिक्खे कवलं ।

अइखडुकारणं वा, जं च अणालोइयं होजा ॥ २७९ ॥

कुकुटया अण्डकं कुकुटयण्डकं तत्प्रमाणं कवलं प्रक्षिपेत्
वदने, मुखे, किंविशिष्टः सन्?, अविहृतवदनः नात्यन्तनि-
र्घाटितमुखः प्रक्षिपेत् कवलम् ।

द्वारम्—‘ गुरु नि ’ व्याख्यायते—(अतिखड ति) गुरोरालोके
भोक्त्व्यं, यदि पुनर्गुरोर्दर्शनपथे न भुज्जे, ततः कदाचित्सा-
धुः अतिखड अतिप्रचुरं भक्षयेत् निःशङ्कः सन्, स च स-
व्याजशरीरः कदाचिद् गुरोरदर्शनपथे अकारम् अपथ्य-
मपि भुज्जीत निशङ्कः सन् कदाचिद्वा भिक्षामटनाऽनेन
स्निग्धद्रव्यं लब्धं भवेत्, तच्चाऽनालोक्यैव भक्षयेदेका-
न्तं, मा भूनामाऽऽद्यावीं निवारयिष्यति ।

अतः—

एणसि जाणणट्टा, गुरु आलोए तओ उ भुंजेजा ।

नाणाइसंधणट्टा, ख वक्खलरुवविसयट्टा ॥ २८० ॥

एतेषां प्रचुरभक्षिताऽऽदीनां दोषाणां ज्ञानार्थं गुरोरालोके
चतुर्दर्शनपथे भुज्जीत, येन गुरुः समीपस्थः भुज्जानं दृष्ट्वा प्रचुरं
भक्षयन्तं निवारयति, तथा अकारकं भक्षयन्तं निवारयति,
तथा अनालोचितं चोदितं खादन्तं निवारयति, मा भूद्-
वाग्ने अपाटवजनिताः दोषाः स्युः । इदानीं “ भावे ति ”
व्याख्यायते—(णाणाऽऽदि) ज्ञानाऽऽदिर्भावः ज्ञानं दर्शनं चा-
ग्निं च एतद्ज्ञानाऽऽदिभावत्रयमभुज्यमाने वृत्त्यति व्युच्छिद्य-
ते, अत एतेषां ज्ञानाऽऽदीनां वृत्त्यतां संघानार्थम् अविच्छिन्नप्र-
वाहार्थं भुज्यन्तं, न वर्णार्थं भुज्यन्तं, न वर्णो मम गौरः
स्यादित्येवमर्थं, तथा बलं मम भूयादित्येवमर्थमपि न
भुज्यन्तं, रूपं मम भूयात् बुभुक्षया क्षीयेत्तण्णगण्डपार्श्वः
सन् मांसोपचयेन पूरितगण्डपार्श्वः रूपवान् अभिष्यामी-
ति, नैवमर्थं भुज्जे, नापि विषयार्थं मैथुनाऽऽद्यासेवनार्थं भु-
ज्जे ।

सो आलोइयमोई, जो एए जुंजए पए सव्वे ।

गविसणमहण्णघासे—सखाइ तिविहाइ वि विसुद्धं ॥ ५४१ ॥

स साधुर्गुरोरालोचितं भुज्जे, य यतानि पदान्यनन्तरोदि-
तानि ‘ युनक्ति ’ प्रयुज्जे करोति स्थानाऽऽदीनि, स च ग-
वेषणैवणया महलैषणया असैषणया, अनया त्रिविधयाऽ-

येचल्लुवा मुहं मुहं य एतानि पदानि प्राप्नुहु इति ।

एवं एनस्स विही, मोत्तव्वे वणिच्चो समासेण ।

एमेव अणेगाणं वि, जं नाणत्तं तयं वोच्छं ॥ ५५२ ॥

एवमेकस्य साधोः भोक्तव्ये विधिर्वर्णितः समासेन सं-
क्षेपेण, एवमेव अनेकेषामपि साधूनां भोजने विधिः, यत्
पुनर्नानात्वं भवति यो भेदा यदतिरिक्तं भवति त-
दहं वक्ष्ये ।

आह-किं पुनः कारणं मण्डली क्रियते ?, उच्यते—

अतरंतवालवुद्धा, सेहाएसा गुरू अमहुवग्गो ।

साहारणांगहाऽल-द्विकारणा मण्डली होइ ॥ ५५३ ॥

अतरन्तः अतिरत्नानः तत्कारणात्तन्निमित्तं मण्डली भव-
ति, यतस्तस्य ग्लानस्य यदेकः साधुः वैयावृत्यं करोति
ततस्तस्य तत्रैवाक्षयिकस्य सूत्रार्थहानिर्भवति, मण्डलीव-
धे तु कश्चित्कश्चित्करोति, एतदर्थं मण्डली क्रियते येन
बहवः प्रतिजागरका भवन्तीति । बालोऽपि भिक्षामटितु-
मसमर्थः, स च बहूनां मध्ये सुखेनैव कथं नु नाम वर्तेत ?,
ततो मण्डली भवति, वृद्धोऽप्येवमेव, सेहः शैक्षकः, स
वैकः सन् भिक्षाविशुद्धिं न जानाति, ततस्तस्याऽऽनीय
दीयते, 'आपसो' प्राबुर्णकस्तस्य साऽऽगतस्य सर्वं एवोप-
कुर्वन्ति, स चापकारः सर्वैरेव मिलितैः कर्तुं शक्यते न
त्वेकेन, गुरोश्च सर्वैरेवोपकर्तुं शक्यते, न त्वेकेन, सूत्रार्थपरि-
हानेः तथा (असङ्खगं सि) असमर्थो राजपुत्राऽऽदिः, स च
भिक्षामटितुं सुकुमारत्वाच्च शक्नोति, ततश्च सर्व एव मिलि-
ना उपकुर्वन्ति, तस्मात् 'साधारणोऽंगहो' साधारणत्वासा-
धुपग्रहश्च साधारणोपग्रहः, तस्मात्साधारणोपग्रहात्कारणात्
मण्डली कर्तव्या, अथवा-मण्डलीविशेषणमेतद्, उपगृह्णा-
नि इति उपग्रहः भिक्षाऽऽविस्स साधारणस्तुल्यो यस्यां सा
साधारणोपग्रहा मण्डली भवति (अलद्विकारणा मण्डली हो-
इ ति) कदाचित्कश्चित्साधुरलम्बिमात्रं भवति, ततश्च ते
अन्ये साधवः तस्मै आनीय प्रयच्छन्ति, अत एतत्कार-
णात् मण्डली भवति ।

इदानीं भिक्षागतानां साधूनां यो वसतिनिरूपणस्तस्मै किं
कर्तव्यमित्यत आह—

णाउ शियङ्गुणकालं, वसहीपालो उ भायणुग्गाहे ।

परिसंठिअच्छदवगे-एहणुद्धया गच्छमासज्जा ॥ ५५४ ॥

ज्ञात्वा भिक्षागतानां निवर्त्तनकालं वसतिपालः भाजनं नन्दी-
पार्श्वं तत्प्रत्युपेक्ष्योद्ग्राहयति, संघट्टितेन आस्ते इत्यर्थः, किम-
र्थः ?, परिसंस्थिताच्छदवग्रहणार्थम्, एतदुक्तं भवति-तत्राऽऽ-
नीयसाधवः पानकं पक्षिपन्ति, पुनश्च तत्र परिसंस्थितं-स्व-
च्छीभूतं सत् तस्मादन्यत्र पात्रकं क्रियते येन तत् स्वच्छमा-
र्यादीनां योग्यं भवति, पात्रकाऽऽदिप्रक्षालनं च क्रियते, (गच्छ-
मासज्जा ति) गच्छमास्तु गच्छस्य प्रमाणं ज्ञात्वा पात्रकमु-
द्ग्राहयति, एतदुक्तं भवति यदि महान् गच्छस्ततः पानकग-
लनार्थं महाप्रमाणं पात्रकमुद्ग्राहयति, तथा द्वं त्रीणि चत्वारि-
पञ्चाऽऽदीनि यावत् ।

असई य शियनेसुं, एकं चउरंगूलुणभाणेसुं ।

पक्खिविय पडिग्गहगं, तत्थऽच्छदवं तु गालेजा ॥ ५५५ ॥

अथ तत्र रत्नपालः समर्थो नास्ति यः पात्रमुद्ग्राहयति, अथ-
वा-(असती य ति) यदि नन्दीपार्श्वं नास्ति यत्रोदकमानीतं स्व-
च्छीकरणार्थं क्रियते, ततः अस्ति तस्मिन् नन्दीपार्श्वे तदेकं
पतद्ग्रहं प्रक्षिप्य, क ? अत आह-(चउरंगूलुणभाणेसुं)चतुर्भि-
रङ्गुलैरुनानि यानि भाजनानि, तेषु प्रक्षिप्य पतद्ग्रहं पुनस्तस्मि-
न् क्षणीभूते स्वच्छं द्रवं गालयेत्, अत्र चायं नियमो द्रष्टव्यः-
यद्युत भिक्षां तावत् साधवः पर्यटन्ति यावत्पात्रकं चतुर्भिरङ्गु-
लैरुनमास्ते, इति ।

आह-किं पुनः कारणं तद्द्रवगलनं क्रियते ?, उच्यते—

आयरियअभाविषया-खगहुया पायपोसधुवणहु ।

होइ य सुहं विवेगो, सुह आबमणं च सागारिण ॥ ५५६ ॥

आचार्यपानार्थमभावितासेहाऽऽदिपानार्थं च गलनं क्रियते ।
तथा पादधावनार्थं (पोस ति) अधिष्ठानं, तत्प्रक्षालनार्थं,
तथा भवति च सुखेन विवेकः त्यागोऽतिरिक्तस्य तस्य पान-
कस्य, तथा सुखेन वा आचमनं सागारिकस्याप्रतः क्रियते,
एवमर्थं गलनं क्रियत इति ।

क्रियन्ति पुनः पात्रकाणि गलितद्रव-

स्य श्रियन्ते ?, इत्यत आह—

एकं व दो व तिप्पि व, पाए गच्छप्पमाणमासज्ज ।

अच्छदवस्स भरेजा, कसइवीए विगिचिजा ॥ ५५७ ॥

एकं द्वं त्रीणि वा पात्रकाणि श्रियन्ते, गच्छप्रमाणं ज्ञात्वा च-
तुष्पक्षीन्यपि श्रियन्ते स्वच्छद्रवस्य, तत्र च गलिते सति
कसहं कचवरं बीजानि च गोधूमाऽऽदीनि विगिञ्जेत् परित्य-
जेत्, एवं तावत्पात्रकर्णेनापि उदकमपवृत्य पानकगलनं
क्रियते ।

अथ पुनस्तत्र कीटिकामर्कोटिकाऽऽवयः प्रवमाना

इत्यन्ते, ततस्तत्र गलिते को विधिरित्यत आह—

मूङ्गाईमको-डयेहि संसत्तगं च नाउणं ।

गालेज छवणं, सउलीघणं व दवं तु ॥ ५५८ ॥

मुह्ना कीटिका मर्कोटिकाश्च तैः संसक्तं ज्ञात्वा गालयेत्
(छवणं) वंशपिटकेन शकुनिगृहकेण वा गालयेत् तद् द्र-
वम् ।

इय आलोइयपडुवि-यगालिए मंडलीइ सट्ठाणं ।

सज्जायमंगलं कुण-इ जाव सव्वे पडिनियत्ता ॥ ५५९ ॥

(इय ति) पूर्वोक्तविधिना आलोचिते सति प्रस्थापिते स्वाध्या-
ये गलिते च पानकं पुनश्च मण्डल्यां स्वस्वस्थाने उपविश्य
स्वध्यायमङ्गलं करोति, स्वाध्याय एव मङ्गलं स्वाध्यायमङ्गलं
तत्करोति यावत्सर्वे साधवः प्रतिनिष्ठता भवन्तीति ।

एवं यदि सहिष्णवः ततो योग्यपद्येन मुञ्जते,

अथासहिष्णवस्तत्र कोऽप्यङ्गवन्ति त-

तः को विधिरित्यत आह—

कालपुरिसे व आस-ज्ज मत्तए पक्खिविसु तो पढमा ।

अहवा वि पडिग्गहगं, मुयंति गच्छं समासज्ज । ५६० ।

स चासहिष्णुः प्रीप्सकालाऽऽद्यङ्गीकृत्य भवति, तत एव
वा पुरुषः कदाचित् क्षुधाऽऽतो भवति, तमांशस्य माषके

प्रक्षिप्य भक्तं प्रथमालिका तावदीयते, अथ बहवो बुधा-
लवः ततः पतद्गृहकं मुच्यते, तेभ्यो रक्षार्थं गच्छं (स-
मासज्ज सि) गच्छमस्यं बहू वा ज्ञान्ता तदनुकूपं पतद्गृहं
मुञ्चति । पुनश्च मिलितेषु साधुषु मण्डलीस्थविरः प्रविशति ।

किं कृत्येत्तत आह—

चितं वासाऽऽर्णं, गहाय आपुच्छिऊञ्च आयरियं ।

जमलजखलीसरिच्छो, निवेसई मंडलीचेरो ॥ ५६१ ॥

चितं बालाऽऽदीनां गृहीत्वा पृष्ट्वा आचार्यं मण्डलीस्थ-
विरः प्रविशति, किंविशिष्टः? इत्यत आह—(जमलजखलीसरि-
च्छो निवेसई चि) उपविशति मण्डलीस्थविर इति, स च
मण्डलीस्थविरः गीतार्थः रत्नाधिकः अलुब्धश्च भवति ।

अनेन च पदत्रयेण अष्टौ भक्ताः सूचिता भवन्ति, तत्र तेषां
मध्ये ये शुद्धा अशुद्धाश्च तान् प्रदर्शयन्नाह—

जइ लुद्धो राइखिओ, होइ अलुद्धो वि जो वि गीयत्यो ।

ओमो वि हु गीयत्यो, मंडलिराइखि अलुद्धो उ ॥ ५६२ ॥

यद्यसौ मण्डलीस्थविरः लुब्धः रत्नाधिकश्च ततस्तिष्ठति
न प्रविशति, अनेन च लुब्धपदेन द्वितीयचतुर्थपञ्चाष्टमा भक्ता-
का अशुद्धाः प्रदर्शिता भवन्ति (अलुब्धो वि जो वि गीय-
त्यो ओमो वि हु सि) अलुब्धोऽपि यदि गीतार्थं ओमः
तदुपर्यायः स मण्डल्यां परिविशति, अनेन च प्रत्येकं तृ-
तीयभक्तकः कथितो भवति । अयञ्च प्रथमभक्तकाभावे भ-
वति, अत्र च भक्तके गीतार्थपदप्रत्येकं यत्र यत्र भक्तके अ-
गीतार्थपदं स सर्वो बुद्धो ज्ञातव्यः । (गीयत्यो मंडलिराइखि
अलुद्धो सि) यस्तु पुनः गीतार्थो रत्नाधिकोऽलुब्धश्च स
मण्डल्यामुपविशति, अनेन प्रत्येकं च प्रथमो भक्तकः शुद्धः प्र-
दर्शितो भवति, सर्वथा यत्र यत्र लुब्धपदमगीतार्थपदं च स
परिहार्यः, “ ओमराइखिओ ” पदं च यदि अगीतार्थः लुब्ध-
पदं च न भवति ततः अपवादं शुद्धं भवति, प्रथमं तु शुद्धमेव ।
इदानीं तं मिलिताः सन्त आलोके मुञ्चते, स चाऽऽलोको
द्विविधः—द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतः प्रदीपाऽऽदिः ।
भावतः सप्तप्रकारः, तं दर्शयन्नाह—

ठाखदिसिपयासखया, आयखपखेवखा य भावगुरु ।

सो चेव य आलोमो, नाखचं तहिसा ठाखे ॥ ५६३ ॥

स्थानं वक्रव्यम उपविशने दिग् वक्रव्या । प्रकाशमुखं भाज-
ने भौकव्यं, भाजनक्रमो वक्ष्यमाणः, प्रक्षेपणं वदेन वक्रव्यं
भावाऽऽलोको वक्रव्यः, गुरुवक्रव्यः, स एवाऽऽलोकोः पूर्वोक्तो
नानात्वं त्वञ्च यदि परं दिशः स्थानस्य च, अत्र दिक्पदमन्य-
था वक्षति स्थानं च ।

इदानीं (भाष्यकारः) स्थाननानात्वं दर्शयति, तत्र स्थानव्या-
ख्यानायाऽऽह—

निक्खमपवेस मोत्तुं, पढमसमुद्दिस्सगाण ठायंति ।

खक्खाए परिहायी, भावासखेवमाईया ॥ २८१ ॥

प्रथमसमुद्दिष्टानां स्थानाऽऽदीनां निर्गमप्रवेशौ मुक्त्वा उप-
विशन्ति, किमर्थम्? तत्र यदि ते मार्गं कदा मण्डल्यां तिष्ठ-

न्ति ततः पूर्वोक्तानां स्वाध्यायपरिहायिर्भवति, तथा भावाऽऽ-
सक्तस्य संज्ञाऽऽदिवेगधारणाऽऽसहिष्ण्याः पीडा भवति । एव-
मावयोऽप्येऽपि दोषाः ।

दिग्द्वारप्रतिपादनायाऽऽह भाष्यकारः—

पुण्वमुहो राइखिओ, एको य गुरुस्स अभिमुहो ठाह ।

गिणहइ व पणामेई, व अभिमुहो इहरहाऽऽवखा ॥ २८२ ॥

पूर्वाभिमुखो रत्नाधिक उपविशति मण्डल्यां, तस्यां च
मण्डल्यामेकः साधुर्गुरोरभिमुख उपविशति, किमर्थं? ,
कदाचित्किञ्चिद् गुरोरतिरिक्तं भवति तद् गृह्णाति, वातव्यं
वा किञ्चिद्भवति तद्वाति मण्डलीस्थाविरंणार्पितम्, एव-
मर्थमभिमुख उपविशति, इतरथा—यद्यभिमुखो मोपविशति
ततोऽवखा—परिभवः कृतो भवति, पृष्ठपादि दस्त्रोपविश-
ति ततोऽप्यवखाऽऽदिकृता दोषा भवन्ति ।

निर्युक्तिः—

ओ पुण इवेअ खमओ, अतिउवाओ व सो बहिं ठाह ।

पढमसमुद्दिहो वा, सागारियरक्खखट्टाए ॥ ५६४ ॥

यस्तु पुनः तपकोऽर्द्धमासाऽऽदिना भवेद् अनिश्वास्तो वा
प्राघूर्णकाऽऽदिः स बहिर्मण्डल्यास्तिष्ठति, प्रथमसमुद्दिहो
वा साधुः—शीघ्रतरेण येन मुक्तं स सागारिकरक्षणार्थं बहि-
स्तावमण्डल्यास्तिष्ठति ।

एकेकस्स य पास-म्मि मल्लयं तत्थ खेलमुग्गाले ।

कट्टुट्टिए व कुम्भइ, मा लेवकडा भवे वसही ॥ ५६५ ॥

तत्र च साधूनां भुञ्जानानामेकैकस्य साध्याः पार्श्वे भक्तं
भवति, तत्र खेलश्लेषञ्च उद्गात्येत—तस्मिन् भक्तके श्ले-
ष्मनिष्ठावनं कुर्वन्ति, तथा तत्र भुञ्जतः कदाचित्कण्ट-
कोऽस्थिकण्टं वा भवति स तत्र क्षिप्यते, अथ तु भु-
वि क्षिप्यतेऽस्थिकण्टकाऽऽदि ततो वसतिलैपकृता—अनायु-
क्ता भवति, अतस्तत्परिहारार्थं भक्तकेषु क्षिप्यते ।

तथाऽमुमपरं भुञ्जानानां विधिं प्रानपाव्यन्नाह—

मंडलिभायणभोयण, गहणं सोही य कारणुव्वरिते ।

भोयणविही उ एसो, भणिओ तेत्तुकदंसीहिं ॥ ५६६ ॥

मण्डली यथारत्नाधिकतया कर्तव्या, भाजनानि च पू-
र्वं ‘अहाकडाई भुञ्जति’ भोजनं च स्निग्धमधुरं पूर्वं भो-
कव्यं, ग्रहणं च पात्रकात् कुक्कुटपण्डकमात्रं कर्त्तव्यं गृ-
ह्णाति, तथा ग्रहणस्यैव शुद्धिर्वक्रव्या, अथवा—कुक्कुट-
आनस्य यथा भवति तथा वक्रव्यं, कारणे भोक्कव्यं, त-
था ‘उव्वरिए सि’ अनिरिक्ते विधिर्वक्रव्यः । अयं भोज-
नविधिः सुगमः । इदानीं भाष्यकारः प्रतिपदं व्याख्यानयति ।

तत्राऽऽध्यायव्यवस्थानिख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—

मंडलिअह राइखिआ, सामायारी य एम जा भणिआ ।

पुण्वं तु अहाकडगा, मुचंति तथो कमेणियरे ॥ २८३ ॥

मण्डली कथमुपविशति?, अत आह—यथारत्नाधिकतया
सामायारी चात्र कार्यो, एवा योक्ता भणिना । कतमा?,
“ ठाखदिसिपयासखया ” इत्येवमादिका, साऽत्रापि तथैव
ग्रह्यता । उक्तं मण्डलीद्वारम् । इदानीं भाजनद्वारप्रतिपादना-

याऽऽह—‘पुर्वं तु अहाकडगा’ ‘पूर्वं प्रथमं’ ‘यथाकृतानि’ प्रतिकर्मरहितानि लब्धानि यानि तानि समुद्देशनार्थं मुख्यन्ते, एतदुक्तं भवति—प्रथमप्रतिकर्मा प्रतिग्रहको अभ्यते, ततः क्रमणं ‘इतरं’ अल्पपरिकर्मयदुपरिकर्माणि च मुख्यन्ते । ‘भोयणं चि’ गयम् ।

इदानीं ‘भोयणं चि’ व्याख्यायते—

निद्रमहुराणि पुर्वं, पित्तार्हपसमण्डया भुंजे ।

बुद्धिबलवद्गुणाद्वा, दुस्त्वं खु विगिंचितं निद्रं ॥ २८४ ॥

प्रथमार्जे सुगमं, किमर्थं स्निग्धमधुराणि पूर्वं भक्ष्यन्ते ?, यतो बुद्धेर्बलस्य च वर्द्धनं भवति, तथा चाऽऽह—‘घृतेन वर्द्धते मेधा’ इत्यादि, बलवर्द्धनं च प्रसिद्धमेव, बलेन च वृद्धेन धैर्यावृत्त्याऽऽदि शक्यते कर्तुं, दुःस्त्वं परिस्थापयितुं स्निग्धं घृताऽऽदि भवति यतोऽस्यैवो भवतीति ॥

अहं होज निद्रमहुराणि अप्यपरिकर्ममपरिकर्मेहि ।

भोयणं निद्रमहुरे, फुसिय करे मुंचऽहागडण ॥ २८५ ॥

अथ भवेत् स्निग्धानि मधुराणि च द्रव्याणि अल्पपरिकर्मस्तु बहुपरिकर्म जितेषु च पात्रकेषु ततः को विधिरित्यत्र आह—तान्येव भुक्त्वा स्निग्धमधुराणि ततः करान् प्रोच्छ्रयति, प्रोच्छ्रयित्वा च करान् (मुंचऽहागडणं चि) यथाकृतानि—अपरिकर्माणि पात्रकाणि समुद्देशनार्थं मुख्यन्ते । ‘भोयणं चि’ गयम् ।

इदानीं ग्रहणद्वारप्रतिपादनायाऽऽह—

कुक्कुडिअडगमेत्, अहवा खुडागलंगणासिस्स ।

लंबयतुल्ले गेहहइ, अविगियवयणो य राइणिओ ॥ २८६ ॥

ततः पनङ्गदकात्कवलं गृह्णन् कुक्कुटपण्डकमात्रं गृह्णाति । अथवा—(खुडागलंगणासिस्स) कुल्लकेन लम्बनकेन हस्तेन असितुं शीलं यस्य कुल्लकलम्बनाशी तत्तुल्यान् कवलान् गृह्णाति । स्वभावेनैव लघुकवलांशिनस्तुल्यान् कवलान् गृह्णाति । (अविगियवयणो य राइणिओ) आचिकृतवद्वो रत्नाधिकः, न भावदोषेण मुख्यमत्यर्थं बृहत्कवलप्रक्षेपार्थम् निर्वाहयति, किं तर्हि ?, स्वभावस्थेनैव मुखेनेति ।

अथवाऽयं ग्रहणविधिः—

गहणे पक्खेवम्मि अ, सामायारी पुणो भवे दुविहा ।

गहणं पायम्मि भवे, वयणे पक्खेवणा होइ ॥ २८७ ॥

‘ग्रहणे’ कवलाऽऽदानं प्रक्षेपे च सामाचारी पुनरिय भवति द्विविधा, तत्र ग्रहणं पात्रकविषये भवेत् पात्रकात्कवलोत्क्षेपः, वदनविषये च प्रक्षेपणं कवलस्य भवति । तत्र पात्रकात्कथं भक्षयिष्येति ?

इत्येतत्प्रदर्शयन्नाह—

कडपयरच्छेएणं, भोत्तवं अहव सीहसइएणं ।

एगेहि अणेगेहि वि, वज्जेत्ता धूमहंगालं ॥ २८८ ॥

तत्र कटकच्छेदेन भोक्तव्यं यथा कलिजस्य खण्डलकं छिन्त्वाऽपनीयते, एवमसावपि भुङ्क्ते, तथा प्रतरच्छेदेन वा भोक्तव्यं तरिकाच्छेदेत्यर्थः, अथवा—सिद्धमक्षितं, सिंहो हि किल एकदेशादारभ्य तावद्भुङ्क्ते यावत्सर्वं भोजनं नि-

ष्ठितं तच्चैकेन बहुभिर्वा भोक्तव्यं, वर्जयित्वा धूमाकारकं, द्वेषरागौ वर्जयित्वेत्यर्थः ।

इदानीं वन्दनप्रक्षेपणशोधिं दर्शयन्नाह—

असुरसुरं अचवचवं, अदुयमविलंविअं अपरिसाहिं ।

मणवयणकायगुत्तो, भुंजइ अह पक्खिवणसोहिं ॥ २८९ ॥

असुरसुरं भुङ्क्ते ‘सरइसरइ अकरितो’ ‘अचवचवं’ वल्कलमिव चर्वयन् न चवचवावेह, तथा ‘अद्रतम्’ अस्वर्गितं तथा ‘अविलम्बितम्’ अमन्धरम् अपरिसाहिं मनोवाकायगुत्तो भुञ्जति, न मनसा चिरूपमिति चिन्तयति, वाचा नैवं वक्ति, यदुत—‘को इमं भक्षेद् ?’, जां अम्हारिसो न होइ, कायण उदोस्सहे सुहेणं ख वेइ ।’ एवं त्रिगुप्तस्य भुञ्जानस्य प्रक्षेपणशोधिर्भवति ।

निर्युक्तिः—

उगमउप्पायणासुद्धं, एसणादोसवज्जियं ।

साहारणं अयाणंतो, साहू होइ असारओ ॥ २९० ॥

उद्गमशुद्धम् उत्पादनाशुद्धम् एषणादोषवर्जितं साधारणं सामान्यं गुडाऽऽदि अजानानः—अतिमात्रं दुष्टेन भावेन आदानः योऽसौ पतङ्गहो भ्रमति तस्मात् साधुः ‘असारकः’ अग्रधानज्ञानदर्शनचारित्र्यसारणीकृत्यासारः स भवति ।

तथा—

उगमउप्पायणासुद्धं, एसणादोसवज्जियं ।

साहारणं वियाणंतो, साहू होइ समारओ ॥ २९१ ॥

उद्गमोत्पादनाशुद्धमेषणादोषवर्जितं साधारणमेतद्ब्रह्ममित्येवं जानानोऽदुष्टान्तराऽऽत्माना कवलं गुडाऽऽदौ आदानः साधुर्भवति ससारः ज्ञानदर्शनचारित्र्यसारवान् भवति ।

कथं पुनरसारः साधुर्भवति ?, अत आह—

उगमउप्पायणासुद्धं, एसणादोसवज्जियं ।

साहारणं अयाणंतो, साहू कुणइ तेखियं ॥ २९२ ॥

उद्गमोत्पादनाशुद्धमेषणादोषवर्जितम्, साधारणमेतद् गुडाऽऽदिद्रव्यमित्येवमजानानो दुष्टेन भावेनाऽऽदानः साधुस्तैस्य करोति ततोऽसारोऽसौ ।

स कथं पुनः ससारो भवति ?—

उगमउप्पायणासुद्धं, एसणादोसवज्जियं ।

साहारणं वियाणंतो, साहू पावइ निजरं ॥ २९३ ॥

उद्गमोत्पादनाशुद्धम्, एषणादोषवर्जितं साधारणं तुल्यमेतत्सर्वेषां गुडाऽऽदीत्येवं जानानोऽदुष्टान्तराऽऽत्मा स्वल्पमादानः साधुर्निजरां करोति अतः ससारः ज्ञानदर्शनचारित्र्यरिति । इदानीं ससारः कथं चित् भोजनार्थमुपविशन् भवति कदाचिदुपविष्टः कदाचिदुत्थितः, एतत्प्रदर्शनायाऽऽह—

अंतंतं भोक्खामि—चि वेसए भुंजए य तह चेव ।

एस ससारनिविट्ठो, ससारओ उट्ठिओ साहू ॥ २९४ ॥

अन्यं प्रत्यक्षं वल्लक्षणकाऽऽदौ तदपि अन्यं पर्युपितं चणकाऽऽदि अस्त्यमप्यन्यमन्यान्त्यं भक्षयिष्यामि । एवंविधेन परिणामेनोपविष्टो मण्डल्यामुपभुङ्क्ते यस्तथैवैव साधुः शुभपरिणामत्वात् ससार उपविष्टः ससारोत्थितः, तस्य शुभपरिणामस्याप्रतिपत्तिरिति ।

एमेव य भंगतिथं, जोएयव्वं तु सारणाणां ।

तेण सहिओ ससारो, समुहवणिण्ण दिहुंतो ॥ ५७२ ॥

एवमेव भङ्गतिथं योजनीयं, तत्र प्रथमो भङ्गः "ससारो निविट्ठो ससारो उट्ठिओ १, ससारो निविट्ठो असारो उट्ठिओ विहओ भङ्गो २ । असारो निविट्ठो ससारो उट्ठिओ तहओ ३, असारो निविट्ठो असारो उट्ठिओ एस चउत्थो ४ ।" सारणा-
त्र ज्ञानादिः आदिग्रहणाद्-दर्शनं चारिषं वेति, तेन ज्ञाना-
दिना सहितो यः साधुः स ससारो भण्यते, अत्र च समुद्रव-
णिजा इष्टान्तः । "एगो समुहवणिओ बोद्धितं मंडस्स भरिउं
ससारो गओ, ससारो य पउरं हिरस्सा विट्ठेऊण आगओ ।
अओ पुण ससारो मंडं गहऊण गओ णिस्सरो आगओ क-
वडियाए वि रहिओ, नं पि पुव्वेऊण हारेऊण आगओ । अओ
असारो अगधितिओ तिहिरस्सो गओ ससारो आगओ बहु-
यं विट्ठेऊण । अओ पुण असारो हिरस्सरहिओ गओ असा-
रो चव आगओ कवडियाए वि रहिओ ।" एवं साधोरपि
साराऽसारयोजना कर्त्तव्या धर्माण्ययेन ।

एवं तेषां भुजानानां यदि पतद्ग्रहको भ्रममेवाहं पथे
निष्ठां याति तदा को विधिरित्यत आह—

जत्थ पुण पडिग्गहगो, होअ कडो तत्थ कुम्भए अओ ।

मत्तगमहिउव्वरियं, पडिग्गह जं असंसहुं ॥ ५७३ ॥

यत्र पुनः भुजानां पतद्ग्रहकः भवेत् (कडो ति) निष्ठित-
भङ्गो जातः साधुपर्यन्तमप्राप्त एव, तत्र किं कर्त्तव्यं—
मित्यत आह—तत्र तस्मिन्निष्ठितभङ्गे पतद्ग्रहकं अन्यत्
भङ्गं प्रक्षिप्येत, ततश्च यस्मिन् साधौ स निष्ठितः पतद्ग्रहः
तस्मादागम्य तमेव क्रमेण पुनः भ्राम्येत, मात्रके वा यद्वा-
लाऽऽदीनां प्रायोग्यं गृहीतमासीत् तद्विशानीमुद्धरितं तदसं-
सृष्टं पतद्ग्रहं छिप्या पतद्ग्रहो यस्मिन् साधौ निष्ठितः
तस्मादागम्य पुनर्भ्राम्येत ।

जं पुण गुरुस्स संसं, तं कुम्भइ मंडलीपडिग्गहगे ।

बालाईय व दिअइ, ण कुम्भइ सेसगाणहियं ॥ ५७४ ॥

यत् पुनः गुरोः शेषं भुजानस्य जातं तत्संसृष्टमपि प्रक्षिप्यते
मण्डलीपतद्ग्रहके, बालाऽऽदीनां वा दीयते तदाचार्योद्धरितं
यत्पुनराचार्यव्यतिरिक्तानामुद्धरितम्—अधिकं जातं तत्र प्र-
क्षिप्यते मण्डलीपतद्ग्रहे संसृष्टं सत् ।

किं च—

सुकोलपडिग्गहगे, विजाणिया पक्खिवे दवं सुक्के ।

अभत्तट्टियाण अट्टा, बहुलंमे जं असंसहुं ॥ ५७५ ॥

(सुक्क ति) एकः शुक्लेण भङ्गेन पतद्ग्रहकः, अपरः (उल्ल-
सि) आर्द्रेण भङ्गेन पतद्ग्रहः, एवं विज्ञाय ततः प्रक्षिपेद् दवं
शुक्लभङ्गपतद्ग्रहे, येन तावत्क्षेपेण सजातबन्धं तद्भङ्गं सु-
खेनैव कथलैर्गृह्यते, अथ बहुलाभः सजातः प्रसुरं लब्धं गुडा-
ऽऽदि ततोऽसंसृष्टमेव ध्रियते, किमर्थम् ? , अभक्ताधिकाना-
मर्थं येन मनोबन्धं भवेत् । उक्ता ग्रहणशोधिः । इदानीं भुजान-
स्य शोधिरुच्यते, सा च चतुर्धा ।

एतदेवाऽऽह—

सोही चउकभावे, विगइमालं च विगयधूमं च ।

रागेण सइमालं, दोसेण सधूमगं होइ ॥ ५७६ ॥

शुद्धौ चतुष्ककं भवति नामस्थापनाद्व्यभावकपम्, तत्र
नामस्थापने सुगमे, द्व्यशोधिः पूर्ववत्, भावविषया पुनः
शोधिः विगताकारं विगतधूमं च भुजानस्य भावशोधि—
भवति, कथं सागारं कथं वा सधूमं भवतीत्येतदेवाऽऽह—
“ रागेण ” इत्यादि सुगमम् ।

जत्तासाहणेउं, आहरेति जमणहुया जइयो ।

आमालीसं दोसे—हि सुपरिसुद्धं विनकरागा ॥ ५७७ ॥

चारित्र्यान्नासाधनार्थं धर्मसाधननिमित्तमाहारयन्ति धाप
नार्थं शरीरसंभारार्थं भुजयः वदन्त्वारिशादौः सुपरिशुद्ध-
माहारयन्ति, के च ते ? , वोडशोद्धमदोषाः, वोडशोत्पादना दो-
षाः, दशौषणादौषाः, “संजोयणापमाणं सइमालं सधूमगं च ”
इत्येते वदन्त्वारिशाद्, एभिर्विशुद्धं सद् विगततरागा आहा-
रयन्ति ।

हियाऽऽहारा मियाऽऽहारा, अप्पाऽऽहारा य जे नरा ।

ए ते विजा तिगिच्छंति, अप्पाणं ते तिगिच्छगा ॥ ५७८ ॥

स्त्रोकः सुगमः । उक्ता भुजनविधिः । ओष० । पं० ५० ।
दश० । व्य० । ध० ।

भोजनसमये हनुसंचालं न कुर्यात्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा असणं वा पाणं वा खाइमं
वा साइमं वा अहारेमाणे सो वामाओ हणुयाओ दाहिणं
हणुयं संचारेजा आसाएमाणे, दाहिणाओ हणुयाओ वामं
हणुयं सो संचारेजा आसाएमाणे, से असायमाणे लाव-
वियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जमेयं भ-
गवया पवेइयं तमेवं अभिसमिच्चा सव्वतो सव्वत्ताए स-
म्मत्तमेव समभिजाणिया ॥ २२० ॥

‘स’ पूर्वव्याख्यितो ‘भिक्खुः’ साधुः साध्वी वा अश्वनाऽऽवि-
कमाहारमुद्रमोत्पादनैषणाशुद्धं प्रत्युत्पन्नं ग्रहणैषणाशुद्धं च
गृहीतं सदाकारिताभिधूमितवर्जमाहारयेत्, तयोच्चारिता-
भिधूमितयो रागद्वेषौ निमित्तं, तयोरपि सरसनीरसोपल-
ब्धिः, करुणाभावं च कार्याभाव इति कृत्वा रसोपलब्धिनि-
मित्तपरिहारं दर्शयति—स भिक्षुराहारमाहारयन्नो वामतो ह-
नुतो दाक्षिणां हनु रसोपलब्धये सञ्चारयेदास्वादयन्नशनाऽऽ-
दिक्, नापि दाक्षिणतो वामां सञ्चारयेदास्वादयन्, तत्सञ्चाराऽ-
स्वादेन हि रसोपलब्धौ रागद्वेषनिमित्ते अकारितत्वाभिधू-
मितत्वे स्यातामतो यत्किञ्चिदप्यास्वादीयं नाऽऽस्वादयेत्,
पाठान्तरं वा—‘आदायमाणे’ आदरवानाहारे भूषितो शुद्धो
न सञ्चारयेदिति, इन्वन्तरसङ्क्रमवदन्यापि नाऽऽस्वादयेद-
ति दर्शयति—स आहारं चतुर्थिधमप्याहारयन् रागद्वेषौ परि-
हरन्नास्वादयेदिति, तथा कुतश्चिन्निमित्ताज्जन्तरे सञ्चार-
यन्नप्यास्वादयन् सञ्चारयेदिति । किमिति ? , यत आह—
आहारलाघवमागमयन् आपादयन् नो आस्वादयेदित्या-
स्वादिनिबन्धेन चास्तमास्ताऽऽहाराभ्युपगमोऽभिहितो भवति,
एवं च तपः ‘से’ तस्य भिक्षोरभिसमन्नागतं भवतीत्यादि-
गतार्थं यावत् ‘से’ सम्पत्तमेव समभिजाणिय सि । आच०
१ अ० ८ अ० ६ उ० ।

पाण्डुरियं आलोक्ष्य सज्जायं पट्टावित्तु तिसहस्रं धम्मो
मंगलाई कट्टेजा चउत्थधम्मो मंगलगेहिं च शं अपयट्ठि-
एहिं चेइयं साहूहिं अवंदिएहिं पारावेजा पुरिमहुं । महा०
१ वृ० ।

(तत्र विधिः 'उम्माळ' शब्दे द्वितीयभागे ७३० पृष्ठे उक्तः)
(संसङ्गप्रदसं, संसङ्गभोजनं च 'संसव' शब्दे) (पात्रे उदक-
विन्दुः पतेन भोजनं 'परिट्टवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४७२
पृष्ठे उक्तम्) (पर्युषिताभभोजननिषेधो 'गोयरवरिया' शब्दे
तृतीयभागे ११७ पृष्ठे गतः) (उदकतीरे भोजननिषेधः 'द-
गतीर' शब्दे चतुर्थभागे २४४२ पृष्ठे गतः) (कालातिक्रान्त-
सेवातिक्रान्तपानभोजने 'गोयरवरिया' शब्दे तृतीयभागे
१७७ पृष्ठे गते)

भोजनपूजो न चरेत्—

न च भोषणमि गिदे, चरे उंछं अयंपिरो ।

अफासुयं न भुजिजा, कीयमुदेसियाऽऽइहं ॥ २३ ॥

न च भोजने वृद्धः सन् विशिष्टवस्तुलाभायेभ्यःऽऽदिकुलेषु
मुक्षमङ्गलिकया चरेत्, अपि तु उच्छं भावतो जाताज्ञातमजस्य-
नशीलो धर्मलाभमात्राभिधायी चरेत्, तत्राप्यप्राप्तुं सखि-
सम्मिधाऽऽदि कथञ्चिद् गृहीतमपि न भुञ्जीत, तथा क्रीतमी-
देशिकाऽऽदिहृतं प्राशुकमपि न भुञ्जीत, एतद्विशेष्य विशो-
धिकोटपुपलक्षणमिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० २ उ० ।
(भोजनाभोजनकारणानि 'आहार' शब्दे द्वितीयभागे ४१६
पृष्ठे उक्तानि) (भोजनप्रमाणं तदोपायापि 'आहार' शब्दे
द्वितीयभागे ४२१ पृष्ठे उक्तः) (रात्रिभोजनं 'राइभोयण'
शब्दे वक्ष्यते) (सुरभिं परिस्थाप्य सुरभिं भुञ्जे इति
'परिट्टवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४८४ पृष्ठे गतम्)
(उपभोगपरिभोगः 'वय' शब्दे वक्ष्यते)

आवकस्याभोज्यानि द्वाविंशतिः—

चतुर्विकृतयो निन्या, उदुम्बरफणञ्चकम् ।

हिमं विषं च करका, मृजाती रात्रिभोजनम् ॥ ३२ ॥

बहुबीजाज्ञातफले, संधानानन्तकायिके ।

वृन्ताकं वलितरसं, तुच्छं पुष्पफलाऽऽदि च ॥ ३३ ॥

आमगोरससंपूक्त-द्रिदलं च विवर्जयेत् ।

द्वाविंशतिमभक्ष्याणि, जैनधर्माभिवासितः ॥ ३४ ॥

त्रिभिः विशेषकम् । जैनधर्मेणाऽऽहंतधर्मेणाऽऽभिवासितो
आविताऽऽत्मा पुमान् । ध० २ अधि० । (उदुम्बरपञ्चका-
ऽऽवीनि च स्वस्थाने व्याख्यातानि)

अशनाऽऽदिगुणसंपदुपेतः पियडो विशुद्धः शुद्धिकारक-इ-
त्युक्तम्, स च शुद्धिकारकः प्रकटभोजने न संभवतीति
प्रकटभोजनं यतिना विधेयमित्युपदिशनाह—

सर्वाऽऽरम्भनिवृत्तस्य, मुमुक्षोर्भाविताऽऽत्मनः ।

पुण्याऽऽदिपरिहाराय, मतं प्रच्छन्नभोजनम् ॥ १ ॥

मुमुक्षोर्मतं प्रच्छन्नभोजनम् इति क्रिया, किञ्चित्त्येसा-
ह-सर्वे निर्विशेषा मनोवाक्याकृतकारितानुमतिभेदा ये आ-
रम्भाः पृथिव्यादिजीवसंघट्टपरितापातिपातकृपास्तेभ्यो नि-
वृत्तो यः स तथा तस्य, एतस्य हि अकटं भुजानस्य दीना-

ऽऽदिकाय वाचमानाय तद्वाने तत्प्रेषयत आरम्भप्रवृत्तिहेतु-
त्वेन सर्वाऽऽरम्भनिवृत्तिवृत्तिर्मवतीति तत्परिहारार्थमेतेन प्र-
च्छन्नमेव भोक्तव्यमित्युपदेष्टुं सर्वाऽऽरम्भनिवृत्तस्येत्युक्तम्, अ-
नेन चेह तदव्यस्य व्यस्यच्छेदः, तस्य हि प्रकटभोजनेऽपि न स-
र्वाऽऽरम्भनिवृत्तेः कतिः, तदभावादिति । कस्यैवंभूतस्येत्याह-
भोक्तुं न भोषयितुं कर्मवन्धनादात्मानमिच्छतीति मुमुक्षुर्दी-
क्षितस्तस्य, अनेन चाभुमुक्षोर्व्यस्यच्छेदः, तस्य हि पुण्यवन्ध-
स्यानुज्ञातत्वादिति । पुनः किंभूतस्य ? भावितो वासितः स्व-
परोपकारकरुणधर्मया प्रसन्नभाहितया जिनाऽऽज्ञया वा आ-
त्मा अन्तःकरुणं येन स तथा तस्य, एतेन हि साधुसामा-
चार्यो यत् प्रकटभोजनं तज्जान्यो यः प्रवचनोपघातः स्वपरान-
र्थनिवन्धनभूतोऽप्रशमाऽऽवहो जिनाऽऽज्ञाभङ्गकपः, सोऽवश्यं
परिहार्य इत्यावेदितं भवति, निषिद्धं च जिनाऽऽज्ञां प्रकट-
भोजनम् । यदाह—“ बुद्धायव्याधंतो, विसंजओ दुज्झं कुणर
बोहिं । आहारे मीहारे, दुमुंक्षिण पिण्डगहये य ॥ ११ ॥ ” किमर्थमि-
त्याह—पुण्यं शुभकर्म, आदिशब्दाद्याचकाप्रीत्यादिदोषः, पाद-
मसंयतपोषणद्वाराऽऽयाताऽऽरम्भप्रवर्तनं, प्रवचनोपघातश्च
परिगृह्यते, अतः पुण्याऽऽदीनां परिहारो वञ्चनं पुण्याऽऽदि-
परिहारस्तस्मै पुण्याऽऽदिपरिहाराय मतं सम्मतं विदुषां प्र-
च्छन्नभोजनम्—अप्रकटभोजनमिति ॥ १ ॥

कथमप्रच्छन्नभोजने पुण्यवन्ध इत्याह—

भुजानं वीक्ष्य दीनाऽऽदि-र्याचते, क्षुत्रपीडितः ।

तस्यानुकम्पया दाने, पुण्यवन्धः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

भुजानमव्यवहरन्तं, मुमुक्षुमिति गम्यते । वीक्ष्य दृष्ट्वा, क
इत्याह—दीनाऽऽदिर्हीनो वैश्यवान्, आदिशब्दादनायवनीपका-
ऽऽदिपरिग्रहः । याचते मृगयते, किञ्चित्त्ये सन्, क्षुत्रपीडितः क्षु-
भ्रताऽत्यन्तबाधितः, अपीडितस्य हि दाक्षिणेन तथाविधा-
नुकम्पोत्पाद इत्यसौ विशेषितः तस्यैवभूतस्य दीनाऽऽदेरिह
च संप्रदानेऽपि पट्टी, संबन्धस्यैव विवक्षितत्वादिति । अनु-
कम्पया कठण्या दाने भोजनस्य वितरणे पुण्यवन्धः शुभ-
कर्मोपादानं प्रकीर्तित आगमेऽभिहितः, यदाह—“ भूया-
णुकंपवयजो-गउज्जओ संतिवाणणुकमत्तो । वंधइ भूओ
सायं, विवरीयं वंधइ इयरो ॥ १ ॥ ” इति कथं प्रकटं मुमु-
क्षुं जीतेति ॥ २ ॥

अवतु पुण्यवन्धः, का नो हानिरिति चेदत आह—

भवहेतुत्वतश्चाऽयं, नेप्यते मुक्तिवादिनाम् ।

पुण्यापुण्यवयान्मुक्ति-रिति शास्त्रव्यवस्थितेः ॥ ३ ॥

भवहेतुत्वतः संसारकारणत्वात्, अशब्दः पुनरर्थः अयमन-
न्तरोद्दिष्टः पुण्यवन्धो नेप्यते, आश्रयणीयतया नानुमन्यते, प्र-
वचनप्रणेतृभिः, केवामित्याह—मुक्तिं सकलकर्मनिर्मोक्षं स्वकी-
यस्यानुष्ठानविशेषस्य कलतया वदितुं शीलं येषां ते मुक्ति-
वादिनस्तेषां, मोक्षार्थिनामिति हृदयम् । अथवा—मुक्तिवादि-
नामित्येतत्पदं शास्त्रव्यवस्थितेरित्यनेन संबन्धनीयं नेप्यते
इति कुतोऽवसितमिति चेदत आह—पुण्याऽपुण्यवयवात् शुभा
शुभकर्माऽऽत्यन्तिकप्रत्ययोदेव मुक्तिर्मोक्षो जीवस्य लक्षणेऽव-
स्थानं, भवतीति गम्यते, इत्येवंप्रकारायाः शास्त्रव्यवस्थिते-
रात्मप्रणीताऽऽयमव्यवस्थाया हेतोरिति ॥ ३ ॥

यत्वं हि अनेनैवानन्तराङ्गन प्रकारेण, उभयथा दीनाऽऽवेर्दानादानलक्षणाभ्यां वर्णितस्वरूपाभ्यां प्रकाशाभ्यां, न केवलमेकैव प्रकारेण, अपि तूभयथाऽपीत्यपिशब्दार्थः । अथवा—इहलोकापेक्षया, तत्र परलोकापेक्षया प्रकटभोजनस्य बुद्ध्यामुपदर्शितमनन्तरमेव । इहलोकापेक्षया त्वमुतो नीति-संकादवगन्तव्यम्—“प्रच्छन्नं किल भोक्तव्यं, दृष्टिरेण विशेषतः । पश्य भोजनमौर्ध्वतयाप । घटः सिंहेन नाशितः ॥ १ ॥”

(इ तु सि) इ इति केवे, तुरिति वितर्के, एव तावदस्येवं
सुतोऽहं तु तावद्विदानीं जीवामि, इमे च पापाः धमणका मृ-
गधर्मसंभृता व्याघ्राभरन्ति, बहिः साधुवेषच्छाया हिंसका
अमी इति भावः । अतो यावदेते संजीविताश्च व्यपरोपय-
न्ति, तावत्प्रतिगच्छामीति ।

किंच—

अभिभोगपरजम्हस्स हु, को धम्मो किं च तेन नियमेण ? ।

अधियकरग्गाहीय व, अभिजोयंताय को धम्मो ? ॥ ४३६ ॥

अभियोगेन कार्मणेन (परजम्हस्स सि) परवशीकृतस्य
मम को नाम धर्मो अधिप्यति, किं वा तेन नियमेन—मम का-
र्यं, तथा अधिककरग्राहिणामिषामीषामप्येवमभियोजयतां
धर्मो, न कश्चिदित्यर्थः ।

एवं विचिन्त्य पुद्गलासं भूयोऽपि कुर्यात्, यो ग्लानीभूय
प्रवर्जितः स प्रवर्जन्तमित्थं विपरिणमयेत्—

किञ्छा हि जीवितोऽहं, जति मरणं इच्छसी तर्हि वच ।

एस तु भणामि भाउग, विसकुंभा ते महुपिहाणा ॥ ४४० ॥

कृच्छ्रादतिदुःखमाहं तावज्जीवितः, अतो यदि स्वमपि म-
र्तुमिच्छसि तदा तत्र तेषां साधूनामन्तिकं व्रज, येन भवतोऽ-
प्येवं संपद्यत इति भावः । अपि च—हे आतरेणोऽहमेकान्त-
हिनो भूत्वा भवन्तं भणामि, ते साधवो विषकुम्भा मधुपि-
धानाः सन्ति, मुत्सेन जीवदयाऽऽद्यपदेशकं मधुरं च जल्प-
न्ति, केतसा तु विषवत् परव्यपरोपकारिवारुणपरिणामा इति
इदमम् । एवं विपरिणामितोऽसौ प्रवर्ज्यामप्यनिष्पद्यमानः
षट्कायविगधनाऽऽदिकं करोति, तस्मिन्पक्षमयुक्तं ।
प्रायश्चित्तम् ।

किंच—

वातादीणं स्तोभे, जहम्हस्स वणं विसाऽऽसंका ।

अवि हुज्जति अणु, एव य संकाविसे किरिया ॥ ४४१ ॥

तस्याऽऽहारदानान्तरं वाताऽऽश्रीनां स्तोभे जघन्य-
कान्तः । ईशानादेवोत्थित विषाऽऽश्रया भवति—किं विषममी-
धर्मम दत्तं येनैवं सहसैव धातुस्तोभः समज्जति, एवं
चिन्तयतस्नस्याचिरादेव मरणं भवेत् ! कुत इत्याह—
(अवि इत्यादि) अपिः संभावनायां, संभाव्यतेऽयम्—
र्थः—यदन्यस्य सर्वस्यापि विषमग्नाऽऽदिक्रिया युज्य-
ते; शङ्का, विषस्य तु क्रिया चिकित्सा नैव भवति, मान-
सिकत्वेन तस्य प्रतिकर्तुमशक्यत्वात् । यत एतं दोषा अतो
नायतनया वातव्यम् ।

अत्र परमतमुपम्यस्य दूषयति—

केइ पुण साहियव्वं, अस्समखोऽहं ति पडिगमो होजा ।

दायव्वं जतखाए, अणुत्तोमखा ण उडाहो ॥ ४४२ ॥

केचित्पुनराचार्या भ्रुवते—स्फुटमेव तस्य कथयितव्यं भवत
एवेवं कल्पते, एतच्च न युज्यते, यत एवमुक्ते कदाचिदसौ
मृयात्—यत् भ्रमणानां न कल्पते तन्मम यदि कल्पते तत
यधमहमभ्रमणो—न भ्रमणं भवामि, अभ्रमणस्य च निरर्थकं
तुल्यमुल्लङ्घनमिति विचिन्त्य प्रतिगमनं कुर्यात्, यत एवमतो
यतनया वातव्यम्, यतनया च दीयमानं यदि ज्ञातं भवति
तदा वक्ष्यमास्तैव वा तैरनुतोभना प्रज्ञापना तत्र कर्तव्या

यथा तस्य केतसि समाधानं भवति उडाहो न स्यात् ।

प्रज्ञापनाविधिभाष्यम्—

अभिनवधम्मोऽसि अभा-वितोऽसि बालोऽसि तं अमूकंपो
तव चेवऽह्मा गहितं, इंजेज्जा तो परं छंदा ॥ ४४३ ॥

कप्पो चिय सेहाणं, पुच्छतु अस्से वि एस हु जिणाऽऽया
सामादयकप्पटिती, एसा सुचं चियं वेति ॥ ४४४ ॥

अभिनवधर्मा अधुनैव गृहीतप्रव्रज्योऽसि, अत एवामाधितो-
ऽसि, नाद्यापि शैष्यभोजनेन आधितः, बालश्च त्वमसि, अत
एवानुकम्प्योऽनुकम्पनीयः, तत इदमुत्कृष्टव्यमशुद्धमपि
तवैवार्थाय गृहीतम्, अतः परं कुम्दात् स्वच्छन्देन मुञ्जीयाः ॥
अपि च—कल्प एवैव शैक्षायां यदनेषणीयमपि भोक्तुं कल्पते,
यदि भवतो न प्रत्ययस्ततः पृच्छाम्यामपि गीतार्थसाधनं,
तेऽपि तेन पृष्टाः सन्तो भ्रुवते—एषा, दुर्निश्चितं, जिनाऽऽया
तीर्थकृतमुपदेशः, सामायिककल्पस्य कैवैव स्थितिः, सर्वं
च ते साधव इदं प्रस्तुतम्—“ अस्थियाहं च केइ सेहताराए ”
इत्यादिरूपं भ्रुवते इत्यादीति भावः ।

कदाचन कुट्टिकयाऽपि दद्यात्कथमित्यम्—

परतिस्थियपूयाओ, पासिय तिरिह ॥ ४४५ ॥

विपरिणमेज्जे सेहे, इत्थारेयापरिस्सन्तो ॥ ४४६ ॥

कापि च—तीर्थिकानां पूजाः सावरस्मिन्धमधुरमेव
कर्मैकपास्तदुपासकैर्विधीयमाना इष्टा, विविधाश्च सङ्ग-
डीरवलोच्य शैखः कर्कशवर्णापरिभ्रान्तः सन् विपरिणमेत ।

नाउण तस्स भाव, कप्पति जतखाए ताहे दाउं जे ।

संथरमाणा देती, लग्गह सहाणपच्छित्तं ॥ ४४६ ॥

ज्ञात्वा तस्य शैक्षस्य भावं स्निग्धमधुरभोजनविषयमभि-
प्रायमेक्षणीयालाभे यतनया तस्याऽनेषणीयमपि दातुं कल्पते,
अथ संस्तरन्तोऽपि ददति ततः स्वस्यानप्रायश्चित्तं लगति,
येन दोषेणाशुद्धं तस्मिन्पक्षं प्रायश्चित्तमापद्यत इति भावः ।

सेहस्स व संबंधी, तारिसमिच्छंते वारणा णऽस्थि ।

कक्खडे व महिह्वीए, वितियं अदाणमादीसु ॥ ४४७ ॥

शैक्षस्य वा संबन्धिनः केऽपि स्नेहातिरेकत उत्कृष्टं भ-
क्ष्यमानीय दत्तुः, तस्य च तादृशं भोक्तुमिच्छतो वारणा प्र-
तिषेधो नास्ति, (कक्खडे व स्ति) कर्कशो मवस्योदयः, तत्रा-
संस्तरणा, अशुद्धं शैक्षस्य वातव्यं, शुद्धमात्मनो भोक्तव्यम्,
(महिह्वीए सि) महर्षिको राजाऽऽदिः प्रवर्जितः स यावन्ना-
द्यापि भाविनस्तत्रैतत्प्रायोग्यमनेषणीयं दीयते, (विहं अदा-
णमादीसु सि) अन्वाधिकारेणु द्वितीयपदं भवति,
स्वयमप्यनेषणीयं भुञ्जानः शुद्ध इति भावः । एषा पुरातनी
गाथा ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

नीया व केइ तु विरुवरुव,

आखेज्ज मचं अणुवद्वियस्स ।

सेहाऽऽदि पुच्छेज्ज जंदा तु थेरे,

तदा वा वारंति तामा-गुरुगा ॥ ४४० ॥

विरूपं मोदकशाकवर्षिशाल्योदनमृत्तिकमुत्कृष्टं भक्तमनु-
पस्थितस्य शैलस्यार्धायाऽऽनयेयुः, स च तैर्निमग्नितो यदा
स्थविरानाचार्यान् पृच्छेत्—युष्माकमहमिदं, न वेति, तदा
गुरवो (यमिति) तं शैलं न वारयन्ति । कुत इत्याह—
अत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तं मन्वत् ।

किमर्थं पुनर्मन्वायान्त इत्याह—

लोलुपं सिंहेहतो वा, असहभावो वा तस्स वा तेषि ।

गिरहह तुज्जं वि बहू, पुरिमद्वी विविगिति ए मो ॥ ४४१ ॥
लोलुपतया, स्वहातिस्नेहना वा तद् भक्तं भोक्तुमभिलषेत्,
ततो यदि वायंते तदा तस्य शैलस्य तेषां च स्वहातिकानाम-
न्यथाभावो विपरिणामने भवेत् । प्रजातकश्च यदि साधूनां म-
न्वयते बह्वेनमृत्तमनो धूममपि गृहीत, ततो वक्रव्यम्—(मो
रति) वयं पूर्वाह्णप्रत्याख्यायिनो निर्विकृतिकाश्च ।

अथ ते स्वहातिका प्रवीरन्—

मंदस्वेस्य वा इच्छति, तुज्जे से देह वेह वा तुज्जे ।

वारेण वयं, गिरहह तुज्जेण तो विति ॥ ४४० ॥

यामो, गृह्णातु—ततो मन्वासेण लज्जया न प्रहीतुमिच्छ-
यामो, गृह्णातु—ततो मन्वासेण लज्जया न प्रहीतुमिच्छ-
यामो, गृह्णातु—ततो मन्वासेण लज्जया न प्रहीतुमिच्छ-

वीसुं वामे वेसुं, दिति व से संथरे व उज्जति ।

भाविता विद्धिमंतो, दलंति जा भाविताऽस्येति ॥ ४४१ ॥

अवमे पुर्बिते यद्वक्त्राऽऽदिकमेनेषणीयं विषयकं पृथग् गृ-
हीत्वा शैलस्यार्धाया नीतं तत् तस्यैव प्रयच्छन्ति, संस्तरन्तो
वा उज्जन्ति वा, अजिमान् प्रजितः, तं भावयन्तो वैश्वामो-
जनभावनां ग्राहयन्तो वाचस्पतिविभो न भवति तावदायेन,
तेन वा वांशेणानेषणीयं प्रायोग्यं लज्जया ददति, यद्येवं शुद्धि-
स्तप्रजितं नातुर्बल्यति ततश्चतुर्गुरुकम् ।

कुतः नातुर्बल्यति, ततश्चतुर्गुरुकं च कुत इति चेत्पुन्यते-
तित्थविबुद्धी य एषा—वहा य ओभावस्य कुलिगीर्ण ।

एमादी तत्त्वं गुणा, अकुर्वतो भारिया चतुरो ॥ ४४२ ॥

अजिमान्ति प्रजितं तौर्यविबुद्धिमेवार्त-यदीदृशा अन्येतेषां
सकांशे प्रजन्ति, ततो वयं द्रमकप्रायाः किम् ? एवं भूवांसः
प्रजन्ति, ततो वयं द्रमकप्रायाः किमिवं गृहवासप्रधिषसाम
इति बुद्ध्या भूवांसः प्रजन्तीति भावः । प्रभावना च प्रबलनस्य-
भवति कुलिङ्गिनां चापभाजता भवति, तेषां मध्ये ईदृशमृजि-
मतामभावात्, यवमादयस्तत्र राजाऽऽदिप्रजितं यतो गु-
णा भवन्ति अतस्तस्यानुवर्त्तनं कुर्वतश्चत्वारो भारिका-
मासाः प्रायश्चित्तम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्वानासिवओमे, रायदुहे अमंथरंता उ ।

सययवि अ भुजमासा, विसुदभावा अपच्छिता ॥ ४४३ ॥

अन्वाशिवायं राजद्विष्टेऽप्येतेस्तरन्तः स्वयमप्यनेषणीयं
विसुदभावाद् भुजाना अन्वाशिवा मन्तव्याः ॥ ४०४३० ॥

इदानीमेनामेव गार्था भाष्यकृत्यतिपदं व्याख्यानयति,
तत्राऽऽद्यावयवं व्याख्यानसुराह—

शुद्धिं कुहाए सरिसया, विगहा भुजज तप्पसमशुद्धा ।

छात्रो वेयावधं, वा तरा काउं अत्रा भुजे ॥ ४७६ ॥

नास्ति शुधः सदशी वेदना, अतो भुजित तत्प्रशमनार्थं,
शुधितः वेयावृत्त्यं कर्तुं न शक्नोत्यतः भुक्ते ।

इरियं वा वि सोहेई, पेहाईयं च संजमं काउं ।

थामो वा परिहायई, गुणगुप्पेहासु य अस्सत्ता ॥ ४८० ॥

इर्यापथिकां बुभुक्षितो न शोधयति यतोऽतस्तच्छोध-
नार्थं भुक्ते, तथा (पेहाईयं वा त) 'पेहपमज्जण' इत्यादिकं
संयमं बुभुक्षितः कर्तुं न शक्नोति यतोऽतो भुक्ते, 'थामो वा'
प्राणस्तस्य परिहाणिर्भवति, यदि न भुक्ते अतस्तदर्थं भु-
क्ते । तथा गुणं पूर्वपठितम्, अनुपेक्षा चिन्तनं प्र-
त्यर्थयोः, एतदसौ कर्तुमसमर्थः सन् भुक्ते ।

अहव वा कुजाऽऽहारं, छट्ठि ठालेहि संजए ।

पच्छा पच्छिमकालमि, काउ अप्पक्खमं खमं ॥ ४८१ ॥

अथवा न कुर्यादेवाऽऽहारमेभिः पक्षिभिः स्थानैर्विषयमाणल-
क्षणेः । तत्र निर्युक्तिकार एव पक्षं पदं व्याख्यानयसाह—(प-
च्छा पच्छिमकालमि) पश्चिमकाले संलेखनाकाले आत्म-
लामा—आत्महितां, क्षमां क्षान्तिमुपशमं कृत्वा ततः पश्चान्
शरीरपरिकर्मानन्तरं सर्व्वाऽऽहारं मुञ्चतीति ।

पाणिदया कार एवैतानि पद स्थानानि प्रदर्शयसाह—

आतङ्को ज्वराऽऽदिवंथत, तित्तिकसया वंमचेरगुसीए ।

एतेषां तित्तिकसया सहनार्थं न भोक्ते, तित्तिकसया वंमचेरगुसीए ।

च न भोक्ते, तथा प्राणिदयार्थं, तयोऽर्थे शिरोच्छेदयसाह ॥ २८२ ॥

च न भोक्तेयमिति । तत्राऽऽदिजितः, गप्यथं

इदानीं भाष्यकृत्य प्रतिपदं व्याख्यानयति । तत्राऽऽद्यावयवं

व्याख्यानसयाऽऽह—

आयंको जरमाई, राया सन्नायगा व उवसग्गा ।

वंमवयपालण्डा, पाणदया वासमहियाई ॥ २६३ ॥

आतङ्को ज्वराऽदिः, आविग्रहणावस्था व्याधिर्धनं भोजनं न

पथ्यं, तदर्थं न भुक्ते । दारं । राया राजकुलधारणाऽऽदिक-

पो यद्युपसर्गः कुतः, (सत्तायगा वा) स्वजनो यदि उन्नि-

ष्कमणार्थमुपसर्गं करोति ततो भुक्ते । दारं । ब्रह्मव्रतपाल-

नार्थं न भुक्ते, यतो बुभुक्षितस्यान्मादो न भवति । दारं । त-

था प्राणदयाय न भुक्ते, यदि वर्धति महिका वा नि-

पतति ।

तवहेउ चउत्थाई, जाव कम्मासिओ तवो होइ ।

कहं सरीरवोच्छे—यसाहया होइ अणहारो ॥ २६४ ॥

तयोऽर्थे न भुक्ते, तपश्चतुर्थाऽऽदि वाक्त्वं पणमासाः ता-

वत्तपो भवति, तदर्थं न भुक्ते । दारं । वहं शरीरस्य व्य-

वच्छेदार्थमताहारः साधुर्भवतीति ।

अथाहारो उ जो भवे ।

मेकस्, भाखजोगरभो भवे ॥ ५८२ ॥

बद्धिः स्थानैरनाहारो जो भवति स च-

कामति मिश्रुतो ध्यानयोगरतेन भवितव्यमिति ।

अथेदमुक्तं बद्धिः कारत्तराहार आहारवित्तव्यः, बद्धिश्च कारत्तराहारवित्तव्यः, ततः किमेतत् भोजनमपवादपदम् ? , उच्यते-अपवादपदमेवैतत् ।

यतः—

भुञ्जंतो आहारं, गुणोपहारं सरीरसाहारं ।

विहिता जहोवद्भुं, संजमजोगाण बह्वद्भु ॥ ५८३ ॥

भुञ्जन् आहारं, किंचिद्विद् ?-गुणोपहारं ज्ञानदर्शनवा-
रिजगुणानामुपकारकं, तथा शरीरस्य साधारकमाहारं भु-
ञ्जन् विधिना प्राप्तैषाविशुद्धं ' यथोपदिष्टम् ' आधा-
कर्माऽऽदिरहितं संयमयोगानां संयमव्यापाराणां बह्वर्था
भुञ्जन् अपवादपदस्य एव भुञ्ज, नाम्बधा । इदानीं स-
मुद्दिष्टे सति संलि(क)हनकल्पः कर्त्तव्यः भिक्षामकृत्तिलानां
पात्रकाणां संलि(क)हनं कर्त्तव्यमित्यर्थः ।

तथा वाऽऽह—

भक्तद्विधावसेसो, तिलंबणा होइ संलिहणकप्यो ।

अपहुप्यते अन्नं, छोडुं ता लंबणे ठवए ॥ ५८४ ॥

भुक्तनामवशेषो यः स संलिहणकल्पः कर्त्तव्यः, स चावशेषो
न जायते कियत्प्रमाणः ? , अत आह-विलम्बनः त्रिकलः
कवलव्यप्रमाणो भुक्तावशेषः संलिहणकल्पः कर्त्तव्यः, यदा
तु त्रिकलप्रमाणः संलिहणकल्पो न भवति, तदा अपर्या-
प्यमाणे अन्यदपि तस्मिन् पात्रके भक्तं प्रक्षिप्य ततः त्रीन्
कवलान् स्थापयति ।

संदिष्टा संलिहिउं, पढमं कप्यं करोति कलुसेयां ।

तं पाउं मुहमासे, विइअच्छदवस्स गिएहंति ॥ ५८५ ॥

संदिष्टाः भुक्ताः सन्तः संलिह्य पात्रकाणि पुनश्च प्रथमं
कल्पं ददति कलुषोदकेन, पुनश्च तत्पीत्वा (मुहमासो नि)
मुखस्य परामर्शः प्रमार्जनं कुर्वन्तीति, पुनश्च द्वितीयकल्पा-
र्थमच्छदस्य द्रवस्य ग्रहणं कुर्वन्तीति । गृहीत्वा च क-
ल्पार्थमच्छदं मण्डल्या उत्थाय बहिः पात्रकप्रक्षालनार्थं
गच्छन्ति ।

दाऊण वित्तियकप्यं, बहिया मज्झद्विओ उ दवहारी ।

हो देइ तइयकप्यं, दोएहं दोएहं तु आयमणं ॥ ५८६ ॥

तत्र दत्त्वा द्वितीयकल्पं बाह्यतः पात्रकप्रक्षालनभूमौ, ते
मण्डल्याकारेण तत्रोपविशन्ति, तेषां मध्ये स्थितो
हारी भवति, स च पात्रकप्रक्षालनं सर्वेषामेव प्रयच्छ-
ति, ततो ददति ते साधवः पात्रकाणां तृतीयं कल्पं,
च पात्रकप्रक्षालनानन्तरम्-(दोएहं दोएहं तु आयमणं ति)
अथोद्दिष्टोः साधवोः पात्रकेषु आचमनार्थं निर्लेपनार्थम्, उदकं
प्रयच्छन्तीति । एष तावदनुवर्तते भक्ते विधिः ।

यदा तु पुनरुद्धरितं भक्तं तदा को विधिरित्यत आह—

होज सिया उव्वरियं, तस्य य आयंविताइयो होजा ।

पडिंदसि य संदिष्टो, बाहरइ तओ चउत्थाई ॥ ५८७ ॥

अवेत् स्यात् कदाचिदुद्धरितं तत्र च साधूनां मध्ये क-
दाचित्कविदाचाम्नाऽऽद्यो भवन्ति । आदिग्रहणादभक्तार्थि-
को वा कश्चिद्भवेत्तत्तदुद्धरितं भक्तं रत्नाधिक आचार्याय
दर्शयति, पुनश्च प्रदर्शितं भक्ते गुरुणा च संविष्ट उक्तः यदुत-
आद्याचाम्नाऽऽदीन् साधून् येन तेभ्यो दीयते, पुनश्चाऽसौ
रत्नाधिकः सन्विष्टः सन् चतुर्थाऽऽदीन् साधून् व्याहरति ।

स च व्याहरणेताव व्याहरति—

मोहचिगिच्छ विगिद्धं, गिलाण अतड्डियं च मोचूय ।

सेसे गंतुं भणई, आयरिआ बाहरंति तुमं ॥ ५८८ ॥

मोहचिकित्तार्थं य उपवासिकः स्थितस्तं न व्याहरति,
तथा विकृष्टतपसं साधुं न व्याहरति, विकृष्टतपश्च अष्ट-
मादारभ्य भवति, तस्य च कदाचिद्देवता प्रातिहार्यं क-
रोति, अतस्तस्य न दीयते, ग्लानस्य उव्वराऽऽदिना तं च
न व्याहरति, आत्मलब्धिकं च न व्याहरति, एतान्नन्त-
रोदितान् साधून् मुक्त्वा शेषान् गन्वा भणति, यदुत—आ-
चार्या व्याहरन्ति युष्मान् ।

तेषां च मध्ये यच्चतुर्थादिक आकारितः, स

आकर्तव्यं किं करोति ? , इत्याह—

अपडिहणंतो आगं-तु वंदिउं भणइ सो उ आयरिए ।

संदिसइ भुंज जं सर-इ तसियं सेस तस्सेव ॥ ५८९ ॥

अनतिलङ्घयन् गुरोराज्ञाम् आगत्य वन्दित्वा भणति तमा-
चार्यं, यदुत—सन्दिशत यूयम् । आचार्योऽपि भणति, भुञ्जीत,
सोऽपि भणति—“ जं सरइ तसियं भुंजासि ” शेषं यदुद्धरितं
तत्तस्यैव यस्य सत्कः प्रतिग्रहकः, पुनश्च स एव परिष्ठा-
पयतीति ।

अभयंतस्स उ तस्से-व सेमओ होइ सो विवेगो उ ।

मणिओ तस्स उ गुरुणा, एसुवएसो पवयणस्स ॥ ५९० ॥

अथाऽसौ साधुरेवं न भणति—यदुत “ जं सरति तसियं ”
ततस्तस्य एवमभयतः तस्यैव यत् शेषं भक्तमुद्धरितं तद्भव-
ति, स एव विवेचकः परिष्ठापक इत्यर्थः, भणिते तु एवं “या-
वइयं सरइ तावइयं सरामि सि । ” ततस्तस्यैव साधोर्यस्य
सत्कः पतद्ग्रहकस्तस्यैव गुरुणा पतद्ग्रहकः समर्पयि-
तव्यः पुनः स एव कल्पं ददाति । अयं प्रवचनस्य पूर्वोक्त
उपदेशः ।

भुत्तम्मि पढमकप्ये, करोमि तस्सेव देंति तं पायं ।

जावतियंतिय मखिए, तस्सेव विगिंचखे सेसं ॥ ५९१ ॥

अथ यदुद्धरितं तत्सर्वं भुञ्जते, ततस्तस्मिन् भुञ्जे सति तस्य
पात्रकस्य प्रथमकल्पं ददाति । कृते च तस्मिन् प्रथमकल्पे
तस्यैव साधोर्यस्य सत्कः पतद्ग्रहकस्तस्यैव तत्पात्रकं
ददामि, समर्पयतीत्यर्थः । अथैतन्न ब्रूते, यदुत—“ जावइयं

सरह तावदयं सारमि ति ।" ततः " जावतियं ति " अभणितं सति तस्यैव साधोर्यः परिष्ठापनिकभोक्ता तस्यैव यदुद्धारितं शेषं तत्परित्याज्यं भवति । इदं च पूर्वोक्तस्यैव व्याख्यानं द्रष्टव्यं, न तु पुनरुक्तमिति ।

किञ्चिदं पुनः चतुर्थोपवासिकाऽऽदेः परिष्ठापनिकं कल्पते ?, अत आह—

विहिगहियं विहिभुत्तं, अहरेणं भतपाण भोत्तव्वं ।

विहिगहिणं विहिभुत्ते, एत्थ य चउरो भवे भंगा ॥ ५६२ ॥

विधिना उद्गमदोषाऽऽदिरहितं सारासारविभागेन च यच्च कृतं पात्रके तद्विधिगृहीतं, तथा विधिभुक्तं कटकच्छेदेन प्रतरच्छेदाऽऽदिना वा यद्भुक्तं तद्विधिभुक्तमुच्यते, तदेवंविधं विधिगृहीतं विधिभुक्तं च यद्यदतिरिक्तं सञ्जातं भक्तं पात्रकं वा तद्भोक्तव्यं परिष्ठापनिकं कल्पते । अत आह—प्रकारान्तरेण—अत्र च विधिगृहीतं विधिभुक्ते च अस्मिन् पदद्वये अन्वारे भक्ता भवन्ति । तद्यथा—“विहिगहियं विहिभुत्तं यगो भंगवो, विहिगहियं अविहिभुत्तं वीओ भंगो, अविहिगहियं विहिभुत्तं तइओ भंगओ, अविहिगहियं अविहिभुत्तं चउत्थो भंगओ ।

इदानीं भाष्यकद्विविधिगृहीताविधिगृहीतयोः स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—

उग्गमदोसाइजदं, अहवा बीयं जहिं जहापडियं ।

इइ एसो गहणविही, असुद्धपच्छायणे अविही ॥ २६ ॥

उद्गमदोषाऽविभिः (जदं) त्यक्तं यत् तद् विधिगृहीतम्, अथवा यद्भुक्तम् मण्डकाऽऽदि यथैव यस्मिन् स्थाने पतितं भवति तत्तथैवाऽऽस्ते, न तु स मारयति, इत्येव ग्रहणविधिः । ओष० ।

गृह्यमंत्रं भोजनं न कर्त्तव्यम्—

जे भिक्खु गिहिमत्ते भुंजइ, भुंजंतं वा साइजइ ॥ १४ ॥

गिहिमत्तो घंटिकरणादि, तत्थ जो अमणादी भुंजति तस्स चउलहुं ।

गाथा—

जे भिक्खु गिहिमत्ते, तसथावरजीवेदहणिप्फसे ।

भुंजेजा असणादी, सो पावति आणमादीणि ॥ ७७ ॥

सो गिहमत्तो दुविघो-थावरजीवेदहनिप्फसो वा, तसजीवेदहनिप्फसो वा । सेसं कंठं ।

ते य इमे—

सव्वे वि लोहपाया, दंते सिंगे य पक्कभोमे य ।

एते तसणिप्फसा, दारुगतुंवाइया इतरे ॥ ७८ ॥

सुवन्नरयतंतवकंसादिया सव्वे लोहपाया इत्थिवंतमया महिसादिसिंगेहि वा कयं कंठजियादि वा पक्कभोमं, एतं सव्वं तसणिप्फरणं, (इतरं ति) थावरणिप्फरणं तं दारुगतुंवघडियं भन्नइ, मणिमयं वा, एतेहि जो भुंजति तस्स चउलहुं, आणादिया इमे दोसा ।

गाथा—

पुर्वि पच्छा कम्मे, ओसकऽदिसकणं य उकाया ।

आणणयणपनाहण, दरभुत्ते हरिय बोच्छेदो ॥ ७९ ॥

जे भइया गिही ते पुव्वं —

पंतो पच्छाकम्मं करेति, जाव सं.

ला ताव न भुंजामो ति ओसकणा, भुत्ते.

जीहामो ति पुणो विमज्जणाणिमज्जणो.

कुकायविराहणा, आणित्तं शिजंतं वा ।

अवहंतं अन्नं पवहावेजा, साधूण वा दरभुत्ते-म

तत्थ अवहंतस्स अंतरायदोसा, दंतस्स सकज्जहाली,

वा आणीनं हरिजे, पच्छा जा तणफलपसु अवहहेसु

धणा बुत्ता सा इह गेहिमत्ते भाणियव्वा । सकज्ज

रुद्धो भणंज-मा पुणो संजयाणं देह नि बोच्छेदो,

एए दोसा तम्हा गिहिमत्ते ण भुंजियव्वं ।

कारणे भुंजति । गाथा—

वितियपदं गेलमे, असती य अभाविते व खेत्तमि

असिवादी परलिंगे, परिकखण्डा व जतथाए ॥

सुवेज्जडा गिलाण्डा वा गिहिमत्ता घेप्पंति, भायण

असती राया दिक्खितो, अभावियस्सडा वा सगच्छे

वगगहडा, असिबं वा सपक्खपंताए, परलिंगकरणे ।

सेहो सहइति ण व नि तत्परिकखण्डा घेप्पंति, उ

त्ति जहा पुव्वभणिया पच्छाकम्मादिया दोसा ण

तहा घेप्पंति । नि० सू० १२ उ० । तथोद्वाहा

जेमनवारगृहे यथा यतीनां विहर्त्तुं न कल्पते,

पौषधिकसत्कजेमनवारगृहे, अन्यथा वेति प्रश्ने

रम्—विवाहेजेमनवारवत्पौषधिकजेमनवारगृहेऽपि

विहर्त्तुं न कल्पते इति ॥ २०४ ॥ तथा—रात्रिराजं पूषि

केपाञ्चिद्रात्रिभोजनविरतिमतां गृहिणामनुं न कल्पते

यतिजनानां तदनुं कल्पते, न वेति, प्रश्ने, उत्तरम्—

त्रिराजानाऽऽद्यग्रहणं तु बहुजीवविराधनामम्भवाद्वा

मग्रहरद्वयरात्रपूपलिकाद्विदलाऽऽदिषु पर्युषितत्वशङ्क

वाच्च, न तु रात्रिराजान्नग्रहणे रात्रिभोजनविरतिर

ति, यतिभिस्तु पर्युषितत्वसम्भावनायां तन्न प्राह्यम्

था तु यथावसरं ग्रहणीयं, तेषां परार्थकृताभप्राहित्वे

राधनाया अभावादिति ॥ २०५ ॥ प्र० । सेन० २ उल्ला

भोयणओ-भोजनतम्-अव्य० । भोजनीयवस्त्वाभितं

उक्त० १ अ० ।

भोजणकहा-भोजनकथा-स्त्री० । भक्तकथायाम्, घ०

तत्कथा—

“अहो क्षीरस्यान्नं मधुरमधुरमावज्यन्नलडान्वितं वे

रसः भेष्टो दग्धो मुखसुखकरं व्यञ्जनेभ्यः किमन्यत् ।

न पक्वाभ्रादन्यद्रमयति मनः स्वादुताम्बूलमेकं—

परित्याज्याः प्राक्षैरशनविषयाः सर्वदैवेति वार्ता ॥ ।

घ० २० १ अधि० १३ गुण ।

भोयणपडिकूलया-भोजनप्रतिकूलता-स्त्री० । प्रकृत्यः

भोजनतायाम्, स्था० ६ डा० ।

भोयणपरिणाम-भोजनपरिणाम-पुं० । बुभुक्षायाम्

५ डा० २ उ० । आहारविशेषस्य स्वभावे, स्था० ।

छन्विहे भोयणपरिणामे पस्यते । तं जहा-मणुजे,

पीणणिजे, विहिणिजे, दीवणिजे, दप्पणिजे ॥

* श्री *

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्सपागच्छीय-

कलिकाल-सर्वज्ञ कल्प-श्रीमद्

हारक जैन श्वेताम्बराचार्य

श्री श्री १००८ श्री विज-

यराजेन्द्रसूरिचिरचिने

अभिधान राजेन्द्रे

शब्दमङ्गलने

पञ्चमो जागः समाप्तः ।

रह तावदयं सारमि ति
अणिते सति तस्यै

(१६२७)

अभिधानराजेन्द्रः ।

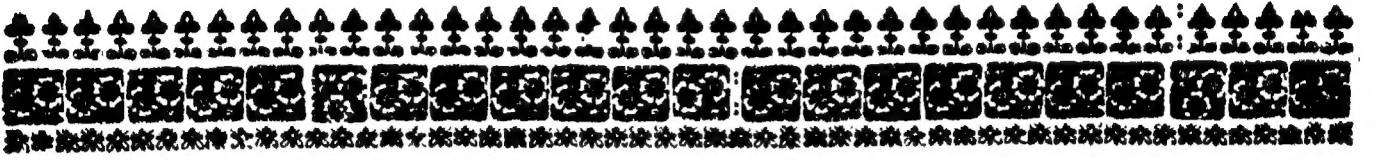
भोयष

पेव यदुद्धरितं । तत्र विशेषस्य परिणामः पर्यायः स्वभाषो
कृतस्यैव व्या । तत्र [मणुखे ति] मनोहममिलवणीयं भोज-
नविधिः । तस्यपरिणामः, परिणामवला सहाभेदोपचारात्, त-
सिकं माधुर्याऽऽद्युपेतं, तथा प्रीणनीयं रसाऽऽविधातु-
समताकारि, बृंहणीयं धातूपचयकारि, दीपनीयम् अग्निबल-
जनकम् । पाठान्तरे तु-मदनीयं मदनोदयकारि, वर्णणीयं
बलकरमुत्साहवृद्धिकरमित्यन्य इति । अथवा-भोजनस्य
परिणामो विपाकः, स च मनोहः शुभत्वात्मनोहभोजनस-
म्बन्धित्वाद्भित्येवमन्यऽपि । स्वा० ६ डा० ।

भोयणविधि-भोजनविधि-पुं० । भोजनप्रकारे, उपा० १ अ० ।
(' आणव ' शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे सूत्रम्)

भोयय-भोजक-पुं० । भोक्तरि, भर्तरि च । वृ० १ डा० व.
प्रक० ।

भोल-वेशी-सरलचित्ते, "वासुपुञ्जस्त य तित्ये, भोला का-
लगलुच्छवी । मेघमालिजिया आसी, गोयमा ! मयदुष्यला,
॥ १ ॥" महा० ६ अ० ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकासर्वज्ञकल्प-

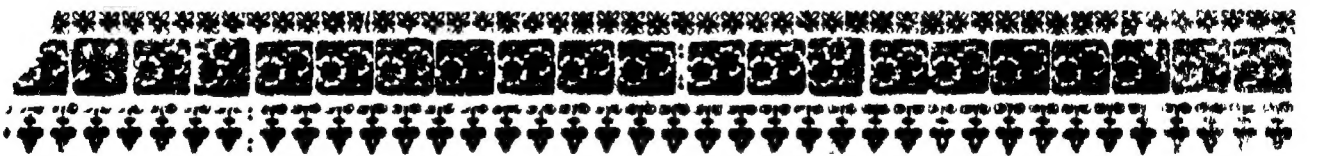
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्री-

त्रिजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ' अभिधानराजेन्द्रे '

भकाराऽऽदिशब्दसङ्ख्यनं समाप्तम् ॥

तत्समाप्तौ च-

॥ समाप्तश्चायं पञ्चमो जागः ॥

वीर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

०३०.८ वीर